

هَذَا كِتَابُ الْفَقِيهَةِ فِي الشَّرَائِعِ وَالْمَذَاهِبِ
 فِي تَرْجُمَةِ بَعْضِ مَذَاهِبِ زَيْنِ الدِّينِ كِي هَ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ
 أَوْ لَا مَذْهَبَ لِمَنْ أَهْلُ حَدِيثِهِ وَهَقَائِدِهِ أَوْ دَسَائِئِهِ
 بِه تَشْرِيحٍ كَمَا يَسْكُنُ شَوْيْ كِتَابِ

أَحْقَاقُ الْحَقِّ

فِي الدَّفْعِ عَنِ الْمَذْهَبِ الْحَقِّ

تَرْجُمَةُ

الْشَيْخِ أَبُو إِبْرَاهِيمَ رَحِيمِ اللَّهِ الْحَقَّافِي
 الشَّعْرَهَارِي

الْحَزَقَانُ خَيْرُ نَدْوِيهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي
 أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ الْفَرَّاسَانِ

حنفی شافعی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ ابن صدیق

واٹس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبلی، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ ابن صدیق
حنبلی
+923052488551
+923247442395

easypaisa
بھانجی بھانجی

مالکی

من یرد الله به خيراً یفقهه فی الدین. [الحديث]

د پلچرخي په صليبي زندان کې د اهل السنة والجماعت
او د لامذهبو (جعلی اهل حديثو) دعايدو او د مسائلو په تشریح کې ليکل شوی کتاب

إحْـقَاقُ الْحَقِّ

في الدفع عن المذهب الحق

مؤلف

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجراي

لومړی ټوک

العرفان خپرندويه علمي ټولنه
اهل السنة والجماعة افغانستان

د کتاب خانګړنې:

د کتاب نوم:	احقاق الحق في الدفع عن المذهب الحق
ليکوال:	الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الننجري
زېار او تصحيح:	مولوي عبد السلام ننگرهارى
اول چاپ:	۲۰۱۴م کال
دويم چاپ:	۲۰۱۵م کال
تعداد:	۱۱۰۰ ټوکه
کمپوز او بنایست:	مولوي عبيدالله هنر، حافظ حمزة مجاهد

د کمپوز چارې:

علمي څېړندويه ټولنه

د ترلاسه کيدو ځايونه:

پسته: قصه خواني پېښور / اکوړه خټک / جلال آباد اسحاق زئي مارکېټ/

کابل پل خشتی

برېښنالیک: abukhadeega9999@gmail.com

ډارېکو شمېرې: ۰۷۷۳۷۱۴۱۹۱/۰۷۸۶۰۹۰۴۵۰/۰۳۳۳۹۳۳۲۴۰۸/۰۳۰۷۷۹۶۸۶۷۳

د خپرنډويه ټولنې يادښت

دهرې ژبې وده او بډاينه په علمي اثارو او تحقيقي کتابونو سره شونې ده، علم او پوهه د هرچا مهم او اساسي ضرورت دی، که په يوه ژبه کې داسې علمي آثار شتون ولري چې په نورو کې نه وي نو د نورو ژبو خلک ددغې ژبې د زده کولو کوښښ کوي او ددې ژبې کتابونو نورو ته ژباړل کيږي، پدې توگه دا ژبه د خلکو ضرورت گرځي او خامخا دا ژبه وده کوي د نړۍ ژونديو ژبو ته نن سبا د خلکو ضرورت دی ځکه دهغو ژبو خلکو کار کړی ده او کار يې په خپله ژبه نړيوالو ته وړاندې کړی ده.

پښتو د خدمت شعارونه او دعوې ډيرې دي خو په پښتو کې دعلمي اثارو چاپولو بهير د ميري په تگ روان ده، په ځانگړې توگه د پښتو ژبې ديني برخه کې دا کار بيخي کمزوری ده، دا اوس هم ډير داسې تکړه ليکوالان او پوهان شته چې هغوی گڼ شمير ناچاپ اثار لري، دوی يې د چاپ وس نه لري او د مرستې يې څوک نشته، له ډيرو شکايتونو او لويو لويو دعوو د کوچني اثر د چاپ هڅه ډيره غوره ده، ځکه له زرو خبرو يو عمل زر ځله غوره دی.

"احقاق الحق" په څلورو ټوکونو کې دښاغلي مولوي صاحب رحيم الله "الحقاني" علمي اثر دی چې په ټوله کې په کتاب الله ، نبوي احاديثو او فقهې استدلالاتو بنا دی* ټولنه يې د خپلو علمي هڅو په لړکې ديوه علمي اثر په توگه چاپ ته په خلاص مټ اوږه ورکوي اودښاغلي ليکوال دغه اثر ته د درنښت او قدر په سترگه گوري .

کتاب چې په پښتو ژبه ليکل شوی دپښتو ژبې په وده او پرمختگ کې يې يو بل گام بولي چې دټولنې دنورو علمي موخو ترڅنگ دپښتو ژبې دعلمي پرمختگ او ودې له موخې سره اړخ لگوي .

الحمد لله (العرفان) خپرندويه ټولنه خپلو هيوادوالو ته مهم، لوی او غوره تحقيقي اثر احقاق الحق وراڼدي کوي مونږ په خپل لنډ نشراتي ژوند کې دا پنځم اثر خپلو درنو هيوادوالو ته په مينه ډالۍ کوو.

د اثر محتوی او منځپانگه ستاسو په مخکې ده، مونږ په دې لنډ يادښت کې په هغه خبرې نه لرو، زموږ کار د يو اثر چاپ کول او خپلو لوستوالو ته رسول دي او دا لوی کار مو الحمد لله په ښه توگه ترسره او په پښتو کې دا لوی تحقيقي او علمي اثر (احقاق الحق) مونږ ستاسو درنو لوستوالو په خدمت کې تيار کړی.

داچې کتاب دليکوال خپل اثر دی او ټولنه يې په متن کې دلاسهوڼې حق نه لري، ځکه به نو دکتاې په منځپانگه او عباراتو دمعترضينو اعتراض ټولنې ته متوجه نه وي.

مونږ په داسې حال کې چې ښاغلي ليکوال ته دلا نورو علمي خدمتونو توفيق له متعال خدای څخه غواړو، ددينې، علمي او فرهنگي خدمتونو چوپړ خپل مسؤليت بولو او ددې درانه مسؤليت په ترسره کولو کې، ستاسې ښکې مشورو او علمي همکاريو ته اړيو هيله ده خپلې دغه ډول همکاري راڅخه ونه سپموی.

دبريو او لاخوښيو هيله من مو

محمد اکرم "نعماني"

د"العرفان" ټولنې خادم

۲۴ شعبان ۱۴۳۶هـ ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مُقَدِّمَةٌ

نحمده ونصلی علی رسولہ الکریم، أما بعد:

محترمو لوستونکو!

موجوده دور دفتو دور دی. هره ورځ نوې نوې فتنې راپیدا کېږي، یوه فتنه لاختمه شوې نوي، چې بلې فتنې سر راپورته کړي وي، په اسلامي ملکونو باندې د لادینیت طوفان را الوتنی دی کفري طاقتونه د اسلام په بنیادونو باندې د هر طرف نه حملې کوي په اسلامي ملکونو کې د بې حیایی، بې شرمۍ، عیاشۍ، او فحاشۍ بازار گرم دی، په دې پرفتن دور کې چې د اتحاد او د اتفاق څومره ضرورت دی هغه د عقل خاوندانو ته پوره ښکاره دی. (عیان راجه بیان).

ددې حالاتو تقاضی دا وه چې مسلمانانو خپل اختلافات بالکل یو طرفته کړي وای او یهودي او صلیبي سېلاب ته یو بلاک جوړ شوي وای، په یو اتحاد یې د صلیبیت، یهودیت، او د هریت سېلاب ته بند جوړ کړای وای، په خپلو تقریرونو او تحریرونو یې د صلیبانو، یهودیانو، ملحدینو او زندیقانو مقابله کړای وی.

مګر افسوس چې په مسلمانانو کې یوه وره فرقه چې د غیر مقلدینو په نوم سره یادېږي، او د افغانستان عوام ورته وهاییان سلفیان، اهلحدیث، اشریان وغیره وایي، د حالاتو په نزاکت نه پوهېږي، او ددې خبرې سره یې هېڅ کار نشته چې، صلیبانو قرآن نه بیت الخلا ته وغورزول، قرآن نه یې په دزو وويشتل، د عیسویت لپاره دومره کار وشو چې زیات مسلمانان عیسویان شول، د مسلمانانو څخه زندانونه ډک شول، د مسلمانانو د پیغلو سره په ډله ایزه توګه جنسي تیري کېږي، په مسجدونو او مدارسو بمبارونه کېږي، د ګوستانامو، بګرام، پلچرخي او داسې نورو زندانونو کې د مسلمانانو غوښې ورستې شوې، په زرګونو د قرآن حافظان او عالمان د صلیبیانو په دارونو را وژړول شول، او هر طرفته د مسلمانانو قتل عام روان دی.

بلکه ددوی کار صرف د مسلمانانو په مابین کې انتشار پیدا کول دی، دا خلک په خپلو تقریرونو او تحریرونو کې د ملحدینو زندیقینو، صلیبیانو او کفارو د ترديد په ځای احنافو پسې بډر د وایي، فروعی مسائل یې د کفر او اسلام مدار گرزولی دی، او دانگریزانو د امشن یې ښه په وړاندې روان کړی دی چې د یو ائد ایند رول (*Divide And Rul*) په خلکو کې بې اتفاقي و اچوه او حکومت پرې وکړه.

کله چې د امریکایانو لخوا د تنګرهار د حصار شاهي په ولسوالۍ کې زموږ معصوم ماشومان په بې رحمۍ سره شهیدان شول، او ډېر په وینو و لمبول شول، نو د جعلی اهل حدیثو یو څو نام نهاده علما، د عبدالعزیز خیر خواه وکیل اهل حدیث جلال اباد په مشرۍ کې د امریکایانو په نمایندګۍ هلته ورغلل، او غوښتل یې چې د امریکایانو په خونخوارۍ پرده و اچوي، چې د خلکو د سخت عکس العمل سره مخامخ شول، او په کانونو یې و ویشتل، چې د دې صلیبي خدمت په عوض او دنور خدمت په طمع د امریکایانو لخوا ښه ونازول شول، او مهم ریاستونه ورکړل شول، لکه د حج او اوقافو او داسې نور ریاستونه چاته یې د طرز العمل او د علماو د شوری په نوم شوراګانې جوړې کړې، او څه یې د مرکزي مساجدو امانان کړل، او چاته یې (F.M) ایف ایم، راډیوګانې جوړې کړې، او چاته یې مدرسې جوړې کړې، په دې ریاستونو، شوراګانو، مساجدو، مدارسو او راډیوګانو کې د ناستو نام نهاده علماؤ غټ شعار دادی چې د صلیبي طاغوتیانو په خلاف جهاد حرام دی، لیکن د احنافو په خلاف فساد فرض عین دی، دفحاشۍ او عربانۍ او ارتداد په خلاف رساله لیکل او اشتهار چاپول حرام دي، لیکن د تقلید په خلاف په خلکو کې انتشار پیدا کول فرض عین دي، د ډېموکراسۍ او لامذهبی په خلاف هر حرکت حرام دی، لیکن د امام صاحب د مذهب په خلاف اجتماع ګانې او غونډې جوړول فرض عین دي، د شهیدانو او اولیاؤ زیارت ته تلل حرام دي، لیکن د امریکایانو ډېزونو او سپینې مانۍ څخه طواف کول فرض عین دي، د صلیبیت او یهودیت په خلاف قلم پورته کول حرام دي، لکن د رفع الیدین او آمین بالجهر وغیره مسابو په وجه په مساجدو کې جنګونه جوړل فرض عین دي.

دغه نام نهاده علماؤ په سالانه اجتماعاتو او عامو غونډو او مجلسونو کې په ډېر شوق سره اختلافي مسائل بیانوي. داپه یاد لری چې زموږ ملګرو ته قرآن احنافو مجاهدینو رارسولی دی، همدارنګه د رسول الله صلی الله علیه وسلم مونغ احنافو تردې ځایه پورې رارسولی دی، افغانستان خلک چې کله مسلمانان شول، احنافو فاتحو علماؤ ورته همدانبی لمونځ وښودلو، چې لاسونه د نوم څخه لاندې تړی، د امام پسې فاتحه مه لولی، رفع الیدین، دیو څو ځایونو څخه بغیر په بل ځای کې مه کوئ، امین په زوره مه وایي الخ.

بیا در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حدیث دی چې، زما دامت د بهترو خلکو په لاس به هند فتحه کېږي، نساني جلد ۲ ص ۵۲ مسند احمد بن حنبل ج ۵ ص ۲۷۸، مجمع الزوائد ج ۵ ص ۲۸۲. الله جل جلاله د دې وړاند ويني مصداق احناف و گرزول، د غزنوي، غوري او سوري خاندانونو په لاس باندې هند فتحه شو چې ټول احناف وو، او احنافو فاتحو علماؤ دهند مسلمانانو ته همدغه نبوي ﷺ مونځ ور وښودلو، په هندوستان کې تر دولس سوه کلونو پورې او په افغانستان کې تقريباً تر ديارلس سوه کلونو پورې ټولو مسلمانانو همدغه مونځ کولو، او هېچا دا آواز نه پورته کولو چې دغه مونځ دستو څخه مخالف دی، پدې ديارلس سوه کلونو کې په ميليونونو علماء، اوليا، او عوام د حج او د تعليم لپاره حرمينو شريفينو ته تلل، هلته ورته هېچا نه ويل چې ستاسو مونځ دستو څخه مخالف دی په ټول تاريخ د اسلام کې يوه واقعه هم داسې نده پيدا شوې.

ليکن کله چې ملکې وېکتوريه هندوستان ونيولو نو دانگرېز په دوره کې د اهل حديثو مشرانو نذير حسين عبدالحق بنارسي، وحيد الزمان، نواب صديق حسن خان، محمد حسين بتيالوي وغيرو. د دې متواترو ستوبه خلاف آواز پورته کړو، او اشتهارونه يې خپاره کړل چې د احنافو مونځ دستو څخه مخالف دی، دا اشتهارونه يې کلي په کلي تقسيم کړل. او دانگرېزانو دې پاليسۍ ته يې چې (لږ او اور حکومت کړو) عملي جامه ور واغوستله.

د جعلي اهل حديثو دوه مقصده وو:

د دوی اول مقصد دا وو چې دانگرېزانو په خلاف جهاد حرام دی، او د دې مقصد د پوره کولو لپاره مولوي محمد حسين دخپل جماعت له طرفه يوه رساله وليکله په نامه د (الاقتصاد فی مسائل الجهاد) د دې رسالې په عوض کې دانگرېزانو له طرفه جاگير داشو، بله رساله صديق حسن خان وليکله په نامه د (ترجمان وهاييه) د دې رسالې په عوض کې دانگرېزانو لخوا ورته رياست ورکړای شو، او نوایي يې حاصله کړه، دا دواړه رسالې د (رسائل اهلحديث) په اول جلد کې موجود دي.

د دوی دوهم مقصد دا وو چې د مسلمانانو په مساجدو کې د فسادونو جوړول فرض دي او د دې مقصد لپاره يې په اول اشتهار کې يو شو مسائل ليکلي وو، د اشتهار چلنج داسې وو:

د پنجاب او د هند حنفیانو ته داشتهار په ذریعہ دا وعده ورکړو چې، په دوی کې هریو عالم دلاندې مسائلو جواب په آیت او یا پداسې صحیح حدیث چې په صحت کې یې هېڅ خبره نوي پېش کړي، نو د هر آیت او حدیث په مقابل کې ورته لس روپۍ د انعام په طریقه ورکول کېږي.

د شیخ الهند (رحمۃ اللہ علیہ) جواب

حضرت شیخ الهند (رحمۃ اللہ علیہ) د دې فتنې د خاموشولو لپاره یوه وړه رساله ولیکله په نامه (ادلہ کاملہ) په هغې کې ئی لیکلي وو، چې دا وخت دا اختلافاتو ندی د مسلمانانو په مابین کې دا اختلاف په ځای د اتحاد کوشش پکار دی او دایې هم ولیکل چې مشهر صاحب ستا انداز د تحقیق انداز ندی، د مسلمانانو جنگول د حدیثو اتباع نده بلکه ستا علم صرف د مورمردی چې په حدیثو کې درته صرف متعارض حدیثونه معلوم دي، او په قرآن کې درته صرف متشابهاً معلوم دي، د شیخ الهند (رحمۃ اللہ علیہ) د رسالې په جواب کې د جعلی اهل حدیثو له طرفه محمد احسن امروهي د (مصباح الادله) په نوم باندې کتاب ولیکلو چې په دې کې کتاب کې نه آیت وو او نه حدیث بلکه صرف او صرف کنخلې وې. حضرت شیخ الهند (رحمۃ اللہ علیہ) بیا په جواب کې (ایضاح الادله) ولیکلو.

د شیخ الهند (رحمۃ اللہ علیہ) کرامت:

د شیخ الهند (رحمۃ اللہ علیہ) په امت مسلمہ کې دامنل شوی کرامت دی چې کله احسن امروهي کنخلې وړپسې ولیکلې نو الله ﷻ د دې لامذهبه څخه ایمان واخیست، او د قادیانیت په حال کې مړ شو، دنیایې هم برباد شوه او آخرت یې هم. مجموعه اشتهارات مرزا ج ۱ ص ۱۳۳۷.

نو د انتشار بنیاد د غولامذهبو کېښودلو، او چې کله افغانستان ته روسان راغلل، نو د دوی دافتنه دلته هم را ورسېدله او اوس د انگریزانو په دوره کې پوره اوج ته ورسیدله د خپلو روحاني پلرونو سره پوره همکار دي، زموږ د ولایت تنگهار د مرکزي مساجدو حنفی علماء یې څه شهیدان کړل او څه یې بندیان کړل، او څه د وطن څخه فرار شول او غرونو ته وختل او دهغوئ په ځای د اکثر مرکزي مسجدونو امامان جعلی اهل حدیث شول، دوی یو طرفته انگریزانو ته جاسوسي کوي، بل طرفته عوام په فروعی مسائلو کې جنگوي ترڅو چې د جهاد د درسونو په ځای پدې فساد کې مصروف وي، او د جهاد جذبه پکې سره شي و الی الله المشتکی.

کله چې زه د خلور کاله آزادي څخه وروسته دوهم ځل په څوارلس سوه دوه دېرشم کال د شعبان په اول تاريخ د ماښام په اته بجو د لغمان د عليشنگ په لاره کې د اسلام آباد په ساحه کې د يو مرتد صليبي (قومندان زمریالي) لخوا په يو کمين کې ونيول شوم او د ظلم او د وحشت ناتار راباندې جوړ شو، د لغمان د استخباراتو په رياست کې بيا د کابل (۱۷) او (۹۰) په رياستونو کې را څخه غوښتي غوڅېدلې، او نو کونه را څخه وېستل کېدل، په وينو لمېدلي وو، پښې مې د حرکت څخه غوړ زېدلې وې تشاب ته په گندو او څنگلو تلم، په سترگورا ته څه نه ښکارېدل، او اکثر به يې هوښه پروت وو، پداسې حالت کې هم زمونږ د وطن د يو څو نام نهادو او اهلحدیثو ملايانو زړه راباندې نه پخېدل او خپلو صليبي بادارو ته به يې د غلامۍ او جاسوسۍ پوره حق ادا کولو، او زما تعذيب يې زياتولو، بيا چې کله د پول څرخي زندان ته نقل کړی شوم، هلته د هر قسم جرمونو خلک بنديان وو، مثلاً، مواد مخدر، غلا، سرقت او داسې نور... او طالبان هم بنديان وو، د جنایي جرمونو خلک زيات وو، داسې خلک پکې وو چې دخپلې مور سره ئي زنا کړې وه (معاذ الله) لکن هلته هم دافتنه رسيدلې وه، دغلو او زنا کارو د اصلاح کوشش يې نه کولو، دبې نمازانو غم ورسره نه وو، بلکې دهغو مخلصو مجاهدينو پسې لگېدلې وو چې مقلدين وو، او مونږ غزارو خلکو ته يې دخپلو مونځونو په باره کې وسوسې اچولې دا اختلافاتو بازار يې گرم کړی وو، مونږ دخپلو اکابرو په طريقه ډېر دصبر او تحمل سره برداشت کولو، لکن چې کله مو وليدل چې دوی زمونږ شرافت په کمزورۍ ور حملوي، او ددې څخه علاوه هغو عوامو او طالبانو چې ددوی تقريرونه يې او رېدل او ددوی کتابونه يې کتل هم زمونږ څخه پوښتې کولې چې آيا واقعي دا خنافو لمن د حدیثو څخه خالي ده؟ آيا واقعي تقليد شرک دی؟ آيا واقعي دا خنافو سره په ترک د قراءت خلف الامام او په ترک دفع الیدین او په وغيره مسائلو باندې هيڅ دليل نشته؟ او آيا واقعي فقه حنفي د قرآن او د حدیث څخه خلاف ده؟ نو د مجبوريت له وجهې مې قلم را واخيستلو او يو څه هغه موضوعات مې وليکل چې غير مقلدينود فتنی بازار پری گرم کړی وو.

د دعا امیدوار

مولوي رحيم الله الحقاني

النجر هاري المحبوس فی جدر الصليبين.

يا أيها الذين آمنوا أطيعوا الله وأطيعوا الرسول وأولى الأمر منكم. (الآية).

دقلید مسئله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تهنئتك

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبى بعده. اما بعد:
اعلم: انه لا بد ههنا من معرفة أمور اجمالاً.

الأول: المعنى اللغوي للفظ المناظرة.

الثاني: المعنى الاصطلاحي.

الثالث: اركان المناظرة.

الرابع: حصص المناظرة.

الأول: المناظرة: مناظرة يا مأخوذه له نظير تخه (او په مناظره كي هم دواړه مناظره كونكي په علميت كي سره برابر وي داسي نه چه يو شيخ الحديث وي او بل د دوهمي درجي طالب وي)
أو من النظر... يا مأخوذه له نظر تخه نظرياً يا په معنى دروئيت سره ده او مناظره كوونكي هم يو بل ته مخامخ وي او يو بل ته گوري ، او يا په معنى د تأمل سره دى او مناظره كوونكي هم تأمل كوى په خپله خبره او د خصم په خبره كې.

او من الانتظار... يا مأخوذه له انتظار تخه (ينتظر أحد المتخاصمين إلى أن يتم كلام الآخر لا أن يتكلم في وسط كلامه).

وفى الاصطلاح: يقال: المناظرة هي توجه المتخاصمين في النسبة بين الشيتين لاطهار الثواب (والمجادلة: هي توجه المتخاصمين في النسبة بين الشيتين لا لاطهار الثواب بل لالزام الخصم.

والمكابرة: هي توجه المتخاصمين في النسبة بين الشيتين لا لظاهر الثواب ولا لالزام الخصم بل لظاهر علمه.

اركان المناظرة

وهي اربعة: ۱- مدعي ۲- مدعى عليه ۳- دعوى ۴- دلائل.

تعريف الدعوة: هي قضية مشتملة على الحكم: به مناظره كې حكم شرعي ليكل كيږي: مثلاً كه غير مقلد وليكل چې تقليد حرام دي نو دا دعوه شوه ځكه چې حرمت حكم شرعي دى. او كه ښي وليكل چې تقليد نشته نو دا دعوه نه شوه ځكه چې دلته ښي حكم شرعي نه دى لږولى بلكه حكم منطقي ښي لږولى دى. تعريف المدعي:

۱- من نصب نفسه لاثبات الحكم بالدليل (ان كان الحكم نظرياً) او التنبيهه (اذا كان بديهيّاً)

۲- من اذا ترك ترك (يعني مدعي هغه څوك دى چې خپله خبره پرېږدي نو مسئله به ختمېږي مثلاً كه غير مقلد رفع اليدين پرېږدي نو مسئله به ختمه شي نو دلته غير مقلد مدعي شو.

يا: المدعي من يثبت أمراً زائداً لكه: آمين بالجهر يا قراءة خلف الامام : يارفع اليدين، دا دري واړه أمور زائده دي او مقابل طرف يې اثبات كوي نو دلته هم غير مقلد مدعي دى. يا: مدعي من يخالف الظاهر

تعريف المدعي عليه: هو من نصب نفسه لنفي الحكم: مثلاً غير مقلد وواښي چې تقليد شرك دى او مقلد واښي چې شرك نده نو مقلد نفى د حكم كوي او وايي چې شرك نه دى نو دلته مقلد ته مدعي عليه ويل كيږي.

او كه مقلد ووايي چې تقليد واجب دى او غير مقلد ووايي چې واجب نه دى نو دلته غير مقلد نفى د حكم كوي نو غير مقلد مدعي عليه دي، نو د تقليد په مسئله كې من وجه مقلد مدعي دى او من وجه غير مقلد مدعي دى.

دلائل

الدليل على قسمين ١- دليل تحقيقي ٢- دليل الزامي

تعريف الدليل التفصيلي: هو المركب من قضيتين للتأدي الى مجهول ولكن يكون فيه مقدمات مسلّمة عند المستدل (اول به دغه دليل پيش كوي)

دوهم دليل الزامي : په دي دليل كى دوه شرطه پوره كول ضروري دي اول شرط دادى چه مستدل به له دليل تحقيقي څخه عاجز راغلى وي بيا به دليل الزامي پيش كوي دوهم شرط دادى چې به دغه دليل الزامي كي به هغه مقدمات پيش كوي چى مسلم عند الخصم وي مثلاً غير مقلد ته دغير مقلد كتاب پيش كړي او بيا مقلد ته د مقلد كتاب پيش كړي.

حصص المناظرة

حصص المناظرة ثلاثة ١- مباديات ٢- أوساط المناظرة ٣- مقاطع المناظرة .

د مناظرې كولو څخه مخكي دري شيان ضروري دي دغو دري واړو ته مباديات وائي :

اول تعين الدعوى: يعنى مدعي به دعوه ليكي او مدعي عليه به جواب د دعوي ليكي.

دوهم: تعين الدلائل: يعنى مدعي كه مقلد وي خپل دلائل به معين كوي مثلاً وائي به چې څه اول له قرآنكريم څخه دلائل پيش كوم بيا له سته څخه بيا له اجماع څخه على الترتيب بيا د قياس څخه يعنى كه چرته په كتاب الله كه ملاؤ نه شو نو په سنت كي شي گورم بيا كه په سنت كي ملاؤ نه شو په اجماع كي شي گورم او كه په اجماع كي ملاؤ نه شو بيا زه قياس طرف ته ځم، او غير مقلد به خپل دلائل معين كوي مثلاً ددوي دلائل دوه دى قرآنكريم او حديث نبوي.

دریم: تشریح المفردات: يعنى كه مقلد وائي چې التقليد واجب اوس به مقلد به مقلد دخپلو اصولو مطابق چې ادله اربعه دي دهمدغي جملي دمفرداتو تشریح كوى اول به دلفظ دتقليد تشریح كوي بيا به دواجب تشریح كوي، او كه غير مقلد ووائي چې التقليد شرك: نو غير مقلد به هم دخپلو اصولو مطابق چې صرف قرآن او حديث دي ددغو مفرداتو تشریح كوي نوهريو مناظر به دهر يو مفرد تشریح دخپلو اصولو مطابق كوي :

مقلد به نبي دادله و واربعه و شخه تشریح کوي او غیر مقلد به شي دخپلو اصولو مطابق صرف له قرآن کریم او حدیث شخه تشریح کوي

فائده: اکثره وخت غیر مقلد په همدغي تشریح کی راگیر ولاي شي؛ ځکه چې تنها په قرآن کریم او حدیث شریف کي د تقلید او د شرک جامع او مانع تعریف صراحتاً نه دی ذکر شوی نو که د بل هر امتي تعریف شي درته را نغولو نو ته به ورته وائي چې له خپلو اصولو شخه ووتلي د تقلید په رد کې دې تقلید وکړو

په او ساط المناظره کې به له مدعي شخه دلائل غوښتل کېږي او مدعي عليه به اعتراضات ورباندی کوي مثلاً د رفع الیدین په مسئله کې مدعي غیر مقلد دی او وائي چې رفع الیدین ښه دي او غیر مقلد په دي مسئله باندي دليل قائم کړي چې په بخاری اول جلد ۱۰۲ صفحه کي د رفع الیدین په باره کې د عبد الله بن عمر او مالک بن حویرث رضي الله عنهما حدیثونه دي اوس ده په رفع الیدین باندي حدیث پیش کړو له بخاري شخه نو مقلد به اعتراض ورباندي کوي چه د عبد الله بن عمر حدیث مرفوع نه دی په ابو داؤد شریف کي چې راغلي دي (الصحيح انه ليس بمرفوع) نو دا د رسول الله ﷺ حدیث نه شو بلکه د یو صحابي فعل شو او د صحابي فعل ته تاسو حجت نه وائي؛ کما فی الحق الصریح جلد ۱ صفحه ۴۰

مقاطع المناظره

مقاطع المناظره داده چې مدعي به د مناظري په آخر کي تقرير کوي او وائي به چه زما دغه دعو وه او دغه دلائل ما پیش کړل مثلاً څلور دلائل مي پیش کړل او مدعي عليه په اول دليل اعتراض وکړ او ما دغه جواب ورکړ او په دوهم دليل ئي هيڅ اعتراض ونه کړ له دي وجهي زما دغه دليل بي اعتراضه دی نو زما دغه ثابته شوه لکن اهل السنه والجماعة مناظر به ځان متوجه کوي چې غیر مقلد دي تقريري درواغو ته پري نږدي ځکه دروغ دلا مذهبو عادت او شعار دی.

فائده: په هره مسئله کي تعین د مدعي ضروري دی او دعو به مدعي ليکي او د تقلید په مسئله کي من وجه مونږ مدعيان بلل کېږو ځکه چې مونږ دعو لگوو چې التقليد واجب او من وجه غیر مقلدين مدعيان بلل کېږي ځکه چې هغوی هم حکم شرعي لگوي چی التقليد حرام او یا شرک او یا بدعت.

مسائل التقليد

د تقليد ماده قلاده ده په بخاری شریف کي د بي بي عائشي رضي الله عنها په باره کي حديث ده چې ان عائشة استعارت من اسماء رضي الله عنها قلاده بخاری ج ۱ ص ۴۸-۵۳۲: او قلاده هارته وائي چه کله د انسان په غږه کي وي او پري او پتي ته وائي چه کله د حيوان په غاړه کي وي وني الصراح صف ۴۳ در کردن افگندن حمیل و غیر ان . وني کشف: اصطلاحات الفنون: التقليد هو اتباع الانسان صف ۱۱۷۸ يعني تقليد پيروي ته وائي: نو په لغت کی د تقليد دري معنی گاني شوي ۱- چاته پري پر غاړه کی وراچول ۲- خپل ځان يا بل چاته هار په غاړه کي اچول: ځکه هار کله سړی خپل خاتته غاړه کي اچوي کله بل چاته او پري هميشه سړی بل چاته غاړه کي اچوي ۳- پيروي .

فائدة: شيخ صاحب وويل چې اکثره وخت به غير مقلد له تاسو سره په لغوی معنی د تقليد کي بحث کوي او وائي چه تاسو حفيان د امام صاحب تقليد کوی نو تقليد خوزه هم دسپي يا د خړه کوم يعني پري په غاړه کي ورته اچوم نو تاسو به دي غير مقلد ته الزامي جواب داسي ورکړی چې دغه معند هغه څوک کوي چی دسپيو او خړو په معاشره کي لوثي شوی وي ځکه دا معند دهغه ذهن ته زرو رځي او مونږ (احناف) ني دغه معنی نه کوو کومه چې تاسو کوی بلکه مونږه دوهمه او دريمه معنی تری اخلو .

وفي الاصطلاح: هو اتباع الانسان غيره على ظن أنه محق في الدليل بلا نظر في الدليل (الناسي شرح الحساي) ۲- يا قبول قول الغير من غير دليل دلتة من غير دليل د قبول سره لگيږي: يعني قبلول به بلا دليل وي قول دغير به دليل لري لکن مطالبه ددليل به پکي نه وی ۳- مولانا اشرفعلي تهانوی رحمه الله عليه داسي تعريف کوي چی تقليد دپته وائي چې ديو چا خبره ومني پدي اعتماد چې دده خبره له دليل سره موافقه ده لکن چی د دليل مطالبه پکي ونه شي الانصاف صف ۲

۴ ددي ټولو تعريفونو حاصل دادی چې تقليد دپته وايي چې ديو مجتهد په رهنمائي کي په دين باندې عمل کول.

په دي سره د فح د اشکال هم وشوه هغه اشکال داده چې غير مقلد وائي چې قرآن کریم او سنت نبوی صلی الله عليهم وسلم شته زه په همدغو دواړو عمل کوم او بل هيڅ نه منم او تاسو حفيان له دی څخه علاوه فقه هم اومني يا وائي چې زه د الله جل جلاله او د پيغمبر صلی الله عليه وسلم څخه علاوه بل چا خبره نه منم او تاسو

حنفيان د امام صاحب رحمۃ اللہ عليه خبره مني نو دا اشكال بلکل غلط دی ځکه چې مونږ د الله جل جلاله او د پيغمبر خبره منو لکن د امام صاحب رحمۃ اللہ عليه په رهنمائي کي نو مونږ د امام صاحب په رهنمائي کي په دين عمل کوو او تاسو د الله جل جلاله او د پيغمبر صلى الله عليه وسلم د خبری د منلو دعوه کوئ لکن ددي زماني د ملايانو په رهنمائي کي

توضیحات

تاسو واورېدل چې تقليد دېته نه وايي چې پې دليله خبره ومني بلکهې تقليد دېته وايي چې ديو مجتهد بادليله خبره ومني دمجتهد سره دليل وي لکن ته صرف مطالبه د دليل نه کوي مثلاً مونږ هم حج کوو او غير مقلدين هم حج کوي لکن د حج د ټولو مناسکو تفصيلي دلائل اکثرو ته ندي ياد تنها دا اعتماد دهرچا سره دی چې ددي هرڅه دلائل شته لکن څوک ئي مطالبه نه کوي دا تقليدي حج شو نو څوک چې تقليد مني دهغو د عقيدې مطابق دا حج موجب دثواب دی او څوک چې تقليد ته کفر او شرک وائي نو دهغو دفتو مطابق دا په کروړونو حاجيانو په حرم کي حج ندی کړی بلکه کفر او شرک ئي کړی دی.

۲- همدارنگه دلمانځه دټولو اقوالو او افعالو دلائل اکثرو ته ندي ياد صرف دا اعتماد ورسره دی چې د دي هرڅه دلائل شته لکن مطالبه د دلائلو نکوي نو ددی تعريفونو مطابق دا تقليدي لمونځ شو څوک چې تقليد مني دهغوی د عقيدې مطابق دا لمونځ موجب دثواب دی او څوک چې تقليد ته کفر او شرک وائي دهغوي دفتو مطابق دا په اربونو مسلمانان لمونځ نه کوي بلکه کفر او شرک کوي.

۳- په اربونو مسلمانانو دقرآنکريم تلاوت کړی دی او کوي ئي لکن دقرآن دهر حرکت او سکون دهر زير او هر زير دهر پيښ او دهر غږ وندي دلائل اکثرو ته ندي ياد صرف دا اعتماد ورسره دی چې ددي ټولو دلائل شته دي لکن مطالبه د دلائلو نه کوي نو ددی تعريف مطابق دا تقليد تلاوت شو نو څوک چې تقليد مني دهغوي دفتو مطابق دا تلاوت موجب دثواب دی او څوک چې تقليد ته کفر او شرک وائي دهغوي دفتو مطابق دا په اربونو مسلمانانو نه تلاوت کړی دی او نه ئي کوي بلکه کفر او شرک ئي کړی دی او کوي ئي.

۴- کله چې مسلمانان دپرشول نو حضرت عثمان (رض) دجمعې دمانځه لپاره يو اذان زيات کړو او هېچا مطالبه د دليل ونکړه ددي تعريفونو مطابق دا دی ټولو صحابه وو تقليد نو څوک چې تقليد ته واجب

واری دهغوی دفتوو مطابق دا اربونو مسلمانان تو ایټیان بالواجب تقلید ته شرک او کفر وائی دهغوی دفتوو مطابق داتول کافران او مشرکان (معاذ الله)

۵: اسلام یقیناً چې حق دین دی لکن نن سبا اکثر مسلمانان داسې دي چې د اسلام حقانیت مني، لکن دلائل ورته ندي یاد اونه یې په دلائلو پوهېږي، صرف دا حسن ظن ورسره دی چې د اسلام د حقانیت دلائل ډېر دي، چې مشائخو ته یاد دي، داسې اسلام ته تقلیدي اسلام وایي، اهل سنت والجماعت د فتوو مطابق دا کسان مسلمانان دي، او څوک چې تقلید ته شرک او کفر وایي، دهغو د فتوو مطابق دا کسان کافران او مشرکان دي.

۶: یو عیسایي سړی دی رحمت مسیح نومېږي هغه اسلام راوړو علماو ور باندې نوم رحمت الله کېښودو هغه ته د عیسایت په بطلان هېڅ دلیل ندي معلوم بغير د مطالبې د دلیله یې عیسائیت پرېښی دی اونه ورته د اسلام د حقانیت دلائل معلوم دي بغير د مطالبې د دلیله یې اسلام راوړی دی صرف دا حسن ظن اوبه گمان ورسره دی چه اسلام حق دین دی او ددې حقانیت په دلائلو ثابت دی. دې ته تقلیدي اسلام وایي.

د اهل سنت والجماعت مقلدینو د فتوو مطابق دا صحیح مسلمان شو، او څوک چې تقلید ته شرک وایي دهغوی د فتوو مطابق دا سړی مشرک راغلی وو او مشرک لاړو.

ځکه ده عیسائیت تقلید اړېښودو او اسلام یې هم تقلید ا قبول کړو.

فائده: په دین کې تقریباً پنځه قسمه مسائل دي

اول: مسائل غیر منصوصه.

دوهم: مسائل منصوصه متعارضه.

دریم: مسائل منصوصه محتمل التأویل.

څلورم: مسائل منصوصه غیر مبینه الحكم. دا څلور واړه غیر واضح مسائل دي.

پنځم: مسائل منصوصه غیر متعارضة غیر محتمل التأویل مبینه الحكم: داسي مسائل واضح مسائل

دي

اول مسائل غیر منصوصه: لکه په تلفون باندې نکاح کول، یا په پیچکارې باندې روژه ماتېږي که نه؟ یا

دیو انسان بل انسان ته وینه ورکول..... دا مسائل غیر منصوصه دي

گيفيه درهنمائي: مجتهد مسائل غير منصوصه راجع كوي مسائل منصوصه ووته: مثلاً پيچكاري سره روژه ماتيري كه نه؟ اوس په دغي مسئله كي مجتهد اجتهاد كوي دصحابه و رضي الله عنهم په وخت كي چې به كومه غذا د مساماتو له لاري تلله هغه مفطر نه وه او كومه غذا به چې بغير د مساماتو له لاري تلله هغه به مفطره وه نو پيچكاري كي به هم داسي كوو او گورو به چې داله كومي لاري بدن ته زي دغه رنگي نور مسائل غير منصوصه راجع كوي منصوصه ووته او غير مجتهد د مجتهد رهنمائي كي ورباندي عمل كوي.

دوهم مسائل منصوص متعارضه: لكه رفع اليدين وغيره... مجتهد په دي مسائلو كي له خپل خان څخه حكم نه لگوي بلكه اولاً تطبيق كوي كه تطبيق ممكن نه وو يا ترجيح كوي كه ترجيح ممكن نه وه يا ثالثاً په نسخ باندي قول كوي او كه نسخ هم ممكنه نه وه نو يا رابعاً توقف كوي او غير و مجتهد د مجتهد په رهنمائي كي پري عمل كوي او غير مقلد مجتهد نه دی نو خپله خو په دي څلورو طريقو كي يوه هم نشي كولى څكه چې اهليت پكي نشته او دبل مجتهد پيروي ته كفر او شرك وائي يعني نه په خپله پوهيږي او نه دپوه خبره مني له دي وجهي هغوي په متعارضو احاديثو عمل نشي كولى بلكه هميشه غير مقلدين په متعارضو احاديثو كي ديو جانب احاديثو څخه انكار كوي مثلاً دآمين بالسر احاديثو څخه انكار كوي دترك درفع اليدين له احاديثو څخه انكار كوي دترك دقراءة خلف الامام له احاديثو څخه انكار كوي وغيره...

دويم: مسائل منصوصه محتمل التأويل: مثل قوله تعالى: [يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ] په آيت كي دلفظ دقر، څخه طهر، او حيض دواړه اخستل كيداى شي خو يو مجتهد حيض اخلي بواسطة القرائن او بل مجتهد طهر اخلي.

څلورم مسائل منصوصه غير متعارضة الحكم: مثل الحمد لله: په قرآن كريم كي مذكور ده لکن حكم ئي نده راغلي چې لوستل ئي فرض ده او كه واجب؟ دلته مجتهد صرف حكم لگوي چه فرض دی يا واجب؟.

پنځم مسائل منصوصه غير متعارضه غير محتمل التأويل مبينة بالحكم مثل مسائل العقائد يا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ: به همدې مسائلو كي تقليد واجب ندی.

دلامذهبو يو خو وسوسي

۱- مخکې مونږ دتقليد معنی لغوی او اصطلاحي ذکر کړه نو غیر مقلدين چونکه دتهذيب څه خلاص دي نو دوی یو بی تهذيبه اعتراض کوي او وایي چې زه خو تقليد دسپي او دخره هم کوم يعنې هغوي ته پری او پته په غاړه کي وراچوم نو دوی دتقليد لغوي معنی اخلي او هغه هم صرف یوه معنی نو تاسو به څلور جوابونه ورکوي

اول الزامي جواب. جواب ترکي به ترکي چې ای غیر مقلده ته چې دغه معنی دتقليد کوي نو مجبور یې ځکه چې ته خو دحيواناتو په معاشره کي لوي شي ئي دانگرېزانو ډیر سپي دې مينځلي دي نو دسپيو سره بلد ئي ځکه دسپيو معنی دزړه څه ته درځي لکه وگي سړی ته چې دهر عدد څخه ذهن ته ډوډی ورځي او څوک چې دانسانانو په معاشره کي لوي شوی وي هغه دهار سره بلد وي نو هغه دانسانانو معنی کوي نو مونږ ئي دهار معنی کوو.

دوهم جواب: که ته دتقليد معنی ډېري او دپټې والا کوي نو بیا زه دا وایم چې مقلد صیغه داسم فاعل ده معنی ئي داده چې ډېري او دپټې اچونکی يعنې بل چاته پری وراچول تقليد دی نو مونږ مقلدين یو په دي معنا باندې چې موږ دغولا مذهبو او جعلی اهل حدیثو ته پری او پټې په غاړه کې وراچو ځکه چې پری خو سړی خپلي غاړي ته نه اچوي او هار سړی خپلی غاړي ته هم اچوي او دبل چا غاړې ته یې هم وراچوي.

درېم جواب: که ته دتقليد په معاني وکی دغه ډېري معنی کوي نو بیا خو دحدیث هم داسي معنی شته چې مونږ تاسو ته په هغې معنی اهل حدیث ووايو هغه داسي چې دحدیث لپاره دري معنا گاني دي

اول: حدیث په معنی دجدید او نوي سره دالغوي معنی ده

دوهم: حدیث په معنی دحدیث الرسول صلی الله علیه وسلم سره دا اصطلاحي معنی ده

درېم: حدیث په معنی دشيطان سره دا علمي معنی ده. شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله په غنیة الطالبین صف ۱۴۷ کي لیکلي دي چې یوه ورځ شيطان خپله لکۍ په خپل مقعد کي دننه کړه او اوه (۷) داني هگۍ ئي و اچولي د هري هگۍ څخه ئي یو یو بچی پیدا شو له دوهمې هگۍ څخه ئي چی کوم بچی راوتلو دهغي نوم ئي حدیث کینودلو او ورته وي ویل چې ستا وظیفه په لمانځه کې خلکو ته وسوسه وراچول دي او س دده فوج دی چې نوم ئي اهل حدیث دی.

اوس مونږ دا وایو چې که ته د تقلید که هغه ډېرې معنی کوي نو زه هم ستاسو په حق کې د حدیث علمي معنی کوم او وایم چې تاسو اهل حدیث یاستي په معنی د اهل ددي شیطان چې دلمانځه دوسوسي لپاره ښي مقرر کړي دي تاسو هم انگریزانو د دي لپاره مقرر کړي ښي چې لمونځ کوونکو ته په لمونځونو کې وسوسي ور اچوئ چاته وایي چې تاسو خوداسونو دلکیو دخوزولو په شان رفع الیدین نه دی کړی چاته وایي چې تادیهود په شان په سینه باندې لاسونه کېښودل چاته وایي چې ته داسې د گنج دروازي په مقدار آزاد ونه درېدلې لکه مېښه چې سوته کوي وغیره.

تحقیقي جواب: اعتبار شرعي معنی ته وي نه لغوي معنی ته ځکه چې که ته لغوي معنی ته اعتبار ورکوي نو بیا خوزه وایم چې دصلوة لغوي معنی تحریک صلوین ده نو اوس کونایتو ته یو شپږنگ ورکوه لمونځ به دي کیږي حالانکه ته هم دلته لغوي معنی ته اعتبار نه ورکوي

دوهم اعتراض: غیر مقلدین او لا مذهب یو اعتراض کوي چې مذهب خو بیت الخلا ته وایي؟

جواب: مذهب په معنی داجتهادي رأي سره راځي که ته دلیترین معنی کوي نو بیا خو په ازاله الخفاء صف ۸۲ تألیف شاولي الله رحمه الله کې ښي داسي لیکلي دي چې مذهب عمر بمنزله متن است و مذاهب اربعة بمنزله شروح نو اوس دلته هم د مذهب معنی په لیتیرین سره وکړه حالانکه دلته دلیترین ترجمه کفر دی همدارنگه په مقدمه دمسلم شریف ج ۲ صف ۶۶ کې راغلي دي چې (مذهب المحدثین) او بیا په مسلم شریف صف ۳۳ ج ۲ کې لیکي چې مذهب معاویه و معاذ بن جبل رضي الله عنهما دلته هم بیا د مذهب معنی په لیتیرین سره وکړه هسی شف شف مه کوه ور شفتالو یې کړه چې ښکاره کافر شې، او همدارنگه دلامذهب شفاء الله امیر ترسري رساله ده چی نوم ښي ده اهل حدیث کا مذهب یعنی د اهل حدیثو مذهب دلته هم بیا ووايه چې د اهل حدیثو لیتیرین.

د تقلید او د اتباع په منځ کې فرق شته او که نه؟

که څوک غیر مقلدینو ته وواځي چې تاسو خو هم دسلفو تقلید کوي نو دوی جواب کوي چې مونږ تقلید نه کوو اتباع کوو او فرق بیا نوي په مینځ د تقلید او اتباع کې فرق داسي کوی چې تقلید قبول قول الغیر بلا دلیل، ته وایي او اتباع قبول قول الغیر مع الدلیل ته وایي که حواله ورڅخه وغواړي نو حواله به په ابن القيم

باندې درکوي وائي چې ابن القيم دتقليد او اتباع په مينځ کي فرق کړی نور نه حديث شته او نه قرآن بلکه دغه يوه حواله ده .

لکن عندنا فرق په مابين دتقليد، اتباع، اطاعت، او اقتدا کي نشته بلکه دټولو يوه معنی ده اوس مونږ دلائل پيش کوو په عدم فرق :

اول دليل له قران کریم څخه

په قرآن کریم کي الله جل جلاله فرمائي کافرانو ته [وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (البقره/۱۷۰)]

يعني الله تعالى کفارو ته وفرمايل چې تاسو دوحی اتباع وکړي دوی وويل چې مونږ دآباؤ او داجدادو پر طريقه باندې څو دهغو دطريقي اتباع کوو، اوس په آيت کریمه کي داتباع لفظ راغلی دی او مطالبه ددليل پکي نشته نو مشرکينو له خپلو آباء او اجدادو نه ددليل مطالبه نه وه کړي او نه ئي دآباء او اجدادو سره دليل وو.

په بل آيت کریمه کي الله تعالى فرمائي [وَاتَّبِعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ الْآيَه] يعني هغوي پيروي وکړه دامرد فرعون دامرد فرعون دلته هم لفظ داتباع راغلی دی نه دليل شته او نه مطالبه ددليل.

بل آيت کي فرمائي [وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ] دلته هم دشیطان داتباع ذکر دی او مطالبه ددليل ورسره نشته.

دوهم حديث مبارکه: په حديث کي هم داتباع ذکر شته او مطالبه ددليل ورسره نشته مثلاً نبي کریم صلی الله عليه وسلم فرمایلی چې (والعاجز من اتبع نفسه هواه) نو نفس تابع کول دخواهش بلا مطالبه دليل دی هيڅ مطالبه ددليل له خواهش څخه نده شوي

دریم دليل اجماع د اهل لغتو : همدارنگه د لغت په کتابونو کي هم د دوي په مابين کي فرق نه شته. [في الناي شرح حسای صف ۱۹۰ التقليد اتباع الانسان غيره ... الخ/کشاف اصطلاحات الفنون صفه ۱۱۷۸ التقليد اتباع الانسان الخ/شرح منار مصری صف ۲۵۲ للعلامه ابن الملك وعلامه

عيني: التقليد عبارت عن اتباعه في قوله وفعله. سبيل الرشاد صف ۲۷ للعلامة رشيد احمد گنگوہي رحمه الله: التقليد والاتباع كلاهما مترادفان لهما معنى واحد.

د ټولو کتابونو د لغاتو څخه عدم فرق ثابتېږي

مونږ غیر مقلدینو ته وایو چې تاسي هم په بعضو ځایونو کې فرق د اتباع او د تقلید په مینځ کې نه کوي مثلاً تاسو چې د مقلدینو په خلاف کوم آیت پیش کوي نو وایي چې مقلدین داسي کوي لکه مشرکان الله جل جلاله په قرآن کریم کې فرماني [بَلْ تَنبُحُ مَا الْقَيْنَا عَلَيْهِ أَبَآئَنَا] دلته اتباع راغلي ده لکن لا مذهبان ورڅخه تقلید مرادوي نو دلته ولې د اتباع تر ترجمه په تقلید باندې کوي

د لامذهبو د دلیل څخه جواب: دا خبره ابن قیم رحمه الله د ابو عبد الله بن خواز منداد البصری المالکی په حواله لیکلې ده علامه ابن فرحون رحمه الله دده په باره کښې لیکلي دي چې (ولم یکن بحجید النظر ولا قوی الفقه الی قوله وکان یجانب الکلام وینافر اهله حتی یؤدی ذلک الی منافرة المتکلمین من اهل السنة ویحکم علی کل منهم بانهم من اهل الاهواء.) [الدبیاج المذهب ص ۲۶۸].

دده رایه عمده نه وه او په فقه کې هم کمزوري وو یا مخکښې لیکي چې ده د علم کلام څخه اجتناب کولو او د متکلمینو څخه ټی نفرت کولو تردې چې په ټولو اهل سنتو ټی د بدعت حکم کړی وو، دوهم دا چې دده دا خبره د تقلید مذموم په باره کې ده د تقلید ممدوح په باره کې ندی، دریم دا چې ده ویلي دي چې تقلید د الله په دین کې ناجایز دي ددې څه معنی ده؟ که هغه تقلید ټی مرادوي چې په عقایدو کې وي نو په هغې کې زموږ بحث ندی او که د غیر مجتهد تقلید ټی مرادوي چې د لاعلمی په وجه د مجتهد طرف ته رجوع کوي نو بیا خود ادا قرآن او حدیث څخه صریح بغاوت دی.

څلورم دا چې د خواز منداد ددې خبرې منل د قرآن ایت دی؟ او که د رسول الله ﷺ حدیث دی؟ او که دیوامتی تقلید دی؟

د لامذهبانو یو څو نورې وسوسې

فانقیل: لا مذهبان اعتراض کوي چې دا حانفو په مشهور کتاب (مسلم الثبوت / ص ۲۸۹) او نورو کتابونو کې د تقلید تعریف داسې شوی دی چې: (التقلید أخذ قول الغير من غیر حجة) یعنې له دلیل نه

پرته د بل چا د خبرې منلو ته تقليد وايي، نو اوس کومو حضراتو فقهاوو چې له مسایلو سره دلایل وړاندې کړي دي دوی مقلدین نه شول او نه د دوی پیروي تقليد شوه. لکه: امام ابو یوسف، امام محمد، امام زفر، امام طحاوي، علامه عيني، حافظ ابن الهمام، امام مرغیناني، امام کاساني، امام سرخسي، امام کرخي، امام جصاص او ملا علي قاري رحمهم الله او نور. ځکه چې دا ټول حضرات د مسایلو دلایل هم بیا نوي اود تقليد تعريف دادی چې: خالص په ټپک ځمکان بغير د دليله د بل چا خبره ومني.

قلنا: دا اعتراض له ډېرو وجوهو بالکل غلط دی: لومړی وجه داده چې: لامذهبان چې کله دا اعتراض کوي نو د مسلم الثبوت پوره عبارت نه رانقلوي، که پوره عبارت رانقل کړي، نو بیا هېڅ شبهه پکې نه پاتې کېږي. او کېدی شي چې په ناقص عبارت رانقلولو کې دوی د ځان له پاره خیر گوري. د مسلم الثبوت پوره عبارت داسې دی چې: (فصل: التقليد العمل بقول الغير من غير حجة كأخذ العاي والمجتهد من مثله. فالرجوع الى النبي صلى الله عليه وسلم او الى الاجماع ليس منه. وكذا العاي الى المفتي والقاضي الى العدول لا يجاب النص ذلك عليها لكن العرف على ان العاي مقلد للمجتهد. قال الامام و عليه معظم الاصوليين .. الخ) [مسلم الثبوت/ ص ۲۸۹].

ترجمه: فصل دی په بیان ددې کې چې تقليد دې ته وايي چې بغير د دليل نه د بل چا په قول باندې عمل وکړي. لکه عامي او مجتهد چې د خپل هم مثل يعنې د عامي او مجتهد په قول باندې عمل وکړي، نو د رسول الله صلی الله عليه وسلم او د اجماع طرف ته رجوع کول تقليد نه دی. او همدارنگه د عامي رجوع د مفتي طرف ته او د قاضي رجوع عادلانو ته هم تقليد نه دی، ځکه چې په دوی باندې داسې کول نص واجب کړي دی. مگر عرف په دې روان دی چې عامي د مجتهد مقلد دی. امام الحرمین فرمايي چې: په دې باندې اکثره اصوليان دي.

نو د مسلم الثبوت د ملاصیب عبارت خلاصه داشو چې: د چا قول چې د چا له پاره حجت وي د هغه له پاره دده د خبرې منل تقليد نه دی. لکه د رسول الله صلی الله عليه وسلم د خبرې منل تقليد نه دی. ځکه چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمان حجت دی. همدارنگه اجماع هم حجت دی. نو د اجماع منل هم تقليد نه دی. همدارنگه د (فاستلوا اهل الذکر) وغيره آيتونو مطابق د عامي (غير مجتهد) له پاره د مفتي قول منل حجت دی. نو داهم تقليد نه شو. او همدارنگه قاضي چې د عدولو طرف ته رجوع کوي نو د (مَنْ تَرَضَوْا مِنْ

(الشهداء) اود (يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ) وغيره نصوصو مطابق دا هم تقليد نه شو. بلكې تقليد يواخي او يواخي دا شو چې د چا قول چې حُجَّت نه وي دهغه په قول باندې عمل وكړي.

لكن په عرف كې اود اكثرزو اصوليانو په نزد اگر كه د مجتهد قول د عامي (غير مجتهد) له پاره حُجَّت دى، خو بيا هم ددې منلو ته تقليد وايي. لهذا غير مجتهد چې د مجتهد تقليد كوي نوبه ده باندې د (من غير حجة) د اصوليانو ددې واضح عبارت څخه غفلت دى.

دوهمه وجه داده چې: د تقليد په تعريف كې د (من غير مطالبة دليل) اود (من غير تأملي في الدليل) اود (لا نظر في الدليل) الفاظ هم راغلي دي. ددې معنا داده چې دليل په خپل ځاى كې موجود دى، لكن مقلد ددې دليل مطالبه نه كوي. اود هغه خاص دليل فكر ورسره نه وي د كوم څخه چې مجتهد استنباط كړى دى. ځكه چې په (الدليل) كې الف لام عهدي دى، هغه دليل ترينه مراد دى كوم چې مجتهد د استنباط په وخت كې ملحوظ كړى دى. هغه دليل ترينه نه دى مراد كوم چې مقلد د خپل طرف څخه پيش كوي.

خلاصه دا چې د تقليد تعريف يواخي هغه نه دى كوم چې د مسلم الثبوت مصنف او نورو په حواله باندې ذكر كولى شى. بلكې نور تعريفونه يې هم شته، چې په هغې كې داسې راغلي دي چې: مقلد مطالبه د دليل نه كوي، اگر كه دليل په خپل ځاى كې موجود وي.

[كما في كشف اصطلاحات الفنون / ص ۱۱۷۸ و شرح منار مصرى / ۲۵۲ و ناي شرح حسامى / ص

[۱۹۰]

درېمه وجه داده چې: په دې تعريف كې تفصيل دى. ځكه چې په دې تعريف كې دوه مقامه دي. اول دا چې غير مجتهد د بل چا قول ومني، يواخي د ټپك گمان او اعتماد په بنياد، دليل وي او كه نه وي. دوهم دا چې دليل اگر كه په خپل ځاى كې موجود وي لكن مقلد د مجتهد د خبرې په منلو كې د دليل محتاج نه وي. او په دواړو مقامونو باندې ښه ډېر دلايل دي.

د اول مقام له پاره وگوره: بخارى / ج ۲ / ص ۱۰۷۲ / مسلم / ج ۲ / ص ۱۲۰ / طيالسي - / ص ۷ / نووى شرح مسلم / ج ۲ / ص ۱۲۰ / بخارى / ج ۲ / ص ۷۴۸ / تذكرة / ج ۱ / ص ۲۴ / تدریب الراوى / ص ۲۰۵ / طبقات ابن سعد / ج ۲ / ص ۲۵ / بخارى / ج ۲ / ص ۹۹۷ / ابوداود / ج ۲ / ص ۴۴ / ترمذى / ج ۲ / ص ۳۰ / طبقات ابن سعد / ج ۷ / ص ۱۲۸ / تذكرة / ج ۱ / ص ۷۶ .

ددې حوالو والا احاديث لفظاً وروسته د دولسم سوال په ځواب کې لاندې راروان دي. د دوهم مقام له پاره هم دېر دلايل دي، چې د دولسم سوال د ځواب لاندې به راشي.

فان قيل: د لامذهبو شيخ الكل نذير حسين دهلوي اعتراض کوي چې: د احنافو د اصولو په کتابونو کې د تقليد تعريف داسې شوی دی چې: (التقليد، العمل بقول الغير من غير حجة، يتعلق بالعمل، والمراد بالحجة حجة من الحجج الاربع).

بيا ليکي چې: د مقلدينو د اصطلاح مطابق واضحه شوه چې تقليدي عمل د ادله اربعه وو څخه خارج دی او کوم عمل چې د ادله اربعه وو څخه خارج وي هغه عمل شرعاً تکليفي عمل نه وي، بلکې مردود او باطل وي. نو تبجه دا شوه چې تقليدي عمل باطل او مردود عمل دی. او مخکې ليکي چې: الحمد لله چې د اصطلاح د مقلدينو څخه ثابته شوه چې تقليد څه شرعي اصل نه لري، او دا په مقلدينو باندې سخت حجت دی. الخ. [فتاوى نذيريه / ج ۱ / ص ۱۸۴].

قلنا: چې په دې تعريف کې د (من غير حجة) معنا داده چې: د غير مجتهد له پاره د مجتهد خبره حجت ده، لکن د مجتهد قول دده له پاره نه قرآني آيت دی او نه د حديث متن دی او نه د اجماع مقوله ده. او نه د غير مجتهد په حق کې قياس او اجتهاد دی، ځکه چې هغه بې چاره نه پوهيږي. مثلاً يو مجتهد مسئله بيان کړه چې: که د يوې پېغلې نجلۍ او يا د يوې مړې شوې ښځې په تيونو کې الله جل جلاله شوي پيدا کړي او دا يو ماشوم ته ورکړی شي نو ددې څخه رضاعت ثابتيږي. [فتاوى قاضيخان / ج ۱ / ص ۱۸۹].

نو دا مسئله د مقلد له پاره نه قرآني آيت دی او نه د حديث متن دی او نه اجماعي مقوله ده او نه د مقلد په حق کې قياس دی، بلکې دا د مجتهد قياس دی او غير مجتهد يې په منلو باندې مکلف دی.

فان قيل: چې د تقليد په وجه په دين کې د حنفييت، شافعييت، مالکيت او حنبليت فرقې جوړې شوې او الله جل جلاله فرمايي چې: (ولا تتفرقوا).

قلنا: يو افتراق دی او بل اختلاف دی. اختلاف دې ته وايي چې: لارې جدا جدا وي، مگر منزل او مقصود يو وي او دې ته رحمت ويلى شوی دی.

او افتراق دي ته وايي چې: لاري هم جدا وي او منزل او مقصود هم جدا وي، نو د اسلام او د کفر په منځ کې افتراق دی. همدارنگه د بدعت، الحاد، او د سنت په منځ کې هم افتراق دی، مگر د مذهب په منځ کې اختلاف دی او دې ته فرقې نه شي ويل کېدلی بلکې دا يوه فرقه ده.

په (په مسلم / ج ۲ / ص ۳۳) او نورو ځايونو کې راځي چې: (و هو مذهب معاذ بن جبل و معاوية رضى الله تعالى عنهما) نو آيا دلته داسې ويلى شي چې د دغو دواړو صحابه وو دوه فرقې وې؟

ددې ډېر مثالونه دي. مثلاً وگوره: [مقدمه مسلم / ص ۱۳ و ص ۵ / و کتاب الاعتبار / ص ۱۱ / طبقات / ج ۶ / ص ۱۸۲ / الجنه / ص ۴۰ و غيره].

فان قيل: غير مقلدين وايي چې: مونږ په قرآن او په سنت عمل کوو او تاسو په امامانو پسې روان ياست! **قلنا:** مقلدين هم په قرآن او په سنت عمل کوي، خو د يو ماهر شريعت يعنې د مجتهد په رهنمايي کې ورباندې عمل کوي او غير مقلدين خپله په قرآن او سنت نه پوهيږي، ځکه چې مجتهدين نه دي او نه دبل مجتهد رهنمايي مني، نو دوی په کتاب او سنت عمل نه شي کولی.

د مقلد مثال دهغه مريض په شان دی چې خپله ډاکټر نه دی او د طب د کتابونو څخه خپل علاج د يو ماهر سپېشلسټ ډاکټر په رهنمايي کې کوي. نو مقلدين په قرآن او سنت عمل کوي، مگر د يو داسې ماهر شريعت په رهنمايي کې کوي چې دهغه مهارت او مجتهد والی په شرعي دليل يعنې (اجماع) سره ثابت دی.

او لا مذهب د مولويانو مثال دهغه مريض دی چې خپله ماهر ډاکټر نه دی او د طب د کتابونو څخه خپل علاج د يو ماهر په رهنمايي کې نه کوي، بلکې په خپل سر لگيا دی او د علاج کولو دعوا کوي او د ماهر و سپېشلسټانو ډاکټرانو او له دوی څخه د علاج کوونکو مريضانو پسې ښکته ځي کوي او خلک علاج کولو ته نه ورپرېږدي او لا مذهب د عوامو مثال دهغو مريضانو دی چې خپله ډاکټران نه دي او نه د ماهر و ډاکټرانو په رهنمايي کې د طب د کتابونو څخه خپل علاج کوي. بلکې د طب له کتابونو څخه خپل علاج د مداريانو په رهنمايي کې کوي.

همدارنگه د مقلدينو مثال د هغو رندو دی چې يو خيرخواه راه بلد يېنا سري ته يې لاس ورکړی وي او روان وي، نو دا به ضرور خپل منزل مقصود ته رسيږي. او لا مذهب د مولويانو مثال د هغو رندو دی چې له جلال آباد څخه نورستان ته په خپله روان وي، نه چاته لاس ورکوي او نه د چا څخه پوښتنه کوي. او لا مذهب د

عوامو مثال د هغو نږدو دی چې له جلال آباد څخه نورستان ته روان وي مگر بل ږوند ته یې لاس وړ کړی وي. نو دا دواړه قسمه خلک به ضرور د هلاکت کندی ته غورځیږي.

و کذلک نقول: چې د لا مذهبو دا دعوه بالکل غلطه ده چې مونږ په قرآن او سنت باندې عمل کوو. ځکه چې په قرآن کریم او سنت کې یو اصل ذکر شوی دی چې (اجماع) ورته وایي.

الله جل جلاله فرمایي چې: (وَمَنْ يَشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا شَاءَ نَؤُلَ) او حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: (لَا يَجْتَمِعُ أُمَّتِي عَلَى الضَّلَالَةِ). همدارنگه بل اصل قیاس دی. الله تعالی جل جلاله فرمایي چې: (فَاغْتَبِرُوا يَأُولِيَ الْأَبْصَارِ). او لا مذهبان له دغو دواړو اصولو څخه منکر دي. نو که دوی قرآن کریم منلی نو قرآني اصل (اجماع او قیاس) به یې منلی، نو اجماع او قیاس نه منل دا په حقیقت کې د قرآن کریم او سنت نه منل دي.

او همدارنگه په قرآن کریم او سنتو کې د فقهاوو او د مجتهدینو ذکر راغلی دی. نو که دوی قرآن او سنت منلی، نو فقهاء او مجتهدین به یې منلی، نو د فقهاوو او د مجتهدینو نه منل دا د قرآن کریم او سنتو نه منل دي.

فانقیل: غیر مقلدین پوښتنه کوي چې: تاسو ولې په عقایدو کې د امام صاحب رحمه الله تعالی تقلید نه کوئ؟ هلته خو تاسو د ابو منصور ماتریدي رحمه الله تعالی تقلید کوئ!

قلنا: اولاً الزمنا: چې تاسو ولې په قرئت کې د امام بخاري رحمه الله تعالی تقلید نه کوئ؟ هلته خو تاسې د قاري عاصم کوفي تقلید کوئ!

و قلنا ثانياً تحقيقاً: چې تقلید په اجتهادي مسائلو کې کېږي. او په عقایدو کې د اجتهاد څه دخل نشته.

فانقیل: چې بیا خان ته ولې اشعریان یا ماتریدیان وایئ؟

قلنا: دا تقلید نه دی بلکې نسبت دی.

فانقیل: چې بیا ولې دا نسبت امام ته نه کوئ؟

قلنا: په اجتهادي باب کې مکمل ترتیب او تدوین د مسائلو امام صاحب رحمه الله وکړ او د عقایدو په

باب کې یو حنفي (ابو منصور ماتریدي رحمه الله) او بل شافعي (ابو الحسن اشعری رحمه الله) مکمل ترتیب او تدوین وکړ.

د اهل السنة والجماعة دعوی

کله چې مونږ د غیر مقلدینو سره مناظره کوو او دعوی لیکو نو دعوو به داسې لیکو چې مونږ اهل سنة والجماعة (۱) په اجتهدی مسائلو کې (۲) پر مجتهد باندې اجتهد واجب گڼو (۳) او په غیر مجتهد باندې د داسې مجتهد تقلید واجب گڼو چې دهغه مجتهد والی په شرعي دلیل سره ثابت وي (۴) او مذهب یې مکمل مدون وي (۵) او مذهب یې متواتر وي.

د دې دعوی په لیکلو سره ډیر اعتراضات دفع شول مثلاً (۱) که غیر مقلد وائی چې تاسو په عقائدو کې د چا په مذهب یې؟ نو جواب وشو چې د عقائدو مسائل اجتهدی او غیر واضح نه دی نو په عقائدو کې تقلید نه دی واجب او دا شعري او ماتریدي نومونه نسبتې دي لکه د افغاني او پاکستانی او دانست دي امانوته له دي وجهي کېږي چې د عقائدو تدوین د هر چا څخه مخکې دوی کړی دی.

(۲) که غیر مقلدین ووائی چې تاسې دامام صاحب په مذهب یاست نو امام صاحب د چا په مذهب دی؟ نو داسوال دفع شو ځکه چې امام صاحب مجتهد دی په هغه خو اجتهد واجب دی تقلید پرې نه دی واجب دا داسې سوال دی لکه یو څوک په گاډي کې ناست دی او وائی چې مونږه د ډرایور سورلي یو نو ډرایور د چا سور لي ده؟ یا یو سړی ووائی چې مونږه خو په جامع مسجد کې دامام پسي اقتدا کړي ده نو امام په چا پسي اقتداء کړي ده؟

(۳) که غیر مقلد ووائی چې تاسې ولي له ژوندي ملا څخه پوښتنه نه کوي؟

نو جواب وشو چې زه له داسې کس څخه توضیح طلبوم چې مجتهد وي، که غیر مقلد دعوو وکړي چې زموږ فلان ملا هم مجتهد دی نو ته به ورته ووائی چې ته دخپلو اصولو مطابق د دي ملا مجتهد والی صرف په آیت او یا صرف په حدیث کې راوښایه، که غیر مقلد ووائی چې ته دامام صاحب مجتهد والی په دلیل شرعی باندې ثابت کړه نو ته به ورته دخپلو اصول مطابق جواب ورکړي چې زما اصول څلور دي او دامام صاحب مجتهد والی په اجماع دفقهاؤ او د محدثینو باندې ثابت دی

(۴) که غیر مقلد سوال وکړي چې ته ولې د ابو بکر صدیق رضي الله عنه یا د حضرت عمر رضي الله عنه په مذهب نه یې؟ امین الله لیکي چې ته ولي داویس قرنې په مذهب نه یې؟ نو جواب وشو چې د دوي مذهبونه مکمل مدون شوي نه دي بلکه هغوي په جهادونو مصروف وو تدوین ته وزگار نه وو بیا هم که تاسو سرزوري

کوی نوز به د فقهی دیو کتاب دیوې صفحې یو څه مسائل درته ذکر کړم او تاسو له حوالي سره د هري مسئلې په اړه د ابو بکر صدیق مذهب یا د حضرت عمر مذهب پکی راته بیان کړي، (۵) که غیره له د سوال وکړي چې ته حنفی ولي يي ځکه نور مذاهب خو هم شته شافعي جوړه حنبلي جوړه؟

جواب: په تاریخ د اسلام کې چې د کله نه اسلام دې ملکونو ته ته راغلی دی تمام مدارس او مفتیان او کتابونه د امام صاحب رحمه الله د مذهب چلېږي نو دلته د امام صاحب مذهب متواتر دی او د امام مالک، امام شافعی او امام احمد رحمهم الله مذهبه نه متواتر ندي او مونږ په دعوه کې دا ويلي وه چې د مجتهد مذهب به متواتر وي.

دلائل علی الدعوی

اول دلیل:

الله ﷻ فرمایي: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ]

ای هغو کسانو چې ایمان مو راوړی دی (ای مؤمنانو) اطاعت (تقلید او اتباع) وکړئ تاسي د الله او تقلید او اطاعت او اتباع وکړئ د رسول الله ﷺ او تقلید، اتباع او اطاعت وکړئ د اولوالامر (د علماؤ، فقهاؤ او مجتهدینو).

په دې آیت کې ۱- په (اطيعوا الله) کې د کتاب الله ذکر دی او ۲- په (اطيعوا الرسول) کې د سنت رسول الله ذکر دی. او ۳- په (اولی الامر) کې د اجماع ذکر دی. ۴- او په (فان تنازعتم فی شئی) کې د قیاس ذکر دی. [تفسیر کبیر / ج ۴ / ص ۱۱۳ / مکتبه دار احیاء التراث العربی / ج ۱۰ / ص ۱۶۴ فی بعض المطابع].

په دې مذکوره آیت کې د الله جل جلاله د اطاعت ذکر دی او د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د اطاعت ذکر دی. او د اولوالامر د اطاعت ذکر دی. د اولوالامر د اطاعت له پاره درې شرطه دي: لومړی دا چې: مسلمان به وي، لکه څرنگه چې په همدې آیت کې د (منکم) په لفظ کې ورته اشاره کوي. د غیر مسلم اطاعت ناجایز او گناه ده.

دوهم داچې كله چې صاحب د امر د الله جل جلاله اود الله د پيغمبر صلى الله عليه وسلم څخه نافرمانی کوي نو بيا يې هم اطاعت کول ناجايز او گناه ده. رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: (فاذا امر بمعصية فلا سمع ولا طاعة). [بخاري / ج ۲ / ص ۱۰۵۷].

درېم داچې: صاحب امر به د الله جل جلاله اود الله د پيغمبر صلى الله عليه وسلم اطاعت کوي. نو په دې صورت کې نه يواځې داچې اطاعت يې جايز دی بلکه د دې آيت مطابق واجب دی. پاتې شوه دا خبره چې د (اولی الامر) څخه څوک مراد دي؟ نو په اصولي توگه له دې څخه دوه قسمه خلک مراد يږي: ۱- علماء او فقهاء. ۲- أمراء د جيو شو او مُطلق حُکام. که اول قسم خلک ترینه مراد شي نو بيا زمونږ دعوی ورڅخه صراحتاً ثابتېږي.

اول قسم

کومو صحابه وو چې د (اولی الامر) څخه فقهاء مراد کړي دي په هغوی کې حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه، عبد الله بن عباس رضی الله عنه دي. د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه الفاظ داسې دي: (اولی الامر منکم قال الفقه والخیر) [مستدرک / ج ۱ / ص ۱۲۳]. اود حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما الفاظ داسې دي: (یعنې اهل الفقه والدين (الی ان قال) فأوجب الله طاعتهم) [مستدرک / ج ۱ / ص ۱۲۳]. اود صحابي د تفسیر په باره کې علماء کرام لاندې نظر لري چې: (تفسیر الصحابي مسند، تفسیر الصحابي حجة، تفسیر الصحابي مرفوع. [توجيه النظر / ص ۱۶۵ / طبع مصر / مستدرک / ج ۱ / ص ۱۲۳ / معرفة علوم حدیث / ص ۲۰ / زاد المعاد / ج ۴ / ص ۵۲ / تدريب الراوی / ص ۶۵ / اللجنة لنواب صديق حسن خان / ص ۹۶].

یعنې د صحابي رضی الله عنه تفسیر د رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمان وي. اود صحابي تفسیر حجت دی. اود صحابي تفسیر مرفوع دی.

نو د اولی الامر څخه د فقهاء و مراد ول د مذکورې قاعدې مطابق د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمان شو او په تابعینو کې چې کومو حضراتو د (اولی الامر) څخه فقهاء مراد کړي دي په هغوی کې حضرت عطاء بن ابی رباح، حضرت حسن بصری، امام مجاهد، قتاده او ابن ابی لیلی رحمهم الله دي.

په [دارمی / ص ۴۰ / طبع هند و طبع دمشق / ص ۷۲] کې د حضرت عطاء بن ابی رباح الفاظ داسې دي چې: (اولی الامر، اولو العلم والفقه).

او امام ابوبکر جصاص الرازی المتوفی (۳۷۰ هـ) د دې صحابه وو او تابعینو تفسیر په داسې الفاظو سره ذکر کوي چې: (فروی عن جابر بن عبدالله رضی الله عنه و عبدالله بن عباس رضی الله عنهما رواية، والحسن، وعطاء، و مجاهد انهم اولو الفقه والعلم. و عن ابن عباس رواية و عن ابی هريرة انهم أمراء السرايا و يجوز ان يكونوا جميعاً مرادين). [احکام القرآن / ج ۲ / ص ۲۱۰].

او په بل ځای کې لیکي چې: (قال الحسن، وقتادة و ابن ابی لیلی: هم اهل العلم والفقه). [احکام القرآن / ج ۲ / ص ۲۱۵].

او علامه الوسی رحمه الله فرمایي: (وقيل المراد بهم اهل العلم و روى ذلك غير واحد عن ابن عباس، و جابر بن عبدالله، و مجاهد و الحسن و عطاء و جماعة، و استدل عليه ابو العالیه بقوله تعالى: (ولو ردّوه الى الرسول و الى اولی الامر منهم لعلهم الذين يستنبطونه منهم الاية) فان العلماء هم المستنبطون المستخرجون للاحكام). [روح المعاني / تحت هذه الاية / ج ۵ / ص ۶۵].

يعني په دې صحابه وو و رضی الله عنهم او تابعینو رحمهم الله کې حضرت ابو العالیه د (القرآن یفسر- بعضه بعضاً) مطابق فرمایي چې: له دې څخه فقهاء مراد دي. ځکه چې الله تعالی جل جلاله په بل ځای کې فرمایي: (و اذا جاءهم أمر من الامن او الخوف اذاعوا به و لو ردّوه الى الرسول و الى اولی الامر منهم لعلهم الذين يستنبطونه منهم الاية) نو (الذين يستنبطونه) د (اولی الامر) تفسیر دی. نو معلومه شوه چې د (اولی الامر) څخه فقهاء مراد دي.

نورې هم ډېرې حوالې شته. په تفسیر معالم التنزیل / ج ۲ / ص ۴۹۴ کې: او په تفسیر کشاف / ج ۱ / ص ۳۷۰ کې / تفسیر ابن کثیر / ج ۲ / ص ۴۹۷ کې او نور و ډېرو تفاسیرو کې د (اولی الامر) مصداق فقهاء، گرځولی شوي دي.

د لاهمې سرخېل نواب صديق حسن خان ليکي چې: (قال ابن عباس و جابر رضى الله عنهم و الحسن رضي الله عنه، و ابو العاليه رضي الله عنه و عطاء رضي الله عنه و الضحاك رضي الله عنه و مجاهد رضي الله عنه و الامام احمد رضي الله عنه تعالى: هم العلماء . [الجنة / ص ۴])

نود (اولی الامر) څخه فقهاء مراد شو او الله جل جلاله د فقهاوو د اطاعت امر کوي او امر د وجوب له پاره وي. د لاهمې سرگروه نواب صديق حسن خان هم ليکي چې: (اصل د امر و وجوب فعل مامور به است) [بدور الاهله / ص ۲۲] .

لا مذهبېان له الله تعالى جل جلاله څخه د و مره هم نه ډارېږي چې د الله جل جلاله مامور به شي ته کفر او شرک وايي. الله تعالى جل جلاله فرمايي: د فقهاوو اطاعت و کړئ! او لا مذهبېان وايي چې هېڅکله يې ونه کړئ، بلکې د فقهاوو اطاعت کفر او شرک دی. (معاذ الله) .

د لا مذهبېانو اعتراضونه

۱- کله چې د صحابه وو او تابعينو دا تفسير د لاهمې له نظريې څخه مخالف وو نو اول اعتراض يې دا وکړ چې په دې آيت کې خود الله جل جلاله او د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم سره د (اطيعوا) جمله راغلي ده او د (اولی الامر) سره نه ده راغلي .

لومړی جواب: په (اولی الامر) کې واو عاطفه راغلي دي، نو (اولی الامر) عطف دی په لفظ (الله) او يا په لفظ (رسول) او معطوف په حکم د معطوف عليه کې وي، نو هغه (اطيعوا) چې له لفظ (الله) او يا له لفظ (رسول) سره ذکر شوی دی هغه له (اولی الامر) سره هم مراد دی .

دوهم ځواب: د (اولی الامر) سره يې څکه د (اطيعوا) جمله مستقلاً نه ده ذکر کړې چې د فقهاوو اطاعت مقصود بالذات نه دی، بلکې د دوی اطاعت مذهب دی او په دې باندې د الله جل جلاله او د الله تعالى د پيغمبر صلى الله عليه وسلم دين ته ځان رسول مقصود دي. يعنې د دوی اطاعت مذهب دی، چې منزل او مقصود ورته دين دی.

۲- بل اعتراض دوی دا کوي چې: بیا تاسو ولې د (اطيعو الله و اطيعوا الرسول) له وجهې د الله جل جلاله اود رسول الله صلی الله علیه وسلم اطاعت ته فرض وایئ اود (اولی الامر) اطاعت ته واجب وایئ؟ حالانکه د (اطيعوا) یوه صیغه ده!

الجواب: که چېرته نص په یوه معنا کې قطعی الثبوت او قطعی الدلالة وي نو هلته حکم د فرضیت راځي. او که قطعی الثبوت لکن غیر قطعی الدلالة و نو بیا حکم د وجوب راځي. نو (اطيعو الله و اطيعوا الرسول) قطعی الثبوت او قطعی الدلالة دی، له دې وجهې د الله تعالی اود رسول الله اطاعت فرض شو او منکرېې کافر دی. اود (اولی الامر) قطعی الثبوت دی، لکن په فقهاوو باندې قطعی الدلالة نه دی له دې وجهې د فقهاوو اطاعت واجب او منکرېې ضال او مُضِل دی. که چېرته (اولی الامر) په فقهاوو باندې قطعی الدلالة وي نو بیا به تقلید د فقهاوو فرض وای او مونږ به غیر مقلدینو ته د (ضال او مُضِل) په ځای کافران ویلای.

۳- دلته خو صیغه د جمع راغلې ده، نو د مطلق تقلید ذکر راغی او تاسو خو تقلید شخصي کوئ! لومړی ځواب: په تقلید شخصي کې د یو امام تقلید کېږي او په مطلق تقلید کې د څلورو امامانو تقلید کېږي، نو چې ستاسو په نزد د یو امام تقلید شرک دی، نو بیا خو د څلورو امامانو تقلید څلور شرک شول، نو څرنگه یو شرک حرام دی او څلور شرک جایز بلکې واجب شو؟

دوهم ځواب: (اطيعوا) د جمع صیغه ده او (اولی الامر) هم د جمع صیغه ده او مقابله چې د جمع له جمع سره راشي نو فایده کوي تقسیم د אחד په אחדو، نو د یو یو امام تقلید هم له همدې آیت څخه ثابت شو.

دریم ځواب: چې مطلق تقلید جایز، واجب او مامور به شو اود مطلق من حیث انه مطلق له پاره خو په خارج کې وجود په ضمن د افرادو کې وي، نو خامخا د مجتهدینو د افرادو تقلید واجب شو، له دې څخه وروسته مونږ وایو (تبع الرخص او تلفیق) اجماعاً حرام دی، چې په یوه مسئله کې په یو مجتهد پسې ځي او په بله مسئله کې د بل مجتهد په رایه عمل کوي. علامه ابن تیمیه فرمایي: (فيكون في وقت يقلدون من يفسه وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة) [مجموعة الفتاوى ۳۲/ ص ۶۶ / مكتبة العبيكان].

يعني په داسې صورت کې به په يو وخت کې د هغه چا پسي روان وي چې دده اصلاح به کوي او په يو وخت کې به د هغه چا پسي روان وي چې دده افساد به کوي او د ټولو امامانو په اتفاق سره دا کار حرام دی.

همدارنگه ليکي چې: (لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح للذريعة الى ان يكون التحليل والتحریم بحسب الهوى، ولو جاز هواه، و يتخير بين التحليل والتحریم والواجب والجواز، و ذلك يؤدى الى انحلال ربة التكليف، بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب وافيها باحكام الحوادث مهذبة فعلى هذا يلزمه ان يجتهد في اختيار مذهب بقلده على التعین) [شرح المذهب / فصل في اداب المستفتي / ج ۱ / ص ۸۸ / دار الفكر بيروت].

په يوه مسئله کې د يو امام پسي او په بله مسئله کې د بل امام پسي روانېدل په دين باندې لوبې دي، او ددې له پاره ذريعه ده چې هر سړی تحليل او تحریم د خپل خواش تابع کړي. او که چېرته دا جايز شي چې د هر سړي چې د هر مذهب کومه مسئله خوښه وي په هغې دې عمل کوي نو بيا به يو سړی په يوه مسئله کې د يو مذهب د رخصت او په بله مسئله کې به د بل مذهب په رخصت پسي گرځي او د حلالو او حرامو، د جايزو او ناجايزو په منځ کې به په خپل خواش يو طرف خونوي. اوداسې کار کول د مکلفيت څخه خارجېدلو ته مقضي کېږي. په خلاف د عصر اول څخه، چې هلته به غير مجتهد په يوه مسئله کې د يو مجتهد او په بله مسئله کې به د بل مجتهد پسي تللو، ځکه چې هلته مذهبونه مَدَوْن نه وو او په هر مذهب کې به د ټولو حوادثو حل نه پيدا کېده، نو له دې امله په هر سړي لازمه ده چې د يو معين مذهب په غوره کولو کې کونښ وکړي.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي: (ومتى خيرنا المقلدين في مذاهب الاثمة لينتقوا منها اطيبها عندهم لم يبق مرجعاً الا اتباع الشهوات في الاختيار وهذا مناقض لمقصد وضع الشريعة). [الموافقات / ج ۱ / ص ۸۲ / المسئلة الثالثة في بيان ان الشريعة كلها ترجع الى اقوال، واحدة في الفروع / مكتبة محمد علي صبيح ازهر].

هر کله چې مونږ مقلدينو ته اختيار ورکړو چې د هر مذهب څخه د خپلې خوښې مطابق مسئلې راټولي کړي، نو بيا به د مسلمانانو له پاره بله مرجع پاتې نه شي، ماسوا د اتباع د خواش نه اودا کار د مقصد د وضع د شريعت سره تقيض دی.

همدارنگه علامه شاطبی رحمه الله فرمایی چې: (وقد حکى ابن حزم الاجماع على ان ذلك (ای تتبع الرخص في المذاهب) فسق لا يحل) [الموافقات / ج ۴ / ص ۸۴ / المسئلة الثالثة].
یعنی ابن حزم رحمه الله په دې باندې اجماع را نقل کړې ده چې په مذهبونو کې آسانه آسانه مسئلې راټولول فسق او حرام دي.

علامه مناوي رحمه الله فرمایی: (ان مثل هذه الالتزامات لكف الناس عن تتبع الرخص). [فتح القدير / ج ۱ / ص ۴۰۳ / مكتبة نزار مصطفى باز].
یعنی په خاصو خاصو مذهبونو باندې د پابندۍ لازمول ددې له پاره دي چې خلک د رخصتونو له ټولولو څخه رابند کړو.

۴- لا مذهبیان دا اعتراض هم کوي چې د (اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولی الامر منكم) پسې الله جل جلاله فرمایی چې: (فان تنازعتم في شئی فردوه الى الله و الرسول) راغلي دي او په (فان تنازعتم) کې خطاب عامو مؤمنانو ته دی، یعنې که د مؤمنانو په منځ کې په یوه مسئله کې اختلاف راشي نو الله جل جلاله اود الله تعالی رسول صلی الله علیه وسلم ته به یې راجع کوي، امامانو او فقهاوو ته به یې نه راجع کوي.

لومړی ځواب: صاحب جلالین فرمایی چې په (فان تنازعتم) کې عامو مؤمنانو ته خطاب نه دی، بلکې (اولی الامر) ته دی، ځکه چې په (فان تنازعتم) کې د (فا) کلمه راغلې ده او (فا) د تعقیب مع الوصل له پاره ده، نو دا جمله چې (اولی الامر) پسې متصله ذکر شوې ده نو خطاب به هم یواځې (اولی الامر) ته وي، چې که د دوی په یوه اجتهدای مسئله کې اختلاف راغی نو کتاب او سنت ته دې یې راجع کړي او هلته دې ورته مقيس علیه وگوري.

دوهم ځواب: امام ابو بکر الجصاص رحمه الله ددې له پاره بل دلیل هم ذکر کړی دی، هغه فرمایی چې: (فأمر اولی الامر برّد المتنازع فيه الى كتاب الله تعالى و سنة نبيه صلى الله عليه وسلم اذا كانت العامة و من ليس من اهل ليست هذه منزلتهم، لانهم لا يعرفون كيفية الرد الى كتاب الله تعالى و سنة نبيه صلى الله عليه وسلم). [احکام القرآن / ج ۲ / ص ۲۱۱].

يعني دا خطاب (اولوالامر) ته دی چې مختلف فيه مسئله كتاب الله او سنت رسول الله ته راجع کړي. ځکه چې عوام او هغه خلک چې ددې اهلیت پکې نه وي هغوی د واپس کولو په چل نه پوهیږي. ډېروران او کلینوران او تانگو والا به څرنگه په خپله اختلافي مسئله له کتاب او سنت څخه حل کوي؟

لطيفه

د یو لا مذهب سره زما مناظره وه، هغه د مناظرې په دوران کې خپلو عوامو ملگرو ته وویل چې: الله جل جلاله فرمایي چې: (فان تنازعتم فی شیء فردوه الی الله والی الرسول) نو په دې آیت کې خود امام ذکر نشته. نو ما یې ملگرو ته وویل چې: ستاسو دې مناظره د الوهیت او د نبوت دعوه وکړه، ځکه چې دی تاسو ته وایي چې اختلافي مسئله الله تعالی او د هغه پیغمبر ته حواله کړئ! او امام ته یې مه حواله کوئ! او تاسو خپله اختلافي مسئله دې مناظره ته حواله کړې ده او مناظره هم ستاسو ددې مسئلې د حل کولو له پاره راغلی دی نو ستاسو خدای او پیغمبر دغه مناظره شو، ځکه چې تاسو ده ته مسئله حواله کړې ده او ده هم دخدایي او د پیغمبري دعوه وکړه، ځکه تاسو ته وایي چې الله تعالی او د الله تعالی پیغمبر ته یې حواله کړئ او دا هم وایي چې ماته یې حواله کړئ! نو اوس تاسې ووايست چې دغه مناظره الله دی او که پیغمبر؟

۵ - لا مذهبان دا اعتراض هم کوي چې په آیت کریمه کې د (اطيعوا) جمله راغلې ده او تاسو اطاعت نه کوئ بلکې تقلید کوئ!

خواب: مخکې د دریم سوال د جواب لاندې له حوالو سره یوځای تېر شو؛ چې: تقلید، اتباع او اطاعت یو شی دی.

دوهم قسم

که له (اولوالامر) څخه حکام مراد شي (کما هو المروى عن ابی هريرة رضى الله تعالى عنه و رواية عن ابن عباس رضى الله عنهما) [احکام القرآن/ ج ۲/ ص ۲۱۰/ روح المعانی/ ج ۵/ ص ۶۵] نو بیا هم ترینه د تقلید و جوب ثابتیږي، ځکه چې دین او دنیا، سیاست او مذهب یو شی دی. ددوی په منځ کې فرق کول زندیقیت، الحاد او غربي مفکوره ده. حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ددې مفکورې تردید داسې کوي چې هغو خلکو ته به الله تعالی د نظر په رحمت ونه گوري چې د دنیا له پاره د وخت د حاکم سره بیعت کوي. (رجلاً بايعَ إمامَهُ لا يُبايعُهُ الاَ للذُّنيا) [بخاری/ ج ۱/ ص ۳۱۷].

همدارنگه د عقايدو په کتابونو کې هم راځي چې د امام اود حاکم د اطاعت مقصد اقامت د دين دی. (ان المقصود من نصب الامام بالذات اقامة امر الدين). [مسامره / ج ۲ / ص ۱۵۳]. (وهو الامر المقصود الآثم والعمدة العظمى) [شرح العقيد / ص ۱۱۰].

خلاصه دا چې د خليفه اود حاکم سره بيعت هم د دين په امورو کې شامل دی او په شرعي مسائلو کې تقليد هم ديني فعل دی. نو چې خليفه او حاکم د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم نايب وي اود خبرې منل يې واجب دي، نو د مسائلو په استنباط کې هم ائمه مجتهدين د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم نايبين دي او اطاعت يې واجب دی.

اود امير د اطاعت له وجهې چې شرک فی الرسالة نه راځي اگرکه حبشي غلام وي (کما فی البخاری / ج ۲ / ص ۱۰۵۷ / مسلم ج ۲ / ص ۱۲۸ و ۱۲۴) نو د امامانو مجتهدينو د اطاعت له وجهې څرنگه شرک فی الرسالة راغی؟

دلا مذهبو مشر نو اب صديق حسن خان ليکي چې: (والتحقيق ان الامراء انما يطاعون اذا امروا بمقتضى العلم فطاعتهم تبع لطاعة العلماء كما ان طاعة العلماء تبع لطاعة الرسول صلى الله عليه وسلم. [الجنة / ص ۴].

يعني د امراوو اطاعت هلته دی چې کله دوی په مقتضى د شريعت فيصله وکړي، نو د امراوو اطاعت د علماوو د اطاعت تابع شو، لکه څرنگه چې د علماوو اطاعت د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د اطاعت تابع دی.

۲- امام فخرالدين رازی رحمه الله فرمايي چې: که د (اولو الامر) څخه حکام مراد شي نو بيا هم فقهاء د دې اولين مصداق دي. دی فرمايي چې: (إن أعمال الامراء والسلطين موقوفة على فتاوى العلماء والعلماء في الحقيقة أمراء الامراء فكان حمل لفظ (اولى الامر) عليهم أولى) [تفسير كبير / ج ۱۰ / ص ۱۶۶]. يعني د بادشاهان کارونه د علماوو تر فتواوو پورې موقوف دي او په حقيقت کې علما د اميرانو اميران دي، نو د (اولو الامر) د لفظ اطلاق او حمل کول په علماوو بهتر دی.

لا مذهبان د اولی الامر یوه معنا هم نه مني

د (اولی الامر) ترجمه یا فقهاء شو او یا هم حکام. مگر د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم له رحلت څخه وروسته حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنه فقیه هم وو او حاکم هم. بیا حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه هم فقیه و او هم حاکم. بیا حضرت عثمان رضی الله تعالی عنه فقیه هم وو او حاکم هم. بیا حضرت علي رضی الله تعالی عنه هم فقیه و او هم حاکم. حالانکه لا مذهبان شلو رکعتونو تراویحوته (عمری بدعت) وایي او نه یې مني. اود جمعی د ورځې دوه آذانونه (عثماني بدعت) گڼي او نه یې مني.

لا مذهبان ولي دارېوي ؟

د غیر مقلدینو شعار دادی چې (اهلحدیث کئ دو اصول اطیعوالله واطیعوالرسول). دغو گمراهانو او نیمچه رافضیانو دا آیت ولي په منع دوه ځایه کړ؟ ولي پوره آیت د ځان له پاره شعار نه گرځوي؟ چې (اطیعوالله والرسول واولی الامر منکم) دی.

دا ځکه چې دا نیمچه رافضیان په دې پوهیږي چې: که زه دا آیت تر (اولی الامر) پورې پوره ولولم نو بیا په ما باندې د:

صدیق اکبر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اطاعت لازمېږي

د عمر فاروق رضی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اطاعت لازمېږي

د عثمان ذی النورین رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اطاعت لازمېږي.

د علی المرتضی کرم الله وجهه اطاعت لازمېږي.

د حضرت امیر معاویه رضی الله تعالی عنه اطاعت لازمېږي.

او صحابه کرامو رضوان الله علیهم اجمعین له اطاعت کولو سره د لا مذهبو غیر مقلدینو د بنمنی ده.

وگوره د لا مذهبو کتابونه:

* صدیقه کاینات / ص ۲۲۷ کې یې حضرت علي رضی الله عنه ته د الله جل جلاله عذاب ویلی دی.

* په نزول الابرار / ص ۹۴ کې یې شپږو صحابه کرامو ته فاسقان ویلی دي (نعوذ بالله).

* په عرف الجاری / ص ۲۰۷ کې یې صحابه وو ته د مشت زنی یعنی د (موټک) نسبت کړی دی.

- * وحید الزمان په کنز الحقایق / ص ۵ کې لیکي چې: په خطبه کې د صحابه وو د نوم ذکر کول بدعت دی.
- * په کنز الحقایق / ص ۲۳۴ کې لیکي چې: د ابوسفیان، معاویه، عمرو بن العاص، مغیره، شعبه اود سمرة بن جندب سره د (رضی الله عنه) ذکر کول ناروا دي.
- * په عرف الجاری / ص ۱۰۱ کې لیکي چې: (د اصول مقرر شده که قول صحابی حجت نیست).
- * د لامذهبو شیخ الكل نذیر حسین دهلوی په فتاوی نذیریہ / ج ۱ / ص ۴۵۵ / ۶۲۲ / ۳۴۰ کې لیکي چې: د صحابی قول، فعل اود صحابی فهم حجت نه دی.
- * محمد جوناگري په: شمع محمدی / ص ۱۹ کې لیکي چې: د صحابی درایت حجت نه دی.
- * بلکې په شمع محمدی / ص ۱۹ او په طریق محمدی / ص ۵۷ کې لیکي چې: تاسو د امام اود مجتهد خبره کوئ! که پیغمبر له وحیی خخه بغیر خبره وکړي مونږه یې نه منو.
- * د الحق الصریح / ص ۴۰ د مشکوة شریف د خطبې ددې قول په تشریح کې چې (کأني اسندت الى النبي صلى الله عليه وسلم ... الخ): لا مذهبه امین الله لیکي چې: د صحابه وو اقوال او افعال حجت نه دی.
- * نواب صدیق حسن خان لیکي چې: د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په کفن کې د قمیص ورشاملول د صحابه وو فعل دی او په دې سره حجت نه قایمېږي. [بدور الاهلة / ص ۸۸]. بیا لیکي چې: د صحابه وو موقوفات حجت نه دی. ص ۱۲۹. بیا لیکي چې د صحابی تفسیر حجت نه دی. ص ۱۳۹.
- * په یو ځای کې لیکي چې: دا د صحابه وو فعل دی چې د حجت لایق نه دی. ص ۹۵.
- * ثناء الله امرتسری د دری طلاقونو په باره کې د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه د فیصلې تردید داسې کوي چې: مونږ دا څرنگه و منو؟ مونږ خو فاروقیان نه یو مونږ خو محمدیان یو. مونږ د عمر کلمه نه ده ویلې بلکې د محمد (ص) کلمه مو ویلې ده. [فتاوی ثنائیه / ج ۲ / ص ۲۵۲].
- * مفتی عبدالستار لیکي چې: د صحابه وو قول او فعل حجت نه دی. [فتاوی ستاریه / ج ۳ / ص ۸۶ / ۸۷ / ۶۵ / ۶۶].
- * وحید الزمان لیکي چې: د صحابی اجتهاد حجت نه دی. [نزل الابرار / ج ۱ / ص ۲۳۹].

* غير مقلد ابو عبد الله قصورى ليكي چي: د حضرت رسول الله تهول اقوال او افعال محمود نه دي اونه د نبي عليه السلام مطلق عصمت ثابت دى، كه نبي عليه السلام معصوم وي نو صحابه كرام رضى الله عنهم به در رسول الله صلى الله عليه وسلم په ځينو خطاگانو باندې اعتراضونه نه كول. [تحقيق الكلام فى مسئله البيعة والالهام/ ص ۴۴ و ۴۵].

* په يو ځاى كې ليكي چي: د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم سره زيات محبت شرك دى او زيات محبت كوونكى مشرك دى. [تحقيق الكلام فى مسئله البيعة والالهام ص/ ۴۰ و ۴۱ / تصنيف ابو عبد الله قصورى / عرف غلام علي مطبوعه رياض هند پريس امرتسر / مؤرخه ۱۲۹۸].

* د حضرت علي رضى الله تعالى عنه صحيح قول هم د قبلولو قابل نه دى. [فتاوى نذيريه / ج ۱ / ص ۵۷۸].

دوهم دليل على وجوب التقليد

الله تعالى جل جلاله په قرآن كريم سورة النحل كي فرمايي: [فَاسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ] وفي انسوره الانبياء آيت نمبر ۷ [فَاسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ] داهل الذكر او لين مصداق مجتهدين علمار دي او دلا تعلمون او لين مصداق غير مجتهدين دي او صيغه د فاستلوا د امر لپاره د وجوب ده مطلب دا كه غير مجتهد وي نو له مجتهد څخه د وجوباً تپوس كوه، تفسير روح المعاني او تفسير كبير د دي آيت لاندې ليكي چي دا آيت د تقليد د وجوب لپاره دليل دى.

ددې آيت كريمه څخه دا معلومه شوه چي په غير مجتهد باندې د مجتهد تقليد واجب دى، ځكه چي د (فاستلوا) صيغه د امر صيغه ده، او امر د وجوب له پاره راځي.

حضرت امام رازي رحمه الله او علامه الوسي رحمه الله ددې آيت كريمه په تفسير كې ليكي چي: (إِنَّ مِنَ النَّاسِ مَنْ جَوَزَ التَّقْلِيدَ لِلْمَجْتَهِدِ لِهَذِهِ الْآيَةِ فَقَالَ لِمَا لَمْ يَكُنْ أَحَدُ الْمَجْتَهِدِينَ عَالِماً وَجِبَ عَلَيْهِ الرَّجُوعُ إِلَى الْمَجْتَهِدِ الْعَالِمِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى فَاسْتَلُوا .. الْآيَةَ . فَإِنْ لَمْ يَجِبْ فَلَا أَقْلَ مِنَ الْجَوَازِ). [تفسير كبير/ ج ۱۹ / ص ۱۱ / روح المعاني / ج ۱۴ / ص ۱۴۸ واللفظ للروح المعاني].

ځينو خلكو ددې آيت له وجهي د مجتهد له پاره د تقليد جواز ثابت كړى دى. د امام رازي په قول چي كله به مجتهدينو كې كوم يو په كومه مسئله نه پوهېده نو په ده باندې واجب ده چي هغه د مجتهد عالم طرف ته

رجوع وکړي، ځکه چې الله جل جلاله فرمايي چې: پوښتنه وکړئ! الخ. که رجوع واجب نه شي نو د جواز څخه خو به نه کميږي. نو چې کله په ځينو مسایلو کې مجتهد ته جازي دي چې د خپل ځان څخه د لوی مجتهد نه پوښتنه وکړي نو عامي او جاهل ته څرنگه نه دي جازي؟ او سوال کول تقليد دی. صاحب د توضیح فرمايي چې: (الاستفتاء طلب الحكم الشرعي. هکذا في کنز اللغات فيكون مراداً للتقليد).

۱- په دې استدلال باندې لا مذهببان اعتراض کوي چې دا ایت کریمه د یهودو په حق کې نازل شوی دی، فلهدا دا ایت کریمه عام نه دی، چې فقهاوو ته هم شامل شي. [فتاوی نذیریه / ج ۱ / ص ۱۶۳].

الجواب: د جمهورو مسلمانانو په دې خبره اتفاق دی چې: د قرآن کریم په آیتونو کې عموم د لفظ ته اعتبار وي، نه خصوص د سبب ته. تر څو یې چې په منسو خوالي او یا مخصوصوالي باندې نص قاطع نه وي موجود شوی. وگوره: [کتاب الامام الشافعی / ج ۵ / ص ۲۴۱ / الصارم المسلول لابن تیمیه / ص ۸۰ / بدیع الفوائد لابن القيم / ج ۳ / ص ۱۶۱ / تفسیر ابن کثیر / ج ۲ / ص ۹ / نیل الاوطار للشوکانی / ج ۲ / ص ۱۴۹].

د لا مذهبو سرلښکر نواب صدیق حسن خان هم لیکلي دي چې: (عبّر بعموم لفظ است نه بخصوص سبب، چنانچه در اصول مقرر شده است. [بدور الاهله / ص ۲۰۹].

اود لا مذهبو شیخ الكل نذیر حسین دهلوي لیکي چې: (اب جو کویی کهی که یه آیت کفار کی حق وارد هین تو وه برا جاهل اوری وقوف هی، کیونکه اعتبار عموم لفظ کا هی، نه کی خصوص محل کا، جیسا که جا بجا کتب احادیث، کتب اصول فقه و استدلالات صحابه کرام سی واضح هوتا هی الخ. [فتاوی نذیریه / ج ۲ / ص ۱۹۵].

څوک چې وایي چې دا آیت کریمه د کفارو په حق کې نازل شوی دی، نو دا غټ جاهل دی، ځکه چې اعتبار عموم د لفظ ته وي، نه خصوص د سبب ته، لکه څرنگه چې دا خبره ځای په ځای د احادیثو او د اصول فقهي د کتابونو او د صحابه کرامو د استدلالاتو څخه واضحه شوې ده.

۲- لا مذهببان دوهم سوال دا کوي چې: په قرآن کریم کې الله جل جلاله حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته خطاب کوي چې: (سَلِّ بِنِي اسْرَائِيلَ) نو آیا په دې ځای کې رسول الله صلی الله علیه وسلم د بني اسرائيلو مقلد شو؟

الجواب : سوال په دوه قسمه دی : یو د لا علمي سوال دی، چې په دې کې سایل مقلد وي. او بل د اتمام الحجة اود خصم د خاموشه کولو و غیره له پاره دی. در رسول الله صلى الله عليه وسلم سوال د اتمام الحجة له پاره دی، چې په دې کې تقلید نه راځي.

۳- لا مذهبان دا اعتراض هم کوي چې: د (فاستلوا اهل الذکر) سره د (بالینت والزیر) ذکر هم راغلی دی، چې حاصل یې دا راوځي چې: دا سوال به له دلیل سره وي.

اول جواب: د (بالینت والزیر) تعلق د (وما ارسلنا) سره دی، له (فاستلوا) سره نه دی.

دوهم جواب: عام سړی په مسئله نه پوهیږي، نو په دلیل به څه پوه شي؟

دریم جواب: په سورة (حج) کې ورسره د (بالینت والزیر) ذکر نشته.

خلورم جواب : که سوال له دلیل سره ضروري وي، نو په مصنف ابن ابی شیبه او مصنف عبدالرزاق و غیره کې بیا ولې د صحابه کرامو او تابعینو په زرگونو داسې استفتاگانې دي چې د دلیل مطالبه پکې نشته؟

۴- لا مذهبان سوال کوي چې دلته د (ان کنتم لاتعلمون) قید دی، نو معلومیږي چې د عالم له پاره تقلید نشته.

جواب: عالم چې مطلق ذکر شي فرد کامل ورڅخه مراد وي او فرد کامل د عالم مجتهد دی.

۵- لا مذهبان اعتراض کوي چې کله عوامو ته مسئله پېښه شي نو دوی خو د مساجدو د امامانو او مدرسو له مفتیانو څخه پوښتنه کوي، نو دا خو د دغو مفتیانو او د مساجدو د امامانو تقلید شو. د امام ابو حنیفه رحمه الله خو نه شو.

جواب: د مدرسو مفتیان او د مساجدو امامان د احنافو د کتابونو څخه جواب راغلی وي، له خپل ځان څخه جواب نه ورکوي، له دې وجهې خبره بېرته امام صاحب رحمه الله ته ورسېده.

۶- لا مذهبان بل سوال دا کوي چې امام صاحب رحمه الله خو وفات شوی دی او سوال خو له ژوندي څخه کېږي.

جواب : مونږ د امام صاحب رحمه الله ذات تقلید نه کوو، بلکې د هغه مبارک د علم تقلید کوو. او علم یې په کتابونو کې موجود دی.

دریم دلیل دوجوب دتقلید

هو قوله تعالى إِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوِ الْخَوْفِ أَذَاعُوا بِهِ وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يُسْتَبْطِنُوهُ مِنْهُمْ زُلُومًا فَضَلَّ اللَّهُ عَنْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَاتَبِعْتُمْ الشَّيْطَانَ إِلَّا قَلِيلًا (النساء/ ۸۳)

په آيت كريمه كي دمجتهدينو د تقليد طرف ته ترغيښ بيان شوی دی امام ابو بکر جصاص ددي آيت په تشریح كي فرمائي چې دلته يو څو مسائل را معلومېږي اوله مسئله داده چې په اجتهادى مسائلو كي په مجتهد باندي اجتهاد واجب دي.

دوهمه مسئله داده چې (أن العاي عليه تقليد العلماء في أحكام الحوادث) (أحكام القرآن للجصاص) دلته لفظ د عامي راغلی دی او دعامي ذکر چې په مقابله دمجتهد كي راشي مراد ترينه غير مجتهد وي يعني په غير مجتهد باندي تقليد کول دي دعالم په احکام د حوادثو كي، احکام القرآن او تفسير حقاني دالیکلي دي چې دا آيت دتقليد پر وجوب باندي دليل ده.

(۱) سوال: غير مقلد وائي چې څما هم تقليد وکړه ځکه زه هم مجتهد یم؟

جواب: دا جواب مخکي تیر شوی دی چې ته به ورته ووايي چې ته دخپلو اصولو مطابق چې کتاب الله او سنت رسول دي خپل مجتهد والی ثابت کړه زه دخپل امام صاحب اجتهاد دخپلو اصولو مطابق چې اصول اربعه دي ثابتولای شم چې امام صاحب په اجماع باندي مجتهد دی.

تحقيقي جواب: علامه فخر الاسلام بزوی رحمه الله دمجتهد تعريف دارنگه کړی دی چې (واما شرطه فان يحوى علم الكتاب بمعانيه وعلم السنة بطرقها ومتونها ووجوه معانيها وان يعرف وجوه القياس) (کنز الاصول صف ۲۸۸ الملل والنحل ج ۱ صف ۲۰۰) يعني دمجتهد لپاره شرط دا دی چې دی به دقرآنکريم پوره عالم وي مع المعاني او علم الحديث به شي زده وي سره له ټولو طريقو او سره له متونو او وجوه دمعانيو او وجوه دقياس به هم پيژني.

او په اعلام الموقعين للعلامة ابن القيم كي ليکي دشرط الافتاء عند العلماء دعنوان لاندی چې دمجتهد لپاره شرط دادی چې تمام علوم به شي زده وي او له دي سره سره به شي څلور زره (۴۰۰۰) احاديث ياد وي دا شرط شي له امام بخاري امام مالک او امام شافعي رحمهم الله څخه را نقل کړی دی.

(۲) سوال: چې امام صاحب ته خلور زره احاديث نه ووياد؟

جواب: چې په امام صاحب باندې دولس خلافتونه تېر شوي دي چې په دوی کې لس اموي وو او دوه عباسي وو د امام صاحب ولادت د عید الملک بن مروان اموي په خلافت کې شوی دی او د ابو جعفر المنصور العباسی په خلافت کې وفات شوی دی په (۱۳۰) هجري کې مروان ثاني ابن محمد اموي خليفه وو او دده له طرفه د کوفې والي يزيد بن عمرو بن هبيرة وو ده په امام صاحب سخت ظلمونه وکړل په دې جرم چې امام صاحب د قاضي القضاات عهده نه قبلوله او په (۱۵۰) هجري بيا ور باندې خليفه منصور په همدې جرم ظلمونه وکړل او شهيد يې کړو.

دا خلافتونه د تابعينو او د تبع تابعينو په زمانه کې وو نو څنگه يو ناپوه سړی قضا ته مجبور وي؟ نو معلومېږي چې امام صاحب دوی ته معلوم وو چې دا د وخت لوي امام او لوي محدث دی ځکه ئې قضا ته مجبورولو.

خلورم دليل په وجوب دتقليد باندې

الله تعالی جل جلاله فرمائی [وَأَتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ] الفظي ترجمه داسي ده چې ته تابع جوړ شه د لاری دهغه چا چې زما طرف ته ئې رجوع کړی وي، نو د "من اناب" اولين مصداق مجتهدین دی ځکه چې مجتهدین اولين هغه خلک دی چې په استنباط د احکامو کې د الله او د پیغمبر طرف ته رجوع کوی او سبیل په معنی د مذهب دی. او امر لپاره د وجوب دی نو ترجمه ئې داشوه چې ته تقلید وکړه د مذهب د مجتهد ځکه چې د اتباع او د تقلید یوه معنی ده.

علامه الوسی رحمه الله دې ترجمه کوي چې (وَأَتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ) بالتوحيد والاخلاص بالطاعة او دا معلومه خبره ده چې د موحدینو او د مخلصینو فی الطاعة اولين مصداق مجتهدین دی نو دا آیت دلیل شو پر وجوب د تقلید ابن تیمیة رحمه الله دې آیت په ترجمه کې لیکي (والأمة منیبة الى الله فيجب اتباع سبيلها) (معارج الاصول صف ۱۲).

(۱) سوال: غیر مقلدین اعتراض کوي چې په مذکور آیت کې خو د امام صاحب نوم نه دی راغلی

جواب: الله تعالى جل جلاله په قرآن کریم کې او نبي ﷺ په احادیثو کې امر په جماعه کړی دی فرماني: **وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ** یعنې رکوع وکړئ له رکوع کوونکو سره اوس چې ته په کوم امام پسي لمونځ کوي دهغه امام نوم خو په راکعین کی ندی راغلی بیا نو ولي اقتدا ورپسي کوي؟ او که وائي چې زما امام په راکعینو کی داخل دی اگرچی نوم ئې ذکر ندی نو بیا زه هم وایم چې اما صاحب په "من اناب" کې داخل دی اگر چې نوم ئې ندی راغلی.

دوهم جواب: په قرآن کریم کې الله تعالى فرماني **[فَاقْرَءُوا مَا نَزَّلَ مِنَ الْقُرْآنِ]** امر د قرائت د قرآن کریم ئې کړی دی او مونږ او تاسو ئې په قرائت د حفص او په روایت د قاري عاصم کوفي باندې لولو حال دا چې د دې دواړو قاریانو نومونه خو په قرآن او حدیث کی صراحتاً ندی راغلي نو ولې د دوی په راهنمایی کې قرآن لولئ؟ دریم جواب: آیت کریمه کې الله تعالى فرماني **[قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي]** دلته په ایت کی مراد تابع داري دستو رسول الله صلی الله علیه وسلم ده دلته ماته د امام مسلم او امام بخاري وغیره نوم وښایه او که ته وائي چې د اصرف رهنما گان دي د دوي نوم ضروري ندی نو د امام صاحب نوم ولي ضروري شو؟ بیا اعتراض کوي: چې تاسو د امامانو اتباع کوی مونږ د محمد صلی الله علیه وسلم اتباع کوو؟

جواب: دا دروغ وایاست چې مونږ د محمد اتباع کوو چیرې تاسو د محمد ﷺ اتباع کړي ده؟ ځکه چې محمد ﷺ تاته ویلي دي چې د مجتهد پیروي وکړه اوس چې ته د مجتهد پیروي نکوي نو دا خو د محمد ﷺ خبره نه مني نو ستا دعوه د اتباع د محمد دروغ شوه، د دې مثال داسې دی لکه دوه وروڼه دي دایو وروړیو څوي لري او خپله مړ کيږي د مړگ حالت ئې رانږدي دی وصیت ئې وکړو چې زما دا ځوی کله غټ شي دا به څما دورور خبره مني نو کله چې مړ شو دا ځوي ئې تره خبره نه مني نو خلک وائي داهلک چې دخپل تره خبره نه مني دا خو دخپل پلار خبره نه مني ځکه چې پلار ئې ویلي وو کله چې څما ځوی غټ شي نو دخپل تره خبره به مني لکن ده دخپل تره خبره ونه منله، همدارنگه محمد ﷺ دوي ته امر کړی دی چې د مجتهد خبره وومنی او د مجتهد پیروي وکړي دوي د مجتهد خبره نه مني او پیروي ئې نه کوي نو دا د محمد صلی الله علیه وسلم خبره نه منل دی نو څوک چې د مجتهد پیروي کوي هغه د محمد (ص) خبره ونه مني او څوک ئې چې پیروي نه کوي نو هغه د محمد ﷺ خبره نه مني.

دوهم جواب: داسوال غلط دی حقیقت دادی چې مونږ د پیغمبر ﷺ خبره منو خو د مجتهد په رهنمائي کي او تاسو شي د خبرو د منلو دعوی کوئ لیکن د غیر مجتهد په رهنمائي کي چې د دې زمانې ملایان دي بلکې تاسو د یو هندو په راهنمائي کې په دین باندې د عمل کولو د عوه کوئ د فقې حنفي په خلاف باندې یو هندو کتاب ولیکلو په نوم د الظفر العبین دا کتاب د غیر مقلدینو د کتابخانو زینت دی او ټول د همدې کتاب څخه نقل کوي دهغه هندو نوم دی هري چند بن دیوان چند کتھري نو زموږ: اوستاسو رهنمایان جدا دي ستاسو رهنما غیر مجتهد هندو ده او زموږ رهنما مجتهد اعظم دی چې امام اعظم رحمه الله دی د دې مثال داسي دی لکه دري رانده روان دي کړا چې ته نو یو پوند خپله روان دی نه رهنما ورسره شته او نه هم له چا څخه پوښتنه کوی بس په خپل سر روان دی نو دا پوند به ضرور هلاکيږي د دې پوند مثال د غیر مقلدینو د ملایانو دی چې نه د بل مجتهد څخه پوښتنه کوی او نه خپله مجتهدین دي نو دا به هلاکيږي.

دویم پوند روان دی بل پوند ته شي لاس ورکړی دی او رهنمائي شي کوي نو دا پوند به هم هلاکيږي ځکه رهنمائي د کارندی رهنمائي پخپله پوند دی دا مثال د عوامو لاندو دی ځکه چې دوی هم غیر مجتهدین دي او رهنمایان یې هم د دې زمانې ملایان غیر مجتهدین دي. دریم پوند روان دی لکن یو خیر خواه راه بلد راهنما ته شي لاس ورکړی دی هغه دروند رهنمائي کوي نو دا پوند به مقصد ته رسیږي او نه به تباہ کیږي بلکې منزل ته به رسیږي د دې مثال زموږ: د امام صاحب د متبعینو دی چې امام صاحب ته شي لاس ورکړی دی او روان دي نو دا نه تباہ کیږي ځکه چې د مجتهد او د خیر خواه پیروي شي وکړه.

پنځم دلیل په وجوب د تقلید

الله تعالی جل جلاله په قرآن کریم کي فرمائي [وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ] يعني کفار به وائي کاش چی مونږ یا مقلدین وائي او یا مجتهدین نو مونږ به په اصحاب السعیر کې نه وو. دا ترجمه تفسیر عزیزی لسا عبد العزیز لیکلې ده. همدارنگه تفسیر حقاني لشيخ محدث مولانا عبد الحق دهلوي رحمه الله فرمائي چی دانسان د فلاح لپاره دوه لاري دي یو تقلید دوهم اجتهاد که څوک ملکه د اجتهاد لري هغه به اجتهاد کوي او که څوک ملکه د اجتهاد نه لري هغه به تقلید کوي نو نا پوه سړي به په پوه سړي پسي روان وي او چی نه خپله پوهیږي او نه د بل پوه پسی زی دا به تباہ کیږي. همدارنگه مولانا اشرف علي

تہا نو ی رحمہ اللہ فرمائی ہے مراد لہ نسیم خخہ تقلید او دنمقل خخہ اجتہاد او تحقیق دی (دکتاب نوم دی دعوات عبدیت دوسرا وعظ) یعنی دوہم وعظ او نوم د تقریر طریق النجاة دہ.

ہمدارنگہ پہ بخاری شریف کی دباب المیت یسمیع خفق النعال لاندی یو لوی حدیث دی پہ دی کی رازی (لادریت ولا تلیت) ددی تشریح قسطلانی شارح د بخاری داسی کرہی دہ. چہ د لادریت ولا تلیت معنی دادہ چہ ملائکہ بہ ورثہ وواشی چہ تہ نہ مجتہد ری او نہ مقلد پہ ہمدی جواب سرہ دوی ہفہ مذکور سوال دفعہ شو چہ وائی پہ قبر کی بہ لہ تاخخہ دامام پو بنتنہ کیہری. نو مونہ جواب وشو چہ پہ قبر کی خولاخہ کوی پہ حشر کی بہ ہم سوال کیہری کما مر فی الاول.

دوہم جواب: پہ قبر کی خو صراحتاً صرف دری سوالہ کیہری نور دلمانخہ د زکاة او د حج سوال خو صراحتاً نہ کیہری نو بیا خولہ دی ٹولو خخہ منکر شہ خکہ چہ سوال ٹی صراحتاً نہ کیہری.

دریم جواب: پہ قبر کی خو دامام بخاری امام ترمذی وغیرہما سوال نہ کیہری نو بیا دوی یو حدیث ہم مہ منہ ہمدارنگہ د حضرت ابو بکر صدیق حضرت عمر وغیرہ رضی اللہ عنہم سوال خو ہم نہ کیہری نو بیا دوی خخہ ہم منکر شہ خکہ چہ سوال ٹی نہ کیہری.

سپرم دلیل دوجوب دتقلید

قال الله تعالى فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (التوبہ / ۱۲۴)

یعنی پس ولہ ونہ وتل د ہری فرقی د دوی نہ یوہ ذلہ چہ پوہہ حاصلہ کری پہ دین کی او چہ ووپرو ی خپل قوم ہر کلہ چہ بیر تہ ورشی د دوی پہ طرف لپارہ د دی چہ دوی ووپریہری. امام جصاص د دی آیت پہ ترجمہ کی لیکی (فارجب الحظر بانذارہم والزیم المنذرین قبول قولہم) نو داد تقلید دوجوب لپارہ دلیل دی چہ یوہ ذلہ دی جواز تہ لارہ شی اوبلہ دی پہ دین کی پوہہ حاصلہ کری او دابلہ ذلہ دی دین ور خخہ لزدہ کری خو دائی نہ دی ویلی چہ دا دین بہ سرہ لہ مطالبی د دلیلہ ور زدہ کوی نو ہمداد تقلید دہ چہ دچا خبرہ و منی بغیر لہ مطالبی د دلیل نہ، د دی خبری یادول ضروری دی چہ تقلید دیتہ نہ وائی چہ بی دلیلہ دچا خبرہ و منی بلکہ تقلید دیتہ وائی چہ مطالبہ د دلیل ونہ کری دلیل خو موجود وی خو تہ ٹی مطالبہ ونہ کری.

د تقليد دوجوب لپاره له احاديثو څخه دلائل

اول يو څو عام الفهمه مثالونه

اول مثال:

د حضرت نبي کریم صلی الله علیه وسلم او حضرت ابو بکر او عمر رضي الله عنهما په زمانه کې د جمعې دلمانځه لپاره يو اذان کيدلو چې هغه ته مونږ دوه م اذان وايو بيا چې کله د حضرت عثمان رضي الله عنه زمانه راغله نو خلک ډير شول نو عثمان رضي الله عنه په خپل اجتهاد باندې اول اذان هم شروع کړ لو نو هيڅ يو صحابي د حضرت عثمان د دې اجتهاد ي اذان مخالفت ونه کړ او ټولو دا مسئله ومنله همدارنگه هيڅ يو صحابي مطالبه د دليل ونه کړه دېته وائي اجماع د صحابه وو پر تقليد بلکه يواځي د صحابه وو اجماع نه وه تر ۱۸۵۷ کال پوري يو مسلمان هم مخالفت ونکړو بيا چې کله ۱۸۵۷ کال راغلو او انگریزان راغلل هندوستان ته او غير مقلدين يې راپيدا کړل نو غير مقلدينو د دې اذان څخه انکار شروع کړو غير مقلدين دې اذان ته بدعت عثمانی وائي بيا چې کوم ته بدعت عثمانی وائي دا کوي او چې کوم سنت نبوي بولي دا نکوي دوي د حضرت عثمان رضي الله عنه اول اذان کوی او کوم چې دنبي صلى الله عليه وسلم او د ابو بکر رضي الله عنه او د عمر رضي الله عنه په زمانه کې کېدلو يعنې دوه م اذان نو هغه ئي بند کړی دی .

دوهم مثال:

کله چې د یمامي په جنگ کې اویا (۷۰) قاریان صحابه رضي الله عنهم شهیدان شول نو حضرت عمر ابو بکر صدیق رضي الله عنهما ته وفرمايل چې که چیرې دقرآن قاریان همداسي شهیدان کیږي نو د دین ډیره حصه به ضایع شی نو د دې لپاره ضروري ده چې دقرآن کریم تدوین وکړو او را جمع ئي کړو حضرت ابو بکر صدیق ورته وفرمايل چې څنگه به هغه کار وکړو چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ندی کړی لکن آخر کې ئي دا خبره ومنله چې تدوین دقرآن به وکړو اودا اجتهادي فیصله یې عملي کړه ټولو صحابه وو په یو اتفاق له دوي سره موافقت وکړه . یوه صحابي هم له دې دواړو مجتهدینو څخه مطالبه د دليل ونه کړه دا بعینه اجماع ده په تقليد .

دريم مثال:

مونږ قرآن لولو د قرآن کریم د زور، زیر، او پښې و جوهات چاته ندی معلوم او دلائل ئي هم چاته ندی معلوم
الاماشاء الله، دا زیر، زیر او پښې یعنی حرکات او سکانات حجاج بن یوسف قرآن کریم ته لگولي دي او مونږ ئي
وايو هيڅ چا مطالبه د دليل نده کړي او دا په پيرئ پيرئ همدا سي را روان دی هيڅ چا دليل ونه غوښتو بس
همدا اجماع شوه په تقليد.

اول دليل

د حضرت عرباض بن ساريه رضی الله عنه حديث دی: فإنه من يعيش منكم بعدي فسيروا اختلافاً
كثيراً عليكم بسنّتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين من بعدي وعصوا عليها بالتواجد وايكم
ومحدثات الأمور فإن كل بدعة ضلالة. [شرح مشکل الآثار]

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي چې په تاسو کي چې څوک ژوندی پاتي شو نو سخت اختلاف به و
ويني او د دي اختلاف خاتمه به په څه کيږي؟ نو وی فرمائيل چې عليكم بسنتي وسنة الخلفاء آه دلته عليكم
دوجوب لپاره دی يعني څما په سنتو پسي ځئ او څما دخلفاؤ دستو پسي ځئ خو دا پکي نه وائي چې څما
دخلفاؤ دستو پسي چې ځي نو مطالبه د دليل تري کوي دا بلا مطالبه د دليل نه اتباع تقليد دی نو دا دخلفاؤ
تقليد شو.

دوي اعتراض کوي: چې د خليفه اطاعت په سياسي امورو کي دی په دين کی نه دی.

جواب: سياست او دين جدا ندي دا غريبانو جدا کړی دي په اسلام کي سياست عين دين دی.

دوهم اعتراض: په حديث کي خو خلفاء په صيغه دجمعی ذکر شوي دی نو دا خو مطلق تقليد دی تقليد
شخصي خو نه دی ذکر؟

جواب: خلفاء په صيغه دجمعي ذکر دی خو په يو وخت کي دوه خليفگان نه وی په يو وخت کې به ديو
تقليد شخصي کوي ځکه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي چې (عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا بُويعَ لِلْخَلِيفَتَيْنِ فَأَتُّلُوا الْآخَرَ مِنْهُمَا)

ترجمه: په يو وخت کي چې دوه خليفگان راغلل هغه وروستنی يې قتل کړی (مسلم ج ۲ صفحہ ۱۲۵) والمستدرک على الصحيحين للحاكم رقم: ۲۶۶۵ و تعليق الذهبي في التلخيص: على شرط البخاري (مسلم).

همدارنگه عَنْ عَزْرَجَةَ قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- يَقُولُ (مَنْ أَتَاكُمْ وَأَمْرُكُمْ جَمِيعٌ عَلَى رَجُلٍ وَاحِدٍ يُرِيدُ أَنْ يَشُقَّ عَصَاكُمْ أَوْ يُفَرِّقَ جَمَاعَتَكُمْ فَأَقْتُلُوهُ) [رواه مسلم رقم: ۴۹۰۴] والبيهقي في السنن الكبرى رقم: [۱۷۱۳۶]

ترجمه: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماني: هر څوک چې وي خو چې تاسي په يو سړي راجمع وي او هغه په تاسو کي اختلاف جوړوي نو قتل يې کړی.

بيا اعتراض کوي: چې ابو بکر رضي الله عنه اول خليفه و د ده اطاعت کيدلو او بيا حضرت عمر رضي الله عنه خليفه شو د ده اطاعت شروع شو بيا حضرت عثمان رضي الله عنه خليفه شو د ده اطاعت شروع شو بيا حضرت علي رضي الله عنه خليفه شو د ده اطاعت شروع شو نو د دوي اتباع يکي بعد از ديکري شوه تقليد شخصي خو نه شو؟

جواب: د حضرت ابو بکر صديق رضي الله عنه خلافت دوه نيم کاله وو په دې زمانه کې يواځي د ده تقليد کيدلو بيا وروسته لس کاله د حضرت عمر خلافت وو په دې زمانه کې يواځي د ده تقليد کيدلو بيا دولس کاله د حضرت عثمان رضي الله عنه خلافت وو په دې زمانه کې يواځي د ده تقليد کيدلو بيا څلور کاله نهه مياشتي او څو ورځي د حضرت علي رضي الله عنه خلافت وو په دې زمانه کې يواځي د ده تقليد کيدلو او مخکېنۍ تقليد ولي نه پاتي کيدلو؟ ځکه چې د مخکېني صحابي مذهب به نه و مدون شوی.

بيا اعتراض کوي: چې د خلفاؤ راشدينو له سنتو څخه مراد هغه دی چې له نبي کریم صلى الله عليه وسلم څخه ثابت وي د دوي ځانته سنت ندی مراد؟

جواب: دلته حديث کي و او راغلی دی او و او لپاره د عطف وي او په معطوف او معطوف عليه کي تغاير بي نو سنة الخلفاء عطف ده به سنتي باندي نو د خلفاؤ دستو ځان ته تابعداري ضروري ده او د رسول دستو ابعداري جدا ضروري ده،

دوهم جواب: د حضرت علي (رض) څخه روايت دی چې د نبي کریم صلى الله عليه وسلم او حضرت ابو بکر صديق په زمانه کي به د شراب خور لپاره ۴۰ دورې سزا ورکول کېدله او حضرت عمر به اتيا دورې سزا

ورکوله او بيا فرمائی وکل سنت، نو دايو سنت نه شو بلکه ډير سنت شول (مسلم ج ۲ صفحہ ۷۲) نو د خلفاؤ راشدينو دستو ځانله پيروي واجب ده او د پيغمبر د سنتو جدا پيروي واجب ده.

اعتراض: په څلورو کې کوم مذهب حق دی ؟

غير مقلدين وايي چې کله په يوه مسئله کې د څلورو امامانو اختلاف راشي نو په دوي کې به يو پر حق وي ځکه چې حق يو وي او تاسو وايي چې څلور واړه مذهبونه حق دي.

جواب: دلته حق په مقابل د باطل کې ندي بلکه حق په مقابل د خطا کې دی دا مطلب چې يو به حق وي او دا نور به خطا وي کوم چې په حق وي د بته به الله دوه اجره ورکوي او کوم چې په خطا وي هغوی ته به الله يو اجر ورکوي د دی مسئلې لپاره دليل او تقليد د وجوب لپاره بل دليل دا حديث مبارک دی.

دوهم دليل:

عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ. وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ [رواه البخاري رقم: ۷۳۵۲ في باب أَجْرِ الْحَاكِمِ إِذَا اجْتَهَدَ فَأَصَابَ، أَوْ أَخْطَأَ. ومسلم ج ۲ ص ۷۶ رقم: ۴۵۸۱، سنن أبي داود رقم: ۳۵۷۶، سنن الترمذي رقم: ۱۳۲۶ و قال الشيخ الألباني: صحيح].

يعني کله چې حاکم حکم وکړي پس اجتهاد وکړي بيا حق ته ورسېږي پس د ده لپاره دوه اجره دي او چې کله حاکم حکم وکړي پس اجتهاد وکړي بيا خطا شي نو د ده لپاره يو اجر دي.

دا دليل دی پر وجوب د تقليد باندې. په اجتهادي مسئله کې که يو مجتهد پر حق وو دا بل مجتهد به خطا وي او بل نه ورته ويل کېږي نو څلور واړه په حقه دی يعني څلور واړه ثواب يافته دی اگر چې يو به صواب او بل به خطا وي.

اعتراض: په حديث مذکوره کې خو تذکره د حاکم راغلي ده نو دا دنن سبا قاضيان خو هم حاکمان دي نو ايا اوس به دوي ته هم د خطايي په صورت کې يو اجر وي او حق ته درسېدو په صورت کې دوه اجره وي؟

جواب: په حديث کې د دې زماني حاکم مراد نه دی دا د شر القرون زمانه ده بلکه د خير القرون حاکمان مراد دي هغو به حاکمان او مجتهدين وو.

اعتراض: دوي وائي چې مونږ هم مجتهدين يو كه خطا شولو نو يو اجر به وي او كه حق ته ورسيدلو نو دوه اجر به وي؟

جواب: ته د خپلو اصولو مطابق چې صرف قران او حديث دي خپل مجتهد والي ثابت كړه په كوم ايت او يا په كوم حديث كې يې تاته مجتهد ويلي دي. او زه خود خپلو اصولو مطابق چې ادله اربعه دي د امام صاحب مجتهد والي ثابتولى شم چې د امام صاحب اجتهاد په اجماع سره ثابت دى.

دوهم جواب: د مجتهد تعريف په تاياندي صادق نه دى او د دي حديث په تشرېح كې امام نووي رحمه الله فرمايي چې

قَالَ الْعُلَمَاءُ: أَجْمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى أَنَّ هَذَا الْحَدِيثَ فِي حَاصِمِ عَالِمِ أَهْلِ لِلْحُكْمِ، فَإِنْ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ: أَجْرٌ بِاجْتِهَادِهِ، وَأَجْرٌ بِإِصَابَتِهِ، وَإِنْ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ بِاجْتِهَادِهِ. وَفِي الْحَدِيثِ مَحْذُوفٌ تَقْدِيرُهُ: إِذَا أَرَادَ الْحَاصِمُ فَاجْتِهَادَهُ، قَالُوا: فَأَمَّا مَنْ لَيْسَ بِأَهْلٍ لِلْحُكْمِ فَلَا يَحِلُّ لَهُ الْحُكْمُ، فَإِنْ حَكَمَ فَلَا أَجْرَ لَهُ بَلْ هُوَ آثِمٌ، وَلَا يَنْفَذُ حُكْمُهُ، سَوَاءٌ وَافَقَ الْحَقَّ أَمْ لَا؛ لِأَنَّ إِصَابَتَهُ إِنْشَاقِيَّةٌ لَيْسَتْ صَادِرَةً عَنْ أَصْلٍ شَرْعِيٍّ فَهُوَ غَاصٌّ فِي جَمِيعِ أَحْكَامِهِ، سَوَاءٌ وَافَقَ الصَّوَابَ أَمْ لَا، وَهِيَ مَرْذُودَةٌ كُلُّهَا، وَلَا يُعْذَرُ فِي شَيْءٍ مِنْ ذَلِكَ [مسلم ج ۲ صف ۷۶]

حضرت امام نووي رحمه الله فرمائي چې دا حديث په حق د مجتهد حاكم كې دى او د غير مجتهد لپاره حكم كول جائز نه دي كه ئي په اجتهداي مسئله كې خطايي وكړه هم گناهكار دى او كه مصيب وو هم گناهكار دى، نو نن سبا د دې جعلي اهل حديثو رفع اليدين او آمين بالجهر او قراءه خلف الامام گناه ده كه حق ته رسېدلي وي هم گناهكار دي او كه خطا وي نو هم گناهكار دي په ټولو اجتهداي مسائلو كې دوي گناهكار دي ځكه چې دوي نه مجتهدين دي او نه د مجتهد په رهنمائي كې عمل پرې كوي يعنې نه پوه دي او نه د پوهه پسې روان دي. او كوم چې مونږ يو مقلدين حضرات كه نه پوهېږو نو د پوهه پسې روان يو. كه حق ته ورسيدو هم الله به اجر را كوي او كه خطا وو هم به اجر راته ملا ويږي ځكه چې مونږ د مجتهد په رهنمائي كې عمل پرې كوو.

دويم دليل: په بخاري شريف ج ۱ صف ۳۴۱ كتاب الحج باب إِذَا حَاصَّتِ الْمَرْأَةُ بَعْدَ مَا أَقَاصَتْ. رقم:

۱۱۶. د عكرمة رضي الله عنه حديث دى د حديث الفاظ داسي دي:

عَنْ عِكْرَمَةَ أَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ سَأَلُوا ابْنَ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ امْرَأَةٍ ظَافَتْ ثُمَّ خَاصَتْ قَالَتْ لَهُمْ فَتَفَرَّقُوا قَالُوا لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَتَدَّعَى قَوْلَ زَيْدٍ قَالَ إِذَا قَدِمْتُمُ الْمَدِينَةَ فَسَلُّوا فَقَدِمُوا الْمَدِينَةَ فَسَأَلُوا فَكَانَ فَيَقِنُ سَأَلُوا أُمَّ سُلَيْمٍ. (رواه الجامع الصحيح للبخاري رقم: ۱۷۵۷).

ترجمه: دمدینی خلک حجج ته تلی وو له دوی سره خپل امام نه وو دوی ته یوه مسئله پېښه شوه چې حل نه ورته معلوم وه خو بیا هم د زیاتې تسلی لپاره حضرت عبد الله بن عباس ته راغلل او پوښتنه یې وکړه چې کومه ښځه چې فرض طواف یې کړی وي او حائضه شي نو د طواف وداع سره به څه کوي؟ نو عبد الله بن عباس ورته وویل چې تنفر یعنی طواف وداع ترینه ساقط دی دوی ورته وویل چې لا ناخذ بقولک مونږ ستا قول نه اخلو چې قول د زید ابن ثابت پرېږدو نو په دې حدیث مبارکه کې کومه فتوی چې عبد الله بن عباس ورکړه هغه د زید بن ثابت له فتوی نه خلاف وه نو دمدینی خلک د زید بن ثابت پر قول باندې کلک ولاړ وو.

او د لا ناخذ بقولک په ترجمه کې عمدة القاری او فتح الباری لیکي چې فقالت الأنصار لا نتابعک یا بن عباس وأنت تخالف زیداً.

یعني مونږ ستا تقلید نه کوو په داسې حال کې چې ستا قول د زید بن ثابت سره خلاف دی. له دې حدیث څخه دوه مسئلې معلومې شوي:

اوله: مسئله داده چې دمدینی خلک د زید بن ثابت په مذهب وو د هغه شخصي تقلید یې کولو.

دوهمه: مسئله عبد الله بن عباس د دوی تقلید ته کفر او شرک و نه ویلو او نه یې انکار وکړو. بلکه ورته یې وویل چې سلوا صاحبکم د خپل صاحب څخه پوښتنه وکړي چې څما فتوی صحیح ده که نه؟.

اوس غیر مقلدین په دې حدیث باندې اعتراض کوي امین الله د تقلید په حقیقت کې لیکي په صفحہ ۲۵۶ کې چې تقلید او اتباع فرق لری، تقلید دادی چې د چا خبره ومنې بغیر له مطالبی د دلیل نه او دا کار حرام دی او اتباع داده چې د چا خبره ومنی سره له مطالبی د دلیل نه او بیا په صفحہ ۱۶۶ کې لیکي چې دلیل صرف قرآن او حدیث دی نو اوس مونږ د ده دعوی مطابق پوښتنه کوو چې مونږ ته یو دلیل پیش کړه صرف د قرآن یا صرف د حدیث نه په دی خبره چې د تقلید او اتباع په مابین کې فرق دی او که دلیل در سره نه وي نو بیا د علماؤ اقوال پیش کول دخپلې خبرې مخالفت دی ځکه امین الله واثي چې د اتباع او د تقلید په مابین کې فرق شته کما قال العلامة شوکانی و علامه ابن القيم و علامه آمدی نو دده په خبرو کې تضاد ده چې یو ځل لیکي چې اقوال

د علماؤ حجت نه دی او بیا ئي خپله پيش کرل لکن مونږ دلايل پيش کولای شو چې فرق بين التقليد والاتباع نشته.

اول: قوله تعالى إِنَّ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ (الایه) دلته دظن سره نه آیت شته او نه حدیث شته او نه ئي مطالبه شته

دوهم: قوله تعالى [وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَفَرُوا] دلته داهواء سره دلیل نشته او نه مطالبه شته

دریم: [يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ] په دې ټولو کې اتباع ذکر شوې ده او مطالبه د دلیل ورسره نشته د ابن قیم د قول معنی مخکې کر شوه. او علامه شوکاني خو شیعه دی خبره ئي معتبره نده، او د علامه آمدی عبارت تاسو قطعہ کړی دی کما سیأتی نو دوه جوابه شول یو دا چې تالیکلې دي چې دلیل صرف قرآن او حدیث دی نو ته دتقلید او د اتباع په مابین کې د فرق لپاره صرف قرآن او حدیث پيش که؟

دوهم جواب: مونږ دا ثابتو چې په قرآن او په حدیث کي دتقلید او د اتباع په مابین کې فرق نشته کما فی الآیه.

اعتراض: د مدیني خلکو خو د حضرت زید ابن ثابت رضي الله عنه تقلید په ټولو مسائلو کي نه کولو بلکه په غیر واضحه مسائلو کي کولو.

دوهم اعتراض: د مدیني خلکو خو خپل خاتنه د زیدي نسبت نه کولو لکه تاسو چې خپل خاتنه د حنفي نسبت کوی؟

۱- جواب دا دی: دا مونږ منو چې تقلید خو په ټولو مسائلو کي نه کیږي مونږ هم د امام صاحب تقلید په غیر واضحو مسائلو کي کوو

۲- دوهم جواب: د مدیني منوري خلکو خو خپل خان ته وهابي هم نه ویل اهل حدیث او سلفي او اثري ئي هم نه ویل هیڅ یو صحابي خان ته وهابي یا سلفي ندی ویلی نو تاسي خپل خاتنه وهابي سلفي او اهل حدیث ولي وایې؟

۳- تحقیقي جواب: غیر نبي ته دیو مناسبت په وجه د دینی طریقې نسبت کول جائز دي مثلاً لکه د احادیثو نسبت کیږي امام بخاری رحمه الله ته د لگ نسبت له وجې چې امام بخاري وغیره ئي تدوین کړي

دی، همدارنگه تمام مسائل د فقهی د نبی کریم صلی الله علیه وسلم دی لکن دلک مناسبت له وجهی څخه نی نسبت امام صاحب ته کیږي هغه دا چې د فقهی تدوین امام صاحب کړی ده.

همدارنگه په بخاري ج ۱ صفحہ ۴۳۲ کی راځي چې (عن ابي عبد الرحمن وكان عثمانياً فقال لا ين عطية وكان علویاً الخ) دلته هم دلک مناسبت له وجهی نه یوې ډلې ته عثمانی او بلې ته علوی ویل کیږي لهدا مونږ ته هم دلک مناسبت له وجهی نه چې د امام صاحب په رهنمائی کې په دین باندې عمل کوو کوو حنفیان ویل کیږي او امام صاحب ته د اجتهادي مسائلو نسبت کیږي ځکه ده ئې نه تدوین کړی دی.

اعتراض: آمین الله لیکي چې په یوه مسئله کې دیو عالم یا مفتي خبره منل جائز دی که چرته مستفتي ته دمفتي حقانیت معلوم وو او دا تقلید ندی؟

جواب: ته وائي مستفتي ته د مفتي خبره منل جائز دي او مطالبه د دلیل دي ذکر نه کړو، او وائي چې دا تقلید ندی حال دا چې لږ مخکي دي ذکر کړی چې بلا مطالبه د دلیل نه د چاپسي تلل حرام کار دی او دلته وائي چې مستفتي دمفتي پسي تلای شي اگر چې مطالبه د دلیل نه وي.

دوهم جواب: ته وائي چې مستفتی ته د مفتي د خبرې منل جائز دي او دا تقلید ندی او بیا مونږ درڅخه دلیل وغوښتو نو د علامه آمدي شوکاني او ابن القيم اقوال دې پیش کړه بیا وایي چې په اتفاق باندې دا تقلید ندی نو اول جواب دا دی: چې تا په خپل کتاب التحقيق السدید صفحہ ۱۶۶ کی لیکلي دي چې اقوال د علماؤو حجت ندی نو دلته بیا څنگه د دي علماؤو اقوال د ځان لپاره حجت گرځوي؟ او که وائي چې دا اقوال د تائید لپاره دي نو زه وایم چې تائید خو په هغه وخت کی کیږي چې یو څل خو له قران یا حدیث څخه یو آیت یا یو حدیث پیش کړي او دلته خو کوم آیت یا حدیث نشته چې ته د هغې تائید په دې اقوالو سره وکړي.

دوهم جواب: په صفحہ ۲۹۰ کی تالیکلي دي چې بعض علماء وائي په اجماع تقلید واجب دی نو آمین الله وائي چې د چا اجماع ده؟ د صحابه وو که د تابعینو که د تبع تابعینو؟ نو مونږ هم دلته وایو: ته چې وایې چې په اتفاق باندې دا تقلید ندی نو ته د چا اتفاق یادوي د صحابه وو که د تابعینو که د تبع تابعینو؟

دریم جواب: په ۱۵۸ صفحه کې تالیکلي دي چې د اجماع لپاره به مأخذ ضروري نو مونږ هم له تانه دا پوښتنه کوو چې ته د اتفاق لپاره مأخذ را وښایه مأخذ ئې آیت دی که حدیث؟

خلورم جواب: د علامه آمدي په قول کي دي هم تحريف وکړو پوره عبارت دی ندی ذکر کړی په الاحکام ج ۴ صفحہ ۲۵۴ دي حواله ورکړي ده هلته ئي په صفحہ ۱۲۱ داسي ليکلي دي:

(وان سئى ذالک تقليداً فلا مشاحة في اللفظ) همدارنگه صاحب د مسلم الثبوت فرمائي (لکن العرف علی ان العامی مقلد للمجتهد قاله الامام وعلیه معظم الاصولیین صفحہ ۲۸۲)

بل اعتراض کوي: وائي تاسي د مفتیانو مقلدين ياست ځکه چې يو سړی د مفتي د خبری مثل کوي نو داخو د مفتي مقلد شو؟

جواب ئي مخکي هم تير شوی دي چې مفتي که له ځان او د خپل اجتهاد څخه فتوی ورکوي نو حتماً به مستفتي د مفتي مقلد وای خو مفتي خو له امام صاحب رحمه الله څخه ناقل د فتوی دی، نو دا مستفتي به د امام صاحب په مذهب شمارل کيږي ځکه چې مفتي خو صرف ناقل د فتوی دی.

بيا اعتراض کوي وائي چې د مدیني دخلکو اجتهاد د زيد بن ثابت د اجتهاد په شان وو له همدی وجهي نه ئي د ابن عباس فتوی پرېښوده او د زيد بن ثابت فتوی ئي غوره کړه نو دا خلک په خپله مجتهدین وو؟

جواب: مونږ په اولو صفحو کی د يو آيت ذکر وکړو چې فاسلوا اهل الذکر دی هلته تا ويلي وو چې دلته خو قيد دلا تعلمون راغلی دی يعنې چې علم نه لري نو سوال کوئ! نو مونږ دا وایو چې د مدیني خلکو چې علم لرلو او مجتهدین وو نو بيا يې سوال ولي کولو؟

بيا اعتراض کوي: چې بالفرض که و منو چې د مدیني خلکو د زيد تقليد کړی دي نو په ټولو مسئلو کي ئي ندی کړی، نو مونږ وایو چې دا ډيره خطرناکه خبره ده، ځکه چې مخکې تا ليکلي دي په ۶۹ کي چې تقليد شرک او بدعت عمل دی او تقليد گمراهی ده خرام دی تحريف في الدين دی صفحہ ۷۹ نو ته وائي چې بالفرض که دوي تقليد کړی وى نو د دې معنی دا شوه چې که بالفرض دوي دا گمراهي او شرک کړی وي نو صحابه وو ته د کفر او شرک نسبت کول اگر چه په طريقې د بالفرض وي، لويه گناه ده خسران الدنيا والآخرة دي

دويم دا چې ته وائي چې که بالفرض تقليد ئي کړی وي نو په ټولو مسئلو کي ئي ندی کړی نو مونږ هم دا وایو چې په ټولو مسئلو کي ئي ندی کړی په ټولو مسائلو کي تقليد نشته بلکه په غير واضحو مسائلو کي دی.

بیا اعتراض کوي چې زید بن ثابت خطا شوي دی؟ مونږ وایو هر څنگه چې وي تقلید تري ثابتېږي د مدینې خلک دخپل مجتهد تابعداري کوي او مونږ هم دا وایو که خطا وي الله به یو اجر ورکوي او که په حق شي نو الله به دوه اجره ورکوي.

امین الله وائي چې دا خلک ستاسو په زعم په حق وو که په باطل؟ مونږ وایو چې دا خو خیر القرون دی په دي زمانه کي خو یا صحابه دي یا تابعین او یا هم تبع تابعین د غلطي نسبت هغوی ته ستا غوندي گستاخ کولی شي بل څوک شي ورته نه کوي نو دوي که خطا شوي وي نو الله به یو اجر ورکړي او که حق ته رسیدلي وي الله به دوه اجره ورکړي.

خوږم دلیل

حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غَمَرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي عَوْنٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمُعِيزَةِ بْنِ شُعْبَةَ، عَنْ أَثَالَيْسٍ مِنْ أَهْلِ جَمِصٍ، مِنْ أَصْحَابِ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَرَادَ أَنْ يَبْعَثَ مُعَاذًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ: كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قَضَاءٌ؟ قَالَ: أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ، قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا فِي كِتَابِ اللَّهِ؟ قَالَ: أَجْتَهِدُ رَأْيِي، وَلَا أَلْقُ قَضْرَبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَدْرَهُ، وَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ، رَسُولِ اللَّهِ لِمَا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ (ابو داود ج ۲ صف ۱۴۹ رقم الحديث : ۳۵۹۲ في بَابِ اجْتِهَادِ الرَّأْيِ فِي الْقَضَاءِ).

معاذ بن جبل یمن ته لاړ او هلته شی خلکو ته فیصلي کولي او د یمن خلکو د معاذ بن جبل د کتاب الله فیصلي منلي همدارنگه شی د سنت رسول الله فیصلي شي منلي او همدارنگه د ده اجتهادی فیصلي منلي او هیڅ مطالبه د دلیل شي نه کوله نو دا تقلید شخصي د یمن د خلکو شو چې د تاریخ په یو کتاب کي به هم دا خبره ثابته نشي چې یو چا ورته ویلي وي چې زه ستا اجتهادي فیصله نه منم ماته دلیل پېش کړه نو معلومه شوه چې په هغه وخت کې هیڅ غیر مقلد نه وو.

کله چې دا حدیث مونږ غیر مقلدینو ته پېش کوو نو هیڅ جواب نه لري بس دا خبره په بی ادبي سره کوي چې دا حدیث خو موضوعي حدیث دی حالانکه امین الله په خپل کتاب دوهم چاپ صف ۸۴ کي لیکي چې دا حدیث صحیح دی، همدارنگه د نواب صدیق حسن خان په خپل کتاب الروضة النذیة ج ۴ صف ۲۶۶ کي یې

ليکلي دي چې دا حديث مشهور دی، او په اعلام الموقعين للعلامه ابن القيم کي يې ددې حديث لپاره پوره فصل لگولی دی په نوم د فصل حديث معاذ او په هغې کې يې ليکلي دي چې دا حديث مشهور دی، او په التدريس الراوی صفحہ ۶۴ کي ليکي چې کوم حديث ته چې تلقي بالقبول حاصله وی هغه د متواتر په حکم کې وي امين الله اعتراض کوي چې معاذ ابن جبل څا واستوي يمن ته؟ مونږ ورته وايو چې نبي عليه الصلاة والسلام - بيا وائي چې دا د معاذ ابن جبل رضي الله عنه دخبرې منل خو د نبي عليه السلام دخبرې منل شوه مونږ جواب ورکوو چې مونږ هم دا ويو چې د مجتهد دخبرې منل خو د نبي (ص) دخبرې منل دي او دا د نبي کریم صلی الله عليه وسلم له طرف امر دی د يمن خلکو ته چې دوي د معاذ ابن جبل تقليد وکړي.

پنځم دليل

عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَتَانَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بِالْيَمَنِ مُعَلِّمًا وَأَمِيرًا فَسَأَلْنَاهُ عَنْ رَجُلٍ ثَوَقِيٍّ وَتَرَكَ ابْنَتَهُ وَأُخْتَهُ فَأَعْطَى ابْنَتَهُ التَّصَفَّ وَالْأُخْتِ التَّصَفَّ. (بخاری جلد ۱ صف ۹۹۷ رقم : ۶۷۳۴ فی باب میراث البنات.) په دې حديث کې د حضرت معاذ بن جبل (رض) د فيصلې ذکر شوی دی او مطالبه د دليل پکې نده ذکر شوې همدې ته تقليد وايي. له مذکور حديث څه څلور خبرې معلومي شوي اوله خبره: معاذ بن جبل معلم ووي او امير لکه څرنگه چې امير واجب الاطاعت وي دارنگه معلم هم واجب الاطاعت وي نو د مجتهد اطاعت هم واجب شو.

دوهمه خبره: دا معلومه شوه چې که د معاذ ابن جبل فتوی د يمن خلکو ته حجت نه وای نو بيا خو دا جرح علی النبي شوه چې نعوذ بالله نبي صلی الله عليه وسلم يو مهمل فعل وکړو نو معلومه شوه چې د معاذ فتوی د يمن خلکو ته حجت وه.

درېمه خبره: دا معلومه شوه چې په تمام يمن کي هيڅ چا د دليل مطالبه ونه کړه چې اي معاذ ابن جبله رضي الله عنه زه ستا خبره نه منم ته يو دليل پيش کړه،

څلورمه خبره: دا معلومه شوه چې د نبي کریم صلی الله عليه وسلم په زمانه کي تقليد شخصي رائج وو لکه دا مذکور تقليد د معاذ بن جبل،

شېرم دليل

عَنْ غَيْرِ بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنِيُّ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- إِلَيْنَا - قَالَ - فَسَمِعْتُ تَكْبِيرَهُ مَعَ الْقَجْرِ رَجُلٌ أَجَشُّ الصَّوْتِ - قَالَ - فَأُلْقَيْتُ عَلَيْهِ حَبَّتِي فَمَا فَارَقْتُهُ حَتَّى دَفَنْتُهُ بِالشَّامِ مَيِّتًا ثُمَّ نَظَرْتُ إِلَى أَفْقِهِ الثَّالِثِ بَعْدَهُ فَأَتَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ فَلَزِمْتُهُ حَتَّى مَاتَ (ابوداود ج ۱ ص ۷۴ رقم : ۴۳۲ و احمد بن حنبل في مسنده رقم : ۴۲۰۷۳. قال شعيب الأرنؤوط : إسناده صحيح على شرط مسلم رجاله ثقات رجال الشيخين غير عبد الرحمن بن سابط فمن رجال مسلم).

حضرت ميمون اودي رضي الله عنه فرمائي چې مونږ ته معاذ بن جبل راغلو یمن ته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم استاذی وویا وائي چې زما ډیر محبت له ده سره پیدا شو نو زه له ده سره یوځای شولم تر هغه پوري چې دی ما دفن کړلو په شام کي یعنی دهغه تر زندگي پوري ما ده د تقلید شخصي کولو بیا چې کله وفات شو نو زه د بل چا په شخصي تقلید پسي گرزیدلم تردی چې ما په خلکو کی زیات افقه حضرت عبد الله ابن مسعود پیدا کړو نو زه له ده سره شوم او ده د تقلید مي شروع کړو آن تر مرگه پوري نو دا یو تقلید شخصي بیا بل تقلید شخصي ثابت شو.

دوي اعتراض کوی چې ميمون اودي د معاذ بن جبل تقلید شخصي کولو چې هغه وفات شو نو د عبد الله بن مسعود تقلید شخصي ئي شروع کړو نو تاسي هم داسي تقلید شخصي يکي بعد از ديگري وکړی؟
جواب: کله چې معاذ بن جبل رضي الله عنه وفات شولو دهغه مذهب مدون نه شو پاتي نو ځکه ئي د ابن مسعود تقلید شروع کړو او زموږ د امام صاحب مذهب خو مدون دی او مونږ خود امام صاحب د ذات تقلید نه کوو بلکه د امام صاحب د علم تقلید کوو.

اووم دليل

ابو موسی اشعري رضي الله عنه ته خلک راغلل او ديوې مسئلې پوښتنه ئي ترېنه وکړه نو ده فتوی ورکړه بیا په تردد کی شو او ورته وی ویل چې تاسو لار شی د عبد الله بن مسعود (رض) څخه پوښتنه وکړی دوي چې ورغلل هغه رضي الله عنه جواب ورکړو خود ابو موسی اشعري د جواب څخه مخالف وو خلکو دا خبره ابو موسی اشعري ته وکړه ابو موسی اشعري رضي الله عنه ورته وویل:

لَا تَسْأَلُونِي مَا دَامَ هَذَا الْخَبْرُ فِيكُمْ. [بخاری ج ۲ صفحہ ۵۹۹ رقم : ۶۷۳۶ فی باب مِيرَاتِ ابْنَةِ ابْنِ مَعِ ابْنَةٍ.]

دلته د عبد الله بن مسعود د تقليد شخصي طرف ته تر غیب دی که چیري تقليد حرام وی نو ابو موسی اشعري به ضرور ورته ویلي وای چې د کتاب الله او د سنتو د رسول الله (ص) او د الله او د رسول څخه بغیر پر بل چا فیصله ونه کړی حال دا چې ابو موسی اشعري رضي الله عنه داسي ورته ونه ویل بلکه د تقليد شخصي طرف ته ئي تر غیب ورکړ و او ورته وي ویل چې لَا تَسْأَلُونِي مَا دَامَ هَذَا الْخَبْرُ فِيكُمْ. له دي څخه دا ثابت شوه چې د اسلام په تاریخ کي یوه ورځ هم داسي نده راغلي چې د انگریزانو له دورې نه مخکي دي یو مسلمان غیر مقلد تیر شوی وي اصلي تاریخ د غیر مقلدینو د انگریزانو له دورې څخه را شروع شو هغه داسي چې کله انگریزانو په هندوستان باندې یرغل وکړ او انگریزان راغلل هندوستان ئي و نیولو په سنه ۱۸۵۷ کي ملکه ویکتوریه راغله نو په دي وخت کي مسلمانان د انگریزانو په مقابل کي په جهاد باندې مصروف وو په زرگونو علماء او عوام شهیدان شول انگریزان د مسلمانانو له مقابلي څخه عاجزه شوی وو نو دوي د مسلمانان په منځ کي اختلاف د پیدا کولو لپاره دا فرقه را پیدا کړه او د دي فرقي باني نذیر حسین دهلوی دی د ابه د شاه اسحاق صاحب په درس کي ناست و ویا د حافظ محمد یوسف پنښر یغني انگریزي ملازم په ترغیب باندې ئي به ښکاره پر لا مذهبیت باندې عمل شروع کړو

اتم دلیل

عَنْ حَدِيثِ بْنِ الْيَمَانِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي لَا أَذْرِي مَا قَدَرُ بَقَائِي فِيكُمْ، فَافْتَدُوا بِاللَّذْنِ مِنْ بَعْدِي. وَأَشَارَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ.

(رواه الترمذی ج ۲ ص ۲۰۷ رقم : ۳۷۹۹ وقال الشيخ الألباني: صحيح امام ترمذي دی حدیث ته حسن ویلی دی او علامه ذهبي دی حدیث ته صحیح ویلی دی تلخیص المستدرک ج ۳ صفحہ ۷۵)

حضرت نبي کریم صلی الله علیه وسلم وفرمائیل چې زه نه یم خبر چې زه به څومره وخت ژوندی یم او بیاني وفرمائیل چې لما څخه وروسته دا یو بکر او عمر رضي الله عنهما تقليد وکړئ او سپه دي حدیث کي نبي کریم صلی الله علیه وسلم تمامو صحابه کرامو ته د دغو دواړو (حضرت عمر او ابو بکر صدیق) د تقليد حکم کړی

دی، و حضرت ابو بکر صدیق په دور خلافت کي صرف دده تقليد شخصي کيدلو له ده څخه وروستو د حضرت عمر رضي الله عنه تقليد شخصي کيدلو له دي حديث څخه تقليد صراحتاً ثابت شو.

غير مقلدين وسوسه کوي: چې په دغه حديث کي خو د امور و د خلافت په باره کي دتقليد امر دی نه په امور و د دين کي؟

جواب: دين او دنيا مذهب او سياست دا غربي مفکوره ده چې دا جدا جدا دي د اهل سنت والجماعة په نزد باندې په دين او دنيا په سياست او مذهب کي هيڅ فرق نشته.

دوهمه وسوسه: امين الله ليکي چې ايا د ابو بکر او عمر اقتدا په ټولو امور و کي کيږي که د دليل والا په امور و کي يعني صرف هغه خبري چې په هغه کې دلائل وي په دي کي به ئي متابعت کيږي؟

جواب: الله پاک دي مسلمانان له داسي بې ادبي څخه وساتي چې د حضرت ابو بکر او عمر رضي الله عنهما خبري په دوه قسمه کوي يو ته بلا دليل او بل ته مع الدليل خبري وائي. مونږ د دوی مبارکانو ټولو خبرو ته مع الدليل خبري وايو چې د دوي ټولي خبري مع الدليل دي او دا يواځي نه بلکه دهر يو مجتهد خبري ته مونږ دا وايو چې دا خبره ئي مع الدليل ده لکن د مطالبې د دليل ضرورت نشته او بل دا چې ته خپله خبره مع الدليل بولي خپل ځان ته بلا دليله خبره نه منسوبوي او دې عظيمو صحابو ته د بلا دليله خبري نسبت کوي.

بيا اعتراض کوي: چې د دوي دواړو يعني حضرت ابو بکر او عمر رضي الله عنهما خو ديري فتوي شته چې تاسي ئي نه مني؟

جواب: علامه ابن حجر په فتح الباري کې فرمائي: چې د امام بخاري استاذ او د امام صاحب شاگرد عبد الله بن مبارک رحمهم الله روايت کوي چې (قال ابن المبارك رواية عنه اذا جاء الحديث عن رسول الله فعلى الرأس والعين واذا جاء عن الصحابة اخترنا ولم نخرج عن اقوالهم)

امام صاحب فرمائي چې زما اول دليل کتاب الله دی او دوهم دليل حديث دی دريم دليل اجماع ده او څلورم دليل قياس دی نو امام صاحب فرمائي چې که حديث د رسول الله وي نو ماته په سر سترگو منظور دی او که د صحابه وو اقول راغله نو بيا که اتفاقي او اجماعي اقول وو نو زه له هغې څخه يو طرف ته هم نه ځم او که اختلافي اقول وو نو زه يو طرف ته ترجيع ورکوم په قرائنو سره دواړه اقول نه پرېږدم نو د امام صاحب يو قول

به هم څوک پیدا نکړي چې دصحابه ووله اجماعی قول سره مخالف وي او یا دصحابه ووپه اختلافي قول کي ددواړو قولونو سره مخالف وي (عقود الجمان صف ۱۷۴ الخيرات الحسان صف ۶۹)
 بیا اعتراض کوي چې دلته خو په حدیث کي تخصیص ددوي دواړو حضراتو شوی دی
 جواب: دلته ادوات د قصر کوم دي؟

نهم دليل

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَضِيْتُ لَكُمْ مَا رَضِيَ لَكُمْ ابْنُ أُمِّ عَبْدِ اللَّهِ
 هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ، وَلَمْ يُخَرَّجَاهُ. (المستدرک ج ۳ ص ۳۱۹ رقم: ۵۳۹۱ و قال الذهبي في التلخيص: صحيح)

حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمائي چې ابن مسعود په څه باندې راضي دی زه هم امت ته پر هغه باندې راضي یم دلته دتقليد شخصي دابن مسعود طرف ته ترغیب دی او فقه اکثره په اقوالو دابن مسعود باندې بناء ده. شاه ولی الله (رح) فرمايي چې: واصل مذهبه فتواى عبد الله بن مسعود (رض) و قضایا علی و فتاواه و قضایا شریح وغیره من قضاء الکوفة (حجة الله البالغة ج ۱ ص ۱۱۵)

امین الله اعتراض کوي چې په داسي فقه به څنگه الله تعالی او رسول الله راضي شي چې په هغې کي یې لیکلي دي چې امام به هغه څوک وي چې اصغرهم عضواً یعنی دوړو کي ذکر والا به امام وي؟
 الزامي جواب: ته څنگه دعضواً ترجمه په ذکر باندې کوي نور اندامونه نشته چې صرف ذکر پاته شو. نو له دې څخه دا معلومېږي چې ستاسو هسی داحتافو ذکر نو ته سودا ده ځکه چې داجر اګانو او د مفاعیلو ټول وخت ذکر ته سودا وي لکه یو وګي سړي ته چې ووايي چې دوه او دوه څو کیږي هغه درته وائي چې څلور روټی دا ځکه چې داسړی وګی دی هر شی ورته سترگو کی روټي روټي کیږي نو تاسو ته زمونږ هره عضو ذکر ذکر کیږي نو ځکه ئي تعبیر په ذکر سره کوي.

دوهم جواب: دا ترجمه غلطه ده له دې نه ذکر ندي مراد بلکه له دې څخه د اندامونو وړ کوالی سره د تناسبه مراد دي یعنی چې اندامونه ئي په تناسب سره واره وي ځکه چې شامي په باب الامامة کي صراحتاً لیکلي دي چې له دې نه ذکر نه دی مراد بلکه دا معنی چې د امام سر به غټ وي او اندامونه به ئي د تناسب سره

واړه وي او داسې امام چې سر شي غټ وي او اندامونه يې د تناسب سره واړه وي دده مزاج جوړوي او څوک چې د صحيح مزاج والا وي هغه عقلمند وي او د عقلمند امام جماعه لوي وي چې څومره جماعت لوي وي هغومره يې ثواب زياتيږي: نو د ذکر والا معنى غلطه ده.

بيا اعتراض کوي: چې آيا الله تعالى جل جلاله او رسول الله صلى الله عليه وسلم په داسې فقه باندې راضي دي چې په هغه کې ئې ليکلي دي چې څوک په کرايه باندې يوه زنانه راولي او زنا ورسره وکړي نو په دې سړي حد نشته؟

جواب: په دې باره کې دوه قوله دي:

اول قول: مفتی به قول دادی (والحق وجوب الحدّ كما المستأجرة للخدمة) يعنى لکه هغه ښځه چې خدمت لپاره په پيسو را وستل شي بيا يو وهابى زنا ورسره وکړي نو په دې سړي باندې حد واجب دی (درمختار ج ۴ صفحہ ۲۴۲)

دوهم قول غير مفتی به دادی چې حد نشته ليکن تعزير شته لقوله عليه السلام (ادروا الحدود ما استطعتم) نو د همدې حديث له وجهي حد نشته ځکه چې دلته شبهه را پيدا کيږي هغه دا چې دغه پيسى ئې ورکړي نو دا داسې شو لکه مهر يعنې مشابه له مهر سره شوى نو مشابهت بعيده را پيدا شو لهذا حد نشته تعزير شته لکن مفتی به قول اول دی.

بيا اعتراض کوي: چې آيا الله تعالى جل جلاله او رسول الله صلى الله عليه وسلم په داسې فقه باندې راضى دی چې په هغه کې ئې ليکلي دي چې يو سړى معاذ الله دخپل محرم يعنې مور يا دنيا يا له يوې بلې محرمې سره واده وکړي بيا ورسره جماع وکړي نو په فقه کې وائي چې حد ورباندې نشته؟

جواب: يو حد دی چې د زنا کار لپاره رجم يا سل دُري دی او بل تعزير دی نو د دې سړي لپاره په فقه کې خد نشته خو تعزير شته چې سړني خوځ کړي شي او کوم څوک چې دې نکاح ته حلال وائي کافر دی مرتد دی څوک چې دا کار وکړي سرغړ شول ئې ضرورى دی د سرکت کولو حکم چې په کوم حديث کې راغلي دي صاحب دمشق د باب التعزير لاندې ذکر کړي دي معلومېږي دا چې د سرغړ شول حد ندی بلکې تعزير دی

د لا مذهبو يو خو خبيت مسائل

جواب تُركي به تُركي

اوله مسئله: اهل الحديث په نزل الابرار ج ۱ صف ۳ كي ليكي چې العياذ بالله الله تعالى جل جلاله نارينه دى عبارت يې داسې دى (ان الله تعالى مرء لا كالناس)

دوهمه مسئله: په عرف الجادي ج ۲ صف ۲۰ كي ليكي چې استثناء باليد يعني مشت زني جائزه ده بلكه په بعضو صورتونو كي واجب ده حتي دوي وائي چې بعضو صحابه وو هم كړى ده (نعوذ بالله)

درېم: په نزل الابرار ج ۲ صف ۳ كي ليكي چې متعه جائزه ده

خلورم: امين الله په خپل كتاب الحق الصريح ج ۱ صف ۳۱۷ كي ليكي چې زنا په دري قسمه ده خو دا درېم قسم زنا له انبياؤ پيغمبرانو څخه كيږي (العياذ بالله) نو ايا الله تعالى جل جلاله او رسول الله صلى الله عليه وسلم په داسې اهل حديث توب باندې راضي دى ؟

لسم دليل

حضرت عمر رضي الله د كوفي خلكو ته خط وليكه او ورته يې وليكل چې: عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرِّبٍ، قَالَ: كَتَبَ إِلَيْنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنِّي قَدْ بَعَثْتُ إِلَيْكُمْ عَمَّارَ بْنَ يَاسِيرٍ أَمِيرًا، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ مَسْعُودٍ مُعَلِّمًا وَوَزِيرًا، وَهُمَا مِنَ النَّجَبَاءِ مِنْ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ فَاسْمَعُوا، وَقَدْ جَعَلْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ عَلَى بَيْتِ مَالِكُمْ فَاسْمَعُوا فَتَعَلَّمُوا مِنْهُمَا، وَاقْتَدُوا بِهِمَا، وَقَدْ أَسَرْتُكُمْ بِعَبْدِ اللَّهِ عَلَى نَفْسِي. (نسائي ج ۲ صف ۵ والمستدرك على الصحيحين للحاكم رقم: ۵۶۶۳ وقال صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه تعليق الذهبي في التلخيص: على شرط البخاري ومسلم).

يعنې كله چې حضرت عمر رضي الله عنه عراق فتح كړلو نو د كوفى خلكو ته يې دا دواړه صحابه ورووليږل. او ورته يې وليكل (فاقتدوا واسمعوا) يعنې د دوي دواړو تقليد وكړي او د دوى دواړو خبره واورې او دايې ورته ونه ويل چې مطالبه د دليل هم ترينه وكړئ. نو دا د كوفى خلكو ته د تقليد شخصي طرف ته دعوت دى.

يوولسم دليل

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرٍ بْنِ مُطْعِمٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ أَتَيْتُ امْرَأَةً النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَيْهِ قَالَتْ أَرَأَيْتَ إِنْ جِئْتُ وَلَمْ أَجِدْكَ كَأَنَّهُ تَقُولُ الْمَوْتُ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنْ لَمْ تَجِدِيْنِي فَأَتِي أَبَا بَكْرٍ. (رواه البخارى رقم : ۷۲۴۰ و ۳۶۵۹ ج ۱ ص ۵۱۶ مسلم ج ۲ ص ۲۷۳، مشكوة ج ۲ ص ۵۵۵)

له حضرت جبیر بن مطعم خخه روایت دی چې یوه زنانه راغله له نبی کریم صلی الله علیه وسلم خخه ښي دیوي مسئلي پوښتنه وکړه نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وویل چې بیا وروسته راشه هغه زنانه ورته وویل چې که نه وي بیا به له چا خخه پوښتنه کوم؟ نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وویل چې (فأتي ابا بکر) یعنی ابوبکر ته راشه او له هغه خخه پوښتنه وکړه. نبی علیه السلام دغه ښځې ته ونه ویل چې مطالبه د دلیل هم ورڅخه وکړه. نو داهم د تقلید شخصي طرف ته دعوت دی.

دولسم دليل

دشپږم سوال د جواب لاندې تېر شو چې دمکې مکرمې صحابه وو او تابعینو د عبدالله بن عباس (رض) تقلید شخصي کولو.

د مدینې منورې صحابه وو او تابعینو د زید بن ثابت رضی الله عنه شخصي تقلید کولو، د یمن صحابه وو د معاذ رضی الله عنه تقلید شخصي کولو، دبصرې خلکو د حضرت انس رضی الله عنه تقلید شخصي کولو، د کوفې خلکو د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه تقلید شخصي کولو

بیا د تابعینو په دور کې

د مدینې خلکو د حضرت نافع رضی الله عنه تقلید شخصي کولو
 دمکې خلکو د حضرت عطاء رضی الله عنه تقلید شخصي کولو
 د یمن خلکو د حضرت طاوس رضی الله عنه تقلید شخصي کولو
 د یمامې خلکو د یحیی بن کثیر رضی الله عنه تقلید شخصي کولو
 د شام خلکو د حضرت مکحول رضی الله عنه تقلید شخصي کولو
 د عراق خلکو د حضرت میمون رضی الله عنه تقلید شخصي کولو
 د خراسان خلکو د حضرت ضحاک رضی الله عنه تقلید شخصي کولو

دبصري خلکو حضرت حسن بصري رحمہ اللہ تقلید شخصی کولو دکوفی خلکو دابراہیم نخعی رحمہ اللہ تقلید شخصی کولو (۱)

حضرت شاه ولی الله فرمایي: إِذَا خْتَلَفَ مَذَاهِبُ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ فِي مَسْئَلَةٍ فَأَلْمُخْتَارُ عِنْدَ كُلِّ عَالِمٍ مَذْهَبُ أَهْلِ بَلَدِهِ (۲) یعنی چي کله صحابه و تابعین او تابعینو رحمہم اللہ په مذهبونو کې اختلاف راشي نو د هر عالم په نزد مختاره دخپل ښار مذهب دی او همدېته تقلید شخصی وایي.

دیارلسم دلیل

دتابعینو په دور کې دتولې دنیا نه خلک حج ته راتلل، خلیفه الوقت به اعلان وکړ چي: لَا يَفْتِي النَّاسَ إِلَّا أَحَدُ هَذَيْنِ الْإِمَامَيْنِ عَطَاءُ بْنُ أَبِي رِيَّاحٍ وَنُجَاهُذ (۳)

یعني ددې دوه امامانو حضرت عطاء او حضرت طاووس رض نه سوی به څوک فتوی نه ورکوي. په زرگونو خلکو به ددوی نه فتوی غوښتي دوی به ورته مسئلې بیانولې، نه به مستفتي مطالبه ددلیل کوله اونه به مفتي ورته بیان ددلیل کولو ددوی فتوی دحدیثو په کتابونو کې شته، همدغه تقلید شخصی دی.

خوارلسم دلیل

حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ به چي مسئله په کتاب الله او سنت کې پیدا نکره نو په خپل اجتهاد باندې به یې فیصله کوله، خلکو به پرې عمل کولو او مطالبه د دلیل به یې ورڅخه نه کوله. بیا به حضرت ابوبکر صدیق (رض) فرمایي:

هَذَا رَأْيِي فَإِنْ كَانَ صَوَابًا فَمِنْ اللَّهِ وَإِنْ يَكُنْ خَطَاءً فَمِئِّي وَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ (۴)

۱ - حاکم فی معرفة علوم الحديث ص ۱۹۸، مناقب موافق ج ۱ ص ۷.

۲ - الانصاف ص ۷

۳ - شذرات الذهب لابن العماد ص ۱۴۸ ج ۱.

۴ - جامع بيان العلم ج ۲ ص ۵۲، طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۱۳۶.

پنخلم دليل

حضرت عمر رضي الله عنه قاضي شريح ته وليکل:

کومه فيصله چې درته راشي په کتاب الله يې حل کوه که کتاب کې نشوه پيدا ييا يې په سنت الرسول حل کوه که هلته پيدا نشوه ييا يې دا جماع مطابق حل کوه، او که په اجماع کې هم پيدا نشوه ييا په خپله رايه اجتهاد کوه (٥) نود حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه خلافت کې خپله د حضرت عمر رضي الله عنه او قاضي شريح رضي الله عنه تقليد شخصي کېدلو.

شپاړسم دليل

امام شعبي چې د پنځو سوو صحابه وو رضي الله عنه سره يې ملاقات شوی وو فرمايل به يې: چې که څوک غواړي چې په قضاء کې مطبوطه فيصله غواړي نو هغه ته پکار دي چې د حضرت عمر رضي الله عنه په اقوالو باندې عمل وکړي (٦)

داد حضرت شعبي رضي الله عنه دعوت دی د حضرت عمر رضي الله عنه شخصي تقليد ته.

اولسم دليل

امام مجاهد رضي الله عنه چې جليل القدر تابعي دی فرمايي:

إِذَا اخْتَلَفَ النَّاسُ فِي شَيْءٍ فَأَنْظِرُوا مَا صَنَعَ عُمَرُ فَخُذُوهُ بِهِ (٧)

گوره امام مجاهد د تقليد شخصي حکم کوي: قَالَ ظَاوُسٌ أَدْرَكْتُ سَبْعِينَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ إِذَا نَدَرُوا فِي شَيْءٍ انْتَهَوْا إِلَى قَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ (٨)

يعني او يا صحابه وو رضي الله عنه به دا اختلاف په صورت کې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د قول تقليد کولو

٥ - جامع بيان العلم ج ٢ ص ١٥٦ او ١٥٧ او ١٥٨ او ٥٩.

٦ - اعلام الموقعين ج ١ ص ٧. (فصل الصحابة سادة المفتين والعلماء)

٧ - اعلام الموقعين ج ١ ص ٧

٨ - اعلام الموقعين ج ١ ص ٨ (فضل ابن عباس)

اتلسم دليل

حافظ ابن عبد البر رحمه الله د تابعينو دهر شهر داهل الرايو مجتهدينو فهرست درج كړى (٩)

نولسم دليل

حضرت على عليه السلام رسول الله صلى الله عليه وسلم ته وفرمايل چې يا رسول الله كه داسې معامله رامخې ته شي چې په هغې كې نه امروي او نه نهى نو تاسو پكې مونږ ته څه امر كوي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل فقهاؤ او عابدينو سره مشوره كوه. (مجمع الزوائد ج ١ ص ٧٨ رجاله موثوقون). ترڅو چې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وى نو صرف دده څخه دمسلو پوښتنه كوي چې همدې ته تقليد شخصى وائى.

سلم دليل

وقال ابن عبد الملك بن ابى سليمان: سمعت سعيد بن جبير يقول تستفتونى وفيكم ابراهيم النخعي رحمه الله. (١٠) داپه تقليد شخصى واضح دليل دى ځكه چې ابراهيم نخعي رحمه الله اعلم دى او دا علم په خبره اعتماد ته تقليد شخصى وائى كه ته ووائى چې اعلم خوصحابه دى نو دهغوى تقليد ولى نكوي؟ نو مونږ وايو چې دهر صحابي په هره مسئله كې قول نه شته بلكه په بعضې مسئلو كې بعضې صحابه صحابه وو اقول دي او په بعضې مسئلو كې د بعضې نور و صحابه وو اقول دي امام صاحب د صحابه وو اجماعى مسئلى راجع كړى دى او د صحابه وو د اختلاف په صوت كې ئى دقراينو او د دلائلو په بناء ديو صحابى قول ته ترجيح وركړى ده نو امام صاحب بعينه د صحابه وو مذهب مدون كړى دى دځان څخه ئى هيڅ ندى ويلي نو د امام صاحب رحمه الله تقليد بعينه د صحابه وو تقليد دى.

يوېستم دليل

قال شعيب بن الحجاب رحمه الله قال لى الشعبي رحمه الله عليك بذلك يعنى ابن سيرين امام شعبى به دا بن سيرين دتقليد طرفته ترغيث وركولو (").

٩ - جامع بيان العلم ج ٢ ص ٦١ و ص ٦٤

١٠ - تذكرة الحفاظ ج ١ / ص ٧٤ دار احياء التراث العربى

١١ - تذكرة الحفاظ ج ١ / ص ٧٨ دار احياء التراث العربى

دويشتم دليل

روى احمد بن يحيى بن وزير عن ابن وهب قال لو كان بقى لنا عمرو بن العارث ما حجتنا الى مالک که عمرو بن حارث وى مونوبه دامام مالک تقليدته نه ومحتاج شوى (١٢).

درويشتم دليل

قال الشعبي كان عبدالله لا يقنت وقال لوقنت عمر لقنت عبدالله (١٣).

خلورويشتم دليل

عن اللحى عن ابيه ان عمر بن الخطاب خطب الناس بالجالية فقال من اراد ان يسئال عن الفرياض فليات زيد بن ثابت ومن اراد ان يسئال عن الفقه فليات معاذ بن جبل ومن اراد المال فلياتى (١٤).

پنخويشتم دليل

حضرت عمر رضي الله عنه چې كله دمجوسى غلام دلاسه زخمى شو او دزخمونودلاسه بى تابه شو نو دخلافت په باره كې ئى وفرمايل چې (ان استخلف فان ابابكر قد استخلف وان لم استخلف فان رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يستخلف) (مسلم ج ٢ / ص ١٢٠ طيالسى ص ٧ بخارى ج ٢ / ص ١٠٧٢) يعنى كه زه څوك دخلافت لپاره مقرر كړم نو بې شكه چې حضرت ابوبكر رضي الله عنه زه دخلافت لپاره منتخب كړى ووم او كه نه ئى مقرر ووم نو بې شكه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم (على التعيين دنوم داخستلو سره) څوك نه وونامد كړى امام نووى رحمه الله فرمايى (فان تركه فقد اقتدى برسول الله صلى الله عليه وسلم والا فقد اقتدى بابى بكر) (نووى مسلم ج ٢ / ص ١٢٠)

شپږويشتم دليل

روى ابن سعيد باسناد صحيح عن ابن عباس قال اذا حدثنا ثقة عن على لم نتجاوزها. ترجمه: علامه ابن سعد په صحيح سند سره د حضرت ابن عباس رضى الله څخه روايت كوي چې كه كوم ثقه راوي ماته د حضرت على رضى الله عنه فتوى بيان كړي نو زه به دهغه فتوى څخه هيڅ وړاندې او وروسته نه شم. فتح

١٢ - تذكرة الحفاظ ج ١ / ص ١٧٤ دار احياء التراث العربى

١٣ - اعلام الموقعين فصل فضل عمر بن الخطاب ج ١ / ص ٢٧.

١٤ - اعلام الموقعين فصل الصحابة الذين انتشر عنهم الدين ج ١ / ص ٣٠.

الباري ج ٧ / ص ٦٠. حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما مجتہدو و لكن يباهم دحان شخه دلوي مجتہد تقليد کوي.

اوويشتم دليل

نواب صديق حسن خان په البجنه ص ٤٢ کښې ليکلي دي چې (قال الشافعي في مواضع من الحجج قلته تقليداً لعطاء) امام شافعي په ډيرو مواضعو کښې فرمايلي دي چې ماد حضرت عطاء په تقليد کې داويلي دي.

انه ويستم دليل

علامه ذهبي فرمائي چې ابوبکر الهندي فرمائي چې ماته محمد بن سيرين و فرمايل چې (الزم الشعبي فلقد رأيته يستفتي والصحابه متوافرون). [تذکره ص ٧٦ ج ١]
د شعبي تقليد په ځان لازم کړه ځکه ماد اېداسې وقت کې هم په فتوى ورکولو ليدلى دى چې صحابه به يېه ډير موجوده.

د غير مقلدينو اکابرو هم مطلق تقليد منلى دى او د مطلق من حيث انه مطلق لپاره خو په خارج کې وجود په ضمن د افرا دو کې وي نو خامخا د مجتهد تقليد راغلو نومونه وايو چې ديو تقليد کوه پخپلو خواهشاتو عمل مه کوه چې دخپل خواهش مطابق يو حکم د امام شافعي د مذهب څخه را اخلي او بل د امام احمد د مذهب څخه ځکه چې دا کار گمراهي فسق او اتفاقا حرام دى. مخکې ذکر شول چې علامه ابن تيميه فرمائي (فيكون في وقت يقدون من يفسده وفي وقت يقدون من يصححه بحسب الغرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الامة) (١٥)

يعنې په داسې صورت کې به په يو وخت کې دهغه چاپسې روان وي چې دده اصلاح به کوي او په يو وخت کې به دهغه چاپسې روان وي چې دده افساد به کوي او د ټولو امامانو په اتفاق سره دا کار حرام دى.
بياليکي (لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح للذريعة الى ان يكون التحليل والتحرير بحسب الهوى ولو جاز اتباع اى مذهب شاء لافضى الى ان يلتقط رخص المذاهب متبعاً هواه ويخير بين التحليل

والتحریم والواجب والجواز وذلك يؤدى الى انحلال ربة التكليف بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب الوافية باحكام الحوادث مهذبة فعلى هذا يلزمه ان يجتهد فى اختيار مذهب يقلده على التمين (١٦)

په یوه مسئله کې د یو امام پسرې او په بله مسئله کې د بل امام پسرې روانېدل په دین باندې لوبې دي. او ددې له پاره ذریعه ده چې هر سړى تحلیل او تحریم د خپل خواش تابع کړي. او که چیرته دا جایز شي چې د هر سړي چې د هر مذهب کومه مسئله خوښه وي په هغې دې عمل کوي نو بیا به یو سړى په یوه مسئله کې د یو مذهب درخصت او په بله مسئله کې به د بل مذهب په رخصت پسرې ګرځي او د حلالو او حرامو د جایزو او ناجایزو په منځ کې به په خپل خواش یو طرف خوښوي. او داسې کار کول د مکلفیت څخه خارجېدلو ته مفضي کېږي. په خلاف د عصر اول څخه، چې هلته به غیر مجتهد په یوه مسئله کې د یو مجتهد او په بله مسئله کې به د بل مجتهد پسرې تللو، ځکه چې هلته مذهبونه مَدَوْن نه وو او په هر مذهب کې به د ټولو حوادثو حل نه پیدا کېده، نو له دې امله په هر سړي لازمه ده چې د یو معین مذهب په غوره کولو کې کوښښ وکړي.

قال العلامة الشاطبي رحمه الله ومتى خیرنا المقلدين في مذاهب الائمة لينتقوا منها اطيبها عندهم لم يبق مرجعا لا اتباع الشهوات في الاختيار وهذا مناقض لمقصود وضع الشريعة الموافقات ج ٤ ص ٨٢ المسألة الثالثة في بيان ان الشريعة كلها ترجع الى اقوال واحدة في الفروع مكتبة محمد علي صبيح ازهر).

هر کله چې مونږ مقلدينو ته اختيار ورکړو چې د هر مذهب څخه د خپلې خوښې مطابق مسئلې راټولي کړي، نو بیا به د مسلمانانو له پاره بله مرجع پاتې نه شي، ماسوا د اتباع د خواش نه اودا کار د مقصد د وضع د شريعت سره نقيض دی.

قال العلامة المناوي رحمه الله ان مثل هذه الالتزامات لكف الناس عن تتبع الرخص فتح القدير ج ٣ ص ٤٠٣ مكتبة نزار مصطفى الباز.

يعني په خاصو خاصو مذهبونو باندې د پابندۍ لازم وول ددې له پاره دي چې خلک درخصتونو له ټولو څخه بند کړو.

قال العلامة الشاطبي رحمه الله وقد حكى ابن حزم الاجماع على ان ذلك (اي تتبع الرخص في المذاهب) فسق لا يحل (الموافقات ج ٤ ص ٨٤ المسألة الثالثة مكتبة محمد علي صبيح ازهر)

ترجمه: علامه شاطبي رحمه الله فرمائي چي ابن حزم پدي اجماع نقل کړي ده چې په هر مذهب کې درخصتونولټول گمراهي ده او په هيڅ صورت کې نده جايزه.

افغانستان، پاکستان او هندوستان، بلکې غالب عالم اسلام کې صرف دامام ابو حنيفه د مذهب علماء قاضيان او مفتيان دي.

علامه شڪيب ارسلاڼي فرمايي: د مسلمانانو اکثریت دامام ابو حنيفه پيروان او مقلدين دي. د ترک او بلقان ټول مسلمانان دروس او افغانستان مسلمانان، د چين مسلمانان، د هندوستان مسلمانان، د عربو اکثر مسلمانان د شام او عراق اکثر مسلمانان حنفیان دي (۱۷).

نو چې په دې علاقه کې صرف ددې مذهب علماء او مفتيان دي، نو ټکونینا صرف د همدې مذهب تقليد واجب دي. لکه په يوه علاقه کې چې صرف يوه اکثروي نو ټکونینا صرف د همدې يوه علاقه واجب دی او په يوه علاقه کې چې صرف يوه قاري وي نو ټکونینا صرف د همدې يوه علاقه لوستل واجب دي.

اجماع الأمة

اوس به په وجوب د تقليد باندې يو څو دلائل له اجماع د امت څخه پيش کړو:

اول دليل له اجماع څخه په وجوب د تقليد باندې

۱- مشهور مؤرخ علامه عبدالرحمن بن محمد المغربی رحمه الله (المتوفى ۸۰۸ هـ) ليکي چې: (وقف التقليد في الامصار عند هؤلاء الاربعة و درس المقلدون لمن سواهم و سد الناس باب الخلاف و طرقة الخ) يعنې په ټولو ښارونو کې په دې څلورو امامانو باندې تقليد بند شو. يعنې د ټولو ښارونو خلک ددې څلورو مذهبونو په تقليد باندې پابند شو. او خلکو د اختلاف دروازه بنده کړه، ځکه چې د علومو اصطلاحات ډیرېدونکي دي. او د اجتهاد د رتبې پورې د خلکو رسېدل سخت دي. او همدارنگه ددې خبرې وېره هم وه چې اجتهاد به د نا اهلو خلکو په قبضه کې ولوړي. او داسې خلک به پکې مصروف شي: د کومو په رایه او په دين باندې به چې د خلکو اعتماد نه وي. له دې امله علماء او د اجتهاد مطلق څخه د عاجز کېدو اعلان وکړ او خلک يې ددغو څلورو امامانو تقليد کولو ته متوجه کړل او له دې څخه يې خلک منع کړل چې کله د يو امام او کله د

بل امام تقليد وکړي، ځکه چې دا کار په دين باندې لوبې کول دي. (الی ان قال: ولم یبق الا نقل مذهبهم)
[مقدمه ابن خلدون / ص ٤٤٨].

منځکې لیکي چې: (و مدعی الاجتهاد لهذا العهد مردود علی عقبه مهجور تقلیده و قد صار اهل الاسلام اليوم علی تقلید هؤلاء الائمة الاربعة) [مقدمه ابن خلدون رحمه الله / ص ٤٤٨].

په دې زمانه کې د اجتهاد دعوه کوونکي په پوندو باندې شاته غورځول شوي دي او تقليد یې پرېښودل شوی دی او نن سبا خلک یواځې ددغو څلورو مذهبونو پابند دي.

۲- حضرت شاه ولی الله الدهلوی رحمه الله فرمایي چې: (ان هذه المذاهب الاربعة المدونة المحررة قد اجتمعت الامة او من يعتد به علی جواز تقلیدها الی يومنا هذا و فی ذلك من المصالح ما لا یخفی لا سیما فی هذه الأيام المتی قصرت فیها الهمة جدأ و اشریت النفوس الهوی و اعجب کل ذی رأي برأیه) [حجة الله البالغة / ج ١ / ص ١٥٤].

ترجمه: ددغو څلورو مذاهبو له ظهور څخه ترننه پورې د ټول امت او یا په ټول امت کې د معتمدو خلکو ددغو څلورو مدونو مذهبونو په تقلید باندې اجماع وه او په دې کې چې کوم مصلحتونه دي هغه پټ نه دي، خصوصاً په دې زمانه کې چې د خلکو همتونه کمزوري شوي دي او د خلکو په نفسونو کې خواهشاتو سرايت کړی دی او هر د رايې او فکر څښتن په خپله رایه باندې نازيږي.

همدارنگه په بل ځای کې لیکي چې: (و بالجمله فالتمذهب للمجتهدین یسر الله الله العلماء و جمعهم علیه من حيث یشعرون او لا یشعرون) [انصاف فی بیان سبب الاختلاف / ص ٦٣].

لنډه دا چې د مجتهدینو په مذهبونو باندې پابندي یوازې دې چې الله تعالی جل جلاله د علماوو په زړونو کې په شعوري او یا په غیر شعوري ډول باندې اچولی دی.

دلا مذهبانو د گروپ سرلښکر نواب صدیق حسن خان د حضرت شاه ولی الله رحمه الله څخه نقالي کوي اولیکي چې: (و بالجمله تمذهب برای مجتهدین هم یسر ملهم الله است که مردم را برای جمع ساختن من حيث لا یشعرون او لا یشعرون) [هدایة السایل الی ادلة المسایل / ص ٢٧٩].

۳- د محمد بن عبد الوهاب النجدي (المتوفی ١٢٠٦ هـ) په هکله علماء کرام مختلف نظرونه لري:

علامه الوسي او حضرت گنگوہي رحمہما اللہ ددہ خاميو او کوتاہيو سرہ سرہ ددہ پە بارہ کي ښه نظر لري . او علامه شامي او حسين احمد مدني او حضرت شاه انور شاه کشميري رحمہم اللہ بيا ددہ پە بارہ کي ښه نظر نه لري . نو ددہ شخصيت متنازع فيه دی . ددې تنازع له امله د شافيصل بن عبدالعزيز په حکم د مکي مکرمي څخه يو کتاب شايع شو . د مصنف نوم يې (الشيخ احمد بن حجر بن محمد ال ابوطامي قاضي محکمه شرعيه قطر دی) او بيا ددغه کتاب تصحيح (الشيخ عبدالعزيز بن عبد الله البازي) د مديني منوري د پوهنتون صدر کړې ده . د کتاب نوم (الشيخ محمد بن عبد الوهاب ، عقيدته السلفيه و دعوته الاصلاحية و ثناء العلماء عليه) .

ددغه کتاب په (۵۶ مخ) کي يې د عبد الله بن محمد بن عبد الوهاب له رسالي څخه داسي عبارت را نقل کړی دی چې :

(و نحن ابضاً في الفروع على مذهب الامام احمد بن حنبل رحمه الله و لا ننكر على من قلّد الايمه الاربعه دون غيرهم ، لعدم ضبط مذاهب الغير كالرافضة ، والزيدية والامامية و نحوهم لا نقرهم على شيء من مذاهبهم الفاسدة بل نجبرهم على تقليد احد الايمه الاربعه . و لا نستحق مرتبة الاجتهاد و لا احد منا يدعيه الاّ انا في بعض المسائل اذا صح لنا نص جلي من كتاب او سني غير منسوخ و لا محض و لا معارض باقوى منه و قال به أحد الايمه الاربعه اخذنا به و تركنا المذهب .) [الكتاب المذكور / ص ۵۶] .

يعني مونږ هم په فروعو کي حنبليان يو او د څلورو وارو مذهبونو مقلدينو ته مونږ هېڅ بد نه وايو . البته کوم مذهبونه چې منضبط نه دي ، لکه رافضيه ، زيديه او اماميه . نو هغوی به مونږ خپلو خپلو مذهبونو ته نه پرېږدو ، بلکې مجبور به يې کړو چې په دغو څلورو مذاهبو کي په يو کي داخل شي . او په مونږ کي يو شخص هم د اجتهاد مرتبې ته نه رسيدلی او نه يې هم دعوه کوو ، مگر د و مره ده چې که د حنبلي مذهب يوه مسئله د ښکاره غير منسوخ او غير مخصوص او غير معارض نص څخه مخالفه وي او په نورو ايمه وو کي چا د نص مطابق حکم کړی وي ، نو بيا مونږ به همغه نص عمل کوو او خپل مذهب په دې مسئله کي پرېږدو .

۴- حضرت شاه ولی الله رحمه الله په (عقد الجيد / ص ۱۶) کي ليکي چې : (انّ الامة اجتمعت على ان يعتمدوا على السلف في معرفة الشريعة) د ټول امت په دې اجماع ده چې د شريعت په فهم کي په اسلافو اعتماد کوي .

۵- په بل ځای کې فرمایي چې: (ولما اندرست المذاهب الاربعة الا هذه الاربعة كان اتباعها اتبعوا للسواد الاعظم والخروج عليها خروجاً عن السواد الاعظم) [عقد المجید / ص ۱۹]. کله چې ددغو څلورو مذهبونو څخه پرته نور مذهبونه ختم شول نو اوس ددې څلورو مذهبونو څخه وتل د مسلمانانو د غټ ټولي څخه وتل دي.

۶- ملا جیون رحمہ اللہ فرمایي چې: (وقد وقع الاجماع على ان الاتباع انما يجوز لاربعة وكذا لا يجوز الاتباع لمن حدث مجتهداً مخالفاً لهم) [تفسيرات احمدیه / ص ۳۴۶].

يعني په دې اجماع ده چې يواځې او يواځې ددغو څلورو مذهبونو تقليد جايز دی.

۷- علامه ابن القيم رحمہ اللہ فرمایي چې: (ومن خالف الائمة الاربعة فهو مخالف للاجماع) [الاشباه والنظائر / ص ۱۳]. يعني ددغو څلورو امامانو څخه مخالف له اجماع څخه مخالف دی.

۸- قاضي ثناء الله پاني پتي رحمہ اللہ فرمایي چې: (قد انعقد الاجماع المركب على بطلان قول من يخالفهم كلهم) [تفسير مظهری / ج ۲ / ص ۶۴ / سورة العمران].

۹- علامه امدی فرمائی انه لم نزل العامة في زمن الصحابة والتابعين قبل حدوث المخالفين يستفتون المجتهدين ويتبعونهم في احكام الشريعة (۱۸).

لکن ددې قول په رد کې امین الله لیکي چې تاسي وایاست چې پر تقلید باندې اجماع راغلي ده دا اجماع د صحابه ووه که د تابعینو که د تبع تابعینو دچا اجماع ده؟

مونږ جواب ورکوو: ددې ټولو اجماع راغلي ده ځکه شاولي الله ټولو تذکره کړي ده د صحابه ووله: ماني نه یې تر انگریزانو پوري ټول مسلمانان مقلدین تیر شوی دی.

د لا مذهبیت یو څو خطرناک نتایج

۱- مولانا عبدالحی لکهنوی رحمہ اللہ (المتوفی ۱۳۰۴ هـ) د نیچري فرقې په تردید کې لیکي چې: (ولعمری افساد هؤلاء الملاحدة و افساد اخوانهم الاصابغیر المشهورین بغیر المقلدین الذین سموا انفسهم باهل الحديث و شان ما بینهم و بین اهل الحديث قد شاع في جميع بلاد الهند و بعض بلاد غیر الهند

فخریت به البلاد و وقع النزاع والعناد فالی المشتكى (الانصار المرفوعة / ص ۲۴۸ / مجموعه رسائل
'لنکهنوی / ج ۵ / ص ۱۰].

زمانه‌ی د خپل عمر په خالق باندې قسم وي چې: د مشرانو ملحدینو (نیچریانو) او د کشرانو ملحدینو
(اهلحدیثو) فساد خورول په ټول هندوستان او په ځینو نورو ملکونو کې عام شو دی، د دوی په وجه باندې په
بنارونو کې ورانی او عنادونه واقع شوي دي، د دوی اود اهلحدیثو بالمعنی الحقیقی یعنی د محدثینو ترمنځ
هېڅ تعلق نشته.

۲- مشهور غیر مقلد محمد حسین بهلولی (المتوفی ۱۳۳۸ هـ) لیکي چې: د پنځو شپت کلنۍ تجربې
څخه ماته دا خبره معلومه شوه چې څوک چې له بې علمۍ سره سره مطلق تقلید پرېږدي هغه به په آخر کې اسلام
ته د متارکې سلام کوي. د کفر او د مرتدوالي نور هم ډېر آسباب دي، خو غټ سبب یې د تقلید پرېښودل دي.
[رساله اشاعة السنة / دهم جلد / ۱۱ / مطبوعه ۱۸۸۸ ع / خیر التنقید / ص ۶] صاحب البیت ادري بما فيه.

۳- غیر مقلد نیاز فتح پوري اول غیر مقلد او اهلحدیثو او بیا مرتد شو. داپه یو ځای کې لیکي چې: که
د مولویانو ډله مسلمانان وي نو زه یقیني کافریم او که زه مسلمان یم نو دا مولویان به ټول کافران وي، ځکه چې
د دوی په نزد اسلام یواځې روند تقلید ته وایي او هغه هم د رسول اود رسول د احکامو تقلید نه دی، بلکې د
بخاری، مسلم، مالک او نورو تقلید دی.

بیا مخکې لیکي چې: لنډه دا چې زه احادیثو د اسلام څخه پېزاره کړم. (معاذالله). [من ویزدان / حصه
اول / ص ۵۴۷ / الکلام المفید / ص ۱۸۴] اوردو لمولانا سرفراز خان صفدر رحمه الله / باب نهم].

په یو ځای کې لیکي چې: ما مخکې هم بار بار لیکلي دي او اوس هم لیکم چې: تر څو پورې چې د مذهب
نوم باقی وي نو د دنیا امن په خطر کې دی. [من ویزدان / حصه اول / ص ۴۹۴].

۴- ډاکټر احمد دین اول اهلحدیث او بیا مرتد شو (معاذالله).

په یو ځای کې لیکي چې: مونږ د الهي وحدت له پاره اهلحدیث شو، مگر وروسته راته معلومه شوه چې
دلته د الهي وحدت په ځای هغه شرک دی چې ډېر په غور او سوچ سره را معلومېږي. [پیغام توحید / ص ۱۶ /
الکلام المفید / ص ۱۸۵ / باب نهم].

او بیا لیکي چې: صحاح سته یقیناً چې د قرآن کریم څخه مخالف دي. [پیغام توحید / ص ۱۵].

په [اتحاد بالقرآن / ص ۴] کې ليکي چې: د صحاح سته وو مؤلفيو د رواياتو طوفان د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه يو نيم سل کاله وروسته تيار کړ او همدوی د مسلمانانو په منځ کې تفرقه ايجاد کړه. دې خلکو ځانونه د محمد (ص) په شان امامان ويلي، دوی د خپل بابيل درغړن روايتونه او خپل شخصي دروغ د رسول الله صلى الله عليه وسلم په نوم باندې خپرول.

مخکې ليکي چې: د صحاح سته وو دغو منافقو محدثينو ترقي وکړه، د رسول الله صلى الله عليه وسلم له وفات څخه يې ډېر وروسته دا کتابونه وليکل او د خپل مذهب د بابيل خپرول يې شروع کړل. [پيغام اتحاد بالقرآن / ص ۱۲ / الکلام المفيد / ص ۱۸۵].

۵- د حديثو د منکرينو د چکر الوی فرقې باني عبدالله چکر انوي اول غير مقلد اهلحديث و او بيا مرتد او کافر شو. (معاذ الله).

محقق مؤرخ شيخ محمد اکرم ددې فرقې په ذکر کې ليکي چې: ددې ډلې يو مرکز په پنجاب کې دی، هلته ورته خلک چکر اليان وايي او دوی ځانونو ته اهل قرآن وايي. ددې فرقې باني عبدالله چکر الوی اول غير مقلد اهلحديث و. [موج کوثر / ص ۵۲ / ترک تقليد کی بهيانک نتايج / ص ۴۵ / الکلام المفيد / ص ۱۸۶ / نهم باب].

۶- مرزا غلام احمد قاديانی هم غير مقلد و. غير مقلدين او قاديانيان دواړه قرائت خلف الامام ته فرض وايي. [فتاوی احمدیه / ج ۱ / ص ۳۳ / خطبه الهاميه / ص ۱۳۱ / سيرة المهدي / ص ۴۹ / ملفوظات ج ۱ / ص ۲۰۱]. غير مقلدين او قاديانيان دواړه په لمانځه کې په سينه باندې لاسونه تړي. [مجدد اعظم / ج ۲ / ص ۳۳۳].

غير مقلدين او قاديانيان دواړه اته رکعت ته تراويح کوي. [سيرة المهدي / حصه دوم / ص ۱۳]. غير مقلدين او قاديانيان دواړه په نړيو جرايو باندې مسح کوي. [سيرة المهدي / حصه دوم / ص ۲۶]. غير مقلدين او قاديانيان دواړه د جمع بين الصلوتين قايل دي. [نهج المصلى / ج ۱ / ص ۱۶۵ / سيرة المهدي / ص ۸۸ / ذکر حبيب / ص ۱۱ / ملفوظات احمديه / ج ۱ / ص ۲۰۰].

غير مقلدين او قاديانيان دواړه د سمسیرې خوړل جایز گڼي. [سيرة المهدي / حصه دوم / ص ۱۳۲].

غير مقلدين او قاديانيان دواړه د بسم الله بالجهر قايل دي. [ذکر حبيب / ص ۲۳].

غير مقلدين او قاديانيان دواړه دوه، درې گوسو ته سفر وايي. يعنې په عرف کې چې کوم شي ته سفر وايي هغه ته دوی شرعي سفر وايي. [ملفوظات احمدیه / ج ۱ / ص ۱۹۹]

غير مقلدين او قاديانيان دواړه دعاء بعد الصلوة ته بدعت وايي. [ذکر حبیب / ص ۲۰۲].

۷- مرزا غلام احمد قادياني اولنۍ خليفه حکيم نور الدين اول غير مقلد اهلحديث و اوييا مرتد قادياني کافر شو. د تاريخ احمديت مصنف ليکي چې: حرمين سى واپسى بر نور الدين نى وهاييت اختيار کى اور ترک تقليد پر وعظ کى اور عدم جواز تقليد پر کتايين تصنيف کين. بهيره مين هيجان عظيم پيا هوگيا. [تاريخ احمديت / ج ۴ / ص ۱۶۹].

۸- پاکستان پخوانى وزير خارجه سر ظفر الله خان قادياني د خپل قادياني نيکه په باره کې ليکي چې: ميرى دادا چودهرى سکندر خان مرحوم اپنى علاقى کى پرې يار سوخ زميندار تھى. جهان تک معلوم هو سکاھى وه اهلحديث فرقى سى تعلق رکھتى تھى. [تحدیث بالنعمت / ص ۳ / ترک تقليد کى بهيانک ستايح / ص ۵۰].

۹- يو لامل مذهب دی: مولوي ثناء الله امرتسرى چې زمونږ د زمانې لامل مذهب د وضع اليدین علی الصدر و غیره مسایلو کې ترېنه ډېر عبارات را نقلوي او د ابو الوفاء په گڼیتونو باندې يې يادوي؛ ده يو تفسير د (تفسير القرآن بکلام الرحمن) په نامه وليکه، کله يې چې دا تفسير چاپ کړ نو نور خلک خو لاشه کوي چې خپله غير مقلدينو پرې د کفر فتوى ولگوله. مشهور غير مقلد عالم عبدالاحد خانپوری ليکي چې: ثناء الله ملحد، زندیق (جهم) م او د جهم څخه په زرگونو چنده بد تردى. بلکې دده کفر د ځمکې د مخ له ټولو کافرانو څخه بد تردى. [اظهار کفر ثناء الله / ص ۴۲ تا ص ۱۳۹] پورې يې دده د کفر وجوهات بيان کړل.

غير مقلد عبدالحق غزنوى ددې تفسير په رد کې يوه رساله وليکله په نامه د (الاربعين) او ليکلي يې دي چې: ثناء الله الفاظو او معانيو په غلطې کې او په غلطو استدلالو او تحريفاتو کې د يهودو ریکارډ هم مات کړى دی. [الاربعين / ص ۳].

اتياوو علماو دده په گمراهي دستخطونه وکړل. غير مقلد مولوى محمد ابراهيم سيالکوټى، مولوى عبد الجبار غزنوى غير مقلد و ته ورغلل او دا تفسير يې د اهلحديثو له پاره يوه فتنه وگڼله او ورته ويې ويل چې: د مرزايت له فتنې څخه دا فتنه ډېره وېروونکې ده. [فيصله مکه / ص ۱].

۱۰- زمونږ د زمانې د لاهو مذهبو شيخ الكل نياز محمد عرف امين الله البشاوري د مشكوة شرحه ليكلي ده په نامه د (الحق الصريح) د دغې شرحې په لومړي جلد (باب الايمان بالقدر / اتم نمبر حديث) په تشرېح كې يې زنا په دوه قسمه كړې ده او دريم قسم زنا يې ټولو انبياوو ته ثابته كړې ده، ماسوي د يحيى عليه السلام څخه، بيا نوجوانان احناف دده دغه غليظ عبارات د لاهو مذهبو مناظر اعظم طالب الرحمن ته واستول، خو داسې يې ورته ونه ليكل چې: دا د لاهو مذهب امين الله عبارات دي، بلكې يواځې دا استفتاء يې ورڅخه كړې وه چې: ددې عبارتو د ليكونكي حكم څه دی؟ هغه ورته په ځواب كې ليكلي دي چې دا كافر دی.

۱۱- مشهور غير مقلد قاضي عبدالواحد خانپوري ليكي چې: ددې زمانې دروغزن اهلحديث، بدعتيان، د سلفو صالحينو دشمنان په حقيقت كې د ماجا، به الرسول څخه جاهلان دي. دا اهلحديث په صفاتو كې د شيعه گانو او د روافضو وارثان دي.

لكه مخكې چې روافض د كفر او نفاق له پاره دروازې وې، همدارنگه د نن زمانې بدعتي اهلحديث د كفر او منافقت دروازې دي. [الي ان قال] چې قاديانيان ددې زمانې د اهلحديثو د دروازې څخه كافران او مرتد شول. همدارنگه چكر الويان د همدې دروازې څخه كفر ته ننوتل. همدسې خاتمة الملحين مولوي ثناء الله د همدې جاهلو اهلحديثو له دروازې څخه كفر ته داخل شو. [كتاب التوحيد والسنه في رد اهل الالحاد والبدعة الملقب به (اظهار كفر ثناء الله بجميع اصول ائمتنا بالله / ص ۲۶۲ تا ۲۶۳)].

عوامي دليل لافهام الناس

د اسلام په تاريخ كې د مسلمانانو د لويو علماوو طبقات شته مثلاً طبقات شافعيه طبقات حنبلية طبقات مالكيه طبقات حنفيه ددنيا د كتابخانو په هيڅ كتاب كې طبقه دغير مقلدينو نشته كه چيري يو غير مقلد عالم د اسلام په تاريخ كې تير شوى واى نو په دي طبقاتو كې به ئي ضرور نوم راغلى وو په نوم دطبقه دغير مقلدينو كله چي يو هم ندى تير شوى معلومه شوه چې دغير مقلدينو شروع د انگرېزانو له وخت نه شوي ده

د لاهو مذهبو او جعلي اهل حديثو اعتراضونه

اعتراض: لاهو مذهب له مونږ څخه سوال كوي چې تاسي حنفيان ولي د امام صاحب اتباع او پيرو كوي په قرآن كې خو د مشرانو دپيروې مذهب راغلى دى كفا في قوله تعالى:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ لَا يَفْعَلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (همدارنگه) وَقَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَكُبَرَاءَنَا فَأَضَلُّونَا السَّبِيلًا (الاحزاب/۶۷) مونږ جواب ورکوو چې تقليد او پیروي پر دوه قسمه ده ۱ تقليد ممدوح ۲ تقليد مذموم.

تقليد ممدوح: دپته وائي چې په مسائل و اجتهادیه وو کي د مجتهد په رهنمائي کي په دين باندې عمل وکړي.

تقليد مذموم: دادی چې د غیر مجتهد په رهنمائي کي به دين باندې عمل وکړی مونږ تقليد تقليد ممدوح دی ځکه چې مونږ دامام صاحب رحمه الله چې مجتهد اعظم دی دهغه په رهنمائي کي په دين باندې عمل کوو، او تاسو ددې زمانې د ملايانو په رهنمائي کي چې غیر مجتهدين دي په دين باندې د عمل کولو دعوه کوي نو ستاسو تقليد تقليد مذموم دی او له دې نه په آيت کریمه کی منع راغلې ده. څوک چې د تقليد مذموم له وجې مطلق تقليد ته حرام وايي پکار ده چې هغه د سپی د شذوله وجې مطلقو شذو ته حرام ووايي.

اعتراض: ايا په قران کې د تقليد لفظ شته؟

غير مقلدين وائي چې په قرآن او په حديث کي د تقليد لفظ ندی راغلی که تقليد واجب وی نو په قرآن کي به د تقليد لفظ راغلی وو.

مونږ جواب کوو: ۱ چې په قرآن کریم کي لفظ د تقليد نشته البته معنی د تقليد موجوده ده لکه په قران کې چې لفظ د توحيد نشته لیکن معنی د توحيد شته نو اوس که ته له دې وجې د تقليد څخه منکريې چې دا لفظ په قران کې نشته نو بیا خو د توحيد لفظ هم په قران کې نشته نو ایا د توحيد څخه هم منکريې؟

دوهم جواب: قرآن پاک کې هغه حیواناتو ته چه صرف د کعبې شریفې دنیا ز لپاره وي قلائد وایي، او ددې مالکانو حاجیانو ته مقلدين ویلی شي قرآن کریم کې دهغه خلکو لپاره سخت وعید راغلی چې دغې قلائدو او مقلدينو ته تکلیف رسوي البته خنزیر یاسپي ته د (قلايد) جوړولو اجازه نشته په بخاري کې دبي بي عائشې رضي الله عنها هار ته قلايده ويل شويدي (۳).

دریم جواب: داده چې په اصول حدیث کی محدثین الفاظ استعمالوي مثلاً وائي هذا حدیث حسن هذا مرسل ومدلس وغيرها من الألفاظ والفاظ لا مذهبها وجعلی اهل حدیث هم استعمالوي اوزمون بمحدثین حضرات ئي هم استعمالوي حال داده چې دا الفاظ اصطلاحی معناگانو په اعتبار نه په قرآن کریم کی شته او نه په حدیث کی ذکر دي نو تاسي ئي ولي استعمالوي؟

خلورم جواب: دادی چې سائل په سوال کی یواځې قرآن کریم او حدیث ذکر کړی دی او اجماع او قیاس یې نه دی ذکر کړی نو معلومیږي چې دا سائل د اجماع څخه منکر دی او د اجماع څخه منکر دوزخی وي. کما فی قوله تعالی:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ تُولَهُ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۚ وَسَاءَتْ مَصِيرًا (۱۱۵)

په دی آیت کریمه کی الله تعالی جل جلاله د اجماع څخه د منکر لپاره وعید فرمایلی دی چې:

[وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۚ وَسَاءَتْ مَصِيرًا دی له همدې وجې امام الشافعي (رح) فرمایلي دي چې: فَإِذَا أَتَمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَىٰ حُكْمٍ فِي قَضِيَّةٍ فَمَنْ خَالَفَهُمْ فَقَدْ شَاقَّهُمْ وَاتَّبَعَ غَيْرَ سَبِيلِهِمْ وَتَعَرَّضَ لِلْوَعِيدِ الْمَذْكُورِ فِي بَيِّنَاتِ الْخَطِّابِ. (حاشیه عطار جز ۴ ص ۴۳۲)

وفي الحديث [مَا كَانَ اللَّهُ لِيَجْمَعَ هَذِهِ الْأُمَّةَ عَلَىٰ الصَّلَاةِ أَبَدًا وَيَدَّ اللَّهُ عَلَى الْجَمَاعَةِ هَكَذَا فَعَلَيْكُمْ بِسَوَادِ الْأَعْظَمِ فَإِنَّهُ مَنْ شَدَّ شَدًّا فِي الثَّارِ] (رواه المستدرك على الصحيحين للحاكم رقم: ۳۹۱ جز اول ص ۱۹۹) همدارنگه سائل قیاس هم ذکر نه کړو نو معلومیږي چې سائل منکر د قیاس هم دی او اول منکر د قیاس نظام معتزلي وو.

اعتراض: ایا په قبر کی به د تقلید پوښتنه کیږي؟

جواب: د تقلید پوښتنه به په قبر او په حشر دواړو کی کیږي الله جل جلاله فرمائي وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ (الملك/ ۱۰) په تفسیر حقاني او په تفسیر عزیزی کې یې د دې ایت لاندې لیکلي دي چې د نسیم څخه تقلید او د نعقل څخه تحقیق او اجتهاد مراد دی. دا سوال په میدان د حشر کی شو همدارنگه په بخاری جا صف ۱۸۷ کی راځي چې کله بعضې بنده په قبر کی کینودل شي او سوال ورڅخه وشي

نودى به لا ادري لا ادري وائي نو ملائکه به ورته وائي لا دريت ولا تليت د بخاري شارح قسطلاني د دې ترجمه کوي چې (لا دريت) نه مجتهد وي او (لا تليت) نه مقلد وي،

دوهم جواب: دادى چې دا اعتراض په اصل کې پرويزيانو کړى وو پرويزيان صرف قرآن کریم مني د حديثو څخه منکر دی او د حديثو څخه د انکار لپاره دليل وايي چې ايا په قبر کې به د بخاري ترمذي وغيره پوښتنه کېږي؟ نو غير مقلدينو دا سوال راپټ کړى دی لکه تغير شي پکې کړى دي او د مذهب باره کې پوښتنه کوي. نو موږ ورته ځواب وايو چې کوم ځواب چې تاسې پروزيانو ته ورکوى هم هغه ځواب موږ تاسو ته درکوو.

دریم: الزامي جواب دادى چې تاسو مونږ ته داسي يو حديث را وښاياست چې پکې راغلي وي چې د داسي مجتهد په رهنمائي کې پر دين عمل وکړه چې دهغي په باره يې سوال په قبر کې کېږي دا شرط چې د مجتهد تېوس به په قبر کې درنه کېږي په کوم آيت او حديث کې راغلى دی؟ همدارنگه مونږ وايو چې په قبر کې خو صراحتاً دري پوښتنې کېږي دلمونځ، ذکاة، وغيره پوښتنه صراحتاً نه کېږي نو ايا ته له دې ټولو څخه منکړئ؟

اعتراض: غير مقلدين سوال کوي چې ته حنفي يې او که محمدي؟

جواب: څه د کفارو په مقابل کې مسلمان يم او د عيسويانو په مقابل کې محمدي يم او د دوه آويا مبتدعه ډلو په مقابل کې اهل السنة والجماعت يم او د دريو مذهبونو په مقابل کې حنفي يم لکه زه چې دېر ملکونو په مقابل کې افغانى يم دنورو ولايتونو په مقابل کې تنگهارى يم او دنورو ولسواليو په مقابل کې آگامى يم نو لکه څرنگه چې د آگامى والي تنگهارى والي او افغانى والي په منځ کې منافات نشته نو همدارنگه د محمدي او حنفي په منځ کې هم منافات نشته،

دوهم: بل جواب دا ورکړه چې تا لفظ داو غلط استعمال کړو (او) په مينځ د مساوي جنسونو کې مستعملېږي مثلاً داسي ويلی شي چې ته افغانى شي که روسی؟ ځکه چې دا دوه مساوي جنسونه دي همدارنگه داسي ويلی شي چې ته تنگهارى شي که کابلی؟ ځکه چې دا دواړه مساوي جنسونه دي همدارنگه داسي ويلی شي چې ته آگامى شي که چپرهارى؟ ځکه چې دا دواړه مساوي جنسونه دي لکن داسي نشي ويلی چې ته تنگهارى شي که افغانى؟ ځکه چې دا دواړه مساوي جنسونه نه دي همدارنگه داسي هم نشي ويلی

چه ته آگاهي شي که تنگه هاري؟ همدارنگه دا سوال صحيح ده چې ته محمدي شي که عيسوي؟ ځکه چې دا دواړه دوه مساوي جنسونه دي لکن دا سوال غلط دی چه ته حنفي شي که محمدي ځکه چې دا دواړه مساوي جنسونه نه دي څه به همداسي سوال له تاسو څخه وکړم چه ته اهل حديث شي که انسان؟

اعتراض: ته د امام صاحب په مذهب يې او که د محمد ﷺ

غير مقلدين له يو کمزوري سړي څخه سوال کوي چه ته د محمد صلی الله عليه وسلم په مذهب شي او که د امام صاحب رحمه الله؟

جواب: لفظ د (او) دې غلط استعمال کړو ځکه چې دا د دوو مساوي جنسونو په منځ کې راځي او امام صاحب او محمد (ص) دوو مساوي جنسونه نه دي.

دوهم جواب: اې سائله جاهله تا د مذهب او د دين په منځ کي فرق ونه کړو د مذهب او د دين په منځ کي فرق شته او هغه دا چې مذاهب ډير کيدلاي شي لکه په مقدمه د مسلم کي چې ذکر شوي دي لکن دين يو دی. په دين کي کثرت نه راځي همدارنگه مذهب اجتهادي رأي ته وائي په دي کي غلطې راتلاي شي کما فی مسلم جاصف ۷۶ خو دين يو دی په دين کي غلطې نشي راتلاي نو څوک چې وائي چې څه د محمد په مذهب یم هغه نبی کریم صلی الله عليه وسلم ته د خطائي نسبت کوي نو د څلورو وارو امامانو يو دين دی او دا څلور ورته لاري دي لکه يو مسجد ته چې څلور لاري وي نو مذهب د دين توضیح ده هر مجتهد دخپل اجتهاد مطابق دغير واضحه مسائلو توضیح کړې ده. نو مسائل دين دی او توضیحات ئي مذهبونه دي

شاه عبد العزيز په خپل کتاب تحفه اثنا عشرية ترکي چاپ صف ۱۷۹ او هندوستانی چاپ صف ۷۲ کي ليکلي دي چې که څوک چې ووائي چه زه د محمد صلی الله عليه وسلم په مذهب یم دا ډير احمق دی. دویم: جواب داده چې زه د محمد صلی الله عليه وسلم په دين یم او د امام صاحب رحمه الله په مذهب یم.

اعتراض: ته حنفي يې او که مسلمان؟

غير مقلدين بيا سوال کوي چې الله تعالی په قرآن کریم کي فرمائي چې (هُوَ سَمَاءُ الْمُسْلِمِينَ) يعنی په آيت کي الله تعالی درته مسلمان ويلي دي او ته ځان ته حنفي وائي د حنفي ذکر خو په قرآن کي نشته؟

جواب: دا کيدلی شي چی يو څوک دی مسلمان هم وي او حنفي دې هم وي اهل السنة والجماعة دي هم وي او محمدي دي هم وي نو زه محمدي یم په مقابل د عيسويانو کي او مسلمان یم په مقابل د کفارو کي او

اهل سنة والجماعة یم په مقابله د ۷۲ مبتدعو د لوی کي او حنفي یم په اجتهادي مسائلو کي په مقابله د باقي مذاهب ثلثه وو کي نو دا منافات نه لري.

(۲) او بل دا وایو چې زموږ نوم په قرآن کریم کي راغلی دی الله تعالی فرمایي چې [يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ] په ډېرو مرفوعو او موقوفو احادیثو کي راغلي چې ددې څخه مراد اهل السنة والجماعة دي (تفسیر در مشور).

(۳) الزامی جواب: ته ماته د اهل حدیث اوسلني او وهابي او دلشکر طيبيه او د جماعة الدعوة ذکر په قرآن کریم کي راوبښايه.

اعتراض: ایا د دې څلورو وایو امامانو نومونه په قرآن او په احادیثو کي شته؟

غیر مقلدین وائي چې په قرآن او حدیث کي خو د څلورو امامانو نومونه ندي راغلي بیا تاسو ولي ددوي تقلید کوئ؟

اول جواب: د سوال اصل کي شیعه گانو کړی وو، حافظ ابن تیمیه په منهاج السنة کي او شاه عبد العزیز محدث دهلوی په تحفه اثنا عشریه کي لیکي چې: اهل سنت والجماعة په شیعه گانو اعتراض وکړو، چې تاسو خپلو دولسو امامانو ته منصوص من الله وایي نو د قرآن یاد حدیث څخه نص پېش کړئ؟

شیعه گان چې لاجوابه شول، په اهل سنتو یې اعتراض وکړو چې تاسو د څلورو امامانو تقلید کوي نو تاسو د قرآن یا حدیث څخه نص پېش کړئ؟ اهل سنتو جواب ورکړو چې موږ خودې څلورو امامانو ته منصوصي نه وایو، نو زموږ نه د نص مطالبه غلطه ده، تاسو ورته منصوص من الله وایي ځکه ضروري ده چې تاسو نص پېش کړئ.

د سوال صحیح طریقه داسې ده: چې په دلائلو اربعه وو شرعیه وو کي په کوم دلیل د ائمه وو اربعه وو تقلید واجب دی؟

فائده: د فقهې حنفي په مذهب کي د ټولو څخه اولنی کتاب په نامه د (استقصاء الافهام) ولیکلی شو، ددې کتاب مصنف یو متعصب شیعه حامد حسین کستوري وو، ددې څخه وروسته چې غیر مقلدینو د فقهې حنفي په خلاف څومره کتابونه لیکلي دي، دا ټول ددې شیعه د کتاب څخه نقالي ده او د شیعه گانو قی خوري ده،

غير مقلد محمد حسين بتالوي وكيل اهل حديث هند په دې اقرار كوي، چې ددې ټولو اعتراضونو ماخذ د حامد حسين شيعي كتاب دى (السيف الصارم) لمحمد حسين بتالوي.

دويم كتاب يو نام نهاد مسلمان (هري چند بن ديوان چند كهتري) وليكلوپه نامه د (الظفر المبين) دى نومسلم بيا خاتمه مولوى محى الدين ويلو.

دويم جواب:

الله تعالى د قرآن د لوستلو امر كړى دى او په هندوستان، پاكستان او افغانستان كې بلكې په اكثر عالم اسلام كې خلك د قاري عاصم كوفي په روايت او د قاري حفص كوفي په قرائت باندې قرآن لولي.

ددې دواړو قاريانو نومونه په قرآن يا حديث كې نشته بلكې د دوى قراوته په اجماع ثابت دي.

نو د قرائت امر الله ﷻ كړيدى، او دا دواړه په اجماع د امت قاريان دي، دارنگه په قرآن او په حديث كې د عمل بالحديث امر شويدي، او مسلمانان د صحاح سته وو وغيره په احاديثو عمل كوي، د صحاح سته وو يعنې بخاري، مسلم، ... نوم په قرآن او حديث كې نشته بلكې د دوى محدث والى په اجماع ثابت دى، نو همدارنگه قرآن او حديث غير مجتهد ته د تقليد امر كړيدى او مسلمانان ددې څلورو امامانو تقليد ځكه كوي چې ددې څلورو امامانو اجتهاد په اجماع او تواتر ثابت دى. نو په قرآن او په حديث كې دبخارى او دمسلم نوم نشته لکن دوى د نبى صلى الله عليه وسلم اقوال او افعال را نقل كړي دي او ددې څلورو امامانو نومونه هم نشته لکن دوى د نبى صلى الله عليه وسلم اقوال او افعالو معنا گانې را نقل كړي دي

دریم الزامي جواب: تاسي د امين الله، غلام الله، او د هري چند ابن ديوان چند كهتري هندو وغيره اتباع ولي كوي؟ د دوي نومونه خو نه په قرآن كي راغلي دي او نه په حديث كې. دوي جواب راكوى چې امين الله خو وائي چې زه له ځان نه څه نه وایم بلکه قال الله او قال الرسول وایم نو مونږ وایو چی امام صاحب مونږ ته په سوونو کاله مخکي ويلي دي چې څه له ځان نه څه نه وایم بلکه د الله جل جلاله او دهغه در سول خبري کوم نو امام صاحب په خیر القرون کي تیر شوی دی او ستا امین الله په شر القرون څوار لسمه صدي کی نو ته قضاوت وکړه چې خیر القرون والا به رشتیا وائي که شر القرون والا.

اعتراض: د امام صاحب خغه مخکې خلک د چا په مذهب وو؟

د څلورو امامانو نه چې کوم خلک مخکې تېر شوي مثلاً د امام ابو حنيفه نه مخکې خلک د چا په مذهب وو؟ يعنې صحابه رضی الله عنهم د چا په مذهب وو؟

جواب: د ا سوال هم په اصل کې شيعه گانو او منکرينو د حديثونو کړی وو.

منکرين د حديثو وائي چې د صحابه وو او تابعينو په زمانه کې خو بخاري، مسلم، ترمذي وغيره نه وو نو هغوی په څه شي عمل کولو؟

(۲) جواب: د صحابه وو تعداد له سلو زرو (۱۰۰۰۰۰) څخه زیات وو، شاولي الله فرمايي: چې دا ټول صحابه دوه ډلې وو، یوه ډله د مجتهدينو وه بله ډله د مقلدينو (۱)

د ابن القيم په قول مجتهدين اصحاب پکې یوسل او نه څلوېښت (۱۴۹) وو باقي ټول مقلدين وو.

بیا دا مجتهدين درې ډلې وو:

مکثرين: يعنې هغه صحابه رض چې ډېرې فتوې به یې ورکولې ددوی تعداد شپږ (۶) دی: حضرت علی، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عمر، حضرت زید بن ثابت، حضرت ابو الدرداء، حضرت ابی بن کعب رضی الله عنهم اجمعين (۲)

متوسطين: يعنې هغه صحابه ښه چې درمیانه فتوې به یې ورکولې ددې صحابه وو تعداد شل (۲۰) وو.

مقلين: يعنې هغه صحابه رض چې لږې فتوې به یې ورکولې ددې صحابه وو تعداد یوسل او درو ویشته

(۱۲۳) وو

ددې صحابه وو په زرگونو فتوې په مصنف عبد الرزاق، تهذيب الآثار، او معانی الآثار وغيره کتابونو کې ذکر دي. یواځې په مصنف عبد الرزاق کې او یا زره فتوې دي، مقلدينو صحابه وو به پوښتنه کوله او مجتهدينو صحابه وو به جواب ورکولو نه به مستفتي مطالبه ددلیل کوله او نه به مفتي ورته د مسئلې سره

دلیل ذکر کولو صرف په دې اعتماد به منل کېده چې پدې مسئله د مفتی سره دلیل شته چې همدې ته تقلید وایي، نو یواځې په مصنف عبدالرزاق کې د تقلید اویا زره (۷۰۰۰۰) دلائل دي.

ددغه مجتهدینو صحابه وو په باره کې شاه ولي الله فرماني: ثُمَّ إِنَّهُمْ تَفَرَّقُوا فِي الْبِلَادِ وَصَارَ كُلُّ وَاحِدٍ مُفْتَدِي نَاجِيَةٍ مِنَ النَّوَاجِي (۲۲).

یعنې بیا دغه مجتهدین صحابه رض په مختلفو وطنونو کې خپاره شول او دهرې علاقې خلکو دیو یو صحابي تقلید شروع کړو.

۱. دمکې مکرمې خلکو د عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ تقلید شخصي کولو، دده معمول داوو چې اول به یې په قرآن فیصله کوله که هلته به یې مسئله پیدا نکړه بیا په سنت به یې فیصله کوله که سنت کې به پیدا نه شوه دحضرت ابوبکر او عمر رضی اللہ عنہم په فیصلو به یې فیصله کوله او که دهغوئ فیصله به پیدا نشوه په اخر کې به یې په خپله رائه او اجتهاد فیصله کوله (۲۳).

دعبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما په زرگونو فتوې په مصنف عبدالرزاق او مصنف ابن ابی شیبہ کې ذکر دي دلیل ورشړه ندی ذکر چې همدې ته تقلید وایي.

۲. دمدينې منورې خلکو دحضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ تقلید شخصي کولو حتی چې اهل مدینه وو به عبداللہ بن عباس رض ته فرمايل: لَا نَأْخُذُ بِقَوْلِكَ وَنَدْعُ قَوْلَ زَيْدٍ (۲۴)

یعنې ستا دقول په مقابل کې مونږ دزید رضی اللہ عنہ قول نه پرېږدو، دوی مکمل دزید بن ثابت رضی اللہ عنہ تقلید شخصي کولو، او عبداللہ بن عباس ته به یې ویل: لَا نَتَّبِعُكَ يَا زَيْدٌ وَأَنْتَ تُخَالِفُ زَيْدًا (۲۵) او چې کله به یې فتوی ورکوله نو دقرآن او د حدیث څخه به چې ثبوت پیدا نشو فرمايل به یې:

۲۲ - الانصاف ص ۳

۲۳ - دارمي ج ۱ ص ۵۹، مستدرک وقال الحاكم صحيح ج ۱ ص ۳۴۰ دارمي ج ۱ ص ۵۹، سنن بیهقي ج ۱ ص ۲۲۵، جامع

بیان العلم ص ۵۷، ۵۸ ج ۲.

۲۴ - بخاري ج ۱ ص ۳۳۷

۲۵ - عمدة القاري ج ۴ ص ۴۷۷ فتح الباري ج ۳ ص ۴۶۳.

إِنَّمَا أَقُولُ بِرَأْيِ (۲۶)

۳. ديمن خلکو د معاذ رضی اللہ عنہ تقليد شخصي کولو.

۴. دبصري صحابه وو رضی اللہ عنہ او عامو خلکو دانس رضی اللہ عنہ تقليد شخصي کولو.

۵. دکوفي خلکو د عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ تقليد شخصي کولو، د عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ منشور دارو،
 فَمَنْ عَرَضَ لَهُ مِنْكُمْ قَضَاءٌ فَلْيَقْضِ بِمَا فِي كِتَابِ اللَّهِ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَى بِهِ
 نَبِيُّهُ فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ فَلْيَقْضِ بِمَا قَضَى بِهِ الصَّالِحُونَ، فَإِنْ جَاءَ أَمْرٌ لَيْسَ فِي
 كِتَابِ اللَّهِ وَلَا قَضَى بِهِ نَبِيُّهُ رضی اللہ عنہ وَلَا قَضَى بِهِ الصَّالِحُونَ فَلْيَجْتَهِدْ بِرَأْيِهِ (۲۷) (والحديث جيد)

ددارمي الفاظ داسې دي:

۶. فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيْمَا اجْتَمَعَ عَلَيْهِ الْمُسْلِمُونَ فَاجْتَهِدْ بِرَأْيِكَ (ج ۱ ص ۶۱)

وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی اللہ عنہ إِنَّهُ قَالَ فِي غَيْرِ مَا مَسْئَلَةٌ أَقُولُ فِيهِ بِرَأْيِ (۲۸)

يعني اول فيصله په كتاب الله ده، بيا په سنت الرسول ده بيا په اجماع د صحابه ووده كه دې كې پيدا نشوه
 بيا حكم او فيصله په خپل اجتهاد ده. نو در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نه وروسته د دغو صحابه وو تقليد كېدو د صحابه
 وورض نه وروسته د تابعينو زمانه شوه. شاه ولي الله فرمايي: فَعِنْدَ ذَلِكَ ضَارَ لِكُلِّ غَالِمٍ مِنَ التَّابِعِينَ مَذْهَبٌ
 عَلَى جِبَالِهِ فَانْتَصَبَ فِي كُلِّ بَلَدٍ إِمَامٌ (۲۹)

يعني هر تابعي عالم خاتمه مذهب جوړ كړو او په هر ښار كې يو يو تابعي عالم امام جوړ شو. صدرالائمه
 مكّي فرمايي: چې يوه ورځ حضرت عطاء د خليفه هشام بن عبد الملك په خدمت كې حاضر شو خليفه ترې نه
 پوښتنه وكړه، چې ته د اسلامي ښارونو امامان پېژنې؟ حضرت عطاء وويل هو!

۱. دمدينې منورې د خلکو امام حضرت نافع رَحِمَهُ اللَّهُ دى.

۲. دمكې مكرمې د خلکو امام حضرت عطاء رَحِمَهُ اللَّهُ دى.

۲۶ - جامع بيان العلم ج ۲ ص ۵۸. بيهقي ج ۱ ص ۱۵۵.

۲۷ - نسائي ص ۲۶۴ باب الحكم باتفاق اهل العلم.

۲۸ - جامع بيان العلم ج ۲ ص ۵۷.

۲۹ - الانصاف ص ۶.

۳. ديمن دخلکو امام حضرت طاوس رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
 ۴. ديمامي دخلکو امام يحيى ابن كثير رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
 ۵. دشام دخلکو امام حضرت مکحول رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
 ۶. د عراق دخلکو امام حضرت ميمون بن مهران رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
 ۷. دخراسان دخلکو امام حضرت ضحاک بن مزاحم رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
 ۸. دبصري دخلکو امام حضرت حسن بصري رَحْمَةُ اللَّهِ دى.
 ۹. دکوفى دخلکو امام حضرت ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ دى. (۲۰).
- نوهيخ دور په تاريخ د اسلام کې داسې ندي تېر شوي چې صرف يو کس دې په کې غير مقلد وي.
- امام غزالي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايي:**

په تقليد باندې د ټولو صحابه وواجماع ده، او د صحابه و په دور کې دا په تواتر ثابت وو (۳۱)
 شاه ولي الله رَحْمَةُ اللَّهِ د شيخ عز الدين بن سلام رَحْمَةُ اللَّهِ نه نقل کوي:

أَنَّ النَّاسَ لَمْ يَزَالُوا عَنْ زَمَنِ الصَّحَابَةِ رَضَ إِلَى أَنْ ظَهَرَتِ الْمَذَاهِبُ الْأَرْبَعَةُ يُقْلِدُونَ مَنْ إِنْشَقَّ مِنَ الْعُلَمَاءِ مِنْ غَيْرِ تَكْبِيرٍ مِنْ أَحَدٍ يَغْتَبِرُ إِنْكَارَهُ وَلَوْ كَانَ ذَلِكَ بَاطِلًا لَأَنْكَرُوهُ (۳۲).

بيا فرمايي: قَهَذَا كَيْفَ يُنْكَرُهُ مَعَ أَنَّ الْإِسْتِفْتَاءَ لَمْ يَزَلْ بَيْنَ السُّلَيْمَيْنِ مِنْ عَهْدِ النَّبِيِّ ﷺ وَلَا فَرَقَ بَيْنَ أَنْ يَسْتَفْتَى هَذَا دَائِمًا وَيَسْتَفْتَى هَذَا جِنًا بَعْدَ أَنْ يَكُونَ مُجْمَعٌ عَلَى مَا ذَكَرْنَا (۳۳)

يعني د صحابه و (رض) د دور څخه تقليد شروع دى او د هغه وخت څخه تر شاه ولي الله پورې هېڅ غير مقلد نه ووييادي څلورو امامانو د صحابه و ﷺ و او د تابعينو رحمهم الله فتوي راجمع. مدوني يې کړي. او ترتيب يې ورکړ او په بعضو ځايونو کې يې خپل اجتهاد وکړو.
 له دې وجهې ټول خلک په دې څلورو مذهبونو و و کې داخل شول.

۳۰ - مناقب مرفوق ص ۷ ج ۱ دا واقعه حاکم هم ذکر کړېده په معرفه علوم الحديث کې صفحه ۱۹۸.

۳۱ - المستصفى ج ۲ ص ۳۸۵.

۳۲ - عقد الجيد ص ۳۶

۳۳ - عقد الجيد ص ۳۹

لکه احاديث دصحابه وو اوتابعينو په دور کې وو لېکن بخاري او مسلم وغيره کتابونه نه وو. بيا روسته ماء بخاري، مسلم، وغيره دا احاديث مرتب کړه لدې وجهې ورته دبخاري، مسلم، ترمذي وغيره حديث وايي حالانکه دصحابه کرامو عليهم السلام اوتابعينو په وخت کې نه بخاري وه نه مسلم او نه نور نو همداسان دخلورو مذهبونو مسائل وو لېکن مرتب نه وو. بيا امام صاحب وغيره مجتهدينو مرتب کړل له دې وجهې دې امامانو ته منصوبېږي.

يوغت دروغ

لامذهبان ليکي چې تقليد په خلورمه صدی کې پيدا شوي دی. لکه شاولی الله دهلوی رحمه الله چې فرمائي (اعلم ان الناس قبل المائة الرابعة غير مجمعين على التقليد الخاص لمذهب واحد) التحقيق السديد ص ۱۲۴ دوهمه چپاښی.

جواب (لعنة الله على الكذابين) (لادين لمن لا يادنة له) (الفاجر خب لثيم) تاسې مخکې واورېدل چې تقليد دصحابو و د زمانې څخه را روان دی. دزيات تايد لپاره به زه ددیر اختصار سره دکتب داسماء الرجالو څخه ديوڅو مقلدينو شيوخونو نومونه وليکم چې دخلورمی صدی څخه مخکې تیر شوی دی.

۱. قاضي اسماعيل بن النسفي الكندي الحنفي المتوفى بعد (۱۶۴ هـ) په (۱۶۴ هـ) کې دمصر قاضي وو (الجواهر المضيه ج ۱ ص ۱۶).

۲. امام ليث بن سعد الحنفي ديرلوی محدث وو (تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۴۶۱) غير مقلدنواب صديق حسن خان ليکي چې (وی حنفی مذهب بود وقضائی مصر داشت) اتحاف ص ۲۳۷.

۳. امام عبد الله بن المبارك المتوفى (۱۸۱ هـ) چې امام حافظ اوشیخ الاسلام وو تذکره الحافظ ج ۱ ص ۳۵۳) دافرمائی چې ماسره دامام ابو حنیفه رحمه الله فقه ده (تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۵۵ مناقب موفق ج ۱ ص ۲۲۶ و ص ۱۳۳ شرح الموطا ج ۲ ص ۳۰۰).

۴. الامام وکیع بن الجراح المتوفى (۱۹۷ هـ) حنفی المذهب وو (جامع بیان العلم ج ۲ ص ۱۴۹ تذکره ج ۱ ص ۲۷۲ تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۱۲۷).

٥. امام يحيى بن سعيد القطان المتوفى (١٩٨هـ) حنفى المذهب وو (تذكره ج ١ / ص ٢٨٢ تهذيب ج ١٠ / ص ٤٥٠ الجواهر المضيه ج ٢ / ص ٢٠٩ تاريخ بغداد ج ١٣ / ص ٤٥٤)
٦. امام يحيى بن زكريا بن ابي زايده المتوفى (١٨٢هـ) حنفى المذهب وو (تذكره ج ١ / ص ٢٤٦ مفتاح السعادة ج ٢ / ص ١١٩).
٧. امام يحيى بن معين المتوفى (٢٣٣هـ) حنفى المذهب وو (فيض الباري ج ١ / ص ١٦٩ مقدمة نصب الرايه ص ٤٢ تاريخ بغداد ج ١٣ / ص ٣٤٧).
٨. خليفه جعفر بن معتصم الملقب بالمتوكل على الله المتوفى (٢٤٦هـ) اولنى خليفه وو چې چې دامام شافعى رحمه الله په مذهب وو تاريخ الخلفاء سيوطى (ص ٣٥٩).
٩. امام عبد الغفار بن داود الحرانى المتوفى (٢٠٤هـ) حنفى المذهب وو (تهذيب التهذيب ج ٦ / ص ٣٦٦).
١٠. امام عبد الملك بن حبيب المتوفى (٢٣٩هـ) مالكى المذهب وو تذكره ج ٢ / ص ١٠٧.
١١. امام اسماعيل القاضى المتوفى (٢٨٢هـ) شيخ المالكية بالعراق تذكره (ج ٢ / ص ١٨٠).
١٢. امام احمد بن محمد بن الاثرم المتوفى (٢٦٠هـ) حنبلى المذهب وو تذكره (ج ٢ / ص ١٣٥).
١٣. الامام الميمونى ابو الحسن احمد بن عبد الحميد المتوفى (٢٧٤هـ) من كبار اصحاب محمد تذكره (ج ٢ / ص ١٦٢).
١٤. امام حرب بن اسماعيل الكرماني المتوفى (٢٨٠هـ) حنبلى المذهب وو تذكره (ج ٢ / ص ١٧٠).
١٥. امام ابوبكر احمد بن محمد المروزي المتوفى (٢٧٥هـ) حنبلى المذهب وو (تذكره ج ٢ / ص ١٨٥).
١٦. امام بخارى رحمه الله المتوفى (٢٧٧هـ) شافعى المذهب وو طبقات شافعيه (ج ٢ / ص ١٩) غير مقلد نواب صديق حسن خان هم ورته شافعى ويلى دي ابجد العلوم (ص ٨١٠).
١٧. امام محمد بن نصر المتوفى (٢٩١هـ) دده تول خاندان حنفى المذهب وو (تذكره ج ٢ / ص ٢٢٠).
١٨. امام محمد بن شعيب النسائى المتوفى (٣٠٣هـ) شافعى المذهب وو (اكمال ص ٢٢٧).
١٩. امام محدث ابو عوانه المتوفى (٣١٦هـ) شافعى المذهب وو (تذكره ج ٣ / ص ٣).

۲۰. امام طحاوی المتوفی (۳۲۱هـ) حنفی المذهب وو (تذکره ج ۳/ ص ۷) که دخلورمی صدی ۱۰هـ دمخکیو مقلدینو شیوخو نومونه شوک لیکل غواپی نوپوره کتابخانه به ترینه جوړه شی.

۲۱. په (۲۲۸هـ) کې خلیفه واثق بالله العباس دسد سکندر د حال د معلومولو لپاره یو هیئت ولیکلو هغوی چې هلته ورسیدل نو دسد سکندر خوا او شاتول خلک دامام ابو حنیفه رح په مذهب وو دغیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان غیر مقلد دمسالک الممالک په حواله لیکلی دی چې (محافظان سد که درآن جابودند همه دین اسلام داشتند و مذهب حنفی و زبان عربی و فارسی میگفتند اما از سلطنت عباسیه بی خبر بودند) ریاض المرتاض ص ۳۱۶ خیر التقدید ص ۲۳.

۲۲. دغیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکلی دی چې نشا ابن شریح فاسس قواعد التقليد (الی ان قال) ولذلک یعد من المجددین علی راس الماتین (الجنه ص ۲۹) امام ابن شریح همت وکړو او دتقلید دقواعدو بنیادنی کینودلو لدی وجهی هغه ددوهمی صدی په مجد دینو کې شمارل کیری که دخلورمی صدی ۱۰هـ مخکې تقلید نه وی نو امام ابن شریح دکوم ضرورت لپاره دتقلید لپاره قواعدو وضعه کول؟

دشاولی الله رحمه الله دقول مطلب

داخبره پوره واضحه شوه چې دخلورمی صدی ۱۰هـ مخکې تقلید و و خپله شاولی الله رحمه الله په بل ځای کې فرمائی (وبعد الماتین ظهر فیهم التمدد للمجتهدین باعیانهم و قل من کان لا یعتمد علی مذهب مجتهد بعینه و کان هذا هو الواجب فی ذلک الزمان) انصاف مع ترجمه اردو کشاف ص ۵۹) ددوهمی صدی ۱۰هـ وروسته په خلکو کې دیو معین مجتهد د مذهب اختیارول ظاهر شو او په هغه وخت کې داسې خلک ډیر لږ وو چې دیو معین مجتهد په مذهب به ئی اعتماد نه کولو او په هغه وخت کې دیو معین مذهب پابندی واجب وه نو شاولی الله نه یواځې داچه دخلورمی صدی ۱۰هـ مخکې تقلید ته رایع وائی بلکه واجب ورته وائی نو شاولی الله رحمه الله دخبری ۱۰هـ مخکې د مطلب اخستل چې دخلورمی صدی ۱۰هـ مخکې تقلید نه و وبالکل غلط دی او دیولوی محدث په قول کې تعارض راویستل دی نو د شاولی الله رحمه الله د قول معنی خپله دده دا قولو ۱۰هـ مخکې دا ظاهر ډیرې چې دخلورمی صدی ۱۰هـ مخکې دکوم خاص مذهب په تقلید باندې اجتماع نه وه یعنې تقلید و لکن متفرق او متعدد و و چا به دیو مجتهد او چا به دبل مجتهد تقلید کولو او په بعضو کې به چې داجتهاد اهلیت وو هغوی به خپله اجتهاد کولو او وروسته چې علمی کمزوری پیدا شوی نو بیا خلک دیو خاص خاص مذهب

پابند شو لکه شاولی الله رحمه الله چې په بل ځای کې فرمائی (واعلم ان الناس كانوا في المائة الاولى والثانية غير مجتمعين على التقليد لمذهب واحد بعينه) (انصاف ص ۵۷) پوه شه چې په اوله او دوهمه صدی کې په یو خاص معین مذهب باندې دخلکو اجتماع نه وه نو مخکې د پیرو مجتهدینو تقلید کیدلو لکن د هغوی مذاهب مدون نه شول او نه چاته معلوم دی لدی وجهی اوس ددی څلورو مدونو مذاهبو تقلید کیږی.

امین الله د تقلید پر خلاف یو گرنگ لیکلی دی په نوم التحقيق السدید د دي کتاب په ۲۴ صفحه کې یې لیکلي دي چې ایوب سختیانی په تقلید رد کړی دی حالانکه ایوب سختیانی په ۱۳۱ هجري کس تیر شوی دی نو چې تقلید نه وو نو څرنگه ئې په تقلید رد وکړو آیا علم غیب ورسره وو چې وروسته به تقلید پیدا کېږي؟

همدارنگه په الحق الصریح کی دیو صحابي واقعه را نقلوي چې یو صحابي ته نورو صحابه وو فتوی ورکړه چې ته اگر چې زخمي ئې لکن تاته له جنابت څخه د تیمم اجازت نشته نو ته غسل وکړه هغه صحابي چې کله غسل وکړو نو وفات شولو نو امین الله لیکي چې دغه صحابي د دی نورو صحابه وو تقلید وکړو نو ځکه مړ شو (ج ۲ صف ۶۵۵)

نو چې د صحابه وو په زمانه کې تقلید نه وو دي صحابي بیا څنگه تقلید وکړو؟ همدارنگه ته تقلید ته شرک وائي نو د دی صحابی په باره کې څه فتوی ورکوي؟ مونږ وایو چې دې وفات شوي صحابه (رض) د غیر مجتهدینو څخه فتوي غوښتي وه نو رسول الله (ص) په دې باندې خفه شو او وی فرمایل چې دوی نه پوهېدل نو ولې یې پوښتنه نه کوله او مونږ د مجتهدینو پیروی ته واجب وایو.

اعتراض : دین مکمل دی نو فقهې ته څه ضرورت دی؟

دوي وائي چې الله تعالي فرمائي چې **الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ** (الایه) [یعني دین مکمل شو نو بیا امام صاحب ته څه ضرورت دی؟]

(۱) جواب : د دین له تکمیل څخه تکمیل د اصولو مراد دی.

(۲) جواب الزامی : که د تکمیل څخه معنی حقیقي مراد شي چې بس په همدغه ورځ دین مکمل شو نو بیا څو له هغو آیاتونو څخه چی له دي آیت څخه وروسته نازل شوي دي هم منکر شه او همدارنگه له ټولو هغو احادیثو څخه چې وروسته له دي نه نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمائیلي دي هم منکر شه همدارنگه نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمائي چې **(عليکم بسنن وسنة**

الخلفاء الراشدين) نو د خلفاؤ له ستو څخه هم منكر شه لكه څرنگه چې منكر شي همدارنگه له دې څخه وروسته چې كومي سنت طريقي صحابه و طرف ته منسوبې دي او موجه في الامه دي له دې څخه هم منكر شه.

(۲) جواب: د تكميل څخه معنى عرفي مراد ده لكه له اليوم څخه چې معنى عرفي مراد ده،

داول جواب تشرېح داده چې د اصولو تكميل مراد دي هغه دا چې قرآنكريم كي اصول د شرعي څلور ذكر

شوي دي

اول: كتاب الله دى الله جل جلاله فرمائي [اَتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْآيَةَ] دا كتاب

الله شو.

دوهم: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ [آه] دا سنت رسول شو.

درېم: [وَمَنْ يُضَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ] دا اجماع شوه.

څلورم: [فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ] دا قياس شو.

دا څلور اصول په قرآن كي راغلل دا څلور اصول په حديث كي هم دي نو نبوي او قرآني اصول

دا څلور دي اوس د دي څلورو قرآني اصولو څخه ثابت شده مسائلو ته دين وائي او د دې څلورو

نبوي اصولو څخه ثابت شده مسائلو ته دين وائي او دا دين په فقه كي ليكل شوى له قرآن څخه ثابت

شده مسئلي دين دى او دا مسئلي په فقه كي ليكل شوى دي او له سنت څخه ثابت شده مسئلي دين

دى او دا مسائل په فقه كي ليكل شوي دي له اجماع څخه ثابت شده مسائل دين دى او دا مسائل

په فقه كي ليكل شوي دي له قياس څخه ثابت شده مسائل دين دى او دا مسائل په فقه كي ليكل

شوي دي خلاصه دا چې دين په فقه كي ليكل شوى دى نو چې يو سړى وائي دين مكمل شو فقهي ته

ضرورت نشته دا داسي ده لكه چې وائي دين مكمل شو نو دين ته ضرورت نشته دى.

اعتراض: صاحبين ولي د امام صاحب سره اختلاف كوي؟

غير مقلدين وائي چې په فقه كي له امام صاحب سره صاحبين (امام ابو يوسف او امام محمد) اختلاف

ولي كوي؟ او امين الله په خپل كتاب كي ليكي چې فقه خو ټوله صاحبينو وړانه كړي ده؟

(۱) جواب: صاحبين هم مجتهدين دي او يو مجتهد ته له بل مجتهد سره اختلاف كول جائز دي كه دا اختلاف د مجتهدينو د دين و رانول وای نو بيا د سليمان او داود عليهما السلام په مابین کي هغه اختلافي مسئله راغله لکه الله تعالی چې فرمائي: **فَقَهَّمَا هَا سُلَيْمَانَ آه** [نو ايا بيا دلته هم سليمان عليه السلام د داود عليه السلام دين و ران کړو؟

(۲) جواب: د صاحبينو ټول اقوال په حقيقت کي د امام صاحب اقوال دي علامه شامی درد مجتار په مقدمه کي ليکي چې که په يوه مسئله کي يو قول د امام صاحب يعني د استاد راغلو او بل قول د ده د شاگرد راغلو نو دغه د شاگرد قول په اصل کي د استاد قول دی شاگرد ته يي نسبت صرف د موافقت د رأي له وجه کيږي په فتاوی و والوالجيه کتاب الجنایات کي ليکي چې: (قال ابو يوسف رحمه الله ما قلت قولاً خالف فيه أبا حنيفة رحمه الله الا قولاً قد كان قاله) يعني اما ابو يوسف فرمائي چې ما هيچ کله له امام صاحب سره مخالفت په يو قول کي هم نه دی کړی مگر مخکي دا قول د امام صاحب قول وو زما صرف د رأي موافقت ورسره راغلی دی. (رد محتار ج ۱ ص ۱۵) مطلب (صح عن الامام انه قال اذا صح الحديث فهو مذهبي).

اعتراض: غير مقلدين وائي چې امامانو خپله له تقليد کولو نه منع کړي ده؟

جواب: ابن تيميه رحمه الله ليکي چې (منع الأئمة عن التقليد انما هو في حق القادر على اخذ الاحكام عن الادلة) يعني ابن تيميه رحمه الله فرمائي چې امامانو کومه منع د تقليد څخه کړي ده هغه د مجتهدينو په باره کي ده چې مجتهدين دې تقليد د چا نه کوی بلکه خپل اجتهاد دې کوي (فتاوی ابن تيميه ج ۲ ص ۲۰۳)

اعتراض: چې امام صاحب خپله فرمائي (اذا صح الحديث فهو مذهبي)

يعنی چې کله حديث صحيح وي نو دا زما مذهب دی همدارنگه نور امامان هم وائي چې که زموږ مسئله د حديث خلاف وه نو پر ديوال شي ووله نو پر حديث باندې عمل کول پکار دي نه د امام صاحب په مسئله باندې؟

جواب: دا خطاب مجتهد ته دی د دي مثال دارنگه دی چې يو سپيشلسټ ډاکټر تاته د وائي در کړی او درته ووائي چې که خدا وائي غلطه وه نو په ديوال شي ووله اوس په کوڅه کي تاته يو چولي فروش ووائي چې لاسره د طب کتابونه شته دا د وائي خوشي غلطه در کړي ده نو ته يي پرته هغه ډاکټر ته ويسي او ورته ووايي چې دا د وائي خو هغه چولي فروش وائي چې غلطه ده نو دا ډاکټر به درته ووائي چې احمقه بل ډاکټر ته يي

وروده چولي فروش په څه پوهېږي علماء فرمايي چې دا اذا صح الحديث فهو مذهبي معنى داسې ده چې اذا صلح الحديث للعمل به فهو مذهبي شرح رسم المفتى (۲۴) لابن عابدين المطبوعة فى ضمن مجموع رسائل تهذيب الاسماء واللغات ج (۱) ص ۵۱ للنووي.

نړيوال محقق محمد عوامه پدې موضوع باندې رساله ليکلي ده په نوم د اثر الحديث الشريف په اترننه کې شته .

اعتراض: غير مقلدين وائي چې امام صاحب چرته وبلي دي چې زما تقليد وکړي؟

جواب: په كفايه شرح الهدايه كتاب الصوم كي امام صاحب رحمه الله فرمائي (واذا كان المفتي على هذه الصفة فعل العامي تقليده وان كان المفتي اخطأ في ذلك هكذا روي الحسن عن ابي حنيفة رحمه الله) وفي هداية الصلوة جا في باب ما يوجب القضاء والكفارة صف ۲۶۶ کې فرمايي: على العامي الاقتداء بالفقهاء.

د دې مذکور سوال مثال داسې دی لکه يو ډاکټر چې هسپتال جوړ کړی مشينان راوړي او تست ځاني جوړی کړی او اعالي مرتبه والا ډاکټران راولي: اوس يو احمق وائي چې زه خو نا جوړه يم خو هسپتال ته نه ورځم ځکه چې ډاکټر ماته ندی وبلي اعلان ئي نده کړی چې زما هسپتال ته راشي. نو دا مريض ډير احمق دی ځکه چې هسپتال ئي د همدې دپاره جوړ کړی. نو امام صاحب دا اجتهاد د مسائلو ولي کولو چې بياني منه کوله د تقليد خپل څخه خو د همدې لپاره ئي اجتهاد وکړو چې تقليد ئي وشي.

اعتراض: په څلورو کې کوم مذهب حق دی ؟

غير مقلدين وايي چې کله په يوه مسئله کې د څلورو امامانو اختلاف راشي نو په دوي کې به يو پر حق وي ځکه چې حق يو وي او تاسو وايي چې څلور واړه مذهبونه حق دي.

جواب: دلته حق په مقابل د باطل کی ندی بلکه حق په مقابل د خطا کی دی دا مطلب چې يو به حق وي او دا نور به خطا وی کوم چی په حق وي ديت به الله دوه اجره ورکوي او کوم چی په خطا وي هغوی ته به الله يو اجر ورکوي د دی مسئلي لپاره دليل او د تقليد د وجوب لپاره بل دليل دا حديث مبارک دی.

عَنْ عَثْرِ بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: إِذَا حَكَّمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ. وَإِذَا حَكَّمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ [رواه البخاري رقم: ۷۳۵۲ في باب أجر]

المحاكم إذا اجتهد فأصاب، أو أخطأ. و مسلم ج ۲ ص ۷۶ رقم: ۴۵۸۱، سنن أبي داود رقم: ۳۵۷۶، سنن الترمذي رقم: ۱۳۲۶ و قال الشيخ الألباني: [صحيح]

يعني كله چې حاکم حکم وکړي پس اجتهاد وکړي بيا حق ته ورسېږي پس د ده لپاره دوه اجره دي او چې كله حاکم حکم وکړي پس اجتهاد وکړي بيا خطا شي، نو د ده لپاره يو اجر دي.

دا دليل دی پر وجوب د تقليد باندې. په اجتهادي مسئله کې که يو مجتهد پر حق و د ابل مجتهد به خطا وي باطل نه ورته ويل کېږي نو خلور واره په حقه دی يعني خلور واره ثواب یافته دی اگر چې يو به صواب اوبل به خطا وي.

اعتراض: غير مقلد وايي چې زه اهل الحديث یم او په قرآن او په حديث باندې عمل کوم ولي په قرآن او په حديث باندې عمل کول څه بد کار دی؟

اول جواب: ستاسو مشران ورونه اهل القرآن پرويزيان وائی چې زه پر قرآن عمل کوم نو ولي پر قرآن باندې عمل کول څه بد کار دی؟ فما هو جوابکم فهو جوابنا.

دوهم جواب: تا وويل چې مونږ اهل حديث په قرآن او په حديث باندې عمل کوو او دا څه بد کار دی؟ زه درته وایم چې دا اوس می درته شپږ (۶) آیتونه د تقليد پيش کرل نو ته په دي ولي عمل نه کوي؟ نو دا خو ستا په قرآن او په حديث باندې عمل نه کول دي. دا داسي مثال دی لکه يو سړی چې وائي زه قرآن منم او په قرآن کې چې کومه اجماع راغلي ده او کوم قياس راغلي دی دا نه منم نو دا خو د قرآن نه منل شوه نو ته دروغ وائي چې په قرآن باندې عمل کوم،

درېم جواب: صحيح ده په قرآن او په حديث باندې عمل کول ښه کار دی لکن دا ستاسي طريقه خرابه ده: ځکه چې په حديث باندې عمل کول د مجتهد په رهنمائي کې ښه کار دی او چې د مجتهد رهنمائي پکې نه وي دا بد کار دی: مثال لکه د طب کتابونه دي او دري بيماران ترېنه علاج کوی يو بيمار شي په خپل سر کوي بغير له رهنمائي د ډاکټر څخه او خپله هم ډاکټر نه دی نو دا بد کار دی، او بل بيمار د ډاکټر په رهنمائي کې علاج کوي دا ښه کار دی: او بل شی د يو فالتر مداري په رهنمائي کې کوي نو دا هم بد کار دی اگر چې دري وړو خپل علاج د طب له کتابونو څخه وکړو همدارنگه په قرآن او په حديث باندې عمل کول که د مجتهد په رهنمائي کې وي دا ښه کار دی او که د مجتهد په رهنمائي کې نه وي او يا د غير مجتهد په رهنمائي کې کوي

مثلاً دامین الله پرهنمائي کي نو دا بد او خطرناک کار دی نو د مجتهد له رهنمائي څخه بغير عمل کول داسي دی لکه چې يو سړي اودس مات کړو او بياني و تر لمونځ شروع کړو يو چا پوښتنه ورڅخه وکړه چې تا خو اوس اودس مات کړو و تر څنگه کوي؟ نو هغه وويل چې ولې په حديث کي نه دې راغلي چې (من استجرم فليوتر) نو دابي وقوفي ده همدارنگه په صحاح سته او قرآن کريم باندې په غير واضحو مسائلو کې عمل کول بغير د مجتهد دراهنمايې څخه گناه ده وان اصواب. (نوي شرح مسلم ج ۲ ص ۷۶)

اعتراض: غير مقلدين وايي چې په قرآن کريم کي الله تعالی فرمائي (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا) نو دين خو يو دی او څلورو امامانو پکي څلور حصي څلور توتي جوړی کړي؟

جواب: په اختلاف او په افتراق کي فرق دی: اختلاف دېته وايي چې مقصد يو وي او لارې بدلې وي، افتراق دېته وايي چې لارې هم بدلې وي او مقصد هم بدل وي نو ددې څلورو امامانو دين جدا ندی بلکه دين او مقصد ئي يو دی صرف لارې ئي جدا دی افتراق خو ئي ندی کپې چې هم لارې جدا وي هم مقصد جدا وي، په همدې جواب سره د دوي يو بل اعتراض دفع شو چې وائي محمد صلی الله عليه وسلم باندې خو يو دين نازل شوی وو څلور دينونه خو نه وو؟ نو جواب ئي وشو چې دين يو دی صرف لارې ئي جدا دي.

اعتراض: غير مقلدين وائي چې نه ديو امام پسي څي او زه په څلورو امامانو پسي څم؟

الزامي جواب: ته خو تقليد ته شرک وائي نو زه چې پدېو امام پسي څم ماستا په فتوه يو شرک وکړو او ته چې په څلورو پسي څي نو تا خو بيا څلور شرکه وکړه،

دوهم جواب: مونږ وايو (تبع الرخص او تليفق) اجماعاً حرام دی، چې په يوه مسئله کې په يو مجتهد پسي څي او په بله مسئله کې د بل مجتهد په رايه عمل کوي. علامه ابن تيميه فرمايي: (فيكون في وقت يقلدون من يفسده وفي وقت يقلدون من يصححه بحسب الفرض والهوى ومثل هذا لا يجوز باتفاق الائمة) [مجموعه الفتاوى / ۳۴ / ص ۶۶ / مكتبة العبيكان].

يعني په داسې صورت کې به په يو وخت کې د هغه چا پسي روان وي چې دده اصلاح به کوي او په يو وخت کې به د هغه چا پسي روان وي چې دده افساد به کوي او د ټولو امامانو په اتفاق سره د اکار حرام دی.

همدارنگه ليکي چې: (لان ذلك يفتح باب التلاعب بالدين وفتح للذريعة الى ان يكون التحليل والتحریم بحسب الهوى، ولو جاز هوا، ويتخير بين التحليل والتحریم والواجب والجواز، وذلك يؤدي

الى انحلال ريقه التكليف، بخلاف العصر الاول فانه لم تكن المذاهب وافيه باحكام الحوادث مهذبة فعلى هذا يلزمه ان يجتهد في اختيار مذهب يقلده على التعيين [شرح المذهب / فصل في اداب المستفتي / ج ۱ / ص ۸۸ / دآر الفكر بيروت].

په يوه مسئله کې د يو امام پسي او په بله مسئله کې د بل امام پسي روانېدل په دين باندې لويې دي، او ددې له پاره ذريعه ده چې هر سړی تحليل او تحریم د خپل خواش تابع کړي. او که چېرته دا جايز شي چې د هر سړي چې د هر مذهب کومه مسئله خوښه وي په هغې دې عمل کوي نو بيا به يو سړی په يوه مسئله کې د يو مذهب د رخصت او په بله مسئله کې به د بل مذهب په رخصت پسي گرځي او د حلالو او حرامو، د جايزو او ناجايزو په منع کې به په خپل خواش يو طرف خوښوي. او داسې کار کول د مکلفيت څخه خارجېدلو ته مفضي کېږي. په خلاف د عصر اول څخه، چې هلته به غير مجتهد په يوه مسئله کې د يو مجتهد او په بله مسئله کې به د بل مجتهد پسي تللو، ځکه چې هلته مذهبونه مَدُون نه وو او په هر مذهب کې به د ټولو حوادثو حل نه پيدا کېده، نو له دې امله په هر سړي لازمه ده چې د يو معين مذهب په غوره کولو کې کوښښ وکړي.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي: (ومنى خبرنا المقلدين فى مذاهب الاثمة لينتقروا منها اطيبها عندهم لم يبق مرجعاً الا اتباع الشهوات فى الاختيار وهذا مناقض لمقصد وضع الشريعة). [الموافقات / ج ۴ / ص ۸۲ / المسئلة الثالثة فى بيان ان الشريعة كلها ترجع الى اقوال، واحدة فى الفروع / مكتبة محمد على صبيح ازهر].

هر کله چې مونږ مقلدينو ته اختيار ورکړو چې د هر مذهب څخه د خپلې خوښې مطابق مسئلې راټولي کړئ، نو بيا به د مسلمانانو له پاره بله مرجع پاتې نه شي، ماسوا د اتباع د خواش نه اودا کار د مقصد د وضع د شريعت سره نقيض دى.

همدارنگه علامه شاطبي رحمه الله فرمايي چې: (وقد حكى ابن حزم الاجماع على ان ذلك (اى تتبع الرخص فى المذاهب) فسق لا يحل) [الموافقات / ج ۴ / ص ۸۴ / المسئلة الثالثة]. يعنې ابن حزم رحمه الله په دې باندې اجماع راټول کړې ده چې په مذهبونو کې آسانه آسانه مسئلې راټولول فسق او حرام دي.

علامه مناوي رحمه الله فرمايي: (ان مثل هذه الالتزامات لكف الناس عن تتبع الرخص). [فتح القدير/ ج ۱/ ص ۱۰۳ / مكتبة نزار مصطفى باز]. يعني په خاصو خاصو مذهبونو باندې د پابندۍ لازمول ددې له پاره دي چې خلک درخصتونو له لټولو څخه رابند کړو.

دریم جواب: دا دروغ دی چې ته وائي چې زه د څلورو وارو امامانو پسي خم: که نه نو ته د هدايې يا د يو بل کتاب د يوې صفحي يا د دوه صفحو په لسو يا شل مسئلو کي څلور واړه مذاهب بيان کړه او بيا چې په کوم پسي څي دهغه وجه ترجيح راته وښايه (ديده بايد).

پوښتنه: د چا تقليد واجب دی؟

جواب: په غير واضحو مسایلو کې دمجتهد تقليد واجب دی.

مقلدين چې دمجتهد په بيان شوي مسئله عمل وکړي نو داسې دې نه وايي چې داد فلان امام خپله ذاتي رايه ده بلکهې داسې دې وايي چې فلانی امام ته د الله ﷻ او در رسول الله ﷺ مراد داسې ښکاره شوی دی. $\text{كَمَا يُقَالُ الْقِيَّاسُ مُظْهَرٌ لِّاُمْنِيَّتٍ}$ (۳۱)

يعني په قياس باندې مسائل نه جوړېږي. بلکهې په قرآن او سنت کې چې کوم مسائل پټ دي، نو د اصولو شرعيه وو په مدد سره يې را ظاهر وي، لکه کوهي ويستونکي اوبه نه رانېد ا کوي، بلکه الله ﷻ چې کومې اوبه د زمکې لاندې پټې کړي دي هغه راښکاره کوي.

اوس مجتهدينو ته شريعت ساز ويل داسې جهالت دي. لکه د کوهي ويستونکې ته چې خالق الماء ويل جهالت دی. لکه څرنگه چې د حساب د قواعدو څخه کوم جواب راوړي دېته د حساب جواب وايي، د حساب دان ذاتي رايه ورته نشي ويل کيدای. نو په فقهي کتابونو عمل د الله ﷻ او در رسول الله ﷺ د حکم منل دي ځکه ټول مجتهدين اعلان کوي چې مونږ اول فيصله په کتاب الله کوو که هلته پيدانه شوه بيا يې په سنت در رسول الله ﷺ کوو که هلته پيدانه شوه بيا يې د صحابه وورض په اجماع کوو که هلته پيدانه شوه بيا پکې اجتهاد کوو، کما قاله الامام ابو حنيفه رحمه الله (۳۵).

پوښتنه: تقليد په څا واجب دی يعنې مقلد به څوک وي؟

جواب: علامه امدي فرمائی: (والعالي ومن ليس له اهلية الاجتهاد وان كان محصلاً لبعض العلوم المعتبرة في الاجتهاد يلزمه اتباع قول المجتهد). (۳۶).

ترجمه: يعنې د علومو دوينيه وسره نابنده او هغه څوک چې علوم دينيه نثي حاصل کړي وي لکن داجتهاد اهليت پکې نوي په هغه باندې دمجتهد تقليد واجب دی مفتي صدرالدين چې دنواب صديق حسن خان استاذ دی ليکي (وشخصی عامی بلکه عالم را نیز که بمرتبه اجتهاد نه رسیده باشد تقليديکه از مجتهدان واجب است). تنبيه الضالين ص ۴۵.

خلک په درې قسمه دي:

اول: مجتهدين چې قرآن کې ترې نه په اولوالالباب، فقهاء، اهل استنباط، او اولو الابصار سره تعبير کېږي. دوى ته الله تعالى حکم کوي: **فَاَعْتَبُوا يٰ اُولِى الْاَبْصَارِ**. اى دبصيرت خاوندانو قياس وکړئ ددې حکم مطابق په مجتهد باندې اجتهاد واجب دی، دوى به دچا تقليد نه کوي.

دویم: هغه خلک دي چې داجتهاد اهل نه دي هغوى ته الله **عَلَيْهِمُ السَّلَام** حکم کوي: **فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ**. يعنې که تاسو نه پوهېږئ نو داهل ذکر (مجتهدينو) څخه پوښتنه وکړئ.

صاحب دتوضيح فرمايي: الاستفتاء طلب الحكم الشرعي هکذا في کثر اللغات فيکون مرادفاً للتقليد في علم الاصول. نو تقليد به هغه څوک کوي چې څوک خپله قياس او اجتهاد نه شي کولى.

درېيم قسم: هغه خلک دي چې نه پکې خپله داجتهاد اهليت شته او نه دمجتهدينو تقليد کوي ددوى په باره کې الله **عَلَيْهِمُ السَّلَام** فرمائي: **أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ دَاخِلُكُمْ دِجَارِ** بيا نو څخه هم بد تردی، دا قسم خلک به په قبر کې دقيامته پورې ملائکې په گرزونو باندې وهي او ورته وايي به: **(لَا ذَرِيَّةَ وَلَا نَكْلِيَّةَ)** (۳۷).

نه خپله صاحب د درایت او پوهې وې او نه دې دکوم صاحب درایت او پوهې تقلید کړی دی، یعنې نه مجتهد وې او نه مقلد وې او چې کله د قبرونو څخه را اوچت شي الله ﷻ به یې سیده د جهنم په لور روان کړي، او دوی به چيغې وهي: لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ.

که مونږ (د عقل والا وو مجتهدینو خبره اورېدی (تقلید مو کولای) یا خپله صاحب د عقل (مجتهد) دی نو نن به په دوزخ کې نه سوزېدو ځکه د نجات دوه لارې دي یوه دا چې انسان خپله مجتهد وي دوه مه دا چې دبل مجتهد مقلد وي. (تفسیر عزیزی او تفسیر حقاني)

پوښتنه: د مجتهد او د مفتي شرائط کوم دي؟

جواب: د امام بخاري د استاد امام احمد څخه چا پوښتنه وکړه چې د مفتي شرائط کوم دي؟

هغه ورته و فرمایل (۱) اول د قرآن کریم پوره علم (۲) دوهم کم از کم د څلورو لاکهو احادیثو صحیحه ورو علم (۳) درېم د صحابه وو او تابعینو په فتوو باندې پوره بصیرت په چاکې چې دا درې واړه صفات وي په خپل اجتهد فتوی ورکولی شی والا فلا (۳۸).

نوپه چاکې چې د اصفا نه وي هغوی دې دبل چانه فتوی غواړي او بل د مجتهد تقلید دې کوي.

۱. امام ابو حفص رحمته الله علیه فرمایي چې کله زه په جامعه منصور کې مفتي مقرر شوم نو محدث ابو اسحاق راته وویل: چې آیا تاته د څلورو لاکهو احادیثو شرط معلوم دی؟ ما ورته وویل چې هو، هغه راته وویل چې څلور لاکه احادیث دې یاد دي؟

۲. ما ورته وویل: چې نه، هغه راته وویل چې کله تاته څلور لاکه احادیث ندي یاد نو بیا څرنگه فتوی ورکوي امام ابو حفص ورته و فرمایل چې زه په خپل قول فتوی نه ورکوم بلکې زه د داسې مجتهد په قول فتوی ورکوم چې د څلورو لاکهو نه یې هم زیات احادیث یاد وو یعنې د امام ابو حنیفه په قول فتوی ورکوم (۳۹).

۳. د امام بخاري د استاذ الاستاذ او د امام احمد استاذ امام شافعي فرمایي:

هېچاته نه دي روا چې د الله ﷻ په دين کې فتوى ورکړي مگر دا چې د قرآن عالم وي، د ناسخ او منسوخ د محکم او متشابه پوره علم ورسره وي دمکي او مديني سورتونو نه پوره خبر وي.

او دا حاديثه بياړه کې هم ددې ټولو خبرو علم ورسره وي، ددې سره سره په علم لغت او شعر کې هم بصيرت تامه ولري د علماؤ اختلاف او دلائل دا اختلاف ورته پوره معلوم وي چا سره چې دا علم نوي هېڅ کله ورته فتوي ورکول ندي زوا (۴۰)

۴. دامام بخاري مشراستاذ امام مالک فرمايي: ماتر هغه فتوي نه ورکولې ترڅو چې اوباشيو خوراته وويل چې ته دفتو اهل يې (۴۱)

ددې اقوالونه معلومېږي چې هر سړی مفتي او مجتهد نه شي کيدای فخر الاسلام بزدوي رحمه الله فرمايي: اما شرطه فان يحوي علم الكتاب بمعانيه وعلم السنة بطرقها ومتونها ووجوه معانيها، وان يعرف وجوه القياس (۴۲)

نن زمانه کې خو د بعضي جاهلانو څلور حديثه هم ندي ياد، او دعويې دومره غټه وي چې اجتهاد خو په ځای پرېږده د مجتهدينو څخه هم ځان لوړ حسابوي او په مجتهدينو تهمتونه لگوي (نعوذ بالله من الجهل المركب) د داسې سړي لپاره په خپل قول فتوى ورکول حرام دي امام نووي رحمه الله فرمائي (قالوا فاما من ليس باهل للحكم فلا يحل له فان حكم فلا اجر له بل هوائم ولا ينفذ حكمه سواء وافق الحق ام لا لان اصابته اتفاقية). مسلم ج ۲/ ص ۷۶.

پوښتنه: غير مقلدين خو وايي چې مونږ عالمان يو او تقليد د جاهلانو لپاره دی!

جواب: دوى جاهلان مرکبان دي يعنې مجتهدين ندي او په دې هم خبر نه دي چې مونږ مجتهدين نه يو.

آنکس که نداند و نداند که نداند درجهل مرکب ابد الدهر بماند

د غير مقلدينو د شيخ الكل باني غير مقلديت د علم دا حال وو چې (معييار الحق) په نوم کتاب يې ليکلى او يو څو لاندې خبرې يې ولولې!

۶۰ - اعلام الموقعين ج ۱ ص. شروط الاقتناء عند العلماء

۶۱ - اعلام الموقعين ج ۱ ص شروط الاقتناء عند العلماء

۶۲ - كنز الاصول الي معرفة الاصول ۷۸۲.

۱. شاه ولی الله ته يې د يو کتاب نسبت کړی (القول السديد) چې داهيڅ کله د شاه ولی الله کتاب ندى (معیار الحق ص ۵۲).

۲. دامام ابن خلکان ابن حجر عسقلاني، امام نووي، علامه ابن خلکان په عباراتو کې يې دومره قطع او برید کړی دی، چې حیران به شي ورته مطلب يې صرف دادی چې امام صاحب د تابعیت نه و باسي حالانکه دا ټول دامام صاحب د تابعیت قائل دي.

۳. د معیار الحق په (۲۶) صفحه کې ليکي چې حضرت قتاده سائل ته وويل چې امام بخاري امام احمد پوه کړو حالانکه امام بخاري د قتاده وفات نه (۴۲) کاله وروسته پيدا شوی.

۴. په (ص ۲۱۹) کې يې دا الفاظ نقل کړي (سَارِمِيلَيْنِ أَوْ ثَلَاثَةَ) ترجمه کې يې ليکلي (دو تین کوس مسافت چلین) يعنې دوه درې کوسه مزل يې وکړو حالانکه يو کوس درې ميله دی.

۵. يو راوي دی سليمان بن مهران الاعمش نو مېرې د صحاح سته وواجماعي شيخ دی ددې دپاره چې دا ضعیف ثابت کړي سليمان بن ارقم يې ترېنه جوړ کړی دی (معیار الحق ص ۲۲۵)

۶. د خالد بن حارث نه يې خالد بن مغلد جوړ کړی دی.

۷. د يو حديث نه د انکار لپاره يې د اسامه بن زيد الليثي څخه اسامه بن زيد العدوي جوړ کړی دی.

افسوس په دې کم استعداد هم خأته مجتهد وايي ددوئ د شيخ الكل د حال دی.

زما اختار دی غير مقلدينو چې څومره کتابونه ليکلي دي په ټولو کې خيانت، تحريف او دروغو حوالې دي، صحيح ته ضعيف او ضعيف ته صحيح وايي.

که د دې په خالي کتاب ددوئ چار او بنودلو زما له طرفه ورته لس زره ديناره انعام دی، دا گز او دا ميدان، زمونږ په زمانه کې د غير مقلدينو شيخ الكل امين الله پشاورې د فرج او پونديو فرق نشي کولی.

ده يو کتاب ليکلی دی په نامه د (التحقيق السديد فی مسئله التقليد) يعنې د تقليد حقيقت پدې کتاب کې يې په حنفي فقه (۱۳۳) اعتراضونه کړيدي، چې دهر اعتراض مطالعې يې د جهل او حماقت مظاهره ده، يوه ډېره خندونکې نمونه يې داده چې صاحب د هدايې فرمايي: چې فان صلت وربع ساقها مکشوف تعيد الصلوة الخ ج ۸۸. و في بعض النسخ ص (۹۲).

يعني كه په مانځه كې د بنځې څلورمه حصه د پوندۍ ښكاره شوه دامام صاحب په نزد يې مونځ نه كېږي، او دامام يوسف په نيزد كې اكثره پټه وه مونځ يې كېږي. هدايه: ج (۱) ص (۸۸) او وروسته ليكي چې والعورة الغليظة على هذا الاختلاف يعني په عورة غليظة كې هم همدغه اختلاف دی چې دامام صاحب په مذهب كې رېعه ښكاره شي مونځ نه كېږي او دامام ابو يوسف صاحب په مذهب كې اكثر پټ و مونځ نه كېږي او دی لامذهبه ليكلي دي چې په فقه كې راځي لكه هدايه ج (۱) ص (۹۳) چې د زمانه څلورمه حصه فرج او دامام ابو يوسف په نزد چې نيم فرج ښكاره شي مونځ يې كېږي. (التحقيق السديد ۱۲۳ مسئله ص ۲۴۲) دوهم چاپ و ۱۴۱ پنځم چاپ) نو امام صاحب پوندۍ او عورة غليظه كې تعيد الصلوة ويېلي دي او دی لامذهبه فرج ذكر كړی دی او كېږی شي ورسره ويېلي ديو.

(۲) دمشقوة يوه شرحه يې ليكلي ده په نامه د الحق الصريح په هغې كې يې باب الايمان بالقدر د اسم نمبر حديث په تشریح كې دوهم جواب لاندې ليكلي دي چې (انبياء هم كوي او هم زناده) نو پيغمبران زنا كوي (معاذ الله).

په شرح الوقايه كېسې عبارة داسې دی چې. الوضوء ليس بعبادة مقصودة ج ۱/ ص ۶۵. نو نفی قيد ته متوجه ده يعني اودس عبادت دی خو غير مقصود دی او دی لامذهبه اعتراض كړی دی چې په شرح وقايه كې راځي چې اودس عبادت ندی. التحقيق السديد. ص ۲۰۷ دريم نمبر اعتراض نو د اجاهل پدې هم نه پوهيږي چې نفی قيد ته متوجه كېږي. (رحيم الله الحقاني التنجاري)

پوښتنه: د تقليد څه حكم دی فرض دی كه واجب دی كه سنت دی او كه مباح دی او كه حرام دی او كه مكروه دی؟

جواب: مطلق تقليد واجب بالذات دی او شخصي تقليد واجب بالغیر دی. په سنه (۱۳۲۵) كې د حرمينو علماؤ د پيوند د علماؤ څخه يو څو سوالونه وکړل، په هغې كې اتم نمبر او نهم نمبر سوال او جواب دا وو:

السؤال: په تمامو اصولو او فرعوكې ديو امام تقليد د ائمه اربعه ووڅخه صحيح دی او كنه؟ كه صحيح وي نو مستحب دی كه واجب او تاسو د كوم امام مقلدين يي؟

بالکلیه صحیح و نه مایه صحیح السیر و اصل

الجواب: پدې زمانه کې نهايت ضروري ده چې په څلورو اهامانو کې ديو تقليد وشي بلکه واجب ده، ځکه مونږ تجربه کړې ده چې دائمه ووتلېد چې پرېښېدې دی او دخپل نفس او هوابع گرزېدلې، انجام يې الحاد او زنديقيت شويدی (نعوذ بالله منها).

له دې وجهې مونږ اوزمونږ مشايخ په تمامو اصولو او فروعو کې دامام المسلمين ابو حنيفه رحمه الله مقلدين يو، الله تعالى دې په همدې مذهب مونږ ته مرگ هم په نصيب کړي، او دهمدې مذهب په پيروانو کې دې زمونږ حشرو کړي، امين (۴۳)

پدې باندې دديو بند دخلبرويشتو متقدمينو علماؤ او وه دېرشو (۳۷) متاخرينو علماؤ دستخطونه دي. ددېنه وروسته پرې دحرمينو دمصارودشام دعلماؤ تصديقات دي. دغير مقلدينو پنج تن پاک هم په دې متفق دي.

نذير حسين په معيار الحق باز دوم سنه (۱۳۲۹) هـ ص (۴۲) کې ليکي په عامي باندې مطلق تقليد واجب او تقليد شخصي مباح دی.

او مولوي محمد حسين بټالوي سنه (۱۳۳۸) هـ کې (اشاعة السنة) کې صفحه (۱۲۶) مولوي ثناء الله امر تسري (۱۹۸۴) (اخبار اهل حديث) کې مولوي محمد ابراهيم سيالکوتي سنه (۱۹۵۶) کې تاريخ اهل حديث کې صفحه (۱۲۵) او مولوي سيد محمد داود غزنوي په سنه (۱۹۶۳) کې (داود غزنوي ص ۳۷۵) هم داخبره ليکلي ده. لکن دليونيانو په شان شرک او بدعت هم ورته وايي

پوښتنه: د تقليد د قارکينو څه حکم دی؟

يعنې بعضي خلک ځانته غير مقلدين وايي، ددوی حکم څه دی، او غير مقلد څه معنی ده؟

جواب: غير مقلد دېته وايي چې نه مجتهد وي او نه دېل چا مقلد وي کله مجتهد ته بد وايي، کله مقلد ته، لکه يوسړی چې نه امام وي او نه مقتدي وي، بلکه کله امام ته بد وايي او کله مقتدي ته. حکم يې دادی چې: غير مقلدين گمراهان دي او تعزير يې ضروري دی.

شاه اسحق فرمائي: کسيکه حقيقت مذاهب اربعه نداند انکار اتباع ايشان کند آن کس ضال است (۴۴).
يعني شوک چې دڅلورو مذاهبو حقانيت نه مني او ددوي دتقليد نه انکار کوي گمراه دی.

ميا عبد الخالق صاحب شاگرد د شاه اسحق فرمائي: هرگز مقلد ايشان (مقلد ائمه اربعه) را هرگز بدعتي نخواهند گفت زیرا که تقليد ايشان تقليد حديث شريف است پس متبع حديث را بدعتي گفتن ضلال و موجب نکال است (۴۵).

يعني مقلدينو د مذاهبو اربعه و ته بدعتيان مه وايي! ځکه ددوي تقليد دستو تقليد دی او په سنتو باندې عمل کونکي ته بدعتي ويل گمراه دی او تعزيري ضروري دی.

مفتي صدرالدين چې دنواب صديق حسن خان استاد دی فرمائي: کسيکه مذهب يکي از ائمه اختيار کند آن متبع سنت رسول ﷺ است، و شخصي عامي بلکې عالم را نيز که بمرتبه اجتهاد نه رسيده باشد تقليد يکي از مجتهدان واجب است.

وبالفعل مذاهب اربعه از مجتهدين مشهور و متواتر و مقبول و مدون و منقول است، پس تقليد يکي از اين چهار ائمه اختيار بايد کرد، و منکران حقيقت مذاهب اربعه و بدعت گویندان تقليد ضال و مضل اند و هم (أَصْلُوا كَيْفًا وَصَلُّوا عَنْ سِوَاءِ السَّبِيلِ). (۴۶) يعني شوک چې په دې مذاهبو اربعه وو کې ديو مقلد وي هغه دستو نبوي ﷺ تابعدار دی. نو په عام کس او غير مجتهد عالم باندې ديو مجتهد تقليد واجب دی.

اوبالفعل مذاهب اربعه د مجتهدينو مشهور متواتر، مقبول او مدون او متواتر دي، نو پکار دي چې پدوي کې ديو تقليد اختيار شي، او شوک چې د مذاهبو اربعه وو د حقانيت نه منکروي او مقلدينو ته بدعتي وايي نو داسې گمراه دی او نور خلک هم گمراه کوي، يعني د (صَلُّوا وَاصْلُوا) مصداق دی.

پوښتنه: په مذاهبو اربعه وو کې کوم يو مذهب غوره دی؟

خواب: د ټولو ايمه و خدمتونه پخپل ځای د احترام قابل دي او منلې شوي دي لکن د امام صاحب فقه پدوي ټولو باندې راجحه ده.

۴۴ - تنبيه الضالين ص ۳۶ او ۳۷.

۴۵ - مسائل ص ۹۳ مسئله ۶۲.

۴۶ - تنبيه الضالين ص ۴۵.

۱- حضرت امام صاحب ابو حنیفه رحمته الله رؤیت و روایت تابعی دی په خلاف د نورو ائمه و شخصه چې هغوی تابعین ندي.

مشهور، مخکنی او ثقه مؤرخ امام ابو الفرج محمد بن اسحاق بن نديم المتوفي ۳۸۵ هـ د امام صاحب په باره کې فرمایي چې: «كان من التابعين لقي عدة من الصحابة». [فهرست: ص ۲۹۸ من تصنيف ۳۷۷ هـ ق]
امام ابو حنیفه رحمته الله تابعی دی او ډېرو صحابه و و سره یې ملاقات شوی دی، ملا علي قاري رحمته الله فرمایي چې دا خو یقیني ثابت دي چې امام صاحب بعض صحابه رضي الله عنه لیدلي دي، لکن اختلاف پدې کې دی چې امام صاحب د صحابه و و رضي الله عنه څخه احادیث روایت کړي دي او کنه؟ او د اعتماد قابله خبره داده چې روایت کړي یې دي، وروسته لیکي چې امام صاحب ابو حنیفه رحمته الله غټ تابعی دی لکه څرنگه چې غټو غټو علماوو پدې تصریح کړې ده.

وقد ثبت رؤيته لبعض الصحابة، واختلف في رؤيته عنهم والمعتمد ثبوتها... (ان قوله) فهو من التابعين الاعلام كما صرح به العلماء الاعيان. [ذيل الجواهر ج ۲/ ص ۱۵۲].
د امام صاحب پیدایښت په اتیایمه هجری کې شوی دی. [جامع المسانید ج ۱ ص ۲۵، تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۱۵۸]. [تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۴۴۹]. [الجواهر المضیة ج ۱ ص ۲۷].
او ډېر صحابه رضي الله عنه د اتیایمې هجری څخه وروسته وفات شوي دي، د حضرت واثله بن اثقع په پنځه اتیایمه هجری کې وفات شوی دی. [تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۱۰۱].
حضرت انس بن مالک رضي الله عنه په ۹۳ هـ ق کې وفات شوی دی. [تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳۷۹]. [تاريخ صغير للبخاري ص ۱۰۱]، طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۱۶.
حضرت محمود بن لبید په ۹۶ هـ ق کې وفات شوی دی. [تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۶۶].
حضرت محمود بن الربیع ۹۹ هـ ق کې وفات شوی دی. [تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۶۳].
حضرت هر ماس بن زیاد الباهلي سره په یو سلو دوهمه کې د حضرت عکرمه بن عمار ملاقات شوی دی نو دده وفات د یو سلو دوهمې څخه وروسته شو.

حضرت ابو طفیل عامر بن واثله په ۱۱۰ هـ ق کې وفات شوی دی. [تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۸۲].
چې پدغه وخت کې امام صاحب د ډیر شو کالو وو، دا مونږ د اختصار سره نیم درجن صحابه رضي الله عنه و لیکل.

حضرت ابن حجر رحمته الله فرمايې چې (راى انس رضي الله عنه). [تهذيب التهذيب ج ١٠/ ص ٤٢٩] يعنې امام ابو حنيفه رحمته الله خو خو خله حضرت انس رضي الله عنه ليدلى وو، او علامه ذهبي فرمايې چې: راى انس بن مالك رضي الله عنه غير مرة لما قدم عليهم الكوفة. [تذكرة ج ١/ ص ١٥٨] يعنې امام ابو حنيفه رحمته الله خو خو خله حضرت انس رضي الله عنه وليدلو چې كله يې كوفي ته تشريف راوړو.

علامه ابن سعد رحمته الله، امام دارقطني رحمته الله، خطيب بغدادي رحمته الله، امام نووي رحمته الله، امام ابن عدي رحمته الله، علامه ذهبي رحمته الله، علامه سمعاني رحمته الله، علامه عراقى رحمته الله، حافظ ابن حجر رحمته الله، او امام سخاوي رحمته الله وغيرهم د امام ابو حنيفه رحمته الله په تابعي والي باندې متقدي وگورئ!

[بغدادى ج ١٣/ ص ٣٢٤]، [تذكرة الموضوعات ص ١١١] و [قانون الموضوعات ص ٢٣٦]، [جامع بيان العلم ج ١/ ص ٤٥]. حافظ ابن كثير رحمته الله فرمايې چې: وذكر بعضهم أنه روي عن سبعة من الصحابة. [البداية والنهاية ج ١٠ ص ١٠٧].

د نمونې په شكل يو خو هغه روايات وگورئ چې امام صاحب رحمته الله د صحابه رضي خخه روايت كړي دي. ابويوسف رحمته الله عن أبي حنيفة رحمته الله أنه قال: سمعت أنس بن مالك رضي الله عنه يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: طلب العلم فريضة على كل مسلم.

وعن أبي داود الطيالسي عن أبي حنيفة رحمته الله أنه قال: ولدت سنة ثمانين، وقدم عبدالله بن أنيس الكوفة سنة أربع وتسعين وسمعت منه وأنا ابن أربع عشرة سنة يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: حبك للشية يعني ويصم.

ابويوسف عن ابي حنيفة رحمته الله قال: ولدت سنة ثمانين وحججت مع أبي سنة ستة وتسعين وأنا ابن ستة عشر سنة فلما دخلت المسجد الحرام رأيت حلقة قلت لأبي حلقة: من هذا؟ قال حلقة: عبدالله بن الجزء الزبيدي صاحب رسول الله صلى الله عليه وسلم فتقدمت فسمعت يقول سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ومن تفقه في دين الله كفاء الله همه ورزقه من حيث لا يحتسب.

ابويوسف عن أبي حنيفة عن أنس بن مالك رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: الدال على الخير كفاعله والله يحب اغائة اللهفان.

عن أبي سعيد عن أبي حنيفة رضي الله عنه أنه قال: سمعت واثلة بن الاسقع رضي الله عنه يقول: سمعت رسول الله ﷺ يقول: لا تظهرن شماتة لأخيك فيعافيه الله ويبتليك.

یحیی بن معین عن أبي حنيفة رضي الله عنه عن عابشة بنت عجرة رضي الله عنها قالت: قال رسول الله ﷺ أكثر جند الله في الأرض الجراد لا أكله ولا أحرمه. وگوره: [جامع المسانيد ج ۱ / ص ۸۷ ترص ۹۸ پوری].

(۲) د حضرت امام صاحب فقہی کمال یومنی شوی حقیقت دی، حضرت امام الشافعی رضي الله عنه فرمائی: الناس في الفقه عيال على أبي حنيفة رضي الله عنه. [تذکرہ ج ۱ / ص ۱۵۹].

علامہ ذہبی لیکتی چي: الامام الأعظم، فقيه العراق، امام، متورع، عالم، عامل، فقيه، متقي وكبير الشأن.

(۳) د امام صاحب د فقہی اصول او ضوابط د داسی یو شوری پد ذریعہ باندی مرتب شوی او مدون شوی وو چي رئیس یی امام ابوحنیفہ رضي الله عنه وو، دوی به د پوره بحث او مناظری خخه وروسته مسئلہ لیکله.

علامہ خطیب بغدادی رضي الله عنه فرمائی چي: كان أصحاب أبي حنيفة رضي الله عنه الذين يذكرونه ابو يوسف، و زفر، و داؤد الطائي، و اسد بن عمرو، و عافية الأودي، و القاسم بن معن، و علي بن مسهر، و مندل، و حبان ابنا علي، و كانوا يحضون في المسئلة فإن لم يحضر عافية قال أبوحنيفة رضي الله عنه: لا ترفعوا المسئلة حتى يحضر عافية فإذا حضر عافية، فإن وافقهم قال أبوحنيفة: أثبتوها، فإن لم يوافقهم قال أبوحنيفة لا تثبتوها. [تاریخ بغداد ج ۱۲ / ص ۱۰۸]. د امام صاحب بعضی هغه اراکین د شوری چي امام صاحب به ورسره د مسایلو مذاکره کوله دادي:

ابو يوسف، زفر، داؤد الطائي، اسد بن عمرو، عافية، قاسم، علي، مندل، حبان، نو کله به چي پد یوه مسئلہ بحث و شو نو که عافیه به پکي شریک وو، امام صاحب به و فرمایلی چي: دا مسئلہ ولیکئی، او که عافیه به نه وو شریک نو امام صاحب به و فرمایلی چي: دا مه لیکئی ترخو عافیه نوي راغلی، نو عافیه به چي کله راغلو او دوی سره به موافق شو نو امام صاحب به و فرمایلی چي: اوس یی ولیکئی او که موافق به نه شو نو امام صاحب به فرمایلی چي: دا مسئلہ مه لیکئی.

امام صدر الایمه لیکتی چي: فوضع أبوحنيفة رضي الله عنه مذهبه شوری بینهم ولم يستبد فيه بنفسه دونهم، اجتهداً منه في الدين، ومبالغة في النصيحة لله ورسوله والمؤمنين، فكان يلتقي مسئلة مسئلة ويسمع ما

عندهم، ويقول ما عنده وينظرهم شهراً أو أكثر من ذلك حتى يستقر أحد الأقوال فيها ثم يثبتها أبو يوسف رحمته الله في الأصول حتى أثبت الأصول كلها. [مناقب موفق ج ۲/ ص ۱۳۳].

امام صاحب خپل مذهب د شوری په طریقو جوړ کړو او د احتیاط او د الله رحمته الله د دین او د مؤمنانو د خیر خواهي له وجې به یې هیڅ مسئله د مشورې څخه بغیر نه لیکله نو په یوه مسئله به یې میاشت او څه د پاسه میاشت مشوره او مناظره کوله، ترڅو چې په یوه رایه به متفق راغلو، نو امام ابو یوسف رحمته الله به هغه په اصولو کې ولیکله تردې چې ټول اصول منضبط شول.

او که امام ابو یوسف رحمته الله به عجله وکړه نو امام صاحب ورته فرمایلی چې: لا تکتب کل ما تسمع مني، فأني قد أرى الرأي اليوم وأتركه غداً وأرى الرأي غداً وأتركه في غده. [مقدمة نصب الرأيه ص ۳۱].

زما څخه هر اوږدې خبره مه لیکه ځکه چې زه نن یوه خبره کوم او سبا ته یې پرېږدم او سبا یوه خبره کوم او بل سبا ته یې پرېږدم.

د امام بخاري رحمته الله استاذ امام عبدالله بن المبارك فرمایي چې: ددې شوری مجلس ته یوه اهمه مسئله پیش شوه، فغاضوا فيها ثلاثة أيام بالغداة والعشي. [مناقب موفق ج ۲/ ص ۵۴].

نو ددې مجلس پکې درې شواروزه غور او خوض وکړو - إذا وقعت لهم مسألة يدبرونها حتى يضيئونها، [مناقب كردي ج ۲/ ص ۳]. کله به چې دې مجلس ته مسئله مخې ته راغله نو پوره پوره به یې تاو راتاو کړه تردې چې ښه به واضحه شوه.

(۴) د امام صاحب فقهي ته الله رحمته الله عام مقبوليت وربښلی دی لکه څرنګه چې امير شکیب ارسلان فرمایي: مشهور مؤرخ ابن ندیم فرمایي چې: فقه اکبر، کتاب رسالته الی البستي، کتاب العالم والمتعلم او کتاب الرد علی القدرة د امام صاحب تصنیفات دي بیا مخکې لیکي چې:

والعلم برأ وبحراً، شرقاً وغرباً، بعداً وقرباً تدوينه رحمته الله. [الفهرست ص ۲۹۹]. په وچه او په سمندر کې، په مشرق او په مغرب کې، نزدې او لرې ټول علم د امام صاحب تدوین دی.

(۵) د امام صاحب اجتهاد ډیر دقیق وو هیڅ باریک اړخ به هم ترینه نه پاتې کیدو، لکه څرنګه چې علامه سبکي فرمایي چې: فقهه دقیق. [طبقات الشافعية الكبرى ج ۲/ ص ۱۷۴].

(۶) وروسته به راشي چې د دنیا د ټولو محدثینو سند د امام صاحب په شاگردانو تیرېږي او لویو لویو محدثینو به د امام صاحب د مذهب مطابق فتوی وړکوله لکه عبد الله بن المبارک، وکیع بن الجراح، یحیی بن سعید القطان، یحیی بن معین، یحیی بن زکریا.

(۷) امام اعظم رحمته الله د هر چا څخه مخکې د امت د سهولت لپاره د کتابونو او بابونو ضرورت محسوس کړ او د دې لپاره یې بهترین بنیاد کینودلو.

صدر الأئمة رحمته الله لیکي چې: و ابو حنیفة رحمته الله اول من دون علم هذه الشريعة ولم يسقه أحد ممن قبله. [مناقب موفق ج ۲ / ص ۱۳۶]. امام ابو حنیفة رحمته الله د ټولو څخه مخکې د شریعت تدوین وکړو، دده څخه مخکې هیچا هم داسې تدوین نه وو کړی.

۸: شاه ولي الله رحمه الله په خپل مکاشفات کې لیکي چې عرفی رسول الله صلی الله علیه وسلم ان فی المذهب الحنفی طريقة انيقة هی اوفق الطرق بالسنة المعروفة التي جمعت و نقحت فی زمان البخاری و اصحابه. (فیوض الحرمین ص ۴۸)

یعنې شاه ولي الله رحمه الله فرمایي چې ماته خپله پیغمبر علیه السلام دا خبره معلومه کړه چې په حنفی مذهب کې داسې عمده طریقه ده چې د هغه سنت نبوي سره زیاته موافقه ده کومه چې د امام بخاري په زمانه کې راجمع شوې ده.

پوښتنه: غیر مقلدین له کوم وخت څخه شروع شو؟

تاسو مخکې وویل چې دصحابه رضی الله عنهم څخه شروع تر ائمه اربعه و و پورې ټول خلک مقلدین وو، نو غیر مقلدین دکوم وخت څخه شروع شو؟

جواب: بعضې وایي چې دوی هغه وخت کې را پیدا شول چې کله موجوده سعودي حکومت په حرمین شریفین باندې قابض شو چې زیاته مرسته ورسره ابن عبد الوهاب کړی وه.

له دې وجهې یې دوی ته وهاييان ويلي، لېکن دا خبره غلطه ده، ځکه چې کله د سعودي کورنۍ د امام عبد الله بن عبد الوهاب په مرسته په حرمینو قابضه شوه په مکه مکرمه کې امام عبد الله بن عبد الوهاب اعلان وکړو، چې مونږ په فروعو کې د امام احمد بن حنبل په مذهب یو چونکه د امام ابو حنیفه، امام مالک، امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمهم الله مذهبونه منضبط دي. له دې وجهې د دې مذهبونو په پیروانو ښه ځي.

اعتراض نه کوو، ددې څلورو مذهبونو نه ماسوی مثلاً زیدیه، روافض، امامیه، ددوئ مذهب منضبط نه دي له دې وجهې دا مونږ نه منو، مونږ به خلک مجبور کړو چې په دې څلورو امامانو کې دیو تقلید وکړي. (۴۷).

دمصره اکټر محمد البهی دوهابی تحریک په بیان کې لیکي چې په اتمه صدی کې محمد بن عبدالوهاب ددې تحریک بنیاد په حنبلي مذهب کینودلو. الحركة الوهابیه ص ۳۱.

د (۱۹۱۱) کال نه مخکې دوی په پاکستان، هندوستان، افغانستان او نور عالم اسلام کې بالکل قابل ذکر نه وو، په (۱۹۱۱) ع کې په یوه مردم شماری کې دمسلمانانو تعداد داسې بیان شوی وو:

۱.	اثنا عشری	یو کروړ اووه دېرش لاکه
۲.	زیدی	دېرش لاکه
۳.	حنبلي	دېرش لاکه
۴.	مالکي	یو کروړ.
۵.	شافعي	لس کروړه
۶.	حنفي د اوه دېرش (۳۷) کروړو نه زیات (۴۸)	

نوپه (۱۹۱۱) ع کې ټول اهل سنت والجماعت د اته څلوېښت کروړه او دېرش لاکه نه زیات وو، او غیر مقلدین بالکل قابل ذکر نه وو.

دغیر مقلدینو مشهور عالم او مؤرخ شاه جهان پوري (۱۹۰۰) ع کې په خپل کتاب الارشاد کې لیکي: دیوڅه وخت نه راپه دېخوا یو څو کسان راپیدا شوي دي چې خلک ورسره بالکل نا اشنا دي، دوی ځانونو ته اهلحدیث، محمدی یا مؤحدین وايي خو خلک ورته وهاییان، لامذهب، او غیر مقلدین وايي (۴۹).

ددېنه معلومېږي چې دایوه بدعتي او نوې فرقه ده داسلام د تاریخ نه هم دامعلومېږي ځکه چې په اسلامي مکتبو کې، طبقات حنفیه، طبقات مالکیه، طبقات شافعيه، طبقات حنبلیه، کتابونه شته دي چې ددوی دمحدثینو فقاهاؤ، مفسرینو سلاطینو او نورو علمي طبقاتو ذکر په کې شوی دی.

۴۷ - الهدیه السنیه مؤلفه علامه سلیمان بن سحمان، اردو ترجمه، تحفه وهابیه اسماعیل غزنوي ص ۶۱.

۴۸ - انسانکلو پېډیا آف اسلام

۴۹ - الارشاد الی سبیل الرشاد ص ۱۳.

لیکن د طبقات غیر مقلدین ہیچ کتاب نشته بلکه د غیر مقلدینو په نوم یوه رساله هم په کې نشته، د مذاہب اربعہ وو کتابونه د حدیثو، د تفسیر، د فقہي اصول، اصول حدیث، اصول تفسیر، اسماء الرجال، هر خای کې شته لکن د غیر مقلدینو یوه رساله هم داسې نشته چې په هندوستان کې د انگریزي دورې نه مخکې تاریخ ولري.

خلاصه دا چې رسول الله ﷺ د فتح دهند وړاند وینه ورکړه (*)

د اېښ گويي او وړاند وینه الله ﷻ د احنافو په لاسو پوره کېده احنافو هندوستان فتح کړو.

په (۹۳) هـ کې اسلام هندوستان ته د احنافو مجاهدینو په لاس راغلو تر (۱۲۹۳) پورې د غیر مقلدینو کتابونه او مدرسي نه وې.

بیا چې کله د انگریزانو منحوس قدمونه هندوستان ته داخل شو، او د احنافو اسلامي حکومت یې ختم کړو احناف چه (۱۹۵۷) کې د انگریزانو په خلاف په جهاد کې مصروف وو، انگریزانو یو طرف ته په زرگونو احنافو علماؤ ته اعدام ورکولو بل طرف ته یې د مذهب د ازادي اعلان وکړو، ملکې وکتورېې اشتها رونه خواره کړه چې تاسو د حنفي مذهب نه آزادي لایي د مذهب او غیر مقلد جوړشئ نو د برطانوي حکومت په خیر خواهانو کې به شمارشئ، او که پخپل حنفي مذهب ټینګ پاتې شئ نو د سرکار برطانیه نه به باغي شمارشئ، مقصد یې وو (لږ او اور حکومت کړو) (*). (مسلمانان خپل مینځ کې و جنگوه او حکومت وکړه).

ددې اعلان نه وروسته یو خودسره او متعصبه فرقه راپیداشوه ددې فرقې اول قدم په سلفو په بدگمانی وه، او اتهام یې د سلفو پر خلاف بد زباني وه، دوی هر یو فرد ددې حدیث مصداق دي چې (لَعَنَ آخِرُ الْأُمَّةِ أَوْلَهَا)، ددې فرقې هر فرد ځان د ائمه وو بلکې د صحابه وو نه به تر شماری.

د حضرت ام المؤمنین عائشه رضی الله عنها په باره کې گستاخ مولوي عبدالحق بنارسي (باني غیر مقلدیت) ښکاره اعلان کوي چې (حضرت عائشه رضی الله عنها د حضرت علي رضی الله عنه سره جنگېدلې که توبه یې نه وي وېستلې نو مرته مړه شوې) نمود بالله من ذلک.

۵۰ - مسند احمد ج ۵ ص ۱۷۸، ج ۲ ص ۲۲۹، ج ۲ ص ۳۶۹، نسائي کې باب دي باب غزوة الهند.

۵۱ - جنگ ازادي ص ۴۰۹

بل خای که لیکي دصحابه و و رضی الله عنه علم زما دعلم نه کم دی ځکه دهغوئ هریو پنځه پنځه حدیثونه یاد وو او ماته ددې ټولو احادیث یاد دي (۵۲).

مشهور غیر مقلد نواب صدیق حسن خان فرمایي: په دې زمانه کې یوه ریاکاره او شهرت پسنده فرقه پیداشوې ده چې دټولو نقصانونو باوجود دقرآن او حدیثو دعلم دعویدار دي حالانکه دقرآن او حدیث سره ددې فرقه هېڅ تعلق نشته.

دا خلک دعلوم آلیه وو او عالیه وو دواړو نه خالي دي (۵۳) دا خلک داسلام دحلاوت نه بالکل خالي الذهن دي دمسلمانانو په خلاف دپرتهګ زړي او سخت زړي دي (۵۴) يَقُولُونَ هُمْ خَيْرُ الْاَنْبِيَاءِ وَهُمْ شَرُّ الْاَنْبِيَاءِ (۵۵) په الله قسم چې دا خلک ځاته خالص موحدین وایي او نورو مسلمانانو ته بدعتي او مشرک وایي حالانکه دا خلک دټولونه زیات غالي او ددین په باره کې غټ متعصب دي (۵۶) قَمَا هَذَا دِيْنٌ اِنْ هَذَا اِلَّا فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيْرٌ (۵۷)

نواب صدیق حسن خان په (۱۳۱۲) هکې کتاب لیکلی په هغه کې لیکي: خلاصه دا چې دکوم وخت نه هندوستان ته اسلام راغلی دی نو چونکه اکثر خلک دبادشاهانو طریقې خوښوي نو دابتداء داسلام نه تراوسه دا خلک حنفیان وو، دلته دهمدې مذهب مفتیان قاضیان او حاکمان وو تردې چې ددې خلکو یو غټ جماعت یوځای شو او فتاوی عالمگیری یې ولیکله (۵۸)

بیا لیکي: چا او رېډلي دي چې یو متبع قرآن او سنت دانگریز سرکار سره بې وفایې کړېده یا بغاوت ته آماده شوي دي. کوم کسان چې غدار او انگریزي حاکمانو سره عناد لري ټول مقلدین دحنفي مذهب دي (۵۹)

۵۲ - کشف الحجاب ص ۴۲. قاري عبدالرحمن پانی پتي شاگرد شاه اسحق رحمته الله علیه

۵۳ - العطله ص ۱۵۳.

۵۴ - العطله ص ۱۵۱.

۵۵ - العطله ص ۱۵۴.

۵۶ - العطله ص ۱۵۶.

۵۷ - العطله ص ۱۵۶.

۵۸ - ترجمان وهايه ص ۱۰ او ص ۱۱.

۵۹ - ترجمان وهايه ص ۲۵.

نصرت: انگریزانو به غدر جہاد تہ ویلو، انگریزانو چہ پہ ہندوستان خصوصاً پہ دہلی کہ تقریباً اولس زرہ علماء شہیدان کرل او تقریباً دہ سوہ او یازرہ بی عام مسلمانان اعدام کرل، او تر دہرو خو پوری بی قتل عام روان کری وو، ددوی پہ بآرہ کہ نواب صدیق حسن خان لیکي: او دحاکمانو اطاعت او رئیسانوہ انقیاد پہ ملت دتولو واجباتو نہ غت واجب دی (۶۰)

بیا لیکي: جہاد او جنگ مذہبی پہ مقابلہ دبرتش گورنمنٹ ہند، چاچہ مذہبی آزادی اعلان کری دی، دشریعت لہ رویہ خلاف او ممنوع دی

او چاچہ پہ مقابلہ دبرتش گورنمنٹ ہند اسلحہ را وچتہ کری او مذہبی جہاد کوی داخلک باغیان، دی او دباغیانو دسزا مستحق دی، پہ دے فتوی دتولو غیر مقلدینو دستخطو نہ شتہ (۶۱)

لوی غیر مقلد محمد حسین بٹالوی لیکي: انگریزی حکومت سرہ جنگیدل او دجنگیدونکو سرہ بی مدد کول غدر او حرام دی. (۶۲) نو ددوی ایجاد دجہاد د مقابلہ لپارہ وو، چہ داکار بی بنہ پہ اخلاص سرتہ رسولو، او پہ دلیل کہ بیہ داسی ویل: چہ رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ قیامت تہ نزدی بہ پہ ہر خای کہ دعیسیایانو حکومت وی ددے احادیثو مطابق دلته انگریزی حکومت دی، نو لہذا ددوی سرہ جنگ جہاد ندی بلکہ فساد دی او دپیغمبر ﷺ دفرمان مخالفت دی (۶۳).

جنگ او جہاد پہ مقابل دبرتش گورنمنٹ ہند، چاچہ مذہبی آزادی ورکری، دشریعت لہ نظره خلاف او ممنوع دی. شوک چہ دانگریز پہ خلاف اسلحہ را اخلاقی باغی دی او دباغیانو دسزا مستحق دی. پہ دے فتوی دتولو غیر مقلدینو دستخط شتہ (۶۴).

لوی غیر مقلد محمد حسین بٹالوی لیکي: دانگریزی حکومت پہ خلاف مذہبی جنگ ہبشکلہ نہ دی جائز (۶۵) دنور تفصیل لپارہ دغیر مقلد نواب صدیق حسن خان ترجمان وھابیہ او تعارف علماء اہل حدیث

۶۰ - ترجمان وھابیہ ص ۹۵.

۶۱ - ترجمان وھابیہ ص ۶۱.

۶۲ - الاقتصاد ص ۴۹.

۶۳ - ترجمان وھابیہ ص ۷.

۶۴ - ترجمان وھابیہ ص ۶۱.

۶۵ - ترجمان وھابیہ ص ۱۹.

وگوره. خلاصه داچې دانگرېزي ملکي وکتوري دا اعلان سره دافرقه پيدا شو ددوي باني ميا نذير حسين دهلوي او عبدالحق بنارسي وو، ميا نذير حسين به اول د شاه محمد اسحق په درس کې کيناستو مذهبي څېړنه يې پرې خوښېده (۶۶).

او خپل لامذهبيت يې پټ ساتلی وو بيا برتقيه قاري عبد الرحمن صاحب د شاه محمد اسحق شاگرد او د شاه محمد اسماعيل شهيد خليفه په خپل کتاب کشف الحجاب ص ۱۹ کې ليکي:

سيد نذير حسين او حفيظ الله خان او مولوي عبدالحق بنارسي چې کله اول ځل د شاه محمد اسحق په درس کې حاضر شو، ځانونو ته به يې اهل سنت ويلي او چا به چې په امام ابو حنيفه طعن لگولو د قرآن او حديث نه به يې جواب ورکولو او د پرې غصې نه به يې خپله خوله د زگونو نه د کوله ترڅو چې خلک ورباندې ښه گومان وکړي لېکن کله چې شاه صاحب وفات شو او دوي ته د هلي خالي ښکاره شو نو ورو ورو شي خپله عقیده ښکاره کړه او خلک يې د روافضو په سرک روانول شروع کړل. بيا په صفحه (۸) کې ليکي چې ميا نذير حسين د سيد محمد مجتهد شيعه نه د خطونو په ذريعه مطاعن ابو حنيفه راوغوښتل او خپل ټول همت يې په ايمه وو باندې په طعن کې مصرف کړو. په صحابه وواو ائمه ووياندې طعن ته به يې جهاد ويلي د مسلمانانو پخپلو کې جنگول ورته عبادت عظمی ښکارېدو، د مولوي نذير حسين په شيعه والي کې هيڅ شک نه وو (۶۷).

د شيعه گانو په مذهب کې يوه مسئله ده تقيه ورته وايي د نذير حسين تقيه تريو کافي وخته پورې وه اخر دانگرېزي حکومت د يو ملازم حافظ محمد يوسف په ډاگېر نه ده ځان ښکاره کړو او ښکاره يې په غير مقلدیت عمل شروع کړو (۶۸).

په افغانستان کې د وروسانو له وخت نه را پيدا شول چې دوه ليدوران يې لرل يو سياف چې اوس د صليبي پارلمان غړی دی، او بل، مولوي جميل الرحمن چې د پاکستان دای آس آي افسرانو ته به شې افغاني پېغلې تحفه کولې. دده د ژوند نور حالات د مسلم دوست صاحب په کتاب (ماتي زولنې) کې وگوره په لوستو به يې حيا درشي.

۶۶ - تحفه العرب والعجم ص ۶.

۶۷ - کشف الحجاب ص ۸.

۶۸ - نقوش ابي الوفا ص ۴۲ او ص ۴۱.

پوښتنه: غیر مقلدین څومره فرقې دي؟

جواب: غیر مقلدین دېرې فرقې دي خو هغه چې ځانته اهل حدیث وایي دلسونه زیاتې دي.

۱. جماعت غرباء اهلحدیث تاریخ پیدایش (۱۳۱۳) هج
۲. کانفرنس اهل حدیث (۱۳۲۸) هـ
۳. امیر شریعت (۱۳۳۹) هـ
۴. فرقه ثنائیه (۱۹۳۸) هـ
۵. فرقه حنفیه عطائیه (۳۰-۱۳۲۹) هـ
۶. فرقه شریفیه (۱۳۴۹) هـ
۷. فرقه غزنویه (۱۳۵۳) هـ
۸. جمعیت اهلحدیث (۱۳۷۰) هـ
۹. انتخاب مولانا محمى الدين (۱۳۷۰) هـ
۱۰. جماعة الدعوة الى القرآن والسنة (۱۶۰۰) هـ (۶۹)

۱۱. د (۱۴۰۰) کال په شا او خوا کې یو بله ډله د پشاور په بډه بېره کې په نام د اشاعة التوحید والسنة علی منهاج السلف را پیدا شویده.

غیر مقلد مولوي عبدالاحد خانپوري فرمایي: چې نېچر په فرقه چې دمعجزاتو او کراماتو څخه منکره ده او قادیاني فرقه چې د ختم نبوت او حیات دعيسى عليه السلام څخه منکره ده او مرزا قادیاني ته نبي وایي، چکرالوي فرقه چې د سنت څخه منکره ده ټول د اهلحدیثو (غیر مقلدینو) څخه وتلي دي یعنې دوی ټول اول غیر مقلدین وو (۷۰)

پوښتنه: ددې ډلې څو نومونه دي؟

جواب: په تقريباً يوه صدۍ کې دوى څو نومونه بدل کړل موحد، محمدي، غير مقلد، سلفي، اثري، غرباء اهل الحديث، اماميه، تنظيم جماعت المسلمين اهل حديث، شبان اهل حديث...

پوښتنه: اهل حديث څه معنى ده؟

الجواب: ددې پوره تشریح به په مستقله رساله کې راشي. په اصل کې څو اهل حديث د اکابر و په اصطلاح کې د اهل نحو او اهل صرفو په شان په معنى دمحدث او شيخ الحديث سره استعمالېدو لېکن دوى په دې معنى اهل حديث نه دي.

دغير مقلدينو مناظر اعظم ثناء الله امرتسري ليکي چې: داهل حديث دلقيب لپاره علم حديث نه...

ضروري (۷۱)

همدارنگه په هندوستان باندې د انگریزانو د دورې څخه مخکې د دوى د حديثو يوه شرحه هم نشته او پدې معنى هم اهل حديث ندي چې دوى عمل بالحديث کوي ځکه د حديث اطلاق په مرفوع، موقوف، مقطوع، مرسل، مدلس ټولو باندې کېږي لکن دوى صرف د يو قسم حديث د منلو دعوى کوي باقي د ټولنو نه منکړ دي.

نو د دوى دعا داتو او منشور سره مناسبه وجه داده، چې حضرت پيران پير سيد عبدالقادر جيلاني په غنية الطالبين صفحه (۱۴۷) کې يو روايت ذکر کړيدى چې: يوه ورځ شيطان په خپل مقعد کې خپله لکۍ نښته او او (۷) هکۍ يې وکړې دهرې هکۍ نه يو يو بچى پيدا شو، او هريو ته يې د انسان د گمراه کولو يوه يوه وظيفه ورکړه. ديو شيطان نوم په کې حديث دى او دده وظيفه لمونځ کوونکو ته وسوسې غورزول دي. ددغې ډلې افعال او کردار هم داسې دى چې لمونځ کوونکي خپل لمانځه کې شکیان کوي کله ورته وايي رفع اليدين دې ونکړو کله ورته وايي تالاسونه دنوم نه پورته ندي ايښي.

کله ورته وايي پښې دې آزاده ندي او همداسې ورپورې نښتى وي. حتى چې دهر عامي نه به تاسو اورئ چې مونږ حيران يو چې څرنگه لمونځ وکړو. نو معلومېږي چې دوى هم انگریزانو ددې لپاره مقرر کړي چې

دلمونخ کوونکو پہ زرونو کھی و سوسې و اچوي. (نودوی اهلحدیث ددی په معنی د اهل ددغه شیطان چې نرم یې حدیث دی).

پوښتنه: دوی دکوم تاریخ څخه خانو ته دا نوم غوره کړو؟

جواب: ددوی اصلي نوم وهايي وو، بیا مشهور برېلوي عالم مولوی فضل رسول بدایوني ورسې تبلیغات شروع کړل، چې دوی د محمد بن عبد الوهاب هم مذهب دي، نو ددی تهمت دلرې کولو لپاره ټولو وهايانو په متفقہ طور برطانوي حکومت ته عريضه وکړه چې د وهايي په لفظ باندې قانوني پابندي ولگوي. او ددی جماعت نوم اهلحدیث کړي د عريضې متن داسې وو:

بخدمت جناب سکرترۍ گورنمنټ میں آپ کی خدمت سطور ذیل پیش کرنی کے اجازت اور معافی کا خواست گارھوں (۱۸۸۱ع) میں نے اپنے ماہواری رسالہ اشاعة السنة میں شائع کیا تھا جس میں اس بات کا اظہار تھا کہ لفظ وھابی جس کو عموماً باغی اور نمک حرام کے معنی میں استعمال کیا جاتا ہے لہذا اس لفظ کا استعمال مسلمانان ہندوستان کی اس گروہ کے حق میں جو اہل حدیث کہلاتے اور وہ ہمیشہ سے سرکار انگریزی کے نمک حلال اور خیرخواہ رہی اور یہ بات بارہا ثابت ہوچو کہ ہی اور سرکاری خط او رکنایت میں تسلیم کے جائے پس ہم کمال ادب وانکساری کے ساتھ گورنمنٹ سے درخواست کرتے ہی کہ وہ سرکاری طور پر اس لفظ وھابی کو منسوخ کرکے اس لفظ کے استعمال سے ممانعت کا حکم نافذ کریں اور ان کو اہل حدیث کے نام سے مخاطب کیا جاوے [اشاعة السنة ص ۲۴ جلد ۱۱ شماره نمبر ۲] نو ددوی نوم پہ کال (۱۸۸۸ع) کپہ انگریزی رجسترو کپہ اهلحدیث شو.

پوښتنه: ایا رسول الله ﷺ حنفی یا شافعی یا حنبلی یا مالکی و؟

الجواب: ایا رسول الله ﷺ وھابی یا سلفی یا اثری وغیرہ وو؟ ایا رسول الله تاتہ دبخیاری اود مسلم نوم خودلی دی؟ مخکې مونږ وویل چې د حنفی نسبت له وجې د ادنیٰ مناسبت څخه دی. او هغه دا چې ددغه نبوي مسائلو تدوین امام ابو حنیفہ کړی دی. لکه دبخیاری د حدیثو نسبت چې امام بخاری ته له دې وجې کیږي چې ده یې تدوین کړی دی.

پوښتنه: خبره د اُمّتي منل پکار ده او که د پیغمبر؟

که د پیغمبر د خبرې منل پکار وي نو تاسو د امام ابو حنیفه خبره ولې منئ؟

(۱) الجواب: د اسوال غیر مقلدینو (اهل حدیثو) د خپلو مشرانو ورونو (اهل قران) یعنې منکرینو د حدیثو څخه زده کړي دي دا اعتراض منکرینو د حدیثو کړی و چې خبره د خالق منل پکار دي او که د مخلوق؟ نو جواب ورکو نکي به خامخا وائي چې د خالق د خبرې منل پکار دي.

نو منکرین د حدیثو بیا سمدستي وائي چې بخاری شریف خود بندگانو کتاب دی مسلم شریف خود بندگانو کتاب دی ابو داود ترمذی وغیره د بندگانو جوړ شوي کتابونه دي د الله کتاب خو صرف قرءان کریم دي دهغې منل او په هغه عمل کول پکار دي د بندگانو کتابونه ولې منئ. نو غیر مقلدینو د اسوال دهغو څخه غلاکړو او د فقهې په خلاف یې وکړو.

۲: جواب: که د اُمّتي خبرې د نبی (ص) د خبرې سره تکرار خوړو نو بیا صرف او صرف د نبی د خبرې منل پکار دي او که د اُمّتي خبره د نبی د خبرې تشریح وه او د قران او د سنت څخه استنباط و نو بیا د اُمّتي د خبرې منل بعینه د نبی علیه السلام د خبرې منل دي. شاه ولي الله رحمہ الله فرمایي چې ما اقتدینا باماننا الا لعلمنا بانه اعلم منا بکتاب الله و سنته رسوله

ترجمه: مونږ د خپل امام پسې اقتداء خالص پدې خاطر کوو چې هغه زموږ نه زیات او ښه په کتاب الله او په سنت الرسول پوهیږي.

نو مونږ د الله ﷻ او د رسول ﷺ خبره منو خود امام ابو حنیفه د تشریح او راهنمائي مطابق. او په دې ملکو نو کي د امام صاحب دراهنمائي او تشریح څخه بغیر د الله ﷻ او د پیغمبر اتباع نده ممکنه.

ددې مثال داسې دی لکه چې د جماعت په لمانځه کې یو امام وي او نور مقتدیان. امام تکبیر تحریمه وائي مقتدی یې هم وائي لکن د امام نه یې وروسته وائي او د امام په اتباع کې یې وائي.

نو د امام او د مقتدی د دواړو تکبیرونه د الله ﷻ لپاره دي لکن د مقتدی تکبیر د امام په اتباع کې دي نو اوس د اوایل حماقت دی چې د مقتدی تکبیرونه د امام په اتباع کې دي فلهمذا داد الله لپاره نه دي همدارنگه امام قیام کوي او مقتدی ورپسې د امام په اتباع کې قیام کوي لکن د دواړو قیامونه د الله لپاره دي.

همدارنگه امام سجده کوي تشهد وغيره کوي او مقتدی يې هم کوي لکن دامام په اتباع کې، نوهيڅ شوی داسې نه شي ویلی چې دامام لمونځ دالله لپاره دی لکن د مقتدی لمونځ دخپل امام لپاره دی همدارنگې مونږ د محمد ﷺ اتباع کوو لکن دامام صاحب په راهنمائي او اتباع کې يې کوو.

نوداسې ویل هم حماقت دی چې تاسو صرف دامام صاحب اتباع کړې ده او حضرت محمد ﷺ اتباع مو پرېښي ده.

امام صاحب فرمائي (اناخذبکتاب الله فان لم اجدي کتاب الله فیسنة رسوله فان لم اجدي سنته اخذت بقول اصحابه من شئت منهم وادع من شئت منهم ولم اخرج عن قولهم الي قول غيرهم فاماذا انتهي الامر وجاء الي ابراهيم والشعبي وابن سيرين وحسن وعطاء وسعيد بن المسيب وعدد رجالا فقوم اجتهدوا فاجتهد كما اجتهدوا (عقودالجمان ص ۱۷۲) تاریخ بغداد، ج ۱۳، ص ۳۳۹)

امام صاحب فرمائي چې زه دټولو څخه مخکې مسئله د کتاب الله نه رااځلم نو حنفیان دټولونه مخکې دامام صاحب په تابعداري کې په قرآن عمل کوي که هلته مسئله پیدانه شوه نویایې د سنت الرسول څخه رااځلم نو په دوهم نمبر کې احناف دامام اعظم په پیروي کې په نبوی سنتو عمل کوي که هلته پیدانه شوه نویایې دصحابه وو څخه رااځلم (که دصحابه وو پرې اتفاق وو) او که دصحابه وو په مینځ کې اختلاف وو نویا (د تطبیق او د ترجیح څخه وروسته) دیو صحابي قول رااځلم او نور پرېږدم خودصحابه وو دا قوالو څخه نه ووزم الخ...

اوپه بل ځای کې امام صاحب فرمایي چې که دصحابه وو اختلاف وو نویا هغه مسئله رااځلم چې خلفاء راشدينو پرې عمل کړی وي. او که هلته هم پیدانه شوه نویا اجتهاد کوم.

پوښتنه: فقه څنگه د قرآن او د حدیث تشریح ده؟

که د فقهی هره مسئله د قرآن او د حدیث تشریح وي نو د فقهی هره مسئله د قرآن او د حدیث سره ملا ویدل پکار دي یعنې د فقه هره جزئیة یا د قرآن کریم دیوایت ترجمه جوړیدل پکار دي یاد یو حدیث نویا مونږه منلې شو چې فقه واقعي د قرآن او د حدیث تشریح ده حالانکه د فقهی په هره مسئله د قرآن یا د حدیث ترجمه نه کیږي.

الجواب: د ضروري نه ده چې د فقهی هره جزئیة د قرآن کریم ایت وي او یا د حدیث شریف وي تاسو د تشریح معنی هم نده فهم کړي تاسو هم منی چې احادیث د قرآن تشریح ده لیکن د مشکواة بخاری، مسلم

، ابو داود، ترمذی، ابن ماجه، نسائي، هر هر حديث تاسي دقران نه نشي ثابتولی، نولکه څنگه چې هر حديث دقران پاک د هرايت نه دنه ثابتيد لوباو جو ددې تشریح جوړيدی شي ځکه چې تشریح هميشه دهغه شي څخه زياته وي دکوم چې تشریح کيږي مثلا يوسړي پوښتنه وکړي چې قران څه شی دی؟

نودپوهې والابه داسې تشریح وکړي چې دقران يوداسې کتاب دی

چې په حضرت محمد ﷺ باندې الله نازل کړی دی دا کتاب لاشک اولاريب دی نواوگوره دکوم شي چې تشریح او شوه هغه لفظ د (قران) دی اوددې په تشریح کې ډير الفاظ دوضاحت لپاره زيات شوي دي اوپه ډيرووختونو کې دزيات وضاحت لپاره مثال هم ورکول کيږي که څوک داووايي چې دتشریح هر هر لفظ په دې شي کې راته وښايه دکوم شي چې تشریح شوی ده نودا خبره دهغه کم عقلی ده لکه څرنگه چې دهر حديث ثبوت دقران نه غوښتل کم عقلی ده بعينه دارنگه دفتی دهرې جزئي ثبوت دحديث نه غوښتل دعقل لوی قحط اويا کامل تجاهل دی.

پوښتنه: ايا دا څلور واړه مذاهب مجموعه اسلام دی اوکه هر يو جدا جدا مکمل اسلام دی؟

الجواب: سائل په دين او په مذهب کې فرق نه دی کړی. د څلورو واړو مذاهبو دين يو دی او دا څلور واړه ورته لارې دي لکه يو مسجد ته چې څلور لارې وي.

پوښتنه په رسول الله ﷺ څلور اسلامه نازل شوي وو او که يو؟

(۱) الجواب: په رسول الله ﷺ او ه قراتونه نازل شوي وو او که يو؟

(۲) جواب: د څلورو واړو مذهبونو اسلام يو دی. سائل د مذهب او د اسلام منځ کې فرق نه دی کړی اسلام د مسائلو څخه عبارت دی او مذهبونه دې مسائلو توضيحات دي.

پوښتنه: دا حنفی، مالکي اوشافعی داسلام اقسام دي؟

الجواب: که چيرته دا داسلام اقسام نه وي نو ايا د کفر اقسام دي؟

که حنفی اوشافعی داسلام اقسام نه وي نو غرباء اهلحديث، امراء اهلحديث، جماعة المسلمين فرقه مسعوديه، لشکر طيبه، سلفی، اثری جماعة الدعوة، اشاعة التوحيد والسنة علی منهاج السلف په کوم دليل داسلام اقسام دي؟

منځڪي مونڙو ويل ڇي د حنفي نسبت له وجهي د ادني مناسبت څخه دي او هغه دا ڇي امام صاحب د دي نبوي مسائلو تدوين كړي دي. لكه د رسول الله صلى الله عليه وسلم احاديث ڇي امام بخاري رحمه الله وغيره ته له دي وجهي منسوب ڇي دوي يې تدوين كړي دي.

دلامذهبه جعلي اهل حديثو دعوى

غير مقلدين په كتابونو كې داسي دعوه ليكي ڇي تقليد كفر شرك او بدعت دي نواب صديق حسن خان ليكي: دټولو درغښو، حيلو، مكرونو او فرېبونو سرچشمه علم رايه ده، دټولو خرايانو بول چال فقها او مقلدين دي، او دټولو خرايو اچونكي هغه ملايان دي ڇي دتقليد په دام كې گرفتار دي، او دبدعت او شرك په نشه باندې سرشار دي. (ترجمان وهاييه ص ۲۴)

مولوي محمد يس په اشعار الحق كې ليكي: تمام مقلدين ديزيد ورونه دي، پليد رافضيان دي، شيطانان او كافران دي.

نومسلم مولوي محي الدين لاهوري كتب فروش په الظفر المبين مطبوعه (۷) رمضان (سنه ۱۲۹۷هـ) ص (۱۸۹) و ص (۲۳۲) كې ليكي: دائمه وو تقليد حرام او شرك دي. خو دمناظري په ميدان كې به دا درته ونه ليكي بالفرض كه ډير زور پري ولگوي نو داسې به وليكي ڇي تقليد بدعت دي نو مونږ به اول له دوي څخه تشريع دمفرداتو وغواړو چي تاسو اول تشريع دمفرداتو وکړي نو دتقليد تعريف پيش كړي او دبدعت تعريف پيش كړي او دخپلو اصولو مطابق يعنې صرف او صرف دقران او حديث څخه خو دا شي نشي كولى نه دبدعت تعريف دخپلو اصولو مطابق كولى شي نه دتقليد كه ډير زور پري ولگوي نو دوي به ووايي ڇي بدعت نوي شي ته وائي نور تعريف نشي كولى. نو ته به ورته ووايي نوى شى خو دحضرت عثمان اذان وو نو دا بدعت شولو او دقرآن تدوين نوى وو نو دا بدعت شولو بهر حال دوي تعريف نشي كولى نه ده بدعت او نه هم دتقليد.

دلامذهبو ددلائلو څخه اجمالي جوابات

دالاندې جوابات زده كړه ددې څخه به ددوي يو دليل هم نه بچ كېږي:

اول: دوي ڇي كوم دليل پيش كړى ڇي دچا دپيروي څخه پكې منعه راغلې وه نو تاسو به سوچ پكې كوني ڇي په دې كې دچا له پيروي څخه منع ده دمجتهد كه دغير مجتهد؟ كه دغير مجتهد له پيروي څخه

پکي منعه و نو تاسی به ورته جواب ورکړي چې دا خو تقليد مذموم دی او زموږ خبره په تقليد ممدوح کې ده چې تقليد ممدوح واجب دی په تقليد ممدوح کې ده مجتهد پیروي کېږي.

مثال [وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ]. دي مذکوره آیاتونو کې د تقليد مذموم خبره ده او مونږ تقليد ممدوح ته واجب وایو.

هويم: تاسي به سوچ کوي چې په دي دليل کې په کومو مسائلو کې د پیروي څخه منعه ده که چیري دواضحو مسائلو يعني دعقائدو د مسائلو ذکر راغلی وو نو تاسي به جواب ورکړي چې تقليد په غیر واضحو مسائلو کې کېږي يعني په اجتهادي مسائلو کې کېږي غیر اجتهادي مسائلو کې تقليد نه دی واجب مثلاً لامذهبانو اثر پېش کوي چې لایق قلن احدکم دینه رجلا ان امن آمن وان کفر کفر... نو پدې حديث کې ایمانيات او عقاید ذکر شويدي بدليل قوله ان امن آمن وان کفر.

هويم: تاسو به سوچ کوي چې په دې دليل کې لفظ د اتباع راغلی دی که لفظ د تقليد نو په قرآن کې خو د تقليد لفظ نشته چې شومره آیاتونه شي درته پېش کول نو تاسی به ورته وائي چې په دې کې خو د اتباع لفظ راغلی دی او ته خو د تقليد او د اتباع په مابین کې فرق کوي (دا به الزامي رد وی)

څلورم: به تاسی به دي کې سوچ کوي چې له امام صاحب نه خو به ټي شارح نه وي جوړ کړی که شارح ټي ترینه جوړ کړی وو دالله او د پیغمبر په مقابله کې یې درولی وو نو تاسی به ورته جواب ورکړي چې اما صاحب شارح دی شارح نه دی. لکه دوی یو دليل وائي چې په حديث کې راځي چې (لو کان موسی حياً ما وسعه الا اتباعي) يعني که موسی ژوندی وی نو زما اتباع به ټي کوله نو که دا پیغمبر ژوندي وی نو ده پسی تلل ناروا وو نو امام پسي تلل څرنگه روا شوه، نو تاسي به ورته وائي چې صحیح ده که هغه ژوندی وو هغه پسي تلل ناروا وو خو د شارح په صفت نه د شارح په صفت د شارح په صفت خو به حضرت عیسی پسي څو خو د شارح په صفت به ورپسې نه څو.

پنځم: به د دوي په دليل کې د ټيته گوري چې د امتي رایه خو به ټي نه وي پېش کړي که د امتي رایه ټي پېش کړي وه نو سمدستي به ورته ووائي چې کارغه خپله گندگي خوري او مېنو که څنډي څکه چې ته د امتي قول ولي پېش کوي د امتي قول خو ستا په نزد تقليد دی نو ته ټي د تقليد په خلاف ولي راته پېش کوي داسي حال کې چې تقليد خو ستا په نزد کفر او شرک دی نو په خپله فتوی کافر شوي.

شپږم: د پته به سوچ کوي: دوي چې هر عبارت ورته ویلی نو ته به ورباندې اعتبار نه کوي ځکه دوی د خدا په قطع او برید کوي ځکه د لامذهبه یی اعتماد دې نو اصل کتاب به گوري مثلاً ټول مقلدین د تقلید په خلاف د آیت لیکن چې قالو بل تتبع ما الفینا علیه آباءنا نو د آیت دومره ندی بلکه ورپسې تقلید مذموم نه شته ده چې او لوکان آبا هم لایعقلون شیئا ولایهتدون.

لکن دوی آیت نیم را نقلوي د لامذهبه دومره یتیم مسلک دی چې تحریف او کتمان ونه کړي نو یوه خبره یې هم نه ثابتېږي.

اووم: به تاسې د دوی دلیل نه گورئ چې هر دلیل دوی پیش کولو چې په هغه کې د الله او د رسول الله پیروی امر و نو تاسو به ورته ووايئ چې دا دلیل خود تقلید په خلاف نه دی مقلد د الله او د رسول پیروي کوي دیو مجتهد په رهنمایي کې. لکه تاسو چې د الله او د رسول د پیروئ دغه کوئ لیکن د دې زمانې د ملایانو په رهنمایي کې. مثلاً دوی وایي چې الله تعالی فرمایي: اتبعوا ما انزل الیکم من ربکم (الایه) همدارنګه اطیعوا الله و الرسول (الایه) وغیره. نو ته به ورته ووايې چې زه په دې ایتونو عمل کوم زموږ په ټولو کتابونو کې داشته. چې زموږ اول دلیل کتاب الله دی. دوهم دلیل مو سنه رسول الله دی. دریم دلیل مو اجماع ده. څلورم دلیل مو قیاس دی. خو زموږ په او د تاسو په منځ کې فرق دا دی چې زموږ رهنما مجتهد دی او ستاسو رهنما غیر مجتهد دی. یعنې د دې زمانې کوم ملا دی.

د لامذهبه د دلایلو څخه تفصیلي جوابونه

(۱) - اِنَّهُمْ اَخْبَارُهُمْ وَرَهْبَانُهُمْ اَرْبَابًا مِّنْ دُونِ اللَّهِ (الایه). په ۱۰ع ۱۰) یعنې نیولي دي دغو (یهود او نصاراو) عالمان خپل او عابدان خپل خدایان یې له الله څخه.

طریقه استدلال یې داده چې لکه یهود او نصاراو به خپل عالمان او عابدان په خدایي نیول، ځکه د هغوی متابعت به یې کولو، په تحلیل او تحریم کې، همدارنګه مقلدین هم دي چې خپل ائمه یې په خدایي نیولي دی ځکه چې د همدوی متابعت کوي په تحلیل او تحریم کې. (سبیل الرسول ص ۲۰۵) و ص ۲۰۶)

قلنا (۱) پدې آیت کې په هغو خلکو رد دی چې خپل علماء او مشائخ یې ارباب (خدایان) جوړ کړيدي. نه په هغه چا چې د مجتهدینو په راهنمایي کې په دین باندې عمل کوي.

(۲) اویل داچې رب جوړل لکه چې د علماؤ او د مشائخو منع دي نو همدارنگه د انبیاء وعلیهم السلام هم منع دی یعنی د علماؤ او مشائخو تخصیص نشته، له همدې وجهې پدې ایت کې (والمسیح بن مریم) هم شته یعنې دوی خپل نبی عیسیٰ (علیه السلام) هم په خدایي نیولی وو لکن لامذهبان د قرآن کریم دا الفاظ نه را نقل کوي، د آیت په نقل کولو کې خیانت کوي چې دا خیانت سبیل الرسول نه بلکې سبیل اليهودی.

(۳) لامذهبان وایي چې دوی خپل علماء په خدایي نیولي دی ځکه چې ددوی متابعت کوي یعنې ددوی خبره مني، نو معلومېږي چې د لامذهبانو په نیز د چا خبره منل هغه په خدایي نیول دي.

نوزه وایم، چې دا آیت خو بیا د منکرینو د حدیث لپاره دلیل دی، ځکه هغوی به وایي چې لکه څرنګه چې د علماؤ او مشائخو خبره منل هغوی په خدایي نیول دي، همدارنگه د پیغمبر خبره منل هغه په خدایي نیول دي، نو ددې استدلال مطابق د نبی (ﷺ) خبره منل هم ناجائز ټکار دي، نو غیر ملقدینو دا استدلال د منکرینو د حدیث څخه زده کړی دی او د انکار حدیث لپاره دروازه خلاصوي.

(۴): لامذهبانو ائمه اربعه رحمهم الله قیاس کړيدي ديهود په علماؤ او مشائخو باندې.

حالانکه الله تعالی ديهود و د علماؤ او د مشائخو په باره کې فرمايي: سَمْعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْثَرُونَ (الأنعام) او (يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ جُئْتُمْ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ).

وائمه اربعه رحمهم الله مجتهدین دي سماعون للحق دی، مجتنبون عن المشتبهات دی او شارحون للقرآن والحديث دی، نو مجتهدین یې قیاس کړيدي په دروغونو حرام خوړو، د درغو آیتونو په لیکونکو باندې د دین پوهان یې قیاس کړيدي د دین په دښمنانو باندې، مجتهدین یې قیاس کړيدي په مجرمینو باندې کاشفین دوحی یې قیاس کړيدي په کاتمینو دوحی، غسل په ګندګۍ قیاسوي، شیدې په متیازو قیاسوي، او بیا خپل دې قیاس ته د قرآن او حدیث نوم هم ورکوي.

(۵) لامذهبان دې دا ثابته کړي چې ديهودو علماؤ او مشائخ مجتهدین وو او بیا ددی مجتهدینو د پیروی څخه منع راغلی ده.

(۶): د مجتهد په باره کې دبخاري او د مسلم په متفق علیه حدیث کې دي چې د خطایي په صورت کې ورته یو اجر دی او حق ته درسېدلو په صورت کې ورته دوه اجره دي. بخاري ج (۲) ص (۹۲).

لامذهبان چي مجتهدين ديھو او نصارا وود علما ووسره يوشان كرل نو ايا لامذهبان ديھو وود او د نصارا وود علما وود مشاځو په باره كې هم دا عقیده لري. چي دوی ته په بعضو مسائلو كې يو اجر دی او بعضو كې ورته دود اجره دي؟

(۷): غير مقلدين ددې آيت په تشریح كې دترمذي ج (۲) ابواب التفسير حديث را نقلوي چي ديھو وود او نصارا وود علما وود مشاځو به دخان نه يوشی ته حلال او حرام ويل او كله به يې دالله ﷺ حرامو ته حلال ويل او حلالو ته به يې حرام ويل. او بيا مجتهدينو ته هم دانست كوي. چي دوی هم نعوذ بالله منها دخپل خان څخه نه يوشي ته حلال او حرام وايي. سبيل الرسول ص (۲۶۵)

مگر امام ترمذي چي ددې حديث په باره كې كومه فيصله كړېده هغه يو غير مقلد هم نه را نقلوي. امام ترمذي دهمدې حديث په آخر كې فيصله كوي چي دا حديث حسن غريب دی. د عبد الله بن حرب څخه پرته په بله طريقه ندی معلوم. او ددې حديث دوهم راوي غطيف بن اعين په حديثو كې معروف ندی. ترمذي ص (۴۴۱)
ددې حديث اول راوي حسين بن يزيد كوفي دی ابو حاتم ده ته ليين ان حديث وايي. ميزان الاعتدال ج (۱) ص (۵۵)

دوهم راوي غطيف ته هم امام دارقطني ضعيف ويلي | ميزان الاعتدال ج (۳) ص (۳۳۶) | غير مقلدين حديث نقلوي لکن دحديث حال نه بيانوي چي دا كتمان دی او سبيل اليهود دی نه سبيل الرسول.

(۸): ددې حديث مصداق خو مجتهدين ندي ټول غير مقلدين دي راټول شي او په اصول فقه كې دي صرف يوه حواله وړاندې كړي چي د مجتهد تعريف يې داسې كړی وي. چي مجتهد دېته وايي چي دخان څخه يوشي ته حلال يا حرام ووايي. يا مجتهد دېته وايي چي دالله ﷺ حرام كې شيان حلالوي او دالله ﷺ حلال كړي شيان حراموي.

د اهل سنت والجماعت په نزد مجتهد قانون ساز ندی بلکې قانون دان دی. اهل سنت اعلان كوي چي (القياس مظهر لامتبت) يعنې قياس شرعي دالله ﷺ او در رسول ﷺ مراد ظاهروي خپله مسائل نه ثابتوي.

نو مجتهد خو دالله ﷺ دحلالو او حرامو توضيح كوي لامذهبه امين الله دلته هم يو عظيم خيانت كوي دتفسير كبير دعبارت را نقلوي چي الاكثرون من المفسرين (قالوا ليس المراد من الارباب انهم اعتقدوا بنهم انهم الهة العالمين المراد انهم اطاعوهم في او امرهم ونواهيهم الخ) (التحقيق السديد ص ۱۳۴ دوهم

چاپ) اود تفسیر کبیر دا عبارت نه رانقلوی چی (قال الربیع قلت لابی العالیه : کیف كانت تلك الربویه فی بنی اسرائیل فقال انهم ربما وجدوا فی کتاب الله ما یخالف اقوال الاحبار والرهبان فکانوا یاخذون بما قالوا لهم وما کانوا یقبلون حکم کتاب الله (تفسیر کبیر ج ۱۰ ص ۳۷ دارالکتب العلمیه طهران)

۲- غیر مقلدینو دوهم دلیل

الله عزوجل فرمایي: وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نَبِّئْنَا مَا تَنْفَعُ عَلَيْنَا إِنْ آمَنَّا بِهِ (۲) رکوع (۸) سبیل الرسول ص (۳۵۶).

او کله چی وویل شي دوی ته چی پیروی کوي تاسی دهغه حکم چی نازل کری دی الله (چی قرآن دی. په تحلیل او تحریم کې) نو وایی چی د قرآن پیروی نه کوو. بلکه پیروی کوو دهغه حکم چی موندلی دی مونږ په هغه باندې پلرونه خپل.

په بل خای کې فرمایي: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا (پاره (۷) رکوع (۱)) سبیل الرسول ص (۳۵۷)

او کله چی وویل شي دوی ته چی راشی تاسی هغه شي ته چی نازل کری دی الله تعالی. او (راشی) په لوري (د حکم) د رسول (د الله) نو وایی دوی بس دی مونږ ته هغه دین چی موندلی دی مونږ په هغه دین پلرونه خپل.

طریقه داستدلال داده چی دغه کافرانو دخپلو پلرونو تقلید کولو. همدارنگه مقلدین. هم دائمه شي اریعه وو تقلید کوي.

(۱) قلنا الزأما: چی پدې ایت کې خود اتباع د پلرونو نفی ده د تقلید نفی خو نشته او غیر مقلدین اتباع و تقلید ته متغائرين وائی و مذمه احد المعایرين لایستلزم مذمه الاخر. دلته غیر مقلدینو خپل مسلک (مغایرت د تقلید او اتباع) پریښودلو او د اتباع ترجمه شي په تقلید وکړه)

(۲) جواب مخکې مونږ وویل چی تقلید په دوه قسمه دی اول جائز چی په اجتهادي مسائلو کې مجتهدینو تقلید او اتباع ده. دوهم ناجائز چی هغه د غیر مجتهدینو تقلید او اتباع ده. نو په دې آیتونو کې هم قسم تقلید او اتباع ذکر شوی ده ځکه چی د کافرانو پلرونه او نیکونه مجتهدین نه وو.

نو دنا جائز تقليد او اتباع له جهې جائز تقليد او اتباع ته حرام وويل داسې دي لکه دسپي د شيدوله وجهې چې دغوا شيدوته حرام ووایي. غير مقلدين دې داثابته کړي چې دکا فرانو آباء او اجداد مجتهدين وو اود قرآن او حديث شارحان وو اود دوي مذاهب مدون مرتب وولکه د ائمه اربعه ووپه شان.

(۳) پوره آيت داسې دی:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (البقره/ ۱۷۰)

دويم آيت: وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (المائد/ ۱۰۴)

دا خط کشيده جملې غير مقلدين نه را نقل کوي. نو تقليد ته شرک او حرام وويل دومره سخت دی چې د الله ﷻ د آيتونو په نقل کولو کې هم خيانت ورته کوي.

(۳) په دې آيت کې چې نظر وکړای شي د ائمه مجتهدينو د تقليد سره يې دلرې څخه هم تعلق نشته.

(الف): دکومو مسائلو څخه چې مشرکينو دمکې انکار کولو هغه ټولې اعتقادي مسئلې وې يوه مسئله پکې هم اجتهادي نوه. او د ائمه وو تقليد په اجتهادي مسائلو کې دی

(ب): ددوي آباء او اجداد د الله ﷻ څخه باغيان وو اودوي يې تقليد او اتباع کوله، او ائمه مجتهدين د الله ﷻ او در رسول الله ﷺ په طريقو تلونکي دي اوددی د طريقو بنودونکي دی

(ج): د مشرکانو آباء او اجداد اول درجه يې عقل خلک وو بالعکس ائمه اربعه اول درجه عاقلان او نابغه گان دامت وو.

(و): د مشرکانو آباء او اجداد د علم څخه بالکل رانده وو او ائمه مجتهدين د علم غرونه وو

(ه): د مشرکانو آباء او اجداد خپله هم گمراهان وو اونور يې هم گمراه کول او ائمه مجتهدين خپله هم په هدايت دي اونور و ته هم د هدايت چراغونه دي. حاصل دا چې: قرآن د مشرکانو جاهلانو گمراهانو پرلورنو د تقليد او اتباع څخه منع کړې ده.

غير مقلدين دومره خيانت كوي چې د مشركانو د آباء او اجدادو صفات نه ذكر كوي چې دا كتمان حق دى او د يهودو تقليد دى، غير مقلدين ټول كوشش پدې كې مصروفوي چې خلك دائمة اربعه وودتقليد څخه واړوي او د يهودو مقلدين يې كړي.

د لامذهبانو خصوصاً د امين الله پشاور يې نظيره خيانت لامذهبه امين الله دى ايتونو درانقلولو څخه وروسته داسې ليكي چې علامه قرطبي نرماني مسأله: قال علماءنا و قوة الفاظ هذه الآية تعطى ابطال التقليد) يعنى زمونږ علما وويلي دى چې ددې ايت د الفاظو طاقت تقليد لره باطلوى (التحقيق السديد ص ۱۳۰ دوهم چاپ د امين الله كتاب).

ځانكه علامه قرطبي وروسته داسې ليكلي دي (وفى هذه الآية رد على التقليد المذموم اى تقليد الاباء فى المعصية واتباع الهوى بمقابلة القرآن والسنة واما تقليد المجتهد فليس بمذموم بل محمود لانه تقليد فى الحق والتقليد فى الحق اصل من اصول الدين) يعنى پدې ايت كې په تقليد مذموم باندې رد دى په تقليد دمجتهد باندې رد دى ځكه دا تقليد په حق كې دى او تقليد كول په حق كې اصل دى د اصولو د دين څخه. (الجامع الاحكام القرآن: ج ۲/ ص ۱۴۱ احياء التراث العربى) قاضى بىضاوى فرماني (واما اتباع الغير فى الدين اذا علم بدليل ما انه حق كالانبياء والمجتهدين فى الاحكام فهو فى الحقيقة ليس بتقليد مذموم بل اتباع لما انزل الله (بىضاوى ص ۸۵ مصطفى البابي الحلبي مصر) او علامه الوسى فرماني: اتباع الغير فى الدين بعد العلم بدليل ما انه الحق اتباع لما انزل الله وليس من التقليد المذموم بشئ (روح المعاني ج ۲/ ص ۵۹۹ رشيديه)

وضاحتونه

(۱) - د غير مقلدينو داسې مثال دى چې الله تعالى مثلاً امر كړى دى چې (باطل خدای مه منى). غير مقلد د باطل ټكى ترې لرې كړى او داسې ووايي چې الله تعالى امر كړى دى چې (خدای مه منى) يا مثلاً الله تعالى امر كړى دى چې (كاذب نبی مه منى) او غير مقلد ترينه د كاذب لفظ كت كړي او ووايي چې الله ﷻ امر كړى چې (نبی مه منى) يا مثلاً الله جل جلاله فرماني چې (لاتقربوا الصلوة وانتم سكارى) او غير مقلد ترينه د واتم سكارى لفظ لري كړي او وائي چې الله ﷻ فرماني چې (لاتقربوا الصلوة. دلته هم الله تعالى د مشركينو جاهلو او گمراهو پلرونو د تقليد نه منع كړې ده.

او غير مقلدين ترينه نور ټول صفات ڪم ڪوي او وايي چې په دې آيت ڪې الله تعالى دپلرونو دتقليد څخه منع كړې ده. افسوس چې دومره تحريفونو او خيانتونو ته عمل بالحديث ويل كېږي.

۳- دغيرمقلدينو درېم دليل

الله تعالى فرمايي: اَتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ (الاعراف ۳) غير مقلدين يې داسې ترحمه كوي: اتباع كوي صرف دهغه څه چې الله جل و بالا نازل كړې دي چې قرآن او حديث دي.

او تقليد مه كوي: ده څخه ماسو د نورو اولياؤ چې انمه او فقها دي (۱) قلنا اولاً الزام چې غير مقلدينو پخپلو ټولو كتابونو كې ليكلي دي چې چې دتقليد او اتباع په مينځ كې فرق دی نو بيا خو پدې ايت كې داتباع نفی ده (لاتتبعوا) دتقليد نفی نه ده (لاتقلدوا) ئی ندی ویلی ونفی احد المعاييرين لا يستلزم نفی الاخر.

(۲) قلنا الزام ثانيا: چې ای غير مقلدينو ستاسو مشران ورونه (منكرين حديث) چې ځانو ته اهل قرآن وايي.

دستاسو په شان په همدې ايت استدلال كوي چې (ما نزل الله) صرف قرآن دی صحاح سته ما نزل الله ندي بلكې په (من دونه اولياؤ) كې شامل دي هغوی ته تاسو څه جواب ور كوي؟

كه دا جواب ور كوي چې رسول الله ﷺ د ځان څخه څه ندي ويلى ځكه چې (وَمَا يَنْبَغُ عَنِ الْهُوَىٰ إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) رسول الله ﷺ چې څه ويلى دا الله تعالى له طرفه يې ويل دي نو لدې وجهې احاديث په (ما نزل الله) كې داخل دي. نو همدارنگه اهل سنت والجماعت هم همدا جواب كوي ځكه مجتهدينو اعلان كړې دی چې (القياس مظهر لامثبت).

مجتهدين هېڅ خبره دخانه نه كوي بلكې دقرآن او حديث نه اخذ او استنباط كوي. نو دقرآن او حديث نه راوتلی حكم په ما نزل الله كې داخل دی.

وقلنا ثالثاً: چې مجتهدين دا الله جل و بالا دی او پدې ايت كې دمن دونه او بيا، داتباع نفی ده دا وليا، وونده دوى ددې آيت نه پانده دي چې (وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ) من جنس دی يو مجتهد ته هم شامل دی او زياتو ته هم. نو تقليد شخصي او مطلق تقليد دواړه دې آيت كې ذكر دي.

د نیاز محمد عرف امین الله بشاوري یوڅو دلائل

لامذهبه خناس لیکي چي:

اول دليل

والذين يؤمنون بما أنزل اليك وما أنزل من قبلك وبالأخرة هم يوقنون. الآية

اتبعوا ما أنزل اليكم من ربكم ولا تتبعوا من دونه اولياء قليلاً ما تذكرون. الآية

او وائي چي پدي آيتونو کښي الله ﷻ هدايت او فلاح د قرآن او سنت په موقوفه کړي ده. دکوم امام يا مجتهد په تقليد باندې الله ﷻ څه هدايت يا کاميابي نده فرمايلي. التحقيق السديد ص ۱۲۹ طبع دوهم ص ۲۱ طبع ۲۰۱۱ و ص ۱۷ طبع اول

(۱) جواب: لامذهبه! دا دليل دی دخپلو مشرانو ورونو اهل قرآنو څخه راپت کړی دی هغوی وايي چي ما انزل اليک صرف قرآن دي او احاديث عجمي سازش دی فماهو جوابک فهو جوابنا.

(۲) لامذهبه! تا په ترجمه کښي د (او سنت په اتباع) لفظ ذکر کړی دی نو دادکوم آيت ترجمه ده؟ آيا داتحريف معنوی ندی؟

(۳) لامذهبان د امامانو مذهبونه د قرآن او حديث په مقابله کښي يو جدا دين گڼي. او ددي څه سترگي پټوي چي مجتهدين امامان دهر څه نه مخکي مسئله په قرآن کښي گوري که هلته ښه پيدانه کړه بيا ښي په سنت نبوي ﷺ کښي گوري که هلته ښه پيدانه کړه بيا ښي په اجماع کښي گوري او که هلته ښه پيدانه کړه بيا دحضرت معاذ رضی الله عنه حديث مطابق اجتهاد او قياس کوي.

دقرآن کريم او دست په مقابل کښي قياس کول او خپله رانه پيش کول ديو ادنی مسلمان دشان سره هم ندی مناسب د امامانو مرتبه خو ډيره او چته ده.

لامذهبه لیکي چي:

دويم دليل

داقول الله ﷻ دی (ولا تقف ما ليس لك به علم).

ترجمه: مهراونيره دهغه څه پسي چي ستا پري علم نشته: او تقليد په اتفاق د علماوو سره علم ندى او نه مقلد په علماوو كېن حساب دى نو د تقليد په طور چاپسي تلل منع شول. ص ۱۳۱ طبع دوم، و ص ۲۴ طبع ۲۰۱۱ (۱) الجواب: لامذهبه! دا ووايه چي دا اتفاق او اجماع كله شويده؟ او ماخذيې څه دي؟ ځكه چي ستا په نيز خود اجماع لپاره د كتاب او د سنت ماخذوالى ضرورى دى لكه تاچي د همدى كتاب په (ص ۱۵۸ طبع دوم، ص ۴۸ طبع اول، ص ۵۲ طبع ۲۰۱۱) كښي ليكلي دى.

(۲) جواب: تا په (ص ۱۶۶ طبع دوم، ص ۵۵ طبع اول ص ۶۰ طبع ۲۰۱۱) كښي ليكلي دي چي د علماوو قول حجت ندى نو دلته يې څرنگه حجت گڼي؟

(۳) جواب: لامذهبه د قرطبي حواله ذكر كړيده ليكن پوره عبارت يې ندى ذكر كړى چي حقيقت تړى معلوم شى. پوره عبارت دادى: التقليد ليس طريقاً للعلم ولا موصلاً له لا في الاصول ولا في الفروع وهو قول جمهور العقلاء والعلماء خلافاً لما يحكي من جهال الحشوية والشعلبية من انه طريق الي معرفة الحق (وان ذلك هو الواجب وان النظر والبحث حرام) ج ۳ ص ۲۹۲

يعنى تقليد د علم لارنده نه په اصولو كښي اونه په فروعو كښي اود ادعا مو عقل مندو او علماوو قول دى سوي د بعضو غلطو فرقو څخه چي هغوى وائي چي دا د حق طرفته لاره ده او صرف همدا واجبه ده. او (په كتاب او سنت باندي) نظر كول او (د ديلا تلو او مسئلو) له تون حرام. نو لامذهبه د قوس په مينځ كښي عبارت پريښى دي مطلب يې دادى چي په مطلق تقليد باندي رد او كړى، حالانكه دا په هغه چا رد دى چي هغوى د علم حصول او په كتاب او سنت باندي ځان پوهولو ته حرام وائي او صرف په تقليد اكتفاء كوي، او كه څوك د علم حصول ته حرام نه وائي ليكن د بحث او د لټون قابليت نلري نو داسي خلك ترينه ندى مراد لامذهبه دلته د علماوو اقوال په دليل كښي پيش كوي او په (ص ۵۵ طبع اول ص ۱۶۶ طبع دويم ص ۲۴ طبع ۲۰۱۱) باندي ليكي چي د دوى قول حجت ندى.

لامذهبه خناسه! دابن قيم قول د قرآن آيت دى؟ او كه درسول الله ﷺ حديث دي؟ تا خو عنوان لگولى وو چي (آيتونه د تقليد په بدي كښي) اولاندى كله دابن قيم قول پيش كوي او كله د زبدي شيعه شوكانى قولونه پيش كوي او كله د نورو مقلدينو.

دلامذهبه نيز دشوکانی مقام

لامذهبه دشوکانی قول را نقل کوی چی کوم کتابونه چی مقلدینو په مسئلو کینی لیکلی دي دادین ندي.
(ص ۱۳۲ طبع دویم ص ۲۰ طبع اول ص ۲۰ طبع ۲۰۱۱)

يعني شوکانی زید شيعه چي خه شی ته دین وواښی نو هغه به دین وی او چی خه شی ته دین نه وائې هغه به دین نه وی لامذهبه خناسه! شوکانی ته داسند الله ﷺ ورکړی دي او که رسول الله ﷺ ورکړي دي؟ چی دشوکانی قول د حق معیار دي.

لامذهبه خناس دنواب صديق حسن خان قول را نقلوی حالانکه صديق حسن خان هم ست په شان غیر مقلدی او د ترجمان و هابیه په نوم کتاب یې هم لیکلی دي په هغی کینی یې دانگریزانو د نمک د حللولو پوره حق ادا کړی دي په اخر کینی لامذهبه د زمحشری معتزلی قول را نقل کړي دي (ص ۱۳۳ طبع دویم ص ۲۱ طبع اول ص ۲۶ طبع ۲۰۱۱ زمحشری معتزلی دي خولا مذهبه خناس یې بیا هم تقلدي کوی ځکه چی وائی.

شعر: اخوندله خو چی پئ وی که دخړې وی او که دسپئ وی

عدم تقلید دمعتزله وو مذهب دی او لامذهبان هم اعتزال خو نبوی.

لامذهبه لیکي چي :

پنځم دلیل :

۱) ام حسبتم ان تدخلوا الجنة ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم ولم يتخذوا من دون ولا رسوله ولا المؤمنين وليجة: ص ۱۳۷ طبع دویم ص ۲۵ طبع اول ص ۳۰ طبع ۲۰۱۱.

لامذهبه پدي آيت کيني هم لفظی غلطی کړیده او هم معنوی: لفظی غلطی یې دا کړی ده چی په سورة التوبة کيني دا آيت داسي ندي بلکه داسي دي چي "ام حسبتم ان ترکوا ولما يعلم الله الذين جاهدوا منكم "په دویمه طبع کيني یې تصحیح کړیده. او معنوی غلطی یې: کړي ده چي د "وليجة" نه دابن قيم په روند تقلید کيني په تقلید باندې رد کوی.

د(وليجة) لفظ په سورة التوبة کيني دي او مراد ترينه پته دوستي ده چی دخپل زړه راز ورته ښکاره کوی لکه ستا اکابرو او ستاده لگی بانينو نذير حسين دهلوی. نواب صديق حسن خان. او محمد حسين بهالوی چی

کوله نذير حسين به انگريزان دالله ﷻ رحمت گهلو . نواب صديق حسن خان دانگريزانو دنمک دحللولو لپاره يو کتاب وليکلوپه نامه دترجمان وهاييه اودانگريزانو په خلاف جهاد ته يې حرام وويلو . محمد حسن بهالوي بل کتاب وليکلوپه نامه دالاقتصاد في مسايل الجهاد اودانگريزانو په خلاف جهاد کولو ته يې غدر او خيانت وويلو .

(۲) لامذهبه خناسه! پدي آيت کښي خويواخي الله ﷻ اودرسول ﷺ ندي ذکر شوی بلکه مؤمنان هم ذکر شوی دي اوپه مؤمنانو کښي ائمه هم داخل دي نو دمقلدينو دوستي هم دالله ﷻ سره ده اودهم درسول الله ﷺ سره اوهم دمومنانو سره ده . ځکه چي مقلدين اول عمل په قرآن کريم باندې کوی چي دالله ﷻ سره دوستي ده . که هلته دمستلي حکم پيدانه شو نو بيا عمل په سنت درسول الله ﷺ کوی چي دايې درسول الله ﷺ سره دوستي ده . او که هلته هم حکم پيدا نشو نو بيا په اجماع اودمجتهد په اجتهاد عمل کوی چي دالله ﷻ دمومنانو سره دوستي ده .

(۳) لامذهبه خناسه! مونږ چي دامام صاحب په اجتهاد عمل کوونوداوخو صرف لدی وجه کوو چي امام صاحب په غير منصوبي (اجتهاد) مسئله کښي دالله ﷻ اودرسول الله ﷺ مراد رابښکاره کړي دي دخپل ځان نه يې څه ندي ويلي کما يقال (القياس مظهر لا مثبت) لکه کوهی ويستونکي چي دالله ﷻ اوبه رابښکاره کوي دخپل طرفنه اوبه نه راپيدا کوی

(۴) لامذهبه خناسه! ائمه مجتهدين دالله ﷻ اودرسول الله ﷺ دحکم مقابلې نه کوی . بلکه په منصوبي غير متعارضو اوغير محتمل التاويل مسئلو کښي بغير دچون او چراخه په مسئله عمل کوی اوپه منصوبي متعارضو مسئلو کښي دفع تعارض کوی او که دفع تعارض نوه ممکنه نو بيا په راجع نص باندې عمل کوي . دنص څخه نه ووزي . اوپه منصوبي غير متعارض لکن محتمل التاويل مسئلو کښي دنص په راجع احتمال باندې عمل کوي او په غير منصوبي مسئلو کښي قياس کوي . يعني غير منصوبي مسئلی قياسوي په منصوبو مسئلو اوپه غير منصوب حکم باندې دنص مطابق عمل کوي . نو دايمه ووتول عمل په نص يعني په قرآن اوپه سنت باندې شو .

لامذهبه خناسه! ته خو مجتهد نه يې ځکه چي تاته لا تراوسه پوري داجتهاد تريف ندي ياد او نه به ستا په ډله کښي څوک داجتهاد جامع او مانع تعريف وکړي شي ، داسي تعريف چي ستاسو دشرط موافق وي يعني

ياد قرآن څخه وي او ياد حديث څخه . نو چي ته مجتهد نه شوي نو ته په متعارضو آيتونو او يا په متعارضو حديثونو څرنگه عمل کوي ؟

اوپا يو آيت او يو حديث چي محتمل التاويل وي يعني د دوه دروي معناگانو احتمال لري په هغي به څرنگه عمل کوي ؟ او همدارنگه په غير منصوصي حکم څرنگه عمل کوي ؟ . مونږ خو پدي دري واړو دمجتهد په راهنماڼي کښي عمل کوو او ته خونه مجتهد يې اونه دبل مجتهد خبره مني نو ته به څه کوي ؟

لامذهبه خناس يوه قيصه رانقل کړي ده چي يو ځل يو مولوي صاحب وويل چي په هدايه کښي ښې مسئلي هم شته ليکن خرافات پکښي هم شته نو يو بل حنفی سپين گيری ملا په مخ څپم و ورکړه چي نه په هدايه کتاب پوري خبری کوي هغه خو د قرآن پشان کتاب دي (ص ۱۳۸ طبع دويم ص ۲۷ طبع اول ص ۳۱ طبع ۲۰۱۱) بيانې يو شعر رانقل کړي دي چي احناف وانې چي :

ان الهداية كالقرآن قد نسخت ماصنفوا قبلها في الشرع من كتب

لامذهبه خناسه ! د حنفی سپين گيري ملا غصه ښی ځايه نه وه ځکه چي اول خوستادي ښې اديبه ورور پدي حديث عمل نه وو کړي چي (ان لا ننازع الامراهله) نسانې ج ۲ / ص ۱۰۹

يعني چي مونږ به دکوم کار د اهل سره دهغه په کار کښي لانجه نه کوو دا اصل ټولي دنيا منلی دي د ټولي دنيا پدي اتفاق دي چي د قاضي سره هغه څوک اختلاف کولی شي چي په قانون پوهيږي نا امله ملزم ته هيڅکله دا حق نشته چي هغه د قاضي سره اختلاف في الرايه وکړي د اکثر سره اختلاف في الرايه صرف د اکثر کولی شي نا اهل مريض اختلاف نه شي کولي همدارنگه دمحدث سره اختلاف في الراي صرف محدث کولی شي نو همدارنگه دمجتهد سره اختلاف في الرايه صرف دمجتهد حق دي .

هر ملا . هر ډيرور . او هر کليندور . او هر دوکاندار ته دا حق نشته چي دمجتهدينو سره اختلاف في الرايه وکړي . نو ستاد بې اديبه ورور به ياستا په شان ملا و چي د "ساق" په ترجمه کښي دي فرج ذکر کړی دی کافي هذا الكتاب ص ۲۴۳ طبع دويم ص ۱۲۳ طبع اول و ص ۱۴۱ طبع ۲۰۱۱ . ۱۲۳۰ اعتراض لاندي

اوپا به کوم کلر کر اوپا به کوم دوکاندار اوپا کليندور وو نو ده ته هيڅکله دا حق نه وو چي په مجتهد اعتراض وکړي په هدايه باندې پوهيدل علم غواړي اوستا په دلکي کې دغله قحطی ده

او دوهم دا چي ستادي بې اديبه ورور لهجه داسي ده چي خپره نه بلکه د راکت مرمی ورسره مناسبه ده ځکه چي ستادي بې اديبه ورور داسي هم ویلی شو چي په هدایه کښي ښې مسئلې هم شته او ضعیف اقوال پکښي هم شته او دا څه عیب ندي ځکه دا الله ﷻ د کتاب څخه علاوه په بل هر کتاب کښي صحیح او ضعیف وی حتي چي په بخاری او په مسلم کښي هم شته لکه څرنگه چي مونږه دلامذهبو داعتراضونو او دحنفي جوابونو د ۴۷ اعتراض لاندې تفصیل کړي دي.

اوپاتي شودا شعر چي: ان الهدایه کالقرآن: نوپدي شعر کښي که ته د (صنفوا) په لفظ باندي پوهيدي نو هیڅکله به دي اعتراض نه وو کړي ځکه چی ددي لفظ دمصدر معني تصنیف دي نو ددي څخه هغه کتابونه نه مراد دي چي دهغوي تصنیف شوي دي او په هغوي کښي قرآن ندي داخل ځکه چي قرآن تصنیف ندي بلکه تنزیل دي.

او د احادیثو کتابونه هم پکښي ندي داخل ځکه هغه هم تصنیفات ندي بلکه تالیفات دي البته د فقهي کتابونه تصنیفات دي نو د شعر معني داده چي بی شکه هدایي خلک دهغو کتابونو څخه بی پروا کړل کوم کتابونه چي فقهاوو مخکښي لیکلي وو لکه قرآن کریم چي مخکني کتابونه منسوخ کړل.

شپږم دلیل

لامذهبه خناس لیکي چي: (فان تنازعتم فی شیء فرودوه الی الله والرسول ان کنتم تؤمنون بالله والیوم الاخر الا یه. لامذهبه لیکي چي تقلید دا الله ﷻ او د رسول الله ﷺ نه ماسوی بل چاته دمستلی وړلو ته وائی. [ص ۱۳۹ طبع دویم ص ۲۸ طبع اول ص ۳۲ طبع ۲۰۱۱].

لامذهبه! ددي څخه مخکی الله ﷻ د تقلید امر کړي دي الله ﷻ فرمائی چی (یاایها الذین امنوا اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم) او اولو الامر دا الله ﷻ او د رسول الله ﷺ څخه ماسوی دي او په "فان تنازعتم" کښي مجتهدینو ته خطاب دي نو مجتهد اجتهاد په هغه وخت کې کوی چي په یوه مسئله کې نص نوی موجود، نو چي په یوه مسئله کې نص موجود وي نو په هغې کې به کتاب الله او سنت الرسول ﷺ ته رجوع کولې شي او که پدې دواړو کې مسئله پیدا نشوه نو بیا به په اجتهاد دمجتهد عمل کولې شي.

علامه امدی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چي:

ولقائل ان يقول لانسلم ان قوله تعالى (فردوه الي الله والرسول) يدل علي الوجوب علي ماسبق تقريره. فالردالي مذهب الصحابي لا يكون تركاً للواجب، وان سلمنا انه للوجوب ولكن عندامكان الرد، وهو ان يكون حكم المختلف فيه مبينافي الكتاب والسنة، وامابتقديران لا يكون فيهما فلا، ونحن انما نقول باتباع مذهب الصحابي مع عدم الظفر بما يدل علي الواقع من الكتاب والسنة: الاحكام في اصول الاحكام ج ٤ / ص ٢٠٢)

(٢) لامذهبه خناسه! په اجتهادي مسئله کې هم دالله ﷺ اودرسول الله ﷺ طرفته رجوع وى ځكه چې په اجتهاد سره نوي مسئله نه راپيدا كيږي بلكه دقرآن اود سنت په بېخ كې پټه مسئله پري راظا هريږي كما يقال القياس مظهر لامثبت زما ټول لامذهبيت ته چلينج دي چې د فقهي حنفي صرف يوه داسي مسئله دي راوېشاي چې دغير متعارض آيت او يا دغير متعارض حديث څخه مخالفه وي.

اووم دليل

لامذهبه خناس ليكي چې: [يوم تقلب وجوههم في النار يقولون يا ليتنا اطعنا الله واطعنا الرسول وقالوا ربنا انا اطعنا سادتنا وكبرانا] (ص ١٣٩ طبع دويم ص ٢٨ طبع اول ص ٣٢ طبع ٢٠١١)

(١) لامذهبه خناسه! پدي آيت كې خودالله ﷺ اودرسول الله ﷺ په مقابل كې د مشرانو دتقليد ذكر شوي دي، اودامامانو مقلدين ټول پدي متفق دي چې دنص په مقابل كې مونږ دهېچا تقليد نه كوو اودامام صاحب رحمه الله هېڅ قول هم دغير متعارض نص څخه ندي مخالف.

لامذهبه خناسه! تا امامان دالله ﷺ اودرسول الله ﷺ سره مقابله كونكي وگرزول حالانكه امامان دالله ﷺ اودرسول الله ﷺ د حكمونو پابند او دهغې تشرېح كونكي دي.

(٢) لامذهبه خناسه! پدي آيت كريمه كې خوتقليد مذموم ذكر شوي دي چې هغه دنص په مقابل كې دبل چا تقليد وي او همدارنگه دغير مجتهد تقليد دي لكه ته چې دابن القيم اودشوكاني پسي روان شي.

(٣) لامذهبان خناس دي دا ثابته كړي چې د كفارو مشران مجتهدين وو، نور تفصيل د دوهم دليل لاندې تير شوي دي. (لامذهبه خناس خطب كما يتخطبه الشيطان من المس)

لامذهبه په اول چاپ کې داسې ليکلي دي چي: نو دامقلد که په قرآن او حديث نه پوهيږي او تابعداري کوي نو هدايت والا شو. نو بيا مقلد نه شو. او که په قرآن او په حديث نه پوهيږي نو بيا داجاهل دي گمراه دي. دده په خپل اقرار سره. (التحقيق السديد ص ۲۹ طبع اول ا.)

(۱) لامذهبه دهغي سړي په باره کې چې په قرآن او حديث نه پوهيږي يو ځلي وايي چې د هدايت والا شو او بل ځلي وايي چې داجاهل دي گمراه دي.

(۲) لامذهبه خناس ليکي چې (که په قرآن او حديث نه پوهيږي او تابعداري کوي نو د هدايت والا شو نو بيا مقلد نشو) نو چي تابعداري کوي دا خو مقلد شو. تقليد خو همدې ته وايي چې ناپوهه سړي د پوهه سړي تابعداري وکړي او تالليکلي دي چې مقلد نشو.

(۳) لامذهبه خناس ليکلي دي چې (او که په قرآن او په حديث نه پوهيږي نو بيا داجاهل دي گمراه دي) لامذهبه خناس جاهل او گمراه مترادفين کړه نو ټولو اميانو ته يې گمراهان وويل لامذهبه خناسه! هرامتي ضال او گمراه ندي بلکه گمراه هغه څوک دي چې نه په خپله پوهيږي او نه د بل پوهه پسي ځي لکه ته او ستا له.

(۴) لامذهبه خناسه! داسې ليکل پکار وو چې که په قرآن او سنت په خپله پوهيږي يعني مجتهد وي او بيا په خپله نه پوهيږي لکن د بل پوهه پسي روان وي نو دا دواړه د هدايت والا شو. او که نه په خپله پوهيږي او نه د بل پوهه پسي روانيږي لکه ته او ستا لگي نو داجاهل او گمراه دي.

(۵) لامذهبه خناس په دويم چاپ کې عبارت بدل کړی دی او په اول کې يې د (نه) لفظ وران کړي دي او داسې نه ليکلي دي چي: (نو دامقلد که په قرآن او حديث پوهيږي او تابعداري کوي نو هدايت والا شو او بيا مقلد نشو).

نو لامذهبه مقلد څرنگه مقلد نشو؟ او چي تابعداري ديو کس نه وکړه نو څرنگه مقلد نشو؟ او تقليد خو په منصوبي غير متعارضو غير محتمل التاويل مسئلو کې نه کيږي نو که يو سړي په قرآن او په حديث پوهيږي او يو ايت او بيا يو غير معارض حديث ورته ملاؤ شو نو پدې کې خو تقليد ته ضرورت نشته خو که په قرآن او په حديث پوهيږي ليکن پدې کسني صراحة حکم ملاؤ شو نو دابه بيا څه کوي؟

اتم دليل

لامذهبه خناس ليکې چي (اذتبرالذين اتبعوا من الذين اتبعوا. الا به)

(۱) لامذهبه خناسه! تاخو ليکلي دي چي د اتباع او تقليد په مينځ کښي فرق دي ص ۱۷۹ دويم چاپ)
او پدي آيت کریمه کښي تقليد ندي ذکر شوي بلکه اتباع ذکر شوي ده نو دا آيت کریمه خو په تقليد باندې رد
ندي بلکه په اتباع باندې رد دي.

(۲) پدي آيت کې د غير مجتهد په تقليد باندې رد دي

(۳) پدي آيت کې په هغه تقليد باندې رد دي چي په عقايدو کې وي او نور تفصيل د دوهم دليل لاندې تير
شوي دي.

(۴) لامذهبه خناس دلته د ابن قيم او د ابن عبد البر اقوال راغولي حالانکه دا دواړه په خپله مقلدين دي.

(۵) لامذهبه خناسه! ددي دواړو دخبري منل تقليد دي او که نه؟

نهم دليل

لامذهبه خناس ليکي چي: واذا قيل لهم تعالى الي ما انزل الله والي الرسول رايت المنافقين يصدون
عنك صدوداً. {ص ۱۴۳ طبع دويم ص ۳۰ طبع اول ص ۳۵ طبع اول ۲۰۱۱}

لامذهبه خناسه! دا آيت په مونږ باندې رد ندي ځکه چي زمونږ امامان د ټولو څخه مخکې همدا چغه وهي
چې (تعالوا الي ما انزل الله) او که هلته حکم پيدا نشو نو بيا داسي چغه وهي چې (تعالوا الي الرسول) او که پدي
دواړو کې حکم پيدا نشو نو بيا د حضرت معاذ رضي الله عنه او د نورو متواترو احاديثو مطابق داسي چغي وهي چې
(تعالوا الي الاجماع والقياس)

لسم دليل

لامذهبه خناس ليکي "افلا يتدبرون القرآن ام علي قلوب اقفالها" ص ۱۴۳ طبع دويم ص ۳۱ طبع اول
ص ۳۶ طبع ۲۰۱۱

(۱) لامذهبه! دا دليل دي دخپلو مشرانو ورونږو اهل قرآنو څخه راپټ کړي دي ځکه چي هغوي
انکار د حدیثو لپاره همدا آيت په دليل کې پيش کوي.

(۲) لامذهبه خناس ليکي چي پديکي دمجتهد شه تخصيص نشته، مطلب يې دا شو چي په عامي باندې هم استنباط لازم دي حالانکه دا تکليف بېلا يطاق دي.

دغير مقلدينو بل دليل:

لامذهبه امين الله ليکي دريم دليل عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه لا يقلدن احدكم دينه رجلاً ان امن امن وان كفر كفر الخ (عبد الله بن مسعود فرمائي چي يو کس دى په تاسو کې پخپل دين کې تقليد نکوي دسړو که هغه مؤمن شي نو دى هم مؤمن کيږي او که هغه کافر شي نو دى هم کافر کيږي). (التحقيق السديد ص ۱۴۹ دوهمه چاپي).

اول جواب: (بې نظيره يهوديت)

لامذهبه دا حديث دومره ندی خومره چې تا را تغل کړو بلکه پدې حديث کې دا الفاظ هم شته چې (وان كنتم لا بدمقتدين فافتدوا بالميت فان الحى لا يؤمن عليه الفتنة) (جمع الزوايد باب في القياس والتقليد ج ۱ ص ۱۸۰ دارالفکر).

دوهم جواب: پدې حديث کې دايمانیا نو ذکر دى (ان امن امن وان كفر كفر) او تقليد په غير واضعو مسایلو کې کيږي، ايمانیاات خو ټول منصوصی او غير متعارض فيها واضع مسایل دي.

د سنت او د حديث په منځ کې فرق: اهل حديث اهل سنت دي او که نه؟

اولاً: دا چې د حديث او د سنت په مابين کې نسبت د عموم او د خصوص من وجه دى دست لپاره دري شرطه دي اول دا چې يو کار به رسول الله صلى الله عليه وسلم عادتاً کړى وي ضرورتاً به ئې نه وي کړى. دوهم شرط چې سنت هغه عمل ته وائي چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم به دائماً کړى وروسته به يې پري ايښى وي.

دریم شرط: دادی چې نبی کریم به دامت د عمل لپاره کړى وي خصوصیت د نبی به نه وي نو دا دري شرطه شول دست لپاره نو په کومو احادیثو کې چې داسي عمل راشي چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم عادتاً او دائماً کړى وي یا آخري عمل د نبی وي او دامت د عمل لپاره ئې کړى وي نو دا حديث هم شو او سنت هم شو،

مثال: لکه تکبیر تحریمه دار رسول الله عادتاً کړی دی پري ایښی شي ندی بل دا چې دامت دعمل لپاره شي کړي دی خصوصیت شي ندی نو دا سنت هم شو حدیث هم شو دا ماده داجتماع دسنت او د حدیث شوه.

دوهمه ماده دافتراق چې حدیث به وي سنت به نه وي لکه دتبی علیه السلام په ولاړه اودس ماتول دا سنت نه دي ځکه چې نبی کریم ضرورتاً کړي دي په ملاشي درد یا بل څه عذرو نو دا حدیث دی خو سنت نه دی جعلی اهلحدیث لا مذهب وائي چې په ولاړه بولي کول سنت دي؟ جواب شي داده چې بیا به ستاسی زنانه به په دې سنتو څنگه عمل کوي؟

دویم شرط دا وو چې نبی کریم به عمل داثماً کړی وي او بیا به شي پري ایښی نه وي که وروسته شي پري ایښی وی نو دا حدیث دی خو سنت نه ده لکه د بیت المقدس طرفته لمونځ پیغمبر کړی دی په احادیثو کي شته خو سنت نه دی. بل دا چې نبی کریم به دامت لپاره کړی وي دخپل ځان لپاره به شي نه وي کړی یعنی خصوصیت به شي نه وي که خصوصیت شي وو نو دا بیا سنت ندی لکه نه (۹) بیباني دا حدیث کي شته خو سنت ندی.

بله ماده افتراقی چې سنت به وي حدیث به نه وي لکه سنت دخلفاء راشدینو مثلاً اول اذان دعثمان دا سنت دی خو په مرفوع حدیث کي نشته نو سنت دی خو حدیث نه دی نو اوس مقصد دادی چې دا جعلی اهل الحدیث اهل سنت ندي ځکه چې دوی ځانونه ته په دې معنی اهلحدیث وایي چې عمل بالحدیث کوي نو که یو سړی په ولاړه بولي کوي نو داسې اهل الحدیث دی ځکه په حدیث باندې یې عمل وکړو خو اهل سنت نه دی او یو سړی چې بیت المقدس ته لمونځ کوي نو دا اهل الحدیث دی خو اهل سنت ندی یو سړی چې نهه ښځې کوي دا اهلحدیث دی ځکه چې په حدیث یې عمل وکړو خو اهل سنت ندی.

نو خلاصه دا چې اهل حدیث اهل سنت نه دي او اهل الجماعة هم نه دي ځکه چې له جماعة څخه امتیان مراد دي او دامتیانو د خبرو منلو ته دوي تقلید وائي او تقلید ته کفر او شرک وایي.

د اهل سنت والجماعت مختصره معنی

سنت قانون ته وائي او جماعة مقدسو اشخاصو ته وائي یعنی قانون منل دمقدسو اشخاصو په رهنمائي

کي نو دوی اهل سنت والجماعة نه دی.

پوښتنه : غیر مقلدین له کوم وخت څخه شروع شو؟

تاسو مخکې وویل چې دصحابه رضی الله عنہم څخه شروع تر اتمه اریعه وو پورې ټول خلک مقلدین وو، نو غیر مقلدین دکوم وخت څخه شروع شو؟

جواب : بعضې وایي چې دوی هغه وخت کې را پیدا شول چې کله موجوده سعودي حکومت په حرمین شریفین باندې قابض شو چې زیاته مرسته ورسره محمد بن عبد الوهاب کړی وه.

له دې وجهې یې دوی ته وهاییان ویلي، لېکن دا خبره غلطه ده، ځکه چې کله د سعودي کورنۍ د محمد بن عبد الوهاب په مرسته په حرمینو قابضه شوه په مکه مکرمه کې امام عبد الله بن عبد الوهاب اعلان وکړو، چې مونږ په فروغو کې دامام احمد بن حنبل په مذهب یو چونکه دامام ابو حنیفه، امام مالک، امام شافعي او امام احمد بن حنبل رحمهم الله مذهبونه منضبط دي، له دې وجهې ددې مذهبونو په پیروانو مونږ اعتراض نه کوو، ددې څلورو مذهبونو نه ماسوی مثلاً زیدیه، روافض، امامیه، ددوی مذاهب منضبط نه دي له دې وجهې دا مونږ نه منو، مونږ به خلک مجبور کړو چې په دې څلورو امامانو کې دیو تقلید وکړي، (۷۲)

دمصدر اکثر محمد البهی دوهایی تحریک په بیان کې لیکي چې په اتمه صدی کې محمد بن عبد الوهاب ددې تحریک بنیاد په حنبلي مذهب کینودلو. الحركة الوهابیه ص ۳۹.

د (۱۹۱۱) کال نه مخکې دوی په پاکستان، هندوستان، افغانستان او نور عالم اسلام کې بالکل قابل ذکر نه وو، په (۱۹۱۱) ع کې په یوه مردم شماری کې دمسلمانانو تعداد داسې بیان شوی وو :

۷.	اثنا عشری یو کروړ اوه دېرش لاکه
۸.	زیدی دېرش لاکه
۹.	حنبلي دېرش لاکه
۱۰.	مالکي یو کروړ.
۱۱.	شافعي لس کروړه
۱۲.	حنفي داوه دېرش (۳۷) کروړو نه زیات (۷۳)

نوپه (۱۹۱۱)ع کې ټول اهل سنت والجماعت د اته څلوېښت کړوپه او دېرش لاکهو نه زیات وو، او غیر مقلدین بالکل قابل ذکر نه وو.

د غیر مقلدینو مشهور عالم او مؤرخ شاه جهان پوري (۱۹۰۰)ع کې په خپل کتاب الارشاد کې لیکي: دیوڅه وخت نه راپه دېخوا یو څو کسان راپیدا شوي دي چې خلک ورسره بالکل نا اشنا دي، دوی ځانونو ته اهلحدیث، محمدي یا مؤحدین وايي خو خلک ورته وهاييان، لامذهبه، او غیر مقلدین وايي (۷۴).

ددېنه معلومېږي چې دایوه بدعتي او نوې فرقه ده د اسلام د تاریخ نه هم د معلومېږي ځکه چې په اسلامي مکتبو کې، طبقات حنفیه، طبقات مالکیه، طبقات شافعيه، طبقات حنبليه، کتابونه شته دي چې ددوی د محدثینو فقهاؤ، مفسرینو سلاطینو او نورو علمي طبقاتو ذکر په کې شوي دي.

لېکن د طبقات غیر مقلدین هیڅ کتاب نشته بلکه د غیر مقلدینو په نوم یوه رساله هم په کې نشته، د مذاهبو اربعه وو کتابونه د حدیثو، تفسیر، د فقهې اصول، اصول حدیث، اصول تفسیر، اسماء الرجال، هر ځای کې شته لکن د غیر مقلدینو یوه رساله هم داسې نشته چې په هندوستان کې د انگریزي دورې نه مخکې تاریخ ولري.

خلاصه دا چې رسول الله ﷺ د فتح دهند وړاند وینه ورکړه (۷۵)

دایپس گوښي او وړاند وینه الله ﷻ د احنافو په لاسو پوره کېده احنافو هندوستان فتح کړو.

په (۹۳) هـ کې اسلام هندوستان ته د احنافو مجاهدینو په لاس راغلو تر (۱۲۹۳) پورې د غیر مقلدینو کتابونه او مدرسې نه وې.

بیا چې کله د انگریزانو منحوس قدمونه هندوستان ته داخل شو، او د احنافو اسلامي حکومت یې ختم کړو احناف چه (۱۹۵۷) کې د انگریزانو په خلاف په جهاد کې مصروف وو، انگریزانو یو طرف ته په زرگونو احنافو علماؤ ته اعدام وروکولو بل طرف ته یې د مذهب د ازادي اعلان وکړو، ملکې وکتورېې اشتهارونه خواره کړه چې تاسو د حنفي مذهب نه آزادي لایي لامذهب او غیر مقلد جوړ شئ نو د برطانوي حکومت په څیر

خواهانوكې به شمار شي، او كه پخپل حنفي مذهب ټينگ پاتې شي نو د سرکار برطانيه نه به باغي شمار شي. مقصدي يې وو (لړ او اور حکومت کرو) (۶۰). (مسلمانان خپل مينځ کې و جنگوه او حکومت وکړه).

ددې اعلان نه وروسته يو خود سره او متعصبه فرقه راپيدا شوه ددې فرقي اول قدم په سلفو په بدگمانۍ وه، او اتهاسيې د سلفو پر خلاف بد زباني وه. دوى هريو فرد ددې حديث مصداق دي چې (لَعَنَ آخِرَ الْأُمَّةِ أَوَّلُهَا) ددې فرقي هر فرد ځان د ائمه وو بلکې د صحابه وو نه بهتر شماري.

د حضرت ام المؤمنين عائشه رضي الله عنها په باره کې گستاخ مولوي عبدالحق بنارسي (باني غير مقلديت) ښکاره اعلان کوي چې (حضرت عائشه رضي الله عنها د حضرت علي رضي الله عنه سره جنگېدلې که توبه يې نه وي وېستلې نو مرته مړه شوې) نعوذ بالله من ذلك.

بل ځای کې ليکي د صحابه وو رضي الله عنهم علم زما د علم نه کم دی ځکه د هغوی هريو پنځه پنځه حديثونه ياد وو او ماته ددې ټولو احاديث ياد دي (۷۷).

مشهور غير مقلد نواب صديق حسن خان فرمايي: په دې زمانه کې يوه ریاکاره او شهرت پسند فربه پيدا شوې ده چې د ټولو نقصان ونيو باوجود د قرآن او حديثو د علم دعويدار دي حالانکه د قرآن او حديث سره ددې فرقي هېڅ تعلق نشته.

دا خلک د علوم آليې وو او عاليې وو دواړو نه خالي دي (۷۸). دا خلک د اسلام د حلاوت نه بالکل خالي الذهن دي د مسلمانانو په خلاف ډېر تنگ زړي او سخت زړي دي (۷۹) يَقُولُونَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ وَهُمْ مُرُّ الْبَرِيَّةِ (۸۰).

۷۶ - جنگ ازادي ص ۲۰۹

۷۷ - كشف الحجاب ص ۴۲. قاري عبدالرحمن پانی پتي شاگرد شاه اسحق رحمته الله

۷۸ - العطف ص ۱۵۳.

۷۹ - العطف ص ۱۵۱.

۸۰ - العطف ص ۱۵۲.

په الله قسم چې داخلک محاسبه خالص موحدین وایي او نورو مسلمانانو ته بدعتي او مشرک وایي حالانکه داخلک د ټولو نه زیات غالي او د دین په باره کې غټ متعصب دي (۸۱) *فَمَا هَذَا دِينٌ إِنْ هَذَا فِي الْأَرْضِ وَقَسَادٌ كَثِيرٌ* (۸۲).

نواب صدیق حسن خان په (۱۳۱۲) هکې کتاب لیکلی په هغه کې لیکي:

خلاصه دا چې دکوم وخت نه هندوستان ته اسلام راغلی دی نو چونکه اکثر خلک د بادشاهانو طریقې خوبوي نو دابتداء داسلام نه تراوسه داخلک حنفیان وو، دلته دهمدې مذهب مقتیان قاضیان او حاکمان وو تردې چې ددې خلکو یو غټ جماعت یوځای شو او فتاوی عالمگیری یې ولیکله (۸۴).

بیا لیکي: چا او رېډلي دي چې یو متبع قرآن او سنت دانگریز سرکار سره بې وفا یې کړېده یا بغاوت ته آماده شوي دي.

کوم کسان چې غدار او انگریزي حاکمانو سره عناد لري ټول مقلدین دحنفي مذهب دي (۸۴).

نصرت: انگریزانو به غدر جهاد ته ویلو، انگریزانو چې په هندوستان خصوصاً په دهلي کې تقریباً اوولس زره علماء شهیدان کړل او تقریباً دوه سوه او یازره یې عام مسلمانان اعدام کړل، او ترډېرو څو پورې یې قتل عام روان کړی وو، ددوی په باره کې نواب صدیق حسن خان لیکي: او دحاکمانو اطاعت او رئیسانو ته انقیاد په ملت دټولو واجباتو نه غټ واجب دی (۸۵)

بیا لیکي: جهاد او جنگ مذهبي په مقابل دبرتش گورنمنټ هند، چا چې د مذهبي ازادی اعلان کړی دی، دشریعت له رويه خلاف او ممنوع دی.

۸۱ - الحطه ص ۱۵۶.

۸۲ - الحطه ص ۱۵۶.

۸۳ - ترجان وهابیه ص ۱۰ او ص ۱۱.

۸۴ - ترجان وهابیه ص ۲۵.

۸۵ - ترجان وهابیه ص ۹۵.

او چاچې په مقابلې د برتېش گورنمنټ هند اسلحه راوچته کړې او مذهبي جهاد کوي داخلک باغيان، دي او د باغيانو د سزا مستحق دي، په دې فتوی د ټولو غیر مقلدینو دستخطونه شته (۸۶).

لوی غیر مقلد محمد حسین ټالوي لیکي: انگریزي حکومت سره جنگېدل او د جنگېدونکو سره یې مدد کول غدر او حرام دی. (۸۷).

نو د دوی ایجاد د جهاد د مقابلې لپاره وو، چې د اکاړې بڼه په اخلاص سرته رسولو، او په دلیل کې به یې داسې ویل: چې رسول الله ﷺ فرماني چې قیامت ته نژدې به په هرځای کې د عیسایانو حکومت وي ددې احادیثو مطابق دلته انگریزي حکومت دی، نو له ددوی سره جنگ جهاد ندی بلکه فساد دی او د پیغمبر ﷺ د فرمان مخالفت دی (۸۸).

جنگ او جهاد په مقابلې د برتېش گورنمنټ هند، چاچې مذهبي آزادي ورکړې، د شریعت له نظره خلاف او ممنوع دي. څوک چې د انگریز په خلاف اسلحه راخلي باغي دی او د باغيانو د سزا مستحق دی، په دې فتوی د ټولو غیر مقلدینو دستخط شته (۸۹).

لوی غیر مقلد محمد حسین ټالوي لیکي: د انگریزي حکومت په خلاف مذهبي جنگ هېڅکله نه دي جائز (۹۰).

د نور تفصیل لپاره د غیر مقلد نواب صدیق حسن خان ترجمان وهاییه او تعارف علماء اهل حدیث وگوره. خلاصه دا چې د انگریزي ملکي وکتوري دا اعلان سره د افرقه پیدا شوه د دوی باني میا نذیر حسین دهلوي او عبدالحق پناړسی وو، میا نذیر حسین به اول د شاه محمد اسحق په درس کې کیناستو مذهبي څېر په یې ډېره خوښېده (۹۱).

۸۶ - ترجمان وهاییه ص ۶۱.

۸۷ - الاقتصاد ص ۴۹.

۸۸ - ترجمان وهاییه ص ۷.

۸۹ - ترجمان وهاییه ص ۶۱.

۹۰ - ترجمان وهاییه ص ۱۹.

۹۱ - تحفة العرب والعجم ص ۶.

او خپل لامله هيت يې پټ ساتلی وو بڼا برتقيه قاري عبدالرحمن صاحب د شاه محمد اسحق شاگرد او د شاه محمد اسماعيل شهيد خليفه په خپل کتاب کشف الحجاب ص ۱۹ کې ليکي:

سيد نذير حسين او حفيظ الله خان او مولوي عبدالحق بنارسي چې کله اول ځل د شاه محمد اسحق په درس کې حاضر شو، ځانونو ته به يې اهل سنت ويلي او چا به چې په امام ابو حنيفه طعن لگولو د قرآن او حديث نه به يې جواب ورکولو او د هرې غصې نه به يې خپله خوله د زگونو نه ډکوله ترڅو چې خلک ورباندې ښه گومان وکړي لېکن کله چې شاه صاحب وفات شو او دوى ته ډهلي خالي ښکاره شونو ورو ورو شي خپله عقیده ښکاره کړه او خلک يې د روافضو په سرک روانول شروع کړل. بيا په صفحه (۸) کې ليکي چې ميان نذير حسين د سيد محمد مجتهد شيعه نه د خطونو په ذريعه مطاعن ابو حنيفه راوغوښتل او خپل ټول همت يې په ايمه وو باندې په طعن کې مصرف کړو، په صحابه وواو ائمه وو باندې طعن ته به يې جهاد ويلي د مسلمانانو پخپلو کې جنگول ورته عبادت عظمي ښکارېدو، د مولوي نذير حسين په شيعه والي کې هيڅ شک نه وو (۳)

د شيعه گانو په مذهب کې يوه مسئله ده تقيه ورته وايي د نذير حسين تقيه تريو کافي وخته پورې وه اخر دانگريزي حکومت د يو ملازم حافظ محمد يوسف په ډاډه گېر نه ده ځان ښکاره کړو او ښکاره يې په غير مقلديت عمل شروع کړو (۴)

په افغانستان کې د وروسانو له وخت څخه را پيدا شول چې دوه ليدارنيې لرل يو سياف چې اوس د صليبي پارلمان غړی دی، او بل، مولوي جميل الرحمن چې د ده د تنظيم په شوری به د پاکستان د آی آس آی افسرانو ته پيغلې تحفه کولې، دده د ژوند نور حالات د غير مقلد مسلم دوست صاحب په کتاب (ماتي زولنې) کې وگوره په لوستوبه يې حيا در شي. صاحب البيت ادري بما فيه.

جعلي اهلحديث دانگريزانو پيداوار دی

د لامله هيو اهلديشو سلسله پنځو مشرانو ته رسيږي (۱) عبدالحق بنارسي (۲) نذير حسين دهلوي (۳) نواب صديق حسن خان (۴) نواب وحيد الزمان (۵) عبدالله غزنوي د پنځه واړه په هندوستان کې وو او په هندوستان باندې دانگريزانو د حکومت په دور کې را پيدا شول، عبدالحق بنارسي د شاه اسماعيل شهيد

۹۲ - کشف الحجاب ص ۸.

۹۳ - نقوش ابي الوفا ص ۴۲ او ص ۴۱.

حنفي شاگردى نذير حسين دشاہ اسحق حنفي شاگردى نواب صديق حسن خان دمولانا فضل الرحمن گنج مراد آبادى حنفي مريد او شاگردى وحيد الزمان دمولانا سامت الله کانپوري حنفي شاگردى عبد الله غزنوي دحييب الله قندهاري حنفي شاگردى

۲: په هندوستان کې په (۱۸۵۷) عيسوي کې دجنگ آزادۍ معرکه وه دسيد احمد شهيد يو خليفه مولانا سرفراز علي حنفي دمجاهدينو اميرو، او جنګي قومندان دده يو مريد جنرل بخت خان حنفي وو دوى دبادشاه بهادر شاه ظفر حنفي سره يوځای شول او دهلې يې فتح کړه په دغه معرکه کې حاجى امداد الله مهاجر مکی مولانا قاسم نانوتوى مولانا رشيد احمد گنگوڅى مولانا رحمت الله کيرانوي، حافظ ضامن شهيد وغيره احناف علماء هم ملګري وو لکن بل طرف ته انګريزانو د داخلي منافقانو او غير مقلدينو ددې مشرانو څخه ډېر کار واخيستلو او پرته يې دهلې ونيولو

۳: نذير حسين دمجاهدينو په خلاف فتوى ورکولى دده فتاوى د نذيريه په هغې کې يې باب لگولى دى په نوم د کتاب الامارة والجهاد هلته دده څخه پوښتنه شوى ده چې جهاد فرض عين دى او که فرض كفائي؟ نو نذير حسين جواب ورکوي چې جهاد فرض كفائي دى لکن د جهاد لپاره يو څو شرطونه دى چې ترڅو پورې هغه شرطونه نه وي موجود شوي جهاد نه کېږي او بيا به آخر کې ليکن چې نن سبا به په هغو شرطونو کې يو شرط هم نشته فتاوى نذيريه ج دريم صفه (۲۸۴)

د انګريزانو سره د جهاد په باره کې ترېنه پوښتنه شوې ده نو دى ورته په جواب کې ليکي چې علاوه دا چې مونږ معاهدین يو مونږ سره د سرکار سره عهد کړى دى نو بيا څرنگه د عهد څخه مخالفت کوو د عهد شکنۍ ډېر مذمت په حديثو کې راغلى دى فتاوى نذيريه ج (۳) صفه (۲۸۴)

۴: غير مقلدينو به دمجاهدينو جهاد ته غدر وايلو او د جهاد په خلاف يې دوه رسالې وليکلې يوه نواب صديق حسن خان وليکله په نوم د ترجمان وهايه اوبله محمد حسين بتالوي وليکله په نوم د الاقتصاد في مسائل الجهاد په دې دواړو رسالو کې دا فتوى جاري کړې چې دانګريزانو په خلاف جهاد حرام دى او د (۱۸۵۷) کال په جنگ آزادۍ کې د اولسو زرو څخه زياتو شو شهيدانو علماو ته يې مردار وويل.

۵: د نذير حسين سوانح نگار ليکي چې عين د غدر (جهاد) په حالت کې يوه انګريزه مسنرليسنس په زخمي حالت کې نذير حسين په داسې حالت کې کور ته راوستله چې هريچى دانګريزانو دېمن وو هغه يې درې

مياشتي په کور کې وساتله او دهغې يې پوره علاج او خدمت وکړو که پدغه وخت کې ظالم باغيان (مجاهدين - ازناقل) خبر شوي وای نو نذير حسين د کور په تېاه کولو کې به يې هيڅ تاخير نه وى کړى باغيان (مجاهدين) په څنگ کې مسجد ته راغلى و وليکن تردريو مياشتو پورې پدې پوه نه شو چې په څنگ کې حولى کې څومره کسان دي کله چې دري مياشتې بعد پوره امن قائم شو او انگريزه پوره صحتمنده شوه نو نذير حسين انگريز کېمپ ته ور وړله چې ددې کار نامې په عوض کې ورته يوزر درې سوه روپۍ انعام ميلاو شو - الحيات بعده المات (۱۲۷)

۶: په هندوستان باندې انگريزانو د دورې څخه مخکې د غير مقلدينو هيڅ مدرسه هيڅ مسجد او هيڅ کتاب نشته ددوي د هر کتاب هر مدرسي او هر مسجد تاريخ دانگريزانو د دورې څخه شروع دى .

پوښتنه: غير مقلدين وايي چې دلايل صرف دوه دي يو قرآن او بل حديث

آيا دا خبره صحيح ده ؟

(۱) قرآن (۲) حديث (۳) اجماع (۴) قياس

چلنج: غير مقلد محمد حسين بټالوي د تقليد شخصي په باره کې يو اشتهار چاپ کړى وو، په هغه کې ليکلى وه، چې د تمام هندوستان احنافو ته زما له طرفه چيلنج دى، چې ديو ايت دقران کريم يا ديو حديث شريف نه راته ثابت کړي چې په هغه کې صراحه ذکر وي چې په تمامو مسلمانانو باندې دامام ابو حنيفه رحمه الله يا دامام شافعي رحمه الله يا دبل کوم امام تقليد واجب دى.

حضرت شيخ الهند رحمه الله ورته وليکل چې د جواب څخه مخکې زه ستا څخه ددوو مسئلو په باره کې پوښتنه کوم او دا دواړه مسئلې د ټولو مسلمانانو په مابين کې اتفاقي دى، بلکې دا سلام بنياد دى.

اوله مسئله: دقران کريم واجب الاتباع کېدل په کوم دليل ثابت دي؟

دوهمه مسئله: دحديث النبي صلي الله عليه وسلم، واجب الاتباع کېدل په کوم دليل ثابت دي؟ مهرباني وکړه ددې لپاره داسې دليل ووايه چې نه پکې دور لازم شي او نه پکې مصادره علي المطلب لازم شي، دا ولې مسئلې، داثبات لپاره دقرآن آيت نشي پېش کولى، ځکه چې بيا مصادره على المطلب راځي، او همدارنگه ددې مسئلې داثبات لپاره در رسول الله صلي الله عليه وسلم حديث هم نشي پېش کولى ځکه چې بيا دور

لازمي، واحاديثو واجب الاتباع كېدل دقرآن دواجب الاتباع كېدلو پورې موقوف دي، اوس كه دقرآن واجب الاتباع كېدل حديث پورې موقوف شي نو دور راغلو.

همدارنگه ددوهمې مسئلې دا ثبات لپاره حديث نشي پېش كولى ځكه چې بيا مصادره على المطلوب راځي، او همدارنگه ددې مسئلې دا ثبات لپاره دقرآن كريم آيت هم نشي پېش كولى ځكه دور لازممېري دقرآن واجب الاتباع كېدل موقوف دي تر واجب الاتباع كېدلو داحاديثو پورې، اوس كه داحاديثو واجب الاتباع كېدل موقوف شي تر واجب الاتباع كېدو دقرآن پورې نو لازم به شي دور.

او كه چېرته دا دواړه مسئلې په بل كوم درېيم دليل باندې ثابتې، نو بيا سوال دا كوو چې ددغه درېيم دليل واجب الاتباع كېدل دكوم دليل نه ثابت دي، دقرآن دآيت نه او كه دكوم حديث نه؟ نو دور لازم شو.

او كه دبل كوم څلورم دليل نه ثابت وي نو بيا زموږه سوال په دغه څلورم دليل كې دى چې دده واجب الاتباع كېدل په كوم دليل ثابت دى؟ كه په ايت دقرآن يا حديث او يا درېيم دليل باندې ثابت وي نو دا دور دى، او كه په بل پنځم دليل باندې وي نو دا څو تسلسل شو.

نو غير مقلد دغه مسائل په نص نشي ثابتولى ځكه دده په نيز دليل نقلي منحصر دى په قرآن او حديث پورې او په دوى باندې چې ثابتوي نو دغه مذكور باطل شيان به لازمېږي او كه چېرته غير مقلد ته ياد ده ملگرو غير مقلدينو ته وحى كېږي نو بيا څو عجيبه ده چې رسول الله صلى الله عليه وسلم خاتم النبيين هم مني، او وحى الهى هم ورته كېږي.

نو زموږ له طرفه درته دا گزارش دى كه تاسو دغه دوه مسئلې په اجماع الامة او قياس ثابتوى نو موږه هم تقليد شخصي ديو امام په اجماع الامة واجب گڼو. (ادله كامله ص ۷۷، ۷۸، ۷۹ مطبعه قديمي كتب خانه كراچي) دقايلينو دا اجماع په زردباندې جواب ديرآسان دي او هغه دا چې قرآن په ثبوت كېني موقوف دي تراجماع پوري او اجماع په حجيت كېني موقوفه ده ترقرآن پوري، فلا دور، ليكن غير مقلدين دا جواب ځكه نشي كولي چې هغوي اجماع نه مني دا اجماع او دقياس دحجيت دلايل ورسته را روان دي.

پوښتنه: ښه ولې ابوبكرې او عمري نه يې؟

يعنې ته د حضرت ابوبكر صديق رضی الله عنه او د حضرت عمر رضی الله عنه په مذهب باندې ولې نه

يې؟

خواب: دا اعتراض هم د نن سبا پیداوار نه دی، بلکې ډېر زوړ اعتراض دی. اودیو رافضي څخه سرته ده. اود شیعه گانو قی خوري ده.

حافظ ابن تیمیه رحمه الله دا اعتراض داسې رانقلوي چې: قال الرافضي: ذهب الجميع منهم الى القول بالقياس والاخذ بالرأى فادخلوا في دين الله تعالى ما ليس منه وحرّفوا احكام الشريعة واتخذوا مذاهب اربعة لم تكن في زمن النبي صلى الله عليه وسلم ولا زمن الصحابة واهملوا اقاويل الصحابة مع انهم نصوا على ترك القياس وقالوا اول من قاس ايليس الخ. [منهاج السنة / ج ۲ / ص ۸۹ / طبع بولاق].

ترجمه: روافض وايي چې: ټول مقلدين د قياس قايل دي، او په رأی باندې عمل کوي. اودوی د الله تعالی جل جلاله په دين کې هغه څه داخل کړل چې له دين څخه نه دي. اودوی د شريعت احکام بدل کړي دي او څلور مذاهب يې جوړ کړي دي. داسې مذهبونه چې د رسول الله صلی الله عليه وسلم اود صحابه وو په زمانه کې نه وو، اودغو مقلدينو د صحابه وو خبرې پرېښي دي، حالانکه صحابه وو د قياس په پرېښودلو باندې تصريح کړي ده. اودايې ويلي دي چې: اول قياس ايليس کړی و. اتمی.

دا اعتراض ډېر لوی دی. چې دا هم پکې دي چې تاسو ولې ځاته د شافعي او حنفي په ځای ابوبکري او عمري نه وایئ؟ دغه اعتراض ته حافظ ابن تیمیه ځوابونه کړي دي چې خلاصه يې داده:

۱- د امامانو مسئلې خپلې مسئلې نه دي، بلکې دا هغه مسئلې دي چې د حضرت رسول الله صلی الله عليه وسلم اود صحابه وو څخه مسلسلې را روانې دي. لکه د بخاري اود مسلم حديثونه چې ددوی خپل حديثونه دي بلکې دا هغه احاديث دي چې د حضرت نبي کریم صلی الله عليه وسلم او له صحابه وو څخه مسلسل را روان دي. دوی ته يې نسبت يواځې له دې امله کېږي چې دوی يې تدوين کړی دی او ترتيب يې ورکړی دی.

۲- د مذاهبو اړيکه وو کتابونه چې گورئ نو د صحابه وو د اقوالو اود افعالو څخه پکې با قاعده استدلالات کېږي. نو دا ددې دليل دی چې دوی د صحابه وو اقوالو او افعالو ته حجت ويلو.

۳- ځاته ابوبکري او عمري له دې وجهې نه وایو چې: حضرت ابوبکر صديق رضی الله تعالی عنه او حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه ديني مسائل د کتابونو په شکل کې نه وو راجمع کړي.

او حنفي او شافعي له دې امله ځان ته وایو چې دغو امامانو په خپله او یا هم د دوی معتبرو شاگردانو دا مسائل راجمع کړي او مرتبې کړې یې دي. نو څوک چې ددې مسائلو پیروي کوي ځان ته حنفي یا شافعي وایي.

۴- لکه څرنګه چې صحیح بخاري، صحیح مسلم او نور د احادیثو کتابونه امام بخاري، امام مسلم، امام ابو داؤد او امام ترمذي په پوره دیا تداري سره مرتب او مُدَوّن کړي دي، نو له دې وجهې یې دوی ته نسبت کېږي. نو ددې نسبت معنا دا نه ده چې دا احادیث د دوی خپل ایجاد دی، همدارنګه دا فقهي مسائل دغو ائمه وو حضراتو مرتب او مُدَوّن کړي دي، له دې وجهې یې دوی ته نسبت کېږي، نو ددې نسبت هم دا معنا نه ده چې دا مسائل د دوی خپل ایجاد دی.

۵- دا امام حفص قرأت چې په دغو هیوادونو کې خلک ورباندې قرآن کریم تلاوت کوي، دا قرأت امام حفص ته منسوب دی، لکن ددې نسبت هم دا معنا نه ده چې دا دده خپل ایجاد دی. همدارنګه د فقهي له نسبت څخه دغو ائمه وو ته دا نه لازمیږي چې دا د دوی خپل ایجاد دی.

۶- که درواضو مقصد دا وي چې د فقهي مسائل د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم او د صحابه کرامو رضی الله عنهم په زمانه کې نه وو، نو دا خالص دروغ دي، ځکه چې د فقهي کتابونه د آیتونو، احادیثو او د صحابه کرامو له اقوالو څخه ټک دي. او که یې مقصد دا وي چې امام ابو حنیفه او امام شافعي و غیره په خپله په هغه زمانه کې نه وو، نو بیا دا خبره صحیح ده، لکن په دې کې څه نقصان دی؟ په هغه زمانه کې خو امام بخاري، امام مسلم، امام حفص و غیره هم نه وو، د دغه تأخر زمانې څخه خو نه په احادیثو کې څه نقصان راځي او نه د قرآن کریم په قرأت کې.

او لکه څرنګه چې امام بخاري او نور محدثین د خپل خدای ورکړي فراست او قابلیت په بناء باندې د یو حدیث تصحیح او یا تضعیف کوي، حالانکه دا تصحیح او تضعیف په نصوصو کې صراحتاً نه ده ذکر شوی او نه یې له خپلو استادانو څخه اورېدلی دی. نو همدارنګه فقهاء د خپل خدای ورکړي فراست او قابلیت په بناء باندې د نصوصو نه د مسائلو استنباط کوي، کوم چې په نصوصو کې صراحتاً نه وي موجود او نه یې مخکې چا استنباط کړی وی. نو لکه څرنګه چې دا محدثین ددې تصحیح او تضعیف په مسئله کې د مُذمت قابل نه دي

نو همدارنگه فقها هم جزئیات و استخراج په مسئله کې د مُذمت قابل نه دي. [منهاج السنة / ج ۲ / ص ۹۰ / ۹۱ / طبع بولاق]

د (أَوَّلُ مَنْ قَاسَ إِبْلِيسُ) حقیقت

رافضیان دا قول د صحابه کرام ورضی الله تعالی عنهم طرف ته منسوبوي او غیر مُقلدین هم د روافضو تقلید کوي، حالانکه دا نه حدیث دی او نه قرآن کریم دی او نه د کوم صحابي قول دی. دا د جعفر صادق (المتوفى ۱۴۸ هـ) قول دی. [دراسات اللیب / ص ۳۴۷ / طبع قدیم او په مسند دارمي / ص ۳۶ / طبع هند] کې د محمد بن سیرین رحمه الله او د مطر رحمه الله څخه هم منقول دی.

۱- اول خو په داسې مسئله کې یعنې مُقلدینو ته د گمراه او د بدعتي ویلو په مسئله کې د آثارو د تابعینو څخه استدلال کول څرنگه صحیح دی؟

۲- که دا قول صحیح هم شي، نو بیا هم له دې څخه مُقلدینو ته هیڅ نقصان نه رسیږي، ځکه چې ددې څخه هغه قیاس مُراد دی چې د نص په مقابله کې وي، ځکه چې الله جل جلاله ملائکو او ابلیس ته د سجدې کولو امر وکړ او ددې امر په مقابل کې ابلیس ځکه قیاس وکړ چې (أنا خیر منه) که زموږ قلم غیر مُقلد شي نو داسې ویلی شو چې:

ازل غیر مُقلد ابلیس و: ځکه چې الله جل جلاله امر د سجدې وکړو نو ملائکو بغیر د چُون وچرا څخه او بغیر د مطالبې د دلیل څخه یې سجده وکړه، صرف په دې اعتماد چې الله جل جلاله حکیم دی او د حکیم فعل له حکمت څخه خالي نه وی. لکن ابلیس لعین د الله جل جلاله په حکم اعتماد ونه کړ او د دلیل مطالبه یې وکړه او داسې یې وویل چې: (أرئیتک هذا الذی کرمت علی).

پوښتنه: نه د امام صاحب په ځای ولې د محمد صلی الله علیه وسلم په مذهب نه کېږي؟

ځواب: دا سوال هم په اصل کې شیعه گانو کړی و او شاه عبدالعزیز رحمه الله په (تحفه اثنا عشریه / ص ۱۰۹) کې ځواب ورکړی و. د ځواب الفاظ داسې دي چې: (نبی علیه السلام صاحب شریعت است. نه صاحب مذهب. زیرا که مذهب نامی راهی است که بعض امتیان را در فهم شریعت گشاده شود و بعض خود چند قواعد مقرر کنند که موافق آن قواعد استنباط مسایل شرعیه از مأخذ آن نمایند و لهذا محتمل صواب و خطا می باشد. و لهذا مذهب را بسوی خدا و جبرئیل و دیگر ملائکه منسوب کردن کمالی بی خردی است.) انتهى.

يعني نبي عليه السلام د شريعت خستن دی. د مذهب صاحب نه دی. ځکه چې مذهب د هغې لارې نوم دی چې د شريعت د فهم له پاره بعضي امتيانو ته مکشوفه شوی وي، چې امتيان يو څه قواعد وضع کړي او د هغې موافق د مسايلو استنباط د خپلو مخځوونو څخه وکړي. له دې وجهې د خطاء او د صواب احتمال پکې وي. له همدې وجهې الله جل جلاله، رسول الله صلى الله عليه وسلم، چرييل او نورو ملايکو ته د مذهب نسبت کول ډېر سخت جهالت دی.

خلاصه دا چې: د دين اود مذهب په منځ کې فرق دی. مذهب لاره ده او دين مقصود او منزل دی. په مذهب کې د خطا اود صواب دواړو احتمال دی او په دين کې نشته. مذهبونه ډېر دي او دين يو دی.

نو دا اعتراض هم د شيعه گانو قی خوري ده.

غير مقلدين کېدی شي چې په دې غلط فهمی کې غور ځېدلي وي چې مثلاً خلک وايي چې: دا مذهب دهندوانو دی، يا دا د عيسويانو مذهب دی، يعني دا دهندوانو دين دی او دا د عيسويانو دين دی. نو هلته مذهب په معنا د دين دی نو کېدی شي چې همدا معنا د حنفي مذهب او د شافعي مذهب وغيره هم وي. لکن دا يوه غلطه خبره ده، ځکه چې دلته مذهب په معنا د دين سره نه دی، بلکې په معنا د رأيې او د مسلک سره دی. او همدا معنا د محدثينو او د فقهاوو په منځ کې مشهوره ده. د هر محدث د حديثونو د سند په باره کې يو مذهب يعني يوه رایه وي.

۱- امام نووي رحمه الله فرمايي: د جمهورو په نزد مسلمان له کافر څخه ميراث نشي وړلی، لکن بعضي وايي چې وړلی يې شي. او بيا ليکي چې: وهو مذهب معاذ بن جبل و معاوية رضى الله تعالى عنهما. [شرح مسلم / ج ۲ / ص ۳۳].

يعني همدا د حضرت معاذ بن جبل او د حضرت معاويه رضى الله عنهما مذهب دی، نو دلته مذهب په معنا د رأيې او د مسلک سره دی. په معنا د دين سره نه دی، ځکه چې په دين کې تعدد او اختلاف او احتمال د خطا نشته.

۲- امام مسلم رحمه الله د ثقه راوي د زيادات په بحث کې ليکي چې: (الذى يعرف من مذهبهم الخ) [مقدمه مسلم / ص ۵]. يعني د محدثينو د مذهب څخه چې کومه خبره مشهوره ده هغه داده ... الخ.

۳- امام مسلم رحمه الله فرمايي: ما چي کوم اصول نقل کړي دي داد قوم (محدثينو) مذهب دی. [مذهب القوم / مقدمه / ص ۲۰].

۴- امام نووی رحمه الله په یو ځای کې فرمايي چې: (و مذهب النسائی) [مقدمه شرح مسلم / ص ۱۵] یعنی داد امام نسائی مذهب دی.

۵- علامه حازمي رحمه الله د حديثو د ترجیح د وجوه د بیانولو په ضمن کې د یوې وجهې لاندې لیکي چې: (وهذا هو مذهب اهل العراق والبصريين والشاميين. [کتاب الاعتبار / ص ۱۱].

۶- حضرت امام تاج الدین سبکي رحمه الله د خپل والد علی بن عبد الکافی رحمه الله په باره کې لیکي چې: ذکر شئ مما انتخبه مذهباً وارضاء رأياً لنفسه و ذلك على قسمين احدهما ما هو معترف بأنه خارج عن مذهب الشافعي [طبقات / ج ۶ / ص ۱۸۲].

۷- د غیر مقلدینو روح روان ثناء الله یوه رساله لیکلې ده په نامه د (اهل حديث کا مذهب).

۸- شاه ولی الله د هلوی رحمه الله فرمايي چې: (مذاهب اربعة بمنزله متن است و مذاهب اربعة بمنزله شروح.) [ازالة الخفاء / ج ۲ / ص ۸۲].

مونږ له لا مذهبو څخه پوښتنه کوو چې آیا حضرت عمر رضی الله تعالی عنه بل کوم نوی دین راپیدا کړی وو چې د محمد صلی الله علیه وسلم له دین څخه جدا وو؟ که څواب نفی وي نو دلته له مذهب څخه څه شی مراد دی؟

حاصل دا چې په دې تمامو ځایونو کې مذهب په معنا د اجتهداي رأيې او مسلک سره دی.

د گستاخی انتهاء

د پلچرخي په محبس کې د ننگرهار د بتي کوټ د ولسوالۍ یو څو غیر مقلدین په یو ځای کې ناست وو، یو پکې د خپل استاد امین الله پشاورې خبره رانقل کړه چې مذهب بیت الخلا ته وایي (معاذ الله). او نورو ملگرو ورسره د خبره په قهقهه خندا بدرگه کړه.

نوی د بلعم په ګډی ناستولا مذهبو! دهغه سړي څه حکم دی چې هغه وایي چې بیت الخلا د حضرت عمر رضی الله عنه په منزله د متن ده او بیت الخلا د مذهبو اربعة وو په منزله د شرحې ده. (معاذ الله).

اویا یوسری و وایی چی: دا مسئله بیت الخلا ده معاذین جبل رضی الله عنه او د حضرت معاویه رضی الله تعالی عنه ده. اویا یوسری و وایی چی: د مسلم شریف په مقدمه کې چې کوم اصول ذکر شود ایست الخلاه گانې د محدثینو دي.

رښتیا هم چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه و سلم دا حدیث په تاسو دېر ښه تطبیقېږي چې: (یمرقون من الاسلام کما یمرق السهم من الرمية) [صحیح مسلم / ج ۱ / ص ۳۴۱].

ای غیر مقلدینو! آیا دا ویل صحیح دي چې د فرعون په شمول ټول پخواني کافران سلفیان وو، ځکه چې الله تعالی ورته سلفیان ویلي دي. الله تعالی جل جلاله فرمایي چې: (فجعلناهم سلفاً و مثلاً للاخرین) او که نه دي صحیح؟

یوښتنه: آیا په هندوستان کې د انگریز له دور نه مخکې داسې کومه ډله وه

چې ځانونو ته یې محمدي ویلي وي؟

ځواب: د غیر مقلدینو مشهور مؤرخ شاهجهان پوري د خپلې ډلې په باره کې لیکي چې: په مخکنیو وختونو کې ددې نظریې خلک بالکل شاذ او نادر وو، دېر په نظر نه را تلل، ددوی نوم دېر د لې وخت څخه راپدېخوا اورېدل کېږي، دوی ځانونو ته اهل حدیث یا مؤجد، یا محمدي وایي، مگر مخالف فریق ورته غیر مقلدین، وهاییان او لامذهبه وایي. [الارشاد الی سبیل الرشاد / ص ۱۳ / بحواله اهل حدیث].

نو په هندوستان باندې د انگریزي دورې نه مخکې په دې نوم کومه خاصه ډله نه وه، البته مخکې تېر شو چې روافضو به ځانته محمدي ویل. د ابوشاهین په نوم یو محدث دی. المتولد (۲۹۷ هـ). دغه محدث په سنه (۳۰۷) کې د احادیثو اورېدل شروع کړل او په سنه (۳۸۵ هـ) کې وفات شو. [تذکره / ج ۳ / ص ۱۸۳]. نو امام دارقطني ددغه عالم په باره کې فرمایي چې: ابن شاهین ثقه و، لکن دېر زیات غلطیده. او علامه خطیب بغدادی فرمایي چې: محدث ابن شاهین د شیو خو څخه پاتې شونی دی. لکن دېر زیات غلطیدو او له فقهې څخه بالکل ناخبره وو. او دده په مخ کې به چې د حنفي یا شافعي یا مالکي او یا هم د حنبلي مذهب ذکر کېده نو ده به ویل چې: زه محمدي المذهبه یم. [تذکره / ج ۳ / ص ۱۸۴].

نودا لفظ نه د حضرت محمد صلی الله علیه و سلم څخه ثابت دی او نه د صحابه و ورضی الله عنهم څخه اونه هم د تابعینو څخه، بلکې د څلورمې صدۍ د یو داسې محدث څخه ثابت شوی چې هغه د فقهې د علم څخه

بالکل محروم و. اود اغلاطو تيکه دارو. او هغه هم د يوې ډلگۍ په شکل نه و، بلکې يواځې خان ته به يې محمدي وايه.

پوښتنه: د بخاري اود احاديثو د نورو کتابونو پښتو، فارسي او اردو ترجمې راوونلې

نو اوس مذهب ته څه ضرورت دی؟

ځواب: زه يوه ورځ د هجرت په ورځو کې د پېښور د چفرمتي څخه باري ته روان وم، هلته مې د هاشميې په نوم مدرسه کې طالبانو ته په رمضان کې د قرآن کریم تفسير کاوه. په ډاټسن کې لانې په سیتونو کې ځای نه و، نو ډاټسن په چټ کېناستم، په څنگ کې راسره يو بل ځوان هم کېناستو. ددې ځوان په سر باندې خولۍ نه وه، بلکې لوڅ سرو او پيکۍ يې هم انگرېزي و، بیره يې هم لنډه کړې وه او دده د وينا مطابق د بده بيري د سيفن مدرسې ته روان و، چې هلته يې د غير مقلد عبدالسلام رستمي سره ترجمه کوله. دا سوال هغه له ما څخه وکړ چې: د احاديثو د کتابونو ترجمې راوتلي دي، زه هغه گورم نو زما نور تقليد ته ضرورت نشته!

دده د چپ کولو له پاره ما هغه ځواب ورکړو کوم چې ما د شيخ صاحب حسن جان شهيد رحمه الله له بيانونو څخه ما اورېدلی و. او هغه دا چې پښتو، اردو او فارسي ترجمې خويواځې د حديثو د کتابونو نه دي، بلکې د طب د کتابونو هم شته، هغه هم گوره او خپل علاج په خپله کوه! ډاکټر ته څه ضرورت دی؟ د مستري توب کتابونه هم شته، هغه گوره او خپل گاډی په خپله جوړوه، مستري ته څه ضرورت دی؟ د خياطي (درزي توب) کتابونه هم شته هغه گوره او خپلې جامې په خپله گنده، خياط ته څه ضرورت دی؟

او که په دې معمولي شيانو کې يواځې د کتابونو په کتلو باندې اکتفاء کول ځان د هلاکت کندی ته غورځول وي نو د دين په معامله کې څرنگه نه دي؟ آیا دين له دغو شيانو او کسبونو څخه سپک دی؟ اوس به يې د الله جل جلاله په توفيق د لږ تفصيل سره يو څه وليکم

۱- کله چې د حديث په ظاهر باندې عمل کول د گمراهۍ څخه بغير بل هېڅ شی نه وي، لکه څرنگه چې امام ابن عبدالبر المالکي فرمايي چې: (و اما طالب الحديث علی ما يطلبه کثير من اهل عصرنا اليوم دون تفقه فيه ولا تدبر لمعانيه فمکروه عند جماعة اهل العلم.) [جامع بيان العلم / ج ۲ / ص ۱۴۷]. د حديثو طلب بغير د پوهېدلو څخه په معنا د هغې او بغير د تدبر څخه مکروه دي، لکه څرنگه چې يې اکثره خلک نن سبا کوي.

۲- یو سړی د بخاري [ج ۱/ص ۲۵ او ترمذی/ج ۱/ص ۱۱ او مشکوٰۃ/ج ۱/ص ۴۰] دا حدیث وگوري چې: که د یو سړي څخه باد ووتل نو ترڅو یې چې آواز نه وي اورېدلی او یایې بوی نه وي محسوس کړی ترهغې پورې یې اودس نه ماتېږي. (حتی یسمع صوتاً او یجذربحاً). نو اوس که یو سړی ددې په ظاهر عمل کوي، تیزونه او پسکۍ اچوي لکن ترڅو یې چې آواز نه وي اورېدلی او یایې بوی نه وي محسوس کړی ترهغې لومونځونه کوي نو آیا دا به عمل بالحدیث وي؟

۳- په [بخاري/ج ۱/ص ۳۹] کې یو حدیث دی چې: (أَنَا قَافِيضٌ عَلَى رَأْسِي ثَلَاثًا وَأَشَارَةً بِيَدِي كَلْتِيهَا) یعنې زه د وارو لاسونو په خپل سردړې لپې اوبه اچوم. اوس که یو سړی ددې په ظاهر عمل کوي او په غسل کې یواځې په خپل سر باندې درې لپې اوبه اچوي او نور بدن نه مینځي نو آیا دا به عمل بالحدیث وي؟ حالانکه په بل تفصیلي روایت کې د (ثُمَّ يَفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ) الفاظ هم شته.

۴- په افغانستان او پاکستان کې قبله مغرب طرف ته ده، کو که دلته یو سړی د مغرب طرف ته اودس ماتی کوي اود [بخاري شریف/ج ۱/ص ۲۶] په دې حدیث عمل کوي چې: (شَرِّقُوا وَغَرِّبُوا) مشرق اویا مغرب ته طرف ته اودس ماتوی! نو آیا دا به عمل بالحدیث وي؟

۵- یوه ورځ امهات المؤمنین رضی الله تعالی عنهن د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې: یا رسول الله! په مونږ کې به له تاسره اول ملاقات د چا کېږي؟ حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: (أَطْوَلُكُمْ يَدًا) [بخاري/ج ۱/ص ۱۹۱/مسلم/ج ۲/ص ۲۹۱] یعنې د چا لاس چې اوږد وي. نو امهات المؤمنین رضی الله عنهن چې د یو بل سره لاسونه مقایسه کړل نو د حضرت سوده رضی الله عنها لاسونه اوږده وو. امهات المؤمنین فرمایي چې: وروسته مونږ پوه شو چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم له دې څخه ظاهر مراد نه و، بلکې سخاوت یې مراد و. بیا په ازواجو کې اول حضرت زینب رضی الله عنها وفات شوه. [مسلم/ج ۲/ص ۲۹۱/نووی شرح مسلم/ج ۲/ص ۱۹۱].

۶- ځینې احادیث منسوخ وي، مثلاً په [بخاري/ج ۱/ص ۳۰] کې د حضرت عثمان رضی الله عنه روایت دی چې: کوم سړی چې دخپلې مېرمنې سره همبستري وکړي او انزال یې ونه شي نو غسل پرې فرض نه دی. حالانکه ددې حدیث په ظاهر باندې عمل کول منسوخ دي.

۷- همدارنگه په قرآن کریم او سنت رسول صلی الله علیه وسلم کې هم ټولې مسئلې صراحتاً نشته. د مثال په ډول مونږ یواځې د لمانځه په باره کې (۲۸۰) سوالونه لیکلي دي چې صراحتاً یې حل په قرآن کریم او په سنت کې نشته. وروسته یې وگورئ!

پوښتنه: امام ابوحنیفه رحمه الله خو په خپل لاس کوم کتاب نه دی لیکلی

نو څرنگه یې تقلید کوئ؟

ځواب: دا اعتراض د معتزله وو اختراع ده:

۱- حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په خپل لاس کوم لیکل شوی کتاب نشته، نو بیا د مکمل قرآن او حدیث څخه منکر شه!

۲- حضرت ابو بکر صدیق، حضرت عمر فاروق، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت ابوهریره او نورو صحابه وورضى الله عنهم په خپل لاس هېڅ لیکل شوی کتاب نشته، نو د دوی د احادیثو څخه هم انکار وکړئ!
۳- لکه څرنگه چې قرآن کریم د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم صحابه وو لیکلی دی، همدارنگه فقهه هم د امام ابوحنیفه رحمه الله اصحابو لیکلي ده.

د امام صاحب ممتاز شاگرد امام محمد رحمه الله هغه مسایل چې بالذات یې له امام صاحب څخه اورېدلي دي په (جامع الکبیر) او (سیر الکبیر) کې راجمع کړي دي. او کومې مسئلې یې چې د امام ابویوسف رحمه الله په واسطه اورېدلي دي هغه یې د (جامع الصغیر) او (سیر الصغیر) په نامه کتېنو نو چې راجمع کړي دي. نور کتابونه یې هم شته لکه: (جمع الجوامع، أمالی ابویوسف وغیره).

۴- د امام صاحب خپل لیکلي کتابونه هم شته. لکه: (فقه الاکبریه عقایدو کې) (کتاب الرسالة الی البستی) (کتاب العالم والمتعلم) (کتاب الرد علی القدریه). [الفهرسة لابن ندیم / ص ۲۹۹ / طبع مصر].
ملاعلي قاري د محمد بن سماعه څخه نقل کوي فرمایي چې: (ان الامام ذکر فی تصانیفه نیفاً وسبعین الف حدیث و انتخب الاثار من اربعین الف حدیث) [ذیل الجواهر / ج ۲ / ص ۴۷۴].

امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ خپلو تصنیفاتو کې څه د پاسه او یا زړه احادیث ذکر کړي دي. او کتاب الآثار یې د څلویښت زره احادیثو خلاصه ده. او همدا خبره صدر الائمه هم کړې ده. [مناقب موفق / ج ۱ / ص ۹۵ / الجواهر / ج ۲ / ص ۳۲۵].

پوښتنه: آیا اهل‌الحديث اهل سنت والجماعت دي او که نه؟

الجواب:

۱- د حديث او د سنت په منځ کې نسبت د عموم خصوص من وجه دی. تفصیل یې دادی چې: حديث د څلورو شيانو نوم دی: اول: د نبی کریم صلی الله علیه وسلم اقوال او ارشادات. دوهم: د نبی کریم صلی الله علیه وسلم افعال. دریم: د نبی کریم صلی الله علیه وسلم تقریرات چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مخ کې یو کاروشي او دی مبارک ورباندې انکار ونه کړي. او څلورم: د نبی کریم صلی الله علیه وسلم صفات یعنې ذاتي حالات. دا هم حديث دی.

او سنت په لغت کې لارې (الطریق) ته وایي. بیا دا لفظ په قرآن کریم کې هم استعمالیږي، لکه (وَلَن تَجِدَ لِسَنَةَ اللَّهِ تَبْدِيلًا) او په قرآن کریم کې په معنا د ترتب د مسبباتو سره دی په اسبابو باندې. ددې له پاره امام شاه ولی الله رحمہ اللہ په [حجة الله البالغة] کې یو پوره باب لگولی دی.

او دا لفظ په فقه کې هم راځي. په فقه کې دا د احکامو د یوې داسې مرتبې نوم دی چې د واجبو څخه پورته او د مندوباتو څخه ښکته ده. او دا لفظ په احادیثو کې هم استعمالیږي په معناد (الطريقة المسلوكة في الدين) یعنې هغه دیني لاره چې مسلمانان ورباندې روان وي.

خلاصه دا چې د سنت او حديث په منځ کې نسبت د عموم خصوص من وجه دی. درې مادې غواړي. اوله: افتراقی ماده: ځینې روایتونه یو اړخې احادیث دي او سنت نه دي.

۱- هغه احادیث چې منسوخ دي هغه سنت نه دي. لکه یو حديث دی چې: (توضؤا مما مست النار) کوم شی چې په اور پوځ شوی وي نو دهغې له خوړلو څخه وروسته اودس وکړئ! دا حديث بالکل صحيح حديث دی. حالانکه دا حکم وروسته منسوخ شو. نبی کریم صلی الله علیه وسلم او صحابه کرامو به په اور باندې پاڅه

شوي شيان د خورل او اودس به يې نه کاوه. او همدارنگه په ابتداء اسلام کې به په لمانځه کې خبرې کېدلې. چې بيا وروسته منسوخې شوې.

حاصل دا چې منسوخ احاديث د احاديثو په کتابونو کې شته، لکن سنت نه دي. سنت هغه حکم دی چې ددې څخه وروسته راغلی وي.

۲- هغه حديثونه چې د نبي کریم ﷺ پورې خاص دي، لکه د خلورو څخه له زياتو بنځو سره نکاح حديث دی. لکن سنت نه دی. همدارنگه کوم احاديث چې د کوم خاص مصلحت او يا ضرورت له وجهې نبي کریم ﷺ په فرمايلي وي او يا يې کړي وي دا هم حديثونه دي. لکن سنت نه دي. همداسې په ولاړ باندې متيازې کول په صحيح حديث ثابت دي لکن سنت نه دي. دغسې نور هم ډېر مثالونه شته.

يوه اهمه لطيفه:

حضرت مفتي سعيد احمد پالن پوري شيخ الحديث و صدر المدرسين دارالعلوم ديوبند فرمايي چې: په نيويارک کې يو غير مقلد د حديثو درس ورکاوه، نو د احاديث يې بيان کړ چې: نبي کریم صلی الله عليه وسلم يوه ورځ په ولاړه باندې اودس مات کړ. او بيا يې په تشریح کې وويل چې: په ولاړه باندې د اودس ماتول سنت دي. د درس په حلقه کې يو تن پاڅېده او پوښتنه يې وکړه چې: آيا دا يواځې د سړيو له پاره سنت ده او که د بنځو له پاره هم؟ نو له غير مقلد څخه لاره ورکه شوه. [علمی خطبات / ج ۱ / ص ۸۴].

دوهمه افتراقي ماده:

بعضې شيان سنت دي، لکن حديث نه دي علی تعريف. چې هغه د خلفاء راشدينو رضی الله عنهم سنت دي. حضرت رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي: (عليکم بسنتی و سنته الخلفاء الراشدين ... الخ)

درېمه اجتماعي ماده:

په دې کې ټول هغه روايتونه داخل دي چې له خير القرون څخه ورباندې عمل روان وي. د سنتو د پېژندلو معيار د خلفاوو او صحابه وورضی الله عنهم تعامل دی. په کوم حديث چې دوی عمل کړی وي هغه سنت دی.

۲- نو اهلحديث اهل سنت والجماعت نه دي. اهل سنت خو ځکه نه دي چې د حديث او سنت په منځ کې فرق دی. او اهل جماعت هم ځکه نه دي چې: د جماعت تابعداري ته دوی شرک او کفر وايي، ځکه چې د جماعت تابعداري د امتي تابعداري ده او د امتي تابعداري تقليد دی. او تقليد د دوی په نزد کفر او شرک دی.

همدارنگه دوی د اهل سنت و الجماعة د اجماعي عقیدې څخه منکر دي چې هغه حجتیت د ادله اربعه ورو دی. نور دلائل هم شته چې دوی اهل سنت و الجماعة نه دي.

پوښتنه: آیا امام اعظم رسول الله ﷺ دی او که امام ابوحنیفه رحمه الله؟

الجواب:

۱- آیا فاروق اعظم حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم و او که حضرت عمر رضی الله عنه؟ آیا صدیق اکبر رسول الله صلی الله علیه وسلم دی که ابوبکر صدیق رضی الله عنه؟

۲- حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په پیغمبرانو کې اعظم دی او امام ابوحنیفه رحمه الله په امامانو کې اعظم دی. د پیغمبر تقابل به د پیغمبرانو سره کوي او د امام تقابل به له امامانو سره کوي! امام د پیغمبر په مقابل کې اعظم نه دی. او پیغمبر د الله تعالی په مقابل کې اعظم نه دی. بلکې یو امام د بل امام په مقابل کې اعظم کېدی شي او یو پیغمبر د بل پیغمبر په مقابل کې اعظم کېدی شي. یو مناظر د بل مناظر په مقابل کې مناظر اعظم کېدی شي. یو وزیر د بل وزیر په مقابل کې وزیر اعظم کېدی شي.

۳- امام ابوحنیفه رحمه الله ته د (اعظم) لقب حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم اشاره ورکړی دی، ځکه چې یو حدیث مبارک دی: (عن ابی هريرة رضى الله تعالى عنه عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: اعظم الناس نصيباً في الاسلام اهل فارس ... او كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم).

يعني په اسلام کې اعظمه برخه د اهل فارس ده. او په اهل فارس کې د امام صاحب په شان سړی نه دی تېر شوی، چې د ټول دين اسلام تدوين يې کړی وي. يعنې د اودس، لمونځ، حج، زکوٰۃ، نکاح، طلاق، عتاق، یمین، حدود، بيع، شفع، اجاره او رهن په لکونو مسائل امام صاحب رحمه الله له ادله اربعه و څخه علی الترتیب راېستلي او مدونې کړي يې دي. او د اکاړ په عجمو کې بل چا نه دی کړی.

پوښتنه: آیا بنسټيا امام اعظم رحمه الله د قرآن او د حدیث په مقابله کې

په خپله رایه عمل کولو؟

جواب: دا خبره خو صحیح ده چې امام ابوحنیفه رحمه الله د قیاس، استنباط او د اجتهاد څخه کار اخیستلو، لکن د اکاړي کله اخیستلو؟

(۱) نود حضرت امام ابو حنیفه رحمته الله خپل بیان دادی چې:

أخذ بكتاب الله، فما لم أجد فبسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم، فإن لم أجد في كتاب الله ولا سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم أخذت بقول أصحابه، أخذ بقول من شئت منهم وأدع من شئت منهم، ولا أخرج من قولهم إلى قول غيرهم، فاما إذا انتهى الأمر وجاء إلى إبراهيم، والشعبي، وابن سيرين، والحسن، وعطاء، وسعيد بن المسيب، وعدد رجالاً، فقوم اجتهدوا فأجتهد كما اجتهدوا. [تاريخ بغداد ج ۱۳/ ص ۳۶۸].

يعني زه اول په كتاب الله عمل كوم، او كه په كتاب الله كې مې حكم ونه موندلو نو بيا يې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په سنتو كوم، او كه په سنتو كې مې حكم ونه موندلو نو بيا د صحابه رضي الله عنهم قول را اخلم (او د اختلاف په صورت كې) د يو صحابي رضي الله عنه قول را خلم او د صحابه وو رضي الله عنهم د اقوالو څخه نه وزم، او چې معامله تابيعينو ته را ورسېږي، نو بيا زه هم د هغوی په شان اجتهاد كوم. [ملخصاً].

همدا مضمون ابن عبد البر هم ذکر کړی دی. [الاتقاء ص ۱۴۳] او د غیر مقلدینو شیخ الكل مبارکفوري هم ذکر کړی دی. [تحفة الأحوذی ص ۸۲].

(۲) ابن حجر مکی رحمته الله او ملا علي قاري رحمته الله ليکي چې: إن كان في المسئلة حديث صحيح تبعه، وإن كان عن الصحابة رضي الله عنهم والتابعين رحمهم الله فذلك، والا فاس، فأحسن القياس. [الخيرات الحسان ص ۲۷] او [ذيل الجواهر ج ۲/ ص ۴۷۲].

که په مسئله کې به صحيح حديث وو نو امام صاحب رحمته الله به يې اتباع کوله او که د صحابه وو رضي الله عنهم او يا د تابعينو څخه به د مسئلې حکم را معلوميدلو نو بيا به يې هم د دوی پیروي کوله، او که پدې کې به ورته پیدا نشوه نو بيا به يې قياس کولو، او دېر ښکلی قياس به يې کولو.

(۳) علامه ذهبي د امام يحيى بن معين په طريقه د امام صاحب رحمته الله څخه نقلوي چې: أخذ بكتاب الله فما لم أجد فبسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم والأثار الصحاح عنه التي فشت في أيدي الثقات عن الثقات فإن لم أجد فبقول أصحابه أخذ بقول من شئت، وأما إذا انتهى الأمر إلى إبراهيم، والشعبي، والحسن، وعطاء فأجتهد كما اجتهدوا. [مناقب أبي حنيفة رحمته الله طبع مصر للذهبي ص ۴].

ترجمه يې لږ مخکې د اولې شميرې لاندې تيره شوه.

(۴) امام عبدالوهاب شعراني رحمته الله، امام ابن حجر مكي رحمته الله او امام سيوطي رحمته الله د امام صاحب خغه رانقلوي چې امام صاحب فرمايلي دي چې: ما جاء عن رسول الله ﷺ بأبي هو وأمي فعلى الرأس والعين وما جاء عن أصحابه تخيرنا، وما جاء عن غيرهم فهم رجال ونحن رجال. [ميزان ج ۱/ ص ۲۹] و [الخيرات الحسان ص ۲۷] و [تبييض الصحيفة ص ۲۷].

کوم حکم چې د رسول الله ﷺ خخه ثابت وي، زما مور او پلار دې ترې قربان شي نو هغه په سر سترگو منو، او کوم حکم چې د صحابه وو رضي الله عنهم خخه ثابت وي، نو مونږ د دوی په اقوالو کې يو غوره کوو، او که د غیر صحابي قول وي نو مونږ هم د هغوی په شان انسانان يو. يعنې چونکې زه هم تابعي يم او د اجتهاد ملکه لرم نو ماته د نورو مجتهدينو تابعينو سره د مناقشې حق شته.

حافظ ابن عبد البر رحمته الله هم همدې ته ورته الفاظ رانقل کړي دي. [الانتقاء ص ۱۴۴ طبع مصر].

(۵) ابو حمزة السکري رحمته الله فرمايي چې: سمعت أبا حنيفة رحمته الله يقول إذا جاءنا الحديث عن النبي ﷺ أخذنا به وإذا جاءنا عن الصحابة رضي الله عنهم تخيرنا، وإذا جاءنا عن التابعين زاحمناهم. [الانتقاء ص ۱۴۴ لابن عبد البر واللفظ له] و [تبييض الصحيفة ص ۲۶] و [الجواهر المضية ج ۲/ ص ۲۴۹].

يعنې ما د امام ابو حنيفة رحمته الله خخه واوريدل چې فرمايل يې چې: کله چې د رسول الله ﷺ حديث مونږ ته ميل او شي نو مونږ ورباندې عمل کوو، او کله چې د صحابه وو رضي الله عنهم اقوال وي نو په هغوی کې يو غوره کوو، او که د تابعينو اقوال راشي نو په هغوی کې مزاحمت کولی شو.

(۶) حضرت ملا علي قاري رحمته الله د امام صاحب رحمته الله مذکور قول په داسې الفاظو رانقلوي چې: ما جاءنا عن الله ورسوله لا نتجاوز عنه، وما اختلف فيه الصحابة رضي الله عنهم اخترناه، وما جاء عن غيرهم أخذنا أو تركنا. [ذيل الجواهر ج ۲/ ص ۱۷۳].

(۷) او مولی احمد بن مصطفى رحمته الله د امام صاحب مذکور قول په داسې الفاظو رانقل کړی دی چې: ما جاءنا عن الصحابة فعلى الرأس والعين وما جاءنا عن التابعين فهم رجال ونحن رجال. [مفتاح السعادة ج ۲/ ص ۶۷].

(۸) امام ابن حجر مكي رحمته الله او ملا علي قاري رحمته الله خخه دا الفاظ هم رانقل شوي دي چې: ليس لأحد أن يقول برأيه مع كتاب الله تعالى ولا مع سنة رسول الله ﷺ ولا مع ما أجمع عليه أصحابه.

[الخيرات الحسان ص ۲۷] و [ذيل الجواهر ج ۲ ص ۱۶۷]. يعنى د كتاب او د سنة په مقابل کې هيچا ته هم د رأيي حق نشته، او همدارنگه د صحابه د اجماع په مقابل کې هم هيچا ته د رأيي حق نشته.

(۹) د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په زمانه کې هم داسې متعصبين موجود وو چې په امام صاحب يې اعتراض کولو، امام صاحب رحمته الله عليه دوى ته په جواب کې داسې وفرمايل چې: عجيباً للناس يقولون أفنى بالرأي، ما أفنى إلا بالأثر. [الخيرات الحسان ص ۲۷]، [تبييض الصحيفة ص ۲۷]، [والجواهر المضية ج ۲ ص ۲۰۲] يعنى تعجب دى هغه خلکو ته چې وايي چې زه په رأيه فتوى ورکوم حالانکې زه د حديث مطابق فتوى ورکوم.

(۱۰) حضرت عبدالله بن المبارك رحمته الله عليه فرمايي چې: لا تقولوا رأي أبي حنيفة رحمته الله عليه ولكن قولوا أنه تفسير الحديث. [ذيل الجواهر ج ۲ ص ۱۶۰].

داسې مه وایه چې دا د ابو حنيفه رحمته الله عليه رأيه ده بلکې داسې وايي چې دا د حديث تشرېح ده.

همدارنگه عبدالله بن المبارك رحمته الله عليه فرمايي چې: لكن الذي تعتمد عليه الأثر وأخذ من الرأي ما يفسر لك الحديث. [جامع بيان العلم ج ۲ ص ۱۳۲]. خپل اعتماد په حديث كوه او د رأيي څخه هم دومره كار اخله چې د حديث په تفسير كې ورسره امداد وكړي.

همدارنگه صدر الأئمة المكي رحمته الله عليه په خپل سند سره د امام عبدالله بن المبارك څخه راغليوي او فرمايي چې: عليكم بالأثر ولا بد للأثر من أبي حنيفة فيعرف به تأويل الحديث ومعناه ... الخ. [مناقب موفق ج ۲ ص ۵۳]. په تاسو باندې لازم دي چې د حديث او د اثر څخه كار واخلي، لکن د اثر لپاره د امام ابو حنيفه رحمته الله عليه ضرورت دی، ترڅو چې دده په وجه خلک د حديث په معنى پوه شي، همدارنگه علامه خطيب بغدادي د خپل سند سره د امام عبدالله بن المبارك رحمته الله عليه څخه روايت کوي چې: إن كان الأثر قد عرف وأحتيج إلى الرأي - فرأى مالک، وسفيان، وأبي حنيفة، وأبو حنيفة أحسنهم وأدقهم فطنة، وأغوصهم على الفقه، وهو أفقه الثلاثة. [بغدادي ج ۱/۳ ص ۳۴۳] يعنى يو معروف حديث كه رأيي ته ضرورت لرلو بيا د امام مالک، حضرت سفيان او د ابو حنيفه رأيه مناسبه ده رحمهم الله. او ابو حنيفه رحمته الله عليه د دوى ټولو څخه زيات فقيه دى.

(۱۱) مشهور محدث علي بن خشرم رحمته الله فرمايې چې: کنا في مجلس سفيان بن عيينة رحمته الله فقال: يا أصحاب الحديث تعلموا فقه الحديث لا يقرهكم أصحاب الرأي ما قال ابو حنيفة رحمته الله شيئاً إلا ونحن نروى فيه حديثاً أو حديثين... الخ. [معرفت علوم الحديث ص ۶۶].

يعني اې محدثينو! په حديثو کې تفقه پيدا کړئ. هسې نه چې اصحاب الرأي په تاسو غالب راشي، امام ابو حنيفة رحمته الله هيڅ داسې خبره نه ده کړې چې مونږ ورته يو او يو دوه حديثه نوي پيدا کړي.

ددې څخه معلومه شوه چې د اصحاب الرأي کار تفقه في الحديث وو، له همدې وجې حضرت سفيان رحمته الله محدثينو ته ترغيب ورکړو چې د اصحاب الرأي په شان تفقه في الحديث حاصل کړي او ددوی څخه دا هم معلومه شوه چې د امام صاحب اجتهاد عين د حديث مطابق وو.

امام صاحب د قرآن او د سنت په موجود گۍ کې هيڅکله هم د رأيي څخه کار ندي اخيستی، او نه د امام صاحب رأي د قرآن او د سنت څخه بې نياز وه، بلکې امام صاحب رحمته الله د خپلې رأيي او د اجتهاد بنياد په قرآن او په سنت، او د صحابه رضي الله عنهم په اجماعي مسابلو باندې قايم کړی وو، او سره ددې څخه چې اکثریت عالم اسلام د امام صاحب د اصابت رأيي تعريف کوي خو بيا هم د امام صاحب د پراخه نظر او د علم د دوستۍ دا حال وو چې فرمايل به يې: هذا الذي نحن فيه رأيي، لا نجبر أحداً عليه ولا نقول يجب علي أحد قبوله بکراهية فمن كان عنده شيء أحسن منه فليأت به... الخ. [الانتقاء ص ۱۴۰]، [والخيرات الحسان ص ۴۷].

مونږ څوک په دې اجتهادي او مستنبطه وو مسابلو باندې نه مجبوروو، او نه يې په چاباندې په زور منو، که څوک ددې څخه ښه اجتهاد کولی شي نو ودې کړي.

(۱۲) علامه خطيب بغدادی رحمته الله فرمايې چې: امام صاحب به فرمايل: هذا رأيي وهو أحسن ما قدرنا عليه فمن جاءنا بأحسن من قولنا فهو أولى بالصواب منا... الخ. [تاريخ بغداد ج ۱۳/ ص ۳۵۲].

يعني دا هغه بهترينه رأيه ده چې زموږ په وس کې وه نو که څوک زموږ د قول څخه بهتر قول مونږ ته راوړي نو هغه قول به زموږ د قول اولی او ډېر صحيح وي.

(۱۳) او همدا خبره امام شعراني په داسې ألفاظو سره رانقلوي چې: وكان إذا أفتى يقول: هذا رأي أبي حنيفة رحمته الله وهو أحسن ما قدرنا عليه فمن جاء بأحسن منه فهو أولى بالصواب... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۰ طبع مصر].

(۱۴) امام ابن حجر رحمته الله ليکي چي : علم أنه يتعين عليك ان لاتفهم من أقوال العلماء عن أبي حنيفة وأصحابه، إنهم أصحاب الرأي، أن مرادهم بذلك تنقيصهم، ولانسبتهم إلى انهم يقدمون رأيهم على سنة رسول الله ﷺ ولا على قول أصحابه لأنهم برءاء من ذلك فقد جاء عن أبي حنيفة من طرق كثيرة ما ملخصه أنه أولاً يأخذ بما في القرآن فإن لم يجد فبالسنة، فإن لم يجد فبقول الصحابة فإن اختلفوا أخذ بما كان أقرب إلى القرآن أو السنة من أقوالهم ولم يخرج عنهم، فإن لم يجد لأحد منهم قولاً لم يأخذ بقول أحد من التابعين بل يجتهد كما اجتهدوا ... الخ. [الخيرات الحسان ص ۲۶ و ص ۲۷ طبع مصر].

يعني پوه شئ چي دا خبره په تاسو لازمه ده چي تاسو د علماوو دا خبره چي امام صاحب او دده رحمته الله اصحاب اهل رأيه دي، پدې غلط فهمي کي وانه چوي چي ددوی مقصد د امام صاحب رحمته الله تنقيص دی. او نه ددوی مقصد نسبت د احنافو دی، دپته چي دوی خپله رایه په سنت د رسول الله ﷺ او د رسول الله ﷺ په صحابه وو رضی الله عنه مقدمه گني ځکه چي دوی ددې څخه بالکل بې زاره دي، ځکه چي د امام ابو حنیفه رحمته الله څخه په متعددو طرقو دا خبره را نقل شوې ده د کومې خلاصه چي داده : هغه د ټولو څخه مخکې په قران عمل کولو، او که په دې کي به ورته حکم پیدا نه شو نو بیا به یې (د رسول الله ﷺ) په سنتو عمل کولو، او که په سنتو کي به هم ورته حکم ملاو نه شو نو بیا به یې د صحابه وو اقوال را اخیستل او که د صحابه وو رضی الله عنه په مینځ کي به اختلاف وو، نو بیا به یې د هغه صحابي رضی الله عنه په قول عمل کولو، کوم به چي کتاب او سنت ته نژدې وو، او د دوی رضی الله عنه د اقوالو څخه به نه وتلو، او که د صحابه وو اقوال به ورته پیدا نشول نو بیا به یې د تابعینو په قول عمل نه کولو، بلکې د هغوی په شان اجتهاد به یې کولو.

(۱۵) امام عبد الوهاب شعراني ليکي چي : فصل في بيان ضعف قول من نسب الامام أبا حنيفة رحمته الله إلى أنه يقدم القياس على حديث رسول الله ﷺ. اعلم : أن هذا الكلام صدر من متعصب على الإمام، متهور في دينه، غير متورع في مقاله، غافلاً عن قوله تعالى : إن السمع والبصر والفؤاد كل أولئك كان عنه مستولاً. الآية [ميزان ج ۱/ ص ۵۶].

يعني دا فصل په بيان د بيانولو د ضعف د هغه چا د وينا دی چي هغوی وايي چي : امام صاحب رحمته الله به د رسول الله په حديث باندې قياس مقدم کولو، پدې پوه شه چي د امام صاحب رحمته الله په باره کي داسې خبرې د داسې خلکو څخه راووزي چي متعصب وي، او د دين په باره کي بې پروا وي، او په خبرو کي پر هيز نه کوي. او

والله ﷻ ددي قول خخه غافل وي چې: د غوږونو، سترگو، او د زړه د دې ټولو په باره کې به دده خخه پوښتنه کيږي.

امام شعراني رحمه الله پدې باندې د پوره بحث خخه وروسته ليکي چې: فعلم من جميع ما قرنا، ان الإمام لا يقيس أبداً مع وجود النص، كما يزعمه المتعصبون عليه وإنما يقيس عند فقد النص... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۷].

مونږ چې کوم بحث وکړو ددې خخه دا خبره ښه واضحه شوه چې امام صاحب رحمه الله هيڅکله هم د نص په موجودگي کې قياس ندی کړی لکه څرنګه چې د متعصبينو بيان دی پلکې امام صاحب رحمه الله به صرف په هغه وخت کې قياس کولو چې نص به ورته پيدا نشو.

امام شعراني رحمه الله مخکې ليکي چې: فأولهم تريبا من كل رأي يخالف الشريعة، الامام الأعظم أبوحنيفة النعمان بن ثابت رحمه الله خلاف ما يضيفه إليه بعض المتعصبين، وبما فضيحة يوم القيامة من الإمام إذا وقع الوجه في الوجه... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۰].

يعني د متعصبينو د غلطو نسبتونو پر خلاف په ټولو امامانو کې اول امام صاحب رحمه الله د هغه رأيي خخه بې زاري اعلان کړې ده کومه چې د شريعت خخه مخالفه وي، قيامت په ورځ به څومره رسوايي وي د هغه متعصب لپاره چې د امام صاحب رحمه الله سره مخامخ شي، دا په ياد ولری چې د امام صاحب رحمه الله ددې صفایي بيان شافعي المذهب امام شعراني رحمه الله کړی دی او امام شعراني رحمه الله هغه شيخ الكل دی چې ټول امت دده په علم او ديانت باندې پوره اعتماد کوي، غير مقلدينو هم په تاريخ اهل حديث، او په نتايج التقليد کې دده د عباراتو خخه استدلال کړی دی.

پوښتنه: آیا رښتيا امام صاحب د ضعیفو احاديثو خخه استدلال کړی دی؟

جواب: داد متعصبينو بالکل بې ځايه وهم دی ځکه چې د امام صاحب رحمه الله په دلايلو کې اکثر صحيح او حسن احاديث دي.

(۱) امام شعراني رحمه الله سره ددې چې شافعي مسلک دی، د احنافو د دلايلو د قوت خخه متاثره شوی دی او د خپل زړه راز يې داسې راښکاره کړی دی چې: فصل في تضعيف قول من قال أن أدلة مذهب الإمام أبي حنيفة رحمه الله ضعيفة غالباً، اعلم يا أخي إن طالعت بحمد الله تعالى أدلة المذاهب الأربعة لاسيما أدلة

مذهب الإمام أبي حنيفة رحمه الله فإني خصصته بمزيد اعتناء، وطالعت عليه كتاب تخريج أحاديث الهداية للحافظ الزيلعي رحمه الله وغيره من كتب الشروح فرأيت أدلته عليه السلام وأدلة أصحابه ما بين صحيح أو حسن أو ضعيف كثرت طرقه حتى لحق بالحسن أو الصحيح في صحة الاحتجاج به من ثلاثة طرق وأكثر إلى عشرة. [ميزان ج ۱/ ص ۵۸ طبع مصر].

يعني دا فصل په بيانولو د ضعيفي وينا د هغو خلکو کې دې چې هغوی وايي چې د امام اعظم رحمه الله دلايل اکثر ضعيف دي، اې وروره! پدې پوه شه چې الحمد لله ما د خلورو وارو مذهبونو دلايل مطالعه کړي دي، او په خصوصيت سره مې د امام صاحب د مذهب دلايلو ته ډېره توجه کړې ده، او ما پدې سلسله کې د حافظ زيلعي کتاب نصب الراية في تخريج أحاديث الهداية او همدارنگه نورې شرحې ليدلې دي، نو د امام صاحب او دده د اصحابو دلايل مې څه صحيح او څه حسن پيدا کړل او بعضې ضعيف وو خو د تعدد د طرقو له وجهي به هغه هم د حسن مرتبي ته رسيدل او د دريو څخه تر لسو طرقو پورې به مروي وو.

(۲) امام شعراني رحمه الله ليکي چې: وانه ما طعن أحد في قول من أقوال إلا لجهله به إمام من حيث دليله وإما من حيث دقة مداركه عليه لاسيما الامام الأعظم عليه السلام الذي أجمع السلف والخلف على كثرة علمه وورعه وعبادته ودقة مداركه واستنباطاته... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۱].

چا چې په امامانو کې په کوم امام رحمه الله اعتراض کړی دی نو دا يې صرف د جهالت په وجه کړی دی. ځکه چې يا خو د امام صاحب په دليل نه دی پوه شوی، او يا د قياس د وجو په باريکۍ نه دی پوه شوی. بالخصوص په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراض کول خو بالکل د التفات قابل ندی ځکه چې سلف او خلف دده په ډېروالي د علم، د تقوی او عبادت او د قياس د وجو په باريکۍ باندې متفق دي. [ميزان ج ۱/ ص ۵۴].

(۳) مشهور محدث أبوبکر الأجرى رحمه الله المتوفى سنة ۳۶۰هـ امام صاحب رحمه الله په باره کې د بعضو څخه دا را نقل کړی دی چې دده سره نه رايه وه او نه حديث. امام شعراني رحمه الله ددې قول د رانقلولو څخه وروسته ليکي چې: فإن الحسن لا يصدق هذا القائل فيما قاله في حق الإمام أبي حنيفة رحمه الله وقد تتبع بحمد الله أقواله وأقوال أصحابه لما ألف كتاب أدلة المذاهب فلم أجد قولاً من أقواله وأقوال أتباعه إلا وهو مستند إلى آية أو حديث أو أثر أو مفهوم ذلك أو حديث ضعيف كثرت طرقه، أو إلى قياس صحيح على أصل صحيح... الخ. [ميزان ج ۱/ ص ۵۵].

دې قايل چې: امام صاحب په باره کې کومه خبره ليکلې ده نو حس ددې تصديق نه کوي ځکه کله چې ما الحمد لله د څلورو وارو مذاهبو د ادله و کتاب وليکلو نو د امام صاحب او دده د اصحابه هيڅ داسې قول مې پيدا نکړو چې د هغې لپاره آيۀ او يا د حديث او يا د اثر او يا ددې د مفهوم او يا د داسې ضعيف حديث چې متعدد الطرق وي او يا د صحيح قياس څخه دليل نوي، امام شعراني رحمته الله عليه ډېر متأدب وو. [حاشيۀ تاريخ اهل حديث ص ۱۱۵]. او دا بيان يې د څلورو وارو مذهبونو د موازنې څخه وروسته کړی دی.

پوښتنه: آيا رښتيا احناف په خبر واحد باندې قياس مقدم کوي؟

جواب: د زمانې د رفتار سره د لامذهبو تعصب هم په عروج کې دی، د احنافو فقهاء کثر الله جماعتهم پدې تصريح کوي چې خبر واحد په قياس باندې مقدم دی:

(۱) د فقه حنفي په مستند، او متداول کتاب در مختار کې ليکي چې: وقف علی أصحاب الحديث لا يدخل فيه الشافعي إذا لم يكن في طلب الحديث ويدخل الحنفي كان في طلبه أولاً. که يو سړی د اصحاب الحديث لپاره يوشی وقف کړي نو شوافع پدې کې نه داخليږي ترڅو چې هغه حديثو په طلب کې نوي او احناف په اصحاب الحديث کې داخل دي، برابره خبره ده چې بالفعل په طلب حديثو کې وي او که نوي او ددې دليل يې داسې بيان کړی دی چې: لږکونه يعمل بالمرسل ويقدم خبر الواحد علی القياس. [در مختار ج ۲/ ص ۴۶۹].

يعنې ددې وجې څخه چې حنفي په مرسل حديث هم عمل کوي او خبر واحد په قياس باندې مقدم گڼي. (فلهذا د اهل حديث اولين مصداق احناف دي) د در مختار ددې عبارت څخه يوه دا خبره را معلومه شوه چې احناف خبر واحد په قياس باندې مقدم گڼي، او دوهمه دا خبره را معلومه شوه چې کله د اهل حديث او د اصحاب الحديث لفظ مطلق ذکر شي نو احناف به مراد وي ځکه چې دوی مرسل حديث هم حجت گڼي او شوافع يې حجت نه گڼي او دا حقيقت چې اهل حديث هغه څوک دي چې هغه ټولو احاديثو ته حجت وايي برابره خبره ده چې بالفعل په طلب د حديثو کې مصروف وي او کنه ځکه چې هغه اصولاً ټول احاديث مني.

حضرت شاه ولي الله الحنفي رحمته الله عليه د واجب او د حرم تقليد لپاره علامې ذکر کوي او فرمايي چې: وأما هذا التقليد أن يكون عمله بقول المجتهد كالمشروط بكونه موافقاً للسنة فلا يزال متفحصاً عن السنة

بقدر الامكان فمق ظهر حديث يخالف قوله هذا أخذ بهذا الحديث وإليه أشار الأئمة. [عقد الجيد ص ۸۴].

يعني د واجب د تقليد علامه داده چي د مقلد عمل د مجتهد په قول باندې پدې شرط سره وي چي د هغه قول به د سنتو سره موافق وي نو هميشه د امكان په مقدار د حديثو په تفتيش كې وي او كله چي د مجتهد د قول په خلاف ورته حديث راښكاره شي نو په حديث عمل كوي، او همدې خبرې ته امامانو رحمهم الله هم اشاره كړې ده.

او د حرام تقليد علامه يې داسې ذكر كړې ده چي: فإن بلغه حديث واستيقن بصحته ولم يقبله لكون ذمته مشغولة بالتقليد فهذا اعتقاد فاسد وقول كاسد ليس فيه شاهد من النقل والعقل وما كان أحد من القرون السابقة يفعل ذلك. [عقد الجيد ص ۸۵].

كه ده ته حديث ورسېږي او د حديث په صحت يې يقين هم راشي لکن ددې ټولو سره سره يې ځكه نه مني چي دده ذمه په تقليد باندې مشغوله ده نو دا فاسده او ناچله خبره ده، عقل او نقل پدې شاهدي نه ورکوي او په مخکنیو قرونو کې هیچا هم داسې نکول.

(۳) علامه شامي رحمه الله فرمايي چي: إذا صح الحديث وكان على خلاف المذهب عمل بالحديث ويكون ذلك مذهبه ولا يخرج مقلده من كونه حنفياً بالعمل به فقد صح عنه أنه قال إذا صح الحديث فهو مذهبي. [شامي ج ۱/ ص ۷۰ طبع مصر].

كله چي صحيح حديث ثابت شي او د مذهب په خلاف وي نو په حديث به عمل كولى شي او په حديث باندې عمل كول د امام صاحب په مذهب باندې عمل دى او ددې په وجه دا د حنفيت څخه نه وزي ځكه چي د امام صاحب څخه په صحيح روايت دا خبره ثابته ده چي صحيح حديث زما مذهب دى.

(۴) او حضرت ملاعلي قاري رحمه الله د احنافو مذهب داسې رانقلوي چي: ان مذهبهم القوي تقديم الحديث الضعيف على القياس المجرد الذي يحتمل التزيف. [مرقات ج ۱/ ص ۳].

د احنافو قوي مذهب دادى چي دوى ضعيف حديث هم په قياس باندې مقدم كوي كوم چي ذكر زورى احتمال لري.

د افسوس مقام دادی چې کوم حضرات چې ضعیف حدیث په قیاس باندې مقدم گڼي نو په دوی باندې دا الزام څرنگه صحیح دی چې احناف په صحیح حدیث باندې عمل نکوي، البته د کوم حنفي عالم د غلط استدلال څخه دا تأثیر پیدا کول چې احناف په خبر واحد باندې قیاس مقدم گڼي غلط دي، ځکه چې احناف رحمهم الله مجتهد په باره کې معصومیت عن الخطأ نه مني نو د غیر مجتهد په باره کې به یې څرنگه ومني، او همدارنگه د احنافو د مذهب مدار په داسې خطاگانو باندې ندی بلکې حنفیت د مفتی به مسایلو نوم دی. د احنافو په نزد ضعیف حدیث هم په خبر واحد باندې مقدم دی

(۱) امام ابن حجر مکی رحمته الله لیکي چې: وقال ابن حزم جميع أصحاب أبي حنيفة رحمته الله مجمعون على أن مذهبه أن ضعيف الحديث أولى عنده من القياس. [الخيرات الحسان ص ۲۷].
ابن حزم رحمته الله فرمایي چې: د امام صاحب رحمته الله ټول اصحاب پدې متفق دي چې ضعیف حدیث قیاس څخه به تر دي.

(۲) د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: وذكر ابن حزم الاجماع على أن مذهب أبي حنيفة رحمته الله أن ضعيف الحديث أولى عنده من الرأي والقياس إذا لم يجد في الباب غيره. [دلیل الطالب ص ۸۸۷].

امام ابن حزم رحمته الله فرمایي چې پدې خبره باندې اجماع ده چې د امام صاحب رحمته الله مذهب د ضعیف حدیث تقدیم دی په قیاس باندې کله چې پدې باب کې ددې څخه ما سوا بل شی نه وي.

د ډیر تعجب خبره داده چې کله امام صاحب ضعیف حدیث هم په رایه باندې مقدم گڼي نو بیا هم څرنگه دا اعتراض کېږي چې امام صاحب د صحیح حدیث په مقابله کې په رایه باندې عمل کوي؟ دا اعتراض نه صرف د جهل او د تعصب پیداوار دي.

علامه سیوطي رحمته الله او علامه خطیب بغدادی رحمته الله د مشهور محدث عبد الله بن داؤد الخريبي رحمته الله المتوفى سنة ۲۱۳ څخه رانقلوي چې هغه به فرمایي چې: الناس في أبي حنيفة رحمته الله حاسد وجاهل وأحسنهم عندي حالاً الجاهل. [بغدادی ج ۱/۳ ص ۳۶۷] و [تبيين الصحيفة ص ۲۲].

د امام صاحب په باره کې (معترضین) خلک څه حاسدان دي او څه جاهلان دي او زما په نیز پدې کې د جهالت والا به تر دي. عبد الله بن داؤد الخريبي رحمته الله الحافظ القدوة وو. [تذكرة ج ۱/۸ ص ۳۰۸].

او د امام بخاري رحمه الله استاذ عبد الله بن المبارك رحمه الله د قاضي الحسن بن عماره رحمه الله په حواله باندې را نقل کړي دي چې: ده امام صاحب ته وفرمايل چې: ومايتکلمون فيک إلا حاسداً. [بغدادې ج ۱۳/ ص ۲۶۷].

خلک ستا په باره کې صرف د حسد له وجې خبرې کوي. دا په یاد لری چې د جاهل څخه مراد د اندې چې د امام صاحب په باره کې غلطې خبرې کوونکي د علم څخه جاهل دی، بلکې د جاهل معنی داده چې داسې غلطې خبرې کوونکي سره ددې چې لوی محدث او فقیه به وي لکن بیا به هم د امام ابو حنیفه رحمه الله د صحیح علم او د استدلالو د طریقې او د فقاہت څخه ناخبره وي، ځکه چې یا خود امام صاحب په زمانه کې نوي موجود او د امام صاحب او دده د اصحابو سره د تنفر په وجه یې د دوی کتابونه ندي مطالعه کړي، او یا د حاسدانو د غلط پروپاګند له وجې متاثره شوي وي، او د امام صاحب رحمه الله د علمي مقام پوره کوشش یې نوي کړی وغیر ذلک. د امام یحیی بن معین رحمه الله په مخکې به چې چا په امام صاحب باندې اعتراض وکړو نو ده به وفرمایلي چې:

حدوا الفتی إذا لم ينالو فضله فالقوم أعداء له وخصوم

کضرائر الحسناء قلن لزوجها حداً وبغياً إنهما لدمیم

[ذیل الجوهر ج ۲/ ص ۱۶۸].

خلک د امام صاحب مرتبې ته نه شي رسيدلی نو ځکه ورسره حسد او د بېمنۍ کوي لکه د بڼایسته بڼې بڼې چې کله ددې مرتبې ته نشي رسيدلی نو ميره ته وایي چې دا خو بد شکله ده.

پوښتنه: د حديثو څخه د مخالفت الزامونه ولې په نورو ايمه وو نه لکيري؟ او صرف په امام

صاحب رحمه الله ولې لکيري؟

جواب: په خوله باندې دا اعتراض ډېر اسانه راوځي چې فلاني امام د حديثو څخه مخالفت کړی دی. او فلاني امام خپلې رایې ته په حديثو باندې ترجيع ورکړې ده، لکن بیا ددې خبرې ثبوت ډېر سخت دی چې بغيرد کوم قوي عذر څخه کوم امام صرف د يو حديث مخالفت کړی وي.

۱- حافظ مغرب ابن عبد البر فرمايي: عن الليث بن سعد أنه قال أحصيت على مالك بن أنس سبعين مسئله كلها مخالفة لسنة النبي ﷺ بما قال فيه برأيه قال ولقد كتبت إليه في ذلك. [جامع بيان العلم وفضله ج ۲/ ص ۱۴۸].

امام ليث بن سعد رحمهما الله فرمايي چي: ما د امام مالک رحمته الله او يا داسي مسئلي و شمېرلي چي ټولي د رسول الله ﷺ د سنتو څخه مخالفې وې او د امام مالک رحمته الله صرف د خپلې رأيي څخه ويلې وې. امام ليث بن سعد رحمهما الله د صحاح ستو و مرکزي راوي دی او دا خبره يې د امام مالک رحمته الله پسي فقط په غياپ کې نده کړې بلکې امام مالک رحمته الله ته يې په خط کې ليکلې وړليږلي وه او دا هم په ياد ولرئ چې د امام ليث بن سعد رحمهما الله د امام مالک سره ښه دوستي وه داسي نده چې دا خبره يې د تعصب او حسد له وجې کړې ده.

علامه ذهبي رحمته الله فرمايي چي: كان الليث يصل مالكا كل سنة بمائة دينار، وكتب مالك إليه ان علياً ديناً فبعث إليه بخمسمائة دينار. [تذكرة ج ۱/ ص ۲۰۹].

امام ليث رحمته الله به امام مالک رحمته الله ته هر کال سل ديناره وړليږل او يو وخت ورته امام مالک رحمته الله وليکل چې په ما باندې قرض دی نو امام ليث رحمته الله ورته پنځه سوه ديناره وړوليږل.

لکن حافظ ابن عبد البر په علمي رنگ کې جواب ورکوي او ليکي چي: قال ابو عمر رحمته الله ليس لأحد من علماء الأمة ثبت حديثاً عن النبي ﷺ ثم يردونه ادعاء نسخ عليه بأثر مثله او باجماع او بعمل يجب على أصله الانقياد إليه أو طعن في سنده، ولو فعل ذلك أحد سقطت عدالته فضلاً عن أن يتخذ إماماً ولزمه إثم الفسق. [جامع بيان العلم وفضله ج ۲/ ص ۱۴۸].

امام ابو عمرو رحمته الله فرمايي چي: د امت په علماوو کې هيچاته دا حق نشته چې د رسول الله ﷺ حديث رد کړي بغير د دعوي د نسخې يا بغير د اجماع يا بغير داسې عمل څخه د کوم په اصل چې عمل واجب وي او يا بغير د طعن څخه په سند ددې حديث باندې، که څوک ددې و جوړو څخه بغير په حديث عمل ونکړي نو دده عدالت ساقطیږي او پده باندې د فسق گناه لازمېږي، امام خو بالکل نشي جوړېدلی.

۲- علامه ابن حزم په خپل کتاب مراتب الديانة کې ليکي چي: ما چي په مؤطاً الامام المالک کې مسند حديثونه و شمارل نو د هغوی تعداد د پنځوسوو څخه زيات شو او چي مرسل حديثونه مې و شمارل نو د هغوی

تعداد دري سوو خغه زيات شو بيا مخي ليکي چي: (وفيه نيف وسبعون حديثاً ترک مالک لنفسه العمل بها). [مقدمة التعليق المجدد ص ۲۰].

يعني په مؤطاً کې اويا حديثونه داسې دي په کومو چي خپله امام مالک رحمته الله عليه عمل ندي کړي. د حضرت شاه ولي الله رحمته الله عليه او د شاه عبدالعزيز رحمته الله عليه د بيان مطابق د تمامو کتبو د حديثو يو خو طبقات دي چي په اوله طبقه کې بخاري، مسلم او مؤطاً الامام المالک رحمته الله عليه دي. [حجة الله البالغة ج ۱/ ص ۱۳۳]، و [عجالة نافعة ص ۵].

تعجب دی چي صرف طبقه اولی نده بلکې خپل کتاب يې دی او بيا يې هم په اوياو احاديثو باندې عمل نکوي، لکن بيا هم هيڅوک د امام مالک رحمته الله عليه د شان خغه انکار نه شي کولی.

۳- امام محمد بن عبدالله بن عبدالحکم المالکي رحمته الله عليه المتوفى ۲۶۸ هـ پر لوی امام، حافظ او ثقه وو. [تذكرة ج ۲/ ص ۱۱۵]. [وطبقات الشافعية الكبرى ج ۱/ ص ۲۲۴].

ده د امام شافعي رحمته الله عليه په رد کې يو کتاب ليکلی دی صنف کتاباً سماه الرد على الشافعي فيما خالف فيه الكتاب والسنة. [طبقات الكبرى ج ۱/ ص ۲۴۴].

او د کتاب نوم يې دی (په امام شافعي رحمته الله عليه باندې رد په هغو مسايلو کې چي د کتاب او د سنت خغه يې پکې مخالفت کړی دی).

۴- حضرت امير المؤمنين في الحديث امام بخاري رحمته الله عليه د حديثو د يوقوي قسم د حجتيت خغه انکار کړی دی چي حسن ورته وايي لکه څرنگه چي قاضي شوکاني او غير مقلد نواب صديق حسن خان ليکي چي: وكذا يجوز الاحتجاج بما صرح أحد الأئمة المعترين بحسنه، لأن الحسن يجوز العمل به عند الجمهور ولم يخالف في الجواز إلا البخاري وابن العربي، والحق ما قاله الجمهور لأن أدلة وجوب العمل بالأحاد وقبولها شاملة له. [نيل الأوطار ج ۱/ ص ۲۴] [والجنة ص ۶۵].

يعني د جمهورو علماوو په نيز باندې حسن حديث حجت دی خلافاً للبخاري وابن العربي لکن حق مذهب د جمهورو دی ځکه چي د خبر واحد د قبلولو دلايل د حسن حديث لپاره هم شامل دی.

علامه صالح بن مهدی رحمته الله د امام بخاري رحمته الله ددې نظريې په باره کې ليکي چې: وهو قول بعيد عن الأدلة بل لو قيل خلاف ما عليه الأولون والآخرون لسانح ذلك. [رواح النوافخ لآثار الأباء والمشايخ ص ۶۸۹].

د امام بخاري رحمته الله دا قول د دلایلو څخه د پرلړې دې بلکې که دا وویل شي چې دده دا قول د متقدمینو او د متأخرینو د مسلک څخه مخالف دی نو دا وینا به هم صحیح وي.

څوک چې د حدیثو په اقسامو خبر وي هغه پدې پوهیږي چې حسن حدیثونه سلگونه نه بلکې زرو نه دي او صرف یو زر حسن حدیثونه د حماد بن سلمه څخه روایت شوي دي. [تهذيب التهذيب ج ۲/ ص ۱۵].

نو که یو داسې احمق چې د میزان صرف سره بخاري شریف یوځای وای دا اعتراض وکړي چې امام بخاري رحمته الله دې و مره، احادیثو څخه منکر دی دا به دده خپل حماقت وي. اهل حق د امام بخاري رحمته الله په شان کې د هیڅ قسم نقصاني وینا اوریدلو ته تیار ندي بلکې هغوی دا وایي چې امام بخاري رحمته الله مجتهد وو، هغوی د خپل دیانت او صوابدید مطابق داسې وینا کړې ده.

پوښتنه: د حدیثو څخه د مخالفت څه معنی ده؟

آیا یو سړی چې د حدیث په ظاهر عمل نکوي بلکې د حدیث څخه د مستنبطې معنی اطاعت کوي کومه چې د ظاهري الفاظو څخه متبادره نوي، نو آیا دې سړي ته د حدیثو څخه مخالفت ویلی شي؟ او آیا هره نهيې د تحریم لپاره ده؟

جواب: د حدیث په ظاهر عمل نه کول هیڅکله د حدیث مخالفت نه دی.

۱- د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله د خندق د غزا په موقع وفرمایل چې: فوراً د بنو قریظه و په طرف روان شئ او ویې فرمایل چې: لا یصلین أحدٌ إلای فی بنی قریظه، فأدرک بعضهم العصر فی الطريق فقال بعضهم لا نصلي حتى نأتیها، وقال بعضهم بل نصلي لم یرد منا ذلک و ذکر ذلک للنبي صلی الله علیه و آله فلم یعنف واحداً منهم. [بخاري ج ۲/ ص ۵۹۱].

هیڅوک دې هم د مازدیگر مونځ نه کوي مگر په بنو قریظه و کې دې وکړي، بیا په لاره کې د مازدیگر د مانه وخت راغلو نو بعضو صحابه و رضی الله عنهم و فرمایل چې: مونږ په لاره کې مونځ نه کوو بلکې بنو قریظه ته یې رسول او بعضو صحابه و رضی الله عنهم و فرمایل چې مونږ په همدې لاره کې مونځ کوو ځکه چې د رسول الله صلی الله علیه و آله مراد

دانه و چې په لاره کې مونځ مه کوئ، نو هغوی مونځ وکړو، کله چې د رسول الله ﷺ په مخکې ددې واقعي ذکر وشو نو رسول الله ﷺ هيڅوک هم ملائته نه کړل. نو په دې صحابه وو کې يوې ډلې د حديث ظاهري الفاظو ته وکتل او د مازديگر مونځ يې د ماخوستن څخه وروسته په بنو قريظه وو کې وکړو او بلې ډلې د صحابه وو د معنی مرادي لحاظ وکړو او د مازديگر مونځ يې په خپل وخت کې په همدې لاره کې وکړو، حافظ ابن قيم رحمه الله ليکي چې دا دوهمه ډله فقيهه وه او د دوو اجرونو مستحقه ده او اوله ډله معذوره بلکې ماجوره وه مګر د يوه اجر مستحقه وه. [زاد المعاد ج ۲/ ص ۷۲].

حافظ ابن حجر رحمه الله ددې حديث په تشرېح کې ليکي چې: قال السهيلي وغيره في هذا الحديث من الفقه أنه لا يعاب على من أخذ بظاهر حديث أو آية وعلى من استنبط من النص معنى يخصه. [ب ۱۶ ص ۶۷].

امام سهيلي او نور محدثين فرمايي چې ددې حديث څخه را معلومه شوه چې هغه څوک قابل د ملائتي نه دي چې د حديث او يا د آيت په ظاهر باندې عمل کوي او هغه څوک هم قابل د ملائتي ندي چې د آيت او يا د حديث څخه کومه معنی راباسي چې د نص تخصيص ورباندې راوړي، تعجب دی چې د رسول الله ﷺ نهې په نوټ تاييده ثقيله باندې مؤکده ده او د نهې څخه وروسته يې لفظ د اُحد راوړی دی چې د استغراق لپاره دی او هيڅ فرد ترينه هم مستثنی نه دی لکن بيا هم يوه ډله د حديث د ظاهر په خلاف عمل کوي، او بيا هم د ملائتي قابل نه دي بلکې د دوو اجرونو مستحق دي، او څوک چې په ظاهر عمل کوي هغه د يو اجر مستحق دی.

۲- د منافقينو يوې ډلې د رسول الله ﷺ په وينځه حضرت ماريه عنها باندې د خپل تره زوی حضرت مأبور رحمه الله سره د زنا تهمت ولګولو، او دا خبره دوهمره اندازه پورې خوره شوه چې خپله د رسول الله ﷺ هم يقين راغلو، او څه قراين او شواهد هم داسې وو چې هغوی په وجه يقين يې ځايه نه وو، نو رسول الله ﷺ په غيرت کې راغلو او حضرت علي رحمه الله ته يې امر وکړو چې ورشه حضرت مأبور چې دې په کوم ځای کې پيدا کړو قتل يې کړه، د رسول الله ﷺ الفاظ داسې و: اذهب فاضرب عنقه. [مسلم ج ۲/ ص ۳۶۸]. ورشه سربې ګټه کړه. حضرت علي رحمه الله لاړو حضرت مأبور رحمه الله لنگ خلاص شو، حضرت علي رحمه الله چې راو نيولو نو په کشمکش کې د حضرت مأبور رحمه الله لنگ خلاص شو، حضرت علي رحمه الله چې کله وليدلو نو معلومه شوه چې: لم يخلق الله له ما للرجال. [مستدرک ج ۴/ ص ۳۹].

الله ﷺ فطرتاً دده آله د تناسل نوه پیدا کړې، او د مسلم الفاظ داسې دي چې: «وإنه لمحبوب ماله ذکر» [مسلم ج ۲/ ص ۳۶۸] هغه نامرد دی د هغه بالکل آله د تناسل نه وه. حضرت علي ﷺ چې کله دا محسوس کړه چې پده کې هغه علت نه شته د کوم په وجه چې ده ته د دربار رسالت څخه د وژلو حکم شوی وو، نو حضرت علي ﷺ دا ظاهري حکم عملي نه کړو بلکې بیرته راغلو او رسول الله ﷺ ته یې قیصه ذکر کړه، رسول الله ﷺ وفرمایل چې: «الشاهد يرى ما لا يرى الغائب» [مسند أحمد ورجال أسناده ثقات. البداية والنهاية ج ۱/ ص ۳۰۴] و [روى أنس مثله وأسناده صحيح، الجامع الصغير ج ۲/ ص ۴].

رسول الله ﷺ حضرت د حد او یاد تعزیر په باب کې صریح حکم وکړو چې د هیڅ نرمي کولو گنجایش پکې پاتې نه شو، لکن حضرت علي ﷺ ددې حکم د منلو څخه ځان عاجز حساب کړو، او د دربار نبوت څخه ورته د ملاتیا په ځای افرین حاصل شو، نو حضرت علي ﷺ ته ددې حدیث د ظاهر څخه د مخالفت په وجه هیڅکله منکر د حدیث نه شي ویل کیدای، او نه کوم مسلمان ددې تصور کولی شي.

۳- د حضرت علي ﷺ څخه روایت دی چې: «فان أمة لرسول الله ﷺ زنت فأمرني أن أجعلها جلدتها أن أقتلها فذكرت ذلك للنبي ﷺ فقال: أحسنت» [مسلم ج ۴/ ص ۱۷۱].

د رسول الله ﷺ یوې وینځې زنا کړې وه نو ماته رسول الله ﷺ امر وکړ چې په دورويې ووهم، نو ما ولیدله چې د هغې نوی بچی پیدا شوی وو، نو زه وډار شوم چې که دې ښځې ته سزا ورکړم نو مړه به شي، نو (د وهلو څخه بغیر راغلم) رسول الله ﷺ ته مې قیصه وکړه، رسول الله ﷺ راته وفرمایل چې «تأبى الله علیک» د رسول الله ﷺ په حکم کې قیدونه او شرطونه نه وو لکن حضرت علي ﷺ چې د فقهاوو صحابه وو څخه وو په خپل اجتهاد باندې پدې پوه شو چې د رسول الله ﷺ حکم اگر چې په ظاهر کې مطلق دی لکن په حقیقت کې مقید او مشروط دی په دې شرط چې وینځه به نه مړه کیږي او د نفاس په حالت کې سزا ورکول کیدای شي چې مرگ راوړي. له دې وجې یې سزا ورنکړه.

۴- د حضرت براء بن عازب ﷺ یو اوگد حدیث دی په کوم کې چې د حدیبیې د صلحې پوره حالات ذکر شوي دي د حالاتو په مینځ کې دا مضمون هم راغلی دی چې کله د صلحې معاهده وشوه نو په صلح نامه کې کاتب حضرت علي ﷺ دا الفاظ هم ولیکل چې: «هذا ما قضی علیه محمد رسول الله ﷺ»

دمشركانو نماينده سهيل عليه السلام چې بيا وروسته مسلمان شو پدې باندې احتجاج وكړو چې كه مونږه دا منلې چې ته رسول الله يې نو بيا مو درسره اختلاف ولې كولو؟ لدې وجې د رسول الله صلى الله عليه وسلم لفظ لرې كړئ او ددې په ځاى د محمد بن عبد الله لفظ وليكئ، رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې: محمد رسول الله هم يم او محمد بن عبد الله هم يم لکن چې مشركان يې نه مني نو د حالاتو د استهيايي نزاکت له وجې يې وفرمايل چې: اُمّحُ رسول الله، قال: لا والله لا أحموك أبداً. [بخاري ج ۱ ص ۳۷۴]. يعنې د رسول الله لفظ وران كړه حضرت علي عليه السلام وفرمايل چې قسم مې دې په الله صلى الله عليه وسلم وي چې زه به يې هيڅكله هم وران نه كړم. او په يوه روايت كې داسې الفاظ دي چې فامر علياً أن يحاها فقال: علي عليه السلام والله لا أحاها. [مسلم ج ۲ ص ۱۰۵]. يعنې رسول الله صلى الله عليه وسلم علي عليه السلام ته امر وكړ چې دا الفاظ وران كړه لکن حضرت علي عليه السلام وفرمايل: قسم په الله صلى الله عليه وسلم چې زه به يې وران نه كړم.

ډېره د تعجب خبره ده چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د حضرت علي عليه السلام نوم اخلي او حكم ورته كوي چې اې علي دا الفاظ وران كړه لکن حضرت علي رضی الله تعالى عنه د حكم د منلو په ځاى په قسم سره وايي چې نه يې وړانوم. دبصيرت خاوندان په دې پوهيږي چې د مشركانو په مخ كې د حضرت علي رضی الله تعالى عنه ظاهري انكار هم د عشق محمدی (ص) او ادب محمدی (ص) د سمندر پټې څپې دي. او د حال په ژبه باندې كافرانو ته دا ويل دي چې د كوم پيغمپر په مينه كې مونږ د دنيا ټولې خوشحالي او مزې پرېښي دي دهغه د نقش ايستل له زړه څخه خو محال ده، مونږ د كاغذ څخه هم دهغه د نوم اېستلو ته تيار نه يو.

امام نووي رحمه الله فرمايي چې: (وهذا الذى فعله على رضى الله تعالى عنه من باب الادب المستحب، لانه لم يفهم من النبي صلى الله عليه وسلم تحيتهم نحو على رضى الله تعالى عنه بنفسه ولهذا لم ينكر، ولو حتم نحوه بنفسه لم يجوز لعلى رضى الله تعالى عنه تركه ولما أقره النبي صلى الله عليه وسلم على المخالفة). [شرح مسلم / ج ۲ / ص ۱۰۴].

دغه كار چې حضرت علي رضی الله تعالى عنه وكړ د مستحب ادب له باب څخه دى، ځكه چې حضرت علي رضی الله تعالى عنه د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د امر څخه دا راو فهموله چې ددې امر منل خپله په حضرت علي رضی الله تعالى عنه باندې لازم نه دي او له همدې امله حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم په حضرت علي كرم الله تعالى وجهه باندې څه گرفت ونه كړ. كه په حضرت علي رضی الله تعالى عنه

باندې دده په لاس وړانول لازم وي نو بيا به نه حضرت علي رضی الله تعالى عنه ته انکار جايز وای او نه به حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم په دې مخالفت باندې برقرار پېښی وای.

۵- له حضرت عبد الله بن عمر رضی الله تعالى عنه څخه روایت دی چې: له ده څخه حضرت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم پوښتنه وکړه چې: ته په څومره وخت کې قرآن کریم ختموې؟ ده (رض) ورته وویل چې زه هره شپه یو وار د قرآن کریم ختم کوم! حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمایيل چې: (اقرأ في كل سبع ليال مرة) [بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۵] یعنې په هره هفته کې یو وار ختم کوه. او په یو روایت کې الفاظ داسې دي: (فاقرأ في سبع ولا تزيد على ذلك) [بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۶] یعنې په هفته کې یواځې یو وار ختم کوه او په دې باندې زیاتوالی مه کوه! امام بخاري رحمه الله تعالى د روایاتو اختلاف ذکر کوي او فرمایي چې: (قال بعضهم في ثلاث وفي خمس وأكثرهم على سبع) [بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۶] یعنې ځینو په دریو او ځینو په پنځو او اکثر په اوو ورځو کې یو وار د قرآن کریم ختم ذکر کړی دی.

د روایت په لحاظ امام بخاري رحمه الله اوو ورځو روایت ته ترجیح ورکړې ده، که د دریو ورځو روایت راجع شي نو بیا هم د دریو ورځو څخه په کمو ورځو کې د قرآن کریم ختم کول په احادیثو کې په نظر نه راځي، مګر بیا هم په دې امت مرحومه کې ډېر داسې خلک تېر شوي دي چې یواځې په یوه شپه کې یې قرآن کریم ختم کړی دی. په صحابه کرامو کې چې چا په یوه شپه کې د قرآن کریم ختم کړی دی په هغو کې حضرت عثمان بن عفان رضی الله تعالى عنه، حضرت تمیم الداري رضی الله تعالى عنه او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله تعالى عنه په خاص طور سره دیادولو لایق دي. [قیام الليل / ص ۶۱، طبقات ابن سعد / ج ۲ / ص ۵۳ / طحاوي / ج ۱ / ص ۲۵۰ تهذيب التهذيب / ج ۱ / ص ۵۱۱ / طحاوي / ج ۱ / ۲۰۵ / قیام الليل / ص ۶۳].

او په امامانو کې چې چا په یوه شپه کې د قرآن کریم ختم کړی له امام اعظم رحمه الله څخه ماسوا په هغوی کې دالاندې کسان دیادولو قابل دي: امام شافعي رحمه الله به یواځې د روژې په میاشت کې او یا (۷۰) ختمونه کول. [تذکره الحفاظ / ج ۱ / ص ۳۲۹].

یو ځلې یې د اجماع د مسئلې په تلاش کې په یوه ورځ کې درې او په دریو ورځو کې نهه ختمونه وکړل. [مفتاح الجنة / ص ۲۹].

امام الجرح والتعديل يحيى بن سعيد القطان به يوه شپه او ورځ کې قرآن کریم ختماوه. [بغدادى / ج ۱۴ / ص ۱۴۱. تهذيب الاسماء واللغات / تنووى / ج ۲ / ص ۱۵۴].

د تاريخ اسماء الرجال اود طبقاتو په کتابونو کې د امام بخاري رحمه الله په حالاتو کې راغلي دي چې: (رکان يخنم بالنهار في كل يوم ختمه و يكون ختمه عند الافطار كل ليلة و يقول عند كل ختم دعوة مستجابة) [تاريخ بغداد / ج ۲ / ص ۱۲ / طبقات الكبرى / ج ۲ / ص ۹ / الحطه / ص ۲۲].

که د حديث ظاهري الفاظو ته گورو نو د اهل ظواهرو په شان به دا فتوى ورکوو چې: د مذکورو ورځو څخه په کمو ورځو کې د قرآن کریم ختمول مکروه تحریمي دي. [حاشیه بخاري / ج ۲ / ص ۷۵۶]. او معاذ الله په دې اسلافو به دا فتوى لگوو چې: دوى مکروه تحریمي کار کړى دى. مگر اهل علم دا هېڅکله نه وايي اود دې حديث آسانه مطلب دا بيانوي چې د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم دا ارشاد يواځې او يواځې په خپل امت باندې د شفقت او ترحم له پاره و.

۶- د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص رضی الله تعالی عنه دا شکایت تر رسول الله صلى الله عليه وسلم پورې ورسیدو چې ده د (صيامُ الدهر) او همدارنگه همېشه د ټولې شپې قیام لازم کړى دى، د کوم په وجه چې د نورو جایزو کارونو څخه علاوه د زوجیت په حقوقو کې هم ځل واقع شوى دى. حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې: داسې مکوه بلکې تهجد کوه او په هره میاشت کې درې ورځې روژې نیسه! هغه (رض) د زیادت خواش وکړ، نو حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې: بیا یوه ورځ روژه نیسه او یوه ورځ یې افطار کوه. داد حضرت داود علیه السلام روژه ده او له ټولو څخه بهتره ده. او په یو روایت کې الفاظ داسې دي چې: (قال النبی صلی الله علیه وسلم لا صام من صام الا بد مرتین) [بخاری ج ۱ / ص ۲۶۵] حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم دوه ځلې وفرمايل: څوک چې همېشه روژه نیسي دهغه روژه نه کېږي. لکن په دې مرحومه امت کې بې شماره داسې خلک تېر شوي دي کوم چې (صائم الدهر) وو. حضرت امام شعبه بن الحجاج، امام الوکیع بن الجراح، امام بخاری رحمه الله او همداراز د غیر مقلدینو امام حافظ عبد الله روپړي رحمه الله هم صایم الدهر وو.

[تحفة الاحوذی / ص ۲۲۲ / تاریخ بغداد / ج ۱ / ص ۴۷۰ / میزان الكبرى / ج ۱ / ص ۵۰ / تنایح التقليد / ص ۳۰].

۷- حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د فطرت په خصلتونو کې يوداهم وفرمايل چې: (ونتف الابط) [بخاري/ ج ۲/ ص ۸۷۵ / مسلم / ج ۱ / ص ۱۲۸]. د تخرگونو د وېښتانو اېستل. په هېڅ صعيح حديث کې د تخرگونو د خړېلو ذکر نه دی راغلی، حالانکه جمهور اُم په تنف باندې عمل نه کوي، نو آيا د ټول امت تارکين د عمل بالحديث دي؟ امام نووي رحمه الله او قاضي شوکاني رحمه الله د (تنف الابط) په تشريح کې ليکي چې: (أما نتف الابط فسنّة بالاتفاق والافضل فيه التنفّ لِن قِيّ عليه و يحصل أيضاً بالخلقي وبالتّورة، و حكي عن يونس بن عبد الأعلى قال: دخلتُ على الشافعي رحمه الله و عنده المزين يخلق ابطة فقال الشافعي رحمه الله علمتُ ان السنّة التّنّف و لكن لا اقوى على الوجع.) [شرح مسلم / ج ۱ / ص ۱۲۹ / نيل الاوطار / ج ۲ / ص ۱۲۴]. د تخرگونو څخه د وېښتانو اېستل اتفاقي سُنْت دی، او بهرته اېستل دي چې څوک يې کولای شي. او په کلولو او په چونه باندې په لرې کولو سره هم دا مقصد حاصلېږي. يونس بن عبد الأعلى رحمه الله فرمايي چې: زه امام شافعي رحمه الله ته ورغلم نو د امام شافعي رحمه الله سره حجام ناست و چې د تخرگونو وېښتان يې خړېل، امام شافعي رحمه الله وفرمايل چې: زه پوهېږم چې سُنْت طريقه د وېښتانو اېستل دي لکن زه د درد زور نه لرم. نو امام شافعي رحمه الله او نور ائمه کرام چې د شريعت له روح څخه خبر دي او يواځې په پوستکي باندې اکتفاء نه کوي، په دې پوهېږي چې مقصود بالذات د وېښتانو ختمول دي، هغه که په هره طريقه سره وي.

۸- حضرت انس بن مالک رضی الله تعالی عنه څخه روايت دي چې: قال النبي صلى الله تعالى عليه وسلم لا يتمنّين أحدكم الموت من ضرّ أصابه فان كان لا بُدّ فاعلاً فليقلّ اللَّهُمَّ أحْيِنِي ما كانت الحياة خيراً لي و توفي إذا كانت الوفاة خيراً لي. [بخاري / ج ۲ / ص ۸۴۷].

حضرت رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فرمايلي دي چې: هېڅوک دې هېڅکله هم د تکليف له امله مرگ نه غواړي، خو که خامخا د مرگ تمنا کوي نو داسې دې وايي چې: يا الله! که ژوند راته خير وي نو ژوند راکړه او که مرگ راته خير وي نو مرگ راته راکړه.

په دې حديث کې د ضرر او تکليف لفظ مطلق ذکر شوی دی، چې که ديني تکليف او که دنياوي. او نهيه هم د ثبوت تاييد ثقيله سره راغلې ده. مگر د حديثو شارحين په دې ځای کې له ضرر څخه (دنيوي ضرر) مراد کړی دی، لکه څرنگه چې حافظ ابن کثير رحمه الله فرمايي چې: (و المراد بالضرر ههنا ما يخص العبد في

بدنه و نحوه لا فی دینه. [البدايه والنهايه / ج ۱ / ص ۲۱۹]. يعنى له ضرر خفه بدني ضرر مراد دى، لکه مرض وغيره. له دې خفه ديني ضرر مراد نه دى.

د امام بخاري رحمه الله چې کله د خپل استاد امام محمد بن يحيى الذهلي رحمه الله سره په ځينو مسايلو کې اختلاف رامنځ ته شو نو د بخارا د حاکم او د نورو وطنوالو په سازش باندې له سمرقند خفه هجرت کولو ته مجبور شو او دوه فرسخه لري (خرتنگ) ته ولاړ، امام عبد الجبار السمرقندي فرمايي چې: (فسمعت ليلة من الليالي و قد فرغ من صلوة الليل يدعوا و يقول في دعائه: اللَّهُمَّ! إِنَّهُ ضَاعَتْ عَلَى الْأَرْضِ بِمَا رُحِبَتْ فاقبض اليك، قال فما تم الشهر حتى قبضه الله اليه. وقبره (پد خرتنگ) [تاريخ بغداد / ج ۲ / ص ۳۴ / طبقات الشافعية الكبرى / ج ۲ / ص ۱۴].

ما يوه شپه له امام بخاري رحمه الله نه واورېدل چې د تهجدو له لمانځه خفه وروسته يې داسې دُعا کوله چې: (يا الله! ستا د پراخه ځمکه نوره په ماتنگه شوې ده، نور ما خپل لوري ته دروغواړه. له دغه دعا کولو نه وروسته يوه مياشت نه و تېره شوې چې امام بخاري رحمه الله وفات شو. او قبر يې په (خرتنگ) کې دى. امام وکيع بن الجراح به هم په يوه شپه کې قرآن کریم ختماوه. [بغدادى / ج ۳ / ص ۴۷۰]. داسې خلک په سلگونو او له سلگونو خفه زيات دي.

۹- کله کله داسې هم وي چې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم له يوشې خفه منعه کې وي مگر د حديث الفاظ ددې تشرېح او تفصيل خفه ساکت وي چې دا نهې په څه درجه کې ده؟ د حرامو په مرتبه کې ده او که د خلاف الاولی؟ مگر اهل علم د فراست او د تفقه په ذریعه ددې حديث مرتبه متعین کوي. مثلاً: د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حديث کې راځي چې: (ثُمَّ بَعَثَ الْجَنَائِزَ وَلَمْ يَعِزْ عَلَيْنَا) [بخاري / ج ۱ / ص ۱۷۰]. مونږه (زنانه) په جنازو کې له شرکت کولو خفه منعه شوې وو، لکن په مونږ باندې ددې تاکيد نه و شوی. او ددې (رض) په يوروايت کې داسې الفاظ راغلي دي چې: (كُنَّا نَنْهَى عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ وَلَمْ يَعِزْ عَلَيْنَا) [مسلم / ج ۱ / ص ۳۰۴].

مونږه (زنانه) د جنازو پسې له تللو خفه منعه شوې وو، ليکن په مونږ باندې ددې تاکيد نه و شوی. امام نووي رحمه الله ددې په تشرېح کې ليکي چې: (معناه نهانا رسول الله صلى الله عليه وسلم عن ذلك نهى كراهية تنزيهية لا نهى عزيمة و تحريم. [نووی / ج ۱ / ص ۳۰۴]. ددې معنا داده چې مونږه (زنانه) رسول الله صلى

الله عليه وسلم په جنازو کې د شریکېدلو څخه منع کړې وو، لکن دا نهی د تنزیه په مرتبه کې وه، د تحریم اود تاکید په مرتبه کې نه وه.

له دې څخه معلومه شوه چې: ام عطیه رضی الله عنها د خپل اجتهاد او تفقه په ذریعې دا معلومه کړه چې ددې نهیې مرتبه د تحریم مرتبه نه ده، حالانکه په الفاظو کې دا تقسیم نشته، خو بیا هم دې بی بی (رض) د حدیث له منځ څخه د کراهت تنزیه معنار اېستلې ده.

۱۰- کله کله داسې هم شوي دي چې: حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم یو حکم یواځې د مشورې په طریقه ورکړی وي اود هغې منل او نه منل دواړه جایز وي. اود دې حکم د منلو څخه انکار نافرمانی نه وي. مثلاً: کله چې حضرت بریر رضی الله عنها آزاده شوه نو د شرعي حکم مطابق دې بی بی ته خیار عتق ثابت شو، چې د خپل پخواني مېړه (حضرت مغیث رضی الله عنه) سره په هماغه نکاح کې پاتې کېږي او که نکاح فسخ کوي. نو حضرت بریرې رضی الله تعالی عنها له حضرت مغیث رضی الله تعالی عنه څخه جدایی خوښه کړه. حضرت مغیث رضی الله تعالی عنه به په کوڅو کې ګرځیده او په ژړا ژړا سره به یې ږیره لنده شوه او دې بی بی (رض) ته به یې سوال او زاری کولې چې له ما څخه مه جدا کېږه! حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت بریرې (رض) ته وفرمایل چې: په حضرت مغیث رضی الله عنه باندې رحم وکړه! هغې (رض) ورته وفرمایل چې: (یا رسول الله! تأمرني؟ قال: انها أنا أشفع! قالت: فلا حاجة لي فيه. [بخاری / ج ۲ / ص ۷۹۵ / مشکوٰۃ / ج ۲ / ص ۲۷۶]. یعنی یا رسول الله! ته ماته امر کوي؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل: زه سفارش کوم! حضرت بریرې (رض) وفرمایل چې: بیا نو زما ده (رض) ته ضرورت نشته.

حضرت بریرې (رض) په خپل تفقه او اجتهاد سره د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د حکم مرتبه متعینه کړه، چې که دا حکم او امر وي نو په ما باندې یې منل واجب دي، نو بیا یې له منلو څخه پرته بل علاج نشته. او که یواځې مشوره وي نو بیا ماته د منلو او دنه منلو حق حاصل دی.

۱۱- کله کله داسې وي چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د ظاهري حکم منل غټ جرم اود رسول الله صلی الله علیه وسلم له رضا څخه مخالفت وي، اود ظاهري حکم نه منل د رسالت د مراد اود نبوت له منشا سره موافقت وي. که یقین مه نه راځي نو لاندې روایت وگورئ!

حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د اودس ماتي د مسائلو په بيان كې وفرمايل چې: تاسو كعبې شريفې لوري ته مه مخ اړوئ او مه ورته شا اړوئ! بلكې: (شَرِّقُوا) او (غَرِّبُوا) [بخاري / ج ۱ / ص ۲۶]. يعنې د مشرق او يا د مغرب طرف ته مخامخ كېښئ! او په يوروايت كې الفاظ داسې دي: (ولكن شَرِّقُوا او غَرِّبُوا) [مسلم / ج ۱ / ص ۱۳۰] او لکن د مشرق او يا د مغرب په طرف مخ كړئ!

امام نووي رحمه الله فرمايي چې: دا حُكْم د اهل مدينه وو او د هغه چاله پاره دی چې د هغوی قبله شمال او يا جنوب طرف ته وي. [نووي / ج ۱ / ص ۱۳۰].

اوس که په افغانستان، پاکستان او هندوستان او د دې سَمْت په نورو هيوادونو كې خوك د (شَرِّقُوا) او (غَرِّبُوا) په ظاهره عمل وكړي نو دا به د قبلې توهين وي. اود نبوت د مراد څخه به مخالفت وي. اود حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د خفگان سبب به وي.

۱۲- كله كله داسې وي چې: د الله تعالى جل جلاله د حُكْم د حقيقت معلومول ممكن نه وي، نو په داسې ځاى كې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم مُجتهد ته امر كوي چې د الله تعالى جل جلاله د حُكْم څخه صَرَفِ نظر شي او په خپل اجتهادي حُكْم باندې عمل وكړي. نو دلته د الله تعالى جل جلاله د حُكْم څخه صَرَفِ نظر او په خپل اجتهاد باندې عَيْن د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د حُكْم منل دي.

لكه څرنگه چې يو لوى حديث مبارك دی، په هغې كې راغلي دي چې: كله به چې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د ښمن په لوري كوم لښكر لېرلو نو د لښكر امير ته به يې ضروري او مفيد وصيتونه او نصيحتونه كول او په دغو نصيحتونو كې دا هم راغلي دي چې (واذا حاصرت اهل حصن فأرادوك ان تنزلهم على حُكْم الله فلا تنزلهم على حُكْم الله ولكن انزلهم على حُكْمك فانك لا تدري اتصيب حُكْم الله فيهم ام لا؟). [مسلم / ج ۲ / ص ۸۲ / ابو داود / ج ۱ / ص ۳۵۲ / ترمذی / ج ۱ / ص ۱۹۷ / ابن ماجه / ص ۲۱۰].

يعنې چې كله مو د يوې قلا والا محاصره كړل او هغوی د صلحې په غرض دا اراده وكړه چې تاسو هغوی د الله جل جلاله په حُكْم باندې را كوز كړئ نو تاسو هغوی ته د الله جل جلاله په حُكْم باندې پناه مه وركوئ! بلكې په خپل (اجتهادي حُكْم) باندې پناه وركړئ! ځكه چې تاسې په دې نه پوهېږئ چې تاسې به په دې كې د الله جل جلاله حُكْم ته ورسېږئ او كنه؟

نو یو طرف ته د الله جل جلاله دا حکم دی چې (إِنَّ الْحُكْمَ لِلَّهِ) یعنې د الله جل جلاله څخه بغير د بل هېچا له پاره حکم نشته. او بل طرف ته حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې صحیح حدیث کې د لښکر امر او ته فرمایي چې: (فَلَا تَزْلَمُ عَلَى حُكْمِ اللَّهِ) یعنې دوی دا الله جل جلاله په حکم مه راګوزوئ! بلکې په خپل حکم یې دې ته تیار کړئ! ځکه چې ممکنه ده چې د الله جل جلاله د حکم د حقیقت پورې ستاسو رسېدل ونه شي.

له دې څخه دا مسئله هم راملومه شوه چې: که په دې ځای کې مجتهد خطا شي، نو بیا هم مأجور دی. اود امام نووي رحمه الله له تشرېح څخه یو بله مسئله هم راملومېږي، او هغه دا چې: کله نهی د تنزیه له پاره وي، هغه (رحمه الله) فرمایي چې: (هَذَا النَّهْيُ أَيْضاً عَلَى التَّنْزِيهِ وَالِاحْتِيَاظِ، وَفِيهِ حُجَّةٌ لِمَنْ يَقُولُ: لَيْسَ كُلُّ مُجْتَهِدٍ مُصِيبًا، بَلِ الْمَصِيبُ وَاحِدٌ وَهُوَ الْمَوَافِقُ لِحُكْمِ اللَّهِ تَعَالَى فِي نَفْسِ الْأَمْرِ.. الخ) [نووی شرح مسلم ج ۲ / ص ۸۲].

دا نهیې د تنزیه اود احتیاط له پاره ده او په دې کې دهغو خلکو له پاره هم دلیل دی چې هغوی وایي چې هر مجتهد مُصِيب نه دی. بلکې مصیب یو اخی هغه دی د کوم فیصله چې په نفس الامر کې د الله جل جلاله له حکم سره مطابقه وي.

ددې مسئلې نور دېر مثالونه دي، مونږ به یو اخی په همدې اکتفاء وکړو.

د منصف سري له پاره دا کافي ده او له دې څخه په آسانی سره ځان په دې پوهولی شي چې د حدیث د ظاهري الفاظو څخه علاوه کله ددې حدیث په منع کې قید او شرط پټ وي. او کله پکې کوم کم او علت پټ پروت وي. او کله د ظاهري الفاظو په عکس کې ادب پروت وي. کله په صیغې د امر کې اباحت، استحباب او نُدب مضمر وي. او کله په نهیې کې احتیاط او تنزیه وي. کله پکې ترخُم او ترفُق وي، او کله امر او نهی صرف د مشورې په طریقه وي. او کله د ظاهري لفظ څخه یو شی راملومېږي، لکن له هغې څخه مستنبطه معنابل څه وي. چې مجتهد یې راملومولای شي.

له دې هر څه څخه وروسته د اهلِ ظواهر و د لفظ پرستی یو اخی یو مثال وړاندې کوو، چې په هغه کې یې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم بلیغې جملې د څومره حماقتونو څخه قربان کړي دي.

حضرت جابر رضی الله تعالی عنه اود حضرت ابوهریره رضی الله عنه او نورو صحابه وورضى الله عنهم تخه روايت دی چې: (عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه نَهَى ان يُبَالَ في الماء الزَّاكِيْد . وعن النبي صلى الله عليه وسلم قال: لا يَبُولُنَّ أَحَدُكُمْ في الماء الذَّاثِم ثم يَغْتَسِل مِنْهُ) [مسلم/ ج ۱ / ص ۱۳۸]. حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم په ولاړو اوبو کې له مټيازو کولو څخه منعه کړې ده. او په یو روايت کې داسې راځي چې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي چې: په تاسو کې دې هيڅوک هم په ولاړو اوبو کې مټيازې نه کوي، چې بیا ترې نه غسل هم کوي.

جمهور امت فرمايي چې: لکه څرنگه چې په اوبو کې تشې مټيازې کول منعه دي، نو همدارنگه پکې غټې مټيازې کول هم منعه دي او د حيواناتو مټيازو هم همدا حکم دی. اود اوبو په څنگ کې په داسې ځای کې هم اودس ماتې ممنوع دی چې دهغه ځای څخه اوبو ته ورځي. او په بل داسې لوبښي کې هم ممنوع دي چې هغه په اوبو کې وړاړولی شي. ځکه چې علت د منع د اوبو نجس والی دی او هغه په دې ټولو صورتونو کې متحقق کېږي. مگر مشهور محدث داود ظاهري المتوفی (۲۷۰هـ) په الفاظو باندې او بعضې نور اهل ظواهر د جمود بنکار شوي دي. لکه څرنگه چې امام نووي رحمه الله فرمايي چې: (حُكِيَ عن داود بن علي الظاهري ان النبی مختص ببول الانسان ینفیه و ان الغائط ليس كالبول، و کذا اذا بال في اناء ثم صبه في الماء او بال بقرب الماء و هذا الذي ذهب اليه خلاف الاجماع وهو من أقبح ما نقل عنه في الجمود على الظاهر. والله اعلم) [نوی / ج ۱ / ص ۱۳۸].

له داود ظاهري څخه حکایت دی چې په حدیث کې دا نهی یواځې د انسان تر هغو مټيازو پورې خاصه ده چې په خپله یې پکې وکړي، د حیواناتو مټيازې په دې حکم کې نه دي داخلې. او همدارنگه د انسان غټې مټيازې هم په دې حکم کې نه دي داخلې، یعنې د غولو کول په ولاړو اوبو کې روا دي. او همدارنگه دا هم روا دي چې د اوبو په څنگ کې په داسې ځای کې مټيازې وکړي چې دهغه ځای څخه اوبو ته راځي. او همدارنگه په داسې لوبښي کې هم مټيازې کول رواي دي چې دهغه لوبښي څخه مټيازې په اوبو کې وړاړولی شي. د داود ظاهري دا مذهب د اجماع څخه مخالف دی او د (جمود علی الظاهر) بدترین مثال دی همدې ته ورته الفاظ ابن دقیق العید هم ويلي دي. هغه فرمايي چې: بما يعلم قطعه بطلان ما ذهب اليه الظاهرية الجامة من ان الحكم مخصوص بالبول في الماء حتى لو بال في كوز و صبه في الماء لم يضر عندهم او لو بال خارج الماء

فجرى البول الى الماء لم يضر عندهم ايضاً والعلم القطعى حاصل ببطلان قولهم لاستواء الامرين في الحصول في الماء فان المقصود اجتناب ما وقعت فيه النجاسة من الماء وليس هذا من محال الظنون بل هو مقطوع به (احكام الاحكام / ج ۱ / ص ۸).

د اهل ظواهر و دې يې خايه جمود باطل والى په يقيني ډول معلوم دى، كوم چې وايي چې: دا حكم په اوبو كې د متيازو د كولو پورې خاص دى، حتى كه كوم سړي په كوزه كې متيازې وكړې او په اوبو كې يې واړولې نو ددوى په نزد ضرر نه رسوي. او همدارنگه دا هم پروا نه لري چې يو سړى له اوبو څخه بهر متيازې وكړي او هغه اوبو ته راشي. اود قطعي علم څخه د خبره راعلمو ميري چې ددوى دا قول باطل دى، ځكه چې داوبو دنجس والي له پاره دا دواړه خبرې يو برابر دي، ځكه چې مقصود دادى چې اوبه له نجاست څخه وساتلى شي. اودا د ځمان خبره نه ده، بلكې قطعي ده.

تعجب دى چې ظاهر يينان شپه او ورځ دا ډول ډنگوي چې فلان فلان له حديثو څخه منكر دي اود اهل حديثو له ډلې څخه خارج دي او يواځې مونږه عاملين بالحديث يو، نور هېڅوك هم دا حق نه لري چې ځان ته (عامل بالحديث) ووايي.

امام سبكي رحمه الله د اهل ظواهر د اختلاف په باره كې درې مذهبنه رانقل كړي دي.

اول دا چې: ددوى اختلاف مطلقاً نه دى معتبر.

دوهم دا چې: مطلقاً معتبر دى.

او دريم دا چې: كه ددوى قول د قياس جلي څخه مخالف و نو بيا نه دى معتبر، او كه مخالف نه و نو بيا معتبر دى. اود قاضى ابوبكر په حواله ليكي چې: (ان اصحاب الظاهر ليسوا من علماء الشريعة وانما هم نقلة ان ظهرت الثقة) [طبقات / ج ۲ / ص ۴۵]. اهل ظواهر د دين علماء نه دي. بلكې يواځې ناقلين دي كه ثقه والى يې ښكاره شي.

پوښتنه آيا هره رايه مذمومه ده ؟

جواب: د بعضي احاديثو او اثارو څخه د رائي مذمت راعلمو ميري نو ددې له وجه بعضي متعصب او خود غرضه خلك بغير تفصيل څخه هرې رائي ته مذمومه وائي حالانكه رايه په دوه قسمه ده يوه مذمومه رايه ده. او بله رايه ممدوچه رايه ده.

مذومه رایه هغه ده چي د کتاب اوسنت په مقابله کې وي او یا شي بنیاد په کتاب او په سنت او په اجماع باندې نه وی کینودل شوي او یا د غیر مجتهد رایه وی او ممدو حه رایه هغه ده چي په کتاب الله یا په سنت او یا په اجماع باندې مبنی وي او د کتاب او د سنت په مقابله کې نه وي .

په احادیثو او په انارو کښي مذومه رایه

(۱) په یو روایت کې راځي چي : ومن قال في القرآن برأيه فليتبوأ مقعده من النار. ترمذي ج ۲ ص ۱۱۹ مشکوة ج ۱ ص ۳۵. چاچي په خپله رایه باندې په قرآن کریم کې خبری وکړي نو ځان ته دې په اور کې ځای تیار کړي او په یو بل روایت کې راځي چي : من قال في القرآن برأيه فاصاب فقد اخطا، ترمذي ج ۲ ص ۱۱۹ مشکوة ج ۱ ص ۳۵

چاچي د قرآن تفسیر دخپلي رائي مطابق وکړو او دده خبره صحیح راووتله نو بیا هم خطا شو .

ددې روایت په سند کې سهیل بن عبد الله متکلم فیه راوی دي او په دې کې هغه رایه ذکر شویده چي د قرآن او د سنت د اصل روح څخه مخالف وي .

(۲) رسول الله ﷺ فرمائي چي زما امت به د دوه او یا فرقو څخه ریات شي او په دې ټولو کې به سخت فتنه گر قوم هغه وي چي : يقيسون الامر برأيه فيحلون الحرام ويحرمون الحلال. مستدرک حاکم ج ۴ ص ۱۴۰. په خپله رایه باندې به د شيانو قیاس کوي حرام به حلالوي او حلال به حراموي .

ددې حدیث په باره کې یحیی بن معین رحمته الله علیه فرمائي چي لا اصل له : بغدادی ج ۱۴ ص ۳۰۷ میزان ج ۲ ص ۵۳۵ تهذیب التهذیب ج ۱۰ ص ۴۶۰ ددې حدیث په سند کې نعیم بن حماد راغلي دي چي کذاب او وضاع دي امام حاکم ورته صحیح ویلي دي لیکن علامه ذهبی رحمته الله علیه ورته موضوعي ویلي دي . د حاکم تساهل مشهور دي علامه خطیب بغدادی رحمته الله علیه پدې حدیث باندې تقریباً څلور صفحي بحث کړي دي او په آخر کښي یې خپله فیصله داسي لیکلي ده چي " فقال كل من حدث به عن عيسى بن يونس غير نعیم بن حماد فاما اخذه عن نعیم " ج ۱۳ ص ۳۱۱ د عیسی بن یونس څخه چي د نعیم بن حماد څخه علاوه هر چا داروایت راخستي دي نو هغه د نعیم بن حماد له طریقه دي همدارنگه په دې موضوعي حدیث کې دهغي رائي مذمت دي چي دهغي په وجه حلالو ته حرام او یا حرامو ته حلال وویلي شي بغیر د کوم شرعي ثبوت نه . او دا خبره ظاهره ده چي حل او حرمت د نص څخه ثابتېږي نو د رایه خامخا د نص په مقابل کې شوه .

(۳) حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمایا جی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایا جی بنی اسرائیل خکھ هلاک شول چي په دوي کې دوه رگې خلک پیدا شول. فوضعوا الراي فضلو، دارقطني ج ۲ ص ۴۸۶

ددې حديث په سند کې کلبی دي او کلبی ضعیف دي و قيل کذاب دي، تعليق المغني ج ۲ ص ۴۸۶ تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۸۰

(۳) حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ موقوف او مرفوع روایت دي چي: فافتوا بالراي فضلو واضلوا. لیکن دموقوف روایت په سند کې قیس بن ابی الریبع دي اکثر محدثین ورته ضعیف وائي امام وکیع ورته ضعیف وائي ابن معین فرمائي چي ضعیف لایساوي شیئا ابن مدینی او ابوذرعه او یعقوب بن ابی شیبہ ورته ضعیف وائي نسائي ورته متروک الحديث وائي او امام احمد ورته شیعه وائي ابن سعد عجلي دارقطني او ابو احمد الحاكم ورته ضعیف وائي تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳۹۳ تا ص ۳۹۵

او دمرفوع روایت په سند کې په مجمع الزوائد کې همد ا قیس بن ربيع دي او دابن ماجه ره سند کې سويد بن سعيد دي چي محدثو پري جرحي کړي دي وگوره، تهذيب التهذيب ج ۴ ص ۲۷۳ علاوه دا چي دمذمومي رائي په قباحه کې هيڅ خبره نه شته.

(۴) حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چي: (اياكم واصحاب الراي فانهم اعداء السنن اعيتهم الاحاديث ان يحفظوها فقالوا بالراي فضلو واضلوا. [دارقطني ج ۲ ص ۴۸۶].

داصحاب الراي څخه ځان وساتي خکھ چي هغوي دستودشمنان دي دا حاديثو يادول ددوي د طاقت څخه بهرو و له دي وجه ئې په رايه باندي عمل شروع کړ و نو خپله هم گمراهان و و نور خلک ئې هم گمراهان کړل، ددي اثر په سند کې مجالد بن سعيد متکلم فيه راوی وی اکثر محدثین ورته ضعیف وائي لکه يحيى بن سعيد، ابن مهدي، امام احمد، ابن معین، داودي، نسائي، ابن جبان وغيره. تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۴۱

(۵) په بخاري کې روایت دي حضرت سهل بن حنيف رضی اللہ عنہ فرمائي چي يا ايها الناس اتهموا راياكم علي دينكم. بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۷ مسلم ج ۲ ص ۱۰۶

اي خلکو ددين په مقابل کې خپله رايه بې اعتباره وشميري امام بخاري رحمته اللہ علیہ ددي مطلب داسي بيانوي چي: قال ابو عبد الله اتهموا راياكم يقول مالم يكن فيه كتاب ولا سنة ولا ينبغي ان يفتي. بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۷.

يعني داسي رايه بي اعتباره وشميري دگومي بنياد چي په كتاب او په سنت باندي نوي ايښودل شوي دبغاري محشي ليکي چي: اي لا تعملوا في امر الدين بالرأي المجرّد الذي لا يستند الي اصل من الدين هاشم بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۷ په هغه رايه باندي عمل مه کوي چي دکوم دليل شرعي طرفته منسوبه نه وي.

(۶) او امام بخاري رحمته الله عليه په خپل صحيح بخاري کې يو مستقل باب پدي قائم کړي دي: باب ما ينکر من ذم الرأي وتكلف القياس: ج ۲ ص ۱۰۸۶.

يعني دا باب دي په بيان او ذکر دراي مضموم او په تکلف سره قياس کولو کې. ددي لاندېې شارحينو داسي بيان کړي دي.

اي الذي يكون علي غير اصل من الكتاب والسنة والاجماع واما الرأي الذي يكون علي اصل من هذه الثلاثة فهو محمود وهو الاجتهاد وقوله وتكلف القياس اي الذي لا يكون علي هذه الاصول لانه ظن والظن رد واما القياس الذي يكون علي هذه الاصول فغير مضموم وهو الاعتبار، والاعتبار مأمور به فالقياس مأمور به وذلك لقوله تعالى فاعتبروا يا اولي الابصار فتكون حجة هاشم ج ۲ ص ۱۰۸۶

يعني هغه راي مضمومه ده چي په كتاب او سنت او اجماع باندي يې مبني او بنياد نوي او دکوي راي مبني او ماخذ چي يو اصل ددغه اصول ثلاثة وونه وي نو هغه ممدوحه او مقبوله ده او دپته اجتهاد وائي او دتکلفي قياس نه مراد هغه قياس دي چي په يو اصل ددغه اصول ثلاثو باندي متفرع نه وي او ظن ورته وائي او ظن مردود دي او کوم قياس چي په دغه اصولو باندي مبني او متفرع وي هغه ته اعتبار وائي او دا غيرم مضموم دي او داعتبار چي قياس ورته هم وائي مأمور به دي څرنگه چي الله ﷻ فرمائي چي (فاعتبروا يا اولي الابصار) اي دنظر او دبصيرت خاوندانو تاسو اعتبار او قياس وکړي نو ددي قول لوجه قياس حجة شرعي دي.

(۷) حضرت عبد الله ابن عباس رضي الله عنه فرمائي چي:

من احدث رأيا ليس في كتاب الله ولم تمض به سنة من رسول الله ﷺ لم يدركها هو منه اذا القي الله عزوجل (داري ج ۱ ص ۵۷ طبع دمشق).

يعني چا چي داسي راي قائمه کړه چي دكتاب الله او سنت رسول الله ﷺ نه، نه وه نو معلومه نه ده چي دده به دا الله ﷻ سره په کوم حال ملاقات کيږي او څنگه حشر به يې کيږي؟

امام شعبی رحمۃ اللہ علیہ مذموم می رآی پە بارە کنبی فرماڻی چي: (وما قالوا برائهم فאלقه فی العیش) يعني هغه ڇوڪ چي دخيلو مذموم رآيو نه ويناوی کوي دهغوي رآی پە لیترين کي گزار کري.

(۷) حضرت عمر بن عبد العزيز رحمۃ اللہ علیہ خپلو حکامو ته يو خط کي داسي ليکنه کري وه (لا راي لاحد في كتاب وانما رآي الائمة فيما لم ينزل فيه كتاب ولم تمض فيه سنة سنهارسول الله ﷺ ولا راي لاحد في سنة رسول الله ﷺ) (دراي ج ۱ ص ۱۱۴ طبع دمشق وطبع هندص ۶۲)

يعني پە کتاب الله کي دهیچا راي ته اعتبار نشته اما دائمه مجتهدينو راي پە هغه اشياؤ کي معتبر ده چي د کتاب الله او سنت رسول الله ﷺ نه پکي تصريح نه وي ارغلي او کوم شيان چي پیغمبر ﷺ سنت گرځولي دي پە هغه کي دهیچا راي قابل اعتبار نه ده.

(۸) حضرت امام ابو بکر احمد بن الحسين البیهقي الشافعي المتوفى — ۴۵۸ هجري د حضرت عمر رضي الله عنه نه روايت کري دي چي هغه پە منبر باندې وفرمايل چي اي خلکو! جناب رسول الله ﷺ چي کومه راي قائم کري ده نو هغه باندې وحی نازليري نو هغه راي ځکه معتبر ده اوز مونږه راي خو ظن او تکلف دي مذکوره امام ددي قول داسي تشریح کري ده، (وانما اراد به والله اعلم الراي الذي لا يكون مشبها باصل وفي معنا ورد ما روي عنه وعن غيره في ذم الراي فقد روينا عن اكثرهم اجتهاد الراي في غير موضع النص والله اعلم. (سنن کبري ج ۱۰ ص ۱۱۷۰ طبع دائرة المعارف حيدرآباد دکن)

يعني والله اعلم خود حضرت عمر رضي الله عنه مراد هغه رايه ده چي دکوم اصل د اصولو ثلاثه وو سره مشابهه نه وي اونه پە کوم اصل باندې بناء وي او همدا دهغو خلکو مراد هم دي چي دهغوي څخه دراڻي مذمت رانقل شوي دي ځکه چي مونږ ددغو اکثر و صحابه وو وغيره هم څخه پە غير منصوبي خايونو کي اجتهاد راڻي رانقل کري دي.

(۹) حضرت علي کرم رضي الله عنه نه روايت دي هغه فرمايل دي چي قاضيان دري قسم دي يو قسم جنت والادي دا هغه قاضيان دي چي حق پيژني او ددوي اجتهاد د حق مطابق واقع وي دوهم دوزخيان دي دا هغه قاضيان دي چي عمد اقصا د حق خلاف فيصلې کوي او دريم قسم هغه دي چي (اجتهد رايه فاخطا) دخپلي راي نه اجتهاد وکري خو پکي خطا شي.

امام بيهقي رحمه الله ددي تفسير حضرت ابو العالية المتوفى ص ۹۳ هجري نه رانقل کري اوداسي تشریح يې کړي ده چي:

(ان الخبر ورد فيمن اجتهد رايه وهو من غير اهل الاجتهاد فان كان من اهل الاجتهاد فاختاء فيما يسوغ فيه الاجتهاد رفع عنه خطاءه انشاء الله تعالى بحكم النبي ﷺ في حديث عمرو بن العاص ﷺ واي هريرة ﷺ (السنن الكبرى ج ۱ ص ۱۱۷

ددغه حديث نه مراد هغه شخص دي چي دخلي راي خخه اجتهاد وکړي او حال دا چي داد اجتهاد اهل نوي او که چرته د اهل الاجتهاد نه وه او بيا په هغه اشياؤ کې خطاء شو چي پکې د اجتهاد گنجایش وه نودنبی اکرم ﷺ په حکم چي حضرت عمرو بن العاص ﷺ او حضرت ابو هريرة ﷺ نه روايت دي گناه ترينه بالکل مرفوع ده.

(۱۰) حضرت عمرو بن العاص ﷺ المتوفى ۴۳ هجري روايت داسي دي حضرت رسول الله ﷺ فرمائي دي چي (اذا حکم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران واذا حکم الحاكم فاجتهد فاختاء فله اجر) بخاري ج ۲ ص ۱۰۹۲ مسلم ج ۲ ص ۷۶ سنن الکبري ج ۱ ص ۱۱۸ يعني کله چي يو فيصله کونکي اجتهاد وکړي او پکي حق ته ورسېږي نو هغه ته دوه اجره دي او که اجتهاد نه وکړ او پکې خطا شو نو هغه لره يواجر دي.

په همدې الفاظو باندې مرفوعاً روايت د حضرت ابو هريرة ﷺ خخه په مذکور کتابونو کې او په سنن کبري ج ۱ ص ۱۱۸ کې راغلې دي

(۱۱) مشهور غير مقلد عالم قاضي شوکاني المتوفى ۱۲۵۵ هجري د راي محمود او مذموم بحث کړي اود محمودي راي په باره کې داسي بيان کړي " فالعمل بالرأي في مسائل الشرع ان كان لعدم وجود الدليل في الكتاب والسنة فقد رخص فيه النبي ﷺ كما في قوله ﷺ لمعاذ ﷺ لما بعثه قاضياً بم تقضي؟ قال: بكتاب الله. قال فان لم تجد؟ قال: اجتهد رأيي وهو حديث صالح لاحتجاج به كما اوضحنا ذلك في بحث مفردة، تفسير فتح القدير ج ۳ ص ۲۱۹ طبع مصر.

يعني د شريعت په مسئلو چي کله د کتاب او سنت نه دليل پيدا نه شي نو عمل بالرأي جائز دي او نبی کریم ﷺ د داسي راي په باره کې رخصت او اجازت ورکړي دي. دا د نبی کریم ﷺ ددغه قول نه ثابت دي چي

حضرت معاذ رضی اللہ عنہ ته ئې فرمايلى وو چي كله ئې د قضاء دپاره ليرېلو ورته ئې وفرمائيل چي ته به په څه باندي فيصلي كوي؟ هغه ورته وفرمايل چي الله جل جلاله په كتاب، بيا نبى اكرم صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمايل چي كه چرته ئې په كتاب كې پيدانه كړي؟ هغه ورته وفرمايل چي په سنت الرسول صلی اللہ علیہ وسلم باندي به فيصله كوم. نبى اكرم صلی اللہ علیہ وسلم ورته بيا وفرمايل چي كه په سنت كې ئې پيدانه كړي؟ هغه ورته وفرمايل چي بيا به په خپله راي باندي اجتهاد كوم اخير كې شوكانې واښې چې دا حديث داستدلال او اجتهاد لپاره صالح دي.

د تقليد مختلف درجات

تر دې ځای پورې خو مطلقاً د تقليد اثبات وو، البته د مقلد د علمي صلاحيت په لحاظ سره د تقليد مختلفې درجې دي په دغه درجاتو نه پوهيدو په بناء باندي بعضې اوقات افراط او تقيظ كيږي او د غير مقلد بنودير اعتراضات په دغه مراتبو د فرق د نه پوهيدو نتيجه ده، نو دا ياد ساتل پكار دي چې د تقليد څلور درجات دي د كوم احكام چې جدا جدا دي.

(۱) دعوامو تقليد:

تر ټولو نه وړو مې. درجه دعوامو د تقليد ده، له عوامو څخه مراد زمونږه درې قسمه خلق دي يو خو هغه خلق چې د عربي او اسلامي علومو نه بالكل واقف نه دي برباره ده چې په بل كوم فن كې هغوی هر څومره ماهروى، بل هغه خلق دي چې د عربي ژبې نه په بنه توگه آگاه وي ليكن اسلامي علوم هغوی باقاعده نه وي لوستلي، دريم هغه خلك دي چې په رسمى ډول باندي فارغ التحصيل وي ليكن په اسلامي علومو كې هغوی ته بصيرت، او مهارت حاصل نه وي د دغه دريو اړو حكم دادى چې په هغوی باندي په هر حال كې تقليد واجب دى او دخپل مفتى او دامام د قول څخه ورته خروج جائز نه دى خواه د هغه كوم قول ورته په ظاهر د حديث خلاف معلومېږي، په اخره باندي دا خبره عجيبه شان معلومېږي چې دانسان په وړاندي يو حديث وي او هغه دغه حديث پرېږدي او دخپل مفتي او دامام په قول باندي عمل كوي، ليكن د كوم عوامو چې مونږه خبره كوو د هغوی لپاره د دې نه بغير بله كومه چاره نشته دې ځكه چې دا خلق د قرآن او حديث بنه دلائلو باندي د غور او محاكمې اهل نه دي ځينى اوقاب د قرآن او حديث متبادر معنى بل څه وي ليكن د نورو دلائلو په رڼا كې د هغو محمل كوم بل امر وي.

په دغه شان صورت کې که چېرې داسې عوامو ته ددې خبرې اجازت ورکړې شې چې هغوی کوم حدیث دخپل امام دقول خلاف یا مومي نو دامام قول دی ترک کړی نو ددې نتیجه به دسختی گمراهۍ نه سیوا بل څه نه وي لکه چې بې شمیره خلق ددې نه گمراه شوی دی مثلاً ځینی خلقو ددې آیت قرآنی (والله المشرق والمغرب فاینما تولوا فثم وجه الله) څخه استدلال کړی دی او په لمانځه کې شئ د فرضیت د استقبال دقبلې څخه انکار کړی دي یا مثلاً په حدیث کې (لا وضوء الا من صوت اوریح) که یو عام انسان ددې په متبادر معنی باندې عمل کوي او داثمه و قول ترک کړی نو په اجماع سره به گمراه شي، لکه چې امام ابو یوسف رحمه الله فرمائی که چېرې کوم شخص دروژې په حالت کې احتجاج او کړی او د افطر الحاجم والمحجوم (۹۴) د حدیث په لیدو روژه ماته کړی نو په هغه باندې کفار و واجب ده او که کوم مفتي هغه ته غلطه مسئله او بنائې چې په حجات سره روژه ماتېږي او ددې په بناء باندې هغه خوراک څښاک او کړی نو په هغه باندې کفار و واجب نه ده او ددې وجه هغه یانوی اولیکي، لان علی العالی الاقتداء بالفقهاء لعد الاهتداء فی حقه الی معرفة الاحادیث کذا فی الهدایة (ج ۱ ص ۲۲۶) باب مایوجب والکفار و.

(۲) دمتبحر عالم تقلید:

دویمه درجه دمتبحر عالم دتقلید ده دمتبحر عالم نه زموږه مراد هغه شخص دی چې داجتهاد درجې ته نه وي رسیدلې لیکن دقرآن او حدیث په علومو کې هغه ته ښه مهارت حاصل وي او کم نه کم دخپل مذهب په مسائلو کې هغه ته استحضار او ملکه پیدا شوی وي، دداسې شخص تقلید د عوامو دتقلید څخه مختلف وي یعنی داسې شخص په لاندې امورو کې ممتاز وي. دخپل امام په مذهب کې که له یوه نه زیات اقوال وي نو په هغې کې دترجیح او یاد تطبیق اهل وي.

۹۶ - رواه بوداود (ج ۱ ص ۲۳۲۲) عن ثوبان مرفوعاً فی کتاب الصیام فی الصائم یحتجم: داحدیث سند اصحیح دی لیکن په صحیح بخاری کې یو بل حدیث مروی دی چې نبی کریم صلی الله علیه و آله پخپله باندې دروژې په حالت کې ښکر لگولی دی او په نسائی کې دحضرت ابوسعید خدری رح په روایت کې نبی کریم صلی الله علیه و آله روژه دار ته دښکر لگولو اجازت ورکړی دی په دې بانه باندې جمهور علماء ددې خبرې قابل دی چې د(افطر الحاجم والمحجوم) حکم یا منسوخ دی نبی کریم صلی الله علیه و آله هغه خاص کړی دی په کوم داسې کار چې هغه لیدلی وي په کوم باندې چې روژه ماتېږي ددې حدیث نور توجیهات هم شوی دی.

په کوم مسائلو کې چې له امام نه کوم صراحت منقول نه وي په هغو کې دامام د اصولو مطابق احکام استنباط کولی شي، په عامه ابتلاء او دشديد ضرورت په مواقعو کې بعض اوقات د کوم بل مجتهد په قول باندې فتوی ورکولی شي، د کومو شرائط چې د اصول فتاوی په کتابونو کې مذکور دي.

داسې شخص ته که دامام کوم قول د کوم صحيح او صريح حديث څخه خلاف معلوم شي او ددې معارض کوم بل حديث هم نه وي او دامام په قول باندې دهغه شرح صدرو نشي نو په داسې صورت کې هغه دامام قول ترک کولی شي او په حديث باندې عمل کولی شي مثلاً د مزارعت په مسئله کې د مقدار مسکر څخه کم ځکل د قوی کيدو د پاره جائز دی. لیکن مشايخ حنفیه و د صريح احاديثو په بناء باندې دهغه قول ترک کړی دی.

(۳) دمجتهد فی المذهب تقلید:

د تقلید دریمه درجه دمجتهد فی المذهب ده مجتهد فی المذهب هغه شخص ته وئیل کیږي کوم چې د اجتهاد مطلق په منصب باندې خوفا تر نه وي یعنی اصول استدلال خو پخپله نشي وضع کولې، لیکن د اصول استدلال په رڼا کې د احکامو په استنباط باندې قادر وي. داسې شخص په اصول کې مقلد وي او په فروعو کې مجتهد لکه امام ابو یوسف رحمته الله علیه امام محمد رحمته الله علیه امام زفر رحمته الله علیه او په شافعیو کې امام ابو ثور رحمته الله علیه، مزنی رحمته الله علیه. او په مالیکه و کې سحنون بن قاسم رحمته الله علیه، او په حنابلہ و کې خرقی او ابو بکر الاثرم وغیره.

(۴) دمجتهد مطلق تقلید: د تقلید د ټولو نه آخری درجه دمجتهد مطلق ده هغه اگر چې بذات خود مجتهد وي لیکن په ځینو ځایونو کې په هغه هم تقلید کول لازمیږي یعنی په کومو مقاماتو کې چې قرآن مجید او حدیث موجود نه وي هلته ائمه مجتهدین حضرات عموماً داسې کوی چې په خپل قیاس او رای باندې د عمل کولو په ځای باندې له خپلو اسلافو څخه کوم قول اختیاروي. امام ابو حنیفه رحمته الله علیه عموماً د ابراهیم خلی رحمته الله علیه پیروی کوی، امام شافعی رحمته الله علیه اکثر د جریج رحمته الله علیه په قول باندې عمل کوی، امام مالک رحمته الله علیه د قها و له مدینه څخه د کوم یو پیروی کوی.

غیر مقلدین او که شیعه کان؟

د تحریک اهل حدیث ابتداء د هندوستان څخه شوې ده او دهغې ځای څخه پاکستان او افغانستان ته رسیدلې ده په دې ملکونو کې اهل حدیث د رفض او تشیع څخه بغیر بل حقیقت نه لري.

دوی چې خان ته اهلحدیث وائی نو د دې بل هیڅ حقیقت نه شته سوی د دینه چې دوی د فقهی څخه منکر دي د فقهی څخه انکار ته اهلحدیث وائی لکه . د دوی مشران ورونه چې د حدیثو څخه منکر دي او د حدیثو څخه انکار ته اهل قرآن وائی په هندوستان کې د اهلحدیثو د تحریک بانی عبدالحق بنارسی دی د ټولو څخه مخکې دده حدود اربعه مطالعه کړی .

مولوی عبدالحق بنارسی اوقاضی شوکانی: عبدالحق د هندوستان اوسیدونکی وو او د هندوستان د علما و څخه علاوہ یمن ته هم تللي وو او د قاضی شوکانی څخه یې علم حاصل کړی و و قاضی شوکانی زیدی شیعه وو .

د قاضی شوکانی د شیعه والي ثبوت دده د تفسیر فتح القدیر په مقدمه کې داسې درج دی : (تفقه علي مذهب الامام زيد و برع فيه و الف و افني حتي صار قدوة فيه و طلب الحديث و فاق فيه اهل زمانه حتي خلع ربة التقليد و تحلي بمنصب الاجتهاد) [فتح القدیر للشوکانی ص ۵] .

یعنې ده د امام زید د مذهب مطابق فقهه و لوسته تردی چې په دې کې پوره امام شویب یې تالیفات شروع کړل او فتوی یې وړکولې تردې چې یوه نمونه ترینه جوړه شوه او د علم الحدیث طلب یې وکړ او په خپلو همزولو ورته فوقیت حاصل شو تردی چې دخپلې غاړې څخه یې د تقلید رسی لری کړه او د اجتهاد په منصب باندې ښایسته شو .

په مقدمه کې یو څو لیکلي لاندې داسې عنوان لیکل شوی دی چې : (بعض تلامیذه الذین اخذوا عنه العلم) د دې عنوان لاندې یې لیکلي دي . اخذ عنه العلم الشیخ عبدالحق ابن فضل الهندی . (مقدمه فتح القدیر مصری ص ۵) .

یعنې د دې زیدی شیعه څخه عبدالحق هم علم حاصل کړی دی د بل لوی غیر مقلد شیخ الكل نذیر حسین دهلوی خوسر میا عبد الخالق د عبدالحق بنارسی په باره کې داسې لیکي چې (عبدالحق بنارسی چې غیر مقلدینو د فرقې بانی دی دخپل عمر په مینځنۍ حصه کې شیعه شوی وو) (تنبيه الضالین ، ص ۳)

لوی غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې : در اوسط عمر بعض عقاید ایشان و میل بسوی تشیع و جزه ان معروف است . (سلسله العسجد) .

د عبدالحق بنارسی علی الاعلان شیعه والی:

د شاه محمد اسحق رحمه الله شاگرد قاری عبدالرحمن محدث پانې پتې فرمائي: مولوی عبدالحق ډیروخت وروسته مولوی گلشن علی شیعه ته ورغلو او ورته وي ويل چې زه شیعه یم او نن په بنکاره شیعه یم. مادعمل بالحديث د پردې لاندې ډیر خلک دمذهب د قید څخه ازاد کړل. اوس دهغوی شیعه والې ډیر اسان دی. ییامولوی گلشن علی ورته د میاشتي ډیرش روپې تنخوا مقررې کړه. (کشف الحجاب ص ۲۱)

نومحترموا! دلامذهبيپه شیعه والې کې د فکر او د تامل ضرورت نه شته ځکه د دوی د فرقي دباني شیعه والی علی الاعلان ثابت شو، د کومې ډلې باني چې شیعه وي هغه ډله به څرنگه اهل سنت شي؟

د غیر مقلدیت د باني عبدالحق بنارسی د شیعه والی یو بل ثبوت

د شاه محمد اسحق رحمه الله شاگرد محدث پانې پتې لیکي:

مولوی عبدالحق زما په مخکې وویل چې عايشه رضی الله عنها حضرت علی عليه السلام سره جنگیدلې ده که توبه یې نوي ایستلې نو مرتده مړه شوې ده (معاذ الله) او په بل مجلس کې یې وویل: چې د صحابه و و علم زما د علم څخه ډیر کم وو ځکه په هغوی کې هریوته پنځه پنځه حدیثونه یاد وو او اوماته د دوی ټول حدیثونه یاد دي. (کشف الحجاب، ص ۲۱)

دمشهور غیر مقلد مولوی عبد الاحد خانپوري تبصره

ددې زمانې دروغمن اهلحدیث، بدعتیان، د سلفو صالحینو مخالفین، د شیعه گانواو روافضو وارثین دی. لکه څرنگه چې مخکې شیعه گان د کفر او منافقت لپاره دروازي وې همدارنگه ددې زمانې جاهله بدعتي اهلحدیث د کفر او الحاد دروازي دي. (کتاب التوحيد والسنة فی رد اهل الاحاد والبدعة، ص ۲۶۲ قاضی عبد الاحد خانپوري).

دمشهور غیر مقلد عالم نواب صدیق حسن خان تبصره

کوم کسان چې داخرت علماء دي نو هر څوک چې د دوی غیبت کوي په دوی باندې لعن او طعن وائي دادرافضیت بوی دی د اهل سنت والجماعت مذهب هیڅکله نه دی. (ماثر صدیقی، ج ۴ ص ۲۳)

دقصص الاکابر اقتباس جي غير مقلدين واره رافضيان دی

سيد احمد شهيد رحمہ اللہ پہ قافلہ کي دامشهوره وه چې غير مقلدين واره روافض دي. (قصص اکابر، ص ۲۶).

دغير مقلدينودشيخ الكل ميانذير حسين فتوىٰ جي غير مقلدين روافض دي:

څوڪ چې دامامانو ددين بي ادبي كوي هغه روافض يعني دشيعه گانوڅخه دي. (تاريخ اهلحديث، ص ۷۳ از مولوي ابراهيم السیالکوتي) دايمه ووددين توهين خصوصاً په امام ابوحنيفه پسي بدر دويل دغير مقلدينو وظيفه ده.

دمحدث پاني پتي مولنا قاري عبدالرحمن تبصره

دروافضو ټولي علامي پدي فرقه کي موجود دي:

- (۱) روافض دڅلور کعتو تراويحو څخه انکار کوي او بدعت ورته وائي دغير مقلدينوهم همدا مشن دی.
- (۲) دضاد معجمه په ځای ظاويل دايران دروافضو مشن دی چې غير مقلدين يې هم چلوي.
- (۳) کله چې دغير مقلدينو څخه پوښتنه وشي چې په کوم مذهب يې هغه ورته وائي چې محمدي یم همدا قول دروافضوهم دی چې مذهب اودين يوگني حالانکه دين دټولو مسلمانانو يو دی او مذهب مختلف دی لکه دڅلورو کسانو په مينځ کې چې يو کور مشترک وي او لارې ورته څلوروي نو هر يو په بيله لاره همدې کور ته راځي څوک د مشرق څخه او څوک دمغرب څخه او څوک دشمال څخه او څوک دجنوب څخه.

دمذهب معنی لاره ده اولارې مختلفي کيدلی شي مگر منزل يووي، نو محمدي مذهب نه دی بلکه منزل دي، اوس ددين معروفې او مشهورې لارې څلور دي حنفي، مالکي، شافعي او حنبلي څوک چې ددې مشهورو لارو څخه بغير په بله غير مشهوره لاره ځي نو د هغه رسيدل تر منزل مقصوده پورې يقيني ندي شاه عبدالعزيز رحمہ الله فرمائی نبي عليه السلام صاحب شريعت است نه صاحب مذهب زيرا که مذهب نامی راهی است که بعض امتيان رادرفهم شريعت کشاده شود و بعض خود چند قواعد مقرر کنند که موافق ان قواعد استنباط مسائل شرعيه از ماخذ ان نمایند و لهذا محتمل صواب و خطامي باشد. و لهذا مذهب رابسوی خدا و جبرئيل و ديگر ملايکه نسبت کردن کمالی بی خردی است. [تحفة اثناعشریه، ص ۱۰۹].

نوداسې به ویلی شي چې دادالله دین دی اوداسې ویل چې دادالله یادر رسول الله یاد جبرئیل علیه السلام مذهب دی کمال حماقت دی ځکه مذهب دهغې لارې نوم دی چې دشریعت د فهم لپاره بعضې امتیانوته مکشفه شوي وي .

چې امتیان پخپل عقل یو حق قواعد مقرر کړي اوددې قواعدو مطابق شرعي مسائل ددوی دماخذیعنې دقران اوسنت اواجماع اوقیاس څخه راوباسي فلهدا ددې مسایلو په رایستلو کې دخطا او دشواب دواړو احتمال شته له همدې وجهې الله او رسول الله او جبرئیل ته د مذهب نسبت کول ډیر سخت جهالت دی .

(۴) اهل سنتوته دحنفی، یاشافعی، یامالکی، یاحنبلي کیدلو په وجه مشرک ویل عین دروافضو قول دی [تحفة اثنا عشریه ص: ۱۰۹]

(۵) دسنن ماثوره ووپرېښودل عین دروافضو قول دی .

(۶) جمع بین الصلواتین عین دروافضو مذهب دی .

(۷) دامین بالجهردیو حدیث له وجهې دقرآن پرېښودل عین دروافضو قول دی ، چې داتول دلامذهبواقوال هم دي . (کشف الحجاب ص ۲۱ و ص ۲۲) .

(۸) دشیعه گانوپه نیزمته حلاله ده اود غیر مقلدینولوی مصنف او محدث وحید الزمان هم ورته حلاله وائي . (نزل الابراج ج ۲ ص ۳۳) (هدیه المهتدی ، ص ۱۱۲ ج ۱ مصنف وحید الزمان)

(۹) لوی غیر مقلد وحید الزمان دشیعه گانوپه شان په پښو باندې دمسح قایل دی . (نزل الابراج ص ۱۳) اوداسې یې لیکلي دي .

وهو المنقول عن عكرمه ووجدنا في كتب الزيدية والامامية الراويات المتواترة عن ائمة اهل البيت تشعربجوازالمسح . (نزل الابراج، ص ۱۳ ، ج ۱)

اوپه پښو باندې مسح کول دخضرت عکرمه ؓ څخه نقل دی اومونږ دزیدي اواهامی شیعه گانوپه کتابونو کې داهل بیتو څخه متواتر روایات موندلي دي چې دپښو دمسح جواز ترینه ثابتیږي .

(۱۰) وحید الزمان لیکي چې د(حی علی الفلاح) څخه وروسته د(حی علی خیر العمل) ویل جایز دي .

ولوزاد بعد الحیعتین حی علی خیر العمل فلا باس به . (نزل الابراج، ج ۱ ص ۵۹)

(۱۱) - غیر مقلد و حید الزمان لیکي: (لا یفسد ماء البیرو لو کان صغیراً و الماء فیہ قلیلاً بوقوع النجاسة . (نزل الابراج، ج ۱ ص ۳۱) یعنی دکوهی اوبه دنجاست دغورزیدلوپه وجه نه نجسیری اگرچی کوهی وړوکي وي او اوبه هم په کې کې وي او شیعه گان لیکي:

(فان وقع فی البیر زنبیل من عذرة رطبة اوباسة اوزنبیل من سرقین فلاباس بالوضوء منها ولا یزعم منها شیء) (من لا یحضره الفقه ص ۵) یعنی که یوه ټوکرې نجاست وچ وي یا لوند چې په کوهی کې و غورزیدلو کوهی نه نجسیری.

(۱۲) شیعه گان لیکي: (وعن ابی جعفر علیه السلام انه قال فی رجل زنا بام امرأته اوبابنتها اوباختها لا یحرم ذلك علیه امرته . (فروع کافی، ج ۲ ص ۱۷۴) یعنی دخوابني سره په زنا کولو ښځه نه حرامیږي. او غیر مقلد لیکي: (وکذلك لوجامع ام امراته لا تحرم علیه امرأته . (نزل الابراج، ج ۲ ص ۲۸) یعنی دخوابني سره په زنا کولو ښځه نه حرامیږي.

(۱۳) شیعه لیکي: (عن ابی عبدالله علیه السلام سألته عن الذلک قال ناکح نفسه لاشئ علیه) (فروع کافی ج ۲ ص ۲۳۴). یعنی موټک (مشت زنی) جائزه ده.

غیر مقلد لیکي: (وبالجمله استنزال منی بکف مباح است. (عرف الجاری ص ۲۰۷)

(۱۴) شیعه لیکي: دخنزیر دوینستانو څخه په جوړي شوی رسي باندې دکوهي څخه اوبه راویستل جایز دي. غیر مقلد لیکي: (وشر المیتة والخنزیر وکذا عظمها وعصبها وحافرهما وقرنها. (نزل الابراج ص ۳) یعنی دمردار حیوان وینښته او دخنزیر هډوکي او پلې او سومان او ښکرونه پاک دي.

(۱۵) په جمع بین الصلوتین کې غیر مقلدینو او شیعه گانو موافقت. لوی غیر مقلد و حید الزمان په هدیه المهتدی کې لیکي: (الجمع بین الصلوتین عن غیر عذر ولا سفرو ولا مطر جائز عند اهل الحديث والتفریق افضل واشترط بعضهم ان لا یتخذوه عادة ورواه امامیه فی کتبهم عن العترة الطاهرة. (هدیه المهتدی، ج ۱ ص ۱۰۹)

يعني دغير مقلدينوپه نيزبغيرد عذر، بغيرد سفر او بغيرد باران شخه ددو ولمونخونويو حاي كول جايزدي
او تفریق افضل دی. او بعضو دشرط لگولې دی چې خلک به ددې شخه عادت نه جوړوي. او همدغه جمع بین
الصلوتين امامية ووشيعه گانوهم په خپلو کتابونو کې داهل بیت شخه روایت کړی ده.

(۱۶) په وطی فی الدبر کې دشیعه گانو او دغير مقلدينو موافقت

شیعه گانوليکي: (سالت ابا عبد الله عليه السلام عن الرجل يأتي المرأة في ذلك الموضع فقال
لاباس به). (الاستبصار، ج ۲، ص ۱۳۰) يعني دخپلې ښځې سره وطی فی الدبر جايزه ده.

او غير مقلد وحيد الزمان دبخاری شريف، ج ۲، ص ۳۸ و ص ۳۷) باندې د(نساءكُم حَزَنٌ لَّكُم فَاَتُوا
حَزَنَكُم اَنِّي سَتُنْتُم) په حاشیه باندې ليکي په روايت کې ددې صراحت موجود دی چې دا ايت دوطی فی
الدبر په باره کې نازل شوی دی. دابن عمر ؓ شخه ددې اباحت منقول دی او امام مالک او امام شافعی
هم ددې قايل دي دا ايت دوطی فی الدبر په باره کې نازل شوی دی داهل حديثو
یو جماعت لکه بخاری، زیلعی، بزار، نسائی، ابو بوعلى نیشابوری په دې طرف دی چې دوطی فی الدبر ممانعت
په هيڅ حديث کې ندی ثابت. غير مقلد په نزل الابرار، ص ۱۲۳، کې هم ددې دجواز فتوی ورکړی ده.

(۱۷) سېي ته غير مقلدين او شيعه گان پاک وائي.

(نزل الابرار، ج ۱، ص ۳۰، دغير مقلد کتاب) (فروع کافی، ج ۱، ص ۴ دشیعه و و کتاب)

(۱۸) په يو وخت کې درې طلاقه يو خسايرې داد غير مقلدينو او شيعه و و مشترک مسلک دی.

(۱۹) درجعت په مسئله کې موافقت: شيعه گان وائي چې امام مهدي به ابو بکر ؓ او عمر ؓ او ددوی
ملگري او حضرت عايشه رضی الله عنها او حضرت حفصه رضی الله عنها را ژوندي کړي، او ددوی په مقابل کې
به حضرت علی ؓ، حسين ؓ او شيعه گان هم را ژوندي کړي بيا به دابو بکر ؓ، عمر ؓ او ددوی داتباع او د
ازا و جو جسدونه په ونو کې رازوړند کړي او قسما قسما عذابونه به ورکړي چې ددغې انتقامی منظريه ليدلو به
دشيعه گانو زړه باغ باغ شي او غير مقلد عالم ملا معين په خپل کتاب دراست اليبس، ص ۲۱۹ کې ليکلي دي:
(من مات علي الحب الصادق لامام العصر المهدي عليه السلام ولم يدرك زمانه اذن الله ان يحيه فيفوز
فوزا عظيما في حضوره وهذه رجعت في عهده).

يعني خوک چې دامام مهدي په محبت کې مړ شي او دده زمانې ته ونه رسيږي نوالله (که دامام مهدي ته اجازت ورکړي چې دا راژوندي کړي پنځل ديدار به يې خوشحاله کړي او د دهغه په زمانه کې رجعت دي. (۲۰) د عصمت په عقیده کې د شيعه گانو او غير مقلدينو موافقت حضرت شاه عبدالعزيز په تحفه اثنا عشرية، ص ۳۵۸ مطبعه استنبول کې د شيعه گانو عقیده داسې را نقلوي، شيعه خصوصا اماميه و اسماعيليه گویند که عصمت از خطا در علم و از گناه در عمل يعني امتناع صدور که خاصه انبياء است شرط امام است.

يعني امام د خطا، او گناه څخه معصوم وي. او غير مقلد ملا معين ليکي: دولس امامان او فاطمة الزهراء معصوم دي. [دراسة اللبيب، ص ۲۱۳]

(۲۱) د اجماع او د قياس څخه په انکار کې د غير مقلدينو او شيعه گانو موافقت

د حضرت ابو بکر صديق عليه السلام خلافت په اجماع ثابت لکن شيعه گان ترينه منکر دي، د حضرت عمر عليه السلام او د حضرت عثمان عليه السلام خلافتونه په اجماع ثابت دي لکن شيعه گان يې نه مني، نو شيعه گان د اجماع د امت څخه منکر دي.

همدارنگه شل رکعت ته تراويح په احاديثو او د حضرت عمر عليه السلام په زمانه کې په اجماع ثابتې دي لکن غير مقلدين او شيعه گان يې نه مني، د حضرت عمر عليه السلام په زمانه کې د قران او احاديثو په رڼا کې په دې اجماع وشوه چې درې طلاقه درې دي، لکن غير مقلدين او شيعه گان يې نه مني.

په نړيو جرابو باندې په اجماع د ټول امت مسحه کول حرام دي. (بدائع الصنائع، ج ۱ ص ۸۳) لکن غير مقلدين يې نه مني.

د اجماع څخه د انکار په وجه مونږ شيعه گانو ته ضال او مضل، جهنمي او حتی چې کافر وايو، لکن تراوسه د غير مقلدينو سره د احتياط څخه کار اخيستل کيږي؛ لکن د دوی د سر زوري او د بې واگۍ همداحال وي نو يو وخت به راشي چې دوی به هم په داسې ځای ودریږي لکه څرنګه چې د حق نواز شهيد رحمه الله په کوشونو باندې نن شيعه گان ولاړ دي.

(۲۲) د شرعي قياس څخه غير مقلدين او شيعه گان منکر دي

علامه ابن تیمیہ رحمہ اللہ پخپل ہی نظیر کتاب (منہاج السنۃ) کہ د روافضو لاندینی اعتراض راقل
کری دی کوم چہ شیعه گان پہ دیر فخر سرہ رانقلوی (قال الرافضی وذهب الجميع منهم الى القول بالقياس
والأخذ بالرأى فادخلوا في دين الله ماليس منه وحرّفوا احكام الشريعة، واتخذوا مذاهبا اربعة لم تكن في
زمان النبي ﷺ قالوا ان اول من قاس ابليس.) (منہاج السنۃ، ج ۱ ص ۸۹)

یعنی روافض وایہی چہ تول اہل ستن و الجماعت د قیاس او عمل بالرأی قایل دی او پہ دہی بانڈی عمل
کول. دوی د الله ﷻ پہ دین کہی داسی خبری داخلہ کری دی چہ مخکے پہ کہی نہ وے. اودوی د شریعت احکام
بدل کری دی او خلور مذہب ہی جوہ کری دی چہ نہ در رسول الله ﷺ پہ زمانہ کہی وو او نہ دصحابہ وو پہ زمانہ
کہی او اول قیاس ابلیس کری وو. بعینہ ہمداء اعتراض غیر مقلدین ہم کوی.

شاہ عبد العزیز رحمہ اللہ پہ تحفہ اثنا عشریہ. ص: ۱۰۹ کہی دشیعہ گانو دہی اعتراض تہ غائب ماتونکی
جواب ورکری دی. چہ ددین او د مذہب پہ مینخ کہی ہی فرق ثابت کری دی، مذہب لارہ دہ او دین مقصود
او منزل دی. پہ مذہب کہی دخطا، او د صواب احتمال دی او پہ دین کہی نشتہ، مذہب نہ دیر دی او دین یودی
لکھ یو کور تہ چہ خلور لاری وے.

د غیر مقلدینو مجتہد وحید الزمان:

بعضی صحابہ ووتہ فاسقان ویلی دی: (ومنہ تعلم ان من الصحابة من هو فاسق كالوليد ومثله يقال في
حق معاوية ؓ وعمر ؓ ومغيرة ؓ وسمره ؓ) یعنی داپنخہ صحابہ فاسقان وو (معاذ اللہ). (نزل الابرار،
ج ۳ ص ۹۴ الحاشیہ)

وحید الزمان د شیخینو د فضیلت قایل نہ دی:

والامام الحق بعد رسول الله ﷺ ابوبکر ثم عثمان ثم علي ثم الحسن بن علي ولاندری اہم
افضل عند الله.

یعنی در رسول الله ﷺ خنہ وروستہ امام برحق ابوبکر دی ییاعمر ؓ دی ییاعثمان ؓ دی
ییاعلی ؓ دی ییاحسن بن علی ؓ دی لکن مونہ نہ پوہیرو چہ پہ دوی کہی کوم یو افضل دی. (نزل
الابرار، ج ۷ ص ۷)

دوحید الزمان د معاویة سره دشمنی:

وحید الزمان دبخیاری شریف مترجم ، ج ۵ ص ۹۰ (کې لیکي: چې دامیر معاویة) په زړه کې داهل بیت سره هیڅ مینه او محبت نه وو، دده پلار ابوسفیان ټول عمر د نبی علیه السلام سره جنگیدلی وو .
په بل ځای کې یې لیکلي دي ، چې ترقیامته پورې چې په اسلام کې شومره ضعف راځي داد معاویة دلاسه دی. [حاشیه بخاری مترجم ، ج ۶ ص ۶۱]

دلامذهبومحدث وحید الزمان اقراري شيعه دی

وحید الزمان دبخیاری په حاشیه، ج ۶ ص ۱۹۳ دسورة حجر ددې ایت: [صراط علی مستقیماً] (په حاشیه کې لیکي: ددې څخه مراد دي دعلی شيعه گان او دده دوستان او دده سره محبت کونکي یا الله د قیامت په ورځ مونږ د شيعه گانو په ډله کې راپورته کړي همدارنگه د نزل الابرار په، ج ۷ ص ۷ باندې لیکي: اهل حدیث شيعه گان دعلی دی. بعضې تقیه کونکي غیر مقلدین ساده مسلمانانوته وائي چې مونږ دا خبرې نه منو حالانکه ددې وحید الزمان کتابونه ددوی دهرې کتابخانې او لایبریری زینت دی .

زمونږ د زمانې دغیر مقلدینو شیخ الکمل امین الله پشاورې: ده لیکلي دي:

(۱) چې دانبیاوو څخه هم کيږي او هم زناده نو دانبیاوو څخه زنا کيږي. (معاذ الله) (الحق الصریح ج ۱ ص ۳۳۶) اوله چېپائی، ص ۳۱۷ دوهمه چېپائی [د باب الايمان بالقدر، د اتم نمبر حدیث تشریح.
(۲) دصحابه وو قول حجت نه دی. (الحق الصریح ج ۱ ص ۴۴) اوله چېپائی او په دوهمه چېپائی کې یې یو ټکی په کې ورزیات کړی دی چې دصحابه وو قول مطلقاً حجت نه دی، ص ۴۰ دوهمه چېپائی یې [.

(۳) دالحق الصریح په څلورم جلد، ص: ۱۶۳ کې لیکي: ددې حدیث په تشریح کې چې د رسول الله ﷺ ددې دعا الفاظ په کې راغلي دي چې (اللهم نقني من الخطايا كما ينقى الثوب الابيض من الدنس).
لامذهبه لیکی چې سپینه جامه یې ذکر کړه ووجه یې داده چې په دې باندې بنیره زیاته ښکار یږي اشاره ده دپته چې زه دیر زر خیر نیږم په گناهونو باندې او ایمان مې خرابیږي. [الحق الصریح، ج ۴ ص ۱۶۳ اول چېپاپ]
یعنې سید الانبیاء ﷺ هم په گناهونو باندې خیر نیږي او ایمان یې خرابیږي (معاذ الله).

(۴) په خپل تفسیر حکمت القرآن، ص: ۳۹۴ کې د حضرت ادم عليه السلام په باره کې لیکي چې (په دې کې من وجه د هغه تقصیر دی چې ولې خټو کې گزړي؟ او دفتنې ځای ته ولې حاضرېږي) [حکمت القرآن، ص: ۳۹۴] یعنې پیغمبران هم دفتنو ځایونو ته ځي او تقصیر کوي (معاذ الله).

(۵) په فتاوی الدین الخالص پښتو، ج ۱۲ ص ۲۲ کې حضرت عایشې رضی الله تعالی عنہا ته بهې وکوفه ویلي دي. (وکذا فی الحق الصریح ج ۱۶ ص: ۱۲۰)

(۶) - په الحق الصریح، ج ۱۳ ص: ۷۶ کې لیکلي چې (دا اجتهاد د صحابي دی مرفوع حدیث ورسره نشته نو په امت باندې حجت نه دی) ص: ۷۶ باب المواقیف اول فصل اول حدیث.

(۷) - و الحق الصریح، ج ۱۵ ص: ۹۸ کې دیو صحابي په باره کې لیکي چې نبی صلی الله علیه و آله ورته د اعادي حکم ځکه ونکړو چې کیدای شي چې هغه جاهل وو، الحق الصریح اوله چې پاتې.

(۸) په الحق الصریح، ج ۱۵ ص: ۳۶۹ کې لیکلي: رسول الله صلی الله علیه و آله صحابه ووته و فرمايل چې (اوتروا یا اهل القرآن) یو اعرابي صحابی وویل: چې رسول الله صلی الله علیه و آله څه وایي؟ رسول الله صلی الله علیه و آله ورته وویل چې (لیس لکه ولأصحابک) داستا اوستا دملگرو لپاره نه دی ځکه چې جاهلانو ته گوره او تهجد و او وتروته.

(۹) په الحق الصریح ج ۱۴ ص: ۵۲۰ کې یو صحابي ته جاهل ویلي دي. معاذ الله.

(۱۰) د اهل سنت والجماعت میوزک سنتر قصه خوانی پشاور څخه دده یوه کیسټ شایع شویده چې اوس د هر چا سره په موبایل کې هم هغه اواز شته لا مذهبه په هغه کې وایي: (چې حضرت عمر رضی الله عنه دوه پنځوس فتوی دقران او حدیث څخه خلاف ورکړي دي).

(۱۱) - عبادة اوشهوات نه جمع کیږي (ص: ۱۱۸) بیا لیکي چې: معصیت دوه قسمه دی. (۱) - معصية اساسها الکبر. (۲) - ومعصية اساسها الحرص والشهوة.

اولنی معصیت د ابلیس دی، او دوهم معصیت د ادم عليه السلام دی. [حکمة القرآن، ص: ۳۸۶]

د لا مذهبو او روافضو له صحابه وو سره په دښمني کې موافقت

۱- وحید الزمان لیکي چې: په خطبه کې د خلفاء راشدینو د نومونو اخیستل بدعت دی. [هدیه المهتدی

۲- په (نزل الابرار / ج ۱ / ص ۱۵۳) کې ليکي چې: په خطبه کې د خلفای راشدينو ذکر د سلفو صالحينو څخه نه دی ثابت، له دې وجهې د دې نه کول بهتر دي.

۳- د لاذهبدو مشهور مناظر محمد جوناگهري په نزد خلفاء اربعه د الله جل جلاله او د رسول الله صلی الله عليه وسلم له حکم څخه نافرمانه وو. دی ليکي چې: دا څلور واړه خلفاء يقيناً چې د (اولی الامر) مصداق دي، په هره معنا سره يې چې واخلي، خو بيا هم هېچا د دوی تقليد نه دی کړی، بلکې د دوی له اقوالو څخه يې مخالفت کولو، کله چې به دوی د الله جل جلاله او د رسول الله صلی الله عليه وسلم د فرمان څخه مخالفت کولو. [طريق محمدی / ص ۲۶۱].

۴- همدا جوناگهري د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه په باره کې ليکي چې: راشه! واوره صفا صفا او غټې غټې مسئلې داسې دي چې حضرت عمر رضی الله عنه په هغې کې غلطې کړې ده. [طريق محمدی / ص ۷۸ / ناشر: مکتبه محمدیه لاهور].

بيا يې لس فقهي مسئلې ليکلي دي او ويلې يې دي چې: دغه غټې غټې شرعي مسئلې چې روزمره تکرارېږي بيا هم د حضرت عمر رضی الله عنه څخه پټې پاتې شوي دي. [طريق محمدی / ص ۷۹].

۵- حضرت عمر رضی الله تعالی عنه درې طلاقه مغلظ گڼي او ثناء الله امرتسرى ليکي چې: مونږ د رسول الله صلی الله عليه وسلم کلمه ويلې ده، د حضرت عمر کلمه موندې ده ويلې، مونږ محمد يان يو، فاروقيان نه يو. [فتاوی ثنائیه / ج ۲ / ص ۲۵۲].

۶- محمد جوناگهري ليکي چې: د حضرت عمر رضی الله عنه فهم معتبر نه دی. [شمع محمدی / ص ۸ / ۹].

۷- نواب صديق حسن خان ليکي چې: اهل حديث شلو رکعتو تراويحو ته بدعت ضاله وايي او په دې باره کې حضرت عمر ته خطا کار او د بدعت ضاله جاري کوونکی وايي. [کتاب الاتقاد الرجيع از نواب صديق حسن خان].

۸- حضرت علي رضی الله تعالی عنه د خلافت حريص و. [صديقه کائنات / ص ۲۳۶ و ۲۳۷ د لاذهبدو مشهور عالم فيض عالم صديقي کتاب].

۹- حضرت علي کرم الله وجهه خود ساخته خلافت د الله جل جلاله يو عذاب و . [صديقه کائنات / ص ۲۳۷].

۱۰- حضرت علي رضی الله عنه شهادت د عالم اسلام له پاره رحمت و . [صديقه کائنات / ص ۲۳۷].
۱۱- حضرت علي رضی الله تعالى عنه د ورپه خلافت راشده کې شمېرل بد دياتي ده . [خلافت راشده / ص ۵۶].

۱۲- حضرت علي رضی الله عنه د خلافت هيڅ ثبوت نشته . [خلافت راشده / ص ۷۸ و ۷۹].
۱۳- حضرت علي رضی الله عنه صحيح قول هم قابل د قبول نه دی . [فتاوی نذيريه / ج ۱ / ص ۵۷۸].

حضرت عايشه صديقه رضی الله تعالى عنها

۱۴- عبدالحق بنارسی د لامذهبيت يو بانی وایي چې : حضرت عايشه رضی الله تعالى عنها د حضرت علي رضی الله عنه سره د جنگ په وجه مرتده شوې وه . (معاذ الله).

۱۵- حضرت عايشه رضی الله تعالى عنها په فهم باندې اعتماد نشته . [فتاوی نذيريه / ج ۱ / ص ۶۲۲].
۱۶- حضرت عايشه رضی الله عنها مسجد ته د بنحو د تللو په باره کې فرمايي چې : (لو ادرک النبی صلی الله عليه وسلم ما احدث النساء لمنعهن المسجد كما مُنعت نساء بني اسرائيل).

د حضرت عايشه صديقه رضی الله تعالى عنها د دغه مبارک قول په باره کې نذير حسين ليکي چې : د رسول الله صلی الله عليه وسلم د اجازت څخه وروسته چې څوک د رسول الله صلی الله عليه وسلم د دې اجازت مخالفت کوي هغه د دې آيت مصداق دی چې : وَمَنْ يَشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَى وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ تُوَلِّ مَا تَوَلَّى وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ [الآية] [فتاوی نذيريه / ج ۱ / ص ۶۲۲].

له دې فتوی څخه لاندې خبرې واضحه په نظر راځي :

۱- حضرت عايشه رضی الله عنها د رسول الله صلی الله عليه وسلم د فرمان مخالفت کړی . ۲- حضرت عايشه رضی الله عنها د دغه مخالفت له امله د پورتنی آيت مصداقه ده .

۱۷- د علامه اقبال يو شعر دی : متايا قيصر و کسری کی استبداد کو کس نی ؟ وه کيا تها زور حيدر ، فقر بو زر ، صدق سليمانی .

لا مذهب فیض عالم صدیقی پہ دے شعر باندے اعتراض کوی او لیکي چي: پہ دے شعر کي پہ دوہم نمبر کي د حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ عنہ نوم راغلی دی، کوم چي د ابن سبا د کمونستی نظریہ خنہ متاثرہ شوی و. [خلافت راشده/ ص ۱۴۳].

۱۸- لا مذهبہ وحید الزمان لیکي چي: حضرت معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ د دنیا حریص او د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د کورنی دہمن و. [لغات الحدیث/ کتاب س/ ج ۲/ ص ۱۴].

۱۹- حضرت امیر معاویہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ او حضرت عمرو بن العاص رضی اللہ تعالیٰ عنہ باغیان او سرکشہ وو. [لغات الحدیث/ کتاب ص/ ص ۳۶].

۲۰- فیض عالم صدیقی لیکي چي: شوک چي حسین رضی اللہ عنہما پہ صحابہ وو کي و شماري ہندہ سباثیت ترجمانی کووی. [سیدنا حسن بن علی/ ص ۲۳۵].

۲۱- حضرت حسین رضی اللہ عنہ پہ بارہ کي لیکي چي: ایک پُر امن سلطنت کی اندر ایک آدمی کی اس قسم کی حرکات سنجیدہ لوگوں کی نزدیک ایک بچگانہ حرکت تھی. [واقعہ کربلا/ ص ۷].

۲۲- ہمدغہ لا مذهبہ بد بختہ پہ یو حای کي لیکي چي: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ پہ شہادت کي صحابہ رضی اللہ عنہم ہم ککر وو. عبارت یی داسی دی چي: کیا خذیفہ کی ان الفاظ سی یہ معلوم نہیں ہوتا کہ وہ اس سازش سی باخبر تھی؟ اور اگر یہ سازش صرف مجوس کی تیار کردہ تھی. تو خذیفہ کو تمام واقعات بیان کرنی سی کونسا امر مانع تھا؟ اسی خذیفہ کا بیٹا محمد اور محمد بن ابوبکر دونوں مصر میں ابن سبا کی معتمد خاص تھی. [شہادت ذوالنورین/ ص ۷۱].

۲۳- لا مذهبہ وحید الزمان ولید بن عقبہ، معاویہ، عمرو بن العاص، مغیرہ بن شعبہ او سمرہ بن جندب رضی اللہ تعالیٰ عنہم تہ فاسقان وایی. [نزل الابرار/ ص ۹۴/ ج ۳].

۲۴- پہ کز الحقایق/ ص ۲۳۴ کي لیکي چي: د تمامو صحابہ وو سرہد (رضی اللہ عنہم) لوستل مستحب دی، سوی د ابوسفیان، عمرو بن العاص، مغیرہ بن شعبہ او سمرہ بن جندب خنہ. ددوی لہ پارہ د (رضی اللہ عنہم) لوستل مستحب نہ دی.

۲۵- د صحابه و ورضی الله عنهم له یو بل سره عداوت او دښمني وه. د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه له حضرت فاطمة الزهراء رضی الله عنها سره. او د حضرت عمر رضی الله عنه له حضرت علي رضی الله عنه سره بغض او عداوت و. [اعتصام السنة / ص ۶۹].

۲۶- ډیر غیر صحابه رضی الله عنهم د صحابه و ورضی الله عنهم څخه بهتر وو. [هدیه المهدی / ص ۹۰].

د صحابه و ورضی الله تعالی عنهم د حُجْتيت څخه په انکار کې

د لامذهبو او روافضو موافقت

۱- نذیر حسین دهلوی لیکي چې: (افعال الصحابة لا تنتهض للاحتجاج بها) [فتاوی نذیریه، بحواله مظالم روپري / ص ۵۸ / سیرت ثنائي / ص ۱۹۶].

۲- په اصولو کې دا خبره ثابته ده چې د صحابه و و قول حُجْت نه دی.

۳- د صحابه و و اجتهاد د امت هېڅ یو فرد ته هم حُجْت نه دی. [عرف الجاری / ص ۲۰۷].

۴- د صحابه و و کردار هېڅ حُجْت نه دی، اگر که هغه صحیح ثابت وي. [بدورالاهله / ج ۱ / ص ۲۸].

۵- الله جل جلاله په خپلو بندگانو کې هېڅوک هم د صحابه و و د آثارو غلام نه دي گرځولي. [عرف الجاری / ص ۸۰].

۶- د صحابه و و د آثارو څخه حُجْت نه قایمېږي. [عرف الجاری / ص ۸۰].

۷- د اسلام دین یواځې د الهي وحيې نوم دی، یعنې قرآن او صحیح احادیث، له دې څخه پرته د هیڅا قول حُجْت نه دی، اگر چه صحابي وي. [دعوت الی الخیر / ص ۳، طبع کراچي].

۸- د لامذهبو اهل حدیثو سرخیل نواب صدیق حسن خان د ښځې له پاره د برېښه لمونځ د جایز ثابتولو په جوش کې د حضرت ام سلمی رضی الله عنها په اثر باندې داسې رد کوي چې: (قول اوست. پس بعجت نیرزد) دا د دې قول دی چې د استدلال قابل نه دی. [بدورالاهله / ص ۳۹].

۹- د صحابه و ورضی الله عنهم موقوفات حُجْت نه دي. [بدورالاهله / ص ۱۲۹].

۱۱- د صحابي تفسیر دلیل نه دی. [بدورالاهله / ص ۱۳۹].

۱۰- دا د ځینو صحابه و و فعل دی چې د استدلال قابل نه دی. [بدورالاهله / ص ۹۵].

۱۲- مفتي عبدالستار لیکي چې: د صحابه و و قول او فعل حُجْت نه دی. [فتاوی ستاریه / ج ۳ / ص ۸۶].

د خلفای راشدینو قول او فعل هم د روافضو اود لامذهبو په نزد حجت نه دی:

۱- د جمعې په ورځ اول اذان چې په حدیثو کې ورته اذان ثالث وایي حضرت عثمان رضی الله عنه شروع کړی دا سنت نه دی. [فتاوی ستاریه / ج ۳ / ص ۸۵] دا سنت نه دی [ستاریه / ج ۳ / ص ۸۷] ددې نه کول په کار دي. [ستاریه / ج ۳ / ص ۸۲].

دا اذان بیدعت دی او هېڅکله نه دی جایز. [فتاوی ستاریه / ج ۳ / ص ۸۵]. دوی دا اذان په: ایجاد عثمانی، اذان عثمانی، عثمانی اذان د فتاوی ستاریه په مذکورو صفحو کې تقریباً شل ځلې ذکر کړې دي. په صفحه ۱۰۴ لومړی جلد کې یې د حضرت علی رضی الله تعالی عنه فعل ته حجت نه دی ویلی او په دوهم جلد ۶۵ صفحه کې یې د حضرت عمر فاروق رضی الله تعالی عنه فیصلې ته حجت نه دی ویلی.

غیر مقلدین او قادیانیان

د غیر مقلدینو او قادیانیانو طبیعتو نه یو بل ته مایل دي دواړه فرقي د تقلید څخه ازادي دی ددواړو فرقو مشن په اسلافو بدگمانی او ددوی په خلاف بدزباني ده دواړه فرقې دانگریزي دورې پیداواری.

(۱) د غیر مقلدینو مشهور عالم دهندوستان د اهلحدیثو وکیل محمد حسین بتهالوي او مرزا قادیانی هم مکتبه وو. د محمد حسین بتهالوي څخه دده په باره کې پوښتنه وشوه هغه وویل چې (هوزه یې دخوانې څخه پیژنمزه او مرزا صاحب دوړکوالی څخه هم مکتبه وو او ورسته مې ورسره همیشه ملاقاتونه کول. (سیره المهدي ج ۱ ص ۲۵۸).

(۲) مرزا چې غیر مقلد محمد حسین ولیدلو تقلید یې پرېښودلو، یو قادیانی مرزا بشیر احمد لیکي: مرزا هېڅکله هم دخان لپاره د اهلحدیث نوم نه دی خوښ کړی لیکن د عقایدو او اعمالو په اعتبار اهلحدیثو ته ډیر ور نژدې وو. (سیره المهدي ج ۲ ص ۴۹)

(۳) د غیر مقلدینو په نیزه لمانځه کې دفاتحې لوستل ضروري دي او د قادیانیانو په نیزه هم ضروري ده. مرزا بشیر احمد لیکي: (مولوی شیر علی ماته بیان کړی دی چې حضرت مسیح موعود علیه السلام (لعنة الله علیه) په ډیرې سختي سره په دې خبره زور ورکولو چې دمقتدی لپاره دسوره فاتحې لوستل ضروري دي. (سیره المهدي ج ۲ ص ۴۹)

(۵) بیالیکی چې: دا حانفوپه نیزه مقتدی سورة فاتحه نه لولي اودا هله حدیث دا عقیده ده چې مقتدی به سورة فاتحه خامخالولي حضرت صاحب (مرزا قادیانی) په دې مسئله کې داهله حدیثو مؤید دی. (سیره المهدی، ج ۲ ص ۵۰) وکذا فی فتاوی احمدیه از حکیم الامه، ج ۱۱ ص: ۳۳، ومثله خطبه الهامیم، ص: ۱۳۱، وکذا فی مجدد اعظم، ج ۱۲ ص: ۱۳۳ وداکثر بشارت احمد قادیانی کتاب.

(۶) بیالیکی چې حافظ نور محمد ساکن چک ماته د خط په ذریعه بیان وکړو چې مایوه ورځ د حضرت مسیح موعود علیه السلام څخه د فاتحه خلف الامام امین بالجهر اورفع الیدین په باره کې پوښتنه وکړه. هغه راته وفرمایل چې دا طریقې د حدیثو څخه ثابتې دي ضروري کول پکار دي. (سیره المهدی، ج ۳ ص ۶۴)

(۷) بیالیکی چې قاضی محمد یوسف صاحب پشاورې ماته د خط په ذریعه بیان کړی دی چې ما حضرت احمد علیه السلام (لعنة الله علیه) د یرزیات د فرضو او د تهجد وپه لمونځونو لیدلی دی هغه به لمونځ ډیر په اطمینان سره کولو، لاسونه به یې په سینه باندې کیځودل اورفع الیدین به یې وکړل. رفع سبابه راته یاده نده خو غالباً چې کوله یې د تهجد وڅخه وروسته به یې وتړاول دوه رکعت وکړل سلام به یې وگرزولو بیا به یې یو رکعت وتړو کړل. خاکسار عرض کوي چې زما د علم مطابق حضرت مسیح موعود علیه السلام رفع الیدین نه کول ماته د سبابې رفع هم نه ده یاده لکن ما د بعضې بزرگانو څخه اوریدلي دي چې حضرت به رفع د سبابې کوله (سیره المهدی، ج ۳ ص ۴۸).

(۸) احناف همیشه په دواړو لاسونو مصافحه کوي په یو لاس یې نه کوي او غیر مقلدین یې په یو لاس کوي او مرزا قادیانی به هم په یو لاس کوله (سیره المهدی، ج ۳ ص ۳۳)

(۹) مرزا قادیانی به هم د تقلید پسې بدر وېل ځکه چې په دې پوهیدو چې مقلد زما په دام کې نه راځي لکه څرنګه یې چې د تقلید په باره کې په یو شعر کې داسې ویلي دي.

مولوی صاحب بهی توحیده سج کهوکس جرم کی تقلیده

(سیره المهدی، ج ۳ ص ۶۸)

(۱۰) - مرزا قادیانی به د غیر مقلدینو په شان شپه او ورځ د تقلید مذمت او بېدی بیانوله او د غیر مقلدینو صفتونه به یې کول.

د مرزا قادياني خوي مرزا بشير الدين محمود د غير مقلدينو په صفت كې داسې ليكلي دي. (دا هله د شوقرغه د اصل په لحاظ ډير د قدر وړ فرقه ده ځكه چې د دوى په ذريعه ډير مسلمانان د بدعاتو څخه ازاد شول او د ستونډو بڼه وپه اتباع باندې مستفيض شول. (سيرة المهدي ج ۲ ص ۲۹).

(۱۱) - غير مقلد مولوى ثناء الله ليكي :

سوال : په دې زمانه كې مسلمانان د انعام د گټلو لپاره فتې بال كوي او د مازيگراو ماښام لمونځ پرېږدي. اوياسې قضائي راوري نو ايا دا كار جايز دى ؟

جواب : د لمانځه قضائي بغير د عذر څخه نه ده جايزه د فتې بال لوبغاړو ته پكاردې چې د مازيكر لمونځ د ماسپښن د لمونځ سره يوځاى وكړي. (فتاوى ثنائيه، ج ۱ ص ۶۳۲) و (ص ۶۱۵). مرزا غلام احمد قادياني به هم د ظهراو عصر لمونځونه په يوځاى كول. (سيرة المهدي، ج ۲ ص ۸۸ و ج ۳ ص ۲۲۰)

همدارنگه ليكي چې : يو كس ماته بيان وكړو چې يو ځلې زما دورو خير دين بنځې ماته وويل چې د ماښام وخت د ډيرو كارو نو وخت دى چې ددې په وجه زما څخه اكثر د ماښام لمونځ قضاء كيږي نو ته د حضرت مسيح موعود څخه پوښتنه وكړه چې زه څه وكړم ؟ ماد حضرت صاحب څخه پوښتنه وكړه چې په كور كې دخوراك وغيره په انتظام كې چې د ماښام لمونځ قضاء شي نو ددې څه حكم دى ؟ حضرت صاحب راته وفرمايل : چې زه ددې اجازه نه درك كوم اوياسې وفرمايل چې دسهاراو ماښام وختونه د خاصو بركتونو وختونه دي او په دې وختونو كې د ملايكو پيرې بدلېږي ددې وخت دبركاتو څخه زه تاسو نشم محرمولي البته كه مجبوري وي نو د ماښام او ماخوستن لمونځ يوځاى وكړئ. (سيرة المهدي، ج ۳ ص ۲۴۵).

قاضى محمد يوسف پشاوري ماته د خط په ذريعه بيان كړى دى چې په سنه ۱۹۰۴ ه كې د جولائى په مياشت كې حضرت مسيح د گورداسپور د كچهرو څخه راوتلو او ماته يې وويل چې د لمانځه انتظام وكړه ما ورته خپل څادر هواړ كړ او د حضرت مسيح په اقتداء كې مو د ظهراو عصر لمونځونه وركړل په دغه وخت كې مونږ غالباشل احمديان وو. (سيرة المهدي، ج ۳ ص ۲۶۸) ونهج المصلى، ج ۱ ص ۱۶۵ و ملفوظات احمديه، ج ۱ ص ۲۰۰

(۱۲) دا حنا فوپه نيزكه ښځه د جماعت په لمانځه كې دسړي سره يوځاى ودرېدله لمونځ يې فاسد شو، لکن غير مقلدين دومره وخت د ښځو څخه چيرته جدا كيدلې شي نو د دوى فقهي ددې مسئلې په خلاف داسې

ولیکل : (ولوحازت امرء رجلا وكانت مبشّته ولا حایل بینہما ولوفی صلوة مشترکة تحریمہ واداء وانحدت الجہۃ لا تنفسد صلوة الرجل ولونوی الامام امامتها وعند الاحناف تفسد. (نزل الابراج ص ۱۰۰)

کہ بنسخہ دسری پہ خنک کی پہ لمانخہ ودریدلہ اگرچی بنسخی تہ دسری شہوت راتلو اودسری اودبنسخی پہ مینخ کی ہیخ پردہ نہ وہ اگرچی دتحریمی اوداء پہ اعتبار دوارہ شریک وواوجہت ہم یووو نو دسری لمونخ نہ فاسدیری اگرچی امام ددی دامامت نیت کسری وی اوداحناف پہ نیز فاسدیری، اومرزا غلام احمد قادیانی ملعون بہ ہم دبنسخی سرہ پہ خنک کی بلا حایلہ لمونخ کولو. (سیرۃ المہدی، ج ۳ ص ۲۲۰)

(۱۳) - ہمدانگہ غیر مقلدین پہ نریو جرابو باندی مسح کوی اومرزا غلام احمد قادیانی بہ ہم پہ نریو جرابو باندی مسح کولو تہ جایز ویل اوخپلہ بہ یہی ہم پہ نریو جرابو باندی مسح کولہ. (مجدد اعظم، ج ۲ ص ۱۲۳۳ / سیرۃ المہدی ج ۲ ص ۲۶ و ص ۱۱۲۷).

(۱۴) دمرزا غلام احمد قادیانی بنسخہ نصرت بیگم اہلحدیثہ وہ ددہ خوسر میرنا صر خان وہابی ووددوی نکاح د اہلحدیثو (وہابیانو) شیخ الکمل میانذیر حسین ترلہی وہ چی پہ عوض کی ورتہ یو جای نمازاو پنسخہ روپی ملاوشوی وپی.

(۱۵) مرزا (دغیر مقلدینو پہ شان) داتو رکعتونو دتراویحو قایل وو. (سیرۃ المہدی، ج ۱۲ ص ۱۳)

(۱۶) مرزا (دغیر مقلدینو پہ شان) دسمسیری خورلو تہ جایز ویلی دی. (سیرۃ المہدی ج ۱۲ ص ۱۳۲).

(۱۷) مرزا بہ پہ لمانخہ کی (دغیر مقلدینو پہ شان) پہ سینہ باندی لاسونہ کیبندول. (ذکر حبیب، ص: ۲۴، ونہج المصلی، ج ۱ ص: ۷۴)

(۱۸) مرزا بہ دغیر مقلدینو پہ شان دودہ درز کوسوتہ ہم سفر ویلو. (ملفوظات احمدیہ، ج ۱ ص: ۱۹۹).

(۱۹) مفتی صادق مرزایی لیککی چی مرزا بہ دلمانخہ خخہ وروستہ پہ دعا کی دلاسونو جیگولو تہ بدعت ویلی. (ذکر حبیب، ص: ۲۰۲)

(۲۰) حکیم نور الدین اول غیر مقلد وو اویسا قادیانی شو، حکیم نور الدین دمرزا غلام احمد قادیانی اولنی خلیفہ وو دتاریخ احمدیت مصنف لیکلہی دی چی: حرمین سے واپسی پر نور الدین وہابیت اختیار کی اور ترک تقلید پر وعظ کے اور عدم جواز تقلید پر کتابیں تصنیف کیں. (تاریخ احمدیت، ج ۱ ص: ۶۹)

- (۲۱) - دپاکستان سابق وزیر خارجہ سر ظفر اللہ خان قادیانی لیکلی دي چې : (میری دادا جوهدری سکندر خان مرحوم اپنی علاقہ کی ہری بارسوخ زمیدار تھی مجھی معلوم هو سکاھی وه اهلحدیث فرقی سی تعلق رکھتی تھی) (تحدیث نعمت : ص : ۳)
- (۲۲) - دچکر الہی فرقی یعنی دمنکرینو دحدیثو بانہی مولوی عبد اللہ چکر الہی اول غیر مقلدوو . (ترک تقلید کی بھیانک نتائج ص : ۴۵)

حجۃ الایجام والقیاس

قرآن کریم کی اللہ جلّٰہ دري قسمه خلك ذکر کریدی لکه مخکی بیان شول

- (۱) - اولوالالباب، اولوالابصار، اهل الذکر، اهل استنباط، فقهاء اومجتهدین ورته وایي دي دلہی ته اللہ حکم کوي : **فَاَعْتَبِرُوا يٰٓأُولِيَ الْاَبْصَارِ**
- علامہ جلال الدین سیوطی پہ خپل تفسیر الاکلیل کی فرمایي : الاعتبار هو القياس .
- حافظ ابن حجر او حافظ عینی هم پہ شرح دیخاري کی فرمایي : القياس هو الاعتبار، والاعتبار ماموریه، فالقياس ماموریه وذاك قوله تعالى : **فَاَعْتَبِرُوا يٰٓأُولِيَ الْاَبْصَارِ** .
- (۲) : اللہ جلّٰہ مسلمانانو ته امر کریدی چې داووالامرو اطاعت وکړئ، او داووالامرو پہ باره کی اللہ تعالیٰ فرمایي : **لَعَلِمَ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ** سورة النساء آیت (۸۳)
- اوداستنباط معنی داده چې کله تخم دزمکی پہ مینخ کی خغ وی کله چې اللہ ج باران راووروی هغه راظا هرشی نو همدارنگه دکتاب اوسنت دالفاظو پہ بیخ کی چې کوم حکم پت وی مجتهد هغه را بنسکاره کوي اصولیان وائی (القياس مظهر لامثبت)
- نولکه داو بو په وجه چې پت تخم را ظا هر پري نوی تخم نه را پید اکړي، همدارنگه، دمجتهد دقياس په وجه پت حکم را ظا هر پري، دخان نه حکم نه زیاتېري نو دمجتهد استنباط ته اجتهاد وایي او دغیر مجتهد هغی احکامو مستنبطه وو طرف ته رجوع ته تقلید وایي .

(٣): وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِّنْهُمْ طَائِفَةٌ لِّيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ (سورة التوبة آيت ١٢٢)

علامه سرخسي دمبسطه دپاچه كي فرمايي: ان الله جعل ولاية الانذار للفقهاء او خيله رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي:

نضر الله عبدا سمع مقالتي فوعاها ثم ادها الى من لم يسمعها فرب حامل فقه لا فقه له ورب حامل فقه الى من هو افقه منه (الحديث). داري ج (١) ص (٧٥) واللفظ لامين ماجه ص (٣١) مستدرک حاكم ج (١) ص (٨٦) وقال الحاكم والذهبي على شرطهما مجمع الزوائد ج (١) ص (١٣٩)

وقال الهيثمي رجاله موقون امام حاكم فرمايي دا حديث مشهور دي . معرفة علوم الحديث ص (٩٢) علامه سيوطي فرمائي چي دا حديث متواتر دي [مفتاح الجنة ص ٥]

ددې حديث نه معلومه شوه چي حديث اصل مقصد فقه ده افقه صرف حديث الفاظو او لفظي ترجمي ته نه وايي حكه دقيقه معني شق افته ده نو فقيه مسائلو استخراج كوي، عوام كالانعام يې نشي كولاي.

(٤): عن عمرو بن العاص، وابي هريرة رضى الله عنهما انه سمع رسول الله ﷺ يقول اذا حكم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران واذا احكم فاجتهد ثم اخطا فله اجر. [بخاري ج (٢) ص (١٠٩٢) ومسلم ج (٢) ص (٧٦) نسائي ج (٢) ص (٢٦٢) وترمذي ص (٢١٠) ابوداود ج (٢) ص (٧٠)]

فقال العلماء اجمع المسلمون ان هذا الحديث في حاكم عالم اهل للحكم فان اصاب فله اجران اجر باجتهاده واجر باصابته وان اخطا فله اجر باجتهاده...

قال فاما من ليس باهل للحكم فلا يحمل له فان حكم فلا اجر له بل هو آثم ولا ينفذ حكمه سواء وافق الحق ام لا لان اصابته اتفاقية ليست صادرة عن اصل شرعي، فهو عاص في جميع احكامه سواء وافق الصواب ام لا، وهي مردودة كلها لا يعذر في شيء من ذلك وقد جاء في الحديث في السنن القضاء ثلاثة قاض في الجنة واثنان في النار قاض عرف الحق فقضى به فهو في الجنة وقاض عرف الحق فقضى بخلافه فهو في النار وقاض قضي على جهله فهو في النار نووي ج ٢/ ص ٧٦)

امام نووي تهذيب الاسما كي د داود ظاهري په ترجمه كي ليكي: قال امام الحرمين ذهب اليه اهل التحقيق ان منكري القياس لا يعدون من علماء الامة وحمله الشريعة لانهم معاندون مباهتون فيما ثبت

استفاضة وتواتراً لان معظم الشريعة صادرة عن الاجتهاد ولا تنفى النصوص بعشر- معشارها وهؤلاء ملتحقون بالعوام.

ددنه معلومه شوه چي منكرين دقياس نه اولوالامروكي دي اونه په اولوالابصار او اولوالالبابو كي دي.

(۶): عن ابی هريرة رضي الله عنه ان اعرابيا اتى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ان امراءتي ولدت غلاما اسود واني انكرته فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم هل لك من ابل قال نعم قال فما الوانها قال حمر قال فهل فيها من اورق قال ان فيها اورقا قال فاني ترى ذلك جاءها قال يا رسول الله عِرْقُ نَزَعِها قال ولعل هذه عرق نزعها ولم يرخص له في الانتفاء منه. [۴، نمبر بخاري ج (۲) ص ۱۰۸۸]

واحتمج المزني بهذين الحديثين على من انكر القياس وقال اول من انكر القياس ابراهيم النظام وتبعه بعض المعتزلة و داود بن علي وما اتفق عليه الجماعة وهوالحجة فقد قاس الصحابة ومن بعدهم من التابعين وفقهاء الامصار حاشيه بخاري ص ۱۰۸۸]

قال المزني الفقهاء من عصر رسول الله ﷺ الى يومنا وهلمَّ جرّاً اشتهو المقائس في الفقه في جميع الاحكام في امر دينهم قال واجمعوا ان نظير الحق حق ونظير الباطل باطل، قال فلا يجوز لاحد انكار القياس لانه التشبيه بالامور والتمثيل لها. [جامع بيان العلم ج ۲ ص ۶۶. (باب اجتهاد الرأي على الاصول)

(۷): رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي: انما اقضى بينكم برأى فيمالم يكن ينزل على فيه

[ابوداود ج ۲ ص ۷۱ في قضا القاضى اذا اخطأ]

حضرت ابوبكر صديق رضى الله عنه

ان ابابكر اذا نزلت به قضية فلم يجد في كتاب الله منها اصلاً ولا في السنة اثرأ فاجتهد رائه ثم قال هذارأى فان يكن صواباً فمن الله وان يكن خطأ فنى واستغفرالله [جامع بيان العلم ج ۲ ص ۹۱ طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۱۳۶]

(۹): حضرت ابوبكر صديق رضى الله عنه به چي كله مسئله كتاب اوست كي پيدانكره . جمع رؤس

الناس و خيارهم فاستشارهم فاذا جمع رايهم على امر قضى به.

(۱۰): حضرت عمر رضی اللہ عنہ قاضی شریعہ تہ ولیکل چہ کومہ مسئلہ درتہ راشی اولیہ پہ کتاب فیصلہ کوہ کہ کتاب اللہ کہ پیدانشوہ ییایہ پہ سنت الرسول فیصلہ کوہ کہ سنت کہ پیدانشوہ ییائی پہ اجماع فیصلہ کوہ کہ اجماع کہ ہم پیدانشوہ نویا پہ خپلہ رایہ اجتہاد کوہ . (جامع بیان العلم ج (۲) (۵۶ الی ۵۹)

(۱۱): حضرت عمر رضی اللہ عنہ بہ چہ کلہ فتوی ورکہ ییابہ ییہ فرمایل : هذا رأى عمر فان كان صوابا فمن الله وان كان خطاء فمن عثمَر.

(۱۲): حضرت عثمان رضی اللہ عنہ، حضرت عمر رضی اللہ عنہ تہ د عمر رضی اللہ عنہ پہ آخر عمر کہی و فرمایل : فقال عثمان ان نتبع رأيك (في وراثة الجدة) فهو رشد وان نتبع رأى الشيخ قبلك فنعم ذوالرائى كان [مستدرک حاکم ج ۴ ص ۳۴۰ قال الحاکم والذہبی صحیح].

(۱۳): حضرت عثمان رضی اللہ عنہ سرہ پدی شرط بیعت وشو چہ ہفہ بہ د کتاب اللہ، سنت الرسول او سنت العمرین اتباع کوی (شرح فقہ اکبر ج (۱) ص (۷۹)

(۱۴): دیبعت مشورہ کہدلہ نو دتولو اہل حل عقد پہ موجودگی کہی حضرت علی رضی اللہ عنہ و فرمایل : احکم بکتاب اللہ وسنة رسولہ واجتہد رأى (شرح فقہ اکبر ج (۱) ص (۷۹) .

ہمدارنگہ حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمایل : سئل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عن العزم فقال مشاورۃ اهل الرائى ثم اتباعهم (ابن کثیر ج (۱) ص (۲۰).

(۱۵): حضرت علی رضی اللہ عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ و فرمایل چہ یار رسول اللہ کہ داسی معاملہ رامخی تہ شی چہ پہ ہفہ کہی نہ امرو ی او نہ نہی نو تا سو پکی مونرتہ شہ امر کوئی، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورتہ و فرمایل فقہاؤ او عابدینو سرہ مشورہ کوہ . (مجمع الزوائد ج (۱) ص (۷۸) رجالہ موثوقون)

(۱۶): حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما مکہ مکرمہ کہی مفتی وو، ددہ معمول داوو چہ د کتاب اللہ، سنت الرسول او سنت العمرین کہی بہ ثبوت پیدانشو، نو (قال فیہ برائی)

(۱۷): حضرت زید بن ثابت پہ مدینہ منورہ کہی مفتی وو، دمدینہ منورہ خلیکو ددہ تقلید شخصی کولو حتی چہ اہل مدینہ وو عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما تہ و فرمایل : لا نأخذ بقولك وندع قول زید [بخاری

ج (۱) ص (۲۳۷) باب اذا حاضت المرءة بعد ما فااضت [لا تتابعك يا ابن عباس وانت تخالف زيداً عمدة القاري ج (۴) ص (۱۷۷) وفتح الباري ج (۳) ص (۴۶۳)

حضرت زيد بن ثابت رضی الله عنه به چي فتوى ورکوله فرمايل يي: انما اقول براني (جامع بيان العلم ج (۲) ص (۵۸) - يهقي ج (۱) ص (۱۱۵).

(۱۸): حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه منشور داوود: فمن عرض لكم منكم قضاء بعد اليوم فليقض بما في كتاب الله فان جاء امر ليس في كتاب الله تعالى فليقض بما قضى به نبيه ﷺ فان جاء امر ليس في كتاب الله ولا قضى به نبيه ﷺ فليقض بما قضى به الصالحون فان جاء امر ليس في كتاب الله ولا قضى به نبيه ﷺ ولا قضى به الصالحون فليجتهد برائيه (الحديث، الحديث جيد) [نسائي ص ۶۴ باب الحكم باتفاق اهل العلم]

دارمی کي الفاظ داسي دي: فان لم يكن فيما اجتمع عليه المسلمون فاجتهد برايك (ج (۱) ص (۵۷) جامع بيان العلم ج (۲) ص (۵۷)

وعن ابن مسعود رضي الله عنه انه قال في غير ما مسألة اقول فيه برأيي.

(۱۹): حضرت ابي بن كعب رضی الله عنه حضرت ابو الدرداء رضی الله عنه او حضرت ابو هريرة رضی الله عنه هم په رايه فتوى ورکوله.

(۲۰): حافظ ابن عبد البر دهر بنار اهل الرايو جدا جدا فهرست جوړ کړيدی. (جامع بيان العلم ج (۲) ص (۶۱، ۶۴)

قال ابن عبد البر لا خلاف بين فقهاء الامصار وسائر اهل السنة وهم اهل الفقه والحديث في نفي القياس في التوحيد واثباته في الاحكام الا داود بن علي. (جامع بيان العلم ج (۲) ص (۷۴)

(۲۱): عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ العلم ثلاثة آية محكمة او سنة قائمة او فريضة عادلة و ما سوى ذلك فهو فضل. [ابوداود ج ۱ ص ۱۶۹، مشكوة ج ۱ ص ۳۵ ابن ماجه ص ۶].

فريضه عادله اشاره ده د اجماع او قياس طرفته او ددي دواړو نه حكه تعبير وشو په فريضه عادله چي پدي دواړو داسي عمل واجب دي لكه په كتاب او سنت چي واجب دي (يعني په حجتيت كې برابر دي) ددي حديث

معنی داده چې ادله د شرعې خلور دي، کتاب، سنت، اجماع او قیاس او کوم علم چې د دې نه ماسوی وي هغه زاید اوبې معنی دي.

(۲۲): علامه تفتازانی رحمه الله فرمائی: چې د صحابه و و رضوان الله عليهم نه په قیاس باندې عمل په دومره نصوصو ثابت دی چې مجموعه یې تواتر ته رسېږي اگر که تفصیلاً احاد دي او دا خبره بالکل صحیح ده ځکه یواځې په مصنف عبدالرزاق کې د صحابه و و اتباعینو او یازره اجتهادي فتوې دي.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: أَلَا يَأْتِ بَعْدَ الْمَأْتَيْنِ دَدِي وَرَأْدِي مِطَابِقٌ مُنْكَرٌ قِيَاسُ إِبْرَاهِيمَ بِنِ سَيَّارِ النَّظَامِ پيدا شو، او دده پیروي د ټولو نه مخکې معتزله و و و کړه او د حجتیت د قیاس نه منکر شول.

داجماع او قیاس د حجتیت دلائل

په قرآن پاک کې د خلورو دلائلو ذکر داسې شوی دی، چې اول دا الله د اطاعت حکم شوی دی، بیا در رسول الله صلی الله علیه وسلم د اطاعت ذکر دی، بیا دا و لو الامر د پیروي یعنې د مجتهدینو او دا جماع ذکر الله تعالی داسې کوي:

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ تُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَتُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۚ وَسَاءَتْ مَصِيرًا. (۹۵)

صحیح بخاري:

دامام بخاري په کتاب کې دا جماع او قیاس حجتیت ثابت شوی دی.

رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: تلزم جماعة المسلمين وامامهم (بخاري ج ۱) ص (۵۰۹) من فارق الجماعة شبراً فمات الامات ميتة جاهلية (ج ۲) ص (۱۰۴۵) د قیاس په باره کې حدیث نقلوي چې مجتهد ته د خطایي په صورت کې هم اجر دی. (بخاري ج ۲) ص (۱۰۹۲)

رسول الله ﷺ د انسان بچی دا وښی په بچي باندې قیاس کړ. د سلیمان علیه السلام قیاس: ج ۱ ص (۴۸۷) بني قریظه و و ته تلو نكي صحابه و و اجتهاد و و کړ و او رسول الله صلی الله علیه وسلم یې تصویب و کړ. [ج ۲

ص ۵۹۱) بیانی، په صفحه ۱۶ ج ۱ کې دغه د خیریت احادیث نقل کړيدي باب من یرد الله به خیراً یفقه فی الدین په ټول بخاري کې یو داسې حدیث نشته چې د اجماع او قیاس منونکي ته یې کافر، مشرک یا بدعتي ویلی وي. مخپله امام بخاري فقه ته شمره الحدیث وایي، خپله امام بخاري دخپل ملسک د تائید لپاره د صحابه او تابعینو اقوال ذکر کړيدي هغه اقوال چې د دوی اجتهد وو، خپله بخاري کې یوځای کې پېش کوي، ده چې که دین ثریا ستوري کې وی بیا به یی هم د فارس یو سړي راکوز کړي او نورو ځایونو کې د خیر القرون د خیریت احادیث دي.

نو چې د دواړه قسم احادیث سره یوځای کړي، نتیجه یې صرف او صرف امام ابو حنیفه دی ځکه هغه رجل فارس چې خیر القرون کې یې فقه مرتبه کړې وه صرف او صرف امام ابو حنیفه رحمه الله وو، او دغه ملازمت د دین حنیفي له وجهې د هر خاص او عام په ژبه ورته دا ابو حنیفه کتیت او دامام اعظم لقب ورکړل شوی وو، او داهم درسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث دی چې یو وخت کې به خلک جاهلان خپل مشران کړي، او دغه مشران به خپله هم گمراهان وي، او نور خلک به هم گمراه کوي، ددې مصداق بالکل لا مذهب دي د خیر القرون مجتهد رجل فارس ته گمراه وایي (معاذ الله) او دانگریزاي دورې جاهلان خپل مشران گڼي.

صحيح مسلم:

امام مسلم هم دا دله اربعه ذکر کړيدي: تلزم جماعة المسلمين وامامهم (ج ۲ ص ۱۲۷) من فارق الجماعة شراً فمات فمیتة جاهلية (ج ۲ ص ۱۲۸)

انه ستكون هناة وهناة فمن اراد ان يفرق هذه الامة وهي جميع فاضربوه بالسيف كائناً من كان. (ج ۲ ص ۱۲۸). من اتاكم وامركم جميع على رجل واحد يريد ان يشق عصاكم او يفرق جماعتكم فاقتلوه. (ج ۲ ص ۱۲۸)

مسلم شريف كې دلامذهبو وړاندوينه (پېش كوي):

مسلم شريف كې دهغو خلكو نښې ذكر شويدي چې دامام اوجماعت نه منونكي دي. غاثر العيني، مشرف الوجنتين، ناشد الجبهة، كثر اللحية محلق الرأس مشمرالازار (ج ۱ ص ۳۴۱).

بمحراحدكم صلوته مع صلوتهم وصيامه مع صيامهم يقرؤن القرآن لا يجاوز تراقيهم يسرقون من الاسلام كما يمرق السهم من الرمية (ج ۱ ص ۳۴۱).

سیخرج في آخر الزمان قوم احداث الانسان وسفهاء الاحلام يقولون من قول خير البرية فاذا لقيتهم فاقتلوهم فان في قتلهم اجرا لمن قتلهم عند الله يوم القيمة (ج ۱ ص ۳۴۲) هم شر الخلق والخليقة و اشار بيده نحو المشرق (ج ۱ ص ۳۴۳) داتولي علامي لامذهبو كي دي.

صحيح مسلم او اجتهاد:

اذا احكم الحاكم فاجتهد ثم اصاب فله اجران واذا احكم فاجتهد ثم اخطأ فله أجر. [ج ۱ ص ۷۶]. حضرت سليمان عليه السلام قياسي فيصله ددو بنحو په مابين كي. (ج ۲ ص ۷۷) رسول الله ﷺ حج په قرض باندې قياس كړی وو. (ج ۱ ص ۴۶۲)

دوو ډلو د صحابه وو دخپل خپل اجتهاد مطابق در رسول الله صلى الله عليه وسلم مراد رانهمولي ووار عمل يې ورباندې كړی وو. رسول الله ﷺ د دواړو ډلو تصويب كړی وو. (ج ۲ ص ۹۶)

رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت علي رضي الله عنه ته امر وكړ چې فلانی بنځي ته دورې وركړه حضرت علي رضي الله عنه در رسول الله صلى الله عليه وسلم دمطلق حكم نه تقيد را ونهمولو او په مقيد يې عمل وكړ. (ج ۲ ص ۷۱)

امام مسلم د فقه په تعريف كي احاديث ذكر كړيدي او د فقه منل داد ادله اريعه وو منل دي، امام مسلم حديث ذكر كړيدى: قال الدين النصيحة قال لمن قال لله وللكتابه ولرسوله ولائمة المسلمين وعامتهم.

امام نووي فرمائي: وقد يتناول ذلك على الائمة الذين هم علماء الدين وان من نصيحتهم قبول ما روروا وتقليدهم في الاحكام واحسان الظن بهم قاله الخطابي (نووي ج ۱ ص ۵۴).

دامام صاحب وړاندوينه (پېش گويي)

دمسلم شريف په مختلفو احاديثو كي دخير القرون د طبقي ذكر دي او د دې افضليت بالترتيب ذكر شويدي. او په خير القرون كي درجل فارس د علمي پرواز ذكر دى تر ثريا ستوري پورې. (ج ۲ ص ۳۱۲)

جامع الترمذي:

امام ترمذي د ابواب الفتن لاندې اجماع ډېرا حاديث ذكر كړيدي، او د حضرت عمر رضي الله عنه په خطبه كي درسو الله صلى الله عليه وسلم الفاظ رانقل كړي چې:

عليكم بالجماعة وياكم والفرقة فان الشيطان مع الواحد وهو من الاثنين ابعد من اراد بمحبوبة الجنة، فليلزم الجماعة. هذا حديث حسن صحيح غريب.

ان الله لا يجمع امي اوقال امة محمد على الضلالة. ويدالله على الجماعة ومن شذ شذ في النار. [ص ۳۱۵]

تومندي او اجتهاد: اذا احكم الحاكم فاجتهد فاصاب فله اجران واذا احكم فاطء فله اجر واحد. ينيابي دحضرت معاذ عليه السلام حديث ذكر كريدی چې د دهنه معلومه شوه چې مسايلو اجتهاديه وو کي مجتهد اجتهاد کوي او نور ټول خلک دده په اجتهاد عمل کوي، چې دېته تقليد ويل کېږي که کوم غير مجتهد دمجتهد په ځای په خپله رايه روان وي نو پده باندې د هدایت دروازی بندې وي.

واعجاب کل ذی رأي برايه فعليك بنفسك خاصة ودع امرالعوام. (ص ۴۳۵) ان یجد کل احد فعل نفسه حسنا وان کان قبيحاً ولا يراجع العلماء فيما فعل بل يكون مفتي نفسه (سندھی)

قال القارى واعجاب كل ذی رأي برايه اى من غير نظر الى الكتاب والسنة واجماع الامة والقياس على اقوى الادلة وترك الاقتداء بنحو الائمة الاربعة، قاله (الطبيي) انجاح الادلة ص ۲۹۹

په ابواب العلم کې حديث ذکر کوي: من يردالله به خيرا يفقهه في الدين (ص ۳۷۹) او فقه جامع د ادله وو اربعة وو ده او درب حامل فقه حديث يې راوړيدي چې فهم دمحدث حجت ندى بلکې فهم دقيقه حجت دى. (ص ۳۸۰) فقيه واحد اشد على الشيطان من الف عابد (ص ۳۸۴) خصلتان لا تجتمعان في منافق حسن سم ولا فقه في الدين (ص ۳۸۴) د فقه مخالف يا شيطان وي، او يامتافق.

دخير القرون فضائل يې ذکر کړيدي او يسيابي د اهل فارس په مدحه کې حديث راوړيدي چې: والذي نفسي بيده لو كان الايمان بالثرى لتناوله رجال من هؤلاء (ص ۴۷۶) وكذلك قال الفقهاء هم اعلم بمعاني الحديث (باب غسل الميت ص ۳۷۵) فقهاء اشراف واولوالالباب (ص ۳۷۵).

ابوداود:

امام ابوداود د اجماع په دليل کې د درې اويافرقو والا حديث را وړيدي، اوناجي جماعت يې ذکر کړيدي چې: هي الجماعة من فارق الجماعة. الحديث (ج ۲ ص ۱۷۹) د اجتهاد لپاره (اذا احكم الحاكم) الحديث (ج ۲ ص ۷۰).

انما اقضى بينكم بالراءى فيما لم ينزل على فيه (ج ۲/ص ۷۱) العلم ثلاثة (ج ۲/ص ۹) (نضر الله عبه
سمع مقالتي) الحديث (ج ۲/ص ۷۸) لا يقض الا اميرا وامورا ومختال (ج ۲/ص ۷۹).
امير مجتهد دى - مامور مقلد - او مختال غير مقلد دى .

نسانى:

داجماع لپاره (من فارق الجماعة) الحديث (ج ۲/ص ۱۴۵) دا جتهاد لپاره اذا احكم الحاكم،
الحديث (ج ۲/ص ۱۴۶). او دقياس لپاره حديث دقياس الحج على الدين (حديث او منشور)
د حضرت عمر رضي الله عنه او د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه منشور [ج ۲/ص ۲۶۴]

۳۷- سوال: ايا محدثينو تقليد منلو؟

جواب: عام محدثين او د صحاح سته وو حضرات رحمهم الله.

۱ - مسند زيد ۱۲۴هـ	۲ - مسند امام اعظم ۱۵۰هـ
۳ - موطا امام مالك ۱۷۹هـ	۴ - كتاب الآثار ابي يوسف ۱۸۲هـ
۵ - كتاب الآثار امام محمد ۱۸۹هـ	۶ - موطا امام محمد ۱۸۹هـ
۷ - كتاب الحجۃ علي اهل المدينة ۱۸۹هـ	۸ - المدونة الكبرى ۱۹۱هـ
۹ - مسند الشافعي ۲۰۴هـ	۱۰ - ابوداود طيالسي ۲۰۴هـ
۱۱ - عبدالرزاق ۲۱۱هـ	۱۲ - مسند الحميدي ۲۱۹هـ

دا کتابونه په خير القرون کي ليکل شوي دي ځکه خير القرون تر دوه سوه شلم پوري وو

۱۳ - سعيد بن منصور ۲۴۷هـ	۱۴ - مسند ابي الجعد ۲۴۰هـ
۱۵ - ابن ابي شيبة ۲۳۵هـ	۱۶ - مسند احمد ۲۴۱هـ
۱۷ - سنن دارمي ۲۵۵هـ	۱۸ - صحيح البخاري ۲۵۶هـ
۱۹ - صحيح مسلم ۲۶۱هـ	۲۰ - سنن ابن ماجه ۲۷۳هـ
۲۱ - سنن ابي داود ۲۷۵هـ	۲۲ - جامع الترمذي ۲۷۹هـ
۲۳ - سنن نسائي ۳۰۳هـ	۲۴ - ابويعلی ۳۰۷هـ
۲۵ - ابن الجارود ۳۰۷هـ	۲۶ - الكني والاسماء دولابي ۳۱۰هـ

٢٨ - صحيح ابن خزيمة ٥٣١١هـ	٢٧ - تفسير طبري ٥٣١٠هـ
٣٠ - شرح معاني الآثار طحاري ٥٣٢١هـ	٢٩ - ابوعوانه ٥٣١٦هـ
٣٢ - معجم الصغير للطبراني ٥٣٦٠هـ	٣١ - مشكل الآثار ٥٣٢١هـ
٣٤ - المعجم الكبير للطبراني ٥٣٦٠هـ	٣٣ - معجم الاوسط للطبراني ٥٣٦٠هـ
٣٦ - كتاب العظمة ٥٣٦٩هـ	٣٥ - عمل اليوم والليلة ٥٣٦٤هـ
٣٨ - ناسخ الحديث ومنسوخه ٥٣٨٥هـ	٣٧ - دار القطني ٥٣٨٥هـ
٤٠ - سنن البيهقي ٤٤٥٨هـ	٣٩ - مستدرک للحاكم ٤٤٠٥هـ
٤٢ - معرفة السنن والآثار ٤٤٥٨هـ	٤١ - شعب الايمان ٤٤٥٨هـ
٤٤ - مسند الفردوس ٥٥٠٩هـ	٤٣ - جامع بيان العلم ٤٤٦٣هـ
٤٦ - ابن حبان ٥٣٥٤هـ	٤٥ - شرح السنة ٥٥١٦هـ
٤٨ - الكامل ابن عدي ٥٣٦٥هـ	٤٧ - ابن شاهين ٥٣٨٥هـ
٥٠ - الخطيب البغدادي ٤٤٦٣هـ	٤٩ - حلية الاولياء ٤٤٣٠هـ
٥٢ - خطابي ٥٣٨٨هـ	٥١ - المحلي لابن حزم ٤٥٧٦هـ
٥٤ - مشكاة المصابيح ٥٧٣٧هـ	٥٣ - جامع الاصول ٥٦٠٦هـ
٥٦ - جامع المسانيد ابن كثير ٥٧٧٤هـ	٥٥ - نصب الراية ٥٧٦٢هـ
٥٨ - فتح الباري ٨٥٢هـ	٥٧ - مجمع الزوائد ٨٠٧هـ
٦٠ - الجامع الكبير ٩١١هـ	٤٩ - عمدة القاري ٨٥٥هـ
	٦١ - كنز العمال ٩٧٥هـ

ددي كتابونه مولفين يا اهل السنة والجماعة مجتهدين دي اويا اهل السنة والجماعة مقلدين دي په
دوي كي يوكس هم شوک داسي نشي ثابتولي چه نه مجتهد واونه مقلد بلکي غير مقلد وو. دصاح سته
کتابونه کوم چي په مدارسو کي متداول دي يو سه تفصيل يي دادي

حضرت امام بخاري، امام مسلم، امام ابوداود، امام نسائي، امام ترمذي او امام ابن ماجه رحمهم الله ددوئ په باره کې وکيل اعظم د غير مقلدينو ليکي چې دا غير مقلدين وه نتائج التقليد ص ۷ ليکن دا خبره بالکل غلطه ده ځکه چې دا ټول يا مجتهدين يا او يا مقلدين دي.

علامه طاهر بن صالح الجزائري په توجيه النظر الى اصول الاثر المطبوع سنه (۱۳۲۸) ص (۱۸۵) کې ليکلي دي چې امام بخاري او امام ابوداود په فقه کې امامان وو او دا دواړه په اهل اجتهاد کې وو، خو هريو مجتهد منتسب وه او امام مسلم او امام ترمذي، امام نسائي، امام ابن ماجه، امام ابن خزيمة، امام ابويعلی، امام بزار او ددوئ پشان نور حضرات د محدثينو په مذهب باندې وو، په علماء وکې ديو متعين کس مقلد نول.

دامام شافعي، امام احمد، امام اسحاق، امام ابو عبيده او ددوئ پشان نورو محدثينو اقولو طرف ته يې ميلان کولو او د اهل عراق په نسبت د اهل حجاز مذهب ته زيات مائل وو.

شاه ولي الله رحمه الله فرمايي: حضرت امام محمد اسماعيل البخاري په طبقات شافعية کې شمارل کېږي او په شماروونکو کې امام تاج الدين سبكي هم دی، علامه سبكي په طبقات الشافعية الكبرى ص (۲) نه تر (۱۹) پورې، دامام بخاري تفصيلي حالات يې بيان کړي.

نواب صديق حسن خان هم امام بخاري، امام نسائي او امام ابوداود د شوافعو په فهرست کې داخل کړيدي علامه الخطيب په تاليف اکمال ص (۶۲۷) کې ليکلي چې امام نسائي شافعي المذهب وو.

او علامه سبكي هم په طبقات الشافعية ج (۲) ص (۸۳) کې درج کړيدي او دامام ابوداود په حق کې وايي علامه سبكي چې زموږ استاذ علامه ذهبي فرمايي چې امام ابوداود فقه دامام احمد بن حنبل نه حاصله کړې وه، حافظ ابن قيم هم دامام ابوداود په باره کې حنبلي ليکلي دي (اعلام الموقعين ج (۱) ص (۲۷۶) طبع هند او علامه اسماعيل شاه بغدادی هم امام ابوداود حنبلي لکلی دی. (هدية العارفين ج (۱) ص (۳۹۵).

شاه انوره شاه کشميري وايي چې حافظ ابن تيميه، امام نسائي او ابوداود په حنبلي کيدو تصريح کړې، مقدمة فيض الباري ص (۵۸) او فرمايي چې حق هم دادی (العرف الشذي ص (۶) بهر حال شافعي وي او که حنبلي مقلدين خودي.

دیوخوا دخیرالقرون اودمختلفو صدیو محدثینو او فقهاء مقلدینو اجمالی تذکرہ

قاضي اسماعیل بن النسفي الكندي المتوفى (۱۶۴) په فقه کې دامام ابوحنيفه متبع وو.

امام لیث بن سعد المتوفى سنه (۱۷۵) نواب صدیق حسن خان لیکي: (وی حنفي المذهب بود وقضاء مصر داشت) (اتحاف ص (۲۳۷))

عبدالله بن مبارك المتوفى (۱۸۱) امام صدر الائمة المكي المتوفى (۵۹۸) لیکي: چې په ائمه حنفي کې يو امام عبدالله بن مبارك هم دی (مناقب موفق ج (۲) ص (۱۳۳)).

علامه ذهبي وايي چې په خپل دور کې دعلم حديث مدار په دریو بزرگانو باندې وه، امام يحيى بن سعيد القطان، يحيى بن زكريا بن ابي زائده او وكيع ابن الجراح، تذكرة ج (۱) ص (۳۲۸) او علي الصديني فرمايي: چې خپل دور کې علم په يحيى بن ابي زائده باندې ختم وو اخبار ابي حنيفة واصحابه (ص ۱۵۰) او دا درس واړه بزرگان مقلدين دامام صاحب وو.

خليفة جعفر بن معتصم الملقب بالمتوكل على الله المتوفى سنه (۲۴۶) هـ په خلفاء کې اول سړی وو چې دامام شافعي مقلد وه (تاريخ الخلفاء (۳۵۹))

امام محدث ابو عوانة يعقوب بن اسحاق الاسفرائي المتوفى سنه (۲۱۶) شافعي المذهب وو، امام طعاوي، ابو جعفر احمد بن محمد المتوفى سنه (۳۲۱) هـ حنفي المذهب وه (تذكرة ج ۳ همدارنگه امام ابو العباس احمد بن عمر المتوفى سنه ۳۰۶ شيخ الاسلام قدورة الشافعية شافعي المذهب وو تذكرة ج ۳ ص (۳۰) ص (۲۸))

امام ابو القاسم عمرو بن الحسن البغدادي الخرفي المتوفى سنه (۳۲۴) شيخ الحنابلة (تذكرة (۳) ص (۶۲)).

مشهور مورخ علامة ابو الفرج محمد بن اسحاق بن نديم المتوفى سنه (۳۸۵) هـ په خپل كتاب الفهرست طبع مصر کې دص (۲۹۸) نه تر (۳۰۸) پورې دهغه حضراتو فقهاء کرامو تذكرة کړې ده چې په فقه کې دحضرت امام ابو حنيفة مقلدين وو، اود هغوی تعداد يې تقريباً دېرش بيان کړیدی.

اوياد (۳۰۸) نه تر (۳۱۷) صفحې پورې د حضرت امام شافعي د شاگردانو ذکر کوي، او تقريباً د څلور دېرشو حضراتو نومونه يې ذکر کړي، او د (۲۶۴) صفحې نه تر (۲۹۸) پورې يې د حضرت امام مالک د مقلدينو ذکر دی، چې تقريباً پنځويشت دي، او په صفحه (۳۲۴) کې د حضرت امام احمد بن حنبل او د هغه د کتابونو د تذکرې کولو نه پس د امام الاثرم احمد بن محمد، امام احمد بن محمد بن الحجاج، او امام اسحاق بن راهويه ذکر کوي، او فرمايې: دا ټول حنبلي وه (ص ۳۳۵)

امام ابن عبد البر مالکي په خپل کتاب الاتقاء کې د څلورمې صدۍ نه وړاندې چې کوم مالکيه، شافعي او احناف وو د هغوی، د نومونو فهرست ئې ورکړی دی، که شوق مو وي نو وې گورئ.

امام ابوبکر احمد بن الحسين البيهقي المتوفى سنة (۴۵۸) هـ علامة ذهبي ليکلي چې دا شافعي المذهب وو. امام ابو محمد بن مسعود البغوي صاحب تفسير معالم التنزيل و شرح السنة ومصاييح وغيره کتابونو المتوفى سنة (۵۱۶) هـ شافعي المذهب وو. (تذكرة ج (۴) ص (۵۲) همدارنگه امام ابن عساكر المتوفى ۵۱۷ هـ شافعي المذهب وو تذكرة ج ۴ ص ۱۱۸)

امام الحازمي محمد بن موسى المتوفى سنة (۵۸۴) هـ شافعي المذهب وو، تذكرة ج (۴) ص (۱۵۲).
امام عبد الرزاق بن ابي محمد الشيخ عبد القادر الجيلاني دواړه ځوی او پلار حنبلي المذهب وو، تذكرة (۴) ص (۱۴).

امام عز الدين ابو الفتح المتوفى سنة (۶۱۳) حنبلي وو. (تذكرة (۴) ص (۱۸۶).
امام ابن الصلاح ابو عمرو عثمان المتوفى سنة (۶۴۳) هـ شافعي وو. (تذكرة (۴) ص (۲۱۴).
امام شرف الدين يوسف بن الحسن النابلسي المتوفى (۶۷۰) هـ شافعي وو تذكرة (۴) ص (۲۵۰)
همدارنگه امام نووي المتوفى سنة ۶۷۵ هـ شافعي وو (تذكرة ج ۴ / ۲۵۰)

حافظ ابن تيمية احمد بن عبد الحليم المتوفى (۷۲۸) حنبلي وو، نواب صديق حسن خان دده په باره کې شيخ الحنابلة ليکلي. (الجنة ص (۳۸).

امام يحيى بن معين المتوفى سنة (۲۳۳) هـ امام الجرح والتعديل الثقة المامون احد الائمة الثقات، تهذيب التهذيب ج (۱۱) ص (۲۸۸) کې ليکي: چې دا په علم حديث مرجع الاخلاق وو.

او علامه ذهبي په غالي حنفيانو کې شعار کړی خپله يحيى بن معين وايي چې قراءت د حمزة زما په نيز
 اوفقه د ابو حنيفة معتبره ده، او هم پدې باندې ما خلق موندلي دي. [تاريخ بغداد ج (١٢) ص (٣٤٧) هج] دهغه
 حنفی کيدليو واضح حقيقت دی. [فيض الباري ج (١) ص (١٦٩)، مقدمة نصب الراية ص (٤٢)].

کتاب تفاسير

زياتره او مروج د تفسير کتابونه هم د مقلدينو دي، مثلاً تفسير يضاوي، البحر المحيط، معالم التنزيل،
 خازن، ابن كثير، قرطبي، تفسير كبير وغيره دا د شوا فعودی.
 تفسير احکام القرآن للجصاص، مدارک ابو صعود، روح المعاني، مظهري وغيره دا حنافو دي.

﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ الآية

مسئله دقراءة خلف الامام

بسم الله الرحمن الرحيم

نحمده ونصلي على رسوله الكريم، اما بعد:

قال الله تبارك وتعالى: ﴿وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾

محترم وورونو! دا وخت د فتنو دور دی، هر ورځ نوې نوې فتنې سر راپورته کوي کفري طاقتونو په یو اتحاد د اسلام په بنیادونو حمله کړې ده بې حیاتي، بی شرمی، عیاشی، افحاشی، بازاریې گرم کړی دی. د حالاتو تقاضی دا وه چې مسلمانانو خپل اختلافات شاته غورزولي وای او د اتحاد او اتفاق په جذبه کفري سیلاب ته یو فولادي بلاک جوړ شوی وي، خو متاسفانه کله چې د اسلام او د کفر جنگ او مقابله راغلې ده نو کفارو د حکمت عملي په کار اچولې دی، چې د مسلمانانو څخه یې یو څو کسان په سرو او سپینو اختې دي او د خپلو اصولو مطابق یې چې دیوانداینډرول (Divide and Rul) (و جنګوه او حکومت وکړه) په خپل منځي اختلافاتو مصروف کړي دي.

د هندوستان د فتح پېش گوښي در رسول الله ﷺ په مبارکه ژبه داسې جاري شوې ده چې رسول الله ﷺ فرمایي: چې دوه ډلې به الله ﷻ د دوزخ د اور څخه ازاده کړي، یو هغه ډله ده چې د هندوستان سره جهاد کوي، دوهمه ډله هغه ده چې د حضرت عیسیٰ ﷺ سره په جهاد کې شرکت کوي. (مسند احمد ج ۵ ص ۲۷۸ ج ۲ ص ۵۲ و مجمع الزوائد ج ۵ ص ۲۸۲ و کنز العمال ج ۱۷ ص: ۲۶۷)

او داپېش گوښي الله ﷻ د اهل السنة والجماعة احنافو په لاس باندې پوره کړه د حنفی بادشاهانو په قیادت کې د هند فاتحین ټول صرف او صرف احناف مجاهدين وو، رسول الله ﷺ دې فاتحینو ته د خپل امت بهترين خلک ويلي دي او صحابه وورضوان الله عليهم په دې فاتحینو کې د شریکد لوتمناکړی وه. الحمد لله داد احنافو لپاره ډیر د فخر خبره ده ځکه چې په دې احادیثو کې د احنافو په بهتری تقریبا تصریح شوې ده.

د اسلام د ورتلو څخه وروسته هلته تر د ولس سوه کلونو پورې صرف او صرف هغه نبوی ﷺ قوانین جاري وو چې د احنافو مجاهدينو په واسطه وربښودل شوی وو، تر د ولس سوه کلونو پورې ټولو مسلمانانو صرف او صرف هغه نبوی ﷺ لمونځ کولو چې د حنفی مجاهدينو په ذریعه ورځودل شوی وو تر د ولس سوه کلونو پورې هیچا د امام پسرې الحمد لله نه لوستله، هیچا درکوع رفع الیدین نه کول، هیچا په زوره امین نه ویلو، هیچا په

سينه باندې لاسونه نه کينېدول، هيڅ د اختلاف بوى نه وو، ځکه چې ټول اهل السنة والجماعة احناف وو. ددې حقيقت اعتراف غير مقلد نواب صديق حسن خان داسې کوي:

(خلاصه داچې د هندوستان د مسلمانانو دا حال دى چې د کله نه اسلام دلته راغلى دى، چونکه اکثر خلک د بادشاهانو طريقه او مذهب خوښوي، نو د اسلام دراتلو څخه ترننه پورې دا خلک د حنفى مذهب پابند وو او دي. او د همدې مذهب عالمان، فاضلان قاضيان، مفتيان او حاکمان وو). [ترجمان وهاييه ص ۱۰]
او علامه شکيب ارسلان دا حقيقت داسې ښکاره کوي چې:

(د مسلمانانو اکثریت د امام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ پيروان او مقلدين دي، ټول د تُرک او د بلقان مسلمانان او ټول د روس او افغانستان مسلمانان، ټول د چين او هندوستان مسلمانان او د عربو اکثر مسلمانان، د شام او عراق اکثر مسلمانان حنفى مسلکي دي. (حاشيه حسن المساعى ص ۶۹)

په (۱۹۱۱ عيسوي) کې چې کومه مردم شماری شوې ده دهغې تفصيل دادى چې په دنيا کې دي:
۱- اثناعشرى: يو کروړ او اووه ديرش (۳۷) لکه. ۲- زيدي: ديرش لکه. ۳- حنبلي: ديرش لکه. ۴- مالکي: يو کروړ. ۵- شافعي: لس کروړه. ۶- احناف: له اووه ديرش (۳۷) کروړو نه زيات.
(انسائيکلو پيډيا اف اسلام)

ليکن کله چې دانگريزانو منحوس قدم هندوستان ته داخل شو او اسلامي حنفى حکومت يې ختم کړ په (۱۹۵۷م) کې د ازادې په جنگ کې احناف مجاهدين دانگريزانو سره په مقابلېه مصروف وو چې په زرگونو علماو ته دانگريزانو لخوا اعدام ورکړل شو او ترډيرو ورځو پورې يې قتل عام روان کړى وو، نو يو طرف ته دا حنافو مجاهدينو قتلول او تعذيبول روان وو او بل طرف ته ملکى وکتورى د مذهبي ازادى اشتهارونه خپاره کړل، چې حنفى مذهب پرېرېدئ غير مقلدين او لامذهبه شئ، نو د برطانوى حکومت خیرخواهان به وپېژندل شي او څوک چې په حنفى مذهب کلک وي، هغه به د برطانوي حکومت څخه باغي شميرلې شي، ددې حقيقت اظهار غير مقلد عالم نواب صديق حسن خان داسې کړى دى چې (بعضې خلکو دانگريزي حکومت په امر حنفى مذهب پرې نه ښودو هغوى دانگريزانو دشمنان دي.

او مونږ دانگريزي حکومت دو مره خدمت وکړو او ددوى په خدمت کې مو دو مره قرباني ورکړه چې مذهب مو پرېښودو لا مذهب شو او د سرکار برطانيه د دروازي فقيران شو.

مونږ به څرنگه ستاسو مخالفت وکړو؟ د ملکې عالي معظمې دام اقبالها اشتهار د ټولوسره د مذهبي ازادي وعده کړې ده) [ترجمان وهايه ص ۴۵].

انگريزانو پخپلو کې د مسلمانانو د جنگولو لپاره هر قسم امدادونه تيار کړل، اختلاف جوړونکو ته يې بې شماره دولت او غټ غټ جائيدادونه ورکړل او ددغي زر خريدو غلامانو په کوشش سره يې د امت مسلمه اتحاد ټوټه ټوټه کړ او مختلفو فتنو سر را پورته کړو، په دې فتنو کې يوه فتنه په اکابرو باندې د عدم اعتماد (غير مقلديت) وه. ددې فتنې بانيينو د عمل بالحدیث په نوم باندې د تقليد څخه انکار کولو د هغو اعمالو درواجو لور کوشش يې کولو چې ياد ائمه يې اربعه وو په مينځ کې اختلافی وو او يا بالکل متروک و و په مساجدو کې يې اختلافات راوپارول، په اسلافيو بېدزياني شروع کړې چې دهغې په وجه د الله ﷻ په کورونو کې د عبادت په ځای جنگونه شروع شول. فروعی مسائل يې د کفر او د اسلام معيار وگرځول رفع الیدین او امين بالجهر وغيره فروعی مسائل يې د تضليل او تفسيق سبب جوړ کړل په هره اجتماع کې به يې په ډير شور او زور سره بيانول، دا خانو په خلاف يې اشتهارونه خپرول او د زرگونو روپو انعامی چلنچونه يې ورکول.

دا اکابرو علماو دديو بنده هميشه د امسلك راروان دی چې اجتهادي او فروعی مسائل او د مخکې څخه مختلف فيها مسائلو باندې د ويره زور ندي پکار چې مقابل طرف ته په کې د جهل او فسق نسبتونه وشي او نه په عامو جلسو او تقريرونو کې دهغې بيانول پکار دي ځکه فروعی مسائل د اهل سنت والجماعت د علماء په نيز تبليغی او تکذيبی مسائل ندي. بلکه صرف تر جيجي مسائل دي. لکن بالعکس دغي زر خريدو غلامانو د خپلو ځانونو څخه بغير ټولو اهل سنتو ته کافران، بدعتيان، فاسقان، جاهلان او بې نمازان ويل اکابرو ته جاهلان او فاسقان ويل يې اهمه فريضه وه او په هر ځای کې فتنه او فساد جوړول يې لوی ديني کار گڼلو.

ددوی دافتنه دوامداره شوه، زمونږ په زمانه کې چې کله روسانو په افغانستان يرغل وکړ او په ميلونونو افغانان شهيدان شول، په ميلونونو ماشومان يتيمان شول او دوينو سيلابونه روان وو او د وينو او د سرونو په قيمت د کفر مقابله کيدله نو دغي لامذهبو د خپلو اکابرو په نقش قدم د اختلافاتو بازار گرم کړی وو. په مجاهدينو کې هم ننوتی وه او دوه تنظيمونه يې لرل.

د یو تنظیم مشري سیاف کوله چې اوس په صلیبی پارلمان کې د پیغلو جینکیو سره په یوه چوکۍ کې ناست وي او شپه او ورځ د دیموکراسي رباب وهي. او د بلې ډلې مشري مولوی جمیل الرحمن کوله. دده د تنظیم د مطبوعاتو مشر مسلم دوست صاحب چې کله د کیوبا د زندان نه راخلاص شو نو یو کتاب یې ولیکړ په نامه د: (ماتې زولنې) په هغې کې یې چې دده بد تاریخ خومره راښکاره کړی دی، نو په لوستلو یې خوله او په لیکلو یې قلم شرمیږي.

یو د هغې نه دا چې دا د سی آی ای (CIA) او آی ایس آی (ISI) ایجنټ و. آی ایس آی جرنیلانو ته به یې د تنظیم په سطحه د زنا لپاره جینکۍ وروستلې او مرده گاوې به یې کوله، د یتیمانو زخمیانو او شهیدانو په نوم چې خومره روپې ورته راتلې هغه یې بالکل شخصي سرمایه گرزوله او د صلیبي یرغل په وخت کې یې وروړونو په امریکایانو باندې عرب مجاهدین خرڅول !

خلاصه دا چې کله د امریکا په مشري ټولو کفري طاقتونو په افغانستان حمله وکړه او صلیبي جنگ یې اعلان کړو، نو بیا هم دغو زر خریدو غلامانو د خپلورو حاني پلرونو سره هر قسم امداد وکړ.

لا مذهب سیاف او لا مذهب سميع الله نجیبي چې د جمیل الرحمن د مرگ نه وروسته یې د دوی د تنظیم مشري کوله د صلیبیانو سره په ښکاره ودریدل، د صلیبیانو په مقابله کې یې د جهاد د حرمت فتواگانې ورکړې او مجاهدینو او فدایانو ته یې د باغیانو نسبتونه وکړل. انگریزانو هم ښه ریاستونه او منصبونه ورکړل.

زمونږ د ولایت ننگرهار مرکزی مدرسې او مسجدونه یې ورته حواله کړل، د حج او اوقاف ریاستونه یې ورکړل، د ایف ایم راډیو گانې یې ورته جوړې کړې، ترڅو د جهاد د رسونه بندشي او د هغې په ځای خلک د رفع الیدین او آمین بالجهر په جنگونو کې مصروف شي.

کله چې زه د لغمان د علیشنگ په لاره کې د اسلام اباد د پول سره د صلیبیانو په یو کمین وربرابروم او د مرند صلیبی زمریالي قومندان لخوا ونيول شوم د شپې په اته بجې: ۱/۸/۱۴۳۲ هـ.ق، ۱۲/۴/۱۳۹۰ هـ.ش او د لغمان د استخباراتو او د کابل د نود (۹۰) اود هفتده (۱۷) په ریاستونو کې د سخت تعذیب لاندې وم، نو همدغو زر خریدو غلامانو به د خپلې غلامۍ پوره حق ادا کولو او زموږ د علاقې لا مذهب به ډک ډک فلاینکو چونه زما په خلاف راتلل او زما تعذیب او توهین به یې زیاتاوه. صرف په دې تعصب چې ما به د خنفي مذهب دفاع کوله او د دوی په مخ کې یو خنډ وم. او چې کله د پلچرخي صلیبی محبس ته نقل کړی شوم په

پنخلسم د شوال سنه ۱۴۳۲ هـ هلته هم يو خولامذهبو بنديانو اختلافاتو ته لمن و هله. دلامذهبو کتابونه يې تقسيمول اود عوامو ذهنونه يې داسې جوړول چې حنفی لمونځ دقران او حديث څخه خلاف دی.

مونږ تريو څه وخته پورې د خپلو اکابرو په طريقه صبر او تحمل کولو، ليکن کله چې حنفی عوامو بيا بيا پوښتنې کولې چې ايا واقعي زموږ مذهب دقران او حديث نه خلاف دی؟ ايا واقعي په ترک د قرائت خلف الامام او په ترک د رفع اليدين وغيره مسائلو باندي د احنافو سره يو حديث هم نشته؟

نو ديو څو مضمونونو د ليکلو اراده مې وکړه، خو چونکه زه په زندان کې يم او اسباب راسره نشته، له دې وجهې به يې په اختصار سره وليکم. دزيات تفصيل لپاره د سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللهِ اود محمد امين صفدر او کاروي رَحْمَةُ اللهِ کتابونه مطالعه کړي.

والسلام

رحيم الله الحقاني النجربهاري

المحبوس في جدر الصليبين پلچرخي

۲۳/ ۳/ ۱۴۳۳ هـ ق

۱۱/۲۷/ ۱۳۹۰ هـ ش ۲/۱۶/ ۲۰۱۲ م

بلاک دوهم، منزل دريم، وينک دوهم

دشمال طرفته دهليزکې اول اطاق

د لامذهبو مغالطه

لامذهبان عوامو ته وايي چې: ستاسو لمونځ بې فاتحې دی. او په یو حدیث کې هم دا نه دي راغلي چې بې فاتحې لمونځ کېږي. او کله کله عوامو ته وايي چې: مونږ به داسې حدیث پېش کړو چې: په هغې کې راغلي وي چې بې فاتحې لمونځ نه کېږي. او تاسو داسې حدیث پېش کړئ چې په هغې کې راغلي وي چې بې فاتحې لمونځ کېږي.

الجواب: د فقهي مسئله داسې نه ده چې: بې فاتحې لمونځ کېږي. نو چې داسې مسئله پکې نشته نو دلیل څرنگه درته پېش کړم؟

د فقهي مسئله داسې ده چې: د یو امام قرئت د ټولو مقتديانو له پاره کافي دی.

نو د حنفي مقتدي مونځ بې فاتحې څخه نه دي. لکه د یو کس اذان چې د ټولي محلي لپاره کافي دي او د ټولي محلي مونځ سره د آذانه دي. او د یو امام خطبه د ټول مسجد د مقتديانو لپاره کافي ده. او د ټولي محلي مونځ سره د خطبي دي. همدارنگه په تراویحو کې ۱۱۳ سورتونه چې قاري په تراویحو کېښي لولي نو دا د ټولو مقتديانو لپاره کافي دي. او د ټولو مقتديانو تراویح سره د ختمه د قران دي. نو همدارنگه د یو امام الحمد لله د ټولو مقتديانو له طرفه الحمد لله ده. او د ټولو مقتديانو مونځ سره الحمد لله دي. اوس زموږ د دعوه داده چې د امام الحمد لله د مقتديانو الحمد لله ده، او د مقتديانو لپاره د امام الحمد لله کافي ده، نو د مقتديانو مونځ د الحمد لله سره او شو، په دي باندې مونږ بې شماره احادیث لرو. لکه د څلورم نمبر حدیث لاندې به راشي انشاء الله. او د لامذهبو دعوه دا شوه چې د امام الحمد لله د مقتديانو لپاره نه ده کافي. نو دوي دي د عدم کفایت لپاره صرف یو حدیث پېش کړي د جمعي د خطبي په باره کېښي. په یو حدیث کېښي دلا صلوة الافاتحة الكتاب په شان الفاظ دي چې لا جمعة الا بخطبة، سنن الکبری للبيهقي ج ۳ ص ۹۶، نو د جمعي په ورځ صرف یو امام خطبه وائي. بیا چې کله د مقتديانو څخه تپوس وشي چې ستاسو مونځ سره د خطبي دي. او که بغیر د خطبي دي؟ نو دوي ټول وائي چې سره د خطبي دي. اوس که څوک دي مقتديانو ته ووائي چې تاسو څو خطبه نه ده لوستلي نو ستاسو مونځ بې خطبي دي نو دا به غلط وي، ځکه چې دوي به ورته وائي چې د امام خطبه زموږ لپاره کافي ده، او د امام خطبه زموږ خطبه ده. همدارنگه د امام الحمد لله د مقتديانو لپاره کافي ده. همدارنگه د تراویحو د ختم القرآن څخه وروسته چې کله د مقتديانو څخه تپوس وشي

چې تاسو ختم کړي دي؟ نو دوي وائي چې هو کړي مودي. نو اوس که څوک ورته ووائي چې تاسو خو قران ندي لوستلي نو تاسو ختم نه دي کړي نو دا به غلطه خبره وي. ځکه چې د قاري لوستل د ټول مسجد د مقتديانو له طرفه لوستل دي، نو چې په يو سلو ديارلسو سورتونو کښي د امام لوستل د مقتديانو لپاره کافي دي، نو يواځي سورة فاتحي څه گناه کړي ده. چې دلته د امام لوستل د مقتديانو لپاره نه دي کافي؟ حالانکه د کافي والي حديثونه هم شته دي.

قراءه خلف الامام

چونکه قرآن کریم رباني کلام او آسماني صحيفه ده، له دې وجهې په اُده و و اُريعه و و کې د ټولو څخه اوچت مقام لري اوزمونږ د اختلافاتو فيصله کن کتاب دی، له دې وجهې په ټولو مسلمانانو لازمه او واجب ده چې په کومه مسئله کې د دوی په مابين کې اختلاف وي د هر څه څخه مخکې دې قران کریم ته رجوع وکړي، که د مسئلې حل په قران کې پيدا شو، نو د قران په روشنائي کې دي د خپل ځان لپاره د عمل لاره متعينه کړي، ځکه د قران کریم فيصله د خالق کائنات فيصله ده او د خالق کائنات د فيصلې څخه مخ اړولوی هلاکت او بربادي ده. په حديث شريف کې راځي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي. ومن ابتنفي الهدى في غيره اضله الله وهو جبل الله المتين وهو الذكر الحكيم وهو الصراط المستقيم ومن عمل به اجر ومن دعا اليه هدى الى صراط مستقيم. [ترمذی شريف، ج ۱، مشکوة شريف ج ۱ ص ۱۸۶].

کوم سړی چې قران پرېږدي او په بل شي کې هدايت لټوي الله ﷻ به يې گمراه کړي، دا قران کریم د الله ﷻ مطلبو ته رسېده، دا ذکر حکيم او صراط مستقيم دی، کوم سړی چې دده په تعليماتو او اصولو باندې روان وي او عمل پرې کوي هغه ته اجر ورکولی شي او څوک چې د قراني تعليماتو طرف ته خلک رابلي هغه ته به د صراط مستقيم هدايت وکړی شي.

يعنې په هر حال کې مسلمان ته پکار دي چې دخپلې نېک بختۍ لپاره خپله عقیده او نظريه د قران ماتحت کړي او د قران په هره اشاره باندې په زرگونه واړې د ځان قربانولو ته تيار شي.

نو محترمو! راځي چې متنازع مسئله (د امام پسې د الحمد لله الخ د لوستلو څه حکم دی؟) د قراني تعليماتو په روشنائي کې حل کړو:

امام بسي دالحمد لله لوستل

د قران كريم په رڼا كې مكره تحریمي دي

الله ﷻ فرمائي: (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) [پ ۹ سورة اعراف].

ترجمه: او كله چې ولوستل شي قران، نو غوږ كيږدئ تاسې هغه ته او چپ اوسئ له پاره ددې چې رحم درياندې وشي.

د جمهور سلفو او خلفو اتفاقى فيصله ده چې په دې ايت كريمه كې د قراءه خلف الامام مسئله پوره واضحه شوې ده او په دې باره كې يې صاف او ناطق حكم صادر كړى دى، يعنې دامام او مقتدى كارونه او وظيفې يې جدا جدا معينې كړې دي.

دامام وظيفه: (قراءت كول دي) اود مقتدى وظيفه: (چپ دريدل او توجه كول دي).

مناسبه داده چې د مذكوره ايت كريمه په تشرېح او تفسير كې د صحابه وورضوان الله عليهم او تابعينو او تبع تابعينو ارشادات عاليه او اقوال مباركه پيش كړو چې دې مقدس جماعت ددې ايت څه مطلب بيان كړى دى؟

(۱) - صحابه رضوان الله عليهم ټول د علم غرونه او د هدايه ستوري وو، ليكن بعضې صحابه كرام ﷺ د بعضې نورو څخه په علم او فضل، فقهى فهم او بصيرت كې مخكې وو، په دوى كې يو حضرت عبد الله بن مسعود ﷺ دى، حضرت عبد الله بن مسعود ﷺ ته الله ﷻ بعضې داسې جزئې فضائل وركړې وو چې بل هېڅ صحابى ورسره په كې نوو شريك د قران په معلمينو كې عبد الله بن مسعود ﷺ د ټولونو ممتاز او فائق وو، په معلمينو د قران كې دده نمبر د ټولونو مخكې و و رسول الله ﷺ فرمائى چې: استقرؤوا القرآن من اربع:

(۱) من عبد الله بن مسعود ﷺ (۲) و سالم مولى ابي حذيفه ﷺ (۳) و ابي بن كعب ﷺ (۴) و معاذ بن جبل ﷺ. (بخارى شريف جلد اول، ص ۵۳۱، ترمذى شريف جلد ۲ ص ۲۲۲).

اى صحابه وو! تاسو قران كريم ددې څلورو صحابه وو څخه زده كړئ! د عبد الله بن مسعود ﷺ څخه. د سالم مولى د ابى حذيفه ﷺ څخه. د ابى بن كعب ﷺ څخه. اود معاذ بن جبل ﷺ څخه. او په دې څلورو كې اول نمبر عبد الله بن مسعود ﷺ دى. حافظ الدنيا حافظ ابن حجر عسقلانى رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى ددې حديث په

تشریح کھ لیکلې دي چې: (وان البداية بالرجل في الذكر علي غيره في امر يشترك فيه مع غيره يدل على تقدمه فيه .

يعني چې د يو څو کسانو شرکت په يوفضيلت کې ذکر کړل شي، نو په دې کسانو کې چې د چانوم اول ذکر شوی دی په هغه کې دا فضيلت دنورو څخه زيات وي.

ددې حديث راوي حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص ؓ فرمائی چې په معلمينو د قران کې د ټولو څخه مخکې نوم د عبدالله بن مسعود ؓ دی له دې وجهې زه دده سره سخت محبت کوم اودا زما د خاصو محبوبينو څخه دي په يوبل حديث کې رسول الله ﷺ حضرت عبدالله بن مسعود ؓ په باره کې داسې فرمائی چې :

تمسکوا بعهداين ام عبد (ترمذی شريف جلد ۲ ص ۲۹۳) داين مسعود ؓ په هدايت او حکم باندې کلکې منگولې ولگوي!

په مسلم شريف دوهم جلد ص ۲۹۳) کې د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ څخه روايت دی چې: (والذي لا اله غيره، مامن كتاب الله سورة الا انا اعلم، حيث نزلت وما من اية الا انا اعلم فيما انزلت ولو اعلم أحدا هو أعلم بكتاب الله مني تبغه الا بل لركبت اليه)

په هغه الله ﷻ قسم کوم چې دهغه څخه سوی بل معبود نشته په قران کې هېڅ داسې سورت او ايت نشته چې ماته يې شان نزول نه وي معلوم چې په کومه موقع او په کوم حالت کې نازل شوی دی او ما د خپل ځان څخه د قران کریم بل غټ عالم نه دي ليدلی، که په دغه دور يعنې د صحابه وو ؓ په دور کې زما څخه د قران کریم بل غټ عالم وي اورسيدل ورته ممکن وي نو ما به دهغه طرف ته رجوع کړي وي او دهغه څخه به مې استفاده کړی وي نو د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ څخه ددې ايت کریمه په باره کې لاندې روايت منقول دی .

صلي ابن مسعود ؓ فسمع ناسا يقرمون مع الامام قال اما ان لكم ان تفهموا اما ان لكم ان تعقلوا ! (وَأَذَا فَرَى الْقُرْآنَ فَاسْتَبَعُوا لَهُ وَأَنْتَبَهُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) [تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳].

حضرت عبدالله بن مسعود ؓ يوه ورځ لمونځ کولو او يو څو کسانو په امام پسې قرائت لوستلو، کله چې عبدالله بن مسعود ؓ ددوی قرائت واوريدو (نو دلمانځه څخه وروسته يې) ورته وفرمايل چې ايا په تاسو هغه

وخت نه دی راغلی چې دپوهې او عقل نه کار واخلي! کله چې قران لوستلی شي نو تاسې هغه ته غوږ کېږئ او چپ اوسئ!.

اول راوي ابن جوير: احداثة الاعلام. [بغدادی / ۳ / ص ۱۶۳]. **دوهم راوي ابو کريب:** حافظ، ثقه، محدث الکوفه. [تذکره / ج ۲ / ص ۷۳ / تهذيب التهذيب / ج ۹ / ص ۳۸۶]. **دویم راوي معاصري:** دده نوم يحيى بن يعلى دی. ابو حاتم او ابن حبان ورته ثقه ويلي دي. [تهذيب التهذيب / ج ۱۱ / ص ۳۰۳]. **خلووم راوي داود بن ابی هند دی.** چې امام احمد سفيان ثوري، ابن معين، ابو صالح او نسائي وغيره ورته ثقه ويلي دي. [تذکره / ج ۱ / ص ۱۳۸]. **پنځم راوي يسر بن جابر:** ثقه دی. وقيل صحابي. [تهذيب التهذيب / ج ۱۱ / ص ۳۷۹]

(۲) د مذکور ايت کريمه تفسير د رئيس المفسرين حبر الامه

حضرت عبدالله بن عباس ؓ څخه:

د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ پسې د لوی درجې مفسر حضرت عبدالله بن عباس ؓ دی، رسول الله ﷺ ورته داسې دعا کړې ده چې: **اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَعِلْمُهُ التَّوَلِيلُ**. (مسند احمد ج ۱ ص ۳۶۸، ابن کثير، ج ۱ ص ۳).

يا الله ده ته په دين کې پوهه ورکړه او د قران کريم په تاويل او تفسير کې مهارت ورکړه.

د حضرت عبدالله بن عباس ؓ څخه بل روايت دی چې (ضمني اليه رسول الله ﷺ قال اللَّهُمَّ عِلْمُهُ الْحِكْمَةُ). (ترمذی شريف، ج ۲ ص ۲۲۳)

زه رسول الله ﷺ دخپلې مبارکې سينې سره يوځای کړم او وی فرمايل: يا الله ده ته په دين کې پوهه ورکړه! جليل القدر صحابي، د لوی مرتبې مفسر، اوبی نظيره محدث، حضرت عبدالله بن مسعود ؓ د عبدالله بن عباس په باره کې فرمائی چې: **قال عبدالله يعني ابن مسعود نعم ترجمان القرآن ابن عباس**. (تفسير ابن کثير، ج ۱ ص ۳)

حضرت عبدالله بن مسعود ؓ فرمائی چې عبدالله بن عباس ؓ د قران کريم بهترين مفسر او شارح دی.

دومره لوی مفسر دې ايت کريمه په باره کې داسې فرمائي چې:

عن ابن عباس ؓ في قوله تعالى : **وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ**) يعني في الصلوة المفروضة . (تفسير ابن كثير ، ج ۲ ص ۲۸ ، تفسير ابن جرير ، ج ۹ ص ۱۰۳ ، كتاب القراة ص ۸۸ . روح المعاني ، ج ۹ ص ۱۵۰)

حضرت عبد الله بن عباس ؓ فرمائي چي د **(وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا)** شان نزول فرضي لمونغ دی .

(۳) د مذکوره ایت کریمه تفسیرد حضرت مقداد بن اسود ؓ خغه :

وذكر البغوي عن المقداد انه سمع ناسا يقرءون مع الامام فلما انصرف قال اما ان لكم أن تفهموا (واذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا) كما امركم الله .

امام بغوي د حضرت مقداد بن اسود ؓ خغه روايت کوي چي ده ديو خو کسانو خغه واوريدل چي دامام پسې يې قرائت کولو حضرت مقداد ؓ ورته وفرمايل چي ايا په تاسو هغه وخت نه دی راغلي چي د عقل او پوهې خغه کار واخلې کله چي قران لوستلی شي نو تاسې هغه ته غوږ کيږدئ او چپ اوسې .

(۴) د مذکوره ایت تفسیر د حضرت مجاهد بن جبير رَحِمَهُ اللهُ خغه :

په تابعينو عظامو کې د ټولو خغه لوی مفسر حضرت امام مجاهد بن جبير رَحِمَهُ اللهُ دی دامبارک پخپل دور کې د ټولو خغه لوی مفسر وو ، د حضرت سفيان ثوري رَحِمَهُ اللهُ دا قول دامام مجاهد په باره کې مشهور دی چي : اذا جاءك التفسير عن مجاهد فحسبك به . (تفسير ابن كثير ج ۱ ص ۵۰) .

چي کله دامام مجاهد رَحِمَهُ اللهُ تفسیر درته ورسېږي نو د بېل چا تفسیر ته حاجت نشته . حضرت امام مجاهد رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي : عرضت المصحف علي ابن عباس ؓ ثلث عرضات من فاتحته الي خاتمتها اوقفه عند كل اية واساله عنه . (تفسير ابن كثير ، ج ۱ ص ۴)

ماقران کریم د اول خغه تراخه پورې درې ځلې رئيس المفسرين حضرت عبد الله بن عباس ؓ ته وړاندې کړو د قران کریم په هر هرايت باندې به مې هغه ته وقف کولو او دهغې په باره کې به مې ترينه پوښتنه کوله امام مجاهد رَحِمَهُ اللهُ د دې ایت کریمه په تفسیر کې فرمائي چي :

عن مجاهد في قوله تعالى: (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) في الصلوة. (تفسير ابن جرير ج ۹ ص ۱۰۳، تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۲۸۱، كتاب القراءة، ص ۱۰) يعني مذكور ايت كريمه دلما نخذ په باره کې نازل شوى دى.

(۵) د حضرت سعيد بن مسيب رَحْمَةُ اللَّهِ تَقْسِير:

عن سعيد بن المسيب (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) قال في الصلوة. [تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳، كتاب القراءة، ص ۱۹]. يعني مذكور ايت كريمه دلما نخذ په باره کې نازل شوى دى.

(۶) د حضرت سعيد بن جبير رَحْمَةُ اللَّهِ تَقْسِير:

عن سعيد بن جبير (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) في الصلوة المكتوبة. (تفسير ابن جرير، ج ۹ ص ۱۰۳، تفسير ابن كثير، ج ۲ ص ۲۸۱). حضرت سعيد بن جبير تابعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دغه مذكور ايت كريمه د فرضي لمونځ په باره کې نازل شوى دى.

(۷) د حضرت حسن بصرى رَحْمَةُ اللَّهِ تَقْسِير:

عن الحسن (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) قال في الصلوة (حسن بصرى صاحب فرمائي چې دا ايت كريمه دلما نخذ په باره کې نازل شوى دى. (كتاب القراءة، ص ۹۱))

(۸-۹) د حضرت عبيد بن عمير او حضرت عطاء بن ابي رباح تفسیر:

قال عبيد بن عمير وعطاء بن ابي رباح انما ذلك في الصلوة ((وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا)). [تفسير ابن جرير ج ۹ ص ۱۰۳]. حضرت عبيد بن عمير رَحْمَةُ اللَّهِ او حضرت عطاء بن ابي رباح تابعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د مذكور ايت كريمه شان نزول لمونځ دى.

(۱۰-۱۵) د حضرت ضحاک، حضرت ابراهيم نخعی، حضرت قتادة، حضرت شعبي، حضرت سدي او حضرت عبدالرحمن بن زيد بن اسلم رَحْمَةُ اللَّهِ تَقْسِير:

قال الضحاک، و ابراهيم النخعي، و قتادة، والشعبي، والسدي، و عبدالرحمن بن زيد بن اسلم ان المراد بذلك في الصلوة. (تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۲۸۱).

دا پورتنی علماء کرام ټول پدې قایل دي چې: دا ايت كريمه دلما نخذ په باره کې نازل شوى دى.

(۱۶) حضرت امام احمد بن حنبل رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى تَفْسِير:

علامه ابن تیمیہ رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى امام احمد بن حنبل رَحِمَهُ اللهُ تَعَالَى قول مذکورہ ایت کریمہ پہ بارہ کہی راقبل کوی
چہ ددی ایت کریمہ شان نزول لمونع دی. و ذکر ابن حنبل الاجماع علی انها نزلت فی الصلوة و ذکر الاجماع علی
انها لا تجب القراة علی المأموم حال الجهر. (فتاوی ابن تیمیہ، ج ۲ ص ۱۲۸).

امام احمد پہ دہی خبرہ اجماع نقل کری دہ، چہ ددی ایت شان نزول لمونع دی او ہمدارنگہ یہی پہ دہی
اجماع نقل کری دہ چہ کلہ امام پہ جہر قراة کوی نویہ مقتدی بانندی قراة واجب نہ دی.
پہ یوبل حای کہی علامہ ابن تیمیہ فرمائی چہ:

و قول الجمهور هو الصحيح فان الله سبحانه وتعالى قال (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ
تُذَكَّرُونَ) قال احمد اجمع الناس علی انها نزلت فی الصلوة. (فتاوی کبری، ج ۲ ص ۱۶۸)

دجمہور و قول صحیح دی حکمہ چہ اللہ ﷻ فرمائی چہ کلہ قرآن لوستلی شی نو تاسو ہنہ طرفتہ توجہ
کوی او چپ اوسئ ددی لپارہ چہ پہ تاسو رحم و شی امام احمد فرمائی چہ پہ دہی خبرہ دتولو اجماع او اتفاق
دی چہ دا ایت کریمہ دلما نخبہ پہ بارہ کہی نازل شوی دی.

پہ یوبل حای کہی فرمائی چہ: (فالنزاع من الطرفين لكن الذين ينهون عن القراءة خلف الامام
جمهور السلف والخلف ومعهم الكتاب والسنة الصحيحة والذين اوجبوها على المأموم فحديثهم ضعفه
الائمة). [تنوع العبادات / ص ۸۶].

پہ دہی مسئلہ کہی نزاع د دوار و طرفونو ٹخنہ دہ، لکن کوم خلک چہ د قراة خلف الامام ٹخنہ منعہ کوی
جمہور سلف او خلف دی او د دوی سرہ کتاب او سنت صحیحہ دی. او کوم خلک چہ قراة خلف الامام تہ
واجب و ایی دہغوی ایہہ دا حدیث ضعیف گنہی دہ.

(۱۷) دہ مذکورہ حضراتونہ علاوہ نور جلیل القدر مفسرین مثلاً:

صاحب دتفسیر روح المعانی، ج ۹ ص ۱۵۱، صاحب دتفسیر مظهری، ج ۳ ص ۵۰۷، صاحب
دتفسیر بیضاری، ص ۳۰۸، صاحب دتفسیر معالم التنزیل ص ۲۷۲، صاحب دتفسیر ابو السعود، ج ۴ ص
۵۰۳، صاحب دتفسیر کشاف، ج ۱ ص ۵۲۳.

نو محترموا! حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ خخہ نیولې تر علامه الوسي رحمۃ اللہ پورې تفاسيروائي چې دا ايت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی .

خلاصه دا چې په هندوستان باندې دانگریز د دورې خخه مخکې چې کوم تفسيرونه لیکل شوي دي دهغوی په نیزد ايت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی .

دا بن تیمه عبارت موو لوستلو چې امام احمد رحمۃ اللہ فرمائی چې په دې خبره د ټول اهل اسلام اجماع او اتفاق دی چې دا ايت کریمه د لمانځه په باره کې نازل شوی دی او ددې اجماع را نقلونکي څه معمولي سړي نه دي، بلکې د اهل سنتو امام دی د مسلمانانو پیشوا دی لوی مجتهد او د امام بخاری رحمۃ اللہ په شان محدثو استاذ دی .

ددې وزني دلایلو خخه وروسته که څوک وائي چې دا ايت کریمه د خطبې په باره کې نازل شوی دی یاد کفارو او مشرکانو په باره کې نازل شوی دی نو تا سپوږمۍ چې هغه د تعصب په اغزي لرونکې کنده کې غورزیدلی دی اود (غلو) په بې پایانه صحرا کې ورک او حیران دی او د حق لمن یې د لاسونو خخه وتلې ده .

د لامذهبو خوځندونکي حرکت

د غیر مقلدینو یو شمیر مدلي خوی او عادت دادی چې په هرځای کې د دوی د مطلب سره موافقه خبره ورته پیداشي برابره خبره ده چې هغه هر څومره ضعیفه او کمزورې وي، هر څومره بیهوده او بیکاره وي، هر څومره چې وهمي او خیالي وي هغه د خپلې سینې پورې نښلوي د خپلې غاړې هار ترینه جوړوي او مضبوطې منگولې ورباندې لگوي .

لیکن کومه خبره چې د دوی د مذهب اود راښي خخه مخالفه وي هغه شاته غورزوي، اعراض ترینه کوي، بې ځایه تاویلات په کې کوي، ضعیفه او بیهوده توحيهات ورته جوړي، اگر که هغه د صحابه کرامو رضوان الله تعالی علیهم، تابعینو عظامو او تبع تابعینو رحمهم الله خخه ثابته وي، دوی د حقایقو خخه سترگې پټوي، واقعیت شاته غورزوي، د صحیحو احادیثو خخه چشم پوشي کوي، د ضعیفو احادیثو خخه استدلال کوي .

د غیر مقلدینو د اشرمیدلی خوی د دینه ښه واضحه کیږي چې ددې ايت کریمه په باره کې صحابه کرام رضی الله عنهم فرمائي چې ددې شان نزول لمونځ دی، تابعین عظام رحمهم الله فرمائي: چې ددې ايت کریمه شان نزول لمونځ دی امام احمد بن حنبل د ټولو سلفو او خلفو اجماع را نقلوي چې ددې ايت کریمه شان نزول

ترجمه : ووايه اى محمده ! دوى ته چې راشئ ! چې زه ولولم هغه چې حرام كړي دي رب ستاسې پر تاسې باندې، چې شريكان مه نيسئ تاسې له دغه الله ﷻ سره هيڅ شى او نيكي كوى تاسې له مور او پلار سره په نيكي كولو سره او مه وژنې تاسې اولاد خپل له ويرې د فقراو خواړې نه مونږ رزق دركوو تاسو ته او همدوى ته او مه نيژدې كيږئ . ناروا كاروونو ته هغه چې ښكاره وي له دې بدو كارونو څخه او هغه چې پټ وي او مه وژنې تاسې نفس، هغه نفس چې حرام كړي دي الله ﷻ وژل يې مگروژنې يې په حقه سره دا (خلورنهي او يواځه) حكم كړى دى الله ﷻ تاسې ته په دې سره لپاره ددې چې عقل وچلوى په كې تاسې .

نوايد غير مقلدينو د منطق موافق دا ويل صحيح دي چې ددې احكامو مخاطبين صرف كافران او مشركان دي ؟ د كافرانو او مشركينو لپاره شرك كول، دوالدينو نافرمانى كول، داولاد قتلول، فحاشي ته نژدې كيدل حرام او گناه ده او د مسلمانانو لپاره دا كارونه جايز او مستحسن دي مومنان دې شرك او قتل وغيره كارونه كوي؟

(۴) كه په طريقې د فرض المحال دا خبره ومنو چې مذكوره ايت كريمه د كافرانو او مشركانو په باره كې نازل شوى دى نو ايا د اويل صحيح دي چې كافران او مشركان د قرآن كريم د تلاوت په وخت كې دشوراو غال مغال څخه منع دي، ليكن مسلمانانو ته جايز دي چې د قرآن كريم د تلاوت په وخت كې شوراو غال مغال وكړي؟

(۵) كه په طريقې د فرض المحال ومنو چې ددې ايت كريمه شان نزول كافران او مشركان دي، خوياهم د ټول امت په دې اتفاق دى چې د كوم ايت سبب د نزول اكر چې خاص وي ليكن حكم به يې عام وي . لكه څرنگه به چې خلكو در رسول الله ﷺ متبني حضرت زيد ﷺ ته زيد بن محمد ويلې، نو الله ﷻ دا ايت شريف نازل كړو چې (مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّنْ رِّجَالِكُمْ) الاية . لکن ددې حكم عام دى هرې چې به خپل حقيقي پلار ته منسوبېږي.

نوايا غير مقلدين ددې ايت هم دا مطلب بيانوي چې صرف حضرت زيد بن ثابت ﷺ رسول الله ﷺ ته په ولديت مه منسوبوئ او نور متبني گان منسوبوئ يا نورو افرادو ته در رسول الله ﷺ ولد ويل جايز دي؟

امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ فرمايي چې : كله دا ايت شان نزول بل شى وي لکن د احكامو دارو مدار په الفاظو باندې دى . [كتاب الأم / ج ۵ / ص ۲۴۱] . ابن تيميه رَحِمَهُ اللهُ فرمايي چې : د قرآن كريم عمومي احكام تر اسبابو د نزول پورې مقيد كول باطل دي . [الصارم المسلول / ص ۵] .

ابن کثیر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي: اعتبار عموم د لفظ لره نه وي، نه خصوص د سبب لره وي. [تفسير ابن کثير / ج ۲ / ص ۹].

ابن قيم رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چي: د کومو اسبابو له وجهي چي عبادات مشروع شوي دهغي دوام نه دی ضروري. لکه څرنگه چي په طواف کي د رمل او په صفا او مروه کي د سعيي سبب د مشرکانو اعتراض و، لکن سره دې چي مشرکان اوس هلته نه شته، خو بيا هم دا حکم تر قیامته پورې باقي دی. [بدایع الفوائد / ج ۳ / ص ۱۶۱].

حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي دي چي: اعتبار عموم د لفظ ته وي، نه خصوص د سبب ته. [فتح الباری / ج ۸ / ص ۱۴۱]. علامه سيوطي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي: اعتبار عموم د لفظ لره وي، نه خصوص د سبب ته. [اتقان / ج ۱ / ص ۷۴]. قاضي شوکاني هم همدا ليکلي دي. [نيل الاوطار / ج ۲ / ص ۱۲۹].
نواب صديق حسن خان ليکي چي: خصوص د سبب ته هيڅ اعتبار نه وي. [دليل الطالب / ص ۴۱۳ / بدور الاهله / ص ۲۰۹].

فان قيل: چي دا خبره لوی امام علامه امام رازي رَحْمَةُ اللَّهِ کړې ده چي: دا آيت د کفارو په باره کي نازل شوی دی.

قلنا: امام رازي په منطق او فلسفه کي امام دی، لکن په نقلیاتو کي سخت کمزوری دی، له دې وجهي دده په تفسير کي ټول رطب او يابس راجمع دي. [لسان الميزان / ج ۴ / ص ۴۲۶].

امام سيوطي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي: د امام رازي په تفسير کي نور هر څه شته ما سواله تفسير څخه. [درمنثور / ج ۳ / ص ۱۵۵].

نواب صديق حسن خان ليکي چي: مؤلف وی در علوم کلام و فنون رسميه امام اهل زمان بعضی از اهل معرفت بعلوم کتاب و سنت گفته اند. فيه کل شيء الا التفسير. [اکسیر / ص ۱۰۴]. په بل ځای کي ليکي چي: رازی از علم حدیث خبر ندارد. [اکسیر / ص ۱۱۳].

فان قيل: چي بيا يې د سياق او د سياق سره څه ربط دی؟

قلنا: د مؤمنانو درې مرتبې دي.

اول : د عین الیقین والا مرتبه. دوی ته (اصحاب البصیرت) وایي، چې توحید او معرفت ورته مشاهد دي. **دوهم :** د علم الیقین والا مرتبه. چې دی حقایقو خان په استدلال باندې رسوي. دوی هادیان او مهتدیان دي.

دویم : د حق الیقین والا مرتبه ده. چې نه ورته اوله مرتبه حاصله ده او نه دوهمه. یواځې د الله جل جلاله احکامو ته یې سر ټیټ کړی دی، دا عام مؤمنان دي چې د رحمت امید وړ دي. نو په مخکې آیت کې په (هَذَا بَصَائِرُ) کې د لومړنۍ طبقې او په (هُدًی) کې د دوهمې طبقې فضیلت او په (وَرَحْمَةً) کې د دریمې طبقې فضیلت ذکر شوی دی. او په (لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ) کې یې درې واړو ته د مومن لقب ورکړی دی. او په ورپسې آیت کې مؤمنانو ته امر کوي چې د قرآن کریم د قرائت په وخت کې چپ شئ او غوږ ورته کېږدئ! نو د مخکني آیت خاتمه په مؤمنانو ده او د وروستني آیت ابتداء په خطاب باندې ده، مؤمنانو ته همدارنگه په مخکې آیت کې د دریو طبقو فضیلت و او په ورپسې آیت کې د بصیرت هدایت او رحمت د سرچشمې قرآن ذکر دی. همدارنگه په مخکې آیت کې د رحمت ذکر دی او په وروسته آیت کې په (لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ) سره مستحقین د رحمت ذکر کوي. او ورپسې په (واذکر ربک فی نفسک) کې د مؤمنانو د سردار سره خطاب دی، نو ددې څخه بل غټ ربط کوم دی؟

فان قيل : چې امام رازي رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې: که دا خطاب مؤمنانو ته وي نو بیا د (لعل) لفظ ورسره نه لگيږي، ځکه چې (لعل) د ترجي له پاره راځي. او مؤمنان په هر حال کې د رحمت خداوندي مستحق دي.

قُلْنَا : لفظ د (لعل) د الله جل جلاله په جانب کې په معنا د وجوب مستعملیږي. [مدارک / ج ۱ / ص ۷۵ / کشاف / ج ۱ / ص ۹۲ / بیان القرآن / ج ۱ / ص ۱۰ /].

په قرآن کریم کې په بې شمېره ځایونو کې مؤمنانو ته د (لعلکم تُرْحَمُونَ) او د (لعلکم تفلحون) الفاظ مستعمل شوي دي. همدارنگه مؤمنانو ته هم رحمت په طریقې د لزوم او وجوب نه دی، بلکې فضل الهي دی. همدارنگه که څوک ووايي چې دا د خطبې په باره کې نازل شوی دی نو دا ایت خو مکي دی نو بیا په مکه مکرمه کې د جمعې لمونځ فرض و؟

د لامذهبو د اعتراضونو څخه جوابونه

اول اعتراض: لا مذهبه عبدالرحمن مبارکپوري ليکي چې علامه زيلعي رَحْمَةُ اللهِ په نصب الراية ج ۲ صفحه ۱۴ کي د بهيتي په حواله د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللهِ دا قول رانقل کړي دي چې پدي باندي اجماع ده چې دا آيت کریمه د خطبي په باره کي نازل شوي دي - حالانکه دا خبره صحيح نه ده ځکه چې ما د بهيتي معرفت السنن والاثار او کتاب القراة مطالعه کړل او دا قول مي پکي پيدا نکړو. (تحقيق الکلام ص ۶۰ ج ۲، تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۰۹)

اول جواب: علامه زيلعي رَحْمَةُ اللهِ په نقل کي ډير محتاط او ثقه دي. (الفوائد البهيه ص ۲۲۸) او بيا ئي د امام بهيتي د کوم خاص کتاب نوم نه دي اخستي. امام بهيتي رَحْمَةُ اللهِ کثير التصانيف دي نو مبارکپوري د دوؤ کتابونو د کتلو څخه وروسته څرنګه د عدم وجود اعتراض کوي؟

دوم جواب: نواب صديق حسن خان د جمهورو سره پدي خبره اتفاق کړي دي چې (وعدم علم او علم بعدم نیست) (بدور الاهله ص ۳۷۹)

مبارکپوري پخپله په يو ځای کي ليکي چې عدم نقل عدم وقوع لره مستلزم نه دي. (تحقيق الکلام ج ۲ ص ۱۳)

بعضي امامانو د حديث د قلتين د تصحيح نسبت امام طحاوي رَحْمَةُ اللهِ ته کړي دي. نو مولانا شوق نيموي رَحْمَةُ اللهِ ليکلي دي. چې ما په شرح معاني الاثر کي دا تصحيح پيدا نکړه نو مبارکپوري هلته په نيموي رَحْمَةُ اللهِ باندي اعتراض کوي چې د تصحيح د نسبت کونکو د امام طحاوي رَحْمَةُ اللهِ د کوم خاص کتاب نوم نه دي اخستي. لهذا نيموي رَحْمَةُ اللهِ ته پکار دي چې د امام طحاوي رَحْمَةُ اللهِ نور کتابونه وگوري. نو مبارکپوري چې نيموي رَحْمَةُ اللهِ ته دا مشوره ورکوي نو د خپل ځان په باره کي ئي ولي هيروي؟

درېم جواب: يواځي علامه زيلعي رَحْمَةُ اللهِ ددي قول ناقل نه دي. بلکه دا قول علامه موفق الدين ابن قدامه الحنبلي رَحْمَةُ اللهِ په المغني ج ۱ ص ۶۰۵ کي علامه شمس الدين ابن قدامه رَحْمَةُ اللهِ په شرح مقنع للکبير ج ۲ ص ۱۳ کي او حافظ ابن الهمام په فتح القدير ج ۱ ص ۲۴۱ کي او ملا علي القاري رَحْمَةُ اللهِ په شرح نفايه ج ۱ ص ۸۳ کي او ابن تيميه رَحْمَةُ اللهِ په خپله فتاوي ج ۲ ص ۱۲۸ او په تنوع العبادات ص ۸۶ کي هم د

امام احمد رَحِمَهُ اللهُ قَوْلَ رَاثِلَ كَرِي دِي. مَبَارَكُ پُورِي دِي دَا كِتَابُونَه مَطَالَعَه كَرِي چِه دَ عَلَامَه زِيلَمِي رَحِمَهُ اللهُ دَ قَوْلِ صِدَاقَتِ وَرْتَه مَعْلُومِ شِي.

خلورم جواب: د ميار کپوري هم مسلک عالم لا مذهبه عبد الصمد پشاورى ليکي چې: و الاصح كونها في الصلوة لما روى البيهقي عن الامام احمد قال اجمعوا على انها في الصلوة (اعلام الاعلام في قراءة خلف الامام ص ١٩٠) صحيح دا ده چې دا آيت گریمه د مانځه په باره کي نازل شوي دي ، ځکه چې بهيقي رَحِمَهُ اللهُ د امام احمد رَحِمَهُ اللهُ څخه نقل کړي دي چې پدي باندي اجماع ده چې دا آيت کریمه د مانځه په باره کي نازل شوي دي. دا کتاب د نواب صديق حسن خان د کتاب لقطه العجلان سره ضميمه دي او دواړه يو ځای چاپ شوي دي.

دوهم اعتراض: دا آيت مکي دي. نو دا آيت په فاقرو ما تيسر من القرآن مدني آيت باندي منسوخ دي. او د مدني والي دلائل يې دا دي:

(١) چې په دي آيت کي د جهاد او د قتال حکم دي. او جهاد په مدينه کي فرض شو. [قيام الليل ص ٢]

(٢) همدارنگه امام سيوطي رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې سورة مزمل نور ټول مکي دي [لا هذه الاية فاقرا وما تيسر من القرآن الاتقان ج ١ ص ١٣].

(٣) همدارنگه په دي آيت کي د زکات حکم هم دي او زکوة په مدينه منوره کي فرض شوي دي.

الجواب : د فاقرو ما تيسر من القرآن آيت هم مکي دي ، او پدي آيت کي د قتال حکم نه دي ذکر شوي بلکه داسي پکي راغلي دي چې علم ان سيکون منکم مرضى و اخرون يضربون فى الارض نو سين د استقبال نبي راؤري دي نو په استقبال کي يې د قتال او د جهاد زيروي ورکړي دي فتح الباري ج ١ ص ٣٩٣]

همدارنگه سيوطي رَحِمَهُ اللهُ لکه څرنگه چې ورته په اول کي مدني ويلي دي ، ليکن ورپسې ئي په پوره زور سره ددي ترديد کړي دي او ليکلي يې دي چې څوک چې دي آيت ته مدني وائي هغوي د غلط فهمي بنسکاري . همدارنگه زکات په مکه کي فرض شو ، او د مقدار تعين او د وصولولو ترتيب يې په مدينه کي

جوړ شو. تفسير ابن كثير ج ۴ ص ۴۳۹ څكه چې سورة المؤمنون سورة حم السجده سورة لقمان وغيره سورتونه مكي دي او د زكوة حكم پكې موجود دي.

دويم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې که ومنو چې دا آيت د فاقروا ما تيسر له وجهي منسوخ نه دي ليکن د نسخ احتمال خويي شته وادا جاء الاحتمال بطل الاستدلال؟

الجواب :

(۱) د نسخ مسئله ډيره غټه مسئله ده په نفس احتمالاً تو باندې نه ثابتېږي، بلکه د نسخ د اثبات لپاره د قطعېو او محکمو د لټلو ضرورت دي

(۲) دا احتمال د مبارکپوري څخه مخکې په څه د پاسه ديارلس سوه کلنه دوره د اسلام کي بل چا نه دي ذکر کړي. نو که دا احتمال په څه دليل باندې بناء وي نو په هندوستان باندې د انگریزانو د دوري څخه کوم مخکني عالم به ذکر کړي وو.

(۳) خپله مبارکپوري ليکي چې د فاقروا ما تيسر من القرآن څخه د قراءت فرضيت نه ثابتېږي. تحفة الاحوذې ج ۱ ص ۲۰۷ نو د هر مقتدي لپاره ترينه د قراءت وجوب څرنگه ثابت شو.

(۴) خپله مبارکپوري ليکلي دي چې سورة مزمل مخکې نازل شوي دي او دا اذا قرئ القرآن آيت وروسته نازل شوي دي. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۲۹. نو په مخکي آيت باندې به وروستي آيت څرنگه منسوخ شي؟

(۵) د لامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې : دروي يک يا دو آيت منسوخ است باقي همه محکم. اول خذ العفو وأمر بالعرف، دوم وأعرض عن الجاهلين افادة الشيوخ ص ۶۰ نو محکم آيت څرنگه منسوخ شو؟

خلورم اعتراض: لامذهبان وائي چې د احنافو په نيز د دي دواړو آيتونو په مينځ کي تعارض دي لکه ملاجيون رَحْمَةُ اللَّهِ او صاحب د تلويح رَحْمَةُ اللَّهِ چې ليکلي دي، نو د دي تعارض سره سره به څرنگه ترينه استدلال صحيح شي؟

الجواب: زمونږ خبره په اشخاصو باندې نه ده بڼا بلکه په دلايلو باندې بڼا ده او د دلايلو په اعتبار په دې دواړو آيتونو کې هيڅ تعارض نشته. ځکه چې حافظ ابن حجر رحمه الله د دواړو حکمونو د تعارض لپاره څلور شرطونه ليکلي دي.

- ❖ **اول شرط** دا دي چې د دې دواړو حکمونو محل به يو وي.
- ❖ **دوهم شرط** دا دي چې د دواړو حکمونو تقدم او تأخر به نه وي معلوم
- ❖ **دويم شرط** دا چې يو ته به په بل باندې ترجيح نه وي
- ❖ **څلورم شرط** دا چې د دواړو په مينځ کې به تطبيق هم ممکن نه وي شرح نخبه الفکر ص ۴۷ او په دې دواړو آيتونو کې د تعارض دا يو شرط هم نشته.

(۱) د دواړو آيتونو محل جدا جدا دي، دا ادا قرئ القرآن ايت د فرضي مونځ په باره کې نازل شوي دي او فاقرو ماتيسر من القرآن آيت د تهجد و د مونځ په باره کې نازل شوي دي په ابو داود ج ۱ ص ۱۹۲ په عون المعبود ج ۱ ص ۵۰۳ وغيره کې په دې باندې تصريح شوي ده. امام بهيتي ليکي چې و هذا مشهور فيما بين اهل العلم كتاب القرء ص ۱۵۳ حافظ ابن قيم ليکي چې دا آيت د تهجد و د مونځ په باره کې نازل شوي دي. اعلام الموقعين ج ۲ ص ۳۷۸ خطيب شريفي رحمه الله ليکي چې د دې آيت کریمه شان نزول د تهجد و مونځ دي. السراج المنير ج ۴ ص ۲۴۸ علامه ابو السعود ليکي چې دا آيت د تهجد و د مونځ په باره کې نازل شوي دي تفسير ابو السعود برکير ج ۸ ص ۴۸۰ مبارکپوري هم د روح المعاني څخه همدا مضمون را نقل کړي دي تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۰۷.

(۲) تقدم او تأخري هم معلوم دي، خپله مبارکپوري ليکي چې سورة مزمل مخکې او سورة الاعراف وروسته نازل شوي دي. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۲۹.

(۳) بالفرض که د دواړو آيتونو محل يو شي او تقدم او تأخري معلوم نه شي نو بيا هم ادا قرئ القرآن ته ترجيح ورکول پکار دي ځکه چې په صحيحو رواياتو کې د صحابو، او د جمهور و سلفو، او د خلفو څخه دا ثابت ده چې په و ادا قرئ القرآن الخ کې مقتدي د قراءت خلف الامام څخه منع شوي دي.

(۴) همدارنگه د دواړو آيتونو په مينځ کي تطبيق هم آسان دي هغه دا چې د واذا قرئ القرآن آيت د مقتدي په بار کي دي چې فرض مونځ په جماعت باندې کوي، او د فاقرو ما تيسر من القرآن آيت د تهجد و د مونځ په باره کي دي چې يواځي ادا کيږي.

او يا دا چې په اِذَا قرئ القرآن کي سورة فاتحه مراد ده او په فاقرو ما تيسر من القرآن کي ما زاد علي الفاتحه مراد ده لکه څرنگه چې د عبد الله بن عباس رضي الله عنه څخه په صحيح سند باندې مروي دي چې د فاقرو ما تيسر څخه ما زاد علي الفاتحه مراد ده. کتاب القراءات ص ۱۵۳ و ص ۱۵۴ او چونکه ما زاد علي الفاتحه مقتدي نه شي لوستلي، لهذا دا به د منفرد په حق کي وي او يا د واذا قرئ القرآن حکم د مقتدي لپاره دي، او د فاقرو ما تيسر حکم د امام لپاره دي، نو چې کله د جمع او د تطبيق دا صورتونو نه تعارض دعوه باطله ده.

پنځم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې کوم خلق چې دا آيت د قرأت خلف الامام د منسووالي لپاره پيش کوي هغوي دي اول دا ثابته کړي چې دا آيت د پنځو مونځونو د فرض والي څخه وروسته نازل شوي دي. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۲۵

جواب: د قرأت خلف الامام د ممانعت، او د افتراض د صلواتو خمسو په مينځ کي کوم تلازم دي؟ عقلي دي او که عرفي دي او که عادي دي؟ آيا د قرأت خلف الامام څخه ممانعت صرف په دي صورت کي متصور دي چې پنځه مونځونه فرض شي؟ او آيا د پنځو مونځونو څخه په کمو کي دا متصور نه دي؟

شپږم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې دا آيت مکي دي او د قرأت خلف الامام حکم په مدينه منوره کي راغلي دي. نو په مکي مقدم آيت باندې د متأخر مدني حکم په خلاف استدلال صحيح نه دي او په مدينه کي د قرأت خلف الامام په جواز باندې دا دلائل دي.

(۱) د حضرت ابوهريره رضي الله عنه قول دي چې څوک چې د امام پسي الحمد لله ونه لولي د هغه مونځ نه کيږي موطاً امام مالک رحمه الله ص ۱۲۹.

(۲) حضرت ابوهريره رضي الله عنه خنده روايت دي چې يو خلي رسول صلي الله عليه وسلم صحابه وونه مونخ ورکړو، کله چې د مانخه خنده فارغ شونو وي فرمائيل، چې په تاسو کې چا زما پسي قرأت کړي دي؟ ددي حديث په آخر کې دي چې د امام پسي د سورة فاتحه خنده بغير بل هيڅ شئ مه لولئ. کتاب القراءه ص ۵۵ او حافظ ابن حجر په دي اجماع را نقل کړي ده چې ابوهريره رضي الله عنه په ۷ هـ کې مسلمان شوي دي تلخيص الخبير ص ۱۱۴.

(۳) همدارنگه حضرت عبادۀ بن صامت رضي الله عنه مدني هم د قرأه خلف الامام ذکر کړي دي. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۲۸.

جواب: دا اعتراض بالکل باطل دي. د قرآن کریم د آيت د منسوخوالي لپاره د محکم او قطعي دليل ضرورت دي، په خبر واحد باندې د قرآن د آيت منسوخول داسې دي لکه په شيشه باندې چې تيگه ماتوي، مولانا عبدالحی رحمه الله د احنافو ظابطه بيانوي او ليکي چې ان تخصيص العام بغير الاحاد غير جائز غيث الغمام ۲۷۵ د لامذهبانو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې ناسخ مثل منسوخ باشد در قوت بلکه اقوي ازان چه در صورت ضعف مزيل قوي نه تواند شد - و اين حکم عقل است - و اجماع بر آن دلالت کرده چه صحابه نص قرآن را به خبر واحد منسوخ نه کرده اند. (افاده الشيوخ بمقدار الناسخ والمنسوخ ص ۵).

(۲) حافظ ابن حجر رضي الله عنه ليکي چې د متأخر الاسلام صحابي روايت د متقدم الاسلام د صحابي روايت لپاره صرف د تقدم او د تأخر په بنا باندې ناسخ نه شي کيدلي. شرح نخبه الفكر ص ۴۷ نو د قرآني آيت لپاره څرنگه ناسخ شو؟

(۳) حضرت ابو موسي اشعري رضي الله عنه حضرت جابر رضي الله عنه حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه حضرت انس بن مالک رضي الله عنه حضرت عبد الله بن بجينه رضي الله عنه د حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه حضرت ابوبکره رضي الله عنه خنده چې منع د قرأت خلف الامام روايت شوي ده آیا دا مدني نه دي؟ بلکه خپله د حضرت ابوهريره رضي الله عنه خنده هم منع د قرأت خلف الامام مروي ده.

(۴) د عبادۀ بن صامت رضي الله عنه خنده د خلف الامام د قيد سره هيڅ صحيح حديث نه دي روايت شوي وروسته به ئي تحقيق راشي - انشاء الله او په موطن ص ۲۹ کې د ابوهريره رضي الله عنه خنده داسې حديث نه دي روايت شوي چې د هغې مفهوم دا وي چې که مقتدي فاتحه و نه لولي د هغه مونخ باطل دي د حضرت

ابوهريره رضي الله عنه مرفوع حديث چې د (خداج) لفظ پکي دي او د ابوهريره دا قول چې اقر بها في نفسك يا فارسي ددي معني هم بطلان الصلوة نه ده، ددي تحقيق وروسته راروان دي انشاء الله.

(۵) که استدلال يواځي د احتمالاتو نوم وي، نو بيا ددي احتمال هم شته دي چې حضرت عبادۀ رضي الله عنه په بيعت عقبه اولي او يا عقبه ثانيه کي دا حکم اوريدلي وي. او داذا قرء القرآن آيت دي په مدينه کي نازل شوي وي لکه ثرنگه حافظ ابن کثير په ج ۴ ص ۲۵۴ همدارنگه نواب صديق حسن خان په خپل تفسير فتح البيان ج ۳ ص ۳۹۳ کي ليکلي دي چې سورة اعراف مدني دي حکه چې په دي سورت کي د موسي عليه السلام او د يهودو ذکر په تفصيل سره شوي دي او د يهودو مرکز مدينه منوره وه.

اووم اعتراض: لا مذهبان د بهيتي خخه دا اعتراض را نقل کوي چې د واذا قرء القرآن... الخ شان نزول دا دي چې صحابه کرامو رضي الله عنهم به د اقتداء په حالت کي په اوچت آواز باندي تکلم او خبري کولي نو د دوي په باره کي الله پاک دا آيت نازل کړو. او ددي ثبوت دا دي چې:

(۱) محمد بن دينار رحمه الله په خپل سند باندي د ابوهريره رضي الله عنه خخه روايت کوي چې صحابه کرامو به په مانځه کي خبري کولي نو الله پاک دا آيت نازل کړو.

(۲) مؤمل بن اسماعيل رحمه الله هم ابوهريره رضي الله عنه خخه همدا مضمون نقل کړي دي.

(۳) عبد الله بن عامر رحمه الله هم د ابوهريره رضي الله عنه خخه روايت کړي دي چې صحابه و رضي الله عنهم به په اوچت آواز باندي خبري کولي نو الله پاک دا آيت نازل کړو.

(۴) عاصم بن عمر رحمه الله د عبد الله بن عباس رضي الله عنه خخه روايت کوي چې صحابه و به په مانځه کي خبري کولي نو الله پاک دا آيت نازل کړو.

نو دا آيت د قرأت خخه د ممانعت په باره کي نه دي، بلکه د تکلم في الصلوة او د رفع الصوت خخه ممانعت دي. کتاب القراءت ص ۷۷

الجواب: (۱) مخکي صحيح روايات او آثار او اقوال بيان شو چې د ددي آيت شان نزول په مانځه کي د قرأت خلف الامام خخه ممانعت دي.

(۲) دوي چې په اعتراض کي کوم آثار ليکلي دي هغه ټول ضعيف دي. په اول روايت کي يورايي محمد بن دينار رحمه الله دي چې امام ابن معين رحمه الله، دارقطني رحمه الله، او نسائي رحمه الله ورته ضعيف ويلي دي.

عقيلي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د ده په حديث کي او هام دي ، او ابو داود رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د ده حافظه په اخيره کي متغيره شوي وه . تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۵۵ دوه راوي پکي ابراهيم هجري دي چې امام ابن معين رَحْمَةُ اللَّهِ ، نسائي رَحْمَةُ اللَّهِ ، ابو ذرعه رَحْمَةُ اللَّهِ ، ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ احمد رَحْمَةُ اللَّهِ ، حريسي رَحْمَةُ اللَّهِ ، سعدي رَحْمَةُ اللَّهِ او ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ ټولو ورته ضعيف ويلي دي . امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ او ابو حاتم ورته منکر الحديث ويلي دي . ابن عدي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته غير قابل د احتجاج ويلي دي . او علي بن الحسين رَحْمَةُ اللَّهِ ورته متروک ويلي دي ميزان ج ۱ ص ۳۱ تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۶۵ .

(۳) په دوه روايت کي مؤمل بن اسماعيل رَحْمَةُ اللَّهِ دي . امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ورته منکر الحديث ويلي دي ، او علامه ذهبي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ چې چاته منکر الحديث او وائي نو د هغو د حديث روايت کول نه دي جائز . ميزان ص ۵ ، ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ ورته کثير الخطاء ويلي دي ، ابن حبان رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د ده په حديثونو کي خطا گاني ډيري دي يعقوب بن سفيان رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې اهل علمو ته د ده د روايت څخه اجتناب پکار دي ځکه چې دا منکر روايات بيانوي ساجي ورته کثير الخطاء ويلي دي دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ او ابن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ ورته کثير الخطاء او کثير الغلط ويلي دي . ابن قانع ترينه په خطي سره تعبير کوي محمد بن نصر المروزي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته سبي الحفظ او کثير الخطاء ويلي دي ، ابو ذرعه رَحْمَةُ اللَّهِ وائي چې دي کثير الخطاء وو . ميزان الاعتدال ج ۳ ص ۲۲۱ تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۳۸۰ .

(۴) په دريم سند کي عبدالله بن عامر دي . امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ ، ابو ذرعه رَحْمَةُ اللَّهِ ، نسائي رَحْمَةُ اللَّهِ ، ابو عاصم رَحْمَةُ اللَّهِ ، ابو داود رَحْمَةُ اللَّهِ ، دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ ، محدث سعدي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته ضعيف ويلي دي . امام ابن معين ورته ليس بشي ويلي دي ، او ابو احمد الحاكم ورته ليس بالقوي ويلي دي . ابن مديني رَحْمَةُ اللَّهِ ورته دوه ځله (ضعيف ضعيف) ويلي دي . ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ ورته متروک ويلي دي امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې محدثين د ده د حافظي څخه شکايت کوي ميزان ج ۲ ص ۵۱ ولسان ج ۳ ص ۳۰۳ تهذيب ج ۵ ص ۲۷۵ .

(۵) په څلورم سند کي عاصم بن عمر دي چې امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ ، ابن معين رَحْمَةُ اللَّهِ او جوزقاني رَحْمَةُ اللَّهِ ورته ضعيف ويلي دي . امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ورته منکر الحديث او ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته متروک ويلي دي ميزان ج ۲ ص ۴ تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۵۱ دا هغه آثار وو چې امام بهيقي پري ده اعتراض بلډينگ درولي وو .

دویم جواب : امام بهیقي رَحْمَةُ اللهِ دَا غلطي هم کري ده چې په دي ضعیفو آثارو کي شي د تکلم في الصلوة څخه صرف عام انساني تکلم مراد کري دي ، حالانکه د تکلم مفهوم عام دي . قراة القرآن ، تسبیح ، تهلیل ، تحمید ، تکبیر او ټولو دعاگانو ته شامل دي . نو د نهی عن التکلم في الصلوة څخه نهی د قراة د سورة فاتحه پخپله راځي . ځکه چې په نفی د عام نفی د خاص راځي . د تکلم ماده کلام او کلمه ده او په قرآن کریم کي په ډیرو ځایونو کي د قرآن کریم آیتونو ته کلام الله ، کلمات ربی ، او کلمات ربک ، استعمال شوي دي .

(۶) په صحیح روایت باندې ثابته ده چې د عام تکلم في الصلوة څخه ممانعت د قوموا لله قاتین په وجه راغلي دي کما في البخاري ج ۱ ص ۱۶۰ و مسلم ج ۱ ص ۲۰۴ او د اذا قرء القرآن شان نزول خاص قراة خلف الامام دي .

(۷) د عام تکلم في الصلوة څخه نهی په مکه مکرمه کي راغلي ده ، او که په مدینه منوره کي ؟ نو حافظ ابن القيم زاد المعاد ج ۲ ص ۶۱ همدارنگه حافظ ابن کثیر البداة والنهاية ج ۳ ص ۹۲ قاضي ابو الطیب الطبري بذل المجهود ج ۲ ص ۹۵ د دي دعوه کوي چې دا ممانعت په مکه مکرمه کي راغلي دي . او په دلیل کي د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُما حدیث پیش کوي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُما چې د حبشو څخه راغلونو په رسول الله صلي الله عليه وسلم باندې يې د مانځه په حالت کي سلام واچولو ، لیکن د سلام جواب راغلو ، ځکه نهی عن التکلم في الصلوة نازل شوي وه . لیکن حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ لیکي چې د قوموا لله قاتین له وجهي نهی عن التکلم راغلي ده ، او دا آیت مدني دي نو راجحه داده چې نهی عن التکلم في الصلوة په مدینه کي راغلي ده . فتح الباري ج ۳ ص ۵۹۰ او د اذا قرئ القرآن آیت مکي دي .

اتم اعتراض : زما دیو لامذهبه سره مناظره وه هغه ماته وویل چې ته تر قیامته پوري هم دا نه شي ثابتولي چې په مکه مکرمه کي د جماعت مونځ وو . نو چې په مکه کي په جماعت باندې مونځ نه وو او دا آیت مکي دي نو څرنگه د قرأت خلف الامام څخه پکي منع راغله ؟

الجواب : امام نووي رَحْمَةُ اللهِ لیکلي دي چې د جماعت سره مونځ د ابتداء د نبوت څخه مشروع وو . نووي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۸۴ همدارنگه حافظ ابن حجر لیکي چې د جماعت مونځ د ابتداء اسلام څخه شروع وو . فتح الباري ج ۳ ص ۶۰ په مسلم ج ۲ ص ۲۹۶ او مستدرک ج ۳ ص ۵۹۲ کي روایت دي چې ابوذر غفاري

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مسلمان شو کله چې خپل قوم ته لاړ نو حضرت ايماء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ابن رخصه ورته په جماعت باندې مونځ ورکولو - حالانکه د حضرت ابوذر غفاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه مخکې په نارینه وو کې حضرت ابو بکر صديق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت بلال رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او په زنانو کې حضرت خديجه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مخکې مسلمان شوي وه. تذکره ج ۱ ص ۱۷ واکمال ص ۵۹۴ نو په دومره ابتدائي دور کې هم جماعت وو.

نهم اعتراض: په دې آيت کې د استماع ذکر دي او استماع اوريدلو ته وائي او اوريدل خو صرف په جهري مونځونو کې متصور دي او ستاسو دعوه داده چې په سري مونځونو کې هم قرأت خلف الامام ممنوع دي.

الجواب: د استماع معنی اوريدل نه دي بلکه دي معني غوږ کيښودل او توجه کول دي. بيا برابره خبره ده چې قرأت اوري او کنه؟

د رسول الله صلي الله عليه وسلم عادت دا وو چې په کوم کلي به شي حمله کوله نو وکان يستمع الاذان فان سمع اذاناً امسک والا اغار مسلم ص ۱۶۶ او ابو عوانه ج ۱ ص ۳۳۵ طيالسي ص ۱ و ص ۲ غوږ به شي کيښودلو آذان ته نو که آذان به شي واوريدلو د حملي څخه به شي ځان بند کړو، او که نه حمله به شي او کړه، د شرح تهذيب طالب هم په دې پوهيږي چې تقسيم الشئ الى نفسه الى غيره محال دي او دلته يستمع تقسيم شوي دي. فان سمع - او الا - ته نو د استماع څخه وروسته کله سماع راغلي ده، او کله نه ده راغلي، په صراح ص ۳۱۳ کې شي ليکلي دي چې استماع گوش داشتن يعني غوږ کيښودل. د لغتو امام ثعلب رَحِمَهُ اللَّهُ د اذ قرئ القرآن مطلب داسي بيانوي چې معناه اذ قرء الامام فاستمعوا الي قراءته ولا تتكلموا تاج العروس ج ۱ ص ۵۹۱ د لغتو بل امام، امام راغب رَحِمَهُ اللَّهُ فرماني چې: والاستماع الاصغاء مفردات ص ۲۴۲.]

د انصات معني:

د انصات معني ده خاموش بودن. صراح ص ۶۹ په قاموس ج ۱ ص ۹۲ کې راغلي دي چې أَنْصَتَ، سَكَتَ يعني د انصات معني چې کيدل دي، او همداسي په مغرب ج ۲ ص ۲۱۲ منجد ص ۸۸۳ کې هم دي. امام نووي رَحِمَهُ اللَّهُ ليکي چې الانصات السکوت د انصات معني سکوت او چې کيدل دي شرح مسلم ج ۱ ص ۲۸۳ امام بهيتي ليکي چې، اذ لا فرق بين السکوت والانصات عند العرب کتاب القراءات ص ۸۴.]

د سکوت معني :

امام اللفظ ابن خالويه رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې : نرف الرجل اذا انقطعت حجته عند المناظرة و سکت او اسکت مثله اعراب ثلاثين سورة من القرءان ص ۷۶ يعني د مناظري کولو په وخت کي چې يو سري بالکل لا جوابه شي ، او چپ شي نو په دي باندي د نرف اطلاق کيږي همدارنگه چې څوک خپل کلام منقطع کړي هغه ته سکت او اسکت استعمال کيږي . په منجد ص ۳۵۲ او په قاموس ج ۱ ص ۹۲ کي ئي ليکلي دي چې اسکت انقطع کلامه فلم يتکلم يعني د اسکت معني داده چې کلام ئي بالکل پريښودلو ، او هيڅ خبره ئي ونکړه . په مجمع البحار ج ۲ ص ۱۲۵ کي ئي ليکلي دي چې جري الوادي ثلاثاً ثم سکت اي انقطع يعني تر دري ورځو پوري سيلاب روان وو بيا ودرېدلو - امام راغب اصفهاني رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چې السکوت مختص بترک الکلام مفردات ص ۲۲۵ امام رازي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې : لان السکوت عدی معناه انه لم يقل شيئاً ولم ينقل امراً ولم يتصرف في قول ولا فعل ولا شک ان هذا المعني عدی محض ، مناظرات امام رازي ص ۳۵ نو د دي څخه دا معلومه شوه چې څوک چې قرأت خلف الامام کوي هغه په هيڅ صورت هم په استماع او په انصات عمل نه دي کړي .

لسم اعتراض : د حضرت ابوهريرة رَحْمَةُ اللَّهِ څخه روايت دي چې ده د رسول الله صلي الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې تاسو چې د تکبير تحريره او د قرأت په مينځ کي کوم سکوت کوي نو په دي کي څه وائي ؟ نو رسول الله صلي الله عليه وسلم ورته وفرمائيل چې څه (د دي سکوت په حالت کي) دا دعا لولم چې : اللَّهُمَّ بَاعِدْ بَيْنِي وَبَيْنَ خَطَايَايَ بخاري ج ۱ ص ۱۰۳ نو امام بهيقي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې سکوت د پتو لوستلو سره منافي نه دي گوره دلته د تکبير تحريره څخه وروسته سکوت هم شوي دي او يو څه لولي هم . کتاب القراءة ص ۱۷۵ .

الجواب : (۱) په آيت کریمه کي استماع او انصات ذکر شوي دي د سکوت او د اسکات ذکر صراحة نه دي شوي نو لاهذهبان دي دا ثابته کړي چې استماع او انصات د لوستلو سره منافي نه دي . د استماع فرق خود سکوت او د اسکات سره ظاهر دي . او د لاهذهبانو محقق مبارکپوري ليکلي دي چې د انصات او د سکوت په مينځ کي هم فرق دي ځکه چې د انصات معني سکوت مع الاستماع ده . تحقيق الکلام ج ۲ ص ۵۱ و تحفة الاحوذ ج ۱ ص ۳۵۸ .

(۲) د زيد بن ارقم په حديث کي داسي الفاظ دي چې امرنا بالسکوت نو حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې د دي معني دا نه ده چې په مانځه کي مطلقا سکوت وکړئ مه نشاء وائي، مه تسميع او تعميم وائي او مه تشهد او درود، بلکه د دي معني داده چې د حکم سابق يعني د سلام او د کلام څخه سکوت وکړئ نو دلته سکوت عن الکلام المتقدم مراد دي. فتح الباري ج ۳ ص ۶۰ نو شاه انور شاه کشميري رَحْمَةُ اللهِ دا کلام په نظر کي نيسي او د ابو هريره رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په حديث کي اسکات عن الکلام المتقدم مراد دي چې اسکات عن التکبير دي. فصل الخطاب ص ۷۸ يعني چې انقطاع د تکبير وشي نو بيا ته څه وائي؟

(۳) همدارنگه که د دي ټولو څخه صرف نظر شونو بيا امام ابو بکر الرازي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې: په حديث کي لوستونکي ته سکوت مجازا استعمال شوي دي، او په آيت کریمه کي حقيقي معني مراد ده انما سمينا ساکتا مجازا لان من لا يسمعه يظنه ساکتا الخ (احکام القرآن ج ۳ ص ۴۹)

(۴) د بخاري په اول جلد دريمه صفحه کي راغلي دي چې سکوت د لوستلو سره منافي دي. ځکه چې په صحيح حديث کي راځي چې جبرائيل عَلَيْهِ السَّلَام به چې کله رسول صلي الله عليه وسلم ته قرآن وراوړلو نو رسول صلي الله عليه وسلم به هم د زده کولو لپاره پټ پټ لوستلو وکان يحرک شفثيه نو الله پاک د شونو د خوزولو څخه منع کړو او ورته وي فرمائيل چې لا تحرك به لسانک امام بخاري رَحْمَةُ اللهِ شي ترجمه کوي چې فاستمع له وانصت بخاري جلد ۱ ص ۳ د دي څخه معلومېږي چې پټ پټ لوستل هم د استماع او د انصات سره منافي دي.

(۵) الله پاک فرمائي چې فلما سکت عن موسي الغضب همدارنگه په حديث کریمه کي راځي چې سئل النبي صلي الله عليه وسلم عن الروح فسکت بخاري ج ۱ ص ۲۴ نو آيا د دي هم دا معني ده چې موسي عَلَيْهِ السَّلَام خپله غصه پټه پټه لوستله؟ او د سائيلينو د سوال څخه وروسته نبي عَلَيْهِ السَّلَام پټ پټ لوستل کول؟

يوولسم اعتراض: په دي آيت کي د هغه قراة خلف الامام څخه منع راغلي ده چې په جهر سره وي لکه څرنگه چې د لفظ د استماع څخه معلومېږي. خير الکلام ص ۳۵۱

الجواب: دلته د مقتديانو د قراة څخه منع راغلي ده، لکه څرنگه چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په حديث کي راغلي دي چې فسمع اناسا يقرءون مع الامام او په جهر باندي د مطلق قرأت اطلاق مجازا دي همدارنگه امر بالا نصات د مطلق قراة څخه منع راوړي.

دولسم اعتراض: مقتدي دي په سكتاتو د امام كي قراة كوي نو په سكتاتو كي قراة د استماع او دانصات سره منافي نه دي. او د سكتاتو ثبوت دا دي.

۱. عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائي چې كله امام سكه و كړي نو په دغه وخت كي دي مقتدي قرأت كوي ځكه څوك چې قرأت ونه كړي د هغه په مونځ كي خلل راځي. كنز العمال ج ۴ ص ۹۶.

۲. حضرت ابوهريرة رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله عليه السلام و فرمائيل چې څوك چې د امام سره په فرض مونځ كي شريك شي نو هغه ته پكار دي چې د امام په سكتاتو كي سورة فاتحه ولولي. كتاب القراة ص ۵۴ مستدرک ج ۱ ص ۲۳۸.

۳. عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده روايت كوي چې كله به چې نبي عليه السلام سكه و كړه نو په دغه وخت كي به صحابه كرامو قرأت كولو. كتاب القراة ص ۶۹ و ص ۸۶.

۴. هشام بن عروة رضي الله عنه د خپل پلار څخه روايت كوي چې اي بچپه كله چې امام سكه كوله نو ته په دغه وخت كي قراة كوه، او كله چې امام قراة كولو نو ته خاموش او سپره، ځكه چې په فرضي او يا په نفلي مونځ كي چې سورة فاتحه ونه لوستل شي نو مونځ نه كيږي. جزء القراة ص ۵۸ كتاب القراة ص ۸۷.

۵. حضرت ابو سلمة رضي الله عنه او يا د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه څخه روايت دي چې د امام لپاره دوه سكتي وي نو دا د سورة فاتحي د لوستلو لپاره غنيمت وگڼه. [جزء القراة ص ۵۸ كتاب القراة ص ۷۰].

۶. حضرت سعيد بن جبیر رضي الله عنه بيان دي چې د سلفو طريقه دا وه چې دوي به چې كله امامتي كوله نو ضرور به ئي سكه كوله، د دي لپاره چې مقتدي سورة فاتحه ولولي. جزء القراة ص ۵۷.

الجواب:

۱) ازل خود لا مذهبو په نيز د صحابه وو موقوفات حجت نه دي بدور الا هله ص ۹۵ ص ۱۲۹ ص ۱۳۹ فتاوي نذيريه ج ۱ ص ۳۴۰ دليل الطالب ص ۶۱۷ او مخكني يو څو آثار موقوفات دي.

۲) د دي څخه علاوه په دي آثارو كي يو هم صحيح نه دي ثابت بلكه ټول ضعيف دي، على الترتيب ئي تفصيل دا دي:

د ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اثرو:

(١) دا اثر د عبدالله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نه دي، بلکه د عبدالله بن عمرو بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دي. راويانو په غلطۍ سره د عبدالله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نوم ذکر کړي دي. [اوگوره کتاب القراءه ص ٤٥].

(٢) په دي اثر کي د سورة فاتحي تصريح نشته لهذا دا اثر مجمل دي.

(٣) دي اثر په سند کي يو راوي مثني بن صباح دي چې کمزوري دي. امام بخاري رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې د ده په دماغو کي فتور و وضعفاء صغير ص ٣٠ امام نسائي رَحِمَهُ اللَّهُ ورته متروک ويلي دي. ضعفاء صغير للسنائي ص ٥٣ حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللَّهُ ليکي چې ضعيف و تقريب ص ٢٤٦ امام يحيي القطان رَحِمَهُ اللَّهُ او ابن مهدي رَحِمَهُ اللَّهُ ده روايت نه قبلوي امام احمد رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ليس بشيئي واثي ابن معين رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ليس بنذاک واثي او ابن عدي رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ضعيف واثي ميزان الاعتدال ج ٣ ص ١٧ امام ترمذي رَحِمَهُ اللَّهُ، ابن سعد رَحِمَهُ اللَّهُ، علي بن الجعيد رَحِمَهُ اللَّهُ، دارقطني رَحِمَهُ اللَّهُ، ابن حبان رَحِمَهُ اللَّهُ، ساجي رَحِمَهُ اللَّهُ، ابو احمد الحاكم رَحِمَهُ اللَّهُ، سحنون رَحِمَهُ اللَّهُ، او امام عقيلي رَحِمَهُ اللَّهُ دا ټول ورته ضعيف واثي تهذيب التهذيب ج ١٠ ص ٣٦].

د ابو هريرة حديث:

(١) د دي په سند کي محمد بن عبدالله بن عبيد بن عمير رَحِمَهُ اللَّهُ دي. امام بخاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته ضعيف واثي ضعفاء ص ٢٨ امام مسلم رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې امام يحيي القطان رَحِمَهُ اللَّهُ ده تضعيف کړي دي. مسلم ج ١ ص ٢٠. امام نسائي رَحِمَهُ اللَّهُ ورته متروک ويلي دي. ضعفاء صغير ص ٢٥ امام بهيقي رَحِمَهُ اللَّهُ ليکي چې دا قابل د احتياج نه دي کتاب القراءه ص ٥٤. امام دارقطني رَحِمَهُ اللَّهُ ورته ضعيف ويلي دي دارقطني ج ١ ص ١٢١. امام ترمذي رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې قوي نه دي ترمذي ج ٢ ص ١. امام يحيي بن معين رَحِمَهُ اللَّهُ هم ورته ضعيف ويلي دي. ميزان الاعتدال ج ٣ ص ٧٧ (لسان الميزان ج ٥ ص ٢١٦).

(٢) په دي حديث کي د صلوٰة مکسوه قيد دي او فريق مخالف په تراويحو، وترو او عيدينو کي هم قراءت خلف الامام فرض گڼي.

د حضرت ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يو بل ضعيف اثر هم شته ليکن د هغي په سند کي اسحق بن عبدالله بن ابي فروه نهايت کمزوري دي.

د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده روايت :

د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده په سند کي مشهور بحث دي . امام يحيي القطان رحمه الله فرمائي چې دا سند حما په نيز ضعيف دي . ترمذي ج ۱ ص ۴۳ ص ۸۲ .

امام ابو داود رحمه الله فرمائي چې دا سند نيم حجت هم نه دي . امام ابو ذرعه فرمائي چې محدثين په دي باندې ځکه ج رحمه الله کوي چې دوي د خپل پلار څخه صرف يو څو روايتونه اوريدلي دي . او دي د خپل پلار نيکه ټول غير مسموع روايتونه بيانوي . ميزان الاعتدال ج ۲ ص ۲۸۹ شرح نخبه الفكر ص ۱۰۰ .

حافظ ابن حجر رحمه الله ليکي چې ده د ابيه عن جده له طريقه هيڅ نه دي اوريدلي هغه د کتاب څخه نقل کولو ، خالي د تدليس څخه ئي کار اخستلو . طبقات المدلسين ص ۱۱ .

امام طحاوي رحمه الله هم دي سند ته منقطع او ضعيف وائي طحاوي ج ۱ ص ۴۵ .

امام حاکم رحمه الله هم دا سند مرسل او ضعيف گڼي . مستدرک ج ۱ ص ۱۹۷ محدث ابن حزم رحمه الله ليکي چې حديث عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده فضحيه لا تصح - محلي ابن حزم ج ۱ ص ۲۳۲ همدارنگه امام علي بن المديني رحمه الله هم دي سند ته ضعيف وائي تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۵۳ امام ميموني رحمه الله فرمائي چې ما د امام احمد بن حنبل رحمه الله څخه واوريدل چې هغه فرمائيل چې : له اشياء مناکير وانما يکتب حديثه يعتبر به فاما ان يكون حجة فلا ابضص ۱۹ امام ابن جبان رحمه الله خپله فيصله ده په باره کي داسي ذکر کوي چې في روايته عن ابيه عن جده مناکير کثيرة لا يجوز عندي الاحتجاج بشئ منها ، اسعاف المبطل برجال الموطا ص ۲۳ .

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې بعضي علماء د ده توثيق او بعضي نور ئي تضعيف کوي . بيا خپله فيصله داسي بيانوي چې : ومن ضعفه مطلقا فمحمول علي روايته عن ابيه عن جده . [تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۵۱] .

د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده يو بل روايت هم شته چې که چا د امام په سکتاتو کي قرا ت ونکړو دهغه مونځ کامل نه دي اداء شوي . کتاب القرا ت ص ۵۴ ص ۵۵

ليکن د دي په سند کي د عمرو بن شعيب رحمه الله عن ابيه عن جده څخه ما سوي محمد بن عبد الله بن عبيد بن عمير رحمه الله دي چې ضعف ئي د ابو هريرة رضي الله عنه د حديث لاندي بيان شو

د هشام بن عروة روايت :

داروايت د موقوفوالي خخه علاوه ضعيف دي . د دي په سند كي يوراي موسي بن مسعود رَحْمَةُ اللَّهِ دې امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ ، ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ ، ابن خزيمة رَحْمَةُ اللَّهِ او بNDAR رَحْمَةُ اللَّهِ ورته ضعيف ويلي دي [ميزان ج ۳ ص ۲۸۱] . ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې د ده په كتابونو كي غلطۍ وي ، عمرو بن علي الفلاس رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني هيخ د بصيرت خاوند محدث د ده خخه احتجاج نه كوي . حاكم رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې قوي نه وو ، ابن قانع رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې دا ضعيف دي ، ساجي رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې ضعيف دي او دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې كثير الوهم دي . تهذيب التهذيب ج ۱۰ ص ۳۷۱

د دي خخه علاوه په دي روايت كي د فصاعد اللفظ هم موجود دي ، نو آيا لامذهبان مقتدي ته دا امر كوي چې سورة منضمه دي هم مقتدي په سكتاتو كي ولولي ؟
د ابو سلمه رَحْمَةُ اللَّهِ عَنهُ يا د ابو هريرة رَحْمَةُ اللَّهِ عَنهُ اثر :

د دي په سند كي موسي بن مسعود رَحْمَةُ اللَّهِ دې چې په مخكي اثر كي ئي حال معلوم شو ، د دي خخه علاوه د دي هم پوره يقين نشته چې داروايت د ابو سلمه رَحْمَةُ اللَّهِ عَنهُ دي او كه د ابو هريرة رَحْمَةُ اللَّهِ عَنهُ دي ؟
د سعيد بن جبیر اثر :

د دي په سند كي يوراي عبدالله بن رجاء المكي رَحْمَةُ اللَّهِ دې . امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ او آزدي رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې د ده په روايت كي نكارت دي . ميزان ج ۲ ص ۳۷ ساجي رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې عنده مناكير . تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۲۱۱ د دي سند دوهم راوي عبدالله بن عثمان بن خيشم رَحْمَةُ اللَّهِ دې . د ده په باره كي د محدثينو خخه متضاد اقوال منقول دي ، امام ابن معين رَحْمَةُ اللَّهِ سره د دي چې ثقه ئي ورته ويلي دي ، خو بيا هم فرماني احاديثه ليست بالقوية ، امام ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ ورته لباأس به ويلي دي او د دي سره فرماني چې و كان يخطي لا يحتج به ميزان ج ۲ ص ۵۶ امام نسائي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته يو خلي ثقه او بل خلي ليس بالقوي ويلي دي . او امام علي بن المديني رَحْمَةُ اللَّهِ ورته منكر الحديث ويلي دي . [تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۳۱۵] امام دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ هم ورته ضعيف ويلي دي . [انصب الراية ج ۱ ص ۳۵۳] .

(۳) تردې ځاي پوري د سكتاتو روايتي اړخ بيان شو ، درايتي اړخ ئي دا دي چې : په احاديثو كي د دؤ سكتو ذكر دي يوه سكه د تكبير تحريره خخه وروسته ده او په دي سكه كي خود سورة فاتحي گنجانش نشته

دوهمه سكه د سورة فاتحي د قرات خخه وروسته ده او دا ددي لپاره ده چې يتراد اليه نفسه نسائي ج ١ ص ١٠٣، ابو داود ج ١ ص ١١٣، ترمذي ج ١ ص ٣٤، دارمي ص ١٤٦].

د ساهد جوړولو لپاره ده او په دې سكه كي د سورة فاتحي قرات ممكن نه دي. همدارنگه دا خو يوه سكه ده سكيات خو نه دي نو د سكي خخه به سكيات څرنگه جوړوي؟

د لامذهبو محقق مبارکپوري ليکي چې: بل السكه الثانية لان تيرداليه نفسه كما صرح به قتادة تحفة الاحوذې ج ١ ص ٢٠٩].

ابن تيميه رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې امام ابو حنيفه رَحِمَهُ اللهُ، امام احمد رَحِمَهُ اللهُ، امام مالک رَحِمَهُ اللهُ او جمهور اهل اسلام رَحِمَهُ اللهُ هيڅوک هم د دې قائل نه دي چې د سورة فاتحي خخه وروسته په امام باندي دومره سكه واجبه ده چې مقتديان پکي سورة فاتحه ولولي او نه چا د دې په استحباب باندي قول کړي دي تنوع العبادات ص ٨٥].

په فتاوي کي ليکي چې: ولم نرى نزاعاً بين العلماء انه لا يجب على المأموم ان يسكت ليقرا المأموم بالفاتحة ولا غيرها (الي ان قال) ولا يستحب للامام السكوت ليقرا المأموم عند جماهير العلماء وهذا مذهب مالک و ابي حنيفة واحمد بن حنبل وغيرهم فتاوي ج ٢ ص ١٤٦

قاضي محمد بن عبد الله ابوبکر بن العربي المالکي الاندلسي المتوفي ٥٤٣ هـ فرمائي چې عجباً كيف يقدر المأموم في الجهرية علي القراءة - ايناز القرآن الامام؟ ام يعرض عن استماعه؟ ام يقرأ اذا سكت؟ قيل له فان لم يسكت وقد اجمعت الامة علي ان سكوت الامام غير واجب فمتي يقرأ؟ عارضة الاحوذې بحواله اوجز المسالك ج ١ ص ٢٤٨

تعجب دادي چې مقتدي څرنگه په قراة خلف الامام باندي قادر دي؟ آيا د امام سره په قرات کي منازعت کوي؟ او که د استماع خخه اعراض کوي؟ او که په هغه وخت کي قرات کوي کله چې امام سکه وکړي؟ نو که امام سکه و نکړي نو مقتدي به ئي کله ولولي؟ څکه چې د ټول امت په دې اتفاق دي چې په امام باندي سکه نه ده واجبه. حافظ ابن القيم رَحِمَهُ اللهُ ليکي چې: به هيڅ صحيح حديث کي دانه ده ثابته چې رسول الله ﷺ د دې لپاره سکه کړي وي چې امام سورة فاتحه ولولي. غيث الغمام ص ١٧٥].

نودا خبره به عقل خرنګه و مني چې شريعت محمدي صلي الله عليه وسلم دي په مقتدي باندي قرايت
خلف الامام فرض کړي وي او د قراة موقع دي شي ورته نه وي ورکړي دا خوداسي ده لکه يو شاعر چې وائي:

درميان قسمر دريا تخته بنډم کړدبي

بازمي گوښي که دامن تر مکن هوشيار باش

همدارنګه که امام د دي لپاره سکنه کوي چې مقتدي سورة فاتحه ولولي نو دا خو امام د مقتدي تابع شو
او د رسول الله ﷺ د دي فرمان څخه صريح مخالفت راغلو چې انما جعل الامام ليونم به احکام القرآن ج
۳ ص ۵۱.]

دپارلسم اعتراض: لامذهبه مبارکپوري ليکي چې د احنافو خپله په دي ايت باندي عمل نشته ځکه چې
کله چې احناف د امام پسي په داسي حال کي اقتداء وکړي چې امام فاتحه شروع کړي وي نو دي خامخا تکبير
تحريره وائي، او د تکبير تحريره لوستل د آيت د استماع او د انصات سره منافي دي؟

الجواب: د آيت شان نزول قرايت خلف الامام دي، نو په مقتدي باندي استماع او انصات دي امام ابن
جرير ليکي چې: فالانصات خلفه لقرايته واجب من كان مؤتمرا به. او کوم سري چې لا تر اوسه مقتدي نه دي او
يا شي د اقتداء اراده نه هغه د دي مخاطب نه دي، او داسري لا تر اوسه مقتدي نه دي، ځکه چې تکبير
تحريره د احنافو د تحقيق مطابق شرط دي. هدايه ج ۱ ص ۸۲ و شرط الشئ خارج عنه کنز ص ۳۰.]

خوارلسم اعتراض: لامذهبه مبارکپوري ليکي چې بيا احناف ولي د امام پسي د قراة د فاتحي په وخت
کي ثناء وائي؟ آيا د سبحانک اللهم لوستل د استماع او د انصات سره منافي نه دي؟

الجواب: محققينو احنافو په دي تصريح کړي ده چې کله چې امام په جهر سره قرايت د سورة فاتحي
شروع کړي نو په دغه وخت کي مقتدي ته د ثنا لوستل نه دي جائز.

و ګوره فتاوي قاضي خان ج ۱ ص ۴۲ فتاوي ساجيه ص ۱۶ فتح القدیر ج ۱ ص ۳۴۵ کبير ص ۳۰۴ په
جهرې لمونځونو کي مقتدي ته د امام د قرايت معلومات په آساني سره کيږي او په سري مونځونو کي به له
قرايتو او شواهدو څخه اندازه لگوي.

فان قيل چې په منية المصلي ص ۶۵ کي شي ليکلي دي چې کله چې مقتدي امام په داسي حالت کي
ونيسي چې سورة فاتحه شي شروع کړي وي نو په دغه وخت کي به بالاتفاق ثناء ولولي؟

قلمنا: د دي اتفاق څخه د تمامو احنافو علماؤو اتفاق نه دي مراد بلکه صرف د امام ابويوسف او د امام محمد اتفاق مراد دي. صغيري ص ۱۲۸، کبيری ص ۳۴۹].

(۲) قاضي شوکاني ليکي چې: و ظاهر التقيد بقوله من القرآن يدل علي انه لا بأس بالاستفتاح حال القراءة بما ليس بقرآن التعوذ والدعاء - نيل الاوطار ج ۲ ص ۲۲۶
يعني من القرآن ظاهر قيد په دي دلالت کوي چې د امام د قراءت په وخت کي د ثنا، د تعوذ او د دعا وغيره چې قرآن نه وي د هغې په لوستلو کي هيڅ حرج نشته.

او د لا مذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې: يعني فلا تقرأوا بشئ من القرآن وغيره ونحو آن دلالت دارند بر آنکه منهي عنه نزد قراءت امام همان قرآن کریم است فقط، واما قراءه توجه واستعاذه ونحو آن پس لا بأس به است و نهی متناول آن نیست و نه بوجهي از وجوه برآن دلالت دارد. دليل الطالب ص ۲۹۹ د دي څخه معلومېږي چې د امام د قراءت په وخت کي مقتدي ته صرف د قرآن قراءت ممنوع دي او حديث د فلا تقرأوا بشئ من القرآن د دي تاييد کوي.

پنځلسم اعتراض: احناف د سهر په مانځه کي پخپله استماع او انصات نه کوي ځکه چې د سهر جماعت ولاړ وي نو د احناف په نيز اول د سهر د ستو کول پکار دي او بيا په جماعت کي شريکيدل پکار دي.

الجواب: په آيت کریمه کي مخاطب مقتدي دي او د لا تراوسه مقتدي شوي نه دي. علاوه لا دا چې د محققينو احنافو د تحقيق مطابق چې اول د سهر جماعت ولاړ وي نو سنت د مسجد څخه بهر کول پکار دي او که بهر ځای نه وو نو بيا په جماعت کي شريکيدل پکار دي حافظ ابن الهمام فرمائي چې: و اشد مايكون كراهية ان يصلحها مخالطا للصف كما يفعله كثير من الجهلة فتح القدیر ج ۱ ص ۳۴۱

شپاړسم اعتراض: مبارکپوري ليکي چې دغه مذکور آيت خطبي ته هم شامل دي، حالانکه ستاسو په نيز چې کله خطيب يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً وواهي. نو سامعين دي پټ پټه دور د شريف ولولي. شرح وقايه ج ۱ ص ۱۷۵ لهذا تاسو هم په استماع او په انصات باندي عمل ونکړو. تحقيق الکلام ج ۲ ص ۴۳

الجواب: مخکي دا تحقيق تير شو چې د آيت شان نزول صرف او صرف لمونځ دي، د آيت د نازلیدلو په وخت کي د خطبي وجود نه وو. البته بالتبع پکي خطبه داخله ده. ويجوز في التابع ما لا يجوز في المتبوع. هـ

بالتبع خغه ظاهري مخالفت. څرنگه په بالذات کي مخالفت جائز کوي؟ علاوه لا دا چې اگر چې بعضي احزانو په زړه کي د درود شريف د لوستلو اجازت ورکړی دي لیکن محققینو منع کړي دي. قاضي خان لیکي چې: و مشايخنا قالوا بانه لا يصلي علي النبي عَلَيْهِ السَّلَامُ يمكن بعد هذه الحالة خانيه ج ۱ ص ۸۷.

په فتاوي سراجیه ص ۱۷ کي لیکي چې: فقيه حسام الدين رَحْمَةُ اللَّهِ د پټو لوستلو اجازت ورکړي دي لیکن شمس الاثمه سرخسي رَحْمَةُ اللَّهِ د پټو لوستلو خغه هم ممانعت کړي دي او په مبسوط د سرخسي ج ۲ ص ۲۹ کي هم د پټو لوستلو خغه د ممانعت ذکر دي، او حافظ ابن الهام رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چې د محققینو بیان دا دي چې چونکه استماع او انصات فرض دي، لږ و جهمي د امام صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په نیز د خطبي په وخت کي په پټه درود شريف د لوستلو اجازت نشته. فتح القدير ج ۲ ص ۴۲۱.

اولسم اعتراض: مبارکپوري لیکي چې د خطبي په وخت کي د استماع او د انصات دومره تاکید دي چې کوم سړي چې د خطبي په وخت کي خبري کوي نو ته ورته دومره هم نه شي ویلي چې چپ شه. په صحیح حدیث کي راځي چې: اذا قلت لصاحبك يوم الجمعة انصت فقد لغوت بخاري ج ۱ ص ۱۴۸ مسلم ج ۱ ص ۸۱ د دي خغه معلومه شوه چې د خطبي په وخت کي دومره خاموشي پکار ده چې امر بالمعروف او نهی عن المنکر هم په دغه وخت کي ساقط دي لیکن د دي سره رسول الله عَلَيْهِ السَّلَامُ فرماني چې: اذا جاء احدكم يوم الجمعة و الامام يخطب فليركع ركعتين و ليتجوز فيهما. مسلم ج ۱ ص ۲۷۸ په تاسو کي چې څوک په داسي حالت کي راغلو چې امام خطبه لوستله نو دوه رکعتونه مونږ دي د اختصار سره وکړي. نو چې مونږ جائز شو او په مانځه کي خامخا د قران قراءت کيږي نو معلومېږي دا چې د خطبي په حالت کي د قران قراءت د استماع او د انصات سره منافي نه دي. نو د مانځه په حالت کي به هم د قران قراءت د استماع او د انصات سره منافي نه وي.

الجواب: مبارکپوري دلته د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ قیاس رانقل کړو. او په نورو ځایونو کي لامذهبان قیاس ته د شیطان کار وائي.

(۲) د جمهورو مسلمانانو په نیز باندې د خطبي په وخت کي د مونږ کول صحیح نه دي. امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چې: د امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ، امام لیث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ، امام ابو حنیفه رَحْمَةُ اللَّهِ او د جمهورو صحابؤ و رَحْمَةُ اللَّهِ د تابعینو رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک دا دي چې د خطبي په وخت کي مونږ صحیح نه دي.

د حضرت عمر رضي الله عنه، حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله عنه همدا مسلك دي. نووي شرح مسلم ج ۲ ص ۴۱۵

علامه عراقی فرمائي چې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما، ابن عباس رضي الله عنهما، عروه بن زبير رضي الله عنه، مجاهد رضي الله عنه، عطاء بن ابي دباح رضي الله عنه، سعد بن المسيب رضي الله عنه، محمد بن سيرين رضي الله عنه، امام زهري رضي الله عنه، قتادة رضي الله عنه، ابراهيم نخعي رضي الله عنه او د قاضي شريح رضي الله عنه همدا مذهب دي. فتح الملهم ج ۲ ص ۴۱۵

امام ترمذي رضي الله عنه فرمائي چې د کوفي د فقهاوو او د محدثينو همدا مسلك دي. ترمذي ج ۱ ص ۶۷.] رسول الله عليه السلام فرمائي چې: يصلي ما كتب له ثم ينصت اذا تكلم الامام بخاري ج ۱ ص ۱۲۱ مسلم ج ۱ ص ۲۸۲ طيالسي ص ۶۵ (داماد د راتلو څخه مخکي) چې څومره مونځ ورته مقرر وي هغه دي وکړي بيا چې امام خطبه شروع کړه نو چې دې شي، نو دې صحيح حديث څخه معلومه شوه چې د خطبي په وخت کي د چې کيدلو څخه بغير بله چاره نشته او حضرت نبيشة الهذلي رضي الله عنه د رسول الله عليه السلام څخه روايت کوي چې: فان لم يجد الامام خرج صلي ما بداله وان وجد الامام قد خرج جلس فاستمع وانصت - الحديث مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۷۱ و قال رواه احمد ورجاله رجال الصحيح خلا شيخ احمد وهو ثقة ... انتهى كه امام د خطبي لپاره نه و وراوتلي نو چې څومره مونځ كول غواړي ودي شي كړي. او چې كله امام د خطبي لپاره راووتلو نو په دغه وخت کي دي هر سري کيښي او چې دې شي علامه هيشي فرمائي چي: د دي روايت ټول راويان د بخاري او د مسلم راويان دي د امام احمد د استاذ څخه ما سوا، ليکن هغه هم ثقه دي. د دي صحيح حديث څخه هم معلومه شوه چې د خطبي په وخت کي د مونځ اجازت نشته.

معرض چې په اعتراض کي کوم حديث پيش کړي دي نو هغه د يوي خاصي واقعي سره تعلق لري. بيا بعضي راويانو د نقل بالمعني په اعتبار د عموم جامه وراغوستي ده اصل واقعه دا وه چې حضرت سليک غطفاني رضي الله عنه د ډيري غريبۍ ښکار شوي وو کله چې رسول عليه السلام ده د خراب حالت وليدلو نو د چندي اراده شي ورته وکړه، او حکم شي ورته وکړ چې پاڅيږه او دوه رکعتونه مونځ وکړه. او دا حکم شي د دي لپاره ورته وکړو چې خلک د ده خراب حالت وگوري او: زړه د اخلاصه چنده ورسره وکړي د روايت اصل الفاظ داسي دي چې: جاء رجل يوم الجمعة والنبي يخطب بهيثة بذه فقال له رسول الله عليه السلام اصليت ؟ فقال لا

، قال صل ركعتين - وحث الناس علي الصدقة . الحديث نسائي ج ١ ص ١٥٨ رسول الله ﷺ خطبه
لوسله چې په دي وخت كي يو سري چې حالت يي دير خراب وو راغلو . نو رسول الله ﷺ ورته وفرمائيل
چې آيا مونځ دي كړي دي ؟ هغه ورته وفرمائيل چې نه . نو رسول الله ﷺ ورته وفرمائيل چې پاسيږه او
دوه ركعت مونځ وكړه ، او خلك يي په صدقه باندي تيز كړل . دمسند احمد د روايت الفاظ داسي دي چې رسول
الله ﷺ وفرمائيل چې : ان هذا الرجل دخل المسجد في هيئة بذرة فأمرت ان يصلي ركعتين وانا ارجو
ان يظن له رجل - فيتصدق عليه . فتح الباري ج ٢ ص ٣٢٦

دا سري مسجد ته په خراب حالت كي راغلو نو ما ورته امر وكړو چې دوه ركعت مونځ وكړه او خه اميد
لرم چې څوك دده په خراب حالت باندي خبر شي نو صدقه به ورباندي وكړي . نو د دي څخه معلوم شو چې دا
يوه مخصوصه واقعه وه . نو بعضي راويانوروايت بالمعني وكړو ، او د عموم جامه شي ورته ورواغوستله ، په
يو روايت كي داسي هم راغلي دي چې : وامسك عن الخطبة حتي فرغ من صلوته . دارقطني ج ١ ص ١٦٩ ،
زيلعي ج ٢ ص ٢٠٣ د دي سري د مانځه څخه تر فارغيدلو پوري نبي ﷺ خطبه درولي وه . په يو روايت
كي الفاظ داسي دي چې : اركع ركعتين ولا تعد لمثل هذا . دارقطني ج ١ ص ١٦٩ ته دوه ركعت مونځ وكړه خو
بيا داسي مه كوه نو چونكه دا سري نهايت غريب وو نو رسول الله ﷺ ورته امر وكړو چې دوه ركعت مونځ
وكړي د دي لپاره چې خلكو ته دده خراب حالت ښكاره شي او چنده ورسره وكړي . او كله چې په دوهمه او
دريمه جمعه باندي راغلو نو بيا ورته رسول الله ﷺ وفرمائيل چې پاخږه او مونځ وكړه . فتح الباري ج ١
ص ٤٩٩ . او دا هم د دي لپاره چې خلك دده خراب حالت وگوري او چنده ورسره وكړي كله چې دا په دوهمه
جمعه باندي راغلو . رسول الله ﷺ خطبه لوستله نو وي فرمائيل چې : ان يصدقوا عليه وان يصلي
ركعتين . جزء القراءت ص ٣٧ خلك دي په ده باندي صدقه وكړي او ده ته يي د دوه ركعت مونځ حكم وكړو .
(٣) په اعتراض كي د ذكر شوي حديث كي الفاظ داسي دي چې : اذا جاء احدكم يوم الجمعة والامام
يخطب فليركع الحديث يخطب صيغه مضارع ده نو خطبه په استقبال كي ده نو معني دا شوه چې كوم سري
چې راغلو په داسي حالت كي چې امام د خطبي لوستل غوښتل . او د خطبي اراده يي كړي وه ، نو د خطبي څخه
مخكي دي دوه ركعت مختصر مونځ وكړي . امام نسائي په سنن الكبرى كي د دي حديث لپاره داسي باب قائم
كړي دي چې : باب الصلوة قبل الخطبة نو د امام نسائي د تحقيق مطابق دا واقعه د خطبي څخه مخكي مخي

نه راغلي وه ، همدا معني علماؤو په نظر كي نيولي ده او د يخطب ترجمه ئي په يريد الخطبة سره كړي ده وگوره ده فتح الملهج ۲ ص ۲۱۷ فيض الباري ج ۲ ص ۳۴۴

انكس اعراض : ابن تيميه رحمه الله فرمائي چې داسي سكوت چې ذكر ، دعا او قراوت پكې نه وي . نه مامور به دي ، او نه عبادت دي بلكه د وسوسو لپاره يو سبب وي ، نو د سكوت څخه بهتره داده چې د الله پاك په ذكر كي مشغول شي او بهتر ذكر د قرآن تلاوت دي ، لهذا په سري مونځونو كي د امام پسي د سورة فاتحي لوستل مستحب دي فتاوي ج ۲ ص ۱۵۰

الجواب : د مقتدي وظيفه په نص كي استماع او انصات دي ، قراة نه دي ، او د نص په مقابل كي قياس ته هيڅ اعتبار نشته .

(۲) د سورة فاتحي څخه وروسته امام سورة لولي او په دي وخت د جمهورو سلفو او خلفو په شان ابن تيميه رحمه الله هم د مقتدي لپاره د سكوت حكم كوي . نو چې د مازاد علي الفاتحة په وخت كي سكوت د وسوسو سبب نه دي ، نو د فاتحي په وخت كي سكوت څرنگه د وسوسو سبب شو .

فولسم اعراض : په اذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتو كي امر په استماع او په انصات شوي دي ليكن د مازاد علي الفاتحة په باره كي دي . نو د فاتحي څخه وروسته د سورة د لوستلو په وخت كي به مقتدي چې ولاړ وي .

الجواب : په دي كي شك نشته چې د الحمد څخه نيولي تر والناس پوري ټول قرآن دي ليكن د قرآن كريم ، د صحيحو احاديثو او د صحابه كرامو رضي الله عنه او د تابعينو رضي الله عنه اقوالو په رڼا كي د قرآن خاص اطلاق په كوم سورت باندي راغلي دي ؟ او د قرآن اولين او بالذات مصداق كومه حصه ده ؟

الله پاك فرمائي چې : ولقد اتيناك سبعا من المثاني و القرآن العظيم باره ۱۴ سورة الحجرات

ابو هريره رضي الله عنه فرمائي چې رسول عليه السلام فرمائي چې ام القرآن هي السبع المثاني و القرآن العظيم بخاري ج ۲ ص ۲۸۳ د ام القرآن او د قرآن عظيم مصداق دغه اوه آيتونه د سورة فاتحي دي . د دي څخه علاوه حضرت ابو سعيد بن المعلي رضي الله عنه ، او د حضرت ابي بن كعب څخه په بخاري ، او په موطا امام مالك رحمه الله وغيره كتابونو كي په صحيحو احاديثو باندي دا ثابته ده چې د قرآن عظيم اول نمبر مصداق سورت فاتحه ده او همدا سي قول د حضرت عمر رضي الله عنه ، حضرت علي رضي الله عنه ، د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه .

ابن عباس رضي الله عنه، د ابراهيم نخعي رضي الله عنه د عبد الله بن عبيد بن عمير رضي الله عنه د ابن ابي مليكه رضي الله عنه د شهر بن حوشب رضي الله عنه، د حسن بصري رضي الله عنه، د امام مجاهد رضي الله عنه، د قتادة رضي الله عنه او نورو اكابرو رضي الله عنهم الله خخه مروي دي. او امام ابن جرير رضي الله عنه او ابن كثير رضي الله عنه همدې ته ترجيع وركړې ده، او ليكلي شي دي چې: فهذا نص في ان الفاتحة هي السبع المثاني والقران العظيم تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۵۷ نو دا آيت مطلق دي او سورة فاتحه دې آيت فرد كامل دي. نو دا حكم به په سورت فاتحه باندي خصوصاً او په نورو سورتونو باندي عموماً جاري كولي شي.

سليم اعتراض: حافظ ابن الهمام رضي الله عنه د اذا قرئ القرآن مطلب داسي بيان كړي دي چې په فاستموا كي ئې په جهري لمونځونو كي مقتديان د قراة خخه منع كړي دي. او په وانستوا كي ئې په سري مونځونو كي د قراة خخه منع كړي دي. نو مباركپوري په دې باندي درې اعتراضه كړي دي.

(۱) ابن همام رضي الله عنه د انصات معني سكوت رافهمولي ده، حالانكه د انصات معني مطلق سكوت نه دي بلكه سكوت مع الاستماع ده.

(۲) د ابن همام رضي الله عنه تفسير بالرأيه دي.

(۳) په سري مونځونو كي د سماع خخه بغير تدبير څرنگه متصور دي؟

تحقيق الكلام ص ۴۹ ج ۲

الجواب: د مباركپوري درې واړه اعتراضه مردود دي

(۱) مباركپوري استماع او سماع يو گرځولي دي. حالانكه د نهم اعتراض د جواب لاندې د استماع او د سماع فرق واضح شو

(۲) د ابن الهمام تفسير بعينه د قرآن كريم، د صحيحو احاديثو او د جمهور امت تفسير دي.

(۳) كه مباركپوري په دوكه كي مبتلا وي چې د استماع خخه سماع مراد ده نو مخكي بيان شو چې د استماع او سماع په منځ كي د زمكي او د آسمان فرق دي، او كه دا پدي غلط فهمي كي مبتلي وي چې د انصات لپاره بغير د سماع خخه تحقق نشته، نو دا هم باطله ده ځكه چې د انصات په مفهوم كي من وجه استماع

او توجده شامله ده، لیکن سماع پکي هيڅکله نه ده شامله په يو حديث کي داسي راځي چې: و ان نأى و جلس حيث لا يسمع فأنصت و لم يبلغ كان له كفل من الاجر. ابو داود ج ۱ ص ۱۵۱.]

ددې حديث څخه معلومه شوه چې د انصت لپاره سماع شرط نه ده همدارنگه پکي استماع او توجده هم من وجه شامله ده. انصت بغير د استماع څخه هم راځي او سره د استماعه هم راځي حافظ ابن حجر ليکي چې: فلا نصت هو السكوت وهو يحصل ممن يستمع و ممن لا يستمع كان يكون مفكراً في أمر آخر. بهواله فتح الملهم ج ۲ ص ۲۰.]

مسئله د قرائت خلف الامام د احاديثو په رڼا کي

اول حديث: عن ابي موسى الاشعري ؓ قال ان رسول الله خطبنا فبين لنا سنننا و علمنا صلواتنا فقال اقيموا صفوفكم ثم ليؤمكم احدكم فاذا كبر فكبروا و اذا قرء فانصتوا و اذا قال غير المفضوب عليهم ولا الضالين فقولوا امين. (صحيح مسلم ص ۱۷۴ ج ۱، و ابو داود شريف ج ۱ ص ۱۴۰، وابن ماجه ص ۶۱، مسند ابوعوانه ج ۲ ص ۱۳۳، بهيقي ص ۱۵۵ ج ۱، دار قطني ج ۲ ص ۳۲۸، محلي ابن حزم ج ۳ ص ۴۰، مشكوه ج ۱ ص ۸۱ جامع صغير للسيوطي ص ۳۰ مغني ابن قدامه ج ۱ ص ۶۰۲ فتاوي ابن تيميه ج ۲ ص ۱۴۴ نيل الاوطار ج ۲ ص ۴۴۹ نصب الرايه ج ۲ ص ۱۴ توجيه النظر ص ۴۰ شرح بلوغ المرام ج ۱ ص ۴۵ فتح الباري ج ۲ ص ۲۰۱ زهر الرئي ج ۱ ص ۱۴۶ درايه ص ۹۹ ابن كثير ج ۲ ص ۲۸۰ اعلاء السنن ج ۴ ص ۴۲ كتاب القراءات ص ۸۷ كنز العمال ج ۲ ص ۶۶ و ۱۸۶ فتح القدير ج ۱ ص ۴۱۱ شرح وقايه ص ۸۳ عون الباري ج ۲ ص ۳۶۴ عون المعبود ج ۱ ص ۳۲۵ غمده القاري ج ۳ ص ۷۰ آثار السنن ج ۱ ص ۸۵ الجواهر النقي ج ۱ ص ۱۵۳ جزء القراءة ص ۵۶ تنوع العبادات ص ۸۶ وغيره، واحسن الكلام في ترك القراءة خلف الامام ص ۲۳۵)

د حضرت ابي موسى اشعري ؓ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ مونږ (صحابه کرامو) ته خطاب و فرمايلو نو مونږ ته يې دستتو تعليم را کړ او د لمانځه د اداء کولو طريقه يې راته ونيودله نو وی فرمايل چې اول (د لمانځه د شروع کولو نه مخکې) صفونه برابر کړئ، بيا دې يو شخص امامتي درکړي. نو کله چې هغه امام تکبير ووايي نو تاسو تکبير ووايي او کله چې امام قراءت کولو، نو تاسو چپ او سځي او چې کله امام غير المفضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو تاسو امين ووايي.

وجوه استدلال:

محترم مولو ستونکو! دا حدیث صحیح صریح او مرفوع دی او دا خنافولپاره ښکاره او واضح دلیل دی. په دې حدیث کې رسول الله ﷺ د پیراهتمام سره د لمانځه طریقه بیان کړی ده او په لمانځه کې یې دامام او مقتدی وظائف او ذمه واري په ډیر وضاحت او صراحت سره بیان کړي دي چې هیڅ شک او شبهه په کې نه پاتې کیږي. رسول الله ﷺ دامام وظیفه خودلې ده چې (قراءت کول) دي او مقتدی وظیفه یې هم خودلې ده چې (صرف چپ ودریدل) دي.

چونکه دا روایت مطلق دی، سړي او جهري د وارو لمونځونو ته شامل دی لهندا دې حدیث په بناباندې د مقتدی لپاره په هیڅ لمانځه کې د قراءت گنجائش نشته دی، سړی وي او که جهری وي.

د حضور ﷺ مقصد دامام او مقتدی په وظایفو باندې درنا چول وو نو دانا ممکنه ده چې رسول الله ﷺ دامام یا د مقتدی وظایف پرېښي وي ځکه که داسې وشي نو په تبلیغ د احکامو کې به کوتاهي راشي او په پیغمبر ﷺ کې دا کوتاهي ناممکنه ده او دامام ناممکنه ده چې د مقتدی د احکامو د بیانولو په وخت کې د مقتدی خپل حکم بیان نه کړي بلکه ده د حکم عکس بیان کړي. مثلاً که د مقتدی په ذمه باندې دامام پسې قراءه فرض وي نو دانا ممکنه ده چې رسول الله ﷺ ورته د قراءه د کولو په ځای د قراءه دنه کولو امر کړي وي.

(۲) - دامام او مقتدی په مابین کې چې کوم اقوال او افعال مشترک دي هغه رسول الله ﷺ په ښه تشریح او توضیح سره بیان کړي دي. مثلاً تکبیر تحریمه دامام او مقتدی په مابین کې مشترکه فریضه ده رسول الله ﷺ یې داسې بیانوي چې (اذا کبر فکبروا) چې کله امام الله اکبر ووايي نو تاسو هم الله اکبر ووايي. رکوع مشترکه فریضه ده رسول الله ﷺ یې داسې بیانوي چې. (اذا رکع فارکعوا) چې کله امام رکوع وکړي نو تاسو هم رکوع وکړی.

سجده مشترکه فریضه ده رسول الله ﷺ یې په یو حدیث کې داسې بیانوي (اذا سجد فاسجدوا) چې کله امام سجده وکړی، نو تاسو هم سجده وکړی نو کله چې رسول الله ﷺ دامام او مقتدی مشترک فرائض بیانول او قراءه ته هم غیر مقلدین مشترک فرض وائي.

نودلته یې ولې د مقتدی لپاره داسې ونه فرمایيل چې کله امام قراءت وکړي تاسو هم قراءت وکړی.

(اذا قرء فاقروا) ؟

بلکې د قراءه ضد انصاات يې ذکر کړو نو که قراءت دمقتدي لپاره فرض وي نو د (اذا کبر فکبر و اذاکرع فارکعوا) په شان يې (اذا قرء فاقرءوا) ولې نه ويلي اوداسې يې ولې وويلي چې (اذا قرء فانصتوا)؟

(۳) - رسول الله ﷺ د دې حديث په اخر کې داسې فرمايلي دي چې : اذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقولوا امين.

يعني چې کله امام غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو تاسو امين ووايي. نو که قراءه په مقتدی باندې فرض وي ، نور رسول الله ﷺ به داسې ويلي وو ، چې : اذا قلتم غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقولوا امين .

چې کله تاسو غير المغضوب عليهم ولا الضالين وويلو نو ورپسې امين ووايي .

لکه څرنگه چې (فقولوا) کې (قولوا) صيغه د جمع ده همدارنگه بيا (قلتم) صيغه د جمع پکار وه .

دمسلم شريف جلد اول ص ۱۷۶ کې په روايت کې الفاظ داسې دي چې (اذا قال القارئ غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقال من خلفه امين . چې کله دلو ستلو والا غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو کوم خلک چې دده څخه وروسته ولاړ دي هغوی دې امين ووايي .

په دې حديث کې دلو ستلو نسبت صرف امام ته شوی دی . دا د دې خبرې واضح دليل دی چې د سورة فاتحي لوستل صرف د امام فريضه ده دمقتدي کار صرف خاموشي او توجه کول دي . البته د امين په ويلو کې مقتدي دلو ستلونکي (امام) سره برابر شريک دی .

دا حديث بلا غباره صحيح دی : امام احمد بن حنبل ورته صحيح ويلي دي : (مسند احمد ج ۱۲ ص : ۳۸۶) امام مسلم ورته صحيح ويلي : (مسلم ج ۱۱ ص : ۱۷۴ ، درايه ، ص : ۹۴) امام نسائي ورته صحيح ويلي : (فتح الملهم ج ۱۲ ص : ۲۲) امام ابن تيميه ورته صحيح ويلي : (فتاوی ص : ۴۱۲ ، وتنوع العبادات ص : ۸۶) حافظ ابن حجر ورته صحيح ويلي : (فتح الباری ج ۱۲ ص : ۲۰۱) امام ابن خزيمة ورته صحيح ويلي . (برهان العجايب ج ۱۱ ص : ۱۰۴) .

دغير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان ورته صحيح ويلي دي : (عون الباری ج ۱۱ ص : ۳۲۳) اوددوی څخه ماسوی په لسگونو محدثينو ورته صحيح ويلي دي ، چې د بعضو نومونه سره دحوالو په احسن الکلام فی ترک القرائه خلف الامام ، ص : ۲۵۷ الی ص : ۲۵۹ کې کتلی شئ .

د غیر مقلدینو لخوا څخه په دې حدیث اعتراضونه

اول اعتراض: غیر مقلدین اعتراض کوي چې په دې حدیث کې د (اذا قرء فانصتوا) زیادت صحیح نه دی، ځکه چې همدغه حدیث د حضرت انس رضی الله عنه څخه هم روایت شوی دی او د بې بې عایشې رضی الله عنها څخه هم روایت شوی دی. (ترمذی ج ۲ ص ۷۲، بخاری ص ۱۵۰) او په دې دواړو روایتونو کې د (اذا قرء فانصتوا) الفاظ نشته؟

جواب: د دې جواب دادی: چې د زیادت بې له شکې صحیح او ثابت دی خپله امام مسلم د دې حدیث تصحیح کړې ده او په مکمل صحیح مسلم کې د یو اخیښی مقام دی چې امام مسلم رحمه الله په صریحو الفاظو په کې د حدیث تصحیح کړی ده او د دې علت دا وو چې کله امام مسلم دخپل کتاب املاء کوله او د اشعري رضی الله عنه دغې حدیث ته ورسیدلو په کوم کې چې د سلیمان التیمی په طریقه د (اذا قرء فانصتوا) الفاظ مروي دي نو په دې وخت کې د امام مسلم رحمه الله شاگرد ابو بکر بن اختابی النضر د دې حدیث د صحت په باره کې پوښتنه وکړه، نو امام مسلم رحمه الله جواب ورکړو چې: ترید احفظ من سلیمان. او فرمائی انما وضعت ههنا ما اجمعوا علیه (مسلم ج ۱ ص ۱۷۴ / باب التشهد في الصلوة)

یعنې د سلیمان څخه ډیر غټ حافظ نشته او د بې بې عایشې رضی الله عنها او د حضرت انس رضی الله عنه په حدیثونو کې د (اذا قرء فانصتوا) د جملې عدم موجودیت مضر ندی د دې ډیر مثالونه په احادیثو کې شته چې دیو صحابی په حدیث کې د بل صحابی د حدیث څخه زیاده موجودوي د داسې احادیثو لپاره د (زیادة الثقة مقبولة) قانون جوړ شوی دی (قسطلانی ج ۱ ص ۸ علامه حازمي کتاب الاعتبار ص ۲۰ ترمذی کتاب العلل ص ۲۴۰) علاوه لا دا چې د حضرت انس رضی الله عنه څخه په دوو نورو روایتونو کې د زیادت مروي دی، په یو روایت کې د (اذا قرء فانصتوا) الفاظ دي. (کتاب القراءة للبهیقي ص ۱۱۳)

او په بل روایت کې په مذکور ه حواله د (اذا قرء الامام فانصتوا) الفاظ دي.

چې دوهم روایت په کې قابل د استدلال دی او په دې باندې شوي اعتراضونه او جوابونه په بې نظیر کتاب (احسن الکلام) ص ۲۳۹ څخه تر ص ۲۸۷ پورې کتلې شئ. دا کتاب علامه سرفراز خان صفدر رحمه الله لیکلی دی او په دې موضوع کې لاجواب کتاب دی.

دوهم اعتراض:

غير مقلد بنودهم اعتراض داکړی دی چې په دې حديث کې سليمان تيمی رَحْمَةُ اللَّهِ دقتاده رَحْمَةُ اللَّهِ څخه په روايت کولو کې متفردي نوله دې وجهې ددې حديث څخه دليل نيول صحيح نه دي.

(۱) جواب:

سليمان تيمی رَحْمَةُ اللَّهِ دقتاده رَحْمَةُ اللَّهِ څخه ددې زیاده په نقل کولو متفردي ندي بلکې.

الف: عمر بن عامر رَحْمَةُ اللَّهِ: (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۳۰ والسنن الکبری للبيهقي ج ۲ ص ۱۵۶)

ب: سعيد بن ابی عروبه رَحْمَةُ اللَّهِ: (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۳۰ والسنن الکبری للبيهقي ج ۲ ص ۱۵۶).

دحضرت قتاده رَحْمَةُ اللَّهِ څخه ددې زیاده په نقل کولو کې دسليمان تيمی رَحْمَةُ اللَّهِ متابعت کړی دی امام بهیقي رَحْمَةُ اللَّهِ او امام دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ اگرچې د عمر بن عامر رَحْمَةُ اللَّهِ او سعيد بن ابی عروبه رَحْمَةُ اللَّهِ په روايت کې سالم بن نوح رَحْمَةُ اللَّهِ ضعیف گڼلې دی. او ددوی د متابعت دنا اعتبار گڼلو څخه یې کړې ده، مگر علامه نيموی رَحْمَةُ اللَّهِ په اثار السنن (ص ۸۷) او مولنا سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللَّهِ په احسن الکلام (ص ۲۴۰/۲۴۱) کې مسکت (چپ کوونکی) جواب ورکړی دی او د سالم بن نوح رَحْمَةُ اللَّهِ روايت يې د استدلال قابل گڼلې دی.

سالم بن نوح رَحْمَةُ اللَّهِ څخه دمسلم په لاندې صفحو کې روايتونه دي. (ج ۱ ص ۲۳۶ باب من احق بالامامة - ۲۹۹ کتاب الفسوق - ۳۵۰ - ۳۵۶ - ج ۲ ص ۱۸۶ - ۲۲۴ - ۲۹۵ - ۳۴۴ - ۳۹۷ - ۳۹۸ وغيره) نو په ده دضعف فتوی په ټول مسلم دضعف فتوی ده.

ج: علامه نيموی رَحْمَةُ اللَّهِ په تعليق التعليق کې بل تابع هم ورته ذکر کړی دی فرماني: قلت ثم ظفرت بصحيح ابی عوانه بنوفيق الله تعالى فوجدت فيه متابعا لرسول سليمان التيمي قال حدثنا سهل بن بحر الجندني سابوري قال حدثنا عبد الله بن رشيد حدثنا ابو عبيدة عن قتاده عن يونس بن جبير عن حطان عبد الله الرقاشي عن ابی موسي الاشعري ؓ قال قال رسول الله ﷺ اذا قرء الامام فانصتوا واذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقولوا امين. (اثر السنن، ص ۸۷) وفي البعض ۸۱ باب في ترك القراءة خلف الامام في الجهرية.

(۲) جواب: که و منو چې سليمان تيمی رَحْمَةُ اللَّهِ دقتاده رَحْمَةُ اللَّهِ څخه په روايت کولو کې متفردي،

نو ياد او ايو چې سليمان بن تيمی رَحْمَةُ اللَّهِ څخه دی. [مسلم ج ۱ / ص ۱۷۴ / درايه / ص ۹۴ / تهذيب التهذيب

ج ۴ / ص ۹۰۲ / تذکرة / ج ۱ / ص ۱۴۲ . زیادة دثقه مقبول دی . [قسطلانی / ج ۱ / ص ۸ / کتاب الاعتبار / ص ۲۰ / کتاب العلل / ج ۱۲ / ص ۴۴۰ / مستدرک / ج ۱ / ص ۳ / شرح نخبه الفكر / ص ۲۷ / توجيه النظر / ص ۲۶۳ / تحفة الاحوذی / ج ۱ / ص ۲۰۵ / بخاری / ج ۱ / ص ۲۰۱ / تدريب الراوی / ص ۱۵۶]

(۳) جواب : دشاه انور شاه کشمیری رَحْمَةُ اللهِ دَخْبِرْ لَنَدِيز دَادِی : چي د (انما جعل الامام ليؤتم به)

حديث دخلوروا صحابو كرامو رضوان الله عليهم ثخه مروى دى . د حضرت ابو هريرة ؓ او حضرت ابو موسى اشعري ؓ په حديث كې دا كلمه شته چي (اذا قرء فانصتوا) او د حضرت انس ؓ او حضرت بى بى عايشى رضى الله عنهما په حديث كې دا زياده نه دى موجود .

ددې وجه داده چي رسول الله ﷺ دوه ځلې دا ارشاد فرمايلى دى ، يو ځلې يې په پنځم كال دهجرت په واقعه د وقوع عن الفرس كې ، كله چي نبي كريم ﷺ په ناسته لمونځ كولو او صحابه وورضوان الله عليهم ورسپي په ولاړه لمونځ كولو ، نو رسول الله ﷺ هغوى ته په ناستې دلمانځه كولو اشاره وكړه او دلمانځه څخه وروسته يې ورته دا حديث وفرمايلو او ددې حديث په اخر كې يې ورته وفرمايل د حضرت بى بى عايشى رضى الله عنهما په روايت كې الفاظ داسې دي چي : اذا صلي جالسا فصلوا جلوسا . (ابوداود ج ص ۸۹) باب الامام يصلى من فعود او د حضرت انس ؓ په روايت كې الفاظ داسې دي واذا صلي قاعدا فصلو فعود اجمعون (ترمذى ، ج ۱ ص ۷۲) په دې حديث كې رسول الله ﷺ اصل مقصد او وچي : كله امام په ناستې لمونځ كوي نو مقتديان دې هم ورسپي په ناسته لمونځ كوي (اكر چي دا حكم بيا د رسول الله ﷺ د مرض وفات په واقعه باندې منسوخ شو ځكه چي هلته رسول الله ﷺ په ناسته لمونځ كولو او صحابه ورسپي ولاړوه) .

او د بعضو نورو اركانو ذكر يې ضمنا وكړو . حاصل دا چي دلته استيعاب مقصود نه وونو ځكه رسول الله ﷺ په دې موقعه د (اذا قرء فانصتوا) جملې ذكرونه كړ او په دې وخت كې حضرت ابو هريرة ؓ او حضرت ابو موسى اشعري ؓ په مدينه منوره كې نه وو ځكه واقعه د سقوط عن الفرس په پنځم كال دهجرت باندې وه او حضرت ابو هريرة ؓ په اوم كال دهجرت ايمان راوړي وو او حضرت ابو موسى اشعري ؓ په جشوكې وو او د مبارك هم په اوم (۷) كال دهجرت مدينې منورې ته راغلو .

دوهم ځل رسول الله ﷺ په اوم (۷) كال دهجرت ياد اوم كال نه هم وروسته دا ارشاد وفرمايلو او په دې حديث كې رسول الله ﷺ مقصد د يوې قاعدې كليي بيانول وو ، چي مقتدي ته د امام متابعت پكار دى نوله

همدی کبله رسول الله ﷺ په ټولوار کانونکې د متابعت طريقه ونيودله او دا اذاقره فانصتوا کلمه يې په کې زياته کړه. نو د حضرت انس ؓ او د حضرت عايشې رضی الله عنهما حديث واقعه جداده اوسياق يې هم مختلف دی او د حضرت ابو موسی ؓ او حضرت ابو هريره ؓ د حديث واقعه اوسياق جدا دی. نو په يو کې د (اذاقره فانصتوا) د عدم موجوديت څخه دانه لازميږي چې په دوهم کې د دې وجود ضعیف دی.

د حضرت ابو موسی اشعری ؓ په دې روايت کې د (اذاقره فانصتوا) د جملې د صحيح گڼونکو محدثينو فهرست سره د حوالوپه (احسن الکلام) ص ۲۵۷ څخه تر ۲۵۹) پورې کتلی شئ. لا مذهبان په قتاده رحمه الله هم اعتراض کوي چې: قتاده رحمه الله مدلس دی. [تحقيق الکلام / ج ۲ / ص ۸۱].

جواب:

۱ = قتاده رحمه الله د بخاري او د مسلم ثقه راوي دی. او په بخاري او مسلم کې ترينه ډېرې عنعنې دي. وگوره: [بخاري / ج ۱ / ۱۵۳ = ۱۵۴ / ج ۱ / ص ۴۶۱ / ج ۲ / ص ۷۹۰ = ۷۹۱ = ۷۹۴].

۲ = د مدلس تدليس په صحيحينو کې مضر نه دی. [مقدمه نووی / ص ۱۸ / ج ۱ / ص ۲۰۹ / فتح المغيب / ص ۷۷ / تدريب الراوی / ص ۱۴۴].

(۲) دوهم حديث

عن ابي هريرة ؓ قال قال رسول الله ﷺ انما جعل الامام ليؤتم به فاذا كبر فكبروا واذاقره فانصتوا واذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لك الحمد (نسائي شريف جلد ۱ ص ۱۰۷ _ ابن ماجه شريف ص ۶۱) (طحاوی شريف ص ۱۲۸ مشکوة شريف ص ۸۱) ابوداود، ج ۱ ص ۸۹، مسند احمد، ج ۱ ص ۱۵۰، جزء القراءة، ص ۵۶، كتاب القراءة، ص ۹۱، مسلم، ج ۱ ص ۱۷۴.

د حضرت ابو هريره ؓ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې امام د دې لپاره جوړ شوی دی چې دده پسې اقتداء وکړی شي پس کله چې هغه (امام) الله اکبر ووايي نو تاسو الله اکبر ووايي او کله چې هغه قراءه کوي، نو تاسو چپ ودرېږئ او کله چې هغه سمع الله لمن حمده ووايي نو تاسو ربنا لك الحمد ووايي.

په دې حديث کې هم رسول الله ﷺ په واضحه طريقه بيان کړی دی. چې د امام وظيفه قراءه کول دي. او د مقتدی وظيفه چپ ودریدل دي او دا حديث هم د مخکې په شان مطلق دی. سري او جهري دواړو لمونځونو ته شامل دی.

د غیر مقلدینو لخوا په دې حدیث د اعتراضونو څخه ځوابونه

غیر مقلدین اعتراض کوي چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه په دې روایت کې د (اذا قرء فانصتوا) په زیادت کې خالد احمر رضی الله عنه متفرد دي .

اول جواب : خالد احمر بالاتفاق ثقه دی (بغداد، ج ۹، ص ۲۲ و تهذیب التهذیب، ج ۴، ص ۱۸۱، تذکره، ج ۱۱، ص ۲۵) و زیاده الثقة مقبولة .

دوهم جواب : په نسائی (جلد اول ص ۱۴۶) د (تاویل قوله تعالى واذا قرئ القرآن الخ) د عنوان لاندې محمد بن سعد انصاری رضی الله عنه چې ثقه دی دده متابعت کړی دی، همد او جده چې کله دامام مسلم رضی الله عنه څخه د حضرت ابوهریره رضی الله عنه د حدیث په باره کې پوښتنه وشوه، نو هغه وفرماییل چې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث زما په نیز صحیح دی (ج ۱۱، ص ۱۷۴) نو د حضرت ابوهریره رضی الله عنه حدیث بالکل بی غباره دی .

دوهم اعتراض : غیر مقلدین دوهم اعتراض دا کوي چې د ابو موسی اشعری رضی الله عنه او د ابوهریره رضی الله عنه په حدیثونو کې د (اذا قرء فانصتوا) څخه مراد دما زاد علی الفاتحه قرات دی، یعنې چې کله امام او مقتدی د الحمد لله د قرات څخه فراغ شي نو بیادې امام قرات کوي او تاسو چې ودریږئ، ځکه چې اذا قرء فانصتوا عام دی او د حضرت عبادة رضی الله تعالی عنه حدیث د سورة فاتحې پورې خاص دی . [تحفة الاحوذی (ج ۱) ص ۲۶۰] همدا اعتراض د فتح الباری (ج ۲، ص ۱۹۲) هم نقل کړی دی .

جواب : دا تاویل قطعاً باطل دی ، ځکه چې په صحیح مسلم، ص ۱۷۴ او په ابو عوانه، ج ۲، ص ۱۳۳ کې د حدیث الفاظ داسې دي چې : (واذا قرء فانصتوا واذا قال غیر المغضوب علیهم ولا الضالین فقولوا آمین) اول امر په انصت شوی دی او بیانی وروسته فرمایلي دي چې : (واذا قال غیر المغضوب ... الخ) نو مقابل طرف دې ووايي چې : د غیر المغضوب علیهم ولا الضالین څخه مخکې کوم قرات دی چې دامام وظیفه په کې لوستل او د مقتدی وظیفه په کې چپ او دریدل دي ؟

کیدي شي چې دوی به دشما په ځای کې سورة یاسین ته سنت وایي ، چې امام به یې لولي او مقتدیان به ورته چپ ولاړ وي .

حاصل داچې په دې حديث کې دمقتدي لپاره دسوره فاتحي دقرائت څخه دمانعت حکم اولاً وبالذات دی، اودماقی قرآن دقرائت دمانعت ثانياً وبالتمع دی.

فان قيل: چې غیر مقلدین ليکي چې واو دمطلق جمع لپاره دی په ترتيب دلالت نه کوي؟

قلنا اولاً: داخبره صحيح نه ده چې: واو په ترتيب دلالت نه کوي څوک چې وايي واو دترتيب لپاره نه دی، ددې معنی داده چې ترتيب ضروري او واجب نه دی، دامعنی يې هيڅکله نه ده چې ترتيب ناجايز او حرام دی.

وثانياً: اگر چې جمهور ايمه فرمايي چې واو دترتيب لپاره نه دی لکن بعضې اکابر ايمه رحمهم الله فرمايي چې واو دترتيب لپاره دی.

صاحب دمغنی اللبيب فرمائی چې: قطرب، ربعی، فراء، ثعلب، ابو عمرو الزاهد، هشام او امام شافعي رحمهم الله فرمایي چې واو مفيد دترتيب دی. (مغنی اللبيب ج ۱۲ ص: ۳۱)

همدارنگه علامه مرضی فرمائی چې: (ونقل بعضهم عن الفراء و الکسانی و ثعلب و الربعی و ان ستویه و به قال بعض الفقهاء انها للترتيب) (ج ۲ ص: ۳۰۶) همداخبره امام نووی هم کړه ده: (مسلم ج ۱ ص: ۳۲)

وثالثاً: په حديث کې درې جملې دي:

(۱) اذا کبر فکبروا

(۲) واذا قراء فانصتوا.

(۳) واذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقولوا آمين.

نوچې واو مفيد دترتيب لپاره نه دی، نو بيا خودریمه جمله داو لې څخه هم مخکې کړه، اول غیر المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي، بيا په اذا کبر فکبروا عمل وکړئ او بيا اول په اذا قراء فانصتوا عمل وکړئ، بيا په اذا کبر فکبروا عمل وکړئ

(۳) دريم حديث

عن ابي هريرة ؓ ان رسول الله ﷺ انصرف من صلوة جهر فيها بالقراءة فقال هل قرء معي احد منكم انفا؟ فقال رجل نعم يا رسول الله قال اني اقول مالي انازع القراء ان قال فانتهى الناس عن القراءة

مع رسول الله ﷺ فيما جهر فيه بالقراءة من الصلوة حين سمعوا ذلك من رسول الله ﷺ. (ترمذی، ج ۱ ص ۶۵)
باب ماجاء في ترك القراءة خلف الامام اذا جهر بالقراءة. (نسائی، ج ۱ ص ۱۴۶) ترك القراءة خلف
الامام فيما جهر به. (موطأ امام مالك ص ۶۹) ترك القراءة خلف الامام فيما جهر به. (ابوداود، ج ۱ ص
۱۴۰) باب من رأى القراءة اذا لم يجهر. (ابن ماجه، ص ۶۱) باب اذا قرء الامام فانصتوا. (سنن كبرى
الشيخی، ج ۲ ص ۱۵۷) (كتاب القراءة للبيهقي ص ۱۱۷ رقم الحديث ۲۹۳) (جزء القراءة خلف الامام
للبخاری ص ۸۱ رقم ۱۷۳)

حضرت ابو هريرة رضی الله عنه خه روایت دی چې نبی ﷺ کلام د یو جهری لمونځ خه فارغ شونو پوښتنه یې
وکه چې ایا په تاسو کې چا زما پسې قراءه کړی دی؟ (سره د دینه چې ټول صحابه موجود وو) په دوی کې
صرف یو سړی وویل چې هو یا رسول الله ﷺ ما تاسو پسې قراءت کړی دی.

رسول الله ﷺ ورته و فرمایل چې ما په زړه کې ویل چې ولې زما سره د قرآن په قرائت کې جگړه روانه ده؟
دامنازت او کشمکش ولې کیږي؟ ددی ارشاد نه وروسته صحابه کرام رضوان الله علیهم اجمعین منعه شول
د قراءه خه د رسول الله ﷺ سره په جهری لمونځونو کې، کله یې چې دا خبره د رسول الله ﷺ خه واوریدله. داد
سهار د لمانځه واقعوه. (سنن کبری للبيهقي ج ۲ ص ۱۵۷ سنن ابی داود، ج ۱ ص ۱۳۰)

چې تمام صحابه کرام په کې موجود و ولیکن د نبی ﷺ پسې قرائت کونکی صرف یو سړی وو چې هغه هم
ددې قراءت په وجه د رسول الله ﷺ له طرفه تهدید شو.

که چیرته دامام پسې قرائت فرض وي، نور رسول الله ﷺ به ددې فرض ادا کونکی ته تهدید نه ورکولو،
بلکې هغه ته به یې افرین او شاباسی ویلی وي.

د غیر مقلدینو په نیزدغه قرائت کونکي صحابی رضی الله عنه د فرض ادا کونکی وواو باقی ټول صحابه رضوان الله
علیهم چې قرائت یې نه کولو تارکین د فرض وه، نو مونږ د غیر مقلدینو خه پوښتنه کوو چې: مناسب خوداده
چې تارک د فرض ته تهدید ورکړل شي، نور رسول الله ﷺ ولې دلته ادا کونکي د فرض ته تهدید ورکړی دی او
تارکینو د فرض ته یې هېڅ هم نه دي ویلي؟

مونږ د غیر مقلدینو خه پوښتنه کوو چې رسول الله ﷺ خپلو مقتدیانو صحابه ووت د قرائت کولو امر کړی
وواو که نه؟ که کړی یې وي نو بیا د امر منونکي ته تهدید ورکول څه معنی لري؟

ایادامکنه ده چې رسول الله ﷺ دی یو ځلې د یوې خبرې امر وکړي او ییادی ددې امر منونکی تهدید کړي؟

همدارنگه داراته وواشي چې هغه صحابه رضوان الله علیهم چې د نبوة د شمعې پتنگان وو او درسالت د لرغندایان وو، هغه صحابه رضوان الله علیهم چې د رسول الله ﷺ په ادنی اشاره باندې په زرگونو واري ځان قربانولو ته تیار وو څرنگه ممکنه ده چې په دې ټولو کې دې صرف یو صحابي د رسول الله ﷺ امر منلی وي او باقي ټولو دې مخالفت کړی وي؟

همدارنگه داهم وواشي چې تاسو دامام پسې قراءه ته فرض وائي حالانکه په همدغه قراءه باندې رسول الله ﷺ د خفگان اظهار کړی دی او یو صحابي یې ورباندې تهدید کړی دی نو کوم شی چې د رسول الله ﷺ د خفگان سبب وي څرنگه فرض کیدی شي؟

په دې حدیث باندې دلامذهبو اعتراضونه او دهغې څخه جوابونه

اول اعتراض : غیر مقلدین اول اعتراض داکوي چې ددې حدیث دارو مدار په (ابن اکیمة الیثی) باندې دی او هغه مجهول دی .

اول جواب : ابن اکیمة الیثی ثقه راوي دی او دیرو محدثینو دده توثیق کړی دی .

او قاعده داده چې د کوم راوي توثیق محدثین وکړي، نو پر هغه باندې بیا د جهالت الزام نه لگيږي او د ابن اکیمة د غیر مجهول کیدلو لپاره غټ دلیل دادی چې امام مالک رحمه الله په موطا کې داروایت ذکر کړی دی او د ټول امت په دې اتفاق دی چې په موطا کې ټول روایتونه صحیح دي .

دوهم جواب : امام مار دیني رحمه الله فرمائی چې د ابن اکیمة رحمه الله روایتونه په صحیح ابن حبان کې موجود دي، امام ترمذی دده روایتونه ته حسن وائي، او په ابوداؤد کې دده په روایتونو سکوت شوی دی او دامام ابوداؤد سکوت د حسن دلیل دی .

ابن سعد رحمه الله فرمائي چې ابن اکیمة د نهه نوي کالو په عمر په سنه ۱۰۱ هـ کې وفات شوی دی .

ابن ابی حاتم فرمائی چې ماد خپل پلار څخه دده په باره کې پوښتنه وکړه هغه راته وویل چې (هو مقبول الحديث) .

ابن حبان فرمائي چي دده نوم عماره دي اودورور نوم يي عمردي اودواره ثقه دي ابن معين وائي چي دده
 خخه محمد بن عمر روايتونه گوي او کافي دي ستاد تسلي لپاره روايتونه دابن شهاب دده خخه سعيد بن
 المسيب رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ دده حديثون ته غورنيولو. (تهذيب التهذيب، ج ۱۷ ص: ۱۱۱، الجوهر النقي، ج ۲ ص:
 ۱۵۸، ومرقات، ج ۱ ص: ۵۳۴)

ابن تيميه ورته صحيح الحديث ويلي دي (فتاوى ج ۱ ص: ۱۴۵) حافظ ابن حجر ورته ثقه ويلي دي.
 (تقريب ص: ۲۷۶) مبارکپوري ليکلي چي هغه ثقه دي اود اوساطو تابعينو خخه دي (تحفة الاحوذى ج ۱
 ص: ۲۵۴)

(وهذا كله ينفي الجهالة، وهكذا قال الجواهر النقي في ذيل السنن الكبرى للبيهقي، ج ۲ ص ۱۵۸) باب
 من قال يترك المأموم القراءة فيما جهر فيه الامام بالقراءة)

دوهم اعتراض: دا کوي چي په دې حديث کې د(فانتهى الناس عن القراءة مع رسول الله ﷺ) (جمله
 دامام زهرى ادراج دي).

اول جواب: دادامام زهرى رَحْمَةُ اللَّهِ ادراج نه دي بلکې دحضرت ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قول دي لکه څرنگه چي په
 (ابوداود جلد اول ص ۱۲۰).

باب من راى القراءة اذالم يجهر) کې دابن السراج په طريقه ددې تصريح شوى ده چي (وقال ابن السراج
 في حديثه قال معمر عن الزهرى قال ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فانتهى الناس)

بعضي خلکو چي دامغالطه ذکر کړې ده چي دا جمله دامام زهرى رَحْمَةُ اللَّهِ ادراج دي ددې سبب
 دابوداود د خخه معلوميري، امام ابوداود رَحْمَةُ اللَّهِ داسې فرمايلي دي چي (قال سفيان وتكلم الزهري
 بكلمة لم اسمعها فقال معمر انه قال فانتهى الناس)

يعني سفيان رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چي كله امام زهرى رَحْمَةُ اللَّهِ په خپله حلقه د درس کې دا حديث بيانولونود
 (مالي انازع القرآن) خخه وروسته جمله ما و انوريدله، نو ما د سبق د شريك ملگري معمر رَحْمَةُ اللَّهِ خخه پوښتنه
 وکړه چي استاذ خخه وفرمايل؟ نو معمر رَحْمَةُ اللَّهِ جواب ورکړو چي (انه قال فانتهى الناس) نو څرنگه چي معمر
 رَحْمَةُ اللَّهِ ددې قول نسبت امام زهرى رَحْمَةُ اللَّهِ ته وکړونود ځيني خلکو په ذهن کې دا خبره راغله چي دادامام زهرى
 خپله مقوله ده او حال دا چي دا په حقيقت کې د حضرت ابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قول دي.

دوهم جواب : که په طريقې د فرض المحال دا خبره ومنو چې دادامام زهری ادراج دی نوبیاهم دا خبره بدیهی ده چې امام زهری رحمۃ الله به د صحابه کرامو عمل لیدلي وي، بیابه یې دا ارشاد فرمایلي وی.

دریم جواب : دا جمله د (فاتهی الناس عن القراة) دا خنافو داستدلال لپاره موقوف علیه نده، بلکې ددوی استدلال د (مالي انا زغ القرآن) څخه پوره کیږي.

دریم اعتراض : دریم اعتراض دا کیږي چې خپله د ابوهریره رضی الله عنه څخه مروی دی چې دوی د قرائت خلف الامام په باره کې فرمایلي دي چې (اقرا بهافي نفسک) ترمذی ج ۱ ص ۶۵) ولوله الحمد الله په زړه کې.

اول جواب : دا قرا بهافي نفسک معنی داده چې د تلفظ څخه پرته الحمد الله په زړه کې لوله، یعنې دامام قراة ته مکمله توجه کوه چې د یته کلام نفسي وائي.

دوهم جواب : (في نفسک) کلمه کله د حالت د انفراد لپاره مستعملیږي نو (داقرا بهافي نفسک) معنی داشوه چې (اقرا حال کوئک منفردا) او ددې نظیر شته، په یو حدیث قدسي کې ذکر شوی دی چې (فان ذکرني في نفسه ذکرته في نفسي وان ذکرني في ملاء ذکرته في ملاء خير منهم) بخاری، ج ۲ ص ۱۱۰۱ کتاب الردعلي الجیمه . مسلم ج ۲ ص ۴۱۳) باب فضل الذکر والدعاء .

په دې حدیث کې دفي نفسه تقابل د(في ملاء) سره راغلی دی، چې دا خبره واضحه کوي چې دفي نفسه څخه د انفراد حالت مراد دی.

دریم جواب : دا جمله د حضرت ابوهریره رضی الله عنه خپل اجتهاد دی چې د مرفوعو احادیثو مقابله نه شي کولې ځکه چې ددوی او د شوافعو اصول دادي چې (العبرة بما روی لابمارای) یعنې که چیرته دراوی فتوی دده دغه روايت خلاف وي چې پخپله ده روايت کړی دی نو عمل په حدیث پکار دی دراوی فتوی ته اعتبار نشته .

خسوم اعتراض : غیر مقلدین لیکي چې په دې حدیث کې صرف په جهري لمونځ کې دامام پسې د قرائت څخه منع راغلي ده . حالانکه احناف په سري او جهري دواړو لمونځونو کې د قرائت څخه انکار کوي ، نو دعوی عامه ده او دلیل خاص دی .

جواب : صحيح ده چې مونږ دا وايو چې په جهري او په سري دواړو لمونځونو کې مونږ د قراءت خلف الامام څخه منکړيو، لکن مونږ دا نه دي ويلي چې زموږ دانکار لپاره صرف همدا يو حديث دليل دی، په جهري لمونځونو کې د ممانعت لپاره يو دليل داشو او نور دلايل څه مخکې تير شو او څه وروسته راروان دي.

(۴) څلورم حديث:

عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من كان له امام فقراءه الامام له قراءه . (اللفظ لابن ماجه ص ۱۶) واخرجه محمد في الموطا ص ۹۸ - ۹۹ (ابن ابي شيبة ، ج ۱ ص ۲۷۶) (عبد الرزاق ، ج ۲ ص ۱۳۶) (طحاوی ، ج ۱ ص ۱۰۶) (بهقي في سننه ج ۲ ص ۱۶۰) (بهقي كتاب القراءة ، ص ۱۲۴) (دارقطني ج ۱ ص ۳۲۳ - ۳۲۴).

د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې هغه څوک چې د امام په اقتداء کې لمونځ کوي نو دده لپاره د امام قراءه کافي دی .

يعنې کوم سړی چې د امام پسې لمونځ کوي نو دده لپاره د مستقل قرائت ضرورت نشته، بلکې د امام قرائت د مقتدي قرائت دی او د امام لوستل د مقتدي لوستل دي. په دې حديث شريف کې هم د سري او جهري قيد نشته، لهذا د حديث کریمه د خپل عموم په بناء باندې هر لمانځه ته شامل دی .

د غير مقلدينو يوې مغالطې ته غاښ ماتونکی جواب

غير مقلدين عوام ته د امفالطه ورکوي چې: د احنافو مقتديانو لمونځ بې فاتحې دی، ځکه چې دوی په امام پسې الحمد لله الخ نه لولي او رسول الله ﷺ فرماني چې (لا صلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب) د هغه چا لمونځ نه دی صحيح چې الحمد لله ونه لولي .

کله کله احنافو ته وايي چې: تاسو داسې حديث راوړئ چې په هغه کې راغلي وي چې: بغیر د فاتحې څخه د مقتدي لمونځ کيږي. او مونږ به داسې حديث راوړو چې په هغه کې راغلي وي چې: بې له فاتحې لمونځ نه کيږي.

نو رسول الله ﷺ د دې مغالطې دفعه داسې کړی ده چې د امام قراءت د مقتدي قرائت دی، نو حنفی مقتدي الحمد لله پريښي نده، ځکه چې امام الحمد لله ولوستله، نو همدا مقتدي لوستل دي. بلکې دده لپاره دوه اجره دي ځکه چې په بل حديث کې راځي چې د لوستونکي لپاره يو اجر دی او د اوریدونکي لپاره دوه اجره دي، د غير

مقلدینو دې دلیل لپاره چې: (لا صلوة لمن لم یقرء بفاتحة الكتاب) به یې شمیره جوابونه وروسته ذکر کړو. انشاء الله تعالی . دا حدیث بالکل صحیح دی امام حاکم په معرفت علوم الحدیث ۲۳ نوعه کې دا حدیث مشهور گڼلی دی . (ص : ۹۲)

خو بیا هم په دې حدیث د غیر مقلدینو له طرفه څلور اعتراضونه او د هغې څخه چپکونکي جوابونه واورئ .

اول اعتراض : اول اعتراض دا کیږي چې د حدیث حافظانو دا حدیث په حضرت جابر رضی الله عنه موقوف گڼلی دی او ویلي دي چې کوم ثقه راوي دا حدیث مرفوع ندی ذکر کړی .

جواب : علامه الوسی رحمه الله د روح المعانی د سورة اعراف د دوه سوه او څلورم نمبر ایت لاندې لیکلي دي چې حضرت سفیان ثوری ، حضرت شریک ، حضرت جریر ، حضرت ابو الزیر رحمهم الله په صحیحو طریقو دا حدیث مرفوع ذکر کړی دی .

که یو ثقه راوي په رفع کې متفرد شي نو قبلول یې واجب دی او چې تفرده وي لکه څرنگه چې دلته دی نو بیا خو یې په طریقه اولی قبلول واجب دی . دا حدیث امام الایمه ابو حنیفه رضی الله عنه هم مرفوع ذکر کړی دی .

دوهم اعتراض : دا حدیث د عبد الله بن شداد رضی الله عنه بن الهاد رضی الله عنه عن جابر بن عبد الله رضی الله عنه په طریقه مروی دی . (سنن دارقطنی ج ۱ ص ۳۲۴) او د حضرت عبد الله بن شداد رضی الله عنه سماع د حضرت جابر رضی الله عنه څخه نده ثابته .

جواب : د دې اعتراض جواب دادی چې حضرت عبد الله بن شداد رضی الله عنه صحابي دی ځکه چې حافظ ابن حجر لیکلي دي چې . (ان له روثه) ده رسول الله صلی الله علیه و آله لیدلي دي . (تقریب ص : ۲۰۲ فتح الباری ج ۳ ص : ۳۷ وج ۴ ص : ۳۵۶ و هکذا فی الاستیعاب فی معرفة الاصحاب ج ۱ ص : ۳۹۹ ، و تهذیب التهذیب ج ۵ ص : ۲۵۲)

نوپه همدې اساس دا د جابر رضی الله عنه معاصر دی . اگر چې په اصحابو کرامو کې د کثرانو صحابه ووله جملې څخه دی ، نو دا حدیث صحیح علی شرط مسلم دی او که چیرته په طریقې د فرض الحال د عبد الله بن شداد رضی الله عنه سماع د جابر رضی الله عنه څخه ثابته نه شي بیا به مرسل د صحابي شي او مرسل حدیث حجت دی . (مقدمه نووی ص : ۱۷ ، توجیه النظر ص : ۲۴۵ ، والحطه ص : ۱۰۶ و دلیل الطالب ص : ۳۲۵ ، زاد المعاد ج ۱ ص : ۱۰۵ / کتاب العلل ج ۲ ص : ۲۳۹)

او مرسل دصحابي خو اجماعاً حجت دی . (مقدمه فتح الملهم ص : ۳۴ ، نووی ص : ۱۷ و ص : ۲۸۴ و شرح مهذب ج ۴ ص : ۴۸۳ ، و تدریب الراوی ص : ۶۶ ، و التعلیق الحسن ، ج ۱۲ ص : ۷۷ و نیل الاوطار ج ۱۱ ص : ۳۴۱ و دلیل الطالب ص : ۸۹۶)

دویم اعتراض : دریم اعتراض داکیرپی چې په (دارقطنی جلد اول ص ۳۲۵) و غیره کې د احادیث د عبدالله بن شداد رضی الله عنه عن ابی الولید رضی الله عنه عن جابر بن عبد الله رضی الله عنه په طریقه مروی دی ددی څخه معلومیږي چې عبدالله بن شداد رضی الله عنه د احادیث نیغ په نیغه د جابر رضی الله عنه څخه نه دی اوریدلی ، بلکې په مینځ کې د ابو الولید واسطه شته او ابو الولید مجهول دی .

جواب : ددی جواب دادی چې ابو الولید پخپله د عبدالله بن شداد رضی الله عنه اسم کنیه ده . (معرفة علوم الحديث ص : ۱۷۸ ، تاریخ بغداد ج ۱۹ ص : ۴۷۳ جامع المسانید ج ۱۱ ص : ۳۳۸ ، تهذیب التهذیب ج ۵ ص : ۲۵۱) لسان المیزان ج ۱۶ ص : ۲۲۸ تقریب ص : ۲۰۲)

په اصل کې روایت دارنگې دی چې (عن عبدالله بن شداد رضی الله عنه بن الهاد ابی الولید رضی الله عنه عن جابر رضی الله عنه) مگر کوم کاتب په غلطی سره د ابی الولید څخه مخکې د (عن) لفظ زیات کړی دی او حقیقت دادی چې د عبدالله بن شداد رضی الله عنه اود جابر رضی الله عنه په مینځ کې کومه واسطه نشته .

خلووم اعتراض : ددی حدیث مدار په امام ابو حنیفه ، حسن بن عماره ، لیث بن ابی سلیم او جابر جعفی رحمهم الله باندې دی او د اتول ضعیف دي . (دارقطنی جلد اول ص ۳۲۵) (کتاب القراءة للبيهقي ص ۱۳۲ رقم ۳۱۹) .

جواب : په امام ابو حنیفه رحمه الله باندې طعن او تور لگول خپله اعتراض کونکي مجروح گرځوي ، د جرح اود تعدیل د ټولو څخه مخکني عالم چې د ټولو څخه مخکې یې په رجالو کلام کړی دی ، هغه امام شعبه بن الحجاج دی چې دامیر المومنین فی الحدیث په لقب سره مشهور دی هغه دده په باره کې فرمائي چې : (كان والله ثقة ثقة) .

د جرح اود تعدیل دوهم لوی عالم یحیی بن سعید القطان رحمه الله به د امام صاحب په قول فتوی ورکوله او فرمایله یې چې (انه لا علم هذه الاثمة بسا جاء عن الله ورسول الله ﷺ) .

او حسن بن عماره مختلف فيه راوي دي او صحيح خبره داده چي: دده احاديث حسن دي او همدارنگي ليث بن ابي سليم هم مختلف فيه راوي دي. علامه هيشمي رَحْمَةُ اللهِ پهِ ديرو محايونو كې دده توثيق كړي دي او فرمايلي يې دي چي (ثقة مدلس) (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۶) باب في المساجد المشرفة).

او همدارنگي امام ترمذي رَحْمَةُ اللهِ دياب التمتع لاندې دده ديو حديث تحسين كړي دي. (ترمذي، ج ۱ ص ۱۳۲) ابوب الحج) (ترمذي ج ۲ ص ۱۹۹)

او هر چي جابر جعفي رَحْمَةُ اللهِ دي نو هغه بي شكه چي ضعيف راوي دي، خپله امام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ دده تضعيف كړي دي. (اسن المطالب في احاديث مختلف المراتب ص ۲۵۸ حرف لا)

ليكن د حديث مداريه ده باندې ندي، بلكي زموږ سره د دې حديث متعددې طريقې شته چي په هغې كې د پورتننيو راويانو څخه يو راوي هم نه شته يو څو طريقې به دلته ذكر كړو.

اوله طريقه: حدثنا مالك بن اسماعيل عن حسن بن صالح عن ابي الزبير عن جابر رَحْمَةُ اللهِ الخ (مصنف ابن ابي شيبة، ج ۱ ص ۳۷۷).

دوهمه طريقه: حدثنا الحسن بن صالح عن ابي الزبير عن جابر رَحْمَةُ اللهِ الخ بحواله مسند عبد بن حميد. (روح المعاني سورة اعراف رقم الاية، ۲۰۴) (وفتح القدير جلد اول ص ۲۳۹) (ومسند احمد ج ۳ ص: ۳۳۹ والجواهر النقي ج ۲ ص: ۱۵۹).

بعضي خلك اعتراض كوي چي د حسن بن صالح رَحْمَةُ اللهِ سماع د ابو الزبير رَحْمَةُ اللهِ څخه نده ثابته ددي جواب دادې چي حسن بن صالح رَحْمَةُ اللهِ د ابو الزبير رَحْمَةُ اللهِ معاصر دي ځكه چي د حسن بن صالح رَحْمَةُ اللهِ پيدا يښت په سنه (۱۰۰) هـ كې شوي دي او د ابو الزبير وفات په سنه ۱۲۸ هـ كې شوي دي. (احسن الكلام ص ۲۴۲) بحواله تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۱۱۹) لهذا په دواړو كې معاصرت ثابت شو او د امام مسلم رَحْمَةُ اللهِ په نيز حديث د صحت لپاره معاصرت كافي دي.

دويمه طريقه: اخبرنا اسحق الارزق حدثنا سفيان وشريك عن موسى بن ابي عايشه عن عبد الله بن شداد عن جابر رَحْمَةُ اللهِ ... الخ.

داستند بالکل سلسله الذهب دی اودشیخینوپه شرط صحیح دی، حکه چې اسحق الارزق دصیحینو درجالو خخه دی سفیان ثوری خود تعارف محتاج ندی، شریک دمسلم درجالو خخه دی اوموسی بن عایشه دصاح سته وود مشهور وثقه راویانو خخه دی.

فتح القدير جلد اول، ص ۲۳۹ بحواله مسند احمد بن منيع، روح المعاني سورة اعراف رقم الاية، (۲۰۴) اعلاء السنن، ج ۴ ص ۷۰

خاورمه طريقه : عبد الرزاق عن الثوري عن موسي بن ابي عايشه رضي الله عنها عن عبد الله بن شداد بن الهاد الليثي الخ. (عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۳۶).

پنځمه طريقه : حدثنا جبر بن نصر قال حدثنا يحيى بن سلام قال حدثنا وهب ابن كيسان عن جابر بن عبد الله... الخ. (شرح معاني الآثار، ج ۱ ص ۱۰۷) خلاصه دا چې بلاشكه د جابر عليه السلام حديث صحيح ثابت دی. غير مقلدين وايي چې ددې خخه مازاد على الفاتحه مراد دي لكن دا توجیه د قول بما لا يرضى به قائله ده، حکه چې خپله حضرت جابر عليه السلام ددې خخه سورة فاتحه مراد کړې ده. هغه فرمایي چې: (من صلی رکعة لم یقرء فیها بأمر القرآن فلم یصل الا وراء الامام). او په یو مرفوع روایت کې هم دلته د سورة فاتحه ذکر راغلی دی. [طحاوی ج ۱ ص ۱۰۷] (موطاء ص: ۲۸، ترمذی ص: ۴۲، هداية السائل ص: ۲۰۴). او راوي د خپل روایت په مراد د نورو خلکو خخه ښه پوهیږي.

(۵) پنځم حديث :

عن جابر بن عبد الله عليه السلام قال قال رسول الله ﷺ من صلي خلف امام فان قراءة الامام له قراءة. (طحاوی شريف ص ۱۰۶)

د حضرت جابر بن عبد الله عليه السلام خخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کوم سري د امام په اقتداء کې لمونځ کوي نو دده لپاره د امام قراءت کافي دی.

(۶) شپږم حديث :

عن جابر قال ان رجلا صلي خلف النبي ﷺ في الظهر او العصر يعني يقرأ فاروي اليه رجل فنهاه. فابي فلما انصرف قال اتنهاني ان اقرء خلف النبي ﷺ فتذكر ا حتي سمع النبي ﷺ فقال رسول الله من صلي خلف

امام فان قراءه الامام له قراءه. (كتاب القراءه ص ۱۲۶) (مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۳۶) رقم الحديث، ۴۷۹۷.

حضرت جابر رضی اللہ عنہ خنخه روایت دی چې یوسری در رسول الله ﷺ په اقتداء کې د ماسپښین، یادمازیگر لمونځ کولو او قراءه یې کولو د لمانځه په مابین کې یو بل صحابي په اشاره باندې منع کړو، لکن هغه منعه نه شو. نو چې کله د لمانځه خنخه فارغ شو قراءه کونکي سري منع کونکي ته وویل چې تازه در رسول الله ﷺ پسې د قراءت نه ولې منع کولم؟ دې دواړو خپلو کې سره دا خبرې کولې چې رسول الله ﷺ د دوی خبرې واوریدلې. ویی فرمایل چې کوم سري دامام په اقتداء کې لمونځ کوي نودده لپاره دامام قرائت کافي دی، یعنې مستقل قرائت دې نکوي. ددې روایت خنخه صفا معلومېږي چې دا حکم د جهري اوسري دواړو لمونځونو لپاره دی.

(۷) اوم حدیث :

عن ابي نعیم وهب بن کيسان رضی اللہ عنہ انه سمع جابر بن عبد الله يقول من صلي ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا ان يكون وراء الامام. (ترمذی ج ۱ ص ۶۶) وقال هذا حديث حسن صحيح. وموطأ امام مالك / ج ۱ / ص ۴۴.

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائي چا چې یو رکعت لمونځ وکړو او الحمد لله الخ یې په کې ونه لوستله لمونځ یې ونه شو مگر دا چې دامام پسې یې اقتداء کړی وي داد جابر رضی اللہ عنہ فتوی ده اودده د فتوی د مرفوع حدیث سره بالکل موافقه ده لفظاً او معنی چې طحاوی جلد اول ص ۱۰۷) کې ذکر شوی ده (عن جابر بن عبد الله عن النبي ﷺ يقول من صلي ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا وراء الامام).

(۸) اتم حدیث :

عن انس رضی اللہ عنہ قال صلي بنا رسول الله ﷺ ثم اقبل علينا بوجهه فقال اتقروا والامام يقرء؟ فسكتوا فسألهم ثلاثا فقالوا انا نفعل قال فلا تفعلوا. (طحاوی شریف ص ۱۰۷).

د حضرت انس رضی اللہ عنہ خنخه روایت دی چې رسول الله ﷺ مونږ ته د جماعت لمونځ را کړو بیا مونږ طرفته متوجه شو او یې فرمایل چې ایا تاسو دامام په اقتداء کې قرائت کوي حالانکه امام هم قرائت کوي؟

صحابه کرام چپ شول، رسول الله ﷺ درې ځلې داپوښتنه وکړه، پس صحابه ووو فرمایل چې هو مونږ دامام پسې قرائت کوو، نور رسول الله ﷺ و فرمایل چې اینده داسې مه کوئ.

(۹) نهم حدیث :

عن عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ قال كانوا يقرءون خلف النبي ﷺ فقال خلطتم علي القرآن (طحاوی ص ۱۰۶ / کتاب القراءة ص ۱۴۴) (مصنف ابن ابی شیبہ ص ۳۷۶) .

حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ خخه روایت دی چې یو خو کسانو در رسول الله ﷺ په اقتداء کې لمونځ کولواو قراءه یې ورپسې کولو رسول الله ﷺ ته د کړل اورتو و فرمايل چې تاسو زما پسې د لوستلو په وجه په ما باندې د قران کريم قراءه خلط کړو .

(۱۰) لسم حدیث :

عن الزهري رحمه الله عن انس رضی اللہ عنہ ان النبي ﷺ قال واذا قرء فانصتوا . (کتاب القراءة ص ۱۱۳) .
امام زهري رحمہ اللہ د حضرت انس رضی اللہ عنہ خخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ فرمايل دي چې کله امام قرائت کوي تاسو چپ اوسي .

په دې روایت کې هم رسول الله ﷺ د امام او مقتدی په وظایفو رڼا اچولې ده چې دمقتدي فريضه په ټولولمونځونو کې چپ او دریدل ، سکوت او انصت دی او د امام فريضه قرائت کول دي ، د دواړو بيله بيله وظیفه ده په دوی کې اشتراک نشته بلکې تقسیم دی .

(۱۱) يوولسم حدیث :

په ابن ماجه (ص : ۸۸ ، طحاوی ج ۱۱ ص : ۲۳۵ مشکل الاثر ج ۲ ص : ۲۷ ، طبقات ابن سعد ج ۳ ص : ۱۳۰ نصب الراية ج ۲ ص : ۵۱ ، درایه ص : ۱۰۰ ، فتح الباری ج ۲ ص : ۱۴۵) وغیره کتابونو کې د حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ یو اوږد حدیث دی ، دهغې خلاصه داده چې کله رسول الله ﷺ په مرض الوفات باندې مبتلی شونود امامتي فرائض یې حضرت ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ ته حواله کړل ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ امامتي کوله .

یوه ورځ در رسول الله ﷺ په مرض کې یو څه تخفیف راغلونور رسول الله ﷺ په دوو کسانو باندې لاسونه اچولي وو او ورو ورو مسجده راغی ، در رسول الله ﷺ دراتلو خخه مخکې ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ لمونځ شروع کړی وکله یې چې در رسول الله ﷺ راتلل محسوس کړل نور وورو وروسته کیده ، رسول الله ﷺ ورته اشاره وکړه چې پخپل ځای ودرسپه ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ د جایز نماز خخه وروسته شو او رسول الله ﷺ په جایز نماز کیناستلو

او امامتي يې شروع کړه او ابوبکر صدیق رضی الله عنه مکبر شو، در رسول الله صلی الله علیه و آله اواز به يې په زوره ويلو او وروسته صفونو ته به يې رسول وراوان الفاظ د توجه قابل دي.

(وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْقِرَاءَةِ مِنْ حَيْثُ كَانَ بَلَغَ أَبُو بَكْرٍ رضی الله عنه) رسول الله صلی الله علیه و آله قراءه دهغه ځايه شروع کړو تر کومه ځايه چې ابوبکر صدیق رضی الله عنه لوستلې وو. (ابن ماجه شريف ص ۸۸، مسند احمد ج ۱۱ ص: ۲۳۲)

په يوبل روايت کې الفاظ داسې دي چې: (فاستفتح النبي صلی الله علیه و آله من حيث انتهى ابوبکر رضی الله عنه من القرآن) سنن الکبری ج ۳ ص: ۸۱، مسند احمد ج ۱۱ ص: ۲۳۲.

پس رسول الله صلی الله علیه و آله قراءه دهغه ځايه شروع کړو، تر کومه ځايه چې ابوبکر صدیق رضی الله عنه لوستلې وو. (سنن کبری للبيهقي، ج ۳ ص: ۸۱)

په يودريم روايت کې الفاظ داسې دي (فاستم رسول الله صلی الله علیه و آله من حيث انتهى ابوبکر من القراءة) رسول الله صلی الله علیه و آله دهغه ځاي څخه قراءه پوره کړو، په کوم ځاي چې ابوبکر صدیق رضی الله عنه او درولې وو (طحاوی شريف جلد اول ص ۱۹۸)

ددې حديث څخه معلومېږي چې در رسول الله صلی الله علیه و آله څخه ټوله سورة فاتحه تيره شوې وه او يا ترينه د سورة فاتحې اکثره حصه تيره شوی وه ځکه چې رسول الله صلی الله علیه و آله سخت مريض و، په دوو کسانو يې لاسونه اچولې و او په قلاړه قلاړه مسجد ته روان و او ابوبکر رضی الله عنه در رسول الله صلی الله علیه و آله دراتلو څخه مخکې لمونځ شروع کړی و، نو ددې حالاتو څخه صفا معلومېږي چې که سورة فاتحه مکمله نوي لوستل شوې نو اکثره حصه خوبه يې در رسول الله صلی الله علیه و آله فرمايله دي لمونځ ته يې بیکاره او باطل ونه ويلو، بلکې صحيح يې وگڼلو نو که چيرته دامام پسې دفاتحې لوستل فرض وي رسول الله صلی الله علیه و آله به دالمونځ صحيح نه گڼلو، بلکې باطل به يې ورته ويلي وي او ددې لمونځ اعاده به يې کړی وي.

دا حديث بالکل صحيح دی دده ټول روايان ثقه ثبت او حجت دی. (فتح الباری، ج ۱۵ ص: ۶۲۹).

(۱۲) دولسم حديث :

عن ابي هريرة رضی الله عنه قال من ادرك ركعة من الصلوة فقد ادركها قبل ان يقيم الامام صليبه. (دارقطني

حضرت ابوهريرة رضي الله عنه خه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کوم سري دامام سره په لمانځه کې په داسې وخت کې شریک شو چې امام درکوع خه ملانه وه نيغه کړي (بلکې په رکوع کې ورسره شریک شو) نوده درکعت ونيولو.

په دې حديث کې په پوره وضاحت او صراحت سره دا خبره معلومه شوې ده چې کوم سري په رکوع کې دامام سره شریک شي، نوده درکعت وشو او دا خبره بديهي ده چې کوم سري په رکوع کې دامام سره شریک شي دهغه خه سورة فاتحه تيره شوې وي، ځکه چې امام اول فاتحه لولي او بيا رکوع ته شي، مگر بيا جو ددينه چې دده خه سورة فاتحه تيره شوی ده رکعت يې ادا شو، معلومېږي چې دامام پسې دفاتحي لوستل فرض نه دي ګنده دې سري درکعت به نه ووشوی.

دا حديث بالکل صحيح دی، غير مقلدين هم په دې حديث عمل کوي او صحيح ورته وائي، ليکن دسورة فاتحي په باره کې يې نه مني.

(۱۳) ديارلسم حديث :

عن ابي بكرة رضي الله عنه انه دخل المسجد والنبي راکع فرکع قبل ان يصل الي الصف فقال النبي ﷺ زادك الله حرصا ولا تعد. (سنن کبري جلد اول ص ۱۰)

حضرت ابو بکره رضي الله عنه خه روايت دی چې زه مسجد ته داخل شوم په داسې حال کې چې رسول الله ﷺ رکوع کونکي وو (رکوع ته تللي وو) نو ماصف ته درسيډلو خه مخکې رکوع وکړه (اوپه ورو ورو صفت ته ورسيدم) رسول الله ﷺ راته وفرمايل چې الله ﷻ دې ستا حرص (په نيکو) نور هم زيات کړي بيا داسې مکوه.

او دا ظاهره ده چې حضرت ابو بکره رضي الله عنه دسورة فاتحي خه بغير په رکوع کې شامل شوی دی لکن ددې باوجود دده درکعت رسول الله ﷺ صحيح وګڼلو او ده ته يې د لمانځه دراګر څو لو حکم ونه کړو، نو که دسورة فاتحي لوستل په هر رکعت کې په مقتدي فرض وي نو د ابو بکره رضي الله عنه دالمونځ به څرنگه صحيح شوی و؟ غير مقلدين زړه نازړه او دډير مجبوريته له وجهې دا حديث صحيح مني او دا خبره کوي چې څوک دامام سره په رکوع کې شریک شي دهغه رکعت وشولکه چې غير مقلد عالم مولوی شمس الحق عظيم ابادی په خپل کتاب (التعليق المغني على الدارقطني) کې ليکلي دي چې: وفي ذلك دلالة علي ادراك الركعة بادراك الركوع

وقد روى صريحان ابن مسعود رضي الله عنه وزيد بن ثابت رضي الله عنه وابن عمر رضي الله عنه (التعليق المغني ص ۳۶۷)

اوپه دي (حديث دابی بکرة ﷺ) کې په دې خبره دلالت دی چې دامام سره په رکوع کې دشریک شوي مقتدي رکعت صحیح دی او دا خبره صراحتاً حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہ او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ څخه مروی ده.

دغریاء اهلحدیث دفرقي امام ابو محمد عبدالستار په خپل تفسیر ستاری کې لیکلي دي چې: (بیشکه چې درکوع مدرک در رکعت مدرک دی، دصحابه ورضی اللہ عنہم تعامل څخه ددې پوره ثبوت پیدا کړي، مگر ددې څخه په عدم وجوب دفاتحي باندې استدلال کول غلط او باطل دی، ځکه چې د قرئت وجوب دقیام په حالت کې دي درکوع په حالت کې ندي او چې کله حالت بدل شونو حکم بدل شو). (تفسیر ستاری ص ۳۶۷)

جواب: (۱) - دغیر مقلد عبدالستار داجواب غیر صحیح دی بالکل غیر معقول او باطل دی، دده داجواب بالکل په قیاس بناء دی او غیر مقلدینو په ډیرو چیغو ستوني وشکول. په ډیرو کرېکویې او ازونه کیناستل او په مختلفو لهجويې اعلانونه وکړل چې (اول من قاس ابليس عليه اللعنة) یعنې اول قیاس ابليس کړی وو.

ابليس مجتهد نه وو او نه یې دبل مجتهد تقلید کولو لکه دلامذهبه په شان چې نه مجتهدین دي او نه دبل مجتهد تقلید کوي نو دلامذهبه غیر مقلدینو او غیر مجتهدینو دقیاس بعینه دابليس غیر مقلد او غیر مجتهد قیاس دی، نو ستاسودافعل ابليس فعل دی او همدارنگې ستاسو مثال دهغه مردار خورکارغه دی چې مرداره خوري او مېنوکه څنډي اول قیاس ته شرک او مرداري وایې او بیا قیاس کوئ.

(۲) دا په کوم حدیث کې راغلي دي چې درکوع په کولو باندې دلمونځ کونکي حالت بدلیږي؟ اول خوتاسوداثابته کړی چې درکوع په کولو حالت څرنگه بدل شو؟ ایا لمونځ ختم شو؟ او که لمونځ کونکي بدل شو؟

(۳) دحضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ دحدیث اودنورواحادیثو څخه چې په دې دلالت کوي چې رانیونکي دامام په رکوع کې هغه رانیونکی درکعت دی دا ظاهر یري چې درسول الله ﷺ په نظر مبارک کې رکوع دقیام په حکم کې ده، ځکه چې دامام سره په سجده کې دشریکیدونکی رکعت نه کیږي او په رکوع کې دشریکیدونکی رکعت کیږي، هرکله چې رکوع دقیام په حکم کې شوه، نورکوع ته دتللوپه وجه حالت بدل نه شو.

نوچې كله ركوع په حكم د قيام كې ده او په ركوع كې په مقتدي باندې مستقل قراة د الحمد لله فرض نه دی، بلكې دامام قراة ورته كافي دی نو همدارنگه په قيام كې هم ورباندې مستقل لوستل د الحمد لله فرض ندي، بلكې دامام قراة ورته كافي دی.

(۴) - خوك چې دمقتدي لپاره دفاتحې لوستل مستقلاً فرض وائي نو هغوی ته پكار ده چې ديولسم دولسم او دريالسم نمبر احاديث او همدارنگې دنورود يرواحاديثو په خلاف د دواو دين على ظاهري تقليد وکړي. دواو دين على ظاهري فرمائي چې خوك دامام سره په ركوع كې شريك شو دهغه ركعت ونه شو. اويادي د حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه د قول په شان قول وکړي په بهيتي كتاب القراة كې يوروايت دی.

عن حسان بن عطية عن ابي الدرداء رضي الله عنه قال لا تترك القراة خلف الامام زاد ابن الحواري ولوان تقرأوا تراكع وفي رواية اخري عن ابي الدرداء قال لو أدركت الامام وهو راکع لاحتببت ان اقراء بفاتحة الكتاب كتاب القراة بهيتي، ص ۵۲

حضرت حسان بن عطية رضي الله عنه د حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه څخه روايت کوي چې ده فرمايلي دي چې دامام پسې د الحمد لله پريښودل مناسب نه دي اگر چې په ركوع كې وي. په بل روايت كې ابو الدرداء رضي الله عنه فرمائي چې كه چرته زه دامام سره په ركوع كې شريك شم نو داخونوم چې سورة فاتحه په ركوع كې ولولم.

ددې اثر څخه هم دغير مقلدينو قياسي برج د خاورو سره برابرېږي ځكه چې په دې اثر كې هم د ابو الدرداء رضي الله عنه په نيز ركوع په حكم د قيام كې ده نو دركوع په وجه حالت بدل نه شو.

اعتراض: غير مقلدين دااعتراض کوي چې داخنافوپه نيزد تكبير تحریمه لپاره قيام فرض دی او په دې حديث كې د ابوبكره رضي الله عنه د قيام ذكر نشته نو ابوبكره رضي الله عنه قيام ندی كړی، نو معلومېږي چې قيام هم فرض نه دی حالانكه داخنافوپه نيز قيام دلمانځه په اركانو كې اهم ركن دی، نو داخنافوپه نيزد دوو فرضونو ذكر په دې حديث كې ندی شوی يو د قيام، دوهم د تكبير تحریمه فی القيام.

جواب: د غير مقلدينو څخه مونږ يو پوښتنه کوو چې ايا ابوبكره رضي الله عنه تكبير تحریمه كړی وه او كه نه؟ كه جواب اثبات وي نو په حديث كې په كوم ځای كې ذكر شوی دی؟

كه تا سودا وائي چې د تكبير تحریمه ذكر كولو ته ضرورت نشته، ځكه چې دا خبره بدیهي ده چې د تكبير تحریمه څخه بغير لمونځ نه كيږي نو مونږ هم جواباً وايو چې د قيام ذكر كولو ته هم ضرورت نشته ځكه

دا خبره ٿو ٿو ته معلومه ده ڇي تڪبير تحریمه بدون د قیام څخه نه صحیح کیری شو کانی او امام طحاوی رَحْمَةُ اللهِ په دي اجماع نقل کړې ده ڇي تڪبير تحریمه بدون د قیام څخه نه صحیح کیری او که جواب نفی وي نو بیا خود ټول امت د اجماع او تعامل څخه مخالفت راغلو، ځکه ڇي د تڪبير تحریمه څخه بغیر دهیچا په نیزهم لمونځ نه صحیح کیری.

(۱۴) څوارلسم حدیث :

عن جابر رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ كل صلاة لا يقرء فيها بام الكتاب فهي خداج الا وراء الامام . كتاب القراءة بهیقى ص ۱۳۶)

د حضرت جابر رضی الله عنه څخه روایت دی ڇي رسول الله ﷺ فرمایلي دي هر هغه لمونځ ڇي سورة فاتحه په کې ونه شي لوستلی، هغه ناقص دی مگر د امام پسې ڇي کوم لمونځ ادا کیري، په هغه کې د سورة فاتحي د لوستلو ضرورت نشته .

(۱۵) پنځلسم حدیث :

اخبرنا ابو سعد احمد بن محمد الماليني ناابواحمد عبدالله بن عدي الحافظ ناجعفر بن احمد الحجاج وجماعة قالوا ناجبر بن نصرنا يحيى بن سلام نامالك بن انس ناوهب بن كيسان قال سمعت جابر بن عبدالله يقول سمعت رسول الله ﷺ يقول من صلى صلاة لم يقرأ فيها بآخرة الكتاب فلم يصل الا وراء الامام . (كتاب القراءة ص ۱۳۶)

وهب بن كيسان رضی الله عنه فرمائي ڇي ماد جابر رضی الله عنه څخه واوریدل، هغه ویل ڇي مادر رسول الله ﷺ څخه واوریدل ڇي رسول الله ﷺ و فرمایلي کوم سړی ڇي په لمانځه کې سورة فاتحه ونه لولي، دهغه لمونځ نه کیري مگر د امام په اقتداء کې یې لمونځ کیري نو مقتدي ددي څخه مستثنی دی، یعنی دهغه لمونځ کیري او د مقتدي لپاره د مستقلو لوستلو ضرورت نشته .

(۱۶) شپاړسم حدیث :

عن ابي هريرة رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ كل صلاة لم يقرأ فيها بام القرآن فهي خداج الا صلوة خلف الامام . [كتاب القراءة بهیقى، ص ۱۷۱].

د حضرت ابوهريره رضي الله عنه خه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې هر هغه لمونځ چې سورة فاتحه په کې ونه لوستلی شي، هغه ناقص دی، مگر هغه لمونځ چې دامام په اقتداء کې وکړی شي. يعنې په داسې لمونځ کې چې دامام پسې وي دمقتدي لپاره په کې د الحمد لله د لوستلو ضرورت نشته. په دې روايت کې غير مقلدين هيڅ تاويل نه شي کولی، ځکه چې په دې روايت کې دخلف الامام اوام الكتاب په لفظونو تصريح شوې ده او همدارنگه په دې حديث کې د سري او جهري لمونځونو قيد نه شته بلکې دمطلق لمانځه حکم په کې ذکر شوی دی.

(۱۷) اولسم حديث :

عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ من كان له امام فقراءه الامام له قراءه . (كتاب القراءه ص ۱۵۷ تاريخ بغداد، ج ۱ ص ۹۷)

حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه در رسول الله ﷺ خه روايت کوي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې هغه څوک چې دامام په اقتداء کې لمونځ کوي نو دهغه لپاره دامام قراءه کافي دی. يعنې دده مستقل قراءه ته ضرورت نشته. سورة فاتحه د دې امت خصوصيت دي. نسائي ص ۱۴۵. الله پاک فرمائي چې ولقد اتينک سبعا من المثاني والقران العظيم

او رسول الله ﷺ چې معراج ته تللو نو په بيت المقدس کښي شي ټولو پيغمبرانو ته امامتي ورکړه. او رسول الله ﷺ انبياؤ ته دا ونه ويل چې تاسو اول سورة فاتحه زده کړئ چې بياني زما پسې ولولئ، ځکه چې زما په شريعت کښي بغير د لوستلو د فاتحي خه مونځ نه کيږي. نو محمد ﷺ امام دي. او يو لک څليرشت زره کم او زيات پيغمبران مقتديان دي. او دي مقتديانو پيغمبرانو پخپله فاتحه نه ده لوستلي، بلکه دامام فاتحه ورته کافي وه. د غير مقلدينو د فتوي مطابق د دي يولک څلويښت زره څه کم او زياتو پيغمبرانو مونځ نه دي شوي، نو که د قيامت په ورځ دا پيغمبران راپاڅيږي، او غير مقلدين د مري خه ونيسي چې تاسو زمونږ مونځ ته ولي باطل ويلي دي؟ نو لا مذهب به څه جواب ورکوي؟

لامذهبو واوري ! چې په جماعت باندي مونځ په دري قسمه دي

اول اعلى : چې امام هم پيغمبر او مقتديان هم پيغمبران وي لکه د معراج د شپي مونځ چې امام محمد ﷺ وو او مقتديان زيات او کم يو لک او څليرشت زره پيغمبران وو.

دوهم متوسط : چې امام پیغمبر وي او مقتديان امتيان وي . لکه نبي ﷺ به چې صحابه کرامو ته امامتي کوله :

دريم ادنی : چې امام هم امتي وي او مقتديان هم امتيان وي . لکه زمونږ د زماني د جماعت لمونځونه . نو چې په اعلي مونځ کښي د امام (محمد ﷺ) سورة فاتحه د مقتديانو لپاره کافي ده نو په متوسط او په ادني مونځ کښي په طريق اولي سره کافي ده . او چې د يو لک او څلیرشت زره څه کم او زیاتو پیغمبرانو مونځ شوي دي . نو زمونږ مونځ په طريق اولي باندې کيږي

مسئله دقراة خلف الامام د صحابه وو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ دفتوو په رڼاکي

صحابه وورضوان الله عليهم پراه راست د نبوت د لمر څخه فيض حاصلولو . راځئ چې وگورو چې دغه براه راست فيض حاصلونکي د امام پسې د قراة په باره کې څه نظر لري؟ د دوی اقوال او فتوی څه دي ؟

الحمد لله ثم الحمد لله چې په دې سلسله کې جلیل القدر او عظیم المرتبه اکثر و صحابه کرامو څخه د امام پسې د قراات څخه نه صرف ممانعت راغلی دی ، بلکې د امام پسې قراة کونکو ته یې اخطارونه او تهدیدونه ورکړي دي .

لوی تابعی حضرت مسروق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرماني چې : وجدت علم اصحاب محمد ﷺ انهي الي ستة الي عمر و علي و عبد الله بن مسعود و معاذ و ابی الدرداء و زيد بن ثابت رضي الله عنهم . [تذكرة الحفاظ جلد اول ، ص ۲۴ / طبقات ابن سعد / ج ۲ / ص ۲۵ / مقدمه ابن الصلاح / ص ۲۶۲] .

ماد (صحابه وورضى الله عنهم څخه د فيض د حاصلولو څخه وروسته) وليدل چې د دوی د ټولو علم په شپږو صحابه وورضى الله عنهم کې راجمع شوی دی .

هغه شپږ: حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، حضرت معاذ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، حضرت ابو الدرداء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت زيد بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دي .

امام حاکم د امام مسروق څخه همدا روايت رانقل کړی ، لکن دهغه په روايت د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ذکر نه دی شوی ، بلکې دوه نور صحابه ذکر شوي دي . ابی بن کعب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ابو موسى اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دي . [مستدرک / ج ۳ / ص ۴۶۵] .

لامذهبه مولوی عبدالرحمن مبارکپوری ددینی مسایلو د نشر او اشاعت په لحاظ صحابه کرام رضی الله عنهم په دریو طبقو تقسیم کړي دي. یوه طبقه هغه ده چې ددینی مسایلو نشر و اشاعت یې لږ کړی دی دی طبقې ته متقلین وائي، دوهمه طبقه هغه ده چې ددینی مسائلو نشر و اشاعت یې درمیانته کړی دی، دې طبقې ته متوسطین وائي، دریمه طبقه هغه ده چې ددینی مسائلو نشر و اشاعت یې ډیر کړی دی، دې طبقې ته مکثرین وائي مبارکپوری لیکلي.

وكان المكثرون منهم سبعة عشرين الخطاب، وعلي بن ابي طالب وعبدالله بن مسعود، وعائشة ام المؤمنين، وزيد بن ثابت، وعبدالله ابن عباس، وعبدالله بن عمر رضوان الله عليهم اجمعين. [تحفة الاحوذی/ ج ۱/ ص ۱۱]

هغه صحابه چې ددین نشر او اشاعت یې کړی دی (اوه) صحابه دي حضرت عمر، حضرت علی، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عایشه ام المومنین، حضرت زید بن ثابت، حضرت عبدالله بن عباس او حضرت عبدالله بن عمر رضوان الله عليهم اجمعين.

لامذهبه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: هغه صحابه رضی الله عنهم چې د دین نشر او اشاعت یې ډیر کړی دی، په هغو کې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه، حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه، حضرت ابن عباس رضی الله عنه او حضرت ابن عمر رضی الله عنه له ټولو څخه مخکې دي. [الجنة فی الاسوة الحسنة بالسنة/ ص ۵]. حسن اتفاق دادی چې ددې جلیل القدر و صحابه وورضوان الله عليهم فتوی دامام پسرې د قراءه څخه منع کول دي.

(۱) د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه (المتوفی ۴۵هـ) فتوی

(الف) عن عطاء انه سأل زيد بن ثابت عن القراءة مع الامام فقال لا قراءة مع الامام في شيء من الصلوة. (مسلم شريف ج ۱ ص ۲۱۵ - نسائي شريف، ج ۱ ص ۱۱۱، مسند ابی عوانة، ج ۲ ص ۲۰۷ - طحاوی شريف ص ۱۰۸).

حضرت عطاء بن يسار رضی الله عنه فرمائي چې ما د زيد بن ثابت رضی الله عنه څخه په امام پسرې د قرائت په باره کې پوښتنه وکړه، هغه وفرمايل چې دامام پسرې قرائت په هيڅ لمانځه کې نشته (سري وي او که جهري).

(باء) په مصنف ابن ابی شيبه او موطا امام محمد کې د حضرت زید بن ثابت ؓ فتوی په دی الفاظو مروی ده: عن زید بن ثابت ؓ قال من قرء خلف الامام فلا صلوة له. (موطا امام محمد ص ۴۶ / وفي البعض / ص ۱۰۰) (مصنف ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۷۶ / کتاب القرائت / ص ۱۴۷)

حضرت زید بن ثابت ؓ فرمائي: کوم سړي چې په امام پسي قرائت وکړي دهغه لمونځ نه کیږي نو د دې فتوی مطابق دلا مذهبو لمونځ نه کیږي.

(ج) حضرت ثوبان ؓ د حضرت زید بن ثابت ؓ د فتوی په داسې الفاظو را نقلوي چې: (عن زید بن ثابت قال لا یقرء خلف الامام ان جهر وان خافت) (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۳۷۶)

حضرت ثوبان ؓ د حضرت زید بن ثابت ؓ څخه روایت کوي چې: د امام پسي قرائت نه کیږي، برابره خبره ده چې امام په زوره قرائت کوي او که په پټه یې کوي.

د: عبید بن مقسم رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې: (انه سأل عبد الله بن عمر ؓ وزید بن ثابت ؓ و جابر بن عبد الله ؓ فقالوا: لا تقرؤا خلف الامام فی شیء من الصلوة) (طحاوی / ج ۱ / ص ۱۲۹). مال ه عبد الله بن عمر ؓ حضرت زید بن ثابت ؓ او حضرت جابر بن عبد الله ؓ څخه د قرائت خلف الامام په باره کې پوښتنه وکړه، هغوی درې واو راته وویل چې: هیڅ لمونځ کې (سړي وي او که جهري) قرائت خلف الامام مه کوه.

لامذهبه نواب صدیق حسن خان په دې حقیقت داسې اقرار کوي چې: (وزید بن ثابت ؓ گفته: لا قراة مع الامام فی شیء) (رواه مسلم / و عن جابر بمعناه و هو قول علی ؓ وابن مسعود ؓ و کثیر من الصحابة رضوان الله تعالى عليهم) [هدایة السائل / ص ۱۹۳].

د حضرت زید بن ثابت ؓ د دې فتوی څخه دلری په شان د مسئلې واضحه کیږي چې د امام پسي هیڅ مقتدي په هیڅ لمانځه کې هیڅ قسم قرائت نه شي کولی.

(۲) د حضرت عبدالله ابن عمر ؓ المتوفی ۷۴ هـ فتوی

الف: نافع فرمائي چې: أن عبد الله بن عمر ؓ كان اذا سئل هل يقرأ احد خلف الامام؟ قال: لا. قال اذا صلي احدكم خلف الامام فحسبه قراءة الامام واذا صلي وحده فليقرأ وكان عبد الله بن عمر لا يقرأ خلف الامام. [موطاء امام مالك ص ۲۹ / طحاوی شریف ص ۱۲۹] (موطاء امام محمد ص ۴۲ / دار طنّی / ج ۱ / ص ۱۵۴).

د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه د قرئت خلف الامام په باره کې پوښتنه وشوه نو هغه رضی اللہ عنہ وفرمايل چې: په تاسو کې چا دامام پسې لمونځ کولو نودده لپاره دامام قراءه کافي دي او چې څوک يواځې لمونځ کوي هغه دی قراءه کوي او حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دامام پسې قرئت نکولو.

ب: د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ د افتوی په موطا امام محمد کې په دې الفاظ مروی ده. عن ابن عمر رضی اللہ عنہ قال من صلي خلف الامام كفته قرائته. موطا امام محمد ص ۴۳)

حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چې چا دامام پسې لمونځ کولو نودده لپاره دامام قراءه کافي دي.

ج: قاسم بن محمد رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: (کان ابن عمر رضی اللہ عنہ لا یقرء خلف الامام جهرا ولم یجهر) [کتاب القرائه / ص ۱۶۶]. عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ به په جهري او سري دواړو لمونځونو کې په امام پسې قرئت نه کاوه.

د اهلحدیثو په جامه کې د منکرینو د حدیثو د ډلې محقق مبارکپوري د دې اثر په مقابلې کې خپل حواس او عقل له لاسه ورکوي او په یو ځای کې داسې لیکي چې: د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه دده پلار عمر رضی اللہ عنہ ډېر اعلم بالسنة و له دې وجهې به د عمر رضی اللہ عنہ اثر ته ترجیح ورکولی شي. [ابکار المنن / ص ۱۶۵].

او په بل ځای کې داسې لیکي چې: یواځې دا خبره چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خپل زوی عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه زیات اعلم بالسنة دی د دې تقاضا نه کوي چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ اثر ته دې د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ په اثر باندې ترجیح ورکړل شي. [ابکار المنن / ص ۲۲۴].

نوټ: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ اثر هم په ترک د قرئت خلف الامام کې را روان دی.

(۳) د حضرت جابر رضی اللہ عنہ المتوفی ۷۸ هـ فتوی

عن وهب بن کيسان رضی اللہ عنہ انه سمع جابر بن عبد الله رضی اللہ عنہ يقول من صلي ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا وراء الامام. موطا امام محمد ص ۴۲ _ ترمذی ج ۱ ص ۶۶)

د وهب بن کيسان رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې ده د حضرت جابر رضی اللہ عنہ څخه واوریدل چې څوک کوم رکعت لمونځ بغیر د لوستلو الحمد لله څخه وکړي لمونځ یې ونه شومگر هغه لمونځ چې دامام پسې وي.

يعني دامام پسي د الحمد لله لوستلو ضرورت نشته، په دې حديث كې د غير مقلد مبار كپوري د اتاويل نه چلېږي چې د قراة څخه مراد جهري دى، ځكه چې بيا به معنى داشې چې څوك كوم ركعت لمونځ وكړي او په دې كې په جهرا الحمد لله ونه لولي لمونځ يې ونه شو. مگر دامام پسي دې په جهرا نه لولي، ددې څخه د لازمېږي چې په منفرد باندې د سورة فاتحې لوستل جهراً او اوجب دي حالانكه په مسلمانانو كې هيڅوك ددې قايل نه دي. لا مذهبان وايي چې:

۱= دا اثر په هغه صورت حمل دى چې مقتدي په داسې حالت كې دامام پسي اقتداء وكړي چې امام په ركوع كې وي.

۲= همدارنگه د احنافو د اصولو مطابق په مستثنى كې هيڅ حكم نه وي، لهدا د مقتدي له پاره په دې اثر كې څه حكم نشته. [خير الكلام / ص ۳۱۰].

الجواب:

حرف (من) د معترض په نزد عام دى او زموږ په نزد هم د شرطي والي له وجهې عام دى. او ركعت نكړه موصوفه ده، نو په دې هم تعميم دى، نو تخصيص پكې د كوم ځاى نه راغى؟

۲= دا خبره چې په مستثنى كې حكم نه وي، دلا مذهبو په بې خبرۍ باندې بناء ده. په توضيح / ص ۲۹۵ / ۲۹۸ پورې په تفصيل سره دا بحث ذكر دى چې استثناء د نفيي څخه اثبات او د اثبات څخه نفي ده. كافي كلمه التوحيد.

(۴) حضرت عبدالله ابن مسعود رضي الله عنه فتوى

(الف) عن ابن مسعود رضي الله عنه قال انصت للقران فان في الصلوة شغلا وسيكفيك ذلك الامام. [طحاوى شريف ص ۱۰۷ _ موطا امام محمد ص ۴۵. مصنف ابن شيبه، ج ۱ ص ۳۷۶ / رجاله موثقون / مجمع الزوائد / ج ۴ ص ۱۱۰]

د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دى چې (دامام پسي) قراة ته چې شه! ځكه چې په لمانځه كې (نور) مصروفيت دى (يعني د قراة د اوامرو او د نواهيو د وعيد او د وعد، وغيره ته متوجه كيدل) اوتاته (د قراة په باره كې) امام كافي دى.

(ب) حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دہلی فتویٰ الفاظ داسی دی چې: (لیت الذي یقرأ ملئ فوه نرابا) (طحاوی شریف ص ۱۰۷)

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی ہفہ سری چې دامام ہسی الحمد للہ لولی کاشکی چې دده خوله دخاورو شخہ دکہ شوی وی .

(ج) حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ لمونځ کولو، دیو څو کسانو شخہ یی قراءه خلف الامام واوریدلو، کله چې حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ دلمانځه نه فارغ شو، نووی فرماییل چې ایاپه تاسو هغه وخت نه دی راغلې چې دعقل اود پوهې شخہ کارواخلی؟ کله چې قران لوستلی شي نو غوږ ورته کیږی او چپ اوسئ. [اعلاء السنن، ج ۴ ص ۴۳].

(د): د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دیو اثر الفاظ داسی دی چې: (لأن اعرض على جمر العضا احب الى من ان اقرء خلف الامام). [كتاب القرائة / ۱۱۶]. چې په انگار باندې خوله لگول دقرائت خلف الامام شخه راته ډېر خوښ دي.

(ه): په یو بل روایت کې راځي چې: (ان ابن مسعود رضی اللہ عنہ کان لا یقرأ خلف الامام فیما یجهر فیہ و فیما یخافت فیہ فی الاولین و لا فی الاخرین . و اذا صلی قرأ فی الاولین بفاتحة الكتاب .) [موطأ امام محمد / ص ۹۶]. عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ به په امام پسې قرائت نه کاوه، نه په جهري لمونځ کې او نه هم په سري لمونځ کې. نه په اولو دواړو رکعتونو کې او نه په وروستنیو دواړو رکعتونو کې. او چې کله به یې یواځې لمونځ کاوه، نو بیا به یې په لومړیو دواړو رکعتونو کې سورة فاتحه او ورسره بل سورة لوستلو.

(۵) د حضرت علی رضی اللہ عنہ فتویٰ

(الف) عن داود بن قیس رضی اللہ عنہ عن محمد بن عجلان رضی اللہ عنہ قال علی من قرء مع الامام فلیس علی الفطرة . (مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۳۷ - دارقطنی ج ۱ ص ۱۲۱، [طحاوی شریف ج ۱ ص ۱۰۷ / الجوهر النقی / ج ۲ ص ۱۶۹] حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چې څوک دامام پسې قرائت کوي هغه په فطرت (سنت) باندې ندی، یعنې هغه په سنتو عامل نه دی، بلکې بدعتی دی .

(ب) د حضرت علی رضی اللہ عنہ دافتویٰ په مصنف ابن ابی شیبہ او په دارقطنی کې په داسی الفاظو مروي ده .

(ا) عليا قال من قرأ خلف الامام فقد اخطا الفطرة، [مصنف ابن ابی شيبه / ج ۱ / ص ۳۷۶ / دارقطنی / ج ۱ / ص ۱۲۶] خوک چې دامام پسي قرائت کوي هغه دسترڅخه مخالفت وکړو.

(ج) په مصنف عبد الرزاق او کنز العمال کې د حضرت علي عليه السلام فتوی پداسې الفاظو مروی ده. (ان عليا قال من قرء خلف الامام فلا صلوة له) مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۲۹ [کنز العمال، ج ۸ ص ۱۸۴] حضرت علي عليه السلام فرمائي چې خوک دامام پسي قراءه کوي دهغه لمونځ ونه شو.

(د) : حافظ ابو عمر بن عبد البر رحمه الله ليکي چې: (ثبت عن علي عليه السلام و سعد عليه السلام و زيد بن ثابت عليه السلام انه قال: لا قراءة مع الامام لا فيما أسروا ولا فيما جهروا. [بحواله الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹]. د حضرت علي عليه السلام، حضرت سعد عليه السلام او حضرت زيد بن ثابت عليه السلام څخه دا ثابته ده چې: په سري او جهري دواړه قسمه لمونځونو کې قرائت خلف الامام نشته.

(۶) د حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام فتوی

(الف) عن ابی حمزة قال سألت عبدالله بن عباس عليه السلام أقرأ و الامام بين يدي قال لا. (طحاوی شریف، ج ۱ ص ۱۲۹ / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۷۰).

د حضرت ابو حمزة رحمه الله نه روايت دی چې ماد حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام څخه پوښتنه وکړه چې کله امام زما په مخکې قرائت کوي نو ايا زه هم قرائت وکړم؟ هغه راته وفرمايل چې نه.

په دې فتوی کې د سري او جهري قيد نشته، بلکې په مطلق لمونځ کې حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام صراحة مقتدي د قراءه څخه منع کړی دی.

(ب) حضرت عكرمه عليه السلام فرمائي چې حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام ته شکايت وشو چې (ان ناسا يقرءون في الظهر والعصر فقال لو كان لي سبيل لقلعت السننهم ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قرأ فكانت قرائته لنا قراءه و سكوته لنا سكوتا). (طحاوی شریف ج ۱ ص ۱۲۱)

يو څو کسان (دامام پسي) په ماسپښين او مازيگر کې قراءه کوي حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام ورته وفرمايل چې: بې شکه چې: رسول الله صلى الله عليه وسلم قرائت کاوه نو دهغه قرائت زموږ له پاره قرائت و او دهغه صلى الله عليه وسلم سکوت زموږ له پاره سکوت و. يعنې رسول الله صلى الله عليه وسلم چې امام و قرائت يې کړی دی او

چې كله به مقتدي و نو سكوت يې كړى دى، نو زموږ له پاره هم همداسې كول په كار دي. كه زماوس رسيدلى مابه ددوى ژبې د ښځه رايستلې وي، په دې اثر كې اكر چې دخلف الامام كلمه نه شته ليكن په معمولي فكر را معلومېږي، ځكه چې دمنفرد او د امام لپاره اتفاقاً لوستل ضروري دي. په دې كې د جبر الامت عبد الله بن عباس ؓ څخه د چا د ژبې د را اېستلو ارده متصوره نه ده. اختلاف د مقتدي په قرائت كې دي، نو معلومېږي دا چې شكائيت د مقتدي په باره كې وو. او هغه هم د ماسپښين اود مازديگر په سړي لمونځ كې و.

(۷) د حضرت عمر ؓ فتوى

الف: عن عمر بن الخطاب ؓ قال لبث في فم الذي يقرأ خلف الامام حجراً. (موطأ امام محمد ص ۹۸ / مصنف عبدالرزاق، ج ۲ ص ۱۳۸ / منتخب كنز العمال / ص ۱۸۷ / الجوهر النقي / ج ۲ ص ۱۶۹ / طحاوى / ج ۱ ص ۱۲۹). حضرت عمر ؓ فرمائي چې كاشكې دهغه چاپه خوله كې تيره وي چې د امام پسې قرائت كوي. نو كه د كوم عاشق رسول ﷺ او عاشق صحابه كرامو رضوان الله عليهم طاقت وي، نو د لاندې په خوله كې دي تيگه ورتكوي. ځكه چې ددوى قراة خلف الامام په اجتهاد ندى بنا ځكه چې په دوى كې د اجتهاد شرائط نشته اونه د بل مجتهد پيروي كوي بلكې صرف او صرف ناپوه تعصب دى.

(ب) په مصنف ابن ابى شيبه كې د حضرت عمر ؓ فتوى داسې را نقل شوې ده (عن نافع وعن ابن سيرين قال: قال عمر بن الخطاب ؓ تكفيك قرءته) (مصنف ابن ابى شيبه، ج ۱ ص ۳۷۶)

د حضرت نافع او حضرت انس بن سيرين څخه روايت دى چې عمر ؓ فرمايلي دي چې (د مقتدي لپاره د امام قرائت كافي دى). په يوه روايت كې راځي: حضرت عمر ؓ فرمايي: كاشكې چې دهغه سړي په خوله كې نَن يعنې بدبويه مُردار شى وي چې قرائت خلف الامام كوي. او په بل روايت كې (رضف) يعنې گرمه تيره راغلې ده.

(۸) د حضرت سعد بن ابى وقاص ؓ فتوى

الف: عن سعد بن ابى وقاص ؓ قال وددت الذي يقرأ خلف الامام في فيه جمره. [موطأ امام محمد ص ۹۸ / مصنف ابن ابى شيبه، ج ۱ ص ۳۷۶ / جزء القرائة / ص ۱۱].

حضرت سعد بن ابى وقاص ؓ فرمائي چې زما تمنا او خواش دى چې د امام پسې د قراة كونكي په خوله كې انگاروي.

(ب) : ان سعد بن ابى وقاص رضي الله عنه قال: وددت ان الذى يقرأ خلف الامام فى فيه حجر (عمدة القارى ج ۳ / ص ۶۷). زه دا خبره خوب نوم چې د امام پسي د قرائه کونکي په خوله کې تيره وي.

(۹) حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه، زيد بن ثابت رضي الله عنه، اوجابر بن عبدالله رضي الله عنه فتوى

عن عبيد الله بن مقسم انه سأل عبدالله بن عمر رضي الله عنه وزيد بن ثابت رضي الله عنه وجابر بن عبدالله رضي الله عنه فقالوا لا يقرء في شي من الصلوة. (طحاوى شريف ص ۱۰۷).

حضرت عبيد الله بن مقسم روايت کوي فرمائي چې ده د حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه او حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه او حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه نه د امام شاته د قرائت په باره کې پوښتنه وکړه هغوی ورته وفرمايل چې په يو قسم لمانځه کې (جهري وي يا سري وي) هم قرائت نشته.

(۱۰) فتوى د خلفاء راشدينو

عبدالرزاق فرمايي چې: اخبرني موسى بن عقبه ان ابا بكر رضي الله عنه و عمر رضي الله عنه وعثمان رضي الله عنه كانوا ينهاون عن القرائت خلف الامام. [مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۳۹ / عمدة القارى ج ۳ / ص ۶۷ / اعلاء السنن ج ۴ ص ۸۵]. امام عبدالرزاق فرمايي: چې ماته موسى بن عقبه خبر راكړو چې ابو بكر رضي الله عنه عمر رضي الله عنه او عثمان رضي الله عنه به صحابه منعه كول د امام پسي د قرائت څخه.

(۱۱) د اويا (۷۰) بدریانو فتوى

قال الشعبي ادركت سبعين بدرياكلهم بمنعون المقتدي عن القرائة خلف الامام. (روح المعاني ج ۹ ص ۱۵۹) حضرت امام شعبی رحمه الله چې لوی تابعي دی فرمائي چې ما ويا (۷۰) بدري صحابه کرام ليدلي دي چې هغوی به خلک د امام شاته د قرائت څخه منعه كول.

د قرائت خلف الامام مسئله د تابعينو د فتواگانوپه رڼا کې

د اصحابو کرامو اقوال او آثار تير شول. اوس د تابعينو عظامو يو څو آثار او فتواگانې ذکر کوم. ترڅو تا سوله معلومه شي چې د خير القرون د شيندلو ستورو د اسمان د سيارو تابعينو د قرئت خلف الامام په باره کې څه مسلک دی؟ په دې باره کې دوی د قران او د حديث څخه څه رافهمولي دي؟

(۱) دحضت ابراهيم نخعی المتوفى (۹۶هـ) فتوى

(الف) : عن مغيرة عن ابراهيم انه كان يكره القراءة خلف الامام وكان يقول تكفيك قراءة الامام.
(مصنف ابن ابى شيبه ، ج ۱ ص ۲۷۷)

حضرت مغیره دحضت ابراهيم نخعی خخه روایت کوي واثي چې حضرت ابراهيم نخعی دامام شاته قرائت ويل مکروه گنل او فرمايل يې چې دمقتدي لپاره دامام قرائت کافي دی .

(ب) : حضرت ابراهيم نخعی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايې چې : (اَوَّلُ مَا أَحْدَثُوا الْقِرَاءَةَ خَلْفَ الْأَمَامِ وَكَانُوا لَا يَقْرَأُونَ) [الجواهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹ / شرح مقنع / ج ۲ / ص ۱۶۹] . يعنې د قرائت خلف الامام بدعت ايجاد کړې دی او هغوی (صحابه کرام او تابعينو رضوان الله تعالى عليهم) به قرائت خلف الامام نه کاوه .

ددې بدعت د شروع کېدلو تاريخ:

ابراهيم نخعی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايې چې : دا بدعت د مختار په زمانه کې شروع شو ، هغه به خلکو ته د ورځې لمونځونه ورکول او د شپې لمونځونه به يې نه کول . دده د حاکميت له وجهې خلکو ورپسې د مجبوريت له امله لمونځ کاوه ، لکن ورباندې بدگمانه وو ، له دې وجهې خلکو به چې دده پسې لمونځ کولو نو دده په قرائت به يې اکتفاء نه کوله ، بلکې خپل قرائت به يې کاوه . [مغنی ابن قدامه / ج ۱ / ص ۶۰۶] .

(۲) دحضرت سعيد بن جبیر رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى

عن ابی بشر عن سعيد بن جبیر قال سألته عن القراءة خلف الامام قال ليس خلف الامام قرءة .
(مصنف ابن ابى شيبه ، ج ۱ ص ۳۷۷)

حضرت ابی بشر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايې چې ماد حضرت سعيد بن جبیر رَحْمَةُ اللَّهِ خخه د قرئت خلف الامام پاره کې پوښتنه وکړه هغه راته وويل چې دمقتدي له پاره دامام شاته قرائت نشته .

(۳) دسعيد بن المسيب رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى

عن ابن المسيب قال انصت للامام . (كتاب القرائت ، ص ۹۱) حضرت سعيد بن المسيب رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلي دي چې دامام د قرئت لپاره خاموش اوسه ! يعنې دامام شاته د قرائت کولو ضرورت نشته .

(۴) د حضرت محمد بن سيرين رَحْمَةُ اللَّهِ فَتْوٰی

عن محمد قال لا اعلم القرائت خلف الامام من السنة . (مصنف ابن ابی شيبه ، ج ۱ ص ۳۷۷)
 حضرت محمد بن سيرين رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلى دي چې زه د امام پسرې قرءه ويل سنت نه گنم . يعنې زما په نزد امام شاته قرءه ويل د سنتو څخه خلاف او بدعت كار دى .

(۵) د حضرت علقمه بن قيس رَحْمَةُ اللَّهِ فَتْوٰی

(الف) : عن ابی اسحق ان علقمه بن قيس قال ان الذي يقرء خلف الامام ملي فوه ترابا اورضفا . (مصنف عبدالرزاق ، ج ۲ ص ۱۳۹ موطا امام محمد ص ۴۵ / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹) حضرت علقمه فرمايې چې زما تمنا او ارزو ده چې د امام شاته د قرائت ويلو والا خوله د خاورو او ياد گرمو تپو څخه ډكه وي .
 (ب) : ابراهيم نخعي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايې چې : (ما قرأ علقمه بن قيس قط فيما يجهر فيه ولا فيما لا يجهر فيه ولا الركعتين الاخيرين ام القرآن ولا غيرها خلف الامام) (التعليق الحسن / ج ۱ ص ۹۰) حضرت علقمه په هېڅ سري يا جهري لمانځه كې قرائت خلف الامام نه دى كړى او نه يې په وروستنيو دواړو ركعتونو كې قرائت خلف الامام كړى دى ، نه يې فاتحه لوستلې ده او نه يې بل شى ، يعنې سورة لوستلې دى .

(۶) د حضرت اسود بن يزيد فتوى

عبدالرزاق په خپل مصنف كې د سفيان ثوري څخه روايت كوي ، هغه د امام اعمش څخه او هغه د ابراهيم نخعي څخه او هغه د اسود بن يزيد رَحْمَةُ اللَّهِ څخه روايت كوي فرمايې (قال وددت ان الذي يقرء خلف الامام ملي فوه ترابا .) (مصنف عبدالرزاق ، ج ۲ ص ۱۳۹ / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۱۶۹)
 زه دا خبره غوره گنم چې د هغه چا خوله د خاورو څخه ډكه كړى شي چې د امام شاته قراءه كوي . مصنف ابن ابی شيبه ، ج ۱ ص ۳۷۶) كې يې د حضرت اسود بن يزيد د افتوى په دې الفاظو را نقل كړې ده چې (عن الاسود بن يزيد لان اعرض علي حجرة احب الي ان اقرء خلف الامام) د امام شاته د قراءه كولو څخه ماته دا بهتره ده چې په خوله كې سكر و ته (انگار) ونيسم .

(۷) دحضرت عمرو بن ميمون رَحْمَةُ اللَّهِ فَتَوَى

عن اشعث عن مالك بن عامر رَحْمَةُ اللَّهِ قَالَ سَمِعْتُ لَا اَدْرِي كَمَ رَجُلٍ مِنْ اصْحَابِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ يَقُولُونَ لَا يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ مِنْهُمْ عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ . (مصنف ابی شيبه ص ۳۷۷)

اشعث دمالک بن عامر خخه روايت کوي چې: مادحضرت عبدالله بن مسعود رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ دېې شماره شاگردانو خخه دقرائت خلف الامام په باره کې پوښتنه کړې ده، هغوی ټول په اتفاق سره دقرات خلف الامام قائل نه و، د هغوی له جملې څخه يو عمرو بن ميمون رَحْمَةُ اللَّهِ هُم دى .

نوټ: په دې اثر کې د اشعث استاد مالک بن عامر دى، مالک بن عماره نه دى. [تهذيب التهذيب / ج ۱ / ص ۳۵۵].

(۸) دحضرت ضحاک رَحْمَةُ اللَّهِ فَتَوَى

په مصنف ابن ابی شيبه کې دي چې (كان الضحاک ينهي عن القراءة خلف الامام) [مصنف ج ۱ ص ۳۷۷] حضرت امام ضحاک تابعی رَحْمَةُ اللَّهِ دقرائت خلف الامام څخه منعه فرمايلې ده .

(۹) دحضرت عروه بن زبير رَحْمَةُ اللَّهِ فَتَوَى

هشام بن عروه رَحْمَةُ اللَّهِ دخپل پلار عروه بن زبير رضى الله عنه څخه روايت نقل کړى دى چې (انه كان يقرء خلف الامام اذا لم يجهر فيه الامام) (موطا امام مالک کتاب القرائت ، ص ۱۰۰) .

حضرت هشام عروه بن زبير رَحْمَةُ اللَّهِ دامام شاته قرءه صرف په سري لمونځونو کې مني او بس .

مسئله دقراءه خلف الامام د تبع تابعينو د فتواگانو په رڼا کې

(۱۱) د حضرت سفيان بن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ فَتَوَى:

چې تبع تابعي اهل لور مقام خاوند دى، دا د امام شاته په جهري اوسري لمونځونو کې دقرئت ويل ناجائز گڼي، دحضرت عباد بن صامت رَحْمَةُ اللَّهِ مرفوع حديث دى چې:

(لا صلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب فصاعدا) سفيان بن عيينه فرمايي چې: دا د منفرد په باره کې دى. (لمن يصلي وحده. (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۹)

دا حديث دهغه شخص په باره کې دى چې هغه خان ته لمونځ کوي يعنې دا حديث د منفرد په باره کې دى، چې د منفرد لپاره لوستل واجب دي د مقتدي په حق کې ندى. ځکه چې د مقتدي لپاره د امام قرءه کافي دى د امام سفيان بن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ ددې قول (لمن يصلي وحده) څخه واضحه شوه چې دده په نزد د امام شاته قرءه ويل ناجايز دي.

(۲) د حضرت سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى

امام سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ په سري او جهري لمونځونو کې د امام پسې د يو قسم قرائت هم قائل ندى. [تفسير معالم التنزيل / ج ۳ / ص ۶۲۶]. او مياکپوري په تحفة الاحوذى کې ليکي چې: (قال سفيان الثوري واصحاب الراي لا يقرء خلف الامام فيما جهر او سر) (تحفة الاحوذى / ج ۱ / ص ۲۵۷) د سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ او نورو اصحاب الراى مذهب دا دى چې په امام پسې قرائت ويل په سري او جهري لمونځونو کې درست ندي.

(۳) د امام عبدالله بن وهب رَحْمَةُ اللَّهِ فتوى

رئس المحققين، سيد المحدثين، سند المفسرين، امام العصر حضرت العلامة جناب مولانا سيد انور شاه کشمري رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلي چې د امام عبدالله بن وهب رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک د امام ابن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ په شان دى، يعنې قرئت خلف الامام درست نه بولي. (فصل الخطاب ص ۸۰)

ريحانة الهند حضرت مولانا زکريا رَحْمَةُ اللَّهِ هم فرمايي چې: ابن وهب او علامه اشهب او نور مالکي علماء د قرائت خلف الامام قايل نه دي. [او جز المسالك / ج ۱ / ص ۲۳۹].

(۴) د حضرت امام اوزاعى فتوى

حضرت امام اوزاعى رَحْمَةُ اللَّهِ هم د امام شاته په سري او جهري لمونځونو کې قائل دو جو ب ندى، يواځې په سري لمونځونو کې د استحباب قائل دى، نه د وجوب. لکه چې امام ابن تيميه واټي: (ومذهب طائفة كالأوزاعي وغيره من الشاميين يقرئها استحبابا وهو اختيار جدنا). [فتاوى ابن تيميه / ج ۲ / ص ۱۶۷ / وفي البعض / ص ۱۶۶].

دامام اوزاعی خخه غیرد شام دنورو علماء و مسلک هم دادی چې دامام پسی قرئت ویل نشته الانی السری استحباباً. او همدازماد نیکه هم خوین مسلک و.

(۵) د حضرت عبدالله بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ فَتَوٰی

حضرت عبدالله بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ هَم د امام پسی قرئت ضروري نه گڼي، بلکې فرمایي چې په جهري لمونځونو کې چې والی پکار دی او په سري لمونځونو کې یې صرف اجازت دی.

لکه امام بخاری چې په جزء القراءة کې فرمائی چې: (قال ابو وائل عن ابن مسعود ؓ انصت للامام وقال ابن المبارك ان هذا في الجهر وانما يقرء خلف الامام فيما سكت الامام (جزء القراءة، ص ۱۴) ابو وائل د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ خخه روایت کوي چې وائي دامام شاته خاموش اوسپږه.

عبدالله بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ و فرمایي چې ددې خخه معلومه شوه چې دامام شاته په جهري لمونځونو کې خاموشي پکار ده او په سري لمونځونو کې یې ویل پکار دي هغه هم وجوبي نه بلکې جوازي په جهري لمونځونو کې دده محقق مسلک ترک القراءة خلف الامام دی. [معالم التنزيل/ ج ۳/ ص ۶۶۳/ روح المعانی/ ج ۹/ ص ۱۳۵].

مولانا عبدالرحمن مبارکپوري په تحفة الاحوذی کې چې شرحه دترمذی ده لیکي: (فان عبدالله بن مبارک لم یکن من القائلین بوجوب القراءة خلف الامام) [تحفة الاحوذی/ ج ۱/ ص ۲۵۷].

حضرت عبدالله بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ د هغه خلکو خخه ندی چې په وجوب د قراءه خلف الامام قائل دي. عبدالله بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي چې: په کومه مسئله چې دامام ابو حنیفه رَحْمَةُ اللَّهِ اود سُفیان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ اتفاق راشي هماغه زما مسلک دی. [تحفة الاحوذی/ ج ۱/ ص ۲۱۴]. او د دغو دواړو حضراتو مسلک ترک القراءة خلف الامام دی.

(۶) د حضرت امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ فَتَوٰی

حضرت امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ چې د حدیثو عظیم امام دی، دامام شاته قراءه ویل ناجایز بولي لکه مولوی عبدالرحمن (مشهور غیر مقلد عالم) په تحفة الاحوذی کې لیکي چې: (قال الزهري ومالك وابن المبارك

واحد واسحق یقره فیما اسر الامام فیہ ولا یقره فیما جهر به (تحفة الاحوذی / ج ۱ ص ۲۰۰ مغنی بن قدامه .
ص ۱۰۹ / کتاب القرائة / ص ۷۷۵ / شرح مقنع / ج ۲ / ص ۱۱] .

(۷) د حضرت امام اسحق بن راهویه رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوٰی

مولانا عبد الرحمن مبارکپوری پہ مذکورہ بالا عبارت کہی د اسحق بن راهویه رَحْمَةُ اللَّهِ هُم د امسلک بیان .
کہی دی چہ کوم د امام زہری ، امام مالک ، عبد اللہ بن مبارک او امام احمد بن حنبل رحمہم اللہ مذہب و . چہ
پہ جہری لمونخونو کہی یی ویل ندی پکار .

علامہ ابو الفضل شہاب الدین السید محمود الوسی بغدادی پہ خپل تفسیر روح المعانی کہی لیکي :
(وذهب قوم الي ان المأموم يقره اذا اسر الامام ولا يقره اذا جهر وهو قول عروة بن زبير و احمد واسحق . (روح
المعانی ص ۱۵۱) .

د علماؤ دیو جماعت مسلك دادی چہ مقتدی پہ سري لمونخونو کہی قرئت کولہ شي او پہ جہري
لمونخونو کہی جواز نہ لري دا قول د عروة ، احمد او اسحق دی .

(۸) د حضرت امام لیث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوٰی

د اهل مصر امام حضرت لیث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ هُم د امام شاته قرائت ویل ضروري نہ دی بللی لکه چہ ابن
قدامہ واثی (وهذا مالک في اهل الحجاز وهذا الثوري في اهل العراق وهذا الاوزاعي في اهل الشام وهذا الليث
في اهل مصر ما قالوا للرجل صلي وقرا امامه ولم يقره هو صلواته باطله) [مغنی بن قدامه ص ۶۰۶ (جلد ۱ /
شرح مقنع / ج ۲ / ص ۱۳] .

داد اهل حجاز امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ دی او داد اهل عراق ثوری رَحْمَةُ اللَّهِ دی ، او داد شام امام اوزاعی
رَحْمَةُ اللَّهِ دی او داد مصر لیث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ دی ، ددغه امامانو شخه یو ہم چاته د فِتْوٰی نده ورکړي چہ پہ
امام پسې باید قرائت وویل شي او که نہ لمونخ یی باطل دي .

مجتهدین ائمه خه واثی

(۱) د حضرت امام اعظم ابو حنیفه مسلک .

امام ابو حنیفه رَحْمَةُ اللَّهِ د امام شاته د قرائت کولو بالکل قائل نہ دی ، که هغه لمونخ جہري وي او که سري وي .

د تفسير ستاری د مؤلف دروغ :

د تفسير ستاری مؤلف د تفسير ستاری په (۲۵۶) نمبر صفحه کې ليکلي دي چې راشی زه تاسو ته وښاييم چې دامام صاحب په دې مسئله کې دوه قوله دي يو قديم او بل جديد . علامه شعراني رَحْمَةُ اللهِ بِهِ ميزان الکبری کې ليکلي دي چې دامام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ اوده د شاگرد امام محمد رَحْمَةُ اللهِ دا قول چې مقتدي به (الحمد لله) نه وائي دا قول قديم يعنې زورې دی . بيا امام صاحب او امام محمد له دغه قول څخه رجوع کړې ده . په نوي قول کې يې الحمد د مقتدي لپاره مستحبه او مستحسنه بللې ده . دده په روند تقليد کې همدغه خبره زمونږ د زمانې لामذهبه نياز محمد عرف امين الله پشاورې هم کړې ده (الحق الصريح ج ۴ ص: ۲۰۷)

(۱) لامذهبه دروغون چې دامام محمد تصانيف او د احنافو فقهاوو مشهور او متداول معتبرو کتابونو کې دا قول ونه موند، نو په سترگو کې يې خاورې اچول شروع کړل . د يو شافعی مسلک د کتاب ميزان الکبری چې د علامه شعراني رَحْمَةُ اللهِ کتاب دی په هغې يې حواله ورکړه . افسوس چې د احنافو کتابونه دنړې په کونجونو کې شرقاً و غرباً موجود دي . دامام محمد کتاب موطا امام محمد او کتاب الاثرأ، خوپه هرځای کې ملا وېړي بيا هم د دينه صرف نظر او اعراض کول د حيرانتيا او تعجب خبره ده .

ولې چې امام محمد په خپلو کتابونو کې دامسئله يو ځل نه بار بار تصريحاً او تفصيلاً ذکر کړی ده (عيان راجع بيان) د داسې ښکاره او واضحه کتابونو پرځای د يو بل مسلک د عالم کتاب ته رجوع کول دامطلب پرستي نده نوڅه ده ؟

ثانياً: د مؤلف د دروغ بې بنياده دي چې ده په ميزان الکبری باندې حواله ورکړې ده . ميزان د اول څخه تر اخره مطالعه شوی دی خو دامام صاحب څخه پکې داده قوله نشته . لامذهبه هوائي مرمې د علامه شعراني په سرويشتي ده . د مولانا ظفر احمد عثمانی تحقيق په اعلاء السنن کې همدادی چې په ميزان الکبری وغيره کتابونو د علامه شعراني کې بالکل دا خبره نشته .

ولم اظفر بهذا الكلام في كتب العلامة الشعراني من الميزان او كشف الغمة ورحمة الامة (اعلاء السنن ص ۹۳ و ۹۴)

اوس : تاسو هم ښه پوهیږئ چې دامام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ او امام محمد رَحْمَةُ اللهِ مسلک پخپله دامام محمد په تصانيفو او کتابونو کې ذکر دی

(۲) د حضرت امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ مَسْلُك

دامام محمد په مشهور کتاب، کتاب الآثار کې يې ليکلي دي چې: (قال محمد لا ينبغي ان يقرء خلف الامام في شئ من الصلوات) (کتب الآثار ص ۱۸۷)

دامام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ همدامسلك دی چې قرئت خلف الامام نشته په هيڅ لمونځ کې سري وي او که جهري.

په بل حای: امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ په کتاب الآثار کې فرمائي چې: (محمد قال اخبرنا ابو حنيفه قال حدثنا حماد عن ابراهيم قال ماقراء علقمة بن قيس فيما يجهر فيه وفيما لا يجهر فيه ولا في الركعتين الاخرين ام القرآن ولا غيرها خلف الامام قال محمد وبه ناخذ لا نرى القرائت خلف الامام في شئ من الصلوة يجهر فيه ولا لا يجهر فيه) (کتاب الآثار، ص ۱۶۴).

امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايي چې ماته امام ابو حنيفه خبر را کړی دی هغه فرمائي چې ماد حماد رَحْمَةُ اللَّهِ شخه اوريدلي دي، هغه د ابراهيم نخعی شخه روايت کوي، چې علقمه بن قيس دامام پسي قرئت نه لوستلو په سري او جهري لمونځونو کې او په دوو اخرو رکعتونو کې.

امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې همداز مونږ مسلك دی مونږ قرئت خلف الامام جايز نه گڼو که لمونځ سري وي يا جهري وي.

په بل حای کې: امام محمد په خپله موطا کې ليکي (ص ۴۳) (قال محمد لا قراءة خلف الامام فيما يجهر فيه ولا فيما لا يجهر فيه بذلك جاءت عامة الآثار وهو قول ابي حنيفه)

امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دامام شاته قراءه ويل نشته، که جهري وي او که سري وي، عام اثار وروايات په همدې دلالت کوي او دا قول دامام اعظم ابو حنيفه رَحْمَةُ اللَّهِ هم دی.

امام ابن الهمام: په فتح القدير (ص ۲۴۱ جلد ۱) کې ليکي: (والحق ان قول محمد كقولهما فان عباراته في كتبه مصرحة بالتجافي عن خلافه فانه قال في كتاب الآثار في باب القراءة خلف الامام بعدم الاسناد الى علقمة بن قيس انه ماقراء قط فيما يجهر فيه ولا فيما لا يجهر فيه .

قال وبه ناخذ لانري القراءة خلف الامام في شئ من الصلوة يجهر فيه اولا يجهر فيه وفي موطن بعد ان روى في منع القراءة في الصلوة ماروى قال قال محمد لا قراءة خلف الامام فيما يجهر فيه وفيما لا يجهر بذلك جاءت عامة الاخبار وهو قول ابي حنيفه (فتح القدير ج ۱ ص ۲۴۱)

حق خبره داده چي دامام محمد قول په عدم قرئت خلف الامام کي دشينونو په شان دی. ځکه دامام محمد په تصانيفو کي ددغه اختلاف صراحت نفی شوي ده.

امام محمد په کتاب الآثار باب القراءة خلف الامام کي دعلقمه بن قيس د ذکر کولو څخه بعد وويل چې علقمه په جهري اوسري لمونځونو کي دامام شاته قراءه ندی ويلي اونه يې جواز ورکړی دی امام محمد رَحْمَةُ اللهِ ددينه بعد بيا وفرمايل چې همداز مونږ مسلک هم دی چې دامام شاته په جهري اوسري لمونځونو کي د قراءه ويلو د جواز قائل بالکل نه يو. په (موطن امام محمد) کي هم امام محمد رَحْمَةُ اللهِ دامام شاته د قراءه ويلو د ممانعت روايات ذکر کړي او ويلي دي چې دامام شاته په جهري اوسري لمونځونو کي قراءه ويل ندي پکار، اکثره روايات د ممانعت راغلي او دامام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ مذهب هم دی.

دامام ابو حنيفه رَحْمَةُ اللهِ او امام محمد مسلک چې صراحتاً واضحه دامام محمد په کتابونو کي ذکر دي. ددې پريځودل او ديو بل سپک عالم د کتاب نه استدلال کول، سره ددې چې دغه حواله هم غلطه ده د شعراني په کتاب کي وجود نه لري، اتهايي بې انصافي ده اتهائي دروغ دي (فالي الله المشتكي)

ثانياً: بالفرض که دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ دا قول چې په سري لمونځونو کي مستحسنه او مستحبه ده صحيح ثابت شي.

نوپه دې د مخالفينو مدعانه ثابتېږي، ځکه غير مقلدين خودا دعوی کوي چې دامام شاته په جهري او سري لمونځونو کي الحمد لله ويل فرض دي او دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ د مفروض عبارت څخه زيات نه زيات استحباب ثابتېږي هغه هم په سري لمونځونو کي، نوپه دې قول دامام محمد رَحْمَةُ اللهِ د غير مقلدينو دا دعوی چې مقتدي په جهري اوسري لمونځونو کي که فاتحه ونه وايي لمونځ يې نه کيږي. څرنگه ثابتېږي؟ دعوی او دليل کي خو مطابقت شرط دی (هغه مطابقت دلته نشته).

(۳) حضرت امام مالک رَحِمَهُ اللهُ مَسْلُک

امام دارالہجرت حضرت امام مالک رَحِمَهُ اللهُ هُم د امام شاتہ پہ جہری لمونخونو کي دمقتدي د سورة فاتحي لوستلوته حق او واجب ندي ويلي اوپہ سري لمونخونو کي يي اکرکه اجازت ورکړي دی لکن واجب اوفرض يي ورته ندي ويلي لکه امام مالک چي په موطا کي ليکلي (ص ۲۹)

قال يحيى سمعت مالكا لا مرعندنان يقرء الرجل وراء الامام فيما لا يجهر فيه الامام بالقراءة ويترك القراءة فيما يجهر فيه الامام بالقراءة .

دامام مالک رَحِمَهُ اللهُ مشهور شاگرد امام يحيى رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي مادامام مالک رَحِمَهُ اللهُ خخه اوريدلي دي چي ويل به يي چي زمونږ مسلک دادی چي دمقتدي لپاره د سورة فاتحي ويل دامام شاتہ په سري لمانځه کي دي اوپہ جہري کي يي نه ويل دي .

مشهور غير مقلد عبدالرحمن مبارکپوری ليکلي دي : (وقال الزهري ومالك وابن المبارك واحدا واسحق يقرء فيما اسرفه ولا يقرء فيما يجهر به) (تحفة الاحوذی ص ۲۵۷ ج ۱)

امام مالک ابن المبارک رَحِمَهُ اللهُ ، امام احمد رَحِمَهُ اللهُ او امام اسحق رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي په سري لمونخونو کي مقتدي قراة ويلي شي اوپہ جہري لمونخونو کي دمقتدي لپاره قراة بالکل نشته .

امام موفق الدين بن قدامه حنبلي ليکلي دي : (وجملة ذلك ان القراءة غير واجبة علي المأموم فيما جهر به الامام ولا في ما اسرئض عليه احد في رواية الجماعة وبذلك قال الزهري والثوري وابن عيينه ومالك وابو حنيفة واسحق) (مغني ابن قدامه ، ص ۶۰۹)

حاصل دکلام داشو چي د امام مالک رَحِمَهُ اللهُ په نزد په مقتدي باندي قرئت واجب نه دی نه په جہري لمونخونو کي او نه په سري لمونخونو کي . [تحفة الاحوذی ج ۱ / ص ۲۵۷] .

امام احمد په صراحت سره دا ويلي دي چي يو جماعت په دې ترک القراة خلف الامام باندي قول کوي ، د امام زهري امام سفيان ثوري ، سفيان بن عيينه ، امام مالک ، امام ابو حنيفة او د امام اسحق رحمهم الله هم دغه مسلک دي .

دمذکوره واضحه الفاظو خخه د نصف النهار د آفتاب په شان معلومه شوه چي دامام مالک په نیز په سري او جہري لمونخونو کي قراة دمقتدي لپاره واجب ندي .

په جهري لمونځونو کې خو منعه دی دده په نزد او په سري لمونځونو کې صرف د جواز حکم ورکوي.

(۴) د حضرت امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه مسلک

شوافع علماء په خپلو کې اختلاف لري، څوک څه وائي او څوک څه، خو مناسب به دا وي چې دنورو علماءو د مختلفو اقوالو د پيش کولو پر ځای خپله د امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه کتاب ته ورشو. د امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه يو کتاب دی د (کتاب الأم) په نوم او دا کتاب د امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه د نويو تصانیفو څخه دی چې په مصر کې يې ليکلي دي، له دې وجهې نه که دده په بل کوم زور (قدیمی) کتاب کې ددې قول خلاف وي نو دا قول به دهغې لپاره ناسخ وي.

امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه په خپل کتاب کې ليکي چې: (و نحن نقول كل صلاة صليت خلف الامام والامام يقرء قراة لا يسمع فيها قرء فيها) (کتاب الام ص ۱۵۳، ص ۷)

ترجمه: مونږو ايوهر لمونځ چې د امام شاته ادا کيږي او امام داسې قرءه لولي چې مقتدي يې نه اوري نو مقتدي به قرءه لولي.

د امام شافعی ددې عبارت څخه صافه ستره معلومه شوه چې د مقتدي لپاره د سورة فاتحې لوستل په جهري کې درست ندي، فرضيت خو لا په ځای پرېږده، مقتدي صرف په هغه لمونځونو کې چې سري وي فاتحه ويلی شي امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه (قراة لا يسمع) قيد مقتدي ته خپله وظيفه ورکړه. د امام شافعی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه مذکوره عبارت چې واضحه او صاف صريح دی بيا هم چې څوک ده ته د وجوب قول منسوبوي نو د حقائقو څخه سترگې پټوي، په خپلو خيالي فکرونو او وهمي تصورو نو کې د وې پاتې دي، د سترگو څخه دی د تعصب چشمي لرې کړي، دا څرک د مسؤليت احساس دې وکړي. انشاء الله چې حقيقت به ورته څرگنده شي.

ابن قدامه حنبلي رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْه ليکي چې: (و جملة ذلك ان القراة غير واجبة على المأموم فيما يجهر به الامام ولا فيما أسر به. نص عليه احمد في رواية الجماعة. و به قال الزهري والثوري و ابن عيينه و مالك و ابو حنيفة و اسحق رحمهم الله. و قال الشافعي و داود لعموم قوله عليه الصلاة والسلام: لا صلاة لم لم يقرء بغاتحة الكتاب غير انه خص في حال الجهر بالامر بالانصات ففما عداه يبقى على العموم). [مغني ابن قدامه/ ج ۱/ ص ۶۰۹].

د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ مَسْلُك

امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ هُم په جهري لماتخه کې د امام شاته د قراءه کولو د جواز قائل ندی، بلکې امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ په جهري لمونځونو کې قراءه کول شاذ او خلاف اجماع بللې دی لکه ابن تیمیه چې فرمائي: (بخلاف وجوبها في حال الجهر فانه شاذ حتى نقل احمد الاجماع علي خلافه) (فتاوی ابن تیمیه ص ۱۷۶ ج ۱) ترجمه: یعنی سورة فاتحه ته د امام پسې په جهري لمونځونو کې واجب ویل شاذ او نادر قول دی، تردې چې امام احمد د دې قول په خلاف اجماع ذکر کړې ده.

امام موفق الدين بن قدامه ليکي: (وجملة ذلك ان القراءة غير واجبة علي المأموم فيما جهريه الامام ولا فيما يجهر به نص عليه احمد في رواية الجماعة) (مغنی بن قدامه ص ۶۰۸ ج ۱).

حاصل د کلام داشو چې د امام شاته په جهري لمونځونو کې سورة فاتحه لوستل واجب ندي نه په جهري اونه په سري لمونځونو کې امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ هُم په دغه خبره باندې صراحت کړی.

مشهور غير مقلد عبد الرحمن مبارکپوری ليکلي په تحفة الاحوذی ص ۲۵۷ کې (قال الزهري ومالك وابن المبارك واحمد واسحق يقرء فيما اسرفيه ولا يقرء فيما جهريه).

دغه مذکوره امامان صاحبان وائي چې په جهري لمونځ کې يې نشي لوستلی او په سري لمونځ کې لوستلی شي جوازاً.

په يوبل ځای ليکي: (وکذلك الامام مالک واحمد لم يكونوا قائلين بوجوب قراءة الفاتحة خلف الامام في جميع الصلوة) (تحفة الاحوذی ص ۲۵۷ ج ۱) همدارنگې عبدالله ابن المبارک او امام مالک امام احمد رحمهم الله هم د امام شاته په ټولو لمونځونو کې د قراءه خلف الامام قائل نه و.

د پيران پير حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ فَتْوٰی

حضرت پيران پير عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ د مقتدي لپاره قراءه درست نه بولي: (ان كان مأموماً ينصت الي قراءه الامام ويفهمها) (غنية الطالبين، ص ۲ ج ۱)

که لمونځ گوزار مقتدي و نو د امام د قراءه لپاره بايد چپ شي او دده لپاره د امام د تلاوت د اوريدلو کوکش لازم دی.

د حضرت شيخ د ظاهري الفاظو څخه دا خبره د شيشی پشان ظاهري پري چې دمقتدي وظيفه په ټولولمونځونو کې داده چې په ډيره خاموشۍ سره دامام قراة واوري او په خپله خاموش او غلې اوسېږي.

د ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ فُتُو

وايضافا لمقصود بالجهر استماع المأمونين ولذا يؤمنون علي قراة الامام في الجهر دون السري فاذا كانوا مشغولين عنه بالقراة فقد امان يقره علي قوم لا يسمعون لقراة وهو بمنزلة من يحدث من لا يسمع الحديث ويخطب من لا يسمع لخطبته وهذا سفه تنزه عنه الشريعة ولها زوري في الحديث مثل الذي يتكلم والامام يخطب كمثل الحمار يحمل اسفارا فهكذا اذا كان يقرأ والامام يقره عليه : هكذا ذكر في فتاواه تحت مسئله القراة خلف الامام . (ج ۱۲ ص : ۱۶۷ وتنوع العبادات ص : ۸۶).

او همدارنگې دامام د جهري لوستلو څخه مقصد مقتديانوته وراورول دي د همدې وجهې څخه مقتديان دامام په قراة باندې امين وائي په جهري لمانځه کې نه په سري کې ، نو که مقتديان هم سورة فاتحه لولي ، نو ددې مطلب دارا وځي چې امام ته به امر شوی وي چې داسې خلکو ته قراة واوري چې هغوی ورته غوږ نه نيسي او ددې داسې مثال دی لکه یو سري چې د داسې خلکو سره خبرې کوي چې غوږ ورته نه نيسي او داسې خلکو ته خطبه وائي چې غوږ ورته نه نيسي ، داسې خبرې کول او داسې خطبه لوستل حماقت دی چې شريعت مطهره ورباندې حکم نه کوي .

په يو حديث کې راغلي دي چې څوک دامام د خطبې په وقت کې خبرې کوي هغه د هغه خرپه شان دي چې کتابونه پرې بار شوي وي نو همدارنگې هغه څوک دی چې دامام شاته قراة کوي .

حاصل داچې :

- (۱) - دا حنا فوپه نيز دامام پسې د فاتحې لوستل په هر لمونځ (جهري اوسري) کې مکروه تحریمي دی .
- (۲) - دامام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ په نيز په جهري لمونځونو کې دامام شاته قراة کول ممنوع دی او په سري لمونځونو کې هم واجب نه دي بلکې صرف اجازت يې شته .
- (۳) - دامام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ په نيز دامام پسې فاتحه لوستل شاو دا جماع څخه مخالف دی او په سري لمونځونو کې هم واجب نه دي .

(۴) - دامام شافعی رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ نيز په جهري لمونخونو کې دامام پسي قراءه نشته او په سري لمونخونو کې صرف اجازت دی و جوب دلته هم نشته.

نومحترم ولو ستونکو د غیر مقلدینو مذهب چې دامام پسي دفاتحي لوستلوته په هر لمونځ کې فرض او واجب وائي هم د قران سره مخالف دی او هم د حدیثو سره او هم د تابعینو او تبع تابعینو دا قولو سره حتی د داود ظاهري سره هم مخالف دی ځکه چې داود ظاهري هم ورته فرض نه وائي. (احسن الکلام بحواله مغنی ابن قدامه جلد اول ص ۶۰۹)

کله چې غیر مقلدینو د احنافو په خلاف یو محاذ جوړ کړ و او د احنافو د لمونځونو د فاسد کیدو اعلان یې وکړ نو د هند علماوو د دوی په جواب کې بې شمیره کتابونه ولیکل مولانا عبدالحی لکنوی رَحْمَةُ اللَّهِ (امام الکلام فی القراءه خلف الامام) او ددې حاشیه (غیث الغمام فی القراءه خلف الامام) ولیکلو.

مولانا محمد قاسم نانوتوي رَحْمَةُ اللَّهِ (الدلیل المحکم فی ترک القراءه للمؤتم) او (توثیق الکلام فی ترک القراءه خلف الامام) ولیکل او مولانا رشید احمد گنگوہی رَحْمَةُ اللَّهِ (هدایه المعتدی فی قراءه للمقتدی) ولیکل. او مولانا احمد علی سهارنپوری رَحْمَةُ اللَّهِ (الدلیل القوی علی ترک القراءه للمقتدی) ولیکه. او علامه شیخ محمد هاشم سندی رَحْمَةُ اللَّهِ (تنقیح الکلام فی القراءه خلف الامام) ولیکه. او علامه ظهیر حسن نیموي رَحْمَةُ اللَّهِ ډیرې رسالې ولیکلې. بیا وروسته شاه صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ په فارسي ژبه یوه رساله ولیکه په نامه د (فصل الخطاب فی مسئله أم الكتاب)، بیا یې دوه رساله په عربي ولیکه په نامه د (خاتمة الخطاب فی مسئله فاتحة الكتاب). بیا مولانا ظفر احمد عثمانی رَحْمَةُ اللَّهِ په اعلاء السنن کې فاتحة الکلام فی القراءه خلف الامام ولیکله، بیا د ټولو څخه وروسته مولانا سرفراز خان صفدر صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ د (احسن الکلام فی ترک القراءه خلف الامام) په نوم یو کتاب په دې موضوع ولیکه چې دې کتاب ته په دې موضوع د بحثونو تر ټولو ښه او جامع ذخیره ویلی شي. او ددې څخه علاوه که څوک د لاه مذهب په باره کې پوره معلومات غواړي نو د علامه محمد امین صفدر او کاروي رَحْمَةُ اللَّهِ کتابونه دي وگوري، چې ډیر جامع کتابونه پکې (تجلیات صفدر) او (مجموعه الرسائل) دي.

په امام پسي د فاتحي دلوستلو د قائلينو دعوه او دلايل

د لامذهبو دعوي د ټول امت په خلاف داده چې د مقتدي لپاره په هر ركعت كښي د سورة فاتحي لوستل فرض او يا واجب دي. او د دي دلوستلو څخه بغير ئي مونځ نه كيږي.

امام المناظرين حجة الله في الارض مولانا محمد امين صفدر او كاروي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې حنفي مناظر ته پكار دي چې د مناظرې په ميدان كښي د غير مقلدينو څخه د دعوي د تفصيل لپاره د لاندنيو خبرو وضاحت وغواړي.

(۱) په يوه شپه او ورځ كښي د امام پسي اولس (۱۷) ركعتونه مونځ كيږي، په دي كښي په يوولسو (۱۱) سري ركعتونو كښي د مقتدي لپاره د امام قراءت كافي نه دي. نه ده سورة فاتحي قراءت ورته كافي دي، او نه د باقي سورة. له دي وجي په مقتدي باندې په دي يوولسو ركعتونو كښي د سورة فاتحي لوستل فرض دي، او د باقي سورة لوستل ورته مستحب دي.

(۲) په شپږو جهري ركعتونو كښي د امام سورة فاتحه د مقتدي لپاره كافي نه ده. له دي وجي په مقتدي باندې ئي په سكتاتو كښي مستقلاً لوستل فرض دي. او بغير د دي څخه ئي مونځ نه كيږي. او باقي سورة چې امام ولوستل نو د مقتدي لپاره كافي دي له دي وجي مقتدي ته د باقي سورة لوستل حرام دي.

(۳) كله چې فاتحه په سكتاتو كښي فرض شوه، نو سكتات موقوف عليه، د فرضو شو، او موقوف عليه د فرض فرض وي، نو په امام باندې سكتات فرض دي. ځكه چې كه امام سكتات ونه كړي، نو مقتدي به سورة فاتحه په كوم وخت لولي؟

(۴) كوم سري چې د امام پسي د ركوع په حالت كښي اقتداء وكړي. دده څخه دا فرض ساقط دي. او كه نه؟

(۵) كوم مقتدي چې مستقلاً فاتحه ونه لولي د هغه مونځ باطل دي؟
مطالبه: لامذهبان دي صرف يو آيت او يا يو حديث وښائي چې په هغي كښي د لامذهبو دا پوره دعوه

موجوده وي.

قراڻي دلائل:

د انصاف او د ديانت تقاضا خودا وه. چې لکه څرنگه چې مونږ د بي شماره صحابه و او د تابعينو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د تبع تابعينو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ څخه د اذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتوا ترجمه او تفسير را نقل کړو. چې دا د ممانعت د قرات خلف الامام په باره کښي نازل شوي دي. نو همدارنگه دي غير مقلدينو هم د خپلي دعوي د اثبات لپاره يو ايت او د دي ترجمه او تفسير کم از کم صرف د يو صحابي څخه په صحيح سند باندې پيش کړي وي. چې د فلاني ايت په باره کښي فلاني صحابي وائي چې د دي شان نزول دا دي چې قرات خلف الامام فرض دي. ليکن يقين وکړئ چې د دنيا د کتابخانو په هيڅ کوم اسلامي کتاب کښي دا خبره نه شته. چې فلاني صحابي يا تابعي ويلي دي چې د فلاني آيت شان نزول دا دي چې قرات خلف الامام فرض دي. که څوک د يو ايت په باره کښي د يو صحابي روايت داسي پيش کولي شي نو راميدان ته دي شي. (هل من مبارز يبارزني).

ليکن د دي سره سره هم مجوزين د قرات خلف الامام د يو څو آيتونو څخه د استدلال ناکام کوشش کړي دي.

اول آيت: ان ليس للانسان الا ما سعى - پ ۲۷ سورة نجم رکوع ۲

د دي څخه معلومېږي چې د امام قرات صرف د امام لپاره دي او د مقتدي لپاره د مستقلي سورة فاتحه د لوستلو ضرورت دي.

الجواب:

(۱) د هيڅ صحابي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او يا تابعي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ څخه نه ده ثابته چې د دي آيت شان نزول شي قرات خلف الامام کړولي وي.

(۲) په دي آيت کښي نه د فاتحي لفظ شته، نه د خلف الامام لفظ شته. نه امام لفظ شته او نه د مقتدي لفظ شته، نو د دي آيت د لامذهبو د دعوي سره هيڅ تعلق نه شته.

(۳) په مازاد علي الفاتحه کښي ولي د امام قرات د مقتدي لپاره کافي دي؟ د امام ستره ولي د مقتدي لپاره کافي ده؟ کله چې مقتدي د امام سره د رکوع په حالت کښي شريک شي نو هلته ولي د امام سورة فاتحه د

مقتدي لپاره كافي ده؟ په جهري مونځونو كښي امام په جهر باندي فاتحه لولي او غير مقلدين مقتديان شي په پټه لولي. دلته ولي د امام جهر د مقتديانو لپاره كافي دي؟

(۴) د آيت كريمه معني دا ده چې په كومو كارونو كښي چې نيابت او وكالت كار نه وركوي لكه د توحيد عقیده د رسالت عقیده، د معاد عقیده، او نور اصولي امور، نو هلته هر سړي ته خپل عمل او خپله عقیده په كار وړ شي د بل چا عقیده او عمل ورته نه كافي كيږي.

چې په كومو كارونو كښي چې نيابت او وكالت صحيح وي په هغي كښي هم په اصل كښي موكل ته د خپلي سعي او كوشش بدلله رسيږي. او د هغه سعي دا ده چې ده د ځان لپاره وكيل او نائب منتخب كړي دي. نو ساعي كله موجد وي كله عامل وي كله داعي وي او كله سبب وي.

دوهم آيت: واذكر ربك في نفسك تضرعاً وخفية..... الاية.

لامذهبان وائي چې د دي آيت معني دا ده چې فاتحه په زړه كښي پټه پټه واي. خير الكلام ص ۶۸

الجواب (۱): د دي آيت كه دا شان نزول وي. نو دا به د صحابه وو، او د تابعينو او د جمهور و سلفو او د خلفو څخه هيشكله پټ نه وو پاتي شوي.

(۲) لامذهبان كه وائي چې دا آيت عام دي سورة فاتحي ته هم شامل دي، نو بيا شي ولي باقي سورة ته هم نه شاملوي؟ او ولي د باقي سورة په زړه كښي پټ پټ نه وائي؟

(۳) امام سيوطي رحمه الله په تبيجه الفكر كښي ليكلي دي چې د دي آيت څخه مراد ذكر قلبي دي. ذكر لساني نه دي مراد. كذا في الدليل المبين ص ۳۶۱

(۴) كه په طريقي د فرض المحال و منو چې دا آيت د مانځه په باره كښي نازل شوي دي. نو بيا مونږ وايو چې په ديكي منفرد او امام ته د قراة حكم دي. كما يدل عليه واذكر - ولا تكن - څكه چې دا صيغي د مفرد دي. او د مقتديانو حكم په مخكي آيت كښي په صيغي د جمع سره ذكر شوي وو. چې فاستمعوا له وانصتوا - لعلكم ترحمون.

(۵) حافظ ابن كثير رحمه الله فرمائي چې د مقتديانو د قراة لپاره د دي آيت څخه استدلال بعيد مناف للانصت المامور به. تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۲۸۲

فان قيل: چې دا تفسير د زيد بن اسلم رَحْمَةُ اللَّهِ خُخه را نقل شوي دي.

قلنا: دا تفسير روايه او درايه غلط دي. درايه ځكه غلط دي چې ابن كثير ورته بعيد او منافي للانصات ويلي دي. همدارنگه د زيد بن اسلم رَحْمَةُ اللَّهِ خُخه روايت دي چې: كانوا يقرون خلف الامام فنزلت واذا قرئ القرآن الاية. مغني ج ۱ ص ۶۰۵ نو د ده څخه په صحيح سندو باندې منع د قراءت خلف الامام روايت شوي ده.

او روايه ځكه غلط دي چې د دي تفسير په سند كښي عبد العزيز بن محمد رَحْمَةُ اللَّهِ سَيِّئ الحفظ. او خطا كاري. ابو ذرعه رَحْمَةُ اللَّهِ ليكي چې سَيِّئ الحفظ. امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې يخطي، ابن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې يغلط، او ساجي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې كثير الغلط. تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۳۵۴

دويم آيت: ولا تزر وازرة وزر اخري. ب ۱۰ بني اسرائيل ۲

الجواب: (۱) د آدم عَلَيْهِ السَّلَام څخه نيسولي ترد انگرېزانو د دوري پوري په كوم كتاب كښي راغلي دي. چې جائز كار ته شي وزر ويلي وي؟ جائز او فرض كار عبادت وي. او په دي آيت كښي وزر ذكر شوي دي. كه نه شي پيش كولي نو بيا خو لږ د خپل ضمير څخه وشرمېږئ.

(۲) آيا سورة فاتحه وزر دي او كه مازاد علي الفاتحه؟ په يو سلو څوار لسو سورتونو كښي يواځي سورة فاتحي ته ولي وزر وائي؟

څلورم آيت: ومن اعرض عن ذكرى فان له معيشةً ضنكاً. الاية نو څوك چې د سورة فاتحي د لوستلو څخه اعراض كوي هغه د دي وعيد مستحق دي.

الجواب (۱) دا اذا قرئ القرآن آيت چې په اجماع د امت او د صحيحو رواياتو مطابق د قراءت خلف الامام په باره كښي نازل شوي دي. هلته لا مذهبان وائي چې نه دا د كفارو په باره كښي نازل شوي دي. او دا آيت چې بالاتفاق د كفارو او د منافقينو په باره كښي نازل شوي دي. نو دلته لا مذهبان وائي چې نه دا د قراءت خلف الامام په باره كښي نازل شوي دي.

(۲) آيا لا مذهبانو! دا اذا قرئ القرآن فاستمعوا له وانصتو څخه اعراض نه دي كړي؟ او خپله د دي آيت مصداق نه دي گرزېدلي؟

بعضي لاهذهانو د قاقرو ما تيسر من القران خخه هم استدلال كړي دي ليكن مخكي ذكر شو چې هغه آيت د تهجد و د مانخه په باره كښي نازل شوي دي .

له احاديثو خخه استدلال

(۱) د حضرت عبادۀ بن صامت ؓ حديث:

د قراة خلف الامام د قائلينو تر ټولو د اعتماد وړ او قوي دليل د حضرت عبادۀ بن صامت ؓ حديث دی .
 (قال صلي رسول الله ﷺ الصبح فنقلت عليه القراءة فلما انصرف قال اني اراكم تقرءون وراء امامكم قال قلنا يا رسول الله ﷺ اي والله قال لا تفعلوا الا بام القراء ان فانه لاصلوة لمن لم يقرء بها)
 عبادۀ بن صامت ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ د سهار لمونځ وکړ، نو قراة ورباندې دروند شو، چې کله دلمانخه خخه فارغ شونو ويې فرمايل چې زه گورم تاسو چې د امام پسې قراة کوئ! مونږ جواب ورکړو چې هو قسم دی چې مونږ د اکاړ کړی دی! رسول الله ﷺ ورته و فرمايل چې بيا د امام پسې قراة مکړئ! بغير د الحمد لله خخه (يعني: ا په امام پسې لولئ) خکه نشته دی لمونځ دهغه چا پاره چې الحمد لله ونه لولي .
الجواب :

د عبادۀ بن صامت ؓ دا حديث په ديو طريقو روايت شوی دی .

(الف) په صحيحينو کې مرفوع روايت دی چې: (ان رسول الله ﷺ قال لاصلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب) [بخاری ج ۱ ص ۱۰۴ / مسلم ج ۱ ص ۱۶۹].

رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: نه صحيح کيږي لمونځ دهغه چا چې الحمد لله ونه لولي .

(ب) دا حديث په مصنف ابن ابی شيبه او طحاوی په احکام القرآن کې او علامه ابن تيميه رحمه الله پخپله فتاوی کې د محمود بن الربيع خخه نقل کړی دی .

قال صليت صلوة والي جنبي عبادۀ بن صامت قال فقرء بفاتحة الكتاب قال فقلت له يا ابا الوليد الم اسمع تقرء بفاتحة الكتاب ؟ قال : اجل ، انه لاصلوة الا بها ، لفظه لابن ابی شيبه . (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۳۷۵) (فتاوی ج ۲ ص ۱۷۸)

محمود بن الربيع رحمه الله فرمائي چې ماد عبادۃ بن صامت رحمه الله په څنگ کې لمونځ کولو نو هغه دامام پسرې الحمد لله لوستله، ماترې پوښتنه وکړه چې تادامام پسرې الحمد لله ولوستله؟ هغه وفرمايل هو! دهغه چالمونځ ندی صحيح چې الحمد لله ونه لولي.

(ج) داحديث کريمه په ترمذی کې په هغه الفاظو مروی دی چې مونږ اول وليکل چې: (قال صلي رسول الله ﷺ الصبح فنقلت عليه القراءة فلما انصرف قال اني اراكم تقرؤن وراي امامكم قال: قلنا يا رسول الله! اي والله! قال: لا تفعلوا الا بأمر القرآن فانه لا صلوة لمن لم يقرئها).

په دې درې طريقو کې اوله طريقه صحيح ده، لکن ددې حديث څخه ددوی استدلال نه صحيح کيږي، ډېروو جهونه په دې حديث کې د مقتدي لفظ نشته او نه د خلف الامام، نو ددې حديث څخه د مقتدي د قرائت خلف الامام له پاره استدلال څرنگه صحيح شو؟

فان قيل: چې په دې حديث کې د (مَنْ) لفظ عام دی، مقتدي ته هم شامل دی.

قلنا: د (مَنْ) لفظ په عموم کې نص قطعي نه دی، ځکه چې ډېر کرښې په دې کې تخصيص مراد وي، لکه: (۱) (ويستغفرون لمن في الارض) [سورة شوری] حالانکه دا استغفار يواځې د مؤمنانو له پاره دی. (۲) (ءامنتم من في السماء) [سورة تبارک] دلته د لفظ د (من) څخه يواځې الله مراد دی. (۳) حضرت رسول الله ﷺ فرمايي چې: (لتبعن سنن من كان قبلكم) [بخاری ج ۲ / ص ۱۰۸۸] دلته له (من) څخه يواځې يهود او نصاري مراد دي. (۴) ملا جيون فرمايي چې: (ما و مَنْ يَحْتَمِلَانِ الْعُمُومَ وَالْخُصُوصَ) [نور الانوار / ص ۷۵]. (۵) سيد شريف فرمايي چې: (الموصولات لم توضع للعموم بل هي للجنس يَحْتَمِلُ الْعُمُومَ وَالْخُصُوصَ) [شرح مواقف ج ۲ / ص ۱۵۸].

نو کله چې د (مَنْ) کلمه په عموم کې قطعي نص نه شو، نو دا د چاپه حق کې ده؟ مونږ په کلکو دلايلو سره دا ثابته کړه چې: دا د امام اود منفرد په باره کې ده. انشاء الله.

(۱) سفیان ابن عيينه رحمه الله فرمائي چې: (لمن يصلي وحده) ابوداود ج ۱ ص ۱۱۹) داد هغه چاپه باره کې دی چې ځانته لمونځ کوي.

همدارنگه امام اسماعيلي چې په شوافعو کښي لوي امام وو تذکره ج ۵ ص ۱۴۹ فرمائي چې دا حديث منفرد په باره کښي دي. بذل المجهود ج ۲ ص ۵۲

همدارنگه امام موفق الدين ابن قدامه الحنبلي ليکي چې اما حديث عبادۀ رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ الصَّحِيح فمحمول علي غير المأموم و کذا لک حديث ابي هريرة رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ . مغني ج ۱ ص ۶۰۶
يعني د عبادۀ رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ صحيح حديث او د ابو هريرة رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ حديث د مقتدي په باره کښي نه دي . بلکه د امام او د منفرد په باره کښي دي .

همدارنگه امام شمس الدين فرمائي چې : فالحديث الاول الصحيح محمول علي غير المأموم وكذلك حديث ابي هريرة رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ . شرمقنع للكبير ج ۲ ص ۱۲ .

او د دوي څخه علاوه حضرت جابر بن عبد الله رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ فرمائي چې حديث د لاصلوة لمن يقرأ بفاتحة الكتاب فصاعداً . د منفرد په باره کښي دي . موطا امام مالک ص ۲۸ په بعضي چاپونو کښي ص ۶۶ دي . ترمذي ج ۱ ص ۴۲ و قال هذا حديث حسن صحيح ، او حضرت عبد الله بن عمر رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ فرمائي چې دا د منفرد په باره کښي دي . موطا امام مالک ص ۲۹ و في البعض ص ۶۸ . همدارنگه امام احمد بن حنبل رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ فرمائي چې دا د منفرد په باره کښي دي . ترمذي ج ۱ ص ۴۲ .

اعتراض : مبارکپوري اعتراض کړي دي چې حديث (من) د لفظ له وجي عام دي . نو د دي تخصيص به په کتاب او په سنت باندې صحيح وي . د امام احمد رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ او د سفيان بن عيينه رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ په قولونو باندې نه دي صحيح .

الجواب : مبارکپوري يواځي د سفيان بن عيينه رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ او د امام احمد رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ نومونه ذکر کوي . او د جابر رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ او د عبد الله بن عمر رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ نومونه نه اخلي . صرف خپلو ملگرو ته موقته تسلي ورکوي .
(۲) مخکي آيتونه او حديث او د لغتو د امامانو قولونه وليکل شو چې کلمه د (من) په عموم کښي نص نه وي .

(۳) د دوي دا خبره چې دا حديث د منفرد په باره کښي دي خپله د همدې حديث د فصاعداً - د مازاد - او ماتيسره وغيره الفاظو څخه په استدلال باندې بناء ده ، لکه په دوهمه او دريمه توجيه کښي به چې راشي .

(۴) د جمهورو مسلمانانو په دي اتفاق دي چې کوم مقتدي چې د امام سره د رکوع په حالت کښي شريک شي نو ده نه پخپله سورة لوستلي ده او نه شي د امام څخه اوريدلي ده ، ليکن بيا هم د ده د رکعت صحيح دي .

امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ همداخبره کوي . کتاب الام ج ۱ ص ۸۷ . نووي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۳۵ امام ابن تيميه همداخبره کوي . منهاج السنة ص ۵ .

او همداد امام مالک ، امام شافعي ، سفيان ثوري ، امام اوزاعي ، امام ابو ثور ، امام احمد بن حنبل ، امام اسحق بن راهويه رَحِمَهُمُ اللهُ ، او په صحابه و و کنبی حضرت علي رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ حضرت ابن مسعود رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُما حضرت زيد بن ثابت رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ او د حضرت عبداللہ بن عمر رَحِمَهُمُ اللهُ عَنْهُما مسلک دي . امام الکلام ص ۶۰ و او جز المسالك ج ۱ ص ۲۴۰ و اعلاء السنن ج ۴ ص ۳۲۹]

او همدامسلک دلامذهبو مشرانو هم مختاره کړي دي . وگوره [بدور الاهله ص ۶۵ و دليل الطالب ص ۲۴۳ از نواب صديق حسن خان ، و نیل الاوطار ج ۲ ص ۱۱۳ للشوکانی و تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۶۱ للمبارکپوري . و عون المعبود ج ۱ ص ۲۳۴ لشمس الحق عظیم ابادي] .

نودا تخصیص دلامذهبو په شمول ټولو مسلمانانو کړي دي . دلته ولي د من د لفظ په عموم باندې قول نه کوی؟

۵) همدارنگه گونگي چې سورة فاتحه نه شي لوستلې هغه هم د دي حديث څخه مستثني دي .

لامذهبان وائي چې د معذور حکم جدا دي . ليکن مونږ وايو چې هر څرنگه وي د دي لفظ د من څخه مستثني شو . او د عموم قانون مات شو .

دوهمه توجیه: شاه صاحب په (فصل الخطاب فی مسئله ام الكتاب) کې بهترینه علمي توجیه کړې ده ، حاصل يې دادی چې : کوم افعال بلا واسطه متعدي وي ، هغه افعال په واسطه د باء سره هم متعدي کيدلې شي ، البته په دواړو صورتونو کې په معنی کې فرق وي ، ځکه چې کله بلا واسطه متعدي وي ، نو هلته مفعول به کل مفعول وي ، يعنې په مفعوليت کې ورسره بل څه شریک نه وي . او چې کله په واسطې د باء متعدي وي نو هلته مفعول به بعض مفعول وي ، يعنې په مفعوليت کې ورسره بل څه شریک وي . نو قرء چې کله متعدي بالذات وي مفعول به يې ټول مقروء وي او چې کله متعدي وي په واسطې د باء سره نوم مفعول به يې بعضي مقروء وي ، يعنې مفعول به به هم لوستلې شي او بل څه به هم ورسره لوستلی شي .

لکه دنبی کریم ﷺ دقرائت بیان چې کيږي نو په بعضې احاديثو کې داسې الفاظ راځي چې: یقرء بالطور (بخاری ج ۱ ص ۱۰۶) (قرء فی المغرب بالطور) (بخاری ج ۱ ص ۱۰۵) کان یقرء فی الفجر ب ق والقراءان المجید (مسلم ج ۱ ص ۱۸۷)

په دې احاديثو کې قرء متعدی دی په واسطې د باء سره، معنی یې داده چې نبی کریم ﷺ یواځې سورة طور او سورة (ق) ندی لوستلي، بلکې ددې سره یې سورة فاتحه هم لوستلې ده، ددې په خلاف په یو حدیث کې قرء متعدی بالذات دی: (قرء علیهم سورة الرحمن) [ترمذی ج ۲ ابواب التفسیر سورة الرحمن]

نو ددې معنی داده چې یواځې سورة رحمن یې ولوستلو، دا قاعده د زمخشری په کتاب (المفصل) کې ذکرده او په تفسیر کشف کې د (هزي اليک بجذع النخلة) د تشریح څخه هم مستفاده ده.

نو په حدیث کریمه کې فاتحة الكتاب باندې باء داخله شوی ده، نو دا دې طرف ته اشاره کوي چې په لمانځه کې به صرف سورة الفاتحه نشي لوستلی، بلکې بل څه به هم ورسره لوستلې شي یعنې ضم د سورة به هم ورسره وي.

ابن قیم رحمه الله لیکي چې: (هذا لا يعطى الاقتصار عليها بل يشعر بقراءة غيرها معها) [بدایع الفوائد/ ج ۴ / ص ۷۶].

نو دبل سورة او دسورة فاتحې یو حکم دی او دواړه په یو حدیث کې ذکر شوي دي ددواړو لوستل په امام او منفرد حقیقه واجب دي. نو دا حدیث د امام او د منفرد په باره کې شو.

او په مقتدي باندې خود سورة لوستل ندي واجب بلکې د امام لوستل ورته کافي دي، نو الحمد لله لوستل به هم نوي واجب بلکې د امام لوستل به ورته کافي وي.

دویمه توجیه: ددې ټولو څخه غوره او بهترینه توجیه شاه صاحب داسې کړې ده چې د حضرت عبادة ؓ په دې حدیث کې د (فصاعدا) زیاده په صحیح روایتونو کې ثابت دی پوره حدیث داسې دی: (لا صلوة لمن لم یقرء بفاتحة الكتاب فصاعدا) (مسلم ج ۱ ص ۱۶۹) باب وجوب القراءة فی کل رکعة

ددې څخه معلومېږي چې د سورة د پیوسته کولو او د فاتحة الكتاب د لوستلو یو حکم دی. او سورة لوستل خو په مقتدي باندې نه دی واجب، بلکې امام او په منفرد باندې یې لوستل واجب دي، نو معلومېږي چې دا د منفرد او د امام په باره کې دی.

امام بخاری رَحْمَةُ اللهِ بِهِ جزء القراءه کي ددې کلمې (فصاعدا) په زیاده اول اعتراض داکړی دی چې داصرف دمعمر متفرد دی اونورو راویانوداندی ذکرکړی، نولدي کبله داداعتبار وړندی.

اول جواب : معمر نهایت ثقه دی. (وزیاده الثقة مقبولة)

دوهم جواب : حقیقت دادی چې دفصاعداپه زیاده کي معمر متفرد ندی ځکه دنوروثقه راویانو څخه هم مروی دی لکه دیسیان بن عیینه رَحْمَةُ اللهِ څخه کمافی روایه سنن ابی داود دجلداول ص ۱۱۹).

دامام اوزاعی رَحْمَةُ اللهِ څخه کمافی کتاب القراءه للبهیقي ص ۱۱) معارف السنن ج ۳ ص ۲۲۳) دشعیب بن ابی حمزه رَحْمَةُ اللهِ څخه په پورتني حواله همدارنگې دعبدالرحمن بن اسحق څخه کمافی معارف السنن ج ۳ ص ۲۲۳). همدارنگه د صالح بن کیسان څخه هم مروی دی. (عمدة القاري / ج ۳ / ص ۶۹). ددې لفظ په ځای په ابوداود کي د (ماتیسر) اود (مازاد) الفاظ هم مروی دی. [ج ۱ / ص ۱۱۸].

دوهم اعتراض : که دازياده صحیح شي نو ددې څخه د دواړو وجوب نه ثابتیږي بلکې دسورة فاتحي وجوب اودزاید سورة استحباب ترینه ثابتیږي اوددې دلیل دادی چې سیبویه فرمایلي دي چې دفصاعدا کلمه د (ایجاب ماقبله وتخیر مابعد) لپاره راځي مثلاً که یوسړی ووايي چې : (بعه بدرهم فصاعدا) نو د محاورې له مخې ددې مطلب دادی چې په یوه روپی یې څرخول واجب دي اوددې یوې څخه چې کومې زیاتې دی په هغې کي اختیار دی، نوله همدې کبله په حدیث کي دفاتحي فرضیت اودزیادت تخیرواو استحباب دی.

جواب : فصاعدا کلمه یواځي په (ایجاب ماقبله وتخیر مابعد) کي نده منحصره بلکې ددیرو معانیو لپاره راځي یوه معنی خوبلاشکه د (ایجاب ماقبله وتخیر مابعد) ده لکه : (بعه بدرهم فصاعدا).

دوهمه معنی ده : (ادخال مابعده في حکم ماقبله) لکه عربان وائي : (مشیتم میلیون فصاعدا) چې معنی یې داده چې د میلیونو څخه زیات هم د میلیونو په حکم یعنې په مشی کي داخل دی.

دریمه معنی د (توزیع الاحاد علي الاحاد) ده لکه (بعته بدرهم فصاعدا) یعنې مادیو جنس بعضي افراد په یوه روپي څرخ کړی دی اوبعضي نورمې دیو روپي څخه په زیاتو څرخ کړی دی

نود حديث كرمه : (لاصلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب فصاعدا) قياس كوله (بعد بدرهم فصاعدا) اوپه (مشيت ميلين فصاعدا) باندې يې نه قياسول ترجيح بلا مرجع، بلكې ترجيح المرجوح ده، ځكه حديث كرمه جمله خبره ده او مقيس عليه (بعد بدرهم فصاعدا) جمله انشاءيه ده او همدارنگې په حديث كې نفى ده اوپه مقيس عليه مثال كې اثبات دى نو حديث كرمه په (مشيت ميلين فصاعدا) باندې قياس دى اود (ادخال مابعده في حكم ماقبله) لپاره دى اود ددې لپاره دوه قرينې نورې هم شته اوله دا چې د فصاعد اللفظ تركيب په اعتبار د فاتحة الكتاب څخه حال واقع شوى دى نو تقدير عبارت داسې دى چې : (لاصلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب حال كونها صاعدا الي سورة غيرها)

او حال قيدوي اونفى چې كله په كلام مقيد بقيد داخله شي نو اكثرأ نفى د قيد راوړلي او كله نفى د مقيد اود قيد د راوړولې. نو چې كله فصاعد اذ فاتحة الكتاب لپاره قيد شواونفى پرې داخله شوه نو دانفى به يا صرف د فصاعد لپاره وي او يا به د فاتحې او فصاعد او راوړلپاره وي پواځې د فاتحې نفى په هيڅ صورت كې نه شي را تللي. يعنې دلمانځه فساد به يا صرف د سورة په پرېښودو راځي نو پواځې سورة به واجب وي او يا به د سورة اود فاتحې دواړه په پرېښودو راځي نو دواړه به واجب وي. دوه هم قرينه داده چې په ځينو روايتونو كې د فصاعد اړخاى د (وما تيسر) الفاظ دي كمافى رواية ابن سعد (امرنا ان نقرء بفاتحة الكتاب وما تيسر) (ابو داود ج ۱ ص ۱۱۸) باب من ترك القراءة فى صلواته بهيقي ج ۴ ص ۶۰ باب الاختصار على قراءة بعض السور اوپه ځينو كې دفما زاد الفاظ دي كمافى رواية ابى هريرة . (ابو داود ج ۱ ص ۱۱۸) (بهيقي ج ۲ ص ۳۷) اوپه داسې روايتونو كې (ادخال مابعده في حكم ماقبله) متعين دى اود (ايجاب ماقبله وتخير مابعده) هيڅ تصور هم نه شي كيدلې نو دواړه واجب شو.

څلورمه توضيحه: داد محدثينو قانون دي چې راوي الحديث اعرف بالمراد من غيره. نيل الاوطار ج ۱ ص ۲۵۶ للشوكاني. مباركپوري ليكي چې : وقد تقرر ان راوي الحديث ادري بمراد الحديث من غيره. تحفة الاحرزي ج ۱ ص ۲۵۷.]

همدارنگه ليكي چې : و مذهب الشافعي و محقيقي الاصوليين ان تفسير الراوي مقدم اذا لم يخالف الظاهر. قاله النووي تحفة الاحرزي ج ۲ ص ۲۳۵ نو ددي قانون په نظر كېښي نيولو سره مونږ وايو چې : د عبادت بن صامت رضي الله عنه حديث په متعددو سندونو روايت شوي دي. ليكن مركزي راويان پكې ۱۰۰ امام

ابوبکر بن ابی شیبہ ۲... امام سفیان بن عیینہ رَحِمَهُ اللهُ ۳... امام زهري رَحِمَهُ اللهُ ۴... امام مالک رَحِمَهُ اللهُ ۵... امام اسحق بن راهویه رَحِمَهُ اللهُ ۶... امام عبد الله بن وهب رَحِمَهُ اللهُ ۷... امام احمد رَحِمَهُ اللهُ ۸... امام عبد الرزاق بن همام ۹... امام معمر بن راشد رَحِمَهُ اللهُ ۱۰... امام اوزاعي رَحِمَهُ اللهُ ۱۱... او حضرت امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ وغيره دي

دا ٲول حضرات دلته د من د کلمي د عموم قائل نه دي. په دوي کښي څوک منفرد مراد وي، څوک منفرد او امام مرادي، څوک سري او جهري دواړه مونځونه مستثني کوي، او څوک ترينه جهري مونځ مستثني کوي. او مدرک درکوع خو ٲول مستثني کوي.

پنځمه توجیه: که لا مذهبان خامخا په دي اصرار کوي. چې دا روايت عام دي. مقتدي ته هم شامل دي نو هغوي ته پکار دي چې د امام پسي په جهري قراءت وکړي لکه څرنګه چې حضرت عبادۀ رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ هم په جهري کولو.

لکه څرنګه چې امير يمانی رَحِمَهُ اللهُ لیکي چې: فهذا عبادۀ رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ راوي الحديث قرا بها جهراً خلف الامام لانه فهم من كلامه. انه يقرأ بها خلف الامام جهراً وان نازعه. سبل السلام ج ۱ ص ۲۶

شپږمه توجیه: په حديث کې د قراة څخه مراد عام دی چې حقیقه وي لکه قراة د امام او منفرد او که حکماً وي لکه قراة د مقتدي لکه څرنګه چې رسول الله ﷺ ارشاد دی: (من كان له امام فقراة الامام له قراة) (سنن ابن ماجه ص ۶۱) باب اذا قرء الامام فانصتوا

هغه څوک چې د امام په اقتداء کې لمونځ کوي نودده لپاره د امام قراة کافي دي. نو امام حقیقه قراة کوي او همدغه د مقتدي لپاره حکماً قراة دی، ددې يوڅه تفصيل د څلورم نمبر حديث په تشریح کې تیر شوی دی.

د دوهمې طريقې توجیه

باني شوه دوهمه طريقه نو دهغې توجیهات دادی:

(۱) - دا د حضرت عبادۀ بن صامت رَحِمَهُ اللهُ خپل اجتهاد دی يعنې هغوی د (لا صلوة لمن لم يقرء) حديث د امام مقتدي او منفرد دي وارو لپاره برابر ګڼلی دی او ددې څخه يې دا حکم مستنبط کړی دی چې په مقتدي باندې هم دفاتحي لوستل واجب دي، مګر دده استنباط د مرفوعو احاديثو په مقابله کې دليل نه شي کیدی.

(۲) - ددې حديث څخه دا حنفود مذهب تائيد كيږي، ځكه چې ددې حديث څخه دا څرگنديږي چې اكثر وصحابه عليهم السلام او تابعينو د امام پسې قرائت نه كولو، كه چيرته داسې نه وي نو حضرت محمود بن الربيع رحمه الله به د حضرت عباد عليه السلام د قرائت له وجهي د تعجب سوال نه كولو دده تعجب ددې خبرې دليل دى چې د عباد عليه السلام د اعمل د ټولو صحابه و او تابعينو د تعامل څخه مخالف وو.

(۳) - د حضرت محمود بن الربيع رحمه الله د سوال څخه دا ظاهريږي چې ده خپله قرائت خلف الامام نه ووكړى او ددې باوجود ورته حضرت عباد عليه السلام د لمانځه د راگرځولو حكم هم ونه كړو، ددې څخه معلوم شوه چې د حضرت عباد عليه السلام په نيز هم د فاتحې لوستل د مقتدي لپاره واجب نه وو.

د دريمي طريقې جواب

اوس صرف دريمه طريقه پاتې شوه. دا طريقه صريحه ده. لکن غير صحيحه ده. امام احمد رحمه الله، علامه ابن تيميه رحمه الله، حافظ ابن عبد البر رحمه الله او نورو محققينو محدثينو دې حديث ته دلاندې اعتراضونو له وجهي ضعیف ويلي دي.

(۱) - ددې حديث يو راوی مكحول دی. مكحول اول او دوهم حديث گډوډ كړى دی او دريم روايت يې ترينه جوړ كړى دی.

وجهه يې داده چې د عباد عليه السلام په دې حديث كې د محمود بن الربيع ډير شاگردان دي مگر ټولو يې په اوله او بيا په دوهمه طريقه روايت كړى دى هېچا د قراءه خلف الامام حكم صراحه د رسول الله صلى الله عليه وسلم طرفته نه دى منسوب كړى د انست صرف مكحول رحمه الله كړى دى او حديث يې په دريمه طريقه روايت كړى دى او مكحول رحمه الله اگر چې ثقه دى مگر د جرح او تعديل علماو و تصريح كړې ده چې په ډيرو وختونو كې دده

څخه په روايتونو كې هم كيدلو. ددې هم پوره تفصيل علامه ابن تيميه پخپله فتاوى كې كړې ده. (ج ۲ ص ۱۷۸) (طبع دار الكتب الحديثية بمصر)

او همدارنگه امام ترمذى رحمه الله ددې حديث د نقل كولو څخه وروسته همدغه حديث د امام زهري رحمه الله په طريقه نقل كړى دى، چې په هغې كې يواځې داسې الفاظ دي چې: (لا صلوة لمن لم يقرء بفاتحة الكتاب) او بيا يې ورسې فرمايلي دي چې: (وهذا اصح)

(۲) ددې حديث په سند كې سخت اختلاف موندلى كيږي دلاندې وجهونه.

الف: په بعضو طريقو کې سند دارنگه دي (مکحول عن عبادة الصامت) (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۱۹) باب وجوب قرائت ام الكتاب في الصلوة خلف الامام) او په دې کې انقطاع ده (فان مکحول لم يسمع من عبادة بالاتفاق)

ب: په بعضو طريقو کې دارنگې دي (مکحول عن نافع بن محمود بن ربيع عن عبادة بن صامت) [ابوداود ج ۱ ص ۱۱۹] باب من ترك القراءة في صلوته/ و کتاب القراءة / ص ۱۴۳

ج: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن نافع بن محمود عن محمود بن الربيع عن عبادة بن الصامت عن النبي ﷺ). (الاصابة في ترجمة محمود ج ۳ ص ۳۸۶) (معارف السنن، ج ۳ ص ۲۰۳).

د: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن محمود عن ابي نعيم انه سمع عبادة بن الصامت عن النبي ﷺ) [دارقطني ج ۱ ص ۳۱۹ / مستدرک / ج ۱ / ص ۲۳۸]

ه: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن رجاء بن حيوة عن عبدالله بن عمرو). (معارف السنن، ج ۳ ص ۲۰۳).

و: په بعضو کې دارنگې دي (مکحول عن عبدالله بن عمرو). (معارف السنن ج ۳ ص ۲۰۳)

ز: په بعضو کې دارنگې دي چې رجاء عن محمود بن الربيع عن عبادة بن الصامت موقوفه روایت کړې دي. (معارف السنن ج ۳ ص ۲۰۳) نو دا حديث و قفا اور فعا اتصالا و انقطاعا هم مضطرب دي. (وهل بعد هذا الاضطراب الشديد يكون الحديث حجة.

(۳) ددې حديث په متن کې په ديار لسو طريقو اضطراب دی. (معارف السنن، ج ۳ ص ۲۰۳) فقد ذكر الشيخ البنوري ثلاثة عشر لفظا في حديث عبادة بن الصامت.

(۴) مکحول مشهور مدلس دی [معرفة علوم الحديث/ ص ۱۱۱/ تذکره/ ج ۱/ ص ۱۰۱/ میزان/ ج ۱/ ص ۱۹۸]/ تهذيب التهذيب/ ج ۱۰/ ص ۲۹۲/ قانون الموضوعات/ ص ۲۹۸]. او داروایت دده عنعنه ده.

مشهور غير مقلد مبارکپوري واثي چې: دا مدلس دی [ابکار المنن/ ص ۱۷۷] همدارنگه وايي چې: د مدلس عنعنه نه قبلېږي. (ابکار المنن ص ۲۲۵)

(۵) د مکحول شاگرد محمد بن اسحق دی او د هغه تفردات او عنعنې مشکوکي دي.

محمد بن اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ د غازیو امام دی، لکن د جرح او د تعیدیل پنځه نوي فیصده علماء فرمائي چې: په احکامو او سننو کې دده د روایت وجود او عدم یو برابر دي. وگوره لاندې کتابونه:

امام نسائي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: قوي نه دي. ضعفاء صغیر ص ۵۲ - ابو حاتم رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي ضعیف دي. العلل ج ۱ ص ۴۲۳ - ابن نمیر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دا د مجهولو روایانو څخه باطل روایات راغلي دي. بغدادی ج ۱ ص ۲۲۷ - دارقطني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: دده د حدیث څخه استدلال صحیح نه دي. ایضاً ج ۱ ص ۲۳۲. سلیمان تیمي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: کذاب دي. هشام بن عروة رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې کذاب دي. یحیی قطان رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې کذاب دي. تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۴۵. امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې دجال من الدجاله: دا د جالانو څخه یو دجال دي. میزان ج ۳ ص ۲۱ و تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۴۱. همدارنگه ورته امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ کذاب ویلي دي. بغدادی ج ۱ ص ۲۳۲. جریر بن عبد الحمید رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې زما دا خیال نه را تلو چې زه به تر هغه زمانې پوري ژوندي يم په کومه کبسي به چې خلک د محمد بن اسحق څخه هم حدیث اوري. تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۳۰۶. ابو ذرعه رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې د محمد بن اسحق په حق کبسي هیڅ صحیح نظر نه شته. توجیه النظر ص ۲۸۰. امام بهیقي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي جي محدثین او د حدیثو حافظان د محمد بن اسحق د تفرداتو څخه تختي. الجوهر النقي ج ۱ ص ۱۵۵. علامه ماردیني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې په ابن اسحق کبسي د محدثینو په نیز مشهور کلام دي، الجوهر النقي ج ۱ ص ۱۵۵ عبد الله رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې زما والد امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ چې وولم یکن یحتج به فی السنن، بغدادی ج ۱ ص ۲۳۰ و تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۴۴ حنبل بن اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ به فرمائیل چې ابن اسحق لیس بحجة بغدادی ج ۱ ص ۲۳۰ و تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۴۴. ایوب ابن اسحق رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې ما د امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ څخه دده د تفرد د قبولولو په باره کبسي پوښتنه وکړه هغه وفرمائیل چې: لا والله. بغدادی ج ۱ ص ۲۳۰ ابن معین رَحْمَةُ اللَّهِ ورته لیس بذاک، ضعیف، او لیس بالقوي ویلي دي. بغدادی ج ۱ ص ۲۳۱ و تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۴۴ علي بن المدیني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي لم یضعفه عندي الا روايته عن اهل الکتاب. تهذیب ج ۱ ص ۴۵ مشهور او پخوانی مؤرخ ابو الفرج محمد بن اسحق بن ندیم رَحْمَةُ اللَّهِ المتوفی ۳۸۵ هـ په خپل کتاب الفهرست کبسي فرمائي چې: مطعون علیه، غیر مرضي الطريقة (الي ان قال) وکان یحمل عن اليهود والنصارى، ویسمیهم فی کتبه اهل العلم الاول، واصحابه یضعفونه، ویتهمونه اه، الفهرست لابن ندیم ص ۱۶۲

امام ترمذي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې بعضي محدثينو په ده کښي د ده د حافظي د خرابۍ له وجي کلام کړي دي. کتاب العلل ج ۲ ص ۲۳۷. امام نووي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې هغه راويان چې د صحيح شرطونو برابر نه وي. په هغوي کښي يو محمد بن اسحق دي. مقدمه نووي ص ۱۶. علامه ذهبي رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې د ده روايت د صحت د مرتبي څخه راغورزېدلي دي، او د حلالو او د حرامو په مسئله کښي د ده د روايت څخه استدلال صحيح نه دي. تذکرة ج ۱ ص ۱۶۳. حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې په احکامو کښي د ابن اسحق روايت حجت نه دي. خصوصاً په هغه وخت کښي چې متفرد وي. او يا د کوم ثقه راوي د روايت څخه مخالف وي. دراية ص ۱۹۳. ابن القيم رَحْمَةُ اللهِ فرمائي چې امام احمد د ابن اسحق روايتونه منکر گڼلي دي. او ضعيف شي ورته ويلي دي. زاد المعاد ج ۱ ص ۱۴۳. شوکاني رَحْمَةُ اللهِ ليکي چې: ابن اسحق ليس بحجة لا سيما اذا عنعن. نيل الاوطار ج ۱ صفحه ۲۳۴ د لامذهبانو سرگروه نواب صديق حسن خان د يو حديث په تحقيق کښي ليکي چې: در سندش نیز همان محمد بن اسحق است و محمد بن اسحق حجت نیست. دليل الطالب ص ۲۳۹ کومو خلقو چې د محمد بن اسحق څخه دفاع کړي ده. نو شيخ الهند محمود الحسن رَحْمَةُ اللهِ په ايضاح الادله ص ۴۵ کښي د ندان شکن جوابونه ورکړي دي.

فان قيل: چې حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللهِ ليکي: سليمان تيمي رَحْمَةُ اللهِ چې په محمد بن اسحق باندې جرحه کړي ده نو سليمان تيمي د جرح او د تعديل د امامانو څخه نه وو، او امام مالک د خپلو الفاظو څخه رجوع کړي ده.

الجواب: که په طريقي د فرض المحال ومنو چې سليمان التيمي د امامانو د جرح او د تعديل څخه نه وو. نو جارحين خو نور هم ډيرو و لکه هشام بن عروة رَحْمَةُ اللهِ، يحيى بن المديني رَحْمَةُ اللهِ، جرير بن عبد الحميد رَحْمَةُ اللهِ، اسام نسائي رَحْمَةُ اللهِ، خطيب رَحْمَةُ اللهِ، ابن نمير رَحْمَةُ اللهِ، دارقطني رَحْمَةُ اللهِ، ابو ذرعه رَحْمَةُ اللهِ، علامه ذهبي رَحْمَةُ اللهِ وغيره نو آيا دا هم امامان د جرحي او د تعديل نه دي. همدارنگه دا خبره چې امام مالک رَحْمَةُ اللهِ د خپلي خبري څخه رجوع کړي ده، صرف د خولي دعوي ده. چې هيڅ حقيقت نه لري. خطيب ليکي چې: واما كلام مالک رَحْمَةُ اللهِ في ابن اسحق فمشهور غير خاف علي احد من اهل العلم بالحديث. بغدادي ج ۱ ص ۲۴۴ همدارنگه ابن الجوزي رَحْمَةُ اللهِ ليکي چې: اما محمد بن اسحق فمجروح، شهد بکذبه، مالک رَحْمَةُ اللهِ و سليمان التيمي رَحْمَةُ اللهِ و وهيب بن خالد، و هشام بن عروة رَحْمَةُ اللهِ، ويحي

بن سعيد رَحْمَةُ اللَّهِ و قال ابن المديني رَحْمَةُ اللَّهِ يحدث عن المجهولين باحاديث باطله . نصب الرايه ج ۲ ص ۲۵۰ .

همدارنگه امام بهيقي رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چي : وكان مالک بن انس رَحْمَةُ اللَّهِ لا يرضاه ويحي بن سعيد القطان لا يروي عنه ، ويحي بن معين يقول ليس هو بحجة ، و احمد بن حنبل يقول يكتب عنه هذه الاحاديث اعني المغازي فاذا جاء الحلال و الحرام اردنا قوما هكذا يريد اقوي منه فاذا كان لا يحتج به في الحلال و الحرام فالولي ان لا يحتج به في صفات الله ، و انما نقموا عليه في روايته عن اهل الكتاب ثم عن ضعفاء الناس ، و تدليس اساميهم فاذا روي عن ثقة ، و بين سماعه منه فجماعة من الايمه لم يروا به بأساً ، كتاب الاسماء و الصفات ص ۲۹۷ . نو امام احمد رَحْمَةُ اللَّهِ په مغازي کښي اگر چي ورته حسن ويلي دي . ليکن په احکامو او په سننو کښي ئي ورته سخت ضعيف ويلي دي . لامذهبان چي د بعضي امامانو څخه د ده توثيق را نقل کوي . نو مونږ هغه منو ليکن صرف په مغازيو او په تاريخ کښي نه په احکامو او په سننو کښي ، د حافظ ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ او د علامه عيني رَحْمَةُ اللَّهِ توثيق ته د دومره جم غفير په مقابل کښي اعتبار نه شته . او د دي سره سره مونږ الزاماً وايو چي د لامذهبو شيخ الكل نذير حسين الدهلوي په معيار الحق ص ۲۴۲ کښي ليکي چي د غزالي رَحْمَةُ اللَّهِ ، دروياني رَحْمَةُ اللَّهِ ، د دبوسي رَحْمَةُ اللَّهِ د صاحب د هدايي رَحْمَةُ اللَّهِ او د ابن الهمام رَحْمَةُ اللَّهِ او د بعضي مالکيانو توثيق او تضعيف ته اعتبار نه شته .

پاتي شو د بن اسحق مدلس والي نو دا خو د ټولو په نيز منل شوي دي ، لکه څرنګه چي : علامه هيشي رَحْمَةُ اللَّهِ ، حافظ ابن حجر رَحْمَةُ اللَّهِ ، لامذهب قاضي شوکاني لامذهب نواب صديق حسن خان ، لامذهب شمس الحق عظيم آبادي ، او لامذهب مبارکپوري د ده په مدلس والي باندې صفا اقرار کړي دي . وګوره مجمع الزوايد ج ۱ ص ۱۵۰ و تقريب ص ۳۱۳ و نيل الاوطار ج ۴ ص ۴۳ و دليل الطالب ص ۲۳۹ و تعليق المغني ج ۱ ص ۱۲۰ و ابکار المن ص ۴۵ و تحفة الاحوذ ج ۱ ص ۲۹۱

فان قيل : چي امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ورته ثقه ويلي دي .

قلنا : د دومره جم غفير او د جمهورو په مقابل کښي د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ ذاتي را ئي ته اعتبار نه وي . د لامذهبو سرګروه نواب صديق حسن خان په يو ځای کښي ليکي چي د جمهورو په نيز حسن حديث حجت دي او د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ په نيز نه دي (والحق ما قاله الجمهور) . دليل الطالب ص ۸۸۲ قاضي شوکاني رَحْمَةُ اللَّهِ

هم د امام بخاري رَحْمَةُ اللهِ مذكور مسلك را نقلوي او بيا ليکي چې (والحق ما قاله الجمهور). نيل الاوطار ج ۱ ص ۲۲

(۲) که رشتيا هم محمد بن اسحق ثقه وي نو امام بخاري رَحْمَةُ اللهِ ترينه په خپل کتاب صحيح البخاري کښي ولي کوم يو روايت نه راوړو؟

فان قيل: چې امام شعبه رَحْمَةُ اللهِ ده ته امير المحدثين ويلي دي.

قلنا: د لامذهبو محقق مبارکپوري ليکي چې: د امير المحدثين (د) لقب څخه توثيق نه راځي. قلت لادلالة في هذا علي كونه ثقة قابلاً للاحتجاج. تحفة الاحوذى ج ۲ ص ۷۵

همدارنگه په بل ځای کښي ليکي چې: فان مجرد كونه من كبار المحدثين لا يستلزم كونه ثقة. تحفة الاحوذى ج ۲ ص ۷۵

فان قيل: چې علي بن المديني رَحْمَةُ اللهِ، او امام احمد رَحْمَةُ اللهِ هم ورته ثقه ويلي دي.

قلنا: مخکي د دوي اقوال مفصل وليکل شو چې دوي ورته مطلقاً ثقه نه دي ويلي، بلکه صرف په مغازيو کښي ئي ورته ثقه ويلي دي. او په احکامو او په سننو کښي ئي ورته سخت ضعيف ويلي دي.

فان قيل: چې احناف ولي د آذان، د قطع د سرقي، او د تعجيل افطار په مسائلو کښي د محمد بن اسحق څخه استدلال کوي؟

قلنا: په دې مسائلو کښي د احنافو سره يواځي د محمد بن اسحق روايتونه نه دي. بلکه بي شماره حديثونه دي چې ناظرين ئي پخپل خپل ځای کښي کتلي شي. (نيل الاوطار ص ۲۳۴ ج ۱) (دليل الطالب ص ۲۳۹)

(۶) - د ابوداود په روايت کې نافع بن محمود راغلي وهو مجهول. [ميزان الاعتدال، ص ۲۲۷ ج ۳ / الجواهر النقي ج ۲ / ص ۱۶۵ / تهذيب التهذيب ج ۱۰ / ص ۴۱۰ / تقريب / ص ۳۷۱]

نودا حديث معلول دی، حتی چې حافظ شمس الدين ذهبی شافعی په ميزان الاعتدال کې د محمود بن الربيع د ترجمې لاندې دي حديث ته معلول ويلي دي.

(۷) دا حديث صحيح داده چې موقوف دي، مرفوع نه دي. ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ فرماني چې: وضعفه ثابت بوجوه و انما هو قول عبادة بن الصامت، تنوع العبادة ص ۸۶]

دا حديث د ډيرو وجوځه ضعيف او معلول دي، او دا مرفوع نه دي. بلکه د عبادة بن صامت رَحْمَةُ اللَّهِ قول دي. او په بل ځای کي ليکي چې: وهذا الحديث معلل عن ائمة الحديث كأحمد وغيره من الائمة، و قد بسط الكلام علي ضعفه في غير هذا الموضع و بين ان الحديث الصحيح قول رسول الله ﷺ لا صلوة الا بأمر القرآن فهذا هو الذي اخرجاه في الصحيح، ورواه الزهري عن محمود بن الربيع عن عبادة اما الحديث فغلط فيه بعض الشاميين واصله. ان عبادة رَحْمَةُ اللَّهِ كان يوماً في بيت المقدس فقال هذا - فاشتبه عليهم المرفوع بالموقوف علي عبادة رَحْمَةُ اللَّهِ اه، فتاوي ج ۲ ص ۱۵۰.

امام احمد او نورو امامانو دي حديث ته معلول ويلي دي. او په يو بل ځای کي ښي په ډير تفصيل سره دي ضعف بيان کړي دي.

او د دي وضاحت ښي کړي دي. چې د رسول الله ﷺ صحيح حديث کوم چې په بخاري او په مسلم کي دي او کوم چې زهري د محمود بن الربيع له طريقه د عبادة بن صامت رَحْمَةُ اللَّهِ څخه روايت کړي دي صرف دا دي چې لا صلوة الا بأمر القرآن پاتي شو دا حديث چې د خلف الامام زياره پکي دي، نو په دي کي د بعضي شامي او يانو غلطي شامله ده، او د دي دليل دا دي چې يوه ورځ عبادة بن صامت رَحْمَةُ اللَّهِ په بيت المقدس کي دا حديث بيان کړو، او خپل قول چې د خلف الامام قيد دي. دا ښي هم بيان کړو نو په راويانو باندې مرفوع او موقوف کدوه شو.

فان قيل: چې امام ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته حسن ويلي دي؟

قلنا: چې علامه ذهبي رَحْمَةُ اللَّهِ د امام ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ په دي تحسين باندې رد کړي دي. تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۱۲۱ شمس الحق رَحْمَةُ اللَّهِ ليکي چې د امام ترمذي رَحْمَةُ اللَّهِ په تحسين چا اتفاق نه دي کړي. تعليق المغني ج ۱ ص ۲۲۲ د ترمذي په تصحيح اعتماد نه شته. فتح الملهم ج ۲ ص ۴۳۰ لا مذهبه مبارکپور ليکي چې: د امام ترمذي په تحسين باندې هيڅ اعتماد نه شته. [تحفة الاحوذ ج ۱ ص ۲۰۴، ص ۲۲۰، ص ۲۲۸، ص ۳۷۶، و ابکار المن ص ۲۰۱ و ص ۲۳۶].

فان قيل: چې امام حاکم رَحْمَةُ اللَّهِ د دي تصحيح کړي ده؟

قلمنا : علامه ذهبي رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې امام حاکم رَحِمَهُ اللهُ د موضوعي حديثونو تصحيح هم کوي . تذکره ج ۳ ص ۲۳۱ . په بل خاى کي ليکي چې امام حاکم رَحِمَهُ اللهُ د ساقط الاعتبار حديثونو تصحيح هم کوي . ميزان ج ۳ ص ۸۵ . ابن تيميه رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې حاکم د موضوعي او د جعلي حديثونو تصحيح هم کوي . کتاب التوسل ص ۱۰۱ . لا مذهب صديق .

حسن خان ليکي چې د حاکم تصحيح ليس بشيئ ده . دليل الطالب ص ۶۱۸ . او لا مذهب مبارکپوري ليکي چې د حاکم په تصحيح کي کلام دي . ابکار المنن ص ۶۴ . نو کله چې د دي روايت د سند حال تاسو وکتلو نو د دارقطني رَحِمَهُ اللهُ - د خطابي رَحِمَهُ اللهُ او د بهيقي تصحيحات بي دليله شو .

۸ : د صحيح احاديثو سره د تطبيق لپاره مونږ دا وايو چې په دي حديث کي د خلف الامام د لفظ څخه خلقيت زماني مراد دي يعني کوم سري چې د امام د سلام څخه وروسته خپل مونځ پوره کوي نو هغه که سورة فاتحه ونه لولي نو مونځ ئي نه دي شوي نو دا روايت د مسبق په باره کي شو ، او دا توجيه د تطبيق د احاديثو لپاره بالکل صحيح ده ، ځکه چې خلف يو مکاني وي او بل زماني . په مکاني کي خو ئي استعمال هر څوک مني . او د خلف زماني لپاره يو څو مثال دادي .

۱ . وقد خلت النذر من بين يديه ومن خلفه : پ ۲۴ سورة الاحقاف ؟

۲ . د يتيمانو په باره کي بي عدالتي کونکو ته الله پاک فرمائي چې لو ترکوا من خلفهم ذرية ضعافاً .

[پ ۱ النساء]

۳ . ويستبشرون بالذين لم يلحقوا بهم من خلفهم : پ ۴ العمران

۴ . رسول الله عَلَيْهِ السَّلَام فرمائي چې : و تسبحون و تحمدون و تڪبرون خلف كل صلوة ، بخاري ج ۱ .

[ص ۱۱۶]

فان قيل : چې مسبق خو يواځي سورة فاتحه نه لولي بلکه ضم د سورة هم ورسره کوي او دلته د لا تفعلوا الا بام القرآن الفاظ دي .

قلمنا : د ضم د سورة لپاره مونږ د فصاعد او د مازاد او ماتيسر وغيره څخه استدلال کوو :

(۹) په دي حديث کي د . (لا تفعلوا الا بام القرآن) الفاظ دي او په دي کي دنهي څخه استثناء شوی ده

او چې کله دنهي څخه استثناء وشي نو دمستثنی ابحاث ثابتيږي نه وجوب . [امام الکلام / ص ۲۲۴] .

فان قيل: پدې حديث کې د. (لاصولة لمن لم يقرء بها) الفاظه په وجوب دلالت کوي.

قلنا: دا جمله دفاتحي دلوستلو تعليل نه دی، بلکې استسهاددی او مطلب دادی چې دفاتحي په لوستلو کې حرج نشته. والفرق بين العلة والشاهدان العلة ما كان مدار الحكم في تلك المسئلة خاصة والشاهد ما لا يكون مدار فيه وانما يلائييه فيذكر لاجل ملايمته ومناسبته. (معارف السنن، ص ۲۰۸).

(۲) دليل دحضت ابوهريرة رضي الله عنه حديث

عن النبي ﷺ من صلى صلوة لم يقرء فيها بام القرآن فهي خداج غير تمام فقال حامل الحديث اني اكون احيانا وراء الامام قال اقرء بهافي نفسك. (مسلم ج ۱ ص ۱۶۹ واللفظ للترمذي)
رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې بغير الحمد لله دلوستلو څخه لمونځ ناقص دی، نور اوي پوښتنه وکړه چې زه څو کله دامام پسې يم ده ورته وويل چې په زړه کې يې وايه.

جواب: اول خو علماء بن عبد الرحمن رحمه الله د محدثينو په نزد ضعيف دی.

دوهم دا چې په دې حديث کې دوه جزء دي يو جزء مرفوع دی چې په هغې کې يواځې دومره دي چې د سورة فاتحي دلوستلو څخه بغير لمونځ نامکمل دی مگر دا دا خنافو دنورو دلايلو په رڼا کې دا دامام اود منفرد لپاره دي

دوهم جزء: په ابوهريرة رضي الله عنه موقوف دی چې هغوی دفاتحي په باره کې فرمايلي دي چې (اقرء بهافي نفسك) د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه خپل اجتهاد دی چې دمرفوعواحادیثو په مقابله کې حجت نه شي کيدلې.
درېم دا چې د اقرء بهافي نفسك دامعنی هم کيدې شي چې د تلفظ څخه بغير فاتحه په زړه کې لوله. چې دې ته کلام نفسي وايي.

او څلورم دا چې دقې نفسك محاوره دحالت دانفراد لپاره هم مستعملېږي نو داقرء بهافي نفسك معنی داشوه چې (اقرء حال كونك منفردا) اودا داسې دی لکه په يو حديث قدسي کې چې ذکر شوي دي. (فان ذکرني في نفسه ذکرته في نفسي وان ذکرني في ملاء ذکرته في ملاء خير منهم) په دې حديث کې دقې نفسه تقابل دقې ملاء سره راغلی دی، نو حالت دانفراد ترينه مراد دی.

پنجم داچي: خداج په ركنيت او فرضيت باندې دلالت نه كوي، نو ددې څخه دلا مذهبو دعوه چې فرضيت دې څرنگه ثابته شوه؟

(۳) حضرت ابو قلابه رضي الله عنه روايت

ان رسول الله ﷺ قال لاصحابه هل تقرأون خلف امامكم ؟ فقال بعض نعم وقال بعض لا فقال ان كنتم لا بدفاعلين فليقرء احدكم فاتحة الكتاب في نفسه . (ابن ابی شيبه ، ج ۱ ص ۳۷۴ ، عبدالرزاق ، ج ۲ ص ۱۲۷)

جواب: ابو قلابه سخت مدلس دی او ددې سره سره دا حدیث هم متناً او سنداً سخت مضطرب دی. په ځینو سندونو کې (عن ابی قلابه عن انس) دی [جزء القراءة / ص ۵۴ / کتاب القراءة / ص ۸۴ / دارقطنی / ج ۱ / ص ۱۲۹].

او په ځینو کې د (عن ابی قلابه عن النبی صلی الله علیه و سلم) دی. [جزء القراءة / ص ۵۴ / کتاب القراءة / ص ۱۲۹ / بیهقی / ج ۲ / ص ۱۶۶. او په ځینو کې (عن ابی قلابه عن محمد بن ابی عایشه عن رجل عن اصحاب النبی صلی الله علیه و سلم) دی [دارقطنی / ج ۲ / ص ۱۶۶]. او په بعضو کې (عن ابی هريرة) دی [دارقطنی / ج ۱ / ص ۱۲۹]. همدارنگه په بعضو متنونو کې دا حدیث په (فلا تفعلوا) سره ختم شوی دی. [کتاب القراءة / ص ۴۹ / الجواهر النقی / ج ۲ / ص ۱۶۷.

په ځینو کې یواځې د (ليقرء بفاتحة الكتاب) ذکر دی. [جزء القراءة / ص ۵۴]. (اعلاء السنن ، ج ۴ ص ۱۰۴) او نور جوابونه یې مخکې تیر شوي دي.

دابوقناده روايت: ان رسول الله ﷺ قال اتقرءون خلفي قالوا نعم قال فلا تفعلوا لا بفاتحة الكتاب . (بیهقی ، ج ۲ ص ۱۶۶)

جواب: امام بیهقی رحمه الله خپله دې حدیث ته مرسل ويلي دي. [سنن الکبری / ج ۲ / ص ۱۶۶] او همدارنگه ددې حدیث په سند کې یو راوي مالک بن یحیی ضعیف دی نور احادیث هم شته خویاضعیف دي او بیا په حالت د انفراد حملیري. او نور جوابونه یې د عبادة بن صامت رضي الله عنه د حدیث په تشریح کې تیر شوي دي.

محترم مو وروړنو! د قران کریم ایت کریمه . په لسگونو احادیث ، د صحابه وو ، تابعینو او تبع تابعینو فتوی ، د ائمه مجتهدینو مسلک ، د پیران پیر شیخ عبدالقادر جیلاني رحمه الله او امام ابن تیمه رحمه الله

د عبارتو څخه د نصف النهار په شان دا خبره واضحه کيږي چې په مقتدي باندې د سورة فاتحي لوستل فرض او واجب ندي، بلکې ممنوع او محظور دي. او دا هم تاسو واوريدل چې مانعین د قراة خلف الامام يواځې احناف نه دي بلکې جمهور مسلمانان دي، جمهور فقهاء او محدثين دي او کوم روايات چې پيش کوي هغه صحيح صريح او مرفوع دي د دې رواياتو (۹۵) فيصده راويان ثقه، ثبت، حافظ، او حجتوالي څخه علاوه د بخاري او د مسلم مرکزي راويان دي اولکه څرنگه چې د مؤذن اذان د ټولې محلي لپاره کافي دی، يواځې د ټول جماعت لپاره کافي دی، دامام ستره د ټولو مقتديانو لپاره کافي ده د خطيب خطبه د ټولو حاضرينو د جمعې لپاره کافي ده. نو همدارنگې د حديث د کفايت له وجهې دامام قراة د ټولو مقتديانو لپاره کافي دی. او دا حديث د کفايت د حضرت جابر بن عبدالله رضي الله عنه، حضرت ابو الدرداء رضي الله عنه، حضرت انس رضي الله عنه، حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه، حضرت علي رضي الله عنه، حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه، حضرت ابوسعيد خدری رضي الله عنه، حضرت نواس بن سمان رضي الله عنه، او حضرت ابو هريرة رضي الله عنه څخه مروی دی.

لامذهبان که د تعصب چښي لري کړي، زړه د غلو د کثافاتو څخه صفا کړي او مذکور دلائل په غور او فکر سره مطالعه کړي، نو اميد دی چې بيا به دا حانوفه خلاف اشتهارونه چاپ نه کړي او نه به دا حانفو لمونځ ته باطل او بې کاره ووايي.

د الله تعالى نه غواړو چې دې رسالې ته قبوليت وروبځي او اهل زينو مبتدعينو ته يې د هدايت ذريعه وگرزوي او د افراط او د تفريط د مهلکې کندي څخه يې راوباسي او په صراط مستقيم باندې روانيدو توفيق ورکړي. په اخر کې ټولو لامذهبو ته چيلنج ورکوو چې که د چا ښکرونه بيا هم خارج کوي لوتعصب نه پريږدي نو مونږ تيار يو.

وصلی الله تعالی علي خير خلقه سيدنا محمد وعليه واصحابه اجمعين.

۱۳۹۱/۲/۴ هـ ش ۱۴۳۳/۶/۱ هـ ق ۲۰۱۲/۴/۲۳ م

﴿ادعوا ربكم تضرعاً وخفية﴾ [سورة الاعراف]

تحقيق مسألة الأمين

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العلمين والصلوة والسلام علي قائد المجاهدين وعلي آله واصحابه اجمعين

اما بعد!

مسلمانانو ورنو! دا يو تاريخي حقيقت دی چې افغانستان، پاکستان، هندوستان، تاجکستان او اکثرو اسلامي ممالک ته اسلام راوړونکي مجاهدين اهل سنت والجماعت احناف وو، په ميلونونو کافرانو د دوی په دعوت اسلام قبول کړو.

احنافو مجاهدينو دې ملکونو ته قران او سنت او په قران، سنت او اجماع او قياس باندې مبني فقه حنفي د خان سره راوړه، بې شميره مدارس يې جوړ کړل چې قران او سنت او په دوی باندې مبني فقه په کې لوستل کيدله، په لکونه مساجد يې جوړ کړل چې د حنفي مسلک موافق لومونځونه په کې کيدل.

په دې ملکونو کې يې اسلامي حکومتونه جوړ کړل او په کتاب او سنت اجماع او قياس باندې مبني فقه حنفي يې ورته اساسي قانون کړو.

لکه څرنگه چې د غير مقلدينو سرگروه نواب صديق خان ليکي:

(خلاصه دا چې د هندوستان د مسلمانانو د احوال دی چې د کوم وخت نه دلته استکلام راغلې دی، چونکه اکثر خلک د بادشاهانو طريقه او مذهب خونبوي د هغه وخت څخه تر ننه پورې داخلک په حنفي مذهب دي او د همدې مذهب عالمان، فاضلان، مفتيان، قاضيان، او حاکمان دي.

تر دې چې د دې مذهب يوه غټه ډله علماء راټول شول او فتاوی هنديه يعنې فتاوی عالمگيري يې وليکله چې پدوی کې د شاولی الله رحمه الله والد بزرگوار شاه عبد الرحيم رحمه الله هم موجود وو. [ترجمان وهاييه از نواب صديق خان، ص ۱۰].

خلاصه دا چې په هندوستان باندې د انگریزي دورې څخه مخکې په دې هیوادونو کې ټول سني مسلمانان حنفیان وو.

بالکل اختلاف بوي نه وولدي و جهې داخوروو چې که داخلک همداسې متحدوي نويوه ورځ به برطانوي حکومت درې ورې او د خاوروسره يوځای کړي .

نودې اتحادد ختمولو لپاره يې د مذهبي ازادۍ اشتهاړونه چاپ کړل چا به چې ددې اشتهاړ له وجهې خنفي مذهب پرېښودلو هغوی به د برطانوي حکومت په فرمان منونکو کې شميرل کيدل لکه څرنگه چې نواب صديق حسن خان ليکي : يعنې بعضې خلکو د حکومت په وينا خنفي مذهب پرې نه ښودلو هغوی دانگريزانو دشمنان دي .

مونږ د انگرېزي حکومت په خدمت کې دومره قرباني ورکړه چې خنفي مذهب مو پرېښود ، لامذهب شو او د برطانوي حکومت د دروازي فقيران شوو .

مونږ به څرنگه ستاسو مخالفت وکړو د ملکې وکتورې عاليې معظمې دام اقبالها اشتهاړ د ټولو لپاره د مذهبي ازادي اعلان کړی دی . (ترجمان وهايه ، ص ۴۵)

بل ځای کې ليکي چې : خلاصه دا چې که څوک د انگرېزي حکومت مخالف وي هغه هغه خلک دي چې مذهبي ازادي نه خوښوي او په هغه يو مذهب کلک ولاړ دي چې يې د پلرونو او د نیکونو د وخته راروان دی . (ترجمان وهايه ، ص ۵)

نوهغه مساجد چې دولس سوه کاله په عبادت ، ذکر او تلاوت باندې ابادو و اوس د جنگونو او جگړو په ميدانونو بدل شوي و د ورځې لخوا به په امين بالجهر رفع اليدين وغيره مسايلو باندې جنگونه او بحثونه کيدل او د شپې لخوا به دی خلکو د مقلدينو په مساجدو کې گندگي او مردارۍ اچولې دي و مساجدو ته قلفونه ولگيدل او د يرې مقدمې د برطانوي حکومت پورې ورسيدلې .

اکثر مقدمې به د سب و وړن او ضلع څخه تيرې شوی د ، اله ابادهای کورټ او کلکسي پورې به ورسيدلي او يوه مقدمه تر (پريوی کونسل لندن) پورې ورسیده چې اخر غير مقلدينو وگتله . (الحيات بعد الممات ، ص ۶۱۴) .

اوس هم دا حنا فو په مساجدو کې بمونه اولوزوي د امين بالجهر مسئله هم د هغو مسايلو څخه وه چې د ديرو مسلمانانو ويني ورباندې و بهيدلې او په حکومتي محکمو کې لکونه روپۍ ورباندې مصرف شوی او د يرې رسالې ورباندې وليکل شوي .

ډیره د توجه خبره داده چې دانگریزي دوزې څخه پنځه دقیقې مخکې هم یوه رساله پدې ملکونو کې څوک په امین بالجهر وغیره اختلافي موضوعاتو نه شي ثابتولی، غیر مقلدین دي په هندوستان دانگریزي دورې څخه صرف پنځه دقیقې مخکې خپله یوه رساله ثابته کړي، یو داسې مسجد دی ثابت کړي چې په هغې کې په جهر امین ویلی شوی وي، یاپکې رفع الیدین شوی وي، اویا په کې قرائت خلف الامام وغیره شوی وي.

د ملکې وکتورې داشتهار څخه یوه دقیقه مخکې دې په دې ملکونو کې په دې مسائلو یوه مناظره ثابته کړي نو ظاهره ده چې ددې اختلافاتو ټوله ذمه واري په غیر مقلدینو ده کوم چې په شعوري یا غیر شعوري طریقې انگریزانو ددې خدمت لپاره ګومارلي دي.

کله چې ددوی دافتنه افغانستان پورې راوغزیده او دلته هم د احنافو په خلاف محاذونه جوړ شول او حتی چې په محبسونو کې یې د احنافو په خلاف پرو پاګند کاوه، نو په محبس کې مې د یو څو رسالو د لیکلو اراده وکړه، خو چونکه زه په صلیبي زندان کې یم اسباب راسره نشته، له دې وجهې یې په اختصار سره لیکم.

خلو مذهب

(۱) **احناف:** ددوی پہ نزد امام او مقتدی دوارو لہ پارہ د (آمین) لوستل بہتر دی. [کتاب الاثار/ ص ۲۳/ محلی ابن حزم/ ج ۲/ ۲۰۶].

(۲) **مالکیان:** ددوی پہ نیز د امام لپارہ بالکل امین نہ شتہ او د مقتدیانو لپارہ بہتر اخفاء دہ. [محلی ج ۳/ ۱۵۸ طبع بیروت. عارضۃ الاحوذی ج ۳/ ۵۰] المدونۃ الکبری ج ۱/ ص ۷۱ طبع مصر ج ۱/ ص ۱۶۷ طبع بیروت، شرح المہذب ج ۳/ ص ۳۷۳، الشرح الصغیر علی اقرب المسالک الی مذهب الام مالک ج ۱/ ص ۳۲۷].

(۳) **امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ:** د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ قول قدیم کہ د امام او د مقتدی دوارو لپارہ جہر بہتر دی. لکن ییای ددی قول خخہ رجوع و کرہ، نو د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ قول جدید کہ د امام لپارہ امین بالجہر او د مقتدی لپارہ امین بالسر بہتر دی. مشہور غیر مقلد ناصر الدین البانی لیکي چې: فظہر من ہذا البیان انہما اثران لا یصلح الاحتجاج بہما ولعلہ من اجل ذلك رجح الشافعي رحمۃ اللہ علیہ عن قولہ القدیم فقال فی الجدید: ان المؤتم لا یجہر بأمین ونصہ فی الام ج ۱/ ص ۶۵ فاذا فرغ الامام من قراءۃ أم القرآن، قال آمین. ورفع بها صوته، ليقنتدي بها من خلفه، فاذا قالها، قالوها واسمعوا انفسهم، ولا أحب أن يجهرروا بها، فان فعلوا فلاشئ عليهم. وبهذا نأخذ ان شاء الله تعالى وأيضاً لم يذكر أحد ممن روى جهره بالتأمين أن الصحابة ؓ كانوا يجهرون بها وراءه فلو كانوا يفعلون ذلك، لنقلوه البناء، لاسيما وان الجهر بها خلاف الاصل، قال تعالى: [ادعوا ربكم تضرعا وخفية انه لا يحب المعتدين] فلا يجوز الخروج عن هذا الاصل الا بدليل صحيح، وقد خرجنا عنه فيما يتعلق بجهر الامام، لثبوت ذلك عنه، فيبقى ما عدها على الاصل وبالله التوفيق. اصل صفة صلوة النبي ﷺ ص ۳۸۰ مكتبة المعارف للنشر والتوزيع، الرياض ۱۴۲۷ هـ ق].

البانی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چې زما ددی مخکنی بیان خخہ ظاہرہ شوہ چې دا دوارہ اشارہ استدلال قابل نہ دی، او کیدای شي چې د ہمدی وجہ خخہ حضرت امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ د خپل مخکنی قول خخہ رجوع کړي وي، نو امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل قول جدید کہ فرمایي چې مقتدی بہ امین بالجہر نہ کوي. ددی پہ بارہ کہ ددہ د کتاب الام ج ۱/ ص ۶۵ تصریح داسې دہ چې کله امام د سورۃ فاتحہ د قراءت خخہ فارغ شي نو پہ اوچت او از سرودې امین ووايي ترخو چې مقتدی یې ووري او پہ امین ویلو کہ ددہ پسې اقتداء وکړي. نو کله چې امام امین ووايي نو مقتدیان یې ہم ووايي او خپلو خانو نو تہ دې ورو وروي، اوزہ (امام شافعی) د مقتدیانو لپارہ

امین بالجهر نه خوښوم، لیکن که هغوی امین بالجهر و ویلو نو هم څه گناه ورباندې نه شته. او ان شاء الله تعالی مونږ هم همدا غوره کوو. د هغو دلایلو په بنا باندې چې مخکې تیر شو او دې وجې څخه یې هم غوره کوو چې کومو صحابه وو رضی الله عنہم چې د رسول الله ﷺ د امین بالجهر روایت کړی دی، نو هغوی رضی ددې روایت نه دی کړی چې صحابه کرامو رضی د رسول الله ﷺ په اقتداء کې په جهر باندې امین ویلی دی، که صحابه کرامو رضی د رسول الله صلی په اقتداء کې په جهر باندې امین ویلی وي نو ضرور به دغو صحابه کرامو رضی وروایت کړی وی، او خاصکر دا چې اصل امین بالسردی له وجې ددې قول د الله جل جلاله څخه چې (وبولئ تاسې رب خپل هروخت په زاری، عذر، او په پټه سره، بې شکه چې هغه (الله جل جلاله) ته خوښوي د حد څخه تجاوز کوونکي) نو ددې قانون څخه وتل ندي پکار مگر د صحیح دلیل په وجه او مونږ د امام په باره کې ددې قانون څخه د صحیح دلیل له وجې ووتلو ځکه چې دا جهر د رسول الله ﷺ څخه ثابت دی او مقتدیانو او د منفرد په باره کې په دې اصل باندې پاتې شو [انوار الباری ج ۱۶/ص ۴۴۴].

(۴) امام احمد رحمته الله علیه: دده په نیز د امام او د مقتدی دواړو لپاره امین بالجهر بهتر دی لکن دومره جهر نه لکه څومره چې د لامذهبو دی، مشهور غیر مقلد ألبانی لیکي چې: قال عبدالله بن أحمد في مسائله: سألت أبي عن الجهر بآمين، فقال: يسمع من خلفه. [اصل صفة صلوة النبي ﷺ ج ۱/ص ۲۷۷]. عبدالله بن أحمد فرمایي چې: ما د خپل څخه د آمین بالجهر په باره کې پوښتنه وکړه نو هغه جواب راکړ چې صرف خپلو مقتدیانو ته یې ورواړوه.

د لامذهبو، اهلحدیثو غیر مقلدینو آمین د امام احمد رحمته الله علیه

د آمین سره یو څو فرقونه لري:

اول فرق دادی چې: امام احمد رحمته الله علیه آمین بالجهر ته مباح او یا مستحب وایي او لامذهبان کله فرض او کله واجب او کله سنت وایي او دعوی کوي چې ددې څخه بغیر مونږ نه کېږي.

دوهم فرق دادی چې: ځانبله د آمین بالجهر مسئلې ته مسئله منصوصه متعارضه وایي نو په اجتهادي مسایلو کې یې داخلوي او لامذهبه اهلحدیث ورته مسئله منصوصه، غیر متعارضه او غیر محتمل التأویل وایي نو اجتهادي مسئله یې نه گڼي.

دویم فرق دادی چې امام أحمد رحمۃ اللہ علیہ مجتهد دی، نو اهلیت د تطبیق او د ترجیح لري نو په دې متعارضو احادیثو کې تطبیق او ترجیح کوي، او لا مذهبان مجتهدین نه دي، نو اهلیت د تطبیق او د ترجیح نه لري لهذا دوی تطبیق او ترجیح نه شي کولای.

خلوړم فرق دادی چې امام أحمد رحمۃ اللہ علیہ مجتهد دی دواړه طرفه احادیث مني او بیا پکې تطبیق او ترجیح کوي نو د امام أحمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ آمین بالجهر په متعارضو احادیثو کې په تطبیق او په ترجیح باندې بناء ده. او لا مذهب اهل حدیث دواړه طرفه احادیث نه مني بلکې یواځې د آمین بالجهر احادیث مني او د امین بالسرد احادیثو او د آثارو خخه بالکل انکار کوي. نو د دوی امین بالجهر به انکار د حدیثو باندې بناء ده، تاسو د مثال په توګه د لا مذهب امین الله عبارت ولولئ امین الله لیکي چې: نو اجمالاً په دې خبره ځان پوه کړئ چې په هیڅ حدیث شریف کې دا نه شته چې رسول الله ﷺ امین بالسرویلی وي او نه یې دا ویلی دی چې امین په قناره باندې ووايي او نه دیو صحابي خخه دا په صحیح سند باندې ثابت ده چې هغه امین په پټه باندې ویلی وي. [امین الفتاوی ج ۱/ ص ۲۵۴].

پنځم دا جسي امام أحمد رح مجتهد دی او مجتهد ته د خطا په صورت کې یو ثواب وي او حق ته د رسیدلو په صورت کې ورته دوه ثوابه وي. [بخاري ج ۲/ ص ۱۰۹۲، مسلم ج ۲/ ص ۷۶] نو د حنبليانو په آمین بالجهر په هر صورت کې ثواب دی لکه د نورو امامانو د مقلدینو په آمین بالسر کې چې ثواب دی. او لا مذهبان پخپله مجتهدین نه دي او نه بل مجتهد پیروي کوي او داسې سړي په هر صورت کې ګناهګار وي که حق ته ورسیږي هم ګناهګار دی او که خطا شي هم ګناهګار دی. [نووي شرح مسلم ج ۲/ ص ۷۶]. نو پدې منصوبي متعارضه مسئله کې لا مذهب اهل حدیث په هر صورت کې ګناهګار دی.

شپږم دا جسي امامان او د دوی مقلدین آمین بالسروایی او که آمین بالجهر وایی نو د ثواب په نیت یې وایی او لا مذهبان یې د شرارت په نیت باندې وایی لهذا دا دریم قسم آمین دی. دا یوه یې ثلاثه وورحمهم الله آمین بالسردی، د امام أحمد امین بالجهر دی او د لا مذهبو اهل حدیثو امین بالشردی.

د احنافو او د لامذهبو مسلکونه

د لامذهبو غټه دهوکه داده چې دوی خپله دعوه په پوره وضاحت سره نه بیانوي، بلکې ددې پرځای چې ددعوی پوره وضاحت وکړي او بیا ورباندې دلایل او شواهد پیش کړي ددعوی پر سر بېله دعوه کوي وهلم جرا. دانگریزانو د دوری څخه تر ننه پورې دوی په دې مسئله په سلگونو رسالې لیکلې دي لکن په دې کې یوه رساله هم داسې نشته چې دوی په کې اصل مسئله په پوره وضاحت سره بیان کړي وي، له دې وجهې ضروري ده، چې د بحث څخه مخکې د فریقینو مسلک په پوره وضاحت سره بیان کړو.

د اهل سنت والجماعت احنافو مسلک:

(۱) په ټولو اذکارو او دعاگانو کې بهر اعضاء (پټ لوستل) دي، له دې وجهې په لمانځه کې ټول ذکرونه او دعاگانې پټې لوستلې شي، چونکه امین هم دنورود دعاگانو په شان دعاده، له دې وجهې په پټه لوستل یې بهر دي.

(۲) په بعض ذکر و نو او دعاگانو کې د الله جل و علا دیادولو سره سره دانسانانو اطلاع هم مقصود وي، له دې وجهې هلته د ضرورت له وجهې جهرا (په زوره) لوستلې شي خود الوستل خلاف الاصل او تر خپل موده پورې خاص دي لکه: اذان، اقامت، د امام لپاره د انتقال تکبیرونه وغیره.

د لامذهبو مسلک:

(۱) ددوی منفرد (ځانته لمونځ کونکي) په فرضو، سنتو او نفلو کې امین په پټه وائي.

(۲) که فرض لمونځ په جماعت باندې ادا کوي نو صرف په شپږو رکعتونو کې امین په اوچت او ازلولې او په پاتې یو لسو رکعتونو کې یې په پټه لولي.

یعنې د سهار په دوو رکعتونو کې، او د ماښام په اولسو دوو رکعتونو کې، او د ماخوستن په اولسو دوو رکعتونو کې، یې جهرا یعنې په زوره لولي چې ټول شپږ رکعت شول. او د ماسپښین، مازدیگر، د ماښام یو وروستني رکعت او د ماخوستن په وروستیو دوو رکعتونو کې یې په پټه لولي، چې ټول یوولس رکعت شول.

(۳) دامین څخه بغير نور ټول ذکر ونه اودعاگانې په ټولو لمونځونو کې په پټه لولي لکه سبحانک اللهم اهد رکوع اودسجدي تسبیحات، تشهد، درود، اخري دعا وغيره.

دلامذهبو نقيیه:

دلامذهبو ددعوي اجمالاً دغه درې حصې دي، ترترنه پورې دوی د اولې اوددرېمې حصې لپاره بالکل په خپلورسالوکې ځای ندي ورکړي او نه به یې ترقیامت په احادیثو صحیحه وو، صریحه وو مرفوعه وو کې ثابتې کړي لکه څرنگه چې ددوی دعوه ده، چې دلایل صرف دوه دي قران او حدیث صحیح صریح مرفوع. دوی صرف ددوهمې حصې داثبات لپاره قلمونه رااخيستي دي، هغه هم د شپږو رکعتونو په باره کې، دپاتې یو لسو رکعتونو د حکم څخه ددوی کتابونه خالي دي.

اول باب (داحنافو دلایل)

اول فصل

دامین معنی او تلفظ:

آمین بالمد بر وزن تامين فصیح دی او آمین بر وزن ثمین هم جائز دی. امام نووی رحمه الله فرمایي چې: (وفي أمين لغتان: أمين و آمين. بالمد والقصر. والمد افصح، والميم خفيفة فيهما.) [نووی شرح مسلم/ ج ۱/ ص ۱۷۴ / شرح مهذب/ ج ۳/ ص ۳۷۳].

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: (امین هی بالمد والتخفيف في جميع الروايات عن جميع القراء..... ومعناها: اللَّهُمَّ استجب. عند الجمهور.) [فتح الباری شرح صحیح البخاری/ ج ۲/ ص ۳۳/ طبع دارالسلام/ ریاض].

امین یوه دعائیه کلمه ده معنی یې داده چې یا الله زما دعاقبوله کړه تفصیل به یې وروسته راشي انشاء الله تعالی ددې فصیح تلفظ دالف د مدرسه اداء کيږي لکه څرنگه چې په حدیث کې راځي چې (مدبهاصوته)

دوهم فصل

دجهر معنی (اوچت اواز) دی. اوداخفاء معنی ده (پټ اواز) یسا دهریو لپاره درې درې مراتب دي: اعلی، اوسط او ادنی.

داخفاء مراتب :

(۱) اعلیٰ درجه اخفاء داده چې په زړه کې تکلم وي، لیکن ژبه او شونډې په کې شریکي نه وي.

(۲) اوسطه درجه اخفاء داده چې د زړه سره ژبه هم شریکه شي چې تر خپلو غوږونو پورې اواز

راورسیږي.

(۳) ادنیٰ درجه اخفاء داده چې د زړه سره ژبه هم شریکه شي او څنگ کې سړی یې واورې.

د جهرا مراتب :

(۱) اعلیٰ درجه جهرا دی چې بني جیغې ووهي.

(۲) اوسطه درجه جهرا دی چې نه دومره اوچت وي چې تر لرې لرې پورې ورسېږي او نه دومره په قلاره

وي چې مقتديان یې هم وانه وري لکه الله ﷻ چې فرمائي: (وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتُ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا) خلاصه دا چې اوسطه درجه جهرا دی چې تر څلورونځو صفونو پورې ورسېږي.

(۳) ادنیٰ درجه جهرا دی چې تر یو دوو صفونو پورې ورسېږي.

دریم فصل (آمین دعا ده)

(۱) د لغت په لحاظ : ځکه چې د معانیو لغویه وولپاره د اهل لغتویان دلیل جوړیدی شي او د اهل

لغتویان دادی چې دادعائیه کلمه ده.

(۲) د قران کریم له وجهی : قران کریم کې د حضرت موسیٰ (عليه السلام) او حضرت هارون علیه السلام په باره

کې الله ﷻ فرمائي: (قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوُكَمَا.....) سورة یونس.

په تحقیق سره قبوله کړی شوه دعا ستاسو دواړو. په تفسیر الدر المنثور جلد ۳ ص ۳۱۵ کې د حضرت

ابوهریره (رضی الله عنه)، حضرت عبداللہ بن عباس (رضی الله عنه)، حضرت عکرمه (رضی الله عنه)، حضرت ابوصالح (رضی الله عنه)، حضرت ابو العالیه (رضی الله عنه)،

حضرت ربیع (رضی الله عنه) او حضرت زید بن اسلم (رضی الله عنه) څخه روایت دی چې موسیٰ (عليه السلام) دعا کوله او هارون (عليه السلام) آمین

ویلوا الله ﷻ دواړو ته دعا کونکي ویلي دي. ددې څخه صفا ظاهریږي چې آمین دعا ده.

(۲) حدیث پاک **له وجهی**: دبغاری شریف پہ ص ۱۰۷ باندی دی چہ (قال عطاء امین دعاء) حضرت عطاء فرمائی چہ امین دعاءہ . او امام بخاری رحمہ اللہ دآمین حدیث دصحیح البخاری پہ کتاب الدعوات کہہ لہ دعائگانو سرہ ذکر کری دی . وگورہ : [صحیح البخاری / ج ۲ / ص ۹۴۷].
او ابن خزیمہ **رحمہ** روایت کری دی :

عن انس بن مالک قال قال رسول الله ﷺ ان الله اعطاني التامين ولم يعطه احد من النبيين قبلي الا ان يكون الله قد اعطاه هارون يدعوموسي وهارون يؤمن ابن كثير، ج ۱ ص ۳۱
حضرت انس **رحمہ** فرمائی چہ رسول اللہ **ﷺ** فرمایلی دی چہ بیشکہ اللہ **ﷻ** را کری دی ماته امین اونہ ییہ دی ورکری ہیخ پیغمبرتہ زما خخہ مخکہ، مگر حضرت ہارون **رحمہ** ییہ ورکری وو حضرت موسی **رحمہ** دعا کولہ او حضرت ہارون علیہ السلام بہ امین ویلو .

(۴) **دقتاسیرو لہ وجهی** : پہ تفسیر جلالین ، معالم التنزیل ، مدارک ، مظہری وغیرہ تفاسیرو کہہ ہم دا شتہ چہ امین دعاءہ ، ٹککہ چہ حضرت موسی **رحمہ** دعا کولہ او حضرت ہارون **رحمہ** امین ویلو ، اللہ **ﷻ** دواہوتہ دعا کونکی ویلی دی .

ابن جریر طبری رحمہ اللہ فرمایہ چہ : (لان المؤمن داع وكذلك قال اهل التاويل) [تفسیر ابن جریر / ج ۹ / ص ۱۶۰] . علامہ ابن حزم رحمہ اللہ لیکہ چہ : (فالتأمين دعاء صحيح بلا شك فكل تأمين دعاء وليس كل دعاء تأميناً) [محلی / ۳ / ۲۶۶] .

عن الربيع بن أنس رضى الله تعالى عنه قال: قلت لأبي العالیه قد اجيبت دعوتكما قال: انما دعا موسى وآمن هارون فين ثم قال: قد اجيبت دعوتكما [التمهيد والاستذكار / لابن عبد الله / موسوعه شروح الموطأ / ج ۴ / ص ۳۷۲ / حاكم في معرفة علوم الحديث / ج ۱ / ص ۹۱] .
نودلرہ شان واضحہ شوہ چہ امین دعاءہ .

خلورم فصل

اصل په دعاګې اخفاء (پت لوستل) دي

(۱) اول دليل قران دی:

الله ﷻ فرمايلي دي: (أَذْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ) سورة اعراف (۵۰)
بولي تاسې رب خپل هروخت په زاري غږاوپه پټه سره . بې شکه چې هغه نه خونسوي ددڅخه
تجاوز کونکي ، حضرت زیدبن اسلم ؓ فرمائي چې : (ان الجهر بالدعاء الاعتداء) [در منشور/ ج ۳/ ص
۴۳۰]

ددڅخه د تجاوز معنی داده چې په اوچت اواز دعا وکړي یعنې په پټه دعا کونکي دالله ﷻ محبوبین دي
اوبلا ضرورت په زوره دعا کونکي دالله ﷻ محبوبین ندي .

غیر مقلد قاضی شوکانی لیکي چې : (او یرفع صوته بالدعاء صارخاً به) [فتح القدير/ ج ۲/ ص ۲۱۳].
څوک چې (بلا ضرورت) په اوچت آواز سره دعا کوي هغه معتدي یعنې له حد څخه تجاوز کونکي دی .

(۲) دویم دليل هم دقران ایت دی :

الله ﷻ فرمائي: (وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ) [سورة اعراف] او یادوه ته (ای بنده) رب خپل په زړه کې .

(۳) دریم دليل هم دقران ایت دی:

الله ﷻ دسورة مریم په اول کې په ذکر یا ~~تذکر~~ باندې دخپلو رحمتو نو دنازلولو ذکر کړی دی فرمایلي یې دي
چې دارحمتونه پرې الله ﷻ شکه نازل کړل چې ده خپل رب ته په پټه دعا وکړه .
(ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا إِذْ نَادَى رَبَّهُ يَدَايَ خَفِيًّا) [سورة مریم:] ذکر درحمت درب ستادی پربنده
خپل ذکر یا کله چې غږ (سوال) یې وکړ خپل رب ته غږ (سوال) ورو .

(۴) خلورم دليل ، اول حديث :

یوصحرايي سړی رسول الله ﷺ ته راغلو عرض یې وکړو چې یا رسول الله ﷺ زموږ خدای زموږ څخه لیرې
دی ، چې په اوچت اواز دعا ګانې وکړو او که نږدې دي ، چې په پټه دعا ګانې وکړو ، الله ﷻ دده په جواب کې دا
ایت نازل کړو چې (وَاِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ) .

اوکله چې پوښتنه وکړي له تاخغه بندگان زما (له لرې والي او نژدې والي) زمانو بې شکه زه نژدې یم. معلومه شوه چې الله ﷻ نژدې دی، نو په پټه دعا پکار ده.

(۵) پنځم دلیل دوهم حدیث:

حضرت ابو موسی اشعری ؓ فرمائي چې کله رسول الله ﷺ د خيبر د غزا لپاره ووتلو نو په یو میدان کې صحابه ؓ وپه اوچت او ازسره د الله اکبر الله اکبر او ازونه شروع کړه.

رسول الله ﷺ و فرمايل چې په خپلو ځانونو نرمي وکړئ، بې شکه چې تاسو کون او غایب ته او ازونه نه کوئ بلکې داسې ذات ته او ازونه کوئ چې اوریدونکي او نږدې دی او ستاسو سره دی. (بخاری، ج ۲، ص ۳۴۶ / بخاری / رقم ۲۹۹۲ / ۴۲۰۲ / ۶۳۸۴ / ۶۶۱۰ / ۷۳۸۶ / مسلم / ج ۲ / ص ۳۴۶ / رقم ۶۸۰۸ / ۶۸۰۷ / ۶۸۰۴ / ۶۸۰۳ / ترمذی / رقم ۳۴۶۱ / ابوداود / رقم ۱۵۲۶ / ابن ماجه / رقم ۳۸۴۴ / تفسیر ابن کثیره سورة اعراف ۲۴ رکوع تفسیر.

(۶) شپږم دلیل، دویم حدیث:

حضرت سعد بن ابی وقاص ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمائي چې: (خير الذکر الخفي وخير الرزق ما یسکفي) یعنې بهترین ذکر هغه دی چې په پټه وي او بهترین رزق هغه دی چې د ضرورت لپاره کفایت کوي. [مسند احمد، ج ۱، ص ۱۷۲ / رقم ۱۴۷۷ / ۱۴۷۸ / ۱۵۵۹ / ۱۵۶۰ / ۱۶۲۳] موارد الظمان، تلخیص، صحیح ابن حبان، بسند صحیح، الجامع الصغیر، ج ۲، ص ۸) (السراج المنیر، ج ۲، ص ۲۶۲)

(۷) اوم دلیل، څلورم حدیث:

د حضرت عایشی رضی الله عنها بیان دی چې رسول الله ﷺ فرمائي چې دهغې لمونځ او یاد ر چې فضیلت دی چې دکوم لمونځ لپاره مسواک استعمال شوی وي په نسبت سره دهغې لمونځ ته چې مسواک ورته نه وي استعمال شوی. او د پټ ذکر هم او یاد ر چې فضیلت دی.

چې کله د قیامت ورځ شي او الله ﷻ خپل مخلوق د حساب لپاره را جمع کړي او د اعمالو را جمع کونکي او لیکونکي ملایکې راشي، نو الله ﷻ به دی ملایکو ته ووايي چې ایازمادې بنده کوم یونیک عمل پاتې دی؟ ملایکې به ووايي چې نه یا الله ﷻ مونږ هېڅ شی ندی پرېښی مگر لیکلی مودی، نو الله ﷻ به دی بنده ته ووايي چې زما سره ستا یونیک عمل شته چې تاته ندی معلوم، زه نن دهغې بدله تاته درکوم او هغه پټ ذکر دی

اخرجه ابويعلى [رقم / ۴۷۱۹] قال الهيثمي فيه معاوية بن يحيى الصدفي وهو ضعيف [مجمع الزوائد، ج ۱۰

ص ۸۱ / رقم ۱۶۷۹۶]

(۸) اتم دليل ، پنجم حديث :

قال الحسن بن علي بين دعوة السرو العلانية سبعون ضعفا ولقد كان المسلمون يجتهدون في الدعاء وما يسمع لهم صوت ان كان همسا بينهم وبين ربهم . (معالم التنزيل / درمنثور / ج ۳ / ص ۴۳۱ / طبع مکتبه حقانيه / پشاور]

حضرت امام حسن بن علی عليه السلام فرمائي چي دپتي اود زوره دعا په مابين کي اويادر چي فرق دي او خامخا په تحقيق سره مسلمانانو په دعاگانو کي کوشش کولو اود دوی اواز به نه شو اوریدل کيدلې بس ددوی دعاگانې به ددوی اود رب په مينځ کي پتي کيدلې .

(۹) نهم دليل ، شپږم حديث :

د حضرت انس رضي الله تعالى عنه مرفوع حديث دی چي : (دعوة في السرّ تعدل سبعين دعوة في العلانية) [جامع الصغير / للسيوطي / رقم : ۴۲۰۶] . يعنې په پټه باندې دعا کول د اويانو وېشکاره دعاگانو سره برابره ده .

(۱۰) لسم دليل ، اووم حديث :

د حضرت انس رضي الله تعالى عنه مرفوع روايت دی چي : (خير الدعاء الخفي) [اعلام السنن / ج ۶ / ص ۱۱۱ / رقم : ۱۷۴۳]

خلاصه د دليل :

د دريم فصل څخه ثابته شوه چي . امين دعاده اود خلورم فصل څخه ثابته شوه چي . اصل په دعا کي اخفاء ده . نو اصل په امين کي اخفاء يعنې پټ لوستل دي تزئين د قياس داسې دی چي . الامين دعاء (صغري) امين دعاده . و الاصل في الدعاء الاخفاء (کبري) اصل په دعا کي اخفاء ده . (فالاصل في الامين الاخفاء) (نتيجه) نو اصل په امين کي اخفاء شوه . دلايل د صغري په دريم فصل کي بيان شو او دلايل د کبري په خلورم فصل کي بيان شو .

اوس که غیر مقلدین دې دلیل ته جواب ورکوي نو بیا به اوله مقدمه یعنی صفری پرېږدي او په قران او حدیث به د اثباتوي چې امین د عانده او بیا به دوهمه مقدمه یعنی کبری پرېږدي او په قران او حدیث به د اثباتوي چې اصل په دعا کې اخفاء نده .

او که اوله مقدمه هم منی او دوهمه مقدمه هم منی نو بیا خود تییجې څخه انکار داسې دی لکه یو څوک چې ددې څخه انکار کوي چې دوه جمعه یې دوه څلور کیږي نو غیر مقلدین دهغه کم عقل ماشوم په شان دي چې یوه کلمه په ټکو صحیح ووايي او تلفظ ورباندې غلط وکړي مثلاً په ټکو (مکه) داسې ووايي (میم زبرمه کاف زبرکه) او تلفظ وکړي (قادیان) .

دهمدې دلیل له وجهې ډیر وشو افغو خپله اسلحه په زمکه ایښي ده .

د شوافعو مشهور منطقي او مناظر امام فخر الدین رازي رحمه الله هم دا خافود دې دلیل په مقابل کې خپله اسلحه ایښي ده او فرمایلي یې دي چې ددې دلیل څخه که د امین د پټ ویلو وجوب ثابت نه شي نو استحباب خو ضرور ثابتیږي اوزه هم ددې قائل یم . (تفسیر کبیر، ج ۱۴ ص ۱۳۱)

سورة اعراف / آیت نمبر ۵۵ / عبارت یې داسې دی چې : (قال ابوحنيفة رحمه الله اخفاء التأمین افضل . وقال الشافعی رحمه الله اعلانه افضل ، واحتج ابوحنيفة رحمه الله على صحة قوله ، قال في قوله امين وجهان : احدهما انه دعاء . والثاني انه من اسماء الله تعالى . فان كان دعاء وجب اخفائه لقوله تعالى : (ادعوا ربكم تضرعاً وخفية) . وان كان اسماً من اسماء الله تعالى وجب اخفائه لقوله تعالى : (واذكر ربك في نفسك تضرعاً وخفية) فان لم يثبت الوجوب فلا اقل من الندبية . ونحن بهذا نقول) . [تفسیر آیت نمبر ۵۵ / سورة اعراف] .

همدارنگه علامه جلال الدین السيوطي رحمه الله ددې آیت په تفسیر کې فرمایي چې : ادعوا ربكم تضرعاً (حال تذلل) وخيفة (سراً) انه لا يجب المعتدين (بالت شوق و رفع الصوت) جلالین ص : ۱۳۴ .

علامه قسطلاني رحمه الله د صحيح البخاري رحمه الله په شرح کې ليکي چې : وقال الحنفية والكوفيون ، ومالك في رواية عنه بالاسرار ، لانه دعا وسيله الاخفاء ، لقوله تعالى : ادعوا ربكم تضرعاً وخيفة [قسطلاني شرح صحيح البخاري] .

یعنی ددی آیت له وجهی احناف او مالکیان په پته آمین وایي بعضې حضرات آمین په ذکر کې شماری، نو بیا یې هم د پت لوستل بهتر دي: ۱- حافظ ابن کثیر رح فرمایي چې لانه ذکر من الاذکار فلا یجهر به کسایر أذکار الصلوة. [ج ۱/ ص ۳۴].

یعنی آمین د نورو ذکرانو په شان یو ذکر دی نو د مانځه د نورو ذکرانو په شان به دا هم په جهر ته لوستل کیږي. ۲- امام ابواسحاق شیرازی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: لانه ذکر مسنون فی الصلوة فلا یجهر به المأموم کالتکبیرات کسایر أذکار الصلوة. [مذهب ج ۳/ ص ۳۶۸ مع شرح مذهب]. آمین په مانځه کې یو مسنون ذکر دی نو مقتدی به یې په جهر نه لولي لکه د مانځه تکبیرات او د مانځه نور ذکرونه.

اوله فایده:

د قرآن پاک د همدی اشاراتو او روایاتو له وجهی د مانځه د تلو اذکارو او دعاگانو پت لوستل ثابتیږي لکه دشاء، د تعوذ، د تسمی، د تکبیراتو د منفرد او د مقتدی، د تسبیحاتو د رکوع او د سجدي، د تشهد درود شریف، او د نورو دعاگانو.

دوهمه فایده:

اصل دادی چې دعا او ذکر پت و لوستل شي، ځکه چې الله ﷻ په زړونو عالم دی مگر کله چې د الله ﷻ دیادولو سره سره د انسانانو اطلاع هم مقصود وي او انسانان پت اواز نه اوري نو د ضرورت له وجهی هلته په زوره لوستلې شي لکه:

(۱) اذان : چې هلته انسانانو ته وراوړول هم مقصود دي له دې وجهی په زوره کولی شي.

(۲) اقامت : هلته هم د مقتدیانو خبرول مقصود دي له دې وجهی په زوره لوستلی شي.

(۳) امام به تکبیرات د انتقال هم په زوره لولي : ځکه چې د مقتدیانو خبرول پکار دي، لیکن مقتدی

او خاتمه لمونځ کونکي ته د ضرورت نه شته لدی وجهی به په پته لوستلې شي. بې په پته لولي.

د غیر مقلدینو وسوسې :

مونږ په قرآن، حدیث، او په لغت باندې ثابته کړه چې امین دعاده، د قرآن او حدیث په خلاف غیر مقلدین دخلکو په زړونو کې یوه وسوسه اچوي چې امین تابع د دعادی، که دعا په جهر ویلی شي نو امین به هم په

جهر ویلی شی او که دعا په پته وویلی شی نو امین به هم پت ویلی شی، الحق الصریح ج ۴ ص ۲۶۰ دوهمه چپاشی.

الاخفاء: دامضمون (چې امین تابع د دعادی) نه د قرآن ایت دی او نه د رسول الله ﷺ حدیث دی، بلکې د قرآن او حدیث په مقابل کې دلامذهبو قیاس دی اویایی د قیاس غلط هم دی ځکه دوی وائي چې څرنگه الحمد لله وي همغسې به امین وي، نو د غیر مقلدینو مقتدیان خو الحمد لله په پته لولي نویوا چې امین ولی په زوره وائي؟

بله وسوسه داچوي چې احناف ولې بعضې دعاگانې په اوچت او ازکوي؟ مونږ یو ايو چې په کومه دعا کې مقتدیانو ته وراورول او د مقتدیانو اطلاع مقصود نه وي په هغې کې اصل اخفاء ده.

د مسلمان لپاره د ټولو څخه مخکې قرآن پاک دی چې کله د قرآن څخه د امین پت ویل ثابت شول، نو د احادیثو او ډلو ته ضرورت نه شته لیکن د زیات اطمینان او د قرآن پاک د زیات تائید لپاره یو څو مبارک احادیث هم رانقلو

اول حدیث:

عن ابی هريره رضی الله عنه ان رسول الله ﷺ قال اذا قال الامام (غَيْرِ التَّغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فقولوا امين فانه من وافق قوله قول الملايكة غفر له ماتقدم من ذنبه. (صحيح بخاری، ج ۱ ص ۱۰۸ / رقم: ۴۷۵۰ / نسائی ج ۱ ص ۹۴ / رقم: ۹۲۹) (ابوداود ج ۱ ص ۹۴ / رقم: ۹۳۵).

د حضرت ابو هريره رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کله امام (غَيْرِ التَّغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) ووائي نو تاسو امین ووائي (پدغه وقت کې ملايکې هم امین وائي) نو د چا امین چې د ملايکو د امین سره موافق شوه د تیرگناهونه به معاف شي.

د ملايکو امین:

د فکر کولو څخه وروسته د ملايکو په امین کې درې شيان را معلومېږي.

اول د ملايکو امین په مونږ کې هېچا هېڅکله هم ندی اوریدلې، نو ظاهره ده چې هغوی په پته امین وائي. **دوهم** ملايکی بغیر د لوستلو د الحمد لله څخه امین وائي.

درېم د دوی د امین لپاره خاص وقت دی یعنې چې کله امام ولا الضالین ووائي نو دوی امین وائي.

اهل سنت والجماعت احنافو ته زیږي

مونږ اهل سنت والجماعت احناف دالله ﷻ په فضل او کرم سره ددې زېري پوره پوره مصداق یو، چې دوقت او وصف په هر اعتبار سره زموږه امین د ملایکو د امین سره موافق دی.

(۱) لکه څرنگه چې ملایکی په پټه امین وائي زموږه یې هم په پټه وایو.

(۲) ملایکی بغیر دلو ستلود الحمد لله څخه امین وائي، مونږ احناف مقتدیان هم بغیر دلو ستلود الحمد لله څخه امین وایو.

(۳) ملایکی په هغه وخت کې امین وائي چې کله امام (ولا الضالین) ووائي یعنی د فاتحې د ختمیدلو څخه وروسته امین وائي، مونږ هم په هغه وخت کې امین وایو چې کله د امام فاتحه ختمه شي.

دلامذهبو نامرادي:

لامذهبان لکه څرنگه چې د مخکنیو قراني ایتونو څخه باغي دي همدارنگې دامین په ویلو کې د ملایکو سره مخالف دي د څو وجهو څخه

اول: دوی د ملایکو د طریقې په خلاف په زوره امین وائي.

دوهم: د دوی دامین وقت هم د ملایکو دامین د وقت سره مخالف دی.

ځکه چې د دوی کوم مقتدیان چې وروسته راشي او په جماعت کې شریک شي ظاهره ده، چې هغه غیر مقلد پنځله هم فاتحه لولي دده فاتحه لانوي ختمه شوی، چې امام ولا الضالین ووائي نو اوس که دامقتدی امین وایي، نو د خپلې فاتحې په مینځ کې یې امین وویلو او د قران کریم تحریف راغلو. همدارنگه (امین) طایع یعنی مهر دی او مهر وروسته وي. ځکه چې په قران کریم کې امین د فاتحې په اخر کې دی او ده په مینځ کې وویلو نو د (یحرفون الکلم عن مواضعه) مصداق شو او که دامام سره یې نه وایي بلکې د خپلې فاتحې د ختمیدلو څخه وروسته امین وائي نو د ملایکو دامین سره په وقت کې مخالفت راغلو.

درېم: ملایکی دامام سره د الحمد لله دلو ستلو څخه بغیر امین وائي او دامام په الحمد لله اکتفاء کوي او غیر مقلدین دامام سره الحمد لله لولي، او بیا امین وائي.

دوهمه طریقه د استدلال داده چې: که امام امین بالجهر ویلي، نو مقتدیانو به دامام امین اورېدلی، نو بیا خواسې په کار و چې: (اذا قال الامام امین فقولوا امین). لکن دلته داسې نه ده، ځکه چې مقتدیان دامام

امین نه اوري، بلکې (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) اوري، نو حکم يې وفرمايل چې: (اذا قال الامام غير المغضوب عليهم ولا الضالين).

دوهم حديث

عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ قال اذا قال القاري (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فقال من خلفه امين فوافق قوله قول اهل السماء غفرله ماتقدم من ذنبه. (صحيح مسلم، ج ۱ ص ۱۷۶) حديث نمبر (۹۱۹)

د حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله چې قاري (امام) (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) ووايي بيا مقتديان امين ووايي، پس کله چې د دوی امين د اسمان والا خلکو (ملايکو) د امين سره موافق شي نو دده مخکني ټول گناهونه به معاف شي او ظاهره ده چې:

(۱) د ملايکو امين چاندی اور بدلې نو په پټه يې وائي.

(۲) او د فاتحې په اخر کې يې وائي.

(۳) او بغير د لوستلو د الحمد لله څخه يې وائي.

دويم حديث

ابن عيينة عن الزهري عن سعيد، عن أبي هريرة رضي الله عنه رفعه قال: اذا أمن القاري فأمنوا، فمن وافق تأمينه تأمين الملائكة غفرله ماتقدم من ذنبه. [مصنف ابن أبي شيبة ج ۵/ ص ۳۰۹ رقم ۸۰۶۱].

حضرت ابو هريره رضي الله عنه فرمايي چې: کله امام امين ووايي نو تاسو هم امين ووايي نو د چا امين چې د ملايکو د امين سره موافق شو دده تير شوي گناهونه به معاف شي. [طريقه د استدلال يې مخکې تيره شوه].

څلورم حديث

وبه قال حدثنا اسحاق بن ابراهيم وابن خشرم قالا: أخبرنا عيسى بن يونس قال حدثنا الاعمش، عن أبي صالح عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال كان رسول الله ﷺ يعلمنا، يقول: لا تبادروا الامام، اذا كبر فكبروا، واذا قال: ولا الضالين، فقولوا آمين، واذا ركع فاركعوا، واذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا اللهم ربنا لك الحمد. [مسلم ج ۱/ ص ۱۷۷ رقم ۹۳۱].

ابوهريرة رضي الله عنه فرمايی چې رسول الله ﷺ به مونږ ته (د مونږ) تعليم راكولو، فرمايل به يې چې د امام
 څخه مه مخكې كيږئ، كله چې امام الله اكبر ووايي نو تاسو هم الله اكبر ووايئ او كله چې امام ولا الضالين
 ووايئ نو تاسو آمين ووايئ او كله چې امام ركوع كوي نو تاسو ركوع وكړئ او كله چې امام سمع الله لمن حمده
 ووايي نو تاسو ربنا لك الحمد ووايئ.

طريق الاستدلال: پدې حديث كې د ادا كبر فكبروا ذكر راغلو ځكه چې هغه امام په جهري وايي،
 همدارنگه (اذا قال غير المغضوب... الخ) ذكر راغلو ځكه چې دا هم په جهري نو كه آمين په جهري نو د
 مقتدي آمين به يې د امام د آمين پورې داسې معلق كړی وي چې اذا امن فقولوا آمين او دلته يې د امام
 ولا الضالين پورې معلق كړی دی.

پنځم حديث

عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اذا قال الامام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فقال امين
 فوافق امين اهل الارض امين اهل السماء غفر للعبد ما تقدم من ذنبه مثل من لا يقول امين كمثل رجل
 غزامع قوم فاقترعوا فخرجت سهامهم ولم يخرج سهمه فقال لم لم يخرج سهمي فقيل انك لم تقل امين.
 د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې كله امام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ
 وَلَا الضَّالِّينَ) ووايي، بيا امين ووايي پس د زمكې دخلكو امين چې د اسمان دخلكو د امين سره موافق شي
 نو بنده لره ټول مخكني گناهونه معاف شي او څوك چې امين ونه واښي دهغه داسې مثال دی چې يوسړی
 د نورو خلكو سره جهاد ته د تللو لپاره قرعه اندازې وكړي او دده قرعه راونه وزي نو دی پوښتنه وكړي چې
 زما قرعه ولې راونه وتله؟ جواب ورته ورکړل شي چې تا امين ندی ویلی.

پدې حديث كړيمه كې د مغفرت وعده په هغه امين باندې وركړل شوي ده چې د ملايكو د امين سره موافق
 شي او د ملايكو امين سره هغه امين موافق كيږي چې پټ و لوستل شي ځكه د ملايكو امين چاندی او ريډلی
 نوبه پته دی.

شپږم حديث :

عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اذا قال الامام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فقولوا امين
 فان الملايكة تقول امين وان الامام يقول امين فمن وافق تامينه تامين الملايكة غفر له ما تقدم من ذنبه.

ارواه احمد والنسائي ص ۱۴۷ / رقم: ۹۲۷ / والداري ج ۱ ص ۳۱۴ واسناده صحيح اثار السنن ج ۱ ص ۱۰۰ / باب تامين الامام / ابن حبان في صحيحه ، ج ۱ ص ۱۹۴ وفي البعض : ص ۲۴۰ .

طريقه داستدلال :

په دې حديث کې درې دلايل دي چې امين په پټه لوستلی شي .

(۱) - رسول الله ﷺ مقتدي ته حکم کړی دی چې کله هغه دامام ، (ولا الضالين) . واورې نو امين دې وواځي ، نو د مقتدي امين يې دامام د ولا الضالين پورې معلق کړی دی ، ددې څخه صفا معلومېږي چې امام ولا الضالين په زوره وائي امين په زوره نه وائي ، که نه د مقتدي امين به يې دامام دامين پورې معلق کړی وي اوداسې به يې ويلې وي چې کله امام امين وواځي تاسو امين وواځي .

(۲) رسول الله ﷺ فرماني چې . (فان الملايكة تقول امين) .

يعنې بې شکه چې ملايکې امين وائي دا جمله رسول الله ﷺ له دې وجهې ذکر کړې ده چې مونږ د ملايکو امين نه اورو ، که مونږ د ملايکو امين اورېدلی نو بيا به د رسول الله ﷺ دا خبر را کول يولغو ه کاروو . (معاذ الله) ورپسې رسول الله فرمايلي دي چې : (وان الامام يقول امين) يعنې بې شکه چې : امام امين وائي .

دا جمله هم د مخکنې جملې په شان لدې وجهې ذکر شوی ده چې مقتديان دامام امين نه اوري لکه د ملايکو امين چې نه اوري که مقتديان د امام امين اورېدلي نو بيا به د انحضرت ﷺ دا اطلاع ورکول هم يو بې فايدي کار وي (معاذ الله) .

(۳) د حديث په اخر کې رسول الله ﷺ فرماني چې : (فمن وافق تأمينه تأمين الملائكة غفر له ماتقدم من ذنبه) يعنې د چا امين چې د ملايکو امين سره موافق شي دده تير شوي ټول گناهونه به معاف شي او مخکې بيا ياد خبره تيره شوی ده چې د ملايکو سره هغه امين موافق دی چې په پټه ولوستلې شي ځکه چې ملايکې يې هم په پټه وائي .

اووم حديث :

عن ابي موسي الاشعري ؓ (في حديث طويل) قال قال رسول الله ﷺ اذا صليتم فاقموا صفوفكم ثم ليؤمكم احدكم فاذا كبر فكبروا واذا قال (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فقولوا امين يحببكم الله

فاذا کبر و رکع فکبر و اوارکعوا فان الامام یرکع قبلکم و یرفع قبلکم فقال رسول الله ﷺ فتلك بتلك قال واذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لک الحمد یسمع الله لکم . [مسلم، ج ۱ ص ۱۷۶ / رقم: ۹۰۳]

حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ خندہ روایت دی چې رسول الله ﷺ مونږ ته د جماعت لمونځ راښودلو، ویې فرمایلي چې: کله موږ لمانځه اراده وکړه، نو خپل صفونه سیده کړئ ییادی یو کس امامتي درکړي نو کله چې امام الله اکبر وواشي تاسو هم الله اکبر وواشي او چې کله امام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَیْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) وواشي تاسو امین وواشي الله ﷻ به ستاسو سره محبت وکړي او چې کله امام الله اکبر وواشي او رکوع وکړي تاسو هم الله اکبر وواشي او رکوع وکړئ، امام رکوع او درکوع خندہ راجیگیدل ستاسو خندہ مخکې کوي او چې کله امام (سمع الله لمن حمده) وواشي، نو تاسو (ربنا لک الحمد) وواشي.

طریقه داستدلال :

په دې حدیث کریمه کې رسول الله ﷺ په تکبیر، رکوع، وغیره کې امام او مقتدی د وارو ته حکم کړی دی نو په دې امورو کې امام او مقتدیان شریک دي. او په فاتحه، امین، تسمیع، او تحمید کې یې تقسیم کړی دی، یعنې امام به فاتحه لولي چې کله یې (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) ولوستلو نو مقتدیان به امین وائي او همدارنگې امام چې کله (سمع الله لمن حمده) وواشي نو مقتدیان به (ربنا لک الحمد) وواشي نور رسول الله ﷺ د (ربنا لک الحمد) په باره کې داسې الفاظ ذکر کړي (فقولوا ربنا لک الحمد) وواشي تاسو ربنا لک الحمد او د امین په باره کې یې هم همداسې الفاظ راوړي دي (فقولوا امین) وواشي تاسو امین.

او ربنا لک الحمد خو اتفاقاً پټ لوستلی شي، نو امین به هم پټ لوستلی شي داسې نه شي کیدلې چې دربنا لک الحمد په باره کې د (قولوا) لفظ. په معنی د پټو لوستلو شي او د امین په باره کې د (قولوا) لفظ. په معنی داوچتو لوستلو شي.

په دې حدیث کې دا حنا فو دوه مسائل :

(۱) په دې حدیث کې رسول الله ﷺ الحمد لله لوستل صرف د امام وظيفه گرزولي ده، داسې یې فرمایلي دي چې (واذا قال غیر المغضوب) یعنې چې کله امام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) وواشي که چیرته د الحمد لله لوستل د امام او مقتدیانو د وارو وظيفه وي نور رسول الله ﷺ به داسې فرمایلي وو چې (اذا قلتم غیر المغضوب الخ) یعنې چې کله تاسو ټول (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) وواشي.

(۲) په دې حدیث کې یې دامین لپاره درینالک الحمد په شان د (قولوا) لفظ استعمال کړی دی چې درینالک الحمد په باره کې په معنی د پتولو ستلودی نو دامین په باره کې به هم په معنی د پتولو ستلوي ځکه دواړه په یو حدیث کې راغلي دي .

د لامذهبه خیانت

بعضې غیر مقلدین در رسول الله ﷺ ددې لفظ (فقلوا امین) ترجمه داسې کوي چې په اوچت او ازیاندي امین وواځي، حالانکه دا (د اوچت او ازیان) کلمه دوی دخپل ځان څخه د حدیث په معنی کې ورزیاتوي گویا چې دوی رسول الله ﷺ ته د امشوره ورکوي چې: یا رسول الله ﷺ! ستا الفاظ کافي نه دي د (اوچت او ازیان) لفظ ورزیاتول پکار دي . مونږ ددې لامذهبه څخه پوښتنه کوو چې تاسو د قولوا د لفظ په ترجمه کې اوچت او ازیان کړی نو دا احادیثو ددې لاندې جملو څه معنی ده؟

(۱) اذا قال الامام سمع الله لم حمده فقلوا ربنا لک الحمد [بخاری / ج ۱ / ص ۱۰۹ / مسلم / ج ۱ / ص

۱۷۶] ایادې هم دامعنی ده چې په اوچت او ازیان لک الحمد وواځي؟

(۲) (قولوا التحیات لله) [بخاری / ج ۱ / ص ۱۱۵]. ایادې هم دامعنی ده چې په اوچت او ازیان التحیات

وواځي؟

(۳) قولوا اللهم صل علي محمد. ایادې هم دامعنی ده چې په اوچت او ازیان اللهم صلی علی

محمد وواځي؟

په دې جملو کې لامذهبه د اوچت او ازیان کلمه نه ورشاملوي او دامین په باره کې یې ورشاملوي . افسوس چې لامذهبه دومره متعصبه فرقه ده چې کله په ضد کې راشي نو د (صُمْ بُكُمْ عُتَىٰ فَهَمْ لَا يَزْجُنُونَ) مصداق شي د قران څخه هم منکرېږي او دا احادیثو هم غلطې ترجمې کوي ترڅو چې خپل روحاني پلرونه انگریزان خوشحاله کړي او په یوه بهانه د مسلمانانو په مینځ کې اختلاف پیدا کړي . لامذهبه ملانیاز محمد نیاز عرف امین الله پشاور لیکي چې دلته دا اقاال مقابله د قولوسره راغلې ده او دا خو واضحه خبره ده چې امام خو قول په جهر سره کوي، نو مقتدیان به هم امین په جهر سره وواځي ځکه ظاهره داده چې دلته اتفاق په صفت کې مراد دی .

(الحق الصریح ج ۴ ص ۲۲۱ باب القراءة فی الصلوة المسئلة الخامسة) .

الاخساء: په بخاري او په مسلم کې حديث کې دي چې (اذا قال الامام سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لك الحمد) (مشکوٰۃ ج ۱ ص ۸۲ باب الركوع الفصل الاول- دلته د قال مقابله د قولوا سره راغلي ده او د احم واضحه ده چې امام قول په جهر کوي نو يا دلته به هم مقتديان ربنا لك الحمد په جهر سره وايي؟ لامذهبه خناسه دلته ولي اتفاق په وصف کې ظاهر ندي؟

فان قيل: چې امام بخاري رحمته الله عليه د (قولوا) څخه آمين بالجهر ثابتوي او دې حديثونو ته د آمين بالجهر باب لگوي، همدارنگه محمد بن اسحاق بن خزيمة النيسابوري رحمته الله عليه هم ورته د آمين بالجهر باب قايموي. او گوره صحيح ابن خزيمة ج ۱/ ص ۲۸۶ رقم ۵۷۰.

حافظ ابن حجر رحمته الله عليه هم د الزين بن منير قول را نقلوي چې كله مطلق خطاب راشي يعنې د جهر او سر قيد پکې نه وي نو هغه په جهر ور حملېږي. [فتح الباري ج ۲/ ص ۲۴۵] القول المتين ص ۲۴.

د امام بخاري رحمته الله عليه سره که د آمين بالجهر په باره کې کوم صحيح حديث وای نو خامخا به يې په صحيح البخاري کې ذکر کړی وای. او باب جهر المأموم بالتأمين د امام بخاري رحمته الله عليه خپل باب دی لاندې په يو حديث کې هم د آمين سره د جهر لفظ نه شته.

اتم حديث

عن أبي هريرة رضي الله عنه أن النبي ﷺ قال إذا أمن الإمام فأمنوا فإنه من وافق تأمينه تأمين الملائكة غفر له ما تقدم من ذنبه. [صحيح البخاري ج ۱/ ص ۱۰۸ رقم ۷۸۰ ورقم ۶۴۰۴] مسلم باب التسميع والتحميد والتأمين رقم ۹۱۴ [ترمذي رقم ۲۵۰ نسائي رقم ۹۲۸].

د اهل سنتو فخر مولانا سرافراز خان صفدر رحمته الله عليه فرمايي چې هغه ټول احاديث چې په هغې کې د اذا أمن الامام فأمنا جمله راغلي ده، هغه زمونږ لپاره دليل دی. [خزائن السنن ص ۳۲۸].

پدې حديث کې راغله چې: (إذا أمن الإمام فأمنوا) د مقتديانو آمين يې د امام د آمين پورې معلق کړو او په نورو حديثونو کې داسې راغلي وو چې: (إذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين، فقولوا آمين) نو پدې کې يې د مقتديانو آمين د امام د (ولا الضالين) پورې معلق کړو نو په (إذا أمن الإمام فأمنوا) داسې تاويل پکار دی چې دنورو احاديثو سره يې موافقت راشي.

(۱) حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: فالجمع بن الروایتین يقتضي جعل قوله اذا أمن الامام على المجاز. [فتح الباري ج ۲/ ص ۳۴۲ طبع دار السلام ریاض ایعنی علماوو فرمایلی دی چې: اذا قال الامام غیر المغضوب علیهم ولا الضالین او د اذا أمن الامام فأمناو په مابین د جمع او د تطبیق لپاره په دوهم عبارت کې مجاز پکار دی.

(۲) امام نووي رحمۃ اللہ علیہ د دواړو حدیثونو په مینځ کې تطبیق کوي او فرمایي چې: وتأولوا قوله ﷺ: اذا أمن الإمام فأمناو، قالوا معناه: اذا أراد التأمين. [نووي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۷۴].

جمهورو علماوو د اذا أمن ترجمه داسې کړې ده چې: کله امام اراده د آمین وکړي نو بیا تاسو آمین ووايئ. (۳) امام نووي رحمۃ اللہ علیہ مزید فرمایي چې: وأما روايته اذا أمن الإمام فأمناو فمعناها: اذا أراد التأمين. [نووي شرح مسلم ج ۱/ ص ۱۸۶].

(۴) همدا خبره امام نووي رحمۃ اللہ علیہ په شرح المذهب کې هم لیکلي ده فيحمل الأول على أن المراد اذا أراد التأمين فأمناو ليجمع بينهما [شرح المذهب ج ۲/ ص ۳۷۴].

(۵) غیر مقلد شوکاني لیکي چې: وجمع الجمهور بين الروایتين بأن المراد بقوله اذا أمن الامام، أى أراد التأمين ليقع تأمين الامام والمأموم معاً. [نیل الأوطار ج ۲/ ص ۲۳۳]. يعنی جمهور د دواړو روایتونو په مابین کې تطبیق داسې کوي چې: د (اذا أمن الامام) ترجمه په (اذا أراد التأمين) باندې کوي او دا ددې لپاره چې که امام اول امین ووايي او بیا مقتديان آمین ووايي نو د امام او د مقتديانو آمینونه په یو وخت کې راغلل. او که امام اراده د آمین وکړي او مقتديان آمین ووايي نو د امام او د مقتديانو آمینونه به په یو وخت کې شي.

(۶) علامه ابن دقیق العید فرمایي چې: دلالة الحديث على الجهر أضعف من دلالة على نفس التأمين قليلاً، لأنه قد يدل على تأمين الامام من غير جهر. [أحكام الأحكام بحواله طرح التثريب في شرح التقریب ج ۲/ ص ۲۶۸].

و اذا أمن الامام والا حديث دلالت په جهر باندې ډېر ضعیف دی، و دلالت دده څخه په نفس آمین چې معمولي غوندې وي ځکه چې کوم یو دلیل خامخا د امام په آمین باندې دلالت کوي. حاصل دا چې جمهور علماو (اذا أمن) ترجمه په (اذا أراد التأمين) باندې کوي او اراده د زړه فعل دی او د زړه فعل پټ وي نو ددې څخه معلومه شوه چې امام په پټه آمین وایي.

د یو لامذهبه جهالت: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې . (اذا أمن الامام فأمنوا) یعنی کله چې امام امین وواځي نو تاسو هم امین وواځي .

یو لامذهبه لیکلي دي چې ددې حدیث څخه معلومېږي چې امام په اوچت او ازباندې امین وائي او چې کله مقتدیان د امام امین واورې نو دوی دې هم امین وواځي او د حدیث دا جمله بعینه د رسول الله ﷺ ددې قول په شان ده چې (اذا کبر فکبروا) یعنی چې کله امام الله اکبر وواځي نو تاسو هم الله اکبر وواځي او ظاهره ده چې امام په اوچت او از الله اکبر وائي .

جواب : ددې حدیث څخه د لامذهبه استدلال بالکل غلط دی، ځکه چې کله امام په اوچت او از الله اکبر وواځي نو مقتدیان یې چې واورې هغوی په پټه الله اکبر وائي نو (امنوا) د (کبروا) په شان دی. یعنې لکه څرنگه چې مقتدیان په پټه الله اکبر وائي همدارنگې دی امین هم په پټه وواځي .

پاتې شو د امام امین لوستل، نو دا د امام په الله اکبر لوستلو وړ قیاس کول غلط دي، ځکه چې د امام الله اکبر او د مقتدیانو الله اکبر په یو وقت کې لوستل ندي ضروري، کله چې امام الله اکبر وواځي او مقتدي د امام الله اکبر واورې او د امام څخه لپور وروسته الله اکبر وواځي نو جایز دي .

لیکن دامین متعلق د یرروایات مخکې تیر شول چې د امام ، مقتدیانو ، او د ملایکو امین بالکل په یو وقت کې لوستل مناسب دي ، نو د (اذا أمن) معنی داده چې کله امام اراده دامین وکړي او اراده په زړه کې کیږي لکن د زړه په دی اراده باندې قرینه شته چې هغه د ولا الضالین لوستل دي . او یاد (اذا امن) معنی داده چې (اذابلیغ الي موضع استدعي التامین) یعنې چې کله امام هغه ځای ته ورسېږي په کوم ځای کې چې امین لوستلې شي او دامعنی دبل حدیث (اذا قال الامام (عَزِيزُ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فقولوا امین) سره موافق ده .

د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه حدیثونه

دا حدیث حضرت سفیان رضی الله عنه او حضرت شعبه رضی الله عنه دواړو د سلمه بن کهیل رضی الله عنه څخه او هغه د حجر رضی الله عنه څخه او هغه د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه څخه روایت کړی دی، پدې حدیث کې حضرت سفیان رضی الله عنه فرمایي چې : رسول الله ﷺ امین د مد سره ادا کړی دی او حضرت شعبه رضی الله عنه فرمایي چې : رسول الله ﷺ په پټه (ورو) او از سره باندې ادا کړی دی .

(۱) حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن سلمة بن كهيل، عن حجر ابی العنابس قال سمعت علقمة يحدث عن وایل (او سمعه حجر عن وایل) قال: صلى بنا رسول الله ﷺ فلما قرأ غير المغضوب عليهم ولا الضالين قال: (آمین) واخفى بها صوته، ووضع يده اليمنى على يده اليسرى، وسلم عن يمينه وعن يساره. مسند أحمد ج ۳۳۶/۴ رقم ۱۹۰۵۹.

(۲) حضرت وایل بن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی ہیں رسول اللہ ﷺ مونرتہ مونخ راکرو، کله چي رسول اللہ ﷺ (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) ولوستلو نو آمين يي وويل او اوازيي ورباندي پت کړو يعني په پته يي ولوستلو او بني لاس يي په چپ لاس باندې کينودلو او بني او چپ طرف ته يي سلام وگرځولو.

(۳) وبه قال حدثنا عبد الرحمن، قال: وقال شعبة: وخفض بها صوته مسند أحمد رقم ۱۹۰۴۹ طبع بيروت الافكار الدولية لبنان طبع رابع سنة ۲۰۱۰ هـ يعني حضرت شعبة رضی اللہ عنہ فرمائی ہیں چي اوازيي ورباندي بنکته کړو.

(۴) وبه قال حدثنا شعبة، قال أخبرني سلمة بن كهيل، قال سمعت حجراً أبا العنابس، قال سمعت علقمة بن وایل، يحدث عن وایل، وقد سمعته من وایل، أنه صلى مع رسول الله ﷺ فلما قرأ غير المغضوب عليهم ولا الضالين، وقال: آمين، خفض بها صوته. [مسند ابوداؤد الطيالسي رقم ۱۱۱۷ طبع هجر للطباعة والنشر سنة ۱۴۱۹ هـ ومسند ابوداؤد الطيالسي ص ۱۳۸ رقم ۱۰۴۴ منحة المعبود في ترتيب مسند الطيالسي ص ۹۲].

حجرا ابو العنابس رضی اللہ عنہ فرمائی ہیں ما د علقمة رضی اللہ عنہ په واسطه هم د حضرت وایل رضی اللہ عنہ څخه اوریدلي دي او بالذات مې هم د حضرت وایل رضی اللہ عنہ څخه اوریدلي دي چې ده د رسول الله ﷺ مونخ کولو نو کله چې رسول الله ﷺ (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) ولوستلو نو ورپسې يي په پته آمين وويلو.

(۵) وبه قال حدثنا يحيى بن محمد بن ساعد، ثنا ابو الاشعث، ثنا يزيد بن زريع، حدثنا شعبة، عن سلمة بن كهيل، عن حجر ابی العنابس عن علقمة، قال حدثنا وایل، او عن وایل بن حجر رضی اللہ عنہ، قال صليت مع رسول الله ﷺ فسمعت حين قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين قال: آمين، واخفى بها صوت، ووضع يده اليمنى على اليسرى وسلم عن يمينه وعن شماله. [سنن دار قطني ج ۱/ص ۳۳۴ سنن دار قطني مترجم ج ۲/ جزء ۴ ص ۴۵۲ و ص ۴۵۳ رقم ۱۲۵۵].

د حضرت و ايل بن حجر عليه السلام څخه روايت دی چې دوی عليه السلام د رسول الله ﷺ سره مونځ کولو نو فرمايې چې ما ترينه واوريدل چې کله يې چې غير المغضوب عليهم ولا الضالين) وويلې نو ورپسې يې په پټه آمين وويلې او بنی لاس يې په چپ لاس باندې کينودلو او بنی او چپ طرفته يې سلام وگرځولو.

(۶) وبه قال: آخرنا ابو بکر بن فورک، أنبئنا عبدالله بن جعفر عليه السلام حدثنا يونس بن حبيب، حدثنا ابوداؤد الطيالسي، حدثنا شعبة، أخبرني سلمة بن كهيل، قال سمعت حجراً أبا عنبس، قال سمعت علقمة بن وائل، يحدث عن وائل سمعته قال: آمين وخفض بها صوته. [سنن کبری، بهیقي ج ۲/ ص ۵۷]

حجر ابو العنيس فرمايې چې ما په واسطې د علقمة هم د حضرت و ايل عليه السلام څخه واوريدلی دي او بالذات مې هم د حضرت و ايل عليه السلام څخه واوريدلي دي چې ده عليه السلام د رسول الله ﷺ سره مونځ وکړو نو کله يې چې (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) وويلې نو ورپسې يې په پټه آمين وويلو.

(۷) قال ابو عيسى و روى شعبة هذا الحديث عن سلمة بن كهيل عن حجر أبي العنيس عن علقمة بن وائل، عن أبيه: أن النبي ﷺ قرأ غير المغضوب عليهم ولا الضالين، فقال (آمين) وخفض بها صوته. [ترمذي ص ۱۲۷ تحت رقم ۲۴۸ طبع بيروت].

حضرت و ايل عليه السلام فرمايې چې رسول الله ﷺ د غير المغضوب عليهم ولا الضالين څخه وروسته په پټه آمين وويلو.

(۸) رواه ابو مسلم الكجي في سننه، حدثنا عمرو مرزوق، قال: حدثنا شعبة، عن سلمة بن كهيل، عن حجر بن عنبس، عن علقمة بن وائل، عن وائل، قال وسمعه حجر من وائل قال صلى النبي ﷺ فذكر الحديث. [تخليص الحبير لابن حجر ذيل شرح المذهب ج ۲/ ص ۳۴۹ ترجمه يې مخکې ذکر شوه.

(۹) وبه قال آخرنا ابو بکر بن اسحاق الفقيه، وابو عبدالله الصفار الزاهد وعلي بن حمشاذ العدل قالوا: حدثنا اسماعيل بن اسحاق القاضي حدثنا سليمان بن حرب وأبو الوليد قالوا: حدثنا شعبة، عن سلمة بن كهيل قال: سمعت حجراً أبا العنيس، يحدث عن علقمة بن وائل عن أبيه، أنه صلى مع النبي ﷺ حين قال (غير المغضوب عليهم ولا الضالين) قال: (آمين) ويخفض بها صوته، [هذا حديث حسن صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه. مستدرک حاکم ج ۲/ ص ۶۰۸ رقم ۲۹۶۸ طبع دار المعرفة بيروت مستدرک حاکم مع تلخیص ذهبي ج ۲/ ص ۲۳۲].

حضرت وایل رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې ده رحمۃ اللہ علیہ د رسول الله ﷺ سره مونځ وکړو نو رسول الله ﷺ د (غیر المغضوب عليهم ولا الضالین) څخه وروسته په پټه آمین وویل.

امام طبري رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: حدثنا معاذ بن المثنی، ثنا ابوالولید حدثنا شعبة عن سلمة بن كهیل عن حجر أبي العنابس عن علقمة قال حدثنا وایل، او عن وایل بن حجر، قال: أنه صلى خلف النبي ﷺ فلما قال ولا الضالین. قال: آمین فأخفی بها صوته. [معجم كبير للطبراني ج ۲/ ص ۱۵]. ترجمه يې د مخکې په شان ده.

(۱۰) امام طبراني رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: حدثنا معاذ بن المثنی، حدثنا ابوالولید ح: وحدثنا ابو مسلم الکشي رحمۃ اللہ علیہ، حدثنا حجاج بن نصير قال: حدثنا شعبة، عن سلمة بن كهیل، عن حجر أنه صلى مع رسول الله ﷺ حين قال: (ولا الضالین) قال: (آمین) وأخفی بها صوته ووضع يده اليمنى على اليسرى وجعلهما على بطنه. [معجم كبير للطبراني ج ۲/ ص ۴۳ و ص ۴۴].

ترجمه يې د مخکې په شان ده، پدې حديث کې د علقمة رحمۃ اللہ علیہ واسطه نه شته.

(۱۱) وبه قال أحمد بن محمد السيوطي، حدثنا عفان، حدثنا شعبة عن سلمة بن كهیل، عن حجر أبي العنابس، عن علقمة بن وایل عن أبيه، أنه صلى مع النبي ﷺ فلما قال: غير المغضوب عليهم ولا الضالین قال: (آمین) وخفض بها صوته. [معجم كبير للطبراني رقم ۱۷۴۷].

وايل بن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې ما د رسول الله ﷺ سره مونځ وکړو نو کله چې رسول الله ﷺ ولا الضالین وويلې نو ورپسې يې په پټه آمین وویل.

(۱۲) د سفیان رحمۃ اللہ علیہ په روايت کې د يمد بها صوته لفظ دی: وبه قال حدثنا وكيع، حدثنا سفیان، عن سلمة بن كهیل، عن حجر بن عنابس عن وایل بن حجر، قال سمعت النبي ﷺ قرأ غير المغضوب عليهم ولا الضالین، فقال: آمین يمد بها صوته. [مسند أحمد رقم ۱۹۰۷].

وايل بن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې ما د رسول الله ﷺ څخه واوریدل چې (غير المغضوب عليهم ولا الضالین) يې ولوستلو بيا يې آمین د مد سره وویل.

د شعبة رحمۃ اللہ علیہ د روايت تصحيح د امام حاکم رحمۃ اللہ علیہ او د علامه ذهبي رحمۃ اللہ علیہ څخه ماسوی امام محمد بن جرير طبري هم کړې ده. الجوهر النقي ج ۲/ ص ۵ او د غير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان هم کړې

ده. [نزل الابراص ۸۲]. علامه قاضي عياض مالكي رحمه الله فرمايې چې د شعبة رحمه الله روايت د آمين بالسروايت يې كړى دى او د سفيان رحمه الله روايت چې آمين بالمد ذكر يې كړى دى، دواړه صحيح دي. [العرف الشذي مع الترمذي ج ۱/ ص ۱۳۳].

پدې حديث كې د شعبة رحمه الله شاگردان ټول ثقه دي:

۱- محمد بن جعفر غندر رحمه الله أثبت الناس فى شعبة رحمه الله د امام شعبة رحمه الله د أخفى بها صوته روايت كړى كوي. [مسند أحمد رقم ۱۹۰۵۹].

۲- امام عبد الرحمن بن مهدي رحمه الله چې انتهايي ثقه راوي دى، [تقريب ص ۳۲۱]. د خپل استاذ شعبة رحمه الله څخه د خفض بها صوته الفاظ راټولي.

۳- امام يزيد بن ذريع رحمه الله چې انتهايي ثقه دى هغه د امام شعبة رحمه الله څخه د أخفى بها صوته الفاظ راټولي.

۴- امام ابوداؤد الطيالسي د خپل استاذ شعبة رحمه الله څخه د خفض بها صوته الفاظ راټولي. [مسند ابوداؤد الطيالسي ص ۱۳۸ رقم ۱۰۲۴] بهيقي ج ۲/ ص ۵۷.

۵- عمرو بن مرزوق رحمه الله چې ثقه دى او د امام بخاري استاذ دى بخاري ج ۱/ ص ۴۰۴ داهم د خپل استاذ شعبة رحمه الله څخه د خفض بها صوته الفاظ راټولي. [تلخيص الجبير ج ۲/ ص ۳۴۹].

(۶) سليمان بن حرب رحمه الله هم د خپل استاذ شعبة رحمه الله څخه د خفض بها صوته الفاظ راټولي. [مستدرک حاكم رقم ۶۹۶۸].

(۷) امام ابو الوليد بن هشام بن عبد الملك الطيالسي او حجاج بن نصير رحمه الله دواړه د امام شعبة رحمه الله څخه د أخفى بها صوته الفاظ راټولي. [طبراني كبير ج ۲۲/ ص ۴۳ و ص ۴۴ و ص ۴۵].

(۸) امام عفان هم د امام شعبة رحمه الله څخه د خفض بها صوته الفاظ راټولي. [طبراني كبير رقم: ۱۱۷۴۷۲].

اعتراضات

د حضرت وایل رحمه الله په حديث څلور اعتراضونه شوي دي.

(۱) اول اعتراض :

د شعبه رحمه الله خنجه د سلمه بن كهيل رحمه الله داستاذ د نوم په ذكر كولو كې غلطې شوې ده . ځكه شعبه دده نوم حجر ابو العنيس ذكر كړي دي حالانكه دهغه نوم حجر بن العنيس دى كفافى روايه سفيان ، او دده كنيه ابو السكن ده . ترمذى شريف دا اعتراض په داسې الفاظو را نقل كړى دى چې . (فقال عن حجر ابى العنيس وانما هو حجر بن العنيس)

جواب : په اصل كې د حجر د پلار او د ځوى د وارو نوم عنيس دى ، نو ده حجر ابو العنيس ويل ورته هم صحيح دي او حجر بن العنيس ويل ورته هم صحيح دي له دې وجهې دده نوم دواړه قسمه ذكر دى لكه په ابو داود ، ج ۱ (ص ۱۳۴) (۱۳۵) باب التامين وراء الامام / رقم : ۹۳۲ كې د سفيان په طريقه كې دده نوم حجر ابو العنيس ذكر دى او امام ابن حبان د شعبه پيښه طريقه كې دده نوم حجر بن العنيس ذكر كړى دى . (موارد الظمان ، ص ۱۲۴) حديث نمبر (۴۴۷)

او امام دارقطنى رحمه الله يې دواړه نومونه ذكر كړي دي داسې يې فرمايلي دي چې . عن حجر ابى العنيس رحمه الله وهو ابن عنيس . (سنن دارقطنى ، ج ۱ ص ۳۳۳) باب التامين في الصلوة الخ / رقم : (۱۲۵۳)
ددې اعتراض د جواب نور پوره تفصيل په معارف السنن باب ما جاء في التامين ج ۲ ص ۴۰۰ و ص ۴۰۵ كې او په عمدة القاري كې كتلى شى .
دوهم اعتراض :

په دې روايت كې حضرت شعبه رحمه الله د حجر بن العنيس اود وايل په منځ كې د علقمه رحمه الله واسطه زياته كړې ده ، حال دا چې ددې دواړو په منځ كې واسطه نشته كفافى روايه سفيان . امام ترمذى دا اعتراض په داسې الفاظو را نقل كړى دى چې : (وزاد فيه عن علقمه بن وايل وليس فيه عن علقمه)

جواب : ديرځلې داسې كيږي چې راوي يوروايت بالواسطه هم واوروي او بلا واسطه يې هم واوروي او په دواړو طريقو سره يې روايت كړى . دلته هم همدا سې شوي دي چې حجر بن العنيس رحمه الله دا روايت په دواړو طريقو اوريدلى دى .

ددې دليل دادی چې ابوداود الطيالسی ددې روایت تخریج کړی دی چې سلمه بن کهیل رحمه الله په کې فرمائي چې: (سمعت حجر بن العنبر قال سمعت علقمة بن وایل یحدث عن وایل وسمعت من وائل) (مسند ابوداود الطيالسی ص ۱۳۸) حدیث نمبر ۱۰۲۴

همدارنگې مسند احمد / رقم ۱۹۰۵۹ اوسنن ابو مسلم بحواله تخلص الحبير ذیل شرح المذهب / ج ۲ / ص ۲۴۹ کې هم ددې تصریح شته چې حجر بن العنبر رحمه الله داروایت د واره رنگه اوریدلې دی. (اثار السنن، ص ۹۷ - ۹۸) باب ترک الجهر بالتامین او همدارنگې دارقطنی کې د یزید بن زریع له طریقه هم شته (سنن دارقطنی، ج ۱ ص ۲۳۴) دا جواب هم په معارف السنن کې تفصیلاً کتلی شئ

دویم اعتراض: په دې روایت کې حضرت شعبه رحمه الله د (مد بها صوته) پرځای (خفض بها صوته) ذکر کړی دی، حال دا چې صحیح روایت د (خفض بها صوته) دی. امام ترمذی دا اعتراض په داسې الفاظو رانقل کړی دی چې (وقال و خفض بها صوته وانما هو مد بها صوته).

جواب: حضرت شعبه رحمه الله ته محدثین امیر المومنین فی الحدیث واثي اود هغه فقاہت مسلم دی، نو په هغه د ابد گماني بې دلیل ده چې هغه دی په روایت کې دومره تصرف کړی وي چې د (مد بها صوته) پرځای دی یې (خفض بها صوته) روایت کړی وي، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: چې ثقة، حافظ، متقن، کان یقول الثوری هو امیر المؤمنین فی الحدیث و هو اول من فتن عن الرجال و ذب عن السنة و کان عابداً، تقریب ص ۳۰۱ تهذیب الکمال ج ۴ ص ۵۹۰).

(راجع للتفصیل الی تعلیق اثار السنن، ص ۹۸) باب ترک الجهر بالتامین (اود سفیان د روایت سره یې هېڅ تعارض نشته، ځکه چې د حضرت سفیان له روایت څخه هېڅکله هم جهر نه دی روایت شوی، بلکې (مد) روایت شوی دی. یعنې آمین به د الف معدوده سره وای.

۲- حضرت سفیان رحمه الله څخه د جهر روایت نه دی شوی، ځکه چې هغه خپله د آمین بالسر قایل دی. (محلّی / ج ۳ / ص ۳۶۴ بتحشیه احمد شاکر / شرح مذهب / ج ۳ / ص ۳۷۳).

۳ د شعبه رحمه الله په روایت کې د لمانځه ذکر دی اود سفیان رحمه الله په روایت کې د لمونځ ذکر نشته.

۴ البته د سفیان ثوري رحمه الله په یو موضوعي روایت کې د (رفع بها صوته) لفظ دی، چې تفصیل به یې وروسته راشي. انشاء الله.

۵ حافظ ابن حجر رحمه الله د سفیان ثوري رحمه الله په طريقه کې د (صليت خلف النبي صلى الله عليه وسلم) لفظ ذکر کړی دی. [تلخیص الحبير/ ج ۳/ ص ۳۴۸]. دا د حافظ ابن حجر رحمه الله زبردست وهم دی، ځکه چې د حدیثو په هېڅ کتاب کې د (صليت خلف النبي صلى الله عليه وسلم) لفظ د سفیان په روایت کې نشته. همدا وهم نذیر حسین هم نقل کړی دی. [فتاوی نذیریه/ ج ۱/ ص ۴۴۶]

خلورم اعتراض: خلورم اعتراض داشوی دی چې د علقمه رحمه الله سماع د خپل پلار وائل بن حجر رحمه الله څخه نده ثابته، ځکه چې امام بخاری فرماني چې دی د خپل پلار د وفات څخه شپږ میاشتې وروسته پیدا شوی دی.

جواب: د ادیر کمزوری اعتراض دی، حقیقت دادی چې د علقمه رحمه الله سماع د خپل پلار څخه ثابته ده. د دې تفصیل دادی چې د وائل بن حجر رحمه الله دوه ځامن وو. اول: حضرت عبد الجبار رحمه الله بن حضرت وائل رحمه الله. دوهم: حضرت علقمه رحمه الله.

علقمه رحمه الله مشر او عبد الجبار رحمه الله کشر دی. د وائل رحمه الله د کوم ځوی په باره کې چې دامشهوره ده چې د خپل پلار د وفات څخه شپږ میاشتې وروسته پیدا شوی دی هغه عبد الجبار رحمه الله دی.

لکه امام ترمذی رحمه الله چې په (ابواب الحدود باب ما جاء في المرأة اذا استكرهت علي الزنا: کې د یو حدیث لاندې لیکي چې (سمعت محمد يقول عبد الجبار بن وائل بن حجر لم يسمع من ابيه ولا ادرك يقال انه ولد بعد موت ابيه باشهر) [ترمذی/ رقم: ۱۴۵۳]

نودې څخه معلومېږي چې دامام بخاری رحمه الله دا قول د عبد الجبار بن وائل په باره کې دی د علقمه رحمه الله په باره کې ندی.

او تحقیق دادی چې د عبد الجبار په باره کې هم دا وینا صحیح نده چې هغه د خپل پلار د وفات څخه شپږ میاشتې وروسته پیدا شوی دی. (تعلیق اثار السنن ص ۹۹/ ۱۰۰) او په بعضې چاپونو کې ص ۱۰۶ و ص ۱۰۷ باب ترک الجهر بالتامین.]

امام ترمذی د (باب ما جاء في المرأة اذا استكرهت علي الزنا: په اخر کې لیکلي دي چې: (وعلقمة بن وائل بن حجر سمع من ابيه وهو اكبر من عبد الجبار بن وائل وعبد الجبار بن وائل لم يسمع من ابيه) [ترمذی/ رقم: ۱۴۵۴].

خپله امام بخاری په جزء رفع الیدین / رقم: ١٠ کې دده سماع ذکر کړیده فرمایلي یې دي .

حدثنا ابو نصيح الفضل بن دكين ان ابا نقيس بن سليم العنبري قال سمعت علقمة بن وايل بن حجر حدثني ابي الخ... (اثر السنن ، ص ٩٩).

پنځم اعتراض : علامه ابن القطان رحمه الله فرمايي چې: حجر بن عنبس مستور او مجهول دی.

جواب: دا اعتراض د سفيان په روايت دی. حجر بن عنبس عند البعض صحابي دی. [الاصابة / ج ٢ /

ص ٥٩ / تجريد اسماء الصحابة / ج ١ / ص ١٣٢].

امام يحيى بن معين، خطيب بغدادی او دارقطني رحمهم الله ټول دده توثيق کوي. [تهذيب التهذيب /

ج ٢ / ص ٢١٤ / تاريخ بغداد / ج ٨ / ص ٢٧٤ / نيل الاوطار / ص ٤٠٣ / تحفة الاحوذی / ج ١ / ص ٢٠٩].

(١) امام احمد بن حنبل فرمائي چې وشعبة احسن حديثا من الثوري ولم يكن في زمن شعبه مثله في

الحديث، ولا احسن حديثا منه .

(٢) محمد بن العباس النسائي فرمائي چې (سالت ابا عبد الله يعني احمد بن حنبل : من اثبت شعبه

اوسفيان ؟ فقال كان سفيان رجلا حافظا، وكان رجلا صالحا، وكان شعبه اثبت منه .

(٣) فضل بن زياد فرمائي چې (سئل احمد بن حنبل : شعبه احب اليك حديثا اوسفيان ؟ فقال شعبه

انبل رجلا وانسق حديثا .

(٤) وقال عبد الله بن احمد بن حنبل عن ابيه : قال كان شعبه امة واحدة في هذا الشأن .

(٥) وقال عبد الله بن المبارك : حدثنا معمران قتادة كان يستال شعبه عن حديثه .

(٦) وقال حماد بن زيد : قال لنا ايوب : الان يقدم عليكم رجل من اهل واسط هو فارس في الحديث

فخذوا عنه، قال حماد : فلما قدم شعبه اخذت عنه .

(٧) ابو الوليد الطيالسي فرمائي : چې قال لي حماد : اذا اردت الحديث فالزم شعبه

(٨) خپله سفيان ثوري رحمه الله فرمايل چې : شعبه امير المؤمنين في الحديث .

(٩) شعبه د سفيان ثوري رحمه الله استاذ وو. (١٠) امام شافعي فرمائي چې لولا شعبه ما عرف الحديث

بالعراق .

(۱۱) قال ابو زيد الهدوى : قال رجل لشعبة : يا ابا ساطم سمعت ؟ فقال : والله لان اتقطع احب الي من ان اقول لالم اسمع : سمعت .

(۱۲) _ قال محمد بن منهل : سمعت يزيد بن زريع غير مرة يقول : كان شعبة من اصدق الناس في الحديث . (۱۳) وقال عمرو بن علي : سمعت ابا جراح البكر اوى يقول ما رايت ابي الله من شعبة لقد عبد الله حتى جف جلده على ظهره ليس بينهما لحم . (۱۴) علي بن المديني فرمائي : سألت يحيى بن سعيد : ايها كان احفظ للاحاديث الطولات سفيان او شعبة ؟ فقال كان شعبة امر فيها (۱۵) علي بن المديني فرمائي : وسمعت يحيى يقول : كان شعبة اعلم بالرجال فلان عن فلان كذا وكذا وكان سفيان صاحب ابواب (۱۶) _ ولما مات شعبة : قال سفيان : مات الحديث (۱۷) قيل لابي داود اشعبة احسن حديثا من سفيان ؟ فقال : ليس في الدنيا احسن حديثا من شعبة ومالك على القلة . [تهذيب الكمال ج ۴ ص ۵۹۰ / ترمذي / كتاب العلل / ج ۲ / ص ۲۳۸ / اعلام الموقعين / ج ۱ / ص ۷۳ / فتاوى ابن تيميه / ج ۱ / ص ۸۲] .

يو ويستم حديث

عن الحسن ان سمرة بن جندب وعمران بن حصين ؓ تذاكرا . فحدث سمرة بن جندب انه حفظ عن رسول الله ﷺ سكتين سكته اذا كبر وسكته اذا فرغ من (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) فحفظ سمرة وانكر عليه عمران بن حصين . فكتباني ذلك الي ابي بن كعب فكان في كتابه اليهم ان سمرة قد حفظ . [رواه ابوداود، ج ۱ ص ۷۹ مطبوعه نور محمد اصح المطابع كراچي / رقم : ۷۷۹ / مسند احمد / رقم : ۲۰۳۴۱] .

حضرت حسن فرمائي چي د حضرت سمرة بن جندب اود حضرت عمران ابن حصين رضی اللہ عنہما پہ منہج کہی مذاکرہ وشوہ، حضرت سمرة رضی اللہ عنہ و فرمايل چي ماته نبہ پہ ياد دي چي رسول اللہ ﷺ دوه سکتی کولي، يوه د تکبير تحریمہ خخه وروسته اود و همہ د (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) خخه وروسته حضرت عمران بن حصين ؓ د دي خخه انکار وکړي و يادوي دواړه په دي باره کهي حضرت ابي بن کعب ؓ ته وليکل، حضرت ابي بن کعب ؓ جواب ورکړو، چي رشتيا هم حضرت سمرة بن جندب ؓ ته نبه ياد دي .

دوه ویستم حدیث :

عن الحسن عن سمرة بن جندب رضى الله عنه انه كان اذا صلى بهم سكت سكتين اذا افتتح الصلوة واذا قال ولا الضالين سكت ايضا هنية فانكروا ذلك عليه فكتب الى ابي بن كعب فكتب اليهم ابي ان الامر كما صنع سمرة . (رواه احمد / مسند احمد / رقم: ۲۰۵۳۰ والدارقطنى / كتاب الصلوة / باب مواضع السكتات / رقم: ۱۲۶۰ واسناده صحيح اثار السنن ، ج ۱ ص ۹۶) او په بعضو چاپونو کې ص : ۱۰۴ .

حضرت حسن د حضرت سمرة ؓ څخه روایت کوي چې ده به کله لمونځ کولو نو دوه سکې به يې کولې يوه دلمانځه د شروع په وخت کې او دوه به يې د (ولا الضالين) څخه وروسته لږه سکته کوله .

خلکو د دې څخه انکار وکړو ، بيا دوى په دې باره کې حضرت ابى بن كعب رضى الله عنه ته وليکل ، نو حضرت ابى بن كعب رضى الله عنه جواب ورکړو چې بى شکه حکم همدا سې دى لکه څرنگه چې حضرت سمرة ؓ کړى دى .

در ويستم حدیث

عن مغيرة عن ابراهيم انه كان اذا كبر سكت هنية واذا نهض في الركعة الثانية لم يسكت وقال: أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (مصنف ابن ابي شيبة ، ج ۱ ص ۳۰۹)

حضرت مغیره ؓ د ابراهيم نغی رحمه الله څخه روایت کړى دى چې ده به کله الله اکبر دلمانځه د شروع لپاره وويلو نو لږه سکته به يې وکړه او چې کله به دوه رکعت ته پاڅيدلو نو سکته به يې نه کوله او الحمد لله به لوستله .

څلور ويستم حدیث

عن الحسن عن سمرة قال: سكتتان حفظتهما عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فأنكر ذلك عمران بن حصين وقال حفظنا سكتة. فكتبنا الى أبي بن كعب بالمدينة. فكتب أبى أن حفظ سمرة قال به سعيد قلنا لقنادة ما هاتان السكتتان ؟ قال: اذا دخل في صلوته واذا فرغ من القراءة ، ثم قال بعد ذلك واذا قرء ولا الضالين قال و كان يعجبه اذا فرغ من القراءة ان يسكت حتى يتراد اليه نفسه. قال وفي الباب عن ابي هريرة . قال ابو عيسى حديث سمرة حديث حسن) (ترمذى / رقم: ۲۵۱ .

طریقه داستدلال:

ددې درې وارو احادیثو څخه معلومیږي چې رسول الله ﷺ به همیشه دوه سکتې کولې .

اوله : داول الله اکبر څخه وروسته یعنې د (سبحنک اللهم) لپاره وه، دا اوږده سخته وه، چې په دې باندې ددواړو صحابه وو کرامو اتفاق وو.

دوهمه : د ولا الضالین څخه وروسته دومره باریکه سخته وه چې حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه ورته بالکل ورته متوجه نه شو او مختصره سخته د مختصر عمل له پاره وي. اودا وخت د آمین وخت دی، نو چې د آمین په وخت کې سخته وه نو معلومیږي چې د آمین عمل جهراً نه و. همدارنگه په احادیثو کې په ډیر تکرار سره راغلي دي چې دولا الضالین څخه وروسته آمین دی نو دوهمه سخته د آمین لپاره ده په دې احادیثو کې دسبحنک اللهم او آمین دواړو لپاره دسکتې لفظ استعمال شوی دی اوسبحنک اللهم خواندنی یې پته لوستلې شي نو همدارنگې به آمین هم په پته لوستلې شي .

بعضې غیر مقلدین وائي چې دوهمه سخته د آمین لپاره نه وه بلکې دبل غرض لپاره وه او آمین جهراً لوستل شوی دی، لکن دا خبره غلطه ده ځکه چې که آمین جهراً وي نو بیا په حدیث کې ددوهمې سکتې د بیان په وخت کې داسې پکار وو چې (واذا قال آمین سکت ایضاً هنية) . همدارنگه که دا سخته د تنفس د سمولو له پاره وي نو بیا څو مقتدي د (ولا الضالین) څخه وروسته فوراً آمین وایي، نو څرنگه هم تنفس برابر وي او هم آمین وایي؟

په دې احادیثو کې دحفظ لفظ دی، یعنې لکه څرنگه چې دحافظ قرآن ښه یادوي همدارنگې دامسئله حضرت سمره ؓ ته ښه یاده ده او حضرت ابی بن کعب ؓ دپته امر یعنی حکم ویلي دي گویا چې دادر رسول الله ﷺ حکم هم دی چې آمین په پته وائي . د حسن بصري رحمه الله سماع د سمره بن جندب رضی الله عنه څخه ثابته ده. [صحيح البخاری / ج ۲ / ص ۸۲۲].

خلفاء راشدين او تابعين

يوه ورځ رسول الله ﷺ دا اختلاف ذکر وکړ او وایي دا اختلاف څخه د خلاصیدلو اصول بیان کړل چې (عليکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين) تاسو زما طریقې او زما د خلفاوو طریقې په ځان لازمي کړئ! یعنې

چې کله په احاديثو کې اختلاف راشي نو په هغو احاديثو عمل وکړئ چې دخلفاء راشدينود عمل سره موافقي وي.

(۱) عن ابي وايل قال كان علي وعبدالله لا يجهران بسم الله الرحمن الرحيم ولا بالتعوذ ولا بالتأمين. (رواه الطبراني في الكبير/ ج ۴ / ص ۵۶۶ / رقم: ۹۳۰۴ / الجوهر النقي / باب الجهر بالتأمين / المحلى / مسئله نمبر: ۳۶۳ / مجمع الزوائد / رقم: ۲۶۳۲ / وفيه ابوسعيد البقال وهو ثقة مدلس مجمع الزوائد، ج ۲ / ص ۱۰۸) د ابو وايل رضي الله عنه څخه روايت دی چې خليفه راشد حضرت علي رضي الله عنه او حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه په لمانځه کې بسم الله الرحمن الرحيم او امين په زوره نه لوستلو.

(د ابوسعيد البقال توثيق)

د ابوسعيد البقال نوم سعيد بن العريزان العيسى الكوفي دی، دا د حسن درجې راوي دی.

۱- د امام ترمذي په نيز حسن الحديث دی. [وگوره ترمذي رقم ۳۳۸۹].

۲- كتاب الدعوات باب ماجاء في الدعاء اذا أصبح واذا أمسى: قال ابو عيسى: هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه.

۳- امام ترمذي رحمته الله عليه د امام بخاري رحمته الله عليه شاگرد دی، نو د امام بخاري رحمته الله عليه څخه يې په العلل الكبير کې دده په باره کې د مقارب الحديث جمله را نقل کړې ده. [بحواله نصب الرايه ج ۴ / ص ۳۶۶ تعليق المغني ص ۳۶۰ شمس الحق عظيم آبادي غير مقلد].

۴- امام ابو ذرعه ليکي چې صدوق مدلس ميزان الاعتدال ج ۱ / ص ۳۹۱ مجمع الزوائد ج ۱ / ص ۱۴۱.

۵- امام ابن عدی رحمته الله عليه فرمايي چې دا په هغو ضعفاوو کې دی چې روايت يې د تائيد لپاره پيش کيدلی شي او دده روايت پريښودلی نه شي [تهذيب التهذيب ج ۴ ص ۸۰].

۶- امام ابو اسامه فرمايي چې ابوسعيد البقال زموږ څخه حديث بيانوي او ثقة دی. تهذيب التهذيب ج ۴ / ص ۷۹ مجمع الزوائد ج ۱ / ص ۱۴۱.

۷- علامه هيشمی رحمته الله عليه فرمايي چې [ثقة مدلس]. مجمع الزوائد ج ۲ / ص ۱۰۸.

۸- امام ابوداؤد فرمايي چې وکان من أقرأ الناس.

۹- امام عقلی رحمۃ اللہ علیہ ورتہ ثقہ ویلی دی. [تہذیب ج ۴/ ص ۸۰].

۱۰- امام ساجی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې صدوق فیہ ضعف تہذیب ج ۴/ ص ۸۰].

۱۱- علامہ منذری فرمائی چې وقد وثق الترغیب والترہیب ج ۴/ ص ۸۰].

۱۲- عبد اللہ بن المبارک رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې ما د شریک بن عبد اللہ النخعی رحمۃ اللہ علیہ خخہ پوښتنه وکړه چې تعرف ابا سعید البقال؟ قال أى والله اعرفه عالى الاسناد... الخ. [الكفاية فى علم الرواية ص ۳۶۰].

او د تدلیس طعن د متابعت له وجې حتمیږي د غیر مقلدینو مشران دا اصل مني [وگوره تحقیق الکلام ج ۱/ ص ۶۲] مقدمة تحفة الاحوذی ص ۱۹۳ [نیل الاوطار ج ۱/ ص ۱۷۹].

(۲) عن ابراهيم قال: قال عمر: أربع يخفين عن الامام: التعوذ، بسم الله الرحمن الرحيم، وآمين، واللهم ربنا لك الحمد. [رواه ابن جرير] [كنز العمال ج ۴/ ص ۴۹۹ كتاب الصلوة].

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي چې امام به دا څلور شيان په پټه ووايي ۱- اعوذ بالله... الخ ۲- بسم الله ۳- آمين ۴- اوربنا لك الحمد.

(۳) وروينا عن عبدالرحمن بن أبي ليلى أن عمر بن الخطاب قال: يخفى الامام أربعاً: التعوذ، وبسم الله الرحمن الرحيم، وآمين، وربنا لك الحمد. [على ابن حزم ج ۳/ ص ۱۴۸ طبع دار الاحياء التراث العربي بيروت سنة ۱۴۲۲هـ].

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي چې امام به دا مذکور څلور شيان په پټه ووايي ۱- اعوذ بالله ۲- بسم الله ۳- آمين ۴- ربنا لك الحمد. فان قيل: چې د عبد الرحمن بن ابى ليلې سماع د حضرت عمر رضي الله عنه خخه نه ده ثابت؟ قلنا: امام احمد رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې د شپږو کالو والا هلك چې ذهين او فطين وي نو سماع ته يې اعتبار شته دى. لکه د سفيان بن عيينه رحمۃ اللہ علیہ او د وكيع رحمۃ اللہ علیہ حديثونو ته چې اعتبار دي. [كتاب الكفاية فى علم الرواية ص ۱۶]. امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ د محمود بن ربيع د پنځه کلنۍ په عمر کې د حديث ذکر کړى دى. [صحيح بخاري ج ۱/ ص ۱۷]. نو د دې اصل په بناء باندې امام مسلم فرمائي چې: وأسند عبدالرحمن بن أبي ليلى وقد حفظ عن عمر بن الخطاب. [مسلم ج ۱/ ص ۲۴]. امام ترمذی رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: وقتل عمر بن الخطاب وعبدالرحمن بن ابى ليلى ابن ست سنين وقد روى ابن ابى ليلى عن عمر رضي الله عنه. [ترمذی كتاب الدعوات باب ما يقول عند الغضب رقم ۳۴۵۲].

(۴) قال الطبری فی تہذیب الآثار: أنا ابو کرب ، نا ابو بکر بنعباش، عن ابی سعید، عن ابی وایل قال: لم یکن عمر وعلی یجهران ببسم الله الرحمن الرحیم، ولا بآمین. [الجوهر النقی ج ۲/ ص ۴۸ و ص ۴۸ طبع اداره التالیفات اشرفیه ملتان، شرح سنن ابی داؤد، علامہ بدرالدین عینی ج ۳/ ص ۱۳۵ طبع دار الکتب العلمیہ بیروت]. یعنی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او حضرت علی رضی اللہ عنہ بہ بسم الله... الخ او آمین پہ پتہ ویلو.

(۵) عن ابی وایل قال کان عمرو علی لا یجهران ببسم الله الرحمن الرحیم ولا بالتعوذ ولا بالتامین. (رواه ابن جریر الطبری فی تہذیب الآثار الجوهر النقی، ج ۱ ص ۱۳۰ / باب جهر الامام بالتامین/ سنن طحاوی ج ۱ ص ۹۹ / او پہ بعضی چاپونو کی ص ۱۵۰ / باب قراۃ بسم الله الرحمن الرحیم فی الصلوۃ).

د حضرت ابو وایل رضی اللہ عنہ خخہ روایت دی چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ او حضرت علی رضی اللہ عنہ نہ بسم الله پہ زورہ ویلی نہ اعوذ بالله الخ او نہ امین.

(۶) روي ابو معمر رحمہ الله عن عمر بن الخطاب انه قال یخفی الامام اربعا.

۱ - التعوذ. ۲ - وبسم الله الرحمن الرحیم. ۳ - و امین. ۴ - وربنا لک الحمد. [کنز العمال ج ۴/ ص ۴۹ / بحوالہ ابن جریر / محلی ابن حزم ج ۲/ ص ۲۰۶ / عینی شرح ہدایہ ج ۱/ ص ۶۲۰]
د ابو معمر رضی اللہ عنہ خخہ روایت دی چہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی خلورشیان پت لوستلہ شی اعوذ بالله، بسم الله الخ امین اور بنالک الحمد.

یوحقیقت: علامہ نیموی رحمہ الله فرمایا چہ: (لم یثبت الجهر بالتامین عن النبی صلی الله علیہ وسلم ولا عن الخلفاء الاربعۃ. وما جاء فی الباب فهو لا یخلو عن شیء) [آثار السنن / ص ۱۴۱].

لہ حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خخہ او پہ خلفاء راشدینو کی دیو خخہ ہم پہ زورہ امین ندی ثابت او کوم شیان چہ خلک ذکر کوی ہفہ ضعیف دی، بلکی د خلفاء اربعہ وو خخہ پہ ضعیف سند باندی ہم آمین بالجہر نہ دی ثابت، بلکی د خلفاء راشدینو پہ زمانہ کی دیو کس خخہ ہم پہ زورہ امین ندی ثابت. کہ غیر مقلدینو کی جرات وی نودی خلیفۃ الراشد خخہ دی پہ زورہ امین ثابت کری او یا دی پہ پورہ دورہ دخلافت کی پہ کوم یوم مسجد کی د کوم سری خخہ پہ زورہ امین ثابت کری.

(۷) عبدالرزاق عن الثوری عن منصور عن ابراہیم قال خمس یخفین الامام سبحک اللهم و یحمدک والتعوذ و بسم الله الرحمن الرحیم و امین وربنا لک الحمد.

(رواه عبد الرزاق/ رقم: ۴۵۹۷) واسناده صحيح اثار السنن، ص: ۱۰۷ باب ترك الجهر بالتأمين.

حضرت ابراهيم نخعی رحمته الله خغه روايت دی چې امام به پنخه شيان پت وائي: (۱) سبحنک الله الخ. (۲) اعوذ بالله الخ. (۳) بسم الله الخ. (۴) آمين. (۵) ربنا لک الحمد.

(۸) محمد قال اخبرنا ابو حنيفة عن حماد عن ابراهيم قال اربع يخافن بهن الامام سبحانک الله وبحمده، والتعوذ من الشيطان، وبسم الله الرحمن الرحيم، وآمين. [كتاب الآثار للإمام محمد رقم ۸۳ كتاب الآثار لابن يوسف رقم ۱۰۶]

ابراهيم نخعی رحمته الله فرمايې چې امام به دا څلور شيان په پته وايي: ۱- سبحانک الله اللهم ۲- اعوذ بالله ۳- او آمين.

(۹) عبد الرزاق عن معمر عن حماد عن ابراهيم قال: اربع يخفيهن الامام بسم الله الرحمن الرحيم، والاستعاذة، وآمين، واذا قال سمع الله لمن حمده، قال: ربنا لک الحمد. [عبد الرزاق ج ۲/ ص ۸۷ رقم ۴۵۹۶].

ابراهيم نخعی رحمته الله فرمايې چې امام به دا څلور شيان په پته وايي: (۱) بسم الله (۲) اعوذ بالله (۳) آمين. او چې كله امام سمع الله لمن حمده ووايي نو دا به ربنا لک الحمد وايي.

(۱۰) وعن سفيان الثوري رحمته الله عن منصور المتمر عن ابراهيم قال خمس يخفين: سبحنک الله وبحمده، والتعوذ، وبسم الله الرحمن الرحيم، وآمين، واللهم ربنا لک الحمد [المحلى ج ۳/ ص ۱۴۸ طبع بيروت احياء التراث بيروت].

(۱۱) حدثنا وكيع، عن سفيان، عن منصور عن ابراهيم قال: خمس يخفيهن الامام، الاستعاذة، سبحانک اللهم وبحمده، وبسم الله الرحمن الرحيم، وآمين وربنا لک الحمد. [مصنف ابن أبي شيبة رقم ۸۹۴۱].

(۱۲) حدثنا هشيم، قال حدثنا حصين ومغيرة عن ابراهيم قال: يخفي الامام: بسم الله الرحمن الرحيم والاستعاذة، وآمين، وربنا لک الحمد. [مصنف ابن أبي شيبة ج ۱/ ص ۴۱۰/ وص ۴۱۱ ج ۲/ ص ۵۳۶ ج ۳/ ص ۳۷۴ رقم ۴۱۵۹ ج ۶/ ۸۶ رقم ۸۹۴۴].

(۱۳) حدثنا وكيع، عن ابن أبي ليلى، عن الحكم، عن ابراهيم قال: أربع لا يجهر بهن الامام، بسم الله الرحمن الرحيم، والاستعاذة، وآمين والله ربنا لک الحمد. [مصنف ابن أبي شيبة ج ۶/ ص ۸۶ رقم ۸۹۴۰].

(۱۶) عبدالرزاق عن معمر، عن الثوري، عن منصور، عن ابراهيم انه كان يسر- بأمين. [مصنف عبدالرزاق ج ۲/ ص ۹۶ رقم ۲۶۳۰].

(۱۷) قال الطبري وروي عن النخعي والشعبي وابراهيم الشيمى كانوا يخفون بأمين. [الجواهر النقي ج ۲/ ص ۵۸].

ددې ټولو روايتونو څخه معلومه شوه چې ابراهيم نخعی رحمه الله پخپله هم آمین په پټه ویلو او امام ته یې هم د آمین بالسر تعلیم ورکولو په مذکورو بعضو روايتونو کې د امام لفظ وو او په بعضو کې نه وو، ددې څخه معلومیږي چې دا روايتونه عام دي امام او مقتديانو دواړو ته شامل دي.

حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله د تابعينو سردار و، د دارالعلم کوفي مفتی و، دا ښار د زرگونو محدثينو او فقهاوو د اوسیدلو ځای و.

حضرت ابراهيم نخعی د صحابه و و الله په زمانه کې پیداشو او د صحابه و په زمانه کې وفات شو، دده د علم اندازه ددې څخه معلومیږي چې د صحابه و و کرامو په موجودګي کې به یې فتوی ورکولې د صحابه و و الله په موجوده ګۍ کې حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله د امین د پټو ویلو فتوی ورکړه او هیڅ صحابی ترینه انکار ونکړو. او هیچا ونه ویل چې د اخلاف سنت دی حالانکه چا چې د صحابه و و تاریخ مطالعه کړی وي هغه پرې پوهیږي چې صحابه و الله په ستوڅو مره فدايان وو؟

د خپل ځان، مال، عزت، ابرو، هرڅه ته په یو سنت باندې هزارها ځلې قربانو لوته تیاروولکن د امین د پټ ویلو د فتوی پر خلاف هیڅ صحابی او ازپورته نه کړ او نه کوم تابعی یا تبع تابعی څه او از او چت کړو. او نه په خیر القرون کې ددې فتو په خلاف چا تڼیرو کړو، او نه چا کومه رساله ولیکله، او نه په کوم مسجد کې ورباندې جنگ وشو، او نه ورباندې د مناظرو چیلنجونه ورکړل شول او نه چا د امین پټ لوستونکو ته د یهودی یا مخالف سنت لقب ورکړو. او عجیبه خبره لاداده چې حضرت وایل بن حجر رحمه الله د کوم څخه چې لا مذهبانو په خپل گمان د امین بالجهر سند ترلاسه کړي دي، هغه هم پدې وخت کې په کوفه کې موجود و ولیکن ددې فتوی پر خلاف یې هیڅ کوم حدیث پیش نکړو.

په هندوستان او پاکستان کې هم ډانګرېزي دورې څخه مخکې هيڅ رساله په امين بالجهرنده ليکل شوی او نه کوم تقرير په دې مضمون شوی دی او نه ورباندې اشتهار چاپ شوی دی او نه چاپت امين ويلو والته ديهودي او دمخالف سنت لقب ورکړی دی .

په افغانستان د سرو لښکرو د يرغل څخه مخکې دلته هم هيڅ پايه زوره امين ندي ويلي او نه په دې مضمون کوم رساله چاپ شوی ده، او نه ورباندې کوم تقرير شوی دی، او نه په کوم مسجد کې ورباندې جنگ شوی دی ،ليکن چې کله د هندوستان څمکې ته د انګريزانو منحوس قدم داخل شو، نو د دې بادار په اشارو بعضو خرڅو شونام نهادو مسلمانانو دا اختلاف جوړول خپله اهمه فريضه وگڼله حتی چې دروسانو د يرغل په وخت کې دافتنه د سياف صليبي او جميل الرحمن کتري په واسطه دلته هم راوړسېدله ، دلامذهبو هيڅ رساله هيڅ جلسه او هيڅ تقرير د دې خرافاتو څخه خالي پاتې نه شو، د ديارلسو سوو کلونو څخه زيات چې کوم مذهبي اتفاق او اتحاد وو د هغې د ختمولو لپاره يې د خپلو بادارانو په اشاره د هيڅ قسم قرباني څخه ځان وروسته نکړو .

(۶) عن علقمة والاسودكليهما عن ابن مسعود رضي الله عنه قال يخفي الامام ثلاثا التعوذ، وبسم الله الرحمن الرحيم وامين. [محلې ابن حزم ج ۳ ص ۲۰۶ / ۱۴۸ / ۱۵۸ / طبع دار احياء التراث / بيروت].

(۷) قال سفيان الثوري وابو حنيفة يقولها الامام سراج هبوا لي تقليد عمر بن الخطاب وابن مسعود رضي الله عنه.

(محلې ابن حزم ج ۲ ص ۲۰۶).

الحاصل :

څوک چې په پټه امين واښي دده د اعمل د قران سره موافق دی، د رسول الله ﷺ د عمل سره موافق دی، داسمان او د زمکې د ملايکو سره موافق دی، د خلفاء راشدينو د عمل سره موافق دی او د عامو صحابه وودو د عمل سره موافق دی .

امام طبري رحمه الله فرمايي (اکثر الصحابة والتابعين علي ذالك) د صحابه وواو د تابعينو اکثريت امين پټه لوستلو . (الجواهر النقي ج ۲ ص ۵۸ کتاب الصلوة باب جهر الامام). نو د خير القرون د ټولو تابعينو او تبع تابعينو د عمل سره موافق دي او په حرمينو، کوفه، هندوستان، پاکستان او افغانستان او نورو اکثرو اسلامي ملکونو کې چې څه د پاسه د يارلس سوه کاله شومره مسلمانان تير شوي دي د دې ټولو د عمل سره موافق دي .

نن سبا چې لامذهبان په یو ساه باندې احنافوته د امین، رفع الیدین وغیره مسائلو په وجه په سلگونو کنځلې کوي چې احناف مقلدین جاهلان دي، رانده دي، بدعتیان دي، مشرکان دي، بی دینه دي، ځکه چې په زوره امین نه وائي، رفع الیدین نه کوي وغیره وغیره نو داسې خبرې ددې لوی دلیل دی چې دا خلک د منکرینو د حدیثو د لاس آله ده او د یهودیانو په شان کتمان کوي دوی د قراءه خلف الامام، رفع الیدین، امین بالجهر وغیره مسائل اجتهدی نه گڼي بلکې د امسایل د حق او د باطل معیار گڼي، له دې وجه مونږه وایو چې د دوی امین بالجهر نه دی، بلکې بالشر دی.

ځکه غیر مجتهد چې د مجتهد په پیروي کې د مجتهد په تطبیق او ترجیح عمل نه کوي، بلکې په خپل فکر په متعارضو احادیثو کې په یو عمل کوي او بل پرېږدي. نو دا سړی که حق ته ورسېږي او که خطا شي، په هر صورت کې گناهکار دی. [شرح مسلم / ج ۲ / ص ۷۶] نو د لامذهبو امین بالشر شو او دا حرام او گناه ده.

دوهم باب

د هغه احادیثو تحقیق چې لامذهبان پرې د دلائلو گمان کوي

په دې باب کې د ایانوو چې د لامذهبو په لمن کې څه شی دي؟ دغه د مردار ډنډ چینه څي په خپل تړار کې څه څه وائي؟ دوی په خپلو رسالو او اشتهارونو کې څه شی لیکلي دي؟ په کومه طریقه د الرهضموي؟ او د بوسو په کومه ډیرۍ ناست دي چې دومره په جرات د مناظرو چیلنجونه ورکوي او د هر کور او مسجد څخه یې د جنگونو میدان جوړ کړی دی؟

اول فصل

د لامذهبو مسلک

د لامذهبو د مسلک تفصیلاً څلور اړخه دي:

اول: لامذهبان چې کله ځانته لمونځ کوي نو په ټولو فرایضو، سننو او نوافلو کې امین پت وائي او د دوی په نیزه د لایل دوه دي قران او حدیث صحیحه مرفوعه نو د دوی سره په دې پت امین ویلو څه دلیل دی؟ کوم ایت یا حدیث مرفوعه کې راغلي دي چې ځانته لمونځ کونکي به په فرایضو، نوافلو او سننو کې پت امین وائي؟

په دې اړخ باندې ترننه پورې دوى نه كومه رساله وليكله، نه يې ورباندې كومه مناظره وكړله نه يې ورته كوم دليل بيان كړو. دوى دمستلې دا اړخ دتقيي په صندوق كې داسې بند كړي دي چې چاته په خوب كې هم داوړ معلومه نه شي چې دوى هم په اكثر وځايونو كې امين پټ وائي.

په دې باره كې چې يواځې لمونځ كونكي به په هر لمانځه كې امين پټ وائي نه قراني ايت شته او نه يې څوك دكوم نبوى ﷺ حديث څخه صراحت ثابتولې شي، كه څوك يې ثابتولې شي راميدان ته دې شي. ديدنه بايد.

دوهنم: لاماذهبان دلمانځه نور ټول ذكرونه او دعاگانې پټې كوي صرف امين په زوره وائي ددې تخصيص څه دليل دى؟

اياپه قران كې داسې كوم ايت شته چې دا تخصيص يې كړى وي چې دلمانځه نور ټول ذكرونه پټ ولولئ او صرف امين په زوره ووائي؟

ايدا د دنيا د كتب خانو په كوم كتاب كې داسې حديث شته چې په كې واضحه راغلي وي چې دلمانځه نور ټول ذكرونه او دعاگانې پټې ووائي او صرف امين په زوره ووائي؟

دويم: مقتديان په خليفه شتو ساعتونو يعنې په يوه شپه او ورځ كې دامام پسې (ولس ۱۷) ركته لمونځ كوي.

په دې اولسو (۱۷) ركعتونو كې دوى صرف په شپږو ركعتونو كې امين په زوره وائي او په پاتې (يولسو ۱۱) ركعتونو كې يې پټ وائي، په دې باره كې دې لاماذهبان لاندې سوالونو ته جواب ووائي.

(۱) دقران په كوم ايت كې راغلي دي چې مقتديان دې صرف په شپږو ركعتونو كې امين په زوره وائي او په پاتې يوولسو (۱۱) ركعتونو كې دې يې پټ وائي؟

(۲) درسول الله ﷺ په كوم قولې حديث كې صراحت راغلي دي چې مقتديان دې صرف په شپږو ركعتونو كې امين په زوره وائي او په پاتې يوولسو ركعتونو كې دې يې پټ وائي؟

(۳) دصاح سته وويي دبخارى، مسلم، ترمذى، ابو داود، نسائي، ابن ماجه، يابيل دحديثو په كوم كتاب كې يوصحيح يا حسن حديث شته، چې په هغې كې صراحت راغلي وي چې درسول الله ﷺ مقتديان په شپږو ركعتونو كې امين په زوره ويلي دي او په پاتې يوولسو ركعتونو كې يې پټ ويلي دي؟

(۴) ايا د کوم خليفه الراشد څخه ثابته ده چې هغه دې دمقتدي والي په حالت کې په شپږوړ کعتونو کې امين په زوره ويلې وي او په پاتې يوو لسوړ کعتونو کې دې يې پټ ويلی وي ؟

(۵) ايا په ټوله دوره دخلافت کې دخلفائوي راشدينو کوم مقتدي داسې کړي دي، چې په شپږوړ کعتونو کې يې امين په زوره ويلې وي او په پاتې يوو لسوړ کعتونو کې يې پټ ويلې وي ؟
مونږ حيران يو چې کله د قران ايت ورسره نشته، صحاح سته ووهم په ميدان پريښي دي، نور و محدثينو هم لا وارته پريښي دي نو دوی په کوم جراثيت د پسرلي د چينه خو په شان تهراری کوي او چلينجې اشتهارونه چاپوي؟
د ابو هريره ؓ د حديث حال به لږ وروسته بيان کړو. انشاء الله تعالى .

څلورم: د لامذهبه په نيزه امام هميشه په شپږوړ کعتونو کې امين په جهرواښي او په يوو لسوړ کعتونو کې به يې پټ وائي .

لامذهبان په دې اقرار کوي چې د قران پاک په هيڅ ايت کې هم زمونږ د امثله نده ذکر شوی، له دې وجهې څخه دوی د مسئلې بنياد په حديث ايښي دی د لامذهبه په نيزه د امين ويل هم سنت موکده دي او د امين په زوره ويل هم سنت موکده دي، مونږه وايو چې که چيرته د نفوس امين ويلوپه شان امين په زوره ويل هم سنت موکده وي نو د رسول الله ﷺ کوم حکم و بناښي چې فرمايلي وي چې تاسوپه شپږوړ کعتونو کې امين په زوره وواښي او په پاتې يوو لسوړ کعتونو کې يې پټ وواښي، اوس د هغه احاديثو تحقيق واورئ چې لامذهبان ترينه استدلال کوي .

د ابو هريره ؓ حديث

عن ابي هريرة ؓ قال ترك الناس التامين وكان رسول الله ﷺ اذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين قال امين حتي يسمعها الصف الاول فيرتج بها المسجد. [ابن ماجه ص ۸۱ / رقم ۸۵۳ / باب الجهر بامين]
حضرت ابو هريره ؓ فرمائي چې ټولو خلکو امين پريښي دی او رسول الله ﷺ به چې کله سورة فاتحه ختمه کړه امين به يې وويلو تر دې چې اول صف به واوريدلو پس وبه کړنگيدلو مسجد په امينو نوباندي .

اول جواب: په دې حديث کې دمقتدي لفظ نشته ليکن د مسجد د کړنگهاري څخه قياسيږي، چې دا کړنگهاري دمقتديانو دواړو څخه پيدا شوې دی، حالانکه په نورو ځايونو کې لامذهبان قياس ته د شيطان کار وائي نو دوی پخپل گمان ولې دلته داشيطاني کار وکړو؟

دوہم جواب : دغہ جملہ چہ دوی ددی قیاس ییلڈینگ ورباندی درولی دی یوہ بہ بنیادہ جملہ دہ اودنقل اود عقل خخہ مخالفہ دہ .

خکہ چہ ہمداروایت پہ (ابوداود، ج ۱ ص ۱۳۵ / رقم: ۹۳۴ / باب التسمین وراء الامام) اوپہ مسند ابویعلی کہ ہم شتہ (تعلیق اثار السنن، ج ۱ ص ۹۴) اوہلتہ مسجد دکر نگید و جملہ نہ شتہ . حالانکہ ہفہ حدیث ہم د بشر بن رافع خخہ روایت شوی دی .

دویم جواب : ددی حدیث پہ سند کہ یورای بشر بن رافع ابو الاسباط الحارثی النجرانی دی چہ :

۱- امام بخاری، امام احمد، امام ابن معین، امام نسائی امام ترمذی، ابو حاتم، یحییٰ بن معین او نور ہول محدثین رحمہم اللہ ورتہ ضعیف وایسی . [میزان الاعتدال، ج ۱ ص ۱۴۷] تہذیب الکمال ج ۲ ص ۵۲ و تقریب التہذیب ص ۱۶۲

۲- او ابن حبان ددہ پہ بارہ کہ فرمائی : (یروی اشیاء موضوعة كأنه المتعمد لها) یعنی دہ بہ موضوعی روایات رانقلول . [میزان الاعتدال / ج ۱ / ص ۱۴۷] .

۳- او علامہ ابن عبد البر رحمہ اللہ پہ کتاب الانصاف کہ لیکلی دی چہ : (اتفقوا علی انکار حدیثہ وطرح مارواه وترك الاحتجاج به لا يختلف علماء الحديث في ذلك). (اثر السنن ص ۹۵)

د محدثین پہ دہ اتفاق دی چہ دہ دروایاتو خخہ سخت انکار پکار دی اودہ دروایاتو غور زول پکار دی اودہ پہ احادیثو استدلال ندی پکار پہ دہ کہ د علماؤ حدیث ہیخ اختلاف نشتہ .

۴- امام ابو حاتم فرمائی چہ : (وبشر بن رافع الحارثی ضعیف الحديث، منکر الحديث، لا تری له حديثاً قائماً) [کتاب الجرح والتعديل / ج ۱ / ص ۳۵۷] .

۵- امام محمد بن طاهر الظاہری المتوفی ۵۰۷ھ فرمائی چہ : بشر بن رافع النجرانی یضع الحديث (تذکرہ مقدسی / ص ۱۶۰ / ذیل موضوعات کبیر) . او مخکم لیکي چہ : (بشر- بن رافع النجرانی یروی الموضوعات) [ص ۱۷۰] .

۶- حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چہ : (فقیہ ضعیف) [تقریب / ص ۳۴]

۷- حافظ ابن حجر رحمہ اللہ استاد علامہ نور الدین الہیسی فرمائی چې: (وقد اجمعوا على ضعفه)
[مجمع الزوائد / ج ۱ / ص ۱۹۳].

خلووم جواب : ددې حديث يوبل راوی (ابن عم ایس هریره) دی او هغه مجهول دی. [میزان الاعتدال / ج ۳ / ص ۳۶۷ / تلخیص الجبر / ج ۳ / ص ۳۵۰ / نصب الراية / ج ۱ / ص ۳۷۱ / حاشیه ابن ماجه / ص ۲۷۱].
خپله غیر مقلد مولوی عبدالروف د صلوٰۃ الرسول په حاشیة باندې لیکلي دي چې ددې حديث سند ضعیف دی ځکه چې بشرین رافع ضعیف دی او ابو عبد الله مجهول دی. (صلوة الرسول، ص ۲۳۹) ناصر الدین البانی هم دې حديث ته ضعیف ویلي دي. [ضعیف سنن ابن ماجه / ۱۸۲ / ۸۵۳]

پنځم جواب : د حديث دا جمله د قران پاک څخه صراحة مخالفه ده ځکه چې په دې زوايت کې داسې ذکر شوي دي، چې در رسول الله ﷺ اواز به صرف تر اول صف پورې ورسيد لو او د مقتديانو اواز به دومره په زوره وو چې مسجد به کړنگهړ شروع کړو، د دغې دروغجن روايت څخه معلومېږي چې (معاذ الله) صحابه وورضوان الله عليهم ټولو د قران پاک مخالفت کولو ځکه چې د الله ﷻ حکم دی چې. (لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ) او په دې روايت کې دي چې صحابه وو خاص طور به مسجد کې اوبيا خاص طور در رسول الله ﷺ پسې په لمانځه کې ددې قرآني ايت مخالفت کولو او خپل لمونځونه يې بربادول (معاذ الله)

شپږم جواب : په دې حديث کې د مسجد د کړنگهړ ذکر دی. حالانکه کړنگهړ به پوځ او گبتدار مسجد کې پيدا کېږي او در رسول الله ﷺ په دور کې د مسجد نبوی چت د کجورود ډډونو څخه جوړ شوی وو چې کړنگهړ پيدا کيدل په کې محال وو.

اوم جواب : دا جمله د قرآن، د عقل، او نقل د مخالفت سره سره او د اتهائني ضعف او موضوعيت سره سره د صحابه وو ﷺ او د تابعينو د اجماع څخه هم مخالفه ده ځکه د همدې حديث په اول سر کې د ابو هريره ﷺ فرمان داسې دی چې. (ترك الناس التامين).

يعني ټولو خلکو امين بالجهر پرېښي دی. ابو هريره ﷺ په دې کې هيڅوک ندي مستثنی کړي، معلومېږي دا چې په دغه وخت کې هيچا هم په زوره امين نه ويلو.

د ابو هريره ﷺ وفاته په نهه پنځوسمه (۵۹ هـ) کې شوی دی او ده خلافت راشده ليدلی دی، معلومېږي چې د صحابه وو او د تابعينو کبارو په دور کې هيچا په زوره امين نه دی ویلی، بلکه په ټول خير القرون کې هيچا هم په

زورہ امین ندی ویلی، مشهور غیر مقلد محمد ابراہیم سیالکوٹی پہ خپل کتاب تاریخ اہلحدیث کی دغیر القرون حدود داسی بیان کړي دي چې سنه ۱۱هـ پورې د نبوت زمانه وه بیاتر سنه ۱۱۰هـ پورې د صحابه و زمانه وه، بیاتر سنه (۱۷۰هـ) پورې د تابعینو زمانه وه، بیاتر سنه ۲۰۴هـ بیاتر سنه ۲۲۰هـ پورې د تبع تابعینو زمانه وه، سیدنا امام اعظم په سنه ۸۰هـ کې پیدا شوی دی او په سنه ۱۵۰هـ وفات شوی دی، امام صاحب رحمہ اللہ په ټول عمر کې په زورہ امین ندی ویلی، (موطا امام محمد) امام مالک په سنه ۹۳هـ کې پیدا شوی دی او په سنه ۱۷۹هـ کې وفات شوی دی، امام مالک هم په پتہ امین ویلو (المذونۃ الکبری ج ۱ ص ۷۳).

امام شافعی په سنه ۱۵۰هـ کې پیدا شوی دی او په سنه ۲۰۴هـ کې وفات شوی دی چې په یو روایت تردې وخته پورې د تبع تابعینو زمانه ختمه شوه، امام شافعی رحمہ اللہ به هم مقتدیانو ته د پتہ امین ترغیب ورکولو. کتاب الام ص ۹۵ ج ۱

اتم جواب : پدغه روایت کې د شپږو رکعتونو او د یو لسو رکعتونو هیڅ تفصیل نه شته لامذهبان د حدیث دکوم حای څخه معلوموي چې مقتدی به صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زورہ واثي او په پاتې یو لسو رکعتونو کې به یې پتہ واثي.

نهم جواب : د دې حدیث اود ایل بن حجر رحمہ اللہ د حدیث په مابین کې چې لامذهبان یې دامین بالجهر لپاره پیش کوي تعارض دی ځکه چې په دې حدیث کې د مسجد د کړنگیدو ذکر دی اود ایل رحمہ اللہ په حدیث کې داسې دي چې. (سمعتہ وانا خلفہ) نسائی ج ۱ ص ۹۴) یعنې ما واوریدو او زه یې شاته ولاړ ووم نو دا په دې دلالت کوي چې صرف یو کس واوریدلو. همدارنگه د حضرت ابوهریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ په بل حدیث کې د (حتی یسمع من یلیہ من الصف الاول) سره یې هم تعارض دی.

د لامذهبو دروغ او خیانتونه

حافظ عبد اللہ روپړي د لامذهبو مشهور مناظرو و هغه په خپل کتاب کې چې په نامه د (اهلحدیث کی امتیازی مسائل) دی لیکلي دي چې (د ابوهریرہ رحمہ اللہ څخه روایت دی چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به کله (غیر الْمُفْضُولِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) وویل خو امین به یې وویلوتردی چې د اول صف نزدی خلکو به واوریدلو)

د احادیث ابوداود روایت کړی دی او ابن ماجه هم روایت کړی دی او ابن ماجه په کې د احم زيات کړي دي چې اول صف به کله د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم امین واوریدلو نو د یو امینونو څخه به مسجدو کړنگیدو، شوکانې په نیل

الاولیٰ طارکي ليکلي دي چې د احديث حاکم هم روايت کړی دی او فرمايلي يې دي چې د بخاری او د مسلم په شرط صحيح دی او دارقطنی هم روايت کړی دی او فرمايلي يې دي چې د دې سند صحيح دی او بهیقي هم روايت کړی دی او حسن يې ورته ويلي دي (اته).

لامذهبه شوکاني اولامذهبه عبدالله روپړي په دې حديث کې درې خيسته او درې دروغ ويلي دي .
اول خيانت : په ابن ماجه کې په دې حديث کې د (فترک الناس التامين) الفاظ دي، يعنې ټولو خلکو امین پرېښې دی، د دې څخه معلومېږي چې په دې صحابه وو ۱۱ او تابعينو اجماع ده چې امین به جهرانه ويل کېږي . د لامذهبه د حديث دا جمله نه راغلي .

دوهم خيانت : د لامذهبه دانه بيانوي چې د دې حديث يوراي بشر بن رافع اتهائني ضعيف دی .
دريم خيانت : د ادهم نه بيانوي چې د دې حديث په سند کې يوراي مجهول دی .

او درې دروغ دادي:

اول دروغ : په دارقطنی کې د دې کرنگه راوړل احديث بالکل نه شته پاتې خولاد چې سند ته يې صحيح ووايي .

دوهم دروغ : په مستدرک حاکم کې هم د احديث بالکل نه شته پاتې خولاد چې صحيح ورته ووايي .
دريم دروغ : په بهیقي کې هم د احديث بالکل نشته، پاتې خولاد چې حسن ورته ووايي، د دوی په دې مسئله کې نور هم بې شماره دروغ شته چې يو څه يې دلته دنمونې لپاره راغلي .

(۱) د لامذهبه مشهور مناظر مستري نور حسين په خپله رساله (امین بالجهر) ص ۱۸ کې ليکلي دي چې (عبدالله بن عمر ۱۱ به هميشه امین بالجهر ويلو او خلکو ته به يې هم د دې امر کولو چې امین بالجهر ووايي) (بخاری ج ۱ ص ۱۰۸)

حالانکه د ابږگ دروغ دي د بخاری په دې روايت کې د جهر لفظ بالکل نشته که چا ثابت کړو يو کړو د ديناره به ورته انعام ورکړم هلته الفاظ داسې دي چې (کان ابن عمر لا يدعه (ای التامين) ويحضهم).

(۲) د همدې رسالې په ص ۲۲ ص ۲۳ کې يې د حضرت ابن عباس ۱۱ حضرت انس ۱۱ حضرت عايشی ۱۱ او حضرت معاذ بن جبل ۱۱ څخه احاديث راغلل کړي دي، چې د هغې خلاصه داده چې: (يهوديان

د مسلمانانو سره په درې شيانو حسد کوي: اول په امين بالجهر، دوهم په رينا لک الحمد او درېم په سلام). حالانکه دا بالکل نه شته، دلته هم که چا د جهر لفظ ثابت کړو مذكور انعام به ورته ورکړم. امين الله لا مذهب هم دا دروغ را نقل کړي دي. [الحق الصريح / ج ۴ / ص ۲۵۵].

د فقهي په کتابونو هم د دروغو حوالې ورکوي د مثال په توگه لاندې حوالې وگورئ.

(۴) د لامذهبويه مشهور کتاب (حقیقة الفقه) چې د مولوی محمد یوسف جی پورې غیر مقلد تصنیف دی، په ص ۱۹۴ کې د امین په باره کې یې په یوه ساه د هدائي، شرح وقائي، او درمختار پسې خلور دروغ تړلي دي، یوځای کې یې لیکلي دي چې (امين د قبولیت مہدی) او حواله یې په (هدایه، ج ۱ ص ۳۶۴) ورکړې ده. په بل ځای کې یې لیکلي دي چې (احادیث د امین بالجهر په اثبات کې راغلي دي او حواله یې په (هدایه، ج ۱ ص ۳۶۵) شرح وقایه، ص ۹۷) ورکړې ده.

بل ځای کې یې لیکلي دي چې (مقتدي کله د امام امین واورې نو امین دې ووايي) او حواله یې په درمختار، ص ۲۲۹ ج ۱) ورکړې ده.

دا ټول دروغ د حقیقة الفقه په (۱۹۴) صفحه کې درج دي. په هدایه شرح وقایه او درمختار کې دا خبرې بالکل نشته که چا ثابتې کړې یو کړو دیناره ورته انعام دی او په دې مسئله کې یې یو ډیر عجیب دروغ د هدائي پورې دا ویلي دي چې صاحب د هدائي لیکلي دي په (جلد اول صفحه ۳۶۳) کې چې. (ابن همام د پت امین احادیثو ته ضعیف ویلي دي) او حواله یې په (هدایه، ج ۱ ص ۳۶۳) ورکړې ده.

داڅومره عجیب دروغ دي؟ هدایه د شپږمې صدۍ کتاب دی او ابن همام په نهمه صدۍ کې تیر شوی دی او د هدایې شارح دی نو د ابن همام څخه په درې سوه کاله مخکني کتاب کې په ابن همام څرنگه حواله ورکړل شوي ده؟ حقیقة الفقه د لامذهبو مرکزي کتاب دی د نن زمانې د غیر مقلدینو په کتابونو کې ورباندې بې شمیره حوالې دي او د غیر مقلدینو د هرې کتابخانې زینت دی. [وگوره الحق الصريح او التحقيق السديد چې د امین الله پشاوری کتابونه دي په حقیقة الفقه ډیرې حوالې ورکوي].

حکیم صادق سیالکوټي په خپل کتاب [صلوة الرسول، ص ۲۴۰ / و فی البعض ص ۱۹۳] کې لیکلي دي چې د رسول الله ﷺ د زمانې څخه ترننه پورې په مسجد نبوی کې مسجد د آمینونو څخه کړنګیږي، حالانکه دا بالکل دروغ دي په خلافت راشد، خلافت اموي، خلافت عباسی، خوارزمي، سلجوقي او ترکي ټولو

خلافتونو کھی پہ سوونو کلونو پتہ امین ویل کیدہ۔ دیوسل او یا یمی ہجری خنہ تردیارس سوه شپہ شپستی
ہجری پوری دحرمینو اما مان او خطیبان احناف وو۔

مستری نور حسین پہ خپله رساله (امین بالجهر، ص ۳۱) کھی لیکلی دی چې د امین بالجهر لپاره یوسل
اوپنځه دلایل دي، حالانکه دوام جهر لپاره یو ضعیف حدیث هم نه دی موجود۔

د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه اثر

لامذهبان د حضرت عطاء روایت هم پیش کوي چې امن الزبیر و امن من خلفه حتی ان للمسجد للجنة.
(بخاری، ج ۱ ص ۱۰۷).

(۱) داروایت په بخاری کې بې سنده دی اولامذهبان وائي چې بې سنده روایت لره هیڅ اعتبار نه شته.
(امین الفتاوی، ج ۲۸۵). په مصنف عبدالرزاق کې سند شته، نو هلته په سند کې ابن جریج دی. ابن جریج په
مکه مکرمه کې (۹۰) متعی کړی وي او جایزه یې ورته ویلی او سخت مدلس وو. وگوره [تهذیب التهذیب/ج
۶/ص ۴۰۵/طبقات المدلسین لابن حجر/ص ۹۵/الفتح المبین/لزییر علی زی/ص ۵۵]. او د دریمې
طبقې مدلس و، نو دلته قران او حدیث دیو متعه خاني په دروازه کې ذبح کوي، بل راوی پکې مسلم بن خالد
دی چې وهمي و.

امام ابوداود او امام ابو حاتم فرمایي چې: (لا یتج به) او امام بخاری رحمه الله چې: (منکر الحدیث)
[الترغیب والترهیب/للمنذری/ج ۵/ص ۵۳۵]. امام ساجي فرمایي چې: (کثیر الغلط کان یری القدر)
[میزان الاعتدال/ص ۱۶۵۳]. امام ابن جبان فرمایي چې: (کان یخطئ احياناً). امام ابن سعد فرمایي چې:
(کثیر الغلط). امام دارمی فرمایي چې: (لیس بذاک فی الحدیث). یحیی بن معین ورته (منکر) ویلي.
[تهذیب التهذیب/ج ۱۰/ص ۱۲۹ و ۱۳۰/تقریب/ص ۴۹۱].

الباني لیکي چې: (ففيه علتان عنعنة ابن جریج و هو مدلس والثاني ضعف مسلم [.....]/ اصل صفة
الصلاة النبي صلى الله عليه وسلم / ج ۱ / ص ۳۲۹).

(۲): ددې روایت اول راوي عبدالرزاق د دریمې طبقې مدلس دی. [طبقات المدلسین لابن حجر/ص
۶۹/الفتح المبین از زییر علی زی/ص ۴۵/جزء منظوم لبديع الدين راشدي/ص ۸۹]. او د لامذهبو په نزد د
دریمې طبقې د مدلس حدیث بغیر د تصریح بالسماع خنہ نه قبلېږي.

(۳) : عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ او ورسره نور خلک تول امتیان دی اود امتیانو اقوال او افعال حجت نه دي، اگرچه صحابه وي. نواب صدیق حسن خان لیکي چي: (وفعل الصحابی لا يصلح للحجة) [الشاح المکمل / ص ۲۰۷].

(۴) - او بل دا چي داد خلافت راشده خنجه ديرو روسته د حجاج بن يوسف د زمانې واقعه ده اولامذهبان د خلافت راشده د زمانې شل رکعتہ دائمي تراويحوتہ بدعت وائي اود خلافت راشده خنجه وروسته يو خپل امين بالجهر ويل شوی بيا هم ورته سنت وائي.

(۵) او په دې کې داهم نه شته چي داد لمانځه واقعه وه او که د لمانځه خنجه بهر شاه صاحب رحمه الله فرمايي چي: (ولعله حين كان يقنت في الفجر على عبد الملك وكان هو يقنت على ابن زبير. وفي مثل هذه الايام تجري المبالغات) [فيض الباري / ج ۲ / ص ۲۹۰ / باب جهر الامام بالتأمين].

(۶) - يعني که په لمانځه کې وي نو بيا داندۀ معلومه چي دولا الضالين خنجه وروسته يې ويلي دي او که دقنوت نازل په وخت کې يې ويلي دي ځکه عبد الله بن زبير ؑ د حجاج له خوا محاصره وو.

د حضرت عطاء رضي الله عنه اثر

امام بهيمی پخپل سند باندې را نقلوی چي: واخيرنا ابو يعلى حمزة بن عبدالعزيز الصيدلاني، أنبأنا ابو بكر محمد بن الحسين القطان، حدثنا أحمد بن منصور المروزي، حدثنا علي بن الحسن بن شقيق، أنبأنا ابو حمزة - عن مطرف - عن خالد بن ايوب (والصحيح خالد بن أبي نوف) عن عطاء قال: أدركت مأتين من أصحاب النبي ﷺ في هذا المسجد - اذا قال الامام غير المغضوب عليهم ولا الضالين - سمعت لهم درجة بآمين. [سنن بهيمی ج ۲ / ص ۵۹ طبع اداره تاليفات اشرفيه ملتان].

حضرت عطاء رضي الله عنه فرمايي چي ما د رسول الله ﷺ دوه سوه صحابه پدې مسجد کې ليدلي دي چي کله به امام غير المغضوب عليهم ولا الضالين وويلو نو ما به ددوی کرنگاهاری په آمين او وريدلو. دا حديث موضوعی دی.

۱- ددې په سند کې ابو بکر محمد بن الحسين دروغژن دی، علامه خطيب بغدادی دده په باره کې ليکي چي: محمد بن الحسين بن شهر يار ابو بکر القطان: سمعت ابا بکر الاسماعيلی، يقول: سمعت ابن ناجيه،

یقول: یکذب یعنی ابن شهریار مروی عن سلمان توبه النهروانی، وقد مات قد أن یسمع منه. [تاریخ بغداد ج ۲/ص ۲۳۲].

۲- ددی حدیث یو راوی علی بن الحسن دی، اثر ته اعتبار نه ورکوی، هغه فرمایي چې: وقال ابوعمار الحسین بن حدیث: قلت له: هل سمعت کتاب الصلوة من أبی حمزة السکری؟ فقال: نعم، سمعت ولکن نهق حمار یوماً فاشتبه علی حدیث فلا أدری أی حدیث هو؟ فترکت الکتاب کله، تهذیب التهذیب ج ۷/ص ۲۹۹ کتاب الکفایة بغدادی ص ۲۳۴].

حضرت ابوعمار حسین بن حدیث رحمته الله فرمایي چې: ما د خپل استاذ علی بن الحسین رحمته الله څخه پوښتنه وکړه چې آیا تا د خپل ابو حمزه سکری رحمته الله څخه (کتاب الصلوة) اوریدلی دی؟ هغه راته وویل چې: اوریدلی مې دی لکن یوه ورځ ما احادیث اوریدل چې په دې کې یو خره او ازونه شروع کړل، نو ما باندې په یو حدیث کې اشتباه راغله نو زه پوه نه شوم چې هغه حدیث څرنگه دی؟ لدې وجې ما د خپل استاذ څخه اوریدلې ټول کتاب الصلوة پریښودلو. نو تعجب دی چې ددې اثر راوی دې اثر ته بې اعتماد ووايي او غیر مقلدین یې د اعتماد وړ گڼي.

(۳) ابو حمزه محمد بن میمون السکری رحمته الله اگر چې د محدثینو په نیز ثقه دی، لکه ابن عبد البر فرمایي چې: ليس بالقوی. امام نسائی فرمایي چې په آخر کې روند شو، امام ابن القطان فرمایي چې مختلط الحدیث دی. [تهذیب التهذیب ج ۹/ص ۴۸۶، ۴۸۷].

(۴) ددې روایت په سند کې خالد بن ابی نوف مجهول دی، خپله متعصب لامذهب زبیر علی زئی هم ورته مجهول الحال وایي. القول المتین ص ۴۹].

ناصرالدین ألباني لیکي چې دا اثر ضعیف دی فرمایي چې: فعلته جهالة خالد بن أبی نوف، فانه لم یرو عنه الا اثنان: أحدهما: مطرف هذا- وهو ابن طریف- یونس بن أبی اسحق، فهو فی عداد مجهولی العدالة، وتوثیق ابن حبان له لا یفید، لما علم من تساهله فی التوثیق، فظهر من هذا البیان النهما لا یصلح للاحتجاج بهما ولعله من أجل ذلك رجع الشافعی عن قوله القديم. [أصل صفة صلوة النبی ج ۱/ص ۳۸۰].

پدې روایت کې علت د خالد بن ابی نوف مجهول والی دی، دده څخه صرف دوه کسان روایت کوي، یو مطرف بن طریف او بل یونس بن ابی اسحق - نو دا په مجهولینو کې شمیرلی شي، او د امام حبان توثیق فایده

نډلری، ځکه چې د هغه تساهل مشهور دی، ددې څخه دا ظاهره شوه چې دا اثر د استدلال لپاره صلاحیت نه لري او کیدای شي چې د همدې وجې څخه امام شافعي د خپل قول قدیم څخه رجوع کړې وي، فان قيل: چې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ خولیکي چې: مقبول من السادسة؟ قلنا: چې داد حافظ صاحب رحمۃ اللہ علیہ خپله اصلاح ده، هغه د مجهولو راویانو په باره کې همداسې لیکي.

(۵) دا هم نډي ثابتې چې د حضرت عطاء ملاقات د دوه سوه صحابه وو رضی اللہ عنہم سره شوی دی، حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ دده څخه مشروو، بیا هم د هغه ملاقات د یوسلو شلو صحابه وو سره شوی وو.

د ابوهريرة حديث

کله به چې رسول الله ﷺ د سورة فاتحي د قراءت څخه فارغ شو نو په اوچت او ازبې امین وويلو. [صحيح ابن جبان رقم ۱۸۰۳ صحيح ابن خزيمة ج ۱/ ص ۲۸۷۵ باب الجهر بآمين عند انقضاء].

۱- دا حديث صحيح نه دی بلکه دروغ دی ځکه چې ددې په سند کې اسحق بن ابراهيم بن العلاء بن زبيرق ايدي الحمصي دی، امام ابو داؤد فرمايي چې: ليس بشيء. امام نسائي فرمايي چې: ليس بثقة. د حمص محدث امام محمد بن عوف الطائي فرمايي چې: دروغون وو. [ميزان الاعتدال ج ۱/ ص ۸۵]. حافظ ابن حجر د امام محمد بن عوف څخه راانقلوي چې: ما أشك ان اسحق بن زبيرق يكذب. يعنې دا راوي يقيني دروغون دی. [تهذيب ج ۱/ ص ۲۱۶] حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: صدوق يهم كثيرا واطلق محمد بن عوف أنه يكذب. [تقريب ۳۳۰] علامه نور الدين هيثمي فرمايي چې: اسحق بن زريق قلت: وتأتى أحاديث بمقولو بها. [مجمع الزوائد ج ۱/ ص ۸۱]. علامه ذهبي رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې ضعيف دی. [ميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۲۸۴].

۲- په دې حديث کې د ابن زريق استاذ عمرو بن الحارث الحمصي مجهول دی. علامه ذهبي فرمايي چې: عمرو بن الحارث الزبيدي الحمصي، عن عبدالله بن سالم الاشعري فقط، ولم نسخة تفرد بالرواية عنه اسحق بن ابراهيم زريق، ومولاة له- فهو غير معروف العدالة وزريق ضعيف [ميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۲۸۴].

۳- درفع الصوت څخه متنازع فيه آمين بالجهر نه ثابتېږي - مونږ وایو چې کله کله به رسول الله ﷺ آمین بالسر د تنفس د زور سره دومره ویلی چې د اول صف نږدې خلکو به اوریدلو په روایاتو کې هم همداسې

راخي چې: يسمع من يليه من الصف الأول. ۴- د ابن خزيمه په حاشيه کې د الباني په حواله ليکل شوي دي چې اسنادو ضعيف.

د ابوهريرة اثر

ابوهريرة رضي الله عنه به امام ته ويلې چې گورئ زما څخه آمين مه فوتوئ. [بخاري تعليقا] ۱- حافظ ابن حجر رحمته الله عليه فرمايي چې: و مراد أبي هريرة أن يؤمن مع الامام داخل الصلوة فتح الباری ج ۲/ ص ۳۴۰ طبع دار السلام رياض]. د ابوهريرة رضي الله عنه مقصد دا وو چې په داخل د مانځه کې د امام سره آمين ووايي.

د ابوهريرة رضي الله عنه ددې اثر څخه صرف د امين فضيلت را معلومېږي، د بخاري په الفاظو کې صرف د و مره دی چې ابوهريرة رضي الله عنه به امام ته اواز کولو چې خيال کوه چې مانه آمين تېر نه شي، او د نورو رواياتو څخه معلومېږي چې دا هغه وخت وو چې مروان حضرت ابوهريرة رضي الله عنه مؤذن جوړ کړی وو. مروان به په مونځ کې عجله کوله- نو ابوهريرة رضي الله عنه ورباندې شرط کيښودلو چې داسې به نه کوي چې زه اذان کوم د اذان خانې څخه لانه يم راغلی چې تا مونځ شروع کړی وي او زما څخه آمين فوت شي. [فتح الباری ج ۲/ ص ۳۴۰ طبع رياض دار السلام]. همداسې شرط ابوهريرة رضي الله عنه په بحرین کې د اذان د خدمت د قبولولو په وخت کې هم لگولی وو په بحرین کې علامه ابن الخضر رحمته الله عليه امام وو. ابن ابی شيبه (رقم ۸۰۴۵) مصنف عبد الرزاق (رقم ۲۶۳۷) طبقات ابن سعد ج ۴/ ص ۳۶۰ فتح الباری ج ۲/ ص ۳۴۰ نو پدې کې د جهر لپاره هيڅ استدلال نه شته.

د حضرت بلال رضي الله عنه حديث

عن بلال: أن رسول الله ﷺ قال: لا تسبقني بآمين. [مستدرک حاکم رقم ۸۲۸]. حضرت بلال رضي الله عنه ته رسول الله ﷺ وفرمايل چې: زما څخه مخکې آمين مه وايه. ۱- پدې حديث کې د جهد لفظ نه شته. فان قيل: چې رسول الله ﷺ څه خبر وو چې حضرت بلال مخکې آمين وايي، معلومېږي چې حضرت بلال رضي الله عنه په جهر ويلې چې رسول الله ﷺ پدې خبر شوی وو؟ قلنا: په بهيتی ج ۲/ ص ۲۲ کې راغلي دي چې: أنه سأل النبي ﷺ فقال: لا تسبقني بآمين حضرت بلال رضي الله عنه د رسول الله ﷺ څخه پوښتنه کړې وه چې آیا زه ستاسو څخه مخکې آمين ویلی شم؟ نو د رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې: زما څخه مخکې آمين مه وايه لهدا دا د آمين بالسر لپاره دليل دی.

(۲) همدارنگه دا حديث مضطرب دی څکه چې ددې په عکس داسې روايت هم شوی دی چې عن بلال أنه قال: يا رسول الله ﷺ لا تسبقني بآمين. [مسند أحمد رقم ۲۴۳۸۰].

بلال رضی اللہ عنہ رسول اللہ ﷺ ته وويل چې زما څخه مخکې آمين مه وايه يعنې هسې نه چې زه لا د آذان خانې څخه نه يم را کوز شوی او تاسو سورة فاتحه ختمه کړې وي او آمين مو ويلی وي، نو ماته لږ انتظار کړئ چې زه هم در سره په آمين کې شريک شم.

د سفيان په طريقه د حضرت وايل ﷺ حديثونه

وبه قال حدثنا بندار، حدثنا يحيى بن سعيد و عبد الرحمن بن مهدى قالا حدثنا سفيان عن سلمة بن كهيل عن حجر بن عنبس عن وايل بن حجر قال سمعت النبي ﷺ قرء غير المغضوب عليهم ولا الضالين وقال امين مد بها صوته. [ترمذی ص، ۶۳ باب ماجاء في التامين / رقم: ۲۴۸ / و شرح السنة / رقم: ۵۸۶].

حضرت وايل بن حجر رضی اللہ عنہ فرمائي چې ما در رسول اللہ ﷺ څخه اوريدلي دي چې (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) يې ولوستلو وړسې يې امين وويلو او مد بها صوته.

(۲) وبه قال حدثنا وكيع حدثنا سفيان عن سلمة بن كهيل عن حجر بن عنبس، عن وايل بن حجر ﷺ قال سمعت النبي ﷺ قرء غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقال: آمين، يمد بها صوته. [مسند أحمد رقم ۱۹۰۴۷ مصنف ابن أبي شيبة رقم ۸۰۴۳] محلى لابن حزم ج ۳ / ص ۱۵۷.

(۳) وبه قال حدثنا عبدالله بن أبي داؤد السجستاني، حدثنا عبدالله بن سعيد الكندي، حدثنا وكيع والمحاربي قالا: حدثنا سفيان عن سلمة بن كهيل عن حجر أبي العنابس وهو ابن عنبس عن وايل بن حجر قال: سمعت النبي ﷺ اذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين قال: آمين يمد بها صوته، قال ابو بكر: هذه سنة تفرد به اهل الكوفة. [دارقطني رقم ۱۲۵۴].

(۴) وبه قال حدثنا عبدالله بن ابى داؤد السجستاني، حدثنا عبدالله بن سعيد الكندي، حدثنا وكيع والمحاربي قالا: حدثنا سفيان عن سلمة بن كهيل، عن حجر أبي العنابس وهو ابن عنبس عن وايل بن حجر قال سمعت النبي ﷺ: اذا قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين، قال آمين يمد بها صوته. قال ابو بكر: هذه سنة تفرد بها أهل الكوفة.

(۵) وبه قال حدثنا علی بن عبدالله بن مبشر، حدثنا احمد بن سنان، ح وحدثنا ابو محمد بن صاعد، حدثنا يعقوب الدورقي، قالوا: حدثنا عبدالرحمن حدثنا سفيان، عن سلمة، عن حجر بن عنبس قال سمعت وايل بن حجر- قال سمعت النبي ﷺ قرأ غير المغضوب عليهم ولا الضالين، فقال آمين مد بها صوته- قال عبدالرحمن أشد شيء فيه، أن رجلاً كان يسأل سفيان من هذا الحديث فاذن سفيان تكلم ببعضه خالفه شعبة في اسناده ومثنه. [سنن دارقطني رقم ۱۲۵۴].

وايل بن حجر رحمته الله فرمايې چې رسول الله ﷺ غير المغضوب عليهم ولا الضالين خنجه وروسته د مد سره آمين وويلو، عبدالرحمن بن مهدي فرمايې چې پدې حديث کې سخته غلطې داده چې يو سړي د سفيان ثوري رحمته الله خنجه ددې حديث په باره کې پوښتنه وکړه نو زما په گومان سفيان ثوري رحمته الله بيل الفاظ وويل او پوښتنه کوونکي بيل الفاظ وويل، امام شعبة رحمته الله ددې حديث په سند او په متن کې اختلاف راټول کړي دي.

(۶) حدثنا ابو عبدالله الحافظ، حدثني علي بن حمشاد، حدثنا يزيد بن الهيثم، حدثنا ابراهيم بن ابی الليث، حدثنا الاشجعي عن سفيان مثله وقال رأيت رسول الله ﷺ لما قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين . قال: آمين يمد بها صوته. [سنن کبری بهیقی ج ۲/ ص ۵۷].

(۷) د امام بخاري رحمته الله د جزء القراءت دوه نسخې دي: په يوه نسخه کې د امام محمد بن يوسف الفريابي رحمته الله نوم دی او بله کې د عبدالله بن يوسف ذکر دی. [جزء القراءت ص ۲۶] دا دواړه د خپل استاذ سفيان رحمته الله خنجه د يمد بها صوته الفاظ روايت کوي. [جزء القراءت رقم ۲۳۴].

(۸) حدثنا محمود قال حدثنا البخاري، قال حدثنا محمد بن كثير وقبيصة قال حدثنا سفيان، عن سلمة بن كهيل عن حجر عن وايل عن النبي ﷺ نحوه. وقال ابن كثير رفع بها صوته. [جزء القراءت بخاري رقم ۲۳۵].

نو قبيصة د يمد بها صوته لفظ روايت کوي او محمد بن كثير د رفع بها صوته لفظ روايت کوي. لکن محمد بن كثير كثير الخلط وو. [تفصيل به راشي].

(۹) د خلاد بن يحيى په يو موضوعي روايت کې هم د رفع بها صوته لفظ دی: أخبرنا ابو طاهر الفقيه من أصله ابو طاهر محمد بن الحسن المحمدابادي حدثنا العباس بن محمد الدوري، ثنا ابو داود الحفري عن

سفیان الثوري ح: وحدثنا ابو عبد الرحمن السلمي، انبأنا أحمد بن محمد بن عبدوس الطرايفي، ثنا معاذ بن نجرة، ثنا خلاد بن يحيى انبأنا سفیان عن سلمة بن كهيل عن حجر بن عنبس عن وائل بن حجر- قال كان النبي ﷺ اذا قال آمين، رفع بها صوته، لفظ حديث الفقيه. وفي رواية السلمي قال سمعت النبي ﷺ اذا قال ولا الضالين قال: آمين، رفع بها صوته في الصلوة. [سنن الكبرى بهيقي ج ٢/ ص ٥٧].

دا روایت موضوعی دی، خلاد بن یحیی متکلم فیہ راوی دی. [میزان الاعتدال ج ١/ ص ٣٠٨] دده شاگرد معاذ بن منجدة هم متکلم فیہ راوی دی. [میزان الاعتدال ج ٣/ ص ١٧٨]. د امام بهیقي د استاذ محمد بن الحسین بن محمد بن موسی ابو عبد الرحمن السلمي المتوفی ٤١٢ھ.

خطیب بغدادی دده په باره کې لیکي چې: وقال لی محمد بن یوسف القطان، وكان ابو عبد الرحمن السلمي غيرة، ولم يكن سمع من الاصم الا شيئاً يسيراً. فلما مات الحاكم ابو عبد الله ابن المسيع، حدث عن الاصم بتاريخ يحيى بن معين، وبأشياء كثيرة سواء وكان يضع الصوفية الاحاديث. [تاريخ بغداد ج ٢/ ص ٢٤٨]. یعنی دا راوی ثقہ نه دی، دده د محمد بن یعقوب الاصم څخه ډېر لېشيان اوریدلي وو، کله چې امام حاکم وفات شو نو دده د اصم رحمته الله څخه (په دروغو) د یحیی بن معین تاریخ بیانولو او ددې تاریخ څخه ماسوی یې نوم هم ډېر لېشيان بیانول او د صوفیه وو لپاره به یې د دروغو حدیثونه بیانول. علامه ذهبي فرمایي چې: ضعيف، قلت الف حقايق التفسير فأتي فيه بمصايب، وتأويلات الباطنية نسأل الله العافية. [تذكرة الحفاظ ج ٣/ ص ٢٣٤].

سلمی د حقایق التفسیر به نوم کتاب ولیکلو چې ډېر مصیبتونه او د باطنیه وو تاویلات یې پکې راوړه د الله ﷻ څخه غواړو چې د دوی د شرحه مو وساتئ. علامه محمد طاهر لیکي چې: وتفسير ابي عبد الرحمن السلمي ان كان قد اعتقد انه تفسير فقد كفر. [مجمع البحار ج ٣/ ص ٥١٠ بحواله ازالة الريب ص ٢٣٤]. د سلمی د تفسیر په باره کې که چا په اعتقادي طور وویل چې دا تفسیر دی نو دا کافر شو. د محمد بن کثیر په روایت کې هم د رفع بها صوته لفظ دی.

وپه قال حدثنا محمد بن کثیر اخبرنا سفیان عن سلمة عن حجر بن عنبس الخضر می عن وائل بن حجر رضی الله عنه قال کان رسول الله ﷺ اذا قرأ (ولا الضالین) قال: (آمین) و رفع بها صوته [ابوداؤد رقم ٩٣٣].

لکن یحییٰ بن معین د محمد بن کثیر پہ بارہ کہی فرمایا چې : لا تکتبوا عنه لم یکن بالفقہ. [میزان الاعتدال ج ۳ / ص ۱۲۶]. یعنی دده خخه احادیث مه لیکئ ځکه چې دا ثقه راوی نه دی. په تهذیب ج ۹ / ص ۴۱۸ کې هم دي چې دا راوی ثقه نه دی، دا راوی کثیر الغلط دی. [تقریب ص ۵۳۴ تهذیب الکمال ج ۹ / ص ۲۹]. نو دا په اصل حدیث کې د رفع بها صوته لفظ ندی بلکه د مد بها صوته لفظ دی.

د جوابونو تفصیل

اول جواب: دا حدیث تاسو په لسو سندونو باندې وکتلو، پدې یو کې هم د مانخه ذکر صراحت نه دی راغلی او د لامذهبانو په نیز باندې قیاس د شیطان کار دی، نو ددې احادیثو خخه د مانخه د آمین لپاره استدلال نه دی، صحیح ځکه چې پدې یو کې هم د مانخه ذکر صراحت نه شته، صرف په یو موضوعي روایت کې د فی الصلوة لفظ راغلی چې په نهم نمبر کې ولیکل شو. حافظ ابن حجر رحمته الله علیه د سفیان ثوري رحمته الله علیه له طریقې د وایل بن حجر رحمته الله علیه په حدیث کې د صلیت خلف رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم الفاظ رانقل کړي دي. [تلخیص الحیرج ۳ / ص ۳۴۸]. لکن دا د حافظ ابن حجر رحمته الله علیه زبردست وهم دی پدې روایت کې دا الفاظ د دنیا د کتابخانو د حدیثو په هیڅ کوم کتاب کې ندي راغلي، صحاح سته خو لپړځای پرېږده.

همدارنگه د لامذهبو شیخ الكل نذیر حسین دهلوي هم لیکلی دي چې و حدیث وایل آخر جوه من طریق الثوري بلفظ صلیت خلف رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فلما قال (ولا الضالین) قال : آمین، ومد بها صوته. [فتاویٰ نذیریه ج ۱ / ص ۴۴۶] چې دا دوهم غلادى، د سفیان ثوري رحمته الله علیه په هیڅ سند کې هم داسې الفاظ نه شته.

دوهم جواب : ددې روایت دارمدار په حضرت سفیان ثوري رحمه الله دی، په دې حدیث کې د حضرت سفیان ثوري رحمه الله لس شاگردان شو او هغه شاگردان دا دي .

- (۱) حضرت اشجعی رحمه الله [بیهقی / ج ۲ / ص ۵۷] .
- (۲) حضرت عبدالرحمن بن مهدی رحمه الله [دارقطنی / رقم : ۱۲۵۴] .
- (۳) حضرت عبدالله بن یوسف رحمه الله [جزء القرائت / ۲۳۴] .
- (۴) حضرت محمد بن یوسف رحمه الله [جزء القرائت / ص ۲۶] .
- (۵) حضرت قبیصه رحمه الله [جزء القرائت / رقم : ۲۳۵] .
- (۶) حضرت وکیع رحمه الله [مسند احمد / رقم : ۱۹۰۴۷ / محلی / ج ۳ / ص ۱۵۷] .

(٧) حضرت يحيى بن سعيد رحمه الله [ترمذى / رقم: ٢٤١٨].

(٨) حضرت محاربى رحمه الله [دارقطنى / رقم: ١٢٥٢].

دي اتو وارو شاگردانو پخپل روايت كې د (مدبهاصوته) لفظ رانقل كړى دى چې په جهر كې نص ندى بلكې معنى يې داده چې رسول الله ﷺ به د امين الف او يا راكش كوله.

(١) حضرت ملاعلى قاري فرمايي چې (مد بها) اي بالكلمة يعنى فى آخرها وهو مد عارضى، ويجوز فيه الطول، والتوسط، والقصر، او مد بألفها فانه يجوز قصرها ومدها، وهو مد البدل، ويجوز فيه الارجح الثلاثة ايضاً. [مرقات المفاتيح ج ٢/ ص ٥٢٧ طبع مكتبة عثمانيه كويته].

(رسول الله ﷺ امين د مد سره وويلي) يعنې د امين د كلمې په آخر كې چې كوم مد دى هغه يې آداء كړو دامد عارضى دي، پدې كې طول، توسط او قصر درې واړه جايز دي يا رسول الله امين د الف د مد سره ادا كړو، پدې كې مد او قصر دواړه جايز دي، دامد دى پدې كې مذكورې دواړه وجې جايز دي.

(٢) په بهيقي ج ٢/ ص ٥٧ كې د (وطول بها) لفظ هم مروى دى چې په مد كې صريح دى او همدا متعينه كوي.

(٣) امام نووي رحمه الله فرمايي چې په امين كې مد او قصر دواړه جايز دي او مد افصح دى ځكه چې پدې كې روايات راغلي دي: السنة في التأمين ان يقول امين، وقد تقدم بيان لغاتها، وان المختار امين بالمد وتخفيف الميم وبه جاءت روايات الاحاديث. [شرح مهذب ج ٣/ ص ١٧٤].

(٤) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: امين وهي بالمد والتخفيف في جميع الروايات وعن جميع القراء [فتح الباري شرح صحيح البخاري ج ٢/ ص ٣٣٩ طبع دار السلام الرياض ١٤١٨هـ].

نهم شاگرد محمد بن كثير دى هغه په روايت كې د (رفع بها صوته) لفظ رانقل كړى دى. د محمد بن كثير په نوم په تقريبات كې پنځه كسان دي يو ثقفى دى چې كثير الغلط و. بل عبد دى چې بعضو ورته ضعيف ويلي دى، دريم كوفي ثلورم بصرى او پنځم شامى دى د اټول ضعيف و. تقريب ص ٥٣٤ تهذيب الكمال ج ٩ ص ٢٩ دوهم روايت د خلاد بن رافع دى چې موضوعي دى. خلاصه دا چې: د رفع بها صوته روايت شاذ، منكر او موضوعي دى.

فان قیل: چې د سفیان ثوري رحمۃ اللہ علیہ دوه متابعه موجود دی چې د رفع صوته بآمین الفاظ پکې دی نو معلومېږي چې د مد بها صوته ترجمه مد ندی بلکه جهردی.

قلنا: که د (مد بها صوته) ترجمه جهروي نو امام عبدالرحمن بن مهدي به ورته غلط نه ویلي. [دارقطني رقم ۱۲۵۴] همدارنگه به سفیان ثوري رحمۃ اللہ علیہ هم د جهر په خلاف عمل نه کولو.

(۲) پدې دوو متابعو کې د علاء بن صالح الاسدی ترمذی رقم ۲۴۹ کې د نحوه لفظ دی په ابوداؤد رقم ۹۳۳ مصنف ابن ابی شیبه رقم ۳۰۶۴ کې د فجهر بآمین لفظ دی، په ابوداؤد رقم ۹۳۳ کې اگر چې د علی بن صالح نوم راغلی دی لکن دا و هم دی لکه څرنگه چې حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: د ابوداؤد په روایت کې ده ته علی بن صالح ویل هم وهم دی. [تهذیب التهذیب ج ۸/ص ۱۸۴ په څومره کتابونو کې چې دا روایت راغلی دی، راوی علاء بن صالح راغلی دی، وگوره مصنف ابن ابی شیبه ۳۰۶۴ ترمذی رقم ۲۴۹، المعجم الکبیر ج ۲/ص ۴۵ متعصب غیر مقلد زیر علی زنی هم ددې اقرار کوي. [القول المتین ص ۳۲].

او علاء بن صالح اتهایي ضعیف راوی دی، علامه ذهبی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: وکان من عن الشيعة. [میزان الاعتدال ج ۲/ص ۲۱۳]، اثار السنن ص ۹۸. دوه متابع محمد بن سلمه بن کهیل دی، دده باره کې علامه ذهبی ذاهب الحديث او واهی الحديث ویلی دی. [اثر السنن ص ۹۸]. نو دده متابعت ته هیڅ اعتبار نشته او همدارنگه دده د مفصل روایت څرک نه لري. امام دارقطني په رقم ۱۲۵۵ کې او امام بهیقي په سنن کبری ج ۲/ص ۵۷ کې صرف د محمد بن سلمه بن کهیل د روایت حواله ده او سندی یې ندی بیان کړی، ددې څخه معلومېږي چې د محمد بن سلمه بن کهیل د ضعف سره سره په دې روایت کې یو څه نوره کمزوري هم شته ده.

دویم جواب: په دې حدیث کې د مقتدي لفظ نشته بلکه په دې حدیث کې دادی چې (نبی صلی اللہ علیہ وسلم) امین وویل (و مد بها صوته).

نولامذهبان مقتديان څرنگه ددې حدیث څخه د مقتديانو امین بالجهر ثابتوي؟ د غیر مقلدینو په هر کتاب، هر رساله، او هر مسجد او مدرسه باندې یې لیکلي دي چې (الحدیث کے دو اصول: اطعیول الله والرسول) نودلتاؤلې ددې دوو څخه ییزاره شول او قیاس یې شروع کړو؟ یعنې د لمونځ لفظ قیاساً ثابتوي او بیا مقتدي یې په امام قیاسوي.

ڦلورم جواب : دسفيان ثوري رحمه الله روايت په ترك درفع اليدين كې هم شته چې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي (الا صلي بحكم صلوة رسول الله ﷺ قال فصلي فلم يرفع يديه الا في اول مرة).

كله چې دسفيان ثوري رحمه الله داروايت غير مقلدين واوري نو په سفيان ثوري رحمه الله دومره بباركوي چې دانسانيت دچوكاټ څخه په كې ووځي. وگوره دلامذهبو كتابونه مثلاً (جلاء العينين في اثبات رفع اليدين) او الحق الصريح ج ٤ ص ٨٦ وغيره نو لامذهبان دترك درفع اليدين حديث ته دده له وجهي ضعيفه وائي او دامين حديث ته يې قوي وائي.

دركفرهم صادق نه يې زينار رارسوا مكن

پنځم جواب : لامذهبان دترك درفع اليدين په باره كې چې كله دسفيان ثوري رحمه الله حديث وگوري، نو په چيفو خپل ستوني شكوي چې سفيان مدلس دی. وگوره الحق الصريح ج ٤ ص ٨٦ بحث رفع اليدين مشهور لامذهب مباركپوري ليكلي دي چې دمدرس عنعنې نده قبوله. (ابكار المن، ص ٢٢٥) نو دامين په حديث كې لامذهبان دسفيان رحمه الله عنعنې ولې قبلوي؟

شپږم جواب : سفيان ثوري رحمه الله كوفي دی اولامذهبان چې دهدايت النحو دلوستلو څخه وروسته دخپل اجتهاد په نشه كې مست شي، نو ياد خپلې معدې غلاظت په خوله راوباسي او وائي چې دكوفي دخلكو روايت يې نوره وي او چې دكوفيانو څخه درته زرا حديث درورسيدل نونه سوه نوي په كې وغورزوه او په پاتې لسو كې يې هم شك كوه. (حقيقة الفقه، ص ١٠١). نو دده معلومه چې نن ولې دكوفيانو په څنگ كې دسهي سجده كوي.

اووم جواب : خپله دسفيان ثوري رحمه الله مسلك پټ امين ويل دی. ابن حزم ظاهري رحمه الله فرمايي چې: (ان سفيان الثوري واباحنيفة يقولان أن الماموم يقولها سيراً. ذهبوا الى تقليد عمر بن الخطاب وابن مسعود رضي الله تعالى عنهم. [محل ابن حزم / ج ٢ / ص ٢٠٦ / ج ٣ / ص ٢٦٤ / بتحشيه احمد شاكر / شرح المذهب ج ٣ ص ٢٧٣]. اولامذهبان چې كله دخپل اجتهاد رباب ترنگوي نو وائي چې څوك امين په پټه وائي هغه دستتو څخه منكر دي يهودي دی وغيره وغيره. ليكن نن دهغه سفيان ثوري چې په پټه امين وائي درواياتو څخه څرنگه استدلال كوي؟

اٺم جواب : خپله حضرت وایل بن حجر رحمه الله هم اخريه کوفه کې وسيدلوا واهل کوفه وو پٽه امين يي ويلونو د وائل رحمه الله مسلک هم په پټه د امين لوستل شو.

نهم جواب : خپله حضرت وایل بن حجر رحمه الله د امين په باره کې فرمائي (رأيت النبي صلى الله عليه وسلم دخل في الصلوة فلما فرغ من فاتحة الكتاب قال (امين) ثلاث مرات) [مجمع الزوائد / ج ٢ / ص ٢٣٨ / رقم : ٢٦٦٧ / باب الثامن / و قال رواه الطبراني في الكبير و رجاله ثقات / طبع در الكتب العلمية / بيروت] يعنى رسول الله ﷺ درې ځلې امين وويل . خو دا يې په درې لمونځو کې ويلي دي . حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې : دا درې آيينه په جهر باندې په دريو لمونځونو کې وو . د حديث معنا دا نه ده چې : گو اې حضرت نبى كريم صلى الله عليه وسلم په يو رکعت کې درې ځلې امين ويلي دي . [بحواله معارف السنن / ج ٢ / ص ٤٠٩ / العرف الشذی / ج ١ / ص ١٣٣] . (رواه الطبراني في الكبير و رجاله ثقات مجمع الزوائد ، ج ١ ص ١٨٧) راضى چې خپله د حضرت وایل بن حجر رحمه الله څخه پوښتنه وکړو چې رسول الله ﷺ دا درې ځلې امين بالجهر د څه حکمت لپاره ويلي دي ؟

حضرت وایل بن حجر رحمه الله فرمائي (ما اراه الا ليعلمنا) يعنى زمونږ د تعليم لپاره رسول الله ﷺ دا درې ځلې امين بالجهر وويلو .

د روايت الفاظ داسې دي چې : عن ابى سکن حجر بن عنبس الثقفى قال : سمعت وایل بن حجر الحضرمى يقول : رأيت رسول الله ﷺ حين فرغ من الصلوة حتى رأيت خده من هذا الجانب ومن هذا الجانب وقرأ غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقال امين يمد بها صوته ، ما أراه الا ليعلمنا . (کتاب الاسماء والکنى للذولابى / رقم : ١٥٥٨ / ج ١ ص ١٩٦) والتعليق الحسن حاشيه اثار السنن ، ج ١ ص ٩٣) او په بعضو چاپونو کې ص ١٠٠ باب الجهر بالتامين .

ددې په سند کې يحيى بن سلمه بن كهيل دى علامه هيشمى رحمه الله فرمائي چې جمهور روده ته ضعيف ويلي دي او ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ويلي دي بيا يې وضاحت كړى دى چې كوم روايات دده څخه دده ځوى روايت كړى دى هغه منكر روايات دي او دغه روايت دده څخه دده ځوى ندى كړى لدى وجهې بالكل صحيح دى . [كتاب الثقات لابن حبان / ص ٦٥٥ / رقم الترجمة : ١١٦٣٠ / تاريخ الثقات للعجلي / ص ٤٧٢ / رقم الترجمة : ١٨٠٨ / (صحيح ابن خزيمة کې د وضع اليدين قبل الركبتين د نسخې له پاره دده د حديث استدلال كړى) / ج ١ / ص

٣١٩/رقم: ٦٢٨/باب ذكر الدليل على ان الامر بوضع اليدين قبل الركبتين منسوخ]. نو معلومېږي چې د امام ابن خزيمة په نزد هم دا راوي ثقه دی.

د رسول الله ﷺ په زمانه کې چاپخاني نه وې چې هر سړي ته يې ليکلي مسئلې ورکړی وی بلکه چې څوک به نوی راغلو رسول الله ﷺ به د دغه نوي مسلمان لپاره لمونځ په زوره لوستلو چې هغه ته ياد شي.

(١) مثلاً په بخاری او مسلم کې متفق عليه حديث دی چې رسول الله ﷺ به کله لمونځ خلاص کړو نو په اوچت اواز به يې تکبير ويلو. (بخاری، ج ١ ص ١١٤/مسلم، ج ١ ص ٢١٧/ابوداود، ج ١ ص ١٤٣)

امام شافعی رحمه الله د دې په باره کې فرماتي چې دايې صرف د تعليم لپاره په اوچت اواز لوستلی وو. (کتاب الام، ج ١ ص ١١٠) سنن کبری للبيهقي، ج ٢ ص ١٨٤/نووی شرح مسلم، ج ١ ص ٢١٧/فتح الباری، ج ٢ ص ٤٦٩/عمدة القاری، ج ٦ ص ١٢٦)

(٢) همدارنگې د بخاری او مسلم متفق عليه حديث دی چې رسول الله ﷺ به کله کله د ماسپښين اواز يگر په لمانځه کې کوم ايت په اوچت اواز لوستلو. مسلم ص ١٨٥ باب القراءة في الظهر والعصر داهم صرف د تعليم لپاره وو.

(٣) همدارنگې حضرت حذيفة ؓ فرمايي چې مادر رسول الله ﷺ سره د شپې لمونځ کولو ما وريدل چې رسول الله ﷺ لوستل الله اکبر والجبروت. (نسائي، ١١٣)

(٤) حضرت براء بن عازب ؓ فرمائي چې مادر رسول الله ﷺ پسې د ماسپښين لمونځ کولو او ماترينه د سورة لقمان ايت واوريدلو. (نسائي، ج ١ ص ١١٣)

(٥) همدارنگې صحابه وو ﷺ د رسول الله ﷺ څخه درکوع او د سجدي تسبيحات او تشهد او دعاگانې او ثنا وريدلي دي چې په احاديثو کې په کثرت سره راغلي دي. (نسائي، ج ١ ص ٤٢٤، ٣٠٠، ٢٥٦/مسلم اردو مترجم، ج ٢ ص ٣)

(٦) همدارنگې حضرت عمر ؓ (سبحنک اللهم) په اوچت اواز لوستلي وه لکه څرنگه چې په کتاب الاثار او طحاوی کې ذکر شوي دي.

(٧) نن سبا چې ماشومانو ته لمونځ وربښودل کيږي نو هم په زوره ورته لوستلی شي لکن سنت موکده ورته نه وائي، نو که امين بالجهر ثابت هم شي نو د نفس ثبوت څخه يې سنت موکده والی نه ثابتيږي. مثلاً: رسول الله

ﷺ په ولاړی مټياړې کړي دي. (بخاری، ج ۱ ص ۳۵) رسول الله ﷺ د حایضې بی بی سره مباشرت کړی دی. (بخاری، ج ۱ ص ۴۴)

رسول الله ﷺ په روژه کې بی بی خکل کړې ده (بخاری، ج ۱ ص ۲۵۸) رسول الله ﷺ د لمانځه څخه مخکې بی بی خکل کړی ده. رسول الله ﷺ به ویده کیدو پداسې حال چې چنب به وو. (بخاری، ج ۱ ص ۴۲).

رسول الله ﷺ په یوه جامه کې لمونځ کړی دی، مسلم ج ۱ ص ۱۹۸، ابوداود ج ۱ ص ۹۲، نسائی ج ۱ ص ۱۲۴، ابن ماجه ص ۷۳، طحاوی ج ۱ ص ۱۸۵، مسند احمد ج ۲ ص ۲۳۰ و ص ۲۳۹ و ص ۲۶۵ داری ص ۱۶۵، دارقطنی ص ۱۰۵.]

نوداتول افعال ثابت دي خوسنت ندي که سنت وي، نو غیر مقلدین ولې صرف په یوه خولۍ، یا صرف په یو بنین او یا صرف په یو قمیص کې لمونځ نه کوي؟ ځکه چې په حدیث کې خودیوې جامې تعین ندی شوی همدارنگه صرف در رسول الله ﷺ څخه دامین بالجهر د ثبوت څخه سنتوالې نه ثابتېږي ترڅو چې دوام پرې ثابت شوی نوي یا تراخري وقت پورې دامین ویل ترینه ثابت شوی نوي.

لسم جواب: په دې حدیث کې د لامذهبانو مکمله دعوه نشته، ځکه روزانه په امام پسې اولس رکعت له لمونځ کېږي، غیر مقلدین په شپږو رکعتونو کې آمین بالجهر او په یو ولسو رکعتونو کې بالسِر وایي. نود شپږو رکعتونو تخصیص اود یو ولسو رکعتونو استثناء دوی له کوم ځای څخه ثابتوي؟

د سفیان رحمه الله د روایت دوه شاهدان اود هغې خواب

غیر مقلد زیر علی زبی لیکي چې: داسې ویل کېږي چې عبد الجبار بن وایل هم د خپل پلار څخه دامین بالجهر مفهوم روایت کړی دی. (عن عبد الجبار بن وایل قال: صلیت خلف رسول الله صلی الله علیه وسلم فلما کبر رفع یدیه اسفل من أذنیه فلما قرأ غیر المغضوب علیهم ولا الضالین قال آمین فسمعته وأنا خلفه) [نسائی / رقم: ۹۳۲ / ابن ماجه / رقم: ۸۵۵].

په ابن ماجه کې روایت داسې دی چې: (عن عبد الجبار بن وایل عن ابیه قال: صلیت مع النبی صلی الله علیه وسلم فلما قال: ولا الضالین قال آمین فسمعناها.) [ابن ماجه / رقم: ۸۵۵]. په مسند احمد / رقم: ۱۹۸۷ کې الفاظ داسې دي چې: (قال آمین بالجهر).

ددی حدیث اول راوی عبد الجبار دی او امام بخاری رحمہ اللہ ابن معین، ترمذی، نسائی وغیرہ بول پدہ دی متفق دی چې عبد الجبار د خپل پلار څخه هیڅ روایت ندی اوریدلې. (ترمذی، ص ۲۲۹) اخر باب ماجاء فی المرأة اذا سکرهت علی الزنا. (نسائی، ج ۱ ص ۱۴۲ / شرح المذهب، ج ۳ ص ۱۰۴) نو دا روایت منقطع دی.

دوهم راوی :

ددی حدیث دوهم راوی ابو اسحق سبیعی دی چې حافظه یې په اخر کې خرابه شوې وه. (نوی، ص ۱۷) او همدارنگه مدلس هم دی او د مدلس عنعنې ته لا مذهبان ضعیفه وایي. [تحفة الاحوذی/ ج ۱/ ص ۱۴۰] او دده مرسلات قابل د قبولو نه دی. (ترمذی کتاب العلل، ص ۵۶۴) نو دا حدیث قابل د استدلال نه دی.

په سنن نسائی کې د وایل بن حجر رحمہم اللہ دا الفاظ دي چې (فلما قرء غَيْرُ الْمُقْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) قال امین فسمعتہ وانا خلفہ. (نسائی، ج ۱ ص ۱۴۷) قول المامون اذا عطس خلف الامام. یعني زه در رسول الله ﷺ پسې وروسته ولاړ ووم نو ما د پیغمبر علیه السلام امین ﷺ واوریدلو.

نودومره او از چې وروسته یې صرف یو یادوه کسان واورې چې ورته نه شي ويلي. مثلاً امام په جهری لمانځه کې قرائت په دومره او از وواښي چې صرف یو یادوه کسان یې واورې یا تکبیرات د انتقال صرف په دومره او از وواښي چې صرف یو یادوه کسان یې واورې نو ټول لمونځ کونکي واښي چې ده جهر نه دی کړی نو دا داسې جهر نه وولکه نن سبا چې دلا مذهبو عادت دی بلکې صرف د تعلیم لپاره ووځکه چې وایل بن حجر رحمہم اللہ نوی اسلام راوړي وو صرف دده د تعلیم لپاره نبی ﷺ جهر کړی وو.

دوهم شاهد: زییر علی زبی لیکي چې: ویل کېږي چې علقمه هم د (یجهر بامین) حدیث د خپل پلار حضرت وایل رضی الله عنه څخه روایت کړی دی (مسند احمد / ج ۴ / ص ۴۱۸).

۱- ددې روایت په سند کې یو راوی شریک بن عبد الله القاضی دی. حافظ ابن حجر دده په باره کې فرمایي چې: (صديق يخطئ كثيراً تغير حفظه منذ ولي القضاء بالكوفة) (تقریب / ص ۹۷).

۲- همدارنگه پدې کې هغه جهر مراد دی چې په اول صف کې نږدې خلک یې واورې او هغه د اخفاء سره منافي نه دی.

۳- دا جهر هم د تعلیم لپاره و. کما مر.

د حضرت ابوهریره ؓ حدیث :

قال كان رسول الله ﷺ اذا تلا (عَمِرَ الْمُغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ) قال امين حتي يسمع من يليه من الصف الاول . (ابوداود، ج ١ ص ١٣٥) .

يعني رسول الله ﷺ به په دومره اواز امين ويلو چې په اول صف کې نژدې کسانو به اوریدلو .

اول جواب : ددې حدیث په سند کې بشر بن زافع دی چې اتفاقاً کمزوري دي او ابو عبد الله ابن عم ابی هريره ؓ مجهول دی . (میزان الاعتدال ، ج ١ ص ١٤٧) نور تفصیل مخکې تیر شوی دی .

د حضرت ابوهريره ؓ حدیث په دارقطنی او حاکم کې هم شته لکه ابو سلمه او سعید چې فرمائي چې حضرت ابوهريره ؓ فرمایلي دي چې رسول الله ﷺ به په اوچت اواز امين ويلو . (دارقطنی ، ج ١ ص ١٢٧) حاکم (ج ١ ص ٢٢٣) .

ددې د سند مداریه اسحق بن ابراهيم دی چې ابو داود او نسائي ورته ضعیف ویلی دی او محمد بن عوف چې د حمص محدث وودروغځنېې ورته ویلي دي . (کاشف للذهبي) میزان الاعتدال ، ج ١ ص ٨٥) .

دوهم راوي په کې عبد الله بن سالم دی چې ناصبی وو او د حضرت علی ؓ توهین به یې کولو او ویل به یې چې دده په مدد ابو بکر او عمر شهیدان شو . (میزان الاعتدال)

په دارقطنی کې چې دې حدیث ته حسن ویلی شوي دي نو صرف دخپل مذهب د حمایت له وجهې دي او اصل حقیقت ددې په خلاف دی لدې وجهې یې په کتاب العلل کې خپله ورته ضعیف ویلي دي دنن سبالا مذهبان د دارقطنی څخه ددې روایت حسن والی راقلوي او د کتاب العلل څخه یې ضعیف والي نه راقلوي په دې خیانتو نو او فریبونو ددوی مذهب بناء دی په (دارقطنی جلد اول ، ص ١٢٧) کې د حضرت عبد الله بن عمر ؓ او د حضرت ابوهريره ؓ روایت درج دی چې رسول الله ﷺ په اوچت اواز امين ويلی دی لکن ددواړو په سندونو کې بحر السقاء دی چې خپله دارقطنی ورته ضعیف ویلي دي او ددې سره سره د ابو خاصه واقعده چې د تعلیم لپاره وه خپله د ابوهريره ؓ قول مخکې تیر شو چې (فترک الناس التامین) ټولو خلکو یعنی صحابه وو او تابعینو امين پرېښی دی ددې څخه یې هېڅوک ندي مستثنی کړي .

د اُم حصین حدیث

ام حصین رضی اللہ عنہ پہ یو حدیث کہی فرمائی چې: ما به د زنانه ووپه صف کې د حضرت رسول الله ﷺ آواز اورېده... (زلمی ج ۱ ص ۳۷۱)

اول جواب: د دې حدیث په سند کې یو راوي اسماعیل بن مسلم مکی دی چې امام احمد، امام ابن معین، امام ابن المدینی، امام نسائی، ابن حبان، بزار، او حاکم ټولو ورته ضعیف ویلي دي. دده د ضعف حال په لاندې کتابونو کې کتلی شئ: [مجمع الزوائد/ ج ۱/ ص ۲۶۴/ ۲۸۵/ الترغیب والترہیب/ ج ۳/ ص ۲۰۵/ ترمذی/ ج ۱/ ص ۳۲/ ۱۰۷/ ۱۶۸/ تہذیب التہذیب/ ج ۱/ ص ۳۳۲/ تذکرہ مقدسی/ ذیل موضوعات کبیر/ ص ۱۷۳/ میزان الاعتدال/ ج ۱/ ص ۱۱۵/ ۱۱۶/ تذکرہ الحفاظ/ ج ۲/ ۷۵/ تقریب لابن حجر/ ص ۲۶/ تلخیص الحبر/ ذیل شرح مہذب/ ج ۱/ ص ۲۵۵/ ۱۶۹/ ۲۲۸/ تہذیب التہذیب، ج ۱ ص ۳۲۲) و تہذیب الکمال ج ۱ ص ۵۰۸

دوهم جواب: د دې حدیث بل راوي هارون الاعور دی چې رافضی شیعہ دی. (میزان الاعتدال) تقریب ص ۵۹۸ نو د خلفاء راشدینو په خلاف درو افصو روایت څرنگه حجت شو.

دریم جواب: د دې حدیث بل راوي ابواسحق مختلط او مدلس دی نوی ص ۱۱۷.

خلورم جواب: د دې حدیث بل راوي ابن ام الحصین دی او هغه مجهول دی.

پنځم جواب: دا صرف دیو وخت واقعہ ده نو که رسول الله ﷺ د زنانه وود تعلیم لپاره کوم یو واري امین بالجہرو ویلي وي نو د هغې څخه دوام او سنت مؤکد والی نه ثابتیږي.

شپږم جواب: حضرت ام حصین رضی اللہ عنہ چې در رسول الله ﷺ امین دښځو په صف کې اوري. نو د دې څخه صفا معلومیږي چې در رسول الله ﷺ مقتدیانو امین بالجہرنه ویليو. که در رسول الله ﷺ مقتدیانو امین بالجہرو ویلي وی نو در رسول الله ﷺ اواز به د دوی په اوازونو کې ورک شوی وو او د زنانه ووصف ته به نه وورسیدلی.

اووم جواب: په دې حدیث هم د لامذہب دعوہ نه ثابتیږي ځکه په دې حدیث کې هم د ایتفصیل نه شته چې رسول الله ﷺ په شپږو رکعتونو کې په جہر امین ویلی دی او په پاتې یو لسو رکعتونو کې یې پت ویلی دی.

اتم جواب: په دې حدیث کې هم د مقتدیانو د امین بالجہر ذکر نه دی راغلی.

نهم جواب : ددې حديث د هغو احاديثو سره تعارض دی چې په هغې کې راغلي دي چې : (حتی یسمعها من یلیه من الصف الاول).

د حضرت علی ؑ حديث

حضرت علی ؑ فرمائي چې مادر رسول الله ﷺ امين اوریدلې دی.

اول جواب : ددې حديث په سند کې حجية بن عدي دی د کوم په باره کې چې تقريب ليکلي دي چې (صدوق یخطی) رشتيني دي لکن خطاء کيږي. ص ۱۹۲، او ابو حاتم فرمائي چې لايحتج بحديثه، تهذيب الکمال، ج ۲ ص ۳۳۸).

دوهم جواب : ددې حديث بل راوي ابن ابی لیلی دی چې غیر مقلدینو درفع یدین په باب کې دده دضعیف ثابتولو لپاره دخپل دماغ اوبه وچې کړی.

درېسم جواب : په دې حديث کې دمستقل عادت او دوام ذکر نشته او همدارنگې د شپږو رکعتونو تخصیص او دیوولسو رکعتونو استثناء هم په کې نه شته.

خلعورم جواب : خپله حضرت علی ؑ امين په زوره نه لوستلو. (مجمع الزوايد، ج ۱ ص ۱۸۵) الجوهر النقی، ج ۱ ص ۱۳۰) نو حضرت علی ؑ هم ددې حديث څخه سنتوالې نه دی رافهمولي که نه ددې حديث په خلاف به یې هيڅکله عمل نه وو کړی.

نوموهرمو! لامذهبان چې شپه او ورځ دا ډول غېږوي چې مونږ په احاديثو عمل کوو، مونږ اهل حديث يو، نور خلک د حديثو څخه منکر دي، احناف په قياس عمل کوي، ليکن ددوی دا حال دی چې ددوی سره داسې يو حديث هم نه شته چې په هغې کې رسول الله ﷺ حکم کړی وي چې تاسو امين په زوره ووايي.

(۱) لامذهبان دي په يو حديث کې در رسول الله ﷺ امر ثابت کړی چې نبی ﷺ په امين بالجهر امر کړی وي.

(۲) لامذهبان دی داسې يو حديث پيش کړی چې په هغې کې رسول الله ﷺ په امين بالجهر باندې ترغيب ورکړی وي او دزيات اجرا واثواب وعده يې ورباندې ورکړی وي.

(۳) لامذهبان دی دداسې حديث پيش کړی چې په هغې کې راغلي وي چې رسول الله ﷺ ټول عمر په

اوچت او از امين ويلی دی.

(۴) لامذهبان دی داثابتہ کري چي نبي کریم ﷺ یاصحابہ ووپہ شپڙو رکعتونو کي امين بالجهر ویلی دی اوپہ پاتي یو ولسو رکعتونو کي یي پٽ ویلی دی .

(۵) لامذهبان دي په عهد نبوی ﷺ اويا په خلافت راشده کې د یو داسې مسجد حواله پیش کري، چي علی الدوام په کې په شپږو رکعتونو کې په جهرا مين ویلی شوی وي اوپه یو ولسو رکعتونو کې په کې پټ لوستل شوی وي .

لامذهبان چې کوم دوه درې ضعیف روایتونه پیش کوي په هغې کې صرف دوو مره دي چې رسول الله ﷺ چیرته په کوم وخت کې امين بالجهر ویلی دی، لکن دهغې داسې مثال دی لکه رسول الله ﷺ به چې کله دما سپنښ یا ما زیگر په لمانځه کې قرائت په جهر لوستلو . په دې روایاتو کې هیڅکله داسې لفظ نشته چې په دې دلالت وکړي چې رسول الله ﷺ ټول عمر امين بالجهر ویلی دي . په دې باره کې دلامذهبو سره صرف قیاس دی، چې کله رسول الله ﷺ امين بالجهر ویلي دي نو کیدې شي چې په همدې به یې دوام کړی وي لکن ددوی د قیاس د نصوصو څخه مخالف دی .

که لامذهبان وائي چې مونږ په هغو روایاتو عمل کوو چې دوه درې ځلې پکې دامين بالجهر ذکر راغلي دي . نومهرباني دي وکړي د رسول الله ﷺ په طریقه دي یې ووايي یعنې صرف دوه یا درې ځلې دي ووايي . هغه هم نوی مسلمان د تعلیم لپاره . کچیرته نوي مسلمان ورته پیداشي .

دلامذهبو اخري حربه

دلامذهبانوپه پوزوکې چې کله مهارواچولی شواو دکبر او دغرور د غوډلې څخه راوویستل شول، نویایي په کنځلو شروع وکړه او چیغې یې شروع کړي چې: رسول الله ﷺ یایا فرمایلي دي چې څوک امين بالجهر نه وائي هغه یهودي دي، یهودیان دامين بالجهر سره حسد کوي: الحق الصریح ج ۴ ص ۲۵۵.

اول جواب: د حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما د حدیث الفاظ داسې دي: (ما حسدتکم الیهود علی شیء ما حسدتکم علی آمین فاکثروا من قول آمین) [سنن ابن ماجه / ص ۶۱ / باب الجهر بآمین]. او د حضرت عایشې رضی الله تعالی عنها د حدیث مبارک الفاظ داسې دي چې: (لم یحسدونا الیهود بشیء ما حسدونا بثلاث: التسلیم والتأمین و اللھم ربنا لک الحمد) [سنن الکبری للبیهقی / ج ۲ / ص ۵۶ / باب التأمین]. همدارنگه د حضرت عایشې رضی الله تعالی عنها په یو روایت کې الفاظ داسې دي چې:

(ان اليهود قوم حسد وهم لا یحسدون علی شیء کما یحسدون علی السلام و علی آمین. [صحیح ابن خزیمه]
ج ۱ / ۲۸۸ / رقم: ۵۷۴ / باب الجهر بآمین عند انقضاء الفاتحة].

نولکه خرننگه چې مخکې خبرې دروغ وي داهم بالکل دروغ دي، ځکه چې اول خود عبد الله بن عباس رضی الله عنهما روایت صحیح نه دی ځکه چې حضرت ابن عباس رضی الله عنهما په روایت کې طلحه بن عمرو دی چې دیر سخت ضعیف دی. محدثین ورڅخه په (لا شیء، متروک الحدیث، لیس بشیء، ضعیف، لیس بالقوی، لیس بالحافظ، و عامه ما یرویه لا یتابعه علیه، و کان یری عن الثقات ما لیس من حدیثهم، لا یحمل کتب حدیثه الا علی جهة التعجب) باندې تعبیرونه کوي. وگوره: [تهذیب التهذیب/ ج ۵ / ص ۲۵] نیل الاوطار/ ج ۲ / ص ۲۲۹ / میزان الاعتدال/ ج ۲ / ص ۲۶۱ / رقم: ۴۳۶۶ / المغنی فی الضعفاء / رقم: ۲۹۵۷].

۲- او حضرت عایشی رضی الله عنها حدیث هم ضعیف دی، ددې په سند کې سهیل بن ابی صالح په باره کې حافظ ابن حجر رحمہ الله فرمایي چې: (تغییر حفظه بآخړه) [تقریب / ص ۱۳۹۹] او دده څخه ده شاگرد عبد الصمد المتوفی (۲۰۷هـ) قدیم السماع نه دی. داپه ابن ماجه کې. او په مسند احمد کې علی بن عاصم اتفاقاً ضعیف دی. او په دې کې دامین او سلام سره د (ربنا لک الحمد) ذکر هم شته. [بهیقي سنن کبری، ج ۲ ص ۵۶] بلکې د قبلې ذکر هم دی. (مجمع الزوائد / ج ۱ / ص ۱۴۸ / رقم: ۱۹۷۹ / و رقم: ۲۶۶۲] او لامذهبان خوسلام اوربنا لک الحمد په اوچت او ازانه وائي نو په خپل اقرار په دریو حصو کې دوه حصې یهود شول.

۳- او کله چې لامذهبان ځان ته لمونځ کوي نو امین، سلام اوربنا لک الحمد درې واړه پټ وایي، نو ددوی په اقرار ددوی په یهودیت کې څه شک پاتې شو؟

۴- او همدارنگې لامذهبان د ماسپینین او د ماز یگر په لمونځونو کې امین بالجهر نه وائي، حالانکه یهودیان په دغه وختونو کې په بازارونو کې وي او د سهار، ماښام او ماخوستن په وختونو کې امین بالجهر وایي او په دغه وختونو کې یهودیان په بازارونو کې نه وي. او دوی یې په دغه وختونو کې په جهرو وائي. نو لامذهبانولکه چې په دې معامله کې دیهودوسره سازش کړی دی

دوهم جواب:

په دې روایتونو کې په یو کې هم د جهر لفظ نه شته داپه کې یهودي صفته لامذهبان دخپل ځان څخه ورزیاتوي، اصل خبره داده چې د حسد لپاره علم ضروري دي جهرندي ضروري

(١) گوره ربنا لک الحمد پٽ لوستل کيږي بيا هم نبی ﷺ فرمائي چې يهوديان ورباندي حسد کوي .

(٢) مقتديان (السلام عليكم ورحمة الله) پٽ وائي بيا هم رسول الله ﷺ فرمائي چې يهوديان ورباندي حسد کوي .

(٣) او مونږ اهل سنت والجماعت احناف امين پٽ وايو او لامذهبان د يهودو څخه هم زيات حسد اسره کوي، ځکه يهودو هيڅکله هم دامين ويونکو ته د مناظري چيلنيغ ندي ورکړی او نه يې ددوی په خلاف کومه رساله ليکلې ده او نه يې د احنافو په مسجد و نوکې فتنې او فسادونه جوړ کړي دي او ددې برعکس لامذهبان څومره حسد اسره کوي؟ څومره رسالې او اشتهارونه زمونږه خلاف چاپوي؟

د حسد معنی :

د حسد معنی داده چې په محسود کې داسې کمال وي چې په حاسد کې نه وي او حاسد يې زوال غواړي، له دې وجهې د حاسد په برخه کې صرف او صرف سوزيدل وي او علامه يې دا وي چې د محسود پسې پورې واړېد کوي، اوس مونږ لامذهبو ته وايو چې په امين بالجهر کې څه خوبې ده؟ څه کمال دی په کې؟ د څومره زيات ثواب وعده ورباندي ورکړل شوې ده؟ چې هغه ثواب د احنافو په برخه نوي او ستاسو سره ورباندي حسد وکړي، ددې برعکس چې احناف پٽ امين و وائي، نو ددوی امين د ملايکو دامين سره موافق شي او رسول الله ﷺ په داسې امين باندي د ثواب وعده ورکوي چې د داسې امين ويونکي مخکني گناهونه ټول معافېږي او همدارنگې د قران د اشاراتو څخه معلومېږي چې په پٽ امين ويونکي باندي د الله ﷻ رحمتونه نازلېږي، نو يهود د احنافو سره ورباندي حسد کوي چې څرنگه صرف د خولې په خوزولو يې د ملايکو سره موافقت راغلو، د نبی ﷺ سره يې موافقت راغلو، د گناهونو معافي يې راغله وغيره لکه په سلام اوربنا لک الحمد چې حسد کوي، حالانکه پٽ لوستلی شي، د لامذهبو سره به يهوديان څرنگه حسد کوي؟ ددوی خو د زيات ثواب څخه محروم دي، د ملايکو د موافقت څخه محروم دي د نبی ﷺ پسې د اقتداء څخه محروم دی ...

الفرض :

(١) اول خوددې حسد په باره کې دغه حاسدين ضعيف روايات را نقلوي .

(٢) بيا په دې رواياتو کې د جهر لفظ هم نشته .

(٣) د حسد معنی څخه هم دا بې چاره گان ناخبره دي .

لطيفه

دلامذهبيسہ ڪتابونو کي طالبانودا حديث ليدلي وو، چي نبي ڪريم ﷺ فرمائي چي: (يهودسہ دريو شيانود مسلمانانوسره حسد کوي، په آمين، ربنالک الحمد او سلام) اودايي هم ليدلي وو، چي لامذهبان دآمين سره د جهر تکی د خپل خان خڅه ورزياتوي.

نوشپړ ڪسان دلامذهبو مسجده ته ورغلل او چي کله امام ولا الضالين وويلو دوی دلامذهبانوسره په زوره امين وويلو او چي کله امام سمع الله لمن حمده وويلو، دوی په جهر ربنالک الحمد وويلو او د لمانځه په اخر کي يي السلام عليكم ورحمة الله هم په جهر وويلو.

نو د لمانځه خڅه وروسته ټول لامذهبان پرې راټول شول او په غوسه يي ورته وويل چي ربنالک الحمد او السلام عليكم مو لپه زوره وويلي؟ دوی ورته وويل چي مونږ يهود لټول، هغه مو تاسو پيدا کړي! ځکه چي تاسو پخپلو کتابونو کي ليکلي دي چي يهود په دريو شيانو حسد کوي او په دې دريو کي دامين خڅه په زوره امين اخلي، نو په همدی حديث کي دانورد واره هم دامين سره يوځای ذکر شوی دي، نو د هغوی خڅه به هم جهر مرادوي.

والسلام

رحيم الله الحقاني

ش ۱۳۹۱/۲/۱۳

حضرت حسن ؑ او حضرت حسين ؑ د اهل سنت والجماعت دسترگو

يخوالی دی [الكامل للبن الاثير ج ۲ ص ۶۲]

نبوی فرمان اهل سنت والجماعت د (يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ) ممداق دی.

[تفسير الدر المنثور، ج ۲ ص ۶۳]

دلامذهبه نیاز محمد عُرف امين الله البشاورى

په کتاب (امين الفتاوى) باندې يو نظر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

اما بعد!

په زندان کې راته یو شخص د لامذهبه خناس امین الله کونړي چې د دروغو څخه ځان ته پشاوري وایي؛ دوه کتابونه راوړل په نامه د امین الفتاویٰ او الحق الصریح.

د دې کتابونو دانداز څخه معلومیدله چې دا د کوم عالم تصنیف ندی بلکې د بې تحقیقه او بې ربطه حوالو مجموعه ده او مولف یې دنورو خلکو د بې ربطه حوالو راغلولو ته خپل تحقیق ویلي دي.

امین الله په دې کتابونو کې مقلدینو پسې، او دامامانو پسې، او د صحابه وورضی الله عنهم حتی چې د انبیاء پسې یې ډیره زهریله ژبه استعمال کړې ده مثلاً: د الحق الصریح ج ۱ ص ۳۱۷ صفحه کې لیکلي چې زنا په درې قسمه ده او دریم قسم زنا د انبیاء وده، (معاذ الله) د باب الايمان بالقدر د اتم نمبر حدیث تشریح.

زه په زندان کې یم، اسباب راسره نشته او وخت هم نلرم، خو د مشت نمونه خروار په طریقه یې د امین بالجهر په مسئله باندې هم لیکلو ته یو څه وخت ورکوم.

الحق الصریح امین الفتاویٰ او آمین بالجهر

اوله وسوسه دخناس: لامذهبه امین الله د دې مسئلې لپاره باب ترلی دی چې (امین په زوره ویل سنت دي) (امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۵۳) نو اول خوته د سنت موکده تعریف د قران او حدیث څخه صراحه و ښایه د مقلدینو د کتابونو څخه غلامه کوه، بیا یو قراني ایت او یا یو حدیث صحیح صریحه پیش کړه چې رسول الله ﷺ په زوره امین ته سنت ویلی وي په حدیث کې د سنت لفظ د امین بالجهر سره و ښایه او که نه یې شي پیش کولی اونه به یې پیش کړې انشاء الله نویا اقرار وکړه چې زما د عنوان چې (امین په زوره ویل سنت دي) د قران او حدیث څخه مخالف دي.

د لامذهبه امین الله څخه پوښتنه

ای لامذهبه! تا عنوان لگولی دی چې: امین په زوره ویل سنت دي [ج ۱ ص ۲۵۳].

نودامستله منصوبي ده او که اجتهداي ؟ که منصوبي وي نو په قران يا حديث صحيحه صريحه مرفوعه کې صراحة دامین بالجهر سره د سنت لفظ و بنسايه ؟ او که اجتهداي وي نو يساد قران او حديث څخه دمجتهد شرائط بيان کړه . او بيا د او وايه چې په تا کې هغه شرائط شته او که نه ؟

لامذهبه حقيقت دادی چې ستا پيروان دهغه احمق په شان دي چې د ماهر سپيشلسټ ډاکټر پر ځای يې ديونا امله موجي څخه علاج شروع کړی وي دوی د خير القرون د مسلمو مجتهدينو پيروي پردي او ستا په شان د صم بکم عمی جاهل مرکب پسې روانيږي .

لامذهبه امين الله ليکلي دي چې په امين باندې خو علماوو مستقل کتابونه ليکلي دي چې دهغې کتل پکار دي . (امين الفتاویٰ ، ج ۱ ص ۲۵۴) اقول في دفع هذا الوسواس :

الاخساء:

(۱) عنوان دې خاص لگولی دی چې امين بالجهر سنت دی او خبره دې عامه ذکر کړه ، چې په امين باندې علماوو مستقل کتابونه ليکلي دي . په مطلق امين باندې د کتابونو د ليکلو څخه خو امين بالجهر نه ثابتيږي ، ځکه عام خاص لره نه مستلزم کيږي لکه حيوان انسان لره نه مستلزم کيږي .

(۲) تاپه همدې گړنگ صفته کتاب ، ص ۲۶۷) کې ليکلي دي په عموماتو باندې استدلال کول د اهل زيفو او مبتدعينو او د منکرينو د حديث طريقه ده . (امين الفتاویٰ ، ج ۱ ص ۲۶۷) .

نوالحمد لله چې خپله څيره دی پخپله رابنکاره کړه چې په حقيقت کې ته د زايغينو ، بدعتيانو او د منکرينو د حديثو څخه يې اورنگ د اهل حديث کاروي لکه ستامشران ورونه منکرين حديث چې رنگ د اهل قرانو استعمالوي او په حقيقت کې د قران څخه منکر دي .

(۳) پاک و هند ته اسلام په ۹۳۰ هـ کې رسيدلی دی او ستاسو ډلگۍ په هند کې تقريباً په ۱۲۹۳ هـ کې پيدا شوې ده نو د ۹۳۰ هـ څخه تر ۱۲۹۳ هـ د پورې يعنې په دولس سوه کلونو کې د يوې رسالې ادرس راکړه چې په پدې ملکونو کې په امين بالجهر ليکل شوی وي صرف د يو اشتهار ادرس راکړه چې دامین بالجهر په باره کې چهاپ شوی وي د ۱۲۸۱ هـ نه هغه مخکې صرف د يو مسجد ادرس راکړه چې صرف يو کس په کې امين په جهر سره ويلي وي .

زه په چیلنج سره وایم چې په دې ملکونو کې چې په دې موضوع څومره رسالې لیکل شوي دي ټولې په هندوستان باندې دانگریزي دورې پیداواری. دلامذهبو مشهور مؤرخ امام خان په خپل کتاب (هندوستان مین اهلحدیث کے علمی خدمات) کې لیکلي دي چې زموږ اولنۍ ترجمه دقران نواب وحید الزمان په ۱۳۳۸هـ کې لیکلي ده او دا دانگریزانو دوره وه بل ځای کې یې لیکلي دي چې زموږ اول تفسیر شاء الله امرتسری لیکلی دی ص ۴۳. چې داهم دانگریزي دورې پیداواری.

همدارنگه یې لیکلي دي (په افغانستان پاکستان او هندوستان کې) اول امین بالجهر مولوی شاه فاخراله ابادی ددهلې په جامع مسجد کې وویل او دتقلید بکارت یې زایل کړو. (نقوش ابوالوفاء، ص ۳۴) نو په دې ملکونو کې اول امین بالجهر دانگریزانو په دوره کې ویلی شوی دی او دانگریزانو په دوره کې دوهم امین بالجهر حافظ محمد یوسف پنشنز یعنی انگریزي ملازم وویل. (نقوش ابوالوفاء، ص ۴۲) دا امین بالجهر په سنه ۱۸۶۰ع) کې وویادغه حافظ محمد یوسف مرتد شواو دقادیانیت په حالت کې مړ شو. (اشاعة السنه، ج ۲۱ ص ۱۱۴).

په امرتسر کې دټولو څخه مخکې حافظ محمد یوسف عمل بالحدیث شروع کړ او ویادغه حافظ محمد یوسف دپټې کلکهر پنشنز دغلام احمد قادیاني حامی او موید شو. (اشاعة السنه، ج ۲۱ ص ۱۱۴). په دې مسئله کې اوله چیلنج بازی مولوی محمد حسین بتهالوی وکیل اهلحدیث هند شروع کړه دغې لامذهب دغلام احمد قادیاني سره ډیرکو مکنه کسري وو، او دهغه څخه یې ډیرې دعاگانې اخستې وې. (اخبار اهلحدیث امرتسر، ص ۹ کالم، ص ۳۱ جنوري، سنه ۱۹۰۸ع).

(۲) و سواس :لامذهب امین الله لیکلي دي : لیکن زه ستاسو د سوال مختصر جواب او دهغه دلایلو مختصره تجزیه ذکر کوم چې دلته دامین بالسرلپاره لیکل شوی ده. (امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۵۴)

(الاخساء)

(۱) لامذهب په پښتوهم نه پوهیږي ځکه ده لیکلي دي چې (دهغه دلایلو مختصره تجزیه ذکر کوم چې دلته دامین بالسرلپاره لیکل شوی ده) نو (لیکل شوی دی) دماضي صیغه ده.

ددې څخه معلومیږي چې ده مخکې دامین بالسرلپاره دلایل لیکلي دي حالانکه ددې څخه مخکې دامین بالسرلپاره ده کوم دلیل ندی لیکلی کیدی شي چې د(دلته) دلفظ څخه یې گنج مرادوي چې دې په کې

اوسپړي او د گنج د دلايلو مختصره جايزه هغه نده چې ده ذکر کړي ده بلکه تاريخ ثابتې کړې ده چې ددالرو همضول دي. او د دوی درو حاني پلرونو يعنی دانگریزانو د پالیسي ته عملي جامه وراغوستل دي چې (د یو ائید ایند رول) و جنگوه او حکومت وکړه.

(۲) همدارنگه لامذهبه امین الله لیکلي: (مختصره تجزیه ذکر کوم) حالانکه صحیح لفظ جايزه ده

پکار دی چې ویلی یې وی چې (مختصره جايزه الخ).

تجزیه پوره پوره کولو ته وائي او جايزه په عرف کې تحقیق کولو ته وايي. دا د دوی علمي اندازه ده چې په پښتو کې هم علمي صحیح اصطلاحات نه شي ذکر کولی، په عربي کې خوبالکل صم بکم عمی دی، مخکې یې په عربي کې یو کتاب لیکلی و په نامه د (فتاویٰ الدین الخالص) چې د عربیت په لحاظ پکې په هره صفحه کې غلطی وه، اوس اوریدل کیږي چې زوی یې په عربو کې د عربي کور سونه ویلي دي او دخپل پلار د کتاب تصحیح یې شروع کړې ده. او حقیقت همدا دی چې دلامذهبهو د فرقې په ټوله دنیا کې نه د اصولو او نه د فروعو داسې کتاب شته چې دټولو لامذهبهو ورباندې اتفاق وي. دوی عوامو ته وايي چې قران او صحاح سته زموږ کتابونه دي، یا قران او حدیث زموږ کتاب دی، نوموړو یو چې ددې خبرې ستاسو سره څه دلیل دی؟

په کوم ځای کې اصحابو د صحاح سته و ستاسو په شان تقلید ته شرک او بدعت ویلی دی؟ په صحاح سته ووکې. په کوم ځای کې د تقلید در د لپاره باب تړل شوی دی؟

(۳) لامذهبه امین الله دلته فتویٰ ورکوي او فتاویٰ الدین الخالص او امین الفتاویٰ لیکي او دامین

دمسئلي جايزه اخلي لکه څرنگه چې وائي (تجزیه ذکر کوم)

نوموړو یو چې دامام بخاری رحمه الله داستاذ امام احمد رحمه الله څخه پوښتنه وشوه چې دمفتی کوم شرائط دي؟

هغه ورته وفرمایيل چې اول به مفتی د قران پاک پوره عالم وي، دوهم دا چې کم از کم څلور لک په صحیح احادیث به ورته یادوي درسم دا چې د صحابه وورضی الله تعالیٰ عنهم او تابعینو رحمهم الله تعالیٰ په فتوو باندې به ورته پوره بصیرت وي که دا شرائط په کې وو فتویٰ ورکول ورته جايز دی او که نه وونویا ورته د فتویٰ ورکول ندی جايز. (اعلام الموقعین، شروط الافتاء عند العلماء ج ۱ ص ۴۵ / قواعد فی علوم الفقه،

نولامذهب امین الله چې ته فتویٰ ورکوي، نو په قسم سره ووايه چې څلور لک په څو پرېږده څلور احاديث دي دسندونو تفصيل او د تحقيق سره ياد دي او که نه؟ مه ته خو په پښتو هم نه پوهيږي چې مورنۍ ژبه دي ده! دقران او حديث خوبالکل نوم مه اخله! جاهله ته خو فرج او پوندي هم نه پيژني! ستا کتاب دی په نامه د (التحقيق السديد) يعنې د تقليد حقيقت د هغې په (۱۴۱) صفحه (۲۳) مسئله کې دې په هدايه اعتراض کړی دی، په هدايه ص ۸۸ کې د ساق لفظ دی او تا په ترجمه کې فرج ذکر کړی دی.

امام بخاری رحمه الله استاذ الاستاذ امام شافعی رحمه الله فرماني چې: هيچاته هيڅکله ندي جايز چې ددين په مسئله کې چاته فتویٰ ورکړي. هغه څوک فتویٰ ورکولی شي چې په قران پاک پوهيږي، د قران پاک د ناسخ منسوخ، محکم او متشابه علم ورسره وي، د تاويل، تفسير، تنزيل، مکي او مدني ايتونو څخه پوره خبر وي او په دې ټولو خبرو د حضرت رسول الله ﷺ د احاديثو په باره کې هم پوهيږي.

او د علم لغت او شعريه باره کې هم بصيرت تامه ولري او د علماو په اختلاف او په وجود اختلاف بڼه پوه وي، نو داسې سړي ته فتویٰ ورکول جايز دي. او په چاکې چې دا شرائط نه وي، نو هغه سړي ته هيڅکله نده جايزه چې فتویٰ ورکړي. (اعلام الموقعين / ج ۱ / ص ۴۵)

نو امين الله! په قسم سره ووايه چې په تا کې دا شرائط شته چې فتویٰ ورکوي؟ او که نه وايي چې احناف علماء هم په مدارسو کې دارالافتاء لري او فتویٰ ورکوي، حالانکه په هغوی کې هم دا شرائط نشته، نو ددې جواب د امام ابو حفص رحمه الله څخه واوره:

امام ابو حفص رحمه الله چې کله په جامع منصور کې د افتاء په مسند کېناستو، نو محدث ابو اسحق رحمه الله ترينه پوښتنه وکړه چې ايا تاته د څلور لک په څلور احاديثو د حفظ خبره ياده ده؟ امام ابو حفص رحمه الله ورته وفرمايل چې: هو! ياده ده راته.

نو امام ابو اسحق ورته وفرمايل چې کله تاته څلور لک په څلور احاديث ندي ياد نو ته څرنگه فتویٰ ورکوي؟ امام ابو حفص رحمه الله ورته وفرمايل چې زه په خپل قول فتویٰ نه ورکوم، بلکې دهغه مجتهد په قول فتویٰ ورکوم چې د څلور لک په څخه د زياتو احاديثو حافظ و. [اعلام الموقعين، ج ۱ ص ۴۵].

ددې څخه معلومه شوه چې د چا څلور لک په څلور احاديث نه وي ياد، نو هغه دې په خپل قول فتویٰ نه ورکوي، بلکې د بل مجتهد تقليد دې کوي.

امام بخاری رحمه الله هم داسې سړي ته د تقلید امر کوي لکه څرنګه چې مشهور لامذهبه غیر مقلد نواب صدیق خان په خپل کتاب (الحطه، ص ۱۴۸، ۱۵۰) کې د محدث د شرائطو په بیانولو کې یوه واقعہ نقل کړې ده، چې یو سړی امام بخاری رحمه الله ته راغی او دا اراده یې ظاهره کړه چې زه غواړم چې محدث جوړ شم. امام بخاری رحمه الله ورته وفرمایل: په دې فن کې قدم مه ږده، ترڅو چې دا شرایط درکې نه وي. د هر څه څخه مخکې ددې څلورو شیانو حصول ضروري دی.

(۱) درسول الله ﷺ په مبارکو حالاتو او در رسول الله ﷺ د شریعت علم په در سره وي.

(۲) د صحابه وورضوان الله علیهم حالات او مرتبې به در ته معلومي وي.

(۳) په تابعینو او ددوی په حالاتو به پوره عالم وي.

(۴) د دین نامتو علماء او ددوی تاریخي حالات به در ته معلوم وي.

اوددې څخه وروسته یادساته چې ددوی ټولو نومونه اوددوی کښتونه ددوی ځایونه اوددوی دژوند د زمانو معلومول اوداسې یې ضروري گڼل لکه په خطبه کې چې دالله ﷻ ثنا او په دعاء کې وسیله اودقرآن دسورتونو سره بسم الله اولمانځه سره چې تکبیر تحریمه ده

یاداپیژندل چې مسند حدیثونه څومره دي؟ مرسل حدیثونه څومره دي؟ او موقوف څومره دي؟

اوددې سره سره دخپل عمر څلورواړه زمانې ماشومتوب، هلکتوب، ځوانی، اویو او الې پدې فن کې مصرفول او په هر حال کې د حدیثو دور کول فراغت وي او که مصروفیت، امیري وي او که غریبي په غرونو، رغونو، سمندرونو، ښارونو، او ځنگلونو کې ددې علم حاصلول.

کله چې کاغذنه وي، نو په تیګو، لرگیو او پوستکو باندې د حدیث لیکل. دخپل ځان څخه د مشرانو، کشرانو، او همزولو څخه احادیث اخستل، او بیا پدې ټولو کې دالله ﷻ رضامقصود گرځول او په هغه حدیثونو باندې عمل کول چې د کتاب الله سره موافق وي او بیا یې طالبانوته ورښودل.

او دا کار تر هغې پورې نه پوره کیږي ترڅو چې دی په کتابت، لغت، صرف او نحو کې مهارت نه وي حاصل کړی. اوددې ټولو کوششونو سره دالله ﷻ څخه توفیق، قدرت، صحت، حفظ او حرص غوښتل ځکه ترڅو چې دالله ﷻ له طرفه توفیق، قدرت، صحت، او حرص در نه کړل شي، نو دا ټول کوششونه بیکاره دي.

او چې کله د اتول حاصل شي، نوددغې محدث په نظر کې بيا خپل اهل، مال، اولاد او د وطن هيڅ اهميت نه وي. نوالله ﷺ په دې محدث په څلورو شيانو امتحان کوي.

- (۱) په شماته الاعداء. (۲) درنښتينو دوستانو په ملا متولو. (۳) په طعن د جهالو. (۴) په حسد د علماوو.

يعنې د څلورو طرفونو څخه به پده باندې اعتراضونه کيږي چې دوستان، دشمنان، جاهلان، او عالمان دي که محدث په دې صبر وکړي نوالله ﷺ به په دنيا کې په څلورو شيانو دده اکرام کوي.

(۱) په قناعت. (۲) په عزت. (۳) په هيت نفس (۴) په شهرت عامه باقيه. او په څلورو شيانو په آخرت کې دده اکرام کوي.

(۱): د خپلوانو او دوستانو په شفاعت. (۲) د الله ﷻ د عرش د سوري لاندې په ارام. (۳) د رسول الله ﷺ په لاس د حوض کوثر په اوبو. (۴) د انبياء کرامو سره د اعلى عليين د جنتونو په اوسيدلو. بيا امام بخاري رحمه الله ورته و فرمايل چې: بچيه! د محدث شرائط مامختصريان کرل که په تا کې ددې شيانو همت وي نود محدث والې کوشش وکړه.

هغه سړى سربنکه و اچولو او په فکرونو کې ډوب شو. کله چې امام بخاري رحمه الله د هغه حال وليدلو نو ورته وى فرمايل چې کله د و مره تکليف نه شي برداشت کولى، نو بيا د فقهي د زده کولو کوشش وکړه ځکه چې داپه کور کې هم زده کولى شي او د غرونو، سمندرونو، ښارونو او ورغونو د سفر ضرورت ورته نشته او فقه د حديثو سره او کوچ دى. په آخرت کې د فقيه ثواب د محدث څخه يوزره هم کم ندى او نه د فقيه عزت او شان د محدث څخه کم دى.

هغه سړى فرماني: چې کله مې د امام بخاري رحمه الله څخه دا واوريدل نو ماد محدث والي اراده پرېښودله او په فقه کې مې خوارې شروع کړه او د الله ﷻ په فضل د خپلې زمانې په ښه فقه زده کونکو کې شمار شوم. (الخطه/ص ۱۴۸/ص ۱۵۰).

نو لا مذهب په ايمان يې ووايه! چې ددې شرايطو په تول ته برابر يې چې د حديثو جايزه اخلي او په خپل قول فتوى ورکوي د محدث والې دعوه کوي دايمه وود تقليد څخه ځان بې پروا حسابوي، بلکې دا تقاضى کوي چې ايمه مجتهدين دي ستاغوندي دي و حمار گل تقليد وکړي لکه مريض چې دا تقاضى وکړي چې سپيشلسټ

ډاکټر دې دده په نسخه عمل وکړي. همدارنگې ته د خپلې نااهلی او حماقت سره سره ځان ته مجتهد وایي! او په خپل گومان د لویو لویو مجتهدینو غلطۍ په گوته کوي!

(۳) **وسواس الخناس**: لاهذه لیکلي دي: نوجمالا په دې خبره ځان پوه کړي چې:

(۱) په هیڅ حدیث شریف کې دانسته چې رسول الله ﷺ امین بالسرویلى وي.

(۲) اونه یې دا ویلي دي چې امین په قلاړه باندې وائي.

(۳) اونه دیو صحابی څخه په صحیح سند د اثباته ده چې هغه امین په پټه باندې ویلى وي. [امین

الفتاوى ج ۱/ ص ۲۵۴].

(الاخساء)

(۱) لاهذه اول دادرې واړه خبرې په هندوستان باندې د برطانوي يرغل څخه په کوم مخکنی کتاب کې ونيایه، دا درې واړه خبرې د انگریزي دورې څخه دکوم مخکنی عالم، محدث، فقیه او یا دیو عام مسلمان د خولې څخه ثابتې کړه! لاهذه لیکلي دي چې: (په هیڅ صحیح حدیث الخ).

نو مونږ وایو چې ستاسو په نیز دلایل دوه دي قران او حدیث صحیح. او تاسو (قبول قول الغیر من غیر حجة) ته تقلید وایي او تقلید ته شرک او حرام وایي نو دواړه مقدمې سره یو ځای کړه چې:

(۱) بې دلیل د بېل چا خبره منل تقلید دی (۲) او دلیل صرف قران او حدیث صحیح دی، نو بې د قرانه او بې

د حدیثه د بېل چا خبره منل شرک شو.

نو د امین الله پشاوری څخه پوښتنه کوم چې دیو حدیث د صحیح والي یا ضعیف والي معیار څه شی دی؟ قران دی؟ او که حدیث؟ او که د بېل کوم امتي اجتهاد دی؟ که قران وي نو په کوم ایت کې دکوم حدیث په صحت او یا ضعیف باندې تصریح شوی ده؟ که حدیث وي نو په کوم حدیث کې د بېل حدیث په صحت او یا ضعیف باندې تصریح شوی ده؟ او که د بېل امتي اجتهاد وي او ته ورپسې روان یې نو دا څو یا ستا تقلید شو او په کوم ایت یا حدیث کې راغلي دي چې نور تقلید ته شرک او حرام ووائي لکن د حدیث د صحت او د ضعیف په معامله کې تقلید وکړی؟

هغه مشهور متل دی چې کارغه مُرداره خوري او مښوکه څنډي، د لامذهبه داخیال دی چې کوم حدیث زما درائی سره موافق وي هغه صحیح دی او چې زما درائی څخه مخالف وي هغه ضعیف دی.

لکه د همدې بحث په مسئله کې چې حضرت سفیان ثوري د امین بالجهر په حدیث کې راغلونو احفظ الناس ورته وائي. (امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۷۸) الحق الصریح ج ۴ ص ۲۶۳.

او چې د ترک درفع الیدین په مسئله کې راشي نو بیا ورته انسی الناس وائي لکه په (فتاویٰ الدین الخالص مسئله رفع الیدین جلاء العینین قرۃ العینین. کې چې ستاسو له خوا ورته د عبد الله بن مسعود ؓ د حدیث لاندې انسی الناس ویلی شوی دی الحق الصریح ج ۴ ص ۸۶).

(۲) په قران کریم کې د امین بالسرف ته اشاره ده الله تعالیٰ جل جلاله فرمائي چې: (قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمْ) ما ستاسو دواړو دعا قبوله کړه.

په تفسیر درمنثور کې د حضرت ابو هریره ؓ، حضرت عبد الله بن عباس ؓ، حضرت عکرمه ؓ، حضرت ابوصالح ؓ، حضرت ابو العالیه ؓ، حضرت ربیع ؓ، او حضرت زید بن سلم ؓ روایت داسې دی چې موسیٰ علیه السلام دعا کوله او هارون علیه السلام امین ویلو او بخاری شریف، ص ۱۰۷ باندې لیکلي دي (قال عطاء امین دعاء) نو ثابت شوه چې امین دعاده. او د عابه پټه بهتره ده. [سورة مریم، سورة اعراف. مسند احمد ج ۱/ص ۱۷۲/ الجامع الصغير ج ۲/ص ۸] السراج المیز، ج ۲ ص ۲۶۲ مجمع الزوائد، ج ۱۰ ص ۸۱

نو امین دعاده او بهتره دعا هغه ده چې په پټه وي نو بهتر امین هغه دی چې په پټه وي، ددې دلیل په مقابله کې لوی شافعی امام رازی رحمه الله خپله اسلحه په زمکه ایښی ده او د امین بالسرقايل شوی دی. (تفسیر کب، ج ۱۴ ص ۱۳۱)

اوله فائده اصل په دعا کې اخفاء ده له همدې کبله د لمانځه ټولې دعاگانې او ذکر ونه په پټه لوستلې شي لکه ثناء، تعوذ، تسمیه، تکبیرات، اتقالات، تسبیحات رکوع و سجده تشهد، درود شریف وغیره.

دوهمه فائده اصل په دعا او ذکر نو کې دادي چې پټ وویل شي لکن کله کله په دعاگانو او ذکر نو کې د الله ﷻ دیاد و لوسره دخلکو اطلاع هم مقصود وي، نو هلته خلکو ته د وراورو لولپاره په زوره لوستلې شي، لکن هغه په زوره لوستل د ضرورت له وجهې وي او خلاف الاصل وي، نو تر خپل مورد پورې به خاص وي.

لکه اذان، اقامت، د احام لپاره تکبيرات د انتقال، د امام لپاره تسميع، او د امام قرائت لامل مذهب امين الله ليکلي دي (چې امين دعانده بلکه تابع د دعادی الحق الصريح ص ۲۶۰).

الاخساء: لامل مذهب! الله ﷻ. فرمايلي: چې امين تابع د دعادی؟ او که رسول الله ﷺ فرمايلي دي؟ او که ستاد اجتهاد در باب ترنگ دی؟ که الله ويلي وي نو صراحت يې په کوم ايت کې وښايه، که رسول الله ﷺ ويلي وي نو صراحت يې په کوم حديث کې وښايه، او که ستاد اجتهاد وي نو بيا ته پخپل محان کې د اجتهاد شرايط وښايه، او علاوه دا چې ستاد اجتهاد ستا په خلاف دی، ځکه چې امين تابع شو، نو که الحمد لله په پټه لوستلی شي امين په پټه لوستلی شي حالانکه ستاسو مقتديان الحمد لله په پټه وائي او امين په زوره وائي.

(۳) د ابو هريره ؓ دوه حديثه دي په يو کې داسې ذکر شوی دی چې رسول الله ﷺ فرمائي چې کله امام غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووائي نو تاسو امين ووائي ځکه چې د چا امين د ملايکو د امين سره موافق شي نو دده مخکني ټول گناهونه به معاف شي. (بخاری، ج ۱ ص ۱۰۸) نسائي، ج ۱ ص ۹۴) ابو داود، ج ۱ ص ۹۴) او په بل کې داسې راغلي دي چې رسول الله ﷺ فرمائي چې کله قاري (يعني امام) غير المغضوب عليهم ولا الضالين ووائي او شاته خلک امين ووائي. نو دده قول د اسمان دخلکو سره موافق شي، دده مخکني ټول گناهونه به معاف شي. (صحيح مسلم، ج ۱ ص ۱۷۶)

د ملايکو په امين کې درې شيان دي چې احناف ورسره موافق دي

اول: د ملايکو امين هيچاندی اوريدلي، نو ظاهر ده چې ملايکې امين په پټه وائي او احناف يې هم په پټه وائي، نو دا په وصف کې د ملايکو د امين سره موافقت شو.

دوهم: د ملايکو د امين له پاره خاص وخت دی او هغه دا چې کله امام ولا الضالين ووائي نو ملايکي امين وايي او احناف هم د امام ولا الضالين څخه وروسته امين وائي نو دا په وخت کې موافقت شو او بالعکس غير مقلدين داسې نه کوي، ځکه چې غير مقلد مقتدي چې پداسې وخت کې د امام په سې اقتداء وکړي، چې امام ولا الضالين ته رسيدلي وي نو که دی اول امين وائي او بيا قرائت خلف الامام کوي نو دده اول امين وويلو او وروسته يې سورة فاتحه و لوستله نو تحريف راغلو او که امين نه وائي، بلکې اول فاتحه لولي او دخپلې فاتحې په اخر کې امين وائي، نو دده امين د ملايکو د امين سره په وخت کې مخالف شو.

ویم : ملایکې دامام دفاتحې په اخر کې امین وائي خپله دامام پسې فاتحه نه لولي، ځکه چې په دې حدیث کې رسول الله ﷺ فاتحه لوستل دامام وظیفه گرځولي داسې یې ویلي دي چې: (اذا قال الامام) چې کله امام غیر المغضوب الخ ووايي، داسې یې ندي ویلي چې (اذا قلت غير المغضوب) چې کله تاسو ټول غیر المغضوب ووايي او بالعکس غیر مقلدین په امام پسې په لمانځه کې فاتحه لولي.

خلاصه دا چې زموږ پامین د ملایکو دامین سره په وخت او وصف دواړو کې موافق دی او د غیر مقلدینو امین د ملایکو دامین سره په وخت او وصف دواړو کې مخالف دی.

(۴) د ابو موسیٰ اشعری رضی الله عنه لوی حدیث دی چې دا جمله هم په کې ده. واذ قال غير المغضوب عليهم ولا الضالين . فقولوا امين يحببكم الله (الي ان قال) واذ قال سمع الله لمن حمده فقولوا ربنا لك الحمد (مسلم، ج ۱ ص ۱۷۶)

چې کله امام غیر المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو تاسو امین ووايي الله ﷻ به د رسره محبت وکړي (اخر حدیث کې داسې دی) او چې کله امام سمع الله لمن حمده ووايي نو تاسو (ربنا لك الحمد ووايي، نو د امین لپاره رسول الله ﷺ داسې لفظ استعمال کړی دی چې: (فقولوا امين)

او دا جمله د (ربنا لك الحمد) په باره کې اتفاقاً په معنی د پټو لوستلو دی، نو د امین په باره کې به هم خامخا په معنی د پټو لوستلو وي ځکه چې دواړه د (قولوا) لفظونه په یو حدیث کې راغلي دي او همدارنگې رسول الله ﷺ مقتدیانو ته حکم کړی چې کله امام غیر المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو تاسو امین ووايي، یعنې د مقتدیانو امین یې دامام دولا الضالين پورې معلق کړی دی، ځکه چې مقتدیان دامام ولا الضالين اوري ځکه چې په زوره یې وائي.

او دامام دامین پورې یې ندي معلق کړی او داسې یې ندي ویلي چې کله امام امین ووايي نو تاسو امین ووايي، ځکه چې مقتدیان دامام امین نه اوري. که امام امین په زوره ویلی نور رسول الله ﷺ به داسې ویلی و چې: (اذا قال امين فقولوا امين).

(۶) د حضرت ابو هريرة رضی الله عنه بل حدیث دی چې حضرت رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کله امام غیر المغضوب عليهم ولا الضالين ووايي نو تاسو امین ووايي بې شکې چې ملایکې هم امین وائي او امام هم

امين وايي، نو د چا امين چې د ملايکو د امين سره موافق شي دده مخکني گناهونه به معاف شي. (اثار السنن، ج ۹۱ ص ۹۱) صحيح ابن حبان، ج ۱ ص ۱۹۴.

الف: په دې حديث کې يې هم د مقتدي امين د امام د ولا الضالين پورې معلق کړی دی، که امام امين بالجهر ويلي نو د امام د امين پورې به يې معلق کړی وو.

باء: رسول الله ﷺ مقتديان په دې خبروي چې ملايکی امين وائي او الدی وجهې چې مقتديان د ملايکو امين نه اوری، نو همدارنگې يې د امام د امين څخه هم خبروي. (وان الامام يقول امين) اوبی شکه امام امين وائي او دا ځکه چې مقتديان د امام امين نه اوری ولې که مقتديان د امام امين اوریدلي نو بيا رسول الله ﷺ د کومې فايدي لپاره اطلاع ورکوله؟

(۷) حضرت وایل ﷺ فرمائي چې حضرت رسول الله ﷺ په پټه امين وويلو. - واخفی بها صوته [زیلی، ج ۱ ص ۱۹۴] رواه احمد و ابو داود الطيالسی و ابویعلی و الدارقطني و الحاکم و قال صحيح الاسناد.

(۸) حضرت وایل بن حجر ﷺ فرمائي چې مادر رسول الله ﷺ څخه واوریدل چې کله يې ولا الضالين وويلو ورپسې يې امين وويلو. (وخفض بها صوته) او اواز يې ورباندې ټیټ کړو. (سنن ابوداود، ج ۱ ص ۱۳۴ / ۱۳۵) باب التامين [موار الظمان ص ۱۲۴ / حديث نمبر ۴۴۷] دارقطني، ج ۱ ص ۳۳۳ / باب التامين في الصلوة بعد الفاتحة].

(۹) حضرت سمره بن جندب فرمائي چې رسول الله ﷺ به کله الله اکبر وکړو د تکبير تحریمه لپاره نو لږ به چې شويغني د سبحنک اللهم لپاره او چې کله به يې غير المغضوب عليهم ولا الضالين وويلو نو بيا به لږ چې شويغني د امين وويلو لپاره. (ابوداود، ج ۱ ص ۷۹ طبع نور محمد اصح المطابع) حضرت ابي بن کعب ﷺ هم ددې سکتو تائيد وکړو. (ابوداود، ج ۱ ص ۷۹) اثار السنن، ج ۱ ص ۹۶.

(۱۰) حضرت علی او عبد الله بن مسعود ﷺ به امين په پټه وويلو. (مجمع الزوايد / ج ۲ ص ۱۰۸)

(۱۱) حضرت عمراو علی ﷺ به امين په پټه وويلو. (الجواهر النقی، ج ۱ ص ۱۳۰)

(۱۲) ابراهيم نخعی رحمه الله فرمائي چې امين به پټ لوستلی شي. (اثار السنن، ج ۱ ص ۹۶). دا يو څه احاديث او اثار می اجمالاً را نقل کړل، تفصیلي بحث مخکې شوی دی او لږ وروسته به هم بحث ورباندې وکړو،

اوس به تاسو ته معلومه شوی وي چې دې لامل مذهبه پخپلو دريو جملوکې په شومره حقيقت باندې د پردې اچولو کوشش کړی دی.

(۴) **وسواس الغناس: لامل مذهبه ليکسي:** لکه علامه عبدالرحمن مبارکپوري په تحفة الاحوذی (ج ۱ ص ۲۰۹) کې ليکي دهیڅ یو صحابي نه په پټه امین په صحیح سند ندی نقل اونه دهیڅ یو صحابي نه په امین بالجهر کونکو باندې رد ثابت دی.

الاخساء:

(۱) ته خو وائي چې زموږ مذهب قران او حدیث دی. (امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۵) او قبول قول غیر ته تقلید وائي نو دلته ولې د مبارکپوري د پورې ځانګي د مبارکپوري قول قرآن دی او که حدیث صحیح؟ وائي چې کارغه غول خوري او مښو که څنډي، بې چاره امین الله یو ځلې په تقلید رد کوي او چې کله مجبور شي نو بیاد شر القرون د زمانې دخلکو تقلید کوي.

مبارکپوري خو هم ستا په شان لامل مذهبه دروغون او دانګریزي دوری پیداواردی لکه چې وروسته به درته ظاهره شي انشاء الله د لامل مذهبه امین الله سره د اسلافو کوم قول نشته، نو بې چاره دانګریزي دورې په پیداوار حواله ورکوي.

(۲) د مبارکپوري دا خبره چې (دهیڅ صحابي څخه په امین بالجهر کونکو رد ندی ثابت) غلطه ده ځکه چې د صحابه و په مخکې هیچا امین بالجهر ندی ویلی نور دته ورباندې څه ضرورت وو؟ او که ته وائي چې عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او ورسره صحابه وو ویلي وو، نو لږ وروسته به راشي چې دا خبره بالکل نده ثابت.

(۵) **وسواس الغناس: لامل مذهبه ليکسي چې:** په جهر سره امین ویلو دلایل.

الاخساء:

په اسلام کې ډیرې فرقې دي چې اختلافات لري او په اختلافي مسائلو باندې بحثونه کوي. په بحث کې اول د مسئلې او دعویٰ وضاحت کیږي.

او بیا په هغې باندې دلایل او شواهد پیش کولی شي، ترڅو چې د اصلی مسئلې او دعویٰ وضاحت نه وي شوي، دلایل او شواهد پرې پیش کول بې فایدې کار دی. د لامل مذهبانو بیخ چونکه د شیعه گانو څخه دی. لکه

نورنگه چې دغیر مقلدینو مفسر اعظم او مصنف اعظم مولوی وحید الزمان په خپل کتاب (نزل الابرار من فقه النبي المختار) کې لیکلي دي چې . (اهلحدیث شیعان دعلی علیه السلام دی) (نزل الابرار، ج ۱ ص ۷).

مولانا قاری عبد الرحمن صاحب پاني پتي چې د شاه محمد اسحق صاحب شاگرد او د شاه محمد اسماعیل شهید رحمه الله خليفه دی دلامذهبو دشیخ الکمل فی الکمل نذیر حسین دهلوی باني فرقه غیر مقلدین په باره کې لیکلي دي چې مولوی نذیر حسین دسید محمد مجتهد شیعہ څخه دخطونو په ذریعہ باندې مطاعن امام ابوحنیفه رحمه الله راوغوښتل او خپل ټول همت یې په فقهاء ووباندې په طعن او دصحابه علیه السلام په تجهیلاتو کې مصرف کړ او وفقهاء وو او صحابه ووباندې طعن لگولو ته یې جهاد ویلو دمسلمانانو جنگولو ته یې عبادت عظمي ویلو...

دمولوی نذیر حسین په شیعہ والي کې هیڅ شک او شبه نه شته . (حاشیه کشف الحجاب، ص ۸)
دلامذهبو دفرقې یوبل باني مولوی عبدالحق بنارسې به په ښکاره اعلان کولو . (چې حضرت عایشه رضی الله عنہا دحضرت علي علیه السلام سره جنگیدلې ده، که توبه یې نه وي ایستلې نو مړته مړه شوې ده . (معاذالله) اوبه بل مجلس کې یې داهم ویلي دي چې : دصحابه وورضی الله تعالی عنهم علم زماڅخه کم و، په دوی کې هریوته پنځه پنځه حدیثونه یادوو او ماته ددوی ټولو حدیثونه یاد دي . [کشف الحجاب / ص ۴۲]
امین الله پشاورې چې ددې کتاب مولف دی په یو تقریر کې یې داسې ویلي دي (گوره حضرت عمر علیه السلام پنځوس فتواگانې دقرآن او سنت څخه خلاف ورکړي دي).

داخبرې که څوک اوریدل غواړي نو اوس هم په کیستو کې شته دکیستي نوم دی . (دامین الله پشاورې گستاخي) داهل سنت والجماعت میوزک سنتر پشاور قصه خواني څخه یې همیشه ترلاسه کولی شي .
دمشکو په شرح الحق الصریح اول جلد باب الایمان بالقدر داتم نمبر حدیث لاندې یې لیکلي دي چې دپیغمبرانو څخه هم کیږي او هم یو نوع دزناده . نو دپیغمبرانو څخه زنا کیږي .

خلاصه دا چې لامذهبان څه په شعور او څه په غیر شعورې طریقه باندې شیعہ گمان دی . اودشیعہ گانو یواصل تقيہ ده . لامذهبان هم په ډیرو مسایلو کې تقيہ کوي . په زیر بحث مسئله کې هم ددوی هر نام نهاد مجتهد هر مصنف او هر مناظر خپله دعوی او مسئله تقریباً اتیا فیصده دتقيي په صندوق کې داسې بندوي چې په خوب کې هم چاته معلومات ونه شي ، له دې وجهې ضروري ده چې دلامذهبہ امین الله اودده ډیروانو د

اصلی مسئلې ټول اړخونه راښکاره کړو او بیا به وگورو چې دلامذهبه پشاورې سره پدې باندې مسئله څومره دلايل دي؟

دلامذهبو غیر مقلدينو مسلک:

دغیر مقلدينو دمسلك په دې مسئله کې اجمالاً درې اړخه دي.

اول لامذهبان چې کله یواځې لمونځ کوي نو په ټولو فرایضو، ستونو، او نفلونو کې په پټه امین وائي. په دې ټولو ځایونو کې دپټ امین ویلو لپاره ددوی سره دقرآن او صحیح حدیث څخه ددلیل دی؟ په کوم ایت کې الله ﷻ او په کوم حدیث کې رسول الله ﷺ امر کړی دی چې یواځې لمونځ کونکي دي په ټولو فرایضو، ستونو، او نوافلو کې امین په پټه وائي؟

په دې مسئله کې تر ټنه پورې لامذهبانو نه کومه رساله ولیکله نه یې ورباندې مناظره وکړه او نه یې ورته په امین الفتاویٰ په فتاویٰ الدین الخالص، الحق الصریح وغیره گرنګ صفته کتابونو کې ادنی اشاره وکړه. په هیڅ کوم مجلس کې یې دایاده هم نه کړه چې په اکثره ځایونو کې مونږ په پټه امین وایو.

لامذهبه امین الله چې دلته کوم عنوان ترلی دی (امین په زوره ویل سنت) ج ۱ ص ۲۵۳ نو په دې کې یې داتخصیص ندی ذکر کړی چې یواځې لمونځ کونکي ددې څخه مستثنی دي. دهغه لپاره په ټولو فرایضو ستونو او نوافلو کې داحکم ندی او بیا یې لیکلي دي چې (په جهردامین ویلو دلايل) (ج ۱ ص ۲۵۵) دلته یې هم داندی ویلي چې یواځې لمونځ کونکي ددې څخه مستثنی دي، دا ټول ددې لپاره چې هیڅاته معلومات ونه شي چې ددوی دلايل ددوی ټوله مسئله نه شي ثابتولی ځکه چې دوی چې څومره دلايل ذکر کړي دي هغه عام دی، هیڅ کوم لمونځ کونکي ترینه مستثنی ندي نو لامذهبان دکوم ایت او کوم حدیث له وجهې ترینه یواځې لمونځ کونکي مستثنی کوي. که لامذهبانو کې دذري په اندازه علم وي نو دکتاب اود سنت څخه دې صراحة داتخصیص وښائي. (دیده باید)

دوهم اړخ: لامذهبان دلمانځه ټول ذکر ونه اودعاگانې لکه: ثناء، تعوذ، تسبیحات، درکوع اودسجدي، تشهد، درود، دمغرد او مقتدي تکبیرات داتقبال دا ټول په پټه وائي، صرف امام او مقتديان یې امین په زوره وائي ددې تخصیص څه دلیل دی؟

ایا په قران مجید کې په کوم ایت کې داشته چې دلمانځه مذکور ذکر ونه او دعاگانې په پټه کوی او صرف امام او مقتدیان امین په زوره وائي؟

که قراني ایت نه وي نو د دنیا د کومې کتابخانې په کوم حدیث کې صراحت راغلي دي، چې دلمانځه نور ټول ذکر ونه او دعاگانې په پټه وائي او صرف امین په زوره ووائي؟

ډیرم اړخ: په یوه شپه او ورځ کې د امام پسرې (اوه لس) رکعت له مونځ په جماعت سره ادا کېږي. چې هغه دوه رکعت فرض دسهار، څلور رکعت فرض دما سپښین، څلور رکعت فرض دما زیږ، درې رکعت فرض دما نیمام او څلور رکعت فرض دما خوستن دی.

په دې اولسو رکعتونو کې لا مذهبان صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زوره وائي یعنې په دوو رکعتو دسهار، په اولسو دوو رکعتونو دما نیمام، او په اولسو دوو رکعتونو دما خوستن کې او په پاتې یوولسو رکعتونو کې یې په پټه وائي.

لامذهبان دا هم نه نیانوي چې مونږ صرف او صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زوره وایو. لامذهبانو دغه عامه لگولي ده چې (امین په زوره ویل سنت دي) (امین الفتاویٰ ج ۱ ص ۲۵۳) او دانه وائي چې ددې څخه یوولس رکعت مستثنی دي او دا ځکه چې دوی څومره دلایل ذکر کوي هغه عام دي دیولسو رکعتونو هیڅ استثناء په کې نده شوې.

نو لامذهبانو! په کوم ایت او په کوم صحیح حدیث کې راغلي دي چې ددې احادیثو څخه یوولس رکعت مستثنی دي او د امین بالجهر دا احادیث صرف د شپږو رکعتونو په باره کې دي؟

(۱) په قران کې هیڅکله او هیڅکله دا خبره نشته چې مقتدي دی صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زوره وائي او په پاتې یوولسو رکعتونو کې یې په پټه وائي.

(۲) درسول الله ﷺ په هیڅ قولې حدیث کې نه شته چې امام دی صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زوره وائي او په پاتې یوولسو کې دی یې په پټه وائي.

(۳) په بخاری، مسلم، ترمذی، ابوداود، ابن ماجه، نسائی بلکې د حدیثو په هیڅ کتاب کې یو صحیح، یا حسن حدیث نه شته چې مقتدیان دی صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زوره وائي او په پاتې یوولسو رکعتونو کې دې یې په پټه وائي.

(۴) د خلفاء راشدینو څخه هیڅکله دنده ثابتې چې هغوی دې په شپږو ورکعتونو کې په زوره او په پاتې یوولسو رکعتونو په پټه امین ویلی وي.

(۵) د خلافت په ټوله دوره کې دیو مقتدي څخه هم دنده ثابتې چې په شپږو رکعتونو کې دې یې په زوره او په پاتې یوولسو رکعتونو کې دې یې په پټه امین ویلی وي.

نومسلمانانو! اوس به درته معلومه شوي وي چې ټول لامذهبان او امین الله پشاورۍ ولې تقيې کوي؟ خپله مسئله پوره ولې نه واضحه کوي؟ جواب ظاهر دی او هغه دا چې ددوی سره په خپله ټوله مسئله باندې هیڅ دلیل د قرآن او حدیث څخه نه شته؟ تردې ځای پورې د لامذهبه امین الله د ټولو د لایلو څخه اجمالي جواب شولکن د زیاتې افادې لپاره به یې په هر دلیل ځانته ځانته تفصیلي بحث هم وکړ وانشاء الله تعالی.

(۶) وسواس الغناس لامذهبه امین الله لیکي :

اول دلیل : د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه څخه روایت چې رسول الله ﷺ به چې کله ولا الضالین و ویلو نو امین به یې ویلو او اواز به یې ورباندې اوچت کړ و الخ ... (امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۵۵) الحق الصریح ج ۴ ص ۲۵۴.

اول جواب : په دې حدیث کې خود امام د امین ذکر دی د مقتدي د امین لپاره د دې حدیث څخه استدلال کول په قیاس بناء دی او قیاس ته غیر مقلدین د شیطان کار وایي، نو په خپله فتویٰ باندې شیطانان شول. او همدارنگه دا روایت ضعیف هم دی، ځکه چې د دې روایت مدار په سفیان ثوری دی. د سفیان ثوری رحمه الله لس شاگردان دي په دوی کې اتو شاگردانو.

(۱) : یحیی بن سعید (۲) : عبد الرحمن بن مهدی (۳) : عبد الله بن یوسف (۴) : محمد بن یوسف (۵) : قبیصه (۶) : وکیع (۷) : محارب (۸) : اشجعي. دوی په دی حدیث کې د (مدبهاصوته) یعنې (اواز به یې ورباندې را کابل) الفاظ را نقل کړي دي.

صرف یو شاگرد محمد بن کثیر د (رفع بها صوته) یعنی (اواز به یې ورباندې اوچت کړو) الفاظ رانقل کړي دي. [ابوداود، ج ۱ ص ۹۴ دارمی ص ۱۴۸].

محدثین فرمائي چې محمد بن کثیر کثیر الغلط دی [تهذیب الکمال / ج ۹ / ص ۲۹۰ / تقریب / ص ۵۳۴] نوصیح روایت د مذهبها صوته دی. او د رفع بها صوته روایت غلط او شاذ دی او د مذهبها صوته معنی داده چې الف او یا به یې را کاږله، جهر مراده دی، حکه چې په صحیحو روایاتو کې د وایل څخه د (خفص بها صوته) او اخفي بها صوته) الفاظ راغلي دي او همدارنگه د محمد بن کثیر په دې روایت کې حجابو العنبرس دی چې غیر مقلدین د شعبه څخه په روایت کې ورته دوهم او غلطې نسبت کوي. (ابوداود، ج ۱ ص ۱۳۴) ۱۳۵، باب التامین). لسم د خلاد بن رافع موضوعي روایت دی.

دوهم جواب : د دې حدیث مدار په سفیان ثوري رحمه الله دی او سفیان ثوري رحمه الله کوفي دی مونږ ورته لوی امام وایو لکن ستاسو لوی لاهذه محمد یوسف چې پوري لیکلي دي چې د کوفیانو څخه درته زرا حدیث ورسیدل نونه سوه اونوي یې بالکل وغورزو او په پاتې لسو کې یې هم شک کوو. (حقیقه الفقه، ۱۰۱)

دریم جواب : خپله د سفیان رحمه الله مذهب په پټه امین ویل دي محلی ابن حزم ج ۲ ص ۲۰۶ و المجموع شرح المذهب ج ۳ ص ۳۷۳ نو چې غیر مقلدین امین بالجهر ته سنت وائي نو بیا خوشفیان دامین بالسریه وجه تارک دستواو فاسق شو (معاذ الله) او د حدیث راوی چې تارک دستوشي نو دهغه روایت ته بیا څه اعتبار دی؟

څلورم جواب : د اروایت په طریقې د عبد الجبار عن وایل هم روایت شوی دی. (نسائی، ج ۱ ص ۸۱. ۹۴) ابن ماجه، ص ۹۲ دارقطنی، ج ۱ ص ۱۲۷) او امام بخاری، ابن معین، ترمذی، نسائی و غیره محدثین په دې متفق دي چې عبد الجبار د خپل پلار حضرت وایل څخه هیڅ حدیث ندی اوریدلی. (ترمذی، ج ۱ ص ۲۲۹) (نسائی ج ۱ ص ۱۴۲) شرح المذهب، ج ۱ ص ۱۴۲) نو داروایت مرسل دی او مرسل روایت ته لاهذه بان حجت نه وائي.

پنځم جواب : په دې روایت کې بل راوی ابو اسحق سبیعي دی او دده حافظه په اخره زمانه کې صحیح نه وه پاتې. (نووی، ص ۱۷) نودده مراسلات بالکل قابل د قبول ندي لکه څرنگه چې ابن معین فرمائي. شبه لشي. (ترمذی کتاب العلل، ص ۵۶۴)

شپږم جواب : ددې حديث شپږ سندنو نه دي او د هر سند لفظ عليحده دی وروسته لامذهبه په ص ۲۷۶ کې ليکي د دريسې وجهې لاندې چې د امين بالسريه باره کې د وایل ﷺ حديث مضطرب دی ځکه په دوه قسمه لفظونو روايت شوی دی اولته چې په شپږ قسمه لفظونو روايت شوی دی مضطرب ورته نه وائي .

(۱) (يرفع بها صوته) او ازيه ي ورباندې اوچت کړو . (نسائي ، ج ۱ ص ۸۹)

(۲) (فسمعتنه وانا خلفه) ما واوريدو او زه ورپسې وروسته ولاړوم . (نسائي ، ج ۱ ص ۹۴)

(۳) (فسمعتنا همنه) مونږ د نبی ﷺ امين واوريدلو . (ابن ماجه ، ص ۹۲)

(۴) (قال امين مدبها صوته) او ازيه ي ورباندې را کاږلو . (دارقطني ، ج ۱ ص ۱۲۷)

(۵) (انه سمع يقول امين) ده امين واوريدلو . مسند احمد .

(۶) (فقال امين يجهن) امين يې په اوچت او ازو ويلو . [مسند] نو معلومه شوه چې رسول الله ﷺ په څومره

اوچت او ازيه باندې امين ويلی ده . په دې حديث کې دي چې حضرت وایل ﷺ فرمائي چې زه در رسول الله ﷺ پسې وروسته ولاړوم او ما امين واوريدلو (فسمعتنه وانا خلفه) نسائي ، ج ۱ ص ۹۴ قول المامون اذا عطس خلف الامام ، ما واوريدو او زه در رسول الله ﷺ شاته ولاړوم په بعضې چاپونو کې داد نسائي په ، (ص ۱۴۷) ده .

نوده و مره په زوره چې شاته يې صرف يو يادوه کسان واورې دغير مقلدينو عاداتي جهرنه دی ځکه چې امين گنجی وايي چې مساجد په امينونو وکړنگوئ . بلکې دا جهريه کله کله نبی ﷺ د تعليم لپاره کولو .

اووم جواب :

د حضرت وایل حجر ﷺ خپله فيصله : د حضرت وایل بن حجر ﷺ دا حديث سره ددې نه چې په ضعيف

سند باندې روايت شوی دی وایل بن حجر ﷺ خپله په زوره امين په باره کې فرمائي (قال امين ثلاث مرات) يعنی رسول الله ﷺ (په خپل ټول عمر کې) درې وارې امين ويلی دی . (رواه الطبرانی فی الکبير و رجاله ثقات مجمع الزوائد ، ج ۱ ص ۱۸۷) .

د حضرت وایل ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې دا درې ځلې يې ولې په زوره وويلو حضرت وایل ﷺ فرمائي چې (ما اراه الا ليعلمنا) يعنی صرف مونږ ته د لمونځ در اښودلو لپاره يې په زوره وويلو . (کتاب الاسماء والکنى ، ج ۱ ص ۱۹۶) التعليق الحسن حاشيه اثار السنن ، ج ۱ ص ۱۰۰ ددې حديث په سند کې يحيى سلمه دی

علامه هيشی فرمائي چې جمهور وده ته ضعیف ویلی دی او ابن حبان ورته ثقہ ویلی دی او وضاحت یې کړې دی چې کوم روایتونه دده څخه دده څوی روایت کړی دی هغه منکر دی او داروایت دده څخه دده څوی ندی کړی. (مجمع الزوائد، ج ۷ ص ۱۶۱) دابن خزیمه څخه هم دده قوۃ او ثقہ والي را معلومیږي. (عرف السذی، ص ۱۲۸).

نو حضرت وایل ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ زموږ دتعلیم لپاره په زوره امین وویل. لکه زموږ په مدارسو کې چې ماشومانو ته د لمانځه دور بنودلو لپاره ټول لمونځ په زوره ویلی شي او پدغه وخت کې یې ماشومان هم په زوره وائي.

اتم جواب :

غیر مقلد لاهبه داضعیف حدیث پخپل گمان دخپلې مسئلې دثابتولو لپاره پیش کړی دی لکن دده مسئله ددې حدیث څخه نه ثابتیږي.

(۱) ځکه چې ده ویلي دي چې امین په زوره ویل سنت دي او په دې حدیث کې سنت لفظ نه شته.

(۲) دلامذهبه دعوه داده چې امین به همیشه په زوره وائي او دې حدیث کې ددوام او همیشوالي لفظ نه شته.

(۳) رسول الله ﷺ دوایل بن حجر ﷺ دتعلیم لپاره صرف درې ځلې امین په زوره ویلی وو اولامذهبان یې همیشه په زوره وائي او دتعلیم لپاره نه بلکې دایې عادت دی چې په زوره یې وائي.

(۴) په دې حدیث کې دمقتدي لفظ نه شته یعنی داپه کې نه شته چې مقتدیانو هم په زوره ویلی وو.

نولامذهبان مقتدیان یې څرنگه په زوره وائي؟ اودا حدیث څرنگه دخان لپاره دلیل ګرځوي؟

(۵) دی ضعیفه حدیث کې خو صرف دومره دي چې درسول الله ﷺ امین حضرت وایل صاحب واوریدو چې درسول الله ﷺ شاته ولاړ وو اولامذهبه وائي چې دومره په زوره یې ووائي چې مسجدو کې نگیږي (امین الفتاوی، ج ۱ ص ۲۶۰).

(۶) که لامذهبان وائي چې په دې حدیث کې اگر چې دمقتدي امین ندی ذکر شوی لکن رسول الله ﷺ فرمائي (صلوا کما رايتُموني اصلي) ای امته داسې لمونځ کوئ څرنگه چې ما په لمونځ کولو ویني.

نویامونړوایوچې: په تاسو کې کوم لامل مذهب جناب حضرت محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم لیدلی دی؟ دلته خو (رأیتو مونی) ذکر شوی دی. دوهم دا چې: په امت کې خو منفردیعنی یواځې لمونځ کونکي هم داخل دي نو هغه یې ولې په ټولو فرضونو، سنتونو، او نفلونو کې په پټه واثي په کوم ایت او یا صحیح صریح حدیث کې دیواځې لمونځ کونکي استثناء راغلې ده؟ قیاس به نه پیش کوی.

(۷) په دې حدیث کې خودیو ولسور کعتونو استثناء نه شته نو په کوم ایت او یا په کوم صحیح حدیث کې راغلې دي چې: په زوره امین صرف په شپږو رکعتونو کې دی او پاتې یو ولس رکعت ددې څخه مستثنی دی.

(۸) ددې حدیث چې حضرت وایل عليه السلام په کې فرمایلي چې ما واوریدل اوزه ورپسې ولاړوم او د عطاء دروایت چې د مسجد کړنګیدل په کې راغلي دي او تا ورته پنځم دلیل ویلی دی ظاهر تعارض دی ته ددې تعارض د دفع کولو لپاره د الله تعالی یاد رسول الله ص فیصله پیش کړه! که ته یې په خپل فکر دفعه کوي، نو بیا د اجتهاد تعریف وکړه او د مجتهد شرائط بیان کړه او بیا وښایه چې ته د مجتهد په ټول برابرې او که نه؟

(۷) **وسواس الخناس**: لامل مذهب لیکي. (د وایل بن حجر دی روایت ته گڼو محدثینو صحیح ویلي دي لکه دهغوی نومونه دادی. [ج ۱ ص ۲۵۵].

الاخساء: که داسې دې ویلي وی چې دې حدیث ته لامل مذهب صحیح ویلي دي، نو لږ به صدق ته ورنږدې وو او لامل مذهب پښتون یې او په پښتو کې هم غلطی کوي ځکه تالیکلي دي چې (لکه دهغوی نومونه دادی) حالانکه د (لکه) کلمه د تشبیه لپاره راځي خلک واثي زید لکه زمري دی. او دلته تشبیه نه شته پکار و چې داسې دی ویلي وي. (چې دهغوی نومونه دادی)

وسواس الخناس: لامل مذهب لیکي چې (۱: امام بخاری (۲): امام ابو زرعه رازی رحمه الله دواړو ویلي دي چې د امین بالجهد حدیث د شعبه د حدیث نه چې دا خفاء د امین په باره کې راغلي دي زیات صحیح دی (ج ۱ ص ۲۵۵).

الاخساء:

(۱) **لامذهب امین الله**: د امام بخاری رحمه الله او د امام ابو زرعه رحمه الله ددې خبرې لپاره د قرآن او حدیث څخه د دلیل دی؟ دلایل خوستا په نیز صرف قرآن او حدیث دی، نو دلته ددې دواړو څخه ددې خبرې لپاره د قرآن او حدیث څخه د دلیل وښایه یعنی ایت کې وښایه چې د سفیان روایت د شعبه دروایت څخه زیات

صحیح دی یا صحیح حدیث کې و ښایه چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د سفیان روایت د شعبه دروایت څخه زیات صحیح دی.

او که ته وائي چې د امام بخاری او د امام ابو ذرعه رحمهما الله د دې خبرې لپاره اگر چې د قرآن او حدیث څخه د دلیل نه شته، لکن زموږ په ددې دواړو په علمي مهارت باندې اعتماد دی.

نویس موږ یو اړو چې دغه اعتماد ته خوتقلید وائي، نو معلومېږي چې ستا یواځې دایمه اریعه و و خصوصاً د امام ابو حنیفه رحمه الله د تقلید سره د شمني ده چې د دوی د تقلید په خلاف رسالې لیکي او په دې ځای کې ستا لپاره تقلید بیرته جایز گرزیدلی دی.

در کفر هم صادق نه یی زینار را رسوا مکن

(۲) ددې لامل مذهب د خبرو څخه داد لمر په شان څلیري چې د اهلې جاهل مرکب دی. او د علم څخه داسې خالي دی لکه دخړه سر چې د ښکرو نو څخه خالي دی. ځکه دی وائي چې د وایل بن حجر ؓ څخه چې په پټه د امین ویلو کوم روایت راغلی یعنې د شعبه روایت ضعیف دی. (ص ۲۵۵ سطر ۱۵) اولې وروسته وائي چې دی دواړو اما مانود سفیان روایت ته زیات صحیح ویلي دي. (ص ۲۵۵ سطر ۲۰).

جاهله! تا زیات صحیح (اصح) د ضعیف مقابل کې و حالانکه زیات صحیح د نفس صحیح مقابل دی. که د سفیان روایت اصح شي په نظر سره د شعبه روایت ته نو د شعبه روایت صحیح گرځيږي ضعیف نه گرځي.

(۸) **وسواس الخناس:** لامل مذهب بیالیکی: امام ترمذی وائي دا حدیث حسن دی. (ترمذی، ج ۱ ص

(۵۷)

حافظ ابن حجر فرمائي چې ددې حدیث سند صحیح دی. (التلخیص الحیسر، ج ۱ ص ۲۳۶) محدث العصر علامه البانی دې حدیث ته صحیح ویلي دي. (ج ۱ ص ۲۵۵)

الآخساء:

(۱) ددې درې واړو سره په دې فیصلو د قرآن او حدیث څخه دلیل شته او کنه؟ که دلیل ورسره وي نړیوایت او یا یو حدیث پیش کړه چې الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ فرمایلي وي چې دا حدیث صحیح او یا حسن دی او که دلیل ورسره د قرآن او حدیث صحیح څخه نه وي. نویا ته ددې درې واړو خبره به دلیل ولې منې؟

تا خوځان وشکولو چې د امتي دبی دلیله خبرې منلو ته تقلید وائي او دلیل صرف قرآن او حدیث دی او تقلید د پندو کار دی او امین گنجي ورته ضرورت نه لري دلته ولې ورته محتاجه شوې؟

(۲) د صحیح او حسن تعریفونه د قرآن او حدیث څخه وښایه د امتي په قول باندې حواله ورکول بیا تقلید دی.

(۳) د علم حدیث له مخې په حسن او صحیح کې تبااین دی ځکه چې د صحیح تعریف دادی چې (ما رواه العادل الثام الضبط من غیر انقطاع فی الاسناد ولا علة ولا شدوذ) او حسن حدیث هغې ته وائي چې د صحیح نور ټول شرایط په کې وي لکن دهغه کوم راوی تام الضبط نوی نویو حدیث دی ترمذی ورته حسن وائي او البانی ورته صحیح وائي.

نوته خود دلیل صرف قرآن او حدیث ته وائي نو د قرآن او حدیث په رڼا کې په دې دواړو کې کوم قول صحیح دی؟ که دواړو ته صحیح وائي هم دلیل کې قرآن او حدیث پیش کړه چې الله جل جلاله او یا رسول الله صلی الله علیه وسلم دواړو خبرو ته غلط ويلي دي.

که دواړو خبرو ته غلط وائي! نو هم ایت او یا حدیث پیش کړه او که یوه خبره صحیح او بله غلطه وي نو هم په قرآن او حدیث حواله ورکړه چې الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ ويلي وي چې د فلاني خبره صحیح او د فلاني خبره غلطه ده. په جواب کې به صرف قرآن او یا حدیث پیش کوي، ځکه د قرآن او د مرفوع حدیث څخه بغیر نورې ټولې د امتیانو خبرې دي او د امتیانو د خبرو منل تقلید دی.

(۴) لا مذهب امین الله چې کومې حوالې ذکر کړي دي چونکه ماسره زندان کې ټول کتابونه نشته چې وې گورم او معلومه یې کړم چې دده د احوالې رشتیادي او که دروغ؟ لکن دروغ ویل دلامذهبانو شعار دی، نو محترم لوستونکي دي یې په اصل کتابونو کې وگوري. غالباً چې دروغې به وي او قطع او برید به یې پکې کړی وي.

(۵) لا مذهب! تا خود الحق الصریح د همدې ج ۴/ص ۸۶ کې لیکلي دي چې (هر چې تحسین د ترمذی دی، نو په هغې اعتماد نشته) دلته دی څرنگه ورباندې اعتماد وکړو؟

(۹) وسواس الغناس: لامذهبه ليکي :-

دوهم دليل

ترجمه: د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي، کله چې امام امين وواشي نو تاسو هم امين وائي ځکه چې د چا امين د ملايکو د امين سره برابر شي نو ده ته مخکني ټول گناهونه بخښلي کېږي. (امين الفتاوى، ج ۱ ص ۵۶).

په دې حديث کې نه د جهر لفظ ذکر شوی دی او نه د سر، يعنې نه د پکې شته چې امين په زوره وواشي او نه د پکې شته چې امين په پټه وائي، البته د تحقيق څخه معلومېږي چې په دې حديث کې په پټه د امين ويلو امر دی د دوو وجهو څخه.

اوله وجه: اوله وجه داده چې په دې حديث کې د ترغيب دی چې د چا امين د ملايکو د امين سره موافق شي، نو دده ټول مخکني گناهونه به وبخلي شي او د ملايکو امين چاندی اوريدلې دی، نو خامخايې په پټه وائي او د احنافو امين هم په پټه دی، نو د احنافو امين د ملايکو د امين سره موافق دی.

دوهمه وجه: دوهمه وجه داده چې په حديث کې د (اذا من فامنوا) چې کله امام امين وواشي تاسو هم امين ووائي جمله بعينه داسې ده لکه په بل

حديث کې چې د (اذا کبر فکبرا) جمله ده. يعنې چې کله امام الله اکبر وواشي نو تاسو هم الله اکبر ووائي! د دوهمې جملې له وجهې امام په زوره الله اکبر ووائي لکن مقتديان چې کله د امام الله اکبر واورې نو دوی ورپسې په پټه الله اکبر ووائي. نو (امنوا) د کبروا) په شان دی نو مقتديان لکه چې په پټه الله اکبر ووائي، نو همدارنگه به په پټه امين وائي نو د مقتديانو امين د دوی د تکبير په شان دی نو دواړه به په پټه وائي.

پاتې شول د امام امين نو هغه د امام په تکبير باندې قيا سول غلط دی، ځکه د امام او د مقتدي تکبير بالکل په يو وقت کې کول باندې په احاديثو کې هيڅ ترغيب نه شته او د امين په باره کې ډير روايات راغلې دي، چې د مقتديانو، امام، او د ملايکو امين بالکل په يو وقت کې کول پکار دی، او همدارنگې د امام تکبير ځکه په زوره وي چې د الله ﷻ ذکر سره مقتديانو ته اطلاع ورکول مقصود وي او په امين کې مقتديانو ته اطلاع نده مقصود.

(۲) د لامذهبانو په دې حديث عمل نه شته ځکه زه امين الله پشاورې ته وایم چې کله ته د امام پسې په داسې وخت کې اقتداء وکړي چې هغه ولا الضالين ته رسيدلی وي. نو ايات په دغه وخت کې اول د امام سره امين

وايي اوييا وروسته قراشت خلف الامام کوي؟ يعنې الحمد لله وروسته وائي او که نه اول الحمد لله وائي اود خپلې الحمد لله په اخر کې امين وائي؟ که چرته اول دامام اود ملايکو سره يوځای امين وايي اوييا وروسته الحمد لله وائي نو تحريف دقران راغلو اود (يعرفون الكلم عن مواضعه) مصداق شوې او که اول الحمد لله وائي اود خپلې الحمد لله په اخر کې امين وائي نو ستا امين دامام اود ملايکو د امين سره موافق نه شو.

اود حديث په دواړو جملو عمل راغلو ځکه (اذا امن الامام فامنو) کې ظرف دامام اود مقتديانو د امين لپاره يودى يعنې هغه وخت کې به امين وائي چې کله يې امام و وائي او (فانه من وافق تامينه تامين الملايكة) هم په هغه وخت کې امين کولو ته ترغيب دى چې کله يې امام وائي اوستا امين ديرو وروسته شو.

(۱۰) **وسواس الغناس: لامذهب ليکي:** دا حديث دليل دى چې امين په جهر سره دى ځکه که چيرې دامام امين په جهر سره نه وي نو مقتدي به دامام امين څنگه واوري او هغه سره څنگه موافقت وکړي (ج ۱ ۲۵۶/).

الاخاء:

(۱) الزامي جواب دادى چې په دې حديث کې خودا ترغيب هم شته چې خپل امين د ملايکو د امين سره موافق کړئ نوزه د لامذهب امين الله څخه پوښتنه کوم چې ته د ملايکو امين څرنگه اوري؟ اود هغوى د امين سره څرنگه موافقت کوئ؟ دهغوى امين تا کله واوريږي؟

(۲) په يو حديث کې راځي حضرت حذيفه فرمائي چې: (انه صلى مع النبي ﷺ وكان يقول في ركوعه سبحان ربى العظيم وفى سجوده سبحان ربى الاعلى ... آهـ) [مشکوٰة ج ۱ ص ۸۳]. نوده در رسول الله ﷺ تسبيحات څرنگه واوريږي.

(۳) په بل حديث کې راځي چې کله امام غير المغضوب عليهم ولا الضالين و وائي نو تا سوا امين و وائي، بخارى ج ۱ ص ۱۰۸ نو چې امام ولا الضالين و وائي ورپسې سکه کوي همدغه وخت کې امام امين و وائي اومقتديان يې هم وائي.

(۱۱) **وسواس الغناس:** لامذهب امين الله ددې څخه وروسته په علامه سندی، علامه خطا بى، حافظ ابن قيم او په علامه عبدالروف مناوى حوالې ورکړي دي. (ج ۱ ۲۵۶/۲۵۷).

الاخساء :

(۱) لامذهب بیا خان په خپل گمان په شرک تقلیدي کې وغورزولو، ځکه چې داخلوړواړه امتیان دي. نو لامذهب! د امتی خبره قرآن دی او که حدیث؟

(۲) محترم لوستونکي دې دا حوالې هم په اصل کتابونو کې وگوري ځکه کذب او تحریف، قطع او برید د لامذهبانو خصوصاً د دې لامذهب پلرنی کسب دی.

(۱۲) : وسواس الخناس لامذهب ليکي :

دويم دليل:

ترجمه : د حضرت ابوهريره رضي الله عنه نه روايت دی چې رسول الله ﷺ به چې کله د سورة فاتحې ويلونه فارغ شونو او ازيه يې اوچت کړو او امين به يې وويلو . (امين الفتاویٰ ، ج ۱، ص ۲۵۸).

الاخساء :

(۱) حضرت ابوهريره رضي الله عنه متاخر الاسلام راوی دی، کله چې ده اسلام راوړ نو رسول الله ﷺ دده د تعلیم لپاره په زوره امين وويلو.

(۲) د دې حديث د سند مدار په اسحق بن ابراهيم دی او ده ته ابو داود او نسائي ضعیف ويلي دی او د حمص محدث محمد بن عوف ورته دروغ ژن ويلي دي (ميزان الاعتدال، ج ۱، ص ۸۵)

(۳) د دې حديث بل راوي عبد الله بن سالم دی او د اناصبي و، د حضرت علی رضي الله عنه توهين به يې کاوه او ويل به يې چې د حضرت علی رضي الله عنه په کومک حضرت ابوبکر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه شهيدان شول. (ميزان الاعتدال، ص ۸۵).

(۴) حضرت علی رضي الله عنه امين بالجهر نه وويلو. (مجمع الزوايد، ج ۱، ص ۸۵) الجوهر النقي، ج ۱، ص ۱۳۰ نو ځکه لامذهبان د حضرت علی رضي الله عنه پر خلاف د دروغ ژن اسحاق او د بې دينه ناصبي سالم روايتونه پيش کوي. دا دهغه مجتهدينو کار دی چې انگریزانو د اجتهاد په گدی کینولې دي او د اهلحدیث په لقب يې نازلې دي. (الحیات بعد الممات، ص ۲۲۸ / الارشاد الی سبیل الرشاد، ص ۱۳ / د غیر مقلدینو کتاب.)

(۵) په دې حديث کې هم دست لفظ نه شته، نو د امين الله د دعوه به څرنگه ثابته شي چې (امين په زوره ويل سنت دی) ج ۱/ ۲۵۳

(۶) دې حديث کې د دوام اود هميشوالي لفظ هم نه شته نو لا مذهبان د هميشوالي دعوه په کوم حديث ثابتوي؟

(۷) دې حديث کې د مقتدي لفظ نه شته، نو لا مذهبان مقتديان څرنگه امين په زوره وائي؟ او څرنگه د احديث د ځان لپاره دليل گرځوي؟

(۸) په دې حديث کې خود منفرد يعنې يواځې لمونځ کونکي ذکر نه شته د هغه لپاره. د کوم ايت يا حديث له وجهې په ټولو فرايضو سننواو نوافلو کې د پټ امين ويلو امر کوي؟

(۹) په دې حديث کې خود يو ولسو او شپږو رکعتو نو تفصيل نشته نو تاسو يو ولس رکعت د کوم ايت يا کوم حديث له وجهې مستثنی کوئ او په هغې کې امين ولې په پټه وائي؟

يو لا مذهب مجتهد :

يو لا مذهب چې ځان ته يې مجتهد ويلو، ځکه چې د لشکر خبيثه (لشکر طيبه) سره يې په ترنگ کې صرف درې چلې لگولې وي، د هغو دريو چلو په برکت مجتهد شوی و. هغه راته وويل چې مونږ شپږو رکعتونو کې امين په زوره وايو، ځکه هلته قرائت په زوره دی او په پاتې يو ولسو رکعتونو کې يې په پټه وايو ځکه چې هلته قرائت په پټه دی، يعنې امين د قرائت تابع دی او تابع په حکم د متبوع کې وي.

ماورته وويل : (۱) چې اول خوستا دا خبره نه قرآني ايت دی او نه د رسول الله ﷺ حديث دی. الله ﷻ يارسول الله ﷺ په کوم ايت او په کوم حديث کې ويلي دي چې په کوم لمونځ کې چې قرائت په زوره ويل کيږي هلته امين په زوره ويل پکار دي او په کوم لمونځ کې چې قرائت په پټه ويل کيږي هلته امين په پټه ويل پکار دي؟ هغه راته وويل چې ايات او حديث نه شته، لکن دا زموږ قياس او اجتهاد دی.

ماورته وويل چې: ستاسو کتابونه خود دی څخه ډک دي چې دلايل صرف دوه دي قرآن او حديث او قياس د شيطان کار دی نو دلته مو د شيطان دا کار ولې شروع کړو؟ او همدارنگې د مجتهد شرائط خود دي؟ او په تاسو کې هغه شرائط شته او که نه؟ نو فېت شو.

(۲) : بیامې ورته وویل چې تاسو خو په دې خپل قیاس هم نه پوهیږئ ځکه په کوم لمانځه کې چې قرائت په زوره وي هلته صرف امین ولې په زوره وایئ؟ نور ذکرونه او دعاگانې ورسره ولې په زوره نه وایئ؟ مثلاً ثناء، تعوذ، تکبیرات، اتصالات، تسمیحات درکوع او د سجدې، تشهد، درود، او اخرنۍ دعا.

په کوم ایت یا حدیث کې راغلي دي چې دا ټولې دعاگانې او ذکرونه په پټه کوی بغیر د امین څخه.

(۳) بیامې ورته وویل چې ستاسو په دې خپل قیاس هم عمل نه شته ځکه چې تا وویل چې امین د قرائت تابع دی، نو ستاسو مقتدیان خو همیشه قرائت په پټه کوي او امین بیا په زوره وایي، نو پکار دي چې د قرات په شان امین هم په پټه وایي.

(۴) همدارنگه مونږ وایو چې امام متبوع دی او مقتدیان تابع دي امام ټول تکبیرونه په زوره وایي مقتدي تابع دی، پکار دی چې دی هم ټول تکبیرونه په زوره ووايي، امام سورة اوفاتحه په زوره وایي او مقتدي دده تابع دی، پکار دی چې مقتدي یې هم په زوره ووايي، امام سمع الله لمن حمده په زوره وایي او مقتدي دده تابع دی پکار دی چې مقتدي یې هم په زوره ووايي، امام السلام عليك په جهر سره وایي او مقتدي دده تابع دی پکار دی چې هغه یې هم په زوره ووايي.

(۱۳) وسواس الخناس لامذهب ليکي:

(اخرجه الدارقطني ۱، ۳۲۹ وقال هذا اسناد حسن / ج ۱ ص ۲۵۸)

الاخساء :

دارقطني په سنن کې دې حدیث ته حسن ویلی دی، لکن دا صرف د حمایت د مذهب له وجهې دی، اصل حقیقت دادی چې ددې حدیث په سند کې کذاب او بې دینه راویان دي. له همدې وجهې دارقطني خپله په کتاب العلل کې دې حدیث ته ضعیف ویلي دي.

د سنن څخه ددې روایت حسن والی راانقلول او د کتاب العلل څخه یې ضعیف والی نه راانقلول کتمان اوسپیل اليهود دی او په همدې باندې د غیر مقلدینو مذهب قایم دی.

(۱۴) وسواس الخناس لامذهبه ليکي :

خلورم دليل :.....

ترجمه : رسول الله ﷺ فرمائي چې يهوديان په هيڅ يو څيز زموږ سره دومره زيات حسد نه کوي لکه شومره يې چې د جمعې په ورځ، بيت الله ته مخامخ کيدلو او په امام پسي وروستويه امين ويلو باندې مونږ سره حسد کوي. [امين الفتاویٰ (ج، ۱ص ۲۵۸) الحق الصريح ج ۴ص ۲۵۵].

الاخساء :

په دې کې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما روایت ضعیف دی، ځکه د عبد الله بن عباس په روایت کې طلحه بن عمرو دې چې ډیر سخت ضعیف دی. (میزان الاعتدال، ج ۲ص ۳۴۰) تهذيب التهذيب، ج ۵ص ۲۵/حاشیه صلوة الرسول ص ۲۴۱ داد غیر مقلدینو کتاب دی (نیل الاوطار، ج ۲ص ۲۲۹).

او د حضرت عایشی رضی الله عنهما روایت سره د دینه چې ضعیف دی د ربنا لک الحمد، او د سلام ذکر هم په کې دی وگوره. (بیهقی، ج ۲ص ۵۶) مجمع الزوائد، ج ۱ص ۱۴۸) نولا مذهبان مقتدیان خپله هم ربنا لک الحمد او سلام په زوره نه وائي او چې بل څوک یې په زوره وائي هغه ته هم په غوصه کېږي او حسد ورسره کوي. نولا مذهبان په دریو کې دوه حصې يهوديان شول، بلکې چې کله یواځې لمونځ کوي، نو امین هم په پټه وائي، نو په خپله فتویٰ یې په یهودیت کې څه شک پاتې شو.

(۲) په دې حدیث کې خور رسول الله ﷺ د جهر لفظ ندی ذکر کړی، یعنې دایې ندي ویلي چې يهوديان په زوره امین باندي زموږ سره حسد کوي بلکې داسې یې ویلي دي چې يهوديان د امین په وجه زموږ سره حسد کوي نولا مذهب خناس د جهر په ورزیاتولو کې دخپل یهودي عادت څخه مجبور دي.

(۳) اصل خبره داده چې د حسد لپاره صرف علم ضروري دی، جهر نه دی ضروري گوره مقتدیان ربنا لک الحمد او السلام علیکم ورحمة الله په پټه وائي او په همدې حدیث کې دي چې يهوديان زموږ سره ددې دواړو په وجه هم حسد کوي، دا ځکه چې يهوديانو ته په دې دواړو علم دی ځکه حسد کوي. گوره مونږ اهل سنت والجماعت احناف امین په پټه وایو نولا مذهب د یهود وڅخه هم زیات حسد را سره کوي ځکه چې تر ننه پورې يهوديانو په دې مسئله کې زموږ پر خلاف رسالې ندي لیکلي، زموږ پر خلاف یې چیلنج بازی ندي کړي او بالعکس لامذهبانو ځانونه زموږ سره مخالفت ته وقف کړی دی.

(۴) پوره دیرش کاله دوره دخلافت کې هیچاپه حرمینو کې امین بالجهرنه دی ویلې، نوایامعاذالله په دې ټوله دوره دخلافت کې په حرمینو یهود مسلط وو؟ په دې دوره کې په پټه دامین روایات په (طحاوی ج ۱ ص ۱۴۰) کې موجود دی.

(۵) یهودیان دورځې په بازارونو کې وي، لامذهبان دورځې امین په زوره نه وایي، نوکیدي شي چې دیهودیانوسره یې سازش کړي وي کله چې دشپې یهودیان نه وي بیایې په زوره وائي.

(۶) دیوسلو اوایامې (۱۷۰ هـ) هجري څخه تردیارسوه شپږشپټیمې (۱۳۶۶) هجري پورې احناف دحرمینوخادمان وو. نومعاذالله ایاه په دې ټوله دوره کې حرمین دیهودپه قضیه کې وو.

(۷) - اصل خبره داده چې په افغانستان، پاکستان اوهندوستان او په نوره اکثره اسلامي نړې کې ددې ملکونو خلک احنافو مسلمانان کړي دي، داحنافو مجاهدینوپه لاس ورته نبوی لمونځ وربښودل شوی دی نودوی غواړي چې داحنافوپه لاس مسلمانان شوي خلک په قسماقسم بهانو باندې بیرته یهودیان اوکافران کړي.

(۱۵) وسواس الخناس لامذهبه لیکلي دي .

پنځم دلیل: امن الزبیروامن من خلفه حتي ان للمسجد للجنة .

ترجمه: امام عطانه روايت دی چې عبدالله بن زبیرؓ او هغه نه وروسته مقتديانو امین دومره په زوره سره ویلو چې مسجد وکړنگیدو، بخاری، ج ۱ ص ۱۰۷).

الاخساء :

لامذهبانو چې کله په شپږورکعتونو کې په زوره دامین لپاره دالله ﷻ حکم پیدانکړو، اونه یې درسول الله ﷺ حکم پیداکړو، اونه یې دخلفاء راشدینوددورې څخه کوم ثبوت پیداکړونواخردحجاج بن یوسف زمانې ته راورسیدل اودحجاج بن یوسف دزمانې دیوې واقعي ذکرېې وکړو، چې دحجاج بن یوسف په زمانه کې عبدالله بن زبیرؓ په زوره امین ویلی دی په بخاری شریف کې الفاظ داسې دي چې امن الزبیروامن من خلفه حتي ان للمسجد للجنة . [بخاری، ج ۱ ص ۱۰۷] په ترجمه کې دمقتدي کلمه امین الله پشاوری دحاجن څخه ورزیاته کړې ده. اودخیل یهودي صفت عادت څخه مجبور شوی وي.

(١) لامذهبه امين الله ته مونږ وايو چې په بخاري کې ددې روايت لپاره سند ندي ذکر شوی او عبدالله بن زبير رحمه صحابي دی او امام بخاري د تبع تابعينو څخه هم دوو سته زمانې دي يعنې د عبدالله بن زبير په زمانه کې نه وو او تادهمدې کتاب په (ص ٢٨٥) سطر (١٧) کې ليکلي دي چې (او دامستله زمونږ او داخافوپه مينځ کې منلی شوی قاعده ده چې بلاسند روايت لره هيڅ اعتبار نشته. [امين الفتاوى، ج ١ ص ٢٨٥])

نودا دين لکه چې ستاد پلاردی چې ستاد خوښې تابع دی، په يو ځای کې بې سند روايت دسترگو تورگرځوي او په بل ځای کې يې شاته غورزوي او ردونه ورباندې کوي.

(٢) که ته وائي چې د امام بخاري بې سند روايتونه هم مونږ ته حجت دي ځکه چې زمونږه دهغه په علمي مهارت باندې اعتماد دی نو بيا خو دا تقليد شو او تاخو خان و شکولو چې تقليد شرک دی افسوس چې د شرک په تمه کې غورځېدلی گونگت يې او بيا هم خان ته موحد وایي.

(٣) په دې روايت کې د سنت لفظ کوم دی؟ چې ستاد دعوي لپاره دليل شي.

(٤) دا خو صرف د يو وخت واقعوه ددې څخه دوام او هميشوالي دکوم ځای څخه ثابتوي؟

(٥) په دې روايت کې د ادهم ندي ذکر شوي چې دا امين د لمانځه په داخل کې وو او که د لمانځه څخه په وروسته دعا کې وو؟ او بيا که د لمانځه په داخل کې و، نو بيا دانده معلومه چې د سورة فاتحې څخه وروسته وو او که د قنوت نازل په وخت کې وو؟ دغه وخت کې خو عبدالله بن زبير رحمه د حجاج لخوا محاصره و، نو دا قوی احتمال دی چې په قنوت نازل کې به يې ويلې وي نو چې دومره احتمالات په کې راغلل ستا لپاره څرنگه دليل شو؟

(٦) لامذهبه امين الله! قران دې پرېښودو، احاديث دې پرېښودل، د خلفاء راشدينو تعامل دی پرېښودو. د خلفاء وددورې څخه وروسته د حجاج زمانې ته لاړلې او د عبدالله بن زبير رحمه تقليد شخصي دي شروع کړو نو تاته دا تقليد جايز دی او که شرک؟ ستا په فتوی خود نور و خلکو لپاره شرک دی او بيا هم که تاد خان لپاره جايز کړی وی نو بيا چې ته د عبدالله بن زبير رحمه تقليد شخصي کوي نو هغه خوپه لمانځه کې په زور بند و لاسونو لمونځ کولو. دا خترو نو لپاره به يې اذان او اقامت هم کولو. (معارف السنن، ص ٤٦٠). بلکه هغه به بالکل امين نه ويلو نه په پټه او نه په زوره. (طحاوی، ج ١ ص ١٤٧ / ابن ابی شيبه، ج ١ / ٩٨ / معارف السنن، ج ١ / ١٢٠) نو په دې مسائلو کې يې ولې تقليد نه کوي؟ او همدارنگې په دې روايت يې ولې عمل نه کوي؟

(۷) لامذهب په بهیقي هم حواله ورکړیده حالانکه په بهیقي کې د عطاء روایت په دې طریقه باندې نه دی ذکر شوی.

(۸) په دې روایت کې د مسجد د کړنګیدلو ذکر دی او کړنګیدل په پوځ او ګمبندار مسجد کې پیدا کیږي او په هغه وختونو کې مسجد پوځ او ګمبدار نه وو، بلکې د کجور وډوډونه یې ورته په چټاچولې وو چې په باران کې به راڅښیدلو.

(۹) امین بالجهد اسې شی دی چې هر څوک یې اوري او د لامذهبو سره د وایل بن حجر رحمه الله او د عبد الله بن زبیر رحمه الله څخه علاوه د بیل هیڅ صحابی قول او عمل په دې باره کې نه شته او د دې دواړو حضراتو روایات هم د دوی لپاره قابل استدلال ندي، نو د دوی په زوره امین چې مسجد ورباندې کړنګیږي څنګه صرف د دوی صحابه وو څخه را نقلیږي؟ هغه هم په صحیح سند سره نه او بالعکس په پټه امین د حضرت عمر رضی الله عنه، حضرت علی رضی الله عنه، حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه په صحیح سند سره ثابت. (مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۱۰۸) کنز العمال، ج ۴ ص ۲۴۹ / طحاوی، ج ۱ ص ۱۴۰).

(۱) د دې روایت او د حضرت وایل بن حجر د روایت چې تاوړته اول دلیل ویلی دی تعارض دی ځکه چې دلته د مسجد د کړنګیدو ذکر دی او هلته صرف د دوی چې (فسمعت وانا خلفه) ما واوریدو او زه ورپسې ولاړوم.

وسواس الخناس: لامذهب خناس لیکي:

شپږم دلیل

ترجمه: عطاء بن ابی رباح فرمائي چې ما دوه سوه صحابه کرام په دې مسجد حرام کې موندلي دي چې کله به امام ولا الضالین وویل نو دوی به په اوچت او ازامین وویل. (ج ۱ - ۲۶۰)

الاخساء:

(۱) د دسره ثابته نده چې د عطاء د دوه سوه صحابه ووسره ملاقات شوی دی حسن بصری رحمه الله دده څخه په عمر کې مشرو و بیا هم د هغه ملاقات د شپږ و شلو (۱۲۰) اصحابو کرامو سره شوی دی.

(۲) شاه صاحب لیکلي چې د حضرت عطاء مراسیل اضعف المراسیل دی (کما صرح به السيوطی فی

تدريب الراوی).

(۳) د دې روایت په سند کې خالد بن ابی نوف، ابو بکر محمد بن حسین القطان، او ابو یعلیٰ حمزه ابن عبد العزیز دی چې د دې وروڼوم او نسب ندی معلوم او د احم بالکل ثابت نه چې د حضرت عبد الله بن زبیر په وخت کې په کوم ښار کې دوه سوه صحابه موجود وو.

(۴) په دې کې د احم نه شته چې ستاسو په شان یې صرف په شپږو رکعتونو کې امین په زوره ویلی دی او په پاتې یو لسو رکعتونو کې یې په پټه ویلې دی.

(۵) په زمانه دخلافت راشده کې چې شل رکعت ته راوړیځ په جماعت سره اداء شوی دي نو ته هغې ته شرک او بدعت وائی او بیا دخلافت راشده د زمانې څخه ډیر وروسته د حجاج بن یوسف په زمانه کې چې د عبد الله بن زبیر په فعل په ضعیف محتمل التاویل سند باندې روایت شوی دی نو دهغه تقلید شخصي کوي نو ته څرنگه په دې تقلید شخصي باندې مشرک او بدعتي نه شوی؟ لکه چې هغه گیدر حلال وي چې حلال کړی امین الله وي.

(۱۶) : وسواس الخناس :

لامذهبه خناس په همدې صفحه کې لیکلي دي چې : امام عطاء د امام ابو حنیفه رحمه الله استاذ دی. امام ابو حنیفه رحمه الله دخپل استاذ عطاء بن ابی رباح په باره کې داسې فرمائي (ما رایت مثله (میزان الاعتدال، ۷۰/۳) ماده په شان کس ندی لیدلې [ج ۱/۲۶۰].

الاخساء:

لامذهبه خناس د امام اعظم رحمه الله خبره د دې وجهې څخه متصل وړسې راغلي چې ساده عوام دا گمان وکړي چې دا دوه سوه صحابه وو خبره امام اعظم رحمه الله د امام عطاء څخه روایت کړې ده.

(۱۷) : وسواس الخناس: لامذهبه خناس لیکلي دي :

فائدة: در رسول الله نه د دغه دور نه راواخله تر اوسه پورې مسجد حرام او مسجد نبوی په امین بالجهر باندې کړنګیري د حاجیانو نه تپوس وکړئ نو چې مسجد حرام او مسجد نبوی د څوارلس سوو کالونه راپدې خوا په

امین بالجهر باندې کړنګیږي نو بیا دا حنا فو مسجد ونه ولې دامین ددې خوږ او ازنه چپ او خاموښه دی؟
(ج ۲۶۰/۱)

الاخساء: لا مذهب خناسه رسول الله ﷺ دروغ د منافق علامه گرځولې ده او ددو هکي په باره کې فرماني
(من غش فليس منا)

نوتاته یې ددې دروغو او خیانتونو اجازه په کوم ځای کې درکړه؟ څکه په پوره دیرش کاله دوره د خلافت
اوپه درویش کاله دوره د نبوت کې په هیڅ یو صحیح سند سره نده ثابته چې د کجورو د ډډو نو څخه جوړ شوی، په
باران کې راڅښودل شوی، مسجد نبوي دی دامینو څخه کړنګیدلې وي، د خلافت راشده څخه وروسته
خلافت اموي خلافت عباسي، خلافت خوارزمي، خلافت سلجوقي، خلافت ترکي، په دې ټولو خلافتونو کې
هلته په سوونو کولو نه پټ امین ویل کیدلو دیو سلواویایمی (۱۷۰) ه څخه تر شپږسوه شپږ شپیتمی ه د مکې
معظمې او د مدینې منورې دامامت او خطابت ټول خدمت احنافو کړی دی

که رشتیاهم د زرې په اندازه علم در سره وي نور امیدان ته شه ده خلافت راشده څخه وروسته
د حرمینو شریفینو د هر امام او خطیب نوم ولداو مذهب ذکر کړه، چې معلومات دې وشي. اوس هم هلته مقلدین
امامان او خطیبان دي او په ټولو حاجیانو کې دوه فیصده هم په زوره امین نه وائي، د حجاج بن یوسف د دورې په
یو ضعیف سند باندې روایت شوي واقعه تر څوارلس سوو کلونو پورې را کاږل د دروغو او د هوکې اتها ده.

(۱۸) وسواس الخناس : لا مذهب خناس لیکنی: زما مسلمانانو ورو نو! داستن ژوندي کړئ
او دخپلو مسجدونو نه د حرمینو شریفینو په شان مسجد ونه جوړ کړئ (صلوة الرسول، ص ۲۱۰ سیالکوټی امین
الفتاویٰ، ج ۲۶۰/۱).

الاخساء: لا مذهب خناس ددې عبارت حواله په صلوة الرسول ورکړه او داددې لپاره چې خلک گمان
و کړي چې د صلوة الرسول مولف به د متقدمینو علماء څخه وي او خبره به یې دا اعتماد وړ وي او په دې پرده
اچوي چې دادانګریزي دورې پسدا وړ دی. حالانکه مناظر اهل سنت والجماعت علامه محمد امین
صفدر او کاپروي رحمه الله دده او دده د کتاب په باره کې لیکلي دي، چې دادکوم عالم تصنیف ندی، بلکې
یو طبیب د اصل کتابونو څخه بی ربطه او غیر متعلقه حوالې رااخیستی دي. (مجموعه رسائل، ج ۲ ص ۱۸)

حکیم صاحب دسیالکوت اوسیدونکي دي، دسیالکوت بنارتہ لامذہبیت دحکیم صاحب استاذمولوی محمد ابراہیم سیالکوتی رارسولہ دی دہ تہ دخپل استاذ دحالات پورہ معلومات و، پہ یو خطاب کہی ورتہ وائی.

ای حضرت اگر مین اپ کہی روحانی داستانوں کہی هزاروں میل لمبی فلم شہر کہی لوگون کودکھادون توساراشہر لیلانی امارت کہی عشق مین دیوانہ ہوجائے اور حضرت علی ؑ کی گدی کے جانشین کی زیارت کرنے پنجاب دورائے جس شخص کی زندگی کاپس منظر اتنا تاریک اور بھیانک ہواسے چاہے کہ منہ چھپا کر گوشہ مسجد مین خاموشی کی زندگی گزار تا اور رو رو کر تلافی مافات کرتا لیکن حضور اسی سال کی عمر مین نئی جوانی چرھے ہین . (مدعی امارت سے شرعی استفاء ، ص ۲۷) [بحوالہ: مجموعہ رسائل لمحمد امین صفدر اوارکوری رحمہ اللہ]

او محترمہ! کہ چیرتہ زہ ستاد روحانی قیسوہ زرگونو میلہ او گد فلم دبنار خلکو تہ بنکارہ کرہم، نو دبنار اتول خلک بہ دلیلی صفتہ امارت پہ عشق کہی لیونیاں شی . او د حضرت علی دگدی دجانشینانو د زیارت لپارہ بہ د پنجاب پہ طرف پہ رامنڈوشی . دکوم سہی د ژوند تیر شوی تاریخ چہ دومرہ تیارہ او ویرونکی وی ، ہفتہ تہ پکار دا وی چہ خولہ بندہ کرہی دمسجد پہ کونج کہی د خاموشی ژوند تیر کرہی او پہ ژباڑ ادتیرو کارو نو تلافی و کرہی . لکن محترم پہ دہی عمر کہی ہم نوی خوانیدونکی دی . (مدعی د امارت خخہ شرعی استفاء ، ص ۲۷) نو حکیم صاحب چہ پہ دہی فلم کہی شریک نہ وی خرننگہ بہ یی تیار کرہی؟ او بیالیکی چہ حکیم صاحب دحافظ عبد اللہ روپری خخہ ہم اخذ کرہی دی .

دہہ پہ بارہ کہی غیر مقلد مولوی محمد جونا گڑھی لیکلی (روپری نے معارف قرآنی بیان کرتے ہوئے رندیوں اور بھرووں کا ارمان پورا کیا اور تماشا بینوں کے تمام ہتھکنڈی ادا کئے) روپری معارف قرآنی بیان کرہی دی او د زنا کارو بنسٹو او اجرا گانو ارمان یی پورہ کرہی دی او د فلمیانو ہر چل یی ادا کرہی دی . (اخبار محمدی دہلی ص ۱۳/۱۵) اپریل ، سنہ ۱۹۳۹

او دایہ ہم لیکلی چہ عبد اللہ روپری پہ طالبی کہی پہ مفعولیت کہی مبتلا وو . خلاصہ دا چہ دہ دین دداسی خلکو خخہ زہ کرہی وو چہ اوس یی پہ زرگونو میلہ او گد روحانی فلم تیار وی .

او ظاهره ده چې پخپله په کې شریک نه وي نو فلم به څرنگه تیار کړي حکیم صاحب ته پخپلو علماو اوشایخو کې هغه خبرې په نظر ورغلي دي، چې دیهود او انصار او د علما، اوشایخو ریکارډ ورته سلامي شوی دی، نو له دې وجهې ائمه مجتهدین هم پخپلو علماو اوشایخو قیاسوي.

(۱۹) وسواس الخناس:

لامذهبه خناس په مبارکپوری حواله ورکوي اولیکي چې دهیڅ یو صحابی نه په پټه امین په صحیح سند سره ندی نقل شوی الخ.... (تحفة الاحوذی، ج ۱ ص ۲۰۹) امین الفتاویٰ، ج ۱/۲۶۰

الاخساء: مبارکپوری هم ستا په شان یو دروغ و غرن دانگریزي دوری پیداوار اولامذهبه دی (خفته راخفته کې کندیږي).

(اذاکان الغراب دلیل قوم فسیهیدهم سبیل الهالکین) دکارغه پسې چې روان شي په مرداروبه دی اړی دمشت نمونه یې خروار په طریقه دده یو داسې دروغ درته را نقلوم چې هفسې دروغ دیهودو په کتابونو کې هم نه پیدا کیږي.

په ابن خزیمه کې یو سند دی په دې طریقه (اخبارنا ابو طاهرنا ابوبکرنا ابو موسیٰ نامومل ناسقیان عن عاصم بن کلیب عن ابيه عن وائل بن حجر رضی الله عنه الحديث. ابن خزیمه، ج ۱ ص ۲۴۳) خو چونکه داسند ضعیف و، نو لامذهبه مولوی عبدالرحمن مبارکپوري اولامذهبه مولوی ثناء الله اولامذهبه علی محمد سعید داسند لري کړ او دمسلم شریف داسندیې ورو لگولو: عن محمد بن يحيى عن عفان عن همام عن محمد بن حجاجه عن عبد الجبار بن وائل عن علقمه بن وائل ومولي لهم عن ابيه. (فتاویٰ ثنائیه، ج ۱/۴۲۴/فتاویٰ اهلحدیث، ج ۲ ص ۹۱)

(۲۰) وسواس الخناس: لامذهبه خناس لیکي: دامین بالجهره باره کې د علماو اقوال (ج ۱/

(۲۶۱)

الاخساء: لامذهبه د علما، اقوال لکه چې ستا په نزد دقرآن اود حدیث څخه ماسوی دریم دلیل شو، لکه چې دخپلو مخکینو خبرو څخه دی روجوع وکړه چې دلایل صرف دوه دی قرآن اوحدیث اوس لکه چې ستا په نزد دلایل درې شو: قرآن، حدیث اود علماو اقوال. بعضی لامذهبان وائي چې د علماو اقوال دتائید لپاره

پيش کوو، نومونږو ايوچې داپه کوم ايت او حديث کې راغلي دي چې که په قران او حديث دې تسلي ونشو نو بيا د علماوو اقوال د تائيد لپاره پيش کوو؟.

(۲) په دې علماؤ کې چې ده ورباندې حوالې ورکړي دي، اکثر دده په شان لامذهبه او په هند باندې دانگريزي دورې پيداواري.

لکه محمد يحيى گوندلوي، ابو عمر عبدالعزیز نورستاني سيدنذير حسين محدث دهلوی، محمد صادق سيالکوتي، عبدالسلام رستمي، حبيب الله السلفی، ثناء الله امرتسري، شوکاني په کې زيدي شيعه دي، صديق حسن خان، زبير علي زئي، محمد لقمان السلفی که ددوی په فلسفه وغږېږو نو خبره به ډيره لرې لاره شي، لکن اجمالاً به دومره ووايو چې ددوی سره بل هيڅ دليل نه شته، هر څه چې ددوی سره وهغه تا مخکې رانقل کړي دي او جوابونه دي يې واوريدل.

(۳) دا حانفو او اسلاف په کتابونو يې چې کومې حوالې ورکړي دي هغه اکثره دروغ دي او امين الله په کې قطع او برید کړی دی محترم لوستونکي دي په اصل کتابونو کې وگوري چې ددې لامذهبه دروغ اورشتيا معلوم شي، دنمونې په طريقه دا چې ده په ابن الهمام کومه حواله ورکړې ده هغه دروغ ده لوستونکي يې په اصل کتاب کتلي شي.

دا دروغ نور حسين گر جاکه په خپله رساله امين بالجهر / ص ۲۲ او ص ۲۱ کې ذکر کړي دي او لامذهبه امين الله هغه څخه رانقل کړي دي، نو لامذهبه امين الله په دروغو کې هم دلامذهبه نور حسين په غولو تيزونه اچوی او نوم ورته دخپل تحقيق ورکوي.

(۲۱) وسواس الغناس: لامذهبه خناس ليکي: په پټه دامين ويلو دلايل او د هغې تجزيه. (امين

الفتاوى، ج ۱ ص ۲۶۶).

الاخساء:

(۱) لامذهبه د تجزيې لفظ ليکلي دي، حالانکه صحيح جايزه ده دا يې په پښتو کې د علمي اصطلاحاتو اندازه ده.

(۲) مخکې تيره شوه چې دمفتی محدث او جايزه اخستونکي شرايط امام احمد، امام شافعی، او امام بخاری ذکر کړي دي او لامذهبه امين الله په هغې ټول هيڅکله ندی برابر. دا شرايط ابن القيم رحمه الله په اعلام

الموقعین، ج ۱ ص ۴۵ شرائط الافتاء) کې ذکر کړي چې مخکې مونږ انقل کړل او کله چې په لاهي ازمینه امین الله کې د شرایط نه شته او بیا هم د مجتهدینو سره لانجې کوي او حتی چې پخپل گمان د مجتهدینو غلطی نیسی، نو داده خپل حماقت دی او د رسول الله ﷺ د دې فرمان مخالفت دی چې: (ان لاتنازع الامراة). انسانی، ج ۲/ ۱۵۹).

یعنې مونږ به د اهل فن سره جگړه نه کوو، د رسول الله ﷺ دا اصل ټولې دنیا منلې دي د ټولې دنیا اتفاق دی، چې د اکثر سره اختلاف رایه صرف د اکثر حق دی نا اهله مریض یې ورسره هیڅکله نه شي کولې د قانون پوه سره اختلاف رایه صرف قانون پوه کولې شي، نا اهله مجرم ته هیڅکله دا حق نه شته چې په قانون پوه باندې اعتراض وکړي، د محدث سره اختلاف رایه صرف محدث کولې شي د حدیثو د کوم کتاب د اړوند پښتو ترجمې کتونکي ته هیڅکله دا حق نه شته چې د محدث سره اختلاف وکړي، همدارنگې د مجتهد سره اختلاف رایه صرف د مجتهد حق دی، د کوم دوکاندار، د ټیکسي د ډریور او د انگریزي دوری د اړوند کتابونو لوستونکي ته هیڅکله دا حق نه شته چې هغه د مجتهدینو سره اختلاف وکړي.

لامذهبه امین الله په تاخود د اجتهاد هو اړخ خنده هم نده لگیدلې او ستاسو ټول جماعت چې سره یوځای شي، نو د قران کریم د یو صریح ایت او یاد رسول الله ﷺ د یو صحیح، صریح، مرفوع او غیر معارض حدیث څخه د اجتهاد د جامع او مانع تعریف او د مجتهد شرائط نه شي ښودلې. که ښکر دې خاړین کوي نو رامیدان ته شه او یواځې ته نه، بلکې ستاسو ټول لامذهبان دې د قران او حدیث څخه د اجتهاد جامع او مانع تعریف صراحت وښايي او همدا رنگې دې د مجتهد شرائط بیان کړي انشاء الله تعالی چې تر قیامت پورې به عاجز شي:

مونږ اهل سنت والجماعت دادله یې اربعه وومونکي یو، زمونږ څخه یې وغواړه انشاء الله تعالی چې دادله یې اربعه وو څخه به یې په لسو دقیقو کې جواب درکړو.

او کله چې یواځې ته نه، بلکې ستاسو ټول جماعت د اجتهاد د تعریف او د مجتهد د شرایطو څخه جاهلان یې او د نااهلی او د جهالت سره سره د مجتهد اعظم امام ابو حنیفه رحمہ الله سره منازعت کوي، نو داد رسول الله ﷺ د دې حدیث صریح مخالفت دی چې: (ان لاتنازع الامراة).

چیلنج: لامذهبه تاپه صفحه یو سلواوه شپتمه کې لیکلي دي چې اهل حدیث په ایصه یې اربعه ووکې چې د پاخبره اقرب الی السنة وي هغه اخلي. (امین الفتاویٰ، ج ۱ - ۱۶۷ سطر ۱۹)

و مولا یې چې د ابرگ دروغ دي. ته یو مجلس مقرر کړه. مونږ به د فقهی د هر باب څخه سل سل مسئلې راواخلو او د مصری چاپ و الاد حدیثو کتابونه به راوړو، چې حاشیې نه لري او غیر مترجم قرآن به هم راواخلو او دا ځکه چې د اصحاب الحواشی او د مترجمینو تقلید رانه شي. نو بیا که ته رشتیا د هیچا مقلد نه یې اوږه علم درسه وي، نو اول به ته په هره مسئله کې د څلورو امانو مذهبونه بیان کړي، بیا به د هر امام دلایل بیا کړي او بیا به د قرآن دایت او یاد حدیث صحیحه، مرفوعه، غیر معارضه لوجي د یو امام قول صحیح او د رږو امانو ټول غلط ثابت کړي.

لا مذهب امین الله ته د کوم باغ مولی یې؟ ستا غټ غټ لا مذهب مشران د حنفیت د سیلاب په مخکې خوځو ځایه شکیدلي دي او د خنزیر د څرمې په شان ټوټه ټوټه شوي دي. خو خیر اوس به د دې خناس یو څو سوسې ذکر کړو چې د قرآن او د سنت په خلاف یې د خلکو په زړونو کې اچوي او په دې گرنګ صفت کتاب کې یې را نقل کړي دي، اول دا حنا فود دلیل تفصیل کووم او بیا به وگورو چې ښه اعتراضونه څومره او هن من بیت العنکبوت دي.

د احنافو دلیل

د قرآن کریم او د حدیث څخه دوه مقدمې ثابتېږي.

اوله مقدمه: امین دعاده. **دوهمه مقدمه:** اصل په دعا کې اخفاء یعنې پټ لوستل دي.

د اولې مقدمې دلایل دادي:

(۱) الله فرمائي (قَدْ أُجِيبَتْ دَعْوُكَمَّا) په تحقیق سره قبوله کړی شوه دعا ستاسو دواړو، په تفسیر درمثور کې د حضرت ابو هریره ؓ حضرت عبداللہ بن عباس ؓ حضرت عکرمه ؓ حضرت ابو صالح حضرت ابو العالیہ حضرت ربیع او د حضرت زید بن اسلم رحمهم الله بیان را نقل شوی دی چې حضرت موسیٰ علیہ السلام دعا کوله او حضرت هارون علیہ السلام امین ویل، حالانکه الله ﷻ دواړو ته دعا ویلې ده، نو امین هم دعا شوه.

(۲) امام عطاء رحمه الله فرمائي (الامین دعاء) امین دعاده. (بخاری ج ۱ - ۱۰۷)

د دوهمي مقدمې وېر دلايل دي يوڅوې دادي .

(۱) الله ﷻ فرمائي : (أَذْعُرَّا رَبِّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً) دعا کوي الله ﷻ ته په عاجزي او په پټه .

(۲) بل ځای کې الله ﷻ فرمائي : (إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ) بې شکه چې الله ﷻ د حد څخه تجاوز کونکي نه خوښوي .

(۳) الله ﷻ فرمائي (وَأَذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ) خپل رب پخپل زړه کې يادوه .

(۴) حضرت زید بن اسلم رحمه الله فرمائي چې : (الاعتداء الجهر) د حد څخه تجاوز په زوره دعا کول دي .

(۵) حضرت سعد بن ابی وقاص ﷺ فرمائي (خير الذكر الخفي) بهترين ذکر هغه دی چې په پټه وي . (مسند احمد، ج ۱/ ۱۷۲)

خلاصه دا چې دواړه مقدمې په قران او حديث ثابتې شوې، چې امين د عاده او اصل په دعا کې اخفاء يعنې پټ لوستل دي، نو اصل په امين کې اخفاء يعنې پټ لوستل شو .

اوله فائده :

اصل په دعا کې اخفاء ده له همدې وجهې د لمانځه ټول ذکر ونه او دعا گانې په پټه لوستلې شي لکه سبحانک اللهم، اعوذ بالله ربنا لک الحمد، الله اکبر د انتقالاتو، التحيات، اللهم صل، سبحان ربی العظیم، سبحان ربی الاعلیٰ وغيره... ځکه چې په دې کې يواځې د الله ﷻ يادول مقصود دي، دانسانانو اطلاع او خبرول پکې ندي مقصود .

دوهمه فائده :

اصل خوداده چې دعا گانې او ذکر ونه په پټه لوستل شي، ځکه چې الله ﷻ په ښکاره او په پټه خبردار دی . لکن په بعضې ذکر ونو او دعا گانو کې د الله ﷻ د يادولو او د الله ﷻ څخه د غوښتلوسره سره د انسانانو اطلاع او خبرول هم مقصود وي، ياد هغوی تعليم مقصود وي او انسانان پټ او ازنه اوري لدې وجهې انسانانو ته دور اور لولپاره بعضې ذکر ونه او دعا گانې خلاف الاصل په زوره لوستلې شي لکه : اذان، اقامت، د امام تکبيرات د انتقالاتو او سلام او کله د لمانځه څخه وروسته دعا گانې چې مقتديان پوه شي چې امام څه غواړي .

ددینه وروسته دې لاهذه خناس یاپه اوله مقدمه ردو کړي یعنې دادي ثابته کړي چې امین دعانده اویا دې په دوهمه مقدمه ردو کړي یعنې دادي ثابته کړي چې اصل په دعا کې اخفاء نده او که په دواړو مقدمو ردنه شي کولی، بلکې دواړه مقدمې مني اویا هم د نتیجه څخه منکر دی نو دایا دده داسې جهالت دی، لکه یو جاهل چې په ټکو قآن وائي، نو په ټکو یې یو قسم ووائي او په رواني یې بل قسم مثلاً ووائي: (الف ولام زیرال ح میم زیر ح دال پیش دو) او تلفظ وکړي قادیان، اوس به وگورو چې لاهذه امین الله چې کومې څلورو جهې درد ذکر کړي دي نو دده په اوله مقدمه رد کړی دی او که په دوهمه مقدمه.

(۲۲): **وسواس الخناس**: لاهذه لیکي: دغه ایتونه حق دي، خو ددې نه د امین په قلاړه ویلو باندې استدلال کول باطل او غلط دي. اود دې ډیر و جوړه دي. اوله وجه داده چې د امین بالجهر په باره کې صحیح، محکم او غیر منسوخ احادیث موجود دي نو ددې په مقابل کې په دغه ذکر شوو ایتونو باندې استدلال کول جهالت حماقت او په دین کې تناقض راوځکل دي، ځکه که دا ومنلې شي چې امین دعاده نو په کوم پیغمبر چې دا ایتونه نازل شوي دي، همدغه پیغمبر مونږ ته دا ویلي دي چې امین په جهر او زوره سره وائي او هغه هم امین په جهر او زوره سره ویلو او رسول الله ﷺ د وفات نه وروسته صحابه ووهم په جهر او زوره سره ویلی دی، لکه مخکې صحیح بخاری، ج ۱/۱۰۷) روایت او د امام عطاء په قول کې تیر شو. (امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۶۶)

الاخساء:

معتبر مووړونو! تاسو لیدل چې د لاهذه د کوڅه دب سپي په شان دلرې لرې څخه غاږي دی لاهذه نه په اوله مقدمه ردو کړی شواونه یې په دوهمه مقدمه ردو کړی شوی بلکې اوله مقدمه یې ومنله، ځکه وی ویلې چې (که ومنلې شي چې امین: عاده) او چې رد یې ونکړی شو، نو دده د توجیه ته جوابونه کول عبث دی لکن دده د منافقت در اښکاره کولو لپاره به لږه خبره پرې وکړو.

(۱) ده لیکلي دي چې (د امین بالجهر په باره کې صحیح محکم او غیر منسوخ احادیث موجود دي) ج ۱/۲۶۶) نوزه وایم چې تاوول حدیث د وایل بن حجر رحمه الله پیش کړی دی او تاو او ریدل چې هغه د شپږوو جهو څخه ضعیف دی، چې تر شپږم جواب پورې یې تفصیل مخکې ولیکل شواو دا تو جهو څخه ستا لپاره دلیل ندی، چې دا و اتم جواب لاندې یې تفصیل تیر شو.

دوهم او دریم دې دابوهریره رضی الله عنه حدیث ذکر کړی دی، دهغې جواب مخکې تیر شو، چې په دوهم حدیث کې خودسره د جهر ذکر نشته، بلکې هغه خود احنافو لپاره دلیل دی او دریم حدیث سخت ضعیف دی او د لسو وجهو څخه ستا لپاره دلیل نه دی. کما مر.

خلوړم دی د حسد و الاضعیفه حدیث ذکر کړو او جواب دی هم واوریدلو چې په هغې کې هم د جهر ذکر نشته بلکې دهغه څخه هم په پټه امین ثابتیږي، پنځم او شپږم دی د حضرت عطاء روایت پیش کړو، چې اول یې بلاسند وو او دوهم ډیر ضعیف وو او په دواړو کې د حجاج بن

یوسف د زمانې دیو واقعي ذکر و او سره د دینه د لمانځه په داخل کې په امین باندې په کې تصریح نه وه، بلکې ډیر احتمالات په کې وو، نو ستا دا خبره چې (دامین بالجهر په باره کې صحیح محکم غیر منسوخ احادیث موجود دي) داسې دروغ دي، لکه قادیاني به چې ویل چې په بخاری کې حدیث دی چې د (هذا خليفة الله المهدي) او ازونه به د اسمان څخه اوریدل کیږي، ځکه چې ددې لاهذه په مکمله دعوه باندې هیڅ دلیل نشته، بلکه دده په مکمله دعوه باندې یوه عربي یوه مقوله هم نشته، داسې مقوله چې په هندوستان باندې دانگریزي دورې څخه مخکې وي.

(۲) لاهذه چې لیکلي دي (نوپه کوم پیغمبر چې دا یتونه نازل شوي دي همدغه پیغمبر مونږ ته دامرکړی دی چې امین په زوره باندې وائي (ج، ۱، ۲۶۶))

نو محترم وروړو نو! دده شپږواړه دلایل تاسو وکتل، په دې کې په کوم یو کې در رسول الله ﷺ امر موجود وو؟ دده دلایل ټول ضعیف او غیر قابل د استدلال وو او ددې سره سره په کې صیغه د امر د جهر سره بالکل موجوده نه وه، نه د وایل ﷺ په حدیث کې صیغه د امر وه، اونه دابوهریره، اونه د عطاء، نو قسم په الله ﷻ چې نومره په رڼو سترگو دروغ عبد الله بن ابی بن سلول منافق هم نه وو ویلي.

(۳) لاهذه لیکلي دي: او در رسول الله ﷺ وفات نه پس صحابه کرامو هم امین په جهر سره ویلی دی لکه مخکې د بخاری، ج، ۱/ ۱۰۷) روایت د امام عطاء په قول کې تیر شو)

حالانکه تاسو ددې روایت په باره کې دده خپله فیصله واوریدله چې بلاسند روایت لره هیڅ اعتبار نشته (امین الفتاویٰ ج ۱/ ۲۸۵)

اونور تفصیل ہم منجھکی تیرشواو ددی سرہ سرہ پہ کھی داشتہ چھی د حضرت ابوبکر صدیق ؓ پہ توله دورہ د خلافت کھی ابوبکر صدیق ؓ یاد دہہ مقتدیانو امین پہ زورہ ویلی دی، اونه پہ کھی داشتہ چھی د حضرت عمر ؓ د حضرت عثمان ؓ د حضرت علی ؓ د حضرت معاویہ ؓ پہ تولو دورہ د خلافتونو کھی دوی یاد دوی مقتدیانو امین پہ زورہ ویلی دی. اونه پہ بل ہیچ روایت کھی شتہ، بلکھی پہ روایاتو کھی دا راغلی دی چھی دوی اود دوی مقتدیانو امین پہ پتہ ویلی دی. (مجمع الزوائد، ج ۲ - ۱۰۸) کنز العمال، ج ۴ - ۲۴۹/طحاوی، ج ۱/۱۴۰

پہ ددی بلا سندہ روایت کھی د حجاج د دوری دیوی واقعی ذکر دی، نولا مذہبہ پہ کوم روایت کھی راغلی دی چھی د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لہ رحلت خخہ وروستہ حضرت ابوبکر صدیق ؓ یاد دہہ مقتدیانو صرف یو خلی امین پہ زورہ ویلی دی؟ یا حضرت عمر ؓ اود دہہ مقتدیانو صرف یو خلی امین پہ زورہ ویلی دی؟ یا حضرت عثمان ؓ اود دہہ مقتدیانو صرف یو خلی امین پہ زورہ ویلی دی؟ یا حضرت علی ؓ اود دہہ مقتدیانو صرف یو خلی امین پہ زورہ ویلی دی؟ ہیچ کله نہ شتہ. نوجاھلہ! اوکا ذہبہ! ددی خبری لپارہ خخہ دلیل لرې چھی د رسول اللہ ﷺ د وفات خخہ وروستہ خلفاء راشدینو یاد دوی مقتدیانو امین پہ جہر سرہ ویلی دی. لعنة الله علي الكاذبين.

(۴) لامذہبہ لیکی چھی د احادیثو پہ مقابل کھی پہ ایتونو باندی استدلال کول حماقت دی، ج ۱/۲۶۶).

ددی لامذہبہ سر د علم خخہ داسی خالی دی، لکدہ د خر سر چھی د بنسکرونو خخہ خالی دی، حکد اول خود اتول روایتونہ ضعیف دی دوہم دا چھی ستا لپارہ یوہم دلیل ندی او کدہ صحیح ہم شی نو چھی د قرآن اود حدیث سرہ صورتہ معارضہ راشی نو کدہ تطبیق ممکن نہ و و عمل پہ کتاب اللہ پکار دی، نو زوہ وایم چھی پہ ایتونو استدلال نہ کول دستا پہ شان د احقانو قادیانیانو، چکر الویانو، او یہود و کاردی..

(۲۳): وسواس الخناس: لامذہبہ خناس لیکی :

دویمہ وجہ : د صحیح احادیثو پہ مقابلہ کھی د قرآن کریم پہ عموماتو باندی استدلال کول او صحیح احادیث پہ ددی ایتونو باندی رد کول د اهل زیغو او مبتدعینو د منکرینو د حدیث طریقہ دہ. [امین الفتاویٰ، ج ۱ ص ۲۶۷].

الاخساء:

دلته هم لامذهبه نه په اوله مقدمه اعتراض وکړی شواونه په دوهمه مقدمه يعنې نه يې د اثابته کړی شوه چې امين دعائده او نه يې د اثابته کړی شوه چې اصل په دعاکې اخفاء نه ده، بلکې لکه د کوشه دب سپي په شان دلرې څخه غاښي، د دليل مقدمو ته رانږدې کيدلې نه شي. پاتې شوه دا خبره چې ايات عام وي نو تخصيص به يې په څه شي سره جايز وي؟ دا مسئله په اصولوکې واضحه شوی ده.

(٢٤) وسواس الخناس: لامذهبه ليکي:

دويمه وجه: کله چې ددې ايتونو معنی دا خنافو د خيال مطابق داشوه چې هر قسم دعا په پته باندې کول پکار دي نو اوس سوال دادی چې بيا ولې رسول الله ﷺ په جهر باندې دعاگانې کولې؟ دغه شان ولې صحابه کرام او تابعينو په جهر سره دعا کوله؟ (امين الفتاوى، ج ١/ ٢٦٨) ددې څخه وروسته لامذهبه يو خود دعاگانې د نمونې په طريقه پيش کړی دی چې رسول الله ﷺ په جهر کړی دی. (امين الفتاوى، ج ١ ص ٢٦٨ الی ص ٢٧١)

الاخساء: لامذهبه اوس لږ لږ دويمې مقدمې ته راوړاندې شو، زموږ د دليل دوهمه مقدمه دا وه چې اصل په دعاکې په پته لوستل دی.

او بيا په دوهمه فايده کې مونږ وضاحت وکړو چې اصل خوداده چې په پته ولوستل شي لکن په بعضې ذکر و نو او دعاگانو کې د الله ﷻ د يادولو او د الله ﷻ څخه د غوښتلو سره د انسانانو اطلاع هم مقصود وي يادغوی تعليم مقصود وي. نوله دې وجهې انسانانو ته د وراوړلو لپاره خلاف الاصل په جهر لوستلی شي او رسول الله ﷺ يا صحابه و او تابعينو چې کله په جهر دعاگانې کړي دي نو هغه د همدغې ضرورت له وجهې وي. لکه رسول الله ﷺ به چې کله د ضرورت د تعليم له وجهې د ماسپښين په لمونځ کې ايت په زوره لوستلو په بخاری او مسلم دواړو کې متفق عليه حديث دی چې نبی ﷺ کله لمونځ ختم کړ نو په اوچت او ازيې تکبير وويلو. (بخاری، ج ١/ ١١٤) مسلم ج ١/ ٢١٧) ابو داود ج ١/ ١٤٣) ددې په باره کې امام شافعی رحمه الله فرماني چې د اصراف د تعليم لپاره وو. (کتاب الام، ج ١ ص ١١٠) نووی ج ١/ ٢١٧) فتح الباری ج ٢/ ٤٦٩) عمدة القاری ج ١/ ١٢٦) بهیقي ج ٢/ ١٨٤).

حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائي چې د ماسپښين په لمانځه کې مادر رسول الله ﷺ څخه د سورة لقمان ايت واوريډلو. (نسائي، ج ۱/ ۱۱۲)

(۲۵) وسواس الغناس : لامذهبه ليکي:

څلورمه وجه: په دې ايت کریمه باندې دامین بالاخفاء لپاره استدلال کول ځکه غلط او خطاء دی چې مخالفین هم بعضې دعاګانې په جهر سره کوي. (امین الفتاوى، ج ۱ - ۲۷۱).

الاخساء:

داهم ددریمې وجهې په شان ده. لامذهبه دې داسې دعاوښايي چې په هغې کې دانسانانو اطلاع یعنې انسانانو ته په کې وراورل ياد انسانانو تعليم په کې مقصود نه وي او بياهم په زوره لوستل شوي وي. (۲) لامذهبه ليکي بلکې عجيبه خولاداده چې بعضې مبتدعینو کې خوديهود ووصفت دی امين بالجهر ورباندې ډيرزيات بې اندازې بدلگي (ج ۱/ ۲۷۱).

زه وایم چې ديهود ووصفت دادی چې امين بالسرورباندې بدلگي ځکه رسول الله ﷺ فرمائي چې يهود د مسلمانانو سره په دریوشيانو حسد کوي. په امين په ربنا لک الحمد او په سلام. (بهيقي، ج ۲ - ۵۶)

په دې حديث کې ديو سره هم نه د جهر لفظ شته او نه د سر، لکن ربنا لک الحمد او سلام خو پټ لوستلې شي او يهودو ته ورباندې حسد ورځي نو امين هم په همدې حديث کې ددې دواړو سره يوځای راغلی دی نو داهم پټ لوستلې شي او يهودو ته ورباندې حسد ورځي او ديهودو څخه ورباندې زيات ديهودو پايي لامذهبه امين الله ته زيات حسد ورځي، ځکه چې شپه او ورځ په دې مسئلو کې په احنافو پسې غاږي خو مشهور متل دی چې (عواء الكلب لا يضر الشمس) دسپي غيږدل لمر ته نقصان نه رسوي.

(۳) لامذهبه بيا ليکي چې امين بالجهر پسې ټوکې کوي دپټه رېبارې واښي او دامین بالجهر ښکاره دښمنان دي. (امین الفتاوى، ج ۱/ ۲۷۱)

اقول: چې دقاري محمد طيب رحمه الله دخطباتو په مجموعه کې راغلی دی چې امين په درې قسمه دی.

اول: امين بالجهر.

دوهم: امين بالسّر

دويم : امين بالشر.

امين بالجهر يو امام غوره كړى دى. او امين بالسّر نورو امامانو غوره كړى دى، لکن دغير مقلدينو امين نه امين بالجهر دى او نه امين بالسردى بلكې ددوى امين امين بالشر دى. (خطبات اسلام ج ٣ ص ٢٨٥).

زمونږ كتابونه دشروط الصلوة څخه نيولې تر شروحو د حديثو او تفاسيرو پورې د دنيا په هره كتابخانه كې شته، نو كه چيرته كوم لامذهبه ددې كتابونو په متن، حاشيه او يانكته كې د اثابته كړه چې امين بالجهر ته يې رمبرارې ويلي وي نو يولك روپۍ به ورته انعام وركړم، زه واييم چې امين دايمه وو مجتهدينو په مينځ كې اجتهادى، اختلافي مسئله ده او ددوى ټولو په نيز دواړه قسمه امين جايز دى او اختلاف يې په افضليت كې دى.

احناف : ددوى په نيز بهتر اخفاء كتاب الآثار ص ٢٣ محلى ابن حزم ج ٢ ص ٢٠٦.

مالكيان : ددوى په نيز د امام لپاره بالكل امين نشته او د مقتديانو لپاره بهتر اخفاء. [المجموع شرح المذهب ج ٣ ص ٣٧٣]

امام شافعى : دده په نيز د امام لپاره جهر بهتر دى او د مقتديانو لپاره اخفاء بهتره ده. [كتاب الام ج ١ ص ١٠٩].

امام احمد : دده په نيز جهر بهتر دى.

اوس هم مونږ ووايو چې د خنابله ووا مين بالجهر جايز دى، لکن اخفاء افضله ده، دهغوى امين ته څوك رمبرارې نه وائي ځكه خپله امام احمد رحمه الله مجتهد دي، په اجتهاد ورته جهر افضل ښكاره شوى دى او پيروان يې مقلدين دي، دخپل امام د اجتهاد پسې روان دي لکن تاسو لامذهبانو مجتهدين نه يې چې په دې اجتهادې مسئله كې د اجتهاد په وجه په زوره امين ته افضل ووائي او د بل مجتهد پيروان هم نه يې يعنې نه پوهيږي او نه د بل پوه پسې روان يې.

نوبنښكاره ده چې د اجتهاد لوجه ستاسو امين بالجهر نه شو، نو دڅه له وجهې شو؟ او ولې يې وائي؟ د تاريخ ثابته كړي ده چې په مسلمانانو كې د اتشار لپاره يې وائي او د انگرېزانو دى پاليسى ته د عملي جامې دورا غستلو لپاره يې وائي چې (لړ او اور حكومت كړو).

رسول الله ﷺ د ستاپه شان خلكو په باره كې فرمايي چې (انه ستكون هناة وهناة فمن اراد يفرق هذه الامة وهي جميع فاضربوه بالسيف كاينامن كان). (مسلم ج ٢ / ١٢٨)

من اتاكم فامرکم جميع علي رجل واحد يريد ان يشق عصاكم او يفرق جماعتكم فاقتلوه. (مسلم، ج ٢/ ١٢٨). نو دخپل ځان په باره کې در سول الله ﷺ فيصله واوره چې بيا يې دامت شخه گيله درته نه وي.

(٤) لامذهبه بيا دخپل علم پراس راوباسي اوليکي چې (مؤنډدې قسم احنافونه تپوس کوو چې ايا سورة فاتحه دعاده که خيري؟ که دعاوي نوي بيا يې په جهري لمونځونو کې ولې په جهرواڼي؟ ايا د اعدا نه؟ (امين الفتاوى، ج ١/ ٢٧١).

افرين حمار گله! ښه مجتهد يې! شاباس په دې تحقيق! کور دې وران شه! تا خو ښيري او دعا نقيضين کړل، چې سورة فاتحه به خامخا يا دعا وي يا ښيري. او ارتفاع د نقيضينو ناجايزه ده. لکه: انسان او لانا انسان. حالانکه دعا او ښيري متضادين دي لکه سواد او بياض. رفعه يې جايزه ده چې نه دعاوي او نه ښيري، ځکه سورة فاتحه هم د قرآن سورة دی او قرآن د ير قسمونه دي او امر، نواهي، وعد، وعيد، قصص، امثال، حمد، ثناء، وغيره. او حمار گله بيا د معدی غلاظت په خوله راوباسې چې (که دعاوي نوي بيا يې په جهري لمونځونو کې ولې په جهرواڼي؟)

په جهري لمونځونو کې وي او که په سري لمونځونو کې، زمونږ مقتديان فاتحه نه په جهرواڼي او نه په پټه، مونږ خورائت خلف الامام نه کوو. داسوال خوتا سوتو متوجه دی چې دامام پسې په جهري لمونځونو کې يواځې امين ولې په جهرواڼي؟ سورة فاتحه ورپسې ولې په جهرنه وائې؟

او همدارنگې نورا ذکر او دعا گانې ولې په جهرنه وائې؟ په کوم ايت او يا حديث کې راغلي دي چې سبحنک اللهم په پټه ووائې اعوذ بالله په پټه ووائې. تکبيرات د استقلال په پټه ووائې، سبحن ربی العظيم او سبحن ربی الاعلی، تشهد او درود په پټه ووائې لکن صرف او صرف امين ترينه مستثنی کړئ.

(٢٦) وسواس الخناس: لامذهبه ليکي

د احنافو دويم دليل:

ترجمه: يادوه خپل رب په عاجزی او پټه سره. (ج ١/ ٢٧٢) سطر اول

الاخساء: (١) تامخکې او ريډل چې دا د دوهمې مقدمې لپاره دليل دی يعنې دليل دکبری دی خود الامذهبه جاهل هم دي او تجاهل هم کوي، له دې وجهې دی اعتراض ته يې جواب ندی ضروري، لکن د زيادت افادی لپاره به يې بعضې حماقونو ته اشاره وکړم.

(۲) **لامذهبه بیا لیکسي:** کله چې دامین بالجهر په باره کې صحیح احادیث راغلي دي. (ج ۱/ ۲۷۲)

(سطر ۷).

تامخکې واوریدل چې دې شیعه تقیه کړې ده، ددوی د مسئلې درې اړخه دي اول دا چې ددوی یواځې لمونځ کونکي په ټولو فرایضو، سنتونو او نفلونو کې امین په پټه وائي، نو چې ستا په گومان دامین بالجهر په باره کې صحیح احادیث راغلل نو یواځې لمونځ کونکي یې دکوم ایت او دکوم حدیث له وجهې په پټه وائي؟ ستاسو یواځې لمونځ کونکي ولې په دې صحیحو احادیثو عمل نه کوي؟

مهرباني وکړه یو ایت یا یو حدیث پیش کړه چې یواځې لمونځ کونکي یې ددې صحیحو احادیثو څخه مستثنی کړي وي، چې ستا په گومان دامین بالجهر په باره کې راغلي دي.

دوهم دا چې ددوی یواځې لمونځ کونکي او مقتدي او امام ثناء، تعوذ، تشهد، تسبیحات در کوع او د سجدې په پټه وائي، صرف امین په زوره وائي، نو په کوم ایت او حدیث کې راغلي دي چې دا ټول ذکرونه او دعاگانې پټې وائي صرف امین په زوره وائي؟

دریم دا چې ددوی مقتدیان صرف په شپږو رکعتونو کې امین بالجهر وائي او په پاتې یوولسو رکعتونو کې یې په پټه وائي، نو په دې پاتې یوولسو رکعتونو کې ولې په دغه صحیحو احادیثو عمل نه کوی؟

په کوم ایت او په کوم حدیث کې راغلي دي چې یوولس رکعت د دغه احادیثو څخه مستثنی دي چې ستا په گومان صحیح دي او دامین بالجهر په باره کې راغلي دي؟

ستا په مذکورو دلایلو خوستاد مسئلې یواړخ هم نه ثابتیږي، نوزه په چیلنج سره وایم چې ستا په مکمله مسئله باندې صحیح حدیث خولا پرېږده چې ضعیف بلکې اضعف حدیث هم نه شته او حدیث خولا پرېږده چې ستاسره د مکملې دعوی د ثابتولو لپاره د عربی یوه مقوله هم نه شته داسې مقوله چې په هندوستان باندې د برطانوي دورې څخه مخکې تاریخ ولري. (دیده باید)

لامذهبه لیکي: بیا ددې (احادیثو) په مقابله کې په عموماتو (عامو ایتونو) باندې استدلال کول د تعصب او جهالت نه سوابل څه ندی. (ج ۱/ ۲۷۲) (سطر ۷)

لامذهبه په حديث كې خوراغلي دي. حضرت ابوهريره رضي الله عنه د رسول الله ﷺ څخه روايت كوي چې (سياتيكم مني احاديث مختلفة فما جاءكم موافقا لكتاب الله وسنتي فهو مني وما جاءكم مخالفا لكتاب الله وسنتي فهو ليس مني). (الكنايه، ص ٤٣٠).

ددې حديث څخه خو معلومېږي چې زياته د خبرو او حديث كتاب الله ناجايز دي او تخصيص د كتاب الله چې په څه شي باندې راځي هغه په اصولو كې د عام مخصوص البعض لاندې تفصيل ذكر شوي دي.

نوستا څخه پوښتنه كوم چې ستاد خبره په كوم ايت او په كوم حديث ثابته ده؟ مهرباني وكړه داخپله خبره په كوم ايت او بيا په كوم حديث كې صراحت وښايه؟ او كه نه يې شى خودلې نو بيا د خداى ﷻ نه وويريږه او دخپلې گيډې د غليظو موادو په خوله باندې را ايستلو ته د قرآن او حديث نوم مه وركوه.

لامذهبه ليكي: ډير داسې اذكار شته چې هغه په جهر سره كول بالاتفاق ضروري دي. (ج ١/ ٢٧٢ سطر ٩)

اول سوال: مهرباني وكړه يو مثال پيش كړه؟ يو داسې ذكر او يادغاو ښايه چې دانسانانو اطلاع او تعليم په كې مقصود نه وي او بيا يې هم په جهر كول ضروري وي؟ او ادا هم په قرآن او حديث كې وښايه چې د ضروري څه معنى ده، جامع او مانع تعريف يې په قرآن او حديث كې وښايه.

دوهم سوال: تاليفكې دي چې (بالاتفاق ضروري دي) نو د چا اتفاق يادوي؟ مهرباني وكړه بيا د هغې ذكر په باره كې د ټولو مجتهدينو نظرونه پيش كړه چې د جهر په ضروري والي يې اتفاق كړى دى؟

درېم سوال: ايا دلته دې خپلې خبرې د ياده ووتې چې دلايل صرف دوه دي قرآن او حديث؟ آيا اوس ستا په نيز دلايل درې شو قرآن حديث او اتفاق؟

در كفرهم صادق نه يې زيار را رسوا مكن.

او كه دى درې واړو سوالونو ته جواب نه شې را كولې نو بيا اقرار وكړه چې دخپلې گيډې مواد غليظه دي په خوله را ايستلي دي او نوم دى ورته د قرآن او حديث وركړى دى. بيا ليكي: او ډير داسې ذكرونه شته چې په هغې باندې جهر كول بالاتفاق جايز دي. (ج ١/ ٢٧٢ سطر ١٠)

اول سوال: د جايز او د ضروري په مينځ كې څه فرق دى؟ جواب په ايت او يا حديث را كړه، د امتي قول ستا په نيز حجت نه دى، له دې وجهې د امتي په قول باندې جواب به قابل د قبول نه وي.

دوهم سوال: داسې يو مثال پيش كړه چې دانسانانو اطلاع او تعليم په كې مقصود نه وي. يعنې بلا ضرورت په خيرا القرون كې په جهر لوستل شوى وي او جهريه كې اصل او افضل وي.

(٢٧) **وسواس الخناس : لامذهبه خناس ليكي:** د امين بالاخفاء د قايلينو دريم دليل احناف په دليل كې د امام عطاء د قول هم پيش كوي چې: قال عطاء امين دعاء. (صحيح بخارى ج ١/١٠٧/امين الفتاوى، ج ١/٢٧٢ سطر ٢١).

الاخساء: جاهله خناسه! داد احنافو په نيز د امين بالسري لپاره دليل نه دى، بلكې د امين بالسري دوه مقدمې وي.

اوله مقدمه: امين دعاده.

دوهمه مقدمه: اصل په دعاء كې اخفاء يعنې پټ لوستل دي، نو د امام بخارى روايت صرف دا ويلي مقدمې لپاره دليل دى يعنې دليل د صغرى دى. امين بالسري داد وړو مقدمو ته بډاوه، دده د نورو خبرو جواب مخكې بيا يې تير شوى دى.

(٢٨) **وسواس الخناس** لامذهبه خناس ليكلي دي چې:

د احنافو څلورم دليل:

توجه: د حضرت علقمه بن وايل رضي الله عنه څخه روايت دى هغه يې دخپل پلار وايل رضي الله عنه څخه كوي چې كله رسول الله ﷺ غير المغضوب عليهم ولا الضالين ولوستلو، نو امين يې وويل، اوازيې ورباندې ښكته كړو. ترمذى ١ (٥٨/).

سوال: احناف وائي دا حديث دليل دى په دې چې امين په پټه ويل پكار دي، دغه شان دوى وائي چې د وايل بن خجر رضي الله عنه حديث مسند احمد، حاكم، مسند ابو يعلى وغيره كې هم راغلى دى او هلته هم دادى چې رسول الله ﷺ امين په پټه وويلو. (مسند احمد ٣/١١١، حاكم: ٢/٢٣٢) مسند ابو يعلى / دارقطنى ١/٣٢٨ نصب الرايه، ١/٢٨٩) بهيقي: ٢/٥٧).

الاخساء: لامذهبه خناسه! سوال خو پوښتنې كولو ته وائي تادله څه پوښتنه وكړه؟ افسوس چې جاهل مركب يې او ځان ته بيا هم مجتهد وائي.

انکس که نداند و نداند که نداند در جهل مرکب ایدالد هر بماند

(۲) **لامذهبه لیکي** : ناول مونږ ددې روایت په سند بحث کوو الخ... دویم دروایت په معنی باندې بحث کوو. [ج ۱_ ۲۷۴ سطر ۱۲].

زه وایم چې بحث کول خود مجتهد او محدث کاردی او ته اول د اجتهاد تعریف د قرآن او حدیث څخه پېش کړه او بیا دعوه وکړه چې بحث کوو لکن ته خود اجتهاد د تعریف او د مجتهد د شرائطو څخه جاهل یې او بیا هم وایې چې بحث کوو، نو د ځان په باره کې دې دا هیر دي چې (من افتي بغیر علم فقد کفر) او داهم واوره چې د بل چا د خبرې رانقلولو او بیا هغې ته خپل تحقیق ویلو ته مونږ تحقیق نه بلکې په پردیو غولو تیزونه اچول وایو، خو بیا هم رامیدان ته شه.

(۲۹) **وسواس الخناس** : لامذهبه لیکلي دي چې ددې روایت چې څومره طرق د اسناد دي... ددې تولو دارو مدار او انحصار صرف په امام شعبه دی سطر ۱۶) (افرین په دې پښتو) (او افرین په دې محدثانه انداز) بیا لیکي او د امام شعبه نه لکه چې په پټه د امین ویلور روایت نقل دی نو دغه شان د همدې امام شعبه نه امین بالجهر روایت هم نقل دی لکه ابن حبان په خپل صحیح (۴_ ۱۴۶) کې او امام بهیقي په خپل سنن، ۲_ ۵۸ کې روایت کړی دی چې (رافعا بها صوته) چې په امین به یې اواز او چتولو. (فتاویٰ، ج ۱/ ۲۷۴) سطر ۱۸ الی ۲۰).

الانحاء: لامذهبه دا اعتراض دی د حنابلې وو څخه رانقل کړي دي، مامخکې وویل چې ته په پردیو غولو تیزو نو اچولو ته خپل تحقیق واښی، لکن بیا ئې هم جواب واوره.

علامه نیموی رحمه الله په اثار السنن کې دی اعتراض ته د اجاب ورکړی دی، چې د بهیقي داروایت شاذ دی، ځکه چې داروایت د شعبه رضی الله عنه څخه په بې شمیره طرقو مروی دی، لکن صرف د بهیقي په روایت کې (رافعا بها صوته) الفاظ راغلي دي او باقي تمام ائمه او حفاظ د حدیثو دهغه څخه د (خفض بها) صوته الفاظ رانقلوي. په صحیح ابن حبان باندې د لامذهبه حواله د ځان څخه ده. (لعنة الله علي الكاذبين)

(۳۰) **وسواس الخناس** : لامذهبه خناس د حنابلې وو اعتراض رانقلوي او لیکي چې د خفض او اخفاء دروایت تائید و محدث هم ندی کړی او دغه شان نه د امین بالسرو ویلو روایت تائید په بل موقوف یا مرفوع روایت باندې شوی. (فتاویٰ، ج ۱/ ۲۷۲ سطر ۲۲_ ۲۳).

الاخساء: (لعنة الله علي الكاذبين) ددې روايت تائيد د ديرو احاديثو څخه كيږي. مثلاً: (۱) د حضرت ابوهريره رضي الله عنه دروايت څخه. (بخاري، ج ۱۰۸/۱ مسلم، ج ۱ - ۱۷۶) ابو داود، ج ۱ - ۹۴/۱ نسائي، ج ۱/۹۴) طريقه داستدلال بيا بيا مخکې تير شوه چې د ملايکو د امين سره موافق په وصف او وقت کې دا خنافو امين دي او همدارنگې د امام ولا الضالين ويل د امين ويلو لپاره مقرر دي، که جهر بهتروي نو د امام امين ويل به مقرر شوی وو. مخکې چې د امين لپاره مونږ کومه مستقله رساله ليکلې ده په هغې کې تفصيلي طريقه داستدلال کتلی شي.

(۲) د حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه دروايت څخه. (مسلم، ج ۱ ص ۱۷۶). طريقه داستدلال مخکې تيره شوه.

(۳) د حضرت سمره رضي الله عنها دروايت څخه باب ماجاء فی السکتين. (ابو داود ج ۱/۹۷)

(۳۱) وسواس الغناس: لاهذه خناس د حنابلہ وو اعتراض را نقلوي چې امام ترمذی په خپل جامع کې (ج ۵۸/۱) کې ويلي دي چې امام شعبه د امين په پټ ويلو روايت کې درې ځايه خطا شوی دی الخ. (فتاوی، ج ۱/۲۷۲).

الاخساء: لاهذه خناس د امام ترمذی تقليد شخصي شروع کړو، لکن بيا هم د امام ترمذی اعتراضونه او بيا د عمدة القاري شرح بخاري او اثار السنن لعلامه نيموی رحمه الله جوابونه واوره.

اول اعتراض: شعبه د سلمه بن کهيل داستاذ د نوم په ذکر کولو کې غلط شوی دی دهغه نوم حجر ابن العنيس دی او شعبه رحمه الله حضرت حجر ابو العنيس ذکر کړی دی حال دا چې دهغه کنيت ابو العنيس ندي بلکې ابو السکن دی علامه عيني په عمدة القاري شرح بخاري کې جواب ورکړی دی چې د حجر د پلار او ځوی دواړو نوم عنيس وو له دې وجهې هغه ته حجر ابو العنيس او حجر ابن العنيس دواړه ويلي شي لکه امام دارقطني چې فرمايي: عن حجر ابی العنيس وهو ابن عنيس رحمه الله. (سنن دارقطني، ج ۱/۳۳۳).

دوهم اعتراض: شعبه د حجر او دايل رضي الله عنه په مينځ کې د علقمه واسطه زياته کړې ده، حال دا چې د دوی په مينځ کې واسطه نشته.

علامه عینی فرمائي چې د اخیڅ اعتراض ندی ځکه دیر ځلې داسې کيږي چې یو راوي یو روایت بالواسطه هم واورې او بلا واسطه یې هم واورې نویسیایې په دواړو طریقو سره روایت کوي او دلیل یې دادی چې ابوداود طیالسی د دې روایت تخریج په دواړو طریقو کړی دی چې سلمه بن کهیل فرمائي: سمعت حجر ابوالعنبر قال سمعت علقمة بن وایل يحدث عن وایل وسمعت من وایل. (مسند ابوداود الطيالسی، ص ۱۳۸ نمبر ۱۰۲۶) همدارنگې په مسند احمد او سنن ابو مسلم کې په دواړو طریقو د اوریدلو تصریح شوی ده. (اثار السنن، ص ۹۷/۹۸).

دریم اعتراض: شعبه د مدبهاصوته پرخای خفض بهاصوته ذکر کړي دي حالانکه صحیح روایت د مدبهاصوته دی.

جواب: دادی چې محدثین شعبه ته امیر المؤمنین فی الحدیث وایي ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ثقة، جافظ، متقن، کان الثوري يقول هو امیر المؤمنین فی الحدیث واول من فتن عن الرجال وذب عن السنة وکان عابداً [تقریب ص ۳۱۰ تهذیب الکمال ج ۴ ص ۵۹۰] اودهغه امامت او فقاقت مسلم دی نوپه هغه ددې بدگمانی هیڅ دلیل نه شته. (راجع للتفصیل اثار السنن، ص ۹۸).

خلورم اعتراض: د علقمه سماع دخپل پلار وایل څخه نه ثابت کما قال البخاری.

جواب: دامام بخاری دا خبره د عبد الجبار بن وایل په باره کې ده امام ترمذی په ابواب الحدود کې فرمائي: (سمعت محمداً يقول عبد الجبار لم يسمع من ابيه وعلقمه سمع من ابيه وهو اكبر من عبد الجبار) په نسائی کې هم په سماع باندې تصریح ده. (نسائی، ج ۱/۱۶۱).

لهذا المذهب چې کوموا اعتراضونه اشاره کړی ده ټول رفع شو ځانبله وو. دا اعتراضونه په دغه ترتیب راټول کړي دي، په کوم ترتیب چې ماو لیکل. لامذهب ځناست ټولوا اعتراضونو څخه یو اعتراض جوړ کړی او په نقلو لو کې یې هم خپل علمي مهارت رابنکاره کړی دی.

نوت: محترم لوستونکو د لامذهب امین الله د کتاب ماته په زندان کې یو شخص پټ را کړی و او اصلي مالک یې چې لامذهبان وو ورباندې نه وو خبر، کله چې ماتردی ځایه لیکل پرې وکړل، نو اصلي مالک یې خبر شو او کتاب یې رانه وغوښت، لکن دیوی شپې لپاره مې په دیر تکلیف ترینه حصار کړو، نو په پاتې حصه د ضرورت له وجهې اجمالي لیکل کوم. هیله ده چې عذر مې ومنئ.

(٣٢) وسواس الخناس: لامذهبه خناس د خنابله وو خبره رانقلوي چې د سفيان روايت چې ده په زوره امين په باره کې ځکه راجع دی چې دهغه دوه متابعه موجود دي. (فتاوى، ج ١/ ٢٧٥) سطر اخر)

الاخساء: دده اول متابع علاء بن الصلاح الاسدي دی او هغه اتفاقاً کمزوری دی دهغه متابعت ته هيڅ اعتبار نشته. ابو حاتم هغه ته شيعه ويلي دي. (اثر السنن، ص ٩٨) او دوه متابعي يې محمد بن سلمه بن کليل او علي بن صالح دی. (کمافی دارقطني، ج ١/ ٣٣٣/ ١٣٥)

لکن علامه ذهبي محمد بن سلمه ته واهي الحديث ويلي دي. (اثر السنن، ص ٩٨) نودده متابعت ته هم هيڅ اعتبار نه شته او علي بن صالح ثقه دی لکن حافظ ابن حجر په التلخيص الحبير کې ليکلي چې دا په اصل کې علاء بن صالح دی کوم کاتب په غلطۍ ترينه علي بن صالح جوړ کړی دی. (اثر السنن، ص ٩٨/ ٩٩) او علاء بن صالح اتفاقاً کمزوری دی دهغه متابعت ته هيڅ اعتبار نه شته.

(٣٣) وسواس الخناس: لامذهب ليکي: محدثينود سفيان روايت ته ترجيح ورکړې ده... د محدثينو په دې فيصله ډير دلايل موجود دي. (فتاوى، ج ١/ ٢٧٦).

ياليکي: د ترجيح غټ دليل دادی چې د سفيان متابعي موجود دي. (فتاوى، ج ١/ ٢٧٦)

الاخساء: جواب يې اوس تاو اوريدو چې دده دوه متابعه وو علاء بن صالح او محمد بن سلمه اوداد او دودومره ضعيف وو چې متابعت ته يې هيڅ اعتبار نه شته. لامذهبه امين الله ددې دوو متابعينو نوم دهمدی وجهې څخه اخستلی نه شي چې چاته معلومات ونه شي چې دادواړه اتهائې کمزوری دی.

(٣٤) وسواس الخناس: لامذهبه ليکي: دويمه وجه چې دامام شعبه نه دامين بالجهر روايت نقل دی.

الاخساء: ددې جواب هم تاو اوريدو چې د بهيتي روايت شاذ دی.

(٣٥) وسواس الخناس: لامذهبه خناس ليکي چې: دريمه وجه دامام شعبه هم او هغه ده ته په خپل روايت کې شک پر يو تلو کله خفض روايت کوي او کله اخفی روايت کوي لهدا شعبه روايت مضطرب شو.

الاخساء : داخفاود خفض هيڅ فرق نشته، دواړه مترادفين دي. لامذهبه !ته دقرآن اود حديث څخه داضطراب تعريف پيش كړه! جاهله !ته خو اضطراب پيژنې هم نه. ايا د مترادفو الفاظو په مابين كې هم اضطراب وي؟ او بيا العكس د حضرت وايل بن حجر رحمه الله د جهر روايت چې د عبد الجبار په طريقه دې په لاندې لفظو نوروايت دی .

(١) يرفع بها صوته : اواز به يې ورباندې پورته كولو. (نسائي، ج ١ - ٨٩)

(٢) (فسمعته وانا خلفه) ما واوريدو او زه يې شاته ووم. (نسائي ج ١/٩٤)

(٣) (فسمعنا هامنه) مونږ واوريدو ترينه. (ابن ماجه ص ٩٨)

(٤) (قال امين مد بها صوته) امين يې وويلو او ازيې راكارولو. (دارقطني، ج ١/١٢٧)

(٥) (انه سمع يقول امين) ده واوريده چې امين يې ويلو. (مسند احمد)

(٦) (فقال امين يجهر) ويسی ويلو امين په زوره. (مسند احمد) او اولني روايت كې د سفيان نهه شاگردان د مد بها صوته الفاظ را نقلوي. (ترمذي ج ١/٦٣) دارقطني، ص ١٢٧ او يو شاگرد رفع بها صوته لفظ را نقلوي. (ابوداود، ج ١ - ٩٤) دارمي ص ١٤٨ او داروايتونه د دويمه اختلاف سره ستادسترگو توري د اختلاف ډير دی او كه هغه اختلاف؟.

(٣٦) وسواس الخناس : لامذهبه خناس ليكلي دي چې : په دې باندې د علماء و اتفاق دی چې كله دامام سفيان او شعبه ترمينځ اختلاف راشي نو دامام سفيان روايت ته به ترجيح ور كولو شي او صرف دهغه روايت به قابل د قبول وي چې ددې تفصيل په دی طور دی .

(١) امام ابن عيينه فرمائي (مايا للعراق احد يحفظ الحديث الاسفيان). **توجهه :** په عراق كې د سفيان نه علاوه بل هيڅوك هم د احاديثو حافظ نه شته. (شرح علل الترمذي، ص ١٢٥)

(٢) امام احمد بن حنبل فرمائي : (سفيان احفظ للاسناد واسماء الرجال من شعبه وبقول سفيان اخذ). **توجهه :** سفيان ډير زيات بڼه يادونکی دی دسندونو د سفيان خبره اخلم.

(٣) اسحق بن هانئ فرمائي : مادامام احمد نه تپوس وکړو چې که چيرې په يو حديث کې د سفيان او شعبه اختلاف راشي نو د چاپه حديث به عمل کولې شي ؟ نو امام احمد جواب ورکړو د سفيان په حديث به عمل کوم . (شرح علل الترمذی ، ص ١٢٥)

(٤) - امام يحيى بن سعيد فرمائي : ما رايت احدا احفظ من سفيان ثم شعبه ثم هشيم وذكر شعبه وسفيان ، فقال سفيان اقل خطاء لانه يرجع الي كتاب وقال سفيان اثبت من شعبه واعلم بالرجال .

توجهه : ماد سفيان نه غټ حافظ بل څوک نه دی ليدلې دهغه وروسته بيا شعبه دهغه نه وروسته دهشيم درجه ده . سفيان ديره کمه غلطې کوي ځکه هغه به خپل کتاب ته رجوع کوله دغه شان سفيان د شعبه نه زيات قوي او عالم الرجال وو . (شرح علل الترمذی ، ص ١٢٥)

(٥) امام ابن معين رحمه الله فرمائي : اذا خالف شعبه وسفيان فالقول قول سفيان . ترجمه : کله چې شعبه د سفيان خلاف وکړي نو خبره به د سفيان معتبره وي . (نصب الرايه ، ١/ ٣٦٩)

(٦) دامام صالح جزره تحقيق : (سفيان احفظ من شعبه) توجهه : سفيان د شعبه نه زيات حافظ دی . (تذكرة الحفاظ ، ص ٢٠٦)

(٧) دامام ابوداود در حمله الله رايه : وليس يختلف سفيان وشعبه في شي الا ينظر به سفيان وخالفه في اكثر من خمسين حديثا القول فيها قول سفيان . توجهه : په هيڅ څيز کې د سفيان او شعبه اختلاف ندي راغلی مگر چې سفيان ورباندي کامياب شوی دی او امام شعبه په پنځو سو حديثو کې د سفيان نه خلاف کړی دی چې په هغې کې خبره د سفيان معتبره ده . (سيراعام النبلاء ، ج ٢٤٠/٧) و شرح علل الترمذی ص ١٢٥

(٨) امام ابودرعه فرمائي : كان الثوري احفظ من شعبه في اسناد الحديث ومثنه . (مقدمة الجرح والتعديل ، ص ٦٦)

(٩) دامام ابو حاتم رحمه الله فيصله : هو احفظ من شعبه واذا اختلف شعبه والثوري فالثوري . (مقدمة الجرح والتعديل ، ص ٦٦)

(١٠) دامام ابن حجر محققانه تبصره : هو اتقن واحفظ من شعبه . (فتح الباری ، ج ٩/ ٤٦٨)

(۱۱) دامام شعبه خپله فیصله دسفيان په حق کې سفيان مانه زيات حافظ او يادونکی دحديثو دی.

(تذکر الحفاظ)

(۱۲) دامام ابو حنيفه رحمه الله فیصله: لو كان سفيان الثوري في التابعين لكان فيهم له شأن فقال يا ابا حنيفه ما يقول في الاخذ عن الثوري؟ فقال اكتب عنه فانه ثقة ما خلا احاديث ابي اسحاق عن العارث وحديث جابر الجعفي. ترجمه: که چېرې سفيان ثوري په تابعينو کې وي نو دده به په هغوی کې ډیر غټ مقام وو. بیا دامام ابو حنيفه نه تپوس وشو چې دسفيان ثوري نه روایت نقل کول څنگه دي؟

نو دامام ابو حنيفه ورته وفرمايل: دسفيان نه احاديث لیکه ځکه هغه ثقه دی البته کله چې هغه داسحق روایت دحارث نه نقل کوي یا د جابر جعفي نه نقل کوي نو هغه مه لیکه. [دلیل النبوه للامام لبيهقي، ج ۱/۴۵] (ددې دواړو نه دروایت نه لیکلو وجه داده چې دادواړه رافضي او کذاب وو) (امین الفتاویٰ، ج ۱/۲۷۸).

الاخفاء

(۱) چې کله تا پخپله ولیکل چې سفيان الثوري رحمه الله دومره لوی امام دی نو د هغه خپله فیصله دامین په باره کې څه ده؟ هغه خو په خپله په دې قایل دی چې امین په پټه ویل بهتر دی. او هغه خو په خپله د شعبه په روایت عمل کوي المجموع شرح المذهب، ج ۳ ص ۳۷۳. (درس ترمذی، ج ۱/۵۰۱) بحث جهرا لتامین والاخفاء. به) نو سفيان ثوري چې پخپل دی روایت د جهرا عمل نه کوي، نو دوه احتماله لري اول دا چې دی به تارک دستووي، نویيائي عدالت ساقط شو نو روایت ته یې څرنگه اعتبار ورکوي؟ دوهم دا چې ده ته معلومه وه چې دادنبی ﷺ دائمی عمل نه وو صرف د ضرورت د تعلیم لپاره یې ویلي وو.

مونږ دوه احتمال اخلو: او ته به یې هم اخلي، ځکه اگر چې ته ډیر دروغ ژني ډیر زرد خپلې خبرې نه اوري، خواوس دې دسفيان ثوري پوره دوه نیم مخه صفت وکړو، نو اوس کلک نختی یې د خپلې خبرې څخه اوختل درته ډیر سخت دي.

(۲) تا چې مخکې د علماء د ولس قوله نقل کړل دا قران وو او که حدیث وو او که ددې علماء وو و تقلید و؟ دلته ولې تقلید کوي؟

(۳) حاکم د شعبه د حدیث په باره کې فرمائي صحیح الاسناد. (زیلعی ج ۱/۱۹۴).

(٤) دترک درفع الیدين په روايت کې چې سفيان شوري راغلو نو يودم دی رنگ بدل کړ واولاندي اعتراضونه دي پرې وکړل. سفيان شوري مدلس دی اولاندي علماء ووورته مدلس ويلي دي (عبدالله بن مبارک تهذيب السنن، ١٠٢/٤، يحيى بن سعيد القطان تهذيب السنن، ١١-١٩٢) الامام البخاري العلل الكبير للترمذي ٩٦٦/٢) والتمهيد، ١/٣٤) يحيى بن معين الكفاية الخطيب، (٣٦١) ابو محمود المقدسي قصيدة في المدلسين دويم شعر، ص ٤٧ / ابن التركماني الجوهر النقي، ٨-٢٦٢/ ماهنامه اهلحديث شماره ١٢ ص ٣٨ ابن حجر طبقات المدلسين، ص ٣٢ تقريب ص ١٩٧)

امام ذهبي فرمائي انه كان يدلس عن الضعفاء ميزان الاعتدال، ص ١٦٩ - ج ٢ كان يحدث عن الضعفاء سير اعلام النبلاء، ٧-٢٧٤) وريما يدلس عن الضعفاء سير اعلام النبلاء، ٧-٢٤٢) الحق الصريح، ج ٤ ص ٨٦) بحث رفع الیدين دامین الله کتاب او همدغه معنوه ياد همدې کتاب په ص ٢٦٢ کې دامین بالجهر په مسئله کې بيرته دسفيان مدحه کوي.

(٥) لامذهبه درعب داچولولپاره دومره صفحي په دې تورې کړي چې دسفيان روايت ته دشعبه په روايت ترجيح ده، دده دکبر اود غرور دخاوري کولو لپاره لاندې حوالې وگوره، چې دشعبه روايت ته ترجيح ورکوي.

(١) امام احمد بن حنبل فرمائي چې وشعبة احسن حديثا من الثوري ولم يكن في زمن شعبه مثله في الحديث، ولا احسن حديثا منه.

(٢) محمد بن العباس النسائي فرمائي چې (سالت ابا عبدالله يعني احمد بن حنبل: من اثبت شعبه اوسفيان؟ فقال كان سفيان رجلا حافظا، وكان رجلا صالحا، وكان شعبه اثبت منه).

(٣) فضل بن زياد فرمائي چې (سئل احمد بن حنبل: شعبه احب اليك حديثا اوسفيان؟ فقال شعبه انبل رجلا وانسق حديثا).

(٤) وقال عبدالله بن احمد بن حنبل عن ابيه: قال كان شعبه امة واحدة في هذا الشأن.

(٥) وقال عبدالله بن المبارك: حدثنا معمران قتادة كان يستال شعبه عن حديثه.

(٦) وقال حماد بن زيد: قال لنا ايوب: الان يقدم عليكم رجل من اهل واسط هو فارس في الحديث فخذوا عنه، قال حماد: فلما قدم شعبه اخذت عنه.

(٧) ابو الوليد الطيالسي فرمائي: چې قال لي حماد: اذا اردت الحديث فالزم شعبه

(۸) خپله سفيان ثوري رحمه الله فرمايل چې : شعبة امير المؤمنين في الحديث .

(۹) شعبة د سفيان ثوري رحمه الله استاذ وو . (۱۰) امام شافعي فرمائي چې لولا شعبة ما عرف الحديث

بالعراق .

(۱۱) قال ابو زيد الهذلي : قال رجل لشعبة : يا ابا ساطم سمعت ؟ فقال : والله لان اتقطع احب الي من ان

اقول للمالم اسمع : سمعت .

(۱۲) قال محمد بن منهل : سمعت يزيد بن زريع غير مرة يقول : كان شعبة من اصدق الناس في

الحديث . (۱۳) وقال عمرو بن علي : سمعت ابا بحر البكري يقول ما رايت ابي الله من شعبة لقد عبد الله

حتى جف جلده على ظهره ليس بينهما لحم . (۱۴) علي بن المديني فرمائي : سألت يحيى بن سعيد : ايها كان

احفظ للاحاديث الطولات سفيان او شعبة ؟ فقال كان شعبه امر فيها (۱۵) _ علي بن المديني فرمائي : وسمعت

يحيى يقول : كان شعبة اعلم بالرجال فلان عن فلان كذا وكذا وكان سفيان صاحب ابواب (۱۶) _ ولما مات

شعبة : قال سفيان : مات الحديث (۱۷) _ قيل لابي داود ا شعبة احسن حديثا من سفيان ؟ فقال : ليس في

الدنيا احسن حديثا من شعبة ومالك على القلة . تهذيب الكمال ج ٤ ص ٥٩٠ / ترمذي / كتاب العلل / ج ٢ /

ص ٢٣٨ / اعلام الموقعين / ج ١ / ص ٧٣ / فتاوى ابن تيميه / ج ١ / ص ٨٢ .

(٤) دشعبه ﷺ د روايت يو خو د ترجيح وجوه :

(۱) سفيان رحمه الله د دومره جلالت قدر باوجود كله كله تدليس هم كوي ددې په خلاف شعبه تدليس اشد

من الزنا گني ، دهغه دا خبره هم مشهوره ده چې : (لان اخر من السماء احب الي من ان ادلس) ددې نه دهغه غايه

احتياط معلومېږي .

(۲) سفيان ثوري اگر چې د جهر تامين راوي دی ، ليکن خپله دهغه مسلك اخفاء تامين دی ، کومه چې

د شعبه د روايت مطابق دی .

(۳) - دشعبه روايت اوفق بالقران دی الله فرمائي : (أَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً) او امين هم دعاده .

دليل يې دادی چې قران کې (قد اجيبت دعوتكما) راغلی دی حال دا چې حضرت هارون صرف امين ويلى دی .

(۴) د بعضو نورو صحیح روایاتو نه هم د حضرت شعبه رحمه الله د روایت تائید کيږي لکه د حضرت ابوهريره رضی الله عنه مشهور حدیث دی: (ان رسول الله ﷺ قال اذ قال الامام غير المغضوب عليهم ولا الضالين فقولوا امين الخ).

په دې کې دامام دولا الضالين ويل دامين ويلودپاره مقرر دی که جهر امين بهتروي. نو دامام امين ويل به ذکر شوی وي نو داروایت ښکاره دامين په اخفاء دال دی ددې په جواب کې دترمذی څخه. دباب ماجاء في فضل التامين کې هم د حضرت ابوهريره رضی الله عنه روایت وړاندې کولی شي.

اذ امن الامام فامنوا: لیکن په دې کې د جهر صراحت نشته، بلکې دا خبره ښودل شوې ده چې تامين به هغه وخت وي کله چې امام امين ووايي اوددې طريقه تيره شوي روایت کې بيان شوې ده چې دولا الضالين ويلو نه وروسته به امين ويل کيږي ځکه چې امام هم دغه وخت کې امين وائي، نو حقيقت کې تير شوی روایت ددې روایت تفسیر دی اوددواړو د مجموعې نه هم دا خنافو د مسلک تائید کيږي.

(۵) د شعبه په روایت باندې اکثر و صحابه وو عمل کړی دی. (قال الطبري وروي ذالک (اخفاء التامين) عن ابن مسعود وروي عن النخعي والشعبي وابراهيم التيمي كانوا يخفون... اكثر الصحابة والتابعين علي ذالک. (الجوهر النقي علي البيهقي باب جهر الامام بالتامين ج ۲ ص ۵۸)

(۶) په پټه امين ويلو ته عملي تواتر حاصل دی او عملي تواتر د سند د تواتر څخه هم قوي دی. (کتاب الروح المسئلة الاولى ص ۲۲ والمسالة السادسة عشر ص ۱۵۷) مکتبه فاروقيه

(۳۷) **وسواس الخناس: لامذهب ليکي:** اوس به راشوددې روایت معنی ته نو دامام شعبه روایت باوجود ددې چې ضعیف دی (حالانکه تا واوریدل چې دا حدیث قوي دی امام حاکم فرمائي. [صحیح الاستاذ زلمی/ ج ۱- ۱۹۴].

خولا مذهب مخکې ليکي: بيا هم دا خنافولپاره دليل نه شي کيدلی ځکه چې دا خنافو عمل دادی چې امين به په دومره اندازه ویلی شي چې دیر نږدې نږدې کس یې هم وانه وري الخ (فتاویٰ، ج ۱/ ۲۷۹)

الاخساء: داخفاء یعنی پټولو ستلودرې درجې دي

اعلي: چې صرف په زړه کې تکلم وي ژبه او شونډی پکې نه وي شريکي. لکه په یولوی حدیث کې راځي چې الله ﷻ به دیو سري سره حساب کوي نواخر کې به الله ﷻ ملايکو ته وائي چې ايادې سري کوم نیک عمل

پاتې دى؟ ملايکې به ورته وواشي چې نه يا الله ﷻ کوم شيان چې مونږ ته معلوم ووتول مولیکلي وو، الله ﷻ به دغې سرې ته وواشي چې ستايو ښکې زما سره پاتې ده چې تاته نده معلومه او زه نن تاته دهغې بدله درکوم او هغه په پټه ذکر دي. (مجمع الزوايد، ج ۱۰، ص ۸۱)

اوسط: چې د زړه سره ژبه هم شریکه شي او تر خپلې خولې پورې او زراور سږيې.

ادني: چې د زړه سره ژبه هم شریکه شي او په څنگ کې سرې يې واورې. دادرې دواړه اخفاء يعنې پټ لوستل دي او په دې باندې هر سرې پوهيږي انشاء الله چې ستا وسوسه دلته ډيره کمزورې ده.

لامذهبه! الزاماً د اوهامو او يوچې جهر هم مختلف مراتب لري دوايل ﷻ په حديث کې صرف دومره راغله چې قسمته وانا خلفه. [نسائی، ج ۱/۹۴]. او د عطاء ﷻ په روايت کې د مسجد کرنگيدل راغله ته دا اضطراب د قران او حديث په رڼا کې څرنگه حل کوي؟

(۳۸) : سواس الخناس: لامذهبه خناس ليکلي دي چې:

دا حنافو بنغم دليل :

ترجمه: د ابو وایل ﷻ نه روايت دی چې عمرو اعلیٰ رضی الله عنهما به بسم الله الرحمن الرحيم اعوذ بالله او امين په جهر سره نه ويل. (رواه النطاوی، ۱/۱۵۰) و ابن جریر کما فی اثار السنن ص ۱۲۵ (فتاوی ج ۱- ۲۸) لامذهبه ليکي چې داروايت ښخي ضعیف دی، ځکه چې ددې په سند کې سعید بن المرزبان دی چې د اضعیف راوی دی. (فتاوی ج ۱/۲۸۱)

بيايې د څوارلسو کسانو بې دليله حوالې پيش کړي دي، چې د اضعیف دی حالانکه دی څوارلسو کسانو خپله جرحه نده مفسره کړي او غير مفسرې جرحې ته اعتبار نه شته او خصوصاً امين الله لامذهبه خود لايل صرف دوو ته وائي، چې يو قران دی او بل حديث او (قبول قول الغير من غير حجة) ته تقليد وائي او تقليد ته شرک او بدعت وائي (د تقليد حقيقت) نو دلته يې د څوارلسو کسانو بې دليله خبره څرنگه ومنله؟ او ددې څوارلسو کسانو په شرک تقليدي کې يې ځان څرنگه راگير کړو؟

ابو سعيد بقال مختلف فيهِ راوی دی. ابن جریج، حاکم، او ابو ذرعه دده وثيق کړی دی، حافظ ابن حجر په فتح الباری کې د یو داسې حديث تحسین کړی دی چې مداريې په ابو سعيد بقال دی، امام ترمذی په علل کبری

کې دده په باره کې لیکلي دي چې دامام بخاری په نیزه هم ثقہ دي او دده روایت د حسن خخه کم ندي. (درس ترمذی، ج ۱/۵۱۱)

علامه هیشمی دده په باره کې لیکلي دي چې ثقہ مدلس. (مجمع الزوائد، ج ۱- ۱۸۵).

(۳۹): **وسواس الخناس : لامذهبه ليکي جسي**: په دې حديث کې بل راوی ابوبکر بن عیاش دی چې دده متعلق امام حاکم فرمائي. وکان ابوبکر من الحفاظ المتقنين ثم اختلط حين نسي- حفظه وقال الامام البخاري اختلط باخوه. (ابوبکر بن عیاش ثقہ ووليکن کله چې بوداشونو گډوډۍ پرې راغله نو خه چې ورته يادووهغه ترينه هیر شو امام بخاری فرمايلي دي چې په دده باندې په اخر عمر کې اختلاط او گډوډي راغله. (نصب الرايه، ج ۱- ۴۰۹) امين الفتاوى، ج ۱- ۲۸۳)

الاخساء: ابوبکر بن عیاش دصحيح بخاري راوی دی په صحيح بخاری کې دده خخه ډیر زیات روایات دي. مثلاً وگوره د بخاری شریف لاندې حوالې:

- (۱) ج ۱/۱۸۶ بخاری. (۲) ج ۱/۲۳۲ بخاری. (۳) ج ۱/۲۶۹ بخاری.
- (۴) ج ۱/۲۶۳ بخاری. (۵) ج ۱/۲۷۴ بخاری. (۶) ج ۱/۴۹۶ بخاری.
- (۷) ج ۲/۶۵۰ بخاری. (۸) ج ۲/۷۲۵ بخاری. (۹) ج ۲/۷۴۸ بخاری.
- (۱۰) ج ۲/۸۸۹ بخاری. (۱۱) ج ۲/۹۰۳ بخاری. (۱۲) ج ۲/۹۵۲ بخاری.
- (۱۳) ج ۲/۹۵۴ بخاری. (۱۴) ج ۲/۹۶۳ بخاری.

همدارنگې په ص ۱۰۵۲، ص ۱۱۱۸، ص ۴۰۴، ص ۲۶۰، ص ۷۷۹. نو لامذهبه جاهله اعلان وکړه چې د بخاری دا ټول احاديث ضعیف دي، همدارنگې دده ترجمه او توثيق په تذکره الحفاظ، ص ۲۵۰ کې کتلې شي.

(۴۰): **وسواس الخناس : لامذهبه ليکي**:

د احنافو شېرم دلیل

حضرت عمر رضي الله عنه فرمائي چې خلور خيزونه به په پټه باندې ویلی شي اعوذ بالله، بسم الله اور بنالک الحمد. (امین الفتاویٰ، ج ۱/۲۸۴).

بیالیکي جواب دلته دوی صاحبان ځکه په این حزم حواله ورکوي چې بل ځای داروایت نه موندلی کیږي او بیالیکي چې بلاسنده روایت لره هیڅ اعتبار نه شته.

الاخساء:

(۱) داروایت په کنز العمال، ج ۴/۲۴۹ کې شته. او عینی شرح د هدایه کې هم دی.

(۲) دلته وائي چې بلاسنده روایت لره هیڅ اعتبار نه شته او تاچې دامین بالجهر لپاره په خپلو دلایلو کې په پنځم نمبر دلیل کې د حضرت عطاء بی سنده روایت پیش کړی و وهله ورته څرنگه اعتبار وو؟ لا مذهب ته دبخاري تعلیقات مني او که نه؟ که نه یې مني نو د حضرت عطاء بی سنده تعلیق دې ولې ومنلو؟ او که مني یې نو بیا څرنگه تعلیقات دبخاري مني او دنورو محدثینو او د فقهاوو تعلیقات نه مني؟ حالانکه د فقهاوو مرتبه د محدثینو څخه پورته او لوړه ده.

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائی: فرب حامل فقه غير فقيه الى ما هو افقه منه (مشکوة کتاب العلم، ج ۱ ص ۳۵)

(۳) لا مذهب د عبد الله بن مسعود په اثرا اعتراض کوي چې د ابې سنده دی حالانکه دا په صحیح سند باندې ثابت دی. (درس ترمذی، ج ۱ ص ۵۱۲) بحواله مجمع الزوائد، ج ۲/۱۰۸. او د دوهم جواب حال یې تاسو مخکې وليدو، چې د ابالکل غلطه ده چې د امام عطاء ملاقات د دوه سوه صحابه ووسه شوی دی. لا مذهب د سمره بن جندب حدیث ته دا جواب ورکړی دی چې داسکه د ساه اخستلو لپاره وه ځکه چې رسول الله ﷺ به چې د قرائت څخه فارغ شو نو د ساه اخستلو لپاره به یې سکه کوله مونږو یو چې بیا خوداسې پکار و چې دوه سکه د امین څخه وروسته وه.

حالانکه دی حدیث کې د دوو سکو ذکر دي. یوه د سبحانک اللهم لپاره او دوه د امین لپاره نو د سبحانک اللهم لپاره چې کومه سکه شوی ده هلته قرائت چیرته و او د قرائت څخه فارغیدل چیرته دی. دوهم دا چې دلته تصریح شوې ده چې داسکه د ولا الضالین څخه وروسته وه او په ولا الضالین قرائت نه خلاصیږي بلکې د ضم د سورة څخه وروسته قرائت خلاصیږي او د قرائت څخه وروسته او د رکوع څخه مخکې سکه جداده چې لږ وروسته به یې بیان کړو د حضرت مغیره ؓ دروایت څخه صفا معلومیږي چې دا هغه سکه نه ده کومه چې د قرائت څخه د فارغیدل په وخت کې وي.

عن مغیره عن ابراهیم انه کان اذا کبرسکت هنية واذانهض في الركعة الثانية لم یسکت وقال الحمد لله رب العالمین . (مصنف ابن ابی شیبہ ، ج ۳۰۹/۱).

لامذهبه په حسن بصري هم اعتراضونه کړي دي مونږ وایو چې: د حسن بصري ملاقات د یو سلو شلو صحابه و ورسره شوی او په هغه باندې اعتراض د معترض حیثیت مجروح ګرځوي.

لامذهبه لیکي چې امام ابو حنیفه سره د سکتاتو قایل ندی . (فتاویٰ ، ج ۱/۲۸۸) دا د یو یهودي صفته محرف، دروغ ژن، بې دینه، حمار محض ایجنټ دی.

د امام صاحب قول دهغې سکتې په باره کې دی چې د قرائت څخه وروسته او درکوع څخه وړاندې ده چې د ساه صحیح کولو د پاره ده شوافع او حنابلې دې سکتې ته مستحب وائي، په احنافو کې علامه شامی د تفصیل بیان کړی دی چې که قرائت د اسماء حسنی نه په یوه ختم شوی لکه (وهو العزیز الحکیم) نو سکه مستحب نه ده. بلکې د تکبیر سره د دې وصل اولی دی او که اختتام په بل لفظ وي نو سکه کول پکار دي.

لکن محققین وائي چې د قرائت په اخر کې درکوع څخه مخکې سکه مسنون ده، نو هلته هم د محققینو احنافو په نیز سکه پکار ده. (درس ترمذی، ج ۱ ص ۵۱۳) (اخری صفحه).

لامذهبه خناس یو خیانت دا وکړو چې د قرائت څخه وروسته او درکوع څخه مخکې سکه یې دولا الضالین څخه وروسته سکتې ته راواړوله. دوه خیانت یې دا وکړو چې د محققینو احنافو قول یې پرېښودو مرجوح قول یې ذکر کړو.

دریم دا چې په هغې کې یې هم قطع او برید وکړو، دا حنافو عبارت داسې ندی څرنگه چې ده ذکر کړی دی. محترم وروړو نو د دې لامذهبه دا کتاب صرف درې ورځې ماته په لاس راغلې وو.

اصلي مالک یې یو لامذهبه و، چې کله خبره شو کتاب یې راڅخه بیرته ویوړ او په زندان کې اګر چې لامذهبان یو څو کسان نور هم شته او د دې لامذهبه کتابونه هم ورسره دي، لکن زما څخه یې پټ ساتي او د مناقانو په شان زما څخه پټ پټ یې خلکو ته بښايي، د دوی د کتاب د حال دی چې زما غوندی یو کمزوري حنفی خادم ته یې هم ورښکاره کولی نه شي.

دوی دهغو مداریانو په شان دي چې په وروړو پولاستکو نوکې یې څه سره، شنه څرنگي میده شيان اچولي وي او د دې د څرخولو لپاره د خلکو په مینځ کې اول یو څو جملې وائي، چې د خلکو توجه ځان ته

راواړوي بیا د ټولو مرضونو شمار شروع کړي او وائې چې زما دا پورې د دې ټولو مرضونو علاج دی، د دې په اوريدو کم عقل خلق ورباندې راپریوزي او په یوڅو دقیقو کې ټولې پورې ورڅخه واخلي، چې بیا یې د چا ستونې خراب کړې وي، د چایې سینه خرابه کړې وي، په چایې بُخار (خارېس) راخیژولې وي. لکن مداري بیا هم خپل پروپاګند په زور او شور سره کوي.

همدارنگه د دې لاهذه خناس کتابونه دي، په خوله د قرآن او د حدیث نوم یادوي او د فقهې حنفې په خلاف پوروپاګند کوي، اخر د یوڅو کم عقلو زړه د فقهې حنفې څخه تور کړي. او د دوی په کتابونو کې ټول مسائل شته ندي، نو بې مهاره او بېان ترینه جوړ شي، د فقهې څخه یې زړه اوښتی وي او دده په کتابونو کې ورته تشغی نه حاصلیږي. نوله دې وجهې حیران حیران گرځي، کله قادیاني شي او کله له منکرین حدیث سره یوځای شي او کله په بله مرته ډله کې داخل شي.

* * *

حضرت حسن او حضرت حسين (عليهما السلام) د اهل سنت والجماعت دسترگو يځوالي دي. (الكامل للابن الاثير، ج ۲ ص ۶۲) [فرمان رسول الله صلى الله عليه وسلم].

اهل سنت والجماعت د يوم تبيض وجوه مصداق دي. (تفسير الدر المنثور، ج: ۱ ص ۶۳) [فرمان رسول الله صلى الله عليه وسلم].

په لمانځه کې د نوم څخه لاندې لاسونه تړل

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده

أما بعد!

د رسول الله ﷺ څخه چې څرنگه قران پاک په لفظي تو اتر سره ثابت دی، همدارنگې ترینه پنځه وخته لمونځ په عملي تو اتر سره ثابت دی، مسلمانان په هر کور کې هره ورځ پنځه وخته لمونځ کوي، لکن لکه څرنگه چې د متواتر قران په خلاف بعضې شاذ قرائتونه په کتابونو کې پیدا کيږي او هغه قرائتونه تر ننه پورې مسلمانانو د قران په تلاوت کې نه دي داخل کړي، همدارنگې د دغه عملي متواتر لمونځ په خلاف بعضې شاذ روایتونه په کتابونو کې پیدا کيږي، چې هغه هم اهل اسلام په خپل عملي متواتر لمونځ کې نه داخلوي.

مثلاً ټول مسلمانان د قران پاک لاندې ایتونه داسې تلاوت کوي چې: (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى) مگر په بخاري شریف کې قرائت داسې راغلی دی چې: (وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى وَالذَّكَرَ وَالْأُنثَى) (بخاري، ج ۲، ص ۷۳۷)

نن تمام مسلمانان د متواتر قرائت موافق تلاوت کوي، افغانستان، پاکستان، هندوستان، او د ماوراء النهر ملکونو ته لکه څرنگه چې قران پاک حنفي مجاهدينو را رسولی دی، همدارنگې د رسول الله ﷺ لمونځ هم د احنافو مجاهدينو په ذریعه را رسیدلی دی، دې ملکونو ته قران پاک د قاري عاصم کوفي او قاري حفص کوفي د روایت مطابق را رسیدلی دی. او نبوی ﷺ لمونځ د امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله د تدوين مطابق را رسیدلی دی، نو که یو څوک د کوم شاذ قرائت له وجهې دخلکوپه مينځ کې داشور او غوغا جوړه کړي چې د امتواتر قران کوفي قران دی او د اصحيح قران نه دی، نو داسې د دين دشمن گڼلی شي او دده دې کار ته هيڅکله ديني خدمت نه شي ويل کیدی.

نو همدارنگې که یو لاهديه دبعضې شاذو او مرجوحو روایتونو له وجهې داشور او غوغا کوي چې د امتواتر لمونځ کوفي لمونځ دی او د اصحيح لمونځ ندی نو داسې هم د دين دشمن دی او دده د اکار هيڅکله کوم ديني خدمت ندی. د دې ملکونو کافران د احنافو په لاس مسلمانان شول او دوی ته يې هغه نبوي ﷺ لمونځ وروښودلو چې امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله يې تدوين کړی دی.

دهغه وخت څخه دوی لاسونه دنوم څخه لاندې تړي، امين پټ واښي او د امام پسي الحمد لله نه لولي، درکوع رفع الیدین نه کوي، تردولس (۱۲۹۰ هـ) سوه نویمې هجري پورې هېچا داواز پورته نکړو چې دا طریقه دستو څخه مخالفه ده.

په دې دولس سوه کلونو کې په میلیونونو علماء او اولیامو او عوامو د حج او د تعلیم لپاره د حرمینو شریفینو سفرونه کړي دي، مگر هلته ورته هېچا هم داندې ويلي چې ستاسو لمونځ دستو څخه مخالف دی په ټول تاریخ د اسلام کې څوک یوه واقعهم داسې نه شي ثابتولی.

اخر څه د پاسه په دولس سوه نویم (۱۲۹۰ هـ) کې په مکه کې نه، او په مدینه کې نه، او په بل اسلامي سلطنت کې نه، بلکې دملکې وکتورې په دوره کې، په هندوستان کې، مولوی محمد حسین پټالوي دهند د اهل حدیثو وکیل دیواشتهار په ذریعه ددې عملي متواتر لمونځ په خلاف اواز اوچت کړو چې څوک په لمانځه کې دنوم څخه لاندې لاسونه تړي دهغه لمونځ دستو څخه مخالف دی او د رفع الیدین وغیره مسائل یې هم په کې ولیکل.

او دا اشتهاړ یې هرې قرني او هر کلي ته ورسولواو دانگریزانو دې پالیسي ته یې عملي جامع ورواغوستله چې: **ویي جنگوه او حکومت پري وکړه**: د برصغیر هر مسجد او هر کور یې د جنگ په میدان بدل کړو او د قرآني حکم یې بالکل شاته وغورزو لوی چې: (وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ).

د حکومت برطانیه صفتونه او د اسلام د اکابرو سپکاوی یې اهمه فریضه وگڼله او د (لَعْنُ أَخْرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَوْهَا) مصداق شول. کله چې ددوی څخه پوښتنه وشوه چې ددې عملي متواتر لمونځ په خلاف ستاسو سره څه دلیل دی؟

او په کوم متواتر روایت کې راغلي دي چې دهمیشه لپاره لاسونه په سینه باندې کیږدئ؟ حالانکې دا د یهودو او د نصاراوو طریقه وه هغوی به په مانځه کې لاسونه په سینه باندې کيښودل. کما فی أحكام القرآن للطحاوي، کتاب الصلوة تأویل قوله تعالى: (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ) وكذا في المبسوط للسرخسي كتاب الصلوة، كيفية الدخول في الصلوة.

همدارنگه علامه ابن قیم جوزي رحمه الله فرمایي چې رسول الله ﷺ په سینه باندې د لاسونو کيښودلو ته مکروه ويلي دي [بدیع الفوائد ج ۴/ ص ۱۳۸]. امام احمد هم ورته مکروه ويلي دي. [المبدع شرح المقنع ج ۱/

ص ۳۷۹، باب صفة الصلوة]. او علامه شاه انور شاه کشميري رحمته الله ورته بدعت ويلې دي. [فيض الباري، باب الزايق المنكب بالمنكب... الخ]. نو دلامذهبو شيخ الاسلام مولوی ثناء الله امرتسري راميدان ته شو او په لاندې دلايلو يې شروع وکړه.

اول دليل:

دقران پاک ايت دي: (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَزْ)

ددې معنى ده لمونځ وکړه او په سينه باندې لاسونه وتره. (فتاوى علماء حديث، ج ۳ ص ۹۵) فتاوى ثنائيه، ج ۱ ص ۵۳۴) اندازه ولگوى چې د متواتر لمونځ پر خلاف دقران په غلطه ترجمه کولو کې څرنگه درواضو تقليد کوي؟ ځکه چې په صحيحو احاديثو کې د وانحر ترجمه په قرباني کولو سره راغلې ده، لامذهبان وائي چې په سنن بهيقي کې د حضرت علي عليه السلام يو اثر دی چې ددې ايت تفسير يې کړی دی او فرمايلي يې دي چې: (وَضَعَ يَدَهُ اليميني على وسط يده اليسرى ثم وضعها على صدره. [بهيقي ج ۲ ص ۳۰])

يعني بنی لاس يې دچپ لاس په مينځ باندې کينود او ويایې په سينه کينودل، ليکن علامه مادرني رحمته الله په الجوهر التقي کې ثابته کړی ده چې ددې روايت په متن او سند کې اضطراب دی امام بهيقي د تفسير د ابن عباس عليه السلام څخه هم نقل کړي دي، ليکن ددې په سند کې روح بن المسيب دی ابن جبان دده په باره کې فرمايلي دي چې: (يروي الموضوعات لا تحفل الرواية عنه) (الجوهر النقي ص ۳۰۲)

يعني ده به موضوعات روايت کول دده څخه روايت کول ندي جائز. او علامه ساعاتي رحمه الله دمسند احمد رحمه الله دتبويب په شرحه کې ليکلي دي چې. (نسبة هذا التفسير الى علي عليه السلام وابن عباس عليه السلام لا تصح كما قال ابن كثير والصحيح غير البدن) (الفتح الرباني، ج ۳ ص ۱۷۴)

ددې تفسير نسبت حضرت علي عليه السلام او ابن عباس عليه السلام ته ندي صحيح لکه څرنگه چې ابن كثير فرمايلي دي صحيح داده چې ددې څخه قرباني مراده.

زمونږ دزمانې متعصب لامذهب امين الله پشاورى چې کله دخپلو مشرانو په گندگيو نوره پرده نه شوه اچولې نو اقرار يې وکړو چې ددې څخه استدلال غلط دی. (الحق الصريح، ج ۴ ص ۱۲۱ سطر اخر)

لکن دهمدي لامذهب له وروسته صبرونه شول شرارت رگ يې بيرته په حرکت راغلو او دخپلو مشرانو په تقليد کې يې ترينه بيرته غير مستقيم استدلال وکړو.

يوه صفحه وروسته يعنې په صفحه (۱۲۲) سطر (۲۲) کې يې د قرطبي په حواله داموضوعی اثرانقل کې واوږه سطر (۲۴) کې يې ورته حسن هم وويلو. (دروغ گورا حافظه نېاشد)

دوهم دليل

ددې متواترلمونځ پر خلاف دلامذهبيشيخ الاسلام مولوی ثناء الله ليکلي دي چې په سينه باندې دلاسونو دکيښودلوروايات په بخاری مسلم اوددوی په شرحوکې ډيرزيات دي. (فتاوی ثنائيه ج ۱ ص ۴۴۳) فتاوی علماء حديث ج ۳ ص ۹۱

مگرافسوس چې داداسې دروغ دي لکه څرنگه به چې مرزا قادياني ويلي چې په بخاري کې دي چې داسمان څخه به اوزراشي چې داخلېفۃ الله المهدي دی. اولکه شيعه گان چې وايې چې په بخاري کې راغلي دي چې (لولاستان لهلک ابو حنيفه) که هغه دوه کاله نه وای چې ابو حنيفه دجعفر الصادق سره تيرکړل نو هلاک شوی به وو، نه دمرزا قادياني اونه دشيعه گانو دا خبرې په بخاري کې شته اونه ددې لامذهبه دا خبره په بخاري اوپه مسلم کې شته، قادياني او شيعه گانويواخي دبخاري پورې دروغ ترلي دي اولامذهبه ترې نه وړاندې لاړو اودبخاري اودمسلم دواړوپورې يې دروغ وتړل.

درېم دليل

ددې متواترلمونځ په خلاف په قران پاک بخاري اومسلم باندې دروغ ويلو څخه وروسته يې ديوبل دليل تلاش وکړو چې په ابن ماجه، ترمذی، دارقطني اومسند احمد کې يو حديث دحضرت ابن هلب رضي الله عنه عن ابيه څخه مروی دی چې. كان النبي ﷺ ينصرف عن يمينه وعن يساره ورايته يضع هذه علي صدره. (فتاوی ثنائيه، ج ۱ ص ۱۵۸) اول خو په دې حديث کې دلماڅخه په داخل کې دلاسونو دکيښود ذکر نه شته بلکې سلام نه وروسته حالات په کې ذکر شوي.

(۱) علامه نيموي فرمايي چې اصل الفاظ په مسند احمد کې داسې دي. (يضع هذه علي هذه) (مسند احمد، ج ۵ ص ۲۴۶ تعليق اثار السنن ص ۷۵)

نو په دې کې دوه غلطیانې شوي دي:

اوله غلطی: په اصل کې روایت داسې دی (یضع هذه علي هذه) یعنې کینودوبه یې ښي لاس په چپ لاس. اقل العلامة نیموي والصحيح یضع هذه علي هذه. [تعلیق اثار السنن ص ۷۰ باب وضع الیدین علي الصدر].

لکه څرنګه چې د مسند احمد په یوځای کې هم داسې الفاظ دي او په بل ځای کې د کاتب د غلطۍ له وجهې تېرې (یضع هذه علي صدره) جوړ شوی دی ځکه چې په مجمع الزوائد کنز العمال او جمع الجوامع کې د صدره لفظ نه شته حالانکه د مسند احمد ټول زیادات په دې کتابونو کې درج دي.

علامه نیموي رحمه الله په اثار السنن کې په منظمو دلائلو دا غلطی ثابتې کړې ده نو اوله غلطی د کاتب د دوهمه هغه بدلول دی په صدره باندې.

دوهمه غلطی: دوهمه غلطی مولوی ثناء الله کړې ده چې د اول (هذه) څخه یې (یده) جوړ کړې دی. (فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۴۵۸) او دده په تقلید کې امین الله پشاوری هم همدا سې غلط ولیکل. (امین الفتاوی، ج ۱ ص ۲۱۷)

(۲) د دې سند راویان سفیان، سماک قبیصه، او هلب دی دا حدیث (۱) ترمذی او (۲) ابن ماجه د سماک الخ څخه روایت کړی دی چې دعلی صدره لفظ په کې نشته (۳) دارقطنی د عبد الرحمن او د (۴) وکیع عن سفیان څخه روایت کړی دی چې په هغې کې هم دعلی صدره لفظ نشته همدارنګې امام احمد (۵) د وکیع عن سفیان (۶) او د شریک عن سماک څخه روایت کړی دی چې په دې دواړو ځایونو کې په کې دعلی صدره لفظ نشته. نو چې په شپږو ځایونو کې نشته نو دا ددې غټ دلیل دی چې دا لفظ تعریف دی.

(۳) د دې روایت مرکزي راوی سماک بن حرب دی او هغه منفرد دی: (قال النسائي اذا انفرد باصل لم يكن بحجة لانه كان يلقي فيتلقي. میزان الاعتدال ج ۴ ص ۲۳۳).

(۴) همدا سماک کوفي دی او غیر مقلدین د کوفیانو روایاتو ته اعتبار نه ورکوي. حقیقه الفقه ص ۱۰۱.

(۵) د دې حدیث په سند کې سفیان دی او غیر مقلدین د ترک درفع الیدین په حدیث کې سفیان ته اعتبار نه

ورکوي. الحق الصریح ج ۴ ص ۸۶ دوهمه چپپاڼی.

(۶) سفیان چې ددې حدیث راوی په دې حدیث عمل نه کولو بلکې لاسونه به یې دنوم خڅه لاندې تړل. (تعلیق التعليق علی آثار السنن ص ۷۲ باب وضع الیدین علی الصدر وشرح المذهب ج ۳ ص ۳۱۳، ومعنی ابن قدامة ج ۱ ص ۵۱۹).

(۷) ابن عبدالله په (التمهید) کې په دې حدیث کې دعلی صدره لفظ ندی راوړی.

(۸) علامه هیشمی په (مجمع الزوائد) کې په دې حدیث کې دعلی صدره لفظ ندی راوړی حالانکې ده دمسند احمد ټول زاید احادیث راوړي دي.

(۹) علامه سیوطی په جمع الجوامع کې دمسند احمد روایات راوړي دي لکن دعلی صدره دلفظ په کې بالکل نشان هم نشته.

(۱۰) علی متقی په کنز العمال کې دمسند احمد روایات راوړي دي لکن دعلی صدره لفظ په کې نشته.

خوړوم دلیل

دقران پاک دتحریف معنوي په بخاری اوپه مسلم ددروغو اود مسند احمد د تحریف لفظي خڅه وروسته چې هم کله مسئله ثابت نه شوه نو اخري تکیه یې په ابن خزیمه باندې وکړه په ابن خزیمه کې یو حدیث دی دوائل بن حجر رحمه الله خڅه چې (نبی کریم صلی الله علیه و آله په سینه باندې لاسونه کينودل). (التلخیص الحبر، ج ۱ ص ۲۲۴ باب صفة الصلوة) آثار السنن ص ۷۲ باب وضع الیدین علی الصدر

علامه سید انور شاه کشمیري رحمه الله په فیض الباري کې فرمایي چې: دا حدیث معلول دی او دسلفو او خصوصاً دایمه یې اربعه وود اجماع اود عمل خڅه مخالف دی، فرمایي چې: (ثم انه رفع عند ابن خزيمة في حديث وايل لفظ: على الصدر أيضاً، وهو معلول عندي قطعاً لأنه لم يعمل به أحد من السلف ولاذهب إليه أحد من الأئمة. [فيض الباري] رفع الیدین إذا قام من الركعتين. اود معلول الوالي یوڅو وجې دادي:

(۱) ددې حدیث په سند کې مو مل بن اسماعیل رحمه الله، سفیان رحمه الله، عاصم بن کلیب رحمه الله اووائل رحمه الله دی. اول راوی اتفاقاً ضعیف دی حافظ ماردینی دده په باره کې فرمائي: چې (کثر خطاه) دده خطاګانې ډیری دي.

امام بخاری دده په باره کې فرمائي (منکر الحديث) دده احادیث نه شي منلې او ابو حاتم فرمائي: (کثیر الخطا) دده خطاګانې ډیرې دي. ابو ذرعه فرمائي (في حديثه خطا کثیر) دده په احادیثو کې ډیره زیاته غلطۍ ده. صاحب التقریب فرمائي: (صدوق سیي الحفظ) یعنې رشتینی دی خو حافظه یې خرابه وه.

ابن سعد فرمائي (کثیر الغلط) دده غلطۍ ډیرې دي. میزان الاعتدال ج ۴ ص ۲۲۸ تهذیب الکمال ج ۲۰ ص ۲۱۱ تقریب ص ۵۸۴) (اثار السنن، ص ۷۲ باب وضع الیدين علی الصدر). حافظ ابن حجر هم ورته ضعیف ويلي دي. (فتح الباری، ج ۷ ص ۲۰۶)

زمونږ د زمانې متعصب لामذهب امین الله پشاورۍ دشوګانې دروغ رانقل کړي دي چې (صححه ابن خزیمه) (الحق الصریح، ج ۴ ص ۱۲۰ سطر ۲)

دا دروغ اول شوګانې ويلي وو او دده دا دروغ نورو لامذهبو د عربي څخه اردو ته ترجمه کړل او د اردو څخه زموږ د زمانې غیر مقلدینو پښتو ته ترجمه کړل، چې ابن خزیمه د مؤمل په طریقه د تخریج څخه وروسته سکوت کړی دی. وګوره صحیح ابن خزیمه، ج ۱ ص ۲۴۳ رقم الحديث ۴۷۹].

(۲) دده څخه وروسته نور درې راویان د کوفې دي او د لامذهبو دا عقیده ده چې د عراقیانو له طرفه چې زرحدیشه ورته ورسېږي نو نهه سوه نوي يې بالکل وغورزو او په پاتې لسو کې يې هم شک کوه. (حقیقه الفقه ص ۱۰۱) دلته څرنگه د کوفیانو په څنګ کې سجده سهوه کوي؟

(۳) همدارنګې لامذهبان ابن مسعود رضی الله عنه د دترک رفع الیدین په حدیث کې په سفیان او عاصم بن کلیب رحمهم الله سخت اعتراضونه کوي او وائي چې ددوی احادیث قابل د استدلال ندي لکن دلته يې د اروایت دسترګو تور څرنگه شو؟

لامذهب امین الله د عاصم بن کلیب په باره کې تقلید اقوال رانقلوي او ليکي: (عاصم بن کلیب ليس بمن يحتج به وعاصم بن کلیب عن ابيه عن جده ليس بشئ). [الحق الصریح، ج ۴ ص ۹۵] دسفیان په باره کې ليکي چې سفیان مدلس وو. (انه کان يدلس عن الضعفاء). [الحق الصریح، ج ۴ ص ۸۶].

(۴) کله چې ددې حدیث د سند د احوال شو نو یهودي صفت لامذهب ترینه د ابن خزیمه سند لري کړو او د مسلم شریف سندی ورو لګولو د حدیث متن يې د ابن خزیمه څخه راواخستلو (ج ۱ ص ۲۴۳) او سند

په ورته دمسلم شريف ولگولو هغه سند دادي (عن محمد بن يحيى عن عفان عن همام عن محمد بن حجاجه عن عبد الجبار بن وائل عن علقمة بن وائل ومولي لهم عن ابيه). (مسلم ج ۱ ص ۱۷۳)
وگورئ دايهوديت دغير مقلدينو په معتمد كتاب (فتاوى ثنائيه ج ۱ ص ۴۴۴) كې اوپه (فتاوى علماء حديث، ج ۱ ص ۹۱) كې الله ﷺ دې مسلمانان دداسې حركت څخه محفوظ ساتي.

(۵) ددې ټولو خبرو سره سره ددې حديث دراوې سفيان شوري رحمه الله چې دمومل استاذ دى دده په نيز لاسونه به دنوم څخه لاندې ترلى شي. (تعليق التعليق ص ۷۲ باب وضع اليدين علي الصدر) بحواله شرح المتقي ج ۲ ص ۷۸ معارف السنن ج ۲ ص ۴۳۸].

درس ترمذى پښتو (ج ۲ ص ۳ - ۴ شرح المذهب ج ۳ ص ۳۱۳) وغنى ابن قدامه ج ۱ ص ۵۱۹) وفي البعض ۳۳۱ ج ۲. داسحق بن راهويه او په شوافعو كې د ابواسحق مروزي په نيز هم لاسونه دنوم څخه لاندې ترلى شي.

درس ترمذى حواله مذكوره غنى ابن قدامه ج ۲/۳۳۱]. و مسایل الامام أحمد مسئله نمبر ۲۱۱].
اولامذهبه امين دلته هم دروغو حواله وركړه چې اسحق لاسونه دنوم څخه پورته ترل. (الحق الصريح ج ۱ ص ۱۲۱ سطر ۱۱)

(۶) علاوه لاد چې د وائل بن حجر رحمه الله د حديث د حديثو په نورو كتابونو كې د ثقاتو څخه مروي دى دهغوى څخه يوه دم (علي الصدر) زياتوالي ندى رانقل كړى لكه څرنگه چې علامه نيموى رحمه الله په اثار السنن كې د ابو داود، نسائي، ابن ماجه، او مسند احمد په حواله د وائل بن حجر رحمه الله د حديث په متعددو طريقو نقل كړي دي اوپه يو كې هم د على الصدر كلمه نشته. (تعلیق اثار السنن ص ۷۲ نمبر التعليق ۱۰۶ - ۱۰۷)

په مسند ابو داود الطيالسى كې اوپه صحيح ابن حبان كې هم ددې حديث زياتي طريقې دي چې په يو كې هم په سينه باندې د لاسونو د كينېدو لږ ذكر نه شته. (موارد الظمان، ص ۱۲۴ رقم الحديث ۴۴۷)
مسند ابو داود الطيالسى حديث (۱۰۲۰)

بلكې علامه ابن قيم رحمه الله په اعلام الموقعين كې پدې اعتراف كړى دى چې دمومل بن اسماعيل څخه غيبريل هيجاد زياته ندى رانقل كړى. (اعلام الموقعين المثل الرابع والستون ترك السنة الصحيحة الخ) په اخر كې ليكي (ولعله تصحيف من الناسخ)

همدارنگه ابن قییم رحمۃ اللہ علیہ فرمایي: فقد روي هذا الحديث عبدالله بن الوليد عن سفيان ولم يذكر ذلك و رواه شعبة و عبدالواحد ولم يذكره خلاف سفيان. [بديع الفوائد ج ٤ / ص ١٣٨]. لهذا دهغو ټولو راويانو په مقابلې کې د مؤمل په شان دضعيف راوی تفرد حجت نه شي کيدلی بلکه دا بن قییم د قول مطابق داد کاتب غلطی ده .

(٧) د حضرت وایل رضی اللہ عنہ څخه دده ځوی علقمه رضی اللہ عنہ دا حدیث روایت کړی دی . مسند احمد ٤ ص ٣١٦ دارقطنی ج ١ ص ١١٧ نسائی ج ١ ص ١٤١ همدارنگې دده څخه دده دوهم ځوی عبدالجبار عن علقمه واهل بیت و مولی لهم روایت کړی دی مسلم ج ١ ص ١٧٣ ، ابوداود ج ١ ص ١١٢ ، بهیقي ج ٢ ص ٢٦ مسند احمد ج ٤ ص ٣١٨ ، دارمی ج ١ ص ١٦٤ . لکن په دې کې یو کې هم دعلی صده لفظ نشته .

(٨) داروایت د عاصم بن کلب څخه شعبه (مسند احمد ج ٤ ص ٣١٩) عبدالواحد (ایضاً ج ٤ ص ٣١٦) زهیر بن معاویة (ایضاً ص ٣١٨) زایده (ایضاً) بشر بن المفضل (ابوداود ج ١ ص ١١٢) عبدالله بن ادریس (ابن ماجه ص ٥٩) سلام بن سلیم (طیالسی ص ١٣٧) خالد بن عبدالله (بهیقي ج ٢ ص ٣١) روایت کړی دی او په دوی کې په یو کې هم دعلی صده لفظ نشته (١).

(١) قال العلامة النيموي زيادة علي صدره غير محفوظة فان الحديث رواه أحمد في مسنده من طريق عبدالله بن الوليد عن سفيان عن عاصم بن كليب عن أبيه عن وائل بن حجر وأحمد والنسائي من طريق زائدة عن عاصم عن أبيه عن وائل - وأبو داود من طريق بشر بن المفضل عن عاصم عن أبيه عن وائل وابن ماجه من طريق عبدالله بن ادریس وبشر بن المفضل عن عاصم عن أبيه عن وائل - وأحمد من طريق عبدالواحد وزهیر بن معاویة وشعبة عن عاصم عن أبيه عن وائل كلهم بغير هذه الزيادة وقد نص ابن القيم في اعلام الموقعين لم يقل علي صدره غير مؤمل بن اساعيل عن سفيان الثوري ثبت أنه متفرد في ذلك وقد روي هذا الحديث من طريق علقمة وغيره عن وائل بن حجر وليس فيه هذه الزيادة فلا شك أنها غير محفوظة لأن الراوي وإن كان عن الثقات إذا خالف الثقات أو أوثق منه فروايته لا تقبل وتكون شاذة غير محفوظة. [فتح الملهم ج ٢ / ص ٣٩] [باب وضع اليدين علي الصدر في الصلوة]

ذكر فيه حديث محمد بن حجر الحضرمي حدثني سعيد بن عبد الجبار بن وائل عن أبيه عن أمه عن وائل قلت محمد بن حجر بن عبد الجبار بن وائل - قلت - محمد بن حجر بن عبد الجبار بن وائل عن عمه سعيد له مناكير. قاله الذهبي . وأم عبد الجبار هي أم يحيى لم أعرف حالها ولا اسمها. قال البيهقي : و رواه مؤمل بن اساعيل عن الثوري عن عاصم بن كليب - قلت - مؤمل هذا قيل انه دفن كتيبه فكان يحدث من حفظه فكثير خطأ. كذا ذكر صاحب الكمال ، وفي الميزان قال البخاري منكر الحديث. وقال ابوحاتم : كثير الخطأ.

وقال ابو ذرعة: في حديثه خطأ كثير. ثم ذكر البيهقي عن علي رضي الله عنه أنه قال في هذه الآية (فَصَلِّ لِرَبِّكِ وَانْخَرِئَاتِ) ، قال وضع يده اليسرى علي وسط اليسرى ثم وضعها علي صدره - قلت - تقدم هذ الأثر في الباب الذي قبل هذا الباب وفي سنده ومتنه اضطراب ثم ذكر من رواية روح ابن المسيب حدثني عمرو بن مالك عن أبي الجوزاء عن ابن عباس فصل لربك وانحر، قال : وضع اليدين علي الشمال في الصلوة عند النحر - قلت - روح هذ قال

په (فتاویٰ علما حدیث ج ۳ ص ۹۳) کې د مسند بزار روایت هم شته د وائل رضی الله عنه څخه لکن د دې په سند کې محمد بن حجر دی او حافظ ذهبی دده په باره کې فرمائي چې (له مناکین) دده لپاره منکر احادیث دي. (الهیسی فی الزوائد ج ۲ ص ۱۳۵) (والجوهر النقی ج ۲ ص ۳)

او همدارنگه هلته د (عند صدره) کلمه دده (علي صدره) لفظ نشته. (تعلیق اثار السنن ص ۷۳ باب فی وضع الیدین علي الصدر بحواله فتح الباری ج ۲ ص ۱۸۶) [مسند البزار حدیث نمبر ۴۴۸۸]

کله چې مولوی ثناء الله په قرآن کې تحریف معنوی وکړو په بخاری او مسلم پورې یې دروغ وتړل، په مسند احمد کې یې تحریف لفظي وکړو د صحیح ابن خزيمة سند یې بدل کړو، نو د نورو خیانتونو او دروغو جوړولو لپاره ورته د دمي ضرورت پیدا شو او ارام یې وکړو.

لکن د دې لپاره چې لویه گرمه وساتل شي نو د گوجرانواله مشهور لامذهبه مستري نور حسین میدان ته راوړتلو او په خپله رساله کې چې په نامه د (اثبات رفع الیدین) ده په ص ۱۹ - ۲۰) کې یې د حضرت وائل رضی الله عنه په نوم یو حدیث ولیکلو او د (علی صدره) کلمه یې په کې راوړه او په لاندي کتابونو یې په لاندي صفحو حواله ورکړه.

(۱) صحیح مسلم، ج ۱ ص ۱۷۳.	(۲) ابن ماجه ص ۶۴.	(۳) داری ص ۱۰۷.
(۴) دارقطنی ص ۱۱۸.	(۵) ابوداود ص ۱۹۳.	(۶) بخاری شریف ص ۱۴.
(۷) مسند احمد، ج ۳ ص ۱۴۸.	(۸) جزء سبکی ص ۱۳.	(۹) مشکوة شریف.

ابن عدي: يروي عن ثابت ويزيد الرقاشي أحاديث غير محفوظات. وقال ابن حبان يروي الموضوعات لا تحمل الرواية عنه. وقال ابن عدي عسرو الفكري: منكر الحديث عن الثقات يسرق الحديث ضعفه ابو يعلى الموصلي ذكره ابن الجوزي. [الجوهر النقي لابن التركماني ج ۲ ص ۳۰].
وميث وائل هذا رواه أحمد في مسنده من طريق عبدالله بن الوليد عن سفيان عن عاصم بن كليب عن أبيه عن وائل بن حجر، وأحمد والنسائي من طريق زائدة عن عاصم عن أبيه عن وائل وابن ماجه من طريق عبدالله بن إدريس وبشر بن الفضل عن عاصم عن أبيه عن وائل وأحمد من طريق عبدالواحد وزهير بن معاوية وشعبة عن عاصم عن أبيه عن وائل كلهم بغير زيادة علي صدره غير مؤمل بن اسماعيل... الخ فثبت أنه متفرد في ذلك. أكتفي في التعليق الحسن اعلاء السنن ج ۴ ص ۱۹۵.

لغزده، أن البيهقي مع شدة حرصه علي تخريج ما يزيد مذهبه لم يخرجهم إلا من طريق مؤمل بن اسماعيل هذا، ولو كان له طريق آخر أمثل عنه لأخرجه ولأبد، أو كان عند غيره لنبه عليه البتة، علي أن ابن القيم يدعي أن لم يقل (علي صدره) غير مؤمل بن اسماعيل وتوسيع ابن القيم في مثل هذا لا ينكر. [معارف السنن ج ۲ ص ۱۴۷].

يعني په نهو کتابونو يې حواله ورکړه. په يوه ساه باندې په نهو کتابونو پورې دروغ ترل لويه حوصله غواړي په حديث کې راځي چې دروغ د منافق علامه ده لکن تراوسه پورې مونږ داسې منافق نه ووليدلی چې په يوه ساه د يو حديث په باره کې نهه دروغه ووايي.

په فقهي پورې دروغ

مشهور لامذهبه مناظر محمد يوسف جې پورې پخپل کتاب (حقیقه الفقه ص ۱۹۳) کې او دده په تقلید کې زمونږ د زمانې لامذهبه امين الله پشاورې په امين الفتاوی کې د هدائي او شرح وقائي پورې پدې مسئله کې ډير دروغ ترلي دي چې يو څو يې دنموني لپاره راانقلوو.

اول دروغ: لامذهبه وائي چې په (هدايه ج ۱ ص ۲۵۰) کې يې ليکلي دي چې کوم حديث دنامه لاندې د لاسونو د ترلو په باره کې راغلی دی په اتفاق د محدثينو ضعيف دی. (حقیقه الفقه ص ۱۹۳)

دوهم دروغ: لامذهبه وائي چې صاحب د هدائي په جلد اول ص ۳۵۰) او صاحب د شرح وقائي په ص ۹۳) کې ليکلي دي چې کوم حديث په سينه باندې د لاسونو د ترلو په باره کې راغلی دی په اتفاق د محدثينو صحيح دی. (امين الفتاوی ج ۱ ص ۲۲۰) حقیقه الفقه ص ۱۹۳

درېسم دروغ: لامذهبه يالیکي چې د شرح وقائي په ص ۹۳) کې راغلي دي چې دنامه څخه لاندې د لاسونو د ترلو په باره کې هيڅ مرفوع حديث نشته. (حقیقه الفقه ص ۱۹۳)

څلورم دروغ: د غودرغژنو لامذهبه يو بل حيرانونکي دروغ داسې ويلي دي چې د (هدائي په صفحه ۳۵۱ جلد اول) کې راغلي دي چې: مرزا مظهر جان جانان مجدي حنفي په سينه باندې د لاسونو د ترلو حديث ته د قوه له وجهې ترجيح ورکړي ده او خپله به يې هم په سينه باندې لاسونه کينودل. (امين الفتاوی ج ۱ ص ۲۲۲) حقیقه الفقه ص ۱۹۳

دا څلورواړه خالص دروغ دي که کوم لامذهبه دا خبرې په هدائي او شرح وقائي کې پيدا کړي نو پوره يو کړوړ ديناړ انعام به ورکړم او په څلورم نمبر کې چې ددوی کوم دروغ را نقل کړل شول داد ټولو څخه زيات حيرانونکي دي ځکه صاحب د هدائي په سنه ۵۹۳ هـ) کې وفات شوی دی او مرزا مظهر جان جانان دده د وفات څخه پنځه سوه اتلس (۵۱۸) کاله وروسته په سنه ۱۱۱۱ هـ) يو ولس سوه يو ولسمی هجري کې پيدا شوی دی نو دده خبرې په لسو نو کاله مخکني کتاب کې څرنگه راغلي داداسې دروغ دي لکه

یولامذبه چې وواځي چې میانذیر حسین دهلوی او عبدالحق بنارسی چې دلامذهبوبنیادیې ایښی دی په جنگ بدر کې در رسول الله ﷺ سره شریک وواو یا شوک وواځي چې امین الله، سیاف او جمیل الرحمن چې افغانستان ته یې لامذهبيت راوړسولود شاشجاع سره یوځای دانگریزانو مقابلې کوله یایې دبلم بن باغور اڅخه بلا واسطه زده کړی کړي دي.

پنځم دروغ : لامذبه بیالیکي چې په عمده القاري شرح صحیح البخاری کې دا اعتراف دی چې زموږ حنفي علماء دضعیفو احادیثو څخه استدلال کوي. (امین الفتاوی ج : ۱ ص ۲۲۶) (فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۹۴) (الحق الصریح ج ۴ ص ۱۲۴) حالانکه دا خبره په عمده القاری کې نه شته.

شپږم دروغ : ییایې لیکلي دي چې ابن امیر الحاج په شرح دمنیة المصلی کې اعتراف کړی دی چې دلاسونو دتړلو په باره کې دواشل بن حجر رحمه الله دسینې والا حدیث څخه بغیر نور ټول احادیث ضعیف دي. (الحق الصریح ج ۴ ص ۱۲۰ / امین الفتاوی ج ۱ ص ۲۲۶) فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۹۵

دا خبره هم په شرح دمنیة المصلی کې نه شته ییایې پر شیخ الشیوخ حضرت شهاب الدین سهروردی الشافعي دروغ تړلي دي چې هغه دخپل کتاب (عوارف المعارف ص ۳۰۹) کې دوا نحر ترجمه په علی الصدر یعني په سینه باندې دلاسونو په کینودلو کړې ده.

افسوس چې په دروغواو خیانتونو کې دا د لستونې ماران دیهودو او نصاراوو او منافقانو څخه ډیر مخکې لارل اخیري د (فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۹۲) کې دا خبره ومنله او ویې لیکل چې (په سینه باندې دلاسونو دتړلو والا په حدیث باندې نه داثیمه وواړیعه و عمل وواونه دصحابه وواو تابعینو په زمانه کې پدې باندې چا عمل کړی وولکن ددوی دعمل نه کول دنسخ دلیل نه شي کیدلې. (فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۹۲)

تعجب دی چې ټول لمونځ دوړو ماشومانو پورې هم رارسیدلي دي لکن دسینې والا حدیث نه صحابه ووته ورسیدلو نه تابعینو ته او نه ائمه یې اربعه ووته. اخر په س. ۱۲۹۰ هـ کې لامذهبانو دعوه وکړه چې دا حدیث مونږ ته راوړسیدلو او په دې دولسو سوو کلونو کې دتیرو شوو ټولو مجاهدینو، مشاخو او عامو مسلمانانو ټول لمونځونه دستتو څخه خلاف وو.

دقران او حديثو بورې دروغ

(۱) په سينه باندې د لاسونو د تړلو لپاره يې د دې ايت څخه استدلال کړی دی چې: **فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَسْ**. (فتاوی علماء حديث، ج ۳ ص ۹۵) (فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۵۳۴) الحق الصريح ج ۴ ص ۱۲۱) حالانکه د دې بنياد په يوباطل روايت باندې دی.

(۲) په سينه باندې د لاسونو د تړلو احاديث په بخاری او مسلم کې ډير زيات راغلي دي. (امين الفتاوی ج ۱ ص ۲۲۲/ فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۴۴۳/ فتاوی علماء حديث، ج ۳ ص ۹۱)

داداسې دروغ دي لکه مرزا قادياني به چې ويل چې د مسيح موعود راتلل په دې زمانه کې دقران، حديث او د اولياو د کشفونو څخه ثابت دي.

(۳) رسول الله ﷺ به په سينه باندې لاسونه کيښودل په صحيح بخاری کې هم يو حديث هم داسې راغلي دي. (امين الفتاوی، ج ۱ ص ۲۲۴) (ثنائیه، ج ۱ ص ۴۵۷)

داداسې دروغ دي لکه مرزا قادياني به چې ويل چې په بخاري کې د (هذا خليفة الله المهدي) او ازونه به د اسمان څخه اوريدل کيږي.

(۴) په مسند احمد کې په (ص ۲۲۶ _ ج ۱) کې د کاتب د غلطۍ له وجهې د. (يضع هذه علي هذه) پرځای (يضع هذه علي صدره) جوړ شوی دی او مولوی ثناء الله په کې نور تحريف هم وکړ او (يضع يده علي صدره) يې ترينه جوړ کړو. (ثنائیه، ج ۱ ص ۴۵۸) علماء حديث، ج ۱ ص ۴۴۵)

(۵) په ابن خزيمه کې په سينه باندې د لاسونو د تړلو د يو حديث سند داسې راغلي دي (اخبرنا ابو طاهرنا ابو بکرنا ابو موسي نامومل نا سفيان عن عاصم بن كليب عن ابيه عن وائل بن حجر **رضي الله عنه** الحديث. (ابن خزيمه، ج ۱ ص ۲۴۳).

دا سند ضعیف وونود لاندې مشهور عالم مولوی عبد الرحمن مبارکپوري شارح ترمذی او د لاندېو شيخ الاسلام مولوی ثناء الله امرتسری او علی محمد سعيد د ابن خزيمه د ضعيفه سند لری کړو او د مسلم شريف د اقوي سندی ورو لگولو. (عن محمد بن يحيى عن عفان عن همام عن محمد بن حجاجه عن عبد الجبار بن وائل عن علقمة بن وائل ومولي لهم عن ابيه. [مسلم ج ۱ ص ۱۷۳] دادروغ

وگوره دلامذهبه په مرکزي کتابونو. (فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۴۲۴) فتاوی علماء حدیث، ج ۳ ص ۹۱). داسې دروغ دیهود په کتابونو کې هم نه موندل کیږي.

(۶) مولوی ثناء الله لیکلي دي چې ابن خزيمه دی حدیث ته صحیح ویلی دی. (فتاوی ثنائیه، ج ۱ ص ۴۵۷) حالانکه دادروغ دي امام ابن خزيمه په دې حدیث سکوت کړی دی وگوره ابن خزيمه. (ج ۱ ص ۲۴۳ رقم الحدیث ۴۷۹).

(۷) په (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۹۵) کې دي چې حافظ ابن حجر په بلوغ المرام کې دې حدیث ته صحیح ویلی دی حالانکه داسې دروغ قادیانیانو هم نه وویلي حافظ ابن حجر دې حدیث ته ضعیف ویلي دي. (وگوره فتح الباری، ج ۹ ص ۲۰۶).

(۸) دگوجرانواله ابو خالد نور حسین گرجاګهی په خپله رساله په نامه د (اثبات رفع الیدین) ص ۲۲) کې دحضرت وایل بن حجر رحمه الله د حدیث لاندې لیکلي دي چې دا حدیث په لاندې کتابونو کې راغلي دي.

(۱) صحیح مسلم، ج ۱ ص ۱۷۳ (۲) ابن ماجه، ص ۶۲ (۳) داری ص ۱۰۷

(۴) دارقطنی، ص ۱۰۷ (۵) ابوداود، ج ۱ ص ۱۹۳ (۶) جزء بخاری، ص ۱۴

(۷) مسند احمد، ج ۳ ص ۱۴۸ (۸) جزء سبکی، ص ۱۳ (۹) مشکوٰۃ شریف

حالانکه په دې یو کتاب کې هم په سینه باندې د لاسونو د کینودلو الفاظ نشته په یوه ساه باندې پوره نهه دروغ دیهودونصار او سکھانو او هندوانو بلکې دهیچا په کتاب کې هم نه پیدا کیږي.

د احنافو یوڅو دلایل

اول دلیل

ذکر الانرم قال حدثنا ابو الوليد الطيالسي قال حدثنا حماد بن سلمة عن عاصم الجحدري عن عقبة بن صهبان سمع عليا يقول في قول الله عز وجل (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ) قال وضع اليماني علي اليسري تحت السرة. (التمهيد، ج ۲ ص ۷۸) حضرت عقبه بن صهبان رحمه الله فرمائي چې ما حضرت علي عليه السلام څخه اوریدلي دي د (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ) په تشریح کې، چې بني لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندې کیږدئ.

دوهم او دريم دليل

د حضرت وائيل عليه السلام دوه حديثه

(١) عن وائل بن حجر رضي الله عنه قال رايت النبي ﷺ يضع يمينه علي شماله تحت السرة . (استاذ البخاري مصنف ابن ابي شيبة . ادارة القرآن دارالعلوم الاسلاميه كراچي حديث نمبر ٣٩٠٩ ، باب نمبر ١٦٧) (معارف السنن ج ٢ ص ٤٣٧) (اعلاء السنن ج ٢ ص ١٤٣) باب وضع اليدين . (اثار السنن ج ١ ص ٧٧) باب وضع اليدين تحت السرة) بذل المجهود ج ٢ ص ٢٣].

وائل بن حجر رضي الله عنه فرمائي چې مانبي عليه السلام وليدلو چې خپل بني لاس يې په چپ لاس دنوم څخه لاندې کيښودلو ، علامه نيموي رحمه الله فرمائي چې ددې حديث سند بالکل صحيح دی او د مصنف ابن ابي شيبة په متعددو نسخو يې حواله ورکړې ده چې په هغوی کې د ازياتوالي شته . (تعليق اثار السنن ص ٧٧ باب في وضع اليدين تحت السرة)

د مصنف ابن ابي شيبة محقق او د احاديثو مخرج الشيخ محمد عوامة د شيخ محمد عابد سندهي او د شيخ محمد مرتضى زبيدي د متعلقه صفحو عکسونه په دريم جلد کې چاپ کړي دي په کومو کې چې د تحت السرة لفظ شته شيخ محمد عوامة فرمايي چې: تحت السرة زيادة ثابتة في ت، ع كما يرى القاري الكريم صورتها في مقدمة هذا المجلد ونسخة ت كان انتهاء هذا المجلد منها سنة ١٧٤١ هـ وعليها خط الامام العيني في مواضع كما ذكرته في المقدمة ص ٣٠ فلا يبعد أن الامام القاسم بن قطلوبغا قد وقف عليها ونقل عنها هذا الحديث في كتابه - التعريف والاعخبار بتخريج أحاديث الاختيار... الخ. [مصنف ج ٣ / ص ٣٢٠ ، كتاب الصلوة] تحقيق وترقيم وتخريج محمد عوامة الطبعة الثانية ١٤٢٨ هـ ادارة القرآن او علامه ظفر احمد العثماني فرمايي چې: قلت ولو وجدت هذا الزيادة في نسخة واحدة فقط لكننا نسلم فلعل بصر الكاتب زاغ من محل إلى محل آخره ولكن لما وجدت في نسخ عديدة فاحتمال زيع ابصار جميع الكتاب غير مسلم. [اعلاء السنن ج ٢ / ص ١٩٩ ، باب وضع اليدين تحت السرة وكيفية الوضع].

د حديث څخه د انکار لپاره نوی طريقه

غير مقلدينو د حديثو څخه د انکار لپاره يوه نوی طريقه داسې رايستلې ده چې کوم حديث چې ددوی د خواش څخه مخالف وي نو فورالیکي چې په فلانکي ملک کې چې ددې کتاب کومه قلمي نسخه ده په هغې

کې دا حديث نشته، لدې وجهې دا حديث بالکل من گهرت دی، کله وائي چې دا تحريف دی، دا خلک د تحريف په معنی کې تحريف کوي، کله د کاتب غلطۍ ته تحريف وائي او کله نسخو اختلاف ته تحريف وائي.

موطا امام مالک: د موطا امام مالک تقريباً شپاړس نسخې دي دا يو مصعب په موطا کې دنورو نسخو څخه سل احاديث زيات دي، په بعضو نسخو کې بعضو احاديثو ته مرسل ويلی شوي وي، او په بعضو نورو کې ورته مسند ويلی شوي وي، په بعضې بابونو کې هم زيات والې او کموالي، او تقديمه او تاخير شته. (التعليق المجدد ص ۱۹ و ص ۲۰).

صحيح بخاري: امام بخاري صحيح البخاري په شپاړسو کالو کې ليکلی ده، لکن د نظر ثاني او د زيات او کمې سلسله په کې دده رحمه الله د عمر تر اخره پورې روانه وه، له دې وجهې د فريري په نسخه کې چې ده امام بخاري څخه په اخر کې اوریدلی ده، د حمان شاکر د نسخې څخه دوه سوه او د ابراهيم بن معقل د نسخې څخه په کې درې سوه احاديث زيات دي. (تدريب الراوی ص ۳۰).

د امام بخاري څخه په زرگونو خلکو بخاري اوریدلی ده، لکن مشهورې نسخې په کې څلور دي (۱) د ابراهيم بن معقل الحنفي نسخه (۲) د حماد بن شاکر نسخه (۳) د محمد بن يوسف الفريري نسخه (۴) د ابو طلحه منصور بن محمد بن علی البزدوي نسخه، دا په ياد لرئ چې دا ټول مقلدين وو.

سنن ابی داود: دا ياد او د مشهورې نسخې څلور دي چې په بعضو کې څه احاديث زيات او په بعضو کې کم دي، اخري نسخه د لؤلوی ده.

مصنف ابن ابی شيبه: د مصنف ابن شيبه په بعضو نسخو کې د تحت السرة لفظ شته او په بعضو کې نشته، دا دواړه نسخې په دې ملکونو احنافو چهاپ کړي دي، په کومو نسخو کې چې د اللفظ نشته هغه د ټولو څخه مخکې د حيدر اباد د کن څخه احنافو شايع کړی ده، او په کومو نسخو کې چې د اللفظ شته هغه هم د اداره القراءان دارالعلوم اسلاميه کراچي څخه احنافو چاپ کړی ده، احناف د نورو کتابونو د حديثو په شان د دې کتاب دواړه نسخې مني او عمل ورباندې کوي، لکن غير مقلدين د الله ﷻ د دې قول مصداق دی چې: (أَقْلَمْنَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَقَرِيفًا كَذَبْتُمْ وَقَرِيفًا تَقْتُلُونَ) کومه نسخه چې د دوی د خواهش سره موافقه وي د هغې په باره کې د منلو دعوی کوي او کومه نسخه چې د دوی د خواهش څخه مخالفه وي، نو د هغې

منلوته بالکل نوي تيار، دلته هم دتحت السره لفظ ددوی دخواهش څخه مخالف دی، نو ددې لفظ دشهید ولولپاره یې قسما قسم منصوبې جوړې کړې دي.

ددې نسخې اطلاع دټولو څخه مخکې دشیخ الاسلام ابن الهمام شاگرد الشیخ قاسم بن قطلوبغا ته وشوه، دده وصال په سنه ۸۷۹هـ کې شوی دی، دده په مخطوطاتو باندې ډیر وسیع نظر وو، ډیر لوی محدث وو، په دې صدۍ کې او ددې څخه وروسته تره یوولس سوه پنځوسمې پورې ددنیا هیڅ عجمي او یا عربي محدث ددې څخه انکار و نکړو چې دا حدیث په صحیح نسخه کې نشته.

په اخر کې د محمد معین تهتهوی شیعه یو شاگرد حیات سندهی ددې څخه انکار وکړو، د حیات سندهی وصال په سنه ۱۱۶۸هـ کې شوی دی حیات سندهی هم شیعه وو او د تقی په بناء به یې خاتنه حنفي ویلو، ده د خان سره محمد فاخراله ابادی شیعه هم ملگری کړی وو، ددوی رافضي عقاید مولنا عبدالرشید نعماني په دراسة الیسیب کې تفصیلا ذکر کړی دی، کله چې ورته مولنا قائم سندهی رحمته الله علیه او مولانا هاشم سندهی رحمته الله علیه په صحیحو نسخو کې دلفظ وروښودلو، نو د ډارمې روځ یې بدل کړو او دا بهانه یې جوړه کړه چې حدیث شته لکن دلفظ په کې د کاتب غلطی ده، لکن په دلیل کې یې د (۸۷۹هـ) څخه تر (۱۱۶۸هـ) پورې دهیڅ محدث قول هم پیش نکړی شو.

د نن زمانې د غیر مقلدینو سره هم دلیل نشته صرف د رافضي محمد فاخر آله بادي او د رافضي حیات سندهی روند تقلید کوي.

(۲) امام طبراني او امام ابو نعیم اصبهاني د خپل سند سره د علقمة رحمته الله علیه څخه او هغه د حضرت وایل رحمته الله علیه څخه روایت کوي چې: أنه صلی مع رسول الله صلی الله علیه و آله حین قال: ولا الضالین، قال: آمین، وأخفی بها صوته ثم وضع يده اليمنی علی يده اليسری وجعلهما علی بطنه. [المعجم الكبير حديث نمبر: ۱۷۵۷۶] ومعرفة الصحابة لأبي نعیم حديث نمبر: ۷۲۶۴] ما د رسول الله سره مونځ وکړو چې کله یې ولا الضالین وویل نو ورپسې یې په پټه آمین وویل، بیا یې ښی لاس په چپ لاس باندې په ګڼه کینودلو. ددې حدیث یو روای حجاج بن نصر مختلفه راوي دی یحیی بن معین ورته صدوق ویلي دی. [الکامل لابن عدي ج ۲/ ص ۲۳۱]. ابو نعیم ددې حدیث د نقل کولو څخه وروسته لیکي چې رواه الثوري والعلاء بن صالح ومحمد بن سلمة بن کهیل نحوه. [معرفة الصحابة حواله بالا]. قال الهیثمی: حجاج بن نصر ضعفه ابو حاتم وغیره، وثقه ابن معین

وابن حبان. [مجمع الزوائد ج ۱/ ص ۲۴۹] او نوم او د نوم څخه لاندې حصه په گیده کې داخله ده او سینه ترینه خارج ده.

۴-۱۲ پورې دلايل:

د حضرت علي عليه السلام (۹) حديثونه

(۱) عن علي عليه السلام قال: من سنة الصلوة وضع الايدي علي الايدي تحت السر. (مصنف ابن ابي شيبة الشافعي استاذ البخاري، ج ۱ ص ۳۹۱) وضع اليمين علي الشمال.

د حضرت علي عليه السلام څخه روايت دی چې دلما څه سنت دادي چې لاسونه دنوم څخه لاندې کيږدئ.

(۲) عن علي عليه السلام ان من السنة وضع الكف علي الكف في الصلوة تحت السر. (ابوداود نسخه ابن اعرابي ص ۷۶، حديث نمبر ۶۴۵). (مسند احمد، ج ۱ ص ۱۱ بهيقي، ج ۲ ص ۳۱) دارقطني ج ۱ ص ۲۸۹. (اعلاء السنن، ص ۱۶۶) (معارف السنن، ج ۲ ص ۴۱/۴۱ بذل المجهود ج ۲ ص ۲۳). بهي شکه چې يو ورغوي په بل ورغوي دنوم څخه لاندې کينودل دستو څخه دی.

(۳) قال علي عليه السلام أن من السنة في الصلوة وضع الأكف تحت السر. [مسائل أحمد بن حنبل رواية ابنه عبد الله ج ۱ ص ۷۲، باب صفة الصلوة].

(۴) عن علي عليه السلام قال: أن من السنة في الصلوة وضع الأكف على الأكف تحت السر. [مسند أحمد حديث نمبر: ۸۳۳ من مسند علي عليه السلام].

(۵) عن علي عليه السلام قال: من سنة الصلوة وضع الأيدي على الأيدي تحت السر. [الأوسط المنذر حديث نمبر: ۱۱۲۴].

(۶) عن علي عليه السلام أن من السنة في الصلوة وضع الكف على الكف تحت السر. [دارقطني باب أخذ الشمال باليمين نمبر ۱۱۱۴].

(۷) عن علي عليه السلام أنه كان يقول أن من سنة الصلوة وضع اليمين على الشمال تحت السر. [حواله مذكوره حديث نمبر: ۱۱۱۳].

(۸) عن علي عليه السلام قال: أن من السنة في الصلوة وضع الكف على الكف تحت السر. [بهيقي حديث نمبر: ۲۴۳، باب وضع اليدين على الصدر في الصلوة عن السنة].

(۹) عن علي عليه السلام أن كان يقول: أن من سنة الصلوة وضع اليمين على الشمال تحت السرة. [حواله مذكوره حديث نمبر: ۲۴۳۶]. ددې ټولو معنى داده چې سنت طريقه د نوم څخه لاندې د لاسونو کينودل دي.

نوت: دا حديث دا بوداودد مشهور ودریو نسخو څخه د ابن اعرابي په نسخه کې دي. سنت دايمی عمل ته وائي که لامذهبو ديو خليفه الراشد خولې څخه دا ثابته کړه چې په سينه باندې د لاسونو ترلوته يې سنت يعنې دائمي عمل ویلی وی نويولکه روپی انعام به ورکړم غير مقلدينو ليکلي دي چې دصحابی دست لفظ ذکر کول مرفوع حديث وي. (فتاوی علماء حديث، ج ۵ ص ۱۴۷)

ددې روايت مدار په عبد الرحمن بن اسحق دی او هغه ضعیف دی لکن ددې تائيد دصحابه وواو دتابعينو د ډيرو اثارو څخه کېږي.

لکه دابو مجلز عليه السلام دانس عليه السلام دابو هريرة وغيره وود اثارو څخه الجوهر النقی علی السنن الکبری للبيهقي، ج ۲ ص ۳۱ ص ۳۲ مصنف ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۹۰ ص ۳۹۱) نو ددې څخه استدلال صحيح دی لامذهب امين الله پشاورى چې ددې په مقابل کې کوم دوه اثاره د حضرت علی عليه السلام پيش کړي دي ديهيقي په سند کې روح بن المصیب دی او د هغه په باره کې ابن حبان فرمائي چې يروى الموضوعات لاحتل الرواية عنه (الجوهر النقی ص ۳۰۲) او د قرطبي په حواله يې چې کوم نقل کړي دي ابن کثير فرمائي چې (نسبة هذا التفسير الى علی لاتصح) وهکذا فى الفتح الربانى، ج ۳ ص ۱۷۴) خپله همدی لامذهب دهمدی صفحی په اول کې په دې تفسیر رد کړی دی (الحق الصريح، ج ۴ ص ۱۲۲ اسطراول).

عجيب کار دی يو ځلې ورته ضعیف او موضوعي وائي اولې وروسته ترينه بيرته استدلال کوي، اودا څکه چې (دروغگور احافظه نباشد)

۱۳- دليل

عن انس عليه السلام قال ثلاث من اخلاق النبوة تعجيل الافطار وتاخير السحور ووضع اليد اليمنى على اليسرى في الصلوة تحت السرة. [بذل المجهود ج ۲/ ص ۲۴، باب وضع اليمينى على اليسرى في الصلوة]. (الجوهر النقی علی السنن الکبری للبيهقي، ج ۲ ص ۳۱ - ۳۲) ابن حزم، ج ۴ ص ۱۱۳) دا حديث په مستند زيد باب تعجيل الافطار کې دسترسره ذکر شوی دی.

حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چې درې شيان د ټولو پيغمبرانو اخلاق دي په روژه ماتي کې مخکې والې کول په پشمېني کې وروسته والې کول او ښي لاس په چپ لاس کيښودل دنوم څخه لاندې.

۱۶-۱۴ دلایل:

د ابوهريرة رضي الله عنه درې حديثونه

(۱) عن أبي هريرة رضي الله عنه قال وضع الكف على الكف في الصلوة تحت السرة (الجوهر النقي، باب وضع اليدين على الصدر) [والبيهقي حديث نمبر: ۴۴۳۶، باب وضع اليدين على الصدر في الصلوة من السنة].

حضرت ابوهريرة رضي الله عنه فرمائي چې يو ورغوی په بل ورغوي کيښودل په لمانځه کې دنوم څخه لاندې دي.

(۲) عن أبي وايل قال قال ابوهريرة رضي الله عنه: أخذ الألف على الألف في الصلوة تحت السرة. [ابوداؤد

حديث نمبر: ۶۶۷]. ترجمه يې د مخکې پشان ده.

(۳) عن أبي وايل عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: من السنة أن يضع الرجل يده اليمنى على اليسرى تحت السرة في الصلوة وبه قال سفيان الثوري واسحاق، وقال اسحاق: تحت السرة أقوى في الحديث وأقرب إلى التواضع... الخ [الأوسط لابن المنذر تحت حديث رقم ۱۲۴۳].

ابوهريرة رضي الله عنه فرمايي چې: سنت طريقه داده چې لاسونه يو د بل د پاسه دنوم څخه لاندې کيږي او همدا دسفيان ثوري او اسحاق مذهب هم دی او اسحاق فرمايي چې: دنوم څخه لاندې کيښودلو احاديث قوي دي او دا طريقه عاجزی ته ډېره نژدې ده.

۱۷ دليل

وبه قال حدثنا يوسف بن ابي يوسف عن أبيه عن ابي حنيفة عن حماد عن ابراهيم أن رسول الله ﷺ كان يعتمد بيده اليمنى على يده اليسرى في الصلوة يتواضع بذلك لله، [الآثار لأبي يوسف رحمته الله رواية نمبر: ۳۳۲]. يعنې رسول الله ﷺ به د تواضع لپاره ښي لاس په چپ لاس باندې کيښودلو. او پدې کې شک نشته چې تواضع په تحت السرة کې ده لکه څرنګه چې د ابراهيم نخعي رحمته الله همدا مذهب وو لکه راتلونکي روايت وګوره.

۱۸ دليل

عن ابراهيم النخعي رحمه الله قال يضع يمينه على شماله في الصلوة تحت السرة [ابن ابى شيبة، باب وضع اليمين على الشمال]. ابراهيم نخعي رحمه الله فرمائي چې ږدي به نښى لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندې ددې راوي ربيع صدوق دى. [الذهبي، ج ۱ ص ۳۴۷، رقم، ۲۰۹۶] والجرح والتعديل لابن أبي حاتم ج ۳ / ص ۴۶۴ و سير اعلام النبلاء ج ۱۳ / ص ۳۴۸.

۱۹ دليل

عن ابراهيم النخعي أنه كان يضع يده اليمنى على يده اليسرى تحت السرة، قال محمد: وبه نأخذ وهو قول ابى حنيفة رحمه الله [كتاب الآثار ص ۲۴ حديث نمبر: ۱۲۱].
يعني امام نخعي رحمه الله به نښى لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندې کينودلو او امام محمد فرمايي چې په همدې مونږ عمل کوو او همدا قول د امام صاحب دى.

۲۰ دليل

حدثنا يزيد بن هارون قال اخبرنا الحجاج بن حسان قال سمعت ابا مجلز اوسالته قال قلت كيف يضع؟ قال يضع باطن كف يمينه على ظاهر كف شماله ويجعلهما اسفل من السرة. (ابن ابى شيبة، ج ۱ ص ۳۹۱/۳۹۰).

يعني ږدي به باطن د نښي لاس په ظاهر د چپ لاس او دواړه لاسونه به دنوم څخه لاندې کړي، په ټولو صحابه وو او تابعينو کې د يو څخه هم نده ثابته چې په سينه باندې يې لاسونه ايښي وي او تر قيامته به يې څوک ثابت نکړي بلکې په فتاوى علماء حديث، ج ۳ ص ۹۳/ کې په دې خبره اعتراف شوى دى چې صحابه وو رحمهم الله او تابعينو داسې عمل ندی کړی.

۲۱- دليل

عن ابراهيم قال: مادون السرة يعني تحتها. [الأمالى لآثار الصحابة حديث نمبر: ۵۴] يعني ابراهيم نخعي دنوم څخه لاندې د لاسونو د تړلو قايل دي.

۲۲ دليل: ابن قدامه حنبلي فرمائي چې (وروي ذلك عن علي وابي هريرة وابي مجلز والنخعي، والثوري، واسحاق لماروي عن علي انه قال من السنة وضع اليمين علي الشمال تحت السرة، رواه احمد، وابوداود وهذا ينصرف الي سنة النبي ﷺ، المغني ج ۱ ص ۴۷۴ نسائي ج ۱ ص ۱۴۳).

۲۳ دليل: حضرت قيصه بن هلب رضي الله عنه د خپل پلار هلب رضي الله عنه څخه روايت کوي چې: کان النبي ﷺ يؤمنا فيأخذ شماله يمينه. [ابن ماجه حديث نمبر ۸۰۱ کتاب اقامة الصلوة... الخ باب وضع اليمين علي الشمال] [ومسند أحمد حديث نمبر ۴۰۹۷۰ وحديث نمبر ۴۰۹۷۱ وحديث نمبر ۴۰۹۷۲] [والمعجم الكبير للطبراني حديث نمبر ۱۷۸۷۹] وشرح السنة للبغوي باب ما يستفتح به الصلوة من الدعاء.

رسول الله ﷺ به چې مونږ ته امامت راکولو نو په خپل بني لاس باندې به يې چپ لاس نيولو، دا حديث حسن دي. شرح السنة.

فايده: پدې حديث کې په يو لاس باندې د بل لاس د نيولو ذکر دي او د نيولو لپاره په عام طور گوته ورغوي او مړوند استعمال يې، نيول په گوته او ورغوي باندې کيږي او د مينې محبت په وخت کې په عام طور باندې مړوند او په نورو احاديثو کې صراحت د مړوند د نيولو ذکر دي. [پوره طريقه د استدلال د ۳۶ حديث څخه وروسته را روانه ده.

۲۴- دليل: حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه فرمايي چې: کان الناس يؤمرون أن يضع الرجل اليد اليمنى علي ذراعه اليسرى في الصلوة. [بخاري باب وضع اليمنى علي اليسرى... الخ حديث نمبر ۶۹۸] [وموطأ الإمام المالك رضي الله عنه حديث نمبر ۳۴۰ باب وضع اليدين إحداهما علي الأخرى]. خلکو يعنې صحابه ووت به به امر کيدلو چې په مانځه کې بني لاس په خپل چپ مټ باندې کيږي.

فايده: پدې حديث کې د بني لاس په چپ مټ باندې د کينودلو ذکر دي، لکن د مټ د کومې خاصې حصې ذکر پکې نشته.

البته د نورو احاديثو په رڼا کې به ترينه مړوند مراد يې چې ورغوي په مړوند او درې گوته د مړوند سره نږدې په مټ راشي لکه څرنگه چې د بخاري شريف مشهور شارح علامه ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: قوله علي ذراعه أبهم موضعه من الذراع، وفي حديث وائل عن أبي داود والنسائي ثم وضع يده اليمنى علي ظهر كفه اليسرى والرسغ والساعد وصححه ابن خزيمة وغيره، وأصله في صحيح مسلم بدون الزيادة، والرسغ بضم

الباء وسكون السين المهملة بعدها معجمة هو المفصل بين الساعد والكف وسيأتي أثر علي نحوه في أواخر الصلوة. [فتح الباري باب وضع اليمني علي اليسري في الصلوة] پوره طريقه د استدلال څخه وروسته راوړانه ده.

۲۵- دليل: وبه قال حدثنا عبدالرحمن بن مهدي عن مالك عن أبي حازم عن سهل بن سعد رضي الله عنه كان النبي ﷺ يؤمرون أن يضعوا اليمني علي اليسري في الصلوة. [مسند أحمد حديث نمبر ۲۱۷۸۲].
خلکو يعنې صحابه وو رضي الله عنه ته به امر کيدلو چې په مانځه کې ښي لاس په چپ لاس باندې کيږدي.
فايده: ددې حديث د سند راويان د صحيح بخاري راويان دي.

۲- محدثين د نورو احاديثو په رڼا کې د چپ لاس څخه د چپ لاس مړوند مرا کړي دي ځکه چې دا هيئت عاجزي ته ډېر نژدې دي. لکه څرنگه چې امام مناوي رحمته الله عليه فرمايي چې: کان يضع اليمني علي اليسري في الصلوة. أي يضع يده اليمني علي ظهر كفه اليسري والرسغ من الساعد كما في حديث واثلة عن أبي داود والنسائي وصححه ابن خزيمة وذلك لأنه أقرب إلي الخشوع وأبعد عن العبث واستحباب الشافعي أن يكون الوضع المذكور فوق السرة والحنفية تحتها. [فيض القدير للمناوي تحت حديث رقم ۷۰۸۳]. ددې حديث څخه هم پوره طريقه د استدلال د ۳۶ نمبر دليل څخه وروسته راوړانه ده.

۲۶- دليل: وبه قال حدثنا ابو محمد بن صاعد حدثنا علي بن مسلم حدثنا اسماعيل بن أبان السوراق حدثني مندل عن ابن أبي ليلى عن عن القاسم بن عبدالرحمن عن أبيه عن عبدالله بن مسعود رضي الله عنه أن النبي ﷺ كان يأخذ شماله بيمينه في الصلوة. [دارقطني باب في أخذ الشمال باليمين في الصلوة حديث نمبر ۱۱۰۴]. عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمايي چې بې شکه چې ښي ﷺ په مانځه کې په خپل ښي لاس باندې چپ لاس نيولو.

فايده: (۱) پدې حديث کې هم په ښي لاس باندې د چپ لاس د نيولو ذکر دي، او نيول عام طور په ورغوي او گوټو باندې وي او د مينې او احترام په وخت کې په عام طور باندې مړوند نيول کيږي. پوره طريقه د ۳۶ دليل څخه وروسته راوړانه ده.

فايده: (۲) ددې حديث اول راوي امام، حافظ، موجود، محدث العراق، او عالم بالعلل والرجال دي. (سير اعلام النبلاء ج ۱۴/ ۱۵۱). تحت رقم الترجمة ۳۸۳].

دوهم راوي امام، محدث، فقيه او مسند العراق دي. [سير اعلام النبلاء ج ۱/۱ ص ۵۲۵] تحت رقم الترجمة ۱۴۸. دريم راوي ثقه او حافظ دي. [سير اعلام النبلاء ج ۱۰/۱ ص ۳۴۷]. تحت رقم الترجمة ۸۵. او څلورم راوي مختلف فيه دي لکن جايز الحديث دي. [تهذيب الكمال تحت رقم الترجمة ۶۱۷۶]. پنځم راوي امام، عليم، مفتي وقاضي الكوفة، الفقيه، المقرء، أفقه الدنيا، صدوق، صاحب السنة او كثير المناقب وو. [تذكرة الحفاظ ج ۱/۱ ص ۱۷۱]. شپږم راوي امام، مجتهد او قاضي الكوفة وو. [سير اعلام النبلاء ج ۵/۵ ص ۱۹۶].

(۲۷) دليل: د حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه څخه روايت دي چې: أن رسول الله ﷺ قال: إنا معشر الأنبياء أمرنا أن نؤخر سحورنا ونعجل فطورنا وأن نمسك بأيماننا علي شمالكنا في صلواتنا. [صحيح ابن حبان باب ذكر الاخبار عما يستحب للمؤمن وضع اليمين علي اليسار في صلواته حديث نمبر ۱۷۷۰] و مسند عبيد بن حميد حديث نمبر ۶۲۶ و سنن دار قطني باب في أخذ الشمال حديث نمبر ۱۱۰۷. بې شکه چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: مونږ د پیغمبرانو د لې ته حکم شوي دي چې پېشمې وروسته کړو او روژه ماتې مخکې کړو او په بني لاس باندې چې لاس ونیسو.

فایده: (۱) مخکې ذکر شول چې د مینې نیول د بني لاس په ورغوي او گوټو کيږي او د احترام لپاره نیول کيږي. مړوند او نوره پوره طریقه د استدلال د ۳۶ دلیل څخه وروسته راوړانده.

فایده: (۲) د دې سند په شرط د مسلم باندې صحیح دي. [فتح الباري کتاب الصلوة باب وضع الیمین علي اليسر فی الصلوة].

(۲۸) دليل: په معجم طبراني او په مسند أبي داؤد الطيالسي کې د حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه روايت په داسې الفاظو دي چې سمعت نبي الله ﷺ يقول: إنا معشر الأنبياء أمرنا بتعجيل فطورنا، وتأخير سحورنا، ووضع أيماننا علي شمالكنا في الصلوة. [المعجم الكبير للطبراني حديث نمبر ۱۱۳۴۳]. و المعجم الأوسط للطبراني حديث نمبر ۱۸۸۴، و مسند أبي داؤد الطيالسي حديث نمبر ۴۷۶۷]. يعنې ما د نبي ﷺ څخه واورېدل چې فرمايل يې چې: مونږ د پیغمبرانو ټولي ته حکم شوي دي چې په روژه ماتې کې تلوار او په پېشمې کې وروسته والي وکړو او په مانځه کې خپل بني لاسونه په چپو لاسونو باندې کيږدو.

فايده: ددې حديث سند صحيح دي، قال الهيثمي رواه الطبراني في الكبير و رجاله رجال الصحيح. [مجمع الزوايد ج ۲/ ص ۱۰۵]. طريقه استدلال د ۳۶ دليل څخه وروسته راوړنه ده.

(۲۹) **دليل:** د حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دي چې: قال قال رسول الله ﷺ: أمرنا معاشر الأنبياء أن نعجل إفطارنا ونؤخر سحورنا، ونضرب بأيماننا علي شمالكنا في الصلوة. [سنن الدار قطني حديث نمبر ۱۱۰۶].

رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: مونږ د پيغمبرانو ته حکم شوي دي په تعجيل د افطار او په تأخير د سحور او په کينودلو د بني لاس په چپ لاس باندې په مانځه کې.

فايده: (۱) ددې حديث سند صحيح دي او داسې دي: حدثني يحيى بن محمد بن صاعد حدثنا زياد بن أيوب حدثنا النضر بن اسماعيل عن أبي ليلى عن عطاء عن أبي هريرة رضي الله عنه. اول راوي يې ابن صاعد ثقه دي. [سير اعلام النبلاء رقم الترجمة ۲۸۳]، نضر بن اسماعيل هم راجح راوي چې ثقه دي. [تهذيب الكمال رقم الترجمة ۶۲۱۶]، عبد الرحمن بن أبي ليلى هم ثقه دي. [تذكرة الحفاظ ج ۱/ ص ۱۷۱].

فايده (۲): طريقه استدلال د ۳۶ دليل څخه وروسته راوړنه ده.

(۳۰) **دليل:** حضرت أبو الدرداء رضي الله عنه فرمايي چې: من أخلاق النبيين وضع اليمين علي الشمال في الصلوة. [مصنف بن أبي شيبة، وضع اليمين علي الشمال]. يعنې د پيغمبرانو اخلاق په مانځه کې د بني لاس کينودل دي په چپ لاس باندې.

فايده (۱): ددې حديث سند د بخاري شريف په شرط برابر دي او داسې دي چې: حدثنا وكيع عن اسماعيل بن أبي خالد عن الأعمش عن مجاهد عن مروق العجلي عن أبي الدرداء قال... الخ.

فايده (۲): طريقه استدلال د ۳۶ دليل څخه وروسته راوړنه ده.

(۳۱) **دليل:** په يوروايت کې د حضرت ابو الدرداء څخه داسې الفاظ روايت شوي دي چې: من أخلاق النبيين التكبير في الإفطار، والابلاغ في السحور، ووضع اليمين علي الشمال في الصلوة. [مصنف ابن أبي شيبة، كتاب الصيام، في تعجيل الإفطار وما ذكر فيه].

د پيغمبرانو په اخلاقو کې تلوار دي په روژه ماتي کې او وروسته والي دي په پيشمني کې او په مانځه کې د بني لاس کينودل په چپ باندې.

(۳۲) دليل: د ابن جريج څخه روايت دي چې: أخبرني غير واحد من أهل العلم أن من أخلاق الأنبياء تعجيل الفطر وتأخير السحور، و وضع اليد اليمنى على اليسرى في الصلوة. [مصنف عبد الرزاق حديث نمبر ۷۶۱۵] ترجمه: د مخکې حديث پشان ده او طريقه استدلال د ۳۶ دليل څخه وروسته را روانه ده.

(۳۳) دليل: د حضرت عايشې رضی الله عنها څخه روايت دي چې: ثلاثة عن النبوة، تعجيل الإفطار، وتأخير السحور ووضع اليد اليمنى على اليسرى في الصلوة. [سنن دار قطني باب أخذ الشمال حديث نمبر ۱۱۰۵] والسنن الكبير للبيهقي باب وضع اليد اليمنى على اليسرى في الصلوة حديث نمبر ۲۴۶۳. ترجمه يې تيره شوې ده او طريقه استدلال يې د ۳۶ دليل څخه وروسته را روانه ده.

(۳۴) دليل: و به قال حدثنا عبدان بن أحمد، حدثنا عمرو بن عثمان الحمصي، حدثنا اسماعيل بن عياش، عن يونس بن أبي اسحاق عن أبي اسحاق، عن عبد الجبار بن وائل عن أبيه قال: رأيت رسول الله ﷺ يضع يده اليمنى على اليسرى في الصلوة قريباً من الرسغ. [المعجم الكبير حديث نمبر ۱۷۵۲۱]. حضرت وائل رحمه الله فرمايي چې: ما رسول الله ﷺ وليدلو چې په مانځه کې يې خپل بني لاس په چپ لاس باندې مړوند ته نږدې کينودلو. فايده: د دې حديث سند حسن دي او طريقه استدلال يې را روانه ده.

(۳۵) دليل: عن وائل بن حجر رحمه الله قال قلت لأنظرن إلى رسول الله ﷺ كيف يصلي فنظرت إليه، قام وكبر، ورفع يديه حتى حاذتا بأذنيه، ثم وضع يده اليمنى على ظهر كفه اليسرى والرسغ من الساعد. [السنن الكبير للبيهقي، كتاب الصلوة، باب وضع اليد اليمنى على اليسرى في الصلوة].

وايل بن حجر رحمه الله فرمايي چې: ما قصد وكرو چې زه به رسول الله ﷺ ته گورم چې څرنگه مونځ كوي؟ نو ما د رسول الله ﷺ طرفته وکتل رسول الله ﷺ ودریدلو الله اکبر يې وويلو او لاسونه يې د غوړونو په برابري اوچت کړل بيا يې خپل بني لاس د خپل چپ لاس په ورغوي باندې او د مټ په مړوند باندې کينودلو.

(۳۶) دليل: أن وائل بن حجر الحضرمي رحمه الله قال: قلت: لأنظرن إلى رسول الله ﷺ كيف يصلي فنظرت إليه حين قام، فكبر ورفع يديه حتى حاذتا أذنيه، ثم وضع يده اليمنى على ظهر كفه اليسرى والرسغ والساعد. [صحيح ابن حبان حديث نمبر ۱۸۶۰].

وايل بن حجر رحمته الله عليه فرمايي چې: ما قصد وکړ چې زه به گورم چې رسول الله صلی الله علیه و آله څرنگه منځ کوي؟ نو ما چې د رسول الله صلی الله علیه و آله طرفته وکتل کله چې ودریدلو نو الله اکبر یې وويلو او لاسونه یې تر غوږونو پورې اوختل کړل بیا یې خپل بڼي لاس د چپ لاس د ورغوي په شا او په مړوند او په مټ باندې کيښودلو.

همداسې الفاظ په صحیح ابن خزیمه کې هم دي (باب وضع بطن الکف الیمني علی الکف اليسري والرسغ والساعد جميعاً حديث نمبر ۶۶۱).

په دې احادیثو باندې د عمل لپاره د احنافو بهترين تطبيق

د دوو شتم دلیل څخه تر ۳۵ دلیل پورې په بعضې احادیثو کې د بڼي لاس په چپ لاس باندې د کيښودلو ذکر وو، او په بعضو کې احادیثو کې په بڼي لاس باندې د چپ لاس د نیولو ذکر وو. احنافو قههاو ورحمهم الله چې په دې دواړو قسمه احادیثو باندې د عمل لپاره کوم صورت ته راجع ويلي دي هغه داسې دي چې د بڼي لاس ورغوي او د منځ درې گوتې د چپ لاس د ورغوي په شاه او مړوند او په یو څه حصه د مټ باندې د کيښودلي شي نو د وضع په ټولو احادیثو به عمل راشي.

او چې غټه او کچه گوتې د مړوند څخه راتا وکړل شي نو د أخذ یعنې د نیولو په ټولو احادیثو به عمل راشي. د غیر مقلدینو عمل د دې ټولو احادیثو څخه مخالف دي.

- و أما صفة الوضع ففي الحديث المرفوع لفظ الأخذ، وفي حديث علي عليه السلام لفظ الوضع، واستحسن كثير من مشايخنا الجمع بينهما، بأن يضع باطن كفه اليمني علي ظاهر كفه اليسري ويخلق بالخنصر والابهام علي الرسغ ليكون عاملاً بالحديثين. المبسوط للسرخسي. كتاب الصلوة، كيفية الدخول في الصلوة.

وقال محمد بن عبد الله يضعها كذلك ويكون الرسغ وسط الكف، وقيل يأخذ الرسغ بالابهام والخنصر يعني ويضع الباقي فيكون جمعاً بين الأخذ والوضع وهو المختار. (فتح القدير كتاب الصلوة باب صفة الصلوة). وهكذا في رد المحتار كتاب الصلوة، مطلب بيان المتواتر والشاذ.

(۳۷) دليل: امام طحاوي رحمته الله عليه فرمايي چې: وقال بعضهم: توضعان تحت السرة ومن قال بذلك

منهم أبو حنيفة رحمته الله عليه وأبو يوسف رحمته الله عليه ومحمد رحمته الله عليه ورووا ذلك عن علي وأبي هريرة رضي الله عنه.

حدثنا يحيى بن عثمان قال حدثنا نعيم قال حدثنا حفص عن عبد الرحمن بن اسحاق عن زياد بن زيد عن أبي جحيفة عن علي عليه السلام قال : وضع اليمين على الشمال في الصلوة تحت السرة من السنة. حدثنا فهد قال حدثنا يحيى بن عبد الحميد قال حدثنا عبد الواحد بن زياد عن عبد الرحمن بن اسحاق عن سيار أبي الحكم عن وائل عن أبي هريرة رضي الله عنه قال : من السنة أن يضع الرجل يده اليمنى تحت السرة في الصلوة وسقط من الحديث اليد اليسرى، ولما كان في موضع اليدين من الاختلاف ما ذكرنا ووجدنا التكبير من الناس بعضهم لبعض هو وضع اليدين على الصدر وذلك مكروه، فكان أولي بنا أن نجعل المباح لنا بخلافه [وبعد السطر] وهو علي عليه السلام قال: توضع تحت السرة وتابعه علي ذلك أبو هريرة رضي الله عنه قال جميعاً أن ذلك من السنة وذلك مما لا يوجد من جهة الاستنباط، ولا من جهة الرأي فيكون ما روي وائل عن النبي صلى الله عليه وسلم في ذلك أولي من قولهما ولكنه إنما يوجد من جهة التوقيف عن الرسول صلى الله عليه وسلم إياهما علي ذلك فصار ما روينا عنهما ذلك مكافئاً لما روينا عن وائل ولما كان الذي رواه وائل فيه عن النبي صلى الله عليه وسلم ما يوافق أهل الكتابين في صلواتهم، والذي روينا عن علي عليه السلام وأبي هريرة رضي الله عنه مما لا يكون مأخوذاً عن غير النبي صلى الله عليه وسلم بخلاف ذلك، كان أولي مما روي وائل، لأن الذي كان علي النبي صلى الله عليه وسلم اتباع شريعة من كان قبله من الأنبياء صلوة الله عليهم حتي يحدث الله عز وجل له شريعة ما تنسخ ذلك، فصحبنا الروايتين جميعاً، فجعلنا ما روي وائل بن حجر من ذلك متقدماً، وما روي عن علي وأبي هريرة في ذلك متأخراً ناسخاً لما كان قبله. [أحكام القرآن للطحاوي، كتاب الصلوة، تأويل قوله تعالى عز وجل: فصل لربك وانحر].

ترجمه: او بعضې حضراتو فرمايلي دي چې دواړه لاسونه به د نوم څخه لاندې ږدي، او کومو حضراتو رحمهم الله چې دا خبره کړې ده په هغوي کې امام ابو حنيفه رحمته الله عليه امام ابو يوسف رحمته الله عليه او امام محمد رحمته الله عليه دي او دوي دا خبره د حضرت علي عليه السلام او د ابو هريرة رضي الله عنه څخه نقل کړې ده، ماته يحيي هغه ته عثمان هغه ته حفص بيان کړې ده هغه د عبد الرحمن اسحاق څخه هغه د زياد بن زيد څخه هغه د ابو جحيفة څخه هغه د حضرت علي عليه السلام څخه روايت کوي چې سنت طريقه داده چې بني لاس په چپ لاس باندې د نوم څخه لاندې کيږدي.

ماته فهد هغه ته يحيي بن عبد الحميد هغه ته عبد الواحد بن زياد بيان کړي دي هغه د عبد الرحمن بن اسحاق هغه د سيار ابو الحكم هغه د وائل رضي الله عنه هغه د ابو هريرة رضي الله عنه څخه روايت کوي فرمايي هغه فرمايي چې يو د سنتو څخه داده چې بني لاس د نوم څخه لاندې کيږدي.

او په حديث کې د چپ لاس ذکر پاتې شوي دي. او کله چې د لاس د کينودلو په ځاي کې اختلاف وو او مونږ خلک ليدلي دي چې يو بل باندې د کبر په وخت کې په سينه باندې لاسونه ږدي، (په سينه باندې لاسونه کينودل د کبر جنو طريقه ده) او د کبر جنو سره مشابهت مکروه دي نو مونږ ته بهتره داده چې خپل مباح دې (کبر جنو) په خلاف وکړو (او يو څو کرښې لاندې ليکي چې: حضرت علي عليه السلام فرمايي چې: د نوم څخه لاندې لاسونه کيږدئ او ابوهريرة رضي الله عنه هم د حضرت علي رضي الله عنه موافقت کړي دي، دواړو فرمايلي دي چې د نوم څخه لاندې د لاسونو کينودل سنت دي. او دوي رضي الله عنه دا خبره د خپلې رايې څخه نده را ايستلې بلکې د رسول الله صلى الله عليه وآله د قول او يا د فعل څخه يې معلومه کړې ده) نو ځکه چې دې فعل ته يې سنت وييلي دي نو حضرت و ايل رضي الله عنه چې د رسول الله صلى الله عليه وآله څخه کوم روايت کړي دي چې رسول الله صلى الله عليه وآله په سينه باندې لاسونه ايښي دي (د دې درجه د حضرت علي رضي الله عنه او د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه د خپل قول څخه زياته ده، لکن دا د ابوهريرة او حضرت علي رضي الله عنه خپل قول ندي، بلکې دوي هم دا طريقه د رسول الله صلى الله عليه وآله د قول او يا د فعل څخه را اخيستې ده، نو دوي حديثونه د حضرت علي رضي الله عنه د حديث سره مماثل شو. (چې درې واړه د رسول الله صلى الله عليه وآله قول او يا فعل بيانوي) او د حضرت و ايل رضي الله عنه په بيان کړې طريقه کې د يهودو او د نصاراو سره موافقت راځي، ځکه چې يهود او نصاراوو به په مانځه کې په سينه باندې لاسونه کينودل).

او زموږ طريقه صرف د رسول الله صلى الله عليه وآله څخه را اخيستل شوې ده. (يعنې سنت کيدل د نبې صلى الله عليه وآله څخه ما سواد بل چا يعنې د يهودو او د نصاراوو څخه نوي راخيستل شوي او سنت يواځې د تحت السرة سره ذکر شوي دي) نو لدې وجې د حضرت علي رضي الله عنه او د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه د روايت مرتبه د حضرت و ايل رضي الله عنه د مرتبې څخه اوچته شوه، ځکه نبې صلى الله عليه وآله د مخکنيو شريعتونو پابند وو ترڅو به چې الله تعالى منسوخه کړي نه وو.

نو مونږ دواړه روايتونه صحيح وگڼل او د حضرت و ايل رضي الله عنه حديث مو د حضرت علي رضي الله عنه او د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه د حديث څخه مقدم وگڼل (يعنې په سينه باندې د لاسونو د کينودلو عمل په هغه وخت کې دو په کوم وخت کې چې د نوي حکم په ذريعه باندې د اهل کتابو سره د مخالفت حکم نه وو راغلي) او د حضرت علي رضي الله عنه او د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه روايات مو وروستي او ناسخ وگڼل.

د امام شافعي رحمته الله علیه یوڅو دلائل

(۱) په ابو داؤد شریف کې روایت دي چې عن أبي جرير الضبي عن أبيه قال: رأيت علياً عليه السلام بمسك شماله يمينه فوق السرة. [ابوداؤد حديث نمبر ۶۶۶].

اول جواب: ددې حديث يو راوي ابو بدر مختلف فيه راوي دي ابن معين رحمته الله علیه او امام احمد رحمته الله علیه ورته ثقه او صدوق ويلى دي لکن د ابن حجر او ابو العاتم ورته ضعیف ويلى دي. [تهذيب الكمال ج ۱۲/ ص ۳۸۴] تقرب التهذيب ج ۱/ ص ۴۱۳.

دوهم جواب: دا فعلي حديث دي او د سنت لفظ هم پکې نشته او د حضرت علي عليه السلام د تحت السرة حديث قولي دي او د سنت لفظ هم پکې دي لهذا هغه روایت راجح دي.

دریم جواب: پدې حديث کې فوق په معني د علي سره دي لکه څرنگه چې په سورة يوسف کې الله تعالى فرمايي چې: وقال الآخر انا اراي احمّل فوق رأسي خبزاً. الآية. او په سورة حم سجده کې فرمايي چې: وجعل فيها رواسي من فوقها. آيت ۱۰.

زموږ په عرف کې هم د پورته او د باندې لفظ پدې معني باندې مستعمل شوي دي لکه خلک وايي چې: لوڅ سر لمونځ ښه ندي په سر باندې خولې کيده.

(۲) سئل سعيد بن جبیر أين موضع اليدين في الصلوة؟ فقال: فوق السرة. [الأمالی فی أثار الصحابة لعبد الرزاق صنعاني حديث نمبر: ۵۴]. دلته هم د فوق هغه معني ده چې مخکې تيره شوه ددې حديث په سند کې ابن جريج دي چې د نوي زنانه وو سره يې متعه کړې وه او دې ته به يې جايز هم ويلي. [تذكرة الحفاظ ج ۱/ ص ۱۴۹]. [وميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۱۵۱].

په مختلفو رواياتو کې دا حنافو تطبيق او ترجيح

(۱) علامه عيني رحمته الله علیه دبخاري شريف په شرح کې فرمايي چې: واحتج صاحب الهداية لأصحابنا في ذلك بقوله أن من السنة وضع اليمين على الشمال تحت السرة قلت هذا قول علي ابن أبي طالب واسناده إلى النبي ﷺ غير صحيح. وإنما رواه أحمد في مسنده، والدارقطني، ثم البيهقي من جهته في سننهما من حديث أبي حنيفة عن علي عليه السلام أنه قال: أن من السنة وضع الكف على الكف تحت السرة، وقول علي عليه السلام

ان من السنة هذا اللفظ يدخل في المرفوع عندهم، وقال ابو عمر في التفضي واعلم أن الصحابي اذا أطلق اسم السنة فالمراد به سنة النبي ﷺ وكذلك إذا أطلقها غيره ما لم تضاف إلى صاحبها كقولهم سنة العمرين وما أشبه ذلك. [عمدة القاري باب وضع اليمين على اليسرى].

دلاسونو د کينودلو په باره کې زمونږ د فقهاوو څخه صاحب د هداية د حضرت علي عليه السلام په دې قول باندې استدلال کړي دي چې سنت طريقه داده چې بني لاس په چپ لاس باندې د نوم څخه لاندې کيږي.

زه وایم چې داد حضرت علي عليه السلام قول دي، او د رسول الله ﷺ طرفته ددې منسوبول ندي صحيح (يعني داد رسول الله قول نه دي) او دا حدیث امام احمد په خپل مسند کې او دارقطني کې او بیایهقي په خپل خپل سند باندې پخپلو سنو (یهقي او دارقطني) د ابو جحيفة د حدیث څخه د حضرت علي عليه السلام څخه روایت کړي دي چې حضرت علي عليه السلام فرمایلي دي چې سنت طريقه داده چې بني ورغوي په چپ ورغوي باندې د نوم څخه لاندې کيږي او حضرت علي عليه السلام چې دې ته سنت وایي نو داد فقهاوو په نزد د مرفوع په حکم کې وي او ابو عمر فرمایلي دي چې کله صحابي عليه السلام د سنت لفظ ذکر کړي نو ددې څخه د بني عليه السلام سنت مراد وي او همدارنگه چې غیر صحابي چې د سنت لفظ مطلق ذکر کړي نو د هغې څخه هم د بني عليه السلام سنت مراد وي ترڅو یې چې بل چاته نسبت نوي کړي لکه د سنت العمرین په شان کلمې.

(۲) صاحب د اعلاء السنن فرمایلي چې: فنقول أن حديث علي عليه السلام أرجح عندنا لما فيه من التصريح بأن وضع اليدين تحت السرة من السنة وأحاديث الصدر كلها من قبيل الأفعال، لا يثبت منها أن الوضع على الصدر سنة واطب عليها النبي ﷺ وإنما هي حكاية حال لاعوم لها.

وأما لفظ كان فلا يقتضي الاستمرار، وأيضاً فدلالته عليه دون دلالة لفظ السنة فكان الآخر بحديث تحت السرة أولى، وغيره محمول على بيان الجواز عندنا، والقياس أيضاً يرجح الوضع تحت السرة لأنه المعهود حال قصد التعظيم [اعلاء السنة ج ۲/ ص ۱۹۷ باب وضع اليدين تحت السرة].

يعني د نوم څخه لاندې دلاسونو د تړلو په باره کې چې حضرت علي عليه السلام کوم حدیث راغلي دي دا ځکه راجح دي چې پدې کې د سنت لفظ راغلي دي، او په کومو (ضعيفو) روایاتو کې چې د صدر لفظ راغلي دي هغه ټول روایات فعلي دي د بعضې حالاتو حکایات دي د سنت لفظ پکې نشته نو عموم نه لري او د اترینه نه ثابتيږي چې پدې باندې هميشه والي شوي دي او د کان معامله؟ نو داد استمرار تقاضي نه کوي. او علاوه لا

دا چې ددې (طاوس د مرسل حديث) دلالت د سنت د لفظ د دلالت څخه کمزوري دي، نو د نوم څخه لاندې د ترلو روایت د پرمختګ دي، او نور روایات چې د تحت السرة څخه بغیر بل څه پکې راغلي دي هغه زموږ په نیز په جواز ورحمل دي، او ددې څخه علاوه قیاس هم د تحت السرة تایید کوي ځکه چې دارادي د تعظیم په وخت کې د نوم څخه لاندې د لاسونو د ترلو رواج دي.

(۳) بې نظیره محدث الشیخ محمد هاشم السندی رحمته الله المتوفی ۱۱۷۴ هـ فرمایلي چې: لما وقع التعارض بین الجانبین رجح ابو حنیفة رحمته الله الوضع تحت السرة لحديث علي عليه السلام من السنة كذا، وهو حديث حسن لغيره، وان كان ضعيفاً في نفسه، ولانه ابلغ في التواضع والتعظيم، ولهذا عهد بين الامراء والملوك، والتعظيم هو المطلوب في أحوال الصلوة كلها، وهذا في حق الرجال وأما في حق النساء فنظر إلي ما هو الأستر لهن، ورأي أن رعاية الأستر في حقهن أولى من رعاية التعظيم، مع ما فيه من أعمال النصيب وهو أولى من اهمال أحدهما بالكلية. [معیار المقادیر فی تمیز المغشوش عن الحیاد مشموله درهم الصرة ص ۱۱۵].

یعنې دا حدیثو په مابین کې تعارض راغلو نو امام ابو حنیفه رحمته الله د تحت السرة روایاتو ته د حضرت علي عليه السلام د حدیث له وجې ترجیح ورکړه ځکه چې په هغې کې د سنت لفظ راغلي دي، او د حضرت علي عليه السلام حدیث ضعیف فی نفسه او حسن لغيره دي، او د نوم څخه لاندې د لاسونو ترلو د تعظیم سره ډېر مناسب دي او د امراءو به مخکې هم همدا طریقه رواج ده او د مانځه په ټولو حالاتو کې مقصود تعظیم دي او داد سړي په باره کې دي، پاتې شوه د ښځو معامله نو د دوي په باره کې امام صاحب رحمته الله د ستر او پردې رعایت کړي دي، او دې ته یې کتلي دي چې د ښځو به باره کې د تعظیم په نسبت دستراو پردې رعایت اولي دي، او پدې طریقه باندې به په دواړه قسمه روایاتو عمل راشي او په ټولو روایاتو باندې عمل کول ددې څخه بهتر دي چې یو قسم روایت بالکل مهمل شي. انتهى ملخصاً.

(۴) همدارنگه مخکې لیکي چې: الجمع بالنسبة الینا، وذلك واقع من امامنا الأعظم رحمته الله حيث خص أحد المرویین بالرجال لما فيه من زيادة التواضع والتعظيم، وثانيتها بالنساء، وهو ما كان أستر في حقهن ورأي أن رعاية الأستر في حقهن أولى من رعاية ما فيه زيادة التعظيم، وهكذا فعل رحمته الله في أحاديث أخرى، منها رفع الیدین، فانه لما اختلفت الروایات عن رسول الله صلی الله علیه و آله وأصحابه في كونه إلي الأذنين والكتفين خض الأستر منها - وهو الأخير - بالنساء - وغير الأستر - وهو الأول - بالرجال. ومنها الجلوس في التشهد. لما

اختلفت الروايات فيه افتراشا وتورکا خص الأستر منهما وهو التورک بالنساء- وغير الأستر وهو الافتراش بالرجال- وقد قدمنا عن التحرير وشرحه أنه يجوز للمجتهد ترجيح أحد النصين المتعارضين لموافقة القياس. انتهى.

ولا يخفى أن هذا الجمع جمع من وجه لما فيه من أعمال النصين، ولا شك أن أعمال النصين المتعارضين بعد ثبوتها أولى من إهمال أحدهما بالكلية وترجيح القياس من وجه لما فيه من رعاية ما فيه زيادة التعظيم في حق الرجال، وما فيه زيادة الستر في حق النساء، والترجيح بالقياس يجوز للمجتهد، وفيه عمل بالقولين، أعني أن النصين إذا تعارضا فالجمع مقدم على الترجيح أو عكسه فظهر أن قولكم ثم مقتضى الجمع أن يكون كل من الوضع تحت السرة وعلى الصدر سنة الرجل والمرء من غير تخصيص الأول بالأول والثاني بالثاني إلى آخره باطل بمقدّماته بأسرها. [معيّار النقاد في تميز المغشوش عن الجياد مشمولة درهم الصرة في وضع اليدين تحت السرة ص ۱۱۱ و ص ۱۱۲].

خلاصه دا چې د تعارض په وخت کې امام ابو حنيفه رحمته الله عليه په تطبيق باندې عمل کوي پداسې طريقه چې د تحت السرة احاديث تر نارينه و پورې خاص کوي ځکه چې پدې طريقه کې تعظيم او تواضع ده او صدروالا (ضعيف) احاديث د زنانه و پورې خاص کوي ځکه چې د دوي په حق کې رعايت د ستر او پردې دېر بهتر دي، او همدا په متعارضو احاديثو کې د امام صاحب طريقه ده لکه د رفع اليدين په احاديثو کې چې همدا سې کړي دي چې په کومو احاديثو کې چې د لاسونو او چټول تر غوړونو پورې راغلي دي نو هغه يې تر نارينه و و پورې خاص کړي دي، او په کومو احاديثو کې چې د لاسونو او چټول تر اوږو پورې راغلي دي نو هغه يې تر زنانه و و پورې خاص کړي دي ځکه چې دا د دوي په حق کې ستر او پردې ده.

همدارنگه په قاعده کې کيناستل دي نو په کومو احاديثو کې چې د افتراش ذکر راغلي دي نو هغه يې تر نارينه و و پورې خاص کړي دي او په کومو احاديثو کې چې د تورک ذکر راغلي دي نو هغه يې تر زنانه و و پورې خاص کړي دي ځکه چې دا دوي په حق کې د ستر او پردې کار ورکوي او مجتهد ته داسې ترجيح جايزه ده او پدې طريقه باندې په دواړو نصينو باندې عمل راځي او په نورو طريقو کې په يو نص باندې عمل پاتې کيږي نو ددې تفصيل څخه دا ښکاره شوه چې دا اعتراض بالکل غلط دي چې نارينه و او زنانه و د دواړو ته په يوه طريقه مونځ کول پکار وو چې يادې دواړه د نوم څخه لاندې لاسونه تړي او دې دواړه په سينه باندې لاسونه تړي يعنې يوه طريقه دې د زنانه و او بله دې تر نارينه و و پورې نه خاصيږي.

انځمه اړيکه

لکه څرنگه چې قرآن کریم د (اوو) قاريانو په قرائت امت ته رارسيدلی دي او کوم قرائت چې په دې (اوو) قاريانو کې د يو قاري څخه هم نه وي ثابت هغه شاذ او مردود دی، هيڅکله قرآن نه دی.

نوهمدارنګه په کوم روايت باندې چې په ايمه يې اړيکه ووکې دهیچا عمل نه وي، هغه هم قطعاً او يقيناً شاذ او مردود وي، په لمانځه کې په سينه باندې لاسونه ايښودل په ايمه يې اړيکه ووکې دهیچا مسلک هم ندی. [معارف السنن باب ماجاء في وضع اليمين في الصلوة ج ۲/ص ۴۳۶. وعبارة هكذا قال الترمذي لم يأخذ أحد من الأربعة بالوضع على الصدر... الخ وصاحب وبذل الجهود فرمائي چې: فانحصر- مذاهب المسلمين في ثلاثة أحدها الوضع تحت السرة، وثانيها فوق السرة تحت الصدر وثالثها الارسال، بل انحصر- الوضع في هيتين، تحت الصدر وتحت السرة ولم يوجد على ما قال الشوكاني مذهب من مذهب المسلمين أن يكون الوضع على الصدر فقول الوضع على الصدر قول خارج من مذاهب المسلمين وخارق لاجماعهم المركب. [بذل المجهود ج ۲/ص ۲۵. باب وضع اليمين على اليسرى في الصلوة. يعني د مسلمانانو پدې مسئله کې درې مذهب دي اول د نوم څخه لاندې کيښودل. دوهم د سينې څخه لاندې کيښودل او درېم زړوند نيول بلکې څوک چې د لاسونو په کيښودلو قايل دي د هغوی څخه صرف دوه قوله را نقل شوي دي نو دا چې د نوم څخه به يې لاندې پدې، او دوهم دا چې د سينې څخه به يې لاندې پدې او په سينه باندې د لاسونو کيښودل د هيڅ مسلمان مذهب هم ندی نو په سينه باندې د لاسونو کيښودل د ټولو مسلمانانو د مذهبونو څخه ځان ايستل دي او د مسلمانانو د مرکبي اجماع څخه مخالفت دی. قلت ان رواية على الصدر عن الشافعي رواية النادرة كما سيأتي في عبارة السنن].

امام نووي فرمائي چې دامام شافعي رحمه الله مذهب دادی چې لاسونه به د سينې څخه لاندې پدې، او دامام ابو حنيفه رحمه الله په مذهب به لاسونه د نوم څخه لاندې پدې، او دامام احمد رحمه الله څخه درې روايت دي، يو دامام ابو حنيفه رحمه الله په شان، يو دامام شافعي رحمه الله په شان، او درېم دا چې اختيار دی، خو مختار روايت يې دادی چې: د نوم څخه به يې لاندې کيږدي. او دامام مالک رحمه الله په نيز اړسارل دی. (تووی الشافعي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۷۳) باب وضع يده اليمني علي اليسري... الخ

امام ترمذی رحمه الله چې ددې اختلافاتو ذکر کوي نو هغوی هم په سينه باندې لاسونه کيښودل هيڅ امام نه دی منسوب کړی. (ترمذی ج ۱ ص ۵۹ باب ماجاء في وضع اليمين علي الشمال)

لامذهبوهم په دې اعتراف کړی دی لکه څرنگه یې چې دفتاوی علماء حدیث په جلد ۳ ص ۹۳) باندې لیکلي دي چې په سینه باندې لاسونه کينودل په څلورو خلفاوو کې دهیجا قول هم نه دی او په څلورو امامانو کې دهیڅ یو مذهب هم نه دی. په الاوسط کې دي چې: وروي عن سعيد بن جبير أنه قال: فوق السرة. وقال أحمد بن حنبل: فوق السرة قليلاً وان كانت تحت السرة فلا بأس وقال الآخرون وضع الأيدي على الأيدي تحت السرة روى هذا القول عن علي بن أبي طالب وأبي هريرة رضي الله عنه وابراهيم النخعي وأبي مجلز [الأوسط لابن المنذر ذيل حديث نمبر: ۱۲۴۱]. كتاب صفة الصلوة ذكر وضع بطن الكف اليمنى على ظهر الكف اليسرى والرسغ والساعد. او په معارف السنن کې همدا مضمون په اسې الفاظو راغلی دی چې: فعند أبي حنيفة رضي الله عنه وسفيان ثوري وابن راهويه وأبي اسحاق المروزي من الشافعية تحت السرة وعند الشافعي تحت صدره كما في الوسيط وعامة الكتب الشافعية وهي المذكورة في الأم والمعمولة والمختارة عند أصحابه وهي رواية عن مالك أيضاً أو على صدره كما في رواية النادرة وعن أحمد روايتان كالْمَذْهَبَيْنِ، وثالثة في التخيير وجعل ابن هبيرة الرواية المشهورة عن أحمد مذهب امامنا أبي حنيفة رضي الله عنه أفاده شيخنا في تعليقاته وكذا في الميزان وقال واختارها الحرق، وقال ابوالطيب المدني قال الترمذي لم يأخذ أحد من الأربعة بالوضع على الصدر. [معارف السنن باب ماجاء في وضع اليمين على الشمال في الصلوة. ج ۲/ ص ۱۳۶].

د حنفي فقهي عبارات:

(۱) د امام ابو حنيفه رضي الله عنه شاگرد امام محمد رضي الله عنه فرمايي چې: أخبرنا ابوحنيفة عن ابراهيم أن رسول الله ﷺ كان يعتمد باحدى يديه على الأخرى في الصلوة يتواضع السرة فيكون الرسغ في وسط الكف، كتاب الآثار ص ۲۴ حديث نمبر ۱۲۰ باب الصلوة قاعداً... الخ.
مونږ ته خبر را کړي دي امام ابو حنيفه رضي الله عنه د ابراهيم نخعي رضي الله عنه څخه چې رسول الله ﷺ به په مانځه کې د عاجزې په طريقه نښي لاس په چپ لاس باندې کينودلو. امام محمد رضي الله عنه فرمايي چې د نښي لاس ورغوي به د چپ لاس په مړوند باندې د نوم څخه لاندې ږدي نو ورغوي به د مړوند په منځ باندې راشي.

(۲) امام محمد رحمته الله عليه فرمايي چې: ينبغي للمصلي إذا قام في صلوته أن يضع باطن كفه اليمني على رصغه اليسرى تحت السرة، ويرمي ببصره إلى موضع سجوده، وهو قول أبي حنيفة رحمته الله عليه. [الموطأ للإمام محمد بن الحسن درذيل حديث نمبر ۲۹۰].

د مونځ کوونکي لپاره مناسبه داده چې مانځه ته د دریدلو په وخت کې ښي لاس په چپ لاس باندې د نوم څخه لاندې کيږدي او د سجدي ځاي ته دې وگوري.

(۳) په بدايع الصنائع کې داسې عبارت دي چې: وأما محل الوضع فما تحت السرة في حق الرجال والصدر في حق المرأة. [بدايع الصنائع فصل في سنن حكم التكبير].

د لاسونو د کيښودلو ځاي د سري لپاره د نوم څخه لاندې دي او د ښځې لپاره په سينه باندې دي.

او د اخنافو په بل کتاب المبسوط للسرخسي کې داسې عبارت دي چې: ولنا حديث علي عليه السلام كما روينا، والسنة إذا اطلقت تنصرف إلى سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم الوضع تحت السرة أبعد عن التشبيه بأهل الكتاب وأقرب إلى ستره العورة فكان أولى. [المبسوط للسرخسي كتاب الصلوة، كيفية الدخول في الصلوة].
زمونږ لپاره (چې د نوم څخه لاندې لاسونه ږدو) حضرت علي عليه السلام حديث دليل دي (چې د سنت لفظ پکې ذکر شوي دي) او د نوم څخه لاندې د لاسونو په کيښودلو کې ډېر لرې والي دي د مشابهت د اهل کتابو څخه، او ډېر نژدې والي دي پټولو د عورت ته فلهاذا (د نوم څخه لاندې د لاسونو کيښودل) بهتر دي.

(۵) الشيخ محمد هاشم السندي رحمته الله عليه فرمايي چې: رجعنا إلى كلام في الترجيح لا يخفي أن المجتهدين رحمهم الله لما وجدوا الأحاديث في الباب متعارضة رجحوا بينها بوجوه كثيرة، نقل بعض منها في كتب اتباعهم فرجح الإمام الأعظم أبو حنيفة رحمته الله عليه وضع اليدين تحت السرة بكونه هيئة التواضع والتعظيم، ولهذا كان معهوداً عند القيام بين يدي الملوك والأمراء، فينبغي أن يكون هو المندوب حالة القيام بين يدي الله سبحانه وتعالى بأن فيه التحرز عن التشبيه بأهل الكتاب فانهم يضعون أيديهم على صدورهم في حالة صلوتهم كما يضعونها عليه بعد موته، فكان ما فيه التحرز أولى، وبأن الوارد في جانب الوضع تحت السرة لفظاً (أن من السنة) والنصوص الواردة في الوضع على الصدر ليس فيها ذلك وانما هي وقائع أحوال لاعوم لها إلى غير ذلك من الوجوه التي ذكرنا بعضها في درهم الصرة من قبل. [درهم الصرة ص ۸۷ و ص ۸۸].

يعنې مونږ د ترجيح خبرې ته رجوع وړکړو نو دا خبره پته نده چې کله مجتهدينو پدې باب کې دا حادي نو تعارض وليدل نو په ډېرو وجوهو سره يې د دوي په منځ کې ترجيح وکړه.

تو امام ابو حنيفه رحمته الله عليه د نوم څخه لاندې د لاسونو تر لور ته ترجيح ورکړه، ځکه چې دا د عاجزۍ او د تعظيم حالت دي. لدې وجې د اميزانو او د بادشاهانو په مخکې پدې هيئت باندې د ودرېدل مناسب دي، او بل په دې طريقه کې د يهودو او د نصاراوو د مشابهت څخه لرې والي دي، ځکه چې هغوي به په مانځه کې په سينه باندې لاسونه کيښودل، لکه د مرگ څخه وروسته چې هم دوي د مري لاسونه و مري په سينه باندې ږدي او بل دا چې د نوم څخه لاندې د لاسونو د تر لور په باره کې د حضرت علي عليه السلام او د حضرت ابو هريرة رضي الله عنه څخه د سنت لفظ را نقل شوي دي، او په سينه باندې د لاسونو د تر لور په باره کې دا لفظ ندي را نقل شوي، بلکې په سينه باندې د لاسونو د تر لور په باره کې چې کوم احاديث راغلي دي هغه ټول د حالاتو واقعي دي.

کوم چې عموم نه لري، د دې څخه ماسوي نور وجوده ترجيح هم شته د کومو ذکر چې مونږ مخکې په درهم الصرة کې کړي دي.

(۵) همدارنگه د اخافو په يو بل کتاب تبیین الحقائق کې داسې عبارت دي چې: ولنا حديث علي عليه السلام أن من السنة وضع اليمين علي الشمال تحت السرّة، ولأنه أقرب الي التعظيم، كما بين يدي الملوك، ووضعها علي العورة لا يضر فوق الثياب بلا حایل لأنها ليس لها حکم العورة في حقّه ولهذا تضع المرأة يديها علي صدرها وان كان عورة. [تبیین الحقائق، سنن الصلوة].

يعنې زموږ دليل د حضرت علي عليه السلام حديث دي چې سنت طريقه داده چې نيسي لاس په چپ لاس باندې د نوم څخه لاندې کيږدي او ځکه چې دا طريقه تعظيم ته ډېره نږدې ده لکه خلک يې چې د بادشاهانو په مخکې کوي، او د جامو د پاسه يې په عورت باندې کيښودل پروانه لري لکه بغير د حايله چې هم پروا نلري لکه بغير د حايله چې هم پروا نه لري ځکه چې خپل عورت په نظر سره خپل ځان ته حکم د عورت نه لري له همدې وجې بنځه په سينه باندې لاسونه ږدي اگر چې سينه د بنځې عورت دي.

فايده: بعضې خلک وايي چې نوم څخه لاندې د لاسونو کيښودل ځکه بنه ندي چې دا د عورت حصه ده نو صاحب د تبیین الحقائق فرمايي چې دا توجيه ځکه غلطه ده چې بنځه اتفاقاً په سينه باندې لاسونه ږدي حالانکه دا هم عورت دي.

د حنبلي فقهي يو خو عبارات

(۱) ابويعقوب اسحاق بن منصور بن بهرام فرمايي چې: قلت أين يضع يمينه علي شماله؟ قال كل هذا عندي واسع، قلت: إذا وضع يمينه علي (شماله) أين (يضعها)؟ قال: فوق السرة وتحت، كل ذلك واسع، كل هذا ليس بذاك قال (اسحاق) كما قال تحت السرة أقوى في الحديث وأقرب الي التواضع. [مسائل الامام احمد بن حنبل وابن راهويه ج ۱/ ص ۱۳۹، مسئله نمبر ۴۱۱].

ما وويل چې بني لاس به په چپ لاس باندې په کوم ځاي ږدي؟ نو امام احمد رحمته الله وفرمايل چې زما په نزد ږدي ټولو (يعني د نوم څخه لاندې او باندې) کې گنجایش دي، ما وويل چې کله يې بني لاس په چپ لاس باندې کينودلو نو (دواړه) به په کوم ځاي باندې ږدو؟ هغه وفرمايل چې د نوم څخه لاندې او باندې د دواړو گنجایش دي، او يو هم پروانه لري.

اسحاق بن راهويه رحمته الله د امام احمد رحمته الله په شان د نوم لاندې د لاسونو تړل آقوي في الحديث او اقرب الي التواضع گڼلي دي.

(۲) د حنبلي فقهي مشهور ترجمان علامه ابن قدامه الحنبلي المتوفي ۶۸۲ هـ فرمايي چې: مسئله: قال: (ويجعلها تحت سرتة) اختلف الرواية في موضع وضعهما، فروي عن أحمد، أنه يضعهما تحت سرتة، وروي ذلك عن علي رضي الله عنه وأبي هريرة رضي الله عنه، وأبي مجلز رضي الله عنه، والنخعي رضي الله عنه والشوري رضي الله عنه واسحاق رضي الله عنه، لما روي عن علي رضي الله عنه من السنة وضع اليمين علي الشمال تحت السرة، رواه الامام أحمد، وأبو داود وهذا ينصرف الي سنة النبي صلى الله عليه وسلم ولأنه قول من ذكرنا من الصحابة، وعن أحمد، أنه يضعهما فوق السرة، وهو قول سعيد بن جبير والشافعي، لما روي وإيل بن حجر رضي الله عنه قال رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يصلي فوضع يده علي صدره احدهما علي الأخرى وعنه أنه مخير في ذلك، لأن الجميع مروى، والأمر في ذلك واسع. [المغني لابن قدامة الحنبلي ج ۲/ ص ۳۳۱].

يعني د لاسونو په کينودلو کې د امام احمد رحمته الله څخه مختلف روايات راغلي دي، يو روايت دادي چې د نوم څخه به يې لاندې ږدي لکه څرنگه چې د علي رضي الله عنه، او ابو هريرة رضي الله عنه او ابو مجلز، او د نخعي او د ثوري او د اسحاق څخه روايت دي او حضرت علي رضي الله عنه ورته سنت ويلي دي او ددې څخه مراد د رسول الله صلى الله عليه وسلم سنت دي او دا د تيرو صحابه وو قول هم دي. دوه روايت يې د سعيد بن جبير رضي الله عنه او د امام شافعي رحمته الله په

شان دادي چې د نوم څخه به يې د پاسه ږدي له وجې د حديث د حضرت و ايل څخه چې په هغې کې په سينه باندې د لاسونو د کينودلو ذکر دي او دريم روايت يې دادي چې پدې دواړو کې اختيار دي ځکه چې دا دواړه کيفيات مروي دي او پدې معامله کې وسعت دي.

(۳) همدارنگه فرمايي چې: النوع الثاني سنن الافعال وهي اثنان وعشرون - إلى أن قال - و وضع اليميني علي اليسري وجعلهما تحت السرّة. [الكافي في فقه الامام المجلل أحمد بن حنبل عبد الله بن قدامة المقدسي ابو محمد ج ۱/ ص ۱۴۶ و کذا في ص ۱۲۹].

يعني دوهه نوعه د مانځه د فعلي ستونو په بيان کې ده او هغه دوه وشت ستونونه دي - بيا مخکې ليکي چې - د بني لاس کينودل دي په چپ لاس باندې د نوم څخه لاندې.

(۴) او علامه ابن قيم جوزي رحمته الله المتوفي ۷۵۱ هـ فرمايي چې: واختلف في موضع الوضع، فعنه فوق السرّة، وعنه تحتها وعنه ابوطالب سألت أحمد أين يضع يده إذا كان يصلي؟ قال علي السرّة أو أسفل وكل ذلك واسع عنده. (أن وضع فوق السرّة أو عليها أو تحتها).

قال علي عليه السلام من السنة في الصلوة وضع الكف علي الأكف تحت السرّة. عمرو بن مالک عن أبي الجوزاء عن ابن عباس عليه السلام مثل تفسير علي إلا أنه غير صحيح والصحيح حديث علي عليه السلام قال في رواية المزني أسفل السرّة بقليل، ويكره أن يجعلهما علي الصدر، وذلك لما روي عن النبي صلى الله عليه وآله أنه نهى عن التكفير، وهو وضع اليد علي الصدر، مؤمل عن سفيان عن عاصم بن كليب عن أبيه عن وائل أن النبي صلى الله عليه وآله وضع يده علي صدره، فقد روي هذا الحديث عبدالله بن الوليد عن سفيان ولم يذكر ذلك، ورواه شعبة وعبد الواحد لم يذكر خلاف سفيان. [بدائع الفوائد ج ۱/ ص ۱۳۸].

يعني د لاسونو د کينودلو په ځاي کې اختلاف دي او د امام أحمد رحمته الله څخه د نوم څخه لاندې کينودل هم روايت شوي دي او د نوم څخه د پاسه هم او ابو طالب رحمته الله د امام أحمد رحمته الله څخه روايت کړي دي چې ما د احمد څخه پدې باره پوښتنه وکړه نو هغه په جواب کې وويل چې: په نوم باندې او د نوم څخه لاندې او د نوم څخه د پاسه په ټولو کې اختيار دي. حضرت علي عليه السلام فرمايي چې ورغوي په ورغوي باندې کيښه دل د نوم څخه لاندې سنت دي. او همداسې يو روايت عمرو بن مالک د ابو الجوزاء عن ابن عباس عليه السلام څخه هم کړي دي لکن هغه ندي صحيح بلکې صحيح روايت د حضرت علي عليه السلام دي.

د مزني په روايت کې امام احمد رحمته الله عليه فرمايلي دي چې لاسونه به د نوم څخه لږ لاندې ږدي. او په سينه باندې د لاسونو کينودل مکروه دي ځکه چې رسول الله صلی الله علیه و آله د تکفير څخه منع کړې ده او تکفير په سينه باندې د لاسونو کينودلو ته وايي او مؤمل د سفيان څخه هغه د عاصم بن کليب څخه هغه د خپل پلار څخه هغه د وایل رحمته الله عليه څخه روايت کړي دي چې:

رسول الله صلی الله علیه و آله خپل لاس په سينه باندې کينودلو، په تحقيق سره دا روايت عبد الله بن الوليد رحمته الله عليه د سفيان څخه کړي دي او د سينې ذکر يې پکې نه دي کړي او شعبة او عبد الواحد هم د سفيان د خلاف ذکر نه دي کړي. لهدا د مؤمل په روايت کې د سينې ذکر صحيح نه دي.

(۵) د فقهي حنبلي په مشهور کتاب المقنع او د دې څخه په شرح المبدع کې د امام أحمد بن حنبل رحمته الله عليه مذهب داسې بيان شوي دي چې: ويجعلهما تحت سرتيه في أشهر الروايات وصححه ابن الجوزي وغيره، لقول علي عليه السلام من السنة وضع اليمنى على الشمال تحت السرة، رواه أحمد، وأبو بكر، وذكر في التحقيق أنه لا يصح، قيل للقاضي هو عورة فلا يضعهما عليه كالعانة والفخذ، فأجاب: بأن العورة أولى وأبلغ بالوضع عليه لحفظه، وعنه تحت صدره وفوق سرتيه، وعنه بخير اختياره في الارشاد لان كلا منهما مأثور، وظاهره بكره وضعهما علي صدره نص عليه مع أنه رواه. (المبدع شرح المقنع لابن المفلح الحنبلي ج ۱/ ص ۳۷۹، باب صفة الصلوة).

د مقنع د دې قول چې: (لاسونه به د نوم څخه لاندې تړي) په تشريح کې صاحب د مبدع فرمايي چې دا د امام احمد رحمته الله عليه مشهور روايت دي، او دې روايت ته ابن قيم الجوزي او نورو حنبليانو صحيح وييلي دي ځکه چې حضرت علي عليه السلام فرمايي چې د نوم څخه لاندې د لاسونو تړل سنت طريقه ده، دا حديث په مسند أحمد او په ابو داؤد کې دي او د تحقيق په نوم کتاب کې راغلي دي چې د نوم څخه لاندې د لاسونو تړل ندي صحيح. يو چا قاضي ته وويل چې: د نوم څخه لاندې خو عورة دي لهدا پدې باندې کينودل نه دي پکار لکه د نوم څخه لاندې او د متيازو د ځاي څخه پورتنی حصه او ورونو قاضي جواب ورکړو چې په عورة باندې د لاس کينودل خو د عورت د پټولو لپاره ډېره ښه خبره ده، او د امام أحمد څخه بل روايت دا دي چې د سينې څخه لاندې او د نوم څخه پورته به يې تړي. او په دريم روايت کې ترينه د دې دواړو په هاين کې اختيار دي ځکه چې د نوم څخه د لاندې او د باندې دواړو طريقې په رواياتو کې راغلي دي. او ظاهره خبره داده چې په سينه باندې د

لاسونو کينودل مکروه دي، امام أحمد رحمته الله عليه پدې باندې تصريح کړې ده، سره ددې چې دا ترينه مروی هم دي. انتهى.

يعني د امام أحمد څخه په سينه باندې د لاسونو د کينودلو روايت هم راغلي دي او مکروه هم ورته وايي چې ددې معني داده چې د امام أحمد رحمته الله عليه په نزد دا روايت غير صحيح او غير قابل العمل دي او يا پکې تاويل داسې کوي چې د صدر څخه قريب الي الصدر مراد وي.

(۴) منصور بن يونس بن ادریس بهوتي الحنبلي پورتنی مضمون پداسې الفاظو بيانوي چې: ثم وضع كفه اليميني علي كفه اليسري والرسغ والساعد. (ويجعلهما تحت سرتة) روي عن علي وأبي هريرة لقول علي عليه السلام: من السنة وضع اليميني علي الشمال تحت السرة) رواه أحمد وأبو داؤد، وذكر في التحقيق: أنه لا يصح، قيل للقاضي: هو عورة، فلا يضعها عليه كالعانة والخذأ وأجاب بأن العورة أولي وأبلغ بالوضع عليه محفظه (ومعناه) أي معني وضع كفه الأيمن علي كوع الأيسر وجعلهما تحت سرتة أن فاعله ذلك ذو ذل بين يد عز نقله أحمد بن الرقي (ويكره) جعل يديه علي صدره نص عليه مع أنه رواه، قال في المبدع. [كشاف القناع ج ۲/ص ۴۷۶، باب صفة الصلوة وبيان ما يكره فيها...].

ترجمه يې مخکنۍ ترجمې ته ورته ده.

(۷) همدارنگه مخکنی بزرگ منصور بن یونس رحمته الله عليه الحنبلي په شرح منتهی الاراءات کې فرمایي چې: (و) سن له أيضاً (جعلهما) أي يديه (تحت سرتة) لقول علي عليه السلام: من السنة وضع اليمين علي الشمال تحت السرة. رواه أحمد وأبو داؤد ومعناه ذل بين يدي الله عز وجل. [شرح منتهي الارادة، باب صفة الصلوة وما يكره فيها... ج ۱/۱۱۳].

يعني سنت طریقه داده چې لاسونه د نوم څخه لاندې کېږدي د حضرت علي عليه السلام ددې قول له وجهې چې سنت طریقه د نوم څخه لاندې د لاسونو تړل دي دا حديث احمد او ابو داؤد روايت کړي دي او ددې وجه د الله تعالى په دربار کې د خپلې عاجزۍ ظاهرول دي.

(۸) مصطفى سيوطي رحبياني الحنبلي هم د نوم څخه لاندې د لاسونو تړلو ته سنت او په سينه باندې د لاسونو کينودلو ته مکروه ويلي دي عبارت يې داسې دي چې: ويجعلهما أي يديه تحت سرتة لقول علي عليه السلام: من السنة وضع اليمين علي الشمال تحت السرة. [رواه أحمد وأبو داؤد ومعناه ذل بين يدي عز ويكره جعلهما

علي صدره، نقله أحمد عن يحيى الرقي. [مطالب أولي النهي في شرح غاية المنتهي ج ۲ / ص ۴۸۲، باب صفة الصلوة وما يكره فيها].

(۹) د خرقي د متن په شرح کې شمس الدين ابو عبد الله محمد بن عبد الله الزركشي مصري العنيلي المتوفي ۷۷۲ هـ فرمايي چې: ثم وضع اليميني علي اليسري. رواه أحمد ومسلم وفي لفظ لأحمد وأبي داؤد: وضع يده اليميني علي ظهر كفه اليسري والرسغ والساعد، وقال ويجعلهما تحت سرتة.

ش: هذا امد الرواية عن أحمد، لما روي أحمد، وأبو داؤد عن علي عليه السلام قال: من السنة المطلقة تنصرف إلى سنة رسول الله ﷺ.

والرواية الثانية: الأفضل جعلهما تحت صدره، لما روي قبيصة بن هلب عن أبيه قال: رأيت النبي ﷺ يضع يده علي صدره، ووصف يحيى بن سعيد اليميني علي اليسري فوق المفضل [رواه أحمد] والثالثة: التخيير بين الصفتين اختارها ابن أبي موسى وأبو البركات لورود الأمر بهما قال أبو البركات: وعلي الروايات فالأمر (في الأمرين) واسع لا كراهة لواحد منهما، والله أعلم [شرح الزركشي علي مختصر الخرق ج ۱ / ص ۱۷۹، باب صفة الصلوة].

خپل بني لاس په چپ لاس باندې كيده دا حديث احمد او مسلم روايت كړي دي، او په ابو داؤد او احمد كې داسې الفاظ راغلي دي چې: خپل بني لاس يې د چپ د ورغوي په شاه او په مړوند او په مټ باندې كينډولو، او بيا يې فرمايلي دي چې دواړه لاسونه يې دنوم څخه لاندې كينډول، او دا يو روايت دي د امام أحمد رحمه الله څخه له وجې د هغه حديث څخه چې احمد او ابو داؤد د حضرت علي عليه السلام څخه روايت كړي دي چې دنوم څخه لاندې د لاسونو ترل سنت دي، او سنت چې مطلق ذكر شي نو د رسول الله ﷺ سنت ترينه مراد يږي، او دوهم روايت دادي چې بهتر دادي چې لاسونه د سينې څخه لاندې وتړي له وجې د حديث د قبيصة بن هلب عن أبيه څخه چې ما رسول الله ﷺ وليدلو چې لاس يې په سينه باندې كينډولو او يحيي بن سعيد ددې طريقه داسې بيان كړې ده چې بني لاس يې د چپ لاس په بنديانو كينډولو، د امام أحمد روايت كړي دي او درسم روايت دادي چې پدې دواړو طريقو كې اختيار دي او دا روايت ابن ابي موسي او ابو البركات غوره كړي دي ځكه چې په دواړو طريقو كې روايات راغلي دي، ابو البركات فرمايي چې ددې رواياتو په نظر كې نيولو څخه په دواړو طريقو كې وسعت دي په يو كې هم كراهه نه شته.

(۱۰) ابو القاسم عمر بن الحسين بن عبد الله خرقي حنبلي المتوفي ۳۳۴ هـ فرمایلي چې: ثم يضع يده اليميني علي كوعه اليسري ويجعلهما تحت سرتة. [متن الخرقي علي مذهب أبي عبد الله أحمد بن حنبل الشيباني ج/۱ ص ۴۲، باب استقبال القبلة].

بيا به خپل بني لاس د چپ لاس په مړوند باندې ږدي او دواړه به د نوم څخه لاندې کوي.

د شافعي فقهې يو څو عبارات

(۱) مشهور شافعي امام محي الدين أبي زكريا يحيي بن شرف النووي الشافعي المتوفي ۶۷۶ هـ فرمايي چې: ويجعلها تحت صدره فوق سرتة، هذا مذهبنا المشهور وبه قال الجمهور، وقال ابو حنيفة وسفيان الثوري، واسحاق بن راهويه، وابو اسحاق المروزي عن أصحابنا، يجعلهما تحت سرتة، وعن علي بن أبي طالب عليه السلام روايتان كالذهيين، وعن أحمد روايتان كالذهيين، ورواية ثالثة أنه يحجر بينهما ولا ترجيح، وبهذا قال الأوزاعي وابن المنذر، وعن مالك عليه السلام روايتان، أحدهما: يضعهما تحت صدره، والثانية يرسلهما ولا يضع أحدهما علي الأخرى، وهذه رواية جمهور أصحابه وهي الأشهر عندهم، وهو مذهب الليث بن سعد وعن مالك أيضاً استحباب الوضع في النفل والارسال في الفرض.

وهو الذي رجحه البصريون عن أصحابه. [شرح مسلم للنووي، باب وضع يده اليميني علي اليسري بعد تكبيره الاحرام]. او لاسونه به د نوم څخه د پاسه او د سينې څخه لاندې ږدي، همدا زموږ (د شوافعو) مشهور مذهب دي، او په همدې باندې جمهورو قول کړي دي، او امام ابو حنيفة، سفيان ثوري، او اسحاق بن راهويه، او اسحاق مروزي زموږ د شوافعو څخه فرمايي چې د نوم څخه لاندې به يې ږدي. او د حضرت علي عليه السلام څخه د دواړو مذهبونو په شان دوه روايتونه دي او د امام احمد بن حنبل عليه السلام څخه هم د دواړو مذهبونو په شان دوه روايتونه دي، او درسم روايت يې دادي چې په دې دواړو صورتونو کې اختيار دي، او يو ته هم ترجيح نشته او د امام مالک عليه السلام څخه دوه روايتونه دي يو دادي چې زوړند به يې نيسي او يو په بل به يې نه ږدي او دا د امام مالک عليه السلام او د جمهورو اصحابو مسلک دي او د مالکيانو په نزد مشهور دي او همدا ليث بن سعد مسلک هم دي، او د امام مالک عليه السلام څخه دا روايت هم راغلي دي چې په نفل مونغ کې به د لاسونو يو په بل باندې کينودل مستحب دي او په فرض مونغ کې زوړند نيول مستحب دي او دې طريقې ته د بصري مالکيانو ترجيح ورکړې ده.

(۲) همدې ته ورته عبارت د امام نووي رحمته الله عليه په بل کتاب المجموع شرح المذهب ج ۷/ ص ۱۲۵ کې هم دي فرمايي چې: فرع في مذاهبهم في عمل وضع اليدين: قد ذكرنا أن مذهبنا أن المستحب جعلهما تحت صدره فوق سرته وبهذا قال سعيد بن جبير و داؤد، وقال ابو حنيفة، والشوري، واسحاق يجعلهما تحت سرته وبه قال ابو اسحاق المروزي من أصحابنا كما سبق وحكاه ابن المنذر عن أبي هريرة، والنخعي، وأبي مجلز، وعن علي بن ابي طالب عليه السلام روايتان احدهما فوق السرة والثانية تحتها، وعن أحمد ثلاث روايات، هاتان والثالثة يتخير بينهما ولا تفضيل وقال ابن المنذر في غير الاشراف أظنه في الأوسط لم يثبت عن النبي صلى الله عليه وسلم في ذلك شيء وهو مخير بينهما. حواله بالا.

او همدارنگه فرمايي چې: ويجعلهما تحت صدره وفوق سرته هذا هو الصحيح المنصوص وفيه وجه مشهور لأبي اسحاق المروزي أنه يجعلهما تحت سرته والمذهب الأول. [المجموع شرح المذهب ج ۷/ ص ۱۲۱]. خلاصه داده چې په فقه شافعيه کې مشهور او منصوص مذهب دادي چې لاسونه به د نوم څخه د پاسه او د سينې څخه لاندې تړي.

(۳) او امام نووي رحمته الله عليه په روضة الطالبين کې فرمايي چې: ثم يضع يديه كما ذكرنا تحت صدره وفوق سرته علي الصحيح. [روضة الطالبين باب الرابع في صفة الصلوة فصل في القيام]. يعني صحيح قول دادي چې لاسونه به د نوم څخه لاندې د پاسه او د سينې څخه لاندې تړي.

(۴) شهاب الدين أحمد بن محمد بن حجر الهيتمي الشافعي رحمته الله عليه المتوفي ۹۷۴ هـ فرمايي چې: ما تحت صدره أي فوق سرته. [تحفة المحتاج في شرح المنهاج باب صفة الصلوة]. ترجمه يې د مخکې په شان ده.

(۵) شمس الدين محمد بن احمد الشريني الشافعي المتوفي ۹۲۶ هـ فرمايي چې: ويضعهما - أي اليدين - بين السرة والصدر. [اسني المطالب الباب الرابع في صفة الصلوة الركن الثاني، تكبيرة الاحرام]. يعني لاسونه به د نوم او د سينې په منځ کې پږي. همدارنگه پخپل بل تصنيف کې فرمايي چې: وقبض في قيام او بدله بيمين كرع ميسار وبعض ساعدها ورسفها تحت صدره فوق سرته. [حاشية الجمل باب صفة الصلوة ج ۳/ ص ۱۷۱].

همدارنگه په حاشیه البجيرمي علي الخطيب کتاب الصلوة فصل في أركان الصلوة ج ۱/ ص ۳۱۳ او په حواشي الشرواني علي تحفة المحتاج بشرح المنهاج باب صفة الصلوة ج ۲/ ص ۱۰۳. کې هم د شوافرود عباراتو خلاصه همدا ده چې لاسونه به د سينې څخه لاندې او د نوم د پاسه تړي.

د امام مالک رحمته الله عليه فقه

د امام نووي رحمته الله عليه د مذکور عبارت څخه د امام مالک رحمته الله عليه مسلک واضح شو.

الحاصل: په سينه باندې د لاسونو تړل بدعت او مردوده طريقه ده. [فيض الباري، النزاق المنكب بالنكب والقدم بالقدم بالصفا].

د امام احمد رحمته الله عليه په نيز مکره دي. [المبدع شرح المقنع ج ۱/ ص ۲۷۹ باب صفة الصلوة بديع الفوائد ج ۴/ ۱۳۸]. کشاف القناع ج ۲/ ص ۴۷۶.

همدارنگه د اجماع د مسلمانانو څخه وتل دي. [بذل المجهود ج ۲/ ص ۲۵، باب وضع اليمين علي اليسري]. او همدارنگه د يهودو او د نصاراوو سره مشابهت دي. [کما في أحكام القرآن للطحاوي، والبوط للرخسي].

او د نوم څخه لاندې د لاسونو تړل د رسول الله ﷺ طريقه ده. د صحابه وو رضي الله عنهم طريقه ده. د تابعينو او د جمهورو مسلمانانو طريقه ده، پدې طريقه کې د يهودو او د نصاراوو سره بالکل مخالفت دي او همدا طريقه د عقل او د قياس سره هم موافقه ده.

اجماع

مولانا عبد العلي لکهنوی فورماني: امانی حق النساء فاتفقوا علي ان السنة لمن وضع اليدين علي الصدر. (العناية، جد ۳ ص ۱۵۶) د علما، وپه دې اتفاق دی چې د بنحو په باره کې سنت طريقه په سينه باندې د لاسونو کيښودل دي.

په سنتو پورې توقي

مولوی محمد حنیف فرید کوټي د دې سنتو پورې داسې ریشخند وهي (دا حنا فو لمونځ نه کيږي حکم دوی په اله د تناسل باندې لاسونه تړي) (قول حق ص ۲۱)

يو لامل مذهبه فيض عالم صديقي په خپل کتاب (اختلاف امت کا الميه ص ۷۸) باندې ليکلي دي چې (دېني عباس د يو خليفه هارون په لمانځه کې پر تو غاښ وشکيدو، توده د سينې څخه لاسونه راښکته کړل او پر تو غاښ يې کلک کړو، دلمانځه څخه وروسته خلکو په حيراني دده دې کار ته کتل، نو قاضي ابويوسف فتوی ورکړه چې دنوم څخه لاندې د لاسونو تړل صحيح دي). (اختلاف امت کا الميه ص ۷۸).

زموږ د زمانې لامل مذهبه امين الله پشاورۍ دستوپورې داسې ټوټې کوي چې دنامه لاندې په لاسونو کينودلو کې دعورت طرف ته اشاره ده (الحق الصريح، ج ۴ ص ۱۲۵ سطر ۸).

دهمدې کتاب په اول جلد، ص ۳۳۶: اوله چېپاشي او ص ۳۱۷ دوهمه چېپاشي کې يې ليکلي دي چې زنا درې قسمه ده او دريم قسم زنا دانبياوو کرامو ده (معاذ الله) دباب الايمان بالقدر، داتم نمبر حديث په تشریح کې غټ غټ منکرين د حديثو هم دستوپورې ورومره ريشخندنه وهي اهل سنت والجماعت ته درخواست کوو چې ددوی دوسو څخه د حفاظت لپاره دې هيشه سورة الناس لولي او ځان دی ورياندې دموي ترڅويې چې الله ﷻ ددوی دوسو څخه حافظ او ناصري شي. رسول الله ﷺ فرمائي چې کله اختلاف راشي نو دخلفاء راشدينو په سنتو باندې کلکې منگولې ولگوئ.

نوپه دې مسئله کې په هغه احاديثو باندې عمل پکار دی، چې پر کومو باندې عمل کولو ته حضرت علي ﷺ او حضرت ابوهريرة ﷺ وغيره وو سنت ويلې دي او رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کوم حديثونه زما دستو څخه خلاف وي هغه زما څخه ندی لدی وجهې مونږ په هغه رواياتو عمل نه کوو کوم چې خلاف سنت دي او غير مقلدين اقرار کوي چې په سينه باندې لاسونه کينودل دخلفاوو اربعه وو د عمل، د رسول الله ﷺ دستو او د ايمه اربعه وو د عمل څخه مخالف دي. (فتاوی علماء حديث، ج ۳ ص ۹۲).

کتاب نوم: احقاق الحق
تأليف: الشيخ ابراهيم رحيم الله المحقاني
لومړۍ اړيکې چار: ۲۰۱۴ او ۲۰۱۵ م کال
مکين کړونکی: حضرت الله (سلطانزې)

يادونه: د مولوي شريف الرحمن المحقاني او ملا
عزير الله رحمته مننه چې ددې کتاب په

مکين کولو سره مرسته کړې

آډيلک: ولسبر، آيمرو، واساو: ۰۷۰۶۹۱۲۷۰۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

- مقدمه ۱
 داهل حدیثو دوه مقصدہ وو ۲
 دشیخ الہند جواب ۲
 دشیخ الہند کرامت ۲

د تقلید مسئلہ

- تمہید ۷
 ارکان المناظرۃ ۸
 دلائل ۹
 حصص المناظرۃ ۹
 مقاطع المناظرۃ ۱۰
 مسائل التقلید ۱۱
 توضیحات ۱۲
 د لامذہبو یوځو وسوسې ۱۵
 وهابیان وایي: زه خو تقلید دسې او دخړه هم کوم یعنې هغوي ته پېړی او پټه په غاړه کي وراچوم... ۱۵
 د تقلید او اتباع په مینځ کې فرق شته او کنه؟ ۱۶
 اول دلیل له قران کریم څخه ۱۷
 د ټولو کتابونو د لغاتو څخه عدم فرق ثابتیږي ۱۸
 د لامذہبو څو نورې وسوسې ۱۸
 په مشهور کتاب (مسلم الثبوت / ص ۲۸۹) او نورو کتابونو کې د تقلید تعریف داسې شوی دی چې:
 (التقلید أخذ قول الغير من غیر حجة) ۱۸

- د تقلید تعریف داسې شوی دی چې: (التقلید ، العمل بقول الغير من غير حجة ، يتعلق بالعمل ۲۱
- فانقل: چې د تقلید په وجه په دین کې د حنفیت ، شافعیات ، مالکیت او حنبلیت فرقی جوړې شوې ۲۱
- فانقل: غیر مقلدین وایي چې: مونږ په قرآن او په سنت عمل کوو او تاسو په امامانو پسې روان ۲۲
- فانقل: غیر مقلدین پوښتنه کوي چې: تاسو ولې په عقایدو کې د امام صاحب رحمه الله تقلید نه ۲۲
- فانقل: چې بیا خان ته ولې اشعریان یا ماتریدیان وایي؟ ۲۳
- د اهل السنة والجماعة دعوی ۲۴
- دلائل علی الدعوی ۲۵
- اول دلیل علی وجوب التقليد الله ﷻ فرمایي: [يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ] ۲۵
- پدې استدلال د لا مذهبیانو اعتراضونه ۲۸
- لطیفه ۳۲
- لا مذهبان د اولی الامر یوه معنا هم نه مني ۳۴
- لا مذهبان ولې داریزي؟ ۳۴
- دوهم دلیل علی وجوب التقليد الله تعالی فرمائي: فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ۳۶
- دریم دلیل دوجوب دتقلید هو قوله تعالی: وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ ۳۹
- (۱) سوال: غیر مقلد وائي چې څما هم تقلید وکړه ځکه زه هم مجتهد یم؟ ۳۹
- (۲) سوال: چې امام صاحب ته څلور زره احادیث نه وو یاد؟ ۴۰
- څلورم دلیل په وجوب دتقلید باندې الله تعالی فرمائي: [وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ] ۴۰
- (۱) سوال: غیر مقلدین اعتراض کوي چې په مذکور آیت کې خو دامام صاحب نوم نه دی راغلی ۴۰
- بیا اعتراض کوي: چې تاسو دامامانو اتباع کوی مونږ دمحمد صلی الله علیه وسلم اتباع کوو؟ ۴۱
- پنځم دلیل په وجوب دتقلید الله تعالی فرمائي: [وَقَالُوا لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ] ۴۲
- شپږم دلیل دوجوب دتقلید قال الله تعالی: فَلَوْلَا نَفَرَ مِن كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ ۴۳
- د تقلید دوجوب لپاره له احادیثو څخه دلائل ۴۴
- اول یو څو عام الفهمه مثالونه ۴۴
- اول دلیل دحضرت عرباض بن ساریه رضی الله عنه حدیث دی ۴۵
- دوي اعتراض کوي: چې د خلیفه اطاعت په سیاسي امورو کې دی په دین کې نه دی ۴۵
- دوهم اعتراض: په حدیث کې خو خلفاء په صیغه دجمعی ذکر شوي دی نو دا څو مطلق تقلید دی ۴۵

- ۲۷.....اعتراض: په څلورو کې کوم مذهب حق دی ؟.....
- ۲۷.....دوهم دليل: عَنْ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ -صلى الله عليه وسلم- قَالَ: إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ.....
- ۲۸.....اعتراض: دوي وائي چې مونږ هم مجتهدين يو كه خطا شولو نو يو اجر به وي.....
- ۲۸.....دريم دليل: په بخاري شريف ج ۱ صفح ۲۲۴ كتاب الحج باب إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَةُ بَعْدَ مَا أَقَامَتْ.....
- ۵۲.....بل اعتراض كوي: وائي تاسي د مفتيانو مقلدين ياست ځكه چې يو سړی د مفتي.....
- ۵۲.....څلورم دليل: حديث دمعاذ بن جبل رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.....
- ۵۲.....پنځم دليل عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ أَنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ بِالْيَمَنِ مُعَلِّمًا.....
- ۵۵.....شپږم دليل عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيُّ قَالَ قَدِمَ عَلَيْنَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ الْيَمَنَ رَسُولُ رَسُولِ اللَّهِ.....
- ۵۵.....اووم دليل ابو موسى اشعري رضي الله عنه ته خلك راغلل او ديو ي مسئلي پوښتنه.....
- ۵۶.....اتم دليل: فَأَقْنَدُوا بِاللَّذِينَ مِنْ بَغْدِ ، وَأَشَارَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ وَعَمَرَ.....
- ۵۸.....نهم دليل: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : رَضِيتُ لَكُمْ.....
- ۶۰.....د لا مذهب يو څو خبيث مسائل.....
- ۶۰.....لسم دليل حضرت عمر رضي الله دكوفي خلكو ته خط وليكه.....
- ۶۱.....يولسم دليل: عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ ، عَنْ أَبِيهِ ، قَالَ أَتَتِ امْرَأَةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.....
- دولسم دليل: دشپږم سوال دجواب لاندې تېرشو چې دمکې مکرمې صحابه وو اوتابعينو دعبداالله بن عباس (رض) تقليد شخصي کولو.....
- ۶۱.....ديارلسم دليل: لَا يَفْتِي النَّاسَ إِلَّا هَذَيْنِ الْإِمَامَيْنِ.....
- ۶۲.....څوارلسم دليل حضرت ابوبکر صديق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به چې مسئله په كتاب الله اوسنت کې پيدانکړه نو.....
- ۶۲.....پنځلسم دليل حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قاضي شريح ته وليکل.....
- ۶۲.....شپاړسم دليل امام شعبي چې دپنځو سوو صحابه وو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ سره يې ملاقات شوی وو.....
- ۶۳.....اولسم دليل امام مجاهد (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) چې جليل القدر تابعي دی فرمايي.....
- ۶۴.....اتلسم دليل حافظ ابن عبدالبر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دتابعينو دهرشهر داهل الرايو مجتهدينو فهرست درج.....
- ۶۴.....نولسم دليل حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته وفرمايل چې يارسول الله كه داسې معامله.....
- ۶۴.....شلم دليل سمعت سعيد بن جبیر يقول تستفتونى وفيكم ابراهيم النخعي.....
- ۶۴.....يويشتم دليل قال شعيب بن الحجاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال لى الشعبى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عليك بذلك.....
- دويشتم دليل روى احمد بن يحيى بن وزير بن ابن وهب قال لوكان بقى لنا عمرو بن الحارث.....

- درویشتم دلیل قال الشعبي كان عبدالله لايقنت وقال لوقنت عمرلقنت عبدالله ۶۵
- خلوويشتم دليل عن اللحى عن ابيه ان عمر بن الخطاب خطب الناس بالجابية فقال ۶۵
- پنخويشتم دليل حضرت عمر رضي الله عنه چې كله دمجوسى غلام دلاسه زخمى شو ۶۵
- شېرويشتم دليل عن ابن عباس قال اذاحدثنا ثقة عن على لم نتجاوزها ۶۵
- اوويشتم دليل (قال الشافعى فى مواضع من الحج قلته تقليداً لعطاء) ۶۶
- اته ويشتم دليل (الزم الشعبي فلقد رأيتك يستفتى والصحابه متوافرون ۶۶
- اجماع الأمة ۶۸
- د لا مذهبيت يو خو خطرناك نتايج ۷۱
- عوامي دليل لافهام الناس ۷۵
- د لا مذهب او جعلي اهل حديثو اعتراضونه ۷۵
- اعتراض: ايا په قران کې د تقليد لفظ شته؟ ۷۶
- اعتراض: ايا په قبر کې به د تقليد پوښتنه کيږي؟ ۷۷
- اعتراض: غير مقلدين سوال کوي چې ته حنفي يې او که محمدي ؟ ۷۸
- اعتراض: ته د امام صاحب په مذهب يې او که د محمد صلى الله عليه وسلم ۷۹
- اعتراض: ته حنفي يې او که مسلمان ؟ ۷۹
- اعتراض: ايا د دې څلورو وارو امامانو نومونه په قران او په احاديثو کې شته؟ ۸۰
- اعتراض: د امام صاحب څخه مخکې خلک د چا په مذهب وو؟ ۸۲
- امام غزالي رحمه الله فرمايي: په تقليد باندې دتولو صحابه وو اجماع ده ۸۵
- يوغت دروغ ۸۶
- دشاولى الله رحمه الله دقول مطلب ۸۸
- اعتراض: دين مکمل دى نو فقهي ته څه ضرورت دى؟ ۸۹
- اعتراض: صاحبين ولې د امام صاحب سره اختلاف کوي؟ ۹۰
- اعتراض: غير مقلدين وائي چې امامانو خپله له تقليد کولو نه منع کړي ده؟ ۹۱
- اعتراض: چې امام صاحب خپله فرمائي (اذا صح الحديث فهو مذهبي) ۹۱
- اعتراض: غير مقلدين وائي چې امام صاحب چرته ويلي دي چې زما تقليد وکړي؟ ۹۲
- اعتراض: په څلورو کې کوم مذهب حق دى ؟ ۹۲

- ۱۳..... اعتراض: غیر مقلد وایي چې: ولي په قران او په حديث باندې عمل کول څه بد کار دی؟
- ۱۴..... اعتراض: غیر مقلدين وائي چې ته ديو امام پسي ځي او زه په څلورو امامانو پسي ځم؟
- ۱۵..... پوښتنه: دچا تقليد واجب دی؟
- ۱۶..... پوښتنه: تقليد په چا واجب دی يعنې مقلد به څوک وي؟
- ۱۷..... پوښتنه: دمجتهد او د مفتي شرائط کوم دي؟
- ۱۸..... پوښتنه: غیر مقلدين خو وایي چې مونږ عالمان يو او تقليد دجاملانو لپاره دی؟
- ۱۹..... پوښتنه: دتقليد څه حکم دی فرض دی که واجب دی که سنت دی اوکه مباح دی
- ۲۰..... پوښتنه: د تقليد د تارکینو څه حکم دی؟
- ۲۱..... پوښتنه: په مذاهبو لږمه وو کې کوم يو مذهب غوره دی؟
- ۲۲..... پوښتنه: غیر مقلدين له کوم وخت څخه شروع شو؟
- ۲۳..... پوښتنه: غیرمقلدين څومره فرقې دي؟
- ۲۴..... پوښتنه: ددې بلې څو نومونه دي؟
- ۲۵..... پوښتنه: دوی دکوم تاريخ څخه ځانو ته دا نوم غوره کړو؟
- ۲۶..... پوښتنه: ايا رسول الله ﷺ حنفي ياشافعي ياحنبلي يامالکي و؟
- ۲۷..... پوښتنه: خبره د اُمتي منل پکارده اوکه دپيغمبر؟
- ۲۸..... پوښتنه: فقه څنګه د قران او دحديث تشریح ده؟
- ۲۹..... پوښتنه: ايا داڅلورواړه مذاهب مجموعه اسلام دی اوکه هر يو جدا جدا مکمل اسلام دی ؟
- ۳۰..... پوښتنه په رسول الله ﷺ څلوراسلامه نازل شوي وو او که يو؟
- ۳۱..... پوښتنه: داحنفي، مالکي اوشافعي داسلام اقسام دي ؟
- ۳۲..... دلامذهب جعلي اهل حديثو دعوی
- ۳۳..... دلامذهبو ددلائلو څخه اجمالي جوابات
- ۳۴..... دلامذهبو ددلائلو څخه تفصيلي جوابونه
- ۳۵..... (۱) اِتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَبَانَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ
- ۳۶..... (۲) اللَّهُ ﷻ فرمايي: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آيَاتًا
- ۳۷..... وضاحتونه
- ۳۸..... ۲- دغیرمقلدينو درېم دليل: اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ

- د نیاز محمد عُرف امین الله پشاورى یوځو دلائل ۱۲۹
- اول دلیل : والذین یؤمنون ۱۲۹
- دویم دلیل : داقول الله ﷻ دى (ولا تقف ما لیس لك به علم ۱۲۹
- لامذهبیو په نیز دشوکانى مقام ۱۳۱
- لامذهبه خناس لیكى چي پنځم دلیل: ام حسبتم ان تدخلوا الجنة ولما يعلم الله الذین جُهدوا ۱۳۱
- لامذهبه خناس لیكى چي شپږم دلیل : فان تنازعتم فی شئ فرودوه الی الله والرسول ۱۳۴
- اووم دلیل [یوم تغلب وجوهم فی النار یقولون یالیتنا اطعنا الله واطعنا الرسول ۱۳۵
- اتم دلیل (انتبرالذین اتبعوا من الذین اتبعوا ۱۳۷
- نهم دلیل واذا قیل لهم تعالوا الی ما انزل الله والی الرسول ۱۳۷
- لسم دلیل افلا یتدبرون القرآن ام علی قلوب اقفالها ۱۳۷
- دغیر مقلدینو بل دلیل: لایقلدن احدکم دینه رجلاً ان امن امن وان کفر کفر ۱۳۸
- د سنت او د حدیث په منځ کي فرق: اهل حدیث اهل سنت دي او که نه؟ ۱۳۸
- د اهل سنت والجماعت مختصره معنی ۱۳۹
- پوښتنه : غیر مقلدین له کوم وخت څخه شروع شو؟ ۱۴۰
- جعلی اهلحدیث دانگریزانو پیداوار دی ۱۴۵
- پوښتنه: غیرمقلدین وایي چې دلائل صرف دوه دي یو قرآن او بل حدیث آیا دا خبره صحیح ده ؟ ۱۴۷
- پوښتنه: نه ولې ابوبکري او عمرې نه یې؟ ۱۴۸
- د (اَوَّلَ مَنْ قَاسَ اِبْلِيسَ) حقیقت ۱۵۱
- پوښتنه : نه د امام صاحب په ځای ولې د محمد صلی الله علیه وسلم په مذهب نه کېږي ؟ ۱۵۱
- د گستاخی انتهاء ۱۵۳
- پوښتنه: آیا په هندوستان کې د انگریز له دور نه مخکې داسې کومه ډله وه چې ځانونو ته ۱۵۴
- پوښتنه: د بخاري اود احادیثو د نورو کتابونو پښتو، فارسي او اردو ترجمې راووتلې نو اوس مذهب ۱۵۵
- پوښتنه: امام ابوحنیفه رحمه الله خو په خپل لاس کوم کتاب نه دی لیکلی نو څرنگه یې تقلید کوئ؟ ۱۵۷
- پوښتنه: آیا اهلحدیث اهل سنت والجماعت دي او که نه؟ ۱۵۸
- پوښتنه: آیا امام اعظم رسول الله ﷺ دى او که امام ابوحنیفه رحمه الله؟ ۱۶۰
- پوښتنه: آیا رښتیا امام اعظم رحمه الله د قرآن او د حدیث په مقابله کې په خپله رایه عمل کولو؟ ۱۶۰

- پوښتنه: آیا رښتیا امام صاحب د ضعیفو احادیثو څخه استدلال کړی دی؟..... ۱۶۶
- پوښتنه: آیا رښتیا احناف په خبر واحد باندې قیاس مقدم کوي؟..... ۱۶۸
- پوښتنه: د حدیثو څخه د مخالفت الزامونه ولې په نورو ایمه وو نه لکیري؟ او صرف په ۱۷۱
- پوښتنه: د حدیثو څخه د مخالفت څه معنی ده؟..... ۱۷۲
- پوښتنه آیا هره رایه مذمومه ده ؟ ۱۸۶
- په احادیثو او په اثارو کښي مذمومه رایه ۱۸۷
- د تقلید مختلف درجات ۱۹۲
- (۱) دعوامو تقلید: ۱۹۲
- (۲) دمتبحر عالم تقلید: ۱۹۳
- (۳) دمجتهد فی المذهب تقلید: ۱۹۴
- (۴) دمجتهد مطلق تقلید: ۱۹۴
- غیرمقلدین او که شیعه گان؟..... ۱۹۴**
- د عبدالحق بنارسی علی الاعلان شیعه والی: ۱۹۶
- د غیرمقلدیت د باني عبدالحق بنارسی دشیعه والی یو بل ثبوت ۱۹۶
- دمشهور غیرمقلدمولوی عبد الاحد خانپوري تبصره ۱۹۶
- دقصص الاکابر اقتباس چې غیر مقلدین واره رافضیان دی ۱۹۷
- دغیرمقلدینودشیخ الكل میانذیر حسین فتوی چې غیرمقلدین روافض دي: ۱۹۷
- دمحدث پاني پتي مولنا قاری عبدالرحمن تبصره ۱۹۷
- دروافضو ټولې علامې پدې فرقه کې موجود دي: ۱۹۷
- دغیرمقلدینو مجتهد وحید الزمان: ۲۰۲
- وحید الزمان دشیخینو دفضیلت قایل نه دی: ۲۰۲
- دوحید الزمان د معاویة سره دشمنی: ۲۰۳
- دلامذهبومحدث وحید الزمان اقراري شیعه دی ۲۰۳
- زمونږ دزمانې دغیر مقلدینو شیخ الكل امین الله پشاورې ده لیکلي دي: ۲۰۳
- دلا مذهبو او روافضو له صحابه وو سره په دشمني کې موافقت ۲۰۴
- حضرت عایشه صدیقه رضی الله تعالی عنها ۲۰۶

- د صحابه وو رضی الله تعالی عنهم د حُجَّتیت خُخه په انکار کې د لامذهبو او روافضو موافقت..... ۲۰۸
- د خلفای راشدینو قول او فعل هم د روافضو اود لامذهبو په نزد حُجَّت نه دی:..... ۲۰۹

غیر مقلدین او قادیانیان

- غیر مقلدین او قادیانیان..... ۲۰۹
- (۱) دغیرمقلدینومشهور عالم دهندوستان داملحدیثوکیل محمدحسین بٹالوی اومرزا قادیانی..... ۲۰۹

حجیه الاجماع والقیاس

- حجیه الاجماع والقیاس..... ۲۱۲
- حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه..... ۲۱۵
- داجماع او قیاس دحجیت دلائل..... ۲۱۸
- دامام صاحب وړاندوینه (پېش گوښی)..... ۲۲۰
- ۲۷- سوال: ایا محدثینو تقلید منلو؟..... ۲۲۲
- دیوخوا دخیرالقرون اودمختلفو صدیو محدثینو او فقهاء مقلدینو اجمالی تنکره..... ۲۲۵
- کتب تفاسیر..... ۲۲۷

مسئله قراءه خلف الامام

- خطبه..... ۲۲۹
- د لامذهبو مغالطه..... ۲۳۲
- قراءه خلف الامام..... ۲۳۵
- امام پسرې دالحمدلله لوستل د قرآن کریم په رڼاکې مکروه تحریمی دي..... ۲۳۶
- (۲) د مذکور ایت کریمه تفسیر د رئیس المفسرین جبر الأمة حضرت عبدالله بن عباس ؓ خُخه:..... ۲۳۸
- (۳) د مذکور ایت کریمه تفسیرد حضرت مقدادبن اسود ؓ خُخه:..... ۲۳۹
- (۴) د مذکور ایت تفسیر د حضرت مجاهد بن جبر رَحْمَةُ اللَّهِ خُخه:..... ۲۳۹
- (۵) د حضرت سعیدبن مسیب رَحْمَةُ اللَّهِ تفسیر:..... ۲۴۰
- (۶) د حضرت سعیدبن جبر رَحْمَةُ اللَّهِ تفسیر:..... ۲۴۰
- (۷) د حضرت حسن بصری رَحْمَةُ اللَّهِ تفسیر:..... ۲۴۰
- (۸-۹) د حضرت عبید بن عمیر او حضرت عطاء بن ابی رباح تفسیر:..... ۲۴۰

- (۱۰-۱۵) دحضرت ضحاک، حضرت ابراهیم نخعی، حضرت قناده، حضرت شعبی، حضرت سدی او... ۲۴۰
- (۱۶) دحضرت امام احمدبن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى تفسیر:..... ۲۴۱
- (۱۷) ده مذکوره حضراتونه علاوه نور جلیل القدر مفسرین مثلاً:..... ۲۴۱
- د لامذهبو یو خندونکی حرکت ۲۴۲
- فان قیل: چې دا خبره امام علامه امام رازی رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى کړې ده چې: دا آیت د کفارو په باره..... ۲۴۵
- فان قیل: چې بیا یې د سیاق اود سیاق سره څه ربط دی؟ ۲۴۵
- فان قیل: چې امام رازی رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى فرمایي چې: که دا خطاب مؤمنانو ته وي نو بیا د (لعل) لفظ..... ۲۴۶
- د لامذهبو د اعتراضونو څخه جوابونه..... ۲۴۷
- اول اعتراض: لا مذهبه عبدالرحمن مبارکپوري لیکي چې علامه زیلعی رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى په نصب الراية..... ۲۴۷
- دوهم اعتراض: دا آیت مکي دي. نو دا آیت په فاقرو ما تیسر من القرآن مدني آیت باندې منسوخ دي..... ۲۴۸
- درېم اعتراض: مبارکپوري لیکي چې که ومنو چې دا آیت د فاقرو ما تیسر له وجهي منسوخ نه دي..... ۲۴۹
- څلورم اعتراض: لامذهبان وائي چې د احنافو په نیز د دي درارو آیتونو په مینځ کي تعارض دي..... ۲۴۹
- پنځم اعتراض: مبارکپوري لیکي چې کوم خلق چې دا آیت د قرأت خلف الامام د منسوخوالي..... ۲۵۱
- شپږم اعتراض: مبارکپوري لیکي چې: دا آیت مکي دی..... ۲۵۱
- اووم اعتراض: لا مذهبان د بهیقي څخه دا اعتراض را نقل کوي چې د واذا قرء القرآن..... ۲۵۲
- اتم اعتراض: ز ما دیو لامذهب سره مناظره وه هغه ماته وویل چې ته تر قیامته پوري..... ۲۵۵
- نهم اعتراض: په دي آیت کي د استماع ذکر دي او استماع اوریدلو ته وائي او اوریدل..... ۲۵۶
- د انصاف معني: د انصاف معني ده خاموش بودن..... ۲۵۶
- د سکوت معني:..... ۲۵۷
- لسم اعتراض: سکوت د لوستلو سره منافي نه دی؟..... ۲۵۷
- یوولسم اعتراض: په دي آیت کي د هغه قراءه خلف الامام څخه منع راغلي ده چې په جهر سره..... ۲۵۸
- دولسم اعتراض: مقتدي دي په سکتاتو د امام کي قراءت کوي نو په سکتاتو کي قراءت..... ۲۵۹
- د ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اثر:..... ۲۶۰
- د ابو هريرة حديث:..... ۲۶۰
- د عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده رواية:..... ۲۶۱
- د هشام بن عروة رواية:..... ۲۶۲

- ۲۶۲..... د ابو سلمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يا د ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اثر :
- ۲۶۲..... د سعيد بن جبیر اثر :
- ديارلسم اعتراض : لامذهب مبارکپوري ليکي چې کله چې احناف د امام پسي په داسي حال کي افتدء وکړي چې امام فاتحه شروع کړي وي نو دي خامخا تکبير تحریمه وائي..... ۲۶۴
- خوارلسم اعتراض : آیا د سبحانک اللهم لوستل د استماع او د انصات سره منافي نه دي ؟ ۲۶۴
- فان قيل چې په منية المصلي ص ۶۵ کي شي ليکلي دي چې کله چې مقتدي امام په داسي حالت..... ۲۶۴
- پنځلسم اعتراض : احناف د سهر په مانځه کي پخپله استماع او انصات نه کوي..... ۲۶۵
- شپاړسم اعتراض : مبارکپوري ليکي چې دغه منکور آيت خطبي ته هم شامل دي ، ۲۶۵
- اولسم اعتراض : مبارکپوري ليکي چې د خطبي په وخت کي د استماع او د انصات دومره تاکيد دي..... ۲۶۶
- اتلسم اعتراض : ابن تيميه رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چې داسي سکوت چې ذکر ، دعا او قراءت پکي نه وي..... ۲۶۹
- نولسم اعتراض : په إذا قرئ القرآن فاستمعوا له و انصتوا کي امر په استماع او په انصات شوي دي لکن دما زاد علي الفاتحه په باره کي دي نو د فاتحي څخه وروسته د سورة د لوستلو..... ۲۶۹
- شلم اعتراض : حافظ ابن الهمام رَحِمَهُ اللَّهُ د اذا قرئ القرآن مطلب داسي بيان کړی..... ۲۷۰
- مسئلة د قرائت خلف الامام د احاديثو په رڼا کي..... ۲۷۱ بوسه وکړېل د پردې
- اول حديث د ابو موسی اشعري..... ۲۷۱
- وجوه استدلال : ۲۷۲
- د غير مقلدينو لخوا څخه په دې حديث اعتراضونه ۲۷۴
- (۲) دوهم حديث عن ابي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال قال رسول الله ﷺ انما جعل الامام ليؤتم به ۲۷۷
- د غير مقلدينو لخوا په دې حديث د اعتراضونو څخه ځوابونه ۲۷۸
- (۳) دريم حديث: عن ابي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ان رسول الله ﷺ انصرف من صلوة جهر فيها بالقراءة ۲۷۹
- په دې حديث باندې دلامذهبو اعتراضونه او دهغې څخه ځوابونه ۲۸۱
- (۴) څلورم حديث: من كان له امام فقرأه الامام له قراءة..... ۲۸۴
- د غير مقلدينو يوې مغالطې ته غاښ ماتونکی جواب ۲۸۴
- (۵) پنځم حديث: من صلي خلف امام فان قراءة الامام..... ۲۸۸
- (۶) شپږم حديث: عن جابر قال ان رجلا صلي خلف النبي ﷺ في الظهر او العصر..... ۲۸۸
- (۷) اوم حديث: من صلي ركعة لم يقرأ فيها بام القرآن فلم يصل الا..... ۲۸۹

- (۸) اتم حدیث : عن انس رضی اللہ عنہ قال صلی بنارسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ثم اقبل علينا بوجهه فقال ۲۸۹
- (۹) نهم حدیث : عن عبدالله بن مسعود رضی اللہ عنہ قال كانوا يقرءون خلف النبي صلی اللہ علیہ وسلم فقال ۲۹۰
- (۱۰) لسم حدیث : ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم قال واذ اقرء فانصتوا ۲۹۰
- (۱۱) يولسم حدیث : رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خيله قراءت خلف الامام ندى كرى ۲۹۰
- (۱۲) دولسم حدیث : عن ابي هريرة رضی اللہ عنہ قال من ادرك ركعة من الصلوة فقد ادركها ۲۹۱
- (۱۳) ديارلسم حدیث : عن ابي بكره رضی اللہ عنہ انه دخل المسجد والنبي راكم فركع قبل ان يصل الي الصف ۲۹۲
- (۱۴) خوارلسم حدیث : عن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم كل صلوة لا يقرء فيها بام الكتاب ۲۹۵
- (۱۵) پنخلسم حدیث : من صلي صلوة لم يقرأ فيها بآتحة الكتاب فلم يصل الا وراء الامام ۲۹۵
- (۱۶) شيارلسم حدیث : عن ابي هريرة رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم كل صلوة لم يقرأ فيها بام القرآن ۲۹۵
- (۱۷) اولسم حدیث : من كان له امام فقرأه الامام له قراءة ۲۹۶
- لامذهبو واورى ! چي په جماعت باندي مونځ په دري قسمه دي ۲۹۶
- مسئله بقرآه خلف الامام د صحابه وو رضی اللہ عنہم دفتو په رڼاکې ۲۹۷
- (۱) دحضرت زیدبن ثابت رضی اللہ عنہ (المتوفى ۲۵هـ) فتوى ۲۹۸
- (۲) دحضرت عبدالله ابن عمر رضی اللہ عنہ المتوفى ۷۴ هـ فتوى ۲۹۹
- (۳) دحضرت جابر رضی اللہ عنہ المتوفى ۷۸ هـ فتوى ۳۰۰
- (۴) دحضرت عبدالله ابن مسعود رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۱
- (۵) دحضرت على رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۲
- (۶) دحضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۳
- (۷) دحضرت عمر رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۴
- (۸) دحضرت سعدابن ابی وقاص رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۴
- (۹) دحضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ زید بن ثابت رضی اللہ عنہ او جابر بن عبدالله رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۵
- (۱۰) فتوى دخلفاء راشدينو ۳۰۵
- د قرائت خلف الامام مسئله د تابعينو د فتواگانوپه رڼاکې ۳۰۵
- (۱) دحضرت ابراهيم نخعی المتوفى (۹۶هـ) فتوى ۳۰۶
- (۲) دحضرت سعيدبن جبیر رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۶
- (۳) دسعيدبن السيب رضی اللہ عنہ فتوى ۳۰۶

- (۴) د حضرت محمد بن سيرين رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۷
- (۵) د حضرت علقمه بن قيس رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۷
- (۶) د حضرت اسود بن يزید فِتْوَى ۳۰۷
- (۷) د حضرت عمرو بن ميمون رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۸
- (۸) د حضرت ضحاک رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۸
- (۹) د حضرت عروه بن زبير رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۸
- مسئله د قراءه خلف الامام د تبع تابعينو د فتواگانو په رڼا کې ۳۰۸
- (۱) د حضرت سفيان بن عيينه رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى : ۳۰۸
- (۲) د حضرت سفيان ثوري رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۹
- (۳) دامام عبدالله بن وهب رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۰۹
- (۴) د حضرت امام اوزاعي فِتْوَى ۳۰۹
- (۵) د حضرت عبدالله بن مبارک رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۱۰
- (۶) د حضرت امام زهري رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۱۰
- (۷) د حضرت امام اسحق بن راهويه رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۱۱
- (۸) د حضرت امام ليث بن سعد رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۱۱
- مجتهدين ائمه څه وائي ۳۱۱
- (۱) د حضرت امام اعظم ابوحنيفه مسلک ۳۱۱
- د تفسير ستاري د مؤلف دروغ : ۳۱۲
- (۲) د حضرت امام محمد رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک ۳۱۲
- (۳) د حضرت امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک ۳۱۵
- (۴) د حضرت امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک ۳۱۶
- د امام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ مسلک ۳۱۷
- د پيران پير حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۱۷
- د ابن تيميه رَحْمَةُ اللَّهِ فِتْوَى ۳۱۸
- په امام پسي د فاتحي دلوستلو د قائلينو دعوه او دلايل ۳۲۰
- قرآني دلائل : ۳۲۱

۲۲۲.....	له احادیثو خخه استدلال
۲۲۲.....	(۱) بحضرت عبادة بن صامت ؓ حدیث:
۲۲۱.....	دوهمې طریقې توجیه.....
۲۲۲.....	ددریمې طریقې جواب.....
۲۴۰.....	(۲) دلیل بحضرت ابوهریره ؓ حدیث.....
۲۴۱.....	(۳) بحضرت ابو قلابه ؓ روایت.....

امین پټ ویل سنت دي

۳۴۲.....	امین پټ ویل سنت دي.....
۳۴۷.....	خلور مذاهب.....
۳۴۸.....	د لامذهبو، اهلحدیثو غیرمقلدینو آمین د امام أحمد رحمۃ اللہ علیہ د آمین سره یو څو فرقونه لري.....
۳۵۰.....	د احنافو او د لامذهبو مسلکونه.....
۳۵۰.....	د اهل سنت والجماعت احنافو مسلک:.....
۳۵۰.....	دلامذهبومسلک:.....
۳۵۱.....	دلامذهبو تقيہ:.....
۳۵۱.....	اول باب (د احنافو دلائل).....
۳۵۱.....	اول فصل دامین معنی او تلفظ:.....
۳۵۱.....	دوهم فصل دجهرمعنی (اوچت اواز) دی.....
۳۵۲.....	دریم فصل(آمین دعا ده).....
۳۵۴.....	څلورم فصل: اصل په دعاکې اخفاء (پټ لوستل) دي.....
۳۵۴.....	(۱) اول دلیل قران دی: الله عز وجل فرمایلي دي: (ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.....
۳۵۶.....	خلاصه ددلیل:.....
۳۵۷.....	دهمدې دلیل له وجهې دیروشوافعوخپله اسلحه په زمکه ایښي ده.....
۳۵۸.....	د غیر مقلدینو وسوسی.....
۳۵۹.....	اول حدیث: عن ابي هريره رضی اللہ عنہ ان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا قال الامام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ.....
۳۶۰.....	اهل سنت والجماعت احنافو ته زیږي.....
۳۶۰.....	دلامذهبو نامرادي:.....

- دوهم حديث: عن ابي هريرة رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ قال اذا قال القاري ۳۶۱
- دريم حديث: ابن عيينة عن الزهري عن سعيد ، عن ابي هريرة رضي الله عنه رفعه قال: اذا أمن القاري ۳۶۱
- خلوم حديث: كان رسول الله ﷺ يعلمنا يقول: لاتبادروا الامام، اذا كبر فكبروا ۳۶۱
- پنجم حديث عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اذا قال الامام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ۳۶۲
- شپدم حديث : عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ اذا قال الامام (غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ ۳۶۲
- اووم حديث : عن ابي موسي الاشعري رضي الله عنه (في حديث طويل) ۳۶۳
- د لامذهبو خيانت ۳۶۵
- اتم حديث: عن ابي هريرة رضي الله عنه ان النبي ﷺ قال اذا امن الامام فامنوا فانه من وافق ۳۶۶
- د يو لامذهبه جهالت ۳۶۸
- د حضرت وائل بن حجر رضي الله عنه حديثونه ۳۶۸
- اعتراضات ۳۷۲
- يوويشتم حديث: عن الحسن ان سمرة بن جندب وعمران بن حصين رضي الله عنه تذاكرا ۳۷۷
- دوه ويشتم حديث : عن الحسن عن سمرة بن جندب رضى الله عنه انه كان ۳۷۸
- درويشتم حديث: عن مغيرة عن ابراهيم انه كان اذا كبرسكت هنية ۳۷۸
- خلورويشتم حديث: عن الحسن عن سمرة قال: سكتتان حفظتهما عن ۳۷۸
- خلفاء راشدين او تابعين ۳۷۹
- (د ابوسعيد البقال توثيق) ۳۸۰
- دوهم باب: د هغه احاديثو تحقيق چي لامذهبان پرې ددلايلو گمان كوي ۳۸۶
- اول فصل: دلامذهبو مسلك ۳۸۶
- دلامذهبو د مسلك تفصيلاً: خلور اړخه دي: ۳۸۶
- د ابو هريره رضي الله عنه حديث ۳۸۸
- دلامذهبو دروغ او خيانتونه ۳۹۱
- د عبدالله بن زبير رضى الله عنه اثر ۳۹۴
- د حضرت عطاء رضي الله عنه اثر ۳۹۵
- د ابوهريرة حديث ۳۹۷
- د ابوهريرة اثر ۳۹۸

۳۹۸.....	د حضرت بلال رضی اللہ عنہ حدیث
۳۹۹.....	د سفیان پہ طریقہ د حضرت وایل رضی اللہ عنہ حدیثونہ
۴۰۴.....	د جوابونو تفصیل
۴۰۸.....	د سفیان رحمہ اللہ د روایت دوه شاهدان اود هغې خواب
۴۱۰.....	د حضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حدیث :
۴۱۱.....	د أم حصین حدیث
۴۱۲.....	د حضرت علی رضی اللہ عنہ حدیث
۴۱۳.....	د لامذہبو اخري حربہ
۴۱۵.....	د حسد معنی :
۴۱۶.....	لطیفہ

د لامذہبہ نیاز محمد عرف امین اللہ البشاوری

په کتاب (امین الفتاوی) باندې یو نظر

۴۱۸.....	الحق الصریح امین الفتاوی او آمین بالجهر
۴۱۸.....	اونه وسوسه دخناس:
۴۱۸.....	د لامذہبہ امین الله څخه پوښتنه
۴۲۱.....	همدارنگه لامذہبہ امین الله ليکلي
۴۲۵.....	وسواس الخناس:
۴۲۷.....	د ملایکو په امین کې درې شيان دي چې احناف ورسره موافق دي
۴۳۰.....	(۴) وسواس الخناس: لامذہبہ ليکلي :
۴۳۰.....	(۵) وسواس الخناس :
۴۳۲.....	د لامذہبو غير مقلدينو مسلک:
۴۳۴.....	(۶) وسواس الخناس: لامذہبہ امین الله ليکلي :
۴۳۶.....	د حضرت وایل حجر رضی اللہ عنہ خپله فيصله :
۴۳۸.....	(۷) وسواس الخناس :
۴۳۹.....	(۸) وسواس الخناس :
۴۴۱.....	(۹) وسواس الخناس :

- (١٠) وسواس الخناس : ٢٢٢
- (١١) وسواس الخناس : ٢٢٢
- (١٢) وسواس الخناس : ٢٢٢
- دريم دليل ٢٢٢
- يولامذهب مجتهد : ٢٢٢
- (١٣) وسواس الخناس : ٢٢٤
- (١٤) وسواس الخناس خلورم دليل ٢٢٥
- (١٥) وسواس الخناس پنخم دليل ٢٢٦
- وسواس الخناس : شپرم دليل ٢٢٧
- (١٦) وسواس الخناس : ٢٢٩
- (١٧) وسواس الخناس : ٢٥٠
- (١٨) وسواس الخناس : ٢٥٠
- (١٩) وسواس الخناس : ٢٥١
- (٢٠) وسواس الخناس : ٢٥٢
- (٢١) وسواس الخناس : ٢٥٢
- چيلنج : ٢٥٥
- داحنافو دليل ٢٥٦
- (٢٢) وسواس الخناس : ٢٥٨
- (٢٣) وسواس الخناس : ٢٦٠
- (٢٤) وسواس الخناس : ٢٦١
- (٢٥) وسواس الخناس : ٢٦٢
- (٢٦) وسواس الخناس : ٢٦٣
- داحنافو دويم دليل : ٢٦٤
- (٢٧) وسواس الخناس : ٢٦٧
- (٢٨) وسواس الخناس : ٢٦٧
- داحنافو خلورم دليل : ٢٦٧

- ۲۶۸..... (۲۹) وسواس الخناس
- ۲۶۸..... (۳۰) وسواس الخناس
- ۲۶۹..... (۳۱) وسواس الخناس
- ۲۷۱..... (۳۲) وسواس الخناس
- ۲۷۱..... (۳۳) وسواس الخناس
- ۲۷۱..... (۳۴) وسواس الخناس
- ۲۷۱..... (۳۵) وسواس الخناس
- ۲۷۲..... (۳۶) وسواس الخناس
- ۲۷۶..... (۴) دشعبہ ﷺ د روایت یو خو د ترجیح وجوہ :
- ۲۷۷..... (۳۷) وسواس الخناس
- ۲۷۷..... داخفاء یعنی پتولو ستودرې درجې دي :
- ۲۷۸..... (۳۸) وسواس الخناس
- ۲۷۹..... (۳۹) وسواس الخناس
- ۲۷۹..... (۴۰) وسواس الخناس
- ۲۷۹..... داخفافو شپږم دلیل

په لمانځه کې د نوم څخه لاندې لاسونه تړل

- ۲۸۲..... خطبه
- ۲۸۶..... اول دلیل: دقران پاک ایت دی : (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ)
- ۲۸۷..... دوهم دلیل : ددې متواتر لونغ پر خلاف دلامذهبيو شيخ الاسلام مولوی ثناء الله ليکلي دي چې
- ۲۸۷..... دريم دلیل : چې په ابن ماجه، ترمذی، دارقطنی او مسند احمد کې يو حديث د حضرت ابن ملب ﷺ
- ۲۸۹..... څلورم دلیل : چې (نبی کریم ﷺ په سينه باندې لاسونه کيښودل) . (التلخيص الحبير، ج ۱)
- ۲۹۴..... په فقهي پورې دروغ
- ۲۹۶..... دقران او حديثو پورې دروغ
- ۲۹۷..... داخفافو يوڅو دلايل
- ۲۹۷..... اول دلیل قول الله عزوجل (فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ)
- ۲۹۸..... دوهم او دريم دلیل: د حضرت وابل ﷺ دوه حديثه

- ۳۹۸.....حديث څخه د انكار لپاره نوى طريقه
- ۵۰۱..... ۱۲-۲ پورې دلايل: د حضرت علي عليه السلام (۹) حديثونه
- ۵۰۲..... ۱۳- دلايل: د حضرت انس رضي الله عنه حديث
- ۵۰۳..... ۱۴-۱۶ دلايل: د ابوهريرة رضي الله عنه درې حديثونه
- ۵۰۳..... ۱۷ دلايل: د ابراهيم نخعي رحمه الله حديث
- ۵۰۴..... ۱۸ دلايل: د ابراهيم نخعي رحمه الله دوهم حديث
- ۵۰۴..... ۱۹ دلايل: د ابراهيم نخعي رحمه الله دريم حديث
- ۵۰۴..... ۲۰ دلايل: د ابومجلز حديث
- ۵۰۴..... ۲۱- دلايل: د ابراهيم نخعي رحمه الله څلورم حديث
- ۵۰۵..... ۲۲ دلايل: د حضرت علي عليه السلام، ابي هريرة رضي الله عنه، ابي مجلز، نخعي، ثوري او اسحاق حديث
- ۵۰۵..... ۲۳- دلايل: د حضرت قبيصة بن هلب حديث
- ۵۰۵..... ۲۴- دلايل: د حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه حديث
- ۵۰۶..... ۲۵- دلايل: د حضرت سهل بن سعد رضي الله عنه دوهم حديث
- ۵۰۶..... ۲۶- دلايل: د حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه حديث
- ۵۰۷..... (۲۷) دلايل: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه حديث
- ۵۰۷..... (۲۸) دلايل: د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه دوهم حديث
- ۵۰۸..... (۲۹) دلايل: د حضرت ابوهريرة رضي الله عنه حديث
- ۵۰۸..... (۳۰) دلايل: د حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه حديث
- ۵۰۸..... (۳۱) دلايل: د حضرت ابوالدرداء رضي الله عنه دوهم حديث
- ۵۰۹..... (۳۲) دلايل: د ابن جريج روايت
- ۵۰۹..... (۳۳) دلايل: د حضرت عايشې رضي الله عنها روايت
- ۵۰۹..... (۳۴) دلايل: د عبدالجبار بن وايل عن ابيه قال
- ۵۰۹..... (۳۵) دلايل: د ابن وايل بن حجر رضي الله عنه
- ۵۰۹..... (۳۶) دلايل: د ابن وايل بن حجر الحضرمي رضي الله عنه قال
- ۵۱۰..... په دې احاديثو باندې د عمل لپاره د اجنافو بهترين تطبيق
- ۵۱۰..... (۳۷) دلايل: د امام طحاوي رحمته الله عليه

۵۱۲.....	د امام شافعی رحمۃ اللہ علیہ یوځو دلایل.....
۵۱۲.....	په مختلفو روایاتو کې د احنافو تطبیق او ترجیح.....
۵۱۷.....	اثمه اربعه.....
۵۱۸.....	د حنفی فقهی عبارات:.....
۵۲۱.....	د حنبلی فقهی یو څو عبارات.....
۵۲۶.....	د شافعی فقهی یو څو عبارات.....
۵۲۸.....	د امام مالک رحمۃ اللہ علیہ فقه.....
۵۲۸.....	اجماع.....
۵۲۸.....	په سنتو پورې توفی.....

* * *

أَحْقَاقُ الْحَقِّ

في السدفع عن المذهب الحق

مؤلف

الشيخ أبو عبد الله محمد بن عبد الله الكفائي
المتبرع

الحرفان خير ندويه علي قولنه
اعلى السنة والجماعة افغانستان

من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین . [الحدیث]

د پلچرخي په صلیبي زندان کې د اهل سنت و الجماعت

او د لا مذهبو (جعلی اهل حدیثو) دعقاید و او دمسائلو په تشریح کې لیکل شوی کتاب

الشیخ ابوالبراهیم رحیم الله الحقانی ، التجره همد

دویم ټوک

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د خپرندويه ټولنې يادښت

دهرې ژبې وده او بډاينه په علمي اثارو او تحقيقي کتابونو سره شونې ده، علم او پوهه د هرچا مهم او اساسي ضرورت دی، که په يوه ژبه کې داسې علمي آثار شتون ولري چې په نورو کې نه وي نو د نورو ژبو خلک ددغې ژبې د زده کولو کوښښ کوي او ددې ژبې کتابونو نورو ته ژباړل کيږي، پدې توگه دا ژبه د خلکو ضرورت گرځي او خامخا دا ژبه وده کوي د نړۍ ژونديو ژبو ته نن سبا د خلکو ضرورت دی ځکه دهغو ژبو خلکو کار کړی ده او کار يې په خپله ژبه نړيوالو ته وړاندې کړی ده.

پښتو د خدمت شعارونه او دعوي پيرې دي خو په پښتو کې دعلمي اثارو چاپولو بهير د ميړي په تگ روان ده، په ځانگړې توگه د پښتو ژبې ديني برخه کې دا کار بيخي کمزوری ده، دا اوس هم دپير داسې تکره ليکوالان او پوهان شته چې هغوی گڼ شمير ناچاپ اثار لري، دوی يې د چاپ وس نه لري او د مرستې يې څوک نشته، له دېرو شکايتونو او لويو لويو دعوو د کوچني اثر د چاپ هڅه بيره غوره ده، ځکه له زرو خبرو يو عمل زر ځله غوره دی.

"احقاق الحق" په څلورو ټوکونو کې دښاغلي مولوي صاحب رحيم الله "الحقاني" علمي اثر دی چې په ټوله کې په کتاب الله، نبوي احاديثو او فقهي استدلالاتو بنا دی ټولنه يې دخپلو علمي هڅو په لړکې ديوه علمي اثر په توگه چاپ ته په خلاص مټ اوږه ورکوي اودښاغلي ليکوال دغه اثر ته د درنښت او قدر په سترگه گوري.

کتاب چې په پښتو ژبه ليکل شوی دپښتو ژبې په وده او پرمختگ کې يې يوبل گام بولي چې دټولنې دنورو علمي موخو ترڅنگ دپښتو ژبې دعلمي پرمختگ او ودې له موخې سره اړخ لگوي.

الحمد لله (العرفان) خپرندويه ټولنه خپلو هيوادوالو ته مهم، لوی او غوره تحقيقي اثر احقاق الحق وراڼدي کوي مونږ په خپل لنډ نشراتي ژوند کې دا پنځم اثر خپلو درنو هيوادوالو ته په مينه ډالۍ کوو.

دا اثر محتوی او منځپانگه ستاسو په مخکې ده، مونږ په دې لنډ يادښت کې په هغه خبرې نه لرو، زمونږ کار د يو اثر چاپ کول او خپلو لوستوالو ته رسول دي او دا لوی کار مو الحمد لله په ښه توگه ترسره او په پښتو کې دا لوی تحقيقي او علمي اثر (احقاق الحق) مونږ ستاسو درنو لوستوالو په خدمت کې تيار کړی.

دا چې کتاب دليکوال خپل اثر دی او ټولنه يې په متن کې دلاسهوښې حق نه لري، ځکه به نو د کتاب په منځپانگه او عباراتو د معترضينو اعتراض ټولنې ته متوجه نه وي.

مونږ په داسې حال کې چې ښاغلي ليکوال ته د لا نورو علمي خدمتونو توفيق له متعال خدای څخه غواړو، د ديني، علمي او فرهنگي خدمتونو چوپړ خپل مسؤليت بولو او د دې درانه مسؤليت په ترسره کولو کې، ستاسې ښککو مشورو او علمي همکاريو ته اړيو هيله ده خپلې دغه ډول همکاري راڅخه ونه سپموی.

د بريو او لاخوښيو هيله من مو

محمد اکرم "نعماني"

د "العرفان" ټولنې خادم

۲۴ شعبان ۱۴۳۶ هـ

تحقيق مسئله رفع اليدين

ليكوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني المسجون في جدر الصليبين پلچرخي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العلمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين وعلى اله واصحابه وازواجه اجمعين.

أما بعد!

د اسلام حق دين د الله ﷺ د کامل او بهترين دين دى او د ټولې دنيا لپاره د نجات لاره ده، د ادين د اهل سنت والجماعت خصوصاً د احنافو په كوششونو ټولې دنيا ته ورسيدلو.

افغانستان، پاکستان، او هندوستان وغيره اسلامي ملكونو ته د اسلام رارسونكي د اسلام خپرونكي، او د اسلام قبلونكي ټول اهل سنت والجماعت حنفي المذهب وو.

د ا مذهب سيدنا امام اعظم رحمه الله مرتب كړى دى. امام اعظم رحمه الله د مسئلو د استنباط خپله طريقه داسې بيان كړې ده چې (زه د ټولو څخه مخكې په كتاب الله شريف عمل كوم په دوهمه مرتبه كې په سنت مقدسه او مطهره باندې عمل كوم په دريمه مرتبه كې د حضرت ابو بكر صديق رضي الله عنه، حضرت عمر رضي الله عنه، حضرت عثمان رضي الله عنه او د حضرت علي رضي الله عنه په فيصلو باندې عمل كوم په څلورمه مرتبه كې د نورو صحابه و په فيصلو باندې عمل كوم او كه په دې يو كې هم مسئله پيدانه شوه نو په اخر كې په خپل اجتهاد او قياس باندې عمل كوم يعنې د خپل اجتهاد په وجه د الله ﷺ او د رسول الله ﷺ د حكم لټوم. (الميزان الكبرى الشعرائى ج، ۱ ص ۶۶)

په ياد ولرئ چې د اهل سنت والجماعت پدې خبره اتفاق دى چې د اجتهاد او قياس په وجه مجتهد خپل ذاتي او شخصي حكم نه بيانوي.

بلكه د الله ﷺ او د رسول الله ﷺ د حكم لټون كوي د مجتهدينو امامانو ښكاره اعلان دى چې (القياس مظهر لا مثبت) قياس ثابتونكى ندى بلكه ظاهرونكى دى (نور الانوار ص ۲۲۸).

لكه څرنگه چې د جماعت په لمونځ كې ټول مقتديان د يو امام په تابعدارۍ كې د الله ﷺ عبادت كوي نو همدارنگه مقلدين د خپل يو امام په لارښوونه د الله ﷺ او د رسول الله ﷺ اطاعت كوي.

پدې ملكونو او اكثرو نورو ملكونو كې بادشاهان رعايا، علماء، او عوام ټول حنفيان وو چې د همدې په بركت د اتفاق او اتحاد فضا قائمه وه تقريباً دولس سوه كاله پدې ملكونو كې نه مناظرې وې او نه چيلينج بازيانۍ او په افغانستان كې خو تقريباً دروسانو تر يرغل پورې هيڅ اختلاف نه وو.

دلامذهبانو دفرقی ابتداء

مساجد خالص دعبادة ځایونه دي دجنگونو میدانونه نه دي کله چې انگریزانو هندوستان ونيولونودوی ولیدل چې په دی مساجدو کې لکه څرنگه چې لمونځونه کیږي همدارنگه په کې جهاد درسونه هم کیږي اود جهادل و جهې انگریزان ډیر په عذاب وو .

له دې وجې دوی دافکروکوو چې ترخوپورې چې په دې مساجدو کې مسلمانان په نور وفسادونو کې مصروف نه شي نو تر هغې پورې د جهاد درسونه نه بندیدي . او په مساجدو کې د فسادونو د جوړولو لپاره ډیرې داسې فرقې ضرورت وو چې په حنفي مسلمانانو اعتراضونه وکړي اود دوی لمونځونو ته غلط ووايي ځکه چنګیزیانو د همدې نسخې په کارولو باندې دبغداد مسلمانان ترتیغه تیر کړي وونود همدې مقصد لپاره یې دغیر مقلدینو فرقه را پیدا کړه دکومې چې دوه مقصدونه وو .

اول: دانگریزانو سره جهاد حرام دی .

دوهم: دمسلمانانو په مساجدو کې دفساد جوړول فرض دي داوول مقصد دپوره کولو لپاره دهند داهلحدیثو وکیل مولوی محمد حسین بتالوي دخپل ټول جماعت له طرفه دجهاد په رد کې یوه رساله ولیکله په نامه ده الاقتصاد فی مسائل الجهاد:

اودانگریزانو څخه یې په انعام کې ځمکې ترلاسه کړی اوبل لامذهبه نواب صدیق حسن خان هم رساله ولیکله اونوم یې ورته کیښودلو - ترجمان وهاییه .

اودانگریزانو څخه یې دریا ست اونوابی القاب وگټل دادواړه رسالی د(رسائل اهلحدیث) په اول جلد کې اوس هم موجود دی اود ټول تفصیل لپاره د(انگریزاوراهلحدیث) رساله وگورئ . دلامذهبو ددواړو رسالو یوڅو عبارتونه لاندې ولولي .

لامذهبه محمد حسین بتالوي وکیل اهلحدیث هند لیکي چې:

(۱) دانگریزي حکومت پرخلاف جهاد کول هیڅکله نه دی جایز (الاقتصاد ص ۱۹)

(۲) دارالاسلام ، یعنی د هندوستان ملک کې سره ددینه چې د عیسویانو په قبضه کې دی دارالاسلام دی پدې ملک چې هر څوک بادشاه وي دهغه په خلاف جنگ حرام دی (الاقتصاد ، ص ۲۵) .

- (۳) دانگریزانوسره غداری کول اودهغوی په جان او مال باندې تعرض کول صراحة حرام دي. [الاقتصاد، ص ۳۴].
- (۴) دغه خلک چې تقریر او تحریراً حاضرین او غائبین دانگریزي دولت وفاداران دي اوددوی په خدمت کې سرگرم دي نوپه دوی کې دپنجاب اهلحدیث هم داخل دي چې دپنجاب انگریزي حکومت هم ددې تصدیق کوي [الاقتصاد، ص ۴۸].
- (۵) دانگریزي حکومت په خلاف جنگیدل اود جنگیدونکوسره هر قسم کومک کول صراحة غدراو حرام دی. [الاقتصاد، ص ۴۸].
- (۶) دانگریزانوسره جنگیدل جهادنه دی بلکې عناد او فساد دی د اتلس سوه (۱۸۵۷) او پنځوسم میلادي کال په فساد کې چې کوم مسلمانان شریک شوي ووهغه گناهگاران دي اودقران او حدیث په حکم مفسدین باغیان او بدکرداره دي پدې مفسدینو او باغیانو کې اکثر خلک عوام کالانعام دی اوبعضو نورو ته چې خواص او علماء ویلی شي هغوی هم داصلي علومودین څخه چې قران او حدیث دی بې برخې دي باخبره او پوهان علماء هیشکله په دی کې شرکت نکوي اونه یې په هغې فتوی دزړه څخه دستخط کړی دی چې ددې غدردڅخه دجهاد دجوړولو لپاره صادره شوی ده [الاقتصاد ص ۴۹].
- (۷) جنرل بخت خان ددهلی د علماء وڅخه دجهاد فتوه واخستله دافتوه دهغه وخت په یوه رساله کې په نامه د(جنگ ازادي) دص ۴۰۴ څخه تر، ص ۴۰۶) پورې اوس هم موجوده ده.
- د محمد حسین بهالوي استاذ میا نذیر حسین باني غیر مقلدیت او نورولامذبهانو یو طرفته ظاهرا په دې فتوی دستخط وکړواوپه حقیقت کې یې انگریزانوته جاسوسي کوله.
- لا مذهبہ پروفیسر ایوب قادری لیکي :** کوم دستخط کونکي چې دانگریزانو وفاداران ووهغوی انگریزانوته دجاسوسی فرائض اداکول چې دتحریک ازادی په مخالفینو کې دالاندی علماء داخل وو.
- (۱) شیخ الكل شمس العلماء میاسید محمد نذیر حسین باني .
- (۲) شمس العلماء مولوي ضیاء الدین .
- (۳) مولوي سید محبوب علي جعفري .
- (۴) مفتي صدرالدین ازرده .

(۵) مولوي حفيظ الله خان. (جنگ ازادي ص ۴۰۹)

(۸) نومولوي محمد حسين بټالوي ددوی د تزکيسي لپاره ليکي (چې جنرل بخت خان او نور وباغي افسرانو علما ماته حکم وکړو چې په دې فتوی دستخط وکړي او که نه ټول به قتل کړي نو ټولو دخان له داره کرهځا او جبراً دستخط وکړو که دوی دستخط نه وی کړی نو ټول په توره باندې وژل کيدل يا په توپونو او ليزول کيدل نو دوی د مجبوري له وجهې دستخط وکړو چې پدغه مجبور و خلکو کې مولوي حفيظ الله خان او مولوي نذير حسين او دده ځوی مولوي شريف حسين او ددوی شاگردان مولوي محمد صديق پشاورې او مولوي عبداللہ مرحوم غزنوي دی. (اشاعة السنة نمبراً بحواله اثار رحمت، ص ۲۲۴ / جنگ ازادي، ص ۴۱۴ و ص ۴۱)

دا له حديث مذکور وکيل د مجاهدينو په باره کې ليکلي دي چې:

(۹) دا د فساد او عناد خوړونکي خلک په حرام مرگ باندې مه کيږي، د جنتونو د خوشحالو څخه به محروم وي، داسې فسادو ته جهاد وړيل او په دې کې دشهادت هوس کول سراسر جهالت او حماقت دی. (الاقتصاد، ص ۷۱)

(۱۰) مشهور غير مقلد عالم مسعود عالم ندوي ليکلي دي چې (د معتبرو او قوي راويانو بيان دی چې ددې رسالې په عوض کې محمد حسين بټالوي ته دانگريزانو له خوا څخه ډير جايداد ورکړل شوه دې رسالې او له حصه زموږ د نظر و نو په وړاندې ده ټوله رساله د تحريف او د تدليس عجيبه او غريبه نمونه ده) (په لې اسلامي تحريک، ص ۲۹)

لا مذهب نواب صديق حسن خان ليکي چې:

(۱) خلاصه دهند وستان د مسلمانانو د احوال دی چې د کوم وخت څخه دلته اسلام راغلی دی چونکه اکثر خلک د باد شاهانو طريقه او مذهب خوښوي نو دهغه وخت څخه تر ننه پورې د خلک په حنفی مذهب باندې وه او دي، او د همدې مذهب عالمان، مفتيان، قاضيان او حاکمان دي، تردې چې ددوی يوه غټه ډله يوځای شوه او فتاوی هنديہ يعنې فتاوی عالمگيري يې وليکله، چې په دوی کې شيخ عبدالرحيم دهلوي د شاه ولي الله والد بزرگوار هم شريک وو (ترجمان وهاييه، ص ۱۰ و ص ۱۱)

(۲) د انگريزانو په مقابل کې مجاهدين حفيان دي. آيا چا اوريدلي دي چې تر ننه پورې کوم موحد متبع سنت په حديث او قران باندې تلونکي بې وفائي کړي ده او اقرار يې پرېښی دی يا يې فتنه جوړه کړيده يا بغاوت

ته اماده شوي دي، کومو کسانو چې په زمانه د غدر کې فساد کړی دی، او انگریزي حکامو سره یې عناد دی، هغه ټول د حقې مذهب پیروان دي نه متبعین دا احادیثو نبویه وو. (ترجمان وهايه، ص ۲۵).

کله چې په هندوستان کې انگریزانو په زرگونو جید علماء اعدام کړل او تقریباً دوه لکه او اویا زره عوامو مسلمانانو ته یې اعدام ورکړو، او تراو (۷) ورځو پورې یې قتل عام روان کړی وو، او په زرگونو مسلمانان جلا وطنه شول، نو ددوی په باره کې نواب صدیق حسن خان لیکي چې:

(۳) د حاکمانو (انگریزانو) اطاعت اورئسانو ته انقیاد په ملت باندې د ټولو واجباتو څخه غټ واجب دی (ترجمان وهايه، ص ۲۹)

عجیب دلیل:

(۴) نواب صدیق حسن خان په دلیل کې داسې وایي چې په احادیثو کې راځي چې قیامت ته نژدې به په هر ځای کې د عیسویانو حکومت وي، د همدې احادیثو مطابق دا انگریزي حکومت دی نو ددوی سره جنگیدل جهاد نه دی بلکه فساد دی او ډیره سخته ناداني او بې وقوفی ده، دعا قبت څخه ناخبرتیا او پیغمبر صادق ﷺ د فرمان څخه مخالفت دی. (ترجمان وهايه، ص ۷)

(۵) جهاد او مذهبي جنگ په مقابله د برطانوي حکومت کې چې مذهبي ازادي یې اعلان کړی ده د شریعت له رویه عموماً خلاف او ممنوع دي. کومو خلکو چې ددې حکومت پر خلاف اسلحه رااخیستي ده او مذهبي جهاد کوي د ټول خلک باغیان دي او د باغیانو د سزا مستحق دي پدې فتوی ټولو غیر مقلدینو دستخط کړی دی. (ترجمان وهايه، ص ۶۱).

(۶) دا انگریزي حکومت پر خلاف اسلحه رااوچتول د ایمان او اسلام څخه خلاف دي. (ترجمان وهايه، ص ۱۲۱)

(۷) د هندوستان د غدر په زمانه کې زموږ هر غټ او وړو کې دا انگریزي حکومت خیر خواهان وه. (ترجمان وهايه، ص ۵)

(۸) خلاصه دا چې څوک چې دا انگریزي حکومت بدخواهان دي دا هغه خلک دي چې مذهبي ازادي نه خوښوي او د یو خاص مذهب پابند دي چې د پلرونو او د نیکونو دوخت څخه ورته پاتې دی. (ترجمان وهايه، ص ۵)

(۹) بعضې خلکو د حکومت په وینا حنفي مذهب پرېښودو دغه خلک د انگریزانو د شمنان دي، مونږ د انگریزي حکومت په خدمت کې دومره قرباني ورکړه چې مذهب مو پرېښودو لازمه شو او د برطانوي حکومت د دروازي فقیران شوو.

(ای انگریزي سرکاره) مونږ څرنگه ستاسو مخالفت وکړو حالانکه د ملکې عاليې معظمې دام اقبالهاشتهارد ټولو خلکو سره د مذهبي ازادۍ وعده کړې ده. (ترجمان وهاييه، ص ۴۵).

د حنفیانو په باره کې یې لیکلي دي چې:

(۱۰) بعضې خلک په مذهبي تعصب شخصي تقلید او ضد او جهالت باندې کلک ولاړ دي او کوم سهولتونه چې د هندو رعیت ته د مذهبي ازادۍ له وجهې حکومت ورکړي دي. د هغې څخه یې ځانونه محروم کړي دي او د عالم امن ته یې خطر پېښ کړی دی دوی غواړي چې ټول خلک دیو خاص مذهب پابند وي چې پدې سره یې د انگریزي حکومت سره خپل تعصب ظاهر کړی دی او غواړي چې موقع پیدا کړي او د غدر د زمانې په شان فساد ونه راپاروي. (ترجمان وهاييه، ص ۵۶).

او د دوی مقصد د پوره کولو لپاره مولوي محمد حسین پټالوي وکیل اهلحدیث هند د خپلو ملگرو سره په مشوره باندې یو اشتهار چاپ کړو چې په لسو سوالونو باندې مشتمل وو. په دې اشتهار کې لیکلی و چې:

(د هندوستان او پنجاب حنفیانو ته د اشتهار په ذریعه وعده ورکړو چې که په دوی کې هر عالم دلاندې مسائلو د اثبات لپاره کوم قرآني آیات یا داسې صحیح حدیث پیش کړي چې په صحت کې یې هیڅ خبره نه وي او د حدیث چې د کومې مسئلې د اثبات لپاره پیش کولې شي پدغې مسئله کې صریح نص وي او ورباندې قطعي الدلالة وي نو مونږ به د هر آیت او هر حدیث په مقابله کې لس لس روپې انعام ورکړو)

د عوامو د دوهک کولو لپاره داسې انعامي چیلینج د اسلام په تاریخ کې مثال نه لرلود داسې انعامي چیلینج بازی مؤسس مرزا قادیاني وو دا چیلینج یې هر ښار، هر کلي، او هرې کوشې ته ورسولوپه هر کور او هر مسجد کې یې د اتفاق اوریل کړو اهل سنت والجماعت په دې پوهیدل چې د مسلمانانو په مینځ کې فتنه او فساد جوړول ګناه کبیره او حرام دي الله ﷻ فرمائی: (وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ)، اهل سنت پر دې پوهیدل چې د مسلمانانو په مینځ کې اتفاق او اتحاد په هروخت کې ضروري دي خصوصاً په دغه زمانه کې چې د کفارو په خلاف جهاد روان وو، او اسلامي حکومت رانیدلې وو، د نور هروخت څخه زیات د اتفاق او اتحاد ضرورت وو

مگر افسوس چي غير مقلدينو افتراق و انتشار ته دقران و حديث داتباع نوم وركولو اودې منافقت ته يې تحقيق ويلي .

د حضرت شيخ الهند رحمه الله جواب:

ددې فتنې دكارولو لپاره حضرت شيخ الهند ددې اشتها په جواب كې يوه وړه رساله وليكله په نامه د (ادله كامله) په هغې كې يې وليكل چې دا زمانه ددې جنگونو نه ده . د مسلمانانو د جنگولو پر خاى ددوى د يو خاى كولو كوشش وكړئ او دا يې هم وليكل چې مشهر صاحب ستاندا د تحقيق انداز نه دى ، او نه د مسلمانانو جنگول د حديثو اتباع ده ، بلكه ستاعلى حدود اربعه دادى : چې دقران پاك څخه ستا په حصه كې صرف متشابهات راغلې دي ، او دا حديثو څخه صرف متعارضات ، او ستاسو د فرقې ابتداء په اكابر ودا سلام باندي بدگمانى ده او اتهائى داسلا فو پر خلاف بدزبانى ده گويا چې ددې حديث مصداق يې چې (لعن اخر هذه الامة اولها) .

لامذهبه محمد حسين بټالوي وكيلى اهل حديث ددې اشتها په ذريعه د مسلمانانو په مايين كې د افتراق و انتشار ابتداء وكړه لکن هغه نه د مناظري په طريقه خبروو ، او نه په علم حديث پوهيدو ، مثلاً په محكمه كې زېده عمر باندي د يو لكه وړيو دعوه وكړه نو زېده ته مدعى او عمر ته مدعا عليه ويلي شي ، قاضي د مدعي څخه شاهدان غواړي او مدعا عليه ته د جرح او اعتراض حق وركوي ، نو همدارنگه په مناظره كې يو مناظر مدعي وي چې دهغه وظيفه په دلايلو باندي دخپلې دعوى ثابتول وي دوهم مناظر سايل وي چې دهغه وظيفه پر هغو دلائلو جرحه او اعتراض كول وي چې اول مناظر پيش كړي وي رسول الله ﷺ فرمائى چې (شاهدان د مدعي په ذمه دي او قسم د انكار كونكي په ذمه دي) الحديث .

محمد حسين بټالوي چې د ركوع د رفع الیدین په مسئله كې د چيلينج كوم الفاظ ليكلي وو هغه داسې وو (زمونږ چيلينج دى چې يو قراني ايت او يا يو حديث صحيحه ، صريحه ، متفق عليه ، قطعى الدلالة پيش كړي چې په هغې كې يې ركوع ته د تللو په وخت او د ركوع څخه د سړاو چتولو په وخت كې رفع الیدین ته ممنوع ويلى وي كه چا د منع حديث پيش كړو نو د فې ايت او حديث په مقابل كې ورته لس روپۍ انعام دى) .

د اهل حديثو د وكيلى داسوال داسې دى لكه كوم شيعه چې بټالوي ته چيلينج وركړى چې كه تا يو قراني ايت ، او يا يو حديث صحيحه ، صريحه ، متفق عليه ، او قطعي الدلالة پيش كړو چې په هغې كې يې په اذان كې

د(اشهدان علي ولي الله). زیاتولوته مضموع ویلی وی نودیوایت اویو حدیث په مقابله کې به درته لس روپې انعام درکړم. نو بیا لوی مجبور دی چې په جواب کې ورته ووايې چې زما سره د منع حدیث نشته لکن دلیل دهغه چاپه ذمه وی چې څوک کار کونکي وي (البینه علی المدعی والیمین علی من انکر) نو دلیل د شیعه په ذمه دی همدارنگې مثلاً د غیر مقلدینو موټرو یی تر یغک ترینه پوښتنه کوي چې د دې موټر کاغذونه و ښایه غیر مقلد ورته ووايي چې ته د منع کاغذونه و ښایه یاته داسې سرکاري کاغذونه و ښایه چې په هغې کې یې لیکلي وي چې دامو تر دده ندی همدامثال: دهغه چادی چې هغه وائي چې ته د منع د رفع الیدین احادیث و ښایه.

خلاصه: شیخ الهند صاحب په جواب کې دهغه څخه پوښتنه وکړه ځکه چې مدعی هغه وو چې تاسو زموږ څخه د رفع الیدین د منع په باره کې صحیح صریح حدیث غوښتي دی، مگر زه ستاسو څخه د دوام د رفع الیدین په باره کې صحیح، صریح، متفق علیه، قطعی الدلالة حدیث غواړم که داسې حدیث دی پیش کړو نو د لسو پر ځای شل روپې درته انعام دی، او که نه یې شي پیش کولې نو بیا داسې صحیح صریح متفق علیه حدیث پیش کړه چې په هغې کې راغلي وي چې رسول الله ﷺ په اخري وخت د نبوت کې رفع الیدین کړي دي (ادله کامله، ص ۳).

د شیخ الهند رحمه الله د سوال تر تنه پورې پردوی باندې قرض دی چې نه یې دی ادا کړي، او نه به یې اداء کړي ان شاء الله تعالی، دوی چې څومره احادیث پیش کوي په هغې کې نه دهیښوالی لفظ شته او نه په کې داخري عمر صراحة ذکر شوی دی.

د حضرت شیخ الهند رحمه الله د دې رسالې په جواب کې د غیر مقلدینو د ټول جماعت له طرفه د محمد احسن امروهي په نوم غیر مقلد یوه رساله شائع کړه په نامه د (مصباح الادله) پدې کتاب کې دایت او حدیث پر ځای د کتخلو باران وو.

حضرت شیخ الهند رحمه الله بیا یوه بله رساله ولیکله په نامه د (ایضاح الادله) او په هغې کې یې ولیکل چې اگر چې د غیر مقلدینو دا دعوه ده چې مونږ په قران او حدیث باندې د خیر القرون د مجتهدینو څخه ښه پوهیږو مگر دوی ټول جماعت زما په اردو کتاب هم پوه نه شواو کله چې زما په کتاب پوهه شوی نه دی نو جواب به څرنگه ولیکي لدې وجهې څخه زه دخپل اردو کتاب زیات وضاحت کوم تر څو مخالف فریق پوه شي او د پوهې څخه وروسته ورته کوم جواب ووايي.

دحضرت شیخ الہند رحمہ اللہ کرامت:

دحضرت شیخ الہند رحمہ اللہ دامتلې شوی کرامت دی چې کله محمد احسن امروهی غیر مقلد سره ددې چې نه پوهیدو په جواب کې یې کنځلې ولیکلې نو آخر کې مرتدا و قادیاني شو او د قادیانیت په حال کې مرشودین او دنیا دواړه یې بریاد شو. (مجموعه اشتهارات مرزا، ج ۱ ص ۳۳۷).

(من عاد لي وليا فقد آذنته بالحرب) دا یضاح الادله جواب ترنته پورې په غیر مقلدینو باندې قرض دی او انشاء الله تعالی چې دا قرض به ترقیامت پورې اداء نکړي.

درفع الیدین ابتداء:

دغو ملکونو ته خو دیر مخکې اسلام رارسیدلې دی، مگر په دی ټولو ملکونو کې اول رفع الیدین په اتلس سوه او شپیتمه (۱۸۶۰) عیسوی صدی کې وشو او د اول رفع الیدین کونکی نه حاجی وو او نه عالم بلکې یو غریب هندوستانی وو چې دخپلې گیلدې د پالنې لپاره به یې کتابونه گنډل ده، اول دهندوستان په امرتسر، بیاه مظفر گره، اویسیا په دهلی کې رفع الیدین وکړل. او خای پر خای یې شورا و جینجالونه جوړ کړل. (نقوش ابو الوفاء، ص ۳۹ و ص ۴۰).

چې ددې څخه وروسته د برطانوي حکومت لخوا د یرونه زول شو، او په غټه ډېټې مقرر شو. دده نوم محمد یوسف وو، چې اخر د قادیانیت په حالت کې مړ شو. سنه ۱۸۶۰) میلادي کال هغه زمانه وه چې انگریزي حکومت په هندوستان کې مسلمانانو ته وحشیانه سزا گانې ورکولې پدغه وخت کې د میانډیر حسین دهلوی د مدرسې یو مدرس داسې فتوی صادره کړه چې: داخلک یعنی حنفی المذهب مستحل الدم (واجب القتل) دي د دوی مال د غنیمت مال دی، د دوی ښځې مونږ ته جایزې دي، که لاس مو ورباندې برشو نو خپه په شوق سره یې وښځې کړئ. (دهلي اوراسکې اطراف، ص ۵۶)

دهلي جامع مسجد چې حنفی بادشاهانو جوړ کړی وو، د انگریزانو په مټ په کې یو لامذهبه مولوی محمد اکبر وعظ کولو، دا خانو پسې یې ښی توقې کولې او په دې خبره یې فخر کولو چې د هدائي دلو ستلو څخه یې توبه ایستلې ده، او بیا به یې ویل چې نن څوک دي چې د هدائي دلو ستلو څخه توبه اوباسي، او دقران کریم تعلیم شروع کړي، او دتوبې نه ایستونکي ټول جهنم ته روان دي. (دهلي اوراسکې اطراف، ص ۵۶ مجموعه رسائل، ج ۳ ص ۲۹۱).

دافتنه دهندوستان څخه پاکستان ته او اخیږه افغانستان باندې دروسانو دیرغل په وخت کې افغانستان ته هم راوړسیدله ددې فتنې راوړونکي د مجاهدینو د (۸) اتو تنظیمونو څخه ددوو تنظیمونو مشران وو، یوسف، اوبل جمیل الرحمن نومیدو.

سیاف دکمونستانو د سقوط څخه وروسته اول کابل کنډواله کړو، په زرگونو مسلمانان په شمول د ښځو او ماشومانو په وینو وژل، یو ځل به د شیعه گانو او گلم جمو په مقابل کې جنگیدلو، او کال بعد به بیا د شوری نظار په نوم شوری کې د شیعه گانو او کمونستو گلم جمانو سره په یو د سترخوان ناست وو. د ډیرې زیاتي گډوډۍ ظلمونو او پاتکونو، حتی دخدايي ددعوو څخه وروسته چې ددوی په خلاف د افغانستان علماء او طالبان راپاڅیدل، اود افغانستان ټول مسلمانان ورسره همکار شول، اوددې مفسدینو تفریه تولید شو، نو سیاف د دوستم، مسعود، خلیلي او نورو سره یوځای شو. د علماوو او طالبانو په خلاف تقریباًوه کاله وجنگیدو، چې د ټولې دنیا د کافرانو کومکونه ورسره وواو په زرگونو علماء، طالبان اود قران حافظان او مسافر عربي مجاهدین یې شهیدان کړل.

یادونه: دوستم (کمونست گلم جم و) محقق، کریم خلیلي او عبدالعلی مزاری (درې واړه شیعه گان رهبران وو اود زرگونو سنیانو په سرونو یې میخونه وهلې وو، د زرگونو سنی ښځو څخه یې په ژوندون تیونه غوڅ کړي وواو په ډیرو مړو یې گډاگانې کړې وې) او مسعود (چې دروسانو د کې، چې، بې استخباراتي شبکې جاسوس و) لکه څرنگه چې نړۍ وال خبريال داود جنبش دروس دیوفوجي افسر کتاب ترجمه کړی دی اونوم یې ورته ایښی دی. (په افغانستان کې سري لښکري).

او په هغې کې یې د مسعود څخه دروسانو د جاسوسی پرده لرې کړی ده همدارنگه یو کتاب دی په نامه (د کې جی بی په افغانستان کې) په څلویښتمه او یو څلویښتمه صفحه کې دده د جاسوسی په اړه پوره معلومات دي، دا کتاب یو روسي (واسیلی میتروخین) د کې جی بی افسر لیکلی دی. کله چې د دنیا ټولو عیسویانو، او یهودیانو، د افغانستان د علماوو، طلباو، حافظانو اود دیندارو عوامو په وینو جوړشوي اسلامي امارت باندې یرغل وکړو نو سیاف ددې اسلامي نظام د راتړولو لپاره ددې کفارو په څنگ کې ودریدو، اوددې مضمون د لیکلو په وخت کې د صلیبانو په پارلمان کې دلو څو ښځو او کمونستو خلقیانو پرچمیانو سره یوځای ناست دی او د امریکایانو په چوپړ کې د قران ایتونه د مجاهدینو او فدایانو په خلاف تحریفوي.

او جمیل الرحمن خومخکې وژل شوی دی لکن دده دتنظیم د مطبوعاتو پخوانی مشر غیر مقلد عالم مسلم دوست یو کتاب لیکلی دی په نامه د (ماتې زولنې) په هغې کې یې چې دده کوم فجائع او قبایع راښکاره کړي دي نو زه یې په راغلو لوشرمیرم (صاحب الیبت ادری بما فیه) دده خای ناستې مولوی سمیع الله نجیبی هم اوس دمسلمانانو په خلاف دصلیانو په څنګ کې ولاړ دی

د اهل سنت والجماعت طریقه

د اهل سنت والجماعت د علماو په نیز په فروعی مسائلو کې اختلاف د صحابه وورضوان الله علیهم ،تابعینو ،او د تبع تابعینو د ورڅخه را روان دی ،او د ادا مټ لپاره رحمت دی ،او دا اختلاف صرف د علمی استدلال پورې محدود دی ،او د دې مسائلو له وجهې هیڅ عالم د بېل عالم تضلیل تفسیق او تکذیب نه دی کړی ،او هیڅکله کوم عالم دې اختلاف ته د حق او د باطل اختلاف نه دی ویلی ،د رفع الیدین په مسئله کې هم امام شافعی او امام احمد رحمه الله رکوع د تللو په وخت کې او در کوع څخه د جیګیدلو په وخت کې د رفع الیدین قایلین دي او امام ابو حنیفه رحمه الله او امام مالک رحمه الله ترک د رفع الیدین قایلین دي .

نو که امام مالک او امام ابو حنیفه رحمهما الله په خپل اجتهاد کې حق ته رسیدلي وي ،نو الله تعالی به دوه اجره ورکړي . او که خطا شوي وي نو الله تعالی به یو اجر ورکړي . ښه دارنگه که امام شافعی او امام احمد رحمهما الله که حق ته رسیدلي وي نو الله پاک به دوه اجره ورکړي او که خطا شوي وي نو الله پاک به یې د یو اجر مستحق وگرځوي .

د لامذهبو طریقه

دی نوی فرقې اجتهادي اختلافي مسایلو ته د کفر او د اسلام اختلاف ویلو ،فروعي اختلافي مسایلو ته یې هو اورکړه د دې فروعی مسائلو لپاره یې کانفرانسونه جلسې او جلوسونه وکړل ،او کوي یې ،چې دا ټول کانفرانسونه ،جلسې ،جلوسونه ،اشتهارونه ،رسالې ،او کتابونه صرف او صرف د احنافو د تحقیر ،توهین ،تذلیل ،او توضیحک ،لپاره وقف دی . دیو نام نهاد عالم کتاب راته د پلچرخي په زندان کې یو اهل حدیث دیو څو ورځو لپاره را کړو .

ددې کتاب د انداز څخه معلومه چې دا د کوم عالم تصنیف نه دی بلکې دیو څو رسالو څخه یې یو څو بې ربطه حوالې را ټولې کړې دي دانه علمي تصنیف وو ،اونه تحقیق ،البته مصنف یې د غلط فهمۍ

بنکاروو، اودا گمراه رساله دکفار او د مرتدینو زندان دتورو دیوالونو شاته په مایاندې باعث شوه چې دیهودیانو، اوعیسویانو، په زندان کې ددوی ددې روحانی اولاد په خلاف قلم راواخلم. د مشت نمونه یې خروار په طریقه دلامذهبیو څو گمراه کونکو عباراتو نوته ستاسو پام را اړوم، اوستاسو دا غلط فهمي لرې کوم چې ولې مې په دې حساس وخت کې ددوی په خلاف لیکل وکړل یو غیر مقلد لیکي:

(۱) زه وایم چې مقلد هر څوک چې وي جاهل وي که جاهل نه وي نو تقلید دڅه لپاره کوي تقلید د جاهلانو کار دی او جاهلان یې کوي څوک چې د علم او عقل خاوند وي هغه دڅه لپاره تقلید کوي. (مسئله رفع الیدین، ص ۴۰)

(۲) لکن تاسو د پړندو اما مانو پړند تقلید کوي. (مسئله رفع الیدین، ص ۴۰)

(۳) راهنمائی به یې چاره مقلد څرنگه وکړي د هغه خوستر گې هم پړندې دي او زه هم (مسئله رفع الیدین، ص ۴۲)

(۴) مقلد چونکه بدن ته او مطلبی وي نو په همدې وجهې د احادیثو په معامله کې بد نصیبه وي. (مسئله رفع الیدین، ص ۵۷) د نور روزهر لږه خبره لپاره د امین الله پشاورۍ کتابونه کتلي شې چې په التحقیق السدید کې یې یې شمیره ځایه احنافو ته کافران ویلی دي (معاذ الله).

(۶) د الحق الصریح په ج ۱ ص ۲۱۷ دوهمه چې پائی کې یې انبیا ووته زنا ثابته کړې ده (معاذ الله).

(۷) په ج ۱ ص ۴۰ ص ۱۶۳ و ج ۴ ص ۱۶۳ کې یې ډیر وصحابه و ورضی الله عنهم ته د جهل نسبت کړی دی.

په فتاوی الدین الخالص ج ۲ ص ۲۲ پښتو کې یې یې عایشی رضی الله عنها ته یې وقوفه ویلی ده، معاذ الله.

(۸) په حکمة القرآن ص ۳۹۴ کې ادم علیه السلام ته د تقصیر او د فتنو ځای ته حاضریدونکي ویلی دی، معاذ الله.

(۹) د حکمة القرآن ص ۱۱۸ کې لیکي چې (عبادة او شهوات نه جمع کیږي) بیا په ص ۳۸۶ کې لیکي معصية په دوه قسمه دی (۱) معصية اساسها الکبر. (۲) معصية اساسها الحرص والشهوة اولنې معصيت د ابليس دی او دوهم معصية د ادم عليه السلام دی. (حکمة القرآن ص ۲۸۶) يعنې د ادم عليه السلام څخه گير گناه شويده او منشا ورته حرص او شهوة دی او مخکې یې لیکلي وو چې شهوة د عبادة سره نه جمع کیږي.

(۱۰) یوه رساله لیکلې په نامه د (د جمعې دلمانځه نه مخکې د څلور ورځته ستو حیثیت) د دې په ص ۷ کې لیکي چې د اصحابي قول دی او بیا په ص ۲۰ کې لیکي چې د دې بدعت څخه ځان وساتي اتمې یعنی د صحابي د افعیل بدعت دی.

د لامذهبو د رفع الیدین اود امام شافعي، امام احمد د رفع الیدین په منځ کې فرقونه

۱- دغه امامان د رفع الیدین مسئلې ته مسئله منصوصه متعارضه وایي. او لامذهبان ورته د عقیدو د مسائلو په شان مسئله منصوصه غیر متعارضه او غیر محتمل التأویل وایي.

۲- امامان د رفع الیدین اود ترک د رفع الیدین دواړه قسمه احادیث مني. او لامذهبان د ترک د رفع الیدین له احادیثو څخه منکر دي.

۳- امامان دواړه قسمه احادیث مني اود تعارض له وجهې پکې تطبیق کوي، که دا نه وه ممکنه بیا ترجیح کوي او که دا نه وه ممکنه بیا په نسخه قول کوي او که دا هم نه وه ممکنه نو بیا توقف کوي. لکه څرنګه چې د تعارض قانون دی. لکن لامذهبان خو اول په دې احادیثو کې تعارض نه مني، او که یې مني نو بیا د دې اهل نه دي چې یا تطبیق وکړي، یا ترجیح، یا په نسخ قول او یا توقف وکړي. او اهل یې ځکه نه دي چې مجتهدین نه دي.

نو دوی نه په خپله مجتهدین دي او نه هم د بل مجتهد پیروي کوي. لهذا د امامانو رفع الیدین په اصولو باندې بناء دی اود لامذهبو رفع الیدین د ترک د رفع الیدین له احادیثو څخه په انکار باندې بناء دی.

۴- د امامانو په رفع الیدین او په ترک د رفع الیدین دواړو کې ثواب دی، ځکه چې دوی مجتهدین دي. او مجتهد اود مجتهد مقلد په هر صورت کې مأجور وي. [کما فی حدیث مسلم / ج ۲ / ص ۷۶].

اود لامذهبو رفع الیدین ګناه ده، ځکه چې غیر مجتهد چې په غیر واضح مسئله کې د مجتهد پیروي ونه کړي نو که حق ته ورسېږي هم ګناهګار دی او که خطا شي هم ګناهګار دی. [تنوي شرح مسلم / ج ۲ / ص ۷۶].

۵- د امام شافعي او امام احمد په مذهب د احنافو لمونځ د ترک رفع الیدین په وجهه نه فاسد او نه هم مکروه دی. په حرمینو کې چې د څلورو مذاهبو خلک راجمع کېږي نو هیڅ شافعي او نه هم کوم حنبلي په هیڅ کوم حنفي او مالکي باندې د ترک رفع الیدین په وجهه اعتراض نه دی کړی. او لامذهبان د ترک رفع الیدین په وجهه د احنافو او مالکیانو لمونځ ته فاسد وایي.

د فریقینو دلائل

د لاهمذهبو دعوه:

د رفع الیدین په مسئله کې غیر مقلدین د مدعی حیثیت لري، د مدعی ټول تعریفونه په لاهمذهبو باندې ورساډ دي. نو د غیر مقلدینو له دعوې څخه مخکې واورئ چې: په څلور رکعتو لمونځ کې څلور رکوع گانې دي، چې څلور ځلې ورته تیتیدل او څلور ځلې ترینه جیگیدل اته کیږي، او اته سجده دي، چې د تیتیدلو او د جیگیدلو مجموعه یې شپاړس کیږي، او څلور قیامه دي نو د څلور رکعتو لمانځه د خفصونو او رفعونو (تیتیدلو او جیگیدلو) مجموعه د جلسو د استراحت سره اته ویشته رسېږي او بیا د جلسو د استراحت څخه (۲۶) ته رسېږي).

نو د غیر مقلدینو په نیزه په دې څلور رکعتي لمونځ کې په څلورو ځایونو کې لس واړې رفع الیدین کول سنت او یا هم واجب دي. د اول رکعت په شروع کې. او دریم رکعت ته د پاڅیدو په وخت کې، او څلور رکوع گانو ته د تیتیدلو او ترینه جیگیدو په وخت کې، نو د دوی د دعوې څلور اجزاء دي.

۱- په څلور رکعتي لمونځ کې په څلورو ځایونو کې د لسو رفع الیدینو ثبوت دی.

۲- د دې حکم: چې دا څلور ځایه رفع الیدین واجب دی، یا سنت دی، یا د نبي علیه السلام دایمي عمل او یا هم د نبي علیه السلام آخري عمل دی.

۳- په پاتې اتلسو تیتیدلو او جگیدلو کې د رفع الیدین نفي.

۴- او د دې حکم: چې په دې اتلسو ځایونو کې رفع الیدین یا منسوخ دی، یا متروک دی، یا حرام دی او یا مکروه دی.

د احنافو جواب دعوه:

په څلور رکعتي لمونځ کې شپږ ویشته واړې تیتیدل او پورته کېدل دي:

۱- په دې ټولو کې رفع الیدین ثابت دی. یعنې په څلور رکعتو لمونځ کې شپږ ویشته واړې رفع الیدین

ثابت دی.

۲- پدیدہ کی یواہی د تکبیر تحریمہ رفع الیدین سنت دی او باقی قول منسوخ او یا ہم متروک دی. نودودی د مسلک اثبات لپاره داسې دلائل پکار دي چې دلس خایه رفع الیدین اثبات پکې راغلی وي. او ددی د سنت والي ذکر پکې راغلی وي او داتلس خایه رفع الیدین نفی په کې وي او ددی کراهت او یا د حرمت ذکر پکې راغلی وي حالانکه دوی داسې یو دلیل هم نه شي پیش کولې، اونه شته، لکه خرنگه به چې درته وروسته ظاهره شي انشاء الله تعالی.

او بالعکس د احنافوسره بی شمیره داسې دلائل شته چې دیو رفع الیدین اثبات او د پنځه ویشتو رفع الیدینو نفی په کې راغلی ده، وروسته به یې واورئ، انشاء الله تعالی.

لطیفه

د (رفع الیدین) په هکله د حنفي اود لامذهبه مختصره مکالمه

غیر مقلد: تاسې احناف ولې د رکوع او د د ریم رکعت یعنی (۹) رفع الیدین نه کوئ؟ حالانکه په دې باره کې څلور سوه احادیث دي.

سني حنفي: تاسو لامذهبان ولې د سجود او د دوهم او څلورم رکعت یعنی (۱۸) رفع الیدین نه کوئ؟ ته د اتلسو (رفع الیدین) د نه کولو ځواب راکړه زه به بیا د (۹) رفع الیدین د نه کولو ځواب درکړم.

غیر مقلد: د رکوع د رفع الیدین په باره کې احادیث دي، تاسو ولې ورباندې عمل نه کوئ؟

سني حنفي: د سجود او د دوهم او څلورم رکعت د رفع الیدین په باره کې هم احادیث دي، تاسې ولې ورباندې عمل نه کوئ؟

غیر مقلد: د رکوع رفع الیدین منسوخ نه دی، که ته نریې نو د نسخ الفاظ راته په قرآن او یا په حدیث کې وښایه!

سني حنفي: په احادیثو کې د نسخ الفاظ اکثره نه وي. بلکې د منسوحوالي له پاره محدثینو خپل اصول مقرر کړي دي، چې له هغو څخه معلومېږي چې دا نسخ اودا منسوخ دی. که ته بیا هم په خپل ضد ټینگ یې نو ته د سجود د رفع الیدین د منسوحوالي په باره کې د نسخ الفاظ وښایه.

غیر مقلد: د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په حدیث کې راځي چې: (وكان لا يفعل ذلك في السجود) له دې څخه د سجدو د رفع الیدین منسوحوالی راملومیږي.

سني حنفي: اول ځواب: د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په حدیث کې د (وكان لا يفعل ذلك في السجود) لفظ دی. یعنې په سجده کې دته به یې رفع الیدین نه کول. ددې لفظ څخه څرنگه سجدو ته د تللو اود سجدو څخه د راپورته کېدلو د رفع الیدین نسخ راغله؟

دوهم ځواب: د عبدالله بن مسعود رضی الله عنهما حدیث مبارک دی چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په لمانځه کې یواځې د تکبیر تحریمه رفع الیدین و او بل هیڅ نه و. له دې څخه څرنگه د رکوع و غیره د رفع الیدین منسوحوالی نه راملومیږي؟

غیر مقلد: ولې د رکوع رفع الیدین حرام دی څه؟ حرام شی خو په حدیث کې نه راځي!

سني حنفي: ولې د سجدو رفع الیدین حرام دی څه؟ حرام شی خو په حدیث کې نه راځي!

غیر مقلد: د رکوع رفع الیدین خو ثابت دي نو تاسې یې ولې نه کوئ!!

سني حنفي: اول ځواب: د سجدو رفع الیدین ثابت دی نو تاسو یې ولې نه کوئ!!

دوهم ځواب: بیت المقدس ته لمونځ کول ثابت دي نو تاسو یې ولې نه کوئ!!

د ثبوت او د سنت په منځ کې فرق

ډېر شيان ثابت دي لکن سنت نه دي. لکه: (بال قائماً) [بخاری ج ۱ / ص ۳۵] که (بول قائماً) سنت شي، لکه ځینې لا مذهبان چې وايي نو بیا به بشپړ په دې سنت باندې څرنگه عمل کوي؟ همدارنگه په یوه غسل باندې د ټولو بیبيانو سره یو ځای کېدل ثابت دي (کان النبی صلی الله علیه وسلم یطوف علی نسائه بغسل واحد) [مشکوٰۃ ج ۱ / ص ۱۹]. لکن سنت نه دي.

نو په سنت عمل کې اول شرط دادی چې: دا عمل به حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم (عاده) کړی وي. او (ضروره) به یې نه وي کړی. که (ضروره) یې کړی و نو دا سنت نه ګرځي.

دوهم شرط دادی چې: دغه عمل به حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم (دائماً) کړی وي، داسې به نه وي چې وروسته یې پرېښی وي. لکه د بیت المقدس طرف ته لمونځ و غیره.

دریم شرط یې دا چې: دا عمل به یې د اُمت د عمل له پاره کړی وي. د خپل ذات له پاره به یې نه وي کړی. یعنې د نبي کریم صلی الله علیه وسلم خصوصیت به نه وي.

اوس به وگورو چې: رفع الیدین ثابت دی، لکن د پرېښودلو احادیث یې شته او کنه؟ یواځې مولانا الیاس مېهمن صاحب د (رفع الیدین) د پرېښودلو والا دولس سوه احادیث راجمع کړي دي. نو چې د پرېښودلو والا احادیث یې شته دي نو څرنگه به اوس (رفع الیدین) سُنْت شي؟

د رفع الیدین د ترک له پاره قرآني دلائل

د هرې مسئلې د حل له پاره اول د قرآن څخه استدلال پکار دی بیا په احادیثو باندې نظر پکار دی کومه مسئله چې د قرآن او احادیثو سره موافقه وه په همغې باندې عمل کول پکار دي او کوم حدیث چې په ظاهر کې د قرآن کریم سره معارض ښکاریده نو د هغه له پاره د داسې مفهوم لټول پکار دي کوم چې د قرآن سره معارض نه وي ددې څخه وروسته د صحابه ووروی رضی الله عنهم خصوصاً د خلفاء اربعه و او د عشره مبشره و او د اهل بدر رضوان الله تعالی علیهم اجمعین عمل ته کتل پکار دي بیا د خیر القرون یعنې د تابعینو او تبع تابعینو عمل ته کتل پکار دي د رفع الیدین په مسئله کې به هم همدا ترتیب مخکې کیدو.

اول قرآني دلیل: واقم الصلوة لذكركى (طه ۱۴) سم ادا کړه لمونځ زما د ذکر له پاره.

طریقه د استدلال: ددې ایت څخه معلومیږي چې د مانځه څخه قصد د الله جل جلاله ذکر دی له دې وجې خو د لمانځه د هر عمل سره ذکر دی په قیام کې حمد او ثناء ده او د هر ویتېتېدلو او جگیدلو سره د الله جل جلاله یو یو ذکر شته او د رکوع او دریم رکعت د رفع الیدین له پاره هیڅ مستقل ذکر نه دی مقرر همدا رنگه جلسه د استراحت هیڅ مستقل ذکر نه لري له دې وجې ددې نه کول پکار دي.

فانقیل: رکوع ته د تللو په وخت او د رکوع څخه د جگیدلو په وخت کې د الله اکبر د لفظ لوستل شته نو که غیر مقلدین وایي چې موږ چې الله اکبر وایو نو رکوع هم کوو او رفع الیدین هم کوو نو رفع الیدین بلا ذکر نشو.

قلنا: لا مذهبان - که د زرې په مقدار ایمان لرې نو دا درې واړه دې یو ځای وکړي یعنې الله اکبر، رکوع او رفع الیدین دې یو ځای کړي که الله اکبر د رفع الیدین سره وای نو رکوع بلا ذکره پاتې کیږي او که د رکوع سره یې وایي نو رفع الیدین بلا ذکره پاتې کیږي رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې واذا کبر و رکع

فکبروا وارکعوا (مسلم ج ۱ ص ۱۷۴) کله چې امام الله اکبر وایي او رکوع وکړي نو رسول الله صلی الله علیه وسلم د دوو کارو نو امر کوي یو د رکوع او بل د الله اکبر او لا مذهبان وایي چې صرف دا دوه مه کوئ یو دریم کار هم وکړئ چې رفع الیدین دی نو موږ د الله جل جلاله د نبی خبره منو د لا مذهبانو نه منو .

پاتې شو د وترو او د عیدینو رفع الیدین نو هغه د دې ایت څخه مخالف نه دي ځکه چې د هغې رفع الیدین په وخت کې موږ د الله اکبر وایو نو هغه رفع الیدین بلا ذکر نه دی .

دوهم قرآني دلیل : الله (ج) فرمایي چې : واقیموا الصلوة واتوا الزکوة وارکعوا مع الراکعین . (البقره ۴۳) او سم وکړئ لمونځ او ورکړئ زکات او رکوع وکړئ د رکوع کونکو سره ، په دې ایت کې د جماعت د لمانځه ذکر دی

فانقیل چې په لمانځه کې خو قیام ، رکوع ، سجده او تشهد وغیره شته نو د رکوع د تخصیص څه حکمت دی ؟

قلنا : چې په دې کې دې نکته ته اشاره ده چې څوک چې د امام سره په رکوع کې شریک شي نو د هغه دغه رکعت وشو او که په سجده وغیره شریک شو نو د هغه څخه رکعت فوت شو او مقتدي چې د امام سره په رکوع شریکېږي نو صرف یو تکبیر تحریمه ورته کافي دی د دوو تکبیرونو ضرورت نشته نو د رکوع تکبیر ته ضرورت نشته نو چې تکبیر یې نشته نو خالي رفع الیدین خو په طریقه اولی نشته اوس دا خبره چې د رکوع د تکبیر ضرورت نشته د دې له پاره لاندې درې حوالې وگورئ .

۱- (ان زید بن ثابت رضی الله عنه و عبد الله بن عمر رضی الل عنهما کانا یفتیان الرجل اذا انتهی الی القوم وهم رکوع ان یکبر تکبیرة و قادرک رکعة الخ ...) مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۲۷۸

زید بن ثابت او عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دواړو یه فتوی ورکوله کله چې کوم سری جماعت د رکوع په حالت کې ونیسي نو الله اکبر دې وایي او رکوع ته دې لاړ شي دا رکعت یې وشو الخ ...

۲- امام بیهقي رحمه الله فرمایي : عن ابن شهاب قال کان ابن عمر و زید بن ثابت رضی الله عنهما اذا اتيا الامام وهو راكع کبرا تکبیرة و یرکعان بها (السنن الکبری ج ۲ ص ۹۱) .

زید بن ثابت او عبد الله بن عمر رضی الله عنہم چې امام د رکوع په حالت کې ونيولو نو يو الله اکبر به يې وويلو او رکوع ته به لاړل.

۳- شمس الدين ابن قدامه رحمه الله او موفق الدين ابن قدامه رحمه الله فرمايي: چا چې امام د رکوع په حالت کې ونيولو نو د هغه د پاره صرف يو د تکبير تحریمه الله اکبر کافي دی په دې باندې امام محمد د امام ابو داؤد او د صالح د روايت مطابق تصريح کړي ده او دا د زید بن ثابت رضی الله عنه د سعيد بن المسيب رضی الله عنه د عطاء رحمه الله د حسن رحمه الله د شافعي رحمه الله او د مالک رحمه الله او د اصحاب الراي څخه مروي دي د حضرت عمر بن عبد العزيز څخه روايت دی چې دوه تکبيره به وايي او همداد حماد بن ابی سليمان قول دی زموږ شيخ رحمه الله فرمايي چې ددې دواړو مقصد دادی چې دوه تکبيره بهتر دي فلهاذا دواړه هم د لوی جماعت سره موافق دي او اول قول د زید بن ثابت رضی الله عنه او عبد الله ابن عمر رضی الله عنه څخه مروي دی او په صحابه رضی الله عنہم کې هيڅ مخالف نه دی معلوم فلهاذا د جماعتي قول دی (شرح منقح ج ۲ ص ۹ والمغنی ج ۱ ص ۵۴۴) نو الله جل جلاله حکم کوي چې د رکوع کونکو سره رکوع وکړئ داسې يې نه دي ويلي چې د رکوع کونکو سره رفع الیدین هم وکړئ.

دويم قوآنی دليل: الله جل جلاله فرمايي چې حافظوا على الصلوة والصلوة الوسطی وقوموا لله قانتين (البقرة ۲۳۸).

د ټولو لمونځونو پوره حفاظت کوئ او په خاص طور د مينځيني لمونځ او د الله جل جلاله په دربار کې تابع دار ودرېږئ.

طريقه د استدلال: د قاتنين ترجمه بعضي مفسرين ساکنين ساکتين سره کوي او سکون د رفع الیدین سره منافي دی کما فی صحيح المسلم عن جابر رضی الله عنه قال خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال مالي اراكم راقي ايديكم کنها اذنا ب خيل شمس اسكنوا في الصلوة. (مسلم باب الامر بالسكون في الصلوة).

خلوروم قوآنی دليل: الله جل جلاله فرمايي: قد افلح المؤمنون الذين هم في صلوتهم خاشعون. (سورة المؤمنون ۲-۱۰). په تحقيق سره هغه مؤمنان کامياب دي چې په لمانځه کې خشوع کونکي وي.

اوله طريقه د استدلال : حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه د (خاشعون) په تشریح کې فرمايي چې: *مُحِبُّونَ مُتَوَاضِعُونَ لَا يُلْتَفَتُونَ بَيْنَمَا وَلَا شَمَالًا وَلَا يَرْفَعُونَ أَيْدِيَهُمْ فِي الصَّلَاةِ*. (تفسير ابن عباس رضی الله عنه ص ۱۲ طبع مردان ص ۳۰۹ قدیمی کتب خانه) ويريدونکي عاجزي کونکي دي او ښي او چپ طرف ته نه گوري او په لمانځه کې رفع اليدين نه کوي.

فان قيل چې : د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په تفسير کې دوه روايان ضعيغه دي يو محمد بن سايب الكلبي او دوه محمد بن مروان السدي.

قلنا : اگر چې ديرو محدثينو په دوی جرحي کړي دي لکن بعضو ورته صالح الحديث او معروف فی التفسير هم ويلي دي. وگوره! تهذيب الكمال ج ۸ ص ۷۰۷، ميزان الاعتدال ج ۶ ص ۱۹۵، تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۴۷۶). احمد بن عدي رحمه الله فرمايي: الا ان الكلبي يفضل على مقاتل (تهذيب الكمال ج ۸ ص ۷۰۷) دده شخه د سفيان ثوري رحمه الله شعبه رحمه الله سفيان بن عيينه رحمه الله حماد بن سلمه رحمه الله او د هسيم په خبر ثقه راويان روايتونه کوي. (تهذيب الكمال ج ۸ ص ۷۰۷)

محدثين فرمايي چې دده تفسير اقوال مقبول دي امام مزی رحمه الله فرمايي چې ورضوه فی التفسير او احاديث يسط منکر دي تهذيب الكمال ج ۸ ص ۷۰۷ ميزان الاعتدال ج ۶ ص ۱۰۹، تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۴۷۶، الكامل لابن عدي ج ۶ ص ۲۱۳، دلائل النبوة ج ۱ ص ۳۳) مودده تفسيری روايت راخيستی دی او تفسيری روايات يې قابل قبول دي.

دوهمه طريقه د استدلال: امام حسن بصری رحمه الله فرمايي: ای بخافون وروی عنه انه قال خاشعون الذين لا يرفعون ايديهم في الصلوة الا في التكبير الاولى (تفسير سر قندی ج ۲ ص ۴۰۸ طبعه بيروت)

د خاشعون معنی ده ويريدونکي او روايت کړی شوی دی د حسن بری نه چې ده فرمايلي دي چې خاشعون هغه خلک دي چې د تکبير تحریمه شخه ماسوی نور په لمانځه کې هيڅ رفع اليدين نه کوي.

دریمه طريقه د استدلال: امام يهقی رحمه الله په خپل عظیم کتاب السنن الکبری (ج ۲ ص ۲۷۹ طبع اداره تالیفات اشرفیه ملتان) کې د خضوع په نوم باندې باب لگولی دی دې باب لاندې يې اول دا ايت کریمه ذکر

کړې دی او ییایې هغه احادیث ذکر کړي دي چې په هغه کې رسول الله صلی الله علیه وسلم د رفع الیدین څخه منع کړې ده نو د ییېقي په نزد هم د خشوع ترجمه د رفع الیدین نه کول دي .

امام ییېقي رحمه الله فرمایي چې : باب الخشوع في الصلوة والاقبال عليها قال البهقي : قال الله جل ثناؤه : قد افلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون .

یایې احادیث ذکر کړي دي په څلورم نمبر کې یې د حضرت جابر بن سمره رضی الله عنه حدیث ذکر کړی دی چې : رأنا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن رافعي ايدينا في الصلوة فقال اسكنوا في الصلوة . په بل روایت کې راغلي دي چې : دخل علينا رول الله صلى الله عليه وسلم ونحن رافعي ايدينا في الصلوة فقال مالي اراكم رافعي ايديكم كانها اذئاب خيل شمس اسكنوا في الصلوة .

ژباړه : یعنې یوه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم موږ ولیدلو چې موږ د لمانځه په داخل کې رفع الیدین کول نور رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایلي چې تاسو ولې د شریرو اسونو د لکیو په څېر رفع الیدین کوئ د لمانځه په داخل کې سکون اختیار کړئ د رکوع رفع الیدین هم په داخل د لمانځه کې ده نو دا حدیث خشوع په باب کې راوړل ددې واضح دلیل دی چې د خاشعون معنی د رفع الیدین نه کول دي .

ددې پسې امام ییېقي رحمه الله د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او د امام مجاهد رحمه الله ترجمې هم رانقل کړي دي دواړو حضراتو د خشوع ترجمه په سکون سره کړي ده .

عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه انه قال قاروا في الصلوة یعنی اسكنوا فيها .

عن مسروق قال قال عبد الله بن مسعود رضی الله عنه قاروا في الصلوة .

عن مجاهد الذين هم في صلاتهم خاشعون قال السكون فيها .

او د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې صراحتاً راغله چې د لمانځه په داخل کې رفع الیدین کول د سکون سره متافي دي .

علامه شبیر احمد عثمانی فرمایي : چې په لمانځه کې خشوع مطلوبه ده او د خشوع څخه هغه سکون دی چې د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې په دې الفاظو ذکر شوي دي چې (اسكنوا في الصلوة) فتح الله ج ۳ ص ۳۱۸ و ص ۳۱۹).

حافظ ابن حجر رحمه الله په فتح الباري کې ليکي چې خشوع په دوه قسمه ده يوه قلبي ده لکه خشيت او دوهمه عملي ده لکه سکون او دلته دواړه معنی گانې مراد دي . (فتح الباری ج ۲ ص ۲۹۲ طبع دار السلام رياض).

او سکون ترک د رفع الیدین ته وايي په داخل د لمانځه لکه څرنگه چې د حضرت جابر رضی الله عنه په حديث کې چې صراحتاً ذکر شو .

دلا مذهبانو هغه دجل او فريب دلته بالکل نه چلېږي چې د حضرت جابر رضی الله عنه حديث د رفع الیدین عند السلام سره تعلق لري ځکه چې د رفع الیدین عند السلام حديث امام بهيقي په دې باب کې بالکل ذکر کړی نه دی بلکې د هغې له پاره يې دوه مستقل بابونه لکولي دي اول په باب په نوم د باب من ينوی بالسلام التحليل او دوهم په نوم د باب کراهية الايماء باليد عند التسليم عن الصلوة .

ترک د رفع الیدین دقولي احاديثو په رڼا کې

۵- اول حديث : عن جابر بن سمره رضي الله عنه قال خرج علينا رسول الله ﷺ فقال مالي اراكم رافعي ايديكم كأنها اذنان خيل شمس أسكنوا في الصلوة . (صحيح مسلم، ج ۱ ص ۱۸۱ / ابوداود، ج ۱ ص ۱۵۰ / نسائي ص ۱۷۶ / طحاوی ج ۱ ص ۱۵۸ / مسند احمد ج ۵ ص ۹۳ وسنده صحيح .

۶- دوهم حديث : وبه قال حدثنا عبد الله قال حدثني ابی حدثنا ابو معاوية حدثنا الاعمش عن مسيب بن رافع عن تميم بن طرفة عن جابر بن سمره رضي الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم انه دخل المسجد فابصر قوماً قد رفعوا ايديهم فقال قد رفعوها كأنها اذنان الخيل الشمس ؟ اسكنوا في الصلوة . (مسند احمد رقم الحديث ۲۰۳۶۲ ورقم ۲۰۱۵۰ ورقم ۲۰۱۵۶ ورقم ۲۰۵۲۲)

۷- دريم حديث : وبه قال اخبرنا قتيبة بن سعيد حدثنا عبثر، حدثنا الاعمش عن المسيب بن رافع عن تميم بن طرفة عن جابر بن سمره قال خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ونحن رافعوا ايدينا في الصلوة فقال ما بالهم رافعين ايديهم في الصلوة كأنها اذنان الخيل الشمس ؟ اسكنوا في الصلوة (نسائي ج ۱ ص ۱۳۳ رقم ۱۱۸۱ طبع مكتبة المعارف رياض).

۸- څلورم حديث : وبه قال حدثنا عبد الله بن محمد النفيلي حدثنا زهير حدثنا الاعمش عن المسيب بن رافع عن تميم الطائي عن جابر بن سمره رضي الله عنهم قال دخل علينا رسول الله صلى الله

عليه وسلم والناس رافعوا ايديهم قال زهير اراه قال في الصلوة ، فقال مالي اراكم رافعي ايديكم كانها اذئاب خيل شمس ؟ اسكنوا في الصلوة (ابوداؤد رقم ۱۰۰۰).

۹- پنجم حديث : و به قال حدثنا فهد قال حدثنا محمد بن سعيد قال اخبرنا شريك عن الاعمش عن المسي بن رافع عن جابر بن سمرة رضى الله عنهم قال دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم فرأى قوماً يصلون قد رفعوا ايديهم فقال مالي اراكم ترفعون ايديكم كانها اذئاب خيل شمس ؟ اسكنوا في الصلوة (طحاوى رقم ۶۹ ۲۵)

يادونه: ددې تېرو شويو احاديثو مبارکه وو ترجمې متقارې دي.

د مسلم شريف د حديث توچمه : حضرت جابر بن سمرة ؓ څخه روايت دى چې رسول الله ﷺ زمونږ خواته تشرېف راوړو . (په داسې حال کې چې مونږ لمونځ کولو او په لمانځه مورفع الیدین کول نور رسول الله ﷺ ددې ناراښکي په حالت وفرمايل) چې زه ولې تاسو د رفع الیدین په کولو باندې غورم لکه د شريرو اسونو دلکيو په شان د لمانځه په داخل کې ساکن اوسېږي . (يعني رفع الیدین مه کوي).

ظاھر دى وي چې د لمانځه په داخل کې چې څومره ټيټيدل او جيجگيدل دى ددې ټولو لپاره د رفع الیدین څخه منع راغله ، د تکبير تحریمه رفع الیدین د لمانځه د داخل رفع الیدین نه دى بلکې د لمانځه د شروع کولو رفع الیدین دى لدې وجهې دغه څخه په دى حديث کې منع نه ده راغلې .

رسول الله ﷺ فرمائی : چې تکبيرها التحريم وتخليها التسليم د لمانځه شروع کيدل په تکبير تحریمه باندې دى او ختميدل يې په سلام باندې دى . (مشکوٰۃ ، ج ۱ ص ۱۰)

يعني د تکبير تحریمه څخه بعد د سلام تر گزرز لپسې د لمانځه داخله حصه ده ، رسول الله ﷺ د (فى الصلوة) . لفظ ذکر کړى دى يعنې په لمانځه کې داخل رفع الیدین مه کوئ او په لمانځه کې درکوع ، سجدي ، دوهم ، دريم ، او د څلورم رکعت ، په شروع کې رفع الیدین کول ، د لمانځه په داخل کې رفع الیدین کول دي . او په دى رفع الیدین باندې رسول الله ﷺ د څنگان اظهار کړي دي او دا يې د شريرو اسونو دلکيو د خور لوسره مشابه کړي دي ، او د لمونځ يې د سکون څخه مخالف گرزولي دي .

ددې حديث څخه معلوم شوه چې رسول الله ﷺ رفع الیدین ډير مخکې پريښى وو ، او د رسول الله ﷺ فدايانو صحابه و و رضوان الله عليهم پريښى وو .

لکن بعضی صحابه و ورزی الله عنهم دنا خبر تیا له و جهې کول محکه رسول الله ﷺ دغه صحابه رضی الله عنهم په ډیرې سختې سره منع کړل نو ټول صحابه رضی الله عنهم منع شول .

(۱) لکه څرنګه چې وایل بن حجر رحمته الله علیه اول ځلې در رسول الله ﷺ په خدمت کې حاضر شونو در کوع او د سجدي درفع الیدین ذکرې وکړو ، د مسلم په روایت کې یواځې در کوع درفع الیدین ذکر دی او په ابوداود شریف کې در کوع او د سجدي دواړو درفع الیدین ذکر دی . (ابوداود ، ج ۱ ص ۱۱۲ رقم ۷۲۸)

او چې کله یې دوهم ځلې تشریف راوړنو خپله مشاهده یې صرف د اول تکبیر درفع الیدین په باره کې بیان کړه وایل بن حجر رحمته الله علیه فرمائی : ثم اتيتهم فرأيتهم يرفعون أيديهم الي صدورهم في افتتاح الصلوة . (ابوداود ، ج ۱ ص ۱۱۲)

که په دوهم وارا تلو کې وایل بن حجر رحمته الله علیه د اول تکبیر څخه وروسته در کوع او د سجدي رفع الیدین لیدلي وي نو دابه یې هم ضرور بیان کړي وي وایل بن حجر رحمته الله علیه هېڅ صحابی رضی الله عنهم نه دی مستثنی کړی معلومېږي دا چې د دوهم ځلې را تلو په وخت کې ټولو صحابه و بولاء استثناء صرف د تکبیر تحریمه په وخت کې رفع الیدین کول .

(۲) اولکه څرنګه چې د میمون مکی رحمه الله دروایت څخه معلومېږي چې صحابه و و تابعینو او تبع تابعینو به رفع الیدین نه کول . دروایت ترجمه داسې ده چې یوه ورځ حضرت میمون مکی عبد الله بن زبیر رحمته الله علیه په رفع الیدین کولو باندې ولیدلو نو حضرت میمون فرمائی چې زه حضرت عبد الله بن عباس رحمته الله علیه ته ورغلم او ورته مې وویل چې ماخو نن ورځ عبد الله بن زبیر رحمته الله علیه په داسې نوي لمونځ ولیدلو چې ددې څخه مخکې مې هېڅوک ورباندې نه و ولیدلي نو عبد الله بن عباس رضی الله عنه ورته وفرمایل چې که در رسول الله صلی الله علیه وسلم لمونځ ګوري نو د عبد الله بن الزبیر اقتداء وکړه . (ابوداود ، ج ۱ ص ۱۱۵ رقم ۷۳۹)

حضرت میمون مکی ډیر صحابه لیدلي وو ، مګر د عبد الله بن زبیر رحمته الله علیه څخه بغیر یې بل څوک په رفع الیدین نه و ولیدلي ، ډیر تابعین یې لیدلي وو مګر یو تابعی یې هم په رفع الیدین نه و ولیدلي ، ډیر تبع تابعین یې لیدلي وو مګر یو تبع تابعی یې هم په رفع الیدین نه و ولیدلي د ټولې دنیا څخه مکی مکرمی ته را تلو نګي حاجیان یې د لمانځه په وخت کې لیدلي وو ، مګر د هېڅ علاقې هېڅ حاجی یې هم په رفع الیدین نه و ولیدلي دا په خیر القرون

کې په ترک درفع الیدین باندې عملي تواتردی. (کما فی نیل الفرقین / ص ۶۴ / معارف السنن / ج ۲ / ۴۶۳).

(۳) اولکه څرنګه چې حضرت ابراهیم نخعی فرمائی چې ماهیخ صحابی په رفع الیدین کولونه دي لیدلي، [مؤطاً امام محمد رقم ۱۰۷]. بلکه ابراهیم نخعی رحمه الله به ددې حدیث موافق په رفع الیدین غوصه کیدلو. (طحاوی، ج ۱ ص ۱۵۴) دارقطنی، ج ۱ ص ۱۹۱.

(۴) سیدنا امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله شل ځلې بصری ته علمي سفرونه کړي دي، پنځه پنځوس (۵۵) حجونه یې کړي دي، شپږ کاله مستقل په مکه مکرمه کې اوسیدلې دی، امام صاحب رحمه الله هم د رسول الله ﷺ په نقش قدم ددې رفع الیدین څخه خپل نفرت ظاهر کړي دي. ابو مقاتل فرمایي چې مایوه ورځ دامام صاحب په څنګ کې لمونځ کولو او رفع الیدین مې وکړل نو امام صاحب دسلام څخه وروسته راته وفرمایل چې: ابو مقاتله! ته هم لکه چې دپکیو وهونکو خلکو څخه یې. (التمهید، ج ۳ ص ۶۶).

(۵) دحضرت امام ابوحنیفه په زمانه کې یوسړي رفع الیدین وکړل دهغه شکایت ترخلیفه پورې ورسیدلو چې بیا هغه سړي گرفتار شواو توبه یې پرې وایستله. (کتاب الارشاد الی سبیل الرشاد ص ۲۰۹ دغیر مقلدینو کتاب).

(۶) الشیخ ابو عمر المالکی فرمائی چې زه رفع الیدین نه کووم ځکه چې رفع الیدین نن سبا بالکل متروک دی، او د رفع الیدین په کولو دجماعت مخالفت راځي، او دیو مباح کار په کولو باندې دامت مخالفت کول ددین دامامانو زینت نه دی. (التمهید قلمی ص ۶۷)

(۷) امام احمد ناست وو چې یو مسافر راغلو وروسته هغه امام احمد رحمه الله په رفع الیدین کولو باندې ولیدلو نو هغه مسافر حیران شواو وی ویل چې زموږ په علاقه کې خو هیڅوک رفع الیدین نه کوي (التمهید ص ۶۵، ج ۳).

(۸) شیخ ابوبکر الفهری د شپږمې صدۍ د اکابرو علماوو څخه دی ده په یو مسجد کې رفع الیدین وکړل رئیس ابو ثمنه چې ولیدلو وي فرمایل چې دا څوک زموږ مسجد ته راغلې دی دا قتل کړې او سمندر ته یې وغورزوي. (تفسیر قرطبی، ج ۲۹/۲۷۹)

(۹) شیخ ابوالحسن سندی رفع الیدین و کړل، نو قاضی بندی خانی ته ولیکلو، شیخ عابد سندی او امریانی، او ددوی ملگري درفع الیدین له وجهی بندیان شول. (البدر الطالع، ج ۲ ص ۱۳۴)

خلاصه دا چې په خیر القرون کې هیچ ارفع الیدین نه کول، او درفع الیدین حالت د شاذ قرائت په شان ووپه مقابلته د متواتر قرائت کې او د هغې څخه وروسته تر تنه پورې نهه (۹۹) نوي فیصده اهل سنت والجماعت احناف دي، چې ددوی عمل ترک درفع الیدین دی.

د غیر مقلدینو په حالت باندې افسوس دی چې هغه حدیثونه چې په هغې باندې د صحابه و تابعینو اتباع تابعینو متواتر عمل راروان دی ضعیف ورته واښي، چې خلاصه یې په دی صحابه و تهمت لگول دی چې معاذ الله صحابه و وپه ضعیفو احادیثو عمل کولو.

۱۰ - **شپږم حدیث:** عن عبید الله بن القبطیة عن جابر بن سمره رضی الله عنه قال کنا اذا صلینا مع رسول الله صلی الله علیه وسلم قلنا السلام علیکم ورحمة الله السلام علیکم ورحمة الله و اشاریبه الی الجانبین فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم علی م تسمون بایدیکم کانها اذنا ب شمس خیل ؟ انما یکفی احدکم ان یضع یده علی فخذہ ثم یسلم علی اخیه من علی یمینه و شماله . (مسلم ج ۱ ص ۱۸۱ رقم ۹۶۹).

ژباړه: یعنې موږ په چې کله در رسول الله صلی الله علیه وسلم سره لمونځ کولو نو د سلام په وخت کې به مو یو طرف او بل طرف ته اشاره کوله نو رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمائل چې تناسې ولې د شریرو اسونو د لکیو په څېر یو طرف او بل طرف ته اشارې کوئ؟

بې شکه کافي کيږي هر یو ستاسو ته چې په ورون باندې لاس کيږدي او (بغیرد اشارې څخه) سلام واچوي په هغو ورونو چې ښي اړخ ته دي او په هغوی چې چپ اړخ ته دي.

طریقه د استدلال: په دې حدیث کې: ۱- په یوه لاس د اشارې څخه منع راغلې ده ۲- او هغه هم د سلام په وخت کې چې من وجه په مانځه کې داخل او من وجه خارج دی نو هغه رفع الیدین به په طریقه اولی باندې ممنوع وي چې: ۱- په دواړو لاسونو باندې وي ۲- او د لمانځه په داخل کې وي لکه څرنګه چې والدینو ته د آف ویل ممنوع دي نو کنځلې خوبه ورته په طریقه اولی سره ممنوع وي.

۳- همدارنگه آس د کوم مقرر ذکر الهی بغیر لکی- خوزوي او د سلام په وخت کې چې کومې اشارې دي نو هغه اگر چې د ذکر څخه خالي دي لکن د دعا سره معي دي او د رکوع رفع الیدین د ذکر او د دعا د هر څه څخه خالي دي، نو چې د سلام په وخت کې اشارې د شریرو اسونو د لکیو د خوزولو سره مشابه دي نو د رکوع درفع الیدین په طریقه اولی ورسره مشابه دي.

خلاصه دا چې د حضرت جابر رضی الله عنه څخه د رفع الیدین په باره کې دوه قسمه احادیث راغلي دي په یوه قسم کې د لمانځه په داخل کې د رفع الیدین څخه منعه ده او د لمانځه د داخل رفع الیدینې د شریرو اسونو د لکیو د خوزولو سره مشابه کړی دی او په دوهم قسم کې د سلام په وخت کې په لاسونو باندې د اشارې څخه منعه ده او هغه یې د شریرو اسونو د لکیو د خوزولو سره مشابه کړي دي احناف په دواړو باندې عمل کوي او لا مذهبان یواځې په دوهم قسم باندې عمل کوي او په اول قسم یې نه کوي نو د افتونونو بیغض کتاب و تکفرون بیعض مصداق دي.

دلا مذهبانو اعتراضونه:

اول اعتراض: لا مذهبان دا اعتراض کوي چې که دا حدیثو نه د منع د رفع الیدین د پاره وي نو په اکابرو کې خو به یو چا استدلال وړ باندې کړی وای.

جواب: زموږ ډیرو اکابرو په دې احادیثو باندې استدلال کړی دی.

۱- د مکې مکرمې مشهور محدث د مشکوة شریف شارح حضرت ملا علي قاري رحمه الله فرمایي چې: وليس في غير التحريم رفع يدين عند ابي حنيفة لخبر مسلم عن جابر بن سمرة رضي الله عنه (مرقات شرح مشکوة ج ۲ ص ۲۷۵ مکتبه امداديه ملتان)

يعني د امام صاحب رحمه الله په نیز د تکبير تحریمه څخه ماسوی په بل هېڅ ځای کې رفع الیدین نشته له وجې د حدیث د مسلم څخه چې عن جابر بن سمرة رضي الله عنه الحديث دی.

۲- همدغه مذکور محدث په شرح نقایه ج ۱ ص ۷۸) کې د دې حدیث په باره کې لیکي چې رواه مسلم و یفید النسخ د حضرت جابر بن سمرة حدیث مسلم شریف روایت کړی دی داو دا حدیث د رفع الیدین د منسوخ والي له پاره مفید دی.

علامه بدرالدین عینی رحمه الله په خپل کتاب البنايه في شرح الهدايه کې ددې حديث په باره کې ليکي چې قلت في الحديث الاول انكار برفع الیدین في الصلوة و امر بالسكون فيها (البنايه شرح الهدايه ج ۲ ص ۲۹۶ طبع مکتبه حقانيه ملتان).

زه وایم چې د مسلم شریف په دې حديث کې د مانځه په داخل کې د رفع الیدین څخه ممانعت دی او د لمانځه په داخل پکې د سکون حکم دی.

۴- همدارنگه حافظ زیلعی رحمه الله هم د ترک د رفع الیدین له پاره ددې حديث څخه استدلال کړی دی (نصب الرايه ج ۱ ص ۴۷۲).

۵- علامه ظفر احمد عثمانی رحمه الله فرمایي چې: رسول الله د رفع الیدین د کونکو څخه د ناراضګۍ اظهار کړی دی او حکم یې کړی دی چې اسکنو فی الصلوة دا د سکون په وجوب دلالت کوي په لمانځه کې رفع الیدین د سکون سره منافات لري (اعلاء السنن ج ۳ ص ۵۶)

۶- قاضی عیاض المالکی رحمه الله فرمایي چې: وقد ذکر ابن القصار هذا الحديث حجة في النهي عن رفع الايدي على رواية المنع من ذلك. (الاكمال المعلم بفوائد مسلم ج ۲ ص ۳۴۴).

دوهم اعتراض: چې احناف ولې د تکبير تحریمه رفع الیدین کوي؟

الجواب: د تکبير تحریمه رفع الیدین د اسکنو فی الصلوة (لاندې نه دي داخل ځکه چې تکبير تحریمه د لمانځه له پاره شرط یعنې خارجي فرض دی نو هغه رفع الیدین د للصلوة دی و فی الصلوة نه دی.

دویم اعتراض: د تکبير تحریمه رفع الیدین اگر چې د اسکنو فی الصلوة لاندې نه دي داخل لکن د رکوع د رفع الیدین په شان د شریرو اسونود لکيو د خوزولو سره خو مشابه دي نو تاسو ولې د تکبير تحریمه په پوخت کې د اسونود لکيو پېښې کوی؟

جواب: د تکبير تحریمه رفع الیدین د اسونود لکيو د خوزولو سره مشابه نه دي ځکه چې د اسونود لکيو د خوزولو له پاره کوم ذکر مقرر نه دی او د تکبير تحریمه رفع الیدین د پاره مقرر دی چې الله اکبر دی نو د رکوع رفع الیدین ورسره بالکل مشابه دی ځکه چې اسونود لکيو د خوزولو د پاره هم کوم مقرر ذکر نشته لکه د رکوع د رفع الیدین د پاره چې کوم مقرر ذکر نشته.

فانقيل : هغه دركوع الله اكبر دې در رفع الیدین د پاره هم شي نو دركوع رفع الیدین هم بې ذكره نشو .

قلنا : ركوع ، رفع الیدین ، الله اكبر درې واړه په يوه وخت كې څوك نشي ادا كولاى نو كه دركوع سره الله اكبر وايي رفع الیدین بې ذكره كيږي او كه در رفع الیدین سره بې وايي نو ركوع بې ذكره كيږي حالانكې دا ذكر دركوع له پاره مقرر دی نور رفع الیدین بې ذكره شو .

خلووم اعتراض : احناف ولې د شريرو اسونو د لکيو په شان په وترو او په عيدينو كې رفع الیدین كوي ؟
خواب : منځكې بيان شو چې د اسونو د لکيو د خوزولو له پاره كوم ذكر نه دی مقرر لكه دركوع در رفع الیدین له پاره چې نه دی مقرر په خلاف د وترو او د عيدينو څخه ځكه چې د هغوی هريو سره الله اكبر مقرر دی او كه لا مذهبان د رفع الیدین د پاره بېل الله اكبر وايي او دركوع له پاره بېل الله اكبر وايي نو بيا په څلور ركعتي لمونځ كې تكبيرونه ۲۲ نه شو حالانكه په څلور ركعتي لمونځ ۲۲ تكبيرونه دي (بخاری ج ۱ ص ۱۸) .

۲- ابن راشد په بداية المجتهد ج ۱ ص ۲۱۸ كې ليكي چې دا اختر د لمانځه طريقه رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه نه ده روايت شوې له دې وجې ټول علماء له صحابه وو څخه استدلال كوي (وكان ابن عمر مع تحريه للاتباع يرفع يديه مع كل تكبيرة) مختصر ذاد المعاد للشيخ عبد الوهاب النجدى ص ۳۳ زاد المعاد ص ۱۶۶ بيروت) حضرت امام بخارى رحمه الله فرمايي : عن عبد الله انه كان يقرأ في آخر ركعة من الوتر قل هو الله احد ثم يرفع يديه فيقنت قبل الركعة . [جزء رفع الیدین رقم ۹۶] .

۳- د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما او د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما په حديثونو كې به راشي چې رسول الله پدې اوو ځايونو كې در رفع الیدین ذكر كړى دی او دا اووه واړه ځايو نهد شعائرو څخه دي نو د شعائرو د اظهار له پاره رفع الیدین مطلوب دی او عيدین او د وترو قنوت هم د شعائرو څخه دي لهذا دلته هم رفع الیدین مطلوب دی نو خلاصه دا چې د آسونو د لکيو خوزول د شعائرو علامه نه ده او دركوع رفع الیدین د شعائرو علامه نه ده ، نو دا ورسره مشابه شو او د وترو او عيدينو رفع الیدینونه د شعائرو علامې دي نو هغه ورسره نه دي مشابه نور تفصيل د دو لسم حديث څخه په وروسته تشریح كې د شپږم اعتراض لاندې وگوره .

پنځم اعتراض : په دې استدلال دا اعتراض دی چې دا حديث در رفع الیدین عند السلام سره متعلق دی نه در رفع الیدین عند الركوع سره ځكه مسلم شريف دی حديث ته باب لگولی دی . (باب الامر بالسكون في

الصلاة والنهي عن الاشارة باليدورفعها عندالسلام... الخ (مسلم ج ۱ ص ۱۸۱). ددی باب خغه معلومی پی
چې دمسلم شریف په نیزدا حدیث درفع الیدین عندالسلام سره متعلق دی.

اول جواب : دابابونه مسلم شریف (المتوفی ۲۶۱هـ) نه دي لگولي، بلکې نووي صاحب المتوفی (۶۷۶هـ) لگولي دي، له دې وجهې داخبره غلطه ده چې دا حدیث د مسلم شریف په نیزد رفع الیدین عندالسلام سره تعلق لري دمسلم شریف په کتاب کې خپله مصنف رحمه الله هېڅ باب نه دی لگولی دامام مسلم تولد په (۲۰۴هـ) کې شوی دی اودامام نووی تولد په (۶۳۱هـ) کې شوی دی نودابابونه دمسلم شریف خغه (۴۲۷) کاله بعد لگول شوی دی.

دوهم جواب : دامام نووي رحمه الله ددې باب خغه هم دانه معلومی پی چې دا حدیث فقط درفع الیدین عندالسلام سره متعلق دی، ځکه چې دامام نووي رحمه الله په باب کې څلور اجزاء دي:

۱- په لمانځه کې د سکون اختیارول. یعنې رفع الیدین نه کول.

۲- د سلام گرځولو په وخت کې له اشارو خغه معانعت.

۳- د مخکینو صفونو د خلاء ډکول.

۴- د اجتماع حکم.

نودامام نووي په نزد هم دلته څلور جدا جدا شیان ذکر کيږي.

شپږم اعتراض:

اعتراض دادی چې دا حدیث درفع الیدین عندالسلام سره تعلق لري لکه مخکې چې ذکر شو، چې په مسلم شریف کې داروايت په طريقه دعبید الله بن القبطیه هم مروی دی په کوم کې چې ددې تصریح ده چې دا حدیث درفع الیدین عندالسلام په باره کې دي.

عن عبیدالله بن القبطیه عن جابر بن سمره قال کنا اذا اصلینامع رسول الله ﷺ قلنا السلام علیکم ورحمة الله السلام علیکم ورحمة الله وارشایبیده الي الجانبین فقال رسول الله ﷺ علام تومون بایدیکم کانا اذنا بخیل شمس انما یکفی احدکم ان یضع یده علي فخذہ ثم یسلم علي اخیه من علي یمینه وشماله. (مسلم ج ۱ ص ۱۸۱).

ددې څرگندوالي څخه وروسته د حضرت جابر بن سمره رضي الله عنه حديث درفع الیدین عند الركوع په ممانعت نه شي ورحملولی.

جواب: پدې دواړو حديثونو کې چونکې د کأنا اذنا ب خيل شمس فقره راغلې ده، کيداى شي چې له دې وجې دمعترض ذهن دې طرفته تللى وي چې دا دواړه حديثونه ديوي واقعي سره تعلق لري، حالانکې دا بالکل غلطه خبره ده، ځکه چې د دواړو حديثونو مضمونونه سره بالکل جدا دي، دواړو حديثونو په منع کې لاندې فرقونه دي:

د رفع الیدین څخه د منع د حديث يعنې د اول حديث الفاظ داسې دي چې:

- خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم مسلم رقم ۹۶۸
- دخل علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ابوداؤد رقم ۱۰۰۰
- انه دخل المسجد فابصر قوما مسند احمد رقم ۲۰۳۶۲

ددې څخه معلومېږي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ددوى سره په دې لمونځ کې نه و شریک .

د اشارو څخه د منع د حديث يعنې د دوهم حديث الفاظ داسې دي چې :

- صلينا وراء رسول الله صلى الله عليه وسلم مسند احمد ج ۵ ص ۸۶
- كنا نقول خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم مسند احمد ج ۵ ص ۱۰۲
- كنا اذا صلينا خلف رسول الله صلى الله عليه وسلم مسند احمد ج ۵ ص ۱۰۷

ددې څخه معلومېږي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ددوى سره په دې لمونځ کې شریک و .

۲- د اول حديث د الفاظو څخه دا معلومېږي چې دا انفرادي لمونځ و او دوهم حديث د الفاظو څخه دا معلومېږي چې دا د جماعت لمونځ و .

۳- د اول حديث د الفاظو څخه معلومېږي چې دا نفلي او يا سنت لمونځ و او دوهم حديث د الفاظو څخه معلومېږي چې دا فرضي لمونځ و په جماعت باندې درفع الیدین څخه د منع په حديث کې د رافعى ايديکم او يا د قد رافعوا ايديهم الفاظ دي چې په رفع الیدین کې صريح دي او د اشارو څخه د منع په حديث کې د تشيرون بايديکم او يا د ترمون بايديکم او يا ديرمون بايديهم الفظ دي چې په اشاره کې صريح دي .

۵- در رفع الیدین به حدیث که داسکونوا فی الصلوة جمله ده یعنی دلمانغه به داخل که ساکن شی اود اشارو خخده منع په حدیث که دا جمله نشته بلکه هلهته داسی دی چې انما یکفی احدکم ان یضع یده علی فخذہ ثم یسلم علی اخیه الخ .

۶- ددوارو حدیثونو سندونه جدا جدا دی د اول حدیث راوی ددوهمی واقعی طرف ته بالکل اشاره نه ده کړې او ددوهم حدیث راوی د اولی واقعی طرف ته بالکل اشاره نه ده کړې دیوه روایت راویان داسی دی چې مسیب بن رافع عن تمیم بن طرفة عن جابر بن سمره رضی الله عنهم او د بل روایت راویان داسی دی چې سعد عن عبید الله بن القبطیة عن جابر بن سمره رضی الله عنه .

۷- دې حدیث ته امام ابوداؤد رحمه الله په داسی الفاظو باندې باب لگولی دی چې باب النظر فی الصلوة رقم ۲۱۹ ج ۱ ص ۱۳۸ ، عبد الرزاق ورته په داسی الفاظو باندې باب لگولی دی چې باب رفع الیدین فی الدعاء رقم ۳۲۰۲ و ۳۲۰۳ ج ۲ ص ۱۲۰۴ . په مصنف ابن ابی شیبہ کې ورته په داسی الفاظو باب لگیدلی دی چې باب من کره رفع الیدین فی الدعاء ، ددې خخه معلومېږي چې ددې حدیث خخه د سلام په وخت دا اشارو خخه د منع اخیستل صحیح نه دی .

۸- قاضی عیاض مالکي رحمه الله ددې حدیث په باره کې فرمایي چې وقد ذکر ابن القصار هذا الحدیث حجة فی النہی عن رفع الایدی علی رواية المنع من ذلك (الاكمال المعلم بفوائد مسلم ج ۲ ص ۳۴۴) . یعنی ابن قصار المالکي رحمه الله دا حدیث د رفع الیدین خخه د منع د پاره ذکر کړی دی .

۹- امام بهیقي رحمه الله دواړه حدیثونه د دوو جدا جدا بابونو لاندې ذکر کړيدي اول حدیث نمبر ۳۴۰ چې په مسلم کې د نمبر ۹۶۸ لاندې راغلی دی دا امام بهیقي رحمه الله د باب خشوع لاندې ذکر کړی دی او د اشارو خخه د منع له پاره یط دوه حدیثه ذکر کړي دي یو حدیث نمبر ۴۳۱ چې په مسلم کې د رقم ۹۷۰ لاندې راغلي دي او اخري الفاظيې داسط دي چې انما یکفی احدکم ان یضع یده علی فخذہ ثم یسلم علی اخیه من علی یمینه و شماله . ددې حدیث له پاره امام بهیقي په داسی الفاظو باندې باب لگولی دی چې باب من قال ینوی بالسلام التحلیل من الصلوة او د بل حدیث چې په مسلم رقم ۹۷۱ کې راغلی دی او اخري الفاظيې داسی دي چې اذا سلم احدکم فلیتلفت الی صاحبه ولا یؤی یدیه . امام بهیقي رحمه الله ددې حدیث له پاره په داسی الفاظو باندې باب لگولی دی چې باب کراهیة الایماء بالید عند التسليم من الصلوة .

۱۰- که په طریقې د فرض المحال سره ومنو چې د دواړو حدیثونو شان ورود یو دی نو بیا هم زموږ استدلال تام دی ځکه چې اعتبار عموم د لفظ لره وي خصوص د سبب ته اعتبار نشته او دلته د اسکنوا فی الصلوة عام دی هر هغه رفع الیدین ته شاملیږي چې د لمانځه په داخل کې وي همدا رانګه د سلام حالت د خروج عن الصلوة حالت دی نو چې هلته سکون مناسب دی نو د لمانځه په داخل کې په طریق اولی سره سکون پکار دی.

نصوب : لا مذهبان د بعضې اعتراضونو حواله په امام بخاري ورکوي خو دا په یاد ولری چې د صحیح بخاری شریف کتاب د امام بخاری (رح) څخه تقریباً نوي زره شاگردانو لوستلې دي نو په امت مسلمه کې د اکتاب متواتر دی، لکن د امام بخاری دوه نورې رسالې هم شته په نامه د جزء رفع الیدین او جزء القراءة د ادواړه رسالې د اعتماد وړ ندې ځکه چې د دې دواړو رسالو یو راوی محمود بن اسحاق الخزاعی دی چې دهغه ثقه والې هیڅکله نه دی ثابت او هیڅ غیر مقلد به یې ثابت نه کړي د امام بخاری دا اعتراضونو په صحیح بخاری کې نه شته بلکه په هغه بله رساله کې دی چې په نامه د جزء رفع الیدین ده او هغه رساله د اعتماد وړ نده

د لا مذهبانو کتمان :

لا مذهبان چې کوم اعتراضونه رانقلوي نو صرف په امام بخاری حواله ورکوي او دانه ظاهري چې دا اعتراض په صحیح بخاری کې نه شته بلکې په جزء رفع الیدین رساله کې دي چې هغه د اعتماد وړ رساله نه ده او د دوی د اکار صرف د دې لپاره دی چې عوام ته د مغالطه ورکړي چې دا اعتراض په متواتر او صحیح کتاب صحیح البخاری کې دی، نو البته ډیر قوی اعتراض به وي حالانکه دا اعتراض اضعف من یت العنکبوت دی د احم په یاد لری چې شیخ الاسلام والمسلمین علامه ابن همام فرمائي چې هر څوک چې وایی چې : بخاري اصح الکتاب دی نو دا خبره : تحکیم لایجوز التقلید فیہ [حاشیه بخاري ج ۱ ص ۱۵۸ باب الصلوة قبل المغرب د اهل سنت والجماعت نه تقاضی کوو چې د لا مذهبانو د وسوسي څخه د خلاصې لپاره دی همیشة سورة الفلق او سورة الناس لولی او ځان دی ورباندې د موی . او چې کوم لا مذهب ورسره مخ شي نو اعدو ذی الله من الشیطن الرجیم دی وائي او چپ طرف ته دی لاری توکوي تر څو ئي چې په شیطاني دام کې ونه نخلي .

د تکبیر تحریمه په وخت کې د رفع الیدین قولی احادیث

۱۱- اووم د عبدالله بن عباس او عبدالله بن عمر حديث : عن ابن عباس رضی الله عنه وابن عمر رضی الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ترفع الایدی فی سبع مواطن افتتاح الصلوة ، و استقبال البيت ، والصفاء ، والمروة ، والموقفین وعند الحجر مجمع الزوائد رقم ۲۵۹۵ و طحاوی رقم ۴۰۳۷.

ترجمه : د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما او د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما شخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې رفع الیدین په اوو ځایونو کې کیږي ۱- د لمانځه په شروع کې ۲- د بیت الله شریف د ملاقات په وخت کې ۳- په صفا باندې ۴- په مروه باندې ۵- د عرفات ۶- د مزدلفې د وقوف په وخت کې ۷- او د رمی د جمراتو په وخت کې .

۱۲- اتم حديث: وبه قال حدثنا ابو كريب محمد بن العلاء ، حدثنا عبد الرحمن بن محمد المحاربي حدثنا ابن ابي ليلى عن الحكم عن مقسم عن ابن عباس و عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ترفع الایدی فی سبع مواطن افتتاح الصلوة ، واستقبال البيت ، والصفاء ، والمروة ، والموقفین وعند الحجر (رواه البزار فی مسنده كشف الاستار ج ۱ ص ۲۵۱ ، نصب الراية ج ۱ ص ۱۷۰)

ترجمه : د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما او د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما شخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې رفع الیدین په اوو ځایونو کې کیږي ۱- د لمانځه په شروع کې ۲- د بیت الله شریف د ملاقات په وخت کې ۳- په صفا باندې ۴- په مروه باندې ۵- د عرفات ۶- د مزدلفې د وقوف په وخت کې ۷- او د رمی د جمراتو په وخت کې .

۱۳- نهم حديث : وبه قال حدثنا محمد بن عثمان بن ابي شيبة ، حدثنا محمد بن عمران بن ابي ليلى ، حدثنا ابي ، عن ابن ابي ليلى ، عن الحكم عن مقسم ، عن ابن عباس رضی الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا ترفع الایدی الا فی سبع مواطن ، حين يفتتح الصلوة ، وحين يدخل المسجد الحرام فينظر الى البيت ، وحين يقوم على الصفا ، وحين يقوم على المروة ، وحين يقف مع الناس عشية عرفم ، وجمع ، ومقامين حين يرى الجمرة (نصب الراية ج ۱ ص ۱۶۹ بجمع الزوائد رقم ۵۱۶۱).

وقال الهيثمي رواه الطبرانی فی الكبير والوسط الا انه قال : رفع الایدی و اذا رثيت البيت ، وفيه عند رمى الجمار ، و اذا اقيمت الصلوة و رواه الطبرانی فی الاوسط رقم ۱۶۸۸ وفي الاسناد الاول محمد بن ابي ليلى

وہو سیٹی الحفظ و حدیثہ حسن ان شاء اللہ و فی الثانی عطاء بن سائب و قد اختلط (طبرانی کبیر ج ۱۱ ص ۳۵۰).

عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمایا: چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا رفع الیدین بہ یواحی پہ مذکور و او خایونو کہ کیہی، پہ دہی کہ حصر حقیقی نہ دی بلکہ اضافی دی فلہذا د و ترواود عیدینو او د دعاء دفع الیدین سرہ دا حدیث منافی نہ دی۔

۱۴- لسم حدیث: وبہ قال حدثنا احمد بن شعيب ابو عبد الرحمن النسائي، حدثنا عمرو بن يزيد ابو بريد الجري، حدثنا سيف بن عبيد الله حدثنا ورقاء، عن عطاء بن سائب، عن سعيد بن جبير، عن ابن عباس رضي الله عنهم ان النبي صلى الله عليه وسلم قال السجود على سبعة اعضاء، اليدین، والقدمین، والركبتین، والجبهة، ورفع الايدي اذا رايت البيت، وعلى الصفا، والمروة، ويعرفه، وعند رمي الجمار واذا اقيمت الصلوة. (رواه الطبرانی الکبیر ج ۱۱ ص ۳۵۸ نصب الراية ج ۱ ص ۶۹).

حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ عنہما نخبرہ روایت دہ چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائے دی چہ سجدہ پہ او اوندامونو دہ پہ دوارو لاسونو پہ دوارو قدمونو پہ دوارو زنگونو او پہ تندي باندی او پورته کول دلاسونو چہ دی پہ هغه وخت کہ دی چہ کلہ دی ۱- بیت اللہ ولیدلو ۲- او پہ صفا ۳- او پہ مروه ۴- او پہ عرفات ۵- او پہ وخت درمی د جمراتو کہ دی ۶- او چہ کلہ مانخہ تہ ودریہی نو کہ درکوہ پہ وخت کہ رفع الیدین وی هغه بہی ذکر کری و۔

قال الشيخ انور شاه الكشمیری فی نیل الفرقدين واذا اقيمت للصلوة وفي الجامع الصغير للسيوطي واذا اقيمت الصلوة، قال شارحه العزيزي رحمه الله قال الشيخ حديث حسن صحيح وقال الشيخ أيضاً اسناد النسائي كلهم من رجال التهذيب ثقات وورقاء بن عمر من اقران شعبه وشعبه سمع من عطاء قبل التغير فالاسناد قوى ومتابعاته أيضاً في (التخریج) كافيه ويكفي فيه وجود النسائي فيه فانه على ما علم من عادته لا يروى ساقطاً ولا عن ساقط (نيل الفرقدين ص ۱۳۷)

۱۵- يولسم حدیث: حدثنا ابوبكر بن الحسن القاضي حدثنا ابو العباس محمد بن يعقوب انبانا الربيع بن سليمان انبانا الشافعي انبانا سعيد بن سالم، عن ابن جريج قال حدثت عن مقسم، عن ابن عباس رضي الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال ترفع الايدي في الصلوة، واذا رايت البيت، وعلى

الصفاء والمروة والموقفین وعشیه عرفة و بمجمع عند الحجرتین وعلى المیت . (سنن کبری للبهیقى ج ۵ ص ۷۲ نصب الراية ج ۱ ص ۴۷۱).

د حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما تخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې رفع الیدین کولی شي ۱- په لمانخه کې ۲- د بیت الله شریف د زیارت په وخت کې ۳- په صفا باندې ۴- په مروه باندې ۵- په عرفات کې ۶- درمی د جمراتو په وخت کې ۷- په مری باندې د جنازې د لمانخه په وخت کې .

۱۶- دولسم حدیث : عن ابن عباس رضی الله عنهما قال ترفع الایدی فی سبع مواطن اذا قام الى الصلوة ، واذا رايت البيت ، وعلى الصفا ، وعلى المروة ، وفي عرفات ، وفي جمع وعند الجمار (مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۶۵۴۴)

حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنه فرمایي : چې رفع الیدین په اوو ځایونو کې کیږي ۱- چې کله لمونځ ته ودریږي ۲- چې کله بیت الله وگوري ۳- په صفا باندې ۴- په مروه باندې ۵- په عرفات کې ۶- په مزدلفه کې ۷- او درمی د جمراتو په وخت کې .

۱۷- د یارلسم حدیث : عن ابن عباس رضی الله عنه قال لا ترفع الایدی الا فی سبع مواطن اذا قام الى الصلوة ، واذا رايت البيت ، وعلى الصفا ، وعلى المروة و وفي عرفات ، وفي جمه وعند الجمار . (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۲۶۷ و ۲۶۸ طبع مکتبه امدادیه ملتان رقم ۵۲ ، ۵۳ یعنی رفع الیدین په مذکورو اوو ځایونو کې دی .

نوت : بعضو محدثینو دې حدیث ته موقوف ویلي دي نو که موقوف شي بیا هم حکماً مرفوع دی خاصکر چې کله مرفوعاً هم ثابت دی په دې احادیثو کې عبد الله ابن عباس په اوو ځایونو کې د رفع الیدین ذکر کړی دی یو د تکبیر تحریمه او باقي شپږ د حج دي نو که د رکوع رفع الیدین وای هغه به یې هم بیان کړی و حالانکه داسې یې نه دي کړي معلومېږي چې صرف د لمانخه په شروع کې د رفع الیدین کول مناسب دي .

اول اعتواض : د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په روایت کې حضرت ابن ابی لیلی متفرد دی او ابن ابی لیلی د روایاتو په معامله کې د احتجاج قابل نه دی .

۱- **خواب:** دابن ابی لیلی خنخه د شعبه رحمه الله، د وکیع رحمه الله او د سفیان رحمه الله په شان ثقة راویان روایتونه کوي چې داده د ثقة والي واضح دلیل دی دده حافظه اگر چې په اخر کې متغیره شوې وه لکن د وکیع روایات ترې نه په هغه وخت کې و چې حافظه یې سالمه وه امام عجلې رحمه الله دده په باره کې فرمایي چې: کان فقیها صاحب سنة صدوقاً جایز الحديث (تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۳۰۲) امام ترمذی دده بعضو روایاتو ته صحیح ویلي دي مثلاً وگوره باب متى یقطع التلبیة فی العمرة. ترمذی ج ۱ ص ۱۵۸).

محدث منذری رحمه الله فرمایي چې الانصاری، الکوفی، صدوق، امام ثقة، ردی الحفظ کثیراً کذا قال الجمهور فيه. (الترغی والترهیب ج ۵ ص ۵۳۵)

۲- **خواب:** ابن ابی لیلی په دې روایت کې متفرد نه دی په لسم نمبر حدیث کې او په یوولسم نمبر حدیث کې د امام نسائی و د امام شافعی رحمه الله په طریقه هم همدا روایت تیر شو په هغې دواړو سندونو کې ابن ابی لیلی ندو.

دوهم اعتراض: شعبه رحمه الله فرمایلي دي چې حکم رحمه الله د مقسم رحمه الله خنخه صرف خلور روایات اوریدلي دي او دا حدیث په هغې خلورو کې نشته.

۱- **خواب:** د امام شعبه رحمه الله مذکور بیان دا صرف دده رحمه الله استقراء ده امام احمد رحمه الله دده دروایاتو تعداد پنځه ښودلي دي او امام ترمذی رحمه الله ددې خنخه هم د زیاتو روایاتو ذکر کړی دی په کومو کې چې د سماع او یاد حدیث تصریح ده حافظ زیلعي رحمه الله په نصب الراية ج ۱ ص ۴۶۹ و ۴۷۰ و ۴۷۱ کې خه نور احادیث هم ذکر کړي دي چې د هغې خنخه معلومېږي چې د حکم سماع د مقسم خنخه په دغه خلورو کې منحصره نه ده.

۲- **خواب:** د احادیث یواځې د حکم عن مقسم په سند سره نه دی روایت شوی بلکې په لسم نمبر کې چې موږ کوم سند را نقل کړی دی په هغه کې خو حکم عن مقسم نشته.

دویم اعتراض: په دې حدیث کې وقفان او رفعا اضطراب ده.

خواب: امام بخاری په جزء رفع الیدین کې د وکیع روایت مرفوعاً ذکر کړی دی ددې خنخه معلومېږي چې د وکیع دا روایت په دواړو طریقو را نقل شوی دی نو دا اضطراب نه دی بلکې حدیث په دوو طریقو سره را نقل

شوی دی او داسې دېر شوي دي چې یو صحابي یو روایت کله رسول الله ته منسوبه وي او کله یې نه منسوبه وي او که بالنسب دا روایت موقوف هم شي نو د مرفوع په حم کې دی ځکه کوم احکام چې په دې حدیث کې ذکر شوي دي په هغې کې د اجتهاد او قیاس دخل نشته.

خوږم اعتراض: حضرت حکم مدلس دی او عمران بن ابی لیلی مجهول الحال دی صرف ابن حبان ورته ثقه ويلي دي.

خواب: د حضرت حکم رحمه الله تدلیس مضر نه دی ځکه چې حکم رحمه الله دوهې طبعي مدلس دی علاوه لا دا چې متفرنه دی بلکې متابعات یې موجود دي او حضرت عمران ابن ابی لیلی ته صرف ابن حبان ثقه نه دي ويلي بلکې حافظ ابن حجر رحمه الله دده په باره کې فرمایي چې مقبول من الثامنة تقریب ص ۲۲۵.

۵- اعتراض: چې په دې روایتونو کې اختلاف دی په بعضو کې د حصر جملې دي لا ترفع الایدی الافی سبع مواطن او په بعضو کې د حصر جملې نشته لکه د ترفع الایدی فی سبع مواطن او د رفع الایدی اذا رايت البيت جملې.

قلت: کومې جملې چې معترض ته بلا حصره ښکاري په هغې جملې کې هم د بلاغت د اصولو مطابق حصر دی ځکه چې حصر وما او دالا یعنی د نفی او استثناء پورې خاص نه دي ددې له پاره نورې هم دیرې طریقې دي لکه تعریف د مسند او مسند الیه او کله کله په مسند او مسند الیه کې یو معرفه وي او په بل کې د (من) یا د (فی) او یا د (لام) کلمه وي لکه الاثمة من قریش، الحمد لله، ذلکرم فی العرب. دا ټول تعبیرات مفید د قصر دي نو په لا ترفع الایدی الافی سبع مواطن او په ترفع الایدی فی سبع مواطن دواړو کې حصر دی.

۶ اعتراض: دلته خو حصر محال دی ځکه چې رفع الیدین خو تر دغو مذکورو او ۷ ځایونو پورې مقصور نه دی بلکېه وترو او په عیدینو کې هم شته.

قلت: چې دلته قصر حقیقي نه دی مراد بلکې قصر اضافي مراد دی په نظر سره هغه رفع الیدین ته قصر دی چې په هغوی کې د کوم شعار د اظهار حیثیت نه وي.

تفصیل یې دادی چې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په حدیث کې ددې او رفع الیدینونو په تخصیص د اظهار شعار دی یعنی دا او ۷ ځایونه د اسلام د شعایرو څخه دي او رفع الیدین ددې او ۷ ځایونو د

شعایروالی علامه ده او په دې باندې د هغو شعایرو اظهار کيږي له دې وجې په دې ځایونو کې رفع الیدین مطلوب دی نو د قصر اضافي معنی داشوه چې په هغو ځایونو کې نور رفع الیدین مه کوه چې د هغه د شعایرو څخه نه دي د رکوع رفع الیدین د شعار والي تقاضا نه ده له دې وجې د هغې نه کول پکار دي پاتې شوه د اخرونو تکيرونو نو دا هم د شعایرو څخه دي په قرآن کریم د دې طرف ته په دې الفاظو تر غیب دی چې لتکبروالله علی ما هداکم.

او داد مسلمانانو د خوشالي ورځ ده د نورو قومونو د خوشاليو په ورځو کې لهو او لعب وي الله جل جلاله د مسلمانانو د خوشالي د ورځې امتیاز په دې اجتماعي لمونځ او تکيرونو باندې اوستلو او د دې شعار د اظهار له پاره یې پکې رفع الیدین زیات کړل.

او د وترو د قنوت رفع الیدین: نو علامه کشمیري رحمه الله فرمایي دا داسې دي لکه د قیام د شروع کیدو رفع الیدین د قیام په شروع کې رفع الیدین وي نو له دې وجې د وترو د قیام په شروع کې هم رفع الیدین راغلل.

تفصیل یې دادی چې الله جل جلاله فرمایي چې حافظوا علی الصلوة والصلوة الوسطی وقوموا لله قانتین (البقرة ۲۳۸) په قوموا الله قانتین کې دوه لفظه دي یو د قیام او بل د قنوت د قیام مشهوره معنی ودریدل دي او قنوت یو جامع لفظ دی یو معنی یط دعا هم ده نو د دې حاصل داشو چې په لمانځه کې د قنوت او یا دعا قنوت په وخت کې هم قیام مطلوب دی او د احنافو په نیز د صحیح روایاتو مطابق دا قنوت د وترو پورې ملحق دی نو په ایت باندې د عمل کولو تقاضا داده چې د قنوت له پاره د قیام ضرورت دی او دلته چې کوم قیام را رواندی د هغې په شروع کې د شعار والي د ظاهرولو له پاره رفع الیدین شوی و نو د قنوت د قیام په شروع کې هم د شعار د ظاهرولو له پاره رفع الیدین پکار دی او دا قیام متقل نشو بلکې د اول قیام پورې مربوط کړی شو.

۵ روایت معنی: دا روایت مرفوع دی په اول کې د څه خاص مصلحت له پاره په شو ځایونو کې رفع الیدین مطلوب و کله چې هغه مصلحت په ذهنونو کې پوځ شو نو رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل چې اوس په هر ځای کې د رفع الیدین ضرورت نشته صرف د شعار د اظهار له پاره د رفع الیدین کول کافي دي نو د

مخاطب په عقیده کې رفع الیدین د شعار او د عدم شعار په مینځ کې مشترک وو نو د قصر افراد په په ذریعه تر شعارو پورې خاص شو .

او که بالفرض دا حدیث موقوف شي او د عبد الله ابن عباس رضی الله عنه بیان شي نو بیا هم قصر افراد دی حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنه چې کله ولیدل چې کله خلک د شعارو څخه ماسوی د استقلاتو په وخت کې هم رفع الیدین کوي نو د قصر افراد په طریقه یې رد پرې او کړو چې رفع الیدین په لمانځه کې صرف او صرف د تکبیر تحریمه په وخت کې دی د استقلاتو سره رفع الیدین نشته نیل الفرقین ص ۱۳۷ و ص ۱۴۱ رفع الیدین از حضرت مولانا فخر الدین احمد ص ۱۳۳ .

منفرد ته د لمونځ د بنودلو والا قولی احادیث

۱۸- د یار لسم د ابوهریره رضی حدیث : دا حدیث مسیئ الصلوة په نوم باندې مشهور دی کوم صحابي ته چې دلته د لمانځه تعلیم ورکول کېږي هغه رضی الله عنه ته د لمانځه د ادا کولو صحیح طریقه نه وه معلومه ددې صحابي رضی الله عنه نوم خلاد بن رافع رضی الله عنه دی .

دا حدیث چونکې د لمانځه د مسایلو په باره کې تفصیلي حدیث دی له دې وجې ټول امامان ددې حدیث څخه د لمانځه د مسایلو له پاره استدلال کوي ښکاري لیکي چې دا حدیث د لمانځه د واجباتو د معرفت له پاره د مرجع حیثیت لري [نیل الاوطار ج ۲ ص ۱۷۹] .

عن ابی هريرة رضي الله عنه ان رجلا دخل المسجد يصلي ورسول الله صلى الله عليه وسلم في ناحية المسجد فحاء فسلم عليه فقال له ارجع فصل فانك لم تصل فرجع فصل ثم سلم فقال وعليك ارجع فصل فانك لم تصل قال في الثالثة فاعلمني فقال اذا قمت الى الصلوة فاسبغ الوضوء ثم استقبل القبلة فكبر واقرا بما تبسر معك من القرآن ثم اركع حتى تطمئن راكعاً ثم ارفع حتى تعتدل قائماً ثم اسجد حتى تطمئن ساجداً ثم ارفع حتى تستوي وطمئن جالساً ثم اسجد حتى تطمئن ساجداً ثم ارفع ذلك في صلوتك كلها . (بخاری رقم الحديث ۷۵۷ و ۶۶۶۷ و اللفظ له ، مسلم رقم الحديث ۸۸۴ و رقم ۸۸۵ و ابوداؤد رقم ۸۵۶ ، ترمذی رقم ۳۰۳ ، نسائی رقم ۱۰۵۳ ، مسند احمد رقم ۹۳۵۲) .

د حضرت ابوهریره رضی الله عنه څخه روایت دی چې یوه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم د مسجد په یو طرف کې تشریف فرما وو چې یو سړی راغلو او لمونځ یې وکړو بیا د رسول الله صلی الله علیه وسلم طرفته

راغی او سلام یې و اچولو رسول الله صلی الله علیه وسلم د سلام جواب ورکړ او بیا یې ورته وفرمایيل چې لاړ شه لمونځ وکړه تا پوره صحیح لمونځ نه ده کړی هغه لاړ او لمونځ یې وکړ او بیا در رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کې حاضر شو او سلام یې وکړ و رسول الله صلی الله علیه وسلم د سلام جواب ورکړ او دته یې وفرمایيل چې لاړ شه لمونځ وکړه تا پوره صحیح لمونځ نه دی کړی هغه سړي په دریم محل عرض وکړ چې یا رسول الله نو بیا یې ماته وښایه چې زه څرنگه لمونځ وکړم؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایيل چې کله چې دې د لمانځه اراده وکړه نو اول په صحیح طریقه باندې اودس وکړه بیا د قبلي طرف ته مخ کړه ددې څخه وروسته چې کله د قرات موقع راغله نو د قرات کومه حصه چې درته یاده وه او لوستل یې درته اسان و نو هغه ولوله بیا د قرات څخه وروسته رکوع وکړه تردې چې په رکوع کې مطمئن شي بیا د رکوع څخه پورته تردې چې په ودریدلو کې ساکن او مطمئن شي بیا سجده وکړه تردې چې په سجده کې مطمئن او ساکن شي بیا د سجدې څخه پورته شه تردې چې په کیناستلو کې مطمئن او ساکن شي بیا ودریږه تردې چې سیده ودریږي بیا په ټول لمونځ کې همداسې کوه یعنې په هر رکعت کې قرات کوه قیام، رکوع، سجده، قومه، جلسه او تمام اعمال په اطمینان سره ادا کوه.

په دې حدیث کې رسول الله صلی الله علیه وسلم خلا دین رافع رضی الله عنه ته د نورو واجباتو تعلیم ورکړو لکن د رفع الیدین تعلیم یې ور نکر حالانکې دا مقام د تعلیم وکه رفع الیدین څه خاص اهمیت درلودلای نور رسول الله صلی الله علیه وسلم به ددې تعلیم ضرور ورکړی و.

۱- امام نووي رحمه الله د امام احمد رحمه الله په خلاف د دلیل پیش کوي او لیکي چې د رکوع او د سجدې تسبیحات مستحب دي و واجب نه دي امام احمد رحمه الله ورته واجب وایي امام نووي رحمه الله فرمایي چې جمهور امام احمد رحمه الله ته جواب ورکوي چې د سبئ الصلوة په حدیث کې رسول الله صلی الله علیه وسلم ددې تسبیحاتو حکم نه دی ورکړی که چیرته دا تسبیحات واجب وي نور رسول الله صلی الله علیه وسلم به ضرور ددې حکم ورته کړی و (نووي شرح مسلم ج ۱ ص ۱۹۱) ددې څخه معلومه شوه چې د کومو شيانو ذکر په دې حدیث کې نشته هغه واجب نه دي.

۲- ابن دقیق العید رحمه الله لیکي چې فقهاء کرام بیا بیا ددې حدیث څخه استدلال کوي چې د کومو شیانو ذکر چې ددې حدیث کې شوی دی هغه واجب دي او د کومو شیانو ذکر چې نده شوی هغه واجب ندي. (احکام القرآن ج ۱ ص ۷۳).

۳- امیر یمناني لیکي چې دا استدلال چې د کومو امورو ذکر چې په دې حدیث کې شوی دی هغه واجب دي او د کومو شیانو ذکر چې نه دی شوی هغه ندي واجب، بالکل صحیح دي ځکه چې دا دلمانځه د واجبتو د تعلیم موقع ده که په دې مقام کې د لمانځه د واجباتو ذکر پرېښودل شي نو د ضرورت په وخت کې به د بیان د کولو څخه تاخیر راشي حالانکه د ضرورت په وخت د بیان تاخیر بالا جماع ناجائز دی (سبل السلام ج ۱ ص ۲۴۸ باب صفة الصلوة).

۴- امام ابو داؤد فرمایي: چې ما د امام احمد بن حنبل څخه پوښتنه وکړه چې یو سري لمونځ شروع کړ او د لمانځه په شروع کې یې رفع الیدین و نکړ نو ایادی به د لمانځه اعاده کوي؟ هغه وفرمایل چې اعاده به نه کوي ځکه چې رسول الله صلی الله علیه وسلم اعرايي ته د رفع الیدین تعلیم ورنکړ نو که رفع الیدین واجب وای نو رسول الله صلی الله علیه وسلم به یې تعلیم ورکړی و (بدایع الفوائد ج ۳ ص ۹۱ بن القیم طبع مصر).

۵- علامه ابن عبد البر رحمه الله فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د حضرت ابو هريره رضی الله عنه او د حضرت رفاعه رضی الله عنه په حدیثونو کې هغه سري ت د رفع الیدین حکم و نکړ او نه یې ورته د اول تکبیر څخه ماسوی د بل تکبیر حکم وکړ (الاستذکار ج ۱ ص ۱۰۹) په دې حدیث کې د تمامو اعمالو ذکر نه دی شوی لکن کوم چې ذکر شوي نو په هغې کې یقینا چې د یوې یا د یوې څخه د زیاتې کوتاډې په وجه ورته رسول الله صلی الله علیه وسلم د بیا لمونځ کولو حکم وکړ که ددې مذکورو شیانو څخه ماسوی بل داسې شی وي چې په هغه کې د کوتاډې په وجه لمونځ ماتیدلای نو رسول الله صلی الله علیه وسلم به په دې موقع کې ضرور د هغې تعلیم هم ورکړی و ددې څخه معلومېږي چې رفع الیدین څه داسې ضروري عمل نه دی چې په پرېښودلو یې لمونځ خرابېږي.

۶- شوکانی رحمه الله لیکي چې: وقد تقرر من الفقهاء الاستدلال بهذا الحديث على وجوب ما ذكر فيه وعدم وجوب ما لم يذكر فيه (نبيل الاوطار باب السجدة الثانية ولزوم الطمأنينة في الركوع).

۱۹- خوارلسم حدیث:

عن علی بن خلاد عن عمه ان رجلا دخل المسجد فذكر نحوه قال فيه فقال النبي صلى الله عليه وسلم انه لا تتم صلاة لاحد من الناس حتى يتوضا فيضع الوضوء. يعني: مواضعه ثم يكبر الله ويحمد الله عزوجل ويثنى عليه ويقرا بما شاء من القرآن ثم يقول الله اكبر ثم يركع حتى تطمئن مفاصله ثم يقول سمع الله لمن حمده حتى يستوي قائماً ثم يقول الله اكبر ثم يسجد حتى تطمئن مفاصله ثم يرفع راسه فيكبر فاذا فعل ذلك فقد تمت صلاته (ابوداؤد رقم ۸۵۷ و ۸۶۱ واللفظ له ترمذی رقم ۳۰۲ نسائی رقم ۱۰۵۳ و ۱۱۳۶ وابن ماجه رقم ۴۶۰)

حضرت علي بن يحيى بن خلاد رحمه الله دخيل كاكا حضرت رفاعه بن رافع رضی الله عنه شخه روايت كوي چې يو سړی مسجد ته راغلو ييا يې د مخکيني حديث (ابوداؤد رقم ۸۵۶) په شان واقع ذکر کړه په دې کې يې وفرمايل چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې ييشکه د هيچا لمونځ نه مکمل کيږي ترڅو پورې چې اودس وکړي او ټول اندمونه پاک کړي بيا الله اکبر ووايي او د الله جل جلاله حمد بيان کړي او په الله جل جلاله باندې ثنا ووايي ييا يې چې د قرآن کومې حصې ته اراده وي هغه ووايي بيا الله اکبر ووايي بيا رکوع وکړي تردې چې دده هر بند ساکن او مطمئن شي بيا سمع الله لمن حمده ووايي تردې چې سيده ودرېږي بيا الله اکبر ووايي بيا سجده وکړي تردې چې بندونه يې ارام او مطمئن شي بيا الله اکبر ووايي او سر راپورته کړي تردې چې سيده کيني بيا الله اکبر ووايي او سجده وکړي تردې چې بندونه يې ارام او مطمئن شي بيا سر راپورته کړي نو الله اکبر ووايي پس کله يې چې دا وکړل نو په تحقيق سره پوره شو لمونځ دده . طريقه د استدلاله د اولسم حديث شخه وروسته وليکو انشاء الله تعالى .

۲۰- پنځلسم حديث: عن رافع بهذه القصة قال اذا قمت فتوجهت الى القبلة فكبر ثم اقرا بام القرآن وبما شاء الله ان تقرا واذا ركعت فضع راحتك على ركبتيك وامدد ظهرک وقال اذا سجدت فمکن لسجودک فاذا رفعت فاقعد على فخذک اليسرى (ابوداؤد رقم ۸۵۹)

د حضرت رفاعه بن رافع رضی الله عنه شخه همدا سې قصه روايت شوې ده په کومه کې چې د حضور صلی الله عليه وسلم دا ارشاد مروي دی چې کله قبلې ته مخامخ ودریدلې نو الله اکبر ووايه بيا سورة فاتحه ولوله او

د قرآن مہر حصہ ولولہ چہ د اللہ جل جلالہ ورتہ ارادہ وی او چہ کلہ رکوع کو ی نو خپل ورغوی بہ خپلو زنگونو باندې کپړدہ او ملا دې اوږدہ کړہ او فرمائي یې دې چہ کلہ دې سجده کولہ نو خپل اندامونہ پہ ښہ طریقہ باندې محای پہ محای کړہ او کلہ چہ راپورته شوې نو پہ خپل چپ ورون باندې کینہ .

۲۱- شپاړسم حدیث : عن رفاعۃ بن رافع رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان جالساً فی المسجد فدخل رجل فصلی ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ینظر الیہ فقال له اذا قمت فی صلوٰتک فکبر ثم اقرا ان کان معک قرآن فان لم یکن معک قرآن فاحمد اللہ وکبر وهل ثم اركع حتی تطمئن راکعاً ثم قم حتی تعتدل قائماً ثم اسجد حتی تطمئن ساجداً ثم اجلس حتی تطمئن جالساً فاذا فعلت ذلک فقد تمت صلوٰتک و ما انقصت من ذلک فانما تنقص من صلوٰتک (طحاوی رقم ۳۵۸ واللفظ له مسند احمد رقم ۱۸۵۱۶ و رقم ۱۸۵۱۸ .

حضرت رفاعہ بن رافع فرمایي : چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ مسجد کې ناست و یو سر راغی او لمونځ یې وکړ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورتہ کتل یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورتہ و فرمایل چہ کلہ ته لمانځته و دریدلې نو اللہ اکبر و وایہ یا کہ دې قران یاد و نو قرآن ولولہ او کہ قرآن دې نه و یاد نو الحمد لله ، اللہ اکبر اولاله الا الله ولولہ ، یا رکوع و کړہ تردې پورې چہ پہ رکوع کې مطمئن او ارام شي بیا د رکوع څخه پاڅیږه تردې چہ سیدہ ودریږي بیا سجده وکړہ تردې چہ پہ سجده کې ښہ ارام او مطمئن شي بیا د سجده څخه پاڅیږه تردې چہ مطمئن شي بیا سجده وکړہ تردې چہ مطمئن شي بیا پاڅیږه تردې چہ مطمئن کینې کلہ چہ دې داسې وکړل نو لمونځ دې پوره کړو او کہ پہ دې کې دې یو څه کم کړل نو یقیناً جې تا خپل لمونځ کم کړو .

۲۲- اولسم حدیث : عن علی بن یحی بن خالد عن ابيه عن عمه رفاعۃ بن رافع رضی اللہ عنہ انه کان جالسا عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ جاء رجل فدخل المسجد فصلی فلما قضی صلوٰتہ جاء فسلم علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و علی القوم فقال له رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وعلیک ارجع فصل فانک لم تصل و ذکر ذلک اما مرتین او ثلاثه فقال للرجل ما ادری ما عبت علی فی صلوٰتک فقل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انها لاتتم صلوٰة احد حتی یسبغ الوضوء کما امره اللہ تعالی یغسل وجهه و یدیه الی المرفقین و یمسح راسه و رجلیه الی الکعبین ثم یکبر و یحمد اللہ عزوجل و یمجدہ و یقرأ بما شاء من القرآن ما اذن اللہ له فیه ثم یکبر و یرکع و یضع کفیه علی رکبتيه حتی تطمئن مفاصله و یتوی ثم یقول

سمع الله لمن حمده ويستوى قائما حتى ياخذ كل عظم ماخذه ثم يقيم صلبه ثم يكبر فيسجد فيمكن جبهته من الارض حتى تطمئن مفاصله ويستوى ثم يكبر فيرفع راسه ويستوى قاعداً على مقعدته ويقيم صلبه فوصف الصلوة هكذا حتى فرغ ثم قال لا تتم صلوة احدكم حتى يفعل ذلك (مستدرک حاکم رقم ۹۱۶).

حضرت علي بن يحيى بن خلاد د خپل پلار څخه او هغه د خپل تره څخه روايت کوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد کې تشریف فرما وو چې یو سړی مسجد ه راغلو او لمونځ یې وکړ چې کله یې لمونځ وکړ نور اغی او په رسول الله صلى الله عليه وسلم او په قوم باندې یې سلام و اچوو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وعلیک و ویلې او ورته وپفرمایل چې واپس شه مونځ وکړه تا لمونځ نه دی کړی هغه سړي دوه او یا درې ځلې همداسې لمونځ وکړ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته دوه یا درې ځلې همداسې و فرمایل هغه سړي عرض وکړو چې زه ددې څخه په بهر لمونځ نه پوهیږم تا سو زما په لمونځ کې ماته کوم نقصان هم را ونښودلو نور رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته و فرمایل چې د هیچا لمونځ هم تر هغې پورې نه مکمل کیږي ترڅو پورې چې د الله جل جلاله د امر مطابق پوره اودس وکړي خپل مخ و وینځي او لاسونه و وینځي تر څنگلو پورې او په سر باندې مسح وکړي او پښې و وینځي تر ښکرو پورې بیا الله اکبر و وایي او د الله جل جلاله حمد اولولي او بیان کړي او د څومره قرآن چې الله توفیق ورکړی وي هغه ولولي بیا الله اکبر و وایي رکوع وکړي او لاسونه په زنگنونو باندې کیدي ترڅو چې بندونه یې په خپل خپل ځای باندې ښه په ارام شي او ملا او سر برابر کړي بیا سمع الله لمن حمده و وایي او سیده ودریږي ترڅو چې هر اندام خپل خپل ځای ونیسي او بیا ملا نیغه کړي بیا الله اکبر و وایي بیا سجده وکړي او خپل تندي په زمکه باندې کیدي ترڅو چې هر اندام یې په خپل خپل ځای باندې په ارام شي بیا الله اکبر و وایي او سر راپورته کړي او په خپل ځای باندې کیني او خپله ملا بالکل سیده کړي .

بیا رسول الله صلى الله عليه وسلم همداسې د لمونځ صفات بیانول ترڅو چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ددې بیان څخه فارغ شو بیا رسول الله صلى الله عليه وسلم و فرمایل چې په تا سو کې د هیچا مونځ هم تر هغې پورې نه مکمل کیږي ترڅو چې په دغو ټولو بیان شویو احکامو عمل ونکړي .

طریقه د استدلال:

حضرت کشمیری رحمہ اللہ فرمایي چې : ثم ان لفظ الحديث عن رفاعه في الكنز (حقى يرجع كل عضو منك) اهادى الى موضعه وحتى ياخذ كل عظم ماخذه مبنى على الترك عند الرفع فليس موضع اليد الاعدم الرفع لكن لم اجد بهذا اللفظ عند كل من عزاله انما هو في المستدرک و معناه متکرر في حديث المسين (نبیل الفرقدين ص ۱۲ و ص ۱۳)

يعني درفاعه رضى الله عنه حديث چې په کنز العمال رقم ۱۹۶۲۰ کې راغلی دی او د (حتى يرجع كل عضو منك) او د (حتى ياخذ كل عظم ماخذه) الفاظ پکې راغلي دي دا په ترک درفع الیدین باندې مبني دي ځکه چې د دواړو لاسونو ځای صرف عدم رفع ده لکن کومو کتابونو ته چې ددې الفاظو نسبت شوی دی هاته ما دا الفاظ پیدا نکه دا الفاظ په مستدرک حاکم رقم ۹۱۶ ج ۱ ص ۲۴۲ کې راغلي دي او ددې معنی په حديث د مسين الصلوة کنز العمال رقم ۱۹۶۲۱ و ۱۹۶۲۲ همدا رنگه په حديث د عبد الله بن عمر رضى الله عنه رقم ۱۹۶۳۰ کې بيا ياد ذکر شوی ده . نبیل الفرقدين ص ۱۲ و ص ۱۳).

۲۳ - اتکم حديث : عن عبد الله بن عباس رضى الله عنهما قال قال رجل النبي صلى الله عليه وسلم عن شئ من امر الصلوة فقال له رسول الله صلى الله عليه وسلم خلل اصابع يديك ورجليك يعني اسباغ الوضوء وكان فيما قاله اذا بركت فضع كفيك على ركبتيك حتى تطمئن او تطمئنا و اذا سجدت فامكن جبهتك عن الارض حتى تجد حجم الارض . (مجمع الزوايد رقم ۲۷۹۲ وقال الهيثمي رواه احمد وفيه عبد الرحمن بن ابى الزناد وهو ضعيف مسند احمد رقم ۲۵۹۹ و رقم ۲۶۰۴ وقال الرمذى حسن غريب قال الالباني حسن صحيح ابن ماجه ۴۴۷ الترمذی ۳۹ و قال شعيب اسناده حسن ترقيم بيت الافكار الدواليه ج ۱ ص ۲۵۹ وذكره الشيخ شاكر برقم ۲۶۰۴ و قال اسناده صحيح والعطوفى في كشف الخفاء ج ۱ ص ۵۰۹ والالباني في السلسلة الصحيحة رقم ۱۳۴۹).

حضرت عبد الله بن عباس رضى الله عنهما فرمایي : چې يو سري در رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه د لمانځه د احكامو په باره کې پوښتنه وکړه رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې دخپلو دواړو لاسو نو او د پښو د گوټو څلال وکړه يعني د اودس مکمل کول او رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې کله چې دې رکوع کوله نو خپل دواړه ورغوي په خپلو زنگنونو باندې کيده ترڅو چې ښه په ارام شي او يا دې

لاسونه ښه په ارام شي او چې کله دې سجده کوله نو خپل تندي دې ښه په زمکه ولگو ترڅو چې د زمکې حجم محسوس کړي په فضع کفیک کې فاله پاره د تعقیب بلا مهله ده معلومېږي دا چې رکوع ته د تللو په وخت کې به متصلاً لاسونه په زنگونو باندې گډي د زنگونو څخه بغیر به بل طرف ته لاسونه نه وړي او په رفع الیدین کې لاسونه بل طرف ته وړل کیږي .

۲۴- نولسم حدیث : و به قال حدثنا عبد الرزاق رحمه الله عن ابن مجاهد رحمه الله عن ابيه عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لرجل اذا قمت الى الصلوة فرکعت فضع یدیک علی رکبتیک وافرج بین اصابعک ثم ارفع راسک حتی یرجع کل عضو الی مفصله واذا سجدت فامکن جبینک من الارض ولا تنقر (مصنف عبد الرزاق ج ۱ ص ۱۵۱ رقم ۲۸۵۹)

حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم یو سړي ته وفرمایي چې کله لمانځه ته ودریدې پس رکوع ته لاړې نو لاسونه دې په زنگونو باندې کیده او د گوتو په مینځ کې دې کشادگي راوله بیا سر راپورته کړه تر دې چې هر اندام خپل بند ته واپس شي او چې کله دې سجده کوله نو خپل تندي دې په زمکه باندې کیده او د چرگ په شان تونگې مه وه .

طریقه د استدلال : د اولسم حدیث په تشریح کې تیره شوي ده همدارنگه په فضع کفیک کې فله پاره د تعقیب مع الموصل ده یعنې رکوع ته د تللو په وخت کې به لاسونه بل طرف ته نه وړي او په رفع الیدین کې لاسونه بل طرف ته ځي .

۲۵- شلم حدیث : عبد الله ابن عمر رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمایي : فاذا رکعت فضع راحتیک علی رکبتیک ثم فرج بین اصابعک ثم امکن حتی یاخذ کل عضو ماخذه (صحیح ابن حبان ص ۵۸۶ باب ذکر وصف بعض السجود والركوع رقم ۱۸۸۷) کله چې دې رکوع کوله نو خپل دواړه لاسونه په خپلو زنگونو باندې کیده او د گوتو په مینځ کې فاصله راوله بیا درنگ وکړه ترڅو چې هر اندام خپل خپل ځای ونیسي طریقه د استدلال مخکې تیره شوي ده .

۲۶- یویشتم حدیث : رسول الله صلى الله عليه وسلم یو صحابي ته وفرمایي يا اخا ثقیف سل عن حاجتک وان شئت اخبرک عما جئت تسئل عنه ؟ قال ذلك اعجب الی قال فانک تسألنی عن صلوتک وعن رکوعک وعن سجودک وعن صیامک فصل اول اللیل واخره ونم وسطه فاذا قمت الی الصلوة

فرگمت وضع یدیک علی رکبتیک وفرج بین اصابعک ثم ارفع راسک حتی یرجع کل عضو الی مفصله و اذا سجدت فمکن جبهتک من الارض ولا تنقر - الحدیث (طب عن ابن عمر کنز العمال ۱۹۶۳۰) ای د تثقیف و ورده ته پخپله تپوس کوي او که زه درته ستا په زړه کې سوال بیان کړم د کوم دپاره چې ته راغلی یې؟ هغه رضی الله عنه ورته وفرمایل چې دادوهمه طریقه مې خوښه ده رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمائل چې ته ددې له پاره راغلی یې چې زما څخه دې دلمونځ، رکوع، سجده او د روژې په باره کې پوښتنه وکړې نو د شپې په اول او په اخر کې لمونځ کوه او په مینځ کې او ده کیږه کله چې لمانځه ته ودریدې او رکوع ته لاړې نو لاسونه دې په زنگونو باندې کیده او د گوتو په مینځ کې دې کشادګي راوله بیا سرپورته کړه تر دې پورې چې هر اندام خپل بند ته ورسیږي او چې کله دې سجده کوله نو تندي دې ښه په زمکه باندې کیده او ټونګې مه وه طریقه د استدلال مخکې تیره شوي ده همدارنگه په وضع کفیک علی رکبتیک کې ف له پاره د تعقیب بلا مهله ده ددې څخه معلومېږي چې رکوع ته د تللو په وخت کې به لاسونه بل طرف ته نه وړي.

۲۷- دوه ویستم حدیث : عن ابن عمر رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا استفتح احدکم فلیرفع یدیه فلیستقبل بیاطنهما القبلة فان الله تعالی امامه (المعجم الاوسط للطبرانی رقم ۷۸۰۱ ج ۶ ص ۹ سنن الکبری للبهیقي باب کیفیة رفع الیدین ج ۴ ص ۴۷ مجمع الزوائد ج ۲ ص ۲۷۰ رقم ۵۸۹۹ باب رفع الیدین فی الصلوة طس عن ابن عمر کنز العمال رقم ۱۹۶۳۴)

حضرت عبد الله ابن عمر رضی الله عنه فرمایي : چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې کله په تاسو کې څوک لمونځ شروع کړي نو رفع الیدین دې وکړي او د لاسونو ورغوی دې قبلې ته مخامخ کړي ځکه چې الله دده په مخکې دی (بلاکيف) رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې حدیث کې د رفع الیدین مسئله بیانوي او صرف یو د تکبیر تحریم په رفع الیدین باندې اکتفاء کوي معلومېږي دا چې رفع الیدین صرف او صرف د لمانځه په شروع کې دی او بس.

۲۸- درویشتم حدیث : عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا قمت الی الصلوة فعدلوا صفوفکم واقیموها وسدوا الخلل فانی رارکم وراء ظهري فاذا قال الامام الله اکبر فقولوا الله اکبر و اذا رکع فارکعوا و اذا قال سمع الله لمن حمده فقولوا اللهم ربنا لک الحمد . الحدیث - (مجمع الزوائد رقم ۲۸۰۴ کشف الاستار رقم ۵۳۱) حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه په یو

لوی حدیث کې فرمایي چې پس رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایيل چې کله لمانځه ته ودریدلئ نو صفونه برابر سیده کړئ او خالي گاوې بندې کړئ ځکه چې زه شاته هم تاسو ته گورم نو کله چې امام الله اکبر وویل نو تاسو الله اکبر ووايئ او چې کله یې رکوع وکړه نو تاسو رکوع وکړئ او چې کله یې سمع الله لمن حمده وویل نو تاسو اللهم ربنا لک الحمد ووايئ.

رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې حدیث کې رکوع ته د تللو او د رکوع څخه د راجکیدو په وخت کې صرف د تسمیع او د تحمید ذکر کړی دی لکن د رفع الیدین ذکر یې بالکل نه دی کړی.

۲۹- څلورویښتم حدیث: د حضرت انس رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم دته وفرمایيل چې: یا بنی اذا رکعت فضع کفیک علی رکبتیک و فرج بین اصابعک وارفع یدیک عن جنیک (المعجم الارسط للطرازی ج ۱ ص ۲۸۱ رقم الحدیث ۵۹۹۱) ای زما خوږه بچیه کله چې ته رکوع ته لاړې نولاسونه دې په زنگونو باندې کیده او د گوتو په مینځ کې دې کادګي راوله او خپلې مټې دې د خپلو تشو څخه جدا وکړه. په فضع مفيک علی رکبتیک کې ف له پاره د تعقیب مع الوصل ده معلومېږي دا چې رکوع ته د تللو په وخت کې به لاسونه بل طرفه نه وړي.

۳۰- پنځه ویښتم حدیث: و به قال حدثنا الحسين بن احمد بن منصور سجادة، حدثنا بشر بن الوليد القاضي، حدثنا كثير بن عبد الله ابو هاشم قال سمعت انس بن مالك رضى الله عنه يقول قال النبي صلى الله عليه وسلم يا بني اذا تقدمت الى الصلوة فاستقبل القبلة وارفع يديك وكبر وقرا ما بدالك فاذا ركعت فضع كفيك على ركبتيك وفرق بين اصابعك وسبح فاذا رفعت راسك فاقم صلبك حتى يقع كل عضو مانه واذا سجدت فامكن جبهتك من الارض وسبح واذا رفعت راسك فاقم راسك فاذا قعدت فضع عقيبك تحت اليتيك و اقم صلبك فانها من سنتي ومن اتبع سنتي فانه مني ومن هو مني فهو معي في الجنة. (الكامل في ضعفاء الرجال لابن عدى ج ۶ ص ۲۰۸۶).

حضرت كثير بن عبد الله فرمایي: چې ما د انس بن مالك رضی الله عنه څخه دا فرمان واوریده چې ماته رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایيل چې ای زما خوږه بچیه کله چې د لمانځه په اراده باندې مخکې شوې نو قبلي ته مخامخ شه خپل دواړه لاسونه اوچت کړه او الله اکبر ووايه او د قرآن کومه حصه چې د خوښه وي هغه ولوله پس کله چې دې رکوع کوله نو خپل ورغوی دې په خپلو زنگونو باندې کیده او د گوتو په منځ کې دې

کشادگي راوله اود رکوع تسبیح و وایه پس کله چې دې سر را اوچت کړ نو خپله ملا دې نیغه کړه ترڅو چې هر اندام په خپل خپل ځای باندې شي او چې کله دې سجده کوله نو تندي دې په زمکه باندې کیده او د سجده تسبیح و وایه او چې کله دې سر را پورته کړ نو سر دې سیده کړه پس بې شکه دا زما سنت دي او څوک چې زما دستو پیروي وکړي هغه زما څخه دی او څوک چې زما څخه وي هغه به زما سره په جنت کې یوځای وي. په فضع کفیک کې له پاره د تعقیب بلا مهله راځي معلومېږي چې رکوع ته د تللو په وخت کې به لاسونه بل طرف ته نه وړي.

۳۱ - شپږویشتم هدیث : د حضرت حکیم بن عمیر کمالی رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل : اذا قمتم الى الصلوة فارفعوا ايديكم ولا تخالفوا اذانكم ثم قولوا الله اكبر - سبحنك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالى جدك ولا اله غيرك ، وان لم تزيدوا على التكبير اجزائكم . (الباوردی طب عن الحکیم بن عمیر الشالی رضی الله عنه کنز العمال رقم ۱۹۶۳۵).

چې کله لمانځه ته ودریدلئ نو رفع الیدین وکړئ د غوږونو څخه یې مه مخالف کوئ بیا سبحنک اللهم الخ ولولئ او که د تکبیر څخه موزیات څه ونه ویلې نو هم درته کافي دي .

په دې حدیث کې هم یواځې د لمانځه په شروع کې د رفع الیدین ذکر دی .

۳۲ - اووه ویشتم هدیث : عن وایل بن حجر رضی الله عنه قال جئت النبي صلى الله عليه وسلم فقال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم يا وایل بن حجر! اذا صليت فاجعل يديك حذاء اذنيك والمرأة تجعل يديها حذاء ثديها . (المعجم للطبرانی ج ۹ ص ۱۱۶ رقم ۱۷۴۹۷ ، مجمع الزوائد رقم ۲۵۹۴ ج ۲ ص ۲۷۲ ، کنز العمال رقم ۱۹۶۳۶ جامع الاحادیث للسيوطی رقم ۲۶۳۷۷) .

حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه فرمایي چې زه د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کې حاضر شوم نو ماته رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل چې ای وایل بن حجره ! کله چې دې لمونځ کولو نو لاسونه د غوږونو سره برابر کړه او بڼځه به یې سینو سره براروي .

نو رسول الله صلی الله علیه وسلم حضرت وایل رضی الله عنه ته صرف د تکبیر تحریمه رفع الیدین وروښودلو، ددې قولې احادیثو څخه معلومه شوه چې رفع الیدین یواځې د تکبیر تحریمه په وخت کې پکار دی د رسول الله صلی الله علیه وسلم په مبارکه ژبه چې کله هم د رفع الیدین لفظ راغلی دی نو صرف د تکبیر

تحریمه په وخت کې راغلی دی په ټوله دوه د نبوت کې صرف یو ځلې هم د رکوع د رفع الیدین د رسول الله صلی الله علیه وسلم په ژبه نه دی راغلی .

لا مذهب ان دې صرف یو او صرف یو داسې قولې حدیث پیش کړي چې ددوی د دعوا څلور واړه اجزاء پکې وي ۱- د اول او دریم رکعت په شروع کې د رفع الیدین حکم ۲- او د دوهم او څلورم رکعت په شروع کې د رفع الیدین منع ۳- د رکوع په اول او په اخر کې د رفع الیدین حکم ۴- د سجدو په اول او په اخر کې د رفع الیدین څخه منعه .

تړک د رفع الیدین د فعلی احادیثو په رڼا کې

د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه احادیث:

۳۳- اول حدیث: و به قال حدثنا سوبیدین نصر ، حدثنا عبد الله بن المبارك ، عن سفیان عن عاصم بن کلب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة عن عبد الله قال الا اخبرکم بصلوة رسول الله صلی الله علیه وسلم ؟ قال فقام فرفع یدیه اول مرة ثم لم يعد . (نسائی رقم ۱۰۴۶ وقال الشيخ النیوی هذا اسناد صحیح التعليق الحسن حاشية اثار السنن ص ۱۵۳) البانی هم ددې حدیث تصحیح کړي ده حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه یوه ورځ اعلان وکړ چې ایا زه تاسو د رسول الله صلی الله علیه وسلم په لمونځ خبر نکړم؟ راوی وایي چې پس پاڅیدو او صرف په اول کې یې رفع الیدین وکړل او دو باره یې ونکړل .

۳۴- دوهم حدیث: حدثنا هناد حدثنا وکیع عن سفیان عن عاصم بن کلب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة قال قال عبد الله بن مسعود رضی الله عنه الا اصلي لکم صلوۃ رسول الله صلی الله علیه وسلم فصلی فلم يرفع یدیه الا فی اول مرة (ترمذی باب ماجاء ان النبی صلی الله علیه وسلم لم يرفع الا فی اول مرة رقم ۲۵۷) .

۳۵- دریم حدیث: و به قال حدثنا محمود بن غیلان المروزی حدثنا وکیع حدثنا سفیان عن عاصم بن کلب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة عن عبد الله انه قال الا اصلي بکم صلوۃ رسول الله صلی الله علیه وسلم فصلی فلم يرفع یدیه الا مرة واحدة (نسائی رقم ۱۰۵۸) البانی ددې تصحیح هم کړي .

۳۶ - خلووم حدیث : وبه قال حدثنا عثمان بن ابي شيبة حدثنا وكيع عن سفيان عن عاصم يعني ابن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة قال قال عبد الله بن مسعود : الا اصلى بكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ قال فصلى فلم يرفع يديه الا مرة (اوداؤد رقم ۷۴۸ ورجاله رجال صحيحين) الباني دي حدیث ته صحیح ويلي دي . (صحیح سنن ابی داؤد رقم ۶۸۳ و ۷۴۸)

۳۷ - پنهم حدیث : وبه قال حدثنا الحسن بن علي ، حدثنا معاوية و خالد بن عمرو و ابو حذيفة قالوا حدثنا سفيان باسناده بهذا قال فرقع يديه في اول مرة وقال بعضهم مرة واحدة (اوداؤد رقم الحديث ۷۴۹ ترقیم بذالمجهود) يعني معاوية بن هشام ، او خالد بن عمرو او ابو حذيفة به مذكور سند د عن عاصم يعني ابن كليب ، عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة (د عبد الله بن مسعود پورتنی حدیث روایت کړی دی په کوم کې چې بعضي راویانو د فرقع يديه فی اول مرة الفاظ ذکر کړي دي او بعضو د فرقع يديه مرة واحدة الفاظ ذکر کړي دي .

۳۸ - شپږم حدیث : وبه قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا وكيع حدثنا سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة قال قال ابن مسعود رضى الله عنه الا اصلى لكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم قال فصلى فلم يرفع يديه الا مرة . (مسند امام احمد رقم ۳۶۷۲ و رقم ۳۶۸۷ ج ۱ ص ۲۸۸) .

۳۹ - اووم حدیث : وبه قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا وكيع عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة قال قال عبد الله الا اصلى بكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ قال فرقع يديه في اول مرة (مسند احمد رقم ۴۱۹۹ رقم ۴۲۱۰ ج ۴ ص ۴۴۲)

۴۰ - اتم حدیث : وبه قال حدثنا وكيع عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة عن عبد الله قال الا اريكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ فلم يرفع يديه الا مرة (مصنف بن ابی شيبة رقم ۲۴۵۶ والمدونة الكبرى ج ۱ ص ۱۶۶) .

۴۱ - نهم حدیث : وبه قال اخبرنا ابو طاهر الفقيه انبانا ابو حامد بن بلال انبانا محمد بن اسماعيل الاحمسي حدثنا وكيع عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة قال قال عبد

الله یعنی ابن مسعود لاصلین بکم صلوة رسول الله صلی الله علیه وسلم قال فصلی فلم یرفع یدیه الا مرة واحدة (السنن الکبری للبیہقی ج ۲ ص ۷۸) .

۴۲- لسم حدیث : حدثنا ابن ابی داود قال حدثنا نعیم بن حماد قال حدثنا وکیع بن سفیان عن عاصم بن کلیب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة عن عبد الله عن النبی صلی الله علیه وسلم کان یرفع یدیه فی اول تکبیرة ثم لا یعود (طحاوی رقم ۱۳۱۶ و اسناده قوی).

۴۳- یولسم حدیث : حدثنا محمد بن نعمان قال حدثنا یحیی بن یحیی قال حدثنا وکیع عن سفیان فذكر مثله باسناده (طحاوی رقم ۱۳۱۷) .

۴۴- دولسم حدیث : وبه قال حدثنا ابو حنیفة عن حماد عن ابراهیم عن الاسود ان عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه کان یرفع یدیه فی اول التکبیرة ثم لا یعود الی شیء من ذلك و یاثر ذلك عن رسول الله صلی الله علیه وسلم (جامع المسانید خوارزمی ج ۱ ص ۳۵۵)

۴۵ - دیارلسم حدیث : ابراهیم نخعی رحمه الله فرمائی چي: وقد حدثنی من لا احصى عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه انه رفع یدیه فی بدء الصلوة فقط وحکاه عن النبی صلی الله علیه وسلم مسند الامام اعظم رحمه الله رقم ۹۶]. یعنی بی شمیرہ خلکو ماتہد عبد الله بن مسعود رضی الله عنه شخصہ روایت کری دی چي ہنہ بہ صرف دلمانخہ پہ شروع کی رفع الیدین کول او دلمانخہ دا طریقہ بہ بی در رسول اللہ صلی الله علیه وسلم شخصہ روایت کولہ . ددی حدیثو معنی تقریباً یو شاستی دہ، خلاصہ بی دادہ چي: عبد الله بن مسعود رضی الله عنه اعلان و کر، چي آیا زہ تاسو تہد رسول اللہ صلی الله علیه وسلم پہ شان لمونخ ونہ کرم؟

نو عبد الله بن مسعود ﷺ لمونخ و کرو: او پہ دلمانخہ کی بی پہ اول کی یو خلجی رفع الیدین و کرل او بل بی پہ ہیغ خای کی و کرل پہ ددی حدیث کی دیور رفع الیدین اثبات او دپاتی تولونفی دہ خکہ چي ادو اده حصریہ کی دی .

امام ترمذی ددی حدیث پہ بارہ کی داسی فیصلہ کری دہ چي: (وفي الباب عن البراء بن عازب قال ابو عیسی حدیث ابن مسعود ﷺ حدیث حسن وبه یقول غیر واحد من اهل العلم من اصحاب النبی ﷺ والتابعین وهو قول سفیان واهل الکوفة . [ترمذی، ج ۱ ص ۵۸].

یعنی دحضرت عبداللہ بن مسعودؓ حدیث حسن دی ددی (ترک درفع الیدین) قائلین ہی شمیرہ اہل علم دی دصحابہ ووؓ او دتابعینو خخہ او ہمدامذہب دسفیان ثوری اودتولو اہل کوفہ وودی .

مولنا عبداللہ لکھنوی رحمہ اللہ فرمائی چي:

دامذہب دامام ابوحنیفہ، سفیان ثوری، حسن بن متی، اودکوفی دتولو متقدمینو اومتاخرینو فقہاوو دی. (التعلیق المجدد ص ۹۱ ص ۱۳۳ طبع مکتبۃ البشری). پہ کوفہ کہی دحضرت عمرؓ پہ دورہ دخلافت کہی دحضرت سعد بن ابی وقاصؓ سرہ خلونبیت صحابہؓ اوتابعین اوسیدلی دی. (تاریخ طبری، ج ۴ ص ۴۱۱). نودسعد بن ابی وقاص پہ شمول دخلونیتوواروصحابہ ووؓ اوتابعینو مسلک ہم ترک درفع الیدین وو، وروستہ ییاد حضرت سعدؓ سرہ نہہ نوي (۹۹) یدری صحابہ رضی اللہ عنہم اودری سوہ دیارلس (۳۱۳) بیعة الرضوان والاصحابہ شول نو ترک درفع الیدین دودی مسلک ہم وو .

ییا تعداد نورہم زیات شو مورخ عجلی فرمائی چي پہ کوفہ کہی یوزرو پنخوس صحابہ اوسیدل. (فتح القدیر، ج ۱۲ ص ۷۲) نوددی یوزرو پنخوس صحابہ ووؓ مسلک ہم ترک درفع الیدین وو.

دحضرت عبداللہ بن مسعودؓ دکوشونوپہ نتیجہ کہی پہ کوفہ کہی خلورزرہ محدثین اوخلورسوہ فقہاء تیارشوی وو. باب مدینۃ العلم خلیفۃ الراشد حضرت علیؓ چي کلہ کوفی تہ تشریف راوونووي فرمایل چي: (اللہ تعالی دی پہ عبداللہ بن مسعودؓ رحمتونہ نازل کری چي دانباری پہ دعلم خخہ دک کری دی اودده اصحاب او شاگردان ددی امت پہ دیوو باندی ونومول. (مقدمہ نصب الراية ص ۳۰ / لعلامہ زاهد الکوثری / وانوار الباری ج ۱۵ / ۳۲۹).

علامہ ابو محمد الراہرمزی پہ (المحدث الفاصل بین الراوی والراعی) کہی دانس بن سیرین رحمہ اللہ مقولہ نقل کری دہ چي: (اتیت الکوفۃ فوجدت بہا ربعة الاف یطلبون الحديث واربع مائة قد تفقهوا) نوددی خلورو زرو محدثینو اوخلورو سوو فقہاوو مسلک ہم ترک درفع الیدین وو .

اوچي کلہ حضرت علیؓ کوفہ خپلہ دار الخلافہ وتاکلہ نود حضرت علیؓ پہ ملگریا پہ زرگونو صحابہ ہلتہ اباد شول.

نوددی تولو صحابہ وو مسلک ترک درفع الیدین ووچي پہ دوی کہی دحضرت علیؓ حضرت عبداللہ بن مسعودؓ خخہ علاوہ دحضرت ابو موسی اشعری، حضرت حذیفۃ الیمانؓ سلمان فارسیؓ، عمار بن

یاسر رضی الله عنہ عبد الله بن ابی اوفی ، او عبد الله بن العارث ، په شان جلیل القدر صحابه شامل وو . حضرت مسروق بن اجدع فرمائی چې : درت في الصحابة فوجدت علمهم ينتهي الي ستة ثم نظرت فوجدت علمهم ينتهي الي اثنين علي رضی الله عنہ وعبد الله . [طبقة ابن سعد ، ج ۲ ص ۵۲ / ومنها ج السنة لابن تیمیة ج ۴ / ۱۵۷] . یعنی زه په صحابه وروا وگر ځیدم نو ما ولیدل چې ددوی علم په شپږو صحابه وورزی الله عنهم کې راجمع شوی وو .

(۱) حضرت علي رضی الله عنہ . (۲) حضرت عمر رضی الله عنہ .

(۳) حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ . (۴) حضرت زید بن ثابت رضی الله عنہ .

(۵) حضرت ابو الدرداء رضی الله عنہ . (۶) حضرت ابی ابن کعب رضوان الله عليهم .

بیامې وکتل چې ددې شپږو وارو علم په دوو کې راجمع شوی دی چې حضرت علی رضی الله عنہ او حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ دی او د دواړو حضرات په کوفه کې اوسیدل نو کوفه د ټولو صحابه وورزی الله عنهم د علم مجموعه وه او د کوفې د ټولو خلکو مسلک ترک درفع الیدین وو . (ترمذی ، ج ۱ ص ۵۸ . باب رفع الیدین عند الركوع والتعلیق المجدد ص ۹۱) .

محمد بن نصر المروزی الشافعی لیکلي دي چې: ما اجمع مصر من المصارع علی ترک رفع الیدین ما اجمع علیه اهل الکوفة . (التعلیق المجدد ص ۹۱ / و ص ۱۳۳ طبعه مکتبه البشری) . یعنی دهیڅ ښار د خلکو د ورومره اجماع په ترک درفع الیدین نه وه لکه څومره چې د کوفې د خلکو وه ، نو د د ورومره زرگونو صحابه وورزی الله عنهم تابعینو رحمه الله محدثینو رحمه الله ، اوفقها وورحمه الله ، مسلک ترک درفع الیدین وو او په داسې ښار کې عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ اعلان کوي چې در رسول الله صلی الله علیه و آله لمونځ دادي چې صرف دلما نڅه په اول کې یې رفع الیدین کړی دي او په نور لمونځ کې یې نه دي کړي او هیڅ صحابی ورباندې اعتراض ونه کړو .

ابو اسحق تابعی فرمائی چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ او د حضرت علی رضی الله عنہ ملگرو به صرف د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین کول او په نور لمونځ کې به یې نه کول (ابن ابی شیبه ، ج ۱ ص ۲۶۷)

یعنی په زرگونو صحابه وورزی الله عنهم خلور زرو محدثینو رحمه الله خلور سوو فقها وورحمه الله او په زرگونو مجاهدینو رفع الیدین نه کول او دا حدیث مسلسل بالعمل هم دی ځکه چې ټولو راویانو :

(۱) حضرت وکیع بن الجراح رحمه الله . (۲) حضرت سفیان ثوری رحمه الله .

- (۳) حضرت عاصم بن کلب رحمه الله . حضرت عبدالرحمن بن الاسود رحمه الله .
 (۵) حضرت علقمه رحمه الله . دې ټولو په ددې حديث موافق لمونځ کولو يعنې رفع الیدین يې نه کول . [معارف السنن ، ج ۲ ص ۴۸۵ / مصنف ابن ابی شيبه رقم ۲۴۶۸] .
- د مدینې منورې صحابه وورضی الله عنهم او تابعینو رحمه الله هم رفع الیدین نه کول امام مالک رحمه الله چې د مدینې منورې مفتی وو . فرمائی چې زه د تکبیر تحریمه د رفع الیدین څخه بغیر نور په لمانځه کې هیڅ رفع الیدین نه پیژنم امام ابن القاسم رحمه الله (امام مالک رحمه الله خاص شاگرد) فرمائی چې امام مالک رحمه الله به د تکبیر تحریمه څخه وروسته په بل ځای کې د رفع الیدین کول ضعیف گڼل او فرمایل به يې چې زه د تکبیر تحریمه نه بغیر په بل ځای کې رفع الیدین نه پیژنم . (المدونة الكبرى ، ج ۱ ص ۷۱) .
- د امام مالک رحمه الله د رفع الیدین د نه پیژندلو مطلب داندې چې د رفع الیدین احادیث ورته نه وورسیدلي بلکه مطلب يې دادی چې څوک يې عملاً په رفع الیدین نه وولیدلی .
- د مکې مکرمې خلکو هم رفع الیدین نه کول لکه څرنګه چې د میمون مکي رحمه الله د روایت څخه معلومیږي . (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۲) .

د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حديث د تصحيح په باره کې د محدثينو اقوال

- ۱- د ابوداود روایت چې د څلورم نمبر لاندې تیر شو او د نسائي روایت چې د دریم نمبر لاندې تیر شو او د مسند احمد روایت چې د شپږم نمبر نه لاندې تیر شو او د مصنف ابن ابی شيبه روایت چې د اتم نمبر نه لاندې تیر شو دا ټول صحیح علی شرط الشیخین دی ځکه چې د مسند احمد او د ابن ابی شيبه په روایت کې پنځه راویان دي وکیع بن الجراح ، سفیان ثوري رحمه الله ، عاصم بن کلب رحمه الله ، عبد الرحمن بن الاسود رحمه الله ، او علقمه بن قیس رحمه الله ، تلمیذ عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او دا پنځه واړه د بخاری او د مسلم او د سنن اربعة و راویان دي البته د عاصم بن کلب روایات په بخاری کې تعلیقاً راغلي دي په سنن ابی داؤد کې یو او عثمان بن ابی شيبه زاید راغلی دی دا ترمذی څخه علاوه نور د ټولو صحاح سته وورایي دی د نسائي په روایت کې چې په دریم نمبر کې ولیکل شو عثمان بن ابی شيبه په ځای محمد بن غیلان دی دا د بخاری او د مسلم راوی دی بلکه د ابوداود څخه ماسو او د ټولو صحاح سته وورایي دی د ترمذی په روایت کې

چې په دوهم نمبر کې وليکل شو د عثمان بن ابي شييبه په مخای هنادی چې د بخاري خخه ماسواد نور و تولو صحاح سته ووراي دي نو دا حدي بهي شکه صحيح حديث دی .

۲- شاه صاحب فرمايي چې : علی شرط مسلم (العرف الشدی ص ۱۳۸) يعنې دا په شرط د مسلم صحيح دی .

۳- همدارنگه شاه صاحب رحمه الله فرمايي : و رجاله رجال مسلم کذا في الجوهر النقي و قال الشيخ انور شاه الکشمیری رحمه الله ان هذا الخبر مع هذه الزيادة صحيح فكل ما اورده عليه فمدفوع .

يعنې ددې حديث راويان د مسلم راويان دي همدا رنگه په جوهر النقي کې دی دا حديث ددې زیادت سره صحيح دی په دې حديث چې ثومره اعتراضونه شوي دي دا ټول مردود دي .

۴- وقال الشيخ النيموی رحمه الله رواه الثلاثة وهو حديث صحيح (اثار السنن ص ۱۵۲) دا حديث دريو ترمذی ، ابوداؤد او نسائی روايت کړی دی او دا صحيح حديث دی .

۵- مولانا ظفر احمد عثمانی فرمايي چې ولا يخفى ان الحديث مرفوع ولو حكماً وان قول الصحابي الاصلی بكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم في حكم الرفع كما ثبت في الاصول (اعلاء السنن ج ۳ ص ۵۸) دا خبره پته نه ده چې دا حديث مرفوع دی اگر چې حکماً دی ځکه چې د صحابي دا وينا چې الاصلی بكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم د مرفوع په حکم کې دی لکه څرنگه چې د اصولو په کتابونو کې دي .

۶- الباني فرمايي چې : هذا سند صحيح رجاله رجال مسلم وقد حسنه الترمذی وصححه ابن حزم اصل صفة صلوة النبي صلى الله عليه وسلم ص ۶۱۰ و ص ۶۱۱) دا سند صحيح دی ددې سند راويان د مسلم شريف راويان دي او په تحقيق سره امام ترمذی ورته حسن او ابن حزم ورته صحيح وييلي دي .

۷- الباني په بل مخای کې د سخت تاکيد سره وايي چې وقال الشيخ الباني والحق انه حديث صحيح و اسناده صحيح على شرط مسلم و لم نجد لمن اعلاه حجة يصلح التعلق بها ورد الحديث من اجلها (مشكاة بتحقيق الشيخ الالباني ج ۱ ص ۲۵۴) محد حديث رقم ۸۰۹)

یعنی حقه خبره داده چې دا حدیث صحیح دی او د دې سند په شرط مسلم صحیح دی او کومو خلکو چې دې حدیث ته معلول ویلي دي نو د هغوی سره موږ هیڅ داسې دلیل پیدا نکړ چې د هغې څخه استدلال صحیح شي او د هغې په وجه حدیث رد کړی شي.

۸- په بل ځای کې البانی لیکي چې: دا حدیث صحیح دی صحیح سنن ترمذی رقم ۲۱۱ و رقم ۲۵۷ صحیح ابی داؤد رقم ۶۸۳ و ۷۴۸)

۹- مشهور غیر مقلد احمد محمود شاګرهم دې حدیث ته صحیح ویلي دي و قال احمد شاګرهم هذا الحديث صحيح صححه ابن حزم وغيره من الحفاظ وما قالوا في تعليقه ليس بعلة (ترمذی بتحقيق احمد شاګرهم؟ ص ۴۱) دا حدیث صحیح دی د ابن حزم په شمول ابن حزم ورته صحیح ویلي دي کومو خلکو چې د دې حدیث د تعلیل په باره کې څه ویلي دي هغه هیڅ شی هم نه دي.

۱۰- د دې زمانې مشهور محقق شعیب ارناؤط او غیر مقلد عالم زهیر الشاوش هم ورته صحیح ویلي دي حاشیه شرح السنة ج ۳ ص ۲۴)

۱۱- علامه ابن حزم هم ورته صحیح ویلي دي فرمائي چې: ان هذا الخبر صحيح (مجلد ج ۱ ص ۸۸، المحلی شرح المجمل ج ۴ ص ۵۸).

۱۲- الحافظ ابن القطان الفارسي رحمه الله امام دار قطنی څخه د دې حدیث حدیث تصحیح را نقل کړي ده فرمائي چې: و من قال ذلك الدار قطنی قال انه حديث صحيح وانما المنكر فيه على وكيع زيادة ثم لا يعود قالوا انه كان يقولها من عند نفسه - بیا د دې الفاظو په باره کې خپل تحقیق په دې الفاظو بیانوي چې والحدث عندی بعدالة رواه اقرب الى الصحة و ما به علة سوى ما ذكرت (بيان الوهم والابهام ج ۳ ص ۳۶۵).

په دې حدیث کې د (ثُمَّ لَا يَعُودُ) لفظ مدرج نه دی

بعضې محدثین مثلاً امام دار قطنی رحمه الله او ابن القطان رحمه الله چې په دې حدیث کې کوم اراء علت ایستلي دي هغه د محققینو محدینو په نیز قابل د اعتبار نه دي د لا يعود د لفظ څخه انکار او دې لفظ ته د وکیع له طرفه اضافه ویل بلا دلیل بلکې د دلیل څخه مخالف دي ځکه چې د لا يعود لفظ یواځې د وکیع په حدیث کې نه دي بلکې د نسائی په روایت کې چې د اول نمبر شماري نه لاندې موږ لیکلی دی عبد الله ابن المبارک د لفظ

ذکر کړی دی او همدا رنگه د ابوداؤد په روایت کې چې شپږم نمبر لاندې موږ لیکلی دی معاویه بن هشام رحمه الله خالد بن عمرو رحمه الله او ابو حذیفه رحمه الله هم د سفیان څخه د لایعود هم معنی الفاظ را نقل کړي دي ددې څخه معلومېږي چې د لایعود په بیان کې وکیع متفرد نه دی بلکې قوي متابعات یې موجود دي همدا رنگه د امام دارقطنی په کتاب العلل کې دا دعوا هم د واقع څخه مخالفه ده چې د وکیع رحمه الله مشهورو شاگردانو لکه امام احمد رحمه الله ابوبکر بن ابی شیبه رحمه الله او ابن نمیر رحمه الله دا حدیث روایت کړی دی او دا لفظ یې پکې نه دی ذکر کړی او دا دعوا ځکه د واقع څخه مخالفه ده چې موږ د امام احمد رحمه الله څخه ددې هم معنی لفظ د شپږم او د اووم نمبر لاندې احادیثو کې را نقل کړی دی او همدا رنگه موږ د ابن ابی شیبه رحمه الله څخه د اتم نمبر لاندې ددې لفظ هم معنی لفظ را نقل کړی دی او په دې هم معنی لفظ کې ددې دواړو متابعت په ابوداؤد کې عثمان بن ابی شیبه رحمه الله په ترمذی کې هناد بن سری رحمه الله په نسائی کې محمد بن غیلان رحمه الله او په شرح معانی الآثار کې نعیم بن حماد او یحیی بن یحیی کړی دی دوی ټولو د ثم لا یعود هم معنی لفظ یعنې فلم یرفع یدیه الا مرة او یا ددې هم معنی الفاظ را نقل کړي دي خپله امام دارقطنی فرمایي چې: و سئل عن حديث علقمة عن عبد الله قال: الا اريكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فرفع يديه في اول تكبيرة ثم لم يعد. فقال (الدارقطني) يرويه عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة حدث به الثوري عنه ورواه ابوبكر النهشل عن عاصم بن كليب عن عبد ابرحن بن الاسود عن ابيه وعن علقمة عن عبد الله وكذلك رواه ابن ادریس عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة عن عبد الله واسناده صحيح وفيه لفظة ليست بمحفوظة ذكرها ابو حذيفة في حديثه عن الثوري وهي قوله ثم لم يعد (كتاب العلل الواردة ج ٥ ص ١٧١ تا ص ١٧٣ طبع شارع عمر الرياض).

د سفیان ثوري رحمه الله توثيق او عدالت

- ١- سفیان ثوري رحمه الله بخاری او د مسلم او د باقی سنن اربع ووا اتفاقې راوي دی په ده باندې اعتراض په ټوله بخاري او په مسلم باندې اعتراض دی دده څخه په بخاري او مسلم کې یې شمیره روایات دي.
- ٢- علامه جزایري رحمه الله د علامه ابن حزم څخه د هغو مدلسینو فهرست را نقل کړی دی د کومو روایتونو چې د تدلیس سره سره صحیح دي او ددوی تدلیس د حدیث په صحت باندې هیڅ اثر نه کوي فرمایي

چې: منهم كان جلة اصحاب الحديث وائمة المسلمين كالحنس البصرى وائى اسحق السبيعى وقتادة بن دعامة وعمر بن دينار وسليمان الاعمش وائى الزبير وسفيان الثورى وسفيان بن عيينه (توجيه النظر ص ٢٥١). په دې مدلسينو کې ډېر جليل القدر محدثين او د مسلمانانو امامان داخل دي لکه حسن بصرى رحمه الله ابو اسحق السبيعى رحمه الله قتادة بن دعامة رحمه الله عمرو بن دينار رحمه الله سليمان الاعمش رحمه الله ابو الزبير رحمه الله سفيان ثورى رحمه الله او سفيان بن عيينه رحمه الله دي.

حافظ صلاح الدين العلائى رحمه الله د امام حاكم رحمه الله څخه د مدلسينو اقسام را نقل كړي دي وگوره جمع التحصيل فى احكام المراسيل ص ٩٩ په دې كې يې سفيان ثورى په قسم ثالث كې ذكر كړى دى لكن بيا يې په همدې كتاب ص ١١٣ كې په طبقه ثانيه كې ذكر كړى دى (وثانها من احتمل الائمة تدليسه وخرجوا له فى الصحيح وان لم يصرح بالنساع وذلك اما لامامته او لقلته تدليسه فى جنب ماروى او لانه لا يدلس الا عن ثقة وذلك كالزهرى وسليمان الاعمش و ابراهيم النخعى و اسماعيل بن ابى خالد وسليمان التيمى وحيد الطويل والحكم بن عتيبه و يحيى بن ابى كثير و ابن جريج والثورى و ابن عيينه الخ...

دوهمه طبقه هغه ده چې امامانو د حديثو د هغوى تدليس برداشت كړى دى او په صحيح بخارى يا مسلم كې يې ترينه روايات كړي دي اگر چې هغوى په سماع باندې تصريح نه ده كړى او دالوجه امامت فى الحديث ددوى څخه او يا له وجې د كم والي د تدليس د هغوى څخه په مقابله د رواياتو كې او يا ددې وجې څخه چې هغوى د ثقاتو څخه تدليس كوي لکه زهرى سليمان الاعمش، ابراهيم نخعى، اسماعيل بن ابى خالد، سليمان التيمى، حميد الطويل، حكم بن عتيبه يحيى بن ابى كثير، ابن جريج، سفيان ثورى او سفيان بن عيينه الخ.

٤- مشهور غير مقلد عالم حافظ محمد گوندلوى رحمه الله فرمايي چې د مدلسينو طبقات حافظ ابن حجر رحمه الله په طبقات المدلسين كې ددوې پنځه مراتب بيان كړي دي اول د كوم څخه ډير كم تدليس ثابت دى لكه يحيى بن سعيد الانصارى رحمه الله دوهم: د كومو مدلسينو چې د حديثو امامانو برداشت كړى دى او په خپلو صحيحينو كې يې ترينه روايت بيان كړى دى څكه چې ددوى مرويات ددوى د تدليس په مقابله كې كم دي او فى نفسه امام دى لكه سفيان ثورى رحمه الله او يا هغوى د ثقاتو څخه تدليس كوي لكه ابن عيينه رحمه الله خير الكلام ص ٤٧ طبع دوم).

دلا مذهبانو د بد ترین منافقت یو مثال

کله چې سفیان ثوري د امین بالجهر په سند کې راشي او په عن سره روایت وکړي: سفیان الثوري عن سلمة بن كهيل عن جبر بن عنبس الخ نو بالکل صحیح ورته وایي وگوره ابکار المنن ص ۱۹۸) د غیر مقلد مبارکپوری کتاب متعصب لا مذهب زیر علی زئی لیکي چې ابن حجر په التلخیص الحبیج ج ۱ ص ۲۳۶ او امام دارقطنی ج ۱ ص ۳۳۴ کې دې حدیث ته صحیح ويلي دي نماز نبوی د ص ۱۹۳ حاشیه او هدیة المسلمین ص ۳۴ همدا رنگه یو بل سخت متعصب لا مذهب یحی گوندلوي د سفیان ثوري رحمه الله په باره کې لیکي چې: سفیان الثوري، الامام المشهور، الفقيه، العابد، الحافظ، الكبير، وصفه النسائي وغيره بالتدليس وقال البخاري ما اقل تدليسه. امین بالجهر ص ۲۵ همدا رنگه مخکې لیکي چې هر انصاف پسند کيلي ضروري هي که اسي معلوم هو که امام بخاري کا اپنی صحیح مي کسي راوي کي روایت کو بیان کرنا اسکي عدالت صحت، ضبط اور عدم غفلت کا تقاضا کرتا هي په بات ان راويو کي باري مي هي جن کي روایت وو اصول مي ليتي هي [امین بالجهر ص ۳۱].

يو بل گستاخ متعصب لا مذهب امین الله پشاور د امین بالجهر په مسئله کې د سفیان ثوري رحمه الله سخت صفت کړی دی او په پوره دوه مخونو کې يې دولس حوالې دده د ثقه والي له پاره را نقل کړي دي هغه دولس حوالې چې امین الله لیکلي په لاندې ډول دي:

(۱) امام ابن عیینہ فرمائي (ما بالعراق احد یحفظ الحدیث الاسفیان)

توجه: په عراق کې د سفیان نه علاوه بل هيڅوک هم د احادیثو حافظ نه شته. (شرح علل الترمذی، ص ۱۲۵)

(۲) امام احمد بن حنبل فرمائي: (سفیان احفظ للاسناد واسماء الرجال من شعبه ویقول سفیان اخذ).

توجه: سفیان دیر زیات ښه یادونکی دی د سندونو د سفیان خبره اخلم.

(۳) اسحق بن هانی فرمائي: ما دامام احمد نه تپوس وکړو چې که چیرې په یو حدیث کې د سفیان او شعبه اختلاف راشي نو د چاپه حدیث به عمل کولې شي؟ نو امام احمد جواب ورکړو د سفیان په حدیث به عمل کوم. (شرح علل الترمذی، ص ۱۲۵)

(۴) امام یحیی بن سعید فرمائی : ما رایت احداً حفظ من سفیان ثم شعبه ثم هشیم و ذکر شعبه وسفیان، فقال سفیان اقل خطاء لانه يرجع الي كتاب وقال سفیان اثبت من شعبه واعلم بالرجال .

ترجمہ : ما دسفیان نہ غتب حافظ بل خوک نہ دی لیدلہی دھفہ وروستہ بیا شعبہ دھفہ نہ وروستہ دھشیم درجہ دہ . سفیان دیرہ کمہ غلطی کوی حکمہ ہفہ بہ خیل کتاب تہ رجوع کولہ دغہ شان سفیان دشعبہ نہ زیات قوی او عالم الرجال وو . [شرح علل الترمذی ، ص ۱۲۵] .

(۵) امام ابن معین رحمہ اللہ فرمائی : اذا خالف شعبه وسفیان فالقول قول سفیان .

ترجمہ : کلہ چہ شعبہ دسفیان خلاف و کروی نو خبرہ بہ دسفیان معتبرہ وی . (نصب الراية ، ۱/ ۳۶۹)

(۶) دامام صالح جزرہ تحقیق : (سفیان احفظ من شعبه) .

ترجمہ : سفیان دشعبہ نہ زیات حافظ دی . (تذکرۃ الحفاظ ، ص ۲۰۶) .

(۷) دامام ابو داود رحمہ اللہ رایہ : وليس يختلف سفیان وشعبه في شيء الا ينظر به سفیان وخالفه في اكثر من خمسين حديثاً القول فيها قول سفیان .

ترجمہ : بہ ہیغ شیز کمہ دسفیان او شعبہ اختلاف ندی راغلی مگر چہ سفیان وریانندی کامیاب شوی دی او امام شعبہ پہ پنخوسو حدیثونو کہی دسفیان نہ خلاف کروی دی چہ پہ ہفہی کہی خبرہ دسفیان معتبرہ دہ . (سیر اعام النبلاء ، ج ۷/ ۲۴۰) و شرح علل الترمذی ص ۱۲۵) .

(۸) امام ابو ذر عہ فرمائی : كان الثوري احفظ من شعبه في اسناد الحديث ومتنه . (مقدمة الجرح والتعديل ، ص ۶۶) .

(۹) دامام ابو حاتم رحمہ اللہ فیصلہ : هو احفظ من شعبه واذا اختلف شعبه والثوري فالثوري . (مقدمة الجرح والتعديل ، ص ۶۶)

(۱۰) دامام ابن حجر محققانہ تبصرہ : هو اتقن واحفظ من شعبه . (فتح الباری ، ج ۹/ ۴۶۸) .

(۱۱) دامام شعبہ خیلہ فیصلہ دسفیان پہ حق کہی سفیان مانہ زیات حافظ او یادونکی دحدیثودی . (تذکر الحفاظ) .

(۱۲) داماد امام ابوحنیفه رحمه الله فیصله: لوکان سفیان الثوری فی التابعین لکان فیهم له شان فقال یااباحنیفه مایقول فی الاخذ عن الثوری؟ فقال اکتب عنه فانه ثقة ماخلا احادیث ابی اسحاق عن الحارث وحديث جابر الجعفی. ترجمه: که چیرې سفیان ثوری په تابعینو کې وي نودده به په هغوی کې ډیر غټ مقام وو، ییاد امام ابوحنیفه نه تپوس وشو چې د سفیان ثوری نه روایت نقل کول څنګه دي؟ نو امام ابوحنیفه ورته فرمایل: د سفیان نه احادیث لیکه ځکه هغه ثقة دی البته کله چې هغه د اسحق روایت د حارث نه نقل کوي یاد جابر جعفی نه نقل کوي نو هغه مه لیکه. [دلائل النبوه للامام لبهیقي، ج ۱/۴۵]

(ددې دواړو نه دروایت نه لیکلو وجه داده چې دادواړه رافضي او کذاب وو) (امین الفتاوی، ج ۱- ۲۷۸) او چې کله همدا سفیان ثوری رحمه الله ترک در رفع الیدین په دې حدیث کې راغلو نو ټولو مذهبانو پرې سخت اعتراضونه وکړه د عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه ددې حدیث په سند باندې امین الله بحث کوي او په سفیان ثوری رحمه الله باندې لاندې اعتراضونه کوي.

سفیان ثوری مدلس دی اولاندې علما ووورته مدلس ویلي دي (عبدالله بن مبارک تهذیب السنن، ۱۰۲/۴/یحیی بن سعید القطان تهذیب السنن، ۱۱- ۱۹۲/الامام البخاری العلل الکبیر للترمذی ۲- ۱۶۶/والتمهید، ۱- ۳۴/یحیی بن معین الکفایة الخطیب/۳۶۱/ابو محمود المقدسی قصیده فی المدلسین دویم شعر، ص ۴۷/ابن الترمکافی الجوهر النقی، ۸- ۲۶۲/ماهنامه اهل حدیث شماره ۱۲ ص ۳۸ ابن حجر طبقات المدلسین، ص ۳۲ تقریب ص ۱۹۷).

امام ذهبي فرمائي انه كان يدلس عن الضعفاء ميزان الاعتدال، ص ۱۶۹- ج ۲، كان يحدث عن الضعفاء سير اعلام النبلاء، ۷/ ۲۷۴) وربما يدلس عن الضعفاء سير اعلام النبلاء، ۷- ۲۴۲/الحق الصريح، ج ۴ ص ۸۶) بحث رفع الیدین د امین الله کتاب

۶- علامه سیوطي رحمه الله فرمائي چې روى البیقى فی المدخل عن محمد بن رافع قلت لابی عامر کان الثوری يدلس؟ قال لا (تدريب الراوی ج ۱ ص ۲۳۱)

محمد بن رافع فرمائي چې ما ابو عامر ته وویل چې ایا سفیان ثوری مدلس دی؟ هغه وفرمایل چې نه.

د عبدالله بن المبارک رحمه الله د قول تحقیق

دا حدیث صحیح هم دی او دا خافو د مسلک لپاره صریح هم دی ځکه چې په دې حدیث کې حصردرفع الیدین دی په تکبیر تحریمه کې او حصرد (مایو جدفیه و لایو جدفي غیره) ته وایي نو د تکبیر تحریمه په وخت کې رسول الله ﷺ رفع الیدین کړي دي دا شو مایو جدفيه او نور یې د لمانځه په داخل کې ندی کړی دایي شو لایو جدفي غیره لکن د بعضو پرې یو څو اعتراضونه کړي دي یو اعتراض یې دا هم کړی دی چې امام ترمذی د عبدالله بن مبارک رحمه الله قول نقل کړی دی چې:

(قد ثبت حدیث من یرفع و ذکر حدیث الزهري عن سالم عن ابيه ولم یثبت حدیث ابن مسعود ﷺ ان النبي ﷺ لم یرفع الا فی اول مرة) (ترمذی ج ۱ ص ۵۸)

یعنی درفع الیدین حدیث ثابت دی او د حضرت عبدالله بن مسعود ﷺ حدیث ندی ثابت چې رسول الله ﷺ رفع الیدین ندی کړي مگر په اول ځل کې یې کړيدي.

دا اعتراض زموږ د زمانې لاندې امین الله پشاور په الحق الصریح / ج ۴ ص ۸۴ ص ۸۵ کې اوزیر علی زئی دیو بل لاندې د کتاب تحفه الاحوذی ج ۱ ص ۲۲ څخه را نقل کړی دی او د شلو کسانو حوالې یې را نقل کړی دی او ځان یې په شرک تقلیدي کې غورزولي دي لکن مشهور متل دی چې سل پاپړیو لوړ. په یو حنفي جواب به د دوي ټول پاپړیزه زړه شي انشاء الله.

جواب: د لاندې هانو د دې اعتراض درانقلولو او په دې حدیث باندې د چسپانو لولو څخه د لمر په شان دا خبره ظاهر یې چې کوم حدیث د دوی درایې څخه مخالف وي که څه هم هغه یقیني صحیح حدیث وي، او د جلیل القدر و صحابه و تابعینو رحمه الله اوتبع تابعینو څخه ثابت وي بیایې هم شاته غورزوي، اعتراض ترینه کوي، بی ځایه تاویلات په کې کوي، د حقایقو څخه سترگې پټوي، او د دې صحیح حدیث سره داسې دشمني کوي لکه هندو یې چې د کلمې سره کوي او د دې صحیح حدیث اوریدل ورباندې داسې بدلگي پرې لکه په هندو چې کلمه بده لگيږي.

حاصل د جواب: د ترک درفع الیدین په باره کې د عبدالله بن مسعود ﷺ څخه دوه حدیثونه روایت شوي دي، یو قولې دی یعنې عبدالله بن مسعود رض په قول سره پکې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د ترک رفع الیدین حکایت شوی دی او په بل حدیث کې فعلی نقشه وړاندې کيږي.

داول قولی حدیث الفاظ: ان النبی ﷺ لم یرفع الا فی اول مرة. [تعلیقات اثار السنن ص ۱۰۴/۱ دا امام ترمذی د عبد اللہ بن المبارک شخہ تعلیقاً او امام طحاوی رقم ۱۳۱۶ مسنداً ذکر کری دی.]

د دوهم فعلی حدیث الفاظ: (الا صلی بکم صلوة رسول اللہ ﷺ فلم یرفع یدیه الا فی اول مرة) (مسند احمد، ج ۱ ص ۳۸۸ ص ۱۴۴) (ترمذی، ج ۱ ص ۵۸) (نسائی، ج ۱ ص ۱۶۱) (ابوداؤد، ج ۱ ص ۱۰۹) (جامع المسانید، ج ۱ ص ۳۵۲، ص ۳۵۳/مسند امام اعظم ص ۵۰ ص ۱۲۱/معارف السنن، ج ۱ ص ۱۲۱).

د عبد اللہ بن مبارک ﷺ پہ قول کہ داول حدیث پہ الفاظو تصریح ده، نو دده اعتراض داول حدیث پہ بارہ کہی دی. د دوهم حدیث پہ بارہ کہی نہ دی خک کہ چې دوهم حدیث خپله د عبد اللہ بن مبارک ﷺ شخہ روایت شوی دی.

(اخبرنا سويد بن نصر، حدثنا عبد الله بن المبارك، عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن ابن الاسود عن علقمة عن عبد الله قال الاخيركم بصلوة رسول الله ﷺ قال فصلي فرفع يديه اول مرة ثم لم يعد. (نسائي ج ۱ ص ۱۵۸) باب ترك ذلك).

د طحاوی د قولی روایت پہ بارہ کہی هم دا اعتراض صحي نه دی، خک که چې د طحاوی د قولی روایت سند صحي دی او د دغو اعتراضو سند نه دی صحي.

په ترمذی کې د دې اعتراض سند داسې دی چې: حدثنا بذلك احمد بن عتبة الاملى حدثنا وهب بن زمعة حدثنا سفيان بن عبد الملك عن عبد الله بن المبارك. په دې سند کې د امام ترمذی د استاد عبدة الاملى حالات نه دي معلوم. تردې پورې چې دده د ولادت او وفات تاريخ هم نه دی معلوم. غالباً چې په دريمه صدی کې به تېر شوی وي. د دريمې صدی هېچا هم دده توثيق او تعريف نه دی کړی. يواځې علامه ذهبي ورته صدوق ويلي دي. [تهذيب / ج ۱ / ص ۵۹ / کاشف ج ۱ / ص ۲۳].

او صدق ثقه والي لره مستلزم نه دی. کله راوي صدوق وي خو بيا يې هم روايت ضعيف وي. امام ابو حاتم د حماد بن ابی سليمان په باره کې فرمايي چې: (صدوق لا يحتج به) [التعليق المغني / ج ۲ / ص ۳۶۹].

په بهیقي ج ۲ ص ۷۹ کې د دې اعتراض سند داسې دی چې حدثنا عبد الله بن محمود حدثنا عبد الكريم بن عبد الله عن وهب بن زمعة حدثنا سفيان بن عبد الملك عن عبد الله بن المبارك. په دې سند کې عبد

داول قولی حدیث الفاظ: ان النبی ﷺ لم یرفع الا فی اول مرة . [تعلیقات اثار السنن ص ۱۰۴/۱ امام ترمذی د عبد الله بن المبارک ثخنه تعلیقا او امام طحاوی رقم ۱۳۱۶ مسنداً ذکر کری دی.]

دوهم فعلی حدیث الفاظ: (الاصلی بحکم صلوة رسول الله ﷺ فصلی فلم یرفع یدیه الا فی اول مرة) (مسند احمد، ج ۱ ص ۳۸۸) (ترمذی، ج ۱ ص ۵۸) (نسائی، ج ۱ ص ۱۶۱) (ابوداود، ج ۱ ص ۱۰۹) (جامع المسانید، ج ۱ ص ۳۵۲، ص ۳۵۳/مسند امام اعظم ص ۵۰ ص ۱۲۱/معارف السنن، ج ۱ ص ۱۲۱).

د عبد الله بن مبارک ﷺ په قول کې داول حدیث په الفاظو تصریح ده، نو دده اعتراض داول حدیث په باره کې دی، د دوهم حدیث په باره کې نه دی ځکه چې دوهم حدیث خپله د عبد الله بن مبارک ﷺ څخه روایت شوی دی.

(اخیر ناسویدین نصر، حدثنا عبد الله بن المبارک، عن سفیان عن عاصم بن کلب عن عبد الرحمن ابن الاسود عن علقمة عن عبد الله قال الاخیرکم بصلوة رسول الله ﷺ قال فصلی فرفع یدیه اول مرة ثم لم بعد. (نسائی ج ۱ ص ۱۵۸) باب ترک ذلك).

د طحاوی د قولی روایت په باره کې هم دا اعتراض صحیح نه دی، ځکه چې د طحاوی د قولی روایت سند صحیح دی او ددغو اعتراضونو سند نه دی صحیح.

په ترمذی کې ددې اعتراض سند داسې دی چې: حدثنا بذلك احمد بن عبدة الاملى حدثنا وهب بن زمة حدثنا سفیان بن عبد الملك عن عبد الله بن المبارک. په دې سند کې د امام ترمذی د استاد عبدة الاملى حالات نه دي معلوم. تردې پورې چې دده د ولادت او وفات تاریخ هم نه دی معلوم. غالباً چې په دریمه صدی کې به تهر شوی وي. د دریمې صدۍ هیچا هم دده توثیق او تعریف نه دی کړی. یواځې علامه ذهبی ورته صدوق ویلي دي. (تهذیب / ج ۱ ص ۵۹ / کاشف ج ۱ ص ۲۳).

او صدق ثقه والي لره مستلزم نه دی، کله راوي صدوق وي خو بیایې هم روایت ضعیف وي. امام ابوحاتم د حماد بن ابی سلیمان په باره کې فرمایي چې: (صدق لا یحتاج به) (التعلیق المغنی / ج ۳ ص ۳۶۹).

په بهیقي ج ۲ ص ۷۹ کې ددې اعتراض سند داسې دی چې حدثنا عبد الله بن محمود حدثنا عبد الکريم بن عبد الله عن وهب بن زمة حدثنا سفیان بن عبد الملك عن عبد الله بن المبارک. په دې سند کې عبد

الکریم مجهول دی او د عبد الله بن مبارک خخه ترک د رفع الیدین په داسې سند باندې ثابت دی چې په صحت یې هیڅ اعتراض نشته سند داسې دی چې : اخیرنا سويد بن نصر حدثنا عبد الله ابن المبارك عن سفيان عن عاصم بن كليب عن عبد الرحمن بن الاسود عن علقمة عن عبد الله .

۲- په اعتراض کې الفاظ د لم یثبت ذکر شوي دي او حافظ بن حجر رحمه الله فرمایي چې نفی د ثبوت ضعف لره نه دی مستلزم ځکه چې د نفی د ثبوت خخه کله نفی د صحت مراد وي او نفی د صحت نفی د حسن نه راوړي . لا يلزم من نفی الثبوت ثبوت الضعف لاحتمال ان يراد بالثبوت الصحة فلا ينفی الحسن . (نتایج الافکار بحواله نور العین ص ۵۳ وراحة العین ص ۱۷۳).

(۳) امام ترمذی چې د عبد الله بن مبارک د اقول را نقل کړی دی نو د دې قول خخه وروسته یې په مستقل سند سره د عبد الله بن مسعود ؓ دوهم حدیث را نقل کړی دي او د دې دوهم حدیث په باره کې یې خپله فیصله داسې لیکلې ده . (قال ابو عیسی حدیث ابن مسعود حدیث حسن). یعنې د عبد الله بن مسعود ؓ حدیث حسن دی لوی ظاهري عالم ابن حزم په المعلی کې ورته صحیح ویلی دی . (المحلی کتاب الصلوة حکم رفع الیدین ج ۳ ص ۴ دارالکتب العلمیة) د نور زیات تفصیل لپاره (معارف السنن ج ۲ ص ۸۳) وگورئ .

د لامذهبانو مزید شبهات :

لومړی اعتراض : لامذهبان دا اعتراض کوي چې د دې حدیث په سند کې یو راوي عاصم بن کلب بن کلب دی . لامذهبانو لیکلي دي چې عاصم بن کلب ضعیف دی ، زموږ د زمانې لامذهبه امین الله پشاورى هم لیکلي دي په الحق الصریح ج ۴ ص ۹۵) کې .

اول جواب :

(۱) عاصم بن کلب ؓ ته امام نسائی ثقہ ویلی دی او امام ابو داود ورته افضل اهل الکوفه یعنې د کوفی ټولنو محدثینو خخه به تر ویلی دی . (تهذیب التهذیب ج ۵ ص ۵۶) .

(۲) امام ترمذی دده احادیثو ته حسن ویلي دي . (ترمذی ، ج ۱ ص ۵۹ و ص ۲۱۰) .

(۳) امام بخاری رحمه الله د عاصم بن کلب تعلیق ذکر کړی دی او دده تعلیق ته یې اصح یعنې ډیر صحیح ویلی دی . [بخاری ، ج ۲ ص ۸۶۸ / باب لبس القیس]

آیا لامذهبان دیتہ ہم غلط وائی اوکہ نہ؟

(۴) دمسلم شریف پہ، ج ۲ ص ۱۹۷ و ص ۳۵۰ / و ص ۴۱۴ / کہ د عاصم بن کلیب رضی اللہ عنہ احادیث دی اوپہ بخاری / ج ۲ / ص ۸۶۸ کہی ہم دی نوایا داد بلعم بن باعوراپہ خرہ باندی سپارہ لامذهبان ددی احادیث دضعیف والی اعلان ہم کوی اوکہ نہ؟ کہ کوی یی نویا بہ بخاری او مسلم خرنگہ اصح الکتب شی؟

دوہم جواب : ہمدغہ لامذهبانو چہ درفع الیدین دثابتو لوپارہ کومہ رسالہ لیکلی دی لکہ :

پدی تلو رسالو کہی درفع الیدین دثابتو لوپارہ دحضرت واثیل رضی اللہ عنہ حدیث دابوداود دشریف پہ حوالہ باندی پیش کوی حالانکہ ددی حدیث پہ سند کہی ہم عاصم بن کلیب رضی اللہ عنہ شتہ هلثہ خرنگہ لامذهبان ددہ حدیث دسترگوتورگزرؤی؟

درفع الیدین پہ حدیث کہی چہ قوی دی نودترک درفع الیدین دحدیث پہ بارہ کہی یی خرنگہ ماغذہ دلاسہ ورکمل دوی چہ پہ سینہ باندی دلاسو نو دتو لوپارہ کوم روایت دابن خزیمہ پہ حوالہ باندی پیش کوی پہ ہغی کہی ہم راوی عاصم بن کلیب دی نووضع الیدین علی الصدر اودامین بالجہرہ بارہ کہی ہم ددہ داحادیثو خخہ استدلال کوی نوخرنگہ هلثہ قوی اودلثہ ضعیف شو؟.

دویم جواب : د عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ داحدیث پہ دیرو طریقو روایت شوی دی :

(۱) یوہ ہغہ طریقہ دہ چہ پہ ہغی کہی دامام ابو حنیفہ اوامام اوزاعی دمناظری ذکر دی پہ ہغی طریقہ کہی نہ عاصم شتہ، نہ سفیان، اوندہ وکیع رضی اللہ عنہم بلکہ دحماد عن ابراہیم عن علقمہ پہ طریقہ روایت شوی دی اوسندی بالکل سلسلہ الذہب دہ .

(۲) بلہ طریقہ : د عاصم بن کلیب طریقہ دہ پہ دی حدیث باندی دلامذهبانو سرہ ہیخ معقول اعتراضہ شتہ صرف دیو خو کسانوبی دلیلہ اقوال رانقلوی، لامذهبان دبل چاہی دلیلہ خبری منلو تہ تقلید اوشرک وائی اودلثہ ییا پخپلہ پہ راویانو باندی داعتراض لپارہ دیو خو کسانوبی دلیلہ خبری رانقلوی اودخان لپارہ تقلید اوشرک رواکوی .

(۳) د عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دحدیث بلہ طریقہ دابراہیم نخعی والادہ چہ دہغی خخہ دترک درفع الیدین تو اتر ثابتی .

(٤) حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ حدیث بلہ طریقه د حضرت محمد بن جابر رضی اللہ عنہ طریقه دہ نودامذہبانو څخه خپلو مشرانو دارهت غویان جوړ کړي دی سترگو ته یې داسې پوښونه وړاچولي دي چې دخپلو شیطان صفت مشرانو د ورنښودل شوی لاري څخه ورته نور هیڅ نه ښکاري.

غیر مقلدین حدیث په دې طریقه دا اعتراض کوي چې محمد بن جابر ضعیفه دی لکن دا اعتراض صحیح نه دی د محمد بن جابر حافظه په ځوانۍ کې قوي وه په پوښوالې کې روند شو او حافظه یې خرابه شوه او د پوښوالې احادیث یې یقینا چې ضعیف دي لکن دده دا حدیث د ځوانۍ د زمانې روایت دی ځکه ددې حدیث په سند کې دده څخه روایت کونکی اسحاق بن اسرائیل

دی اسحاق بن اسرائیل محمد بن جابر ته د یر فضیلت ورکوي او د محمد بن جابر رضی اللہ عنہ څخه لوی لوی محدثین روایتونه کوي لکه ابن عون، سفیان ثوری، شعبه، او ابن عیینه او ددوی په شان نور لوی لوی محدثین (نصب الراية، ج ١ ص ٣٩٧) التعليق الصبیح، ج ١ ص ٤٧٣ حافظ ورته صدوق ویلی دی او د مسلم راوي دې ورجه ابو حاتم علي ابن تميمه وه و قد روى له البخاري والنسائي ولم يصرحا باسمه فما ظنک بمحمد التعليق الصبیح، ج ١ ص ٤٧٣)

٢- اعتراض: اعتراض د اکیري چې په دې حدیث کې دعاصم بن کلیب څخه په روایت کولو کې سفیان او د سفیان څخه په روایت کولو کې وکیع متفرد دی.

اول جواب: د سفیان څخه د وکیع د تفرد اعتراض د لاعلمی نتیجه ده ځکه دده متابعات د یر زیات دي لکه څرنگه چې په نسائي کې عبداللہ بن مبارک دده متابعت کړې دی. (نسائي، ج ١ ص ١٥٨ باب ترک ذلک). او په ابوداود شریف کې حضرت معاوية، حضرت خالد بن عمرو حضرت ابو حذیفه او نور د یرو متابعت کړې دي. (ابوداود، ج ١ ص ١٠٩) باب من لم يذكر الرفع عند الركوع.

دوهم جواب: دامام ابو حنیفه رحمه الله په طریقه کې خونه سفیان شته او نه وکیع.

دریم جواب: که و منو چې د سفیان رحمه الله څخه په روایت کولو کې وکیع متفرد دی نو دا دواړه خوثقه راویان دي او که د سفیان او د وکیع په شان د حدیثو دامامانو تفردات هم رد شي نو په دنیا کې به دهیچا تفرد دقبلو قابل نه شي.

ددير تعجب خبره داده چې كله سفیان ثوري د امین بالجهر په روایتونو کې راشي نو بیا ورته احفظ الناس وائي او چې كله په هغې روایاتو کې راشي چې د دوی درائی څخه مخالف وي نو بیا ورته انسی الناس وائي.

۳- اعتراض: اعتراض داشوی دی چې د عبد الرحمن بن الاسود سماع د علقمه څخه ثابته نه ده.

جواب: عبد الرحمن بن الاسود د ابراهیم نخعی معاصر دی، او د ابراهیم نخعی سماع د علقمه څخه ثابته ده لهذا عبد الرحمن بن الاسود هم د علقمه معاصر شو او د امام مسلم په نیزه حدیث د صحت لپاره نفس معاصرت کافی دی نو د احادیث د امام مسلم په شرط صحیح دی امام ابو حنیفه د احادیث د عبد الرحمن بن الاسود په ځای د ابراهیم نخعی څخه روایت کړی دی او د علقمه څخه دده سماع د شک څخه بالاتره ده.

۴- اعتراض: په اخر کې ابویکرین اسحق الشافعی د اعتراض په ډول دا ویلي دي چې عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه ته درفع الیدين په مسئله کې معلومات نه وو او یا ترینه سهوه شویده لکه څرنگه چې د تطبیق الركوع نسخه ورته نه وه معلومه. دا اعتراض د لامذهبه په هره رساله کې را نقل شوی دی او دیر فخریرې کوي، لامذهبه امین په خپل رافضیت کې دنورو لامذهبه څخه مخکې لار و او وی ویل چې د ابن مسعود رضی الله عنه څخه نور هم دیر مسایل هیر شوي وو او پښه اعتراض یې پرې کړی دي. (الحق الصریح ج ۴ ص ۸۸).

الجواب: دنیا ز محمد عرف امین الله پشاور دی چې ادبه اعتراض یې ځایه والې دومره ښکاره دی چې جواب ته یې ضرورت نه شته ځکه عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته د دې نسبت د معترض شیعه توب او رافضیت را ښکاره کوي.

(۱) رسول الله صلی الله علیه و آله د قران په پوهانو کې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه اول نمبر گرځولې دی. [مشکوٰۃ ج ۱ ص ۵۷۴/بخاری ج ۱ ص ۵۳۱/مسلم ج ۲ ص ۲۹۳]. لکن د لامذهبانو د دې بی ادبه اعتراض څخه معلوم یږي چې دوی عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته د قران څخه منکرو وائي.

(۲) رسول الله صلی الله علیه و آله فرماني زه خپل امت ته هغه څه خوښوم چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه یې ورته خوښوي. (جمع الزوائد، ج ۲ ص ۲۹۰/ مستدرک، ج ۳ ص ۳۱۹ والاستیعاب ج ۱ ص ۳۵۹). لکن لامذهبان د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه بیان کړی لمونځ هم نه خوښوي.

رسول الله ﷺ فرمائي چي: حضرت عبد الله بن مسعود رضه په عهد باندې ڪلڪي منگولې ولگوي. (ترمذي، ج ۲ ص ۲۲۱). لکن غير مقلدين وائي چي دده احاديث مه منه څڪه چي ده ته په مسائلو کي معلومات نه وو لکه د تطبيق الركوع په نسخه کي چي ورته معلومات نه وو.

(۴) الناطق بالحق والصواب حضرت عمر بن الخطاب رضه فرمائي چي حضرت عبد الله بن مسعود رضه د علم مڪمله خزانده. (تذكرة الحفاظ، ج ۱ ص ۱۴ / بغداد، ج ۱ ص ۱۴۷ / همدان ته رسول الله ﷺ هيڄ ڪله دده څخه حجاب ندي کړي مسلم ج ۲ ص ۲۹۳).

لکن لامذهبان وايي چي حضرت عبد الله بن مسعود رضه ته نه د قرآن علم وواونه د حديث

(۵) زه ددي لامذهبو څخه پوښتنه کووم چي ستاسو نسيان څخه څه شي مراد دي؟ که محض نسيان مو مراد وي نو بيا خود ټول دين څخه منکر شي ځکه چي نسيان خود رسول الله ﷺ څخه هم کيدلو، رسول الله ﷺ فرمائي چي (انما انا بشر انسى - کسا تنسون) او که د بعضي احاديثو او مسايلو څخه لاعلمي مو مراد وي، نو بيا خود اعتراض يواځي په ابن مسعود رضه ولې کوي؟ ځکه چي ددي قصور څخه خو هيڅوک خلاص ندي، درفع البدين مرکزي راوي حضرت عبد الله بن عمر رضه هم د مسح على الخفين په باره کي اظهار د لاعلمي کړي وو.

حافظ ابن حجر فرمائي چي (لان ابن عمر رضه انكر المسح على الخفين مع قديم صحبته وكثرة روايته اه) فتح الباري ج ۱ ص ۲۱۵ / طبع مصر و كذا في الموطأ ص ۱۲. همدارنگه حضرت ابوبكر صديق د وراثت د جدې او حضرت عمر رضه د طاعون د حڪم په باره کي اظهار د لاعلمي کړي وو، همدارنگه د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه تطبيق في الركوع هير شوی نه وو، بلكي دده په نيز دا هم جايز وو، لکه څرنگه چي حضرت علي رضی الله عنه په زنگونو باندې د لاسونو کيښودلو او تطبيق دواړو ته جايز ويلي. (مصنف ابن ابی شيبه رقم ۲۵۵۳، اسناد حسن / فتح الباري ج ۲ / ص ۲۲۷ طبع قديم).

علامه انور شاه کشميري رح فرمايي چي: حضرت علي رضی الله عنه څخه د تطبيق نقل دير پخواني نقل دي ځکه چي دا تر حضرت سعد بن ابی وقاص پورې ورسيدو نو کيدای شي چي داده د کوفې د ولايت زمانه وه چي سنه ۱۷ هج څخه تر سنه ۲۱ هج پورې وه. (اوگوره فتح الباري د تطبيق بحث) دزيات تفصيل لپاره وگوره.

انيل الفرقدين ص ۸۵ و ص ۸۶ / اشار السنن ص ۱۵۲ / و ص ۱۵۳ / فتح الملهم ج ۳ / ص ۳۰۹ تا ص ۳۱۶ / اعلا السنن ج ۳ / ص ۵۷ تا ۶۱ .

العاصل:

لامذهبوته چيلينج دی چې که په دې حديث يې يو مفسر اعتراض وکړ او ثابت يې کړ نو يو لکمه ديناره انعام دې واخلي او که نه د حديث او د صحابه ووسره د دشمنی څخه دی توبه او باسي .

د امام ابو حاتم د قول تحقيق

فان قيل : امام ابو حاتم فرمايي چې دا حديث خطا دی داسې ويل کيږي چې د سفيان شوري رحمه الله څخه په دې اتصار کې وهم شوی دی ځکه چې يو جماعت دا حديث د عاصم بن کليب څخه په داسې الفاظو روايت کړی دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونځ شروع کړ او لاسونه يې اوچت کړل بيا يې رکوع وکړه او تطبيق يې وکړ او خپل دواړه لاسونه يې د زنگونو په منځ کې کيښودل کوم بل محدث د سفيان شوي والا الفاظ نه دي ذکر کړي (علل الحديث ج ۱ ص ۹۶ بحواله نور العین علی زئی ص ۱۳۱) .

قلنا : ۱- په اعتراض کې چې کوم حديث ذکر شوی دی هغه جدا دی او زموږ چې د کوم حديث څخه استدلال دی هغه جدا دی ځکه چې په دې حديث کې داسې دي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونځ شروع کړ الخ نو دلته خپله رسول الله صلى الله عليه وسلم دريدلی دی او صحابه کرامو ته يې د لمونځ نقشه بيان کړه . او زموږ استدلال چې د کوم حديث څخه دی هلته عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه دريدلی ده او خپلو شاگردانو ته يې د نبوي لمونځ نقشه بيان کړي ده نو دا د سفيان شوري رحمه الله وهم نه دی بلکې د امام ابو حاتم وهم دی چې د دواړو حديثونو څخه يې يو جوړ کړی دی (نور الصباح ج ۱ ص ۱۰۹ و ص ۱۱۰) .

۲- د معترض دا خبره بالکل غلطه ده چې يو جماعت د عاصم بن کليب رحمه الله څخه د تطبيق والا روايت بيان کړی دی لکه څرنگه چې په اعتاض کې ذکر شو چې دا روايت يو جماعت نه بلکې صرف او صرف عبد الله ابن ادریس بيان کړی دی لهدا د ابو حاتم رحمه الله جرحه مردوده ده (نور الصباح ج ۲ ص ۳۳۵) .

۳- لا مذهبان د امين بالجهر په حديث کې سفيان الشوري ته احفظ الناس وايي او دلته د رفع الیدین په مسئله کې ورته وهمي وايي .

۴- لا مذهباً د امین بالجهر په مسئله کې د امیر المؤمنین فی الحدیث امام شعبه رحمه الله په مقابله کې سفیان الصوری رحمه الله ته احفظ الناس وایي او اعتماد ورباندې کوي لکن د رفع الیدین به مسئله کې د عبد الله ابن ادریس په مقابله کې ورته انسی الناس وایي حالانکې ابن ادریس نه امام دی نه حافظ دی او نه حجة دی او په حقیقت د سفیان ثوری رحمه الله او د عبد الله ابن ادریس رحمه الله په روایتونو کې هیڅ تعارض نشته ځکه چې د سفیان ثوری رحمه الله روایت د رفع الیدین سره تعلق لري او د عبد الله ابن ادریس روایت د تطبیق فی الركوع سره تعلق لري.

۶- ابن حزم الظاهري رحمه الله فرمایي چې که څوک دا وایي چې په دې حدیث کې سفیان ثوری رحمه الله خطا شوی دی ځکه چې زهیر بن معویه ده مخالفت کړی دی نو موږ دې شخص ته خطا کار وایو چې بلا دلیله یې سفیان ثوری رحمه الله ته د خطایي نسبت کړی دی ځکه چې سفیان ثوری رحمه الله د زهیر بن معویه څخه غټ حافظ دی. (محلې ج ۱ ص ۸۷ محلې ج ۲ ص ۲۲۱ بتحشیه احمد شاکر).

د ابن حبان رحمه الله د قول تحقیق

فاتیل : حافظ ابن جعد رحمه الله علیه فرمایي چې ابن حبان رحمه الله علیه په کتاب الصلوة کې فرمایلي دي جز در روایت په حقیقت کز ټولو څخه زیات ضعیف دی ځکه چې په دې کې علتونه دي.

نور العینین زیر علی زئی صفحه ۱۳۱.

قلنا : د دنیا په هیڅ کتاب خانه کې د ابن حبان رحمه الله علیه د کتاب الصلوة په نوم باندې کتاب نشته دا د ابن جعد رحمه الله علیه وهم دی که نه څوک دې په دې نوم باندې کتاب ثابت کړي نور الصباح (ج) ۲ صفحه ۳۳۶.

(۲) د امام ابن حبان رحمه الله علیه دې جرحې ته ځکه اعتبار نشته چې د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه حدیث په ډیرو سندونو باندې روایت شوی دی اوس دانه ده معلومه چې د حضرت ابن حبان رحمه الله علیه اعتراض په کوم سند باندې دی ؟

(۳) علامه شبیر احمد العثماني رحمه الله علیه فرمایي چې مونږ ته دهغو علتونو هیڅ پته ونه لگیده کوم چې په اعتراض کز ذکر شوي دي نو کیدای شي چې علت داوی چې د حدیث د ابن جعد رحمه الله علیه د مذهب څخه مخالف دی فتح الملمه (ج) ۳ صفحه ۳۱۳ طبع مکتبه دارالعلوم کراچي.

دامام ابوداود رحمه الله عليه طرف ته دمنسوب عبارت تحقيق

متعصب لامذهب زير على زنى ليكي چې امام ابوداود رحمه الله عليه فرمايلي دي چې: هذا حديث مختصر من حديث طويل وليس هو بصحيح غلط هذا اللفظ (نور العينين صفحه ۱۳۱ و صفحه ۱۳۲).

جواب : (۱) د عبد الله ابن مسعود رضى الله عنه دا حديث ابوداود، ترمذی، نسایی او نورودير محدثينو ذکر کړى دى او عبد الله ابن مسعود رضى الله عنه د دې نبوى صلى الله عليه وسلم لمنع نقشه په هغه کوفه کې بيان کړى و چې په هغې کې په زرگونو صحابه رضى الله عنهم او تابعين رحمه الله عليه او سيدل او هېچام ورباندې اعتراض ونه کړونو عملي تو اتر د دې حديث مطابق وو.

(۲) کله چې دا حديث د لامذهبو د نظريې څخه مخالف وو نو له دې و چې يې د دې حديث څخه د انکار لپاره د ابوداود په کومې زړې نسخې باندې د دې اعتراض حواله ورکړه اگر چې د محدثينو په نزد ليس هو بصحيح په الفاظو باندې دا اعتراض څخه نفې د حسن نه راځي خو بيا هم لامذهبان د ليس هو بصحيح ترجمه په من گرت باندې کوي کله چې د لامذهبو څخه د دې اعتراض حواله او غوښتنې شي نو دوى دابن الاعرابي د نسخې نوم اخلي دابن الاعرابي په نسخه کې دا عبارت د قوسونو په منځ کې وي د کوم څخه چې معلومېږي چې په دې نسخه کې هم د دې عبارت وجود مو هم دى يقيني نه دى.

(۳) دابن الاعرابي نسخه زړه نسخه ده او نا قصه نسخه ده اخري نسخه د لؤلؤى ده په دې اخري نسخه کې دا عبارت نشته نو که په پخوانۍ نسخه کې وي هم نو په اخرنۍ نسخه کې د دې عدم وجود د دې دليل دى چې امام ابوداود رحمه الله عليه د دې اعتراض څخه رجوع کړې ده.

(۴) دا عبارت صرف په هغو نسخو کې دى کومې چې غير مقلدينو شايع کړې دي لکه څرنگه چې لامذهب زير على زنى ورباندې حوالې ورکړي دي لکه سنن ابى داؤد نسخه حيصه (ج) ۱ صفحه ۴۷۸ صفحه ۴۷۹ نسخه بيت الافکار الدوليه صفحه ۱۰۲ نسخه مكتبة المعارف / الرياض صفحه ۱۲۱ بحواله نور العينين صفحه ۱۳۱ و صفحه ۱۳۲. همدارنگه يولامذهب محبى الدين عبد الحميد چې د ابوداؤد د يوې نسخې محشې او شايع کونکى دى دا عبارت يې د قوسينو په منځ کې داسې ليکلى دى چې: هذا حديث مختصر من حديث طويل وليس هو بصحيح على هذا اللفظ (ابوداؤد (ج) ۱ صفحه ۲۷۸ مطبوعه مصر) دا عبارت يې د قوسونو په منځ کې راوستى دى او د بېلې کومې نسخې حواله يې نه ده ورکړې چې دا نسخه بد ديانتيتي ده او بيا يې په حاشيه کې په

دی حدیث باندې په غیر مقلدانه او غیر منصفانه انداز باندې داسې جرحه کړې ده چې دا حدیث صحیح نه دی او عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه غلط شوی دی لاحول ولا قوۃ الا بالله.

(۵) دلامذهو شیخ الكل شمس الحق عظیم ابادی لیکي چې واعلم ان هذه العبارة موجودة في نسختين عقيتين عندی وليست في عامة نسخ ابی داود الموجودة عندی. عون العبود (ج) ۳ صفحه ۴۴۹.

(۶) امام اهل سنت حضرت مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ الله عليه فرمایي چې کله په عامو او متداولو نسخو کې دا عبارت نه ونوشاؤ او غیر مطبوعو نسخو ته څه اعتبار دي؟ خزائن السنن (ج) ۲ صفحه ۹۷۰.

او مخکې لیکي چې صاحب دمشقو چې په رقم ۸۰۹ کې لیکلي دي چې (قال ابو داود ليس هو بصحيح على هذا المعنى) دا صاحب دمشقو عجیب و هم دی ځکه چې دا حدیث په ابو داود (ج) ۱ صفحه ۱۰۹ کې مذکور دی او په هغه کې دليس هو بصحيح على هذا المعنى هيخ ذکر نشته بلکې دا الفاظ د حضرات براء بن عازب دروایت سره متعلق دی ابو داود (ج) ۱ صفحه ۱۱۰ خزائن السنن (ج) ۲ صفحه ۹۷ د صاحب دمشقو ذیرا واهم مولنا حبیب الله زیروي رحمۃ الله عليه ذکر کړي دي نور الصباح (ج) ۱ صفحه ۱۲۲ تا صفحه ۱۲۴

(۷) علامه انور شاه کشمیري رحمۃ الله عليه او علامه شبیر احمد العثماني رحمۃ الله عليه لیکي چې دا عبارت کوم چې د ابو داود طرف ته منسوب دی غیر مناسب دی مناسب داسې وو چې (هذا حديث مختصر من الحديث الطويل) مقصدا دادی چې دلته د معرفو ذکر کول په کار وو ځکه چې دده مطلب دادی چې دا حدیث دیومعین او پر د حدیث څخه مختصر دی نه د غیر معین څخه علاوه لا دا چې که دا څه مهم عبارت وي نو دا پر د او په ټولو نسخو کې به وي (فليس مافي بعض نسخه من العبارة مناسباً قال انه مختصر من حديث طويل). المقام مقام التعريف. ولو كان لكان في كل النسخ، لكونه مهما كعامة ما يقوله في كتبه. نیل الفرقدين مع بسط الیدین صفحه ۸۴ فتح الملهم (ج) ۳ صفحه ۳۱۰.

(۸) دا حدیث د کوم او پر د حدیث څخه مختصر شوی دی؟ مونږ خود لسو څخه د زیاتو کتابونو په حوالې را نقل کړی دی او هيخ کوم معتبر محدث دا د کوم لوی حدیث جزء نه دی گرزولی نور الصباح (ج) ۱ صفحه ۱۲۴.

(۹) که بالفرض والتقدير دامام ابو داود د اجره ثابتې شي نو بیا هم مفسره نه ده نو دا اعتبار وړ نه ده.

(۱۰) علامه محمد انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمایا ہے : و هذا الذي ارداه ابو داود ان كان في النسخة انه مختصر من حديث طويل ، وهو ليس بصحيح على هذا المعنى ، يريد ان ارادة ابن مسعود رضى الله عنه صلواته صلى الله عليه وسلم لم يكن مقتصرًا ومخطأً على ترك الرفع فقط ، بل فيه امورًا اختصروا ، وهم مسوق للترك فقط ، لانه غلط ومثله في كثير من الاحاديث . نيل الفرقدين مع بسط الیدین صفحہ ۹۱ کہ داعیارت داسی ومنوچی (هذا حديث مختصر من حديث طويل وليس هو بصحيح على هذا المعنى) نو دام ابو داود رحمۃ اللہ علیہ مقصد دادی ہے عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ ہے دنیوی صلی اللہ علیہ وسلم لمونخ کومہ نقشہ عملاً بیان کری ہے نہ تو یہ ہفتی کہ یوازی ترک درفع الیدین راغلی دی حالانکہ یہ ہفتی نقشہ کہ یوازی ترک درفع الیدین نہ وو بلکہ نور امور ہم وو نور او یا نو اختصار کری دی او صرف ترک درفع الیدین یہ بیان کری دی دامعنی نہ دہ ہے داغلط دی ہے احادیثو کی ددی دیر مثالونہ دی .

د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ او د یحی بن ادم د قول تحقیق

فانقیل : ہے امام احمد او یحی بن ادم پہ دے حدیث باندی کلام کری دی (نور العین ص ۱۳۱ و ص ۱۳۲ لزیبر علی زئی) .

قلنا : ۱- امام احمد رحمۃ اللہ د تم لایعود پہ زیادت کلام کری دی او باقی حدیث یہ پہ مسند احمد رقم ۳۶۷۲ کہ د فلم یرفع یدیه الامرة پہ الفاظو باندی خپلہ روایت کری دی ہمدارنگہ امام و کیع رحمۃ اللہ د تم لایعود پہ لفظ کہ متفرد نہ دی بلکہ عبد اللہ بن مبارک رحمۃ اللہ وغیرہ یہ متابعین دی .

۲- امام احمد رحمۃ اللہ او یحی بن آدم پہ دے حدیث کومہ جرحدہ نہ کری او نہ د دنیا د کومہ کتابخانہ پہ کتاب کہ د کومہ جرحی حرک لکیری . البتہ حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ پہ تلخیص الحیر کہ د امام بخاری د جزء رفع الیدین پہ حوالہ باندی لیکلی دی ہے قال احمد و شیخہ یحی بن آدم هو ضعیف تلخیص الحیر ج ۱ ص ۲۲۲ لکن داد حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ مغالطہ دہ علامہ انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ فرمایا ہے کہ ہوں من الحافظ عجلة تاخذ المرا عند الظفر بالمقصود نيل الفرقدين مع بسط الیدین ص ۸۲ د حافظ ابن حجر د غلطی دہ د چالاکی نتیجہ دہ کومہ ہے د مقصود د حاصلولو پہ وخت کہ کیڑی شکہ ہے پہ جزء رفع الیدین د بخاری کہ د تضعیف ہیچ ذکر نشہ اصل الفاظ د جز رفع الیدین للبخاری و گوری قال احمد بن حنبل عن یحی بن ادم قال نظرت فی کتاب عبد اللہ بن ادریس عن عاصم بن کلیب لیس فیہ تم لم يعد فهذا اصح

لان الكتاب احفظ عند اهل العلم لان الرجل يحدث بشئ ثم يرجع الى الكتاب فيكون كما في الكتاب جزء رفع الیدین رقم ۳۲.

محترمو په دې عبارت کړد هيڅ کومې جرحې ذکر نشته صرف دومره يې ليکلي دي چې د عبد الله ابن ادریس رحمه الله په دې حدیث د ثبوت لم یعد جمله نشته موږ هم داسې وایو چې د عبد الله ابن ادریس رحمه الله په حدیث کې دا جمله نشته که په دقیق نظر باندې وکتل شي نو دا په عبد الله ابن ادریس باندې اعتراض دی چې عبد الله ابن ادریس کوفی دی او په ترک د رفع الیدین باندې عمل کوي نو ده ولې دا جمله نه ده را نقل کړې ؟

علامه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي و ليس في جزء رفع الیدین الا انه قال وقال احمد بن حنبل ويحيى بن ادم قال نظرت في كتاب عبد الله ابن ادریس عن عاصم بن كليب ليس فيه ثم لم يعد اه ثم تكلم البخاری من قبل نفسه ولا دخل لاحمد وشيخه فيه والعجلة تعمل العجايب واصل ذلك في المسند نيل الفردين مع بسط الیدین ص ۸۳ وكذا في فتح الملهم ج ۳ ص ۳۱۲

تنبیه : مولنا حبیب الله دیروی رحمه الله فرمایي چې حافظ بن حجر په تلخیص الحییر کې محتاط نه دی خپله حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې زه خپله په تلخیص الحییر باندې ناراضه یم (نور الصباح ج ۲ ص ۳۳۷).

قاضی شو کاني ليکي چې لا نقل عنه انه قال لست راضيا عن شئ من تصانيفي لانها عملتها في ابتداء الامر ثم لم يتهيأ لي من محرر معي سوى شرح البخاری ومقدمته والمشتبه والتهذيب ولسان الميزان وروى عنه في وضع اخر انه اثنى على شرح البخاری، والتعليق، والنخبة (البدر الطالع ص ۸۹ طبع اول سنة ۱۳۴۸ هـ).

د لا مذهبہ علی زنی د نورو اعتراضاتو تحقیق

۱- امام شافعی رحمه الله د ترک د رفع الیدین په احادیثو رد کړی. (نور العینین ص ۱۳۱)

خواب : ددې جرحې سند منقطع دی ددې سند یو راوي هم د امام شافعی سره ملاقات نه دی کړی (نور الصباح ج ۲/ ص ۳۳۴).

۲- امام دارقطنی دې حدیث ته غیر محفوظ ویلي دي (نور العینین ص ۱۳۱)

جواب : دامام دارقطنی خنخہ پہ ہیچ کتاب کہی ہم دا جرحہ نہ ده ثابتہ بلکہ امام دارقطنی پہ کتب العلل کہی فرمایي چې اسنادہ صحیح دارقطنی ص ۱۴۳ حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایي چې وکذا قال دارقطنی انه صحیح الا ان هذه اللفظة (الدارية ج ۱ ص ۱۵۰) حالانکہی دالفظ ہم صحیح ثابت دی .

۳- ابو بکر احمد بن عمر (و) البرازي په دې حديث جرحه کړي ده (نور العینین ص ۱۳۳) .

جواب : ددې نسبت امام بزاز ته غلط دی ځکه چې محشی لیکلي دي چې فی الاصل عمر و البراء والشواب ما اثبتہ . همدارنگه د امام بزاز رحمہ اللہ جرحہ د یزید بن ابی زیاد په روایت باندې ده (عمدة القاری ج ۵ ص ۳۹۸ تلخیص الحیر ج ۱ ص ۲۲۱ نیل الفرقدین مع بسط الیدین حاشیہ ص ۷۶)

۴- محمد بن وضاح د ترک د رفع الیدین ټولو احادیثو ته ضعیف ویلي دي (نور العینین ص ۱۳۳)

جواب : لا مذهبه زیر علی زئی د عبارت په رانقلولو کې خیانت کړی دی اصل عبارت داسې دی چې محمد بن وضاح یقول الاحادیث التي تروی عن النبي صلى الله عليه وسلم في رفع الیدین ثم لا يعود ضعيفة كلها. نو اول د دط د سند صحت ثابت کړه دوهم د ثم لا يعود خنخه علاوه روایاتو ته یې تناول ثابت کړه .

۵- د سفیان په روایت کې نفی ده او د صحیحینو په متواترو احادیثو کې اثبات دی او اثبات مقدم وي په نفی باندې (نور العینین ص ۱۴۰) .

جواب : که مطلقاً مثبت مقدم کوي نو بیا رفع الیدین بین السجدتين مثبت دی او ترک د رفع الیدین بین السجدتين نافي دی حالانکہی غیر مقلدین دلته نافي مقدم کوي په مثبت باندې فما هو جوابک فهو جوابنا .

مثبت په هغه نفی باندې مقدم وي چې کله نفی مدلوله د نص نه وي کله چې نفی هم مدلوله وي بیا د نفی او د اثبات په مابین کې تعارض راتلاي شي خپله د لا مذهبو شیخ الكل فی الكل نذیر حسین دهلوي په معار الحق ص ۲۱ کې لیکي چې لان الاثبات لا يكون الا بالدلیل فاذا كان النفي ايضا بالدلیل کان مثله فيتعارضان . همدارنگه په قواعد الفقه (ص ۵۳ کې هم دي) همدارنگه د رفع الیدین روایات هیڅکله متواتر نه دي .

۶- احناف ولې په وترو او په عیدینو کې رفع الیدین کوي ؟

جواب: د وترو اود عیدینو د رفع الیدین ترک په هیڅ حدیث کې نه دی ثابت او د رکوع د رفع الیدین ترک په سلگونو احادیثو کې ثابت دی تفصیلي جواب مخکې د قولی احادیثو د دیارلسم حدیث څخه په وروستني تشریح کې لیکلی شوي دي.

۷- که بالفرض دا حدیث صحیح شي نو بیا هم منسوخ دی (نور العینین ص ۱۴۱)

جواب: د دریم باب لاندې موږ تفصیلي دا خبره را نقل کوو چې رفع الیدین منسوخ دی او ترک د رفع الیدین ناسخ دی فاستظر.

لامذهبه نیاز محمد عرف امین الله اعتراضونه

د امین الله پشاورې کتاب په نامه د (الحق الصریح) هغه د عبد الله بن مسعود څخه ددې حدیث څخه دانکار لپاره یو ولس جیلې لټولې دي چې د ټولو جواب مخکې وشولکن د زیادت اخساء لپاره یې دده په ترتیب بیا رانقلووم.

(۱) لامذهبه خناس لیکي: ج ۴ ص ۸۳ کې اول جواب دا حدیث ضعیف دی ځکه چې شیخ الاسلام المجاهد الثقه عبد الله بن مبارک واثي چې لم یثبت حدیث ابن مسعود څخه. ترمذی ج ۱ ص ۵۹) اود دې څخه وروسته دې لامذهبه شل حوالې نورې ددې په تائید کې رانقل کړي دي.

الاخساء: ۱- لامذهبه! عبد الله بن مبارک خو حنفي مقلد وو. [تاریخ بغداد ج ۳/ ص ۳۵۵/ مناقب موفق ج ۱/ ص ۲۲۶/ شرح المؤطا ج ۷/ ص ۳۰۰]. او تابه القول السدید کې تقلید ته کفر، شرک، فتنه، فساد، حرام او گمراهي ویلې ده. [القول السدید ل امین الله ص ۵۴/ ص ۶۹/ ص ۱۶/ ص ۱۷/ ص ۱۹ دوهم چاپ] نو ستا دفتوی مطابق خو (معاذ الله) عبد الله بن المبارک کافر، مشترک، بدعتي، گمراه او مفسد وو، نو د داسې سړي قول په کومه خوله رانقلوي؟ نور تفصیل مخکې تیر شوی دی.

(۲) لامذهبه خناس لیکي، ج ۱ ص ۸۵ (ص ۸۶). ددې حدیث ټول دارمدار په سفیان ثوري دی او سفیان ثوري مدلس دی او بیاني په یو ولسو حوالو دده مدلس والي او ضعف پیش کړی دی.

الاخساء:

الف : لامذهبه خناسه ! دامین بالجهریه روایت کې خودې د سفیان په صفتو نودري مخه په امین الفتاوی (ج ۱ ص ۲۷۸) کې دک کړي دي چې احفظ دی اقل خطا دی اثبث دی اعلم دی وغیره . (شرح علل الترمذی ص ۱۲۵) .

باء : او په همدې نام نهاد الحق الصریح کې دی ، ج ۴ ص ۲۶۳ کې دامین بالجهریه مسئله کې د همدې سفیان روایت دسترگو تور گرزولی دی حالانکه هغه د سفیان عنعنه ده .

ج : په همدې الحق الصریح کې ، ج ۴ ص ۱۲۰) کې د قبیصه بن هلب په روایت کې په باره د وضع الیمین علی الصدر کې د سفیان او د عاصم روایت ستا دسترگو تور او قوی ولې دی ؟ نور تفصیل مخکې شوی دی .

لامذهبه خناس : چې کله دخپل اجتهد رباب ترنگوي نو بیاد امام ترمذی تحسین هم نه مني او دخپل مشر ظاهري ابن حزم تصحیح هم نه مني اولیکي ، ج ۱ ص ۸۶ کې چې هر چې تحسین د ترمذی دی نو په هغې باندې اعتماد نه شته او ابن حزم چې ورته صحیح ویلي دي نو هغه یې ورته د سند په وجه صحیح ویلی دی .

الاخساء :

۱- د دې حدیث توثیق یو اخی دې دواړو نه دی کړی ، مخکې مونږ د ولس حوالې د دې حدیث د تصحیح لپاره را نقل کړې .

۲- خناسه ! دلته دې اقرار وکړو چې ستاد اهل ظواهر ولوی امام هم د دې حدیث سند ته صحیح ویلي دی او امام صاحب ورباندې استدلال کړی دی او کله چې مجتهد دکوم حدیث خنجه استدلال وکړي نو د هغې حدیث متن بالکل صحیح وی (المجتهد اذا استدلل بحديث كان تصحيحاً له/امعان النظر ص ۳۹ شاولی الله اکیدمي) مقدمه اعلاء السنن الفصل الثانی او همدارنگه دې حدیث ته تلقی بالقبول حاصله ده او د تلقی بالقبول په وجه حدیث صحیح وي . (الباعث الحثیث ص ۲۹ ، ۳۰) او تاته دا وایو چې داپه قران او حدیث ثابته کړه چې صحت د سند مستلزم نه دی صحت د متن لره .

۳- لامذهبه خناس لیکي ، ج ۱ ص ۸۶ ص ۸۷ دریم جواب په دې حدیث د ابن مسعود رضی الله عنه کې خودا خبره ده چې رفع الیدین یې په نورو ځایونو کې ونه کړل نو احناف په وترو او دارنگه په عیدینو کې ولې رفع الیدین کوي .

الاخساء: په حدیث د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه کې چې د کوم لمونځ بیان دی په همدغه لمونځ کې یې په بل ځای کې رفع الیدین ونه کړل.

او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د عیدینو او وترو د لمونځ طریقه نه ده بیان کړې بلکې د ورځې د پنځه وخته فرض لمونځ طریقه یې وڅرگندله، ددې اعتراض داسې مثال دی لکه څناس چې ووايې چې په دې لمونځه کې خو عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قلب الرداء ونکړه حالانکه قلب الرداء د استسقاء په لمونځه کې راغلی ده.

نوجاهله! د استسقاء لمونځ خود پنځه وخته فرض لمونځ څخه جدا دی او همدارنگه د وترو او عیدینو رفع الیدین چې په کومو احادیثو کې راغلي دي دهغې احادیثو سره هیڅ معارض نه شته.

(۵) لامذهبه څناس لیکي، ج ۱ ص ۸۷ / په دې حدیث کې درکوع او درکوع نه بعدو الارفع الیدین ذکر نه دي.

الاخساء: لامذهبه څناسه! ستاسو د علم څخه داسې خالي دی لکه د څره سر چې د ښکرونو څخه خالي دي. په دې حدیث کې د لمونځه د رفع الیدین ذکر دی (الاصلي بکم صلوٰۃ رسول الله ﷺ). او درکوع رفع الیدین د لمونځه رفع الیدین دی او په (فلم یرفع یدیه) کې د لمونځه د ټولورفع الیدینو نونفې راغله او په (الافى اول مرة) باندې اثبات دیو رفع الیدین راغلو چې د تکبیر تحریمه سره دی.

جاهله! د یته استثناء مفرغه وائي (ای فلم یرفع یدیه فی شی من الصلوٰۃ الا فی اول مرة).

په دې حدیث کې د پنځه ویشو رفع الیدینو د نونفې ذکر دی چې درکوع وي او که نوروي او دیو رفع الیدین د اثبات ذکر دی ځکه په څلور رکعتو لمونځه کې د جلسو د استراحت سره (۲۸) خفضه او رفعه دي او بیا د جلسو د استراحت څخه ۲۶ دی.

(۶) لامذهبه څناس لیکي / ج ۱ ص ۸۷:

پنځم جواب

د سفيان په دې حدیث کې نفی ده او صحیحینو وغیره متواترو احادیثو کې ددې اثبات دی او د اصولي مسلمة قاعده ده چې مثبت مقدم وي په نافي باندې.

الاخساء :

۱- لامذہبہ خناسہ! ستاخو نور خولہ وشکیدہ چہ د اہل حدیثو صرف دوہ اصول دی یو قرآن او بل حدیث او دا قاعدہ نہ پہ قرآن کہ صراحتہ شتہ او نہ پہ حدیث کہ او دبل شی منلو تہ خو تاسی تقلید، کفر، شرک او بدعت وایی نو دلته د امتیانو د جوړې کرې قاعدې پہ منلو باندې ځان تہ کافر، مشرک او بدعتي وایی او کنہ؟

۲- دامستلہ دې د قواعد الفقہ شخه رانقل کرې دہ چہ (المثبت مقدم علي المنفي) لکن هغه ییادې پہ تشریح کې لیکلې دي چہ اثبات پہ نفی پہ هغه وخت کې مقدم وی چہ نفی مدلوله دنص نہ وي، یعنی عدم اصلي پہ کې وي، او که نفی مدلوله دنص وه، نوییا دانفی داثبات سره معارضه کیدلی شي قواعد الفقہ ص ۵۳ الصدف پیلشرز).

د غیر مقلدینو شیخ الكل د معیار الحق ص ۲۱ پہ حاشیہ کې لیکي چہ: لأن الاثبات لا يكون الا بدليل، فاذا كان النفي أيضاً بالدليل كان مثله، فيتعارضان. او د نفی در رفع الیدین صرف دلیل نه دی بلکې دلایل دي.

لامذہبہ! یو حدیث دمتعي مثبت دی بل حدیث یې نافي دی نو ایادلتہ هم مثبت مقدم کوئ پہ نافي باندې؟ همدارنگه یو نص د خمرود حلالوالی مثبت دی او بل یې نافي دی نو ایادلتہ هم مثبت مقدم کوئ پہ نافي باندې؟ یو حدیث پہ لمانعہ کې دخبرو د کولو مثبت دی او بل یې نافي دی نو ایادلتہ هم مثبت مقدم کوی پہ نافي باندې؟ ۳- همدارنگه مونږ دا وایو چہ ستامکملہ دعوه پہ هیڅ دلیل ثابتہ نده نو چہ اثبات د سره شته نه دی نو مقدم به څرنگه شي، اول خو خپله دعوه واضحه کړه، په لاندې روایتونو کې د سجدو په وقت کې هم در رفع الیدین ذکر راغلی دی.

(۱) د مالک بن حویرث پہ حدیث کې [نسائی/ج ۱/ص ۵۶/مسند احمد/ج ۳. ص ۴۳۶/ابو عوانه، ج ۲ ص ۱۹۵].

(۲) د وائل بن حجر پہ حدیث کې ابو داود، ج ۱ ص ۷۳).

(۳) د مالک بن انس پہ حدیث کې دارقطنی، ج ۱ ص ۱۰۸].

(۴) د ابو هريره پہ حدیث کې ابن ماجه ص ۶۲].

(۵) د عمر بن حبيب پہ حدیث کې ابن ماجه، ص ۶۲).

(۶) جابر بن عبد الله پہ حدیث کې مسند احمد، ج ۳/ص ۳۱۰).

(۷) د عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ پہ حدیث کہ ابوداؤد، ج ۱ ص ۷۴ / مسند احمد، ج ۱ ص ۲۵۵ (۲۸۹)

(۸) د عبد الله بن عباس پہ حدیث کہ ابوداؤد نسائی ابن ماجہ .

(۹) د عبد الله بن عمر پہ حدیث کہ جمع الزوائد، ج ۲ ص ۱۰۲ .

(۱۰) حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی چې د صلیحي حدیثی پہ ورځ خوارلس سوه صحابه وود رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره لمونځ وکړو . (وکان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یرفع یدیه مع کل تکبیرۃ من الصلوۃ . [مسند احمد، ج ۳ ص ۳۱۰ / تاریخ کبر امام بخاری، ج ۴ ص ۱۰۵])

یعنې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د هر الله اکبر سره رفع الیدین کولو او بخاری، ج ۱ ص ۱۱۰ باندې دی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم په څلور ورځونو کې دوه ویشته تکبیرونه کړي دي او څلور تسمیعه دي د جلسو د استراحت سره ټول اته ویشته جیگیدل او ټیټیدل دي نو ټول شپږ ویشته او د جلسو د استراحت سره ۲۸ رفع الیدینه شو .

لامذهبه خناسه ! ته صرف رکوع ته د تللو او درکوع څخه د جیگیدلو په وخت کې رفع الیدین کوي چې په څلور ورځونو کې اته رفع الیدینه داشو او یو رفع الیدین د تکبیر تحریمه په وخت کې کوي او یو دریم رکعت ته د پاڅیدو په وخت کې کوي نو ټول لس رفع الیدینه شو نو ستا په نیز لس رفع الیدینه دائمی سنت دي او پاتې شپاړس رفع الیدینه منسوخ دي ځکه چې که هغوی ته هم فرض، سنت، او یاد واجب وائي نو بیا ولې ددې فرض یا سنت او یا واجبوترک کوي معلومېږي دا چې داسا سوه نیز منسوخ، حرام، یا مکروه دی .

نو که ته رشتیا د ذري په مقدار علم لری نو صرف یو صرف یو حدیث پیش کړه چې لسو رفع الیدینو ته یې دائمی سنت ویلي وي او پاتې شپاړسو رفع الیدینو ته یې منسوخ یا مکروه او یا حرام ویلي وي .

معتبر مولو ستونگو ! لامذهبانو چې هر حدیث پش کولو نو د دوی د دعوي څلور ټکي پکې خامخا گوري اول د لسو رفع الیدینو ذکر، دوهم ددې لسو رفع الیدینو سره د سنت لفظ یا ددې لسو رفع الیدینو سره د دوام او همیشوالي ذکر، دریم د شپاړسوا تلسو رفع الیدینو نفی څورم د دوی کراهه او یا حرمت انشاء الله تعالی چې هیڅ لامذهبه به بیا در سره خوله نه شي وازولی .

لامذهبه خناسه ! چې یو حدیث هم در سره نه شته نو شر مېږي نه او په کومه خوله وائي چې د صحیحینو وغیره په متواترو احادیثو کې ددې اثبات دی؟

۴- تالیکلي دي چې مثبت مقدم وي په نافي باندې، ج ۱ ص ۸۷ .

لامذهبه! که بیا هم تپه خپل ضد ټینگ یی، نو بیا ولې په مکمل مثبت باندې عمل نه کوي او دهر ویتیدلو او جیگیدولو سره ولې رفع الیدین نه کوي؟

۵- او په اخره کې دا وایو چې د اثبات یوه معنی د ادم ده چې امر جدید او امر حادث ثابتوي مونږ وایو چې مخکې کوم یونیم خلې رفع الیدین شوي دي او وروسته مکمل پریښودل شوي دي. نو مونږ یو امر جدید ثابتوو چې ترک درفع الیدین دی او تاسو د ترک درفع الیدین نفی کوئ نو ددې قاعدې مطابق ترک درفع الیدین راجع شو ځکه چې دا اثبات دیو امر جدید دی.

۶- الزام: غیر مقلد مولوی عبد التواب ملتانی د سجدو درفع الیدین په باره کې لیکي چې (تعارضتیه روایة الفعل والترك والاصل العدم) همدارنگه مونږ درکوع درفع الیدین په باره کې وایو چې (تعارضتیه روایة الفعل والترك والاصل العدم)

(۲) شوکانی هم همدارنگه لیکلې ده، نیل الاوطار مواضع رفع الیدین ج ۲ ص ۱۹۶ چې د سجدو درفع الیدین په باره کې روایات متعارض دي (فالواجب البقاء علي النفي السابق) نو همدارنگه مونږ درکوع درفع الیدین په باره کې وایو چې درکوع درفع الیدین روایات متعارض دي (فالواجب البقاء علي النفي).

(۳) د تکبیر تحریمه څخه علاوه نور رفع الیدینونه د تعارض د روایاتو له وجهې دستنیت او د نسخ د ستنیت په مینځ کې د اثر دی او په کوم شي کې چې دستوالی یا بدعتوالی شبه وي نو د بدعت والي طرف ته به یې ترجیح ورکول کیږي عبدالله ابن عمر رضی الله عنه په رفع الیدین باندې دوام ته صراحة بدعت ویلي دي (رواه ابن عدي فی الکامل، ج ۲ ص ۹ میزان الاعتدال، ج ۱ ص ۳۱۵).

(۴) دا حنفاو احادیث په ترک درفع الیدین ناطق دي او د لامذهبهو پیش کرده احادیث د دوام او بقاء درفع الیدین څخه ساکت دي او د ناطق او ساکت په مینځ کې هیڅ تعارض نه شته بلکې عمل به بلامعارضه په ناطق باندې کیږي.

(۷) لامذهبه خناس لیکي، ج ۱ ص ۸۷ چې:

شپږم جواب.

بالفرض که حدیث د ابن مسعود رضی الله عنه صحیح شي نو بیا ددې مطلب دادی چې د تکبیر تحریمه سره یې صرف یو ځل رفع الیدین وکړل او بار یې لاسو نمپورته نه کړل.

الف: مخکې تاوپیژندل چې په (فلم یرفع یدیه) کې دهررفع الیدین نفی راغله. دلامذهبودرفع الیدین هم، اودشیعه گمانودرفع الیدین هم، اویه (الافی اول مرة) باندې صرف دیو تکبیر تحریمه سره درفع الیدین اثبات راغلونوپه دې حدیث کې لامذهبان اوشیعه گمان دواړه په یوه تله کې اچول شوي دي.

ب: لامذهب خناسه! تاجې دامطلب بیان کړو دا قرآني ایت وو اوکه در رسول الله ﷺ حدیث وو؟ ستا په نیز خودلائل صرف قرآن اوحدیث دي حقیقت دادی چې دانه قرآن اونه حدیث وو بلکې ستا دمعدې غلاظت وو چې په خوله دې راوواته.

ج: عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دحدیث په بعض طرقو کې دتعمیم الفاظ ډیر زیات دي لکه (ولا یعودلشي من ذلك). [جامع المسانید، ج ۱ ص ۲۵۴]. اولکه په فلم یرفعوا ایدیهم الاعندالتکبیرة الاولی فی افتتاح الصلوة. [دارقطنی، ج ۱ ص ۲۹۵]. کې چې ابراهیم نخعی رضی الله عنه فرمائي چې: قد حدثنی من لاحصی عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه انه رفع مسعود رضی الله عنه انه رفع یدیه بدالصلوة فقط وحکاه عن النبی ﷺ مسند امام اعظم، ص ۱۱۹]. لامذهب! پدې الفاظو ستا خیالی برج بالکل راونړیدو.

د: او داتاویل په قرآن کې دی اوکه په حدیث کې دی؟ اوکه نه په قرآن کې وي اونه په حدیث کې وي بلکې ته دخپل اجتهاد رباب ترنگوي نویا ته دمجتهد تعریف اوشرايط په قرآن اوحدیث کې ونبایه بیابه مونږو گورو چې ته دمجتهد په تول برابرې اوکه نه.

(۸) لامذهب خناس لیکي ج ۱ ص ۸۸):

که حدیث دابن مسعود رضی الله عنه بالفرض صحیح شي نودامنسوخ دی اویه دی باندې ډیر شواهد دي. چې در رسول الله ﷺ نه رفع الیدین مالک بن حویرث او وائل بن حجر رضی الله عنه نقل کړي دي اودوی در رسول الله ﷺ په (۹ او ۱۰) هکې واذنین وو.

الاخساء: لامذهب خناسه! ستایو کتاب دی په نامه د(التحقیق السدید یعنی دتقلید حقیقت) هلته تا عنوان لگولی دی د(تقلید صورتونه) ددریم صورت لاندې دې داسې لیکلې دي چې داخنافو دمذهب په مقابل کې چې حدیث راشي نودوی ورله خلور محمولونه گوري. (معاذالله).

۱- داچې دا حدیث منسوخ دی .

۲- دا واقعه حال لاعوم لها دی .

۳- دا د خصوصیاتو د نبی ﷺ نه دی .

۴- دا حدیث بیاناً للجواز راغلی دی . معاذ الله . [د تقلید حقیقت ص ۱۲۱ دوهم چاپ].

نو چې دلته د ابن مسعود ﷺ حدیث ستا په مقابل کې راغلو څرنگه دې ورباندې دنسخ حکم ولگولو ، ستاسره لکه چې دنسخې د حکم دلگولو جواز شته دی ؟ وایل ﷺ دوه ځلې راغلې دی په اول ځلې یې د سجدو درفع الیدینو ذکر هم کړی دی یعنی د شپږویشو درفع الیدینو ذکر یې کړی دی . (میزان الاعتدال ، ج ۱ ص ۱۱۲) .

او په دوهم ځل یې یواځې د اول تکبیر سره رفع الیدین ذکر کړی دی چې : (ثم اتیتهم فرایتهم یرفعون ایدیهم الي صدورهم في افتتاح الصلوة) . [ابوداود ، ج ۱ ص ۱۱۲] . د حضرت وایل ﷺ د حدیث څخه خود رکوع او د سجدو درفع الیدین منسوخ خیدل را معلوم یږي . په دې حدیث باندې به پوره تفصیلي بحث د لامذهبو د دلائلو لاندې راشي

او د مالک بن حویرث په حدیث کې یو راوي ابو قلابه دی چې د ناصبیت طرف ته مایل وو (تقریب ص ۱۷۴) بل راوي نصر بن عاصم دی چې خارجی وو (تهذیب) ابو قلابه مدلس وو (میزان الاعتدال ج ۲ ص ۴۲۶) . د دې حدیث پوره تفصیل به هم د لامذهبیو په دلائلو کې راشي .

لامذهب خناسه ! د حضرت مالک بن حویرث رحمه الله په همدې حدیث کې خود لاسونو پورته کول تر غوږونو پورې راغلي دي او ستاسو لامذهبان هېڅکله دې ته سنت نه وائي او د مالک بن حویرث په حدیث کې د سجدو درفع الیدین ذکر هم شته نسائي ، ج ۱ ص ۱۶۵) مسند احمد ج ۳ ص ۴۳۶ / فتح الباری ج ۲ ص ۱۷۷ صحیح ابو عوانه ج ۲ ص ۹۵) نو ایاد سجدو درفع الیدین هم د نبی ﷺ آخری عمل وو ؟ (۹) لامذهب خناس لیکلي دي ، ج ۱ ص ۸۸) .

اتم جواب : درفع الیدین احادیث متواتر دي او د پنځو سوه صحابه کرامو نه ثابت دي لکن د ابن مسعود نه د اهریثوي وو او د ایواځي نه بلکې د ابن مسعود ﷺ نه نور هم ډیر مسائل هیر شوي وو .

(۱) د حضرت عبد الله ابن مسعود ﷺ نه د اهریثوي وو چې یو امام او یو مقتدی وي د ابه څنگه او درېږي ؟

(۲) حضرت عبداللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ به تطبیق کولو سره ددینه چې دامنسوخ وولکن داتري هیروو.

(۳) په سجدہ کې لاسونه څنگه کیځول کیږي داترينه هم هیروو.

(۴) جمع بین الصلوتین په عرفات کې دهغې طریقه ترینه هم هیروو.

(۵) معوذتین یې هم دخپل مصحف نه وړانول.

نوهرکله چې دده نه دغه مسائل هیر شوي وونوایارفع الیدین ترینه نه شي هیردلې؟ (معاذ الله)

الاخساء:

الف: لا مذبه خناسه! ستامشر صادق سیالکوټي خواتي چې رفع الیدین دخلورسوه صحابه ووڅخه ثابت دي اوته وائي چې دپنځوسو صحابه ووڅخه ثابت دي په تاسود واپړو کوم یو دروغ ژن دی؟

اومهرباني وکړه صرف یو ضعیفه حدیث کې خپله مکمله دعوه ونښايه یعنې چې په لسو ځایونو کې رفع الیدین دائمی سنت دي او په پاتې شپاړ لسو ځایونو کې خلاف سنت دي په پنځو سو کې صرف یو پیش کړه

باء: مهرباني وکړه ددې پنځوسو صحابه وونو مونه ونښايه او په کومو کومو کتابونو کې ددوی روایات دي؟ ددومره دروغو حوصله په یهودو کې هم نه وه لکه ته یې چې په یوه ساه باندې وائي.

ج: په حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ باندې جرحه کول ستادباطني خباثت علامه ده رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دقران په پوهانو کې اول نمبر گرځولې دی. بخاری، ج ۱ ص ۵۳۱.

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی زه خپل امت ته هغه څه خوښوم چې حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ یې ورته خوښوي. (مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۲۹۰).

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی د عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ په عهد کلکې منگولې ولگوئ (ترمذی، ج ۲ ص ۲۲۱). حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چې عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دعلم مکمله خزانده ده. (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۴).

لکن ددې خبیث، رافضی، لامذبه، داعترض څخه معلومیږي چې عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ باندې نه په قران کې اعتبار شته اونه په حدیثو کې ځکه چې دده نه مسئلې هیږی شوي وي. لامذبه دخطاء گانو او علمي تسامحاتو څخه خو عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ بلکې هیڅ صحابي هم نه دی مستثنی عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ دخینود مسح څخه انکار کولو، موطا، ص ۱۲ فتح الباری، ج ۱ ص ۲۴۹ حالانکه مسح علی الخفین په تواتر ثابته ده.

لامذهبه خناسه ! دادی هم د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه پورې افتراء وکړه چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه معوذتین په قرآن کې نه حسابول ابن حزم لیکي، کل ماروی عن ابن مسعود رضی الله عنه من ان المعوذتین وام القرآن لم یكونان مصحفه فکذب موضوع لا یصح. (محلی ابن حزم، ج ۱ ص ۱۳).

همدارنگه امام نووی او علامه سیوطی فرمائي چې: (مانقل عن ابن مسعود رضی الله عنه باطل ليس بصحيح) عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته چې په دې مسئله کې روایتونه منسوب دی هغه ټول باطل او دروغ دي، شرح المذهب و اتقان، ج ۱ ص ۷۹). نو بیا خودیو صحابي دروایت منل هم نه دي پکار. این کار از تو آید....

دانکار د حدیثو لپاره دې خه لویه دروازه خلاصه کړه د: د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه یواځې د ترک د رفع الیدین روایات راغلي دي، د رفع الیدین هیڅ روایت ترینه نه دی راغلی او د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه څخه دواړه قسمه روایات راغلي دي (واذا تعارضتا تساقطا) او د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه روایات د تعارض څخه خالي دي او همدارنگه محدثین فرمائي چې: واذا اجتمع ابن مسعود رضی الله عنه وابن عمر رضی الله عنه واختلغا فابن مسعود رضی الله عنه اولی ان یتبع. (مستدرک حاکم ج ۱ ص ۱۳۹/دارقطني ج ۱ ص ۵۵/بیهقي ج ۱ ص ۱۳۶).

کله چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه اختلاف راشي نو به تر داده چې د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه پیروي وشي.

(۱۰) لامذهبه خناس لیکي ج ۴ ص ۸۹)

فهم جواب: مخکې تیر شو چې د رفع الیدین دا حدیثو عاملین عشره مبشره او خلفاء راشیدین دي.

الاخساء: (چه د لا وراست دزدی که بکف چراغ دارد)

آیاتا مخکې د عشره و مبشره و ولس حدیثونه د توثیق د سند سره پیش کړي دي؟ چې تا و ویل چې مخکې تیر شو، ایاد د نیاد کومې کتابخانې د حدیثو په کوم کتاب کې د دوی هر یو حدیث د رفع الیدین په باب کې شته؟ که رشتیا مسلمان یې دالس حدیثونه پیش کړه د سند د توثیق سره او د دوی په متن کې د سنت لفظ او د دوام لفظ و ښایه او که نه یې شي خود لې نوی یاد خپل رافضیت څخه توبه و باسه او د اهل السنة والجماعة مسلک قبول کړه.

(۱۱) لامذهبه خناس لیکي ج ۴ ص ۸۹:

لسم جواب د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه حدیث نص ندی بلکې ظاهر دی .

الاخساء: (الاصلی بکم صلوة رسول الله ﷺ) نص دی او که ظاهر دی لامذهبه ییاد د خپل اجتهاد ریا ب راوختلو لامذهبه ! د نص او د ظاهر جامع او مانع تعریف د قران او حدیث څخه پېش کړه د مقلدینو د کتابونو څخه غلامه کوه ، او د هغې څخه وروسته د قران ایت او یا صحیح حدیث پېش کړه چې په هغې کې صراحة راغلي وي چې ظاهر حجت نه دی ، او بیا ووايه چې د ظاهر او د نص په مینځ کې تعارض راشي نو په کوم ایت او یا حدیث کې صراحة فیصله ونبایه چې په کوم یوه عمل کیږي ؟

په یو ولسم جواب کې دي هم د خپل اجتهاد ریا ب ترنگولی دی چې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د اکاریاناللاجواز کړی دی لامذهبه ! د قران او حدیث په مقابل کې خپله رایه مه پېش کوه تاخو پخپل کتاب د تقلید حقیقت ص ۲۱ دوهم چاپ کې په دې جواب دیر سخت ردونه کړي دي او د انکار د حدیث سره دی مراد ف گرزولې دي .

۴۶ - خوار لسم حدیث

دامام ابوحنیفه رحمه الله او دامام اوزاعی رحمه الله مناظره

دامام اعظم رحمه الله او دامام اوزاعی رحمه الله په مینځ کې یوه ورځ مناظره داسې وشوه چې یوه ورځ دمکې مکرمی په دار الحناتین کې فقیه امت امام ابوحنیفه رحمه الله او امام اوزاعی سره یوځای شول ، د دواړو په مابین کې د رفع الیدین مسئله د بحث لاندې راغله امام اوزاعی امام ابوحنیفه رحمه الله ته وفرمایل چې : مابالکم وفي رواية مابالکم یا اهل العراق لا ترفعون ایدیکم فی الصلوة عند الرکوع وعند الرفع منه . څه وجه ده ای عراقیانو ! چې تاسو رکوع ته د تللو او درکوع څخه د جیگیدلو په وخت کې رفع الیدین نه کوئ .

امام ابوحنیفه رحمه الله جواب ورکړو چې : (لاجل انه لم یصح عن رسول الله ﷺ فیہ شیء).

یعنې لدې وجهې څخه چې د رفع الیدین عند الرکوع په باره کې د رسول الله ﷺ څخه کوم صحیح حدیث نه دی روایت شوی (ای لم یصح سالما عن المعارض) اولم یصح بعبی لم یثبت حدیث معمول به للمصاحبة .

ددې په اوریدلو سره امام اوزاعی رحمه الله وفرمایيل چې: (کیف لا یصبح؟ وقد حدثني الزهري عن سالم عن ابيه عن رسول الله ﷺ انه كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة وعند الركوع وعند الرفع منه.

یعنی ثرنگه صحیح حدیث نه دی روایت شوی احوال دا چې په تحقیق سره ماته زهري رحمه الله، هغه د سالم رحمه الله او هغه د عبد الله بن عمر رضی الله عنه، هغه د رسول الله ﷺ شخه روایت کوي: چې رسول الله ﷺ په اول تکبیر او رکوع ته د تللو او درکوع شخه د جیگیدلو په وخت کې رفع الیدین کول.

ددې په اوریدلو سره امام ابو حنیفه رحمه الله جواب ورکړو چې: (حدثنا حماد، عن ابراهيم، عن علقمة، والاسود عن ابن مسعود رضي الله عنهما ان رسول الله ﷺ كان لا يرفع يديه الا عند افتتاح الصلوة ولا يعود لشئ من ذلك)

یعنی ماته حدیث بیان کړي حماد د ابراهيم نخعی شخه، هغوی د اسود او د علقمه شخه روایت کوي، او هغوی د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه شخه، چې بی شکه رسول الله ﷺ په نورته کول لاسونه مگرداول تکبیر په وخت کې او په لمانځه کې یې نور په هیڅ ځای کې هم رفع الیدین نه کول.

ددې په اوریدلو سره امام اوزاعی رحمه الله اعتراض وکړو چې: أَخَذْتُكَ عَنْ الزهري عن سالم عن ابيه وتقول حدثني حماد عن ابراهيم؟ یعنی زه د زهري، سالم، او ابن عمر سند پېش کوم او ته د حماد، او ابراهيم سند پېش کوي.

خلاصه دا اعتراض داده چې امام اوزاعی رحمه الله وفرمایيل چې زما سند ستاد سند شخه به تردی ځکه چې زما په سند کې صحابی ته در سید لوپورې دوه واسطې دي چې زهري رحمه الله، او سالم رحمه الله دی اوس تابه سند کې صحابی ته در سید لوپورې درې واسطې دي چې حماد رحمه الله، ابراهيم رحمه الله او علقمه رحمه الله دی نو د سند په لحاظ زما روایت راجح دی نو امام ابو حنیفه رحمه الله جواب ورکړو:

كان حماد اقله من الزهري، وكان ابراهيم اقله من سالم، وعلقمة ليس بدون ابن عمر في الفقه وانكانت لابن عمر صحبة وله فضل صحبة فالاسود له فضل كثير، وعبد الله هو عبد الله.

یعنی امام حماد د زهري شخه غټ فقیه دی، او ابراهيم د سالم شخه غټ فقیه دی، او حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه اگر چې د صحابیت د شرافت له وجهي د علقمه شخه به تردی لیکن علقمه په فقه (تفقه فی الدین) کې د ابن عمر رضی الله عنه شخه کم نه دی. او اسود ته د یر فضیلت حاصل دی، او عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه خو عبد الله بن

مسعودی نوددی جواب په اوریدلو امام اوزاعی رحمه الله چپ پاتې شو. [مبسوط للسرخسي- ص ۱۴ /فتح القدیر، ص ۲۱۹/ جامع المسانید، ج ۱ ص ۳۵۲ و ص ۳۵۳ الباب الخامس الفصل الثالث/ معارف السنن، ج ۱ ص ۴۹۹/ مسند امام اعظم، ص ۵۰ ا ص ۱۲۱).

امام سرخسی او شیخ ابن همام ددې مناظرې دنقل کولو څخه وروسته لیکي چې: ان ابا حنیفة رجح روايته بفقہ الرواة کما رجح الاوزاعي بعلو الاسناد وهو المذهب المنصور عندنا لان الترجيح بفقہ الرواة لا بعلو الاسناد.

امام ابو حنیفه رحمه الله د امام اوزاعی رحمه الله توجه ددې خبرې طرف ته راوړوله چې دمحدث او د فقیه په مابین کې د فرق لحاظ وساته، ځکه چې محدث صرف اوریدلي احادیث را نقلوي، صحیح وي او که ضعیف، ناسخ وي او که منسوخ، ددې بالعکس فقیه هغه احادیث راخلي چې په کوم باندې د خیر القرون عمل وي او دا خبره چې: (الترجیح بفقہ الرواة لا بعلو الاسناد)

یعنې ترجیح هغه روایت ته ده چې په روایانو کې یې فقاہت زیات وي، علوی د اسناد ته نه ده، دا صرف د امام ابو حنیفه رحمه الله اصل نه دی بلکې نور محدثین یې هم مني لکه څرنگه چې امام حاکم په خپل کتاب (معرفۃ علوم الحديث، ص ۴۹) کې دخپل سند سره د علی بن خشرم رحمه الله دا قول نقل کړی دی چې: (قال لنا وکیع اي الاسنادین احب الیک).

(۱) (الاعمش عن ابي وايل عن عبد الله)

(۲) (اوسفيان عن منصور عن ابراهيم عن علقمة عن عبد الله)

یعنې په دې دواړو سندونو کې دی کوم خوښ دی؟ علی بن خشرم رحمه الله فرمائی چې ما جواب ورکړو چې: (الاعمش عن ابي وايل) یعنې اول سند عالی دی ځکه چې صحابي ته بلا واسطه رسیدلې دی له دې وجهې چې هغه خوښ دی، نو وکیع رحمه الله تعجب وکړو او وی فرمایل چې: یا سبحان الله! (الاعمش شیخ، و ابو وایل شیخ، وسفيان فقیه، ومنصور فقیه، و ابراهيم و علقمة فقیه، وحديث يتداوله الفقهاء خیر من حديث يتداوله الشيوخ). یعنې دا ول سند راویان محدثین او د دوهم سند راویان فقهاء دي او د فقهاء وسند بهتري وي. نو ددې څخه هم معلومه شوه چې د عامو محدثینو په نیز هم حديث مسلسل بالفقهاء

د علو د استاد په مقابل کې راجع دی. دلته یو څو خبرې وی چې دهغې له وجهې امام صاحب رحمه الله د امانظره وگټله.

(۱) د علوی د استاد په مقابل کې د راویانو افقه کیدلو ته ترجیح ده او د ترجیح د اطره د نبی کریم ﷺ د دې ارشاد څخه راخستل شوی ده چې: (فربّ حامل فقه غیر فقیه رب حامل فقه الی ما هو افقه منه) (مشکوۃ ص ۳۵ ج ۱) کتاب العلم الفصل الثاني. او د اعامو محدثینو رایه هم ده، امام ترمذی رحمه الله فرمایي: (الفقهاء هم اعلم بمعاني الحديث/ سنن الترمذی ج ۱ ص ۱۹۳ ابواب الجنائز باب ما جاء في غسل الميت). امام وکیع رحمه الله فرمایي چې: (وحدیث يتداوله الفقهاء خير من أن يتداوله الشيوخ. [معرفة علوم الحديث للحاكم قبيل ذكر النوع الثاني ص ۱۹])

په کتاب الجرح والتعديل کې یې داسې لیکلي دي چې: کان حدیث الفقهاء احب اليهم من حدیث المشيخة. [کتاب الجرح والتعديل باب في اختيار الاسانيد ج ۱ ص ۳۱۵].

(۲) علقمه رحمه الله د حضرت ابن عمر رضی الله عنه څخه په فقه کې کم نه دی اګر چې حضرت ابن عمر رضی الله عنه د صحابیت فضیلت حاصل دی) او د دې تائید د دې څخه کېږي چې قابوس ابن ابی ظبیان فرمائی چې ما دخپل پلار څخه پوښتنه وکړه چې ته ولې د مسلود پوښتنې لپاره علقمه رحمه الله ته ورځي او د رسول الله ﷺ صحابه ووتنه ورځي؟ نو هغه راته په جواب کې وفرمایي: چې مادر رسول الله ﷺ صحابه کرام لیدلي دي چې هغوی به خپله د علقمه رضی الله عنه څخه پوښتنې کولې او دده څخه به یې فتوی غوښتې. [حلیۃ الاولیاء، ج ۲ ص ۹۸/ تهذیب التهذیب، ج ۷ ص ۲۷۸].

او دا څه لرې خبره نه ده بلکه کیدی شي چې د یو غیر صحابي فقهي مهارت د یو صحابي سره برابر او یا دهغه څخه هم زیات وي او د رسول الله ﷺ د دې ارشاد څخه معلومېږي چې (فرب حامل فقه غیر فقیه رب حامل فقه الی ما هو افقه منه) [مشکوۃ، ج ۱ ص ۳۵/ الفصل الثاني من کتاب العلم]

(۳) د حماد سیرت بعینه د ابراهیم سیرت و او د ابراهیم سیرت بعینه د علقمه سیرت و او د علقمه سیرت بعینه د عبدالله بن مسعود رضی الله عنه سیرت و او عبدالله بن مسعود رضی الله عنه سیرت کمال عکس و. (مسند الامام الاعظم، ص ۱۸۹). نو د امام صاحب د بیان کړی حدیث ټول راویان دخپلو استادانو سره ګډي الملازمة و او د امام اوزاعی حدیث داسې نه وو ځکه چې دا وزاعي ملازم د زهري سره نه و او امام ذهبي

فرمائي ثقة و ليس هو في الزهري كمالك وعقيل، ميزان الاعتدال ج ۲ ص ۵۸۰) همدارنگه عبد الله بن عمر رضي الله عنه هم در رسول الله صلى الله عليه وسلم سره دومره كثير الملازمة نه وولكه شو مره چي عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ووخكه چي عبد الله بن عمر رضي الله عنه كشرو وپخيله فرمائي چي كنت اصغر القوم بخاري ج ۱ ص ۱۷) او عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به هميشه در رسول الله صلى الله عليه وسلم سره و و اور رسول الله صلى الله عليه وسلم ترينه هيخكه حجاب نه كولو، مسلم ج ۲ ص ۲۹۳) همدارنگه الله عز وجل فرمائي الم ترالي الذين قيل لهم كفوا ايديكم واقموا الصلوة مپه دي ايت باندي هم بعضي كسانو دترك درفع الیدین لپاره دليل نيولي دي، همدارنگه الله عز وجل فرمائي چي قم الصلوة لذكرى، او درفع الیدین او دجسلي داستراحت لپاره په شريعت كې كوم ذكر ندي مقرر لږي وجهي دا دلمانځه په فعالو كې ندي (۴) ددي حديث دسند ټول راويان كو فيان دي او دټولو كو فيانوپه ترك درفع الیدین باندي اجماع وه.

قال الترمذي وهو قول سفيان واهل الكوفة. (ترمذی، ج ۱ ص ۵۹/التعليق المجدد ص ۹۱).

نو دا حديث مسلسل بالعمل دي ځكه چي عبد الله بن مسعود رضي الله عنه دا ول تكبير څخه وروسته رفع الیدین نه كول. (موطا امام محمد ص ۹۱) بلکه درفع الیدین څخه به يې منع كوله موطا امام محمد ص ۸۸ مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۲۳۶) حضرت اسود رحمه الله او حضرت علقمه رحمه الله هم نه كول. (مصنف ابن شيبه، ج ۱ ص ۲۶۸) حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله هم نه كول (ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۲۶۸) او امام حماد رحمه الله او امام ابو حنيفه رحمه الله هم نه كول. (كتاب الاثار للامام محمد) ځكه چي دده په نيز درفع الیدین كول منسوخ وو. (تنسيق النظام ص ۵۲) او بالعكس دا وزاعي حديث مسلسل بالعمل نه دي ځكه چي عبد الله بن عمر رضي الله عنه رفع الیدین نه كول. (طحاوي، ج ۱ ص ۱۵۵) ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۲۳۷) او حضرت سالم رضي الله عنه هم نه كول. (مسند احمد ج ۲ ص ۱۵).

ددې مناظرې څخه مخكې امام اوزاعي درفع الیدین حمايت كولو. (الاستذكار، ج ۲ ص ۱۲۶).

لكن وروسته يې ورته منسوخ ويل لكه څرنگه چي ابن سليمان دا امام اوزاعي څخه پوښتنه وكړه چي دلمانځه دهرهغه تكبير سره درفع الیدین څه حكم دي چي په قيام كې دي؟ هغه ورته وفرمايل چي دا دتيری زمانې خبرې وي. (جزء رفع الیدین بخاری ص ۱۸۳/التعليق الصبيح ج ۱ ص ۱۷۴).

پنجمین حدیث

نبی کریم صلی الله علیه وسلم ، ابوبکر رضی ، عمر ، عبدالله بن مسعود:

عن محمد بن جابر عن حماد بن ابی سلیمان عن ابراهیم عن علقمة عن عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قال صلیت مع رسول الله ﷺ وای بکر رضی الله عنه وعمر رضی الله عنه فلم یرفعوا یدیهما الا عند افتتاح الصلوة وقد قال مرة فلم یرفعوا یدیهما بعد التکبیرة الأولى قال اسحق ویه ناخذ فی الصلوة کلها. (دارقطنی ، ج ۱ ص ۳۹۹ / رقم ۱۱۲ / ابولیل ج ۸ ص ۴۵۳ / رقم ۵۰۱۷ / بهیقی ، ج ۲ ص ۷۹ مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۰۱ / رقم ۲۵۸۱ / المقصد العلی رقم ۲۶۶ / مسند ابی یعلی الموصلی ج ۸ ص ۴۵۴ / رقم ۵۰۳۹ / معجم الشیوخ لابی بکر الاسماعیلی ج ۱ / ص ۶۹۳ / رقم ۳۱۸).

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائی چي مادر رسول الله ﷺ حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه اود حضرت عمر فاروق رضی الله عنه پس لمونخونه کړي دي .

نودې ټولو حضراتو د لمانځه د شروع څخه وروسته په بل هېڅ ځای کې لاسونه نه دي پورته کړي .

دا حدیث د متواتر په حکم کې دی ځکه چې ددې حدیث مضمونونه دوه دي : اول دا چې عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د نبی ﷺ د مانځه نقشه بیان کړې ده ، دا مضمون په متعددو سندونو روایت شوی دی ، دوهم دا چې په مانځه کې یې رفع الیدین ندی کړي او دا هم په متعددو سندونو سره روایت شوي دي .

امام اسحق فرمائی چي مونږ به ټولو لمونځونو کې په همدې حدیث عمل کوو او رفع الیدین نه کوو .

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه په دې حدیث کې د رسول الله ﷺ د اخری لمونځ بیان دی ځکه چې په دې حدیث کې دي چې د رسول الله ﷺ څخه وروسته په مسجد نبوي کې ابوبکر صدیق رضی الله عنه د ترک رفع الیدین واللمونځ کړی دی او دا ابوبکر صدیق رضی الله عنه څخه وروسته حضرت عمر رضی الله عنه ترک درفع الیدین واللمونځ کړی دی .

اود ا حدیث مسلسل بالعمل هم دی یعنې ددې حدیث ټول رواياتو په دې حدیث عمل کولو او رفع الیدین یې نه کول .

اسحق ابن ابی اسرائیل ، محمد بن جابر ، حماد ، ابراهیم ، علقمه او عبدالله بن مسعود رضی الله عنهم ددې حدیث راویان دي ددوی ټول په لمونځ کې رفع الیدین نه وو ځکه چې دا ټول راویان کوفیان وو او د کوفیانو په ترک درفع الیدین باندې اجماع وه . (ترمذی ، ج ۱ ص ۵۸ / التعلیق الممجد ص ۹۱) . په کوم حدیث کې چې ثقه

عمل وکړي او د اعتماد وړ يې وگڼي هغه صحيح وي او د دې حديث په باره کې اسحق ابن ابي اسرائيل فرمائي چې: (وبه ناخذ) يعنې زموږ ټولو په همدې حديث عمل دی (دارقطني ج ۱/ رقم ۱۱۲۰).

شاه انورشاه کشمير رحمة الله عليه فرمايي چې: قلت قد أخذ به اسحق راويه فيعتبر نبيل الفردين ص ۹۶، همدارنگه مخکې ذکر شو چې د دې حديث مضمون متواتر دی.

بعضي لامذهبان محمد بن جابر ته ضعيف وائي لکن دا خبره صحيح نه ده ځکه دده حافظه په ځوانې کې قوي وه او په بوداوالي کې په سترگو معذور شو او حافظه يې خرابه شوه لکن داروايت دده د ځوانې د زمانې دې ځکه چې په دې حديث کې دده شاگرد اسحق بن ابي اسرائيل دی دده ترجمه په (تذكرة الحفاظ، ج ۲ ص ۴۸۴) کې تفصيلا ذکر شوی ده دده روايتونو د محمد بن جابر څخه په هغه زمانه کې وو چې حافظه يې قوي وه خپله دده د ژبې څخه يې واورې علامې زيلی فرمائي:

فاحسن منه قول ابن عدي كان اسحق بن ابي اسرائيل يفضل محمد بن جابر علي جماعة شيخ هم افضل وارث وقدروي عند الكبار ايوب وابن عون وهشام بن حسان والثوري والشعبة وابن عيينه وغيرهم. (نصب الراية، ج ۱ ص ۳۹۷) په بعضې چاپونو کې ص ۴۷۵/ الجواهر النقي ج ۲/ ص ۱۲۸.

د دې څخه معلومېږي چې دا حديث اسحق په هغه وخت کې روايت کړی وو چې د محمد بن جابر حافظه قوي وه او په دغه وخت کې دده حافظه د شعبه او د سفياينو څخه هم بهتره وه نو د دغې وخت احاديثو ته يې ضعيف ويل اسمان ته لارې توکول دي، علامه نور الدين هيثمي فرمايي چې: وقد وثقه غير واحد [مجمع الزوائد ج ۴/ ص ۲۹۵] حافظ ابن حجر رح فرمايي چې: ورجحه ابو حاتم علي ابن لهيعة [تقريب ۳۱۵] علامه ذهبی فرمايي چې: وفي الجملة قد روي عن محمد بن جابر اليمه وحفاظ. [ميزان الاعتدال ج ۳/ ص ۳۴].

امام دارقطني ورته معتبر ويلي دي. [تهذيب التهذيب ج ۵/ ص ۵۹/ ص ۶۰]. غير مقلد الباني دده احاديثو ته صحيح ويلي دي. [صحيح سنن ابي داود رقم ۱۶۸/ ورقم ۱۸۳]

فان قيل: چې ابن الجوزي رح دې حديث ته موضوعي ويلي دي. [الموضوعات ج ۲/ ص ۹۶]؟

قلنا: د ابن الجوزي رح دا عام عادت دی چې صحيح حديث ته موضوعي وايي: ۱- علامه سيوطي رح فرمايي چې د ابن الجوزي متاسهل في الحكم على الحديث بالوضع. [اللاکي المصنوعة ج ۲/ ص ۳۳].

۲- مولانا عبدالحی رح فرمایي چي: ابن الجوزي صحيح احاديثو ته موضوعي وايي. [التعليق المبجد ص ۳۳.]

۳- بلوغ المرام د باب اللعان د شپږم نمبر حديث په باره کې حافظ ابن حجر ح ليکي چي: رواه ابو داؤد و الترمذي و رجاله ثقات. علامه نووي هم ورته صحيح وايي [سبل السلام ج ۲/ ص ۱۰۹] لکن ابن الجوزي ورته موضوعي ويلي دي، قاضي شوکاني بيا وايي چي ابن الجوزي صحيحو احاديثو ته ضعيف وايي وگوره [الفوائد المجموعة ص ۴/ ص ۱۴۹/ ص ۲۱۳/ ص ۵۰۸] د بخاري او د مسلم يو حديث دی چي ان من عباد الله لو أقسم على أئبره [بخاري ج ۱/ ص ۳۷۴/ و ص ۳۹۴/ ج ۲/ ص ۶۴۶/ و ص ۶۶۴] مسلم رقم ۲۶۲۲/ ترمذي ص ۸۴/ مستدرک حاکم رقم ۸۰۰/ مشکوة رقم ۵۲۳۱/ لکن ابن الجوزي ورته موضوعي وايي.

شپاړسم حديث

عن عبدالله بن مسعود رض يکبر في كل وضع ورفع وقيام وقعود وابوبکر وعمر رضي الله عنهما. [ترمذي/ باب ماجاء في التكبير عند الركوع والسجود رقم ۲۵۳] يعني رسول الله صلی الله علیه وسلم او ابوبکر او عمر رضي الله عنهما هرتيديدلو او جگيدلو او په قيام او په قعود کې الله اکبر ويلو.

اوولسم حديث

عن عبدالله بن قال: كان رسول الله صلی الله علیه وسلم يکبر في كل وضع ورفع وقيام وقعود، وابوبکر وعمر وعثمان. [نسائي باب التكبير للسجود رقم ۱۱۵۰] يعني رسول الله صلی الله علیه وسلم او د درې وارو خلفاء ووبه د هرتيديدلو او جگيدلو او قيام او قعود سره الله اکبر ويلو.

اتلسم حديث

عن الأسود عن علقمة عن عبدالله قال: رأيت رسول الله صلی الله علیه وسلم يکبر في كل خفض ورفع وقيام وقعود ويسلم عن يمينه وعن شماله، السلام عليكم ورحمة الله وبركاته حتى يرى بياض خده ورأيت أبابکر وعمر يفعلان ذلك. [نسائي رقم ۱۰۸۴ و رقم ۱۳۲۰] يعني رسول الله به د هرو تيديدلو او جگيدلو او قيام او قعود سره الله اکبر ويلو او بني او چپ طرف ته به يې د سلام و مگرځولو په وخت کې السلام عليكم ورحمة الله، السلام عليكم ورحمة الله ويلي تردې د غو مبري سپين والي به يې ليدل کيدلو او ما ابوبکر او عمر رض هم پداسې عمل باندې ليدلي دي، ددې احاديثو څخه معلومېږي چي د رسول الله صلی الله علیه وسلم

آخري لمونځ او ورپسې د خلقامو په مونځونو کې د هرو تیتیدلو او جگیدلو سره صرف الله اکبر وو او رفع الیدین نه وه.

د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه احادیث

۴۷ - **اول حدیث:** حدثنا ابو بكرة قال حدثنا مؤمل قال حدثنا سفیان قال حدثنا یزید بن ابی زیاد عن ابی ابلی عن براء بن عازب رضی الله عنه قال: کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا کبر لافتتاح الصلوة رفع یدیه حتی یکون ابهاماه قریباً من شحمتی اذنیه ثم لا یعود. [طحاوی رقم ۱۳۱۳].

۴۸ - **دوهم حدیث:** و به قال حدثنا محمد بن الصباح البزار، حدثنا شریک عن یزید بن ابی زیاد عن عبد الرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اذا افتتح الصلوة رفع یدیه الی قریب من اذنیه ثم لا یعود (ابوداؤد رقم ۷۴۹).

د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ به چې کله د لمانځه د شروع کولو لپاره الله اکبر و نو د غوږونو تر نرمیو پورې به یې لاسونه جیگ کړل او بیا به یې په نور لمونځ کې نه جیگول.

په دې حدیث کې دوه مسئلې دي اوله دا چې لاسونه به ترکوم ځای پورې پورته کولی شي؟

په دې حدیث کې دي چې تر غوږونو پورې به پورته کولی شي.

دوهمه دا چې په لمانځه کې به لاسونه څو ځلې جیگولی شي؟

په دې حدیث کې دي چې صرف د اول تکبیر په وخت کې به جیگولی شي او د دې څخه وروسته به په نور لمانځه کې نه شي جیگولی.

۴۹ - **درېم حدیث:** و به قال حدثنا عبد الله بن محمد الزهري حدثنا سفیان عن یزید نحو حدیث شریک لم یقل ثم لا یعود قال سفیان قال لنا بالكوفة بعد ثم لا یعود قال ابو داؤد روی هذا الحدیث هشیم و خالد و ابن ادریس عن یزید لم یذكروا ثم لا یعود (ابوداؤد رقم ۷۵۰).

د مخکیني حدیث (رقم ۷۴۹) دوهم روایت دی لکن په دې کې د ثم لا یعود لفظ نشته سفیان فرمایي چې یزید بن ابی زیاد چې وروسته دا حدیث موږ ته په کوفه کې بیانولو نو هلته یې ثم لا یعود و ویلي امام ابوداؤد

رحمه الله فرمائی چې دا حدیث هشیم رحمه الله خالد رحمه الله و ابن ادریس رحمه الله یزید بن ابی زیاد شخه روایت کړی دی هغوی شم لایعود نه دی کړی .

۵۰ - څلورم حدیث : و به قال حدثنا الحسن بن علی حدثنا معاویه و خالد بن عمرو و ابو حذیفه قالوا حدثنا سفیان باسناده بهذا (عن البراء بن عازب) قال فرقع یدیه فی اول مرة و قال بعضهم مرة واحدة . (سنن ابی داؤد رقم ۷۵۱ بتحقیق شیخ مامون شیحا صحیح ابی داؤد رقم ۶۸۴ - ۷۵۱) ناصرالدین الشانی فرمائی چې دا حدیث صحیح دی صحیح ابی داؤد ج ۱ ص ۱۴۳ طبع مکتبه التریبه العربی لدول الخلیج، الرياض سنه ۱۴۰۹هـ . زموږ په ملکونو کې چې کوم متداول ابو داؤد دی په هغې کې دا حدیث حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه د حدیث شخه لاندې بیان شوی دی .

۵۱ - پنځم حدیث : و به قال حدثنا حسین بن عبد الرحمن ، اخیر نا وکیع عن ابن ابی لیلی عن اخیه عیسی (و) عن الحکم عن عبد الرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم رفع یدیه حين افتتح الصلوة ثم لم يرفعهما حتى انصرف . (ابو داؤد رقم ۷۵۲) یعنې رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمانخه د شروع په وخت کې رفع الیدین وکړل ییایې د لمانخه شخه تر فارغیدو او وچت نکړل .

۵۲ - شپږم حدیث : و به قال حدثنا ابن ابی داؤد قال حدثنا عمرو بن عون قال انا خالد عن ابن ابی لیلی عن عیسی بن عبد الرحمن عن ابيه عن البراء بن عازب رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم مثله . (طحاوی رقم ۱۳۱۴)

دا روایت هم د مخکینې روایت په شان دی .

۵۳ - اوم حدیث : حدثنا محمد بن نعمان قال حدثنا یحیی بن یحیی قال حدثنا وکیع عن ابن ابی لیلی عن اخیه و عن الحکم عن عبد الرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه مثله . طحاوی رقم ۱۳۱۵ .

۵۴ - اتم حدیث : و به قال حدثنا عبد الرزاق عن الثوری عن یزید بن ابی زیاد عن عبد الرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا کبر رفع یدیه حتی یری ابهامیه قریبا من اذنیه (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۳۵۳) .

یعنی نبی علیه السلام دلمانخه د شروع په وخت کې رفع الیدین کول تردې پورې چې غټې گوتې به یې غوږونو ته نژدې ښکاریدلې.

۵۵- نهم حدیث: (و به قال حدثنا عبدالرزاق عن ابن عیینة، عن یزید عن عبدالرحمن بن ابی لیلی عن الباء بن عازب رضی الله عنهم مثله، وزاد قال: مرة واحدة ثم لا تعدلرفعهما فی تلك الصلوة. [مصنف عبدالرزاق (ج) ۲ صفحه ۱۷ رقم ۲۵۳۱].

یعنی سفیان بن عیینة دیزید بن ابی زیاد او عبدالرحمن بن ابی لیلی په واسطه دبراء بن عازب رضی الله عنهم څخه مخکینی روایت په شان روایت کړی دی او دایې په کې زیات کړي دي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم صرف یو ځلې رفع الیدین وکړل ییایې نور په همدې لمانخه کې په بل ځای کې ونه کړل.

۵۶- نسیم حدیث: و به قال حدثنا اسحاق، قال حدثنا هشيم عن یزید بن ابی زیاد عبدالرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه قال رايت رسول الله صلی الله علیه وسلم حين افتتح الصلوة کبر ورفع يديه حتى کادتا تحازيان اذنيه ثم لا يعد. [مسند ابی یعلی (ج) ۳ صفحه ۲۴۸].

یعنی رسول الله صلی الله علیه وسلم دلمانخه د شروع کولو په وخت کې لاسونه دومره اوچت کړل چې دغوږونو سره برابرید لوته نژدې شول ییایې اوچت نه کړل.

۵۷- یوولسم حدیث: و به قال حدثنا اسحاق قال حدثنا ابن ادریس عن یزید بن ابی زیاد عن عبدالرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه قال رايت رسول الله صلی الله علیه وسلم حين استقبل الصلوة کبر حتى رايت ابهاميه قریباً من اذنيه ثم لم يرفعهما. [مسند ابی یعلی (ج) ۳ صفحه ۲۴۹].

ترجمه کې د مخکینی حدیث ترجمې ته ورته ده.

۵۸- دولسم حدیث: و به قال حدثنا اسحاق قال حدثنا وكيع، حدثنا ابن ابی لیلی عن الخُصم وعيس، عن عبدالرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنهم ان النبي صلی الله علیه وسلم كان اذا افتتح الصلوة يرفع يديه ثم لا يرفع حتى ينصرف. [مسند ابی یعلی (ج) ۳ صفحه ۲۴۸].

۵۹- ديارلسم حدیث: و به قال حدثنا وكيع عن ابن ابی لیلی عن الحكم وعيسى عن عبد الرحمن بن ابی لیلی عن البراء بن عازب رضی الله عنه ان النبي صلی الله علیه وسلم كان اذا افتتح الصلوة رفع يديه ثم لا يرفعهما حتى يفرغ (مصنف ابن ابی شيبه رقم ۲۴۵۵).

٦٠ - **خوارسزم حديث:** وبه قال حدثنا وكيع عن ابن ابي ليلى عن عيسى اخيه والحكم ، عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء بن عازب رضى الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة ثم لا يرفعهما حتى ينصرف (المدونة الكبرى ج ١ ص ٦٩ طبع مصر المدونة الكبرى ج ١ ص ١٦٦ طبع بيروت سنة ١٤٢٦ هـ .

٦١ - **بنخلسم حديث:** وبه قال حدثنا يحيى بن محمد بن صاعد حدثنا محمد بن سليمان لوين ، حدثنا اسماعيل بن زكريا حدثنا يزيد بن ابي زياد عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء رضى الله عنه انه را رسول الله صلى الله عليه وسلم حين افتتح الصلوة رفع يديه حتى اذا بهما اذنيه ثم لم يعد الى شئ من ذلك حتى فرغ من صلوته . دار قطنى ج ١ ص ٢٩٣ مترجم جزء سوم ص ٣٥١ رقم ١١١٤ .

٦٢ - **شيارسزم حديث:** وبه قال حدثنا ابن صاعد حدثنا لوين حدثنا اسماعيل بن زكريا عن يزيد عن ابن ابي زياد عن عدى بن ثابت عن البراء بن عازب رضى الله عنه مثل ذلك . دار قطنى مترجم جزء سوم ص ٣٥١ رقم ١١١٥ .

٦٣ - **اولسزم حديث:** وبه قال حدثنا ابو بكر الادى احمد بن محمد بن اسماعيل حدثنا عبد الله بن محمد ايوب المخرمى ، حدثنا على بن عاصم حدثنا محمد بن ابي ليلى عن يزيد بن ابي زياد عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء بن عازب رضى الله عنه قال ارايت رسول الله صلى الله عليه وسلم حين قام الى الصورة فكبر ورفع يديه حتى ساوى بهما اذنيه ثم لا بعد الحديث . دار قطنى ج ١ ص ٢٩٤ مترجم جزء سوم ص ٣٥٢ رقم ١١١٧ .

٦٤ - **اتلسزم حديث:** وبه قال حدثنا احمد بن على العلاء حدثنا ابو الاشعث حدثنا محمد بن بكر حدثنا شعبه عن يزيد بن ابي زياد قال سمعت تبين ابي ليلى يقول : سمعت البراء رضى الله عنه فى هذا المجلس يحدث قوماً منهم كعب بن عجرة رضى الله عنه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم حين افتتح الصلوة يرفع يديه فى اول تكبيرة (دا قطنى ج ١ ص ٢٩٣ مترجم جزء سوم ص ٣٤٩ رقم ١١١٢) .

٦٥ - **نولسزم حديث:** وبه قال حدثنا عبد الله حدثنى ابى حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبه عن يزيد بن ابي زياد قال سمعت ابن ابي ليلى قال سمعت البراء رضى الله عنه يحدث قوماً فيهم كعب بن عجرة قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم حين افتتح الصلوة رفع يديه . (مسند احمد ج ١ ص ٢٠٣ رقم ١٨٢١٧ ورقم ١٨٨٩٦) .

٦٦ - سلم حديث : وبه قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا عبد الرزاق اخبرنا سفيان عن يزيد بن ابي زياد عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء بن عازب رضى الله عنه قال كان النبی صلی الله علیه وسلم اذا كبر رفع يديه حتى ترابهمايه قريباً من اذنيه . (مسند احمد رم ١٨٢٢٧ ورقم ١٨٩٠٦)

٦٧ - يويشتم حديث : وبه قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا اسباط حدثنا يزيد بن ابي زياد عن عبد الرحمن بن اب ليلى عن البراء بن عازب قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا افتتح الصلوة رفع يديه حتى تكون ابهاما حذاء اذنيه . (مسند احمد رقم ١٨١٩٩ ورقم ١٨٨٧٧ ورقم ١٨٨٨٦)

٦٨ - دوه ويشتيم حديث : وبه قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا هشيم عن يزيد بن ابي زياد عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء بن عازب رضى الله عنه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم حين افتتح الصلوة رفع يديه . (مسند احمد رقم ١٨٠١٨ ورقم ١٨٦٧٩)

٦٩ - درويشتم حديث : وبه قال حدثنا هشيم عن يزيد بن ابي زياد عن ابن ابي ليلى عن البراء بن عازب رضى الله عنه قال رايت النبي صلى الله عليه وسلم حين افتتح الصلوة رفع يديه حتى كادتا تحاذيان اذنيه (مصنف ابن ابي شيبة رقم ٢٤٥٥).

٧٠ - خلورويشتم حديث : وبه قال حدثنا ابو القاسم بن بالويه النسابوري حدثنا بكير بن محمد بن عبد الله الحبال الرازي حدثنا على حدثنا على بن محمد بن روح ابن ابي الحرش المصيصي سمعت ابي يحدث عن ابيه روح ابن ابي الحرش سمعت ابا حنيفة يقول الشعبي يقول سمعت البراء بن عازب رضى الله عنه يقول كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا افتتح الصلوة رفع يديه حتى يحاذى منكبيه لا يعود يرفعهما حتى يسلم ن صلوته . (مسند الامام ابي حنيفة ص ١٥٦ مؤلف امام ابن نعيم اصبهاني مسند ابي حنيفة برواية ابي نعيم ص ٣٤٤ رقم الحديث ٢٢٥)

٧١ - پنغويشتم حديث : وبه قال حدثنا القاضي ابو احمد محمد بن احمد بن ابراهيم حدثنا محمد بن جعفر بن محمد حدثنا رجاء بن صهيب سمعت الحصين بن حفص عن ابي يوسف وعن ابن ابي ليلى عن الحكم عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء رضى الله عنه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم حين افتتح الصلوة كبر حتى رايت ابهاميه حذاء اذنيه ثم لم يرفعهما حتى يسلم . (كتاب ذكر اصبهان تأليف الامام الحافظ ابي نعيم احمد بن عبد الله الاصبهاني باب الرأ ج ١ ص ٣١٥)

۷۲ - **شہر و شتم حدیث:** و بہ قال حدثنا عبد الوارث بن سفيان قال حدثنا قاسم بن اصبح قال حدثنا احمد بن زهير قال حدثنا ابو نعيم قال حدثنا موسى بن محمد الانصاري عن يزيد بن ابي زياد عن عبد الرحمن بن ابي ليلى عن البراء بن عازب رضى الله عنه قال صليت خلف النبي صلى الله عليه وسلم فكبر فرفع يديه حتى اذا اذنيه في اول مرة لم يزد عليها (التمهيد لابن عبد البر ج ۹ ص ۲۱۴).

ددې ټول احاديثو ترجمه متقاربه ده حاصل يې دادې چې رسول الله صلى الله عليه وسلم صرف د اول تكبير سره رفع الیدین كړې دى او نور يې تر سلام پورې په بل ځاى كې نه دي كړي،

يزيد بن ابى زياد رحمه الله ثقه دى

لامذهبان اعتراض كوي چې ددې حديث مركزي راوي يزيد بن ابى زياد رحمه الله شيعه وو او په اخر عمر كې يې حافظه خرابه شوي وه؟

خواب: يزيد بن ابى زياد الكوفى القرشى الهاشمى ولاء باندې اكر چې بعضې محدثينو د تشيع اود اختلاط الحافظه في اخر العمر جرحه لگولې ده لکن على الاطلاق ورته ضعيف ويل د انصاف څخه بعيد ده.

۱- امام مسلم رحمه الله يې په هغو رواياتو كې شماري چې په عدالت او په مروت باندې متف و او دده څخه روايت هم كوي (ملخصاً مقدمه مسلم ج ۱ ص ۵۳ طبع مکتبه بشرى كراچي).

امام مزى رحمه الله فرمايي چې يزيد بن ابى زياد رحمه الله د امام مسلم رحمه الله شيعه دى (تهذيب الكمال ج ۱ ص ۳۲ خلاصه تهذيب الكمال ج ۳ ص ۲۷۶).

۲- امام احمد بن صالح رحمه الله فرمايي : چې يزيد بن ابى زياد رحمه الله ثقه دى او په ده باندې د اعتراض كونكو كلام زه نه خوښوم (تابيخ اسماء الثقات لابن شاهين ص ۱۹۷).

۳- امام شعبه رحمه الله دده په باره كې فرمايي : چې د يزيد بن ابى زياد رحمه الله څخه د روايت كولو څخه وروسته زه ددې هيڅ پروا نه لرم چې د بل چا څخه حديث و نه ليكم (ميزان الاعتدال ج ۴ ص ۲۲۳)

۴- امام ابوداؤد رحمه الله فرمايي چې ماته داسې هيڅوك هم نه دي معلوم چې دده حديثونه يې پرېني وي البته دده په مقابل كې مې بل متفق عليه قوي راوي خوښيږي . (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۲۸۶).

۵- حضرت سفیان بن یعقوب رحمه الله فرمائي چې خلکو په دده باندې دا جرحه لگولي ده چې دده په حافظه کې تغیر راغلی وو اکن بیا هم دا عادل او ثقہ دی اگر چې د حکم رحمه الله او د منصور رحمه الله په مرتبه کې نه دی. (تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۲۸۶).

۶- امام جزلي رحمه الله ورته جایز الحدیث ویلي دي او په دې یط هم تصریح کړي ده چې په اخر عمر کې یې حافظه خرابه شوي وه. تهذیب التهذیب ج ۱۱ ص ۲۸۶

۷- امام ابن حبان رحمه الله فرمائي چې په بوداوالي کې یې حافظه خرابه شوي وه او تلقن به یې قبلولو لکن دتغیر څخه مخکیني روایتونه صحیح دي. (حواله بالا).

۸- امام ذهبی رحمه الله ورته الامام، المحدث، الثقه او اوعیة العلم وایي او لیکي چې امام شعبه رحمه الله په نقد درجالو کې ده مهارت سره سره دده څخه روایت کوي (سیر اعلام النبء ج ۶ ص ۱۳۹ و ص ۱۴۰)

۹- امام بخاري رحمه الله دده څخه د یوې کلمې معنی تعلیق روایت کړي ده (بخاری ج ۲ ص ۷۶۸)

۱۰- امام مسلم رحمه الله ترینه مقروناً روایتونه کوي (تهذیب الکمال ج ۱۱ ص ۳۲)

۱۱- امام ترمذی رحمه الله دده روایتونو ته حسن وایي او فرمائي چې روی عنه سفیان، وشعبه، وابن عیینه وغیر واحد من الائمة. (ترمذی ج ۱ ص ۱۶ و ص ۹۶ و ج ۲ ص ۲۱۸ و ص ۷۱).

۱۲- حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې محدث جریر رحمه الله فرمائي دي چې یزید بن ابی زیاد رحمه الله عطاء بن سائب رحمه الله څخه زیات مضبوط او د حافظې والادی. (تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۴۶۶ و ج ۱۱ ص ۳۳۰) او عطاء بن سائب رحمه الله د صحیح البخاری راوي دی.

۱۳- علامه زیلعی رحمه الله د امام ابن دقیق العید رحمه الله په حواله باندې لیکي چې یزید بن ابی زیاد الکوفی رشتینی دی او د امام ابو الحاث القروی رحمه الله په حواله باندې لیکي چې امام ابو الحسن ورته جید الحدیث ویلي دي (نصب الرايه ج ۱ ص ۴۰۲).

۱۴- علامه احمد شاکر رحمه الله لیکي چې یزید هذا ضعفه بعضهم من قبل انه شیعی ومن قبل انه اختلط فی اخر حیاته والحق انه ثقة قال ابن شاهین فی الفقات قال احمد بن صالح المصری یزید بن ابی زیاد ثقة ولا یعجنی قول من تکلم فيه وقال ابن سعد فی الطبقات وكان ثقة فی نفسه (جامع ترمذی بتحقیق وشرح احمد شاکر ج ۱ ص ۱۹۵) همدا احمد شاکر رحمه الله په دویم جلد کې د یو حدیث په تشریح کې فرمائي

چې فمدار الحديث على يزيد بن ابي زياد وهو ثقة صحيح الحديث (جامع ترمذی بتحقيق احمد شاكر ج، ص ۱۰۹).

۱۵- علامه شوکانی فرمائي چې و قد اخرجه مسلم في صحيحه ، والبخاري تعليقاً واهل السنن الاربع. (الفوايد المجموعه ص ۱۱۷).

۱۶- علامه هاشم بن عبد الغفور السندهی رحمه الله فرمائي چې د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه حديث بعضی طرق د شیخینو په شرط باندې صحیح او بعض حسن دي په صحیحو کې د عبد الرزاق والاسند دی د عبد الرزاق په سند کې د عبد الرزاق خخه سوا درې راویان دي سفیان بن عیینه یزید بن ابی زیاد الهاشمی الکوفی او عبد الرحمن بن ابی لیلی. [کشف الرین فی مسئلة رفع الیدین مترجم ص ۵۷ تا ص ۶۵].

او مخکې لیکي چې یزید بن ابی زیاد رحمه الله مختلف فیه راوي دی امام بخاری رحمه الله ترینه په صحیح البخاري کې معلق روایت راوړی دی او نورو حفاظو د حدیثو لکه امام مسلم رحمه الله او اصحاب السنن الاربع دده خخه روایتونه کوي موږ به عنقریب د هغو محدثینو نومونه د بخاري د شرح عمدة القاري خخه رانقل کړو کومو چې دده توثیق کړیدی (کشف الرین فی مسئلة رفع الیدین ص ۶۷).

۱۷- حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې : ويزيد فيه ضعف يسير و تخليص جبر (ص ۱۱۷).

۱۸- علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چې وهو حسن الحديث العبر بحواله شذرات الذهب ج ۱ ص ۱۰۶.

۱۹- حافظ ابن حجر رحمه الله د یزید بن زیاد یو سند ته اسناد مقارب لیکلي دي (الدرايه ج ۲ ص ۶).

۲۰- علامه عینی رحمه الله د یزید بن ابی زیاد د توثیق خخه وړېسته فرمائي چې ابن خزيمة په خپل صحیح کې دده خخه روایت راخیستی دی امام مسلم هم په خپل صحیح کې دده خخه د حدیث تخریج کړی دی بخاری هم ترینه استدلال کړی دی (البنایه فی شرح الهدایه قلعه علامه عینی ج ۲ ص ۱۹۶).

۲۱- د اسماء الرجال په فن کې د شیعه لفظ دهغه چالپاره استعمالیږي چې حضرت علی ؑ په حضرت عثمان ؑ باندې بهترگني او درافضي او یا درافضي خبیث لفظ دهغه چالپاره استعمالیږي چې حضرت علی ؑ په ابوبکر ؑ او عمر ؑ باندې هم بهترگني او څوک چې حضرت عثمان بهترگني عثمانی ورته وائي کفائي البخاري، ج ۱ ص ۴۳۳ د بخاري ډیراویان په همدې معنی شیعه گان دي او د مسلم په باره کې بعضی فرمائي چې کتاب مسلم ملان من شیعه، د غیر مقلدینو شیخ شوکانی هم شیعه دی مقدمة فتح القدير للشوکانی، ص ۵، یزید بن ابی زیاد د مسلم شیخ دی، تهذیب الکمال، ج ۱۱ ص ۳۲ و خلاصه تهذیب الکمال، ج ۳ ص ۲۷۶.

نو غیر مقلدین دی دمسلم دضعف اعلان هم وکړی غیر مقلدین چې رفع الیدین لپاره دحضرت براء بن عازب
کوم حدیث پیش کوي په هغې هم همداروی دی هلته څرنگه حجت شو؟ حالانکه ورسره کاذب راوی هم
شته چې ابراهیم بن بشارنومېږي البانی په ظلال الجنة رقم الحدیث، ۸۰۳ کې وغیره کې دده حدیثوته صحیح
ویلی دی.

ضروري قنبيه: دا خبره په یاد لرئ چې په دې نوم باندې بل راوی هم شته هغه ته یزید بن زیاد او د بعضو
په قول ابن ابی زیاد القرشی الدمشقی وایي. د اسماء الرجال علماء په ده باندې سختې جرې کوي نو شوکانی
په نیل الاوطار ج ۱ ص ۲۷۵ کې په زیر بحث راوی ابو عبد الله یزید بن ابی زیاد الکوفی القرشی الهاشمی
باندې ورچسپولی دی او دده په تقلید کې عبد الرحمن مبارکپوری په تحفة الاحوذی ج ۲ ص ۹۶ کې لیکلي دي
چې یزید بن ابی زیاد رحمه الله حسن الحدیث نه دی بعینه همداو هم امام نووی رحمه الله ته هم پېښ شوی دی
او دمسلم د مقدمې په شرحه کې یې ذکر کړي دي په کوم باندې چې حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذیب
التهذیب کې ج ۱ ص ۲۸۷ او علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله په مقدمه دمسلم مع شرحه فتح الملهم
ص ۱۱۶ کې نقد کړي دي حقیقت ددې چې یزید بن ابی زیاد حسن الحدیث دی او په اخر کې یې په حافظه کې
تغیر راغلی و لکن د ترک د رفع الیدین روایت کونو ترینه دتغییر څخه مخکې روایتونه کړي دي امام بخاری
رحمه الله په جزء رفع الیدین رقم ۳۴ کې لیکي چې د شعبه رحمه الله د سفیان ثوری رحمه الله او د زهیر رحمه الله
سماع د یزید بن ابی زیاد څخه په اول وخت کې وه وهکذا فی البیهقی ج ۲ ص ۷۶

۲۴- د څلور ویشتم لاندې چې کوم سند ولیکل شو په معنی کې دا راوی نشته همدارنگه ددولسم او د
پنځویشتم نمبر لاندې چې کوم حدیثونه ولیکل شو په هغه کې هم دا راوی نشته.

بل اعتراض دا کیږي چې: امام ابوداود رحمه الله د حدیث ضعیف گڼلی دی او فرمایلي یې دي چې:
(قال ابوداود هذا الحديث ليس بصحيح)

جواب: امام ابوداود رحمه الله د حدیث په ډیر طریقو ذکر کړی دی په دریمه طریقه کې پکې یو راوی
محمد بن عبد الرحمن دی او هغه ضعیف دی، امام ابوداود چې: هذا الحديث ليس بصحيح (ویلی دی
نودریمې طریقې په باره کې یې ویلي دي او داولو دواړو طریقو په سند هغه کلام نه دی کړی بلکه چې پاتې
شوی دی، همدارنگه لیس هو بصحيح ضعف لره ندی مستلزم، ځکه چې صحیح دې نه وي بلکې حسن دې وي،

ہمدارنگہ داراوی ہم بالاتفاق ضعیف ندی، بلکہ پیرو محدثینو ورتہ ثقہ ویلی دی۔ وگورہ بذل المعبرہ ج ۴/ص ۲۷۹]۔

بل اعتراض : ددی حدیث پہ آخر کپی د۔ (ثم لا یعود) زیادت صرف دشریک تفرددی حکمہ چہ امام ابوداود رحمہ اللہ لیکلی دی چہ : (روي هذا الحديث هشيم وخالد وابن ادريس عن يزيد ولم يذكر واثم لا یعود)؟

جواب : شریک ددی زیادت پہ روایت کپی متفرد نہ دی بلکہ ددی دیر زیادت متابعات موجود دی شاہ صاحب پہ (نیل الفرقین فی رفع الیدین، ص ۹۵ و ص ۹۶) کپی فرمایلی دی چہ حافظ ماردینی رحمہ اللہ پہ (الجواهر النقی ج ۲/ ص ۷۶) کپی نقل کری دی چہ پہ (کامل بن عدی) کپی هشیم و اسرائیل بن یونس داریادت ذکر کری دی او ہمدارنگہ پہ دارقطنی او پہ معجم طبرانی اوسط کپی حمزۃ الزیات دشریک متابعت کری دی او خپلہ سنن ابوداود رحمہ اللہ دغہ روایت دلایعود دزیادت سرہ د سفیان دطریقہ ہم روایت کری دی نولہ دی وجہی دشریک دتفرد اعتراض غلط دی۔

علامہ عینی رح فرمایي چہ : قلت تعارض قول أبي داود قول ابن عدی فی الکامل۔ رواہ هشام وشریک وجماعۃ معہما عن یزید باسنادہ قالوا فیہ (لم یعد) یظہران شریکاً لم یبتعد بروایۃ ہذہ الزیادۃ فسقط أيضاً بذلك کلام الخطابی لم یقل فی ہذا (لم یعد) غیر شریک، لان شریکاً قد توقع علیہا کما أخرجه الدارقطني من اسماعيل بن زكريا ثنا یزید بن أبي زیاد نحوه، أخرجه البیهقي فی الخلافيات من طرق النضر بن شمول عن اسرائیل هو ابن یونس بن اسحق عن یزید بلفظ: رفع یدیه حذو أذنیہ ثم لم یعد - وأخرجه الطبرانی فی الأوسط من حدیث حفص بن عمر ثنا حمزۃ الزیات کذلک وقال لم یروہ عنہ الاحفض، تفرد بہ محمد بن حرب. (البتایۃ فی شرح الہدایۃ ج ۲/ ص ۲۹۵)۔

بل اعتراض : اعتراض داکبری چہ دحضرت سفیان بن عیینہ قول دی چہ یزید بن ابی زیاد چہ کلہ پہ مکہ مکرمہ کپی وو نو د حضرت براء بن عازب ؓ دغہ روایت یی د (ثم لا یعود) دزیادت شخہ بغیر ذکر کولو اوددی شخہ وروستہ چہ کلہ کوفی تہ راغلو نو ہلتہ یی ددی جملہ روایت شروع کرو۔

امام بیہقی ددی زیاتوالی پہ بارہ کپی د سفیان بن عیینہ دامقوله نقل کری دہ چہ : (اظن ان اهل الکوفۃ لقنوه فتلقن) یعنی اہل کوفہ ووددی جملہ تلقین ورتہ کری وواوددی جملہ پہ زیاتولوی مجبور کری وو۔

امام ابو داود هم دا اعتراض اشاره په دې الفاظو ذکر کړې دی چې (حدثنا عبد الله بن محمد الزهري ناسفيان عن يزيد بن جوحديث شريك لم يقل ثم لا يعود قال سفيان قال لنا بالكوفة بعد ثم لا يعود)

الجواب: شاه صاحب په نيل الفرقه دین کې جواب ورکړی دی چې خلاصه یې را نقلوو.

(۱) حضرت براء ابن عازب رضی الله عنه په کوفه کې اوسیدلو حضرت براء بن عازب رضی الله عنه دا حدیث د کوفې په غمت جامع جومات کې خلکو ته واورولو چې په دغه مجلس کې حضرت کعب بن عجرة رضی الله عنه هم موجود وو. (دارقطني، ج ۱ ص ۲۹۴).

(۲) حضرت براء بن عازب رضی الله عنه څخه دا حدیث دريونه راویانو روایت کړی دی، حضرت عبدالرحمن بن ابی لیلی حضرت عدي بن ثابت کما مرتحت رقم ۱۶ دارقطني مترجم رقم ۱۱۱۵ حضرت شعبی کما مرتحت رقم ۲۴ و مسند امام ابی حنیفه ص ۱۵۶. حضرت ابن ابی لیلی لوی جلیل القدر تابعي وو او د دې حدیث مطابق یې رفع الیدین نه کول [مصنف ابن ابی شیبه رقم ۲۴۶۶]..

(۳) د حضرت ابن ابی لیلی په همدغه مسجد کې دشلو انصاري صحابه ورسره ملاقات شوی وو. (جامع ترمذی ج ۲ ص ۱۸۳).

(۴) اوداهغه لوی مسجد وو چې یوزورپنځو سو صحابه ووپه کې لمونځونه کول چې څلرو شت په کې بدري صحابه وو. (معارف السنن، ج ۲ ص ۴۹۰).

(۵) حضرت عبدالرحمن ابن ابی لیلی به د همدې حدیث موافق رفع الیدین نه کول یعنې تارک درفع الیدین وو. (مصنف ابن ابی شیبه، رقم ۲۴۶۶) او حضرت عبدالرحمن بن ابی لیلی د صحاح سته وواجماعی شیخ دی په بخاری او مسلم کې ترې یې شمیره روایات دي.

(۶) د حضرت عبدالرحمن ابن ابی لیلی څخه دا حدیث دريو شاگردانو روایت کړی دی نو یزید بن ابی زیاد رح پکې متفرد ندی.

اول: د عبدالرحمن ابن ابی لیلی ځوی عیسی رضی الله عنه چې بالاتفاق ثقه دی دده حدیث دولس نمبر لاندې تیر شو.

دوهم: حضرت حکم بن عتیبه رضی الله عنه چې دا هم بالاتفاق ثقه دی دده حدیث د دولسم او د پنځه ویشتم نمبر لاندې تیر شو.

دویم : یزید بن ابی زیاد رَحْمَةُ اللَّهِ .

(۷) د حضرت یزید بن ابی زیاد رَحْمَةُ اللَّهِ خُصه لسو شاگردانو د حدیث مکمل متن رانقل کړي دي.

اول : حضرت سفیان بن عیینه رَحْمَةُ اللَّهِ لکه څرنگه چې د نهم نمبر لاندې تیر شو. (عبدالرزاق، ج ۱ ص ۷۱).

دوهم : حضرت سفیان ثوری رَحْمَةُ اللَّهِ لکه څرنگه چې د اول د اتم او د شلم نمبر لاندې تیر شو.

دریم : حضرت شریک رَحْمَةُ اللَّهِ رقم ۲ لاندې تیر شو.

خلورم : حضرت هشیم رَحْمَةُ اللَّهِ رقم ۱۰ / ورقم ۲۲ / ورقم ۴۳ لاندې تیر شو.

پنځم : حضرت اسماعیل بن زکریا رَحْمَةُ اللَّهِ در ۱۵ لاندې تیر شو.

شپږم : حضرت شعبه رَحْمَةُ اللَّهِ داتلمس رقم لاندې تیر شو.

اووم : محمد بن ابی لیل رَحْمَةُ اللَّهِ د اولسم لاندې تیر شو.

اتم : حضرت اسرائیل رَحْمَةُ اللَّهِ الجوهري النقی ج ۲ ص ۷۶ عمده القاری بحواله خلافيات بهیقي).

نهم : حضرت حمزة الزیات رَحْمَةُ اللَّهِ (عمده القاری بحواله اوسط طبرانی / نیل الفرقدین ص ۱۱۳)

لسم : حضرت عبدالله بن ادريس رَحْمَةُ اللَّهِ د ۱۱ نمبر لاندې تیر شو.

دې لسو شاگردانو مکمل متن رانقل کړی دی چې خلاصه یې دوه خبرې دي (۱) - لاسونه غوړو نو پورې پورته کول. (۲) او د اول تکبیر څخه وروسته نور په لمانځه کې رفع الیدین نه کول دي. او شپږ شاگردانو اختصار کړی دی یعنې مکمل متن یې نه دی رانقل کړی هغه شپږ شاگردان.

اول : حضرت علی بن عاصم رَحْمَةُ اللَّهِ دی (دارقطنی، ج ۱ ص ۲۹۴)

دوهم : حضرت خالد بن عبدالله رَحْمَةُ اللَّهِ دی. (دارقطنی، ج ۱ ص ۲۹۴)

دریم : حضرت اسباط بن محمد رَحْمَةُ اللَّهِ دی، ۲۱ نمبر لاندې تیر شو.

خلورم : حضرت جراح رَحْمَةُ اللَّهِ والد حضرت وکیع رَحْمَةُ اللَّهِ دی (کتاب العلل احم ج ۱ ص ۱۱۷)

پنځم : حضرت صالح بن عمر رَحْمَةُ اللَّهِ دی (مسند ابویعلی، ج ۱ ص ۹۵)

شپږم : حضرت زهیر رَحْمَةُ اللَّهِ دی (جزء بخاری)

د مکمل او مختصر متن معنی

د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه د حدیث مکمل متن په دوو مسئلو مشتمل دی.

اول : په لمانځه کې به لاسونه ترکوم ځای پورې پورته کېږي؟ په دې حدیث کې دي چې ترغوږوونو پورې به پورته کولای شي .

دوهم : په لمانځه کې به لاسونه څو ځلې پورته کولای شي؟ په دې حدیث کې دي چې صرف د اول تکبیر په وخت کې به پورته کولای شي . د دې څخه وروسته به په نور لمونځ کې نه پورته کېږي .

محدثین کله مکمل متن بیانوي، لکه دیزید بن ابی زیاد لسو شاگردانو چې بیان کړي دي، او کله کله دیوې خاصې مسئلې بیانول مقصودوي نو بیا محدثین د حدیث څخه صرف هغه مقصودی مسئله راخلي او ټول حدیث نه بیانوي . لکه دیزید بن ابی زیاد رضی الله عنه پاتې شپږو شاگردانو چې اختصار کړی دی .

د صحیح حدیث په مقابله کې غلطه قصه

چې زموږ د زمانې لاندې ملانیاز محمد عرف امین الله پشوری هم دخپلو کاذبو اکاږو په تقلید کې رانقل کړی ده [الحق الصریح، ج ۴ ص ۹۲ ص ۹۳].

د دې حدیث په مقابله کې چې په اعتراض کې کومه افسانه ذکر شوه د سفیان بن عیینه په حواله چې زما استاد دیزید بن ابی زیاد چې کله په مکه مکرمه کې وونود حدیث اوله جمله به یې ذکر کوله او د (لایعود) جمله به یې نه ذکر کوله کومه چې د دوهمې مسئلې سره تعلق لري او چې کله کوفی ته راغلونود کوفی خلکو مجبور کړو چې په حدیث کې د (لایعود) جمله ورزیاته کړي .

د دې د ارمې بنیاد په دې خبره دی چې سفیان بن عیینه او یزید بن ابی زیاد دواړه اول په مکه مکرمه کې اوسیدل او هلته سفیان دیزید څخه د احادیث واوریدلو چې دا جمله به یې نه وه او بیا دواړه کوفی ته راغلل اول دته یې هم ترینه د احادیث واوریدلو چې دا جمله به یې وه . حالانکه دا خبره د تاریخ له لحاظه بالکل غلطه ده . ځکه چې یزید بن ابی الزیاده په سنه ۴۷ هـ) کې په کوفه کې زیږیدلی دی او په سنه ۱۳۶ هـ) کې په کوفه کې وفات شوی دی په مکه کې دده قیام د تاریخ له لحاظه ثابت نه دی . او سفیان بن عیینه په سنه ۱۰۷ هـ) کې په کوفه کې زیږیدلی دی او تر سنه ۱۶۳ هـ) پورې په کوفه کې اوسیدلود دې څخه وروسته مکی مکرمې ته لاړ او په سنه ۱۹۸ هـ) کې په مکه مکرمه کې وفات شو . (معارف السنن، ج ۲ ص ۴۹۱ / مثله فی نیل الفرقدین ص ۱۱۴ / و ص ۱۱۵).

نو معلومه شوه چې سفیان بن عیینہ دیزید بن ابی زیاد د وفات څخه اوه ویشته کاله (۲۷) وروسته مکې مکرمې ته تللی دی نو دا څرنگه کیدای شي چې سفیان بن عیینہ دې دا حدیث دیزید بن ابی زیاد څخه په مکه کې هم اوریدلی وي او د دې څخه وروسته دی یې په کوفه کې هم اوریدلی وي؟

فانقیل: چې دا افسانه خوا امام بیهقی رانقل کړې ده؟

قلنا: امام بیهقی دا افسانه د محمد بن حسین البریهاری او د ابراهیم بن بشار الرمادی په واسطه رانقل کړې ده سنن کبری ج ۲/ ص ۷۷/ مستدرک ج ۲/ ص ۲۵۸/ نصب الرایه ج ۱/ ص ۴۷۷/ البنیة ج ۲/ ص ۱۹۶ او د دواړه ډیر سخت کذابان وو حافظ ذهبی د بریهاری په باره کې د برقانی دا قول رانقل کړی دی چې دا ډیر سخت دروغ ژن وو.

او د رمادی په باره کې خپله امام ذهبی په میزان الاعتدال کې لیکلي دي چې رمادی د سفیان بن عیین طرفته هغه اقوال منسوب کړي دي چې هغه نه دي ویلي.

په الجوهر النقی ج ۲/ ص ۷۷ کې ابن الترمکاني فرمایي چې: قلت لم یرو هذا المتن بهذه الزیاده غیر ابراهیم البشار قضي حکاه صاحب الايمان عن الحاكم وابن البشار قال فيه النسائي ليس بالقوي وذمه احمد ذمه شديداً وقال ابن معين ليس بشئ لم یکن یکتب عند سفیان و ما رأیت فی یده قلماً قط، وکان یملی علی الناس ما لم یقله سفیان.

خلاصه دا چې امام سفیان چې کله مکې مکرمې ته لاړ نو په دغه وخت کې دیزید بن ابی الزیاد د مرګ څخه اوه ویشته کاله تیر شوي وو. د دې افسانې مطابق یزید بن ابی الزیاد دخپل وفات څخه اوه ویشته (۲۷) کاله وروسته د قبر څخه را ایستل شوی دی او سفیان ته یې دا حدیث وراړولی دی.

فانقیل: امام ابوداود د خوهم دې اعتراض ته اشاره کړې ده.

قلنا: امام ابوداود چې کوم الفاظ ذکر کړي دي په هغې کې دا افسانه صراحتاً نه ده ذکر شوی بلکې دهغې معنی داده چې دا حدیث په دواړو طریقو روایت شوی دی مکمل او مختصر.

د حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه حدیثونه

۷۳ - اول حدیث : وبه قال حدثنا عبد القدوس بن بكر بن خنيس قال اخبرنا حجاج عن عامر بن عبد الله بن زبير عن ابيه رضى الله عنه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا افتتح الصلوة فرفع يديه حتى جاوز بهما اذنيه . (مسند احمد رقم ۱۵۶۶۷ و مسند احمد رقم ۱۶۱۹۷) د حضرت عبد الله بن زبير رضی الله عنه شخه روايت دی چې ما رسول الله صلى الله عليه وسلم وليدلو چې کله يې لمونځ شروع کړ نو لا سونه يې اوچت کړل تر دې پوې چې د غوږونو شخه پورول . عبد الله ابن زبير رضی الله عنه په دې حدیث کې د فعاليدین مسئله بيانوي او دا نه ده ممکنه چې د رفع الیدین مسئله نیمه او ناقصه بيان کړي فهدا رفع الیدین صرف د تکبير تحریمه په وخت کې شو او بس بلکې د عبد الله بن زبير شخه د رفع الیدین فی الصلوة په باره مانعت روايت شوی دی .

۷۴ - دوهم حدیث : ان عبد الله بن زبير رضى الله عنه را رجلا رافعا يديه يدعوا قبل ان يفرغ من صلوته فلما فرغ منها قال ان رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكن يرفع يديه حتى يفرغ من صلوته (رواه الطبرانی و رجاله ثقات ، المعجم الكبير للطبرانی ج ۱۳ ص ۱۰۲ تحفة الاحوذی ج ۲ ص ۱۲۳ طبع بيروت) .

عبد الله بن زبير رضی الله عنه يو سړی وليدلو حال دا چې لا سونه يې اوچت کړي و د عايي کوله مخکې له دې چې له لمانځه شخه فارغه شي نو کله چې د لمانځه شخه فارغ شو ورته وې فرمايل چې رسول الله صلى الله عليه وسلم به لا سونه نه اوچتول تر دې پورې چې د لمانځه شخه به فارغ شو ددې حدیث ټول راويان ثقه دي (تحفة الاحوذی ج ۲ ص ۱۲۳) .

همدا روايت مبارکپورې په لاندې الفاظو باندې بيانوي .

عن محمد بن يحيى الاسلمى قال رايت عبد الله بن زبير رضى الله عنه و راى رجلا رافعا يديه يدعوا قبل ان يفرغ من صلوته فلما فرغ منها قال ان رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكن يرفع يديه حتى يفرغ من صلوته . قال رجاله ثقات . (تحفة الاحوذی لعبد الرحمن المباركپوری ج ۲ ص ۲۲۱) .

۷۵ - دويم حدیث : ان عبد الله بن زبير رضى الله عنه را رجلا يرفع يديه في الصلوة عند الركوع وعند رفع راسه من الركوع فقال له لا تفعل فان هذا شئ فعله رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم تركه .

عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ یو سہی ولیدلو چہ رکوع تہ د تللو او د رکوع خنخہ د راجگیدلو پہ وخت کھی یہ رفع الیدین کول نو عبد اللہ ابن زبیر رضی اللہ عنہ ورتہ و فرما یل چہ داسی مکوہ خکھہ داداسی یوشی دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کھی ویا یہ پرہنودل .

(عمدة القاری ج ۵ ص ۳۹۸ و ص ۳۹۹ مکتبہ رشیدیہ کویٹہ) .

والتعلیق الصحیح ج ۱ ص ۴۷۵ علامہ عینی حمہ اللہ فرمائی جی والذی یحتج بہ الخصم الرفع محمول علی انه کان فی ابتداء الاسلام ثم نسخ والدلیل علیہ ان عبد اللہ ابن زبیر رای رجلا . الحدیث . (عمدة القاری ج ۵ ص ۳۹۸) .

د حضرت وایل بن حجر رضی اللہ عنہ حدیثونہ

حضرت وائل بن حجر رضی اللہ عنہ دوه خلی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ملاقات تہ راغلی وکله چہ اول خلی راغلو نو د رکوع او د سجدو د رفع الیدین ذکر یی وکروا وکله چہ دوه خلی راغلو نو خپله مشاهدہ یی صرف د اول تکبیر سرہ د رفع الیدین پہ بارہ کھی بیان کړه او بس .

۷۶ - اول حدیث : عن وایل بن حجر رضی اللہ عنہ قال رايت النبی صلی اللہ علیہ وسلم حین افتتح الصلوة رفع یدیه حیال اذنیہ قال ثم اتیتهم فرایتهم یرفعون ایدیہم الی صدورہم فی الفتاح الصلوة وعلیہم برانس واکسیة . (ابو داؤد رقم ۷۲۸) .

وایل بن حجر رضی اللہ عنہ فرمایي : چہ ما نبی علیہ السلام ولیدلو چہ د لمانخہ پہ شروع کھی یی لاسونہ تر غوږونو پورې اوچت کرل فرمایي چہ زہ ییا دوه خلی راغلم نو ما ولیدل چہ ترسیو پورې یی لاسونہ اوچتول د لمانخہ پہ شروع کھی او دوی کوټونہ او شری اغوستي وې . کہ وایب بن حجر رضی اللہ عنہ پہ دوه خلی خوک پہ رع الیدین لیدلي وای نو ضرور به یی بیان کړي وای لکه خرنګه یی چہ اول خل بیان کرل وایل بن حجر رضی اللہ عنہ ہیڅ صحابی ہم نہ دی مستثنی کړی معلوم یی چہ ددوه خلی را تللو پہ وخت کھی تمامو صحابہ وورضی اللہ عنہم بلا استثنا رفع الیدین نہ کول ددی واضح دلیل خنخہ بنسکاره شوه چہ رفع الیدین عند الركوع منسوخ و .

۷۷ - دوم حدیث : و به قال حدثنا مسدد حدثنا یزید بن عیاض، ابی زریع حدثنا المسعودی، حدثنی عبد الجبار بن وائل - حدثنی اهل بیقی عن ابی انه رای رسول الله صلی الله علیه وسلم یرفع یدیه معه التکبیرة .

ابوداود رقم ۷۲۵ ناصر الدین البانی لیکي چي دا حدیث صحیح دی سنن ابی داود رقم ۶۶۵ - ورقم ۷۲۵ .
عبد الجبار بن وائل رحمۃ اللہ فرمائی چي زما دکور خلکو ماته زما دیلا رخنه بیان کری دی چي ده رسول الله صلی الله علیه وسلم ولیدلو چي داول تکبیر سره یی لاسونه او چتول حضرت مولنا خلیل احمد السهارنپوری ددی حدیث پہ تشریح کي فرمائی چي یرفع یدیه مع التکبیرة ، ای التکبیرة الافتتاح .
بذل المجهر (ج) ۴ صفحہ ۲۹۰ .

(۷۸) دوم حدیث : و به قال حدثنا وکیع ، عن المسعودی ، عن الجبار بن وائل - حدثنی اهل بیقی عن ابی انه رای رسول الله صلی الله علیه وسلم یرفع یدیه مع التکبیرة و یضع یمینہ علی یسارہ فی الصلوۃ . [مسند احمد رقم ۱۹۰۵۷] .

عبد الجبار بن وائل فرمائی چي : زما دکور خلکو ماته زما دیلا رخنه بیان کری دی چي ده رسول الله صلی الله علیه وسلم داول تکبیر سره پہ رفع الیدین کولو باندی ولیدلو او پہ لمانخه کي به یی بنی لاس پہ چپ لاس باندی کینودلو .

(۷۹) خوروم حدیث : حدثنا وکیع ، حدثنا فطر ، عن الجبار بن وائل ، عن ابیه قال رای رسول الله صلی الله علیه وسلم یرفع یدیه حین افتتح الصلوۃ حتی حاذت ابهامه شحمة اذنیہ . [مسند احمد رقم ۱۹۰۵۷ نسائی رقم ۸۷۹] .

وایل بن حجر رضی اللہ عنہ فرمائی چي : مار رسول الله صلی الله علیه وسلم ولیدلو چي دلمانخه دشورع کولو پہ وخت کي به یی لاسونه دومره او چت کرل چي دغور و نو دتر میوسرہ به یی برابر کرل .

(۸۰) پنجم حدیث : و به قال حدثنا عبد الله ، حدثنی ابی ، حدثنا محمد بن جعفر حدثنا شعبۃ ، عن عمرو بن مرة ، قال سمعت ابا البختری الطائی ، یحدث عن عبد الرحمن بن الیحصی عن وائل بن حجر الخضری انه صلی مع رسول الله صلی الله علیه وسلم فكان یکبیر اذا خفض و اذا رفع ، و یرفع یدیه عند التکبیر ، و یسلم عن یمینہ و عن یسارہ . [مسند احمد رقم ۱۸۳۷۴ مسند ابی داود الطیالسی رقم ۱۰۴۱] .

وایل بن حجر رضی الله عنه فرمایي چي: مادر رسول الله صلى الله عليه وسلم سره لمونخ وکړو نور رسول الله صلى الله عليه وسلم به ډټیتدلو او د جيگيدلو سره الله اکبر ويلي، او صرف د تکبير تحریمه سره به يې رفع الیدین کول او بنی او چپ طرف ته به يې سلام ګرزولو.

په دې حديث کې صرف د اول تکبير سره د رفع الیدین ذکر دی او باقي صرف د تکبير اتو ذکر دی په اخر کې حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه په کوفه کې اوسیدلو او همدلته وفات شو او په کوفه کې د ټولو په ترک رفع الیدین باندې اجماع وه له دې وجې به هيڅوک ثابته نه کړي چې وایل بن حجر رضی الله عنه دې په کوفه کې صرف يو ځلې رفع الیدین عند الركوع کړی وي.

(۶) ابراهيم نخعي رحمه الله

يوه ورځ حضرت عمر بن مرة ؓ د کوفې په مسجد کې د حضرت وایل بن حجر ؓ د رفع الیدین والاحديث بيان کړو، نو حضرت ابراهيم نخعي ؓ ورته وفرمايل (ما ادري لعله لم يري النبي ﷺ يصلي الا ذلك اليوم فحفظ هذا منه ولم يحفظه ابن مسعود ؓ واصحابه ماسمعتهم من احد منهم انما كانوا يرفعون ايديهم في بدء الصلوة حين يكبرون (موطا امام محمد ص ۵۴)).

زه نه پوهيږم کيدی شي حضرت وایل ؓ نوي ليدلی رسول الله ؓ چې لمونخ يې کولو مګر په دغه ورځ کې ارفع الیدین يې ياد کړل او عبد الله بن مسعود ؓ او نورو صحابه وو (چې هميشه د رسول الله ﷺ سره اوسيدل) په هغوی کې هيچاهم ياد نکړل مایه دوی کې د هيچا څخه هم د لاسونو پورته کول نه دي اوریدلي.

دوی ټولو به صرف د لمانځه په ابتداء کې لاسونه پورته کول د دې څخه معلوم يږي چې په خير القرون کې هيچارفع الیدین نه کول رفع الیدین خولا پرېږده صحابه وو ؓ تابعينو رضی الله عنهم ته د امثله وراورولي هم نه وه.

په بل روايت کې داسې دی: فذكرت ذلك لابراهيم فغضب قال راه هو ولم يره ابن مسعود ؓ ولا اصحابه. (طحاوی ج ۱ ص ۳۱۲).

يعني چې کله مادر رفع الیدین روايت بيان کړو نو امام ابراهيم سخت په غوصه شو او وی فرمايل چې عجيب خبره ده چې وایل بن حجر ؓ چې صرف يوه نيمه ورځ رسول الله ﷺ ته راغلي دي (اوده رسول الله ﷺ په

رفع الیدین لیدلی دی او عبدالله بن مسعود رضی الله عنه او نور صحابه رضی الله عنه (چې ټول عمر در رسول الله صلی الله علیه و آله سره اوسیدل) هغوی رسول الله صلی الله علیه و آله په رفع الیدین نه دی لیدلي.

حضرت مغیره رضی الله عنه فرمائي چې یوه ورځ ماد وایل بن حجر رضی الله عنه درفع الیدین دکولو و الا حدیث دحضرت ابراهیم نخعی رضی الله عنه په مخ کې بیان کړونو هغه وفرمایل: فان وایلاره مرة يفعل ذلك فقدراه عبدالله خمسين مرة لا يفعل ذلك (طحاوی ج ۱ ص ۳۱۶).

حضرت وایل رضی الله عنه یو ځلې رسول الله صلی الله علیه و آله په رفع الیدین لیدلی دی نو په تحقیق سره حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه دپنځوس ځلې څخه (ډیر) لیدلی دی چې رسول الله صلی الله علیه و آله رفع الیدین نه کول، (پنځوس تعبیر دتکثیر څخه دی یعنې ډیرې لیدلی دی).

حماد عن ابراهیم انه قال في وایل بن حجر رضی الله عنه اعراي لم يصل مع النبي صلی الله علیه و آله صلاة قبلما قط اهو اعلم من عبدالله واصحابه حفظ ولم يحفظوا (یعنې رفع الیدین).

امام حماد فرمائي چې ابراهیم نخعی رحمه الله فرمائي چې وایل ابن حجر رضی الله عنه یو باندې چې صحابی رضی الله عنه دی هغه ده رسول الله صلی الله علیه و آله سره یونیم ځلې لمونځ کړی دی نو ایاداد (حاضر باش) صحابه وو عبدالله بن مسعود رضی الله عنه اوده دملگرو (خلفاء اربعه وغیره وو) څخه زیات لوی عالم وو؟ چې ده رفع الیدین یاد کړی دی او هغوی نه دی یاد کړی. (مسند امام اعظم ص ۱۱۹).

امام ابراهیم نخعی رحمه الله تابعي دی او مرجع دخلاقو دی ده صحابه رضوان الله علیهم هم په لمانځه کولو لیدلي دي او تابعین او تبع تابعین یې هم لیدلي دي نو دامبارک دخپلو سترگو مشاهده داسې بیانوي چې نه یې څوک په رفع الیدین لیدلي دي او نه یې دچا څخه اوریدلي دي.

کله یې چې دیوکس څخه واوریدله نو ډیر په غوصه شو او دایې دعلمي تواتر څخه بالکل خلاف وگڼله گویا چې درفع الیدین روایت داسې دی لکه شاذ قرائت په مقابل دمتواتر قرائت کې.

دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه حدیثونه

(۸۱) اول حدیث: وبه قال حدثنا عبدالله بن ايوب المخرمي، وسعد بن نصر، وشعيب بن عمرو في اخرين قالوا: ثنا سفيان بن عيينه عن الزهري عن سالم عن ابيه قال: رايت رسول الله صلی الله علیه و آله عليه

وسلم اذا افتتح الصلوة رفع يديه حتى يجاذى بهما وقال بعضهم حذوا منكبيه ، واذا اراد ان يركع ، وبعد ما يرفع راسه من الركوع ، لا يرفعهما ، وقال بعضهم ولا يرفع بين السجدين والمعنى واحد. [مسند ابى عوانه رقم الحديث ۱۵۷۲ دارالمعرفة بيروت لبنان].

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمایا ہے: ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولیدلوجہ کلہ یہی لمونخ شروع کرو نولاسونہ یہی اوچت کرل او فرمایا لی دی بعضوچہ تراو گورپورے یہی اوچت کرل ، اوچہ کلہ یہی درکوع ارادہ و کرہ او درکوع خخہ یہی سررا اوچتولو نورفع الیدین یہی ونہ کرل او بعضو و یلی دی چہ دسجدو یہ مابین کہ یہی ہم لاسونہ نہ اوچتول د (والمعنى واحد) مطلب دادی چہ یہ رکوع او بین السجدين دواړو مخایونو کې راویانو د ترک درفع الیدین روایت کری دی .

(۸۲) **دوہم حدیث:** وبه قال حدثنا الربيع بن سليمان، عن الشافعي، عن ابن عيينه بنحوه: ولا يفعل ذلك بين السجدين. [مسند ابى عوانه رقم الحديث ۱۵۷۳ دارالمعرفة بيروت]. ترجمہ یہی دمخکینی حدیث پہ شان دہ .

(۸۳) **دوہم حدیث:** وبه قال حدثنا ابى داود قال : ثنا علي، قال : ثنا سفيان ، ثنا الزهري ، اخبرني سالم، عن ابيه قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بمثله. [مسند ابى عوانه رقم الحديث ۱۵۷۴ دارالمعرفة بيروت].

(۸۴) **خلورم حدیث:** وبه قال حدثنا الصايغ بمكة: قال ثنا سفيان عن الزهري ، قال اخبرني سالم، عن ابيه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم مثله. [مسند ابى عوانه رقم الحديث ۱۵۷۵ دارالمعرفة بيروت].

ددې خلورو و اړو احادیثو ترجمې یوشان دی امام ابو عوانه د دې حدیث تر مرکزي راوي سفيان بن عيينه رحمه الله پورې خلور سندنو نه ذکر کړي دي خلورم سندنو د استاد البخاري رحمه الله حميدي رحمه الله دی دا حدیثونه په ترک درفع الیدین کې صحیح دي او د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ د عمل سره موافق دی ، ځکه چې حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ به رفع الیدین نه کول . [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۲۴۶۷ طحاوی رقم ۱۳۲۳ موطا امام محمد رقم ۱۰۸].

نو کوم حدیث چې د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ د عمل سره موافق دی لامذهبانی یې نه مني او په کوم حدیث چې خپله د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ عمل نشته هغه مني .

(۸۵) پنځم حدیث: وبه قال حدثنا الحمیدی قال: ثنا سفیان، ثنا الزهري قال اخبرني سالم بن عبدالله عن ابيه، قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا افتتح الصلوة رفع يديه حذو منكبيه واذا اراد ان يركع وبعد ما يرفع راسه من الركوع فلا يرفع، ولا بين السجدين . [مسند حميدي (ج) ۲، صفحه ۲۷۷ حدیث نمبر ۶۱۴ مطبوعه بيروت لبنان].

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمایي چې: ما رسول الله صلى الله عليه وسلم ولیدلو چې کله یې لمونځ شروع کړو نو تر او گوپورې یې لاسونه اوچت کړل، او چې کله یې درکوع اراده وکړه او درکوع څخه یې سر اېورته کولو نور رفع الیدین یې ونه کړل او د دواړو سجده په مابین کې یې هم نه کول .

مستخرج صحیح ابی عوانه په هغو کتابونو کې دي د کومو چې ټول احادیث صحیح دي - د اکتساب په صحیح مسلم باندې تخریج دی .

په صحیح البخاری او په مسلم کې بعضې حدیثونه داسې دي چې په الفاظو کې یې کمې اوزیاتې دي او بعضې الفاظ په کې نه دي ذکر شوي د کوم په وجه چې د حدیث مطلب پوره نه واضح کیږي ددې مخینو حضراتو مقصد دادی چې دا محذوفات ذکر کړي ترڅو چې د حدیث مقصد واضح شي .

او د امام بخاري رحمه الله د استاد حميدي رحمه الله په مسند کې ذکر شوی حدیث هم د سند په اعتبار ډیر اعلی او قوي دی .

په دې حدیث کې دوه شرطونه دي، اول اذا افتتح الصلوة دوهم واذا اراد ان يركع وبعد ما يرفع راسه من الركوع د اول شرط لپاره جزاء ټولو محدثینو په اتفاق سره یې رفعها اویا رفع یدیه ذکر کړي ده .

او دوهم شرط په جزاء کې محدثین درې ډلې شوي دي اوله ډله په دې حدیث کې د سفیان دوه دیرش شاگردان دي چې هغوی ورسره جزاء نه ده ذکر کړې په ابو داود د رقم ۷۲۱ کې روایت داسې دی چې: عن سالم عن ابيه قال رايت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا استفتح الصلوة رفع يديه حتى يحاذي منكبيه، واذا اراد ان يركع وبعد ما يرفع راسه من الركوع وقال سفیان مرة واذا رفع راسه واكثر ما كان يقول وبعد ما يرفع راسه من الركوع ولا يرفع بين السجدين .

نودامحذوفه جزاء چارفع یدیه را ایستلی ده چایرفع یدیه بیان کړې ده چې دادوهمه ډله شوه اوامام ابو عوانه رحمه الله علیه اوامام حمیدي رحمه الله علیه لایرفعهمایان کړې ده چې دادریمه ډله شوه راجع دده چې دسفیان بن عیینه رحمه الله علیه بالذات شاگرد امام حمیدي رحمه الله علیه چې په مکه کې ناست او کومه جزاء لایرفعهمایې ذکرکړې ده داراجحه ده .

ددې حدیث اول داوړه راویان دمکې مکرمې محدثین وو او وروستني درې واړه راویان دمدينې منورې محدثین وو او په خیر القرون کې په مدينه منوره کې رفع الیدین چانه پیژندل .

د مدينې منورې امام ، امام مالک رحمه الله فرمائی : لا عرف رفع الیدین فی شیء من تکبیر الصلوة لافي حفص ولا فی رفع الافي افتتاح الصلوة . (المدونة الكبرى ، ج ۱ ص ۷۱) .

یعنې زه د اول تکبیر څخه وروسته دلماڅه په هیڅ کوم تیتیدلو او جگیدلو کې رفع الیدین بالکل نه پیژنم . ددې څخه معلومیږي چې د تابعینو او تبع تابعینو په زمانه کې د مدينې منورې او سیدونکور رفع الیدین نه کول اونه پاکې روضې مبارکې ته راتلونکو مسلمانانو کول کنه د مدينې منورې امام په ضرور پیژندلی وونوددې حدیث دورستنیو درې واړو مدينې راویانو عمل ددې حدیث موافق ترک درفع الیدین وپه مکه مکرمې کې هم چارفع الیدین نه پیژندل لکه څرنګه چې میمون مکی په مکه مکرمه کې یو ورځ عبداللہ بن زبیر ؓ په رفع الیدین ولیدلو نو تعجب یې وکړ او عبداللہ بن عباس ؓ ته یې وویل چې ماخوښ عبداللہ بن زبیر ؓ پداسې نوي اونا اشنا لمونځ ولیدلو چې ددې څخه مخکې مې هیڅوک ورباندې نه ولیدلي (ابوداودج ۱ ص ۱۱۵) نو د اولو دواړو مکی راویانو عمل هم د همدې حدیث موافق ترک درفع الیدین وو . نو دا حدیث مسلسل بالعمل شو .

د مسند حمیدي دروايت په باره کې دلامذهبانو وسوسي او دهغې جوابونه

اوله وسوسه: لامذهبه زبیر علی زئی لیکي چې د مسند حمیدي نسخه مولنا حبیب الرحمن اعظمی دیوبندي شایع کړې ده دادیوبندي په هندوستانیه نسخه ده نور العینین صفحه ۶۸ په دې نسخه کې د عبارت محرف او مصحف دی . [نور العینین صفحه ۱۷۵] .

جواب : د دیوبند نسخه دخانقاه سراجیه کنديان ضلع میانوالي دقلمي نسخې سره بالکل موافقه ده همدارنګه د موسی زئی شریف دنسخې سره هم موافقه ده یوه بله نسخه چې د غیر مقلدینوده نسخه ظاهره په

هغه ټي تعريف شوي دي غير مقلد بديع الدين السندي ليکي چې : کان البخاري اذا وجد الحديث عنده (الحمیدی) لا يخرجہ الى غيره من الثقة كما في التهذيب/ج ۲۱۶ صفحہ ۲۱۶ جلاء العينين صفحہ ۲۸ همدارنگه غير مقلد مبارکپوري ليکي چې : کان البخاري اذا وجد الحديث عند الحمیدی لا يعدوه الى غيره کذا في التقریب. [تحفة الاحوذی (ج ۳ صفحہ ۲۶۹)] يعنى چې امام بخاري رحمه الله عليه ته به په يوه موضوع کې دحميدي رحمه الله روايت ملاويډلو نو صرف دهمده څخه به يې راټول کولو اوس که په مسند حميدي کې ورته د عبد الله بن عمر رضی الله عنه په حديث کې درفع يديده روايت ملاو شوی وي نو ضرور به يې ذکر کړی وي حالانکه په بخاري کې درفع الیدین په موضوع دحميدي روايت نه راټولوي معلومېږي دا چې په دې موضوع کې يې دده روايت نه دی پيدا کړی .

دوهمه وسوسه : لامله به زير علي زئی ليکي چې په دې روايت کې ددې حديث د مرکزي راوي سفيان بن عيينه رحمه الله عليه څخه ترک درفع الیدین روايت شوی دی حالانکه دسفيان بن عيينه رحمه الله عليه څخه درکوع رفع الیدین هم په صحيح سند باندې ثابت دی . [نور العينين صفحہ ۷۶] . او په يو ځای کې ليکي چې دسفيان بن عيينه رحمه الله څخه رفع الیدین په تواتر باندې ثابت دی . [نور العينين صفحہ ۲۸۴] .

جواب : چې دلاور است دزدی که بکف چراغ دارد

سفيان بن عيينه رحمه الله عليه څخه ترک درفع الیدین او رفع الیدین دواړه ثابت دي له دې وجې نه به ده کله رفع الیدین کول او کله به يې ترک درفع الیدین کولو ، امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمايي چې : وکان ابن عيينه رحمه الله عليه ربما فعله وربما فعله لم يفعل . تهديدان عبدالبر (ج ۹ صفحہ ۲۲۶) . نو دسفيان څخه دترک روايت بالکل صحيح دی .

درېمه وسوسه : لامله به زير علي زئی ليکي چې : زموږ دزمانې څخه مخکې هيڅ کوم حنفي داروايت دخان لپاره په دليل کې نه دی پيش کړی نور العينين صفحہ ۲۸۴ .

جواب : کله چې فتنه تيزه شي نو دهغې ددفع کولو لپاره دزياتو جوابونو او دلائلو ضرورت پېښېږي - دمرزائمت فتنه ، دچکر الويت فتنه ، دنيچريت فتنه داتول دلامذهبو اهل حديثو څخه راوتلی دی ددوی په مقابله کې چې کوم دلائل پيش کولی شي دومره دلائل اسلافو نه وو پيش کړي ډ

۲ جواب : ایادانگریزانو دزمانې څخه مخکې کوم لامله د حدیث د ځان لپاره په دلیل کې پیش کړی دی؟ که پیش کړی یې دی نومهرباني وکړه حواله راکړه.

څلورمه وسوسه : زبیر علی زئی لیکي چې : ددې تحقیق څخه وروسته راته دالمستخرج لایې نعیم الاصبهانی (ج) ۲ صفحه ۱۲ دکتلو موقع په لاس راغله هلته هم دمسند حمیدي دسندسره اثبات درفع الیدین ملا شونډي په کې نشته . نورالعینین صفحه ۷۶.

جواب : ۱ = لعنة الله على الكذابين) همدې لامله د نورالعینین اول چاپ په اخر کې ددې فوټو کاپي لگولی ده په هغې کې دحمیدي روایت د محمد بن ادریس الشافعی رحمه الله علیه څخه دی . دابن عیینیه رحمه الله څخه نه دی !

۲ = همدارنگه ددې په سند کې ابوطاهر عبدالغفار بن محمد بن جعفر دی حافظ ابن حجر رحمه الله خطیب بغدادی رحمه الله او محدث صوری رحمه الله پرې اعتراض کړی دی .

لسان المیزان (ج) ۴ صفحه ۴۲ نور راویان یې هم دتحقیق قابل دي چې معلوم دی اوکه مجهول .

پنځمه وسوسه : زبیر علی زئی لیکي چې : مسند حمیدي د عبدالله بن عمر رضی الله عنه هغه روایت هم ذکر کړی دی چې درفع الیدین نه کوونکي به یې په کانونه باندې ویشتلو .

نورالعینین صفحه ۷۴ .

جواب : محدثین هم هر رنگه روایتونه راغلولي مخالف وي اوکه موافق همدارنگه ددې اثر تحقیق دلامذهبانو دلائلو لاندې را روان دي چې ددې روایت مدار په ولیدین مسلم باندې دی چې مختلط الحدیث اوضعیف راوي دی .

دصحیح ابی عوانه د حدیث په باره کې د وسوسو دفع

(۱) : لامله د زبیر علی زئی لیکي چې : امام ابو عوانه ددې حدیث لپاره درفع الیدین باب لگولی دی نودانه شي کیدلی چې باب درفع الیدین وي اوروایت دترک درفع الیدین وي . [نورالعینین صفحه ۸۲۸].

جواب : دباب عنوان داسې دی چې : رفع الیدین فی افتتاح الصلوة قبل التکبیر بخذاء منکبیه ، ولرفع راسه من الركوع ، وانه لا يرفع بين السجدين .

نوبه دې باب کې څلور اجزاء یعنې څلور دعوي دي. **اول:** د تکبير الافتتاح په وخت کې داوگو پوزې د لاسونو پورته کول. **دوهم:** درکوع په وخت کې رفع الیدین. **درېم:** مخکې رفع الیدین کول او وروسته تکبير کول، **څلورم:** په سجدو کې درفع الیدین نه کول.

ددې څلورو دعوو د ثبوت لپاره امام ابو عوانه ډیر احادیث ذکر کړي دي داوول حدیث دده دوه دعوي ثابتوي اول برفع الیدین داوگو برابرول. دوهم: په سجدو کې درفع الیدین نه کول.

باتي دریمه دعوه پکې بالکل ذکر شوي نه ده او د دوهمې دعوي ضد پکې ذکر شوی دی چې ترک درفع الیدین دی په دې ځای باندې د غیر مقلدینو اعتراض دی دا اعتراض د تعصب او د قلت فهمی نتیجه ده ځکه چې ددې ډیر مثالونه شته مثلاً اما ابو عوانه ددې عنوان پسې متصل بل عنوان لگولی دی ذکر الاخبار المتضاده للباب الذی قبله فی رفع الیدین الخ. یعنې په دې باب کې هغه احادیث دي چې د مخکیني باب سره متضاد دي حالانکه په دې باب کې ټول روایات د مخکیني باب د روایاتو سره متضاد نه دي بلکې بالکل ورسره موافق دي مثلاً دا یو قلابه روایت رقم ۱۵۸۶ په دې حدیث کې د مخکینيو څلورو اجزاء و څخه صرف په یو جزء کې مخالف دی یعنې په دې کې راغلي دي چې اول به تکبيروي او وروسته به رفع الیدین نو صرف د دریم جزء مخالف په کې ذکر شوی دی داوول جزء مخالف یا موافق په کې نه دی ذکر شوی.

د څلورم جزء مخالف یا موافق هم په کې نه دی ذکر شوی - او د دوهم جزء موافق په کې ذکر شوی دی نو اوس که یو چا هل مرکب راشي او ووايي چې: دلته عنوان لگیدلی چې د مخکیني باب ضد به ذکر کوي وپه دې کې موافق جزء ذکر شوی دی نو دا به دده د کم علمی نتیجه وي.

همدارنگه په ترمذی کې یاب لگیدلی دی په نوم د باب ماجاء فی وضع الیدین قبل الرکبتین فی السجود. اترمذی مع تحفه الاحوذی (ج ۱ صفحه ۲۲۸).

اولاندې په حدیث کې راغلي دي وضع الرکبتین قبل الیدین همدارنگه په مصنف ابن ابی شیبه کې باب لگیدلی دی په نوم درفع الیدین بین السجدين اولاندې په اول حدیث د عبد الله بن عمر رضی الله عنه نفي درفع الیدین بین السجدين ده.

دوهمه وسوسه: زبیر علی زئی لیکي چې د مسند ابن عوانه موجوده نسخه دیو بندیانو شایع کړې ده په اصل نسخه کې واوشته چې یا غور زیدلی دی او یا یې غورزه ولی دی نورې ټولې نسخې ددې دیو بندی

نسخې نقل دی اصل صحیح نسخه داسې ده چې (وبعد ما یرفع راسه من الركوع ولا یرفعهما، وقال بعضهم ولا یرفع بین السجدةین. والمعنی واحد). [نور العینین صفحه ۸۰].

جواب: دلامذهبو مناظر اعظم سید بدیع الدین سندھی دابو عوانه دغې نسخې ته صحیح ویلي دي په کوم چې داسې عبارت دی چې: واذا اراد ان یرکع، وبعد ما یرفع راسه من الركوع لا یرفعهما، وقال بعضهم: ولا یرفع بین السجدةین والمعنی واحد.

همدا رنگه دار المعرفه بیروت لبنان الطبعة الاولى سنه ۱۴۱۹هـ. څخه چې کومه نسخه دایمن بن عازن الدمشقی دتحقیق سره شایع شوي ده په هغې کې هم همداسې عبارت دی.

همدارنگه په الاعتصام هفت روزه ۲ محرم ۱۴۰۳هـ ۳ جولای ۱۹۹۲ء ص ۲۱ کې غیر مقلد محمد ایوب اشری حیدر ابادی سندی کومه قلمي نسخه پیش کړي ده په هغې کې هم همداسې عبارت دی.

دریمه وسوسه: لامذهب زبیر علی زئی لیکي چې ددې زمانې څخه مخکینیو احنافو دې حدیث څخه استدلال نه و کړی ځکه چې په هغه وخت کې دا حدیث جوړ شوی نه و نو څرنگه به یې پیش کړی وای (نور العینین ص ۸۱).

خواب: چې څومره فتنې زیاتېږي دوومره استدلالات او جوابات زیاتېږي دلامذهب د پیداوار نیچریت چکرالویت او مرزائیت په خلاف چې کوم استدلالات کیږي دایو هم اسلافو نه و کړی همدا رنگه موږ وایو چې اوس خو احناف د ترک د رفع الیدین دپاره د بخاري او د مسلم د روایاتو څخه هم استدلال کوي نو ایا دا روایات اوس هم چا د ځان څخه جوړ کړي دي؟

څلورمه وسوسه: لامذهب زبیر علی زئی لیکي چې بعضو کم عقلو خلکو د لا یرفعهما لفظ دمخکې (رکوع) سره لگولی دی نور العین ص ۸۰ همدارنگه لیکي چې د لا یرفع لفظ او د لا یرفعهما لفظ د سجدو سره تعلق لري (نور العینین ص ۲۸۲).

غیر مقلد ارشاد الحق اشری لیکي چې ددې حدیث په اخر کې د والمعنی واحد لفظ راغلی دی یعنې لفظونه مختلف دي او معنی یوه ده نو معنی به هلته یوه شي چې د لا یرفع او د لا یرفعهما لفظ د سجدو سره تعلق شي (مسئله رفع الیدین ص ۲۱)

خواب: د علم نحو څخه دومره غفلت او عناد د تصور دغیر مقلدینو څخه کیدی شي په اصل کې بعضې راویانو حدیث په دې ځای باندې تمام کړی دی چې (واذا اراد ان رکع ، وبعد ما یرفع راسه من الركوع لا یرفعهما) مخکې یې څه نه دي بیان کړي نو چې مخکې یې څه نه دي بیان کړي نو څرنگه به ورسره متعلق شي . او بعضې راویانو مخکې یوه بله جمله هم ذکر کړې ده (ولا یرفع بین السجدين) او دا ځانته حکم دی نو په وقال بعضهم کې چې کوم اختلاف ته اشاره شوي ده هغه دا اختلاف شو چې بعضې د رفع الیدین بین السجدين نوم نه اخلي او بعضې یې ذکر کوي .

او د (والمعنی واحد) ترجمه داده چې په رکوع او په بین السجدين دواړو ځایونو کې راویانو ترک د رفع الیدین روایت کړی دی که بعضې راویان یواځې ترک د رفع الیدین عند الركوع روایت کوي نو هم هیڅ حرج نشته ځکه چې دوی هم ترک د رفع الیدین بین السجدين مني او که د رکوع په وخت کې رفع الیدین وي او د سجدو په وخت کې ترک د رفع الیدین وي نو بیا به معنی څرنگه یوه شي ؟ د رفع الیدین د کولو او د نه کولو معنی څنگه یو کیدای شي ؟

لا مذهبانو د لا یرفعهما څخه وروسته واوراغلی دی او د معطوف او د معطوف علیه په مینځ کې تغیر وي همدارنگه وروسته قال راغلی او د قال مقوله وروسته راځي مخکې نه وي تیره شوي .

پنځمه و سوسه : زبیر علي زئی لیکي چې امام بهیقي په معرفة السنن ج ۱ ص ۲۱۴ کې د امام شافعي روایت راوړی دی په هغه کې د رفع الیدین ذکر دی ابو عوانه چې دا روایت کړ کوي نو د (بنحوه) په لفظ ترینه تعبیر کوي نو که د ابو عوانه په روایت کې ترک د رفع الیدین وي او په وروسته د الشافعي عن ابن عیینه په روایت کې رفع الیدین وي نو بیا د (بنحوه) د لفظ څه معنی ده ؟ (نور العیین ص ۸۰) .

خواب: ابو عوانه اول د ترک د رفع الیدین روایت راوړی دی وروسته یو روایت د بنحوه په لفظ او دوه نور روایتونه د (مثله) او د (بمثله) په لفظ باندې راوړی دی نو امام ابو عوانه ولې په یو حدی کې د (بنحوه) لفظ راوړي او په نورو روایتونو کې د (مثله) او د (بمثله) لفظ راوړي ؟ نو ځواب دادی چې د مجذثنو د اصولو مطابق د (بنحوه) لفظ هلت هذکر کولی شي چې د وروستني روایت الفاظ د مخکیني روایت د الفاظو څخه مختلف وي او د (مثله) او د (بمثله) لفظ په ه ځای کې ذکر کولای شي چې د وروستني روایت الفاظ د مخکیني روایت د الفاظو څخه مختلف نه وي . (تدریب الراوی للعلامه السیوطی ج ۲ ص ۱۲۰ المکتبه علمیه)

نوددی قاعدی موافق امام ابو عوانه اول د ترک د رفع الیدین روایت راوړو یسایې د الشافعی عن ابن عیینہ روایت څخه تعبیر په (بنحوه) باندې وکړو ځکه چې دده دروایت الفاظ بعینہ د مخکیني روایت الفاظ دي او وروسته یې ددو روایتونو څخه تعبیر په (مثله) او په (بمثله) باندې وکړو ځکه چې ددې دواړو حدیثونو الفاظ بعینہ د ترک د رفع الیدین د حدیث الفاظ دي .

۸۶ - شپږم حدیث : قال ابن وهب و ابن القاسم عن مالک بن انس عن ابن شهاب عن سالم بن عبد الله عن ابيه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه حذو منكبيه اذا افتتح التكبير الصلوة (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۶۹ مطبوعه مصر المدونة الكبرى ج ۱ ص ۱۶۵ طبع دار الكتب العلمية بيروت سنه ۱۴۲۶ هج) حضرت عبد الله ابن عمر رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم به د لمانځه په شروع کې لاسونه تراوگو پورې اوچتول .

فانقلیل : په دې حدیث کې خویواځي د تکبیر تحریمه د رفع الیدین ذکر راغلی دی د نورو نفی خو پکې نشته ؟

قلنا : مشهور قانون دی چې تقدیم د ماحقه التاخير حصر راوړلی په دې حدیث کان یرفع یديه جمله جزاوه چې مقدمه ذکر شوي ده او د اذ افتتح التكبير جمله شرط دی چې مؤخره ذکر شوی ده نو حصر په کې راغلو او حصر مایو جد فیہ ولایو جد فی غیره ته وایي نو معنی یې داشوه چې صرف د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین دی داشو مایو جد فیہ او نور نشته داشو لایو جد فی غیره .

(۲) مشهور محدث امام عبد الرحمن بن قاسم رحمه الله د حدیث د ترک د رفع الیدین عند الركوع لپاره په دلیل کې پیش کړی دی .

حافظ ابن عبد البد المالکی رحمه الله لیکي چې : واختلف العلماء في رفع اليدين في الصلوة - فررى ابن القاسم وغيره عن مالک انه كان رفع اليدين في الصلوة ضعيفاً الا في تكبيرة الا وحدها وتعلق بهذا الرواية عن مالک اکثر المالكين . التمهيد (ج ۹ صفحه ۲۱۴) .

يعني په لمانځه کې د رفع الیدین په باره کې د علماوو اختلاف دی ابن القاسم رحمه الله د امام مالک رحمه الله څخه روایت کوي چې په لمانځه کې رفع الیدین ضعیفه دي سوی د تکبیر تحریمه د رفع الیدین څخه اکثره مالکیانو ددې حدیث څخه استدلال کړی دی .

همدارنگه په المدونة الكبرى (ج) ۱ صفحه ۶۸ کې دي چې: قال مالك لا اعرف رفع الیدین في شيء من تكبير الصلوة لاني خفض ولا في رفع الا في افتتاح الصلوة قال ابن القاسم وكان رفع الیدین عند مالك ضعيفاً الا في تكبيرة الاحرام.

امام مالك رحمه الله فرمايي چې زه د تكبير تحریمه څخه بغير نور په ټيټيد لو او جگيد لو کې رفع الیدینونه نه پيژنم ابن القاسم رحمه الله فرمايي چې دامام مالك رحمه الله په نيزه د تكبير تحریمه څخه بغير نور رفع الیدینونه ضعیف وو.

(۸۷) اووم حديث: عن سالم عن ابن عمر رضى الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة - ثم لا يعود. خلافيات للبيهقي، نصب الراية (ج) ۱ صفحه ۴۷۹ موضوعات كبير صفحه ۵۹۱ الاسرار المرفوعة صفحه ۳۵۶]. يعنى نبي عليه السلام به صرف دلمانځه د شروع كولو په وخت کې رفع الیدین كول بيا به يې دوهم ځل نه كول.

ددې حديث سند اصح الاسانيد دى، اول راوي يې عبد الله بن عون الخراز دامام مالك رحمه الله شاگرد دى او ثقه دى، تهذيب التهذيب (ج) ۵ صفحه ۳۴۹ تقريب التهذيب صفحه ۱۸۶ باقي راويان مالك، زهرى، سالم او عبد الله بن عمر رضى الله عنه دبخارى راويان دي او په بخاري (ج) ۱ صفحه ۱۰۲ کې په همدې ترتيب ذكر شوى دى.

امام زيلعي رحمه الله د سند اوله حصه نه ده ذكر كړې نو كه ضعيفه وي ضرور به يې ذكر كړې وي محدث المكة حضرت ملا علي بن القاري داروايت صحيح گڼلى دى او په موضوعات كبير كې يې داسې فرمايلي دي چې: و حديث اورد البهقي في الخلافيات من رواية عبد الله بن عون الخراز حدثنا مالك، عن الزهرى، عن سالم، عن ابن عمر رضى الله عنه ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة ثم لا يعود - قلت وقد صرح عنه خلاف ذلك فيحمل على نسخ الاول - موضوعات كبير مع تذكرة الموضوعات صفحه ۱۵۷. يعنى عبد الله بن عمر رضى الله عنه دا حديث دهغو احد شولپاره ناسخ دى كوم چې د عبد الله بن عمر رضى الله عنه څخه د رفع الیدین په باره کې روايت شوى دى. دلته د كتاب صفحه ۱۹۱ سطر ۱۷ تا صفحه ۱۹۲ سطر را نقل كړه.

فانقیل: چې امام ابو عبد الله الحاکم رحمه الله فرمایلي دي چې: دا حديث باطل او موضوع دی - نور العینین صفحه ۸۳ ل زیر علی زئی.

قلنا: د مدینې منورې محدث الشیخ محمد عابد السند هی رحمه الله فرمایي چې: زه (عابد سندھی) وایم چې تش په دعوی د موضوعیت او بطلان باندې حديث موضوعي او باطل نه گزړي ترڅو چې د باطلوالي او موضوع والي دلیل یې نه وي پیش کړی - د دې حديث رجال د صحیحینو رجال دي [الامام ابن ماجه و کتابه السنن مع حاشیه صفحه ۲۵۲ و مثله معارف السنن (ج) ۲ صفحه ۲۹۸].

بعضو ورته له دې وجې موضوع او مقلوب ویلي دي چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنه په بعضې احادیثو کې اثبات درفع الیدین دی نو دغې والا به خامخا موضوع او مقلوب وي لکن دا توجیه ځکه غلطه ده چې بیا به مونږ ووايو چې: په دې حديث کې ترک درفع الیدین دی نو په کومو احادیثو کې چې ددې په خلاف رفع الیدین دی همغه موضوع او مقلوب دی نو ایا دا فیصله به هم صحیح وي او که نه؟

خپله د عبد الله ابن عمر رضی الله عنه عمل ددې حديث موافق ترک درفع الیدین وو (عن مجاهد قال صلیت خلف ابن عمر رضی الله عنه فلم یکن یرفع یدیه الا فی التکبیرة الاولى من الصلوة). [طحاوی رقم ۱۳۲۳ مؤطا امام محمد رقم ۱۰۸ مصنف ابن ابی شیبه رقم ۲۶۷].

امام مجاهد رحمه الله فرمایي چې: ما د عبد الله ابن عمر رضی الله عنه په اقتداء کې لمونځ کړی دی نو هغه به صرف د تکبیر تحریمه په وخت کې رفع الیدین کول.

فانقیل: چې علامه ناصر الدین البانی لیکلي دي چې ددې د باطلوالي او موضوعوالي لپاره وجه شته چې شذوذ دی. [سلسله الاحادیث الضعیفة والموضوعه (ج) ۲ صفحه ۳۴۶].

قلنا: اول خود شذوذ دعوه غلطه ده - دوهم دا چې شذوذ عند السوطی رحمه الله و ابن حجر رحمه الله د صحت سره منافي نه دي پاتي خولا دا چې موضوعیت او بطلان لره مستلزم شي په صحیحینو کې د شاذ حديث لپاره ډیر مثالونه شته.

(۱) مثلاً حضرت جابر رضی الله عنه دا وین قصه په یو روایت کې راځي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم ترینه په یوه اوقیه باندې واخیستلو (فاشتره منی باوقیه) بخاري (ج) ۱ صفحه ۲۸۲ بعضې روایانودو، سوه درهم ذکر کړي دي او بعضې څلور اوقې ذکر کړي دي او بعضو شل دیناره ذکر کړي دي بخاري (ج) ۱

صفحه ۱۷۵ او بعضو شلور دیناره ذکر کړي دي بخاري (ج) ۱ صفحه ۳۰۹ او په بعضو روایاتو کې راغلي دي چې حضرت جابر رضی الله عنه درکوب شرط هم په کې لگولی وو چې زه به د مدینې منورې پورې پرې خم بخاري (ج) صفحه ۳۷۵ او په بعضو کې راځي چې دا شرط یې نه و لگولی - امام بخاري دیوې اوقې والا حدیث ته راجع وایي همدارنگه هغه روایت ته راجع وایي چې درکوب شرط ذکر کوي باقي دواړه قسمه روایات ذکر کوي دا ددې دلیل دی چې مخالف او شذوذ عدم صحت حدیث لره مستلزم نه دی.

(۲) امام مسلم د (مالک عن الزهري عن عروة عن عائشة رضي الله عنها) له طریقه د سهار د دوو رکعتو نوڅخه مخکې د رسول الله صلی الله علیه وسلم خوب را نقل کوي حالانکه د زهري په شاگردانو کې عام اصحاب لکه - معمر رحمۃ الله، یونس رحمۃ الله، عمرو بن الحارث، اوزاعی رحمۃ الله، ابن ابی ذئب رحمۃ الله او شعيب رحمۃ الله وغيره دا خوب د سنتو څخه وروسته ذکر کوي جمهور محدثین ددې حضراتو روایتونو ته راجع وایي ددې باوجود محدثین دواړه قسمه روایات ذکر کوي ددې څخه علاوه نور هم ډیر مثالونه دي چې په (الامام ابن ماجه و کتابه السنن صفحه ۲۹۹ تا صفحه ۳۰۱ پورې کتلی شی.

(۳) علامه سخاوی رحمۃ الله فرمایي چې : صحیح او شاذ سره جمع کيږي داسې ويلي شي چې صحیح و شاذ - فتح المغیث (ج) ۱ صفحه ۱۸.

(۴) دققهاوو په نظر کې هم د حدیث د صحت لپاره عدم شذوذ نه دی شرط اقتراح صفحه ۱۸۶ په دې باره کې دشیر احمد العثماني رحمۃ الله کلام د کتلو قابل دی . فتح الملهم مقدمه صفحه ۱۳۲ تا صفحه ۱۴۰.

فانقیل: چې بیادا د اصح او د صحیح مقابله شوه نو عمل بیا هم په اصح په کار دی.

قلنا: حافظ ابن حجر رحمۃ الله فرمایي چې : اصح والی معمول به والي لره نه دی مستلزم لکه منسوخ حدیث چې د اصح والي باوجود معمول به نه وي .

فانقیل: چې علامه ناصر الدین البانی لیکلي دي چې په دې حدیث کې غلطی محمد بن غالب تسمم کړي ده کوم چې د احمد بن محمد البرتي څخه روایت کوي . سلسلة الاحادیث الضعيفه الخ (ج) ۲ صفحه ۳۴۶.

قلنا: چې صرف د اعتراض په وجه سړی علامه کيږي نه د محمد بن غالب په باره کې خطیب بغدادی رحمۃ الله علیه فرمایي چې : کان کثیر الحدیث صدوقاً حافظاً (تاریخ بغداد (ج) ۳ صفحه ۱۴۴ امام دارقطني رحمۃ الله فرمایي چې : واما لزوم تمام کتابه و تثبته فلا ینکر ولا ینکر طلبه و حرصه علی الکتابه (د تفصیل لپاره

اوځوره میزان الاعتدال (ج ۳ صفحه ۶۸۱ لسان المیزان (ج ۵ صفحه ۳۳۷ تاریخ بغداد (ج ۳ صفحه

۱۴۴.

فان قيل: چې د حضرت عبدالله ابن عمر رضی الله عنه څخه روایت کوونکي دده ځوی حضرت سالم رحمۃ الله دی او حضرت سالم رحمۃ الله عمل ددې حدیث په خلاف باندې د رفع الیدین کول وو.

قلنا: د مسند احمد رقم الحدیث ۵۰۳۴ کې راځي چې حضرت سالم رحمۃ الله علیه په رفع الیدین کولو باندې اعتراض او کړوددې څخه معلومېږي چې حضرت سالم رحمۃ الله رفع الیدین نه کول حضرت سالم رحمۃ الله یوه ورځ خپل پلار حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه په رفع الیدین عند الركوع باندې ولیدلو، نو دی فرمایي چې: ماترینه ددې په باره کې پوښتنه وکړه هغه راته وفرمایل چې ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په داسې کولو باندې لیدلی و.

دارفع الیدین ربیع بصري، لیث کوفې، طاوس یمنې، سالم مدني، ابوزیر مکې محارب بن دثار کوفې اوناغ مدني رحمهم الله لیدلي وو. (جزء بخاری ص ۱۷) او ظاهراً ده چې کوفې، مکې، مدني، بصري، اویمنې، د حج په موسم کې سره جمع کېږي.

بهر حال د حج په موسم کې دغه (او ۷) کسانو حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه په رفع الیدین کولو ولیدلو نو د حضرت ابن عمر رضی الله عنه خپل ځوی سالم رضی الله عنه اود کوفې قاضي محارب بن دثار رحمه الله ترینه سوال وکړو چې ماهذا یا ابن عمر؟ (مسند احمد ج ۲ ص ۴۵ و ج ۲ ص ۱۴۵) یعنې دا څه شی دی؟ یا ابن عمره! ددوی داسوال په دې دلالت کوي چې درکوع رفع الیدین ددوی په مینځ کې یو نابله شی وو.

مثلاً په اودس کې که یو سړی مخ او لاسونه او پښې و مینځني او په سر مسحه وکړي نو هیڅوک سوال نه کوي چې دا څه شی دی؟ ځکه دا اعمال نا اشنا او نابله نه دي. او که یو سړی په اودس کې ددې سره خپله گټه هم و مینځني نو هر سړی ورباندې سوال کوي چې دا څه شی دی؟ ځکه د گټلې مینځل په اودس کې یو نا اشنا او نابله کار دی. نو همدارنگه د کوفې قاضي اودده خپل ځوی حضرت سالم رضی الله عنه ته د اکاردیر نابله کار بڼه کاره شو او سوال یې وکړو چې دا څه شی دی؟ ددې څخه صفا معلومېږي چې په خیر القرون کې رفع الیدین بالکل رواج نه وو. اوداسې مثال یې لرل لکه شاذ قرائت چې د تلاوت رواج ورباندې نه شته.

که شوک دمتواتر قرائت په مقابل کې په شاذ قرائت تلاوت وکړي نو اوریدونکي سمدستي اعتراض کوي چې ما هذا؟ داڅه شی دی؟

خلاصه دا چې په خیر القرون کې ترک درفع الیدین عملاً متواتر وو او رفع الیدین کول عملاً یو شاذ کار وو. دده دځوی حضرت سالم رضی الله عنه دا اعتراض څخه معلومیږي چې ده رفع الیدین نه کول او نه دمدینې منورې نور و خلکو کول کنه ده ته به دا کار نا اشنا او نابله ده ښکاریدو او سوال به یې نه کولو او دې سوال څخه دا هم معلومیږي چې خپله د عبد الله بن عمر رضی الله عنه عادت هم ترک درفع الیدین (درفع الیدین نه کول) وو ځکه که د عبد الله بن عمر رضی الله عنه عادت رفع الیدین کول وي نو خامخابه یې ځوی ته دا عادت معلوم وو او نابله به ورته نه ښکاریدو.

حضرت عبد الله رضی الله عنه یو بل ځلې هم رفع الیدین کړی وو چې حضرت جابر رضی الله عنه ترینه سوال کړی وو فرمائی (فسالت عن ذلك [طحاوی، ج ۱ ص ۱۵۳]. ددې څخه معلومیږي چې دصحابه و رضی الله عنه تابعینو او تبع تابعینو په زمانو کې درفع الیدین پوزیشن داسې وولکه دمتواتر قرائت په مقابل کې چې د شاذ قرائت کوم پوزیشن دی.

(۲) که بالفرض حضرت سالم رحمه الله رفع الیدین کړی وی نو هم اعتراض صحیح نه دی ځکه چې کیدی شي چې رفع الیدین دده په نيزد صرف اولی او بهتروي نو ددې څخه خود ترک درفع الیدین ناجائز والی نه لازمیږي.

امام راهبري مزى رحمه الله په خپل کتاب په المحدث الفاصل بين الراوى والواعى صفحه ۳۲۳ و صفحه ۳۲۴ کې فرمایي چې: وليس يلزم المقتى ان يفتى بجميع ماروى، ولا يلزمه ايضاً ان يترك رواية مالا يفتى به.

فان قيل: چې که امام مالک ته د ترک درفع الیدین حديث معلوم وی نو ولې یې په خپل کتاب مؤطا کې نه ذکر کولو دا اعتراض هم البانی په سلسله الاحاديث الضعيفه (ج ۲ صفحه ۳۴۶) کې ذکر کړی دی.

قلنا: په مؤطا کې دا امام مالک دنه ذکر کولو څخه دانه لازمیږي چې ده ته معلوم و داسې ډیر حدیثونه دي چې په کتب متداوله وو کې دا امام مالک رحمه الله څخه روایت شوی دی او په مؤطا کې نشته بلکې رکوع ته دتللو او درکوع څخه دراجکیدلو په وخت کې رفع الیدین هم په مؤطا کې نشته.

دایہ یاد لرئ مؤطا دامام مالک رحمۃ اللہ مذهب نہ دی بلکھی دامام مالک مذهب دامام مالک رحمۃ اللہ
ہفہ فتویٰ دہ چھی ابن القاسم رحمۃ اللہ دامام مالک رحمۃ اللہ خخہ روایت کروی دی برابرہ خبرہ دہ چھی دمؤط
سرہ موافقی وی اوکہ دمؤطا خخہ مخالفی وی ، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ فرمایي چھی : المعتبر عند المالکین
روایۃ ابن القاسم ، وافقت روایۃ المؤطا اوخالفت .

تعجیل المنفعة صفحہ ۱۸.

(۸۸) اتم حدیث: چھی دنسخی درفع الیدین لبارہ صریح دی: وبہ قال حدثني عثمان بن

محمد قال : قال لي عبيد الله بن يحيى حدثني عثمان بن سودة بن عباد عن حفص بن ميسرة عن زيد بن
اسلم عن عبد الله بن عمر رضي الله عنه قال : كنا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بمكة نرفع ايدينا في
بدء الصلوة وفي داخل الصلوة عند الركوع - فلما هاجر الى المدينة ترك رفع اليدين في داخل الصلوة
عند الركوع وثبت على رفع اليدين في بدء الصلوة .

توفی اخبار الفقہاء والمحدثین صفحہ ۲۱۴ رقم ۳۷۸ واسنادہ صحیح دحضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ
عنه خخہ روایت دی مونہ بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سرہ پہ مکہ مکرمہ کھی دتکبیر تحریمہ اورکوع نہ
دتللو اورکوع خخہ دراجبیکیدلوپہ وخت کھی رفع الیدین کول کلہ چھی نبی علیہ السلام مدینہ منورہ نہ
تشریف راوہو نو درکوع رفع الیدین ییہ پربنودل اودتکبیرہ رفع الیدین باندی ثابت پاتھی شو .

فائدہ : پہ دی صحیح حدیث کھی دمکھی اودمدینہ پہ عمل باندی تصریح دہ یہنی رفع الیدین دمکھی خخہ
شروع وو او ترہفہ وختہ پوری جارہوہ خومرہ چھی داللہ جل جلالہ ارادہ وہ ییہ مدینہ منورہ کھی پہ آخرہ
ورخو کھی متروک او منسوخ شول اودتکبیر تحریمہ رفع الیدین پہ خیل حال باندی پاتھی شول .

د اخبار الفقہاء والمحدثین دحدیث دسند تحقیق

(۱) امام ابو عبد اللہ محمد بن حارث قیروانی المالکی المتوفی ۳۶۱ ہجری : دالوی امام او محدث وو
امامانو ورتہ دالحافظ ، ابو عبد اللہ الحشنی ، القیروانی ، المغربي ، الحافظ نزیل قرطبہ ، الحافظ ، الامام ،
ضاجب التالیف من اهل العلم والفضل ، فقیہ محدث - وكان حافظاً عالماً بالفتيا، حسن القياس، ول
الشورى ، الحافظ القیروانی وصنف فی الفقہ والتاریخ وغیرہا القاب وروکی داروایت بالاجماع ثقہ دی
(تذکرۃ الحفاظ ج ۳ ص ۱۳۸ و ص ۱۳۹ . العبر ج ۱ ص ۳۵۹ ، سیر اعلام النبلاء ج ۱ ص ۴۲۹ ، جذوة المقتضب

ص ٤٧، بغيه المقتبس ص ٦١، تاريخ علماء الاندلس ص ٣٨٣ و ص ٣٨٤، الديباج للسمعاني ج ٥ ص ١٣٠، ترتيب المدارك ج ٤ ص ٥١٣، معجم الادباء ج ٨ ص ١١١/ طقات الحقاظ للسيوطي ص ٣٩٨).

٢- الامام عثمان بن محمد القبري رحمه الله المتوفى سنه ٣٢٠ هـ .

دا هم مشهور امام دي محدثينو دده توثيق كرى دي (عثمان بن محمد من اهل قبره.... ممن عني بطلب العلم ودرس المسائل وعقد الوثائق مع فضله وكان مفتي اهل موضعه من اهل قبره كان معتنيا بالعلم حافظا للمسائل عاقداً للشروط مفتي اهل موضعه). [اخبار الفقهاء والمحدثين للقرواني ص ٢١٦ بغيه الملتبس ص ٣٥٩، تاريخ علماء الاندلس لابن الفرضي ص ٢٤٣، جذوة المقتبس للحميدي ص ٢٧٠].

٣- امام عبيد الله بن يحيى القرطبي المتوفى (٢٩٨ هـ). الفقيه الامام المعمر القرطبي، مسند قرطبه..... وكان كبير القدر وافر الجلالة، وكان كريماً، عاقلاً، عظيم الجاه والمال، ماضى الشورى، منفرداً برئاسة البلاء غير مدافع، فقيه قرطبه ومسند الاندلس وكان ذا حرمة عظيمة و جلالة وكان عقلاً وقوراً وافر الحرمة عظيم الجاه.... تام المروءة، عزيز النفس، عزيز المعروف وكان محمد بن ابراهيم بن حيون ثنى عليه ويوثقه) دا هم بالاجماع ثقه دي. [سير اعلام النبلاء ج ٩ ص ٢٩٤، العبر ج ١ ص ٢٧١، اخبار الفقهاء والمحدثين للقيرواني ص ١٧٠ الى ص ١٧٣، جذوة المقتبس للحميدي ص ٢٣٧، تاريخ العلماء الاندلس لابن الفرضي ص ٢٠٦، تاريخ الاسلام للذهبي ج ٢٢ ص ٢٠٠، بغيه الملتبس للزبي ص ٣٥٥، الوفيات ص ١٩٧، شذرات الذهب ج ٢ ص ٢٣١].

٤- امام عثمان بن سواده القرطبي المتوفى تقريباً سنه ٢٣٥ هـ (ثقة مقبول عند القضاة والحكام و كان من اهل الخير والفضل وكان من اهل الزهد والعبادة وكثرة التلاوة). [اخبار الفقهاء والمحدثين ص ٢١٤، تاريخ علماء اندلس ص ٢٤٢].

٥- امام حفص بن ميسره الصنعاني المتوفى سنه ١٨١ هـ. داد بخاري او د مسلم راوي دي دا بالاجماع ثقه دي. [العبر ج ١ ص ٢١٦، تهذيب التهذيب ج ١ ص ٥٧٠].

٦- امام زيد بن اسلم المدني المتوفى سنه ١٣٦ هـ. دا هم بخاري او د مسلم راوي دي دته مجدينو لاندي القاب وركري دي (الحافظ، الفقيه، المدني، و كان من العلماء الابرار، ثقة من اهل الفقه، والعلم،

وكان عالماً بتفسير القرآن و كان كثير الحديث [تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۹۹ و ص ۱۰۰ المبرج ۱ ص ۱۱۱، تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۲۳۱ و ص ۲۳۲] .

۷- حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه المتوفى سنه ۷۴ هـ . دا خو جلیل القدر مشهور صحابي دی | تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۳۱، تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۲۱۳ | خلاصه دا چې دا حدیث د سند په اعتبار سره بالکل بې غباره دی .

په دې حدیث باندې دلامذهبو د اعتراضونو څخه جوابونه

۱- زیر علی زئی اعتراض کوي چې ددې کتاب سند نه دی ذکر شوی [نور العینین ص ۲۰۵] .

جواب : دا اعتراض دده څخه مخکې یو هندو نام نهاد مسلمان هری چند بن دیوان چند کهتری کړی وده به وروسته خان ته غلام محی الدین لاهوری ویلي دده کتاب دی په نامه د الظفر المبین . دده په ځواب کې مولانا منصور علی رحمه الله الفتح المبین ولیکلو حاصل د ځواب دادی چې د مشهور امام مشهور کتاب د سند ضرورت نلري ، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې : لان الكتاب المشهور الغنی بشهرته عن اعتبار الاسناد منا الى مصنفه [النکت علی کتاب ابن الصلاح لابن حجر ص ۵۶] .

۲- زیر علی زئی لیکي چې ددې کتاب په اخر کې داسې دي چې (تم الكتاب فی شعبان عام ۴۸۳ هجری) اوددې کتاب صنف محمد بن حارث القیروانی په سنه ۳۶۱ هجری کې وفات شوی دی نو ددې کتاب تکمیل دده دمصنف وفات څخه ۱۲۲ کاله وروسته شوی دی لهذا دانه ده ثابتې چې ددې لیکونکی څوک دی [نور العینین صفحه ۲۰۶]

اول جواب : ۴۸۳ هجری په حقیقت کې د کمپوز غلطی ده چې ۳۰ هندسه یې دیو طرف څخه بل طرف ته وړی ده په اصل کې ۳۴۸ هجری ده یعنې (تم الكتاب فی شعبان من عام ۳۴۸ هجری) دکاتب داسې غلطیاني متواترې دي .

دوهم جواب : ددې کتاب تکمیل خو په ۳۴۸ هجری کې دمصنف وفات څخه ۱۳ کاله مخکې شوی دی ممکنه ده چې دایاض کوم کاتب په ۴۸۳ هجری کې په ترتیبي شکل باندې مکمل کړی وي مثلاً : امام حبان المتوفی ۳۵۴ هجری دصحیح ابن حبان تصنیف کړی و لکن دده وفات څخه ۳۲۱ کاله وروسته ابن بلبان رحمه الله المولوي ۶۷۵ هجری المتوفی ۷۳۹ هجری دې یاض ته ترتیب ورکړو اوددې نوم یې الاحسان بترتیب

صحيح ابن حبان کينود. همدارنگه امام طحاوی رحمه الله المتوفی ۳۲۱ هجري مشکل الاثار و لیکلواو اوس اوس دې بیاض ته ترتیبی شکل دوکتور ابو الحسن خالد محمود ورکړواونوم یې ورته کینودلو. [تحفة الاخبار بترتیب شرح مشکل الاثار] اوترتنه پورې هیڅ کوم محقق عالم ددې دواړو کتابونو نسبت څخه خپلو مصنیفینو ته انکار نه دی کړی.

دريم ځواب : امام بخاری رحمه الله المتوفی ۲۵۶ هجري د صحيح البخاري تصنيف وکړو بیادا کتاب امام محمد بن یوسف القریري المتوفی ۳۲۰ هجري وغيره مرتب کړولکن دامو جوده صورت کوم کاتب لیکلی دی؟ کله یې لیکلی دی؟ ددې معلومات نشته.

۳- زبیر علی زئی لیکي چې ددې حدیث راوي عثمان بن محمد معلوم نه دی بعضو یې دلیل دده څخه عثمان بن محمد بن احمد بن مدرک جوړ کړی دی اود ابن مدرک سره دمصنف د ملاقات ثبوت نشته. [نورالعینین صفحه ۲۰۶]

ځواب : چې عثمان بن محمد همدغه عثمان بن محمد بن احمد بن مدرک المتوفی ۳۲۰ هجري من اهل قبره دی اوگوره [اخبار الفقهاء للقیروانی صفحه ۹۷ و صفحه ۱۲۲ و صفحه ۱۰۳ و لقاء و سماع یې هم ثابت دهاوگوره اخبار الفقهاء صفحه ۹۰]

۴- زبیر علی زئی لیکي چې : حافظ ذهبي رحمه الله لیکلي دي چې : (عثمان بن محمد بن خشيش القیروانی ، عن ابن غانم قاضی افریقه اظنه کان کذابا) - المغنی فی الضعفاء نوده عثمان بن محمد قیروانی ته کذاب ویلي دي . [نورالعینین صفحه ۲۰۶]

جواب : عثمان بن محمد بن خشيش جدا سړی دی او عثمان بن محمد بن احمد بن مدرک جدا سړی صرف د قروانیت له وجې د دواړو څخه یو جوړوه ول حماقت دی .

۵- زبیر علی زئی لیکي چې : عثمان بن محمد بن احمد بن مدرک ثقافت معلوم نه دی . [نورالعینین صفحه ۲۰۶]

جواب : دکوم امام مدحه چې محدثین وکړي دادده توثیق او تعدیل وي اودده د مدحې په باره کې مخکې د سند په تحقیق کې ولیکل شوي .

۶- زبیر علی زئی لیکي چې: د عثمان بن سواده بن عباد حالات یواځې داخبار الفقهاء والمحدثین په نوم کتاب کې ذکر شوي دي په بل کتاب کې یې تحرک نه لگيږي. [نور العینین صفحه ۲۰۷]

اول جواب: دامام عثمان بن سواده بن عباد القرطبي حالات داخبار الفقهاء والمحدثین څخه علاوه تاریخ العلماء الاندلس لابن الفرضی صفحه ۲۴۲\رقم ۲۳۵\طبع بیروت مع التوثیق موجود دی دیورایي دفات نیټه نه معلوموالي له وجې هغه مجهول الحال نه گرزې د بخاري اود مسلم بې شمیره راویان داسې دي چې د پیدائښت اود وفات نیټه نه ده معلومه ده.

دوهم جواب: مذکور راوي یقیني صدوق او ثقه او معلوم الحال دی ځکه چې دده مدحه امام الجرح والتعديل المحدث الناقد خالدين سعد المتوفی ۳۵۲ هجري او امام محمد بن الحارث المتوفی ۳۶۱ هجري او الامام الحافظ، المحدث الناقد ابن الفرضی المتوفی ۴۰۳ هجري، الامام الحافظ والمحدث الناقد حمیدي المتوفی ۳۸۸ هجري او امام عبيدالله بن یحیی المتوفی ۲۹۸ هجري صراحت کړې ده وگوره: اخبار الفقهاء صفحه ۲۱۴ و تاریخ العلماء الاندلس صفحه ۲۴۲ وغیرها.

لامذهبان دي په دې راوي باندې یوه مفسره جرحه پېش کړې اود انگریزانو د دورې څخه په کوم مخکیني کتاب دي حواله ورکړې.

۷- زبیر علی زئی لیکي چې: د عثمان بن سواده ملاقات د حفص بن میسره سره نه دی ثابت د حفص وفات په ۱۸۱ هجري کې شوی دی. [نور العینین صفحه ۲۰۷]

جواب: عثمان بن سواده دامام عبيدالله بن یحیی القرطبي المتوفی ۲۹۸ هجري استاذ دی اود امام حفص المتوفی ۱۸۱ هجري شاگرد دی دامام عثمان وفات تقریباً په ۱۳۵ هجري کې شوی دی اودا معاصرت دامکان دلقاء کافي دی او امام مسلم رحمه الله فرمایي چې: معاصرت او امکان دلقاء د حدیث د اتصال لپاره کافي ده اوداد جمهورو مذهب دی [مقدمه مسلم صفحه ۲۱\].

۸- زبیر علی زئی لیکي چې: په کتابونو کې د محمد بن حارث د دې کتاب اخبار الفقهاء والمحدثین نوم نه ملاوېږي بلکې داخبار القضاء والمحدثین په نوم کتاب کې ملاوېږي. [نور العینین صفحه ۲۰۷]

جواب: دیرو اسلافو د دې کتاب ذکر کړی دی: (۱) امام ابو محمد بن حزم الاندلسی القرطبي المتوفی ۴۵۶ هجري جذوة المقتبس للحميدي صفحه ۴۷. (۲) امام ابو عمر ابن عبدالبندلسی القرطبي المتوفی

۱۶۳ هجري بغية الملتبس صفحه ۳۵۹. (۳) امام ابو محمد الحميدي الاندلسي المتوفى ۴۸۸ هجري جذوة المقتبس صفحه ۴۷. (۴) الامام الحافظ المحدث احمد بن يحيى الضبي المتوفى ۵۹۹ هجري بغية الملتبس في تاريخ رجال اهل الاندلس صفحه ۶۱.

داين ماکولا رحمة الله المتوفى ۴۷۶ هجري اودا امام ابو سعد السمعاني رحمة الله المتوفى ۵۶۲ هجري عدم ذکر نفي لره نه دی مستلزم و علامه عمد رضا حاله کحالهما او علامه خير الدين الزرکلی چې ددې کتاب کوم ذکر کړی دی نوبالکلی یې صحیح کړی دی وگوره: معجم المؤلفين ج/۳/ صفحه ۲۰۴/ والاعلام ج/۶/ ۱۷۵.

(۹) زير على زنى ليکي چې دا حديث غريب دی اودا شاذ روايت ضعيف دی [نور العينين/ صفحه/ ۲۰۸].

جواب: کله چې ددې حديث راويان ثقه شونو بيا صحت والی د غريب والي منافي نه دی ځکه چې غرابت د ضعف وجه نه وي مثلاً: (قال الامام الحاکم فنوع منه غرايب الصحيح، مثال ذلك ما رواه البخاری في الجامع الصحيح عن خلاد بن يحيى المکی عن عبد الواحد بن ايمن - فهذا حديث صحيح وقد تقر به عبد الواحد بن ايمن، عن ابيه، وهو من غرايب الحديث، معرفة علوم الحديث صفحه / ۹۶).

قال الحاکم رحمة الله رواه مسلم في المسند الصحيح عن ابي بکر بن ابي شيبة وغيره عن سفيان وهو غريب الصحيح. ايضاً صفحه/ ۱۹۵ او علامه سيوطي رحمة الله فرمايي چې: دبخاري اول او اخر حديث هم غريب دی. [تدريب الراوی ج/ ۲/ صفحه ۱۶۴/ وص/ ۱۶۵]

دوهم ځواب: د شاذ حديث دوه تعريفه دي اول: قال الحاکم فاما الشاذ فانه حديث يتفرد به ثقة من الثقات وليس للحديث اصل متابع لذلك الثقة. يعنى چې ثقه راوي ورباندې متفرد وي و متابع معرفة علوم الحديث [ص ۱۱۹ تدريب الراوی ج/ ۱/ ص ۱۹۴ و ص ۱۹۵].

او ددې حديث متابع موجود دي لهذا د شاذ دا تعريف په دې حديث باندې نه دی صادق. دوهم: (قال الشافعي ليس الشاذ من الحديث ان يروى الثقة ولا يرويه غيره انما الشاذ ان يروى الثقة حديثا يخالف فيه الناس هذا الشاذ من الحديث. يعنى چې ثقه راوي په کې د نورو ثقاتو څخه مخالفت وکړي [معرفة علوم الحديث ص ۱۱۹/ تدريب الراوی ج/ ۱/ ص ۱۹۴] او په دې حديث کې د ثقاتو څخه مخالفت نشته لهذا دا په يو معنى باندې هم شاذ نه دی.

۱۰- زبیر علی زئی لیکي چې ددې حدیث متن غلط دی ځکه چې په دې حدیث کې راځي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم مدینې منورې ته د راتللو څخه وروسته د رکوع رفع الیدین پرینسودل حالانکې په صحیح احادیثو کې راغلي دي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په مدینه منوره کې هم رفع الیدین کړی دی ییایې د مالک بن حویرث رضی الله عنه او د وایل بن حجر رضی الله عنه حدیثونه لیکلي دي او لیکلي یې دي چې وایل بن حجر یو ځل په ۹ هـ او بیا په ۱۰ هـ کې مدینې منورې ته راغلی دی او د رفع الیدین د مشاهدې ذکر یې کړی دی [نور العینین ص ۲۰۹] :

اول ځواب : امام احمد بن حنبل رحمه الله یوه قاعده ذکر کړې ده چې : (الحديث اذا لم تجتمع طرقه لم تفهمه ، والحديث يفسر بعضه بعضا) [الجامع الاخلاص الراوی للخطیب ج ۲ ص ۲۱۲] لهذا د عبد الله بن عمر رضی الله عنه د حدیث طرق به را جمع کړو چې خبره واضحه شي مثلاً :

- ۱- عن ابن عمر مرفوعاً يرفع يديه في الركوع والسجود [مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۲۶۶] .
 - ۲- وعنه مرفوعاً كان يرفع يديه في كل خفض ورفع وركوع وسجود وقيام وقعود (و) بين السجدين [مشكل الآثار للطحاوی ج ۱ ص ۴۶، بیان الوهم والایهام لابن القطان ج ۵ ص ۶۱۳] .
 - ۳- وعنه مرفوعاً اذا ركع واذا سجد [جزء رفع الیدین ص ۴۸] .
 - ۴- وعنه مرفوعاً كان يرفع يديه في كل تكبير [فتح المغیث للسخاوی ج ۲ ص ۳۲۳] .
- یعني عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما د رسول الله صلی الله علیه وسلم مدنی عمل رفع الیدین عند الركوع و عند السجود و عند كل تكبير بیان کړی دی او دده دا بیان د مالک بن حویرث رضی الله عنه او د وایل بن حجر رضی الله عنه د بیان سره بالکل موافق دی ځکه چې هغوی دواړو هم د رسول الله صلی الله علیه وسلم مدنی عمل رفع الیدین عند الركوع و عند السجود ذکر کړی دی .

- ۱- عن مالک بن حویرث رضی الله عنه مرفوعاً واذا سجد واذا رفع راسه من السجود حتى يحاذي بهما فروع اذنية) [المجتبى نسائی ج ۱ ص ۱۶۵ سند صحیح ، سنن الکبری للنسائی ج ۱ ص ۲۴۸ سند صحیح ، مسند احمد ج ۳ ص ۵۲۳ سند صحیح] .

۲- و عنه مرفوعاً و اذا رفع راسه من السجود فعل مثل ذالك كله يعنى رفع يديه. [المجتبى نسائى ج ۱ ص ۱۷۱ سند صحيح، السنن الكبرى نسائى ج ۱ ص ۲۴۴ سند صحيح، محل ابن جزم ج ۱ ص ۱۲۷ و ص ۱۴۸ وقال صحيح].

۳- و عنه مرفوعاً كان يرفع يديه حيال فروع اذنيه فى الركوع والسجود [مسند احمد ج ۵ ص ۶۶، صحيح ابى عوانه ج ۲ ص ۹۵].

۴- عن وايل رضى الله عنه مرفوعاً و اذا رفع راسه من السجود ايضاً رفع يديه حتى فرغ من صلوته [ابوداؤد ج ۱ ص ۱۱۲ وسنده صحيح، معجم الكبير للطبرانى ج ۲ ص ۲۸ سند صحيح، تمهيد ج ۹ ص ۲۲۷، المحلى لابن حزم ج ۴ ص ۱۲۶ وقال صحيح].

۵- و عنه مرفوعاً كان يرفع يديه اذا ركع و اذا سجد [جزء رفع الیدین ص ۴۵، سنن دار قطفى ج ۱ ص ۳۹۴ سند صحيح].

۶- و عنه مرفوعاً و حين يرفع راسه من الركوع و قال حين سجد هكذا [صحيح ابن خزيمة ج ۱ ص ۳۴۶، سنن طحاوى ج ۱ ص ۱۴۴] لكن سيدنا مالک بن حويرث رضى الله عنه سنه ۹ هـ كفي بنو لي د وفد سره مدينه منورې ته راغلى و او د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره شل شپې پاتې شوى و [بخارى ج ۱ ص ۸۸] او عبد الله ابن عمر رضى الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم تر وفاته پورې د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره و او د وفات څخه وروسته هم په مدينه منوره كې اوسيدلو نو د عبد الله بن عمر رضى الله عنه د ترك د رفع الیدین عند الركوع مشاهده د دې حضراتو د تللو څخه وروستى. دده نو علي زئي صاحب ته موره وايو چې تاسو چې د سجدو د رفع الیدین له پاره كوم ځواب كوى هماغه ځواب موږ د ركوع د رفع الیدین څخه كوو همدا رنگه و ايل بن حجر رضى الله عنه د اولي ځلې سنه ۹ هـ د راتللو په وخت كې د سجدو د رفع الیدین مشاهده ذكر كړې ده لکن چې كله په سنه ۱۰ هـ كې بيا راغلو نو بيا يې خپله مشاهده يواځې د تكبيرې تحریمه سره د رفع الیدین په باره كې بيان كړه [ابوداؤد ج ۱ ص ۱۱۲ سند صحيح، شرح السنه للبيهقي ج ۳ ص ۲۷، معجم الكبير ج ۲۲ ص ۳۹].

بيا حضرت وايل رضى الله عنه خپل وطن ته لاړ و دده رضى الله عنه د تللو څخه وروسته تقريباً اتيا يا نوي ورځې رسول الله صلى الله عليه وسلم ژوندى و او د دې اخري ورځو مشاهده په دې حديث كې عبد الله ابن عمر

رضی اللہ عنہ او عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ ، حضرت علی رضی اللہ عنہ ، حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ وغیرہ صحابہ و و ترک در رفع الیدین عند الركوع و عند السجود بیان کر دی .

۱۱- زبیر علی زئی لیکھی چې حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ متاخر الاسلام صحابی دی او دده خغه هم در رفع الیدین روایت شوی دی [صحیح ابن خزیمہ ج ۱ ص ۲۴۴ سندہ صحیح ، نور العینین ص ۲۰۹] .

اول خواب : صحیح ابن خزیمہ یو راوی ابن شہاب زہری مدلس دس او په دې حدیث کې یې په عن ابی بکر سره روایت کړی دی او خپله علی زئی د زہری عنعنہ نه مني مثلاً په یو ځای کې لیکي چې ددې روایت سند د زہري د تدلیس د وجې ضعیف دی [نور العینین ص ۱۱۸] په بل ځای کې لیکي چې زما په نزد د زہري د تدلیس په وجه ضعیف دی [نور العینین ص ۲۷۱] په بل ځای کې لیکي چې امام زہری مدلس دی لہذا زما په تحقیق کې دا حدیث ضعیف دی [نور العینین ص ۳۳۲] . نو چې دده د تصریح مطابق به بل ځای کې ضعیف ورته وایي او په دې ځای کې ورته حسن وایي دا تعصب نه دی نور څه دي ؟

دویم خواب : په دې روایت کې د (واذا سجد) الفاظ هم شته وگوره [ابوداؤد ج ۱ ص ۲۴۴] (فما روا جوبک فهو جوبنا) .

دریم خواب : د حضرت ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ په صحیح روایتونو کې ترک د رفع الیدین دی دلته صرف یو روایت واوره ! (وبه قال اخبرنا مالک ، اخبرني نعيم المجرم و ابو جعفر القاري ان ابا هريرة رضي الله عنه كان يصلي بهم فكبر كلما خفض ورفع قال ابو جعفر وكان يرفع يديه حين يكبر و يفتح الصلوة) [موطا محمد رقم ۱۰۴ - کتاب الاشاد للامام محمد رم ۷۵ ، کتاب الاثار لابن يوسف رقم ۱۰۸] حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ به د هر تہتیدلو او جگیدلو سره اللہ اکبر ویلو او رفع الیدین به یې د لمانځه په شروع کې د تکبیر تحریمه په وخت کې کول .

۱۲- ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ به د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د وفات نه وروسته هم رفع الیدین کول او جزر رفع الیدین ص ۲۲ ، نور العینین ص ۲۱۰] .

خواب : ددې په سند کې یو راوی سلیمان بن حرب چې ثقہ و لکن د احادیثو په متونو کې به یې تغیر کولو (قال الامام الحافظ المحدث ابوداؤد وکان سلیمان بن حرب یحدث بحديث ثم یحدث به کانه لبس بذلك) [تاریخ بغداد ج ۳ ص ۱۳۹ ، سیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۵۰۰ ، تہذیب لابن حجر ج ۲ ص ۲۹۶] .

(وقال الامام الحافظ المحدث ابوبكر الخطيب كان سليمان يروى الحديث على المعنى فتغير الفاظه في رواية [حواله بالا] .

دا هم په یاد لرئ چې سليمان به د سيدنا معاويه رضی الله عنه په شان کې گستاخي کوله [العبرج ۱ ص ۱۹۴] . مخکې يو حديث مود و ليکلو چې حضرت ابو هريره رضی الله عنه به د رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات څخه وروسته صرف د تکبير تحریمه سره رفع الیدین کولو .

۱۲- زير علي زئی ليکي چې چا به چې رفع الیدین نه کول حضرت عبد الله ابن عمر رضی الله عنه به په کاڼو باندې ويشتلو [جزء رفع الیدین ص ۱۵ و نور العینین ص ۲۱۰] . **خواب** : په څلورم فصل کې د اولسم دليل لاندې دا اثر د تفصيل سره راروان دی هلته يې وگوره .

۱۴- زير علي زئی ليکي چې امام بخاری رحمه الله فرمايي چې د هيڅ صحابي رضی الله عنه څخه ترک د رفع الیدین نه دي ثابت [جزء رفع الیدین ص ۴۰ و ص ۷۶ قلنا: د امام بخاری په قول کې د تکبير تحریمه رفع الیدین مراد دی . کله دده دا قول به د ډيرو احاديثو سره متعارض شي . [ماخوذ از راحة العينين و قرۃ العينين] .

د حضرت علي رضی الله عنه حديث

(روى قال عن عبد الرحيم بن سليمان عن ابى بكر النهشلى عن عاصم بن كليب عن ابيه عن علي رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم انه كان يرفع يديه في اول الصلوة ثم لا يعود . (العلل الواردة في الاحاديث النبويه للدار قطني ج ۴ ص ۱۰۶ سوال نمبر ۴۵۷ قلت انفرد برفعه عبد الرحيم بن سليمان وهو ثقة) .

حضرت علي رضی الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه روايت کوي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم به صرف د لمانځه د شروع کولو په وخت کې رفع الیدین کول او بيا به يې دوهم ځلې نه کول . د حضرت علي رضی الله عنه په دې حديث کې عبد الرحيم بن سليمان متفرد دی عبد الرحيم بن سليمان بالاتفاق ثقة دی او ددې حديث تائيد د حضرت علي رضی الله عنه د عمل څخه کيږي د حضرت علي رضی الله عنه عمل په اطحاوی رقم ۱۳۲۰ مصنف ابن ابی شيبه رقم ۲۴۵۷ ، موطا امام محمد رقم ۱۰۹ [کې په صحيح سندونو باندې ذکر شوی دی چې ترک د رفع الیدین ددې څخه علاوه د حضرت علي رضی الله عنه د اصحابو عمل په مصنف ابن ابی شيبه رقم ۲۴۶۱] کې هم ددې په تائيد ذکر شوی دی . او د اهل کوفه د اجماع څخه هم ددې

تاکید کبری الامر، لمحدث، الفقیه، المجتهد حضرت محمد بن حسن الشیبانی رحمہ اللہ فرمائی چې: جاء الیبت عن علی رضی اللہ عنہ بن ابی طالب و عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ انهما کانا لا یرفعان فی شیء من ذلك الا فی تکبیرة الافتتاح [کتاب الحجۃ ج ۱ ص ۹۴]. د حضرت علی رضی اللہ عنہ او د حضرت عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ عنہ څخه په مضبوطه طریقہ باندې ثابتہ ده چې دوی د تکبیر تحریمه څخه ماسوی په بل ځای کې رفع الیدین نه کول. د حضرت علی رضی اللہ عنہ څخه په دې سلسله کې ډیر روایات راغلي دي.

۱- په [کتاب الام ج ۱ ص ۹۴، مسند الشافعی ج ۱ ص ۸۸، ابو داؤد الطیالسی ج ۱ ص ۲۲، مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۵۵ رقم ۲۸۷۶، مصنف عبد الرزاق ج ۱۶۳ و ۱۶۴ رقم ۲۹۰۲ رقم ۲۹۰۴، مسند احمد رقم ۷۳۱ رقم ۸۰۵، مسلم ج ۱ ص ۲۶۳ رقم ۱۸۱۱، ابو داؤد ج ۱ ص ۱۱۲ رقم ۷۶۰، نسائی رقم ۷۹۷ رقم ۱۰۵۰، ترمذی رقم ۲۴۲۱، ابو عوانه ج ۲ ص ۱۰۱ ص ۱۰۲ ص ۱۰۳ ص ۱۶۸ ص ۱۸۷ ص ۱۸۸، ابن خزیمه ج ۱ ص ۳۰۶، طحاوی رقم ۱۳۲۲، دارقطنی رقم ۱۱۲۲ و ۱۱۲۳، بیهقی ج ۲ ص ۱۱۸۷] کې د حضرت علی رضی اللہ عنہ چې کوم روایات راغلي دي په هغې کې درفع الیدین نوم او نشان نشته.

۲- همدارنگه په [موطا امام مالک ص ۲۵ رقم ۲۰۱] د حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت چې په کوم سند دی په هغې کې درفع الیدین نوم او نشان نشته.

۳- همدارنگه په مصنف ابن ابی شیبه رقم ۲۴۹۹ کې د حضرت علی رضی اللہ عنہ روایت دی او درفع الیدین نوم او نشان پکې نشته.

۴- همدارنگه حضرت عکرمه او حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ عنهما د حضرت علی رضی اللہ عنہ څخه د رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم څخه د لمونځ نقشه بیانوي لکن درفع الیدین ذکر نه کوي [مسند احمد رقم ۳۰۰۷ بخاری رقم ۷۸۷].

۵- د حضرت علی رضی اللہ عنہ د لمانځه په نقشه کې هم درفع الیدین هیڅ نوم او نشان نشته [مسند احمد رقم ۱۹۳۸۰].

۶- په اوم سند باندې په مصنف ابن ابی شیبه رقم ۲۵۰۶ کې د حضرت علی رضی اللہ عنہ چې کومه د لمانځه نقشه راغلي ده په هغه کې درفع الیدین نوم او نشان نشته.

۷- حضرت علی رضی الله عنه صرف په یوه روایت کې درفع الیدین ذکر دی د کوم چې یو راوی عبد الرحمن ابن ابی زناد دی او هغه ضعیفه دی چې تفصی به یې وروسته د لا مذهبو د دلائلو لاندې راشي

موسل احادیث

۹۰- اول د حضرت علی بن حسین بن علی رضی الله عنهم حدیث: وبه قال عن مالک عن ابن شهاب عن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب رضی الله عنهم انه قال: کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یکبر فی الصلوة کما خفض ورفع فلم تنزل تلك صلوته حتی لقی الله) [موطا امام مالک رقم الحدیث ۲۰۱ و موطا امام محمد رقم الحدیث ۱۰۲، مصنف ابن ابی شیبه رقم ۲۴۹۴، بیهقی رقم ۲۴۹۳]. حضرت امام زین العابدین علی بن حسین بن علی فرمایي: چې رسول الله صلی الله علیه وسلم به د هر تیتیدلو او جکیدلو سره الله اکبر ویلو (رفع الیدین به یې نه کول) رسول الله صلی الله علیه وسلم همداسې لمونځ کولو ترڅو چې د الله سره ملاقي شو.

ددې حدیث څخه معلومه شوه چې در رسول الله صلی الله علیه وسلم اخري لمونځونه بغیر د رفع الیدین څخه و.

۹۱- دوهم د حضرت عباد بن عبد الله بن زبیر رضی الله عنه حدیث: (وفي المواهب اللطيفة، واخرج البيهقي في خلا فياته عن الحاكم بسنده الى حفص بن غياث عن محمد بن ابی يحيى قال صليت الى جنب عباد بن عبد الله بن الزبير رضی الله عنه قال فجعلت ارفع ایدی في كل رفع ووضع قال يا ابن اخي رايتك ترفع في كل رفع وخفض وان رسول الله صلی الله علیه وسلم كان اذا افتتح الصلوة رفع يديه في الو صلوة ثم لم يرفعهما في شيء حتى يفرغ. [بسط الیدین حاشیه نیل الفرقدين ص ۱۴۴ اداره القرآن کراچي].

محمد بن يحيى فرمایي چې: ما د عباد بن عبد الله بن زبیر رضی الله عنه په څنګ کې لمونځ کولو او د هر تیتیدلو او جکیدلو سره به مې رفع الیدین کول نو عباد رحمه الله راته وفرمایي ای وراره زه تاګورم چې د هر تیتیدلو او جکیدلو سره رفع الیدین کوي او رسول الله صلی الله علیه وسلم به صرف د تکبیر تحریمه په وخت کې رفع الیدین کول او بیا به یې د لمانځه څخه تر فارغیدو پورې نه کول.

دریم دحضرت عباد بن عبدالله ابن زبیر رضی اللہ عنہ حدیث

حافظ ابن حجره (الدرایة فی تخریج احادیث الهدایة) کہی دعبادبن عبدالله ابن زبیر رضی اللہ عنہ مرفوع روایت نقل کړی دی چې: (ان رسول الله ﷺ کان اذا افتتح الصلوة رفع يديه اول الصلوة ثم لم يرفعهما في شيء حتى يفرغ). (زيلعي، ج ۱ ص ۴۰۴ وفي نسخة المطبع العلوي ص ۲۱۰ بحواله بهيقي في الخلافيات بسط البدين ص ۵۳)

حضرت عبادبن عبدالله ابن زبیر رضی اللہ عنہ روایت کړی دی چې رسول الله ﷺ به چې کله لمونځ شروع کړو لاسونه به یې پورته کړل بیا به یې دلمانځه څخه تر فارغیدلو پورې نه پورته کول حافظ ابن حجر ددې حدیث د نقل کولو څخه وروسته لیکلي دي چې: لينظر في اسناده:

شاه صاحب رحمه الله فرمائي چې ماد حافظ په دې امر عمل وکړو او ددې حدیث سند مې وکتلو دکتلو څخه وروسته راته معلومه شوه چې ددې حدیث ټول راویان ثقه دی مگر عبادبن عبدالله ابن زبیر رضی اللہ عنہ تابعي دی نو دا حدیث مرسل دی او مرسل حدیث د جمهور وړ په نیز حجت دی نو دا حدیث هم قابل داستدلال دی او تائید د عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ حدیث څخه هم کیږي چې (کان رسول الله ﷺ يرفع يديه كلما ركع وكما رفع ثم صار الى افتتاح الصلوة وترك ماسوى ذلك) او عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ د حدیث څخه هم کیږي چې رای ابن الزبیر رجلا یرفع يديه من الركوع فقال له كان هذا شي فعله رسول الله ﷺ ثم تركه، التعليق الصبيح، ج ۱/ ص ۱۷۵). عمدة القاري ج ۵/ ص ۳۹۸ مکتبه رشيديه].

۱- علامه نووی رحمه الله فرمائي چې امام ابو حنيفه رحمه الله، امام مالک رحمه الله، امام احمد رحمه الله او اکثر فقهاء مرسل حدیث حجت گڼي امام شافعي رحمه الله مرسل معتضده (چې په بل حدیث یې تائید شوی وي) حجت گڼي [نووی مقدمه شرح مسلم ج ۱ ص ۱۷].

۲- علامه زيلعي رحمه الله فرمائي چې: (والمرسل اذا وجد له ما يوافقه فهو حجة بالاتفاق) نصب الرأيه ج ۱/ ص ۲۵۳ / طبع قديم ج ۱/ ص ۱ / ۴۳۰ / طبع مکتبه حقانيه پشاور يعنې چې دمرسل موافق کوم روایت پيداشي نو هغه بالاتفاق حجت وي او ددې مرسل حدیث ډير مؤيدات دي لهذا دا حدیث بالاتفاق حجت دی.

(۹۳) خلوروم : حضرت ابو جعفر محمد باقر رحمه الله بن علی رحمه الله بن حسین رضی الله بن علی رضی الله عنه حدیث: (حدثنا حفص ، عن عبد الملك قال : كان سعيد بن جبیر یكبر کلمارفع وكلما ركع قال : فذكر ذلك لأبي جعفر، فقال : قد علم انها صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال سعيد: انما هوشی یزین الرجل به صلوته، مصنف ابن أبي شيبة رقم / ۲۵۰۸ / هذا حديث مرسل واسناده حسن.

د عبد الملك رحمه الله خنجه روایت دی چې حضرت سعید بن جبیر رحمه الله به د جیگیدلو او درکوع کولو په وخت کې الله اکبر ویلو عبد الملك رحمه الله فرمایي چې : چا دا خبره ابو جعفر محمد باقر رحمه الله ته وکړه ، نوهغه وفرمایل چې : په تحقیق سره داپه دې پوهیدلو چې دا در رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونځ دی نو حضرت سعید بن جبیر رحمه الله وفرمایل چې : دا الله اکبر ویل داشې یوشی دی چې انسان ورباندې خپل لمونځ نیا یسته کوي سعید بن جبیر رحمه الله تکبیر اتو ته د لمونځ زینت وایي او درفع الیدین نوم نه اخلي او محمد باقر رحمه الله دې ته در رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونځ وایي.

خلاصه دا چې ترک درفع الیدین په قوی صحیح او صریح روایتو باندې ثابت دی او درفع الیدین عند الرکوع روایت مبهم او مضطرب دی البته د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین بلامعارضه ثابت دی او ۵۰ صحابه وروایت کړی دی .

د جماعت د لمانځه د ښودلو والا احادیث

(۹۴) اول قولی حدیث : حضرت حطان بن عبد الله الرقاشی فرمایي چې : ما د ابو موسی اشعري رضی الله عنه سره لمونځ کولو کله چې مونږ په قعه کښیناستلو نو شاته یوه سړي وویل چې لمونځ د نیکی اود زکات سره فرض شوی دی حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنه د لمانځه د ختمیدلو څخه وروسته پوښتنه وکړه چې په تاسو کې چا خبرې وکړې؟ نو ټول خلک چې شول نو ابو موسی اشعري رضی الله عنه بیا وفرمایل چې دا خبرې چا وکړې؟ نو بیا ټول خلک چې شول بیا یې وفرمایل چې یا حطانه رحمه الله کیدی شي دا تا ویلي وي؟ ما ورته وویل چې نه مانه دي ویلي زه داریدم چې هسې نه چې په ابو موسی اشعري رضی الله عنه خفا رانه شي او په مایې را وانه پوي چې په دې کې یوکس وویلې چې دا ما ویلي دي او خیر په نیت مې ویلي دي نو ابو موسی اشعري رضی الله وفرمایل چې تاسو نه پوهیږئ چې په لمانځه کې دڅه شي ویل په کار دي ؟ بې شکه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم یوه ورځ مونږ ته خطبه ولوستله نو مږ ته یې سنت را وښودل

اودلمانخه طریقه یی راته بیان کره نووی فرمایلی چي : کله مولمونخ کولو توصفونه مویرابر کرئی ییادی یوکس درته امامتی درکری نوچی کله امام الله اکبر و وایی تاسوهم الله اکبر و وایی اوچی کله امام غیر المفضوب علیهم ولا الضالین و وایی نوتاسی امین و وایی الله جل جلاله به در سره مینه و کړی پس کله یی چي الله اکبر و ویلی اورکوع یی و کره نوتاسوهم الله اکبر و وایی اورکوع و کړی یی شکد چي امام ستاسونه مخکي رکوع کوي اوستاسو خخه مخکي درکوع خخه راجیگیږي بیار رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرهایلی چي داددی په بدله کې دی (یعنی که امام مخکي رکوع ته لاړ و او تاسو ورته وروسته لاړی نو امام مخکي درکوع خخه پورته شو او تاسو وروسته پورته شوی) چي کله امام سمع الله لمن حمده و وایی نوتاسو ربنا ولك الحمد و وایی الله جل جلاله ستاسو دعا قبولي خخه چي الله جل جلاله دخپل پیغمبر صلی الله علیه وسلم په ژبه ویلی دي چي : شوک چي الله جل جلاله تعریف و کړي او دعا و غواري الله جل جلاله یی دعا قبولي اوچی کله امام الله اکبر و وایی اوسجده و کړي نوتاسوهم الله اکبر و وایی اوسجده و کړی خخه چي امام ستاسو خخه مخکي سجدي ته حی اوستاسو خخه مخکي سجدي خخه راجیگیږي نو داددی په بدله کې شو . [صحیح مسلم رقم / ۹۰۳].

په دې حدیث کې درفع الیدین حکم نشته رسول الله صلی الله علیه وسلم ددو شیانو حکم کوي یو درکوع اوبل دتکبیر او لامذهبان خلکو ته ددریو شیانو امرکوي تکبیر، رکوع اورفع الیدین دا حدیثو په ټوله ذخیره کې داسې یو حدیث هم نشته چي درفع الیدین امرپه کې وي .

(۹۵) دوهم فعلي حدیث: حضرت عبدالرحمن بن غنم رحمه الله فرمایي چي : ان أبا مالک الأشعري جمع قومه، فقال يا معشر الأشعريين! اجتمعوا واجمعوا نساءكم وابناءكم أعلمكم صلوة النبي صلى الله عليه وسلم صلى لنا بالمدينة، فاجتمعوا - واجمعوا نساءهم وابناءهم فتوضأوا وراهم كيف يتوضأ فاحص الوضوء ألى أماكنه حتى لما أن فاد الفئ وانكسر الظل قام فأذن فصاف الرجال في أدنى الصف وصف الوالدان خلفهم وصف النساء خلف الولدان ثم أقام الصلوة فتقدم فرفع يديه فكبر فقرأ بفاتحة الكتاب وسورة يسرهما ثم كبر فركع فقال : سبحان الله وبحمده ثلاث مرار ثم قال : سمع الله لمن حمده واستوى قائما ثم كبر وخر ساجداً ثم كبر فرفع رأسه ثم كبر فسجد ثم كبر فأنهض قائما فكان تكبيره في أول ركعة ست تكبيرات وكبر حين قام ألى ركعة الثانية فلما قضى صلاته أقبل ألى قومه بوجهه فقال احفظوا تكبيري وتعلموا ركوعي وسجودي فانها صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي لنا كذا الساعة من النهار - الحديث مسند احمد رقم الحديث / ۲۲۳۹۹ / وفي رواية عمده فصلي الظهر فقرأ بفاتحة الكتاب

و کبرائتین و عشرين تكبيرة مسند احمد رقم / ۲۲۳۸۶ / وفي رواية عنده ايضاً : عن رسول الله صلى الله عليه وسلم انه كان ليسوى بين الاربعة ركعات في القراءة والقيام ويجعل الركعة الاولى هي اطولهن لكي يثوب الناس ويكبر كلما سجد وكلما ركع ويكبر كلما نهض بين الركعتين اذا كان جالساً. [سنند احمد رقم الحديث / ۲۲۴۰۴].

رواها كلها احمد وروى الطبراني بعضها في الكبير وفي طرق كلها شهر بن حوشب وفيه كلام وهو ثقة انشاء الله. [مجمع الزوائد رقم الحديث / ۲۷۸۸ / ورقم / ۲۷۸۹ / ورقم / ۲۷۹۰].

حضرت ابو موسى اشعري رضی اللہ عنہ خپل قوم راجع کړو او ورته یې ورته وفرمايل چې : ای اشعري قومه ! تاسو خپله او خپلې ښځې او خپل بچي راجع کړئ چې تاسو ته در رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه لمونځ دروښایم چې مونږ ته یې په مدينه منوره کې کولو نو اشعريانو خپلې ښځې او خپل بچي راجع کړل نو ابو موسى اشعري رضی اللہ عنہ اودس وکړو اودوی ته یې داودس طریقه وروښودله نو په کامله طریقه یې داودس او به اندامونو ته ورسولې بیا چې کله د زوال څخه وروسته سورې راوگرزېدلو او سورې مات شو نو ودریدلو او اذان یې وکړ بیا یې په نزدې صف کې سړي ودرول وړسې یې هلکان ودرول او دینغو صف یې د ماشومانو پسې ودراره بیا یوه سړي د لمانځه لپاره اقامت وکړ نو ابو موسى اشعري رضی اللہ عنہ مخکې شولاسونه یې او چت کړل او الله اکبر یې وويلو بیا یې سورة فاتحه او یو سورت په پټه وويلو بیا یې الله اکبر وويلو او رکوع ته ولاړ په رکوع کې یې درې وارې سبحان ربی العظیم وويلې او بیا یې سمع الله لمن حمده وويلې او نیغ ودریدلو بیا یې الله اکبر وويلې او په سجده پریوت بیا یې الله اکبر وويلې او سړي راپورته کړو بیا یې الله اکبر وويلې او سجده یې وکړه بیا یې الله اکبر وويلې او دریدلو نو په اول رکعت یې شپږ تکبیره وکړل چې کله دوهم رکعت ته جگ شونو الله اکبر یې وويلې بیا چې کله د لمانځه څخه فارغ شو نو خپل قوم ته یې مخ راواړولو او ورته یې وفرمايل چې : ای قومه ! زما تکبیرونه یاد کړئ او زما رکوع او سجده زده کړئ بې شکه چې دا در رسول الله صلى الله عليه وسلم هغه لمونځ دی چې ته به یې دورځې په دې ساعت کې کولو او په روایت کې راځي چې دما سپنښ لمونځ یې وکړو او دوه ویشت تکبیرونه یې وکړل او په یوه روایت کې راځي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم به په څلورو رکعتونو کې قیام او قرأت یو برابر کولو او اول رکعت به یې اوږد او ترڅو چې اول رکعت ته ډیر خلک راوړسېږي په رکوع او په سجده کې به یې الله اکبر وويلې او چې کله به د دوو رکعتونو لپاره ناست و نو د دوو رکعتونو څخه د پاڅیدلو په وخت کې به یې الله اکبر وويلې .

په دې حدیث کې د لما نڅه د افعالو ذکر دی او د تکبیر تحریمه درفع الیدین څخه ماسوی په کې دهیڅ رڼه الیدین ذکر نشته همدارنگه که څوک درکوع درفع الیدین سره ځاته الله اکبر وایي نو بیا ددې حدیث په خلاف تکبیرونه د دوه ویشو څخه زیاتېږي او که نه یې وایي نو بیا د (اقم الصلوة لذكری) څخه مخالفت راځي .

(۹۶) دریم حدیث: وبه قال حدثنا ابن فضيل ، عن داود بن أبي هند عن شهر بن حوشب ، عن عبد الرحمن بن غنم - عن ابي مالك الاشعري رضى الله عنه انه قال لقومه قوموا حتى اصلى بكم صلوة النبي صلى الله عليه وسلم قال فصفغنا خلفه فكبر - ثم قرأ - ثم كبر - ثم ركع - ثم رفع رأسه فكبر فصنع ذلك في صلوته كلها. [مصنف ابن أبي شيبة رقم / ۲۵۰۵].

ابو مالک اشعري رضی الله عنه خپل قوم ته وویل چې : یا څیړئ چې زه تاسو باندې د رسول الله صلی الله علیه وسلم لمونځ وکړم عبد الرحمن بن غنم رحمه الله فرمایي چې : مونږ د ابو مالک اشعري رضی الله عنه شاته صفونه جوړ کړل نو الله اکبر یې وویل بیا یې قرأت وکړو بیا یې الله اکبر وویل بیا یې رکوع او بیا یې درکوع څخه سر راپورته کړو الله اکبر یې وویل نو همداسې یې په ټول لمونځ کې وکړل په دې حدیث کې راغلل چې ابو مالک اشعري رضی الله عنه د لمونځ تکبیرات ادا کړل مگر رفع الیدین یې ونه کړل او دغه لمونځ ته چې رفع الیدین په کې نه وو نبوي لمونځ ورته وویلې .

(۹۷) څلورم حدیث : عن الاسود قال قال ابو موسى قال : لقد ذكرنا على بن ابي طالب رضى الله عنه صلوة كنا نصليها مع رسول الله صلى الله عليه وسلم اما نسيناها واما تركناها عمدأ يكبر كلنا ركع وكلما رفع وكلما سجد. مسند احمد رقم / ۱۹۰۰۰.

حضرت ابو موسى اشعري رضی الله عنه فرمایي چې : حضرت علي رضی الله عنه مونږ ته هغه لمونځ را یاد کړو چې مونږ به د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کولو هغه لمونځ یا مونږ هیر کړی دی او یا مو عمدأ پرېښی دی هغه صلی الله علیه وسلم به چې کله هم رکوع کوله او چې کله به یې درکوع څخه سر راپورته کولو او چې کله به یې سجده کوله نو الله اکبر به یې ویلې . په دې حدیث کې ابو موسى اشعري رضی الله عنه تکبیرات ذکر کوي او درفع الیدین نوم نه اخلي . همداسې الفاظ په مسند احمد رقم / ۱۹۲۲۳ / په مجمع الزوائد رقم / ۲۷۹۵ / په کشف الاستار رقم / ۵۳۵ / کې هم شته .

(۹۸) پنجم حدیث : عن عمران بن حصین رضی الله عنه انه صلی خلف علی ابن ابی طالب رضی الله عنه بالبصرة فقال ذکرنا هذا الرجل صلوة رسول الله صلی الله علیه وسلم فذكرنا انه کان یکبر کما رفع وکما خفض . بخاری رقم / ۷۸۱۱.

حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه فرمائی چې : حضرت علي رضی الله عنه مونږ ته په بصره کې لمونځ راځي نو مونږ ته یې هغه لمونځ را یاد کړو چې مونږ به در رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کولو هغه مونږ ته راوښودل چې رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمونځ سره مشابه دی په هغې کې صرف تکبیرات دي رفع الیدین په کې نشته همدا مضمون په بخاري رقم / ۸۷۳ / همدارنگه په مسند احمد (ج) / ۴ / ص / ۴۲۹ / کې ذکر شوی دی.

د حضرت انس رضی الله عنه حدیثونه

(۹۹) اول حدیث : و به قال حدثنا اسماعيل الصغار ، ثنا العباس بن محمد ثنا العلاء بن اسماعيل العطار ، ثنا حفص بن غياث عن عاصم الاحول ، عن انس بن مالك رضی الله عنه قال رأيت رسول الله صلی الله علیه وسلم کبر حتی حاذا بابهامیه اذنيه ثم رکع حتی استقر کل مفصل منه فی موضعه ثم رفع رأسه حتی استقر کل مفصل منه فی موضعه ثم انحط بالتکبیر فسبقت ركبته یدیه .

[سنن دار قطنی باب ذکر الركوع والسجود وما یجزی فیهما ج / ۱ / ص / ۳۴۵ / مجمع المدينة المنورة / و / ج / ۱ / ص / ۱۶۲ / رقم ۱۱۹۳ طبع ملتان مستدرک حاکم / ج / ۱ / ص / ۲۶ / رقم / ۸۵۳ / وقال الحاکم هذا اسناد صحیح علی شرط الشیخین سنن کبری بهیقي / ج / ۲ / ص / ۹۹].

حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې : ما رسول الله صلی الله علیه وسلم ولیدلو چې الله اکبر یې ویلو تر دې چې غټې گوتې یې د غوږونو سره برابري کړې یسایې رکوع وکړه تر دې چې هر بند په خپل خای برقرار شو یا درکوع څخه را وچت شو تر دې چې هر بند په خپل خای ودریدلو یسایې الله اکبر ویلو او ټیټ شونو زنگونو ته یې د لاسونو څخه مخکې په زمکه کینودل شو.

په دې حدیث کې حضرت انس رضی الله عنه یواځې د تکبیر تحریمه سره دفع الیدین ذکر کړی دی او رکوع ته د تللو او درکوع څخه دراپورته کیدلو ذکر یې کړی دی لکن دفع الیدین ذکر یې ورسره نه ده کړی.

ہمدارنگہ پہ دے حدیث کہ (حتی استقر کل مفصل منہ فی موضعہ) ذکر شوی دی اودلاسونو پہ خپل محای عدم رفع ده.

(۱۰۰) دوہم حدیث : عن انس رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم انه کان اذا کبر رفع یدیه حتی یحاذی اذنیہ یقول سبحنک اللہمَّ وبحمدک وتبارک اسمک وتعالی جدک ولا الہ غیرک. [مجمع الزوائد رقم / ۲۶۲۲ / وقال الهیثمی رواه الطبرانی فی الاوسط ورجاله موثقون - اخرجه الطبرانی فی الاوسط برقم / ۳۰۳۹ / مسند أبی یعلی / ج / ۳ / ص / ۳۱۰].

حضرت انس رضی اللہ عنہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خخہ روایت کوی چي : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ چي کله اللہ اکبر و ویلو نولاسونہ به یي دغوړونو په برابر اوچت کړل ییابه یي سبحانک اللهم وبحمدک... الخ لوستله.

په دې حدیث کې هم یواځې د تکبیر تحریمه سره در رفع الیدین ذکر دی معلومېږي چي حضرت انس رضی اللہ عنہ په صحیح حدیث کې یواځې د تکبیر تحریمه رفع الیدین دی نور نشته.

(۱۰۱) دویم حدیث : حدثنا ابو محمد بن صاعد، حدثنا الحسين بن علي بن الاسود العجلي - ثنا محمد بن الصلت - حدثنا ابوالأحر - عن حميد عن أنس رضي الله عنه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا افتتح الصلوة كبر - ثم رفع يديه حتى يحاذي ابهاميه أذنيه - ثم يقول سبحنك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالی جدک ولا الہ غیرک. [دارقطني / ج / ۱ / ص / ۴۰۵ / رقم / ۱۱۳۵].

حضرت انس رضی اللہ فرمایي چي : رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به دلما نخه دشروع کولو په وخت کې لاسونه اوچت کړل تردې چي غټې گوټې به یي دغوړونو سره برابرې کړي ییابه یي سبحنک اللهم الخ لوستله په دې حدیث کې هم حضرت انس رضی اللہ عنہ یواځې د تکبیر تحریمه سره در رفع الیدین ذکر کړی دی.

(۱۰۲) څلورم حدیث : وبه قال حدثني ابی حدثنا ابو نعيم عن سفیان عن عبد الرحمن بن الاصم قال سمعت انساً يقول كان النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ابو بکر رضی اللہ عنہ و عمر رضی اللہ عنہ و عثمان رضی اللہ عنہ يتمون التكبير اذا رفعوا واذا وضعوا [مسند احمد رقم ۱۳۳۵۴]. حضرت انس رضی اللہ عنہ به فرمايل چي رسول اللہ ابو بکر رضی اللہ عنہ عمر رضی اللہ عنہ عثمان رضی اللہ عنہ به د هر تيښدلو او جگيدلو تکبير پوره ادا کولو.

۱۰۳ - پنجم حديث: وبه قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا يحيى عن سفيان عن عبد الرحيم الاصم قال سمعت انساً رضى الله عنه يقول ان الى صلى الله عليه وسلم وابابكر وعمر وعثمان كان يمشون التكبير يكبرون اذا سجدوا واذا رفعوا قال يحيى او خفضوا [مستند احمد رقم ۱۱۸۵۰ طيالسي - ص ۲۷۶، عبد الرزاق رقم ۲۵۰۱ ج ۲ ص ۶۶].

حضرت انس رضى الله عنه به فرمايل چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ابو بكر رضى الله عنه رضى الله عثمان رضى الله عنه به تكبيرات پوره ادا كول چې كله به يې سجده كوله او چې كله به يې د سجدې څخه سر راپورته كولو نو تكبير به يې ويلو او حضرت يحيى فرمايي چې د هر تيتيدلو او جگيدلو سره به يې تكبير ويلو حضرت انس رضى الله عنه چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم او د خلفاء ثلاثه ووعمل د تيتيدلو او د جگيدلو سره بيانوي نو صرف د الله ذكر كوي د رفع البدين نوم نه اخلي.

۱۰۴ شپږم حديث: وبه قال حدثني ابو بكر بن نافع العبدى حدثنا بهز حدثنا حماد اخبرنا ثابت عن انس رضى الله عنه قال ما صليت خلف احد اوجز صلوة من صلون رسول الله عليه وسلم في تمام - كانت صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم متقاربة و كانت صلوة ابي بكر متقاربة فلما كان عمر مد في صلوة الفجر و كان رسول الله عليه وسلم اذا قال سمع الله لمن حمده قام حتى نقول قد اوهم ثم يسجد ويقعد بين السجدين حتى نقول قد اوهم [مسلم رقم ۱۰۶۰]. حضرت انس رضى الله عنه فرمايي: چې ما صرف په رسول الله صلى الله عليه وسلم پسې داسې لمونځ كړى دى چې مختصر او پوره وي د رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونځ متقارب و د ابو بكر رضى الله عنه لمونځ متقارب و او د حضرت عمر رضى الله عنه زمانه چې راغلئ نو د سهار په لمانځه كې يې اوږد والى راوست او رسول الله صلى الله عليه وسلم به چې كله سمع الله لمن حمده وويله نو ويه دريدلو تر دې چې موږ به وويلې چې كيدائ شي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ته وهم غورځيدلى وي بيا به يې سجده كوله او د سجده په منځ كې به دومره كينا ستلو چې موږ به وويلې چې وهم ورتو غورزيدلو.

د متقارب ترجمه: د مسلم رقم ۱۰۵۷ نمبر حديث كې ذكر شوي ده چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د ركوع، قومي، جلسي او سجدې په مينځ كې تقريباً برابروالى و. په دې حديث كې حضرت انس رضى الله عنه د الله اكبر ذكر كوي او درغ البدين نوم او نشان نه يادوي.

۱۰۵- اووم حدیث : و به قال قتیبہ بن سعید قال حدثنا ابو عوانة عن عبد الرحمن بن الاصم قال سئل انس بن مالک رضی اللہ عنہ عن التکبیر فی الصلوة ؟ فقال یکبر اذا رفع واذا سجد واذا رفع راسه من السجود واذا قام بین الركعتین فقال له حطیم همن تحفظ ؟ قال عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم وابی بکر وعمر ، ثم سکت فقال له حطیم و عثمان ؟ قال وعثمان [نسائی رقم ۱۱۸۰] حضرت انس رضی اللہ عنہ خنجه د لمانخه د تکبیر و نو په باره کې پوښتنه وشوه ؟ نو حضرت نس رضی اللہ عنہ خواب ورکړو چې تکبیر ویلی شي چې کله رکوع کوي او چې کله سجده کوي او چې کله د سجده سر راپورته کوي او چې کله به د دوو رکعتو نو په منځ کې ودریدلو نو حضرت حطیم ورته وفرمایيل چې تاسو رضی اللہ عنہ دا طریقه دا چا خنجه یاده کړې ده ؟ نو حضرت انس رضی اللہ عنہ ورته وفرمایيل چې د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ابوبکر رضی اللہ عنہ د عمر رضی اللہ عنہ خنجه بیا چپ شو نو حضرت حطیم رحمه اللہ ورته وفرمایيل چې او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خنجه نو حضرت انس رضی اللہ عنہ وفرمایيل چې او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خنجه.

۱۰۶ اتم حدیث : و به قال حدثنا عبد الله حدثني ابي حدثنا عفان حدثنا ابو عوانة حدثنا عبد الرحمن الاصم قال سئل انس رضی اللہ عنہ عن التکبیر فی الصلوة و انا اسمع فقال یکبر اذا رکع واذا سجد و اذا رفع راسه من السجود واذا قام بین الركعتین فقال له حکیم عن تحفظ هذا ؟ قال عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وابی بکر رضی اللہ عنہ و عمر رضی اللہ عنہ ثم سکت فقال له حکیم وعثمان ؟ قال وعثمان . [مسند احمد رقم ۱۳۲۲۴ و رقم ۱۳۲۸۷]

ددې ترجمه هم د مخکیني حدیث په شان ده نو د حضرت انس رضی اللہ عنہ خنجه چې پوښتنه وشوه نو د رکوع او د سجده په وخت کې او د دوو رکعتو نو خنجه بعد شي یواځې د الله اکبر ذکر کړی دی د رفع الیدین نوم یې نه دی اخیستی او فرمایلي دي چې ما دا المونځ د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او د ابوبکر رضی اللہ عنہ او د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خنجه زده کړی دی .

۱۰۷- نهم حدیث : عن انس رضی اللہ عنہ قال کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم و ابوبکر رضی اللہ عنہ و عمر رضی اللہ عنہ و عثمان رضی اللہ عنہ لا ینقصون التکبیر و فی لفظ یتمون التکبیر اذا رکعوا و انا رفعوا واذا وضعوا [کنز العمال رقم ۲۲۰۶۵] .

حضرت انس رضی الله عنه فرمائي: چي رسول الله صلى الله عليه وسلم ابو بر رضی الله عنه عمر رضی الله عنه او عثمان رضی الله عنه به تکبیرات ناقص نه ادا کول او په یو روایت کې راځي چې پوره به یې ادا کول او چې کله به یې رکوع کوله او چې کله به یې درکوع څخه سر راپورته کولو. په دې حدیث کې در رسول الله صلى الله عليه وسلم د ابو بکر رضی الله عنه د عمر رضی الله عنه او د عثمان رضی الله عنه په لمونځ کې د رفع الیدین هیڅ نوم او نشان نشته.

۱۰۸- لسم حدیث: حدثنا شعبة بن سوار قال حدثنا سليمان بن المغيرة قال حدثنا ثابت عن انس رضي الله عنه قال وصف لنا انس رضي الله عنه صلاة النبي صلى الله عليه وسلم ثم قام ليصلي فركع فرفع راسه من الركوع فاستوى قائما حتى رأى بعضنا انه قد نسي قال ثم سجد فاستوى قاعداً حتى رأى بعضنا انه قد نسي [مسند احمد رقم ۱۲۹۱۳، مصنف ابن ابی شيبه رقم ۲۹۷۸] حضرت انس رضی الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د لمانځه صفت داسې بیان کړ چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د لمانځه له پاره ودریدلو نو قیام یې وکړ بیا یې رکوع وکړه بیا یې درکوع څخه سر راپورته کړو نو د قومي په حالت کې دومره ډیر ودریدلو چې په مودې کې بعضو خلکو گمان وکړ چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه هیر شو بیا یې سجد وکړه بیا کیناستلو تردې چې په مودې کې بعضو خلکو گمان وکړ چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه هیر شو. په دې حدیث کې د رسول الله صلى الله عليه وسلم د لمانځه طریقه بیان شوي ده درکوع ذکر پکې شوی دی او در رفع الیدین نوم او نشان پکې نشته.

هغه احادیث چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم

د لمانځه کیفیت پکې بیان شوی دی

۱۰۹- اول حدیث: حضرت علی رضی الله عنه.

د حضرت علی رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم به چې کله لمانځه ت هودریدلو نو د تکبیر تحریمه څخه وروسته به یې دادعا لوستله چې: وجهت وجهی للذی فطر السموات والأرض حنیفاً وما انا من المشرکین ان صلونی ونسکی الخ. (بیا یې قرات کولو او چې کله به د قرات څخه فارغ شو) نورکوع ته به لاړو او په رکوع کې به یې دادعا لوستله چې (اللهم لک رکعت ویک امت ولک اسلمت، خشع لک سمعی وبصری ومخی وعظمی وعصبی) او چې کله به یې درکوع څخه سر راپورته کولو

سیده به ودریدلو دادعا به یی لوستله چې (اللَّهُمَّ رِنَا لَكَ الْحَمْدُ مَلَأَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا وَمِثْلَ مَا شئتَ مِنْ شَيْءٍ بَعْدَ) او چې کله به سجدي ته تللو نو دادعا به یی لوستله (اللَّهُمَّ لَكَ سَجَدْتُ وَبِكَ أَمَنْتُ وَلَكَ اسَلَمْتُ سَجَدَ وَجْهِي لِلَّذِي خَلَقَهُ وَصَوَّرَهُ وَشَقَّ سَمْعَهُ وَبَصَرَهُ تَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنَ الْخَالِقِينَ) یا به یی د تشهد او د سلام په مینځ کې دادع لوستله چې (اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ وَمَا أَسْرَفْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ) [مسلم رقم الحديث ۱۸۱۱ ج ۱ ص ۲۶۳، مشکوة رقم الحديث ۸۱۳] په دې حدیث کې حضرت علی رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمونځ تفصیل او د رکوع سجدي قومي وغيره وودعا گانې بیان کړي لکن د رفع الیدین یې پکې بالکل ذکر ونکړ. شاه صاحب رحمه الله فرمایي: چې د ترمذی ج ۲ ص ۱۷۹ کې ذکر او د افعالو د لمونځ په مینځ کې مطابقت بیان شوی دی د قیام په وخت (وجهت وجهی) درکوع په وخت کې (اللَّهُمَّ لَكَ رَكَعْتُ) او د سجدي په وخت کې (اللهم لك سجدت) او همدا رنگه په مجمع الزوائد کې (سجد لك سوادى وخيالى) اذا كاريان شوي دي او د قومي فعل یې نه دی بیان کړی او داددي له پاره چې رفع الیدین فقط د لمانځه په شروع کې دی. [نیل الفرقدين ص ۸].

۱۱۰- دوهم حدیث: عن ابي حميد الساعدي قال في نفر من اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم انا احفظكم لصلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم رايته اذا كبر جعل يديه حذاء منكبيه واذا ركع امكن يديه من ركبتيه ثم حصر ظهره فاذا رفع راسه استوى حتى يعود كل فقار مكانه فاذا سجد وضع يديه غير مفترش ولا قابضهما واستقبل باطراف رجله القبلة فاذا جلس في الركعتين جلس على رجله اليسرى ونصب اليمنى فاذا جلس في الركعة الآخرة قدم رجله اليسرى ونصب الآخرة وقعد على متعته [بخاری رقم ۸۲۸، مشکوة رقم ۷۹۲]

د حضرت ابو حميد الساعدي رضی الله عنه څخه روايت دی چې ده د صحابه کرامو د يو جماعت په مخکې وويلې چې زه ستاسو ټولو څخه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمانځه ښه حافظ یم، ما رسول الله صلی الله علیه وسلم وليدلو چې کله یې الله اکبر وويلې نو لاسونه یې تراوگو پورې او چټ کړل او چې کله یې رکوع وکړه نو زنگونونه یې په لاسونو باندې ښه کلک ونيول یا یې خپله ملا مبارکه هواره کړه پس کله یې چې رکوع څخه سر رااوچت کړ نو نیغ ودریدلو تر دې چې د ملا د تیر هلو کي خپل ځای ته واپس شول پس کله یې

چې سجده وکړه نو لاسونه یې په زمکه باندې داسې کینودل چې نه یې څنگلې په زمکه باندې هوارې کړې وې او نه یې لاسونه راټول نیولي و او د پښو د گوتو مخ قېلې طرفته کړی و پس کله چې په دوو رکعتونو کې کیناستلو نو په چپه پښه کیناستلو او بڼی پښه یې ودروله پس کله چې په اخري رکعت کې کیناستلو نو بڼی پښه پښه یې ودروله او چپه پښه یې د هغې لاندې څملوله بیا یې دواړه پښې طرف ته ویستلې او په کونایتو باندې کیناستلو .

په دې حدیث کې ابو حمید الساعدي رضی الله عنه صرف یو رفع الیدین بیان کړی دی رکوع ته د تللو او درکوع څخه را جگیدلو په وخت کې یې رفع الیدین نه دی کړی دا ځکه چې د تکبیر تحریمه رفع الیدین یې لیدلې و نو بیان یې کړو او د رکوع رفع الیدین یې نه و لیدلې نو بیان یې نکړ او دا قانون دی چې (السکوت فی معرض بیان) رفع الیدین (بیان) فانتیل چې په دې حدیث کې خودیر شیان نه دي بیان شوي د هغې به هم نه کول پکاروي لکه ثناتعود ، تسمیه ، سورة الفاتحه او وغیره ؟ قلنا : ددې ځواب په دې حدیث کې بیان شوی دی ځکه چې په دې حدیث کې (رایته) ذکر شوی دی یعنې د کوم شیانو تعلق چې د لیدلو سره دی هغه پکې بیان شوي دي او د مذکرو شیانو تعلق د اوریدلو سره دی - حضرت ابو حمید الساعدي رضی الله عنه د (احفظکم) لفظ استعمال کړی دی او بیا یې صرف د تکبیر تحریمه رفع الیدین ذکر کړی دی او د رکوع رفع الیدین یې نه دی ذکر کړی معلوم یږي دا چې صرف د تکبیر تحریمه رفع الیدین محفوظ پاتې شوی دی ددې حدیث څخه علاوه هیڅ رفع الیدین محفوظ نه دی پاتې شوی .

۱۱۱- ترم حدیث : وبه قال حدثنا محمد بن رافع قال حدثنا عبد الرزاق قال اخبرنا ابن جريج قال اخبرني ابن شهاب عن ابي بكر بن عبد الرحمن انه سمع ابا هريرة رضى الله عنه يقول كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قام الى الصلوة يكبر حين يقوم ثم يكبر حين يركع ثم يقول سمع الله لمن حمده حين يرفع صلبه من الركوع ثم يقول وهو قائم ربنا لك الحمد ثم يكبر حين يهوى ساجداً ثم يكبر حين يرفع راسه ثم يكبر حين يسجد ثم يكبر حين يرفع راسه ثم يفعل مثل ذلك في الصلوة كلها حتى يقضيها ويكبر حين يقوم من المثنى بعد الجلوس ثم يقول اني لاشبهكم صلوة بصلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم [مسلم رقم ۸۶۸].

ابو هريره رضى الله عنه فرمايى چي : رسول الله صلى الله عليه وسلم به چي كله د لمانخه اراده وكړه نو الله اكبر به يې وويلو چي كله به ودريدلو بيا به يې الله اكبر وويلو چي كله به يې ركوع وكړه بيا به يې سمع الله لمن حمده وويلو چي كله به يې ملا د ركوع څخه را اوچتوله بيا به يې په قومه كې ربنا لك الحمد وويلو بيا به يې الله اكبر وويلو چي كله به سجدي ته تللو بيا به يې الله اكبر وويلو چي كله به يې د سجدي څخه سر را پورته كولو بيا به يې الله اكبر وويلو چي كله به سجدي ته تللو بيا به يې الله اكبر وويلو چي كله به يې د سجدي څخه سر را پورته كولو بيا به يې الله اكبر وويلو همداسي يې د لمانخه تر اخيره پورې كول او د قعده اولي څخه به چي دريم كعت ته پورته كيدلو نو الله اكبر به يې وويلو بيا ابو هريره رضى الله عنه وفرمايل چي زما لمونځ ستاسو د ټولو په نسبت زيات مشابه دى د رسول الله صلى الله عليه وسلم د لمونځ سره .

په دې صحيح حديث كې هم د ركوع سره د تكبير ذكر دى د دفع الیدين ذكر نشته .

۱۱۲ - څلورم حديث : حدثنا ابو اليمان قال حدثنا شعيب عن الزهري قا اخبرني ابو بكر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام و ابو سلمة بن عبد الرحمن ان ابا هريره رضى الله عنه كان يكبر في كل صلوٰة من المكتوبة وغيرها في رمضان وغيره فيكبر حين يقوم ثم يكبر حين يركع ثم يقول سمع الله لمن حمده ثم يقول ربنا لك ولك الحمد قبل ان يسجد ثم يقول الله اكبر حين يوى ساجداً ثم يكبر حين يرفع راسه من السجود ثم يكبر حين يسجد ثم يكبر حين يرفع راسه من السجود ثم يكبر حين يقول حين ينصرف ... والذي نفسى الجلوس في الاثنين وبفعل ذلك في كل ركعة حتى يفرغ من الصلوة ثم يقول حين ينصرف ... والذي نفسى بيده انى لا قربكم شها بصلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم . (انكناث هذه لصلوته حتى فارق الدنيا). [بخارى رقم/ ۸۰۳ ، مسند احمد رقم / ۸۲۷۳] .

حضرت ابو هريره رضى الله عنه به په فرضي او نفلي رمضان او غير رمضان كې الله اكبر ويلې چي وبه دريدلو نو الله اكبر به يې وويلې چي ركوع ته به تللو الله اكبر به يې وويلو (د ركوع څخه به چي را چگيدلو) نو سمع الله لمن حمده به يې وويلې بيا به يې ربنا لك الحمد ويلې چي د سجدي څخه مخكې بيا به يې الله اكبر وويلې چي كله به سجدي ته تللو بيا به يې الله اكبر وويلې چي كله به يې د سجدي څخه سر را پورته كولو بيا به يې الله اكبر وويلې چي كله به سجدي ته تللو بيا به يې الله اكبر وويلې چي كله به يې د سجدي څخه سر را پورته كولو بيا به يې الله اكبر وويلې چي به د اولي قعدي څخه پورته كيدلو او په ركعت كې به يې د لمانخه تر

فارغید و پورې همداسې کول او د لمانځه څخه به چې فارغ شو نو فرمايل به يې چې په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما روح د هغه په قبضه کې دی چې زما لمونځ په اعتبار د مشابهت سره ډیر نږدې دی د رسول الله صلی الله علیه وسلم لمونځ ته. (خامخاداد رسول الله صلی الله علیه وسلم لمونځ و تر دې چې د دنیا څخه جدا شو).
په صحیح حدیث کې د رکوع او د سجده په وخت کې د تکبیراتو ذکر دی د رفع الیدین ذکر نشته ابو هریره رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمونځ نقشه عملاً بیان کړه او د رسول الله صلی الله علیه وسلم د اخري لمونځ حواله یې ورکړه.

۱۱۳- پنځم حدیث: و به قال اخبرنا مالک، اخبرنا ابن شهاب عن ابی سلمة بن عبد الرحمن بن عوف انه اخبرنا ان ابا هريرة رضي الله عنه كان يصلي بهم فكبر كلما خفض ورفع ثم اذا انصرف قال والله اني لا شبهكم صلوة برسول الله صلى الله عليه وسلم [موطا محمد رقم ۱۰۳، موطا امام مالک رقم ۲۰۳، بخاری رقم ۷۸۵ و رقم ۷۸۹ و رقم ۷۹۵ و رقم ۸۰۳، مسلم رقم الحديث ۸۶۷، وابوداؤد رقم ۸۳۶، ترمذی رقم ۳۵۴، نسائی رقم ۱۱۵۵ و ۱۱۵۶، مسند احمد رقم ۷۲۱۹، دارى رقم ۱۲۴۸، مصنف عبد الرزاق ۲۴۹۲ و رقم ۲۴۹۱].

حضرت ابو سلمة بن عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه فرمايي چې ابو هريرة رضی الله عنه به موږ ته لمونځ راكولو او د هر تیتیدلو او جگیدلو سره به يې الله اكبر ويلي (رفع الیدین به يې نه كول) بیا به چې د لمانځه څخه فارغ شو نو په قسم سره به يې فرمايل چې زه په لمانځه کې ستاسو ټولو څخه زیات د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره مشابه یم.

په دې صحیح حدیث کې هم د تیتیدلو او جگیدلو سره د تکبیر ذکر کړی دی د رفع الیدین ذکر نشته.

۱۱۴- شپږم حدیث: و به قال حدثنا عبد الله حدثني ابی حدثنا عبد الرزاق حدثنا معمر عن الزهري عن ابی سلمة بن عبد الرحمن قال كان ابو هريرة ليصلي بنا فيكبر حين يقوم، وحين يركع واذا اراد ان يسجد و بعد ما يرفع من الركوع واذا جالس واذا اراد ان يرفع من الركعتين كبر ويكبر مثل ذلك في الركعتين الاخيرين فاذا سلم قال والذي نفسي بيده ان لا قربكم شها برسول الله صلى الله عليه وسلم يعني صلوته مازالت هذه صلوته حتى لقي الله [مسند احمد رقم ۷۶۷۵]. ابو سلمة رضی الله عنه فرمايي چې ابو هريرة رضی الله عنه به موږ ته لمونځ راكولو نو د قيام، ركوع د ركوع څخه د راجگیدلو، سجده د سجده

خخه د جگیدلو ددوه رکعتونو خخه د پورته کیدلو په دې ټولو کې به یې الله اکبر ویلو او همداسې به یې په وروستنیو دوه رکعتونو کې الله اکبر ویلو بیا به یې په قسم سره فرمایيل چې زما لمونځ در رسول الله صلی الله علیه وسلم لمونځ ته په مشابهت کې ډېر ورنږدې دی او همیشه و چې همداسې لمونځ یې کولو ترڅو چې د دنیا خخه جدا شو.

په دې حدیث کې هم یواځې د تکبیر اتو ذکر دی که در رفع الیدین خخه خاص اخمیت وای نو ضرور به یې ذکر کړی وای.

۱۱۵- اووم حدیث: و به قال حدثنا عبد الله، حدثني ابي، حدثنا عبد الرزاق، اخبرنا ابن جريج، اخبرني ابن شهاب عن ابي بكر بن عبد الرحمن انه سمع ابا هريرة يقول كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قال الى الصلوة يكبر فذكر نحوه [مسند احمد رقم ۷۱۷۷]. دا روایت د مخکیني یو روایت یو بل سند دی په دې کې د ابو هریره رضی الله عنه لمونځ نه دی ذکر شوی بلکې در رسول الله صلی الله علیه وسلم عمل پکې را نقل شوی فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم به چې لمانځه ته ودریدلو نو تکبیر به یې وويل بیا یې مخکې د لمانځه پوره طریقہ بیان کړه.

۱۱۶- اتم حدیث: اخبرنا مالك، اخبرني نعيم المجد و ابو جعفر القاري ان ابا هريرة كان يصل بهم فكبر كلما خفض ورفع، قال ابو جعفر و كان يرفع يديه حين يكبر و يفتح الصلوة. [موطأ محمد رقم ۱۰۴، كتاب الاثار للامام محمد رقم ۷۵، كتاب الاثار لابن يوسف رقم ۱۰۸] ابو جعفر القاري فرمایي چې ابو هریره رضی الله عنه دوی ته لمونځ ورکولو نو د هر تیتیدلو او جگیدلو سره به یې الله اکبر ویلو او د لمانځه د شروع الله اکبر سره به یې رفع الیدین کولو نو په دې حدیث کې دا واضح بیان شو چې رفع الیدین د تکبیر په شان د هر تیتیدلو او جگیدلو سره نه و بلکې یواځې د تکبیر تحریمه په وخت کې و دا حدیث اگر چې موقوف دی لکن مرفوع هم شته.

۱۱۷- نهم حدیث: عن ابي نعيم المجد و ابي جعفر القاري عن ابي هريرة رضى الله عنه انه كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة و يكبر كلما خفض ورفع و يقول انا اشبهكم صلوة برسول الله صلى الله عليه وسلم [التمهيد لمافي الموطأ من المعاني والاسانيد ج ۹ ص ۲۹۵]. امام مالك رحمه الله فرمایي چې ماته ابو نعيم المجد رحمه الله او ابو جعفر القاري رحمه الله و فرمایيل د ابو هریره رضی الله عنه خخه چې درضى

الله عنه به د لمانخه د شروع کولو په وخت کې رفع الیدین وکړل او نور به یې د هرتیتیدلو او جگیدلو سره الله اکبر ویلې او فرمایلي به یې چې زه په لمانخه کې ستاسو ټولو څخه ډیر مشابه یم د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره. حضرت علامه المتأخرین الشیخ المحدث محمد حسن السنبلی رحمه الله په خپل کتاب تنسیق النظام کې فرمایي چې :

(واخرجه محمد في كتاب الحججه من طريق مالك عن نعيم بن عبد الله المجدد رحمه الله و ابى جعفر القارى رحمه الله انها اخبراه ان ابا هريرة رضى الله عنه كان يصلى بهم فيكبر كلما خفض ورفع قالا و كان يرفع يده حين يكبر لفتح الصلوة - فهذا سكوت في معرض بيان رفع الیدین فیدل على عدم الرفع فيما عداه - قال محمد فهذا حديثكم موافق لعلى رضى الله عنه و ابن مسعود رضى الله عنه و لا حاجة بنا معها الى قول ابى هريرة ونحوه و لكن احتجنا عليكم بحديثكم [تنسیق النظام فی مسند الامام ص ۱۶۰ / كتاب الحججة ج ۱ ص ۹۵ و ص ۹۶] .

امام محمد رحمه الله په خپل کتاب (کتاب الحججة) کې د امام مالک رحمه الله له طریقه روایت کوي چې امام مالک رحمه الله فرمایي چې ماته نعيم بن عبد الله امجد رحمه الله او ابو جعفر القارى رحمه الله ویلي چې ابو هريرة رضى الله عنه به دوى ته لمونځ ورکولو او د هرتیتیدلو او جگیدلو سره به یې الله اکبر ویلې دا دواړه رحمه الله فرمایي چې ابو هريره رضى الله عنه د لمانخه د شروع د الله اکبر سره رفع الیدین کول نو د رفع الیدین د بیان په وخت کې سکوت کول د دې دلیل دی چې د تکبیر تحریمه څخه ماسو په بل ځای کې رفع الیدین نشته. نو امام محمد رحمه الله فرمایي چې : اى (اهل مدينه و) ستاسو دا حديث د حضرت على رضى الله عنه او د حضرت عبد الله بن مسعود رضى الله عنه د عمل سره موافق دی اگر چې د دې دوو (على رضى الله عنه او عبد الله بن مسعود رضى الله عنه) حضراتو د عمل څخه وروسته زموږ له پاره د ابو هريره رضى الله عنه قول او دليل ته حاجت او ضرورت نشته لکن موږ ستاسو په روايت کړي حديث باندې د ترک د رفع الیدین له پاره په تاسو باندې دليل قائم کړو .

۱۱۸- نهم حديث : حضرت عبد الله بن عباس رضى الله عنه فرمایي چې زه يوه ورځ د رسول الله صلی الله علیه وسلم په کور کې ویده وم نو د (تهجدو له پاره) رسول الله صلی الله علیه وسلم پاڅیدلو مسواک یې ووهلو او دس یې وکړو او د سورة آل عمران د اخير د ادعائيه اياتو نه یې تلاوت کړل چې (ان فى خلق السموات

والارض.....) سورة تراخه پورې بيا لمانځه ته ودریدلو دوه رکعت له مونځ يې داسې وکړو چې قيام رکوع او سجده يې پکې ډيره او گنده وکړله بيا يې خپلې بسترې مبارکې ته تشريف راوړلو او اوده شو تردې چې د تنفس او ازيې اوړيدل کيدلو ددې څخه وروسته رسول الله صلى الله عليه وسلم درې ځله داسې وکړل همداسې رسول الله صلى الله عليه وسلم (داو لودو ورکعتونو څخه ماسوې) شپږ رکعت وکړل په هر ځل به يې مسواک وهل او دس به يې کولو دسورت آل عمران اخري ايتونه به يې لوستل بيا رسول الله صلى الله عليه وسلم درې رکعت وکړل بيا مؤذن دسهار اذان وکړ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم دسهار د لمانځه لپاره تشريف يووړ په دغه وخت کې رسول الله صلى الله عليه وسلم دا دعا ولوستله چې (اللَّهُمَّ اجعل في قلبي نوراً، وفي بصرى نوراً، وفي لساني نوراً، واجعل في سمعي نوراً واجعل في بصرى نوراً واجعل من خلفي نوراً ومن امامي نوراً واجعل من فوقي نوراً ومن تحتي نوراً اللَّهُمَّ اعطني نوراً. مسلم رقم ۱۷۹۸ / مشکوة رقم ۱۱۹۶ / .

دا حديث په مختلفو طريقو روايت شوی دی لکن په هيڅ طريقه کې هم د رفع الیدین ذکر نشته که رفع الیدین ضروري وای نو حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما به ضرور ذکر کړی و .

حضرت علامه محمد انور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي چې : ولم ارفى ميت ابن عباس رضى الله عنهما عند ميمنة رضى الله عنها الا الاستفتاح ودعاء النور [تيل الفرقدين ص ۹] يعنى د رسول الله صلى الله عليه وسلم د شپې په لمونځ کې چې عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما د کوم شي مشاهد وکړه هغه د تکبير تحریم سره رفع الیدین و او دعاء نوروه .

۱۱۹- لسم حديث : عن ابى قلابه ان مالک بن الحويرث رضى الله عنه قال لاصحابه الا انبئکم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ قال وذاک في غير حين صلوة فقام ثم رکع فکبر ، ثم رفع راسه ، فقام هنية ثم سجد ، ثم رفع راسه هنية فضلى صلوة عمرو بن سلمة شيخنا هذا قال ايوب : کان يفعل شيئاً لم اهرم يفعلونه کان يقعد في الثالثة والرابعة ، قال : فاتينا النبي صلى الله عليه وسلم فاقمنا عنده ، فقال : لو رجعتم الى اهلكم صلوا صلوة کذا في حين کذا ، صلوا صلوة في حين کذا فاذا حضرت الصلوة فليؤذن احدکم وليؤمکم اکبرکم [بخاری رقم الحديث ۸۱۸ و رقم ۸۱۹] . حضرت ابو قلابه څخه روايت دی چې حضرت مالک بن حويرث رضی الله عنه خپلو دوستانو ته وويلې چې ايا زه تاسو ته د رسول الله صلى الله عليه وسلم د لمونځ کيفيت ونه ښاييم ؟ ابو قلابه فرمایي چې : دا د کوم فرضي لمونځ وخت نه و نو پاڅيدلو بيا يې

رکوع و کبره او الله اکبر یی و ویلو ددی خخه وروسته سر را پورته کړ او یو څه وخت ودریدلو ییایې سجده وکړه ییایې د سجده خخه سر را پورته کړ او تر یو څه وخته پورې همداسې وددې خخه وروسته ییایې سجده وکړه ییایې تر څه وخته پورې سر را پورته کړ نو هغوی زموږ ددې شیخ عمرو بن سلمه په شان لمونځ وکړ د حدیث راوی حضرت ایوب فرمایي چې ده یو کار داسې وکړ چې ماهیشوک په داسې کار باندې نه ولیدلې په دریم او یا په څلور مرکعت کې کیناستلو (جلسه د استراحت یې کوله) حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنه فرمایي چې زه د اسلام دراولو خخه وروسته د رسول الله صلی الله علی وسلم خواته راغلم او ورسره دیره شوم نو رسول الله صلی الله علیه وسلم و فرمایل چې که تاسې خپل اهل او عیال ته واپس ورغلئ نو فلان لمونځ په فلان وخت کې وکړئ پس کله چې د لمانځ وخت راغلو نو یوکس دې درته اذان وکړي او په تاسو کې مشر دې درته امامت وکړي. په دې حدیث کې مالک بن حویرث رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمانځ په نقشه بیانوي لکن در رفع الیدین ذکر پکې نه کوي ددې خخه معلومېږي چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم په لمونځ کې رفع الیدین نه و.

۱۲۰- یوولسم حدیث : و به قال عن سالم البراد قال اتینا عقبه بن عمرو الانصاری اب مسعود فقلنا له : حدثنا عن صلوة رسول الله صلی الله علیه وسلم فقام بین یدینا فی المسجد فکبر فلما رکع وضع یدیه علی رکتیه و جعل اصابعه اسفل من ذلک و جافی بین مرفقیه حتی استقر کل شیء منه ثم قال سمع الله لمن حمده فقام حتی استقر کل شیء منه ثم کبر وسجد وضع کفیه علی الارض ثم جافی بین مرفقیه حتی استقر کل شیء منه ثم رفع راسه فجلس حتی حق استقر کل شیء منه ففعل مثل ذلک ایضا ثم صلی اربع رکعات مثل هذه الركعة فصلی صلوته ثم قال هکذا راينا رسول الله صلی الله علیه وسلم [ابوداؤد رقم ۸۶۳ ، نسائی رقم ۱۰۳۷ و رقم ۱۰۳۸ ، مسند احمد رقم ۱۶۶۲۸ و رقم ۱۶۶۲۳ ، طحاوی رقم ۱۴۸۹ ، مصنف ابن ابی شیبه رقم ۴۹۷۹ ، مستدرک حاکم ج ۱ ص ۲۴۴] (و قال هذا حدیث صحیح الاسناد ، و وافقه الذهبی علی تصحیحه).

حضرت سالم البراء رحمه الله فرمایي چې : حضرت ابو مسعود انصاری رضی الله عنه زموږ خواته تشریف راوړ نو موږ ورته عرض وکړو چې موږ ته د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمونځ کیفیت بیان کړه نو په مسجد کې زموږ په مخ کې ودریدلو تکبیر یې وکړو پس کله یې چې رکوع وکړه نو لاسونه یې په زنگونو باندې کینودل او گوټې یې (د زنگونو خخه په) ښکته (د پوندۍ په پورتنۍ حصه باندې) کینودلې او

څنگلې يې د تشو څخه لرې وساتلې تردې چې هر اندام په خپل ځای باندې برقرار شو ييا يې سمع الله لمن حده وويلې د رڼو څخه راپورته شو تردې چې هر اندام په خپل ځای باندې برابر شو ييا يې الله اکبر ويلي او سجده يې وکړه او ورغوي يې په زمکه باندې کينډول ييا يې څنگلې د (زمکې او د تشو څخه) لرې وساتلې ييا يې د سجدې څخه سر راپورته کړو او په اطمينان باندې کيناستلو تردې چې هر اندام په خپل ځای باندې برابر شو ييا يې په هر رکعت کې همداسې وکړل ييا يې د همدې (اول) رکعت په شان څلو رکعت وکړل خپل لمونځ يې مکمل کړو ييا يې وفرمايل چې موږ همداسې رسول الله صلى الله عليه وسلم ليدلى وو چې لمونځ يې کولو، په دې حديث کې د رفع اليدين نوم او نشان نشته که د رکوع په وخت کې رفع اليدين واي نو ضرور به يې بيان کړى

۱۲۱- **دولسم حديث:** وپه قال حدثنا عبد الله ، حدثني ابي ، حدثنا هارون بن معروف ، ثنا ضمرة ، عن ابي شوذر ، عن عبد الله ، عن القاسم قال : جلسنا الى عبد الرحمن بن ابزي فقال الا اريكم صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم ؟ قال قلنا بلى قال : فقام فكبر ثم قرا ثم ركع فوضع يديه على ركبتيه حتى اخذ كل عضو ماخذه ثم رفع حتى اخذ كل عضو ماخذه ثم سجد حتى اخذ كل عضو ماخذه ثم رفع فصنع في الركعة الثانية كما صنع في الركعة الاولى ثم قال هكذا صلوة رسول الله صلى الله عليه وسلم . [مسند احمد رقم ۱۶۹۴۶ ج ۳ ص ۴۰۷ ، مجمع الزوايد رقم ۲۷۹۱] حضرت قاسم رحمہ اللہ فرمایا چې موږ د رسول الله صلى الله عليه وسلم د صحابي عبد الرحمن بن ابزي رضی اللہ عنہ سره ناست وو نو حضرت عبد الرحمن بن ابزي رضی اللہ عنہ و فرمايل چې ايا زه تاسو ته د رسول الله صلى الله عليه وسلم د لمونځ طريقه ونه ښاييم ؟ موږ ورته وويل چې وېښايه ! نو ودریدلو الله اکبر يې وويلو ييا يې قرات وکړو ييا يې رکوع وکړه نو لاسونه يې په زنگونو باندې کيښودل تردې چې هر اندام په خپل خپل ځای برابر شو ييا يې سر راپورته کړو تر دې چې هر اندام يې په خپل خپل ځای برابر شو ييا يې سجده وکړه تردې چې هر اندام په خپل خپل ځای برابر شو ييا د سجدي څخه راپورته شو تردې چې هر اندام په خپل خپل ځای برابر شو ييا يې سجده وکړه تردې چې هر اندام په خپل ځای برابر شو ييا د سجدي څخه راپورته شو تردې چې هر اندام په خپل خپل ځای برابر شو ييا يې دوهم رکعت کې همدا سې وکړل لکه چې په اول رکعت کې يې کړي و ييا يې و فرمايل چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونځ همدا سې و . په دې حديث کې چې د لمونځ تعليم پکې ورکول کيدلو د رفع اليدين ذکر يې پکې نه دی کړی همدارنگه يېه [بخاري رقم ۸۲۱ و مسلم رقم ۱۰۵۹ ، مسند احمد رقم ۱۲۲۴۲ و رقم ۱۲۲۴۳]

ابوداؤد رقم ۸۵۳، مسند احمد رقم ۱۲۳۴۹ و رقم ۱۲۶۹۱، بخاری رقم ۸۲۵، وغیره مخایونو کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمونځ نقشه بیان شوي ده لکن د رفع الیدین هیڅ نوم او نشان پکې نشته.

ترک د رفع الیدین د صحابه وو رضوان الله علیهم د آثارو په رڼا کې

په منصوصی دلایلو کې د قرآن پاک څخه وروسته دوهمه درجه د رسول الله صلی الله علیه وسلم د سنتو ده رسول الله صلی الله علیه وسلم د خپل ځان څخه وروسته د خلفاء راشدینو رضوان الله تعالی علیهم اجمعین د ستود اتباع تاکید فرمایلی دی (فعلیکم بسنتی وسنة خلفاء الراشدين المهديين تمسکوا بها وعضوا علیها بالنواجد) الحدیث.

[مشکوٰۃ ج ۱ ص ۲۹ رقم ۱۶۵، ترمذی رقم ۲۶۷۶، وابدؤد رقم ۴۶۰۷، واین ماجه رقم ۴۴، مسند احمد رقم ۱۶۶۹۲] (وقال الالبانی سنده صحیح وقال الترمذی: حدیث حسن صحیح وصححه جماعة).

لازم کړئ په ځانونو باندې زما سنت او زما د خلفاء راشدینو مهديينو سنت منکولې ورباندې ولگول او د جامو په غاښونو کې کلک ونیسئ. همدا رنگه رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: (انی لا ادری ما بقائی فیکم فاقننوا بالذین من بعدی ابی بکر وعمر رضی الله عنهما) [ترمذی رقم ۳۶۶۲ و رقم ۳۶۶۳] وقال هذا حدیث حسن، ابن ماجه رقم ۹۷، مشکوٰۃ رقم ۶۰۶۱، د حضرت حذیفه رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې زه نه پوهیږم چې زه به په تاسو کې څومره ژوندی یم لهدا تاسو زما څخه وروسته د ابوبکر او د عمر رضی الله عنه پسې اقتدا وکړئ همدا رنگه یو زنانه رضی الله عنها د رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کې حاضر شو ده رسول الله صلی الله علیه وسلم سره یې د یوې مسئلې په باره کې خبرې وکړې رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته د بیا راتللو امر وکړ هغه زنانه ورته وویل چې یا رسول الله صلی الله علیه وسلم که زه راغلم او تاپیدا نکړم؟ یعنې تاسو وفات شوي وی نور رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایلي چې (فان لم تجدنی فات ابی بکر رضی الله عنه) که زه دې پیدا نکړم نو ابوبکر رضی الله عنه ته ورشه [بخاری رقم ۳۶۵۸ و رقم ۷۲۲۰ و رقم ۷۳۶۰ و مسلم رقم ۶۱۷۹ و رقم ۶۱۸۰ متفق علیه مشکوٰۃ رقم ۶۰۲۲] عام صحابه رضوان الله تعالی علیهم اجمعین هم د حق له پاره معیار دي او د دوی اجماع جعت ده الله جل جلاله فرمایي: (والسابقون الاولون من المهاجرين والانصار والذين اتبعوهم باحسان رضی الله عنهم ورضوا عنه) او د مهاجرینو او انصارو څخه چې کومو خلکو مخکې ایمان راوړی دی او کومو

خلکو چې د نیکی سره ددوی پیروي وکړه الله جل جلاله ددوی څخه راضي دی او دوی د الله جل جلاله څخه راضي دي.

ددې اياتونو او احاديثو په خلاف لا مذهبان خلفاء اربعه رضی الله عنهم او عام صحابه رضی الله عنهم د حق له پاره معیار نه گڼي وگوره د لا مذهبانو کتابونه [فتاوی نذیریه ص ۶۴۲ و ص ۳۴۰ ج ۱]، والتاج المکمل ص ۲۰۷، عرف الجادیس ۱۰۱ و ص ۲۰۷ و ص ۸۰، سیرت ثنائی ص ۱۹۶، بدور الاهله ج ۱ ص ۲۸ و ص ۹۵ و ص ۱۲۹ و ص ۱۳۹ و ص ۳۹، فتاوی ستاریه ص ۸۶ ج ۲، الحق الصریح ج ۱ ص ۴۰ تحت قول صاحب المشکوة (کافی اسندت الی النبی صلی الله علیه وسلم).

د خلفاء راشدينو رضی الله عنهم اثار

د حضرت عثمان رضی الله عنه څخه په دې مسئله کې نفیا او اثباتاً هیڅ نه دي روایت شوي د باقی خلفاوو اثار دادي.

۱۲۲- اول اثر: د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه او د حضرت عمر رضی الله عنه لمونځ. (عن عبد الله قال صليت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم و ابي بکرو عمر رضی الله عنهما لم يرفعا ايديهم الا عند استفتاح الصلوة). [سنن دار قطنی ج ۱ ص ۳۹۹ رقم ۱۱۴۰ طبع ملتان مترجم جزء سوم ص ۳۵۳ رقم ۱۱۱۸، سنن الکبری للبيهقي ج ۲ ص ۷۹ و ص ۸۰، مجمع الزوائد رقم ۴۵۸۱، ابو يعلى في مسنده رقم ۵۰۱۷، والمقصد العلي رقم ۴۶۶].

عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه فرمايي چې ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم او د ابو بکر صدیق رضی الله عنه او د عمر رضی الله عنه سره لمونځ کړی هغوی به صرف د لمانځه په شروع کې رفع الیدین کول او په بل هیڅ ځای کې به یې نه کول. دا رقطنی فرمايي چې: (قال اسحق وبه ناخذ فی الصلوة کلهما) اسحق فرمايي چې په ټولو لمونځونو کې زموږ عمل ددې حدیث مطابق دی. ابن الجوزی رحمه الله دې روایت ته موضوعي ويلي دي لکن حافظ ابن حجر رحمه الله په القول المسدود فی الذب عن المسند کې ص ۹۶ کې دا ثابت کړې ده چې دا حدیث موضوعي نه دی په دې حدیث باندې د اعتراضونو څخه ځوابونه د عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه د مرفوعو حدیثونو په بیان کې د پنځلسم حدیث لاندې کتلاي شي.

۱۲۳- دوهم اثر : عن الاسود قال رايت عمر بن الخطاب رضى الله عنه يرفع يديه في اول تكبيرة ثم لا يعود [طحاوى رفع الیدین رقم الحديث ۱۳۲۹، صححه الزيلعى نصب الراية ج ۱ ص ۴۸۰، وهذا رجاله ثقات درايه ج ۱ ص ۱۵۲، وهذا سند صحيح على شرط مسلم الجوهر النقى ج ۲ ص ۷۵، وقال النيمى وهذا اثر صحيح ص ۱۵۴ وص ۱۵۵ رقم ۴۰۳] حضرت اسود رحمه الله فرمايى چي ما حضرت عمر رضى الله عنه وليدلو چي صرف د اول تكبير سره يي لاسونه او چتول او ييا يي هي شكله نه او چتول. امام طحاوى رحمه الله ددې حديث پسې فرمايى چي : فهذا عمر رضى الله عنه لمن لكن يرفع يديه الا في تكبيرة الاولى في هذا الحديث وهو حديث صحيح لان الحسن بن عياش، وان كان هذا الحديث انما دار عليه فانه ثقة حجة قد ذكر ذلك يحيى بن معين رحمه الله وغيره - افترى عمر بن الخطاب رضى الله عنه خفى عليه ان النبي صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه في الركوع والسجود ؟ وعلم بذلك من دونه و من هو معه يراه يفعل غير ما راي رسول الله صلى الله عليه وسلم يفعل ثم لا ينكر ذلك عليه هذا عندنا محال وفعل عمر رضى الله عنه هذا وترك اصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم و اياه على ذلك دليل صحيح على ان ذلك هو الحق الذى لا ينفي لاحد خلافه) [طحاوى رقم ۱۳۲۹] حضرت عمر رضى الله عنه دى چي د تكبير تحريره خخه ماسوى په بل هيخ خاى كې رفع الیدین نه كوي دا حديث صحيح دى خكه چي ددې حديث مداراگر چي په حسن بن عياش رحمه الله باندې دى لكن هغه ثقه او حجت دى يحيى بن معين رحمه الله او نورو دا ذكر كړې ده نو ستاسو خه فكر ده چي ايا د حضرت عمر رضى الله عنه خخه دا خبره پته پاتې شوې وه چي رسول الله صلى الله عليه وسلم په ركوع او په سجده كې رفع الیدین كړى دى ؟ د حضرت عمر رضى الله عنه په دې فعل باندې هغه حضرات خبر وو چي د حضرت عمر رضى الله عنه خخه په تپته درجه كې وو او هغه حضرات رضى الله عنه هم پرې خبر وو چي د حضرت عمر رضى الله عنه سره وو نو دا محاله ده چي دوى حضرت عمر رضى الله عنه په داسې فعل باندې وگوري چي د رسول الله صلى الله عليه وسلم د فعل خخه مخالف وي او هيخ اذكرا پرې ونكړي نو چي حضرت عمر رضى الله عنه داسې كوي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم يي په داسې فعل باندې پريريدي نو دا ددې واضح دليل دى چي دا ترك د رفع الیدین هغه حقه خبره ده چي هيچاته يي هم مغالفت كول مناسب نه دي .

۱۲۴- **دريم ائو:** عن الاسود قال صليت مع عمر رضى الله عنه فلم يرفع يديه في شئ من صلوته الا حين افتتح الصلوة قال عبد الملك ورايت الشعبي و ابراهيم و ابا اسحق لا يرفعون ايديهم الا حين يفتتحون الصلوة [مصنف ابن ابى شيبه رقم ۲۴۶۹] .

د حضرت اسود رحمه الله څخه روايت دى چې ما د حضرت عمر رضى الله عنه سره لمونځونه کړي دي هغه د تکبير تحریمه څخه ماسوى په بل هيڅ ځاى کې هم رفع الیدین نه کول عبد الملك فرمايي چې ما حضرت شعبي رحمه الله او حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله او ابو اسحق رحمه الله ليدلي دي چې هغوى به صرف او صرف د لمانځه د شروع په وخت کې رفع الیدین کول او په بل هيڅ ځاى کې به يې نه کول .

ددې حديث راوي حضرت اسود بن يزيد رحمه الله مشهور تابعي دى دوه کاله د حضرت عمر رضى الله عنه سره پاتې شوى دى ده به مخکې په رکوع کې تطبيق کولو بيا يې د حضرت عمر رضى الله عنه په امر پرېښودلو حضرت اسود رحمه الله د حضرت عمر رضى الله عنه د خلافت د زمانې عمل رانقلوي او د حضرت عمر رضى الله عنه په دې عمل باندې د هيچا انکار نه دى رانقل شوى نو دا د دې علامه ده چې په ترک د رفع الیدین باندې د صحابه و اجماع وه په دې صحيح اثر کې د دريو نورو مشهورو تابعينو عمل هم بيان شوى دى چې دوى هم رفع الیدین فى الصلوة نه کول .

د حضرت على رضى الله عنه اثار

۱۲۵- **خلورم ائو:** (عن عاصم بن كليب عن ابيه ان عليا رضى الله عنه كان يرفع يديه في اول تكبيرة من الصلوة ثم لا يرفع يديه) [طحاوى رقم الحديث ۱۳۲۰ ، بيهقى من لم يذكر الرفع الا عند الافتتاح ج ۲ ص ۸۰ ، مصنف ابن ابى شيبه رقم ۴۵۷ ، المدونة الكبرى ج ۱ ص ۶۹ مطبوعه مصر ، المدونة الكبرى ج ۱ ص ۱۶۵ طبع دار الكتب العلميه بيروت سنه ۱۴۲۶ هـ ، صححه الزيلعى ، نصب الرايه ج ۱ ص ۴۸۰ ، قال ابن حجر رواته ثقات في تخريج الاحاديث الهدايه ج ۱ ص ۱۵۲ قال العيني في العمدة ، اسناد عاصم صحيح على شرط مسلم عمدة القارى ج ۵ ص ۴۰۰ طبع مكتبه رشديه كوىته ، قال النيسوى و اسناده صحيح اثار السنن ص ۱۵۵ رقم ۴۰۴ طبع مكتبه البشرى كراچي] حضرت عاصم بن كليب د خپل والد (كليب بن شهاب الكوفى رحمه الله) څخه روايت كوي چې حضرت على رضى الله عنه به د لمانځه د اول تكبير په وخت کې لاسونه اوچتول بيا به يې لاسونه نه اوچتول .

۱۲۶- پنجم اثر : قال محمد : اخبرنا ابو بکر بن عبد الله النهشلی عن عاصم بن کلیب الجری عن ابيه وكان من اصحاب علی بن ابی طالب کرم الله وجهه كان یرفع یدیه فی التکبیرة الاولى التي یفتتح به الصلوة ثم لا یرفعهما فی شئ من الصلوة [موطا امام محمد رقم الحديث ۱۰۹].

حضرت عاصم بن کلیب رحمہ اللہ دخیل والد کلیب خخہ روایت کوی کوم چہ حضرت علی رضی اللہ عنہ اصحابو خخہ و چہ حضرت علی رضی اللہ عنہ بہ صرف اول تکبیر سرہ رفع الیدین کولو پہ کوم بہ یہی چہ لمونخ شروع کولو ددی خخہ وروستہ بہ یہی دلمونخ بہ ہیخ حصہ کہی ہم رفع الیدین نہ کول .

ددی حدیث راوی ابو بکر النهشلی رحمہ اللہ باندی امام مسلم پہ صحیح مسلم کہ استدلال کروی دی امام یحییٰ بن معین رحمہ اللہ او امام عجلری رحمہ اللہ ددہ توثیق کروی دی امام ذہبی رحمہ اللہ ورتہ حسن الحدیث او صدوق ویلی دی حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایہ چہ (صدوق رمی بالارجاء) وگورہ [خلاصۃ التہذیب الکمال للذہبی ، میزان الاعتدال ، تقریب التہذیب] امام بیہقی رحمہ اللہ پہ دہی راوی اعتراض کوی نو امام ابن تیمیہ خواب ورکوی چہ امام بیہقی رحمہ اللہ تعصب خخہ کار اخیستی دی [بغیۃ الالمعی ج ۲ ص ۸] مشہور غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوری لیکہی چہ امام بیہقی اگرچہ لوی امام دی لکن ددہ ہیخ قول ہم بہی دلیلہ نہ دی [معتبر تحقیق الکلام ج ۲ ص ۱۳۲].

۱۲۷- شہرم حدیث : قال محمد اخبرنا محمد ایان بن صالح عن عاصم بن کلیب الجری عن ابيه قال رایت علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ رفع یدیه فی التکبیرة الاولى من الصلوة المكتوبة ولم یرفعهما فیما سوی ذلك [موطا امام محمد رقم الحديث ۱۰۵].

دعاصم بن کلیب پلار حضرت کلیب رحمہما اللہ فرمایہ چہ : ما حضرت علی رضی اللہ عنہ ولیدلو چہ پہ فرضی لمونخ کہیہ صرف اول تکبیر سرہ لاسونہ اوچت کول او ددی خخہ وروستہ یہی (دلمانخہ پہ ہیخ لخی کہی ہم) اوچت نکول (دایان بن صالح احادیث استدلال قابل دی [بیان الوم والایہام ج ۳ ص ۲۲۴].

۱۲۸- اووم اثر : وبہ قال حدثنا ابو معاویہ عن الاعمش عن ابی رزین رحمہ اللہ عن علی رضی اللہ عنہ انه کان یکبر کلما سجد وکلما رفع وکلما خفض [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۴۹۹۹]. حضرت علی رضی اللہ عنہ بہ دسجدی او دجکیدلو او دتہتیدلو پہ وخت کہی اللہ اکبر ویلی .

۱۲۹- اتم اثر : و به قال حدثني زيد بن علي عن ابيه عن جده رضي الله عنه عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه انه كان يرفع يديه في التكبير الاولى الى فروغ اذنيه ثم لا يرفعهما حتى يقضى صلوته (مسند زيد بن علي ص ۹۰ و ص ۸۸ رقم ۷۴). حضرت زيد بن علي بن حسين بن علي رضي الله عنهم بن ابي طالب [المتوفى ۱۲۲ هـ] به خپل مسند کې په خپل مسند باندې روايت کوي چې بيشکه چې حضرت علي رضي الله عنه به د اول تکبير سره د غوږونو ترپورتنۍ حصې پورې لاسونه او چټول بيا به يې نه او چټول تردې چې لمونځ به يې پوره کړو.

۱۳۰- نهم اثر : و به قال حدثني زيد بن علي عن ابيه عن جده رضي الله عنه عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه انه كان يكبر في رفع وخفض [مسند الامام زيد ص ۸۸ رقم ۷۶] حضرت علي رضي الله عنه به د هر تهديد لو او جگيدلو سره به الله اکبر ويلې.

۱۳۱- لسم حديث: يسنظيره محدث، مجتهد اوفقيه امام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله فرمايي چې: (جاء الثبت عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه وعبد الله ابن مسعود رضي الله عنه انهما كانا لا يرفعان في شيء من ذلك الا في تكبيرة الافتتاح) [كتاب الحجة ج ۱ ص ۹۴]. د حضرت علي او د حضرت عبد الله ابن مسعود رضي الله عنهما څخه په ډيره قوي طريقه باندې ثابت ده چې دوی به يواځې د تکبير تحریمه سره رفع الیدین کول.

امام طحاوی رحمه الله فرمايي چې: د حضرت علي رضي الله عنه شخصيت داسې نه دی چې ده د رسول الله صلى الله عليه وسلم رفع الیدین لیدلی دی او عمل پرې نه کوي نو ددې ترک د رفع الیدین بله هيڅ وجه نشي کيدلای سوی ددې څخه چې رفع الیدین د حضرت علي رضي الله عنه په نيزد منسوخ و نو د حضرت د اصحيح حديث د ترک دفع الیدین والا ته ډير پوځ دليل دی [شرح معانی الاشارة ج ۱ ص ۲۹۱ و ص ۲۹۲] مشهور محدث علامه نيموی رحمه الله د خپل پوره تحقيق څخه وروسته تيجه بيانوي چې: (واما الخلفاء الاربعه فلم يشبه عنهم رفع الایدی فی غیر تکبيرة الاحرام) [اثر السنن ص ۱۵۹] يعنې د خلفاء اربعه رضي الله عنهم څخه يواځې د تکبير تحریمه سره رفع الیدین ثابت دی او ددې څخه ما سوی ترينه په بل هيڅ ځای کې هم رفع الیدین نه دی ثابت.

د عشره مبشره وو رضی اللہ عنہم اثار

دا هغه لس صحابه رضی اللہ عنہم دي چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم په دنیا کې ورته د جنت زیږی ورکړی دی ۱- ابو بکر رضی اللہ عنه ۲- عمر رضی اللہ عنه ۳- عثمان رضی اللہ عنه ۴- علی رضی اللہ عنه ۵- طلحه بن عبید اللہ رضی اللہ عنه ۶- زبیر بن عوام رضی اللہ عنه ۷- عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہم ۸- سعد بن ابی وقاص رضی اللہ عنه ۹- سعید بن زید رضی اللہ عنه ۱۰- ابو عبیده بن الجراح رضی اللہ عنه [ترمذی رقم الحديث ۳۷۴۷ و رقم ۳۷۴۸].

۱۳۲- **یوولسم اثر:** عن ابن عباس رضی اللہ عنه انه قال: العشرة الذين شهد لهم رسول الله صلى الله عليه وسلم بالجنة ما كانوا يرفعون ايديهم الا في افتتاح الصلاة (عمدة القاری شرح صحيح البخاری ج ۳ ص ۳۹۸ طبع مکتبه رشیدیہ کویټہ، بدايع الصنائع ج ۱ ص ۴۸۵) حضرت عبد الله ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمایي چې هغه لس صحابه رضی اللہ عنہم چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته د جنت زیږی ورکړی وو هغوی ټولو به یواځې د تکبیر تحریمه سره رفع الیدین کول په بل ځای کې به یې نه کول.

د بدری صحابه وو رضی اللہ عنہم اثار

په بدری صحابه وو کې د خلفاء راشدینو اثار مخکې و لیکل شول د پاتې بدری صحابه وو یوڅو اثار لاندې وگورئ! امام محمد رحمه الله فرمایي چې بدری صحابه رضی اللہ عنہم به په مخکې صف کې دریدل دي د رسول الله صلی الله عليه وسلم په لمونځ باندې تر ټولو ښه پوهیدل په دوی کې د یوه څخه هم د تکبیر تحریمه څخه وروسته بل رفع الیدین ذکر صحت نه دی راغلی او موږ ته داپه صحیح طریقہ رارسیدلې ده چې حضرت علی رضی اللہ عنه او حضرت عبد الله ابن مسعود رضی اللہ عنه به د تکبیر تحریمه څخه وروسته بل رفع الیدین نه کولو [کتاب الحجۃ ج ۱ ص ۹۵].

د عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنه اثار

۱۳۳- **دولسم اثر:** (عن الاسود ان ابن مسعود رضی اللہ عنه کان یرفع یدیه فی اول التكبير ثم لا یعود) [جامع الاسانید ج ۱ ص ۳۵۵] حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنه به صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کول وروسته یې نه کول.

۱۳۴- دیارلسم اثر: (قال محمد اخبرنا الثوری حدثنا حصین عن ابراهیم عن ابن مسعود رضی الله عنه انه كان یرفع یدیه اذا افتتح الصلوة) [موطا امام محمد رقم ۱۱۰]

حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله فرمائی چي: حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دلمانہ دشروع کولوپہ وخت کي رفع الیدین کول.

۱۳۵- خوارلسم اثر: عن ابراهیم قال: كان عبد الله لا يرفع يديه في شيء من الصلوة إلا في افتتاح طحاوی رقم / ۱۳۲۸.

ابراہیم نخعی رحمه الله فرمائی چي: عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ به صرف دلمانہ دشروع کولوپہ وخت کي رفع الیدین کول ددي خخه وروسته به يي په بل هيخ خای کي نه کول.

۱۳۶- پنخلسم اثر: عن ابراهیم عن عبد الله رضی الله عنه كان يرفع يديه في اول شيء ثم لا يرفع بعد. عبد الرازق رقم / ۲۵۳۳ / رقم / ۲۶۳۴.

د ابراهیم نخعی رحمه الله خخه روایت دی چي: عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ به صرف داول تکبیر سره رفع الیدین کول او بیا به يي نه کول.

فانقیل: چي د ابراهیم نخعی رحمه الله ملاقات د حضرت علی رضی اللہ عنہ سره نه دی شوی.

قلنا: د ابراهیم نخعی رحمه الله خخه پوښتنه وشوه چي تاسو چي د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه خخه حدیث بیانوی نوسند ولې نه ذکر کوئ؟ ابراهیم نخعی رحمه الله جواب ورکړو کله چي زه سند ذکر کوم نو هلته ماته یو راوي معلوم وي او کله چي سند ذکر نه کړم نو هلته دا حدیث ماته یو جماعت ذکر کړی دي.

[ملخصاً طحاوی شرح معانی الآثار / ج / ۱ / ص / ۲۹۳ / رقم / ۱۳۲۷ - ترمذی کتاب العلل / ج / ۲ / ص / ۶۱۵ / طبقات ابن سعد / ج / ۶ / ص / ۱۹۰ / دار قطنی / ج / ۲ / ص / ۳۶۱].

امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمائی چي: مراسلات ابراهیم النخعی رحمه الله لا بأس به (تدریب الراوی / ص / ۱۲۴ / امام حاکم رحمه الله فرمائی چي: د ابراهیم نخعی رحمه الله مراسیل صحیح دی تدریب الراوی / ص / ۱۲۳ / امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائی چي: د ابراهیم نخعی رحمه الله مراسیل د مراسیل دشعبي رحمه الله او د مراسیلو د سالم رحمه الله خخه بهتر دی.

تدریب الراوی / ص / ۱۲۴ / ہمدارنگہ فرمائی ہے : (مرسلات النخعی رحمۃ اللہ صحیحۃ صحیحۃ الاحدیت تاجد البحرین) سنن کبریٰ / ج / ۱ / ص / ۱۴۸ / نصب الراية / ج / ۱ / ص / ۵۲ / درایہ / ص / ۱۶ / مراسیل ابی داود / ص / ۴ / .

امام طحاوی رحمۃ اللہ فرمائی ہے : (کان ابراہیم لا یرسل عن عبد اللہ الا ما صح عنہ وتواترت بہ الروایۃ عنہ) . [طحاوی شرح معانی الآثار / ج / ۱ / ص / ۲۹۳ / رقم / ۱۳۲۷] .

امام دارقطنی رحمۃ اللہ فرمائی ہے : د عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ اقوال وفتویٰ دتہولو تخخہ زیاتی ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ تہ معلومی وی . انوار المحمود / ج / ۲ / ص / ۲۵۷] .

دحضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ آثار

۱۳۷- **شیارسم اثر:** (و بہ قال حدثنا ابن ابی داؤد قال حدثنا احمد بن یونس قال حدثنا ابوبکر بن عیاش عن حصین عن مجاهد قال صلیت خلف ابن عمر رضی اللہ عنہ فلم یکن یرفع یدیه الا فی التکیبۃ الاولی من الصلوۃ) [طحاوی باب رفع الیدین رقم ۱۳۲۳] امام مجاہد رحمۃ اللہ فرمائی ہے ماد عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما پہ اقتدا کہی لمونخ کری نو هغه به صرفد لمانخه د اول تکبیر پہ وخت کہی رفع الیدین کولو پہ بل حای کہی بہ یہی نہ کول . علامہ ماردینی رحمۃ اللہ فرمائی ہے (باسناد صحیح) [عمدة القاری ج ۵ ص ۷۴ طبع مکتبہ رشیدیہ] علامہ محمد انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ فرمائی ہے (وسندہ صحیح) [نیل الفرقدین ص ۱۳۲] امام طحاوی رحمۃ اللہ فرمائی ہے وگورہ عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما د رفع الیدین روایت کوی او یسایہ پخپلہ نہ کوی نو دایہ ددی وچی خخہ نہ کوی ہے د رفع الیدین روایت منسوخ دی [طحاوی تحت رقم ۱۳۲۳] .

۱۳۸- **اوولسم اثر:** (و بہ قال حدثنا ابو بکر بن عیاش رضی اللہ عنہ عن حصین عن مجاهد قال ما رایت ابن عمر رضی اللہ عنہ یرفع یدیه الا فی اول ما یفتتح) [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۲۴۶۷] امام مجاہد رحمۃ اللہ فرمائی ہے ما عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ عنہما یواخی د تکبیر تحریمہ پہ وخت کہی پہ رفع الیدین لیدلی دی . ددی حدیث تہول راویان د بخاری راویان دی .

۱۳۹- **اتلسم اثر:** (قال محمد : اخبرنا محمد بن ابان بن صالح عن عبد العزيز بن حکیم قال رایت ابن عمر رضی اللہ عنہ یرفع یدیه حذاء اذنیہ فی اول تکبیرۃ الافتتاح ولم یرفعہما فی ماسوی ذلک) [

موطا امام محمد رقم ۱۰۸ [عبد العزیز بن حکیم فرمائی چې ما عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ولیدلو چې د اول تکبیر سره به یې تر غوږونو پورې لاسونه پورته کول او ددې څخه ماسو ی به یې نه اوچتول. دا حدیث د امام مجاهد رحمه الله د حدیث له پاره متابعت دی اگر چې هغه حدیث د خپل صحت له وجې متابعت ته ضرورت نه لري لکن ددې حدیث په وجه ورته نور هم تقویت حاصل شو.

۱۴۰- نولسم اثر: (عن سالم بن عبد الله رحمه الله ان عبد الله بن عمر رضی الله عنهما کان یكسر فی الصلوة کما حَفَضَ وَ رَفَعَ) [موطا امام مالک رحمه الله رقم ۲۰۶]. سالم بن عبد الله فرمائی چې: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به د هر تیتیدلو او جگیدلو سره الله اکبر ویلي.

فانقلیل: چې امام مجاهد رحمه الله د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمل ترک در رفع الیدین روایت کړی دی؟

قلنا: امام طحاوی رحمه الله فرمائی چې: اول کې عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د خپل مرفوع روایت مطابق رفع الیدین کول لکن چې کله وروسته ورته د رفع الیدین منسوخ والی معلوم شو نو ییای رفع الیدین پرېښودل [طحاوی ج ۱ ص ۲۹۲ طبع دار الکتب العتییه بیروت] علامه عینی رحمه الله هم د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د حدیث څخه د رفع الیدین د منسوخ والی له پاره استدلال کوي فرمائی چې (ویؤید النسخ مارواه الطحاوی باسناد صحیح) [عمدة القاری ج ۵ ص ۳۹۹]

سلم اثر: (عن ابن عمر رضی الله تعالی عنهما قال: رأیتکم و رفع ایدیکم فی الصلوة والله انها لبدعةٌ مارأیت رسول الله صلی الله علیه وسلم فعل هذا قَطُّ) [الکامل فی ضعفاء الرجال/ حرف الباء/ رقم: ۲/۸۱۵ ج ۲/ ص ۳۹۹/ میزان الاعتدال/ حرف الباء تحت ترجمة بشر بن حرب].

توجه: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما یو څه خلک په رفع الیدین ولیدل، نو ورته یې وفرمایل چې: ما ولیدلی چې د لمانځه په داخل کې مو رفع الیدین کول! په الله مې دې قسم وي چې دا بدعت دی. ما رسول الله صلی الله علیه وسلم په دغه رفع الیدین هېڅکله نه دی لیدلی.

فایده: رفع الیدین ته بدعت ویل داسې دي لکه: عبد الله بن مغفل رضی الله عنه چې (بسم الله بالجهنم) ته بدعت ویلی دی. یعنې په دې فعل باندې له رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه مواظبت نه دی ثابت، نو په دې باندې مواظبت کول بدعت دی.

ابوبکر بن عیاش رحمه الله ثقه ، عادل او د بخاری او مسلم راوي دی

بعضې خلک اعتراض کوي چې ددې اثر په سند کې يو راوي ابوبکر بن عیاش رحمه الله دی چې په اخر عمر کې يې حافظه خرابه شوي وه او د داسې راوي روایت د محدثینو په نيز باندې ضعیف وي لهذا دا روایت ضعیف دی .

خواب ۱: حضرت ابوبکر بن عیاش رحمه الله د صحیح البخاری راوي دی ده د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دا اثر د حافظې د خراب والي څخه مخکې روایت کړی دی ځکه چې دده څخه ددې اثر را نقل کونکي احمد بن یونس دی او د صحیح البخاری په [کتاب التفسیر ج ۲ ص ۷۲۵] کې د احمد بن یونس رحمه الله عن ابی بکر بن عیاش رحمه الله څخه متعدد روایتونه ذکر شوي دي .

بعضې حضرات د مجاهد رحمه الله د تفرد ذکر هم کوي لکن اول خو ددې متابع عبد العزيز بن حکیم رحمه الله رقم ۱۰۸ موجود دی دوهم دا چې امام مجاهد ثقه دی او د ثقه تفرد بالاتفاق صحیح دی .

۲- مشهور سخت ترین متعصب لا مذهب زبیر علي زئی لیکي چې زما پخوانی تحقیق دا وو ابوبکر بن عیاش رحمه الله د جمهورو په نزد ضعیف دی وروسته را معلومه شوه چې دا د جمهورو په نزد صدوق او موثق دی لهذا زه د خپل پخواني تحقیق څخه علانیه رجوع کوم [ماهانامه الحديث خضرو ۲۸ ص ۵۴ ، تحرير ۲۲ ربيع الثاني سنه ۱۴۲۷ هـ]

۳- د ابوبکر بن عیاش رحمه الله توثیق د لاندې علماوو څخه ثابت دی .

- ۱- بخاری رحمه الله (اخرج عنه في صحيحه) ۲- ابن خزيمة (اخرج عنه في صحيحه) ۳- ترمذی (قال في احاديثه حسن صحيح) ۴- حاکم مستدرک رقم ۴۹۰۳ - ۵- ذهبی رحمه الله (صح له في السير ج ۱ ص ۴۶۵) ۶- الهیثمی مجمع الزوائد ۱/ ۱۸۰ (کشف الاستار رقم ۲۶۲۳ ، الاحسان رقم ۶۹۷۰ ، الصحيحه رقم ۲۱۹۷ ، ۷- ابن الجارود - المنقې ص ۳۳۱ ، ۸- الضیاء المقدسی - المختاره ج ۱ / ۲۴۵ / ۱۱۴ ، ۹- ابو عوانه مسند ابو عوانه ۳ / ۱۸۶ ، ۱۰- البوصیری رحمه الله ۱۵۹۶ ، ۱۱- العجلی رحمه الله معرفة الثقات ، ۱۲- ابو حاتم الرازی - علل الحديث ۲۲۳۳ ، ۱۳- احمد بن حنبل رحمه الله - الجرح والتعديل ۳۴۹/۹ ، ۱۴- عبد الرحمن بن مهدی رحمه الله - الجرح والتعديل ۳۴۹/۹ ، ۱۵- یحی بن معین - تاریخ عثمان بن سعید الداری رحمه الله ، ۱۶- مسلم رحمه الله روى عنه في مقدمة صحيحه ۱۷- ابن

الجموزی رحمه الله - المنتظم ۹/ ۴۳۲، ۱۸۰ - یزیدین هارون - تاریخ بغداد ۱۴/ ۳۸۰، ۱۹۰ - ابو نعیم الاصبهانی رحمه الله حلیۃ الاولیاء ۸/ ۳۱۳، ۲۰۰ - البغوی رحمه الله شرح السنة ۶/ ۳۹۶ رقم ۱۸۳۵.

۴- او ابوبکر بن عیاش رحمه الله دبخاری شریف راوی دی په بخاری شریف کې ترینه روایتونه دي چې رحمه الله یې دادي:

(۱) ج ۱ ص ۱۸۶	(۶) ج ۱ ص ۴۹۶	(۱۱) ج ۲ ص ۹۰۳	(۱۶) ص ۴۰۴
(۲) ج ۱ ص ۴۳۲	(۷) ج ۲ ص ۶۵۵	(۱۲) ج ۲ ص ۹۵۲	(۱۷) ص ۴۶۰
(۳) ج ۱ ص ۴۶۹	(۸) ج ۲ ص ۷۲۵	(۱۳) ج ۲ ص ۹۵۴	(۱۸) ص ۱۰۵۲
(۴) ج ۱ ص ۴۶۲	(۹) ج ۲ ص ۷۴۸	(۱۴) ج ۲ ص ۹۶۳	(۱۹) ص ۱۱۱۸
(۵) ج ۱ ص ۴۷۴	(۱۰) ج ۲ ص ۸۸۹	(۱۵) ص ۹۷۷	

نو په حضرت ابوبکر بن عیاش رحمه الله باندې جرعه په بخاری شریف باندې د جرح ابتداء ده نولامذهبان دي دبخاری شریف ددې ټولو احادیثو دضعف اعلان هم وکړي.

۵- حضرت ابوبکر بن عیاش رحمه الله خپل مذهب ترک در رفع الیدین و او ددې سره یې دا گواهي هم ورکوله (مارایت فقیها قط یفعله یرفع یدیه فی غیر التکبیرة الاولى) [طحاوی رقم ۱۳۳۲] ما هیڅ په دین پوه سړی نه دی لیدلی چې د تکبیر تحريمه څخه ماسوی یې په بل ځای کې رفع الیدین کړی وي.

۶- ناصرالدین البانی لیکي چې: (ابوبکر بن عیاش رحمه الله فاته من رجال البخاری رحمه الله وفیه کلام - لا یزول به حدیثه عن رتبة الحسن) [سلسلة الاحادیث الصحيحة ج ۱ ص ۳۴۸].

۷- حضرت مولانا محمد امین صفدر او کاروی رحمه الله فرمایي دامام بخاری رحمه الله طرفته یوه بله رساله هم منسوبه ده په نوم د جزء البخاری ددې رسالې راوی محمود بن اسحق الغزاعی مجهول دی په دې رساله کې د یحیی بن معین رحمه الله په حواله باندې لیکلې شوي دي چې د ابوبکر روایت د حصین څخه ده، وهم دی ددې روایت له پاره هیڅ اصل نشته [نور العینین ص ۱۶۸ لزییر علی زشی] لکن په صحیح البخاری ج ۲ ص ۷۲۵ کې یې پخپله د ابوبکر رحمه الله عن حصین رحمه الله سند ذکر کړی دی نو څرنگه په جزء رفع الیدین کې وهم شو او په صحیح البخاری کې نه شو؟

د حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما اثر

۱۴۱- **شلم اثر:** عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال ترفع الایدی فی سبع مواطن اذا قام الی الصلوۃ واذا رايت البيت وعلى الصفا والمروة وفي عرفات وفي جمع وعند الجمار. [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۴۶۰] حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہما فرمائی چې رفع الیدین پ هاوو ځایونو کې کيږي کله چې لمانځه ته وږیدلې چې کله دې بیت الله ولیدلو په صفا په مروه په عرفات په مزدلفه او د رمی د جمراتو په وخت کې.

۱۴۲- **یویشتم اثر:** عن ابن عباس رضی اللہ عنہ قال لا ترفع الایدی الا فی سبع مواطن اذا قام الی الصلوۃ واذا رايت البيت وعلى الصفا والمروة وفي عرفات وفي جمع وعند الجمار [مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۲۶۷ و ص ۲۶۸] یعنې رفع الیدین په صرف او صرف په مذکورو اوو ځایونو کې کيږي.

د حضرت ابو هريرة رضى الله عنه اثار

۱۴۳- **دوه ويستم اثر:** اخبرنا مالك اخبرني نعيم المجدد و ابو جعفر القاري ان ابا هريرة رضى الله عنه كان يصل بهم فكبر كلما خفض ورفع قال ابو جعفر رحمه الله و كان يرفع يديه حين يكبر ويفتح الصلوة [موطا امام محمد رقم ۱۰۴، كتاب الاثار امام محمد رقم ۷۵، كتاب الاثار لابي يوسف رقم ۱۰۸] حضرت امام مالک رحمہ اللہ فرمائي چې ماته نعيم المجدد رحمه الله او ابو جعفر القاري رحمہ اللہ خبر داکړې دی چې ابو هريرة رضى الله عنه دوى ته لمونځ ورکولو نو د هر تيځيدلو او جگيدلو سره به يې الله اکبر ويلې ابو جعفر رحمه الله فرمائي چې رفع الیدین به يې د لمانځه د شروع د الله اکبر سره ويلې.

۱۴۴- **درويشتم اثر:** وبه قال اخبرنا نصر بن علي وسوار بن عبد الله بن سوار قالا حدثنا عبد الاعلى عن معمر رحمه الله عن الزهري عن ابى بكر بن عبد الرحمن و عن ابى سلمة بن عبد الرحمن انهما صليا خلف ابى هريرة رضى الله عنه فلما ركع كبر فلما رفع راسه قال سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد ثم سجد وكبر ورفع راسه وكبر ثم كبر حين قام من الركعة ثم قال والذي نفسى بيده انى لا قريكم شبعاً برسول الله صلى الله عليه وسلم ما زالت هذه صلوته حتى فارق الدنيا [نسائي رقم ۱۱۵۶] حضرت ابو بكر بن عبد الرحمن او ابو سلمة بن عبد الرحمن دواړه فرمائي چې: دوى د حضرت ابو هريرة رضى الله عنه پسې لمونځ کولو نو چې کله يې سجده کوله الله اکبر يې ويلې چې کله يې د رکوع څخه سر راپورته کولو نو سمع الله لمن حمده ربنا ولك الحمد يې ويلې ييا يې سجده وکړه او الله اکبر يې وويلې ييا يې سر راپورته کړ او الله امير

یې ویلې بیایې الله اکبر ویلې چې کله در رکعت شخه راپورته شو بیایې وفرمایل چې په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما روح د هغه په قبضه کې دی چې زما لمونځ ستاسو ټولو شخه زیات مشابه دی د لمونځ د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره همیشه یې دا لمونځ کولو تر دې چې د دنیا شخه جدا شو .

۱۴۵ - څلورويشتم اثر : حضرت امام محمد رحمه الله فرمایي چې : (ان فقیههم مالک بن انس قد روى عن نعيم بن عبد الله المجدد و ابی جعفر القاری انها اخبراه ان ابا هريرة رضى الله عنه كان يصل بهم فيكبر كلما خفض ورفع قالوا و كام يرفع يديه حين يكبر ويفتح الصلوة قال محمد فهذا حديثكم موافق لعلی رضى الله عنه و ابن مسعود رضى الله عنه ولا حاجة بنا معهما الى قول ابی هريرة و نحوه ولكن احتجنا عليكم بحديثكم) [كتاب الحجۃ ج ۱ ص ۹۵ / و ص ۹۶].

نعیم المجدد رحمه الله و ابو جعفر رحمه الله دواړو امام مالک رحمه الله ته خبر ورکړې دی چې دوی ته ابو هريره رضى الله عنه لمونځ ورکولو نو د هر ټیټیدلو او جگیدلو سره به یې الله اکبر ویلې او دا دواړه فرمایي چې رفع الیدین به یې د تکبیر تحریمه د الله اکبر سره ویلې امام محمد رحمه الله فرمایي چې (ای اهل مدینه وو) (دا د ابو هريره رضى الله عنه حدیث چې ستاسو فقیه امام مالک رحمه الله روایت کړی دی دا حدیث (په ترکد رفع الیدین کې) د حضرت علی رضى الله عنه او د حضرت عبد الله ابن مسعود رضى الله عنه د حدیث سره موافق دي او د دې دواړو د حدیث سره نوریل د ابو هريره رضى الله عنه و غیره حدیث ته (په اثبات د مطلوب کې) حاجت او ضرورت نشته لکن موږ په تاسو باندې ستاسو په حدیث باندې استدلال وکړو .

د حضرت جابر رضى الله عنه اثر

۱۴۶ - پنځويشتم اثر : عن جابر بن عبد الله انه كان يعلمهم التكبير في الصلوة قال فكان يامر انان نكبر كلما خفضنا ورفعنا [موطا امام مالک رقم الحديث ۲۰۶ ، موطا امام محمد رقم الحديث ۱۰۱، مصنف ابن ابی شيبه رقم الحديث ۴۹۹۶] حضرت جابر رضى الله عنه به چې خپلو ملگرو ته لمونځ وربښودلو نو د انتقالو په وخت کې به یې صرف تکبیر وربښودلو حضرت وهب بن کيسان رحمه الله فرمایي چې حضرت جابر به موږ ته د هر ټیټیدلو او جگیدلو په وخت کې د تکبیر حکم کولو دې شخه معلومېږي چې حضرت جابر رضى الله عنه به صرف تکبیر کولو د همدې حکم به یې کولو د حضرت جابر رضى الله عنه په اخري لمونځونو کې د رفع الیدین هیڅ ذکر نشته .

د حضرت مالک بن انس رضی الله عنه اثر

۱۴۷- شپړویشتم اثر : عن انس بن مالك قال اني لا آلو ان اصلى بحكم كما رايت النبي صلى الله عليه وسلم يصلى بنا قال ثابت كان انس بن مالك يصنع شيئا لم اركم تصنعونه كان اذا رفع راسه من الركوع قام حتى يقول القائل قد نسي - وبين السجدين حتى يقول القائل قد نسي- [بخاري رقم ۸۲۶ مسلم رقم ۱۰۵۹] حضرت انس بن مالك رضی الله عنه فرمايي چې زه په دې کې تقصير نه كوم چې زه تاسو ته هغه لمونځ وكرم كوم چې موږ ته نبي عليه السلام كولو حضرت ثابت فرمايي حضرت انس رضی الله عنه به يو كار داسې كولو چې ما تاسو ورباندې نه يې ليدلي هغه به چې كله دركوع څخه سر راپورته كړونو وهره به ودرېدلو چې ويونكي به ويلې چې دده څخه سجده هيره شوه او ددواړو سجدو په منځ كې به داسې كيناستلو چې ويونكي به ويلې چې دده څخه دوهمه سجده هيره شوه .

په دې حديث كې نه دركوع درفع الیدین ذکر راغلی او نه د سجدو درفع الیدین .

د حضرت عبد الله بن زبير رضی الله عنه اثر

۱۴۸- شپړویشتم اثر : ان عبد الله بن زبير رضى الله عنه رأى رجلاً يرفع يديه فى الصلوة عند الركوع وعند رفع راسه من الركوع فقال له لا تفعل فان هذا شئ فعله رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم تركه [عمدة القارى ج ۵ ص ۳۹۸ و ص ۳۹۹] حضرت عبد الله بن زبير رضی الله عنه يو سړى وليدلو چې په لمانځه كې يې ركوع ته دتللو په وخت كې او دركوع څخه د راجگيدلو په وخت كې رفع الیدین كول نو عبد الله بن زبير رضی الله عنه ورته وفرمايل چې داسې مه كوه ځكه چې داسې يو شى دى چې رسول الله صلى الله عليه وسلم كړي ويا يې پرېښي و .

۱۴۹ - ۲۷ اثر : د حضرت علي عليه السلام: وعن عاصم بن كليب عن ابيه رضي الله عنه ان عليا كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة ثم لا يعود . عاصم بن كليب دخپل پلار څخه روايت كوي چې حضرت علي عليه السلام به دا ول تكبير سره لاسونه پورته كول او نور به يې په هيڅ ځاى د لمانځه كې نه پورته كول . (مصنف ابن ابى شيبه ج ۱ ص ۲۱ او ص ۲۳۶) .

به زرگونو صحابه اوتابین

عن ابی اسحاق قال کان اصحاب عبدالله ﷺ واصحاب علي ﷺ لا یرفعون ایدیهم الا فی افتتاح الصلوة ثم لا یعودون . دمحدث ابواسحق خخه روایت دی چې د عبدالله بن مسعود ﷺ (په سلگونو) ملگرو او د حضرت علی ﷺ (په زرگونو) ملگرو د اول تکبیر خخه بغیر رفع الیدین نه کول . [مصنف ابن ابی شیبه ج ۱ ص ۲۶۷، ۱۲۱]. (اسناد صحیح جلیل) ابواسحق کوفی دی او نهایت ثقه راوی دی تذکره الحفاظ، ج ۱ ص ۱۱۴ نمبر ۹۹.

۱۵۰ - ۲۸ اثر: د حضرت علی بن الحسین ﷺ: عن علي بن الحسين قال کان النبی ﷺ یرفع الیدین یسره لکما خفض ورفع فلم تنزل تلك صلوته حتی لقي الله . دامام زین العابدین خخه روایت دی چې رسول الله ﷺ به الله اکبر ویلو (رفع الیدین به یې نه کول) هرکله به چې تجمید او جیگیدو او همداسې لمونځ یې کولو تر هغې چې د الله ﷻ سره یې ملاقات وشو . (موطاء امام مالک ص ۷۳).

۱۵۱ - ۲۹ اثر: د حضرت عمر ﷺ، حضرت شعبي رحمه الله، حضرت ابراهیم رحمه الله، حضرت اسحق رحمه الله: عن الاسود قال صليت مع عمر ﷺ فلم یکن یرفع یدیه فی شیء من صلوته الا حیث افتتح الصلوة ورايت الشعبي و ابراهيم و اباسحق لا یرفعون ایدیهم الا حیث یفتتحون الصلوة . حضرت اسود تابعی ﷺ فرمائی چې ما د حضرت عمر ﷺ سره لمونځ کړی دی هغه به د لمانځه د اول تکبیر خخه علاوه په بل هیڅ ځای کې رفع الیدین نه کول او ماشعبي، ابراهیم، او ابواسحق، هم لیدلي دي چې رفع الیدین به یې نه کولو مگر صرف د اول تکبیر په وخت کې . [مصنف ابن ابی شیبه ج ۱ ص ۲۶۸].

۱۵۲ - ۳۰ اثر: عن ابن عباس ﷺ قال: کان رسول الله ﷺ یرفع یدیه کلما رکع وکلما رفع ثم صار الی افتتاح الصلوة وترک ماسوي ذلك، التعلیق الصبیح علی مشکوة، ج ۱ ص ۴۷۵ یعنی عبدالله بن عباس ﷺ فرمائی چې په ابتداء د اسلام کې رسول الله ﷺ رفع الیدین کول ییایې پرېښودل.

۱۵۳ - ۳۱ اثر: رای ابن الزبیر ﷺ رجلا یرفع یدیه من الركوع فقال له کان هذا شیء فعله رسول الله ﷺ ثم ترکہ، التعلیق الصبیح، ج ۱ ص ۴۷۵).

عبدالله بن زبیر ﷺ یوسړی په رفع الیدین ولیدلو، نو ورته وی فرمایلي چې دا کار مکوه ځکه چې رسول الله ﷺ د اېه ابتداء د اسلام کې کړی ووبایې پرېښی وو.

۱۵۴-۲۲ انو: امام بخاري په جزء رفع الیدین کې لیکلي دي چې (كان الثوري ووكيع وبعض الكوفيين لا يرفعون ايديهم وقد روي في ذلك احاديث كثيرة، ص ۵۴، يعني امام ثوري، او وكيع، او بعض اهل كوفه وورفع الیدین نه كولو او هغوی د دې لپاره ډیر احاديث روايت كړي دي).

۱۵۵-۳۳ انو: امام بخاري دخپل استاذ حميدی څخه را نقلو چې: انما يخذ بالآخر فالآخر من فعل رسول الله ﷺ، بخاري ج ۱ ص ۹۶، يعني در رسول الله ﷺ په اخری فعل عمل پكاردی او امام بخاري پخپله بيا په جز رفع الیدین کې دامام اوزاعی قول را نقل كړی دی چې رفع الیدین منكنی فعل دی (ص ۵۶).

۱۵۶-۳۴ انو: امام ابراهيم نخعي فرمائي چې (قد حدثني من لا احصى عن عبد الله بن مسعود انه رفع يديه بدء الصلوة فقط وحكاه عن النبي ﷺ) مسند امام اعظم ص ۱۱۹) ماته يې شماره راويانو عبد الله بن مسعود رحمه الله څخه روايت كړی دی چې هغوی به صرف د لمانځه په ابتداء کې رفع الیدین كول او د طريقه به يې در رسول الله ﷺ څخه روايت كوله.

په دې آثارو کې صفا واضحه شوه چې: حضرت ابوبكر صديق، حضرت عمر، حضرت علي، حضرت عبد الله بن مسعود، حضرت ابو هريره، حضرت عبد الله بن عمر، حضرت عبد الله بن عباس، حضرت جابر بن عبد الله رضی الله تعالى عنهم او نورو فدایانو صحابه وود حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم له رحلت څخه وروسته په ترك د رفع الیدین باندې عمل كړی و.

حافظ ابن عبد البر رحمه الله د يوې مسئلې له تفصيل څخه وروسته ليكي چې: (لانه محال ان يكون عنه في ذلك عن النبي صلى الله عليه وسلم شيء وبخالفه، ولو كان مباحاً ولا سيما ابن عمر) [التمهيد/ ج ۹/ ص ۱۸۰]. ترجمه: دا محاله ده چې د صحابي په علم کې دې د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم كومه طريقه وي او بيا دې د هغې مخالفت وكړي، اگر چه هغه طريقه مباحه وي. خصوصاً له ابن عمر رضی الله عنهما څخه خبر بالكل ممكنه نه ده.

كله چې د نصوصو په منځ کې تعارض راشي نو په هغه وخت کې د صحابه ووتعامل زموږ له پاره رهنا گرځي. لكه څنگه چې امام طحاوي رحمه الله فرمايي: (فلما تضادت الآثار في ذلك وجب ان ننظر ما عليه عمل المسلمين الذي قد جرت عاداتهم فيعمل على ذلك ويكون ناسخاً لما يخالفه). [شرح معاني الآثار/ ج ۱/ ۲۲۵/ طبع مكنية حقانيه ملتان ج ۲/ ص ۳۹/ باب الطفل يموت أبصلى عليه ام ۴ تحت حديث ۲۹-]

۲۸] یعنی د احادیثو د تعارض په وخت کې به د مسلمانانو تعامل ته کتل کیږي، نو په کومه طریقه چې صحابه کرامو عمل کړی وي هغه به سنت باقیه وي او مقابل طرف به یې یا منسوخ او یا مخصوص وي، کوم خلک چې دغو آثار ته د جوابونو کوشش کوي نو هغوی د صحابه وو خصوصاً د خلفاوو له محبت څخه غفلت کړی دی او د خپې پارتۍ په محبت کې د ډیر شغف له وجهې له غرونو سره سروڼه جنگوي او ځان د هلاکت کندی ته غورځوي.

ترک د رفع الیدین د خیر القرون د تعامل په رڼا کې

امام نووی رحمه الله په شرح مسلم ج ۲ ص ۳۰۹ کې فرمایي چې صحیح خبره داده چې خیر القرون د صحابه وو د تابعینو او د تبع تابعینو زمانه وه د صحابه وو زمانه تر ۱۱۰ هـ پورې وه د تابعینو زمانه تر ۱۷۰ هـ پورې وه او د تبع تابعینو زمانه تر ۲۲۰ هـ پورې وه اول د دوی تعامل وگورئ او په اخر کې به اجمالاً دا خبره واورئ چې د خیر القرون تعامل حجت دی او د دوی په نقش قدم باندې په تللو کې نجات او کامیابي ده علامه ابن القيم رحمه الله فرمایي چې د رسول الله صلیا الله علیه وسلم څخه وروسته د نبوي علومو درې غټ مرکزونه وو اول مکه مکرمه چې صدر المعلمین پکې حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما وو دوهم مدینه منوره چې صدر المعلمین پکې حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وو دریم کوفه چې صدر المعلمین پکې حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه وو [اعلام الموقعین]

د مدینې د خلکو تعامل

حضرت شاه ولی الله رحمه الله فرمایي چې څوک چې د څلورو اړو مذهبونو په اصولو باندې خبروي هغه په دې کې شک نه کوي چې ددې څلورو اړو مذهبونو اصل د حضرت عمر رضی الله عنه اجماعي مسئلې دي او د حضرت عمر رضی الله عنه اجماعي مسئلې د څلورو اړو مذهبونو په مینځ کې یو مشترک شی دی په دې باندې د فقهاوو صحابه وو لکه عبد الله بن عمر رضی الله عنهما او حضرت عائشه رضی الله عنها او مشرانو تابعینو د مدینې منورې فقهاء سبعة رحمهم الله او صغار تابعین، په مدینه منوره کې زهری رحمه الله او نورو حضراتو اعتماد دی او د دوی په تعامل باندې امام مالک د خپل مذهب بنیاد ایښی دی [قرة العینین ص ۱۷۱].

فقهاء سبعة دالاندی حضرات دی - سعید بن المسیب رحمہ اللہ المتوفی ۹۴ ھ عبیداللہ بن عتبہ بن مسعود رحمہ اللہ المتوفی ۹۸ / - ابوبکر بن عبدالرحمن بن الحارث بن ہشام المتوفی ۹۴ ھ - سلیمان بن یسار المتوفی ۱۰۹ ھ - خارجه بن زید المتوفی ۱۰۹ ھ الجوهر المضية / ج / ۲ / ص / ۴۲۱ / و ص / ۴۲۲ .

دخلافت پہ ابتداء کہی دتولی دنیا لوی مرکز مدینہ منورہ وہ بیا خلافت کوفی تہ نقل شو چہ ددی پہ وجہ بیا مدینہ منورہ ہفہ زور علمی حیثیت ہم کمزوری شو دامام مالک ترزمانہ پوری بیا ہم مدینہ منورہ پہ علم باندی آبادہ وہ دامام مالک رحمۃ اللہ دمدینہ منورہ پہ تعامل باندی ذومرہ اعتمادوو چہ داددہ پہ نزد مستقل حجت گنل کیدلو - اعلام الموقعین / ج / ۱ / ص / ۲۹۸ .

دعبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ عمل ترک درفع الیدین و

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ یوہ ورخ دحج پہ موسم کہی رفع الیدین وکمل اودا دحج موسم خکہ وو چہ امام بخاری رحمہ اللہ فرمایہ چہ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ لاندی کسانوہ رفع الیدین ولیدلو

(۱) ربیع (بصري)

(۲) لیث (کوفي)

(۳) طاوس (يماني)

(۴) سالم (مدني)

(۵) ابوزبير (مكي)

(۶) محارب بن دثار (کوفي)

(۷) نافع (مدني) (جزء بخاري ص ۱۷۹)

او ظاہر دہ چہ بصري یمنی مکہ او کوفی دحج پہ موسم کہی سرہ یوشای کبیری . بہر حال دحج پہ موسم کہی دغی (اوو) کسانو حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ رفع الیدین کولو باندی ولیدلو نویدوی کہی دوه کسانو تری پوئشہ وکہ چہ ماہذا؟ داخہ شی دی؟ او دادوہ پوئشہ کونکہ یو دحضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ حوی حضرت سالم رضی اللہ عنہ واول دکوفی قاضی محارب بن دثاروو . (مسند احمد رقم الحديث ۵۰۳۴ ورقم الحديث ۶۹۹۲ ج ۱۲ ص ۱۵۵ رج ۱۴ ص ۱۴۵)

ظاہر دہ چہ پہ مانخہ کہی درکوع رفع الیدین اودریم رکعت تہ دپاخیدلور رفع الیدین دوی تہ یونا بلدہ

اونا اشنا کار بنکاره شو خککه د پوښتنې ضرورت پېښ شو، مثلاً که یو سړی په اودس کې مضمضه او استنجان وکړي نو هیڅوک ترینه دا پوښتنه نه کوي چې ماهذا؟ داڅه شی دی؟

خککه دا نابله او انا اشنا کار ندی او که یو سړی په اودس کې گیده هم و مینځي نو خلک ترینه پوښتنه کوي چې ماهذا؟ داڅه شی دی؟

خککه چې په اودس کې د گیدي مینځل یو انا اشنا او نابله کار دی یا مثلاً یو سړی په شاذ قرات باندې تلاوت وکړي نو خلک ترینه سوال کوي چې ماهذا؟ داڅه شی دی؟ او په متواتر قرات باندې دا اعتراض نه کیږي، ددې څخه صفا معلومیږي چې د صحابه و و رضي الله عنهم او تابعینو رحمهم الله په زمانه کې رفع الیدین بالکل رواج نه وو او ددې پوزیشن داسې و ولکه د متواتر قرات په مقابل کې چې د شاذ قرات کوم پوزیشن دی خلاصه دا چې ترک دفع الیدین عملاً متواتر وو او دفع الیدین کول عملاً شاذ وو حضرت محارب بن دثار د کوفې قاضي وو او د مکې او مدینې او دبصرې و غیره علمي سفرونه یې کړي و و لیکن هیڅوک یې په رفع الیدین نه و ولیدلی خککه ورته د عبد الله بن عمر رضی الله عنه فعل نابله بنکاره شو او پوښتنه یې وکړه چې ماهذا؟ داڅه شی دی؟

او حضرت سالم مدني وو او خپله د عبد الله بن عمر رضی الله عنه ځوی و و ده هم هیڅوک په رفع الیدین نه و ولیدلی او خپله د عبد الله بن عمر رضی الله عنه عادت هم ترک دفع الیدین و و که په مدینه کې یې څوک په رفع الیدین لیدلی وای او یا د عبد الله بن عمر رضی الله عنه عادت دفع الیدین کول و ی نو ځوی ته به یې نابله نه بنکاریدلو او د پوښتنې ضرورت به نه پېښیدلو نو د صحابه و او تابعینو په دور کې په مکه مدینه کوفه و غیره ښارونو کې رفع الیدین کول بالکل یو انا اشنا او نابله کار وو او هیڅا هیڅوک په رفع الیدین نه و ولیدلی.

حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه یو ځلې و کړل او کله چې اعتراض وړ باندې و شونو هغه په جواب کې ورته حدیث پیش کړ و چې (ان رسول الله ﷺ کان یرفع) الحدیث

د حضرت سالم عادت هم ترک دفع الیدین و و خککه خو ورته نابله کار بنکاره شو او سوال یې وکړ و چې ماهذا؟ داڅه شی دی؟

حضرت سالم رضی الله عنه چې کله د عبد الله عمر رضي الله عنه دا عمل ولیدلو نو ده هم یو ځلې رفع الیدین وکړل نو حضرت جابر رضی الله عنه وړ باندې اعتراض وکړ و چې ماهذا؟ داڅه شی دی؟

دامام مالک مسلک هم ترک درفع الیدین و

امام مالک رحمه الله فرمائی: لا اعرف رفع الیدین فی شیء من تکبیر الصلوة لانی خفض ولانی رفع الا فی افتتاح الصلوة. قال ابن القاسم: وکان رفع الیدین عند مالک ضعیفاً (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۷۱ / ج ۱ / ص ۱۶۵ / دارالکتب العلمیة / بیروت)

یعنی داول تکبیر خضع وروسته زه په هیڅ ټیټید لو او جیگید لو کې رفع الیدین نه پیژنم. ابن قاسم فرمایي چې: دامام مالک په نزد رفع الیدین کول ضعیف وو. د نه پیژندلو معنی دانه ده چې ده ته درفع الیدین روایات نه وو معلوم بلکې معنی یې داده چې ده هیڅوک په رفع الیدین کولو نه وولیدلي یعنې عملا یې نه پیژندل

امام مالک دمدينې منورې امام وو معلومېږي چې په مدينه منوره کې په خیر القرون کې هېڅا رفع الیدین نه کول اونه درسول الله ﷺ روضی ته د دنیادهر کونج خضعه راتلونکو مسلمانانو کول کنه امام مالک به عملا پیژندلې وو. امام مالک رحمه الله په خیر القرون کې پیدا شوی دی، او په خیر القرون کې وفات شوی دی. پیدایښت یې په سنه (۹۳هـ) کې شوی دی او وفات یې په سنه ۱۷۶ کې شوی دی.

امام نووی رحمه الله فرمایي چې (وقال ابوحنيفة رحمه الله واصحابه وجماعة من اهل الكوفة لا يستحب في غير تكبيرة الاحرام وهو اشهر الروايات عن مالک واجمعوا على انه لا يجب شيء من الرفع). [نووی شرح مسلم ج ۱ ص ۱۶۸]. یعنې امام ابو حنیفه رحمه الله او د کوفې د خلکو یو جماعت او امام مالک په مشهور روایت کې فرمایي چې د تکبیر تحریمه خضعه وروسته هیڅ رفع الیدین نه دی مستحب او په دې خود ټولو اجماع ده چې هیڅ رفع الیدین واجب نه دی.

فانقیل: چې امام مالک په موطا کې د رفع الیدین روایت راوړی معلومېږي چې دده مذهب رفع الیدین دی.

قلنا: د مالکي مذهب اعتماد په المدونة الكبرى باندې دی ددې کتاب مؤلف ابن القاسم دی د لا مذهب مشهور محقق مبارکپوري د حافظ ابن حجر د تعجیل المنفعة په حواله باندې لیکي چې (بل اعتمادهم في الاحكام والفتوى على ما رواه ابن القاسم عن مالک سواء وافق ما في الموطا ام لا) [مقدمة تحفة الاحوذی ص ۲۱۰ طبع بیروت] حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې (المعتبر عند المالكية رواية ابن القاسم وافقت

روایۃ الموطا او خالفت او کما قال ([تعجیل المنفعة ص ۱۸ طبع بیروت] یعنی د مالکیانو پہ نزد اہن القاسم روایت معتبر دی هغه بیا د موطا سره موافق و ی او کہ مخالف و ی .

د مکي مکرمي د خلکو تعامل

خرنگه چې د میمون مکی رحمہ اللہ دروایت تخه معلومیږي چې صحابه وو تابعینو او تبع تابعینو به رفع الیدین نه کول . دروایت ترجمه داسې ده چې یوه ورځ حضرت میمون مکی عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ په رفع الیدین کولو باندې ولیدلو نو حضرت میمون فرمائی چې زه حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ ته ورغلم او ورته مې ویل چې ماخوښ ورځ عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ په داسې نوي لمونځ ولیدلو چې ددې څخه مخکې مې هیڅوک ورباندې نه وولیدلي . (ابوداود، ج ۱ ص ۱۱۵)

حضرت میمون مکی ډیر صحابه لیدلي وو، مگر د عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ څخه بغیر یې بل څوک په رفع الیدین نه وولیدلي، ډیر تابعین یې لیدلي وو مگر یو تابعی یې هم په رفع الیدین نه وولیدلي، ډیر تبع تابعین یې لیدلي وو مگر یو تبع تابعی یې هم په رفع الیدین نه وولیدلي دټولې دنیا څخه مکی مکرمی ته راتلونکي حاجیان یې د لمانځه په وخت کې لیدلي وو، مگر د هیڅ علاقې هیڅ حاجی یې هم په رفع الیدین نه وولیدلي دا په خیر القرون کې په ترک درفع الیدین باندې عملي تو اتر دی .

علامه محمد انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمایي چې : (و اما حديث عبد الله بن زبیر رضي الله عنه من رواية ابی داؤد ففيه ابن لهيعة وحاله معلوم ثم میمون المکی فيه يقول لابن عباس انی رايت ابن زبیر رضي الله عنه یصلی صلوۃ لم ارا احدا یصلیها ووصفت له هذه الاشارة فهذان كان دل علی ترک الجمهور) انیل الفرقین ص ۶۴ طبع اداره القرآن کراچی معارف السنن ج ۲ ص ۴۶۳ [په ابوداؤد کې چې د عبد اللہ بن زبیر کوم حدیث دی نو دهغې په سند کې ابن کبیه چې د (ضعف) حال یې معلوم دی بیا حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما ته د میمون مکی رحمہ اللہ دا وینا چې مانن عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ په داسې لمونځ باندې ولیدلو چې بل هیڅوک مې ورباندې نه دي لیدلي او په لاسونو باندې یې ددې اشارې بیان او کړو دا ټول د جمهورو ترک درفع الیدین بیانوي .

په بخاری ج ۱ ص ۳۶ کې راغلي دي چې حضرت ابو موسی اشعری رضی اللہ عنہ د متیتزو په باره کې د ډیر شدت څخه کار اخستلو او په متیازو باندې د ککړو جامو غوڅول یې غوښتل نو حضرت حذیفه رضی اللہ

عنه وفرمايل چې کاشکې چې ابو موسى اشعري رضی الله عنه د د و مره تشدد څخه رجوع وکړي او بيا يې حديث پيش کړو چې يوه ورځ رسول الله صلى الله عليه وسلم د قوم يوديران ته راغلو او په ولاړه يې بولي وکړي نو د حضرت حذيفه رضی الله عنه دا وينا داسې ده لکه د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما وينا نو د حضرت حذيفه رضی الله عنه مطلب دا نه دی چې په ولاړه باندې متيازې سنت دي او نه يې په ولاړه باندې متيازې کولې بلکې په ناسته باندې متيازو کولو ته يې سنت متواتره ويلى دي همدا رنگه د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په نزد هم ترک د رفع الیدین د سنت متواتره وو څخه وو .

د عبد الله بن زبير رضی الله عنه اولاد به رفع الیدین نه کول

حضرت محمد بن يحيى فرمايي چې د حضرت عبد الله بن زبير رضی الله عنه ځوی حضرت عباد رحمه الله په څنگ کې يو سړي لمونځ کولو او د هر تيتيدلو او جگيدلو سره به يې رفع الیدین کولو نو حضرت عباد رحمه الله ورته وفرمايل چې زه تا د هر تيتيدلو او جگيدلو سره په رفع الیدین باندې څوم حالانکه رسول الله صلى الله عليه وسلم به يواځې د تکبير تحریمه په وخت کې رفع الیدین کولو او بيا يې د لمانځه څخه تر فارغيدو پورې نه کول (نيل الفرقدين مع بسط الیدین ص ۱۴۴ طبع اداره القرآن کراچي)

حضرت وهيب بن خالد رحمه الله به رفع الیدین اعتراض وکړو

حضرت نصرين کثير رحمه الله فرمايي چې د منی په ميدان کې په مسجد خيف کې زما په څنگ کې عبد الله بن طاووس یمنی رحمه الله د سجدي څخه وروسته رفع الیدین وکړل نو ما دا کار دیر بد او گنجلو نو حضرت خالد بن وهيب رحمه الله ورته وفرمايل چې تا ولې داسې کار وکړ چې ما هيڅوک هم ورباندې نه دي ليدلي ؟ هغه ورته د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه حديث واورولو . [ابوداؤد رقم ۷۴۰ نسائی رقم الحديث ۱۱۴۷] . د حضرت عبد الله بن زبير رضی الله عنه د حضرت ميمون مکی رحمه الله او د حضرت وهيب بن خالد رحمه الله درې واړو د طرز عمل څخه ثابته شوه چې په مکه مکرمه کې رفع الیدین بالکل متروک و سره ددې چې دیر صحابه رضی الله عنهم او تابعين پکې اوسيدل .

حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه

حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه به رفع الیدین ته منسوخ و یلی (ان عبد الله بن زبیر رضی الله عنه رای رجلاً یرفع یدیه فی الصلوة عند الركوع و عند رفع راسه من الركوع فقال له لا تفعل فان هذا شیء فعله رسول الله صلی الله علیه وسلم ثم تركه) [عمدة القاری ج ۵ ص ۳۹۸ طبع مکتبه رشیدیہ کویٹہ] عبد الله بن زبیر رضی الله عنه یو سری د رکوع به رفع الیدین باندی ولیدلو نو ورته و ی فرمائل چې داسی مه کوه چې د اکار رسول الله صلی الله علیه وسلم کری و یایی پریښی و .

د کوفې د خلکو تعامل

د حرمینو شریفینو څخه وروسته کوفه هغه ځمکه وه چې په زرگونو صحابه رضی الله عنهم او تابعین هلته اوسیدل په کوفه کې یونیم زر صحابه اوسیدل چې ۲۴ یا ۹۹ پکې پدري صحابه وو او ۳۱۳ پکې د بیعة الرضوان والا صحابه و وگوره [فتح المغیث ص ۳۸۲، فتح القدر ج ۱ ص ۴۲ ج ۱۲ ص ۷۲] علامه نووی ورته د دار الفضل والفضلاء لقب ورکوي په لسو مشهورو قاریانو کې څلور قاریان د کوفې وو (عاصم رحمه الله، حمزه، کسائی، خلف) نن سبا د ۹۹ فیصدو څخه زیات مسلمانان د عاصم په قرأت پروایت امام حفص رحمه الله قرآن مجید لولي حضرت امام عاصم رحمه الله د امام ابو حنیفه رحمه الله استاذ دی او حضرت امام حفص رحمه الله د امام صاحب هم سبقی دی د ابنار حضرت عمر رضی الله عنه اباد کری و او حضرت عمر رضی الله عنه د تعلیم له پاره ورته حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او حضرت عمار رضی الله عنه ولیگل ددوی د کوشنونو پ نتیجه د ابنار د علم څخه ډک شوی و کله چې حضرت علی رضی الله عنه د ابنار خپله دار الخلافه کړه نو حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ته یې داسې دعا وکړه چې الله جل جلاله دې په عبد الله بن مسعود رضی الله عنه رحمتونه نازل کړي چې د ابناری د علم څخه ډک کری دی څلور زره محدثین او څلور سوه فقهاء په کوفه کې اوسیدل [انوار الباری ج ۱ ص ۳۲۹] شاو ولی الله رحمه الله فرمایي چې (کان اغلب قضایاه بالکوفة) [حجة الله البالغه ج ۱ ص ۱۳۲] د حضرت علی رضی الله عنه اکثره فیصلې په کوفه کې کیدلې د حضرت علی رضی الله عنه او د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه علاوه د حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه حضرت حذیفه رضی الله عنه، سلمان فارسی رضی الله عنه عمار بن یاسر رضی الله عنه عبد الله بن ابی اوفی رضی الله عنه، او د عبد الله بن الحارث رضی الله عنه په شان جلیل القدر صحابه رضی الله عنهم په کوفه

کې اوسیدل [منهاج السنة لابن تیمی ج ۴ ص ۱۵۷] او ددوی په شمول د کوفې ټولو خلکو د تکبیر تحریمه د رفع الیدین څخه بغير بل هیڅ یو رفع الیدین هم نه کولو [ترمذی تحت رقم الحدیث ۲۵۷] علامه محمد انور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي چې (وتعلمه اهل الكوفة من ابن مسعود رضى الله عنه و على رضى الله عنه ورجلوا الى عمر رضى الله عنه لتعلم الصلوة ايضاً فراءوا وتركه واستمروا عليه) [معارف السنن ج ۲ ص ۴۵۹، اوار الباری ج ۱۵ ص ۳۱۵] اهل کوفه ووترک درفع الیدین د حضرت علی اود حضرت عبد الله بن مسعود څخه زده کړی وویا دی د لمانځه زده کولو له پاره حضرت عمر رضی الله عنه ته ورغلل نو حضرت عمر رضی الله عنه یې هم په ترک درفع الیدین باندې ولیدلو نو په دې باندې د اهل کوفه و و عمل جاري پاتې شو.

د اهل کوفه و و لمونځ

د حضرت عثمان رضی الله عنه څخه درفع الیدین او یا دترک درفع الیدین په باره کې هیڅ نه دي ثابت شوي اود حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې کوفه نه وه اباده شوې نو شاه انور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي چې : اهل کوفه و و ته د ابوبکر صدیق رضی الله عنه څخه په دې مسئله کې هیڅ نه دي نقل شوي همدارنگه نورو خلکو ته هم د ابوبکر صدیق رضی الله عنه څخه په صحیح سند باندې هیڅ نه دي نقل شوي اود حضرت عمر رضی الله عنه عمل ورته په صحیح سند باندې ترک درفع الیدین رانقل شوی دی. [کسا فی الاتحاف نقلاً عن الشرح التقريب للعراق / ج / ۲ / ص / ۲۰۴].

همدارنگه اهل کوفه و و د حضرت علي رضی الله عنه څخه صرف ترک درفع الیدین اثبت (زیات ثابت) دی په نظر سره نورو خلکو ته ځکه چې د نورو خلکو په نسبت اهل کوفه و و ته د حضرت علي رضی الله عنه حالات ښه معلوم دي اود عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه په رانقل کړی شوي علم کې خو اهل کوفه منفرد دي د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه څخه رانقل کړی شوی علم د اهل کوفه و و څخه اهل مدینه و و ته زیات معلوم دی ددې باوجود چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه څخه کوم ترک درفع الیدین رانقل کړی شوی دی دهغې رد کولو هیڅ معقوله وجه نشته (فخذ هذا ملخصاً محققاً فقد وقع في المبحث بخس كثير يقولون بسرد السماء من يعل ، لانه لم يختره ويتعمل فيه بغير نصفه ولا حول ولا قوة الا بالله)

يعني دا کوم شی چې بیان شوا د د تحقیقي خلاصي په طور باندې قبول کړه ځکه چې په دې مباحثه کې ډیر کس واقع شوی دی مخالف فریق په دې باره کې دهغو خلکو نومونه هم پیش کوي چې هغوی معلول دي

اوپہ پخلہ یی ہم نہ منی اوپہ دیرو احادیثو او اثارو کھی دانصاف خخہ پرتہ علتونہ لتوی ولا حول ولا قوۃ الا باللہ [نیل الفرقدین مع بسط الیدین / ص ۵۹ / ص ۶۰ / ص ۶۱ / ملخصاً معارف السنن / ج / ص ۶۱ / ص ۱۶۲].

امام ترمذی دتولو اهل کوفہ وو مسلک ترک درفع الیدین بیانوی پہ کوفہ کھی دحضرت عمر رضی اللہ عنہ پہ زمانہ کھی یونیم زر صحابہ اوسیدل پہ دی یونیم زر صحابہ وو رضی اللہ عنہم کھی پہ ہیخ کوم صحابی رضی اللہ عنہ باندی دترک درفع الیدین پہ وجہ اعتراض نہ دی شوی کہ کوم اعتراض شوی وی نولہ نندی رانقل شوی؟ داهل کوفہ وو پہ نزد ترک درفع الیدین دحضرت عمر رضی اللہ عنہ حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ حضرت علقمہ رحمۃ اللہ، حضرت شعبی رحمۃ اللہ اود حضرت ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ خخہ پہ داسی روایاتو باندی ثابت دی چې سندونہ یی دیر قوی دی اوتولو اهل کوفہ تہ نسل بعد نسل - طبقہ بعد طبقہ دتوارث اوتعامل پہ طریقہ دترک درفع الیدین اجتماعی خصوصیت حاصل دی. [انوار الباری / ج / ۱۵ / ۳۱۸].

دصحابہ وو رضی اللہ عنہم زمانہ

دصحابہ وو رضی اللہ عنہم زمانہ تر ۱۱۰ھ پوری وہ ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ دصحابہ وو رضی اللہ عنہم ذکر کوی اوفرمایی چې: ماسمعتہ من احد منهم - انما كانوا يرفعون ايديهم في بدء الصلوة حين يكبرون. [موطأ امام محمد رقم / ۱۰۷]. مادرفع الیدین کول دہیخ صحابی رضی اللہ عنہ خخہ ہم نہ دی اوریدلی هغوی رضی اللہ عنہم بہ صرف دتکبیر تحریمہ سرہ رفع الیدین کول.

دتابعینو رحمہم اللہ زمانہ

دتابعینو رحمہم اللہ زمانہ تر ۱۷۰ھ پوری وہ دبخاری راوی حضرت ابو بکر بن عیاش رحمۃ اللہ پہ سلمہ (۱۰۰) ھ کھی پیدا شوی دی او پہ ۱۹۳ھ کھی وفات شوی دی فرمایی چې: مارأيت فقیهاً قط يفعلہ یرفع یدیه فی غیر تکبیرة الأولى - طحاوی رقم / ۱۳۳۲ / ماہیخ پہ دین پوہ سری نہ دی لیدلی چې داول تکبیر خخہ بغیر یی پہ بل خای کھی رفع الیدین کھی وی.

د تبع تابعینو رحمهم الله زمانه

د تبع تابعینو رحمهم الله دور تر ۲۲۰ هـ پورې وو حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمایي چې: قال ابو عبد الله محمد بن نصر المروزي في كتابه رفع الیدین من الكتاب الكبير لا نعلم مصراً من الأمصار ينسب آل اهل قديماً تركوا باجماعهم رفع الیدین عند الحفض والرفع في الصلوة ألا اهل الكوفة. [موسوعة شروح الموطأ للامام مالك بن أنس التمهيد والاستدكار لابن عمر يوسف بن عبد الله بن عبد البر ج ۴ / ص ۱۳۴ / و ص ۱۳۵ / طبع قاهره، التمهيد ج ۴ / ص ۹ / ۲۱۳ / الاستدكار ج ۴ / ص ۹۹ / و ص ۱۰۰ / انحاف شرح احياء العلوم ج ۳ / ص ۵۴ / التعليق المجمع ج ۱۳۳ / طبع مكتبة البشري كراچي].

امام ابو عبد الله محمد بن نصر المروزي په خپل عظيم كتاب رفع الیدین كې فرمايي چې: مونږ د هيثج داسې بناړ په باره كې چې د پخوا څخه اهل علم ته منسوبېږي نه پوهېږو چې دهغې ځای اوسيدونكو اجماعاً او اتفاقاً د هرو ټيټيدلو او پورته كيدلو سره رفع الیدین پرېښي وي سوي د اهل كوفه وو څخه - علامه محمد انور شاه كشميري رحمه الله فرمايي چې: دا عبارت ټولول اهل كوفه وو ته شامل دی لهذا استقراء ته ضرورت نشته فتح الملهم ج ۳ / ص ۳۰۸. علامه ابن رشد المالكي رحمه الله په خپل كتاب بداية المجتهد كې فرمايي چې: اهل كوفه امام ابو حنيفه رحمه الله، سفيان ثوري رحمه الله، اود هغې ځای ټول فقهاء صرف د تكبير تحریمه سره رفع الیدین كوي - بداية المجتهد ج ۱ / ص ۹۶.

حضرت قيس بن حازم رحمه الله

حضرت قيس بن حازم رحمه الله هغه جليل القدر تابعي دی چې د بعضو په قول په تابعينو كې يواځې ده عشره مبشره يې ليدلي وو، دده مذهب هم ترك درفع الیدین وو (عن اسماعيل قال: كان قيس يرفع يديه اول ما يدخل في الصلوة ثم لا يرفعهما) [مصنف ابن أبي شيبة رقم ۴۶۰ / فيض الباري ج ۲ / ص ۲۳۲].

د حضرت علي رضي الله عنه اود حضرت عبد الله رضي الله عنه په زرگونو اصحاب

ددې دواړو حضراتو په زرگونو شاگردانو او شاگردانو شاگردانو نور رفع الیدین نه كول (عن شعبة رحمه الله قال: كان اصحاب عبد الله رضي الله عنه واصحاب علي رضي الله عنه لا يرفعون ايديهم ألا في افتتاح الصلوة - قال وكيع ثم لا يعودون. [مصنف ابن أبي شيبة رقم ۴۶۱].

حضرت ابواسحق رحمته الله فرمايې چې : د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او د حضرت علي رضی الله عنه اصحابو رضی الله عنهم به صرف او صرف د تکبير تحریمه په وخت کې رفع اليدين کول و کيع رحمته الله فرمايې چې : په بل حای کې يې نه کول .

حضرت علقمه بن قيس رحمه الله او حضرت اسود بن يزید رحمه الله

عن جابر، عن الاسود، وعلقمه - انهما كان يرفعان أيديهما إذا افتتحا ثم لا يهودون ، مصنف ابن أبي شيبة رقم / ٢٤٦٨ . حضرت جابر رحمه الله فرمايې چې : علقمه رحمه الله او اسود رحمه الله به صرف د تکبير تحریمه سره رفع اليدين کول بيا به يې په بل حای کې نه کول .

حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله

(١) عن ابراهيم ، انه قال : لا ترفع يديك في شيء من صلواتك بعد المرة الاولى ، قال محمد وبه نأخذ وهو قول أبي حنيفة كتاب الآثار محمد رقم / ٧٣ / كتاب الحجة / ج / ١ / ص / ٩٦ .

ابراهيم نخعی رحمه الله فرمايې چې : صرف د اول تکبير سره رفع اليدين کوه او وروسته يې بيا مه کوه امام محمد رحمه الله فرمايې چې : په همدې باندې مونږ عمل کوو او دا امام ابو حنيفه رحمه الله قول دی .

(٢) حدثنا ابو حنيفة رحمه الله ، عن حماد رحمه الله ، عن ابراهيم رحمه الله انه قال : أرفع يديك في التكبير الأولى في افتتاح الصلوة ، ولا ترفع يديك فيما سواها - كتاب الآثار لابن يوسف رقم / ٩٩ .

ابراهيم نخعی رحمه الله فرمايې چې لاسونه صرف د اول تکبير سره د لمانځه په شروع کې او چته و او په بل حای کې يې مه او چته و .

(٣) عن حماد رحمه الله ، قال سألت ابراهيم عن ذلك ، فقال يرفع يديه في اول مرة ، مصنف عبد الرازق رقم / ٢٥٣٥ . حماد رحمه الله فرمايې چې : ما دا ابراهيم نخعی رحمه الله څخه د دې په باره کې پوښتنه وکړه هغه وفرمايل چې : لاسونه به د اول تکبير تحریمه سره او چته و .

(٤) عن ابراهيم انه قال : لا ترفع أليدي في شيء من صلواتك بعد المرة الاولى . [جامع المسانيد / ج / ١ ص ٢٥٣] . حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله فرمايې چې : د تکبير تحریمه څخه ما سوي په بل هيڅ حای کې هم رفع اليدين مه کوه .

(۵) اخیرنا حصین ومغیرہ، عن ابراهیم رحمۃ اللہ اُنہ کان یقول اذا کبرت فی فاتحۃ الصلوۃ، فارفع یدیک ثم لاترفعہما فیما بقی، مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۴۶۰. ابراهیم نخعی رحمۃ اللہ بہ فرمایل کلہ چہ دلمانعہ بہ شروع کہ اللہ اکبر وویلہ نولاسونہ اوچت کرہ ییایہ بہ باقی لمونخ کہی مد اوچتوہ.

(۶) عن حصین رحمۃ اللہ ومغیرہ رحمۃ اللہ عن ابراهیم رحمۃ اللہ قال: لاترفع یدیک فی شئ من الصلوۃ الافتتاحۃ الأولى. [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ۴۶۲]. ابراهیم نخعی رحمۃ اللہ فرمایہ چہ: دتکبیر تحریمہ شخہ ماسوی بہ بل ہیخ خای کہی ہم رفع الیدین مہ کوہ.

(۷) حدثنا ابن عبد اللہ الوکیل، ثنا الحسن بن عرقہ، ثنا هشیم عن حصین، وحدثنا الحصین بن اسماعیل، وعثمان بن محمد بن جعفر قالانا یوسف بن موسی، نا جریر، عن حصین بن عبد الرحمن قال: دخلنا علی ابراهیم - فحدثہ عمر بن مرہ، قال صلینا فی مسجد الحضرمیین فحدثنی علقمہ بن وایل، عن ایه اُنہ رأى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یرفع یدیه حین افتتح الصلوۃ، وأذا رکع وأذا سجد، فقال ابراهیم - ماأری اباک - رأى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ألا ذلک الیوم الواحد- فحفظ ذلک، وعبد اللہ لم یحفظ ذلک منه، ثم قال ابراهیم، انما رفع یدیه عند افتتاح الصلوۃ - لفظ جدید، دار قطنی / ج ۱ / ص ۶۹۶ / رقم ۱۱۰۸ / السنن الکبری للبیہقی / ج ۲ / ص ۸۱ / باب من لم یذکر الرفع الا عند الافتتاح، وطبرانی فی الکبیر / ج ۲ / ص ۱۲ / من طریق حصین بھذہ الاسناد، واخرجه ایضاً البخاری فی رفع الیدین رقم ۴۲ / من طریق حصین بہ).

حضرت عمرو بن مرہ رحمۃ اللہ فرمایہ چہ: مونہ دخضرمی قبیلہ بہ مسجد کہی لمونخ کولو نوماتہ علقمہ بن وایل رضی اللہ عنہ دخپل پلار شخہ روایت وکہوہ رضی اللہ عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دتکبیر تحریمہ، درکوع، او دسجدی بہ رفع الیدین باندی لیدلی دی - تو ابراهیم نخعی رحمۃ اللہ وفرمایل چہ: ستا پلار رضی اللہ عنہ یوہ ورخ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیدلی دی نوخرنگہ دہ رضی اللہ عنہ یاد کرل او عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ (چہ غیر متناہی وایہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیدلی دی) ہفہ یاد نہ کرل؟ یا ابراهیم نخعی رحمۃ اللہ وفرمایل چہ: بہی شکہ چہ رفع الیدین صرف دلمانعہ دشروع کولو بہ وخت کہی دی. بہ بل روایت کہی راخی چہ ابراهیم نخعی رحمۃ اللہ وفرمایل چہ: ما درفع الیدین مسئلہ دھیجا شخہ ہم نہ دہ اوریدلی موطاً امام محمد رقم ۱۰۷.

(۸) په بل روایت کې راځي چې ددې په اوریدلو سره ابراهیم نخعی رحمه الله دیر سخت په غوصه شواو ویې فرمایلي چې : عجیبه خبره ده چې حضرت وایل رضی الله عنه صرف یوه ورځ رسول الله صلی الله علیه وسلم لیدلی دی نو هغه رضی الله عنه رفع الیدین روایت کړل او عبد الله بن مسعود رضی الله عنه او نورو صحابه وو چې ټول عمر یې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره تیر کړی دی هغوی رفع الیدین ونه لیدل طحاوی رقم / ۱۳۱۹ و رقم / ۱۳۱۸.

(۹) حضرت امام حماد رحمه الله فرمایي چې : ابراهیم نخعی رحمه الله فرمایي چې : حضرت وایل رضی الله عنه یو کلیوال بزرگ و هغه صرف یو نیم ځلې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره لمونځ کړی دی نو ایا دادهغو حاضر باشو صحابه وو رضی الله عنهم څخه لوی عالم دی ؟ چې ده رفع الیدین یاد کړی دی او هغوی نه دی یاد کړی . مسند الامام الاعظم رقم / ۹۶.

(۱۰) په یو بل روایت کې راځي چې ابراهیم نخعی رحمه الله و فرمایلي چې : حضرت وایل رضی الله عنه یو کلیوال و چې د اسلام څخه پوره خبر نه و ده رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره کوم یونیم لمونځ ادا کړی دی ماته یې شماره خلکو حدیث اوره ولی دی چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه صرف داول تکییر سره لاسونه اوچتول او دا طریقه به یې د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه را نقلوله عبد الله مسعود رضی الله عنه په اسلامي شرایعو او حدودو باندې پوره عالم و د رسول الله صلی الله علیه وسلم دا حوالو پوره لټون به یې کولو د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره همیشه او سیدلی دی په سفر او په حضر کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم سره و هغه رضی الله عنه د رسول الله صلی الله علیه وسلم بې شمېره لونځونه کوي و . [مسند الامام اعظم رقم ۹۶].

ابراهیم نخعی رحمه الله په تابعینو کې مرجع الخلائق و صحابه رضی الله عنهم ، تابعین او تبع تابعین یې په لمونځونو لیدلي وو لکن یو یې هم په رفع الیدین کولو نه وو لیدلی او رفع الیدین دده په نزد داسې ولکه یو شاذ قرأت نو څوک چې د متواتر قرأت په خلاف شاذ قرأت کوي خلک ورته په غوصه کیږي.

ابوبکر بن عیاش رحمه الله

عن ابی بکر بن عیاش رحمه الله قال ما رايت فقیها قط یفعله یرفع یدیه فی غیر التکبیر الاول [طحاوی رقم ١٣٣٢] ابوبکر بن عیاش رحمه الله فرمائی چي ما هیچ پیدین پوه سری نه دی لیدلی چي د اول تکبیر شخه بغیر یی په بل خای کي رفع الیدین کری وي.

حضرت عبد الرحمن بن ابی لیلی

عن سفیان بن مسلم الجهنی قال کان ابن ابی لیلی یرفع یدیه فی اول شی اذا کبر [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ٢٤٦٦] سفیان بن مسلم الجهنی فرمائی چي ابن ابی لیلی به صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کول.

حضرت عامر الشعبي رحمه الله او حضرت ابو اسحق السبيعي رحمه الله

١- قال عبد المالك ورايت الشعبي و ابراهيم و ابا اسحق لا يرفعون ايديهم الا حين يفتتحون الصلوة. [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ٢٤٦٩] عبد المالك فرمائی چي ما شعبي رحمه الله ابراهيم رحمه الله او ابواسحق رحمه الله لیدلی دي چي صرف د اول تکبیر سره یی رفع الیدین کول.

٢- عن اشعث عن الشعبي انه كان يرفع يديه في اول التكبير ثم لا يرفعهما. [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ٢٤٥٩] شعبي رحمه الله به صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کولو.

حضرت خيشمه رحمه الله

عن الحجاج عن طلحة عن خيشمة و ابراهيم قال كانا لا يرفعان ايديهما الا في بدء الصلوة. [مصنف ابن ابی شیبہ رقم ٢٤٦٣] طلحة فرمائی چي خيشمه او ابراهيم رحمها الله به صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کول.

حضرت امام محمد رحمه الله

حضرت امام محمد رحمه الله فرمائی چي : فاما رفع الیدین فی الصلوة فانه یرفع الیدین حذوالاذنین فی ابتداء الصلوة مرم واحدة ثم لا یرفع فی شی من الصلوة بعد ذلك وهذا كله قول ابی حنيفة رحمه الله و فی ذلك اثار کثیره [موطا امام محمد رقم ١٠٤ ص ١٣١ و ص ١٣٢ و ص ١٣٣]

په لمانځه کې د غوږونو تر برابري پورې صرف یو ځلې رفع الیدین کوه ییایې د لمانځه په هیڅ حصه کې مه کوه داد امام صاحب رحمه الله قول ده او ددې په باره کې ډیر اثار دي .

حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله

حضرت امام ابو حنیفه رحمه الله چې د رکوع رفع الیدین د هیڅ فقیه صحابي څخه په هیڅ صحیح روایت کې نشته [مسند امام اعظم رقم ۹۷] د امام احمد بن حنبل رحمه الله څخه روایت دی چې په کومه مسئله باندې چې امام ابو حنیفه رحمه الله، امام ابو یوسف رحمه الله او امام محمد رحمه الله متفق شي نو د هغې څخه مخالفه خبره نشي اوریدل کیدلی [العرف الشدی ص ۴۸۷] او په ترک د رفع الیدین دا درې واړه حضرات متفق دي .

د شام د خلکو تعامل:

مخکې د څوارلسم حدیث لاندې د امام ابو حنیفه رحمه الله او د امام اوزاعی رحمه الله مناظره ذکر شوه ددې مناظرې څخه مخکې امام اوزاعی رحمه الله د رفع الیدین حمایت کولو [الاستذکار ج ۲ ص ۱۲۶] لکن وروسته یې ورته منسوخ ويلي (وبه قال حدثنا فدیک بن سلیمان ابو عیسی قال یا ابا عمرو اما نقول فی رفع الایدی مع کل تکبیرة وهو قائم فی الصلوة قال ذلک الامر الاول) [جزء رفع الیدین للبخاری رقم ۱۰۶] .

حضرت فدیک بن سلیمان ابو عیسی فرمایي چې ما د امام اوزاعی رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې ای ابو عمرو! تاسو د هر تکبیر سره د رفع الیدین په باره کې څه ویی کوم چې د قیام په حالت کې وي؟ هغه رحمه الله و فرمائل چې دا د تهرې زمانې خبرې دي امام اوزاعی رحمه الله د قیام په حالت هر رفع الیدین ته منسوخ ويلي، داو د خیر القرون اجمالي تعامل د صحابه کرامو څخه وروسته د تابعینو او د تبع تابعینو تعامل هم شرعي حجت دی د خیر القرون تعامل ډیر قوي دلیل دی ځکه چې د صحابه کرامو رضی الله عنهم جماعت هغه جماعت وو چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په خپله تشکیل کړی و په دې جماعت کې صرف او صرف د هغه عمل رواج و په کوم باندې به چې د نبوي مهر تصدیق و د صحابه و و عمل په حقیقت کې د سنت ترجمان و د یو عمل ثبوت چې په سند متصل باندې وشي دا حجت وي لکن د تعامل مرتبه ددې څخه اوچته ده ځکه چې په

سندونو چې کوم شی ثابت شي هغه اکثره د خبر واحد په درجه کې وي او تعامل د توتر له پاره یو قسم دی او خبر واحد د متواتر په مقابله کې داسې مثال لري لکه چراغ د نصف النهار د لمر په مقابل کې .

د امام مالک رحمه الله اصل و چې کوم حدیث به په سند ورته رسیدلی ولکن د اهل مدینه وو تعامل به دهغې څخه خلاف و نو امام مالک به د اهل مدینه وو تعامل د خپل ځان له پاره مذهب ګرځولو او په حدیث کې به یې تاویل کولو د سندونو تحقیق او تنقیح ډیر ضروري ده لکن ددې سره سره د تعامل څخه غفلت یو لوی حماقت دی .

۱- رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې بهترین خلک زما د زمانې (صابه) خلک دي بیا هغه خلک دي چې دوی ته نزدې وي (تبع تابعین) ددوی څخه وروسته به داسې خلک راشي چې ددوی شهادت به د قسم څخه او قسم به یې د شهادت څخه مخکې کیږي [بخاری رقم ۲۶۵۲ رقم ۳۶۵۱ رقم ۶۴۲۹ رقم ۶۶۵۸ ، مسلم رقم ۶۴۶۹] .

۲- رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې زه تاسو ته د صحابه کرامو په باره کې وصیت کوم (چې ددوی په طریقو روان شئ) بیا د هغو (تابعینو) په باره کې چې دوی ته نزدې وي بیا د هغو (تبع تابعینو) په باره کې چې دوی ته نزدې وي بیا به دروغ عام شي تر دې چې بې طلبه قسمونه به کیږي او بې طلبه گواهي به کیږي نو څوک چې د جنت په مینځ کې اوسیدل غواړي هغوی دې د صحابه وو سره یوځای والی نه پرېږدي [الحديث صحيح مستدرک حاکم رقم ۳۹۵ ، ترمذی رقم ۴۱۶۵ ، مسند احمد ۴۵۷۶ ، ابن ماجه رقم الحديث ۴۳۶۳ ، سنن الکبری للبيهقي ج ۷ ص ۹۱ ، ابن حبان رقم ۴۵۷۶ ، مشکوم رقم ۶۰۱۲] [قال الالبانی قال القاری رواه النسائی واسنادہ صحيح ورجاله رجال الصحيح قلت هو صحيح لا شک فيه] [التعليق للالبانی ج ۳ ص ۱۶۹۵]

۳- حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې بهتر قرن زما دی بیا د هغو (تابعینو) چې دوی ته قریب وي بیا د هغو (تبع تابعینو) چې دوی ته قریب وي بیا به داسې خلک راشي چې گواهي به کوي حالانکه ددوی څخه به مطالبه د گواهي نه وي شوي په بل روایت کې راځي چې دوی به قسمونه کوي حالانکه د قسم مطالبه به ترینه نه وي شوي (ددې خیر القرون څخه وروسته) اتلونکي خلک به خیانت کوي په امانتونو کې به وریاندي اعتبار نه کیږي دا خلک به نذرونه کوي او پره کوي

به يه نه او په دوی کې به چاغ والی ظاهر شي (يعني د آخرت د فکر څخه به غافله وي او د حرامو او حلالو څخه به يې پروا وي) [مشکوٰۃ رقم الحديث ۶۰۱۰].

۴- حضرت عائشه رضی الله عنها فرمايي چې يو سړي د رسول الله صلی الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې کوم خلک به تر دې رسول الله صلی الله عليه وسلم وړته و فرمائيل چې بهترين زمانه قرن دی بيا دويم قرن بيا دريم قرن [مسلم رقم الحديث ۶۴۷۸].

۵- حضرت ابو سعيد خدری رضی الله عنه فرمايي چې رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي چې داسې يو وخت به راشي چې خلک به جهاد کوي نو تپوس به ترې وشي چې ايا په تاسو کې کوم صحابي شته؟ په ځواب کې به وويلی شي چې هو شته نو دده په وجه به يې فتحه په نصيب شي.

بيا به داسې يو زمانه راشي چې خلک به جهاد کوي نو تپوس به وشي چې ايا په تاسو کې کوم تابعي شته؟ په ځواب کې به وويلی شي چې هو شته نو دده په وجه به يې فتحه په نصيب شي. [بخاری ج ۱/ ص ۵۱۵، مسلم ج ۲/ ص ۲۰۸].

وخت: پنځه بجې پنځه ويشت دقيقې / نېټه: ۱۳۹۱/۳/۹ هجري

دلامذهبو ددلايلو جائزه

بسم الله الرحمن الرحيم

په دې مسئله کې دلامذهبو تفادیباني

لامذهبان ددې مسئلې په حکم کې حیران دي او ترننه پورې دوي پخپل کور کې ددې مسئلې دحکم حل راونه ایستلو.

(۱) دلامذهبو شیخ الکمل میانذیر حسین واثي چې په حقاني علماء وودې پته نه وي چې رکوع ته دتللو او درکوع څخه دسر جیگیدلو په وخت درفع الیدین کول اونه کول دواړه ثابت دي او دواړه قسمه دلائل موجود دي. [فتاوی علماء حدیث، ج ۱ ص ۱۶۱].

(۲) زموږ مذهب دادی چې رفع الیدین کول یو مستحب کار دی چې په کولویې ثواب دی او په نه کولویې دلمانځه په صحت کې هېڅ خلل نه راځي. [فتاوی علماء حدیث، ج ۳ ص ۱۵۴].

(۳) درفع الیدین تارک لاتق دملامتیانه دی اگر چې ټول عمر یې نه وي کړي. [فتاوی علماء حدیث، ج ۳ ص ۱۵۱/ص ۱۵۲].

(۴) درفع الیدین کولو سره لمونځ داسې دی لکه دڅپلیو سره چې لمونځ کوي او داداسې اختلافي مسئله ده لکه دمتعي دکولو اونه کولو مسئله چې ده دمیلا ددکولو اونه کولو مسئله او دښځې سره په دبر کې دجماع کولو اونه کولو مسئله چې اختلافي ده. (هدیه المهدی، ج ۱ ص ۱۱۸).

(۵) مولوی ابوالوفاء ثناء الله امرتسری لیکلي دي چې درفع الیدین مثال داسې دی لکه داودس دپاسه اودس کول نو درفع الیدین ترک دثواب ترک دی دستتو ترک نه دی. (فتاوی ثناءیه، ج ۱ ص ۶۰۸، ص ۶۰۹).

(۶) رفع الیدین کول سنت دي. (الرسائل فی تحقیق المسائل، ص ۲۱۹). اود سنتو څخه منکر کافز. دوزخي لعنتي او گمراه دی دداسې شخص سره نکاح حرامه ده دده لپاره بڅښنه غوښتل حرام دي. (ص ۱۵۶ ص ۱۵۷/ص ۱۷۳/ص ۱۷۷/ص ۱۸۱/ص ۱۸۸).

(۷) رفع الیدین کول سنت دي پرېښودل یې فساد دی له دې وجهې رفع الیدین راژوندی کول ددې فاسدو لمونځونو په مقابل کې دسلو شهیدانو ثواب لري (اسوه سرور کونین ص ۱۳) دحکیم سیالکوټي کتاب.

(۸) رفع الیدین کول واجب دي. (مسئله رفع الیدین ص ۱۰۵).

(۹) زموږ دزمانې لامذهبه امین الله ورته سنت موکد ویلي دي.

نولامذهبان رفع الیدین ته کله واجب وائي کله ورته سنت موکد وائي کله ورته سنت غیر موکد وائي کله ورته مستحب وائي کله یې د تمعي د کولو پشان گرزوي او کله یې د دېر د زني په شان گرزوي، دا خو یې په حکم کې د دوی حیرانتیا ده.

بل طرف ته دوي دخپل اصل مطابق اصل دعوی د تقیې په صندوق کې بنده کړي ده ځکه چې په اصل دعوی د دوي سره هیڅ دلیل نه شته مونږ به اول د دوي اصل دعوی او مسئله ولیکویا به تاسو وگورئ چې د دوی سره په دې مسئله څومره دلایل دي.

دلامذهبو اصل مسلک او قیقه او کتمان دحق

غیر مقلدین دخپل پټ رافضیت څخه مجبوره دي په دې مسئله کې هم قیقه کوي دلایل بیانوي لکن د مسئلې او دعوی معلومات چاته نه ورکوي. نو د دوي اصل مسلک چې دانگریزانو د دورې څخه تر ننه پورې د دوي عمل ورباندې روان دی دادی:

الف: د اول رکعت او د دریم رکعت په شروع کې رفع الیدین کول واجب یاسنت موکده دي یعنې رسول الله ﷺ همیشه کړي دي او د دوهم رکعت او دخلورم رکعت په شروع کې رفع الیدین کول د سنتو څخه مخالف دي رسول الله ﷺ هیڅکله نه دي کړي.

ب: رکوع ته د تللو او درکوع څخه دراپورته کیدلو په وخت کې رفع الیدین کول واجب یاسنت موکده دي اوسجدو ته د تللو او د سجدو څخه دراپورته کیدلو په وخت کې رفع الیدین کول د سنتو څخه مخالف دي رسول الله ﷺ هیڅکله نه دي کړي.

خلاصه دا چې په څلور رکعتو لمونځ کې اته ویشت ټیټیدل او جیگیدل دي د جلسو د استراحت سره چې لامذهبان په کې په لسو ځایونو کې رفع الیدین کول سنت موکده او یا واجب گڼي او په پاتې اتلسو ځایونو کې یې د سنتو څخه مخالف گڼي، دلامذهبو دا حال دی چې مرگ قبلوي لکن دا دعوی هیڅکله نه رابنکاره کوي او په هیڅ رساله او اشتهار کې یې نه لیکي.

دلایله مذہبانو دستوخه بغاوت

دشریعت او عامو محکمو د قانون دی چې شاهدان او دلایل د مدعی (دعوی کونکي) څخه غواړي د منکر څخه یې نه غواړي رسول الله ﷺ فرمائی: (البینه علی المدعی) الحدیث.

شاهد او دلیل د مدعی په ذمه دی

مگر لایله مذہبان د دې په خلاف درفع الیدین د منکرینو څخه دلایل غواړي. زموږ چېلینج دی چې لایله مذہبان دې یو داسې حدیث پیش کړي چې په هغې کې د رسول الله ﷺ د فرمان راغلی وي چې دانکار کونکو څخه هم شاهدان او دلایل و غواړئ.

لایله مذہبان د عقل او د نقل څخه انحراف کوي

د ظلم د پاسه ظلم دادی چې غیر مقلدین اول خود انکار کونکو څخه دلایل غواړي او بیا د خاصو دلایلو مطالبه کوي په شریعت او محکمه کې قانون دادی چې د دعوه کونکي څخه صرف د دلیل او د شاهدانو مطالبه کیږي او مدعی علیه او منکر ته په هغه دلایلو او شاهدانو د جرح او اعتراض حق ورکوي.

که د منکرینو سره اعتراض او جرح نه وي نو بیا د دعوه پرې منلې شي لیکن د خاصو شاهدانو او خاصو دلایلو مطالبه نه کیږي مثلاً په محکمه کې څوک داسې نه شي ویلي چې که صدري او وزیر اعظم یا والي شاهدي ووايي نو منم یې او د بل چا شاهدي نه منم.

که دا شرط و منل شي نو هیڅ محکمه به خپل کارونه نه شي او هیڅ مسئلې به باره کې به فیصله ونه کړي شي همدارنگه د دعوه کونکي په ذمه باندې صرف دلیل شرعي دی بیا عام د دې څخه چې هغه ایت محکمه پیش کوي او که سنت قائمه پیش کوي او که فريضه عادلہ یعنی اجماع او قیاس پیش کوي.

د مدعی څخه د خاص دلیل مطالبه چې خاص قرآنی ایت پیش کړه یا خاص د حضرت ابو بکر صدیق ؓ یاد حضرت عمر ؓ حدیث پیش کړه یا خاص د فلان کتاب څخه دلیل پیش کړه خالصه دوهکه او چل دی په قرآن او حدیث کې د خاصو دلایلو باندې نشته، بلکې د صرف د مرزا قادیاني طریقه وه چې غیر مقلدین یې په نقش قدم روان دي.

انعامي جيلينج: مرزا قادياني ددي چلونو مؤسس ووچي يوڅو خود ساخته شرطونه به يې ولگول بيا به يې سوال وکړ او د خپلو شرطونو موافق به يې جواب غوښتلو او دده د شرطونو سره په موافق جواب به يې انعامي چيلينجونه ورکول. غير مقلدين هم د مرزا قادياني په تقليد شخصي کې دا انداز خپل کړي دي او په عوامو باندې درعب غور زولو لپاره د افرېب کاري کوي. چونکه غير مقلدين په دې اصولو باندې ډير فخر کوي له دې وجهې د دوي د کبر او د غرور د خاوري کولو لپاره مونږ هم الزام دلته د دوي په طريقه وايو.

ددلايلو توقيب: د حضرت معاذ رضي الله عنه حديث مشهور دی، غير مقلدين نواب صديق حسن خان هم ورته مشهور ويلي دي. (الروضة الندية، ج ۲ ص ۲۴۶).

په دې حديث کې ددلايلو توقيب داسې دی:

(۱) کتاب الله. (۲) سنت رسول الله ﷺ. (۳) اجتهاد د مجتهد.

قرآن کریم

نوموترو! يقين وکړئ چې د غير مقلدينو سره په دې مسئله يوايت محکمه هم نه شته کوم چې د دوي د دعوي سره موافق وي، غير مقلدينو درفع الیدین په مسئله کې دومره ترقي کړي ده چې واجب يې ورته ويلي دي پروفيسر عبد الله يوه رساله ليکلي ده په نامه ده (مسئله رفع یدین) او د علامه قادر بخش په نوم يې شايع کړی ده په هغې کې يې په (ص ۱۰۵) کې ليکلي دي چې رفع الیدین واجب دي نولامذهبان دې اول د قرآن څخه کوم ايت پيش کړي چې په هغې کې راغلي وي چې رکوع ته د تللو او د رکوع څخه د جيگيدلو په وخت کې او د اول رکعت او د دريم رکعت د شروع کولو په وخت کې يې رفع الیدین ته واجب ويلي وي او سجدو ته د تللو په وخت کې او د سجدو څخه د را جيگيدلو په وخت کې رفع الیدین ته ناجائز ويلي وي يعنې په څلورو رکعتونو کې د لسو رفع الیدین د وجوب ذکر په کې راغلي وي او د پاتې اتلسو رفع الیدینو د کراهت يا د حرمت ذکر په کې راغلي وي.

سنت قايمه

مونږ حيران يو چې د غير مقلدينو دومره اهمه مسئله په پوره دروېش کلنه دوره د نبوت کې صرف د يوې دقيقې لپاره هم د رسول الله ﷺ په مبارکه ژبه راغلې.

در رسول اللہ ﷺ پہ مبارکہ ژبہ چہی کلہ ہم درفع الیدین ذکر راغلی دی نو داسی راغلی دی چہی دتکبیر تحریمہ پہ وخت کہی رفع الیدین وکړئ او نورپہ لمانخه کہی پہ ہیڅ خای کہی رفع الیدین مه کوئ او دا دیوی شانیی لپاره هم در رسول اللہ ﷺ پہ مبارکہ ژبہ نه دی راغلی چہی داوړ او ددریم رکعت پہ شروع کہی رفع الیدین وکړئ او دودوم او دخلورم رکعت پہ شروع کہی یې مه کوئ رکوع ته دتللو او درکوع څخه دجیگیدلو په وخت کہی رفع الیدین وکړئ او سجدو ته دتللو او دسجدو څخه دجیگیدلو په وخت کہی یې مه کوئ.

که په غیر مقلدینو کہی همت وي نو صرف او صرف یو داسی قولی حدیث دې پیش کړي چہی ددوی دعوہ پہ کہی صراحتہ موجوده وي. یعنی در رسول اللہ ﷺ دژبې څخه دې درکوع درفع الیدین الفاظ ثابت کړي کہ چا دپه غمیر ﷺ یو قول پیش کړو چہی داوړ او ددریم رکعت پہ شروع کہی درفع الیدین حکم وو. او دودوم او ددخلورم رکعت پہ شروع کہی په کہی دمنع درفع الیدین حکم وو. او درکوع پہ اول او اخر کہی په کہی درفع الیدین حکم وو او دسجدو په اول او اخر کہی په کہی دمنع درفع الیدین حکم وو. نویولا کهه روپې نغدا نعام دی واخلی وافی الحال به مونږ هم رفع الیدین شروع کړو.

څوک مرد میدان شته چہی همت وکړي او صرف یو قولی صریح حدیث دصحیح سند سره پیش کړي او انعام حاصل کړي؟ (دیده باید)

نه خنجر اټه ګانه تلواران سے به بازو میرے آزمائے ہوئے ہیں

که غیر مقلدین د مذکورہ مقاماتو په باره کہی د قولی حدیث څخه درفع الیدین سنتوالی نه شي ثابتولی او تر قیامہ پورې به یې ثابت نه کړی شي نو اقلادې در رسول اللہ ﷺ دارشاداتو څخه صرف دومره ثابتہ کړي چہی په مذکورہ مقاماتو کہی رفع الیدین کول دومره ثواب لري لکه څومره چہی داشراق دلمانخه دی یا لکه څومره چہی دتحیة الوضوء یا دمساوک دی.

معتومو! یقین وکړئ چہی غیر مقلدین در رسول اللہ ﷺ دارشاداتو څخه درفع الیدین طرفته دومره ترغیبم نه شي ثابتولی، که په کوم مرد میدان کہی همت وي را میدان ته دې شي او در رسول اللہ ﷺ دارشاداتو څخه دې رفع الیدین ثواب صرف دمساوک په اندازه ثابت کړي.

په قولې او فعلې ستونزو کې فرق

عقود په دوه قسمه دي قولې او فعلې :

په عقودو قولیه وو کې دوام وي لکه اسلام او نکاح خوګ چې په ژبه اسلام قبول کړي دهغه اسلام دائمی وي ترخوې چې کلمه د کفر نه وي ویلي همدارنگه نکاح د ژبې وعده ده خوګ چې په ژبه نکاح وتړي دهغه نکاح دائمی وي ترخوې طلاق نه وي راغلي همدارنگه که رفع الیدین په قول در رسول الله ﷺ سره ثابت شي نو دوام به یې ثابت شي لکن د غیر مقلدینو سره خو قولې حدیث نه شته له دې وجهې درغ الیدین دوام هم نه شي ثابتولی .

صرف دفعل څخه دوام اوسنتیت نه ثابتیږي : د قول په مقابله کې فعل په اعتبار د ذات سره په دوام باندې دلالت نه کوي مثلاً :

(۱) په حدیث کریمه کې دي چې : کان يطوف علی نساءه بغسل واحد. [بخاری ج ۱ ص ۴۱ باب اذا جامع ثم عاد الخ].

رسول الله ﷺ به په یوه شپه کې ټولویسیا نوت ته د صحبت لپاره ورتلو او صرف په اخر کې به یې یو غسل کولو ، لکن د محدثینو د تحقیق مطابق دا واقعہ صرف یو ځلې وه چې دا طریقه نه سنت ده او نه مستحب ده لا مذهب امین الله پشاورې لیکلي دي چې دا حدیث ییانا للجو ازی او مستحب داده چې دهرې جماع سره غسل وشي (الحق الصریح ، ج ۲ ص ۴۴۷) نود رسول الله ﷺ فعل دی لکن دوام اوسنتیت ترینه نه ثابتیږي .

(۲) رسول الله ﷺ په ولاړه متیازی کړي دي . (بخاری ، ج ۱ ص ۳۵) .

(۳) دلما نڅه څخه مخکې یې خپله بی بی بنکله کړی ده او یسا لمانځه ته وتلې دی . (کان یقبل) رواه ابوداود ، والترمذی ، والنسائي ، وابن ماجه ، مشکوٰۃ ج ۱ ص ۴۱ باب ما یوجب الوضوء

(۴) رسول الله ﷺ به ویده کیدو پداسې حال کې چې جنب به وو . (بخاری ، ج ۱ ص ۴۲) .

(۵) رسول الله ﷺ به په روژه کې خپله بی بی بنکوله (کان یقبل) [بخاری ، ج ۱ ص ۲۵۸] .

(۶) رسول الله ﷺ به د حایضی بی بی سره مباشرت کولو . (کان اذا اراد ان یبشر) [بخاری ، ج ۱ ص ۴۴] .

دا ټول افعال در رسول الله ﷺ څخه ثابت دي لکن نه سنت دي او نه مستحب دي او نه پکې دوام شته .

که یوسری په خپل ټول عمر کې یو ځلې هم دا کارونه ونه کړل نو هغه ته داپیغورنه ورکول کیږي چې نه دستوتارک یې اونه هغه ته د مناظرې چیلینجونه ورکول کیږي، دا افعال در رسول الله ﷺ څخه یقیناً ثابت دي لکن داست یا مستحب گڼل یقیناً غلط دي نو همداحال درفع الیدین هم دی دبعضې فعلی روایاتو څخه یې کوم واري کیدل ثابت دي لکن سنتوالي او مستحبوالي یې نه دی ثابت مولنا محمد حسن په تنسیق النظام کې لیکلي دي چې لیس فی جانب الرفع الاعداء احادیث فعلیه، ص ۵۴ درفع الیدین لپاره یو څو فعلی روایتونه دي. اودا خبره جلیل القدر تابعی حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله کړې ده چې حضرت وایل ﷺ صرف یو ځلې رسول الله ﷺ په رفع الیدین لیدلی دی. (موطاء امام محمد ص ۵۴ طحاوی ج ۱ ص ۳۱۲/۳۱۶/ مسند امام اعظم ص ۱۱۹) چې سنتیترین نه ثابتیږي سنت هغه دی چې حاضر باشو صحابه وو روایت کړی دی چې هغه درفع الیدین نه کول (ترک رفع الیدین) دی زموږ د زمانې دلامذهبوشیخ الکلبه یو ځای کې لیکلي دي چې (په قولی باندې حکم لازم یږي او په فعلی باندې نه لازمیږي صرف بهترو کول دهغې) التحقیق السدید، ص ۵۸، دولسمه شبهه خلورم سوال.

فعلی احادیث

کوم فعلی احادیث چې غیر مقلدین پیش کوي په هغوی کې په یو کې هم دغیر مقلدینو مکمله دعوی اومسئله نه شته نه په کې د سنت لفظ شته، نه په کې د دوام او همیشوالي لفظ شته، نه په کې دا شته چې د اول اود دریم رکعت په شروع کې یې کړي دي، اود دوهم او څلورم رکعت په شروع کې یې نه دي کړي، اود رکوع په اول او اخر کې یې کړي دي، اود سجده په اول او اخر کې یې نه دي کړي، مونږ به هغه احادیث ذکر کړو چې لامذهبان د درغودعوه پرې کوي تاسوبه وگورئ چې په دوي کې یو حدیث هم دغیر مقلدینو لپاره دلیل نه شي کیدلې لامذهبانو چې کومې رسالې لیکلي دي لکه قره العینین جلاء العینین، تنویر العینین، اسوة سرور کونین رفع العینین، وغیره ټولې یو د بل دلائل وړاندې او وروسته کوي اونوي نوم ورکوي لهذا ټولو دلائل تقریباً یوشی دي.

اول حدیث ابی بکر الصدیق ﷺ، عن عبدالله بن زبیر ﷺ قال: صلیت خلف ابی بکر الصدیق فکان یرفع یدیه اذا افتتح الصلوة واذا رکع واذا رفع راسه من الركوع وقال ابو بکر صلیت خلف رسول الله ﷺ فکان یرفع یدیه اذا افتتح الصلوة واذا رکع واذا رفع راسه من الركوع. [سنن کبری بهیقي ج ۴/ ۲۷۳]

حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه فرمائي چې ما ابو بکر صدیق رضی الله عنه نه وروستو لمونځ کړ، نو نو هغه به رفع الیدین داستفتاح (د لمونځ شروع) په وخت او در کوع په وخت کې او در کوع نه داو چتیدلو په وخت کې کول بیا ابو بکر رضی الله عنه و فرماییل چې مادر رسول الله صلی الله علیه و آله نه وروسته لمونځ کولو نو هغه هم د غسې رفع الیدین په درې ځایونو کې کول.

اول جواب : دا حدیث ندی ثابت ټول لاهذهبان دلته هم دخپل رافضیت په بناباندې د تقیې څخه کار اخلي او ددې حدیث سند هم نه ذکر کوي ددې حدیث سند داسې دی :

اخبرنا ابو عبدالله الحافظ ثنا ابو عبدالله محمد بن عبدالله الصفار الزاهد املاء من اصل كتابه قال قال ابو اسماعيل محمد بن اسماعيل السلمي... الخ نو ددې حدیث د سند اول راوي امام حاکم دی دده په باره کې محدثین فرمایي چې دا ډیر سخت شیعه وو. او د محدثینو د اصولو مطابق د شیعه یا بدعتي هغه روایت چې دده د مذهب په تائید کې وي مردود وي. خطیب بغدادی فرمایي چې: ابو عبدالله الحاکم د اعتماد قابل دی او د شیعه والي طرف ته مایل وو. [تذکره الحفاظ دیارلسمه طبقه ج ۳/ص ۹۶۲]. د ابو اسماعیل انصاري رحمه الله څخه نقل دي چې امام حاکم په حدیث د اعتماد لایق دی لکن خبیث قسم رافضی وو. [تذکره الحفاظ دریالسمه طبقه]. علامه محمد بن ابراهیم الوزیر المتوفی (۸۴۰هـ) فرمایي چې امام حاکم شیعه وو. [الروض الباسم ج ۱/ص ۱۲۲]. علامه ذهبی رحمه الله فرمایي چې: امام حاکم مشهور شیعه وو لکن د شیخینو په خلاف یې څه نه ویل. [میزان الاعتدال ج ۳/ص ۶۰۸]. محدث ابن طاهر رحمه الله فرمایي چې: ما د ابو اسماعیل عبدالله انصاري رحمه الله څخه د امام حاکم په باره کې پوښتنه وکړه هغه راته و فرمایل چې: امام حاکم په حدیثو کې امام وو لکن خبیث قسم رافضی وو. [میزان الاعتدال ج ۳/ص ۶۰۸]. [سیر اعلام النبلاء ج ۱۷/ص ۱۷۴]. په شذرات الذهب کې د ابن ناصر الدین په حواله لیکل شوي دي چې په امام حاکم شیعت وو او سختو ضعیفو احادیثو ته به یې صحیح ویلو. شذرات الذهب ج ۳/ص ۱۷۷].

غیر مقلد نواب صدیق حسن خان هم دده په باره کې لیکلي دي چې غالي شیعه وو.

دوهم جواب : دا حدیث منقطع دی ځکه چې: ددې حدیث په سند کې دوهم راوي الصفار دی او دده سماع دخپل استاذ السلمي څخه نده ثابته ځکه چې صفار د کتاب څخه دا حدیث بیان کړی دی او ویلي یې دي چې: قال محمد بن اسماعيل السلمي نو دده د سلمی څخه پخپله ندی اوریدلي بلکه د هغه د کتاب څخه یې

را نقل کړي دي ځکه چې الفاظ داسې دي چې: اخيرنا ابو عبدالله محمد بن الصفار الزاهد املاء من اصل كتابه قال قال ابو اسماعيل محمد بن اسماعيل السلمي... الخ. که په کوم لارمذهبه کې همت وي ثابته دي کړي.

دريم جواب: خپله سلمی متکلم فيه راوي دی. علامه تاج الدين سبكي رحمه الله فرمايي چې: فذهب علمه بدعاء الشيخ عليه. دي راوي ته خپل شيخ بنيراي وکړې دهغې په وجه يې علم ضايع شو. [طبقات الشافعية ج ۲/ ص ۱۶۷].

خلورم جواب: ددې حديث راوي حضرت سلمی صاحب پخپل دغې روايت کړي حديث باندې عمل نه کولو بلکې درکوع رفع الیدین يې بالکل عملانه پېژندل، دسلمي صاحب وفات په (۲۸۰هـ) کې شوی دی. خپله دسلمي صاحب بيان دی چې مایوه ورځ د ابو النعمان محمد بن الفضل السدوسي الملقب بالعارم پسي لمونځ کولو نوهغه درکوع رفع الیدین وکړل، ماترينه پوښتنه وکړه چې: ماهذا؟ داخه شی دي؟

نوسلمی رحمه الله د بغداد اوسیدونکي وو او دمکې او دمدينې ډير سفرونه يې کړي وو بيا هم ده ترفع الیدین کول یو نابله او نا اشنا کار ښکاره شو، نو معلومېږي چې سلمی نه په بغداد کې څوک په رفع الیدین ليدلي وو او نه يې په مکه او مدينه کې څوک په رفع الیدین ليدلي وو.

پخپله ټوله زندگي کې يې صرف یو سړي عارم رحمه الله کې په رفع الیدین کولو وليدلو او دا کار ورته ډير نا اشنا او نابله ښکاره شو ځکه حيران شو او پوښتنه يې وکړه چې (ماهذا؟) او ددغه ابو النعمان محمد بن الفضل العارم يعنې ددغه رفع الیدین کونکي په باره کې محدثين فرماښ چې دده حافظه دومره کمزورې وه چې کوم حديث به يې بيان کړو بيا به ورته هيڅ معلومات نه کيدلو چې څه يې ويلي دي. (تهذيب التهذيب ج ۹، ص ۴۰۳). امام ابو داؤد فرمايي چې: دده عقل زایل شوی وو. [تهذيب التهذيب ج ۹/ ص ۴۰۴]. همدا جرحه پرې غير مقلد ناصر الدين الباني هم کړې ده. [سلسلة الاحاديث الضعيفة والموضوعة ص ۲۶۵. و ص ۲۷۰ و ص ۲۷۱ ج ۳]. سلمی رحمه الله به ۲۸۰هـ کې وفات شوی دی او عارم رحمه الله په ۲۲۴هـ کې وفات شوی دی نو سلمی صاحب د عارم په زړو شاگردانو کې ندی نو دده سماع ترينه بعد الاختلاط ده. حافظ ابن حجر رحمه الله عارم رحمه دنهمې درجې په صفارو کې شميرلی دی. [تقريب ص ۳۱۵]. او سلمی يې په يوولسمه درجه کې شميرلی دی. [تقريب ص ۲۹۰].

خلاصه داچې د دریمې صدۍ په اوایلو کې په ټوله دنیا کې صرف دغه یوسری رفع الیدین کړي وو او د هغه هم دماغ خراب وو (مجموعه الرسائل ج ۳ ص ۱۹۰) محمد امین صفدر او کاروی رحمہ اللہ. [راحة العینین ص ۵۲۹].

پنځم جواب : د دغې خرابۍ حافظي د خاوند عارم رحمہ اللہ بیان دی چې یوه ورځ مادحمدابن زید پسې لمونځ وکړو هغه درکوع و الارفع الیدین وکړل نو ماترینه پوښتنه وکړه چې : **ما هدا؟** داڅه شی دی ؟ نو معلومېږي چې ده ته هم په خپله ټوله زندگي کې صرف یو ځلې او صرف یو د رفع الیدین کونکی په مخه ورغلي وو.

د حمدابن زید وفات په (۱۷۹هـ) کې په بصره کې شوی دی نو معلومېږي چې د دوهمې صدۍ په نصف اخیر کې هم صرف یو کس صرف کوم یونیم ځلې رفع الیدین کړی وو. (مجموعه الرسائل ج ۳ ص ۱۹۰). [راحة العینین ص ۵۲۹].

شپږم جواب : حمدابن زید فرمائی چې ما په بصره کې ایوب سختیاني المتوفی (۱۳۱هـ) درکوع په رفع الیدین کولو ولیدلو نو ماترینه پوښتنه وکړه چې : **ما هدا؟** داڅه شی دی ؟

ددې څخه معلومېږي چې د دوهمې صدۍ په نصف اول کې هم په ټوله دنیا کې صرف په بصره کې صرف یو شخص کوم یونیم ځلې رفع الیدین کړی وو. چې هغه هم د اعتراض لاندې راغلو. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۱۹۰). [راحة العینین ص ۵۲۹].

ایوب سختیاني فرمائی چې مادحضرت عطاء پسې لمونځ وکړو چې کله مې په رفع الیدین ولیدلو پوښتنه مې وکړه چې **ما هدا؟** داڅه شی دی ؟ معلومېږي چې د دوهمې صدۍ په اوله ربعه کې صرف حضرت عطاء صرف کوم یونیم ځلې رفع الیدین کړی وو. چې هغه هم د اعتراض لاندې راغلو. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۱۹۰). [راحة العینین ص ۵۲۹].

او حضرت عطاء فرمائی چې مادحضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ په رفع الیدین کولو ولیدلو، نو اعتراض مې وکړو چې (ما هدا؟ داڅه شی دی ؟ معلومېږي چې دا ولی صدۍ په نصف اخر کې هم صرف کوم یونیم ځلې عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ رفع الیدین کړی وو. چې هغه هم د اعتراض لاندې راغلو. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۱۹۰) [راحة العینین ص ۵۲۹].

میمون مکي رحمہ اللہ ہم ہمداسي بيان کوي چي ما (صرف) عبد اللہ بن زبیرؓ پہ رفع الیدین کولو ولیدلو چي يماي دده داعجيب کار عبد اللہ بن عباس ته بيان کرو. (مجموعۃ الرسايل، ج ۱ ص ۱۹۱ ص ۲۳۱) ابو داود، ج ۱ ص ۱۱۵.

عبد اللہ بن زبیرؓ فرمائي چي زماپه مخکي يو خلجي حضرت ابو بکر صديقؓ در کوع رفع الیدین و کرل ماترينه پوښتنه وکړه چي: ما هدا؟ داڅه شی دی؟

ددې څخه معلومېږي چي ابو بکر صديقؓ داخلې داسي يوناشنا کار کړی وو چي ددې څخه مخکي يې نه وو کړي او دنورو صحابه وورزی الله عنهم څخه يې هم داسي کار نه وولیدلي له دې وجهي دپوښتنې ضرورت پېښ شو ابو بکر صديقؓ جواب ورکړو چي مادرسل الله ﷺ پسې لمونځ وکړو هغه په لمانځه کې رفع الیدین و کرل.

لامذهبان ددې ټول روایت صرف اخري جملې رانقلوي که بالفرض دا روایت صحيح ومنل شي نو ددې څخه دا ثابتېږي چي په خير القرون کې پوره تر دريو صديو پورې صرف څلور پنځو کسانو رفع الیدین کوم يودره خلې کړي وواو دادومره نابنده اوناشنا کار وو چي چابه څوک په دې کار کولو باندې ولیدلو سمدستي به يې پوښتنه کوله چي داڅه شی دی؟ (مجموعۃ الرسايل ج ۳ ص ۱۹۱) [تجليات صفدر ج ۲/ ص ۲۵۹، ص ۲۶۰، ص ۲۶۱].

اووم جواب : ددې حديث دراي محمد بن فضل حافظه صحيح نه وه (تهذيب التهذيب، ج ۹ ص ۴۰۴). همدغه درفع الیدین مخ دبصري څخه دمکې په طرف راتا وکړو او د حضرت عطاء، حضرت عبد الله بن زبیرؓ او حضرت ابو بکر صديقؓ د سندسره يې درفع الیدین بيان وکړو و محدث عبد الرزاق فرمائي چي د مکي مکرمې په خلکو کې رفع الیدین دابن جريج څخه شروع شو، علامه شاه نور شاه کشميري رحمہ الله فرمائي چي دابن جريج له وجهي په مکه کې درفع الیدین او د متعي رواج عام شو او په همدې رواج باندې امام شافعي دخپل مذهب بنياد کيښودو. [حاشيه فيض الباري، ج ۲ ص ۲۵۶ به تشریح، ج ۲ ص ۲۶۲].

ابن جريج اول نمبر مدلس و ولا مذهب پشاور ي هم د الحق الصريح ج ۴ ص ۴۳۵ کې اقرار کړی دی چي د ټولونه بد تدليس دابن جريج تدليس دی او دلته ص ۷۷ کې يې مدحه کوي (دروغ گورا حافظه نباشد) هغه دخپل لمونځ سند د حضرت عطاء رحمہ الله حضرت ابن زبیرؓ او حضرت ابو بکر صديقؓ په واسطه درسل

الله ﷻ پورې رسولې دې دده په روایت کې صراحة درفع الیدین ذکر نه شته لکن اوریډونکو دارافهموله چې چونکه دا پخپله رفع الیدین کوي لهذا دابه هم درفع الیدین سندوي محمد بن فضل دخپلې حافظې دخرابوالي له وجهې دابن جریج په روایت کې درفع الیدین ذکر وداخل کړواو ابن جریج په مکه مکرمه کې دمتعي شروع کړی وه اودنوي (۹۰) بنغو سره یې متعه کړې وه اودی ته به یې جایز ویلی او هر شپه به یې دزیتون دتیلو څخه حفنه کوله ترڅو چې یې قوه باه په خپل حال پاتې شي. (تذکره الحفاظ، ج ۱ ص ۱۴۹/ میزان الاعتدال، ج ۲ ص ۱۵۱) او ابن جریج دحضرت عطاء څخه یواځې درکوع درفع الیدین روایت نه دی کړی بلکې دسجدو درفع الیدین روایت یې هم کړی دی. (مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۷۰)

شیعه گانودابن جریج درې واړه مسئلې منلې دي درکوع رفع الیدین هم کوي، دسجدو رفع الیدین هم کوي، اومتعه هم کوي اولامذهبانو مشرانو دابن جریج دمتعي فتوی متعه منلې ده. (هدیه المهدی ج ۱ ص ۱۲ انزل الابراج ص ۲۳) (دادغیر مقلدینو کتابونه دی) اودرکوع رفع الیدین یې منلې دي مگردسجدو رفع الیدین یې نه دي منلي.

اټم جواب: په دې حدیث باندې دلامذهبانو عمل هم نه شته ځکه چې په دې حدیث کې دریم رکعت ته دپاڅیدلورفع الیدین نه دی ذکر شوی یعنې پدې حدیث کې په څلورو رکعتونو کې دنهرو رفع الیدینو ذکر شوی دی یو شروع اواته رفع الیدینه څلورو رکوع گانو ته دتیتیدلو او جیگیدلودي اولامذهبانو لس رفع الیدینه کوي چې لسم یې دریم رکعت ته دپاڅیدلودی اوهمدارنگه دپاتې نولسورفع الیدینونفی هم په کې نه ده ذکر شوي.

نهم جواب: په دې حدیث کې دانه دي ذکر شوي چې دامذکور رفع الیدین سنت اویا واجب دي نو ستوالي اویا واجبوالي درفع الیدین دکوم ځای څخه ثابتوي؟ اوهمدارنگه په دې حدیث کې ددوام او همیشوالي ذکر هم نه شته.

لسم جواب: دا حدیث دابوبکر صدیق رضي الله عنه د عمل څخه مخالف دی: ۱- حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمایي چې: رسول الله صلى الله عليه وسلم په هرو تیتیدلو او جیگیدلو او په قیام او قعود کې صرف الله اکبر ویلو او همداطریقه د مونه دابوبکر او عمر رضي الله عنهما وه. [ترمذي باب ماجاء في التکبير عند الركوع والسجود رقم ۲۵۳].

۲- حضرت عبد الله بن مسعود ثخه روایت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم به د هرو تیتیدلو او جگیدلو سره صرف تکبیر ویلو او همدا طریقه د مانځه د ابوبکر او عمر رضي الله عنهما هم وه. [نسائي باب التكبير للسجود رقم: ۱۱۵].

۳- په بیهقي او دارقطني کې ددې روایت ثخه وروسته د حضرت عبد الله بن مسعود ؓ روایت دی چې مادر رسول الله ﷺ، د ابوبکر صدیق، او حضرت عمر ؓ پسې لمونځونه کړي دي دوي به صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کولو او نورې دلمانځه په هیڅ ځای کې رفع الیدین نه دي کړي [دارقطني ج ۱/ ص ۳۹۹ رقم ۱۱۲۰ بیهقي ج ۲/ ص ۷۹] [مجمع الزوائد رقم ۲۵۸۱ و ابویعلی فی مسنده رقم ۵۰۱۷ و المقصد العلی رقم ۲۶۶] نو بالفرض که اول حدیث صحیح هم شي دا وروستی احادیث په دې دلالت کوي چې رفع الیدین پاتې نه وو.

دوهم دلیل : حدیث د حضرت عمر ؓ امام بیهقي الحکم ته خپل سندر سوي فرمائي: الحکم قال رایت طاوسا کبیر فرغ یدیه حذو منکبیه عند التكبير وعند رکوعه وعند رفع راسه من الركوع فسالت رجلا من اصحابه فقال انه يحدث به عن ابن عمر عن عمر عن النبي ﷺ.

حکم وائي ما طوس وليد لوجې الله اکبرې وويلو يسيې لاسونه تراوگو پورې پورته کړل د تکبیر سره او درکوع په وخت کې، او درکوع نه دراپورته کيدو په وخت کې، ييا وائي ما طوس ديو ملگري نه پوښتنه وکړه نو هغه د ابن عمر نه او ابن عمر د عمر فاروق نه او هغه د رسول الله ﷺ نه حدیث بيان کړو. (الحق الصريح ج ۴ ص ۷۸).

بيا ليکي : د عمر بن الخطاب ؓ قولې حدیث:

امام بیهقي په الخلافیات کې عبد الله بن قاسم ته سندر سوي فرمائي: عن عبد الله بن القاسم قال بينما الناس يصلون في مسجد رسول الله ﷺ اذ خرج عليهم عمر بن الخطاب ؓ فقال اقبلوا علي بوجوهكم اصلي بكم صلوۃ رسول الله ﷺ التي كان يصلي وبامر بها فقام مستقبلا القبلة ورفع يديه حتي حاذتا منکبیه ثم کبر ثم رکع وكذلك حين رفع فقال للقوم هکذا کان رسول الله ﷺ يصلي بنا.

خلکو د رسول الله ﷺ په مسجد کې لمونځ کولو نو دغه وخت کې عمر فاروق ؓ راووتلو نو وی فرمايل ماته منځونه راوگرځوي چې زه تاسو ته د رسول الله ﷺ لمونځ وکړم هغه لمونځ چې پنځله يې همدغسې لمونځ کولو او امر به يې پرې هم کولو نو عمر بن الخطاب پاڅيدلو او مخ يې قبلې ته وگرځولو او لاسونه يې داوگو پورې

اوچت کرل یایی تکبیر و کویایی رکوع و کره همدارنگه یی رفع الیدین کولوچی بنکته به تللو نو قوم ته یی ووی چی دغه شان به رسول الله ﷺ مونرته لمونخ کولو. (الحق الصریح، ج ۱ ص ۷۸).

اول جواب: دا حدیث اکثره لامذهبان په خپلو دلایلو کې دوهم نمبر کې ذکر کوي اوز مونږ دزمانی لامذهبه امین الله پشاور په دولسم نمبر کې ذکر کړي دي اودا حدیث دجلاء العینین لامذهبه مولف په ص ۱۰۳ کې ذکر کړي دي اوداسوه سرور کونین مولف په ص ۴ کې ذکر کړی دی لامذهبه امین الله په همدی (۷۸) صفحه کې په جلاء العینین حواله ورکړې ده.

د لامذهبانو دروغ:

الف: د جلاء العینین مولف ص ۱۰۳ اوداسوه سرور کونین مولف ص ۴ ددې حدیث حواله په جزء بخاري ورکړی ده حالانکه په جزء بخاري کې نه دامت شته اونه داسند شته.

باء: په جزء سبکي یې هم حواله ورکړی ده هلته هم نه دامت شته اونه داسند شته.

ج: په دارقطني یې هم حواله ورکړی ده حالانکه په دارقطني کې هم دا حدیث نه شته.

البته په غرائب مالک کې امام دارقطني فرماني چې دادابن عمر رضی الله عنه روایت دی د حضرت عمر رضی الله عنه روایت نه دی لامذهبان د غرائب دا عبارت هم د تقی په صندوق کې بندوي او خپل رافضیت را ښکاره کوي. څکه چې دابن شهاب څخه دا حدیث الزیدي، معمر، اوزاعی، محمد بن اسحاق، سفیان بن حسین، عقیل بن خالد، شعیب بن ابی حمزه، سفیان بن عیینه، یونس بن یزید، یحیی بن سعید الانصاری، مالک اودی ټولو عن سالم عن ابن عمر روایت کړی دی. هیچا د حضرت عمر رضی الله عنه نوم نه دی اخستی. (کتاب التمهید ج ۵ ص ۶۱/التقصی ص ۱۴۰ الاستذکار، ج ۱ ص ۴۰۸).

اودامام مالک رحمه الله څخه دا حدیث ابن وهب، ابن القاسم یحیی بن سعید، ابن ابی اویس، عبد الرحمن بن مهدی جویری بشت اسماء، ابراهیم بن طهمان، عبد الله بن المبارک، بشر بن عمر، عثمان بن عمر، عبد الله بن یوسف، خالد بن مخلد، مکی بن ابراهیم، محمد بن الحسن، خارجه بن مصعب، عبد الله قتیبه بن سعید، دی ټولو عن زید عن سالم عن ابن عمر رضی الله عنه روایت کړی دی هیچا د حضرت عمر رضی الله عنه نوم نه دی اخستی (کتاب التمهید، ص ۱۶۱ ج ۵) التقصی ص ۱۴۰) الاستذکار ج ۱ ص ۴۰۹).

ددې شلو محدثینو په خلاف صرف خلف بن ایوب عن مالک عن الزهری عن سالم عن ابن عمر عن عمرو روایت کړې دی، امام دارقطني فرمائی: لن يتابع خلف علي زيادة عمر. یعنې خلف په زیاتولو د عمر کې متابیع نه لري اوس خلف څوک دی؟ علامه ذهبي فرمائي چې امام یحیی بن معین ورته ضعیف ويلي دي او ابن حبان فرمائي چې دده د حدیثونو څخه ځان ساتل پکار دي ځکه چې دده اهل سنتو سره تعصب او بغض کولو. (میزان الاعتدال، ج ۱ ص ۶۵۹).

دوهم جواب: لا مذهب داهم نه بیانوي چې په صحیحو احادیثو کې راغلي دي چې حضرت عمر رضی الله عنه رفع الیدین نه کول. (دارقطني، ج ۱ ص ۲۹۵ / طحاوی ج ۱ / ص ۱۶۴ / ابن ابی شیبه، ج ۱ / ۲۶۸).
نولامذهبانو د ضعیف حدیث څخه استدلال کول او په قوي حدیث څخه په مخ اړولو کې د مرزا قادیاني ریکارډ هم مات کړی دی.

دویم جواب: لا مذهب امین الله پشاوری په بهیقي حواله ورکړی ده نو اول راوي امام بهیقي دی امام بهیقي دامام شافعي رحمه الله مقلد و او دامام شافعي رحمه الله په تقلید شخصي کې د دوه مره سخت وو چې امام ابو محمد الجوينی چې لوی محدث او مجتهد و وکله یې چې دامام شافعي رحمه الله تقلید پرېښودلو او خپله یې اجتهاد شروع کړو. نو امام بهیقي ورته خط ولیکلو او ددې کار څخه یې منع کړ او ورته لیکلي وو چې دامام شافعي رحمه الله د تقلید شخصي پرېښودل نه دي جایز. (مجموعه الرسائل، ج ۳ ص ۲۵۴ بحواله طبقات شافعيه).

دامام بهیقي اصل مقصد د شافعي فقهې دلائل بیانول دي د خپلو مستدلانو توثیق او د مخالفینو د دلائلو تضعیف او توهین کوي. (درس ترمذی پښتو، ج ۱ / ص ۶۲).

نولامذهب خناسه! ته اوستا هم مسلکه غیر مقلدین چې کله دخپل اجتهاد په نیشه مست شي نو مقلدینو ته مشرکان وائي د دین څخه ناخبره ورته وائي دیهود او نصاراو او دابو جهل په نقش قدم باندې تلونکي ورته وائي. نودلته داسې سند چې ابتداء یې دیو متعصب شافعي مقلد څخه شوي ده څرنگه ستاسو په نیز صحیح شو؟ او یا امام بهیقي هم دا حدیث په سنن کبری کې ندي ذکر کړي بلکې په الخلافیات کې یې ذکر کړی دی.

خلورم جواب: دا حدیث هم دلامذهبو په مسلک باندې صریح نه دی.

(۱) ځکه چې پدې حدیث کې د سنت لفظ نه شته.

(۲) اود دوام اودهیشوالی لفظ هم نه شته .

(۳) اولد سورفع الیدین ذکر په کې هم نه شته ځکه چې دریم رکعت ته د پورته کیدلو رفع الیدین په کې نه

دی ذکر شوي .

پنځم جواب : لامذهبان پخپله په دې حدیث باندې عمل نکوي ځکه چې په حدیث کې په څلورو رکعتونو کې نهه دفع الیدین ذکر شوي دي چې یو د تکبیر الافتتاح دی او اته رفع الیدینه څلورو رکوع گانو ته د ټیټیدلو اود جیگیدلو دي اولامذهبان لسم رفع الیدین هم کوي چې لسم یې دریم رکعت ته د پاڅیدلو دی نو په دې حدیث د دوی پوره عمل راغلو او همدارنگه په دې حدیث کې د پاتې نولسو (۱۹) رفع الیدینونو نفی هم نه ده شوی .

دریم دلیل د حضرت عثمان ؓ حدیث:

دا حدیث حکیم سیالکوتي په ص ۴ کې لیکلي دي اولامذهبه امین الله پشاورې په خپل کتاب الحق الصریح کې په جلد ۴ ص ۷۶ کې په اتم نمبر کې ذکر کړی دی او کله چې دا دروغو حدیث په صحاح سته و وکې نه و واوڼه د حدیث په نور و کتابونو کې پیدا کیدلو نو په هندوستان باندې په انگریزي دوره کې په یو لیکلي شوي کتاب یې حواله ورکړه په نامه د (جلاء العینین ص ۶۱) . او ځان یې صرف د دروغو په راغلولو نکو کي راوستلو .

لامذهبه خناسه ! جلاء العینین دانگریزي دورې پیداواردی اود حکیم کتاب اسوة سرور کونین هم دانگریزي دورې پیداواردی اودې د وارود دې حدیث حواله په بهیقي ، حاکم ، تعلیق المغنی او سبکې باندې ورکړې ده حالانکه په دې څلورو اړ و کتابونو کې نه د دې حدیث سند شته او نه د دې حدیث متن شته . (اذا فاتک الحیاء فافعل ماشئت) (بی حیاباش و هرچه خواهی کن) او په دې دروغو په حدیث هم لامذهبان عمل نکوي ځکه په دې حدیث کې د سجدو په وخت کې هم د رفع الیدین ذکر دی نو ټول اته ویشت رفع الیدینه په کې ذکر دي اولامذهبان صرف لس رفع الیدینه کوي .

څلورم دلیل د حضرت علی المرتضی ؓ حدیث:

د حضرت علی ؓ حدیث لامذهبه خناس نیاز محمد عرف امین الله پشاورې د الحق الصریح ج ۴ ص ۷۸) په دریا لسم نمبر کې ذکر کړی دی . او نور اکثر لامذهبان یې په خپلور سالوکې په څلورم نمبر کې ذکر کوي .

اول جواب : ددې حديث دسند مدارپه عبدالرحمن بن ابى الزناد دى، دعلامه ابن حجر استاذ نور الدين هيثمي رحمه الله فرمايي چې: ضعيف دى. [مجمع الزوايد ج ۲/ ص ۶۸، ص ۱۳۱، ص ۵۲، ص ۹۳، ص ۱۱۵، ج ۳/ ص ۳۹ ج ۴/ ص ۵]. امام نسائي فرمايي يې: ضعيف دى ضعفاء صغير ص ۶۷ ضعفاء و متروكين ص ۲۰۷. علامه ذهبي فرمايي چې: ضعفه النسائي. [ميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۵۷۵]. امام يحيى بن معين فرمايي چې: ضعيف دى او قابل د استدلال ندى. [ميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۵۷۵]. امام احمد بن حنبل فرمايي چې: مضطرب الحديث ضعيف. [ميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۵۷۵]. امام ابو حاتم فرمايي چې: ضعيف لا يعتج به ليس بشي. [ميزان الاعتدال ج ۲/ ص ۵۷۵]. علي بن مديني فرمايي چې: ضعيف وو عند المعدّين. [تاريخ بغداد ج ۱/ ص ۲۶۰]. امام مالك رحمه الله فرمايي چې: ضعيف دى. [تذكرة الحفاظ ج ۲/ ص ۲۰۲]. عبدالرحمن بن مهدي دده په ټولو احاديثو قلم راكړلى دى يعنې دده ټولو احاديثو ته يې غلط ويلي دي. [تهذيب التهذيب ج ۶/ ص ۱۷۲]. تاريخ بغداد ج ۲/ ص ۲۲۹ [تذکر ج ۱/ ص ۲۲۸].

امام ترمذى په باب المسح على الخفين کې دامام مالك اودامام بخارى رحمه الله څخه دده دضعف طرف ته اشاره كړې ده او ددې ضعيف راوي متابع هم نه شته نو د اصولو دحديث په بناباندې دا حديث د استدلال قابل نه دى. پدې حديث کې د عبدالرحمن بن ابى الزناد شاگردان درې دي: يوسف بن سليمان بن داود بغدادى دوم: عبدالله بن وهب مصرى مدني شاگرد نلري او دده د بغداد حديثونه مضطرب او ضعيف دي. [تقريب ص ۲۰۱] تحفة الاحوذى ج ۱/ ص ۱۰۰ و ص ۵۰. او علي بن المديني فرمايي چې: دده د مديني والاحاديث صحيح دي او كوم يې چې په بغداد کې بيان كړي دي هغه د بغداد خلکو خراب كړي دي. [تحفة الاحوذى ج ۱/ ص ۱۰۰] او دا حديث يې په بغداد کې بيان كړى دى مدني شاگرد پكې نلري، دريم شاگرد يې اسماعيل بن يونس مجهول دى.

دوهم جواب : په دې حديث کې هم نه دسنت مؤكده لفظ شته او نه دسنت غير مؤكده لفظ شته او نه د دوام او هميشوالي لفظ شته نو دا حديث هم دلامذهبانو په مذهب باندې صريح نه دى.

دويم جواب : بالفرض كه دا حديث صحيح هم شي نو در رسول الله ﷺ ديو ځلې رفع اليدين كولو ذكر به كې دى او پا ته يې شوه دا خبره چې ټول عمر يې كړى دى او كه نه يې دي كړي ددې خبرې څخه دا حديث ساكت دى. لامذهبان قياس كوي چې رسول الله ﷺ يو ځل رفع اليدين كړى دى نو خامخابه تراخړه پورې باقي وي لکن دا قياس يې دنص څخه مخالف دى ځكه چې دارقطني په كتاب العلل كې د حضرت علي عليه السلام روايت ذكر كړى دي

چې رسول الله ﷺ صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کول او په پاتې لمونځ کې یې په بل هیڅ ځای کې نه کول. (کتاب الملل دارقطني ج ۴ ص ۲۶) رب زبایات الدراسات ج ۱ ص ۶۴) نو د حضرت علی ؑ څخه د رفع الیدین کولو روایت هم راغلو او د ترک د رفع الیدین روایت هم راغلو.

اوس خپله د حضرت علي ؑ عمل په کوم روایت وو؟ نو په موطا امام محمد ص ۹۰ و ص ۹۱ کې په دوو سندونو حدیث موجود دي چې د حضرت علي ؑ خپل عمل ترک د رفع الیدین وو.

امام طحاوي په شرح معاني الآثار جلد اول ص ۱۳۲ و ص ۲۹۱ و ص ۲۹۲ طبع بیروت کې فرمایلي دي چې حضرت علي ؑ اول د رفع الیدین روایت کوي او بیا خپله ورباندې عمل نکوي نو دا واضح دلیل دی چې د حضرت علي ؑ په نیز رفع الیدین منسوخ وو.

محدث ابو بکر ابن ابی شیبه هم د حضرت علی ؑ څخه د ترک د رفع الیدین روایت کوي. (مصنف ابن ابی شیبه، ج ۱ ص ۲۳۶) او د دې پسې داروایت هم ذکر کوي چې د حضرت عبد الله بن مسعود ؓ او د حضرت علی ؑ ملګرو د اول تکبیر څخه وروسته په بل هیڅ ځای کې رفع الیدین نه کولو. (مصنف ابن ابی شیبه، ج ۱ ص ۲۶۷) د دې دواړو حضراتو د اصحابو تعداد د پنځو سوزو څخه زیات وو. [تاریخ طبری ج ۴ ص ۴۱۱ / الفتوح الاسلامیه، ج ۱ ص ۸۳ / فتح القدير، ج ۱۲ ص ۷۲].

څلورم جواب: لاندې مهان خپله هم په دې حدیث عمل نه کوي، ځکه چې په دې حدیث کې دوهم رکعت ته د پورته کیدلو او څلورم رکعت ته د پورته کیدلو رفع الیدین هم ذکر شوي دي، په حدیث کې الفاظ داسې دي. (واذا قام من السجدة یرفع یدیه وکبر) یعنې چې کله به د دوو سجدو څخه ودریدو نو لاسونه به یې پورته کړل او الله اکبر به یې وویل او لمونځ کونکی د دوو سجدو څخه دوهم رکعت ته هم درېږي او څلورم رکعت ته هم درېږي او لاندې مهان پدې دواړو ځایونو کې رفع الیدین نه کوي.

د لاندې مهان پدې دواړو ځایونو کې رفع الیدین نه کوي. (واذا قام من السجدة) لغوي ترجمه هغه وه چې مونږ ذکر کړه یعنې چې کله به ودریدلو د دوو سجدو څخه بیا په دې ترجمه دوهم او څلورم رکعت ته پاشیدل په کې داخل شول.

اولاندې مهان دلته داسې ترجمه کوي: (چې کله به د دوو رکعتونو نه پاشیدو) یعنې د سجدتین څخه رکعتین جوړوي دا ترجمه نه په قران کې شته او نه په حدیث کې او نه په لغت کې بلکې دا صرف او صرف

دلامذهبانوداجتهاد دریاب ترنگ دی افسوس چې ددوي دخواش څخه کومه خبره مخالفه وي نودانکار لپاره یې هر قسم تحریف، تغیر او کتمان ته تیار وي او بیادې هر څه ته عمل بالحديث هم وائي.

پنځم دلیل عشره مبشره: وحديث عبدالله بن عمرو بن العاص:

لامذهبه امين الله پشاورې دخپلواکابروتقليد کوي اولیکې چې درفع الیدین عاملین عشره مبشره او خلفاء راشدين دي (الحق الصريح ج ۱ ص ۸۹). او په يواځې يامه صفحه کې يې ددوي نومونه هم ليکي دي او حواله يې په انگریزي دورې کې په ليکلې شوي کتاب (جلاء العینین ص ۶۰) باندې ورکړی ده دانگریزي دورې یو بل لامذهبه حکیم هم په اسوه سرور کونین کې د عشره مبشره عنوان لگولی دی

اود حضرت طلحه رضی الله عنه حضرت زبیر رضی الله عنه حضرت عبدالرحمن بن عوف رضی الله عنه حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه حضرت سعید بن زید رضی الله عنه او حضرت ابو عبیده بن جراح رضی الله عنه غونډې په مقدسو هستیو باندې يې د ابهتان لگولی دی چې دوي فرمایلي دي چې مونږ رسول الله صلی الله علیه و آله همیشه در کوع په رفع الیدین لیدلی دی او یایې د دروغو حواله په تنویر په تعلیق المغنی په تلخیص الجبریه سفر السعادت په تحفه الاحوذی په جز سبکې باندې ورکړي ده. (چې دلاور است دزدې که بکف چراغ دارد).

لامذهبان دې پدې کتابونو کې او یاد ټولي دنیا د کومې کتابخاني د حدیثو د کوم کتاب څخه ددې صحابه وو روایتونه دمکمل سند سره سره د توثیقه پیش کړی او هیڅکله به یې پیش نکړی شي (وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا) دلامذهبانو د مړه یتیم مسلک دی چې په دلیل کې نه ورسره د قران ایت شته اونه ورسره صحیح حدیث شته بلکې یو څو ضعیف روایتونه رانقلوي اود هغې په ترجمه او حوالو کې هم په لسگونو دروغ بوځای کوي په مقدسو هستیو پورې دروغ او بهتان ترې او دې هر څه ته بیانوم د عمل بالحديث ورکوي.

لامذهبه خناس امين الله پشاورې په الحق الصريح ج ۱ ص ۸۷ کې د (۲۸) صحابه وو نومونه ليکلي دي اوصاحب الرسائل في تحقيق المسائل د (۴۴) صحابه وو نومونه ليکلي دي چې پدوي کې د حضرت ابو عبیده رضی الله عنه حضرت ابی بن کعب، حضرت طلحه رضی الله عنه حضرت ابو الدرداء، حضرت سلمان فارسي حضرت عثمان، حضرت زبیر حضرت عمار بن یاسر، حضرت ابو مسعود انصاري، حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص حضرت زید بن ثابت، حضرت سعید بن زید، حضرت سعد بن ابی وقاص، حضرت حسن بن علي، حضرت حسین بن علي، حضرت عقبه بن عامر، حضرت عبدالله بن جابر، حضرت ابو امامة الباهلي، حضرت عمران بن حصین

رضی الله عنهم نومونه هم دي حالانکه ددې صحابه وو څخه دده مکمله دعو په نهايې ضعیفه سند سره هم نده ثابت په یوه ساه باندې دنولسو (۱۹) صحابه وو پورې دروغ او بهتان قادیانیانو پرویزانو بلکې یهودو او نصاری ووه نه وو ویلي

لامذهبه پشاورې بل غېت خیانت : دلامذهبه امین الله پشاورې بل خندوونکې خیانت او چالاکې داده چې په خپل همدې کتاب الحق الصریح ج ۱ ص ۸۱ کې یې په اتلسم نمبر باندې عنوان داسې لگولی دی چې :

۱۶: حدیث عبدالله بن عمرو بن العاص (رضی الله عنه) اولاندې یې داته ویشوو صحابه وو نومونه لیکلي دي په شمول د عبدالله بن عمرو بن العاص (رضی الله عنه) او حدیث نشته نه د حدیث د متن څرک لگيږي او نه د سند څه درک لگيږي نو عنوان شته او معنون نه شته

چیلنج

لامذهبه خناسه! که د زړې برابر ايمان درکې وي نو د دنیا د کتاب خانود حدیثو د کوم کتاب څخه د عبدالله بن عمرو بن العاص (رضی الله عنه) روایت د مکمل متن او د سند سره پیش کړه چې ستا مکمله دعو په پکې وي (وَأَدْعُوا شُهَدَاءَكُمْ).

که پیش دې کړو نو یو لاکهه روپی انعام واخله او مونږ به هم در سره رفع الیدین شروع کړو او که نه یې شي پیش کولی او نه به یې پیش کړی شي نو بیا د الله دهغه اور څه وارشه چې: (وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ) او نور خلک د شیطان په لارو مه روانه هغه کشران لامذهبان چې په غیر شعوری طریقه ددې شیطان صفت مشرانو په خوله غولیدلي دي دا حدیث دې ترینه وغواړي او د نه پیدا کیدو په صورت کې دې پوه شي چې ددوي ټولې خبرې د همدې دعوې په څېر دروغ او چالاکې ده.

شپږم دلیل

حدیث د عبدالله بن عمرو (رضی الله عنه): وعن ابن عمر (رضی الله عنه) ان رسول الله (ﷺ) كان يرفع يديه حذو منكبيه اذا افتتح الصلوة واذا كبر للركوع واذا رفع راسه من الركوع رفعهما كذلك وقال سمع الله لمن حمده ربنا لك الحمد وكان لا يفعل ذلك في السجود.

توجه: او ابن عمر (رضی الله عنه) فرمایي چې رسول الله (ﷺ) به چې کله مونږ شروع کړو نو لاسونه به یې دا وگو د برابر

پورته کړل او کله به یې چې درکوع لپاره الله اکبر وکړ او دارنگه کله به یې چې درکوع نه سرپورته کړ و نو دواړه لاسونه به یې دغه شان داگو پورې پورته کول او سمع الله لمن حمده ربنا لک الحمد به یې ویلو او نبی ﷺ په سجده کې داسې نه کول (الحق الصریح ج ۱، ص ۷۰)

اول جواب: د احديث لامذهبانو د خان لپاره مرکزي دليل گرزولی دی اکثره لامذهبانو شپږم نمبر کې ذکر کړی دی او زموږ د زمانې لامذهبه امین الله پشاورې په اول نمبر کې ذکر کړی دی. حضرت امام بخاري رحمه الله دا حديث په څلورو سندونو ذکر کړی دی او څلور بابونه یې ورته لگولي دي: اول: باب رفع الیدین فی التکیرة الاولى مع الافتتاح سواء. یعنې د مانځه د شروع په وخت کې د اول تکییر سره د لاسونو او چټلو:

حدثنا عبدالله بن مسلمة، عن مالك، عن ابن شهاب، عن سالم بن عبدالله عن ابيه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يرفع يديه حذو منكبيه اذا افتتح الصلوة، واذا كبر للركوع واذا رفع رأسه من الركوع، رفعهما كذلك أيضاً وقال: سمع الله لمن حمده، ربنا لك الحمد وكان لا يفعل ذلك في السجود [بخاري شریف نمبر ۷۳۵]

پدې حديث کې په دريو ځايونو کې د رفع الیدین ذکر دي يو د مانځه د شروع دوهم درکوع ته د تللو او دریم درکوع څخه د سر او چټلو په وخت کې. دریم، رکعت ته د اوچتیدلو رفع الیدین پکې ندي ذکر شوی. همدارنگه په دې حديث کې د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د لیدلو ذکر نشته. یعنې عبدالله بن عمر رضی الله عنهما نه دي ویلي چې ما رسول الله صلى الله عليه وسلم وليدلو. لکه په راوان حديث کې چې لیدلو ذکر دی:

دوهم: (باب رفع الیدین اذا کبر واذا رکع واذا رفع) باب دی په بیان د رفع الیدین کې د تکییر او رکوع ته د تللو او له رکوع څخه د راجگېدلو په وخت کې:

(حدثنا محمد بن مقاتل قال اخبرنا عبدالله بن المبارك قال اخبرنا يونس عن الزهري قال اخبرني سالم بن عبدالله، عن عبدالله بن عمر رضي الله عنه قال: رثيت رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا قام في الصلوة رفع يديه حتى تكونا حذو منكبيه وكان يفعل ذلك حين يكبر للركوع، ويفعل ذلك اذا رفع رأسه من الركوع، يقول سمع الله لمن حمده ولا يفعل ذلك في السجود) [بخاري / رقم الحديث ۷۳۶ ص ۱۰۲/ ج ۱].

په دې حدیث کې هم په مذکورو دریو ځایونو کې د (رفع الیدین) ذکر دی. دریم رکعت ته د پورته کېدلو رفع الیدین پکې ذکر نه دی شوی. او په دې حدیث کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لیدلو ذکر دی. کوم چې په اول حدیث کې نه وو.

دریم: باب الی این یرفع یدیه؟ یعنی باب دی په بیان ددې چې لاسونه به تر کوم ځای پورې اوچتوي؟ (حدثنا ابو الیمان، قال أخبرنا شعيب عن الزهري قال أخبرني سالم بن عبدالله أن عبدالله بن عمر رضى الله عنه قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم افتتح التكبير في الصلوة فرفع يديه حين يكبر حتى يجعلهما حذو منكبيه وإذا كبر للركوع فعله مثله، وإذا رفع قال سمع الله لمن حمده فعله مثله. وقال ربنا لك الحمد ولا يفعل ذلك حين يسجد ولا يرفع رأسه من السجدة) [بخاری/ رقم الحديث ۷۳۸/ ص ۱۰۴].

په دې روایت کې هم په مذکورو دریو ځایونو کې د (رفع الیدین) ذکر دی. دریم رکعت ته د پورته کېدلو (رفع الیدین) پکې نه دی ذکر شوی. اوله مخکینو حدیثونو سره یې فرق دادی چې په مخکینو دواړو روایتونو کې د سجدو په داخل کې د رفع الیدین نفی وه او په دې حدیث کې دانشته، بلکې په دې حدیث کې سجدو ته د تللو او د سجدو څخه د راجبېدلو د رفع الیدین نفی ده. او د دوی په منځ کې هر عقلمن فرق کولای شي.

څلورم: (باب رفع الیدین اذا قام من الرکعتین) باب دی په بیان د رفع الیدین کې چې کله دریم رکعت ته پورته کېږي.

حدثنا عیاش بن ولید قال حدثنا عبد الأعلى، قال حدثنا عبيد الله عن نافع أن ابن عمر رضى الله عنه اذا دخل في الصلوة كبر ورفع يديه وإذا ركع رفع يديه وإذا قال سمع الله لمن حمده رفع يديه وإذا قام من الرکعتین رفع يديه ورفع ذلك ابن عمر رضى الله عنه الى النبي صلى الله عليه وسلم [رواه ابن طهمان عن ايوب وموسى بن عقبه مختصراً/ بخاري ج ۱/ ص ۱۰۴/ رقم الحديث ۷۳۹].

په دې حدیث کې په څلورو ځایونو کې د (رفع الیدین) ذکر دی. یو د لمانځه په شروع کې. دوهم رکوع ته د تللو. دریم رکوع څخه د پورته کېدلو. او څلورم دریم رکعت ته د جگېدلو رفع الیدین دی. حالانکه په مخکینو روایتونو کې ددې څلورم رفع الیدین ذکر نه وو. همدارنگه په اولنیو دواړو روایتونو کې په سجدو

کې د (رفع الیدین) نفی وه او په دریم روایت کې سجدو ته د تللو او له سجدو څخه د راجگېدلو د رفع الیدین نفی وه. او په څلورم روایت کې دا یوه نفی هم نشته.

همدارنگه په مخکینو درې واړو روایتونو کې تر اوږدو پورې د لاسونو د پورته کولو ذکر و او په دې څلورم روایت کې د انشته، لا مذهبه خلک په دې څلورم روایت باندې د عمل کولو دعوه کوي. حالانکه دا حدیث موقوف دی. یعنې دا بلکل د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث نه دی.

۱- د امام بخاری رحمه الله په نزد بهترین سند د (مالک عن نافع عن ابن عمر) دی. او دا روایت د همدې بهترین سند سره په موطأ امام مالک او په موطأ امام محمد کې ذکر شوی دی. په دې دواړو کتابونو کې دا حدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم ته نه دی منسوب شوی. د روایت الفاظ داسې دي چې: (مالک عن نافع ان عبد الله بن عمر كان اذا افتتح الصلوة رفع يديه حذو منكبيه، واذا رفع رأسه من الركوع رفعهما دون ذلك) [موطأ امام مالک / رقم الحديث ۲۰۵ / موطأ امام محمد / رقم الحديث ۱۰۰] و جزء رفع الیدین / رقم الحديث ۷۳]. دلته موقوف ذکر شوی دی. او دوه ځایه پکې رفع الیدین راغلی دی، یو د تکبیر تحریمه او بل د رکوع څخه د راپورته کېدلو.

۲- د امام بخاری رحمه الله په ژوند کې امام ابو داود و فرمایلي چې: (قال ابو داود: الصحيح قول ابن عمر ليس بمرفوع) [ابو داود / رقم الحديث ۷۴۱] یعنې صحیح داده چې دا مرفوع یعنې د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث نه دی.

۳- امام ابو داود فرمایي چې: (قال ابو داود: رواه اللیث بن سعد و مالک و ایوب و ابن جریج موقوفاً) [ابو داود / رقم ۷۴۱] یعنې لیث بن سعد، مالک، ایوب او ابن جریج دا حدیث موقوفاً روایت کړی دی. یعنې دغو ټولو ویلي دي چې دا د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث نه دی.

۴- امام بخاری رحمه الله هم په (جزء رفع الیدین) کې په دې اقرار کړی دی او فرمایلي یې دي چې: (قال البخاری والمحفوظ ما روی عبيد الله و ایوب، و مالک و ابن جریج واللیث، و عتة من اهل الحجاز و اهل العراق عن نافع عن ابن عمر رضى الله عنه) [جزء رفع الیدین / رقم ۸۱]. یعنې دا ټول ائمه رحمهم الله فرمایي چې: دا موقوف دی او د رسول الله صلی الله علیه وسلم حدیث نه دی.

۵- امام بخاری رحمه الله په (صحیح البخاری) کې د همدې حدیث په آخر کې هم اختلاف ته اشاره کړې ده په دې الفاظو چې: رواه ابن طهمان عن ایوب و موسی بن عقبه مختصراً. [صحیح البخاری / ج ۱ / ص ۱۰۲].

۶- امام ولی الدین عراقی رحمه الله هم د امام ابوداود رحمه الله همدا قول را نقل کړی دی. [طرح الشریب / ص ۲۶۲].

۷- مشهور غیر مقلد ناصر الدین البانی هم د امام ابوداود د دې قول تائید کړی دی. [ضعیف سنن ابی داود / ص ۷۲ / رقم ۱۵۲].

۸- قاضی شوکانی هم د امام ابوداود همدا قول را نقل کړی دی او مخکې لیکي چې: امام دارقطنی هم په کتاب العلل کې د دې حدیث په باره کې د رفع اود وقف اختلاف ذکر کړی دی. [نیل الاوطار / ج ۲ / ص ۲۰۴].

۹- امام عقیلی هم ورته موقوف ویلی دی. [ضعفاء الکبیر / ج ۲ / ص ۶۸].

دا حدیث یواځې عبدالأعلى مرفوع ذکر کړی دی. امام بیهقی رحمه الله لیکي چې: (وعبدالأعلى بنفرد برفعه الی النبی صلی الله علیه وسلم) [سنن کبری ج ۲ / ص ۱۳۷]. او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: دې ته مرفوع ویل د عبدالأعلى غلطی ده. [فتح الباری / ج ۲ / ص ۲۸۸ / طبع دارالسلام / ریاض]. او عبدالأعلى متکلم فیه راوی دی او قدری دی.

بندار فرمایي چې: والله لا یدری أى رجلیه اطول. [میزان الاعتدال ج ۲ / ص ۵۳۱].

دوهم ځواب :

حضرت مولانا شاه محمد انور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي چې: (و نفس نقل ابن عمر رفع الیدین ینزل علی انه کان وقع الترك کثیراً فاعتنی به کانه یحیی سنة، والا فمن یروی انه صلی الله علیه وسلم کان یرکع ویسجد مثلاً فی الصلوة ؟ الا اذا دعی الحال فذقه ینفس عنه کرباً ضاق بها الصدر، و لیس فی حدیثه الا ذکر الرفع لا غیره من صفة الصلوة کما فی حدیث غیره فلا یخلو من هذه الاشعار فان فی مض لمطمعاً) [نیل الفرقین مع بسط الیدین / حاشیه / ص ۳۱].

حضرت مولانا السید فخرالدین احمد رحمہ اللہ داسی مضمون داسی بیان کړی دی چې: د حضرت عبداللہ رضی اللہ عنہما په حدیث کې دا څخه د توجیه وړ ده چې که دده مقصد د لمانځه د ټول کیفیت تفصیل وي او په دې تفصیل کې (رفع الیدین) هم راغلی وي، نو بیا به دده نوعیت بل قسم وي. او خلکو ته به دا رافهمولی چې دا خبره هم د ذکر کولو قابله ده. لکن په دې روایت کې دا صورت نه دی، ځکه چې حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما نور ټول تفصیلات پرېښي دي. او یواځې یو جز، یعنې (رفع الیدین) یې ذکر کړی دی. او د سجدو په منځ کې ددې نفی هم کوي. دا ځکه چې په هغه زمانه کې دا عمل بالکل غیر مشهور شوی وو. نو حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما ددې طرفه هم د خلکو توجه راواړوله، ترڅو چې دا عمل بالکل ورک نه شي او خبره هم داسې ده، ځکه چې که (رفع الیدین) دایمي عمل وي، نو روزانه په اولسو (۱۷) رکعتونو کې به څلور دېرش (۳۴) ځله دا عمل کیدلی. او که سنن او نوافل هم پکې شامل کړو نو روزانه به په سلگونو وارې دا عمل کیدلی. او کوم عمل چې دومره په کثرت سره کېږي نو بیا صرف دده بیانول داسې دي لکه یو سړی چې د لمانځه د ټول کیفیتو بیان پرېږدي او یواځې داسې ووايي چې درسات په زمانه کې به په لمانځه کې دوه سجدې کېدلې. او دا خبره یې د یو علت داعي څخه په عقل کې نه راځي. [رفع الیدین / مجموعه مقالات ملخصاً / ج ۳ / ص ۱۰۵].

حضرت مولانا احمد مخکې لیکي چې: د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما په نزد د (رفع الیدین) کول بالکلیه د ستو څخه مخالف نه وو، اوده به په خپله رفع الیدین نه کول. لکه څرنګه چې د امام مجاهد رحمه اللہ په روایت کې راغلي دي، ځکه چې د حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم او د خلفاوو اربعه وورضی اللہ عنهم طریقه دده (رض) په مخکې پرته وه. چې دوی مبارکانو په ترک د رفع الیدین عمل کاوه. لکن کله چې ده ولیدل چې دا عمل نور بالکل د ورک کېدلو په حال کې دی، حالانکه ددې عمل (نفس ثبوت) بغیر د دوام هم د حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم څخه شوی دی، نو دوی د احیا سُنَّت په جذب باندې داسې وکړل. [رفع الیدین / مجموعه مقالات / ج ۳ / ص ۱۰۷].

حاصل دا چې د صحابه وورضی اللہ عنهم په زمانه کې د (رفع الیدین) عمل بالکل شاو بلکې متروک و. **دویم جواب:** اصل خبره داده چې حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما ورځ د حج په موسم کې رفع الیدین وکړل او دا د حج موسم ځکه وو چې امام بخاري رحمه اللہ فرمایي چې حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما لاندې کسانو په رفع الیدین

ولیدلو:

- (۱) ربیع (بصري) (۲) لیث (کوفي) (۳) طاوس (یمنی)
 (۴) سالم (مدنی) (۵) ابوزبیر (مکی) (۶) محارب بن دثار (کوفي)
 (۷) نافع (مدنی) (جزء بخاري ص ۱۷۹)

او ظاهر ده چې بصري یمنی مکې او کوفي د حج په موسم کې سره یوځای کېږي. بهر حال د حج په موسم کې دغې (اوو ۷) کسانو حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ په رفع الیدین کولو باندې ولیدلو نو پدوی کې دوه کسانو ترې پوښتنه وکړه چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ او دا دوه پوښتنه کونکي یو د حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ ځوی حضرت سالم رضی اللہ عنہ و او بل د کوفي قاضي محارب بن دثار وو. (مسند احمد رقم الحديث ۵۰۳۴ و رقم الحديث ۶۹۹۲ ج ۱۲ ص ۱۵ ر ج ۲ ص ۱۴)

ظاھر وه چې په مانځه کې در کوع رفع الیدین او دریم رکعت ته د پاڅیدلو رفع الیدین دوي ته یو نابله او نااشنا کار ښکاره شو ځکه د پوښتنې ضرورت پېښ شو، مثلاً که یو سړی په اودس کې مضمضه او استنشاق وکړي نو هیڅوک ترینه دا پوښتنه نه کوي چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ ځکه دا نابله او نااشنا کار ندی او که یو سړی په اودس کې گېده هم و مینځې نو خلک ترینه پوښتنه کوي چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟

ځکه چې په اودس کې د گېدې مینځل یو نااشنا او نابله کار دی یا مثلاً یو سړی په شاذ قرات باندې تلاوت وکړي نو خلک ترینه سوال کوي چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ او په متواتر قرات باندې دا اعتراض نه کېږي، ددې څخه صفا معلومېږي چې د صحابه و و رضي الله عنهم او تابعینو رحمهم الله په زمانه کې رفع الیدین بالکل رواج نه وو او ددې پوزیشن داسې و ولکه د متواتر قرات په مقابل کې چې د شاذ قرات کوم پوزیشن دی خلاصه دا چې ترک درفع الیدین عملاً متواتر وو او درفع الیدین کول عملاً شاذ وو حضرت محارب بن دثار د کوفي قاضي و او د مکې او مدینې او د بصري و غیره علمي سفرونه یې کړي و و لیکن هیڅوک یې په رفع الیدین نه و ولیدلی ځکه ورته د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فعل نابله ښکاره شو او پوښتنه یې وکړه چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ او حضرت سالم مدني و او و خپله د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ ځوی و و ده هم هیڅوک په رفع الیدین نه و ولیدلی او خپله د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ عادت هم ترک درفع الیدین و و که په مدینه کې یې څوک په رفع الیدین لیدلی وای او یا د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ عادت درفع الیدین کول ووي نو ځوی ته به یې نابله نه

بنکاریدلو او د پوښتنې ضرورت به نه پېښیدلو نو د صحابه و او تابعینو په دور کې په مکه مدینه کوفه وغیره ښارونو کې رفع الیدین کول بالکل یو نااشنا او نابلده کار وو او هیڅا هېڅوک په رفع الیدین نه و ولیدلی.

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ یو ځلې وکړل او کله چې اعتراض ورباندې وشو نو هغه په جواب کې ورنه حدیث پیش کړو چې (ان رسول الله ﷺ کان یرفع) الحدیث. د حضرت سالم عادت هم ترک درفع الیدین وو ځکه خو ورته نابلده کار ښکاره شو او سوال یې وکړو چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟

حضرت سالم رضی اللہ عنہ چې کله د عبداللہ عمر رضی اللہ عنہ د الله عنه دا عمل ولیدلو نو ده هم یو ځلې رفع الیدین وکړل نو حضرت جابر رضی اللہ عنہ ورباندې اعتراض وکړو چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ په حضرت جابر رضی اللہ عنہ د الله عنه فرمایي چې: فسالت سالماً عن ذلك. ما د حضرت سالم رضی اللہ عنہ د الله عنه څخه دوی په باره کې سوال وکړو. (طحاوي رقم الحدیث ۱۳۰۶).

امام مجاهد فرمائي چې ابن عمر رضی اللہ عنہ په لمانځه کې رفع الیدین نه کول طحاوي ج ۱ ص ۱۵۵ او د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې (وخالفت راوی از برای مروری دلیل است برآنکه علم ناسخ دارد، دلیل الطالب، ص ۴۷۶ [طحاوي ج ۱ ص ۱۵۳]).

دوهم جواب: ددې حدیث مرکزي راوي امام زهري رحمه الله دی امام زهري رحمه الله عظیم محدث او امام دی د اهل السنة والجماعة په نیز د دیر احترام قابل دی.

لیکن د غیر مقلدینو په تحقیق باندې امام زهري شيعه دی لکه څرنګه چې د غیر مقلدینو شیخ او محقق حکیم فیض عالم صدیقی خطیب جامع مسجد اهلحدیث محله مستریان جهلم د امام زهري رحمه الله په باره کې لیکلې دي چې: (ابن شهاب (زهري) د منافقینو کذا اینو څخه وو، مستقل ایجنټ وو، اکثره گمراه کونکې، خبیث او دروغوون روایتونه دده طرف ته منسوب دي. د ابن شهاب په باره کې د اہم را نقل شوي دي چې دی د داسې کسانو څخه بلا واسطه روایتونه کوي چې دده د ولادت څخه دیر مخکې وفات شوي دي. او مخکې لیکي چې: مشهور شيعه مؤلف شیخ عباس قمي ویلي دي چې ابن شهاب اول سنی وو او وروسته شيعه شو. (تمة المستفي ص ۱۲۸) او بیا لیکي چې عین العزال في اسماء الرجال کې یې هم ابن شهاب ته شيعه ویلی دی (صديقه کابینات ص ۱۰۷ و ۱۰۸).

همدغه غیر مقلد په بل ځای کې لیکلې دي چې په علم حدیث کې د زهري مقام دیر او چټ دی، مګر د

اکثر روایتونه گمراه کونکې دي اوشيعه وو. (اختلاف امت کالميه ص ۱۲۷) نه پوهیږو چې لامذهبان پدې
خای کې ولې دده په څنګ کې د سهوې سجده کوي چې مخکې یې ورته شيعه او کذاب اومنافق ویلو.

هرویم جواب: پدې حديث کې زهري په عن سره روايت کوي اود غیر مقلدینو مایه ناز محقق مبارک
پورې په خپل کتاب (ابحکار المنن) ص ۴۳ص ۶۰ص ۶۴ص ۱۷) کې لیکلي دي چې دزهري عنعننه نه
تبليغي.

خوږم جواب: دامام زهري رحمه الله څخه دا حديث په مختلفو الفاظو سره یوولسو شاگردانو روايت
کړی دی:

(۱) امام مالک رحمه الله. (۲) الزبيدي رحمه الله. (۳) معمر رحمه الله. (۴) اوزاعي رحمه الله. (۵)
محمد بن اسحق رحمه الله. (۶) سفيان بن حسين رحمه الله. (۷) عقيل بن خالد رحمه الله. (۸) شعيب بن
ابي حمزه رحمه الله. (۹) سفيان بن عيينه رحمه الله. (۱۰) يونس بن يزيد رحمه الله. (۱۱) يحيى بن
سعيد رحمه الله تعالى (التمهيد لابن عبد المج ۱۵ص ۶۱) التقي ص ۱۴۰ (الاستذكار ج ۱۲ص ۱۴۲)

اود امام مالک رحمه الله څخه په سند د مالک عن الزهري عن سالم عن ابن عمر تقريباً دوه دیر شو
راویانو روايت کړي دي: (۱) يحيى بن يحيى رحمه الله. (۲) يحيى بن بكير رحمه الله. (۳) القعني رحمه الله.
(۴) امام شافعي رحمه الله. (۵) ابن وهب رحمه الله. (۶) ابو مصعب سعيد بن ابي مريم رحمه الله (۷)
سعيد بن عفیر رحمه الله. (۸) يحيى بن سعيد رحمه الله. (۹) ابوالقاسم رحمه الله. (۱۰) ابن اويس رحمه
الله. (۱۱) عبد الرحمن بن مهدي رحمه الله. (۱۲) جويره بن اساء رحمه الله. (۱۳) ابراهيم بن طهمان رحمه
الله. (۱۴) ابن المبارك رحمه الله. (۱۵) بشر بن عمر رحمه الله. (۱۶) عثمان بن عمر رحمه الله.
(۱۷) عبدالله بن يوسف رحمه الله. (۱۸) خالد بن مخلد رحمه الله. (۱۹) مکي بن ابراهيم رحمه الله. (۲۰)
محمد بن الحسن رحمه الله. (۲۱) خارجه بن مصعب رحمه الله. (۲۲) عبد الملك بن زياد رحمه الله. (۲۳)
النصيبي عبدالله بن نافع الصايغ رحمه الله. (۲۴) ابوقرة موسى بن طارق رحمه الله. (۲۵) مطرف بن
عبد الله رحمه الله. (۲۶) قتيبة بن سعيد رحمه الله تعالى... وغيرهم.

پدوی کې اتلسو شاگردانو رکوع ته د تللو اود رکوع څخه درا جګیدلو د رفع الیدین ذکر کړی دی ییاپه
دوی کې اولسو شاگردانو د رفع یدیه په صیغه ذکر کړی دی او صرف یو شاگرد محمد بن مسلمة د یرفع یدیه

صیغه علی احتمال ذکر کړې ده او د علی احتمال قید ځکه لگوو چې په صحیح احتمال سره دا صیغه د تکبیر تحریمه سره تعلق لري او په دې دوه دیرشو شاگردانو کې دولسو (۱۲) شاگردانو رکوع ته دتللو رفع الیدین ندي ذکر کړي بلکه صرف د رکوع څخه دراجکیدلو رفع الیدین یې ذکر کړي دي او پاتې دوو شاگردانو صرف د تکبیر تحریمه رفع الیدین ذکر کړي دي. هغه دوه شاگردان یو صاحب المدونة الکبری او بل عبد الله بن عوف الخزاز دي د المدونة الکبری الفاظ داسې دي چې:

ان النبي عليه السلام كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة ثم لا يعود. [خلافيات للبيهقي نصب الراية ج ۱/ ص ۱۷۹].

خلاصه دا چې په بخاري کې ددې حديث په یو سند کې امام مالک هم شته او د امام مالک رحمه الله سره پدې حديث کې لس محدثین هم استاذه دي او دوه دیرش یې پکې شاگردان دي، لیکن امام مالک رحمه الله خپله پدې حديث عمل نه کولو امام مالک رحمه الله فرمایي چې: (لا اعرف رفع الیدین فی شي ءمن تکبیر الصلوة لافي خفض ولا فی رفع الا فی افتتاح الصلوة) [المدونة الکبری ج ۱/ ص ۷۱ قدیم. وج ۱/ ص ۱۶۵ طبع بیروت].

یعنې دا ول تکبیر څخه وروسته په هیڅ تکبیر او هیڅ تیتیدلو او جیکیدلو کې زه رفع الیدین بالکل نه پېژنم. دامام مالک رحمه الله خاص شاگرد امام ابن القاسم فرمایي چې دامام مالک رحمه الله په نیزد تحریمي څخه وروسته په بل هر ځای کې رفع الیدین کول بالکل ضعیفه دي. [المدونة الکبری ج ۱/ ص ۷۱ طبع قدیم وج ۲/ ص ۱۶۵ طبع بیروت دار الکتب العلمیه ۱۴۲۶هـ].

دامام مالک رحمه الله نه پېژندلو مطلب دا ندی چې د رفع الیدین حديث ورته معلوم نه وو ځکه چې په همدې حديث کې دامام مالک لس هم استاذه او دوه دیرش شاگردان دي، بلکه مطلب یې دا دی چې امام مالک داسې محدث او عالم او فقیه نه پېژندلو چې پدې باندې یې عمل کړی وي دامام مالک رحمه الله ددې خبرې څخه معلوم یږي چې دامام مالک رحمه الله لسو هم استاذو او دوه دیرشو اکثر و شاگردانو پدې حديث باندې عمل نه کولو ځکه امام مالک رحمه الله د ټول پېژندل که په دوی کې چارفع الیدین کړي وی نو امام مالک به هیڅکله داسې نه وای ویلی چې زه رفع الیدین بالکل نه پېژنم. دامام زهري دبل شاگرد سفیان بن عینه رحمه الله څخه هم تقریباً دوه دیرشو شاگردانو روایت کړی دی لکن دوی ټولو دا ذکر کړه او ادا رفع راسه من الركوع

شرط ذکر کړی دی لکن درفع یدیه او یا یرفع یدیه جزایې ورسره نده ذکر کړې بلکې په مسند حمیدي کې او صحیح ابو عوانه کې ورسره جزاء د فلا یرفع او د لا یرفعهما په لفظ ذکر شوي ده. [مسند الحمیدي ج ۲/ ص ۲۷۷، حدیث نمبر ۶۱۴] و مسند ابی عوانه رقم الحدیث ۱۵۷۲].

او امام مالک چې دې ته ضعیف ویلي دي نو د درې وجهو څخه یې ورته ویلي دي اول مخکې ذکر شو چې ابن عمر رضی الله عنهما او وکسانو په رفع الیدین لیدلی وو. (جزء بخاری ص ۱۷۹).

په دوی کې شپږ وکسانو: (۱) حضرت نافع رحمه الله. (۲) حضرت ربیع رحمه الله. (۳) حضرت طاروس رحمه الله. (۴) حضرت لیث رحمه الله. (۵) حضرت ابوزبیر رحمه الله. (۶) حضرت محارب بن دثار رحمه الله. دا حدیث موقوف روایت کړی دی یعنې ددې شپږو په نیز د ادمه در رسول الله صلی الله علیه و آله حدیث ندی یواځې حضرت سالم رضی الله عنه مرفوع روایت کړی دی له دې وجې امام ابو داود او درحه الله ددې حدیث په باره کې فرمایې چې:

(لیس برفوع) ابو داود ج ۱ ص ۱۰۶ یعنې دا د سره در رسول الله صلی الله علیه و آله حدیث ندی او همدې خبرې ته په صحیح البخاري کې امام بخاري هم اشاره کوي او فرمائي چې: ورواه ابن طهمان عن ایوب و موسی بن عقبه مختصراً. [بخاری، ج ۱ ص ۱۰۲].

دوهم: ددې حدیث په متر: کې هم شدید اضطراب دی دا حدیث په متعددو طریقو روایت شوی او هره طریقه د بلې سره معارضه ده چې د پنځم جواب لاندې به یې را نقل کړو انشاء الله تعالی

دریم: دا حدیث د خیر القرون دم تو اتر تعامل څخه مخالف دی.

پنځم جواب: پدې حدیث کې دو قفا او رفقاً اضطراب سره سره متناسخت اضطراب دی ځکه دا بن عمر رضی الله عنه څخه مختلف روایات درفع الیدین په باره کې راغلي دي او هره یوه طریقه یې د بلې طریقې سره دومره معارضه ده چې یوې طریقې ته پکې ترجیح ورکول ډیر سخت دي.

اول طریقه: حدثنا ابن ابی داود قال حدثنا احمد بن یونس قال ثنا ابو بکر بن عیاش عن حصین عن مجاهد قال صلیت خلف ابن عمر رضی الله عنه فلم یکن یرفع یدیه الا فی التکبیرة الاولى من الصلوة.

امام مجاهد رحمه الله فرمایې چې ما د عبد الله بن عمر رضی الله عنه پسې مونځ وکړو هغه به صرف د اول تکبیر سره لاسونه پورته کول او په بل هیڅ ځای کې به یې نه پورته کول (شرح معانی الآثار ج ۱ ص ۱۱۰).

ابوبکر بن عیاش دبغاري شيخ دی او مخکې ذکر شو چې په بغاري کې ترینه د پېر روایتونه دي او د روایت یې داخر عمرندی ځکه چې دا حدیث دده نه احمد بن یونس روایت کړی دی او احمد بن یونس دده څخه هغه روایات را اخستي دي چې دده دا خلاط څخه مخکې وو. (درس ترمذي ج ۲ ص ۲۱)

عن عبدالله بن عون الخراز ثمالک عن الزهري عن سالم عن ابن عمر رضي الله عنهما ان النبي ﷺ كان يرفع يديه اذا افتتح الصلوة ثم لا يعود. ترجمه: عبدالله بن عمر فرمايې چې رسول الله ﷺ به لاسونه پورته کول چې کله به یې لمونځ شروع کړو او نوريه یې په هيڅ ځای کې نه پورته کول (اخرجه البيهقي في الخلافيات) انصب الرايه ج ۱ ص ۲۱۰ طبع المطبع العلوي هند وفي بعض المطابع ص ۴۷۹.]

(۳) امام مالک په المدونه الکبری ج ۱ ص ۷۱ کې مرفوع حدیث ذکر کړی.

(۴) معارف السنن ج ۲ ص ۴۷۴ کې مرفوع حدیث دی.

(۵) او په مسند حميدي ج ۲ ص ۲۷۷ کې مرفوع حدیث دی.

(۶) او په مسند ابو عوانه ج ۲ ص ۹۱ کې مرفوع حدیث دی.

(۷) او په موطا امام محمد ص ۹۳ کې موقوف حدیث دی.

(۸) او کشف الاستار ج ۱ ص ۲۵۱ کې مرفوع حدیث دی.

(۹) او په شرح معاني الآثار ج ۱ ص ۵۴ کې مرفوع حدیث دی.

(۱۰) په کنز العمال ج ۱۷ ص ۳۰۶ کې مرفوع حدیث دی.

(۱۱) او ابن عدی في الكامل ج ۲ ص ۹ کې مرفوع حدیث دی.

(۱۲) او په میزان الاعتدال ج ۱ ص ۳۱۵ کې موقوف حدیث دی.

(۱۳) شرح معاني الآثار طبع المكتبة الرحيمية ج ۱ ص ۱۱۱ کې موقوف حدیث دی.

(۱۴) او په مصنف ابن ابي شييبه ج ۱ ص ۲۳۷ کې موقوف حدیث دی او د دې نه علاوه په

متعددو ځايونو کې د عبدالله بن عمر رضي الله عنهما مرفوع او موقوف روایتونه دي چې د مانځه په شروع کې پکې د رفع الیدین او په نور مانځه کې پکې د ترک د رفع الیدین ذکر دی، حاصل دا چې پدې طريقه کې ديورفع الیدین ذکر دی.

دوهمه طريقه: امام مالک په موطا کې د ابن عمر رضي الله عنهما څخه يو مرفوع حدیث نقل کړی دی چې: ان رسول

اللہ ﷻ کان اذا افتتح الصلوة رفع يديه حذو منكبيه واذ رفع راسه من الركوع رفعهما كذلك ايضا الحديث (موطا امام مالك ص ۵۹)

ترجمه : يعنى رسول الله ﷺ يورفع اليدين دلمانحه دشروع كولوپه وخت كه كرى دى او چي كله به دركوع خغه راپوته كيدلو بيا به يي رفع اليدين و كرل ، نوپه دي حديث كه په خلورور كعتو نو كه دپنخور رفع اليدينو ذكر دى اول دمانحه دشروع كولوپه وخت كه او خلور نور دخلورور كوع گانو خغه دراپورته كيدلوپه وخت كه دي ركوع ته دتللور رفع اليدين پكې ندى ذكر او همدارنگه دسجدو اودوهم اودرسم او خلورم ركعت ته دپورته كيدلور رفع اليدين هم پكې ندى ذكر شوى .

دريمه طريقه : په صحاح سته ووكې دابن عمر حديث پداسي طريقه راغلى دى چې دنهور رفع اليدينو ذكر پكې دى يورفع اليدين پكې دتكبير تحريمه دى اواته رفع اليدينه پكې خلورور كوع گانوته دتيتيدلو او جيگيدلودي اودوهم درسم او خلورم ركعت ته دجيگيدلور رفع اليدين پكې ندى ذكر شوى اودسجدو رفع اليدين هم پكې ندى ذكر شوى . بخاري ج ۱۱ ص ۱۰۲ مسلم ج ۱ ص ۱۶۸ نسائي ج ۱ ص ۱۵۸ ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴ عبدالرازق ج ۲ ص ۶۷ .

خلورمه طريقه : په صحيح بخاري كه دابن عمر حديث په داسي طريقه راغلى دى چې دلسور رفع اليدينو ذكر پكې دى يو تكبير تحريمه دى اواته پكې خلورور كوع گانوته دتيتيدلو او جيگيدلودي او يو پكې درسم ركعت ته دپورته كيدلوى دوهم او خلورم ركعت ته دپورته كيدلور رفع اليدين پكې ندى ذكر شوي او همدارنگه دسجدو رفع اليدين پكې هم ندى ذكر شوى . (بخاري ج ۱ ص ۱۰۲ باب رفع اليدين اذ اقام من الركعتين).

پنځمه طريقه : په جزء بخاري ، مجمع الزوائد فتح الباري وغيره كتابونو كه دعبدالله بن عمر به روايت كه داتلسور رفع اليدينو ذكر دى ، يودمانحه دشروع كولودى اته رفع اليدينه دخلورور كوع گانوداول اوداخر دى او اته رفع اليدينه اتوسجدو ته دتللودي او يورفع اليدين درسم ركعت ته دپورته كيدلوى ، دسجدو خغه دپورته كيدلو رفع اليدين پكې ندى ذكر شوى اودوهم او خلورم ركعت ته دپورته كيدلور رفع اليدين هم پكې ندى ذكر شوى . (معارف السنن ج ۱ ص ۴۷۴ بحواله جزء بخاري ومشكل الانارطحاوى) مجمع الزوائد ج ۱ ص ۱۰۲ بحواله طبراني فتح الباري ج ۲ ص ۱۸۵ . دتكبير افتتاح دركوع خغه دپورته كيدلو ، واذ اقام

من الرکعتین و حین یهوی ساجداً.

شپږمه طریقه: امام طحاوي په مشکل الاثر کې د ابن عمریو مرفوع حدیث داسې ذکر کړی دی چې هرو تیتید لو او جیگیدلو ته پکې د رفع الیدین ذکر دی (عندک خفض و رفع و رکوع و سجود و قیام و قعود و بین السجدةین) [کذا نقله الحافظ فی فتح الباری ج ۲ ص ۱۵۸ و معارف السنن ج ۲ ص ۴۷۴]

په څلور رکعتو مونغ کې د جلوسو د استراحت سره اته ویشته تیتیدل او جیگیدل دي نواته ویشته رفع الیدینه شول او بغیر د جلوسو د استراحت څخه شپږ ویشته تیتیدل او جیگیدل دي نو شپږ ویشته رفع الیدینه شول نو ټولي شپږ طریقې شوي

امام شافعي په دغه روایاتو کې په دریمه طریقه کې په ذکر شوو روایاتو عمل کوي او په څلور ورکعتونو کې نهه ځلي رفع الیدین کوي او نوري ټولي طریقې یې پرېښي دي حالانکه هیڅ وجه د ترجیع ورسره نشته او لامذهب غیر مقلدین په څلورمه طریقه کې په ذکر شوی یو روایت باندې عمل کوي او په څلورو رکعتونو کې لس رفع الیدینه کوي او د پنځو طریقو په روایاتو باندې عمل نه کوي ددوی سره هم هیڅ وجه د ترجیع نه شته او احناف دا ټولي طریقې په روایاتو عمل کوي او وجه د ترجیع هم ورسره شته احناف وایي چې دا ول تکبیر سره د رفع الیدین په باره کې د شپږو وارو طریقو ټول روایات متفق دي یعنې په ټولو روایاتو کې دا ول تکبیر سره د رفع الیدین کول راغلي دي او پرېښودل یې په یو روایت کې هم نشته لدې وجهې دارفع الیدین مسنون دي او د رکوع او د سجود او د ووم دریم او څلورم رکعت ته د پورته کیدلو په روایاتو کې تعارض دی او یوې طریقې ته ترجیع ورکول ندی ممکن په اعتبار د صحت او ضعف سره نو د تعارض د ختمولو لپاره دوه طریقې پاتې دي

اول: دا چې په دې فعلي احادیثو کې تعارض ومني او ساقط یې کړی نو بیرته اصل عدم رفعه ده او یا پدې فعلي احادیثو کې تعارض ومني او ددې څخه وروسته د عبد الله بن عمر رضي الله عنه قولې حدیث ته رجوع وکړي چې په هغې کې ترک د رفع الیدین ذکر شوی دی [شرح معانی الآثار ج ۱ ص ۵۴] او د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه قولې حدیث د تعارض څخه پاک دی.

دوهم: دا چې کله چې د مانځه افعال وکتل شي او فکر پکې وشي نو معلومېږي چې مانځه احکام د حرکت څخه د سکون طرف ته روان وو مثلاً په مانځه کې اول خبرې کول جائزو وروسته منسوخ شوي دي.

اوپه اول کې عمل کثیر د مانځه ماتوونکې نه وویاو وروسته د لمانځه ماتوونکې وگڼل شو.

اول په لمانځه کې یو خوا اوبل خوا کتل جایز وویاو وروسته منسوخ شول. نو ددې څخه معلومه شوه چې په اول کې رفع الیدین په کثرت سره کیدل په (۲۶) ځایونو کې یی پکې کمی وشو (۱۸) ځایونو ته راکم شول یی پکې کمی وشو لسو ځایونو ته راکم شول یی پکې کمی وشو نهو ځایونو ته راکم شول یی پکې کمی وشو پنځو ځایونو ته راکم شول یی پکې کمی وشو صرف یو د تکبیر تحریمه رفع الیدین پاتې شو.

حاصل دا چې شوافع بلا وجه د دریمې طریقې په روایاتو عمل کوي. لا مذهب ان بلا وجه دخلورمي طریقې په روایت باندې د عمل دعوه کوي هغه هم ددوی د مسلک لپاره صریح ندی او احناف داوولي طریقې په روایاتو عمل کویاو ددې طریقې روایات ددوی په مذهب صریح هم دي او معقولې وجهې هم لري.

شپږم جواب: پدې حدیث کې د رفع یدیه جمله ده یعنې رسول الله صلی الله علیه وسلم رفع الیدین کړي دي او دومره ثبوت په بخاري کې په ولاړه باندې د امتیاز په باره کې هم راغلی دی چې بال قایماً. [ج ۱ ص ۳۵ و ص ۳۶] نو څه وجه ده چې نه د رفع یدیه له له وجهې رفع الیدین ته سنت مؤکده متواتره وایي او د بال قایماً له وجهې په ولاړه باندې امتیازو ته سنت مؤکده متواتره نه وایي؟ که څوک ووايي چې په بخاري کې خود کانیرفع یدیه صیغه هم راغلې ده نو مونږ وایو چې دا صیغه په اول روایت رغلي ده او صرف د تکبیر الافتتاح سره متعلقه ده او بخاري شریف هم د تکبیر الافتتاح په باب کې راوړې ده، خلاصه دا چې پدې حدیث کې نه د سنت مؤکده لفظ شته او نه د سنت غیر مؤکده لفظ شته او نه د دوام او همیشوالي لفظ پکې شته نو دا حدیث هم د لمانځه نوبه مذهب باندې صریح ندی لا مذهب خناس امین الله پشاورې دخپلو مشرانو لمانځه نوبه تقلید کې لیکلی دی چې رسول الله ﷺ تر مرگه پورې رفع الیدین کړي دي او حدیث دابن عمر رضی الله عنهما کې لفظ دکان د دوام او د استمرار لپاره دی. [الحق الصریح ج ۱ ص ۷۴ سطر الاخساء].

لا مذهب خناسه ! اول تا واوریدل چې د کانیرفع جمله صرف د تکبیر تحریمه د رفع الیدین سره ذکر شوې ده. دوهم دا چې که ومانو چې دا کلمه د رکوع د رفع الیدین سره هم تعلق لري نو بیا په همدې حدیث کې ددې صیغې سره د رفع الیدین الی المنکبین ذکر هم دی یعنې دوه شیان ورسره ذکر شوي دي یو رفع الیدین اوبل تراوگوپورې پورته کول دا دوهم تاسو دایم نه گڼئ تا پخپل گرنګ، الحق الصریح، ج ۴ ص ۴۷ باب صفة الصلوة ۳ نمبر حدیث په تشریح کې لیکلي دي چې (کله په یو او کله په بل او کله په بل عمل پکار دی نو کان

خرنگه درفع البدین لپاره استمراره راوای او دالی المنکین لپاره یې نه راوای؟ دریم دا چې:

(۱) په یو حدیث کې راځي چې (كان النبي ﷺ يقرأ في الظهر بالليل اذا يغشي-) يعنى نبي ﷺ به دظهر په مانځه کې دوالیل ادا یغشی سورة ثلاث کولو مسلم ج ۱ ص ۲۵۴ مشکوة ج ۱ ص ۷۹) آیا پدې حدیث کې کان یقرا د استمرار لپاره دی؟ او آیا رسول الله ﷺ همیشه په ماسپنین کې دوالیل ادا یغشی سورت لوستلی دی

(۲) په حدیث شریف کې راځي حضرت جابر رضی الله عنه فرمایي (كان النبي ﷺ يقرأ في الفجر بق والقرآن المجید) يعنى رسول الله ﷺ به دسهر په مانځه کې سورة ق لوستلو. (مشکوة ج ۱ ص ۷۹) آیا پدې حدیث کې کان یقرا د استمرار لپاره دی؟ او آیا رسول الله ﷺ همیشه د فجر په مانځه کې سورة ق لوستلی دی؟

(۳) په بل حدیث کې راځي ابو هريرة رضی الله عنه فرمایي (كان النبي ﷺ يقرأ في الفجر يوم الجمعة بآلَم تنزيل الحديث) يعنى رسول الله ﷺ به دسهار په مانځه کې آلم تنزيل لوستلو مشکوة ج ۲ ص ۸۰) آیا پدې حدیث کې کان یقرا د دوام او استمرار لپاره دی؟ او آیا رسول الله ﷺ همیشه دسهار په مانځه کې داسورة لوستلی دی؟ که همیشه یې داسورة لوستلی وي نو یا خو یې دمخکې حدیث سره تعارض راغلو.

(۴) په بل حدیث کې راځي حضرت جابر رضی الله عنه فرمایي : (كان النبي ﷺ يقرأ في صلاة المغرب ليلة الجمعة قل يا ايها الكافرون وقل هو الله احد) يعنى نبي ﷺ به دجمعي په شپه دما نيام په مانځه کې دقل يا ايها الكافرون سورت او دقل هو الله احد سورت لوستلو مشکوة ج ۱ ص ۸۰).

نواپايدې حدیث کې هم کان یقرا د دوام او استمرار لپاره دی؟ او آیا رسول الله ﷺ همیشه دجمعي په شپه دما نيام په مانځه کې ددوه سورتونه لوستلی دی

(۵) په بل حدیث کې راځي حضرت انس رضی الله عنه فرمایي چې: (كان النبي ﷺ يطوف علي نساءه بغسل واحد) (رواه مسلم). ترجمه: نبي ﷺ به یو غسل سره خپلو بیبانو سره صحبت کولو. (مشکوة ج ۱ ص ۱۹)

آیا پدې حدیث کې هم کان یطوف د دوام لپاره دی؟ او آیا رسول الله ﷺ همیشه په یو غسل دخپلو ټولو بیبانو سره صحبت کړی دی؟

(۶) په بل حدیث کې راځي ام سلمه رضی الله عنها فرمایي: (كان رسول الله ﷺ يجنب ثم ينام ثم ينتبه ثم ينام) (رواه احمد) ترجمه: ام سلمه فرمایي چې رسول الله ﷺ به دجناب په حالت کې اوده کیدلو یا به راوینیدلو

اویا به اوده کیدلو. (مشکوة ج ۱ ص ۵۰)

ایادله هم کان یجنب د دوام لپاره دی؟ او ایا رسول الله ﷺ همیشه بغیر د اودس څخه د جنابت په حالت کې اوده شوی دی؟

(۷) په بل حدیث کې راجې بی بی عایشه رضی الله عنها فرمایې (کان رسول الله ﷺ یغتسل من الجنابة ثم یستدفئ فی قبل ان اغتسل (رواه ابن ماجه) یعنې رسول الله ﷺ به چې کله د جنابت غسل وکړ نو بیا به هغه زما د غسل کولو څخه مخکې ماسره په ځان لگولو ځان گرمولو (مشکوة ج ۱ ص ۴۹)

ایادله هم کان یستدفئ د دوام او د استمرار لپاره دی؟ او ایا رسول الله ﷺ همیشه د بی بی عایشی رضی الله عنها سره د جنابت په حالت مباشرت کړی دی؟

(۸) په بل حدیث کې راجې بی بی عایشه رضی الله عنها فرمایې (کان رسول الله ﷺ یقبل بعض ازواجه) ثم یصلی ولا یتوضا (رواه ابوداود و الترمذی و النسائی). یعنې رسول الله ﷺ به بعضې بیبیانې ښکېل کړي بیا به یې مونږ کولو او اودس به یې نه کولو. (مشکوة ج ۱ ص ۴۱)

ایادله هم کان یقبل د دوام او استمرار لپاره دی؟ او ایا رسول الله ﷺ همیشه د مانځه څخه مخکې خپلې بیبیانې ښکلولي؟

(۹) په بل حدیث کې راجې حضرت علي رضی الله عنه فرمایې چې (کان رسول الله ﷺ یخرج من الخلاء فیکرنا القرآن الحدیث یعنې رسول الله ﷺ به دبیت الخلاء څخه راوتلو او د اودس څخه مخکې به یې مونږ ته قرآن لوستلو (مشکوة ج ۱ ص ۴۹) آیادله هم کان یقراد دوام او د استمرار لپاره دی؟ او ایا رسول الله ﷺ همیشه د بی اودس په حالت کې قرآن لوستلی دی؟

(۱۰) په بل حدیث کې راجې حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایې: (کان النبی ﷺ یتکي فی حجری وانا حایض ثم یقرء القرآن) یعنې نبی ﷺ به زما په غیږه کې تکیه لگوله او زه به حایضه ووم بیا به یې قرآن لوستلو. (بخاری ج ۱ ص ۴۴ مشکوة ج ۱ ص ۵۶)

ایادله هم کان یتکي او کان یقراد دوام او د استمرار لپاره دی؟ او ایا رسول الله ﷺ همیشه د بی بی عایشی په غیږه کې حیض په حالت کې تکیه لگوله؟ او ایا رسول الله ﷺ به همیشه د بی بی عایشی رضی الله عنها په غیږه

کې د حیض په حالت کې قرءان لوستلو؟.

(۱۱) په بل حدیث کې راځي بي بي عایشه رضی الله عنها فرمایي (کان رسول الله ﷺ یقبل ویسائر وهو صائم) (متفق علیه) یعنې رسول الله به دروژې په حالت خپلې بیبیاڼې خکلولی او مباشرت به یې ورسره کولو. (مشکوٰۃ ج ۱ ص ۱۷۶ بخاري ج ۱ ص ۴۲) نو ایا رسول الله ﷺ همیشه دروژې په حالت کې بیبیاڼې خکلولی؟ او ایا رسول الله ﷺ همیشه دروژې په حالت کې د بیبیاڼو سره مباشرت کړی دی؟

(۱۳) په بل حدیث کې راځي چې (کان یصلی فی نعلیه) بخاري ج ۱ ص ۵۶ نو ایا رسول الله ﷺ همیشه په پتو کې لمونځ کړی دی؟.

(۱۴) په بل حدیث کې راځي چې (کان یصلی وهو حامل امامة بنت العاص) بخاري ج ۱ ص ۷۴ نو ایا رسول الله ﷺ همیشه د لمانځه په وخت کې خپله نوسې په غږ کې نیوله؟

دا افعال در رسول الله ﷺ څخه د ماضي استمرارۍ په صیغه ثابت دی؟ نو لا مذهب خناسه یاده دې افعالو څخه د منع او د منسو خیدلو کوم حدیث پیش کړه او یا پدې افعالو د سنت مؤکده په شان همیشه پورې عمل کړه او څوک چې دا کارونه ونه کړي هغه ته تارک دستتو ووايه او د هغه په خلاف چیلنج بازي شروع کړه او د هغه په خلاف کتابونه اورسالي او اشتهارونه چاپ کړه لا مذهب خناسه؟ د ماضي استمرارۍ اصل وضعه دیواري فعل لپاره ده (نووی ج ۱ ص ۲۵۴ / مجمع البحار ج ۳ ص ۲۳۵ / مسک الختام ج ۱ ص ۵۶۷).

ددې څخه دوام او همیشوالی صراحة او په طریقې دنص باندې نه ثابتیږي البته د قراینو اجتهادیه ووله وجهې ترینه مجتهد کله دوام مرادوي او کله ترینه عدم دوام مرادوي.

دا حنا فو په نیز د دوام لپاره د ټولو څخه غټه قرینه تعامل د خلفاء راشدینو دی او تعامل د خیر القرونو دی بلانکیر ه که یو فعل در رسول الله ﷺ څخه ثابت شي او وروسته په خیر القرون کې ورباندې تعامل جاری وونود دلیل د مواظبت او همیشوالي دی او که په خیر القرون کې ورباندې تعامل نه وو جاری نو د دلیل د ترک د مواظبت او عدم د همیشوالي دی لکه پدغې مذکور وڅوار لسو افعالو کې چې تعامل د خلفاء راشدینو او تعامل د خیر القرون نه شته نو د دلیل د ترک د مواظبت او عدم د همیشوالي دی او په رفع الیدین د خلفاء اربعه وو تعامل نه و بلكې په ترک د رفع الیدین یې تعامل وو حضرت ابو بکر صدیق ؓ رفع الیدین نه کول. (دارقطني ج ۱ ص ۲۹۵) (بهیقي ج ۱ ص ۷۹ / مجمع الزوائد ج ۱ ص ۱۰۱)

حضرت عمر رضي الله عنه رفع اليدين نه كول (دارقطني ج ۱ ص ۲۹۵ / طحاوي ج ۱ ص ۱۶۶ / ابن ابي شيبة ج ۱ ص ۲۶۸ / بقي ج ۲ ص ۷۹ / مجمع الزوائد ج ۱ ص ۱۰۱۲).

حضرت علي رضي الله عنه رفع اليدين نه كول (شرح معاني الآثار ج ۱ ص ۱۳۲ / مصنف ابن ابي شيبة ج ۱ ص ۱۲۳۶ / موطا امام محمد ص ۹۰ ص ۹۱ / ريلعي ج ۱ ص ۲۱۱).

د حضرت علي رضي الله عنه و د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په زرگونو اصحابو نه كول. (مصنف ابن ابي شيبة ج ۱ ص ۲۶۷) (الجوهري ج ۱ ص ۱۳۹).

حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه رفع اليدين نه كول. (شرح معاني الآثار ج ۱ ص ۱۱۰) (اونوري ډيري حوالي په اوله طريقه کې تيری شوي دي).

حضرت ابو هريرة رضي الله عنه رفع اليدين نه كول (موطا امام محمد ص ۹۰ معارف السنن ج ۲ ص ۲۹۶ نيل الفردين ص ۱۲۳).

په خير القرون کې په مکه مکرمه کې هېچا رفع اليدين نه كول ځکه چې دمکې اوسيدونکي ميمون مکې نه پيژندل او د پوښتنې ضرورت ورته پېښ شو په مکه کې د رفع اليدين روايت صرف د ابن عباس رضي الله عنه او د ابن زبير رضي الله عنه څخه ميلادېږي چې دادواړه دنسې عليه السلام په زمانه کې صغيران وو، (فيض الباري ج ۲ ص ۵۱، (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۵).

په خير القرون کې په مدينه منوره کې هېچا رفع اليدين نه كول ځکه د مديني منوري امام نه پيژندل (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۷۱) نيل الفردين ص ۲۴]. په کوفه کې هېچا رفع اليدين نه كول (ترمذي ج ۱ ص ۵۸ / التعليق المجد ص ۹۱) په شام کې يې هم خمول وو. [نيل الفردين ص ۱۳۸].

لامذهبه خناس په بخاري حوالي ورکړي دي خودايدلری چې دا خبرې په صحيح بخاري کې نشته بلکې امام بخاري ته منسوبې دوه نورې رسالې دي جزء القراءة او جزء رفع اليدين چې د هغوی دواړو رسالو پوخ ثبوت دامام بخاري رحمه الله پوري نه شته ددې رسالو بيانونکي محمود بن اسحق الخزاعي دی او دده ترجمه نه په تقرب کې شته او نه په تهذيب التهذيب کې شته او نه په تذكرة الحفاظ کې شته او نه په ميزان الاعتدال کې شته. (مجموعة الرسائل ج ۳ ص ۲۱۵).

داد لامذهبانوبل خیانت او چالاکی ده چې صرف په امام بخاري حواله ورکوي نوره د توضیح نه کوي چې دا خبره په صحیح بخاري کې نه بلکه په هغه نور ورسالو کې ده چې پوخ ثبوت یې لاته راوسه د امام بخاري پورې نه شته.

لامذهب خناس لیکي: دا اعتراضونه د احنافو په اضطراب دلالت کوي ځکه مخکې وایې چې دا عمل دابن عمر دی او موقوف دی او دلته وایې ابن عمر رضی الله عنه به رفع الیدین نه کولو (الحق الصریح ج ۱، ص ۷۱).

الاخساء: لامذهب خناسه: ته خو یقیناً چې جاهل یې خو په دې ځای کې تجاوهل هم کوي ځکه چې احناف وایې چې ابن عمر رضی الله عنه یو یادوه ځلې رفع الیدین کړی و یو ځلې حضرت سالم او حضرت محارب پرې اعتراض وکړو (مسند احمد ج ۲، ص ۴۵ و ص ۱۴۵) او دوهم ځل حضرت جابر پرې اعتراض وکړو (فسالت عن ذلك طحاوی ج ۱، ص ۱۵۳).

نو دا ول قول معنی داده چې ابن عمر رضی الله عنه یو یادوه ځلې رفع الیدین کړی دی چې بیا هم دا اعتراض دلاندې راغلو او دوهم قول معنی داده چې دابن عمر رضی الله عنه سعادت مستمره ترک درفع الیدین وو.

اووم جواب: د امام اعظم او امام اوزاعي رحمهما الله په مینځ کې چې کله مناظره وه نو امام اوزاعي رحمه الله امام اعظم رحمه الله ته همدا حدیث پیش کړی وو.

محدث الحرم المكي امام سفیان بن عیینه رحمه الله فرمایې چې امام ابو حنیفه رحمه الله او امام اوزاعي رحمه الله دمکې مکرمې دغلي په منډې کې سره مخامخ شول امام اوزاعي رحمه الله امام اعظم رحمه الله ته وویل چې څه وجه ده چې تاسو اهل کوفه درکوع رفع الیدین نه کوي؟ امام ابو حنیفه رحمه الله ورته وفرمایې چې ددې وجهې څخه یې نه کوو چې درکوع درفع الیدین په باره کې هیڅ صحیح حدیث (بلا معارضه) نه شته.

امام اوزاعي رحمه الله ورته وفرمایې چې څنگه نه شته ماته زهري رحمه الله او هغه د سالم څخه او هغه د عبد الله بن عمر څخه او هغه روایت کوي چې رسول الله ﷺ به چې کله لمونځ کولو نو د اول تکبیر سره به یې رفع الیدین وکړل او رکوع ته د تللو په وخت او درکوع څخه د جیگیدلو په وخت کې به یې هم رفع الیدین کول.

امام ابو حنیفه رحمه الله ورته وفرمایې چې ماته حماد رحمه الله او هغه د ابراهیم څخه او هغه د علقمه او د اسود څخه او هغه د واره د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ به لاسونه نه پورته کول مگر د مانځه د شروع کولو په وخت کې به یې پورته کول او په هاتڅه کې یې نور په هیڅ ځای کې نه

پورته کول ددې په اوریدلو سره امام اوزاعي اعتراض وکړو چې زه د زهري عن سالم عن ابن عمر سند پيش کووم او ته د حماد عن ابراهيم عن علقمة والاسود عن عبد الله بن مسعود سند پيش کوي .

خلاصه د اعتراض داده چې امام اوزاعي و فرمايل چې زما سند ستا د سند څخه به تر دې څکه چې زما په سند کې صحابي ته درسيډلو پورې دوه واسطې دي چې زهري او سالم دی او ستا په سند کې صحابي ته درسيډلو پورې درې واسطې دي چې حماد ابراهيم او علقمة دي نو د سند په لحاظ زما روایت راجع دی نو امام ابو حنیفه رحمه الله جواب ورکړو چې امام حماد د زهري څخه غټ فقیه دی او ابراهيم د سالم څخه غټ فقیه دی او عبد الله بن عمر چې د صحابیت د شرافت له وجهې د علقمة څخه به تر دې لیکن علقمة په فقه کې د ابن عمر څخه کم ندی او اسود ته ډیر فضیلت حاصل دی او عبد الله بن مسعود څخه عبد الله بن مسعود دی نو ددې جواب په اوریدلو امام اوزاعي چپ شو . (مبسوط ۱۴ فتح القدير ص ۲۱۹) (جامع المسانيد ج ۱ ص ۳۵۳ / ۳۵۴ مسند امام اعظم ص ۱۵۰ / ۱۲۱)

امام سرخسې رحمه الله او شيخ ابن الهمام رحمه الله ددې منازري د نقل کولو څخه وروسته ليکي چې امام ابو حنیفه د امام اوزاعي توجه ددې خبرې طرف ته راواړوله چې د محدث او د فقیه په مابین کې د فرق لحاظ وساته څکه چې محدث هر قسم احادیث راجع کوي صحیح وي او که ضعیف وي ناسخ وي او که منسوخ وي په خیر القرون کې معمول بها وي او که غیر معمول بها وي او ددې بالعکس فقیه صرف هغه احادیث راخلي په کومو چې عمل جاري وي . امام اوزاعي ددې منازري څخه مخکې درفع الیدین حمایت کولو . [الاستذکار ج ۲ / ص ۱۶۲]

بیا ورته معلومه شوه چې منسوخ دي څکه کله چې ابن سلیمان د امام اوزاعي رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې د مانځه د هر هغه تکبیر سره رفع الیدین کول څه حکم لري کوم چې په قیام کې وي؟ امام اوزاعي جواب ورکړو چې رفع الیدین کول د تیری زمانې خبرې وي (بخاري جزء رفع الیدین ص ۱۸۳).

امام مالک رحمه الله د تکبیر تحریمه څخه وروسته رفع الیدین ته ضعیف وایي (المدونة الکبری ج ۱ ص ۷۱) امام اعظم رحمه الله د تکبیر تحریمه څخه وروسته رفع الیدین ته لایصح وایي . (مسند امام اعظم ص ۱۲۱) د دواړو امامانو د خبرو یوه معنی ده لیکن غیر مقلدین د امام مالک رحمه الله په خلاف هیڅ لیکل نه کوي او امام اعظم باندې ډیر زیاتې جرحي کوي چې څومره احادیث درفع الیدین په باره کې صحیح راغلي دي او امام

صاحب وایې چې درفع الیدین په باره کې هیڅ صحیح حدیث نشته په اصل کې لا مذهبانونه د صحیح حدیث هغه تعریف معلوم دی چې ابن صلاح الدوراني الشافعي کړی دی لا مذهبانونه د صحیح حدیث په تعریف کې دده تقلید شخصي کوي او په خیر القرون کې چې د صحیح حدیث کوم تعریف ووهه ورته ندی معلوم

امام ابویوسف رحمه الله فرمایي: دروایاتو سلسله غتیدونکې ده او په مخ روانه ده پدوی کې داسې روایات هم شته کوم چې غیر معروف دي نه فقها و نه معلوم دي اونه دقران اود سنت سره موافق دي نوتا سوداسي حدیثونو څخه ځان وساتي او په هغو حدیثونو عمل وکړي په کومو چې د جماعت عمل وي او کوم چې فقها و نه معلوم وي او کوم چې دقران اود سنت سره موافق وي (الرد علي سیرالاوزاعي ص ۳۶)

ددې څخه معلومېږي چې په کوم حدیث په خیر القرون کې چا عمل نه وي کړی او کوم حدیث چې دقران اود سنت څخه مخالف وي هغه شاذ دی او شاذ حدیث صحیح نه بلکې ضعیف وي.

ددې ټول بحث څخه دا خبره ثابتېږي چې د خیر القرون متواتر تعامل ددې حدیث څخه خلاف په عدم رفع باندې وولکه څرنگه چې ابوبکر بن عیاش فرمایي: (ما رایت فقیها قاط یفعله یرفع یدیه فی غیر التکبیرۃ الاولي) (طحاوي ج ۱ ص ۱۵۶).

محدث ابوبکر بن عیاش په سنه ۱۰۰ هـ کې پیدا شوی دی او په سنه ۱۹۳ هـ کې وفات شوی دی یعنې په خیر القرون کې پیدا شوی دی او په خیر القرون کې وفات شوی دی او په بخاري کې ترینه ډیر زیات روایتونه دي ده ډیر زیات د حج لپاره دمکې اومدینې سفرونه کړي دي د تعلیم لپاره یې هم دمخلفو ځایونو سفرونه کړي دي لیکن دده د ټولې زندگی مشاهده داده چې هیڅ په دین پوه سری یې په رفع الیدین کولو ندی لیدلی.

چیلنج

د حضرت ابن عمر رضی الله عنه څخه درفع الیدین په باره کې شپږ قسمه روایات راغلي دي یو یې د تکبیره تعریضه رفع الیدین پنځه رفع الیدین نهه رفع الیدینه، لس رفع الیدینه اتلس رفع الیدینه او شپږ ویشت رفع الیدینه ددې اختلاف حل د غیر مقلیدینو د اصولو مطابق دادی:

(۱) چې په کوم صحیح صریح حدیث کې په څلورو رکعتونو کې د لسو رفع الیدینو سره دست مؤکده لفظ ونښایي.

(۲) او یا په کوم صحیح صریح حدیث کې ونښایي چې د لسو رفع الیدینو والا حدیث صحیح دی

اونور احادیث ضعیف دی یا دترک درفع الیدین حدیث ضعیف دی، محکه ددوی دعوی داده چې دالله ﷺ ورسول الله ﷺ څخه ماسوی دبل هیڅ غیر معصوم امتی قول حجت ندی اودا دوه خبرې به تر قیامته پورې غیر مقلدین په حدیثو کې ونه ښودلی شي (دیده باید) زمونږ داهل السنة والجماعة مسلک دادی چې که په قران او په حدیث کې مسئله پیدا نه شوه نو داجماع اود اجتهاد طرف به رجوع کیږي کله چې زمونږ اسلاف وورته رجوع وکړه نولاندې خبرې په نظر ورغلي.

الف: دتکبیر تحریمه درفع الیدین په باره کې هیڅ تعارض نه شته نو هغه خومسنون دی اود نورورفع الیدینو په باره کې تعارض دی نو که ټول ساقطوي بیرته اصل عدم رفعه شوه.

باء: دلما نځه افعال دحرکت څخه دسکون طرف ته را کچیدل ناول (۲۶) رفع الیدینه وویا را کم شو اتلسو ته ییا را کم شولسو ته ییا را کم شو نهو ته ییا را کم شو پنځو ته ییا را کم شو صرف یو دتکبیر تحریمه رفع الیدین پاتې شو.

ج: ددې حدیث بالذات راوي عبد الله بن عمر رضی الله عنهما پخپله دې حدیث باندې عمل کولو عادت نه وو بلکې بدعت یې ورته ويلي دي. (شرح معانی الآثار ج ۱ ص ۱۱۰ ص ۱۵۵ او ابن عدی ج ۲ ص ۹)

د: پدې حدیث کې دده څخه راوي دده خوی حضرت سالم رضی الله عنه ورباندې دایمې عمل نه کولو محکه خویې دخپل پلار څخه پوښتنه وکړه چې ما هدا؟ دا څه شی دی. (مسند احمد ج ۴ ص ۱۴۵ و ص ۱۴۵)

ه: ددې حدیث بل مرکزي راوي امام مالک ورباندې عمل نه کولو. (المدونة الکبری ج ۱ ص ۷۱).

و: په خیر القرون کې ورباندې هیڅا عمل نه کولو لکه څرنګه چې د بخاري شریف راوي ابو بکر بن عیاش فرمایلي دي. (طحاوي ج ۱ ص ۱۵۶).

لامذهبان دقول دابن عمر رضی الله عنهما دافعل دابن عمر رضی الله عنهما، داجماع داهل مدینه وو، داجماع دخیر القرون، دخیر القرون دمجتهد اعظم امام اعظم رحمہ الله دترجیحاتو په مقابل کې دخیر القرون څخه دایرو وروستنیو خلکو دا قولو تقلید کوي.

اووم دلیل

حدیث دمالک بن حویرث رضی الله عنه: وعن مالک بن الحویرث رضی الله عنه قال کان رسول الله ﷺ اذا کبر رفع یدیه

حتي يحاذي بهما اذنيه واذرفع راسه من الركوع فقال سمع الله لمن حمده فعل مثل ذلك وفي رواية حتي يحاذي بهما فروع اذنيه . [بخاري ج ۱/ ص ۱۰۲ رقم ۷۳۷].

قوجه: او مالک بن حويرث فرمايې رسول الله ﷺ چې کله تکبير تحريره وويله نو خپل دواړه لاسونه به يې دومره پورته کړل چې د غوړونو سره به يې برابر کړل او کله به يې چې درکوع څخه سرپورته کولو نو سمع الله لمن حمده ويلو سره به يې دغه شان کولو، يعنې دواړه لاسونه به يې پورته کول او په يوروايت کې دي چې لاسونه به يې د غوړونو پوره طرفونو سره برابرول. (الحق الصريح ج ۲۱۱)

اول جواب : لا مذهب ان دلته په نهو کتابونو حواله ورکوي حالانکې پدې نهو کتابونو کې په هيڅ کتاب کې هم پدې حديث کې د دوام او هميشوالی لفظ نه شته او نه پکې د سنت مؤکده لفظ شته او نه پکې د سنت غير مؤکده لفظ شته او نه پکې د مستحب لفظ شته او نه حضرت مالک بن الحويرث ﷺ د رسول الله ﷺ سره هميشه اوسيدلی دی بلکې په (صحيح بخاري ج ۱۱ ص ۸۸ و ص ۹۵) باب الاذان للمسافر، وباب اذا استنوا في القراءة... الخ کې تصريح شويده چې مالک بن حويرث ﷺ پخپله ټوله زندگي کې صرف شل شپې د رسول الله ﷺ سره اوسيدلی دی، حضرت مالک بن حويرث نه د مهاجرينو صحابه وو څخه وو او نه د اهل بدر و او اهل احد و څخه و او نه د اهل بيعت رضوان د صحابه وو څخه وو. د دغې حاضر باشو صحابه وو درواياتو په مقابلې کې غير مقلدين د دغې شلو شپو د مسافر صحابي ﷺ روايت ته پخپل گمان ترجيح ورکوي.

دوهم جواب: حضرت مالک بن حويرث ﷺ پوروسته په بصره کې مقيم شو. او په بصره کې په زرگونو اهل السنة والجماعة محدثين اوسيدل ليکن دا د رفع البدين حديث ترينه هيڅ اهل السنة والجماعة محدث روايت نه کړو بلکې دده څخه روايت کونکی يو ابو قلابه دی چې د ناصبيت طرف ته ماييل وو (تقريب ص ۱۷۴). او بل نصرين عاصم دی چې د خوارجو څخه وو. (تهذيب) آخر د غير مقلدينو د دومره غټو ستولپاره ولې يو اهل السنة روايت کونکی هم په بصره کې نه وو؟ (مجموعة الرسائل ج ۳ ص ۲۰۶) راحة العينين ص ۴۸۹].

دويم جواب : ابو قلابه اول نمبر مدلس وو، حافظ ذهبي ليکلي دي چې (امام شهير من علماء التابعين ثقة في نفسه الا انه بدلس عن لحقهم وعن لم يلحقهم وكان له صحف يتحدث منها وبدلس) (ميزان الاعتدال ج ۱ ص ۴۲۶) سرفراز خان صفدر رحمه الله ليکي چې ابو قلابه ثقه وو لکن سخت مدلس وو. [احسن

الکلام ص ۱۱۱). مشهور غیر مقلد ناصر الدین البانی یو حدیث ته د ابو قلابه د عنعنې له وجې ضعیف ویلی دی. قال: اسنادہ ضعیف لعنة ابي قلابه وهو مشهور بالتدليس. [حاشیه صحیح ابن خزیمة ج ۳ ص ۲۶۸، تحت رقم الحدیث ۲۰۴۳] اودلا مذهب انولوی معق مبارکپوری لیکلي دي چې عنعنه د مدلس نده مقبوله (ابکار المنن ص ۲۵۵) اودده په تقلید کې ټولولامذهب انولوی لیکلي دي چې د مدلس عنعنه نده مقبوله (کافي الحق الصریح ج ۱ ص ۸۶)

څلورم جواب د ابو قلابه دوه شاگردان دي

اول : شاگرد ايوب سختياني دی حافظ ابن حجر دده په باره کې فرمايې ثقة ثبت حجة من كبار الفقهاء والعباد. (تقریب ص ۴۱) د ايوب رحمه الله روايت په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۱۳ رقم ۸۱۸- و ۸۱۹ کې دی چې درفع الیدین ذکر نه شته.

دوهم : شاگرد يې خالد الحذاء دی چې د صحيح البخاري د ص ۱۰۲ د مذكور رفع الیدین په حدیث کې راغلي دي حافظ ابن حجر فرمايې چې: ثقة يرسل من الخامسة وقد اشار حماد بن زيد الي ان حفظه تغير لما قدم من الشام (تقریب ص ۹۰). (سير اعلام النبلاء ج ۶ ص ۳۹۳). اوده د درفع الیدین حدیث د شام څخه دراتلونو وروسته روايت کړی دی يعنې په هغه وخت کې چې دده حافظه صحيح نه وه اودده داروايت د ايوب غوندي حافظ دروايت څخه مخالف دی نو حجت نه شو او درفع الیدین اضافه والی دده د حافظې د خرابوالي نتیجه وه، امام ابو حاتم ورته لايحتج به ویلي دي. (تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۱۲۱) امام شعبه ورته ضعیف ویلي دي. (تهذيب ج ۳ ص ۱۲۲). ابن علیة ورته ضعیف ویلي دي. (تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۱۲۲). يحيى بن معين داؤد بن ابي هند ته په ده باندې ترجیح کړې ده. (تهذيب الکمال تحت ترجمته

پنځم جواب : د خالد الحذاء څلور شاگردان دي

(۱) هشيم بن بشير دی دده روايت د صحيح البخاري په (ج ۱ ص ۱۱۳) کې شته په هغې کې درفع الیدین بالکل ذکر نه شته.

(۲) ابن عليه دی هغه د خالد الحذاء څخه روايت کوي چې ابو قلابه رفع الیدین کړي دي د مالک بن الحويرث رحمه الله ودر رسول الله ﷺ درفع الیدین پکې بلکل ذکر نه شته. (مصنف ابن ابي شيبة ج ۱ ص ۲۶۶).

(۳) دریم شاگرد یی صہیب ؓ دی دہ پے روایت کی دابو قلابہ درفع الیدین ذکر ہم نشہ .

بلکہ خالد فرمایا چہ ما دابو قلابہ خخہ پوہشتہ و کرہ چہ ما ہذا ؟ ای رفع الیدین فی الصلوۃ یعنی پے مانخہ کی درفع الیدین مسئلہ خرننگہ دہ ؟ (حلیۃ الاولیاء ج ۱۲ ص ۲۸۱ لابی نعیم) ددی خخہ معلوم یی چہ پے ہغہ زمانہ کی درفع الیدین بالکل رواج نہ و ولدی و جہی پے ما ہذا ؟ باندی ترینہ پوہشتہ و شوہ .

(۴) خلورم شاگرد خالد بن عبد اللہ الطحان دی : دہ دحضرت مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ اود رسول اللہ ﷺ درفع الیدین ذکر کری دی . داراوی اگر چہ ثقہ دی مگر در ی ہمدرسو مخالفت کوی .

خلاصہ : رفع الیدین پے اصل کی دابو قلابہ فعل وو ، دخالل الحذاء دو ہم لہ و جہی اودابو قلابہ دتدلیس لہ و جہی خخہ ترینہ مرفوع حدیث جوہ شوی دی کہ دا حنا فوہ کوم حدیث کی دومرہ عیوب وی نو غیر مقلدینو بہ تر اسمان پور ی نغاری کر نگولی چہ دا حدیث حجت ندی خکہ چہ پدی کی دومرہ عیوب دی .

شہوم جواب : دحضرت مالک بن حویرث ؓ حدیث اود حضرت عبد اللہ بن عمر ؓ دحدیث پے مابین کی پے دو و خبرو کی تعارض دی :

اول تعارض :

دعبد اللہ بن عمر ؓ پے حدیث کی داوگو پور ی دلاسو نو دپور تہ کولو ذکر دی (رفع یدینہ حتی تکتونا حذو منکبہ) اود مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ پے حدیث کی دغوہو نو پور ی دلاسو نو دپور تہ کولو ذکر دی (رفع یدینہ حتی یحاذی بہما اذنیہ)

نولا مذہبانو پیدی دوارو متعارضو خبرو عمل ممکن ندی خکہ چہ پے کوم مانخہ کی یی چہ دغوہو نو پور ی لاسونہ پور تہ کری پے ہمدی مانخہ کی دعبد اللہ بن عمر ؓ پے حدیث باندی عمل رانغلو اوہ کوم مانخہ کی چہ داوگو پور ی لاسونہ پور تہ کری پے ہمدی مانخہ کی دمالک بن حویرث ؓ پے حدیث باندی عمل رانغلو او کہ پے یو مانخہ کی یی دغوہو نو پور ی پور تہ کوئی اوہ بل مانخہ کی یی داوگو پور ی پور تہ کوئی مثلاً دظہر پے مانخہ کی یی دغوہو نو پور ی پور تہ کوئی اود عصر پے مانخہ کی یی داوگو پور ی پور تہ کوئی نویا پے دوارو حدیثو نو عمل رانغلو خکہ چہ دظہر پے مانخہ کی دعبد اللہ بن عمر ؓ پے حدیث باندی عمل رانغلو اود عصر پے لمانخہ کی دمالک بن حویرث ؓ پے حدیث باندی عمل رانغلو نوہ تاسو دا صادقہ شوہ چہ دعبد اللہ بن عمر ؓ پے حدیث موہم عمل ندی کری اود مالک بن حویرث ؓ پے حدیث موہم عمل ندی

کړي او که یو حدیث ته راجع وایې او بل حدیث ته مرجوح وایې او په راجع عمل کوي نو بیا سوال دادی چې یو حدیث ته راجع او بل حدیث ته مرجوح قرآن ويلي دي؟ او که رسول الله ﷺ ويلي دي؟ او که کوم غیر معصوم امتي ويلي دي؟

که قرآن ويلي وي ایت پیش کړئ چې صراحة پکې راغلی وي چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنه حدیث راجع دی او د مالک بن حویرث رضی الله عنه حدیث مرجوح دی یا بالعکس دي او که رسول الله ﷺ ويلي وي نو په کوم حدیث کې صراحة د رسول الله ﷺ فرمان و ښایې چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنه حدیث راجع دی او د مالک بن حویرث حدیث مرجوح دی یا بالعکس دي او که تاسو وایې چې مونږ هغه حدیث ته راجع وایو چې صحیح وي او هغه حدیث ته مرجوح وایو چې ضعیفه وي نو بیا سوال دادی چې یو حدیث ته صحیح او بل حدیث ته ضعیف ویل د الله فرمان دی؟ او که د رسول الله ﷺ فرمان دی؟ او که د کوم غیر معصوم امتي فیصله ده؟

که د الله ﷻ فرمان وي نو ایت پیش کړئ چې الله تعالی صراحة یو حدیث ته صحیح او بل ته ضعیف ويلي وي او که د رسول الله ﷺ فرمان وي نو د رسول الله ﷺ قول پیش کړئ چې صراحة یې یو حدیث ته صحیح او بل ته ضعیف ويلي وي او که تاسو وایې چې مونږ هغه حدیث ته صحیح وایو چې د صحیح د تعریف سره برابر وي او هغه حدیث ته ضعیف وایو چې د ضعیف د تعریف سره برابر وي نو بیا سوال دادی چې د صحیح او د ضعیف تعریف الله ﷻ جوړ کړی دی؟ او که رسول الله ﷺ جوړ کړی دی؟ او که کوم غیر معصوم امتي جوړ کړی دی؟

که الله ﷻ جوړ کړی وي، نو بیا د قرآن څخه صراحة د صحیح او د ضعیف جامع او مانع تعریف پیش کړئ او که رسول الله ﷺ جوړ کړی وي، نو بیا د کوم حدیث څخه صراحة د صحیح او د ضعیف جامع او مانع تعریف پیش کړئ او که دا ټولې خبرې نه په قرآن کې وي او نه په حدیث کې وي بلکې غیر معصوم امتیانو جوړې کړي وي او تاسو د دې غیرې معصوم امتیانو د جوړو کړو قواعد په پیروي یو حدیث ته صحیح او بل ته ضعیف وایې او یا یو ته راجع او بل ته مرجوح وایې، نو بیا خو تاسو نه متبعین د قرآن شوی او نه متبعین د حدیث شوی بلکې د غیر معصوم امتیانو مقلدین شوی او ستاسو فتوی داده چې د غیر معصوم امتیانو تقلید بدعت دی حرام دی کفر او شرک دی جهل دی د الله او د رسول الله ﷺ څخه انکار دی نو دا بدعت او کفر او شرک او د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ څخه انکار د رته دلته چا روا کړو؟

دوهم تعارض : د عبد الله بن عمر رضی الله عنه او د مالک بن حویرث رضی الله عنه د حدیثونو په مابین کې دوهم تعارض

دادی: چې د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ په حدیث کې داسې دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به د سجده په وخت کې رفع الیدین نه کول. (وكان لا يفعل ذلك في السجود) او د مالک بن حویرث په حدیث کې دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د سجده په وخت کې هم رفع الیدین کړي دي وگوره (نسایي ج ۱ ص ۱۶۵) [مسند احمد ج ۳ ص ۴۳۶ و ص ۴۳۷] [صحیح ابوعوانه ج ۱ ص ۹۵ فتح الباري ج ۱۴ ص ۱۷۷]

لامذهبان که دې حدیث ته صحیح وایي نو مخکې د حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ حدیث ته دې غلط ووايي، ځکه هلته دین السجدين د رفع الیدین څخه منع راغلي ده، لامذهبان د مالک بن الحویرث رضی اللہ عنہ حدیث د نقل کولو په وخت کې داده خبرې پټوي چې د اپتول او کتمان د یهودو طریقه او د شیعه گانو عادت او لامذهبانو همت دی.

اووم جواب: د حضرت مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ حدیث د لامذهبانو لپاره هیڅکله دلیل نه شي جوړیدلی، ځکه د مالک بن حویرث یو حدیث چې په بخاري او په مسلم کې دی او صاحب مشکوٰۃ په ج ۱ ص ۷۵) کې را نقل کړی دی په هغې کې په څلورو رکعتونو کې صرف د پنځو رفع الیدینو ذکر دی یو د تکبیر تحریمه رفع الیدین دی او څلور رفع الیدینه د څلورو رکوع گانو څخه د پورته کیدلو دي او رکوع ته د تللو په وخت کې رفع الیدین پدې حدیث کې نه شته او لامذهبان یې کوي او همدارنگه دریم رکعت ته د پورته کیدلو رفع الیدین هم پکې نه شته او لامذهبان یې کوي.

او د مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ همدا حدیث په (نسایي ج ۱ ص ۱۶۵) کې داسې دی: اخبرنا محمد بن المثنی قال حدثنا معاذ بن هشام قال حدثني ابي عن قتادة عن نصر بن عاصم عن مالک بن الحویرث رضی اللہ عنہ ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم كان اذا دخل في الصلوة رفع يديه واذا ركع فعل مثل ذلك واذا رفع راسه من الركوع فعل مثل ذلك واذا رفع راسه من السجود فعل مثل ذلك كله. یعنی رفع يديه نسائي باب رفع الیدین عند الرفع من السجدة الاولى. رقم الحديث ۱۱۴۳.

په بل سند باندې داسې الفاظ دي چې عن مالک بن الحویرث رضی اللہ عنہ انه رأى النبي صلی اللہ علیہ وسلم رفع يديه في صلوة واذا ركع واذا رفع راسه من الركوع واذا سجد واذا رفع راسه من السجود حتى يحاذي بهما فروع اذنيه. نسائي باب رفع الیدین للسجود رقم الحديث ۱۰۸۵) همدارنگه په بل سند باندې داسې الفاظ دي: عن مالک بن الحویرث رضی اللہ عنہ انه رأى نبي الله رفع يديه فذكر مثله. نسائي باب رفع الیدین للسجود رقم ۱۰۸۶. په بل

سند کې داسې الفاظ دي عن مالک بن الحویرث رحمہ اللہ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان اذا دخل فی الصلوۃ... فذكر نحوه. وزاد فيه واذا ركع فعل مثل ذكر واذا رفع راسه من الركوع فعل مثل ذلك واذا رفع راسه من السجود فعل مثل ذلك. [نسائي باب رفع الیدین فی السجود رقم ۱۰۸۷].

اوپه (مسند احمد ج ۳ ص ۴۳۶ و ص ۴۳۷) کې د یو حدیث الفاظ داسې دي چې عن مالک بن الحویرث انه رأى رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم يرفع يديه اذا اراد ان يركع واذا رفع راسه من الركوع واذا راسه من السجود حتى يحاذي بهما فروع اذنيه. [مسند احمد رقم الحديث: ۱۵۱۷۷]. د بل حدیث الفاظ داسې دي چې عن مالک بن الحویرث انه رأى نبي الله صلی اللہ علیہ وسلم يرفع يديه في صلوته اذا رفع راسه من الركوع واذا سجد واذا رفع راسه من سجوده حتى يحاذي بهما فروع اذنيه. [رقم الحديث ۱۵۱۷۳]. د بل حدیث الفاظ داسې دي چې: عن مالک بن الحویرث ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم كان يرفع يديه حيال فروع اذنيه في الركوع والسجود. [مسند احمد رقم ۲۰۰۱۴] اوپه ابو عوانه ج ۱ ص ۹۵) کې الفاظ داسې دي چې: ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم كان يرفع يديه حيال اذنيه في الركوع والسجود. [مسند ابو عوانه او همدارنگه په فتح الباري کې هم دی نو پدې ټولو کې د سجدو د رفع الیدین ذکر هم شته اولامذهبان یې نه کوي. حال دا چې خپله لامذهبان هم وایي چې مالک بن حویرث رحمہ اللہ په نهمه هجري کې مسلمان شوی دی (اسوه سرور کونین ص ۸) الحق الصریح ج ۱۴ ص ۸۸)

اوپدې حدیثونو کې د سجدو د رفع الیدین سره د کان د رفع لفظ هم شته اولامذهبان وایي چې د لفظ په دوام او همیشوالي دلالت کوي کما فی (الحق الصریح ج ۱ ص ۷۲) معنی یې داشوه چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم داسې مونږ ندی کړی چې د سجدو د رفع الیدین یې پکې نه وي کړي.

نولامذهبان که د حضرت مالک بن حویرث رحمہ اللہ په پوره حدیث عمل کوي نو په ښکاره دی خپل جماعت پر پرېدي اوپه کومې امام باري کې دې متجاوزان شي چې هلته په هر مانځه کې د سجدو په وخت کې هم رفع الیدین کیږي

اتم جواب: د حضرت مالک بن الحویرث رحمہ اللہ حدیث سخت مضطرب دی ځکه چې په بخاري رقم ۷۳۷ و مسلم رقم ۸۶۴ کې پکې صرف په دوه ځایونو کې د رفع الیدین ذکر دی یو د تکبیر تحریمه یو رکوع ته د تللو دریم د رکوع څخه د راجکیدلو او څلورم او سجد څخه د راجکیدلو او نسائي رقم ۱۰۸۵ او ۱۰۸۶ کې پکې په پنځو ځایونو کې د رفع الیدین ذکر څلور مخکني او پنځم پکې سجدو ته د تللو رفع الیدین دی. لدې وجې د

(۸) حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما حدیث کہ مجمع الزوائد ج ۱۴ ص ۱۰۲.

ہمدارنگہ دابو حمید الساعدی رحمۃ اللہ علیہ وابن زبیر رضی اللہ عنہما پہ احادیثو کہ ہم دسجد و در رفع الیدین ذکر دی.

(ابوداؤد ج ۱ ص ۱۱۱ و ص ۱۱۲).

ددی یو ولسوا حدیثو پہ مقابل کہ یو عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما متعارض حدیث او یو دابو موسیٰ اشعری رحمۃ اللہ علیہ ضعیف حدیث دی اکثرہ لامذہبان ددی یو ولسوا حدیثو پہ مقابل کہ صرف پدی دوو احادیثو عمل کوی او دیو ولسوا حدیثو خخہ کلامخالفت کوی او ییہام خان تہ محمدی او اہل حدیث و ایہ او تہ ددی یو ولسو احادیثو اکثرًا مخالفت کوی، حالانکہ ددی یو ولسو احادیثو راویان متاخر الاسلام دی اوصیغی دماضی استمراری دی پکی دہغی دوو حدیثونو پدی باندی ہیخ وجہ دترجیح نہ شتہ، خکہ چہ پہ صحت او ضعف کہ برابر دی بلکہ دابو ولسو راجع دی خکہ چہ یردی او مثبت دی او دی لامذہبہ داہم لیکلی دی چہ مثبت مقدم وی پہ نافی باندی. (الحق الصریح ج ۱ ص ۱۰۵) او فتاویٰ علماء حدیث ہمدی احادیثو تہ ناسخ ہم ویلی دی خکہ چہ راویان یی متاخر الاسلام دی ج ۱ ص ۳۰۵ و ص ۳۰۶

نوپہ کومہ خوشحالی کہ و ایہ چہ اکثرہ ددی یو ولسو احادیثو مخالفت پکار دی دکلہ کلہ عمل کولو ہمدامعنی دہ چہ اکثر ایہ مخالفت پکار دی.

دلامذہبو خخہ یوسوال:

بعضی غیر مقلدین دسجدی رفع الیدین تہ ہم سنت و ایہ، لکہ ابو حفص عثمانی او امین اللہ پشاور و غیرہ، او عام غیر مقلدین ددی رفع الیدین دستوالی خخہ منکر دی، اوس سوال دادی چہ دستو خخہ منکر ہم لعنتی دی. او غیر سنتو تہ سنت و یو و نکہ ہم لعنتی دی، لدی و جہی تاسو و و ایہ چہ ددی دوا و دلو خخہ کومہ یوہ دلہ دقرآن او حدیث مخالفہ دہ؟

اتم دلیل

حدیث دحضرت انس رضی اللہ عنہ

(الحق الصریح ج ۱ ص ۷۴ پنجم نمبر دلیل)

اول جواب : دا حدیث موقوف دی یعنی داسرہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حدیث ندی خکہ چہ دحضرت انس رضی اللہ عنہ

درې شاگردان دي.

الف: اول شاگرد يې عاصم بن الاحول دی چې ثقه راوي دی (جزء بخاري ص ۶۲ و ص ۱۳۸)

باء: دوهم شاگرد يې يحيى بن اسحق دی چې ثقه راوي دی (جزء بخاري ص ۱۸۰) دې دواړو د احديث موقوف روايت کړی دی يعنې د دې دواړو په نيز د ابوالکل در رسول الله ﷺ حديث نه دی.

ج: دريم شاگرد يې حميد الطويل دی. (جزء بخاري ص ۱۴۰ ابن ماجه ص ۶۲) دارقطني ج ۱ ص ۲۹۰]

صرف ده دې حديث ته مرفوع ويلى دي ليکن داراوي مدلس دی او په عن سره يې روايت کړی دی او متاسو مسلک دادی چې غننه دمدرس نه قبليري ابکار العنن ص ۲۲۵).

ستاسو مشهور لامذهبه غير مقلد عالم مولوي عطاء الله حنيف ليکلي دي چې د احديث بالکل دليل نه شي جوړيدلی ځکه حميد الطويل دريمې طبقې مدرس دی او دريمې طبقې دمدرسينو څخه دليل اخستل ندی جائز (التعليقات السلفيه علي النسائي ج ۱ ص ۱۲۹). او همدا خبره حافظ ابن حجر رحمه هم کړی ده (طبقات المدلسين ص ۱۲).

لامذهبان په دارقطني هم حواله ورکوي حالانکې هلته يې صفا ليکلی دی چې: قال الدارقطني لم يروه عن حميد مرفوعاً غير عبد الوهاب والصواب من فعل انس. (دارقطني ج ۱ ص ۲۹۰) يعنې صواب داده چې دادر رسول الله ﷺ فعل ندی بلکې حضرت انس رضي الله عنه فعل دی.

امام طحاوي فرمايې چې: د احديث د دې (محدثينو) په نيز خطا دی ځکه چې د عبد الوهاب څخه علاوه هيچا د يته مرفوع ندی ويلى. او حافظو د حديثو دا موقوف کړی دی (طحاوي شرح معاني الآثار ج ۱ ص ۱۵۶)

دوهم جواب: د حميد الطويل شېر شاگردان:

(۱) عبد الاعلي جزء بخاري ص ۱۴۸ (۲) يحيى بن سعيد جزء بخاري ص ۱۷۷ (۳) معاذ بن معاذ بن ابي شيبه ج ۱ ص ۱۳۳. (۴) خالد بن عبد الله الواسطي (۵) عبد الله بن معاذ (۶) يزيد بن هارون. (تاريخ بغداد ج ۲ ص ۳۸۶).

دې شېرواړو د احديث موقوف روايت کړی دی يعنې د دې شېرو په نيز دادر رسول الله ﷺ حديث ندی صرف اووم شاگرد عبد الوهاب د دې شېرو په خلاف مرفوع روايت کړی دی او د عبد الوهاب حافظه په اخر عمر کې

خرابه شوی و (تقریب التهذیب ص ۲۲۴)

خلاصه داچی دا حدیث دسره مرفوع ندی دیومدلس (حمید الطویل) خنجه یود خرابی حافظی خاوند (عبدالوهاب) مرفوعاً روایت کړی دی چې دتولوثقاتوپه خلاف یې تفرده هیڅ اعتبار نه شته.

دویم جواب: دا حدیث دسره دلامذهبانولپاره دلیل نشي جوړیدی ځکه چې پدې حدیث کې په څلورو رکعتونو کې دنه ورغی الیدینو ذکر دی اول دتکبیر تحریمه رفع الیدین دی او اته نور څلورو رکوع گانوته دتجید لخوا وجیکیدلودی اولامذهبان لسم رفع الیدین هم کوي چې هغه دریم رکعت ته دپورته کیدلودی.

څلورم جواب: پدې حدیث کې یې دغې رفع الیدینو ته نه سنت مؤکد ویلي دي اونه یې ورته سنت غیر مؤکد ویلي دي اونه یې ورته مستحب ویلي دي اونه یې ورباندې دشواب وعده ورکړي ده اولامذهبان ورته سنت او واجب او کله مستحب وایي.

پنځم جواب: پدې حدیث کې ددوام او همیشوالي لفظ نه شته لامذهبه حکیم دخپل کتاب په (ص ۸) کې دخپل اجتهاد رباب ترنگولی دی او حواله یې په نورو رکړي ده لامذهبه داسې لیکلي دي چې حضرت انس رضی الله عنه به کان یرفع باندې دا خبره واضحه کړه چې رسول الله صلی الله علیه و آله لسو کلونو کې هیڅ داسې مونځ ندی کړی چې رفع الیدین یې پکې نه وي کړی. (تخریج زیلی ج ۱ ص ۲۱۴ مجمع الزوائد ص ۱۸۲) التعلیق المغنی ص ۱۱۰ حالانکې دلامذهبه حکیم دا عبارت په دې کتابونو کې په یو کې هم نشته داداسې دروغ دي چې مثال یې دنادرې فاندراوسوامي دیانند په کتابونو کې هم نه پیدا کیږي.

شپږم جواب: حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کې دسجدوپه وخت کې هم درفع الیدین ذکر دی. (ابن ابی شیبه ج ۱ ص ۲۳ دارقطني ج ۱ ص ۲۹۰ مسند ابی یعلی ج ۱ ص ۱۲ ص ۸۸ ابن حزم ج ۴ ص ۲۹۶) چونکه دحدیث شریف دا برخه دلامذهبه دمسلم څخه خلاف ده لدې وجهې یې پتوي لامذهبان پدې پوهیږي چې ددغې کتمانونو او فریبونو څخه بغیر ددوی مسلک نه شي ثابتیدلی.

اووم جواب: که بالفرض دا حدیث صحیح هم شي نو ددې څخه صرف یو ځلې درکوع اودسجدې رفع الیدین ثابتیږي او پاتې شوه دا خبره چې دارفع الیدین باقی وواکه نه؟

ددې څخه دا حدیث خاموش دی: (عن انس قال رايت رسول الله صلی الله علیه و آله کبر حتی حاذي بابهاميه اذنيه ثم

رکع حتي استقر کل مفصل منه في موضعه ثم انخط بالتكبير فسبقت ركبته يديه. [الدارقطني ج ۱ ص ۳۴۵ بهیقي ج ۱ ص ۹۹].

یعنی چې کله به یې رکوع ته د تللو تکبیر وویل نو در کوع د تکبیر د ختمیدلو څخه مخکې به یې لاسونه په زنگونو کېښودل ظاهره ده چې رفع الیدین به یې نه کولو صرف الله اکبر به یې وویل نو د تکبیر تحریمه څخه بغير نور رفع الیدینونه باقي نه وو.

نهم دلیل

حدیث د ابوهریره رضی الله عنه [ابن خزیمه / رقم الحديث ۶۹۴ / ۶۹۵ / الحق الصریح ج ۴ ص ۷۲ دریم

نمبر دلیل]

اول جواب: د ابوهریره رض څخه درې روایتونه راغلي دي :

اول: حضرت ابوهریره فرمایي چې: ما رسول الله صل ولیدلو چې د مانځه د شروع او در کوع کولو او د سجدو کولو په وخت کې رفع الیدین وکړل. [ابن ماجه ص ۶۲] ددې روایت په سند کې اسماعیل بن عیاش دی کوم چې ضعیف دی او دده روایات د غیر شامینو څخه بالاتفاق مردود دي. [نوی ج ۱ ص ۱۸ / ترمذی ج ۱ ص ۱۹ او ۱۴۰ / طحاوی ج ۱ ص ۱۱۱ / محلی ج ۱ ص ۲۵۷] او دا روایت له شامینو څخه نه دی.

دویم: د حضرت ابوهریره رض دویم حدیث په ابو داؤد ج ۱ ص ۱۰۸ د رفع الیدین په باب کې دی.

دویم: د ابوهریره دریم روایت په ابن خزیمه کې دی د کوم ترجمه چې داسې ده: چې رسول الله صل چې کله لمونځ شروع کړ نو تراوږو پورې یې لاسونه اوچت کړل نو چې کله به یې رکوع وکړه نو همداسې به یې وکړل، او چې کله به یې سجده وکړه نو همداسې به یې وکړل او د سجده څخه به چې راپورته شو نو بیا به یې رفع الیدین نه کول او چې کله به دده رکعتونو څخه راپورته کیدلو نو بیا به یې همداسې وکړل. [ابن خزیمه رقم الحديث ۶۹۴ / ۶۹۵] د ابو داؤد او د ابن خزیمه روایات هم بالکل ضعیفه دي.

۱- ددوی په سند کې یو راوي یحیی بن ایوب عافقی ابو العباس مصري دی. دده څخه اهرکه صحیحینو استدلال کړی دی لکن امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمایي چې: دده حافظه خرابه وه او دده څخه خطایي کیدله. محمد ث امام اسمعیل رحمه الله فرمایي چې له ده څخه استدلال نه کېږي. امام ابن سعد رحمه الله

فرمایی چې: هغه مُنکر الحدیث دی. امام دارقطنی فرمایی چې: دده په ځینو احادیثو کې اضطراب دی. امام عقیلی رحمه الله فرمایی چې: هغه ضعیف دی. [تهذیب التهذیب / ج ۱۱ / ص ۱۸۶-۱۸۷].

حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمایی چې: په ده کې ضرور کومه خرابي شته ده. ځکه چې امام احمد رحمه الله دده په باره کې فرمایی چې: دا د خرابې حافظې خاوند دی. [ابن کثیر / ج ۱ / ص ۱۶۹].

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایی چې: رېښتینی دی، لکن په ډېرو وختونو کې تر ښه خطايي کېدلې. [تقریب / ص ۲۷۴]. که د دغه مختلف فیہ راوي نور روایات د حَسَن په درجه کې ومنلی شي، نو بیا هم دا روایت دده د خطايي نتیجه ده.

۲- ددې سند بل راوي ابن جریج دی او ابن جریج سخت مُدلس دی. اودا روایت دده عنعنې ده. امام دارقطنی رحمه الله فرمایی چې: د ابن جریج د تدلیس څخه ځان ساته. ځکه چې هغه ډېر بد مُدلس دی. هغه مجروحو راویانو څخه تدلیس کوي. [تهذیب التهذیب / ج ۶ / ص ۴۰۵].

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمایی چې: (لیس بشيئ فی الزهري) [تهذیب / ج ۶ / ص ۴۰۴] ابن جریج د امام زهري څخه په روایت کولو کې هېڅ حیثیت نه لري. اودا روایت هم د ابن جریج څخه د امام زهري له طریقه دی. ابن جریج د متعې قایل و او له نوي (۹۰) ښځو سره متعه کړې وه. [تذکره الحفاظ / ج ۱ / ص ۱۴۹] و میزان الاعتدال / ج ۲ / ص ۱۵۱].

۳- ددې سند بل راوي امام زهري رحمه الله دی. دده په باره کې د لامذهبو عبارتونه داسې دي چې: ابن شهاب زهري له منافقینو او کذاینو څخه و. مستقل ایجنټ و، اکثر گمراه کوونکی، خیث دروغژن روایتونه دده طرفته منسوب دي. مشهور شیعه مؤلف عباسي قُمي ویلي دي چې: ابن شهاب اول سني و، چې بیا وروسته شیعه شو. [اتمة المنتهی / ص ۱۲۸ / صدیقه کائنات / ص ۱۰۷-۱۰۸ / اختلاف امت کا المیه / ص ۱۲۷].

دویم جواب: د ابو هريرة په صحیح حدیث کې صرف په یو د تکبیر تحریمه د رفع الیدین ذکر دی، د ابو هريرة هغه مرفوع او موقوف روایت چې په هغې کې یواځې د تکبیر تحریمه سره د رفع الیدین ذکر دی او نور پکې صرف د تکبیر اتو ذکر دی، په لاندې ځایونو کې وگورئ:

[بخاري رقم ۸۰۳] مسند احمد رقم ۸۲۷۳ / مؤطا امام محمد رقم ۱۰۳ / مؤطا امام مالک رقم ۲۰۳ /

بخاري رقم ۷۸۵ و ۷۸۹ / ۷۹۵ / ۸۰۳ / مسلم رقم ۸۶۷ / ابو داؤد رقم ۸۳۶ / ترمذي رقم ۲۵۴ / مسند احمد رقم ۷۲۱۹ / نسائي رقم ۱۱۵۵ / دارمي رقم ۱۲۴۸ / مصنف عبد الرزاق رقم ۲۴۹۲ / مؤطا امام محمد رقم ۱۰۴ / كتاب الآثار للإمام محمد رقم ۷۵ / كتاب الآثار لأبي يوسف رقم ۱۰۸

پدې حديث کې دفع الیدین ذکر ابن جریج وریات کړی دی ابن جریج هغه سړی دی چې په مکه مکرمه کې یې دنوی (۹۰) زنانه ورسره متعه کړې وه او هره شپه به یې د قوه باه لپاره په خپله دبره کې دزیتون تیل اچول (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۶۹).

لامذهبه خناسه: تاپه (ص ۱۴۳۵ ج ۴) لیکلي دي چې ابن جریج مدلس دی بلکې دارقطني ویلي دي چې دتولوڅخه بدتدلیس دابن جریج تدلیس دی ځکه هغه په داسې وخت کې تدلیس کوي چې حدیث یې دیو مجروح راوي څخه اوریدلی دی لکه حافظ ابن حجر په تهذیب التهذیب او په طبقات المدلسین کې ذکر کړی دی و المدلس اذا عنعن لایحتج به بالاتفاق الحق الصریح ج ۱۴ ص ۹۴ بحواله نصب الرايه ۱۴ ص ۳۱).

ډیریم جواب: که لامذهبان خامخا د ابو هريره رضی الله عنه پدې حدیث باندې عمل کوي نو مهرباني دې وکړي خپل پت رافضیت دې نور راښکاره کړي چیرته کومې امام باري ته دې لارشي چې هلته د سجدو په وخت کې هم رفع الیدین کیږي ځکه چې پدې حدیث کې د سجدو په وخت کې هم دفع الیدین ذکر دی. او همدارنگه د دې حدیث او د بخاري عبد الله بن عمر د حدیث په منځ کې تعارض دی، ځکه چې په دې حدیث کې د سجدو د رفع الیدین اثبات دی، او د بخاري د عبد الله بن عمر په حدیث کې د سجدو د رفع الیدین نفی ده، نو که دې حدیث ته صحیح وایي نو د بخاري شریف د عبد الله بن عمر رضی الله عنه حدیث ته غلط ووايي ځکه په هغې حدیث کې د دې حدیث په خلاف دین السجدتين دفع الیدین څخه منع ده.

څلورم جواب: پدې حدیث کې یې رفع الیدین ته نه سنت مؤکد ویلی دي او نه یې ورته سنت غیر مؤکد ویلي دی او نه یې ورته مستحب ویلي دي او لامذهبان ورته کله واجب وایي کله ورته سنت وایي او کله ورته مستحب وایي کله وایي چې دومره ثواب لري لکه متعه کول او کله وایي چې دومره ثواب لري لکه د دبر زنا. (هدیه المهتدي ج ۱ ص ۱۱۸) د لامذهبه د مصنف اعظم کتاب

پنځم جواب: که بالفرض دا حدیث صحیح هم شي نو پدې حدیث کې دیو ځلې رفع الیدین کولو ذکر دی او پاتې شوه دا خبره چې دا رفع الیدین باقی پاتې و او که نه وو پاتې د دې څخه دا حدیث ساکت دی لیکن

حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نور صحیح حدیثونہ شته چې دارفع الیدین باقی نه ووپاتی. صحیح البخاری جلد اول صفحہ ۱۱۰ باب یهوی بالتکبیر کې نهایت صحیح حدیث دی چې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ نه دهر ویتیدلو او جیگیدلو په وخت کې الله اکبر ویلور رفع الیدین یې نه دی ذکر کړی او قسم به یې کولو چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دا خبری زمانې مونځ ووحی فارق الدینا (بخاری ج ۱ ص ۱۱۰)

او خپله ابوهریره رضی اللہ عنہ چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د زمانې څخه وروسته کوم مونځ کولو په هغې کې یې رفع الیدین ندي کړي لکه څرنگه چې امام مالک رحمه الله د امام جعفر القاري رحمه الله څخه روایت کړی دی چې ابوهریره رضی اللہ عنہ همداسې مونځ کولو چې کله به یې د اول تکبیر سره مونځ شروع کړو نور رفع الیدین به یې وکړل او نوره یې دهر ویتیدلو او جیگیدلو سره الله اکبر ویلو. (نیل الفرقین ص ۱۲۳)

او حضرت عبد الرحمن بن عوف خوی حضرت ابو سلمه فرمایې چې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ همداسې مونځ کولو دهر ویتیدلو او جیگیدلو سره به یې الله اکبر ویلو ترڅو چې د مونځ څخه فارغیدلو نو فرمایل به یې چې قسم په الله صلی اللہ علیہ وسلم چې زما مونځ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره ډیر مشابه دی. (موطا امام محمد ص ۹۰) نومعلومه شوه چې د اول تکبیر څخه وروسته نور رفع الیدینونه باقی نه ووپاتی.

لسم دلیل

حدیث د ابو حمید الساعدي رضی اللہ عنہ او د نورو لسو صحابه رضی اللہ عنہم: عن محمد بن عمرو بن عطاء قال سمعت ابا حمید الساعدي في عشرة من اصحاب النبي صلی اللہ علیہ وسلم فيهم ابو قتادة فقال: يا حميد انا علمكم بصلوة رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم.

قالوا لم؟ فوالله ما كنت اكثر له تبعة ولا اقدم ناله صحبة قال: بلي قالوا فاعرض قال: كان رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اذا قام الي الصلوة كبر ثم رفع يديه حتي يحاذي بهما منكبيه ثم يركع ويضع راحتيه علي ركبتيه معتدلاً لا يصبو راسه ولا يفتح ثم يرفع راسه فيه يقول سمع الله لمن حمده ويرفع يديه حتي يحاذي بهما منكبيه الي ان قال ثم اذا قام من الركعتين رفع يديه حتي يحاذي بهما منكبيه كما صنع عند افتتاح الصلوة فقالوا صدقت هكنا كان يصلي النبي صلی اللہ علیہ وسلم ه (الحق الصريح ج ۱ ص ۷۳).

څلورم سبب دلیل دلامذهبانوپه انکړ د ادوی لپاره ډیر قوی دلیل دی او په ډیر فخر سره یې بیانوي لکن دا روای صحیح نه دی

اول جواب : دا حدیث منقطع دی پدې مجله - کې هغه لس صحابه شوک دي ؟ ددی مبارکوصحابه کرامونو مونه شه دي ؟ ددې مجلس ددندېدې شخه لیدونکې اویسانونکې شوک دی ؟ په ابوداود کې ددې مجلس دحال یسانوونکې محمد بن عمرو بن عطاء دی اودې پدې لسوصحابه ووکې یواځې دابوقتاده نوم اخلي امام طحاوي فرمایي : فان محمد بن عمرو بن عطاء لم يسمع ذلك الحديث من ابي حميد ولا من ذكره معه في ذلك (طحاوي ج ۱ ص ۱۵۶ رقم ۱۳۲۹) وفي بعض المطابع ص ۱۶۴. يعني محمد بن عمرو بن عطاء دا حدیث نه دابي حميد شخه اوریدلی دی اونه یې دهغو صحابه وو شخه اوریدلی دی دکومو ذکر چې پدې حدیث کې شوی دی .

امام ابن ابی حاتم هم فرمایي چې : قال ابي فصار الحديث مرسلًا. (كتاب العلل ص ۱۶۳) يعني دا حدیث مرسل دی که په لامذهبانو کې شخه همت ري نو داسماع دی ثابته کړی .

دوهم جواب : امام طحاوي رحمه الله مزید فرمایي چې دا حدیث غیر معروف او غیر متصل دی ځکه چې محمد بن عمرو بن عطاء فرمایي چې د حضرت ابو حميد ؓ په مجلس کې ابوقتاده ؓ هم موجود وو (فيهم ابوقتاده) حالانکې حضرت ابوقتاده ؓ د محمد بن عمرو بن عطاء ؓ ديداش شخه مخکې وفات شوی دی نو آیا دا کيدای شي چې ابوقتاده ؓ يې دخپل وفات شخه شوکاله وروسته دقبر شخه رايستلی وي او مجلس درفع الیدین ته يې حاضر کړی وي .

امام طحاوي فرمایي چې ابوقتاده ؓ ښير مخکې وفات شوی دی (طحاوي ج ۱ ص ۱۷۹ رقم ۱۵۰۹) حضرت موسى بن عبدالله ؓ فرمایي چې حضرت علي ؓ د حضرت ابوقتاده ؓ جنازه وکړه او اوه تکبيرونه يې وکړه. (طحاوي ج ۱ ص ۳۳۲ رقم ۲۷۷۶) حافظ ابن حجر فرمایي چې : راجعه داد. چې حضرت علي د حضرت ابوقتاده جنازه کړې ده . [تلخيص الحبير ج ۶ ص ۱۶۰]. همداخبره استاذ البخاري ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۱۱۶. (بهيتي ج ۱ ص ۳۶) تاريخ بغداد ج ۱ ص ۱۶۱ (طبقات ابن سعد ج ۶ ص ۹) هم کړې ده او همداخبره دامام شعبي رحمه الله شخه هم را نقل شوي ده. (الجواهر النقي ج ۱ ص ۳۶)

البته صرف واقدي کذاب دابوقتاده وفات په ۵۴ هـ کې ليکلی دي اوداخبره غلطه ده خپله لامذهبه خناس هم ليکلي دي چې دواقدي په باره کې دعلماء فيصله داده چې دا کذاب دی. (الحق الضريح ج ۱ ص ۵۱۷)

امام هشیم بن عدی رحمه الله فرمایي چي دابو قتاده وفات په ۳۸ هـ کي شوی دی (البداية والنهاية ج ۸ ص ۶۸) اود محمد بن عمرو بن عطاء پیدائش په سنه ۴۰ هـ کي شوي دی، علامه محمد شاه انور شاه کشمیری فرمایي چي حضرت علي رض په خلوي بنتمه هجري کي شهيد شوی دی او محمد بن عمرو بن عطاء د اتيا کالو په عمر په ۲۰ هـ کي وفات شوی نو محمد بن عمرو بن عطاء دابو قتاده زمانه نه ده ليدلې. [انيل الفرقدين ص ۴۴]. دپاتې نهو صحابه وونو مونه چي محمد بن عمر بن عطاء ندي ذکر کړي الله تعالي پوهيږي چي دهغوی سره به يې د ملاقات څه حال وي. (مجموعه الرسائل ج ۳ ص ۲۲۷)

دريم جواب : دا حديث سنداً او متناً مضطرب دی

اول: په يو ځای کي وايي محمد بن عمرو بن عطاء قال: سمعت ابا حميد الساعدي. (ابوداؤد ج ۱ ص ۱۱۳ رقم ۷۳۰)

دوهم: په بل ځای کي وايي محمد بن عمرو بن عطاء قال حدثني رجل أنه وجد عشرة من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم (طحاوي ج ۱ ص ۱۷۸ رقم ۱۵۰۵) ددې سند مداريه يو رجل مجهول باندې دی.

دريم: په بل ځای کي پکي د عباس ابن سهل واسطه راوړي (ابوداؤد رقم ۷۳۳)

څلورم: په بل ځای کي وايي محمد بن عمرو بن عطاء أخبرني مالک عن عياش أو عباس بن سهل أنه كان في مجلس فيه ابو قتادة (بهيتي ج ۲ ص ۱۰۱) او اضطراب په روايت کي ضعف پيدا کوي که د مجلس د حال بيان وونکي عباس بن سهل و منلی شي نو بيا عباس بن سهل د محمد بن عمرو څخه ډير کشر دی ځکه چي محمد بن عمرو د درمي طبقې دی. (تقریب ص ۳۱۳) او عباس بن سهل د څلورمې طبقې دی (تقریب ص ۱۶۵) اود اهم يقين نشته چي عباس دی او که عياش دی که دوهم وي نو هغه مجهول دی. [تجلیات صفدر ج ۲/ ص ۲۹۶/ نور الصباح ص ۱۴۰/ همدارنگه په بعضو روايتونو کي د تورک اثبات دی ابوداؤد رقم ۷۳۰/ په بعضي روايتونو کي د تورک نفې ده. (طحاوي رقم ۱۵۰۶/ ابوداؤد رقم ۷۳۳).

لامذهبه خناس : تلبیس ابلیس کوي داوولسم دليل لاندې يې داسې ليکلي دي ۱۷ حديث

ابواسيد ۱۸ سهل بن سعد ۱۹ محمد بن مسلمة ؓ، دادرې صحابه دابو حميد الساعدي په حديث ۴ کي ذکر شو چي حاضر وودا حديث مخکي نمبر ۴ کي ذکر شوی دی چي دابو حميد په مجلس کي ابواسيد او سهل بن

سعداومحمدبن مسلمة ناست وواو هغه درسول اللهﷺ نه رفع الی‌دین ذکرکول اودوی دهغه تصدیق وکړو.

الاخساء: لامذهبه چې کله دروغو دپټولو اراده کړی وي نو د مخکینو دروغو په باره کې لیکي چې دا وروسته راروان دی ترڅو دعوامو لوستونکو ذهن ته دا وروغوروزوي چې کیدی شي وروسته به د تحقیق اودحوالوسره راروان وي حالانکې وروسته ددې مسئلې څرک هم نه لگيږي او دوروستنیو دروغو په باره کې لیکي چې دا مخکې تیر شوی دي ددې لپاره چې عوام لوستونکي دا گمان وکړي چې کیدی شي مخکې به د تحقیق اودحوالوسره تیر شوی وي حالانکې مخکې بالکل نوي ذکر شوي پدې طریقه خپل دروغ په خلکو چلوي په دې مسئله کې هم همداسې چل کوي په یو اتیانیمه صفحه کې یې لیکلی دی چې دادرې صحابه دابو حمید الساعدي په حدیث ۴ کې ذکر شوي دي چې حاضر وو.

حالانکې دابو حمید حدیث یې په صفحه درې او یا یسه کې لیکلی دی هلته بالکل ددې خبرې څرک هم نه لگيږي اوداڅکه چې دا خو بالکل تور دروغ دي چې دادرې صحابه په هغه مجلس کې وو اوددې دروغو اثبات ددوی ټول جماعت نه شي کولی. (ولوکان بعضهم لبعض ظهیراً)

نو ځکه حواله په مخکینو صفحو ورکوي چې عوام کالانعام گمان وکړي چې کیدی شي دابو مخکې دتحقیق اوپه معتبرو کتابونو دحوالوسره تیر شوی وي لوستونکې دې دده دروغو مشاهده پخپله وکړي اودده د کتاب لږمخکې صفحې دې وگوري.

(۲) اوداڅکه دروغ دی چې ابواسید ؓ دصحیح قول موافق د محمد بن عمرو دپیدایش څخه لس کاله مخکې په سنه ۳۰ هـ وفات شوی دی او حضرت محمد بن مسلمة ؓ د محمد بن عمرو دپیدایش څخه یو کال یاده کاله وروسته په ۴۱ یا ۴۲ هـ کې وفات شوی دی.

ځینو پکې عمار بن یاسر ؓ هم شمار کړی دی حالانکې عمار بن یاسر ؓ په سنه ۳۷ هـ کې شهید شوی دی ځینو پکې ابو مسعود انصاري ؓ هم بدرې هم شمار کړی دی حالانکې ابو مسعود بدرې انصاري ؓ په سنه ۳۸ هـ کې وفات شوی دی او محمد بن عمرو بن عطاء ؓ ددوی دوفات څخه وروسته په سنه ۴۰ هـ کې پیدا شوی دی اودی چې دمجلس حال بیانوي اقلأ دلسو کالو به وي نو ددې مجلس دانعقاد تقریبی تاریخ سنه ۵۰ هـ شو.

ځینو پکې سلمان فارسي ؓ هم شمار کړی دی حالانکې هغه دده دپیدایش څخه شپږ کاله مخکې په سنه ۳۴ هـ کې وفات شوی دی ځینو پکې امام حسن بن علي ؓ هم شمار کړی دی حالانکې هغه په ۴۹ هـ کې وفات

شویدی یخینو پکې زید بن ثابت هم شمار کړی دی حالانکې هغه په ۴۵ هـ کې وفات شویدی

لامذهبه خناسه: در رفع الیدین مسئله دې دومره مهمه کړه چې مستقل کانفرانس رفع الیدین دې ورته منعقد کړو او د رفع الیدین د تصدیق لپاره دې په ژوندیو اکتفاء ونه کړه بلکې د کلو نوکلونو زار و وفات شوي بزگان دې ورته راویستل او در رفع الیدین تصدیق دې ورباندې وکړو.

لامذهبه خناسه! د حق د پتولو په مخای ددې لوسو صحابه وو نو مونه په کوم صحیح سند باندې پیش کړه او د دوی د وفات د تاریخونو او د مجلس د انعقاد د تاریخ ادرس ولیکه نو انشاء الله تعالی چې نور به دې هم ډیر کړامتونه ظاهر شي.

خلووم جواب: د حضرت ابو حمید په اصل حدیث کې صرف د تکبیر تحریمه رفع الیدین دی. حافظ ابن حجر ددې حدیث دیسانو لږ څخه وروسته لیکي چې: وأصله في البخاری. [الدرایة ج ۱/ ص ۱۵۳] د حضرت ابو حمید الساعدي رحمه الله حدیث په بخاري (ج ۱ ص ۱۱۴ رقم ۸۲۸) باب سنة الجلوس في التشهد کې موجود دی چې صاحب دمشقو په ج ۱ ص ۷۵ باب صفة الصلوة کې رانقل کړی دی. [ددې په سند کې عبد الحمید بن جعفر نشته.

په هغې کې صرف د اول تکبیر سره در رفع الیدین ذکر دی او نور نه پکې د لوسو صحابه وو رحمه الله د موجودگي ذکر شته او نه پکې در کوع په وخت کې در رفع الیدین ذکر شته. پدې حدیث کې د لوسو صحابه وو او در کوع در رفع الیدین ذکر عبد الحمید بن جعفر و شامل کړی دی او د عبد الحمید بن جعفر په باره کې امام ابو حاتم فرمایي چې لایحتج به [میزان الاعتدال ج ۲/ ص ۵۳۹]. یعنې په ده باندې استدلال نه کیږي حافظ ابن حجر فرمایي وکان یحیی بن سعید یضعفه. [تهذیب التهذیب ج ۶/ ص ۱۱۲] امام یحیی بن معین به فرمایي چې: دا د تقدیر څخه منکرو و، امام ابن حبان فرمایي چې: ربما أخطأ. [تهذیب التهذیب ج ۶/ ص ۱۱۲] امام نسائي فرمایي چې لیس بالقوی. [ضعفاء الصغیر للنسائي ص ۴۸]

امام طحاوي فرمایي چې هغه ضعیف دی. (طحاوي ج ۱ ص ۱۵۶ و ص ۱۷۹) علامه ابن ذیعلی فرمایي چې والظاهر أنه غلط في هذا الحديث. [انصب الراية ج ۱/ ص ۳۳۴] حافظ ابن قیم هم دده ضعف ذکر کړی او فرمایي دي چې: وضعف یحیی بن سعید و الشوري عبد الحمید بن جعفر. [زاد المعاد ج ۴/ ص ۱۳۶]. حافظ ابن حجر فرمایي چې: محدث ابن منذر فرمایلي دي چې علماء د جرحي فرمایي چې ددې حدیث سند ضعیف

دی، پدې کې عبدالحمید بن جعفر دی. [تلخیص الحبیر ج ۱/ ص ۲۳۳]. حافظ ابن حجر فرمایي چې: صدوق رمي بالقدر و ربما وهم. [تقریب ص ۱۹۶]. او امام نسایی فرمایي چې ليس بالقوي (ضعفاء صغیر ص ۶۸). لامذهبانوته پکار دی چې ددې ضعیف حدیث په مخای باندې د بخاری ج ۱ ص ۱۱۴ والا صحیح حدیث باندې عمل وکړي او صرف د تکبیر تحریمه په وخت کې رفع الیدین شروع کړي لیکن الله ﷻ د لامذهبانو په برخه کې په صحیح حدیث باندې عمل ندی لیکلی.

پنځم جواب: لامذهبانو! که په تاسو کې د ذرې په اندازه علم وي او د عربیت لړبوی در باندې هم لگیدلی وي نو دا حدیث به مو په دلیل کې نه پیش کولو څکه چې دا ستاسو لپاره نه بلکې دا خافو لپاره دلیل دی اول یو مثال واورئ چې د لسو کسانو په مجلس کې یو سړی د عوه وکړي چې د فلانکي مرض لپاره ماته ستاسو څخه ډیري نسخی معلومی دي.

نو ټول مجلس د افکر کوي چې ده ته داسې نسخه معلومه ده چې مونږ ته نده معلومه. نو اوس که داسې داسې نسخه بیان کړي چې ټول مجلس ته ناشنا او نابله وي او پدې کې هیچاته نوي معلومه نو ټول مجلس ددې سړي تصدیق کوي چې ستاد دعوی صحیح ده واقعی چې دا نسخه مونږ ته نه وه معلومه او که داسې داسې نسخه بیان کړي چې د مجلس خلکو ته د مخکې څخه معلومه وي نو د مجلس ټول خلک ددې سړي تکذیب کوي چې ستا خبره بالکل غلطه ده دا نسخه مونږ ته هم معلومه ده.

دلته هم داسې ده چې د لسو صحابه و په مجلس کې حضرت ابو حمید الساعدي رضی الله عنه د عوه کوي چې (انا علمکم بصلوة رسول الله ﷺ) یعنې اگر چې په عملي طور زما او ستاسو په مونږونو کې هیڅ فرق نه شته لیکن په علمي طور ماته ځینې مسئلي ستاسو څخه زیاتي معلومي دي د مجلس صحابه وو ورته وفرمایي چې ووايه هغه کومه مسئله ده چې مونږ ته نده معلومه او تاته معلومه ده نو حضرت ابو حمید رضی الله عنه ورته درکوع رفع الیدین او دریم رکعت ته د پورته کیدلور رفع الیدین بیان کړل، نو د مجلس صحابه وو وفرمایي چې واقعی تار شتیا وویل چې دا مسئله یواځې تاته معلومه ده.

ددې څخه صفا ظاهر یري چې رفع الیدین عند الركوع او دریم رکعت ته د پورته کیدلور رفع الیدین د صحابه و په وخت کې دومره متروک وه او دومره ناشنا او نابله وه چې عمل کول خو وړ باندې لڅه کوي په دومره غټ مجلس کې چې لس صحابه پکې دي چاته معلومه هم نه وه.

همدا وجه ده چې امام ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايي چې مادرفع الیدین مسئله نه دکوم صحابي څخه اوریدلی ده اونه مې پدې باندې څوک عمل کونکی لیدلی دی (موطا امام محمد ص ۵۱).

خلاصه داراووتله چې کوم واري به رسول الله ﷺ دارفع الیدین کړی وي اویایې داسې پرېښي دي چې ځینې متاخرالاسلام صحابه ووته معلوم هم نه وو.

شپږم جواب: حضرت ابو حمید دیر پخوانی صحابی وو په جنگ احد او په نورو اسلامي جنگونو کې شریک شوی و، نو څرنگه ورته ددې مجلس نورو صحابه وو وویلې چې: فوالله ما کنت اکثر له تبعه ولا أقدم لنا صعبة. خاصکر غیر مقلدین پدې مجلس کې دابوهریره او حضرت سهل نومونه ذکر کوي. حضرت ابوهریره په اووم کال د هجرت مسلمان شوی، او حضرت سهل په صفار الصحابه وو کې دی، نو څرنگه ابو حمید ته وایي چې: ته نه زموږ په نسبت د زیاتې پیروي والا یې اونه زموږ څخه مخکې مسلمان شوی یې نو صحابه خو ټول ریښتیني او عدول دي معلومېږي دا چې دروغونه خبره پکې د عبد الحمید د حافظې د خرابولې له وجې ورداخله شوې ده. [نور الصباح ص ۱۵۴].

یوولسم دلیل

حدیث عبدالله بن زبیر

[الحق الصریح ج ۱/ ص ۷۵/ شپږم نمبر دلیل]

اول خیانت: په دې حدیث کې دحین یرکع سره حین یسجد هم شته دحین یرکع ترجمه لامذهبان داسې کوي چې رکوع ته د تیتیدلو او درکوع څخه د جیگیدلو په وخت کې به یې رفع الیدین کول لیکن پدې حدیث کې حین یسجد هم شته. (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۱ ابن ماجه ص ۶۲)

چې دې لامذهبه هغه جمله دتقیې په صندوق کې بنده کړي ده او ځینې لامذهبان یې په لفظ کې رانقلوي لیکن ترجمه یې نکوي نو دحین یسجد ترجمه به دحین یرکع په شان داسې شي چې (سجدي ته دتیتیدلو او دسجدي څخه دراجیگیدلو په وخت کې) یې هم رفع الیدین کړي دي اوداڅکه نه رانقلوي چې دحدیث پدې برخه ددوی عمل نشته گویا ددې ایت مصداق دی چې: (أَقْتَرُوا مَنْ يَبْعُضُ الْكِتَابِ وَكَفَرُوا بِنَبِيِّهِ).

دوهم خیانت: په دې حدیث کې لفظ (دحین ینھض للقیام) هم شته دی لامذهبہ خناس نه په لفظ کې رانقل کړي ده او نه په معنی کې ددې لفظ معنی داده چې کله به ودریدلو نورفع الیدین به یې کولو برابر خبره ده چې دوهم رکعت ته به ودریدلو او که دریم رکعت ته به ودریدلو او که څلورم رکعت ته به ودریدلو.

لیکن چونکه لامذهبان دوهم رکعت او څلورم رکعت ته ودریدلو په وخت کې رفع الیدین نه کوي او نه پدې حدیث عمل کوي لدې وجهې ځینې لامذهبان یادسره دالفظ نه رانقلوي او ځینې لامذهبان دالفظ رانقلوي لیکن ترجمه یې داسې کوي چې کله به دوو رکعتونو څخه وروسته ودریدلو.

دریم خیانت: کله چې عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ وکړو نو چا ولیدلو او که نه؟ دا خبره لامذهبان نه رانقلوي چا چې عبدالله بن زبیر په داسې لمونځ ولیدلو دهغه سړي نوم میمون مکي وو کوم چې ددریمي طبقي تابعي وو حافظ ابن حجر فرمایي: (الثالثة الطبقة الوسطی من التابعین کالحسن البصري وابن سیرین) (تقریب ص ۱۰) دادتابعینو دمنځني طبقي څخه دی دکومو چې دډیرو صحابه وو سره ملاقات شوی دی میمون مکي تابعي دی اود مکې مکرمې اوسیدونکی دی مکې مکرمې ته به دحج په موسم کې ددنیا دهر کونج څخه خلک حج ته راتلل صحابه به هم راتلل تابعین به هم راتلل او تبع تابعین به هم راتلل نو میمون مکې رحمه الله ددوی ټولو دمسلك څخه خبرو و یغني دټولي دنیا حالات ورته معلوم وو.

څلورم خیانت: لامذهبان داهم پټوي چې کله میمون مکې عبدالله بن زبیر په رفع الیدین کولو ولیدلو نو څه یې وویل؟

کوم حدیث چې لامذهبان ذکر کوي دهمدې حدیث دمنځ څخه یې یوه پوره لکیره حدیث لفظاً او معنی لري کړې دی دهغه لکیرې حاصل دادی چې کله میمون مکې رحمه الله عبدالله بن زبیر په رفع الیدین کولو ولیدلو نو عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ ورغلو او ورته وی ویل چې نن خو ما عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ په داسې لمونځ ولیدلو چې بل هیڅوک مې ورباندې نه وولیدلي او هغه درفع الیدین ذکر وکړو. (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۵)

دحضرت میمون مکې په الفاظو کې فکر وکړئ میمون مکې ډیر صحابه رضی اللہ عنہ لیدلي وولیکن هیڅوک یې دعبدالله بن زبیر نه بغیر په رفع الیدین کولو نه وولیدلی ډیر تابعین یې لیدلي وولیکن یو تابعي یې هم په رفع الیدین کولو نه وولیدلی ډیر تبع تابعین یې لیدلي وولیکن یو یې هم په رفع الیدین کولو نه وولیدلی.

دټولي دنیا څخه راتلونکې حاجیان یې په مانځه لیدلي وولیکن یو یې هم په رفع الیدین کولو نه وولیدلي

ہمدایہ توله دنیا کی پہ ترک درفع الیدین باندی عملی تواتر دی پہ میلونونو صحابہ ووتابعینو تبع تابعینو اودد نیا خنجه پہ راتلونکو حاجیانو کی یہ یواخی یو عبداللہ بن زبیر ؓ صرف یو واری پہ رفع الیدین ولیدلو، کہ لامذہبان داتول تفصیل بیان کری نودودی تول کتابونہ رسالی او اشتہارونہ بہ بی اثرہ شی۔

(لادین لمن لادیانہ لہ، ولا ایمان لمن لا امانۃ لہ)

(۲) ہمداسی یوبل حدیث ہم پہ ابو داود شریف کی شتہ حضرت نضر بن کثیر فرمایہ چہ زماپہ خنک کی پہ مسجد خیف کی حضرت عبداللہ بن طاوس یمنی دسجدی خنجه وروستہ رفع الیدین وکرل نوماتہ یومنکر کارینکارہ شو۔

وہیب بن خالد ورتہ وویل چہ تہ داسی کارکوی چہ ماورباندی ہیشوک ندی لیدلی نوہفہ ورتہ دحضرت عبداللہ بن عباس ؓ خنجه حدیث واورولو۔ (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۵)

نو لامذہبانو: چیرتہ کومہ امام بارہ کی پہ دی باندی ہم عمل شروع کری ہسی شف شف کوئی نوربی شفتالو کری۔

(۳) ددی داسی مثال دی چہ در رسول اللہ ﷺ عادت مبارکہ داو وچہ پہ ناستی بہ یہی اودس ماتی کولولیکن پہ ولاہ یہی ہم یو بخلی اودس ماتی کری دی چہ پدی باندی عام عمل نہ ووجاری۔

نو کہ یو شوک پہ ولاہ متیازی وکری او بل ورباندی اعتراض وکری ہفہ ورتہ دحضرت مغیرہ بن شعبہ ؓ حدیث پیش کری چہ پہ ولاہ متیازی ہم ثابتی دی نوددی خودامعنی نہ چہ پہ ولاہ باندی متیازی کول سنت دی بلکہ دخان خنجه داعتراض اړول مقصود دی، ہمدارنگہ ترک رفع الیدین عملاً متواتر دی او عادت مبارکہ دنبی ﷺ ترک درفع الیدین دی لیکن ابن عباس داعتراض داوړلو لپارہ وفرمایل چہ داهم ثابت دی۔

(۴) خپلہ دعبد اللہ بن زبیر ؓ عادت مبارکہ ترک درفع الیدین ووحک دعبد اللہ بن زبیر ؓ نحو حضرت عباد ؓ بہ رفع الیدین نہ کول محمد بن ابی یحیی فرمایہ چہ ماد حضرت عباد پہ خنک کی لمونخ کولو اودخض اودرفع سرہ بہ می رفع الیدین کول حضرت عباد راتہ وفرمایل: چہ تہ دہرو تیتیدلو او جیکیدلو سرہ رفع الیدین کوی حالانکہ رسول اللہ ﷺ بہ صرف دمانخہ د شروع کولو پہ وخت کی رفع الیدین کول اوددی خنجه بہ یہی وروستہ پہ ہیخ شای کی رفع الیدین نہ کول ترخو چہ دمانخہ خنجه بہ فارغ شو۔ (اخرجه البیهقی فی الخلائیات بسط الیدین ص ۵۳ بحوالہ المواہب اللطیفہ)۔

(۵) حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ حدیث اود حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ حدیث پ مابین کي دغه تعلق ووجي بيان شو اولامذهبان ددي لپاره چي پدي تفصيل پرده و اچوي وحدیث په یوحای کي اوبل په بل حای کي ذکرکوي.

(۶) حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ تفردات دتولو صحابه وپه مقابل کي اهل السنة والجماعة نه مني، مثلا: حضرت عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ عیدینو څخه مخکي داډان او اقامت قايل دی، په زور ند ولاسونو دلمونځ هم قايل دی. (معارف السنن ج ۲ ص ۱۶۰).

دولسم دليل

حدیث عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ [الحق الصریح ج ۴ ص ۷۶ لسم نمبر دلیل / اسوه سرور کونین ص ۸]
لامذهبه حکیم ددي عنوان لاندې لیکلي دي چې حضرت عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمایي چې رسول الله ﷺ همیشه رکوع ته دتللو اود رکوع څخه دسرراپورته کولو په وخت کي رفع الیدین کړي دي. (جزء بخاري ص ۱۱۳ | ابن ماجه ص ۶۲).

نور دروغ

یوه محاوره ده چې: (دلاور است دزدی که بکف چراغ دارد) او شایاس این کار از تواید و نامردان چنینی کند، په جزیخاري کي هیشکله ددي حدیث سره سندندي موجود او تاسولیکلي دي چې بي سنده روایت لره په دین کي هیڅ اعتبار نشته. (الحق الصریح ج ۴ ص ۲۶۴)

دفریب انتهاء

لامذهبه حکیم دوهمه حواله په ابن ماجه ص ۶۲ ورکړی دی هلته هم دحدیث الفاظ داندې بلکې هلته الفاظ داسي دي چې ییشکه رسول الله ﷺ دهر تکبیر سره رفع الیدین کړي دي چونکه لامذهبان دهر تکبیر سره رفع الیدین نه کوي یعني ددوهم او څلورم رکعت په شروع کي رفع الیدین نه کوي اونه دسجده په وخت کي رفع الیدین کوي بلکې په څلورو رکعتونو کي صرف لس رفع الیدینه کوي او پدي حدیث کي دشیرویشور رفع الیدینو ذکر دی نودوی ددي حدیث داسي ترجمه کوي چې صرف اته رفع الیدینه رابنکاره شي او باتي اتلس رفع الیدینه دتقيي په صندوق کي بند شي.

لامذهبه خناسه: پدې حديث كې ددې شپږويشتور رفع الیدینونو سره دكان يرفع كلمه ده او تا سووايې چې دا كلمه په دوام او هميشوالي دلالت كوي نو كه دا تفرير دې كړي وي چې رسول الله ﷺ هميشه دهر تكبير سره رفع الیدین كړي دی نو كه خپل جماعت درڅخه راضي كيدلو او كه ناراض كيدلو خوشيغه گانو به خپل مجتهد منلی وي او نور به هم په دالرو كې پټ شوی وي.

لامذهبه خناسه! دا حديث صحيح ندی ځكه ددې حديث راوي عمر بن رباح انتهايې ضعيف دي كه بالفرض صحيح هم شي نو صرف ديو ځلي رفع الیدین ذكر يې كې دی او ددې دباقي پاتې كيدلو څخه دا حديث ساكت دی البته دابن عباس رضی الله عنه صحيح حديث پدې دليل دی چې دارفع الیدین باقي نه ووپاتې شوی.

حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمايې: (لا ترفع الايدي الا في سبع مواطن حين تفتتح الصلوة) الحديث ابن ابي شيبة (ج ۱ ص ۱۶۲۸ طحاوي ج ۱ ص ۱۱۶ طبراني ج ۱ ص ۳۸۵).

لامذهبه نواب صديق حسن خان دې سند ته جديويلی دی نزل الابرار من اذكار سيد الابرار ص ۴۴ علامه عزيزی فرمايې حديث صحيح (شرح جامع الصغير ج ۲ ص ۲۵۸)

پدې حديث كې دلمانځه او دحج درفع الیدینونو بيان دي رسول الله ﷺ فرمايلي چې په مانځه كې داول تكبير څخه وروسته په بل ځای كې رفع الیدین مه كوي او په حج كې ددغې مقاماتو څخه علاوه په بل ځای رفع الیدین مه كوي.

لامذهبان بالكل دروافضويه شان دي روافض حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه دمتعي دجواز فتوی رانقلوي او وروسته يې چې دعدم جواز فتوی ورکړي ده هغه نه رانقلوي نو لامذهبانو: كه د عبد الله بن عباس رضی الله عنه ضعيف حديث عمل كوي نو دهر تكبير سره رفع الیدین شروع كړي او كه يې په صحيح حديث عمل كوي نو صرف داول تكبير په وخت كې رفع الیدین وکړي ليکن دلامذهبانو په قسمت الله نه د عبد الله بن عباس په صحيح حديث عمل ليکلی دی او نه يې په ضعيف حديث ورته عمل ليکلی دی بلکې په صحيح حديث يې احناف عمل کوي او په ضعيف حديث يې شيعه گان عمل کوي.

ديارلسم دليل

حديث دوايل بن حجو رضی الله عنه: [الحق الصريح ج ۱ ص ۷۹ خوارلسم نمبر دليل ۱]

بي نظيره دروغ:

لامذهبه خناسه! ستاخور مشر حکیم چې ستا کتابونه په هغه باندې دحوالو څخه ذکر دی دلته داسې دروغ ویلي دي چې دیهود او نصاراو وریکارت یې مات کړی دی لامذهبه حکیم دا حدیث په ص ۱۱ کې را نقل کړی دی او په سینه باندې دلاسو نو د تر لوالفاظ یې هم پکې ورداخل کړی دی او په یو ولسو کتابونو یې حواله ورکړی ده او ددې کتابونو جلد ونه اوصفحي یې هم ورسره ذکر کړی دی چې لاندې دي.

(۱) صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۷۳	(۲) ابوداود ج ۱ ص ۱۹۳
(۳) ابن ماجه ص ۶۲	(۴) داری ص ۱۰۷
(۵) دارقطني ص ۱۱۸	(۶) جزء بخاري ص ۱۴
(۷) مسند احمد ج ۳ ص ۱۴۸	(۸) جزء سبكي ص ۱۳
(۹) بهيقي.	(۱۰) کتاب الام
(۱۱) مشکوة.	

حالانکې پدې حدیث او په دې یو ولسو کتابونو کې په سینه باندې دلاسو نو د تر لوهیڅ ذکر نه شته په رسول الله ﷺ یې هم دروغ ویلي دي او پدې یو ولسو کتابونو یې هم دروغ ویلي دي په یو ساه باندې ددو ولسو دروغو حوصله په سوامي دیانتد کې هم نه وه.

لامذهبه حکیم څخه مخکې لامذهبه مستری نور حسین گر جاگهي په خپله رساله اثبات رفع الیدین _ ص ۱۲۲ کې ددروغ لیکلی وو او دده دروند تقلید همت تاهم وکړو.

لامذهبانو! ستاسو دجماعت څخه علاوه دکوم قادیاني یاد کوم هندو یاد کوم عیسوي یاد کوم یهودي یاد کوم مجوسي یاد کوم دهرې په کتاب کې په یوه ساه چادومره دروغ ویلي دي لکه تاسو یې چې وایې؟ که په نظر درغلی وي نو حواله یې راکړئ

بي نظيره خیانت:

دحضرت وایل رحمه الله حدیث متعددي طریقې دي: دمسند أحمد رقم ۱۸۳۶۹ چې دهر تکبیر سره درفع الیدین ذکر دی، په نسائي کې صرف دوه ځایه درفع الیدین ذکر دی. انسائي رقم ۱۱۰۲ په ابوداؤد کې صرف د تکبیر تحریمه درفع الیدین ذکر دی [ابوداؤد رقم ۷۲۸] او درې ځایه رفع الیدین چې په مسلم او ابوداؤد کې چې کومه طریقه ده هغه د محمد بن حجاجه طریقه ده علامه ذهبی فرمایې چې هغه غالی شیعیه وو. کان یغلو فی

التشیع (میزان الاعتدال ج ۱۳ ص ۱۹۸) او شیعه گان د سجدو پہ وخت کې هم رفع الیدین کوي لدې وجهې په ابوداود کې په دې حدیث کې د سجدو په وخت کې هم درفع الیدین ذکر دی. (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۲ رقم الحدیث ۷۲۳) وفي بعضها ص ۷۳. ناصر الدین البانی فرمایې چې وزاد ابوداؤد في روايته : واذا رفع رأسه من السجود أيضاً رفع يديه وسنده صحيح على شرط مسلم كما حقيقته في صحيحه. [تعلیقات البانی علی مشکاة ج ۱ ص ۲۴۹ / حاشیه حدیث نمبر ۷۹۷] وهکذا في التمهيد ج ۹ ص ۲۴۷ د حضرت وایل په حدیث کې چې د هر تکبیر سره درفع الیدین ذکر دی دهغه الفاظ دادي چې : عن وایل قال : رأيت رسول الله صل يرفع يديه مع التكبير. [مسند أحمد رقم الحدیث ۱۸۳۶۹]. د دوهم حدیث الفاظ دادي : عن وایل قال : انه رأى النبي صل يرفع يديه مع التكبير ويدع يمينه على يساره في الصلوة. [مسند أحمد رقم ۱۸۳۷۳]. لیکن لامذهبان پدې حدیث کې د سجدو رفع الیدین د تقیې په صندوق کې داسې بندوي چې چاته په خوب کې هم ور معلوم نه شي.

بې نظریه فریب او دروغ

حضرت وایل بن حجر رحمته الله علیه د رسول الله ﷺ په خدمت کې حاضر شوی دی. کله چې اول ځلې راغلونو درکو د سجدو رفع الیدین ذکر یې وکړو. (ابوداود ج ۱ ص ۱۱۲) وفي بعض النسخ ص ۷۳ رقم ۷۲۳ و مسند أحمد رقم ۱۸۳۶۹

او کله چې دوهم ځلې راغلونو خپله مشاهده یې صرف د اول تکبیر سره درفع الیدین کولو بیان کړه د حدیث الفاظ داسې چې : (ثم أتيتهم قرايتهم يرفعون ايديهم الي صدورهم في افتتاح الصلوة. وعليهم برانس وأكسية [ابوداود ج ۱ ص ۱۱۲ رقم ۸۲۸] يعنى چې زه بيا راغلم نو دوى لاسونه ترو وروپورې او چتول د مانعه د شروع کولو په وخت کې او په دوى باندې کوټونه او خادرونه وو.

که په دوهم ځلې راتللو کې یې درکو د سجدو رفع الیدین لیدلي وي نو ضرور به یې بیان کړي وای لکه خرنګه یې چې د اول ځلې راتللو په وخت کې بیان کړل.

حضرت وایل بن حجر رحمته الله علیه صحابي مستثنی نه کړو د دې څخه معلوم یږي چې د دوهم ځلې راتللو په وخت کې ټولو صحابه وو بلا استثنا صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کولو، علامه محمد انور شاه کشمیري فرمایي چې : وهو ظاهر في تركه في المرة الثانية ولم أرى في طرقه في المسند والكنز ما يدافعه صريحاً. [نیل

الفرق دین ص ۴۳.

لامذهبان یو خیانت داکړي چې د وایل بن حجر رحمتهما اول ځلې د راتللو حدیث پوره نه رانقلوي او د دوه ځلې راتلوو الاحدیث بالکل پټوي.

لامذهبه یهودي صفته امین الله پشاورې! داسې لیکلي دي چې حضرت وایل بن حجر رحمتهما (سنه ۱۰) هجرت کې رسول الله صلی الله علیه و آله دوباره راغلی وو چې پدغه کال هم ده در رسول الله صلی الله علیه و آله در رفع الیدین مشاهده کړې ده. (الحق الصریح ج ۴ ص ۸۰).

لامذهبه! دوباره یې د کوم رفع الیدین مشاهده کړې؟

د دوباره راتلوو الاحدیث مامخکې ذکر کړو چې په هغې کې یواځې د تکبیر الافتتاح سره در رفع الیدین بیان دی او نور په کې دهیخ رفع الیدین ذکر نه شته.

لامذهبه! د دوباره راتلوو الاحدیث ستاخنه هم په سهوه کې پنځلس پاڼې مخکې په (ص ۵۰) کې لیکل شوی دی تاهم داسې رانقل کړی دی. (ثم اثبتهم فرایتهم یرفعون ایديهم الي صدورهم في افتتاح الصلوة وعلیهم برانس واكسية/ الحق الصریح ج ۱ ص ۵۰).

پدې کې یواځې د مانځه په شروع کې در رفع الیدین ذکر دی هلته تا د حدیث ترجمه په پښتو کې څکه نه ده ذکر کړي چې عواموته معلومات ونه شي چې پدې کې خویواځې د مانځه د شروع کولو په وخت کې در رفع الیدین بیان دی.

لامذهبه! که حضرت وایل بن حجر رحمتهما په اول حدیث عمل کوي نو چیرته د شیعه گانو په امام باری کې منجاور شه چې هلته همیشه پدې حدیث عمل کيږي یعنې همیشه در کوع او د سجدو رفع الیدین کيږي او که په دوهم حدیث یې عمل کوي نو بیا د لامذهبيت څخه توبه او بیا به د اهل السنة والجماعة احنافو مسلک قبول کړه او یواځې د تکبیر الافتتاح سره رفع الیدین کوه چې اخرت دې سم شي او قبر کې درته ملایکي ونه وایې چې. (الدریت ولائیت) بخاري ج ۱ ص ۱۷۸.

یعنې نه مجتهدوي او نه دی د بل مجتهد پیروي کوله قسطلاني شارح بخاري فرمایي: لا اتبع العلماء بالتقليد فیما یقولون (حاشیه بخاري ج ۱ ص ۱۷۸)

د وایل رَضِیَ اللہ عَنْہُ حدیث او خیر القرون تعامل

د هر حدیث د معمول به والي او غیر معمول به والي اصلي پیمانه خیر القرون دی، په کوم حدیث باندې چې په خیر القرون کې بلانکیر عمل جاري وي نو وروسته خلک دې هم په هغې حدیث باندې په عمل کولو کې هیڅ شک نکوي او په کوم حدیث باندې چې په خیر القرون کې عمل نوي جاري نو وروستی خلک یې په لفظي های هو باندې معمول به نه شي جوړولی اوس درفع الیدین دا حادثه بېلېږه کي عموماً او د حضرت وایل بن حجر د حدیث په باره کې خصوصاً د خیر القرون د مجتهدینو تاثرات مطالعه کړئ.

(۱) حضرت حصین بن عبد الرحمن فرمایي چې زه او عمرو بن مرة د ابراهیم نخعي رضی اللہ عنہ مجلس ته ورغلو، نو عمرو بن مرة و فرمایي چې ماته علقمه بن وایل د خپل پلار وایل رضی اللہ عنہ څخه حدیث بیان کړو چې هغوی در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم لمونځ کولو نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یې د اول تکبیر او رکوع ته د تللو او د رکوع څخه دراپورته کیدلو په وخت کې په رفع الیدین ولیدلو.

امام ابراهیم نخعي رضی اللہ عنہ و فرمایي: چې زه نه پوهیږم کیدی شي چې حضرت وایل رضی اللہ عنہ و رخ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په رفع الیدین کولو لیدلی وي او یاد کړي یې وي حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ او در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باقی صحابه وودانه وي یاد کړي، ما پدوی کې دهیچا څخه هم درفع الیدین مسئله نده اوریدلې خبره همداده چې هغوی به صرف د اول تکبیر سره لاسونه پورته کول. (موطا امام محمد ص ۵۴ و فی بعضها ص ۹۲ رقم ۱۰۷ و طبرانی ج ۲/ ص ۱۲/ دار قطني ج ۱/ ص ۲۹۱/ سنن بهیقي ج ۲/ ص ۸۱)

(۲) حضرت مغیره رضی اللہ عنہ فرمایي چې ما د وایل بن حجر رضی اللہ عنہ درفع الیدین حدیث د امام ابراهیم نخعي رضی اللہ عنہ په مخکې بیان کړو، نو هغه و فرمایي: که حضرت وایل رضی اللہ عنہ در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یو ځلې په رفع الیدین کولو لیدلی وي نو عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ په پنځوس گونو واري لیدلی دی چې رفع الیدین یې نه کول (طحاوي ج ۱/ ص ۳۶ و فی بعضها ص ۱۵۴).

(۳) حضرت عمرو بن مرة رضی اللہ عنہ فرمایي چې کله امام ابراهیم نخعي رضی اللہ عنہ د حضرت وایل بن حجر رضی اللہ عنہ درفع الیدین کولو و الاحدیث واوریدلو نو په غوصه شواو ویې فرمایي چې (دیر تعجب دی) حضرت وایل رضی اللہ عنہ (چې صرف یوه ورځ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راغلی وو)، هغوی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په رفع الیدین کولو ولیدلو او حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ او نورو صحابه وو (چې همیشه به در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره وو) هغوی رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په رفع الیدین کولو نه

لیدلو. (طحاوی ج ۱ ص ۳۱۲ وفي بعضها ۱۵۴).

(۴) امام ابراهیم نخعی رحمه الله به فرمایلی چې: (انما رفع الیدین عند افتتاح الصلوة) یعنی رفع الیدین کول صرف داول تکبیریه وخت کې دی. (دارقطني ج ۱ ص ۱۹۱). ددې احادیثو څخه معلومیږي چې په خیر القرون کې په رفع الیدین کولو عمل خولا پرېږده درفع الیدین په اوریدلو به صحابه رضی الله عنهم او تابعین په غوصه کیدل.

امام ابراهیم نخعی رحمه الله خپله تابعي وو د حدیثو په پیژندلو کې صراف وو. [کتاب العلل و معرفة الرجال ص ۱۴۰]. استاذان یې صحابه کرام رضی الله عنهم او شاگردان یې تابعین او تبع تابعین وو هغه فرمایي چې مافع الیدین نه اوریدلي دي اونه مه لیدلي دي یعنی په خیر القرون کې درفع الیدین پوزیشن داسې وولکه دمتواتر قرات په مقابل کې چې دشاذ قرات کوم پوزیشن دی. که څوک په شاذ قرات باندې تلاوت وکړي خلک پرې اعتراض کوي.

که لامله ښان داتول تفصیل وکړي نو بیا ځویې رازافشا کیږي اودا خبره واضحه کیږي چې په خیر القرون کې رفع الیدین کول متروک العمل وو. لدې وجهې ورگوري هم نه.

(۵) - دحضرت وایل بن حجر رضی الله عنه قولی حدیث کې هم یواځې دتکبیر الافتتاح درفع الیدین بیان دی: عن وایل بن حجر رضی الله عنه قال قال رسول الله ﷺ یا ابن حجر اذا صليت فاجعل يديك حذاء اذنك والمرة تجعل يديها حذاء نديها) یعنی رسول الله ﷺ و فرمایلي چې ای ابن حجره چې کله دې اراده دمانځه وکړه نولاسونه دغوږونو برابرپورته کړه او ښځه دې یې دسینې برابرپورته کوي. [کنز العمال ج ۱۷ ص ۳۰۷ رقم الحديث ۲۵۹۴] مجمع الزوائد ج ۱ ص ۱۰۳ ج ۱ ص ۳۷۴ طبرانی ج ۲ ص ۲۰۱۹.

۶- حافظ ابن عبد البر فرمایي چې د امام احمد څخه ددې حدیث په باره کې پوښتنه وشوه نو هغه و فرمایلي چې: زه د سالم عن عبد الله په روایت عمل کووم د وایل بن حجر په روایت عمل نه کوم ځکه چې ددې الفاظ مختلف دي یعنی دا حدیث مضطرب دی. [تمهید ج ۹ ص ۲۲۴].

خو اوسم دلیل

دحضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه حدیث: [الحق الصریح ج ۱ ص ۱۷۵ اووم نمبر دلیل]

اول جواب: دحضرت جابر رضی الله عنه حدیث په دوو طریقو مروي دی.

الف: دابو الزیر طریقه چې دی لامذهبه را نقل کړي ده او اکثر لامذهبان یې ترجمه داسې کوي چې حضرت جابر رضی الله عنه ورسول الله ﷺ به همیشه رفع الیدین کول، دادهمیشه لفظ په هیڅ حدیث کې نشته، نه په جزء بخاري کې شته نه په ابن ماجه کې. ^۱ته نه په بهیقي کې شته او نه په جزمسبکی کې شته.

لامذهبان وایې چې پدې حدیث کې دکان یرفع نلفظ دی چې په دوام دلالت کوي نواول خوداللفظ په بهیقي او ابن ماجه کې نه شته البته په جزء بخاري کې شته لیکن هلته دا حدیث بلاسنده ذکر دی چې حجت نشي جوړیدی او دوه اجمې مخکې د عبد الله بن عمر رضی الله عنه حدیث په تشریح کې په تفصیل سره دا خبره ذکر شوه چې داللفظ په اعتبار د اصل وضعي سره دیوځلې فعل لپاره دی. (نوي ج ۱ ص ۴۵۴).

ددې حدیث د سند یو راوي ابو حذیفه دی امام ذهبي فرمایې چې: ضعفه الترمذي (میزان الاعتدال ج ۱ ص ۲۴۱).

دوهم راوي ابراهيم بن طهمان دی. محدث سليمانی فرمایې چې ده کوم حدیث دابو الزیر په واسطه د حضرت جابر رضی الله عنه درفع الیدین په باره کې روایت کړی دی محدثین ددې څخه انکار کوي. (تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۱۳۰). دریم راوي ابو الزیر چې اول نمبر مدلس دی او دلته یې په عن سره روایت کړی دی لدې وجهې دا حدیث صحیح ندی.

باء: لامذهبان ددې حدیث د دوهمې طریقې بالکل نوم هم نه اخلي حالانکې په دوهمه طریقه کې واقعی دکان یرفع لفظ موجود دی، حضرت جابر رضی الله عنه فرمایې چې دصلح حدیبی په ورځ مونږ د رسول الله ﷺ سره څوارلس سوه کسان وو. وکان رسول الله ﷺ یرفع یدیه مع کل تکبیرة من الصلوة. (مسند احمد ج ۳ ص ۳۱۰/ تاریخ کبیر امام بخاري ج ۱ ص ۱۰۵/ مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۰۱).

رسول الله ﷺ په لاسونه پورته کول دهر تکبیر سره حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایې چې په څلور رکعتو مونږ کې دوه ویشت تکبیره دی رواه البخاري. [مشکوٰۃ ج ۱ ص ۷۷ باب صفة الصلوة الفصل الثالث او څلور تسمیعه (سمع الله لمن حمده) دی چې $۲۶ = ۴ + ۲۲$ شول.

نولامذهبانو! ددې ۲۶ رفع الیدینو نو سره دکان یرفع لفظ هم شته چې تاسو وایې چې دا جمله د دوام او همیشوالي لپاره ده حالانکې تاسو پرې عمل نکوي بلکې شیعه گان درڅخه پدې باندې په عمل کولو کې مخکې دي.

دوهم جواب: لامذهبانو! پدې حدیث کې نه د سنت مؤکده لفظ شته اونه د سنت

غیر مؤکد لفظ شته اونه د مستعجب لفظ شته اونه د دوام او همیشوالي لفظ شته دا حدیث که بالفرض صحیح هم شي نو د یوې واقعی ذکر دی چې عموم نه لري، حضرت جابر رضی الله عنه چې خپلو ملگرو ته لمونځ ورخوډولو نو صرف تکبیر یې وروخوډلو؛ عن جابر بن عبد الله انه كان يعلمهم التكبير في الصلوة قال كان يامرنا ان نكبر كلما خفضنا ورفعنا. [موطا امام مالک ۲/ص ۲۶ / موطا امام محمد ص ۸۹].

حضرت جابر رضی الله عنه به د تکبیر څخه وروسته د مانځه په داخل کې د هر تیتید لو او جیگید لو سره صرف: الله اکبر تعلیم ورکولو د حضرت جابر رضی الله عنه په اخري مونځونو کې درفع الیدین ذکر نه پیدا کیږي.

د لامذهبانو حال د شیعې گانو په شان دی چې د حضرت جابر رضی الله عنه څخه د بخاري په حواله د متعي روایت رانقلوي لیکن وروسته د هغې د پریښودلو روایت نه رانقلوي.

پنځلسم دلیل

د حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنه حدیث: [سنن دار قطنی ج ۱/ص ۲۹۲/رقم ۱۱۱۱/الحق الصریح

ج ۱۴ ص ۸۰ پنځلسم نمبر دلیل]

اول جواب: دا حدیث په جز، بخاري کې بلاسنده ذکر دی او په دار قطنی کې موقوف دی، که صحیح سندی لرلی امام بخاري به ضرور ذکر کړی و او د بې سندې حدیث په باره کې همدې لامذهبه دخپل مشرانو په تقلید کې لیکلي دي چې دا اتفاقي مسئله ده چې بې سندې روایت لره په دین کې هیڅ اعتبار نه وي. [الحق الصریح ج ۱ ص ۲۶۱ سطر ۱۶].

لامذهبانو په دار قطنی هم حواله ورکوي په دار قطنی کې یې ددې روایت د رانقلولو څخه وروسته ددې حدیث د مرفوع والي او موقوف والي اختلاف ذکر کړی دی لامذهبانو په بهیقي هم حواله ورکوي حالانکې بهیقي دا حدیث موقوف رانقل کړی دی، علامه انور شاه کشمیري رحمه الله فرمایي چې: والثواب أنه موقوف. [نبیل الفرقین ص ۷۸] یعنی صحیح خبره داده چې دا در رسول الله حدیث نه دی.

غټ دروغ

لامذهبه حکیم ددې حدیث د نقل کولو څخه وروسته لیکي چې ابو موسی اشعري رضی الله عنه چې کله د مانځه څخه

فارغ شونو اعلان یې وکړو چې: ای خلکو تا سوهم داسې مونځ وکړئ ځکه چې رسول الله ﷺ همیشه رکوع ته د تللو او درکوع څخه د سر راپورته کولو په وخت کې رفع الیدین کول.

حالانکې دا بالکل دروغ دي پدې الفاظو باندې اعلان نه په دارمي کې شته او نه په دارقطني کې شته نه په بهیقي شته او نه په جزء بخاري کې شته او نه په بل کوم د حدیثو کتاب کې شته.

یو بل دروغ: لاهذه حکیم د احم لیکلي دي چې پدې حدیث کې هم کان یرفع د دوام لپاره دی حالانکې د کان یرفع جمله نه په بهیقي کې شته نه په دارقطني کې شته او نه په بل کوم د حدیثو کتاب کې شته چې سند ورسره ذکر وي البته په جزء بخاري کې شته لیکن هلته ورسره سند ندی ذکر شوی.

دوهم جواب: په صحیح حدیث کې د رفع الیدین ذکر نشته پدې حدیث شریف کې اگر چې دارقطني د مرفوع والي او موقوفوالي اختلاف ذکر کړی دی او بهیقي موقوفاذکر کړی دی او ابن حزم په المحلي کې موقوف والي ته ترجیح ورکړی ده لیکن دا حدیث موقوفاهم ندی صحیح، ځکه چې د ابو موسی اشعري ؓ په صحیح حدیث کې د رفع الیدین ذکر نه شته بلکې په هغې کې داسې الفاظ دي: یکبر کلمارکع وکلمارفع وکلماسجد. [مسند احمد ج ۱ ص ۱۱۵ و ص ۳۹۳ و ص ۴۱۰ رقم الحدیث ۱۹۰۰۰]. په مسلم شریف رقم الحدیث ۳۰۹ کې هم شته او هلته هم د رفع الیدین ذکر نشته. [مسند احمد رقم الحدیث ۱۹۲۲۳] کې الفاظ داسې دي چې: یکبیر فی کل رفع و وضع و قیام و قعود یعنی د هرې یتیدولو او ولارې او ناستې سره به یې الله اکبر ویلو، د مسند أحمد د اول حدیث ترجمه داسې ده چې:

الله اکبر به یې ویلو چې کله به یې رکوع کوله او چې کله به درکوع څخه راپورته کیدلو او چې کله به یې سجده کوله.

دریم جواب: د دې حدیث سند بالکل ضعیف دی: ۱- پدې حدیث کې د دارقطني شیخ د علج ابن احمد د اعتماد قابل ندی. [میزان الاعتدال ج ۳/ ص ۱۲۰]

۲- بل راوي اسحاق بن راهویه دده حافظه په آخر د عمر کې خرابه شوي. [تهذیب ج ۱/ ص ۲۱۸]. پدې حدیث کې دده شاگرد ابو محمد عبدالله بن محمد ابن عبد الرحمن ابن شیرویه المتوفی ۳۰۵ هج دی چې دا بالکل په وروستیو شاگردانو کې دی. [شذورات الذهب ج ۲/ ص ۲۴۶].

۳- بل راوي حماد بن سلمه دی د غیر مقلدینو شیخ الكل عبد الرحمن مبارکپوري لیکي چې: د دې اثر په

سند کې حماد بن سلمه راغلی دی، او دده حافظه په آخر عمر کې خرابه شوې ده. [تحقیق الکلام ج ۱/ ص ۱۰۳]. حافظ ابن حجر فرمایي چې: حماد بن سلمه اگر چې ثقه وومگر په اخر عمر کې یې حافظه خرابه شوې وه. (تقریب ص ۸۲) د حماد بن سلمه وفات په ۱۷۶ هج کې شوی دی او پدې روایت کې دده شاگرد نصر بن شمیل دی، دده وفات ۲۰۳ هج کې شوی دی، نو متأخر سماع والا شاگرد دی، کله چې یې د استاذ حافظه خرابه شوې وه او دده هیڅ متابع هم نشته نو داروایت موقوفاً هم ندي صحیح مجموعه الرسائل ج ۱۳ ص ۲۱۶/ سبل السلام ج ۱/ ص ۷۷/ باب الأذان حدیث نمبر ۱۵/ نیل الأوطار ج ۱/ ص ۲۴۷].

د اشعریانو لمونځ

که د اشعریانو د لمونځ لیدل غواړي نو مسند احمد کې یې وگوري: حضرت ابو مالک اشعري رضی الله عنه ټول نارینه وو، زنانه وو، ماشومانو، ځوانانو او پوره امکان ته اعلان وکړو چې ایازه تاسو ته در رسول الله صلی الله علیه و آله مونځ درونه ښایم؟ نو ټول ته یې داسې لمونځ ورکړو چې د اول تکبیر سره یې رفع الیدین وکړل یایې فاتحه او سورة ولوستلو او یایې الله اکبر وويلو او رکوع ته لاړو یایې سمع الله لمن حمده وويلو او در رکوع څخه را پورته شو همداسې یې ټول مونځ (بغیر دفع الیدین او بغیر د جلسو د استراحت) وکړو او یایې وويل چې ای خلکو ما رسول الله صلی الله علیه و آله همداسې لمونځ کولو لیدلی دی. (رواه احمد و اسناد حسن ج ۵/ ص ۳۴۳/ اثار السنن ج ۱۱ ص ۱۲۶) باب ترک جلسه الاستراحة].

که د حضرت ابو موسی اشعري رضی الله عنه سره دفع الیدین په باره کې کوم حدیث وي نو هیڅکله به چې شوی نه وو او هیڅکله به یې دانه وه برداشت کړی چې ده ته دفع الیدین او آمین بالجهر احادیث معلوم وي او سره ددې څخه یې ټوله قبیله بغیر دفع الیدین او بغیر د جلسو د استراحت څخه مونځ کوي ابو موسی اشعري رضی الله عنه کې دستور د اتباع جذبه خامخا دلامذ هب څخه زیاته وه.

نولامذ هبانو! تاسو هم د نبی صلی الله علیه و آله د مانځه اعلان خپلو قبیلو ته بغیر دفع الیدین او بغیر د جلسو د استراحت څخه وکړئ او که دانه کوي کم از کم د نبی صلی الله علیه و آله مخالفت پریرې دي. (مجموعه الرسائل ج ۱۳ ص ۲۱۶).

شپاړسم دلیل

د عقبه بن عامر حدیث: [الحق الصریح ج ۴ ص ۸۲/ یویشتم نمبر دلیل]

اول جواب : ددې حدیث په سند کې یو راوي مشرح بن عاها ن دی، مشرح بن عاها ن هغه سری و و چې په کعبه شریفه یې د منجنيق سره حمله کړي، او ټیګی یې پرې ورولي او د عقبه څخه به یې منکر وروایتونه بیانول. (تهذيب ج ۱۰، ص ۱۵۵).

دوهم جواب : ددې حدیث په سند کې عبدالله بن لهعیه هم دی چې ستاسو جماعت په (الرسائل في تحقيق المسائل ص ۱۶۱ و ص ۱۶۲) کې ورته ضعف ويلي دي.

دریم جواب : په دغې اتهایې ضعیفه سند باندې د حضرت عقبه رحمه الله قول په (طبراني کبير ج ۱۷ ص ۱۹۷) کې دي مگر هلته دا څاري ذکر دی د رفع الیدین ذکر بالکل نه شته.

همدارنگه په کنز العمال او مجمع الزوائد کې هم دا څاري ذکر دی که بالفرض دا روایت صحیح هم شي او د رفع الیدین په باره کې هم شي نو فائده یې شیعۀ گانو ته ده غیر مقلدینو ته نده ځکه هغوی په ډیرو ځایونو کې رفع الیدین کوي او بیا یی ارفع الیدین کوي.

اولسم دلیل

د ابن عمر ؓ د ټیګو ویشلو والا اثر : [الحق الصریح ج ۱/ ص ۸۲/ دوه ویشتم نمبر دلیل]

جواب : د عبدالله ابن عمر رض موقوف روایت صحیح نه دی، ځکه چې ددې روایت مدار په ولید بن مسلم دی:

۱- ولید بن مسلم پدې روایت کې یواځې دی او مختلط الحدیث دی، امام ابن احمد فرمایي چې: اختلط علیه احادیث ماسم وما لم یسمع وكانت له منکرات. [تهذيب التهذيب ج ۱۱/ ص ۱۵۴] ولید بن مسلم باندې هغه احادیث چې د خپلو استاذانو نه اوریدلي او هغه احادیث چې نه یې واوریدلي، گډوډ شوي وو او دده روایات منکر وو.

۲- ابو داود شریف په کتاب الدیات کې فرمایي: ان الوليد بن مسلم أخبرهم عن ابن جريح.... قال ابو داود ولم يروه الا الوليد منه طب فاعنت [ج ۲ / ص ۲۸۵].

۳- حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: ثقة لكنه كثير التدليس والتسوية. [تقريب/ ص ۳۷۱].

۴- د ولید بن مسلم یو روایت په مسلم شریف کې هم شته. لکن امام نووي رحمه الله د دې په باره کې فرمایي چې: (ضعیف باطل) (نووی شرح مسلم / ج ۱ / ص ۹۰).

۵- ترمذی په [باب المسح علی الخفین أعلاه وأسفله / رقم الحديث ۹۷] لاندې لیکي چې: (وهذا حديث معلول لم یسنده عن ثور بن یزید غیر الولید بن مسلم قال ابو عیسی سألْتُ أباذرعه ومحمد بن اسماعیل عن هذا الحديث فقالا ليس بصحيح).

۶- امام عبد الرحمن بن أبی حاتم رحمه الله د خپل پلار ابو حاتم رحمه الله او ابو زرعه رحمه الله څخه روایت کوي چې: د ولید بن مسلم احادیث غیر محفوظ دي. علامه ابن حزم فرمایي چې: ولید بن مسلم په دوو ځایونو کې خطايي کړې ده. ۱. امام اشرف رحمه الله وایي چې: امام احمد رحمه الله ولید بن مسلم ته ضعیف ویلي دي. [تحفة الاحوذی / ج ۱ / ص ۲۱۹].

۷- په [تذكرة الحفاظ / ج ۲ / ص ۶۸۸] کې یو سند داسې دی چې: هشام بن عمار، حدثنا الولید، حدثنا الأوزاعي.... الخ) د دې سند په باره کې علامه ذهبی رحمه الله فرمایي چې: (رَوَاهُ ثِقَّةٌ لَكِنَّهُ مُنْكَرٌ) د دې راویان ثقه دي، لکن منکر دي. د دې په حاشیه کې علامه المعلمی (غیر مقلد) لیکي چې: علت ه ان اولیو یدلس التسویه و کذا هشام فیما یظهر. یعنی د دې سند علت د ادې چې ولید بن مسلم تدلیس او تسویه کوي او همدارنگه هشام هم دی.

دوهم ځواب: د ولید بن مسلم رحمه الله شاگردان په مختلفو الفاظو لده څخه روایت کوي.

۱- عبدالله بن زبیر الحمیدی عن ولید بن مسلم سمعتُ زید بن واقد سمعت نافعاً أنَّ ابن عمر اذا رأى رجلاً لا یرفع یدیه كلما خفض و رفع حصبه حتى یرفع یدیه. [مسند الحمیدی / ج ۲ / ص ۲۷۷ / رقم ۶۱۵]. یعنی عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به هغه سړی په کاڼو ویشتلو چا به چې د هر ځل ټیټیدلو او پورته کېدلو په وخت کې رفع الیدین نه کول. په څلور رکعتو لمونځ کې غیر مقلدین د جلسو د استراحت سره اته ویشته ځایه جگپړي او ټیټپړي او رفع الیدین یواځې په لسو ځایونو کې کوي، نو که دا حدیث صحیح شي نو بیا څو غیر مقلدین په هر څلور رکعتي لمونځ کې اتلس ځله په تیږو باندې د ویشتلو حقدار دي.

۲- حدثني الحمیدی، أنبأنا الولید بن مسلم قال: سمعتُ زید بن واقد یحدث عن نافع أن ابن عمر رضی الله عنهما اذا رأى رجلاً لا یرفع یدیه اذا رکع واذا رفع رماه بالخصی. [جزء رفع الیدین عن الحمیدی /

رقم الحديث ۱۵]. یعنی عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به هر هغه سری په کاتو ویشتلو چا به چې درکوع په وخت کې اود رکوع څخه د پورته کېدو په وخت کې (رفع الیدین) نه کول.

۳ - احمد بن حنبل رحمه الله : کان ابن عمر اذا رأى مُصلياً لا يرفع يديه في الصلوة حصبه وأمره أن يرفع يديه. [مسائل الامام احمد / رواية ابنه عبدالله بن احمد / ص ۷۰ / التمهيد لابن عبد البر / ج ۹ / ص ۲۴۴ / معرفة علوم الحديث حاكم / ص ۲۱۸ / مناقب احمد و ابن الجوزي / ص ۸۸].

يعني عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به هغه سری په کاتو ویشتلو چا به چې په لمانځه کې (رفع الیدین) نه کول. اود رفع الیدین حکم به یې ورته کاوه.

۴ - عیسی بن ابی عمران : (کان ابن عمر اذا رأى رجلاً کان یصلی لا یرفع کلما خفض ورفع حصبه حتى یرفع. [دارقطنی / ج ۱ / ص ۳۹۲ / رقم الحديث ۱۱۰۵ / جزء سوم مترجم / ص ۳۴۴ / رقم ۱۱۰۳].

يعني عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به هغه سری په کاتو ویشتلو چا به هر وار ښکته کېدلو او پورته کېدلو سره به یې (رفع الیدین) نه کول.

۵ - اسحق بن ابراهيم : ان ابن عمر رضی الله عنهما کان اذا رأى رجلاً لا یرفع يديه في الصلوة عند الركوع ورفع رأسه حصبه. [معرفة السنن والأثر / ج ۱ / ص ۵۶۲] یعنی عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به هغه سری په کاتو ویشتلو چې رکوع ته د تگ او له رکوع څخه د پورته کېدلو په مهال به یې (رفع الیدین) نه کول.

۶ - کان ابن عمر اذا رأى رجلاً لا یرفع يديه حصبه وأمره ان یرفع يديه. [التمهيد / ج ۵ / ص ۱۶۵]. یعنی عبدالله بن عمر رضی الله عنهما به هغه سری په کاتو ویشتلو چې لاسونه به یې نه پورته کول.

په دې حدیث کې د لمانځه ذکر نشته. اود امام احمد رحمه الله په روایت کې هم د لمانځه ذکر نشته. نو له دې دواړو روایتونو څخه یواځې د تکبیر تحریمه سره د (رفع الیدین) ذکر را معلومېږي.

امام حمیدي او عیسی بن عمران د (رفع الیدین) ځای هر ټیټیدل او پورته کېدل ذکر کړي دي. اسحق بن ابراهيم د حدیث متن د خپل مذهب طرف ته اړولي دي. په [جزء بخاري] کې تدلیس شوی دی، چې سندی د حمیدي ذکر کړی دی او متنی یې د اسحق ور لگولی دی. ځکه چې د حمیدي په سند کې په اول روایت کې تاسو ولیدل چې هلته د (کلما خفض ورفع) لفظ دی. حاصل دا چې په اصل روایت کې چې د امام احمد روایت دی،

په هغه کې یواځې د (رفع الیدین) ذکر دی او محل یې نه دی ذکر کړی. او په دې نورو روایاتو کې هر چا د حدیث تشریح کړې ده. او د حدیث څخه یې جزء گرځولی دی.

امام حمیدي او عیسی بن عمران یې تشریح په (کلمه خفض و رفع) سره کړې ده. اسحق بن ابراهیم یې د خپل مذهب مطابق تشریح په (عند الركوع و رفع رأسه) سره کړې ده. او په جزء بخاری کې یې سند د حمیدي او تشریح یې د اسحق ده او مونږ وایو چې ددې تشریح د اجماع مطابق په (عند الافتتاح) سره په کار ده.

علامه محمد یوسف بنوري رحمه الله فرمایي چې: د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما قول هېڅکله په دې خبره دلیل نه ده چې څوک چې د رکوع رفع الیدین نه کوي نو د هغه په کانو ویشتل په کار دي، لهدا دا اثر د اختلافي (رفع الیدین) له پاره عنوان جوړول نه دي په کار. نو له دې څخه استدلال هم صحیح نه دی. ددې اثر اصل الفاظ داسې دي چې: (اِنَّهُ اِذَا رَأَى مَصْلِيًّا لَا يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى يَسْتَلِمَ بِرَأْسِهِ خُكُوكَ بِيَدَيْهِ كَانُوا وَشَتْلُوهَا) یعنې هغه څوک به یې په کانو ویشتلو چې چا به په لمانځه کې لاسونه نه پورته کول. نو ممکنه ده چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما انکار په هغه چا باندې وي چې د تکبیر تحریمه په وخت کې رفع الیدین نه کوي، نه په هغه چا باندې چې مطلق رفع الیدین نه کوي او د تکبیر تحریمه په وخت کې د لاسونو د پورته کولو تاکید ظاهر دی. [معارف السنن ج ۲ / ص ۴۶۶].

خلاصه دا چې د اصلي متن څخه د لمانځه بانو استدلال ندی صحیح ځکه چې اصلي متن د امام احمد څخه ائرم داسې را نقل کړی دی: ان ابن عمر کان اذا راى رجلا لا يرفع يديه رماء بالحصى.

پدې کې رکوع وغیره ندی ذکر شوي او که تشریحات راخلي نو بیا اول د همدې لمانځه بانو په خولو کې د تیکو ورته کول په کار دی ځکه ددې تشریح په (کلمه خفض و رفع) سره هم شوی دی. (مسند حمیدي ج ۱ ص ۲۷۷ / دارقطني ج ۱ ص ۲۸۹) چې د سجدو د اول او د آخر او دوهم او د څلورم رکعت رفع الیدین هم پکې داخليږي نو لمانځه بان دې شيعه گان په خپلو مساجدو کې ملازمان کړي چې کوم لمانځه به د سجدو د اول او د آخر او دوهم او درېم رکعت په وخت کې رفع الیدین ونه کړي چې په خوله کې تیگی ورته کوي.

انکسار دليل

حديث عبید بن عمير

جواب: داروايت په جزء بخاري ص ۳ کې دی لیکن سند نه لري او لمانځه بان لیکي چې دا اتفاقي مسئله

ده چې بي سنده روايت لره په دين کې هيڅ اعتبار نه وي. (الحق الصريح ج ۱ ص ۲۶۴ سطر ۱۶)

په کومو کتابونو کې چې سند ورسره دی دهغې کتابونو څخه لا مذهبانه حديث نه رانقلوي ځکه چې د دوی مسلک دهغې احاديثو سره مخالف دی په ابن ماجه کې د سند سره د دې حديث الفاظ داسې دي: کان رسول الله ﷺ يرفع يديه مع كل تكبيرة في الصلوة. رسول الله ﷺ به د هر تکبير سره لاسونه پورته کول. (ابن ماجه ۶۲ کتاب الضعفاء للعقيلي ج ۱ ص ۳۸۲/ کتاب المجروحين ابن حبان ج ۱ ص ۳۰۴/ معرفة الصحابة لابي نعيم ج ۱ ص ۲۱۸/ تاريخ بغداد ج ۱۱ ص ۴۰۰/ وج ۴ ص ۲۵۳)

د دې حديث په سند کې رفضه بن بضاعة نهايت ضعیفه دی لیکن اول حديث د سره سند نه لري نو په اول حديث درته عمل جائز ندي او په دوهم حديث باندې ته عمل نکوي دلامذهبانو مسلک دو مره یتیم دی چې د دلايلو سرمايه يې يو څو ضعیف او يا بي سنده او يا دروغ روايتونه دي

لامذهبانو! که دې حديث ته صحيح وايي نو د شيعه گانو سره يو ځای شي او د سجدو سره هم رفع الیدین شروع کړي او د حضرت عبد الله بن عمر ؓ، بخاري حديث ته غلط ووايي ځکه هغه حديث د دې په خلاف د بين السجدتين د رفع الیدین څخه منع کړي ده.

نولسم دليل

د حضرت قتاده ؓ حديث

لامذهب حکيم د دې عنوان لاندې ليکلی دی چې حضرت قتاده ؓ فرمايې چې بيشکه چې رسول الله ﷺ به هميشه رکوع ته د تللو اود رکوع څخه د جيگيدلو په وخت کې رفع الیدین کول. (ترمذي ج ۱ ص ۳۶)

جواب: داخالص دروغ دی د حضرت قتاده صاحبې څخه هيڅ داسې حديث په ترمذي شريف کې نه شته چې حديث نه شته نو د هميشوالي ذکر د کوم ځای څخه راغلو. لامذهبانو! اخريه تاسو ترکومه پورې په دروغو عمل کوئ او د دې اشاعت به کوئ.

سلم دليل

د سليمان بن يسار حديث

جواب: لامذهب: سليمان بن يسار د دريمي طبقې راوي دی چې د رسول الله ﷺ زمانه يې نه وه ليدلې.

(تقریب التهذیب ص. ۱۳۰).

بویستم دلیل

(فَصَّلَ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ [الآیة]. حُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ. [الآیة].)

لامذهبان چې کله دخپل اجتهاد په نیشه مست شي نو په اشتهارونو کې وليکي چې درفع الیدین اثبات دقرآن کریم ددو وایتونو څخه کیږي .

اول ایت : (فَصَّلَ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ) دی ، ټول امت ددې ایت معنی دصحيحو احاديثو او داجماع په رڼا کې داسې کوي چې دخپل رب لپاره داختر لمونځ وکړه او (ددې څخه وروسته) قرباني وکړه لیکن لامذهبان ترینه دقرباني په ځای رفع الیدین مرادوي او حواله په مستدرک ورکوي مگر په همدې صفحه کې علامه ذهبي په تلخیص کې لیکلي دي چې اسرائیل صاحب عجیب دی پده اعتماد نه شته او دوهم راوي اصبح دی چې شیعه او متروک الحدیث دی . (تلخیص المستدرک ج ۱۴ ص ۵۳۸) علامه ذهبي داهم لیکلي دي چې اصبح غټ دروغجن و متروک دی او درجعت قایل وو . (میزان ج ۱۱ ص ۴۷۱) بهیقي - ددې څخه وروسته لیکلي دي چې داروایت راغلی دی مگر د اعتماد وړ ندې اعتماد په اول روایت دی چې قرباني ترې مراده ده (بهیقي ج ۱ ص ۷۶). لامذهبان په ابن ابی حاتم ابن کثیر او فتح البیان هم حوالی ورکوي ، حالانکې په ابن کثیر کې یې صفالیکلي دي چې داروایت سخت منکر دی او اخر کې یې لیکلي دي چې صحیح صرف داده چې دنحر څخه قرباني مراده ده . (ابن کثیر ج ۱ ص ۵۵۸ ص ۵۵۹)

او پدې منکر روایت کې داذا سجدت الفاظ هم شته یعنې چې کله دې سجده کوله نو هم رفع الیدین کوه لامذهبان خو اول منکر روایت را نقلوي او بیا پدې منکر روایت کې هم ترمیم کوي داذا سجدت لفظ نه را نقلوي ځکه چې هغه ددوي دمسلك او عمل څخه خلاف دی لامذهبان په درمنثور او اکلیل هم حواله ورکوي دا دواړه کتابونه دعلامه دسیوطي رحمه الله دی علامه سیوطي په اکلیل کې ددې روایت په شروع کې لیکلي دي چې دضعیف دی او وروسته یې لیکلي دي چې ابن کثیر لیکلي دي چې داروایت سخت منکر دی بلکې ابن الجوزي داپه موضوعاتو کې شمار کړی دی (اکلیل ص ۴۲۹)

لامذهبان نورې حوالې هم ورکوي لیکن علامه ذهبي داسرائیل بن ابی حاتم په ذکر کې لیکلي دي چې دې دمقاتل په حواله دروغ احادیث یسانوي او مثال کې یې ورته دغه دروغجن روایت ذکر کړی دی کله کله

لامذهبان دوانحرشخه قربانی اورفع الیدین دواړه مراد وي. لیکن دوی بیا قربانی دمانځه شخه وروسته کوي اورفع الیدین دمانځه په داخل کې کوي.

لامذهبه مشتهرین دی یا قربانی هم درفع الیدین په شان دمانځه په داخل کې وکړی او یادې رفع الیدین هم دقربانی په شان دمانځه شخه وروسته وکړي.

په یو ذلیل کې دومره دوهمکي، په قران باندې دروغ په جبرائیل عليه السلام باندې دروغ په ملایکو دروغ د کتابونو شخه په نقل کې خیانت ددې مثال د کافرانو په کتابونو کې هم نه پیدا کېږي.

دومره دروغجن گنده اونجس اشتهارونه په مساجدو کې لگول د لامذهبو په نیز زینت دی اود اهل حقو په نیز د داسې اشتهارونو ځای گرځي اومندرونه دي.

دوهم ایت : خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ: ددې ایت تعلق دلباس سره دی لامذهبان د ایت درفع الیدین لپاره په دلیل کې پیش کوي چې رفع الیدین دمانځه لپاره زینت دی (صغری) وخذوا زینتکم عندک مسجد (کبری) حالانکې ددې ایت درفع الیدین کولو سره دلرې شخه هم تعلق نشته ځکه ددې ایت ترجمه داندۀ چې دوهم او څلورم رکعت درفع الیدین د زینت شخه خالي کړی صرف دریم رکعت ته درفع الیدین زینت ورکړی اوسجدي درفع الیدین د زینت شخه خالي کړی صرف رکوع ته درفع الیدین زینت ورکړی اونه رسول الله صلى الله عليه وآله ددې ایت شان نزول رفع الیدین ذکر کړی دی که رفع الیدین دمانځه زینت شي نو بیا خود شیعه گانومونځ دلامذهبانو د موندنې په نسبت ډیر مزین دی ځکه هر رکعت یې درفع الیدین په زینت مزین دی هره سجده یې درفع الیدین په زینت مزینه ده هر سلام یې درفع الیدین په زینت مزین دی بیا دې غیر مقلدین په ښکاره په کومه امام باره کې منجاوران شي چې په زینت یې ارمان وو شي.

لامذهبان وایي چې: د حضرت عبدالملک شخه روايت دی چې ماد سعید بن جبیر رحمۃ الله شخه درفع الیدین په باره کې پوښتنه وکړه هغه وفرمایل: چې دا داسې شی دی چې ستا موندنې نایسته کوي. [جزء رفع الیدین رقم الحدیث ۳۹]. لکن د امام بخاري استاذ ابوبکر بن ابی شیبۀ د سعید بن جبیر رحمۃ الله قول را نقل کړی دی هلته یې صرف تکبیراتو د انتقالاتو ته زینت ویلي دي [مصنف ابن ابی شیبۀ ج ۲/ ص ۲۴۱]. پدې کې د رفع الیدین څرک هم نه شته. البته امام بخاري د سفیان عن عبدالملک شخه د رفع الیدین زینت والی را نقل کړی دی او زینت چونکې د اصل شي شخه خارج وي لدې وجې به ددې شخه د تکبیر تحریمه رفع الیدین مراد

وي، البته په بهیقي کې ددې څخه وروسته دی چې صحابه ووبه در کوع رفع الیدین کول لکن دهغې په سند کې یعقوب بن یوسف الآخرم دی چې توثیق یې ندی معلوم.

خلاصه: ددکومې فرقې ابتداء چې په قرآن باندې ددروغو څخه جوړه شوی وي او په دروغو یې خپل مساجد مزین کړي وي هغوی ته به څنگه درشتیا ووتوفیق ورپه برخه شي.

تحقیق ددی حدیث چي:

(فما زالت تلك صلوته حتي لقي الله)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

(۱) اخرج البیهقی فی الخلافیات (کذا فی مختصر الخلافیات ص ۷۶ ج ۱).

عن ابی عبد الله الحافظ عن جعفر بن محمد بن نصر عن عبد الرحمن بن قریش بن خزیمه الهروی عن عبد الله بن احمد الدمیجی عن الحسن بن عبد الله بن حمدان الرقی حدثنا عصمة بن محمد الانصاری ثنا موسی بن عقبه عن نافع عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه و آله كان اذا افتتح الصلوة رفع یدیه واذارکع واذارفع رأسه من الرکوع وكان لا یفعل ذلك فی السجود فمازالت تلك صلواته حتی لقی الله.

(۲) ددی حدیث دستند اول راوی امام بهیقمی رحمه الله دی چپی دامام شافعی رحمه الله مقلدی اودا خافوسره یی ست تعصب لولو اودا امام شافعی رحمه الله په تقلید کی دومره سخت ووچپی ابو محمد البونی چپی لوی محدث وواودا امام شافعی صاحب مقلد وولیکن داجتهاد ملکه یی لرله کله یی چپی دامام شافعی رحمه الله تقلید پرینودلو او خپل اجتهد یی شروع کړو. نو امام بهیقمی ورته ولیکل چپی دامام شافعی رحمه الله دتقلید پرینودل هیڅکله ندی جائز. (مجموعه الرسائل ج ۳ ص ۲۵۴ بحواله طقات شافعیه/ و تحلیات صفدر، ج ۲ ص ۳۸۴)

نو امام بهیقمی په تقلید شخصې کې دومره سخت وواو تقلید شخصې ته لامذهبان شرک وایي دڅا ورو طریقه ورته وایي دیهود او انصار او اود ابو جهل په نقش قدم باندې تلل ورته وایي، نو داسې سند چې ابتداء یی ستاسو په فتوی دداسې راوی څخه شوی وي ایادابه صحیح وي؟ اوسره ددینه چم امام بهیقمی دا حدیث په سنن کبری کې هم ندی ذکر کړی.

(۲) ددی حدیث دوهم راوی ابو عبد الله الحافظ امام حاکم دی لکه څرنگه چپی زمحشری دتفسیر په فن کې اتفاقی امام دی لیکن عقیده معتزلی دی لدې وجهې دده کومه خبره چپی دا اعتزال په تائید کې وي هغه به نه منل کیږي.

هداړنکه امام حاکم دحدیثو په فن کې امام دی لیکن په تذکره الحفاظ ج ۳ ص ۹۶۲ کې یی دده دمذهب په باره کې لیکلې دي چې: (رافضی خبیث) (تذکر الحفاظ ج ۳ ص ۹۶۲ میزان ج ۱۳ ص ۶۸۰) اولامذهب نواب صدیق حسن خان ورته غالي شیعه وایي نودده هغه خبره چپی دشیعیت په تائید کې وي هغه به نه منل

کیپی. او عجیبه لاداده چې دده په کتاب مستدرک حاکم کې تر موضوعاتو پورې احادیث شته. (تلخیص المستدرک للذهبی ج ۳ ص ۱۶۰) لیکن بیایې هم دا حدیث په خپل کتاب کې ندی ذکر کړی ځکه چې دا حدیث دده په نيزد موضوعاتو څخه هم زیات یې اعتماد ده.

(۳) ددې حدیث درسم راوي جعفر بن محمد بن نصر رحمه الله دی او امام حاکم ترینه په عن سره روایت کړی دی دده عدالت حفظ او اتصال ثابت کړی.

(۴) څلورم راوي عبدالرحمن بن قریش دی چې متهم بالوضع وو: (اتهمه السليمان بوضع الاحاديث ميزان الاعتدال ج ۳ ص ۵۸۲).

داویره سخته جرحه ده لدې وجهې اصحابو دصباح سته وودده څخه یو حدیث هم ندی روایت کړی دخطیب عدم علم ته نه علامه ذهبي اعتبار ورکړی دی اونه علامه ابن حجر اعتبار ورکړی دی.

ددې دواړو ايمه ووداسماء الرجال په خلاف ورته لامذهبه پير بدیع الدین پير جهنم اصالح الحدیث ويلي دی. (جلاء العینین ص ۱۲۹) چې دا دلامذهبانو دتعصب انتها او موضوعي احادیثو سرپرستي ده.

(۵) ددې حدیث دسند پنځم راوي عبدالله بن احمد الد مجي دی دده څخه په اصحابو دصباح سته ووکې چایو حدیث هم ندی روایت کړی لدې وجهې دده عدالت او ضبط دکتبو داسماء الرجالو څخه ثابت کړی.

(۶) ددې حدیث دسند شپږم راوي عبدالله بن حمدان الرقي دی دده څخه هم په اصحابو دصباح سته ووکې چاروایت ندی کړی، دده عدالت او ضبط هم دکتبو داسماء الرجالو څخه ثابت کړی.

(۷) ددې حدیث دسند اوم راوي عصمه بن محمد انصاري دی، امام ابو حاتم فرمایې چې قوي نه وو. امام یحیی بن معین رحمه الله فرمایې چې اول نمبر دروغجن او دروغو حدیث جوړوونکی وو، دارقطني ورته متروک وایي او ابن عدي وايي چې دده ټول حدیثونه غیر محفوظ دي. (ميزان الاعتدال ج ۳ ص ۶۸).

عصمه بن محمد من اکذب الناس دټولو انسانانو څخه زیات دروغجن وو اول نمبر دروغجن او دروغو احادیثو جوړوونکی وو. (تاریخ بغداد ج ۱۴ ص ۲۸۶) لامذهبه غیر مقلد شوکاني لیکلی دی چې (کذاب وضاع) دروغجن او موضوعي احادیثو جوړوونکی وو. (الفوائد المجموعة في الاحاديث الموضوعة ص ۶۷)

فوت: رسول الله ﷺ فرمایي: من کذب علي متعمدا فليتبوء مقعده من النار.

دروغجن حدیثونه دالله ﷺ دنبی طرفته منسوبول خاتمه په اور کې خای تیارول دي لیکن لامذهب پیریدیع الدین المعروف پیرجهنده اکوشش کړی دی چې دادروغجن حدیث صحیح ثابت کړی نو دا دعوی یې کړی ده چې داراوي عصمه بن محمد شیخ من اهل خراسان دی. (حلاء العینین ص ۱۲۸)

کوم نوم چې دی لامذهب ذکر کړی دی دهغه انصاري والي تر قیامته پورې نه شي ثابتولی او همدارنگه محمد بن عصمه د موسی بن عقبه څخه روایت کړی دی او په کتبو د اسماء الرجال کې ددې تصریح ده چې د موسی بن عقبه شاگرد محمد بن عصمه انصاري دی، ټول لامذهبان دی راټول شي او د موسی بن عقبه په شاگردانو کې دې د شیخ خراسان نوم د کوم معتبر کتاب څخه وینایې،

دوی پداسې دروغجنو احادیثو ثابته کړه چې ددی یتیم مسلک علمي سرمایه دغه قسم موضوعي روایات دی.

(۸) ددې حدیث اتم راوي موسی بن عقبه دی موسی بن عقبه د صحاح سته ورواوي او د مغازي امام دی دده روایات تعلیقاً په بخاري ج ۱۱ ص ۱۰۲) کې او مسنداً په السنن الکبری بیهقي ج ۱۱ ص ۷۰) کې راغلی دی هلته دده شاگرد ابراهیم بن طهمان دی چې د صحاح سته ورواوي دی لیکن هلته د فمازالت تلک صلوته جمله هیڅکله نشته د اټوله د محمد بن عصمه جعل کاري ده.

(۹) د حدیث د نافع څخه عیید الله، ایوب، مالک، ابن جریج، اللیث، صالح بن کیسان، زید بن واقد، موسی بن عقبه، عمر بن زید روایت کړی دی لیکن پدوی کې هیچاهم د فمازالت الخ جمله نده ذکر کړې.

(۱۰) د نافع درفع الیدین روایت د محقیقینو په نیز موقوف دی خپله امام بخاري رحمه الله په نیمه ژبه ددې اقرار کوی او ابوداود خو صراحة لیکلي دي چې داموقوف دی مرفوع ندی لیکن پدې دروغجن روایت کې محمد بن عصمه ترینه مرفوع جوړ کړی دی.

(۱۱) د حدیث پاک صحیح الفاظ هغه دي چې په بخاري ج ۱۱ ص ۱۱۰) کې د ابو هریره ؓ څخه او په موطا امام مالک ص ۷۳) کې د علي بن الحسین څخه مرسلأ مروی دی چې رسول الله ﷺ د هر یتیم د لو او جیگیدلو په وخت کې الله اکبر ویلی دی او همدالمونخ در رسول الله ﷺ تراخر عمره پورې وو.

الحمد لله احناف په دې حدیث عمل کوي د هر یتیم د لو او جیگیدلو په وخت کې صرف الله اکبر وایي لیکن الله ﷻ لامذهبانو په تقدیر کې په صحیح حدیث باندي عمل ندی لیکلی.

(۱۲) علامہ سوي پەتار: نسنج ۱۱ ص ۱۰۰) کپی اوپه بعضو نسخو کپی (ص ۱۰۸) کپی ددی حدیث پە باره کپی لیکلی دی چې: (وهر حدیث ضعیف بل موضوع) اوپه حاشیه (تعليق الحسن) کپی یې ددی موضوعیت پە دلایلو ثابت کړي دي. دلامذهبو مشهور محدث عبدالرحمن مبارکپوري ددی د جواب څخه عاجزه شوی دی اولیکلي یې دې چې زموږ اصل استدلال ددی حدیث څخه ندی (ابکارالمتن ج ۱ ص ۲۰۳). خلاصه دا چې ددی روایت یو راوي غالي شيعه دی درې راويان یې مجهول دي اودوه دروغجن دي که غیر مقلدین دا حدیث چې یو شيعه درې مجهول اودوه دروغجن پە کپی وي، بیا هم منی نویا د اوده حدیثونه ولې نه مني چې صرف یو یو کذاب راوي پە کپی وي.

اول: عن انس ؓ قال قال رسول الله ﷺ من رفع يديه في الركوع فلا صلوة له. (نصب الراية، ج ۱ ص ۴۰۶) رسول الله ﷺ فرمائي چې: چا چې رفع الیدین وکړل لمونځ یې نه کیږي.

دوهم: عن ابی هريره ؓ عن النبی ﷺ انه قال: من رفع يديه في الصلوة فلا صلوة له. (نصب الراية، ج ۱ ص ۴۰۵). رسول الله ﷺ فرمائي چې چا چې پە لمانځه کپی رفع الیدین وکړل لمونځ یې نکيږي. دا پە یاد لری چې د حاکم شيعه او د ابن الجوزی متشدد هیڅ قول بلا دلیل نه منل کیږي، پە دې دواړو روایتونو کپی یو یو راوي کذاب دی نو دیو کس له وجهې دا روایت ردوي او دیو شيعه درې مجهول اودوه کذاب راويان روایت څرنگه منی؟

دلامذهبانو د مناظر اعظم مولوي ثناء الله امرتسری اود مولوي غلام محمد صاحب پە جلال پور کپی مناظره وه هلته ددوی ثالث شيعه وو هغه داسې لیکلي وو چې مولوي ثناء الله د بهیقي حدیث پیش کړو چې معنی یې داده چې رسول الله ﷺ تراخر عمره پورې رفع الیدین کړي دي پە جواب کپی مولوي غلام محمد صاحب ددې حدیث پە راويانو کپی عصمه بن محمد د اسماء الرجال پە حواله متروک ثابت کړو او عبدالرحمن بن قریش بن خزيمه یې د ذهبي پە حواله پە وضع متهم کړو زه هم د اتسليموم. (سیرت سنایی ص ۴۳۶-۴۳۷) دلامذهبانو معتمد کتاب).

دعوامو پە مخ کپی دلامذهبانو دروغ

ځینې لامذهبانو عوامو ته ددوهکي ورکولو کوشش کړی دی چې زموږ احادیث ډیر دي لدې وجهې چې کوم طرف ته احادیث زیات وي پە هغې عمل پکار دی، حالانکې دادوی خالص دروغ دي اوددې دروغو موقع

ځکه دوی ته په لاس ورغلی ده چې دوی خپل مسلک پټوي، خپل مسلک پوره نه واضحه کوي ددوی مسلک دڅلورو خبرو مجموعه ده.

الف: داول اودريم رکعت په شروع کې رفع الیدین کول سنت مؤکده دي.

ب: ددوهم اوڅلورم رکعت په شروع کې رفع الیدین کول د سنتو مؤکده ووڅخه مخالف دي.

ج: رکوع ته دتللو اود رکوع څخه دراپورته کیدلو په وخت کې رفع الیدین کول سنت مؤکده دي.

د: سجدو ته دتللو اود سجدو څخه دراپورته کیدلو په وخت کې رفع الیدین کول د سنتو څخه مخالف دي نو دغیر مقلدینو لپاره هغه حدیث دلیل جوړیدلی شي چې داڅلور خبرې پکې صراحت راشي. حالانکه داسې حدیث په دنیا کې یو هم نه شته.

(۱) دابوبکر صدیق رضی الله عنه په حدیث کې دریم رکعت ته دپاڅیدلو د رفع الیدین ذکرندی شوی، چې مذکورندی سنت به ورته څنگه ووايي؟ ددوهم اوڅلورم رکعت رفع الیدین ته پکې خلاف سنتندی ویلی شوی، اود سجدو د رفع الیدین ته هم پکې خلاف سنتندی ویلی شوی، اود رکوع رفع الیدین ته هم پکې سنتندی ویلی شوی ددې بالعکس احناف چې دابوبکر صدیق رضی الله عنه کوم روایت پیش کوي چې داول تکبیر څخه وروسته یې رفع الیدین ندی کړی زموږ په دعوی باندې مکمل دلیل دی.

(۲) دحضرت عمر رضی الله عنه طرف ته یې چې کوم حدیث منسوب کړی دی په هغې کې هم ددوی داڅلور خبرې نشته.

(۳) دحضرت عثمان رضی الله عنه پورې خولامذهبان ددروغوروايت تری دهغه څخه پدې باب کې هیڅ حدیث نشته.

(۴) دحضرت علي رضی الله عنه په روایت کې هم ددې څلورو خبرو تصریح نشته. بلکې هلته د(اذقام من السجدين) صفا معنی داده چې ددوهم اوڅلورم رکعت په شروع کې یې هم رفع الیدین کړی دی، ددې بالعکس موږ چې حضرت علي رضی الله عنه کوم روایت پیش کوو په هغې کې زموږ دعوی پوره موجوده ده.

(۵) دحضرت ابن عمر رضی الله عنه حدیث په شپږو طریقو مروی دی چې په یوه طریقه کې دسجدو د رفع الیدین ذکر هم شوی دی او په یوه طریقه کې دهر خفض او رفع سره د رفع الیدین ذکر دی، احناف چې دحضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه کوم احادیث پیش کوي هغه ددوی په مسلک بالکل صریح دي.

(۶) حضرت مالک بن حویرث رحمته حدیث کہی ہم دسجدویہ وخت کہی در رفع الیدین ذکر دی اودریم رکعت تہ دپورتہ کیدلور رفع الیدین پکی ندی ذکر شوی نوسنت بہ ورتہ خرنگہ وواپہ اودوہم اوخلوروم رکعت تہ . دپورتہ کیدلور رفع الیدین تہ یی خلاف سنت ہم ندی ویلی .

ہمدارنگہ دحضرت ابوہریرہ رضی، حضرت جابر رضی، حضرت عبداللہ بن عباس رضی، حضرت وایل رضی، حضرت عبداللہ بن زبیر رضی، حضرت عبید بن عمر رضی وغیرہ احادیثو کہی دسجد و در رفع الیدین اویادہم تکبیر سرہ در رفع الیدین ذکر دی لامذہبان چہی دا۱۱ احادیث پہ خپلو دلایلو کہی شمار ی داخالصہ بددیاتی دہ .
لامذہبانو ! کہ دتعصب دہلاکت دکندي خخہ لپسر اپورتہ کرئ نو مسئلہ دومرہ ندہ مشکله .

(۱) دتکبیر تحریمہ رفع الیدین اتفاقی دی خکہ چہی ددې رفع الیدین ہم حکم رسول اللہ صلی وکر ی دی اوہم یی پرې عمل کری دی اوددې رفع الیدین پرینودل پو حدیث کہی ہم ندی ثابت لدې وجهی مونہی ہم نہ پریردو او تاسویہ ہم نہ پریردئ .

(۲) دسجد و در رفع الیدین پہ بارہ کہی دنبي صلی حکم نشته البتہ در رسول اللہ صلی خخہ عمل ثابت دی دحضرت مالک بن حویرث رضی پہ حدیث کہی نسای ج ۱۱ ص ۵۶ حضرت وایل بن حجر رضی پہ حدیث کہی ابوداود ج ۱۱ ص ۱۱۲) دحضرت ابن عباس رضی حضرت عمر رضی او حضرت ابوہریرہ رضی پہ حدیث کہی ابن ماجہ ص ۶۲) دحضرت ابو حمید الساعدی رضی او حضرت ابن زبیر رضی پہ حدیث کہی ابوداود ج ۱۱ ص ۱۱۱ او ص ۱۱۲) دحضرت انس رضی پہ حدیث کہی ابن ابی شیبہ ج ۱۱ ص ۲۶۶) دحضرت جابر رضی پہ حدیث کہی تاریخ کبیر امام بخاری ج ۴ ص ۱۰۵) اود حضرت ابن عمر رضی پہ حدیث کہی مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۰۲) دغې صحابہ ووستاسو دماضي استمراري پہ صیغوباندې دسجد و در رفع الیدین روایت کری دی ددې پەر وایانو کہی ستاسو پہ گمان متاخر الاسلام صحابہ رضی ہم موجود وو ددې احادیثو پہ مقابل کہی یودابن عمر رضی متعارض حدیث دی چہی :
(لا یفعل ذلک فی السجود) اویودابو موسی اشعري رضی خضعیف حدیث دی لیکن تاسو ہم پدې احادیثو عمل پرینی دی او مونہم پرینی دی .

اختلاف در کوع والا پہ رفع الیدین کہی دی کہ ستاسو سرہ در کوع در رفع الیدین پہ بارہ کہی داسی ثبوت وی لکہ داول تکبیر در رفع الیدین پہ بارہ کہی چہی دی چہی رسول اللہ صلی ددې - کم ورکړی وی او پہ عملي طور یی ټول عمر رفع الیدین کری وی اوددې در پرینودلو پہ بارہ کہی ہیخ حدیث نوی نو دا بہ ہم داول تکبیر پہ شان

سنت مؤکد شي لیکن ظاهره ده چې رسول الله ﷺ در کوع درفع الیدین حکم هیڅکله ندی ورکړی اونه هیڅ داسې صحیح حدیث شته چې رسول الله ﷺ همیشه در کوع رفع الیدین کړی دی. بلکې د تکبیر تحریمه څخه وروسته دنور و رفع الیدینو د پریښودلو احادیث د یرزیات دي نو چې رسول الله ﷺ پریښی دي، خلفا وراشیدینو پریښی دي، جمهور ورو صحابه وو، تابعینو، او تبع تابعینو پریښی دی نو نور تاسوته څه غږیاتې شو؟

لامذهبافو! تاسو چې ددې سنت (ترک رفع الیدین) په خلاف قلمونه او کاغذونه رااخیستي دي او هر مسجد کې موفسادونه جوړ کړي دي نوبقینا چې دا حدیثو د دشمني بدترین مثال دی اودا حنافو چې ددې سنتو (ترک درفع الیدین) د ژوندیو ساتلو سره مینه ده نوبقینا چې احنافو ته پدې سنت باندې د عمل کولو په وجه د نص حدیث په وجه د سلو شهیدانو اجر دی.

د ترک درفع الیدین د ترجیح وجوه

(۱) څوک چې دا حنفو د مسلک څخه واقفیت لري نو په دې به ضرور پوهیدلی وي چې دا حنفو دا اصول دي چې د کومې مسئلې په باره کې مختلف روایتونه راشي نو احناف کثر الله سواد هم په هغه روایتونو عمل کوي چې د قرآن کریم سره موافق وي پدې مسئله کې هم احناف د ترک درفع الیدین په روایاتو عمل کوي ځکه چې د قرآن کریم سره موافق دي ځکه چې الله ﷻ فرمایي چې: **قد أفلح المؤمنون** الذین هم فی صلواتهم خاشعون. یقیناً چې هغه مؤمنان کامیاب دي چې هغوی په خپلو لمونځونو کې خشوع کوي او خشوع درفع الیدین سره منافي ده، امام بهیقي باب لگولی دی په نوم د باب **الخشوع فی الصلوة والاقبال علیه**. او دهغې لاندې یې د ترک درفع الیدین روایات راوړي دي ج ۲/ ص ۲۷۹، همدارنگه الله جل جلاله فرمایي چې: **(قوموا لله قانتین)**. حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما فرمایي: **(ای ساکنین ساکنین)** او په ترک رفع الیدین کې سکون زیات دی په نظر سره رفع الیدین ته.

(۲) درفع ځینې قسمونه بالاتفاق متروک دي لکه د دواړو سجدو په منیځ کې رفع الیدین کول دا خبره ددې قرینه ده چې پدې کې نسخ واقع شوی ده، لهذا په متفق علیه باندې عمل کول ډیر بهتر دي.

(۳) په لمانځه کې د حرکاتو څخه د سکون طرفته انتقال واقع شوی دی لکه څرنګه چې په ابتداء اسلام کې عمل کثیر، سلام اچول، خبرې کول، تلل راتلل جائزو و او مسبوق مقتدي به اول خپل تیر شوی لمونځ کولولیکن وروسته دا ټول حرکات منسوخ شول نو د تعارض په وخت کې په هغه روایتونو عمل کول بهتر دی کوم چې په

سکون دلالت کوي .

(۴) درفع الیدین ټول روایات فعلی دي د احادیثو په ټوله ذخیره کې څوک یو داسې روایت هم نشي پیدا کولی چې په هغې درفع الیدین امر وي او یا کم از کم د رسول الله صلی الله علیه وسلم په ژبه د رفع الیدین لفظ د کولو سره راغلی وي او د ترک درفع الیدین روایت قولی هم شته او فعلی هم شته او چې کله د قولی او د فعلی روایاتو په مینځ کې تعارض راشي نو قولی روایاتو ته ترجیح ورکولی شي .

(۵) فعلی روایات متعارض دي او قولی روایات د تعارض څخه خالي دي . لهندا فعلی روایات د تعارض له وجهې حجت نشي جوړیدلی نو قولی روایات به حجت وي او قولی روایات صرف او صرف د ترک درفع الیدین په باره کې راغلي دي .

(۶) د ترک درفع الیدین راویان هغه صحابه دي چې مشرانو او فقهاوو او په اول صف کې ودریدل . د دې په خلاف درفع الیدین مرکزي راوي ابن عمر رضی الله عنده د رسول الله ﷺ په زمانه کې ماشوم ووله همدې وجهې په غزوۀ احد کې نه وو شریک شوی او حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنده د شلو شپو مسافرو و .

(۷) د تکبیر تحریمه څخه وروسته رفع الیدین د سنتیت او نسخ د سنتیت په مینځ کې د ایردي او کوم شی چې د سنتیت او د بدعت والي په مینځ کې د ایرشي نو د بدعت والي اړخ ته به یې ترجیح ورکولی شي له همدې وجهې همیشه محرم ته په مبیح باندې ترجیح حاصله وي .

(۸) د ترک درفع راویان دیرافقه دي .

(۹) د ترک درفع الیدین په روایاتو د خلفاء راشدینو عمل وو .

(۱۰) د ترک درفع الیدین په روایاتو د صحابه و تابعینو او تبع تابعینو متواتر عمل وو .

(۱۱) په څلورو امامانو کې د ترک درفع الیدین قائلین د استاذانو په مرتبه کې دي چې امام ابو حنیفه او امام مالک دي او د رفع الیدین قائلین د دوی شاگردان وو چې امام شافعي او امام احمد بن حنبل دي .

د فقه حنفي پورې افتراء

(۱) مولوي محمد يوسف چې پورې لیکلي دي په حقیقه الفقه ص ۱۹۴ کې درفع الیدین تصدیق په هدایه ج ۱/ ص ۱۸۴/ شرح وقایه ج ۱/ ص ۱۰۲ کې شوی دی .

(۲) بیایې په خپل کتاب حقیقه الفقه ص ۱۹۴) کې لیکلي دي چې درفع الیدین احادیث په نسبت سره ترک درفع الیدین ته قوي دي او حواله یې په (هدایه ج ۱ ص ۳۸۹) باندې ورکړې ده.

(۳) حقیقه الفقه ص ۱۹۴) کې یې لیکلي دي چې د ترک درفع الیدین احادیث ضعیف دی او حواله یې په (شرح الرقابه ص ۱۰۲) باندې ورکړې ده.

(۴) بیایې لیکلي دي په حقیقه الفقه ص ۱۹۵) کې چې حق داده چې در رسول الله ﷺ څخه رفع الیدین صحیح ثابت دي او حواله یې په (هدایه ج ۱ ص ۳۸۱) باندې ورکړې ده.

(۵) بیایې لیکلي دي په حقیقه الفقه ص ۱۹۵) کې چې څوک رفع الیدین کوي دغه سره مناقشه نده جلاله او حواله یې په (هدایه ج ۱ ص ۳۸۹) باندې ورکړې ده.

(۶) لامذهب حکیم صادق سیالکوتي لیکلي دي چې عشره مبشره در رسول الله ﷺ څخه درفع الیدین روایت کړی دی چې رسول الله ﷺ تر هغې پورې رفع الیدین کول تر څو چې یې د دنیا څخه رحلت وکړو. (صلوة الرسول ص ۴۱۶) دا ټول دروغ دي په محوله کتابونو کې نشته.

ددومره دروغو حوصله نه په یهودو کې شته اونه په نصاراوو کې شته دایواځې دلامذهبو حوصله ده په خفي مذهب کې دایمه یې ثلاثه وومسلک اتفاقاً ترک درفع الیدین دی لیکن لامذهبان ددې په خلاف دثاولي الله رحمه الله او مولنا عبدالحی رحمه الله قولونه پیش کوي.

نولامذهبانو! ایا رسول الله ﷺ (معاذ الله) تاسو ته دا حکم کړی دی چې دروغ ووايې غلطې حوالې ورکړئ ناقص عبارتونه رانقل کړئ او دې هر څه ته بیا عمل بالحدیث هم ووايې.

د رفع الیدین منسوخوالی اود ځینو اھمو شہاتو ازاله

لومړی فصل: رفع الیدین عند الركوع منسوخ دی، له احادیثو او آثارو څخه معلومیږي چې: مخکې په لمانځه کې دپرامور جائزو و چې بیا وروسته ختم شو. په [ابوداؤد / رقم ۵۰۶] کې د حضرت معاذ رضی الله عنه په حدیث کې د دریو تغیراتو ذکر دی، مخکې په لمانځه کې دخبرو کول جایزو، دسلام دځواب ورکول جایزو، په لمانځه کې اشارې کول جایزو، چې دا ټول کارونه بیا وروسته ممنوع وگرځېدل.

د (مسلم د ج ۱ / ص ۱۸۱ / رقم ۹۷۰) په حدیث کې راغلي دي چې: مونږ به چې له حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم سره لمونځ کاوه، نو د سلام په وخت کې به مو په دواړو لاسونو باندې اشاره کوله. چې بیا رسول الله صلی الله علیه وسلم له دې کار څخه منع کړو.

د حضرت جابر رضی الله عنه له حدیث څخه د نسخ له پاره استدلال

د لمانځه په داخل کې د (رفع الیدین) په پاره کې د حضرت جابر رضی الله تعالی عنه په حدیث کې داسې راغلي دي چې: (خَرَجَ غَلِيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ مَا لِي أَرَاكُمْ رَافِعِي أَبْيَدِيكُمْ كَأَنَّهُمَا أَذْنَابُ خَيْلٍ شَمِيسُ أَسْكُنُوا فِي الصَّلَاةِ) [صحيح مسلم / الامر بالسكون في الصلوة / رقم ۹۶۸ / سنن نسائي / رقم ۱۱۶۵ / ابوداود / رقم ۱۰۰۰ / طحاوی / رقم ۲۵۶۹ / مسند احمد / رقم ۲۰۳۶۲ و ۲۰۴۵۰ و ۲۰۴۵۶ ر ۲۰۵۲۲ / جزء رفع الیدین / بخاری / رقم ۳۷].

یعنې یوه ورځ حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د باندې راووت او ویې وفرمایې چې: زه ولې تاسې گورم چې په لمانځه کې دتنه د شریرو آسونو د لکیو په شان رفع الیدین کوئ، په لمانځه کې تل ساکن او سپرئ! یعنې رفع الیدین مه کوئ! په دې حدیث مبارک کې رسول الله صلی الله علیه وسلم په درېو مختلفو طریقو باندې د لمانځه په داخل کې له رفع الیدین څخه منع کړې ده.

۱- د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دا جمله چې: (مالي أراكم) ده، په دې کې استفهام د انکار له پاره دی، چې معنایې د مخاطب منع کول دي.

۲- د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په دې جمله کې چې: (كأنها أذنان خيل شمسي) ده، د رفع الیدین تشبیه د شریرو آسونو د لکیو سره ورکړل شوې ده. په دې کې هم په (رفع الیدین) باندې د ناخوښي ظاهرو ل مقصود دي.

۳- د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دا ارشاد چې: (اسكنوا في الصلوة) دی. په دې کې صراحة د (رفع الیدین) څخه منع ده. حضرت مولنا ظفر احمد عثمانی رحمه الله فرمایې چې: په دې حدیث کې رسول الله صلی الله علیه وسلم امر کړی چې: د (رفع الیدین) په خلاف په لمانځه کې سکون اختیار کړی، نو سکون د (رفع الیدین) سره منافي دی. [اعلاء السنن / ج ۳ / ص ۵۶].

حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماید: (تَحْرِيمُهَا التَّكْبِيرُ وَتَحْلِيلُهَا التَّسْلِيمُ) نو د تکبیر تحریمه څخه تر سلام پورې د لمانځه داخل حصه ده، چې (فی الصلوة) ورته ویلی شي. په دې کې د لمانځه په داخل کې ټول رفع الیدینونه داخل شو، هغه که د دوهم، دریم او د څلورم رکعت د شروع رفع الیدینونه دي. او که د رکوع ته د تَوَسُّدلو او د رکوع څخه د راپورته کېدلو دي او که سجدو ته د تللو او د سجدو څخه د راجګېدلو دي.

نو په دې ټولو رفع الیدینونو باندې حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د خفګان اظهار کړی دی. د شریرو آسونو د لکیو سره یې مشابه کړي دي. او دا رفع الیدین یې له سکون سره منافې ګرځولي دي.

د مکې مکرمې مشهور محدث او د مشکوٰۃ شریف شارح ملا علي قاري رحمه الله فرماید چې: رواه مسلم و یفید النسخ. [شرح نقایه/ ج ۱/ ۷۸] دا حدیث مسلم شریف روایت کړی دی او مفید د نسخ دی.

د حضرت مولنا خلیل احمد سهارنپوري رحمه الله فرماید چې: د تکبیر تحریمه څخه په وروستیو انتقالو کې (رفع الیدین) د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه ثابت دی. او بیا دا هم ثابت ده چې: حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم دا (رفع الیدینونه) پرېښي دي. د پرېښودلو څخه وروسته چې بیا هم رسول الله صلى الله عليه وسلم صحابه کرام رضی الله عنهم په (رفع الیدین) کولو باندې ولیدل نو مسنوخ یې کړل. او په (سختی سره یې) منعه کړل. په دې باندې د [شمیم بن طرفه عن جابر بن سمره / صحیح مسلم / رقم ۹۶۸] دلیل دی. [بذل المجهود / ج ۴ / ص ۲۸۵ / طبع قدیمی ګټ خانہ آرام باغ کراچی].

د یوې اشتباه ازاله

د مسلم شریف د دې حدیث پسې متصل [رقم ۹۷۰] کې هم د (كَأَنَّهُا أَذْنَابُ خَيْلٍ شَمْسٍ) جمله ده. هغه د سلام په وخت کې د اشارو سره تعلق لري، نو کله چې په دواړو حدیثونو کې دا جمله راغلې ده، نو ځینې خلک پکې د غلط فهمۍ ښکار شول او د [رقم ۹۶۸ او ۹۷۰] دواړو حدیثونو څخه یې یو حدیث جوړ کړ او یوه واقعہ یې کړه، حالانکه که په دواړو حدیثونو کې معمولي فکرو شي، نو د ابه د امر په شان راظا هره شي، چې د یو حدیث نه دی، بلکې دا دوه حدیثونه دي. او دوه واقعې پکې ذکر شوي دي. او د یو حدیث مضمون د بل څخه بالکل مختلف دی.

۱- په یو حدیث کې د (خرج علینا رسول الله صلی الله علیه وسلم) جمله ده، چې دا په دې کې صریحه ده چې په دې لمونځ کې رسول الله صلی الله علیه وسلم د صحابه وو سره شریک نه و. او په بل حدیث کې د (مُتَنَا اِذَا صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) جمله ده، چې دا په دې دلالت کوي چې په دې لمونځ کې دوی د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم سره شریک وو.

۲- په یو حدیث کې د انفرادي لمونځ بیان دی. لکه (خرج علینا رسول الله صلی الله علیه وسلم) چې ورباندې دلالت کوي، ځکه چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په موجود کې چې په جماعت باندې لمونځ خپله رسول الله صلی الله علیه وسلم ورکاوه. او په بل حدیث کې د جماعت د لمانځه بیان دی. لکه د (مُتَنَا اِذَا صَلَّيْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) جمله چې ورباندې دلالت کوي.

۳- په اول حدیث کې د (اسکنوا فی الصلوة) جمله ده، چې په دوهم حدیث کې نشته، بلکې هلته یې د سلام طریقه ښودلې ده.

۴- په اول حدیث کې د (رافعی ایديکم) جمله ده، چې په بار بار رفع الیدین باندې دلالت کوي او په دوهم حدیث کې دا نشته، بلکې د (تؤمن) ذکر دی.

۵- د دواړو حدیثونو سندونه بالکل بدل دي.

دا ټول په دې دلالت کوي چې دا بالکل دوه جدا جدا واقعات دي. [مرقات شرح مشکاة/ ج ۱/ ص ۴۶۷].

په لمانځه کې په تدریج سره د رفع الیدین د ختمیدلو څخه د نسخې له پاره استدلال

په احادیثو کې د رفع الیدین د مقاماتو ذکر

- ۱- په ځینې روایاتو کې یواځې د تکبیر تحریمه په وخت کې د (رفع الیدین) ذکر دی، مثلاً وگوره [نسائی/ رقم ۱۰۲۶ او ۱۰۵۸]. همدارنګه [ابوداؤد/ حدیث نمبر ۷۲۵/ دارقطنی/ رقم ۱۱۰۶ او غیره].
- ۲- په ځینې روایاتو کې له رکوع څخه د پورته کېدلو په وخت کې هم د (رفع الیدین) ذکر دی. مثلاً وگوره: [موطأ امام مالک/ حدیث نمبر ۲۰۰ و حدیث نمبر ۲۰۵].
- ۳- په ځینې روایاتو کې رکوع ته د تللو او له رکوع څخه د پورته کېدلو په وخت کې هم د رفع الیدین ذکر دی. مثلاً وگوره [حدیث بخاري/ ج ۱/ ص ۱۰۲/ رقم الحدیث ۷۳۶].

۴- په ځینې روایاتو کې سجدې ته د تللو په وخت کې هم د رفع الیدین ذکر دی. مثلاً وگوره [نسائی / رقم الحديث ۱۰۸۵ و رقم ۱۰۸۶ و رقم ۱۰۸۷ و رقم ۱۱۴۳ و مشکوة تحقیق البانی / رقم ۷۹۵ / مجمع الزوائد / رقم الحديث ۲۵۸۵ و رقم ۲۵۹۰ و ابن ماجه / رقم ۸۶۰ و ابوداؤد / رقم ۷۲۳ و الجوهر النقی / ج ۲ / ص ۱۳۷ و تعلیقات الالبانی علی مشکوة / حاشیه / حدیث نمبر ۷۹۷].

۵- په ځینې روایاتو کې د دواړو سجدو په منځ کې هم د رفع الیدین ذکر دی. مثلاً وگوره: [ابوداؤد / رقم الحديث ۱۰۸ و رقم الحديث ۷۴۰ / نسائی / رقم الحديث ۱۱۴۳].

۶- په ځینې روایاتو کې د دریم رکعت په شروع کې هم د رفع الیدین ذکر دی. مثلاً وگوره: [بخاری / رقم ۷۳۹ / ابوداؤد / رقم ۷۳۰ / ترمذی / رقم ۳۰۴ / ابوداؤد / رقم ۱۰۸ و رقم ۷۳۸ و رقم ۷۴۱ و رقم ۷۴۳ و رقم ۱۰۹ و رقم ۱۱۱ و رقم ۷۴۴].

۷- په ځینې روایاتو کې د هر محل ټیټېدلو او پورته کېدلو سره د رفع الیدین ذکر دی. مثلاً وگوره: [ابن ماجه / رقم ۸۶۱ و رقم ۸۶۵ / و تحفة الاختیار بترتیب شرح مشکل الآثار / ج ۲ / ص ۲۰ / طبع ریاض / ترمذی مع حاشیه احمد شاکر / ج ۲ / ص ۴۱].

له دې څخه وروسته په دې خبره د ټولو اتفاق دی چې د (رفع الیدین) په معامله کې خامخا نسخ واقع شوې ده، ځکه چې شوافع او حنابلہ یواځې درې ځایه (رفع الیدین) کوي: یو د تکبیر تحریمه. دوهم رکوع ته دتللو او دریم رکوع څخه د پورت کېدلو په وخت کې. ما بقی ځایونو کې ورته منسوخ وایي. او غیر مقلدین یواځې څلور ځایه رفع الیدین کوي: یو د تکبیر تحریمه، دوهم رکوع ته دتللو، دریم له رکوع څخه د پورته کېدلو او څلورم دریم رکعت ته د پورته کېدلو په وخت کې. او ما بقی ځایونو کې ورته منسوخ وایي. ځکه چې عمل ورباندې نه کوي او امام ابو حنیفه رحمه الله او امام مالک رحمه الله یواځې د تکبیر تحریمه په وخت کې د (رفع الیدین) قایلین دي. په ما بقی ټولو ځایونو کې ورته منسوخ وایي، نو د تکبیر تحریمه په غیر منسوخ والي خو د ټولو اتفاق دی او نور معقول صورتونه یواځې دوه دي.

اول دا چې: یواځې د تکبیر تحریمه په وخت کې د رفع الیدین په روایاتو عمل وشي او د نورو ټولو روایاتو په باره کې دا وویل شي چې دا د مخکنۍ زمانې و چې بیا وروسته منسوخ شو.

دوهم داچی: د هر خل ته پته دلو اود جگېدلو په وخت کې د (رفع الیدین) په روایاتو عمل وشي اود نورو ټولو روایاتو په باره کې دا وویل شي چې دا منسوخ دي. لکن اول صورت د تاریخ د لمنځ سره زیات موافق دی. ځکه چې لمنځ د حرکت څخه د سکون طرف ته را انتقال شوی دی اود سکون څخه د حرکت طرف ته نه دی نقل شوی.

د شوافعو او حنابله وورفع الیدین ځکه معقول رفع الیدین نه دی چې: یو طرف ته نسخ هم تسلیموي او بل طرف ته په آخري قسم روایاتو عمل کوي. همدارنگه د لامذهبو رفع الیدین هم دی.

د حضرت وایل رضی الله عنه څخه د نسخې له پاره استدلال

حضرت وایل رضی الله تعالی عنه چې کله په اول وړد حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په خدمت کې حاضر شو نو د رکوع اود سجودو بلکې د هر تکبیر سره یې د رفع الیدین ذکر وکړ. وگوره ابو داؤد / رقم الحديث ۷۷۳ / مسند احمد / رقم الحديث ۱۸۳۶۹ و رقم الحديث ۱۸۳۷۳. او دوهم خل چې کله راغی نو خپله مشاهده یې یواځې د تکبیر تحریمه سره د رفع الیدین په باره کې بیان کړه او یس. (ثم انیتهم فرأیتهم یرفعون ایدیهم الی صدورهم فی افتتاح الصلوة) [ابوداؤد / رقم الحديث ۷۴۸]. کله چې زه دوهم خل راغلم نو ما حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم او صحابه کرام و لیدل چې د لمانځه د شروع کولو په وخت کې یې د سینو پورې لاسونه او چټول.

نو که له تکبیر تحریمه پرته په نورو ځایونو کې رفع الیدین منسوخ نه وای او حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم او صحابه وورفع الیدین کولای نو حضرت وایل رضی الله عنه به ضرور بیان کړی وای. لکه د اول خل راتلو په وخت کې یې چې بیان کړی دی. حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه هڅ یو صحابي هم نه دی مستثنی کړی. له دې څخه معلومېږي چې د دوهم خل راتلو په وخت کې پلا استثناء ټولو صحابه وورفع الیدین یواځې د اول تکبیر (تکبیر تحریمه) سره رفع الیدین کولو. ددې ښکاره او صحیح حدیث څخه معلومه شوه چې د تکبیر تحریمه څخه ماسوای نور په ټولو ځایونو کې رفع الیدین منسوخ دی.

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څخه د نسخې له پاره استدلال

حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم خصوصي خادم او بدري صحابي و. دی په هغو صحابه وو کې و چې په لومړي صف کې به دریده. په سفر او حضر کې یې د

حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د حالاتو مُشاہدہ کولہ. هغه مبارک د تکبیر تحریمہ څخه ماسواي په نورو مقاماتو کې رفع الیدین لیدلی و، لکن هغه یې روایت کړی نه دی. ځکه چې منسوخ و. روایت یې یواځې د هغه رفع الیدین کړی دی چې له نسخ څخه محفوظ و. یعنې رفع الیدین عند التحریمه. حضرت حصین بن عبدالرحمن رحمہ اللہ فرمایي چې: زه د ابراهیم نخعی رحمہ اللہ په مجلس کې حاضر وم، نو هغه ته عمرو بن مره رحمہ اللہ قصه کوله چې: مونږ د حضرت موت په مسجد کې لمونځ کاوه، نو ماته حضرت علقمه رحمہ اللہ د خپل پلار حضرت وایل رضی اللہ عنه څخه حدیث واوراوه او د رکوع او د سجود د رفع الیدین ذکر یې پکې وکړ. په دې خبرې سره حضرت ابراهیم نخعی رحمہ اللہ و فرمایي چې: د علقمه پلار یواځې کومه ورځ نیمه حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لیدلی دی او رفع الیدین یې ذکر کړی دی. او حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنه (چې حاضر باش صحابي دی) هغه د حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دا عمل نه دی یاد کړی؟ بیا حضرت ابراهیم نخعی رحمہ اللہ و فرمایي چې: (واورئ! رفع الیدین یواځې د لمانځه د شروع کولو په وخت کې دی). [رواه الدارقطني / کتاب الصلوة / باب ذکر التکبیر و رفع الیدین عند الافتتاح / رقم ۱۱۰۶ و اسنده صحیح / آثار السنن / حدیث نمبر ۴۰۰].

د رفع الیدین عند الركوع په منسوخ والي

د حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنه تصریح

بې نظيره محدث علامه بدر الدین عینی رحمہ اللہ د (رفع الیدین) په منسوخوالي دلیل وړاندې کوي او فرمایي چې: (والذي يحتاج به الخصم الرفع محمول على انه كان في بدء الاسلام ثم نسخ والدليل عليه ان عبدالله بن الزبير رضى الله عنه رأى رجلاً يرفع يديه في الصلوة عند الركوع وعند رفع رأسه من الركوع فقال له: لا تفعل، فان هذا شيء فعله رسول الله صلى الله عليه وسلم ثم تركه). [عمدة القارى تحت تشریح حدیث نمبر ۷۳۵ / ج ۵ / ص ۳۹۸ و ۳۹۹ / مکتبه رشیدیہ / سرکى رود / کويټه ۱]. یعنې له کومو احادیثو نه چې د رفع الیدین قائلین استدلال کوي هغه د اسلام د لومړي زمانې دي. بیا وروسته رفع الیدین منسوخ شو. ددې دلیل دادی چې: عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ تعالیٰ عنه یو سړی ولیدلو چې د رکوع په وخت کې یې رفع الیدین کاوه، نو حضرت عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنه ورته و فرمایي چې: دامه کوه! ځکه چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم په لمانځه کې رفع الیدین کړی و او بیا یې پرېښی و.

امام بُرہان الدین ابو الحسن علی بن ابوبکر المرغینانی المتوفی (۵۹۳ھ ق) فرمائی ہے: ولا یرفع الاًفی التکبیرۃ الارلی والذي یروی من الرفع محمولٌ علی الابتداء، کذا نقل عن الزبیر. [الهدایة شربداية المبتدی ج ۱ / ص ۲۰۹ / طبع مکتبة البُشری / کراچی].

د رفع الیدین پہ منسوخوالی باندي

د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ تصریح

حدَّثني عثمان بن محمد قال: قال لي عبيدالله بن يحيى: حدَّثني عثمان بن سواده بن عباد، عن حفص بن ميسرة، عن زيد بن اسلم، عن عبد الله بن عمر رضي الله عنهما قال: كُنَّا مع رسول الله صلى الله عليه وسلم بِمَكَّةَ نرفع ايدينا في بدء الصلوة و في داخل الصلوة عند الركوع، فلَمَّا هاجر النبي صلى الله عليه وسلم الى المدينة ترك رفع اليدين في داخل الصلوة عند الركوع و ثبت على رفع اليدين في بدء الصلوة ... [توفي اخبار الفقهاء والمحدثين ص ۲۱۴ / رقم ۳۷۸ واسناده صحيح].

د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ ٹخہ روایت دی ہے: مؤثر د حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سر پہ مکہ مکرمہ کي د لمانخہ پہ شروع اود لمانخہ پہ منخ کي د رکوع پہ وخت کي رفع الیدین کول ار کله چي نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مديني منوري ته هجرت وکي (نو پہ آخرو ورخو کي) يي د لمانخہ پہ منخ کي د رکوع رفع الیدین پر بنسودل اود لمانخہ پہ شروع کي د رفع الیدین پہ عمل باندي برقرار پاتي شو.

فایده: پہ دي حديث کي د مکي او د مديني د عمل تشریح ده. يعنې د رفع الیدین عمل د مکي ٹخہ شروع و او په مدينه کي هم و، ترخو چي اللہ جل جلاله غوښتل عمل ورباندي وشو، بيا په آخرو ورخو کي دا عمل متروک او منسوخ شو اود لمانخه د شروع رفع الیدین باقي پاتي شو.

د (رفع الیدین عندالركوع) پہ منسوخوالی

د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ تصریح:

ينظيره محدث علامه بدر الدين عيني رحمه الله ابو داود په شرحه کي ليکي چي: والجواب عن احاديث الرفع انها منسوخة بدليل ما روى عن ابن مسعود رضي الله عنه ان قال: رفع رسول الله صلى الله عليه وسلم فرفعنا وترك رسول الله صلى الله عليه وسلم فتركنا. [شرح سنن ابی داود تأليف علامه بدر الدين عيني ج ۲ / ص ۳۹۰ / طبع دار الكتب العلمية / بيروت / سنه: ۱۴۲۸ هـ ق].

د رفع الیدین احادیث منسوخ دي، ددې له پاره دلیل دادی چې: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمایي چې: حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم (په اول کې) رفع الیدین کول نو مونږ هم کول. او (وروسته) چې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم پرېښودل نو مونږ هم پرېښودل.

د لا مذهبو د مجدد، محدث او مفسر نواب صدیق حسن خان

اقرار چې (رفع الیدین) منسوخ دی

د لا مذهبو سر خپل، مجدد، محدث او مفسر نواب صدیق حسن خان په یو حای کې لیکي چې: (د رفع الیدین په شان ترک د رفع الیدین هم سنت دی) [الروضة النديه/ ص ۹۴]. مخکې لیکي چې: ان آخر الامرین ترک الرفع، ولا یدری مدة الترك، فیحمل انه ترکه فی أيام المرضی. [الروضة النديه/ ص ۹۵].

په آخر کې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم رفع الیدین پرېښودل. اود ا معلومه نه ده چې: تر کومه به پرېښودل؟ نو پرېښودل به یې په دې حمل کړو چې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د بیماری په ورځو کې رفع الیدین پرېښودل.

بیا مخکې لیکي چې: حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه چې کوم ترک د رفع الیدین روایت کړی دی، نو له دې څخه د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په آخر کې پرېښودل مراد دي، نه ټول عمر. [الروضة النديه/ ص ۹۵].

اود امام بخاری رحمه الله قانون دادی چې: انما یؤخذ بالآخر من فعل رسول الله صلی الله علیه وسلم. [بخاری ج ۱/ ص ۱۱۵ و مثله بخاری/ ج ۱/ ص ۹۶] یعنی د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په آخری فعل باندې به عمل کېږي.

د رفع الیدین په منسوخوالي د امام طحاوي رحمه الله د استدلال طریقه

امام طحاوي رحمه الله هم د اکثر و محدثینو په څېر د هرې زمانې احادیث ذکر کړي دي، د مخکنۍ زمانې احادیث یې هم راوړي دي، اود وروستۍ زمانې احادیث یې هم راوړي دي. لکن فقهاء کرام یواځې د وروستۍ زمانې احادیث راوړي، خو د محدثینو طریقه داده چې هغوی اول هغه احادیث ذکر کوي کوم چې ددوی په نزد منسوخ وي او وروسته هغه احادیث ذکر کوي کوم چې ددوی په نزد ناسخ وي. امام نووي رحمه

الله لیکي چې: باب الوضوء مّا مسّت النارُ ذکر مسلمُ فی هذا الباب الاحادیث الواردة بالوضوء مامست النار ثم عقبها بالاحادیث الواردة بتركه الوضوء مّا مسّت النار فكانه يشير الى أن الوضوء منسوخ. وهذه عادة مسلم وغيره من أئمة الحديث يذكرون الاحادیث التي يرونها منسوخة ثم يعقبونها بالناسخ. [شرح مسلم للنووي ج ۱/ ص ۱۵۶]. یعنی مسلم شریف اول باب الوضوء مّا مسّت النار باب د اودس دهغه شي خخه چې په اور باندې پوخ شوی وي؛ راوړی دی. وروسته یې باب ترك الوضوء مّا مسّت النار باب د پرېښودلو د اودس دهغه شي خخه چې په اور باندې پوخ شوی وي؛ راوړی دی. نو امام مسلم دې خبرې ته اشاره کړې ده چې اودس کول دهغه شي خخه چې په اور باندې پوخ شوی وي منسوخ دی.

او همدا د امام مسلم په شمول د محدثینو عادت دی چې اول هغه احادیث ذکر کوي چې دوی ورته منسوخ وایي. او وروسته هغه احادیث ذکر کوي چې دوی ورته ناسخ وایي. یعنی کله کله محدثین په دې باندې تصریح نه کوي چې دا حدیث منسوخ دی اودا حدیث ناسخ دی. بلکې هغوی چې کومو احادیثو ته منسوخ وایي هغه مخکې ذکر کوي او کومو حدیثونو ته چې ناسخ وایي هغه وروسته ذکر کوي.

نو امام طحاوي رحمه الله د همدې قاعدې مطابق اول د رفع الیدین احادیث راوړي دي، چې په هغې کې د حضرت علي، حضرت عبدالله بن عمر، حضرت ابو حمید الساعدي، حضرت وایل بن حجر، حضرت مالک بن حویرث او د حضرت ابو هريره رضی الله تعالی عنهم احادیث دي.

بیایې د ترك رفع الیدین احادیث راوړي دي، چې په هغې کې د حضرت عبدالله بن مسعود اود حضرت براء بن عازب رضی الله عنهما احادیث دي. چې د مخکني قانون موافق دا د رفع الیدین احادیثو منسوخوالي ته اشاره کوي.

له دې خخه وروسته د وایل بن حجر رضی الله عنه د رفع الیدین حدیث ذکر کوي. ورپسې د حضرت ابراهیم نخعي رحمه الله تبصره راوړي. چې وایل بن حجر کوم یو نیم خل حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم لیدلی دی اود رفع الیدین روایت یې کړی دی. او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه چې په پنځوس گونو خلې لیدلی هغه نه دی روایت کړی؟ [طحاوي / رقم الحديث ۱۳۱۸ / تحفة الاختیار بترتیب شرح مشکل الآثار / رقم الحديث ۶۲۱].

د دفع الیدین په منسوخوالي د امام طحاوی تصریح

امام طحاوی رحمه الله فرمایي چې: فلما تضادت الآثار في ذلك وجب ان ننظر الى ما عليه عمل المسلمين الذي قد جرت عليه عاداتهم فيعمل على ذلك ويكون ناسخاً لما خالفه. [شرح معاني الآثار ج ۱ / ص ۳۲۵ ج ۲ ص ۳۹ / تحت حديث رقم ۲۸۲۹].

کله چې د احادیثو او آثارو په منځ کې تضاد او تعارض و نو په مونږ باندې واجب ده چې د مسلمانانو (صحابه کرامو) عمل ته وگورو، نو په کومو احادیثو چې د دوی عمل جاري و په هغې باندې به عمل کوو او دا به د هغو احادیثو له پاره ناسخ گرځوو کوم چې د دوی سره مخالف دي.

د حضرت عمر رضی الله عنه له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال

امام طحاوی رحمه الله د دفع الیدین عند الركوع د منسوخوالي په باره کې د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه له اثر څخه داسې استدلال کوي چې: عن الأسود قال رثيث عمر بن الخطاب رضى الله عنه يرفع يديه في اول تكبيرة ثم لا يعود. [طحاوی / دفع الیدین رقم الحديث ۱۳۲۹ / صححه الزيلعي نصب الراية ج ۱ / ص ۱۸۰ / وهذا رجاله ثقات / درايه / ج ۱ / ص ۱۵۲ / وهذا سند صحيح على شرط مسلم / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۷۵]. حضرت عمر رضی الله تعالی عنه به یواځې د اول تکبیر سره دفع الیدین کول. او هیڅ صحابي ورته دا نه ویل چې: ته ولې درکوع اود سجدو دفع الیدین نه کوي؟ نو معلومېږي چې دفع الیدین کول د دوی په نزد منسوخ و.

دې حديث ته زيلعي صحيح ويلي. [نصب الراية / ج ۱ / ص ۴۸۰ / وهذا سند صحيح على شرط مسلم / الجوهر النقي / ج ۲ / ص ۷۵].

د حضرت علي رضی الله تعالی عنه له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال

امام طحاوی رحمه الله ییاد حضرت علي رضی الله عنه د اثر څخه د نسخ له پاره استدلال کوي او فرمایي چې: عن عاصم بن كليب عن ابيه أن علياً رضى الله عنه كان يرفع يديه في اول تكبيرة من الصلوة ثم لا يرفع بعد [طحاوی / رقم الحديث ۱۳۲۰ / تحفة الاختيار بترتيب شرح مشکل الآثار رقم الحديث ۶۱۹ / صححه الزيلعي / نصب الراية ج ۱ / ص ۱۸۰ / قال ابن حجر رواه ثقات / درايه / ج ۱ / ص ۱۵۲ / قال العيني في العمدة استأذ صحيح على شرط مسلم / عمدة القاری / ج ۵ / ص ۴۰۰ / تشریح حديث رقم ۷۳۵].

یعنی حضرت علي رضی الله تعالی عنه به یواختی له لومړي تکبیر سره رفع الیدین کول. او نور به یې په بل هېڅ ځای کې نه کول. نو د حضرت علي رضی الله عنه شخصیت داسې نه دی چې ده دې رسول الله صلی الله علیه وسلم په رفع الیدین کولو سره لیدلی وي او بیا دې یې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه وروسته پرېښي وي. د دې وجه بله هېڅ نه شي کیدلې بغير له دې نه چې د حضرت علي رضی الله عنه په نزد د رفع الیدین منسوخوالی یقیني ثابت دی.

د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال

امام طحاوي رحمه الله بيا د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله تعالی عنه څخه د نسخې له پاره استدلال کوي او فرمايي چې: (عن ابراهيم قال: كان عبدالله لا يرفع يديه في شيء من الصلوة الا في الافتتاح). [طحاوي شرح معاني الآثار/ رقم الحديث ۱۳۲۸]. ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايي چې: عبدالله بن مسعود رضی الله تعالی عنه به یواختی د تکبیر تحریمه په وخت کې رفع الیدین کول او په بل هېڅ ځای کې به یې نه کول، نو که رفع الیدین منسوخ نه وای نو حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه به هېڅکله نه وای پرې ایښي. امام طحاوي رحمه الله د دې اثر اتصال داسې بیانوي چې: د حضرت ابراهيم نخعي رحمه الله څخه غوښته وشوه چې کله چې تاسې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت بیانوي نو د سند سره یې بیان کړئ نو ابراهيم نخعي رحمه الله وفرمایيل چې: کله زه سند بیان کړم نو په هغې کې ماته صرف یو راوي معلوم وي او کله چې زه د سند څخه بغير د هغه څخه روایت وکړم نو هلته یو پوره جماعت ماته هغه حدیث بیان کړی وي. [ملخصاً طحاوي/ تحت رقم ۱۳۲۷].

امام طحاوي رحمه الله فرمايي چې: (كان ابراهيم لا يرسل عن عبدالله الا ما صح عنده و تواتر به الرواية عنده). [طحاوي/ تحت رقم الحديث ۱۳۲۷ وتحفة الاخبار بترتيب مشکل الآثار/ ج ۲/ ص ۱۴].

د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال

امام طحاوي رحمه الله د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما له اثر څخه هم د رفع الیدین د منسوخوالي له پاره استدلال کوي او فرمايي چې: (عن مجاهد قال: صليت خلف ابن عمر فلم يكن يرفع يديه الا في التكبيرة الاولى من الصلوة) [طحاوي/ باب رفع الیدین رقم الحديث ۱۳۲۳].

امام مجاهد رحمه الله فرماید: ما د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به اقتداء کپی لمونخ کړی دی نو عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به یواځې د لمانځه د شروع کولو په وخت کې رفع الیدین کول.

علامه ماردیني رحمه الله فرماید: (وهذا سندٌ صحيح) او علامه عینی رحمه الله فرماید: (باسنادٍ صحيح) [عمدة القاری شرح البخاری/ ج ۵ / ص ۱۳۹۹ / تشریح حدیث نمبر ۷۳۵].

د راوي عمل چې د خپل حدیث په خلاف باندې وي نو هغه حدیث د قبلولو قابل نه وي. [قواعد فی علوم الحدیث / ص ۲۰۲]. د صحابه کرامو او یو یا د کوم صحابي عمل چې د خپل حدیث په خلاف باندې راشي نو د هغه دغه حدیث مطعون ګرځي. [قواعد فی علوم الحدیث / ص ۲۰۲].

نو د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څو مرروایات چې د رفع الیدین په باره کې راغلي هغه یو هم د قبلولو قابل ځکه نه دی چې خپله د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمل د ترک رفع الیدین دی.

امام طحاوی رحمه الله فرماید: دا حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دی چې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم یې په رفع الیدین کولو باندې لیدلی دی او خپله یې نه کوي. د الله دې وجهې څخه چې ده ته د خپل روایت منسو خوالی معلوم و. [طحاوی / تحت رقم الحدیث ۱۳۲۳].

فان قيل: چې اگر که امام مجاهد رحمه الله د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمل ترک د رفع الیدین روایت کړی دی لکن طاووس رحمه الله د امام مجاهد په خلاف د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمل رفع الیدین روایت کړی دی، کوم چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د روایت مطابق دی.

قلنا: امام طحاوی رحمه الله په دې دواړو کې داسې تطبیق کړی دی چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما عمل په اول کې د خپل روایت مطابق (رفع الیدین) و لکن وروسته چې ورته د (رفع الیدین منسو خوالی) معلوم شو نو یی یې (رفع الیدین) پرېښودل. [طحاوی / ج ۱ / ۲۹۲ / طبع بیروت / رقم ۱۳۲۳].

د رفع الیدین عند الرکوع په منسو خوالی باندې د امام طحاوی نظري استدلال

امام طحاوی رحمه الله فرماید: د تکبیر تحریمه د رفع الیدین په شتوالي او د سجدو د رفع الیدین په نشته والي باندې اتفاق دی، اختلاف یواځې د رکوع په رفع الیدین کې دی. نو که د رکوع تکبیر د سجدو په تکبیر باندې قیاس کړو نو یی یې نه کول په کار دي. او که د افتتاح په تکبیر باندې یې قیاس کړو نو یی یې کول

په کار دي. لکن د افتتاح په تکبير باندې يې قياس کول ځکه نه دي صحيح چې تکبير الافتتاح فرض دي او تکبير الركوع سنت دي. نو د سجود په تکبير يې قياس کول په کار دي، ځکه چې تکبير السجود هم د تکبير الركوع په څېر سنت دي. [طحاوی / ج ۱ / ص ۲۹۵ / بيروت].

د رفع الیدین عند الركوع د منسوخوالي له پاره د فقهاوو له اجماع څخه استدلال

امام طحاوي رحمه الله د رفع الیدین د منسوخوالي له پاره د حضرت ابوبکر بن عیاش رحمه الله اثر پېش کوي او دا خبره پوره کوي چې د صحابه کرامو او تابعینو په زمانه کې د ترک د رفع الیدین رواج و. فرمایي چې: (عن أبي بکر بن عیاش رحمه الله قال: ما رثيت فقیهاً قط يفعلہ یرفع یدیه فی غیر التکبیر الاولی) [طحاوی / رقم الحديث ۱۳۲۳]. حضرت ابوبکر بن عیاش رحمه الله چې په سلیمه هجري کې زېږېدلی دی او په یو سلو درې نوي (۱۹۳) هجري کې وفات شوی فرمایي چې: ما هېڅکله او هېڅکله هېڅ په دین پوه سړی نه دی لیدلی چې د تکبير تحریمه څخه ما سوا بل رفع الیدین يې کړی وي.

د رفع الیدین عند الركوع په منسوخوالي باندې

د سنن نسائي د ابوابو له توقيب څخه استدلال:

مخکې د امام نووي رحمه الله په حواله باندې د محدثینو قانون بیان شو چې محدثین اول منسوخ او وروسته ناسخ احادیث ذکر کوي. [شرح مسلم للنووی / ج ۱ / ص ۱۵۶ / باب الوضوء مما مست النار] او دا معلومات د حدیثو د هغو کتابونو څخه کېږي چې دواړه قسمه احادیث يې ذکر کړي وي او په کومو کتابونو کې چې یواځې یو قسم احادیث وي د هغوی څخه دا معلومات نه کېږي.

امام بخاری په [صحیح البخاری / ج ۱ / ص ۱۰۲] کې د رفع الیدین عند الركوع له پاره د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما او د مالک بن حویرث رضی الله عنه احادیث راوړي دي او امام مسلم ورسره د وایل بن حجر رضی الله عنه حدیث هم راوړی دی. لکن دغو دواړو په دې ځای کې د ترک د رفع الیدین احادیث نه دي راوړي. نو د دې کتابونو څخه د دې معلومات نه کېږي چې په دې احادیثو باندې عمل جاري وو او که پاتې شوي وو؟

امام نسائي دواړه قسمه احادیث ذکر کړي دي، د امام نسائي رحمه الله د رفع الیدین او د ترک د رفع الیدین د ابوابو ترتیب داسې دي:

۱- چي اول يې په كتاب الافتتاح كې د تكبير الافتتاح سره د رفع الیدین له پاره درې بابونه راوړي دي: (اول: باب رفع الیدین قبل التکبیر) په دې كې يې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حديث راوړی دی. (دوهم: باب رفع الیدین حذو المنکبین) په دې كې يې هم د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حديث راوړی دی. (دریم: باب رفع الیدین حیال الاذنین) په دې كې يې د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه او د حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنه احادیث راوړي دي. اوله دې څخه وروسته يې د ترك باب نه دی راوړی. ځكه چې د تكبير الافتتاح سره رفع الیدین منسوخ نه دی.

۲- امام نسائي رحمه الله په كتاب الافتتاح كې بيا د رفع الیدین عند الركوع له پاره دوه بابونه راوړي دي: (اول: باب رفع الیدین للركوع حذاء فروع الاذنين) په دې كې يې د حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنه حديث راوړی دی. (دوهم: باب رفع الیدین للركوع حذو المنکبین) په دې كې يې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه حديث راوړی دی. له دې څخه وروسته امام نسائي رحمه الله د ترك د رفع الیدین باب ذکر كړی دی په نوم د (باب ترك ذلك) په دې كې يې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حديث راوړی دی او دا يې ورسې وروسته ځكه ذكر كړ چې د محدثينو د قانون موافق دا حديث ناسخ او مخكني حديثونه منسوخ دي.

۳- بيا امام نسائي رحمه الله له ركوع څخه د راپورته كېدلو په وخت كې د رفع الیدین له پاره درې بابونه راوړي: (اول: باب رفع الیدین عند الرفع من الركوع) په دې كې يې د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه حديث راوړی دی. (دوهم: باب رفع الیدین حذو الاذنين عند الرفع من الركوع) په دې كې يې د حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنه حديث راوړی دی. (دریم: باب رفع الیدین حذو المنکبین عند الرفع من الركوع) په دې كې يې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حديث راوړی دی. دا يې مخكې ذكر كړي دي او د دې څخه وروسته يې د دې د ترك باب ذكر كړی دی په نوم د (باب الرخصة في ترك ذلك) باندې او دا يې وروسته ځكه ذكر كړي ځكه چې د دې باب احاديث دده په نزد ناسخ دي.

۴- امام نسائي رحمه الله بيا په همدې كتاب الافتتاح كې د رفع الیدین عند السجود ابواب ذكر كړي دي: (اول: باب رفع الیدین للسجود) په دې كې يې د حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنه درې احاديث

راوړي دي. [رقم: ۱۰۸۵ و رقم: ۱۰۸۶ و رقم: ۱۰۸۷]. (دوهم: بابُ رفع الیدین عند الرفع من السجدة الاولى) په دې کې یې د حضرت مالک بن حویرث رضی الله عنه [حدیث رقم: ۱۱۴۳] راوړی دی.

بیا له دې څخه وروسته د دې د ترک باب ذکر کړی دی په نوم د (باب ترکُ ذلک بین السجدةین) په دې کې یې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حدیث ذکر کړی دی، ځکه چې دا ناسخ او مخکنی احادیث دده په نزد منسوخ دي.

د رفع الیدین عند الركوع د منسوخوالي له پاره

د ابوداود د ابوابو د ترتیب څخه استدلال:

امام ابوداؤد رحمه الله اول د (بابُ رفع الیدین فی الصلوة) په نوم باب ذکر کړی دی او په هغې کې یې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما او د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنهما احادیث ذکر کړي دي، بیا یې د (بابُ من لم یذکر الرفع عند الركوع) په نوم باندې باب لگولی دی او په هغې کې یې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه [رقم الحدیث: ۷۴۸] او د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه [رقم الحدیث: ۷۵۰ / ترقیم دار المعرفة / بیروت] او د حضرت ابوهریره رضی الله عنه [رقم الحدیث: ۷۵۳] و غیره احادیث ذکر کړي دي. دا د محدثینو د قانون موافق د نسخ دلیل دی.

د رفع الیدین عند الركوع د منسوخوالي له پاره

د ترمذی د ابوابو د ترتیب څخه استدلال:

امام ترمذی رحمه الله اول د (رفع الیدین) له پاره باب ذکر کوي او په هغې کې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حدیث راوړي. بیا د ترک د رفع الیدین باب ذکر کوي او په هغې کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه حدیث راوړي. په دې ترتیب سره امام ترمذی رحمه الله هم د نورو محدثینو په څېر دې خبرې ته اشاره کوي چې رفع الیدین منسوخ دی.

یادونه: زموږ په هیوادونو کې په مروجہ نسخو کې د ترک د رفع الیدین له پاره مستقل د باب عنوان د کاتب د سهو له وجهې لیکل شوی نه دی. اودا ځکه چې:

۱- امام ترمذی رحمه الله چې د ترک درفع الیدین له پاره د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنه حدیث ذکر کړی دی او (حَسَن) یې ورته ویلی دی نو ورپسې یې فرمایلي دي چې: (وفی الباب عن البراء بن عازب.... الخ) د (وفی الباب) د لفظ څخه معلومېږي چې ده د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنه حدیث ته (ترجمة الباب) یعنې د باب عنوان ضرور ذکر کړی دی.

۲- د ترک درفع الیدین حدیث درفع الیدین په باب کې ذکر کول نه دي مناسب. نو خامخا د ترک درفع الیدین له پاره باب د ترک رفع الیدین په کار دی.

۳- مشهور غیر مقلد احمد محمد شاگرد ترمذی په شرح [ج ۲ / ص ۴۰ / طبع قاهرة] کې د دې له پاره باب ذکر کړی دی په نوم د (باب من لم یرفع یدیه الا فی اول مرة).

۴- همدارنگه د اوسنۍ زمانې غیر مقلد الشیخ خلیل مأمون شیخا چې د ترمذی کومه نسخه د خپل تحقیق سره شائع کړې ده په هغې کې یې هم باب لگولی دی په نوم د (باب ما جاء ان النبی صلی الله علیه وسلم لم یرفع یدیه الا فی اول مرة) [سنن ترمذی / ص ۱۳۱ / رقم ۲۵۷ / تحقیق الشیخ خلیل مأمون شیخا / طبع دارالمعرفة / بیروت / لبنان / سنه ۱۴۲۳].

د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره

د مُصَنَّفِ ابنِ ابی شیبې د ابوابو د ترقیب څخه استدلال

د امام بخاری رحمه الله استاد امام ابوبکر بن ابی شیبې رحمه الله هم همدارنگه ذکر کړی ده. محدث ابن ابی شیبې رحمه الله لومړی یو باب ذکر کوي په نوم د (باب من کان یرفع یدیه اذا افتتح الصلوة) په دې کې یې د حضرت عبداللہ بن عمر، حضرت وایل بن حجر، حضرت مالک بن حویرث، حضرت انس بن مالک او د حضرت ابو حمید ساعدي رضی اللہ عنهم احادیث راوړي دي. بیا بل باب ذکر کوي په نوم د (باب من کان یرفع یدیه فی اول تکبیرة ثم لا یعود) په دې کې یې د حضرت براء بن عازب، حضرت عبداللہ بن مسعود، حضرت عبداللہ بن عباس او حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنهم احادیث ذکر کړي دي. او په تابعینو کې یې د حضرت ابراهیم نخعی، حضرت شعبی د اصحابو د علي رضی اللہ عنه، د اصحابو د ابن مسعود رضی اللہ عنه، حضرت حیثم، حضرت قیس، حضرت عبداللہ بن ابی لیلی، حضرت اسود او حضرت علقمه رحمهم الله آثار ذکر کړي دي. په دې ترتیب سره دا مبارک هم دې خبرې ته اشاره کوي چې د رفع الیدین احادیث منسوخ دي.

د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره

د موطا امام محمد د ابوابو د ترتیب څخه استدلال:

د امام بخاري رحمه الله د استاذانو استاد امام محمد بن حسن الشيباني رحمه الله هم همدارېقه غوره کړې ده، هغه هم لومړی په موطا کې د رفع الیدین روایات ذکر کوي او وروسته د ترک د رفع الیدین روایات ذکر کوي.

چیلنج: لا مذهبه حضرات دې د حدیثو یو کتاب وښايي چې په هغې کې لومړی د ترک رفع الیدین باب وي او وروسته د رفع الیدین باب وي.

د رفع الیدین په منسوخوالي باندې د امام اوزاعي رحمه الله تصریح:

امام بخاري رحمه الله فرمایي چې: حَدَّثَنَا فَدْلُکُ بْنُ سَلِیْمَانَ ابُو عِیْسَى قَالَ: يَا أَبَا عَمْرٍو مَا تَقُولُ فِي رَفْعِ الْإِیْدِیْنِ مَعَ كُلِّ تَكْبِیْرَةٍ وَهُوَ قَائِمٌ فِي الصَّلَاةِ؟ قَالَ: ذَلِكَ الْأَمْرُ الْأَوَّلُ. [جزء رفع الیدین للبخاری / رقم الحديث: ۱۰۶].

حضرت فدلک بن سلیمان ابو عیسی رحمه الله فرمایي چې: ما د امام اوزاعي رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې: ای ابو عمرو! تاسو د هر تکبیر سره د رفع الیدین په باره کې څه وایاست کوم چې د قیام په حالت کې وي؟ امام اوزاعي رحمه الله ځواب راکړ چې: داد مخکنی زمانې کار و. د تکبیر تحریمه رفع الیدین په دې کې داخل نه دي، ځکه چې تکبیر تحریمه له لمانځه له پاره شرط دی او شرط د لمانځه له لمانځه څخه خارج وي.

د رفع الیدین عندالركوع په منسوخوالي

د شیخ الهند مولنا محمود الحسن رحمه الله تصریح

شیخ الهند رحمه الله د ترمذي په تقریر کې فرمایي چې: لما أن رفع الیدین کان مشروعاً فی أول الاسلام ثم نُسخَ شيئاً فشيئاً الا في الافتتاح. [تقریر ترمذي / ص ۳۹ / طبع: الطاف ایند سنز / کراچی] ارفع الیدین د اسلام په ابتداء کې جایز و، بیا ورو، ورو منسوخ شو، تردې پورې چې یواځې د تکبیر تحریمه رفع الیدین پاتې شو.

د رفع الیدین عندالركوع په منسوخوالي

باندې د مولانا عبدالحی رحمه الله تصریح

حضرت مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمایي چې: حضرت امام طحاوی، شیخ ابن الهمام او علامه عینی رحمهم الله په صحابه کرامو باندې د نیک گمان په بنیاد باندې رفع الیدین ته منسوخ ویلي دي. ځکه د کومو صحابه وو څخه چې د رفع الیدین روایات راغلي دي د هغوی خپل عمل د ترک رفع الیدین و، نو اوس که رفع الیدین واجب، یا سنت مؤکده وای نو دغو صحابه کرام به څرنگه تارکین سنت یا هم تارکین واجب وو؟ د تارک سنت روایت خو نه قبلېږي. نو کله چې د صحابه وو رضی الله عنهم په باره کې بدگمانی بڼه نه وه چې دوی یو ځل د سنتو روایت کوي او بیا خپله ورباندې عمل نه کوي او (لَمْ يَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ) مصداق دي. بلکې دا نیک گمان ورباندې په کار دی چې د صحابه وو رضی الله عنهم سره لکه څرنگه چې د ثبوت د رفع الیدین علم وو، همدارنگه ورسره ددې د منسوخوالي علم هم و. او د دوی مبارکانو عمل ددې منسوخوالي تائید کوي. [التعلیق المجدد / ص ۱۳۵ و ۱۳۶ / ملخصاً].

دوهم فصل

د حینو شبهاتو ازاله:

- ۱- حینې خلک اعتراض کوي چې: کله رفع الیدین عندالركوع منسوخ دی نو بیا امام شافعي او امام احمد رحمهم الله ورباندې ولې عمل کوي؟ حالانکه په منسوخ باندې عمل کول خو گناه ده. مونږ ځواب کوو چې: نسخ په دوه قسمه ده: اول: قطعي نسخه لکه: صلوة الى بيت المقدس او دوهم: اجتہادي نسخه لکه د رفع الیدین نسخ. نو په اول قسم باندې عمل کول گناه ده او په دوهم صورت کې هر سړی د خپل امام د اجتہاد پابند دی. بلکې که یو څوک د خپل امام په تقلید کې په دې اجتہادي منسوخ باندې عمل وکړي نو د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د فرمان مطابق هغه هم د یو اجر مستحق دی.
- ۲- د سنت په مقابل کې سنت نه بلکې مکروه او منسوخ راځي.

د یو کار د نشتوالي له پاره درې شرطه دي: اول دا چې: دا کار به حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم عاده کړی وي، ضروره به یې نه وي کړی. که رسول الله صلی الله علیه وسلم یو کار ضروره کړی وي لکه: (بِالْ

قائماً) [بخاری / ج ۱ / ص ۹۸] او یا (کان یصلی فی نعلیه) [بخاری / ج ۱ / ص ۲۴] نو دا به سنت نه وي. بول قایماً د ضرورت له وجهې و چې په زنگونو او یا په ملا کې درد و. او صلوة فی التعلین د حکمې د گرمایش له امله و.

دوهم دا چې: دا کار به حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم دائماً کړی وي، که حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم یو عمل کړی او بیا یې له وفات څخه مخکې پرېښی وي هغه به سنت نه وي، لکه د بیت المقدس طرف ته لمونځ کوله. حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د بیت المقدس طرف ته لمونځ کړی دی، لکن بیا یې پرېښی دی، له دې وجهې دا سنت نه دی.

دریم دا چې: حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم به دا عمل د اُمت له پاره کړی وي، د خپل ذات له پاره به یې نه وي کړی. یعنې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم خصوصیت او ځانګړتیا به نه وي. که رسول الله صلی الله علیه وسلم یو عمل د خپل ذات له پاره کړی وي هغه به د اُمت له پاره سنت نه وي. لکه د نهو بیبيانو سره نکاح.

نو د سنت او د مرفوع حدیث په منځ کې عموم او خصوص من وجه دی. یو کار به په حدیث کې هم راغلی وي او سنت به هم وي. لکه: رفع الیدین عند التحریمة. او یو کار به په مرفوع حدیث کې نه وي راغلی خو بیا به هم سنت وي. لکه: سنت د خلفاء اربعه وو (علیکم بستی وستة الخلفاء الراشدين). او یو کار به په مرفوع حدیث کې راغلی وي لکن بیا به هم سنت نه وي. لکه: (بال قایماً) [بخاری / ج ۱ / ص ۹۸]. که بول قایماً سنت شي نو بیا به ښځې په دې سنتو باندې څرنگه عمل کوي؟

نو زموږ څښې علماء رفع الیدین او ترک د رفع الیدین دواړه ته سنت وایي، حتی چې زموږ بعضي علماء غیر مقلدینو ته وایي چې: رفع الیدین او ترک د رفع الیدین دواړه سنت دي او په احیاء سنت باندې د سلو شهیدانو اجر وړکول کېږي او په رفع الیدین کې احیاء سنت نه دی، بلکې تبدیل سنت دی. او په تبدیل سنت باندې خود سلو شهیدانو اجر نشته، لکن افسوس چې دغو علماوو ته د سنت تعریف هم نه دی معلوم. د سنت تعریف مخکې بیان شو. نو هغه درې شرطه به یا په رفع الیدین کې وي او یا به په ترک د رفع الیدین کې وي. په دواړو کې نشي راتلای.

نومونې چې دا ثابته کړه چې هغه درې شرطونه په ترک د رفع الیدين کې دي نو ترک د رفع الیدين سنت شو. اود سنت په مقابل کې سنت نه راځي بلکې مکروه او یا منسوخ راځي، نور رفع الیدين منسوخ شو سنت نه شو.

۳- آیا د رفع الیدين روایات زیات دي؟

غیر مقلدین عوام ته دا وسوسه وراچوي چې د رفع الیدين احادیث زیات دي، نو له دې وجهې مونږ په دې باندې عمل کوو. ځینې غیر مقلدین وایي چې: د رفع الیدين احادیث خلور سوه دي. اود دوی څخه ماسو امام بخاري رحمه الله لیکلي دي چې: رفع الیدين له شپاړسو صحابه وو څخه روایت شوی دی. ابن عبد البر رحمه الله فرمایي چې: د رفع الیدين راویان دروشت دي. او امام بیهقی رحمه الله فرمایي چې: دېرش دي. علامه عراقی رحمه الله تر پنځوسو پورې رسولي دي.

لومړی ځواب: که د رفع الیدين په ټولو روایاتو باندې ناقدانه نظر و اچول شي نو د علامه عراقی په پنځوسو احادیثو کې به یواځې شپږ احادیث داسې راوځي چې د رفع الیدين د قائلینو موقف ترینه ثابت شي. له دې وجهې علامه بنوري رحمه الله فرمایي چې: (وقد اعترف البيهقي بان ما يحتاج به قدر خمسة عشر- ولكن بعد النخل والسبر تبقى عندهم ستة احاديث فقط) [معارف السنن ج ۲ / ص ۱۶۷]. یعنې امام بیهقی رحمه الله په دې اقرار کړی دی چې د اختلاف د رفع الیدين له پاره یواځې پنځلس احادیث پاتې کېږي او په دې پنځلسو کې چاڼ شوي احادیث یواځې شپږ دي.

علامه بنوري رحمه الله چې د کومو چاڼ شو شپږو احادیثو تذکره کړې ده په هغې کې ځینې د سجود د رفع الیدين ذکر هم راغلی دی. او په ځینو کې یواځې د رکوع د رفع الیدين ذکر دی. د دریم رکعت د رفع الیدين ذکر هم پکې نشته. حالانکه د غیر مقلدینو په نزد د دریم رکعت په شروع کې هم رفع الیدين دی. او همدارنګه د دوی په نزد سجود ته د تللو او له سجود څخه د راپورته کېدلو په وخت کې رفع الیدين نشته. فلهاذا په دې شپږو کې دوی ته یواځې درې روایات پاتې شو. او تاسو مخکې واورېدل چې په دې دریو احادیثو هم د لامذهبو مکتل مسلک نه ثابتېږي.

دوهم ځواب: غیر مقلدین یواځې د خلور سوو احادیثو زباني دعوه کوي او الحمد لله زموږ مشایخو د ترک د رفع الیدين له پاره په سلګونو احادیث راجمع کړي دي. مولانا الیاس ګهمني د ترک د رفع الیدين احادیث تر دلسو سوو پورې رسولي دي، چې دېر ژر په چاپ شي. انشاء الله.

دویم خواب: اول یو مثال واورئ! چې د امریکا صدر مثلاً اعلان وکړي چې زه به افغانستان ته د رمضان المبارک په لسم تاریخ باندې هم، نو د اعلان څخه وروسته سمدستي په اخبارونو، راډیوگانو کې خبرونه شروع شي چې د امریکا ولس مشر د افغانستان دوره کوي، کله چې راشي نو بیا په زرگونو اخبارونو او راډیوگانو کې دا خبرې شروع شي چې د امریکا صدر په فلانکي تاریخ باندې افغانستان ته راغلی و، عام خلک هم په مجلسونو کې ددې تذکره کوي، نو اوس په ټول عمر کې د امریکې صدريو ورځ افغانستان ته راغلی او نور په سلگونو او زرگونو ورځو کې نه دی راغلی، لکن دا د ترک اود نه راتلو خبر په یو اخبار کې هم نه وي. او نه یې څوک په کوم مجلس کې یادوي چې په فلانکي فلانکي ورځ باندې د امریکې صدر افغانستان ته نه و راغلی. نو اوس په دې زرگونو اخبارونو کې د راتللو خبرونه دي اود ترک اود نه راتلو خبر په یو اخبار کې هم نشته، لکن بیا هم ترک ډېر ځله شوی دی، راتلل صرف یو ځل دي. همداسې درفع الیدین روایات د کولو روایات دي، دا که هرڅومره ډېر شي نو دا ددې دلیل نه شي کېدلی چې دا فعل دې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ډېر ځله کړی وي.

اود ترک د رفع الیدین که یو روایت هم نه وي بیا به هم رسول الله صلی الله علیه وسلم د ترک درفع الیدین عمل ډېر کړی وي، ځکه چې د ترک روایات نه وي، لکن دلته د رفع الیدین ترک دوامه امر ترک دی چې په سلگونو احادیث پکې راغلي دي.

خلسورم خواب: یو عام عادت وي او یو شاذ او نادر عمل وي، عام عادت څوک نه راټلوي (الا ماشاء الله) اود شاذ عمل راویان ډېر وي.

پنځم خواب: که بالفرض د رفع الیدین روایات هرڅومره ډېر شي، بیا به یې هم نتیجه یواځې ثبوت درفع الیدین وي. او مونږ د ثبوت د رفع الیدین څخه انکار نه کوو، بلکې د دوام اود سنتوالي څخه یې منکر یو. لکه څرنګه چې د بیت المقدس طرف ته د لمانځه د ثبوت څخه مونږ نه یو منکر، بلکې د دوام څخه یې منکر یو.

شیخ الهند رحمه الله په اوله کامله کې یو مثال وړاندې کوي چې: مثلاً زید دعوه وکړي چې زما په عمرو باندې زر روپۍ قرض دي او بیا زید محکمې ته لس زره شاهدان راوړي او عمرو ورته ووايي چې زه خو منم چې دده په ما باندې زر روپۍ قرض وې، له ثبوت څخه خویې زه نه یم منکر. او بیا عمرو یواځې دوه شاهدان راوړي

چې مازید دغه قرض اداء کړی دی، نو محکمکه به د عمرو طرف ته فیصله کوي. همدارنگه مونږ د ثبوت دفع الیدین څخه منکر نه یو، بلکې مونږ داسې وایو چې دا حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم پرېښی دی. غیر مقلدین چې د هر صحابي رضی الله عنه څخه د دفع الیدین روایت کوي د هغه صحابي رضی الله عنه څخه به ترک روایت هم وي او خپل عمل به یې هم ترک د دفع الیدین وي.

۴- علامه انور شاه کشمیري رحمه الله او دفع الیدین:

لامذهبان دعوه کوي چې دفع الیدین عند الركوع متواتر دی او وایي چې: مولانا سید محمد انور شاه کشمیري رحمه الله فرمایي چې: (ان الرفع متواتر اسناداً و عملاً ولا شک فيه و لم ینسخ ولا حریف منه) [نیل الفرقدين ص ۳۰]. یعنې یقیني چې دفع الیدین سنداً او عملاً متواتر دی او په دې کې هېڅ شک نشته او په دې کې یو حرف هم نه دی منسوخ شوی.

الجواب: په مذکور عبارت کې حضرت مولانا سید محمد انور شاه کشمیري رحمه الله المتوفی سنه (۱۳۵۲ هـ) د حافظ ابن حجر رحمه الله نظر را منقل کړی دی. اصل عبارت وگورئ! (فصل فی احادیث الرفع: نقلنا فيه عبارة (التلخیص الحبير) فانه علی جملها ولم یبق الا نزیر. و لیعلم ان الرفع متواتر اسناداً و عملاً... الخ) [نیل الفرقدين/ ص ۲۲/ طبع قدیم ص ۳۰].

دا فصل د دفع الیدین د احادیثو په بیان کې ده. زه په دې فصل کې د تلخیص الحبير عبارت را منقولم، ځکه چې هغه د دفع الیدین د یو څو روایاتو څخه ماسوا نور ټول روایات ذکر کړي دي. او ځان پوهول په کار دي چې یقیني چې دفع الیدین سنداً او عملاً متواتر دي او په دې کې شک نشته چې او نه ترینه یو حرف منسوخ شوی دی، حافظ ابن حجر چونکه د دفع الیدین نسبت عشره مبشره ووت کوي [تلخیص الحبير] او په فتح الباري کې یې پنځوسو صحابه وورضی الله عنهم ته منسوبوي، نو له دې څخه معلومیږي چې دفع الیدین دده په نزد متواتر دی. او د حافظ ابن حجر په نزد د دفع الیدین د تواتر دوه احتماله دي، چې دواړه د لامذهبو له پاره فايده نه کوي. اول دا چې دده مراد مطلق دفع الیدین دی او په دې کې هېڅ شک نشته چې مطلق دفع الیدین په ضمن د تکبیر تحریمي دفع الیدین کې د ټول امت په نزد باندې معمول به او متواتر دی. دوهم دا چې: دده مراد د لامتنه په داخل کې دفع الیدین شي، نو بیا د سجدو دفع الیدین هم پکې داخل شو. او حافظ ابن حجر رحمه الله

هغه احادیث هم ذکر کړي دي چې په هغې کې د سجدو په وخت کې د رفع الیدین ذکر دی. نو دده په نزد د سجدو رفع الیدین هم صحیح غیر منسوخ دی. نو اوس لاندې لیکلې د سجدو سره رفع الیدین نه کوي؟

خلاصه دا چې: دا نظریه شاه صاحب رحمه الله د حافظ ابن حجر خنجر را نقل کړې ده. او حقیقت دادي چې شاه صاحب رحمه الله په دې نظریه باندې رد کوي او دوه ځوابه ورکوي:

الزامي: که د مخالف په نزد رفع الیدین متواتر عملي او اسنادي دی نو یقیناً چې ترک د رفع الیدین هم متواتر دی عملاً او تواتر په اعتبار د خلورو وارو اقسامو مفید دی، فلهمذا ترک د رفع الیدین هم یقیني ثابت دی.

تحقیقي ځواب: دوی چې د پنځوسو صحابه وورضی الله عنهم روایات شمار کړي دي، په دې کې یې یواځې د تکبیر تحریمې سره د رفع الیدین راویان هم شمار کړي دي، که دا راویان ترېنه لرې کړي نو د رکوع د رفع الیدین له پاره صرف شل راویان پاتې کېږي. لکه څرنګه چې شوکاني (غیر مقلد) په [الدراری المضیة] کې ویلي دي. او په دې شلو کې هم نقد او جرحه چلیږي او کېدی شي چې د نقد او جرح څخه پنځلس او یا له دې څخه هم کم پاتې شي. لکه څرنګه چې دهغوی د مرفوعوالي او موقوفوالي بحث را روان دی. [نیل الفرقدين / ص ۲۲ / طبع قدیم / ص ۳۰]. ددې عبارت څخه معلومېږي چې شاه صاحب د رفع الیدین اسنادي تواتر نه مني.

حضرت شاه صاحب د رفع او د ترک دواړه عملي تواتر مني. یعنې په امت کې په دواړو باندې عمل روان دی. لکه څرنګه چې فرمایي چې: وقد ثبت الرفع والترک تواتراً، لا یمكن لاحد انکار احدهما ولكن تواتر العمل لا تواتر الاسناد، [العرف الشذی / ص ۱۳۶]. په تحقیق سره رفع الیدین او ترک د رفع الیدین دواړه په تواتر سره ثابت دي، دیو څخه هم انکار نه دی ممکن، لکن دا عملي تواتر دی او اسنادي تواتر نه دی. لاندې لیکلې چې: د شاه صاحب رحمه الله په نزد د رکوع رفع الیدین متواتر دی، حالانکه شاه صاحب رحمه الله د دوام د رفع الیدین یو روایت هم نه مني، لکه څرنګه چې شاه صاحب رحمه الله د محمد هاشم سندهي څخه را نقلوي چې د دوام د رفع الیدین له پاره یو روایت هم نشته، پاتې خولاد عشره مبشره رضی الله عنهم خبره شوه. (فلم یصح فیہ حدیث واحد فضلاً عن رواية العشرة). [نیل الفرقدين / ص ۳۷].

همدارنگه شاه صاحب فرمايي چې: د صحابه و ورضی الله عنهم تعداد پنځوسو ته رسول مبالغه ده، په دې کې درې ربعي (تقريباً ۳۸ راويان) د مبالغې نذرانه دي او په باقي دولسو کې هم يو اخې پنځه او يا شپږ پاتې کېږي. بيا يې په هريو جرحه کې ده. [نيل الفردين / ص ۵۳ / طبع قديم / ص ۶۵ و ۶۶].

اود خبره ظاهره ده چې په متواتر باندې داسې بحث نه کېږي.

۵- ايا علامه سيوطي رحمه الله درفع الیدين احاديثو ته متواتر ويلي دي؟

غير مقلدين وايي چې: علامه سيوطي رحمه الله په {الازهار المتناثرة في الاخبار المتواترة} کې دعوه کړې ده چې: درفع الیدين احاديث متواتر دي.

الجواب: که ددې څخه د تکبير تحريره رفع الیدين مراد شي او يا ترينه د ترورفع الیدين مراد شي نو بيا خبره صحيح ده، لکه څرنگه چې علامه زيلعي رحمه الله په [نصب الرايه] کې فرمايي چې: (قد تواترت الاخبار برفع الیدين في الوتر) [نصب الرايه / ج ۱ / ص ۳۹۱]. او که د رکوع رفع الیدين مراد شي نو بيا دا بې دليله دعوه ده.

حضرت مولانا محمد اشفاق کاندهلوي رحمه الله فرمايي چې: (وادعاء التواتر عند اختلاف الروايات، واختلاف الصحابة، واختلاف التابعين واختلاف الاثمة المجتهدين من المضحكات). [كشف المغطى عن وجه الموطأ / ج ۱ / ص ۱۸۴ / طبع مكتبة البشري / کراچي].

د رواياتو د اختلاف په وخت کې اود صحابه وو، تابعينو اود مجتهدينو امامانو د اختلاف په وخت کې د نواتر دعوه کول هسې ريشخند وهل دي.

۵- آيا دا صحيح ده چې د صحيحينو روايات د سننو په رواياتو مقدم دي؟

لا مذهبان وايي چې د رفع الیدين روايات په صحيحينو (بخاري او مسلم) کې دي اود ترک روايات په سننو کې دي اود تعارض په وخت کې د صحيحينو رواياتو ته ترجيح وي.

خواب:

۱- ترک د رفع الیدين دلايل په قرآن کې شته او په صحيحينو کې هم شته، او کوم روايات چې په سننو کې دي هغه هم په شرط د شيخينو صحيح دي. فلهدا ددې رواياتو مرتبه هم د صحيحينو د احاديثو ده.

۲- صحیحینو په روایاتو کې یواځې ثبوت درفع الیدین بیانېږي، د سنتوالي اود دوام اود همیشې والي څخه ساکت دي اود نفسی ثبوت څخه سنتوالي نه راعلمو میږي. لکه بیت المقدس ته لمونځ ثابت دی، لکن سنت نه دی، په ولاړه باندې یولې کول ثابتې دي لکن سنت نه دي. اود غسې نور په سلگونو مثالونه دي.

۳- په صحیحینو کې چې کوم روایات دي هغه صحیح روایات دي. لکن صحیح روایات یواځې په صحیحینو کې محصور نه دي.

۴- په بخاري کې درفع الیدین له پاره یو د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حدیث وړاندې کولی شي، چې موقوف او مضطرب روایت دی. خپله امام بخاري رحمه الله یې موقوفوالي ته اشاره کوي چې: (رواه ابن طهمان.... الخ) [ج ۱/ ص ۱۰۲]. او بل د مبارک بن حویرث روایت دی چې دا په بخاري کې مکمل نه دی رانقل شوی. په [صحیح ابو عوانه / ج ۲/ ص ۹۵] او په [نسائی ج ۱/ ص ۱۶۵] او نورو کې پکې د سجود درفع الیدین ذکر هم راغلی دی، چې لا مذهبان نه بلکې شیعه گان پرې عمل کوي.

او په مسلم شریف کې له دغو دوو څخه ماسواد وایل بن حجر رضی الله عنه حدیث هم راغلی دی، هغه هم نه دی مکمل. د وایل بن حجر په مکمل حدیث کې هم درفع الیدین بین السجدتين ذکر شته. البانی لیکي چې: (وزاد ابوداؤد فی روایت و اذا رفع رأسه من السجود ایضاً رفع یدیه و سنده صحیح علی شرط مسلم. حقیقه فی صحیحه) [تعلیقات البانی علی مشکوٰۃ / ج ۱/ ص ۲۴۹ / حاشیه حدیث نمبر ۷۹۷]. نو دا هم د لامذهبانو نه بلکې د شیعه گانو دلیل دی

۵- زمونږ روایات هم د صحیحینو په معیار برابر دي. د صحیح ابو عوانه اود مسند حمیدي سندونه د بخاري او مسلم والا سندونه دي. بلکې په مستخرج صحیح ابو عوانه کې د صحیحینو غلطی هم راوپستلی شوي دي.

۶- په [مسلم شریف ج ۱/ ص ۱۸۱ / رقم الحدیث ۹۶۸] کې ذکر دي چې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم له رفع الیدین څخه منعه وکړه او سخت ورباندې ناراضه شو.

۷- په [بخاري / ج ۱/ ص ۳۵] او [مسلم / ج ۱/ ص ۱۳۳] کې د (بال قائماً) یعنې په ولاړه باندې د مُتَیَازو کولو ذکر دی او په ناسته باندې د مُتَیَازو کولو هیڅ ذکر نشته، بلکې په ترمذی کې (باب النهی عن

البول قایماً) دی. اولاً مذهباً دلته د بخاری او مسلم په روایت باندې عمل نه کوي، داسې په [بخاری/باب المصافحه] ده اود هغې لاندې په دواړو لاسونو باندې د مصافحې ذکر دی او لا مذهباً یې نه مني.

د حسن بصری رحمه الله د قول څه معنا ده ؟

۶- حضرت امام بخاری رحمه الله په [جزء رفع الیدین] کې د حضرت حسن بصری رحمه الله قول را نقل کړی دی چې: صحابه و و رضوان الله تعالی علیهم په لمانځه کې رفع الیدین کول. د حسن بصری رحمه الله ددې قول څخه وروسته امام بخاری رحمه الله لیکي چې: حسن بصری هېڅوک نه دي مستثنی کړي او نه د کوم صحابي رضی الله عنه څخه ثابت دي چې رفع الیدین یې نه دی کړی. [جزء رفع الیدین/رقم ۱-۳۰].
خواب :

۱- له دې څخه د تکبیر تحریمه رفع الیدین مراد دی. ځکه چې هلته یواځې د رفع الیدین ذکر دی او که د رکوع رفع الیدین هم مراد شي نو بیا به د ترمذی او د ابراهیم نخعی او نورو محدثینو رحمهم الله تکذیب مراد شي. ځکه چې امام ترمذی د ترک د رفع الیدین روایت راوړی او بیا فرمایي چې: وبه يقول غیر واحد من اهل العلم من اصحاب النبی صلی الله علیه وسلم والتابعین. [ترمذی/باب ماجاء فی رفع الیدین/رقم ۲۵۷].
 او ابراهیم نخعی رحمه الله فرمایي چې: ما د رفع الیدین مسئله له هېڅ کوم صحابي څخه نه ده اورېدلې. [موطأ امام محمد/رقم الحدیث ۱۰۷].

۲- د امام بخاری رحمه الله څخه صحیح البخاری په زرگونو شاگردانو روایت کړی دی او په امت کې متواتره دی، لکن د امام بخاری رحمه الله طرف ته دوه منسوبې رسالې [جزء القراءة] او [جزء رفع الیدین] ددې دواړو یواځې یو راوي دی چې محمود بن اسحق الخزاعي دی او د هغه هم ثقه والی نه دی ثابت. [شرح جزء القراءة/ص ۱۴/مولنا محمد امین صفدر اکا وړوي رحمه الله].

۷- رفع الیدین د متأخر الاسلام صحابه و و څخه روایت شوی دی نو څرنگه منسوخ شو ؟

لا مذهباً وایي چې: سیند مالک بن حویرث رضی الله عنه په نهم هجری کال مدینې منورې ته راغلی و، کله چې حضرت نبی کریم صلی الله علیه وسلم د تبوک د غزا له پاره تیاری کاوه. او د رفع الیدین روایت یې کړی دی. او حضرت وایل رضی الله عنه په نهم هجری کال مسلمان شوی دی او بیا دوباره په لسم هجری کال مدینې منورې ته راغلی او د رفع الیدین روایت یې کړی دی، نو تر لسم کال د هجرت پورې رفع الیدین ثابت

شو. له دې څخه وروسته په یوولسم هجري کال باندې حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم یواځې دوه میاشتې او یوولس ورځې ژوندی و. نو په دې دوو میاشتو او یوولسو ورځو کې تاسو (ترک رفع الیدین) ثابت کړئ!

اول خواب: لا مذهباً د مالک بن حویرث رضی الله عنه ټول احادیث نه لولي، مالک بن حویرث رضی الله عنه د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم په صحبت کې شل شپې پاتې شوی دی. [بخاری / ج ۱ / ص ۸۸ و ۹۹] او کله یې چې درخصتېدلو وخت راغی نو د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه یې د هدایاتو غوښتنه وکړه. حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: (صلوا کما رأیتونی أضل) [بخاری ج ۱ / ص ۸۸] زه مو چې څرنګه په لمانځه لیدلی يم همداسې لمونځ وکړئ. کله چې مالک بن حویرث رضی الله عنه بېرته ولاړ نو خپلو ملګرو ته یې وویل چې: (الا أنبئکم صلوۃ رسول الله صلی الله علیه وسلم؟ قال: وذاك في غير حين صلوۃ، فقام ثم ركع فكبّر، ثم رفع رأسه، فقام هنيئاً، ثم سجد، ثم رفع رأسه هنيئاً) [بخاری / رقم الحديث ۸۱۸ / ج ۱ / ص ۱۱۳]. آيا زه تاسو د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمانځه په کیفیت باندې پوه کړم؟ ابو قلابه راوي فرمایي چې: دا د فرض لمانځه وخت نه و، نو دی مبارک ودرېده، بیا یې رکوع وکړه او الله اکبر یې وویل، بیا یې سر راپورته کړ او ښه پر ودرېده، بیا یې سجده وکړه، بیا یې سر راپورته کړ او ترډېره وخته پورې یې سراوچت کړی و. الحديث. نو په دې کې د رفع الیدین ذکر نشته. همدارنګه لا مذهباً د وایل بن حجر رضی الله عنه د دوهم ځل راتللو والا د حدیث الفاظ نه راغفلوي. وایل بن حجر رضی الله عنه فرمایي چې: (ثم أتيتهم فرأيتهم يرفعون أيديهم الى صدورهم في افتتاح الصلوة ... الحديث. [ابوداؤد / ج ۱ / ص ۱۱۴ / رقم الحديث ۷۲۸]. بیا زه دوهم ځل راغلم نو ما د تکبیر تحریمه په وخت کې ترسینې پورې په رفع الیدین باندې ولیدل. که د دوهم ځل راتلو په وخت کې یې څوک په رفع الیدین لیدلي وای نو به یې ضرور بیان کړی وای. حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه هېڅ صحابي نه دی مستثنی کړی. نو له دې څخه معلومېږي چې د دوهم ځل راتللو په وخت کې تمامو صحابه وورضی الله عنهم بېلا استثناء یواځې د اول تکبیر په وخت کې رفع الیدین کول. که غیر مقلدین وایي چې: په دې کې خود رکوع در رفع الیدین نفی نشته. نو مونږ وایو چې: بیا خو په دې کې د سجود د رفع الیدین نفی هم نشته.

۲- د راوي د متأخر الاسلام کېدلو څخه په دوام باندې استدلال نه دی صحيح. د لامذهبانو محقق محدث عبدالرحمن مبارکپوری ليکي چې: د متأخر الاسلام کېدلو څخه استدلال دهغه چا کار دی چې د اصول حديث اود اصول فقهه څخه خبر نه وي. [تحقيق الكلام / ص ۷۵] همدارنگه ليکي چې: د راوي د متأخر الاسلام کېدلو څخه استدلال کول د روايت په آخروالي باندې غلط دي. [تحقيق الكلام / ص ۷۶].

۳- د مالک بن حويرث او وایل بن حجر رضوان الله تعالى عليهم دواړو په احاديثو کې د دريم رکعت د رفع الیدین ذکر بالکل نشته، او غير مقلدين دريم رکعت ته د پاڅېدلو په وخت کې هم رفع الیدین کوي. نو د لامذهبو دا عمل د دوی د دعوی مطابق د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د آخري زمانې د عمل څخه مخالف دی.

۴- د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه په حديث کې د سجدو د رفع الیدین ذکر هم شته. [وگوره ابو داؤد / ج ۱ / ص ۱۱۲ / رقم الحديث ۷۲۳]. همدارنگه د مالک بن حويرث رضی الله عنه په حديث کې هم د سجدو د رفع الیدین ذکر دی. وگوره [نسائی / باب رفع الیدین للسجود / رقم الحديث ۱۰۸۶] او [مسند احمد / ج ۳ / ص ۴۳۶ و ۴۳۷] او [صحيح ابو عوانه / ج ۲ / ص ۹۵] حالانکه غير مقلدين د سجدو رفع الیدین نه کوي. نو د لامذهبو د دعوی مطابق دوی د حضرت رسول الله صلى الله عليه وسلم د آخري زمانې له عمل څخه مخالف دي.

۵- د وایل بن حجر رضی الله عنه د [ابو داؤد / ج ۱ / ص ۷۲۴ و ۷۲۵] کې تر غوړونو پورې د رفع الیدین ذکر دی او لامذهبان تر سيني پورې رفع الیدین نه کوي، نو چې غير مقلدينو د رفع الیدین مدار د وایل بن حجر او مالک بن حويرث رضی الله عنهما حديثونه گرځوي، نو بيا ولې د دريم رکعت رفع الیدین نه پرېږدي؟ ولې د سجدو رفع الیدین نه کوي؟ ولې تر غوړونو پورې لاسونه نه پورته کوي؟

همدارنگه لامذهبان دعوه کوي چې د رفع الیدین روايت د حضرت ابوهريره رضی الله عنه څخه هم شوی دی او حضرت ابوهريره رضی الله عنه متأخر الاسلام صحابي دی.

خواب: د حضرت ابوهريره رضی الله عنه په روايت کې ترک د رفع الیدین ثابت دي.

۱- حضرت ابوهريره رضی الله عنه د نورو هر څل تېټېدلو او پورته کېدلو سره الله اکبر ويلو اود رکوع څخه د پورته کېدلو په وخت کې يې سمع الله لمن حمده ويلو اود لمانځه څخه چې فارغ شو نو ويې فرمايل چې:

په خدای قسم چې زه په تاسو ټولو کې د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم سره زیات مشابه یم په لمانځه کې. د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم لمونځ تر وفاته پورې همدا سې و. [بخاری / رقم ۸۰۳ / مسند احمد / رقم ۸۲۷۳]. په دې صحیح حدیث کې یواځې د (الله اکبر) ذکر دی. د رفع الیدین ذکر پکې نشته.

۲- حضرت ابوبکر بن عبد الرحمن رحمه الله فرمایي چې: حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه فرمایي چې: حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم به چې کله لمانځه ته ودرېده نو (الله اکبر) به یې ووايه. رکوع ته د تللو په وخت کې به یې (الله اکبر) وویل، له رکوع څخه د پورته کېدلو په وخت کې به یې (سمع الله لمن حمده) وویل او په دې حال کې چې ولاړ به نو (ربنا لک الحمد) به یې وویل، سجدې ته د تللو او له سجدې څخه د پورته کېدلو په وخت کې به یې (الله اکبر) وویل. له لمانځه څخه تر فارغېدو پورې یې همدا معمول و. [مسلم / رقم ۸۶۸]. په دې حدیث کې هم یواځې د تکبیر ذکر دی او د رفع الیدین ذکر پکې نشته.

* * *

۱۳۹۱/۱/۲۵ ۱۳۹۱/۷/۲۵ ۱۳۹۲/۸/۱۲ هجری قمری و ۱۳۹۲/۸/۱۲

مهرگاه و ننگین لیمه لامنه

خاخکی خاخکی یی لہ سترگو خخیدہ

ماویسل ورتبه ای بنسکلیه گلیمه ولسی ژاپی

ده ويل راته چي ژوند مي دي يوه خوله خنډيده

د تراویحو د مسئلې تحقیق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُسْلِمِينَ وَلِلْمُسْلِمَاتِ وَلِلْمُسْلِمَاتِ وَلِلْمُسْلِمَاتِ وَلِلْمُسْلِمَاتِ وَلِلْمُسْلِمَاتِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي علي رسوله الكريم.

اما بعد! الله ﷻ به خپل فضل او كرم سره درمضان المبارك مياشت ډيره ډبركت مياشت پيدا كړې ده. دامياشت درو حانيت د عالم لپاره پسرلې دى، ددې مياشتې ډبركتونو داندازې لگول د انسان ذطاقت څخه بهر دي، په دې مباركه مياشت كې د نفلو ثواب د فرضو سره برابر دى. او د فرضو ثواب په اويا چنده دى.

له دې وجهې د الله ﷻ والا خلك ددې مياشتې هره دقيقه غنمت گڼي او يوه لمعه هم نه ضائع كوي، د الله ﷻ والا خلك په دې مياشت كې ځانونه بڼه مصرف ساتي، اعتكافونه كوي، تلاوتونه كوي، دلكهونوبه شمار درود شريف لولي، ټوله شپه نفلونه كوي او ددې مياشتې ډبركتونو څخه لمنې ډكوي او گټې كوي.

د روژې په مياشت كې در رسول الله ﷺ طرز العمل

عن عائشة رضي الله عنها كان رسول الله ﷺ اذا دخل شهر رمضان شد مئززه ثم لم يات فراشه حتى ينسلخ. (شعب الايمان للبيهقي ج ۲، ص ۳۱۰).

ام المومنين سيده عايشه رضي الله عنها فرمائي چې كله به درمضان مياشت راغله نور رسول الله ﷺ به د همت ملا وتړله او ترڅو به چې درمضان مياشت نه وه تيره شوې تر هغې پورې به يې بسترې ته تشریف نه راوړلو.

عن عائشة رضي الله عنها قالت كان رسول الله ﷺ اذا دخل رمضان تغير لونه وكثرت صلواته وابتهل في الدعاء واشفق منه. (شعب الايمان للبيهقي، ج ۲ ص ۱۱۰).

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمائي چې كله به رمضان المبارك راغلو نو در رسول الله ﷺ رنگ مبارك به بدل شو او ډير نوافل به يې كول او په جرغوني غريبه يې دعا كوله او د الله ﷻ څخه به ډير درلودلو. رسول الله ﷺ به خصوصاً په اخري لسو ورځو كې ځان ډير سترې كولو.

عن عائشة رضي الله عنها قالت كان النبي ﷺ اذا دخل العشر شد مئززه واحيي ليله وايقظ اهله. (بخاري، ج ۱ ص ۳۷۱/مسلم ج ۱ ص ۳۷۲).

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمائي چې كله به درمضان اخري لس ورځې داخلې شوي نو د همت ملا به يې وتړله ټوله شپه به يې ويښه تيروله او خپل اهل به يې هم راويښولو.

عن عائشة رضي الله عنها كان رسول الله ﷺ يجتهد في العشر الاواخر ما لا يجتهد في غيره مسلم ج (ص ۳۷۶).

حضرت عائشة رضی اللہ عنہا فرمائی چې رسول الله ﷺ به په اخري لسو ورځو کې دومره کوشش کولو چې په نورو ورځو کې به یې هغومره نه کولو، دا په رمضان کې زمونږ د پیغمبر د عبادت حال وو، چې یوڅه اثرات یې اوس هم د الله ﷻ والا په خلکو کې پیدا کېږي .

یو مصیبت

درمضان د میاشتې خیر او برکت د ابتداء څخه تر دیر پورې جاري دی، لیکن په هندوستان باندې د برطانوي حکومت د راتلونکو سره په دې مبارکه میاشت کې یو مصیبت هم رانښکاره شوی دی. او هغه دا چې د برطانوي دورې پیداوار (غیر مقلدین) د شیطان نمایندګي کوي او ټوله درمضان میاشت په دې بیانونو کې تیروي چې په رمضان کې د غیر رمضان په نسبت دیر عبادت کول بدعت دی، ګناه ده، او په اخري لسو ورځو کې دنورو ورځو څخه دوه رکعت زيات لمونځ کول هم بدعت او حرام دی.

دوی ټوله درمضان میاشت د عبادت څخه په منع کولو کې تیروي. په زرګونو اشتهاارات او په سلګونو رسالې د دې عبادت په خلاف چاپوي، خپله خوب د قسمته د دې میاشتې د برکتونو څخه محروم دي، نور خلک یې هم په دې بحثونو کې راگیر کړي دي او د حیرانتیا خبره خودا ده چې دا هر څه د عمل بالحديث په نوم باندې کوي، دوی په ټوله میاشت کې اته رکعت تراویح او یو رکعت و ترکوي د دې نهو رکعتونو په باره کې د دوی سره هیڅ حدیث نشته .

دوی وائي چې تراویح او تهجد یو لمونځ دی لکن نومونه یې دوه دي. (الحق الصریح ج ۵ ص ۴۰۵ باب قیام شهر رمضان). حالانکه دوی په هیڅ حدیث کې دانه شي ثابتولی چې تراویحو او تهجد و ته یې یو لمونځ ویلی وي او نه درمضان څخه علاوه په نورو یو ولسو میاشتو کې دغه لمونځ په دومره اهتمام سره کوي.

ای غیر مقلدینو !

(۱) تاسو یو ولس میاشتې، دې لمونځ ته نفل وائي: او په دولسمه میاشت کې ترینه سنت مؤکده جوړوئ.

(۲) یو ولس میاشتې د المونځ د شپې په اخره حصه کې کوئ او په دولسمه میاشت کې ورته د شپې اوله

حصه هم وخت ګرزوئ .

(۳) یوولس میاشتی وائی چې د المونځ په کور کې بهتری. او په دولسمه میاشت کې یې په مسجد کې په جماعت افضل گډون.

(۴) یوولس میاشتی دي لمونځ ته تهجد وائی. او په دولسمه میاشت کې ورته تراویح وائی، ددې څلور و خبرو لپاره څلور حدیثونه پیش کړي او که نه یې شی پیش کولې نو بیا اقرار وکړي چې د اتولې خبرې در رسول الله ﷺ حدیث نه بلکې ستاسو حدیث النفس دی، ستاسو د عمل بالحدیث دعوو بالکل غلطه ده ځکه تاسو عاملین په حدیث النفس یئ.

غیر مقلدینو! تاسو که د زړې په مقدار ایمان لرئ نور امنځکې شی او د خپلې دعوی مطابق د قران او حدیث څخه د سنت مؤکده. د بدعت، د حرام، د حدیث صحیح او حدیث ضعیف، جامع او مانع تعریف صراحت وبنائئ. او د هغې څخه وروسته د نهو رکعتونو یعنی د اته رکعتو تراویحو او د یو رکعت و ترو لپاره صحیح حدیث پیش کړئ او د شل رکعتو تراویحو ضعف ثابت کړئ.

فایده: پدې ځان پوه کړئ چې د اهل سنت والجماعت او د غیر مقلدینو ترمینځ د تراویحو د رکعتونو په تعداد کې اختلاف ندی بلکې دا اختلاف د تراویحو د منلو او د نه منلو دی اهل سنت والجماعة تراویح مني او غیر مقلدین او روافض یې نه مني پدې باندې د یو مثال په طریقو ځان پوه کړئ چې مثلاً یو سړی و وائی چې د ماخوستن مونځ درې رکعتو دی او چې کله ترینه دلیل و غوښتلی شي، نو هغه په دلیل کې د ماښام د لمانځه په باره کې راغلي احادیث پیش کړي بیا چې کله ورته وویل شي چې دا خود ماښام د مانځه احادیث دي، نو هغه ووايي چې زه ماښام او ماخوستن یو مونځ گڼم نو هر سړی پوهیږي چې دا د ماښام د مونځ څخه انکار دي.

همدارنگه غیر مقلدین وایي چې: تراویح اته رکعتو دي او پدې دلیل کې د تهجدو حدیث پیش کوي او چې کله ورته وویل شي چې دا خود تهجدو حدیث دی د تراویحو خوندی نو هغه وایي چې زه تراویح او تهجد یو مونځ گڼم. نو دا هم د تراویحو څخه انکار دی نو اهل سنت والجماعت مني او روافض او غیر مقلدین یې نه مني (لطیفه): زموږ د زمانې د غیر مقلدینو شیخ الکمل امین الله پشاورې د مشکوٰۃ د شرح الحق الصریح ج ۵/ ص ۴۰۵ کې لیکي چې تراویح او تهجد یو شی دی او ددې څخه مخکې په باب صلوة اللیل ج ۵/ ص ۲۵۹ کې لیکي چې د تهجد و اقله اندازه دوه رکعتو دي بلکې یو رکعت هم شته نو تراویح یې یو رکعت ته راوړسولي.

اول فصل

له غیر مقلدینو خخه یو خو یو بنسټنی

غیر مقلد و حید الزمان او نواب صدیق حسن خان و غیره غیر مقلدین د سمسیرې خوړلو ته حلال وائي او د مني خوړلو ته هم حلال وائي. (نزل الابرار (ج ۱ ص ۴۹) کنزالعقایق ص ۱۶ فقه محمدیه ج ۱ ص ۴۶) نو که کوم غیر مقلد لاندې سوالونه ته جواب راکړ و در جواب په انعام کې به ورته دناشتې لپاره یو ورته شوې سمسیره او د هاضمې لپاره دې یو بوتل مني و خوري.

شرط دادی چې جواب به د دوی د دعوی مطابق وي، یعنې د قران او یا د حدیث صحیحېه صریحېه مرفوعه خخه به وي، ځکه دوی په ښکاره باندې وائي چې مونږ د قران او د حدیث خخه بغیر یل هیڅ شي نه منو مونږ صرف او صرف محمدیان یو، مونږ نه ابو بکر یو، نه عمر یو، نه حفص یو او نه شافعی یو، زموږ په هر عمل باندې د نبی ﷺ مهر دی.

اطیعوا الله والرسول

اهل حدیث کې دواصول

(۱) په احادیثو کې د فجر، ظهر، عصر، مغرب، عشاء، ضحی، تهجد، وتر، او د جمعې د لمونځونو نومونه شته دی لیکن په کوم ایت او یا په کوم حدیث صحیحېه مرفوعه کې د کوم لمونځ نوم تراویح راغلی دی؟

(۲) ستاسو په معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث) کې یې لیکلي دي چې: د تراویح د لمونځ تعریف علماء وو. داسې لیکلی دی چې دا هغه لمونځ دی چې درمضان په شپو کې د ماخوستن خخه وروسته په جماعت باندې ادا کیږي. او د دې لمونځ لپاره یې د تراویحونوم ځکه ایښی دی چې خلک په دې لمونځ کې د څلور ورځونو خخه وروسته استراحت کوي او تراویح د تراویحېه جمعه ده او تراویحېه یو ځلې ارام کولو ته وائي. (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۲۴۱) او دده په تقلید کې د نن زمانې غیر مقلدین هم همداسې لیکي کما فی الحق الصریح ج ۵/ ص ۴۰۵.

دا تعریف او وجه د تسمیې په کوم ایت او حدیث مرفوعه کې راغلی ده؟ که په حدیث کې نه وي نو د دې اقوالو لیکونکي د امتیانو د تقلید له وجهې مشرک دی او که نه؟

(۳) حضرت عایشه رضی الله عنها فرمائی چې رسول الله ﷺ به د شپې څلور رکعتہ لمونځ وکړو. ثم یروح واطال ییابه یی تر دیره پورې استراحت او وقفه کوله. (بیهقی، ج ۴ ص ۴۹۷).

امام بهیقي رحمه الله دی حدیث ته ضعیف ویلي دي لکن ټول امت دی لمونځ ته تراویح وائي، نودی حدیث ته تلقی بالقبول حاصله ده. او د تلقی بالقبول له وجهی دا حدیث مقبول دی، لکن در رسول الله ﷺ دخولي څخه ددی لمونځ نوم ثابت کړی.

(۴) حضرت عمر ؓ به د څلور ورکعتونو څخه وروسته دومره ترویحه کوله چې سړی به د غرسره ختلی شو. (بیهقی ص ۴۹۷).

(۵) ستاسوپه معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث) کې لیکلې شوي دي چې، قیام درمضان د تراویح د لمونځ څخه عام دی ځکه چې د تراویحوپه لمونځ کې جماعت هم شرط دی، یواځې یواځې د تراویح د لمونځ نه کیږي او په قیام درمضان کې جماعت شرط نه دی بلکې په جماعت یې هم کولی شي او یواځې یواځې یې هم کولی شي. فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۲۴۳.

(۶) همدارنگه یې په کرمانی رد کې دی او لیکلي دي چې کرمانی فرمایلي دي چې د قیام درمضان څخه د تراویح د لمونځ مراد دی حالانکه دا یو عجیبه خبره ده. (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۲۴۳).

(۷) همدارنگه یې لیکلي دي چې که د تراویح د لمونځ په اول وقت کې وکړي نو صرف تراویح دي او که په اخر وقت کې یې وکړي نو د تهجد و قائم مقام گزړیږي. (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۳۲۹).

(۸) همدارنگه یې لیکلي دي چې د تهجد و لمونځ ټول کال کیږي او تراویح خاص په رمضان کې کیږي. (ایضاً ص ۲۳۰)

(۹) همدارنگه یې لیکلي دي چې څوک د ماخوستن د لمونځ پسې د تراویح د لمونځ وکړي هغه د شپې په اخر کې تهجد هم کولی شي ځکه چې د تهجد و وخت د سهار څخه منځ کې دی د شپې په اول کې تهجد نه کیږي. (ایضاً ص ۳۳۱).

د پنځم نمبر څخه تر نهم نمبر پورې مسایلو لپاره یو یو حدیث پیش کړی او که نه یې شی پیش کولی نویا دې اقوالو لیکونکو ته د امتیانو د تقلید له وجهی مشرک وائي او که نه؟

(۱۰) په کوم ایت اویا حدیث کې راغلي دي چې یوولس میاشتي دغې لمونځ ته تهجد او یوه میاشت ورته تراویح وواشي؟

(۱۱) په کوم ایت اویا حدیث کې راغلي دي چې تهجد او تراویح یو لمونځ دی؟

قیاسونه مه کوئ چې په خپله فتوی به درڅخه شیطانان جوړ شي اود امتیانو اقوال مه پیش کوئ چې په خپله فتوی به درڅخه د تقلید په وجه مشرکان جوړ شي.

(۱۲) په کوم ایت اویا حدیث کې راغلي دي چې دغه لمونځ یوولس میاشتي نفل دي او یوه میاشت سنت مؤکدوي؟

(۱۳) په کوم ایت اویا حدیث کې راغلي دي چې یوولس میاشتي ددې لمونځ وخت د شپې اخري حصه ده او یوه میاشت یې وخت د ماخوستن د لمانځه پسې فوراً دی؟

(۱۴) په کوم ایت اویا حدیث کې راغلي دي، چې یوولس میاشتي دالمونځ یواځې او یوه میاشت یې په جماعت کوئ؟

(۱۵) په کوم ایت اویا حدیث کې راغلي دي چې یوولس میاشتي په دې لمونځ کې دقران ختمول سنت نه دي او یوه میاشت په کې دقران ختمول سنت دي؟

(۱۶) یوسری په ټول عمر کې صرف درې ورځې په جماعت باندې دتراویحولمونځ کړی دی او نور یې نه دی کړی نو یا داسې گناهگار دی او که نه دی؟ په کوم ایت یا حدیث کې ورته گناهگار ویل شوی دی؟ او یا په کوم ایت اویا حدیث کې ورته غیر گناهگار ویل شوې دي؟

(۱۷) یوسری دضحی، دتهجدو، اود تراویحولمونځ ته نفل وائي او په ټول عمر کې یې نه تهجد کړی دی او نه یې ددضحی لمونځ کړی دی او نه یې دتراویحولمونځ کړی دی، نو یا داسې گناهگار دی او که نه؟ که گناهگار وي نو څو دورې حد دی ورباندې؟

(۱۸) کومو محدثینو او فقهاوو چې حدیث او د فقهې په کتابونو کې دتهجد و، ترو، اوتراویحولپاره جدا جدا بابونه ترلي دي نو یا دا خلک منکرین د حدیثو دي او که نه دي؟

(۱۹) بعضی غیر مقلدین دا شرط لگوي چې خپله د حضرت عمر رضی الله عنه په شلور کعتونو کې شمول راوړنایه نوسوال دادی چې دا شرط د کوم حدیث موافق دی؟ که یو سړي دا شرط ولگوي چې خپله در رسول الله صلی الله علیه و آله او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه څخه پخپل لاس د قران جمع کول ثابت کړي او که نه زه دا قران نه منم او یا یو سړی ووايي چې خپله د حضرت عثمان رضی الله عنه څخه د جمعې اول اذان ثابت کړي او که نه زه دا اذان نه منم، نو ایا دا شرط لگول صحیح دي؟ حالانکې امام احمد رحمه الله جزماً فرمایي چې حضرت عمر رضی الله عنه د جماعت سره تراویح کولې او حضرت علي رضی الله عنه حضرت جابر رضی الله عنه او حضرت عبدالله رضی الله عنه هم په جماعت سره تراویح کولې. [المنفي لابن قدامة صلوٰۃ التراویح او شوکاني ليکي چې: الافضل صلواتها جماعة كما فعله عمر بن الخطاب والصحابه. [نیل الاوطار ج ۲/ ص ۲۹۵ د یو حدیث د بیان په آخر کې په اعلاء السنن کې داسې لیکل شوي دي چې: وفيه تصريح بامر علي رضی الله عنه بعشرين ركعة واشعار بقيامه معهم لانه كان يوتر بهم فافهم. [اعلاء السنن ج ۷/ ص ۵۰].

(۲۰) ایا د حضرت عمر رضی الله عنه شمول په تراویحو کې، او پوره میاشت د شپې په اوله حصه کې تراویح کول، او پوره میاشت په مسجد کې تراویح کول، او پوره میاشت وتر په جماعت کول، او په تراویحو کې د ټول قران لوستل، او یا اوریدل ثابت دي؟ او که نه د دې پریښودل هم پکار دي؟

(۲۱) غیر مقلد مولوی داود غزنوي اعلان کړی دی چې اته رکعت تراویح در رسول الله صلی الله علیه و آله سنت دي او پاتې دولس رکعت مستحب دي په دې باندې د ټولو اختلافاتو خاتمه راځي. (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۲۶۵)

(۲۲) د غیر مقلدینو په معتمد کتاب (فتاوی ستاریه) کې یې لیکلي دي چې دا تر رکعتو څخه زیاتې تراویح صحیح دي او باعث د اجر دی. (فتاوی ستاریه، ج ۳ ص ۱۹) نو (۲۱) او (۲۲) نمبر خبرې په کوم صحیح حدیث کې شته او که نه د ابن همام دیوشاذ قول تقلید دی؟

(۲۳) د غیر مقلدینو په معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث)، ج ۶ ص ۴۷ و (ص ۸۸) کې دا حدیث نبوی لیکل شوی دی چې (در رمضان په میاشت کې نفلي عبادت دومره ثواب لري لکه په نورو میاشتو کې چې د فرضو څو مره ثواب دی).

نوايا دشلور رځمتو تراويحو ګونګي ددې ثواب مستحق دی او ګه نه دی ؟

(۲۴) څوک چې خلک ددې ثواب څخه منع کوي نو ايا د منع ګونګي (مناع للخير.....) اود (أرأيت الذي يبي عبداً إذا صلى) تصداق دی او ګه نه دی ؟

(۲۵) دغير مقلدينو په معتمد کتاب (انوار المصاييح) کې يې ليکلي دي چې دشلور رځمتونو تراويحو ګونګي به حضرت عمر رضي الله عنه څرنگه منع کړي وای دا څو څه معصيت او منکر کار نه دی. (انوار المصاييح ص ۲۲۶) بل ځای کې ليکل شوي دي چې حضرت عمر رضي الله عنه په شلور رځمتونو تراويحو انکار نه دی کړی او همداد اهل حديثو مذهب دی. (انوار المصاييح ص ۲۲۶).

ددې څخه معلومېږي چې دنن سبا غير مقلدين چې دشلور رځمتو تراويحو په خلاف اشتهاړونه او رسالې ليکي، دوی اهل حديث نه دي، بلکې منکرين دصحابه وودې، غير مقلد مولوی محمد عثمان دهلوي ليکلي دي چې دمقلدينو يو غټ جماعت شل رځمه تراويح کوي، حالانکه شل رځمه تراويح بدعت شنيعه دی. (رفع الاختلاف ص ۵۴) نو بعضي اهل حديثو شل رځمه تراويحو ته مستحب وويلو او بعضو ورته بدعت شنيعه وويلو.

نواي غير مقلدينو ! په ايت او په حديث کې دافصله راوښايي چې دا اهل حديثو په دې دوو ډلو کې کومه ډله دالله ﷻ او درسول الله ﷺ څخه منکره ده ؟

(۲۶) غير مقلد مولوی محمد عثمان دهلوي قیاساً ليکلي دي چې یوسړی دماښام لمونځ خلور رځمه وکړي نو دخلورو په ضمن کې اگر چې درې موجود دي خوياهم دده دماښام لمونځ نه کيږي، همدارنگه دشلوپه ضمن کې اگر چې اته رځمه موجود دي لکن بياهم دشلور رځمتونو په ادا کولو سره اته رځمه مسنون نه ادا کيږي. (رفع الاختلاف ص ۵).

نواي غير مقلدينو ! يا صريح حديث پيش کړئ چې دشلوپه ضمن کې اته نه ادا کيږي. او يا اقرار وکړئ چې ستاسو ټول مسلک پداسې شيطاني قیاسونو باندې بناء دی.

نوت : دغه مولوی محمد عثمان دغير مقلدينو ډير لوی عالم دی.

په اخبار محمدی دہلی کہی دده دعلمی جواہرو ورقہ چاپیدلہی، دہ دغیر مقلدینو د محدث اعظم حافظ عبد اللہ روپڑی سرہ یوٹخای درس ویلی وو، مولوی محمد عثمان پہ اخبار محمدی کہی د حافظ عبد اللہ روپڑی پہ نوم یو پرانستی خط شایع کری وو، چہ پہ ہفہ کہی یی حافظ عبد اللہ روپڑی تہ لیکلی وو چہ تاسو پہ طالب علمی کہی پہ علت شنیع (علت مفعولیت) کہی مبتلاوی تاسو ہفہ عادت پرینبی دی او کہ اوس ہم باقی دی؟ قاعدہ دادہ چہ ترخو پورہ پہ تاسو کہی صوفیت باقی وی نو دامزہ بہ ہم نہ درخخہ ٹھی لہذا مہربانی و کہہ د خدای ﷻ خخہ ودار شدہ دی صحیح جواب را کہہ او ددی کارخخہ توبہ ہم او باسہ، (اخبار محمدی، ص ۱۵ کالم ۱۵۰۳ جولائی ۱۹۳۹م) حافظ صاحب کومہ توبہ نامہ ندہ شایع کری بلکہ اوریدل کیڑی چہ اخص تلامذہ یی ہم داستاذ محترم پہ نقش قدم باندی روان دی، (مجموعۃ الرسائل، ج ۱ ص ۱۸۶) لمحمد امین صفدر او کاروی رحمہ اللہ

(۲۷) یوٹخو کالہ مخکھی فضیلت الشیخ عطیہ محمد سالم القاضي بالمحکمۃ الکبریٰ بالمدينة المنورة والمدرس فی المسجد النبوی) یوہ مستقل رسالہ لیکلی دہ پہ نامہ دہ (التراویح اکثر من الف عام فی مسجد النبی ﷺ) دہفہ خخہ داثا بتیرہ چہ خہ دپاسہ زرو کالو کہی یوہ میاشت ہم داسی نہ دہ تیرہ شوی، چہ پہ مسجد نبوی کہی اتر رکعتہ تراویح شوی وی۔

ددی پہ رد کہی تراوسہ پورہ غیر مقلدینو ہیخ کوم اشتہار اورسالہ ونہ لیکلہ، چہ پہ مسجد نبوی ﷺ کہی ولہی دشل رکعتو نو بدعت مسلسل جاری دی؟ غیر مقلدین ولہی ضرورت نہ محسوس وی چہ پہ مسجد نبوی کہی بدعت پہ رد کہی رسالہی ولیکی؟

(۲۸) ہمدارنگہ دجامعہ ام القرى المکة المکرمہ خخہ ہم یوہ رسالہ شایع شوی دہ پہ نامہ د (الہدی النبوی الصحیح فی صلوة التراویح) مؤلفہ الشیخ محمد علی (الصافیونی الاستاذ بكلية الشريعة والدراسة الاسلامیة جامعة ام القرى مکة المکرمہ) پہ ددی رسالہ کہی ہم دشلور کعتونو تائید او داتور کعتونو مخالفت دی۔ غیر مقلدین شل رکعتہ تراویحو تہ بدعت وایی او بدعت پہ مقابل کہی چہ کیناستل گناہ دہ، او پہ دی گناہ تراوسہ پورہ لامذہبان مگر فتاری خکہ چہ دوی تراوسہ پورہ ہیخ اشتہار اورسالہ پہ مکہ مکرمہ کہی دشلور کعتو پہ خلاف ونہ لیکلہ۔

(۲۹) په دې ملګرو نوکې چې کوم خلک شل رکعت تراویح ته سنت وائي نو دهغوی په خلاف تاسو په زرګو نواشتهارونه او رسالې لیکلې دي لیکن کوم خلک چې شل رکعت تراویح ته بدعت وائي دهغوی په خلاف تاسو څو رسالې او اشتهارونه چاپ کړل؟

(۳۰) غیر مقلدین پوره میاشت په مسجد کې تراویح کوي حالانکه دا د غیر مقلدینو د اصولو مطابق محمدي طریقه نه ده ځکه چې حضرت محمد ﷺ په اخري عشره کې د تراویح په دریمه شپه وفرمایل: (فصلوا ایها الناس فی بیوتکم فان افضل صلوة المرء فی بیتیة الا الصلوة المكتوبة [باب صلوة اللیل] بخاری، ج ۱، ص ۱۰۱، مسلم ج ۱، ص ۲۶۶). مشکوة باب قیام شهر رمضان د فصل اول، اول حدیث].

ای خلکو! په کورونو کې لمونځونه وکړي یشکه چې د فرض لمونځ څخه علاوه نور لمونځونه په کور کې کول به تر دي، که غیر مقلدین ځانونو ته محمدیان وائي نو ولې د محمد ﷺ په طریقه صرف په اخري عشره کې اوصاف درې ورځې په جماعت باندې تراویح نه کوي؟

د جماعت مواظبت خود صحابه وو څخه ثابت دی، د محمد ﷺ څخه نه دی ثابت غیر مقلدین که محمدیان وي نو د محمد ﷺ په طریقه دې په جماعت د تراویح لپاره مساجد و نه ځي، ترڅو چې خلک د دوی د شر څخه محفوظ وي او په ارام باندې د رمضان د برکتونو څخه مستفید شي.

دوهم فصل

د سنت تعریف او د تراویحو سنتوالی

الف: سنت د دین هغې بهرې معمولي او مروجې طریقې ته وائي چې د رسول الله ﷺ او یاد صحابه کرام وری الله عنهم څخه ثابته وي، علامه عبدالحی رحمه الله په (تحفة الاختیار) کې د سنت مؤکده ډیر تعریفونه را نقل کړي دي او په هریو یې نقض کړی دی په اخر کې یې چې کوم تعریف ته ترجیح ورکړې هغه دادی: (السنة المؤکدة ماواظب علیه النبي ﷺ او الخلفاء الراشدون/ مجموعة رسائل اللکهنوي ج ۱، ۱۴/ تحفة الاختیار ص ۳۴/ بعد القول الثاني والعشرون)

ددې دلیل چې سنة الخلفاء هم سنت دی، د رسول الله ﷺ دا ارشاد دی چې: (عليکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدین من بعدي عضوا علیها بالنواذج) رواه احمد، ج ۴، ص ۱۲۶، بوداود ج ۲، ص ۲۷۹، ترمذی ج ۲، ص

۹۲، وابن ماجه ص ۵ مشکوٰۃ ج ۱ ص ۲۹ و ص ۳۰، مواردالظمان، ص ۵۶، حاکم، ج ۱، ص ۹۶ علامه ذهبي فرمائي چې په دې حديث کې علت نشته، معنی يې داده چې؛ په تاسو لازم دي چې زما اوزما څخه دور وسته راتلونکو خلفاء و طريقې خپلې کړئ او دامو په غاښو نوباندي يې کلکي ونیسئ.

(۱) په دې حديث کې دصحابه وو څخه دخليفه په لفظ تعبير شوی دی او خليفه داصل په شان واجب الاتباع وي.

(۲) په دې حديث کې دلزوم لفظ هم ذکر شوی دی چې دعلی کلمه ده نو دخلفاء راشيدينو دحکم منل داسې لازم شولکه څرنگه چې در رسول الله ﷺ دحکم منل لازم دی.

(۳) علامه ظفر احمد عثمانی فرمائي چې: فان لفظ علیکم بدل علی اللزوم وضعا، والمعطوف نسي حکم المعطوف عليه لغة فثبت به لزوم سنة الخلفاء کلزوم سنة الرسول فلا يصح التفرقة بينهما بالسنة والتندب فان المندوب لا يكون لازما. [اعلاء السنن، ج ۷ ص ۱۴۵] اودستو حکم دادی چې مسلمان به ددې دژوندي ساتلو ممکن کوشش کوي که څوک يې بغير د عذر څخه پرېږدي نو هغه دملاتي قابل دی.

ديو کار د سنت والي لپاره شرط دادی چې هغه به رايج وي او در رسول الله ﷺ او يا دصحابه کرامو عادت به وي مثلاً:

(۱) په ولاړه باندې متيازې کول در رسول الله ﷺ څخه ثابت دي ليکن عادت مبارکه يې نه وو بلکې عادت مبارکه يې په ناستي باندې متيازې کول وو، لدې وجهې سنت طريقه په ناستي باندې متيازې کول دي. که په ولاړه هم متيازې کول سنت شي نو بيا به ښځه څرنگه پدې سنت عمل کوي؟

(۲) رسول الله ﷺ کله يوه جامه هم اغوستی ده او کله يې دوه هم اغوستې دي، ليکن عادت مبارکه يې درې جامې وي لنگ، قميص او عمامه لدی وجهې درې جامې سنت دي.

(۳) رسول الله ﷺ کله کله يو يو ځلې داودس اندامونه منځلي دي او کله کله يې دوه دوه ځلې منځلي دي. ۱. فن عادت مبارکه يې درې درې ځلې مينځل وولدی وجهی سنت طريقه درې درې ځلې مينځل دي.

(۴) در رسول الله ﷺ څخه داثابته ده چې داودس څخه وروسته يې خپله بي بي خکل کړی ده، ليکن عادت مبارکه يې په اودس کې غږ غږه کول وو، نو غږ غږه کول سنت دي او داودس څخه وروسته دبی بی ښکلول نه دی سنت.

(۵) په روژه کې دخپلې بې بې سره مباشرت په حدیث کې ثابت دي لیکن عادت مبارکه یې نه وو له دې وجهې سنت نه دی او پیشمنی کول عادت مبارکه ووله دې وجهې پیشمنی کول سنت دی او کله چې دا مورسنت ندي نو د دې امور وېرېښودونکي ته هیڅوک هم تارک السنت نه وائي .

خلاصه دا چې در رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو ﷺ عادت ته به سنت وایو، نو د تراویح واعداد بالفرض که مختلف هم رانقل کړی شي نو په کوم عدد چې در رسول الله ﷺ یا د صحابه کرامو ﷺ مواظبت ثابت وي هغه عدد ته به سنت وایو.

غیر مقلدین وائي چې اته رکعت ته تراویح در رسول الله ﷺ سنت دي لیکن د دوی پلار هم په اتورکعتونو در رسول الله ﷺ مواظبت نه شي ثابتولی . ځکه چې خپله د دوی علماء نذیر حسین دهلوی، وحید الزمان او ثناء الله امرتسری لیکي چې در رسول الله ﷺ څخه صرف درې شپې تراویح ثابتې دي نو مواظبت د کوم ځای څخه راغلو.

د اولي درجې طالب العلم هم چې د غیر مقلدینو رسالي د تراویحوپه باره کې گوري نو دایقین یې نور هم قوي کیږي چې اته رکعت ته تراویح هیڅکله نبوی سنت نه دي . ځکه چې ټولو غیر مقلدینو د اتورکعتونو تراویحوپه اړوند حضرت عایشی رضی الله عنها په حدیث باندې ایښي دي حالانکه د دې حدیث د تراویحوسره هیڅ تعلق نشته لکه څرنگه به یې چې لږ وروسته تفصیل راشي، پاتې شود حضرت جابر ﷺ حدیث نواول خو هغه حدیث صحیح نه دی او نه حسن دی .

لامذهبه حافظ عبد المنان اسلحه ایښي ده اولیکلي یې دي چې یاد ساتئ چې در رسول الله ﷺ د تراویحودرکعتونو د تعداد مدار حضرت جابر ﷺ په حدیث باندې نه دي . (تعداد تراویح ص ۳۷) .

دوهم دا چې سره د ضعف څخه هم په دې حدیث کې د تراویحوپوره تعداد نه دی ذکر شوی ځکه چې رسول الله ﷺ ټولې تراویح په جماعت باندې نه دي ادا کړی .

لکه څرنگه چې حضرت انس ﷺ فرمایلي دي چې مونږ در رسول الله ﷺ سره تراویح کولې نور رسول الله ﷺ لمونځ مختصر وکړ او (اعتکاف) حجري ته لاړو . (فصلي صلوة لم یصلها عندنا) نویایې دومره لمونځ وکړو چې زمونږسره یې نه وو کړی . (مسلم، ج ۱ ص ۳۵۲ باب النهي عن الوصال \ مسند احمد، ج ۳ ص ۱۹۳) /
قیام اللیل ص ۱۵۴).

همدارنگه حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ درمضان په میاشت کې لمونځ کولو، یو قوم راغلو او در رسول الله ﷺ سره په لمانځه کې شریک شو، بیا رسول الله ﷺ حجرې مبارکې ته تشریف و یووړو اولمونځ یې وکړو، بیا یې بهر تشریف راوړو او مختصر مختصر لمونځ یې وکړو. دسهار په وخت کې خلکو ورته وویل چې یا رسول الله ﷺ مونږ تاسو پسې د تراویحو لمونځ کولو تاسو بیه کله دننه تللی او کله به بهرته راوتلی رسول الله ﷺ وفرمایل چې ستاسوله وجهې مې داسې وکړل. (رواه الطبرانی فی الاوسط و رجاله رجال الصبح \ مجمع الزوائد، ج ۳ ص ۱۷۲). دامام احمد په روایت کې دي چې رسول الله ﷺ څو ځلې حجرې ته تشریف و یووړو او څو ځلې بهرته راووتلو. (مسند احمد، ج ۳ ص ۱۰۳ و ص ۱۸۵).

ددې احادیثو څخه درنه راوړځي په شان واضحه یې چې رسول الله ﷺ چې کله په جمع تراویح کړې دي نو ټولې یې په جماعت باندې نه دي کړي بلکې څه یې په حجره کې کړې دي نو د جابر رضی الله عنه حدیث، سره د دینه چې ضعیف دی. نه په کې د تراویحو پوره تعداد ذکر شوی دی او نه په کې د مواظبت ذکر دی نو اته رکعت تراویح هیڅکله سنت نه دي.

ب: درمضان تراویح سنت دي: حضرت ابوسلمه رضی الله عنه دخپل پلار عبد الرحمن څخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ درمضان د میاشتي ذکر و فرمایلو چې داداسې میاشت ده چې: ان الله فرض علیکم صیام رمضان و سننتکم قیامه الله ﷻ ددې روژه په تاسو فرض کړې ده او ماددې قیام تاسو ته سنت گرزولی دی، نو څوک چې ددې میاشتي روژې ونیسي او په دې میاشت کې قیام وکړي، نو هغه د گناهو نوڅه داسې پاکيږي لکه په کومه ورځ چې د مور څخه زیږېدلې وي. (ابن ماجه ص ۹۴ نسائي ص ۳۰۸ ج ۱ باب ثواب من قام رمضان الخ / مسند احمد ج ۱ ص ۱۹۱) الاستذکار ج ۳ / ص ۶۴ باب الترتیب فی الصلوة فی رمضان].

امام ابو حنیفه رحمه الله فرمائي چې تراویح سنت دي ددې پریښودل جایزه نه دي. (کبیری ص ۴۰۰، شرح نقایه ص ۱۰۴).

امام نووي الشافعی رحمه الله فرمائي ښه پوه شئ چې د تراویحو. د لمونځ په ستوالي باندې د علماو اتفاق دی او د اشل رکعت دي. (کتاب الاذکار ص ۸۳). په الموسوعة الفقهية کې لیکي چې: اتفق الفقهاء علی سنیة صلوة التراویح وهي عند الحنفية والحنابلة وبعض المالکية سنة مؤكدة وهي سنة للرجال والنساء وهي من اعلام الدين الظاهرة. [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ / ص ۱۱۳]. و روي اسد بن عمرو عن ابي

یوسف قال: سالت ابا حنیفة رحمه الله عن التراویح وما فعله عمر، فقال: التراویح سنة مؤكدة... الخ [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ ص ۱۳۸]. بحواله فتح القدير ج ۱ ص ۳۳۳، والاختیار ج ۱ ص ۶۸ والمغنی ج ۲ ص ۱۶۶، والمنتقى ج ۱ ص ۲۰۷.

نو داهل سنت والجماعت په فیز شل رکعتہ تراویح سنت دی (درمختار، ج ۱ ص ۹۸، هدايه ص ۹۹ ج ۱ ص، شرح نقایه، ج ۱ ص ۱۰۴) در رسول الله ﷺ په زمانه کې شل رکعتہ وی. (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۵ ص ۲۲۲) و بهیقي، ج ۴۹۶۲ [حضرت عمراو عثمان ؓ په زمانه کې شل رکعتہ وی. (کنز العمال، ج ۸ ص ۴۰۹) حضرت علی ؓ په زمانه کې شل رکعتہ وی. (بهیقي، ج ۲، ص ۴۹۶) په شلور کعتو تراویحوباندي د ټولو صحابه و واجماع وه (المغنی لابن قدامه، ج ۲ ص ۱۶۷).

دامام ابو حنیفه، امام شافعی، امام احمد، سفیان ثوري، عبد الله بن مبارک په اتفاق سره تراویح شل رکعتہ دي (مغنی، ج ۲ ص ۱۶۷) فتاوی قاضی خان (ج ۱ ص ۱۱۲) ترمذی ج ۱ ص ۱۶۶. په الموسوعة الفقهية کې لیکي چې: فذهب جمهور الفقهاء من الحنفية، والشافعية، والحنابلة وبعض المالكية الى ان التراویح عشرون رکعة. [الموسوعة ج ۱ ص ۱۴۱]. بحواله بدایع الصنائع ج ۱ ص ۲۸۸. بیا مخکې لیکي چې: وعليه عمل الناس شرقاً وغرباً. [الموسوعة ج ۲۷ ص ۱۴۱]. بحواله رد المحتار ج ۱ ص ۴۷۴. بیا مخکې لیکي چې: وقال علي السهوري: هو الذي عليه عمل الناس واستمر الى زماننا في سائر الامصار. [بحواله شرح الزرقاني ج ۱ ص ۲۸۴]. بیا مخکې لیکي چې: وقال الحنابلة: وهذا في مظنة الشهرة بحضرة الصحابة فكان اجماعاً. [بحواله كشاف القناع ج ۱ ص ۴۲۵]. همدارنگه لیکي چې: وقال الدسوقي وغيره: كان عليه عمل الصحابة والتابعين. [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ ص ۱۴۱]. عدد رکعات التراویح ابن عبد البر رحمه الله فرمائي چې: وهو قول جمهور العلماء، وبه قال الكوفيين والشافعية واكثر الفقهاء وهو الصحيح عن ابي ابن كعب من غير خلاف من الصحابة. [الاستذکار ج ۲ ص ۷۰]. باب ما جاء في قيام رمضان.

ضروري قنبیه

د خلفاء اربعه وو طریقي دامت لپاره در رسول الله ﷺ د طریقو په شان سنت دي: حضرت عرباض بن ساریه ؓ فرمائي چې صلی بنار رسول الله ﷺ فعليکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين تسكوا بها وعصوا عليها بالنواجز واياكم ومحدثات الامور فان كل محدثة بدعة وكل بدعة ضلالة. [رواه

احمد (ج ۴، ص ۱۲۶) و ابوداود (ج ۲، ص ۲۷۹) و الترمذی (ج ۲، ص ۹۲) و ابن ماجه (ج ۱، ص ۵) و مشكوة (ج ۱، ص ۲۹، ص ۳۰) علامه ذهبی ددې حدیث په باره كې فرمائي چې دا حدیث صحیح دی، تلخیص المستدرک (ج ۱، ص ۹۶).

(۱) په دې حدیث كې ددې څلورو صحابه ورضی الله عنهم څخه په خلفاؤ باندې تعبير شوی دی، اودا ظاهر ده چې خليفه د اصل په شان واجب الاتباع وي.

(۲) په دې حدیث كې دعلی كلمه راغلې ده چې وضعا دلزوم لپاره ده، يعنې دخلفاء ووست داسې لازم دی لكه درسول الله ﷺ سنت چې څرنګه لازم دي. علامه ابن الهمام فرمائي چې فهمی للایجاب حقيقة. اصول فقه (ص ۲۰۳).

علامه صدر الشریعة فرمائي چې علی للاستعلاء ویرا ديه الوجوب فی علی دین لان الدین یعلموه ویركبه. (التوضیح مع التلویح (ص ۲۶۷) او مولانا ظفر احمد عثمانی (رحمه الله) فرمائي چې: فان لفظ علیکم بدل علی اللزوم وضعا، والمعطوف في حكم المعطوف عليه لغة، فثبت به لزوم سنة الخلفاء كلزوم سنة الرسول ﷺ فلا یصح التفرقة بينهما بالسنية والندب فان المندوب لا یكون لازما. (اعلاء السنن، ج ۷، ص ۱۵)

(۳) په دې حدیث كې د سنت لفظ دخلفاؤ وﷺ طرفته مضاف شود ا هم ددې قرینه ده چې دخلفاؤ ووطريقي لازمي دي، ځكه دنورو صحابه ووطريقي هم د (ما أنا عليه وأصحابی) مطابق مامور به او مستحبي دی، نو ځكه دخلفاؤ ووطريقوته هم همدغه مرتبه وركول شي نو بیا د تخصیص څه فايده شوه؟

(۴) په دې حدیث كې خلفاء و ته راشدين ویلی شوي دي اودا ظاهر ده چې درشد اتباع لازمه ده اودرشد مقابل گمراهي ده او ځان ساتل ترینه ضروري دي.

(۵) دراشدين څخه وروسته مهديين ویلی شوي دي، اودهدايت يافته وومخالفت هم گمراهي ده.

(۶) وروسته رسول الله ﷺ امر كوي چې: (تمسكوا بها) يعنې په خپل اختيار او كسب سره دخلفاء ووست كلك ونیسئ. د تمسك لفظ دتفعل دباب څخه دی، چې په تكلف دلالت كوي يعنې په غير شعوري طريقه نه بلكه په كسب او اختيار او شعوري طريقه باندې دخلفاء ووپه ستوب باندې منگولي ولگوي.

(۷) ييا يې تاكيد او فرمايلو چې (وعضوا عليها بالنواجذ) يعنې د جامو په غاښونو يې كلك ونیسئ.

(۸) په دې حدیث کې صراحتاً راغلي دي چې دا اختلاف په وخت کې خلفاء وورزی الله عنهم طریقې دخپل ژوند لپاره معیار وگرزوي.

(۹) په دې حدیث کې دا واضع شوی ده، چې دخلفاء وورزی الله عنهم د طریقو څخه چې کوم کارونه مخالف دي هغه بدعت دی او فرمائي چې د داسې بدعاتو څخه په سختۍ باندې ځانونه وساتئ.

(۱۰) اویایې صرف په بدعت اکتفاء ونکړه ددې لپاره چې څوک د بدعت حسنة تاویل په کې ونکړي، بلکه د ضلالت په لفظيې داپوره ښکاره کړه چې دخلفاء وودستویه مقابل کې چې هر کاروي هغه گمراهي ده او ځان هلاکول او د جهنم کندی ته غورزول دي.

دریم فصل

د شل رکعت تراویحو احادیث

(۱) عن ابن عباس ؓ ان رسول الله ﷺ كان يصلي في رمضان عشرين ركعة والوتر) باب حكم يصلي في رمضان من ركعة (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۵ ص ۲۴۵ حدیث نمبر ۷۷۷۴) قلت سنده حسن وتلقته الامة بالقبول فهو صحيح. بيهقي ج ۲، ص ۴۹۶).

حضرت عبد الله بن عباس ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ به په رمضان کې شل رکعت تراویح او وتر کول. دا حدیث د سند په اعتبار حسن دی او د امت عملي تائید ورته حاصل دی له دې وجهې ددې حدیث مت بالکل صحیح دی.

اعتراض: غیر مقلدین ددې حدیث په سند باندې اعتراض کوي چې ددې حدیث په سند کې ابراهیم بن عثمان ابو شیبه سخت ضعیف دی.

اول جواب: په اسلام کې د عملي مسایلو اصل دارو مدار د امت په تعامل باندې دی، په کوم حدیث باندې چې په امت کې بلانکیره عمل جاري وي دهغې حدیث په سند باندې بحث ته ضرورت نه وي. او په کوم حدیث باندې چې ټول امت عمل پریښي وي دهغه حدیث سند که هر څومره قوي وي، لکن بیا به هم هغه حدیث ته معلول ویلی شي (الر د علی سیرال اوزاعی ص ۳۱) په نورالانوار کې په دې تصریح شوې ده چې کوم خبر واحد ته چې تلقی بالقبول حاصله وي دهغې حدیث په سند باندې بحث ته ضرورت نشته.

دالمعجم الصغير للطبرانی په اخرکي دص ۱۷۷ مخه ترص ۱۹۹ پورې په دې اصولو مستقله رساله لیکل شوی دده په نوم د (التحفة المرضیة فی حل بعض مشکلات الحدیثیة) چې په هغې کې دامام شافعی، امام بخاری، امام ترمذی، علامه سیوطی او علامه سخاوی رحمهم الله وغیره په حواله باندې دا خبره واضحه شوی ده چې کوم حدیث ته تلقی بالقبول حاصله وي دهغې حدیث په سند باندې بحث ته ضرورت نه وي.

علامه ابن همام فرمائي چې (وقوله في اسانيدہ مقال لا يضر بعد التلقي بالقبول (فتح القدير كتاب الطلاق فصل في الاختيار، ج ۱۴ ص ۸۸).

قال ابن عبد البر في الاستذكار ان البخاري صحح حديث البحر هو الطهور ماء واهل الحديث لا يصححون مثل اسناده، لكن الحديث عندي صحيح لان العلماء تلقوه بالقبول.

وقال في التمهيد روي جابر عن النبي ﷺ ان الدنيا اربعة وعشرون قراطا، قال: وفي قول جماعة العلماء واجماع الناس علي معناه غنى عن الاسناد فيه.

وقال الاستاذ ابواسحق الاسفرايني: تُعرَّفُ صحة الحديث اذا اشتهر عند ائمة الحديث بغير تكبير منهم.

وقال ايوب في تقريب المدارك علي موطا مالك قديعلم الفقيه صحة الحديث اذالم يمكن في سنده كذاب بموافقة اية من كتاب الله او بعض اصول الشريعة فيحمله ذلك علي قبوله والعمل به. تدريب الراوي (ص ۴۷ و ص ۴۸ تحت تعريف الصحيح. علامه سيوطي فرمائي چې: وقد صرح غير واحد بان من دليل صحة الحديث قول اهل العلم به وان لم يكن له اسناد يعتمد علي مثله. [التعقيب علي الموضوعات باب الصلوة (ص ۱۲)].

علامه ابن القيم رحمه الله حضرت معاذ ؓ په باره کې فرمائي چې: وهذا اسناد متصل، ورجاله معروفون بالثقة، علي ان اهل العلم تلقوه واحتجوا به فوقنا بذلك علي صحته عندهم كما وقفنا علي صحة قول رسول الله ﷺ لا وصية لوارث (الي ان قال) وان كانت هذه الاسانيد لا تثبت من جهة الاسناد ولكن لما نقلتها الكافة عن الكافة عنوا بصحتها عندهم عن طلب الاسناد لها. (اعلام الموقعين حديث معاذ، ج ۱، ص ۱۰۰).

علامه حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ فرمائی ہے: (ثم وقفت بعد هذا علي كلام لشيخنا ابن تيميه انه نقل القطع بالحديث الذي تلقته الامامة بالقبول عن جماعات من الائمة... الخ) ابن تيمیہ دلو یولیو دلو دلو محدثینو ختمہ رانقل کری دی ہے یہ ہفہ حدیث یقین پکاری کوم تہ ہے تلقی بالقبول حاصلہ وی یعنی کوم حدیث تہ ہے تلقی بالقبول حاصلہ وی ہفہ حدیث پہ منزله دمتواتر حدیث دی۔ (الباعث العثیت ص ۲۹، ۳۰ قبیل النوع الثاني) او علامہ اکرم سندھی فرمائی: (انه ينزل منزل التواتر) (امعان النظر ص ۱۸۶)

او علامہ عبدالحی لکھنوی فرمائی ہے: (حتي إنه يُنزل منزلة المتواتر في أنه يَنْسَخُ المقطوع به) (مجموعه رسائل لکھنوی الاجوبۃ الفاضلہ ج ۴/ ص ۱۱ اخیر السؤال الاول قبیل التنبيه) علامہ سیوطی رحمہ اللہ فرمائی: (بحکم للحديث بالصحة اذا تلقاه الناس بالقبول) (تدريب الراوي ص ۴۷، ۴۸ تحت تعريف الصحيح)۔

امام مالک رحمہ اللہ فرمائی: (شهره الحديث بالمدينة تغني عن صحة سنده) (فتح القدير: ج ۳ ص ۴۹۳ کتاب الطلاق اخر فصل ويقع طلاق كل زوج)

علامہ ابن القيم رحمہ اللہ پہ زاد المعاد کہی ددیرو احادیثو پہ بارہ کہی فرمائی ہے: (هذا وان كان لا يصح فالعمل عليه) كما في (ج ۲ ص ۳۶۰ قبیل فصل هديه في الذكر عند روية الهلال) پہ اعلام الموقعین کہی لیکی ہے: (علي ان اهل العلم نقلوه واحتجوا به فوقفنا بذلك علي صحته) (اعلام الموقعین ج ۱ ص ۱۵۵ حدیث معاذ) او دا اصل غیر مقلدینو ہم منلی دی۔ (فتاویٰ علما حدیث، ج ۶ ص ۷۴)۔ الروضة الندية، ص ۶ لنواب صديق حسن خان [اخبار اهل حدیث ۱۹/ اپریل سنہ ۱۹۰۷ء]۔

اول مثال: یو حدیث دی: (لا وصية لوارث) امام شافعی (رحمہ اللہ) فرمائی ہے کہ لا یثبته اهل الحديث ولكن العامة تلقته بالقبول ونقلوا به حتي جعلوه ناسخا لایة الوصية فتح المغیث ج ۱ ص ۴۹۸ امعان النظر ص ۱۸۶ والاجوبۃ الفاضلہ ج ۴ ص ۱۱) مشکوة باب الوصایا۔

(امام ترمذی پہ دیرو مقاماتو کہی فرمایلی دی ہے دا حدیث د سند پہ لحاظ ضعیف دی مگر پہ دی حدیث باندی د اهل علمو عمل دی لدی وجہی ہمد احادیث د قرآنی ایت د وصیت (کتب علیکم اذا حضر احدکم الموت ان ترک خیراً ان الوصية) لپارہ ناسخ گرزولی شی۔

حضورانو! حدیث دلا وصیة لوارث په ظاهر کې دقرانی ایت د وصیت څخه مخالف دی او یوه مسئله چې په ظاهر کې دقرانی ایت سره مخالفه وي هغه یقینا چې د تراویحو د مسئلې څخه اهمه وي خو بیا هم امت د مسئله قبوله کړې ده او ددې حدیث د سند ضعف یې غورزولی دی او ایت قرانی یې ددې حدیث له وجهې مخصوص او یا منسوخ منلي دی.

نوپه دی اهمه مسئله کې چې یو ضعیف حدیث د تلقی بالقبول له وجهې بالاتفاق د متواتر مرتبې ته رسیدلی دی نو هغه حدیث چې د خلفاء راشدینو، د مهاجرینو، او انصار و صحابه و و هغه تلقی بالقبول یې په نصیب وي. هغه به خامخا په اوله درجه صحیح او مقبول وي.

دوهم مثال: ټول امت په دې متفق دی چې خوب داودس لپاره ماتوونکي دي حالانکه ددې دلیل ضعیف حدیثونه دي او ټول محدثین واثي چې دا احادیث د سند په لحاظ مردود دی لیکن د معنی په لحاظ مقبول دی لوجه د تلقی بالقبول څخه.

دریم مثال: یو حدیث دی چې: البحر هو الطهور ماء والحل میتة.

امام ترمذي رحمه الله فرمائی چې ددې حدیث په ضعف باندې اتفاق دی لیکن د تلقی بالقبول له وجهې څخه قابل د استدلال دی. (مقدمة اعلاء السنن الفصل الثاني ص ۳۹ اداره القرآن)

دوهم جواب: د تلقی بالقبول د بحث څخه وروسته په سند باندې بحث ته ضرورت نشته لیکن د غیر مقلدینو د مناققت د ښکاره کولو لپاره به یو څه بحث ورباندې وکړو. ددې حدیث سند داسې دی: یزید بن هارون قال اخبرنا ابراهيم بن عثمان عن الحكم عن مقسم عن ابن عباس (الحدیث)

کله چې غیر مقلدین داسند واورې نو شور شروع کړي چې په دې سند کې ابراهيم بن عثمان ابو شيبه سخت ضعیف دی او ددې سند پېش کول بدنامي ده او حماقت دی لیکن خپله غیر مقلدین چې د جنازې په لمانځه کې د سورة فاتحې د فرضوالي لپاره یا کم د سنتوالي لپاره په دلیل کې د حضرت عبد الله بن عباس ؓ کوم حدیث پېش کوي دهغې سند هم بعینه همدغه سند دی.

ابراهيم بن عثمان عن حکم عن مقسم عن ابن عباس ؓ الحدیث ابن ماجه: لکه حکیم صادق سیالکوټي چې په خپل کتاب صلوٰۃ الرسول ص ۴۳۴ کې په جنازې کې د سورة فاتحې د فرضیت لپاره همدا سند پېش کړی دی او البانی هم دې سند ته صحیح ویلي دي.

نو غیر مقلدین د ابراهیم بن عثمان دروایت خنجه د فرضو الی ثابتول عقلمندي او عمل بالحديث گهي لکن د شلور کعتو تراویح د سنتو الی ثابتول ترینه حماقت او بدنامي گهي .

فوق: د شلور کعتو تراویح او په جنازه کې د فاتحې د حدیثو د سند د یووالی باوجود یو غټ فرق هم شته دی او هغه دا چې شلور کعتو ته تلقي بالقبول حاصله ده خلفاء راشدینو، مهاجرینو، انصارو صحابه و و... او ټول خیر القرون ورباندې بلانکیزه شامل کړی دی او امام مالک رحمه الله فرمایي چې: په جنازه کې د سورة فاتحې فرضو الی په خیر القرون کې چا پیژندلو هم نه کمافی. [الاستذکار لابن عبد البر ج ۲/ ص ۵۶۵ باب ما يقول المصلي على الجنازة تحت الاثر الثالث].

دویم جواب: د کوم راوي د ثقه والي لپاره په بنيادي طور باندې دوه خبرې ضروري دي :

اول: د راوي د حفظ ثبوت.

دوهم: د راوي د عدالت ثبوت.

ابراهيم بن عثمان ته حافظ ابن حجر، الحافظ ويلي دي او هیچا دده په حافظه جرحه نه ده کړې پاتې شوه دده عدالت نود دې په باره کې د امام شعبه په جرحه امام ذهبی اعتراض کړی دی. باقی جارحین صرف د شعبه مقلدین دي. ابن عدي فرمایي چې له احادیث صالحه و هو خیر من ابراهیم بن ابی حیمه او د امام بخاري استاذ الاستاذ یزید بن هارون هم ورته ثقه وایي. [تهذیب ج ۱/ ص ۱۴۵].

په تهذیب، ج ۳ ص ۱۴۹ کې یې لیکلي دي چې شعبه همیشه د ثقه راوي خنجه روایت راخلي او دایې هم لیکلي دي چې شعبه د ابوشیبه خنجه روایت اخستی دی ددې خنجه صفا ظاهريې چې امام شعبه دخپلې جرحې خنجه رجوع کړې ده، که رجوع ثابته شي نور اوی ثقه شوروایت یې د صحیح په درجه کې شواو که رجوع ثابته نه شي نور اوی مختلف فیه شو او روایت یې د حسن په درجه کې شو.

دوهم اعتراض: بې مذهبه خلکو ددې حدیث د نه منلو لپاره دوه مه بهانه داکړی ده چې دا حدیث د حضرت عایشې رضی الله عنها د حدیث خنجه مخالف دی.

اول جواب: مخکې تیره شوه چې کوم حدیث ته تلقي بالقبول حاصله وي هغه که څه هم د قراني ایت سره مخالف وي عمل ورباندې جایز دی. نو چې د مضطرب خبر واحد سره مخالف وي په هغه خو په طریقه اولی باندې عمل جایز دی.

دوهم خواب: ددوارو حدیثونو په مینځ کې اختلاف نه شته ځکه چې د حضرت عایشې رضی اللہ عنہا حدیث د تهجدو په باره کې دی او دا حدیث د تراویحو په باره کې دی، هیڅ عاقل داسې نه شي ویلي چې دمازیگر د خلور رکعت فرض او د ماښام د درې رکعتو فرضو احادیث متعارض دي.

که با فرض و منو چې دایو لمونځ دی نویسام هیڅوک داسې نه شي ویلی چې د درې ځلې اندامونو مینځلوو الاحادیث دیو ځلې مینځلوو حدیث یاد دوه ځلې مینځلوو حدیث سره معارض دی بې مذهب خلک پخپله وایي چې اتر رکعت په شلو رکعتونو کې داخل دي (تحقیق تراویح ص ۱۰۰)

دور فاروقي وعثماني: په فاروقي دوره سنه ۱۴هـ کې باقاعده په جماعت باندې د تراویحو د لمونځ اهتمام وشو [الموسوعة ج ۲۷/ ص ۱۳۹ بحواله حاشية العدوی علی کفاية الطالب / ص ۳۵۲ والمصایح فی صلوۃ التراویح للسيوطي ص ۳۷ ونهاية المحتاج ج ۱/ ص ۱۷۲]. وهکذا ذکر فی البخاری ج ۱ ص ۲۶۹ کتاب صلوۃ التراویح باب فضل من قام رمضان، مسلم ج ۱ ص ۲۵۹. والاستذکار ج ۲/ ص ۶۶ باب ماجاء فی قیام رمضان او تراویح په اخره کلونو د هجرت مشروع شوی دی. [الموسوعة ج ۲۷ ص ۱۳۹]. په دغه وخت کې خلکو خور رکعت لمونځ کولو؟

(۲) عن السائب بن يزيد قال: كانوا يقومون علي عهد عمر بن الخطاب في شهر رمضان بعشرين ركعة قال وكانوا يقرءون بالمئين وكانوا يتكئون علي عصيهم في عهد عثمان رضي الله عنه من شدة القيام. (بهقي ج ۲ ص ۱۹۱ باب ما روى في عدد ركعات القيام في شهر رمضان)

حضرت سائب بن يزيد رضي الله عنه وایي چې: د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې (صحابه کرامو په جماعت) شل رکعت تراویح کولې او قاری صاحبانو به د سلو، سلو اياتونو و له سور تونه کې لوستل او د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کې به خلکو د دیر و دریدل له امله په اسکاگانو باندې تکیاوې کولې او سره له دې چې د نومړي حدیث سند په کروالي غیر مقلدین هم اقرار کوي تحقیق تراویح، ص ۵۱).

(۳) عن السائب بن يزيد قال كنا نقوم في زمن عمر بن الخطاب بعشرين ركعة والوتر. (معرفة السنن بهقي ص ۳۶۷) باب قیام رمضان كنز العمال ج ۸ ص ۲۶۶

ترجمه: حضرت سائب بن يزيد رضي الله عنه وایي چې مونږ به د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې شل رکعت تراویح او درې رکعت و تر کول.

امام نووي فرمائي چي ددي سند صحيح دي. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۰۱ بحواله شرح المذهب). علامه سبكي، علامه سيوطي، او ملا علي القاري دي حديث ته صحيح ويلى دي. (اثار السنن حديث نمبر ۷۷۸ باب في التراويح بعشرين ركعة) ددي اهل فنو د تصحيح خخه وروسته دمذهب نه منونكود جرحي هيخ حيثيت نه شته البته خيله غير مقلد مولوى عبد الجبار غزنوي او غير مقلد مولوى عبد التواب ملتاني ليكلي دي چې په حيلو او بهانو باندي دا حاديثو خخه انكار د غير مقلدينو زور عادت دي. (فتاوى علماء حديث، ج ۷ ص ۸۰).

(۴) وروي مالك من طريق يزيد بن خصفة عن السائب بن يزيد عشرين ركعة. (فتح الباري ج ۴ ص ۸۰) وفي البعض، ج ۵ ص ۱۵۷. امام مالك ديزيد بن خصفة له طريقه د سائب بن يزيد خخه روايت كوي چې په عهد فاروقى كې شل ركعت ته تراويح وي.

(۵) وفي الموطا من طريق يزيد بن خصفة عن السائب بن يزيد انها عشرون ركعة. (فتح الباري ج ۱ ص ۸۰ نيل الاوطار، ج ۲ ص ۲۸۹ و ۲۹۹). ترجمه مخكمي تيره شوه بعينه داسند، مالك عن يزيد بن خصفة عن السائب (په بخارى ج ۱ ص ۳۱۲) كې موجود دي.

حافظ ابن حجر په ۸۵۲ هـ كې وفات شوى دى د (۸۵۲) هـ خخه تر (۱۴۰۰) هـ پورې تقريباً پنځه نيمې صدۍ تيرې شوې دي په دې زمانه كې په زرگونو محدثينو فتح الباري مطالعه كړې ده.

په دومره محدثينو كې كه چاپه دې دواړو حديثونو كوم اعتراض كړى وي نو مهرباني وكړئ حواله پيش كړئ د موطا امام مالك (۱۶) نسخې دي چې زمونږ سره د امام محمد او امام يحيى والانسخي دي په دې دواړو نسخو كې هم روايات كم او زيات دي نو كوم روايات چې د ابن حجر او د شوكانى په نسخو كې موجود دي نو د انسخو اختلاف او د ثقه زيات دى چې اجماعاً مقبول دى.

(۶) ابن عبد البر رحمه الله فرمائي: روي الحارث بن عبد الرحمن بن ابي ذباب عن السائب بن يزيد قال كان القيام على عهد عمر بثلاث وعشرين ركعة. (سند صحيح مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۰۱) الاستذكار باب ماجاء في قيام رمضان ج ۲ ص ۶۹، ۷۰.

ترجمه: حضرت سائب بن يزيد (رضي الله عنه) فرمايي چې: د حضرت عمر (رضي الله عنه) په زمانه كې خلكو شل ركعت ته تراويح په جماعت باندي كولې.

(۷) عن محمد بن كعب القرظي كان الناس يصلون في زمن عُمر بن الخطاب في رمضان عشرين ركعة ويوترون بثلاث. (قيام الليل، ص ۱۵۷) باب عدد الركعات التي يقوم بها الامام للناس في رمضان.

ترجمه : حضرت محمد بن كعب قرظي وايي چي : خلكو حضرت عمر ؓ په زمانه كې (په جماعت) شل ركعت تراویع او درې ركعت و تركول .

(۸) عن يزيد بن رومان قال كان الناس يقومون في زمن عمر بن الخطاب في رمضان بثلاث وعشرين ركعة. (موطا امام مالك حديث نمبر ۲۵۷) كتاب الصلوة باب ما جاء في قيام رمضان الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ باب ما جاء في قيام رمضان.

ترجمه : حضرت يزيد بن رومان ؓ خخه روايت دی چي ټولو خلكو حضرت عمر فاروق ؓ په زمانه كې په رمضان كې په عت) شل ركعت تراویع او درې ركعت و تركول .

(۹) عن يحيى بن سعيد عن عمر بن الخطاب انه امر رجلا ان يصلي بهم عشرين ركعة. (استاذ البخاري ابن ابى شيبه، حديث نمبر ۷۷۶۴). ج ۲ ص ۳۹۳) باب كم يصلي في رمضان (وفي الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ عن يحيى بن سعيد ان عمر بن الخطاب نهر رجلاً يصلي بهم عشرين ركعة.

ترجمه : حضرت عمر ؓ يوسړي ته حكم وكړو چي خلكو ته شل ركعت تراویع په جماعت باندې وركړه .

(۱۰) - عن الحسن ان عمر بن الخطاب جمع الناس علي ابي بن كعب فكان يصلي بهم عشرين ركعة (نسخه ابوداود مطبوعه عرب رقم، ۱۴۹۹). وفي عام النسخ، ج ۱ ص ۲۰۲ سير اعلام النبلاء، ج ۱ ص ۴۰۰) ج ۱ ص ۴۰ جامع المسانيد ج ۱ ص ۵۵ دار الفكر بيروت .

حضرت امام حسن وايي چي حضرت عمر ؓ دخلكو لپاره ابي بن كعب د تراویعو امام وټاكلو او هغه به شل ركعت تراویع كولې په دې كې دا بوداود دوه نسخې دي په بعضو نسخو كې (عشرين ركعة دي او په بعضو نسخو كې). (عشرين ليلة) دی لكه شرننگه چي كله د قرآن كريم د كوم ايت دوه قراتونه وي، نو دواړه به منل كيږي، نو همدارنگه مونږ دواړه نسخې منو .

غير مقلدين د امام اعظم سره په ديني كې دا حاديثو خخه مكمل منكر دي او دا حاديثو خخه د انكار په جذبه كې ددې حديث خخه هم منكر شوي دي او ديو بڼد په علماو الزام لگوي چي ديو بڼد يا نو په دې حديث كې تحريف (لاس وهنه) كړې ده، حالانكه دا حديث الشيخ محمد علي الصابوني الاستاذ. (بصكيلة الشريعة

والدراسات الاسلامیة بجامعه ام القرى المکرمه) هم پخپل کتاب (الهدى النبوي الصحيح في صلوة التراویح) ص ۵۶) کې ذکر کړی دی، بلکې د دیوبند د مدرسې د جوړیدو څخه په سوونو کولو نو مخکې علامه ذهبي په خپل مشهور کتاب (سیر اعلام النبلاء، ج ۱ ص ۴۰۰) کې د ابو داود په حواله باندې (عشرین رکعة) ذکر کړی دی.

د احادیثو څخه د انکار په جذبه کې په نورو باندې الزام دېي مذهبه خلکو عادت گرزیږدلی دی، مخکې د عربي چاپ حواله هم مونږ ذکر کړه.

(۱۱) عن ابي بن كعب ان عمر بن الخطاب امره ان يصلي بالليل في رمضان فصلي بهم عشرين ركعة . (کنز العمال، ج ۸ ص ۲۶۱).

ترجمه: حضرت ابي بن كعب رضی الله عنه فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه ورته امر وکړو چې خلکو ته شل رکعت تراویح په جماعت باندې ورکړه.

(۱۲) - عن السائب بن يزيد ان عمر بن الخطاب جمع الناس في رمضان علي ابي بن كعب وتسمي الداري علي احدي وعشرين ركعة . (عبد الرزاق ج ۴ ص ۲۶۰) الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ باب ماجاء في قيام رمضان.

ترجمه: حضرت سائب رضی الله عنه څخه روایت دی چې: عمر بن الخطاب رضی الله عنه صحابه په ابي بن كعب او تميم داري باندې را جمع کړه هغوی یو ویشته رکعت کول.

(۱۳) : شيخ الاسلام ابن تيميه رحمه الله فرمائی چې: قد ثبت ان ابي بن كعب كان يقوم بالناس عشرين ركعة ويوتر ثلاث فرائي اكثر العلماء ان ذلك هو السنة لانه قام بين المهاجرين والانصار ولم ينكره منكر . (فتاوى ابن تيميه قديم، ج ۱ ص ۱۸۲ فتاوى ابن تيميه جديد، ج ۳ ص ۱۱۲).

دا خبره ېې شكه ثابته ده چې حضرت ابي بن كعب رضی الله عنه صحابه ووته د شلور كعت تراويح او د درې ركعتو تراوامتي وركوله له دې وجهې دا كثر و علماء وورايه داده چې شل ركعت تراويح سنت دي حكه چې د ابي بن كعب پسي مهاجرينو صحابه ووه شل ركعت كول او انصارو صحابه ووهم وپسي شل ركعت كول او هيڅ منكر د شلور كعتو دستوالي څخه انكارونه كړو.

علامه ابن قدامه فرماید چې (وقيام شهر رمضان عشرون رکعة وهي سنة مؤكدة واول من سنّها رسول الله ﷺ) (المغني لابن قدامه ج ۱ ص ۸۳۴ صلوة التراویح).

ددې يوولسوروايتونوڅخه د حضرت عمرؓ په زمانه کې توکالاو فعلکاو تشریعاپه شل رکعتو تراویحوباندې همیشوالي ثابت شو. همدارنگه د حضرت عثمانؓ څخه هم قول او فعلاو تشریعاپه شل رکعتو تراویحومواظبت ثابت شو. وروسته به د حضرت علیؓ څخه هم قول او فعلاو تشریعاپه شل رکعتو تراویحومواظبت ثابت کړو.

جیلینج

بې مذهبه خلکو! په هندوستان باندې دانگریزي دوری څخه صرف لس دقیقې مخکې داسې یومحدث اوفقیه راوښاښي چې په دورفاروقي او دورعثماني کې یې په شلورکعتو تراویحوباندې په جماعت د مواظبت او همیشوالي څخه انکارکړی وي اویادانگریزي دورې څخه یوازې پنځه دقیقې مخکې داسې یو کتاب راوښاښي چې په هغه کې ددې مواظبت په خلاف کوم باب تړل شوی وي.

بلکه حقیقت دادی چې ددورفارقي څخه راواخله، بیاپه هندوستان باندې تردوربرطانوي پورې هیڅ محدث اوفقیه په شلورکعتونو باندې په جماعت د مواظبت څخه انکارنه دی کړی اونه په کوم یو مستند اسلامي کتاب کې په دې مواظبت باندې اعتراض شوی دی.

لامذهبان او د حدیثو څخه د انکار لپاره جیلې او بهانې:

(۱) ددریم نمبرروایت په باره کې بې مذهبه خلک لیکي چې ددې یو راوي ابوعثمان بصري دې او هغه مجهول دی، لیکن داسماء الرجال په کوم کتاب حواله نه شي ورکولی.

علامه سبکي رحمه الله، سیوطی رحمه الله، امام نووی رحمه الله، ملا علی القاری رحمه الله دې حدیث ته صحیح ویلي دي. اثارالسنن، حدیث نمبر ۷۷۸)

(۲) داووم، اتم، اونهم، نمبراحادیثوپه باره کې یې دارسال وانقطاع غوغاجوره کړې ده، حالانکه داخبره په فن داصول حدیث کې ثابته شوې ده چې مراسیل دصحابه وورضی الله عنهم په اجماع دامت باندې حجت دي. او دصحابه وورضی الله عنهم څخه دوروسته خیرالقرون په مراسلاتو کې یوڅه اختلاف دی.

امام ابو حنیفه، امام مالک، و امام احمد رحمهم الله ددوی مراسلات هم مني، خو په دې شرط چې راوي ثقوي او امام شافعي رحمه الله يې د منلو څخه اول کې منکړو، لکن کله يې چې وليدل چې په دې طريقه دا احاديثو د پيرې غټې ذخيرې څخه انکار راځي نو د بعضي تابعينو مراسلاتو ته يې مطلقاً حجت وويلو او د بعضو تابعينو د مراسلاتو د قبلولو لپاره يې يو شرط ولگولو او هغه دا چې د داسې مرسل تاييد به په بل سند او بيا په تعامل باندې شوی وي، داسې مرسل ته مرسل معتضده وائي او غير مقلدين هم په دې کې د امام شافعي تقليد شخصي کوي، وگوره د غير مقلد مبارک پورې کتاب (تحقيق الکلام).

خلاصه دا چې د صحابه و و مراسلات اتفاقاً حجت دی او د صحابه و و څخه وروسته د خير القرون مراسيل معتضده هم اتفاقاً حجت دی. [شرح نخبه الفكر ص ۵۲ او مرسل د يزيد بن رومان په موطن امام مالک کې دی او مراسيل د امام مالک د امام شافعي رحمهما الله په نيز يقيني حجت دي. [حجة الله البالغة ج ۱/ ص ۱۰۶]. د نخبه الفكر ص ۵۲ په حاشيه کې د شيخ الاسلام انصاري قول را نقل کړی دی چې د مرسل حديث مؤيد که موجود شي اگر چې ضعيف وي بيا هم حجت دی. او د تراويحو په باب کې چې دوی په کوم حديث باندې دار سال جرحه کوي هغه يا مراسيل د صحابه و و دي او يا مراسيل معتضده دي چې اتفاقاً حجت دی د نن زمانې غير مقلدين د عيسويانو او نيچريانو (منکرين د معجزاتو) په نقش قدم باندې د مطلق مرسل د قبلولو څخه منکړ دي.

غير مقلدين د عيسويانو او نيچريانو په نقش قدم

عيسويانو او نيچريانو د صحابه و و د مراسيلو څخه انکار کړی دی، له دې وجهې د پيرو احاديثو او معجزو په باره کې وائي چې د فلانکې معجزې روايت کوونکي صحابي په هغه وخت کې نه وو مسلمان شوی، بيا په هغه وخت کې بالکل نه و پيدا شوی.

منکرين د حديثو هم دا احاديثو د انکار لپاره داسې وائي چې فلانې صحابي د واقعې عيني شاهد نه دی له دې وجهې څخه سند متصل نه دی، غير مقلدين هم دا احاديثو څخه د انکار په جذبه کې وايي چې فلان راوي د حضرت عمر رضي الله عنه د زمانې څخه (۲۳) کاله وروسته پيدا شوی دی، له دې وجهې دده روايت د منلو وړ ندې، په دې طريقه د بېچاره عوامو په ذهن کې دا خبره وراچوي چې دا پير لوی تحقيق دی. ليکن د چا چې د حديثو په کتابونو باندې نظر دی نو هغه د پير خطر څخه لرې سړي ځکه چې دا د انکار د حديث لپاره د يوې بلې دروازې

خلاصول دي. كره علماء عيسويانو نيجريانو، او غير مقلدينو ته يو ثواب وركوي چې مراسيل د صحابه ورو او مراسيل معتضده اجماعاً حجت دي.

چا چې دمحدثينو د اقاچه منلې ده هغوی د حدیثو د انکار او د معجزاتو د انکار څخه بچ شوي دي او څوک چې د بې ديني او د تعصب په سمندر کې لاهو شوي دي هغوی پخپله هم گمراه شوي دي او ډیر ساده مزاجه عوام یې هم گمراه کړي دي.

عجيبه! ډير تعجب خبره خولا داده چې بې مذهب خلک د دې خبرې حواله چې فلانې راوي کله پيدا شوی دی او ده صحابي او يا رسول الله ﷺ ليدلی، په حافظ ابن حجر او زلمي، ذهبي وغيره ووباندې وركوي. حالانكه د دې مؤلفينو او دهغه راويانو په ماين كې په سلگونو كاله فاصله ده. نو لا مذهبان دي دا ثابته كړي چې كله د شلو او د لسو كالو انقطاع حجت نده، نو د اته سوه كالو انقطاع څرنگه حجت شوه؟ او دادی هم ووايي چې په خير القرون باندې اعتماد نه كول او د اتمي صدۍ خلک (ارباباً من دون الله) گڼل، بغير د چون او د چراغ څخه د هغوی خبرې په دليل كې پيش كول او په هغو احاديثو باندې رد كول چې ټول امت ورباندې عمل كوي په كوم ايت او يا حديث باندې ثابت دي؟

خلاصه: خلاصه داده چې په مذکوروا حدیثو کې یا ارسال د صحابه وودیاو یا ارسال معتضده د خیر القرون دی، له دې وجهې خپله امام شافعی رحمہ اللہ د شلور کعتو تراویحو څخه انکار نه کوي بلکې فرمائي چې (احب الی عشرین) زما په نیز شل رکعتہ تراویح غوره دي.

د امام شافعي (رحمه الله) په مقلدينو کې هم هيچا په دور فاروتي کې د شلور کعتو تراویحو څخه انکار نه دی کړی بلکې شلور کعتو تراویحو ته بالاتفاق سنت وائي امام نووي فرمائي چې په شل رکعتہ تراویحو باندې د ټولو مسلمانانو اتفاق دی. (کتاب الاذکار ص ۸۱) شرح المذهب باب صلوة التطوع ج ۱ ص ۳۸ دار الفکر

اوسني غير مقلدين هم کله کله مرسل معتضده ته حجت وائي لکه حکيم صادق سيالکوتي چې په صلوة الرسول کې او مبارک پورې چې په تحقيق الکلام کې ورته حجت ويلي دي. ابن القيم رحمہ اللہ هم په زاد المعاد. ص ۱۰۳ ج ۱ کې ورته حجت ويلي دي.

داخبره هم یاده لرئ چې په فاروقي او عثماني دور کې حضرت عایشه رضی الله عنها ژوندی وه او دا حدیث هم ورته معلوم ؤ. چې هر بدعت گمراهي ده او هر بدعت مردود دی. دام المومنین په مبارک زړه کې یقینا چې دستوره محبت او بدعت څخه نفرت د غیر مقلدینو په نسبت په زرگونو چنده زیات وو.

د خلفاء و د تاریخ مطابق په سنه ۱۴ هـ کې حضرت عمر رضی الله عنه شل رکعتہ تراویح په جماعت باندې شروع کړی او د حضرت عایشی رضی الله عنها وفات په سنه ۵۷ هـ کې شوی ده. نو د غیر مقلدینو په رایه پوره درې څلویښت کاله دام المومنین رضی الله عنهم د کوټې سره متصل په مسجد نبوي کې د شلورکعتو تراویحو بدعت جاري وو، لیکن دا هیڅکله نده ثابته چې په درې څلویښت کلونو کې دې ام المومنین یواځې یو ځلې د شلورکعتونو په خلاف د تہجد و الاحدیث پیش کړی وي.

دلته دوه لارې دي :

اول : یابہ دامنې چې د بي بي عایشی رضی الله عنها حدیث د تراویحو سره بالکل تعلق نه لري، هغه صرف د تہجد په باره کې دي، ام المومنین رضی الله عنہم ته دا معلومه وه چې دا حدیث د تراویحو په باره کې نه دی، بلکې د تہجد په باره کې دی.

دوهم : او یابہ د ځان څخه په ښکاره ډول روافض جوړوئ او د ابہ وایي . چې بي بي عایشی رضی الله عنها ته دا معلومه وه چې دا حدیث د تراویحو په باره کې دی، لیکن (معاذ الله) ددې په زړه کې دستوره محبت او بدعت څخه نفرت دومره هم نه وو لکه څومره چې دنن سبا د غیر مقلدینو په زړه کې دی نو پوره درې څلویښت کاله په دې بدعت ترسره کیدلو پټه خوله پاتې شوی وه. همدا حال د حضرت جابر رضی الله عنه د حدیث هم دی .

اول خود حضرت جابر رضی الله عنه حدیث صحیح نه دی دوهم په هغې کې د مواظبت ذکر نشته کوم چې د سننیت لپاره شرط دی .

دویم : دا چې د حضرت جابر رضی الله عنه وصال په سنه ۷۰ هـ کې په مدینه منوره کې شوی دی نو پوره شپږ پنځوس کاله دده په مسجد نبوي کې شل رکعتہ تراویح کیدلې او ده پخپله د رسول الله صلی الله علیه و آله څخه دا حدیث اوریدلی دی چې : (شرالامور محدثانها وکل محدثة بدعة وکل بدعة ضلالة وکل ضلالة في النار . نسائي) لیکن بیا هم په پنځه پنځوس کلونو کې حضرت جابر رضی الله عنه دا بدعت په خپلو سترگو لیدلو او ددې په خلاف یې ده اتورکعتو حدیث

نه پیش کولو. اوداهم نه ده ثابتہ چي حضرت جابر رضی اللہ عنہ دنورو خلکو سرہ اتہ رکعتہ تراویح یوحای کولی اونورد مسجد شخہ وتلو.

ای بی مذہبہ خلکو! خپل خانو نہ وپیژنی دصحابہ کرامورضی اللہ عنہم خخہ دزیات علم دعوه مه کوئ.

دور مرتضوی

مخکې تاسو اوړیدل چې په دور فاروقي اودور عثمانی کې په شل رکعتہ تراویحوباندې مواظبت وو. په هندوستان باندې دانگریزي دورې خخہ مخکې هیڅ محدث، اوفقیه اومؤرخ ددې خخہ انکار نه دی کړی اوهمدارنگه دانگریزي دورې خخہ مخکې داتو (۸) رکعتو تراویحوپه کوم وهمې سندباندې هم هیڅ درک نه لگیدلو.

(۱) - ۱۴ - عن أبي عبد الرحمن السلمي عن علي رضی اللہ عنہ قال دعا القراءة في رمضان فامرهم رجلاً يصلي بالناس عشرين ركعة وكان علي رضی اللہ عنہ يوتر بهم. (بهیقي، ج ۲ ص ۴۹۶) كتاب الصلوة باب ما روى في عدد ركعات القيام في شهر رمضان

ترجمه: دحضرت ابو عبد الرحمن السلمي خخہ روايت دی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ په رمضان کې قاریان راوغوښتل اوپه هغوی کې یې یو ته حکم وکړو چې خلکو ته شل رکعتہ تراویح په جماعت باندې ورکړي اوخپله حضرت علی رضی اللہ عنہ به په آخر کې وترپه جماعت ورکول.

(۲) (۱۵): عن أبي الحسناء ان علياً امر رجلاً يصلي بهم في رمضان عشرين ركعة. [مصنف ابن أبي شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۳] باب كم يصلي في رمضان من ركعة

ترجمه: حضرت ابو الحسناء وايي چې حضرت علی رضی اللہ عنہ یوسري ته حکم وکړو چې خلکو ته په جماعت باندې شل رکعتہ تراویح ورکړي. د ابو الحسناء په نوم دوه کسان دي یو د حضرت علي رضی اللہ عنہ د شاگرد شاگرد دی، داد حکم بن عتبة شاگرد او د ابراهيم نخعي استاذ دی، او دوهم ابو الحسناء چې ددې حديث راوي دی، دا د حضرت علي رضی اللہ عنہ بالذات شاگرد دی لهذا دا حديث منقطع ندی.

(۳) (۱۶): عن أبي الحسناء ان علي بن ابي طالب امر رجلاً ان يصلي بالناس خمس تروحيات عشرين ركعة. (بهیقي ج ۲ ص ۴۹۷).

د ابوالحسناء خنجه روايت دی چې حضرت علی عليه السلام یوسري ته حکم وکړو چې خلکو ته پنځه ترویحات شل رکعتہ تراویح ورکړه .

(۴) - (۱۷) حدثني زيد بن علي عليه السلام عن ابيه عن جده عن علي عليه السلام انه امر الذي يصلي بالناس صلوة القيام في شهر رمضان ان يصلي بهم عشرين ركعة يسلم في كل ركعتين ويسراوح ما بين كل اربع ركعات فيرجع ذوالحاجة ويتوضأ الرجال، وان يوتر بهم من اخر الليل حين الانصراف . (مسند الامام زيد ص ۱۳۹).

حضرت امام زيد دخپل والد امام زين العابدين خنجه روايت کوي، هغه دخپل والد حضرت امام حسين عليه السلام خنجه روايت کوي، چې حضرت علی عليه السلام هغه امام ته چې د تراويحو لپاره يې منتخب کړی و او امر وکړو چې خلکو ته شل رکعتہ تراويح ورکړي او د هرو دوو رکعتونو خنجه وروسته سلام وگرزوي او د هرو څلورو رکعتونو خنجه وروسته ارام او وقفه وکړي، چې د حاجت والا دخپل حاجت خنجه فارغ شي او اودس وکړي او د ټولو په اخر کې وټروکړي .

ددې څلورو رواياتو خنجه دلرپه شان ظاهر يري چې د حضرت علی عليه السلام په خلاف کې که څه هم نور اختلافات وو، لیکن په تراويحو کې قطعاً هيڅ اختلاف نه وو، ټولو صحابه و ورضی الله عنهم اجماعاً په شلو رکعتو تراويحو مواظبت کولو . خپله د حضرت علی عليه السلام خنجه روايت دی چې په حرم شريف کې د بدعاتو د موجودونکي نه فرض قبليري او نه نفل (بخاری ج ۲ ص ۱۰۸۴ مسلم ج ۱ ص ۱۴۴) .

حضرت علي عليه السلام د بدعاتو خنجه د و مره نفرت لرلو، چې يو مؤذن يې وليدلو چې داذان خنجه وروسته يې شوب کولو نو حضرت علي عليه السلام وفرمايل چې دا بدعتی د مسجد خنجه او باسي . (البحر الرائق، ج ۱ ص ۲۶۱) .

اوبل سړی يې وليدلو چې په عيدگاه کې يې دا ختړد لمانځه خنجه مخکې نفل کول، حضرت علي عليه السلام د لمانځه خنجه منع کړو، هغه سړي ورته وويل چې ايا الله تعالى به ماته په لمانځه باندې سزا را کوي؟ حضرت علي عليه السلام ورته وفرمايل چې دا ختړد لمانځه خنجه مخکې نفل نه دي ثابت له دې وجهې دانفل عبث دي حرام دي او د رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم مخالفت دی په دې باندې الله تعالى ناته سزا درکوي . (کنزافي الجنة ص ۱۶۵) . کله چې حضرت علي عليه السلام د دوو رکعتونو نفل بدعت نه شي برداشت کولې، نو هغه به د شلور رکعتونو بدعت حکم څرنگه ورکوي؟

په هندوستان باندې د برطانوي دورې خنجه مخکې هيڅ محدث، فقيه يا مؤرخ په دور مرتضوي کې په شلور رکعتو تراويحو باندې د مواظبت خنجه انکار نه دی کړی او نه په پوره دور مرتضوي کې چا د شلو رکعتو په

خلاف په کوم ضعیف او وهمي سند باندې د اتور کعتو ادرس ورکړی دی او نه د اثابته ده چې په پوره دور مرتضوي کې کوم صحابي اته رکعتہ تراویح کړي دي او یا د مسجد خنځه وتلی وي. امام بهیقي د حضرت علی علیه السلام اثر د شتیرین شکل د اثر د قوت لپاره روایت کړی دی.

امام ابن تیمیہ په منهاج السنه، ج ۲ ص ۲۲۴) کې ددې اثر خنځه استدلال کړی دی. او د امام ذهبي په شان ناقدینو په دې اثر سکوت کړی دی. (المنتقى ص ۵۴۲)

امام ترمذی رحمه الله فرمایي چې شل رکعتہ تراویح د اکثر او اهل علمو قول دی، لکه خرنگه چې د حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه خنځه شل رکعتہ مروی دي. او همدارول د امام سفیان ثوري، ابن مبارک او د امام شافعی دی.

امام شافعی رحمه الله فرمایي چې: ما خپل نیاړمکه مکرمه همداسې موندلې ده چې ټولو خلکو شل رکعتہ تراویح کولې. (ترمذی ج ۱ ص ۱۳۹) کتاب الصيام باب ما جاء في قيام شهر رمضان

په یاد لری! چې د شلور کعتو نوسره حضرت علی د تراویح لفظ استعمال کړی دی او د اتور کعتو سره هېڅ صحابي یا تابعي د تراویح لفظ نه دی استعمال کړی، د لامذهبانو نظر چې په دور مرتضوي کې په اتور کعتو نه لکیدلو، نو د اشوريې جوړ کړو چې ابو الحسناء غیر معروف دی حالانکه د ابديهي ده چې د احنافو په نیز د خیر القرون مجهولوالی، تدلیس او ارسال جرحه نه ده او د شوافعو په نیز د متابعت له وجهی د اجره ختمیږي.

او د حضرت علی رضی الله عنه خنځه د شلور کعتو په روایت کې ابو الحسناء منفرد نه دی. بلکه سیدنا امام حسین او امام ابو عبد الرحمن السلمي هم همدا روایت کړی دی.

د حماد بن شعيب صرف هغه روایت ضعیف دی په کوم کې چې یې متابيع او شاهد نه وي او دلته درې سندونه شواهد لري او د محدثینو په نیز د تعدد د طرقو له وجهی ضعف ختمیږي او حدیث د حسن مرتب ته رسیږي. په عطاء بن سائب باندې د اجره ده چې په اخر عمر کې یې په حفظ کې خلط راغلی و، لیکن د شواهدو او متابعاتو له وجهی د اجره ختمیږي. حاصل دا چې یوه مؤثره جرحه هم نه شته بلکه ټولې جرحې مردودي دي. خلاصه دا چې په خیر القرون کې بلانکیره په شلور کعتو تراویحو عمل جاري وو.

هـ - (۱۸) عن ابي الحسين، عن علي عليه السلام انه أمر رجلاً ليصلي بهم في رمضان عشرين ركعة. [الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰] حضرت علي عليه السلام يو سري ته امر و كمر و چې په رمضان كې صحابه وو او تابعينو ته د شلو ركعتونو تراويح و امامتي وركړي.

د جمهور و صحابه وو او تابعينو عمل

(۱) (۱۹) - عن زيد بن وهب قال كان عبدالله بن مسعود عليه السلام يصلي بالناس في شهر رمضان فينصرف وعليه ليل قال الاعمش كان يصلي عشرين ركعة. (قيام الليل ص ۹۱، ص ۱۵۷) باب عدد الركعات

د حضرت زيد بن وهب څخه روايت دی چې حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام به خلكو ته د تراويح و لمونځ وركولو، د تراويحو څخه به چې فارغ شو نو شپه به لا پاتې وه، حضرت امام اعمش رحمه الله فرمائي چې حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام به شل ركعته تراويح او درې ركعته وركول.

حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام د بدعاتو سره د و مره مخالف و و چې فرمايل به يې چې: په ستوباندې اکتفاء په بدعاتو باندې د محنت څخه غوره ده. (حاكم) كه شل ركعته تراويح بدعت وي نو حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام څرنگه كولي؟

(۲) (۲۰) - امام حسن بصري رحمه الله د عبد العزيز بن رفيع څخه روايت كوي، چې حضرت ابي بن كعب عليه السلام خلكو ته په مدينه منوره كې درمضان په مياشت كې شل ركعته تراويح او درې ركعته وركول. (مصنف ابن ابي شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۶) باب كم يصلي في رمضان من ركعة [۱۸ او ۱۹ نمبر حديثونه مراسيل معتضده دي او مراسيل معتضده اجماعاً حجت دي.

۳ - (۲۱) عن عطاء قال ادركت الناس وهم يصلون ثلاثاً وعشرين ركعة بالوتر. (ابن ابي شيبة، حديث نمبر ۷۷۷۰)

د حضرت عطاء څخه روايت دی فرمايي چې ما خلك و موندل چې دو ترو سره به يې درويشت ركعته كول. حضرت عطاء په ۱۱۴ هـ) كې تولد شوی دی.

(۱) (۲۲) - ابو حنيفة رحمه الله عن حماد عن ابراهيم ان الناس كانوا يصلون خمس ترويحاً في رمضان. (كتاب الآثار ابو يوسف ص ۴۱)

ددې دواړو حدیثونو سند بالکل صحیح دی

امام ابو حنیفه رحمه الله د امام حماد خغه روایت کوي او هغه د ابراهيم نخعی رحمه الله خغه روایت کوي چې ټولو خلکو (صحابه و و...) تابعینو او تبع تابعینو رحمهم الله) په په رمضان کې شل رکعت تراویح کولې.

(۵) (۲۳) - عن شتير بن شَكْلٍ وكان من اصحاب علي ؑ انه كان يومهم في شهر رمضان بعشرين ركعة ويوتر بثلاث. (بهيقى، ج ۲ ص ۱۹۶). مصنف ابن ابى شيبة حديث نمبر ۷۷۶۲، حكم يصلي في رمضان من ركعة، باب نمبر ۶۸۰.

حضرت شتير بن شكل چې د حضرت علي ؑ د اصحابو خغه و و خلکو ته به يې شل رکعت تراویح او درې رکعت و ترې جماعت باندې ورکول.

(۶) (۲۴) - عن ابى البخترى انه كان يصلي خمس ترويجات ويوتر بثلاث. (ابن ابى شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۸). ابو البخترى (م ۸۳ هـ) د هاهم د حضرت علي ؑ د اصحابو خغه و و شل رکعت تراویح او درې رکعت و ترې کول (د خلف خغه شعبه روایتونه کړي دي). وهو لا يروي الا عن ثقة. (تهذيب، ج ۳ ص ۱۴۹).

(۷) (۲۵) عن ابى الخصب قال كان يؤمناسويد بن غفلة في رمضان فيصلي خمس ترويجات عشرين ركعة. (بهيقى، ج ۲ ص ۱۹۶). د ابو الخصب خغه روایت دی چې حضرت سويد بن غفلة ؑ مونږ ته په پنځو ترويحاتو شل رکعت تراویح راکولې.

(۸) (۲۶) - عن نافع ابن عمر قال كان ابن ابى مليكة يصلي بنا في رمضان عشرين ركعة. (رواه ابن ابى شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۵) و اسناد صحیح اثار السنن ج ۲ ص ۲۱۰ باب في التراویح بعشرين ركعة حضرت نافع ابن عمر خغه روایت دی هغه فرمایي چې: ابن ابى مليكة م ۱۱۷ هـ مونږ ته شل رکعت تراویح راکولې.

(۹) (۲۷) عن سعيد بن عبيدان علي بن ربيعة كان يصلي بهم في رمضان خمس ترويجات ويوتر بثلاث. (ابن ابى شيبة، حديث نمبر ۷۶۹۰) و اسناد صحیح. د حضرت سعيد بن عبيد ؑ خغه روایت دی چې حضرت علي بن ربيعة التابعي مونږ ته شل رکعت تراویح راکولې.

(۱۰) (۲۸) - حضرت عبد الرحمن بن ابى بكرة د حضرت علي ؑ شاگرد و و. (تهذيب ج ۶ ص ۱۲۸) هغه به خلکو ته په پنځه ترويحاتو باندې شل رکعت تراویح ورکولې (قيام الليل ص ۱۵۸) باب عدد الركعات

(۱۱)(۲۹) حضرت سعید بن ابی الحسین د حضرت علی علیه السلام خاص شاگرد وو. (تهذیب، ج ۴ ص ۱۲۸)
 هغه به خلکو ته پنځه ترویحات شل رکعتہ تراویح ورکولې. (قیام اللیل ص ۱۵۸) باب عدد الركعات
 (۱۲)(۳۰) د حضرت علی علیه السلام بل خاص شاگرد حضرت عمران العبدی هم خلکو ته شل رکعتہ تراویح
 ورکولې. (قیام اللیل ص ۱۵۸)

۳۱- عن عبد العزيز بن رفيع بن رفيع قال كان ابن كعب يصلي بالناس في رمضان بالمدينة عشرين
 ركعة ويوتر بثلاث. [مصنف ابن أبي شيبة حديث نمبر ۷۷۶۶ باب نمبر ۶۸].

۳۲- عن الحارث: انه كان يؤم الناس في رمضان بالليل عشرين ركعةً ويوتر بثلاث ويقنت قبل
 الركوع. [مصنف ابن أبي شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۷ باب نمبر ۶۸۰]. دا د خير القرون تعامل وو، په پوره
 خير القرون کې د شلورکعتو په خلاف هيڅکله چا کوم اعتراض نه دی کړی. او عجيبه لاداده چې په ټول
 خير القرون کې دا تورکعتو هيڅ نوم او نشان نه وو.

فائدة: رسول الله ﷺ به تهجد او ترویخی کول له دې وجهې بعضې راویان دواړه یوځای کله د تهجد په نوم
 سره روایت کوي او کله یې د وترو په نوم سره روایت کړی دی، مثلاً په عامو حالاتو کې رسول الله ﷺ اته رکعتہ
 تهجد کړي دي ددې سره چې درې رکعتہ یوځای کړي.

نویسول شو، له دې وجهې په بعضې روایاتو کې یوولس رکعتہ راغلي دي. په بعضو روایتونو کې
 د سهار سنت هم ورسره یوځای شوي دي او دیارلس راغلي دي او په بعضو کې تحية الوضوء هم ورسره یوځای
 شوی ده او پنځلس راغلي دي. دا صرف د روایت اختلاف دی د تعداد اختلاف نه دی ددې څخه دا نتیجه
 را ایستل چې د سهار سنت، ۱۳ یا ۱۵ دي غلط دي. همدارنگه ددې څخه دا نتیجه را ایستل چې وتر ۱۳ یا ۱۵ دي
 هم غلط دي. همداسې به اهل مکة وود هروځلورورکعتو تراویحو څخه وروسته د خانه کعبې شریفې څخه
 طواف کولو او اهل مدینه ووبه په دغه وخت کې څلورورکعتہ نفل کول نو پنځه ترویحات ضربې څلور ۱۶ کیږي،
 په الموسوعة الفقهية کې لیکي چې:

وقال الشافعية: ولاهل المدينة فعلها ستاً وثلاثين لان العشرين خمس ترويعات وكان اهل مكة
 يطوفون بين كل ترويحتين سبعة اشواط فجعل اهل المدينة بدل كل اسبوع ترويحة ليسا ودهم، قال
 الشيخان: ولا يجوز ذلك لغيرهم... وهو الاصح كما قال الرملي لان اهل المدينة شرفاً بهجرته ﷺ ومدفنه.

وخالف الحلبي فقال: ومن اقتدى باهل المدينة فقام بست وثلاثين فحسن ايضاً. [الموسوعة الفقهية ج ۲/ ص ۱۴۳] بحواله اسنى المطالب ج ۱/ ص ۴۰۱ ونهاية المحتاج ج ۲/ ص ۱۲۳، ابن عبد البر رحمه الله فرمائي هي: وقال الثوري، وابو حنيفة، والشافعي، داؤد، قيام رمضان عشرون سوى الوتر لا يقام باكثر منها استحباباً الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ وكذا في تحفة الاخيار ص ۴۷. نو بعضي راويانو دشلو ركعتو تراويحوسره (۱۶) ركعته نفل هم يوخاي روايت كړي دي نو تعداد يې (۳۶) ته رسولې دي عن داؤد بن قيس

قال: ادركت الناس بالمدينة في زمن عمر بن عبدالعزيز وابان بن عثمان يصلون ستة وثلاثين ركعة، ويوترون بثلاث. [مصنف ابن ابي شيبة ج ۵/ ص ۲۲۱ حديث نمبر ۷۷۷۴] الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ باب ماجاء في قيام رمضان. او چونكه وتر د تراويح پسي متصل ادا كيږي نو بعضو دا هم ورسره يوخاي كړي دي او تعداد يې (۳۹) ته رسولې دي.

وذكر ابن القاسم عن مالك تسع وثلاثون، والوتر ثلاث. الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ باب ماجاء في قيام رمضان. او بعضو د وترو څخه وروسته دوه ركعته نفل هم ورسره يوخاي كړي دي او تعداد يې (۴۱) ته رسولې دي او بعضو د تراويح څخه وروسته شپږ يا اته ركعته نفل كړي دي. نو بعضو راويانو شپږ او اوه ترويحات هم روايت كړي دي:

كما في مصنف ابن ابي شيبة عن وقاء، قال: كان سعيد بن جبير رضي الله عنه يؤمنا في رمضان، فيصلّي بنا عشرين ليلة ست ترويحات، فاذا كان العشر الاخر اعتكف في المسجد وصلّي بنا سبع ترويحات، حديث نمبر ۷۷۷۳.

خلاصه دا چې دا د تراويحو دستود تعداد بيان نه دي بلکې باقي نوافل وغيره يې هم ورسره يوخاي بيان كړي دي د صحابه وو رضي الله عنه بلانكړه مواظبت چونكه په شلور كعتوباندي وو، له دې وجهي سنت به يواځي شلور كعتوته وايو، باقي چې د چاڅو مره نوافل زړه غواړي كولې شي، د دې په خلاف احنافونه كوم رساله ليكلي ده اونه يې كوم اشتهاړي چيلينج چاپ كړي دي اونه يې په دې مقدسه مياشت كې دزيات عبادت كونكو په خلاف كوم شرراپورته كړي دي بلکې احناف دزيات عبادت كوونكو حوصله افزائي كوي.

انمه اربعه او ٲول امت مسلمه

علامه ابن خلدون فرمائی: رسول اللہ ﷺ دمقدسوستونواود خلفا راشدینود مقدسوطریقو حفاظت اوتدوین چپہ کومہ جامعہ اومفصلہ طریقہ باندی ایسہ اریعہ خلوروامامانو کړی دی، دامقام بل هیچانه دی په نصیب شوی، له دې وجهی ټول امت مسلمہ دایمہ یی اریعہ ووپه رهنمایي په دې پاکوستونو باندې عمل کوي. (اشارخیر ص ۱۴۴). دخلورواروامامانو دفقہوپه هیخ کتاب کي هم اتورکعتوته سنت اوشلورکعتوته بدعت نه دی ویلي شوي.

دامام ابوحنیفه رحمه الله، امام شافعی رحمه الله، امام احمد بن حنبل رحمه الله مذهب دادی چې شل رکعتہ تراویح سنت دي. (الاستذکار ص ۶۹-۷۰ ج ۲ باب ماجاء فی قیام رمضان) اوامام مالک رحمه الله دشلوترایحو اوشپارسو نوافلوقائل دی چې مجموعہ یی (۳۶) کیږي. (بدایة المجتهد، ج ۱ ص ۱۵۲ کتاب اسرار الصلوة الباب السابع)

داخبره دلرپه شان ظاهره ده چې دصحابه وودزمانی څخه شروع په هندوستان باندې تربرطانوي دوری پورې، دهیخ اسلامي فرقې، په هیخ مسجد کي، هیخکله هم اته رکعتہ تراویح نه دي شوي، که کوم بهې مذهب یې راښودلی شي رامیدان ته دې شي اویہ کوم مستند کتاب دی حواله ورکړي (دیده باید)

همدارنگه دصحابه وورضى الله عنهم ددورې څخه شروع، په هندوستان باندې تربرطانوي دورې پورې، صرف دیو مسلمان او صرف دیو مسلمان اوصرف دیو داسې مسلمان نوم هم نه شته چې اته رکعتہ تراویح یې کړي وي اونوردجماعت څخه وتلی دی، غیر مقلدین دې همت وکړي اودکوم مستند کتاب په حواله دې دداسې مسلمان ادرس ولیکي.

دټول امت مسلمہ اجماع

د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کې په شلورکعتوترایحو باجماعت باندې اجماع وشوه.

(۱) دمکې مکرمې لاثاني محدث ملاعلي القاری فرمائي (اجمع الصحابة على ان التراویح عشرون رکعة. (مرقات، ج ۳ ص ۱۹۴ باب قیام شهر رمضان، الفصل الثالث) دټولو صحابه ووپه دې اجماع ده چې تراویح شل رکعتہ دي.

(٢) وبالإجماع الذي وقع في زمن عمر اخذ ابو حنيفة والنووي والشافعي واحمد والجمهور واختاره ابن عبد البر. (تحاف سادة المتقين، ج ٣ ص ٤٢٢ كتاب اسرار الصلوة ومهماتهما، الباب السابع) او به هغه اجماع باندي چې د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه كې (په شلور كعتو تراويحو) باندي وشوه عمل كړى دى. ابو حنيفة رحمه الله امام شافعي رحمه الله امام احمد رحمه الله امام نووي رحمه الله جمهورو او همد مختار كړي ده ابن عبد البر رحمه الله.

(٣) وثبت اهتمام الصحابة علي عشرين ركعة في عهد عمر وعثمان وعلي فمن بعدهم. (حاشيه شرح وقايه مولنا عبد النجى لكهنوي) او ثابت دى اهتمام د صحابه وويه شلور كعتو نو په زمانه د عمر رضي الله عنه عثمان رضي الله عنه او علي رضي الله عنه او د دوى څخه د وروسته صحابه وورضى الله عنهم.

(٤) ابن حجر مكي رحمه الله فرمايي: چې د صحابه وويه دې خبره اجماع ده چې تراويح شل ركعتي دي. (انارة المصابيح ص ١٨).

(٥) ابن عبد البر فرمائي: وهو الصحيح عن ابي بن كعب من غير خلاف من الصحابة. (عمدة القارى ج ٥ ص ٢٦٧) الاستذكار كتاب الصلوة باب ماجاء في قيام رمضان ج ٢ ص ٧٠. ترجمه: دا (د شلور كعتو تراويحو) خبره صحيح ثابت ده د حضرت ابي بن كعب څخه بغير د اختلاف د صحابه وو.

(٦) علامه قاضى خان فرمايي (وهو المشهور من الصحابة والتابعين. (فتاوى قاضى خان ص ١١٠) ترجمه: او دا (د شلور كعتو تراويحو) خبره مشهوره ده د صحابه وويته او د تابعينو څخه.

(٧) ابن قدامه رحمه الله. (مغنى، ج ١ ص ٨٠٣) صلوة التراويح مسالة (١٠٩٥) ٨٣٤ دار الفكر.

(٨) شمس الدين. (شرح مقنع ج ١ ص ٨٥٢).

(٩) علامه قسطلاني رحمه الله په شرح بخاري كې فرمايي (وقد عُدُّوا ما وقع في زمن عمر كلاً اجماع. (ارشاد السارى ج ٤ ص ٥٧٨ باب فضل قيام رمضان)

(١٠) مولانا محمد زكريا صاحب. (اوجز المسالك ص ٣٩٠)

(١١) علامه عبد الحى لكهنوى. (التعليق الممجّد، ص ٥٣) تحفة الاخير ص ٤٠)

(١٢) ملا على القارى. (شرح نقايه ص ١٠٤) فصل في التور والنوافل)

(۱۳) نواب صدیق حسن خان غیر مقلد. (عون الباری، ج ۲ ص ۳۰۷). دې ټولو په شلور کعتو باندې اجماع رانقل کړې ده.

(۱۴) (۱۵) امام نووی رحمه الله د اجماع د (باتفاق المسلمین) په لفظ باندې رانقل کوي او ابن تیمیه رحمه الله د. (فلما جمعهم عمر علي ابی بن کعب) په لفظ باندې رانقل کړی ده. (کتاب الاذکار ص ۸۳ فتاوی ج ۴ ص ۴۰۱).

(۱۶) (۱۷) - علامه طحطاوی رحمه الله ج ۱ ص ۴۶۸ کې او علامه شرنبلالی رحمه الله مراقی الفلاح په ص ۸۱ کې د اجماع د متواتر په لفظ باندې رانقل کړی ده.

(۱۸) علامه ابن الهمام. (فتح القدیر، ج ۱ ص ۱۰۷)

(۱۹) علامه انور شاه کشمیري. (عرف الشذی ص ۳۳۰)

(۲۰) ابن نجیم. (البحر الرایق ج ۲ ص ۶۶).

(۲۱) شیخ عبدالحق دهلوی (ماثبت بالسنة ص ۲۱۷).

(۲۲) علامه شامی. (رد المحتار ج ۱ ص ۵۱۱)

(۲۳) علامه کاسانی (بدایع الصنائع ج ۱ ص ۴۸۸)

(۲۴) علامه سبکی (المصابیح ص ۱۶)

(۲۵) علامه سیوطی. (المصابیح ص ۱۶).

(۲۶) علامه حلبی (ص ۳۸۸).

دې ټولو د اجماع د (ثم استقر الامر علي هذا) په لفظ باندې رانقل کړې ده او هیڅ اهل فن د دې څخه انکار نه دی کړی. امام غزالي رحمه الله فرمایي: تراویح شل رکعت سنت مؤکده دي. (احیاء علوم الدین کتاب اسرار الصلوة الباب السابع ج ۱ ص ۲۸۳)

د اجماع څخه مخالف در رسول الله ﷺ د فرمان مطابق دوزخي دی. [بخاری شریف ج ۱ ص ۵۰۹/بخاری شریف ج ۲ ص ۱۰۴۵/مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۷ مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸/مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸/ترمذی شریف ص ۳۱۵-۳۱۹/ابوداود شریف ج ۲ ص ۱۶۴-۱۷۹].

ددې فرمان نبوی ﷺ مطابق علامه شانور شاه کشميري رحمه الله فرمائي (وامامن اكتفي بالركعات الثمانية وشذعن السواد الاعظم وجعل يرميهم بالبدعة فليز عاقبته) (فيض الباري ج ۳ ص ۱۸۱).
يعني څوڪ چې په اته ركعت ته تراويحواكتفاء كوي او د لويې جماعت څخه خارجيږي او بدعتيان ورته وايي نو دا ځلك دى د خپل انجام انتظار و كړي او مولانا عبدالحى لكهنوى رحمه الله فرمائي چې د اته ركعت ته تراويح كوونكي د سنت موكله تارك دي. او گناهگار دي (حاشيه هدايه ج ۱ ص ۱۵۱) تحفة الاخيار ص ۳۰۸

خلورم فصل

د غير مقلدينو دلايل

اهل سنت والجماعت به ترتيب سره څلور دلايل مني:

(۱) كتاب الله.

(۲) سنت الرسول.

(۳) اجماع الامت.

(۴) قياس شرعي.

دا اصول فقهي، ياد اصول حديث، ياد اسماء الرجال هيڅ كتاب الله ﷻ او يا رسول الله ﷺ ندى ليكلى. له دې وجهې دا اصول څه اجماعي دي او څه اختلافي دي، مونږ اجماعي اصول اجماعاً منو او په اختلافي اصولو كې دا خافو د اصولو پابند يو.

(۱) كوم حديث ته چې تلقى بالقبول حاصله وي هغه لازم العمل دى د داسې حديث په سند باندې بحث ته ضرورت نه شته. دا اجماعى اصل دى.

(۲) مرسل معتضده حجت دى. د اهم اجماعى اصل دى. او زموږ ټولو دلايلو ته د تلقى بالقبول مرتبه حاصله ده او په كومو احاديثو چې غير مقلدين د ارسال جرحه كوي هغوى د اجماعى اصل مخالفت كوي ځكه دا احاديث مراسيل معتضده دي.

(۳) په خير القرون كې د ارسال، جهالت، او تدليس، مسئله اختلافي ده. احناف دې امورو ته جرحه نه وايي. نو په احنافو باندې د داسې جرحې منل د اصولو مخالفت دى د غير مقلدينو په نيز دلايل صرف دوه دي اول

قران دوهم حديث نو غير مقلدينوته هيخكله داحق نه شته چې دوى دا اجماعى اصول استعمال كړي داختلاني اصولو استعمال خو ورته بالكل حق نه شته، د ټول امت دا اجماع په خلاف چې غير مقلدين اتور كعتوته سنت او شلور كعتوته بدعت وائي. نو د دوى بنيادي دلايل يو حديث د عايشى رضى الله عنها دوه حديث د جابر ؓ او دريم حديث د ابى بن كعب ؓ دى .

اول دليل

حديث د ام المؤمنين حضرت عايشى ؓ:

جواب: عن ابي سلمة بن عبد الرحمن انه سال عائشة ؓ كيف كانت صلوة رسول الله في رمضان؟ فقالت: ما كان يزيد في رمضان ولا في غيره على احدى عشرة ركعة يصلي اربعاً فلاتستل عن حسنهن وطولهن، ثم يصلي اربعاً فلاتستل عن حسنهن وطولهن ثم يصلي ثلاثاً. [بخاري ج ۱/ ص ۱۵۴] ومسلم ج ۱/ ص ۲۶۰].

(۱) پدې حديث كې د رمضان او د غير رمضان لفظ دى او په غير رمضان كې تراويح نشته بلكې تهجد دى نو ددې حديث څخه دا استدلال بنياد په دې باندې دى چې تراويح او تهجد يو لمونځ شي سره له دې چې د دوى يووالى نه قراني ايت دى او نه د رسول الله ﷺ حديث دى او نه اجماع دامت ده.

(۲) دامت ټولو محدثينو دا حاديث په كتابونو كې د تراويحو او د تهجد و لپاره جدا، جدا بابه راوړي دي.

(۳) دامت ټولو فقهاوو، حنفيان دي او كه شافعيان دي او كه حنبلان دي او كه مالكيان دي د فقهي په

كتابونو كې د تراويحو او د تهجد و لپاره جدا، جدا بابه راوړي دي.

(۴) امام مسلم (۵) امام مالك (۶) امام عبد الرزاق (۷) امام ابو داود (۸) امام نسائي (۹) امام ترمذى

(۱۰) امام ابو عوانه (۱۱) امام ابن خزيمة (۱۲) امام مروزي (۱۳) امام دارمي

(۱۴) صاحب د بلوغ المرام (۱۵) صاحب د مشكوة دې ټولو محدثينو په خپلو كتابونو كې دا حديث

ذكر كړى دى، ليكن په دوى كې هيڅ محدث هم دا حديث د تراويح په باب كې نه دى راوړى نو د دوى ټولويه

نيز دا حديث د تراويحو سره هيڅ تعلق نه لري .

(۱۶) دې ټولو محدثينو دا حديث د امام مالک رحمه الله د سند له مخې ذکر کړی دی لیکن امام مالک هیڅکله د دې حديث څخه د تراویحو په باب کې استدلال نه دی کړی ځکه چې امام مالک مع النوافل د (۳۶) رکعتونو منونکی او عمل کونکی دی.

(۱۷) امام محمد، امام بخاری، او امام بیهقي دا حديث د قیام رمضان لاندې ذکر کړی دی، لیکن دا حضرات هم تراویحو او تهجد و ته یو لمونځ نه وائي ځکه چې دې حضراتو هم تهجد و ته د تراویحو څخه جدا باب لگولی دی د دې حضراتو مقصد دادی چې په قیام رمضان کې تهجد او تراویح دواړه ادا کولی شي، لکه څرنګه به چې امام بخاری رحمه الله تراویح او تهجد دواړه کول. (تاریخ بغداد)

(۱۸) د غیر مقلدینو په معتمدۀ فتاوی کې راغلي دي چې تهجد ټول کال کېږي او تراویح یوازې تر رمضان پورې اړه لري. (فتاوی علماء حديث ج ۲ ص ۳۳۰)

نو اوس پوښتنه داده چې: څرنګه تراویح او تهجد یو لمونځ شو؟ حالانکه د حضرت عایشې رضی الله عنها په حديث کې د ټول کال د لمانځه ذکر دی (فی رمضان و فی غیره) چې تهجد دی.

(۱۹) د حضرت عایشې رضی الله عنها په حديث کې دهغه لمانځه بیان دی چې رسول الله ﷺ یواځې ادا کړی دی او فتاوی علماء حديث کې دي چې یواځې تراویح نه اداء کېږي، بلکې د تراویحو د لمانځه لپاره جماعت شرط دی. (فتاوی علماء حديث ج ۶ ص ۲۴۳) نو په څرګند ډول ښکاره شوه چې په دې حديث کې د تراویحو ذکر نه شته.

(۲۰) دا حديث حضرت عایشې رضی الله عنها هیڅکله په عهد فاروقي، په عهد عثمانی او په عهد علوي کې د شلورکعتو تراویحو کوونکو په خلاف نه دی پیش کړی.

(۲۱) د رسول الله ﷺ د تهجد و بیان د ډیرو صحابه و و څخه راغلی دی او هیڅ صحابي د تهجد و روایت د شلورکعتو کوونکو په خلاف نه دی پیش کړی.

(۲۲) د صحابه و و څخه وروسته د تابعینو او تبع تابعینو په زمانه کې ټولو خلکو شل رکعتۀ کول او بعضو به د نوافل سره شپږ دیر شل رکعتۀ کول، لیکن هیڅ تابعي یا تبع تابعي دغه د تهجد و و الا حديث د هغوی په خلاف نه دی پیش کړی.

(۲۳) د ټولو صحابه وو، تابعینو، تبع تابعینو، ائمه اربعه وو او د اجماع د امت په خلاف د غیر مقلدینوسره یو خوشاذ قولونه دي چې زیلعی، ابن همام و غیره یوڅو کسانو د حضرت عایشی رضی الله عنها حدیث د حضرت ابن عباس د حدیث سره معارضه کړزولی دی لیکن د تمام امت اجماعي تعامل په شلور کتونو دي او د حضرت عایشی رضی الله عنها حدیث د تراویح په باب کې متروک العمل دی. له دې وجهې د همدغې زیلعی او ابن الهمام و غیره ټولوپه نیزهم مسنونې تراویع شل رکعته دي.

غیر مقلدین د دوی شاذ او متروک العمل رایه پیش کوي او اجماعي او معمولي مسئلې یې پرېږدي چې دا یر قبیح علمي خیانت دی.

(۲۴) مونږ د غیر مقلدین څخه پوښتنه کوو چې تاسو څو صرف د قرآن او د حدیث نوم اخلی، د صحابه وو، تابعینو، او تبع تابعینو د خبرو منلو ته هیڅکله تیار نه یې. ستاسو په نیز د اتول ترايمه یې اربعه وو پورې په (اربابا من دون الله) کې داخل دی، نوزیلعی، ابن الهمام و غیره نومونه چې تاسو لیکلي دي دا څو ټول مقلدین دي او ستاسو په نیز مقلدین مشرکان هم دي جاهلان هم دي، پانده هم دي، نو د دوی اقوال څرنگه په دلیل کې پیش کوي؟

که غیر مقلدین دا وائي چې د دوی اقوال مونږ صرف په الزامی طور باندې پیش کوو، نویا مونږ وایو چې بس تاسو دا ومنله چې ستاسو سره هیڅ کوم تحقیقي دلیل نه شته او دوه مډا چې د الزام صحیح هم نه دي ځکه چې الزام څوپه مسلماتو د خصم باندې مېني وي.

زمونږ د مذهب په ټولو متونو کې اتفاقاً شل رکعت تراویع دي دا شاذ قولونه داسې مثال لري لکه د متواتر قرائت په خلاف چې شاذ قرائتونه دي اولکه د سنت متواتره په خلاف چې شاذ او متروک العمل روایتونه دي دا حنا فصول دادي چې: وَأَنَّ الْحَكَمَ وَالْفَتْيَا بِالْقَوْلِ الْمَرْجُوحِ جَهْلٌ وَخِرْقٌ لِلْإِجْمَاعِ. (در مختار ص ۳۱ ج ۱). په مرجوح قول باندې فیصله کول او یا پرې فتوی ورکول جهالت دی او د اجماع څیري کول دي.

(۲۵) خپله د غیر مقلدینو په دې حدیث عمل نه شته ځکه چې په دې حدیث کې د غیر رمضان کلمه هم شته سره له دې چې غیر مقلدین په غیر رمضان کې تراویع نه کوي.

(۲۶) په دې حدیث کې د خلورو خلورو رکعتونو ذکر دي؛ یصلي اربعا فلاتستل عن حسنهن وطولهن ثم یصلي اربعا فلاتستل عن حسنهن وطولهن. سره له دې چې غیر مقلدین دوه دوه رکعت کوي.

(۲۷) په دې حدیث کې د درې رکعتو و ترو ذکر دي. (ثم یصلي ثلاثا) او غیر مقلدین د پسرلي د چيندو په شان ټول کال تیرای کوي چې و تریو رکعت دی.

(۲۸) په دې حدیث کې د بلا جماعت (یواځې لمانځه) ذکر دي سره له دې چې غیر مقلدین یې په جماعت باندې کوي.

(۲۹) په دې حدیث کې د کور د لمانځه ذکر دي. سره له دې چې غیر مقلدین یې په مسجد (جومات) کې کوي.

(۳۰) په دې حدیث کې د و ترو څخه مخکې د خوب ذکر دی سره له دې چې دوی په رمضان کې د و ترو څخه مخکې نه اوده کیږي، غیر مقلدین دي د دې دیر شو اعتراضونو جوابونه د قران او حدیث څخه بیان کړي.

فایده: زموږ او د غیر مقلدینو په عدد رکعاتو کې نشته بلکې مونږ تراویح منو او غیر مقلدین یې نه مني، شیعه گان صراحه منکر دي او غیر مقلدین د خناس کردار ادا کوي او وایي چې مونږ تراویح او تهجد و ته یو لمونځ وایو نو لکه یو سړی چې د ماخوستن مونځ درې رکعتو وگڼي او په دلیل کې د ماښام د مونځ په باره کې راغلي احادیث پیش کړي او چې کله ترې تپوس وشي چې دا خو د ماښام د مانځه احادیث دي نو هغه ووايي چې زه د ماښام او د ماخوستن مونځ یو گڼم، نو هر سړی پدې پوهیږي چې دا د ماخوستن د مانځه څخه انکار دی، نو همدارنگه غیر مقلدین تراویح اته رکعتو گڼي او په دلیل کې د تهجد و احادیث ذکر کوي او چې کله ورته وویل شي چې دا حدیث خو د تهجدو په باره کې دی، نو هغه سمدستي وایي چې زه تهجد او تراویح یو مونځ گڼم نو دا هم د تراویحو څخه انکار دی، نو اهل سنت و الجماعة تراویح مني او غیر مقلدین او روافض یې نه مني. د حضرت عایشې رضي الله عنها پدې حدیث کې اضطراب دی، لدې وجې د دې څخه استدلال تام ندی. [فتح الباري ص ۱۷ ج ۳].

۳۲- د حضرت عایشې د دریاو رکعتو روایت هم راغلی دی، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: الصواب ان کل شیء ذکرته من ذلک محمول علی اقوال متعددة واحوال مختلفة. [فتح الباري ج ۳/ ص ۱۷].

۳۳- پدې حدیث کې د رمضان او د غیر رمضان کلمه ده چې دواړو کې یې همدا اتمه رگسته کړې دي. حالانکې خپله حضرت عایشې رضي الله عنها فرمایي چې: رسول الله ﷺ به په رمضان کې ډېر لمونځ کولو. [شعب الایمان ج ۲/ص ۱۱۰]. حتی چې ټوله شپه به یې لمونځ کولو. [بخاري ج ۱/ص ۳۷۱].

۳۴- د تراویحو او د تهجدو په مابین کې یو واضح فرق دا هم دی چې تهجد اول فرض وو، بیا نفل شونو بیا یې د فرض کیدلو خطر نه وو، او په تراویحو کې رسول الله ﷺ د فرض کیدلو خطر محسوس کړی وو.

۳۵- د تهجدو موندنه په وحی متلو کې ذکر شوی دی: [ومن الليل فتهجد به] او د تراویحو ذکر په حدیث کې راغلی دی چې وسنت لکم قیامه. [نسائي ج ۱/ص ۳۰۸]. او دلته حدیث د آیت تشریح نده بلکې په حدیث کې په صوره د تقابل ارشاد دی چې: ان الله فرض صیام رمضان علیکم وسنت لکم قیامه.

۳۶- د تهجدو د رکعتونو تعداد معین دی چې زیات نه زیات د و ترو سره دیارلس دي او کم نه کم شپږ دي او د تراویحو په باره کې خپله غیر مقلدین لیکي چې: ددې کوم معین تعداد د نبی ﷺ څخه ندی ثابت. [انزل الابراج ج ۱/ص ۱۲۶] عرف الجاري ص ۸۴ [الاتقاد الرجیع ص ۶۱] الحق الصریح ج ۵ ص ۴۱۴.

دوهم دلیل

حدیث د حضرت جابر ؓ: صلی بنا رسول الله ﷺ في شهر رمضان ثمان ركعاتٍ واورتر فلما كانت القابلة اجتمعنا في المسجد ورجونا ان يخرج فلم نزل فيه حتى اصبحنا ثم دخلنا فقلنا يا رسول الله اجتمعنا البارحة في المسجد ورجونا ان تصلي بنا فقال: اني خشيت ان يكتب عليكم.

اول خواب:

(۱) ددې حدیث څخه به استدلال هلته صحیح شي چې غیر مقلدین درې خبرې ثابتې کړي، اول دا چې دا حدیث صحیح دی، دوهم دا چې په دې حدیث کې په اتور رکعتو باندې د مواظبت ذکر دی، دریم دا چې کله په فاروقي، عثمانی او علوی دور کې شل رکعت ته تراویح په جماعت باندې ادا کیدلې نو حضرت جابر ؓ صرف یو ځلې ددوی په خلاف دا حدیث پیش کړی دی او دخپل ځان لپاره یې یسل د اتور رکعاتو تراویحو مسجد جوړ کړی دی، لکن ټول غیر مقلدین دي راټول شي بلکې د غیر مقلدینو ترقي یافته ډله، نیچریان، قادیانان، چکمرالریان او ددوی روحاني پلاران انگریزان دي هم د ځان سره یو ځای کړي او دادرې خبرې دي دکوم مستند کتاب په حواله باندې ثابتې کړي.

(۲) ددې حديث پوراوى يعقوب بن عبد الله القمي دى علامه ابن كثير ديو حديث څخه وروسته ليكي: وهذا الحديث منكر جد او في اسناده ضعف ويعقوب هذا هو القمي وفيه تشيع ومثل هذا لا يقبل تفردة به (البدایة والنهاية، ج ۸ ص ۳۷۵) دا حديث سخت منكر حديث دى، ددې حديث سند ضعيف دى او يعقوب قمي شيعه دى او په داسې مسايلو كې دده تفرد نه قبلېږي.

الفرض په كومو مسايلو كې چې دصحابه وو عظمت او يا مسلك مجروح گرزيږي، هلته دداسې (شيعه) راوي تفردنه دى مقبول او د تراويحوپه حديث كې دا منفرد دى او دا جماع دصحابه وورضى الله عنهم څخه مخالف دى.

(۳) دوهم راوي عيسى بن جاريه دي امام يحيى بن معين فرمايي چې: ليس حديثه بهذا، ولا اعلم احداً روي عنه غير يعقوب القمي وعنبسة قاضي الري. او همدارنگه فرمايي چې: دده سره منكر روايات دي. [تهذيب الكمال ج ۸/ ص ۱۱۶].

امام نسائي ده ته منكر الحديث او متروك الحديث ويلي دي امام ابو ذرعه ورته لباس به ويلي دي. (ميزان الاعتدال، ج ۲ ص ۳۳۱) تهذيب الكمال ج ۸/ ص ۱۱۶. ابو داؤد ورته منكر الحديث وايي، يعوا له مذكوره.

(۴) غير مقلدين چې كله ددې حديث دصحت څخه نااميده شوو نو پخپله يې وليكل چې (په ياد لرې چې درسول الله ﷺ د تراويحو د ركعتونو د تعداد مدارد حضرت جابر ؓ په دې حديث باندې نه دى). (تعداد تراويح ص ۳۷) غير مقلد حافظ عبد المنان په بل ځاى كې غير مقلدين ليكي: د حضرت جابر ؓ او د حضرت ابى حديثونه مونږ د شاهدي په طور پيش كوو. (تحقيق تراويح ص ۲۲ شيخ الحديث مولوى سلطان محمود مدرسه محمديه جلال پور).

(۵) په دې حديث كې د مواظبت ذكر هم نه شته بلكې په بعضې كتابونو كې دليله يعنې صرف ديوې شپې تصريح ده چې دا د مواظبت ترديد دى.

(۶) په دې حديث كې د تراويحوپوره تعداد هم نه دى ذكر شوى حضرت انس ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ زمونږ سره د تراويحو لمونځ وكړو خپل لمونځ يې مختصر كړو بيا حجرې (د اعتكاف) ته لاړو. (فصل صلوٰة لم

یصلها عندنا) نودومره لمونځ یې وکړو چې زمونږ سره یې نه وو کړی. [مسلم، ج ۱ ص ۳۵۲ مسند احمد ج ۳ ص ۱۹۳ قیام اللیل ص ۱۹۴].

حضرت انس رضی الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ درمضان په شپه کې لمونځ کولو یو قوم راغلو او در رسول الله ﷺ سره په لمانځه کې شریک شو یار رسول الله ﷺ حجرې مبارکې ته تشریف و یووړ او هلته یې لمونځونه وکړل، ییاد باندې راووتلو او مختصر مختصر لمونځ یې وکړو سهار خلکو پوښتنه وکړه چې یا رسول الله ﷺ مونږه ستاسو سره لمونځ کولو تا سوبه کله حجرې ته تشریف وړولو او کله به مسجد ته راوتلې

رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې ستاسوله وجې ماداسې وکړل. (رواه الطبراني في الاوسط ورجاله رجال الصحيح مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۷۳) دامام احمد په روایت کې دې چې رسول الله ﷺ خوځلې حجرې ته تشریف و یووړ او خوځلې بهرته راووتلو. [مسند احمد ج ۳ ص ۱۰۳ و ص ۱۸۵].

۷- د دې حدیث بل راوي محمد بن حمید الرازي دی ضعفه الحافظ في التقریب ص ۵۰۵].

تطبیق: د محدثینو او فقهاو د اصول دې چې در رسول الله ﷺ په احادیثو کې د تکریمه نحای د تطبیق مناسب دی. دا ظاهره ده چې رسول الله ﷺ یو څو رکعت په جماعت باندې ادا کړي دي چې هغه حضرت جابر رضی الله عنه بیان کړی دی او په حجره کې یې چې څومره رکعتونه کړي دي حضرت جابر رضی الله عنه د هغې څخه خاموشه دی نوضروري ده چې کوم بل حدیث را پیداکړو چې په هغې کې زیات رکعتونه ذکر شوي وي، نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنه حدیث پیدا شو، چې په هغې کې ټول دروشت رکعتونه ذکر شوي دي، معلومه شوه چې ټول رکعتونه ۲۳ وو، یوولس په جماعت او دولس یې جماعته، لکن چونکه په جماعت باندې رسول الله ﷺ مواظبت نه دی کړی، له دې وجه یې یوولس رکعتونو مواظبت نه دی شوی او شل رکعت به لا جماعته رسول الله ﷺ کول، نو صحابه وو په شل رکعتو تراویحو او درې رکعتو وتړو باندې د مواظبت حکم وکړو.

دریم دلیل

د حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه حدیث:

عن جابر رضی الله عنه جاء ابی بن کعب في رمضان فقال: يا رسول الله! كان مني اللية شيء قال وما ذلك يا ابي قال نسوة دارى قلن انا لانقره القرآن فنصلي خلفك بصلوتك، فصليت بهن ثمان ركعات والوتر فسكت عنه وكان شبه الرضا. [قيام اللیل ص ۹۰]

عن مالک عن محمد بن یوسف عن السایب بن یزید انه قال: امر عمر بن الخطاب ابی بن کعب رتیباً الداری رضي الله عنها ان یقوما للناس باحدی عشرة رکعة. [موطا امام مالک].

جواب: (۱) دلته هم داستلال دصحت لپاره درې خبرې ضروري دي اول دا چې داروايت صحيح دی دوهم دا چې په دې کې د مواظبت ذکر دی دریم دا چې کله په فاروقي، عثمانی او مرتضوي دور کې خلکو شل رکعت تراویح کول نو حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه دا حدیث دهغوی په خلاف پیش کړی دی اودنه منلو په صورت کې حضرت ابی ترینه جدا شوی دی او صرف اته رکعت تراویح یې کړي دي.

(۲) ددې حدیث په سند کې هم همغه شیعه یعقوب قمی او ضعیفه عیسی دي چې د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې وو.

(۳) ددې حدیث په سند کې همغه محمد بن حمید الرازی دی چې غیر مقلدین هم ورته ثقه نه وائي.

(۴) په دې حدیث کې دا خبره هم نه ده ذکر شوې چې دا ضرور درمضان واقعده وه، ځکه چې په مسند احمد او طبراني کې درمضان ذکر نه شته په مسند ابو یعلی کې د (یعنی رمضان) کلمه ده چې دروي فهم دی. دروي روایت نه دی او په قیام اللیل کې درمضان لفظ دی.

(۵) په دې کې د مواظبت ذکر هم نه شته بلکې د مواظبت په خلاف په کې دا جمله ده چې: (انه کانت منی اللیلة شیئ) نن شپه یوه عجیبه خبره وه.

(۶) په فاروقي دوره کې خپله حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه د شلو رکعتو امام وو.

(۷) داروايت اجماعاً متروک العمل دی (یدالله علی الجماعة وقال من شذذ فی النار) د خلورم روایت څخه جواب دادی چې:

۱- حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمایي چې: وهذا كله يشهد بان الرواية باحدی عشرة رکعة وهم وغلط. [الاستذکار ج ۲/ ص ۹۹، باب ماجاء فی قیام رمضان].

۲- ددې روایت په متن کې اضطراب دی، اختلف فيه علی محمد بن یوسف فروي عنه مالک فی الموطا وبعی القطان عند ابی شیبہ، وبعبدالعزيز بن محمد بن نصر فی قیام اللیل من طریق محمد بن اسحاق عن محمد بن یوسف فقال: ثلاث عشرة، ورواه عبدالرزاق من وجه آخر عن محمد بن یوسف فقال: احدى

وعشرين، قاله الحافظ في الفتح ج ۱/ ص ۲۱۹] اعلاء السنن ج ۷/ ص ۶۸]. د محمد بن يوسف پنجه شاگردان دي، پدوی دریو دیو لوسو رکعاتو ذکر کری دی او یو دیار لوسو ذکر کری دی، او یو دیو یشتو رکعاتو ذکر کری دی، بیا کومو دریو چې یو لوس رکعتونه ذکر کری دي، دهغوی هم پخپلو کې اختلاف دی، امام مالک: حضرت عمر رضی الله عنه، ابي بن کعب او تميم الداري ته حکم وکړو چې خلکو ته یو لوس رکعت له مونځ ورکړی. يعیسی القطان: حضرت عمر رضی الله عنه، په ابي بن کعب او تميم داري باندې خلک راجمع کړل، نو دې دواړو یو لوس رکعت کول، یعنی دنته د حضرت عمر رضی الله عنه د امر او اجازې ذکر نه شته. عبدالعزیز بن محمد: د حضرت عمر په زمانه کې یو لوس رکعت کیدل.

۳- خپله امام مالک پدې روایت عمل ندی کړی.

۴- خپله په مؤطا کې د حضرت عمر رضی الله عنه د خخه د شلو رکعاتو روایت دی.

۵- که حضرت عمر رضی الله عنه د یو لوسو رکعاتو حکم کړی وي، نو دده په نقش قدم به دده خخه وروسته حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علي رضی الله عنه ومن بعدهم خخه د یو لوسو رکعتو روایت راغلی وي، حالانکې دهغوی خخه د یو لوسو رکعتو روایت ندی راغلی.

غیر مقلدین او په رمضان کې در رسول الله ﷺ د طریقو خخه مخالفت

(۱) دنن سبا غیر مقلدین د میاشتې د اول خخه د تراویحو لمونځ په جماعت باندې شروع کوي حالانکه رسول الله ﷺ په خپله ټوله زندگي کې یو ځلې هم د میاشتې د اول خخه د تراویحو لمونځ په جماعت باندې نه دی شروع کړی دا سنت نبوی ﷺ نه دی بلکې سنت د خلفاء راشدینو دی او د خلفاء ووست دوي نه مني.

(۲) دنن سبا غیر مقلدین پوره میاشت درمضان تراویح په جماعت باندې ادا کوي حالانکه رسول الله ﷺ مسجد ته راغلو او خلکو ته یې وفرمایل چې پخپلو کورونو کې لمونځونه وکړي. (بخاری ج ۱ ص ۱۰۱ مسلم ج ۱ ص ۲۶۶) نو ټوله میاشت تراویح په جماعت باندې نبوي ﷺ سنت نه دي بلکې د خلفاء راشدینو سنت دي.

(۳) دنن سبا غیر مقلدین هر کال په رمضان کې په جماعت باندې تراویح کوي حالانکه رسول الله ﷺ صرف په اخري عشره کې صرف درې ورځې په جماعت باندې لمونځ کړی دی. چې د اهرم نبوي سنت نه دی بلکې د خلفاء راشدینو سنت دی.

(۴) دنن سبا غیر مقلدین د ماخوستن د لمانځه پسې بعد سمدستي د تراویحو لمونځ شروع کوي حالانکه د اهل نبوی سنت نه دي مونږ د یته د خلفاء راشدینو سنت وایو.

(۵) دنن سبا غیر مقلدین ټوله میاشت په مسجد کې د تراویحو لمونځ کوي حالانکه د اهل نبوی سنت نه دي.

(۶) دنن سبا غیر مقلدین د تراویحو په لمونځ کې په جماعت کې قرآن ختموي حالانکه په تراویحو کې د قرآن ختمول هیڅکله نبوی سنت نه دی بلکې د صحابه و و الله سنت دی.

(۷) دنن سبا غیر مقلدین د تراویحو څخه وروسته ویده کيږي حالانکه د انبوی سنت نه دی حضرت عایشه ؓ فرمائی چې کله به درمضان میاشت شروع شوه رسول الله ﷺ به ملا وتر له او ټوله میاشت به د شپې نه ویده کیدلو. (عزیزی ج ۳ ص ۱۲۷ بحواله بهیقي شعب الایمان). البته په عهد فاروقي کې د صحابه کرامو اوده کیدل ثابت دي. (والقي تنامون عنها). [الحديث بخاری ج ۲ ص ۲۶۹].

(۸) په صحیح بخاری ج ۲ ص ۲۶۹ کې راغلي دي چې درمضان په اخري عشره کې به رسول الله ﷺ خپل اهل هم راوینولو حالانکه غیر مقلدین خپل اهل نه راوینوي.

(۹) دنن سبا غیر مقلدین په تراویحو کې د قرآن ختم داسې کوي چې قرآن ته گوري اودهغه څخه یې لولي، ورقي یې اروي درکوع په وخت کې یې لاندې په زمکه ږدي، په بل رکعت کې یې بیرته را پورته کوي حالانکه په دی طریقې باندې لمونځ هیڅکله در رسول الله ﷺ څخه نه دی ثابت.

۱۳۹۱/۴/۲۳ هـ ۱۴۳۳/۸/۲۳ هـ ۲۰۱۲/۷/۱۳ م

پلچرخي زندان دريم بلاک دوهم منزل گوشواره.

د تراویحو د لمانځه اجمالي جايزه
په ضمن د سوال او جواب کې

بسم الله الرحمن الرحيم

۱- سوال: آیادنبی کریم ﷺ څخه شل رکعتہ تراویح ثابتې دي؟

جواب: بالکل ثابتې دي اوپداسې حديث باندې ثابتې دي چې دمحدثینود اصولو مطابق صحیح هم دي اومتواترهم دی.

عن ابن عباس ؓ ان رسول الله ﷺ كان يصلي بهم في رمضان عشرين ركعةً والوتر، مصنف ابن أبي شيبة باب كم يصلي في رمضان من ركعة، السنن الكبرى للبيهقي ج ۴ ۴۹۶ مسند عبد بن حميد ص ۲۱۸) انخاف الخیر المهره ج ۴ ۴۲۱ تاريخ بغداد ج ۱۵ ۳۴۱ ذیل تاريخ بغداد ج ۱۸ ۱۸۹۱ والکامل لابن عدی ج ۱۱ ۴۰۱ والمعجم الکبر ج ۳ ۴۳۱. عبد الله بن عباس ؓ فرمائی چې په رمضان کې به رسول الله ﷺ شل رکعتہ تراویح اووترکول.

د حديث صحت ددې حديث متن اول نمبر صحیح دی حتی چې متواتر دی ځکه چې دمحدثینود اصول دي چې دحديث په سند کې اگرچې کوم راوی ضعیف وي، لکن چې کله دحديث په مضمون باندې صحابه وو تابعینو، تبع تابعینو او مذاهب اربعه وو عمل کړی وي نو هغې حديث ته متواتر عملی ویلی شي اوددوی عمل ته اجماع عملي ویلی شي محدثین حضرات ددې څخه په تلقی بالقبول باندې تعبیر کوي، دداسې حديث سند بحث ته محتاج نه وي، لکه څرنگه چې داوولی ورځې سپوږمۍ شاهدانو ته محتاجه وي لکن دڅوارلسمې سپوږمۍ شاهدانو ته نه وي محتاجه.

غیر مقلد (منکو قراویح): زه تواترنه منم بلکه ماته صحیح سند بیان کړه.

اهل سنت والجماعت: زه دتول قرآن خبره نه در سره کوم بلکه یواځې دسورة فاتحې خبره در سره کوم - سورة فاتحه او اياتونه دي، نوته مهرباني وکړه ددې هرايت سند در رسول الله ﷺ پورې ثابت کړه یعنې داووه ۷ ایتونو لپاره اووه ۷ صحیح سندونه ذکر کړه.

غیر مقلد: دا په تواتر ثابت دی دسند څه ضرورت دی؟

اهل سنت والجماعت: کله چې تواتر سند ته محتاجه نه دی نو دسند دضعف له وجهې ورباندې رد کول

څرنگه جائز دی؟

دراويانو د توثيق له وجې چې د سند د ضعف اعتراض ختمیږي، نو همدارنگه د تواتر له وجې هم د سند د ضعف اعتراض په طريق اولی ختمیږي، ځکه چې د محدثينو په توثيق کې د غلطۍ امکان شته لکن په تواتر عملي او په اجماع عملي کې د غلطۍ هيڅ امکان نه شته.

اهل سنت والجماعت: ته دخپلې موراو دپلار دنکاح شاهدان پيش کړه.

غیر مقلد: ماته دخپلې موراو دپلار دنکاح گواهان معلوم نه دي نو څرنگه يې پيش کړم؟

اهلسنت والجماعت: نو بيا ته خپل حلالی والی څرنگه ثابتوي؟

غیر مقلد: زما دپلار نکاح په مسجد کې شوی وه او وليمی ته يې زموږ ټول خپلوان راغلي وو، نو له دې وجې زه شاهدان نه پيژنم، لکن په نکاح او په وليمه کې د دې ټولو خلکو د شرکت څخه زما حلالی والی ثابتیږي.

اهل سنت والجماعت: چې د يو څو کسانو د يو څو دقيقو په اجتماع باندې ستا حلالی والی بغير د معرفت د شاهدانو څخه ثابتیږي.

نودرمضان شل رکعت تراويح چې د خلفاء راشدينو، تابعينو، تبع تابعينو، څخه ترپه هندوستان باندې دانگریزي دورې پورې په اربونو مسلمانانو په هر مسجد کې کړي دي نو د د و مره اجتماع او عملي تواتر څخه دا حدیث څرنگه نه ثابتیږي؟ او که بيا هم د و مره اجتماع او تواتر څخه دا حدیث ثابت نه شي نو ستا د يو څو خپلوانو په يو څو دقيقو اجتماع باندې به ستا حلالی والی څرنگه ثابت شي؟

غیر مقلد: عقلي دلايل پرېږده د دې قاعدې ثبوت د محدثينو څخه پيش کړه.

اهل سنت والجماعت: مخکې د دې حدیث په تشریح کې د محدثينو عبارات او حوالې په تفصیل سره لیکل شوي دي يو څو پاڼې مخکې لارښه هغه وگوره او د امزیدي حوالی هم ورسره وگوره: عقد الجید ص ۵۹ مجموعه الفتاوی لابن تیمیه ج ۱۸/۲۴۷ تدريب الراوی ص ۱۵ والروضه النديه ص ۵ الفقيه والمتفقه للخطیب ج ۱ ص ۱۴۲ اعلام الموقعین الاستذکار، التمهید وغیره.

غیر مقلد محمد اسماعیل سلفی دخپل يو دليل په باره کې لیکي چې د دې حدیث سند اگر چې ضعیف دی لکن امت پرې عمل کړی دی نو د تعامل د امت له وجې ورته تواتر عملي ثابت دی (رسول اکرم کې نماز ص ۹)

۲- سوال: ایابني کریم عليه السلام په جماعت باندې تراويح کړي دي؟

جواب: نبی کریم ﷺ صرف درې شپې په جماعت باندې تراویح کړي دي، ددې څخه وروسته یې په جماعت باندې نه دي کړي، او عذریې دایسان کړی دی چې زه ویرېږم چې په تاسو باندې فرض نه شي نو درېو شپو څخه وروسته نبی کریم ﷺ وفرمایل چې ای خلکو! په خپلو کورونو کې مونږ نه کوئ ځکه چې د فرض څخه علاوه به تر مونږ هغه دی چې په کور کې ادا کړلی شي ددې حدیث مضمون د حضرت عائشې رضی الله عنها، حضرت ابوذر غفاری رضی الله عنهما، حضرت زید بن ثابت رضی الله عنهما، حضرت انس رضی الله عنهما او د حضرت نعمان بن بشیر رضی الله عنهما څخه په مختلفو الفاظو سره روایت شوی دی وگورئ. بخاری ج ۱ ص ۱۰۱ قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳/۱۵۴.

د ابوهریرة رضی الله عنه په یو حدیث کې راځي چې نبی کریم ﷺ یوه شپه یو شو کسان ولیدل چې د مسجد په یو کونج کې مونږ کوي نبی کریم ﷺ ورته وویل چې دا څوک دي؟ چاورته وویل چې دا هغه خلک دي چې سم قرآن نه شي لوستلی، لدې وجې ورته حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه ورته امامتې ورکوي، نبی کریم ﷺ وفرمایل ښه کار کوي. قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۵.

نومعلومې چې د نبی کریم ﷺ دا خوښه وه چې تراویح دې په جماعت باندې ادا کړل شي لکن د فرضیت د ویرې له وجې یې ځان ځان ته کولی، په همدې انفرادی طریقې باندې د ابو بکر صدیق رضی الله عنه خلافت او د حضرت عمر رضی الله عنه خلافت په اول کال کې کیدلې چې د جماعت اهتمام په کې نه کیدلو، بیا د حضرت عمر رضی الله عنه خلافت په دویم کال تراویح په جماعت باندې په پوره پابندۍ سره شروع شوی، دا کار ابو بکر صدیق رضی الله عنه هم کولی شو لکن د ابو بکر صدیق رضی الله عنه خلافت په دوران کې د پیغمبرۍ د دروغونو د دعوه کونکو - مرتدینو، او د مانعینو د زکات نشتې ویرې وې، نو یو طرفته ابو بکر صدیق رضی الله عنه د دوی سره په مقابله کې لگیا و او یو بل طرفته یې د خلافت دوره هم ډیر کمه وه، یعنې څه د پاسه دوه کاله لدې وجې نور واصلحی کارونو ته دوام و نه وخت په لاس ورنغلو، د حضرت عمر رضی الله عنه خلافت په دوره کې دافتنې ختمې شوی و لدې وجې نه حضرت عمر رضی الله عنه اصلاحی کارونو ته متوجه وو چې ډیر اصلاحی کارونه یې وکړل د کومو تفصیل چې په ازاله الخفاء کې کتلی شئ.

۳- سوال: نبی کریم ﷺ په دې درېو شپو کې په جماعت باندې څو رکعتې کړي دي؟

جواب: ددې مضمون حدیثونه چې کوم صحیح دي، په هغوی کې درکعتونو تعداد نه دی ذکر شوی، لکه «حضرت عائشې رضی الله عنها حضرت ابوذر رضی الله عنهما او د حضرت زید بن ثابت رضی الله عنهما حدیثونه او په کومو کې چې درکعتونو تعداد ذکر شوی دی هغه حدیثونه سنداً ضعیف دي.

لکه: عن جابر بن عبد الله قال خرج النبي ذات ليلة في رمضان فصل الناس اربعة وعشرين ركعة واوتر بثلاثة. تاريخ جرجان ج ۱۱ ص ۱۶۲ والعناية شرح الهداية على هامش فتح القدیر ج ۱ ص ۱۰۸.

يعني نبی ﷺ یوه شپه را ووتلواو خلکو ته یې ۲۴ رکعتہ لمونځ ورکړو (۴ فرض او ۲۰ تراویح) او درې رکعتہ وتر یې وکړل، ددې حدیث په سند کې محمد بن حمید الرازی ضعیف دی لکن د عبد الله بن عباس رضی الله تعالی عنہ متواتر عملی حدیث ددې حیث تایید کوي.

لدي وجې دا حدیث د حسن لغیرہ په مرتبه کې دی، او که د تائید لحاظ په کې ونکړو نو بیا هم دا حدیث د حضرت عایشې رضی الله عنها د حضرت ابو ذر رضی الله عنہ او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنہ د حدیثونو لپاره چې مجمل او مبهم دی قرینه او تشریح کیدلی شی نو په هر صورت ددې حدیث څخه دا ثابت شوه چې نبی ﷺ په هغو دریو شپو کې په جماعت باندې شل رکعتہ تراویح ادا کړي وی.

غیر مقلد (منکر تراویح): د حضرت جابر رضی الله عنہ څخه دوه حدیثونه نور هم راغلي دي چې په هغوی کې د انور کتونو ذکر دی

(۱) حضرت جابر رضی الله عنہ فرمایي چې مونږ ته نبی ﷺ په رمضان کې اته رکعتہ او و تر کړل (۲) حضرت جابر رضی الله عنہ فرمائي چې حضرت ابی بن کعب رضی الله عنہ ورځ نبی ﷺ ته وفرمايل چې نن شپه ما ډیر عجیب کار وکړو نبی ﷺ ورته وفرمايل چې څه دی کړي دي؟

ابی بن کعب رضی الله عنہ ورته وفرمايل چې یو څو زنانه زموږ په کور کې وی هغوی ماته وفرمايل چې مونږ قرآن نه دي لوستلی لدې وجې مونږ ستا په اقتداء کې لمونځ کول غواړو نو ما هغوی ته اته رکعتہ او و تر وکړل.

اهلسنت والجماعت: پدې دواړو حدیثونو کې چې تر څو پورې دی لاندې سوالونو ته جوابونه وایي تر هغې پورې ستاد غوښته شې ثابتیدلی.

(۱) ددې دواړو حدیثونو په سندونو کې دوه ضعیفه راویان دي یو یعقوب قمی، او بل غیسی بن جریه، لدې وجې دا دواړه حدیثونه صحیح نه دي (۲) او همدارنگه د تراویحو لپاره صریح هم نه دي، ځکه چې په دې کې د تراویحو او د تهجد دواړو احتمال شته بیا لکه د حضرت جابر رضی الله عنہ د شلور کتونو والا حدیث صریح دی ځکه چې د نبی کریم ﷺ څخه شل رکعتہ تهجد نه دی ثابت، له دې وجې دهغې څخه خامخا تراویح مراد یې دي نو دا حدیثونه ضعیف دي او د ضعف سره سره محتمل او غیر صریح، دي ځکه چې په دې دواړو حدیثونو کې نه

د تراویحو تصریح شته اونه داسې لفظ شته چې هغه په دې دلالت وکړي دا اته رکعت تراویح وی او تهجد نه وړکه بالفرض والمحال دا د تراویحو بیان شي نو بیا.

(۳) عبد الرحمن الجزیری رحمه الله لیکي چې د اهرم ممکنه چې نبی کریم ﷺ او صحابه و و باقی دولس رکعت په کورونو کې اداء کړي وي هغه فرمایلي دي چې: وکان یصلی بهم ثمان رکعات ویكملون باقیها فی بیوتهم) همدارنگه فرمایي چې: ویبتین ان عدد هالیس مقصوراً علی الثمان الركعات التي صلاها بهم بدلیل انهم كانوا یكملونها فی بیوتهم. [کتاب الفقه علی المذهب الاربعه ج ۱ ص ۳۶۱].

نودا حدیثونه به د غیر مقلدینو لپاره په هغه وخت کې دلیل شی چې په دوی کې د تراویحو تصریح و بنایي او همدارنگه پکې اجتماعاً یا انفراداً د اتور رکعتونو څخه د زیاده نفی و بنایي.

(۴) غیر مقلدین وایي چې تهجد او تراویح یو لومړنۍ دی نوموړیو او یو چې دخپلو اصولو مطابق دا خبره په ایت کې و بنایي او یا یې په صریح حدیث کې و بنایي په کوم ایت او په کوم حدیث کې راغلي دي چې تهجد او تراویح یو لومړنۍ دی؟

(۵) چې د دې دواړو حدیثونو څخه تهجد مراد شي نو نه به یې د حضرت جابر د شلور کعتونو والاد حدیث سره تعارض راشي، نه به یې د عبد الله بن عباس ؓ د متواتر عملي حدیث سره تعارض راشي، نه به یې دخلفا راشدینو د تعامل سره تعارض شي، اونه به یې د تابعینو، تبع تابعینو او په هندوستان باندې ترانگریزي دورې پورې د غیر متناهی مسلمانانو د تعامل سره تعارض راشي، د غیر مقلدینو د نظریې مطابق به د حضرت جابر ؓ په حدیثونو کې په خپل مابین کې هم تعارض راشي، همدارنگه به د دې دواړو حدیثونو د حضرت عبد الله بن عباس ؓ د متواتر عملي حدیث سره هم تعارض راشي، همدارنگه به یې دخلفا راشوینو، د تابعینو، او د تبع تابعینو او په هندوستان باندې ترانگریزي یرغل پورې د ټولو مسلمانانو د تعامل سره هم تعارض راشي. همدارنگه به د شلور کعتونو په هغولس گونو حدیثونو باندې عمل مکمل ختم شی کوم چې مخکې ولیکل وشول.

غیر مقلد (منکر تراویح): د اتور رکعاتو تراویحو د اثبات او د دې څخه د زیاتور کعتونو د نفی لپاره د حضرت عایشې ؓ حدیث دلیل دی چې نبی کریم ﷺ په رمضان او په غیر مضان کې دیو لسلور کعتونو څخه زیات مونځ نه دی کړی (اته رکعت تراویح او درې رکعت و تر).

اهل سنت والجماعت: غیر مقلدین دی لاندې شپږو سوالونو ته جواب ووايې:

(۱) ستاسو د دعوی او دلیل په مابین کې مطابقت نه شته ځکه ستاسو د عوه داده چې تراویح اته رکعته دي، او پدې حدیث کې اته رکعت ته جدد ذکر شوي دي، ځکه چې پدې حدیث کې درمضان او د غیر رمضان کلمه ده یعنې د ټول کال د مونځ بیان دي، او د ټول کال مونځ ته جدد دي، تراویح نه دي.

(۲) پدې حدیث کې دیوولسو څخه د زیاتو رکعتونو نفی راغلی ده حالانکه په بخاری شریف کې دیوولسو رکعتونو څخه د زیاتو رکعتونو اثبات دی، وگوره بخاری ج ۱ ص ۱۵۳ همدارنگه قیام اللیل للمزوزی ص ۸۳-]

(۳) غیر مقلدین لیکي چې د تراویحو تعداد معین نه دی - شوکانی لیکي چې: فقصر الصلوة المساء بالتراویح علی عدد معین لم ترد به سنة یئل الاوطار ج ۳ ص ۵۸]

غیر مقلد وحید الزمان لیکي چې: ولا یتعین له عدد معین کنز الحقایق ص ۳ نزل الابراج ص ۱۶) نور الحسن لیکي چې (والبجمله عدد معین در مرفوع نیامده عرف الجادی ص ۸۱ مصدقه نواب صدیق حسن خان) نو څرنگه غیر مقلدین د اتور رکعتونو د اثبات او ددې څخه د زیاتو رکعتونو د نفی لپاره ددې حدیث څخه استدلال کوي؟

(۴) پدې حدیث کې راغلي دي چې نبی کریم ﷺ په رمضان او غیر رمضان کې درې رکعت ته وټاکي دي، یعنې دولس میاشتې یې درې رکعت ته وټاکي دي نو غیر مقلدین ولي یوولس میاشتې یو رکعت وټاکي؟ یعنې یوولس میاشتې ولي ددې حدیث څخه مخالفت کوي؟

(۵) که د حضرت عایشې رضی الله عنها د حدیث د اتور رکعتونو د اثبات او د زیاتو رکعتونو د نفی لپاره شي نو یسا چې حضرت عمر رضی الله عنه په مسجد نبوي کې د حضرت عایشې رضی الله عنها د حجرې په څنګ کې د شلور رکعتو تراویحو په جماعت باندې د پابندۍ اهتمام وکړ نو حضرت عایشې رضی الله عنها ولي ورته د حدیث د اتور رکعتونو څخه د زیاتو رکعتونو د نفی لپاره نه پیش کولو او یا کوم یو بل صحابی ولي نه پیش کولو؟

(۶) د حضرت عایشې رضی الله عنها وفات په سنه ۵۷ هـ یا سنه ۵۸ هـ کې د حضرت معاویه رضی الله عنه په خلافت کې شوی دی، او د حضرت جابر رضی الله عنه وفات په سنه ۷۴ هـ کې د عبد الملک په خلافت کې شوی دی، او د حضرت

ابی بن کعب رضی الله عنه وفات په سنه ۹۱ کې د حضرت عمر رضی الله عنه په خلافت کې شوی دی، دوی یوهم د شلور کعتونو تراویحو مخالفت نه دی کړی، او نه یې د شلور کعتونو په خلاف کوم حدیث پیش کړی دی.

نو ایاد غیر مقلدینو - دیني غیرت، دستوسره محبت، او د بدعاتو څخه نفرت د دې صحابه و په سنت هم زیات دی؟ د دې حدیثونو له وجې غیر مقلدین شپه او ورځ کوشش کوی چې شلور کعتو تراویحو ته بدعت وایي لکن خپله د دې احادیثو او ریدونکي او یسانونکي جلیل القدر صحابه رضی الله عنهم یې هېڅکله د شلور کعتونو په خلاف نه پیش کوي.

۴ سوال: ایاد حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په زمانه کې شل رکعت تراویح کیدلی؟

جواب: د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په اول کال کې د تراویحو د جماعت اهتمام نه وو، بیا په دوهم کال د دې پوره اهتمام وشو، د دې وجه دا وه چې حضرت عمر رضی الله عنه ولیدل چې په مسجد نبوی کې بعضې خلک یواځې یواځې د تراویحو مونځ کوي او بعضې یې په جماعت باندې کوي، او جماعتونه هم متعدد متعدد دی، نو حضرت عمر رضی الله عنه ته دې کار خوند ورنکړ او وی فرمایيل چې: لوجمعت هؤلاء علی قاری واحد لکن امثل ثم عزم فجمعهم علی ابی بن کعب رضی الله عنه.

که زه دا خلک په یو قاری را جمع کړم نو دیره به ښه وي، بیا یې کلک عزم وکړ او ټول خلک یې په ابی بن کعب رضی الله عنه را جمع کړل، د دې څخه وروسته یې یو ځل ولیدل چې ټول صحابه او تابعین د یو امام په اقتداء کې مونځ کوي نو حضرت عمر رضی الله عنه و فرمایيل چې دا جدیده طریقه ښه ده، بخاری ج ۱ ص ۲۲۹ دوه سبب دا وو چې د کوم امام اواز به ښکلي وو نو په تراویحو کې به د هغه مقتدیان زیات وو، او د کوم امام اواز به چې هغومره نه وو ښکلي نو د هغه مقتدیان به کم وو، نو حضرت عمر رضی الله عنه پوه شو چې خلکو د قرآن په خای اواز مقصود گرزولي دی، نو لدې وجې څخه یې په یو امام را جمع کړل، پاتې شوه دا خبره چې حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه د شلور کعتو تراویحو امامتي کوله؟ نو د دې لپاره دا حدیثو ټول طرق کتل پکار دی.

(۱) د سایب بن یزید رحمه الله په یو روایت کې راځي چې حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه او حضرت تمیم الداری رضی الله عنه ته حکم وکړ چې خلکو ته دیوولسور کعتو امامتي ورکړي (۸ رکعت تراویح او ۲ رکعت وتر) بهیقي ج ۲ ص ۱۹۶).

د دې حدیث په باره کې ابن عبد البر رحمه الله په الاستذکار کې لیکي چې وهم و غلط.

(۲) عن السائب بن يزيد قال كانوا يقومون على عهد عمر بن الخطاب في شهر رمضان بعشرين ركعة بهيئتي ج ۲ ص ۴۹۶. سائب بن يزيد فرمايې چې خلکو به د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې شل رکعتہ کول.

(۳) عن يزيد بن رومان قال كان الناس يقومون في زمن عمر بن الخطاب في رمضان بثلاث وعشرين (۲) ركعة. يزيد بن رومان فرمايې چې خلکو به د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې ۲۳ رکعتہ کول، بهيئتي ج ۲ ص ۴۹۶.

(۴) عن يحيى بن سعيدان عمر بن الخطاب امر رجلاً يصلي بهم عشرين ركعة. يحيى بن سعيد فرمايې چې عمر بن الخطاب يوسري ته امر وکړو چې خلکو ته د شلورکعتو امامتي ورکړي. (مصنف ابن ابی شيبه باب کم يصلي في رمضان من ركعة)

(۵) عن عبد العزيز قال كان ابی بن كعب يصلي في رمضان بالمدينة عشرين ركعة ويوتر بثلاث. عبد العزيز بن رفيع فرمايې چې ابی بن كعب رضي الله عنه خلکو ته د شلورکعتو امامتي ورکوله. (خواله بالا)

(۶) قال محمد بن محمد بن كعب القرظي كان الناس يصلون في زمن عمر بن الخطاب في رمضان عشرين ركعة. محمد بن كعب القرظي فرمايې چې د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې به خلکو شل رکعتہ تراويح کولې، قيام رمضان للروزي ص ۱۵۷.

(۷) وعن ابی بن كعب ان عمر بن الخطاب امر ابی بن كعب رضي الله عنه ان يصلي بالليل في رمضان، فقال ان الناس يصومون النهار ولا يحسنون ان يقرأوا - فلو قرأت القرات عليهم بالليل، فقال يا امير المؤمنين هذا شئ لم يكن، فقال قد علمت ولكنه احسن فصلي بهم عشرين ركعة. [اتحاف الخیر المهره ج ۲ ص ۴۵] والمختاره للمقدسي ج ۳ ص ۳۶۷.

ابی بن كعب رضي الله عنه ته حضرت عمر رضي الله عنه و فرمايل چې خلك دور مخې روژه وي او قرآن سم نه لولي نو كه ته ورته د شپې قرآن ولولي، حضرت ابی بن كعب رضي الله عنه ورته و فرمايل چې دا څو يونوى شى دى، حضرت عمر رضي الله عنه ورته و فرمايل چې ماته معلومات دى لكن دا طريقه ښه ده نو حضرت ابی بن كعب رضي الله عنه ته دوي ته شلورکعتو تراويحو موښخ وركړو.

تشریح

نودسایب بن یزید رحمه الله په اول حدیث کې د اتور کعتونو ذکر دی، او په پاتې شپږو حدیثونو کې چې دسایب بن یزید رحمه الله، یزید بن رومان رحمه الله، یحیی بن سعید رحمه الله، عبد العزیز رفیع رحمه الله محمد بن کعب القرظی رحمه الله، او خپله دابی بن کعب ؓ حدیثونه دي په دې ټول کې د شلو رکعتونو ذکر دی. نو د اول حدیث تعارض راغلو د پاتې شپږو حدیثونو سره د دفع د تعارض لپاره بعضې علما دې شپږو حدیثونو ته ترجیح ورکوي او د اول حدیث په باره کې فرمایي چې هغه دروي وهم او غلطیاده، لکه حافظ ابن عبد البر رحمه الله چې فرمایلي دي.

او بعضې علما پکې تطبیق کوي، چې په اول کې حضرت عمر ؓ داسې حکم کړی وو، چې اته رکعت په جماعت کوئ، او باقي دولس رکعت په کورونو کې کوئ. چې شل رکعت مکمل شي، یایې په تدریج سره حکم وکړ چې ټول شل رکعت په جماعت باندې کوئ، ددې څخه وروسته په هر مسجد او په ځای کې په جماعت باندې شل رکعت تراویح کیدلې.

(تأییدات):

دسایب بن یزید رحمه الله د دواړو رویتونو په باره کې:

(۱) امام بهقی رحمه الله فرمایي چې: ويمكن الجمع بين الروایتين فانهم كانوا يقومون باحدى عشرة ثم كانوا يقومون بعشرين ويوترون بثلاث، بهقی ج ۲ ص ۴۹۶] یعني اولې اته رکعت (په جماعت او دولس رکعت په کورونو کې) کول، او یایې شل رکعت تراویح او درې رکعت و تر ټول په جماعت سره کول.

(۲) امام قسطلاني الشافعی رحمه الله المتوفى ۹۲۳) د بخاری په شرح کې لیکي چې: وجمع البهيقي بينهما بانهم كانوا يقومون باحدى عشرة ثم قاموا بعشرين واوروا بثلاث وقد عدا ما وقع في زمن عمر ؓ كالا جماع ارشاد الساری ج ۳ ص ۴۹۶] اولې یوولس رکعت باجماعت ادا کول، (او یایې دوی دولس رکعت په کورونو کې بلاجماعت ادا کول) یایې شل رکعت تراویح او درې رکعت و تر دجماعت سره شروع کړل.

(۳) علامه ابن الهمام رحمه الله فرمایہ چہ: وجمع بینہما بانہ وقع اولائم استقرار الامر علی العشرين فان المتوارث. فتح القدیر ج ۱ ص ۱۰۷. اول بہ ثی یوولس رکعتہ باجماعت ادا کول، بیاوروستہ شل رکعتہ باجماعت شروع شول او همد اشل رکعتہ پیری پیری پے تواتر سرہ رارونی دی

(۴) ملا علی القاری رحمه الله فرمایہ چہ: لعلمہم فی بعض اللیالی قصدوا التشبیہ بہ ﷺ فانه صح عنه انه صلی بہم ثمانی رکعات والوتر وان کان الذی استقر علیہ امرہم العشرين، مرقات ج ۳ ص ۳۷۹.

(۵) علامہ عبدالرحمن الجزیری رحمه الله لیکلی دی چہ: وقد بین فعل عمران عددها عشرون حیث انه جمع الناس اخیرا علی هذا العدد فی المسجد ووافقہ الصحابة علی ذلك ولم یوجد لهم مخالف ممن بعدهم من الخلفاء الراشدين (کتاب الفقہ علی المذاهب الاربعہ ج ۱ ص ۳۰۴). حضرت عمرؓ فعل دانبکارہ کرہ چہ تراویح شل رکعتہ دی، حکمہ چہ حضرت عمرؓ پے آخر کھي خلک پے همدی عدد راجع کرل او تلو صحابہ وو ورسرہ اتفاق وکرل او هیخ مخالف پیدا نہ شو.

(۶) امام شافعی رحمه الله فرمایہ چہ: ازہ شل رکعتہ تراویح خوبشوم حکمہ چہ داد حضرت عمرؓ شخہ روایت شوی دی. لانه روی عن عمرؓ. کتاب الام ج ۱ ص ۱۲۵.

(۷) امام ترمذی رحمه الله فرمایہ چہ: اکثر اهل العلم علی ما روی عن عمرو علی غیرہما من اصحاب النبی ﷺ عشرين رکعتہ ترمذی ج ۱ ص ۹۹. اکثر خلک د حضرت عمؓ حضرت علیؓ وغیرہما صحابہ وویہ طریقہ شل رکعتہ کوی.

(۸) امام ابن عبدالبر المالکی رحمه الله فرمایہ چہ: وهو الصحيح عن ابی بن کعب من غیر خلاف من الصحابة، الاستذکار ج ۲ ص ۷۰. د اشل رکعتہ دابی ابن کعبؓ شخہ صحیح ثابتی دی، چہ ہیخ صحابی پکھي مخالف نہ دی کوی.

(۹) علامہ ابن قدامہ العنبلی رحمه الله فرمایہ چہ: ان عمرؓ لما جمع الناس علی ابی بن کعب کان یصلی بہم عشرين رکعة، المغنی ج ۱ ص ۷۹۹. حضرت عمرؓ پکھي کلہ خلک پے ابن بن کعبؓ راجع کرل نو هغه ورته شل رکعتہ تراویح کولی.

(۱۰) ابن تیمیہ رحمہ اللہ فرمایا ہے: فلما جمعہم عمرہ علی ابن بن کعب رحمہ اللہ کان یصلی بہم عشرين ركعة ثم یوتر بثلاث، مجموعة الفتاوى ج ۲۴ ص ۲۷۲. حضرت عمر رحمہ اللہ بھی خلک پہ ابی بن کعب رحمہ اللہ را جمع کرل توفہ خلکو تہ شل رکعتہ تراویح اودری رکعتہ وتر کول.

(۱۱) ابن تیمیہ رحمہ اللہ پہ بل خای کہ فرمایا ہے: وقد ثبت ان ابی کعب رحمہ اللہ کان یقوم بالناس عشرين ركعة في قيام رمضان ويوتر بثلاث فرأى كثير من العلماء ان ذلك هو السنة لانه اقامه بين المهاجرين والانصار ولم ينكره منكر. مجموعة الفتاوى ج ۲۳ ص ۱۱۲.

دائباتہ ده چې ابی بن کعب رحمہ اللہ پہ خلکو تہ دشلور کعتو تراویح اودری رکعتہ وترو امامتی ورکولہ نوډیر علماء فرمایا ہے همد اشل رکعتہ سنت دي ځکه چې داعديہ مهاجرینو او انصارو پہ مایین کې ادا کړی وواو هیچا انکار ونه کړو.

(۱۲) دوهاییانو د حرکت مشر محمد بن عبدالوهاب لیکې چې: ان عمر جمع الناس علی ابی بن کعب یصلی بهم عشرين ركعة، مجموعه رسائل الشيخ محمد بن عبدالوهاب النجدی ج ۱ ص ۱۱۷. حضرت عمر رحمہ اللہ خلک په ابی بن کعب را جمع کرل هغه خلکو تہ شل رکعتہ تراویح ورکولی.

(۱۳) امام ولی الدین العراقي رحمه الله لیکې چې: لکن عمره جمع الناس علی صلوة التراويح مقتدين بابی بن کعب صلی بهم عشرين ركعة غير الوتر وهو ثلاث ركعات. [طرح التشریب فی شرح التقريب ج ۳ ص ۸۸]. حضرت عمر رحمہ اللہ درمضان پہ میاشت کې دابی بن کعب رحمہ اللہ په امامتی کې خلک په شل رکعتہ تراویح اودری رکعتہ وترو باندې را جمع کرل.

ددې عبارتو خلاصه:

(۱) حضرت عمر رحمہ اللہ په اول کې صحابه په یوولس رکعتہ باجماعت را جمع کرل چې پاتې رکعتونه به یې په کورونو کې بی جماعت کول او په تدریج سره یې په شلور کعتونو باجماعت عمل شروع کړو.

(۲) د حضرت عثمان رحمہ اللہ او د حضرت علی رحمہ اللہ په خلافتونو کې هم د حضرت عمر رحمہ اللہ د خلافت په شان شل رکعتہ باجماعت ادا کیدل.

(۳) په شلور کعتونو باجماعت باندې ټولو صحابه و رحمہ اللہ اجماع ده چې یو صحابی ترینه نه دی مستثنی.

(۴) پدې دورود خلافت کې هیڅ تابعي هم د شلور کعتونو باجماعت څخه اختلاف نه دی کړی.

غیر مقلد (منکر تراویح: مخکې له دې چې په شلور کعتونو باجماعت باندې عمل شروع نشي تاسو وویل چې په ابتدا کې حضرت عمر رضی الله عنه په یوولسور کعتونو باجماعت باندې خلک را جمع کړل نو بیا په دې څه دلیل دی چې په دغه ورځو کې صحابه ووباقې دولس رکعت په کورونو کې کول؟

اهل سنت والجماعت: (۱) د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه په مرفوع او متواتر عملي حدیث کې تیر شول چې رسول الله صلی الله علیه وسلم شل رکعت تراویح کولي. (۲) او د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د درېو خلفاوو په شمول ټولو صحابه ووبه شلور کعتونو باجماعت باندې عمل کول نو د دوی د مقدسې هستې څرنگه په خلاف سنت را جمع کیدلی؟

نو د دوی د تواتر او اجماع د غلطۍ امکان نه لري، نو بلاشک چې سنت تراویح شل رکعت ده - او دا ممکنه نه ده چې صحابه دې سنت پرېږدي، نو خامخا د شل رکعت سنت تعداد صحابه کرامو په کورونو کې پوره کړی دي، د دې قرینو په خلاف د لامذهبه سره هیڅ قرینه داسې نه شته چې په هغې کې د اتور کعتونو څخه د زیادت نفي راغلی وي.

غیر مقلدین (د تراویحو منکرین) دی صرف یوایت او یا صرف یو داسې دی حدیث پیش کړی چې په هغې کې د اتور کعتونو څخه د زیادت نفي وي.

(۲) د حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې څخه دی تردانگریزانو د دورې پورې صرف یو صحابي، یا صرف یو تابعي، یا صرف یو تبع تابعي، او یا صرف یو مسلمان ونبایي، چې هغه د اتور کعتونو څخه د زیادت نفي کړی وي.

۵- سوال: د حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې څخه وروسته د صحابه وواو د تابعینو په زمانه کې څو رکعت تراویح کیدلی؟

جواب: کله چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې شل رکعت باجماعت شروع شوی، نو د هغې څخه وروسته د صحابه وواو د تابعینو په زمانه کې په همدې شلور کعتونو باجماعت باندې عمل کیدلو.

د نموني په طريقه لاندې اوه ۷ حديثونه ولوله

(۱) عن ابی عبدالرحمن السلمي عن علی ؑ قال دعا القراء فی رمضان فامر منهم رجلاً یصلی بالناس عشرين رکعته وکان علی یوتر بهم . بهیقي ج ۲ ص ۱۹۶. حضرت علی ؑ قاریان را ووغښتل او یوته یې پکې امر وکړ و چې خلکو ته شل رکعته تراویح او وتر ادا کړي.

(۲) عن ابی الحسناء ان علی بن ابی طالب امر رجلاً ان یصلی بالناس خمس ترویحات عشرين رکعةً ، بهیقي ج ۲ ص ۱۹۶. ابو الحسناء فرمایي چې حضرت علی ؑ یو سړي ته امر وکړ و چې خلکو ته پنځه ترویحات شل رکعته تراویح ادا کړي.

(۳) کان عبد الله بن مسعود ؑ یصلی بنافی شهر رمضان فینصرف وعلیه لیل قال الاعمش کان یصلی عشرين رکعته ویوتر بثلاث . قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۷. عبد الله بن مسعود ؑ به خلکو ته شل رکعته تراویح او درې رکعته وتر ادا کول.

(۴) عن عطاء قال ادركت الناس وهم یصلون ثلاثاً وعشرين رکعةً (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعته . ماصحابه او تابعین و موندل چې شل رکعته تراویح او درې رکعته وتر یې کول .

(۵) قال عطاء ارکتهم یصلون فی رمضان عشرين رکعته ویوترون منها بثلاث (قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸. ما چې خلک لیدلي دي نو همدانته دیرش رکعته کوي (شل تراویح او ۱۶ رکعته نفل ، او درې رکعته وتر).

(۷) داود بن قیس فرمایي چې د عمر بن عبدالعزیز رحمه الله او د عثمان بن ابان رحمه الله په زمانو کې د مدینې خلکو نه دیرش رکعته لمونځ کولو . (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعته). نورالهی حوالی د شپږم سوال د جواب لاندې را وړاندې دي .

(۶) سوال : د صحابه و ورضی الله عنهم او د تابعینو رحمهم الله په زمانه کې چې کومو ائمه و دود شل رکعته تراویح او امامتې کړې دي د هغوی یو څو نومونه ذکر کړئ .

جواب : د حضرت ابی بن کعب ؑ او د حضرت عبد الله بن مسعود ؑ روایات خو مخکې تیر شو چې دوه ډاکټري او دهغي نه پرته یو څو دادي :

(۳) معاذ ابوحلیمه القاری الصحابی رضی اللہ عنہ المتوفی سنہ ۶۳ھ (۱) شتیرین شکل الشابی رحمہ اللہ (۵) سوید بن غفلہ الشابی رحمہ اللہ المتوفی ۸۰ سنہ م (۶) ابن ابی ملیکہ الشابی رحمہ اللہ م سنہ ۱۱۷ھ (۷) حارث الشابی رحمہ اللہ (۸) ابوالبختری الشابی رحمہ اللہ (۹) عبدالرحمن بن الاسود الشابی رحمہ اللہ المتوفی سنہ ۹۹ھ (۱۰) علی بن ربیعہ الشابی رحمہ اللہ (۱۱) سعید بن جبیر الشابی رحمہ اللہ سنہ ۹۵ھ (۱۲) عبدالرحمن بن ابی بکر رحمہ اللہ (۱۳) سعید بن ابی الحسن الشابی رحمہ اللہ م ۱۰۰ سنہ ھ (۱۴) عمران العبدی الشابی رحمہ اللہ (۱۵) زرارہ بن اوفی الشابی رحمہ اللہ المتوفی ۹۳ سنہ ھ (۱۶) شبرمہ الشابی رحمہ اللہ (۱۷) ابوجحز الشابی رحمہ اللہ المتوفی سنہ ۱۰۶ھ.

دوی ھربودش لور کعتونود تراویحو امامتی کسری دہ اود دوی دشلور کعتونود امامتی ذکر بہ لانندی احادیثو کھی ذکر شوی دی.

(۱) محمد بن سیرین ان معاذاً اباحلیمة القاری کان یصلی بالناس فی رمضان احدى واربعین رکعة، قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸، معاذ بہ دیوخلوینست رکعتو امامتی کولہ. (شل رکعتہ تراویحیہ خلورو قفوکھی شپارس رکعتہ نفل، درې رکعتہ وتر، اود وەر رکعتہ تہجد)

(۲) عن شتیرین شکلی وکان من اصحاب علی رضی اللہ عنہ انه کان یومهم فی شهر رمضان بعشرین رکعتہ ویوتر بثلاث، وفي ذلك قوة شتیرین شکل بہ دشلور کعتو، امامتی کولہ، سنن کبری للبیہقی ج ۲ ص ۴۹۶ مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی الخ]

(۳) ابوالخصیب قال کان یؤمناسویدین غفلة فی رمضان فیصلی خمس ترویحات عشرین رکعتہ، سنن کبری للبیہقی ج ۲ ص ۴۸۶. سوید بن غفلہ بہ دینخو ترویحاتو شلور کعتو امامتی ورکولہ.

(۴) عن نافع بن عمر رضی اللہ عنہ قال کان ابن ابی ملیکہ یصلی بنافی رمضان عشرين رکعة (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعة) ابن ابی ملیکہ بہ دشلور کعتو امامتی کولہ.

(۵) عن الحارث انه کان یوم الناس فی رمضان باللیل بعشرین رکعة ویوتر بثلاث. (حوالہ بالا) وارث بہ دشلور کعتو امامتی کولہ.

(۶) عن ابی البختری انه کان یصلی خمس ترویحات فی رمضان ویوتر بثلاث (حوالہ بالا) ابوالبختری بہ دینخو ترویحاتو شلور کعتو امامتی کولہ.

(۷) عن الحسن بن عبيد الله قال كان عبد الرحمن بن الاسود يصلي بنافي رمضان اربعين ركعة ويوتر سبع (حواله بالا) عبد الرحمن بن الاسود (۴۰) ركعتون امامتي كوله او اوه ركعته وتره يي كوله.

(خلور فرض ۲۰ ركعته تراويح، ۱۶ ركعته په خلورو وقفوكي نفل، او اوه وتر (يعني ۴ ركعته تهجد او دري ركعته وتر) دو تراوت هجد و خخه مجازاً په و ترو باندې تعبير كيږي سنن نسايي ابواب الوتر).

(۸) عن سعيد بن عبيد الله بن علي بن ربيعة كان يصلي بهم في رمضان خمس ترويجات ويوتر ثلاث. (حواله بالا) علي بن ربيعة به پنځو ترويجاتو امامتي كوله.

(۹) وعن ورقا قال كان سعيد بن جبير يؤمنافي رمضان فيصلي بناعشرين ليلة ست ترويجات فاذا كان العشر الاخر اعتكف في المسجد وصلي بناسبع ترويجات. (حواله بالا) وقيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸. سعيد بن جبير به دلاندې مونځ امامتي كوله. (شل ركعته تراويح، او خلور ركعته تهجد او په اخري عشره كې خلور ركعته نور تهجد).

(۱۰) حبيب بن ابي عمرة كان سعيد بن جبير يصلي في رمضان ست ترويجات يسلم بين كل ركعتين قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸.

(۱۱) يونس ادركت مسجدا للجامع قبل فتنة ابن الاشعث يصلي بهم عبد الرحمن بن ابي بكر وسعيد بن ابي الحسن وعمران العبدى كانوا يصلون خمس ترويجات فاذا دخل العشر زادوا واحدة (ايضا)

(۱۲) ذكوان الجرشي شهد زارة بن اوفى يصلي بالحي في رمضان ست ترويجات فاذا كان في آخر الشهر في العشر يصلي سبع ترويجات كل ليلة (ايضا)

(۱۳) عن شرملة وكان من اصحاب علي انه كان يومهم في رمضان فيصلي خمس ترويجات. زجاجة المصاييح ج ۱ ص ۳۶۶.

(۱۴) عمران بن حدير كان ابو مجلز يصلي بهم اربع ترويجات (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸) يعني ابو مجلز به د تراويح په خلورو وقفوكي خلور ترويحې يعني ۱۶ ركعته كوله.

لامذهبان دي صرف د حرمينويو امام و بنيابي چې هغه د اسلام په تاريخ كې په حرمينوكي صرف يوه ورځ اته ركعته تراويح كړي وي همدا رنگه دي صرف يو صحابي او يا صرف يو تابعي و بنيابي چې هغه د شل ركعته تراويحود ستوالى څخه انكار كړى وي.

۷- سوال: د تراویح د تعداد په باره کې دایمه اریعه وومسلك څه دی؟

جواب: د څلورو اړو اما مانو په نیز تراویح شل ركهته دي د امام مالك رحمه الله څخه په یو روایت کې نهه دیر شل ركهته راغل شوی دي، لکن په هغې کې شپاړس ركهته هغه نفل دي چې په څلورو قفو کې به ادا کیدل وجه داوه چې په مکه مکر مه کې به د هرو څلورو ركهتنو څخه وروسته په وقفه کې طواف کیدلو نو د هغه طواف په ځای به په مسجد نبوی کې څلور ركهته نفل کیدل (المغنی لان قدامه ج ۱ ص ۸۰۳).

(۱) په المغنی کې ئی لیکې دی چې: والمختار عند ابی عبدالله فیها عشرون رکعة وبهذا قال الشری وابو حنیفة، والشافعی وقال مالک ستة وثلاثون. المغنی لابن قدامة ج ۱ ص ۸۰۴

(۲) علامه ابن رشد المامکی رحمه الله لیکې دي چې: واختلفوا فی المختار من عدد الركعات التي يقوم بها الناس فی رمضان فاختر مالک فی احد قوله وابو حنیفة والشافعی واحمد وادالقیام بعشرين رکعة سوی الوتر و ذکر ابن القاسم عن مالک انه كان يستحسن ستا وثلاثین رکعة والوتر ثلاث، [بداية المجتهد ج ۱ ص ۱۷۸].

(۳) ابو عبدالله محمد بن عبد الرحمن الشافعی رحمه الله لیکې چې: ومن السنن صلوة التراویح فی شهر رمضان عند ابی حنیفة والشافعی واحمد وهی عشرون رکعة وحكى عنه ان التراویح ست وثلاثون رکعة، رحمة الامة فی اختلاف الائمة ص ۱۶۶].

(۴) مولانا زکریا الحنفی رحمه الله لیکې چې: وهوالذی اختاره مالک واختر الشافعی عشرين رکعة غیر الوتر ومثل قول الشافعی قال الامام احمد والحنفية اوجز المسك لك ج ۲ ص ۳۰۳.

(۵) مولانا ظفر احمد العثماني الحنفی رحمه الله لیکې چې: فالمسنون عند ابی حنیفة والشافعی واحمد عشرون رکعة وحكى عن مالک ان التراویح ست وثلاثون رکعة - اعلاء السنن ج ۷ ص ۶۹].

لامذهبان دی د دې څلور مجتهدینو او یادو دوی په مقلدینو کې د کوم یو محدث او یاد مفسر څخه د اتور ركهتنو حواله پیش کړي.

۸- سوال: آیا د اسلام په تاریخ کې کومه شپه په هر مینو کې د څلور ركهتنو څخه کمی تراویح شوی دي؟

جواب : دحضرت عمرؓ دزمانې څخه چې په کومه ورځ دتراویحودجماعت پابندی شروع شوی ده دهغې څخه ترتنه پورې پدې څه دپاسه څوارلس سوه کلونو کې صرف یوه ورځ هم په حرمینو کې دشلور کعتونو څخه کمې تراویح نه دی ادا شوی .

په دې اخیږی صدی کې بعضو معتصلا مذهبو دشلور کعتونو په باره کې دوسو سواچول شروع کړی دی پدې وسوسه اچونکو کې دکویست حکومت چې دیهوداودنصاراودوحلقه یگوش غلام دی ،اهم کردار لوبوی ،اودحرمینو په دې مقدس ماحول کې دافتراق دیدداکولوپوره کوشش کوي .

چې کله دحرمینو دودونامتو علماوودافتنه محسوسه کړه نو ددې فتنې دختمولولپاره هر یو عالم یو یو کتاب ولیکلو اودا خبره یې پکې ثابته کړه چې داسلام په تاریخ کې هیڅکله هم په حرمینو کې دشلور کعتونو څخه کمې تراویح نه دی شوی .

پدې دوو رسالو کې یوه رساله فضیلة الشیخ محمد علی الصابونی الاستاذ بکلیة الشریعة والدراسات الاسلامیة فی الجامعه ام القرى المکه المکرمة (ولیکله دده درسالی نوم دی الهدی النبوی الصحیح فی صلوۃ التراویح مونږ ددې رسالې یو څو مضمونونه را نقلوو .

(۱) موصوف په دوه پنځوسمه صفحه کې عنوان لگولی دی چې (دتراویحودمونځ در کعتونو تعداد) ددې عنوان لاندې لیکي چې :

وهی عشرون رکعة من غیر صلوۃ الوتر - ومع الوتر تصیح ثلاثا وعشرین رکعة علی ذلك مضت السنة واتفقت الایمة سلفا و خلفا من عهد الخلیفة الراشد عمر بن الخطاب الی زماننا هذالم یخالف فی ذلك فقیه من الایمة الاربعة المجتهدين الاماروی عن مالک بن انس القول بالزیادة فیها الی ست وثلاثین رکعة فی الروایة الثانية عنه ،اما الروایة المشهورة عنه وهی التي وافق فیها الجمهور الشافعیة ،والحنابلة ،والاحناف ،فهی انها عشرون رکعة وعلی ذلك اتفقت المذاهب الاربعة وتم الاجماع وكفی الله المؤمنین شر القتال :

دتراویحو مونځ دوترو څخه بغير شل رکعة دی اودوترو سره درویشتر رکعتو دی همداجاري سنت دی اودحضرت عمرؓ دزمانې څخه ترتنه پورې ورباندې خلک متفق دی ،هیڅ په دین پوه سپړی ددې څخه مخالفت نه دی کړی البته دامام مالک څخه ۳۶ رکعتو نقل شوي دي لکن دده مشهور روایت دجمهورو یعنې

د حنیفه وودشافعیه وواو د حنابلہ ورسره موافق دی چې تراویح شل رکعتہ دی پدې باندې ثلور واره مذهبیونه متفق دی او ددې سره اجماع مکمله شوه او الله ﷻ مونان د قتال د شریخه بچ کړل.

(۲) دص ۷۴ څخه ترص ۸۴ پورې خلاصه: علامه صابونی رحمه الله لیکي چې نعمت تودی فیهما صلوة: التراويح من عهد الصحابة الى زماننا هذا؟ ایست تودی فیهما الصلوة عشرين رکعة وهما قبله مساجد المسلمين فهل یعقل ان یجمع المسلمون على شیء منکر مبتدع من امور الدین ویسکت عنه الناس وفيهم العلماء والفقهاء والمحدثون وتمراحقاب واجمال ولا ینکرا هذه المنکر، لوکان ذلك بدعة ومنکراً کما زعم الجاهلون... الخ.

وصحابه وودزمانی څخه تر نن پورې په حرمینو کې څو رکعتہ تراویح کیدلې؟ ای پدې دواړو مساجدو کې چې د ټولو مسلمانانو د مساجدو قبله ده شل رکعتہ نه کیدلې؟ ای ادا ممکنه او متصوره ده چې مسلمانان دې په یو بدعت او بد کار باندې راجمع شوي وي؟ او ټول خلک دې چې پدوی کې علماء، فقهاء، او محدثین وي ورباندې چپ وی - کلونه کلونه بلکه صدې تیرې شوی، او پدې بد کار باندې هیڅوک هم انکار نه کوي که د جاهلانو د گمان مطابق شل رکعتہ تراویح بدعت وی، نو هیڅکله به ورباندې دومره څوک نه وو خاموشه شوی، زما دې په الله ﷻ قسم وي چې شل کاله کیږي چې زه په مکه مکرمه کې یو سېره رمضان کې په مسجد حرام کې د امام پسرې شل رکعتہ تراویح کوم، او بیا د امام سېرې درې رکعتہ و تر کوم او د نجد، حجاز او د عالم اسلام د هر طرف څخه غټ غټ علما راځي او په مسجد حرام کې شل رکعتہ تراویح کوي، او تر نن هیڅ انکار نه دی کړی، اونه یې په دې باندې اعتراض کړی دی، نو ایاد دوی خاموشی ددې خبرې واضح اقرار نه دی، چې شل رکعتہ تراویح یو شرعي او بهتر کار دی، ځکه چې په دې کې د فاروقی سنتو اتباع ده، په هغو خلکو سخت تعجب دی، چې سلف ورته جاهلان ښکاری، او د حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې څخه تر نن پورې دومره غیر متناهی علما وو، فقهاوو، محدثینو او عوامو ته گمراهان وایي

حضرت عمر رضی الله عنه چې څه کړی دي داپه حقیقت کې د نبوی ﷺ سنتو اتباع ده ځکه چې رسول الله ﷺ فرمایي چې زما د خلفا راښوونو سنت په ځان باندې لازم کړی

(۳) علامه صابونی په اخر کې دخاتمه البحث عنوان لگولی دی اولیکي چې: فان ما یفعله المسلمون اليوم فی مشارق الارض ومغاربها من صلوة التراويح عشرين رکعة وهو الحق الذی دلست علیه النصوص

الكرمية وهو الذي درج عليه السلف الصالح واجمع عليه الائمة الاعلام والذي اتفقت عليه الامة الاسلامية من خلافة عمر الفاروق الى زماننا هذا ص [۱۴۳].

نن چي په مشرق او په مغرب کې کومې شل رکعت ته تراويح ادا کيږي دا حقي دي، او قوي نصوص پرې دلالت کوي، سلف صالحين په همدې طريقه چلیدلي دي، او پدې دغو علماوو اجماع ده، پدې باندې د حضرت عمر رضي الله عنه دخلافت څخه تر نن پورې ټول امت مسلمه متفق دي.

(۴) علامه صابوني مخکې ليکې چې: لومړی اړخ صلوٰۃ التراويح بالکلیه لکان جرمه وښه اخف بمن یفرق جماعة المسلمين ویؤلب العداوة بینهم فان صلوٰۃ التراويح سنة ووحدة الصف واجتماع الكلمة فرض واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا، فکیف تفرقون جميع التراويح من اجل السنة؟ ص [۱۴۱].

دغه دچاگناه چې تراويح بالکل نه کوي دغه چا څخه که ده چې په امت کې تفریق پيدا کوي (د انور کعتوتنه راپاروي) ځکه چې تراويح سنت دی او د مسلمانانو په مینځ کې وحدت او اتفاق فرض دی الله تعالی فرمایې چې (واعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا) نو تا سو د یو د سنت کار له وجې څرنگه په امت کې انتشار جوړوي؟

دوهمه رساله الشیخ عطیه محمد سالم لیکلې ده په نوم د (التراويح اکثر من الف عام فی مسجد النبی صلى الله عليه وسلم ددې رسالې یو څو مضمونونه به هم را نقل کړو.

(۱) مصنف په مقدمه کې لیکي چې: بعضی خلک په مسجد نبوی کې تراويح نه کوي او لري لري ځایونو ته ځي چې هلته اته رکعت ته تراويح وکړي ددوی دپوهولو لپاره دومره خبره کافي ده چې تاسو نه په کور کې د تراويح د ادا کولو فضیلت حاصل کړو او نه مو په مسجد نبوی صلى الله عليه وسلم کې د تراويح د ادا کولو فضیلت حاصل کړو، او بعضی خلک داسې دي چې په مسجد نبوی صلى الله عليه وسلم کې د امام پسې صرف اته رکعت ته تراويح کوي (اوساتي) دولس رکعت نه کوي) بلکې په تلاوت او یا په کوم عمل کې مصرف کيږي د رساله ماد هغوی دپوهولو لپاره لیکلي ده.

(۲) مصنف د ص ۳۱ څخه تر ص ۴۵ پورې دا ثابته کړی ده چې د حضرت عمر رضي الله عنه د حضرت عثمان رضي الله عنه او د حضرت علی رضي الله عنه په خلافتونو کې په مسجد نبوی صلى الله عليه وسلم کې شل شل رکعت ته تراويح ادا کیدلې. (۳) مصنف لیکي چې وان الزيادة انما جاءت بعد يعني د شلور کعتونو څخه د تراويح په تعدد کې وروسته زیاتوالی

راغلو د عمر بن العزیز رحمه الله په زمانه کې په مسجد نبوی ﷺ کې ۳۶ رکعتہ شروع شو. (شل رکعتہ تراویح اور ۱۶ رکعتہ نفل) د عمر بن عبد العزیز وفات په سنه ۱۱۱ هـ) کې شوی دی او دامام مالک ولادت په سنه ۹۴ هـ کې شوی دی نو دوی د عمر بن عبد العزیز سره اتلس کاله په دنیا کې تیر کړي دي، نو چې دامام مالک رحمه الله دشعور سترګی څرنگه خلاصی شوی دی نو په مسجد نبوی ﷺ کې یې د ۳۶ رکعتونو څخه کم رکعتونه نه دي لیدلي، و هب بن کیسان هم فرمایې چې ما په مدینه منوره کې د ۳۶ رکعتونو تراویحو څخه کمې نه دي لیدلي د و هب بن کیسان وفات په سنه ۱۲۷ هـ کې شوی دی، امام شافعی رحمه الله فرماني چې ما اهل مدینه ولیدل چې ۳۹ رکعتہ تراویح به ئی کولی شل تراویح، ۱۶۰ نفل) او درې رکعتہ وتر - کتاب الام ج ۱ ص ۱۴۲ مخکې لیکې چې:

دوهمه صدی: د دوهمې صدۍ تراخړه پورې دا عمل جارې وو چې په مکه مکرمه کې به شل رکعتہ تراویح کیدلې (او د هرو څلورو رکعتو په وقفه کې به طواف کیدلو او د هغې طواف په خای به په مدینه منوره کې څلور رکعتہ نفل مونځ کیدلو نو په) مدینه منوره کې به ۳۶ رکعتہ کیدل،

د دریمې صدۍ: په اول کې ۳۶ رکعتہ کیدل چې د درې رکعتہ و ترو سره به ۳۹ رکعتہ شول چې بیا پکې دوه رکعتہ ته جدا ضافه شول او مجموعه ۴۱ رکعتہ شول.

په څلورمې، پنځمې، شپږمې، او اومې صدۍ کې په مسجد نبوی ﷺ کې شل رکعتہ تراویح کیدلې ځکه چې په دې موده کې دلته دشوافعو اثرات غالب وو.

په اتمه صدۍ کې بیا ۳۶ رکعتہ تراویح شروع شوی خو فرق صرف د ویره وو چې د شپې په اول کې به د فرضو څخه وروسته ۲۰ رکعتہ تراویح کیدلې او د شپې په اخره حصه کې به ۱۶ رکعتہ جدا ادا کیدل.

په نهمه صدۍ: کې قد استمرات علی ست وثلاثین رکعتہ عشرین فی اول اللیل وست عشرة فی اخره وقد استمر هذا العمل الی نهاية المائة التاسعة واوایل المائة العاشرة

یعنې په نهمه صدۍ کې او د لسمې صدۍ تراواییلو پورې په همدې طریقه ۳۶ رکعتہ ادا کیدل

په لسمه صدۍ: کې همدا د ۳۶ رکعتونو طریقه جارې وه.

په يوولسمه صدۍ کې هم غالباً په همدې طريقه ۳۶ رکعتہ کيدل ځکه چې شيخ عبدالغني نابلسی مدينه منورې ته په يوولسمه صدۍ کې په خپله سفرنامه کې همدومره تعداد ليکلي دي.

په دولسمه صدۍ کې هم د شپې په اوله حصه کې شل رکعتہ تراويح کيدلی او د شپې په آخره حصه کې به شپاړس رکعتہ کيدل او د دې ۱۶ رکعتہ مونځ نوم به په سته عشره باندې ياديدلو.

په دريا لسمه صدۍ کې هم په همدې طريقه ۳۶ رکعتہ تراويح کيدلې

په څوارلسمه صدۍ کې هم په همدې طريقه تراويح کيدلې صرف دومره او شونې امامان متعدد شو.

عهد د سعودي: د سعود دور (۱۲۱۴هـ) څخه شروع شوی دی، او دوي په حکومت کې به په مسجد نبوی کې چا صرف شل رکعتہ تراويح باجماعت ادا کولی او بعضو به پاتې ۱۶ رکعتہ هم ادا کول، د سعودي حکومت داسې طريقه مقرر کړه چې د ماخوستن د مونځ پسې متصل به شل رکعتہ تراويح او بيا درې رکعتہ و تر ادا کيږي او د شپې په آخر کې به ۱۶ رکعتہ او دوباره و تر ادا کيږي، اگر چې دوترو مونځ دوه ځلې صحيح نه دی (نبي کریم ﷺ) فرمايې لاوتران في ليلة ابداد و باب في نقض الوتر

اوس داسې کيږي چې د شپې په اول کې شل رکعتہ تراويح ادا کيږي، او په اخري عشره کې د شپې په اخر کې لس رکعتہ تهجد ادا کيږي يو ختم په تراويحو کې کيږي، او يو ختم په تهجدو کې کيږي جناب عطيه محمد سالم د څوارلسو صدیو د تراويحو تعداد شل او د دې څخه زيات ليکلي دي د دې څخه کم نه شته.

دمکي او د مدينې څخه د لامذهبو بيزاري:

غير مقلدين: دعوا مو د گمراه کولو لپاره وايي چې زموږ مذهب هغه دی کوم چې دمکي او د مدينې دخلکو دی، مونږ دمکي او د مدينې والا يو، لدې وجې زموږ طريقه بهتره ده، لکن چې کله بيا ورته وويلي شي چې په مکه او په مدينه کې خوشل رکعتہ تراويح ادا کيږي او تاسو څو اتور رکعتو تراويحو ته سنت وايي او شلور رکعتو نو ته بدعت وايي نو په دې وخت کې بيا غير مقلدين دمکي او د مدينې دخلکو څخه بيزاري ښکاره کوي، لکه څرنگه چې يو غير مقلد عالم محمد رفيع سلفي ليکي چې: بعضي احناف مونږ ته وايي چې تاسو ولي دمکي او د مدينې په شان شل رکعتہ نه کوئ.... نوزه وايه چې محترمينو د ازياتې او کمي د انسانانو څخه ممکن دی، الله ﷻ مونږ ته مکه او مدينه د نمونې په طريقه نه دی پيش کړي، البرهان في قيام رمضان همدارنگه مشهور غير مقلد مناظر احسان الهی ظهير ليکي چې: اهل حديث د کوم ښاريه ستو عمل نه کوي، دا خبره

دیر مهمه ده دیر په غورسره یې ولولې دمغالطې لپاره خلکو دیرې غټې غټې خبرې جوړې کړې دي او په دلیل کې دمکې اود مدینې نومونه اخلې زموږ په نیزبیارونه، کلې، اوافراد دلیل نه شې کیدلی، زموږ د دلیل دالله قران اود محمد الرسول الله فرمان دی. [کتاب الصلوة باب سوم ص ۷۰].

۹- سوال: آیا د تراویحو څخه وروسته تهجد کیږي؟

جواب: حضرت عمر رضی الله عنه د تراویحو څخه وروسته خلکو ته د تهجد و ترغیب ورکوي او فرمایي چې کوم لمونځ چې تاسو کوی (یعنې تراویح) د دې څخه هغه مونځ به تر دی د کوم څخه چې تاسو اوده کیږي (یعنې تهجد) بخاری ج ۱ ص ۲۹۶ ایمة اریعه وودشې په اخر کې تهجد او په اول کې تراویح کولی امام بخاری به هم همدا سې عمل کولو هدی الساری مقدمه فتح الباری ص ۶۶۶ تیسر الباری از نواب وحید الزمان ج ۱ ص ۴۹ نصرت الباری ص مولف عبدالستار امام غریاء اهل حدیث د تهجد او د تراویحو تفصیلی فرق به لږ وروسته راشي انشاء الله.

۱۰- سوال: کله چې حضرت عمر رضی الله عنه شل رکعت تهجد تراویحو ته بدعت وویلی نو سنت به څرنگه

شي؟

جواب: د بدعت دوه معناکانې دي یوه لغوي او بله شرعي، د حضرت عمر رضی الله عنه مراد معنی لغوي ده یعنې ټوله میاشت د امام په اقتداء کې په جماعت باندې تراویح کول دانوی طریقه ده او د ابدعت شرعي ځکه نه دی چې دخلفاء و و طریقې سنت دي، رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایي چې علیکم بستی و سنة الخلفاء الراشدين، خلاصه دا چې دشلو رکعتو تراویحو څخه انکار او اتو رکعتو تر ته تراویح ویل او یا ور ته سنت ویل مبتدعه عقیده ده او ددې عقیدې والا بدعتي دی او د اهل سنت والجماعت څخه خارج دی ضال او مضل دی.

د تهجدو او دتراویحو په مابین کې ۶۲ فرقونه او ورسره د اتو
رکعتو او د شلو رکعتونو د اختلاف حقیقت اویو خوندوره مکالمه

بسم الله الرحمن الرحيم

محمد: محمد یونیک سیرت اونیک صورته ثوان وو، په پوهنتون کې محصل وو، لمونځ، روژې، ذکر، او تلاوت ی به یی ډیره پابندی سره کول.

پدې پوهنتون کې یو متعصب غیر مقلد جعلی اهل حدیث پرو فیسراستاد وو، او یو نام نهاد شیخ الحدیث متعصب لامذمبه د قرآن د درس په نوم هلته ورتللو - کله چې دې دواړو غیر مقلدینو د محمد نیک اخلاق، او شرافت ولیدل نو دده د ښکار کولو پخه اراده یې وکړه، نو اول یې د خان سره بلد کړو، او بیا یې ورته په زړه کې دو سو اچول شروع کړل، رو رو یې په دې خبره یقینې کړو چې ته د مولیانو پسې د تللو په ځای خپله د دین تحقیق کو، درمضان میاشت په رارسیدلو وه، محمد د تراویح د مسئلې تحقیق شروع کړو، د اهل سنت والجماعت کتابونه یې هم وکتل او د جعلی اهل حدیثو لامذمبهو کتابونه یې هم وکتل، لکن نتیجه داراو وتله چې نه یې په شل رکعتو تراویح باندې یقین راغلو او نه یې په اتور رکعتو تراویح باندې یقین راغلو، بلکه تراویح ورته یو مشکوک عبادت په نظر ورغلو، درمضان میاشت ورباندې په دې کشمکش او خفگان کې تیره شوه، کله به یې شل رکعتو تراویح کولې، کله به یې اته رکعتو تراویح په نیت باندې کولې او کله به یې بالکل پرېښودې، دواړه غیر مقلدین استاذان ډیر خوشحاله وو چې د شیطان نمایندګي یې تقریباً کامیابه شوی وه، محمد یې د تقلید د بند څخه تقریباً رایستلی وو، اینده چې څه پېښیدل هغه هر څه ورته د تقلید په نسبت ښه ښکاریدل.

لکن محمد ډیر خوښیار وو، ددې مشکل او ضررناک حالت څخه یې د ځان درایستلو کلک عزم وکړو، طریقه یې دا ذهن ته راغله چې دیو داسې حنفی عالم څخه تحقیق وکړي چې د غیر مقلدینو د مسلک په باره کې پوره معلومات ولري او په قرآن، حدیث او فقه کې پوره ماهر وي، لهذا اهل سنت والجماعت د اتحاد یې دیو محقق عالم درسگاه ته ورغلو، دسلام او دکلام څخه وروسته یې دخپلو سوالونو شروع داسې وکړه.

محمد: مولنا صاحب! د شلو رکعتو تراویح او د اتور رکعتو تراویح حقیقت څه دی؟

محقق عالم: گرانه بچیه! د اصل جواب څخه مخکې د دواړو دودو اصولو څخه ځان خبر کړه، دا ځناو په نیزد مسایلو د ثابتنو لپاره په ترتیب سره څلور دلایل دي:

(۱) کتاب الله (۲) سنت رسول الله (۳) اجماع الامت (۴) قیاس او اجتهاد

او دغیر مقلدینو جعلی اهلحدیثو په نیزد مسایلو د اثبات لپاره صرف دوه دلایل دي:

(۱) دقرآن صریح ایت (۲) صحیح صریح مرفوع متصل حدیث.

دصریح معنی داده چې دخپلې رایې لپاره به پکې دزړې په اندازه هم مداخله نه وي، دوی وایې چې دهیڅ امتي چې دصحابي هیڅ قول، فعل، او رایه معتبره نه ده حتی چې ددوی په نیزد پیغمبر ﷺ رایه هم بغیر دوحی څخه معتبره نه ده [مقدمه نور العینین ص ۲۱ طریق محمدی ص ۵۹ و ص ۵۷].

اوس اصل جواب ته راشه چې داهل سنت والجماعت او دغیر مقلدینو په مابین کې دشلو رکعتو تراویحو او داتور رکعتو تراویحو اختلاف نه دی، بلکه ددوی په مابین کې اختلاف دتراویحو دمنلو او دنه منلودی داتور رکعتونو والاتراویح بالکل نه مني، دوي دتراویحو څخه منکړدي، او دشلو رکعتونو والاتراویح مني.

محمد: محترم مولنا صاحب غیر مقلدین خوترایح مني، لکن دتراویحو په تعداد کې اختلاف کوي، اومونږ خوهمیشه دا ورو چې دتراویحو په تعداد کې اختلاف دی، چې اته دی او که شل دی یوه ډله ورته اته وایې او بله ډله ورته شل وایې.

محقق عالم: محمده بچی! دیوشي څخه د انکار لپاره دوه طریقې دي یو صراحتاً انکار کول دي او دوه په منافقانه طریقه باندې انکار کول دي چې په ظاهر کې د اقرار عنوان استعمالوی لکن د اقرار په بیخ کې یې انکار پټ کړی وي

لکه دیوبی نمازه په باره کې چې یوسړی ووايې چې دموښخ نه کوي، نو د صراحتاً انکار دی، او که یوسړی ووايې چې دا کله کله موښخ کوي، نو دا اشاره انکار دی، ځکه چې دلته عنوان د اثبات لگیدلی دی، لکن د اثبات په بیخ کې انکار پټ دی، همدارنگه غیر مقلدین دتراویحو په باره کې مثبت عنوان لگوي او وایې چې تراویح اته رکعت دي لکن ددې په ضمن کې دتراویحو دموښخ څخه پټ انکار پروت دی.

اول مثال: ددو وکسانو دماخوستن دموښخ درکعتونو په باره کې اختلاف دی، یو وایې چې دماخوستن موښخ څلور رکعت دی او بل وایې چې دماخوستن موښخ درې رکعت دی، نو دلته دا اگر چې ظاهراً دماخوستن موښخ مني ځکه چې دماخوستن موښخ ته درې رکعت وایې لکن دا په حقیقت کې دماخوستن دموښخ څخه منکړدي او کوم سړی چې ورته څلور رکعت وایې نو داسې په حقیقت دماخوستن دموښخ قایل دی، او هر کله چې

ددې دواړو کسانو څخه وضاحت وغوښتلې شي نو د درېو رکعتونو والا ووايي چې زه په اصل کې د ماښام او د ماخوستن مونځ یو گڼم، ځکه چې دواړه مونځونه د لمر د پریوتلو څخه وروسته ادا کیږي، نو د ماښام مونځ خودرې رکعت ده دی نو د ماخوستن مونځ هم درې رکعته شو، ځکه چې دواړه یو مونځ دی، او د څلورو رکعتونو والا وایي چې د ماښام او د ماخوستن دوه مستقل مونځونه دي د هر یو مونځ وخت هم جدا دی، د هر یو مونځ درې رکعتونو په تعداد کې فرق هم دی، نو پدې مثال کې اگر چې په ظاهر کې د درېو او د څلورو رکعتونو اختلاف ښکاري لکن په حقیقت کې کوم سړی چې د ماخوستن مونځ درې رکعته گڼي هغه د ماخوستن د مونځ څخه منکر دی، ځکه چې دا د ماخوستن مونځ د ماښام د مونځ څخه جدا نه گڼي او کوم سړی چې د ماخوستن مونځ څلور رکعته گڼي، دا د ماخوستن د مونځ قایل دی دده په عقیده کې د ماښام او د ماخوستن مونځونه دوه مستقل او جدا جدا مونځونه دي، نو همدارنگه هغه خلک چې د تراویحو مونځ اته رکعته گڼي، دوی په حقیقت کې د تراویحو د مونځ څخه منکر دي، ځکه چې ددوی څخه چې کله ددې خبرې وضاحت وغوښتلې شي نو دوي دخپلې عقیدې وضاحت داسې کوي چې په اصل کې تراویح او تهجد یو مونځ دی او تهجد خواته رکعت ده دي نو تراویح هم اته رکعته شوی نو دده خبره د هغه سړي دخبرې په شان شوه چې د ماخوستن او د ماښام مونځ یو گڼي، او دواړو ته درې رکعت وایي، او کوم خلک چې د تراویحو مونځ شل رکعت گڼي هغوی د تراویحو منونکي دي، ځکه ددوي، عقیده داده چې تراویح مستقل مونځ دی او تهجد مستقل مونځ دی، نو داده جدا جدا مونځونه دي، نو هر کله یې چې تراویح جدا مستقل مونځ وگڼلو نو دوی د تراویحو منونکي شو.

دوهم مثال: شیعه گان د قرآن څخه منکر دي لکن په ظاهر کې یې منی نوده وی یې چې په خوله وایي چې قرآن منو نو مراد یې دخپلې عقیدې مطابق هغه قرآن دی چې ددوی په عقیده کې د امام مهدی سره په غار کې دی نو داده چې موجوده قرآن څخه انکار دی همدارنگه غیر مقلدین نوم د تراویحو اخلي لکن مرادوي ترینه تهجد.

محمد: ایاداعقیده د غیر مقلدینو په کتابونو کې شته چې تراویح او تهجد یو مونځ دی؟

محقق عالم: ددوی په ډیرو کتابونو کې دا عقیده صراحتاً لیکل شوی ده، د مثال په توگه لاندې کتابونه وگوره.

(۱) غیر مقلد نذیر احمد رحمانی اعظمی لیکي چې: د تهجد و په رمضان او د تراویح و په مینځ کې هیڅ فرق نه شته انوار المصایح ص ۱۸۰.

(۲) غیر مقلد محمد اسماعیل سلفي لیکي چې: بعضې خلک تهجد او تراویح دوه جدا دواړو نه گڼي دا غلط دی، رسول اکرم کې نماز ص ۹۸

(۳) مشهور غیر مقلد صادق سیالکوتي لیکي چې: تراویح او تهجد په اصل کې د یو شي دوه نومونه دي صلوۃ الرسول ص ۳۷۸

(۴) غیر مقلد اکبر شفیق الرحمن لیکي چې: درمضان په میاشت کې تراویح او تهجد یو موخ دی نماز نبوی ص ۲۴۱

(۵) غیر مقلد محمد خالد سیف لیکي چې: تراویح او تهجد یو موخ دی، نماز مصطفی ص ۱۶۹

(۶) لا مذهب نیاز محمد کنړي چې په امین الله پشاورې باندې یې خان مشهور کړی دی لیکي چې: بعضې خلک چالاکي کوي چې یو تهجد دي او یو تراویح، او دواړه د یو بل نه جدا شوی دی، او دایو لس رکعاته او اته رکعت تهجد دي، او تراویح نه دي، لکه دا خبره رشید احمد گنگوڅی په فتاوی رشیدیه کې ذکر کړی ده نو دا خبره غلطه ده ځکه چې مونږو ایو نبي کریم ﷺ دا خو ستن د مانځه پسې تر صبا پورې یوولس او دریا لس رکعت کړي دي سره د وتړو نه په رمضان او غیر رمضان کې، نو څوک دی دهغه نه زیات ثابت کړی، چې هغه شل کړی وي، نو دا هسې فرق دی، بلکه تراویح، تهجد، قیام اللیل، او قیام رمضان، ټول د یو شي نوم دی الحق الصریح ج ۵ ص ۴۱۲ و ص ۴۱۳.

د تراویحو څخه د انکار بنیاد:

په لاهور کې د جعلي اهلحدیثو مشهور مسجد دی په نوم د مسجد چنیا ن والی، او دا مسجد په پنجاب کې د لا مذهبو اولنی مسجد دی د دې څخه مخکې دوی په پنجاب کې د دوی د مسجد تاریخ نه شته یو پخوانی خطیب عبد الله چکړی السوی و د د اول اهلحدیث و ویا وروسته پرویزی شو او د منکرینو د حدیثو سره یوځای شو، په ټولو کې اول ده په دغه منافقانه انداز باندې د تراویحو څخه انکار شروع کړو - او یوه مستقل رساله یې ولیکله په نوم د (البيان الفصیح لاثبات کراهة التراویح) پدی رساله کې ده. د تراویحو څخه د انکار بنیاد په دې باندې ایښی دی چې تراویح او تهجد یو موخ دی.

محمد: مولنا صاحب! دیرمه مهربانی زه اوس دومره پوه شوم چې اهل سنت والجماعت تراویع اوتهدجد دواړه جدا جدا مونږونه گڼي او غیر مقلدین دواړو مونږونو ته یو مونځ وایي، نواصل اختلاف پدېکې شو چې دا دواړه یو مونځ دی، او که جدا جدا مونږونه دي نو که دا ثابت شي چې دا دواړه جدا جدا مونږونه دي نو بیا خو یقیناً چې تراویح ته تهدجد ویل د تراویحو څخه انکار دی، لکن پدې خبره کوم دلیل شته چې تراویح اوتهدجد دوه جدا جدا مونږونه دي؟

محقق عالم: هو، یو نه بلکې بی شماره دلایل دي تاسو یې لږ په توجه سره واورئ.

اول دلیل:

فرق په اعتبار د ماخذ:

د تهدجدو او د تراویحود مشروعیت ماخذ جدا جدا دی، ځکه چې د تهدجدو مشروعیت ماخذ قرآن دی، الله ﷻ فرمایي چې: **وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ**: او د تراویحود مشروعیت ماخذ سنت دی، رسول الله ﷺ فرمایي چې (سنت لکم قیامه) د تراویحو طریقه محمد ﷺ جاري کړې ده، یعنې د تهدجدو مشروعیت په قرآن ثابت دی، او د تراویحو مشروعیت په قرآن نه دی ثابت، بلکه په حدیث ثابت دی نو څرنگه یو مونځ شو؟

دوهم دلیل

فرق په اعتبار د مکان د مشروعیت: تهدجد په مکه مکرمه کې مشروع شوی وو، او تراویع په مدینه منوره کې د نبی کریم د ژوند په آخر و مشروع شوی دي

دریم دلیل

فرق په اعتبار د زمانې د مشروعیت: تهدجد هجرت څخه مخکې مشروع وو، او تراویع د هجرت څخه وروسته مشروعې شوی، نو څرنگه یو مونځ شو؟

څلورم دلیل

فرق په اعتبار د کیفیت د مشروعیت: تهدجد په اول کې فرض وو او تر یو کال پورې فرض پاتې شوی وو، چې وروسته یې بیا فرض والې منسوخ شو او تراویع هیڅکله فرض شوی نه دی - سعد بن هشام ﷺ فرمایي چې:

قلت يا ام المؤمنين حدثيني عن خلق رسول الله ﷺ، قالت الست تقرا القرآن ؟ فان خلق رسول الله كان القرآن، قال حدثيني عن قيام الليل قالت الست تقرا يا ايها المزمّل قال قلت بلى، قالت فان هذه نزلت فقام اصحاب رسول الله ﷺ حتى انتفخت اقدامهم - وحبس خاتمتها في السماء اثني عشر شهراً ثم نزل اخرها فصار قيام الليل تطوعاً بعد فريضة (ابوداود ج ۱ ص ۱۸۹ ص ۱۹۱ باب في صلوة الليل)

سعد . يا ام المؤمنين ماتة نبى دخلق په باره كې بيان وكړه

ام المؤمنين رضى الله عنها: وفرمايل چې اياتا قرآن نه دى لوستلى؟ در رسول الله ﷺ خلق قرآن وو، سعد ﷺ: ما وويل چې: يا ام المؤمنين! ماتة رسول الله ﷺ د تهجد په باره كې يوشه ووايه، ام المؤمنين رضى الله عنها: چې اياتا د يا ايها المزمّل سورة نه دى لوستلى؟ سعد ﷺ: ماعرض وكړو چې لوستلى مې دى
ام المؤمنين رضى الله عنها: وفرمايل ددې سورة ابتدائى حصه نازله شوه (په كومه كې چې د تهجد و فرضيت راغلى دى) نو صحابه وورضى الله عنهم به دومره تهجد كول چې پښې به يې وپړ سیدلى او ددې سورة اخرى حصه دولس مياشتې وروسته نازله شوه نو تهجد د فرض والي څخه نفلوالى ته نقل شول.

فایده:

ددې حديث څخه درې خبرې معلومېږي (۱) د تهجد و مشروعيت د قرآن څخه ثابت دى (او تراويح داسې نه دى) (۲) د تهجد و مشروعيت په مكه مكرمه كې شوى د ياود تراويح په مدينه كې (۳) تهجد تر يو كال پورې فرض وو چې وروسته بيا نفل شواو تراويح هيڅكله فرض شوى نه دى.

پنځم دليل

فرق په اعتبار ددې قول چې په نبى عليه السلام باندې تراخړه پورې تهجد فرض وو: بعضي علماء فرمايې چې په نبى ﷺ باندې تراخړه پورې تهجد فرض وو، صرف دامت په باره كې يې فرضوالى منسوخ شوى وو، شرح موطا امام مالك ج ۱ ص ۳۱۱ او د تراويح په فرضوالى باندې هيچا قول نه دى كړى.

شپږم دليل

فرق په اعتبار د سنت مؤكدوالي وغير مؤكدوالي: د څلورم دليل لاندې د حضرت عايشې رضى الله عنها حديث تير شو چې تهجد و ته يې تطرّع ويلي وو نو تهجد سنت غير مؤكده دى، او تراويح سنت مؤكده دى

دسعودي عرب دتعليم په نصاب كې داخل دغه حنبلي په مشهور كتاب الروض المربع ص ٦٥ كې ئي ليكلي دي چې چې: والتراويح سنت مؤكدة. ملاعلى القاري رحمه الله فرمايلي دي چې: والحاصل ان الاصح فيها انها سنة مؤكدة، شرح النقايه ج ١ ص ٣٤١.

دخلورو وارومذهبونوپه نيزد تراويحو سنت مؤكد والي په لاندې كتابونوكې وگوره البحرالرايق ج ١ ص ١١٧ حاشيه فتاوى ٩٤ النوازل ص ٤٧٥ - حاشيه الطحاوى ص ٤١١ ردالمحتار ج ٢ ص ٤٩٣ - فتاوى تاتارخانيه ج ١ ص ٤٧٥ المذهب ج ١ ص ٨٤ حلية العلماء ج ٢ ص ١١٩ - والاقناع للشريبي ج ١ ص ١١٧ نهاية الزين ج ١ ص ١١٤ - والفروع ج ١ ص ٤٨٨ والمغنى لابن قدامة ج ١ ص ٧٩٧.

اووم دليل

فرق په اعتبار د جماعت اوغيرجماعت: په تهجدوكې اصل دادى چې بغيردجماعت خڅه اداكړي شي اوپه تراويحوكې اصل جماعت دى - دسعودى عرب په تعليمي نصاب كې دهمدى داخل كتاب الروض المربع په ص ٦٥ كې ليكي چې والتراويح عشرون ركعة تفعل فى جماعة مع الوتر: اوملاعلى القاري رحمه الله ليكي چې: روى الحسن عن ابى جنيفة والسنة فيها الجماعة لكن على وجه الكفاية - شرح نقايه ج ١ ص ٣٤١ نوپه جماعت باندې تراويح اداكول سنة كفايې دى - كه يوڅو كسان يې په جماعت باندې اداكړي اونور يې په كورونوكې اداكړي نودتولوذمه فارغه شوه، اوكه هيڅوك يې په جماعت باندې اداكړي نوپه تولو باندې دستودترك وبال لازميري اودتراويحودسنت مؤكد على الكفاية والي په لاندې كتابونوكې وگوره [شرح النقايه ج ١ ص ٣٤١ فتاوى علگيرى ج ١ ص ١٢٨ فتاوى النوازل ص ٩٩ مراقى الفلاح ص ٤١٢ والبحرالرايق ج ١ ص ١١٦].

اتم دليل

فرق په اعتباردترغيب دجماعت: دتراويحودجماعت لپاره دنبي ﷺ خڅه تعريف اوترغيب ثابت دى اودتهجدودجماعت ترغيب نه دى ثابت.

عن ابى هريرة قال خرج رسول الله ﷺ واذا ناس في رمضان يصلون في ناحية المسجد، فقال ما هؤلاء؟ قيل هؤلاء ناس ليس معهم قرآن واى بن كعب يصل بهم فهم يصلون بصلوته فقال رسول الله ﷺ اصباوا او نعم ماصنعوا (قيام رمضان للمروزي ص ١٥٥)

ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمایا ہے کہ رمضان پہ میاشت کہی یوشپہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم راووتلنو ویلیدل چہ یوشو کسان دمسجد پہ یو کونج کہی مونخ کوی نبی صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایا چہ دا شوک دی؟ چاورتہ وویلی چہ دایوشہ کسان دی چہ قرآن ورتہ نہ دی یادناوی بن کعب رضی اللہ عنہ ورتہ مونخ و رکوی، نو دوی دابی بن کعب رضی اللہ عنہ پہ اقتداء کہی مونخ کوی نبی صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایا چہ دوی حق تہ ورسیدل اویایہ وویل چہ بندہ یی وکرل.

نہم دلیل

فرق پہ اعتبار داهتمام دجماعت کثیرہ: دتہجدویہ بارہ دنہی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خخہ دکثرة دجماعت اہتمام نہ دی ثابت۔ اود تراویحویہ بارہ کہی ثابت دی پدی بارہ کہی لاندی دوی حدیثونہ وگوری:

(۱) عن عائشة رض قالت کان الناس یصلون فی مسجد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی رمضان باللیل اوزاعاً... الخ یعنی خلکو در رمضان پہ یوشپہ کہی مختلف جماعتونہ جو رکری و و چاتہ بہ چہ خومرہ قرآن یادو و نو دہغہی امامتی بہ یی نو ورتہ و رکولہ، دچاہہ پنخہ مقتدیان و و، اود چاہہ شپہ مقتدیان و و، دچاہہ ددی خخہ دیرو و، اود چاہہ کم و و، یوہ شپہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم تولوتہ امامتی و رکری، قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳.

حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ عنہ فرمایا ہے کہ مسوئردنہی صلی اللہ علیہ وسلم سرہ روژی نیولی نو نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم مونرتہ دتراویحو مونخ نہ را کولو تر دی چہ اوہ ۷ و رخی پاتہی شوی نو پہ ۲۳ ہمدرا نگہ پہ ۲۵ باندی شی مونرتہ مونخ را کرو اویائی پہ ۲۷ باندی دخیل کورو الارجم کزل او خلک ہم راجم شول اونبی علیہ السلام او گد مونخ را کرو رمضان للمروزی ص ۱۵۳.

لسم دلیل

فرق پہ اعتبار دتولی شپہ دقیام: دتہجدویہ بارہ کہی دنہی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خخہ دتولی شپہ قیام نہ دی ثابت حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمایا ہے: لا اعلم نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قام لیلۃ حتی الصبح غیر رمضان، (نسائی ج ۳ ص [اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دتہجدویہ بارہ کہی فرمایا ہے: ان ربک یعلم انک تقوم ادنی من ثلثی اللیل ونصفہ وثلثہ وطایفۃ من الذین معک، اود تراویحویہ بارہ کہی دتولی شپہ قیام ثابت دی.

یوولسم دلیل

فرق په اعتبار د ختم قرآن: په تراویحو کې د قرآن ختم د خلفاء راشدینو سنت دی، او په تهجدو کې د قرأت مقدار نه دی معین. الله ﷻ فرمایي چې قَافِرَةٌ ۱۰ مَا تَسْتَرِّ مِنَ الْقُرْآنِ.

دولسم دلیل

فرق په اعتبار د وقفې د خوب: په احادیثو کې د تهجد او د ترویې مابین کې خوب ثابت دی، یخاری ج ۱ ص ۱۵۴ کتاب التهجید، او د تراویحو او د ترویې مابین کې خوب نه دی ثابت.

دیارلسم دلیل

فرق په اعتبار د تعین درکعتونو: د تهجد و د مونځ درکعتونو د تعداد تعین نه شته او د تراویحو تعداد معین دی.

خوارلسم دلیل

فرق په اعتبار د جماعت د وترو: د تهجد و د خنځه وروسته د وترو جماعت نه دی ثابت، او د تراویحو د خنځه وروسته د وترو مونځ په جماعت باندې ادا کول د خلفاء راشدینو سنت دی.

پنځلسم دلیل

فرق په اعتبار د شعایر والی: د تهجد و د مونځ د اسلام په شعایرو کې نه دی او د تراویحو د مونځ د اسلام د شعایرو د خنځه دی. نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۹۵ / شرح ابوداود للعینی ج ۵ ص ۲۷۰ شرح سیوطی علی مسلم ج ۲ ص ۳۸۵ شرح نووی علی المسلم ج ۳ ص ۱۰۱ - ص ۱۲۸ ص ۱۲۳ مرقات ج ۴ ص ۳۱۴ ص ۳۱۶ والدیبا ج - ج ۳ ص ۳۸۵ واحیاء علوم الدین ج ۱ ص ۳۹۰.

شپاړسم دلیل

فرق په اعتبار د وقت الاداء: د تهجد و دخت د نیمې شپې خنځه وروسته دی، حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: کان رسول الله ﷺ بنام اوله ویقوم اخره، بخاری ج ۱ ص ۱۵۴.

په فتاوی علماء حدیث کې یې هم د تهجد و لپاره وخت د نیمې شپې خنځه بعد لیکلې دی، فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۱۳۱.

اود تراویحو وخت دماخوستن د مونځ پسې په اول د شپې کې دې لاندې اقرار کوي فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۳۳۱ ص ۲۲۹ ص ۲۵۱].

اولسم دلیل

فوق په اعتبار د نومونو: لکه دنورو مونځونو په نومونو کې چې فرق دی، اود اودوی د جداوالي دلیل دی، نو همدارنگه د تراویحو اود تهجد و د مونځونو نومونه جدا جدا دی، یو ته تراویح اوبل ته تهجد وایي همدارنگه یو ته قیام رمضان اوبل ته قیام اللیل وایي

انلسم دلیل

فوق په اعتبار د بابونو: محدثینو حضراتو د تهجد و لپاره جدا اود تراویحو لپاره جدا باب لگولي دي، نو که دا دواړه یو مونځ وی نویا ولی ورته محدثینو یو باب نه لگولو؟ په لاندې جدول کې د هر کتاب جدا جدا باب کتلي شي:

شماره	د کتاب نوم	د تهجدو باب	د تراویحو باب
۱	صحیح بخاری	باب فضل قیام اللیل ج ۱ ص ۱۵۱	باب فضل من قام رمضان ج ۱ ص ۲۶۹
۲	صحیح مسلم	باب صلوة اللیل ج ۱ ص ۲۵۳	باب الترغیب فی قیام رمضان وهو التراویح ج ۱ ص ۲۵۹
۳	سنن ابی داود	باب فی صلوة اللیل ج ۱ ص ۱۸۸	باب قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۹۶
۴	سنن ترمذی	باب فضل صلوة اللیل ج ۱ ص ۹۸	باب ماجاء فی قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۶۶
۵	سنن نسائی	کتاب قیام اللیل ج ۱ ص ۲۳۷	ثواب من قام رمضان وصام الخ ج ۱ ص ۳۰۷
۶	سنن ابن ماجه	باب ماجاء فی قیام اللیل ص ۹۹	باب ماجاء فی قیام شهر رمضان ص ۹۹
۷	موطأ امام مالک	باب فی صلوة اللیل ص ۹۹	باب فی قیام رمضان ص ۹۷
۸	موطأ امام محمد	باب صلوة اللیل ص ۱۱۹ -	باب فی قیام شهر رمضان ص ۱۴۱
۹	مشکوٰۃ	باب صلوة اللیل ج ۱ ص ۱۰۵	باب قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۱۴
۱۰	ریاض الصالحین	باب قیام اللیل ص ۳۶۲	باب استحباب قیام رمضان وهو التراویح ص ۳۶۷
۱۱	صحیح ابن حبان	فصل فی قیام اللیل ج ۵ ص ۱۱۲	فصل فی التراویح ج ۵ ص ۱۰۷
۱۲	مجمع الزوائد	باب فی صلوة اللیل ج ۲ ص ۶۱۹	باب قیام رمضان ج ۳ ص ۱۰۱
۱۳	سنن کبریٰ بیہقی	باب فی قیام اللیل ج ۲ ص ۴۹۹	باب فی قیام شهر رمضان ج ۲ ص ۴۹۱
۱۴	جمع الفوائد	صلوة اللیل ج ۱ ص ۲۰۳	قیام رمضان والتراویح ج ۱ ص ۲۰۱

۱۵	قیام اللیل للروزی	قیام اللیل ص ۲ الی ص ۱۹۹	قیام رمضان ص ۱۵۰ تا ص ۱۷۸
۱۶	بلوغ المرام	صلوة التطوع ص ۸۳	قیام رمضان ص ۱۵۴

نوددی تولو محدثینو په اجماع باندې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي.

نولسم دلیل

فرق په اعتباردا اشتراط د لیدلو د میاشتې: در رسول الله ﷺ په زمانه کې یو ځلې سپوږمۍ په نظر راغلې. فارادوا ان لا یصوموا ولا یقوموا: نوصحابه وواراده وکړه چې روژه ونه نیسې او تراویح ادا نه کړی، ناڅاپه یو اعرابی راغلو او د سپوږمۍ د لیدلو شاهدی یې وویلې نبي کریم ﷺ حضرت بلال رضی الله عنه امر وکړ چې اعلان وکړه ان یصوموا وان یقوموا چې خلک روژه ونیسې او تراویح وکړي دارقطنی ج ۲ ص ۱۵۹ نو معلومه شوه چې درمضان د تراویحو لپاره درمضان د سپوږمۍ لیدل شرط دي او د تهجد و لپاره درمضان د سپوږمۍ لیدل شرط نه دی بلکه هغه ټول کال ادا کيږي

شلم دلیل

فرق په اعتبارد جماعت فی المسجد

علامه سید انور شاه کشمیری رحمه الله فرمایې چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې د تهجد او د تراویحو په مابین کې په اعتبارد وقت او کیفیت سره فرق وو.

التراویح تكون بالجماعة في المسجد بخلاف التهجد تراویح په مسجد کې د جماعت سره کیدلی او تهجد داسې نه وو. وان الشروع في التراویح يكون في اول الليل وفي التهجد في اخر الليل.

تراویح د شپې په اوله حصه کې شروع کیدلې او تهجد د شپې په اخری حصه کې ادا کیدل، عرف الشندي ص ۱۶۶.]

یوویشتم دلیل

فرق په اعتبارد خوب: تراویح د ماخوستن د مونځ پسې ادا کيږي، او تهجد د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کيږي، حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایې چې والتهجد بعد النوم تفسیر ابن عباس ص ۱۸۱ یعنې تهجد د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کيږي.

دوه ویشتم دلیل

قیام اللیل اوقیام رمضان:

دتهجدودوهم نوم قیام اللیل دی، اود تراویحودوهم نوم قیام رمضان دی، اود لامذهبو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکې چې: قیام اللیل اوقیام رمضان دوه جدا جدا مونځونه دي.

واما قیام اللیل فهو غیر قیام رمضان: نزل الابرار بالعلم الماثور من الادعیه والاذاکرص(۳۰۲) یعنی قیام اللیل (تهجد) اود قیام رمضان (تراویح) په منځ کې فرق دی

درویشتم دلیل

فرق په اعتباردخوف دفرضوالی: په بخاري اوپه مسلم کې دحضرت عایشې رضی الله عنها اود حضرت زید بن ثابت ؓ حدیثونه دی چې رسول الله ﷺ صحابه ووته درې شپې دتراویحوامامتی ورکړه، اوپه څلورمه شپه جماعت ته رانه وتلو اووی فرمایل چې:

خشیت ان تفرض علیکم فتعجزوا عنها: زه پدې ویریدم چې په تاسو به فرض شي، اوتاسو به ددې داداکولو څخه عاجز شئ نوپه تراویحو کې دفرضوالي ویره پاتې وه - اوپه تهجدو کې دفرضوالي ویره ختمه وه، دڅلورم دلیل لاندې تیر شو چې تهجد په اول کې فرض وویسایې فرضیت منسوخ شونو دفرضوالي ویره یې پاتې نه شوه. نور رسول الله ﷺ چې په څلورمه شپه دکوم مونځ جماعت پریښودوهغه تراویح وی چې د فرضیت ویره پکې وه تهجد نه وو.

څلور ویشتم دلیل

فرق په اعتبارد حدیث دمن قام: په کوم حدیث کې چې من قام دالفاظ دي ددې څخه تراویح مرادی دی، داحدیث هیڅ محدث هم دتهجدوپه باب کې نه دی ذکر کړی که چیرته تراویح اوتهجد یو مونځ وی نوکوم محدث خو به دا حدیث دتهجدوپه باب کې ذکر کړی وی.

فایده: غیر مقلدین چې داتور کعتونولپاره دتهجدوکوم حدیث پیش کوي دهغې څخه هم یو څو فرقونه راملومېږي نواول دتهجدو حدیث ولولی اویا پکې دتراویحو اودتهجدو فرقونه وگوري.

عن ابی سلمة بن عبد الرحمن انه اخبره انه سال عائشة رضی الله عنها كيف كانت صلوة رسول الله ﷺ في رمضان؟ فقالت ما كان رسول الله ﷺ يزيد في رمضان ولا في غيره على احدى عشرة ركعة يصلي اربعاً فلاتصال عن حسن بن وطوئ ثم يصلي اربعاً فلاتسل عن حسن بن وطوئ ثم يصلي ثلاثاً فالات عائشة فقلت يا رسول الله ﷺ اتمام قبل ان توتر؟ فقال يا عائشة ان عيني تمامان ولا ينام قلبي. (بخاری ج ۱ ص ۱۵۴ کتاب التهجد باب قیام النبی ﷺ باللیل فی رمضان وغيره)

ابو سلمه بن عبد الرحمن رحمه الله حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا خُجہ پوښتنه وکړه چې په رمضان کې د رسول الله ﷺ (د تهجد و) مونځ څرنگه وو؟ حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ورته وفرمایيل چې: رسول الله ﷺ په رمضان اړیه غیر رمضان کې د یو ولسور کعتونو څخه زیات (د تهجد و) مونځ نه دی کړی څلور رکعته یې وکړل نو د حسن او د طول پوښتنه یې مه کوه (یعنې ډیرښه او اوږده رکعتونه به یې وکړل) بیا به یې څلور رکعت وکړل نو د حسن او د طول پوښتنه یې مه کوه (یعنې ډیرښه او اوږده به یې وکړل) بیا به یې درې رکعت وکړل، حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمایې چې ما پوښتنه وکړه چې یا رسول الله ﷺ ته د وترو څخه مخکې اوده کیږي؟ (بغیر د نوي اودس څخه و ترکوي) رسول الله ﷺ وفرمایيل چې ای عائشې بیشکه چې زما سترگې اودې کیږي اوزما زړه نه اوده کیږي یعنې په خوب باندې زما اودس نه ماتېږي له دې وجې نوي اودس ته ضرورت نه شته.

بنغه ویشتم دلیل

فرق په اعتبار د رمضان اود غیر رمضان: تهجد په رمضان او غیر رمضان یعنې د ټول کال په دولسو میاشتو کې کیږي. او تراویح فقط په رمضان کې ادا کیږي، نو یو عبادت چې د ولس میاشتې کیږي دا څرنگه دهغه عبادت سره عین شو چې صرف یوه میاشت ادا کیږي؟ لکه دا شراق مونځ چې ټول کال ادا کیږي، د ایه څرنگه دا ختر د لمونځ سره عین شي چې صرف یوه ورځ ادا کیږي.

شپږویشتم دلیل

فرق په اعتبار د څلورو رکعتونو او دوو رکعتونو: د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا پدې حدیث کې د څلورو څلور ورکعتونو او د درېو رکعتو و ترو ذکر دی او تراویح دوه دوه رکعت ادا کیږي، هغه حنبلیانوپه معتبر کتاب الروض المربع چې د سعودی په تعلیمي نصاب کې داخل دی په ص ۶۵ کې لیکي چې: تفعل رکعتین رکعتین یعنې د تراویحو مونځ دوه دوه رکعت ادا کیږي.

اوو ویشتم دلیل

دتراویحوخغه وروسته د تهجدو ثبوت: درمضان په میاشت کې د تراویحوخغه وروسته د تهجدو ادا کول ددې خبرې دلیل دی چې تراویح او تهجد دوه جدا جدا المونځونه دي، ځکه چې یو فرض لمونځ او یایوست مونځ دوه ځلې نه ادا کېږي او درمضان په میاشت کې د تراویحوخغه وروسته تهجد ثابت دي

تفصیل: په ظاهر کې د حضرت عایشې رضی الله عنها ددې مذکوره حدیث او دلاندې احادیثو په مابین کې تعارض ښکاري (اذا دخل رمضان تغير لونه وکثرت صلواته وابتهل في الدعاء واشفق منه. شعب الايمان للبيهقي ج ۳ ص ۳۱۰ کنز العمال حدیث نمبر ۱۸۰۶). کله به چې درمضان میاشت راغله در رسول الله ﷺ رنگ به بدل شو، مونځ به یې زیات شو په دعا کې به یې عاجزې زیاته شوه، او په ویره کې به یې زیادت راغلې.

حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: اذادخل رمضان شدمزره ثم لم يات فراشه حتى ينسلخ. صحيح ابن خزيمة ج ۳ ص ۳۱۳، شعب الايمان للبيهقي ج ۳ ص ۳۱۶. کله به چې درمضان میاشت راغله نوبی کریم ﷺ به د همت ملا وتړله او درمضان تر ختمیدلو پورې به بسترې ته نه راتلو.

همدارنگه حضرت عایشې رضی الله عنها فرمایي چې: يجتهد في العشر الاواخر ما لا يجتهد في غيره. مسلم ج ۱ ص ۳۷۲ په یو بل روایت کې راځي چې اذادخل العشر شديتزره واحي ليله وابقظ اهله بخاري ج ۱ ص ۳۷۱ مسلم ج ۱ ص ۲۷۲.

رسول الله ﷺ په په اخري عشره کې په عبادت کې دنورو په نسبت زیات کوشش کولو، او چې کله به درمضان میاشت راغله د همت ملا به یې وتړله، خپل اهل به یې هم راوښ کړو، او ټوله شپه به یې (په عبادت) وښته تیروله، نو پدې احادیثو کې په اعتبار د دواړو په اعتبار د کیف سره ډیر عبادت ذکر شوی دی، فتاوی عزیز به ص ۴۵۰ شاه عبد العزیز، د لامله هېو سره گروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې ددې احادیثو څخه معلومېږي چې: ان عدده کان کثیراً. الا انتقاد الرجیع ص ۶۱ در کعتونو تعداد به یې، ډیروو، او د حضرت عایشې رضی الله عنها په حدیث کې راغلی دی چې نبی ﷺ به ددرې رکعتو و ترو سره صرف یوولس رکعتو کول، نو مونږ یې تعارض داسې دفعه کوو چې تهجد او تراویح دوه جدا جدا مونځونه دي نوبی کریم ﷺ به ټول کال د حضرت عایشې رضی الله عنها د حدیث مطابق اته رکعتو تهجد کول او په رمضان کې به یې

د تراويحو دركعتونو تعداد و راضافه كړونو د حضرت عايشې رضي الله عنها په حديث كې د تهجد و بيان دى او په دې نورو مذكوروا حاديثو كې د تراويحو بيان دى.

ثانيذات

(۱) د حضرت عايشې رضي الله عنها د حديث په باره كې علامه ييجورى رحمه الله فرمايې چې: د حضرت ابوسلمه رضي الله عنها د دې قول چې: كيف كانت صلوة رسول الله ﷺ في رمضان (معنى داده چې: كيف كانت صلوة رسول الله ﷺ في رمضان اى في لياليه وقت التهجد زيادة على ماصلاه بعد العشاء من النزاع المواهب اللدنيه ص ۱۴۳).

يعني حضرت ابوسلمه رضي الله عنها د هغې مونځ پوښتنه كړې ده كوم چې د تراويحو څخه وروسته د تهجد وپه نوم باندي ادا كېږي، نو د حديث دليل شو چې د تراويحو څخه وروسته تهجد ادا كېدل.

(۲) د مالا بد منه په حاشيه كې شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايې چې: وانچه مروى شدى ساكان يزيدي رمضان ولا في غيره على احدى عشرة ركعة) مراد ازان نماز تهجد است در رمضان وغيره برابر يو دوآن راصلوة الليل ميگفتند اما تراويح غير اينست كه در عرف شان بقيام رمضان مسمى بود. مالا بد منه ص ۷۸ حاشيه نمبر ۳

امام بخاري په ج ۱ ص ۱۵۴ كې د كتاب التهجد لاندې باب لگولې دى په نوم د باب قيام النبي بالليل في رمضان وغيره او د دې باب لاندې ئې د حضرت عايشې رضي الله عنها د امذكوره حديث راوړى دى. او بيا يې د قيام لار رمضان ندې بيا هم همدا حديث ذكر كړى دى. شراح فرمايې چې پدې كې دې خبرې ته اشاره كوي چې نبى ﷺ په رمضان كې په تراويحو باندي اكتفاء نه ده كړى، بلكه د تراويحو څخه وروسته يې د شپې په اخر كې تهجد هم ادا كړي دي.

اته ويستم دليل

په غير رمضان كې ديارلس ركعت تهجد: عن ابن عباس ؓ قال كان صلوة النبي ﷺ ثلث عشرة ركعة (يعني بالليل عبد الله بن عباس ؓ فرماتى چې د رسول الله ﷺ (د تهجد و) مونځ ديارلس ركعت و. و. د اد غير رمضان بيان دى ځكه چې د عبد الله بن عباس ؓ د دې ديارلسو ركعتو د مشاهدې تفصيل په يوبل حديث كې داسې راغلى دى چې عبد الله بن عباس ؓ پدې شپه د خپلې ترورام المؤمنين ميمونې رضي الله

عنها سره پاتې شو عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايې چې نبی ﷺ د میمونې رضی الله عنها سره په یو بالخت اوده شو، او زه هم د دې بالخت د سر طرفته اوده شوم نو بیا نبی ﷺ د شپې راپاڅیدلو او د دې ځای څخه یې پنځه ایتونه تلاوت کړل چې:

ان في خلق السموات والارض الاية (پایې داودس څخه وروسته د یارلس رکعتو مونځ وکړو). (ثم صلی ثلاث عشرة رکعتة من الليل قیام الليل ص ۸۴ ص ۸۳ نو دا د غیر رمضان بیان دی ځکه چې مخکې په احادیثو کې تیر شو چې نبی ﷺ په رمضان کې په بستره نه دی اوده شوی، او پدې حدیث کې یې د خوب ذکر اغلی دی نو که تراویح او تهجد یو لمونځ شی او په رمضان کې دواړه د درې رکعتو و ترسره یوولس رکعتو شي نو بیا خود رمضان عبادة د غیر رمضان څخه کم شو حالانکه مخکې دیر احادیث مونږ و لیکل چې د نبی ﷺ در رمضان عبادت زیات وو، لدې وجې مونږ وایو چې د حضرت عایشې رضی الله عنها په دې حدیث کې د تراویحو څخه علاوه د تهجد و بیان دی.

فیه ویستم دلیل

فوق به اعتبار دوام بالنهجد: د نبی کریم ﷺ دا یې عمل وونی به د نیمې شپې څخه وروسته همیشه تهجد کول او د لامذهبه د عقیده ده چې نبی ﷺ در رمضان المبارک په مقدسه میاشت کې د نیمې شپې څخه وروسته تهجد ندی کړي، بلکه د شپې په اوله حصه کې به یې تراویح کولی او همدایې تهجد وو نو دا دوام د احادیثو څخه مخالفت دی

حضرت عایشې رضی الله عنها فرمایې چې: ان رسول الله ﷺ سئل ای العمل احب الی الله قال اذومه صحیح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶ عن علقمة قال سالت ام المؤمنین عائشة رضی الله عنها قال قلت یا ام المؤمنین کیف کان عمل رسول الله ﷺ هل کان یخص شیئاً من الايام قال لا کان عمله دیمه صحیح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶.

همدارنگه حضرت عائشة رضی الله عنها فرمایې چې: (ان احب الاعمال الی الله ما ذوم علیه وان قل وكان الی محمد ﷺ اذا عملوا عملاً اثبتوه مسلم ج ۱ ص ۲۶۶ عن عائشة رضی الله عنها مرفوعاً ان احب الاعمال الی الله مادام وان قل بخاری ج ۲ ص ۸۷۱ په مسلم ج ۱ ص ۳۰۴ او په قیام رمضان ص ۱۰۱ کی د حضرت انس رضي الله عنه حدیث هم په همدې مضمون باندې مشتمل دی

دیرشم دلیل

د تراویحو څخه وروسته لمونځ: حضرت انس رضی الله عنه فرمایي چې درمضان المبارک په میاشت کې نبي کریم صلی الله علیه و آله لمونځ کولوزه درسول الله صلی الله علیه و آله پسمې ودریدلم بیا یو بل سړی هم راغلو ورسې بل هم راغلو، تردې چې یو جماعت جوړ شو، کله چې نبي کریم صلی الله علیه و آله محسوسه کړه چې مونږ ورسې ولاړ، یونونې (داوگد مونځ په ځای) مونځ مختصر کړو - او بیا کورته لاړو (ثم صلی صلوۃ لم یصلها عندنا) او دومره مونځ یې وکړ چې زمونږ سره یې نه وو کړی نو معلومېږي چې د صحابه ووسره یې تراویح ادا کړی وی او بیا یې په کور کې تهجد ادا کړل.

یو دیرشم دلیل

درې شپې په جماعت باندې تراویح: په ابو داود ترمذی، نسائی، او په ابن ماجه کې د ابو ذر غفاری رضی الله عنه حدیث دی چې (په اخری عشره کې) نبي صلی الله علیه و آله درې ورځې صحابه ووته په جماعت باندې تراویح ادا کړي، په اوله شپه کې د شپې تر دریمې برخې پورې په دوهمه شپه تر نیمې شپې پورې، او په دریمه شپه تر سحر پورې، نو مونږ د لامذهبو څخه پوښتنه کوو چې نبي کریم صلی الله علیه و آله دا ولی شپې د تراویحو څخه وروسته د شپې په پاتې دوو ثلثو کې څه کول؟ او همدارنگه یې په دوهمه شپه د نیمې شپې پورې د تراویحو د کولو څخه وروسته په پاتې نیمه شپه کې څه کول؟ که وایې چې خوب یې کولو نو د هغو احادیثو سره یې تعارض راغلو چې په هغې کې د ټولې شپې د عبادت ذکر دی لکه څرنګه چې د ۲۷ دلیل لاندې تیر شو - او که وایې چې تهجد یې کول نو دا صریح فرق شو په مابین د تراویحو او تهجد وکې، ځکه چې د تراویحو څخه وروسته تهجد ادا شول.

فانقبیل: چې په دریمه شپه کې خوتر سحر پورې تراویح وشوې نو تهجد خوقوت شول.

قلنا: چې نبي کریم صلی الله علیه و آله تهجد نه پریښودل نو ظاهره داده چې نبي کریم صلی الله علیه و آله د نیمې شپې څخه په روستیو رکعتونو کې د تراویحو او تهجد و دواړو نیت کولو - او چې نیتونه بدل شي نو مونږ څو نیتونه دوه شي لکه یو سړی چې اودس وکړي او بیا مسجد ته لاړ شي اودوه رکعتونه مونځ وکړي اودوه نیتونه پکې وکړي یو د تحیه المسجد او بل د تحیه الوضو، نو دا حکم د اوده مونږ څو نیتونه شول او الله تعالی پرې د دوو مونږو نثواب ورکوي.

دوه دیرشم دلیل

حضرت عمر رضی الله عنه د تراویحو څخه وروسته د تهجدو ترغیب ورکړی دی: حضرت عمر رضی الله عنه ابی بن کعب رضی الله عنه د تراویحو لپاره امام مقرر کړو، نو د شپې په اوله حصه کې یې د ماخوستن د مانځه څخه وروسته تراویح

ادا کري دی نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ د تراویحو خخه وروسته د تهجد و طرفته داسی ترغیب و فرمایلو چې، والسق تنامون عنها افضل من التي تقومون (هغه (د تهجد و) مونخ چې تاسو ترینه اوده کیري دهغو (تراویحو) خخه بهتر دی چې تاسو یې قایموی نو د تراویحو خخه وروسته د تهجد و طرفته ترغیب د ا تراویحو او د تهجد و په مابین کې د فرق دلیل دی.

شیخ عبد القادر جیلانی رحمه الله دې په تایید کې فرمایې چې د تراویحو خخه وروسته د تهجد په باره کې دوه قوله دي، یو دا چې د تراویحو خخه وروسته له خوب او بیاد خوب خخه وروسته تهجد بهتر دي، او دوهم دا چې د تراویحو خخه وروسته بغیر د خوبه تهجد بلا کراهت جایز دي. د شیخ عبد القادر جیلانی رحمه الله الفاظ دادي چې: والروایة الثانية ان ذلك غير مكروهه لكنه يؤخره لما روى عن عمر رضی اللہ عنہ قال تدعون افضل الليل اخره الساعة التي تنامون احب الى من الساعة التي تقومون (غنية الطالبين بيروت ص ٢٦٩ مصر ج ٢ ص ١٧) اوبه شرح زاد المستقنع للشنقيطی ج ٣ ص ١٠ کې داسې راغلي دي چې: فقيام التهجد افضل من قيام التراويح.

دري ديوشم دليل

حضرت طلق بن علی رضی اللہ عنہ د تراویحو خخه وروسته تهجد کول: عن قيس بن طلق قال زارنا طلق بن علي في يوم رمضان وامسى عندنا وافرتم - ثم قام بناتلك الليلة واوربنا ثم انخدر الى مسجده فصل باصحابه حتى اذا بقي الوتر قدم رجلاً فقال اوتر يا صاحبك فاني سمعت رسول الله ﷺ يقول لا وتران في ليلة) ابوداود ج ١ ص ٢٠٣ باب في نقض الوتر نسائي ج ١ ص ١١٩].

یورخ طلق بن علی رضی اللہ عنہ د رمضان په میاشت کې دخپلې ځوی حضرت قیس کورته ورغلو - روژه ماتې یې وکړه او د شپې یې مونږته د تراویحو او د تراویحو ماتې را کړه بیا خپل مسجد ته لاړه او دخپلو ملگرو سره یې (د تهجد و) مونخ وکړه کله چې وتر پاتې شو نو یو بل سړی یې مخکې کړه او وی فرمایل چې (ما مخکې و تر کړی و او دوهم ځلې و تر کول نه شته ځکه چې ما د نبی کریم ﷺ خخه اوریدلی دي چې فرمایل یې چې په یوه شپه کې دوه وتره نشته نو حضرت طلق بن علی رضی اللہ عنہ د شپې په اول کې تراویح ادا کړی او بیا یې وروسته تهجد ادا کړی وو.

څلور دیرشم دليل

نولوسحابه کرامورسی الله عنهم به د تراویحو خخه وروسته تهجد کول: لوی محدث او فقیه ابن الحاج المالکی رحمه الله فرمایې چې: الا ترى الى ما حكاه مالك في موطاه انهم كانوا اذا انصرفوا من صلوة

التراويح استعجنوا الخدم بالطعام مخافة الفجر وكانوا يعتمدون على العصي من طول القيام فقد حازوا رضی الله عنهم الفضيلتين معاً قيام اول الليل واخره فعلى منوالهم فانسج ان كنت متبعاً ان المحب لمن يحب مطيعٌ وهم ساداتنا وقد تنالوا رينا فينبغي لنا الاتباع لهم والاقتفاء لا ثارهم المباركة لعل بركة ذلك تعود على المتبع لهم، كتاب المدخل ج ٢ ص ٢٩٩].

علامه محمد عبدري المالكي معروف به ابن الحاج فرمايې چې په موطا امام مالک کې يې ليکلي دي چې صحابه کرام ورضی الله عنهم به چې تراويح ادا کړي نو دخپلو کورونو طرفته به لاړل او دصبا کيدلو دويرې له وجې به يې خپلو خادمانو ته په تيزۍ سره دپيشنمې دتیارولو حکم کولو او ددير قيام له وجې به په مساگانو باندې تکیه گاني کولي نو په تحقيق سره صحابه کرام ورضی الله عنهم دشپې په اول او په اخر کې (دتهجدو او دتراويحو) دواړه فضيلتونه يوځای حاصل کړي وو.

نوکه تابعداري کول غواړي نو ددوی رضی الله عنهم تابعداري وکړه ځکه چې محب دمحبوب تابعداروي، صحابه کرام رضی الله عنهم زمونږ او زمونږ درب څخه په ماين کې زمونږ سرداران او پيشوايان دي له دې وجې مونږ ته مناسبه داده چې ددوی دمبارکواثارو پيروي وکړو کيدی شي چې ددې برکت متبع ته هم ورسيږي.

پنځه ديرشم دليل

تابعين نور رحمهم الله به دتراويحو څخه وروسته تهجد کول: امام محمد بن نصر المروزي رحمه الله په خپل کتاب کې په ص ١٧٧ کې باب لگولی دی په نوم دباب التعقيب وهو رجوع الناس الى المسجد بعد انصرفهم عنه يعني دتراويحو څخه وروسته بيا دتهجد و لپاره مسجد ته راتلل ييا يې په دې کې دتابعينو دوه قوله ذکر کړی دی يو دا چې دتهجد و لپاره دوباره مسجد ته راتلل مکروه دي بلکه په کور کې يې ادا کول پکار دي، او دوهم دا چې دوباره دتهجد و لپاره مسجد ته راتلل جايز دی لکن په کور کې يې دا ادا کولو په جواز کې هيچا اختلاف نه دی کړی، يو غير مقلد عبد التواب ملتانی دقيام الليل په حاشيه کې ليکي چې دحضرت انس څخه په رمضان کې دتعقيب په باره کې پوښتنه وشوه، فامرهم ان يصلوا في البيوت وقال ابن الاثير التعقيب هو ان تعمل عملاً ثم تعود فيه واراد به الصلوة النافلة بعد التراويح فکره ان يصلوا في المسجد و احب ان يكون ذلك في البيوت وهو اسحق بن راهويه وسعيد بن جبیر.

ابن اثیر رحمه الله فرمایہ چہ دتعتیب معنی دادہ چہ یوکاریو غلہ و کپی بیاورتہ راو گرزى دلته ییہ مراد (دتهجد و) نفلی مونخ دتراویح و خخہ و روستہ راگزیدل مراد دی نو دایہ پہ مسجد کپی مکروہ و گنہلہ او بنہ دادہ چہ دتراویح و خخہ و روستہ تهجد پہ کورونو کپی ادا کړل شي اودا داسحق بن راھویہ اود سعید بن جبیر رایہ

۵۵

شېر دیرشم دلیل

شیخ عبدالقادر جیلانی رحمه الله او دتراویح و خخہ و روستہ تهجد: دشیخ عبدالقادر جیلانی رحمه الله قول او عبارت ۳۲ دلیل پہ تشریح کپی تیر شو چہ دہ به دتراویح و خخہ و روستہ تهجد کول اود دې ترغیب به ییہ ورکولو، غنیۃ الطالبین ص ۲۶۹

اوودیرشم ۳۸-۳۹ دلیل

امام مالک رحمه الله اود دوو نورو محدثینو دتراویح و خخہ و روستہ تهجد: ابن الحاج دالمدخل په ج ۲ ص ۴۹۹ کپی د امام مالک رحمه الله قول را نقلوي فرمایہ چي: وقد قال مالک اما اننا فاذا أتوا وخرجت وترکتهم فلانسان اسوة فی ترک الوتر معهم حتی یوتر فی بیتہ بعد تغفلہ اخر اللیل وقد کان سیدی ابو محمد یصلی فی المسجد مع الناس صلوة القيام ویوتر معهم فاذا رجع الی بیتہ صلی ما قدر له ولا یبعد الوتر وکان رحمه الله یقول ان شیخه سیدی الشیخ ابوالحسن الزیات کان یفعل ذلک.

امام مالک رحمه الله به چي تراویح و کړی نو وتر به ییہ پریښودل بیابہ ییہ په کور کپی دتهجد و خخہ و روستہ کول او فرمایل به ئی چي اوسیدی ابو محمد رحمه الله او شیخ ابو الحسن الزیات رحمه الله به دتراویح و خخہ و روستہ وتر هم دخلکوسره په مسجد کپی کول او بیابہ ییہ تهجد په کور کپی کول.

خلوینستم دلیل

امام بخاری رحمه الله به دتراویح و خخہ و روستہ تهجد کول: کان محمد بن اسماعیل البخاری اذا کان اول لیلۃ من شهر رمضان یجتمع الیه اصحابه فیصلی بهم ویقرأ فی کل رکعة عشرين ایه وکذلک الی ان یختم القرآن وکان یقرأ فی السحرمایین النصف الی الثلث من القرآن فیختم عند السحر فی کل ثلث لیل، هدی الساری مقدمة فتح الباری ص ۶۶۶، تیسیر الباری از غیر مقلد نواب وحید الزمان ج ۱ ص ۴۹ نصرۃ الباری ص ۱۲ مصنفه عبدالستار امام غریاء اهل حدیث.

درمضان په مياشت کې به امام بخاري رحمه الله ته ملگری راجع شو، او د تراويح په هر رکعت کې به يې ورته شل شل ايتونو لوستل ترڅو به يې چې قرآن ختم کړ او په پشني کې به يې د تهجد په مونځ کې دنيم څخه ترثلث پورې قرآن لوستلو او په هر دريم پشني کې به نى ختمولو.

٤١ دليل

امام ابن اللبان رحمه الله به د تراويح څخه وروسته تهجد کول: امام ابو محمد عبد الله بن محمد اصبهانی المعروف بابن اللبان چې مشهور شافعی فقیه دی او د ابو حامد الاسفرائینی شاگرد دی ده په اول خلکو ته د تراويح امامتي ورکړه او چې کله به د تراويح څخه فارغ شونو یا به يې په مسجد کې ترطلوع الفجر پورې تهجد کول تاریخ بغداد ج ١٠ ص ١٤٣

٤٢ دليل

حسن بصری رحمه الله: حسن بصری رحمه الله د تراويح څخه وروسته د تهجد و ترغیب ورکړی دی قیام رمضان للمروزی ص ١٦٦.

٤٣ دليل

د سعید بن جبیر رحمه الله عمل: سعید بن جبیر رحمه الله به تراويح او تهجد د واره شپږ ترویحي کولی به تراويح تهجد قیام رمضان للمروزی ص ١٥٨.

٤٤ دليل

مشهور تابعي عبدالرحمن بن الاسود رحمه الله: ده به ټول څلویښت رکعت کول (٤ فرض ٢٠ تراويح ١٦ نفل) مصنف ابن ابی شیبه ج ٢ ص ٢٨٥.

٤٥ دليل

د سعید بن جبیر رحمه الله دوهم عمل: ورقاء فرمایي چې سعید بن جبیر رحمه الله به درمضان په اولو شپو کې مونږ ته شپږ ترویحي مونځ را کولو (٢٠ تراويح ٤ تهجد یا ٤ فرض) او په اخري عشره کې به يې اووه ٧ ترویحي مونځ را کولو (٢٠ تراويح ٨ تهجد یا ٤ فرض او څلور تهجد) قیام رمضان للمروزی ص ١٥٨.

٤٦ دليل

دالقارى ابو حليمه التابعى رحمه الله عمل: محمد بن سيرين فرمايې چې ابو حليمه القارى به په رمضان كې خلكوته يو خلوينست ركعت مونځ وركولو (٢٠ تراويح ١٨ تهجد او درې ركعت و تر)

٤٧ دليل

د صالح رحمه الله مولى تومه شهادت: صالح رحمه الله مولى تومه فرمايې چې ذخرى د جنگ څخه مخكې به خلكو ٤١ ركعت كول. قيام رمضان للمروزي ص ١٥٨.

٤٨ دليل

د عمر بن عبدالعزيز رحمه الله عمل: عمر بن عبد العزيز رحمه الله به پخپل گنبد كې و او خلكو به دده په موجودگۍ كې به پنځلسو سلامونو باندې قيام الليل كولو. (١٠ اسلامه د تراويحو په ٨ ركعت تهجد و كې ٤ سلامونه او يو سلام بعد الوتر).

٤٩ - ٥١ - ٥٢ دليل

د ديوتا بعينو عمل: يونس رحمه الله فرمايې چې دا بن الاشعث د فتنى څخه مخكې ما په جامع مسجد كې وليدل چې خلكو د عبد الرحمن بن ابي بكر رحمه الله او د سعد بن ابي الحسين رحمه الله او د عمران العبدى رحمه الله په امامتۍ كې (٥) ترويحي (شل ركعت تراويح) ادا كولى او په اخرى عشره كې به يې يوه ترويحه پكې زياته كړه نو ٦ ترويحي به يې كولى. قيام رمضان للمروزي ص ١٥٨.

٥٢ - ٥٣ دليل

د زرار بن اوفى رحمه الله عمل: زرار بن اوفى د محلي خلكو ته شپږ ترويحي ادا كولى (٢٠ تراويح تهجد) او په اخرى عشره كې به يې اوه ترويحي ادا كولى. قيام رمضان للمروزي ص ١٥٩

٥٣ - ٥٤ دليل

د بعضى تابعينو عمل: علامه محمد انور شاه كمشيري رحمه الله فرمايې چې: نعم ثبت عن بعض التابعين الجمع بين التراويح والتهجد في رمضان: العرف الشندي ص ١٦٦ د بعضى تابعينو څخه جمع په مابين د تراويحو او د تهجد و كې ثابته ده.

٥٤- دليل

دامام ابوحنيفة التابعى عمل: وقال ابو يوسف كان ابوحنيفة رحمه الله يتختم كل يوم وليلة ختمة وفي رمضان ويوم العيدين وستين ختمة. الخيرات الحسان ص ٨٥ عقود الجمان ص ٣١٣ - مناقب موفق ج ١ ص ٢٣٥ مناقب كردى ج ١ ص ٢٤١ ص ٢٤٤. امام صاحب هرشب او روزگي يوختم كولولكن پد رمضان اوبه عيدگي به يبي ٦٢ ختمونه كول.

على بن الصدائى فرمايې چي: رايت اباحنيفة رحمه الله ختم القرآن في شهر رمضان ستين ختمة ختمه بالليلن وختمة بالنهار مناقب موفق ج ١ قال شداد بن حكيم قلت لفريرين الهذيل اني سمعت ابا جعفر الرازي بذكر ان اباحنيفة كان يتختم في الشهر ثلاثين مرة وفي شهر رمضان ستين مرة قال صدق ابو جعفر مناقب موفق ج ١ ص ٢٤٣ مناقب كردى ج ١ ص ٢٤٥. نوظاهره داده چي امام صاحب دتراويحود ختم ختخه وروسته پد تهجد وکې ختم کولو څکه چي په غير رمضان کي يې په نوافلو کي قرآن ختمولو نو په رمضان کي به يې په طريق 'ولى پکې ختمولو.

٥٥- دليل

د حرمينو د امامانو عمل: نن سبا په حرمينو کي شل رکعت ته تراويح ادا کيږي، اوبه اخري عشره کي د شپې په اخره حصه کي تهجد ادا کيږي.

٥٦ دليل

نبوي ﷺ سنت او عمرى ﷺ سنت: علامه شنيطى رحمه الله د تراويحود اصل مشروعيت دعنوان لاندې ليکي چي: فكان اصل الجمع مستنداً من فعله عليه الصلوة والسلام لكن الوقت الذى اختاره من كونها بعد صلوة العشاء لم يكن من هدى النبي ﷺ وكانت الصفة من كونها في اول الليلة من سنة عمر ﷺ، ولذا لك لو اعترض معترض على فعل التراويح والتهجد في اخر رمضان اجيب بهذا الجواب وقيل له ان التراويح شرعت سنة عمرية اى انها سنة وحصل الاجماع عليها واما التهجد فيكون بعد الهجود لان هدى النبي ﷺ في تهجده انما كان بعد اضطجاعه فسمى التهجد تهجداً لانه بعد الهجود وهو اكمل، وافصل واعظم ما يكون لكونه بعد الراحة والاستجمام كما اشار الله الى ذلك حينما امر به نبيه فقال ومن الليل فتهجد به نافلة لك الشرح المتع شرح زاد المستقنع ج ٨ ص ٥٣.

يعني د تراويحود جماعت بنياد در رسول الله ﷺ مسنون فعل دی لکن ددی لپاره د ماخوستن د اول وخت ټاکل در رسول الله ﷺ سنت نه دی بلکه د حضرت عمر سنت دی لهذا که څوک د ماخوستن پسې متصل په تراويح او در رمضان په اخر کې په تهجد و اعتراض وکړه نو ددی جواب دادی چې د تراويحود ا طریقہ د حضرت عمر سنت دي په کوم چې د صحابه کرامو اجماع ده لکن تهجد به د خوب څخه راپاڅيدلو څخه وروسته کوی ځکه چې د نبی کریم ﷺ د تهجد و همد ا طریقہ وه همدارنگه تهجد و ته د همدې له وجهې تهجد وایې چې د خوب څخه د راپاڅيدلو څخه وروسته ادا کيږي او دا اکمل او افضل او اعظم طریقہ ده ځکه چې دا آرام او د سکون قلبی سره ادا کيږي.

٥٧- دلیل

فرق د افضلیت او د مفضولیت: تهجد افضل او تراویح مفضولی دی - بداية المجتهد الباب الخامس فی قیام رمضان ج ١ ص ١٧٨

٥٨- دلیل

و تر د تراويحو څخه وروسته بهتر دی؟ او که د تهجدو څخه وروسته: دالروض المربع ص ٦٥ کې لیکې چې: ویوتر المتجد بعده کوم سړی چې د تراويحو څخه وروسته تهجد کولی شي هغه دی و تر د تهجدو څخه وروسته ادا کړي، همدارنگه په الفقه الاسلامی وادلته ج ٢ ص ٧٥ کې هم دی

٥٩- دلیل

و تراويحو څخه وروسته خوب او بیا تهجد کول پکار دی: وفقه مالکی په مشهور کتاب المدخل کې لیکې چې: ينبغي للمكلف انهاء أصلي المغرب بعجل فطره ثم يقوم فيصلي بحزبين ونصف او اکثر قبل العشاء ثم يخرج يصلي مع الناس القيام ويوتر معهم .. ثم ينام ما قدر له ثم يقوم للتهجد فيصلي ما تيسر له مما بقى عليه من الليل: خلاصه دا چې: د تراويحو څخه وروسته خوب او بیا تهجد کول بهتر دی المقنع ص ٣٠٠.

٦٠- دلیل

د بعضی لामذهبو اعمال لامذهبیه نذیر حسن دهلوی: نذیر حسن دهلوی دلامذهبيت بانى دی اولامذهبان يې په لاندې القابو باندې ستايې - شيخ العرب والعجم، شيخ الكل، امام المتقين، سيد المحدثين،

ناج الفقهاء، علم العلماء، جامع العلوم العقلية والنقلية، ناصر السنة النبوية، عمدة العاملين، حجة الله على الخلق، مجد الاقرآن، الامام، المحدث، الفقيه، الاصولی وگوره دالغاب دغیر مقلد بیدیع الدین راشدی به کتاب هدایة المستفید ۱ ص ۱۰۰] کې دده په باره کې دده سوانح نگار غیر مقلد فضل حسین بهاری لیکي چې دده به د تراویحو څخه وروسته تهجد کول. الحیات بعد المات ص ۱۳۸].

۶۱- دلیل

لامذهبه ثناء الله امر تسرى: ثناء الله امر تسرى ته لا مذهب ان شیخ الاسلام وایي دده څخه پوښتنه شوی ده چې کوم سرې چې تراویح وکړي هغه د شپې په اخر کې تهجد کولی شي او که نه؟ ثناء الله لیکي چې کولی شئ شي ځکه چې د تهجد وخت د شپې په اوله حصه کې نه دی فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۱۶۸].

۶۲- دلیل

غیر مقلد خواجه محمد قاسم: دې لیکي چې اکثر خلک دا پوښتنې کوي چې څوک د شپې په اوله حصه کې تراویح وکړي ایاداسرې د شپې په اخره حصه کې تهجد کولی شي؟ نو جواب دادی چې بالکل یې کولی شي حی علی الصلوة ص ۲۹].

محمد: مولنا صاحب ډیره مهرباني دا خبره خود لمر په شان وځلیده چې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي، څوک چې دا دوه مونځونه یوگډي، او تراویح ته تهجد وایي یقینا چې هغه د تراویحو څخه منکر دی، دا د بخته غیر مقلدین خپله د تراویحو او د تهجد وځیر او د برکت څخه محروم دي، او نور یې هم ډیر خلک د دې د ځیر او د برکت څخه محروم کړي دی، ځکه چې په غیر رمضان کې چې د تهجد وکوم برکتونه دي هغه خوپه رمضان کې ختمیږي نه بلکه په څو چنډ زیاتیري - لکن دا راته ووايي چې د غیر مقلدینو سره په دې عقید کوم بل مسلمان شریک او که نه؟ همدارنگه غیر مقلدینو دا عقیده د کوم ځای څخه را اخستی ده؟

محقق عالم: پدې عقیده کې د دوي سره بل هیڅ یو مسلمان نه دی شریک، بلکه کفار ورسره پدې عقیده کې شریک دي لکه قادیانیان، عبدالله چکرالوي اورواقض اودوی دا عقیده د دې کفارو څخه را اخستی ده د قادیانیانو د فقی په کتاب فقه احمدیه ص ۲۸۰ کې یې لیکلې دي چې تراویح او تهجد یو مونځ دی، او پخوانی اهلحدیث عبدالله چکرالوي منکر حدیث د مرزا غلام احمد قادیاني په تقلید کې پدې موضوع یوه رساله ولیکله

په نوم د (البيان الفصیح لاثبات کراهة التراویح) په دې رساله کې یې ټول زور په دې لگولی دی چې تراویح او تهجد یو مونځ دی.

همدارنگه روافض هم ددې څخه منکر دي په منحة الخالق حاشية البحر الرایق کې فرمایې چې قال فی البرهان قدامت الامة على شرعية التراویح وجوازها ولم ينکر احد من اهل القبلة الا الروافض.

محمد: مولنا صاحب ډیره مهرباني زه اوس دا اختلاف په حقیقت پوه شوم، او د اهل سنت والجماعت په دلائلو هم مطمئن شوم، الله جل و علاه دې تاسو ته جزاء خیر درکړی محمد رخصت شو پوهنتون ته لاړ او د خپلو دواړو غیر مقلدو استاذانو مجلس ته ورغلو او د سلام څخه وروسته یې ورته عرض وکړ چې محترم مو زه یو څو پوښتنې لرم لکن دا خواهش کوم چې په جواب کې راته دا هلحدیثو اصولو مطابق یاد قرآن ایت پیش کړی او یا راته د نبی ﷺ صریح صحیح پیش کړی چې په دې کې دهیڅ امتی درایې لپاره دخل نه وي او نه پکې ستاسو درایې لپاره کنجایش وي.

غیر مقلدین استاذان: بالکل ضرور پوښتنه وکړئ مونږ به ان شاء الله په جواب کې ضرور خالص د قرآن صریح ایت او نبی کریم ﷺ صریح حدیث پیش کوو، مونږ د ملایانو د تاویل او ماویلو لاند نیو.

محمد: په لاندې سوالونو باندې شروع وکړه:

(۱) لکه څرنگه چې په احادیثو کې دنورو مونځونو نومونه راغلي دي مثلاً د صبا د مونځ نوم فجر راغلی دی، د ماسپښین د مونځ نوم ظهر راغلی دی، د ماخوستن د مونځ نوم عشاء راغلی دی، همدارنگه دخاښت مونځ نوم اشراق راغلی دی، د نیمې شپې د مونځ نوم تهجد راغلی دی دا څتر د مونځ نوم عید راغلی دی او په مري باندې د مونځ نوم جنازه راغلی ده؟ نو یاد دوی په شان په کوم ایت او یا په کوم صحیح صریح مرفوع حدیث کې دکوم یو مونځ نوم تراویح راغلی دی؟ په قرآن او یا په مرفوع حدیث کې ماته د تراویح لفظ وښائی.

(۲) ایا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلي دي چې تراویح او تهجد یو مونځ دی؟

(۳) ایا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دي چې یو ولس میاشتی دیو مونځ نوم تهجد دی او صرف

یوه میاشت یې نوم تراویح دی؟

(۴) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دی چې یو لیس میاشتي تهجد د شپې په اخره حصه کې کوي او صرف یوه میاشت یې د شپې په اوله حصه کې کوي؟

(۵) په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دي چې د یو مونځ یو لیس میاشتي یو اخې ادا کوي صرف یوه میاشت یې په جماعت باندې ادا کوي؟

(۶) کله چې تراویح عین تهجد شو نو آیا د شپې په اخر کې بیات تهجد کول سنت دي او که بدعت؟ د دې حکم صراحت په ایت او یا په حدیث کې وښایي؟

(۷) په حرمینو کې په اخري عشره کې د شپې په اوله حصه کې تراویح ادا کيږي، او د شپې په اخره حصه کې تهجد ادا کيږي آیا د دې ثبوت په کوم حدیث کې شته، که حدیث وي پیش یې کړی او که حدیث نه وي نو آیا د حرم دخلکو د اعمل د حدیثو څخه د مخالفت په وجه بدعت دی او که نه؟

(۸) امام بخاري رحمه الله به اول تراویح او بیات تهجد کول، نو دده د اعمل دستور سره مطابق دی او که مخالف؟ که مطابق وي نو د مطابقت لپاره یې حدیث پیش کړی او که مخالف وي نو په خلاف یې حدیث پیش کړی؟

(۹) که امام د تراویحونیت کړی وي او مقتدي د تهجدونیت کړی وي نو په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې یې د مقتدي مونځ ته صحیح او یا فاسد ویلي دي؟

(۱۰) غیر مقلدین همیشه د اتور که ماتو اشتها را شایع کوي، نو آیا کله یې دا اشتها هم شایع کړی دی چې اته رکعت تهجد د شپې په اول کې د ماخوستن د مونځ پسې متصل سنت دی؟ همدارنگه د تراویحو او د تهجد په مابین کې د هغو ۶۲ فرقو نو جواب هم را کړئ؟ غیر مقلدین استاذان لا جوابه شو اخريې د مادی لالچ گوره استعمال کړه، لکن الله ﷻ محمد ته استقامت په نصیب کړ او ورته ویل چې محترمینو تا سود لالچ په وجه زما څخه منافق د اهل حدیث جوړولی شی لکن صحیح اهل حدیث یعنی محدث را څخه نه شی جوړولی د صحیح اهل حدیث والی لپاره ضروری ده چې زما دغی مذکور سو الو نوتو جواب وواښی؟

غیر مقلدین استاذان: بېجه ته یو ځلې د ملایانو خبرې پریده دا اهل حدیثو د دې محمدی جنمې لاندې راشه د ملایانو د کتابو نو په ځای قرآن او حدیث ته راشه بیا ټول کارونه سمیږي.

محمد: محترمینو خپه کيږئ مه، تا سوته د دې لا مذهبو اهل حدیثو منافقت مبارک وي او ماته دې د اهل سنت و الجماعت صداقت مبارک وي.

دنبځې او دسړي په لمونځ کې فرق

دنبځې او دسړي په لمونځ کې فرق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

أما بعد!

دایمان څخه وروسته اهم عبادۀ لمونځ دی

رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د قیامت په ورځ به د هر څه نه مخکې د لمانځه حساب کیږي.

نن سبا په دې اهم عبادت کې خلک ډیره زیاته سستی کوي نو لدې وجهې ډیره ضروري ده چې مسلمانانو ته د لمانځه د پابندي ترغیب ورکړل شي الحمد لله علما، حقاني، پیران او تبلیغی حضرات پدې اهمه فریضه شپه او ورځ محنت او خواري کوي.

لکن افسوس چې لاندې مقلدین په بې لمانځانو باندې د محنت او خواری پرځای د لمونځ کونکو په زړونو کې وسوسي اچوي او ورته وایي چې ستاسو لمونځ نه کیږي داخلک شپه او ورځ د عوامو په منځ کې دا خبرې کوي چې مونږ صرف قرآن او حدیث منو.

خوپه هندوستان باندې چې دانگریزي دورې څخه راپدېخوا د افرقه جوړه شوي ترننه پورې د دوی د تقریرونو او تحریرونو څخه د ادلعه په شان خلیږي. چې د قرآن پاک څخه د دوی په برخه کې صرف متشابهات دي او په قرآن کې دا برخه د زایغینو مبتدعینو لپاره خاصه شوې ده.

الله فرماني: وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ [الایة] او دا حدیثو څخه د دوی برخه کې صرف او صرف متعارضات دي. حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه د دې قسم احادیثو لیکلو څخه په ډیرې سختې سره منع کړې ده ځکه چې د دې په وجه په مسلمانانو کې سخت اختلاف پیدا کیږي. (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۲۷).

په دې متعارضاتو کې د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ څخه هیڅ فیصله په کتابونو کې نده رانقل شوی په کوم ځای کې که یو حدیث ته راجع او بل ته مرجوح ویل شوي دي نو هغه به د کوم مجتهد اجتهاد وي.

او همدارنگې که په کوم ځای کې یو حدیث ته صحیح او بل ته ضعیف ویلی شوی وي نو هغه به هم د کوم مجتهد اجتهاد وي. لدې وجهې اهل سنت والجماعت په داسې ځای کې د ټولو څخه مخکې اجماع گوري که په متعارضاتو کې د یو طرف په روایاتو اجماع وي نو په همنی باندې عمل کوي.

او که اجماع نه وي نو ددې تعارض ختمولو لپاره بیا د مجتهد طرف ته رجوع کوي ځکه چې د حضرت معاذ رضی الله عنه په حدیث کې صراحتاً ثابته ده چې که فیصله په کتاب او په سنتو کې پیدانه شوه نو دا اجتهد طرف ته دی رجوع وکړل شي کوم سړی چې مجتهد وي هغه دی پخپله اجتهد وکړي او په چا کې چې دا اجتهد اهلیت نه وي نو هغه دی د بل مجتهد تقلید وکړي او د هغه په لارښودنه دی په راجع حدیث عمل وکړي.

د مجتهدینو اما مانو په مابین کې دا اجتهدی اختلاف د حق او د باطل اختلاف نه دی بلکې د صواب او د خطا اختلاف دی او مجتهد نه معصوم دی او نه مطعون دی بلکې په هر حال ما، جوړ دی د صواب په صورت کې ورته دوه اجره دي او د خطا په صورت کې ورته یو اجر دی. (بخاری ج ۲ ص ۹۲).

له دې وجهې ددې وسوسې اچولو ضرورت نشته چې امام اعظم رحمه الله خو معصوم نه دی خطائی ترینه کیږي نو د غیر معصوم پیروي ولې کوئ. ددې برعکس دلامذهبو غیر مقلدینو طریقه ډیره خطرناکه ده د دوی بعضې علماء د هوښیاری څخه کار اخلي خپله ځان نه را ښکاره کوي بلکې امیان لو چلک هلکان یې په بازارونو او مسجدونو کې خوشی کړي وي او په لاندې طریقه باندې یې فساد خورول وړښودلی دي.

(۱) د چارو په مخامخ شي نو په هغه باندې اول سوال دا وکړي چې ستا فلانکې عمل په کوم حدیث ثابت دی او شور جوړ کړي چې ستاسو سره یو حدیث هم نه شته. ددې علاج دادی چې ته ترینه ته پوښتنه وکړه چې ته زما ددې عمل په خلاف کوم صحیح صریح حدیث و ښایه نو فیهت الذی کفر به شي.

(۲) کله چې کوم اهل سنت والجماعت ترینه پوښتنه وکړي چې ستا فلانکی عمل په کوم حدیث ثابت دی چونکه ده ته حدیث یاد نه وي نو فوراً چیغې او شور جوړ کړي چې ته راته حدیث و ښایه چې په کوم حدیث کې یې منع راغلې ده؟

ددې علاج دادی چې ته ورته ووايه چې (البینه علی المدعی) دلائل د مدعی په ذمه دي نو ته چې ددې عمل مدعی یې دلیل یې ستا په ذمه دی او ستا په نیز د لایل صرف دوه دي قران او حدیث صحیح مرفوعه فلها ته یاد قران ایت پیش کړه او یا حدیث صحیح مرفوعه پیش کړه بل هیڅ شی ورسره مه مننه نو ته به یې بیا وگوري چې داسې به تښتي لکه شیطان چې د الله جل جلاله د نوم په اوریدلو تښتي.

(۳) کله چې کوم اهل سنت والجماعت ورته حديث پيش کړي نو بيا شور جوړ کړي چې دا حديث په صحاح سته و وکې نه شته د صحاح سته و وڅخه غير نور د ټولو احاديثو څخه انکار کوي او بيا هم ځانونو ته اهل حديث وائي .

(۴) کله چې بيا په سننواربعه وو (ترمذي، ابوداود، ابن ماجه، نسائي) کې حديث وروښائي نو بيا چينې او شور جوړ کړي چې دا حديث په بخاري او په مسلم کې نه شته په دې طريقه د سننواربعه و وڅخه هم منکر شي .

(۵) کله چې په بخري او په مسلم کې حديث وروښائي نو فوراً دخپل ځان له طرفه شرط ولگوي چې که په حديث کې فلان لفظ وي منم يې او که نه وي نه يې منم گویا چې دافرقه الله ﷺ اورسول الله ﷺ ته مشوره ورکوي چې که چيرته کومه ديني مسئله بيانوي نو زمونږ سره پکې مشوره ضروري ده چې په کومو الفاظو د مسئلې بيانول پکار دي او د کوم شرط موافق يې بيانول پکار دي گویا چې دوی الله ﷻ او نبی ﷺ ته په خطاب کې وائي چې يا الله ﷻ اړيانې پاک ﷺ تاسو چې په کومو الفاظو مسئله بيان کړې ده کومه چې زمونږه د شرط موافقه نه ده مونږه يې هيڅکله نه منو .

ياد لرئ چې لامذهبان نه قرآن منی او نه حديث ، نه خدای منی او نه رسول ، بلکې ټول ايمان يې په خپلو شرطونو باندې دی .

(۶) کله چې بيا داسې حديث هم ورته پيش کړي چې دده د شرطونو سره موافق وي او همغه الفاظ پکې وي چې دی يې غواړي نو بيا يې هم نه مني او په ډير شور او زور چينې وهي چې دا ضعيف دی ، ضعيف دی ، ضعيف دی او مطلب يې دوی چې عوام ورباندې د غټ شيخ الحدیث گمان وکړي حالانکه هغه به بيا همکښی وي او بيا به کوم دکاندار وي او بيا به کوم کينډور وي ، خلاصه دا چې د حديثو څخه د انکار لپاره دافرقه هرې جيلې او فريب ته تيار ده .

(۷) زمونږ اهل سنتو په نيزدلايل څلور دي قرآن ، حديث ، اجماع او قياس نو زمونږ دهرې مسئلې لپاره به اول دليل قرآن وي که هلته نه و بيا به حديث وي که هلته نه و بيا به اجماع وي او که هلته نه و بيا به قياس وي . نو که غير مقلدين وائي چې ستاسو لمونځ غلط دی ، مونږ ورته وايو چې د تکبير تحریمه څخه به يې شروع کړو په ترتيب سره تاسو دهرې مسئلې په خلاف يو يو صحيح صريح غير معارض حديث پيش کړئ .

(۸) لاندې هېان وائي چې زموږ پوره مسئله په قران او په حديث ثابتې ده نو مونږ وايو چې لمونځ دې دني افعالو او زياتي اذکارو مجموعې ده نو تاسو د خپل لمونځ اعمال او اذکار په ترتيب سره وليکي او بيا د هر عمل او ذکر حکم وېنائي چې کوم فرض دی او کوم سنت دی او کوم مستحب دی او هر حکم په صحيح صريح حديث کې وېنائي چې رسول الله ﷺ صراحة فلان عمل او ذکر ته فرض ويې دي فلان عمل او ذکر ته يې سنت ويې دي او فلان عمل يا ذکر ته يې مستحب ويې دي. بيا د هر ذکر په باره کې دافصله په صحيح حديث کې وېنائي چې کوم به په اوچت او ازويل کيږي او کوم به پټه مثلاً مقتدي به الله اکبر پټ وائي او که په زوره؟ سبحانک اللهم به پټ وائي که په زوره؟ همداسې تر اخره هر حکم په صحيح صريح حديث کې وېنائي، نو ته به وگوري چې دا څرنگه صم بکم عمی گرزي.

(۹) ددې خلکو څخه چې کله پوښتنه وشي چې تاسو د لمونځ کونکو په زړونو کې وسوسې ولې اچوئ؟ حالانکه په قران کريم کې دوسو سواچونکي ته خناس ويلى شوي دي نو دوی عواموته وائي چې مونږ تحقيق کوو، خويادساتي چې د اديشکلې تحقيق ندی بلکې گناه ده فتنه ده او فساد دی ځکه چې داخلک نه محدثين دي او نه مجتهدين دي بلکې يې علمه او نااهله دي رسول الله ﷺ فرمائي چې په اخره زمانه کې به يې علمه خلک فتوی ورکوي دوی پخپله هم گمراهان دي او نور خلک هم گمراه کوي.

په بل حديث کې راځي چې کله کارونه نااهلوته و سپارل شول نو د قيامت انتظار کوو او قيامت د فساد نوم دی دوی هم په دين کې د فسادو نو بيا زار گرم کړی دی او عجيبه لاداده چې خپل دې فساد ته تحقيق هم وائي.

او د خپلې نااهلۍ او جهل سره سره په لويو لويو مجتهدينو اعتراضونه کوي لکه په ايمه يې اربعه ووايه محدثينو لکه زيلعی رحمه الله، عینی، علی القاری، ابن ترکماني علامه انور شاه، حضرت بنوری وغيره حالانکه رسول الله ﷺ به د بيعت اخستلو په وخت کې يو شرط د الگولو چې (ان لا ننازع الامراهله) نسائي ج ۲ ص ۱۵۹، يعنې مونږ به د اهل فن سره مناظره نه کوو، د نااهلو اعتراض په اهل فن باندې گناه کيږه ده او دې گناه کيږي ته لاندې هېان تحقيق وائي.

د اهل سنت والجماعت اولامذهبونه مينځ کې ډير اختلافي مسايل دي چې د هغوی څخه يوه داده چې دینځي او دسړي په لمونځونو کې فرق شته دی او که نه؟

لامذهبان وائي چې نشته دلامذهبو هر کتاب کې یې لیکلي دي چې دخطاگانو څخه یوه داده چې دینځې او دسړي په لمونځونو کې په کیفیتونو کې فرق وکړي. (امین الفتاوی ج ۱ ص ۱۸۱)

داهل سنتو دلایل

اهل سنت والجماعت فرمائي چې دلامذهبودامستله چې دینځې او دسړي په لمانځه کې فرق نه شته. دقران حدیث او اجماع څخه بالکل مخالفه ده او داصرف او صرف دابین حزم ظاهري تقلید دی داهل سنت والجماعت په نیزه شریعت مطهره کې دینځې او دنړیه مابین کې دبعضې احکامو اشتراک باوجودپه بعضو تفصیلاتو کې فرق شته مثلاً:

(۱) حج په سړي او ښځه دواړو فرض دی دسړي لپاره شرط زاد اوراحله ده لکن دینځې لپاره ددې شیانوسره سره دمحرم یاخاوند شرط هم دی.

(۲) داحرام څخه دوتلو لپاره سړي وینسته کلولی شي او ښځه یې نه شي کلول.

(۳) دنکاح حکم دسړي او دینځې په مابین کې شریک دی مگر د طلاق حق دسړي پورې خاص دی او دعدة حکم دینځې پورې خاص دی.

(۴) یو سړي ته دڅلورو ښځوسره دنکاح کولو اجازت شته مگر دینځې ته دیو سړي څخه دزیاتوسره نکاح نده جایزه.

(۵) دلامذهبانو دینځې او سړي هم په لمانځه کې دیر فرق کوي مثلاً:

(الف) ددوی په مساجدو کې سړي امامت او خطابت کوي لکن دینځې نه امامتي کوي او نه خطابت.

(ب) ددوی په مساجدو کې اذان کونکي دهمیشه لپاره نارینه وي زنانه اذان کونکي نشته.

(ج) ددوی نارینه اقامت کوي او زنانه یې نه کوي.

(د) ددوی نارینه اکثر لوڅ سر لمونځ کوي او ښځې یې په ټکري کې سر پټوي: عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله ﷺ لا تقبل صلوة الحائض الا بخمار. (ترمذی، ج ۱ ص ۸۶ / ابوداود، ج ۱ ص ۹۴). حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې دبالغې ښځې لمونځ بغیر دټکري څخه نه قبلېږي.

(هـ) ددوی دنارینه وومتې او پوندې په لمانځه کې اکثر لوڅې وي لکن ددوی ښځې داسې لمونځ نه کوي.

(۶) دنبځي او دسري په ستر عورت کې هم فرق دی.

(۷) د جمعې لمونځ په نارینه و و فرض دی او په زنانه و وندی فرض.

(۸) پنځه وخته لمونځ په جماعت سره په نارینه و و لازم دی او په زنانه و وندی لازم.

(۹) که لمانځه کې څه خبره پښه شي نو نارینه تسیح واثي او ښځه تصفیق یعنی یو لاس په بل لاس وهي.

(ترمذی ص ۸۵) مسلم، ج ۱ ص ۱۸۰) په فرائضو او ستوکې دسري په مقابل کې دنبځي دستر او د پردې د پراختام شوی دی له دی و جهې ايمه يې اريعه وويه رکوع سجده وغيره کې دنبځي او دسري فرق واضحه کړی دی مثلاً لاندې تفصيل وگورئ.

مذهب الحنفیه

واما النساء فاتفقوا على ان السنة لمن وضع اليدين على الصدر لانه استرها كما في البناء وفي المنية المرأة تضعها تحت ثديها. (السعايه، ج ۱ ص ۱۵۶). دنبځويه باره کې علماء متفق دي چې دوی به لاسونه په سينه باندې ږدي چې دا د پريټونکي دی ددوی لپاره او په منية المصلی کې راغلي دي چې ښځه به لاسونه د تيونولاندې ږدي په بل ځای کې راځي چې:

والمرأة تنخفض في سجودها وتلزم بطنها بفخذيه لان ذلك استرها (وفي موضع اخر) وان كانت امرأة جلست على البيت اليسري اخرجت رجلها من الجانب الايمن لانه استرها. (هدايه، ج ۱ ص ۱۱۱).

يعني ښځه به نښتي سجده کوي ورونه به دگيدی سر ښلوي چې دا د پريټونکي دي ښځې لره او د فقهي په بل ځای کې راځي چې ښځه به دواړه پښي ځي طرف ته او باسي او په چپ کوناتي به کيښي ځکه چې دا د پريټونکي دي دنبځي لپاره.

مذهب المالکيه

ندب محافات (اي مباحدة) رجل فيه (اي في سجوده) فلا يجعل بطنه عليها (اي على فخذه) ومحافة (مرقبيه ركبتيه) اي عن ركبتيه (ومحافة ضميمه) اي مافوق المرفق الى الابط (جنبه) اي عنهما. واما المرأة فتكون منضمة في جميع احوالها. (الشرح الصغير للدردير المالکی، ج ۱ ص ۳۴۹).

یعنې دسړي لپاره مستحبه داده چې په سجده کې ګیده د ورنو نوڅخه لري وساتي او څنگلې دڅنگونو څخه لري وساتي او بنڅه به نښتي سجده کوي.

مذهب الشافعيه

قال النووي يسن ان يجافي مرفقيه عن جنبه ويرفع بطنه عن فخذه وتضم المرة بعضهالي بعض (وقال بعداسطر) روي البراء بن عازب رضي الله عنه ان النبي ﷺ كان اذا سجد جنح وان كانت امرة ضمت بعضهالي بعض لان ذلك استرلها. (شرح المذهب، ج ٣ ص ٤٠٤). سنت طريقه داده چې څنگلې دتسو څخه جدا کړي او ګیده د ورنو نوڅخه جدا کړي او بنڅې په څنگلې دتسو سره نښلوي او ګیده به د ورنو نو سره نښلوي.

همدارنگې امام شافعي رحمه الله په کتاب الام، ج ١ ص ١١٥) کې ليکلي دي چې بنڅه به نښتي سجده کوي.

مذهب الحنبلي

قال الامام الحنفي الحنبلي: والرجل والمرءة في ذلك سواء الا ان المرءة تجمع نفسها في الركوع والسجود وتجلس متربعة او تسدل رجلها فتجعلها في جانب يمينها قال الشارح ابن قدامة الحنبلي الاصل ان يثبت في حق المرأة من احكام الصلوة ما ثبت للرجال لان الخطاب يشملها غير انها خالفته في ترك التجافي لانها عورة فاستحب لها جمع نفسها ليكون استرلها فانه لا يؤمن ان يبدو منها شي حال التجافي وذلك في الافتراض قال احمد والسدل اعجب الي واختاره الحلال. (المعنى لابن قدامة، ج ١ ص ٥٦٢)

امام خرقي فرمائي چې نارينه او زنان په دې کې برابر دي مګر دا چې بنڅه به په رکوع او په سجده کې خپل ځان راټولوي او کيني به په چارزانو او يا به سدل کوي چې دواړه پښي څي طرفته او يا سي او په چپ کوناتي باندې کيني.

ابن قدامة حنبلي ددې په شرحه کې فرمائي چې اصل داده چې بنڅې ته دلمانځه هغه احکام ثابت شي کوم چې دسړي دوي ځکه خطاب دواړو ته شامل دی.

مگر ښځه دسړي سره په دې کې مخالفه ده چې سړی به غیده د ورنونو او څنگلي دزنګونو څخه لرې ساتي او ښځه به یې سره نښلوي ځکه چې دا د ښځې لپاره ښه پټوونکي دي دتجافې په حالت کې ددې خطر دی چې څه اندام یې ښکاره شي.

دلامذهبیو مشهور عالم مولوی عبدالحق الهاشمی مهاجرمکی هم په دې فرق قائل دی او په دې یې یوه رساله لیکلې ده په نامه د (نصب العمود فی تحقیق مسئله تجافی المرة فی الركوع والسجود والقعود)

منال : رسول الله ﷺ فرمائي: چې مچ په لوبسي کې وغورځيږي نو غوږ په کې ورکړي یایې ترینه لرې کړي ځکه دده په یوه وړ کې مرض دی او په بل کې دواډه او مچ دمرض والاوړمخکې کوي محدثو ددې حدیث لپاره علت را ایستلې دی چې دمچ په رګونو کې روانه وینه نشته نو په هر شي کې چې داعلت موجود وي نو همداحکم به یې وي چې ددې په غور زیدلو څه شی نه نجسېږي.

همدارنگې په قران، حدیث او اجماع سره داثابت ده چې ښځه د ستر او پردې شی دی او د ستر او پردې یې دومره اهتمام شوی دی چې بعضې اجماعي سنتونه هم ترینه ساقط دي لکه، اذان، اقامت، امامت بلکې بعضې فرائض ترینه ساقط دي، لکه دجمعي لمونځ او جهاد، نو په لمانځه کې هم ددې د پردې پوره خیال ساتل شوی دی، په احادیثو او آثارو کې دامستله ډیره راغلي ده:

(۱) عن ابن عمر رضی الله عنهما سئل کیف كان النساء يصلين علي عهد رسول الله ﷺ قال كن يتربعن ثم امرن ان يحتفزن (جامع المسانيد، ج ۱ ص ۴۰۰).

دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما څخه پوښتنه وشوه چې ښځو به دښی ﷺ په زمانه کې څرنگه لمونځ کولو، عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما جواب ورکړو چې ښځې به په اول کې په پلترې (چارزانو) باندې کیناستې بیا ورته امر وشو چې ښي راټولي لمونځ وکړي.

(۲) عن يزيد بن ابي حبيب ان رسول الله ﷺ مر علي امره تين تصلين فقال اذا اسجدتما فضا بعض اللحم الي الارض فان المرة ليست في ذلك كالرجل. (السنن للبيهقي، ج ۲ ص ۲۲۳) (اعلاء السنن بحواله مراسيل ابی داود، ج ۳ ص ۱۹).

رسول الله ﷺ په دوو زنانه ووتيريدو چې هغوی لمونځ کولو نور رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې کله تاسو سجده کوله نو د بدن حصې د زمکې سره ولګوي ځکه ښځې دسړيو په شان نه دي.

(۳) عن ابن عمر مرفوعاً إذا جلست المرأة في الصلوة وضعت فخذها على فخذها الآخرى فإذا سجدت الصقت بطنها في فخذها كاستر ما يكون لها فان الله ينظر إليها يقول يا ملائكتي أشهدكم أني قد غفرت لها . (بهيقي، ج ۲ ص ۲۲۳) (کنز العمال، ج ۷ ص ۵۶۹)

عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله ښځه په لمانځه کې کيښتله نو يو ورون دی د بل ورون سره ولگوي او چې کله سجده کوي نو گيډه دی دورونو سره ولگوي، څرنگه چې دسترزيه حالت دی ځکه چې الله ﷻ دې ته ورگوري او ملائکوته وائي چې تاسو شاهداني اوسئ چې مادي ښځې ته مغفرت کړی دی.

(۴) حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه فرمائي چې نبي کريم ﷺ نارینه وو ته حکم کړی وو (ان بتجاو فوا في سجودهم) يعني اندامونه يو د بل څخه لرې وساتي او زنانه وو ته يې حکم کړی وو چې (ان ينخفضن في سجودهن) چې نښتي سجده وکړي (بهيقي ج ۲/۲۲۲).

(۵) څلورم خليفه الراشد حضرت علي رضي الله عنه فرمائي: اذا سجدت المرأة فلتحتفز ولتضم فخذيهما. چې کله ښځه سجده کوي نو اندامونه دي يو د بل سره يوځای کوي او نښتي سجده دې کوي. (ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۰۲/بهيقي، ج ۲ ص ۲۲۳)

(۶) د حضرت عبدالله بن عباس رضي الله عنه څخه پوښتنه وشوه په باره د لمانځه د ښځې کې نو هغه جواب ورکړو (تجتمع وتحتفن) چې نښتي او راټوله دی شي. (المصنف لابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۲۷۰).

(۷) عن مجاهد انه كان يكره ان يضع الرجل بطنه على فخذيه اذا سجد كما تضع المرأة. (مصنف ابن ابي شيبه، ج ۱ ص ۲۷۰) امام مجاهد به په سجده کې مکروه گڼله چې يو سړی دې گيډه په ورونو کې ډکي لکه څرنگه يې چې ښځه کوي.

(۸) په همدې طريقه عمل جاري وولکه څرنگه چې په کوفه کې امام ابراهيم نخعی رحمه الله د افتوی ورکړه چې ښځې دی د سړي په شان کولاو سجده نه کوي بلکې بالکل راټوله نښتي سجده دې کوي په مدينه منوره کې حضرت مجاهد او په بصره کې امام حسن بصری رحمه الله همدغه فتوی ورکوله. (مصنف ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۳۰۲/۳۰۳). په صحابه و رضي الله عنه، تابعينو، او تبع تابعينو رحمه الله کې هيچا دې څخه انکار ندي کړی او دا يمه يې اړيعه ووهم ورباندې اجماع ده.

(۹) دلامذهو مشهور و کتابونو فتاوی غزنویه، وفتاوی علما، اهلحدیث کې هم په یوځای کې دافرق منلي شوی دی او دمواسیلو دابوداود هغه حواله یې ورکړی ده چې مونږ په دوهم نمبر کې لیکلی ده او یسایې لیکلي دي چې په همدې باندې داهل سنت والجماعت مذاهبو اریعه وواتفاق او تعامل راروان دی یسایې دخلورو وارو مذاهبو حوالې راغلل کړي دي یسایې لیکلي دي چې خلاصه دا چې دښځو په باره کې (انضمام او انخفاض) داحادیثو او دتعامل دجمهورو څخه ثابت دي او ددې څخه دانکار داحادیثو دکتابونو او داهل علمو دتعامل څخه بې خبره دي. (فتاوی غزنویه ص ۲۷ / ۲۸ / فتاوی علما، اهلحدیث، ج ۳ ص ۱۴۸ / ص ۱۴۹).

نومذکور احادیث او دامت اجماع په صراحت سره دابنایي چې په دې مسایلو کې دنراود ښځې په مینځ کې فرق دی. دابن حزم الظاهري او دده دمقلدینو سره هیڅ دلیل نشته نه ورسره دقرآن ایت شته اونه ورسره درسلو الله ﷺ حدیث شته اونه ورسره دکوم خلیفه الراشد فتوی شته البته که دام درداء ﷺ داثر څخه استدلال کوي نو دهغې داثر حال لاندې وگوره دام الدرداء ﷺ اثر:

عن مكحول ان ام الدرداء ﷺ كانت تجلس في الصلوة كجلسة الرجل. حضرت ام الدرداء ﷺ په لمانځه کې دسړي په شان کیناستله. (المصنف لاین ابی شیبه، ج ۱ ص ۲۷۰). مونږ وایو چې ددې اثر څخه استدلال دایرو و جوړو څخه صحیح ندی

(۱) اگر چې حافظ مزي رحمه الله دې بي بي ته صحابه ويلي ده لکن نور وټولو محدثينو او ناقدينو ورته تابعيه ويلي ده فلهمذا اصحابه نده بلکې تابعيه ده (فتح الباری، ج ۲ ص ۲۵۲) تهذيب الکمال ج ۱ ص ۷۹۶) وفي الفتح: وعمل التابعي بمفرده ولولم يخالف لا يحتج به (ج ۲ ص ۲۵۲) يعني ديوتابعي عمل اگر چې داصولو څخه مخالف هم نوي دليل نه شي کيدلی.

(۲) بالفرض که دای بی صحابه ومنلي شي نو ییادادی صحابی خپله رایه ده او ددې خپلې راښايي لپاره یې په تائید کې نه درسلو الله ﷺ قول یا فعل پیش کړی دی اونه یې دکوم خلیفه الراشد فتوی پیش کړي ده اونه یې بل چاته ددې عمل دعوت ورکړی دی لهدا ددې لمونځ دښځو دنور متواتر لمونځ په مقابل کې داسې دی لکه څرنګه چې یوشاذ قرائت دمتواتر قرائت په مقابله کې راشي او ظاهره ده چې هیڅ مسلمان دمتواتر قرائت په مقابله کې په شاذ قرائت عمل نکوي اونه په دې باندې دعمل کولو لپاره نورو مسلمانانو ته دعوت ورکوي.

(۴) که څوک ووايي چې کله دا اثر قابل استدلال نه دی نو بیا ولې امام بخاری رحمه الله د پخپل کتاب کې ذکر کولو نو جواب دادی چې امام بخاری دا اثر ددې لپاره پخپل کتاب کې نه دی رانقل کړي چې دینځو د لمانځه د طریقې لپاره ترینه استدلال وکړي بلکې صرف ددې خبرې د تقویت لپاره یې ذکر کړي دي چې د نارینه وو د کیناستلو کیفیت په لمانځه کې څرنگه دی؟

حافظ ابن حجر رحمه الله فرماني:

وعرف من رواية مكحول ان المراد بام الدراء الصغري التابعة لا الكبرى الصحابية لانه ادرك الصغري ولم يدرك الكبرى ولم يورد البخاري اتمام الدراء ليجتج به بل للتقوية. (فتح الباری، ج ۴، ص ۲۵۲) یعنې دام الدراء هغه صحابه ام الدراء نه بلکې بله ام الدراء ده چې تابعیه وه ځکه د مکحول ملاقات د تابعی ام الدراء سره شوی وو او د صحابی ام الدراء سره نه وو شوی او امام بخاری دا اثر استدلال لپاره نه دی رانقل کړی بلکې ددې لپاره یې رانقل کړی دی چې دسري د لمانځه د کیفیت تقویت ورباندې راشي.

د (صلوا کما رايتموني) اصلي حديث څخه استدلال

لامذهبه حکیم محمد صادق سیالکوتي په خپل کتاب سبيل الرسول د، ص ۲۴۸ څخه تر، ص ۲۵۰) پورې د فقهی اړخ د حدیث د اختلاف د ثابتولو لپاره په دوولسم نمبر باندې د امستله لیکلې ده او لیکلي یې دي چې: صلوا کما رايتموني اصلي. [بخاری شریف] لمونځ سوږ ای زنانه وو او نارینه وو لکه څرنگه یې چې زه کوم.

په دې حدیث کې هیڅ تفرقه نشته چې نارینه دي یو قسم لمونځ کوي او زنانه دي بل قسم لمونځ کوي بلکې په دې کې د احکام دی چې زنانه او نارینه دواړه دي یې در رسول الله ﷺ په طریقه کوي.

د حضرت ابو حمید ساعدي رحمه الله څخه روایت دی: کان النبي ﷺ اذا قام الي الصلوة رفع يديه حتي يحاذي بهما منكبيه. (مشکوٰۃ باب صفة الصلوة) کله به چې رسول الله ﷺ لمانځه ته ودریدلو نو دواړه لاسونه به یې اوچت کړل تردې چې داوگوبرا بڼه یې کړل.

د فقه اختلاف

د رسول الله ﷺ مذکور فعل دنارینه وواوړنه وود وواړولپاره یو برابر دي او فقهی تقسیم کړی دی. (یرفع بدیه حنی یحاذی بابهایه شحمتی اذنیه) نارینه به لاسونه دغوړونو تر نرمیو پورې پورته کوي. (والمرء ترفع یدیه اذاء منکبیه) او زنانه به لاسونه تراوگړیو پورته کوي.

الجواب: د (صلوکارایتموني) (الحديث) څخه دلامذهبواستدلال صحیح نه دی.

اول ددې وجهې څخه چې ددې جملې سیاق او سباق دیوې خاصې واقعي پورې تعلق لري او دهغې واقعي خلاصه داده چې یو خاص وند در رسول الله ﷺ سره شل ورځې میلانه و وکله چې رخصتیدل رسول الله ﷺ ورته یو څو نصیحتونه وکړل په هغې نصیحتونو کې یو نصیحت دا وو چې (صلوکارایتموني اصلي): ای میلنولمونځ کوي لکه څرنګه یې چې زه کوم.

دوهم دا چې که دا عام و منونو ددې په عموم باندې هغه وخت عمل ضروري دي ترڅو پورې چې کوم شرعي دلیل ددې سره معارض پیدا نه شي او که کوم خصوصي دلیل پیدا شي چې په هغې کې د بعضو افرادو یا بعضې اعمالو حکم ددې سره معارض بیان شوی وي نو دهغې خصوصي دلیل له وجهې به دغه بعضې افرادو اعمال ددې حدیث د عموم څخه مستثنی کولی شي لکه څرنګه چې ضعفاء او مریضان اتفاقاً د خاصو دلایلو له وجهې ددې د عموم څخه مستثنی دي.

لامذهب امین الله البشاورې په امین الفتاوی کې دامین بالجهر په مسئله کې داسې لیکلې دي چې په عموماتو باندې استدلال کول داخل زیغو او مبتدعینو او منکرینو د حدیث طریقه ده. (امین الفتاوی ص ۲۶۷).

لهذا ددې حدیث څخه دلامذهبوا استدلال صحیح ندي چې په ټولو کیفیاتو کې دنارینه وواوړنه وولمونځ یو برابر دي همدا جوایونه حافظ ذکر کړي دي.

لکه څرنګه چې حافظ ابن حجر الشافعی فرماني:

وهذا اذا اخذ مفردا عن ذکر سببه وسياقه اشعر بانه خطاب للامة بان يصلوا كما كان فيقوم الاستدلال به علي كل فعل ثبت انه فعله في الصلوة لكن هذا الخطاب انما وقع لملك بن الحويرث واصحابه بان يوقعوا

الصلوة علی الوجه الذي راوه ﷺ يصليه نعم يشاركهم في الحكم جميع الامة بشرط ان يثبت استمراره ﷺ علي فعل ذلك الشيء المستدل به دائما حتي يدخل تحت الامر ويكون واجبا وبعض ذلك مقطوع باستمراره عليه وامامالم يدل دليل علي وجوده في تلك الصلوة التي تعلق الامر بابيقاع الصلوة علي صفتها فلا تخمس بتناول الامر. (فتح الباری، ج ۱۳ ص ۲۷)

فلهذا دمخكنيو احاديثو اود مجتهدينو به اجماع سره دنارينه وو اود زنانه وو دلمانځه په كفياتو كې فرق شته. دلاسونو په پورته كولو كې هم په ډيرو احاديثو كې دنارينه وو او زنانه وو حكم جدايان شوى دى. مثلا:

(۱) عن وائل بن حجر رحمته قال قال لي رسول الله ﷺ يا وائل بن حجر اذا صليت فاجعل يديك حذاء اذنيك والمرءة تجعل يديها حذاء ثديها.

رسول الله ﷺ وائل بن حجر رحمته ته وفرمايل چې يا وائيله كله چې دى لمونځ كولو نو لاسونه دغو ږونو پورې پورته كوه او زنانه دې لاسونه دخپلو ټيټو برابر پورته كوي. [كنز العمال، ج ۷ ص ۳۰۷] مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۱۰۳ و ج ۹ ص ۲۷۴ طبرانی، ج ۲۲ ص ۱۹۰-۱۹۱ په همدې حديث دامت عمل جاري دى.

دكوفي خلكو ته حضرت حماد دافټوى وركړې وه چې زنانه دي دلمانځه په شروع كې لاسونه تراوگو پورې پورته كوي. دمدينې منورې خلكو ته امام زهرى رحمه الله دافټوى وركړې وه. ام الدرداء رحمته به هم لاسونه داو گوسره برابرول. عن عبدربه بن سليمان بن عمير قال رايت ام الدرداء ترفع يديها في الصلوة حذو منكبيها (جزء رفع اليدين الامام البخارى ص ۷).

حضرت عبدربه فرمايې چې ما ام الدرداء وليدله چې لاسونه يې داوگو پورې پورته كول. همدارنگې په مكه مكرمه كې حضرت عطاء رحمته دافټوى وركړې وه. (ابن ابى شيبة، ج ۱ ص ۲۳۹).

خلاصه دا چې په خير القرون كې هيچاپه دې باندې اعتراض نه وو كړى لكه څرنگه يې چې لامذهبان نن سبا كوي استاذ العلماء حضرت مولانا عبدالحى لكهنوى فرمايې:

واماني حق النساء فاتفقوا علي ان السنة لمن وضع اليدين علي الصدر. (السعايه، ج ۲ ص ۱۵۶) دنيځو په باره كې دټولو اتفاق دى چې دوى به لاسونه په سينه باندې ږدي

(۲) لامذهبه چې دابو حميد الساعدي كوم حديث پيش كړو چې: كان النبي ﷺ اذا قام الي الصلوة رفع يديه حتي يحاذي بهما منكبيه.

الف: نو د دې ترجمه داندې چې لاسونه يې په تراوگوپورې پورته كول لكه څرنگه چې يې لاندې هېڅ كوي بلکې د دې معنی وایل بن حجر رحمه الله در رسول الله ﷺ دفعل څخه داسې بیانوي.

انه ابصر النبي ﷺ حين قام الي الصلوة رفع يديه حتي كانتا بجبال منكبيه وحاذي ابهاميه اذنيه شم كبروني رواية يرفع ابهاميه الي شحمتي اذنيه . (مشکوٰۃ، ج ۱ ص ۸۶) باب صفة الصلوة.

واثل بن حجر رحمه الله فرمائي چې مارسل الله ﷺ وليدلو چې لاسونه يې داوگوپه برابري پورته كړل او غټي گوتې يې دغوړونوسره برابري كړي او په يوروایت كې راځي چې غټي گوتې به رسول الله ﷺ دغوړونو دزميوسره برابري نو حاصل داچې دلاسونو برابري داوگوسره معنی يې داده چې ورغوي داوگوسره برابري او غټي گوتې دغوړونو دزميوسره برابري .

ب: علاوه دا چې د ابو حميد الساعدي حديث انتهائي كمزوري دی ځكه چې دا حديث محمد بن عمر بن عطاء د ابو حميد څخه روايت كړی دی او د محمد بن عمر سماع د ابو حميد څخه نده ثابت . (طحاوی، ج ۱ ص ۱۵۶). امام ابو حاتم هم فرمائي چې دا حديث مرسل دی . (كتاب العلل، ص ۱۶۳).

امام طحاوي فرمائي چې په دې حديث كې محمد بن عمرو اتي چې په دې صحابه وو كې قتاده رضي الله عنه هم وو چا لاندې كتاده ډير مخكې وفات شوی دی ځكه دده جنازه حضرت علي رضي الله عنه كړي ده . (طحاوی، ج ۱ ص ۱۷۹) طحاوی ج ۱ ص ۳۳۳) (ابن ابي شيبة، ج ۴ ص ۱۱۶) بهيقي، ج ۴ ص ۳۶) (تاريخ بغداد، ج ۱ ص ۱۶۱) طبقات ابن سعد، ج ۶ ص ۹۱.

البته واقدی كذاب دده وفات په سنه ۵۴ هـ كې بيان كړی دی لکن دا غلط دی امام هشيم بن عدي فرمائي چې دده وفات په سنه ۳۸ هـ كې شوی دی (البدایه والنهایه، ج ۸ ص ۶۸) او د محمد بن عمر پيدايش په سنه ۴ هـ كې شوی دی د دې حديث دضعف پوره تفصيل به درفع الیدین په مسئله كې وکړو انشاء الله

(عن انس رضي الله عنه قال رايت رسول الله ﷺ كبر حتي حاذي بابهاميه اذنيه . (الحديث) حضرت انس رضي الله عنه فرمائي چې مارسل الله ﷺ وليدلو چې الله اكبر يې وويلو تر دې چې دلاسونو غټي گوتې يې دغوړونوسره برابري كړي . (الدارقطني، ص ۲۴۵) بهيقي، ج ۲ ص ۹۹).

وعن مالك بن حويرث رضي الله عنه قال كان رسول الله ﷺ اذا كبر رفع يديه حتي يحاذي بهما اذنيه . (متفق عليه مشکوٰۃ، ج ۱ ص ۷۵) باب صفة الصلوة)

مساجدو ته دښځو راتلل

لامذهبان اعتراض کوي چې رسول الله ﷺ فرماني چې ښځې دسریو سره داخرونو په لومځ کې شریکې دي او دایې هم فرمایلي دي چې زنانه مساجدو ته دراتللو څخه مده منع کوي .

حالانکه احنافو دزنانه وور راتلل مساجدو ته مکروه گڼلې دي همدارنگې یې دزنانه وور راتلل جماعت ، جمعی او اخرونو ته هم مکروه گڼلې دي چې دا در رسول الله ﷺ سره په ښکاره مقابله ده .

الجواب: لکه څرنګه چې منکرین دحدیثو چې ځانونو ته اهل قرآن وائي دا پورویاګند کوي چې احادیث دقرآن څخه مخالف دي مثلاً دوی وائي چې په قرآن کریم کې دتبتل حکم دی الله ﷻ فرماني: (وَتَبَيَّنَ إِلَيْهِ تَبَيَّنًا) [المزمل]. اوپه حدیث کې دتبتل څخه منع راغلې ده (ان النبی ﷺ نهی عن التبتل) [ترمذی ج ۸ ص ۳۹۸].

همدارنگې په قرآن کریم کې دمسافرو غیره لپاره داحکم دی چې: (وَأَنْ تَضُومُوا خَيْرٌ لَّكُمْ) یعنې روژه نیول ورته بهتر دي اوپه حدیث کریمه کې راځي چې (لیس من البر الصيام في السفر: په سفر کې روژه نیول هیڅ نیکي نده داپه ښکاره دالله ﷻ دحکم سره مقابله ده.

دغې گمراهانو ته چې ځان ته اهل قرآن وائي مونږ په جواب کې وایو چې داستاسوناپوهي ده تاسو دناپوهی له وجهې دامقابله راولي . همدارنگې دلامذهبه غیر مقلدینو همدا حال دی چې دحدیث او د فقهی په مابین کې دمقابلې ثابتولو لپاره چلونه اودوکې کوي نولکه څرنګه چې مونږ اهل قرآن ته وایو چې په فهم دقرآن کې زمونږ در رسول الله ﷺ په فهم اعتماد دی نه داهل قرآن په فهم نو همدارنگې مونږ اهل حدیثو غیر مقلدینو ته وایو چې دحدیثو په فهم کې زمونږ اعتماد په فقهاوو دی نه دغیر مقلدینو په فهم او همداراته الله ﷻ اور رسول الله ﷺ رابندولي دي چې په فهم دفقها ، واعتماد وکړواله ﷻ فرماني: (لینفهموا فی الدین).

اور رسول الله ﷺ فرماني: (الفقهاء اعلم بمعاني الحديث).

دلامذهبو په غلط فهمی مونږ اعتماد نه کوو . په زیر بحث مسئله کې مونږ وایو چې صیغه دامرکله دوجوب لپاره وي لکه (وَأَقِمْوُا الصَّلَاةَ) کله داستحباب لپاره وي لکه (فَلْکُلُوا مِنْهَا وَأَطِيعُوا أَمْرَ الْفَقِيرِ) اوکله داباحت لپاره وي لکه (وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا).

دنبځي او دسړي په لمونځ کې فرق

نوفقهاء فرمائي چې دنارينه وولپاره په جماعت باندې دلمانځه حکم تاکيدي دی او دزنانه وولپاره نه تاکيدي دی او نه استعجابي ځکه چې رسول الله ﷺ فرمائي چې که په کورونو کې زنانه او ماشومان نه وي نومابه دهغو کورونو دسوزولو امر کړی وي چې نارينه يې مسجد ته نوي راغلي نوزنانه ووت په کورونو کې دلمانځه اجازه ثابته شوه او دې سره رسول الله ﷺ فرمائي:

(۱) خير مساجد النساء قعر بيوتهن (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۲۰۹). يعنې بهترين دلمانځه ځای دزنانه وولپاره د کورونو منځنۍ حصه ده.

(۲) حضرت ام سلمې ؓ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې دنبځي لمونځ په کور کې دمجد څخه بهتر دی او بيا په کوټه کې دانگر څخه بهتر دی... الخ (طبرانی مجمع الزايد، ج ۲ ص ۳۴)

(۳) عن ابن عمر ؓ قال لا تمنعوا نساءكم المساجد وبيوتهن خير لهن. (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۲۰۹). يعنې ښځې مو دمساجدو څخه مه منع کوی خو کورونه ددوی لپاره بهتر دی دمساجدو څخه.

(۴) ام المؤمنين حضرت بی بی عايشه رضی الله عنها فرمائي چې رسول الله ﷺ په مسجد کې ناست وو چې يوه ښځه راغله چې زينت يې کړی و او اوبه نازسره روانه وه رسول الله ﷺ وفرمايل چې ای خلکو خپلې ښځې مونځ کړی چې دزینت لباس واغوندي او په ناز باندې مسجد ته راشي ځکه چې بنی اسرائیل ترهغې نه وو هلاک شوي تردې چې ددوی ښځو بڼا یسته لباس واغست او په نازونو مساجدو ته داخلیدلي او کما قال رسول الله ﷺ. (ابن ماجه، ج ۳ ص ۲۷۶).

(۵) حضرت ابوهريرة ؓ يوه ښځه ولیدله چې خوشبوي يې لگولې وه او مسجد ته روانه وه. حضرت ابوهريرة ؓ وفرمايل ای دالله بنده ته چیرته روانه یې؟ هغې ورته وويلې چې مسجد ته روانه یم.

حضرت ابوهريرة ؓ ورته وفرمايل چې تا خوشبويې لگولې؟ هغې ورته وويل چې هو! حضرت ابوهريرة ؓ وفرمايل چې: ماد رسول الله ﷺ څخه اوریدلي دي چې کومه ښځه خوشبويي ولگوي او مسجد ته راشي دهغې لمونځ نه قبلېږي ترهغې چې غسل وکړي (يعنې چې خوشبويي اثر ترې ختم شي) (ابن ماجه، ج ۲ ص ۲۷۶).

(۶) حضرت ام حميد چې د عظيم صحابی ابو حميد الساعدي بی بی ده فرمائي چې زموږ د قبيلې ښځې زما خاوند مسجد ته د تللو څخه منع کړی وي.

مادر رسول الله ﷺ په خدمت کې عرض وکړو چې زما زړه غواړي چې ستاسو سره په جماعت سره لمونځ وکړم لکن زما خاوند مې ددې څخه منع کوي نور رسول الله ﷺ ماته وفرمايل چې ستاسو په کوټه کې لمونځ دېرندې څخه بهتر دي او په برنده کې دانگر څخه بهتر دي او په انگر کې لمونځ کول (زما سره په مسجد نبوی کې) د جماعت د لمونځ څخه بهتر دي. (طبرانی، مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۳۴).

ددې څخه وروسته ام حمید رحمه الله حکم وکړو چې زما په کور کې په تیاره کوټه کې ماته د لمانځه ځای جوړ کړئ اودې تروفات پورې په هغې کې لمونځ کولو. (مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۳۴).

(۷) عن عائشه رضي الله عنها قالت لو ادرک رسول الله ﷺ ما احدث النساء لمنعهن المسجد. ام المومنین حضرت عائشه رضی الله عنها فرمائي که رسول الله ﷺ دغه ازادي ليدلې وې کومه چې اوس پښو ظاهره کې ده نور رسول الله ﷺ به پښې د مسجد څخه منعه کړې وې. (بخاری، ج ۱ ص ۱۲۰، مسلم / ج ۱ ص ۱۸۳ / عبد الرزاق، ج ۳ ص ۱۴۹).

(۸) حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله به پښې د مسجد څخه شړلې او فرمايل به يې چې ستاسو لپاره ستاسو کورونه بهتر دي. (مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۳۵).

(۹) حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله به د جمعې په ورځ پښې په وړو تيگو ويشتې او د مسجد څخه به يې ايستلې. (عمدة القاری، ج ۳ ص ۲۲۸) داهر څه د صحابه ووپه موجودگي کې شوي دي.

(۱۰) حضرت عمر رحمه الله مسجد ته تللو نودده بې بی حضرت عائشه رضي الله عنها هم ورپسې روانه شوه نو حضرت عمر رحمه الله ډیر غوصه شو. (مجمع الزوائد، ج ۲ ص ۲۳) ددې احاديثو څخه يو څو خبرې معلومېږي.

د رسول الله ﷺ په زمانه کې دنی ساعد د قبيلې خلکو خپلې بيبيانې مسجد ته د تللو څخه منع کړې نبي ﷺ دا خلک ملامت نه کړل بلکې بيبيانو ته يې په کورونو کې د لمونځ کولو تر غیب وړکړولکه څرنگه چې د شپږم نمبر لاندې تفصيل وشو.

حضرت عائشه رضي الله عنها، حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله، او حضرت عبد الله بن عمر رحمه الله د نورو صحابه ووپه موجوده گۍ کې زمانه په ډیرې سختۍ سره مسجد ته د تللو څخه منع کولې او هيڅ صحابي يې مخالفت نه کولو.

نورن چې لاند هېان په دې زور لگوي چې زنا ته دې مساجدو ته ځي په عام جماعت، جمععه، او عیدینو کې دی شریکېږي کیدی شي چې ددوی امام به ځان در رسول الله ﷺ څخه زیات متقی او پر هیزگار حسابوي او پخپل مسجد به د مسجد نبوی څخه د زیات مقدس خیال کوي او نننۍ څلوار لسمه صدی به د دور نبوت او دور صحابه و څخه بهتره گڼي او پخپلو ښځو به د خیرون القرون دیبیا نوبه نسبت زیات اعتماد کوي.

که داسې نه وي نو په کوم کار چې نبی ﷺ هیڅ تاکید ندی کړې صحابه کرامو یې شدید مخالفت کړی دی نو لاند هېان یې ولې دومره مؤکد گڼي او ددې په وجه فقهاوو ته بدر د وائي او ددې په وجه په مساجدو کې فتنې او فسادونه جوړوي.

فیصله وکړئ چې ایاد دې فحاشۍ او عریانی په دور کې غیر مقلدین ددې گارتې ورکوي چې ښځې به خوشبویی، پاوه، سرخي، او سفیدې نه استعمالوي او خپل نظرونه به تیت ساتي او په لاره کې به د فسادو او فجارو نظرونه هم تیت وي.

خلاصه دا چې فقهاوو د فتنې او د فساد له وجهې د زنا ته وتلل مساجدو ته مکروه گڼلې دي د کومې فتنې تصور چې په خیر القرون کې موجود و نن ترینه څرنگه انکار کیدلی شي؟

ددې څخه مخکې د پلچرخي د زندان په دوهم بلاک کې بندي وم، لیکن صلیبي
غلامانو د لازيات تعذيب، تحقیر او توهین لپاره دریم بلاک ته را نقل کړم. صرف په دې جرم
چې په دوهم بلاک کې مې بنديانو ته د قران کریم تفسیر او د مشکوٰۃ شریف درس ورکولو.

(وَمَا نَقْمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا) الاية.

یو څو ورځې مخکې همدې صلیبي غلامانو را څخه په ډیر بې رحمۍ سره دیني کتابونه
د قران په شمول باندې ټول کړل.

الله الغالب الله القاهر مذل کل جبار عنید قاهر الحق حیث کان وبه الحول والقوة ان
کانت الاصلحة واحدة فاذا هم خمدون

د درې رکعتو وترو ثبوت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي علي رسوله الكريم.

أما بعد!

وتر واجب دي

هر مسلمان پوهيږي چې دسهاردوه رکعته فرض مقرر دی د ماسپښین څلور رکعته فرض مقرر دی دماز یو څلور رکعته فرض مقرر دي دماښام درې رکعته فرض مقرر دي او دماخوستن څلور رکعته فرض مقرر دي او همدارنگه دسنت مؤکده رکعتونه هم مقرر دي په دوی کې هیڅوک پخپله خوښه زیاتۍ او کمۍ نه شي کولی . البته دنوافلو حساب داسې دی چې څومره په کې گوړه اچوي دومره خوږيږي څومره یې چې څوک اداکوي هغومره یې ثواب زیاتيږي .

دوترپه باره کې په احادیثو کې یو څه اختلاف شته په بعضې احادیثو کې یې احکام دنفلو دي . یعنې لکه دنفلو په شان یې چې څومره غواړي کولی شي په دارنگه بعضو احادیثو کې دنفلو په شان په سورلې باندې هم دوترو اجازه راغلي ده او په بعضو احادیثو کې یې احکام دواجب دی .

مثلاً په بعضې احادیثو کې یې تعداد درکعتونو درې مقرر دی په بعضې کې یې په سورلې باندې اداکول ناجائز دي . او په بعضې احادیثو کې راغلي دي چې قضاء یې ضروري ده ، اوس په کتاب اوسنت کې هیڅ داسې ثبوت نه شته چې یو لمونځ دي

کله دنفلو په نیت ادا شي او کله دي دواجب په نیت ادا شي او په احادیثو کې صراحت داسې هم نشته چې دوترو احکام په اول کې یو قسم ووايياور ورسته بدل شو او کله چې صراحت د احکام پیدا نه شو نو دحضرت معاذ رضی الله عنه دحدیث مطابق په کې داجتهاد گنجائش پیدا شو مجتهد به یو طرف ته ترجیح ورکوي .

احناف وائي چې وترپه ابتدا کې نفل وو ، او په تهجدو کې شامل ووله همدې وجه په بعضې روایاتو کې دوترو او تهجدو بیان یو ځای شوی دی چې رسول الله ﷺ یو لس یا دیارلس رکعتو وتر د (تهجدو سره) ذکر کړي دي خو بیا ورسته وترو واجب وگرځیدل دلته به مونږ په لنډه توګه هغه احادیث مبارک بیان کړو چې دهنوی په وجه دترو واجب ګرځیدلي دي .

(۱) رسول الله ﷺ فرمایلی دی چې: ان الله امدکم بصلوة هي خير لکم من حمر النعم وهي الوتر فجعلها لکم فيما بين صلوة العشاء الي صلوة الفجر. (مستدرک حاکم ج ۱ ص ۲۰۶). حاکم اودهی ورته په شرط د شیخینو صحیح ویلی دی.

توجه: الله ﷻ تاسو ته یوازاند لمونځ عطاء کړی دی کوم چې تاسو ته د سرو او بڼانو څخه غوره دی او هغه د وتر لمونځ دی چې د ماخوستن او د سهار د لمونځونو په مینځ کې یې اداء کیږي.

پورتنی حدیث مبارک لاندې صحابه کرام رضی الله عنهم له حضرت رسول اکرم ﷺ څخه روایت کړی:

- (۱) حضرت خارجه بن حذافه ؓ په (حاکم کې).
- (۲) حضرت ابوسعید خدری ؓ په (طبرانی کې).
- (۳) حضرت عمرو ؓ په بن العاص ؓ کې.
- (۴) حضرت عبد الله بن عباس ؓ په (دارقطنی) کې.
- (۵) حضرت عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده ؓ په (دارقطنی) کې.
- (۶) حضرت عقبه بن عامر ؓ په (طبرانی) کې.
- (۷) حضرت عبد الله بن ابي اوفی ؓ په (خلافت بهیقي) کې.
- (۸) حضرت عبد الله بن عمر ؓ په (دارقطنی فی غرایب مالک) کې.

له دې وجې قاضی ابوزید فرمائی چې: وهو حدیث مشهور. یعنی دا حدیث مشهور دی. (عمدة القاری شرح صحیح البخاری ج ۳ ص ۴۱۳). د دې مشهور حدیث څخه د وټرو وچوب ثابتیږي ځکه زائد د مزید علیه د جنس څخه وي، مثلاً خلک وائي چې په دې مدرسه کې یو استاذ زیات شونو هغه به په استاذانو کې شمارلی شي یا یو څوک ووائي چې په دې بندي خانه کې یو کس زیات شونو هغه به بندي شمارلی شي. همدارنگه چې وټر په فرضی لمونځونو کې ورزیات شونو دائي د فرض کیدلو دلیل دی لیکن چونکه د دې ثبوت د فرض په شان متواتر نه دی له دې وجې د یته واجب ویلی شي.

(۲) خپله د رسول الله ﷺ صریحي فرمان هم دادی چې وټرو واجب دي رسول الله ﷺ فرمائي (الوتر حق واجب علي کل مسلم [رواه ابن جبان وصحه / فتح الباری، ج ۲/ ص ۴۰۰])
توجه: وټر لازم او واجب دي په هر مسلمان باندې فتح الباری ج ۲ ص ۴۰۰.

(۳) حضرت بریده رضی اللہ عنہ، خنخه روایت دی چې مادر رسول الله ﷺ خنخه واوریدل چې فرمایلي یې . الوترحق واجب فمن لم یوتر فلیس منا، الوترحق فمن لم یوتر فلیس منا، الوترحق فمن لم یوتر فلیس منا.

توجیه : وترثابت اولازم دي چا چې وترونکرل هغه زمونږ خنخه نه دی وترثابت اولازم دي چا چې وترونکرل هغه زمونږ خنخه نه دی وترثابت اولازم دي چا چې وترونکرل هغه زمونږ خنخه نه دی . (حاکم او ذهبی ورته صحیح ویلي دي (ج ۱ ص ۳۰۶) .

ددې حدیث راوی عبید الله العتکی ته ابن معین ثقہ ویلی دی ، ابن عدی ورته لایاس به ویلی دی ، او ابوحاتم ورته صالح الحدیث ویلي دي ، وانکر علی البخاری لذکره ایاء فی الضعفاء ، قال الحاکم هذا حدیث صحیح وعبید الله ثقة ، ورواه وسکت عنه وهذا يدل علی صحته عنده ، وقال العینی هذا حدیث صحیح . (التعلیق الحسن ص ۱۶۰ باب ما استدلل به علی وجوب الوتر) .

(۴) عن عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ عن النبي ﷺ قال اجعلوا اخر صلوتکم باللیل وترا بخاري ج ۱ ص ۱۳۶ (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷) .

عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ در رسول الله ﷺ خنخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي ، چې وگزرزوی و تراخیرنی لمونځ د شپې ، او د فرضي لمونځونو اخیرنې لمونځ هم فرض وي لکن چونکه ددې ثبوت د فرضیه شان متواتر ندی پدې وجهې ورته واجب ویلی شي .

(۵) عن ابن عمر رضی اللہ عنہ ان النبي ﷺ قال بادر الصبح بالوتر . (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷)

توجیه : رسول الله ﷺ فرمائي چې د سهار خنخه مخکې وتروکړئ .

(۶) عن ابي سعيد رضی اللہ عنہ ان النبي ﷺ قال اوتروا قبل ان تصبحوا . (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷)

توجیه : رسول الله ﷺ فرمائي چې وتر د سهار د لمانځه خنخه مخکې وکړئ

(۷) _ وعن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله ﷺ من خاف ان لا يقوم من اخر اللیل فلیوتر اوله ومن طمع ان

يقوم اخره فلیوتر اخر اللیل فان صلوة اخر اللیل مشهودة وذلك افضل ، (مسلم ج ۱ ص ۲۵۸)

توجیه : حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې څوک چې ویرېزي چې د شپې په اخر کې به پانځیرم نو هغه دې د شپې په اوله حصې کې وتروکړي او څوک چې د شپې په اخر کې د پانځیرم

اميدلري نوهغه دې دښپې په اخر کې وکړي ځکه چې دښپې اخري حصه د ملایکو د حاضریدلو وخت دی اودا بهتره ده .

(۹) عن ابي سعيد^ع قال قال رسول الله ﷺ من نام عن وتره او نسيه فليصل اذا أصبح او ذكره . (مستدرک ج ۱/ ص ۳۰۴، دارقطني ج ۲ ص ۴۴) .

توجه : ابو سعيد^ع فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې د چاڅخه چې په خوب او يا په هيره و تر قضا شول نوسهار چې کله ورپه ياد شونو قضائي دې راوړي .

(۱۰) عن مجاهد قال هو واجب ولم يكتب . (مصنف ابن ابي شيبة ج ۲ ص ۱۹۷)

(۱۱) عن ابي ايوب قال الوتر حق او واجب . (ايضاح ج ۲ ص ۱۹۷)

توجه : حضرت ابو ايوب فرمائي چې وتر حق او واجب دي .

(۱۲) حضرت عبدالله بن مسعود^ع فرمائي: الوتر واجب علي كل مسلم . وتر واجب دي په هر مسلمان باندې (رواه البزار) ظاهره ده چې کله واجب شونو د نفلوالي ټول احکام يې منسوخ شو . نه دوي درکمونو تعداد د چاڅونۍ ته پاتې شواونه يې په ناسته باندې ادا کول جايز شواونه يې په سورلي باندې کول جايز شو .

د ماښام د لمانځه په شان وتر هم درې رکعته دي

نوظاهره ده چې په پنځو لمونځونو باندې د وتر زياتوالي راغې ، او په پنځو لمونځونو کې څلور لمونځونه جفت جفت دي يعنې دوه دوه او څلور څلور رکعته دي صرف يو لمونځ وتر (طارق) دی چې د ماښام لمونځ دی او رسول الله ﷺ وتر د ماښام د لمانځه په شان گرزولی دی :

(۱) عن ابن عمر ان النبي ﷺ قال : صلاة المغرب وتر النهار فاوتروا صلاة الليل . (مصنف عبدالرزاق، ج ۳/ ص ۲۸ و ابن ابي شيبة ، واحد ، علامه عراقی رحمه الله فرمائي چې د دې حديث سند صحيح دی (زرقياني شرح موطا ج ۱ ص ۲۳۳) .

د حضرت ابن عمر^ع څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې : د ماښام لمونځ د ورځې وتر دي نو وتر کړئ تاسې لمونځ دښپې .

(٢) حضرت عبد الله بن عباس عليه السلام فرمائي چي وتر دماينام دلماخه په شان دي. (موطا امام محمد. ص ١٤٦).

(٣) حضرت عبد الله بن مسعود عليه السلام فرمائي چي رسول الله ﷺ فرمايلي دي چي د شپي وتر درې ركعتي دي لكه دورځي وتر يعني دماينام لمونځ. (مصنف ابن ابي شيبة ج ٢ ص ١٩٥ طحاوي، ج ١ ص ١٧٣). دا حديث دارقطني د حسن سند سره روايت كړي دي. (دارقطني ج ٢ ص ٢٨).

(٤) د حضرت عايشي رضي الله عنها روايت دي چي رسول الله ﷺ فرمايلي دي چي وتر درې ركعتي دي لكه دماينام لمونځ چي درې ركعتي دي. (طبراني في الكبير) ومجمع الزاويد، ج ٢ ص ٢٤٢).

(٥) حضرت ابو خالد عليه السلام فرمائي چي ما د ابو العالية خنخه د وترو په باره كې پوښتنه وكړه نو هغه راته وفرمايل چي حضرت محمد ﷺ صحابه ووت همداتعليم وركولو چي د وترو لمونځ دماينام د لمونځ په شان ادا كيږي ماسو اددې خنخه چي تاسو ددي په دريم ركعت كې هم قرائت كوي نو دا د شپي وتر دي دماينام لمونځ دورځي وتر دي. (طحاوي ج ١ ص ١٧٣).

ددې احاديثو خنخه معلوم كيږي چي وترو واجب دي او ددې لپاره درې ركعتي مقرر دي په دوو تشهدونو او په يو سلام باندې لكه دماينام لمونځ.

په دې طريقه باندې صحابه و و خپله هم عمل كولو او همدا طريقه يې خپلو شاگردانو ته هم ورښودله او په همدې طريقه باندې بلا تردده په خير القرون كې عمل جاري وو.

ددې خنخه معلوم كيږي چي په كومو احاديثو كې چي د وترو تعداد مختلف راغلي دي نو دا د هغه وخت خبره وه چي وتر نفل وو. د څوارلسو صحابه و و خنخه روايت دي چي رسول الله ﷺ په درې ركعتي وتر كې درې سورتونه لوستل. هغه څوارلس صحابه كرام (رضي الله عنهم) دادي: حضرت ابى بن عايشه رضی الله عنه، حضرت عبدالله بن مسعود عليه السلام، حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام، حضرت عبدالرحمن بن عوف عليه السلام، حضرت ابى بن كعب عليه السلام، حضرت علي عليه السلام، حضرت عبدالله بن ابى اوفى عليه السلام، حضرت نعمان بن بشير عليه السلام، حضرت ابو هريرة عليه السلام، حضرت عبدالله بن عمر عليه السلام، حضرت عمران بن حصين عليه السلام، حضرت معاوية بن خديج عليه السلام، حضرت جابر عليه السلام او حضرت ابوامامه عليه السلام (ابن عبد البر في الاستيعاب ج ٤ ص ٧١ اترمذي ص ١٠٦ انساني

ص ۱۲۵۱ ابن ماجه ص ۸۳ دارقطنی، ج ۲ ص ۳۵۵ طحاوی، ج ۱ ص ۱۷۲ مستدرک حاکم
۲۰۵ و ابوداود، ج ۱ ص ۲۰۸

نوداخوا رلس حدیثونه شوچی و تر درې رکعتہ دي، بل خواته په عهد فاروقي کې په شل رکعتہ
تراویحواوپه درې رکعتہ وترو باندې د صحابه وورضى الله عنهم اجماع منعقدہ شوى وه او همدغه اجماع
د حضرت عثمان او حضرت علی ؓ او تر دیره وروسته زمانې پورې باقی وه لہذا درې رکعتونو څخه علاوه د
څومره رکعتونو ذکر چې په احادیثو کې راغلي دي هغه اجماعاً متروک العمل دي. (مجموعۃ الرسائل ج ۳ ص
۱۱۲ و ص ۳۳۰ و ص ۳۳۲ بحواله عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۲۶ و المستدرک ج ۱ ص ۳۰۴ اقیام اللیل ص ۱۵۸
موطامام مالک ص ۱۰/ کنز العمال ج ۸ ص ۴۱۶)

(۶) عن عبد الله بن عباس انه رقد عند رسول الله ﷺ (الي ان قال) ثم اوتر بثلاث. (انار السنن ص
۱۶۶ باب الوتر بثلاث ركعات/ مسلم ج ۱ ص ۱۶۱ مجموعۃ الرسائل، ج ۳ ص ۳۲۲).
(۷) حضرت عائشہ ؓ فرمائي: چې رسول الله ﷺ به درې رکعتہ وتر کول. (بخاري ج ۱ ص ۱۵۴: باب
قيام النبي ﷺ في رمضان)

(۸) عن عمر ؓ انه قال ما احب اني تركت الوتر بثلاث وان لي حمرا للنعم، [موطامام محمد ص ۱۵۰]

توجه: حضرت عمر ؓ فرمائي چې ماته د سرو او نيا نو څخه درې رکعتہ وتر خوښ دي.

(۹) عن عمر ؓ انه وتر بثلاث ركعات لم يفضل بينهما سلام. (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۲ ص ۱۹۴)
د حضرت عمر ؓ څخه روايت دی چې هغه درې رکعتہ وتر وکړه او د دوى په مينځ کې يې په سلام باندې
جدايي راوستله.

(۱۰) عن زاذان ان عليا كان يوتر بثلاث من آخر الليل قاعداً. د حضرت زاذان رحمه الله څخه روايت دی
چې حضرت علی ؓ به د شپې په اخر کې درې رکعتہ وتر کول.

(۱۱) عن عقبة بن مسلم سألت ابن عمر ؓ عن الوتر فقال أتعرف وتر النهار قلت نعم صلوة المغرب
قال صدقت واحسنت. (طحاوی ج ۱ ص ۱۶۶)

حضرت عقبه بن مسلم فرمائي : چي ماد حضرت ابن عمر ؓ، شخه دوتر و په باره كې پوښتنه وكړه هغه راته وفرمايل چي ته دوو رځي و تر پيژني ؟ ما ورته وويل : چي هو ! ما بنام لمونځ دى هغه راته وفرمايل : چي تا صحيح اورشتيا وويلي .

(۱۲) حضرت ابن عباس ؓ به درې ركعتو و تر كول . (موطا امام محمد ص : ۱۵۰ طحاوی ج ۱ ص : ۱۷۰)

(۱۳) حضرت انس ؓ به درې ركعتو و تر كول . (كنز العمال ج ۸ ص : ۶۶ و طحاوی ج ۱ ص : ۱۷۳)

(۱۴) حضرت ابی بن كعب ؓ به درې ركعتو و تر كول . (مصنف عبد الرزاق ج ۱۳ ص : ۲۶)

(۱۵) حضرت ابو امامه ؓ به درې ركعتو و تر كول . (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۶) حضرت سعيد بن جبیر ؓ فرمائي چي و تر درې ركعتو دي . (مصنف ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۷) حضرت علقمة ؓ فرمائي چي و تر درې ركعتو دي . (مصنف ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۸) حضرت مكحول رحمه الله په يو سلام باندې درې ركعتو و تر كول . (مصنف ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۹) حضرت ابو العالیه رحمه الله فرمائي چي و تر درې ركعتو دي . (طحاوی ج ۱۱ ص : ۱۷۳)

(۲۰) حضرت عمر بن العزیز رحمه الله د فقهاوو د قول مطابق په مدینه منوره كې درې ركعتو و تر مقرر

كړي وو .

(۲۱) د مدینې منورې داووقفهاوو سعيد بن المسيب ، عمرو بن الزبير رحمه الله ، قاسم بن محمد رحمه

الله ، ابوبكر بن عبد الرحمن ، خارجه بن زيد رحمه الله ، عبيد الله ، سليمان بن يسار ، اوددوی شخه علاوه

دنوروقفهاوو اتفاقي فيصله وه چي و تر درې ركعتو دي . (طحاوی ج ۱ ص : ۱۷۵)

(۲۲) عن الحسن قال اجمع المسلمون ان الوتر ثلاث لا يسلم الا في آخرهن . (مصنف ابن ابی شيبه

ج ۱۲ ص : ۱۹۱) حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائي چي د ټولو مسلمانانو په اتفاق او اجماع سره و تر درې

ركعتو دي .

وتر په یو سلام اداء کيږي ددري رکعتو په اخر کې

په ابتداء د اسلام کې دیر حرکات جایزو و مثلاً خبرې کول، سلام وغیره او په ابتداء د اسلام کې وتر نفل و نو په دې کې هم ددې وړو حرکاتو او سلامونو گنجائش ووله دی و چې په بعضې وکتونو کې رسول الله ﷺ دوتر و په دې رکعتونو کې په دوو رکعتونو سلام گرزولو او یو رکعت به یې خاتمه کولو.

لیدونکو دوه قسمه روایت کړي دی بعضې راویانو صرف دا خبرې رکعت فکر کړی دی او د یو رکعت و ترور روایت یې کړی دی او بعضو ددې رکعتونو په دوو سلامونو روایت کړی دی لیکن د وخت په تیریدلو سره لکه څرنګه چې په نورو لمونځو کې سلام کلام ممنوع شو همدارنګه دوتر و په مینځ کې هم سلام او کلام منع شول.

(۱)(۲) عن عائشة رضی الله عنها ان رسول الله ﷺ کان لا یسلم فی رکعتي الوتر. (موطا امام محمد ص ۱۵۱ نسائي ج ۱/ ص ۲۴۸).

توجه: د حضرت عایشې رضی الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ دوتر و په اولو دواړو رکعتونو کې سلام نه گرزولو او په همدې طریقې باندې عمل جاري و و کله چې صحابه کرام رضوان الله علیهم د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه د دفن څخه فارغ شول نو حضرت عمر رضی الله عنه و فرمایل چې مالا تراوسه پورې وتر نه دي ادا کړي نو هغه دوتر و دلمانځه لپاره ودریدلو او حاضرینو هم ورپسې صفونه جوړ کړل حضرت مسعود رضی الله عنه بن مخرمه فرمائي چې: فصلی بنائلا ثلاث رکعات لم یسلم الا فی اخرهن.

یعنې حضرت عمر رضی الله عنه مونږ ته په جماعت باندې ددري رکعت و تر و امامتي راکړه او صرف په دویم رکعت یې سلام وگرځولو. (طحاوی ج ۲ ص ۱۷۳/ عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۹۳/ مصنف ابن ابی شیبه ج ۱/ ص ۴۹۳)

(۳) دا خبره مخکې ذکر شوه چې په دوو فاروقی رضی الله عنه، دور عثمانی رضی الله عنه او دوو مرتضی رضی الله عنه کې لکه څرنګه چې په شل رکعت تراویع باندې اجماع منعقد شوی و همدارنګه په یو سلام باندې په درې رکعت و تر و باندې هم اجماع منعقد شوی و. حضرت ابی بن کعب امام التراویع (کان یوتر بثلاث لا یسلم الا فی الثالثة مثل المغرب. [عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۶]

دتراویحوا امام حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه به دروي رکعتہ وتر کول اود ما بنام دلمانخه په شان به یې صرف په دریم رکعت باندې سلام گرځولو یعنی په دې خبره اجماع وه چې وتر دروي رکعت دوه قاعدې او یو سلام دی لکه څرنگه چې ما بنام لمونځ دی.

(۴) حضرت ابواسحق (رحمه الله) فرماني چې د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه اود حضرت علی رضی الله عنه (په زرگونو) اصحابو به (دري رکعتہ وتر کول) او په دوو رکعتونو کې به یې سلام نه گرځولو. (طحاوی ج ۱ ص ۱۷۲).

(۵) حضرت ابو الزناد (رحمه الله) فرماني چې د مدینې منورې او د واره فقها په دې متفق وو چې وتر دروي رکعتہ دي او سلام صرف د دریم رکعت په آخر کې دی او په همدې باندې حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه فیصله کړې وه. (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۳ و ص ۲۰۴).

(۶) حضرت امام حسن بصری (رحمه الله) فرماني: (اجمع المسلمون ان الوتر ثلاث لا یسلم الا فی اخرهن. د ټولو مسلمانانو په دې خبره اجماع ده چې وتر دروي رکعتہ دي او سلام به نه گرځول کیږي مګر یواځې په آخر کې). (استاذ البخاری ابن ابی شیبه ج ۲ ص ۲۹۱)

ددې ټولو روایاتو څخه معلومېږي چې د ټولو مسلمانانو په دې خبره اجماع وه چې په دې احادیثو عمل جاري وو او د دوه رکعتونو څخه وروسته په سلام گرځولو عمل خولاپریوده چې کله به شاگرد دا حدیث واوریدلو نو ور سره به یې خپله ویره په داسې الفاظو ظاهروله چې: افي لاخاف ان یقول الناس هي البتراء. زه ډارېږم چې خلک به ووايي چې ددې لمونځ لکي غوڅه ده (یعنې یو رکعتي لمونځ دی؟). (طحاوی ج ۱ ص ۱۹۲).

د خلکو څخه مراد صحابه او تابعین دي. صحابه او تابعین چې دې ته یې لکۍ لمونځ وائي نو دا ددې دلیل دي چې داسې لمونځ مټروک العمل وولکه څرنگه چې څوک په ولاړه د احتیاز و ذکر وکړي او خلک وویریږي چې هسې نه چې د ټیټه څوک سنت ووايي، افسوس چې غیر مقلدین دا احتیاط په ضد کې په هغو احادیثو عمل نکوي په کومو چې بلانکیره عمل جاري وو. او په ضعیفو او شاذو روایاتو باندې عمل کوي. اللهم ارنا الحق حقاً وارزق اتباعه... الخ.

د مینځنی قعدې اهمیت

دا حنا فویه ضد کې غیر مقلدین یاه په دوو رکعتونو باندې سلام گرځوي چې دا غلطه طریقه ده ځکه چې په دې باندې عمل باقي نه و وپاتې .

او یاد ا حنا فویه ضد کې د دوو رکعتونو څخه وروسته قعدہ نکوي حالانکه د ا هم دا وجو تر ک دی په ابو داود شریف کې حدیث دی چې رسول الله ﷺ څخه یوه ورځ مینځنۍ قعدہ هیره شوه نو سجده سهو یې وکړه له دې وجهې د چا څخه چې مینځنۍ قعدہ هیره شي نو سجده سهو پرې واجب ده او که یې نکړه دلعاته اعاده پرې واجب ده .

(۱) ام المؤمنین حضرت عایشه صدیقہ رضی الله عنها فرمائي چې : (کان یقول فی کل رکعتین التحیة). رسول الله ﷺ به فرمایلي چې په هر دوو رکعتونو کې التحیات ده . (مسلم ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما یجمع صفة الصلوة ... الخ

(۲) حضرت فضل بن عباس ؓ فرمائي : چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې : الصلوة مثني مثني تشهد في کل رکعتین .

توجهه : یعنې لمونځ دوه دوه رکعتي دي او د هر دوو رکعتونو څخه وروسته التحیات ده . (ترمذی ج ۱ ص ۵۰) .

فایده : دلته لفظ د کل په خاص طور باندې د توجه قابل دی دلته باید یو څه وضاحت وشي .

(۳) د حضرت ابو هریره ؓ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ دوی ته د ماسپینین یادمازینگر لمونځ ورکړ او د دوو رکعتونو څخه یې وروسته قعدہ ونکړه بلکه نیغ ودریدلو خلکو سبحان الله سبحان الله ویلو مگر رسول الله ﷺ هیڅ پر و او نکړه . کله یې چې لمونځ خلاص کړ نو دوه سجدي د سهو یې وکړي او یایې سلام وگرځولو . (رواه البزار مجمع الزوائد ، ج ۱ ص ۲۰۲) .

(۴) د حضرت عبد الله بن عمر ؓ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې : صلوة اللیل مثني مثني . د شپې لمونځ دوه دوه رکعتي دی ، کله چې د حضرت عبد الله بن عمر ؓ څخه پوښتنه وشوه چې د دوو رکعتونو څخه معنی ده نو یې فرمایلي چې : ان تسلم فی کل رکعتین . (صحيح مسلم ، ج ۱ ص ۲۵۷) .

چې د هر دوو رکعتونو څخه وروسته سلام وگرځوه لکه څرنگه چې په تهجد وکې د هرو دوو رکعتونو څخه وروسته سلام گرځول کېږي لیکن وتر دوه دوه رکعتونه دي نو د دوو رکعتونو څخه وروسته یې سلام هم باقی پاتې نه شولکې د تشهد څخه وروسته به بغیر د سلام څخه پورته کېږي نو په کومو احادیثو کې چې د سلام نفی وه هغه هم د قعدې دلایل دي

(۵) هغه ټول احادیث چې په هغوی کې د ایان وو چې د وترو لمونځ د مانېام د لمونځ په شان دی هغه هم د مینځني قعدې دلایل دي ځکه چې د مانېام په لمانځه کې چې په درې رکعتو فرضو کې د دوو رکعتونو څخه وروسته قعدو ونکړي نو بالاتفاق سجده سهوه واجبېږي.

(۶) حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرماني چې یو شپه زه د خپلې مور سره در رسول الله ﷺ کورته ددې لپاره ورغلم چې وگورم چې رسول الله ﷺ وترله په کومه طریقه کوي.

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرماني چې رسول الله ﷺ چې په کومه طریقه وتړکړل هغه داسې وه: په اول رکعت کې یې (سبح اسم ربک الاعلیٰ ولوستلو او په دوهم رکعت کې یې (قل یا ایها الکافرون) ولوستلو ددې څخه وروسته یې اوله قعدو وکړله او دا دوه رکعتونه یې د دریم رکعت څخه په سلام باندې جدا کړل ددې څخه وروسته یې دریم رکعت کې د (فاتحې څخه وروسته) قل هو الله احد) ولوستلو کله چې ددې څخه فارغ شونو الله اکبر یې ویلو ددې څخه وروسته یې قنوت ولوستلو او بیا رکوع ته لاړو. (رواه ابن عبدالبرنی الاستیعاب، ج ۴ ص ۷۱).

(۷) حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ فرماني چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د شپې لمونځ دوه دوه رکعتو دي کله موچې د دوو رکعتونو څخه وروسته د سلام اراده وکړه نو پاشیږئ یو رکعت ورسره یو ځای کړئ هغه به وتر (طاق) شي. حضرت قاسم بن محمد فرماني چې زه بالغ شوی یم (د هغه څخه تراوسه) ما خلک په درې رکعتو وتړو باندې لیدلي دي. (صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۳۵) ابواب الوتر).

وگوره د بخاری شریف ددې حدیث څخه درې رکعتو وتر په یو سلام او دوه التحیاتو سره ثابت شو ددې ټولو مشهورو احادیثو په خلاف چې غیر مقلدین د کوم روایت څخه استدلال کوي د هغه حال وگورئ.

امام حاکم اول به دوو سندونو باندی

حضرت سعید بن ابی عمرویه عن قتاده عن زرارة بن ابی اوفی عن سعد بن هشام عن عایشه رضی الله عنها تخذه دا حدیث را نقل کړی دی چې رسول الله ﷺ دوترودا ولودواړور کعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی اولیکلي یې دي چې دا حدیث دبخاري اودمسلم په شرط صحیح دی. (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۲۴۸). اودحضرت سعید رحمه الله دا حدیث دمستدرک حاکم څخه علاوه په لاندې کتابونو کې هم راغلي دي.

- (۱) مستدرک حاکم : ج ۱ ص ۲۱۸ . (۲) نسائي : ج ۱ ص ۲۱۸
 (۳) دارقطني : ص ۱۷۵ (۴) موطا امام محمد : ج ۱ ص ۱۵۱
 (۵) طحاوی : ج ۱ ص ۱۹۳ . (۶) محلی ابن حزم : ج ۲ ص ۱۸۱ .
 (۷) ابن ابی شیبہ : ج ۲ ص ۲۹۵ (۸) بهیقي : ج ۳ ص ۳۱
 (۹) مستد احمد : ج ۶ ص ۱۵۶ (۱۰) طبرانی صغیر...

په دی لسو کتابونو کې دحدیثو الفاظ داسې دي چې رسول الله ﷺ دوترویه دوو رکعتونو سلام ندي گرځولی نودې لسو سندونو په دې اتفاق دی چې دحدیث الفاظ (لایسلم) دی یعنې رسول الله ﷺ دوو رکعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی اوپه یوولسم سند کې دوه نسخې دي یوه نسخه د(لایعقده) اوبله نسخه د(لایسلم) ده.

اخبرناه ابو نصر محمد بن سهل الغفیه بن جارا ثنا صالح بن محمد بن حبيب الحافظ ثنا شيبان بن فروخ ابن ابي شيبه ثنا ابان عن قتادة عن زرارة بن ابي اوفى عن سعد بن هشام عن عایشه رضي الله عنها وعنهم قالت كان رسول الله ﷺ يوتر ثلاث لايسلم (في نسخة لايقعد) الا في اخرهن وهذا تراجم المومنين عميرين الخطاب رحمه الله اخذه اهل المدينة (المستدرک ج ۱ ص ۳۰۴).

کله چې لس سندونه په دې متفق وو چې په حدیث کې د(لایسلم) لفظ راغی یعنې رسول الله ﷺ دوو رکعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی.

اوپه یوولسم سند کې هم یو نسخه د(لایسلم) وه لکن بله نسخه د(لایقعد) وه یعنې رسول الله ﷺ دوو رکعتونو څخه وروسته ناسته نه کړی دې وجهې ضروري ده چې ددې نسخې دمتن اودسند تحقیق وکړی

شي چې د لسو سندو توخه مخالفه ده ځکه چې د دې نسخې مثال داسې دی لکه د کوم متواتر قرائت په خلاف چې شاذ قرائت راشي او یا د محکم په مقابل کې چې متشابه راشي :

(۱) د دې نسخې د سند د اولود او وړاو یا نو حال نه په تقریب کې شته نه په تذکره الحفاظ کې ، نه په میزان الاعتدال کې او نه په تهذیب التهذیب کې (مجموعه الرسائل : ج ۲ ص ۱۱۷ و ص ۳۳۶) و تجلیات ، ج ۲ ص ۵۶۷

(۲) د دریم راوی شیبان بن فروخ په باره کې په تقریب التهذیب کې لیکل شوي دي چې (صدوق بهم وری بالقدر) یعنې رشتینې دي لکن دوهم ښکارو و او د تقدیر څخه د انکار ته متهم پرې لگیدلی وو . (تقریب التهذیب ص ۱۴۸) .

(۳) څلورم راوی ابان دی د ابان ولدیت په حدیث کې نه دی ذکر شوی .

په تقریب التهذیب کې د ابان په نوم لس کسان دي په دې لسو کې اته ضعیف دي او دوه ثقه دي . علامه نیموی رحمه الله فرمائی چې ابان بن یزید ثقه دی لکن دده داروایت د ثقه و څخه د مخالفت په وجه غیر محفوظ دی . اثار السنن ج ۱ ص ۱۷۰ (باب من قال ان الوتر بثلاث انما یصلي بشهد واحد)

(۴) د غیر مقلدینو په معتمد فتاوی کې یې لیکلي دي چې د ابان په روایت کې د لایقعد په ځای لایسلم دی له دې وجهې دا هام بهیقي د تصریح مطابق د لایقعد الفاظو ته غلط ویل پکار دي . (فتاوی علماء حدیث : ج ۳ ص ۱۹۹) .

(۵) د دې روایت مداریه قتاده دی او قتاده چې په عن سره روایت و کړي نو د غیر مقلدینو په دې اتفاق دی چې دده هغه روایت حجت نه دی ځکه چې د صحیح مسلم شریف د (اذا قرء فانصتوا) روایت دې له دې وجهې څخه نه مني چې په هغې کې قتاده په عن سره روایت کړی دی او د نسائي (جلد اول ص ۱۲۳) کې د حضرت مالک بن حویرث په سجدو د رفع الیدین د روایت د منلو څخه هم ځکه انکار کوي چې هلته قتاده ؑ د عن سره روایت کړی دی نو د سند له لحاظه دا حدیث قابل د استدلال نه دی .

(۶) د دې حدیث په متن کې چې فکر وکړای شي نو هم د (لایقعد) جمله صحیح نه ده ځکه د دې څخه وروسته په همدې روایت کې دا هم شته چې دو ترودا طریقه د حضرت عمر ؓ وه او همد ا طریقه ابن مدینه وو د حضرت عمر ؓ څخه اخستې وه نو اوس به وگورو چې د حضرت عمر ؓ طریقه د لایقعد وه او که د لایسم وه ؟

مخکې تیره شوه چې د حضرت صدیق اکبر د دفن څخه وروسته چې کله حضرت عمر رضی الله عنه صحابه وورزی الله عنهم ته د وترو لمونځ ورکولو نوبه اړخه یې سلام وگرځولوپه هغه روایت کې د لایسلم الفاظ دي د لایقعد نه دي (لم یسلم الا فی اخرهن) (طحاوی ج ۲ ص ۲۰۲).

(۷) حضرت حسن بصری (رحمه الله) ته چې کله وویل شول چې حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنه په دوو رکعتونو سلام گرځوي نو حسن بصری (رحمه الله) ورته وفرمایل چې دده والد حضرت عمر رضی الله عنه ډیر غټ فقیه وو هغه به په دوو رکعتونو د سلام څخه بغیر دریم رکعت ته پورته کیدلو. (مستدرک ج اص ۲۰۴).

د حضرت عمر رضی الله عنه څخه په هیڅ صحیح سند سره د (لایقعد) لفظ نه دی ثابت

(۸) - د اهل مدینه ووطریقه هم د لایسلم والاوه لکه څرنگه چې مخکې تیره شوه د اهل مدینه ووطریقه په یو روایت کې هم لایقعد نه دی رانقل شوی. خلاصه دا چې د (لایقعد) والا روایت نه سنداً صحیح دی او نه متناً وداکثرو احادیثو څخه د مخالفت په وجه منکر روایت دی له دی وجهې مولوی عبدالرؤف (چې غیر مقلد دی) هم دی اقرار ته مجبور شوی دی چې په دې حدیث کې د (لایقعد) لفظ محل

د نظردی. (حاشیه صلوۃ الرسول ص ۳۹۱)

امام بهیقي هم ورته خطا ویلي دي (ج ۳ ص ۲۸)

(۹) - او که په طریقې د فرض المحال صحیح شي نو بیا به نفی القعود په هغه قعود ورحملو چې په هغې کې سلام وي جمعاً بین الاحادیث، التعليق الحسن، ص ۱۷۱) غیر مقلدین د نفی داوولی قاعدی لپاره د ابو هریره رضی الله عنه حدیث هم پیش کوي چې الفاظ یې داسې دي چې (عن ابی هریره رضی الله عنه عن رسول الله ﷺ قال لا توتروا بثلاث اوتروا بخمس اوبسبح ولا تشبهوا الصلاة المغرب).

لکن د دینه استدلال بالکل غلط دی ځکه د دې حدیث معنی داده چې د وترو څخه مخکې سنت مه پرېږي لپاره د دې چې د ما بنام د لمانځه سره یې فرق راشي، د غیر مقلدینو د حال څخه تعجب دی چې د دې حدیث د کوم خای څخه نفی د قاعدی رامنځته کوي؟ په دې حدیث کې خود نفی د مشابهت لپاره خپله نبوي ﷺ تشریح موجوده ده چې اوترو بخمس اوبسبح ای باداء الرکعتین تطو عاقبله او برکعتین بعده ایضا.

نتیجه: غیر مقلدین چې درې رکعت ته ورته کومو دوو طریقو باندې کوي دواړه طریقې یې غلطې دي.

یوه طریقه یې بالا جماع متروکه ده او دا جماع څخه وتونکي د حدیث د تصریح مطابق دوزخي دی او دوهمه طریقه یې په شاذ او منکر روایت باندې بناء ده او د مشهور و احادیثو په مقابل کې په منکر اترو باندې عمل کونکي هم یقینا چې گمراه دي .

د غیر مقلدینو دریمه طریقه یو رکعت و تر کول دي او د ا هم غلطه ده .

د یو رکعت و ترو مسئله

مخکې خبره تیره شوه چې په ابتداء د اسلام کې په لمانځه کې سلام او کلام جایز ووله دی وجهې رسول الله ﷺ په بعضې وقتونو کې د تروپه دوو رکعتونو سلام گرځولی دی او یو رکعت یې خاته کړی دی . نو د دغې واقعې لیدونکو . راویانو دوه قسمه روایت کړی دی بعضو د یو رکعتونو په دوو سلامونو روایت کړی دی او بعضو صرف دا خبرې رکعت فکر کړی دی او د یو رکعت و ترو روایت یې کړی دی او پاتې شو صرف او صرف یو رکعت بغیر د دوو رکعتونو څخه نو دا د رسول الله ﷺ څخه هیڅکله نه دي ثابت لکه څرنگه چې د امام رافعي رحمه الله او ابن صلاح څخه حافظ ابن حجر لیکلي دي چې «د ترو روایات سره د دې چې ډیر زیات دي لیکن موته په کې داسې روایت نه دی معلوم چې په هغه کې راغلي وي چې رسول الله ﷺ یو رکعت و تر کړی دی . (التلخیص الحبر، ج ۲ ص ۱۵) .

لیکن غیر مقلدین دا حانفوسره په ضد کې په یو رکعت و ترو باندې زور و نه وهي او د یو رکعت و ترو لپاره یو څو دلایل پیش کوي چې په هغوی کې د ټولو څخه اول د حضرت ابویوب انصاري ؓ حدیث دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د چا خوښه وي پنځه رکعت و تر دي و کړي او که د چا خوښه وي درې رکعت و تر دي و کړي او که د چا خوښه وي یو رکعت و تر دي و کړي .

لیکن غیر مقلدین په دې کې دوه خبرې پټوي :

(۱) دا حدیث په اصل کې د صحابی قول دی .

حافظ ابن حجر لیکلي دي چې امام ابو حاتم ، زیلمي دارقطنی در علل . بهیقي او ډیرو حضراتو دې حدیث ته مو قفا صحیح ویلي دي او همد ا خبره صحیح ده . (التلخیص الحبر، ج ۲ ص ۱۳) . موقوف د صحابی قول ته وائي او د غیر مقلدینو مسلمه قاعده ده . (که موقوفات صحابه حجت نیست) .

دصحابي قول دليل نه شي جوړېدلى الحق الصريح، ج ١ ص ٤٠ تحت قول صاحب المشكوة كاني اسندت الى النبي ﷺ.

(٢) دنسائي شريف په (ج ١ ص ٢٤٩) كې ددې روايت په اخير كې داهم شته چې د چا خونيه وي اشاره دې وكړي دا جمله غير مقلدين هيڅكله نه بيانوي. ځكه چې په دې جمله كې يور كعت وترو ته هم رخصت وركړل شوى دى. او عجيبه خوندوره اساني ده؟؟؟ چې دوترو ته ولو اختلافاتو ته يې خاتمه هم وركړې ده.

(٣) حضرت ابن عباس ؓ او حضرت ابن عمر ؓ، مرفوعاً بيان كوي چې: (الوتر ركعة من اخر الليل) مسلم ج ١ ص ٢٥٧).

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې دا حديث صرف د يور كعت وترو لپاره صريح نه دى ځكه چې په دې كې دا احتمال شته چې ددې معنى دا وي چې د تيرو دوو ركعتونو سره يور كعت يوځاى كړئ چې درې ركعت و تر (طاق) شي. (فتح الباري ج ٢ ص ٣٨٥).

(٤) مخكې تير شو چې په ابتداء دا سلام كې كله رسول الله ﷺ د ترو په دوو ركعتونو سره مگر څولې دى او يور كعت يې خاته بيان كړى دى خوييا وروسته دا عمل منسوخ شو.

(٥) ددې څخه وروسته خپله حضرت عبد الله بن عباس ؓ او حضرت عبد الله بن عمر ؓ دا حديث روايت كړى دى چې دوترو لمونځ د ما بنام د لمونځ په شان دي.

(موطا امام محمد ص ١٤٦ مصنف عبد الرزاق ج ٣ ص ٢٨).

او ظاهره ده چې د ما بنام لمونځ هيڅكله يور كعت نه دى جايز.

(٦) په اخر كې حضرت عبد الله بن عباس ؓ د يور كعت وترو سره دومره مخالف وو چې چا به يور كعت وركول نو هغه ته به يې حمار (خر) ويلو. (طحاوى ج ١ ص ١٩٩).

افسوس چې غير مقلدين د عبد الله بن عباس ؓ د تيرو زماني روايت پيش كوي لکن دا خبري زماني روايت يې پتوي حالانكه: كتمان سبيل اليهودى.

(٧) عن ابي سعيد الخدري ؓ ان رسول الله ﷺ نهى عن البتراء ان يصلي الرجل واحدة يوتر بها. (رواه ابن عبد البر فى التمهيد اعلاء السنن ج ٦ ص ٤٠).

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی چې رسول اللہ ﷺ دبتيراء څخه منع کړی ده یعنې ددې څخه چې سړی پورکعت وتړو کړي.

(۸) عن محمد بن كعب القرظي ان النبي ﷺ نهى عن البتيراء. (زيلي ج ۱ ص ۳۰۳ وهو مرسل معتقد). محمد بن كعب رضی اللہ عنہ فرمائي چې رسول اللہ ﷺ دبتيراء يعنې ديورکعت وتړو څخه منع فرمايلي ده.

دصاحبو (رضوان الله عليهم اجمعين) او تابعينو (رحمهم الله) په دور کې دهمدې احاديثو موافق عمل جاري وود يورکعت وتړو هيڅ راج نه وو که کوم چا به شاذ او نادريورکعت وکړو په هغه به خلکو اعتراض کولو او خلکو به ورته په تعجب کتل هغه به ددې اعتراض په جواب کې هيڅ حديث نه شوی پيش کولی. {مجموعة الرسائل، ج ۲ ص ۳۳۹ و ص ۱۲۱}.

ای غیر مقلدینو! مونږ ديرواقتات دصحيحو احاديثو څخه داسې پيش کولی شو چې په هغې کې په يورکعت وتړونکي باندې سخت اعتراضونه شوي دي. او تاسو داثباته کړی چې په چا باندې اعتراض شوی وي هغه په فلان صحيح حديث باندې داعتراض کونکي په مخ کې يورکعت وترثابت کړی دی.

(۱) - اوله واقعه :

يوه ورځ حضرت سعد رضی اللہ عنہ يورکعت وتړو کړل نو حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل چې يورکعت وتړه څکله نه دی جايز. (وعاب ذلك علي سعد رضی اللہ عنہ) د حضرت سعد رضی اللہ عنہ دافعل يې معيوب وگڼلو (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۳) مگر حضرت سعد رضی اللہ عنہ ددې اعتراض په مقابل کې يو صحيح حديث هم پيش نکړو که په غير مقلدينو کې ذره همت وي نو د حضرت سعد رضی اللہ عنہ څخه دی جواب ثابت کړي.

(۲) دوهمه واقعه :

حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ صراحة په ښکاره اعلان وکړو چې : ما اجزات رکعة واحدة قط (موطا امام محمد ص ۱۵۰) يعنې ما هيڅکله هم يورکعت وترکافي نه دي گڼلی په دغه وخت کې په کوفه کې په زرگونو صحابه (رضی الله عنهم) او تابعين موجود وو. ليکن هيڅ کوم صحابی يا تابعی دده په خلاف يو حديث هم پيش نکړو.

(۳) دریمه واقعہ : حضرت عبداللہ بن سلمہ ؓ فرمائی چې حضرت سعد ؓ پہ کوفہ کې یورکعت وترو کړل زه ورپسې ورغلم دمټ څخه مې ونیولو او ورته مې وویل چې . (یا اباسحق ما هذه الركعة) . یعنی دارکعت څه شی دی ؟ (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۳) .

(۴) حضرت عبداللہ بن مسعود ؓ فرمائی چې : اھون مایکون الوتر ثلاث رکعات موطا امام محمد ، ص ۱۵۰ وترکم ازکم درې رکعتہ دي . ددې څخه معلومېږي چې دشاؤ قراءتونو په شان یورکعت وترهم صحابه وواو تابیعینو ته یو عجیب کار ښکاریدو . حضرت سعد ؓ د حضرت عبداللہ بن سلمہ ؓ په خلاف هیڅ حدیث پیش نکړو .

(۴) غیر مقلدین وائي چې حضرت امیر معاویہ ؓ یورکعت وتر کړی دی او د حضرت ابن عباس ؓ قول دلیل شرعی دی . احناف وائي چې د جمهور و صحابه و و قول او فعل دلیل شرعی دی ، د جمهور و صحابه و (رضی اللہ عنہم) په خلاف د هیچا قول او فعل دلیل شرعی نه دی اگر چې د ابن عباس ؓ په شان مونږ هم د اجتہادی اختلاف تاویل کوو .

بهر حال ددې خلاصه داده چې حضرت امیر معاویہ ؓ یورکعت وترو کړل او یورکعت وتر په هغه زمانه کې یو اجنبی فعل وو . ابن ابی ملیکه راغلو ابن عباس ؓ ته یې وویل ابن عباس ؓ ورته وویل چې : (انه فقیه) (یعنې دیورکعت وتر په باره کې د امیر معاویہ ؓ سره هیڅ صریح حدیث نه شته البته) د ادا امیر معاویہ ؓ خپله فقیه رایه ده . او فقیه که په خپل اجتہاد کې خطا هم وي نو یواجو ورته میلا وېږي له دی وجهې یې (اصاب) هم فرمایلي دي او یقیناً چې هیڅ غیر مقلدانه شي ثابتولی چې حضرت امیر معاویہ ؓ دې کوم صریح حدیث پیش کړی وي . ددې څخه معلومېږي چې په پوره مکرمه کې هیچام یورکعت وتر نه پیژندل ځکه خود امیر معاویہ ؓ په دې فعل باندې لیدونکي حیران شوي وو .

(۵) حضرت ابن ابی ملیکه ته ابن عباس ؓ مذکور جواب ورکړ او کله چې حضرت عکرمه ؓ هم راغلو او ورته وی ویل چې حضرت معاویہ ؓ یورکعت وترو کړل (شاید په دې خیال چې ددې اجتہادی خطائی رواج نه وو) . نو حضرت ابن عباس ؓ سخت الفاظ هم فرمایلي دي . (طحاوی ج ۱ ص ۱۹۹) .

(۶) غیر مقلدین وائي چې حضرت عثمان ؓ یورکعت وتر کړي دي او په یورکعت کې یې ټول قرآن ختم کړی دی . (دارقطنی طحاوی) . مونږ وایو چې ستاسو په نیز د حضرت عثمان ؓ فعل دلیل شرعی نه دی .

او همدارنگه په يورکعت کې قرآن ختمول ستاسو په نيزد حديثو څخه مخالفت او بدعت دی نو تاسو ته ددې دليل څه فايده ده؟ او همدارنگه مونږ وايو چې ددې په سند کې فليح بن سليمان راوي ضعيف دی.

او همدارنگه په دې روايت کې داهم شته چې جليل القدر صحابي حضرت عبدالرحمن التيمي چې کله حضرت عثمان رضي الله عنه په دې يورکعت و ترو باندې وليدل نو نوې فرمايل چې (اوهم الشيخ).

که د و هم ياد هيرې له وجهې کوم چا يورکعت و ترکړی وي نو ممکنه ده ليکن بغير د و هم او بغير د هيرې څخه يورکعت و ترپه هغه دور کې د چاپه تصور کې هم نه را تلل او حضرت عثمان رضي الله عنه هم کوم حديث نه دی پيش کړی چې دا و هم نه دی بلکې زه په فلان حديث باندې عمل کوم او همدارنگه د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کې د شل رکعت تراويحو څخه وروسته ټولو صحابه وپه جماعت باندې درې رکعت و ترکول او هيچا انکار نه کولو.

ددې ټولو رواياتو څخه داهم ثابتيږي چې يورکعت و تر دصحابه وپه زمانه کې يو منکر کار وودا تعامل ددې دليل دی چې دبتيراء حديث يې اصله نه دی.

(۷) په ټولو صحاح سته ووکې رسول الله صلى الله عليه وسلم د فرمان موجود دی چې: (صلوة الليل مثني مثني). د شپې لمونځ دوه دوه رکعت دي. ددې حديث څخه صفا معلومېږي چې دلمانځه نصاب کم از کم دوه رکعت دي. ددې څخه کم لمونځ نه شته همدوجه ده چې په فرايضو او نوافلو کې که په دې سفر کې وي يا په حضر کې، تردې چې په صلوٰه خوف کې هم يورکعت لمونځ نه شته.

(۸) دام المومنين حضرت عايشی رضی الله عنها څخه حضرت عبداللہ بن ابی قيس رضي الله عنه پوښتنه وکړه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم څو رکعت و ترکړي دي؟ هغې (رضی الله عنهم) ورته جواب ورکړو چې څلور او درې شپږ او درې اته او درې لس او درې رکعت يې کړي دي. هيڅکله يې دديار لسو رکعتو څخه زيات او د اوو (۷) رکعتو څخه کم نه دی کړی. [احمد ج ۶ ص ۱۵۶ / طحاوی ج ۱ ص ۱۹۸ / ابوداود ج ۱ ص ۲۰۰].

ددې څخه معلومېږي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم درې رکعتو نو څخه نه زيات و ترکړي دي او نه يې ددرې رکعتو نو څخه کم کړي دي.

په وترو کې رفع اليدين كول سنت دي

(١) عن الاسود عن عبدالله رضي الله عنه انه كان يقرء في آخر ركعة من الوتر قل هو الله احد ثم يرفع يديه فيقنت قبل الركعة. (رواه البخاري في جزء رفع اليدين واسناده صحيح، (اثر السنن ص: ١٧٤) باب رفع اليدين عند القنوت.

حضرت اسود عبدالله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت كوي چې هغه رضي الله عنه به د وترو په آخر ركعت کې قل هو الله احد ولوستلو بيا به يې لاسونه اوچت كړل بيا به يې دركوع څخه مخكې دعاء قنوت ولوسته.

(٢) وعن ابراهيم النخعي قال ترفع الايدي في سبع مواطن: في افتتاح الصلوة، وفي التكبير للقنوت في السوتر، وفي العيدين، وعند استلام الحجر، وعلى الصفا والمروة، وجمع، وعرفات وعند المقامين عند الجمرتين. (رواه الطحاوي واسناده صحيح، اثار السنن ص: ١٧٤)

ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايي چې رفع اليدين په اوو ځايونو کې دی چې دهنوي څخه يو د وترو په لمونځ کې دعاء قنوت لپاره دی

په وترو کې دعاء قنوت ټول كال دركوع څخه مخكې واجب دي

(١) عن انس ان رسول الله ﷺ قنت حتى مات وابوبكر قنت حتى مات وعمر قنت ومات. مجمع الزوائد ج ٢ ص: ٣٣١) يعني رسول الله ﷺ او ابوبكر رضي الله عنه او عمر رضي الله عنه تروفاته پورې دعاء قنوت نه دی پرېښی.

(٢) - وعن ابي بن كعب رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ يوتر بثلاث (الي ان قال) ويقنت قبل الركوع. نسائي/ (ج ١ ص: ٢٤٨) رسول الله ﷺ به دركوع څخه مخكې دعاء قنوت لوستلو.

(٣) عن ابي بن كعب رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ كان يوتر فيقنت قبل الركوع. (ابن ماجه ص: ٨٣). رسول الله ﷺ به وتر كړل او دعاء قنوت به يې دركوع څخه مخكې لوستلو.

(٤) عبد الله بن عمر رضي الله عنه فرمايي: چې رسول الله ﷺ به درې ركعت وركړل او دعاء قنوت به يې مخكې لوستله.

(٥) حضرت انس رضي الله عنه فرمايي: چې رسول الله ﷺ به دعاء قنوت دركوع څخه مخكې لوستلو. (بخاري ج ١ ص: ١٣٦ و مسلم ج ١ ص: ٢٣٧)

(٦) - حضرت انس رضي الله عنه فرمايي : چې دعاء قنوت به په هغه وخت کې لولي چې کله د قراءت څخه فارغ شوي . (رواه البخاری فی المغازی، اثار السنن ص : ١٧٤).

(٧) ابراهيم نخعی رحمه الله فرمايي : چې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به ټول کال په وتړو کې دعاء قنوت لوستلو . (مصنف ابن ابی شيبه ج ١٢ ص : ٢٠٥).

(٨) حضرت علقمه رضي الله عنه فرمايي : چې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه او د رسول الله صلی الله علیه و آله صحابه وو به دعاء قنوت درکوع څخه مخکې لوستله . (مصنف ابن ابی شيبه ج ١٢ ص : ٢٠٢)

ددې د لایلو څخه لاندې خوشيان ثابتېږي :

- (١) یورکعت و تر جایزه نه دی . او دیورکعت و تر وروایات د بتیراء د منع څخه مخکې وو .
- (٢) په دوو رکعتونو د سلام وگرځولو طریقه هم صحیح نه ده ځکه چې په دې باندې عمل نه و جاري .
- (٣) په درې رکعتونو کې مینځنې قعده نه کول ، هم صحیح نه ده . په هیڅ حدیث کې ددې ثبوت نه شته .
- (٤) دوو رکعتو صحیح طریقه په کومه چې د خیر القرون تعامل جاري ووداده چې : درې رکعتو دوه التحیاته او یو سلام وگرځول شي .

د جنازې په لمونځ کې
د سورة فاتحې شرعي حيثيت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد!

افغانستان، پاکستان، او هندوستان ته د اسلام د دولت راوړونکي اهل سنت والجماعت وو او د دولسو څخه تر زیاتو کلو نو پورې په دې ملکونو کې د اتفاق او اتحاد پسرلی وو. نه د لمانځه په باره کې جنگونه وو او نه دا و دس په باره کې اختلاف وو او نه د جمعې په باره کې اختلاف نظر وو او نه دا خبرو نو په باره کې اختلاف وولیکن کله چې د برطانویانو فحاش منحوس قدم په هندوستان کې کینېدو دل شو. نو دا اختلافاتو تیارې او د نفاق طوفان ئې د ځان سره راوړ او د امت مسلمه اتحاد یې ټوټې ټوټې کړو. مسلمانان یې د مسلمانانو په خلاف راوپارول. او په مسلمانانو کې دا اختلافاتو په پیدا کولو کې د ټولو څخه لوی کړ دا د دوي روحاني بچیانو غیر مقلدینو ترسره کړو، ځکه چې د دې فرقې خمیره د بدگمانی، بدزیانی او د فتنې او فساد څخه جوړه شوې ده.

دې فرقې د مساجدو څخه د جنگ میدانونه جوړ کړل، دې فرقې د مسلمانانو اتفاق او اتحاد ته یو نظر هم نشو ورکولې په کوم ځای کې به چې مسلمانان متحد وو دوی به هلته د نفاق او د فساد سپر غې جوړې کړې او را ټینګاره یه شو. دا خو ت او د دوستې فضا به یې خړه پړه کړه. هغه مسلمانان چې دیو جسد او د دوو قالبونو مصداق وو په هغوی کې یې د بغض او عناد تخم وکړلو چې شمره یې په خپلو کې یو بل ته کنځلې کول او جنگ او جګړه شوه.

کله به چې مسلمانان یو ځای شو او د جماعت لمانځه ته به راغلل نو هلته به یې اختلاف جوړولو، د جمعې د لمانځه لپاره به چې یو ځای شونو په څو دقیقو کې به سره په جنگ شول.

د حج عظیمه اجتماع هم د دوي د مشرانو وروندو د شر او د فتنو څخه په امن پاتې نه شوه او هلته یې هم دومره عظیمه فتنه راپورته کړه چې مثال یې د اسلام په تاریخ کې نه دی تیرې شوی.

حرمین شریفین یې ناپاک کړل او ۱۶ ورځې یې د الله ﷻ بندګان د طواف څخه محروم کړې وو. مجموعه الرسایل ج (ص ۲۳۳).

د جنازې لمونځ چې د اتهائې غم وخت دی او هیچاته په کې نور غمون نه نوي ورپه یادلیکن ددوی دفتني څخه هغه هم په امن پاتې نه شوه . معلومېږي دا چې ددوی په خوله کې ژبې نه دي بلکې زهریله نیشونه دي ، بس فتویٰ بازي شروع کړي چې تاسو ټول یې نمازه یی په تاسو کې دهیچاد جنازې لمونځ نه کیږي . ستاسو ددولسو سوو کلونو څخه راپدیخوا چې څو مره علماء اولیاء او عوام وفات شوي او شهیدان شوي دي ټول بغیر د جنازې دفن شوي دي .

مرگې مردود نه فاتحه نه درود .

(استغفر الله معاذ الله)

له دې وجهې دعوامو مسلمانانو هميشه داغوښتنه وي چې د جنازې د لمونځ شرعي طريقه که واضحه شي نو د اهل سنت والجماعت د مسلمانانو زړونه به مطمئن شي او کيدی شي چې کوم غیر مقلد ته هم ورباندې هدايت په نصيب شي

د جنازې د لمانځه حکم

د جنازې لمونځ فرض کفائي دی :

الله ﷻ د جنازې د لمونځ حکم کړی فرمائي : (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) الاية . ددوی د جنازې لمونځ ادا کړه .

د دې څخه یې فرض والی ثابتیږي ، لکن کله کله به داسې کیدله چې جنازه به حاضره شوه او په مړي به قرض وواو یا به بله څه وجه وه نور رسول الله ﷺ به صحابه ووته وفرمایل چې تاسو یې جنازه وکړي او خپله به په کې نه شریکیدلو ددې څخه معلومېږي چې د جنازې لمونځ فرض عین نه دی کنه رسول الله ﷺ به هیڅکله نه وه پرېښي له دې وجهې اهل سنت والجماعت د جنازې لمونځ ته فرض کفائي وایي .

د جنازې د لمانځه شرطونه

د جنازې د لمانځه داده کولو لپاره څو شرطونه دي چې په لاندې ډول یې بیان کیږي :

(۱) اسلام : د جنازې د لمانځه لپاره اول شرط دادی چې متوفی به مسلمان وي ، الله ﷻ فرمائي : هیڅکله

د کافرانو جنازه مکوه اومه یې په قبر درېږه .

(٢) **طهارت** : مري ته غسل و رکول فرض دي ددي لپاره چې د نجاست حقيقي او حکمي خڅه پاک شي همدارنگه ضروري ده چې د بدن په شان يې کفن هم پاک وي او په کوم کت او يا تابوت کې چې مري کيښودلی شي هغه به هم پاک وي په دې باندې د ټول امت اجماع ده .

(٣) **دمتوفی موجوديت** : د جنازې د لمونځ د صحيح والي لپاره د اهم شرط دی چې د متوفی ټول بدن او يا اکثره بدن به د جنازه کونکو په مخه کې موجود وي .

رسول الله ﷺ چې څومره جنازې کړې دي نو متوفی به يې په مخ کې موجود وو . درسول الله ﷺ ډير زيات صحابه ؓ د مدينې منورې خڅه به فوت شوی دي ليکن د يو صحابي غايبانه جنازه يې هم نه ده کړې . همدارنگه درسول الله ﷺ ډير صحابه ؓ د مدينې منورې خڅه به راوسيدل په مدينه منوره کې به چې څوک وفات شونوپه هيڅ ځای کې به دده غايبانه جنازه نه کيدله .

درسول الله ﷺ د خلفاء راشدينو ، د عشره مبشره ، د اصحاب بدر ، د اصحاب احد ، د اصحاب بيعت الرضوان ، د امهات المومنين د سيدة فاطمة الزهراء ، د حسنين ، وغيره صحابه وورضوان الله عليهم سره چې د مسلمانانو څومره محبت وواودي ، هغه دهیچا خڅه پټ نه دی . ليکن په ټوله اسلامي نړۍ کې په دوی کې دهیچا غايبانه جنازه نه ده شوې .

که چا په صحيح سند سره د اثابته کړه چې په ټوله اسلامي نړۍ کې صرف يو کس درسول الله ﷺ غايبانه جنازه کړې ده يا يې د خلفاء راشدينو او يا يې دنورو صحابه ووغايبانه جنازه کړې ده . نو دوی حديث په مقابل کې ورته يولاکه روپۍ او غير مقلدينو ته د دوی يو خوندوره د سمسیرې ناشته انعام دی .

د حضرت نجاشي ؓ د جنازې لمونځ

حضرت نجاشي ؓ مسلمان وو کله چې وفات شونوپه حبشه کې دده د جنازې لپاره هيڅ مسلمان نه وو او دهیڅ حديث خڅه ثابته نه ده چې په حبشه کې د حضرت نجاشي جنازه شوې ده نو الله ﷻ لکه څرنگه چې د مکې مکرمې خڅه رسول الله ﷺ ته بيت المقدس اېښکاره کړو همدارنگه د نجاشي ؓ مړی هم ورته مکشوف شو .

حضرت عمران ابن حصين ؓ فرمائي چې : ان رسول الله ﷺ وهم لا يظنون الا ان جنازته بين يديه (ابن حبان) وفي رواية : وما تحسب الجنائز الا موضوعة بين يديه . مسند احمد ج ٤ ص ٤٤٦

يعني رسول الله ﷺ او دصحابه و و ﷺ، تولودا گمان و و چې دنجاشی مری در رسول الله ﷺ په مخه کې پروت دی، نو داد رسول الله ﷺ معجزه وه اودا غاښانه جنازه نه وه ځکه چې دنجاشی مری رسول الله ﷺ ته مخامخ شوی وو، بهر حال په خیر القرون کې غایبانه جنازه په صحیح سند سره نه ده ثابته.

د جنازي په لمونځ کې دعا

عن ابي هريرة ر.ه. ان النبي ﷺ قال اذا صلبنتم علي الميت فاخلصوا له الدعاء. (رواه ابوداود، ج ۲ ص ۱۰۰) وصححه ابن حبان ۱. بلوغ المرام ص ۱۰۷ مشکوة ص ۱۴۶ طبع نور محمد دهلې)
د حضرت ابو هريرة ر.ه. څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کله مو په مری باندې لمونځ کولو نو په اخلاص ورته دعا وکړی. صاحب درقات لیکلي دي چې په دې حدیث کې د دعا څخه هغه دعا مراده چې د جنازي د لمانځه په داخل کې د دریم او څلورم تکبیر په مینځ کې لوستلې شي. (مرقات ج ۴ ص ۵۹) (فتاویٰ سعید عین الهدایه)

د دعا طریقه:

حضرت فضاله بن عبید ر.ه. فرمائی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: اذا صلي احدكم فليبداء بتحميد ربه جل وعز والثناء عليه ثم يصلي علي النبي ثم يصلي بعد ما شاء. (ابوداود شریف، ج ۱ ص ۱۷۸ ترمذی نسائي، بهيقي، حاکم احمد ابوداود مترجم ج ۱ ص ۵۰۲).

توجه: کله چې لمونځ وکړلو یو ستاسو نواول دې د الله ﷻ صفت او ثنایان کړي ییادې په رسول الله ﷺ درود وواښی ییادې وغواړي د الله ﷻ څخه چې د څه شي اراده یې وي.

حضرت عبد الله بن مسعود ر.ه. فرمائي چې مال مونځ کولو، رسول الله ﷺ حضرت ابوبکر صدیق او حضرت عمر ر.ه. هم موجود وو (کله چې زه د تشهد لپاره کیناستلم) و بدات بالثناء علي الله تعالي ثم الصلوة علي النبي ﷺ ثم دعوت لنفسی. ما اول د الله ﷻ ثنایان کړه ییامې په رسول الله ﷺ باندې درود شریف وویل و ییامې دخپل ځان لپاره دعا وکړه نور رسول الله ﷺ و فرمایل غواړه ستاد عاقلیږي غواړه ستاد عاقلیږي (ترمذی). د دې احادیثو څخه معلوم یږي چې د دعاء مقبولیت لپاره سنت طریقه داده چې اول ثناء وي ییاد رو دوي اویا دعاوي.

د جنازي لمونځ هم چونکه د عاده نو د دې ترتیب هم همداسې پکار دی ترڅو یې چې الله ﷻ قبوله کړي.

دجنازی دلمانخه طریقہ:

حضرت ابو سعید مقبری (رحمہ اللہ) دحضرت ابو ہریرہ ؓ خخہ پوښتنه وکړه چې تاسو دجنازی لمونځ په کومه طریقہ باندې کوئ؟ نو هغه ورته وفرمایل چې زه په جنازې پسې شاته خم بیا چې کله جنازه کیښودل شي: کبرئ الله وحمدت الله وصلیت علي نبیه ثم اقول اللهم (موطا امام مالک، ص ٧٩). زه اول الله اکبر وایم بیا الله ښه وایم بیا په رسول الله ﷺ درود شریف وایم بیا دمري لپاره دعا غواړم.

مختومو! وگورئ حضرت ابو هريرة ؓ دجنازی دلمانخه طریقہ بیان کړه او په دې کې یې دسورة فاتحي ذکر هم ونکړو: عن الشعبي قال التكبير الاولي علي الميت ثناء علي الله والثانية صلوة علي النبي ﷺ والثالثة دعاء للميت والرابعة تسليم. [ابن ابی شيبه، ج ٣ ص ٢٩٥ وعبد الرزاق ج ٣ ص ١٩١].

امام شعبی فرمائي چې په جنازه کې داوول تکبير خخه وروسته ثناده ددوهم تکبير خخه وروسته درود دی ددریم تکبير خخه وروسته دمري لپاره دعهاده او دخلورم تکبير خخه وروسته سلام دی.

داسلام په مرکز مدینه منوره کې: عن نافع ان عبد الله بن عمر ؓ لا يقرء في الصلوة علي الجنائز (موطا امام مالک ص ٢١٠) حضرت نافع ؓ فرمائي چې حضرت عبد الله بن عمر ؓ به دجنازی په لمانخه کې قرآن (فاتحه) نه لوستلو.

حضرت سالم ؓ چې دحضرت عبد الله بن عمر ؓ څو دی او د فقهاء و سبعة وو خخه دی او فتوی یې چلیدله فرمائي (لاقرءة علي الجنائز) (مصنف ابن ابی شيبه ج ٣ ص ٢٩٩) دجنازی په لمونځ کې قراءت (فاتحه) نشته او دحضرت سالم ؓ خخه وروسته په مدینه منوره کې صرف او صرف د امام مالک رحمہ الله فتوی چلیده هغه فرمائي (قراءة الفاتحة ليس معمولاً بهائي بلدنا في صلوة الجنائز) دجنازی په لمونځ کې دفاتحې په لوستلو باندې زموږ په ښار کې عمل نشته. (مجموعه الرسائل ج ١ ص ٢٣٧ بحواله عمدة القاري شرح بخاري)

دبخاري شریف شارح ابن بطال فرمائي چې کوم مصحابه وو ؓ دجنازی په لمونځ کې دفاتحې دلوستلو خخه انکار کولو په هغوی کې حضرت عمر ؓ حضرت علي ؓ حضرت ابن عمر ؓ او حضرت ابو هريرة ؓ په خاص طور باندې ذکر قابل دی. (مجموعه الرسائل ج ١ ص ٢٣٧).

امام مالک رحمہ اللہ پہ ۱۷۹ھ کې وفات شوی دی نو دخلافت راشده څخه شروع تر ۱۷۹ھ پورې چې په مدينه منوره کې څو مړه جنازې شوي دي ټولې بغير د سورة فاتحې څخه اداء شوی دی په صحابه وو، تابعينو، او تبع تابعينو کې په مدينه منوره کې څوک د يو کس نوم هم نه شي پيش کولی چې د جنازې په لمانځه کې يې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض وي ليکي وي اود دې د فرض والی فتوی يې ورکړې وي. د مدينې منورې په قبرستان کې چې څو مړه خلک بنځ شوي دي دهغوۍ ټول جنازې يې له سورت فاتحې اداء شوې دي. او هيڅ مور راوړي به دا ثابته نه شي کړی چې دخلفاء راشدينو ياد عشره مبشره وو په جنازه کې دي سورة فاتحه لوستلې شوی وي. (مجموعۃ الرسايل ج ۱ ص ۲۳۷).

د اسلام په مرکز مکه مکرمه کې:

مکه مکرمه هم د اسلام او د مسلمانانو مرکز و او دی. د تابعينو په دور کې حضرت عطاء بن ابی رباح د مکې مکرمې مفتی وو.

غير مقلدين دامین بالجهر په مسئله کې دعوه کوي چې د دوه سوه صحابه وو څخه سره يې ملاقات شوی دی دده استاذان صحابه دي او شاگردان يې تبع تابعين دي.

خلاصه دا چې ټول خير القرون دده د نظر لاندې وو کله چې دده څخه د جنازې په لمانځه کې د سورة فاتحې په باره کې پوښتنه وشوه نو حيران شو او ويې فرمايل چې: (ما سمعنا بهذا) يعنې مونږ په جنازه کې د سورة فاتحې لوستل نه دي اوریدلي. (استاذ البخاری مصنف ابن ابی شيبه، ج ۱ ص ۲۹۹)

بلکې ديسن مفتی اعظم حضرت طاوس ښه، او دمکې مکرمې مفتی حضرت عطاء ښه، دواړو په جنازه کې د سورة فاتحې د لوستلو څخه انکار کولو: طاوس وعطاء کانا ينکران القراءة في الجنائز. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۱۸۳ مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۹۱)

ددې څخه معلومېږي چې په ټول خير القرون کې په مکه مکرمه کې يو کس هم په جنازې کې د سورة فاتحې د فرضيت قائل نه وو. ټولې جنازې بغير د سورة فاتحې اداء کيدلې او هيڅ چا داسې جنازه باندې انکار نه کولو او هيڅ اورته نه ويل چې:

که چاه هیرو باندې ويلي وي نو اکابرو به پرې خفگان ښکاره کولو لکه څرنگه چې عبداللہ بن عباس ؓ یوځلې په جنازه کې سورة فاتحه او یو سورة ولوستلو، خو چونکه په خیر القرون کې دایره عجیبه خبره وه، نو یو صحابی دمت څخه ونيولو او پوښتنه یې ترینه وکړه چې ما هدا؟ دا څه شی دی؟ نو حضرت عبداللہ بن عباس ؓ وفرمایل: (انها سنة)

دسنة لفظ یې نکره ذکر کړودې ته یې اشاره وکړه چې دا د جنازې د لمانځه یوه غیر معروفة طریقه ده چې عام صحابه او تابعین یې نه پیژني ددې څخه وروسته ابن عباس ؓ هیڅکله فاتحه ونه لوستله بلکه کله یې چې ابو حمزه ؓ ته د جنازې لمونځ ورځودلو نو ورته ویفرمایل چې (تصل علي الجنائز تسبیح و تکبر و لا ترکع) سده صحیح فتح الباری (ج ۳ ص ۲۷۶) د قرائت ذکر یې ونکړو.

د اسلام په مرکز کوفه کې:

کوفه حضرت عمر ؓ اباده کړې ده هلته تقریبا اوه لس سوه صحابه کرام اوسیدل د کوفې اولنی شیخ القرآن والحديث والفقہ حضرت عبداللہ بن مسعود ؓ وو.

وروسته حضرت علی ؓ ددې څخه دار الخلافه جوړه کړه کوفه دخلافت راشده اخري مرکز وو. اخري خلیفه الراشد حضرت علی ؓ به چې کله د جنازې لمونځ کولو نو: بیداء الحمد ویصلي علي النبي ﷺ ثم يقول اللهم الخ. (ابن ابی شیبه ج ۳ ص ۲۹۵).

اول به یې د الله په صفت شروع کوله ییا به یې درود ویلویا به یې دعا کوله. مخکې تیره شوه چې حضرت علی ؓ به خپله فاتحه نه لوستله بلکه چې چاه لوستله نو هغه ته به غوصه کیدلو. [مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۳۹]. د تابعینو په زمانه کې دامام شعبی فتوی چلیدله دامام شعبی رحمه الله د پنځه سوه صحابه ووسره ملاقات شوی دی ده به هم د اول تکبیر څخه وروسته ثنا، د دوهم تکبیر څخه وروسته درود شریف، او دریم تکبیر څخه وروسته دمړي لپاره دعا کوله او د څلورم تکبیر څخه وروسته به یې سلام گرځولو. (ابن ابی شیبه ج ۳ ص ۲۹۵) او امام شعبی رحمه الله او امام نخعی رحمه الله فرمائي چې: ليس في الجنائز قراءة. یعنی په جنازه کې قراۀ نه شته نه دفاتحې اونه نور. (ابن ابی شیبه ج ۳ ص ۲۹۹).

ددې څخه وروسته ددې دارالعلم مشری دامام الایمه سراج الامۀ سیدنا امام اعظم ابو حنیفه په لاس کې شوه دده فتوی په ټوله دنیا کې چلیدله چې د جنازې په لمانځه کې دفاتحې لوستل نه شته.

خلاصه داچي دعلم په مرکز کوفه کې هم هيڅوک دهیڅ داسې کس نوم نه شي پيش کولی چې په جنازه کې يې سورة فاتحې ته فرض ويلى وي او دا اعلان يې کړی وي چې څوک د جنازې په لمانځه کې سورة فاتحه ونه لولي لمونځ يې نه کيږي.

دبصري څخه تر يمن پورې:

بصره هم په خير القرون کې د اسلام زانگو وه هلته علامه محمد بن سيرين د افتوی ورکولې چې د جنازې په لمانځه کې قرائت نه شته او په يمن کې حضرت طاوس همد افتوی ورکولې. (ابن ابی شيبه ج ۲ ص ۲۹۹) ليکن دبصري څخه تر يمن پورې يو کس هم ددې ترديد نه دی کړی چې سورة فاتحه په جنازه کې فرض ده او تاسو د فرضو څخه منکر ئي ستاسې جنازې باطلې دي.

الحاصل:

رسول الله ﷺ هيڅکله نه دي فرمايلي چې په جنازه کې د سورة فاتحې لوستل فرض دي يا چې چا په جنازه کې سورة فاتحه ونه لوستل دهغه جنازه باطله ده. د دنيا په هيڅ کتاب کې داسې حديث نه شته چې په جنازه کې يې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ويلى وي. که کوم غير مقلد داسې حديث پيدا کړي نو هغه ته به يواځې روپس انعام ورکړم.

مونږ وايو چې تاسو خپل محسن اعظم (انگريز) هم دخان سره يوځای کړئ هغه محسن اعظم چې ددې فتوؤ دراپار ولوپه سړيې تاسو ته جائد او نه او امتيازونه درکړل او دخزانو دروازې يې درباندي خلاصې کړې او دا له حديث نوم يې درته کيښودلو. او بيا همت وکړي او صرف يو داسې حديث پيدا کړي چې په جنازه کې يې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ويلى وي. او که درسول الله ﷺ حديث نه شي پيدا کولی او تر قيامت پورې به يې پيدا نکړي نو د کوم خليفه الراشد په قول کې د فرضيت حکم پيدا کړئ.

او که د خليفه الراشد په قول کې يې نشي پيدا کولی نو بيا په ټول خير القرون کې په لکھونو صحابه و وځته په کروړونو تابعينو او تبع تابعينو کې صرف د يو داسې کس نوم پيش کړئ چې په جنازه کې يې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ويلى وي.

ای غير مقلد ښو! اوړي او په ښکاره يې اوړي د ښځو په شان په چادرې کې چې مه تيرېږي د گونگې په شان په سوتو کې مه پتيرېږي.

بلکي دنرانو په شان را ميدان ته شئ په جنازه کې د سورة فاتحې د فرضوالي حکم و بنائې او که نه يې شئ خوردي نو بيا ضد پريږدي او د هدايت لارې ته راشئ.

فايده:

د مخکې احاديثو څخه ثابته شوه چې جنازه د مري لپاره د عاده او په سورة فاتحه کې مري ته د دعا يو لفظ هم نه شته نو نه پوهېږو چې غير مقلدين ولې په جنازه کې د دې په فرض والي باندې زور ونه وهي حالانکه د جنازې اصل مقصد چې مري ته د عاده، په دې کې د سره موجوده نه ده، البته د دعا څخه مخکې د ثالو ستل سنت دي که څوک يې د ثابته نيت وواشي نو گنجائش يې شته.

الذنبية لا يقاظ السفية

غير مقلدينو! چې کله د رسول الله ﷺ په لکھو نو صحابه وو، په کروړو نو تابعينو، او تبع تابعينو، په جنازه کې سورة فاتحې ته فرض نه دي ويلي نو تا سو ولې ورته فرض وائي؟

ايا تا سو ته د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ارشاد نه دی معلوم چې په خپل لمنځ کې شيطان ته برخه مه ورکوي؟ شيطان برخه د معني ده چې يوشی فرض او ضروري نوي او تا سويې فرض او ضروري وگڼي. همداسې چې کله رسول الله ﷺ په جنازه کې سورة فاتحې ته فرض ندي ويلي او تا سو ورته فرض وائي نو يقيناً چې داپه جنازه کې شيطان ته برخه ورکول دي.

غير مقلدينو! د شيطانانو په شان د ادرامې مه کوي چې احناف سورة فاتحې ته د شيطان برخه وائي. ځکه چې احناف د نبوي فرمان مطابق غير ضروري شي ته ضروري ويل د شيطان برخه گڼي.

حضرت ابو ايل ﷺ فرمائي چې د رسول الله ﷺ په زمانه کې د جنازې په لمانځه کې کله اوه، کله شپږ، کله پنځه، او کله څلور، تکبيرونه کيدل د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې دا اختلافات ختم کړي شول. فجمع عمر الناس علي اربع کا طول الصلوة. [بهيقي ج ٤ ص ٣٧ و اسناد حسن فتح الباري]. يعنې حضرت عمر رضی الله عنه ټول خلک په څلورو تکبيرونو راجمع کړل ځکه چې د غټ لمنځ څلور رکعتونه دي.

د حضرت عمر رضی الله عنه مقصد دا وو چې مونږ کوم لمنځونه کوو نو بعضي دوه رکعت دي په يو سلام باندې. بعضي درې رکعت دي په يو سلام باندې، او بعضي څلور رکعت دي په يو سلام باندې. د څلور رکعتونو څخه

زيات فرض لمونځ نه شته اود جنازي دلمونځ هرتکبير ديور کعت قايم مقام دی نولکه څرنگه چې فرض لمونځ له څلور ورکعتونو څخه زيات نشته دي همدارنگه د جنازي لمونځ هم له څلور ورکعتونو څخه زيات نشته .
مجموعه الرسايل ج ١ ص ٢٤١ .

ددې حديث څخه معلومېږي چې ټولو صحابه وورضى الله عنهم د جنازي تکبيرات د فرضي لمونځ درکعتونو قايم مقام گڼلو . که په جنازه کې د سورة فاتحي لوستل فرض يا واجب او يا ست وي نو دابه څلور ځلې فرض يا واجب او يا ست وي ځکه چې په څلور ورکعت لمونځ کې سورة فاتحه څلور ځلې لوستلې شي په هر رکعت کې مستقله فاتحه ده نو همدارنگه په هر تکبير کې مستقله فاتحه پکار ده . ليکن دابن حزم څخه بغير په ټول امت کې هيچاهم په جنازه کې څلور ځلې فاتحي ته فرض نه دي ويلي ، ددې څخه معلومېږي چې کوم خلک په جنازه کې سورة فاتحه لولینو د ثابته نيت يې لولي د قرائت په نيت يې بالکل نه لولي ځکه چې په څلور ورکعت لمونځ کې څلور ځلې قرائت دی او ثابته نيت يې صرف يو ځلې ده نو هر څوک چې يو ځلې فاتحه لولي هغه يې د ثابته نيت لولي د قرائت په نيت يې نه لولي .

ايا د ثابته نيت فاتحه لوستلی شي ؟

زمونږ په حنفی مسلک کې اصل ثنا سبحنک اللهم ده لکن که ددې سره سورة فاتحه هم د ثابته نيت ولوستل شي نو جايز ده ليکن نن سبا يې نه ويل به تردي .

د غير مقلدينو فتنه : د غير مقلدينو هيڅ مذهب نه شته ددوی کار فتنه او فساد اود عوامو پر شان کول دي . غير مقلدين وائي چې په جنازه کې فاتحه وواشي اگر چې د ثابته نيت يې وائي ددې لپاره چې د جنازي لمونځ مو صحيح شي مونږ د غير مقلدين څخه پوښتنه کوو چې : ايا د اکيدی شي چې يو سړی د ماسپښين څلور ورکعت فرض د فرضو په نيت باندې ونه کړي بلکې د نفل په نيت يې وکړي ؟ ايا يو سړی زکوة نه ورکوي . بيا چاته لس روپۍ ورکړي او صفا وائي چې زمانيت د زکوة نه دی بلکې صرف د هدي دی نو کوم جاهل به وواشي چې دده زکوة ادا شو ؟

رسول الله ﷺ فرمائي انما الاعمال بالنيات نو يو سړی چې يو کار د فرضو په نيت باندې نه کوي بلکې د فرضيت څخه يې انکار کوي نو دده فرض به څرنگه ادا شي ؟

اصل خبره داده چې کله دغیر مقلدینو سره دسورة فاتحې په فرض والي دقران اوسنت څخه هیڅ دلائل نه وړوند سده حنفی عوامو ددوهکه کولو لپاره یې ورته دامستله واوروله چې فاتحه دثنا په نیت ووایي. لیکن اهل علم په دې پوهیږي چې دا خپله دغیر مقلدینو دفاتحې د فرضیت څخه انکار دی.

غیر مقلدینو اول په جنازه کې دفاتحې لوستلو ته فرض ويلي لیکن اوس یې حوصله بایللې ده نه قران ددوی په سرلاس کینود لو او نه په صحیح حدیث کې ورته فرض والی پیدا شو نو یې چاره گمانو د فقیرې کچکول راواخست او د فقهاوو درشل ته ودریدل او چې د فقهاوو په درشل کې هم ورته د فرض والي خیرات پیدا نه شو نو اخر یې د فقهې په درشل باندې دفاتحې د فرض والي عقیده ذبح کړه او دثنا په طریقه باندې یې دفاتحې دلو ستلو و غلط شروع کړو.

حنفی مذهب

په حنفی مسلک کې سبحنک اللهم بالاتفاق ثناء ده لیکن که په جنازه کې سورة فاتحه دثنا په نیت باندې ولوستل شي نو جوازني شته او که دقرائت په نیت باندې ولوستل شي نو مکروه تحریمي دی اوس عوامو ته داباریک فرق کول مشکل دي او د رسول الله ﷺ حکم دی چې: (دع ما یریکک الی ما لا یریکک) یعنی مشکوک شی پر پرده او په غیر مشکوک شي باندې عمل کوو.

خلاصه دا چې دفاتحې لوستل دثنا په نیت جایز او دقرائت په نیت مکروه تحریمي دي نو دفاتحې په لوستلو کې دکراهة تحریمي له وجهې دگناه خطر دی او دسبحنک اللهم په لوستلو کې هیڅ خطر نه شته لدی وجهې احتیاط دادی چې دفاتحې دلو ستلو څخه پرهیزو شي. او بل یې ددې وجهې په جنازه کې دلو ستلو څخه پرهیز پکار دی چې غیر مقلدین بغیر ددلیل څخه ورته فرض وائي او بې دلیل یو شي ته په لمانځه کې فرض ویل په لمانځه کې شیطان ته برخه ورکول دي، نو کله چې غیر مقلدینو په خپلو لمونځونو کې شیطان ورداخل کړی دی نو که اوس په هر نیت باندې فاتحه ولوستل شي دشیطان تائید ترینه کیږي له دې وجهې ترینه بالکل پرهیز پکار دی.

دغیر مقلدینو دلائل: دغیر مقلد دادعو ده چې دجنازې په لمونځ کې دسورة فاتحې لوستل فرض دي اودسورة فاتحې دلو ستلو څخه بغیر دجنازې لمونځ باطل دی او ظاهره ده چې دیو شي د فرض والي لپاره داسې دلیل پکار دی چې دوه صفتونه ولري اول دا چې ددلیل به یقیني ثابت وي اودوهم دا چې قطعی الدلالة به وي.

دقیقینی ثبوت دامعنی ده چې یاقرانی آیت وی او یا عتوا تر حدیث وی. اود قطعی الدلالة دامعنی ده چې په دلیل کې صفدا خبره ذکر شوی وی چې د جنازې په لمونځ کې دسوره فاتحې لوستل فرض دی او څوک چې د جنازې په لمونځ کې سوره فاتحه ونه لولي دهغه لمونځ باطل دی. لکن غیر مقلدین چې کوم دلایل بیانوي په هغوی کې یو دلیل هم داسې نه شته چې قطعی الثبوت او قطعی الدلالة وي.

یعنې ددوی په دلایلو کې نه کوم قرانی ایت شته او نه په کې کوم متواتر حدیث شته او نه یې په کوم دلیل کې دا خبره ذکر شوې ده چې دسوره فاتحې دلوستلو څخه بغير د جنازې لمونځ باطل دی.

غیر مقلدین چې کوم دلایل پیش کوي هغه دومره ضعیفه دی چې فرضیت او وجوب خولاڅه کوی سنت والی او مستحب والی هم ترینه نه شي ثابتیدلی راشی چې ددوي دلایل ولولو:

(۱) عن ام عقیف قالت امرنا رسول الله ﷺ ان نقرا بفاتحة الكتاب (طبرانی) حضرت ام عقیف ؓ فرمائي چې مونږ ته رسول الله ﷺ دفاتحې دلوستلو حکم کړی وو.

اول جواب: په دې حدیث کې بالکل د جنازې دلمانځه ذکر نه دی شوی.

دوهم جواب: ددې حدیث په سند کې عبدالنعم ابو سعید ضعیف دی. (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۳۳)

(۲) عن ام شریک ؓ قالت امرنا رسول الله ﷺ ان نقرا علی الجنابة بفاتحة الكتاب. (ابن ماجه) ام شریک ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ مونږ ښځوته امر کړی وو چې په جنازه کې سوره فاتحه ولولو.

خواب: حافظ ابن حجر ؓ په تلخیص العیبر کې ددې حدیث سند ته ضعیف ویلی دی. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۴۵)

(۳) عن اسماء بنت یزید قالت قال رسول الله ﷺ اذا صلیتم علی الجنابة فاقروا بفاتحة الكتاب. (طبرانی) حضرت اسماء بنت یزید ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کله تاسو په مري د جنازې لمونځ کولو نو سوره فاتحه ولولئ.

خواب: ددې په سند کې معلی بن حران دی او دده ثقه والی نه دی ثابت لډی وجهې دا حدیث ضعیف دی. [مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۴۵].

همدارنگه په دې درې واړو احاديثو کې بنځوته په جنازه کې د سورة فاتحې د لوستلو حکم دی عجيبه خبره ده چې په بنځو جنازه فرض نه ده او د سورة فاتحې د لوستلو حکم ورته شوی دی او سړی چې د جنازې لمونځ ورباندې فرض کفائي دی هغوی ته يو ځلې هم په جنازه کې د سورة فاتحې د لوستلو حکم نه دی راغلی.

دوهمه خبره داده چې په صحيح بخاری کې حديث دی چې: (نهینا عن اتباع الجنائز). مونږ زنانه (د سورة فاتحې لوستل خولا پرېږده چې: د جنازې پسې د تللو څخه منع شوي وو او دا په هيڅ حديث کې نه ده ثابته چې دخلقا مو په زمانه کې دې کومه زنانه په کومه جنازه کې شريکه شوې وي.

(۴) عن ابن عباس ؓ ان النبي ﷺ قرء علي الجنابة بفاتحة الكتاب [ابن ماجه ترمذی] حضرت ابن عباس ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ په جنازه باندې سورة فاتحه ولوستله.

خواب: د دې حديث په سند کې ابو شيبه دی کوم ته چې د تراويحو په باب کې غير مقلدين بالاتفاق ضعيف وائي. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۵).

(۵) عن جابر ؓ ان رسول الله ﷺ قراء بام القرآن بعد التكبيرة الاولى. (كتاب الام). حضرت جابر ؓ فرمايي چې رسول الله ﷺ د اول تکبير څخه وروسته سورة فاتحه ولوستله.

خواب: د دې په سند کې ابراهيم بن ابي يحيى دی چې متروک دی. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۵). دا پنځه روايته دي چې ټول ضعيف دي د دې رواياتو څخه د سورة فاتحې سنتيت هم نه ثابتيږي د فرضيت خو بالکل تصور نه دی ممکن.

څلور تکبيرونه:

عن ابراهيم قال قبض رسول الله ﷺ والناس مختلفون في التكبير علي الجنائز لانشاء ان تسمع رجلا يقول سمعت رسول الله ﷺ يكبر سبعا واخر يقول سمعت رسول الله ﷺ يكبر خمسا واخر يقول سمعت رسول الله ﷺ يكبر اربعا الا سمعت فاختلفوا في ذلك فكانوا علي ذلك حتي قبض ابو بكر فلما ولي عمر ؓ راي اختلاف الناس في ذلك شق ذلك عليه جدا فارسل الي رجال من اصحاب رسول الله ﷺ فقال انكم معاشر اصحاب رسول الله ﷺ متي تختلفون علي الناس يختلف من بعدكم ومتي تجتمعون علي امر يجتمع الناس عليه فانظروا امراتكم علي فكلنا ايقظهم فقالوا نعم ما رايت يا امير المؤمنين فاشرع علينا فقال عمر ؓ بل اشيروا انتم علي فانما انا بشر مثلكم فراجعوا الامر بينهم فاجمعوا امرهم علي ان يجعلوا التكبير علي

الجنائز مثل التكبير في الاضحي والفطرا ربع تكبيرات فاجمع امرهم علي ذلك . طحاوى مترجم ج ١ / ص (٧٣٤).

امام ابراهيم نخعی ؑ فرمائي چي در رسول الله ﷺ ترو فاته پوري د جنازي په تكبيرونو كې اختلاف وو . بعضوبه ويل چي مادر رسول الله ﷺ خخه اوه تكبيرونه اوريدلي دي . بعضوبه ويل چي ماترې پنځه تكبيرونه اوريدلي دي او بعضوبه ويل چي ماترينه څلور تكبيرونه اوريدلي دي .

د حضرت ابوبكر صديق ؓ ترو فاته پوري دا اختلاف راروان وو ، كله چي حضرت عمر ؓ خليفه شو ، نو دا اختلاف ورته د پير سخت ښكاره شو نو صحابه وورضى الله عنهم ته يې وفرمايل چي تاسو در رسول الله ﷺ صحابه يې كه تاسو اختلاف وكړئ نو ستاسو خخه وروستي خلك به هم اختلاف وكړي او كه تاسو اتفاق وكړئ نو ستاسو خخه وروستي خلك به هم اتفاق وكړي نو اكا برو صحابه وود پوره بحث خخه وروسته په دې اتفاق وكړو چي د جنازي د لمونځ څلورر تكبيرونه كړي لكه څرنگه چي دلوى اختر او د وړو كي اختر په هر ركعت كې څلورر تكبيرونه دي .

نو د ټولو صحابه وورضى الله عنهم په دې اجماع شوه . د حضرت ادم عليه السلام د حضرت ابوبكر صديق ؓ د حضرت عمر ؓ د حضرت على ؓ د حضرت حسن ؓ د ټولو جنازي په څلورو تكبيرونو باندې شوي دي . (مجموعه الرسايل ج ١ ص ٢٤٦ بحواله بهيقي و حاكم).

رسول الله ﷺ په اخري عمر كې په څلورو تكبيرونو جنازي كولي . (مجموعه الرسايل ج ١ ص ٢٤٦ بحواله كتاب الآثار محمد) غير مقلد نواب صديق حسن خان ليكلي دي چي د څلورو تكبيرونو خخه زيات تكبيرونه كول بدعت دى . [بدور الاهله ص ٩١ و ص ٩٢].

صرف د اول تكبير سره لاسونه پورته كول

(١) عن ابي هريرة ؓ ان رسول الله ﷺ كبر علي جنازة فرغ يديه في اول تكبيرة ثم وضع اليمني علي اليسري . (ترمذى ج ١ ص ٢٠٦) دارقطنى ج ٢ ص ٧٥ بهيقي ج ٤ ص ٣٨) د حضرت ابو هريرة ؓ خخه روايت دى چي بې شكه رسول الله ﷺ د جنازي په لمونځ كې الله اكبر وويلو نو لاسونه يې د اول تكبير سره پورته كړل يايې ښي لاس په چپ لاس باندې كيښودلو .

(٢) عن ابن عباس ان رسول الله ﷺ كان يرفع يديه علي الجنابة في اول تكبيرة ثم لا يعود. حضرت عبدالله بن عباس ؓ فرمائي چې رسول الله ﷺ به د جنازي په لمونځ کې صرف د اول تکبير سره لاسونه پورته کول. (دارقطني ج ٢ ص ٧٥).

(٣) عن الحسن عن عبيدالله انه كان يرفع يديه في اول تكبيرة على الجنابة مصنف ابن ابى شيبة، ج ٣ ص ١٨٠).

بني لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندي کيښودل

عن ابى هريرة ؓ قال من السنة وضع الكف علي الكف تحت السرة . حضرت ابو هريرة ؓ فرمائي چې سنت طريقه داده چې يو ورغوي په بل ورغوي باندې دنوم څخه لاندي کيږي. (مصنف ابن ابى شيبة ج ١ ص ٣٠١ مسند احمد ج ١ ص ١١٠).

اول تکبير:

د اول تکبير سره به لاسونه پورته کړي بيا به بني لاس په چپ لاس باندې دنوم څخه لاندي کيږي اوسبحنک اللهم الخ به وواځي لکه څرنگه چې په لمانځه کې همداسې کوي .

فتنه:

د غير مقلدينو سره د شور و شراو فساد څخه بغير بل هيڅ نشته کله چې دفتني دراپارولو بيله بهانه ورته پيدانه شي نو يو اشتها رايع کړي چې په هغې کې يې يو طرفته سبحنک اللهم الخ داسې ليکلی وي لکه څرنگه يې چې مونږ به عام لمونځ کې واي، اوبل طرفته يې په سبحنک اللهم کې د (جل ثناک) جمله هم ورزياته کړي وي اواسمان يې په سر رااخيستی وي . مونږ دې غير مقلدينو ته وايو چې تاسو چې څومره شاگانې ليکلي دي نو په خاص طور د جنازي په لمونځ کې دهغو لوستل د رسول الله ﷺ څخه ثابت کړئ بيا به مونږ به دجل ثناک جمله ثابته کړو .

په حنفی مذهب کې مسئله داسې ده . چې که چاد جنازي په لمونځ کې د اول تکبير څخه وروسته د سبحنک اللهم سره دجل ثناک جمله ولوستله نو منع کيږي به نه او که چاونه لوستله نو ملامتيږي به نه . ځکه چې په مشهورو احاديثو کې دجل ثناک ذکر نه دی راغلی . حافظ الحديث ابن شجاع په کتاب الفردوس کې يو حديث

راوی دی . عن ابن مسعود رضی اللہ عنہ من احب الکلام الی الله عزوجل ان يقول العبد سبحنک اللهم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالی جددک وجل ثناءک ولا اله غیرک .

حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چې : الله تعالی ته دا کلام چې : سبحنک اللهم وبحمدک وتبارک اسمک وتعالی جددک وجل ثناءک ولا اله غیرک . ډیر محبوب دی . مجموعه الرسایل حاشیه ج ۱ ص ۲۴۸ .
دا خبره یاده لری چې غیر مقلدین مینښي ته حلاله وائي حالانکه ددې ثبوت دجل ثناء ک دثبوت په مقدار هم ددوی سره نه شته .

دوهم تکبیر :

د دوهم تکبیر څخه وروسته درود لوستلی شي او هغه درود د بهتر دی کوم چې په عامو لمونځونو کې لوستلی شي لکن غیر مقلدینو دلته هم دفتني بازار گرم کړی دی . دوو ورو رسالو لکه دیسرنا القرآن وغیره څخه د (رحمت و ترحمت) الفاظ په اشتهارونو کې لیکي او بیا وائي چې دا الفاظ په کوم حدیث کې ثابت دي ؟ دي جاهلانو ته دا معلومات نشته چې حنفی فقهه په مستندو کتابونو کې درج ده لکه په هدايه ، شرح الوقایه ، درمختار ، قدوری ، کنز وغیره نو که په حنفی فقهه څوک اعتراض کوي نو د حنفی فقهې د دغو مستندو کتابونو څخه دي اول یو درود رانقل کړي او بیا دی په دې اعتراض وکړي ، غیر مقلدین دیسرنا القرآن غوندې رسالو څخه درود رانقلوي او دامام ابو حنیفه په خلاف پروا گند کوي .

جلینج

غیر مقلدینو ! رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خاص په جنازه کې کوم درود لوستلی دی ؟

که کوم غیر مقلد د صحیح صریح حدیث څخه دا ثابته کړه چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په جنازه کې لفظ په لفظ دغه ابراهیمی درود لوستلی دي نو زه به ورته لس زره روپې انعام ورکړم او که غیر مقلدین درې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د مبارکې خولې څخه خاص په جنازه کې دا درود نه شي ثابتولی نو بیا دوي د کوم باغ مولی دي چې د خپل ځان څخه په جنازه کې یو خاص درود مقرروي .

مونږ وایو چې افضل درود ابراهیمی دی او نور چې د چاکوم درود خوښ وي همغه دی ولولي په حدیث شریف کې صفراخي چې په جنازه کې کوم خاص درود نه دی مقرر بلکې هر درود لوستلی شي .

عن جابر^{رضه} قال ما اباح لنا رسول الله ﷺ ولا ابوبكر ولا عمر في شئ ما اباحوا في الصلوة علي الميت يعني لم يوقت. (ابن ماجه ص ۱۰۹ | مستند احمد ج ۳ ص ۳۵۷).

حضرت جابر^{رضه} فرمائي چې رسول الله ﷺ او ابوبكر^{رضه} او عمر^{رضه} د جنازي د لمانځه لپاره هيڅ خاص شى نه دى مقرر كړى .

فصوت : حافظ ابن حجر په تلخيص العبير كې د دې حديث ترجمه داسې كړى ده چې رسول الله ﷺ او ابوبكر^{رضه} او عمر^{رضه} هيڅكله د جنازي لمانځه په اوچت او ازندي لوستلى .

دلامذهبو څلور عناصر :

غير مقلد مولوى عبد الجبار غزنوى ليكلي دي چې زما په فهم كې دا ټول تشددات (يعنې بې مخايه سختي) ده په الفاظو ماثوره وو (كوم چې په حديث كې راغلي دي) كه څه الفاظ حسنه زيات شي نو هيڅ حرج نه شته . لكه څرنگه چې عبد الله بن عمر^{رضه} د رسول الله ﷺ په تلبيه باندې دالاندې الفاظ ورزيات كړي وو .

ليك وسعديك والخير بيديك ليك ولرغباء اليك والعمل

همدارنگه په ديرو ځايونو كې ثابته ده چې صحابه كرام او علماء و د اسلام په ماثورو دعاگانو او درودونو باندې بعضي الفاظ ورزيات كړي دي او په دې عمل باندې هيچا انكار نه كولو نو په لمانځه كې هم كه په ماثورو دعاگانو باندې زيات و كړل شي نو هيڅ حرج نه شته . خپله په رسول الله ﷺ پسې يو سړي د حمد اكثر الخ غير ماثوره دعاو لوستله نو رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې د دير شو څخه زياتي ملايكې د دې دعا دليكلو لپاره راغلي دي . د دې څخه صفا معلومېږي . چې په ماثورو دعاگانو زيات جايز دى ځكه دا دعا صحايب دخپل طرف څخه زياته كړه او رسول الله ﷺ ورباندې خوښ شو . د دې ډير مثالونه دي كه ټول را نقل كړو نو يو مستقل كتاب به ترينه جوړ شي .

خلاصه دا چې دا قسم زيادات د بد عاتو څخه نه دى بلكې په (فمن تطوع خيرا فهو خير له) كې داخل دي . (فقط عبد الجبار غنى عنه ، سيد محمد نذير حسين ، عبد الرحمن مبارك پوري ، مولنا شمس الحق عظيم ابادي فتاوى نذيريه ص ۳ ص ۱۲ عون المعبود شرح ابوداود ج ۴ ص ۴۰۹) .

د غير مقلدينو دې څلورو واړو امامانو دافصله كړې ده چې په درود او دعا كې د الفاظو حسنه ووزياتوالى د صحابه كرامو څخه راواخله ترننه پورې څوارلس سوه كلونه بلانكاره جاري دي .

نولامذهبان دي فکرو کړي چې خوارلس سوه کلونه دصحابه وو څخه ترننه پورې په کومو خبرو چا نکارنه دی کړی نو دوي دفتنو دراپارولو لپاره ولې سرونه نیولي دي او چينې وهي .

ايا غير مقلدين دخپلو دغې څلورو علماوود قبرونو راتلونو ته تيار دي؟ چې دوی دا حادشو څخه دزيادت جواز ثابت کړی دی او ددوی دفتنوبه اووربې اوبه اړولي دي .

دويم تکبيرو: ددرسم تکبير څخه وروسته دبالح سړي اوښځې لپاره مشهوره دعاده اگرچې دغير مقلدينو ددې دعا په الفاظو کې اختلاف نشته لیکن بيا يې هم دشرارت رگ نه دی دریدلی رسول الله ﷺ هېڅکله دجنازې په لمانځه کې درې څلور دعاگانې نه دي یوځای کړي اونه يې ضروري گرځولې دي لکن غیر مقلدروپري يوه دعالوستل دجنازې پورې ریشخند گڼي، حالانکه رسول الله ﷺ په لمانځه کې تخفیف ته مستحب ویلی دی او تطویل ته يې فتنه ویلې ده. (افتان انت يامعاد) خو دغير مقلدينو فتنه خونښېږي.

ثالثه مري: ابن حزم غیر مقلد ليکلي دي چې دنابالح مري جنازه نه کيږي بلکې بلا جنازه به څښيږي . حالانکه رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: يصلي عليه ويدعي لوالديه بالمغفرة والرحمة. په نابالح مري به دجنازې لمونځ کيږي او دده موراويلارته به د مغفرت او بخشش دعا کيږي. (مجموعه الرسايل، ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله ترمذی وقال صحيح).

حضرت ابو هريرة ؓ دادعا کوله: اللَّهُمَّ اجعله لنا فرطاً وسلفاً واجراً. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله بهيقي). امام حسن بصری رحمه الله هم همداسې دعا کوله. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله بخاری. ددې احاديثوله وجهې فقهاوود نابالح مري لپاره دبالح څخه خاتمه دعاليکلي ده.

څلورم تکبير:

دڅلورم تکبير څخه وروسته به دواړو طرفونو ته سلام گرځولی شي. دحضرت عبد الله بن ابی اوفی ؓ څخه روايت دی چې: سلم عن يمينه وعن شماله. يعنې بني اوچپ طرف ته يې سلام وگرځولو. (مجموعه الرسايل، ج ۱ ص ۲۵۱) بحواله بهيقي. ا.

حضرت عبد الله ؓ هم فرمائي چې: التسليم على الجنائز كالنسيان في الصلوة. يعنې دجنازې سلام دلمانځه دسلام په شان دی. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۵۲ بحواله تلخيص الحبير ج ۱ ص ۱۶۲)

دجنازي لمونځ به په پټه لوستلی شي

دټولو څخه اول دا واوره چې دجنازې لمونځ د عاده او د دعا په باره کې د الله ﷻ حکم داسې دی: اُدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

ترجمه: غواړئ د خپل رب څخه په عاجزې او په پټه باندې بې شکې چې الله ﷻ دد څخه تجاوزه کونکي نه خوښوي.

حضرت زید بن اسلم ؓ فرمائی چې: الاعتداء الجهر. یعنې دد څخه د تجاوزه د معنی ده چې په زوره دعا وکړي. حضرت ابو امامه ؓ فرمائي چې دجنازې د لمونځ سنت طریقه داده چې: سرافي نفسه: یعنې په پټه به د ځان سره لوستلی شي. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۲).

او غیر مقلدینو لیکلي دي چې دصحابی دمن السنه کذا جمله د مرفوع حدیث په حکم کې وي (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۴۷) قال الامام النووی الصحيح الذی علیه الجمهور سیرابن قدامه الحنبلی (رحمه الله) فرمائي چې په (شرح مسلم ج ۱ ص ۳۱۱) پټه لوستلو کې دهیجا اختلاف نشته. (المغنی لابن قدامه، ج ۲ ص ۴۸۶) شوکانی هم لیکلي چې دجمهور په نیز جهرندی مستحب. (نیل الاوطار، ج ۴ ص ۱۰۱).

نو د کتاب او د سنت په رڼا کې تردیارلس سوه کلونو پورې بغير دهیجا اختلاف څخه دجنازې لمونځ په پټه لوستل کیدلو، د دیارلس سوهیمي صدې په اخر کې په ډهلي کې یو غیر مقلد مولوی عبدالوهاب دانگریزانو په حکم د سید احمد شهید د تحریک دناکا مولو لپاره دامامت دعوی وکړه. (تحریک مجاهدین ص ۵۲ و ص ۵۳).

دغه غیر مقلد ټولو څخه مخکې په ډهلي کې په جیگ او ازاباندې دجنازې د لمونځ رسم شروع کړو. (مقدمه تفسیر ستاري ص ۱۵ د غیر مقلدینو کتاب).

دهمغې ورځې څخه خپله د غیر مقلدینو په مینځ کې هم خانه جنګي شروع ده. قاضی شوکانی په نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۹۸ کې او میانذیر حسن په فتاوی نذیریه ج ۱ ص ۶۶۳ ص ۶۶۴ کې او مولوی عبدالرحمن مبارکپوري په فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۰۷ کې فرمائي چې دجنازې په لمونځ کې جهرندي مستحب او همداد جمهورو مذهب دی د غیر مقلدینو مشهور اخبار (الاعتصام) لیکلي دي چې دتعلیم لپاره په اوچت اواز لوستل جایز دي لکن ددې څخه عادت جوړول او سنت یې گڼل صحیح نه دی. (جلد ۲ شماره ۱۹ فتاوی علماء حدیث).

اودن سباغیر مقلدین په جنازه کې په اوچت او ازباندې لوستلو ته مستحب وائي او په دې باندې ډیر اصرار کوي. دې غیر مقلدینو ته پکار دی چې دخپل مشر غیر مقلد مولوی داود غزنوي نصیحت واورې مولوی داود غزنوي لیکلي دي چې: یو مستحب کار په بعضې وختونو کې مکروه گرځي چې کله دا مستحب کار د استحباب د مرتبې څخه پورته کړي.

کوم سړی چې په یو مستحب کار اصرار کوي نو د دې په دې پوهه شي چې شیطان دده د گمراه کولو پسې دی دا کار عبدالله بن مسعود رضی الله عنه شیطاني عمل گڼلې دي او د دې بدعت والي طرف ته یې اشاره کړې ده. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۱۶).

بهر حال د جنازې د لمونځ پټ لوستل په کتاب او سنت باندې صریح عمل دی په کومو روایتونو کې چې د جهرد کرراغلی دی هغه صرف د جنازې د لمونځ د تعلیم لپاره دی سنت نه دی اوس د غیر مقلدینو خوښه ده چې په کتاب الله او سنت باندې عمل کوي او که د غیر مقلد مولوی عبدالوهاب په جاري کړه بدعت باندې اصرار کوي.

د غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

غیر مقلدین وائي چې مونږ اهلحدیث یو او زموږ هر مسئله په قرمان او په حدیث باندې ثابتې ده، له دې وجهې مونږ یو څو مسائل ذکر کوو غیر مقلدین دې مهرباني وکړي او د دې مسایلو په باره کې دې احادیث وښايي.

(۱) غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې (پس تنها نماز کردن بر جنازه صحیح باشد) (بدورالاهله ص ۹۰). صحیح والی یو شرعي حکم دی له دې وجهې صحیح حدیث پیش کړی چې رسول الله ﷺ څومره جنازې یواځې کړې دي. دده په ژوند کې دده څلور لورگانې، درې ځامن، او دوه بیبيانې وفات شوي دي په دوی کې یې د کوم یو جنازه یواځې کړې ده؟.

(۲) نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې په جنازه کې د څلورو تکبیرونو څخه زیات تکبیرونه کول بدعت دي. (بدورالاهله ص ۹۱ و ص ۹۲) او نواب وحید الزمان لیکلي دي چې څلور تکبیرونه اقله اندازه ده زیات هم جایز دي. (کنز الحقائق ص ۴۰). په دې دواړو غیر مقلدینو کې د کوم غیر مقلد قول صحیح او د حدیث سره موافق دی.

(۳) غیر مقلد نواب وحید الزمان لیکلی دی چې: په جنازه کې سبحنک اللهم ویل نه دي پکار لیکن غیر مقلد حکیم صادق سیالکوټي په صلوٰۃ الرسول کې ورته د جنازې سنت وائي په دې دواړو کې د چاقول د حدیث سره موافق دی؟

(۴) غیر مقلد نواب صدیق خان لیکلی دی چې قبر مربع جوړول پکار دي او داوین د کوهانو په شان قبر جوړول لکه نن سبا چې جوړېږي دا ټول د حدیثو څخه مخالف دی او منکر کار دی په مسلمانانو باندې واجب ده چې په دې منکر کار باندې انکار وکړي. (بدورالاهله ص ۹۵)

افسوس چې غیر مقلدین دا حنا فوسره د فاتحې د وجوب په مسئله کې جنگېږي لکن د قبر ونډه حق کې دخپل مشر د فتوی په باره کې ګونګي شیطانون دي.

(۵) غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکلی دی چې د مریض تعزیت د مرګ څخه مخکې جایز دی. (بدورالاهله ص ۹۷). جواز شرعي حکم دی دا په حدیث صحیحه صریحه مرفوعه کې وینائي.

(۶) غیر مقلد وحید الزمان لیکلی دی چې د جنازې په لمونځ کې صرف یو طرف ته سلام ګرځول پکار دي. (کنزالحقایق ص ۴۱).

(۷) غیر مقلد: نواب وحید الزمان لیکلی دی چې کله د څلورو میاشتو حمل ساقط شي د جنازې لمونځ یې کیږي. (کنزالحقایق ص ۴۱) لیکن لامذهبه ابن حزم لیکلي دي چې ندي جایز (المحلي) د دې دواړو مسئلو لپاره صریح حدیث پېش کړي.

(۸) غیر مقلدینو په فتاوی علماء حدیث ص ۲۸ کې لیکلي دي چې د دنیوی مشکلاتوله وجهې د مرګ تنصانه ده جائزه او استدلال یې د (بخاری ص ۴۰) څخه کړی دی، لیکن خپله امام بخاری دامیرد خراسان څخه تنګ شو او دخپل مرګ دعایې وکړه اخرو لې امام بخاری رحمه الله د دې صحیح حدیث مخالفت وکړو؟

(۹) د ښځې په مري باندې د کفن څخه علاوه یو څادر هم اچولی شي.

غیر مقلد مولوی عبد الجبار لیکلي دي چې د دې څادر داچلول په احادیثو کې هیڅ معلومات نه شته دامسونو ګڼل بالکل جهالت دی او دا کار بدعت مردوده دی لیکن لامذهبه مولوی علی محمد سعیدي لیکلي دي چې که په احادیثو کې د دې ذکر پیدا نه شي نو بیا هم د دې د عدم جواز دلیل نه شته د دې څادر څخه بغیر مري بدېنګاري. (فتاوی علماء حدیث ص ۴۴).

نو ای غیومقلدینو! د بدعت پرینودنکی ته بدنوا ویل څه حکم لري؟

(۱۰) محدث دهلوی فتوی ورکړي ده چې دزکوة د مال څخه دمري تکفین او تجهیزنه دی جایز او لامذهبہ علی محمد سعیدی لیکلي دي چې جایز دي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۴۴ و ص ۴۵).
(۱۱) په قبر کې دختوداچولوپه وخت کې دنمها خلقنکم الایه لوستل مستحب دی لکن ددې حدیث ضعیف دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۶۰ ص ۶۱).

(۱۲) د جنازې د هر تکبیر سره به رفع الیدین کیږي اولاسونه به بیرته تړل کیږي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۲۱ و ص ۱۲۲). اکثر وځایونو کې غیر مقلدین په دې ولې عمل نکوي؟ دالاسونه پورته کول مستحب دي لکن دضعیف حدیث څخه ثابت دي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۵۶ و ص ۱۵۷).

(۱۳) د جنازې دپورته کولوپه وخت کې بیایاپه اوچت اواز باندې کلمه دشهادت ویل په خیر القرون کې ثبوت نلري لیکن بیاهم مستحب دي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۳۲).

(۱۴) د جنازې په لمونځ کې دسورة فاتحې لوستل فرض دي. (بدورالاهله ص ۹۲) د جنازې په لمونځ کې دسورة فاتحې لوستل سنت دي. فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۴۲ و ص ۱۴۳

لامذهبان یې په کوم نیت باندې لولي؟

فرضوته سنت ویل څه حکم لري؟ اوستتوته فرض ویل څه حکم لري؟

نن مې دصلیبی زندان په بندو پینجر کې یو کال پوره شو. دپلچرخي دریم بلاک اول منزل ۸ دهلیز

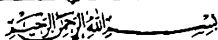
۲۰۱۲/۷/۲ م

۱۳۹۱/۴/۱۲ هـ ش

۱۴۳۳/۸/۱۲ هـ ق

فان طلقها فلا تحل له من بعد حتى تنكح زوجاً غيره. الآية

د دریو طلاقونو مسئله

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.
أما بعد

په يو مجلس کې په يوه کلمه باندې د درېو طلاقونو په باره کې د رسول الله ﷺ د زمانې څخه تر اتمې
صدۍ پورې ټول امت پدې متفق وو چې دادرې طلاقه دي.

په اتمه صدۍ کې د جمهور امت په خلاف علامه ابن تيميه رحمه الله په دېرشو راوړوسره دا وازاوت
کړو چې دادرې طلاقه درې طلاقه ندي، په هغه وخت کې دده ترديدده هم مذهبو (حنابله وو) هم وکړو،
علامه ابن قيم رحمه الله دنورو انفرادي مسايلو په شان پدې مسئله کې هم دخپل استاذ تائيد وکړو چې ددې
اودده دنورو تفرداتوله وجهې ورباندې دخپل وخت حکومت سخت تشدد وکړ او خاص ددې مسئلې له
وجهې دوخت حکومت دا په اوښ سپور کړو او دوهلو وهلو سره يې په ښار کې وگرځولو او دده سخت توهين
يې وکړو او ددې څخه وروسته يې قيد کړو (سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۵).

ځکه چې په هغه وخت کې د درېو طلاقونو څخه وروسته ښځې ته حلال ويل نه يواځې دا چې د اجماع
دامت څخه مخالفت وويلکې دا درواضو او د شيعه گانو شعار وو. (کما في فروع کافي، ج ۲ - ۱۷۸).

نو د اتمې صدۍ د ټولو مذاهبو علماوو او د اسلام بادشاهانو په اتفاق سره د اتمه خاموشه کړه مگر تقريباً
پنځه صدۍ وروسته چې کله انگریزانو هندوستان ونيولو او د مسلمانانو دا اختلاف لپاره يې د غير مقلدينو
(اهلحدیثو) فرقه را پيد کړه.

نودوی دخپل اقامت دعوضا لولو او پدې باندې دا اعتراض څخه د جواب لپاره بيا د اتمه راپورته
کړه، ځکه چې په انگریزانو دا اعتراضونه کيدل چې تاسو دا عقیده څرنگه د عقل سره موافقه گنئ چې
(التوحيد في التثليث والتثليث في التوحيد)؟

يعنې يو والي په دريو کې دی او درې والي په يو کې دی، کله چې انگریزان لا جوابه شول، نو ددوي
زرخريدو غلامانو دخپلو روحاني پلرونو د عقيدې د ممکن ثابتولو لپاره د طلاق مسئله راپورته کړه چې درې
طلاقه يو طلاق دی.

غير مقلدين درې طلاقه يو گڼي او د دوی اقاگان (انگريزان) خدايان درې مني او درې خدايان يو گڼي، نو د دې فتنې دخاموشولو لپاره دهغه وخت علما و وړې رسالې وليکلې، زه به انشاء الله د دې رسالو مضامين له ډير اختصار سره را نقل کړم او خپله رساله به په دريو فصلونو مشتمله کړم.

په اول فصل کې به دهغو ايمه وواچوال او دلايل ذکر کړم کوم چې دريو طلاقونو ته جايز وائي او هم به د جمهور وواچوال او دلايل ذکر کړو، چې دريو طلاقونو ته واقع او مکروه وائي.

په دويم فصل کې به د جمهور و دلايل ذکر کړو، چې د دريو طلاقونو څخه وروسته ښځې ته حرامه وائي او درې طلاقه په دريو طلاقو حسابوي او په دريم فصل کې به د غير مقلدينو د دلايلو حال ذکر کړو، چې د دريو طلاقونو څخه وروسته ښځې ته حلاله وائي او درې طلاقونه په يوه طلاق حسابوي.

اول فصل

دانسان د ژوند په سفر کې يوه مرحله د نکاح هم راځي، د نکاح احکام او د نکاح طراقة تر غيب په قران اړه حديث کې ډير موجود دي. رسول الله ﷺ کله نکاح ته نيم ايمان وائي. (مشکوٰۃ ج ۲/ ۲۶۸).

او کله طاقت لرونکي ته دا وعيد ورکوي چې د نکاح څخه مخ اړول زما دستو څخه مخ اړول دي (بخاری ج ۲/ ص ۷۵۸) او کله فرمائي چې خلور شيان دانبياء دستو څخه دي. حياء کول، خوشبو لگول، نکاح کول او د مساواک استعمالول. (الجامع الصغير، ج ۱ ص ۳۷) خلاصه دا چې نکاح دا الله جل جلاله درضاء، در رسول الله ﷺ دستو د اتباع، او دانساني تکميل يوه اهمه ذريعه ده نو د دې ختمول په همدومره اندازه مبغوض او دا الله ﷻ دناراضگۍ سبب دی لکه څومره يې چې نکاح کول محبوب او دا الله ﷻ درضا سبب دی، د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې الله ﷻ چې کوم شيان حلال کړي دي، په هغوی کې د طلاق څخه زيات مبغوض بل هيڅ شی نشته. (مستدرک حاکم، ج ۲ ص ۱۹۶).

وقال صحيح: والجامع الصغير، ج ۲ ص ۴۴، وقال حسن وقال الذهبي صحيح على شرط مسلم. د دې څخه معلومېږي چې په بلا وجه طلاق باندې الله ﷻ خفه کېږي.

د حضرت ثوبان رضی الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: کومه ښځه چې بغير څه مجبوري څخه د خپل خاوند څخه طلاق وغواړي نو پداسې ښځه باندې الله ﷻ د جنت خوشبوئي حراموي. (الجامع الصغير، ج ۲ ص ۱۳۷) وقال حسن والمستدرک، ج ۲ ص ۲۰۰.

وقال الحاكم والذهبي صحيح علي شرطهما. مگر انسان بيا هم انسان دی، نو د ځينو سختو حالاتو له وجهې ورته شريعت د طلاق اجازه هم ورکړې ده، خو بيا يې هم ورته حدود او قيود مقرر کړي دي، د جاهليت په زمانه کې سل، سل، بلکه زر، زر طلاقونه اچول کيدل او بيا به بيرته رجوع کيدله.

شريعت د طلاق لپاره يو حد مقرر کړ او د دريو طلاقونو څخه وروسته يې ښځې ته مغلظه وويله او د ښځې مغلظ والي يې په دريو طلاقونو کې منحصر کړو، د الله ﷻ د کلام خلاصه داسې ده چې: (طلاق دوه ځلې دی، ددې څخه وروسته يابه ښه طريقه د ښځې ساتل پکار دي او يا يې په ښه طريقه پرېښودل پکار دي. لکن ددې څخه وروسته يې که دريم طلاق هم ورکړو، نو بيا دغه ښځه دی اول ميرته ته تر هغه پورې نده جايزه تر څو يې چې د بل ميرته سره نکاح نه وي کړي).

تر دې ځای پورې د ټولو مسلمانانو اتفاق دی، لکن په طلاق او ددې څخه وروسته درجعت په بعضې صورتونو کې يو څه اختلاف شته اول په دې کې اختلاف دی چې په يو مجلس کې په يوه خوله باندې د دريو طلاقونو ورکول جايز او د سنتو سره موافق دی؟ او که بدعت او د سنتو څخه مخالف دی؟ او که بالکل نه واقع کېږي؟ په دې کې درې مذهبه دي.

(۱) امام شافعي، امام بخاري، امام بهيتي او ابن حزم وغيره رحمهم الله ورته سنت او د سنتو سره موافق وايي.

(۲) او جمهور علماء رحمهم الله فرمائي چې دا طلاق واقع کېږي. لکن داسې طلاق بدعت دی، غير مستحسن او مکروه دی. امام نووي رحمه الله فرمايي چې په يو وخت کې د دريو طلاقونو ورکول زمونږد شوافعو په نزد حرام نه دي، لکن بهتره داده چې درې طلاقه جدا جدا ورکړل شي. او امام احمد او ابو ثور رحمهما الله هم ددې قايل دي. او د امام مالک، او زاعي، امام ابو حنيفه او د ليث بن سعد رحمهم الله په نزد داسې طلاق بدعت دی. (نووي ج ۱ ص ۲۷۱).

(۳) بعضې خلک وائي چې دا طلاق بالکل نه واقع کېږي، ځکه چې دا طلاق بدعت دی او کوم شی چې بدعت وي هغه نه واقع کېږي.

د اول مذهب دلايل:

(۱) ابن حزم المتوفى ۴۵۶ هـ ليكلي دى چې: ثم وجدنا من حجة من قال ان الطلاق الثلاث سنة لا بدعة قول الله عز وجل: فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ. فهذا يقع على الثلاث مجموعة ومفرقة ولا يجوز ان يخص بهذه الآية بعض ذلك دون بعض بغير نص (محل ج ۲۰۷/۱۰).

يامونږ د هغو خلکو لپاره چې دريو طلاقو ته سنت وائي او بدعت ورته نه وائي دا قول د الله ﷻ پيدا کړو چې (بس که ده خپلې ښځې ته طلاق ورکړه نو دده لپاره نده جايزه، ترڅو چې د ښځه د بل مېړه سره نکاح وکړي) دامضون هغو دريو طلاقو ته هم ورځي چې يوځای وي او هغو دريو طلاقو ته هم ورځي، چې جدا جدا وي او ددې تخصيص تر بعضو پورې ندی جايز، ترڅو چې نص نه وي موجود. يعنې جدا جدا درې طلاقه او په يوځای باندې درې طلاقه دواړه ددې ايت لا ندې داخل دي نو د دواړو حکم به هم يووی او جدا جدا درې طلاقه خو بدعت ندی نو همدارنگې په يوځای درې طلاقه به هم بدعت نه وي.

(۲) حضرت عويمر بن ايض العجلاني ﷺ چې کله در رسول الله ﷺ په مخ کې د خپلې بي بي (خولې ﷺ بنت قيس) سره لعان وکړ نو د لعان څخه وروسته حضرت عويمر ﷺ وفرمايل چې:

(کذبت عليها يا رسول الله ﷺ ان امسكتها فطلقها ثلاثا قبل ان يامرہ النبي ﷺ . بخاری، ج ۲ ص ۷۹۱ ومسلم، ج ۱ ص ۴۸۹ / ونسائي، ج ۲ ص ۸۳).

که ماداد خان سره وساتله او خپله ښځه مې کړه. نو ما به دې پسې دروغ ويلې وي. بيا د رسول الله ﷺ د حکم څخه مخکې درې طلاقه ورکړل. نو که په يوځای باندې د درې طلاقو ورکول بدعت او د ستو څخه مخالف وي رسول الله ﷺ به هيڅکله پرې خاموشي نه وي کړی، بلکې ددې څخه به يې منع کړی وي. (سنن کبریٰ للبيهقي، ج ۷ ص ۲۲۱). او امام بخاری رحمه الله ددې حديث لپاره باب د (من جوز الطلاق الثلاث). او امام نسائي رحمه الله ورته (باب الرخصة في ذلك) لگولي دي، ددوی لپاره نور هم يوڅه دلايل شته.

د دوهم مذهب دلايل

د دوهم مذهب په قول کې دوه دعوي دي. اول دا چې: په يو وخت کې درې طلاقه واقع کيږي. دوهم دا چې: داسې طلاق بدعت، مکروه او غير مستحسن دی. واقع کيدلو دلايل څو يې يوڅه همغه دي کوم چې د اول مذهب په دلايلو کې بيان شو او د مکروه والي لپاره يې يوڅو دلايل دادي چې:

(۱) محمود بن لیث رضی الله عنه فرمائي چې: اخبر رسول الله ﷺ عن رجل طلق امرته ثلاث تطليقات جميعا فقام غضباناثم قال ايلعب بكتاب الله وانابن اظهركم حتي قام رجل وقال يا رسول الله ﷺ الا اقتله؟ (نسائي، ج ۲، ص ۸۲).

رسول الله ﷺ ته خبر ورکړل شو چې یو سړي خپله ښځه په دریو طلاقونو طلاقه کړې ده، نور رسول الله ﷺ ډیر په غوسه شو، ودریدو او ویې فرمایل چې ایا زما په موجودگۍ کې د الله ﷻ د کتاب سره لوبې کیږي؟ تردې چې یو سړی پاڅیدو او رسول الله ﷺ ته یې و فرمایل چې: ایا زه داسې ونه وژنم؟

حافظ ابن قیم المتوفی (۷۵۱ هـ) فرمائي چې: (اسناده علی شرط مسلم. (زاد المعاد، ج ۴۰/۵۲) یعنی د اسناد د مسلم په شرط صحیح دی او علامه ماردیني رحمه الله فرمائي چې ددې حدیث سند صحیح دی. (الجوهر النقي، ج ۷، ص ۳۳۳).

حافظ ابن کثیر فرمائي چې (اسناده جید) (بحواله نیل الاوطار، ج ۶، ص ۲۴۱) او حافظ ابن حجر فرمائي چې: رواه مؤثون (بلوغ المرام ص ۲۲۴) (رومع سبل السلام، ج ۳، ص ۲۱۲).

ددې صحیح روایت څخه معلومه شوه چې درې طلاقه د رسول الله ﷺ خوښ نه وو، ځکه رسول الله ﷺ به دومره ورباندې نه په غوسه کیدلو او نه به یې داسې فرمایل چې زما په موجودگۍ کې د الله ﷻ د کتاب پورې لوبې کیږي.

لکن رسول الله ﷺ د خفگان سره سره دادرې طلاقه نافذ وگرځول لکه څرنګه چې حافظ ابن قیم رحمه الله ددې حدیث په تشریح کې د قاضی ابوبکر بن العربی رحمه الله عبارة را نقل کوي اولیکي چې (فلم یرده النبي ﷺ بل امضاء وکافي حدیث عویمر المجلاني في اللعان امضاء طلاقه الثلاث ولم یرده) (تهذيب سنن ابی داود، ج ۳، ص ۱۲۹، طبع مصر) پس رسول الله ﷺ دادرې طلاقه رد نکړل بلکه یې نافذ یې کړل او د حضرت عویمر رضی الله عنه په حدیث کې هم رسول الله ﷺ درې طلاقه نافذ کړل او په ابو داود د جلد اول ص ۳۰۶ کې د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه روایت دی چې: (فطلقها ثلاث تطليقات عند رسول الله ﷺ فانفذه رسول الله ﷺ).

حضرت عویمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په مخکې خپلې بی بی ته درې طلاقه ورکړل نور رسول الله ﷺ نافذ کړل. ددې څخه معلومیږي چې رسول الله ﷺ درې طلاقه نافذ کړل، لکن ددې سره سره یې د خفگان اظهار هم وکړو. حافظ ابن قیم فرمائي چې بعضو خلکو د محمود بن لیث رضی الله عنه په حدیث کې د اللفظ هم ورزیات کړی دی

چې (وامضاء عليه ولم يردّه) اود اللفظ موضوع دی، قابل د تقلید او د حمایت د خپل مذهب له وجهې څخه پکې ورزیات کړی دی. (اغاثة اللفهان، ج ۱ ص ۲۹۷ و ۲۹۸).

لکن د جمهور ورواستدلال پداسې طریقه نه دی چې د محمود بن لبید رضی الله عنه په حدیث کې د اللفظ موجود دی، بلکې د جمهور ورواستدلال په دې طریقه دی چې په ابوداود د جلد اول، ص ۳۰۶، کې د حضرت بن سعد په روایت کې د الفاظ موجود دی چې (فطلقها ثلاث تطليقات فانفذه رسول الله ﷺ) الحدیث پس ده د رسول الله ﷺ په مخکې خپله بنځه په دریو طلاقونو طلاقه کړه، نور رسول الله ﷺ دده طلاقونه نافذ کړل.

ددې روایت نور ټول راویان ثقه دي، یواځې په عیاض بن عبد الله الفهری کې اختلاف دی، ابو حاتم فرماني چې (لیس بالقوی) ساجی رحمه الله فرماني چې ده دا بن وهب رحمه الله څخه داسې روایات هم نقل کړي دي په کومو کې چې نظردی.

امام یحییٰ بن معین رحمه الله فرماني چې هغه ضعیف الحدیث دی او امام بخاری رحمه الله ورته منکر الحدیث وائي، لکن امام ابن حبان رحمه الله او امام ابن شاهین رحمه الله ورته ثقه وائي، او امام ابوصالح رحمه الله فرماني چې: (ثبت له بالمدينة شان کبیر فی حدیثه شي) او همدارنگې داد مسلم، ابوداود، نسائي او ابن ماجه راوي دی، تهذیب التهذیب، ج ۸ ص ۲۰۱).

امام ابوداود رحمه الله او ابن منذری رحمه الله داروایت رانقل کړي دي اوسکوت یې پرې کړی دی اود ضعف حکم یې بالکل پرې ندی لگولي، داددې خبرې صاف دلیل دی چې داروایت ددوی په نزد قابل د اعتماد دی او امام خطابی رحمه الله په معالم السنن، ج ۳ ص ۱۶۲، کې ددې حدیث فقهي معانی بیانوي، مگر په دې د ضعف حکم نه لگوي، نو دده په نیزم داروایت د اعتماد قابل دی.

او امام خطابی رحمه الله په یوځای کې په دې تصریح کړی ده چې موضوع، مقلوب او مجهول حدیثونه د ضعیف حدیث په اقسامو کې دي او بیا فرماني چې (کتاب ابی داود دخلي منها برئ من جملة وجوها). نو د امام خطابی رحمه الله د تحقیق په بناء باندې په ابوداود کې هیڅ موضوعي روایت نشته او همدارنگې که د محمود بن لبید رضی الله عنه په حدیث کې د الفاظ نه وي نو بیا هم د جمهور ورواستدلال واضح دی، ځکه چې که درې طلاقه نه واقع کیدلې نور رسول الله ﷺ به ولې د خفگان او د غوصې اظهار کولو؟

ددې داسې مثال دی لکه د حیض په حالت کې چې د طلاق ورکول ممنوع او دستوخه مخالف دی مگر د جمهور وایمه ووپه نیز داسې طلاق واقع کیږي. (بداية المجتهد، جلد ۲ ص ۶۴ و معالم السنن، ج ۳ ص ۹۳) لکه حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ چې خپلې بی بی رضی اللہ عنہا ته د حیض په حالت کې طلاق ورکړی وو او دده طلاق ته اعتبار ورکړل شوی وو. (بخاری ج ۲ ص ۷۹۰ و مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و نسائی ج ۲ ص ۸۲ و مسند الشافعی ص ۶۷ و السنن الکبری جلد ۷ ص ۳۲۶، والدارقطنی، ج ۲ ص ۴۲۷ و جامع المسانید ج ۲ ص ۱۴۱ و تلخیص الجبیر ص ۳۱۶).

دایا بیله خبره ده چې رسول الله ﷺ ده ته بیرته درجوع کولو حکم وکړ و او ارشاد یې ورته وکړو چې پداسې طهر کې طلاق ورکړه چې د جماع څخه خالي وي. (بخاری، ج ۲ ص ۷۹۰ و مسلم جلد اول، ص ۴۷۶). د خوارجو او دروافضو په نزد د حیض په حالت کې طلاق نه واقع کیږي. (معالم السنن، ج ۳ ص ۹۳).

تعجب: مگر تعجب دی په امام ابن حزم رحمه الله، په حافظ ابن تیمیه رحمه الله او په علامه ابن القيم رحمه الله باندې چې د حیض په حالت کې طلاق ته دروافضو او د خوارجو په شان کالعدم وائي. وگورئ: (محلّی، ج ۷ ص ۱۹۷، فیض الباری، ج ۴ ص ۳۱۰ و زاد المعاد، ج ۴ ص ۴۴ و سُبُل السلام، ج ۳ ص ۲۰۷) او د دوی غټ دلیل دادی چې د حیض په حالت کې طلاق اچول ناجایز دي او ناجایز شي شرعاً نه واقع کیږي او شرعي حکم ورباندې نه مرتبېږي، لکن دا دلیل یې اوهن من بیت العنکبوت دی د ډیرو وجهو څخه:

اول: ددې وجهې څخه چې دا دلیل عقلي دی او د نص په مقابله کې دی او داسې دلیل لپاره هیڅ اعتبار نشته.

دویم: دیوشی ناجایز والې جدا خبره ده، او ددې واقع کیدل او شرعي حکم ورباندې مرتب کیدل جدا خبره ده، مثلاً ارتداد، زنا، غلا، قتل وغیره شیان ناجایز دي لکن شرعي حکم ورباندې مرتبېږي. چې کله د اشیان ثابت شي نو مرتبه د دریو ورځو څخه وروسته شرعاً قتلېږي، په زنا کار به شرعاً حد جاری کیږي، د غل څخه به شرعاً لاس غوڅیږي. او قاتل به شرعاً قصاصیږي نو ایا دا خبره دلته صحیح ده چې دا افعال ناجایز دي. فلهاذا په دوی باندې شرعي حکم اوسزا نه مرتبېږي.

او همدارنګه د خپلې بنځې تشبیه ورکول له داسې خپلوانو بنځوسره چې موبدأ حرامې وي دې ته ظهار وایي. او دې کار ته الله پاک ناخوښه او دروغ ویلي دي. (منکراً من القول وزوراً).

مگر له دې سره سره ورباندې شرعي حکم مرتب دی چې کفار ورتنه وائي. همدارنگه قذف ناجایز او ممنوع دی، مگر بیا هم شرعي حکم ورباندې مرتب دی چې حد او رد الشهاده دی.

همدارنگه د جمهور ورو علماوو په نزد په یو مجلس کې درې طلاقه ناجایز او ممنوع دي، مگر شرعي حکم ورباندې مرتب دی، لکه څرنگه چې امام احمد بن حنبل المتوفی (۲۴۱هـ) فرمائي چې: ومن طلق ثلاثاً لفظ واحد فقد جهل وحرمت علیه زوجته ولا تحل أبداً حتی تنكح زوجاً غیره الخ. [کتاب الصلوة ص، ۴۷ طبع قاهره]. چا چې په یوه خوله درې طلاقه واچول، نویو شکه چې ده د جهالت کار وکړ، خو بیا هم د اېنځه په دې مېړه باندې حرامه شوه او هیڅکله ورتنه حلالیږي، ترڅو یې چې له بل مېړه سره نکاح نه وي کړي.

دوهم فصل

په یو مجلس کې په یوه کلمه باندې درې طلاقه څه حکم لري؟ آیا داسې طلاق واقع کیږي او که نه؟ او که واقع کیږي نو یو واقع کیږي او که درې؟ په دې مسئله کې څلور مذهبه دي:

امام ابو حنیفه رحمه الله امام شافعی رحمه الله

امام احمد رحمه الله امام مالک رحمه الله

جمهور صحابه رضی الله عنه او تابعین د څلورو واره امامانو او د جمهور ورو صحابه ووروسی الله عنهم او تابعینو رحمهم الله په نیز درې طلاقه واقع کیږي او د دې څخه وروسته په دې مېړه باندې د اېنځه تر هغې پورې حرامه ده، ترڅو یې چې د بل مېړه سره نکاح او بیا جماع نوی کړي او بیا د هغه څخه د طلاق او یا خلع او یا د مرګ په وجه جدا شوی نه وي.

(۷) بعضی روافض: درو افضو په نیز د اطلاق بالکل نه واقع کیږي.

ابن حزم رحمه الله دا قول یو ځلې د امام احمد رحمه الله طرفته منسوب کړی دی لکن بیا یې بیرته ورباندې رد کړی دی چې دا د امام احمد رحمه الله مذهب ندی، بلکې دا د روافضو قول دی.

(۳) جمهور روافض او غیر مقلدین او فادنیان: شیعہ گان، غیر مقلدین او قادیان واثي چې

داسې درې طلاقه په یو رجعي طلاق حسایري او همدارپه یوه توجیه د طواس رحمه الله او د عکرمه رحمه الله قول هم دی او په یوه توجیه ابن تیمیه رحمه الله هم همداقول مختاره کړی دی.

داود ظاهري دا قول د ابن عباس رضی الله عنه طرفته هم منسوب کړی دی، لکن دا غلطه خبره ده، ځکه چې په ابو داود، ج ۱ - ص ۲۹۹). کې د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه څخه د (قبل ان یدخل بها) قید روایت شوی دی او دا اصولو د حدیثو مطابق به په مطلقو روایتونو کې ددې قید لحاظ ساتلې شي، تفصیل به وروسته راشي انشاء الله تعالی. او همداقول په یو روایت کې د اسحق بن راهویه رحمه الله هم دی. او په بل روایت کې د جمهور وروسته دی او د نن زمانې غیر مقلدین (اهل حدیث) په دې مسئله کې د شیعہ گانو او د ابن تیمیه رحمه الله راجع کړي، ضعیف دلایل په مختلفو ژبو اړوي او را اړوي او د فتو بازار یې ورباندې گرم ساتلی دی.

(۴) بعض اصحاب ابن عباس رضی الله عنه: د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه د اصحابو یوه ډله فرماني چې:

که د بنځې سره همبستري شوی وه، نو بیا درې طلاقه په دریو طلاقو حسایري او که همبستري ورسره نه وه شوي، نو بیا درې طلاقه په یو رجعي طلاق حسایري. امام محمد بن نصر المروزي رحمه الله دا قول د امام اسحق رحمه الله طرفته هم منسوب کړی دی. [ازاد المعاد، ج ۴ ص ۵۴، و اعلام الموقعین، ج ۳ ص ۲۴، څخه تر ص ۳۴ پورې فتاوی ابن تیمیه، ج ۳ ص ۱۳ تا ص ۲۵].

نو د اول مذهب و الا فرماني چې په یوه کلمه باندې په دریو طلاقونو سره بنځه مغلظه کیږي او ترهغې پورې اول میره ته نه حلالیږي، ترڅو پورې چې بل میره ورسره نکاح او بیا جماع وکړي او بیا یې یا طلاقه کړي او یا ترینه مړ شي، د دلايلو څخه مخکې به یو څو حوالې رانقل کړو چې محل د نزاع پوره واضحه شي.

(۱) حافظ ابو الوليد محمد بن احمد رحمه الله المعروف بابن رشد المالکي المتوفي ۵۶۵

فرماني: د اطرافو او د بناړو نو جمهور فقهاء کرام فرماني چې په یوه کلمه باندې درې طلاقه درې طلاقه دی او ددې څخه وروسته بنځه حرامیږي او اهل ظواهر او یوه ډله نور واثي چې یواځې یو طلاق واقع کیږي. (بدایة المجتهد جلد ۲ ص ۶۰).

(۲) حضرت امام ابو ذکریا يحيى بن شرف النووي الشافعي رحمه الله المتوفي (۶۷۶) هـ فرماني

چې کوم سړي چې خپلې بنځې ته وواشي چې ته پرما په درې طلاقو طلاقه یې نو امام شافعي رحمه الله امام

مالک رحمه الله امام ابو حنیفہ رحمه الله امام احمد رحمه الله او د جمهورو سلفو او خلفو دا مذهب دی چې دا درې طلاقه واقع شو. حضرت طاووس رحمه الله او بعض اهل ظواهر فرمائي چې د یو اوځي یو طلاق دی. د حجاج بن ارقطه او محمد بن اسحق رحمه الله څخه هم همداسې روایت دي. (شرح مسلم، ج: ۱، ص: ۴۷۸)

(۳) امام ابوالبرکات عبدالسلام ابن تیمیہ الحنبلي رحمه الله المتوفی (۶۶۱ هـ) فرمائي چې: په یوه کلمه باندې درې طلاقه په اجماع سره واقع کیږي. (منتقى الاخبار، ص: ۲۳۷ والنیل، ج: ۶، ص: ۲۴۳)

(۴) او حافظ احمد بن عبدالحلیم ابن تیمیہ الحنبلي رحمه الله (المتوفی ۷۲۸ هـ) د جمهورو مسلک داسې راټول کوي چې: (ولماتبت عندهم عن ائمة الصحابة انهم الزموا بالثلاث المجموعة قالوا لا يلزمون بذلك الا ذلك مقتضى الشرع واعتقد طائفة لزوم هذا الطلاق وان ذلك اجماع لكونهم لم يعلموا خلافاً بناه) (فتاوی ج ۳ ص ۲۱ طبع مصر).

او کله چې د دوی په نيزدا ما مانو صحابه وورزی الله عنهم څخه د ثابتې وه چې درې طلاقه لازم دي، نو جمهورو فرمايل چې د ما مانو صحابه و و الله څخه بې دليله داسې نه کیږي، نو دوی د درې طلاقو د لزوم عقیده وساتله او د دوی په نيزو اجماعي امر دی چې ددې په خلاف د دوی په علم کې هيڅ شی هم نه دی ثابت، ددې څخه معلومېږي چې د جمهورو په علم کې ددې اجماع په خلاف هيڅ شی هم ندی ثابت.

(۵) امام ابو جعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله المتوفی (۳۲۱ هـ) فرمائي چې: فخطب عمر رضي الله عنه بذلك الناس جميعاً وفيهم اصحاب رسول الله ﷺ ورضى الله عنهم الذين قد علموا ما تقدم من ذلك في زمن رسول الله ﷺ فلم ينكروا عليه منهم منكر ولم يدفعه دافع، كان ذلك اكبر الحجة في نسخ ما تقدم من ذلك لانه لما كان فعل اصحاب رسول الله ﷺ جميعاً فلابد ان يكون به الحجة كان كذلك ايضاً اجماعهم على القول اجماعاً لا يجب به الحجة وكما كان اجماعهم على النقل بريئان الوهم والزلل، كان كذلك اجماعهم على الراي بريئان الوهم والزلل اهـ. (شرح معاني الآثار، ج: ۲، ص: ۲۹).

حضرت عمر رضي الله عنه ټولو خلکو ته پدې باره کې تقيرو کړو او پدې کې در رسول الله ﷺ صحابه هم وو، گوډم چې په دې ښه پوهيدل چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې پدې باره کې څه کيدل؟

لکن پدې کې هيچا انکار و نکړ او نه چاد حضرت عمر رضي الله عنه حکم وغورځولو. نو د پدې يو غټ دليل دی چې: ددې څخه مخکې ددې په خلاف چې څه کيدل هغه منسوخ دی.

ځکه چې د حضور ﷺ د صحابه ووپه يو عمل باندې راجمع کيدل داسې لازمي دليل دی، لکه څرنگه يې چې په يو قول باندې راجمع کيدل لازمي دليل دی اولکه څرنگه چې د صحابه ووپه اجماع په نقل باندې دوهم اود خطايي څخه پاکه ده، نو همدارنگه د دوی ﷺ اجماع په رايه باندې هم دوهم اود خطايي څخه پاکه ده. ددې څخه معلومه شوه چې پدې مسئله باندې د حضرت عمر ﷺ په زمانه کې قولې او فعلي اجماع متعده شوه اود ايو قطعي دليل دی.

(۶) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله المتوفى ۸۵۲هـ فرماني چې : د متعي په حراموالي اود دريو طلاقي په درې والې باندې د حضرت عمر ﷺ په زمانه کې اجماع وشوه او دا اجماع پدې خبره يو واضح دليل دی چې دوی ته ناسخ معلوم وو، اگر چې ددې څخه مخکې د بعضو پدې باندې علم نه وو نو څوک چې ددې اجماع څخه وروسته هم ددې مخالفت کوي نو هغه دا اجماع تارک، او دا اجماع څخه منکر دی اود ټول امت په دې اتفاق دی چې دا اجماع څخه وروسته اختلاف پيدا کول مردود دی. (فتح الباری، ج ۹: ص ۲۹۳)

(۷) حافظ محمد بن عبدالواحد رحمه الله المعروف بابن الهمام (المتوفى ۸۶۱هـ) فرماني چې : د جمهور و صحابه و و رضی الله عنهم تابعينو اود مسلمانانو د امامانو د مسلک دی چې درې طلاقه درې واقع کيږي. (فتح القدیر، ج ۳: ص ۲۵ طبع مصر). او په دې باندې د صحابه و و رضی الله عنهم اجماع ده، ص ۲۶.

(۸) علامه بدرالدین ابو عبد الله محمد بن علي البعلبي (المتوفى ۷۷۷هـ) فرماني چې : درې طلاقه چې بنسغي ته د همبستري څخه مخکې ورکړل شي او که وروسته ورکړل شي، د دواړو صورتونو حکم د ټولو امامانو د دين په نيز يو دی او هغه دادی چې دا بنسغه په ميره باندې حرامه شوه. (مختصر الفتاوى المصریه، ص ۲۳۶).

(۹) حافظ ابن قيم رحمه الله ليکي : چې صحابه کرامو رضی الله عنهم اود صحابه کرامو رضی الله عنهم : پيشوا سيدنا حضرت عمر ﷺ چې کله وليدل چې خلک د دريو طلاقي په معامله کې دخپلو حماقتونو د ثبوت پيش کول شروع کړي دي، نو الله ﷻ ددې خليفه الراشد اود دده د نورو ملگرو په ژبه دا تقرير جاري

اوساري كړو چې څوك كوم شی په ځان باندې لازم كړي، نو هغه شی په هغه باندې جاري كيږي. اعلام الموقعين جلد ۲ ص ۲۷.

(۱۰) **حافظ بدرالدين محمود بن احمد العيني الحنفي** رحمه الله (المتوفي ۸۵۵ هـ) ليكي چې: جمهورو علماوو چې په هغوی كې تابعين او تبع تابعين او وروستني حضرات داخل دي دامذهب دی چې درې طلاقه درې طلاقه دي اووي به. او همدا د امام اوزاعي رحمه الله امام نخعي رحمه الله امام ثوري رحمه الله امام ابو حنيفه رحمه الله امام مالك رحمه الله امام شافعي رحمه الله امام احمد رحمه الله امام اسحق ابن راهويه رحمه الله امام ابو ثور رحمه الله او امام ابو عبيده رحمه الله وغيره مذهب دی. عمدة القاری، ج ۹ ص ۵۳۷.

(۱۱) **او علامه محمد عبدالرحمن الدمشقي الشافعي** ليكي چې: دايمه يې اړيحه ووپدي خبره اتفاق دی چې كومي ښځې ته چې دحيض په حالت كې طلاق وركړل شي او ددې سره همبستري هم شوی وي، نو د اكار حرام دی لکن واقع كيږي الا انه يقع وكذلك جمع الطلاق الثلاث محرم ويقع. (رحمة الامة برهامش ميزان الشعراني جلد ۲ ص ۷۹ طبع مصر) يعني دحيض په حالت كې طلاق حرام دی، لکن واقع كيږي او همدا رنگي د دريو طلاقو جمع كول حرام دي لکن واقع كيږي.

(۱۲) **حافظ ابن قيم ليكي چې:** امام ابو الحسن علي بن عبدالله بن ابراهيم اللخمي المشطی رحمه الله په الوثايق الكبير كې ليكي چې: (الجمهور من العلماء علي انه يلزمه الثلاث وبه القضاء وعليه الفتوي وهو الحق الذي لا شك فيه) اغانة جلد ۱ ص ۳۲۶.

جمهور علما پدې متفق دي چې درې طلاقه په ده لازم دي، په همدې فيصله ده او په همدې فتوی ده او همدا خبره حقه ده چې هيڅ شك پكې نشته.

(۱۳) **امام محمد بن عبدالباقي بن يوسف الزرقاني المالكي** رحمه الله (المتوفي ۱۱۲۲) ليكي: والجمهور علي وقوع الثلاث بل يجزي ابن عبد البر الاجماع قايلاً ان خلافه شاذ لا يلتفت اليه. لزرقاني شرح موطأ، ج ۲ ص ۱۶۷.

جمهور علما په دې قایل دي چې درې طلاقه واقع كيږي، بلکې امام ابن عبد البر رحمه الله په دې خبره اجماع را نقل کړی ده او ددې خبرې قایل دی چې ددې خلاف شاذ دی چې هيڅ التفات به ورته نه شي کولې.

(۱۴) امام جلال السیدین عبدالرحمن السیوطی رحمه الله المتوفی (۹۱۱ھ) فرمائی چې: د خلورو وارو امامانو د مقلدینو د امسک دی چې دری طلاقه دفعه (په یو ځل) واقع کیږي او د ابه دری طلاقه وي. (محصله مسالك الحنفاء ص ۵۶ مکتبه دایرة المعارف).

(۱۵) علامه امیریماني محمد بن اسماعیل رحمه الله (المتوفی ۱۱۸۲) فرمائی چې: د خلورو وارو مذاهبو والا په دې متفق دي چې په یو مجلس کې دری طلاقه په دریو طلاقو حسابولې شي. (سبل السلام جلد ۳ ص ۲۱۵ طبع مصر) او بیا لیکي چې همدا د حضرت ابن عباس ؓ او د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها او د حضرت علی ؓ او د حضرت عثمان ؓ مذهب دی او همدا د جمهورو فقهاوو سلفو او خلفو مسلک دی. (سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۴، تعلیق المغنی ج ۲ ص ۴۳۰).

(۱۶) حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائی چې: جمهورو علماوو دا مذهب د حضرت عمر ؓ، حضرت علي ؓ، حضرت عبد الله بن مسعود ؓ، حضرت عبد الله بن عمر ؓ، حضرت عبد الله بن عمرو ؓ، حضرت عبد الله بن عباس ؓ، حضرت عبد الله بن زبیر ؓ، حضرت عمران بن حصین ؓ، حضرت مغیره ابن شعبه ؓ، او د حضرت حسن بن علی ؓ څخه را نقل کړی دی او د تابعینو خوشمارنه کیږي (اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۲، طبع مصر) او همدا رنگې همدا مذهب د حضرت ابوهریره ؓ، حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها او حضرت زید بن ثابت ؓ هم دی. (اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۰، تا ص ۳۲۲).

او وروسته لیکي چې: و ذکرالاجماع علي وقوع الثلاث ابوبکر بن العربي وابوبکر الرازي وهواظهر کلام احمد. (اغاثة ج ۱ ص ۳۲۳).

یعنې د دریو طلاقو په وقوع باندې امام ابوبکر بن العربی رحمه الله او امام ابوبکر الرازی رحمه الله اجماع را نقل کړی ده او همدا ظاهر کلام د امام احمد هم دی.

(۱۷) - علامه سیدالوسی الحنفی رحمه الله (المتوفی ۱۲۷۰ھ) فرمائی چې: کله په دې خبره د صحابه ورضی الله عنهم اجماع شوه او بغیر د نص څخه داسې نه کیږي، فلهمذا جمهور امت په دې باندې اتفاق دی. (روح المعانی، ج ۲ ص ۱۱۸).

(۱۸) - اوقاضی محمد بن علی الشوکانی رحمه الله (المتوفی ۱۲۵۰ هـ) فرمائي چې: د جمهور و تابعينو رحمهم الله اود حضراتو صحابه و و رضی الله عنهم اکثريت او ايمه اربعه او د اهل بيتو يو و له په شمول د حضرت علی عليه السلام فرمائي چې: درې طلاقه په دريو حساييرې. (نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۵).

(۱۹) دغیر مقلدینو مشهور عالم شمس الحق عظیم آبادي ليکي: چې د خلورو وارو امامانو او جمهورو علماء و د اسلام مذهب دادی چې درې طلاقه درې واقع کيږي. [عون المعبود ص ۲۲۹ و التعلیق المغنی، ج ۲ ص ۴۴۴].

(۲۰) د تعجب خبره داده چې د اهل ظواهر و مشهور محدث محمد بن حزم هم د دريو طلاقونو د وقوع قایل دی. (مجلی جلد ۱، ص ۲۰۶)

حافظ ابن قیم ليکي چې: و خالفهم ابو محمد بن حزم في ذلك فاباح جمع الثلاث و اوقعها. [اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۹]. د اهل ظواهر و سره ابن حزم په دې مسئله کې اختلاف کړی دی، ځکه چې ابن حزم فرمائي چې: درې طلاقه په يو ځای مباح دي او واقع کيږي.

ځينې خلک وائي چې د مالکيانو په نيز يو قول دادی چې درې طلاقه په يو طلاق حساييرې. لکه شيخ خليل احمد المالکی رحمه الله چې فرمائي چې: زمونږ په نزد يو قول داهم دی چې که څوک په يو مجلس کې په يوه کلمه باندې خپلې بنځې ته درې طلاقه ورکړي، نو هغه په يو حساييرې او بيا يې ليکلي دي چې دا په نوادرو کتابونو کې دی لکن ما پخپله نه دی ليدلي. ((ارشاد الساری، ج ۸ ص ۱۵۸، طبع مصر).

نو خبره يې واضحه کړی ده، ځکه چې د ظاهرو کتابونو په خلاف په نوادرو باندې هيڅ اعتماد نه وي. اود خوند خبره داده چې په نوادرو کې يې هم نه ده پيدا کړې، بلکې يواځې داوريدو خبره ده. حافظ ابن قیم رحمه الله او مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله د حضرت امام مالک رحمه الله طرف ته يو قول داهم منسوب کړی دی چې درې طلاقه نه واقع کيږي (اغاثة جلد ۱ ص ۲۹۰، حاشیه شرح و قايه ج ۳ ص ۶۳).

لکن دا نسبت يقيناً غلط او باطل دی، ځکه چې امام مالک رحمه الله خپله په خپل کتاب موطا ص ۱۹۹ و ص ۲۰۰ کې درې طلاقونو ته درې ويلي دي، بلکې د بته لفظ يې هم په دريو و حمل کړی دی. موطا امام مالک ص ۲۰۰ و ترمذی ج ۱ ص ۱۴۰.

بعضي ديو خنفي محمد بن مقاتل رحمه الله قول هم ذکر کوي چې په دريمه طبقه کې شمار دی. (فتاوی ج ۳ ص ۱۷) او ابن تیمیه رحمه الله دامام احمد رحمه الله د بعضي اصحابو قول هم ذکر کوي، لکن حافظ ابن قیم رحمه الله فرماني چې که دده د امام احمد رحمه الله د بعضو اصحابو څخه خپل نیکه ابو البرکات ابن تیمیه رحمه الله مراد وي، نو د ایماخته خبره ده، ځکه چې دده خپل قول اگر چې دا و چې درې طلاقه په دریو حسابیږي، لکه د دریم شماری لاندې چې دده قول بیان شو، لکن زما استاذ حافظ ابن تیمیه رحمه الله د خپل نیکه یعنی د ابو البرکات ابن تیمیه رحمه الله څخه نقل کوي چې ده به کله کله په پټه باندې دفتوی ورکوله چې درې طلاقه یو طلاق دی (يفتی بـذلک سرأ) او که بل څوک یې مراد وي، نو ییاد اغلطه خبره ده، ځکه چې زه د بل حنبلي په اختلاف باندې نه یم خبر. [اغاثه جلد ۱ ص ۳۲۷].

د مالکیانو هیڅ قول په هیڅ معتبره طریقه ندی نقل کړ شوی، یواځې قصې دی چې فلاني فتوی ورکړی ده او فلاني فتوی ورکړی ده، په احنافو کې یواځې د محمد بن مقاتل رحمه الله نوم اخستل کیږي نورنده معلومه چې دده قول صحیح دی او که نه؟ او که صحیح وي نو ییاد د جمهورو احنافو او خپله دامام ابو حنیفه د قول په مقابله کې دده ذاتي رائي ته هیڅ اعتبار نشته، او ییاد تحلیل او د تحریم په مسئله کې د جمهورو د قول پریښودل او د شاذو اقوالو لټول هیڅ مقام نلري، لکه څرنګه چې علامه احمد بن محمد القسطلاني الشافعي رحمه الله (المتوفی ۹۲۳) دهغه چاپه باره کې چې دریو طلاقوته یو طلاق وائي داسې لیکي چې: (بانه مذهب شاذ فلا یعمل به اذ هو منکر). [ارشاد الساری، ج ۸ ص ۱۵۷]. دا شاذ مذهب دی، په دې مذهب به عمل نه کیږي ځکه چې دا منکر مذهب دی.

بعضي غیر مقلدین دخپلې ډلې د زیاتولو لپاره د قاسم، باقرا و ناصر نومونه هم یادوي چې دوی هم دریو طلاقوته یو طلاق وایي. (کافي نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۵). لکن دا خلک ټول زیدي شیعې گمان وو. [وگوره (دلیل الطالب، ص ۷۵۶) او د شیعې گمانو په نیزه یو مجلس کې درې طلاقه په یو طلاق حسابیږي، لکه څرنګه یې چې ددوی په مشهور کتاب فروع کافي کې لیکلي دي چې (عن ابي جعفر علیه السلام قال ایاک و المطلقات الثلاث فی مجلس فانهن ذوات ازواج. (جلد ۲ ص ۱۷۸).

دابی جعفر خنجه روایت دی چې کومو بنځوته چې په یو مجلس کې درې طلاقه ورکړل شوي دي، دداسې بنځوسره د نکاح خنجه ځان وساته ځکه چې داسې بنځې میړه وځي دي (یعنې دوی تراوسه پورې په اول میره باندې نه دي حرامې شوي).

غیر مقلدین د احمد بن عیسی او عبد الله بن موسی، نومونه هم ذکر کوي، حالانکه دا مجهول خلک دي (الازهار المربوغة ص ۱۵) او د حلالو او د حرامو په مسئله کې د دین د امامانو او د جمهور و صحابه و ورزی الله عنهم او د امت مرحومه د اجماع پر بنسود او د داسې غیر معتبر و او مجهولو خلکو د لمنې پورې نښتلی حماقت، عناد، او د تعصب په کنده کې غور زیدل دي.

سوال: چې حافظ ابن تیمیه الحنبلی رحمه الله او دده شاگرد حافظ ابن قیم رحمه الله په اتمه صدې کې د جمهور امت په خلاف او همدارنگه د خپل امام احمد بن حنبل رحمه الله په خلاف څرنگه د فتوی ورکړه چې په یو مجلس کې درې طلاقه په یو طلاق حسابیږي؟

جواب: په دې مسئله کې اگر چې حق د جمهور و قول دی او دوه قول انتهائي ضعیف او مرجوح دی، لکن بیا به هم د تابعینو د زمانې څخه تر اتمې صدې پورې کوم یو شخص په دوه قول اعتماد کولو. نو په اتمه صدې کې کوم یو متشدد او غالی مفتي دا فتوا ورکړه چې کوم سړی چې درې طلاقه په یو طلاق حسابوي هغه کافر، مرتد او واجب القتل دی، نو کله چې ددې مفتي له طرفه دومره سختي وشوه، نو ددې فتوی په خلاف حافظ ابن تیمیه رحمه الله او دده وفادار شاگرد حافظ ابن قیم رحمه الله راپورته شول او دلایلی یې راجمع کړل.

د دوی اصل مقصد دا و چې دوه قول اگر چه انتهائي کمزوری او مرجوح دی، لکن بیا هم کفر او ارتدانه دی، نو د جمهور و سره د دوی اختلاف ضمني اختلاف دی. اصل اختلاف یې د دغه متشدد مفتي د کفر او ارتداد د فتوی سره وو، لکه څرنگه چې حافظ ابن قیم رحمه الله د ابن زیناع، محمد بن بقی، محمد بن عبد السلام او د اصبح او نورو ظواهر و نومونه اخلي او بیا ددې مفتی په باره کې فرماني چې: افتری الجاهل الظالم المعتدي بجعل هؤلاء کلهم کفاراً مباحة دمانهم. (اغاثة ج ۱ ص ۳۲۹).

ایا ته گوري دغه ظالم جاهل او بې انصافه ته، چې دغو ټولو علماوو ته یې کافر او مباح الدم ویلي دي.

په بل ځای کې د امام طحاوی په حواله لیکي چې: ثم ذکر حجج الآخرين والجواب عن حجج هؤلاء علي عادة اهل العلم والدين في انصاف مخالفينهم والبحث معهم ولم يسلك طريق جاهل ظالم معتد بغيرك علي ركبتيه ويفجر عينيه ويصول بمنصبه لا بعلمه ويسوء قصده لا بحسن فهمه ويقول القول بهذه المسئلة كفيرو يجب ضرب العنق. [اغاثه، ج ۳ ص ۳۲۷]

بيا امام طحاوی رحمه الله ددوهم قول والا دلايل ذکر کړي دي اود دوی دلايلوته يې جوابونه ورکړي دي، لکه څرنګه چې د علماوو عادت دی چې دخپلو مخالفينو سره دانصاف څخه کار اخلي اود دوی سره بحث کوي او امام طحاوی رحمه الله د کوم ظالم، جاهل او بې انصافه په لاره باندې نه دی روان، کوم چې په دوو زنگونو کيني اود مکر نه سترګې روانوي، محض دخپل منصب په ذريعه په نورو حمله کوي، نه د علم په ذريعه او په غلطو ارادو په خلکو پسې نښتي وي، نه د علم اود پوهې په وجه او وايي چې په دې مسئله کې بحث کول کفر دی، چې د خت وهل واجبي... الخ.

ددې څخه معلومېږي چې په دې مسئله کې د حافظ ابن تيميه رحمه الله اودده د وفادار شاگرد حافظ ابن قيم رحمه الله تشدد ديو اخې ددې بل مفتی د تشدد مقابله وه.

اود دې خبرې غټ دليل دادی چې حافظ ابن قيم رحمه الله په زاد المعاد، په اغاثه اللهفان او په اعلام الموقعين کې ښه په زور سره ددې خبرې دلايل بيانوي چې درې طلاقه يو طلاق دی، لکن چې کله په بل ځای کې ددې مفتی خبرې نه دي ورپه ياد، نو بيا يواځې د جمهورو مذهب ذکر کوي اود دې دوهم قول بالکل نوم هم نه اخلي. په تهذيب سنن ابی داود کې د قاضي ابوبکر ابن العربي رحمه الله په حواله د جمهورو دلايل بيانوي، او بيا نه په دې دلايلور د کوي اونه ددې په خلاف د بل چا دلايل بيانوي، حتی چې معشي ته يې داشکایت پيدا کيږي چې حافظ ابن قيم رحمه الله دلته ولې بالکل خاموش دی؟ اود جمهورو دلايلوته ولې جواب نه ورکوي؟ وګوره: (حاشيه تهذيب سنن ابی داود، ج ۳ ص ۱۲۹ طبع مصر).

او دوهمه وجه دا وه چې ددې مسئلې په وجه دغو دواړو سخت مصيبتونه برداشت کړل او دا طبعي خبره ده چې ديو طرف څخه تشدد او سختي وشي، نو ددوهم طرف څخه هم سختي اختيارولی شي، لکه څرنګه چې امير يمني لیکي چې: «واشد نكيرهم علي من خالف ذلك وصارت هذه المسئلة علما عندهم للرافضة»

والمخالفين وعوقب بسبب الفتيا بهاشيخ الاسلام ابن تيميه وطيف بتلميذه الحافظ ابن القيم علي جمل بسبب الفتوي بعدم وقوع الثلاث. [سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۵].

او هغوی په خپلو مخالفینو سخت انکار وکړ او د امسئله د دوی په نزد د روا فضاو د شيعه گانو علامه زه او د دې فتوی په وجه ابن تيميه رحمه الله ته سزا ورکړل شوه او دده شاگرد ابن قيم رحمه الله د دې فتوی په وجه د سزا لپاره په اوبښ باندې سپور کړل شو، نو خلاصه دا چې: درې طلاقه درې طلاقه دي اجماعاً.

اعتراض: شيعه گانو او غير مقلدينو اعتراض کړی دی چې په دې مسئله کې خويو څه اختلاف شته نو څرنگه به اجماعي شي؟

الجواب: د جمهورو مسلمانانو د اتفاق او د اجماع په مقابل کې دهیچا قول ته اعتبار نشته او نه د دوی په قولونو باندې اجماع ته نقصان رسيږي. یو څو مثالونه وگورئ!

(۱) ټول مسلمانان پوهیږي چې د روا فضاو مخالفت د قرآن په قطعي والي باندې هيڅ اثر نشي غورزولې.

(۲) د منکرینو د حدیثو انکار د حدیثو په حجیت باندې هيڅ اثر نشي غورزولې.

(۳) د ختم نبوت مسئله قطعي او اجماعي ده، لکن د قاديانسانو په مخالفت ورباندې هيڅ اثر نه غورزیږي.

(۴) متعه اجماعاً حرامه ده، مگر د شيعه گانو او ابن جریج مخالفت ورباندې هيڅ اثر نشي غورزولې.

ابن جریج د بخاری او د مسلم راوی دی، لکن د نوي (۹۰) زنانه وو سره یې متعه کړې وه او دې کار ته به یې جایزه وويلې. (ميزان، ج ۲ ص ۱۵۱).

(۵) د خپلې ښځې سره لواطت اجماعاً حرام دی، لکن په بخاری، ج ۲ ص ۲۴۹ کې علی تفسیر بل څه روایت شوي دي او حافظ ابن تيميه د دې فعل نسبت د بعضې مدنیينو طرفته هم کړی دی رفع الملام ص ۷۰.

(۶) امام نووی رحمه الله، قاضی شوکانی او علامه جزایري لیکلي دي چې: د داود ظاهري د مخالفت له وجهې په اجماع باندې هيڅ اثر نه غورزیږي شرح مسلم، ج ۲ ص ۱۸۷، شرح بلوغ المرام، ص ۶ و توجیه النظر ص ۴۱۲.

(۷) د غیر مقلدینو سرگروه هم لیکلي دي چې د اجماع لپاره د ټولو مجتهدینو اتفاق ندی ضروري که چیرته دا شرط شي نو بیا خوبه دسره اجماع پیدا نشي. الجنة، ص ۹، فلهذا څوک چې د دې اجماع په خلاف ځینې اقوال راانقلوي نو دهغې په وجه اجماع ته هیڅ نقصان نه رسیږي.

لکه څرنگه چې علامه احمد رحمه الله (المتوفی ۹۲۳ هـ) فرماني چې کوم کسان چې دریو طلاقونو ته یو طلاق وائي، نو د دوی مذهب شاذا و منکر دی او دسره قابل د عمل ندی. [ارشاد الساری، ج ۸، ص ۱۵۷ طبع مصر].

د جمهورو دلایل

اول دلیل: الله ﷻ د طلاقونو لپاره قانون جوړ کړی دی، چې د دوو طلاقونو څخه وروسته مېړه ته درجوع حق حاصل دی.

لكن (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ) پس که مېړه ښځې ته بل طلاق هم ورکړو، نو اوس د اښځه دې سړي ته تر هغې پورې نه حلالیږي ترڅو چې د کوم بل مېړه سره نکاح ونکړي.

امام شافعی رحمه الله فرماني چې: (فالقران والله اعلم يدل علي ان من طلق زوجته دخل بها ولم يدخل بها ثلاثا لم تحل له حتي تنكح زوجا غيره). [کتاب الام، ج ۵، ص ۱۴۵، وسنن الکبری، ج ۷، ص ۳۳۳].

یعنې الله ﷻ ښه پوهیږي، نو قران پدې خبره دلالت کوي چې: کوم سړی چې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي، عام ددې څخه چې دی سړي ددې ښځې سره همبستري کړي وي او که نه یې وي کړي، نو دا ښځه ددې سړي لپاره تر هغې پورې نه ده جایزه ترڅو یې چې له بل مېړه سره نکاح نه وي کړی.

ددې ایت څخه مخکې د (الطلاق مرتان) ایت د فداء په حرف سره راغلې دی او فاء اکثره لپاره د تعقیب بلامه لته مستعملیږي، نو په دې کې دی خبرې ته اشاره ده چې که د دوو طلاقونو څخه بعد فوراً (دریم) طلاق ورکړل شي، نو بیا دا ښځه دی سړي ته تر هغې پورې حلاله نه ده ترڅو چې دا ښځه د بل مېړه سره نکاح ونکړي او بیا یې هغه پخپله خوښه طلاقه نکړي او عدت یې تیر نشي.

نوپه دې ایت کې دهغو دریو طلاقویان دی چې په یو مجلس کې وي دهغو دریو طلاقونو بیان نه دی چې په یو طهر کې یو ورکړل شوی وي، بیا په دوهم طهر کې دوهم ورکړل شوی وي، او په دریم طهر کې دریم ورکړل شوی وي.

(۱) ځکه چې دلته فاء ذکر شوی ده، چې په دې دلالت کوي چې ددوو طلاقونو څخه بعد فوراً چې کوم کم عقل درېم طلاق ورکړي نو دا ښځه په ده حرامیږي.

که چیرته د (فا) پر ځای د (ثم) او یا بله داسې کومه کلمه راغلې وي چې په تاخیر او مهلت یې دلالت کولی، نو بیا به یې مطلب په دریو طهرونو کې درې طلاقه وو، لکن دلته د فا کلمه ده.

(۲) امام شافعي رحمه الله او امام بهیقي رحمه الله ددې ایت لاندې مدخول بها او غیر مدخول بها دواړه قسمه ښځې داخلي کړي. او په غیر مدخول بها ښځه کې دا متصوره نه ده چې هغې ته دې درې طلاقه په دریو طهرونو کې ورکړل شي، ځکه چې هغه په اول طلاق دخپل میره څخه جدا شوه، نو په هغې کې ددوهم او درېم طلاق گنجائش په دویم او درېم طهر کې د کوم ځای څخه راغلو؟.

(۳) ابن حزم ظاهري رحمه الله هم ددې ایت لاندې هغه درې طلاقه داخل کړي دي چې په یو مجلس کې په یوه کلمه ورکړل شي ابن حزم رحمه الله فرماني چې: فهذا يقع علی الثلاث مجموعۃ ومفرقة الخ محلی، ج ۱۰ ص ۲۰۷ یعنی دا ایت په هغو دریو طلاقو هم صادق دی چې په یو ځای وي او په هغو دریو طلاقو هم صادق دی چې جدا جدا وي.

ددې معنی داده چې دا ایت په هغه دریو طلاقو کې ظاهري چې مجموعه وي او د هغو دریو طلاقو حکم هم ددې ایت په عموم کې شامل دی چې جدا جدا وي.

(۴) حضرت عبدالله بن عباس ؓ ددې ایت په تفسیر کې چې: فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ. فرمایي چې: که چیرته چا خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وي نو هغه ښځه دی سړي ته تر هغې پورې نده جایزه تر څو یې چې د بل میره سره نکاح نه وي کړي نو په دې آیت کې مطلق درې طلاقه بیان شوي دي یو ځای وي او که جدا جدا وي. (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۷۶).

(۵) حضرت مولنا عبدالهی لکهنوی المتوفی (۱۳۰۴ هـ) فرماني چې د دریو طلاقو په دریو واقع کیدلو باندې د حضرت عمر ؓ څخه په مسلم کې اهتمام روایت شوی دی او همداقول د ظاهر قرآن سره موافق دی. [مجموعه الفتاوی، ج ۱ ص ۴۹۵].

(۶) مشهور غیر مقلد عالم مولوی محمد ابراهیم السیالکوتي المتوفی (۱۳۷۵ هـ) لیکي چې د حضرت عمر ؓ دا حکم د قرآن او د حدیث څخه ماخوذ دی. (اخبار اهل حدیث، ۱۵ نومبر ۱۹۲۹ هـ) خلاصه دا چې

دريو طلاقو واقع كيدل ه قرآن كريم ددې ايت څخه ثابت دي . قاضي شوكانى ددې دليل څخه د جواب ناكم كوشش كړى دى هغه ليكي چې : واجب بان هغه عموماً مخصوصه واطلاقات مقيدة بمثبت من الادلة الدالة على المنع من وقوع فوق الواحد . [نيل الاوطار، ج ۶ ص ۱۶۶] .

دې دليل ته د اجواب وركولې شي چې دا ايتونه عام دي او تخصيص يې شوى دى او مطلق دي مقيد شوي دي ، په هغو دلايلو چې هغوى د يو څخه د زياتو طلاقونو په ممانعت باندې دلالت كوي .

قاضي شوكانى د دلايلو لفظ ذكر كړى دى ، لکن په حقيقت كې داسې يو دليل هم نشته چې هغه د يو څخه د زياتو طلاقونو په نفي باندې صراحه دلالت وكړي ، بلكې دلايل خود دريو طلاقونو په وقوع باندې دلالت كوي . د حضرت عبد الله ابن عباس رضي الله عنه حديث مطلب او تفصيل به وروسته راشي انشاء الله تعالى .

دوهم دليل : د حضرت عايشې رضی الله تعالى عنها حديث دى چې : (ان رجلاً طلق امرته ثلاثاً فتزوجت فطلق فمثل النبي ﷺ التحل للاول قال لاحتي يذوق عسلبتها كماذاقها الاول . (بخارى ، ج ۲ ص ۷۱۹) واللفظ له ومسلم ، ج ۱ ص ۱۶۳ / وسنن الكبرى ، ج ۷ ص ۳۳۴)

يو سړي خپلې ښځې ته درې طلاقه وركړې وو . ييادى ښځې د بل مېړه سره نكاح وكړه او هغه (د همبستري څخه مخكې) ورته طلاق وركړ و نو ددې ښځې په باره كې د رسول الله ﷺ څخه پوښتنه وشوه چې ايا د اښځه اول مېړه ته روا ده او كه نه ؟ نو رسول الله ﷺ جواب وركړ چې : نه ده روا ، ترڅو يې چې ددې دوهم ځاوند سره همبستري نه وي كړې ، په دې حديث كې د (طلق ثلاثاً) جمله ددې تقاضى كوي چې د درې طلاقه په يو ځاى او د دفعه وركړل شوي وو .

لكه څرنگه چې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې حديث دا جمله ددې تقاضا كوي چې د درې طلاقه په يو ځاى او د دفعه وركړل شوي وو . [فتح البارى ، ج ۹ ص ۲۹۵ او همدامطلب حافظ بدر الدين عيني هم بيان كړى دى . [عمدة القارى ، ج ۹ ص ۵۳۷] .

او علامه قسطلاني د (او تسريع باحسان) په تفسير كې ليكي چې (وهذا عام يقتناول ايقاع الثلاث دفعة واحدة وقد دلت الاية على ذلك من غير تكثير خلافاً لمن لم يجز ذلك الخ) [ارشاد السارى ، ص ۱۵۷ طبع مصر] . او دا عام دى په دريو طلاقو دفعه باندې هم صادق دى ، او ايت په دې دلالت كوي ، او په دې كې

دهیجا انکار نه دی رانقل شوی، خلاف ثابت دی هغه چاره چې دی کار ته جایز نه وایي. او امام بخاري ددې لپاره باب ترلې دی چې: (باب من جوز-وفي نسخه اجاز- الطلاق الثلاث).

او ددې باب لاندې یې د حدیث ذکر کړی دی، چې مطلب یې دادی چې ددې نه دفعه درې طلاقه مراد دي، ځکه چې په درې طهرونو کې جدا جدا درېو طلاقونو په وقوع کې دهیجا اختلاف نشته او امام بخاري رحمه الله په دې عنوان کې اختلاف ته اشاره کړې ده او امام بهیقي رحمه الله ددې حدیث لپاره په دې الفاظو باب قایم کړی دی چې: (باب ماجاء في امضاء الثلاث وان كن مجموعات) [سنن کبری، ص ۷۳۳].

دریم دلیل: د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها څخه پوښتنه وشوه (عن الرجل يتزوج المرأة فيطلقها ثلاثا فقالت قال رسول الله ﷺ لا تحمل للاول حتي يذوق الاخر عسلتها وتذوق عسلته). (مسلم ج ۱، ص ۶۶۳ سنن الکبری، ج ۷، ص ۳۷۶ واللفظ له).

د هغه سړي په باره کې چې دیوې ښځې سره یې نکاح کړی وي او ددې څخه وروسته یې ورته درې طلاقه ورکړي وي نو حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها ورته وفرمایل چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې دا ښځه اول مېړه ته ترهغې پورې نه حلالیږي، ترڅو چې دوهم مېړه ورسره جماع ونه کړي. په دې حدیث کې هم د (ثلاثا) لفظ ددی تقاضی کوي چې درې طلاقه یوځای ورکړل شوي دي.

اوپه دارقطني ج ۲، ص ۴۳۸ کې د روایت الفاظ داسې دي چې: قال رسول الله ﷺ اذا طلق الرجل امرته ثلاثا لم تحمل له... الخ. چا چې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړل نو هغه دده لپاره نده حلاله.

خلووم دلیل: د حضرت محمود بن لبید رضی الله عنه څخه روایت دی چې یو سړي خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي و نو رسول الله ﷺ ډیر په غوسه شو، ودریدلو او ویې فرمایل چې: ایازما په موجودگي کې د الله ﷻ له کتاب سره لویې کيږي؟ تردې چې یو سړی پاڅیده او ویې فرمایل چې یا رسول الله ﷺ! زه ددې سړي سرغوغ نه کړم؟ (نسائی، ج ۲، ص ۸۲).

پنځم دلیل: حضرت عویمر عجلانی رضی الله عنه چې کله دخپلې بی بی خولی رضی الله تعالی عنها سره لعان وکړو، نو ددې څخه وروسته یې وفرمایل چې یا رسول الله ﷺ که زه ددې څخه وروسته هم د له خان سره

وساتم، نومابه په دې پورې دروغ ترې لې وي، نو حضرت عويمر رضي الله عنه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د فيصلې څخه مخکې مخکې دې ته درې طلاقه ورکړل. [بخاری، ج ۲ ص ۷۹۱. ومسلم، ج ۱ ص ۴۸۹. ونسائي، ج ۲ ص ۸۲.]

په دې درېو طلاقونو رسول الله صلى الله عليه وسلم سکوت وکړو، امام نووي الشافعي رحمه الله فرماني چې: (واستدل به اصحابنا على ان جمع الطلقات الثلاث بلفظ واحد ليس حراما وموضوع الدلالة انه لم ينكر عليه اطلاق لفظ الثلاث وقد يعترض على هذا فيقال انما لم ينكر عليه لانه لم يصادف الطلاق محلا مملوكا ولا نفوذ او يجاب عن هذا الاعتراض بانه لو كان الثلاث محرما لانكر عليه وقال كيف ترسل لفظ الطلاق الثلاث مع انه حرام والله اعلم/ شرح مسلم ج ۱ ص ۱۸۹).

په دې حديث باندې زموږ شوافع استدلال کوي چې په يو لفظ باندې درې طلاقه ورکول حرام نه دي. او وجه دا استدلال يې داده چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په دې درېو طلاقونو انکار و نکړو. په دې باندې بعضو اعتراض کړي دي چې (د لعان په وجه) دا ښځه د طلاقونو لپاره محل پاتې نشوه. او د طلاقونو د نافذيدلو ځای پاتې نشو، لکن ددې اعتراض څخه جواب دادی چې: که په يو ځای درې طلاقه حرام وای، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به په دې خبرې ضرور انکار کړی وای او ورته به يې ويلي وای چې څرنگه په يو ځای درې طلاقه ورکوي؟ سره ددينه چې دا کار حرام دی. يعنې د رسول الله صلى الله عليه وسلم عدم گرفت ددې د وقوع دليل دی.

شپږم دليل: حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه دحيض په حالت کې خپلې ښځې ته يو طلاق ورکړی وو. بيا يې اراده کړې وه چې پاتې دوه طلاقه هم ورکړي رسول الله صلى الله عليه وسلم چې ددې څخه خبر شو نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه ته يې وفرمايل چې داسې مکوه بلکې اوس ورته رجوع وکړه او چې کله پاکه شوه نو بيا د هر طهر په وخت کې طلاق ورکړه. بيا فرماني چې: فقلت يا رسول الله صلى الله عليه وسلم افرأيت لو اني طلقته ثلاثا كان يحل لي ان اراجعها قال لا كانت تبين منك وتكون معصية. (سنن کبری، ج ۷ ص ۳۳۴، دارقطني، ج ۲ ص ۲۳۸. مجمع الزوائد. ج ۱ ص ۳۳۶، ونصب الرايه، ج ۳ ص ۲۲۰). ما رسول الله صلى الله عليه وسلم ته عرض وکړو چې يا رسول الله صلى الله عليه وسلم ماته ووايه چې که زه دپته درې طلاقه ورکړم نو ايا بيا ماته حلاله ده چې رجوع ورته وکړم؟

رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې نه ده حلاله، هغه ستا څخه جدا شوه او دا کار گناه ده. ددې څخه معلومه شوه چې د درېو طلاقونو څخه وروسته درجوع هيڅ صورت نه پاتې کيږي ددې حديث روايان په سنن کبری کې ذکر دي.

(۱) ابو عبدالله الحافظ المعروف بالحاكم صاحب المستدرک الحافظ الكبير و امام المحدثين. تذکرة الحفاظ، ج ۳ ص ۲۲۷.

(۲) ابوبکر احمد بن الحسن رحمه الله او ابو العباس محمد بن يعقوب رحمه الله علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، ثقة او د مشرق محدث و ابي. [تذکرة الحفاظ، ج ۳ ص ۷۲]

(۳) ابو اميه طرطوسي رحمه الله علامه ذهبي رحمه الله ورته الحافظ الكبير ليكلي دي، امام ابوبکر الحلال رحمه الله فرمائي چې هغه د حديثو د فن امام او د غت شان مالک دی. [تذکرة، ج ۲ ص ۱۴۴]

(۴) معلى بن منصور رحمه الله. علامه ذهبي رحمه الله دده په باره کې الحافظ الفقيه او احد الاعلام ليكلي دي. [تذکرة، ج ۱ ص ۳۴۳].

(۵) شعيب بن رزيق رحمه الله امام دارقطني رحمه الله ورته ثقة ويلي دي. ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې شميرلي دي، مگر د عطاء خراساني له طريقه دده په روايت کې يو څه کلام کوي. محدث و حيم رحمه الله فرمائي چې لا بأس به. [ميزان، ج ۱ ص ۴۴۷، تهذيب التهذيب، ج ۴ ص ۳۵۳]. ابن حزم رحمه الله ورته ضعيف ويلي دي، لکن ابن حزم رحمه الله د روايانو د جرح او د تعديل په مسئله کې فاحشي غلطياني کړي دي. [لسان الميزان، ج ۴ ص ۱۹۸].

ابن حزم رحمه الله د امام ترمذي رحمه الله په شان محدث ته مجهول وائي. (ميزان، ج ۳ ص ۱۱۷) که امام ترمذي رحمه الله هم مجهول شي، نو په دنيا کې به څوک معروف پاتې شي؟ او همدارنگه په امام ابو القاسم البغوي رحمه الله باندې هم جرحې کوي. [وگوره (الرفع والتكميل، ص ۱۹) حالانکې هغه د حديثو د فن بې نظيره امام دی.

که بالفرض په دې روايت کې يو څه ضعف راشي بيا هم د جمهورو ايمه وو د تعامل له وجهې د دې حديث صحت ثابتېږي خپله ابن حزم فرمائي چې: (واذا ورد حديث مرسل او في احد ناقله ضعف فوجدنا ذلك الحديث مجمعا علي اخذه والقول به علمنا يقينا انه حديث صحيح لاشك فيه) [توجيه النظر الي اصول الاثر، ص ۵۰ طبع مصر].

مرسل او يا بل داسې حديث چې په روايانو کې يې ضعف وي، لکن چې کله په دې حديث باندې عملي او يا قولې اجماع راشي، نو مونږ يقيناً دا را فهموو چې دا حديث صحيح دی او په دې کې هېڅ شک نشته

او چونکه ددريو طلاقونو په درې والي باندې اجماع ده، له دې وجهې ددې حديث په صحت کې هيڅ شک نه دی پاتې.

(۶) عطاء خراساني دده په باره کې د ابن حبان دا خبره (چې هغه روايت چې د عطاء خراساني له طريقه وي معتبر نه دی): صحيح نه ده. ځکه چې جمهورو محدثينو د عطاء خراساني رحمه الله توثيق کوي، علامه ذهبي رحمه الله په کبارو محدثينو کې شميرلي دی. امام احمد رحمه الله او امام يحيى رحمه الله او محدث عجلي رحمه الله وغيره وو ورته ثقه وي، امام يعقوب بن شيبه رحمه الله ورته معروف او ثقه وي، امام ابو حاتم رحمه الله ورته ثقه او د احتجاج قابل وي، امام دارقطني رحمه الله ورته ثقه وي، امام ترمذي رحمه الله ورته ثقه وي، امام مالک رحمه الله او امام معمر رحمه الله په شان قوي محدثين ترينه روايتونه کوي. [ميزان، ج ۲ ص ۱۹۹]. همدارنگه امام نسائي رحمه الله فرمائي چې: لا باس به! تهذيب التهذيب، ج ۷ ص ۲۱۳] علامه ابن سعد رحمه الله فرمائي چې ثقه دی [ايضا، ص ۲۱۵] امام ترمذي رحمه الله فرمائي چې عطاء ثقه دی. امام مالک رحمه الله او معمر رحمه الله ترينه روايتونه کوي او په متقدمينو کې هيچا پکې څه نه دي ويلي. [بحواله اعلام مرفوعه، ص ۱۰].

همدارنگه ابو الفتح ازدي رحمه الله هم د شبيب بن رزيق رحمه الله تضعيف کړی دی، لکن دده تضعيف ته ځکه اعتبار نشته چې ازدي رحمه الله خپله متکلم فيه دی (ميزان، ج ۴ ص ۴) حافظ ابن حجر رحمه الله ليکلي دي چې ازدي رحمه الله خپله ضعيف دی، نو څرنگه دنورو ثقاتو تضعيف کوي. [مقدمه فتح الباري، ص ۴۶۵].

(۷) الحسن البصري رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ده ته امام او شيخ الاسلام ويلي دی. علامه ابن سعد رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه، حجت، مامون، عابد، ناسک او کثير العلم و. [تذکره، ج ۱ ص ۶۷].

(۸) عبد الله بن عمر رضي الله عنه خو جليل القدر صحابي دی.

خلاصه دا چې ددې حديث راويان ثقه دي او د حديث د حسن د مرتبې څخه هيڅکله ښکته ندي او جمهور محدثين حسن حديث ته حجت وايي، ددی څخه علاوه ډير صحيح احاديث ددې تائيد کوي او د جمهورو ايمه وو، خصوصاً د ايمه اربعه وو رحمهم الله تعالی او د جمهور اهل اسلام په دې باندې اعتماد او عمل دی.

اووم دليل : حضرت نافع بن عجير رضي الله عنه فرمائي چې حضرت ركانة رضي الله عنه بن عبد يزيد خپلې بي بي سهيمي رضي الله تعالى عنها ته د بته (د تعلق ختمونكى) طلاق وركړو، ددې څخه وروسته دوى رضي الله عنه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته خبر وركړ او ويې ويل چې : والله ما اردت الا واحدة فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم : والله ما اردت الا واحدة ؟ فقال ركانة رضي الله عنه والله ما اردت الا واحدة، فردها اليه رسول الله صلى الله عليه وسلم فطلقها الثانية في زمن عمر رضي الله عنه والثالثة في زمن عثمان رضي الله عنه . [ابوداود، ص ۳۰۰ والمستدرک جلد ۲، ص ۱۹۹ والدارقطني، ج ۲، ص ۳۹ ومواردالظمان، ص ۳۲۱]

په الله مې دې قسم وي چې ما ديو طلاق اراده كړى وه، رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې ايا ستا دى په الله صلى الله عليه وسلم قسم وي چې ديو طلاق اراده دى كړى وه ؟ حضرت ركانة رضي الله عنه وفرمايل چې په الله صلى الله عليه وسلم مې دې قسم وي چې ديو طلاق اراده مې كړى وه، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته د ابى بي واپس كړه، بيا د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په زمانه كې حضرت ركانة رضي الله عنه ورته دويم طلاق وركړو او د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت په زمانه كې يې ورته دريم طلاق وركړو.

د بته د لفظ په مصداق كې دايمه وو اختلاف دى

امام سفيان ثوري رحمه الله او اهل كوفه يعنې امام ابو حنيفه رحمه الله وغيره فرمائي چې ددې لفظ څخه كله يو او كله درې طلاقه مراد وي، د دوو طلاقونو مراد ول ترينه صحيح ندي، ځكه چې دوه عدد محض دى او امام شافعي رحمه الله فرمائي چې د دوو مراد ول هم صحيح دي . [ترمذى جلد ۱، ص ۱۴۰] او د امام مالك رحمه الله په نزد ددې لفظ څخه د مدخول بهايه باره كې درې طلاقه على التعين مراد دي . [موطن، ص ۲۰۰ و ترمذى، ج ۱، ص ۱۴۰].

كه د بته د لفظ څخه د دريو طلاقونو جواز نه ثابتيدلى، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم بيا ولې ورته قسم وركولو ؟ د بته لفظ كنانى طلاق دى او په كنانى طلاق كې دنيت مداخله هم شته، او د بته لفظ د دريو احتمال هم لرى، له دې وجهې ورته رسول الله صلى الله عليه وسلم قسم وركړلو.

كه د دريو طلاقونو څخه وروسته رجوع جايزه وي او درې طلاقه يووى نور رسول الله صلى الله عليه وسلم به قسم نه وركولو، په مستدرک كې ددې حديث راويان دا دي :

(۱) ابو العباس محمد بن يعقوب رحمه الله دده ترجمه مخكې ذكر شوى ده .

(۲) ربیع بن سلیمان رحمہ اللہ امام نسائی رحمہ اللہ ورته لایاس به وائي، محدث ابن یونس رحمہ اللہ او خطیب رحمہ اللہ فرمائي چې ثقہ دی، ابن ابی حاتم رحمہ اللہ فرمائي چې هغه صدوق او ثقہ دی، محدث خلیل رحمہ اللہ فرمائي چې دده په ثقہ والي دټولو اتفاق دی، مسلمہ رحمہ اللہ فرمائي چې هغه ثقہ دی. (تهذيب التهذيب، ج ۳ ص ۲۴۶).

(۳) الامام الشافعی رحمہ اللہ خو جلیل القدر امام دی، دده په باره کې خو بالکل خبره نشته.

(۴) محمد بن علی بن شافع رحمہ اللہ: امام شافعی رحمہ اللہ ورته ثقہ ويلي دي. (تقريب، ص ۳۳۲ و تهذيب التهذيب، ج ۹ ص ۳۵۳ و زاد المعاد، ج ۳ ص ۱۴۹).

(۵) نافع بن عجير رحمہ اللہ په بل خای کې ليکي چې ابن حبان رحمہ اللہ داپه ثقافتو کې شمیرلي دي او همدارنگې يې په صحابه وو کې شمیرلي دي، همدارنگه امام ابو القاسم بغوی رحمہ اللہ، محدث ابو نعیم رحمہ اللہ او حافظ ابو موسیٰ رحمہ اللہ او نورو ورته صحابی ويلي دي [تهذيب التهذيب، ج ۱۰ ص ۴۰۸].

ابن حجر رحمہ اللہ په بل خای کې ليکي چې ابن حبان رحمہ اللہ داپه ثقافتو کې شمیرلي دي او همدارنگې يې په صحابه وو کې شمیرلي دي، همدارنگه امام ابو القاسم بغوی رحمہ اللہ، محدث ابو نعیم رحمہ اللہ او حافظ ابو موسیٰ رحمہ اللہ او نورو ورته صحابی ويلي دي [تهذيب التهذيب، ج ۱۰ ص ۴۰۸].

نو چې دا ثقہ بلکې صحابي شو، نو د حافظ ابن القيم دده په باره کې دا ليکل چې دا مجهول دی (نافع بن عجير المجهول الذي لا يعرف حاله البتة ولا يدري من هو ولا ما هو... الخ). [زاد المعاد، ج ۴ ص ۵۹]: يوه بې کاره خبره ده:

امام حاکم او علامه ذهبی رحمهم الله اول دزيير بن سعد رحمہ الله حديث پيش کوي او بيا فرمائي چې ددې حديث متابع موجود دي (لکن له متابعا يصح به الحديث).

او بيا يې د حضرت نافع بن عجير رحمہ الله حديث پيش کړی دی. [وگوره (المستدرک، ج ۲ ص ۱۹۹ و تلخيص المستدرک، ج ۲ ص ۱۹۹]. له دې څخه معلومېږي چې دا حديث د امام حاکم رحمہ الله او علامه ذهبی رحمہ الله دواړو په نزد صحيح دی [تلخيص الحبير، ص ۳۱۹] او امام دارقطني د اړاويت د ابوداود په حواله را نقل کړی دی او بيا يې فرمايلي دي چې: (وقال ابوداود وهذا حديث صحيح) دارقطني، ج ۲ ص ۴۳۹. زمونږ سره چې د ابوداود کومې نسخې دي په دې کې د صحيح په خای د اصح لفظ دی. [ابوداود، ج ۱ ص ۳۰۰].

او د امام دارقطنی رحمه الله سره چې کومه نسخه ده په هغې کې د صحیح لفظ دی، په هر حال د اصولو د حدیثو مطابق دا حدیث صحیح او قابل د احتجاج دی، البته د (خوې بد را بهانها بسیار)؛ هیڅ علاج نشته.

امام حاکم رحمه الله او نورو د خپل سند سره روایت نقل کړی دی چې زبیر بن سعد رحمه الله د عبد الله بن علی رحمه الله بن زید بن رکانه رحمه الله څخه روایت کوي، هغه د خپل نیکه څخه روایت کوي چې: ده د حضرت رسول الله ﷺ په زمانه کې خپلې بی بی ته بښی طلاق ورکړ، بیا مې د رسول الله ﷺ څخه په دې باره کې پوښتنه وکړه، رسول الله ﷺ راته وویل چې: (ما اردت بذلک؟) ستا ددې څخه څه مراد؟ ما ورته وویل چې: (اردت به واحدة) له دې څخه مې یو طلاق مراد و. رسول الله ﷺ بیا راته وفرمایل چې: (الله؟) ایا ستا دې په الله ﷻ قسم وي چې یو طلاق دې مراد دی؟ حضرت رکانه رحمه الله وفرمایل چې (الله ﷻ) په الله ﷻ مې دې قسم وي چې یو طلاق مې مراد دی. نور رسول الله ﷺ راته وویل چې: (فهر ما اردت) تا چې څنگه اراده کړې وه خبره همدغسې شوه. ددې روایت په سند کې زبیر بن سعید رحمه الله ته اکثره محدثین ضعیف وایي، لکن امام یحیی بن معین رحمه الله په یو روایت کې ورته ثقه ویلي دي، امام دارقطنی رحمه الله فرمایلي دي چې (يعتبر به). امام ابو ذرعه رحمه الله ورته شیخ ویلي دي. [شرح نغبة الفکر، ص ۱۰۹].

او امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ویلي دي. [تهذيب التهذيب، ج ۳ ص ۳۱۵]. او عبد الله بن علی رحمه الله ته بعضو مجهول ویلي دي، امام عقیلی رحمه الله فرماني چې: حدیثه مضطرب ولا یتابع (لکن امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ویلي دي) (تهذيب التهذيب، ج ۵ ص ۳۲۵).

خلاصه دا چې (زبیر بن سعید رحمه الله او عبد الله بن علی رحمه الله مختلف فیہ راویان دی. له دې وجهې دا حدیث د حسن د درجې څخه کم نه دی. ددې حدیث متابع هم موجود دی، چې مخکې ذکر شو، ددې څخه علاوه د جمهورو عمل هم ددې تایید کوي. نو ددې حدیث په حجیت کې هیڅ شک پاتې نشو.

اتم دلیل: حضرت عبد الله بن عمر رحمه الله فرمایي چې یو سړي حضرت عمر رحمه الله ته راغی او ورته یې وویل چې ما خپلې بښې ته بښی (د تعلق ختمونکی) طلاق ورکړی دی (د بښه څخه دلته درې طلاقه مراد دي). حضرت عمر رحمه الله ورته وفرمایل چې تا د خپل پروردگار نافرمانی کړی ده او ستا بښه ستا څخه جدا شوه.

هغه سړي ورته وویل چې: عبد الله بن عمر رحمه الله ته هم همداسې معامله پیښه شوی وه حالانکې رسول الله ﷺ ورته درجوع حق ورکړی وو.

(فقال له عمرؓ ان رسول الله ﷺ امره ان يراجع امرته لطلاق بقي له وانه لم يبق لك ما ترجع به امره تك) (سنن الكبرى، ج ۷ ص ۳۳۴ وجميع الزوايد، ج ۴ ص ۳۳۵). وقال رجاله صحیح خلا اسماعيل ابن ابراهيم وهوثقة.

حضرت عمرؓ ورته وفرمايل چې بې شكه چې رسول الله ﷺ عبد الله بن عمرؓ ته امر كړى وو چې دخپلې بې بې طرفته رجوع وكړي، لکن هغه لدې وجهې و چې: د هغه طلاقونه پاتې وو او ستا لپاره دخپلې بې بې طرفته رجوع حق نشته (ځكه چې ستا طلاقونه پوره شو)

حضرت عبد الله بن عمرؓ خپلې بې بې، ته يو طلاق ور كړى ووله دې وجهې چې درجوع حق محفوظ وو، اودى سړي دخپلې رجوع حق ختم كړى و. ددې څخه صراحتۀ اثابتيږي چې ده خپلې ښځې ته درې طلاقه ور كړي وو، ځكه ورته حضرت عمرؓ وفرمايل چې ته رجوع نشى كولى.

نهم دليل: د حضرت عبد الله بن عمرؓ څخه چې كله دداسې مسئلې په باره كې پوښتنه وشوه، نو هغه وفرمايل چې (امانت ان طلقت امرتك مرة او مرتين فان رسول الله ﷺ امرني بهذا وان كنت طلقته ثلاثا فقد حرمت عليك حتي تنكح زوجا غيرك، وعصيت الله فيما امرك من طلاق امره تك) مسلم ج ۱ ص ۴۷۶ واللفظ له وبخاری ج ۲ ص ۸۰۳ وسنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۱ والدارقطني ج ۲ ص ۴۳۶.

كه تاخپلې ښځې ته يوايو يادوه طلاقه ور كړي وي، نو بې شكه چې رسول الله ﷺ (په دې صورت كې) ماته درجوع حكم كړى وواو كه تاسو خپلې ښځې ته درې طلاقه ور كړي وي، نو يقينا چې هغه په تاباندې حرامه شوه، تر هغې پورې چې هغه د بل ميره سره نكاح وكړي او همدارنگې چې تاخپلې ښځې ته درې طلاقه ور كړى دي، نو د الله ﷻ د حكم نافرمانى دى هم كړى ده.

ددې روايت څخه هم معلومه شوه چې: ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع هيڅ گنجائش نشته اوددې څخه دا هم معلومه شوه چې ديواوددو طلاقونو څخه وروسته درجوع حكم در رسول الله ﷺ څخه ثابت دى، لکن ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع حكم در رسول الله ﷺ څخه ندی ثابت، كه ثابت وي نو حضرت ابن عمرؓ به هيڅكله ددې په خلاف دفتوى وركولو جرات نه ووكړى.

اوددې څخه دا هم معلومه شوه چې دى سړى په يو ځاى درې طلاقه ور كړي وو، كه داسې نه وى نو حضرت ابن عمرؓ به ورته نه ويل چې تاد طلاق په سلسله كې دخپل رب نافرمانى كړى ده.

لسم دليل : د حضرت زید بن وهب رضی الله عنه څخه روایت دی چې په مدینه منوره کې یو خوش طبعه سړی و. هغه خپلې بنځې ته زر (۱۰۰۰) طلاقه ورکړې و، کله چې دامعامله حضرت عمر رضی الله عنه ته راوړسیدله، نو هغه سړي ورته وویل چې ما خو خوشطبعي کوله، د طلاق اراده مې نه وه. (فعلاء عمر رضی الله عنه بالدره وقال ان کان لیکیفیک ثلاث. (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۴) حضرت عمر رضی الله عنه په دوره باندې دهغه مرمت وکړه او ورته یې وفرمایل چې ستا لپاره درې طلاقه کافي وو.

ددې څخه معلومه شوه چې: حضرت عمر رضی الله عنه درېو طلاقونو ته اعتبار ورکولو، که د زرو طلاقونو دستوروی نو حضرت عمر رضی الله عنه به زرواره نافذ کړي وه، لکن د درېو طلاقونو څخه د زیاتو ثبوت په شریعت کې نشته لدی وجهې رسول الله صلی الله علیه و آله د درېو څخه زاید طلاقونه لغوه کړل، په طحاوی ج ۲ ص ۳۰ کې دي چې: حضرت عمر رضی الله عنه ته به چې کله داسې سړی راوستلی شو چې خپلې بنځې ته به یې درې طلاقه ورکړي وو، نو هغه ته به یې سزا ورکوله او طلاقونه به یې نافذول.

یوولسم دليل : د حضرت انس بن مالک رضی الله عنه څخه روایت دی چې: قال عمر بن الخطاب رضی الله عنه في الرجل يطلق امرأته ثلاثا قبل ان يدخل بها قال هي ثلاث لا تحل له حتي تنكح زوجها غيره وكان اذا قي به اوجعه (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۴).

حضرت عمر رضی الله عنه دهغې سړي په باره کې چې دخپلې بنځې سره د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه ورکړي، فرمایل چې دا درې طلاقه دي او دا بنځه مخکني میره ته ترهغې پورې حلاله نه ده ترڅو چې د بل میره سره یې نکاح نه وي کړې. او حضرت عمر رضی الله عنه ته به چې داسې سړی راوستلی شو، نو سزا به یې ورکوله.

نوت : غیر مدخول بهابنځې ته چې درې طلاقه ورکړل شي، نو که داسې یې ورته ویلي وي چې انت طالق ثلاثاً، نو په دې صورت کې په درېو طلاقونو طلاقیري او که داسې یې ورته ویلي وي چې انت طالق، انت طالق، انت طالق، نو په دې صورت کې په یو طلاق طلاقیري، ځکه چې دا ول انت طالق په وجه غیر مدخول بهابنځه باینه (جدا) شوه، نو د دوهم او دریم انت طالق لپاره محل پاتې نشو.

دوولسم دليل : حضرت عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله فرمائي چې (عن علي رضی الله عنه فممن طلق امراته ثلاثا قبل ان يدخل بها قال لا تحل له حتي تنكح زوجها غيره) (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۴).

توجه: د حضرت علي عليه السلام څخه د هغه چاپه باره کې روايت دي چې: خپلې ښځې ته يې د همبسترۍ څخه مخکې درې طلاقه ورکړې وې فرمائي چې: دا ښځه د دې سړي لپاره حلاله نده، ترڅو يې چې د بل مېړه سره نکاح نه وي کړي.

د اېم په هغه صورت ورحمل دی چې په يوه کلمه درې طلاقه وي ځکه چې که په متفرق طور درې طلاقه ورکړي نو غير مدخوبها ښځه په اول طلاق باينه کيږي او د دوهم او دريم طلاق لپاره محل نه پاتې کيږي.

په يوبل روايت کې داسې راځي چې: جاء رجل الي علي عليه السلام فقال اني طلقتم امرأتني ألفاً قال ثلاث تحرمها عليك واقسم سائرهابين نساك. (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۵).

توجه: يو سړي حضرت علي عليه السلام ته راغلو او وي فرمايل چې ما خپلې ښځې ته زر طلاقه ورکړي دي! حضرت علي عليه السلام ورته و فرمايل چې: درې طلاقونو په تاباندې ښځه حرامه کړه او پاتې طلاقونه دي په نورو ښځو تقسيم کړه.

معلوميږي چې حضرت علي عليه السلام په يوه کلمه او په يو مجلس کې دريو طلاقونو ته درې طلاقه ويلي دي، لدې وجهې يې ورته وويل چې ستا درې طلاقه واقع کيږي او په زړو کې باقي نهه سوه او اووه نوي دي په نورو ښځو تقسيم کړه، د تقسيم مطلب دادی چې حضرت علي عليه السلام د ډير خفگان اظهار وکړو.

د حضرت علي عليه السلام او دده د ځوی حضرت حسن عليه السلام مرفوع روايت هم په دارقطني کې راغلې دی، امام دارقطني رحمه الله په خپل سند د حضرت سويد بن غفله عليه السلام څخه روايت کوي چې کله حضرت علي عليه السلام شهيد شو او خلکو د حضرت حسن عليه السلام سره بيعت وکړو، نو د حضرت حسن عليه السلام بي بي عايشې خشمی رضی الله تعالی عنها خپل خاوند ته و فرمايل چې: ای امير المؤمنين! ستا خلافت دې مبارک وي! حضرت حسن عليه السلام و فرمايل چې ايا ستا د مبارکي د حضرت علي عليه السلام په شهادت ده؟ ايا ته د حضرت علي عليه السلام په شهادت باندې د خوشحالي اظهار کوی؟ څه ته په دريو طلاقو باندې طلاقه يې، کله يې چې عدت پوره شو، نو حضرت حسن عليه السلام ورته باقي مهر (چې تر اوسه يې لانه و ورکړی) هم ورکړو او لس زره روپۍ يې زياتې هم ورکړې. کله چې ورته دومره روپۍ ورکړل شوې، نو ويې فرمايل چې د طلاق ورکونکي د جيب څخه دا روپۍ کمې دي، د دې څخه وروسته حضرت حسن عليه السلام و فرمايل چې (لولا اني سمعت جدي او حدثني ابي انه سمع

جدي يقول ايما رجل طلق امرءته ثلاثا سمه او ثلاثا عند الاقراء لم تحل له حتي تنكح زوجها غيره لراجعته)
[دارقطني جلد ۲ ص ۴۲۷ و سنن الكبرى ج ۷ ص ۲۳۶].

که ماته زما پلار حضرت علی علیه السلام زما دنيکه محمد صلی الله علیه و آله څخه داروايت نوی رارسولې چې کوم سړی خپلې
ښځې ته درې طلاقه په یو ځای ورکړي او یا درې طلاقه په درې طهرونو کې ورکړي، نو دا ښځه دغه سړي ته
تر هغې پورې حلاله نه ده ترڅو یې چې د بل میره سره نکاح نه وي کړی، نو مابه خامخادی ښځې ته رجوع کړی
وی.

دا حدیث په دې خبره صراحت دلالت کوي چې د درېو طلاقونو څخه وروسته درجوع حق نشته، بیا ډېره خبره
ده چې دا درې طلاقه په یوه کلمه وي او که په متفرقه طریقه وي، غیر مقلدین دخپل مشر مولوی شمس الحق
عظیم آبادي په تقلید کې ددې حدیث په سند باندې اعتراض کوي چې ددې حدیث په سند کې (عمرو بن ابی
قیس الرازی الارزق) دی او دده په باره کې محدثین فرماني چې: (صدوق له اوهام)، امام ابو داود و رحمه
الله فرماني چې (لاباس به) دی، لکن احادیثو کې ترینه خطايي کیدله، دوهم راوی پکې سلمه بن فضل
دی، چې دا بن راهویه رحمه الله په قول ضعیف دی او امام بخاري رحمه الله فرماني چې دده په احادیثو کې
بعضي مناکیر دي. او ابن معین رحمه الله فرماني چې دا شیعه دي. او ابو حاتم رحمه الله فرماني چې
(لا یحتج به). او ابو ذرعه رحمه الله فرماني چې د (ری) د خلکو په نظر کې دی ښه نه راتلو، ځکه چې دده
رایه صحیح نه وه او په ده کې ظلم هم و. [تعلیق المغنی ج ۲ ص ۴۳۷]

الجواب : د اصول حدیث د فن د قواعدو په نظر کې د نیولو څخه وروسته ددې اعتراض هیڅ وزن نشته
او دا حدیث د حسن د مرتبې څخه هیڅ کله کم ندی، ځکه چې د عمرو بن ابی قیس رحمه الله څخه امام بخاري
رحمه الله تعلیقات روایت کوي، او امام ابو داود رحمه الله، امام نسائي رحمه الله، امام ترمذی رحمه الله، او
امام ابن ماجه رحمه الله دده له احادیثو څخه استدلال کوي.

عبد الصمد بن عبد العزیز المقری رحمه الله فرماني چې د (ری) یو څه خلک امام سفیان ثوري رحمه
الله ته ورغلل او هغه ته یې د حدیثو د اوریدلو پیشنهاد وکړو، سفیان ثوري رحمه الله ورته وفرمایل چې
ایاستا سوره عمرو بن ابی قیس رحمه الله نشته؟ امام ابو داود رحمه الله په یو ځای کې فرماني چې دده څخه
خطايي کیدله، لکن په بل حدیث کې فرماني چې: (لاباس به. ابن حبان رحمه الله او ابن شاهین رحمه الله په

ثقاتو کې شمیرلي دي. عثمان بن ابي شبيب رحمه الله فرمائي چې: لباس به. امام ابو بکر الرازی رحمه الله فرمائي چې هغه مستقیم الحديث دی. [محصله تهذيب التهذيب، ج ۸ ص ۹۴]

په سلمه بن الفضل رحمه الله کې هم بعضې محدثینو کلام کړی دی، لکن امام یحیی بن معین رحمه الله ورته په یو روایت کې ثقة او په بل روایت کې لباس به ویلي دي، علامه ابن سعد رحمه الله ورته ثقة او صدوق ویلي دي. محدث ابن عدی رحمه الله فرمائي چې دده په احادیثو کې غریب وو، لکن منکر احادیث پکې نه وو، دده احادیث متقارب او دبرداشت قابل دي. ابن جبان رحمه الله په ثقاتو کې لیکلی دی او فرمایلي یې دي چې (بخفي وبخالف) امام ابو داود رحمه الله ورته ثقة ویلی دی. امام احمد رحمه الله فرمائي چې: (لا اعلم الا خيراً) ماته دده په باره کې خیر معلوم دی [محصله تهذيب التهذيب ج ۴ ص ۱۵۳ و ص ۱۵۴]. بعضې محدثینو دده په باره کې لیس بالقوی لیکلی دی، لکن لیس بالقوی مبهمه جرحه ده (ابکار المنن ص ۷۴).

همدارنگه دضعیف لفظ هم مجمل دی او امام ابو حاتم رحمه الله او امام نسائی رحمه الله متشددین هم دي. (تذکره ج ۲ ص ۸ و خیر الکلام ص ۵۰)

دیارلسم دلیل: حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ته یو سړې راغلو او ورته وي فرمایلي چې زما تره خپلې ښځې ته درې طلاڼه ورکړي دي، نو اوس ددې څه صورت دی؟ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ورته و فرمایلي چې ستا تره د الله ﷻ نافرمانی کړې ده او اوس ددې هیڅ صورت نه جوړېږي، هغه سړي ورته وویل چې ایا د حلالې کوم صورت هم نشته؟ حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ ورته و فرمایلي چې: کوم سړی چې د الله ﷻ تعالی سره دوهمه وکړي، الله ﷻ ورته د هغې بدله ورکوي. (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۷ و طحاوی ج ۲ ص ۲۹).

او د عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ څخه دوهم روایت داسې راغلې دی چې یو سړی د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ په خدمت کې حاضر شو او سوال یې وکړو چې ما خپلې ښځې ته درې طلاڼه ورکړي دي. حضرت ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ په دې باندې سکوت وکړو، نو زموږ د اخیال راغلو چې کیدي شي چې ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ د ښځه بیرته دغه سړي ته واپس کړي، مگر ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ و فرمایلي چې تا پخپله حماقت کړی دی.

او بیا یې ورته وویل چې کوم سړی چې د الله ﷻ څخه ونه ډار شي، نو د هغه لپاره هیڅ لاره نه پیداکېږي، تا چې د الله ﷻ نافرمانی وکړه، نو اوس ستا لپاره هیڅ گنجائش نشته، ستا ښځه ستا څخه بالکل جدا شوه.

(سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې حديث سند صحيح دی. [التعليق
المعنى ص ۴۳۰]. او په يوروايت کې داسې راځي چې يوسرى خپلې ښځې ته سل طلاقه

ورکړي وو، حضرت ابن عباس ؓ ورته وويل چې ستا درې طلاقه واقع شول او په پاتې (۹۷) طلاقونو باندې
تاد الله ﷻ پورې مسخرې کړي دي (معاذ الله) (موطا امام مالک ص ۱۹۹) (دارقطني ج ۲ ص ۴۳۰ وطحاوی ج
۲ ص ۳۰) و سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۳.

او په يوروايت کې داسې راځي چې يوسرى خپلې ښځې ته زر طلاقه ورکړي و نو ابن عباس ؓ ورته
ويل چې درې طلاقه واقع او پاتې (۹۹۷) نهه سوه او نه نوي طلاقونه ستا لپاره وبال دي. [سنن الكبرى ج
۷ ص ۳۳۳].

او په يوروايت کې راځي چې يوسرى خپلې غير مدخول بهانښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، نو حضرت
ابن عباس ؓ، حضرت ابن عمر ؓ او حضرت ابو هريره ؓ دافصله وکړه چې دادرې واړه طلاقه واقع دي
او د اښځه ورته تر هغې پورې حلاله نه ده ترڅو يې چې دبل خاوند سره نکاح نه وي کړی (سنن الكبرى ج ۷ ص
۱۵۴).

خوارسم دليل: حضرت معاويه بن ابی عياش انصاري ؓ فرمائي چې زه د حضرت عبدالله بن
زبير ؓ او د حضرت عاصم بن عمرو ؓ په مجلس کې ناست ووم چې حضرت محمد بن اياس ؓ تشریف
راوړ او پوښتنه يې وکړه چې يو اعرابي خپلې غير مدخول بهانښځې ته درې طلاقه ورکړي دي، نو ددې په باره
کې اوس څه حکم دی؟

حضرت عبدالله بن زبير ؓ ورته وفرمايل: چې لاړشه! د حضرت عبدالله بن عباس ؓ او د حضرت
ابو هريره ؓ څخه پوښتنه وکړه او بيا په واپسې کې په ماراشه او ماهم په مسئله پوه کړه.

پوښتنه کونکي چې کله حضرت ابن عباس ؓ او ابو هريره ؓ ته ورغلو او پوښتنه يې وکړه، نو حضرت
ابن عباس ؓ حضرت ابو هريره ؓ ته وفرمايل چې: د ښه سوچ او فکر څخه وروسته جواب ورکړه، ځکه چې
مسئله ډيره باريکه ده. حضرت ابو هريره ؓ ورته وفرمايل چې د داسې ښځې د جدا کيدو لپاره يو طلاق
کافي و، خو اوس په دريو طلاقونو باندې د اښځه پدې سړي حرامه شوه تر هغې چې دبل ميره سره نکاح وکړي

او حضرت ابن عباس رضي الله عنه هم همدافتي ورکړه. (موطا امام مالک ص ۲۰۸ طحاوی ج ۲ ص ۲۹ وسنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۵).

پنځلسم دلیل: په یو روایت کې راغلي دي چې یو سړی د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه چې ما خپلې ښځې ته دوه سوه طلاقه ورکړي دي، اوس زما لپاره څه صورت شته؟ خلک خوراته وائي چې اوس ستا څخه ښځه جدا شوه حضرت ابن مسعود رضي الله عنه ورته وفرمايل چې خلک رشتيا وائي. موطاء امام مالک ص ۱۹۹ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰ په طحاوی شریف کې د غیر مدخول بهالفظ هم شته.

شپاړلسم دلیل: حضرت عمران بن حصین رضي الله عنه په مسجد کې ناست وو، چې یو سړی راغی اودا پوښتنه یې وکړه چې: یو سړي خپلې ښځې ته په یو مجلس کې درې طلاقه ورکړي دي، نو اوس هغه څه وکړي؟ حضرت عمران رضي الله عنه ورته وفرمايل چې: دغه سړي دخپل رب نافرمانی کړی ده او دده ښځه په ده حرامه ده.

پوښتنه کونکې ددې ځای څخه لاړ او حضرت ابو موسی اشعری رضي الله عنه ته په دې خیال ورغی چې کیدی شي چې دی راته د حضرت عمران رضي الله عنه د فتوی په خلاف فتوی راکړي، لکن حضرت ابو موسی اشعری رضي الله عنه د حضرت عمران بن حصین رضي الله عنه تائید وکړ او ویې فرمایيل چې: الله تعالى دې په مونږ کې د ابو نجید په شان نور خلک هم پیدا کړي. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۲ و مستدرک ج ۳ ص ۴۲۷]. ابو نجید د حضرت عمران بن حصین رضي الله عنه کښت دی (اکمال ص ۶۰۷).

اولسم دلیل: یو سړي حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنه ته راغی او پوښتنه یې ترینه وکړه چې که یو سړي د هېستری څخه مخکې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي څه به کوي؟

حضرت عطاء بن یسار رحمہ الله ورته وفرمایيل چې د پېغلې طلاق یووی ددې په اوږدو عمرو بن العاص رضي الله عنه په غوصه شو او حضرت عطاء رحمہ الله ته یې وفرمایيل چې ته قصه خوان یې! په یو طلاق دا ښځه جدا کیږي او په دریو طلاقو حرامیږي. ترڅو چې د بل میره سره نکاح وکړي [مسند الامام الشافعی ص ۳۶ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰].

انلسم دلیل: یو سړی خپلې غیر مدخول بهانښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، بیا یې فکر وکړ چې نوې نکاح ورسره وکړي، نو د حضرت ابو هريره رضي الله عنه او حضرت ابن عباس رضي الله عنه څخه یې فتوی وغوښتله. دوی

دواړو ورته وفرمايل چې: ته ددې ښځې سره تر هغې پورې نکاح نشي کولی، ترڅو یې چې دبل خاوند سره نکاح نه وي کړي. هغه سړي دويل چې ما ورته يو طلاقه ورکړی دی (يعنې د دريو څخه يې يو مراد دی)، نو دوی ښه ورته وفرمايل چې: تا خپل هغه اختيار ختم کړی دی، کوم چې ستا په لاس کې وو. [مسند الامام الشافعی ص ۳۶].

نولسم دليل: حضرت عطاء رحمہ اللہ فرمائي چې يو سړي حضرت عبد الله بن عباس ښه ته راغی او ورته ویې ويل چې ما خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي دي، نو اوس څه وکړم؟

هغه ښه ورته جواب ورکړو چې: تا د خپل رب نافرمانی کړې ده او په تا باندې ستا ښځه تر هغې پورې حرامه ده ترڅو یې چې دبل ميره سره نکاح نه وي کړي. [جامع المسانيد، ج ۲ ص ۱۴۸].

د حضرت عبد الله بن عباس ښه او د حضرت عبد الله بن مسعود ښه څخه نور هم بې شميره روايات دي چې په دواړو لویو قلم سترې کيږي.

حافظ ابن قيم رحمہ اللہ فرمائي چې: فقد صح بلاشک عن ابن مسعود ښه و علي ښه وابن عباس ښه الا لزام بالثلاث لمن اوقعها جملة وصح عن ابن عباس ښه انه جعلها واحدة ولم نقف علي نقل صحيح عن غيرهم من الصحابة بذلك اه (اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۹ و ص ۳۳۰)

بی شکه چې د حضرت ابن مسعود ښه، د حضرت علی ښه او د ابن عباس ښه څخه ثابت دي چې: په یوه کلمه درې طلاقه واقع کيږي او د حضرت ابن عباس ښه څخه دا هم ثابت دي چې هغه درې طلاقه (د غیر مدخول بهایه باره کې) په یوه طلاق حساب کړی دی، دده څخه بغیر دبل هیڅ صحابي ښه څخه په صحیح نقل دانه ثابت نه (چې دريو طلاقو ته یې یو ویلي دي). ددې څخه معلومه شوه چې دريو طلاقو ته هیڅ صحابي ښه هم یو طلاق ندی ویلي.

نو د حافظ ابن قيم رحمہ اللہ په قول د ټولو صحابه وورزی الله تعالی عنهم په اجماع سره درې طلاقه په دريو حسابيږي او د حافظ ابن قيم رحمہ اللہ دا خبره چې د حضرت عبد الله بن عباس ښه څخه دا هم ثابت ده چې درې طلاقه په یو حسابيږي، نو دا د غیر مدخول بهایه باره کې دی. او په داسې صورت کې چې دی (انتِ طالق. انتِ طالق. انتِ طالق) ورته ووايي، نو غیر مدخول بهایه ښځه په اول (انتِ طالق) سره جدا شوه، نو د دوهم او دریم (انتِ طالق) له پاره محل پاتې نه شو. چې تفصیل به یې لږ مخکې راشي انشاء الله

شلم دليل: حضرت مسلم بن جعفر الاحمسي رحمه الله فرمائي چې ما د امام جعفر بن محمد رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې: بعضې خلک وائي چې درې طلاق په يو طلاق حسايږي او حواله په تاسو ورکوي نو هغه راته وويل چې معاذ الله (ما هدا قولنا من طلق ثلاثا فهو كما قال) - (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۴۰). الله ﷻ ته پناه نيسم دا زموږ خبره نده چا چې ښځه په دريو طلاقونو طلاقه کړه، نو هغه په دريو طلاقه شوه.

ددې څخه ثابته شوه چې څوک دا وائي چې د اهل بيت په نيز درې طلاقه يو طلاق دی، نو دا قطعاً غلط وائي په (السروض النضير في شرح المجموع الفقهي الکبير) ج ۴ ص ۱۳۷ کې يې ليکلي دي چې د اهل بيت او د جمهور و علمانو د مذهب دی چې: درې طلاقه په دريو حسايږي.

په دې مسئله کې د سعودي حکومت دخپل شاهي فرمان په ذريعه باندې د حرمينو د علماوو او د ملک دنورو مخورو علماوو يو تحقيقاتي تيم مقرر کړو چې: بيا د دوي فيصله په ټولو محکمو کې نافذه شوه، چې خپله بادشاه هم د دې پابند وو، دغو علماوو د قرآن دايتونو او د احاديثو څخه ماسوی د اوه څلويښتو کتابونو د تفتيش او پوره بحث څخه وروسته بالاتفاق دا فيصله وکړه چې: په يو مجلس کې په يوه کلمه باندې درې طلاقه په دريو طلاقو حسايږي. [احسن الفتاوى ج ۵ ص ۲۲۵].

غير مقلدين په اختلافي مسايلو کې اهل حرمين په دليل کې پيش کوي، دا فيصله هم د اهل الحرمين ده، فلهمذا د دوی په خلاف حجت ده. دلايل نور هم ډير زيات دي، لکن د طوالت له ويرې به په دې شلو دلايلو اکتفاء وکړو. همدا شل دلايل د منصفينو لپاره کافي دي، البته د نه منلو هيڅ علاج نه شته.

دويم فصل

په دې فصل کې به دهغو دلايلو حال ولولی چې شيعه گانو او غير مقلدينو ترينه د استدلال ناکام کوشش کړی دی.

اول دليل: حضرت طاووس رحمه الله فرمائي چې حضرت عبد الله بن عباس ؓ فرمايلي دي چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې، اود حضرت ابوبکر صديق ؓ په ټوله دوره د خلافت کې اود حضرت عمر ؓ د خلافت په اولو دوو کلونو کې درې طلاقه په يو حسايږل. بيا حضرت عمر ؓ و فرمايل چې خلکو په خپله معامله کې د تيزي څخه کار اخستي دی، حالانکه دوی ته د سوچ کولو او د پوهې وخت وو، مونږ ولې ورباندې دانه نافذوو؟ نو ورباندې نافذ يې کړل.

[مسند احمد ج ۳۱۴ و مسلم ج ۴۷۷ و مستدرک ج ۲ ص ۱۹۶ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۶].

او په یوروایت کې راځي چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله د حضرت ابن عباس ؓ څخه پوښتنه وکړه چې ایادرسول الله ﷺ اود حضرت ابوبکر ؓ اود حضرت عمر ؓ د خلافت په اولو درو کلونو کې درې طلاقه په یو نه حسابیدل؟

حضرت ابن عباس ؓ ورته وویل چې هو همداسې وه مسلم ج ۴۷۸ او په یوروایت کې الفاظ داسې دی چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله حضرت ابن عباس ؓ ته وفرمایل چې ته ماته په خپلو عجیبو او غریبو خبرو سره ووايه چې ایادرسول الله ﷺ اود ابوبکر صدیق ؓ په زمانه کې درې طلاقه په یو نه حسابیدل؟

حضرت ابن عباس ؓ ورته وفرمایل هو همداسې وه، لکن چې کله د حضرت عمر ؓ د خلافت زمانه راغله او خلکو پرله پسې طلاقونه ورکول شروع کړل، نو حضرت عمر ؓ ورباندې نافذ کړل. (مسلم شریف ج ۴ ص ۴۷۸) دا د شیعه گانو او د غیر مقلدینو په گمان د دوي لپاره ډیر غټ دلیل دی.

حافظ ابن قیم رحمه الله د دې دلیل په تفصیل کې لیکي چې خلک په اجماع خوشحاله دي، نو اوله اجماع خدواوه چې درې طلاقه په یو حسابیږي چې په دې باندې د زرگونو صحابه ووعمل وو او بیا لیکي چې د نفوس شماری په لحاظ هم مونږ غالب یو، ځکه چې د رسول الله ﷺ اود حضرت ابوبکر صدیق ؓ په زمانه کې په زرگونو صحابه رضی الله تعالی عنهم د دې نظریې قایل وو. [زاد المعاد ج ۴ ص ۵۸ و ص ۶۲].

لا مذهبه نواب صدیق حسن خان د دې روایت په باره کې فرمائي چې زموږ سره داسې دلیل موجود دی چې دنورو ټولو دلایلو ختمونکی دی. [بدورالاهله ص ۱۷۸].

په دې روایت باندې حافظ ابن قیم ؓ په اغاثه اللہفان، په زاد المعاد او په اعلام الموقعین کې ډیر بحث کړی دی، همدارنګه ورباندې نواب صدیق خان په دلیل الطالب کې او مولوی شمس الحق عظیم آبادي ورباندې په عون المعبود او په تعلیق المغني کې او مولوی ثناء الله په فتاوی ثنائیه کې ډیر په تفصیل سره خبره کړې ده.

اول جواب : امام بهیقي رحمه الله فرمائي چې امام بخاری رحمه الله د دې روایت تخریج نه دی کړی، دا صرف د دې لپاره چې د حضرت ابن عباس ؓ د حدیث دا جمله د صحیح حور وایاتو څخه خلاف ده. [محصله سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۷].

بيا وروسته ليکي چې: حضرت سعيد بن جبیر رحمه الله، حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله حضرت مجاهد رحمه الله، حضرت عکرمه رحمه الله حضرت عمرو بن دينار رحمه الله، حضرت مالک بن الحویرث رحمه الله، حضرت محمد بن ایاس بن بکیر رحمه الله او حضرت معاویه بن ابی عیاش الانصاری رحمه الله داتول (ثقه او مشهور راویان) د حضرت ابن عباس رحمه الله څخه داسې روایت کوي چې درې طلاقه په دریو حسابیږي. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸].

او حافظ ابن رشد رحمه الله فرمائي چې: د حضرت عبد الله بن عباس رحمه الله جلیل القدر شاگردان لکه حضرت سعید بن جبیر رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله، حضرت عمرو بن دينار رحمه الله او ددوی څخه علاوه نور دده رحمه الله شاگردانویوغت جماعت دده څخه داسې روایت کوي چې: درې طلاقه په دریو حسابیږي. صرف حضرت طاوس رحمه الله له دغه پوره جماعت څخه مخالف روایت کوي. [بداية المجتهد ج ۲ ص ۶۱]. حافظ ابو عمر بن عبد البر الکندي المالکی رحمه الله فرمائي چې: (هذه الرواية وهم وغلط) الجوهر النقی ج ۷ ص ۳۲۷).

د مسلم شریف داروایت وهم او غلط دی. خپله قاضی شوکانی غیر مقلد د امام احمد بن حنبل رحمه الله څخه نقلوي چې: (کل اصحاب ابن عباس رحمه الله رووا عنه خلاف ما قاله طاووس) [نیل الاوطار ج ۶ ص ۴۷].

دوهم جواب: د حضرت طاوس رحمه الله په روایت کې (سره له دې چې دا جمله شاذه ده) د غیر مدخول بها بنځې په باره کې ده، لکه څرنگه چې علامه علی بن عثمان الصاردينی رحمه الله المتوفی (۷۴۵هـ) فرمائي چې: (و ذکر ابن ابی شیبہ بسند رجاله ثقات عن طاوس و عطاء و جابر بن زید انهم قالوا اذا طلقها ثلاثاً قبل ان يدخل بها فهي واحدة) [الجوهر النقی ج ۷ ص ۳۳۱].

محدث ابن ابی شیبہ رحمه الله په خپل سندسره دکوم چې ټول راویان ثقات دي د حضرت طاوس رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله او حضرت جابر بن زید رحمه الله څخه روایت کوي چې دوی فرمایلي دي چې: کوم سړی چې خپلې غیر مدخول بها بنځې ته درې طلاقه ورکړي، نو دا په یو طلاق حسابیږي.

له دې څخه معلومه شوه چې د حضرت طاوس رحمه الله په روایت کې هم مطلقاً دریو طلاقو ته یو طلاق نه دی ویلی شوی، بلکې د غیر مدخول بها په باره کې ویلی شوی دی چې درې طلاقه ورته جدا جدا

ورکړل شي. مثلاً داسې ورته وويل شي چې: (انت طالق انت طالق انت طالق) ته طلاقه يې! ته طلاقه يې! ته طلاقه يې! کله چې داسې ښځې ته چې دهمبستري ورسره نه وي شوي، په اول ځل داسې وويل شي چې ته طلاقه يې! نو هغه په همدې لفظ بائنه (جدا) شوه، نو د دوهم او درېم طلاق لپاره ځای پاتې نشو.

حضرت امام بهيتی رحمه الله په خپل سند باندې د حضرت ابوبکر بن عبد الرحمن رحمه الله څخه روايت کوي چې يوسړې دهمبستري څخه مخکې خپلې ښځې ته ووايي چې ته طلاقه يې! په دويم ځل بيا ورته ووايي چې ته طلاقه يې! په درېم ځل بيا ورته ووايي چې ته طلاقه يې! نو دا ښځه په اول ځل ويلو سره جدا شوه، نو د دوهم او درېم ځل ويلو په وخت کې هغه بالکل اجنبي ده. [محصله سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵].

او حضرت امام بهيتی رحمه الله ددې قول حواله په حضرت عمر رضي الله عنه حضرت علي رضي الله عنه، حضرت زيد بن ثابت رضي الله عنه حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله، حضرت امام ابو حنيفه رحمه الله او حضرت امام ابو يوسف ورکړې ده. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵]. او امام محمد رحمه الله فرمائي چې همدا ما ودا امام ابو حنيفه قول دی. [جامع المسانيد ج ۲ ص ۱۵۵]. او امام ابو يوسف رحمه الله په خپل سند باندې همدا قول د ابراهيم نخعی رحمه الله څخه نقل کړی دی [کتاب الاثار ص ۱۳۱].

او همدا سې روايت امام بهيتی رحمه الله په خپل سند سره د ابن عباس رضي الله تعالى عنهما څخه کوي فرمائي چې: عن عكرمة، وعطاء، و طاوس و جابر بن زيد كلهم يرويه عن ابن عباس رضي الله تعالى عنهما انه قال: هي واحدة باينة يعني في الرجل يطلق زوجته ثلاثا قبل ان يدخل بها [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵].

حضرت عكرمة رحمه الله حضرت طاوس رحمه الله، حضرت جابر بن زيد رحمه الله دوی ټول د حضرت ابن عباس رضي الله تعالى عنهما څخه روايت کوي چې کوم سړی چې خپلې ښځې ته دهمبستري څخه مخکې درې طلاقه ورکړي، نو هغه ددې ښځې په حق کې يو باين طلاق دی.

حافظ ابن قيم رحمه الله همدا روايت د حضرت طاوس رحمه الله او حضرت جابر بن زيد رحمه الله څخه نقلوي چې دهمبستري څخه مخکې درې طلاقه په يو طلاق حسابيږي. [اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۴].

او بيا ليکي چې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه په نزد له همبستري څخه مخکې درې طلاقه په هغه وخت کې په يو طلاق حساييږي چې درې طلاقه دغه نه وي، بلکې په متفرق طور سره وي. يعنې د (انت طالق انت طالق، انت طالق) په الفاظو سره وي. [اغاثه ج ۱ ص ۳۲۴].

امام بهيقي رحمه الله په خپل سند سره د امام شعبی رحمه الله څخه روايت کوي چې (عن ابي عباس رضي الله عنه في رجل طلق امرته ثلاثا قبل ان يدخل بها قال عقدة كانت بيده ارسلها جميعا و اذا كانت تترى فليس بشئ قال سفيان تترى يعني انت طالق، انت طالق، انت طالق فانها تبين بالاولي والعتان ليستا بشئ). [سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۵۵].

د حضرت ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت دی چې کوم سړي چې د همبستري څخه مخکې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي، نو هغه اختيار چې دده په لاس کې وو هغه يې بالکليه ضايع کړو او که يو د بل پسې يې درې طلاقه ورکړل (امام سفیان ثوري يې تفسير داسې کوي چې داسې ورته ووايي چې ته طلاقه يې! ته طلاقه يې! ته طلاقه يې!) نو دا ښځه په اول لفظ جدا شوه او دوهم او دريم لفظ لغوه شو.

حافظ ابن قيم رحمه الله د امام ابن المنذر رحمه الله په حواله نقلوي چې: حضرت ابو الشعثاء رحمه الله حضرت سعيد بن جبیر رحمه الله، حضرت طاوس رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله او حضرت عمرو بن دينار رحمه الله فرماني چې: چا چې د همبستري څخه مخکې ښځې ته درې طلاقه ورکړل، نو هغه په يو حساييږي. [اغاثه ج ۱ ص ۲۹۰].

له دې څخه معلوم شوه چې د مسلم په روايت کې د (قبل ان يدخل بها) جمله پاتې شوې ده او د لرې خبره نده. د دې ډير مثالونه په صحيحينو او په احاديثو کې شته. مثلاً په مسلم شريف کې دليله الجن په باره کې د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه الفاظ داسې دي چې: (ليس معه احد) مسلم ج ۱ ص ۱۸۴ يعنې د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره هيڅوک نه وو. حالانکې په ډيرو صحيحو رواياتو کې راغلي دي چې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ورسره په دغه شپه وو. په دوی کې يو امام ترمذی رحمه الله په ج ۱ ص ۱۰۹ کې هم رانقل کړی دی او حسن صحيح يې ورته ويلی دی. د دې تعارض د ختمولو لپاره محققين محدثين لکه: امام ابو محمد عبد الله بن مسلم ابن قتيبه رحمه الله المتوفى (۲۷۶ هـ) په خپل کتاب (مختلف الحديث) ص ۱۱۹ کې ليکي چې: د مسلم په روايت کې د (غیري) لفظ پاتې شوی دی. په اصل کې روايت داسې دی چې (ليس معه احد غيري)

همدا خبره علامه ماردیني رحمه الله امام محمد الطليوسي رحمه الله كتاب (التنبیه علی الاسباب الموجبة للخلاف) شخه هم رانقل کړی ده. [الجواهر النقی ج ۱ ص ۱۲]. او امام حاکم د حضرت ابن مسعود ؓ په حدیث کې دا جمله هم رانقل کړې ده او د روایت الفاظ یې داسې راوړي دي چې: (فلم يحضر منهم احدٌ غیري). [حاکم ج ۱ ص ۵۰۳].

امام حاکم رحمه الله په دې سکوت کړی دی او علامه ذهبی رحمه الله ورته صحیح ویلي دي. [تلخیص المستدرک، ج ۲ ص ۵۰۴].

الحاصل: د مسلم روایت مطلق نه دی، بلکې یاد راوي شخه په کې د (قبل ان یدخل بها جملة) پاتې شوی ده او یاد مسلم روایت مجمل دی او د ابودودو غیره روایت ورته تفصیل دی، همدا وجه وه چې د حضرت عمر ؓ په زمانه کې بغیر د هېڅ اختلاف او بغیر د چون اود چرا شخه د دې روایت په خلاف اجماع منعقد شوه او ایماه اربعه، جمهور محدثین، او د اسلام غټ غټ علماء، حتی چې ابن حزم ظاهري رحمه الله هم د دې روایت په خلاف باندې قول کولو ته مجبور شول.

خپله د عبدالله بن عباس ؓ فتوی د دې روایت د ظاهر شخه مخالفه وه، لکه د غیر مقلدینو یو سرگروه حافظ عبدالله روپړي چې لیکي: (د حضرت ابن عباس رضی الله عنهما د مسلم شریف حدیث اگر چه په دې دلالت کوي چې په یو مجلس کې درې طلاق په یو حسابیږي، لکن د ابن عباس ؓ خپله فتوی د دې په خلاف وه، هغه ؓ به درې طلاق په دریو طلاقو حسابول، لکه څرنګه چې په ابودود ج ۱ ص ۲۹۹) کې اوبه منتقی ص ۲۳۷ وغیره کې دی، نو د دې په خلاف د ابن عباس ؓ فتوی دا قوی شبه را پیدا کوي چې دا حدیث په ظاهر نه دی پاتې، کیدای شي چې د دې شخه هغه بنځه مراده وي چې همبستری ورسره نوي شوي او متفرق طلاقونه ترینه مراد وي، لکه څرنګه چې امام نسائي د دې حدیث لپاره باب داسې لکولې دی چې (باب الطلاق الثلاث المتفرقة قبل الدخول بالزوجة) جلد ۲ ص ۸۳، باب دی په بیان د هغو دریو طلاقونو کې چې د همبستری شخه مخکې په داسې الفاظو ورکړل شي چې انت طالق، انت طالق، انت طالق) په ابودود کې د مسلم شریف دا حدیث په داسې الفاظو رانقل شوي دي چې (اما علمت ان الرجل کان اذا طلق امرته ثلاثا قبل ان یدخل بها جعلوها واحدة). (ج ۱ ص ۲۹۹).

ايا تاته نده معلومه چې په صحابه وورضى الله عنهم كې به چې چا خپله ښځه د همبستري څخه مخكې په دريو طلاقو طلاقه كړه نو هغه به يې په يو حسابولو.

د ابوداودد الفاظ دنسائي دباب تقويت راوړلي او په نيل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۸ كې د ابوداودد دې الفاظو درانقلولو څخه وروسته ليكي چې علماء ددې وجه دايسانوي چې كله يوسرى خپلې ښځې ته د همبستري څخه مخكې (انت طالق ثلاثا) ووايي، نو د انت طالق په وجه ترينه ښځه جدا شوه، نو دا ښځه د ثلاثا لپاره محل پاتې نشوه، لهدا دريو قيد لغوه شو. (رساله ايك مجلس كے تين طلاقين، ضميمه تنظيم اهلحديث روبر، ص ۳) د ابوداودد شريف دراويانو حال وگورئ

(۱) محمد بن عبد الملك بن مروان رحمه الله: امام دارقطنى رحمه الله او مسلم بن قاسم رحمه الله فرمائي چې ثقده دى، امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چې رشتيني دي، امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقده وائي. (تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۳۱۷)

علامه سمعاني رحمه الله ورته صاحب د علم، صدوق او ثقده ويلي دي (بذل المجهود ج ۲ ص ۷۱)

(۲) ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ورته الحافظ او الثبت ويلي دي (تذكرة ج ۱ ص ۳۷۰)

محدث ابن حبان رحمه الله د مختلط والي په وجه پكې سخت كلام كړى دى، لکن علامه ذهبي رحمه الله ليكلي دي چې ابن حبان رحمه الله دده د يوداسې حديث په راوړلو هم قادر نه دى چې هغه منكر وي، حالنكې صحيح خبره هغه ده كومه چې امام دارقطني رحمه الله كړې ده چې دا ثقده دى او د اختلاف څخه وروسته هم دده څخه هيڅ منكر حديث نه دى ثابت. (ميزان ج ۳ ص ۱۲۱ و تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۴۰۴)

(۳) حماد بن زيد رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، حافظ، مجود او شيخ الاسلام ويلي دي. تذكرة ج ۱ ص ۲۲۱.

(۴) ايوب السخيتاني رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، حافظ او احد الاعلام ويلي دي. تذكرة ج ۱ ص ۱۲۲.

(۵) **غیر واحد:** یعنی متعدد راویان ددې روایت کوي، غیر مقلد مولوي شمس الحق عظیم ابادی لیکلي دي چې د غیر واحد مصداق نه دی معلوم، چې دا څوک دي؟ له دې وجهې دا سند د مجهولو روایتو څخه دی. له دې وجهې د اضعیف دی، لکن ددوی بل غیر مقلد حافظ عبد الله روپري ورته جواب ورکوي چې دا د شمس الحق غلطی ده، ځکه چې صاحب دفتح الباری په ج ۲۶ ص ۱۶۴ کې ددې حدیث په باره کې لیکي چې ابوداود ددې روایت تخريج کړی دی، لکن دابراهيم ابن میسره رحمه الله وغیره نومونه یې نه دي ذکر کړي، بلکې غیر واحد یې ویلي دي. (ضمیمه ص ۳)

د عبد الله روپري دا خبره بالکل صحیح ده، ځکه چې په مسلم ج ۱ ص ۴۷۸ کې سند داسې دی چې: عن حماد بن زيد عن ايوب السخيتاني عن ابراهيم ابن ميسرة عن طاوس الخ. او ابراهيم بن ميسرة ته امام سفيان الثوري رحمه الله (اوثق الناس واصدقهم) ویلي دي.

او علامه ابن سعد رحمه الله ورته کثیر الحديث ویلي دی او امام احمد رحمه الله، امام یحییٰ بن معین رحمه الله او امام نسائي رحمه الله ورته ثقہ ویلي دی. او امام ابو حاتم رحمه الله ورته صالح ویلي دی. او امام ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې شمیرلي دي (تهذيب ج ۱ ص ۷۲)

(۶) **طاوس رحمه الله جلیل القدر تابعي** دی. امام ابن معین رحمه الله او امام ابو ذرعه رحمه الله ورته ثقہ ویلي دی (تهذيب ج ۵ ص ۹)

(۷) **حضرت عبد الله بن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما:** دا خو جلیل القدر صحابی دی. خلاصه دا چې د ابوداود ټول راویان ثقہ دي.

حافظ: بن قیم فرمائي چې: (رواه ابوداود باسناد صحیح و فيه تصريح قبل ان يدخل بها الخ.... (زاد المعاد ج ۱ ص ۵۵) دا حدیث امام ابوداود په صحیح سند روایت کړی دی او په دې حدیث کې د قبل ان يدخل بهاتصريح موجود ده.

اوپه بل ځای کې لیکي چې (كان الرجل اذا طلق امرته ثلاثا قبل ان يدخل بها جعلوها واحدة علي عهد رسول الله ﷺ وايي بکرو صدرأمن خلافة عمر الى ان قال هذا لفظ الحديث هو باصح اسناد (زاد المعاد ج ۱ ص ۶۱)

کله به چې یو سړي د همبستۍ څخه مخکې خپله ښځه طلاقه کړه، نو د رسول الله ﷺ او د ابوبکر ؓ اړه ابتدائي دوره د خلافت د حضرت عمر ؓ کې به د اړه یو حسابیدلو، بیا مخکې فرماني چې دا د داسې حدیث الفاظ دي چې په ډیر صحیح سند سره ثابت دی.

الحاصل: د مسلم شریف روایت د غیر مدخول بهانې په باره کې دی او هغه هم په هغه صورت کې چې په متفرق طور سره ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق ووايي

د ابوداود په یو روایت کې داسې هم راغلي دي چې (اذا قال انت طالق ثلاثا بغير واحد في واحدة) چې کله ورته په یوه کلمه ووايي چې ته په دریو طلاقو طلاقه یې نو د اړه یو طلاق حسابیږي.

لکن خپله د غیر مقلدینو یو سرگروه حافظ روپړي د دې حدیث صحیح والي نه مني، بلکې دی ته د عمر که رحمه الله قول وائي. او د دې څخه علاوه په کې د اتوجیه کوي چې ثلاثا د انت طالق سره تعلق نلري بلکې د قال سره تعلق لري (اي قال ثلاثا انت طالق) او د بېغم واحد ترجمه داده چې د درې واړو طلاقونو په مینځ کې فاصله نوي بلکې پرله پسې انت طالق، انت طالق، انت طالق ووايي. نو د وېبې څخه مخکې دا په یو حسابیږي (ضمیمه ص ۶)

قاضی شوکانی لیکي چې د ابوداود حدیث د غیر مدخول بهانې په باره کې دی او د مسلم شریف حدیث د مدخول بهانې په باره کې دی، نو چې د غیر مدخول بهانې په باره کې درې طلاقه په یو حسابیږي، نو د مدخول بهانې په باره کې به هم درې طلاقه په یو حسابیږي.

لکن غیر مقلد روپړي ورباندې رد کوي چې دا جواب غلط دی، ځکه چې په دې صورت کې په ابوداود کې د غیر مدخول بهانې د لغوه شو. همدارنگه یو حدیث چې په مختلفو الفاظو روایت شي، نو هغه په یو حدیث حسابیږي ټول الفاظ یو ځای کیږي او یو مطلب ترینه راییستل کیږي. (ضمیمه ص ۵)

دریم جواب: امام قرطبی رحمه الله فرماني چې دا حدیث مضطرب دی. (فتح الباری ج ۹ ص ۲۹۲)

امام ابن العربی المالکی رحمه الله شارح الترمذی فرماني چې په دې روایت کې کلام دی، نو داسې روایت به څرنگه په اجماع باندې مقدم کیږي؟ (فتح الباری ج ۹ ص ۲۹۱). علامه ابو جعفرین النحاس رحمه الله په خپل کتاب الناسخ والمنسوخ کې لیکي چې حضرت طاووس رحمه الله اگر چې صالح سړی دی لکن حضرت ابن عباس ؓ څخه په ډیرو روایاتو کې متفرد دی، علما دده روایات نه قبلوي، په دې روایتونو کې

یو روایت د احم دی چې درې طلاقه په یو حسایېري، لکن صحیح روایت د ابن عباس رضی الله عنه او د حضرت علی رضی الله عنه څخه دادی چې درې طلاقه په دریو حسایېري (اعلام مرفوعه ص ۲۲).

حافظ ابن قیم رحمه الله او شوکانی د اضطراب څخه د جواب کوشش کړی دي لکن د حلالو او د حرامو په مسئله کې په داسې وهمي توجیهاتو باندې اعتماد نشته.

په دې روایت کې د ابو الصهباء رحمه الله ذکر هم راځي لکن دا راوی نه دی، دا روایت طأوس رحمه الله د ابن عباس رضی الله عنه څخه کړی دی د ابو الصهباء رحمه الله ذکر صرف د پوښتنې کونکي په طریقه کیږي. او حضرت ابو الصهباء رحمه الله مختلف فیه هم دی. بعضي محدثینو ورته ثقه ویلی دی، لکن امام ابن عبد البر رحمه الله ورته مجهول ویلی دی. (الجواهر النقی ج ۷ ص ۳۳۷)

او امام نسائي رحمه الله ورته ضعیف ویلي دي. میزان ج ۱ ص ۴۶۹ و تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۴۳۹) او دا خو یقیني ده چې صحابی نه دی او عجیبه خبره داده چې ده ته څرنگه دا معلومات وو چې د رسول الله صلی الله علیه و آله او د ابوبکر رضی الله عنه په زمانه کې درې طلاقه په یو حسایېدل او صحابه کراموته نه وو معلوم؟

که صحابه وو ته د دې معلومات وای، نو د حضرت عمر رضی الله عنه مخالفت به یې کړی وای. حضرات صحابه رضوان الله تعالی علیهم خود رسول الله صلی الله علیه و آله په سنتو فدايان وو. څرنگه یې حضرت عمر رضی الله عنه ته و نه ویل چې ستا اجماع د رسول الله صلی الله علیه و آله د حدیثو په مقابل کې ده؟

یو یې بی رضی الله عنه د مهر په مسئله کې په حضرت عمر رضی الله عنه د عین خطبې په دوران کې نیوکه وکړه. (رفع الملام ص ۶۰ لحافظ ابن تیمیه) حالانکې په دې مسئله کې هیڅ صحابی یو حرف هم د حضرت عمر رضی الله عنه په خلاف نه دی راییستلې چې محترمه! داڅه کوي؟ او بیا د خوند خبره داده چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله هم درې طلاقه په یو حسابولو ته د عجیبې او نوې خبرې لقب ورکړی دی، که چیرته دا خبره د صحابه وورزی الله تعالی عنهم په مینځ کې معموله وای، نو حضرت ابو الصهباء رحمه الله به ورته نوې او عجیبه نه ویله.

څلورم جواب: دا مسئله د غیر مقلدینو په انتهای مستند کتاب فتاوی ثنائیه کې ډیر په زور سره ذکر شوې ده، لکن په همدې ځای کې ورباندې غیر مقلد عالم مولوی ابو سعید شرف الدین دهلوی یو ډیر ښه علمي بحث کړی دی. چې دلته یې ټکي په ټکي ترجمه را نقلوو.

شوقيه: د مرحوم مجيب دا خبره چې په يو مجلس کې درې طلاقه په يو حساييرې د حضرت ابن عباس رضي الله عنه ددې حديث له وجهې چې: (كان الطلاق علي عهد رسول الله ﷺ وابي بكر وستين من عمر طلاق الثلاث واحدة) مسلم.

د خو و جهو څخه غلطه ده: اول دا چې په دې حديث کې د مجلس واحد ذکر نشته د مسند احمد په روايت کې د مجلس واحد ذکر راغلی دی، لکن هغه حديث صحيح نه دی.

دوهم: دا چې محدثينو په دې حديث کې اوږده خبره کړې ده، چې د هغې تفصيل په نووي، فتح الباري او خصوصاً زما په کتاب (کتاب الطلاق) کې کتلی شئ!

دويم: دا چې په دې حديث کې او همدارنگې په بل هيڅ روايت کې د تفصيل نشته چې دا دريو طلاقو مسئله د رسول الله ﷺ او ياد شيخينو مخې ته راغلې وه او هغوی په کې دافيصله کړې وه.

خلوروم: دا چې بعينه د همدې حديث په شان په مسلم شريف کې يو بل روايت هم شته چې د حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه څخه دی.

(قال عطاء قدم جابر بن عبد الله معتمرا فجنناه في منزله فسئله القوم عن اشياء ثم ذكره المتعة فقال نعم استمتعا علي عهد رسول الله ﷺ و ابي بكر رضي الله عنه وعمر رضي الله عنه. انتهى. وفي رواية اخرى بعده ثم نهانا عمر رضي الله عنه فلم نعد لهما اي لمتعة النساء و متعة الحج). [صحيح مسلم مع شرح النووي ج ۱/ص ۴۵۱/باب نكاح المتعة].

نو کوم جواب چې د حضرت جابر رضي الله عنه ددې حديث څخه دی د متعة النساء په باره کې، نو هغه جواب د حضرت عبد الله ابن عباس رضي الله عنه د حديث څخه دی، که دا جايزوي چې درې طلاقه په يو حساب دی، نو متعة النساء به هم جايزه وي ولايقول به المحدثون.

پنځم: ددې څخه ثابته شوه چې لکه څرنگه چې متعة النساء بعضې خلکو په ناخبرې کې کوله، رسول الله ﷺ او شيخين رضی الله عنهما ترينه نه وو خبر، اخر چې حضرت عمر رضي الله عنه پرې خبر شو، نو خلک يې ترينه منع کړل، نو همدارنگې د دريو طلاقو مسئله هم وه چې بعضو خلکو په ناخبرې کې دا په يو حسابولو، چې نه

ترينه رسول الله ﷺ خبر و او نه شيخين رضی الله عنهما، اخر چې. حضرت عمر ؓ پرې خبر شو، نو داخلک يې هم ترينه منع کړل.

شپږم: دا خبره کول چې دمحدثينو په دې خبره کې اختلاف دی ډيره سخته مغالطه ده.

اصل خبره دا د چې د صحابه و و رضی الله عنهم، د تابعينو رحمهم الله او د تبع تابعينو رحمهم الله د زمانې څخه تراوه سوه کلونو پورې د هېچا څخه داندې ثابتې چې دريو طلاقونو ته يې يو ويلی وي. و من ادعی فعلیه البيان و دونه خطر القتاد. [وگوره مو طامام مالک، صحيح بخاری، سنن ابی داود داسنن النسائی، مجامع الترمذی، سنن ابن ماجه و شرح مسلم للامام النووی و فتح الباری و تفسير ابن کثير و تفسير ابن جرير و کتاب الاعتبار للامام الحازمی في بيان الناسخ و المنسوخ من الآثار. په دې کتاب کې امام حازمی د ابن عباس ؓ دې حديث ته منسوخ ويلی دي. او تفسير ابن کثير هم د (الطلاق مرتان) دديت آيت لاندې د ابن عباس ؓ (چې د مسلم شريف د حديث راوی دی) بل حديث چې په ابو داود کې راغلی دی؛ راوړی دی، چې هغه په نسخ المراجعة بعد التطبيقات باندې دلالت کوي.

(عن ابن عباس ؓ ان الرجل كان اذا طلق امرته فهو الحق برجعته وان طلق ثلاثا فنسخ ذلك فقال الطلاق مرتان فامساک بمعروف او تسريح باحسان) (عون المعبود ۲ ص ۲۲۵)

امام نسائی هم همدارنگې باب منعقد کړې دی ج ۲ ص ۱۰۱ او همدا حديث يې راوړی دی او دواړو امامانو ورباندې سکوت کړی دی، او د دواړو په نيز دا حديث حجت دی ځکه خو يې راوړي دی او باب يې ورته منعقد کړی دی.

ابن جرير رحمه الله هم همدا حديث ناسخ گرځولي دی، نو دا حديث د ابن کثير رحمه الله او د ابن جرير رحمه الله په نيز صحيح دی، لکه څرنگه يې چې ورته په مستدرک حاکم کې صحيح الاسناد ويلی دی او همدا د امام فخر الدين الرازی رحمه الله تحقيق هم دی او امام ابوبکر محمد بن موسی بن عثمان الحازمی رحمه الله په کتاب الاعتبار کې دخپل سند سره ليکلي دي چې:

(فاستقبل الناس الطلاق جديدا من يومئذ من كان منهم طلق اولم يطلق حتي وقع الاجماع علي نسخ الحكم الاول ودل ظاهر الكتاب علي نفيضة وجاءت السنة مفسرة للكتاب مبينة رفع الحكم الاول الخ ص ۱۰۲)

او خپله علامه ابن القیم رحمه الله په زاد المعاد مصری ج ۲ ص ۲۵۴) صفحه کې لیکلي دي چې (تفسیر الصحابي حجة وقال الحاكم هو عندنا مرفوع انتهى .

او چې کله د ابن عباس ؓ د مسلم شریف حدیث د اجماع څخه مخالف و، نو خپله د ابن تیمیه رحمه الله د فرمان څخه هم معلومېږي چې په دې حدیث باندې عمل ندی پکار. د ابن تیمیه رحمه الله په فتاوی جلد دویم ص ۳۵۹ کې لیکل شوي دي چې (والخبر الواحد اذا خالف المشهور المستفيض كان شاذاً وقديكون منسوخاً) وهذا كذلك فانهم وتدبر.

او د سنن ابی داود د نسخ د حدیث په سند کې یو راوی علی بن الحسین دی او بل راوی حسین بن واقد رحمه الله دی، په دې دواړو باندې علامه ابن قیم د وَمْ اعتراض کړی دی، لکن د امام انسائی رحمه الله په شان متشدد او نوزو محدثینو ورته (لیس به باس) ویلي دي او د وَمْ څخه څوک خالي دی؟ لهذا دا چندان جرجه نده، روای معتبر دی.

او حسین بن واقد رحمه الله د مسلم شریف راوی دی او یحیی بن معین رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. لهذا د حدیث حسن صحیح دی، د عمل او د استدلال قابل دی.

بعضی خلکو ویلي دي چې دا د ابن عباس ؓ سهوه ده، لکن دا غلطه خبره ده، ځکه چې د ابن عباس ؓ څخه چې د ابو داود په روایت کې سهوه وشوه، نو د مسلم په روایت کې به هم ترینه سهوه شوي وي. فلا حُجَّة فیه. د امام رازی رحمه الله د قول څخه هم نسخه معلومېږي. [وگوره تفسیر کبیر ج ۲ ص ۲۴۸].

اووم: محدثینو د مسلم شریف حدیث ته شاذ هم ویلی دی.

اقم: د مسلم شریف په روایت کې اضطراب هم دی.

فهم: د ابن عباس ؓ د مسلم شریف حدیث مرفوع ندی، دا د بعضو هغو صحابه وورزی الله تعالی عنهم فعل دی چې نسخ ورته نه وه معلومه. كما في الوجه الثالث والرابع.

لسم: چې د مسلم شریف د حدیث د امام حازمی او د تفسیر ابن جریر او د ابن کثیر د تحقیق مطابق حجت نه دی، ځکه چې د قران د ظاهر، د سنت صحیحه، د اجماع د صحابه وو او د اجماع د ائمه وو او د محدثینو د مذهب څخه مخالف دی.

اصل خبره داده چې مجيب مرحوم چې کومه خبره ليکلي يې ده چې: درې طلاقه په يو مجلس کې په يو حسابيږي.

نو دا خبره د صحابه وو، تابعينو، تبع تابعينو، دايمه مجتهدينو، اود متقدمينو محدثينو د مسلک څخه مخالفه ده، دا خبره اوه سوه کاله بعد رايد شوه چې درې طلاقه په يو حسابيږي او هغو خلکو راپيدا کړه چې دابن تيميه رحمه الله د فتوى پابند او معتقدین وو. دا خبره د اتمې صدۍ په اويا لويو کې ابن تيميه رحمه الله وکړه چې ددې په وجه ورسره د وخت علماو وسخت مخالفت وکړ. مرحوم نواب صديق حسن خان په اتحاف النبلاء کې دابن تيميه رحمه الله تفردات را نقل کړي دي، چې په اول کې يې د امثله ده.

کله چې ابن تيميه رحمه الله د فتوى ورکړه، نو ډيره غوغا جوړه شوه، په ابن تيميه رحمه الله اودده په شاگرد ابن قيم رحمه الله باندې ددې په وجه ډير مصيبتونه راغلل، خلکو ابن قيم رحمه الله په اوښ سپور کړ او د هلو و هلو سره يې په بازار کې وگرځاوه. او بيا يې بندي کړو، ځکه چې په هغه وخت کې د امثله د روافضو شعار و. [اتحاف النبلاء ص ۳۱۸ وسيل السلام شرح بلوغ المرام مطبع فاروقی دهلې ج ۲ ص ۹۸ والتاج المکمل مصنفه نواب صديق حسن خان ص ۲۸۶].

نواب صديق حسن خان دلته ليکلي دي چې سره ددې چې امام شمس الدين ذهبي رحمه الله دابن تيميه رحمه الله شاگرد او معتقد و، لکن په دې مسئله کې ورسره سخت مخالف دی. [التاج المکمل ص ۲۸۸ و ص ۲۸۹]. البته ددې زمانې د اهل حديثو علماء چونکې دابن تيميه رحمه الله اودده د شاگرد ابن قيم رحمه الله معتقدین دي، نو ځکه ورسره متفق دي او دوی دې ته د محدثينو مسلک وائي او دا يې مشهوره کړې ده چې دا د محدثينو مسلک دی او ددې مسلک سره صرف احناف مخالف دي. له دې وجه يې بعضي خلک سمدستي ومنې او ددې په خلاف ردونه کوي. حالانکې دافتوا او يا مذهب په اتمه صدۍ د هجرت کې وجود نه راغلی دی او دايمه وو تقليد په څلورمه صدۍ د هجرت شروع شوی دی.

ددې مثال داسې دی لکه بريلويانو چې د اهل سنت والجماعت په نوم غاصبانان قبضه کړي ده او نور خلک يې په دې مشهور کړي دي چې دوی د اهل سنت والجماعت څخه خارج دی او يا لکه څرنگه چې مودودي خپل جماعت په جماعت اسلامي مشهور کړی دی. سره ددينه چې ددوی اسلام يو خود ساخته اسلام دی. ولعل فيه كفاية لمن له دراية والله يهدي من يشاء الى صراط مستقيم يستلونك احق هو قتل

إِى وَ رَبِّى إِنَّهُ لَحَقُّ. ابوسعید شرف الدین دهلوی (فتاویٰ ثناء، په جلد ۲ ص ۴۳ تا ص ۴۶) مکتبه اشاعت و دینیات مومن پوره بمبئی (۱۱)

غیر مقلدین دې په پوره فکر د خپل مشر په دې مفصله وینا کې سوچ وکړي او عوام دې د روافضو په سرک نه روانوي.

پنځم جواب :

په دې حدیث کې داراغله چې در رسول الله ﷺ او د ابوبکر ؓ او د عمر ؓ د خلافت په اولو دوه کلونو کې درې طلاقه په یو حسابیدل، لکن دا د دې تقاضا نه کوي چې دا در رسول الله ﷺ په امر او یا اجازت باندې و.

بعضې کارونه داسې وو چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې کیدل لکن رسول الله ﷺ به ورباندې خبر هم نه وو. مثلاً حضرت عمار ؓ در رسول الله ﷺ په زمانه کې د جنابت څخه د تیمم په وخت کې ټول بدن په خاورو لرمې و، لکن رسول الله ﷺ دده تغلیط وکړو. (بخاری ج ۱ ص ۵۰) او حضرت عمر ؓ به چې کله د جنابت په حالت کې اوبه پیدا نکړي نو لمونځ به یې نه کولو بخاری ج ۱ ص ۴۸).

همدارنگې په شلگونو داسې واقعات دی چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې شوی دی لکن چې رسول الله ﷺ ورباندې خبرندی نو ځکه څوک ورته جایزه وائي.

د حضرت ابن عباس ؓ حدیث هم نه در رسول الله ﷺ قول دی اونه فعل دی اونه تقریر دی نو لا مذهبانونه څرنگه حجت شو؟

لکه څرنگه چې د اهل ظواهر و مشهور محدث علامه ابن حزم رحمه الله لیکي چې (فلیس شیئ منه انه علیه السلام هو الذي جعلها واحدة اوردها الي الواحدة، ولانه عليه السلام علم بذلك فاقره ولا حجة الا فيما صح انه عليه السلام قاله او فعله او علمه فلم ينكره. (محل جلد ۱ ص ۲۰۶).

په دې حدیث کې هیڅ داسې خبره نده راغلی چې رسول الله ﷺ د یته یو ویلي دي او یا یې یو ته راجع کړي دي اونه په کې داشته چې رسول الله ﷺ په دې باندې خبر و او یا یې هم ورته څه ندي ویلي، حالانکې حجت صرف در رسول الله ﷺ قول، فعل، او تقریر دی.

د ابن حزم رحمه الله عبارت څخه واضحه شوه چې د اوسره در رسول الله ﷺ حديث ندى څكه چې د مرفوع حديث دغه درې اقسام دي كه چيرته د اوسره در رسول الله ﷺ حديث وى، نو بيا خو حضرت ابن عباس ؓ د حضرت عمر ؓ په دوره د خلافت كې ژوندى و، نو ولې يې د حضرت عمر ؓ مخالفت نكولو؟ ايا د غير مقلدينو غيرت د ابن عباس ؓ څخه زيات دي؟

او خوندوره خبره داده چې خپله د ابن عباس ؓ فتوى داوه چې درې طلاقه په دريو طلاقو حسا بېږي. (ابوداود ج ۱ ص ۲۹۹ منتقى ص ۲۳۷)

شپږم جواب: امام بهيقي په خپل سندسره د الامام الشافعي څخه نقل كړي دي چې ممكنه ده چې د ابن عباس ؓ روايت منسوخ وي، كه ابن عباس ؓ ته يې نسخ نه وه معلومه، نو هيڅكله به يې ددې په خلاف فتوى نه وه وركړې او هيڅكله به يې ددې په خلاف عمل نه و كړى. (سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۸ په ابوداود او په نسائي كې صحيح حديث دى حضرت عبدالله بن عباس ؓ فرمائي چې په اول كې د دريو طلاقونو څخه وروسته رجوع جايزه وه چې بيا د احكام منسوخ شو (نسائي ج ۲ ص ۱۰۳) و ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ او علامه ابوبكر محمد بن موسى الحازمي الشافعي رحمه الله المتوفى (۵۸۴ هـ) فرمائي چې په اول كې د دريو طلاقونو څخه وروسته رجوع جايزه وه، لکن وروسته دا حكم بالا اتفاق منسوخ شو د قران ظاهر او احاديث په دې دلالت كوي (كتاب الاعتبار ص ۱۸۱)

علامه الوسى رحمه الله و حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې: د صحابه و و اجماع بغير د علم د نسخ څخه نه كيږي (روح المعاني ج ۲ ص ۱۱۸ فتح الباري ج ۱۳ ص ۲۶۷)

د حضرت ابن عباس ؓ ددې روايت په خلاف فتوى وركول د نسخ دليل دى.
د غير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان ليكي چې:

(و مخالفت راوي از برای مروی دلیل است برآنکه علم ناسخ دارد چه حمل ان بر سلامت واجب است (دلیل الطالب ص ۴۷۶)

شوکانی د ابن عباس ؓ د فتوى په باره كې ليكي چې: د ابن عباس ؓ څخه خپل روايت هير شوى وو.
(نيل الاوطار جلد ۶ ص ۲۴۷)

ليکن دا خبره بالکل مردوده ده، ځکه چې حضرت ابن عباس رضي الله عنه د افتوی په متعددو ځایونو کې د نورو صحابه وواو د تابعینو په موجودگي کې ورکوله، نو ایا په هيڅ ځای کې هم ورته خپل روایت نه و یاد؟ له دې وجهې مشهور غیر مقلد عبدالله روپړې هم د شوکاني په دې خبره سخت رد کړی دی .

اووم جواب : د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د حدیث معنی دانه ده چې د حضرت رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضي الله عنه په زمانه کې درې طلاقه په یو حسابیدل، بلکه معنی یې داده چې د رسول الله ﷺ او د ابوبکر صدیق رضي الله عنه په زمانه کې عموماً خلکو یو یو طلاق ورکولو، ددې څخه وروسته به که خاوند مناسب گڼله نو په دوهم او دریم طهر کې به یې نور دواړه طلاقونه هم ورکړل او که نه په همدې یو طلاق به یې اکتفاء کوله او د عدت د تیریدلو څخه وروسته به ښځه جدا کیدله اگر چې درې طلاقه به هم بعضې خلکو اچول، لکن هغه نسبتاً کم وو او ددې معنی لپاره د ابراهیم نخعی رحمه الله یو روایت قرینه ده چې (کانوا يستحبون ان يطلقوا واحدة، ثم یترکها حتی تحيض ثلاث حیض). (نصب الراية ج ۳ ص ۲۴۰) (ودریه ص ۲۲۶)

حافظ ابن حجر رحمته الله دی حدیث ته صحیح ویلی دي. دریاه ص ۲۲۶ او محدث کبیر امام عیید الله بن عبد الکريم رحمه الله المتوفی (۲۶۸ هـ) د حضرت ابن عباس رضي الله عنه د حدیث همدامطلب بیان کړی دی (معنی هذا الحدیث عندي ان ماتطلقون انتم ثلاثا کانوا يطلقون واحدة في زمن النبي ﷺ وابي بکر وعمر رضي الله عنهما) (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸)

ددې حدیث معنی داده چې تاسو چې اوس درې طلاقه ورکوئ، صحابه و رضي الله عنهم به د رسول الله ﷺ او د ابوبکر رضي الله عنه او د عمر رضي الله عنه په زمانو کې یو طلاق ورکولو.

همدا معنی نووی رحمه الله، امام خطابی رحمه الله، امیریمانی رحمه الله او علامه زرقانی رحمه الله هم ذکر کړې ده. [نووی ج ۱ ص ۴۷۸ معالم السنن ج ۳ ص ۱۲۷ سبل السلام ج ۳ ص ۲۱۱ زرقانی شرح موطا ج ۳ ص ۱۶۷].

اټم جواب : که په طریقې د فرض المحال سره و منو چې: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه روایت په ظاهر حمل دی او صحیح دی، نو یاد او یو چې ددې روایت د ابن عباس رضي الله عنه دهغو نورو روایاتو سره تعارض دی کوم چې جمهورو علماوو ذکر کړي دي، نو د تعارض په صورت کې به هم د جمهورو علماوو د لایلو ته د څو جوڅخه ترجیح ورکولی شي .

(۱) علامه حازمی شافعی رحمه الله یو قاعده بیان کړی ده چې کله دا حدیث په مابین کې تعارض راشي، نو هغه حدیث ته به ترجیح ورکولی شي چې د قرآن د ظاهر سره موافق وي. [کتاب الاعتبار ص ۱۶] او مخکې دا خبره تفصیلاً ذکر شوه چې د قرآن د ظاهر سره د جمهورو مذهب موافق دی.

(۲) کله چې د دوه احادیثو په مابین کې تعارض راشي، نو هغه حدیث ته به ترجیح ورکولی شي چې په کوم حدیث باندې د جمهور امت تعامل وي. [کتاب الاعتبار ص ۱۸] او د جمهورو تعامل په دې خبره و چې درې طلاقه درې دي.

(۳) د محرم او د مبیع په مابین کې چې تعارض راشي نو ترجیح به محرم ته ورکولې شي. ص ۲۱ نور هم ډیر جوابونه شته لکن زموږ مقصد صرف د مسئلې واضحول دی لدی و چې په دې جوابونو اکتفا کوو.

دوهم دلیل : حضرت رکانه رضی الله عنه خپلې بی بی ته طلاق ورکړی و، بیا ورته رسول الله ﷺ وفرمایل چې ای رکانه رضی الله عنه! ته بیرته خپلې میرمنې ته رجوع وکړه! حضرت رکانه رضی الله تعالی عنه ورته وفرمایل چې یا رسول الله ﷺ! ما خو خپلې بی بی ته درې طلاقه ورکړې دي، رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې زه پوهیږم، ته رجوع وکړه. [ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۹].

اول جواب : د دې حدیث په سند کې (بعضې ابی رافع) دی او هغه مجهول دی، لکه څرنگه چې امام نووی رحمه الله فرمائي چې دا حدیث ضعیف دی، ځکه چې په دې کې مجهول راوي دی. [شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸]

او مشهور ظاهري ابن حزم رحمه الله فرمائي چې بعضې بنی رافع مجهول دی او د مجهول سند څخه استدلال ندی صحیح. [محلّی جلد ۱۰ ص ۱۶۸]

لهذا د حلالو او د حرامو په مسئله کې د داسې سند څخه استدلال نه دی صحیح. مولنا خلیل احمد سهارنپوری فرمائي چې: په مستدرک کې د (بعض بنی رافع) تعین هم راغلی دی، چې دا محمد بن عبید الله بن ابی رافع دی [بذل المجهود ج ۳ ص ۶۹]. لکن د انهایت ضعیف او کمزوری راوی دی.

علامه ذهبی رحمه الله فرمائي چې امام بخاری رحمه الله ده ته منکر الحدیث ویلی دی. او امام ابن معین رحمه الله ورته لیس بشم ویلی دی. او امام ابو حاتم رحمه الله ورته ضعیف الحدیث او منکر الحدیث جدا ویلی دي. امام دارقطنی رحمه الله ورته متروک ویلی دي. علامه ذهبی رحمه الله فرمائي چې: محدثینو

ده ته ضعیف ویلي دي، نو دا نهایت ضعیف او کمزوری راوي دي. [میزان ج ۳ ص ۹۷ تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۳۲۱]. او علامه ابن عدی رحمه الله دا د کوفې په شیعۀ گانو کې شمیرلی دی [تهذیب التهذیب ج ۹ ص ۳۲۱]. اود شیعۀ گانو مذهب مخکې بیان شو چې هغوی درې طلاقه په یو حسابوي.

او یو بل روایت هم شیعۀ گانو ګوډه کړی دی، لکه څرنګه چې امام دارقطنی رحمه الله فرمائي چې: کومو راویانو چې دایان کړی دی چې حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه د حیض په حالت کې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، هغه ټول راویان شیعۀ گان دي. صحیح روایت دادي چې هغوی رضی الله عنه صرف یو طلاق ورکړی و (دارقطنی ج ۲ ص ۴۲۷). او امام بخاری رحمه الله فرمائي چې د کوم راوی په باره کې چې منکر الحدیث و ویلي شي دهغه څخه روایت نه دی جایز. [میزان الاعتدال ج ۱ ص ۵ و طبقات سبکی ج ۲ ص ۹ و تدریب الراوی ص ۲۳۵]. نو د امام بخاری رحمه الله د تحقیق مطابق ددې روایت بیانول صحیح نه دي.

دوهم جواب: د حضرت رکانه رضی الله عنه په صحیح حدیث کې د دریو طلاقونو په ځای د (بَئَة) لفظ دی، لکه څرنګه چې امام ابوداود رحمه الله فرمائي چې: (هذا اصح من حديث ابن جريج ان ركانة طلق امرته ثلاثا لانهم اهل بيته وهم اعلم به الخ)

د حضرت رکانه رضی الله عنه دغه روایت، په کوم کې چې د (بَئَة) لفظ دی د ابن جریج دروایت څخه زیات صحیح دی په کوم چې راغلي دي چې رکانه رضی الله عنه خپله ښځه په دریو طلاقونو طلاقه کړې وه، ځکه چې د (بَئَة) والا حدیث دده د کور د خلکو روایت دی او هغوی دهرچا څخه په دې معامله ښه پوهیدل. [ابوداود ج ۱ ص ۳۰۹ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۹].

او قاضی شوکانی لیکي چې: واثبت ماروي في قصة ركانة رضی الله عنه انه طلقها البتة لا ثلاثا... الخ (نیل الاوطار ج ۶ ص ۲۳۶).

د حضرت رکانه رضی الله عنه په واقعۀ کې صحیح روایت دادي چې هغه خپله ښځه په (بَئَة) طلاق طلاقه کړې وه، نه په دریو طلاقونو، د امام نووی رحمه الله عبارت څخه معلومېږي چې بعض راویانود غلط فهمۍ له وجهې د (بَئَة) د لفظ څخه درې را فهمولي دي (جلد ۱ ص ۴۷۸)

خلاصه دا چې: ددې روایت څخه (۱) ددرې طلاقونو اثبات (۲) او یسادرې په یو حسابول (۳) بیا خاوند ته درجوع د حق شاتبول د (ظلمات بعضها فوق بعض) مصداق دی اود حلالو او حرامو په مسئله کې په داسې

ضعيفو کمزورو او مجهولو روايتونو باندې اعتماد هيڅکله ندي جايز او هغه هم چې ياد صحيحو صحيحو رواياتو او د اجماع د امت په مقابل کې راشي.

دويم دليل: د حضرت ابن عباس رضي الله عنه څخه روايت دی چې حضرت رکانه رضي الله عنه خپلې بې بې ته په يو مجلس کې درې طلاقه ورکړي وو، بيا وروسته ډير پښیمانه و، رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې: تا څرنگه درې طلاقه ورکړي دي؟

هغه ورته وفرمايل چې ما په يو مجلس کې درې طلاقه ورکړي دي! رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې ته رجوع وکړه... الخ. (مسند احمد ج ۱ ص ۲۶۵ وسنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۹)

قاضی شوکانی ليکي چې ددې تخريج امام احمد رحمه الله او ابو يعلى رحمه الله کړی دی او امام ابو يعلى رحمه الله ددې تصحيح کړی ده. (نيل الاوطار ج ۶ ص ۲۴۶)

اول جواب: ددې حديث په سند کې محمد بن اسحق دی امام نسائی رحمه الله فرمائي چې هغه قوي ندي. [ضعفاء صغير للنسائي ص ۵۲]. امام ابو حاتم فرمائي چې هغه ضعیف دی. (کتاب العلل ج ۱ ص ۴۳۳).

امام دارقطنی رحمه الله فرمائي چې هغه قابل د احتجاج نه دی. محدث سليمان تيمی رحمه الله فرمائي چې هغه دروغ غونډی. امام هشام ابن عروه رحمه الله فرمائي چې هغه دروغ غونډی. امام يحيی بن سعيد القطان رحمه الله فرمائي چې زه داشاهدي ورکوم چې هغه دروغ غونډی (ميزان ج ۳ ص ۲۱)

امام مالک رحمه الله فرمائي چې هغه د جال دی [تهذيب ج ۹ ص ۴۱ د تاريخ، بغداد ج ۱ ص ۲۲۳]. همدارنگه امام مالک رحمه الله ورته کذاب هم ويلي دي. [تاريخ بغداد ج ۱ ص ۲۲۳]

علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چې د حلالو او د حرامو په مسئله کې له ده څخه استدلال صحيح ندي. (تذکره ج ۱ ص ۱۶۳) همدا خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم کړی ده (الدرایة ص ۱۹۳)

د غیر مقلدینو سرگروه نواب صديق حسن خان دیو سنده په تحقيق کې ليکي چې: (در سندش نیز همان محمد بن اسحق است و محمد بن اسحق حجت نیست) [دليل الطالب ص ۲۳۹].

حافظ ابن رشد رحمه الله فرمائي چې دمحمد بن اسحق دا روايت په وهم باندې بناء دی، ځکه چې ثقه راويان روايت داسې کړی دی چې حضرت رکانه رضی الله تعالی عنه خپله يې يې په يته طلاقه کړې وه، نه په دريو طلاقونو. (بدایة المجتهد، ج ۲ ص ۶۱)

دوهم جواب : ددې حديث په سند کې يواځې يو ضعيف راوی ندی بلکې ددې په سند کې داود بن حصين هم شته کوم چې د عکرمه رحمه الله څخه روايت کوي. امام ابو ذرعه رحمه الله ورته ضعيف وائي. او امام سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي چې زه دده د احاديثو څخه تېستم. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷). همدارنگه امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چې هغه قوی نه وو. امام ساجي رحمه الله فرمائي چې هغه منکر الحديث و. محدث جوزقاني رحمه الله فرمائي چې محدثين دده د احاديثو صفت نه کوي. (تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۱۸۱) همدارنگه امام علي بن المديني رحمه الله او امام ابو داود رحمه الله فرمائي چې داود بن حصين روايت د عکرمه رحمه الله څخه منکر دی. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷) او دا روايت هم د عکرمه رحمه الله څخه دی. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ثقة الافني عکرمه. (تقريب ص ۱۱۶)

له دې وجهې امام بهيقي رحمه الله فرمائي چې دده د احاديثو څخه استدلال نه دی جايز. (سنن الکبریٰ ج ۷ ص ۳۳۹)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې دا حديث معلول دی. (تلخيص العبير ص ۳۱۹)

علامه ذهبي رحمه الله دا روايت د داود بن حصين په مناکيرو کې شمارلی دی. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷)

همدارنگه مولوی شمس الحق عظيم ابادی ليکلي دي چې حافظ ابن القيم دې حديث ته حسن ويلى دي. (تعليق المغنى ج ۲ ص ۴۴۶)

لکن غير مقلد حافظ عبد الله روبری ليکي چې: د حافظ ابن القيم دا خبره غلطه ده، ځکه چې دا خبره ظاهره ده چې د سند د حسنوالي څخه حديث هلته حسن گرځي چې په حديث کې بل کوم عيب نه وي او دلته نور عيبيونه موجود دي. لکه څرنگه چې حافظ ابن حجر رحمه الله ورته معلول ويلى دي. خاصکر د امام احمد رحمه الله فتوی هم ددې په خلاف ده (ضميمه ص ۱۶)

دا هغه روايات وو چې غير مقلدینو د دې رواياتو په وجه د قران مقابله شروع کړې ده او د دې رواياتو په وجه يې د صحيحو احاديثو مقابله شروع کړې ده. او د قران او حديث او جمهور امت په خلاف باندې قطعي حرامو ته حلال وایي او د مناظرو چلنجونه ورکوي.

خلاصه دا چې: درې طلاقونو ته يو ويل نه درايه صحيح دي او نه روايه بلکې دا د غلط فهمي نتيجه ده. او په دې غلط فهمي کې مخکې هم بعضې خلک مبتلا وو، لکن هغه خلک د انصاف او د ديانته خاوندان وو، چې کله به په خپله غلطې باندې پوه شو او حق به ورته ښکاره شو، نور جوع به يې وکړه. لکن نن د سرخه تيريدل اسان دي لکن د جهالت او تعصب پريښودل سخت دي. الا ماشاء الله.

يوه واقعه

حضرت محمد بن سيرين رحمه الله فرمائي چې ماته ځينو هغو راويانو چې زما ورباندې اعتماد و؛ دا حديث واورولو چې حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه خپلې ښځې ته د حيض په حالت کې درې طلاقه ورکړې وو؛ بيا هم ورته رسول الله ﷺ د رجوع حکم کړی و.

نوه شل کاله په دې غلط فهمي کې مبتلا وم، د شلو کالو څخه وروسته يو ډير قوي راوي ابو غلاب يونس بن جبیر رحمه الله راته حديث واورولو چې حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه خپلې بی بی ته يو طلاق ورکړی و، درې طلاقه يې نه وو ورکړې او دريو طلاقونو نسبت هغه ته غلط دی. (مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و سنن الکبری ص ۳۳۴)

نو غلط فهمي واقع کېږي، لکن د دلايلو دا وړيدلو څخه وروسته هم ورباندې ټينگيدل خالص جهالت او تعصب دی.

خوږم دليل:

د لامذهبانو اخري حربه داده چې: ځينو احنافو پورې افتراء کوي چې ځينې احناف هم دريو طلاقونو ته يواځې. او د مثال په طور د حضرت مولنا عبدالحی المتوفی ۱۳۰۴ هـ نوم پېش کوي چې مولنا عبدالحی لکنهوي رحمه الله هم د افتوي ورکړې ده چې درې طلاقه په يو حسايېږي. (فتاوی ثنائیه جلد ۲ ص ۵۲ وغيره).

الجواب :

د مولنا عبدالحی رحمہ اللہ فتویٰ په (مجموعۃ الفتاویٰ جلد ۱ ص ۴۸۴ و ص ۴۸۵) کې موجوده ده او دا فتویٰ د (۱۲۹۰ھ) د جمادی الاولیٰ د میاشتې ده چې ترجمه یې په لاندې ډول ده :

استفتاء :

علماء د دین په دې مسئله کې څه فرمائي؟ چې زید خپلې ښځې ته د غوصې په حالت کې وویل چې ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! نو په دې درې وارې ویلسره طلاق واقع کیږي او که نه؟ او که په حنفی مذهب کې واقع کیږي او په شافعی مذهب کې نه واقع کیږي نو یا حنفی ته دا جایزه ده چې پدغې خاصه مسئله کې په شافعی مذهب عمل وکړي؟

فتویٰ :

په دې مسئله کې د احنافو په نزد درې طلاقه واقع کیږي او بغير د تحلیل څخه دوباره نکاح نه کیږي .
لکن د ضرورت په وخت کې که ددې ښځې جد اکیدل ورته سخت او د فساد احتمالات ډیروو ، نو که د بل امام تقلید وکړي څه پروا نلري لکن اولیٰ داده چې داسې د کوم شافعی عالم څخه فتویٰ وغواړي او د هغه په قول عمل وکړي . والله اعلم . حرره محمد عبدالحی عفی عنه)

(۱) الجواب :

دا خبره چې درې طلاقه درې دي ، د قرآن ، حدیث او د اجماع او د ائمه اربعه و په اتفاق قطعي ثابته ده ، په دې مسئله کې نه د امام مالک رحمہ اللہ کوم اختلاف شته او نه د امام شافعی رحمہ اللہ کوم اختلاف شته . نو دا خبره چې داسې دې له کوم شافعی څخه فتویٰ وغواړي بالکل خیالي پلو دی . او د مولنا عبدالحی رحمہ اللہ د قلم د سرعت نتیجه ده چې د دلائلو په مقابله کې هیڅ حیثیت نلري .

او دا هم ظاهره ده چې د حلالو او د حرامو مسئله په دلائلو باندې بناء وي او د دلائلو په مقابله کې د کوم مفتی او یا د کوم عالم د قلم خطا ئي ته هیڅ اعتبار نه وي .

(۲) جواب : دا فتویٰ خپله د مولنا مرحوم نه ده ، بلکې احتمال لري چې دا مهمله فتویٰ دې الحاقی وي او که خپله د مولنا فتویٰ شي ، بیا هم دا فتویٰ دده د بلې فتویٰ په وجه مردوده او باطلیږي . دا وروستني فتویٰ د (۱۳۰۱ھ)

دجمادی الاولی ده او په دې فتوی کې مستفتی یو نه دی، بلکې یو پوره جماعت دی. ددې استفتاء او جواب الفاظ په لاندې ډول دي:

استفتاء:

د معسکر بنگلور د جماعت المسلمین ټول افراد د جامع الکلمات واقف الا حادیث والایات علامه نبیل محدث جلیل امام المسلمین، مقدم المومنین، صاحب الدلیل القوی، سالک الطریق المستوی، قانع الاعتساف، محب الانصاف، مولی الاحناف حضرت ابو الحسنات الحاج المولوی، الحافظ، المفتی، الواعظ، الشیخ محمد عبدالحی اللمکهنوی دام بالفیض الصوری والمعنوی په خدمت کې په ډیر عجز او نیاز عرض کوو چې په لاندې مسئله کې مونږ ټولو ستاسو په فیصله باندې اتفاق کړی دی هغه مسئله داسې ده چې: زید د غوصې په حالت کې خپلې ښځې ته په یو مجلس کې درې وارې وویلې چې ته په ما باندې طلاقه یې! نو ایا په دې صورت کې درې طلاقه واقع کیږي او که نه؟ دلته دوه ډلې دي: یوه ډله وایي چې د احادیثو مطابق نه واقع کیږي. او بله ډله وایي چې د فقهاوو د تحقیق مطابق واقع....!

الجواب: کوم سړی چې خپلې ښځې ته ووايي چې ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! او د ورستنیو دوو الفاظو څخه یې د اول لفظ تاکید مراد نه وي، نو په دې صورت کې د جمهورو صحابه و و رضی الله تعالی عنهم، تابعینو او د ائمه اربعه و او ټولو محدثینو رحمۃ الله تعالی علیهم په نزد درې طلاقه واقع کیږي او طلاق ورکونکی گناهگار هم دی، ځکه چې داسې طلاق د شریعت څخه مخالف دی.

په موطاء امام مالک رحمه الله کې حدیث دی چې: (ان رجلاً قال لابن عباس اني طلقت امرئتي مائة تطليقة فما ذا ترى؟ فقال ابن عباس طلقت منك ثلاثاً و سبع و تسعين اتخذت بها ايات الله هزوا) او په شرح د معانی الاثار کې حدیث دی چې (عن عبد الله بن مسعود ؓ قال في الرجل يطلق البكر ثلاثاً انها لا تحل له حتى تنكح زوجاً غيره).

او په موطاء امام مالک رحمه الله کې حدیث دی چې (طلق رجل امرئته ثلاثاً قبل ان يدخل بها ثم بدا له ان ينكحها ف جاء عبد الله بن عباس واباهير في ذلك فقال لا نري ان تنكحها الا ان تنكح زوجاً غيرك قال فانها طلاق اياها واحدة فقال ابن عباس ؓ انك ارسلت ما كان لك من فضل)

او همداسې حکم حضرت وکړ کي رحمة الله حضرت عثمان رضي الله عنه اود حضرت علي رضي الله عنه څخه روايت کوي .
 او حضرت عمر رضي الله عنه په دې باندې ډيره سخته پابندي کوله اود درې طلاقونو د وقوع حکم اگر که په
 يو مجلس کې وي . په صحيح مسلم کې او په نورو کتابونو د حديثو کې را نقل دي . او همدا قول د قران د ظاهر
 سره موافق دی

او پاتې شو د مسلم شريف هغه حديث چې داسې الفاظ پکې دي چې : (كان الطلاق علي عهد رسول الله
 ﷺ وابي بكر وسنتين من خلافة عمر طلاق الثلاث واحدة فقال عمر رضي الله عنه ان الناس قد استعملوا في امر كان
 لهم فيه اناة فلو أمضيناه عليهم) .

نوددې حديث تاويل د جمهورو محدثينو او فقهاوو رحمهم الله په نزد دادی چې په اول کې به درې ځله
 د انت طالق لفظ ويل كيدو ، چې په دوهم اودريم انت طالق به د اول انت طالق تاكيد مراد كيو ، له دې وجهې
 به هغه په يو حسايده . (كذا ذكره النووي وابن الهمام وغيرهما . والله اعلم . حرره الراعي عفوريه القوي
 ابوالحسنات محمد عبدالحى تجاروالله عن ذنبه الجلي والخي . (مجموعة فتاوى جلد ۱ ص ۴۹۳ ناص ۴۹۵) .

له دې څخه علاوه حضرت مولانا عبدالحى رحمه الله دخپل وفات څخه دوه كاله مخكې په (۱۳۲۰هـ)
 كې يعنې دخپلې مخكنۍ فتوى څخه دولس كاله وروسته په (عمدة الرعاية) كې داسې فرمايي چې :
 (القول الثالث : ان الثلاث يقع بايقاعه سواء كانت المرثة مدخولة بها او غير مدخولة وهو قول
 جمهور الصحابة والتابعين والائمة الاربعة وغيرهم من المجتهدين واتباعهم رضى الله تعالى عنهم . (عمدة
 الرعاية جلد ۳ ص ۶۳ حاشيه شرح وقايه) .

له دې عبارت څخه معلومه شوه چې په دې مسئله كې د امام شافعى رحمه الله هيڅ اختلاف نشته
 اود مخكنۍ مردودې فتوى څخه معلوميدو چې په دې مسئله كې د امام شافعي رحمه الله اختلاف شته ، لهذا
 هغه د مولانا عبدالحى رحمه الله خپله فتوا نه ده ، بلكې چا د الحاق يې په طريقه را نقل كړې ده .

مُغالطات

د دریو طلاقونو د یو حسابولو لپاره چې کومو خلکو و همي او خیالي دلایل پیش کړي دي، په هغوی کې له ټولو څخه مخکې حافظ ابن قیم رحمه الله دی

حافظ ابن قیم رحمه الله د دې مسئلې د ثابتولو لپاره د (اعلام الموقعین، زادالمعاد او اغانة اللہیان) ډیرې صفحې تورې کړي دي، د هغوی بعضې مغالطات د نن زمانې غیر مقلدین په خپلو رسالو کې رانقلوي. له دې وجهې یې رانقلول مناسب گڼم.

اوله مغالطه: حافظ ابن قیم رحمه الله فرماني چې: که خبره د نفوسو په کثرت ختمیږي، نو بیا هم مونږ غالب یو، ځکه چې: ونحن نكاثركم بكل صحابي مات الي صدر خلافة عمر ؓ و يكفيننا مقدمهم وخيرهم وافضلهم زمن كان معه من الصحابة على عهده. (زادالمعاد، جلد ۱، طبع مصر ص ۶۲)

مونږ چې هر هغه صحابي و شمارو، کوم چې د حضرت عمر ؓ د خلافت تر ابتدايې دور پورې وفات شوی دی، نو په تاسو باندې غالب یو او زموږ لپاره هغه د ټولو څخه بهتر (ابوبکر ؓ) اود ټولو څخه مخکې اودهغه ملگري کافي دي.

الجواب: (۱) داد حافظ ابن القيم رحمه الله ډیر عجيبه مغالطه ده، ځکه چې حافظ ابن قیم رحمه الله دې يو څو مثال په پیش کړي چې رسول الله ﷺ او يا حضرت ابوبکر صدیق ؓ د کوم سړي درې طلاقونه په یو حساب کړي دي؟ که کوم مثال لري را وړاندې دې یې کړي.

او د دې په خلاف مونږ مخکې ډیر داسې مثالونه پیش کړل چې خپله رسول الله ﷺ درې طلاقونه په دریو حساب کړي وو.

(۲) د حضرت ابوبکر ؓ د خلافت ټوله دوره دوه کاله او څلور میاشتې وه (اکمال ص ۵۸۷) او په دې دوره کې هېڅ داسې واقعه نده راغلې چې کوم سړي دی خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وي او هغه دی حضرت ابوبکر صدیق ؓ او یاده ؓ په خلافت کې کوم بل چا په یو حساب کړی وي که څوک یې پیش کولي شي رامیدان ته دی شي (دیده باید)

(۳) د حضرت ابوبکر رضی الله عنه په زمانه کې په مختلفو محاذونو کې جنگ روان وو، لکن دیمامي د جنگ څخه ماسوی په نورو ټولو محاذونو کې ډیر کم صحابه رضی الله عنهم شهیدان شوي وو او همدارنگې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت تر اړولو دوو کلونو پورې ډیر لږ صحابه رضی الله عنهم شهیدان شوي وو ددې څخه وروسته تر ډیره پورې د صحابه وواکشریت ژوندې وو.

خلاصه دا چې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت تر اړولو دوو کلونو پورې ډیر لږ صحابه رضی الله عنهم شهیدان شوي او بیا وفات شوي دي او د هغوی څخه پدې مسئله کې هیڅ ندي رانقل شوي او ددې په خلاف د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د ټولو صحابه ووپه دې خبره اجماع وشوه چې درې طلاقونه په دریو حسابیږي او هیڅا هیڅ مخالفت ونکړو، نو د حافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره سراسر غلطه ده چې (لا یعرف فی عهد الصدیق احد رد ذلك ولا خالفه). (اغاثة جلد ۱ ص ۲۸۹)

د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې هیڅ داسې څوک نه دي معلوم چې په دې یې رد کړی وي او یا یې ددې مخالفت کړی وي.

او دا خبره ځکه غلطه ده چې اول حافظ ابن قیم رحمه الله ته پکار وه چې دایې ثابته کړي وای چې په فلان صحیح، صریح او مرفوع روایت کې دریو طلاقونو ته یو طلاق ویلي شوی دی او یا ابوبکر صدیق رضی الله عنه په فلان واقع کې درې طلاقه په یو حساب کړي وو. بیادې وواښي چې ددې په خلاف هیڅا وازنه ووپورته کړی.

دوهمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې در رسول الله صلی الله علیه و آله وفات په وخت کې د یو لکو څخه د صحابه وو رضی الله عنهم تعداد زیات وو، دوی رضی الله عنهم لیدلو او در رسول الله صلی الله علیه و آله خبرې یې اوریدلې، نو ایاتاسو کولی شئ چې ددې ټولو رضی الله عنهم څخه او یا په دوی کې د لسو کسانو څخه او یا د دوی د عشر عشر څخه او یا په دوی کې د عشر عشر در عشر عشر څخه دا ثابته کړئ چې درې طلاقه په دریو حسابیږي؟

که تاسو خپل ټول طاقت مصرف کړئ، نو صرف د شلو کسانو څخه هم دا خبره نه شی ثابتولی، حالانکې د دوی څخه هم مختلف اقوال دي.

(فقد صح عن ابن عباس القولان وصح عن ابي مسعود القول باللزوم وصح عنه التوقف اه)
 زادالمعاج ۱ ص ۶۲)

الجواب : داهم ډيره عجيبه مغالطه ده ځكه چې مونږ مخكې د صحابه وورضى الله عنهم اجماع ثابتنه كړې وه .

مونږ هم د حافظ ابن القيم رحمه الله څخه مطالبه كوو چې د شلوپه ځاى دې صرف د لسو څخه او د لسو په ځاى دې صرف د پنځو صحابه وورضى الله عنهم څخه ثابتنه كړي چې درې طلاقه په يو حساييږي . همدارنگه دده دا خبره چې د ابن عباس ؓ دواړه قولونه صحيح دي : سخته مغالطه ده ، ځكه چې د ابن عباس ؓ څخه صرف يو صحيح قول را نقل شوى دى او هغه دا چې درې طلاقه په دريو حساييږي او دوهم قول دده دا صحيح دى چې غير مدخول بها ته په متفرق طور باندې وركړل شوي درې طلاقه په يو حساييږي . همدارنگه د ابن مسعود ؓ صحيح قول دادى چې درې طلاقه په دريو حساييږي . دتوقف روايت ترينه په هيڅ صحيح سند باندې نده دى ثابت .

حافظ ابن القيم رحمه الله پخپله ددې څخه مخكې فرمايلي دي چې (فقد صح عن ابن مسعود ؓ بلا شك الخ) [اغاثه ج ۱ ص ۳۲۹] . نو چې كله د ابن مسعود ؓ څخه بلاشكه صحيح روايت دا شو چې درې طلاقه په دريو حساييږي ، نو ددې په مقابل كې دتوقف هيڅ حيثيت پاتې نشو .

دويمه مغالطه : حافظ ابن القيم رحمه الله فرمائي چې حضرت امام مالك رحمه الله او جمهور علماء فرمائي چې : كه د جمراتو ويشتل په يو ځل په اوو تېږو باندې وشي ، نو هغه په يو ځل ويشتلو باندې حساييږي ، نو همدارنگه به په يو ځل درې طلاقه په يو طلاق حساييږي . (اغاثه اللفهان جلد ۱ ص ۳۰۱)

الجواب : ددې څخه هم استدلال صحيح ندى .

(۱) ځكه چې د جمراتو ويشتل او دهرې تيگې سره د الله اكبر وويل عبادت دى ، نو په دې باندې د طلاقو نو قياسيول چې يو مبغوض كار دى : قياس مع الفارق دى .

(۲) په جمراتو د تېږو د ويشتلو په باره كې در رسول الله ﷺ صريحې ارشاد داسې دى چې (وَرُمِي الْجَمَارَاتُ) مسلم ج ۱ ص ۴۲۰)

د جمراتو ویشتل جدا جدا دي په خلاف د طلاق چې طلاقونه په متفرق او مجتمع دواړو طریقو باندې معتبر دي، اگر چې مستحسن په دریو طهرونو کې متفرق طلاقونه دي او همدارنگه در رسول الله ﷺ د صحابه و وڅخه دا ثابته ده چې درې طلاقه په دریو حسابیږي او دا خبره دیو صحابی څخه هم نده ثابته چې اوه تیگې یې په یو ځای ویشلي وي.

خلورمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله فرمایي چې: په لعان کې که یو سړی د څلورو شهادتونو په ځای یو ځل ووايي چې زه څلور شهادته کوم، نو په دی خبره اتفاق دی چې داپه یو حسابیږي، نو همدارنگه درې طلاقه هم په یو طلاق حسابیږي. (اغاثه جلد ۱ ص ۳۰۱)

الجواب: ددې څخه هم استدلال نه دی صحیح تفصیل یې دادی (۱) چې لعان د سړي په باره کې د حد قذف قایم مقام دی او د بنځې په باره کې د حد زنا قایم مقام دی، ځکه چې که قذف پر دی بنځې ته شوی و او شاهدان نه وو، نو داسې به اتیا د وړې وهلی شي، لکن د خپلې بنځې په قذف باندې ددې په ځای باندې لعان دی او په بنځه باندې د حد د زنا په عوض کې لعان دی.

او حد قذف او حد زنا دواړه حدود دي، نو لعان د حد قایم مقام شو او حد په معمولي شک باندې هم دفعه کیږي، حالانکې طلاق په مسخره باندې هم واقع کیږي، نو یو په بل قیاسول: قیاس مع الفارق دی (۲) دا څلور شهادتونه د څلورو شاهدانو قایم مقام دي او څلور شاهدان جدا جدا پکار دي، نو ځکه به څلور شهادتونه هم جدا جدا وي.

پنځمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله فرمایي چې په حدیث کې راځي چې که یو سړی د ورځې سل کرټې سبحان الله وېحده ووايي، نو دده گناهونه به معاف شي. نو اوس که یو سړی داسې ووايي چې (سبحان الله مئة مرة) نو ددې څخه به یو ځل سبحان الله مراد یږي، نو همدارنگه د درې طلاقو څخه به هم یو طلاق مراد یږي. همدارنگه په حدیث کې راځي چې دلمانځه څخه وروسته ۳۳ ځلې (سبحان الله) ۳۳ ځلې (الحمد لله) او ۳۴ ځلې (الله اکبر) لوستل پکار دی، نو اوس که یو سړی داسې ووايي چې (سبحان الله ثلاثا وثلاثين مرة) نو ددې څخه به صرف یو سبحان الله مراد وي، نو همدارنگه به د دریو طلاقونو څخه یو طلاق مراد وي. (اغاثه جلد ۱ ص ۳۰۱ و زاد المعاد ج ۴ ص ۵۲)

الجواب: د حافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره بالکل غلطه ده.

(۱) ځکه چې د الله ﷻ ذکر عبادت دی او فی نفسه مطلوب شی دی او طلاق یو مبغوض کار دی. نو مبغوض یې په مطلوب وړ قیاس کړی دی.

(۲) د ذکر لپاره حدود نه دي مقرر، بلکې الله ﷻ فرماني چې (اذکروا الله کثیراً) او د طلاق لپاره شرعي حدود مقرر دي. نو یو په بل قیاسول؛ قیاس مع الفارق دی.

(۳) رسول الله ﷺ داسې تسبیح هم ويلي ده چې: (سبحان الله عدد خلقه) (ترمذی ج ۳ ص ۱۹۴)

او په یو روایت کې راځي چې أم المؤمنین حضرت صفیه رضی الله تعالی عنها په څلورو زرو دانو باندې تسبیح ويلي، رسول الله ﷺ ورته وویل چې: زه ستاسره ولاړیم، په دومره وخت کې ستا څخه زیاته تسبیح وایم، حضرت صفیه رضی الله تعالی عنها ورته وفرمایيل چې: یا رسول الله ﷺ ماته یې هم وښایه! رسول الله ﷺ ورته وفرمایيل چې (قولي سبحان الله عدد ما خلق من شیء) (مستدرک جلد ۱ ص ۵۴۷).

او په یو روایت کې راځي چې رسول الله ﷺ ورته وفرمایيل چې (قولي سبحان الله عدد ما خلق في السماء سبحان الله عدد ما خلق في الارض) (مستدرک ج ۱ ص ۵۴۸)

او په جامع المسانید ص ۱۱۶ کې دي چې سبحان الله عدد ما خلق سبحان الله عدد ما في السماء والارض. سبحان الله عدد ما احصى في كتابه، سبحان الله عدد كل شيء الخ). د دې صحیحو احادیثو څخه معلومېږي چې په یو ځل لوستلو باندې د الله ﷻ د مخلوق د شمیر په اندازه باندې تسبیح ادا کېږي.

همدارنگه په دې باندې هر سړي پوهیږي چې زر روپۍ په زرو حسایېږي، لس روپۍ په لسو حسایېږي. و هکم جراً. دا نه ده ضروري چې په زرو کې دې هره روپۍ جدا جدا ذکر کوي، نو همدارنگه به درې طلاقه په دریو حسایېږي.

شېره مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې: لأن قوله طلقها ثلاثاً بمنزلة قوله سلمت ثلاثاً او اقررت ثلاثاً او نحو مما لا يعقل جمعه (زاد المعاد ج ۱ ص ۵۹)

الجواب: (۱) - طلاق یو داسې شی دی چې حقیقت یې هم حقیقت دی او توقی یې هم حقیقت دی. رسول الله ﷺ فرماني چې (ثلاث جدهن وهزلهن جد النکاح والطلاق والرجعة)

ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ (ترمذی ص ۱۴۲ وابن ماجه ج ۱ ص ۱۴۸ و مستدرک ج ۲ ص ۱۹۸ و دارقطنی ج ۲ ص ۴۳ و الجامع الصغير ج ۱ ص ۱۳۷ و قال حسن. او په اقرار کې د سړي د رضا لپاره دخل دی.

(۲) همدارنگه د اقرار څخه رجوع کېږي او د طلاق څخه رجوع نه کېږي، د واقع کېدلو څخه وروسته د رجوع مسئله مخاته مسئله ده، لکن د اول څخه دا اختیار نشته چې ندی واقع کېږي.

(۳) - همدارنگه په عرف کې دی ته اعتبار شته دی چې یو سړی ووايي چې زه سل ځلې اقرار کوم او بیا مال له طرفه دې په زرگونو سلامونه وي، نو دا په عرف کې په ډیرو اقرارونو او سلامونو حسابیږي. البته د زنا اقرار د حدودو په ډله کې دی، دهغې مسئله جدا ده، دهغې لپاره جدا اقرارونه پکار دي. (کسافي البخاری ج ۲ ص ۱۰۶)

اوومه مقالطه: حافظ ابن قیم رحمه الله د مسلم شریف د حضرت ابن عباس ؓ د روایت په باره کې فرمائي چې (وهذا الحديث قد رواه عن ابن عباس ؓ ثلاثة نفر: طاوس وهو اجل من روي عنه وابوالصهباء العدري وابوالجوزاء وحديثه عندالحاكم) (اغاثه جلد ۱ ص ۲۸۵)

الجواب: دا خبره بالکل غلطه ده د ابن عباس ؓ څخه روایت کونکي صرف حضرت طاوس رحمه الله او ابن ابی ملیکه رحمه الله دی چې علامه ذهبنی رحمه الله ورته ضعیف ویلی دی (تلخیص المستدرک ج ۲ ص ۱۹۶) ابو الصهباء او ابو الجوزاء د دې حدیث روایت کونکي ندي، بلکې د حدیث په متن کې صرف د سائیلنو کړدار ادا کوي او د حضرت طاوس رحمه الله حدیث تفصیل مخکې تیر شوی دی.

اتیمه مقالطه: حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چې (بسل لوشئنا لقننا و لوصدقنا ان هذا كان اجماعا قديما لم يختلف فيه علي عهد الصديق اثنان ولكن لم ينقرض عصر المجمعين حتي حدث الاختلاف فلم يستقر الاجماع الاول حتي صار الصحابة علي قولين واستمر الخلاف بين الامة الي اليوم ثم نقول لم يخالف عمرا جماع من تقدم بل راي الزامهم بالثلاث عقوبة لما علموا انه حرام الخ (زاد المعاد ج ۱ ص ۶۲).

که مونږ وغور ودا سې به ووايو او مونږ به پدې کې رشتیني يو چې مخکې په دې خبره باندې اجماع وه چې درې طلاقه په يو طلاق حسابیږي.

او د حضرت ابو بکر صدیق ؓ په زمانه کې په دې مسئله کې دوو کسانو هم اختلاف ندی کړی، لکن د اجماع کونکو دور لانه وو ختم شوی چې په دې مسئله کې اختلاف پیدا شونو اوله اجماع په خپل ځای پاتې

نشوه تردې پورې چې صحابه رضي الله عنه دوه ډله شو او ترننه پورې همدا اختلاف روان دی بيا مونږ داسې وايو چې حضرت عمر رضي الله عنه د مخکنې اجماع مخالفت ندی کړی، بلکې حضرت عمر رضي الله عنه د سزا په طريقه په خلکو باندې درې طلاقه لازم کړي دي، ځکه چې خلک په دې پوهيدل چې داسې طلاق حرام دی لکن بيا يې هم داسې طلاقونه اچول او په دې کې هيڅ شک نشته چې کله خلک په ځان باندې تنگي راولې او الله تعالى رخصت قبول نکړي، نو اما مونږ ته دا جايزه ده چې دا ورباندې نافذ کړي (زاد المعاد ج ۴ ص ۶۲)

الجواب: د حافظ ابن القيم رحمه الله ددې خبرو څخه معلومېږي چې دی په دې مسئله کې د مخصصي حالت ته رسيدلې دی، ځکه چې يو طرف ته دا دعوی کوي چې د ابوبکر صديق رضي الله عنه په زمانه کې په دې خبره اجماع وه چې درې طلاقه په يو طلاق حسايېږي او په دې کې د دوو کسانو اختلاف هم نه وو او بيا وروسته ليکي چې حضرت عمر رضي الله عنه چې درې طلاقونه په دريو حساب کړل، نو په دې کې يې د مخکينو خلکو دا اجماع څخه مخالفت ندي کړی بلکې دا کار حضرت عمر د عقوبت او د سزا په طريقه کړی دی.

نوموڼږو ايو چې که حضرت عمر رضي الله عنه دا کار د عقوبت او د سزا په طريقه کړی وي نو د مخکني اجماع څخه (معاذ الله) په دوو طريقو مخالفت راځي اول دا چې: د دريو په يو حسابول يې ختم کړل او درې يې په دريو حساب کړل. دوهم دا چې د ابن القيم په قول په دې خبره شرعي اجماع وشوه چې درې طلاقه په يو حسايېږي او حضرت عمر رضي الله عنه دا شرعي اجماع په عقوبت او په سزا باندې بدله کړه.

(۲) حضرت ابوبکر رضي الله عنه په صحابه وو رضي الله عنه کې لوی عالم وو (بخاری ج ۱ ص ۱۶ هـ) نو دا غير ممکنه ده چې دده په موجودگۍ دی داسې اجماع وشي چې له وروسته په کې اختلاف پيداشي او حتی تردې چې ددې په خلاف حضرت عمر رضي الله عنه بله اجماع منعقد کړي.

(۳) چې کله د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې په دې خبره اجماع منعقد شوه، نو په ټولو صحابه وو رضي الله عنه کې صرف يو صحابی هم ورته راپورته نشو چې ولې د مخکني اجماع مخالفت کوي، حالانکې حافظ ابن القيم رحمه الله فرمائي چې په دې مسئله کې د صحابه وو رضي الله عنه دوه ډله جوړې شوې، نو ايا د صحابه وو په دې ډله کې صرف يو صحابی هم دا جرأت ونکړ چې د حضرت عمر رضي الله عنه په خلاف يې اواز پورته کړی وی؟

(۴) د حافظ ابن القيم رحمه الله د دې بيان څخه دا واضعېږي چې وروستني خلک د مخکني مويدي بالفعل اجماع په خلاف بله اجماع کولې شي. که دا خبره صحيح شي نو بيا دى د اجماعي مسايلو حفاظت الله ﷻ وکړي.

(۵) د حافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره بالکل غلطه ده چې: کوم خلک د الله ﷻ رخصت قبول نکړي نو امام په داسې خلکو تنگي راوستلي شي.

(۶) حافظ ابن القيم رحمه الله ليکلي دي چې: (حتي صار الصعبة علي قولين) نوموړيو ايو چې حافظ ابن القيم رحمه الله او يادده اتباع دى و بنايي چې په کومو کومو اثارو کې د کومو کومو صحابه وو ﷺ قول رانقل شوى دى چې درې طلاقه په يو حساسېږي؟ او کله يې چې نشي ثابتولي نو بيا په کوم جرات باندې وائي چې په دې کې د صحابه وو رضی الله تعالی عنهم دوه ډلې وى؟

د حافظ ابن قيم رحمه الله شخصيت او په مجموعي طريقه باندې دده علمي خدمات د احترام قابل دى، لکن بعضې يې ځايه خبرې هم کوي لکه دغه او د دې په شان نورې مغالطې.

ايدا د حضرت عمر ؓ حکم تعزيري و!

غير مقلد مولوى ثناء الله امر تسرى ليکلي دي چې د حضرت عمر ؓ د افيصله شرعي نه وه، بلکې سياسي وه او دده په تقليد کې ټول غير مقلدين همد ا خبره کوي.

الجواب: دا خبره بالکل غلطه ده، خپله د دوى لوى غير مقلد مولوى محمد ابراهيم سيالکوتي (المتوفى ۱۳۵۷هـ) د دې په جواب کې داسې ليکي چې (د حضرت عمر ؓ په باره کې دا تصور کول چې دوى (معاذ الله) د رسول الله ﷺ سنت بدل کړي دي ډير غټ جرات او ډيره غټه بې ادبې ده. قسم په الله ﷻ چې د دې عبارت د رانقلولو په وخت کې زما زړه لرزیده او حيران يم چې يوسرى خپله د مسئلې په حقيقت نه پوهېږي او بيا د خليفه الرسول ﷺ په باره کې دا گمان کوي چې هغه سنت بدل کړي دي. استغفر الله استغفر الله استغفر الله.

دې حکم ته سياسي ويل: طُلُمَاتُ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ دي او د دې څخه وروسته دا ويل چې په دې کې اختلاف دى چې د حضرت عمر ؓ څخه وروسته دا حکم باقي پاتې دى او که نه دى پاتې؟

سراسره غلطې ده او د انسانانو ايجاد دی. د محدثينو طرفته ددې خبرې نسبت کول بالکل غلط دی.

بيا مخکې ليکي چې کوم خلک چې په دې حکم کې د حضرت عمر رضي الله عنه موافقت کوي هغوی هېڅکله دانه مني چې دا حکم سياسي ووبلکې دهغوی په نيز د احکم د قرآن او حديث څخه را اخستل شوی دی، بيا مخکې ليکي چې څوک چې داسې ليکي چې: د محدثينو په نزد دا حکم سياسي دی، نو که ددوی مراد ټول محدثين وي، نو بيا زه ددوی څخه پوښتنه کوم چې امام ابو حنيفه رحمه الله امام مالک رحمه الله امام شافعي رحمه الله او امام احمد رحمه الله وغيره محدثين وو او که نه وو؟ که چيرته محدثين وي، نو بيا خودا خبره بالکل غلطه ده چې د ټولو محدثينو په نزد داسي حکم دی. او که د محدثينو څخه مراد بعضي محدثين وي، نو بيا زه دوی ته درخواست کورم چې ددې محدثينو نومونه سره د حوالويش کړي دا به مو په مونږ باندې احسان وي چې داسې محدثينو نومونه مونږ ته وښائي چې هغوی په دين کې سياسي مداخلت ته رواوايي او که د محدثينو څخه مو د غير مقلدينو لگۍ مراده وي، نو بيا دې بې ادبي معاف وي! دوی ته د محدثينو په ويلو کې د ډير فکر ضرورت دی. د صحاح سته ووپه ليکلو باندې د نظر په اچولو څوک محدث کيدلی نشي. الخ. [اخبار الحديث ۱۵ (نمبر ۱۹۲۹) بحواله ازهار مربوطه ص ۱۳۲]. د غير مقلدينو بل سرگروه د خبرې دا رولو او را رولو څخه وروسته دا منلې ده چې د حضرت عمر رضي الله عنه دا حکم شرعي و. (الجنة ص ۶۵).

د حافظ ابن القيم رحمه الله دخولې څخه هم په يوځای کې دا خبره وتلې ده چې دا شرعي حکم وو، حافظ ابن القيم رحمه الله ليکي چې: فلما ركب الناس الا حوقة (الي ان قال) اجرى الله تعالى على لسان الخليفة الراشد والصحابه معهم شرعا و قدر الزامهم بذلك وانفاذه عليهم [اعلام الموقعين ج ۲ ص ۴۷].

خلاصه دا چې د حضرت عمر رضي الله عنه حکم نه د سزا په طريقه باندې وواونه سياسي و، بلکې خالص شرعي حکم و، حضرت عمر رضي الله عنه دهم خليفه و او دده حکمونه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د فرمان مطابق د امت لپاره سنت طريقه ده. رسول الله صلى الله عليه وسلم فرموي چې (عليکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين) له دې وجهې دا مسلک حق دی او په دې کې د دنيا او د آخرت کاميابي ده.

ايا حضرت عمر رضي الله عنه د خپلې فيصلې څخه رجوع کړي ده

غير مقلد مولوی ثناء الله امرتسري ليکلي دي چې حضرت عمر رضي الله عنه په اخر کې په خپل دې حکم باندې پښيमानه شوی و او دده لپاره دليل دادی چې حافظ ابوبکر الاسماعيلی د ابويعلی څخه او دهغه د صالح بن

مالک څخه او هغه د خالد بن یزید بن ابی مالک او هغه د خپل پلار څخه او هغه د حضرت عمر رضی الله عنه څخه روایت کوي چې: (ماندمت علی شیئ ندامتي علی ثلاث ان لا یكون حرمة الطلاق الخ). [اغاثه ج ۱ ص ۳۳۶].

زه په هیڅ شي دومره نه وم پښیمانه شوی، لکه څومره چې په دې دریو شیانو پښیمانه یم (یودادی) چې ماطلاقونه حرام کړي نه وای.

الجواب: دا د یوسف خان او شیربانو قصه ده، ځکه چې ددې روایت په سند کې یو روای خالد بن یزید دی، اگر چې ځینو محدثینو دده توثیق کړی دی، لکن جمهور محدثین دده تضعیف کوي.

امام یحیی رحمه الله فرمایي چې لیس بشی. امام نسائي رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه نه دی. امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې هغه ضعیف دی. امام ابوداود رحمه الله هم په یو روایت کې ورته ضعیف ویلی دي او په بل روایت کې یې ورته منکر الحديث ویلی دي. (تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۱۲۷ و ص ۱۲۸)

امام ابن جبان رحمه الله فرمائي چې دده هغه روایتونه چې دخپل پلار څخه یې کوي د احتجاج قابل نه دي. (بحواله مذکوره)

او امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائي چې ددو کتابونو ښخول پکار دي، یو په عراق کې د ابن الکلبی تفسیر دی، چې د ابوصالح عن ابن عباس روایتونه پکې دي. او دوهم په شام کې دی. بیا لیکي چې (واما الذی بالشام فکتاب الديات لخالد بن یزید بن ابی مالک لم یرض ان یکذب بأبيه حتي کذب علي اصحاب رسول الله ﷺ [تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۱۲۷].

په شام کې چې کوم کتاب دی هغه دخالد بن یزید کتاب دی، هغه صرف په دې باندې نه و راضي چې په خپل پلار باندې دروغ ووايي، بلکې د رسول الله ﷺ د صحابه وو پورې یې هم دروغ وتړل او په دې مذکور روایت کې هم ده په حضرت عمر رضی الله عنه پورې دروغ وتړلي دي.

په سلگونو افسوسونه دي د هغه چا په حال چې دداسې روایت څخه د حضرت عمر رضی الله عنه پښیمانتیا ثابتوي او بیا په دې دروغون روایت کې د یو طلاق اود دوه طلاقونو اود دریو طلاقونو تفصیل هم نشته. الله ﷻ دې ټولو مسلمانانو ته په حق باندې د پاتې کیدلو توفیق ورکړي.

فہرست

مسئلہ رفع الیدین

- خطبہ ۲
- دلامذہبانو دفرقی ابتداء ۳
- درفع الیدین ابتداء: ۱۰
- داهل سنت والجماعت طریقہ ۱۲
- دلامذہبو طریقہ ۱۲
- دلامذہبو د رفع الیدین اود امام شافعی، امام احمد د رفع الیدین پہ منخ کہ فرقونہ ۱۴
- دفریقینو دلائل ۱۵
- دلامذہبو دعوه: ۱۵
- داحنافو جواب دعوه: ۱۵
- لطیفہ: د (رفع الیدین) پہ ہکلہ د حنفی اود لامذہبو مختصرہ مکالہ ۱۶
- د ثبوت او د سنت پہ منخ کہ فرق ۱۷
- د رفع الیدین د ترک له پاره قرآنی دلائل ۱۸
- اول قرآنی دلیل: واقم الصلوۃ لذكری ۱۸
- دوہم قرآنی دلیل : واقیموا الصلوۃ واتوا الزکوۃ وارکعوا مع الراکعین ۱۹
- دریم قرآنی دلیل : اللہ جل جلالہ فرمایي چي حافظوا علی الصلوۃ والصلوۃ الوسطی وقومو اللہ ۲۰
- خلورم قرآنی دلیل : قد افلح المؤمنون الذین ہم فی صلوتہم خاشعون ۲۰
- ترک د رفع الیدین دقولي احادیثو پہ رہا کہ ۲۲
- ۵- اول حدیث : عن جابر بن سمرہ ؓ قال خرج علينا رسول الله ﷺ فقال ۲۲

- ۶- دوهم حدیث : عن جابر بن سمرة رضى الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم انه دخل المسجد ۲۳
- ۷- دریم حدیث : عن جابر بن سمرة قال خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم و نحن رافعوا ۲۳
- ۸- خلورم حدیث : عن جابر بن سمرة رضى الله عنهم قال دخل علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم والناس رافعوا ايديهم ۲۳
- ۹- پنجم حدیث : عن جابر بن سمرة رضى الله عنهم قال دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم فرأى قوماً يصلون قد رفعوا ايديهم ۲۴
- ۱۰ - شپږم حدیث: عن جابر بن سمرة رضى الله عنه قال كنا اذا صلينا ۲۴
- دلا مذهبانو اعتراضونه: ۲۸
- اول اعتراض : لا مذهبان دا اعتراض كوي چې كه دا حديثو نه د منع د رفع اليدين د پاره وي نو په اكابرو كې خو به يو چا استدلال ورباندې كړى وای ۲۸
- دوهم اعتراض : چې احناف ولې د تكبير تحريمه رفع اليدين كوي ؟ ۲۹
- دریم اعتراض : د تكبير تحريمه رفع اليدين اگرچې د اسكنو فى الصلوة لاندې نه دي داخل ۲۹
- خلورم اعتراض: احناف ولې د شريرو اسونو د لكبو په شان په وترو او په عيدينو كې رفع اليدين ۳۰
- پنجم اعتراض : په دى استدلال دااعتراض دى چې دا حديث درفع اليدين عند السلام سره متعلق ۳۰
- شپږم اعتراض اعتراض دادى چې دا حديث درفع اليدين عندالسلام سره تعلق لري ۳۱
- دلامذهبانو كتمان : ۳۳
- د تكبير تحريمه په وخت كې د رفع اليدين قولې احاديث ۳۵
- ۱۱- اووم د عبدالله بن عباس او عبدالله بن عمر حدیث : عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ترفع الايدي فى سبع مواطن ۳۵
- ۱۲- اتم حدیث: عن ابن عمر رضى الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم قال ترفع الايدي فى ۳۵
- ۱۳- نهم حدیث : عن النبي صلى الله عليه وسلم قال لا ترفع الايدي الا فى سبع مواطن ۳۵
- ۱۴- لسم حدیث : عن ابن عباس رضى الله عنهم ان النبي صلى الله عليه وسلم قال السجود على ۳۶
- ۱۵- يولسم حدیث : عن ابن عباس رضى الله عنهم عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال ترفع ۳۶
- ۱۶- دولسم حدیث : عن ابن عباس رضى الله عنهما قال ترفع الايدي ۳۷
- ۱۷ - ديارلسم حدیث : عن ابن عباس رضى الله عنه قال لا ترفع الايدي الا فى ۳۷

- اول اعتراض : د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په روایت کې حضرت ابن ابی لیلی متفرد دی او ابن ابی لیلی د روایاتو په معامله کې د احتجاج قابل نه دی ۲۷
- دوهم اعتراض : شعبه رحمه الله فرمایلي دي چې حکم رحمه الله د مقسم رحمه الله څخه صرف څلور روایات اوریدلي دي او دا حدیث په هغې څلورو کې نشته ۲۸
- دریم اعتراض : په دې حدیث کې وفاق او رفعاً اضطراب ده ۲۸
- څلورم اعتراض : حضرت حکم مدلس دی او عمران بن ابی لیلی مجهول الحال دی صرف ابن حبان ورته ثقه ویلي دي ۲۹
- ۵- اعتراض: په دې حدیث کې په حصر باندې اعتراض دی ۲۹
- ۶ اعتراض : دلته خو حصر محال دی ځکه چې رفع الیدین خو تر دغو منکورو اوو ۷ ځایونو پورې مقصور نه دی بلکې په وترو او په عیدینو کې هم شته ۲۹
- د روایت معنی ۴۰
- متفرد ته د لونغ د بنودلو والا قولی احادیث ۴۱
- ۱۸- دیارلسم د ابهریره رض حدیث : ۴۱
- ۱۹- څوارلسم حدیث: قال النبی صلی الله علیه وسلم انه لاتتم صلوة لاحد من الناس ۴۴
- ۲۰- پنځلسم حدیث : قال اذا قمت فتوجهت الى القبلة ۴۴
- ۲۱- شپاړسم حدیث : ان النبی صلی الله علیه وسلم كان جالساً فی المسجد ۴۵
- ۲۲- اولسم حدیث : انه كان جالسا عند رسول الله صلی الله علیه وسلم اذ جاء رجل ۴۵
- ۲۳ - اتلسم حدیث : عن عبد الله بن عباس رضی الله عنهما قال سال رجل النبی صلی الله علیه وسلم ۴۷
- ۲۴- نولسم حدیث : عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لرجل ۴۸
- ۲۵- شلم حدیث : عبد الله ابن عمر رضی الله عنه فرمائي ۴۸
- ۲۶- یویشتم حدیث : رسول الله صلی الله علیه وسلم یو صحابي ته وفرمایل ۴۸
- ۲۷- دوه ویشتم حدیث : عن ابن عمر رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ۴۹
- ۲۸ - درویشتم حدیث : عن ابی سعید الخدری رضی الله عنه فقال رسول الله صلی الله علیه ۴۹
- ۲۹- څلورویشتم حدیث: د حضرت انس رضی الله عنه څخه روایت دی چې ۵۰
- ۳۰ - پنځه ویشتم حدیث: سمعت انس بن مالک رضی الله عنه یقول قال النبی صلی الله علیه ۵۰
- ۳۱ - شپږویشتم حدیث: د حضرت حکیم بن عمیر ثمالی رضی الله عنه څخه روایت دی ۵۱

- ۳۲- اوه ویشتم حدیث: عن وایل بن حجر رضی الله عنه قال جئت النبی صلی الله علیه وسلم ۵۱
- ترک د رفع الیدین د فعلی احادیثو په رڼا کې ۵۲
- د حضرت عبد الله ابن مسعود رضی الله عنه اتلس احادیث: ۵۳
- امام ترمذی ددې حدیث په باره کې داسې فیصله کړې ده چې: ۵۴
- مولنا عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائی چې: ۵۵
- محمد بن نصر المروزی الشافعی لیکلي دي چې: ۵۶
- د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د حدیث د تصحیح په باره کې د محدثینو اقوال ۵۷
- په دې حدیث کې د (تُمْ لَا يَعُوذُ) لفظ مدرج نه دی ۵۹
- د سفیان ثوری رحمه الله توثیق او عدالت ۶۰
- دلامذهبانو د بدترین منافقت یو مثال ۶۲
- دعبدالله بن المبارک رحمه الله دقول تحقیق ۶۵
- دلامذهبانو مزید شبهات: ۶۷
- لومړی اعتراض: په عاصم ابن کلب باندې ۶۷
- ۲- اعتراض: په سفیان ثوری باندې ۶۹
- ۳- اعتراض: چې د عبد الرحمن بن الاسود سماع د علقمه څخه ثابته نه ده ۷۰
- ۴- اعتراض: په حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه باندې ۷۰
- الحاصل: ۷۲
- د امام ابو حاتم د قول تحقیق ۷۲
- د ابن حبان رحمه الله د قول تحقیق ۷۳
- د امام ابوداود رحمه الله علیه طرف ته دمنسوب عبارت تحقیق ۷۳
- د امام احمد رحمه الله علیه او د یحی بن ادم دقول تحقیق ۷۶
- د لا مذهبه علی زئی د نورو اعتراضاتو تحقیق ۷۷
- دلامذهبه نیاز محمد عرف امین الله اعتراضونه ۷۹
- دامام ابوحنیفه رضی الله عنه او د امام اوزاعی رضی الله عنه مناظره ۸۱
- نبی کریم صلی الله علیه وسلم، ابوبکر رض، عمر، عبدالله بن مسعود ۹۳
- د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه شپږ ویشتم احادیث ۹۷

- یزید بن ابی زیاد رحمه الله ثقہ دی ۱۰۲
- ضروري تنبيه : ۱۰۵
- بل اعتراض دا کيري چي: امام ابوداود رحمه الله داحديث ضعيف گنلی دی ۱۰۵
- بل اعتراض : ددي حديث په اخرکې د. (ثم لايعود) زیادت صرف دشریک قفردی ۱۰۶
- بل اعتراض : اعتراض داکيري چي دحضرت سفیان بن عيينه قول دی چي یزید بن ابی زیادچي کله ۱۰۶
- دمکمل او مختصر متن معنی ۱۰۸
- دصحيح حديث په مقابله کې غلطه قصه ۱۰۹
- فانقيل : چي دافسانه خوا امام بيهقی رانقل کړې ده؟ ۱۱۰
- فانقيل : امام ابوداودخوهم دې اعتراض ته اشاره کړې ده ۱۱۰
- د حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه درې (۲) حديثونه ۱۱۱
- د حضرت وایل بن حجر رضی الله عنه ته (۹) حديثونه ۱۱۲
- (۶) ابراهيم نخعی رحمه الله ۱۱۳
- دحضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه اته (۸) حديثونه ۱۱۵
- دمسند حميدي دروايت په باره کې دلامذهبانو وسوسې او دهغي جوابونه ۱۱۸
- دصحيح ابی عوانه د حديث په باره کې د وسوسو دفع ۱۲۰
- (۸۸) اتم حديث: چي دنسخې درفع البدين لپاره صريح دی: ۱۲۰
- د اخبار الفقهاء والمحدثين دحديث دسند تحقيق ۱۲۰
- په دې حديث باندې دلامذهبو د اعتراضونو څخه جوابونه ۱۲۲
- د حضرت علی رضی الله عنه حديث ۱۲۹
- څلور مرسل احاديث ۱۳۱
- ۹۰ - اول دحضرت علی بن حسين بن علی رضی الله عنهم حديث: ۱۳۱
- ۹۱ - دوهم د حضرت عباد بن عبد الله بن زبیر رضی الله عنه حديث: ۱۳۱
- دريم دحضرت عباد بن عبدالله ابن زبیر ؓ حديث ۱۳۲
- د جماعت د لمانځه دښودلو والا احاديث ۱۳۲
- (۹۳) اول قولي حديث : د حضرت ابوموسی اشعري ؓ ۱۳۲
- (۹۵) دوهم فعلي حديث: حضرت عبدالرحمن بن غنم رحمه الله فرمايي چي : ان ابا مالک الاشعري ۱۳۴

- (۹۶) دریم حدیث: عن ابی مالک الاشعري رضی الله عنه..... ۱۳۶
- (۹۷) خلورم حدیث: عن الاسود قال قال ابو موسی..... ۱۳۶
- (۹۸) پنجم حدیث: عن عمر ان بن حصین رضی الله عنه انه صلی..... ۱۳۷
- د حضرت انس رضی الله عنه حدیثونه..... ۱۳۷
- هغه احادیث چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د لمانځه کیفیت پکې بیان شوی دی..... ۱۵۱
- ۱۰۹- اول حدیث: د حضرت علی رضی الله عنه..... ۱۵۱
- ۱۱۰- دوهم حدیث: عن ابی حمید الساعدی قال..... ۱۵۲
- ۱۱۱- دریم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۳
- ۱۱۲- خلورم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۴
- ۱۱۳- پنجم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۵
- ۱۱۴- شپږم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۵
- ۱۱۵- اووم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۶
- ۱۱۶- اتم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۶
- ۱۱۷- نهم حدیث: د حضرت ابوهریره رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۶
- ۱۱۸- نهم حدیث: د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما..... ۱۵۷
- ۱۱۹- لسم حدیث: د حضرت مالک بن حویرث رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۸
- ۱۲۰- یوولسم حدیث: د حضرت ابومسعود بدري رضی الله تعالی عنه..... ۱۵۹
- ۱۲۱- دولسم حدیث: د حضرت عبدالرحمن بن ابزی رضی الله تعالی عنه..... ۱۶۰
- ترک د رفع الیدین د صحابه وو رضوان الله علیهم د آثارو په رڼا کې..... ۱۶۱
- د خلفاء راشدینو رضی الله عنهم اثار..... ۱۶۲
- ۱۲۲- اول اثر: د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه او د حضرت عمر رضی الله عنه لمونځ..... ۱۶۲
- ۱۲۳- دوهم: د حضرت عمر رضی الله تعالی عنه آثار..... ۱۶۳
- د حضرت علی رضی الله عنه اثار..... ۱۶۴
- د عشره مبشره وو رضی الله عنهم اثار..... ۱۶۷
- د بدری صحابه وو رضی الله عنهم اثار..... ۱۶۷
- د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه اثار..... ۱۶۷

- ۱۶۰..... د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه اثر.....
- ۷۱..... ابوبکر بن عیاش رحمه الله ثقه، عادل او د بخاری او مسلم راوی دی.....
- ۱۷۲..... د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما اثر.....
- ۱۷۳..... د حضرت ابو هريرة رضی الله عنه اثر.....
- ۱۷۴..... د حضرت جابر رضی الله عنه اثر.....
- ۱۷۵..... د حضرت مالک بن انس رضی الله عنه اثر.....
- ۱۷۵..... د حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه اثر.....
- ۱۷۶..... په زرگونو صحابه اوتابعین.....
- ۱۷۶..... ۱۵۰ - ۲۸ اثر: د حضرت علی بن الحسین ؑ.....
- ۱۷۶..... ۱۵۱ - ۲۹ اثر: د حضرت عمر ؓ، امام شعبی، حضرت ابراهیم نخعی، او امام اسحق رحمهم الله:.....
- ۱۷۶..... ۱۵۲ - ۳۰ اثر: عن ابن عباس ؓ.....
- ۱۷۶..... ۱۵۳ - ۳۱ اثر: رای ابن الزبیر ؓ.....
- ۱۷۷..... ۱۵۴ - ۳۲ اثر:.....
- ۱۷۷..... ۱۵۵ - ۳۳ اثر:.....
- ۱۷۷..... ۱۵۶ - ۳۴ اثر:.....
- ۱۷۸..... ترک د رفع الیدین د خیر القرون د تعامل په رڼا کې.....
- ۱۷۸..... د مدینې د خلکو تعامل.....
- ۱۷۹..... د عبدالله بن عمر رضی الله عنه عمل ترک د رفع الیدین و.....
- ۱۸۱..... دامام مالک مسلک هم ترک د رفع الیدین و.....
- ۱۸۲..... د مکې مکرمې د خلکو تعامل.....
- ۱۸۳..... د عبد الله بن زبیر رضی الله عنه اولاد به رفع الیدین نه کول.....
- ۱۸۳..... حضرت وهیب بن خالد رحمه الله په رفع الیدین اعتراض وکړو.....
- ۱۸۴..... حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه.....
- ۱۸۵..... د اهل کوفه وو لمونځ.....
- ۱۸۶..... د صحابه وو رضی الله عنهم زمانه.....
- ۱۸۶..... د تابعینو رحمهم الله زمانه.....

- ۱۸۷..... د تبع تابعینو رحمهم الله زمانه
- ۱۸۷..... حضرت قیس بن حازم رحمه الله
- ۱۸۷..... حضرت علي رضي الله عنه اود حضرت عبدالله رضي الله عنه په زرگونواصحاب
- ۱۸۸..... حضرت علقمه بن قیس رحمه الله او حضرت اسود بن یزید رحمه الله
- ۱۸۸..... حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله
- ۱۹۱..... ابوبکر بن عیاش رحمه الله
- ۱۹۱..... حضرت عبد الرحمن بن ابی لیلی
- ۱۹۱..... حضرت عامر الشعبي رحمه الله او حضرت ابو اسحق السیسی رحمه الله
- ۱۹۱..... حضرت خثیمه رحمه الله
- ۱۹۱..... حضرت امام محمد رحمه الله
- ۱۹۲..... حضرت امام ابوحنیفه رحمه الله
- ۱۹۲..... د شام د خلکو تعامل:

دلامذهبو د دلایلو جائزه

- ۱۹۶..... په دې مسئله کې دلامذهبو تضاد بیاني
- ۱۹۷..... دلامذهبو اصل مسلک او تقيہ او کتمان دحق
- ۱۹۸..... دلامذهبانو دستوڅخه بغاوت
- ۱۹۸..... شاهد او دليل دمدعی په ذمه دی
- ۱۹۸..... لامذهبان د عقل او دنقل څخه انحراف کوي
- ۱۹۹..... په دې حدیث کې ددلایلو ترتیب داسې دی:
- ۱۹۹..... قران کریم
- ۱۹۹..... سنت قایمه
- ۲۰۱..... په قولې او فعلې سنتونو کې فرق
- ۲۰۱..... دفعل څخه دوام اوسنتیت نه ثابتیږي
- ۲۰۲..... فعلی احادیث
- ۲۰۲..... اول حدیث ابی بکر الصدیق ؓ :
- ۲۰۸..... دوهم دليل : حدیث ل حضرت عمر ؓ

- ۲۱۱..... دریم دلیل دحضرت عثمان ؓ حدیث:
- ۲۱۱..... خلورم دلیل دحضرت علی المرتضی ؓ حدیث:
- ۲۱۲..... اوس خبله دحضرت علی ؓ عمل په کوم روایت وو ؟
- ۲۱۲..... دلامذهبوخیانت:
- ۲۱۴..... پنځم دلیل عشره مبشره: وحدیث عبدالله بن عمرو بن العاص ؓ:
- ۲۱۵..... دلامذهبه پشاورې بل غت خیانت
- ۲۱۵..... ۱۶: حدیث عبدالله بن عمرو بن العاص ؓ
- ۲۱۵..... چیلنج
- ۲۱۵..... شپږم دلیل حدیث دعبدالله بن عمر ؓ:
- ۲۳۷..... اووم دلیل حدیث دمالک بن حویرث ؓ:
- ۲۴۲..... محلي ابن حزم او فتاوی علماء حدیث
- ۲۴۶..... دلامذهبو څخه یوسوال:
- ۲۴۶..... اتم دلیل: حدیث دحضرت انس ؓ
- ۲۳۹..... نهم دلیل: حدیث د ابوهریره ؓ
- ۲۵۲..... لسم دلیل: حدیث دابوحمیدالساعدي ؓ او د نورو لسو صحابه وو:
- ۲۵۸..... یوولسم دلیل: حدیث عبدالله بن زبیر ؓ
- ۲۶۱..... دوولسم دلیل: حدیث عبدالله بن عباس ؓ
- ۲۶۱..... دفریب انتهاء
- ۲۶۲..... دیارلسم دلیل: حدیث دوائل بن حجر ؓ:
- ۲۶۲..... بی نظیره فریب او دروغ
- ۲۶۶..... دوائل رَضِیَ اللہ عَنْہُ حدیث او خیر القرون تعامل
- ۲۶۷..... څوارلسم دلیل دحضرت جابر بن عبدالله ؓ حدیث
- ۲۶۹..... پنځلسم دلیل دحضرت ابو موسی اشعري ؓ حدیث
- ۲۶۹..... غت دروغ
- ۲۷۱..... د اشعریانو لمونځ
- ۲۷۱..... شپاړسم دلیل د عقبه بن عامر حدیث:

- ۲۷۲..... اوولسم دليل د ابن عمر ؓ د تيکو ويشلو والا اثر.....
 ۲۷۵..... اتلسم دليل حديث عبيدين عمير ؓ.....
 ۲۷۶..... نولسم دليل د حضرت قتادة ؓ حديث.....
 ۲۷۶..... شلم دليل د سليمان بن يسار حديث.....
 ۲۷۷..... يويشتم دليل (فَصْلٌ لِرَبِّكَ وَانْحَزْ [الآية]. خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ. [الآية].....

تحقيق ددې حديث چې:

(فما زالت تلك صلوته حتي لقي الله)

- ۲۸۰..... تحقيق ددې حديث چې: (فما زالت تلك صلوته حتي لقي الله).....
 ۲۸۲..... دعوا مو په مخ کې د لامذهبانو دروغ.....
 ۲۸۷..... د ترک درفع الیدین د ترجیح وجوه.....
 ۲۸۸..... دفعه حنفي پورې افتراء.....
 ۲۸۹..... د رفع الیدین منسوخوالی اود ځینو اهمو شُبّهاتو ازاله.....
 ۲۹۰..... د حضرت جابر رضی الله عنه له حديث څخه د نسخ له پاره استدلال.....
 ۲۹۱..... د یوې اشتباه ازاله.....
 ۲۹۲..... په احادیثو کې د رفع الیدین د مقاماتو ذکر.....
 ۲۹۳..... د حضرت وایل رضی الله عنه څخه د نسخې له پاره استدلال.....
 ۲۹۴..... د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه څخه د نسخې له پاره استدلال.....
 ۲۹۵..... د (رفع الیدین عند الركوع) په منسوخ والي د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه تصریح.....
 ۲۹۶..... د رفع الیدین په منسوخوالي باندې د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه تصریح.....
 ۲۹۶..... د (رفع الیدین عند الركوع) په منسوخوالي د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه تصریح.....
 ۲۹۷..... د لا مذهبو د مجدد، محدث او مفسر نواب صدیق حسن خان اقرار چې (رفع الیدین) منسوخ دی.....
 ۲۹۷..... د رفع الیدین په منسوخوالي د امام طحاوي رحمه الله د استدلال طریقہ.....
 ۲۹۹..... د رفع الیدین په منسوخوالي د امام طحاوی تصریح.....
 ۲۹۹..... د حضرت عمر رضی الله عنه له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال.....
 ۲۹۹..... د حضرت علي رضی الله تعالی عنه له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال.....

- ۳۰۰..... د حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال
- ۳۰۰..... د حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما له اثر څخه د نسخ له پاره استدلال
- ۳۰۱..... د رفع الیدین عندالركوع په منسوخوالي باندې د امام طحاوی نظري استدلال
- ۳۰۲..... د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره د فقهانو له اجماع څخه استدلال
- ۳۰۲..... د رفع الیدین عندالركوع په منسوخوالي باندې د سُنن نسائی د ابوابو له ترتیب څخه استدلال
- ۳۰۳..... د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره د ابوداود د ابوابو د ترتیب څخه استدلال
- ۳۰۴..... د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره د ترمذی د ابوابو د ترتیب څخه استدلال
- ۳۰۵..... د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره د مُصَنَّف ابن ابي شیبه د ابوابو د ترتیب څخه
- ۳۰۶..... د رفع الیدین عندالركوع د منسوخوالي له پاره د موطأ امام محمد د ابوابو د ترتیب څخه استدلال
- ۳۰۶..... د رفع الیدین په منسوخوالي باندې د امام اوزاعي رحمه الله تصريح
- ۳۰۶..... د رفع الیدین عندالركوع په منسوخوالي د شيخ الهند مولانا محمود الحسن رحمه الله تصريح
- ۳۰۷..... د رفع الیدین عندالركوع په منسوخوالي باندې د مولانا عبدالحی رحمه الله تصريح
- ۳۰۷..... دوهم فصل: د ځینو شُبُهاتو ازاله
- ۳۱۵..... د حسن بصری رحمه الله د قول څه معنا ده؟

د تراویحو د مسئلې تحقیق

- ۳۲۰..... دروژې په میاشت کې درسول الله ﷺ طرزالعمل
- ۳۲۱..... یو مصیبت
- ۳۲۲..... اول فصل: له غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې
- ۳۲۷..... نوایا د شلو رکعتو تراویحو کونکي ددې ثواب مستحق دی اوکه نه دی؟
- ۳۲۹..... دوهم فصل: د سنت تعریف او د تراویحو سنتوالی
- ۳۲۲..... نو داهل سنت والجماعت په نیزشل رکعت تراویح سنت دی
- ۳۲۲..... ضروري تنبيه
- ۳۲۵..... دریم فصل: د شل رکعت تراویحو احادیث
- ۳۳۰..... دور فاروقي وعثماني
- ۳۲۲..... چیلنج
- ۳۲۲..... لامذهبان او د حدیثو څخه د انکار لپاره حیلې او بهانې:

۳۴۵.....	غیرمقلدین دعسویانو او نیچریانو په نقش قدم
۳۴۸.....	دور مرتضوی
۳۵۱.....	دجمهورو صحابه وو او تابعینو عمل
۳۵۲.....	ددې دواړو حدیثونو سند بالکل صحیح دی

اثمه اربعه او ټول امت مسلمه

۳۵۶.....	دټول امت مسلمه اجماع
۳۵۹.....	خلورم فصل: دغیر مقلدینو دلایل
۳۵۹.....	اهل سنت والجماعت په ترتیب سره څلور دلایل مني:
۳۶۰.....	اول دلیل: حدیث د ام المومنین حضرت عایشې رضی الله تعالی عنہا :
۳۶۴.....	دوهم دلیل: حدیث دحضرت جابر رضی الله تعالی عنہ :
۳۶۶.....	دریم دلیل: دحضرت ابی ابن کعب رضی الله تعالی عنہ حدیث
۳۶۸.....	غیرمقلدین او په رمضان کې درسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و سلم د طریقو څخه مخالفت

دتراویحو دلمانځه اجمالي جایزه په ضمن د سوال او جواب کې

۳۷۱.....	د تراویحو د لمانځه اجمالي جایزه په ضمن د سوال او جواب کې
۳۹۱.....	دمکې او د مدینې څخه دلامذهبو بیزارۍ:

د تهجدو او د تراویحو په مابین کې ۶۲ فرقونه او ورسره د اتو رکعتو

او د شلو رکعتونو د اختلاف حقیقت او یو خوندره مکالمه

۳۹۳.....	د تهجدو او د تراویحو په مابین کې ۶۲ فرقونه او ورسره د اتو رکعتو او د شلو رکعتونو
۳۹۷.....	د تراویحو څخه د انکار بنیاد:

دبڅې او دسړي په لمونځ کې فرق

۴۲۱.....	د بڅې او د سړي په لمونځ کې فرق
۴۲۲.....	دایمان څخه وروسته اهم عبادۀ لمونځ دی
۴۲۶.....	داهل سنتو دلایل

۴۲۷.....	مذهب الحنفیه.....
۴۲۷.....	مذهب المالکیه.....
۴۲۸.....	مذهب الشافعیه.....
۴۲۸.....	مذهب الحنابلہ.....
۴۲۲.....	حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی:.....
۴۳۲.....	د (صلوا کما راہتمونی) اصلي حدیث څخه استدلال.....
۴۳۳.....	دفعه اختلاف.....
۴۳۳.....	لکه څرنگه چې حافظ ابن حجر الشافعی فرمائی:.....
۴۳۶.....	مساجدو ته دښځو راتلل.....

د درې رکعتو وترو ثبوت

۴۲۱.....	وتر واجب دي.....
۴۲۴.....	دماښام دلمانځه په شان وترهم درې رکعتي دي.....
۴۲۸.....	وتر په یو سلام اداء کيږي ددرې رکعتو په اخر کې.....
۴۵۰.....	دمینځنی قعدې اهمیت.....
۴۵۲.....	امام حاکم اول په دوو سندونو باندې.....
۴۵۲.....	دحضرت عمرؓ څخه په هیڅ صحیح سندسره د(لايقعد) لفظ نه دی ثابت.....
۴۵۵.....	دیو رکعت وترو مسئله.....
۴۵۵.....	لیکن غیرمقلدین په دې کې دوه خبرې پټوي :.....
۴۶۰.....	په وترو کې رفع الیدین کول سنت دي.....
۴۶۰.....	په وترو کې دعاء قنوت ټول کال درکوع څخه مخکې واجب دی.....
۴۶۱.....	ددې دلایلوڅخه لاندې خوشیان ثابتيږي:.....

د جنازې په لمونځ کې

دسورة فاتحې شرعي حیثیت

۴۶۲.....	د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې شرعي حیثیت.....
۴۶۲.....	دجنازې دلمانځه حکم.....

۳۶۴.....	دجنازی لونخ فرض کفائی دی:
۳۶۴.....	دجنازی دلماتخه شرطونه.....
۳۶۵.....	حضرت نجاشی ﷺ دجنازی لونخ.....
۳۶۶.....	دجنازی په لونخ کې دعا.....
۳۶۶.....	دعا طریقه:.....
۳۶۷.....	دجنازی دلماتخه طریقه:.....
۳۶۷.....	داسلام په مرکزمدینه منوره کې.....
۳۶۸.....	داسلام په مرکزمکه مکرمه کې:.....
۳۶۹.....	داسلام په مرکز کوفه کې:.....
۳۷۰.....	دبصری څخه ثریمن پورې:.....
۳۷۰.....	الحاصل:.....
۳۷۱.....	التنبیه لایقاز السفیه.....
۳۷۲.....	ایا دثنا په نیت فاتحه لوستلی شي؟.....
۳۷۳.....	حنفی مذهب.....
۳۷۳.....	دغیرمقلدینو دلایل.....
۳۷۵.....	څلور تکبیرونه:.....
۳۷۶.....	صرف د اول تکبیر سره لاسونه پورته کول.....
۳۷۷.....	ښي لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندې کیښودل.....
۳۷۸.....	چلینج.....
۳۷۹.....	دلامذهبو څلور عناصر:.....
۳۸۰.....	نابالغه مري.....
۳۸۱.....	دجنازی لونخ به په پټه لوستلی شي.....
۳۸۲.....	دغیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې.....
۳۸۴.....	لامذهبان یې په کوم نیت باندې لولي؟.....

د دریو طلاقونو مسئله

۳۸۷.....	اول فصل.....
----------	--------------

- ۳۸۹..... داول مذهب دلايل: داول مذهب دلايل: ۳۸۹.....
 ۳۸۹..... د دوم مذهب دلايل: د دوم مذهب دلايل: ۳۸۹.....
 ۳۹۳..... دوم فصل: دوم فصل: ۳۹۳.....
 ۳۹۳..... (۲) بعضي روافض: (۲) بعضي روافض: ۳۹۳.....
 ۳۹۳..... (۳) جمهور روافض او غيرمقلدين او قاديان: (۳) جمهور روافض او غيرمقلدين او قاديان: ۳۹۳.....
 ۳۹۳..... (۴) بعض اصحاب ابن عباس ؓ: (۴) بعض اصحاب ابن عباس ؓ: ۳۹۳.....
 ۳۹۳..... (۱) حافظ ابو الوليد محمد بن احمد رحمه الله: (۱) حافظ ابو الوليد محمد بن احمد رحمه الله: ۳۹۳.....
 ۳۹۳..... (۲) حضرت امام ابو ذكريا يحيى بن شرف النووي الشافعي: (۲) حضرت امام ابو ذكريا يحيى بن شرف النووي الشافعي: ۳۹۳.....
 ۳۹۵..... (۳) امام ابوالبركات عبدالسلام ابن تيميه الحنبلي رحمه الله: (۳) امام ابوالبركات عبدالسلام ابن تيميه الحنبلي رحمه الله: ۳۹۵.....
 ۳۹۵..... (۴) اوحافظ احمد بن عبدالحليم ابن تيميه الحنبلي رحمه الله: (۴) اوحافظ احمد بن عبدالحليم ابن تيميه الحنبلي رحمه الله: ۳۹۵.....
 ۳۹۵..... (۵) امام ابوجعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله: (۵) امام ابوجعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله: ۳۹۵.....
 ۳۹۶..... (۶) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله: (۶) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله: ۳۹۶.....
 ۳۹۶..... (۷) حافظ محمد بن عبدالواحد رحمه الله: (۷) حافظ محمد بن عبدالواحد رحمه الله: ۳۹۶.....
 ۳۹۶..... (۸) علامه بدرالدين ابو عبدالله محمد بن علي البجلي الحنبلي: (۸) علامه بدرالدين ابو عبدالله محمد بن علي البجلي الحنبلي: ۳۹۶.....
 ۳۹۶..... (۹) حافظ ابن قيم رحمه الله: (۹) حافظ ابن قيم رحمه الله: ۳۹۶.....
 ۳۹۷..... (۱۰) حافظ بدرالدين محمود بن احمد العيني الحنفي رحمه الله: (۱۰) حافظ بدرالدين محمود بن احمد العيني الحنفي رحمه الله: ۳۹۷.....
 ۳۹۷..... (۱۱) او علامه محمد عبدالرحمن الدمشقي الشافعي: (۱۱) او علامه محمد عبدالرحمن الدمشقي الشافعي: ۳۹۷.....
 ۳۹۷..... (۱۲) حافظ ابن قيم: (۱۲) حافظ ابن قيم: ۳۹۷.....
 ۳۹۷..... (۱۳) امام محمد بن عبدالباقي بن يوسف الزرقاني المالكي رحمه الله: (۱۳) امام محمد بن عبدالباقي بن يوسف الزرقاني المالكي رحمه الله: ۳۹۷.....
 ۳۹۸..... (۱۴) امام جلال الدين عبدالرحمن السيوطي رحمه الله: (۱۴) امام جلال الدين عبدالرحمن السيوطي رحمه الله: ۳۹۸.....
 ۳۹۸..... (۱۵) علامه اميريماني محمد بن اسماعيل رحمه الله: (۱۵) علامه اميريماني محمد بن اسماعيل رحمه الله: ۳۹۸.....
 ۳۹۸..... (۱۶) حافظ ابن قيم رحمه الله: (۱۶) حافظ ابن قيم رحمه الله: ۳۹۸.....
 ۳۹۸..... (۱۷) علامه سيدالوسي الحنفي رحمه الله: (۱۷) علامه سيدالوسي الحنفي رحمه الله: ۳۹۸.....
 ۳۹۹..... (۱۸) اوقاضي محمد بن علي الشوكاني رحمه الله: (۱۸) اوقاضي محمد بن علي الشوكاني رحمه الله: ۳۹۹.....
 ۳۹۹..... (۱۹) دغيرمقلدينومشهورعالم شمس الحق عظيم ابادي: (۱۹) دغيرمقلدينومشهورعالم شمس الحق عظيم ابادي: ۳۹۹.....
 ۳۹۹..... (۲۰) د تعجب خبره داده چې د اهل ظواهرو مشهور محدث محمد بن حزم: (۲۰) د تعجب خبره داده چې د اهل ظواهرو مشهور محدث محمد بن حزم: ۳۹۹.....

- سوال: چې حافظ ابن تیمیہ الحنبلی رحمه الله اودده شاکرد حافظ ابن قیم رحمه الله په اتمه صدي..... ۵۰۱
- اعتراض: شیعه گانواو غیرمقلدینواعتراض کړی دی چې په دې مسئله کې خویوڅه اختلاف..... ۵۰۲
- د جمهورو دلایل..... ۵۰۳
- اول دلیل: الله ﷻ د طلاقونو لپاره قانون جوړکړی دی..... ۵۰۴
- دوهم دلیل: د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها حدیث دی..... ۵۰۶
- دریم دلیل: د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها څخه پوښتنه وشوه..... ۵۰۷
- څلورم دلیل: د حضرت محمودبن لبید ؓ څخه روایت دی چې یوسړې خپلې ښځې..... ۵۰۷
- پنځم دلیل: حضرت عویمرعجلانی ؓ چې کله دخپلې بی بی خولې..... ۵۰۷
- شپږم دلیل: حضرت عبدالله بن عمر ؓ دحیض په حالت کې خپلې ښځې ته یوطلاق..... ۵۰۸
- اووم دلیل: حضرت نافع بن عجبیر ؓ فرمائي چې حضرت رکانة ؓ بن عبدیزید خپلې بی بی..... ۵۱۱
- دبته دلفظ په مصداق کې دایمه وو اختلاف دی..... ۵۱۱
- اتم دلیل: حضرت عبدالله بن عمر ؓ فرمائي چې یوسړې حضرت عمر ؓ ته راغی..... ۵۱۳
- نهم دلیل: د حضرت عبدالله بن عمر ؓ څخه چې کله دداسې مسئلې په باره کې پوښتنه..... ۵۱۴
- لسم دلیل: د حضرت زیدبن وهب ؓ څخه روایت دی چې په مدینه منوره کې یو خوش طبعه..... ۵۱۵
- یوولسم دلیل: د حضرت انس بن مالک ؓ څخه روایت دی..... ۵۱۵
- دولسم دلیل: حضرت عبدالرحمن بن ابی لیلی رحمه الله فرمائي چې (عن علي ؓ فیمن طلق..... ۵۱۵
- دیارلسم دلیل: حضرت عبدالله بن عباس ؓ ته یوسړې راغلو..... ۵۱۸
- څوارلسم دلیل: حضرت معاویه بن ابی عیاش انصاری ؓ فرمائي..... ۵۱۹
- پنځلسم دلیل: په یورواپت کې راغلي دي چې یوسړی د حضرت ابن مسعود ؓ څخه پوښتنه..... ۵۲۰
- شپاړلسم دلیل: حضرت عمران بن حصین ؓ په مسجدکې ناست وو , چې یوسړی..... ۵۲۰
- اولسم دلیل: یو سړی حضرت عبدالله بن عمروبن العاص ؓ ته راغی او پوښتنه یې ترینه وکړه..... ۵۲۰
- اتلسم دلیل: یو سړی خپلې غیرمدخول بهاشځې ته درې طلاقه ورکړي وو, بیا یې فکر..... ۵۲۰
- نولسم دلیل: حضرت عطاء رحمه الله فرمائي چې یوسړې حضرت عبدالله بن عباس ؓ ته..... ۵۲۱
- شلم دلیل: حضرت مسلم بن جعفرالاحمسی رحمه الله فرمائي چې..... ۵۲۲
- دریم فصل..... ۵۲۲
- اول دلیل: حضرت طائوس رحمه الله فرمائي چې حضرت عبدالله بن عباس ؓ..... ۵۲۲

- اول جواب : امام بهیقى رحمه الله فرمائي ۵۲۳
- دوهم جواب : د حضرت طاوس رحمه الله په روايت كې ۵۲۴
- الحاصل : د مسلم روايت مطلق نه دى، بلكې يادراوي څخه په كې د(قبل ان يدخل بها جمله) ۵۲۷
- (۱) محمد بن عبد الملك بن مروان رحمه الله: ۵۲۸
- (۲) ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمه الله ۵۲۸
- (۳) حمادبن زيد رحمه الله ۵۲۸
- (۴) ايوب السختياني رحمه الله ۵۲۸
- (۵) غيرواحد: ۵۲۹
- (۶) طاوس رحمه الله جليل القدر تابعي دى ۵۲۹
- (۷) حضرت عبدالله بن عباس رضى الله تعالى عنهما ۵۲۹
- الحاصل : د مسلم شريف روايت د غيرمدخول بهائينې په باره كې دى ۵۳۰
- دريم جواب : امام قرطبي رحمه الله فرمائي چې دا حديث مضطرب دى ۵۳۰
- څلورم جواب : دا مسئله د غيرمقلدينوپه انتهائي مستند كتاب فتاوى ثنائيه ۵۳۱
- پنځم جواب په دې حديث كې داراغله چې د رسول الله ﷺ اودابوبكره اودعمره د خلافت ۵۳۶
- شپږم جواب : امام بهيقي په خپل سندسره دالامام الشافعي څخه نقل كړي دي ۵۳۷
- اووم جواب : د حضرت ابن عباس ؓ د حديث معنى دانه ده چې د حضرت رسول الله ۵۳۸
- اتم جواب : كه په طريقى د فرض المحال سره ومنو چې ۵۳۸
- دوهم دليل : حضرت ركانه ؓ خپلې بې بې ته طلاق وركړى و، بيا ورته رسول الله ﷺ ۵۳۹
- اول جواب ۵۳۹
- دوهم جواب ۵۴۰
- دريم دليل : د حضرت ابن عباس ؓ څخه روايت دى چې حضرت ركانه ؓ خپلې ۵۴۱
- اول جواب ۵۴۱
- دوهم جواب ۵۴۲
- يوه واقعه ۵۴۳
- څلورم دليل د لامذهبانواخري حربه داده چې: ځينو احنافوپورې افتراء كوي چې ځينې احناف ۵۴۳
- مغالطات ۵۴۷

۵۲۷.....	اولہ مغالطہ.....
۵۲۸.....	دوہمہ مغالطہ.....
۵۲۹.....	دریمہ مغالطہ.....
۵۵۰.....	خلورمہ مغالطہ.....
۵۵۰.....	پنجمہ مغالطہ.....
۵۵۱.....	شپیرمہ مغالطہ.....
۵۵۲.....	اوومہ مغالطہ.....
۵۵۲.....	اتمہ مغالطہ.....
۵۵۲.....	ایا د حضرت عمرؓ حکم تعزیری و؟.....
۵۵۵.....	ایا حضرت عمرؓ د خپلې فیصلې څخه رجوع کړې ده.....

احقاق الحق

فی الذیج عن الملل والنحل

تألیف شیخ محمد تقی مصطفوی
ویرا الامام هبیب الله المودودی
اؤسسالمؤیدیتشریح کمال شری کلمات

الشیخ الاسلامی المصطفوی

الشیخ الاسلامی المصطفوی

حنفی کفایت دینی کتب خانہ شافعی

کفایت اللہ لپن صدیق

واٹس ایپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبل، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب وغیرہ۔

کفایت اللہ لپن صدیق
+923052488551
+923247442395
easypaisa
ہیلپنگ ہیلپنگ
ماکی
حنبل

مکمل شده

من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین. [الحديث]

د پلچرخي په صلیبي زندان کې د اهل سنت والجماعت
د لامذهبو (ویکتوري اهل حدیثو، ماتیانو بریلویان او مودودیانو) دعقایدو او د مسائلو
په تشریح کې لیکل شوی کتاب

إحقاق الحق

في الدفع عن المذهب الحق

مؤلف

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الافغاني
کاتب: مولوي هدايت الله (بدر)

دریم توک

اهل السنة والجماعة العالمي

اهل السنة والجماعة العالمي

اداري لخوا د حضرت شيخ القرآن والحديث حضرت العلامة
ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الافغاني چاپ شوي کتابونه:

- ۱- احقاق الحق فی الدفع عن مذهب الحق (۵) جلد
- ۲- احسن التوضيح شرح مشکوة المصابيح (۱) جلد
- ۳- شرح عقد اللالی علی حاشیة الخیالی
- ۴- احسن الفرائد شرح شرح العقائد النسفی
- ۵- د رسول الله صلى الله عليه وسلم لمونخ د حنفی فقهی د تدوین مطابق
- ۶- احکام الغنیمت
- ۷- قواعد المناظره
- ۸- القول المفید فی اثبات التقليد.

ان شاء الله تعالى چې اهل السنة والجماعة العالمي اداره به د حضرت شيخ صاحب
حفظه الله ټول تصنيفات او شروحات چاپ ته وړاندې کوي

مسؤل: مولوي هدايت الله بدر

۰۳۴۸۴۳۱۹۵۴۱

سهرگاه وه نرگس لیمه لاده
خاڅکي خاڅکي یې لسترگو خڅیده
ماویل ورته ای بنکلیه گلله ولې ژاړی
ده ویل راته چې ژوندمې دی یوه خوله خنډیده

د تراویحو د مسئلې تحقیق

محقق: مولانا محمد رفیع الرحمن، مولانا محمد رفیع الرحمن، مولانا محمد رفیع الرحمن

کاتب: تلمیذ الشیخ، مولوي هدايت الله همت بذری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد! الله ﷻ به خپل فضل او کرم سره درمضان المبارک میاشت ډیره دبرکت میاشت پیدا کړې ده. دا میاشت درو حانیت د عالم لپاره پسرلې دی، ددې میاشتې دبرکتونو داندازې لگول دانسان د طاقت څخه بهر دي، په دې مبارکه میاشت کې د نفلو ثواب د فرضو سره برابری. او د فرضو ثواب په اويا چنده دی.

له دې وجهې د الله ﷻ والا خلک ددې میاشتې هره دقیقه غنیمت گڼي او یوه لمحده هم نه ضائع کوي، د الله ﷻ والا خلک په دې میاشت کې ځانونه بڼه مصروف ساتي، اعتکافونه کوي، تلاوتونه کوي، دلکهنو په شمار درود شریف لولي، ټوله شپه نفلونه کوي او ددې میاشتې دبرکتونو څخه لمنې ډکوي او گټې کوي.

د روژې په میاشت کې در رسول الله ﷺ صلی الله علیه وعلی آله وسلم طرز العمل

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ شَدَّ مِئْزَرَهُ، ثُمَّ لَمَّا بَاتَ فَرَّاشَهُ حَتَّى يُسَلِّمَ". (شعب الإيمان للبيهقي ج ۲، ص ۳۱۰).

ام المومنین سیده عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمائي چې کله به درمضان میاشت راغله نور رسول الله ﷺ به د همت ملا وتړله او ترخوبه چې درمضان میاشت نه وه تیره شوې تر هغې پورې به یې بسترې ته تشریف نه راوړلو.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ رَمَضَانَ تَغَيَّرَ لَوْنُهُ، وَكَثُرَتْ صَلَاتُهُ، وَابْتَهَلَ فِي الدُّعَاءِ، وَأَشْفَقَ مِنْهُ". (شعب الإيمان للبيهقي، ج ۲، ص ۱۱۰).

حضرت عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمائي چې کله به رمضان المبارک راغلې نو در رسول الله ﷺ رنگ مبارک به بدل شو او ډیر نوازل به یې کول او په جړغوني غږ به یې دعا کوله او د الله ﷻ څخه به ډیره اړیدلو. رسول الله ﷺ به خصوصاً په اخري لسو ورځو کې ځان ډیر سترې کولو.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ شَدَّ مِئْزَرَهُ، وَأَخْيَلَيْلَهُ، وَأَيَقَطَّ أَهْلَهُ» (بخاری، ج ۱، ص ۲۷۱/مسلم ج ۱، ص ۲۷۲).

حضرت عایشه رضی اللہ عنہا فرمائی چې کله به درمضان اخري لس ورځې داخلې شوی نو د همت ملا به یې وتړله ټوله شپه به یې وینه تیروله او خپل اهل به یې هم راوینولو.

قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْتَهِدُ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ، مَا لَا يَجْتَهِدُ فِي غَيْرِهِ» (مسلم ج ۱ ص ۳۷۶).

حضرت عایشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمائی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ به په اخري لسو ورځو کې دومره کوشش کولو چې په نورو ورځو کې به یې هغومره نه کولو، دا په رمضان کې زمونږ د پیغمبر د عبادت حال وو. چې یو څه اثرات یې اوس هم د الله ﷻ والا په خلکو کې پیدا کیږي.

یو مصیبت

درمضان د میاشتي خیر او برکت د ابتدا، څخه تر دیره پورې جاري دی، لیکن په هندوستان باندې د برطانوي حکومت د راتللو سر د پېدې مبارکه میاشت کې یو مصیبت هم رانېکاره شوی دی. او هغه دا چې د برطانوي دورې پېداوار (غیر مقلدین) د شیطان نمایندګي کوي او ټوله درمضان میاشت په دې بیانونو کې تیروي چې په رمضان کې د غیر رمضان په نسبت ډیر عبادت کول بدعت دی، گناه ده، او په اخري لسو ورځو کې د نورو ورځو څخه دوه رکعت زیات لمونځ کول هم بدعت او حرام دی.

دوي ټوله درمضان میاشت د عبادت څخه په منع کولو کې تیروي. په زرګونو اشتهاارات او په سلګونو رسالې د دې عبادت په خلاف چاپوي، خپله خوب د قسمته د دې میاشتي د بزکتونو څخه محروم دي، نور خلک یې هم په دې بحثونو کې راګیر کړي دي او د حیرانتیا خبره خوداده چې دا هر څه د عمل بالحديث په نوم باندې کوي، دوي په ټوله میاشت کې اته رکعت تراویح او یو رکعت وتر کوي، د دې نهو رکعتونو په باره کې د دوي سره هیڅ حدیث نشته.

دوي وائي چې تراویح او تهجد یو لمونځ دی لکن نومونه یې دوه دي. [الحق الصریح ج ۵ ص ۴۰۵ باب قیام شهر رمضان]. حالانکه دوي په هیڅ حدیث کې دانه شي ثابتولی چې تراویح او تهجد و ته یې یو لمونځ ویلی وي او نه درمضان څخه علاوه په نورو یو ولسو میاشتو کې دغه لمونځ په دومره اهتمام سره کوي.

ای غیر مقلدینو !

(۱) تاسو یو ولس میاشتي، دې لمونځ ته نفل وائي: اړه د ولسمه میاشت کې ترینه سنت مؤکده جوړوئ.

(۲) یوولس میاشتی دالمونځ دشیپې په اخره حصه کې کوی اوپه دولسمه میاشت کې ورته دشیپې اوله حصه هم وخت گرزوی.

(۳) یوولس میاشتی وائی چې دالمونځ په کور کې بهتر دی. اوپه دولسمه میاشت کې یې په مسجد کې په جماعت افضل گڼی.

(۴) یوولس میاشتی دي لمونځ ته تهجد وائی. اوپه دولسمه میاشت کې ورته تراویح وایي، ددې څلورو خبرو لپاره څلور حدیثونه پیش کړی او که نه یې شی پیش کولې نویا اقرار وکړی چې دا ټولې خبرې در رسول الله ﷺ حدیث نه بلکې ستاسو حدیث النفس دی، ستاسو دعمل بالحدیث دعوه بالکل غلطه ده ځکه ستاسو عاملین په حدیث النفس یی.

غیر مقلدینو! تاسو که دزړې په مقدار ایمان لرئ نورامخکې شی او دخپلې دعوی مطابق دقران او حدیث څخه دسنت مؤکده، بدعت، دحرام، دحدیث صحیح او حدیث ضعیف، جامع او مانع تعریف صراحة وبنائی. او دهغې څخه وروسته د نهو رکعتونو یغنی دا ته رکعت تراویحو او دیو رکعت وترو لپاره صحیح حدیث پیش کړی او دشل رکعت تراویحو ضعف ثابت کړی.

فایده: پدې ځان پوه کړی چې د اهل سنت والجماعت او د غیر مقلدینو تر مینځ د تراویحو د رکعتونو په تعداد کې اختلاف ندی، بلکې دا اختلاف د تراویحو د منلو او د نه منلو دی، اهل سنت والجماعة تراویح مني او غیر مقلدین او روافض یې نه مني، پدې باندې دیو مثال په طریقه ځان پوه کړی چې مثلاً یو سړی وائی چې د ماخوستن مونځ درې رکعت دی او چې کله ترینه دلیل وغوښتلی شي، نو هغه په دلیل کې د ماښام د لمانځه په باره کې راغلي احادیث پیش کړي، بیا چې کله ورته وویل شي چې دا خود ماښام د لمانځه احادیث دي، نو هغه وایي چې زه ماښام او ماخوستن یو مونځ گڼم، نو هر سړی پوهیږي چې دا د ماښام د مونځ څخه انکار دی.

همدارنگه، غیر مقلدین وایي چې: تراویح اته رکعت دي او په دلیل کې د تهجد و حدیث پیش کوي او چې کله ورته وویل شي چې دا خود تهجد و حدیث دی، د تراویحو خو ندی، نو هغه وایي چې زه تراویح او تهجد یو مونځ گڼم. نو دا هم د تراویحو څخه انکار دی، نو اهل سنت والجماعت تراویح مني او روافض او غیر مقلدین یې نه مني (لطیفه): زموږ د زمانې د غیر مقلدینو شیخ الكل امین الله

پشاورې د مشکوٰۃ د شرحې الحق الصریح ج ۵ / ص ۴۰۵ کې لیکي چې تراویح او تهجد یو شی دی او ددې څخه مخکې په باب صلوٰۃ اللیل ج ۵ / ص ۲۵۹ کې لیکي چې د تهجد و اقله اندازه دوه رکعتہ دي بلکې یو رکعت هم شته، نو تراویح یې یو رکعت ته راوړسولې ځکه چې تراویح یې عین تهجد کړل، او تهجد یې یو رکعت کړلو نو تراویح هم یو رکعت شوي، یو ورځ به دیو رکعت اعلان هم وکړي.

اول فصل

له غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

غیر مقلد و حید الزمان او نواب صدیق حسن خان وغیره غیر مقلدین د سمسیرې خوړلو ته حلال وائي اود منی خوړولو ته هم حلال وائي. (نزل الابرار (ج ۱ ص ۴۹) کنز الحقایق ص ۱۶ فقه محمدیه ج ۱ ص ۴۶) نو که کوم غیر مقلد لاندې سوالونه ته جواب را کړو د هر جواب په انعام کې به ورته دناشتې لپاره یو ورسته شوې سمسیره ورکړم اود هاضمې لپاره دې یو بوتل مني وخوري.

شرط دادی چې جواب به ددوي د دعوی مطابق وي، یعنی د قران او یاد حدیث صحیحہ صریحہ مرفوعه څخه به وي، ځکه دوي په ښکاره باندې وائي چې مونږ د قران او حدیث څخه بغیر بل هیڅ شي نه منو مونږ صرف او صرف محمدیان یو، مونږ نه ابو بکري یو، نه عمر یو، نه حفص یو او نه شافعی یو، زموږ به هر عمل باندې د نبی ﷺ مهر دی،

اهل حدیث کي دواصول اطیعوا الله والرسول

(۱) په احادیثو کې د فجر، ظهر، عصر، مغرب، عشاء، ضحی، تهجد، وتر، اود جمعي د لمونځونو نومونه شته دی لیکن په کوم ایت او یا په کوم حدیث صحیحہ مرفوعه کې د کوم لمونځ نوم تراویح راغلی دی؟

(۲) ستاسو په معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث) کې یې لیکلي دي چې: د تراویح د لمونځ تعریف علماء وو. داسې لیکلی دی چې دا هغه لمونځ دی چې درمضان په شپو کې د ماخوستن څخه وروسته په جماعت باندې ادا کیږي. اود دې لمونځ لپاره یې د تراویح نوم ځکه ایښی دی چې خلک په دې لمونځ کې د څلور ورکعتونو څخه وروسته استراحت کوي او تراویح د ترویحه جمعه ده او ترویحه

یوځلې ارام کولو ته وائي. (فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٢٤١) او دده په تقلید کې د نن زمانې غیر مقلدین هم همداسې لیکي کما فی الحق الصریح ج ٥/ ص ٤٠٥].

دا تعریف او وجه د تسمیې په کوم ایت او حدیث مرفوعه کې راغلی ده؟ که په حدیث کې نه وي نو ددې اقوالو لیکونکي د امتیانو د تقلید له وجهې مشرکان دي او که نه؟

(٣) حضرت عایشه رضی الله عنها فرمائی چې رسول الله ﷺ به د شپې څلور رکعت له مونځ وکړو. ثم یروح واطال بیا به یې تر دیره پورې استراحت او وقفه کوله. (بهیقي، ج ٤ ص ٤٩٧).

امام بهیقي رحمه الله دی حدیث ته ضعیف ویلی دی لکن ټول امت دی لمونځ ته تراویح وائي، نو دی حدیث ته تلقی بالقبول حاصله ده. او د تلقی بالقبول له وجهې دا حدیث مقبول دی، لکن در رسول الله ﷺ دخولې څخه ددې لمونځ نوم ثابت کړی.

(٤) حضرت عمر رضی الله عنه به د څلور ورکعتونو څخه وروسته دومره ترویحه کوله چې سپرې به د غرسرته ختلی شو. (بهیقي ص ٤٩٧).

(٥) ستاسو په معتمد کتاب (فتاوی علماء حدیث) کې لیکلې شوي دي چې، قیام درمضان د تراویحو د لمونځ څخه عام دی ځکه چې د تراویحو په لمونځ کې جماعت هم شرط دی، یواځې یواځې د تراویحو لمونځ نه کیږي او په قیام درمضان کې جماعت شرط نه دی بلکې په جماعت یې هم کولی شئ او یواځې یواځې یې هم کولی شئ. فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٢٤٣).

(٦) همدارنگه یې په کرمانی رد کړی دی او لیکلي یې دي چې کرمانی فرمایلي دي چې د قیام درمضان څخه د تراویحو لمونځ مراد دی حالانکه دا یو عجیبه خبره ده. (فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٢٤٣).

(٧) همدارنگه یې لیکلي دي چې که د تراویحو لمونځ په اول وقت کې وکړې، نو صرف تراویح دي او که په اخر وقت کې یې وکړي نو د تهجد و قائم مقام گزیري. (فتاوی علماء حدیث، ج ٦ ص ٣٢٩).

(٨) همدارنگه یې لیکلي دي چې د تهجد و لمونځ ټول کال کیږي او تراویح خاص په رمضان کې

کیږي. (ایضاً ص ٢٣٠)

(۹) همدارنگه یې لیکلي دي چې څوک د ماخوستن د لمونځ پسې د تراویحو لمونځ وکړي هغه د شپې په اخر کې تهجد هم کولی شي، ځکه چې د تهجد وخت د سهار څخه مخکې دی، د شپې په اول کې تهجد نه کیږي. (ایضاً ص ۳۳۱).

د پنځم نمبر څخه تر نهم نمبر پورې مسایلو لپاره یو یو حدیث پیش کړی او که نه یې شی پیش کولی نویاددي اقول لیکونکو ته د امتیانو د تقلید له وجهې مشرک وائي او که نه؟

(۱۰) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتې دغې لمونځ ته تهجد او یوه میاشت ورته تراویح ووائي؟

(۱۱) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې تهجد او تراویح یو لمونځ دی؟
قیاسونه مه کوئ چې په خپله فتوی به در څخه شیطانان جوړ شي او د امتیانو اقوال مه پیش کوئ چې په خپله فتوی به در څخه د تقلید په وجه مشرکان جوړ شي.

(۱۲) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې دغه لمونځ یو ولس میاشتې نفل دی او یوه میاشت سنت مؤکد دی؟

(۱۳) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتې ددې لمونځ وخت د شپې اخري حصه ده او یوه میاشت یې وخت د ماخوستن د لمانځه پسې فوراً دی؟

(۱۴) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي، چې یو ولس میاشتې د لمونځ یواځې او یوه میاشت یې په جماعت کوئ؟

(۱۵) په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتې په دې لمونځ کې د قران ختمول سنت نه ده او یوه میاشت په کې د قران ختمول سنت دي؟

(۱۶) یو سړي په ټول عمر کې صرف درې ورځې په جماعت باندې د تراویحو لمونځ کړی دی او نور یې نه دی کړی نو ایا داسې گناهگار دی او که نه دی؟ په کوم ایت یا حدیث کې ورته گناهگار ویل شوی دی؟ او یا په کوم ایت او یا حدیث کې ورته غیر گناهگار ویل شوی دی؟

(۱۷) یوسری دضحی، دتهجدو، اودتراویحولمونخ ته نفل وائي اوپه ټول عمر کې یې نه تهجد کړي دي اونه یې ددضحی لمونخ کړی دی اونه یې دتراویحولمونخ کړی دی، نوایا داسری گناهگار دی او که نه؟ که گناهگار وي نو خودوړې حد دی ورباندې؟

(۱۸) کومو محدثینو او فقهاوو چې دحدیثو او دفقهي په کتابونو کې دتهجد و، وترو، او دتراویحولپاره جدا جدا بابونه تړلي دي نوایا دا خلک منکرین دحدیثو دي او که نه دي؟

(۱۹) بعضي غیر مقلدین دا شرط لگوي چې خپله دحضرت عمر رضی الله عنه په شلور کعتونو کې شمول راوښایه نو سوال دادی چې دا شرط دکوم حدیث موافق دی؟ که یوسری دا شرط ولگوي چې خپله در رسول الله صلی الله علیه و آله اود حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه څخه پخپل لاس دقران جمع کول ثابت کړی او که نه زه دقران نه منم او یا یوسری وائي چې خپله دحضرت عثمان رضی الله عنه څخه دجمعې اول اذان ثابت کړی او که نه زه دا اذان نه منم، نوایا دا شرط لگول صحیح دي؟ جالانکې امام احمد رحمه الله جزماً فرمایي چې حضرت عمر رضی الله عنه دجماعت سره تراویح کولې او حضرت علي رضی الله عنه حضرت جابر رضی الله عنه او حضرت عبد الله رضی الله عنه هم په جماعت سره تراویح کولې. [المغني لابن قدامة صلوۃ التراویح او شوکاني لیکي چې: (الافضل صلوته جماعه کما فعله عمر بن الخطاب والصحابه). [انيل الاوطار ج ۲/ ص ۲۹۵ ديو حدیث د بیان په اخر کې په اعلاء السنن کې داسې لیکل شوي دي چې: (وفيه تصريح بامر علي رضی الله عنه بعشرين ركعة واشعار بقيامه معهم لانه كان يوتر بهم فافهم). [اعلاء السنن ج ۷/ ص ۵۰].

(۲۰) ایاد حضرت عمر رضی الله عنه شمول په تراویحو کې، او پوره میاشت دسپې په اوله حصه کې تراویح کول. او پوره میاشت په مسجد کې تراویح کول، او پوره میاشت وتر په جماعت کول، او په تراویحو کې دټول قران لوستل، او یا اوریدل ثابت دي؟ او که نه ددې پریښودل هم پکار دي؟

(۲۱) غیر مقلد مولوي داود غزنوي اعلان کړی دی چې اته رکعت ته تراویح در رسول الله صلی الله علیه و آله سنت دي او پاتې دولس رکعت مستحب دي په دې باندې دټولو اختلافاتو خاتمه راځي. (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۲۶۵)

(۲۲) دغیر مقلدینو په معتمد کتاب (فتاوی ستاریه) کې یې لیکلي دي چې داتور کعتو څخه زیاتې تراویح صحیح دي او باعث داجردی. (فتاوی ستاریه، ج ۳ ص ۱۹) نو (۲۱) او (۲۲) نمبر خبرې په کوم صحیح حدیث کې شته او که نه دابن همام دیو شاو قول تقلید دی؟

(۲۳) د غیر مقلدینو په معتمد کتاب (فتاویٰ علماء حدیث)، ج ۶ ص ۴۷ و ص ۸۸) کې دا حدیث نبوی لیکل شوی دی چې (در رمضان په میاشت کې نفلي عبادت دومره ثواب لري لکه په نورو میاشتو کې چې د فرضو څومره ثواب دی).

نوايا د شلو رکعتو تراویحو کونکي ددې ثواب مستحق دی او که نه دی ؟

(۲۴) څوک چې خلک ددې ثواب څخه منع کوي نو یا دا منع کونکي (مناع للخیر.....) اود (أرايت الذی ينهي عبداً إذا صلی) مصداق دی او که نه دی ؟

(۲۵) د غیر مقلدینو په معتمد کتاب (انوار المصایيح) کې یې لیکلي دي چې د شلو رکعتونو تراویحو کونکي به حضرت عمر رضی الله عنه څرنگه منع کړي وای دا څو څه معصیت او منکر کار نه دی. (انوار المصایيح ص ۲۲۶) بل ځای کې لیکل شوي دي چې حضرت عمر رضی الله عنه په شلو رکعتونو تراویحو انکار نه دی کړی او همداد اهل حدیثو مذهب دی. (انوار المصایيح ص ۲۲۶).

ددې څخه معلومېږي چې ذنن سبا غیر مقلدین چې د شلو رکعتو تراویحو په خلاف اشتهاړونه اورسالي لیکي، دوي اهل حدیث نه دي، بلکې منکرین د صحابه وودې، غیر مقلد مولوي محمد عثمان دهلوي لیکلي دي چې د مقلدینو یو غټ جماعت شل رکعت تراویح کوي، حالانکه شل رکعت تراویح بدعت شیعیه دی. (رفع الاختلاف ص ۵۴) نوبعضې اهل حدیثو شل رکعت تراویحو ته مستحب وویلو او بعضو ورته بدعت شیعیه وویلو.

نواي غیر مقلدینو! په ایت او په حدیث کې دا فیصله راوښايي چې دا اهل حدیثو په دې دوو ډلو کې کوم ډله د الله ﷻ او د رسول الله ﷺ څخه منکره ده ؟

(۲۶) غیر مقلد مولوي محمد عثمان دهلوي قیاساً لیکلي دي چې یو سړی د ماښام لمونځ څلور رکعت وکړي نو د څلورو په ضمن کې اگر چې درې موجوده وي، خویا هم دده د ماښام لمونځ نه کیږي، همدارنگه د شلو په ضمن کې اگر چې اته رکعت موجود دي، لکن ییا هم د شلو رکعتونو په ادا کولو سره اته رکعت مسنون نه ادا کیږي. (رفع الاختلاف ص ۵).

نو ای غیر مقلدینو! یا صریح حدیث پیش کری چہ دشلو پہ ضمن کی اتہ نہ ادا کیڑی. او یا اقرار و کری چہ ستاسو ٲول مسلک ٲداسی شیطانہ قیاسونو باندی بناء دی.

نوٲ : دغه مولوی محمد عثمان دغیر مقلدینو ٲیرلوی عالم دی.

ٲہ اخبار محمدی ٲہلی کی دده د علمی جواہرو ورقہ ٲاٲید لی، دہ دغیر مقلدینو د محدث اعظم حافظ عبد اللہ روٲری سرہ یو خای درس ویلی وو. مولوی محمد عثمان ٲہ اخبار محمدی کی د حافظ عبد اللہ روٲری ٲہ نوم یو ٲر انستی خط شایع کری وو، چہ ٲہ هغی کی ٲہ حافظ عبد اللہ روٲری تہ لیکلی وو چہ تاسو ٲہ طالب علمی کی ٲہ علت شنیع (علت مفعولیت) کی مبتلا وئ تاسو هغه عادت ٲریبسی دی او کہ اوس هم باقی دی؟

قاعدہ د اءہ چہ ترخو ٲوری ٲہ تاسو کی صوفیت باقی وی نو د امزہ بہ هم نہ درخخہ ئی، لہذا مہربانی و کرہ د خدای ﷻ خخہ و ٲارشہ د ٲہ صحیح جواب را کرہ او د ٲہ کار خخہ توبہ هم او باسہ. (اخبار محمدی، ص ۱۵ کالم ۳، ۱۵ جولائی ۱۹۳۹م) حافظ صاحب کومہ توبہ نامہ ندہ شایع کری بلکہ اوریدل کیڑی چہ اخص تلامذہ ٲہ هم داستاذ محترم ٲہ نقش قدم باندی روان دی. (مجموعۃ الرسائل ج ۱ ص ۱۸۶) لمحمد امین صفدر او کاروی رحمہ اللہ

(۲۷) یو ٲو کالہ مخکی فضیلت الشیخ عطیہ محمد سالم القاضی بالمحکمۃ الکبری بالمدينة المنورة والمدرس فی المسجد النبوی) یوہ مستقلہ رسالہ لیکلی دہ ٲہ نامہ دہ (التراویح اکثر من الف عام فی مسجد النبوی ﷺ) د هغی خخہ د اثاب تیڑی چہ خہ د ٲاسہ زرو کالو کی یوہ میاشت هم داسی نہ دہ تیرہ شوی. چہ ٲہ مسجد نبوی کی اتہ رکعتہ تراویح شوی وی.

د ٲہ ٲدر د کی تراوسہ ٲوری غیر مقلدینو ہیخ کوم اشتہار اور سالہ ونہ لیکلہ، چہ ٲہ مسجد نبوی ﷺ کی ولہ دشل رکعتونو بدعت مسلسل جاری دی؟ غیر مقلدین ولہ ضرورت نہ محسوس وی چہ ٲہ مسجد نبوی کی بدعت ٲدر د کی رسالہ ولیکی؟

(۲۸) ہمدارنگہ د جامعہ ام القرى المکة المکرمة خخہ هم یوہ رسالہ شایع شوی دہ ٲہ نامہ د (الهدی النبوی الصحیح فی صلوة التراویح) مؤلفہ الشیخ محمد علی (الصابونی الاستاذ بکلیۃ

الشريعة والدراسة الاسلامية جامعة ام القرى مكة المكرمة) په دې رساله کې هم دشلور کعتونو تائيد او داتو رکعتونو مخالفت دی. غیر مقلدين شل رکعت ته تراويح ته بدعت وايي او بدعت په مقابل کې چې کيناستل گناه ده. او په دې گناه تراوسه پورې لاهذهبان گرفتار دي، ځکه چې دوي تراوسه پورې هيڅ اشتهار او رساله په مکه مکرمه کې دشلور کعتو په خلاف ونه ليکله.

(۲۹) په دې ملکونو کې چې کوم خلک شل رکعت ته تراويح ته سنت وائي نو دهغوی په خلاف تاسو په زرگونو اشتهارونه او رسالې ليکلي دي، ليکن کوم خلک چې شل رکعت ته تراويح ته بدعت وائي دهغوی په خلاف تاسو خورسالي او اشتهارونه چاپ کړل؟

(۳۰) غیر مقلدين پوره مياشت په مسجد کې تراويح کوي حالانکه داد غیر مقلدينو د اصولو مطابق محمدي طريقه نه ده. ځکه چې حضرت محمد ﷺ په اخري عشره کې دتراويح په دريمه شپه وفرمايل: (فَصَلُّوا أَيُّهَا النَّاسُ فِي بُيُوتِكُمْ، فَإِنْ أَفْضَلَ الصَّلَاةُ الْمَرْغُوبَةُ فِي بَيْتِهِ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ) [باب صلاة الليل (بخاری، ج ۱ ص ۱۰۱ مسلم ج ۱ ص ۲۶۶). مشکوة باب قيام شهر رمضان د فصل اول. اول حديث].

ای خلکو! په کورونو کې لمونځونه وکړئ بيشکه چې د فرض لمونځ څخه علاوه نور لمونځونه په کور کې کول بهتر دي، که غیر مقلدين ځانونو ته محمدیان وائي نو ولې د محمد ﷺ په طريقه صرف په اخري عشره کې او صرف درې ورځې په جماعت باندې تراويح نه کوي؟

د جماعت مواظبت خود صحابه وو څخه ثابت دی، د محمد ﷺ څخه نه دی ثابت، غیر مقلدين که محمدیان وي نو د محمد ﷺ په طريقه دې په جماعت دتراويح لپاره مساجدو ته نه ځي، ترڅو چې خلک ددوی دشر څخه محفوظ وي او په ارام باندې درمضان دبرکتونو څخه مستفيد شي.

دوهم فصل

د سنت تعريف او د تراويحو سنتوالي

الف: سنت د دين هغې بهرې معمولې او مرؤجې طريقې ته وائي چې در رسول الله ﷺ او يا د صحابه کرام ورضی الله عنهم څخه ثابته وي، علامه عبدالحی رحمہ الله په (تحفة الاخيار) کې د سنت مؤکده ډیر تعريفونه رانقل کړي دي او په هريوېې نقض کړی دی، په اخر کې يې چې کوم تعريف ته ترجيح

ورکړې (هغه دادي: (السنة المؤكدة ما واطب عليه النبي ﷺ أو الخلفاء الراشدون ﷺ)) (مجموعة رسائل
اللكهنوي ج ۱، ۲/ تحفة الاخيار ص ۳۲/ بعد القول الثاني والعشرون)

ددې دليل چې سنة الخلفاء هم سنت دي، در رسول الله ﷺ دا ارشاد دي چې: عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ
الرَّاشِدِينَ مِنْ بَعْدِي عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِذِ (رواه احمد، ج ۴ ص ۱۲۶ ابوداود ج ۲ ص ۲۷۹، ترمذي ج ۲، ص
۹۲، وابن ماجه ص ۵ مشكوة ج ۱ ص ۲۹ و ص ۳۰، موارد الظمان، ص ۵۶، حاكم، ج ۱، ص ۹۶ علامه ذهبي
فرمائي چې په دې حديث كې علت نشته، معنى يې داده چې: په تاسو لازم دي چې زما وروسته د خليفه د وروسته
راتلونكو خلفاء و طريقې خپلې كړئ او د جامو په غاښونو باندې يې كلكي ونيسئ.

(۱) په دې حديث كې د صحابه وو څخه د خليفه په لفظ تعبير شوى دى او خليفه د اصل په شان واجب
الاتباع وي.

(۲) په دې حديث كې دلزوم لفظ هم ذكر شوى دى، چې د على كلمه ده، نو د خلفاء راشدينو د حكم
منل داسې لازم شولكه څرنگه چې در رسول الله ﷺ د حكم منل لازم دى.

(۳) علامه ظهري رحمه الله فرمائي چې: فان لفظ عليكم يدل على اللزوم وضعا،
والمعطوف في حكم المنصوب عليه لغة فثبت به لزوم سنة الخلفاء كلزوم سنة الرسول فلا يصح
التفرقة بينهما بالسنة والندب فان المنسوب لا يكون لازما. [اعلاء السنن، ج ۷ ص ۴۵]
او د ستو حكم دادي چې مسلمان به د دې د ژوند ي ساتلو ممكن كوشش كوي كه څوك يې بغير د عذر څخه
پرېږدي نو هغه د ملامتې قابل دى.

د يو كار د سنت والي لپاره شرط دادي چې هغه به رايج وي او در رسول الله ﷺ او يا د صحابه
كرامو عادت به وي مثلا:

(۱) په ولاړه باندې امتيازې كول در رسول الله ﷺ څخه ثابتې دي ليكن عادت مباركې يې نه وو، بلكې
عادت مباركې يې په ناستي باندې امتيازې كول وو، لدې وجهې سنت طريقه په ناستي باندې امتيازې كول
دي. كه په ولاړه هم امتيازې كول سنت شي نو بيا به ښځه څرنگه پدې سنت عمل كوي؟

(۲) رسول الله ﷺ كله يوه جامه هم اغوستې ده او كله يې دوه هم اغوستې دي، ليكن عادت مباركې
يې جامې وي لنك، قميص او عمامه، لدې وجهې درې جامې سنت دي.

(۳) رسول الله ﷺ کله کله یو یو خُلی داودس اندامونه منخُلی دي او کله کله یې دوه دوه خُلی منخُلی دي لیکن عادت مبارکه یې درې درې خُلی منخُل وولدی و چې سنت طریقه درې درې خُلی منخُل دي .

(۴) در رسول الله ﷺ څخه دا ثابت ده چې داودس څخه وروسته یې خپله بي بي خکل کړی ده، لیکن عادت مبارکه یې په اودس کې غره کول وو، نو غره کول سنت دي او داودس څخه وروسته د بی بی بنکلول نه دی سنت .

(۵) په روژه کې دخپلې بی بی سره مباشرت په حدیث کې ثابت دی، لیکن عادت مبارکه یې نه وو، له دی وجهې سنت نه دی او پیشنمی کول عادت مبارکه وو، له دې وجهې پیشنمی کول سنت دی او کله چې دا امور سنت دي نو د دې امور وپریښودونکي ته هیڅوک هم تارک السنة نه وائي .

خلاصه دا چې در رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو ﷺ عادت ته به سنت وایو، نو د تراویحو عباد بالفرض که مختلف هم رانقل کړی شي، نو په کوم عدد چې در رسول الله ﷺ یا د صحابه کرامو ﷺ مواظبت ثابت وي هغه عدد ته به سنت وایو .

غیر مقلدین وائي چې اته رکعت ته تراویح در رسول الله ﷺ سنت دي، لیکن د دوي پلار هم په اتور کعتونو در رسول الله ﷺ مواظبت ته شي ثابتولی . ځکه چې خپله د دوي علماء نذیر حسین دهلوي، وحید الزمان او ثناء الله امرتسری لیکي چې در رسول الله ﷺ څخه صرف درې شپې تراویح ثابتې دي نو مواظبت دکوم ځای څخه راغلو .

داولي در چې طالب العلم هم چې د غیر مقلدینو رسالې د تراویحوپه باره کې گوري نو دا یقین یې نور هم قوي کیږي چې اته رکعت ته تراویح هیڅکله نبوی سنت نه دي . ځکه چې ټولو غیر مقلدینو دا تر رکعتونو تراویحو بنیاد حضرت عایشی رضی الله عنها په حدیث باندې ایښي دي حالانکه د دې حدیث د تراویحو سره هیڅ تعلق نشته لکه څرنگه به یې چې لږ وروسته تفصیل راشي، پاتې شود حضرت جابر ﷺ حدیث نواول خو هغه حدیث صحیح نه دی او نه حسن دی .

لامذهب حافظ عبدالمنان اسلحه ایښي ده اولیکلي یې دي چې یاد ساتئ چې در رسول الله ﷺ د تراویحو در کعتونو د تعداد مدار حضرت جابر ﷺ په حدیث باندې نه دی . (تعداد تراویح ص ۳۷) .

دوهم داچې سره دضعف څخه هم په دې حدیث کې د تراویح پوره تعداد نه دی ذکر شوی ځکه چې رسول الله ﷺ ټولې تراویح په جماعت باندې نه دي ادا کړي.

لکه څرنګه چې حضرت انس رضی الله عنه فرمایلي دي چې مونږ د رسول الله ﷺ سره تراویح کولې نور رسول الله ﷺ لمونځ مختصر وکړ او (داعتکاف) حجري ته لاړو. (فصلي صلوة لم یصلها عندنا) نویایې د مرد لمونځ وکړو چې زموږ سره یې نه وو کړی. (مسلم، ج ۱ ص ۳۵۲ باب النهي عن الوصال ۱ مسند احمد، ج ۳ ص ۱۹۳) / قیام اللیل ص ۱۵۴.

همدارنګه حضرت انس رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ درمضان په میاشت کې لمونځ کولو، یو قوم راغلو او د رسول الله ﷺ سره په لمانځه کې شریک شو، بیا رسول الله ﷺ حجري مبارکې ته تشریف وپورې او لمونځ یې وکړو، بیا یې بهر تشریف راوړو او مختصر مختصر لمونځ یې وکړو. دسهار په وخت کې خلکو ورته وویل چې یا رسول الله ﷺ مونږ تاسو پسې د تراویحو لمونځ کولو تاسو به کله دننه تللی او کله به بهر ته راوتلی، رسول الله ﷺ وفرمایلي چې ستاسوله وجهې مې داسې وکړل. (رواه الطبرانی فی الاوسط و رجاله رجال الصحيح ۱ مجمع الزوائد، ج ۳ ص ۱۷۳). دامام احمد په روایت کې دي چې رسول الله ﷺ څو ځلې حجري ته تشریف وپورې او څو ځلې بهر ته راوتلو. (مسند احمد، ج ۳ ص ۱۰۳ و ص ۱۸۵).

ددې احادیثو څخه درناور څې په شان واضحېزي چې رسول الله ﷺ چې کله په جمع تراویح کړې دي نو ټولې یې په جماعت باندې نه دي کړي، بلکې څه یې په حجره کې کړې دي، نو د جابر رضی الله عنه حدیث، سره د دینه چې ضعیف دی. نه په کې د تراویح پوره تعداد ذکر شوی دی او نه په کې د مواظبت ذکر دی نو اته رکعت تراویح هیڅکله سنت نه دي.

ب: درمضان تراویح سنت دي: حضرت ابو سلمه رضی الله عنه دخپل پلار عبدالرحمن څخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ درمضان د میاشتي ذکر و فرمایلو چې دا داسې میاشت ده چې: ان الله فرض علیکم صیام رمضان و سننت لکم قیامه الله ﷻ ددې روژه په تاسو فرض کړې ده او ماددې قیام تاسو ته سنت ګرزولی دی، نو څوک چې ددې میاشتي روژې ونیسي او په دې میاشت کې قیام وکړي، نو هغه د ګناهونو څخه داسې پاکېږي لکه په کومه ورځ چې د مور څخه زیږېدلې وي. (ابن ماجه ص ۹۴ نسائي

ص ۳۰۸ ج ۱ باب ثواب من قام رمضان الخ / مسند احمد ج ۱ ص ۱۹۱ الاستذکار ج ۳ / ص ۶۴ باب الترتیب فی الصلوة فی رمضان].

امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ فرمائی چہ تراویح سنت دی، ددی پرینسودل جایزنہ دی. (کبیری ص ۴۰۰، شرح نقایہ ص ۱۰۴).

امام نووی الشافعی رحمہ اللہ فرمائی بنہ پوہ شی چہ دتراویحو. دلمونخ پہ سنتوالی باندی* دعلماو و اتفاق دی اودا شل رکعتہ دی: (کتاب الاذکار ص ۸۳). پہ الموسوعة الفقهية کې لیکي چہ: (اتَّفَقَ الْفُقَهَاءُ عَلَى سُنَّةِ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ، وَهِيَ عِنْدَ الْحَنَفِيَّةِ وَالْحَنَابِلَةِ وَبَعْضِ الْمَالِكِيَّةِ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، وَهِيَ سُنَّةٌ لِلرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ، وَهِيَ مِنْ أَعْلَامِ الدِّينِ الظَّاهِرَةِ). [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ / ص ۱۳۶]. ((وَدَوَّى أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو عَنْ أَبِي يُوسُفَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ التَّرَاوِيحِ وَمَا فَعَلَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: التَّرَاوِيحُ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ)) الخ [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ ص ۱۳۸]. بحوالہ فتح القدیر ج ۱ / ص ۳۳۳، والاختیار ج ۱ / ص ۶۸ [والمغنی ج ۲ / ص ۱۶۶، والمنتقى ج ۱ / ص ۲۰۷].

نو داهل سنت والجماعت پہ نیز شل رکعتہ تراویح سنت دی (درمختار، ج ۱ ص ۹۸، ہدایہ ص ۹۹ ج ۱ ص، شرح نقایہ، ج ۱ ص ۱۰۴) در رسول اللہ ﷺ پہ زمانہ کې شل رکعتہ وی. (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۵ / ص ۲۲۳) وبہیقی، ج ۴۹۶۲] حضرت عمر او عثمان رضی اللہ عنہما پہ زمانہ کې شل رکعتہ وی. (کنز العمال، ج ۸ ص ۴۰۹) حضرت علی رضی اللہ عنہ پہ زمانہ کې شل رکعتہ وی. (بہیقی، ج ۲، ص ۴۹۶) پہ شلور کعتو تراویح باندی دتولو صحابہ و واجماع وہ (المغنی لابن قدامہ، ج ۲ ص ۱۶۷).

دامام ابو حنیفہ، امام شافعی، امام احمد، سفیان ثوری، عبد اللہ بن مبارک پہ اتفاق سرہ تراویح شل رکعتہ دی (مغنی، ج ۲ ص ۱۶۷) فتاوی قاضی خان (ج ۱ ص ۱۱۲) ترمذی ج ۱، ص ۱۶۶. پہ الموسوعة الفقهية کې لیکي چہ: فَذَهَبَ جُمْهُورُ الْفُقَهَاءِ - مِنَ الْحَنَفِيَّةِ، وَالشَّافِعِيَّةِ، وَالْحَنَابِلَةِ، وَبَعْضُ الْمَالِكِيَّةِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ - إِلَى أَنَّ التَّرَاوِيحَ عَشْرُونَ رَكْعَةً [الموسوعة ج ۱ / ص ۱۴۱]. بحوالہ بدايع الصنایع / ص ۲۸۸. بیا مخکې لیکي چہ: (عَلَيْهِ عَمَلُ النَّاسِ شَرْقًا وَغَرْبًا). [الموسوعة ج ۲۷ / ص ۱۴۱]. بحوالہ رد المحتار ج ۱ / ص ۴۷۴. بیا مخکې لیکي چہ: وَقَالَ عَلِيُّ السَّنْهُورِيُّ: هُوَ الَّذِي عَلَيْهِ عَمَلُ النَّاسِ وَاسْتَمَرَّ إِلَى زَمَانِنَا فِي سَائِرِ الْأَمْصَارِ. [بحوالہ

شرح الزرقانی ج ۱ / ص ۲۸۴. بیا مخکې لیکي چې: (وقال الحنابلة: وهذا في مظنة الشهرة بمحضرة الصحابة فكان إجماعاً). [بحواله كشاف القناع ج ۱ / ص ۴۲۵]. همدارنگه لیکي چې: وقال الدسوقي رحمه الله تعالى عليه وغيره: كان عليه عمل الصحابة والتابعين رحمهم الله تعالى). [الموسوعة الفقهية ج ۲۷ ص ۱۴۱]. عدد ركعات التراويح ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: (وهو قول جمهور العلماء وبه قال الكوفيون والشافعي رحمه الله تعالى عليه وأكثر الفقهاء وهو الصحيح عن أبي بن كعب رضي الله عنه من غير خلاف من الصحابة رضي الله عنهم). [الاستذكار ج ۲ / ص ۱۷۰]. باب ما جاء في قيام رمضان].

ضروري تنبيه

د خلفاء اربعه وو طريقي دامت لپاره در رسول الله ﷺ د طريقوپه شان سنت دي: حضرت عرباض بن ساريه رضي الله عنه فرمائي چې: صلى لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم الفجر... فعليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين، وعصوا عليها بالتواجد، وإياكم ومحدثات الأمور، فإن كل محدثة بدعة، وإن كل بدعة ضلالة». [رواه احمد (ج ۴، ص ۱۲۶) وابوداود (ج ۲، ص ۲۷۹) والترمذي (ج ۲، ص ۹۲) وابن ماجه (ج ۱، ص ۵) ومشكوة (ج ۱، ص ۲۹، ص ۳۰) علامه ذهبي رحمته الله ددې حديث په باره كې فرمائي چې دا حديث صحيح دي، تلخيص المستدرک (ج ۱، ص ۹۶).

(۱) په دې حديث كې ددې خلورو صحابه ورضى الله عنهم شخصه په خلفاءو باندي تعبير شوى دى، اودا ظاهر ده چې خليفه د اصل په شان واجب الاتباع وي.

(۲) په دې حديث كې د على كلمه راغلې ده چې وضعا دلزوم لپاره ده، يعنې دخلفاء ووسنت داسې لازم دى لكه در رسول الله ﷺ سنت چې څرنگه لازم دي. علامه ابن الهمام فرمائي چې (فهى للايجاب حقيقة). اصول فقه (ص ۲۰۳).

علامه صدر الشريعة فرمائي چې (على للاستعلاء ويراد به الوجوب في علي دين لان الدين يعلوه ويركبه) (التوضيح مع التلويح (ص ۲۶۷) او مولنا ظفر احمد عثمانى (رحمه الله) فرمائي چې: فان لفظ عليكم يدل على اللزوم وضعا، والمعطوف في حكم المعطوف عليه لغة، فثبت به لزوم سنة

الخلفاء كلزوم سنة الرسول ﷺ فلا يصح التفرقة بينهما بالسنية والندب فان المندوب لا يكون لازما. (اعلاء السنن، ج ۷ ص ۴۵)

(۳) په دې حديث کې د سنت لفظ دخلفاوو ﷺ طرفته مضاف شو، داهم د دې قرينه ده چې دخلفاوو طريقې لازمي دي، ځکه چې دنورو صحابه ووو طريقې هم د (ما أنا عليه وأصحابي) مطابق ماموريه اومستحبي دي، نوکه دخلفاوو طريقوته هم همدغه مرتبه ورکول شي نو بيا د تخصيص څه فايده شوه؟

(۴) په دې حديث کې خلفاء وته راشدين ويلی شوي دي اودا ظاهره ده چې درشد اتباع لازمه ده اودرشد مقابل گمراهي ده او ځان ساتل ترينه ضروري دي.

(۵) دراشدين څخه وروسته مهديين ويلی شوي دي، اودهدايت يافته وومخالفت هم گمراهي ده.

(۶) وروسته رسول الله ﷺ امرکوي چې: (تمسکوا بها) يعنې په خپل اختيار او کسب سره دخلفاء ووست کلک ونيسئ. د تمسک لفظ د تفعل د باب څخه دی، چې په تکلف دلالت کوي، يعنې په غير شعوري طريقه نه، بلکه په کسب، اختيار او شعوري طريقه باندې دخلفاء ووپه ستوباندې منگولې ولگوي.

(۷) بيبيي تاکيدا وفرمايلو چې (وعضوا عليها بالنواجذ) يعنې د جامو په غاښونويي کلک ونيسئ.

(۸) په دې حديث کې صراحة راغلي دي چې د اختلاف په وخت کې دخلفاء وورضى الله عنهم طريقې دخپل ژوند لپاره معيار وگرزوي.

(۹) په دې حديث کې دا واضحه شوی ده، چې دخلفاء وورضى الله عنهم د طريقو څخه چې کوم کارونه مخالف دي هغه بدعت دی او فرمائي چې د داسې بدعاتو څخه په سختۍ باندې ځانونه وساتي.

(۱۰) اوبيايې صرف په بدعت اکتفاء ونکړه د دې لپاره چې څوک د بدعت حسنة تاويل په کې ونکړي، بلکه د ضلالت په لفظيې داپوره ښکاره کړه چې دخلفاء وودستوپه مقابل کې چې هرکاري هغه گمراهي ده او ځان هلاکول اود جهنم کندی ته غورزول دي.

دریم فصل

دشل رکعتہ تراویحو احادیث

(۱) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہما «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ» (باب كَمْ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ مِنْ رُكْعَةٍ؟) (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۵ ص ۲۲۵ حدیث نمبر ۷۷۷۴) قلت سندہ حسن وتلقته الامه بالقبول فهو صحيح . بيهقي ج ۲، ص ۴۹۶).

حضرت عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ پہ رمضان کي شل رکعتہ تراویح او وتر کول . دا حدیث دسندہ پہ اعتبار حسن دی او دامت عملي تائید ورتہ حاصل دی، لہ دی وجہي ددی حدیث متن بالکل صحیح دی .

اعتراض: غیر مقلدین ددی حدیث پہ سند باندی اعتراض کوي چي ددی حدیث پہ سند کي ابراہیم بن عثمان ابو شیبہ سخت ضعیف دی .

اول جواب: پہ اسلام کي د عملي مسایلو اصل دار و مدار دامت پہ تعامل باندی دی، پہ کوم حدیث باندی چي پہ امت کي بلا نکیرہ عمل جاری وي د هغی حدیث پہ سند باندی بحث تہ ضرورت نہ وي . او پہ کوم حدیث باندی چي تول امت عمل پریبني وي د هغه حدیث سند کہ ہر ثومرہ قوي وي، لکن بیابہ ہم هغه حدیث تہ معلول ویلی شي (الرد علی سیرالاوزاعی ص ۳۱) پہ نور الانوار کي پہ دی تصریح شو ی دہ چي کوم خبر واحد تہ چي تلقی بالقبول حاصله وي د هغی حدیث پہ سند باندی بحث تہ ضرورت نشتہ .

دالمعجم الضغیر للطبرانی پہ اخر کي دص ۱۷۷ خخہ تر ص ۱۹۹ پوری پہ دی اصولو مستقلہ رسالہ لیکل شوی ددہ پہ نوم د (التحفة المرضیة فی حل بعض مشکلات الحدیثیہ) چي پہ هغی کي دامام شافعی، امام بخاری، امام ترمذی، علامہ سیوطی او علامہ سخاوی رحمہم اللہ وغیرہ پہ حوالہ باندی دا خبرہ واضحہ شوی دہ چي کوم حدیث تہ تلقی بالقبول حاصله وي د هغی حدیث پہ سند باندی بحث تہ ضرورت نہ وي .

علامہ ابن ہمام فرمائی چي: وقوله في اسانيده مقال لا يضر بعد التلقي بالقبول (فتح القدير كتاب الطلاق فصل في الاختيار، ج ۱۴ ص ۸۸).

قَالَ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي الْإِسْتِذْكَارِ: لِمَا حُكِيَ عَنِ التِّرْمِذِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّ الْبُخَارِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ صَحَّحَ حَدِيثَ الْبَحْرِ: «هُوَ الظَّهْرُ مَاؤُهُ»، وَأَهْلُ الْحَدِيثِ لَا يُصَحِّحُونَ مِثْلَ إِسْنَادِهِ، لَكِنَّ الْحَدِيثَ عِنْدِي صَحِيحٌ، لِأَنَّ الْعُلَمَاءَ تَلَقَّوْهُ بِالْقَبُولِ. وَقَالَ فِي التَّمْيِيزِ: رَوَى جَابِرٌ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الَّذِينَ رَأَوْا رُبْعَةً وَعِشْرُونَ قِرَاطًا»
وَقَالَ الْأُسْتَاذُ أَبُو اسْحَاقَ الرَّسْفَرَايَنِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ: تُعْرَفُ صِحَّةُ الْحَدِيثِ إِذَا اشْتَرَعَ عِنْدَ أُبَيَّةِ الْحَدِيثِ بِغَيْرِ تَكْبِيرٍ مِنْهُمْ.

وَقَالَ ابْنُ أَبِي يُونُسَ [أَبُو الْحَسَنِ بْنُ الْحَصَّارِ رَحِمَهُ اللَّهُ] فِي تَقْرِيبِ الْمَدَارِكِ، عَلَى مُوَظَّأٍ مَالِكٍ: قَدْ يَعْلَمُ الْفَقِيهُ صِحَّةَ الْحَدِيثِ إِذَا لَمْ يَكُنْ فِي سَنَدِهِ كَذَابٌ مُوَافِقٌ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ أَوْ بَعْضِ أَصُولِ الشَّرِيعَةِ، فَيَحْمِلُهُ ذَلِكَ عَلَى قَبُولِهِ وَالْعَمَلِ بِهِ (تدريب الراوي، ص ٤٧ و ص ٤٨ تحت تعريف الصحيح).

علامه سیوطی فرمائی چہ: وقد صرح غير واحد بان من دليل صحة الحديث قول اهل العلم به وان لم يكن له اسناد يعتمد علي مثله. [التعقبات على الموضوعات باب الصلوة (ص ١٢)].

علامہ ابن القیم رحمہ اللہ حضرت معاذ رحمہ اللہ حدیث پہ بارہ کہی فرمائی چہ: وَهَذَا إِسْنَادٌ مُتَّصِلٌ، وَرَجَالُهُ مَعْرُوفُونَ بِالْبِقَّةِ، عَلَى أَنَّ أَهْلَ الْعِلْمِ قَدْ تَلَقَّوْهُ وَاحْتَجَّوْا بِهِ، فَوَقَفْنَا بِذَلِكَ عَلَى صِحَّتِهِ عِنْدَهُمْ، كَمَا وَقَفْنَا عَلَى صِحَّةِ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : «لَا وَصِيَّةَ لِرِوَاثٍ» (إِلَى أَنْ قَالَ): وَإِنْ كَانَتْ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ لَا تُثَبِّتُ مِنْ جِهَةِ الْإِسْنَادِ، وَلَكِنْ لَمَّا تَلَقَّيْنَاهَا الْكَافَّةُ عَنِ الْكَافَّةِ غَنَوْنَا بِصِحَّتِهَا عِنْدَهُمْ عَنْ طَلَبِ الْإِسْنَادِ ههنا. (اعلام الموقعين حديث معاذ، ج ١، ص ١٥٥).

علامہ حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ فرمائی چہ: (ثم وقفت بعد هذا علي كلام لشيخنا ابن تيميه انه نقل القطع بالحديث الذي تلقته الاممة بالقبول عن جماعات من الائمة... الخ) ابن تيميه دلويو دلويو دلود محدثينو شخصدر انقل كهي دي چي په هغه حديث يقين پكاردي كوم ته چي تلقي بالقبول حاصله وي يعني كوم حديث ته چي تلقي بالقبول حاصله وي هغه حديث په منزله دمواتر حديث دي. (الباعث الحثيث ص ٢٩، ٣٠ قبيل النوع الثاني) او علامه اكرم سندهي فرمايي: (انه ينزل منزل التواتر) (امعان النظر ص ١٨٦)

او علامه عبد الحی لکهنوي فرمائي چہ: (حتي انه ينزل منزلة المتواتر في انه ينسخ المقطوع به) (مجموعه رسائل لکهنوي الاجوبة الفاضله ج ٤ / ص ١١ اخر السؤال الاول قبيل التنبيه) علامه سیوطی

رحمه الله فرمایي : (بحکم للحديث بالصحة اذا تلقاه الناس بالقبول) [تدريب الراوي ص ۴۷، ۴۸ تحت تعريف الصحيح].

امام مالک رحمه الله فرمایي : (شهره الحديث بالمدينة تغني عن صحة سنده) (فتح القدير : ج ۳ ص ۴۹۳ کتاب الطلاق اخر فصل ويقع طلاق كل زوج)

علامه ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد کې د ډیرو احادیثو په باره کې فرمایي چې : (هَذَا وَإِنْ كَانَ لَا يَصِحُّ فَالْعَمَلُ عَلَيْهِ) کما فی (ج ۲ ص ۳۶۰ قبیل فصل هدیہ فی الذکر عند رویة الهلال) په اعلام الموقعین کې لیکي چې : (عَلَى أَنْ أَهْلَ الْعِلْمِ قَدْ تَقَلُّوْهُ وَاحْتَجُّوْا بِهِ، فَوَقَّفْنَا بِذَلِكَ عَلَى صِحَّتِهِ) (اعلام الموقعین ج ۱ ص ۱۵۵ حدیث معاذ) او دا اصل غیر مقلدینو هم منلی دی . (فتاوی علماء حدیث، ج ۶ ص ۷۴). الروضة الندية، ص ۶ لنواب صدیق حسن خان [اخبار اهل حدیث ۱۹/ اپریل سنه ۱۹۰۷ھ].

اول مثال : یو حدیث دی : (لا وصية لوارث) امام شافعی (رحمه الله) فرمائي چې إِنَّهُ لَا يُثْبِتُهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ، وَلَكِنَّ الْعَامَّةَ تَلَقَّيْنَهُ بِالْقَبُولِ، وَعَمِلُوا بِهِ حَتَّى جَعَلُوهُ نَاسِخًا لِآيَةِ الْوَصِيَّةِ لَهُ (فتح المغیث ج ۱ ص ۴۹۸ امعان النظر ص ۱۸۶ والاجوبة الفاضله ج ۴ ص ۱۱) مشکوة باب الوصايا.

(امام ترمذی په ډیرو مقاماتو کې فرمایلي دي چې دا حدیث د سند په لحاظ ضعیف دي مګر په دې حدیث باندې د اهل علمو عمل دی لدی وجهې همدا حدیث د قرآني ایت د وصیت (كُتِبَ عَلَيْكُمُ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ أَنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ) لپاره ناسخ ګرزولی شي .

حضراتو ! حدیث د لا وصية لوارث په ظاهر کې د قرآني ایت د وصیت څخه مخالف دی او یوه مسئله چې په ظاهر کې د قرآني ایت سره مخالفه وي هغه یقیناً چې د تراویحو د مسئلې څخه اهمه وي خو بیا هم امت دا مسئله قبوله کړې ده او د دې حدیث د سند ضعیف یې غورزولی دی او ایت قرآني یې د دې حدیث له وجهې مخصوص او یا منسوخ منلی دی .

نوپه دی اهمه مسئله کې چې یو ضعیف حدیث د تلقی بالقبول له وجهې بالاتفاق د متواتر مرتبې ته رسیدلی دی، نو هغه حدیث چې د خلفاء راشدینو، د مهاجرینو، او انصار و صحابه و و څخه تلقی بالقبول یې په نصیب وي . هغه به خامخا په اوله درجه صحیح او مقبول وي .

دوهم مثال: ټول امت په دې متفق دی چې، خوب داودس لپاره ماتوونکی دی، حالانکه ددې دلیل ضعیف حدیثونه دي او ټول محدثین وائي چې دا احادیث د سند په لحاظ مردود دي لیکن د معنی په لحاظ مقبول دي لوجه د تلقي بالقبول څخه.

دریم مثال: یو حدیث دی چې: البحر هو الطهور ماء والحل میتته.

امام ترمذي رحمه الله فرمائي چې ددې حدیث په ضعف باندې اتفاق دی لیکن د تلقي بالقبول له وجهې څخه قابل د استدلال دی. (مقدمة اعلی السنن الفصل الثاني ص ۳۹ اداره القرآن)

دوهم جواب: د تلقي بالقبول د بحث څخه وروسته په سند باندې بحث ته ضرورت نشته، لیکن د غیر مقلدینو د منافقت د ښکاره کولو لپاره به یو څه بحث ورباندې وکړو. ددې حدیث سند داسې دی: یزید بن هارون قال اخبرنا ابراهيم بن عثمان عن الحكم عن مقسم عن ابن عباس (الحدیث)

کله چې غیر مقلدین داسند واورې نو شور شروع کړي چې په دې سند کې ابراهيم بن عثمان ابو شيبه سخت ضعیف دی او ددې سند پېش کول بدنامي ده او حماقت دی، لیکن خپله غیر مقلدین چې د جنازې په لمانځه کې د سورة فاتحې د فرضوالي لپاره یا کم از کم د سنتوالي لپاره په دلیل کې د حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله عنه کوم حدیث پېش کوي دهغې سند هم بعینه همدغه سند دی.

ابراهيم بن عثمان عن حکم عن مقسم عن ابن عباس رضی الله عنه الحدیث ابن ماجه: لکه حکیم صادق سیالکوټي چې په خپل کتاب صلوٰۃ الرسول ص ۴۳۴ کې په جنازې کې د سورة فاتحې د فرضیت لپاره همدا سند پېش کړی دی او الباني همدې سند ته صحیح ویلي دي.

نو غیر مقلدین د ابراهيم بن عثمان د روایت څخه د فرضوالي ثابتول عقلمندي او عمل بالحدیث گڼي، لکن د شلور کعتو تراویح د سنتوالي ثابتول ترینه حماقت او بدنامي گڼي.

فرق: د شلور کعتو تراویح او په جنازه کې د فاتحې د حدیثونو د سند د یووالي باوجود یو غټ فرق هم شته دی او هغه دا چې شلور کعتو ته تلقي بالقبول حاصله ده، خلفاء راشدینو، مهاجرینو، و انصارو صحابه و رضی الله عنہم او ټول خیر القرون ورباندې بلا نگیره عمل کړی دی او امام مالک رحمه الله فرمائي چې: په

جنازه کې دسورة فاتحې فرضوالی په خیر القرون کې چا پیژندلو هم نه کمافی. [الاستذکار لابن عبدالبر ج ۲/ص ۵۶۵ باب ما یقول المصلي على الجنازة تحت الاثر الثالث].

دریم جواب: دکوم راوي دثقه والي لپاره په بنيادي طور باندې دوه خبرې ضروري دي:

اول: دراي دحفظ ثبوت. **دوهم:** دراي دعدالت ثبوت

ابراهيم بن عثمان ته حافظ ابن حجر، الحافظ ويلي دي او هيچا دده په حافظه جرحه نه ده کړې پاتې شونده عدالت نوددې په باره کې دامام شعبه په جرحه امام ذهبي اعتراض کړی دی. باقی جارحين صرف دشعبه رحمته الله مقلدين دي. ابن عدي رحمته الله فرمايي چې (له احاديث صالحه و هو خير من ابراهيم بن ابي حية) او دامام بخاري استاذ الاستاذ يزيد بن هارون هم ورته ثقه وایي. [تهذيب ج ۱/ص ۱۴۵].

په تهذيب، ج ۳ ص ۱۴۹ کې يې ليکلي دي چې شعبه هميشه دثقه راوي څخه روايت را اخلي او دا يې هم ليکلي دي چې شعبه دابوشيبه څخه روايت اخستی دی، ددې څخه صفا ظاهري يې چې امام شعبه رحمته الله دخپلې جرحې څخه رجوع کړې ده، که رجوع ثابته شي نور اوي ثقه شوروايت يې دصحيح په درجه کې شو او که رجوع ثابته نه شي نور اوي مختلف فيده شو اوروايت يې دحسن په درجه کې شو.

دوهم اعتراض: بې مذهب خلکو ددې حديث دنه منلو لپاره دوهمه بهانه دا کړې ده چې دا حديث دحضرت عايشې رضی الله عنها حديث څخه مخالف دی.

اول ځواب: مخکې تيره شوه چې کوم حديث ته تلقی بالقبول حاصله وي هغه که څه هم دقراني ايت سره مخالف وي عمل ورباندې جايز دی. نو چې دمضطرب خبر واحد سره مخالف وي په هغه خوپه طريقه اولی باندې عمل جايز دی.

دوهم ځواب: ددواړو حديثونو په مينځ کې اختلاف نه شته ځکه چې دحضرت عايشې رضي الله عنها حديث دتهجد په باره کې دی او دا حديث دتراويحو په باره کې دی، هيڅ عاقل داسې نه شي ويلي چې دمازيگر دخلور رکعت په فرض او دماښام ددرې رکعتو فرضو احاديث متعارض دي.

که بالفرض و منو چي دايو لمونځ دی، نو بيا هم هيڅوک داسي نه شي ویلی چي ددرې ځلې اندامونو مينځلو و الا حديث ديو ځلې مينځلو د حديث ياد دوه ځلې مينځلو د حديث سره معارض دی، بې مذهب خلک پخپله وايي چي اته رکعت په شلو رکعتونو کې داخل دي (تحقيق تراويح ص ۱۰۰)

دور فاروقي و عثمانی: په فاروقي دوره سنه ۱۴هـ کې باقاعده په جماعت باندې د تراويحو دلمو څ اهتمام وشو [الموسوعة ج ۲۷/ ص ۱۳۹ بحواله حاشية العدوى على كفاية الطالب / ص ۳۵۲ والمصاييح في صلوۃ التراويح للسيوطي ص ۳۷ ونهاية المحتاج ج ۱/ ص ۱۲۲]. وهکذا ذکر في البخاری ج ۱ ص ۲۶۹ [کتاب صلوۃ التراويح باب فضل من قام رمضان، مسلم ج ۱ ص ۲۵۹]. والاستذکار ج ۲/ ص ۶۶ باب ما جاء في قيام رمضان او تراويح په اخرو کلونو د هجرت مشروع شوی دی. [الموسوعة ج ۲۷ ص ۱۳۹]. په دغه وخت کې خلکو خور کعت له مونځ کولو؟

(۲) عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه قَالَ: «كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً» قَالَ: «وَكُنَّا يُقْرَعُونَ بِالْمَبِينِ، وَكَانُوا يَتَوَكَّنُونَ عَلَى عَصِيٍّ فِي عَهْدِ عُمرَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مِنْ شِدَّةِ الْقِيَامِ» (بهیقي ج ۲ ص ۴۹۶ باب ماروی فی عدد رکعات القيام فی شهر رمضان)

حضرت سائب بن یزید رضي الله عنه وايي چي: د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې (صحابه کرامو په جماعت) شل رکعت تراويح کولې او قاري صاحبانو به د سلو، سلو اياتونو و اله سورتونه لوستل او د حضرت عثمان رضي الله عنه په زمانه کې به خلکو د ډيرو دريدلو له امله په امساگانو باندې تکیاوې کولې او سره له دې چې دنومړي حديث د سند په کړوالي غیر مقلدين هم اقرار کوي تحقيق تراويح، ص ۵۱).

(۳) عَنْ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه قَالَ: «كُنَّا نَقُومُ فِي زَمَانِ عُمرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه بِعِشْرِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ» (معرفة السنن بهیقي ص ۳۶۷) باب قيام رمضان كنز العمال ج ۸ ص ۲۶۴

ترجمه: حضرت سائب بن یزید رضي الله عنه وايي چي مونږ به د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې شل رکعت تراويح او درې رکعت و ترکول.

امام نووي فرمائي چي ددي سند صحيح دی. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۰۱ بحواله شرح المذهب). علامه سبکی، علامه سيوطی، او ملا علی القاری رحمهم الله دی حديث ته صحيح ویلی

دی. (اثر السنن حدیث نمبر ۷۷۸ باب فی التراویح بعشرین رکعة) ددی اهل فنو د تصحیح ثخه وروسته د مذهب نه منونکو د جرحی هیخ حیثیت نه شته، البته خپله غیر مقلد مولوی عبد الجبار غزنوی او غیر مقلد مولوی عبد التواب ملتانی لیکلی دی چې په حیلو او په بهانو باندې دا حدیثو ثخه انکار د غیر مقلدینو زور عادت دی. (فتاوی علماء حدیث، ج ۷ ص ۸۰).

(۴) وَرَوَى مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ طَرِيقِ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عِشْرِينَ رُكْعَةً. (فتح الباری ج ۴ ص ۸۰) (فی البعض، ج ۵ ص ۱۵۷). امام مالک دیزید بن خصیفة له طریقه د سائب بن یزید ثخه روایت کوي چې په عهد فاروقی کې شل رکعت تراویح وې.

(۵) وَفِي الْمَوْطَأِ مِنْ طَرِيقِ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمَّا عِشْرُونَ رُكْعَةً. (فتح الباری ج ۴ ص ۸۰ نیل الاوطار، ج ۲ ص ۲۸۹ و ص ۲۹۹). ترجمه مخکې تیره شوه بعینه داسند، مالک عن یزید بن خصیفة عن السائب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (په بخاری ج ۱ ص ۳۱۲) کې موجود دی.

حافظ ابن حجر په ۸۵۲ هـ کې وفات شوی دی د (۸۵۲) هـ ثخه تر (۱۴۰۰) هـ پورې تقریباً پنځه نیمې صدۍ تیرې شوې دي په دې زمانه کې په زرگونو محدثینو فتح الباری مطالعه کړې ده.

په دومره محدثینو کې که چا په دې دواړو حدیثونو کوم اعتراض کړی وي، نو مهرباني وکړئ خواله پیش کړئ، د موطا امام مالک (۱۶) نسخې دي، چې زموږ سره د امام محمد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او امام یحیی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ والا نسخې دي په دې دواړو نسخو کې هم روایات کم اوزیات دی، نو کوم روایات چې د ابن حجر او دشوکانی په نسخو کې موجود دی نو د ادنسخو اختلاف او د ثقه زیادت دی چې اجماعاً مقبول دی.

(۶) ابن عبد البر رحمه الله فرمائي: وَرَوَى الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي دُبَابٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمُ عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كُنَّا نَصْرِفُ مِنَ الْقِيَامِ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ رُكْعَةً. (سند صحیح مجموعه الرسایل، ج ۱ ص ۲۰۱) الاستذکار باب ماجاء فی قیام رمضان ج ۲ ص ۶۹، ۷۰).

ترجمه: حضرت سائب بن یزید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې: د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې خلکو شل رکعت تراویح په جماعت باندې کولې.

(۷) وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْقُرْظِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَانَ النَّاسُ يُصَلُّونَ فِي زَمَانِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رَكْعَةً يُطِيلُونَ فِيهَا الْقِرَاءَةَ وَيُوتِرُونَ بِثَلَاثٍ». (قيام الليل: ۱۵۷) بَابُ عَدَدِ الرُّكْعَاتِ الَّتِي يَقُومُ بِهَا الْإِمَامُ لِلنَّاسِ فِي رَمَضَانَ.

ترجمه: حضرت محمد بن کعب قرظی وایسی چپی: خلکو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کې (په جماعت) شل رکعت تراویح اودرې رکعت و ترکول.

(۸) عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُوْمَانَ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ قَالَ: «كَانَ النَّاسُ يَقُومُونَ فِي زَمَانِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ فِي رَمَضَانَ بِثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ رَكْعَةً». (موطا امام مالک حدیث نمبر ۲۵۷) کتاب الصلوة باب ما جاء في قيام رمضان الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ باب ما جاء في قيام رمضان.

ترجمه: د حضرت یزید بن رومان رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چپی ټولو خلکو د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ په زمانه کې په رمضان کې په جماعت) شل رکعت تراویح اودرې رکعت و ترکول.

(۹) عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهَا عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ أَمَرَ جُلَّاءَ أَنْ يَصَلِّيَ بِهِنَّ عِشْرِينَ رَكْعَةً. (استاذ البخاری ابن ابی شیبہ، حدیث نمبر ۷۷۶۴. ج ۲ ص ۳۹۳) باب كم يصلي في رمضان (وفي الاستذكار ج ۲/ ص ۶۹ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهَا أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ مَرَّرَ جُلَّاءَ يَصَلِّيَ بِهِنَّ عِشْرِينَ رَكْعَةً.

ترجمه: حضرت عمر رضی اللہ عنہ یوسړي ته حکم وکړو چپی خلکو ته شل رکعت تراویح په جماعت باندې ورکړه. (۱۰) - عَنِ الْحَسَنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضی اللہ عنہ فَكَانَ يُصَلِّيَ بِهِنَّ عِشْرِينَ رَكْعَةً (نسخه ابوداود مطبوعه عرب رقم، ۱۴۲۹). وفي عام النسخ، ج ۱ ص ۲۰۲ سیر اعلام النبلاء، ج ۱ ص ۴۰۰) ج ۱ ص ۴۰ جامع المسانید ج ۱ ص ۵۵ دار الفکر بیروت].

حضرت امام حسن وایسی چپی حضرت عمر رضی اللہ عنہ د خلکو لپاره ابی بن کعب د تراویحو امام وټاکلواو هغه به شل رکعت تراویح کولې په دې کې دا بوداود دوه نسخې دي په بعضو نسخو کې (عشرین رکعت) دی او په بعضو نسخو کې. (عشرین لیله) دی لکه څرنګه چپی کله د قران کریم د کوم ایت دوه قراتونه وي، نو دواړه به منل کیږي، نو همدارنګه مونږ دواړه نسخې منو.

غیر مقلدین د امام اعظم سره په دې منی کې دا حدیثو څخه مکمل منکر دي او دا حدیثو څخه د انکار په جذب کې د دې حدیث څخه هم منکر شوي دي او د دیو بند په علماو الزام لګوي چپی

دیوبندیانوپه دې حدیث کې تحریف (لاس وهنه) کړې ده، حالانکه دا حدیث الشیخ محمد علی الصابونی الاستاذ. (بکلیه الشریعة والدراسات الاسلامیة بجامعة ام القرى المکة المکرمة) هم پخپل کتاب (الهدی النبوی الصحیح فی صلوة التراویح) ص ۵۶ کې ذکر کړی دی، بلکې د دیوبند د مدرسې د جوړیدو څخه په سوونو کلونه مخکې علامه ذهبي په خپل مشهور کتاب (سیر اعلام النبلاء، ج ۴ ص ۴۰۰) کې د ابوداود په حواله باندې. (عشرین رکعة) ذکر کړی دی.

دا حدیثو څخه د انکار په جذبه کې په نورو باندې الزام دې مذهب خلكو عادت گرزیدلی دی، مخکې د عربي چاپ حواله هم مونږ ذکر کړه.

(۱۱) عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَمَرَ أَنْ يُصَلَّى بِاللَّيْلِ فِي رَمَضَانَ فَصَلَّى بِهِمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً. (کنز العمال، ج ۸ ص ۲۶۴).

ترجمه: حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه فرمائی چې حضرت عمر رضی الله عنه ورته امر وکړو چې خلکو ته شل رکعت تراویح په جماعت باندې ورکړه.

(۱۲) عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، "أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: جَمَعَ النَّاسَ فِي رَمَضَانَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَعَلَى تَمِيمِ الدَّارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى إِحْدَى وَعِشْرِينَ رُكْعَةً. (عبد الرزاق ج ۴ ص ۲۶۰) الاستذکار ج ۲/ ص ۶۹ باب ماجاء في قيام رمضان].

ترجمه: د حضرت سايب رضی الله عنه څخه روایت دی چې: عمر بن الخطاب رضی الله عنه صحابه په ابی بن کعب او تميم داری باندې را جمع کړه هغوی یو ویشته رکعت کول.

(۱۳): علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمائی چې: قَدْ ثَبَتَ أَنَّ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَقُومُ بِالنَّاسِ عَشْرِينَ رُكْعَةً فِي قِيَامِ رَمَضَانَ وَيُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ. فَرَأَى كَثِيرٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ أَنَّ ذَلِكَ هُوَ السُّنَّةُ، لِأَنَّهُ أَقَامَهُ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَلَمْ يُنْكِرْهُ مُنْكَرٌ (فتاوی ابن تیمیه قدیم، ج ۱ ص ۱۸۲ فتاوی ابن تیمیه جدید، ج ۳۳ ص ۱۱۲).

دا خبره بې شکد ثابت ده چې حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه صحابه ووته د شلور کعتو تراویح وواوېدې رکعتو تر و امامتي ورکوله، له دې وجهې دا کثرو علماء وورایه داده چې شل رکعت تراویح سنت دي، ځکه چې د ابی بن کعب پسې مهاجرینو صحابه ووه شل رکعت کول او انصار و صحابه ووهم ورپسې شل رکعت کول او هیڅ منکر د شلور کعتو دستوالی څخه انکار ونه کړو.

علامه ابن قدامه فرمایي چې: وَقِيَامُ شَهْرِ رَمَضَانَ عِشْرُونَ رُكْعَةً. (يَعْنِي) (صَلَاةُ التَّارَويحِ) وَهِيَ سُنَّةٌ مُؤَكَّدَةٌ، وَأَوَّلُ مَنْ سَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (المغني لابن قدامه ج ۱ ص ۸۳۴ صلوة التراويح).
ددې يو ولسور وایتونو څخه د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې قولاً او فعلاً او تشريعاً په شل رکعتہ تراويحوباندې همیشوالې ثابت شو. همدارنگه د حضرت عثمان رضي الله عنه څخه هم قولاً او فعلاً او تشريعاً په شل رکعتو تراويحوباندې مواظبت ثابت شو. وروسته به د حضرت علي رضي الله عنه څخه هم قولاً او فعلاً او تشريعاً په شل رکعتہ تراويحوباندې مواظبت ثابت کولو.

چيلينج

بې مذهبه خلکو! په هندوستان باندې دانگریزي دورې څخه صرف لس دقیقې مخکې داسې یو محدث او فقیه راوښائي چې په دور فاروقي او دور عثمانی کې یې په شلورکعتو تراويحوباندې په جماعت د مواظبت او همیشوالي څخه انکار کړی وي او یادانگریزي دورې څخه یوازې پنځه دقیقې مخکې داسې یو کتاب راوښائي چې په هغه کې ددې مواظبت په خلاف کوم باب تړل شوی وي.
بلکه حقیقت دادی چې د دور فارقي څخه راواخله، بیا په هندوستان باندې تردور برطانوي پورې هیڅ محدث او فقیه په شلورکعتونو باندې په جماعت د مواظبت څخه انکار نه دی کړی او نه په کوم یو مستند اسلامي کتاب کې په دې مواظبت باندې اعتراض شوی دی.

لامذهبان او د حدیثو څخه د انکار لپاره حیلې او بهانې:

- (۱) د دریم نمبر روایت په باره کې بې مذهبه خلک لیکي چې ددې یو راوي ابو عثمان بصري دې او هغه مجهول دی، لیکن د اسماء الرجال په کوم کتاب حواله نه شي ورکولی.
- علامه سبکي رحمه الله، سیوطی رحمه الله، امام نووی رحمه الله، ملا علی القاری رحمه الله دې حدیث ته صحیح ویلي دي. (اثار السنن، حدیث نمبر ۷۷۸)
- (۲) داووم، اتم، ونهم، نمبر احادیثو په باره کې یې دارسال او انقطاع غوغا جوړه کړې ده، حالانکه دا خبره په فن د اصول حدیث کې ثابت شوې ده، چې مراسیل د صحابه ورضی الله عنهم په اجماع دامت باندې حجت دي. او د صحابه ورضی الله عنهم څخه د وروسته خیر الفرون په مراسلاتو کې یو څه اختلاف دی.

امام ابو حنیفه، امام مالک، او امام احمد رحمهم الله ددوی مرسلات هم مني، خو په دې شرط چې راوي ثقه وي او امام شافعي رحمه الله یې د منلو څخه اول کې منکړو، لکن کله یې چې ولیدل چې په دې طریقه دا احادیثو د پیرې غټې ذخیرې څخه انکار راځي نو د بعضې تابعینو مرسلاتو ته یې مطلقاً حجت وویل او د بعضو تابعینو د مرسلاتو د قبلولو لپاره یې یو شرط ولگولو او هغه دا چې د داسې مرسل تایید به په بل سند او یا په تعامل باندې شوی وي، داسې مرسل ته مرسل معتضده وائي او غیر مقلدین هم په دې کې د امام شافعي تقلید شخصي کوي، وگوره د غیر مقلد مبارک پورې کتاب (تحقیق الکلام).

خلاصه دا چې د صحابه و مرسلات اتفاقاً حجت دی او د صحابه و و څخه وروسته د خیر القرون مراسیل معتضده هم اتفاقاً حجت دی. [شرح نخبه الفکر ص ۵۲ او مرسل د یزید بن رومان په موطا امام مالک کې دی او مراسیل د امام مالک د امام شافعي رحمهما الله په نیز یقیني حجت دي. [حجة الله البالغة ج ۱/ ص ۱۰۶]. د نخبه الفکر ص ۵۲ په حاشیه کې یې د شیخ الاسلام انصاري قول را نقل کړی دی، چې د مرسل حدیث مؤید که موجود شي اگر چې ضعیف وي بیا هم حجت دی. او د تراویح په باب کې چې دوي په کوم حدیث باندې د ارسال جرحه کوي هغه یا مراسیل د صحابه و و دي او یا مراسیل معتضده دي چې اتفاقاً حجت دي، د نن زمانې غیر مقلدین د عیسویانو او د نیچریانو (منکرین د معجزاتو) په نقش قدم باندې د مطلق مرسل د قبلولو څخه منکړ دي.

غیر مقلدین د عیسویانو او نیچریانو په نقش قدم

عیسویانو او نیچریانو د صحابه و و د مراسیلو څخه انکار کړی دی، له دې وجهې د پړوا حدیثو او د معجزو په باره کې وائي چې د فلانکې معجزې روایت کوونکي صحابي په هغه وخت کې نه وو مسلمان شوی. یا په هغه وخت کې بالکل نه وو پیدا شوی.

منکرین د حدیثو هم دا حدیثو د انکار لپاره داسې وائي چې فلانې صحابي د واقعي عيني شاهد نه دی. له دې وجهې څخه سند متصل نه دی، غیر مقلدین هم دا حدیثو څخه د انکار په جذبه کې وایي چې فلان راوي د حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې څخه (۲۳) کاله وروسته پیدا شوی دی، له دې وجهې دده روایت د منلو وړ ندې، په دې طریقه د بیچاره عوامو په ذهن کې دا خبره وراچوي چې دا یرلوی تحقیق دی. لیکن د چا چې د حدیثو په کتابونو باندې نظر دی نو هغه د یر خطر څخه لږ زیږي ځکه چې دا د انکار د حدیث لپاره

دیوی بلې دروازی خلاصول دي، کره علماء غیسویانو نیچریانو، او غیر مقلدینو ته یو خواب ورکوي چې مراسیل د صحابه وو او مراسیل معتضده اجماعا حجت دي.

چا چې د محدثینو د اقاعدې منلې ده هغوی د حدیثو د انکار او د معجزاتو د انکار څخه بچ شوي دي او څوک چې د بې دینۍ او د تعصب په سمندر کې لاهو شوي دي هغوی پخپله هم گمراه شوي دي او ډیر ساده مزاجه عوام یې هم گمراه کړي دي.

عجیبه! ډیر تعجب خبره خولا داده چې بی مذهبه خلک د دې خبرې حواله چې فلانې راوي کله پیدا شوی دی؟ او ده صحابي او یا رسول الله ﷺ ندی لیدلی، په حافظ ابن حجر رحمته الله اوزیلعي رحمته الله، ذهبی رحمته الله وغیره ووباندې ورکوي. حالانکه د دې مؤلفینو او دهغه راویانو په مابین کې په سلگونو کاله فاصله ده. نولا مذهبیان دی د اثباته کړي چې کله د شلو او د لسو کالو انقطاع حجت نده، نو د اته سوه کالو انقطاع څرنگه حجت شوه؟ او دادی هم ووايي چې په خیر القرون باندې اعتماد نه کول او د اتیمې صدۍ خلک (ارباباً من دون الله) گڼل، بغیر د چون او د چرا څخه د هغوی خبرې په دلیل کې پیش کول او په هغو احادیثو باندې رد کول چې ټول امت ورباندې عمل کوي په کوم ایت او یا حدیث باندې ثابت دي؟

خلاصه: خلاصه داده چې په مذکورو احادیثو کې یا ارسال د صحابه وو، دی او یا ارسال معتضده د خیر القرون دی، له دې وجهې خپله امام شافعی رحمه الله د شلور کعتو تراویحو څخه انکار نه کوي بلکې فرمائي چې (احب الی عشرون) زما په نیزشل رکعت تراویح غوره دي.

د امام شافعی (رحمه الله) په مقلدینو کې هم هیچا به دور فاروقي کې د شلور کعتو تراویحو څخه انکار نه دی کړی، بلکې شلور کعتو تراویحو ته بالاتفاق سنت وائي امام نووي فرمائي چې په شل رکعت تراویحو باندې د ټولو مسلمانانو اتفاق دی. (کتاب الاذکار ص ۸۱) شرح المذهب باب صلوة التطوع ج ۴ ص ۳۸ دار الفکر

اوسني غیر مقلدین هم کله کله مرسل معتضده ته حجت وائي، لکه حکیم صادق سیالکوتي چې په صلوة الرسول کې او مبارک پورې چې په تحقیق الکلام کې ورته حجت ویلی دی. ابن القيم رحمه الله هم په زاد المعاد. ص ۱۰۳ ج ۱ کې ورته حجت ویلی دی.

دا خبره هم یاده لری چي په فاروقي او عثمانی دور کي حضرت عایشه رضی الله عنها ژوندی وه اود احادیث هم ورته معلوم و. چي هر بدعت گمراهي ده او هر بدعت مردود دی. دام المومنین (رضی الله عنہم) په مبارک زړه کي یقینا چي دستو سره محبت اود بدعت څخه نفرت د غیر مقلدینو په نسبت په زرگونو چنده زیات وو. د خلفاء و د تاریخ مطابق په سنه ۱۴ هـ کي حضرت عمر (رضی الله عنہ) شل رکعت تراویح په جماعت باندې شروع کړي اود حضرت عایشی (رضی الله عنہا) وفات په سنه ۵۷ هـ کي شوی دی. نو د غیر مقلدینو په رایه پوره درې ثلوثینت کاله دام المومنین (رضی الله عنہم) د کوټي سره متصل په مسجد نبوي کي د شلور کعتو تراویحو بدعت جاري وو، لیکن د اهیڅکله نده ثابته چي په دې درې ثلوثینت کلونو کي دې ام المومنین (رضی الله عنہا) یواځي یو ځلي د شلور کعتونو په خلاف د تهجد و الاحدیث پیش کړي وي.

دلته دوه لاري دي :

اول : یابه دامنی چي د بي بي عایشی (رضی الله عنہا) حدیث د تراویحو سره بالکل تعلق نه لري، هغه صرف د تهجد په باره کي دی، ام المومنین (رضی الله عنہا) ته دامعلومه وه چي دا حدیث د تراویحو په باره کي نه دی، بلکي د تهجد په باره کي دی.

دوهم : او یابه د ځان څخه په ښکاره ډول روافض جوړوي اود ابه وایي. چي بي بي عایشی رضی الله عنها ته دامعلومه وه چي دا حدیث د تراویحو په باره کي دی، لیکن (معاذ الله) د دې په زړه کي دستو سره محبت اود بدعت څخه نفرت دومره هم نه وو لکه څومره چي دنن سبا د غیر مقلدینو په زړه کي دی، نو پوره درې ثلوثینت کاله په دې بدعت ترسره کیدلو پټه خوله پاتې شوی وه. همدا حال د حضرت جابر (رضی الله عنہ) د حدیث هم دی.

اول خود حضرت جابر (رضی الله عنہ) حدیث صحیح نه دی دوهم په هغې کي د مواظبت ذکر نشته کوم چي دستیت لپاره شرط دی.

دریم : دا چي د حضرت جابر (رضی الله عنہ) وصال په سنه ۷۰ هـ کي په مدینه منوره کي شوی دی، نو پوره شپږ پنځوس کاله دده په مسجد نبوي کي شل رکعت تراویح کیدلې اوده پخپله د رسول الله (ﷺ) څخه دا حدیث اوریدلی دی چي: **وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحَدَّثَاتُهَا، وَكُلُّ مُحَدَّثَةٍ بِدْعَةٍ وَكُلُّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ، وَكُلُّ ضَلَالَةٍ فِي النَّارِ.** (نسائي) لیکن بیا هم په شپږ پنځوس کلونو کي حضرت جابر (رضی الله عنہ) دا بدعت په خپلو سترگو لیدلو اود دې په خلاف یې

ده اتور کعتو حدیث نه پیش کولو. اوداهم نه ده ثابتہ چہ حضرت جابر رضی اللہ عنہ د نور و خلکو سرہ اتہ رکعتہ تراویح یو خای کولی او نور د مسجد خخہ وتلو.

ای بی مذهبہ خلکو! خپل خانو نه وپیژنی د صحابه کرام و رضی اللہ عنہم خخہ د زیات علم دعوہ مه کوی

دور مرتضوی

مخکې تاسو واوریدل چې په دور فاروقی او دور عثمانی کې په شل رکعتہ تراویح باندې مواظبت وو. په هندوستان باندې دانگریزي دورې خخہ مخکې هیڅ محدث، اوفقیه او مؤرخ ددې خخہ انکار نه دی کړی او همدارنگه دانگریزي دورې خخہ مخکې داتو (۸) رکعتو تراویحو په کوم و همې سند باندې هم هیڅ درک نه لگیدلو.

(۱) - ۱۴ - عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السَّلْمِيِّ رضی اللہ عنہ، عَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ قَالَ: "دَعَا الْقُرَاءَ فِي رَمَضَانَ فَأَمَرَ مِنْهُمْ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ عِشْرِينَ رُكْعَةً" قَالَ: وَكَانَ عَلِيٌّ رضی اللہ عنہ يُوتِرُ بِهِمْ. (بهيقي، ج ۲ ص ۴۹۶)

كتاب الصلوة باب ما روى في عدد ركعات القيام في شهر رمضان

ترجمه: د حضرت ابو عبد الرحمن السلمی خخہ روایت دی چې حضرت علی رضی اللہ عنہ په رمضان کې قاریان راوغوښتل او په هغوی کې یې یو ته حکم وکړو چې خلکو ته شل رکعتہ تراویح په جماعت باندې ورکړي او خپله حضرت علی رضی اللہ عنہ به په اخر کې وتر په جماعت ورکول.

(۲) (۱۵): عَنْ ابْنِ أَبِي الْحَسَنِ رحمة الله تعالى عليه، «أَنَّ عَلِيًّا رضی اللہ عنہ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً».

[مصنف ابن ابی شيبه، حديث نمبر ۷۷۶۳] باب كم يصلي في رمضان من ركعة

ترجمه: حضرت ابو الحسناء وایي چې حضرت علی رضی اللہ عنہ یو سړي ته حکم وکړو چې خلکو ته په جماعت باندې شل رکعتہ تراویح ورکړي. د ابو الحسناء په نوم دوه کسان دي یو د حضرت علی رضی اللہ عنہ شاگرد شاگرد دی، دا د حکم بن عتبة رضی اللہ عنہ شاگرد او د ابراهیم نخعی رضی اللہ عنہ استاذ دی، او دوه هم ابو الحسناء چې ددې حدیث راوي دی، دا د حضرت علی رضی اللہ عنہ بالذات شاگرد دی لهذا دا حدیث منقطع ندی.

(۳) (۱۶): عَنْ أَبِي الْحَسَنِ رحمة الله تعالى عليه أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رضی اللہ عنہ "أَمَرَ رَجُلًا أَنْ يُصَلِّيَ، بِالنَّاسِ

خَمْسَ تَرْوِيحَاتٍ عِشْرِينَ رُكْعَةً" (بهيقي ج ۲ ص ۴۹۷).

دابوا الحسناء ثخه روایت دی چي حضرت علی علیه السلام یوسری ته حکم وکړو چي خلکو ته پنځه ترویحات شل رکعته تراویح ورکړه .

(۴) - (۱۷) حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ عَلِيٍّ رضي الله عنه عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام أَنَّهُ أَمَرَ الَّذِي يُصَلِّي بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْقِيَامِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ أَنْ يُصَلِّيَ بِهِمْ عَشْرِينَ رَكْعَةً يُسَلِّمُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ وَتُرَاوِحُ مَا بَيْنَ كُلِّ أَرْبَعِ رَكْعَاتٍ فَيَرْجِعُ دُونَ الْحَاجَةِ وَيَتَوَضَّأُ الرَّجَالُ، وَأَنْ يُؤْتَرَ بِهِمْ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ حِينَ الْإِنْصِرَافِ. (مسند الامام زيد ص ۱۳۹).

حضرت امام زيد دخپل والد امام زين العابدين ثخه روایت کوي، هغه دخپل والد حضرت امام حسين علیه السلام ثخه روایت کوي، چي حضرت علی علیه السلام هغه امام ته چي د تراويحولپاره يې منتخب کړي وواړو کړو چي خلکو ته شل رکعته تراويح ورکړي او د هرو دوو رکعتونو ثخه وروسته سلام وگرزوي او د هرو څلورو رکعتونو ثخه وروسته ارام او وقفه وکړي، چي د حاجت والا دخپل حاجت ثخه فارغ شي او او دس وکړي او د ټولو په اخر کي وټرو کړي .

ددې څلور ورواياتو ثخه دلرپه شان ظاهر يري چي د حضرت علی علیه السلام په خلافت کي که څه هم نور اختلافات وو، ليکن په تراويحوکي قطعاً هيڅ اختلاف نه وو، ټولو صحابه وورضي الله عنهم اجماعاً په شلور رکعتو تراويحو مواظبت کولو . خپله د حضرت علی علیه السلام ثخه روایت دی چي په حرم شريف کي د بدعاتو د موجودونکي نه فرض قبليري او نه نفل (بخاري ج ۲ ص ۱۰۸۴ مسلم ج ۱ ص ۱۴۴) .

حضرت علي عليه السلام د بدعاتو ثخه دومره نفرت لرلو، چي يو مؤذن يې وليدلو چي دا ځان ثخه وروسته يې تشويب کولونو حضرت علي عليه السلام وفرمايل چي دا بدعتی د مسجد ثخه اوباسي . (البحر الرائق ج ۱ ص ۲۶۱) .

اويوبل سړي يې وليدلو چي په عيدگاه کي يې دا ختر د لمانځه ثخه مخکي نفل کول، حضرت علي عليه السلام د لمانځه ثخه منع کړو، هغه سړي ورته وويل چي ايا الله تعالى به ماته په لمانځه باندي سزاء را کوي؟ حضرت علي عليه السلام ورته وفرمايل چي دا ختر د لمانځه ثخه مخکي نفل نه دي ثابت، له دې وجهي دا نفل عبث دي، حرام دي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم مخالفت دی، په دې باندي الله تعالى تاته سزاء درکوي . (کذا في الجنة ص ۱۶۵) . کله چي حضرت علي عليه السلام د دوو رکعتو نفلو بدعت نه شي برداشت کولې، نو هغه به د شلور رکعتونو د بدعت حکم څرنگه ورکوي ؟

په هندوستان باندې د برطانوي دورې څخه مخکې هېڅ محدث، فقیه، یا مؤرخ په دور مرتضوي کې په شلور کعتو تراویح باندې د مواظبت څخه انکار نه دی کړی او نه په پوره دور مرتضوي کې چاد شلو رکعتو په خلاف په کوم ضعیف او وهمي سند باندې د اتور کعتو ادرس ورکړی دی او نه دا ثابت ده چې په پوره دور مرتضوي کې کوم صحابي اته رکعتو تراویح کړي دي او بیا د مسجد څخه وتلی دی. امام بهیقي د حضرت علی عليه السلام اثر د شتر بن شگل د اثر د قوت لپاره روایت کړی دی.

امام ابن تیمیه په منهاج السنة، ج ۲ ص ۲۲۴) کې د دې اثر څخه استدلال کړی دی. او د امام ذهبي په شان ناقدینو په دې اثر سکوت کړی دی. (المنتقى ص ۵۴۲)

امام ترمذی رحمه الله فرمایي چې شل رکعتو تراویح د اکثر واهل علمو قول دی، لکه څرنگه چې د حضرت عمر رضي الله عنه او حضرت علی عليه السلام څخه شل رکعتو مروی دي. او همدارول د امام سفیان ثوري، ابن مبارک او د امام شافعي دی.

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې: ما خپل بنار مکه مکرمه همداسې موندلې ده چې ټولو خلکو شل رکعتو تراویح کولې. (ترمذی ج ۱ ص ۱۳۹) کتاب الصيام باب ما جاء في قيام شهر رمضان

په یاد لری! چې د شلور کعتو نو سره حضرت علی عليه السلام د تراویح لفظ استعمال کړی دی او د اتور کعتو سره هېڅ صحابي یا تابعي د تراویح لفظ نه دی استعمال کړی، د لامذهبانو نظر چې په دور مرتضوي کې په اتور کعتو ونه لگیدلو، نو دا شورې جوړ کړو چې ابو الحسن عليه السلام غیر معروف دی، حالانکه د ابدیهې ده چې د احنافو په نیز د خیر القرون مجهولوالی، تدلیس او ارسال جرحه نه ده او د شوافعو په نیز د متابعت له وجهی دا جرحه ختمیږي.

او د حضرت علی عليه السلام څخه د شلور کعتو په روایت کې ابو الحسناء منفرد نه دی. بلکې سیدنا امام حسین عليه السلام او امام ابو عبد الرحمن السلمي عليه السلام هم همداروایت کړی دی.

د حماد بن شعیب صرف هغه روایت ضعیف دی په کوم کې چې یې متابع او شاهد نه وي او دلته درې سندونه شواهد لري او د محدثینو په نیز د تعدد د طریقو له وجهی ضعف ختمیږي او حدیث د حسن مرتب ته رسیږي. په عطاء بن سائب باندې دا جرحه ده چې په اخر عمر کې یې په حفظ کې خلط راغلی و، لیکن

دشواهد و او د متابعاتو له وجهې دا جرحه ختمیږي. حاصل دا چې یوه مؤثره جرحه هم نه شته بلکې ټولې جرحې مردودي دي. خلاصه دا چې په خیر القرون کې بلانکیره په شلورکعتو تراویحو عمل جاري وو. (۱۸) عَنْ أَبِي الْحُسَيْنِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، عَنْ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّيَ بِهِمْ فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رَكْعَةً. [الاستذکار ج ۲/ ص ۷۰] حضرت علي عليه السلام یو سړي ته امر وکړو چې په رمضان کې صحابه وو او تابعینو ته د شلورکعتونو تراویحو امامتي ورکړي.

د جمهورو صحابه وو او تابعینو عمل

(۱) (۱۹) - عَنْ زَيْدِ بْنِ وَهْبٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّيُ بِنَافِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَيَنْصَرِفُ وَعَلَيْهِ لَيْلٌ، قَالَ الْأَعْمَشُ كَانَ يُصَلِّي عِشْرِينَ رَكْعَةً. (قيام الليل ص ۹۱، ص ۱۵۷) باب عدد الركعات

د حضرت زید بن وهب څخه روایت دی چې حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله به خلکو ته د تراویحو لمونځ ورکولو، د تراویحو څخه به چې فارغ شونو شپه به لپاتې وه، حضرت امام اعمش رحمه الله فرمائی چې حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله به شل رکعت تراویح او درې رکعت وترکول.

حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله د بدعاتو سره دومره مخالف وو چې فرمایل به یې چې: په سنتو باندې اکتفاء په بدعاتو باندې د محنت څخه غوره ده. (حاکم) که شل رکعت تراویح بدعت وی نو حضرت عبد الله بن مسعود رحمه الله څرنگه کولې؟

(۲) (۲۰) - امام حسن بصری رحمه الله د عبد العزيز بن رفیع څخه روایت کوي، چې حضرت ابی بن کعب رحمه الله خلکو ته په مدینه منوره کې درمضان په میاشت کې شل رکعت تراویح او درې رکعت وترکول. (مصنف ابن ابی شیبه، حدیث نمبر ۷۷۶۶) باب کم یصلي في رمضان من ركعة [۱۸ او ۱۹ نمبر حدیثونه مراسیل معتضده دي او مراسیل معتضده اجماعاً حجت دي.

۳- (۲۱) عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبِيعٍ قَالَ أَذْرَكْتُ النَّاسَ وَهُمْ يُصَلُّونَ ثَلَاثًا وَعِشْرِينَ رَكْعَةً بِالْوُثْرِ. (ابن ابی شیبه

حدیث نمبر ۷۷۷۰)

حضرت عطاء خخه روایت دی فرمایي چې ما خلک و موندل چې دو تروسره به يې درويشت رکعتہ کول. حضرت عطاء په ۱۱۴ھ) کې تولد شوی دی .

(۴) (۲۲) - عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، عَنْ حَمَّادِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، أَنَّ النَّاسَ كَانُوا يُصَلُّونَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ فِي رَمَضَانَ (كتاب الآثار ابي يوسف ص ۴۱)

ددې دواړو حديثونو سند بالکل صحيح دی

امام ابو حنيفه رحمه الله دامام حماد خخه روایت کوي او هغه د ابراهيم نخعی رحمه الله خخه روایت کوي چې ټولو خلکو (صحابه وو ﷺ، تابعينو او تبع تابعينو رحمهم الله) به په رمضان کې شل رکعتہ تراویح کولې .

(۵) (۲۳) - عَنْ شَتِيرِ بْنِ شَكْلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "أَنَّهُ كَانَ يَوْمُهُمْ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ. (بهيقي، ج ۲ ص ۴۹۶). مصنف ابن ابی شيبة حديث نمبر ۷۷۶۲، نكم يصلي في رمضان من ركعة، باب نمبر ۶۸۰].

حضرت شتير بن شكل چې د حضرت علي ﷺ د اصحابو خخه وو خلکو ته به يې شل رکعتہ تراویح اودرې رکعتہ وترپه جماعت باندې ورکول .

(۶) (۲۴) - عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ. (ابن ابی شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۸). ابوالبختري (م ۸۳ هـ) داهم د حضرت علي ﷺ د اصحابو خخه وو) شل رکعتہ تراویح اودرې رکعتہ وترپه کول (دخلف خخه شعبه روايتونه کړي دي). وهو لا يروي الا عن ثقة. (تهذيب، ج ۳ ص ۱۴۹).

(۷) (۲۵) - عَنْ أَبِي الْخَصِيبِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ قَالَ: "كَانَ يُؤْمِنُ سُوَيْدُ بْنُ غَفْلَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ عِشْرِينَ رُكْعَةً. (بهيقي، ج ۲ ص ۴۹۶). د ابو الخصيب خخه روایت دی چې حضرت سويد بن غفله ﷺ مونږ ته په پنځو ترويحاتو شل رکعتہ تراویح را کولې .

(۸) (۲۶) - عَنْ نَافِعٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ: "كَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ يُصَلِّي بِنَافِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً. (رواه ابن ابی شيبة، حديث نمبر ۷۷۶۵) واسناده صحيح اثار السنن ج ۲ ص ۲۱۰ باب في

التراویح بعشرین رکعة) د حضرت نافع بن عمر ثخنه روایت دی هغه فرمایي چې: ابن ابی ملیکة م ۱۱۷ هـ مونبرته شل رکعتہ تراویح را کولی .

(۹) (۲۷) عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا، «أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ رضی اللہ عنہ كَانَ يُصَلِّي بِهَمْرِ فِي رَمَضَانَ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ». (ابن ابی شیبہ ، حدیث نمبر ۷۶۹۰) واسنادہ صحیح . د حضرت سعید بن عبید رضی اللہ عنہ ثخنه روایت دی چې حضرت علی بن ربیعہ التابعی مونبرته شل رکعتہ تراویح را کولی .

(۱۰) (۲۸) - حضرت عبد الرحمن بن ابی بکر د حضرت علی رضی اللہ عنہ شاگرد وو . (تهذیب ج ۶ ص ۱۲۸) هغه به خلکو ته په پنځه ترویحاتو باندې شل رکعتہ تراویح ورکولی (قیام الليل ص ۱۵۸) باب عدد الركعات (۱۱) (۲۹) حضرت سعید بن ابی الحسین د حضرت علی رضی اللہ عنہ خاص شاگرد وو . (تهذیب، ج ۴ ص ۱۲۸) هغه به خلکو ته پنځه ترویحات شل رکعتہ تراویح ورکولی . (قیام الليل ص ۱۵۸) باب عدد الركعات (۱۲) (۳۰) د حضرت علی رضی اللہ عنہ بل خاص شاگرد حضرت عمران العبدی هم خلکو ته شل رکعتہ تراویح ورکولی . (قیام الليل ص ۱۵۸)

۳۱- عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُقَيْعٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «كَانَ أَبِي بْنُ كَعْبٍ رضی اللہ عنہ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ بِالْمَدِينَةِ عَشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ». [مصنف ابن ابی شیبہ حدیث نمبر ۷۷۶۶ باب نمبر ۶۸۰].

۳۲- عَنِ الْحَارِثِ رضی اللہ عنہ: «أَنَّهُ كَانَ يُؤَمُّ النَّاسَ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ بِعَشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ، وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ». [مصنف ابن ابی شیبہ، حدیث نمبر ۷۷۶۷ باب نمبر ۶۸۰]. دادخیر القرون تعامل وو، په پوره خیر القرون کې د شلور کعتو په خلاف هیڅکله چا کوم اعتراض نه دی کړی. او عجیبه لاداده چې په ټول خیر القرون کې د اتور کعتو هیڅ نوم او نشان نه وو.

فائده: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به تهجد او وتریوځای کول له دې، وجهې بعضې راویان دواړه یوځای کله د تهجد وپه نوم سره روایت کوي او کله یې د وتریو په نوم سره روایت کړی دی، مثلاً په عامو حالاتو کې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم اته رکعتہ تهجد کړي دي ددې سره چې درې رکعتہ یوځای کړی .

نویو ولس شو، له دې وجهې په بعضې روایاتو کې یو ولس رکعتہ راغلي دي . په بعضو روایتونو کې د سهار سنت هم ورسره یوځای شوي دي او دیارلس راغلي دي او په بعضو کې تحية الوضوء هم ورسره

یو خای شوی دی او پنځلس راغلي دي . د اصرف دروايت اختلاف دی د تعداد اختلاف نه دی، د دې څخه د اتیجه را ایستل چې د سهار سنت، ۱۳ یا ۱۵ دي غلط دي . همدارنگه د دې څخه د اتیجه را ایستل چې و تر ۱۳ یا ۱۵ دي هم غلط دي . همداسې به اهل مکه وودهر و څلور ور کعتو تراویحو څخه وروسته دخانه کعبې شریفې څخه طواف کولو او اهل مدینه ووبه په دغه وخت کې څلور رکعت نفل کول نو پخه ترویحات ضربې څلور ۱۶ کیري، په الموسوعة الفقهية کې لیکي چې:

وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: وَلِأَهْلِ الْمَدِينَةِ فَعَلَهَا سِتًّا وَثَلَاثِينَ، لِأَنَّ الْعِشْرِينَ خَمْسُ تَرَوِيحَاتٍ، وَكَانَ أَهْلُ مَكَّةَ يَطُوفُونَ بَيْنَ كُلِّ تَرَوِيحَتَيْنِ سَبْعَةَ أَشْوَاطٍ، فَحَمَلَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ بِدَلِّ كُلِّ أُسْبُوعٍ تَرَوِيحَةً لِيَسْأَوْهُمْ، قَالَ الشَّيْخَانِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا: وَلَا يَجُوزُ ذَلِكَ لِغَيْرِهِمْ. وَهُوَ الْأَصَحُّ كَمَا قَالَ الرَّمْلِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ لِأَنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ شَرَفًا بِبِجْرَتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَدْفِنِهِ، وَخَالَفَ الْحَلِيمِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فَقَالَ: وَمَنْ اقْتَضَى بِأَهْلِ الْمَدِينَةِ فَقَامَ سِتًّا وَثَلَاثِينَ فَحَسَنٌ أَيْضًا. [الموسوعة الفقهية ج ۲۷/ ص ۱۴۳] بحواله اسنى الطالب ج ۱/ ص ۲۰۱ ونهاية المحتاج ج ۲/ ص ۱۲۳.

ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: وَقَالَ الثَّوْرِيُّ وَأَبُو حَنِيفَةَ وَالشَّافِعِيُّ وَأَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قِيَامَ رَمَضَانَ عِشْرُونَ رُكْعَةً سِوَى الْوُتْرِ لَا يَقَامُ بِأَكْثَرِ مِنْهَا اسْتِجَابًا (الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ وكذا في تحفة الاخيار ص ۴۷). نو بعضې راويانو د څلور رکعتو تراویحو سره (۱۶) رکعت نفل هم یو خای روایت کړي دي نو تعداد يې (۳۶) ته رسولې دي عن داود بن قيس

عَنْ دَاوُدَ بْنِ قَيْسٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: «أُذِرْتُ النَّاسَ بِالْمَدِينَةِ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَأَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا يُصَلُّونَ سِتًّا وَثَلَاثِينَ رُكْعَةً وَيُوتِرُونَ بِثَلَاثٍ» [مصنف ابن أبي شيبة ج ۵/ ص ۲۴۴ حديث نمبر ۷۷۷۲] الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ باب ماجاء في قيام رمضان]. او چونکه و تر د تراویحو پسې متصل ادا کړي نو بعضو دا هم ورسره یو خای کړي دي او تعداد يې (۳۹) ته رسولې دي.

وذكر ابن القاسم عن مالك تسع وثلاثون، والوتر ثلاث. الاستذكار ج ۲/ ص ۷۰ باب ماجاء في قيام رمضان]. او بعضو د و ترو څخه وروسته دوه رکعت نفل هم ورسره یو خای کړي دي او تعداد يې (۴۱) ته رسولې دي او بعضو د تراویحو څخه وروسته شپږ یا اته رکعت نفل کړي دي. نو بعضو راويانو شپږ او اوه ترویحات هم روایت کړي دي:

كَمَا فِي مُصَنَّفِ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ عَنْ رِقَاعِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ يَوْمًا فِي رَمَضَانَ، فَيُصَلِّي بِنَا عِشْرِينَ لَيْلَةً سِتَّ تَرَوِيحَاتٍ، فَإِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْآخِرُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَصَلَّى بِنَا سَبْعَ تَرَوِيحَاتٍ» حديث نمبر ۷۷۷۳.

خلاصہ داچی داد تراویحود سنتود تعداد بیان نہ دی، بلکہ باقی نوافل وغیرہ یہی ہم ورسرہ یوحای بیان کری دی، دصحابہ و و ﷺ بلانکیرہ مواظبت چونکہ پہ شلور کعتوباندی وو، لہ دی وجہی سنت بہ یواخی شلور کعتوتہ وایو، باقی چی دچاخورمرہ نوافل زہ غواری کولی شی، ددی پہ خلاف احنافونہ کومہ رسالہ لیکلی دہ اونہ یہی کوم اشتہاری چیلینج چاپ کڑی دی اونہ یہی پہ دی مقدسہ میاشت کی دزیات عبادت کونکوپہ خلاف کوم شرراپور تہ کری دی، بلکہ احناف دزیات عبادت کونکو حوصلہ افزائی کوی.

علامہ ابن خلدون فرمائی: در رسول اللہ ﷺ دمقدسوسنتونو او د خلفاء راشدینو دمقدسو طریقو حفاظت اوتدوین چی پہ کومہ جامعہ او مفصلہ طریقہ باندی ایمہ اربعہ (خلورو امامانو) کری دی، دامقام بل ہیچاتہ نہ دی پہ نصیب شوی، لہ دی وجہی تول امت مسلمہ دایمہ یہی اربعہ ووپہ رهنمای یہی پہ دی پاکوسنتونوباندی عمل کوی. (اثار خیر ص ۱۴۴). دخلورو اوامامانود فقہوپہ ہیخ کتاب کی ہم اتور کعتوتہ سنت او شلور کعتوتہ بدعت نہ دی ویلی شوی.

دامام ابوحنیفہ رحمہ اللہ، امام شافعی رحمہ اللہ، او امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ مذهب دادی چی شلور کعتہ تراویح سنت دی. (الاستذکار ص ۶۹-۷۰ ج ۲ باب ماجاء فی قیام رمضان) او امام مالک رحمہ اللہ دشلورتراویحواو شپارسو نوافلوقائل دی چی مجموعہ یہی (۳۶) کیڑی. (بدایۃ المجتہد، ج ۱ ص ۱۵۲ کتاب اسرار الصلوۃ الباب السابع)

دا خبرہ دلمرپہ شان ظاہرہ دہ چی دصحابہ وودزمانی خخہ شروع پہ ہندوستان باندی تربطانوی دوری پوری، دہیخ اسلامی فرقی، پہ ہیخ مسجد کی، ہیخکلہ ہم اتہ رکعتہ تراویح نہ دی شوی، کہ کوم بہی مذہبہ یہی رابنودلی شی رامیدان تہ دی شی اوپہ کوم مستند کتاب دی حوالہ ورکری (دیدہ باید).

ہمدارنگہ دصحابہ وورضی اللہ عنہم ددوری خخہ شروع، پہ ہندوستان باندی تربطانوی دوری پوری، صرف دیو مسلمان او صرف دیو مسلمان او صرف دیو داسی مسلمان نوم ہم نہ شتہ جی اتہ رکعتہ

تراویح یې کړي وي او نور د جماعت څخه وتلی وي، غیر مقلدین دې همت وکړي او د کوم مستند کتاب په حواله دې د داسې مسلمان ادرس ولیکي.

اټمه اړيکه او ټول امت مسلمه د ټول امت مسلمه اجماع

د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه په زمانه کې په شلور کعتو تراویحو باجماعت باندې اجماع وشوه.

(۱) دمکې مکرمې لاثاني محدث ملا علي القاري فرمائي: **أَجْمَعَ الصَّحَابَةُ رضي الله عنهم عَلَى أَنَّ التَّرَاوِيحَ عَشْرُونَ رَكْعَةً.** (مرقات، ج ۳ ص ۱۹۴ باب قیام شهر رمضان، الفصل الثالث) د ټولو صحابه ووپه دې اجماع ده چې تراویح شل رکعتې دي.

(۲) **وَبِإِلَّا جَمَاعِ الَّذِي وَقَعَ فِي زَمَنِ عُمَرَ رضي الله عنه أَخَذَ أَبُو حَنِيفَةَ وَالتَّوَوُّيُّ وَالشَّافِعِيُّ وَأَحْمَدُ وَالْجَمُورُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ وَأَخْتَارَهُ ابْنُ عَبْدِ الْبَرِّ رحمته الله.** (اتحاف سادة المتقين، ج ۳ ص ۴۲۲ کتاب اسرار الصلوة و مهماتها، الباب السابع) او په هغه اجماع باندې چې د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه کې (په شلور کعتو تراویحو) باندې وشوه عمل کړی دی. ابو حنيفة رحمه الله امام شافعي رحمه الله امام احمد رحمه الله امام نووي رحمه الله جمهورو او همدا مختاره کړې ده ابن عبد البر رحمه الله.

(۳) **وَبُتِّبَ إِهْتِمَامُ الصَّحَابَةِ رضي الله عنهم عَلَى عَشْرِينَ رَكْعَةً فِي عَهْدِ عُمَرَ وَعُمَانَ وَعَلِيٍّ رضي الله عنهم فَمِنْ بَعْدَهُمْ.** (حاشیه شرح وقایه مولنا عبد الحی لکهنوي) او ثابت دی اهتمام د صحابه ووپه شلور کعتونو په زمانه د عمر رضي الله عنه عثمان رضي الله عنه او علی رضي الله عنه او د دوي څخه د وروسته صحابه وورضی الله عنهم څخه.

(۴) ابن حجر مکی رحمه الله فرمائي: چې د صحابه ووپه دې خبره اجماع ده چې تراویح شل رکعتې دي. (انارة المصابيح ص ۱۸).

(۵) ابن عبد البر فرمائي: **وَهُوَ الصَّحِيحُ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضي الله عنه مِنْ غَيْرِ خِلَافٍ مِنَ الصَّحَابَةِ رضي الله عنهم.** (عمدة القاري ج ۵ ص ۲۶۷) الاستذکار کتاب الصلوة باب ما جاء في قیام رمضان ج ۲ ص ۷۰.

دا (د شلور کعتو تراویحو) خبره صحیح ثابته ده د حضرت ابی بن کعب څخه بغير د اختلاف د صحابه وو.

(٦) علامه قاضى خان فرمايى: وَهُوَ الْمَشْهُورُ مِنَ الصَّحَابَةِ عليه السلام وَالتَّابِعِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى. (فتاوى قاضى خان ص ١١٠) ترجمه: او دا (دشور كعتو تراويحو) خبره مشهوره ده دصحابه و و عليه السلام او دتابعينو ٲخه.

(٧) ابن قدامه رحمه الله. (مغنى، ج ١ ص ٨٠٣) صلوة التراويح مسالة (١٠٩٥) ٨٣٤ دار الفکر.

(٨) شمس الدين. (شرح مقنع ج ١ ص ٨٥٢).

(٩) علامه قسطلانى رحمه الله په شرح بخاري كې فرمايى (وقد عَدُّوا مَا وَقَعَ فِي زَمَنِ عُمَرَ كَالْإِجْمَاعِ). (ارشاد السارى ج ٤ ص ٥٧٨ باب فضل قيام رمضان)

(١٠) مولنا محمد زكريا صاحب. (اوجز المسالك ص ٣٩٠)

(١١) علامه عبدالحى لكهنوى. (التعليق الممجد، ص ٥٣) تحفة الاخيار ص ٤٠)

(١٢) ملاعلى القارى. (شرح نفايه ص ١٠٤) فصل في الوتر والنوافل

(١٣) نواب صديق حسن خان غير مقلد. (عون البارى، ج ٢ ص ٣٠٧). دې ٲولو په شلور كعتو باندې اجماع رانقل كړې ده.

(١٤) (١٥) امام نووى رحمه الله دا اجماع د (باتفاق المسلمين) په لفظ باندې رانقل كوي او ابن تيميه رحمه الله د. (فلما جمعهم عمر علي ابى بن كعب) په لفظ باندې رانقل كړې ده. (كتاب الاذكار ص ٨٣ فتاوى ج ٤ ص ٤٠١).

(١٦) (١٧) - علامه طحطاوى رحمه الله ج ١ ص ٤٦٨ كې او علامه شرنبلالى رحمه الله مراقى الفلاح پد ص ٨١ كې دا اجماع د متوارث په لفظ باندې رانقل كړې ده.

(١٨) علامه ابن الهمام. (فتح القدير، ج ١ ص ٤٠٧)

(١٩) علامه انور شاه كشميري. (عرف الشذى ص ٣٣٠)

(٢٠) ابن نجيم. (البحر الرائق ج ٢ ص ٦٦).

(٢١) شيخ عبدالحق دهلوى (مأثبات بالسنة ص ٢١٧).

(٢٢) علامه شامى. (رد المحتار ج ١ ص ٥١١)

(٢٣) علامه كاسانى (بدائع الصنائع ج ١ ص ٢٨٨)

(۲۴) علامه سبکی (المصابیح ص ۱۶)

(۲۵) علامه سیوطی. (المصابیح ص ۱۶).

(۲۶) علامه حلبی (ص ۳۸۸).

دی تولو دا اجماع د (ثم استقر الامر علي هذا) په لفظ باندې را نقل کړې ده او هیڅ اهل فن د دې څخه انکار نه دی کړی. امام غزالي رحمه الله فرمایي: تراویح شل رکعتہ سنت مؤکده دي. (احیاء علوم الدین کتاب اسرار الصلوة الباب السابع ج ۱ ص ۲۸۳)

دا اجماع څخه مخالف در رسول الله ﷺ د فرمان مطابق دوزخي دی. [بخاری شریف ج ۱ ص ۵۰۹/بخاری شریف ج ۲ ص ۱۰۴۵/مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۷. مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸/مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸ مسلم شریف ج ۲ ص ۱۲۸/ترمذی شریف ص ۳۱۵-۳۱۹/ابوداود شریف ج ۲ ص ۱۶۴-۱۷۹].

د دې فرمان نبوی ﷺ مطابق علامه شاهرشاه کشمیری رحمه الله فرمائي (وامامن اکتفی بالركعات الثمانية وشذعن السواد الاعظم وجعل یرمیهم بالبدعة فلیر عاقبتہ) (فیض الباری ج ۳ ص ۱۸۱).
یعنې څوک چې په اته رکعتہ تراویحوا کتفاء کوي او دلویې جماعت څخه خارجيږي او بدعتیان ورته وائي نو دا خلک دی د خپل انجام انتظار وکړي او مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله فرمائي چې د اته رکعتہ تراویح کوونکي د سنت موکده تارک دي. او گناهکار دي (حاشیه هدايه ج ۱ ص ۱۵۱) تحفة الاخيار ص ۴۰ الی ص ۷۷)

خلورم فصل

د غیر مقلدینو دلایل

اهل سنت والجماعت په ترتیب سره څلور دلایل مني:

(۱) کتاب الله. (۲) سنت الرسول. (۳) اجماع الامت. (۴) قیاس شرعی.

دا اصول فقهي، یاد اصول حدیث، یاد اسماء الرجال هیڅ کتاب الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ ندی.

لیکلی. له دې وجهې دا اصول څه اجماعي دي او څه اختلافي دي، مونږ اجماعي اصول اجماعاً منواو په اختلافي اصولو کې دا حنفو د اصولو پابندیو.

(۱) کوم حدیث ته چې تلقی بالقبول حاصله وي هغه لازم العمل دی، دداسې حدیث په سند باندې بحث ته ضرورت نه شته. دا اجماعي اصل دی.

(۲) مرسل معتضده حجت دی. داهم اجماعي اصل دی. او زموږ ټولو دلایلو ته د تلقی بالقبول مرتبه حاصله ده او په کومو احادیثو چې غیر مقلدین د ارسال جرجه کوي هغوی د اجماعي اصل مخالفت کوي ځکه دا احادیث مراسیل معتضده دي.

(۳) په خیر القرون کې د ارسال، جهالت، او تدلیس، مسئله اختلافي ده. احناف دې امورو ته جرجه نه وايي. نو په احنافو باندې دداسې جرجه منل د اصولو مخالفت دی، د غیر مقلدینو په نیز دلایل صرف دوه دي اول قران، دوهم حدیث، نو غیر مقلدینو ته هیڅکله دا حق نه شته چې دوي دا اجماعي اصول استعمال کړي دا اختلافي اصولو د استعمال خو ورته بالکل حق نه شته، د ټول امت د اجماع په خلاف چې غیر مقلدین اتور کعتوته سنت او شلور کعتوته بدعت وائي. نو د دوي بنیادي دلایل یو حدیث د عایشی رضی الله عنها او دوهم حدیث د جابر رضی الله عنه او دریم حدیث د ابی بن کعب رضی الله عنه دی.

اول دلیل

د ام المؤمنین حضرت عایشی رضی الله عنها حدیث:

جواب: عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضي الله عنه، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ: أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ؟ فَقَالَتْ: «مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رُكْعَةٍ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْتَلُّ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوَّهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْتَلُّ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوَّهِنَّ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا. [بخاري ج ۱/ ص ۱۵۴] ومسلم ج ۱/ ص ۲۶۰.

د لامذهبو و کتوريانو په دې حدیث عمل نه شته:

(۱) په حدیث کې یصلي اربعا راغلی دی، غیر مقلد امیر یماني لیکي چې: یحتمل أنها متصلات وهو ظاهر و یحتمل أنها منفصلات وهو بعيد (سبل السلام ج ۲ ص ۱۳)
او غیر مقلدین دوه دوه رکعت کوي:

(۲) نبي کریم صلی الله علیه وسلم دا المونځ په کور کې کولو، لکن غیر مقلدین یې په مسجد کې کوي

(۳) دالمونخ نبی کریم صلی الله علیه وسلم انفراداً کولو، لکن غیر مقلدین یې په جماعت سېره کوي، که غیر مقلدین وایي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم تراویح په جماعت هم کړې دي، نوموړي وایو چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم صرف درې شپې په جماعت ادا کړې دي، او غیر مقلدین خو ټوله میاشت په جماعت سره د تراویحو لمونځ کوي.

(۴) نبی کریم صلی الله علیه وسلم به چې دالمونځ وکړو، نو اوده به شو، بیا به راپاڅیدو او وتر به یې وکړل: فقلت یا رسول الله تنام قبل أن توتر؟ قال تنام عیني ولا ینام قلبی (صحیح البخاري رقم ۱۱۴۷) او غیر مقلدین داسې نه کوي.

(۵) ددې حدیث څخه معلومېږي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په رمضان او غیر رمضان کې یعنې پوره کال درې رکعت وترکول، لکن غیر مقلدین اکثریو رکعت وترکوي.

(۶) پدې حدیث کې په یو سلام د درې رکعت و ترو ذکر دی، غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوري لیکي چې: والظاهر أنها متصلات (تحفة الأحوذی ج ۱ ص ۳۳۱)

او غیر مقلدین چې درې رکعت کوي نو په دوو سلامونو سره یې کوي.

(۷) په حدیث کې د ټول کال د لمونځ ذکر دی، لکن غیر مقلدین دالمونځ صرف یوه میاشت کوي.

(۸) په اوله شپه نبی علیه السلام د شپې تر یو څه حصې پورې تراویح وکړې، په دویمه شپه یې تر نصف اللیل پورې وکړې او په دریمه شپه یې تر پېښمي پورې وکړې، لکن غیر مقلدین داسې نه کوي.

(۹) پدې حدیث کې راغله چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم به دالمونځ اوږد کولو، بلکې په بعضې روایاتو کې تصریح ده چې سورة بقره سورة ال عمران او سورة النساء به یې په یو رکعت کې لوستل، او غیر مقلدین داسې نکوي.

(۱۰) پدې حدیث کې دماخوستن دالمونځ پسې متصل د تراویحو ذکر نه شته، حالانکې غیر

مقلدین دماخوستن دالمونځ پسې متصل تراویح کوي. تلک عشرة كاملة

دلا مذهبو د مشرانو د اقوالو د دې حدیث سره تعارض

غیر مقلدین وایي چې په دې حدیث کې اته رکعتہ ذکر شوي، لهذا تراویح اته رکعتہ شوي، نو د تراویحو د رکعتونو تعداد یې معین کړو، حالانکې د غیر مقلدینو اکا برو په دې تصریح کړې ده چې د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین.

- (۱) لا مذهبہ امین الله لیکي چې: د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین (الحق الصریح، ج ۵ ص ۴۱۴)
- (۲) مفتي عبد الرشید غیر مقلد لیکي چې: د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین، (فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۳۰۰۷)
- (۳) نواب صدیق حسن خان غیر مقلد لیکي چې: ولم یأت تعین العدد فی الروایات الصحیحة المرفوعة (الانتقاد الرجیح ص ۶۱)
- (۴) نواب نور الحسن غیر مقلد لیکي چې: وبالجملة عدد معین در مرفوع نیامده (عرف الجادی ص ۸۴)
- (۵) په فتاوی نذیریہ ج (۱ ص ۶۳۴) کې لیکي چې د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین.
- (۶) غیر مقلدین ابن تیمیہ رحمہ الله خپل امام گڼي ابن تیمیہ لیکي چې: أن نفس قیام لم یوقت رسول الله صلی الله علیه وسلم فیہ عددا معینا (مجموع الفتاوی ج ۱۱ ص ۸۲۰، طبع ریاض)
- (۷) شوکاني لیکي چې: فقصر الصلوة المسماة بالتراویح علی عدد معین وتخصیصها بقراءة مخصوصة لم یرد به سنته (نیل الاوطار ج ۳ ص ۵۳)
- (۸) غیر مقلد وحید الزمان لیکي چې: د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین (نزالابرار ج ۱ ص ۱۲۶)
- (۹) زبیر علي زئی غیر مقلد لیکي چې د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین، (تعداد رکعات کاتحقیقي جایزه ص ۵۹)

(۱۰) د غیر مقلد عبد السلام رستمی خوی ابو سعید لیکي چې د تراویحو د رکعتونو تعداد نه دی معین. دهغه رساله په نوم د (ایا په تراویحو کې عدد معین شته؟) تلک عشرة کاملة

د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په ا حادیثو کې تعارض

که د دې حدیث څخه تراویح مراد شي، او د اتو ذکر د تعیین لپاره شي، نو بیا خود حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په بل حدیث کې د اتو څخه زیادت رانقل شوی دی، کان رسول الله صلى الله عليه وسلم یصلی باللیل ثلاث عشرة رکعة ثم یصلی اذا اسمع النداء بالصبح رکعتین خفیفین (صحیح بخاری رقم ۱۱۷)

د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا د حدیث تعلق د تهجدو سره دی

(۱) په یو حدیث کې راځي چې نبی کریم صلی اللہ علیه وسلم به په رمضان کې زیات عبادۃ کولو، (صحیح البخاری ج ۱ ص ۲۷۱) د سائل خیال ته د اراغله چې کیدلی شي چې په تهجدو کې به یې هم زیاده کولو، نو حضرت عایشی رضی اللہ عنہا جواب ورکړو چې د نبی صلی اللہ علیه وسلم د رمضان او د غیر رمضان تهجد یو شان وو.

(۲) که د دې حدیث څخه تراویح مراد دی شي، نو بیا به د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په احادیثو کې تعارض راشي، ځکه چې پدې روایت کې راځي چې دیوولسو رکعتونو څخه به یې زیات لمونځ نه کولو او د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا په نورو روایاتو کې راځي چې نبی کریم صلی اللہ علیه وسلم به په رمضان کې ښه ډیر لمونځ کولو، مونږ وایو چې تعارض نه شته، ځکه چې د دې حدیث څخه تهجد مراد دي په تهجدو کې به یې زیادت نه کولو، او د زیادت والا احادیث د تراویحو سره متعلق دي.

(۳) امام محمد بن نصر المروزي پخپل کتاب قیام اللیل کې یو باب منعقد کړی دی په نوم د (باب عدد الركعات التي يقوم بها الامام الناس في رمضان) پدې باب کې یې د تراویحو ډیر روایات ذکر کړي دي، لکن د روایت یې چې د ټولو څخه زیات صحیح دی، اشاره هم ندی ذکر کړی، نو که د امام محمد بن نصر المروزي رحمه الله په نیز د دې حدیث تعلق د تراویحو سره وي، نو د تراویحو په باب کې به یې ذکر کړی وو.

(۴) امام ترمذي رحمه الله د تراویحو په باره کې ډیر اقوال رانقل کړي دي، لکن د اتو رکعتو قول یې نه دی رانقل کړی، نو د امام ترمذي په نیز د اتو رکعتو قول د هیڅ محدث او فقیه ندی.

(۵) په (الاحسان بترتیب صحیح ابن حبان) کې یې د تراویحو لپاره فصل لگولی دی په نوم د (فصل فی التراویح) او ددې عنوان لاندې یې دا حدیث ندی ذکر کړی، وروسته یې د تهجد و فصل ذکر کړی دی په نوم د (فصل فی قیام اللیل) هلته یې دا حدیث ذکر کړی دی.

(۶) محدیثن د تراویحو لپاره جدا باب قایموي او د تهجد و لپاره جدا، لکن دا حدیث د تراویحو په باب کې نه ذکر کوي، بلکې د تهجد و په باب کې یې ذکر کوي مثلاً:

شماره	د کتاب نوم	د تهجد و باب	د تراویحو باب
۱	صحیح بخاری	باب فضل قیام اللیل ج ۱ ص ۱۵۱	باب فضل من قام رمضان ج ۱ ص ۲۶۹
۲	صحیح مسلم	باب صلوة اللیل ج ۱ ص ۲۵۳	باب الترغیب فی قیام رمضان وهو التراویح ج ۱ ص ۲۵۹
۳	سنن ابی داود	باب فی صلوة اللیل ج ۱ ص ۱۸۸	باب قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۹۶
۴	سنن ترمذی	باب فضل صلوة اللیل ج ۱ ص ۹۸	باب ماجاء فی قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۶۶
۵	سنن نسائی	کتاب قیام اللیل ج ۱ ص ۲۳۷	فواب من قام رمضان وصام الخ ج ۱ ص ۳۰۷
۶	سنن ابن ماجه	باب ماجاء فی قیام اللیل ص ۹۴	باب ماجاء فی قیام شهر رمضان ص ۹۴
۷	موطا امام مالک	باب فی صلوة اللیل ص ۹۹	باب فی قیام رمضان ص ۹۷
۸	موطا امام محمد	باب صلوة اللیل ص ۱۱۹	باب فی قیام شهر رمضان ص ۱۴۱
۹	مشکوٰۃ	باب صلوة اللیل ج ۱ ص ۱۰۵	باب قیام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۱۴
۱۰	ریاض الصالحین	باب قیام اللیل ص ۳۶۲	باب استحباب قیام رمضان وهو التراویح ص ۳۶۷
۱۱	صحیح ابن حبان	فصل فی قیام اللیل ج ۵ ص ۱۱۲	فصل فی التراویح ج ۵ ص ۱۰۷
۱۲	مجمع الزوائد	باب فی صلوة اللیل ج ۲ ص ۵۱۹	باب قیام رمضان ج ۳ ص ۴۰۱
۱۳	سنن کبریٰ بهیقی	باب فی قیام اللیل ج ۲ ص ۴۹۹	باب فی قیام شهر رمضان ج ۲ ص ۴۹۱
۱۴	جمع الفوائد	صلوة اللیل ج ۱ ص ۲۰۳	قیام رمضان والتراویح ج ۱ ص ۲۰۶
۱۵	قیام اللیل للمروزی	قیام اللیل ص ۲ الی ص ۱۴۹	قیام رمضان ص ۱۵۰ تا ص ۱۷۸
۱۶	بلوغ المرام	صلوة التطوع ص ۸۳	قیام رمضان ص ۱۵۲

نو ددې ټولو محدثینو په اجماع باندې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي.

(۷) حافظ ابن حجر فرمائی چې ددې حدیث تعلق د تهجد و سره دی، هغه فرمائی چې: د ورځې فرض لمونځ یو ولس رکعت ته دی، څلور ماسپښین څلور مازدیگر، درې مابښام چې و ترالنهار ورته وایي نو تهجد و هم یو ولس رکعت ته شو اتر رکعت ته تهجد و او درې رکعت ته و تراللیل (فتح الباری، ج ۶ ص ۲۶)

(۸) شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمائی چې ددې حدیث تعلق د تهجد و سره دی (فتاویٰ عزیزی ص ۱۳۵) غیر مقلد امین اللہ لیکي چې د حدیث به داسې معنی کوي چې د صحابه وو د فهم او عمل موافق وي، د ځان نه به معنی نه کوي، گنې بیا به سړي نه خوارج جوړیږي (الحق الصریح، ج ۱ ص ۶۹۴، قدیم) هر غیر مقلد وایي چې مونږ قرآن او سنت منو علي فهم السلف، نو غیر مقلدین دی په صحابه وو، تابعینو، او تبع تابعینو کې د یو کس نوم و ښایي چې هغه ددې حدیث څخه د اتور کعتو تراویحو دستوالي او د اتور کعتونو څخه د زیاتو رکعتونو د عدم سنتوالي لپاره استدلال کړی دی.

(۹) د حدیث حضرت عایشی رضی اللہ عنہا هیڅکله په عهد فاروقي، په عهد عثمانی او په عهد علوي کې د شلور کعتو تراویحو کوونکوپه خلاف نه دی پیش کړی.

(۱۰) در رسول الله ﷺ د تهجد و بیان د دیرو صحابه وو څخه راغلی دی او هیڅ صحابي د تهجد و روایت د شلور کعتو کوونکوپه خلاف نه دی پیش کړی.

(۱۱) د صحابه وو څخه وروسته د تابعینو او تبع تابعینو په زمانه کې ټولو خلکو شل رکعت کول او بعضوبه دنو افلوسره شپږ دیر شل رکعت کول، لیکن هیڅ تابعي یا تبع تابعي دغه د تهجد و والا حدیث دهغوي په خلاف نه دی پیش کړی.

(۱۲) د حضرت عایشی رضی اللہ عنہا پندې حدیث کې اضطراب دی، لدې وجې ددې څخه استدلال تام ندی. [فتح الباری ص ۱۷ ج ۳].

۱۳- د حضرت عایشی د دریالو رکعتو روایت هم راغلی دی، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې: والصواب ان كل شيء ذكرته من ذلك محمول على اقوال متعددة واحوال مختلفة. [فتح الباری ج ۳ ص ۱۷].

دوهم دلیل

حدیث حضرت جابر رضی اللہ عنہ: صلی بنا رسول اللہ ﷺ فی شهر رمضان ثمان رکعات ووتر فلما كانت القابلة اجتمعنا فی المسجد ورجونا ان یمخرج فلم نزل فیہ حتی اصبحتنا ثم دخلنا فقلنا یا رسول اللہ! اجتمعنا البارحة فی المسجد ورجونا ان تصلي بنا فقال: انی خشیت ان یکتب علیکم.

اول خواب:

(۱) ددی حدیث ثخنه به استدلال هلتہ صحیح شی چې غیر مقلدین درې خبرې ثابتې کړي، اول دا چې دا حدیث صحیح دی، دوهم دا چې په دې حدیث کې په انور کعتو باندې د مواظبت ذکر دی، دریم دا چې کله په فاروقي، عثمانی او علوی دور کې شل رکعتہ تراویح په جماعت باندې ادا کیدلې، نو حضرت جابر رضی اللہ عنہ صرف یو ځلې ددوي په خلاف دا حدیث پیش کړی دی او دخپل ځان لپاره یې بیل داتو رکعاتو تراویحو مسجد جوړ کړی دی، لکن ټول غیر مقلدین دي راټول شي بلکې د غیر مقلدینو ترقي یافته ډلې نیچریان، قادیانیان، چکالویان او ددوي روحانی پلاران انگریزان دي هم د ځان سره یوځای کړي او د درې خبرې دي د کوم مستند کتاب په حواله باندې ثابتې کړي.

(۲) ددی حدیث یو راوي د عیسی بن جاریه شاگرد او د محمد بن حمید استاذ، یعقوب بن عبد الله القمی دی، علامه ابن کثیر دیو حدیث ثخنه وروسته لیکي: وهذا الحديث منكر جدها وفي اسناده ضعف ويعقوب هذا هو القمي وفيه تشيع ومثل هذا لا يقبل تفردة به (البداية والنهاية، ج ۸ ص ۳۷۵ ج ۶ ص ۱۰۶) دا حدیث سخت منکر حدیث دی، ددی حدیث سند ضعیف دی او یعقوب قمي شیعه دی او په داسې مسایلو کې دده تفرد نه قبلېږي.

علامه دارقطني فرمایي چې لیس بالقوي (میزان ج ۳ ص ۳۲۴) ابن الجوزي ورته متروک ویلي دي (کتاب الضعفاء والمتروکین ج ۱ ص ۲۱۶) امام ذهبی ورته متروک ویلي دي، (دیوان الضعفاء والمتروکین ج ۲ ص ۴۷۶) غیر مقلد البانی لیکي چې: ويعقوب القمي وهو ابن عبد الله صدوق بهم كما في التقريب سلسلة احاديث الضعيفة (ج ۴ ص ۳۴۴) شوکني دیو روایت په باره کې لیکي چې وفي اسناده يعقوب بن عبد الله القمي وجعفر بن ابی المغيرة القمي وفيهما مقال، (نیل الاوطار ج ۴ ص ۴۰۰)

(۲۸۷) د لامذهبه امين الله دتره خوی ابو.عمار ليکي چې: يعقوب قمي ته دارقطني ضعيف ويلي دی (تراويح خور کعته دي ص ۲۵)

الغرض په کومو مسایلو کې چې دصحابه وو عظمت او یا مسلک مجروح گرزيږي، هلته دداسې (شيعه) راوي تفردنه دی مقبول او د تراويحوپه حديث کې دامنفردي او د اجماع د صحابه وورضي الله عنهم څخه مخالف دی.

(۳) دوهم راوي عیسی بن جاريه دي امام یحیی بن معین فرمایي چې: ليس حديثه بذاك، ولا اعلم احداً روي عنه غير يعقوب القمي وعنبسة قاضي الري. او همدارنگه فرمایي چې: دده سره منکر روایات دي. [تهذيب الكمال ج ۸/ ص ۱۱۶].

امام نسائي ده ته منکر الحديث او متروک الحديث ويلي دی امام ابو ذرعه ورته لابس به ويلي دي. (ميزان الاعتدال، ج ۲ ص ۳۳۱) تهذيب الكمال ج ۸/ ص ۱۱۶. ابو داؤد ورته منکر الحديث وايي، بحواله مذکوره او غير مقلد مبارکپوري ليکي چې: لان منکر الحديث وصف في الرجل يستحق به الترك بحديثه (ابکار المتن ص ۱۹۹)

(۴) غير مقلدين چې کله ددې حديث دصحت څخه نا اميده شوو نو پخپله يې وليکل چې (په ياد لرئ چې در رسول الله ﷺ د تراويحو در کعتونو د تعداد مدار حضرت جابر ﷺ په دې حديث باندې نه دی). (تعداد تراويح ص ۳۷) غير مقلد حافظ عبدالمنان په بل ځای کې غير مقلدين ليکي: حضرت جابر ﷺ او د حضرت أبي حديثونه مونږ د شاهد په طور پيش کوو. (تحقيق تراويح ص ۲۲ شيخ الحديث مولوی سلطان محمود مدرسہ محمدیه جلال پور.

(۵) په دې حديث کې د مواظبت ذکر هم نه شته، بلکې په بعضې کتابونو کې دليله يعنې صرف ديوې شپې تصريح ده چې داد مواظبت ترديد دی.

(۶) په دې حديث کې د تراويحوپوره تعداد هم نه دی ذکر شوی، حضرت انس ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ زموږ سره د تراويحو لمونځ وکړو خپل لمونځ يې مختصر کړو، بيا حجرې (د اعتکاف) ته لاړو. (فصلی صلوٰة لم يصلها عندنا) نود و مره لمونځ يې وکړو چې زموږ سره يې نه وو کړی. [مسلم، ج ۱ ص ۳۵۲ مسند احمد ج ۳ ص ۱۹۳ قیام الليل ص ۱۹۴].

حضرت انس ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ درمضان په شپه کې لمونځ کولو يو قوم راغلو او در رسول الله ﷺ سره په لمانځه کې شریک شو بيا رسول الله ﷺ حجرې مبارکې ته تشریف و يوړ او هلته يې لمونځونه

و کړل، بیاد باندې راووتلو او مختصر مختصر لمونځ یې وکړو، سهار خلکو پوښتنه وکړه چې یا رسول الله ﷺ مونږه ستاسو سره لمونځ کولو تاسو به کله حجري ته تشریف وړولو او کله به مسجد ته راوتلې

رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې ستاسوله وجې ماداسې وکړل. (رواه الطبرانی فی الاوسط و رجاله رجال الصحيح مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۷۳) دامام احمد په روایت کې دي چې رسول الله ﷺ خوځلې حجري ته تشریف و یووړ او خوځلې بهر ته راووتلو. [مسند احمد ج ۳ ص ۱۰۳ و ص ۱۸۵].

۷- د دې حدیث بل راوي محمد بن حمید الرازي دی ضعفه الحافظ فی التقریب ص ۵۰۵. ۱۰

۸- دا حدیث متصل ندی عیسی بن جریه د څلورمې طبقې راوي دی (تقریب ص ۷۶۹) او د څلورمې طبقې راویان طبقې وسطې ته قریب دي، د کبار تابعینو څخه روایات کوي د صحابه وو څخه یې نه کوي (انوار المصایح ص ۲۸) او څوک چې منقطع روایت پیش کوي دهغوي په باره کې زییر علي زئی لیکي چې: ضعیف او منقطع روایت هغه څوک پیش کوي چې خپله ضعیف او منقطع وي. (تعداد رکعات ص ۲۶)

نطبق: د محدثینو او فقهاو ودا اصول دي چې در رسول الله ﷺ په احادیثو کې د تکریمه ځای د تطبیق مناسب دی. دا ظاهر ده چې رسول الله ﷺ یو څو رکعت په جماعت باندې ادا کړي دي، چې هغه حضرت جابر رضی الله عنیه بیان کړی دی او په حجره کې یې چې څو مره رکعتونه کړي دي، حضرت جابر رضی الله عنیه دهغې څخه خاموشه دی، نوضر وري ده چې کوم بل حدیث را پیدا کړو چې په هغې کې زیات رکعتونه ذکر شوي وي، نو د حضرت ابن عباس رضی الله عنیه حدیث پیدا شو، چې په هغې کې ټول دروشت رکعتونه ذکر شوي دي، معلومه شوه چې ټول رکعتونه ۲۳ وو، یوولس په جماعت او دولس بې جماعت، لکن چونکه په جماعت باندې رسول الله ﷺ مواظبت نه دی کړی، له دې وجهې په یوولس رکعتونو مواظبت نه دی شوی او شل رکعت به لا جماعته رسول الله ﷺ کول، نو صحابه وو په شل رکعتو تراویحو او درې رکعتو وترو باندې د مواظبت حکم وکړو.

دریم دلیل

د حضرت ابی ابن کعب رضی الله عنه حدیث:

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَاءَ أَبِي بَنْ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي رَمَضَانَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَانَ مِنِّي اللَّيْلَةُ شَيْءٌ قَالَ: وَمَا ذَاكَ يَا أَبْنَى؟ قَالَ: «نِسْوَةٌ دَارِي قُلْنَ إِنَّا لَا نَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَتُصَلِّي خَلْفَكَ بِصَلَاتِكَ، فَصَلَّيْتُ بَيْنَ ثَمَانٍ رَكَعَاتٍ وَالْوُتْرَ. فَسَكَتَ عَنْهُ وَكَانَ شِبْهَ الرِّضَاءِ. [قيام الليل ص ۹۰]

عَنْ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: أَمَرَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَبَى بَنَ كَعْبٍ وَتَيْمَةَ الدَّارِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنْ يَقُومَا لِلنَّاسِ بِأَحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً. [مؤطا امام مالک].

خواب: (۱) دلته هم داستدلال دصحت لپاره درې خبرې ضروري دي اول داچې داروايت صحيح دی دوهم داچې په دې کې د مواظبت ذکر دی، دریم داچې کله په فاروقي، عثمانی او مرتضوي دور کې خلکو شل رکعت تراویح کول، نو حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه دا حدیث دهغوی په خلاف پیش کړی دی اودنه منلو په صورت کې حضرت ابی ترینه جدا شوی دی او صرف اته رکعت تراویح یې کړي دي.

(۲) اول حدیث په سند کې هم همغه شيعه يعقوب قمي او ضعيفه عيسى دي، چې د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې وو.

(۳) ددې حدیث په سند کې همغه محمد بن حمید الرازی دی چې غیر مقلدین هم ورته ثقنه وائي.

(۴) په دې حدیث کې دا خبره هم نه ده ذکر شوې چې دا ضرور درمضان واقع وه، ځکه چې په مسند احمد او طبرانی کې درمضان ذکر نه شته، په مسند ابويعلي کې د (یعنی رمضان) کلمه ده چې دراوي فهم دی. دراوي روايت نه دی او په قیام اللیل کې درمضان لفظ دی.

(۵) په دې کې د مواظبت ذکر هم نه شته بلکې د مواظبت په خلاف په کې دا جمله ده چې: (انه كانت مني الليلة شيء) نن شپه یوه عجیبه خبره وه.

(۶) په فاروقي دوره کې خپله حضرت ابی بن کعب رضی الله عنه د شلور کعتو امام وو.

(۷) داروايت اجماع متروک العمل دی (يدالله على الجماعة وقال من شذذ في النار) د خلورم روايت څخه جواب دادی چې:

۱- حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: وهذا كله يشهد بان الرواية باحدى عشرة ركعة وهم وغلط. [الاستذکار ج ۲/ ص ۶۹، باب ماجاء في قیام رمضان].

۲- ددې روايت په متن کې اضطراب دی، اختلف فيه على محمد بن يوسف فروي عنه مالک في الموطا ويحيى القطان عند ابن ابي شيبة، وعبد العزيز بن محمد عن سعيد بن منصور هكذا احد عشرة ركعة ورواه محمد بن نصر في قیام اللیل من طريق محمد بن اسحاق عن محمد بن يوسف فقال: ثلاث عشرة، ورواه عبد الرزاق من وجه آخر عن محمد بن يوسف فقال: احدى وعشرين، قاله الحافظ في الفتح ج ۴/ ص ۲۱۹ [اعلاء السنن ج ۷/ ص ۶۸]. د محمد بن يوسف پنځه شاگردان دي، پدوی کې

دریو دیوولسور کعاتو ذکر کړی دی او یو دیارلسو ذکر کړی دی، او یو دیویشتر کعاتو ذکر کړی دی، بیا کومو دریو چې یوولس رکعتونه ذکر کړي دي، دهغوی هم پخپلو کې اختلاف دی، (۱) امام مالک: حضرت عمر رضی الله عنه ابی بن کعب او تمیم الداری ته حکم وکړو چې خلکو ته یوولس رکعت له مونځ ورکړی. (۲) یحیی القطان: حضرت عمر رضی الله عنه په ابی بن کعب او تمیم داری باندې خلک راجمع کړل، نو دې دواړو یوولس رکعت کول، یعنې دلته د حضرت عمر رضی الله عنه د امر او داجازې ذکر نه شته. (۳) عبدالعزیز بن محمد: د حضرت عمر په زمانه کې یوولس رکعت کیدل.

۳- خپله امام مالک پدې روایت عمل ندی کړی.

۴- خپله په مؤطا کې د حضرت عمر رضی الله عنه څخه د شلور کعاتو روایت دی.

۵- که حضرت عمر رضی الله عنه دیوولسور کعاتو حکم کړی وی، نو دده په نقش قدم به دده څخه وروسته حضرت عثمان رضی الله عنه او حضرت علي رضی الله عنه ومن بعد هم څخه دیوولسور کعاتو روایت راغلی وي، حالانکې د هغوی څخه دیوولسور کعاتو روایت ندی راغلی.

فانقیل: چې علامه هیثمی فرمایي چې: واستاده حسن (مجمع الزوائد)؟

قلنا: غیر مقلد مبارکپوري لیکي چې: ولا یطمئن القلب بتحسین الهیثمی، فان له اوهاماً (ابکار المنن ص ۵۷) غیر مقلد ارشاد الحق اثری لیکي چې په مجمع الزوائد کې په شلگونو داسې ځایونه دي چې دفن امامان پکې د علامه هیثمی سره متفق ندی، (توضیح الکلام ج ۲ ص ۴۰۹)

(۶) پدې دوهم روایت کې دا احتمال شته چې دواړو امامانو دې په شریکه شل رکعت کړي وي، نویو دې د وترو سره دیوولسور کعاتو امامتي کړی وي او بل دې د دولسور کعاتو امامتي کړي وي.

غیر مقلدین او په رمضان کې در رسول الله صلی الله علیه و آله د طریقو څخه مخالفت

(۱) دنن سبا غیر مقلدین د میاشتي د اول څخه د تراویحو لمونځ په جماعت باندې شروع کوي حالانکه رسول الله صلی الله علیه و آله په خپله ټوله زندگۍ کې یو ځلې هم د میاشتي د اول څخه د تراویحو لمونځ په جماعت باندې نه دی شروع کړی، داسنت نبوی صلی الله علیه و آله نه دي بلکې سنت د خلفاء راشدینو دي او د خلفاء ووسنت دوي نه مني.

(۲) دنن سبا غیر مقلدین پوره میاشت درمضان تراویح په جماعت باندې ادا کوي حالانکه رسول الله صلی الله علیه و آله مسجد ته راغلو او خلکو ته یې وفرمایل چې پخپلو کورونو کې لمونځونه وکړي. (بخاری ج ۱ ص

۱۰۱ مسلم ج ۱ ص ۲۶۶) نوټوله میاشت تراویح په جماعت باندې نبوي ﷺ سنت نه دي، بلکې دخلفاء راشدینو سنت دي.

(۳) دنن سبا غیر مقلدین هر کال په رمضان کې په جماعت باندې تراویح کوي، حالانکه رسول الله ﷺ صرف په اخري عشره کې صرف درې ورځې په جماعت باندې لمونځ کړی دی. چې داهم نبوي سنت نه دي، بلکې دخلفاء راشدینو سنت دي.

(۴) دنن سبا غیر مقلدین دماخوستن دلمانځه پسې بعد سمدستی دتراویحو لمونځ شروع کوي حالانکه داهم نبوی سنت نه دي مونږ دیته دخلفاء راشدینو سنت وایو.

(۵) دنن سبا غیر مقلدین ټوله میاشت په مسجد کې دتراویحو لمونځ کوي، حالانکه داهم نبوي سنت نه دی.

(۶) دنن سبا غیر مقلدین دتراویحو په لمونځ کې په جماعت کې قران ختموي، حالانکه په تراویحو کې دقران ختمول هیڅکله نبوي سنت نه دي، بلکې دصحابه وړه سنت دي.

(۷) دنن سبا غیر مقلدین دتراویحو څخه وروسته ویده کیږي، حالانکه دانبوي سنت نه دی، حضرت عائشه ؓ فرمائی چې کله به درمضان میاشت شروع شوه رسول الله ﷺ به ملا وتړله اوټوله میاشت به دښې نه ویده کیدلو. (عزیزی ج ۳ ص ۱۲۷ بحواله بهیقي شعب الایمان). البته په عهد فاروقي کې دصحابه کرامو اوده کیدل ثابت دي. (والتي تنامون عنها). [الحديث بخاری ج ۲ ص ۲۶۹].

(۸) په صحیح بخاری ج ۲ ص ۲۶۹ کې راغلي دي چې درمضان په اخري عشره کې به رسول الله ﷺ خپل اهل هم راوینولو حالانکه غیر مقلدین خپل اهل نه راوینوي.

(۹) دنن سبا غیر مقلدین په تراویحو کې دقران ختم داسې کوي چې قران ته گوري اودهغه څخه یې لولي، ورقې یې اروي درکوع په وخت کې یې لاندې په زمکه ږدي، په بل رکعت کې یې بیرته راپورته کوي حالانکه په دې طریقه باندې لمونځ هیڅکله در رسول الله ﷺ څخه نه دی ثابت.

۱۳۹۱/۴/۲۳ هـ ۱۴۳۳/۸/۲۳ هـ ۲۰۱۲/۷/۱۳ م

پلچرخي زندان دریم بلاک دوهم منزل گوشواره.

د تراویڅو دلمانځه اجمالي جایزه
په ضمن د سوال او د جواب کې

بسم الله الرحمن الرحيم

۱- سوال: د تراویحو په مسئله کې مدعی څوک دی؟

جواب: د مدعی تعریف چې من یثبت امرأ زائداً دی په اهل سنت و الجماعة صادق دی، ځکه چې اهل سنت و الجماعة د اتو رکعتونو څخه زیاتې ثابتوي، همدارنګه د من اذا ترک ترک مطابق هم اهل سنت و الجماعة مدعیان دي، ځکه چې اته رکعت په شلو کې داخل دي، نو غیر مقلدین وایي چې تاسو چې زیادت پرېږدئ مباحثه ختمیږي.

د اهل سنت و الجماعة دعوی:

د رمضان المبارک په میاشت کې د ماخوستن د لمونځ څخه وروسته د اوده کیدلو څخه مخکې شل رکعت تراویح د نبی کریم ﷺ د خلفاء راشدینو او څه د پاسه څوارلس سوه کلن تعامل د امت څخه ثابتې دي، لهذا شل رکعت تراویح سنت مؤکده دی.

دمنګرینو د تراویحو جواب دعوی:

(۱) اته رکعت تراویح، (۲) مع الجماعة (۳) فی جمیع رمضان (۴) مع ختم القرآن (۵) متصلاً بالعشاء قبل النوم، سنت مؤکده دي.

نو په جواب دعوی کې به د «تراویحو» لفظ لیکي د «قیام الليل» لفظ به نه لیکي، ځکه چې قیام الليل تهجد دی، د تراویحو څخه جدا بل لمونځ دی، مناظره په یو نسبت کې وي، ځکه چې د مناظرې تعریف داسې دی چې: توجه المتخاصمین فی النسبة بین الشیئین، ددوو شیانو په مابین کې چې کوم نسبت دی په هغې کې د مدعی او مدعا علیه جګړې ته مناظره وایي، نو که غیر مقلد په جواب دعوی کې قیام الليل ولیکي بیا نسبت جدا جدا کیږي، مونږ به په تراویحو دلایل وایو او غیر مقلد به په قیام الليل او تهجدو دلایل وایي، همدارنګه به د سنتو تعریف کوي، زمونږ په نیز سنت دېته وایي چې: ما واطب علیه النبی ﷺ او الخلفاء الراشدون (تحفة الأخیار)

او غیر مقلدین د سنتو تعریف داسې کوي چې: ما واطب علیه النبی ﷺ، حالانکې نبی کریم ﷺ صرف درې شپې په جماعت سره تراویح ادا کړي دي، نو د دوي په جواب دعوی کې پنځو خبرو ته دوي په کومه طریقه سنت وایي؟

غير مقلدين پدي ٿولو قيودو ڪي د صحابه ڪرامو رضی الله عنهم په عمل استدلال ڪوي او په شلو رکعتونو ڪي بيا د صحابه وو عمل نه مني.

۲- سوال: دلغت په اعتبار تراويح څو رکعته دي؟

جواب: دلغت په اعتبار سره تراويح شپاړسو او شلو رکعتونو ته وايي، ځکه چې تراويح د (ترويحه) جمع ده هغه ارام ته ويل کيږي چې د څلورو رکعتونو څخه وروسته کولی شي، نو د څلورو رکعتونو څخه وروسته ارام او لږو کيनाستلو ته (ترويحه) وايي څلور چې نور اداء کړي يعنې د اتور رکعاتو څخه وروسته ارام او لږو کيناستلو ته (ترويحتان) وايي څلور چې نور اداء کړي يعنې د ددو لس رکعتونو څخه وروسته ارام او لږو کيناستلو ته (ترويحات) وايي او بيا چې څلور نور اداء کړي يعنې د شپاړسو رکعتونو څخه وروسته ارام او کيناستلو ته تراويح وايي، نو غير مقلدين تراويح نه کوي، بلکې ترويحتان کوي، صاحب دمنجد ليکلي دي چې: وهي اسم لعشرين رکعة (۲۹۰)

۳- سوال: ايا په احاديثو ڪي د (تراويح) لفظ ثابت دی؟

جواب: هو! په ډيرو احاديثو ڪي ثابت دی مثلاً:

۱- عن ابی الحسن أن علی بن ابی طالب أمر رجلاً، یصلی بالناس خمس ترویجات عشرين رکعة (کنز العمال، باب صلوة التراويح، رقم الحديث ۲۳۴۶۹)

۲- حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ رَحِمَهُ اللهُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ رَحِمَهُ اللهُ، «أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُصَلِّي بِهِمْ فِي رَمَضَانَ خُمُسَ تَرْوِجَاتٍ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ» (مصنف ابن أبي شيبة رقم (۷۷۷۲)).

۳- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ رَحِمَهُ اللهُ، عَنْ وَقَائِعٍ رَحِمَهُ اللهُ، قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُؤْمِنُ فِي رَمَضَانَ، فَيُصَلِّي بِنَا عَشْرِينَ لَيْلَةً سِتَّ تَرْوِجَاتٍ. اَيْضاً

۴- عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ رَحِمَهُ اللهُ: «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي خُمُسَ تَرْوِجَاتٍ فِي رَمَضَانَ، وَيُوتِرُ بِثَلَاثٍ.

۵- د عبد الرحمن بن ابی بکر رضی الله عنه، همدارنگه د سعيد بن ابی الحسن او د عمران المعبدی باره ڪي خمس ترويحات رانقل شوي دي (قيام الليل ص ۱۵۸)

۶- د سويد بن غفلان په باره ڪي راځي چې ده به د (خمس ترويحات) امامت ڪولو. (السنن

- ۷- زید بن وهب فرمایلی دی چې: کان عمر بن الخطاب یروحنا فی رمضان ، یعنی بین الترویحتین قدر ما یذهب الرجل من المسجد الی سلع (کنز العمال، رقم الحدیث (۲۳۴۶۷) |
- ۸- همدارنگه حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایلی چې: صحابه وو په په اجماع د قیام رمضان دوهم نوم (تراویح) ایستودل شوي وي. اول ما اجتمعوا علیها، (فتح الباری ج ۴ ص ۲۵۰ وفی البعض ص ۳۱۴)
- ۹- د وکتوري اهل حدیثو مشهور امام ابو البرکات لیکلي دی چې: صحابه کرام کی زمانی میں تراویح کا استعمال عام معلوم ہوتا ہے، حضرت عثمان و عمرو علی کے ادوار میں اس لفظ کا استعمال کافی ملتا ہے (فتاویٰ برکاتیہ ص- ۵۴)
- ۱۰- د غیر مقلد عبدالسلام رستمی خوی غیر مقلد ابو سعید هم ددی اقرار کړی دی (تراویح کې عدد معین نه شته)

۴- سوال: آیادنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم څخه شل رکعتہ تراویح ثابتې دي ؟

جواب: بالکل ثابتې دي اوپداسې حدیث باندې ثابتې دي چې دمحدثینود اصولو مطابق صحیح هم دي اومتواترهم دی.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی اللہ علیہ وسلم كَانَ يُصَلِّي بِمِثْلِ عِشْرِينَ رَكْعَةً وَالْوُتْرَ (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعة السنن الکبری للبيهقي ج ۲ ۴۹۶۱ مسند عبد بن حمید ص ۲۱۸) تحاف الخیر المهره ج ۲ ۴۴۱۲ تاریخ بغداد ج ۱۵ ۳۴۱۱ ذیل تاریخ بغداد ج ۱۸ ۱۸۹۱۸ والکامل لابن عدی ج ۱۱ ۲۴۰۱ والمعجم الکبر ج ۵ ۴۳۳۱. عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې په رمضان کې به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم شل رکعتہ تراویح اووترکول.

د حدیث صحت ددی حدیث متن اول نمبر صحیح دی، حتی چې متواتر دی، ځکه چې دمحدثینودا اصول دي چې د حدیث په سند کې اگرچې کوم راوی ضعیف وي، لکن چې کله د حدیث په مضمون باندې صحابه وو تابعینو، تبع تابعینو او مذاهب اربعه وو عمل کړی وي نو هغې حدیث ته متواتر عملی ویلی شي اوددوي عمل ته اجماع عملي ویلی شي، محدثین حضرات ددی څخه په تلقی بالقبول باندې تعبیر کوي، دداسې حدیث سند بحث ته محتاج نه وي، لکه څرنگه چې دا ولی ورځې سپوږمۍ شاهدانو ته محتاجه وي لکن دڅوارلسمې سپوږمۍ شاهدانو ته نه وي محتاجه.

غیرمقلد (منکر تراویح): زه تواترنه منم بلکه ماته صحیح سند بیان کره.

اهل سنت والجماعت: زه دتول قرآن خبره نه درسره کوم، بلکه یواځې دسورة فاتحې خبره درسره کوم - سورة فاتحه او ایتونه دي، نوته مهرباني وکره ددې هرايت سند درسول الله ﷺ پورې ثابت کره، یعنې داووه ۷ ایتونو لپاره او ۷ صحیح سندونه ذکر کره.

غیرمقلد: داپه تواتر ثابت دی دسند څه ضرورت دی؟

اهلسنت والجماعت: کله چې تواتر سند ته محتاجه نه دی، نو دسند دضعف له وجهې ورباندې رد کول څرنگه جائز دی؟

دراویانو دتوثیق له وجې چې دسند دضعف اعتراض ختمیږي، نو همدارنگه دتواتر له وجې هم دسند دضعف اعتراض په طریق اولی ختمیږي، ځکه چې دمحدثینو په توثیق کې دغلطۍ امکان شته لکن په تواتر عملي او په اجماع عملي کې دغلطۍ هیڅ امکان نه شته.

اهل سنت والجماعت: ته دخپلې مور او دپلار دنکاح شاهدان پیش کره.

غیرمقلد: ماته دخپلې مور او دپلار دنکاح گواهان معلوم نه دي نو څرنگه یې پیش کړم؟

اهلسنت والجماعت: نوییاته خپل حلال والی څرنگه ثابتوي؟

غیرمقلد: زما دپلار نکاح په مسجد کې شوی وه او ولیمې ته یې زموږ ټول خپلوان راغلي وو، نوله دې وجې زه شاهدان نه پیژنم، لکن په نکاح او په ولیمه کې ددې ټولو خلکو دشرکت څخه زما حلالی والی ثابتیږي.

اهل سنت والجماعت: چې دیو څو کسانو دیو څو دقیقو په اجتماع باندې ستا حلالی والی بغير دمعرفت د شاهدانو څخه ثابتیږي.

نودرمضان شل رکعت تراویح چې دخلفاء راشدینو، تابعینو، تبع تابعینو، څخه ترپه هندوستان باندې دانگریزي دورې پورې په اربونو مسلمانانو په هر مسجد کې کړي دي، نوددومره اجتماع او عملي تواتر څخه دا حدیث څرنگه نه ثابتیږي؟ او که بیا هم ددومره اجتماع او تواتر څخه دا حدیث ثابت نه شي نو ستا دیو څو خپلوانو په یو څو دقیقو اجتماع باندې به ستا حلالی والی څرنگه ثابت شي؟

غیرمقلد: عقلي دلایل پرېږده ددې قاعدې ثبوت دمحدثینو څخه پیش کره.

اهل سنت والجماعت: مخکې ددې حديث په تشریح کې دمحدثینو عبارات او حوالې په تفصیل سره لیکل شوي دي، یوڅو پانې مخکې لارښه هغه وگوره اودامزېدی حوالې هم ورسره وگوره: عقدالجید ص ۵۲ مجموعه الفتاوی لابن تیمیه ج ۱۸/۲۴۷ تدریب الراوی ص ۱۵ والروضه النديه ص ۱۴۲ اعلام الموقعین الاستذکار، التمهید وغیره].

غیر مقلد محمد اسماعیل سلفي دخپل یو دلیل په باره کې لیکي چې ددې حديث سند اګر چې ضعیف دی لکن امت پرې عمل کړی دی، نو د تعامل د امت له وجې ورته تواتر عملي ثابت دی (رسول اکرم کې نماز ص ۹)

۵- سوال: ایانبي کریم ﷺ په جماعت باندې تراویح کړي دي؟

جواب: نبي کریم ﷺ صرف درې شپې په جماعت باندې تراویح کړي دي، ددې څخه وروسته یې په جماعت باندې نه دي کړي، او عذريې دایان کړی دی چې زه ویرېږم چې په تاسو باندې فرض نه شي نو ددریو شپو څخه وروسته نبي کریم ﷺ وفرمایل چې ای خلکو! په خپلو کورونو کې مونږونه کوی ځکه چې د فرضو څخه علاوه بهتر مونږ هغه دی چې په کور کې ادا کړلی شي، ددې حديث مضمون د حضرت عائشې رضی الله عنها، حضرت ابوذر غفاری ؓ، حضرت زید بن ثابت ؓ، حضرت انس ؓ، اود حضرت نعمان بن بشیر ؓ څخه په مختلفو الفاظو سره روایت شوی دی وگورئ. بخاری ج ۱ ص ۱۰۱ قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳/۱۵۴].

دابوهریره ؓ په یو حديث کې راځي چې نبي کریم ﷺ یوه شپه یوڅو کسان ولیدل چې دمسجد په یو کونج کې مونږ کوي نبي کریم ﷺ ورته وویل چې داڅوک دي؟ چاورته وویل چې دا هغه خلک دي چې سم قرآن نه شي لوستلی، لدې وجې ورته حضرت ابی بن کعب ؓ امامتي ورکوي، نبي کریم ﷺ وفرمایل ښه کار کوي. قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۵].

نو معلومېږي چې د نبي کریم ﷺ دا خوښه وه چې تراویح دې په جماعت باندې اداء کړلی شي، لکن د فرضیت د ویرې له وجې یې ځان ځان ته کولی، په همدې انفرادي، طریقه باندې دابوبکر صدیق ؓ خلافت اود حضرت عمر ؓ خلافت په اول کال کې کیدلې، چې د جماعت اهتمام په کې نه کیدلو، بیا د حضرت عمر ؓ خلافت په دویم کال تراویح په جماعت باندې په پوره پابندی سره شروع شوی، دا کار ابوبکر صدیق ؓ هم کولی شو لکن دابوبکر صدیق ؓ خلافت په دوران کې د پیغمبري

د درو غزنو د عوه کونکو - مرتدینو، اود مانعینو د زکات فتنې ډیرې وی، نویو طرفته ابوبکر صدیق رضی الله عنه ددوی سره په مقابله کې لگیاوو او بل طرفته یې دخلافت دوره هم ډیر کمه وه، یعنې څه د پاسه دوه کاله، لدې وجې نورواصلاحی کارونوته دومره وخت په لاس ورنغلو، د حضرت عمر رضی الله عنه دخلافت په دوره کې دافتنې ختمې شوی وی لدې وجې نه حضرت عمر رضی الله عنه اصلاحی کارونوته متوجه وو چې ډیراصلاحی کارونه یې وکړل دکومو تفصیل چې په ازاله الخفاء کې کتلی شئ.

٦- سوال : نبی کریم صلی الله علیه و آله په دې دریو شپو کې په جماعت باندې څو رکعته کړي دي؟

جواب : ددې مضمون حدیثونه چې کوم صحیح دي، په هغوی کې درکعتونو تعداد نه دی ذکر شوی، لکه، د حضرت عایشې رضی الله عنها حضرت ابوذر رضی الله عنه اود حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه حدیثونه او په کومو کې چې درکعتونو تعداد ذکر شوی دی هغه حدیثونه سنداً ضعیف دی.

لکه: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنه قَالَ: خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ فِي رَمَضَانَ فَصَلَّى النَّاسَ أَرْبَعَةً وَعِشْرِينَ رَكْعَةً وَأَوْتَرَتْ ثَلَاثَةً. (تاریخ جرجان ج ۱۱ ص ۱۴۲ والعناية شرح الهداية علي هامش فتح القدیر ج ۱ ص ۴۰۸).

یعنې نبی صلی الله علیه و آله یوه شپه راووتلو او خلکو ته یې ۲۴ رکعتو لمونځ ورکړو (۴ فرض او ۲۰ تراویح) اودرې رکعتو وتر یې وکړل، ددې حدیث په سند کې محمد بن حمید الرازی ضعیف دی لکن د عبد الله بن عباس رضی الله عنه متواتر عملي حدیث ددې حیث تایید کوي.

لدې وجې دا حدیث د حسن لغیره په مرتبه کې دی، او که د تائید لحاظ په کې ونکړو نو بیا هم دا حدیث د حضرت عایشې رضی الله عنها د حضرت ابوذر رضی الله عنه اود حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه د حدیثونو لپاره چې مجمل او مبهم دی قرینه او تشریح کیدلی شی، نو په هر صورت ددې حدیث څخه دا ثابت شوه چې نبی صلی الله علیه و آله په هغو دریو شپو کې په جماعت باندې شل رکعتو تراویح ادا کړي وی.

غیر مقلد (منکر تراویح) : د حضرت جابر رضی الله عنه څخه دوه حدیثونه نور هم راغلي دي چې په هغوی کې د اتور کعتونو ذکر دی.

(١) حضرت جابر رضي الله عنه فرمايې چې مونږ ته نبی صلی الله علیه و آله په رمضان کې اته رکعت ته ووتر کړل (٢) حضرت جابر رضي الله عنه فرمائي چې حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه یوه ورځ نبی صلی الله علیه و آله ته وفرمايل چې نن شپه ما ډیر عجیب کار وکړو نبی صلی الله علیه و آله ورته وفرمايل چې څه دی کړي دي؟

ابی بن کعب رضي الله عنه ورته وفرمايل چې یو څو زما نه زمونږ په کور کې وی هغوی ماته وفرمايل چې مونږ قرآن نه دي لوستلی لدې وجې مونږ ستا په اقتداء کې لمونځ کول غواړو، نو ما هغوي ته اته رکعت ته او وتر وکړل.

اهلسنت والجماعت: پدې دواړو حدیثونو کې چې تر څو پورې دی لاندې سوالونو ته جواب ونه وایې تر هغې پورې ستاد غوره نه شي ثابتیدلی.

(١) ددې دواړو حدیثونو په سندونو کې دوه ضعیفه راویان دي یو یعقوب قمی، اوبل عیسی بن جریه، لدې وجې دا دواړه حدیثونه صحیح نه دي (٢) او همدارنگه د تراويح لپاره صریح هم نه دي، ځکه چې په دې کې د تراويح او د تهجد دواړو احتمال شته بیا بالعکس د حضرت جابر رضي الله عنه د شلور کعتونو والا حدیث صریح دی ځکه چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله څخه شل رکعت ته تهجد نه دي ثابت، له دې وجې دهغې څخه خامخا تراويح مرادې دي نو دا حدیثونه ضعیف دي او د ضعف سره سره محتمل او غیر صریح دي، ځکه چې په دې دواړو حدیثونو کې نه د تراويحو تصریح شته او نه داسې لفظ شته چې هغه په دې دلالت وکړي چې دا اته رکعت تراويح وی او تهجد نه وو که بالفرض والمحال دا د تراويحویان شي نویا.

(٣) عبد الرحمن الجزیری رحمه الله لیکي چې دا هم ممکنه چې نبی کریم صلی الله علیه و آله او صحابه ووباقی دولس رکعت په کورونو کې اداء کړي وي هغه فرمایلي دي چې: وکان یصلی بهم ثمان رکعات ویکملون باقیها فی بیوتهم) همدارنگه فرمایي چې: ویتبین ان عدد هالیس مقصوراً علی الثمان الركعات التي صلاها بهم بدلیل انهم کانوا یکملونها فی بیوتهم. [کتاب الفقه علی المذهب الاربعه ج ١ ص ٣٤١].

نو دا حدیثونه به د غیر مقلدینو لپاره په هغه وخت کې دلیل شي، چې په دوي کې د تراويحو تصریح ونښايې او همدارنگه پکې اجتماعیا انفراداً د اتور کعتونو څخه د زیاده نفی ونښايې.

(۴) غیر مقلدین و ایی چي تهجد او تراویح یو لمونځ دی، نوموړو ایو چي دخپلو اصولو مطابق دا خبره په ایت کې وښایي او ایی په صریح حدیث کې وښایي، په کوم ایت او په کوم حدیث کې راغلي دي چي تهجد او تراویح یو لمونځ دی؟

(۵) چي ددې دواړو حدیثونو څخه تهجد مراد شي، نونه به یې د حضرت جابر د شلو رکعتونو والا حدیث سره تعارض راشي، نه به یې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د متواتر عملي حدیث سره تعارض راشي، نه به یې د خلفاء راشدینو د تعامل سره تعارض شي، اونه به یې د تابعینو، تبع تابعینو او په هندوستان باندې تر انگریزي دورې پورې د غیر متناهی مسلمانانو د تعامل سره تعارض راشي، د غیر مقلدینو د نظریې مطابق به د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیثونو کې په خپل مابین کې هم تعارض راشي، همدارنگه به ددې دواړو حدیثونو د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه د متواتر عملي حدیث سره هم تعارض راشي، همدارنگه به یې د خلفاء راشوینو، د تابعینو، او د تبع تابعینو او په هندوستان باندې تر انگریزي یرغل پورې د ټولو مسلمانانو د تعامل سره هم تعارض راشي. همدارنگه به د شلو رکعتونو په هغولس گونو حدیثونو باندې عمل مکمل ختم شي کوم چي مخکې ولیکل وشول.

غیر مقلد (منکر تراویح): د اتو رکعاتو تراویحو د اثبات او ددې څخه د زیاتو رکعتونو د نفی لپاره د حضرت عایشې رضی الله عنها حدیث دلیل دی چي نبی کریم صلی الله علیه و آله په رمضان او په غیر مضان کې دیوولسور رکعتونو څخه زیات مونځ نه دی کړی (اته رکعت ته تراویح او درې رکعت ته وتر).

اهل سنت والجماعت: غیر مقلدین دي لاندې شپږو سوالونو ته جواب ووايي:

(۱) ستاسو دعوی او دلیل په مابین کې مطابقت نه شته، ځکه چي ستاسو دعوه داده چي تراویح اته رکعت دي، او پدې حدیث کې اته رکعت ته تهجد ذکر شوي دي، ځکه چي پدې حدیث کې درمضان او د غیر رمضان کلمه ده یعنې د ټول کال د مونځ بیان دی، او د ټول کال مونځ تهجد دی، تراویح نه دي.

(۲) پدې حدیث کې دیوولسو څخه د زیاتو رکعتونو نفی راغلی ده حالانکه په بخاری شریف کې دیوولسور رکعتونو څخه د زیاتو رکعتونو اثبات دی، وگوره بخاری ج ۱ ص ۱۵۳ همدارنگه قیام اللیل

(۳) غیر مقلدین لیکي چې د تراویحو تعداد معین نه دی - شوکانی لیکي چې: فقصر الصلوة المسماة بالتراویح علی عدد معین لم ترد به سنة نیل الا وطارح ۳/ص ۵۸.]

غیر مقلد و حید الزمان لیکي چې: ولا يتعين له عدد معين كنز الحقایق ص ۳ نزل الابراج ۱ ص ۲۶) نور الحسن لیکي چې (و بالجمله عدد معین در مرفوع نیامده عرف الجادی ص ۸۴. مصدقه نواب صديق حسن خان) نو څرنگه غیر مقلدین د اتور کعتونو د اثبات او د دې څخه د زیاتور کعتونو د نفی لپاره د دې حدیث څخه استدلال کوي؟

(۴) پدې حدیث کې راغلي دي چې نبی کریم ﷺ په رمضان او په غیر رمضان کې درې رکعت و تر کړي دي، یعنې دولس میاشتي یې درې رکعت و تر کړي دي، نو غیر مقلدین ولې یوولس میاشتي یو رکعت و تر کوي؟ یعنې یوولس میاشتي ولي د دې حدیث څخه مخالفت کوي؟

(۵) که د حضرت عایشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا د حدیث د اتور کعتونو د اثبات او د زیاتور کعتونو د نفی لپاره شي نو بیا چې حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په مسجد نبوي کې د حضرت عایشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا د حجرې په څنګ کې د شلور کعتو تراویح په جماعت باندې د پابندۍ اهتمام وکړو، نو حضرت عایشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا ولي ورته دا حدیث د اتور کعتونو څخه د زیاتور کعتونو د نفی لپاره نه پیش کولو؟ او یا کوم یو بل صحابی ولي نه پیش کولو؟

(۶) د حضرت عایشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا وفات په سنه ۵۷ هـ یا سنه ۵۸ هـ کې د حضرت معاویه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خلافت کې شوی دی، او د حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفات په سنه ۷۴ هـ کې د عبدالملک په خلافت کې شوی دی، او د حضرت ابی بن کعب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفات په سنه ۱۹ کې د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خلافت کې شوی دی، دوی یو هم د شلور کعتونو تراویحو مخالفت نه دی کړی، او نه یې د شلور کعتونو په خلاف کوم حدیث پیش کړی دی.

نو باید غیر مقلدینو - دیني غیرت، دستوسره محبت، او د بدعاتو څخه نفرت د دې صحابه و وپه سنت هم زیات دی؟ د دې حدیثو نولسه وجې غیر مقلدین شپه او ورځ کوشش کوي چې شلور کعتو تراویحو ته بدعت و وایي لکن خپله د دې احادیثو او ریدونکي او بیانونکي جلیل القدر صحابه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ یې هیڅکله د شلور کعتونو په خلاف نه پیش کوي.

٧- سوال: ايا د حضرت عمر ؓ د خلافت په زمانه کې شل رکعتہ تراويح کيدلې؟

جواب: د حضرت عمر ؓ د خلافت په اول کال کې د تراويح د جماعت اهتمام نه وو، بيا په دوهم کال د دې پوره اهتمام وشو، د دې وجه دا وه چې حضرت عمر ؓ وليدل چې په مسجد نبوی کې بعضې خلک يواځې يواځې د تراويح مونځ کوي او بعضې يې په جماعت باندې کوي، او جماعتونه هم متعدد متعدد دي، نو حضرت عمر ؓ ته دې کار خوند ورنکړ او وی فرمايل چې: لوجعت هؤلاء على قارى واحد لکان امثل ثم عزم فجمعهم على ابى بن كعب ؓ.

که زه دا خلک په يو قارى را جمع کړم نو ډيره به ښه وي، بيا يې کلک عزم وکړ او ټول خلک يې په ابى بن كعب ؓ را جمع کړل، د دې څخه وروسته يې يو ځل وليدل چې ټول صحابه او تابعين د يو امام په اقتداء کې مونځ کوه نو حضرت عمر ؓ و فرمايل چې دا جديده طريقه ښه ده، بخارى ج ١ ص ٢٢٩، دوهم سبب دا وو چې د کوم امام او ازبه ښکلي وو نو په تراويح کې به دهغه مقتديان زيات وو، او د کوم امام او ازبه چې هغومره نه وو ښکلي نو دهغه مقتديان به کم وو، نو حضرت عمر ؓ پوه شو چې خلک د قرآن په ځاى او از مقصود گرزولي دي، نو لدې وجې څخه يې په يو امام را جمع کړل، پاتې شوه دا خبره چې حضرت ابى بن كعب ؓ د خور کعتو تراويح و امامتي کوله؟ نو د دې لپاره دا حاديثو ټول طرق کتل پکار دي.

(١) د سايب بن يزيد رحمه الله په يوروايت کې راځي چې حضرت عمر بن الخطاب ؓ حضرت ابى بن كعب ؓ او حضرت تميم الدارى ؓ ته حکم وکړ چې خلکو ته د يو ولسور کعتو امامتي ورکړي (٨ رکعتہ تراويح او ٣ رکعتہ وتر) بهيقي ج ٢ ص ٤٩٦).

ددې حديث په باره کې ابن عبد البر رحمه الله په الاستذکار کې ليکي چې وهم و غلط ج ٢ ص ٦٩ باب ماجاء فى قيام رمضان.

(٢) عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانُوا يَقُومُونَ عَلَى عَهْدِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ ؓ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً

بهيقي ج ٢ ص ٤٩٦.

سايب بن يزيد فرمايې چې خلکو به د حضرت عمر ؓ په زمانه کې شل رکعتہ کول.

(٣) عَنْ يَزِيدَ بْنِ رُومَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ النَّاسُ يَقُومُونَ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه فِي رَمَضَانَ ثَلَاثَ وَعِشْرِينَ رُكْعَةً.

یزید بن رومان فرمایہ چہ خلکو بہ دحضرت عمرؓ بہ زمانہ کی ۲۳ رکعتہ کول، بہیقی ج ۲ ص ۴۹۶

(٤) عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه أَمَرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِهِنَّ عِشْرِينَ رُكْعَةً.

یحیی بن سعید فرمایہ چہ عمر بن الخطاب یوسری تہ امر و کرو چہ خلکو تہ دشلور کعتو امامتی ورکری. (مصنف ابن ابی شیبہ باب کم یصلی فی رمضان من رکعة)

(٥) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضي الله عنه يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ بِالْمَدِينَةِ الْمُنَوَّرَةِ عِشْرِينَ رُكْعَةً وَيُوتِرُ ثَلَاثَ

عبد العزیز بن رفیع فرمایہ چہ ابی بن کعب رضي الله عنه خلکو تہ دشلور کعتو نو امامتی ورکولہ. (حوالہ بالا)

(٦) قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ الْقُرْظِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ النَّاسُ يُصَلُّونَ فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه فِي رَمَضَانَ عِشْرِينَ رُكْعَةً.

محمد بن کعب القرظی فرمایہ چہ دحضرت عمرؓ بہ زمانہ کی بہ خلکو شل رکعتہ تراویح کولی، قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۷.

(٧) وَعَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضي الله عنه: "أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه أَمَرَ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رضي الله عنه أَنْ يُصَلِّيَ بِاللَّيْلِ فِي رَمَضَانَ.

فَقَالَ: إِنَّ النَّاسَ يَصُومُونَ النَّهَارَ وَلَا يَحْسِنُونَ أَنْ يَقْرَعُوا، فَلَوْ قُرِئَ الْقُرْآنُ عَلَيْهِمْ بِاللَّيْلِ. فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! هَذَا شَيْءٌ لَمْ يَكُنْ. فَقَالَ: قَدْ عَلِمْتُ وَلَكِنَّهُ أَحْسَنُ. فَصَلَّى بِهِنَّ عِشْرِينَ رُكْعَةً" [تحاف الخیر المہرہ ج ۲ ص

۴۵؛ والمختارہ للمقدسی ج ۳ ص ۳۶۷].

ابی بن کعبؓ تہ حضرت عمرؓ و فرمایل چہ خلک دورخی روژہ وی او قرآن سم نہ لولی، نو کہ تہ

ور تہ دشپہ قرآن ولولی، حضرت ابی بن کعبؓ ورتہ و فرمایل چہ داخیو نووی شی دی، حضرت

عمرؓ ورتہ و فرمایل چہ ماتہ معلومات دی، لکن دا طریقہ بنہ دہ، نو حضرت ابی بن کعبؓ نہ دوی تہ

دشلور کعتو تراویخو مونخ ورکرو.

تشریح

نود سایب بن یزید رحمہ اللہ پہ اول حدیث کی داتور کعتونو ذکر دی، او پہ پاتی شپرو حدیثونو کی چہ
د سایب بن یزید رحمہ اللہ، یزید بن رومان رحمہ اللہ، یحیی بن سعید رحمہ اللہ، عبد العزیز رفیع رحمہ اللہ محمد بن
کعب القرظی رحمہ اللہ، او خیلہ دابی بن کعب رضی اللہ عنہ حدیثونہ دی پہ دے ٲول کی دشلور کعتونو ذکر دی.

نود اول حدیث تعارض راغلو دپاتی شپرو حدیثونو سرہ، د دفع د تعارض لپارہ بعضی علما دی
شپرو حدیثونو تہ ترجیح ورکوی او د اول حدیث پہ بارہ کی فرمایہ چہ ہغہ دراوی و ہم او غلطیادہ، لکہ
حافظ ابن عبد البر رحمہ اللہ چہ فرمایلی دی.

او بعضی علما پکی تطبیق کوی، چہ پہ اول کی حضرت عمر رضی اللہ عنہ داسی حکم کری وو، چہ اتہ
رکعتہ پہ جماعت کوی، اوباقی دولس رکعتہ پہ کورونو کی کوی، چہ شل رکعتہ مکمل شی، بیایہ پہ
تدریج سرہ حکم و کر چہ ٲول شل رکعتہ پہ جماعت باندی کوی، ددی خخہ وروستہ پہ ہر مستجد او پہ ہر
خای کی پہ جماعت باندی شل رکعتہ تراویح کیدلی.

(تائیدات):

د سایب بن یزید رحمہ اللہ دوا ورویتونو پہ بارہ کی:

(۱) امام بیہقی رحمہ اللہ فرمایہ چہ: وَمُمَكِّنُ الْجُمُعَةِ بَيْنَ الرَّوَائِثَيْنِ، فَإِنَّهُمْ كَأَنَّهُمْ يَقُومُونَ بِأَحَدِي عَشْرَةٍ، ثُمَّ
كَأَنَّهُمْ يَقُومُونَ بِعِشْرِينَ وَيُوتِرُونَ بِثَلَاثٍ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ (بیہقی ج ۲ ص ۴۹۶) یعنی اولی اتہ رکعتہ (پہ جماعت
او دولس رکعتہ پہ کورونو کی) کول، اویایہ شل رکعتہ تراویح او درے رکعتہ وتر ٲول پہ جماعت سرہ کول.

(۲) امام قسطلانی الشافعی رحمہ اللہ المتوفی ۹۳۳) دبخاری پہ شرح کی لیکي چہ: وجمع
البیہقی بینہما بانہم کانوا یقومون باحدی عشرة ثم قاموا بعشرين واوتروا بثلاث وقد عدوا ما وقع في
زمان عمر رضی اللہ عنہ کالاجماع ارشاد الساری ج ۳ ص ۴۲۶] اولی یوولس رکعتہ باجماعت ادا کول، (اویاہ
ئی دولس رکعتہ پہ کورونو کی بلاجماعت ادا کول) بیایہ شل رکعتہ تراویح او درے رکعتہ وتر دجماعت
سرہ شروع کرل.

(٣) علامه ابن الهمام رحمه الله فرمايې چې: وجمع بينهما بانه وقع اولائم استقرار الامر على العشرين فانه المتوارث. فتح القدير ج ١ ص ٤٠٧. اول به ئى يوولس ركعتيه باجماعت ادا كول، بيا وروسته شل ركعتيه باجماعت شروع شول او همداسل ركعتيه پيرئ په پيرئ په تواتر سره رارونى دي

(٤) ملا على القارى رحمه الله فرمايې چې: لعلهم في بعض الليالى قصدوا التشبيه به ﷺ فانه صح عنه انه صلى بهم ثمانى ركعات والوتروان كان الذى استقر عليه امرهم العشرين، مركات ج ٣ ص ٣٧٩.

(٥) علامه عبد الرحمن الجزيرى رحمه الله ليكلي دى چې: وقد بين فعل عمران عددها عشرون حيث انه جمع الناس اخيرا على هذا العدد في المسجد ووافقه الصحابة على ذلك ولم يوجد لهم مخالف ممن بعدهم من الخلفاء الراشدين (كتاب الفقه على المذاهب الاربعة ج ١ ص ٣٤٠). د حضرت عمر رضه فعل د ابيكاره كړه چې تراويح شل ركعتيه دي، حكه چې حضرت عمر رضه په اخر كې خلك په همدې عدد راجمع كړل او ټولو صحابه وو ورسره اتفاق وكړ او هيڅ مخالف پيدانه شو.

(٦) امام شافعي رحمه الله فرمايې چې: زه شل ركعتيه تراويح خو بنوم حكه چې داد حضرت عمر رضه څخه روايت شوي دي. لانه روى عن عمر رضه. كتاب الام ج ١ ص ١٢٥.

(٧) امام ترمذى رحمه الله فرمايې چې: وَأَكْثَرُ أَهْلِ الْعِلْمِ عَلَى مَا رَوَى عَنْ عُمَرَ وَعَلِيٍّ، وَغَيْرِهِمَا ﷺ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرِينَ رُكْعَةً، (ترمذى ج ١ ص ٩٩) اكثر خلك د حضرت عمر رضه حضرت على رضه وغيرهما اصحابه ووپه طريقه باندې شل ركعتيه كوي.

(٨) امام ابن عبد البر المالكي رحمه الله فرمايې چې: وَهُوَ الصَّحِيحُ عَنْ أَبِي بِنِ كَعْبٍ ﷺ مِنْ غَيْرِ خِلَافٍ مِنَ الصَّحَابَةِ (الاستذكار ج ٢ ص ٧٠). داسل ركعتيه د ابى ابن كعب رضه څخه صحيح ثابتي دي، چې هيڅ صحابى پكې مخالفت نه دى كړى.

(٩) علامه ابن قدامه الحنبلى رحمه الله فرمايې چې: أَنَّ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - لَمَّا جَمَعَ النَّاسَ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ ﷺ، وَكَانَ يُصَلِّي لَهُمْ عَشْرِينَ رُكْعَةً (المغنى ج ١ ص ٧٩٩). حضرت عمر رضه چې كله خلك په ابن بن كعب رضه راجمع كړل نو هغه ورته شل ركعتيه تراويح كولى.

(۱۰) ابن تیمیہ رحمہ اللہ فرمایا ہے: فَلَمَّا جَمَعَهُمْ عُمَرُ عَلَى أَبِي بِنِ كَعْبٍ ؓ كَانَ يُصَلِّي بِهِمْ عِشْرِينَ رُكْعَةً ثُمَّ يُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ (مجموعۃ الفتاوی ج ۲۲ ص ۲۷۲). حضرت عمر ؓ چہی خلک پہ ابی بن کعب ؓ تراجم کرل نو هغه خلکو ته شل رکعتہ تراویح اودری رکعتہ وترکول.

(۱۱) ابن تیمیہ رحمہ اللہ پہ بل حای کہی فرمایا ہے: قَدْ ثَبَتَ أَنَّ أَبِي بِنِ كَعْبٍ ؓ كَانَ يَقُومُ بِالنَّاسِ عِشْرِينَ رُكْعَةً فِي قِيَامِ رَمَضَانَ وَيُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ. فَرَأَى كَثِيرٌ مِنَ الْعُلَمَاءِ أَنَّ ذَلِكَ هُوَ السُّنَّةُ، لِأَنَّهُ أَقَامَهُ بَيْنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَلَمْ يُنْكِرْهُ مَنْكِرٌ. (مجموعۃ الفتاوی ج ۲۳ ص ۱۱۲).

د اثابتہ ده چہی ابی بن کعب ؓ به خلکو ته دشلور کعتو تراویح او ددری رکعتہ و ترو امامتی ورکولہ نو دیر علماء فرمایا ہے ہمد اشل رکعتہ سنت دی حکمہ چہی دا عددیہی مهاجرینو او دانصارو پہ مابین کہی ادا کپی وواوہیچا انکارونہ کپو.

(۱۲) دوہایا نو دحرکت مشر محمد بن عبدالوہاب لیکہی چہی: ان عمر جمع الناس على ابی بن کعب یصلی بهم عشرين رکعة، مجموعہ رسایل الشیخ محمد بن عبدالوہاب النجدی ج ۴ ص ۱۱۷. حضرت عمر ؓ خلک پہ ابی بن کعب تراجم کرل هغه خلکو ته شل رکعتہ تراویح ورکولی.

(۱۳) امام ولی الدین العراقی رحمہ اللہ لیکہی چہی: لکن عمر ؓ جمع الناس على صلوة التراویح مقتدین بابی بن کعب ؓ صلی بهم عشرين رکعة غیر الوتر وهو ثلاث رکعات. [طرح التشریب فی شرح التقریب ج ۳ ص ۸۸]. حضرت عمر ؓ در رمضان پہ میاشت کہی دابی بن کعب ؓ پہ امامتی کہی خلک پہ شل رکعتہ تراویح او ددری رکعتہ و ترو باندی تراجم کرل.

ددی عباراتو خلاصہ:

(۱) حضرت عمر ؓ پہ اول کہی صحابہ پہ یو ولس رکعتہ باجماعت تراجم کرل چہی پاتی رکعتونہ به یی پہ کورونو کہی بی جماعتہ کول او پہ تدریج سرہ یی پہ شلور کعتونو باجماعت عمل شروع کپو.

(۲) د حضرت عثمان ؓ او د حضرت علی ؓ پہ خلافتونو کہی ہم د حضرت عمر ؓ د خلافت پہ شان شل رکعتہ باجماعت ادا کیدل.

(۳) پہ شلور کعتونو باجماعت باندی ٲولو صحابہ و و ؓ اجماع ده چہی یو صحابی ترینہ ہم نہ دی مستثنی.

(۴) پدې دورود خلافت کې هیڅ تابعې هم د شلور کعتونو باجماعت څخه اختلاف نه دی کړی.

غیر مقلد (منکر تراویح: منځکې له دې چې په شلور کعتونو باجماعت باندې عمل شروع شی تاسو وویل چې په ابتداء کې حضرت عمر رضی الله عنه په یوولسور کعتونو باجماعت باندې خلک راجمع کړل، نویا په دې څه دلیل دی چې په دغه ورځو کې صحابه ووباقې دولس رکعت په کورونو کې کول؟

اهل سنت والجماعت: (۱) د حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه په مرفوع او متواتر عملي حدیث کې تیر شول چې رسول الله صلی الله علیه و آله شل رکعت تراویح کولی. (۲) او د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د دریو خلفاوو په شمول ټولو صحابه ووپه شلور کعتونو باجماعت باندې عمل کولو، نو دومره مقدسې هستې څرنگه په خلاف سنت راجمع کیدلی؟

نودومره تواتر او اجماع د غلطۍ امکان نه لري، نوبلاشکه چې سنت تراویح شل رکعت ده دی - اوداممکنه نه ده چې صحابه دی سنت پریرېدي، نو خامخاداشل رکعت سنت تعداد صحابه کرامو په کورونو کې پوره کړی دي، ددې قرینو په خلاف دلامذهبوسره هیڅ قرینه داسې نه شته چې په هغې کې داتور کعتونو څخه دزیادت نفې راغلي وي.

غیر مقلدین (د تراویحو منکرین) دی صرف یوایت اویا صرف یو داسې دی حدیث پیش کړی چې په هغې کې داتور کعاتو څخه دزیادت نفې وي.

(۲) د حضرت عمر رضی الله عنه دزمانې څخه دی تردانگریزانو ددورې پورې صرف یو صحابي، یا صرف یو تابعي، یا صرف یو تبع تابعي، اویا صرف یو مسلمان وښايي، چې هغه داتور کعتو څخه دزیادت نفې کړي وي.

۸- سوال: د حضرت عمر رضی الله عنه دزمانې څخه وروسته د صحابه وواو د تابعینو په زمانه کې څو رکعت تراویح کیدلی؟

جواب: کله چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې شل رکعت باجماعت شروع شوی، نو دهغې څخه وروسته د صحابه وواو د تابعینو په زمانه کې په همدې شلور کعتونو باجماعت باندې عمل کیدلو.

د نموني په طريقه لاندې اوه ۷ حديثونه ولوله

(۱) عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ رضي الله عنه، عَنْ عَلِيٍّ رضي الله عنه قَالَ: "دَعَا الْقُرَاءَ فِي رَمَضَانَ فَأَمَرَهُمْ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ عَشْرِينَ رُكْعَةً" قَالَ: وَكَانَ عَلِيٌّ رضي الله عنه يُؤْتِرُ بِهِمْ بِهَيْقَى ج ۲ ص ۴۹۶. حضرت علي رضي الله عنه قاريان راووغوښتل او يوه يې پکې امر وکړو چې خلکو ته شل رکعت ته تراويح ادا کړي او حضرت علي رضي الله عنه ورته د وترو امامت کولو.

(۲) عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رضي الله عنه "أَمَرَ رَجُلًا أَنْ يُصَلِّيَ، بِالنَّاسِ خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ عَشْرِينَ رُكْعَةً" (بهيقي ج ۲ ص ۴۹۶). ابو الحسناء فرمايې چې حضرت علي رضي الله عنه يوسړي ته امر وکړو چې خلکو ته پنځه ترويحات شل رکعت ته تراويح ادا کړي.

(۳) كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رضي الله عنه يُصَلِّي بِنَافِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَيَنْصَرِفُ وَعَلَيْهِ لَيْلٌ "قَالَ الْأَعْمَشُ رضي الله عنه": «كَانَ يُصَلِّي عَشْرِينَ رُكْعَةً وَيُؤْتِرُ بِثَلَاثٍ (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۷). عبد الله بن مسعود رضي الله عنه به خلکو ته شل رکعت ته تراويح او درې رکعت ته و تر ادا کول.

(۴) عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «أَدْرَكْتُ النَّاسَ وَهُمْ يُصَلُّونَ ثَلَاثًا وَعَشْرِينَ رُكْعَةً بِالْوُتْرِ» (مصنف ابن ابی شيبه باب كم يصلي في رمضان من ركعته. فاصحابه او تابعين وموندل چې شل رکعت ته تراويح او درې رکعت ته وتريده يې کول.

(۵) قَالَ عطاء ارثتم يصلون في رمضان عشرين ركعت ويوترون منها بثلاث (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸). ماچې خلک ليدلي دي نو همدانه ديرش رکعت کوي (شل تراويح او ۱۶ رکعت نفل، او درې رکعت ته وتر).

(۷) داود بن قيس فرمايې چې د عمر بن عبد العزيز رحمه الله او د عثمان بن ابان رحمه الله په زمانو کې د مدينې خلکو نه ديرش رکعت له مونځ کولو. (مصنف ابن ابی شيبه باب كم يصلي في رمضان من ركعته). نورې حوالې د شپږم سوال د جواب لاندې راوړاني دي.

۹- سوال : د صحابه وورضي الله عنهم او د تابعين نور حمهم الله په زمانه کې چې کوموايمه

وود شل رکعت ته تراويحو امامتي کړي دي دهغوی يوڅو نومونه ذکر کړئ!.

جواب : (۱) حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ (۲) اود حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ روایات خود مخکی تیرشو اود دهغی نه پرتہ یو خودادی :

- (۳) معاذ ابو حلیمہ القاری الصحابی رضی اللہ عنہ المتوفی سنہ ۶۳ھ (۴) شتیر بن شکل التابعی رحمہ اللہ (۵) سوید بن غفلہ التابعی رحمہ اللہ المتوفی ۸۰ سنہ م (۶) ابن ابی ملیکہ التابعی رحمہ اللہ م سنہ ۱۱۷ھ (۷) حارث التابعی رحمہ اللہ (۸) ابوالبختری التابعی رحمہ اللہ (۹) عبدالرحمن بن الاسود التابعی رحمہ اللہ المتوفی سنہ ۹۹ھ (۱۰) علی بن ربیعہ التابعی رحمہ اللہ (۱۱) سعید بن جبیر التابعی رحمہ اللہ سنہ ۹۵ھ (۱۲) عبدالرحمن بن ابی بکر رحمہ اللہ (۱۳) سعید بن ابی الحسن التابعی رحمہ اللہ م ۱۰۰ سنہ ھ (۱۴) عمران العبدی التابعی رحمہ اللہ (۱۵) زرارہ بن اوفی التابعی رحمہ اللہ المتوفی ۹۳ سنہ ھ (۱۶) شبرمہ التابعی رحمہ اللہ (۱۷) ابو مجلز التابعی رحمہ اللہ المتوفی سنہ ۱۰۶ھ.

دوی هریود شلور کعتونود تراویحوا امامتی کرې ده اود دوی دشلور کعتونود امامتی ذکر په لاندي احادیثو کې ذکر شوی دی .

(۱) مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ رضی اللہ عنہ : إِنَّ مُعَاذَ الْأَبَا حَلِيمَةَ الْقَارِءَ كَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ إِحْدَى وَأَرْبَعِينَ رُكْعَةً (قيام رمضان للمروزی ص ۱۵۸)

معاذ به دیو خلویست رکعتو امامتی کوله. (شل رکعتہ تراویح په خلور و قفو کې شپارس رکعتہ نفل، درې رکعتہ وتر، اودوه رکعتہ تهجد)

(۲) مُحَمَّدُ بْنُ سِيرِينَ رضی اللہ عنہ : إِنَّ مُعَاذَ الْأَبَا حَلِيمَةَ الْقَارِءَ كَانَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ فِي رَمَضَانَ إِحْدَى وَأَرْبَعِينَ رُكْعَةً

شتیرین شکل به دشلور کعتو، امامتی کوله، سنن کبری للبهیقي ج ۲ ص ۴۹۶ مصنف ابن ابی

شیهه باب کم یصلی الخ]

(۳) أَبُو الْخَصِيبِ رضی اللہ عنہ قَالَ : "كَانَ يُؤْمِنُ سُوَيْدُ بْنُ غَفْلَةَ رضی اللہ عنہ فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خَمْسَ تَرَوِيحَاتٍ

عَشْرِينَ رُكْعَةً (سنن کبر للبهیقي ج ۲ ص ۴۸۶).

سوید بن غفلہ به دپنځو ترویحاتو شلور کعتو امامتی ورکوله .

(۴) عَنْ نَافِعِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ : "كَانَ ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ رضی اللہ عنہ يُصَلِّي بِنَافِعٍ فِي رَمَضَانَ عَشْرِينَ

رُكْعَةً (مصنف ابن ابی شیهه باب کم یصلی فی رمضان من رکعة)

ابن ابی ملیکہ بہ دشلور رکعتو امامتی کولہ .

(۵) عَنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّهُ كَانَ يُؤْمَرُ النَّاسُ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ. (حوالہ بالا)

حارث بہ دشلور رکعتو امامتی کولہ .

(۶) عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي خُمُسَ تَرَوِيحَاتٍ فِي رَمَضَانَ، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ (حوالہ بالا)

ابو البختری بہ دپنخوترویحاتوشلور رکعتو امامتی کولہ .

(۷) عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْأَسْوَدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِنَافِي رَمَضَانَ

أَرْبَعِينَ رُكْعَةً وَيُوتَرُ بِسَبْعٍ (حوالہ بالا)

عبد الرحمن بن الاسود (۴۰) رکعتونوا امامتی کولہ او اوہ رکعتہ وتر بہ یی کول .

(خلور فرض ۲۰ رکعتہ تراویح، ۱۶ رکعتہ پہ خلورو وقفو کپ نفل، او اوہ وتر یعنی ۴ رکعتہ تہجد اودری

رکعتہ وتر) دوتراو تہجد و خخہ مجاز آپہ وترو پانڈی تعبیر کیری. [سنن نسایی ابواب الوتر].

(۸) عَنْ سَعِيدِ بْنِ عُبَيْدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا، «أَنَّ عَلِيَّ بْنَ رَبِيعَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمَا كَانَ يُصَلِّي

بِهِمْ فِي رَمَضَانَ خُمُسَ تَرَوِيحَاتٍ، وَيُوتَرُ بِثَلَاثٍ (حوالہ بالا)

علی بن ربیعہ بہ دپنخوترویحاتو امامتی کولہ .

(۹) عَنْ وَقَّارِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُؤْمِنُ فِي رَمَضَانَ، فَيُصَلِّي بِنَافِي عِشْرِينَ لَيْلَةً سِتَّ

تَرَوِيحَاتٍ، فَإِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْآخِرُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَصَلَّى بِنَافِي سَبْعَ تَرَوِيحَاتٍ. (حوالہ بالا)

وقیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸. سعید بن جبیر بہ دلانڈی مونخ امامتی کولہ. (شل رکعتہ

تراویح، او خلور رکعتہ تہجد اوپہ اخی عشرہ کپ خلور رکعتہ نور تہجد).

(۱۰) حَبِيبُ بْنُ أَبِي عُمَرَ رَحِمَهُ اللَّهُ: كَانَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي فِي رَمَضَانَ سِتَّ تَرَوِيحَاتٍ يُسَلِّمُ

بَيْنَ كُلِّ رُكْعَتَيْنِ (قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸).

(۱۱) يُونُسُ رَحِمَهُ اللَّهُ: «أَدْرَكْتُ مَسْجِدَ الْجَامِعِ قَبْلَ فِتْنَةِ ابْنِ الْأَشْعَثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ

أَبِي بَكْرٍ وَسَعِيدُ بْنُ أَبِي الْحَسَنِ، وَعِمْرَانُ الْعَبْدِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ كَانُوا يُصَلُّونَ خُمُسَ تَرَوِيحٍ، فَإِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ آذُوا وَاحِدَةً. (ایضاً)

(۱۲) ذَكْوَانُ الْجَرَّاشِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ: «سَمِعْتُ زُرَّارَةَ بْنَ أَوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِالْحَيِّ فِي رَمَضَانَ سِتَّ تَرَوِيحَاتٍ،

فَإِذَا كَانَ فِي آخِرِ الشَّهْرِ صَلَّى سَبْعَ تَرَوِيحَاتٍ كُلِّ لَيْلَةٍ (ایضاً)

(۱۳) عَنْ شَبْرَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ (عليه السلام) أَنَّهُ كَانَ يَوْمُهُمْ فِي رَمَضَانَ فَيُصَلِّي خُمُسَ تَرَوِيحَاتٍ. (زجاجة المصابيح ج ۱ ص ۳۶۶).

(۱۴) عُمَرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: «كَانَ أَبُو جُلَازٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِهِمْ أَرْبَعَةَ تَرَوِيحَاتٍ (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸) یعنی ابو مجلز به دتراویحوپه خلورو وقفو کی خلور ترویجی یعنی ۱۶ رکعتہ کول.

لامذهبان دی صرف دحرمینو و امام و بنای پی چپی هغه داسلام په تاریخ کی په حرمینو کی صرف یوه ورځ اته رکعتہ تراویح کړی وې، همدارنگه دی صرف یو صحابی او یا صرف یو تابعی و بنای پی، چپی هغه دشل رکعتہ تراویحو دستوالی څخه انکار کړی وې.

۱۰- سوال: دتراویحود تعداد په باره کی دایمه اربعه وومسلک څه دی؟

جواب: دخلورو اړوامامانو په نیز تراویح شل رکعتہ دي، دامام مالک رحمه الله څخه په یوروایت کی نهه دیریش رکعتہ رانقل شوی دي، لکن په هغی کی شپاړس رکعتہ هغه نفل دي، چپی په خلورو وقفو کی به ادا کیدل وجه داوه چپی په مکه مکرمه کی به دهر و خلورو رکعتونو څخه وروسته په وقفه کی طواف کیدلو، نود هغه طواف په ځای به په مسجد نبوی کی خلور رکعتہ نفل کیدل (المغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۸۰۳).

(۱) په المغنی کی ئی لیکلي دي چپی: **وَالْمُخْتَارُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ، فِيهَا عِشْرُونَ رُكْعَةً. وَبِهَذَا قَالَ الثَّوْرِيُّ، وَأَبُو حَنِيفَةَ، وَالشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِم. وَقَالَ مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ: سِتَّةٌ وَثَلَاثُونَ.** (المغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۸۰۲)

(۲) علامه ابن رشد المالکی رحمه الله لیکي دي چپی: **وَاخْتَلَفُوا فِي الْمُخْتَارِ مِنْ عَدَدِ الرُّكْعَاتِ الَّتِي يَقُومُ بِهَا النَّاسُ فِي رَمَضَانَ: فَاخْتَارَ مَالِكٌ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ فِي أَحَدِ قَوْلَيْهِ، وَأَبُو حَنِيفَةَ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَدَاوُدُ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِم: الْقِيَامَ بِعِشْرِينَ رُكْعَةً سِوَى الْوُتْرِ، وَذَكَرَ ابْنُ الْقَاسِمِ عَنْ مَالِكٍ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّهُ كَانَ يَسْتَحْسِنُ سِتًّا وَثَلَاثِينَ رُكْعَةً وَالْوُتْرَ ثَلَاثًا، [بداية المجتهد ج ۱ ص ۱۷۸].**

(۳) ابو عبد الله محمد بن عبد الرحمن الشافعی رحمه الله لیکي چپی: **وَمِنْ السَّنَنِ صَلَوةُ التَّارَوِيحِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ وَالشَّافِعِيِّ وَأَحْمَدَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ وَهِيَ عِشْرُونَ رُكْعَةً وَحِكْيَ عَنْهُ أَنَّ التَّارَوِيحَ سِتُّ وَثَلَاثُونَ رُكْعَةً (رحمة الامة في اختلاف الائمة ص ۴۶).**

(۴) مولانا زکریا الحنفی رحمہ اللہ لیکھی چې: وهو الذی اختاره مالک واختار الشافعی عشرين ركعة غير الترو مثل قول الشافعی قال الامام احمد والحنفية اوجز المسالك ج ۲ ص ۳۰۳.

(۵) مولانا ظفر احمد العثماني الحنفی رحمہ اللہ لیکھی چې: فالمسنون عند ابی حنيفة والشافعی واحمد عشرون ركعة وحكى عن مالک ان التراویح ست وثلاثون ركعة - اعلاء السنن ج ۷ ص ۶۹.

لامذهبان دی ددی ثلور و مجتهدینو او یادی ددوی په مقلدینو کې د کوم یو محدث او یادمفسر څخه د اتور کعتو حواله پیش کړي.

۱۱- سوال: ایاد اسلام په تاریخ کې کومه شبه په حرمینو کې د ثلور کعتونو څخه کمې

تراویح شوي دي ؟

جواب : د حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې څخه چې په کومه ورځ د تراویحو د جماعت پابندی شروع شوی ده دهغې څخه تر ننه پورې پدې څه د پاسه څوارلس سوه کلونو کې صرف یوه ورځ هم په حرمینو کې د ثلور کعتونو څخه کمې تراویح نه دي اداء شوي.

په دې اخری صدی کې بعضو متعصبو لاهو د ثلور کعتونو په باره کې دوسو سواچول شروع کړي دي پدې وسوسه اچونکو کې د کویټ حکومت چې د یهود او د نصاراوو حلقه بگوش غلام دی، اهم کردار لوبوي، او د حرمینو په دې مقدس ماحول کې د افتراق د پیدا کولو پوره کوشش کوي.

چې کله د حرمینو دوو نامتو علماوو د افتنه محسوسه کړه، نو د دې فتنې د ختمولو لپاره هریو عالم یو یو کتاب ولیکلو او دا خبره یې پکې ثابته کړه چې د اسلام په تاریخ کې هیڅکله هم په حرمینو کې د ثلور کعتونو څخه کمې تراویح نه دي شوي.

پدې دوو رسالو کې یوه رساله فضيلة الشيخ محمد علی الصابوني الاستاذ بکلیه الشريعة والدراسات الاسلامیه فی الجامعه ام القرى المکه المکرمة (ولیکله، دده در سالي نوم دی الهدی النبوی الصحیح فی صلوۃ التراویح، مونږ د دې رسالې یو څو مضمونونه را نقلوو.

(۱) موصوف په دوه پنځوسمه صفحه کې عنوان لگولی دی چې (د تراویحو د مونځ در کعتونو تعداد) د دې عنوان لاندې لیکي:

وهی عشرون رکعة من غیر صلوة الوتر - ومع الوتر تصبح ثلاثاً وعشرين رکعة..... على ذلك مضت السنة واتفقت الایمة سلفاً وخلقاً من عهد الخليفة الراشد عمر بن الخطاب الى زماننا هذا لم يخالف في ذلك فقيه من الایمة الاربعة المجتهدين الا ماروی عن مالک بن انس القول بالزيادة فيها الى ست وثلاثين رکعة في الرواية الثانية عنه، اما الرواية المشهورة عنه وهی التي وافق فيها الجمهور الشافعية، والحنابلة، والاحناف، فهی انها عشرون رکعة. وعلى ذلك اتفقت المذاهب الاربعة وتم الاجماع وكفى الله المؤمنين شر القتال :

د تراویح جو مونخ دوتر وخنه بغير شل رکعة دی اود و تروسره درویشتر رکعتہ دی همداجاری سنت دی اود حضرت عمر رضی اللہ عنہ دزمانی خنہ ترننه پوری ورباندي خلک متفق دي، هيخ په دين پوه سړي ددي خنہ مخالفت نه دی کړی، البته دامام مالک خنہ ۳۶ رکعتہ نقل شوي دي لکن دده مشهور روایت دجمهور و یغني دحنیفه وو، دشافعیه وو اود حنابلة ورسره موافق دی، چې تراویح شل رکعة دي، پدي باندي خلور واپه مذهبونه متفق دي، اود دې سره اجماع مکمله شوه او الله تعالى مومنان دقتال دشر خنہ بچ کړل.

(۲) دص ۷۴ خنہ ترص ۸۴ پوري خلاصه : علامه صابوني رحمه الله ليکي چې فکم تؤدي فيهما صلوة التراويح من عهد الصحابة الى زماننا هذا؟ اليست تؤدي فيهما الصلوة عشرين ركعة وهما قبلة مساجد المسلمين فهل يعقل ان يجمع المسلمون على شيء منكر مبتدع من امور الدين ويسكت عنه الناس وفيهم العلماء والفقهاء والمحدثون وتمرا حقا ب واجيال ولا ينكر احد هذا المنكر، لو كان ذلك بدعةً ومنكراً كما زعم الجاهلون... الخ.

دصحابه وودزمانی خنہ ترننه پوري په حرمینو کې شور رکعتہ تراویح کیدلی؟ ایا پدي دواړو مساجدو کې چې دټولو مسلمانانو دمساجدو قبله ده شل رکعتہ نه کیدلی؟ ایا داممکنه او متصوره ده چې مسلمانان دی په یو بدعت او بدکار باندي راجمع شوي وي؟ او ټول خلک دی چې پدوي کې علماء، فقهاء او محدثین وي ورباندي چپ وي - کلونه کلونه بلکه صدی تیرې شوی، او پدي بدکار باندي هیڅوک هم انکار نه کوي که دجاهلانودگمان مطابق شل رکعتہ تراویح بدعت وی، نو هیڅکله به ورباندي دومره څوک نه وو خاموشه شوی، زمادي په الله تعالى قسم وي چې شل کاله کیږي چې زه په مکه مکرمه کې یم په هر رمضان کې په مسجد حرام کې دامام پسي شل رکعتہ تراویح

کوم، اویا د امام پسی درې رکعت و ترکوم اود نجد، حجاز اود عالم اسلام د هر طرف څخه غټ غټ علما راځي او په مسجد حرام کې شل رکعت تراویح کوي، اوترننه هیچا انکار نه دی کړی، اونه یې په دې باندې اعتراض کړی دی، نو ایا د دوي خاموشي د دې خبرې واضح اقرار نه دی، چې شل رکعت تراویح یو شرعي او بهتر کار دی، ځکه چې په دې کې د فاروقي سنتو اتباع ده، په هغو خلکو سخت تعجب دی، چې سلف ورته جاهلان ښکاری، اود حضرت عمر رضی الله عنه د زمانې څخه ترننه پورې دومره غیر متناهي علما وو، فقهاوو، محدثینو او عوامو ته گمراهان وایي

حضرت عمر رضی الله عنه چې څه کړی دي داپه حقیقت کې د نبوی صلی الله علیه و آله سنتو اتباع ده، ځکه چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایي چې زمانه د خلفاء راشوینو سنت په ځان باندې لازم کړی

(۳) علامه صابونی په اخر کې د خاتمه البحث عنوان لگولی دی اولیکې چې: فان ما یفعله المسلمون اليوم فی مشارق الارض ومغاربها من صلوۃ التراویح عشرين رکعة وهو الحق الذی دلت علیه النصوص الکریمه وهو الذی درج علیه السلف الصالح واجمع علیه الایمة الاعلام والذی اتفقت علیه الایمة الاسلامیة من خلافة عمر الفاروق الی زماننا هذا ص ۱۴۳.

نن چې په مشرق او په مغرب کې کومې شل رکعت تراویح ادا کړې دا حقې دي، او قوي نصوص پرې دلالت کوي، سلف صالحین په همدې طریقې چلیدلي دي، او پدې د غټو علماوو اجماع ده، پدې باندې د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت څخه ترننه پورې ټول امت مسلمه متفق دی.

(۴) علامه صابونی مخکې لیکې چې: لو منع احد صلوۃ التراویح بالکل لکان جرمة و ذنبه اخف ممن یفرق جماعة المسلمين ویؤلب العداوة بینهم فان صلوۃ التراویح سنة ووحدة الصف واجتماع الكلمة فرض واعتصموا بحبل الله جمیعاً ولا تفرقوا، فکیف تتفرقون جمیع الایمة من اجل السنة؟ ص ۱۴۱.

دهغه د چاگناه چې تراویح بالکل نه کوي، دهغه چا څخه کمه ده، چې په امت کې تفريق پیدا کوي (د اتور کعتو فتنه راپاروي) ځکه چې تراویح سنت دی اود مسلمانانو په مینځ کې وحدت او اتفاق فرض دی الله تعالی فرمایي چې (واعتصموا بحبل الله جمیعاً ولا تفرقوا) نو تاسو یو د سنت کار له وجې څرنگه په امت کې انتشار جوړوئ؟

دوهمه رساله الشیخ عطیه محمد سالم لیکلې ده په نوم د (التراویح اکثر من الف عام فی مسجد النبی ﷺ) ددې رسالې یو څو مضمونونه به هم را نقل کړو.

(۱) مصنف په مقدمه کې لیکي چې: بعضی خلک په مسجد نبوی کې تراویح نه کوي اولرې لرې ځایونو ته ځي چې هلته اته رکعت تراویح وکړي ددوي دپوهولو لپاره دومره خبره کافي ده، چې تاسو نه په کور کې د تراویح د ادا کولو فضیلت حاصل کړو او نه مو په مسجد نبوی ﷺ کې د تراویح د ادا کولو فضیلت حاصل کړو، او بعضی خلک داسې دي چې په مسجد نبوی ﷺ کې د امام پسې صرف اته رکعت تراویح کوي (اوپاتې دولس رکعت نه کوي) بلکه په تلاوت او یا په بل کوم عمل کې مصروف کیږي دارساله مادهغوی دپوهولو لپاره لیکلې ده.

(۲) مصنف د ص ۳۱ څخه تر ص ۴۵ پورې دا ثابته کړې ده چې د حضرت عمر ؓ د حضرت عثمان ؓ او د حضرت علی ؓ په خلافتونو کې په مسجد نبوی ﷺ کې شل شل رکعت تراویح ادا کیدلې. (۳) مصنف لیکي چې (وان الزیاده انما جاءت) بعد یغنی د شلور کعتونو څخه د تراویح په تعداد کې وروسته زیاتوالی راغلو، د عمر بن العزیز رحمه الله په زمانه کې په مسجد نبوی ﷺ کې ۳۶ رکعت شروع شو. (شل رکعت تراویح اور ۱۶ کعت نفل) د عمر بن عبد العزیز رح وفات په سنه ۱۱۱هـ) کې شوی دی او د امام مالک ولادت په سنه ۹۳هـ کې شوی دی، نو دوي د عمر بن عبد العزیز سره اتلس کاله په دنیا کې تیر کړي دي، نو چې د امام مالک رحمه الله د شعور سترگی څرنگه خلاصی شوي دي نو په مسجد نبوی ﷺ کې یې ۳۶ رکعتونو څخه کم رکعتونه نه دي لیدلي، وهب بن کیسان هم فرمایي چې ما په مدینه منوره کې د ۳۶ رکعتونو تراویحو څخه کمی نه دي لیدلي دوهب بن کیسان وفات په سنه ۱۲۷هـ کې شوی دی، امام شافعی رحمه الله فرمائي چې ما اهل مدینه ولیدل چې ۳۹ رکعت تراویح به ئی کولی شل تراویح، ۱۶ نفل) او درې رکعت وتر - کتاب الام ج ۱ ص ۱۴۲ مخکې لیکي چې:

دوهمه صدی: د دوهمې صدۍ تر اخره پورې دا عمل جاري وو چې په مکه مکرمه کې به شل رکعت تراویح کیدلې (او د هرو څلور ورکعتو په وقفه کې به طواف کیدلو او د هغې طواف په ځای به په مدینه منوره کې څلور رکعت نفل مونځ کیدلو نو په) مدینه منوره کې به ۳۶ رکعت کیدل،

ددریمی صدی: په اول کې ۳۶ رکعتہ کیدل چې ددرې رکعتہ وتروسره به ۳۹ رکعتہ شول، چې بیا پکې دوه رکعتہ ته جداضافه شول او مجموعه ۴۱ رکعتہ شول.

په څلورمې، پنځمې، شپږمې، او اومې صدۍ کې په مسجد نبوی ﷺ کې شل رکعتہ تراویح کیدلې ځکه چې په دې موده کې دلته دشوافعواثرات غالب وو.

په اتمه صدۍ کې بیا ۳۶ رکعتہ تراویح شروع شوی، خو فرق صرف دومره وو چې د شپې په اول کې به د فرضو څخه وروسته ۲۰ رکعتہ تراویح کیدلې او د شپې په اخره حصه کې به ۱۶ رکعتہ جدا اداء کیدل.

په نهمه صدۍ: کې قد استمرات علی ست وثلاثین رکعتہ عشرين فی اول اللیل وست عشرة فی اخره وقد استمر هذا العمل الى نهاية المائة التاسعة واویل المائة العاشرة

یعنې په نهمه صدۍ کې او د لسمې صدۍ تراواییلو پورې په همدې طریقہ ۳۶ رکعتہ ادا کیدل **په لسمه صدۍ:** کې همدا د ۳۶ رکعتونو طریقہ جاري وه.

په یوولسمه صدۍ کې هم غالباً په همدې طریقہ ۳۶ رکعتہ کیدل ځکه چې شیخ عبدالغنی نابلسی مدینه منورې ته په یوولسمه صدۍ کې په خپله سفرنامه کې همدومره تعداد لیکلې دی.

په دولسمه صدۍ: کې هم د شپې په اوله حصه کې شل رکعتہ تراویح کیدلې او د شپې په آخره حصه کې به شپاړس رکعتہ کیدل او د دې ۱۶ رکعتہ مونځ نوم به په سته عشره به باندې یادیدلو.

په دریالسمه صدۍ: کې هم په همدې طریقہ ۳۶ رکعتہ تراویح کیدلې

په څوارلسمه صدۍ: کې هم په همدې طریقہ تراویح کیدلې صرف دومره اوشو چې امامان متعدد شو.

عهد د سعود: د سعود دورد (۱۳۱۴هـ) څخه شروع شوی دی، او ددوي په حکومت کې به په مسجد نبوی کې چا صرف شل رکعتہ تراویح باجماعت ادا کولی او بعضو به پاتې ۱۶ رکعتہ هم ادا کول، د سعودی حکومت داسې طریقہ مقررہ کړه چې د ماخوستن د مونځ پسې متصل به شل رکعتہ تراویح اویا درې رکعتہ وتر ادا کيږي او د شپې په اخر کې به ۱۶ رکعتہ او دوباره وتر ادا کيږي، اگر چې دو ترو مونځ دوه ځلې صحیح نه دی (نبي کریم ﷺ فرمایي لا وتران فی لیلة ابوداود باب فی نقض الوتر)

اوس داسې کيږي چې د شپې په اول کې شل رکعت تراویح ادا کيږي، او په آخری عشره کې د شپې په آخر کې لس رکعت تهجد ادا کيږي، یو ختم په تراویحو کې کيږي، او یو ختم په تهجد وکې کيږي ص ۱۱۱ جناب عطیه محمد سالم د خوار لسو صدیو د تراویحو تعداد شل او د دې څخه زیات لیکلې دی، د دې څخه کم نه شته.

دمکې او د مدینې څخه د لامذهبو بیزاري:

غیر مقلدین: دعوا مو د گمراه کولو لپاره وایې چې زموږ مذهب هغه دی کوم چې دمکې او د مدینې د خلکو دی، مونږ دمکې او د مدینې والا یو، لدې وجې زموږ بڼه بهتره ده، لکن چې کله بیا ورته وویلې شي چې په مکه او په مدینه کې خوشل رکعت تراویح ادا کيږي او تاسو خواتو رکعتو تراویحو ته سنت وایې او شلور رکعتو ته بدعت وایې، نو په دې وخت کې بیا غیر مقلدین دمکې او د مدینې د خلکو څخه بیزاري ښکاره کوي، لکه څرنګه چې یو غیر مقلد عالم محمد رفیق سلفی لیکې چې: بعضې احناف مونږ ته وایې چې تاسو ولي دمکې او د مدینې په شان شل رکعت نه کوئ.... نوزه وایمه چې محترمینو! د ازیاتې او کمې دانسانانو څخه ممکن دی، الله ﷻ مونږ ته مکه او مدینه د نمونې په طریقه نه دي پیش کړي، البرهان فی قیام رمضان ص ۶۷ همدارنګه مشهور غیر مقلد مناظر احسان الهی ظهیر لیکې چې: اهل حدیث د کوم ښار په سنتو عمل نه کوي، دا خبره ډیر مهمه ده ډیر په غور سره یې ولولئ د مغالطې لپاره خلکو ډیرې غټې غټې خبرې جوړې کړې دي او په دلیل کې دمکې او د مدینې نومونه اخلي زموږ په نيز ښارونه، کلې، او افراد دلیل نه شي کیدلی، زموږ دلیل دا الله قران او د محمد الرسول الله فرمان دی. کتاب الصلوة باب سوم ص ۷۰.]

۱۲- سوال: ایا د تراویحو څخه وروسته تهجد کيږي؟

جواب: حضرت عمر رضی الله عنه د تراویحو څخه وروسته خلکو ته د تهجد و ترغیب ورکوي او فرمایې چې کوم لمونځ چې تاسو کوئ (یعنې تراویح) د دې څخه هغه مونځ بهتر دی د کوم څخه چې تاسو او ده کيږي (یعنې تهجد) بخاری ج ۱ ص ۲۹۶ ایمه اربعه و د شپې په آخر کې تهجد او په اول کې تراویح کولی امام بخاری به هم همداسې عمل کولو، هدی الساری مقدمه فتح الباری ص ۶۶۶ تیسر الباری از نواب

وحید الزمان ج ۱ ص ۴۹ نصرت الباری ص ۱۲ مولف عبدالستار امام غرباء اهل حدیث. دتهجد و او د تراویحو تفصیلی فرق به لېوړو وسته راشي ان شاء الله.

۱۳- سوال: کله چې حضرت عمر رضی الله عنه شل رکعتہ باجماعت تراویحوتہ بدعت و ویلې نو سنت به

څرنگه شي؟

جواب: د بدعت دوه معناکانې دي یوه لغوي او بله شرعي، د حضرت عمر رضی الله عنه مراد معنی لغوي ده، یعنې ټوله میاشت د امام په اقتداء کې په جماعت باندې تراویح کول، دانوي طریقه ده او د ابدعت شرعي ځکه نه دی چې د خلفاء و و طریقې سنت دي، رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایې چې علیکم بسنتي و سنة الخلفاء الراشدين، خلاصه دا چې د شلور رکعتو تراویحو څخه انکار او اتور رکعتو ته تراویح ویل او بیا ورته سنت ویل مبتدعه عقیده ده او د دې عقیدې و اابدعتي دي او د اهل سنت و الجماعت څخه خارج دی ضال او مضل دی.

۱۴- سوال: علامه ابن الهمام رحمه الله اته رکعتہ تراویح سنت گڼي او باقی نوري

مستحب گڼي د دینه څه جواب دی؟

جواب: شل رکعتہ تراویح د جمهور و علما و او د څلور مذهبونو په نیز اتفاقي دي البته امام مالک رحمه الله په یو قول کې د (۱۶) رکعتونو هم قائل دی، علامه ابن الهمام رحمه الله په حنفي مذهب کې دلوی مقام خاوند دی خو په ځینو مسایلو کې یې خروج عن المذهب کړی دی، هغه ته دده تفردات (شخصي نظر) بریل کیږي چې د مذهب ترجماني نه کوي، نو په داسې مسایلو کې دده قول معتبر نه دی او ذکر شوې مسئله هم د دې باب څخه ده.

۱- وفي الشامية: (قوله عشرون رکعة) هو قول الجمهور وعليه عمل الناس شرقا وغربا وعن مالک ست وثلاثون وذكر في الفتح ان مقتضى الدليل كون المسنون منها ثمانية والباقي مستحبا وتماهه في البحر وذكر جوابه فيما علقته عليه (شاميه ص ۵۲۱، ج ۱، باب الوتر والنوافل، مبحث صلوۃ التراويح، طبع رشیده کوئته)

۲- وفي اعلاء السنن: وناقش سنية العشرون صاحب (فتح القدير) (۱: ۴۰۷) حيث قال فتحصل من هذا كله ان قيام رمضان سنته احدى عشرة ركعة بالوتر في جماعة فعلة النبي

صلی اللہ علیہ وسلم ثم تركه لعذر الخ قلت هذا قول محدث خارق للاجماع فان الائمة الاربعة المقتدى بهم في الدين قد اختلفوا في عدد ركعات التراويح المسنون على قولين فالمسنون عند ابى حنيفة والشافعي واحمد عشرون ركعة وحكى عن مالك ان التراويح ست وثلاثون ركعة ، كذا في رحمة الامة (ص ۲۳)، والامة اذا اختلفوا في مسألة في اى عصر كان على اقوال فان اجماعا منهم على ان ماعداها باطل ولا يجوز لمن بعدهم احداث قول اخر ، صرح به في (نور الانوار ص ۲۲۳) وغير من كتب الاصول ولا شك ان احدا من الائمة لم يقل بما قاله ابن الهمام بل اتفق كلهم على سنية العشرين غير ان مالك زاد عليها ستة عشر اخرى ولم يذهب احد منهم الى النقص من عشرين ، فمن قال ان السنة منها احد عشرة ركعة والباقي مستحب فمحجوج باجماع من قبله ، على ان ما قاله ابن الهمام ساقط رواية ودراية ، اما دراية فان مبناه على أن السنة ما واطب عليه النبي صلى الله عليه وسلم بنفسه وما واطب عليه الخلفاء بعده مندوب وهذا خلاف ما عليه المحققون من الفقهاء والاصوليين فان السنة عندهم ما واطب عليه النبي صلى الله عليه وسلم او الخلفاء الرشدون ، لتصریحهم بسنية الجماعة في التراويح وعشرين ركعة فيها بمواظبتهم على ذلك وهذا هو متمسك الائمة المجتهدين في المسئلة الخ (اعلاء السنن ص ۷۹، ج ۷، باب التراويح طبع ادارة القرآن كراچی)

وفيه ايضا: وبالجملة فلم نجد في اثر ما انهم كانوا يقومون باقل من عشرين الا ما رواه محمد بن يوسف وقد بينا ما فيه من الاضطراب في المتن فلا حجة فيه فلو كان احدی عشرة ركعة سنة والباقي من العشرين مستحبا كما زعمه ابن الهمام لنقل عن السلف العمل به وحيث لا، فهو قول ساقط خارق للاجماع ، آه (اعلاء السنن ص ۸۷، باب التراويح، طبع ادارة القرآن)

وفي معارف السنن: واختلفوا في المختار من عدد الركعات التي يقوم بها الناس في رمضان فقال ابو حنيفة واصحابه ومالك في احد قوليه والشافعي وداود وغيرهم انها عشرون ركعة

ماعد الوتر بعشر تسلیمات وخمس ترویحات ، ونقله القاضي عن جمهور العلماء كما في شرح المذهب ص (۲۳ ج ۴) ونقله الترمذي عن اكثر اهل العلم ، وقال الكاساني في البدائع وهذا قول عامة العلماء آه (معارف السنن ج ۵ ص ۵۴۲، باب ما جاء في قيام شهر رمضان طبع سعيد كراچی)

وفيه ايضا: وبالجمله عشرون ركعات من التراویح هو قدر متفق بين الامة والائمة من غير خلاف وانما لخلاف فيما زاده الخ (معارف السنن ج ۵ ص ۵۴۵ طبع بالا)

وفيه ايضا وبالجمله: العشرون من التراویح وثلاث الوتر هو الذي استقر عليه الامر اخيرا كما يقوله الشعرا في (كشف الغمة) والسيوطي في المصابيح فمن احدث خلافا بعد هذا الاتفاق يكون خارق للاجماع آه (معارف السنن ج ۵ ص ۵۴۶، طبع بالا)

وفيه ايضا: وذهب الشيخ ابن الهمام في الفتح القدير (۱: ۳۳۴) الى ان الثمانی من العشرين سنة والبقية مستحبة وذكر ان ذلك مقتضى الدليل ای الفرق بين سنته وسنة الخلفاء الراشدين ، وستعلم ما فيه وهذا قول لم يقل به احد.

قال الشيخ: ان سنة الخلفاء الراشدين تكون من جملة سنة الشريعة المصطفوية لما تقرر في الاصول ان السنة هي سنة صلى الله عليه وسلم وسنة خلفائه الخ (معارف السنن، ج ۵ ص ۵۴۷، طبع بالا)

وفي شرح عقود رسم المفتي: كلام البحر صريح في ان المحقق ابن الهمام من اهل الترجيح حيث قال عنه أنه اهل النظر في الدليل وحيث فلنا اتباعه فيما يحققه ويرجحه من الروايات او الاقوال ما لم يخرج عن المذهب فان له اختيارات خالف فيها المذهب فلا يتابع عليها ، كما قاله تلميذه العلامة قاسم، الخ (شرح عقود رسم المفتي ، لخاتمة المحققين ابن عابدين الشامي رحمه الله ص ۲۵، طبع قديمي كراچی)

د تهجدو او د تراویحو په مابین کې ۶۷ فرقونه او ورسره د اتو
رکعتو او د شلو رکعتونو د اختلاف حقیقت او یو خوندوره مکالمه

بسم الله الرحمن الرحيم

محمد: محمد یونیک سیرت اونیکی صورته خوان وو، په پوهنتون کې محصل وو، لمونځ، روژې، ذکر، او تلاوت به یې ډیر په پانېدی سره کول.

پدې پوهنتون کې یو متعصب غیر مقلد جعلی اهلحدیث پروفیسر استاذ وو، او یو نام نهاد شیخ الحدیث متعصب لامذهبه د قرآن د درس په نوم هلته ورتللو - کله چې دې دواړو غیر مقلدینو د محمد نیک اخلاق، او شرافت ولیدلو نو دده د ښکار کولو په اراده یې وکړه، نو اول یې د ځان سره بلد کړو، او بیا یې ورته په زړه کې دوسو سواچول شروع کړل، روړو یې په دې خبره یقینې کړو چې ته د مولیانو پسې د تللو په ځای خپله د دین تحقیق کو، درمضان میاشت په رارسیدلو وه، محمد د تراویح د مسئلې تحقیق شروع کړو، د اهل سنت والجماعت کتابونه یې هم وکتل او د جعلی اهلحدیثو لامذهبو کتابونه یې هم وکتل، لکن نتیجه دار او وتله چې نه یې په شل رکعتو تراویح باندې یقین راغلو او نه یې په اتور رکعتو تراویح باندې یقین راغلو، بلکه تراویح ورته یو مشکوک عبادت په نظر ورغلو، درمضان میاشت ورباندې په دې کشمکش او خفگان کې تیره شوه، کله به یې شل رکعت تراویح کولې، کله به یې اته رکعت تراویح په نیت باندې کولې او کله به یې بالکل پرېښودې، دواړه غیر مقلدین استاذان ډیر خوشحاله وو چې د شیطان نمایندګي یې تقریباً کامیابه شوی وه، محمد یې د تقلید د بند څخه تقریباً رایستلی وو، اینده چې څه پېښیدل هغه هر څه ورته د تقلید په نسبت ښه ښکاریدل.

لکن محمد ډیر خوښیار وو، ددې مشکل او ضررناک حالت څخه یې د ځان دراستلو کلک عزم وکړو، طریقه یې دا ذهن ته راغله چې دیو داسې حنفی عالم څخه تحقیق وکړي چې د غیر مقلدینو د مسلک په باره کې پوره معلومات ولري او په قرآن، حدیث او فقه کې پوره ماهر وي، لهذا د اهل سنت والجماعت د اتحاد یې دیو محقق عالم ډر سگاه ته ورغلو، د سلام او د کلام څخه وروسته یې د خپلو سوالونو شروع داسې وکړه.

محمد: مولنا صاحب! د شل رکعتو تراویح او د اتور رکعتو تراویحو حقیقت څه دی؟

محقق عالم: گرانه بچیہ! داصل جواب څخه مخکې ددواړو دودو اصولو څخه ځان خبر کړه، دا حنافو په نیزد مسایلو د ثابتولو لپاره په ترتیب سره څلور دلائل دي:

(۱) کتاب الله (۲) سنت رسول الله (۳) اجماع الامت (۴) قیاس او اجتهاد

او د غیر مقلدینو جعلی اهل حدیثو په نیزد مسایلو د اثبات لپاره صرف دوه دلائل دي:

(۱) د قرآن صریح ایت (۲) صحیح صریح مرفوع متصل حدیث.

د صریح معنی داده چې دخپلې رایې لپاره به پکې د زری په اندازه هم مداخله نه وي، دوي وایې چې دهیڅ امتي حتی چې د صحابي هیڅ قول، فعل، او رایه معتبره نه ده حتی چې ددوي په نیزد پیغمبر ﷺ رایه هم بغیر د وحی څخه معتبره نه ده [مقدمه نور العینین ص ۲۱ طریق محمدی ص ۵۹ و ص ۵۷] د غیر مقلدینو کتابونه.

اوس اصل جواب ته راشه چې د اهل سنت و الجماعت او د غیر مقلدینو په مابین کې د شلور کعتو تراویحو او د اتور کعتو تراویحو اختلاف نه دی، بلکه ددوي په مابین کې اختلاف د تراویحو د منلو او د نه منلو دی د اتور کعتونو و الا تراویح بالکل نه مني، دوي د تراویحو څخه منکر دي، او د شلور کعتونو و الا تراویح مني.

محمد: محترم مولنا صاحب غیر مقلدین خو تراویح مني، لکن د تراویحو په تعداد کې اختلاف کوي، او مونږ خو همیشه دا اورو چې د تراویحو په تعداد کې اختلاف دی، چې اته دي او که شل دي یوه ډله ورته اته وایې او بله ډله ورته شل وایې.

محقق عالم: محمده بچیہ! دیوشي څخه د انکار لپاره دوه طریقې دي، یو صراحتاً انکار کول دي او دوه په منافقانه طریقه باندې انکار کول دي چې په ظاهر کې دا قرار عنوان استعمالوي، لکن دا قرار په بیخ کې یې انکار پټ کړی وي

لکه دیوبی نمازه په باره کې چې یوسړی ووايې چې د مونږ نه کوي، نو دا صراحتاً انکار دی، او که یوسړی ووايې چې دا کله کله مونږ کوي، نو دا اشاره انکار دی، ځکه چې دلته عنوان د اثبات لگیدلی دی، لکن د اثبات په بیخ کې انکار پټ دی، همدارنگه غیر مقلدین د تراویحو په باره کې مثبت عنوان لگوي او وایې چې تراویح اته رکعت دي، لکن ددې په ضمن کې د تراویحو د مونږ څخه پټ انکار پروت دی.

اول مثال: ددو وکسانو دماخوستن دمونځ درکعتونوپه باره کې اختلاف دی، یو وایي چې دماخوستن مونځ څلور رکعت دی او بل وایي چې دماخوستن مونځ درې رکعت دی، نودلته دا اگرچې ظاهر ا دماخوستن مونځ مني ځکه چې دماخوستن مونځ ته درې رکعت وایي لکن داپه حقیقت کې دماخوستن دمونځ څخه منکړدی، او کوم سړی چې ورته څلور رکعت وایي نو داسې په حقیقت دماخوستن دمونځ قایل دی، او هرکله چې ددې دواړو کسانو څخه وضاحت وغوښتلی شي نو ددریو رکعتونو والا وائی چې زه په اصل کې دماښام اود دماخوستن مونځ یو گڼم، ځکه چې دواړه مونځونه دلمر دپریو تلو څخه وروسته ادا کيږي، نو دماښام مونځ خودرې رکعت دی نو دماخوستن مونځ هم درې رکعت شو، ځکه چې دواړه یو مونځ دی، او د څلورو رکعتونو والا وایي چې دماښام اود دماخوستن دوه مستقل مونځونه دي دهر یو مونځ وخت هم جدا دی، دهر یو مونځ درکعتونوپه تعداد کې فرق هم دی، نو پدې مثال کې اگرچې په ظاهر کې ددریو اود څلورو رکعتونو اختلاف ښکاري، لکن په حقیقت کې کوم سړی چې دماخوستن مونځ درې رکعت گڼي هغه دماخوستن دمونځ څخه منکړدی، ځکه چې دادماخوستن مونځ دماښام دمونځ څخه جدانه گڼي او کوم سړی چې دماخوستن مونځ څلور رکعت گڼي، دادماخوستن دمونځ قایل دی، دده په عقیده کې دماښام اود دماخوستن مونځونه دوه مستقل او جدا دماځونه دي، نو همدارنگه هغه خلک چې دتراويحو مونځ اته رکعت گڼي، دوي په حقیقت کې دتراويحو دمونځ څخه منکړدي، ځکه چې ددوي څخه چې کله ددې خبرې وضاحت وغوښتلی شي، نو دوي دخپلې عقیدې وضاحت داسې کوي چې په اصل کې تراويح او تهجد یو مونځ دی او تهجد خواته رکعت دي نو تراويح هم اته رکعت شوی نو دده خبره دهغه سړي دخبرې په شان شوه چې دماخوستن اود دماښام مونځ یو گڼي، او دواړو ته درې رکعت وایي، او کوم خلک چې دتراويحو مونځ شل رکعت گڼي هغوی دتراويحو منونکي دي، ځکه ددوي، عقیده داده چې تراويح مستقل مونځ دی او تهجد مستقل مونځ دی، نو داده جدا جدا دماځونه دي، نو هرکله یې چې تراويح جدا مستقل مونځ وگڼلو نو دوی دتراويحو منونکي شو.

دوهم مثال: شيعه گان دقرآن څخه منکړدي، لکن په ظاهر کې یې منی، نو دوي یې چې په خوله ووايي چې قرآن منو نو مراد یې دخپلې عقیدې مطابق هغه قرآن دی چې ددوي په عقیده کې دامام مهدی

سره په غار کې دی نوداد دې موجوده قرآن څخه انکار دی همدارنگه غیر مقلدین نوم د تراویح واخلې لکن مرادوي ترینه تهجد .

محمد: ایاداعقیده د غیر مقلدینو په کتابونو کې شته چې تراویح او تهجد یو مونځ دی ؟

محقق عالم: ددوي په ډیرو کتابونو کې دا عقیده صراحتاً لیکل شوی ده، د مثال په توګه لاندې کتابونه وګوره .

(۱) غیر مقلد نذیر احمد رحمانی اعظمی لیکي چې په رمضان کې : د تهجد و او د تراویح یو په مینځ کې هیڅ فرق نه شته انوار المصاییح ص ۸۰].

(۲) غیر مقلد محمد اسماعیل سلفي لیکي چې: بعضي خلک تهجد او تراویح دوه جدا جدا مونځونه ګڼي دا غلط دی، رسول اکرم کې نماز ص ۹۸]

(۳) مشهور غیر مقلد صادق سیالکوتي لیکي چې: تراویح او تهجد په اصل کې د یو شي دوه نومونه دي، صلوۃ الرسول ص ۳۷۸]

(۴) غیر مقلد اکثر شفیق الرحمن لیکي چې: درمضان په میاشت کې تراویح او تهجد یو مونځ دی : نماز نبوی ص ۲۴۱]

(۵) غیر مقلد محمد خالد سیف لیکي چې: تراویح او تهجد یو مونځ دی، نماز مصطفی ص ۱۶۹]

(۶) لامذهبه نیاز محمد کنړی چې په امین الله پشاورې باندې یې ځان مشهور کړی دی، لیکي چې: بعضي خلک چالاګي کوي چې یو تهجد دي او یو تراویح، او دواړه د یو بل نه جدا شوی دی، او د یو ولس رکعاته او اته رکعت تهجد دي، او تراویح نه دي، لکه دا خبره رشید احمد ګنګو هی په فتاوی رشیدیه کې ذکر کړی ده نو دا خبره غلطه ده ځکه چې مونږو ایو نبي کریم ﷺ د ماخوستن د مانځه پسې تر صبا پورې یو ولس او دریا لس رکعت کړي دي سره د وترونه په رمضان او غیر رمضان کې، نو څوک دی دهغه نه زیات ثابت کړی، چې هغه شل کړی وي، نو دا هسې فرق دی، بلکه تراویح، تهجد، قیام اللیل، او قیام رمضان، ټول د یو شي نوم دی الحق الصریح ج ۵ ص ۴۱۲ و ص ۴۱۳].

د تراويحو څخه د انکار بنياد

په لاهور کې د وکتوري اهلحديثو مشهور مسجد دی، په نوم د مسجد چنيان والي، اودا مسجد په پنجاب کې دلامذ هېواولنی مسجد دی ددې څخه مخکې په پنجاب کې ددوي دمسجد تاريخ نه شته ددې مسجد .
يوپخوانی خطيب عبداللہ چکړالوی وودا اول اهلحديث وو، بيا وروسته پرويزی شو (رجال اهلحديث ص ۳۸ مصنف ابو علی اثري غير مقلد) اود منکرينو دحديثو سره يوځای شو، په ټولو کې اول ده په دغه منافقانه انداز باندې دتراويحو څخه انکار شروع کړو - او يوه مستقله رساله يې وليکله په نوم د(البيان الفصيح لاثبات كراهة التراويح) پدې رساله کې ده. دتراويحو څخه د انکار بنياد په دې باندې ايښی دی چې تراويح او تهجد يو مونځ دی.

په هغه وخت کې دغير مقلدينو مشر ثناء الله امرتسری دده په جواب کې وليکل چې: تراويح او تهجد جدا دي، (اهل حديث کا مذهب ص ۹۶، رسائل ثنائيه ص ۸۸)

لکن دنن سبا وکتوري اهل حديث دخپل مشر خبره نه مني، بلکې د عبداللہ چکړالوي په نقش قدم روان دي.

محمد: مولنا صاحب! ډيره مهربانی زه اوس دو مړه پوه شوم چې اهل سنت والجماعت تراويح او تهجد دواړه جدا جدا مونځونه گڼي او غير مقلدين دواړو مونځونو ته يو مونځ وايي، نواصل اختلاف پدې کې شو چې دا دواړه يو مونځ دی، او که جدا جدا مونځونه دي، نو که دا ثابته شي چې دا دواړه جدا جدا مونځونه دي نو بيا خو يقيناً چې تراويح ته تهجد ويل دتراويحو څخه انکار دی، لکن پدې خبره کوم دليل شته چې تراويح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي؟

محقق عالم: هو، يونه بلکې بې شماره دلايل دي، تاسويې لږ په توجه سره واورئ.

اول دليل:

فرق په اعتبار د ماخذ:

دتهجد و اود تراويح د مشروعيت مأخذ جدا جدا دی، ځکه چې دتهجد د مشروعيت مأخذ قرآن دی، الله ﷻ فرمايې چې: وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ: اود تراويح د مشروعيت مأخذ سنت دی،

رسول الله ﷺ فرمایي چي (سنت لکم قیامه) د تراویحو طریقہ محمد ﷺ جاری کړی ده، یعنی تهجد و مشروعیت په قرآن ثابت دی، او د تراویحو مشروعیت په قرآن نه دی ثابت، بلکه په حدیث ثابت دی نو څرنگه یو مونځ شو؟

دوهم دلیل

فرق په اعتبارد مکان د مشروعیت: تهجد په مکه مکرمه کې مشروع شوی وو، او تراویح په مدینه منوره کې د نبی کریم د ژوند په آخرو کلونو د نبی ﷺ د ژوند کې مشروعی شوی دي. الموسوعه الفقهیه ج ۲۷ ص ۱۳۹).

دریم دلیل

فرق په اعتبار د زمانې د مشروعیت: تهجد د هجرت څخه مخکې مشروع وو، او تراویح د هجرت څخه وروسته مشروعی شوی، نو څرنگه یو مونځ شو؟

څلورم دلیل

فرق په اعتبار د کیفیت د مشروعیت: تهجد په اول کې فرض وو او تر یو کال پورې فرض پاتې شوی وو، چې وروسته یې بیا فرض والې منسوخ شو او تراویح هیڅکله فرض شوي نه دي - سعد بن هشام ﷺ فرمایي چې:

قُلْتُ: يَا أَمَّ الْمُؤْمِنِينَ، حَدِّثِي عَنِ خُلُقِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: «أَلَسْتُ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ؟ فَإِنْ خُلِقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ الْقُرْآنَ» قَالَ: قُلْتُ: حَدِّثِي عَنِ قِيَامِ اللَّيْلِ، قَالَتْ: «أَلَسْتُ تَقْرَأُ: يَا أَيُّهَا الْمَرْمِلُ؟»، قَالَ: قُلْتُ: بَلَى، قَالَتْ: «فَإِنْ أَوَّلَ هَذِهِ السُّورَةِ نَزَلَتْ، فَقَامَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى انْتَفَخَتْ أَفْدَامُهُمْ، وَحُسِبَ خَاتِمَتُهَا فِي السَّمَاءِ النَّبِيِّ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ نَزَلَ آخِرُهَا، فَصَارَ قِيَامُ اللَّيْلِ تَطَوُّعًا بَعْدَ فَرِيضَةٍ (ابوداود ج ۱ ص ۱۸۹ باب في صلوة الليل)

سعد. یا ام المؤمنین ماته د نبی د خلق په باره کې بیان وکړه، ام المؤمنین رضی الله عنها: و فرمایل چې ایا تا قرآن نه دی لوستلی؟ در رسول الله ﷺ خلق قرآن وو، سعد ﷺ: ما وویل چې: یا ام المؤمنین! ماته

در رسول الله ﷺ دتهجد و په باره کې یوڅه ووايه، ام المؤمنين رضی الله عنها: چې اياتا د ايايها المزمّل سورة نه د پيغمبر ﷺ د تېلي؟ سعد ؓ: ماعرض وکړو چې لوستلی می دی.

ام المؤمنين رَضِيَ اللهُ عَنْهَا و فرمايل ددې سورة ابتدائي حصه نازل شوه (په کومه کې چې دتهجد و فرضيت راغلی دی) نو صحابه وورضی الله عنهم به دومره تهجد کول چې پښې به يې وپرسيدلی او ددې سورة اخري حصه دولس مياشتې وروسته نازل شوه نو تهجد د فرضوالي څخه نقلوالي ته نقل شول.

فايده: ددې حديث څخه درې خبرې معلومېږي (۱) دتهجد و مشروعيت د قرآن څخه ثابت دی (او تراویح داسې نه دی (۲) دتهجد و مشروعيت په مکه مکرمه کې شوی دی او د تراویح په مدينه کې (۳) تهجد تر يو کال پورې فرض وو چې وروسته بيا نقل شو او تراویح هيڅکله فرض شوي نه دي.

پنځم دليل

فرق په اعتبار ددې قول چې په نبی علیه السلام باندې تراخړه پورې تهجد فرض وو

بعضې علماء فرمايې چې په نبی ﷺ باندې تراخړه پورې تهجد فرض وو، صرف دامت په باره کې يې فرضوالی منسوخ شوی وو، شرح موطا امام مالک ج ۱ ص ۳۱۱ او د تراویح په فرضوالي باندې هيچاقول نه دی کړی.

شپږم دليل

فرق په اعتبار د سنت مؤکدوالي و غیر مؤکدوالي: د څلورم دليل لاندې د حضرت عايشې

رضی الله عنها حديث تیر شو چې تهجد و ته يې تطوع ويلي وو، نو تهجد سنت غیر مؤکد دی، او تراویح سنت مؤکده دي د سعودې عرب د تعليم په نصاب کې داخل د فقه حنبلي په مشهور کتاب الروض المربع ص ۶۵ کې ئی ليکلي دي چې چې: والترأویح سنت مؤکدة. ملا علی القاری رحمه الله فرمايلي دي چې: والحاصل ان الاصح فیها انها سنة مؤکدة، شرح النقایه ج ۱ ص ۳۴۱.

د څلورو وارو مذهبونو په نیز د تراویحو سنت مؤکدوالي په لاندې کتابونو کې وگوره البحر الرایق

ج ۱ ص ۱۱۷ حاشیه فتاوی ۹۴ النوازل ص ۴۷۵ - حاشیه الطحاوی ص ۴۱۱ رد المختار ج ۲ ص ۴۹۳ -

فتاوی تاتارخاینه ج ۱ ص ۴۷۵ المذهب ج ۱ ص ۸۱ حلیه العلماء ج ۲ ص ۱۱۹ - والاقناع للشریبنی ج ۱ ص ۱۱۷ نهایه الزین ج ۱ ص ۱۱۴ - والفروع ج ۱ ص ۴۸۸ والمغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۷۹۷.

اووم دلیل

فرق په اعتبار د جماعت او غیر جماعت: په تهجد وکې اصل دادی چې بغیر د جماعت څخه ادا کړی شي او په تراویح وکې اصل جماعت دی - د سعودی عرب په تعلیمي نصاب کې د همدی داخل کتاب الروض المربع په ص ۶۵ کې یې لیکي دي چې والتراویح عشرون رکعة تفعل فی جماعة مع الوتر: او ملا علی القاری رحمه الله لیکي چې: روى الحسن عن ابی جنیفة والسنة فیها الجماعة لكن علی وجه الکفاية - شرح نقایه ج ۱ ص ۳۴۱ [نوپه جماعت باندې تراویح ادا کول سنة کفایې دی - که یو څو کسان یې په جماعت باندې ادا کړي او نور یې په کورونو کې ادا کړي نو د ټولو ذمه فارغه شوه، او که هیڅوک یې په جماعت باندې ادا نکړي نو په ټولو باندې دستود ترک و بال لازم یږي او د تراویح د سنت مؤکد علی الکفایه والی په لاندې کتابونو کې وگوره [شرح النقایه ج ۱ ص ۳۴۱ فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۱۲۸ فتاوی النوازل ص ۹۴ مراقی الفلاح ص ۴۱۲ والبحرالرایق ج ۱ ص ۱۱۶].

اتم دلیل

فرق په اعتبار د ترغیب د جماعت: د تراویح د جماعت لپاره د نبی ﷺ څخه تعریف او ترغیب ثابت دی او د تهجد و د جماعت ترغیب نه دی ثابت.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَاسٌ فِي رَمَضَانَ يُصَلُّونَ فِي نَاحِيَةِ الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: «مَا هَؤُلَاءِ؟» قِيلَ: «هَؤُلَاءِ نَاسٌ لَيْسَ مَعَهُمْ قُرْآنٌ، وَأَبِي بَنٍ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي بِهِمْ فَهُمْ يُصَلُّونَ بِصَلَاتِهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَصَابُوا أَوْ نَعِمَ مَا صَنَعُوا» (قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۵)

ابو هریره ؓ فرمایې چې درمضان په میاشت کې یو شپه نبی کریم ﷺ راووتلونو ویلیدل چې یو څو کسان د مسجد په یو کونج کې مونځ کوي، نبی ﷺ وفرمایل چې دا څوک دي؟ چاورته وویلي چې د ابو څه کسان دی چې قرآن ورته نه دري یاد، نو ابی بن کعب ؓ ورته مونځ ورکوي، نو دوي د ابی بن کعب ؓ په اقتداء کې مونځ کوی نبی ﷺ وفرمایل چې دوي حق ته ورسیدل او یایې وویل چې ښه یې وکړل.

نهم دلیل

فرق به اعتبار داهتمام دجماعت کثیره: دتهجدوپه باره دنبی کریم ﷺ څخه دکثرة دجماعت اهتمام نه دی ثابت - اود تراویحوپه باره کې ثابت دی، پدې باره کې لاندې دوه حدیثونه وگوری:

(۱) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ النَّاسُ يَصَلُّونَ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ بِاللَّيْلِ أَوْ زَائِعًا... الخ

یعنې خلکو د رمضان په یوشپه کې مختلف جماعتونه جوړ کړي وو، چاته به چې څومره قرآن یاد و نو د هغې امامتې به یې نوورته ورکوله، د چابه پنځه مقتدیان وو، اود چابه شپږ مقتدیان وو، د چابه ددې څخه ډیرو وو، اود چابه کم وو، یوه شپه نبی ﷺ ټولوته امامتې ورکړه، قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳.

حضرت ابوذر غفاري رضی الله عنه فرمایلي چې مونږ د نبی ﷺ سره روژې نیولی نو نبی کریم ﷺ مونږ ته د تراویحو مونځ نه را کولو تر دې چې اوه ۷ ورځې پاتې شوی نو په ۲۳ همدرانگه په ۲۵ باندې ئی مونږ ته مونځ را کړ او ییائی په ۲۷ باندې دخپل کوروالا راجمع کړل او خلک هم راجمع شول او نبی علیه السلام او گډ مونځ را کړو قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۳.

لسم دلیل

فرق به اعتبار دټولې شپې قیام: دتهجدوپه باره کې دنبی کریم ﷺ څخه دټولې شپې قیام نه دی ثابت، حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: لَا أَعْلَمُ نَبِيَّ اللَّهِ ﷺ قَامَ لَيْلَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ غَيْرَ رَمَضَانَ، [نسائی ج ص] اللَّهُ ﷻ دتهجدوپه باره کې فرمایي چې: إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى مِنْ ثُلَاثِي لَيْلٍ وَنِصْفَهُ وَلَوْلَا تَظَاهُرُهُ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ. اود تراویحوپه باره کې دټولې شپې قیام ثابت دی.

یوولسم دلیل

فرق به اعتبار دختم قرآن: پد تراویحو کې د قرآن ختم دخلفامراشدینو سنت دی، او په تهجدو کې دقرات مقدار نه دی معین الله ﷻ فرمایي چې فَأَقْرَأُوا مَا تيسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ.

دولسم دلیل

فرق به اعتبار دوقفی خوب: په احادیثو کې دتهجد و او د وتروپه مابین کې خوب ثابت دی، بخاری ج ۱ ص ۱۵۴ کتاب التهجده، او د تراویحو او د وتروپه مابین کې خوب نه دی ثابت.

دیارلسم دلیل

فرق به اعتبار دتعیین درکعتونو: دتهجد و د مونخ درکعتونو د تعداد تعیین نه شته او د تراویحو تعداد معین دی.

خوارلسم دلیل

فرق به اعتبار دجماعت دوترو: دتهجد و څخه وروسته دوترو جماعت نه دی ثابت، او د تراویحو څخه وروسته دوترو مونخ په جماعت باندې ادا کول د خلفاء راشدینو سنت دي.

پنځلسم دلیل

فرق به اعتبار د شعایروالي: دتهجد و مونخ د اسلام په شعایرو کې نه دی او د تراویحو مونخ د اسلام د شعایرو څخه دی. نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۹۵/شرح ابوداود للعینی ج ۵ ص ۲۷۵ شرح سیوطی علی مسلم ج ۲ ص ۳۸۵ شرح نووی علی المسلم ج ۳ ص ۱۰۱ - ص ۱۲۸ ص ۱۲۳ مرقات ج ۴ ص ۳۱۴ ص ۳۱۶ والدیاج - ج ۲ ص ۳۸۵ واحیاء علوم الدین ج ۱ ص ۳۹۰.

شپاړسم دلیل

فرق به اعتبار دوقت الاداء: دتهجد و وخت د نیمې شپې څخه وروسته نه دی، حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: کان رسول الله ﷺ ینام اوله ویقوم اخره، بخاری ج ۱ ص ۱۵۴. په فتاوی علماء حدیث کې یې هم دتهجد و لپاره وخت د نیمې شپې څخه بعد لیکلې دی، فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۳۳۱.

او د تراویحو وخت د ماخوستن د مونخ پسې په اول د شپې کې دی لا مذهبان په دې اقرار کوي، فتاوی علماء حدیث ج ۶ ص ۳۳۱ ص ۲۲۹ ص ۲۵۱.

اولسم دليل

فرق به اعتبار نومونو: لکه دنورو مونخونوپه نومونوکې چې فرق دی، اودا ددوي جداوالي دليل دی، نو همدارنگه د تراويحو اود تهجد ودمونخونو نومونه جدا جدا دي، يوته تراويح او بل ته تهجد وايي همدارنگه يوته قيام رمضان او بل ته قيام الليل وايي

اتلسم دليل

فرق به اعتبار د بابونو: محدثينو حضراتو د تهجد و لپاره جدا اود تراويحو لپاره جدا باب لگولي دي، نو که دا دواړه يو مونخ وي نو بيا ولي ورته محدثينو يو باب نه لگولو؟ په لاندې جدول کې د هر کتاب جدا جدا باب کتلې شي:

شماره	د کتاب نوم	د تهجدو باب	د تراويحو باب
۱	صحيح بخاری	باب فضل قيام الليل ج ۱ ص ۱۵۱	باب فضل من قام رمضان ج ۱ ص ۲۶۹
۲	صحيح مسلم	باب صلوة الليل ج ۱ ص ۲۵۳	باب الترغيب في قيام رمضان وهو التراويح ج ۱ ص ۲۵۹
۳	سنن ابی داود	باب في صلوة الليل ج ۱ ص ۱۸۸	باب قيام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۹۶
۴	سنن ترمذی	باب فضل صلوة الليل ج ۱ ص ۹۸	باب ماجاء في قيام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۶۶
۵	سنن نسائي	کتاب قيام الليل ج ۱ ص ۲۳۷	ثواب من قام رمضان وصام الخ ج ۱ ص ۳۰۷
۶	سنن ابن ماجه	باب ماجاء في قيام الليل ص ۹۴	باب ماجاء في قيام شهر رمضان ص ۹۴
۷	موطا امام مالک	باب في صلوة الليل ص ۹۹	باب في قيام رمضان ص ۹۷
۸	موطا امام محمد	باب صلوة الليل ص ۱۱۹	باب في قيام شهر رمضان ص ۱۴۱
۹	مشکوة	باب صلوة الليل ج ۱ ص ۱۰۵	باب قيام شهر رمضان ج ۱ ص ۱۱۴
۱۰	رياض الصالحين	باب قيام الليل ص ۳۶۲	باب استحباب قيام رمضان وهو التراويح ص ۳۶۷
۱۱	صحيح ابن حبان	فصل في قيام الليل ج ۵ ص ۱۱۲	فصل في التراويح ج ۵ ص ۱۰۷
۱۲	مجمع الزوائد	باب في صلوة الليل ج ۲ ص ۵۱۹	باب قيام رمضان ج ۳ ص ۴۰۱
۱۳	سنن کبری بهقي	باب في قيام الليل ج ۲ ص ۴۹۹	باب في قيام شهر رمضان ج ۲ ص ۴۹۱
۱۴	جمع الفوائد	صلوة الليل ج ۱ ص ۲۰۳	قيام رمضان والتراويح ج ۱ ص ۲۰۶
۱۵	قيام الليل للمروزی	قيام الليل ص ۲ الى ص ۱۴۹	قيام رمضان ص ۱۵۰ تا ص ۱۷۸

۱۶	بلوغ المرام	صلوة التطوع ص ۸۳	قیام رمضان ص ۱۵۲
----	-------------	------------------	------------------

نوددی ټولو محدثینو په اجماع باندې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي.

نولسم دلیل

فرق په اعتباردا شرط د لیدلو د میاشتې: در رسول الله ﷺ په زمانه کې یو ځلې سپوږمۍ په نظر راغله. (فَارَادُوا أَنْ لَا يَصُومُوا وَلَا يَقُومُوا): نو صحابه وواراده وکړه چې روژه ونه نیسې او تراویح ادا نه کړي، ناڅاپه یو اعرابی راغلو او د سپوږمۍ د لیدلو شاهدی یې وویلې نبی کریم ﷺ حضرت بلال رضی الله عنه امر وکړ چې اعلان وکړه (ان يصوموا وان يقيموا) چې خلک روژه ونیسې او تراویح وکړي، دارقطنی ج ۲ ص ۱۵۹ نومعلومه شوه چې درمضان د تراویح لپاره درمضان د سپوږمۍ لیدل شرط دي او د تهجدو لپاره درمضان د سپوږمۍ لیدل شرط نه دي، بلکه هغه ټول کال ادا کيږي.

شلم دلیل

فرق په اعتبارد جماعت فی المسجد

علامه سیدانور شاه کشمیری رحمه الله فرمایي چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې د تهجد او د تراویح پوه مابین کې په اعتبار د وقت او د کیفیت سره فرق وو. التراویح تكون بالجماعة في المسجد بخلاف التهجد، تراویح په مسجد کې د جماعت سره کیدلی او تهجد داسې نه وو. وان الشروع في التراویح يكون في اول الليل وفي التهجد في اخر الليل. تراویح د شپې په اوله حصه کې شروع کیدلې او تهجد د شپې په اخری حصه کې ادا کیدل، عرف الشذي ص ۱۶۶.]

یوویستم دلیل

فرق په اعتبارد خوب: تراویح د ماخوستن د مونځ پسې ادا کيږي، او تهجد د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کيږي، حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایي چې (والتهجد بعد النوم) تفسیر ابن عباس ص ۱۸۱ یعنی تهجد د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کيږي.

دوه ویستم دلیل

قیام اللیل اوقیام رمضان:

دتهجدودوهم نوم قیام اللیل دی، اودتراویحودوهم نوم قیام رمضان دی، اودلامذهبوسرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: قیام اللیل اوقیام رمضان دوه جدا جدا مونځونه دي.

واما قیام اللیل فهو غیر قیام رمضان: نزل الابرار بالعلم الماثور من الادعية والاذکار ص ۳۰۲
یعني قیام اللیل (تهجد) اود قیام رمضان (تراویح) په منځ کې فرق دی.

درویشتم دلیل

فرق په اعتباردخوف دفرضوالي: په بخاري اوپه مسلم کې دحضرت عایشې رضی الله عنها اودحضرت زید بن ثابت رضی الله عنه حدیثونه دي چې رسول الله ﷺ صحابه ووته درې شپې دتراویحو امامتي ورکړه، اوپه څلورمه شپه جماعت ته رانه وتلواووی فرمایل چې:

خشيت ان تفرض عليكم فتعجزوا عنها: زه پدې ویریدم چې په تاسوبه فرض شي، اوتاسوبه ددې داداکولو څخه عاجز شئ نوپه تراویحو کې دفرضوالي ویره پاتې وه. اوپه تهجدو کې دفرضوالي ویره ختمه وه، دڅلورم دلیل لاندې تیر شو چې تهجدپه اول کې فرض وویيایې فرضیت منسوخ شونو دفرضوالي ویره یې پاتې نه شوه. نور رسول الله ﷺ چې په څلورمه شپه دکوم مونځ جماعت پرېښودوهغه تراویح وی چې دفرضیت ویره پکې وه تهجدنه وو.

څلورویستم دلیل

فرق په اعتباردحدیث دمن قام: په کوم حدیث کې چې د(من قام) الفاظ دي ددې څخه تراویح مراد دی، دا حدیث هیڅ محدث هم دتهجدوپه باب کې نه دی ذکر کړی که چیرته تراویح اوتهجدیو مونځ وی نو کوم محدث خوبه دا حدیث دتهجدوپه باب کې ذکر کړی وی.

فایده: غیر مقلدین چې داتور کعتونو لپاره دتهجدوکوم حدیث پیش کوي دهغې څخه هم یوڅو فرقونه راملومیري نواول دتهجدو حدیث ولولئ اوییاپکې دتراویحو اودتهجدو فرقونه وگورئ.

عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ سَأَلَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: كَيْفَ كَانَتْ صَلَاةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ؟ قَالَتْ: مَا كَانَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رَكْعَةً، يُصَلِّي أَرْبَعَهُ رَكَعَاتٍ، فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطَوِيلَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْأَلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطَوِيلَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! تَنَامُ قَبْلَ أَنْ تُؤْتِيَ؟ قَالَ: «تَنَامُ عَيْنِي وَلَا يَنَامُ قَلْبِي». (بخاری ج ۱ ص ۱۵۴ کتاب التہجد باب قیام النبی ﷺ باللیل فی رمضان وغیرہ)

ابو سلمہ بن عبد الرحمن رضی اللہ عنہ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا خخہ پوہنتہ وکړہ چې په رمضان کې در رسول الله ﷺ (دتهجدو) مونځ څرنگه وو؟ حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا ورته وفرمایل چې: رسول الله ﷺ په رمضان او په غیر رمضان کې دیوولسور کعتونو خخہ زیات (دتهجدو) مونځ نه دی کړی، څلور رکعت یې وکړل نو د حسن او د طول پوہنتہ یې مه کوہ (یعنې ډیر ښه او اوگده رکعتونه به یې وکړل) بیا به یې څلور رکعت وکړل نو د حسن او د طول پوہنتہ یې مه کوہ (یعنې ډیر ښه او اوگده به یې وکړل) بیا به یې درې رکعت وکړل، حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمایې چې ما پوہنتہ وکړه چې یا رسول الله ﷺ ته دوترو خخہ مخکې اوده کیږي؟ (بغیر دنوی اودس خخہ وترکوي) رسول الله ﷺ وفرمایل چې ای عائشہ بیشکه چې زما سترگی اودې کیږي اوزما زړه نه اوده کیږي، یعنې په خوب باندې زما اودس نه ماتېږي، له دې وجې نوي اودس ته ضرورت نه شته.

پنځه ویستم دلیل

فرق په اعتبار در رمضان اود غیر رمضان: تهجد په رمضان او غیر رمضان یعنې د ټول کال په دولسو میاشتو کې کیږي، اوتراویح فقط په رمضان کې ادا کیږي، نویو عبادت چې دولس میاشتې کیږي دا څرنگه دهغه عبادت سره عین شو چې صرف یوه میاشت ادا کیږي؟ لکه دا شراق مونځ چې ټول کال ادا کیږي، دابه څرنگه دا ختر د لمونځ سره عین شي چې صرف یوه ورځ ادا کیږي.

شپږ ویستم دلیل

فرق په اعتبار د څلورو رکعتونو او دوو رکعتونو: د حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا پدې حدیث کې د څلورو څلورو رکعتونو او د دریو رکعتو ترو ذکر دی اوتراویح دوه دوه رکعت ادا کیږي، دفعې حبلي

په معتبر کتاب الروض المربع چې د سعودي په تعلیمي نصاب کې داخل دی په ص ۶۵ کې لیکې چې
تفعل رکعتین رکعتین یعنی د تراویحو مونځ دوه دوه رکعته ادا کړي.

اوو ویشتم دلیل

د تراویحو څخه وروسته د تهجدو ثبوت: درمضان په میاشت کې د تراویحو څخه وروسته د تهجدو
ادا کول ددې خبرې دلیل دی چې تراویح او تهجد دوه جدا جدا المونځونه دي، ځکه چې یو فرض لمونځ
او یا یو سنت مونځ دوه ځلې نه ادا کړي او درمضان په میاشت کې د تراویحو څخه وروسته تهجد ثابت دي
تفصیل: په ظاهر کې د حضرت عایشې رضی الله عنها ددې مذکوره حدیث او دلاندې احادیثو په
مایین کې تعارض ښکاري (اذا دخل رمضان تغیر لونه وکثرت صلوته وابتهل فی الدعاء واشفق منه.
شعب الایمان للبهیقي ج ۳ ص ۳۱۰ کنز العمال حدیث نمبر ۱۸۰۶]. کله به چې درمضان میاشت راغله
د رسول الله ﷺ رنگ به بدل شو، مونځ به یې زیات شو په دعا کې به یې عاجزي زیاته شوه، او په ویره کې به
یې زیادت راغلو.

حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: اذا دخل رمضان شد مزره ثم لم یأت فراشه حتی
ینسلخ. صحیح ابن خزیمه ج ۳ ص ۳۴۳، شعب الایمان للبهیقي ج ۳ ص ۳۴] کله به چې درمضان
میاشت راغله نونبی کریم ﷺ به د همت ملا وتړله او درمضان تر ختمیدلو پورې به بسترې ته نه راتلو
همدارنگه حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې: یجتهد فی العشر الاواخر ما لا یجتهد فی
غیره. مسلم ج ۱ ص ۳۷۲ په یو بل روایت کې راځي چې اذا دخل العشر شد مزره واحی ليله وایقظ اهلہ
بخاری ج ۱ ص ۳۷۱ مسلم ج ۱ ص ۲۷۲].

رسول الله ﷺ به په اخری عشره کې په عبادت کې دنورو په نسبت زیات کوشش کولو، او چې کله به
درمضان د میاشت اخری عشره راغله د همت ملا به یې وتړله، خپل اهل به یې هم راوینس کړو، او ټوله شپه
به یې (په عبادت) وینښه تیروله، نو پدې احادیثو کې په اعتبار د عدد او په اعتبار د کیف سره ډیر عبادت
ذکر شوی دی، فتاوی عزیزیه ص ۴۵۰ شاه عبدالعزیز، د لامذهبه سره گروه نواب صدیق حسن خان لیکې
چې ددې احادیثو څخه معلومیږي چې: ان عدده کان کثیراً. الانتقاد الرجیح ص ۶۱ در کعتونو تعداد به

یہ، دیرو، او حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا پہ حدیث کہ راغلی دی چہ نبی ﷺ بہ ددری رکعتہ و تروسرہ صرف یوولس رکعتہ کول، نومونبری تعارض داسی دفعہ کووچہ تہجد او تراویح دوه جدا جدا مونخونہ دی، نونبی کریم ﷺ بہ ٲول کال د حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا د حدیث مطابق اتہ رکعتہ تہجد کول او پہ رمضان کہ بہ یی د تراویحو در کعتونو تعداد و راضافہ کرو، نود حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا پہ حدیث کہ د تہجد و بیان دی او پہ دی نور و مذکور و احادیثو کہ د تراویحو بیان دی.

تائیدات

(۱) د حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا د حدیث پہ بارہ کہ علامہ بیجوری رحمہ اللہ فرمایہ چہ: د حضرت ابوسلمہ رضی اللہ عنہا د دی قول چہ: کیف کانت صلوٰۃ رسول اللہ ﷺ فی رمضان معنی دادہ چہ: کیف کانت صلوٰۃ رسول اللہ ﷺ فی رمضان ای فی لالیہ وقت التہجد زیادۃ علی ماصلاہ بعد العشاء من التراویح (المواہب اللدنیہ ص ۱۴۳).

یعنی حضرت ابوسلمہ رضی اللہ عنہا دھنی مونخ پو بستنہ کری دہ کوم چہ د تراویحو خخہ وروستہ د تہجد و پہ نوم باندی ادا کیری، نود ا حدیث دلیل شو چہ د تراویحو خخہ وروستہ تہجد ادا کیدل.

(۲) د مالابدمنہ پہ حاشیہ کہ شاہ عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمایہ چہ: وانچہ مروی شدی ماکان یزید فی رمضان ولا فی غیرہ علی احدى عشرة رکعة) مراد از آن نماز تہجد است در رمضان وغیرہ برابر بود و آن را صلوٰۃ اللیل می گفتند اما تراویح غیر اینست کہ در عرف شان بقیام رمضان مسمی بود. مالابدمنہ ص ۷۸ حاشیہ نمبر ۳

امام بخاری پہ ج ۱ ص ۱۵۴ کہ د کتاب التہجد لاندی باب لگولہ دی پہ نوم د باب قیام النبی باللیل فی رمضان وغیرہ او د دی باب لاندی ئی د حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا د ا مذکورہ حدیث را وری دی، او بیایہ د قیام لار رمضان لاندی بیاهم ہمد ا حدیث ذکر کری دی، شراح فرمایہ چہ پدی کہ دی خبری تہ اشارہ کوی چہ نبی ﷺ پہ رمضان کہ پہ تراویحو باندی ا کتفاء نہ دہ کری، بلکہ د تراویحو خخہ وروستہ یی د شہ پہ اخر کہی تہجد ہم ادا کری دی.

اته ويشتم دليل

په غير رمضان کې ديارلس رکعت تهجد: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «كَانَتْ صَلَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً

يعني بالليل بخاري ج ۱ ص ۱۵۳) عبد الله بن عباس ؓ فرمائي چې در رسول الله ﷺ (دتهجدو) مونځ ديارلس رکعتو وو، داد غير رمضان بيان دی، ځکه چې د عبد الله بن عباس ؓ ددې ديارلسو رکعتو د مشاهدې تفصيل په يوبل حديث کې داسې راغلی دی، چې عبد الله بن عباس ؓ پدې شپه دخپلې ترورام المؤمنين ميموني رضي الله عنها سره پاتې شو عبد الله بن عباس ؓ فرمايې چې نبی ﷺ د ميموني رضي الله عنها سره په يوبالخت اوده شو، اوزه هم ددې بالخت دسرطرفته اوده شوم نو بيانې ﷺ د شپې راپاڅيدلو اوددې ځای څخه يې پنځه ايتونه تلاوت کړل چې:

ان في خلق السموات والارض الايه) بيبي داودس څخه وروسته ديارلس رکعتو مونځ وکړو. (ثم صلى ثلث عشرة ركعت من الليل قيام الليل ص ۸۲ ص ۸۳ نو داد غير رمضان بيان دی ځکه چې مخکې په احاديثو کې تير شو چې نبی ﷺ په رمضان کې په بستره نه دی اوده شوی، او پدې حديث کې يې دخوب ذکر راغلی دی، نو که تراويح او تهجد يولمونځ شي او په رمضان کې دواړه ددرې رکعتو وترو سره يوو لس رکعت شي، نو بيا خود رمضان عبادت د غير رمضان څخه کم شو، حالانکه مخکې ډير احاديث مونځ وليکل چې دبنی ﷺ در رمضان عبادت زيات وو، لدې وجې مونځو او يو چې د حضرت عايشې رضي الله عنها په دې حديث کې د تراويحو څخه علاوه دتهجدو بيان دی.

ننه ويشتم دليل

فرق په اعتبار د دوام بالتهجد: د بنی کریم ﷺ دايمي عمل وو، نبی به دنيمې شپې څخه وروسته هميشه تهجد کول او دلامذهبود اعقيده ده چې نبی ﷺ در رمضان المبارک په مقدسه مياشت کې دنيمې شپې څخه وروسته تهجد ندي کړي، بلکه د شپې په اوله حصه کې به يې تراويح کولی او همدايې تهجد وو نو داد دوام دا حادثيو څخه مخالفت دی

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايې چې: عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «كَانَتْ صَلَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ عَشْرَةَ رُكْعَةً (صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶)

عَنْ عَلْقَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ أَمْرَ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا أَمْرَ الْمُؤْمِنِينَ كَيْفَ كَانَ عَمَلُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ هَلْ كَانَ يَخْصُ شَيْئًا مِنَ الْأَيَّامِ؟ قَالَتْ: «لَا، كَانَ عَمَلُهُ دِيمَةً». (صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶).

همدارنگه حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چي: (وَإِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ مَا دُومَ عَلَيْهِ، وَإِنْ قُلَّ). وَكَانَ آلُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا عَمِلُوا عَمَلًا أَتَبَتُوهُ (مسلم ج ۱ ص ۲۶۶ عن عایشه رضی الله عنها مرفوعاً ان احب الاعمال الى الله مادام وان قل، بخاری ج ۲ ص ۸۷۱ په مسلم ج ۱ ص ۳۵۲ او په قیام رمضان ص ۱۵۴ کی د حضرت انس رضی الله عنه حدیث هم په همدې مضمون باندې مشتمل دی

دیرشم دلیل

د تراویحو څخه وروسته لمونځ: حضرت انس رضی الله عنه فرمایي چي درمضان المبارک په میاشت کې نبی کریم ﷺ لمونځ کولوزه در رسول الله ﷺ پسې ودریدلم بیا یو بل سړی هم راغلو ورسې بل هم راغلو، تردې چې یو جماعت جوړ شو، کله چې نبی کریم ﷺ محسوسه کړه چې مونږ ورپسې ولاړ، یونونبی (داوگد مونځ په ځای) مونځ مختصر کړو - او بیا کورته لاړو (ثم صلی صلوٰة لم یصلها عندنا) او دومره مونځ یې وکړو چې زمونږ سره یې نه وو کړی، نو معلوم یږي چې د صحابه ووسره یې تراویح ادا کړی وی او بیا یې په کور کې تهجد ادا کړل.

یو دیرشم دلیل

درې شپې په جماعت باندې تراویح: په ابوداود ترمذی، نسائی، او په ابن ماجه کې د ابوذر غفاری رضی الله عنه حدیث دی چې (په اخری عشره کې) نبی ﷺ درې ورځې صحابه ووته په جماعت باندې تراویح ادا کړی، په اوله شپه کې د شپې تر دریمې برخې پورې، په دوهمه شپه تر نیمې شپې پورې، او په دریمه شپه تر سحر پورې، نو مونږ د لامذهبو څخه پوښتنه کوو چې نبی کریم ﷺ دا ولی شپې د تراویحو څخه وروسته د شپې په پاتې دوو ثلثو کې څه کول؟ او همدارنگه یې په دوهمه شپه د نیمې شپې پورې د تراویح د کولو څخه وروسته په پاتې نیمه شپه کې څه کول؟ که وایې چې خوب یې کولونو دهغو احادیثو سره یې تعارض راغلو چې په هغې کې د ټولې شپې د عبادت ذکر دی، لکه څرنگه

چې ۲۷ دليل لاندې تير شو - او كه وايي چې تهجدي كول نو دا صريح فرق شو په مابين د تراويحو او د تهجد وكي، ځكه چې د تراويحو څخه وروسته تهجد ادا شول.

فان قيل: چې په دريمه شپه كې خوتر سحر پورې تراويح وشو نو تهجد خوفوت شول.

قلنا: چې نبی کریم ﷺ تهجد نه پرېښودل نو ظاهره داده چې نبی کریم ﷺ دنیمې شپې څخه په روستنیو رکعتونو کې د تراويحو او د تهجد د وړونیت کولو - او چې نیتونه بدل شي نومونځونه دوه شي، لکه یوسړی چې اودس وکړي او بیا مسجد ته لاړ شي، اودوه رکعتونه مونځ وکړي اودوه نیتونه پکې وکړي، یو د تحية المسجد او بل د تحية الوضوء نو دا حکم دوه مونځونه شول او الله ﷻ پرې ددو مونځونو ثواب ورکوي.

دوه دیرشم دليل

حضرت عمر ؓ د تراويحو څخه وروسته د تهجدو ترغيب وركړی دی: حضرت عمر ؓ

ابی بن كعب ؓ د تراويحو لپاره امام مقرر كړو، نو د شپې په اوله حصه كې يې د ماخوستن د مانځه څخه وروسته تراويح ادا كړي نو حضرت عمر ؓ د تراويحو څخه وروسته د تهجدو طرفته داسې ترغيب وفرمايلو چې: **والتي تنامون عنها افضل من التي تقومون** (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۶۹) هغه (د تهجدو) مونځ چې تاسو ترينه اوده كيږي دهغو (تراويحو) څخه به تردي چې تاسو يې قايموئ، نو د تراويحو څخه وروسته د تهجدو طرفته ترغيب دا د تراويحو او د تهجدو په مابين كې د فرق دليل دی.

شيخ عبد القادر جيلاني رحمه الله ددې په تاييد كې فرمايې چې د تراويحو څخه وروسته د تهجدو په باره كې دوه قوله دي، يودا چې د تراويحو څخه وروسته لږ خوب او بيا د خوب څخه وروسته تهجد به تردي، اودوهم دا چې د تراويحو څخه وروسته بغير د خوبه تهجد بلا كراهته جايز دي، د شيخ عبد القادر جيلاني رحمه الله الفاظ دادي چې: **والرواية الثانية ان ذلك غير مكروهة لکنه يؤخره لما روى عن عمر ؓ قال تدعون افضل الليل اخره الساعة التي تنامون احب الى من الساعة التي تقومون** (غنية الطالبين بيروت ص ۲۶۹ مصر ج ۲ ص ۱۷ اوبه شرح زاد المستقنع للشنقيطي ج ۳ ص ۱۰) كې داسې راغلي دي چې: **فقيام التهجد افضل من قيام التراويح.**

دري ديرشم دليل

حضرت طلق بن علي ؓ دتراويحو خخه وروسته تهجد کول: عَنْ قَيْسِ بْنِ طَلْقٍ ؓ قَالَ: زَارَنَا طَلْقُ بْنُ عَلِيٍّ ؓ فِي يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، وَأَمْسَى عِنْدَنَا، وَأَفْطَرَ، ثُمَّ قَامَ بِنَا اللَّيْلَةَ، وَأَوْتَرَنَا، ثُمَّ انْحَدَرَ إِلَى مَسْجِدِهِ، فَصَلَّى بِأَصْحَابِهِ، حَتَّى إِذَا بَقِيَ الْوُتْرُ قَدْ مَرَجَلَا، فَقَالَ: أَوْتَرِيَا أَصْحَابَكُمْ، فَإِنِّي سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا وَتْرَانِ فِي لَيْلَةٍ» (ابوداود ج ۱ ص ۲۰۳ باب في نقض الوتر نسائي ج ۱ ص ۱۱۹).

يوورخ طلق بن علي ؓ در رمضان په مياشت کې دخپلې خوی حضرت قيس کورته ورغلو - روژه ماتې يې وکړ او د شپې يې مونږ ته د تراويحو او د وټرو امامتي راکړه، بيا خپل مسجد ته لاړ او دخپلو ملگرو سره يې (د تهجد و) مونځ وکړو، کله چې وټر پاتې شونو يوبل سړی يې مخکې کړ او وی فرمايل چې (ما مخکې وټر کړی و او دوه مخې وټر کول نه شته ځکه چې ماديبي کریم ﷺ خخه اوریدلي دي چې فرمايل يې چې په يوه شپه کې دوه وټره نشته نو حضرت طلق بن علي ؓ د شپې په اول کې تراويح ادا کړي دي او بيا يې وروسته تهجد ادا کړي وو.

څلور ديرشم دليل

١٬ نولو صحابه کرام مرضی الله عنهم به دتراويحو خخه وروسته تهجد کول: لوی محدث اوفقيه ابن الحاج المالکی رحمه الله فرمایي چې: أَلَا تَرَى إِلَى مَا حَكَاهُ مَالِكٌ - رَحِمَهُ اللَّهُ - فِي مَوْظِعِهِ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا انْصَرَفُوا مِنْ صَلَاةِ التَّرَاوِيحِ اسْتَعْجَلُوا الْخُدْمَ بِالطَّعَامِ مَخَافَةَ الْفَجْرِ وَكَانُوا يَعْتَمِدُونَ عَلَى الْعِصِيِّ مِنْ طَوْلِ الْقِيَامِ فَقَدْ حَازُوا - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ - الْفَضِيلَتَيْنِ مَعَ اقْبَامِ أَوَّلِ اللَّيْلِ وَآخِرِهِ فَعَلَى مِنْوَاهِمُ فَأَنَسَجُوا إِنْ كُنْتَ مُتَّبِعًا. إِنَّ الْمَحَبَّ لِمَنْ يُحِبُّ مُطِيعٌ وَهُمْ سَادَتُنَا وَقَدْ وَتَّنَا إِلَى رَبِّنَا فَيَنْبَغِي لَنَا الْإِتْبَاعُ لَهُمْ وَالْإِقْتِفَاءُ لِأَثَارِهِمُ الْمُبَارَكَةِ لَعَلَّ بَرَكَهَ ذَلِكَ تُعَوِّدُ عَلَى الْمُتَّبِعِ لَهُمْ (كتاب المدخل ج ۲ ص ۲۹۹).

علامه محمد عبدري المالکی معروف په ابن الحاج فرمایي چې په موطا امام مالک کې يې ليکلي دي چې صحابه کرام مرضی الله عنهم به چې تراويح ادا کړي نو دخپلو کورونو طرف ته به لاړل او د صبا کيدلو د ويرې له وجې به يې خپلو خادمانو ته په تيزی سره د پيشمنې د تيارولو حکم کولو او د دير قيام له وجې به يې په امساگانو باندې تکیه گانی کولی نو په تحقيق سره صحابه کرام مرضی الله عنهم د شپې په اول او په اخر کې (د تهجد او د تراويحو) دواړه فضيلتونه يوځای حاصل کړي وو.

نوکه تابعداري کول غواړی نو د دوی رضی الله عنهم تابعداري وکړه، ځکه چې محب دمحبوب تابعداروي، صحابه کرام رضی الله عنهم زموږ او زموږ ډېر ب ځای په مابین کې زموږ سر داران او پېشوایان دي له دې وجې مونږ ته مناسبه داده چې د دوي دمبارکواشارو پیروي وکړو، کیدی شي چې د دې برکت متبع ته هم ورسیږي.

پنځه دیر شلم دلیل

تابعینو رحمهم الله به د تراویحو څخه وروسته تهجد کول: امام محمد بن نصر المروزی رحمه الله په خپل کتاب کې په ص ۱۷۷ کې باب لگولی دی په نوم د باب التعقیب وهو رجوع الناس الى المسجد بعد انصرافهم عنه یعنی د تراویحو څخه وروسته بیا د تهجد و لپاره مسجد ته راتلل، بیا یې په دې کې د تابعینو دوه قوله ذکر کړي دي، یو دا چې د تهجد و لپاره دوباره مسجد ته راتلل مکروه دي بلکه په کور کې یې ادا کول پکار دي، او دوهم دا چې دوباره د تهجد و لپاره مسجد ته راتلل جایز دي لکن په کور کې یې ادا کول په جواز کې هیڅ اختلاف نه دی کړی، یو غیر مقلد عبد التواب ملتانی د قیام اللیل په حاشیه کې لیکي چې د حضرت انس رضی الله عنه څخه په رمضان کې د تعقیب په باره کې پوښتنه وشوه، فامرهم ان یصلوا فی البیوت وقال ابن الاثیر التعقیب هوان عمل عملاً ثم تعود فیه واراد به الصلوة النافلة بعد التراویح فکره ان یصلوا فی المسجد و احب ان یكون ذلك فی البیوت وهو اسحق بن راهویه وسعید بن جبیر.

ابن اثیر رحمه الله فرمایي چې د تعقیب معنی داده چې یو کار یو ځلې وکړی بیا ورته راوگرزی دلته یې مراد (د تهجد و) نفلي ته مونږ د تراویحو څخه وروسته راگرزیدل مراد دی، نو دایې په مسجد کې مکروه وگڼله او ښه داده چې د تراویحو څخه وروسته تهجد په کورونو کې ادا کړل شي او دا د اسحق بن راهویه او د سعید بن جبیر رایه ده.

شپږ دیر شلم دلیل

شیخ عبد القادر جیلانی رحمه الله او د تراویحو څخه وروسته تهجد:

د شیخ عبد القادر جیلانی رحمه الله قول او عبارت د ۳۲ دلیل په تشریح کې تیر شو چې ده به د تراویحو څخه وروسته تهجد کول او د دې ترغیب به یې ورکولو، غنیة الطالبین ص ۲۶۹

اووديرشم ۳۸-۳۹ دليل

امام مالک رحمہ اللہ اوددوونورومحدثينو دتراويحوخخه وروسته تهجد:

ابن الحاج دالم دخل به ج ۲ ص ۴۹۹ کې دامام مالک رحمہ اللہ قول رانقلوي فرمايې چې: وَقَدْ قَالَ مَالِكٌ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى - أَمَا أَنَا فَإِذَا أَوْتَرُوا وَخَرَجْتُ وَتَرَكْتُهُمْ فَلِلْإِنْسَانِ بِمَالِكٍ - رَحِمَهُ اللَّهُ - أَسْوَةٌ فِي تَرْكِ الْوُتْرِ مَعَهُمْ حَتَّى يُوتِرَ فِي بَيْتِهِ بَعْدَ تَنْفُلِهِ آخِرَ اللَّيْلِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مِمَّنْ يَخْتَارُ إِلَى النَّوْمِ إِذَا آتَى إِلَى بَيْتِهِ، وَيَخَافُ أَنْ يَسْتَعْرِقَهُ إِلَى طُلُوعِ الْفَجْرِ فَلَا يَغْرُ وَيَتْرَكَ الْوُتْرَ بَعْدَ نَوْمِهِ وَلِيُوقِعَهُ قَبْلَهُ، فَإِنْ أَذْرَكَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ شَيْئًا... وَقَدْ كَانَ سَيِّدِي أَبُو مُحَمَّدٍ - رَحِمَهُ اللَّهُ - يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ مَعَ النَّاسِ صَلَاةَ الْيَقَامِ وَيُوتِرُ مَعَهُمْ فَإِذَا رَجَعَ إِلَى بَيْتِهِ صَلَّى مَا قَدَّرَ لَهُ وَلَا يُعِيدُ الْوُتْرَ، وَكَانَ - رَحِمَهُ اللَّهُ - يَقُولُ: إِنَّ شَيْخَهُ سَيِّدِي الشَّيْخَ أَبَا الْحَسَنِ الزِّيَّاتِ - رَحِمَهُ اللَّهُ - كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ.

امام مالک رحمہ اللہ به چې تراويح وکړی نو وتر به يې پريښودل، بيا به يې په کور کې دتهجد وڅخه وروسته کول او فرمايل به شي چې سيدي ابو محمد رحمہ اللہ او شيخ ابو الحسن الزيات رحمہ اللہ به دتراويح وڅخه وروسته وتر هم دخلکوسره په مسجد کې کول او بيا به يې تهجد په کور کې کول.

خلويښتم دليل

امام بخاری رحمہ اللہ به دتراويحوخخه وروسته تهجد کول: کان محمد بن اسماعيل

البخاری اذا كان اول ليلة من شهر رمضان يجتمع اليه اصحابه فيصلون بهم ويقرا في كل ركعة عشرين اية وكذلك الى ان يختم القرآن وكان يقرا في السحرمابين النصف الى الثلث من القرآن فيختم عند السحر في كل ثلث ليل، هدى الساري مقدمة فتح الباري ص ۶۶۶، تيسير الباري از غير مقلد نواب وحيد الزمان ج ۱ ص ۴۹ نصره الباري ص ۱۲ مصنفه عبدالستار امام غرباء اهل حديث.

درمضان په مياشت کې به امام بخاری رحمہ اللہ ته ملگری راجمع شو، او دتراويحوپه هر رکعت کې به يې ورته شل شل ايتونولوستل، ترڅو به يې چې قرآن ختم کړو او په پښمني کې به يې دتهجدوپه مونځ کې دنيم څخه ترثلث پورې قرآن لوستلو او په هر دريم پيشمني کې به شي ختمولو.

۴۱ دليل

امام ابن اللبان رحمہ اللہ به دتراويحوخخه وروسته تهجد کول: امام ابو محمد عبد الله بن

محمد اصبهاني المعروف بابن اللبان چې مشهور شافعي فقيه دی او دابو حامد الاسفرايني شاگرد دی ده

به اول خلکوته دتراویحو امامتی ورکړه او چې کله به دتراویحو څخه فارغ شونو بیا به یې په مسجد کې ترطلوع الفجر پورې تهجد کول، تاریخ بغداد ج ۱۰ ص ۱۴۳

۴۲ دلیل

حسن بصری رحمه الله: حسن بصری رحمه الله دتراویحو څخه وروسته دتهجد وترغیب ورکړی دی قیام رمضان للمروزی ص ۱۶۶.

۴۳ دلیل

دسعید بن جبیر رحمه الله عمل: سعید بن جبیر رحمه الله به تراویح او تهجد دواړه شپږ ترویحي کولی ۲۰ تراویح + ۴ تهجد قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸.

۴۴ دلیل

مشهور تابعي عبدالرحمن بن الاسود رحمه الله: ده به ټول څلویښت رکعت کول (۴ فرض ۲۰+ تراویح ۱۶ نفل) مصنف ابن ابی شیبه ج ۲ ص ۲۸۵.

۴۵ دلیل

دسعید بن جبیر رحمه الله دوهم عمل: ورقاء فرمایي چې سعید بن جبیر رحمه الله به درمضان په اولوشپو کې مونږ ته شپږ ترویحي مونځ را کولو (۲۰ تراویح ۴ تهجد یا ۴ فرض) او په اخری عشره کې به یې اووه ترویحي مونځ را کولو (۲۰ تراویح ۸ تهجد یا ۴ فرض او څلور تهجد) قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸.

۴۶ دلیل

دالقاری ابو حلیمه التابعی رحمه الله عمل: محمد بن سیرین فرمایي چې ابو حلیمه القاری به په رمضان کې خلکوته یو څلویښت رکعت مونځ ورکولو (۲۰ تراویح ۸ تهجد او درې رکعت وتر)

۴۷ دلیل

دصالح رحمه الله مولى تومه شهادت: صالح رحمه الله مولى تومه فرمایي چې دحرى دجنگ څخه مخکې به خلکو ۴۱ رکعت کول. قیام رمضان للمروزی ص ۱۵۸.

۴۸ دليل

دعمر بن عبدالعزيز رحمه الله عمل: عمر بن عبدالعزيز رحمه الله به پنځيل گنبد کې وواو خلکو به دده په موجودگي کې په پنځلسو سلامونو باندې قيام الليل کولو. (۱۰ اسلامه د تراويحو په ۸ رکعت تهجد وکړي ۴ سلامونه، او يو سلام بعد الوتر).

۴۹-۵۰-۵۱- دليل

د دريو تابعينو عمل: يونس رحمه الله فرمايي چې د ابن الاشعث دفتني څخه مخکې ما په جامع مسجد کې وليدل چې خلکو د عبد الرحمن بن ابي بکر رحمه الله او د سعد بن ابي الحسين رحمه الله او د عمران العبدی رحمه الله په امامتي کې (۵) ترويحي (شل رکعت تهراويح) ادا کولې او په اخري عشره کې به يې يوه ترويحه پکې زياته کړه نو ۶ ترويحي به يې کولې. قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۸.

۵۲- دليل

د زرار بن اوفی رحمه الله عمل: زرار بن اوفی د محلي خلکو ته شپږ ترويحي ادا کولې (۲۰ تراويح ۴ تهجد) او په اخري عشره کې به يې اووه ترويحي ادا کولې. قيام رمضان للمروزي ص ۱۵۹.

۵۳- دليل

د بعضي تابعينو عمل: علامه محمد انور شاه کمشيري رحمه الله فرمايي چې: نعم ثبت عن بعض التابعين الجمع بين التراويح والتهجد في رمضان: العرف الشندي ص ۱۶۶/د بعضي تابعينو څخه جمع په مابين د تراويحو او د تهجد وکړي ثابته ده.

۵۴- دليل

د امام ابو حنيفه التابعي عمل: وقال ابو يوسف كان ابو حنيفة رحمه الله يختم كل يوم وليلة ختمه وفي رمضان ويوم العيدين وستين ختمه. الخيرات الحسان ص ۸۵ عقود الجمان ص ۳۱۳ - مناقب موفق ج ۱ ص ۲۳۵ مناقب كردی ج ۱ ص ۲۴۱. امام صاحب هرشب او روز کې يو ختم کولو لکن په رمضان او په عيد کې به يې ۶۲ ختمونه کول.

علي بن الصدائي فرمايي چې: رايت ابا حنيفة رحمه الله ختم القرآن في شهر رمضان ستين ختمه ختمه بالليل وختمه بالنهار مناقب موفق قال شدا بن حكيم قلت لزر بن الهذيل اني سمعت

اباجعفر الرازی یذکران اباحنیفة کان یختم فی الشهر ثلاثین مرة وفي شهر رمضان ستین مرة قال صدق ابو جعفر. مناقب موفق ج ۱ ص ۲۴۳ مناقب کردی ج ۱ ص ۲۴۵]. نو ظاهره داده چپی امام صاحب دتراویح د ختم ثخنه وروسته په تهجد وکې ختم کولو ځکه چې په غیر رمضان کې یې په نوافلو کې قرآن ختمولو نو په رمضان کې به یې په طریق اولی پکې ختمولو.

۵۵- دلیل

د حرمینو د امامانو عمل: نن سبا په حرمینو کې شل رکعت تراویح ادا کیږي، او په اخری عشره کې د شپې په اخره حصه کې تهجد ادا کیږي.

۵۶- دلیل

نبوی ﷺ سنت او عمری ﷺ سنت: علامه شنیطی رحمه الله د تراویح د اصل مشروعیت د عنوان لاندې لیکي چې: فکان اصل الجمع مستنداً من فعله علیه الصلوة والسلام لکن الوقت الذی اختاره من كونها بعد صلوة العشاء لم یکن من هدی النبی ﷺ وكانت الصفة من كونها فی اول اللیلة من سنة عمر ﷺ ولذ لك لو اعترض معترض علی فعل التراویح والتهجد فی اخر رمضان اجیب بهذا الجواب وقیل له ان التراویح شرعت سنة عمریة ای انها سنة وحصل الاجتماع علیها واما التهجد فیکون بعد الهجود لان هدی النبی ﷺ فی تهجده انما کان بعد اضطجاعه فسمی التهجد تهجداً لانه بعد الهجود و هو اکمل، وافصل واعظم ما یكون لكونه بعد الراحة والاستجمام كما اشار الله الی ذلك حینما امر به نبیه فقال ومن اللیل فتهجد به نافلةً لك. الشرح الممتع شرح ز- المستنوع ج ۸ ص ۵۳].

یعنې د تراویح د جماعت بنیاد رسول الله ﷺ مسنون فعل دی، لکن د دې لپاره د ماخوستن د اول وخت ټاکل د رسول الله ﷺ سنت نه دي، بلکه د حضرت عمر سنت دي، لهذا که څوک د ماخوستن پسې متصل په تراویحو او در رمضان په اخر کې په تهجد و اعتراض و کړي نو د دې جواب دادی چې د تراویح د طریق د حضرت عمر سنت دي، په کوم چې د صحابه کرامو اجماع ده لکن تهجد به د خوب څخه راپاڅیدلو څخه وروسته کوی ځکه چې د نبی کریم ﷺ د تهجد و همدا طریق وه همدارنگه تهجد و ته د همدې له وجهې تهجد و ایې چې د خوب څخه دراپاڅیدلو څخه وروسته ادا کیږي او دا اکمل او افضل او اعظم طریق ده ځکه چې داد ارام او د سکون قلبی سره ادا کیږي.

۵۷- دلیل

فرق دافضیلت اودمفضولیت: تهجد افضل اوتراویح مفضولی دی - بداية المجتهد الباب

الخامس فی قیام رمضان ج ۱ ص ۱۷۸

۵۸- دلیل

وتر د تراویحو خخه وروسته بهتردی؟ او که دتهجدو خخه وروسته: دالروض المربع

ص ۶۵ کې لیکې چي: ویوتر المتهد بعده کوم سړی چې د تراویحو خخه وروسته تهجد کولی شي هغه دی وتر دتهجدو خخه وروسته ادا کړي، همدارنگه په الفقه الاسلامی وادلته ج ۲ ص ۷۵ کې هم دی

۵۹- دلیل

وتراویحو خخه وروسته خوب او بیاتهجد کول پکار دی: د فقه مالکی په مشهور کتاب المدخل کې

لیکې چي: ینبغی للمکلف انهاء اصلی المغرب یعجل فطره ثم یقوم فیصلی بحزین ونصف او اکثر قبل العشاء ثم یمخرج یصلی مع الناس القیام ویوتر معهم .. ثم ینام ما قدر له ثم یقوم لتهجده فیصلی ماتیسرله مما بقی علیه من اللیل : خلاصه داچې: د تراویحو خخه وروسته خوب او بیاتهجد کول بهتردی المقنع ص ۳۰۰.

۶۰- دلیل

د بعضی لامذهباو اعمال، لامذهبه نذیر حسن دهلوی: نذیر حسن دهلوی دلامذهبیت بانی دی

اولامذهبان یې په لاندې القابو باندې ستایې - شیخ العرب والعجم، شیخ النکل، امام المتقین، سید المحدثین، تاج الفقهاء، علم العلماء، جامع العلوم العقلیة والنقلیة، ناصر السنة النبویة، عمدة العاملين، حجة الله علی الخلق، مجدد الاقرآن، الامام، المحدث، الفقیه، الاصولی وگوره دا القاب دغیر مقلد بدیع الدین راشدی په کتاب هدایة المستفید ج ۱ ص ۱۰۰ کې، دده په باره کې دده سوانح نگار غیر مقلد فضل حسین بهاری لیکې چې ده به د تراویحو خخه وروسته تهجد کول. الحیات بعد المات ص ۱۳۸.

۶۱- دلیل

لامذهبه ثناء الله امرتسرى: ثناء الله امرتسرى ته لامذهبان شیخ الاسلام وایې دده څخه پوښتنه شوی ده چې کوم سرې چې تراویح وکړي هغه د شپې په اخر کې تهجد کولی شي او که نه؟ ثناء الله لیکي چې کولی ئی شي ځکه چې دتهجد وخت د شپې په اوله حصه کې نه دی، فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۶۸۲.]

۶۲- دلیل

غیر مقلد خواجه محمد قاسم: دې لیکي چې اکثر خلک دا پوښتنې کوي چې څوک د شپې په اوله حصه کې تراویح وکړي، ایا داسې د شپې په اخره حصه کې تهجد کولی شي؟ نو جواب دادی چې بالکل یې کولی شي حتی علی الصلوة ص ۳۹.]

محمد: مولنا صاحب ډیره مهرباني دا خبره خود لمر په شان وځلیده چې تراویح او تهجد دوه جدا جدا مونځونه دي، څوک چې دادوه مونځونه یو ګډي، او تراویح ته تهجد وایې یقینا چې هغه د تراویحو څخه منکر دی، دا بد بخته غیر مقلدین خپله د تراویحو او د تهجد د خیر او د برکت څخه محروم دي، او نور یې هم ډیر خلک د دې د خیر او د برکت څخه محروم کړي دي، ځکه چې په غیر رمضان کې چې دتهجد وکوم برکته نه دي هغه خوپه رمضان کې ختمیږي نه بلکه په څو چنډو زیاتیري - لکن دا راته ووايې چې د غیر مقلدینو سره په دې عقیده کې تراویح او تهجد یو مونځ دی کوم بل مسلمان شریک دي او که نه؟ همدارنګه غیر مقلدینو دا عقیده د کوم ځای څخه را اخستی ده؟

محقق عالم: پدې عقیده کې ددوي سره بل هیڅ یو مسلمان نه دی شریک، بلکه کفار ورسره پدې عقیده کې شریک دي، لکه قادیانیان، عبدالله چکرالوي او روافض او دوي دا عقیده ددې کفارو څخه را اخستې ده، د قادیانیانو د فقي په کتاب فقه احمدیه ص ۲۸۰ کې یې لیکلې دي، چې تراویح او تهجد یو مونځ دی، او پخوانی اهل حدیث عبدالله چکرالوي منکر حدیث د مرزا غلام احمد قادیاني په تقلید کې پدې موضوع یوه رساله ولیکله په نوم (البيان الفصیح لاثبات کراهة التراویح) په دې رساله کې یې ټول زور په دې لګولی دي چې تراویح او تهجد یو مونځ دی.

همدارنګه روافض هم ددې څخه منکر دي په منحة الخالق حاشية البحر الرایق کې فرمایې چې قال فی البرهان قدامت الامة على شرعية التراویح ، ز اولم ینکرا حد من اهل القبلة الا الروافض.

محمد: مولنا صاحب دیره مهربانی، زه اوس دا اختلاف په حقیقت پوه شوم، اوداهل ست والجماعت په دلایلو هم مطمئن شوم، الله ﷻ دې تاسو ته جزاء خیر درکړي، محمد رخصت شو پوهنتون ته لاړ او د خپلو دواړو غیر مقلدو استاذانو مجلس ته ورغلو او د سلام څخه وروسته یې ورته عرض وکړ چې محترمو! زه یو څو پوښتنې لرم، لکن دا خواهش کوم چې په جواب کې راته د اهل حدیثو د اصولو مطابق یاد قرآن ایت پیش کړئ او یا راته د نبی ﷺ صریح صحیح پیش کړئ چې په دې کې دهیڅ امتی درایې لپاره دخل نه وي او نه پکې ستاسو درایې لپاره گنجایش وي.

غیر مقلدین استاذان: بالکل ضرور پوښتنه وکړئ مونږ به ان شاء الله په جواب کې ضرور خالص د قرآن صریح ایت او د نبی کریم ﷺ صریح حدیث پیش کوو، مونږ د ملایانو د تاویل او ماویلو والا نه یو.

محمد: په لاندې سوالونو باندې شروع وکړه:

(۱) لکه څرنگه چې په احادیثو کې دنورو مونځونو نومونه راغلي دي مثلاً د صباد مونځ نوم فجر راغلی دی، د ماسپښین د مونځ نوم ظهر راغلی دی، د ماخوستن د مونځ نوم عشاء راغلی دی، همدارنگه د خابست د مونځ نوم اشراق راغلی دی، د نیمې شپې د مونځ نوم تهجد راغلی دی، دا څتر د مونځ نوم عید راغلی دی او په مړي باندې د مونځ نوم جنازه راغلی ده؟ نو ایا د دوی په شان په کوم ایت او یا په کوم صحیح صریح مرفوع حدیث کې د کوم یو مونځ نوم تراویح راغلی دی؟ په قرآن او یا په مرفوع حدیث کې ماته د تراویح لفظ وښائی.

(۲) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلي دي چې تراویح او تهجد یو مونځ دی؟

(۳) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلي دي چې یو ولس میاشتی دیو مونځ نوم تهجد دی او صرف یوه میاشتی یې نوم تراویح دی؟

(۴) آیا په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دی چې یو ولس میاشتی تهجد د شپې په اخره حصه کې کوي او صرف یوه میاشتی یې د شپې په اوله حصه کې کوي؟

(۵) په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دي چې دایو مونځ یو ولس میاشتی یواځې ادا کوي صرف یوه میاشتی یې په جماعت باندې ادا کوي؟

(۶) کله چې تراویح عین تهجد شونو ایا د شپې په اخر کې بیا تهجد کول سنت دي او که بدعت؟ د دې حکم صراحت په ایت او یا په حدیث کې وښایي؟

(۷) په حرمینو کې په اخري عشره کې د شپې په اوله حصه کې تراویح ادا کیږي، او د شپې په اخره حصه کې تهجد ادا کیږي، ایادې ثبوت په کوم حدیث کې شته، که حدیث وي پیش یې کړئ او که حدیث نه وي نو ایاد حرم دخلکو دا عمل د حدیثو څخه د مخالفت په وجه بدعت دی او که نه؟

(۸) امام بخاری رحمه الله به اول تراویح او بیا تهجد کول، نودده دا عمل دستوسره مطابق دی او که مخالف؟ که مطابق وي نو د مطابقت لپاره یې حدیث پیش کړئ او که مخالف وي نو په خلاف یې حدیث پیش کړئ؟
(۹) که امام د تراویحونیت کړی وي او مقتدي د تهجدونیت کړی وي نو په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې یې د مقتدي مونځ ته صحیح او یا فاسد ویلي دي؟

(۱۰) غیر مقلدین همیشه دا تور کعاتو اشتهاړ شایع کوي، نو ایا کله یې دا اشتهاړ هم شایع کړی دی چې اته رکعت تهجد د شپې په اول کې د ماخوستن د مونځ پسې متصل سنت دی؟ همدارنگه د تراویحو او د تهجدو په مابین کې دهغو ۶۲ فرقو نو جواب هم را کړئ؟ غیر مقلدین استاذان لاجوابه شو، اخري د مادي لالچ گوړه استعمال کړه، لکن الله ﷻ محمد ته استقامت په نصیب کړو او ورته ویل چې محترمینو تا سود لالچ په وجه زما څخه منافق اهل حدیث جوړولی شی لکن صحیح اهل حدیث یعنې محدث را څخه نه شی جوړولی د صحیح اهل حدیث والی لپاره ضروری ده چې زما دغی مذکور سوالونو ته جواب وواځي؟

غیر مقلدین استاذان: بچیه ته یو ځلې د ملایانو خبرې پریده، دا اهل حدیثو د دې محمدی جنډې لاندې راشه، د ملایانو د کتابونو په ځای قرآن او حدیث ته راشه بیا ټول کارونه سمیږي.
محمد: محترمینو څپه کیږئ مه، تا سوته دې لا مذهبو دا اهل حدیثو منافقت مبارک وي او ماته دې د اهل سنت والجماعت صداقت مبارک وي.

۶۳- دلیل

د تهجدو اذان: وکتوري اهل حدیث د تراویحو څخه وروسته د شپې په اخر کې تهجدو ته اذان کوي، نو چې تهجد د شپې په اول کې ادا شو نو د شپې په اخر کې د څه لپاره اذان کوي.

۶۴- دلیل

وتر بالجماعة: د تراویحو خخه وروسته وتر بالجماعة ادا کول د خلفاء راشدینو سنت دی او د تهجدو خخه وروسته د وترو بالجماعة ادا کول نه دی ثابت.

۶۵- دلیل

تداعي: په تراویحو کې تداعي کیږي او په تهجدو کې تداعي نه ده جایزه.

۶۶- دلیل

د یو روایت خخه صریح فرق را معلومیږي، حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى بْنُ مَرْزَايَسٍ، ثنا أَبُو دَاوُدَ، ثنا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، ثنا حَمَّادٌ، عَنْ سِمَاكِ، عَنْ عِكْرَمَةَ، أَنَّهُمْ شَكَّوْا فِي هِلَالِ رَمَضَانَ مَرَّةً فَأَرَادُوا أَنْ لَا يَصُومُوا وَلَا يَقُومُوا، فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْحَرَّةِ فَشَهِدَ أَنَّهُ رَأَى الْهِلَالَ فَأَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «أَتَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَ: نَعَمْ وَشَهِدَ أَنَّهُ رَأَى الْهِلَالَ، فَأَمَرَ بِلَا فَنَادَى فِي النَّاسِ أَنْ يَقُومُوا وَأَنْ يَصُومُوا (سنن الدارقطني، كتاب الصيام)

د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې یوه ورځ میاشت په نظر راغلله نو دوي نه قیام وکړو او نه صیام بیا ناخپه یو اعرابي د میاشت د لیدلو شاهدي وویل، نو د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په حکم حضرت بلال اعلان وکړو چې روژه هم ونیسئ او قیام هم وکړئ، نور وروسته او قیام دواړه د میاشت تر لیدلو پورې موقوف شو او تهجد درمضان د میاشتې تر لیدلو پورې موقوف نه دی.

۶۷- دلیل

کیفیه اداء الركعات: د تهجدو د رکعاتو کیفیت نډی متعین، دوه دوه رکعتونه هم ادا کولی شي او خلور خلور رکعتونه هم ادا کولی شي او د تراویحو د رکعاتو کیفیت دوه دوه رکعتونه دي.

۶۸- دلیل

د غیر مقلدینو اقرارات: ۱- په یو ځای کې د امین الله د لیکلو نه معلومیږي چې تراویح او تهجد جدادي، چنانچې هغه لیکلي دي چې: بعضې خلک د ماخوستن تراویح اته رکعتونه وکړي بیا د شپې تهجد ناجایز گڼي (الحق الصریح ج ۱ ص ۴۴۴)

- ۲- د وکتوري اهلحديثو شيخ الكل نذير حسين دهلوي به يو ختم په تراويحو کې کولو او يو په تهجدو کې (الحياة بعد الممات، ص ۱۳۸)
- ۳- تراويح د غير مقلدينو په نيز نفلي عبادت دی (الحق الصريح ج ۵ ص ۴۰۶)
- او تهجد د غير مقلدينو په نيز فرض وو (تفسير حواشي ص ۱۶۴۴)
- ۴- مشهور غير مقلد نواب صديق حسن خان ليکلي دي چې: واما قيام الليل فهو غير قيام رمضان (نزالابرار ص ۴۰۳)
- ۵- تراويحو او تهجدو ته د يو ويلو بنياد عبد الله چکرا لوي ايښی وو، بيا غير مقلد ثناء الله امرتسري پرې رد وکړو چې: په تراويحو او تهجدو کې فرق دی (اهلحديث کا مذهب ص ۹۶، رسائل ثنائيه ص ۸۸)

ددې څخه مخکې د پلچرخي د زندان په دوهم بلاک کې بندي وم، لیکن صلیبي
غلامانو د لازيات تعذيب، تحقير او توهين لپاره دريم بلاک ته را نقل کړم. صرف په دې جرم
چې په دوهم بلاک کې مې بنديانو ته د قران کریم تفسير او د مشکوٰۃ شریف درس ورکولو.

(وَمَا تَقْتُلُوا مِنْهُمْ اِلَّا اَنْ يُّؤْمِنُوا) الاية.

يوڅو ورځې مخکې همدې صلیبي غلامانو را څخه په ډیر بې رحمۍ سره ديني کتابونه
د قران په شمول باندې ټول کړل.

الله الغالب الله القاهر منزل كل جبار عنيد قاهر الحق حيث كان وبه الحول والقوة ان
كانت الاصيحة واحدة فاذا هم يمدون

د درې رکعتو وټرو ثبوت

کاتب الذیلة الشیخ، مولوي هدايت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد

هر مسلمان پوهیږي چې دسهار دوه رکعتہ فرض مقرر دي، د ماسپښین څلور رکعتہ فرض مقرر دي، د مازیگر څلور رکعتہ فرض مقرر دي. د ماښام درې رکعتہ فرض مقرر دي او د ماخوستن څلور رکعتہ فرض مقرر دي او همدارنگه د سنت مؤکده رکعتونه هم مقرر دي، په دوي کې هیڅوک پخپله خوښه زیاتې او کمی نه شي کولی.

البته د نوافلو حساب داسې دی چې څومره په کې گوره اچوې دومره خوږیږي څومره یې چې څوک ادا کوي هغومره یې ثواب زیاتیږي.

دوترو په باره کې په احادیثو کې یوڅه اختلاف شته، په بعضې احادیثو کې یې احکام د نفلو دي. یعنې لکه د نفلو په شان یې چې څومره غواړې کولی یې شی دارنگ په بعضو احادیثو کې د نفلو په شان په سورلې باندې هم دوترو اجازه راغلي ده او په بعضو احادیثو کې یې احکام د واجبو دي.

مثلاً په بعضې احادیثو کې یې تعداد درکتونو درې مقرر دی. په بعضې کې یې په سورلې باندې ادا کول ناجائز دي. او په بعضې احادیثو کې راغلي دي چې قضاء یې ضروري ده، اوس په کتاب او د سنت کې هیڅ داسې ثبوت نه شته چې یو لمونځ دي کله د نفلو په نیت ادا شي او کله دی د واجب په نیت ادا شي او په احادیثو کې صراحة داسې هم نشته چې دوترو احکام په اول کې یو قسم وو او بیا وروسته بدل شو او کله چې صراحة دا احکام پیدا نه شو نو د حضرت معاذ رضی الله عنه حدیث مطابق په کې د اجتهاد گنجائش پیدا شو مجتهد به یو طرف ته ترجیح ورکوي.

احناف وائي چې وتر په ابتداء کې نفل وو، او په تهجد وکې شامل وو، له همدې وجهې په بعضې روایاتو کې دوترو او د تهجد ویان یوځای شوی دی چې رسول الله ﷺ یو ولس یا دیارلس رکعتہ

وترد (تهجد و سره) ذکر کړي دي، خوييا وروسته و ترو واجب و گړخيډل، دلته به مونږ به لنډه توگه هغه احاديث مبارک بيان کړو چې دهغوی په وجه و ترو واجب گړزیدلي دي.

د و ترو د مسئلې اجمال:

و ترو په باره کې (۱۰) مسئلې دي: (۱) و ترو واجب دي. (۲) و ترو درې رکعت دي (۳) پوره کال درې رکعت دي. (۴) صرف په اخر کې سلام (يعني درې رکعت په يو سلام دي) (۵) دوه قعدې لري (۶) په هر رکعت کې يو سورة، يعني درې سورتونه لوستل کېږي. (۷) د دعا قنوت الفاظ (۸) د عاء قنوت قبل الركوع دی (۹) رفع اليدين عند القنوت (۱۰) يو وضاحت

اوله مسئله: و ترو واجب دي: د ابو ايوب انصاري رضي الله عنه په حديث کې در رسول الله ﷺ صريحي فرمان دادی چې و ترو واجب دي رسول الله ﷺ فرمائي (الوتر حق واجب علي كل مسلم) اخرجه احمد وابن حبان واصحاب السنن الا الترمذي واخرجه ابو داود الطيالسي موقوفاً، رقم الحديث ۵۹۳، حضرت بريدة رضي الله عنه روایت دی چې مادر رسول الله ﷺ څخه واوریدل چې فرمايل يې. **الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُوتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا! الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُوتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا.** (مشکوٰۃ باب الوتر، فصل ثالث) يعني و تر ثابت اولازم دي چا چې و تر ونکړل هغه زمونږ څخه نه دی، و تر ثابت اولازم دي چا چې و ترونکړل هغه زمونږ څخه نه دی، و تر ثابت اولازم دي چا چې و ترونکړل هغه زمونږ څخه نه دی. (حاکم او ذهبی ورته صحيح وييلي دي (ج ۱ ص ۳۰۶).

دوهم مسئله: و ترو درې رکعت دي:

درېمه مسئله: پوره کال درې رکعت دي:

د دواړو مسئلو لپاره دليل: حضرت عايشه رضي الله عنه فرمايي چې: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةَ رُكْعَةً يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَكْسَلُ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوِيلَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَكْسَلُ عَنْ حُسْنَيْنٍ وَطَوِيلَيْنِ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا (صحيح البخاري ج ۵ ص ۱۵۴، باب قيام النبي بالليل وصحيح مسلم ج ۱ ص ۲۵۴) وعدد ركعات النبي صلى الله عليه وسلم (رسول الله صلى الله عليه وسلم به ټول کال د اتور رکعاتو تهجد و څخه وروسته درې رکعت و تر کول. نو په دې حديث کې درې رکعت راغلل او ټول کال درې رکعت شوي دي.

خلورمه مسئله: صرف په اخر کې سلام یعنې درې رکعت په یو سلام دي، امام حاکم اول په دوو سندونو باندې د حضرت سعید بن ابی عروبہ عن قتادة عن زرارة بن ابی اوفی عن سعد بن هشام عن عائشة رضی اللہ عنہا خنځه دا حدیث را نقل کړی دی، **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِ هُنَّ**.

چې رسول الله ﷺ دوترود اولود واورور کعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی اولیکلي یې دي چې دا حدیث د بخاري اود مسلم په شرط صحیح دی. (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۳۰۴، کتاب الوتر)

پنځمه مسئله: دوه قعدې: ام المومنین حضرت عائشه صديقه رضی اللہ عنہا فرمائي چې: **(كَانَ يَقُولُ فِي كُلِّ رَكْعَتَيْنِ التَّحِيَّةَ)**. رسول الله ﷺ به فرمايل چې په هر دوو رکعتونو کې التحیات ده. (مسلم ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما يجمع صفة الصلوة... الخ

شپږمه مسئله: په هر رکعت کې یو سورة: امام ترمذي رحمه الله باب ما يقرأ في الوتر، لاندې د عبد العزيز بن جريج روايت را نقل کړی دی چې: **كَانَ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى: {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى}، وَفِي الثَّانِيَةِ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ}، وَفِي الثَّالِثَةِ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، وَالْمُعَوِّذَتَيْنِ**.

د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ روایت دی چې: **كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْوُتْرِ: {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} وَ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، (نسائي، ترمذي، تقريباً).**

د څوارلسو صحابه وو څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ په درې رکعتو وټوکې درې سورتونه لوستل. هغه څوارلس صحابه کرام (رضی اللہ عنہم) دادي: حضرت بی بی عائشه رضی اللہ عنہا، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت ابی بن کعب، حضرت علی، حضرت عبدالله بن ابی اوفی، حضرت نعمان بن بشیر، حضرت ابوهريرة، حضرت عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہما حضرت عمران بن حصین، حضرت معاوية بن خديج، حضرت جابر، او حضرت ابوامامه (ابن عبدالبرقي الاستيعاب ج ۱ ص ۷۱ اترمذي ص ۱۰۶ انسائي ص ۱۲۵۱ ابن ماجه ص ۸۳ دارقطني، ج ۲ ص ۳۵۵ طحاوي، ج ۱ ص ۱۷۲ مستدرک حاکم ۲۰۵ و ابوداود، ج ۱ ص ۲۰۸)

اوومه مسئله: د دعاء قنوت الفاظ: دلته دوه حدیثونه واورئ!

اول: په یو روایت کې راځي چې حضرت ابو عبد الرحمن فرمايي چې: حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه مونږ ته دا الفاظ راوړي: **اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ، وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْحَمْدَ، وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَحْمَدُكَ وَنُتْرِكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُ، وَلَكَ نُصَلِّي، وَلَيْسَ لَكَ نَسْأَى وَنَحْفِدُ، وَإِلَيْكَ نَسْأَى وَنَحْفِدُ، وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ، وَنَخْشَى عَذَابَكَ، إِنَّ عَذَابَكَ الْجَدِّ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ** (مصنف ابن أبي شيبة، باب ما يدعوه في قنوت الفجر) ۱

دوهم: د حضرت حسن خنجه روایت دی چې هغه به په قنوت کې دا الفاظ لوستل: **اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ، وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْحَمْدَ، وَلَا نَكْفُرُكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَحْمَدُكَ وَنُتْرِكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُ، وَلَكَ نُصَلِّي، وَلَيْسَ لَكَ نَسْأَى وَنَحْفِدُ، نَرْجُو رَحْمَتَكَ، وَنَخْشَى عَذَابَكَ الْجَدِّ، إِنَّ عَذَابَكَ الْجَدِّ بِالْكَفَّارِ مُلْحِقٌ** (مصنف عبد الرزاق)

علماء کرامو دا دواړه جمع کړي دي او مشترک الفاظ یې دا ښودلي دي چې: **اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ، وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْحَمْدَ، وَلَا نَكْفُرُكَ وَلَا نَحْمَدُكَ وَنُتْرِكُ مَنْ يَفْجُرُكَ، اللَّهُمَّ إِنَّا نَعْبُدُ، وَلَكَ نُصَلِّي، وَلَيْسَ لَكَ نَسْأَى وَنَحْفِدُ، وَنَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ** ان عذابک بالکفار ملحق.

علامه سیوطي په الاتقان کې په النوع السابع والاربعين من الجزء الثاني کې فرمايي چې: دا دقران دوه سورتونه وو، سورة الخلع او سورة الحفد، اوس یې تلاوت منسوخ شوی دی: و أمر بهما انس بن مالک حين سئل عن القنوت في الوتر (کذا في معارف السنن ج ۴ ص ۲۴۴).

انتمه مسئله: دعاء قنوت به په دریم رکعت کې د رکوع څخه مخکې لولئ، په دریم رکعت کې اول سورة فاتحه ده بیا سورة دی، بیا د الله اکبر سره رفع الیدین، بیا قنوت او بیا رکوع ده، وَعَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رضي الله عنه عَنِ الْقُنُوتِ فِي الصَّلَاةِ كَانَ قَبْلَ الرُّكُوعِ أَوْ بَعْدَهُ؟ قَالَ: قَبْلَهُ (مشکوٰۃ باب الوتر، الفصل الاول)

همدارنگه د حضرت ابی بن کعب رضي الله عنه څخه روایت دی چې: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «كَانَ يُوتِرُ فَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ»** (ابن ماجه، باب ماجاء في القنوت قبل الركوع، وبعده ص ۷۳، والنسائي، باب كيف الوتر بثلاث)

داکثرو صحابه کرامو رضی الله عنهم عمل همدا وو چي دعاء قنوت به يي قبل الركوع لوستله (التعليق الصبيح ج ۲ ص ۱۰۲)

په کومو روایاتو کې چې قنوت بعد الركوع راغلي دي هغه د قنوت نازل په باره کې دي.

فهمه مسئله: رفع اليدين عند القنوت سنت دی: عَنْ الْأَسْوَدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ فِي آخِرِ رُكْعَةٍ مِنَ الْوُتْرِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكْعَةِ. (رواه البخاري في جزء رفع اليدين واسناده صحيح، (اثر السنن ص: ۱۷۴) باب رفع اليدين عند القنوت.

حضرت اسود د عبد الله بن مسعود رضى الله عنه څخه روايت کوي چې هغه څخه به دو ترو په اخر رکعت کې قل هو الله احد ولوستلو، بيا به يي لاسونه اوچت کړل، بيا به يي در کوع څخه مخکې دعاء قنوت ولوستله.

(۲) عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "تَرْفَعُ الْأَيْدِي فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ: فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَفِي التَّكْبِيرِ لِلْقُنُوتِ فِي الْوُتْرِ، وَفِي الْعِيدَيْنِ، وَعِنْدَ اسْتِلامِ الْحَجَرِ، وَعَلَى الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَمَجْمَعِ وَعُرَفَاتٍ، وَعِنْدَ الْمَقَامَيْنِ عِنْدَ الْجَمْرَتَيْنِ. (رواه الطحاوي واسناده صحيح، (اثر السنن ص: ۱۷۴)

ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايي چې رفع اليدين په اوو ځايونو کې دی، چې دهغوي څخه يو دو ترو په لمونځ کې د دعاء قنوت لپاره دی

لسمه مسئله: قنوت په درې قسمه دی:

۱- قنوت نازل چې دمصیبت په وخت کې جایز دی.

۲- قنوت فی الفجر بدون النازلة، نه سنت دی او نه مستحب، په مشکوة باب الوتر، دفصل ثاني اخيرنی حدیث دی، وَعَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي: يَا أَبَتِ إِنَّكَ قَدْ صَلَّيْتَ خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَكَرٍ وَعُمَرُ وَعُمَانُ وَعَلَى رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ هَهُنَا بِالْكُوفَةِ نَحْوًا مِنْ خَمْسِ سِنِينَ أَكُنَّا يَقْنُتُونَ؟ قَالَ: أَيْ بَنَى مُحَدَّثٌ.

۳- قنوت فی الوتر.

د وتر و د مسئلې تفصیل

وتر واجب دي:

امام ابو حنیفه رحمته الله، یوسف بن خالد السمی رحمته الله، امام ضحاک رحمته الله، امام مجاهد رحمته الله سعید بن المسیب رحمته الله ابو عبیده بن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه، امام سیحون او په صحابه وو کې عبد الله بن مسعود رضی الله عنه، حضرت حذیفه رضی الله عنه وغیره فرمایي چې وتر واجب دي، ایسه ثلاثه او صاحبین ورته صراحه سنت مؤکد وایي، لکن ډیرې علامې د وجوب پکې مني، مثلاً: ۱- دتولو امامانو په نیز د وتر و قضاء واجبه ده ۲- امام مالک رحمه الله فرمایي چې من ترکه ادب وکنت جرحه فی شهادته (عمدة القاري، کتاب الوتر، باب لیجعل آخر صلوته و ترا) امام احمد رحمه الله فرمایي چې: من ترک الوتر عمدا فهو رجل سوء ولا ينبغي أن تقبل شهادته (مغنی ابن قدامه حکم صلوۃ الوتر و وقتها) امام شافعي رحمه الله دسهار د سنتو او د و تر و په باره کې فرمایي چې: لا اخص لمسلم فی ترک واحدة منهما وان لم اوجبهما، (کتاب الأم، باب فی الوتر)

دلایل وجوب الوتر

اول دلیل: رسول الله ﷺ فرمایي دي چې: **إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَمَرَكُمْ بِصَلَاةٍ هِيَ خَيْرٌ لَّكُمْ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ، وَهِيَ الْوُتْرُ، فَجَعَلَهَا لَكُمْ فَيَأْتِينَ صَلَاةَ الْعِشَاءِ إِلَى صَلَاةِ الْفَجْرِ.** (مستدرک حاکم ج ۱ ص ۳۰۶). حاکم او ذهبي ورته په شرط د شیخینو صحیح ویلي دي. (ترمذي باب ماجاء فی فضل الوتر)

یعني الله ﷻ تاسو ته یوزائد لمونځ عطاء کړی دی کوم چې تاسو ته دسرو او ښانو څخه غوره دی او هغه د و تر و لمونځ دی، چې د ماخوستن او دسهار د لمونځونو په مینځ کې اداء کیږي.

پورتنی حدیث مبارک لاندې صحابه کرامو رضي الله عنهم له حضرت رسول اکرم ﷺ څخه روایت کړی دی:

- (۱) حضرت خارجه بن حذافه رضي الله عنه په (حاکم کې).
- (۲) حضرت ابو سعید خدری رضي الله عنه په (طبراني کې).
- (۳) حضرت عمرو رضي الله عنه بن العاص رضي الله عنه.
- (۴) حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه په (دارقطني کې).
- (۵) حضرت عمرو بن شعيب عن ابيه عن جده رضي الله عنه په (دارقطني کې).

(۶) حضرت عقبه بن عامر رضي الله عنه په (طبرانی) کې .

(۷) حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضي الله عنه په (خلافت بیهقی) کې .

(۸) حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنه په (دارقطنی فی غرایب مالک) کې

له دی وجې قاضی ابوزید فرمائی چې: وهو حدیث مشهور. یعنی دا حدیث مشهور دی. (عمدة القاری، شرح صحیح البخاری ج ۳ ص ۴۱۳). ددې مشهور حدیث څخه د وترو وجوب په څلورو طریقو سره ثابتیږي، (۱) زائد دمزید علیه د جنس څخه وي، مثلاً خلک وائي چې په دی مدرسه کې یو استاذ زیات شو، نو هغه به په استاذانو کې شمارلی شي، یا یو څوک ووائي چې په دې بندي خانه کې یو کس زیات شو نو هغه به بندي شمارلی شي.

همدارنگه چې و ترپه فرضي لمونځونو کې ورزیات شونو دائي د فرض کیدلو دلیل دی، لیکن چونکه ددې ثبوت د فرضو په شان متواتر نه دی له دی وجهې دپته واجب ویلی شي.

(۲) همدارنگه پدې حدیث کې د وترو د وقت تعیین شوی دی او د دومره اهمیت سره د وقت تعیین د واجباتو لپاره وي.

(۳) همدارنگه پدې حدیث کې د اضافه والي نسبت الله تعالی ته شوی دی، نو که و تر سنت وی پکار دی چې نسبت یې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته شوی وی، لکه د تراویحو په باره کې چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: سنت لکم قیامه.

(۴) همدارنگه زیاده پداسې شي چې متصور وي چې حد ورته مقرر وي او حدود په واجباتو کې متعین وی، د نوافلو حد متعین نه دی.

دوهم دلیل: د ابو ایوب انصاري رضی الله عنه په حدیث کې خپله در رسول الله ﷺ صریحي فرمان هم دادی چې و تر واجب دي رسول الله ﷺ فرمائي (الوتر حق واجب علی کل مسلم) اخرجه احمد وابن حبان واصحاب السنن الا الترمذی واخرجه ابو داود الطیالسي موقوفاً، رقم الحدیث ۵۹۳، یعنی و تر لازم او واجب دي په هر مسلمان باندې.

دريم دلیل: په مشکوة باب الوتر فصل ثاني کې د ابو ایوب انصاري رضی الله عنه حدیث دی چې: (الوتر حق علی کل مسلم) امیر یماني په سبل السلام کې لیکي چې: هو دلیل لمن قال بوجوب الوتر (سبل السلام ج ۲ ص ۲۰۰، باب التطوع) بعضې خلکو اعتراض کړی دی چې دا حدیث موقوف دی نو امیر یماني جواب ورکوي چې: قلت وله حکم الرفع اذا لا مسرح للاجتهاد فيه ای فی المقادیر

والحديث دليل على ايجاب الوتر ويدل عليه ايضاً حديث ابى هريرة عند أحمد، من لم يوتر فليس منا (سبل السلام ج ۲ ص ۸، باب صلوة التطوع)

خلورم دليل: دحضرت بريدة رضي الله عنه ثخه روايت دى چې مادر رسول الله ﷺ ثخه واوريدل چې فرمايل يي. «الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا! الْوُتْرُ حَقٌّ، فَمَنْ لَمْ يُؤْتِرْ فَلَيْسَ مِنَّا» (مشكوة باب الوتر، فصل ثالث).

يعني و ترثابت اولازم دي چاچي وترونكرل هغه زمونږ ثخه نه دى، وترثابت اولازم دي چاچي وترونكرل هغه زمونږ ثخه نه دى، وترثابت اولازم دي چاچي وترونكرل هغه زمونږ ثخه نه دى. (حاکم اودهى ورته صحيح ويلى دي (ج ۱ ص ۳۰۶)).

ددې حديث راوى عبيد الله العتكي ته ابن معين ثقة ويلى دى، ابن عدى ورته لابس به ويلى دى، اوابو حاتم ورته صالح الحديث ويلى دي، وانكر على البخارى لذكره اياه في الضعفاء، قال الحاكم هذا حديث صحيح وعبيد الله ثقة، ورواه وسكت عنه وهذا يدل على صحته عنده، وقال العيني هذا حديث صحيح. (التعليق الحسن ص ۱۶۰ باب ما استدلل به علي وجوب الوتر).

(۵) عن عبدالله بن عمر رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال اجعلوا اخر صلوتكم بالليل وتراً، بخاري ج ۱ ص ۱۳۶) ومسلم ج ۱ ص ۲۵۷).

عبدالله بن عمر رضي الله عنه در رسول الله ﷺ ثخه روايت كوي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي، چې وگړزوى وتراخيرنى لمونځ دښې، اود فرضي لمونځونو اخيرني لمونځ هم فرض وي، لکن چونکه ددې ثبوت د فرض په شان متواتر ندى له دې وجهې ورته واجب ويلى شي.

(۶) عن ابن عمر رضي الله عنهما، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «يَا أَيُّهَا الصُّبَّاحُ بِالْوُتْرِ». (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷)

رسول الله ﷺ فرمائي چې دسهار ثخه مخکې وتروکړئ. والامر للوجوب.

(۷) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَوْتِرُوا قَبْلَ أَنْ تُصْبِحُوا» (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷)

رسول الله ﷺ فرمائي چې وتر دسهار دلمانځه ثخه مخکې وکړئ. والامر للوجوب.

(۸) عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ خَافَ أَنْ لَا يَقُومَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَلْيُوتِرْ أَوَّلَهُ، وَمَنْ ظَنِمَ أَنْ يَقُومَ آخِرَهُ فَلْيُوتِرْ آخِرَ اللَّيْلِ، فَإِنَّ صَلَاةَ آخِرِ اللَّيْلِ مَشْهُودَةٌ، وَذَلِكَ أَفْضَلُ» (مسلم ج ۱ ص ۲۵۸) په حديث کې دوه د امر صیغې دي، والأمر للوجوب.

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلي دي چې څوک چې ويرېږي چې د شپې په اخر کې به پانځېږم نو هغه دې د شپې په اوله حصې کې وتړو کړي او څوک چې د شپې په اخر کې د پانځېدلو اميد لري نو هغه دې د شپې په اخر کې وتړو کړي ځکه چې د شپې اخري حصه د ملايکو د حاضريدلو وخت دی او د ابتهړه ده.

(۹) د زيد بن اسلم رضي الله عنه څخه روايت دی چې: من نام عن وتره فليصل اذا اصبح، مشكوة، باب الوتر، فصل ثاني، همدارنگه: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ نَامَ عَنْ وَتْرِهِ أَوْ نَسِيَ، فَلْيُصَلِّهِ إِذَا أَصْبَحَ أَوْ ذَكَرَهُ». (مستدرک ج ۱/ ص ۳۰۲، دارقطني ج ۲ ص ۲۲، مشكوة ج ۱، باب الوتر، فصل ثالث) په دارقطني کې د عبد الله بن عمر رضي الله عنه روايت دی چې: من فاته الوتر من الليل فيلقضه من الغد، (دارقطني، باب من نام عن وتر او نسيه)

پدې احاديثو کې ذکر شو چې د چاڅخه چې په خوب او يا په هيره وتر قضاء شول نو سهار چې کله ورپه ياد شونو قضائي دې يې راوړي. او وجوب القضاء فرع د وجوب الاداء ده.

(۱۰) عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «هُوَ وَاجِبٌ وَيُكْتَبُ». (مصنف ابن ابي شيبة ج ۲ ص ۱۹۷)

(۱۱) د حضرت علي رضي الله عنه په روايت کې راځي چې (او ترو يا اهل القرآن، (مشكوة، باب الوتر، الفصل الثاني) او امر د وجوب لپاره دی.

(۱۲) نبي كريم صلى الله عليه وسلم په وترو مواظبت من غير تركه كړی دی او مواظبت من غير تركه د وجوب دليل دی.

(۱۳) حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائي: الوتر واجب على كل مسلم. وترو واجب دي په هر مسلمان باندې (رواه البزار) ظاهره ده چې کله واجب شونو د نفلوالي ټول احکام يې منسوخ شو، نو

اوس یی در کعتونو تعداد د چا خو بی ته پاتی نه شو اونه یی په ناسته باندی ادا کول جایز شو اونه یی په سورلی باندی کول جائز شو.

فانقیل: چې دضام بن ثعلبة رضی الله عنه په واقعه کې راځي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې: خمس صلوة فی اليوم والليلة؟ امام شافعی رحمه الله فرمایي چې: ففرائض الصلوة خمس وما سواها تتطوع؟

قلنا (۱) ممکنه ده چې دا حدیث نبی ﷺ د وترو د وجوب څخه مخکې فرمایلی وی لهذا ددې حدیث څخه په عدم د وجوب د وترو باندې استدلال نه دی صحیح، له دې وجې غیر مقلد شوکاني لیکي چې: و فی جعل هذ الحدیث دلیلاً علی عدم وجوب ما ذکر نظر عندی، لان ما وقع فی مبادئ التعليم لا یصح التعلق به فی صرف ما ورد بعده، والا لزم قصر واجبات الشریعة بأسرها علی الخمس المذكورة وانه خرق للاجماع (نیل الاوطار، کتاب الصلوة، باب افتراضها ومتی کان؟ ج ۱ ص ۳۳۶)

(۲) دا هم ممکنه ده چې په دې حدیث کې دې د وترو ذکر له دې وجې څخه نه وي شوی چې وتر تابع دعشاء دي، لهذا مستقل وقت نه لري بلکې دعشاء وقت د وترو وقت دی، اذان او اقامت هم نه لري بلکې دعشاء اذان او اقامت ورته کافي دی.

(۳) دا حدیث د وجوب د وترو سره خلاف نه دی ځکه چې دلته پنځه فرائض ذکر شوي دي او احناف وترو ته فرض نه بلکې واجب ورته وایي او د فرضو او د واجبو په مابین کې غټ فرق دی.

حکایت:

امام محمد بن نصر المرزوي رحمه الله په قیام اللیل کې یو حکایت را نقل کړی دی چې یو سړي د امام صاحب رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې په یوه شپه او ورځ کې څو لمونځونه فرض دي؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل چې پنځه لمونځونه فرض دي، بیا یې پوښتنه وکړه چې د وترو څه حکم دی؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل: چې (عملاً) فرض دي، بیا یې پوښتنه وکړه چې فرض لمونځونه څو شو؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل: چې پنځه، هغه سړي ورته وفرمایل چې ته یې راته وشماره امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل چې: فجر، ظهر، عصر، مغرب، او عشاء، بیا یې پوښتنه وکړه چې وتر فرض دي او که سنت؟ امام صاحب رحمه الله ورته وفرمایل چې (عملاً) فرض دي، بیا یې پوښتنه وکړه چې څو لمونځونه فرض

شو؟ امام صاحب ورته وفرمايل چي پنخه، هغه سري اخر عاجزه شوه، امام صاحب ته يي وفرمايل چي: انت لا تحسن الحساب (فتح الملهم، كتاب الايمان، باب بيان الصلوة اللتي هي احد اركان الاسلام ج (ص ۵۰۰) دامام صاحب مقصد دا وو چي اعتقاد فرض لمونخونه پنخه دي او وتر عملي فرض دي.

ديوسف بن خالد السمتي رحمه الله واقعه:

يوسف بن خالد السمتي رحمه الله دامام صاحب رحمه الله خخه د وترو په باره كې پوښتنه وكړه، امام صاحب رحمه الله ورته وفرمايل چي وترو واجب دي، يوسف بن خالد السمتي رحمه الله ورته وفرمايل چي (كفرت يا ابا حنيفه) يعني كافر شوې يا ابو حنيفه، دده خيال دا وو چي امام صاحب وترو ته فرض وايي، نو د فرائضو تعداد بيا د پنخو خخه زياتيږي، لکن امام صاحب رحمه الله ورته وفرمايل چي: ايهولني اكفار ك اياي، وانا اعرف الفرق بين الواجب والفرض ك فرق ما بين السماء والارض، يعني د تكفير په فتوى باندې ما مه ويروه حكه چي زه د فرضو او د واجبو په مابين كې دومره فرق پيژنم لكه خومره فرق چي داسمان او د زمكې په مابين كې دي، بيا ورته امام صاحب هغه فرق بيان كړو، يوسف بن خالد السمتي رحمه الله مطمئن شو او بيا دامام صاحب رحمه الله په حلقه د درس كې شاگرد شو، تر دې چي دبصري په وچتو فقهاوو كې شمار شو (بدائع الصنائع، كتاب الصلوة، فصل في الصلوة الواجبة)

الفرق بين الفرض والواجب:

دلايل شرعيه په څلور قسمه دي:

- ۱- قطعي الثبوت قطعي الدلالت. ۲- ظني الثبوت ظني الدلالت. ۳- قطعي الثبوت ظني الدلالت. ۴- ظني الثبوت قطعي الدلالت.

كله چي په دواړو طرفونو كې قطعيت وي نو هلته په جانب د امر كې فرضيت او په جانب د نهی كې حرمت لازميږي، او كله چي په دواړو طرفونو كې ظنيت وي نو هلته استحباب او سنتيت لازميږي او كله چي په يو جانب كې قطعيت او په بل جانب كې ظنيت وي، نو هلته په جانب د امر كې وجوب يا سنت مؤكد والي او په جانب د نهی كې كراهت تحريمي لازميږي.

غالباً دامام صاحب مقصد دا وو چې د وټرو ثبوت په دليل ظني باندې راغلی دی، لهذا دا واجب دي او ددې مرتبه د فرضو څخه کمه ده.

(۴): دا هم ممکنه ده چې په دې حديث کې رسول الله ﷺ دهغو لمونځونو ذکر کړی وي چې هغه په قطعي الثبوت دلايلو باندې ثابت وي يعنې دلته د صلواتو مطلقه وو کامله وو ذکر دی او د وټرو دلايل ظني الثبوت دي لهذا په صلواتو مطلقه وو کامله وو کې نه دي داخل.

(۵) الزامي جواب دادی چې په دې حديث کې صرف د زکوة ذکر راغلی دی د نورو صدقو ذکر پکې نه شته نو ددې څخه خو معلومېږي چې د زکوة څخه علاوه نور نفقات ماليه فرض نه دي حالانکې امام شافعي رحمه الله صدقة الفطر (سرسايه) ته فرض وايي فما هو جوابکم فهو جوابنا که تاسو ووايئ چې صدقة الفطر له توابعو د زکوة څخه دی نو مونږ هم وايو چې وتر له توابعو دعشاء څخه دي.

(۶) د وټرو د وجوب قول يواځې دامام صاحب رحمه الله قول نه دی، بلکې نور امامان هم ددې قائل دي فرق صرف د وټرو ده چې امام صاحب په واجب باندې تعبير کوي او نور امامان ورته نور عنوانونه لگوي، د عبدالله بن مسعود رضي الله عنه، حضرت حذيفه رضي الله عنه ابراهيم نخعي رضي الله عنه يوسف بن خالد رحمه الله امام مجاهد رحمه الله وغيره وو څخه د وجوب قول را نقل شوی دی (عمدة القاري، کتاب الوتر، باب ليجعل آخر صلوته وټرا) امام مالک رحمه الله فرمايي: من ترک أدب وکانت جرحه في شهادته

امام احمد رحمه الله فرمايي چې: من ترک الوتر عمداً فهو رجل سوء ولا ينبغي أن تقبل شهادته (مغنی ابن قدامه، حکم صلوة الوټرو وقتها)

امام شافعي رحمه الله د وټرو او دسهار دستتو په باره کې فرمايي: ولا أرخص لمسلم في ترک واحدة منهما وان لم اوجبهما. (کتاب الأم، باب في الوتر)

نو ټول امامان ورته ضروري وايي لهذا که ددې حديث څخه د وټرو ضروري والی نفی شي نو په ټولو امامانو باندې به اعتراض راشي.

فان قيل: چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم فرضو ته د راحلې (سپرلۍ) څخه را کوز شو او وټر يې په راحله (سپرلۍ) ادا کړل؟

قلنا: داد و ترو و وجوب شخه مخکنی واقع ده (شرح معانی الآثار، ج ۱ ص ۲۰۹) عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما به نوافل په راحله کول او و ترو ته به را کوزیدلو او بیا به یې فرماییل چې ان رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یفعل ذلك (شرح معانی الآثار، ج ۱ ص ۲۰۹) او د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما واقع د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د وفات شخه وروستی ده.

دماښام دلمانځه په شان وترهم درې رکعتہ دي

(۱) حضرت عایشه رضی الله عنه فرمایي چې: مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَزِيدُ فِي رَمَضَانَ وَلَا فِي غَيْرِهِ عَلَى إِحْدَى عَشْرَةِ رَكْعَةٍ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطُوهَيْنَ، ثُمَّ يُصَلِّي أَرْبَعًا، فَلَا تَسْلُ عَنْ حُسَيْنٍ وَطُوهَيْنَ، ثُمَّ يُصَلِّي ثَلَاثًا (صحيح البخاري ج ۵ ص ۱۵۴، باب قيام النبي بالليل وصحيح مسلم ج ۱ ص ۲۵۴) وعدد ركعات النبي صلى الله عليه وسلم (رسول الله صلى الله عليه وسلم به ټول كال د اتور ركعاتو تهجد و شخه وروسته درې ركعتہ و تر کول.

(۲) حضرت عایشه رضی الله عنها شخه روایت دی چې: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» (مستدرک حاکم، کتاب الوتر، ج ۱ ص ۳۰۴)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به درې رکعتہ و تر کول، صرف په اخر کې به یې سلام گرځولو.

(۳) حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمائي چې الوتر کصلوة المغرب وتر د ماښام دلمانځه په شان دي. (موطا امام محمد. ص ۱۴۶).

(۴) حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې وتر اللیل ثلاث کوتر النهار، صلوۃ المغرب، دشپې وتر درې رکعتہ دي لکه دورځي وتر یغني د ماښام لمونځ. (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۱۹۵ طحاوی، ج ۱ ص ۱۷۳). دا حدیث دارقطني د حسن سند سره روایت کړی دی. (دارقطني ج ۲ ص ۲۸).

(۵) حضرت عایشه رضی الله عنها شخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: الوتر ثلاث کثلاث المغرب وتر درې رکعتہ دي لکه د ماښام لمونځ چې درې رکعتہ دي. (طبراني فی الاوسط) ومجمع الزوايد، ج ۲ ص ۲۴۲

ددې حديث په سند کې البکراوي ضعیف دی، لکن ددې حديث مفهوم د متعددو صحابه وو څخه مروی دی، لکه: ابن عباس، ابن مسعود، وگوره موطاء امام محمد، لهذا دا حديث حسن لغیره دی.

(۶) امام طحاوي د ابو العالیه روایت رانقل کړی دی چې: عَلَمْنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عَلَمْنَا أَنَّ الْوُتْرَ مِثْلُ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ، غَيْرَ أَنَّا نَقْرَأُ فِي الثَّالِثَةِ، فَهَذَا وَتْرُ اللَّيْلِ، وَهَذَا وَتْرُ النَّهَارِ.

د حضرت محمد ﷺ صحابه وو مونږ ته دا تعلیم را کولو چې د وټرو لمونځ د ماښام د لمونځ په شان ادا کيږي، نو دا د شپې وټر دي او د ماښام لمونځ د ورځې وټر دي. (شرح معانی الآثار، کتاب الصلوة، باب فی الوتر ج ۱ ص ۲۰۲)

ددې احادیثو څخه معلومیږي چې وټرو واجب دي او ددې لپاره درې رکعت ته مقرر دي، په دوو تشهدونو او په یو سلام باندې، لکه د ماښام لمونځ.

په دې طریقه باندې صحابه وو خپله هم عمل کولو او همدا طریقه یې خپلو شاگردانو ته هم ورښودله او په همدې طریقه باندې بلا ترده په خیر القرون کې عمل جاري وو.

ددې څخه معلومیږي چې په کومو احادیثو کې چې د وټرو تعداد مختلف راغلی دی نو دا دهغه وخت خبره وه چې وټر نفل وو.

(۷) امام ترمذي رحمه الله د باب ما یقرأ فی الوتر، لاندې د عبد العزیز بن جریج روایت رانقل کړی دی چې: كَانَ يَقْرَأُ فِي الْأُولَى: بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى}، وَفِي الثَّانِيَةِ: {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ}، وَفِي الثَّالِثَةِ: {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، وَالْمُعَوِّذَ ثَلَاثِينَ.

د حضرت ابن عباس رضی الله څخه روایت دی چې: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْوُتْرِ: بِ {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} وَ {قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ} وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ}، (نسائي، ترمذي، تقریباً)

د څوارلسو صحابه وو څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ په درې رکعتو وټرو کې درې سورتونه لوستل. هغه څوارلس صحابه کرام (رضی الله عنهم) دادي: حضرت بی بی عایشه رضی الله عنها، حضرت عبدالله بن مسعود، حضرت عبدالله بن عباس، حضرت عبدالرحمن بن عوف، حضرت ابن بن کعب، حضرت علی، حضرت عبدالله بن ابی اوفی، حضرت نعمان بن بشیر، حضرت ابوهریره، حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما حضرت عمران بن حصین

حضرت معاویہ بن خدیج ؓ حضرت جابر ؓ او حضرت ابوامامہ ؓ (ابن عبدالبرفی الاستیعاب ج ۴ ص ۷۱ | ترمذی ص ۱۰۶ | انسائی ص ۱۲۵۱ | ابن ماجہ ص ۸۳ | دارقطنی، ج ۲ ص ۳۵۵ طحاوی، ج ۱ ص ۱۷۲ | مستدرک حاکم ۲۰۵ و ابوداؤد، ج ۱ ص ۲۰۸)

نوداخوا رلس حدیثونہ شوچی و تردری رکعتہ دی .

(۸) حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چي: وَعَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ ثَلَاثَ يَفْرَأُ فِيهِنَّ بِتِسْعِ سُورٍ مِنَ الْبُقْصَلِ يَفْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بِثَلَاثِ سُورٍ آخِرُهُنَّ: (قل هو الله أحد)، (مشكوة، باب الوتر، الفصل الثالث)

(۹) حضرت انس رضی اللہ عنہ ثخہ روایت دی چي: (الوتر ثلاث ركعات) شرح معانی الآثار ج ۱ ص ۲۰۲، کتاب الصلوة باب الوتر.

بل خواتہ پہ عہد فاروقی کي پہ شل رکعتہ تراویح او پہ دري رکعتہ و تروباندي دصحابہ و وررضی اللہ عنہم اجماع منعقدہ شوی وہ او ہمدغہ اجماع د حضرت عثمان او د حضرت علی ؓ او تردیرہ وروستہ زمانہ پوری باقی وہ، لہذا دري رکعتونو ثخہ علاوہ د خومرہ رکعتونو ذکر چي پہ احادیثو کي راغلي دي هغہ اجماعاً متروک العمل دي . (مجموعۃ الرسائل ج ۳ ص ۱۱۲ و ص ۳۳۰ و ص ۳۳۲ لمحمد امین صفدر رحمہ اللہ، بحوالہ عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۲۶ و المستدرک ج ۱ ص ۳۰۴ | اقیام اللیل ص ۱۵۸ موطا امام مالک ص ۴۰ / کنز العمال ج ۸ ص ۲۴۶)

(۶) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ رَفَدَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، (إِلَى أَنْ قَالَ) ثُمَّ أَوْتَرِ ثَلَاثَ (أثار السنن ص ۱۶۶ باب الوتر ثلاث ركعات / مسلم ج ۱ ص ۱۲۶ | مجموعۃ الرسائل، ج ۳ ص ۳۲۲).

(۷) حضرت عمر رضی اللہ عنہ چي د ابو بکر صدیق د دفن ثخہ دشپي فارغ شو، ثم دخل المسجد فأوتر بثلاث، (مصنف ابن أبي شيبة، كتاب الصلوة، من كان يوتر بثلاث أو أكثر)

(۸) عَنْ عُمَرَوِ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: «مَا أَحِبُّ أَنِّي تَرَكْتُ الْوُتْرَ بِثَلَاثٍ، وَإِنْ لِيَ حُمْرُ النَّعَمِ»

[موطا امام محمد ص ۱۵۰، جامع المسانيد ج ۱ ص ۴۱۷]

حضرت عمر ؓ فرمائي چي ماتہ دسروا و بنانو ثخہ دري رکعتہ و ترخوبن دي .

(۹) عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ (رضی اللہ عنہ)، «أَلَّهُ أَوْ تَرْتَلَاثَ رَكَعَاتٍ لَمْ يُفْصِلْ بَيْنَهُنَّ بِسَلَامٍ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۴۳)

دحضرت عمر (رضی اللہ عنہ) خنخہ روایت دی چې هغه درې رکعتہ و تروکړه او ددوی په مینځ کې یې په سلام باندې جدايي رانوستله .

(۱۰) عَنْ زَاذَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، «أَنَّ عَلِيًّا (رضی اللہ عنہ) كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ قَاعِدًا»

دحضرت زاذان رحمه الله ابو عمر خنخہ روایت دی چې حضرت علی (رضی اللہ عنہ) به دشیپې په اخر کې درې رکعتہ و تر کول . (کنز العمال ج ۸ ص ۴۲، رقم ۱۲۸۵)

(۱۱) عَنْ عُقْبَةَ بْنِ مُسْلِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا عَنِ الْوُتْرِ، فَقَالَ: أَتَعْرِفُ وَتُرَّ النَّهَارَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، صَلَاةُ الْمَغْرِبِ قَالَ: صَدَقْتَ وَأَوْحَسَنْتَ (طحاوی ج ۱ ص ۱۶۶)

حضرت عقبه بن مسلم فرمایي : چې ما دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما خنخه دو تروپه باره کې پوښتنه وکړه هغه راته وفرمایل چې ته دو ورځې و تر پیژنې ؟ ما ورته وویل : چې هو ! دما بنام لمونځ دی هغه راته وفرمایل : چې تا صحیح اورشتیا وویلي .

(۱۲) حضرت ابن عباس (رضی اللہ عنہ) به درې رکعتہ و تر کول : کان یوتر بثلاث بسبح اسم ربک الاعلی ، و قل یا ایها الکافرون ، و قل هو الله أحد (موطا امام محمد ص : ۱۵۰ طحاوی ج ۱ ص : ۱۷۰)

(۱۳) حضرت انس (رضی اللہ عنہ) به درې رکعتہ و تر کول : قَالَ ثَابِتٌ (رضی اللہ عنہ) : «صَلَّى بِي أَنَسٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ الْوُتْرَ أَنَا عَنْ يَمِينِهِ وَأُمُوكَ إِدِ خَلْفَنَا، ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، لَمْ يُسَلِّمْ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ، ظَنَنْتُ أَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُعَلِّقَنِي (کنز العمال ج ۸ ص : ۶۶ طحاوی ج ۱ ص : ۱۷۳)

(۱۴) حضرت ابی بن کعب (رضی اللہ عنہ) به درې رکعتہ و تر کول : کان أبی بن کعب یوتر بثلاث لا یسلم الا فی الثالثة مثل المغرب (مصنف عبدالرزاق ج ۱۳ ص : ۲۶)

(۱۵) حضرت ابو امامة (رضی اللہ عنہ) به درې رکعتہ و تر کول . (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱۲ ص : ۱۹۴) .

(۱۶) حضرت سعید بن جبیر (رضی اللہ عنہ) فرمایي چې و تر درې رکعتہ دي . (مصنف ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۷) حضرت علقمة (رضی اللہ عنہ) فرمایي چې و تر درې رکعتہ دي . (مصنف ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۸) حضرت مکحول رحمه الله په یو سلام باندې درې رکعتہ و تر کول . (مصنف ج ۱۲ ص : ۱۹۴)

(۱۹) حضرت ابو العالیہ رحمہ اللہ فرمائی: وَتَرَدُّی رُكْعَتَهُ دِي: عَلَّمَنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عَلَّمُونَا أَنَّ الْوُتْرَ مِثْلُ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ، غَيْرَ أَنَّا نَقْرَأُ فِي الثَّالِثَةِ، قَهْدًا وَتُرَّ اللَّيْلِ، وَهَذَا وَتُرَّ النَّهَارِ (طحاوی ج ۱ ص: ۱۷۳)

(۲۰) حضرت عمر بن العزیز رحمہ اللہ دفعھا وو د قول مطابق پہ مدینہ منورہ کی دري رکعتہ وتر

مقرر کړي وو .

«أَلْبَتَّ عُمرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْوُتْرَ بِالْمَدِينَةِ يَقُولُ الْفُقَهَاءُ ثَلَاثًا، لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» (طحاوی باب الوتر، واثار

السنن ص ۱۶۴)

(۲۱) دمدینی منوری داو و فقھاوو، سعید بن المسیب، عروۃ بن الزبیر رحمہ اللہ، قاسم بن محمد رحمہ اللہ، ابوبکر بن عبد الرحمن، خارجہ بن زید رحمہ اللہ، عبید اللہ، سلیمان بن یسار، اوددوی ثخہ علاوہ دنور و فقھاوو اجتماعی فتویٰ پہ سند سرہ رانقل شوې ده چې: قَدْ أَجْمَعُوا أَنَّ الْوُتْرَ ثَلَاثٌ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ (شرح معانی الآثار، کتاب الصلوة، باب الوتر ج ۱ ص ۳۰۴)

(۲۲) عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «أَجْمَعَ الْمُسْلِمُونَ عَلَى أَنَّ الْوُتْرَ ثَلَاثٌ لَا يُسَلِّمُ إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» (مصنف ابن ابی

شبیہ ج ۱۲ ص: ۱۹۴، نصب الرأیہ ج ۲ ص ۱۴۲) حضرت حسن بصری رحمہ اللہ فرمائی چې دتولو مسلمانانو پہ اتفاق او اجماع سرہ وتر پہ یو سلام سرہ دري رکعتہ دي .

(۲۳) د حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا ثخہ روایت دی چې: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُسَلِّمُ فِي رُكْعَتَيِ الْوُتْرِ (نسائی، باب کیف الوتر بثلاث، ج ۱ ص ۴۸)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د و ترو په دوو رکعتونو سلام نه گرځولو یعنې دري رکعتہ به یې په یو سلام ادا کول.

(۲۴) د عبد الله بن عمر رضی الله عنه روایت دی چې: كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثِ رُكْعَاتٍ وَيَجْعَلُ الْقُنُوتَ قَبْلَ

الرُّكُوعِ (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۳۸)

(۲۵) امام مالک رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائی چې: ادنى الوتر ثلاث (موطا ص ۱۲۵)

(۲۶) حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چې: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا صَلَّى

الْعِشَاءَ دَخَلَ الْمَنَزِلَ، ثُمَّ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهُمَا رُكْعَتَيْنِ أَطْوَلَ مِنْهُمَا، ثُمَّ أَوْتَرَ بِثَلَاثٍ لَا يَفْصِلُ بَيْنَهُنَّ (رواه

احمد اثار السنن ص ۱۶۲، باب الوتر بثلاث ركعات)

(۲۷) عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ، «أَهْوَنُ مَا يَكُونُ الْوُتْرُ ثَلَاثُ رَكَعَاتٍ» (موطا امام محمد،

باب السلام في الوتر ص (۱۴۶) اسانه وتر درې ركعته دي.

(۲۸) عن ثابت رضي الله عنه قال: "قال أنس رضي الله عنه «يَا أَبَا مُحَمَّدٍ! خُذْ عَنِّي، فَإِنِّي أَخَذْتُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَنْ تَأْخُذَ عَنْ أَحَدٍ أَوْثَقَ مِنِّي ثُمَّ صَلَّى بِي الْعِشَاءَ، ثُمَّ صَلَّى سِتْرَكَاتٍ يَسْلُمُ بَيْنَ الرُّكْعَتَيْنِ ثَمَّ أَوْ ثَرْبِثَلَاثٍ يَسْلُمُ فِي آخِرِهِنَّ (كنز العمال ج ۸ ص ۴۲)

وتر په يو سلام اداء کيږي ددرې رکعتو په اخر کې

داسلام په ابتداء کې ډير حرکات په لمونځ کې جايز وو، مثلاً خبرې کول، سلام وغيره او داسلام په ابتداء کې وترنفل وونوپه دې کې هم دډيرو حرکاتو او سلامونو گنجائش وو، له دې وجهې په بعضې وقتونو کې رسول الله ﷺ دوترو په درې رکعتونو کې په دوو رکعتونو سلام گرزولو او يو رکعت به يې خاتمه کولو.

ليدونکودوه قسمه روايات کړي دي، بعضې راويانو صرف داخري رکعت فکر کړې دی او ديو رکعت وتر روايت يې کړی دی او بعضو ددرې رکعتونوپه دوو سلامونو روايت کړی دی، ليکن دوخت په تيريدلو سره لکه څرنگه چې په نورولمونځو کې سلام کلام ممنوع شو، همدارنگه دوترو په مينځ کې هم سلام او کلام منع شول.

(۱) (۲) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَسْلِمُ فِي رُكْعَتِي الْوُتْرِ. (موطا امام

محمد ص ۱۱۵۱ نسائي ج ۱ / ص ۲۴۸، كتاب الصلوة، باب كيف الوتر بثلاث؟).

دحضرت عايشې رضي الله عنها څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ دوترو په اولو دواړو رکعتونو کې سلام نه گرځولو په مخکې صفحه کې هم دحضرت عايشې رضي الله عنها حديث تير شو چې: ثم اوتر بثلاث لا يفصل بينهم، او په همدې طريقې باندې عمل جاري وو، کله چې صحابه کرام رضوان الله عليهم دحضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه ددفن څخه فارغ شول، نو حضرت عمر رضي الله عنه وفرمايل چې مالا تراوسه پورې وترنه دي ادا کړي نو هغه دوترود لمانځه لپاره ودريدلو او حاضرينو هم ورپسې صفونه جوړ کړل، حضرت مسعود رضي الله عنه بن مخرمه فرمائي چې: فصلی بنائلا ثلاث ركعات لم يسلم الا في اخرهن.

یعنی حضرت عمر رضی اللہ عنہ مونہ تہ پہ جماعت باندی ددری رکعتہ وترو امامتی را کرہ او صرف پہ دریم رکعت یی سلام و گر خولو. (طحاوی ج ۲ ص ۱۷۳ / عبدالرزاق ج ۳ ص ۱۹۳ / مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۲۹۳) (۳) دا خبرہ مخکی ذکر شوه، چي پہ دور فاروقی رضی اللہ عنہ، دور عثمانی رضی اللہ عنہ او دور مرتضی رضی اللہ عنہ کي لکه خرنګه چي پہ شل رکعتہ تراویح باندی اجماع منعقدہ شوې وه، همدارنګه په یو سلام باندی په دري رکعتہ وترو باندی هم اجماع منعقدہ شوې وه. حضرت ابي بن کعب امام التراویح (کان یوتر بثلاث لا یسلم الا فی الثالثة مثل المغرب. [عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۶]

د تراویح امام حضرت ابی بن کعب رضی اللہ عنہ به دري رکعتہ وتر کول او د مابینام د لمانخه په شان به یی صرف په دریم رکعت باندی سلام گر خولو، یعنی په دې خبره اجماع وه چي وتر دري رکعتہ، دوه قاعدې اویو سلام دی، لکه خرنګه چي د مابینام لمونځ دی.

(۴) حضرت ابواسحق (رحمه الله) فرمائي چي د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ او د حضرت علی رضی اللہ عنہ (په زرګونو) اصحابو به (دري رکعتہ وتر کول) او په دوو رکعتونو کي به یی سلام نه گر خولو: **كَانَ أَصْحَابُ عَلِيٍّ وَأَصْحَابُ عَبْدِ اللَّهِ لَا يُسَلِّتُونَ فِي رَكْعَتَي الْوُتْرِ** (مصنف ابن ابی شیبہ، من کان یوتر بثلاث او کثر)

(۵) حضرت ابو الزناد (رحمه الله) فرمائي چي د مدیني منوري او د واره فقهاء (سعید بن مسیب، عروہ بن زبیر، قاسم بن محمد ابوبکر بن عبد الرحمن، خارجہ بن زید، عبید اللہ بن عبد اللہ، سلیمان بن یسار) په دی متفق وو چي (أن الوتر ثلاث لا یسلم الا فی آخرهن) وتر دري رکعتہ دي او سلام صرف د دریم رکعت په آخر کي دی او په همدی باندی حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ فیصله کړې وه. (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۳ و ص ۲۰۴، شرح معانی الآثار ج ۱ ص ۲۰۴، کتاب الصلوة، باب الوتر)

(۶) حضرت امام حسن بصری (رحمه الله) فرمائي: (اجمع المسلمون ان الوتر ثلاث لا یسلم الا فی آخرهن. د ټولو مسلمانانو په دې خبره اجماع ده چي وتر دري رکعتہ دي او سلام به نه گر خول کيږي مګر یواځي په آخر کي). (استاذ البخاری ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۲۹۴، نصب الرأیه ج ۲ ص ۱۲۲)

ددې ټولو روایاتو څخه معلومیږي چي د ټولو مسلمانانو په دې خبره اجماع وه چي په دې احادیثو عمل جاري و او د دوه رکعتونو څخه وروسته په سلام گر خولو عمل خولا پرېږده چي کله به شاګرد دا حدیث واوریدلو نو ورسره به یی خپله ویره په داسې الفاظو ظاهروله چي: **إِنِّي لَأَخَافُ أَنْ يَقُولَ النَّاسُ هِيَ الْبُتْرَاءُ**.

زه ډارېم چې خلک به ووايي چې ددې لمونځ لکۍ غوڅه ده (يعنې يورکعتي لمونځ دی؟)
(طحاوی ج ۱ ص ۱۹۲).

دخلکو څخه مراد صحابه او تابعين دي. صحابه او تابعين چې دې ته بې لکۍ لمونځ وائي،
نودادې دليل دي چې داسې لمونځ متروک العمل وو، لکه څرنگه چې څوک په ولاړه د متياز و ذکر وکړي
او خلک و ويرېږي چې هسې نه چې دپته څوک سنت ووايي.

(۷) د درې رکعتو و تر کوم دليل چې مخکې ذکر شو په هغوي کې په يو حديث کې هم د دوو
سلامونو ذکر نه شته، افسوس چې غير مقلدين دا حنافو په ضد کې په هغو احاديثو عمل نکوي په
کومو چې بلانکيره عمل جاري وو. او په ضعيفو او شاذو رواياتو باندې عمل کوي. اللهم ارنا الحق حقاً
وارزق اتباعه... الخ.

د شابه بن سوار او د حضرت عايشې رضي الله عنها د حديثونو تشرېح:

أن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كان يوتر بركعة وكان يتكلم بين الركعتين والركعة (معارف السنن،
خاتمة بحث الوتر، باب ما جاء في الوتر على الراحلة)

همدارنگه د حضرت عايشې رضي الله عنها په روايت کې راځي چې: كان يوتر بركعة وكان يتكلم
بين الركعتين والركعة (معارف السنن، خاتمة بحث الوتر)

علامه بنوري رَحِمَهُ اللهُ دلته د علامه کشميري رَحِمَهُ اللهُ قول رانقل کړی دی چې: وهو (ای هذا
الحديث) مشکل وقد مكثت نحو اربع عشرة سنة أفكر فيه ثم سئلت لي جواباً يكفي ويشفي) دا
جواب علامه بنوري رَحِمَهُ اللهُ د معارف السنن باب ما جاء في الوتر بخمس، ج ۴ ص ۲۰۳ لاندې رانقل
کړي دي چې د تکلم څخه مراد د و تر او د سهار د سنتو په مابين کې تکلم دی، يعنې نبي کریم
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دوه رکعت په يو دريم رکعت باندې طاق کړل، بيا به يې د سهار د سنتو څخه مخکې
خبرې کولې او يا دا حديث دهغې زمانې دی چې نهی عن البتراء نه وه راغلې.

د عبدالله بن عمر رضی الله عنه د عمل تفصیل:

په صحیح البخاری کې د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما عمل داسې را نقل شوی دی چې: **كَانَ يُسَلِّمُ بَيْنَ الرُّكْعَتَيْنِ وَالرُّكْعَتَيْنِ**، او په مسند احمد کې یې دا عمل نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ته منسوب کړی دی چې: **كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْضِي بَيْنَ الْوُتْرِ وَالشَّفْعِ بِسَلَامَةٍ** (اثار السنن ص ۱۵۸، باب الوتر برکعة)

تهمید: عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په اول کې په تشهد کې د سلام الفاظ یعنې: السلام علیک ایها النبی لوستلو، په مؤطا الامام مالک ص ۷۳، باب التشهد فی الصلوة کې د حضرت نافع په روایت کې راځي چې: **(يَقُولُ (يَقْرَأُ) (ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) هَذَا فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ. وَيَدْعُو، إِذَا قَضَى تَشَهُدَهُ، بِمَا بَدَأَ لَهُ. فَإِذَا جَلَسَ فِي آخِرِ صَلَاتِهِ، تَشَهُدَ كَذَلِكَ أَيْضًا.**

ددې روایت څخه معلومېږي چې عبدالله بن عمر په تشهد کې د سلام الفاظ لوستل، لکن وروسته یې پرېښودل وروسته به عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په تشهد کې د سلام الفاظ دلمانځه فسخه ګڼله، په مصنف عبد الرزاق کې د باب التشهد لاندې مروی دي چې: **«لَا يُسَلِّمُ فِي الْمَشْنَى الْأُولَى، كَانَ يَرَى ذَلِكَ فَسَخَّاهُ صَلَاتِهِ.**

همدارنگه د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په باره کې مروی دي چې: **انه كان لا يقول في الركعتين السلام عليك أيها النبي.**

او یا یې په نفلي لمونځونو کې د سلام الفاظ لوستل او په فرضي لمونځونو کې یې نه لوستل.

د جواب تشریح: کله چې عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په تشهد کې د سلام الفاظ «السلام علیک ایها النبی» دلمانځه لپاره قطع ګڼله او نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** خود و ترو په اوله قعه کې دا الفاظ لوستل، نو د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په ګمان نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** د دوو رکعاتو څخه وروسته د دې الفاظو په وجه دلمانځه څخه خارج شوی وو، (وان لم یکن هو تسلیم القطع)

په دې وجه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنهما دا روایت کول شروع کړل چې نبی کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** د ترو په دوهم او دریم رکعت کې فصل کولو او خپل عمل یې هم د همدې مطابق وو، نو دا د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما اجتهاد وو، چې د مرفوعو روایاتو او د جمهورو صحابه وو کرامو د عمل په مقابله کې حجت نه دی.

خلاصه: دا چې د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما په حدیث کې د تسلیم څخه د تشهد سلام، یعنی «السلام علیک ایها النبی» مراد دی.

د مینځنۍ قعدې اهمیت

دا خنافوپه ضد کې غیر مقلدین یا په دوو رکعتونو باندې سلام گرځوي، چې دا غلطه طریقه ده، ځکه چې په دې باندې عمل باقي نه وو پاتې.

او یا دا خنافوپه ضد کې د دوو رکعتونو څخه وروسته قعده نکوي، حالانکه داهم دا وجو ترک دی، په ابو داود شریف کې حدیث دی چې د رسول الله ﷺ څخه یوه ورځ مینځنۍ قعده هیڅ شوه، نو سجده سهوه یې وکړه له دې وجهې د چا څخه چې مینځنۍ قعده هیڅ شي نو سجده سهوه پرې واجب ده، او که ویې نکړه دلمانځه اعاده پرې واجبه ده.

(۱) ام المومنین حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها فرمائي چې: (كان يقول في كل ركعتين التحية). رسول الله ﷺ به فرمايل چې په هر دوو رکعتونو کې التحیات ده. (مسلم ج ۱ ص ۱۹۴) باب ما يجمع صفة الصلوة... الخ

(۲) حضرت فضل بن عباس رضی الله عنه فرمائي: چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: الصلوة مثني مثني تشهد في كل ركعتين.

یعنې لمونځ دوه دوه رکعتي دي او د هر دوو رکعتونو څخه وروسته التحیات ده. (ترمذی ج ۱ ص ۵۰).

فایده: دلته لفظ د کل په خاص طور باندې د توجه قابل دی.

(۳) د حضرت ابو هريرة رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ دوي ته د ماسپښین یادمازیګر لمونځ ورکړ او د دوو رکعتونو څخه یې وروسته قعده ونکړه بلکه نیغ ودریدلو ځکه سبحان الله سبحان الله وویل، مګر رسول الله ﷺ هیڅ پروا ونکړه، کله یې چې لمونځ خلاص کړ نو دوه سجدي د سهوي یې وکړې او بیا یې سلام وگرځولو. (رواه البزار مجمع الزوائد، ج ۱ ص ۲۰۲).

(۴) د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنہ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: صلوٰۃ اللیل مثنی مثنی. د شپې لمونځ دوه دوه رکعتہ دی، کله چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنہ څخه پوښتنه وشوه چې د دوو رکعتونو څخه معنی ده نو یې فرمایلي چې: ان تسلم فی کل رکعتین. (صحیح مسلم، ج ۱ ص ۲۵۷).

چې د هر دوو رکعتونو څخه وروسته سلام وگرځوه لکه څرنګه چې په تهجد وکې د هرو دوو رکعتونو څخه وروسته سلام گرځول کیږي، لیکن و تر دوه دوه رکعتہ نه دي، نو د دوو رکعتونو څخه وروسته یې سلام هم باقی پاتې نه شو، بلکې د تشهد څخه وروسته به بغیر د سلام څخه پورته کیږي، نو په کومو احادیثو کې چې د سلام نفی وه هغه هم د قعدې د لایل دی

(۵) هغه ټول احادیث چې په هغوی کې دایان وو چې د وترو لمونځ د ماښام د لمونځ په شان دی هغه هم د مینځني قعدې د لایل دي، ځکه چې د ماښام په لمانځه کې چې په درې رکعتہ فرضو کې د دوو رکعتونو څخه وروسته قعده ونکړئ نو بالاتفاق سجده سهوه واجیږي.

(۶) حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ فرمائي چې یوه شپه زه د خپلې مور سره در رسول الله ﷺ کورته ددې لپاره ورغلم چې وگورم چې رسول الله ﷺ وترپه کومه طریقه کوي؟

حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ فرمائي چې رسول الله ﷺ چې په کومه طریقه وترو کړل هغه داسې وه: په اول رکعت کې یې (سبح اسم ربک الاعلی ولوستلو او په دوهم رکعت کې یې (قل یا ایها الکافرون) ولوستلو، ددې څخه وروسته یې اوله قعده وکړله او دا دوه رکعتونه یې د دریم رکعت څخه په سلام باندې جدا نکړل ددې څخه وروسته یې په دریم رکعت کې د (فاتحې څخه وروسته) قل هو الله احد) ولوستلو کله چې ددې څخه فارغ شونو الله اکبری وویل، ددې څخه وروسته یې قنوت ولوستلو او بیا رکوع ته لاړ. (رواه ابن عبد البر فی الاستیعاب، ج ۴ ص ۷۱).

(۷) حضرت ابن عمر رضی الله عنہ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د شپې لمونځ دوه دوه رکعتہ دي، کله مو چې د دوو رکعتونو څخه وروسته د سلام اراده وکړه نو پاڅیږئ یو رکعت ورسره یو ځای کړئ دغه به وتر (طاق) شي. حضرت قاسم بن محمد فرمائي چې زه بالغ شوی یم (د هغه څخه تراوسه) ما خلک په درې رکعتہ وترو باندې لیدلي دي. (صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۳۵) ابواب الوتر.

وگوره دبخاری شریف ددې حديث څخه درې رکعت ته و ترپه یو سلام او دوه التحیاتوسره ثابت شو، ددې ټولو مشهورو احادیثوپه خلاف چې غیر مقلدین دکوم روایت څخه استدلال کوي دهغه حال وگورئ.

(۸) امام حاکم اول په دوو سندونو باندې د حضرت سعید بن ابی عروبہ عن قتادة عن زرارة بن ابی اوفی عن سعد بن هشام عن عایشة رضی الله عنها څخه دا حدیث را نقل کړی دی، کان النبي صلى الله عليه وسلم يوتر بثلاث لا يسلم الا في آخره، چې رسول الله ﷺ دوترودا ولودواپور رکعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی اولیکلي يې دي چې دا حدیث دبخاري اودمسلم په شرط صحیح دی. (مستدرک حاکم، ج ۱ ص ۳۰۴، کتاب الوتر) اود حضرت سعد رضی الله عنه دا حدیث دمستدرک حاکم څخه علاوه په لاندې کتابونو کې هم راغلی دی.

(۱) نسائي: ج ۱ ص ۴۸ (۲) دارقطني: ص ۱۷۵

(۳) موطا امام محمد: ج ۱ ص ۱۵۱ (۴) طحاوی: ج ۱ ص ۱۹۳.

(۵) محلی ابن حزم: ج ۲ ص ۴۸. (۶) ابن ابی شيبه: ج ۲ ص ۲۹۵

(۷) بهیقي: ج ۳ ص ۳۱ (۸) مسند احمد: ج ۶ ص ۱۵۶

(۹) طبرانی صغیر...

په دی لسو کتابونو کې د حدیثو الفاظ داسې دي چې رسول الله ﷺ دوتروپه دوو رکعتونو سلام ندی گرځولی (کان رسول الله ﷺ يوتر بثلاث لا يسلم الا في اخره) نوددې لسو سندونوپه دې اتفاق دی چې د حدیث الفاظ (لا يسلم) دی یعنې رسول الله ﷺ ددو رکعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی او په یو ولسم سند کې دوه نسخې دي یوه نسخه د (لا یعقد) ده او بله نسخه د (لا يسلم) ده.

أَخْبَرَنَا أَبُو نَعْرِ أَمْدُ بْنُ سَهْلٍ الْفَقِيهُ بِخَارِي، ثنا صَالِحُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ حَبِيبٍ الْحَافِظُ، ثنا شَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، ثنا أَبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَوْفَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ هِشَامٍ، رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُوتِرُ بِثَلَاثٍ لَا يَسْلِمُ (فِي نُسْخَةٍ لَا يَفْعَدُ) إِلَّا فِي آخِرِهِنَّ» وَهَذَا وَتَرَأَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «وَعَنْهُ أَخَذَهُ أَهْلُ الْمَدِينَةِ (المستدرک ج ۱ ص ۳۰۴).

کله چې لس سندونه په دې متفق وو چې په حدیث کې د (لا يسلم) لفظ راغی یعنې رسول الله ﷺ ددو رکعتونو څخه وروسته سلام نه دی گرځولی.

اوپه یوولسم سند کې هم یو نسخه د (لایسلم) وه لکن بله نسخه د لایقعد وه یعنې رسول الله ﷺ د دوو رکعتو نوڅخه وروسته ناسته نه وه کړی نوله دې وجهې ضروري ده چې ددې نسخې د متن اود سند تحقیق وکړی شي چې د لسو سندونو څخه مخالفه ده، ځکه چې ددې نسخې مثال داسې دی لکه د کوم متواتر قرائت په خلاف چې شاؤ قرائت راشي او یا د محکم په مقابل کې چې متشابه راشي :

(۱) ددې نسخې د سند او لود وړ او یا نو حال نه په تقریب کې شته، نه په تذکرة الحفاظ کې، نه په میزان الاعتدال کې او نه په تهذیب التهذیب کې (مجموعۃ الرسائل : ج ۲ ص ۱۱۷ و ص ۳۳۶) و تجلیات صفدر، ج ۲ ص ۵۶۷

(۲) د دریم راوی شیبان بن فروخ په باره کې په تقریب التهذیب کې لیکل شوي دي چې (صدوق یېم وری بالقدر) یعنې رشتینې دي لکن دوهم ښکار وواو د تقدیر څخه د انکار ته متهم هم پرې لگیدلی وو . (تقریب التهذیب ص ۱۴۸) .

(۳) څلورم راوی ابان دی، د ابان ولدیت په حدیث کې نه دی ذکر شوی .

په تقریب التهذیب کې د ابان په نوم لس کسان دي، په دې لسو کې اته ضعیف دي او دوه ثقه دي . علامه نیموی رحمه الله فرمائی چې ابان بن یزید ثقه دی، لکن دده داروایت د ثقه و و څخه د مخالفت په وجه غیر محفوظ دی . اثار السنن، ج ۱ ص ۱۷۰ (باب من قال ان الوتر بثلاث انما یصلي بتشهد واحد)

(۴) د غیر مقلدینو په معتمده فتاوی کې یې لیکلي دي چې د ابان په روایت کې د لایقعد په ځای لایسلم دی له دې وجهې د امام بیهقی د تصریح مطابق د لایقعد الفاظو ته غلط ویل پکار دي . (فتاوی علماء حدیث : ج ۳ ص ۱۹۹) .

(۵) ددې روایت مدار په قتاده دی او قتاده چې په عن سره روایت وکړي، نو د غیر مقلدینو په دې اتفاق دی چې دده هغه روایت حجت نه دی، ځکه چې د صحیح مسلم شریف د (اذا قرء فانصتوا) روایت دوي له دې وجهې څخه نه مني چې په هغې کې قتاده په عن سره روایت کړی دی او د نسائي (جلد اول ص ۱۲۳) کې د حضرت مالک بن حویرث په سجدو کې درفع الیدین د روایت د منلو څخه هم ځکه انکار کوي چې هلته قتاده ؓ په عن سره روایت کړی دی، نو د سند له لحاظه دا حدیث قابل د استدلال نه دی .

(۶) ددی حدیث په متن کې چې فکرو کړای شي نو هم د (لایقعد) جمله صحیح نه ده، ځکه چې ددی څخه وروسته په همدې روایت کې دا هم شته چې دوتر وداطریقه د حضرت عمر رضی الله عنه وه او همداطریقه اهل مدینه وو د حضرت عمر رضی الله عنه څخه اخستی وه، نو اوس به وگورو چې د حضرت عمر رضی الله عنه طریقه د لایقعد وه او که د لایسلم وه؟

مخکې تیره شوه چې د حضرت صدیق اکبر رضی الله عنه د دفن څخه وروسته چې کله حضرت عمر رضی الله عنه صحابه وورېضی الله عنهم ته دوتر و لمونځ ورکولو نو په اخر کې یې سلام وگرځولو، په هغه روایت کې لایسلم الفاظ دي د لایقعد نه دي (لم یسلم الا فی اخرهن) (طحاوی ج ۲ ص ۲۰۲).

(۷) حضرت حسن بصری (رحمه الله) ته چې کله وویل شول چې حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنه په وور کعتونو سلام گرځوي، نو حسن بصری (رحمه الله) ورته وفرمایيل چې دده والد حضرت عمر رضی الله عنه ډیر غټ قیة وو هغه به په دوو رکعتونو د سلام څخه بغیر دریم رکعت ته پورته کیدلو. (مستدرک ج ۱ ص ۳۰۴، صحیح البخاري ج ۱ ص ۱۳۵، حاشیه نمبر ۸)

د حضرت عمر رضی الله عنه څخه په هیڅ صحیح سند سره د (لایقعد) لفظ نه دی ثابت

(۸) - د اهل مدینه ووطریقه هم د لایسلم والاوه، لکه څرنګه چې مخکې تیره شوه، د اهل مدینه ووطریقه په یو روایت کې هم لایقعد نه دی رانقل شوی. خلاصه دا چې د (لایقعد) وارا روایت نه سنداً صحیح دی اونه متناً وداکثرو احادیثو څخه د مخالفت په وجه منکر روایت دی، له دی وجهې مولوی عبدالرؤف (چې غیر مقلد دی) هم دی اقرار ته مجبور شوی دی چې په دې حدیث کې د (لایقعد) لفظ محل د نظر دی. (حاشیه صلوٰۃ الرسول ص ۳۹۱) امام بیهقی هم ورته خطا ویلې دی (ج ۳ ص ۲۸)

(۹) - او که په طریقې د فرض المحال صحیح شي نو بیا به نفی القعود په هغه قعود ورحملو چې په نفی کې سلام وي جمعاً بین الاحادیث، التعليق الحسن، ص ۱۷۱)

لاتشبهوا الوتر بصلوة المغرب

غیر مقلدین دا ولی قعدې دنفې لپاره دا بوهریره رضی الله عنه حدیث هم پیش کوي چې الفاظ یې داسې دي چې: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ لَا تُوتِرُوا بِثَلَاثٍ أَوْ تَرُوا بِخَمْسٍ أَوْ سَبْعٍ وَلَا تُشَبِّهُوا الصَّلَاةَ الْمَغْرِبَ (دارقطني ج ۲ ص ۲۵، لاتشبهوا الوتر بصلوة المغرب).

لکن ددینه استدلال بالکل غلط دی، ځکه چې ددې حدیث معنی داده چې دوترو څخه مخکې سنت مه پرېږدئ لپاره ددې چې دماښام دلمانځه سره یې فرق راشي، یا دوترو څخه مخکې تهجد مه پرېږدئ نو دتهجدو طرف ته ترغیب دی، ځکه چې پدې حدیث کې ددریور کعتو و ترو څخه ممانعت دی، حالانکې درې رکعت به بالاتفاق جایز دي، دغیر مقلدینو د حال څخه تعجب دی، چې ددې حدیث د کوم ځای څخه نفی د قعدې رامعلوموي؟ په دې حدیث کې خود نفی د مشابهت لپاره خپله نبوي ﷺ تشریح موجوده ده، چې اوترو بنخمس اوبسبع ای باداء الرکعتین تطوعا قبله او برکعتین بعده ایضا.

همدا تاویل د حضرت عایشې رضی الله عنها په حدیث کې ذکر شوی دی چې: لَا يُؤْتَرُ بِثَلَاثٍ بَرَاءً صَلَّ قَبْلَهَا رَكْعَتَيْنِ، أَوْ أَرْبَعًا (مصنف ابن ابی شیبه، من کان یوتر بثلاث او اکثر)
همدارنگه په طحاوي، باب الوتر کې د عبدالله بن عباس رضی الله عنهما اثر دی چې: إِنْ لَمْ يَكُنْ أَنْ يَكُونَ بَرَاءً ثَلَاثًا، وَلَكِنْ سَبْعًا أَوْ خَمْسًا.

فتیحه: غیر مقلدین چې درې رکعت و ترپه کومو دوو طریقو باندې کوي دواړه طریقې یې غلطې دي.
یوه طریقه یې بالاجماع متروکه ده او د اجماع څخه وتونکي د حدیث د تصریح مطابق دوزخي دی او دوه طریقه یې په شاذ او منکر روایت باندې بناء ده او د مشهورو احادیثو په مقابل کې په منکراتو باندې عمل کونکی هم یقیناً چې گمراه دی.
دغیر مقلدینو دریمه طریقه یورکعت و ترکول دي او دا هم غلطه ده.

دیو رکعت و ترو مسئله

مخکې خبره تیره شوه چې په ابتداء د اسلام کې په لمانځه کې سلام او کلام جایزو و، له دې وجهې رسول الله ﷺ په بعضې وقتونو کې دوترو په دوو رکعتونو سلام گرځولی دی او یورکعت یې ځانته کړی دی. نو ددغې واقعې لیدونکو. راویانو دوه قسمه روایت کړی دی، بعضو د دریورکعتونو په دوو سلامونو روایت کړی دی او بعضو صرف داخري رکعت فکر کړی دی او دیورکعت و ترو روایت یې کړی دی او پاتې شو صرف او صرف یورکعت بغیر دوو رکعتونو څخه نو دادر رسول الله ﷺ څخه هیڅکله نه دي ثابت، لکه څرنګه چې امام رافعي رحمه الله او ابن صلاح فرمایي چې: لم یثبت منه صلى الله عليه وسلم الاقتصار على واحدة ولا تعلم في روايات الوتر مع كثرتها أنه صلى الله عليه وسلم اوتر بواحدة.

فحسب (معارف السنن ج ۱ ص ۲۱۵) ملا علی القاری رحمه الله فرمایي چې: ولا يوجد مع الخصم حديث يدل على ثبوت ركعة مفردة في حديث صحيح ولا ضعيف (مرقات ج ۳ ص ۱۶۰) دو تروروايات سره ددې چې ډيرزيات دي ليکن مونږ ته په کې داسې روايت نه دی معلوم چې په هغه کې راغلي وي چې رسول الله ﷺ يورکعت وترکړی دی.

حافظ ابن حجر د حافظ ابن الصلاح په دعوي اعتراض کړی دی چې په دارقطني کې روايت دی چې: **عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَوْتِرَ بِرُكْعَةٍ» (سِنَنِ الدَّارِقُطِيِّ: مَا يُقْرَأُ فِي رُكْعَاتِ الْوُتْرِ وَالْقُنُوتِ فِيهِ**

لکن د حافظ ابن حجر دا اعتراض صحيح ندی، ځکه چې د دارقطني دا روايت په اصل کې د صحيح البخاري د: **بَابُ: كَيْفَ كَانَ صَلَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ وَكَمْ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ**، د روايت څخه اختصار دی چې **د عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا** په سند سره ذکر شوی دی پدې اصل روايت کې ايتار برکعة واحدة فقط ندی ذکر شوی، (وگوره صحيح البخاري، کتاب التهجيد، رقم الحديث ۱۱۴۰).

ليکن غير مقلدين دا حنا فوسره په ضد کې په يورکعت و ترو باندې زور ونه وهي او د يورکعت و ترو لپاره يو څو دلايل پيش کوي، چې په هغوي کې ډېرولو څخه اول د حضرت ابو ايوب انصاري ؓ حديث دی، چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې د چا خوښه وي پنځه رکعت و تردي وکړي او که د چا خوښه وي درې رکعت و تردي وکړي او که د چا خوښه وي يورکعت و تردي وکړي.

ليکن غير مقلدين په دې کې دوه خبرې پټوي:

(۱) دا حديث په اصل کې د صحابي قول دی.

حافظ ابن حجر ليکلي دي چې امام ابو حاتم، زيلعي دارقطني درعلل بيهقي او ډيرو حضراتو دې حديث ته موقوفات صحيح ويلي دي او همداخبره صحيح ده. (التلخيص الحبير، ج ۲ ص ۱۳). موقوف د صحابي قول ته وائي او د غير مقلدينو مسلمه قاعده ده. (که موقوفات صحابه حجت نيست).

د صحابي قول دليل نه شي جوړيدلی، الحق الصريح، ج ۱ ص ۴۰ تحت قول صاحب المشکوة کانی اسندت الى النبي ﷺ.

(۲) دنسائی شریف په، ج ۱ ص ۲۴۹) کې ددې روایت په اخیر کې داهم شته چې دچاخوبښه وي اشاره دې وکړي دا جمله غیر مقلدین هیڅکله نه بیانوي. ځکه چې په دې جمله کې یو رکعت وتروته هم رخصت ورکړل شوی دی. او عجیبه خوندوره اساني ده؟؟؟ چې دوتروټولو اختلافاتو ته یې خاتمه هم ورکړې ده.

(۳) حضرت ابن عباس رضی الله عنه او حضرت ابن عمر رضی الله عنه مرفوعاً بیان کوي چې: (الوتر رکعة من اخر الليل) (مسلم ج ۱ ص ۲۵۷). حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائی چې دا حدیث صرف دیو رکعت وترو لپاره صریح نه دی ځکه چې په دې کې دا احتمال شته چې ددې معنی دا وي چې دتیرودو ورکعتونو سره یو رکعت یوځای کړی چې درې رکعتو تر (طاق) شي. (فتح الباری ج ۲ ص ۳۸۵ وفي البعض، ص ۴۸۱، کتاب الوتر، باب ماجاء في النوتر) همدا تاویل امام طحاوي رحمه الله هم ذکر کړی دی (شرح معانی الآثار ج ۲ ص ۱۹۱، باب الوتر) همدا تاویل ملا علي قاري هم ذکر کړی ده.

(۴) مخکې تیر شو چې په ابتداء د اسلام کې کله رسول الله صلی الله علیه و آله د وترو په دوو رکعتونو سلام گرځولی دی او یو رکعت یې خاتمه بیان کړی دی خو بیا وروسته دا عمل منسوخ شو.

(۵) ددې څخه وروسته خپله حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه او حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه دا حدیث روایت کړی دی چې دوترو لمونځ د ماښام د لمونځ په شان دي. (موطا امام محمد ص ۱۴۶ مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۲۸).

او ظاهره ده چې د ماښام لمونځ هیڅکله یو رکعت نه دی جایز.

(۶) په اخر کې حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه دیو رکعت وترو سره دومره مخالف وو چې چا به یو رکعت وتړکول نو هغه ته به یې حمار (خر) ویلو. (طحاوي ج ۱ ص ۱۹۹).

افسوس چې غیر مقلدین د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د تیرې زمانې روایت پیش کوي لکن دا خبرې زمانې روایت یې پټوي حالانکه: کتمان سبیل الیهود) دی.

(۷) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْبُتَيْرَاءِ أَنْ يُصَلِّيَ الرَّجُلُ وَاحِدَةً يُؤْتِرُ بِهَا. (رواه ابن عبد البر في التمهيد ج ۱۳، ص ۲۵۱، اعلاء السنن ج ۶ ص ۴۰).

حضرت ابو سعید خدری رضی الله عنه فرمائی چې رسول الله ﷺ دبتيراء رضی الله عنه څخه منعه کړې ده يعنې ددې څخه چې سړی یو رکعت وتړو کړي. علامه عيني دطحاوي په شرحه کې ددې روايت په رجالو فرداً فرداً کلام کړی دی او فرمايلي يې دي چې ددې روايت صرف په یو راوي عثمان بن محمد بن عثمان باندې عقيلي دا جرعه کړې ده چې الغالب علی حدیثه الوهم لکن بل هيڅ کوم محدث ورباندې جرعه نده کړې، لهذا دا حدیث داستدلال قابل دی.

دبتيراء صحيح تفسير همدا دی چې: أن یصلی الرجل رکعة واحدة، دا په مرفوع حدیث کې راغلي دي، دوهم تفسير يې د حضرت ابن عمر رضی الله عنهما څخه مروی دی چې: انما البتيراء أن یصلی الرجل الركعة التامة فی رکوعها وسجودها وقيامها ثم یقوم فی الأخری فلا يتم لها رکوعاً ولا سجوداً ولا قياماً فتلك البتيراء (بيهقي، باب الوتر برکعة واحدة الخ) اول تفسر راجح دی، ځکه چې هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم تفسير دی او یا که د ابو سعید خدری رضی الله عنه تفسير شي نو بیا هم راجح دی، ځکه چې ابو سعید خدری رضی الله عنه دبتيراء د حدیث راوي دی او ابن عمر رضی الله عنهما دبتيراء د حدیث راوي نه دی، د راوي تفسير ته ترجیح ده.

(۸) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرْظِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ نَهَى عَنِ الْبُتَيْرَاءِ. (زيلعي ج ۳ ص ۳۰۳ وهو مرسل معتضد).

محمد بن کعب رضی الله عنه فرمائي چې رسول الله ﷺ دبتيراء يعنې د یو رکعت وتړو څخه منع فرمایلی ده. دصحابه وو (رضوان الله عليهم اجمعين) او تابعينو (رحمهم الله) په دور کې دهمدې احاديثو موافق عمل جاري وو، د یو رکعت وتړو هيڅ راوج نه وو، که کوم چا به شاذ او نادريو رکعت وکړو، په هغه به خلکو اعتراض کولو او خلکو به ورته په تعجب کتل، هغه به ددې اعتراض په جواب کې هيڅ حدیث نه شوی پيش کولی. {مجموعۃ الرسائل، ج ۲ ص ۳۳۹ و ص ۱۲۱} از مولانا محمد امين صفدر رحمۃ الله علیه.

علامه بنوري رحمه الله فرمايي چې: دا حنفو د مذهب د ترجیح لپاره دا خبره کافي ده چې درې رکعت په اتفاق جايز دي او د دريو څخه په کمو او زياتو کې اختلاف دی او متفق عليه د مختلف في څخه راجح وي.

مونڊ ڏيڍ واقعات د صحيحو احاديثو څخه داسې پيش كولى شو، چې په هغې كې په يور كعت و تركونكي باندې سخت اعتراضونه شوي دي. اوتاسودا ثابته كړي چې په چاباندې چې اعتراض شوى وي هغه په فلان صحيح حديث باندې دا اعتراض كونكي په مخ كې يور كعت و تر ثابته كړى دى.

(۱) - اوله واقعه: بَلَّتَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَنَّ سَعْدَ ابْنَ تَرِبَةَ رَكْعَةً قَالَ: مَا أَجَزْتُ رَكْعَةً قَطُّ (مجمع الزوايد، باب

عدد الوتر ج ۲ ص ۲۴۲)

يوه ورځ حضرت سعد رضي الله عنه يور كعت و تركول، نو حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ورته وفرمايل چې: يور كعت و ترهڅكله نه دى جايز. (وعاب ذلك على سعد رضي الله عنه) د حضرت سعد رضي الله عنه د افعلي يې معيوب وگڼلو (طحاوى ج ۱ ص ۲۰۳) مگر حضرت سعد رضي الله عنه د دې اعتراض په مقابل كې يو صحيح حديث هم پيش نكړو كه په غير مقلدينو كې ذره همت وي نو د حضرت سعد رضي الله عنه څخه دى جواب ثابت كړي.

مَالِكٌ رضي الله عنه، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ رضي الله عنه، أَنَّ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ رضي الله عنه كَانَ يُوتِرُ بَعْدَ الْعَتَمَةِ بِوَاحِدَةٍ، قَالَ يَحْيَى رضي الله عنه، قَالَ مَالِكٌ رضي الله عنه: وَلَيْسَ عَلَى هَذَا الْعَمَلُ عِنْدَنَا. وَلَكِنْ أَذْنَى الْوُتْرِ ثَلَاثٌ، (موطا امام مالك، باب الامر بالامر بالوتر ج ۱ ص ۲۵)

(۲) دوهمه واقعه: حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه صراحت په ښكاره اعلان وكړو چې: با اجزأت

ركعة واحدة قط (موطا امام محمد ص ۱۵۰) يعنې ما هڅكله هم يور كعت و تركافي نه دي گڼلي، په دغه وخت كې په كوفه كې په زرگونو صحابه (رضى الله عنهم) اوتابعين موجود وو. ليكن هيڅ كوم صحابي يا تابعي دده په خلاف يو حديث هم پيش نكړو.

(۳) دريمه واقعه: حضرت عبد الله بن سلمه رضي الله عنه فرمائي چې حضرت سعد رضي الله عنه په كوفه كې

يور كعت و تركول زه ورپسې ورغلم د مټ څخه مې ونيولو او ورته مې وويل چې. (يا ابا اسحق ماهذه الركعة). يعنې دا ركعت څه شى دى؟ (طحاوى ج ۱ ص ۲۰۳).

(۴) حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چې: اهون مايكون الوتر ثلاث ركعات، موطا امام

محمد، ص ۱۵۰ و تركم از كم درې ركعتنه دي. د دې څخه معلومېږي چې د شاذو قراءتونو په شان يور كعت

وترهم صحابه وواو تابعینو ته یو عجیب کار ښکاریدو. حضرت سعد رضی الله عنه د حضرت عبدالله بن سلمه رضی الله عنه په خلاف هیڅ حدیث پیش نکړو.

(۴) غیر مقلدین وائي چې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه یو رکعت وتر کړي دي او د حضرت ابن عباس رضی الله عنه قول دلیل شرعي دی. احناف وائي چې د جمهور و صحابه و و قول او فعل دلیل شرعي دی، د جمهور و صحابه و و (رضی الله عنهم) په خلاف د هیچا قول او فعل دلیل شرعي نه دی، اگر چې د ابن عباس رضی الله عنه په شان مونږ هم د اجتهاد ډی اختلاف تاویل کوو.

بهر حال د دې خلاصه داده چې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه یو رکعت وتر وکړل او یو رکعت وتر په هغه زمانه کې یو اجنبی فعل وو. ابن ابی ملیکه راغلو ابن عباس رضی الله عنه ته یې وویل، ابن عباس رضی الله عنه ورته وویل چې: اینه فقیه (یعنې دیو رکعت وتر په باره کې د امیر معاویه رضی الله عنه سره هیڅ صریح حدیث نه شته البته) دا د امیر معاویه رضی الله عنه خپله فقیه رایه ده. اوفقیه که په خپل اجتهاد کې خطاء هم وي نو یو اجر ورته میلاویږي، له دې وجهې یې (اصاب) هم فرمایلي دي او یقیناً چې هیڅ غیر مقلد دانه شي ثابتولی چې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دې کوم صریح حدیث پیش کړی وي. د دې څخه معلومیږي چې په پوره مکه مکرمه کې هیچا هم یو رکعت وتر نه پیژندل، ځکه خود امیر معاویه رضی الله عنه په دې فعل باندې لیدونکي حیران شوي وو.

(۵) حضرت ابن ابی ملیکه ته ابن عباس رضی الله عنه مذکور جواب ورکړ او کله چې حضرت عکرمه رضی الله عنه هم راغلو او ورته وی ویل چې حضرت معاویه رضی الله عنه یو رکعت وتر وکړل (شاید په دې خیال چې د دې اجتهاد ډی خطائي رواج نه وو). نو حضرت ابن عباس رضی الله عنه سخت الفاظ هم فرمایلي دي. (طحاوی ج ۱ ص ۱۹۹).

(۶) غیر مقلدین وائي چې حضرت عثمان رضی الله عنه یو رکعت وتر کړي دي او په یو رکعت کې یې ټول قران ختم کړی دی. (دارقطني طحاوی). مونږ وایو چې ستاسو په نیز د حضرت عثمان رضی الله عنه فعل دلیل شرعي نه دی. او همدارنگه په یو رکعت کې قران ختمول ستاسو په نیز د حدیثو څخه مخالفت او بدعت دی، نو تاسو ته د دې دلیل څه فایده ده؟ او همدارنگه مونږ وایو چې د دې په سند کې فلیح بن سلیمان راوي ضعیف دی.

او همدارنگه په دې روایت کې دا هم شته چې جلیل القدر صحابی حضرت عبدالرحمن التیمی چې کله حضرت عثمان رضی الله عنه په دې یو رکعت وتر و باندې ولیدل نو ووي فرمایلي چې (اوهم الشیخ).

که د و هم یاد هیږي له وجهې کوم چایور کعت و ترکی وي نوممکنه ده، لیکن بغیر د و هم او بغیر د هیږي څخه یور کعت و ترپه هغه دور کې د چاپه تصور کې هم نه راتلل او حضرت عثمان رضی الله عنه هم کوم حدیث نه دی پیش کړی چې دا و هم نه دی بلکې زه په فلان حدیث باندې عمل کوم او همدارنگه د حضرت عثمان رضی الله عنه په زمانه کې د شل رکعت تراویحو څخه وروسته ټولو صحابه و و په جماعت باندې درې رکعت و ترکول او هیچا انکار نه کولو.

ددې ټول روایاتو څخه دا هم ثابتیږي چې یور کعت و تر د صحابه و و په زمانه کې یو منکر کار وو، دا تعامل ددې دلیل دی چې د بتیراء حدیث بی اصله نه دی.

(۷) په ټولو صحاح سته و و کې د رسول الله صلی الله علیه و آله دا فرمان موجود دی چې: (صلوة الليل مثنی مثنی). د شپې لمونځ دوه دوه رکعت دي، ددې حدیث څخه صفا معلومیږي چې د لمانځه نصاب کم از کم دوه رکعت دي، ددې څخه کم لمونځ نه شته، همدا وجه ده چې په فرایضو او نوافلو کې که په سفر کې وي یا په حضر کې، تردې چې په صلوٰة خوف کې هم یور کعت لمونځ نه شته.

(۸) دام المؤمنین حضرت عایشی رضی الله عنها څخه حضرت عبدالله بن ابی قیس رضی الله عنه پوښتنه وکړه چې رسول الله صلی الله علیه و آله څو رکعت و ترکی دي؟ هغې (رضی الله عنهم) ورته جواب ورکړ و چې څلور او درې. شپږ او درې اته او درې، لس او درې رکعت یې کړي دي. هیڅکله یې د دیار لسو رکعتو څخه زیات اودا و (۷) رکعتو څخه کم نه دی کړی. [احمد ج ۶ ص ۱۵۶ / طحاوی ج ۱ ص ۱۹۸ / ابوداود ج ۱ ص ۲۰۰].

ددې څخه معلومیږي چې رسول الله صلی الله علیه و آله ددرې رکعتونو څخه نه زیات و ترکی دي او نه یې ددرې رکعتونو څخه کم کړي دي.

پنځه، اوه، نهه، یوولس او دیارلس رکعت و تر

د شپې په اخر کې دوه لمونځونه کیږي یو صلوٰة اللیل او دوهم و تر دا دواړه دوه جدا جدا لمونځونه دی، محدثینو هم ورته جدا جدا بابونه لگولي دي، لکن دا دواړه په یو وخت کې ادا کیږي، لهذا یو په بل یې اطلاق کیږي، نور اویانو دوه قسمه رانقل کړي دي، بعضو د تفقه څخه کار اخستی دی دواړه یې جدا جدا ذکر کړي دي، لکه د مشکوٰة په باب الوتر، فصل ثانی کې چې د حضرت عایشی رضی الله عنها په روایت کې راځي چې

حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا خنځه پوښتنه وشوه چې بکرم ګان رسول الله صلى الله عليه وسلم يوتر؟ حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا ورته وفرمايل چې: ګان يوتر يا زير وکلايت وسيت وکلايت وثمان وکلايت وعشر وکلايت.

حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا دسبع په خای داسې تعبير وکړو چې: يا زير وکلايت، نو خلور تهجد شو او درې وتر او دتسع په خای يې داسې تعبير وکړو چې: ست وکلايت نو شپږ رکعت تهجد شو او درې رکعت تهجد شو او داحد عشر په خای يې داسې تعبير وکړو چې ثمان وکلايت اته رکعت تهجد او او درې رکعت تهجد شو او دثلاثة عشر په خای يې داسې تعبير وکړو چې عشر وکلايت لس رکعت تهجد او او درې رکعت تهجد شو او دثلاثة عشر په خای يې داسې تعبير وکړو چې عشر وکلايت لس رکعت تهجد او او درې رکعت تهجد شو، نو تهجد زياتيدل او کميدل او وتر درې رکعت وو، نه کميدل او نه زياتيدل دا روايت مفصل دی او بعضې راويانو اجمال کړی دی، مجازاً يې صلوة الليل ته هم وتریولي دي او ددواړو خنځه يې په وټرو تعبير کړی دی، مثلاً داتو رکعتو تهجد او او درې رکعت وټرو مجموعې خنځه يې په اوټر يا احد عشر رکعة ستره تعبير کړی دی، نو مجمل به د مفصل تابع وي.

د يو تشهد او يو سلام سره پنځه رکعتونه

حضرت عایشه رضی اللہ عنہا فرمايي چې: ګان رسول الله صلى الله عليه وسلم يصلي من الليل ثلاث عشرة رکعة يوتر من ذلك بخمس لا يجلس في شيء الا في آخرها (متفق عليه)

شوافع وايي چې ددوو خنځه زيات رکعتونه هم په يو تشهد سره جايز دي، نو پنځه رکعت په يو تشهد سره ادا کيږي او احناف فرمايي چې دهر دوو رکعتونو خنځه وروسته قعده ضروري ده، په مشکوة باب صفة الصلوة ص ۷۷ فصل ثالث کې حديث دی چې الصلوة مثنی، مثنی، تشهد فی کل رکعتين، همدارنگه په صحيح مسلم کې حديث دی چې: ګان (رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم) يقول في كل ركعتين التَّحِيَّاتِ (صحيح مسلم باب ما يجمع صفة الصلوة ج ۱ ص ۱۹۴)، لهذا ددې حديث لپاره مختلف توجيهات دي مثلاً: ۱- په دې حديث کې دپنځو رکعتونو خنځه درې رکعت وټرو او دوه رکعت نفل مراد دي، او دلا يجلس خنځه جلوس الفراغ او جلوس الاستراحت مراد ده دنفس قعدي نفې نه ده مراد، يعنې جلوس الفراغ او جلوس الاستراحت به يې بالکل په اخر کې کوله، يعنې د وټرو خنځه وروسته به د ذکر او دعا لپاره نه کيनाستلو، بلکه د وټرو خنځه وروسته به يې دوه رکعت نفل وکړل.

يا بهيې معنى داشي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم به د وترو څخه مخکني نوافل په ولاړه کول او د وترو څخه وروستي نوافل به يې په ناسته کول، نو د جلوس څخه مراد جلوس فى الصلوة دى. (اى لا يصل جالساً الا الركعتين بعد الوتر)

لايجلس فيها الا فى الثامنة

سعد بن هشام رضى الله عنه د حضرت عايشې رضى الله عنها څخه د نبي كريم صلى الله عليه وسلم د وترو په باره کې پوښتنه وکړه، حضرت عايشې رضى الله عنه ورته وفرمايل چې ما به نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته مسواک او اوبه تيارې کړې، بيا به نبي كريم صلى الله عليه وسلم نهه رکعت وکړل، لايجلس فيها الا فى الثامنة؟

قلنا: پدې حديث کې شپږ رکعت تهجد دي حضرت عايشې رضى الله عنها دهغوي د جلساتو او سلامونو تفصيل ندی کړی، درې رکعت په کې وتر دی، دهغې تفصيل يې داسې وکړو، په مجموعي نهو رکعتونو کې اتم رکعت د وترو دوهم رکعت کېږي، نو د دې رکعت څخه وروسته نبي كريم صلى الله عليه وسلم صرف جلسه کړې ده او د دريم رکعت څخه وروسته نبي عليه السلام جلسه مع السلام کړې ده، لکه په بل حديث کې راځي حضرت عايشه رضى الله عنها فرمايي چې: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يُسَلِّمُ فِي رُكْعَتَيِ الْوُتْرِ. نو د لايجلس څخه د سلام جلسه مراده ده.

په وترو کې رفع اليدين کول سنت دي

(۱) عَنْ الْأَسْوَدِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّكَ كَانَ يَقْرَأُ فِي آخِرِ رُكْعَةٍ مِنَ الْوُتْرِ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُمَّ يَرْفَعُ يَدَيْهِ وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكْعَةِ. (رواه البخاري في جزء رفع اليدين واسناده صحيح، (اثر السنن ص: ۱۷۴) باب رفع اليدين عند القنوت.

حضرت اسود د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت کوي چې هغه به د وترو په اخر رکعت کې قل هو الله احد ولوستلو، بيا به يې لاسونه اوچت کړل، بيا به يې د رکوع څخه مخکې دعاء قنوت ولوستله.

(۲) عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "تُرْفَعُ الْأَيْدَى فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ: فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَفِي التَّكْبِيرِ لِلْقُنُوتِ فِي الْوُتْرِ، وَفِي الْعِيدَيْنِ، وَعِنْدَ اسْتِلَاكِ الْحَجَرِ، وَعَلَى الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَمَجْمَعِ وَعَرَفَاتٍ، وَعِنْدَ الْمَقَامَيْنِ عِنْدَ الْجَبَرَتَيْنِ (رواه الطحاوی واسناده صحيح، اثار السنن ص: ۱۷۴)

ابراهيم نخعی رحمه الله فرمائی چې رفع الیدین په اوو محایونو کې دی، چې دهغوی څخه یو دوترو په لمونځ کې د دعاء قنوت لپاره دی

په وترو کې دعاء قنوت ټول کال ویلی کیږي درکوع څخه مخکې واجب دی

(۱) وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَنَتَ حَتَّى مَاتَ وَأَبُوبَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَتَّى مَاتَ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَتَّى مَاتَ (مجمع الزوائد ج ۲ ص: ۳۳۱) یعنې رسول الله ﷺ او ابوبکر ﷺ او عمر ﷺ تر وفاته پورې دعاقنوت نه دی پرېښی .

(۲) - عَنْ أَنَسِ بْنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ (إِلَى أَنْ قَالَ) وَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ. (نسائي/ (ج ۱ ص: ۲۴۸) رسول الله ﷺ به درکوع څخه مخکې دعاقنوت لوستلو .

(۳) عَنْ أَنَسِ بْنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يُوتِرُ فَيَقْنُتُ قَبْلَ الرُّكُوعِ. (ابن ماجه ص: ۸۳، باب ماجاء في القنوت قبل الركوع وبعده). رسول الله ﷺ به وترکول اودعاقنوت به یې درکوع څخه مخکې لوستلو .

(۴) عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائی: أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «كَانَ يُوتِرُ بِثَلَاثِ رَكَعَاتٍ وَيَجْعَلُ الْقُنُوتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ» .

چې رسول الله ﷺ به درې رکعت ووترکول اودعاقنوت به یې درکوع څخه مخکې لوستله . (مجمع الزوائد، باب القنوت ج ۲ ص: ۱۳۸)

(۵) حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائی: چې رسول الله ﷺ به دعاء قنوت درکوع څخه مخکې لوستلو . (بخاری ج ۱ ص: ۱۳۶، باب القنوت قبل الركوع وبعده، ومسلم ج ۱ ص: ۲۳۷)

(۶) د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه څخه روایت دی چې: عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّهُ قَنَتَ فِي الْوُتْرِ قَبْلَ الرُّكُوعِ» (مصنف ابن ابی شیبه، فی القنوت قبل الركوع او بعده)

(۷) - حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ دعاء قنوت بہ پہ ہفتہ وخت کہی لولی چہ کلہ دقراءت خنہ فارغ شوی. (رواہ البخاری فی المغازی، اثار السنن ص: ۱۷۲).

(۸) ابراہیم نخعی رحمہ اللہ فرمائی چہ: کان یقنت السنۃ کلہا فی الوتر قبل الركوع، عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ بہ قول کال پہ و ترو کہی دعاء قنوت لوستلو. (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص: ۲۰۵).

(۹) حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ فرمائی چہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم صحابہ و وہ پہ و ترو کہی دعاء قنوت در کوع خنہ مخکی لوستلہ، أن أصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم كانوا یقنتون فی الوتر قبل الركوع، (معارف السنن ج ۴ ص ۲۴۱)

(۱۰) مولانا ادریس کاندھلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: دا کثرو صحابہ و و عمل دا و و چہ قنوت بہ یی در کوع خنہ مخکی لوستلو (التعلیق الصبیح ج ۳ ص ۱۰۲)

ددي دلايلو خنہ لاندي خوشيان ثابتيري:

- (۱) یور کعت و ترجایز نہ دی. او دیور کعت و ترو روایات د بتیراء د منع خنہ مخکی و و.
- (۲) پہ دوور کعتونو د سلام گر خولو طریقہ ہم صحیح نہ دہ حکمہ چہ پہ دې باندي عمل نہ و و جاری.
- (۳) پہ درې رکعتونو کہی مینخنې قعدہ نہ کول، ہم صحیح نہ دہ. پہ ہیخ حدیث کہی ددي ثبوت نہ شته.
- (۴) دو ترو صحیح طریقہ پہ کومہ چہ د خیر القرون تعامل جاری و و دادہ چہ: درې رکعتہ، دوہ التحیاتہ، او یو سلام و گر خول شي.

د جنازي په لمونځ كې د سورة فاتحي شرعي حيثيت

ليکوال: الشیخ رحیم الله الحنفی المتبحر داری و مؤلفه الباقی

کتاب: التمهيد للشيخ مؤلفه هدايت الله همت باد

د جنازي په لمونځ کې دسورة فاتحي

شرعي حيثيت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نحمده ونصلي على رسوله الكريم.

أما بعد!

افغانستان، پاکستان، او هندوستان ته د اسلام د دولت راوړونکي اهل سنت والجماعت وو او د دولس سوو څخه تر زیاتو کلونو پورې په دې ملکونو کې د اتفاق او اتحاد پسرلی وو، نه د لمانځه په باره کې جنګونه وو او نه دا وېس په باره کې اختلاف وو او نه د جمعې په باره کې د نظر اختلاف وو، او نه دا خترو نو په باره کې اختلاف وو لیکن کله چې د برطانویانو فحاش منحوس قدم په هندوستان کې کینېدول شو. نو دا اختلافاتو تیارې او د نفاق طوفان ئې د ځان سره راوړو او د امت مسلمه اتحاد یې ټوټې ټوټې کړو، مسلمانان یې د مسلمانانو په خلاف راوپارول. او په مسلمانانو کې دا اختلافاتو په د راپیدا کولو لپاره یې زیات کار دخپلو روحاني بېچیانو غیر مقلدینو څخه واخستلو، ځکه چې د دې فرقې خمیره د بدګمانی، بدزبانی او دفتني اوفساد څخه جوړه شوې ده.

دی فرقې د مساجدو څخه د جنګ میدانونه جوړ کړل، دې فرقې د مسلمانانو اتفاق او اتحاد ته یو نظر هم نشوور کتلې، په کوم ځای کې به چې مسلمانان متحد وو دوي به هلته د نفاق او د فساد سپرغې جوړې کړې او راښکاره به شو. دا خوت او د دوستۍ فضا به یې خړه پړه کړه. هغه مسلمانان چې دیو جسد او د دوو قالبونو مصداق وو په هغوی کې یې د بغض او د عناد تخم وکړلو چې ثمره یې په خپلو کې یو بل ته کنځلې کول او جنګ او جګړه شوه.

کله به چې مسلمانان یو ځای شو او د جماعت لمانځه ته به راغلل نو هلته به یې اختلاف جوړولو، د جمعې د لمانځه لپاره به چې یو ځای شونو په خود قیقو کې به سره په جنګ شول.

د حج عظیمه اجتماع هم د دوي د مشرانو وروندو د شر او دفتنو څخه په امن پاتې نه شوه او هلته یې هم دومره عظیمه فتنه راپورته کړه چې مثال یې د اسلام په تاریخ کې نه دی تیرې شوی.

حرمين شريفين يې ناپاک کرل او ۱۶ ورځې يې د الله ﷻ بندگان د طواف څخه محروم کړي وو. مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۳۳).

د جنازې لمونځ چې د انتهاي غم وخت دی او هيچاته په کې نور غمونه نوي ورپه ياد، ليکن ددوی دفتې څخه هغه هم په امن پاتې نه شوه. معلومېږي دا چې ددوي په خوله کې ژبې نه دي بلکې زهريله نيشونه دي، بس فتویٰ بازي شروع کړي چې تاسو ټول بې نمازه يئ، په تاسو کې دهیچا د جنازې لمونځ نه کېږي. ستاسو ددولسو سوو کلونو څخه راپدېخوا چې څومره علماء اولياء او عوام وفات شوي دي اوشهيدان شوي دي ټول بغير د جنازې، دفن شوي دي.

مرگی مردود نه فاتحه نه درود.

(استغفر الله معاذ الله)

له دې وجهې دعوامو مسلمانانو هميشه دا غوښتنه وي چې د جنازې د لمونځ شرعي طريقه که واضحه شي نو د اهل سنت والجماعت د مسلمانانو زړونه به مطمئن شي او کيدی شي چې کوم غير مقلد ته هم ورباندې هدايت په نصيب شي.

د جنازې د لمانځه حکم

د جنازې لمونځ فرض کفائي دی:

الله ﷻ د جنازې د لمونځ حکم کړی دی فرمائي: (وَصَلِّ عَلَيْهِمْ) الاية. ددوي د جنازې لمونځ ادا کړه. ددې څخه يې فرض والی ثابتېږي، لکن کله کله به داسې کيدله چې جنازه به حاضره شوه او په مړي به قرض وو او يابه بله څه وجه وه نور رسول الله ﷺ به صحابه ووتله وفرمايل چې تاسو يې جنازه وکړئ او خپله به په کې نه شريکيدلو، ددې څخه معلومېږي چې د جنازې لمونځ فرض عين نه دی کنه رسول الله ﷺ به هيڅکله نه وه پرېنښی له دې وجهې اهل سنت والجماعت د جنازې لمونځ ته فرض کفائي وايي.

د جنازې د لمانځه شرطونه

د جنازې د لمانځه داء کولو لپاره څو شرطونه دي چې په لاندې ډول يې بيان کېږي:

(۱) اسلام : د جنازې د لمانځه لپاره اول شرط دادى، چې متوفى به مسلمان وي، الله ﷻ فرمائي: هېڅکله د کافرانو جنازه مکوه اومه يې په قبر درېږه.

(۲) طهارت : مري ته غسل ورکول فرض دي، د دې لپاره چې د نجاست حقيقي او حکمي څخه پاک شي همدارنگه ضروري ده چې د بدن په شان يې کفن هم پاک وي او په کوم کټ او ياتابوت کې چې مري کيښودلى شي هغه به هم پاک وي، په دې باندې د ټول امت اجماع ده.

(۳) د متوفى موجوديت : د جنازې د لمونځ د صحيح والي لپاره دا هم شرط دى چې د متوفى ټول بدن او يا اکثره بدن به د جنازه کونکو په مخه کې موجود وي.

رسول الله ﷺ چې څومره جنازې کړې دي نو متوفى به يې په مخ کې موجود وو، درسول الله ﷺ ډير زيات صحابه ؓ د مدينې منورې څخه بهر فوت شوي دي، ليکن د يو صحابي غايبانه جنازه يې هم نه ده کړې. همدارنگه درسول الله ﷺ ډير صحابه ؓ د مدينې منورې څخه بهر او سيدل، په مدينه منوره کې به چې څوک وفات شونوپه هېڅ ځاى کې به دده غايبانه جنازه نه کيدله.

درسول الله ﷺ د خلفاء راشدینو رضی الله عنهم، د عشره مبشره رضی الله عنهم، د اصحاب بدر رضی الله عنهم، د اصحاب احد رضی الله عنهم، د اصحاب بيعت الرضوان رضی الله عنهم، د امهات المومنین رضی الله عنهم د سیده فاطمة الزهراء ؓ، د حسنین رضی الله عنهما، وغيره صحابه وورضوان الله عليهم سره چې د مسلمانانو څومره محبت وواودى هغه دهیچا څخه پټ نه دی. ليکن په ټوله اسلامي نړۍ کې په دوى کې دهیچا غائبانه جنازه نه ده شوې.

که چا په صحيح سند سره دا ثابته کړه چې په ټوله اسلامي نړۍ کې صرف يو کس درسول الله ﷺ غائبانه جنازه کړې ده، يايې د خلفاء راشدینو او يايې دنورو صحابه وو غائبانه جنازه کړې ده. نو دى حديث په مقابل کې ورته يولا کهه روپۍ او غير مقلدينو ته د دوى يو خوندوره د سمسيرې ناشته انعام دى.

د حضرت نجاشی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د جنازې لمونځ

حضرت نجاشی ؓ مسلمان وو، کله چې وفات شونوپه حبشه کې دده د جنازې لپاره هېڅ مسلمان نه وو او دهیڅ حديث څخه ثابته نه ده چې په حبشه کې د حضرت نجاشی ؓ جنازه شوې ده.

نواله ﷺ لکه څرنگه چې دمکي مکرمي څخه رسول الله ﷺ ته بيت المقدس بنکاره کړو، همدارنگه دنجاشي ﷺ مړی هم ورته مکشوف شو.

حضرت عمران ابن حصين ﷺ فرمائي چې: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَهُمْ لَا يَظُنُّونَ إِلَّا أَنَّ جَنَازَتَهُ بَيْنَ يَدَيْهِ» (ابن حبان) وفي رواية: «وَمَا تَحْسِبُ الْجَنَازَةَ إِلَّا مُوضُوعَةً بَيْنَ يَدَيْهِ» (مسند احمد ج ۲ ص ۲۲۶)

يعني درسول الله ﷺ او دصحابه وو ﷺ ټولو دا گمان وو چې دنجاشي مړي درسول الله ﷺ په مخه کې پروت دی، نو دا درسول الله ﷺ معجزه وه او دا غائبانه جنازه نه وه ځکه چې دنجاشي مړی رسول الله ﷺ ته مخامخ شوی وو، بهر حال په خير القرون کې غایبانه جنازه په صحيح سند سره نه ده ثابته.

د جنازي په لمونځ کې دعا

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى النَّبِيِّ فَأَخْلَصُوا لَهُ الدُّعَاءَ» (رواه ابوداود، ج ۲ ص ۱۰۰) وصححه ابن حبان ۱. بلسوغ المرام ص ۱۰۷ مشکوة ص ۱۴۶ (طبع نور محمد دهلې)

د حضرت ابو هريرة ﷺ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې کله موپه مړي باندې لمونځ کولو نو په اخلاص ورته دعا وکړئ. صاحب دمركات ليکلي دي چې په دې حديث کې د دعا څخه هغه دعا مراده چې د جنازي د لمانځه په داخل کې د دريم او د څلورم تکبير په مينځ کې لوستل شي. (مركات ج ۴ / ص ۵۹) (فتاوى سعديه عين الهدايه)

د دعا طريقه: حضرت فضاله بن عبيد ﷺ فرمائي چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: «إِذَا صَلَّيْتَ أَحَدَكُمْ، فَلْيَبْدَأْ بِتَمْجِيدِ رَبِّهِ جَلَّ وَعَزَّ، وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ، ثُمَّ يُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ يَدْعُو بَعْدَ يَمَانٍ شَاءَ» (ابوداود شريف. ج ۱ ص ۱۷۸ ترمذي نسائي، بهيقي، حاكم احمد ابوداود مترجم ج ۱ ص ۵۵۲).

ترجمه: کله چې لمونځ وکړلو يو ستاسو، ناول دې د الله ﷺ صفت او ثنا بيان کړي، بيا دې په رسول الله ﷺ درود ووايي بيا دې وغواړي د الله ﷺ څخه چې د څه شي اراده يې وي.

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چي مال مونخ كولو، رسول الله ﷺ حضرت ابوبكر صديق رضي الله عنه او حضرت عمر رضي الله عنه هم موجود وو (كله چي زه دتشهد لپاره كي ناستلم) **بَدَأْتُ بِالثَّنَاءِ عَلَى اللَّهِ، ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ دَعَوْتُ لِنَفْسِي.**

ما اول دالله ﷻ ثنایان كړه، بيا مې په رسول الله ﷺ باندې درود شريف ووويلو بيا مې دخپل ځان لپاره دعا وكړه نور رسول الله ﷺ و فرمايل غواړه ستاد عا قبليري، غواړه ستاد عا قبليري (ترمذي). ددې احاديثو څخه معلوميري چي ددعا قبوليت لپاره سنت طريقه داده چي اول ثناء وي بيا درودوي او بيا دعاوي.

د جنازي لمونځ هم چونكه دعاده نو ددې ترتيب هم همدا سې پكار دي، ترڅويې چي الله ﷻ قبوله كړي.

د جنازي د لمانځه طريقه:

حضرت ابوسعيد مقبري رضي الله عنه د حضرت ابو هريرة رضي الله عنه څخه پوښتنه وكړه چي تاسو د جنازي لمونځ په كومه طريقه باندې كوي؟ نو هغه ورته و فرمايل چي زه په جنازي پسې شاته ځم بيا چي كله جنازه كيښودل شي: **كَبُرْتُ، وَحَمِدْتُ اللَّهَ. وَصَلَّيْتُ عَلَى نَبِيِّهِ. ثُمَّ أَقُولُ: «اللَّهُمَّ. (موطأ امام مالك، ص ۷۹).** زه اول الله اكبر و ايم بيا دالله ﷻ ثناء و ايم، بيا په رسول الله ﷺ درود شريف و ايم، بيا دمري لپاره دعا غواړم.

محرمو! وگورئ حضرت ابو هريرة رضي الله عنه د جنازي د لمانځه طريقه بيان كړه او په دې كې يې د سورة فاتحي ذكر هم ونكړو:

۱- **عَنِ الشَّعْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «فِي التَّكْبِيرِ الْأَوَّلِيِّ يُبْدَأُ بِحَمْدِ اللَّهِ وَالثَّنَاءِ عَلَيْهِ، وَالثَّانِيَّةُ صَلَاةٌ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالثَّلَاثَةُ دُعَاءُ لِنَفْسِي، وَالرَّابِعَةُ لِلتَّسْلِيمِ.»** [ابن ابی شیبہ، ج ۳ ص ۲۹۵ و عبد الرزاق ج ۳ ص ۴۹۱].

امام شعبي رحمته الله فرمائي چي په جنازه كې دا اول تكبير څخه وروسته ثناده، د دوهم تكبير څخه وروسته درود ددې دريم تكبير څخه وروسته دمري لپاره دعاده او دخلورم تكبير څخه وروسته سلام دي.

۲- **عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَعَنْ أَبِي الْحُصَيْنِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «لَيْسَ فِي الْجَنَازَةِ قِرَاءَةٌ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۳ ص ۲۹۹).**

ابراهيم نخعي او شعبي رحمهما الله فرمايي چي په جناز كې قراة نشته.

۳- عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ أَنَّهُ كَانَ «لَا يَقْرَأُ عَلَى الْمَيِّتِ» (مصنف ابن أبي شيبة، ج ۳ ص ۲۹۸، مصنف

عبدالرزاق، ج ۳ ص ۴۹۱)

محمد ابن سيرين رَحِمَهُ اللَّهُ به په جنازه کې قراءت نه کولو.

۴- عَنْ حُجَّاجٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ الْقِرَاءَةِ عَلَى الْجَنَازَةِ فَقَالَ: «مَا سَمِعْنَا بِهِذَا» (مصنف

ابن أبي شيبة، ج ۳ ص ۲۹۹)

عطاء ابن ابی رباح رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي چې ما په جنازه کې قراءت نه دی اوریدلی.

د اسلام په مرکز مدینه منوره کې: عَنْ نَافِعٍ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ لَا يَقْرَأُ فِي

الصَّلَاةِ عَلَى الْجَنَازَةِ (موطا امام مالک ص ۲۱۰) حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې حضرت عبد الله بن

عمر رضی الله عنهما به د جنازې په لمانځه کې قرآن (فاتحه) نه لوستلو.

حضرت سالم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ځوی دی اود فقهاء وسبعه وو څخه

دی اوفتوی یې چلیدله، فرمايي (لا قراءة على الجنابة) (مصنف ابن أبي شيبة ج ۳ ص ۲۹۹) د جنازې په

لمونځ کې قراءت (فاتحه) نشته اود حضرت سالم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه وروسته په مدینه منوره کې صرف اوصرف

دامام مالک رحمه الله فتوی چلیدله هغه فرمايي (قراءة الفاتحة ليس معمولاً بهافي بلدنا في صلاة

الجنابة) د جنازې په لمونځ کې دفاتحې په لوستلو باندې زموږ په ښار کې عمل نشته. (مجموعة

الرسائل ج ۱ ص ۲۳۷ بحواله عمدة القاري شرح بخاري)

د بخاري شریف شارح ابن بطال فرمايي چې کومو صحابه وو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ د جنازې په لمونځ کې دفاتحې

د لوستلو څخه انکار کولو، په هغوی کې حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا

او حضرت ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په خاص طور باندې ذکر قابل دی. (مجموعة الرسائل ج ۱ ص ۲۳۷).

امام مالک رحمه الله په ۱۷۹ هـ کې وفات شوی دی، نو د خلافت راشده څخه شروع تر ۱۷۹ هـ پورې

چې په مدینه منوره کې څومره جنازې شوي دي، ټولې بغير د سورة فاتحې څخه اداء شوي دي، په صحابه

وو، تابعينو، او تبع تابعينو کې په مدینه منوره کې څوک د يو کس نوم هم نه شي پيش کولی چې د جنازې

په لمانځه کې يې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ويلي وي او د دې د فرض والی فتوی يې ورکړې وي.

دمدينې منورې په قبرستان کې چې څومره خلک ښخ شوي دي، دهغوی ټول جنازې به له سورت فاتحې اداء شوي دي. او هيڅ مورراوړې به دا ثابته نه شي کړې چې دخلفاء راشدينو، ياد عشره مبشره وو، په جنازه کې دى سورة فاتحه لوستلې شوي وي. مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۳۷).

داسلام په مرکز مکه مکرمه کې:

مکه مکرمه هم داسلام اود مسلمانانو مرکز و او دى. دتابعينو په دور کې حضرت عطاء بن ابى رباح رضي الله عنه دمکې مکرمې مفتي وو.

غير مقلدين دامين بالجهر په مسئله کې دعوه کوي چې ددوه سوه صحابه وو رضي الله عنهم سره يې ملاقات شوى دى دده استاذان صحابه دي او شاگردان يې تبع تابعين دي.

خلاصه دا چې ټول خير القرون دده دنظر لاندې وو، کله چې دده څخه د جنازې په لمانځه کې د سورة فاتحې په باره کې پوښتنه وشوه، نو حيران شو او ويې فرمايل چې: (ما سمعنا بهذا) يعنې مونږ به جنازه کې د سورة فاتحې لوستل نه دي اوريدلي. (استاذ البخاري مصنف ابن ابى شيبه، ج ۱ ص ۲۹۹)

بلکې د يمن مفتي اعظم حضرت طاوس رضي الله عنه اود مکې مکرمې مفتي حضرت عطاء رضي الله عنه دواړو په جنازه کې د سورة فاتحې د لوستلو څخه انکار کولو: طاوس وعطاء کانا ينکران القراءة في الجنابة. (ابن ابى شيبه ج ۳ ص ۱۸۳ مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۴۹۱)

ددې څخه معلومېږي چې په ټول خير القرون کې په مکه مکرمه کې يو کس هم په جنازې کې د سورة فاتحې د فرضيت قائل نه وو، ټولې جنازې بغير د سورة فاتحې اداء کيدلې او هيچا پداسې جنازه باندې انکار نه کولو او هيچا ورته نه ويل چې:

نه فاتحه نه درود مرگه مردود

که چا په هيره باندې ويلې وي نو اکابر و به پرې خفگان ښکاره کولو، لکه څرنگه چې عبدالله بن عباس رضی الله عنهما يو ځلې په جنازه کې سورة فاتحه او يو سورة ولوستلو، خو چونکه په خير القرون کې دايوه عجيبه خبره وه، نو يوضحابي دمت څخه ونيولو او پوښتنه يې ترينه وکړه چې ما هدا؟ دا څه شى دى؟ نو حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ورته وفرمايل: (انها سنة)

دسنه لفظيې نكره ذكر كړو دی ته يې اشاره وكړه، چې دادجنازې دلمانځه يوه غير معروفه طريقه ده چې عام صحابه او تابعين يې نه پيژني، ددې څخه وروسته ابن عباس رضي الله عنهما هيڅكله فاتحه ونه لوستله، بلكه كله يې چې ابو حمزه ؓ ته دجنازې لمونځ ورخودلو، نو ورته ويفرمايل چې (تصل علي الجنابة تسبح وتكبر ولا تركع) سنده صحيح فتح الباري، ج ۳ ص ۳۷۶) دقرائت ذكر يې ونكړو.

داسلام په مركز كوفه كې :

كوفه حضرت عمر ؓ اباده كړي ده، هلته تقريبا او له لس سوه صحابه كرام اوسيدل، دكوفي اولنى شيخ القراءان والحديث والفقہ حضرت عبد الله بن مسعود ؓ وو.

وروسته حضرت علي ؓ ددې څخه دارالخلافة جوړه كړه، كوفه دخلافت راشده اخري مركزوو، اخري خليفه الراشد حضرت علي ؓ به چې كله دجنازې لمونځ كولونو: بیداء الحمد، ويصلي علي النبي ﷺ ثم يقول اللهم الخ. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۲۹۵).

اول به يې دالله په صفت شروع كوله، بيا به يې درود ويلو، بيا به يې دعا كوله. مخكې تيره شوه چې حضرت علي ؓ به خپله فاتحه نه لوستله، بلكې چې چا به لوستله نو هغه ته به غوصه كيدلو. [مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۳۹]. دتابعينو په زمانه كې دامام شعبي رحمه الله فتوى چليدله، دامام شعبي رحمه الله دپنځه سوه صحابه ووسره ملاقات شوى دى، ده به هم د اول تكبير څخه وروسته ثنا، ددوهم تكبير څخه وروسته درود شريف، اود دريم تكبير څخه وروسته دمري لپاره دعا كوله اود څلورم تكبير څخه وروسته به يې سلام گرځولو. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۲۹۵) اوامام شعبي رحمه الله اوامام نخعی رحمه الله فرمائي چې: ليس في الجنابة قراءة. يعنى په جنازه كې قراءه نه شته نه دفاتحې اونه نور. (ابن ابی شيبه ج ۳ ص ۲۹۹).

ددې څخه وروسته ددې دارالعلم مشري دامام الايمه، سراج الامة، سيدنا امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله په لاس كې شوه دده فتوى په ټوله دنيا كې چليدله، چې دجنازې په لمانځه كې دفاتحې لوستل نه شته.

خلاصه دا چې دعلم په مركز كوفه كې هم هيڅوك دهيڅ داسې كس نوم نه شي پيش كولى چې په جنازه كې يې سورة فاتحې ته فرض ويلى وي اود اعلان يې كړى وي چې څوك دجنازې په لمانځه كې سورة فاتحه ونه لولي لمونځ يې نه كيږي.

دبصري خخه تر يمن پوري:

بصره هم په خير القرون کې د اسلام زانگووه، هلته علامه محمد بن سيرين رحمته الله عليه دافتوی ورکولې چې د جنازې په لمانځه کې قرائت نه شته او په يمن کې حضرت طاوس رحمته الله عليه همدا فتوی ورکولې. (ابن ابی شيبه ج ۲ ص ۲۹۹) لیکن دبصري خخه تر يمن پوري یو کس هم ددې تردید نه دی کړی، چې سورة فاتحه په جنازه کې فرض ده او تاسود فرضو خخه منکر ئي ستاسې جنازې باطلې دي.

الحاصل: رسول الله صلی الله علیه و آله هیڅکله نه دي فرمایلي چې په جنازه کې د سورة فاتحې لوستل فرض دي، یا چې چاپه جنازه کې سورة فاتحه ونه لوستله دهغه جنازه باطله ده، د دنیا په هیڅ کتاب کې داسې حدیث نه شته چې په جنازه کې یې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ویلي وي. که کوم غیر مقلد داسې حدیث پیدا کړو نو هغه ته به یو لاکهه روپې انعام ورکړم.

مونږ وایو چې تاسو خپل محسن اعظم (انگریز) هم د ځان سره یو ځای کړی، هغه محسن اعظم چې ددې فتنو دراپارولو په سړيې تاسو ته جائد او نه او امتیازونه درکړل او د خزانو دروازي یې درباندي خلاصې کړې او د اهل حدیث نوم یې درته کیښودلو. او بیا همت وکړې او صرف یو داسې حدیث پیدا کړی چې په جنازه کې یې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ویلي وي. او که در رسول الله صلی الله علیه و آله حدیث نه شئ پیدا کولی او تر قیامت پوري به یې پیدا نکړئ نو د کوم خلیفه الراشد په قول کې د فرضیت حکم پیدا کړئ. او که د خلیفه الراشد په قول کې یې نشئ پیدا کولی، نو بیا په ټول خیر القرون کې په لکھونو صحابه و و رضی الله عنه، په کروړونو تابعینو او تبع تابعینو کې صرف دیو داسې کس نوم پیش کړئ چې په جنازه کې یې د سورة فاتحې لوستلو ته فرض ویلي وي.

ای غیر مقلدینو! واورئ او په ښکاره یې واورئ د ښځو په شان په چادرې کې چپ مه تیریرئ

د گونگتې په شان په سوتو کې مه پتیریرئ.

بلکې د ترانو په شان را میدان ته شئ، په جنازه کې د سورة فاتحې د فرضوالي حکم و ښائي او که نه یې شئ خودلی نو بیا ضد پریردئ او د هدایت لارې ته راشئ.

فایده: د مخکې احادیثو خخه ثابته شوه چې جنازه د مړي لپاره د عاده او په سورة فاتحه کې مړي ته

د دعا یو لفظ هم نه شته، نو نه پوهیږو چې غیر مقلدین ولې په جنازه کې ددې په فرض والي باندي زورونه

وهي، حالانكه د جنازي اصل مقصد چي مري ته دعاده، په دې كې د سره موجوده نه ده، البته د دعا څخه مخكې د ثنالو ستل سنت دي، كه څوك يې د ثنا په نيت ووايي نو گنجائش يې شته.

التنبیه لایقاظ السفیه

غير مقلدينو! چې كله در رسول الله ﷺ په لكهونو صحابه وو، په كروړونو تابعينو، او تبع تابعينو، په جنازه كې سورة فاتحې ته فرض نه دي ويلي نو تا سولې ورته فرض وائي؟

ايا تا سولته د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه ارشاد نه دی معلوم، چې په خپل لمونځ كې شيطان ته برخه مه وركوئ؟ د شيطان برخه دا معنی ده چې يوشی فرض او ضروري نوي او تا سولې فرض او ضروري وگڼئ. همداسې چې كله رسول الله ﷺ په جنازه كې سورة فاتحې ته فرض ندي ويلي او تا سولورت ته فرض وائي نو يقينا چې دا په جنازه كې شيطان ته برخه وركول دي.

غير مقلدينو! د شيطانانو په شان دا درامې مه كوئ چې احناف سورة فاتحې ته د شيطان برخه وائي. ځكه چې احناف د نبوي فرمان مطابق غير ضروري شي ته ضروري ويل د شيطان برخه گڼي.

حضرت ابو وايل رضي الله عنه فرمائي چې در رسول الله ﷺ په زمانه كې د جنازي په لمانځه كې كله اوه، كله شپږ، كله پنځه، او كله څلور، تكبيرونه كيدل، د حضرت عمر رضي الله عنه په زمانه كې دا اختلافات ختم كړي شول. فجمع عمر الناس علي اربع كاطول الصلوة. [بهيقى ج ۴، ص ۳۷ واسناده حسن فتح البارى]. يعنې حضرت عمر رضي الله عنه ټول خلك په څلورو تكبيرونو را جمع كړل ځكه چې د غټ لمونځ څلور ركعتونه دي.

د حضرت عمر رضي الله عنه مقصد دا وو چې مونږ كوم لمونځونه كوو، نو بعضې دوه ركعته دي په يو سلام باندي. بعضې درې ركعته دي په يو سلام باندي، او بعضې څلور ركعته دي په يو سلام باندي، د څلورو ركعتونو څخه زيات فرض لمونځ نه شته او د جنازي د لمونځ هرتكبير د يو ركعت قايم مقام دی، نو لكه څرنگه چې فرض لمونځ له څلورو ركعتونو څخه زيات نشته دي همدارنگه د جنازي لمونځ هم له څلورو تكبيرونو څخه زيات نشته. مجموعه الرسايل ج ۱ ص (۲۴۱).

ددې حديث څخه معلومېږي چې ټولو صحابه وورضى الله عنهم د جنازي تكبيرات د فرضي لمونځ دركعتونو قايم مقام گڼلو، كه په جنازه كې د سورة فاتحې لوستل فرض يا واجب او يا سنت وئ نو دا به

‘خلور خلّی فرض یا واجب او یا سنت وی، حکم چي په خلور رکعت له مونخ کي سورة فاتحه خلور خلّی لوستلې شي د غیر مقلدینو په نیز په هر رکعت کي مستقله فاتحه فرض ده نو همدارنگه په هر تکبیر کي مستقله فاتحه پکار ده. لیکن د ابن حزم څخه بغیر په طول امت کي هیچاهم په جنازه کي خلور خلّی فاتحې ته فرض نه دي ویلي، د دې څخه معلوم یږي چي کوم خلک په جنازه کي سورة فاتحه لولي نو د ثنابه نیت یې لولي، د قرائت په نیت یې بالکل نه لولي، حکم چي په خلور رکعت له مونخ کي خلور خلّی قرائت ده او ثنابه کي صرف یو خلّی ده، نو هر څوک چي یو خلّی فاتحه لولي هغه یې د ثنابه نیت لولي د قرائت په نیت یې نه لولي.

ایا د ثنابه نیت فاتحه لوستلې شي؟

زمونږ په حنفی مسلک کي اصل ثنابه سبّحک الله ده لکن که د دې سره سورة فاتحه هم د ثنابه نیت ولوستل شي نو جایزه لیکن نن سبائي نه ویل به تر دي.

د غیر مقلدینو فتنه: د غیر مقلدینو هیڅ مذهب نه شته، د دوي کار فتنه او فساد او دعوا مو پرېشانه کول دي. غیر مقلدین وائي چي په جنازه کي فاتحه ووائي اگر چي د ثنابه په نیت یې وائي، د دې لپاره چي د جنازې لمونځ مو صحیح شي، مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چي: ایا دا کیدی شي چي یو سړی د ماسپښین خلور رکعت فرض د فرضو په نیت باندې ونه کړي بلکي د نفلو په نیت یې وکړي؟ یا یو سړی زکوة نه ورکوي. بیا چاته لس روپۍ ورکړي او صفا وائي چي زمانیت د زکوة نه دی، بلکي صرف د هدثي دی، نو کوم جاهل به ووائي چي دده زکوة ادا شو؟

رسول الله ﷺ فرمائي انما الاعمال بالنیات نو یو سړی چي یو کار د فرضو په نیت باندې نه کوي بلکي د فرضیت څخه یې انکار کوي نو دده فرض به څرنگه اداء شي؟

اصل خبره داده چي کله د غیر مقلدینو سره د سورة فاتحې په فرض والي د قران او سنت څخه هیڅ دلائل نه وو نو د ساده حنفی عوامو د دوهک کولو لپاره یې ورته د امسئله واوروله چي فاتحه د ثنابه نیت ووائي. لیکن اهل علم په دې پوهیږي چي د اخیله د غیر مقلدینو د فاتحې د فرضیت څخه انکار دی.

غیر مقلدینو اول په جنازه کي د فاتحې لوستلو ته فرض ویلي، لیکن اوس یې حوصله بایللې ده نه قران د دوي په سرلاس کیښودلو او نه په صحیح حدیث کي ورته فرض والی پیدا شو، نو بیچاره گانود فقیري کچکول راواخستو او د فقهاوو درشل ته ودریدل او چي د فقهاوو په درشل کي هم ورته د فرض والي

خيرات پيدانه شو، نو اخیږې د فقهې په درشل باندې دفاتحې د فرضوالي عقیده ذبح کړه اود ثناء په طریقه باندې یې دفاتحې دلو ستلو و غط شروع کړو.

حنفی مذهب: په حنفی مسلک کې سبحنک اللهم بالاتفاق ثناء ده، لیکن که په جنازه کې سورة فاتحه د ثناء په نیت باندې ولوستل شي، نو جواز ئې شته او که د قرائت په نیت باندې ولوستل شي نو مکروه تحریمي دی اوس عوامو ته د اباریک فرق کول مشکل دي اود رسول الله ﷺ حکم دی چې: (دَعَا مَا يُرِيكَ إِلَى مَا لَا يُرِيكَ) یعنې مشکوک شی پر پرده او په غیر مشکوک شی باندې عمل کوه.

خلاصه دا چې دفاتحې لو ستل د ثناء په نیت جایز او د قرائت په نیت مکروه تحریمي دي، نو دفاتحې په لو ستلو کې د کراهة تحریمي له وجهې د گناه خطردی اود سبحنک اللهم په لو ستلو کې هیڅ خطر نه شته، لدی وجهې احتیاط دادی چې دفاتحې دلو ستلو څخه پرهیزو شي. اوبل یې ددې وجهې په جنازه کې دلو ستلو څخه پرهیز پکار دی چې غیر مقلدین بغیر د دلیل څخه ورته فرض وائي اوبې دلیل یوشي ته په لمانځه کې فرض ویل په لمانځه کې شیطان ته برخه ورکول دي، نو کله چې غیر مقلدینو په خپلو لمونځونو کې شیطان ورداخل کړی دی نو که اوس په هر نیت باندې فاتحه ولوستل شي، د شیطان تائید ترینه کیږي، له دې وجهې ترینه بالکل پرهیز پکار دی.

د غیر مقلدینو دلایل: د غیر مقلد ادعوه ده چې د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لو ستل فرض دي اود سورة فاتحې دلو ستلو څخه بغیر د جنازې لمونځ باطل دی او ظاهره ده چې دیوشي د فرض والي لپاره داسې دلیل پکار دی چې دوه صفتونه ولري اول دا چې دا دلیل به یقیني ثابت وي اودوهم دا چې قطعې الدلالة به وي.

د یقیني ثبوت د معنی ده چې یا قرآني آیت وي او یا متواتر حدیث وي. اود قطعې الدلالة د معنی ده چې په دلیل کې صفاد خبره ذکر شوی وي چې د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لو ستل فرض دي او څوک چې د جنازې په لمونځ کې سورة فاتحه ونه لولي دهغه لمونځ باطل دی، لکن غیر مقلدین چې کوم دلایل بیانوي په هغوی کې یو دلیل هم داسې نه شته چې قطعې الثبوت او قطعې الدلالة وي.

یعنې ددوي په دلایلو کې نه کوم قرآني آیت شته اونه په کې کوم متواتر حدیث شته، اونه یې په کوم دلیل کې دا خبره ذکر شوې ده چې د سورة فاتحې دلو ستلو څخه بغیر د جنازې لمونځ باطل دی.

غیر مقلدین چې کوم دلایل پیش کوي هغه دومره ضعیفه دي چې فرضیت او وجوب خولاشه کوي سنت والی او مستحب والی هم ترینه نه شي ثابتیدلی، راشی چې ددوي دلایل ولولو:

(۱) عَنْ أَمْرِ عَفِيفٍ النَّهْدِيَّةِ رضي الله عنه قَالَتْ أَمَرَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَقْرَأَ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ (طبرانی)

حضرت ام عفيف رضي الله عنه فرمائي چې مونږ ته رسول الله صلى الله عليه وسلم د فاتحي دلو ستلو حکم کړی وو.

اول جواب: په دې حديث کې بالکل د جنازي د لمانځه ذکر نه دی شوی.

دوهم جواب: ددې حديث په سند کې عبد المنعم ابو سعيد ضعیف دی. (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۳۳)

(۲) عَنْ أَمْرِ شَرِيكَ الْأَنْصَارِيَّةِ رضي الله عنه قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنْ نَقْرَأَ عَلَى الْجِنَازَةِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ. (ابن ماجه) ام شریک رضي الله عنه فرمائي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم مونږ ته ښځوته امر کړی وو چې په جنازه کې سورة فاتحه ولولو.

خواب: حافظ ابن حجر رحمته الله په تلخیص الحییر کې ددې حديث سند ته ضعیف ویلي دي. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۴۵)

(۳) عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ يَزِيدٍ رضي الله عنها قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا صَلَّيْتُمْ عَلَى الْجِنَازَةِ فَاقْرَءُوا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ». (طبرانی). حضرت اسماء بنت یزید رضي الله عنها فرمائي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي چې کله تاسو په مړي د جنازي لمونځ کولو نو سورة فاتحه ولولئ.

خواب: ددې په سند کې معلى بن حمران دی او دده ثقه والی نه دی ثابت، لدی وجهې دا حديث ضعیف دی. [مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۴۵].

همدارنگه په دې درې واړو احادیثو کې ښځوته په جنازه کې د سورة فاتحي دلو ستلو حکم دی، عجیبه خبره ده چې په ښځو جنازه فرض نه ده او د سورة فاتحي دلو ستلو حکم ورته شوی دی اوسري چې د جنازي لمونځ ورباندې فرض کفائي دی، هغوي ته یو ځلې هم په جنازه کې د سورة فاتحي دلو ستلو حکم نه دی راغلی.

دوهمه خبره داده چې په صحیح بخاری کې حديث دی چې: (نهینا عن اتباع الجنائز). مونږ زنانه (د سورة فاتحي لوستل خولا پرېږده چې) د جنازي پسې د تللو څخه منع شوي وو او دا په هیڅ حديث کې نه ده ثابته چې دخلفاء و په زمانه کې دې کومه زنانه په کومه جنازه کې شریکه شوي وي.

(۴) عن ابن عباس رضي الله عنه: أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَرَأَ عَلَى الْجَنَازَةِ بِقَاتِحَةِ الْكِتَابِ [ابن ماجه

ترمذی] حضرت ابن عباس رضي الله عنه فرمائي چي رسول الله ﷺ په جنازه باندې سورة فاتحه ولوستله.

خواب: ددې خديث په سند کې ابو شيبه دى کوم ته چې د تروايحو په باب کې غير مقلدين بالاتفاق ضعيف وائي. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۵).

(۵) عَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَرَأَ بِأَمْرِ الْقُرْآنِ بَعْدَ التَّكْبِيرَةِ الْأُولَى. (كتاب الامه). حضرت جابر رضي الله عنه

فرمايي چي رسول الله ﷺ د اول تکبير څخه وروسته سورة فاتحه ولوستله.

خواب: ددې په سند کې ابراهيم بن ابی يحيى دى چې متروک دى. (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۵). دا پنځه روايته دي چې ټول ضعيف دي، ددې رواياتو څخه د سورة فاتحي ستيت هم نه ثابتېږي، د فرضيت خوبالکل تصور نه دى ممکن.

خلور تکبيرونه: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رضي الله عنه، قَالَ: قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالنَّاسُ مُخْتَلِفُونَ فِي التَّكْبِيرِ عَلَى الْجَنَائِزِ، لَا تَشَاءُ أَنْ تَسْمَعَ رَجُلًا يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ سَبْعًا، وَآخَرُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ خَمْسًا، وَآخَرُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا إِلَّا سَمِعْتُهُ، فَاخْتَلَفُوا فِي ذَلِكَ، فَكَانُوا عَلَى ذَلِكَ حَتَّى قُبِضَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَرَأَى اخْتِلَافَ النَّاسِ فِي ذَلِكَ، شَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ جَدًّا، فَأَرْسَلَ إِلَى رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. فَقَالَ: إِنَّكُمْ مَعَاشِرَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَتَى تَخْتَلِفُونَ عَلَى النَّاسِ، يَخْتَلِفُونَ مِنْ بَعْدِكُمْ، وَمَتَى تَجْتَمِعُونَ عَلَى أَمْرِ يَجْتَمِعُ النَّاسُ عَلَيْهِ، فَانْظُرُوا أَمْرًا تَجْتَمِعُونَ عَلَيْهِ فَكَأَنَّمَا أَيْقَظُكُمْ. فَقَالُوا: نِعَمَ مَا رَأَيْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَثَرُ عَلَيْنَا، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: بَلْ أَشِيرُوا أَنْتُمْ عَلَيَّ، فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلَكُمْ. فَتَرَا جَعُوا الْأَمْرَ بَيْنَهُمْ، فَأَجْعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يَجْعَلُوا التَّكْبِيرَ عَلَى الْجَنَائِزِ، مِثْلَ التَّكْبِيرِ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ، أَرْبَعَةَ تَكْبِيرَاتٍ، فَأَجْمَعُ أَمْرَهُمْ عَلَى ذَلِكَ. (طحاوى مترجم ج ۱ ص ۷۳۴).

امام ابراهيم نخعی رضي الله عنه فرمائي چي در رسول الله ﷺ ترو فاته پورې د جنازې په تکبيرونو کې اختلاف وو. بعضوبه ويل چې مادر رسول الله ﷺ څخه او په تکبيرونه اوريدلي دي. بعضوبه ويل چې ماترې پنځه تکبيرونه اوريدلي دي او بعضوبه ويل چې ماترينه څلور تکبيرونه اوريدلي دي.

د حضرت ابوبکر صديق رضي الله عنه ترو فاته پورې دا اختلاف راروان وو، کله چې حضرت عمر رضي الله عنه خليفه شو، نو دا اختلاف ورته ډير سخت ښکاره شو، نو صحابه وورضى الله عنهم ته يې وفرمايل چې تاسو د

رسول الله ﷺ صحابه يې كه تاسو اختلاف و كړئ نو ستاسو څخه وروستني خلك به هم اختلاف و كړي او كه تاسو اتفاق و كړئ نو ستاسو څخه وروستني خلك به هم اتفاق و كړي، نو اكا برو صحابه و ورضى الله عنهم د پوره بحث څخه وروسته په دې اتفاق و كړو چې د جنازې د لمونځ څلورر تكبيرونه كړي، لكه څرنگه چې د لوى اختر اود وړو كې اختړ په هر ركعت كې څلورر تكبيرونه دي .

نو د ټولو صحابه و ورضى الله عنهم په دې اجماع شوه، د حضرت ادم عليه السلام د حضرت ابوبكر صديق د حضرت عمر ؓ د حضرت على ؓ د حضرت حسن ؓ ټولو جنازې په څلورو تكبيرونو باندې شوې دي . (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۶ بحواله بهيقي و حاكم).

رسول الله ﷺ په اخري عمر كې په څلورو تكبيرونو جنازې كولې . (مجموعه الرسايل ج ۱ ص ۲۴۶ بحواله كتاب الآثار محمد) غير مقلد نواب صديق حسن خان ليكلي دي چې د څلورو تكبيرونو څخه زيات تكبيرونه كول بدعت دى . [بدور الاهله ص ۹۱ و ص ۹۲].

صرف د اول تكبير سره لاسونه پورته كول

(۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَبَّرَ عَلَى جَنَازَةٍ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ، وَوَضَعَ الْيَمْنَى عَلَى الْيُسْرَى. (ترمذي ج ۱ ص ۲۰۶) دارقطنى، ج ۲ ص ۷۵ (بهيقي، ج ۴ ص ۳۸)

د حضرت ابو هريره ؓ څخه روايت دى چې بې شكه رسول الله ﷺ د جنازې په لمونځ كې الله اكبر وويل نو لاسونه يې د اول تكبير سره پورته كړل بيا يې بني لاس په چپ لاس باندې كېښودلو .

(۲) عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ عَلَى الْجَنَازَةِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ ثُمَّ لَا يَعُودُ.

حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمائي چې رسول الله ﷺ به د جنازې په لمونځ كې صرف د اول تكبير سره لاسونه پورته كول. (دارقطنى ج ۲ ص ۷۵).

(۳) عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، أَنَّهُ كَانَ «يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ عَلَى الْجَنَازَةِ» (مصنف ابن ابى شيبه، ج ۲ ص ۱۸۰).

بني لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندي كېښودل

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: مِنْ السُّنَّةِ وَضْعُ الْكَفِّ عَلَى الْكَفِّ تَحْتَ السُّرَّةِ.

حضرت ابو هريرة رضي الله عنه فرمائي چي سنت طريقه داڌه چي يو ورغوي په بل ورغوي باندې دنوم څخه لاندي كيږدي. (مصنف ابن ابي شيبة ج ۱ / ص ۳۰۱ مسند احمد ج ۱ ص ۱۱۰).

اول تكبير: د اول تكبير سره به لاسونه پورته كړي، بيا به بني لاس په چپ لاس باندې دنوم څخه لاندي كيږدي او سبحنك اللهم الخ به ووايي، لكه څرنگه چي په لمانځه كې همداسې كوي.

فتنه: د غير مقلدينو سره دشوړو شر او فساد څخه بغير بل هيڅ نشته، كله چي دفتني دراپارو لوبله بهانه ورته پيدانه شي نو يو اشتها رشايع كړي، چي په هغې كې يې يو طرفته سبحانك اللهم الخ داسې ليكلي وي لكه څرنگه يې چي مونږ په عام لمونځ كې وايو، او بل طرفته يې په سبحنك اللهم كې د (جل ثناك) جمله هم ورزياته كړي وي او اسمان يې په سرا اخستي وي. مونږ دې غير مقلدينو ته وايو چي تاسو چي څو مرد ثناگانې ليكلي دي نو په خاص طور د جنازې په لمونځ كې دهغو لوستل در رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه ثابت كړي، بيا به مونږ به دجل ثناء ك جمله ثابته كړو.

په حنفي مذهب كې مسئله داسې ده. چي كه چا د جنازې په لمونځ كې د اول تكبير څخه وروسته د سبحنك اللهم سره دجل ثناء ك جمله ولوستله نو منع كيږي به نه او كه چا ونه لوستله نو ملا متيري به نه. ځكه چي په مشهورو احاديثو كې دجل ثناء ك ذكر نه دي راغلي. حافظ الحديث ابن شجاع په كتاب الفردوس كې يو حديث راوړي دي.

عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه مِنْ أَحَبِّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَقُولَ الْعَبْدُ سُبْحَنَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَجَلَّ ثَنَّاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ.

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي چي الله تعالى ته دا كلام چي: سُبْحَنَكَ اللَّهُمَّ وَمُحَمَّدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَجَلَّ ثَنَّاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ. ډير محبوب دي. مجموعة الرسايل حاشيه ج ۱ ص ۲۴۸).

دا خبره ياده لري چي غير مقلدين مينې ته حلاله وائي حالانكه ددې ثبوت دجل ثناء ك د ثبوت په مقدار هم ددوي سره نه شته.

دوهم تكبير: د دوهم تكبير څخه وروسته درود لوستلی شي او هغه درود بهتر دي كوم چي په عامو لمونځونو كې لوستلی شي، لكه غير مقلدينو د لته هم دفتني بازار گرم كړي دي. د ورو ورو رسالو لكه

دیسرنا القرآن وغیرہ ٹخہ د (رحمت و ترحمتم) الفاظ پہ اشتہارونو کی لیکي اویا وائی چہ دا الفاظ پہ کوم حدیث کی ثابت دی؟ دہی جاہلانوتہ دا معلومات نشته چہ حنفی فقہہ پہ مستندو کتابونو کی درج ده، لکه پہ ہدایہ . شرح الوقایہ ، درمختار ، قدوری ، کنز وغیرہ نو کہ پہ حنفی فقہہ شوک اعتراض کوی، نودحنفی فقہی ددغو مستندو کتابونو ٹخہ دی اول یودرودر انقل کړي اویا دی پہ دہی اعتراض وکړي، غیر مقلدین دیسرنا القرآن غوندہ رسالو ٹخہ درودر انقلوي اودامام ابوحنیفہ پہ خلاف پروپاگند کوي.

چلینج

غیر مقلدینو! رسول الله ﷺ خاص پہ جنازہ کی کوم درود لوستلی دی؟
 کہ کوم غیر مقلد دصحيح صريح حدیث ٹخہ داثابتہ کړه چہ رسول الله ﷺ پہ جنازہ کی لفظ پہ لفظ دغه ابراہیمی درود لوستلی دی، نوزہ به ورته لس زره روپي انعام ورکړم، او کہ غیر مقلدین در رسول الله ﷺ د مبارکې خولې ٹخہ خاص پہ جنازہ کی دادرودنه شي ثابتولی نویا دوي دکوم باغ مولی دی چہ دخپل خان ٹخہ پہ جنازہ کی یو خاص درود مقرر وي.

مونږ وایو چہ افضل درود ابراہیمی دی، اونور چہ دچاکوم درود خوبن وي همغه دی ولولي، په حدیث شریف کی صفار اخی چہ پہ جنازہ کی کوم خاص درودنه دی مقرر بلکې هر درود لوستلی شي.
 عَنْ جَابِرٍ (رضي الله عنه)، قَالَ: مَا أَبَاحَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَلَا أَبُو بَكْرٍ (رضي الله عنه) فِي شَيْءٍ مَّا أَبَاحُوا فِي الصَّلَاةِ عَلَى النَّبِيِّ، يَعْنِي لَمْ يُؤَقِّتْ. (ابن ماجه ص ۱۰۹ | مسند احمد ج ۳ ص ۳۵۷).

حضرت جابر (رضي الله عنه) فرمائي چہ رسول الله ﷺ او ابو بکر (رضي الله عنه) او عمر (رضي الله عنه) د جنازې دلمانځه لپاره هيڅ خاص شی ندی مقرر کړی.

نوټ: حافظ ابن حجر په تلخیص الحیر کی ددې حدیث ترجمه داسې کړی ده چہ رسول الله ﷺ او ابو بکر (رضي الله عنه) او عمر (رضي الله عنه) هيڅکله د جنازې لمونځ په اوچت او ازندی لوستلې.

دلامذهبو څلور عناصر:

غیر مقلد مولوی عبد الجبار غزنوی لیکلي دي چہ زما په فهم کی دا ټول تشددات (یعنې بې ځایه سختی دی) ده په الفاظو مأثوره وو (کوم چہ په حدیث کی راغلي دي) که څه الفاظ حسنه زیات شي

نوهيخ حرج نه شته . لکه څرنگه چې عبد الله بن عمر رضي الله عنه در رسول الله ﷺ په تلبیه باندې دالاندې الفاظ ورزیات کړي وو .

لیک وسعديک والخیر بیدیک لیک ولرغباء الیک والعمل

همدارنگه په ډیرو ځایونو کې ثابت ده چې صحابه کرام او علماء و د اسلام په ماثورو دعاگانو اودرو دونو باندې بعضې الفاظ ورزیات کړي دي او په دې عمل باندې هیچا انکار نه کولو، نو په لمانځه کې هم که په ماثورو دعاگانو باندې زیادت وکړل شي نوهيخ حرج نه شته . خپله په رسول الله ﷺ پسې یوسړي د حمد اکثر الخ غیر ماثوره دعا ولوستله، نور رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې د ډیر شو څخه زیاتي ملایکې ددې دعا د لیکلو لپاره راغلي دي . ددې څخه صفا معلومېږي . چې په ماثورو دعاگانو زیادت جایز دی، ځکه دادعا صاحبې دخپل طرف څخه زیاته کړه او رسول الله ﷺ ورباندې خوښ شو . ددې ډیر مثالونه دي که ټول رانقل کړو نو یو مستقل کتاب به ترینه جوړ شي .

خلاصه دا چې د اقسام زیادات د بدعاتو څخه نه دی، بلکې په (فمن تطوع خیرا فهو خیر له) کې داخل دي .
(فقط عبد الجبار عفی عنه ، سید محمد نذیر حسین ، عبد الرحمن مبارک پوري ، مولنا شمس الحق عظیم ابادي فتاوی نذیریہ ص ۳ ص ۱۲ عون المعبود شرح ابوداود ج ۴ ص ۴۰۹) .

د غیر مقلدینو دې څلورو وارو اما مانودا فیصله کړې ده، چې په درود او په دعا کې د الفاظو حسنه ووزیاتوالی د صحابه کرامو څخه راواخله تر ننه پورې څوارلس سوه کلونه بلا انکاره جاري دي .
نولامذهبان دي فکرو کړي چې څوارلس سوه کلونه د صحابه وو څخه تر ننه پورې په کومو خبرو چا انکار نه دی کړی نو دوي دفتنو دراپارولو لپاره ولې سرونه نیولي دي او چیغې وهي؟
ایا غیر مقلدین دخپلو دغې څلورو علماوو د قبرونو وړانولو ته تیار دي؟ چې دوي دا حادشو څخه دزیادت جواز ثابت کړی دی اود دوي دفتنوپه اووړې اوبه اړولي دي .

دریم تکبیر: د دریم تکبیر څخه وروسته د بالغ سړي او ښځې لپاره مشهوره دعاده، اگر چې د غیر مقلدینو ددې دعا په الفاظو کې اختلاف نشته، لیکن بیایې هم د شرارت رگ نه دی دریدلی رسول الله ﷺ هیڅکله د جنازې په لمانځه کې درې څلور دعاگانې نه دي یوځای کړي اونه یې ضروري گرځولي دي، لکن غیر مقلد روپړي یوه دعا ولوستل د جنازې پورې ریشخند گڼي، حالانکه رسول الله ﷺ په لمانځه

کې تخفیف ته مستحب ویلی دی او تطویل ته یې فتنه ویلې ده. (افتان انت یامعاذ) خو د غیر مقلدینو فتنه خو ښیږي.

نابالغه مړي: ابن حزم غیر مقلد لیکلي دي چې د نابالغ مړي جنازه نه کیږي، بلکې بلا جنازه به څښیږي. حالانکه رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: یصلي علیه ویدعي لوالديه بالمغفرة والرحمة. په نابالغ مړي به د جنازې لمونځ کیږي او دده مور او پلار ته به د مغفرت او بخشش دعا کیږي. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله ترمذی وقال صحیح).

حضرت ابو هريرة ؓ د ادا کولو له: اللهم اجعله لنا فرطاً وسلفاً واجراً. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله بهیقي). امام حسن بصری رحمه الله هم همداسې دعا کوله. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۵۱ بحواله بخاری. د دې احادیثو له وجهې فقهاء و د نابالغ مړي لپاره د بالغ څخه څخه دعالیکې ده.

څلورم تکبیر:

د څلورم تکبیر څخه وروسته به د وارو طرفو نو ته سلام گرځولی شي. د حضرت عبد الله بن ابی اوفی ؓ څخه روایت دی چې: سلم عن يمينه وعن شماله. یعنی بني او چپ طرف ته یې سلام وگرځولو. [مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۱] بحواله بهیقي].

حضرت عبد الله ؓ هم فرمائي چې: التسليم علي الجنائز كالسليم في الصلوة. یعنی د جنازې سلام د لمانځه د سلام په شان دی. (مجموعه الرسائل ج ۱ ص ۲۵۲ بحواله تلخیص الحیر ج ۱ ص ۱۶۲)

د جنازې لمونځ به په پټه لوستلی شي

د ټولو څخه اول دا واوره چې د جنازې لمونځ د عاده او د دعا په باره کې د الله ﷻ حکم داسې دی: اَدْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ.

ترجمه: غواړئ د خپل رب څخه په عاجزې او په پټه باندې بې شکه چې الله ﷻ د حد څخه تجاوز کونکي نه څښوي.

حضرت زید بن اسلم رحمہ اللہ فرمائی چې: الاعتداء الجهر. یعنی د خدڅخه د تجاوز د معنی ده چې په زوره دعا وکړي. حضرت ابو امامه رحمہ اللہ فرمائي چې د جنازې د لمونځ سنت طریقه داده چې: سرافي نفسه: یعنی په پټه به د ځان سره لوستلی شي. (مجموعه الرسائل، ج ۱ ص ۲۵۲).

او غیر مقلدینو لیکلي دي چې د صحابی د (من السنة کذا) جمله د مرفوع حدیث په حکم کې وي (فتاویٰ علما، حدیث ج ۵ ص ۱۴۷) قال الامام النووي الصحيح الذي عليه الجمهور سرابن قدامه الحنبلي (رحمه الله) فرمائي چې په [شرح مسلم ج ۱ ص ۳۱۱] کې چې پټه لوستلو کې دهیچا اختلاف نشته. (المغنی لابن قدامه، ج ۲ ص ۴۸۶) شوکاني هم لیکلي چې د جمهورو په نیز جهرندی مستحب. (نیل الاوطار، ج ۴ ص ۱۰۱).

نو د کتاب او د سنت په رڼا کې تردیارلس سوه کلونو پورې بغیر دهیڅ اختلاف څخه د جنازې لمونځ په پټه لوستل کیدلو، د دیارلس سوهیمي صدۍ په اخر کې په دهلي کې یو غیر مقلد مولوی عبدالوهاب دانگریزانو په حکم د سید احمد شهید د تحریک دنا کولو لپاره دامامت دعوی وکړه. (تحریک مجاهدین ص ۵۲ و ص ۵۳).

دغه غیر مقلد د ټولو څخه مخکې په دهلي کې په جیگ اواز باندې د جنازې د لمونځ رسم شروع کړو. (مقدمه تفسیر ستاري ص ۱۵ د غیر مقلدینو کتاب).

دهمغې ورځې څخه خپله د غیر مقلدینو په مینځ کې هم خانه جنګي شروع ده. قاضی شوکانی په نیل الاوطار ج ۲ ص ۲۹۸ کې او میانذیر حسن په فتاویٰ نذیری ج ۱ ص ۶۶۳ ص ۶۶۴ کې او مولوی عبدالرحمن مبارکپوري په فتاویٰ علما، حدیث ج ۵ ص ۱۰۷ کې لیکلي چې د جنازې په لمونځ کې جهرندی مستحب او همداد جمهورو مذهب دی، د غیر مقلدینو په مشهور اخبار (الاعتصام) کې یې لیکلي دي چې د تعلیم لپاره په اوچت اواز لوستل جایز دي، لکن ددې څخه عادت جوړول او سنت یې گنل صحیح نه دی. (جلد ۲ شماره ۱۹ فتاویٰ علما حدیث).

اودنن سبا غیر مقلدین په جنازه کې په اوچت اواز باندې لوستلوه مستحب وائي او په دی باندې ډیر اصرار کوي. دې غیر مقلدینو ته پکار دی چې دخپل مشر غیر مقلد مولوی داود غزنوي نصیحت

واوري، مولوی داود غزنوی لیکلی دی چې: یو مستحب کار په بعضې وختونو کې مکروه گرځي، چې کله دا مستحب کار دا استحباب د مرتبې څخه پورته کړی شي.

کوم سړی چې په یو مستحب کار اصرار کوي، نو د دې په دې پوهه شي چې شیطان دده دگمراه کولو پسې دی، دا کار عبد الله بن مسعود رضی الله عنه شیطاني عمل گڼلی دی او د دې بدعت والي طرف ته یې اشاره کړې ده. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۱۶).

بهر حال د جنازې د لمونځ پسته لوستل په کتاب او په سنت باندې صریح عمل دی، په کومو روایتونو کې چې د جهرد ذکر راغلی دی، هغه صرف د جنازې د لمونځ د تعلیم لپاره دی، سنت نه دی، اوس د غیر مقلدینو خوښه ده چې په کتاب الله او په سنت باندې عمل کوي او که د غیر مقلد مولوی عبد الوهاب په جاري کړه بدعت باندې اصرار کوي.

د غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

غیر مقلدین وائي چې مونږ اهل حدیث یو او زموږ بهر ه مسئله په قرآن او په حدیث باندې ثابته ده، له دې وجهې مونږ یو څو مسائل ذکر کوو، غیر مقلدین دې مهرباني وکړي او د دې مسایلو په باره کې دې ایاتونه او یا احادیث وښائي.

(۱) غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې (پس تنه نماز کردن بر جنازه صحیح باشد) (بدور الاهله ص ۹۰). صحیح والی یو شرعي حکم دی، له دې وجهې صحیح حدیث پیش کړی چې رسول الله ﷺ شومره جنازې یواځې کړې دي؟ دده په ژوند کې دده څلور لورگانې، درې ځامن، او دوه بیبیاتې وفات شوي دي په دوي کې یې د کوم یو جنازه یواځې کړې ده؟

(۲) نواب صدیق حسن خان لیکلي دي چې په جنازه کې د څلورو تکبیرونو څخه زیات تکبیرونه کول بدعت دی. (بدور الاهله ص ۹۱ و ص ۹۲) او نواب وحید الزمان لیکلي دي چې څلور تکبیرونه اقله اندازه ده زیات هم جایز دي. (کنز الحقائق ص ۴۰). په دې دواړو غیر مقلدینو کې د کوم غیر مقلد قول صحیح او د حدیث سره موافق دی؟

(۳) غير مقلد نواب وحيد الزمان ليكلي دي چې : په جنازه کې سبحنک اللهم ويل نه دي پکار، ليکن غير مقلد حکيم صادق سيالکوټي په صلوٰۃ الرسول کې ورته د جنازې سنت وائي، په دې دواړو کې د چاقول د حديث سره موافق دی ؟

(۴) غير مقلد نواب صديق خان ليكلي دي چې قبر مربع جوړول پکار دي او داوښ دکوهان په شان قبر جوړول لکه نن سبا چې جوړيږي دا ټول د حديثو څخه مخالف دي، او منکر کار دی، په مسلمانانو باندې واجبه ده چې په دې منکر کار باندې انکار وکړي. (بدورالاهله ص ۹۵)

افسوس چې غير مقلدين دا حنافو سره د فاتحې د وجوب په مسئله کې جنگيږي، لکن د قبرونو په حق کې دخپل مشر د فتوی په باره کې گونگي شيطانان دي.

(۵) غير مقلد نواب صديق حسن خان ليكلي دي چې د مريض تعزيت د مرگ څخه مخکې جايز دی. (بدورالاهله ص ۹۷). جواز شرعي حکم دی، دا په حديث صحيحه صريحه مرفوعه کې وښائي.

(۶) غير مقلد وحيد الزمان ليكلي دي چې د جنازې په لمونځ کې صرف يو طرف ته سلام گرځول پکار دي. (کنزالحقايق ص ۴۱).

(۷) غير مقلد : نواب وحيد الزمان ليكلي دي چې کله دخلورو مياشتو حمل ساقط شي د جنازې لمونځ يې کيږي. (کنزالحقايق ص ۴۱) ليکن لامذهبه ابن حزم ليکلي دي چې ندي جايز (المحلي) د دې دواړو مسئلو لپاره صريح حديث پيش کړی.

(۸) غير مقلدينو په فتاوی علماء حديث ص ۳۸ کې ليکلي دي چې د دنيوی مشکلاتوله وجهې د مرگ تمانده جائزه او استدلال يې د (بخاری ص ۴۰) څخه کړی دی، ليکن خپله امام بخاري د اميردخراسان څخه تنگ شو او دخپل مرگ دعايې وکړه، اخرو لې امام بخاري رحمه الله د دې صحيح حديث مخالفت وکړو ؟

(۹) دښځې په مړي باندې دکفن څخه علاوه يو څادر هم اچولی شي. غير مقلد مولوی عبد الجبار ليکلي دي، چې د دې څادر داچولوپه احاديثو کې هيڅ معلومات نه شته، دامسون گڼل بالکل جهالت دی او دا کار بدعت مردوده دی، ليکن لامذهبه مولوی علی

محمد سعیدی لیکلی دی چې په احادیثو کې ددې ذکر پیدانه شي نو بیا هم ددې عدم جواز د لیل نه شته، ددې خادر څخه بهر مری بدنکارې. (فتاوی علماء حدیث ص ۴۴).

نو ای غیر مقلدینو! د بدعت پرېښودنکي ته بدنما ویل څه حکم لري؟

(۱۰) محدث دهلوی فتوی ورکړي ده چې د زکوة د مال څخه د مری تکفین او تجهیز نه دی جایز او لا مذهب علی محمد سعیدی لیکلی دی چې جایز دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۴۴ و ص ۴۵).

(۱۱) په قبر کې د خټو داچولوپه وخت کې د (منها خلقنکم) الایه لوستل مستحب دي، لکن ددې حدیث ضعیف دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۶۰ و ص ۶۱).

(۱۲) د جنازې د هر تکبیر سره به رفع الیدین کیږي، اولاسونه به بیرته تړل کیږي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۲۱ و ص ۱۲۲). په اکثر وختونو کې غیر مقلدین په دې ولې عمل نکوي؟ دا لاسونه پورته کول مستحب دي لکن د ضعیف حدیث څخه ثابت دي. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۵۶ و ص ۱۵۷).

(۱۳) د جنازې د پورته کولو په وخت کې بیا بیا په اوچت اواز باندې کلمه د شهادت ویل په خیر القرون کې ثبوت نلري، لیکن بیا هم مستحب ده. (فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۳۲).

(۱۴) د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لوستل فرض دي. (بدور الاھله ص ۹۲) د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې لوستل سنت دي. فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۴۲ و ص ۱۴۳) لا مذهباني په کوم نیت باندې لولي؟ فرضوته سنت ویل څه حکم لري؟ اوستتوته فرض ویل څه حکم لري؟

نن مې د صلیبی زندان په بند وپنجر کې یو کال پوره شو، د پلچرخي دریم بلاک اول منزل ۸ دهلېز

۲۰۱۲/۷/۲ م

۱۳۹۱/۴/۱۲ هـ ش

۱۴۳۳/۸/۱۲ هـ ق

* * *

فان طلقها فلا تحل له من بعد حتى تنكح زوجاً غيره.

د دریو طلاقونو مسئله

ليکوال: الشيخ رحيم الله الحقاقي النجراي غفر له الباقي

کاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د دریو طلاقونو مسئله

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده.

أما بعد!

په یو مجلس کې په یوه کلمه باندې د دریو طلاقونو په باره کې د رسول الله ﷺ د زمانې څخه تر اتمې صدۍ پورې ټول امت پدې متفق وو چې دادرې طلاقه دي.

په اتمه صدۍ کې د جمهور امت په خلاف علامه ابن تیمیه رحمه الله په دیر شو راوړو سره دا وازوچت کړو چې دادرې طلاقه درې طلاقه ندي، په هغه وخت کې دده تر دیند دده هم مذهبو (حنابله وو) هم وکړو، علامه ابن قیم رحمه الله د نورو انفرادي مسایلو په شان پدې مسئله کې هم دخپل استاذ تائید وکړو، چې ددې اودده د نورو تفرداتوله وجهې ورباندې دخپل وخت حکومت سخت تشدد وکړو او خاص ددې مسئلې له وجهې دوخت حکومت داپه اوښ سپور کړو او دوهلو وهلو سره یې په ښار کې وگرځولو، اودده سخت توهین یې وکړو او ددې څخه وروسته یې قید کړو (سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۵).

ځکه چې په هغه وخت کې د دریو طلاقونو څخه وروسته ښځې ته حلال ویل نه یواځې دا چې د اجماع د امت څخه مخالفت وو، بلکې دادر و افضو او د شیعه گانو شعار وو. (کما فی فروع کافی ج ۲ - ۱۷۸).

نود اتمې صدۍ د ټولو مذاهبو علماوو او د اسلام بادشاهانو، په اتفاق سره د افتنه خاموشه کړه، مگر تقریباً پنځه صدۍ وروسته چې کله انگریزانو هندوستان ونیولو او د مسلمانانو د اختلاف لپاره یې د غیر مقلدینو (اهلحدیثو) او قادیانیانو کافرانو فرقې را پیدا کړې...

نود دوی دخپل اقاء نعمت د خوشحالولو او پدوئ باندې د اعتراض څخه د جواب لپاره بیا د افتنه راپورته کړه، ځکه چې په انگریزانو دا اعتراضونه کیدل چې تاسو دا عقیده څرنگه د عقل سره موافقه گنئ چې (الْتَّوْحِيدُ فِي التَّثْلِيثِ وَالتَّثْلِيثُ فِي التَّوْحِيدِ)؟

یعنې یو والې په دریو کې دی او درې والې په یو کې دی، کله چې انگریزان لا جوابه شول، یوه زر خریدو غلامانو د خپلو روحاني پلرونو د عقیدې د ممکن ثابتولو لپاره د طلاق مسئله راپورته کړه.

مسئله الطلاق

درې طلاقه يو طلاق دی، قاديانيانو هم دريو طلاقونه ته يو وويل فقه احمدیه ص ۸۰، مجموعه فتاویٰ احمدیه ج ۲ ص ۳۳، او وکتوري اهلحديثو هم ورته يو وويل.

قاديانيان او وکتوري اهل الحديث درې طلاقه يو گڼي او ددوي اقاگان (انگريزان) خدايان درې مني او درې خدايان يو گڼي، نوددې فتنې دخاموشولو لپاره دهغه وخت علماو وديري رسالې وليکلي، زه به ان شاء الله ددې رسالو مضامين له ډير اختصار سره رانقل کړم او خپله رساله به په دريو فصلونو مشتمله کړم.

په اول فصل کې به دهغو ايمه وواځوال او دلايل ذکر کړم کوم چې دريو طلاقونو ته جايز وائي او هم به د جمهور وواځوال او دلايل ذکر کړو، چې دريو طلاقونو ته واقع او مکروه وائي.

په دويم فصل کې به د جمهور و دلايل ذکر کړو، چې د دريو طلاقونو څخه وروسته بنځې ته حرامه وائي او درې طلاقه په دريو طلاقو حسابوي، او په دريم فصل کې به د غير مقلدينو د دلايلو حال ذکر کړو، چې د دريو طلاقونو څخه وروسته بنځې ته حلاله وائي او درې طلاقونه په يو طلاق حسابوي.

اول فصل

د انسان د ژوند په سفر کې يوه مرحله د نکاح هم راځي، د نکاح احکام او د نکاح طرفته ترغيب په قران او په حديث کې ډير موجود دی. رسول الله ﷺ کله نکاح ته نيم ايمان وائي. (مشکوٰۃ ج ۲/ ۲۶۸). او کله طاقت لرونکي ته دا وعيد ورکوي چې د نکاح څخه مخ اړول زما دستو څخه مخ اړول دي (بخاری ج ۲/ ص ۷۵۸) او کله کله فرمائي چې خلور شيان د انبياؤ دستو څخه دي. حياء کول، خوشبو لگول، نکاح کول او د مسواک استعمالول. (الجامع الصغير، ج ۱ ص ۳۷) خلاصه دا چې نکاح د الله جل جلاله درضاء، د رسول الله ﷺ دستو د اتباع، او د انساني تکميل يوه اهمه ذريعه ده، نوددې ختمول په همدومره اندازه مبغوض او د الله ﷻ د ناراضگۍ سبب دی لکه څومره يې چې نکاح کول محبوب او د الله ﷻ درضا سبب دی، د حضرت عبداللہ بن عمر ؓ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې الله ﷻ چې کوم شيان حلال کړي دي، په هغوی کې د طلاق څخه زيات مبغوض بل هيڅ شی نشته. (مستدرک حاکم، ج ۲ ص ۱۹۶).

وقال صحيح: والجامع الصغير، ج ۲ ص ۱۲، وقال حسن وقال الذهبي صحيح على شرط مسلم. ددې څخه معلومېږي چې په بلا وجه طلاق باندې الله ﷻ خفه کېږي.

د حضرت ثوبان رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: کومه ښځه چې بغیر د څه مجبوري څخه دخپل خاوند څخه طلاق وغواړي نو پداسې ښځه باندې الله ﷻ د جنت خوشبوني حراموي. (الجامع الصغير، ج ۲ ص ۱۳۷) وقال حسن والمستدرک، ج ۲ ص ۲۰۰.

وقال الحاكم والذهبي صحيح علي شرطهما. مگر انسان بیا هم انسان دی، نو د ځينو سختو حالاتو له وجهې ورته شریعت د طلاق اجازه هم ورکړې ده، خو بیا یې هم ورته حدود او قیود مقرر کړي دي، د جاهلیت په زمانه کې سل، سل، بلکې زر، زر طلاقونه اچول کیدل او بیا به بیرته رجوع کیدله. شریعت د طلاق لپاره یو حد مقرر کړو، اود دریو طلاقونو څخه وروسته یې ښځې ته مغلظه وویلې او د ښځې مغلظ والې یې په دریو طلاقونو کې منحصر کړو، د الله ﷻ د کلام خلاصه داسې ده چې: طلاق دوه ځلې دی، ددې څخه وروسته یا په ښه طریقه د ښځې ساتل پکار دي او یا یې په ښه طریقه پرېښودل پکار دي. لکن ددې څخه وروسته یې که دریم طلاق هم ورکړو، نو بیا دغه ښځه دې اول میره ته تر هغه پورې نده جایزه ترڅو یې چې د بل میره سره نکاح نه وي کړي.

تر دې ځای پورې د ټولو مسلمانانو اتفاق دی، لکن په طلاق اود دې څخه وروسته درجعت په بعضې صورتونو کې یو څه اختلاف شته، اول په دې کې اختلاف دی چې په یو مجلس کې په یوه خوله باندې د دریو طلاقونو ورکول جایز اود سنتو سره موافق دی؟ او که بدعت اود سنتو څخه مخالف دی؟ او که بالکل نه واقع کیږي؟ په دې کې درې مذهبه دي.

(۱) امام شافعي، امام بخاري، امام بیهقي او ابن حزم وغیره رحمهم الله ورته سنت اود سنتو سره موافق وایي.

(۲) او جمهور علماء رحمهم الله فرمائي چې دا طلاق واقع کیږي. لکن داسې طلاق بدعت دی، غیر مستحسن او مکروه دی. امام نووی رحمه الله فرمائي چې په یو وخت کې د دریو طلاقونو ورکول زموږ د شوافعو په نزد حرام نه دي، لکن بهتره داده چې درې طلاقه جدا جدا ورکړل شي. او امام احمد او ابو ثور رحمهم الله هم ددې قایل دي. اود امام مالک، اوزاعی، امام ابو حنیفه اود لیث بن سعد رحمهم الله په نزد داسې طلاق بدعت دی. (نووی ج ۱ ص ۲۷۱).

(۳) بعضې خلک وائي چې دا طلاق بالکل نه واقع کیږي، ځکه چې دا طلاق بدعت دی او کوم شی چې بدعت وي هغه نه واقع کیږي.

داول مذهب دلائل:

(۱) ابن حزم المتوفی ۴۵۶ هـ لیکلی دی چې: **ثُمَّ وَجَدْنَا مِنْ حُجَّةٍ مَنْ قَالَ: إِنَّ الطَّلَاقَ الثَّلَاثَ مُجْمُوعَةٌ سُنَّةٌ وَلَا بُدَّ عَقْدٍ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى: { فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا مَعْلَ لَهُ مِنْ بَعْدِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ } [البقرة: ۲۳۰] فَهَذَا يَقُمُ عَلَى الثَّلَاثِ مُجْمُوعَةٌ وَمُفَرَّقَةٌ، وَلَا يَجُوزُ أَنْ يُخَصَّ بِهَذِهِ الْآيَةِ بَعْضُ ذَلِكَ دُونَ بَعْضٍ بِغَيْرِ نَصٍّ.** (محل ج ۱۰/۲۰۷).

یامونږدهغو خلکو لپاره چې دریو طلاقونو ته سنت وائي او بدعت ورته نه وائي دا قول دالله ﷺ پیدا کړو چې (پس که ده خپلې ښځې ته طلاق ورکړو، نودده لپاره نده جایزه، ترڅو چې د اښځه د بل میره سره نکاح وکړي) دا مضمون هغودریو طلاقو ته هم ورځي چې یو ځای وي او هغودریو طلاقو ته هم ورځي، چې جدا جدا وي او ددې تخصیص تر بعضو پورې ندي جایز، ترڅو چې نص نه وي موجود. یعنې جدا جدا درې طلاقه او په یو ځای باندې درې طلاقه دواړه ددې ایتلاندې داخل دي، نوددواړو حکم به هم یو وي او جدا جدا درې طلاقه خوبدعت ندي نو همدارنگې په یو ځای درې طلاقه به هم بدعت نه وي.

(۲) حضرت عویمربن ابیض العجلانی ؓ چې کله درسول الله ﷺ په مخ کې د خپلې بی بی (خولې) بنت قیس) سره لعان وکړ نو دلعان څخه وروسته حضرت عویمر ؓ وفرمایل چې: **كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ أُمْسَكْتُمَا، فَطَلَّقْتُمَا ثَلَاثًا، قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.** (بخاری، ج ۲ ص ۷۹۱ و مسلم، ج ۱ ص ۴۸۹ و نسائی، ج ۲ ص ۸۳).

که ماداد ځان سره وساتله او خپله ښځه مې کړه، نومابه دې پسې دروغ ویلي وي. ییاده درسول الله ﷺ د حکم څخه مخکې درې طلاقه ورکړل. نو که په یو ځای باندې ددې طلاقو ورکول بدعت اود ستو څخه مخالف وی رسول الله ﷺ به هیڅکله پرې خاموشي نه وی کړی، بلکې ددې څخه به یې منع کړی وی. (سنن کبری للبيهقي، ج ۷ ص ۲۲۱). او امام بخاری رحمه الله ددې حدیث لپاره باب د (من جوز الطلاق الثلاث). او امام نسائی رحمه الله ورته (باب الرخصة في ذلك) لگولي دي، ددوی لپاره نور هم یو څه دلائل شته.

د دوهم مذهب دلایل:

د دوهم مذهب په قول کې دوه دعوی دي. اول دا چې: په یو وخت کې درې طلاقه واقع کیږي. دوهم دا چې: داسې طلاق بدعت، مکروه او غیر مستحسن دی. د واقع کیدلو دلایل خويي یوڅه همغه دي کوم چې د اول مذهب په دلایلو کې بیان شول، اود مکروه والي لپاره یې یوڅو دلایل دادي چې:

(۱) محمود بن لبید رضی الله عنه فرمائي چې: أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ جَمِيعًا، فَقَامَ غَضْبَانًا ثُمَّ قَالَ: «أَيْلَعَبُ بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهَرِكُمْ؟» حَتَّى قَامَ رَجُلٌ وَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَا أَقْتُلُهُ؟ (نسائي، ج ۲، ص ۸۲، الثلاث المجموعة وما فيه من التغليظ).

رسول الله ﷺ ته خبر ورکړل شو چې یو سړي خپله ښځه په دریو طلاقونو طلاقه کړې ده، نور رسول الله ﷺ ډیر په غوسه شو، ودریدو او ویې فرمایل چې ایا زما په موجودګۍ کې د الله ﷻ د کتاب سره لویې کیږي؟ تردې چې یو سړی پاڅیدو او رسول الله ﷺ ته یې وفرمایل چې: ایا زه داسې ونه وژنم؟ حافظ ابن قیم رحمته الله علیه المتوفی (۷۵۱ هـ) فرمائي چې: (اسناده علی شرط مسلم. (زاد المعادج ۵۲/۴، یعنی د اسناد مسلم په شرط صحیح دی او علامه ماردیني رحمه الله فرمائي چې ددې حدیث سند صحیح دی. (الجواهر النقی، ج ۷ ص ۳۳۳).

حافظ ابن کثیر رحمته الله علیه فرمائي چې (اسناده جید) (بحواله نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۱) او حافظ ابن حجر رحمته الله علیه فرمائي چې: رواه موثقون (بلوغ المرام ص ۲۲۴) (ومع سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۲). ددې صحیح روایت څخه معلومه شوه چې درې طلاقه در رسول الله ﷺ خوښ نه وو، ګڼه رسول الله ﷺ به دومره ورباندې نه په غوسه کیدلو او نه به یې داسې فرمایل چې زما په موجودګۍ کې د الله ﷻ د کتاب پورې لویې کیږي؟

لکن رسول الله ﷺ د خفګان سره سره دادرې طلاقه نافذ وګرځول، لکه څرنگه چې حافظ ابن قیم رحمه الله ددې حدیث په تشریح کې د قاضی ابوبکر بن العربی رحمه الله عبارة رانقل کوي اولیکي چې (فلم يرد النبي ﷺ بل امضاه وكمافي حديث عويمر العجلاني في اللعان امضا طلاقه الثلاث ولم يرد) (تهذيب سنن ابی داود، ج ۳ ص ۱۲۹، طبع مصر) پس رسول الله ﷺ دادرې طلاقه رد نکړل بلکې نافذ یې کړل او د حضرت عويمر رضی الله عنه په حدیث کې هم رسول الله ﷺ درې طلاقه نافذ کړل او په

ابوداود جلد اول ص (۳۰۶) باب فی اللعان کې د حضرت سهل بن سعد رضی الله عنه روایت دی چې: (فطلقها ثلاث تطليقات عند رسول الله ﷺ فانفذه رسول الله ﷺ).

حضرت عویمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په مخکې خپلې بی بی ته درې طلاقه ورکړل، نور رسول الله ﷺ نافذ کړل. ددې څخه معلومیږي چې رسول الله ﷺ درې طلاقه نافذ کړل، لکن ددې سره سره یې د خفګان اظهار هم وکړو. حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چې بعضو خلکو د محمود بن لیب رضی الله عنه په حدیث کې د اللفظ هم ورزیات کړی دی چې (وامضاه علیه ولم یرده) اود اللفظ موضوع دی، قایل د تقلید اود حمایت دخپل مذهب له وجهې څخه پکې ورزیات کړی دی. (اغاثة اللهفان، ج ۱ ص ۲۹۷ و ۲۹۸).

لکن د جمهور و استدلال پداسې طریقه نه دی چې د محمود بن لیب رضی الله عنه په حدیث کې د اللفظ موجود دی، بلکې د جمهور و استدلال په دې طریقه دی چې په ابوداود جلد اول، ص ۳۰۶، کې د حضرت سهل بن سعد په روایت کې د الفاظ موجود دي چې (فطلقها ثلاث تطليقات فانفذه رسول الله ﷺ ابوداود، باب فی اللعان) الحدیث، پس ده د رسول الله ﷺ په مخکې خپله نسخه په دریو طلاقونو طلاقه کړه، نور رسول الله ﷺ دده طلاقونه نافذ کړل.

ددې روایت نور ټول راویان ثقه دي، یواځې په عیاض بن عبد الله الفهري کې اختلاف دی، ابو حاتم فرمائي چې (لیس بالقوی)، ساجی رحمه الله فرمائي چې ده د ابن وهب رحمه الله څخه داسې روایات هم نقل کړي دي په کومو کې چې نظر دی.

امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائي چې هغه ضعیف الحدیث دی او امام بخاری رحمه الله ورته منکر الحدیث وائي، لکن امام ابن حبان رحمه الله او امام ابن شاهین رحمه الله ورته ثقه وائي، او امام ابوصالح رحمه الله فرمائي چې: (ثبت له بالمدينة شان کبیر فی حدیثه شی) او همدارنگې دا د مسلم، ابوداود، نسائی او ابن ماجه راوي دی، تهذیب التهذیب، ج ۸ ص ۲۰۱).

امام ابوداود رحمه الله او ابن منذری رحمه الله داروایت را نقل کړی دی او سکوت یې پرې کړی دی او د ضعف حکم یې بالکل پرې ندی لگولی، دا ددې خبرې صاف دلیل دی چې داروایت ددوي په نیز قابل د اعتماد دی او امام خطابی رحمه الله په معالم السنن، ج ۳ ص ۱۶۲، کې ددې حدیث فقهي معاني بیانوي، مگر د ضعف حکم پرې نه لگوي، نو دده په نیز هم داروایت د اعتماد قابل دی.

او امام خطابی رحمه الله په یوځای کې په دې تصریح کړی ده چې موضوع، مقلوب او مجهول حدیثونه دضعیف حدیث په اقسامو کې دي، او بیا فرمائي چې (کتاب ابی داود خلی منها بری من جمله وجوهها). نو د امام خطابی رحمه الله دتحقیق په بناء باندې په ابو داود کې هیڅ موضوعي روایت نشته او همدارنگې که د محمود بن لبیده رضی الله عنه په حدیث کې دالفاظ نه وي نویا هم دجمهور وراستدلال واضح دی. ځکه چې که درې طلاق نه واقع کیدلې نور رسول الله صلی الله علیه و آله به ولې د خفگان او د غوصې اظهار کولو؟ ددې داسې مثال دی لکه د حیض په حالت کې چې د طلاق ورکول ممنوع او دستوڅخه مخالف دی مگر د جمهور وایمه ووپه نیز داسې طلاق واقع کیږي. (بداية المجتهد، جلد ۲ ص ۶۴ و معالم السنن، ج ۳ ص ۹۳) لکه حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنہما چې خپلې بی بی رضی الله عنہا ته د حیض په حالت کې طلاق ورکړی وو او دده طلاق ته اعتبار ورکړل شوی وو. (بخاری ج ۲ ص ۷۹۰ و مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و نسائی ج ۲ ص ۸۲ و مسند الشافعی ص ۶۷ و السنن الکبری جلد ۷ ص ۳۲۶، والدارقطنی، ج ۲ ص ۴۲۷ و جامع المسانید ج ۲ ص ۱۴۱ و تلخیص الحبیر ص ۳۱۶).

دایا بیله خبره ده چې رسول الله صلی الله علیه و آله ده ته بیرته درجوع کولو حکم وکړ او ارشاديې ورته وکړو چې پداسې طهر کې طلاق ورکړه چې دجماع څخه خالي وي. (بخاری، ج ۲ ص ۷۹۰) و مسلم جلد اول، ص ۴۷۶. د خوارجو او دروافضو په نیز د حیض په حالت کې طلاق نه واقع کیږي. (معالم السنن، ج ۳ ص ۹۳).

تعجب: مگر تعجب دی په امام ابن حزم رحمه الله، په حافظ ابن تیمیه رحمه الله او په علامه ابن القيم رحمه الله باندې چې د حیض په حالت کې طلاق ته دروافضو او د خوارجو په شان کالعدم وائي. وگورئ: (محلّی، ج ۷ ص ۱۹۷، فیض الباری، ج ۴ ص ۳۱۰ و زاد المعاد، ج ۴ ص ۴۴ و سبل السلام، ج ۳ ص ۲۰۷) او ددوي غټ دلیل دادی چې د حیض په حالت کې طلاق اچول ناجایز دي او ناجایز شي شرعاً نه واقع کیږي او شرعي حکم ورباندې نه مرتیبيږي، لکن دا دلیل یې اوهن من بیت العنکبوت دی، د ډیرو وجهو څخه:

اول: ددې وجهې څخه چې دا دلیل عقلي دی او دنص په مقابله کې دی او دداسې دلیل لپاره هیڅ اعتبار نشته.

دويم: ديوشي ناجايزوالي جدا خبره ده، اوددي واقع كيدل او شرعي حكم ورباندي مرتب كيدل جدا خبره ده، مثلاً ارتداد، زنا، غلا، قتل، وغيره شيان ناجايزدي، لكن شرعي حكم ورباندي مرتبيري چې كله داشيان ثابت شي نو مرتبه ددريو ورځو څخه وروسته شرعاً قتليري، په زنا كار به شرعاً حد جاري كيږي، د غل څخه به شرعاً لاس غوڅيږي. اوقاتل به شرعاً قصاصيري، نو ايا دا خبره دلته صحيح ده چې دا افعال ناجايز دي. فلهاذا په دوي باندي شرعي حكم اوسزانه مرتبيري.

او همدارنگه دخپلې بنځې تشبيه وركول له داسې خپلوانو بنځوسره چې مؤبداً حرامې وي دې ته ظهار وايي. او دې كار ته الله پاك ناخوښه او دروغ ويلي دي. (منكراً من القول وزوراً).

مگر له دې سره سره ورباندي شرعي حكم مرتب دی چې كفاره ورته وائي. همدارنگه قذف ناجايز او ممنوع دی، مگر بيا هم شرعي حكم ورباندي مرتب دی چې حد او رد الشهادة دی.

همدارنگه د جمهورو علماوو په نيز په يو مجلس كې درې طلاقه ناجايز او ممنوع دي، مگر شرعي حكم ورباندي مرتب دی، لكه څرنگه چې امام احمد بن حنبل المتوفى (۲۴۱هـ) فرمائي چې وَمَنْ طَلَّقَ ثَلَاثًا فَيُلْقِطُ وَاحِدًا فَقَدْ جَهَلَ وَحَرَّمَتٌ عَلَيْهِ زَوْجَتُهُ وَلَا يَحِلُّ أَبَدًا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ... الخ

عبد الله ابن احمد بن حنبل فرمايي چې: قلت لأبي رجل طلق ثلاثاً وهو ينوي واحدة قال هي ثلاث، الخ. [مسائل احمد برواية ابنه (ص ۳۷۳، شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸) كتاب الصلوة ص ۴۷ طبع قاهره]. چا چې په يوه خوله درې طلاقه واچول، نوبی شكه چې ده د جهالت كار وكړ، خو بيا هم دابنځه په دې ميره باندي حرامد شوه او هيڅكله ورته نه حلاليري، ترڅويې چې له بل ميره سره نكاح نه وي كړي.

دوهم فصل

په يو مجلس كې په يوه كلمه باندي درې طلاقه څه حكم لري؟ آيا داسې طلاق واقع كيږي او كه نه؟ او كه واقع كيږي نو يو واقع كيږي او كه درې؟ په دې مسئله كې څلور مذهبه دي:

امام ابو حنيفه رحمه الله امام شافعي رحمه الله

امام احمد رحمه الله امام مالك رحمه الله

جمهور صاحبہ رحمہم اللہ او تابعین او د خلورو وارہ امامانو پہ نیز درې طلاقہ واقع کیږي اود دې څخه وروسته په دې میره باندې د اېنځه تر هغې پورې حرامه ده، تر څو یې چې د بل میره سره نکاح او بیا جماع نوي کړي، او بیا د هغه څخه د طلاق او یا خلع او یا د مرگ په وجه جدا شوي نه وي.

(۲) بعضي روافض: درو افصوپه نیز د اطلاق بالکل نه واقع کیږي.

ابن حزم رحمہ اللہ دا قول یو ځلې د امام احمد رحمہ اللہ طرفته منسوب کړی دی، لکن بیایې بیرته ورباندې رد کړی دی، چې دا د امام احمد رحمہ اللہ مذهب ندی، بلکې دا د روافضو قول دی.

(۳) جمهور روافض او غیر مقلدین او قادیان: شیعه گان، غیر مقلدین او قادیان وائي چې

داسې درې طلاقہ په یو رجعي طلاق حسایېږي او همدارپه یوه توجیه د طاوس رحمہ اللہ او د عکرمه رحمہ اللہ قول هم دی او په یوه توجیه ابن تیمیہ رحمہ اللہ هم همدارول مختاره کړی دی.

داود ظاهري دا قول د ابن عباس رضی اللہ عنہ طرفته هم منسوب کړی دی، لکن دا غلطه خبره ده، ځکه چې په ابوداود، ج ۱ - ص ۲۹۹). کې د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ څخه د (قبل ان یدخل بها) قید روایت شوی دی او دا اصولو د حدیثو مطابق به په مطلقو روایتونو کې د دې قید لحاظ ساتلې شي، تفصیل به وروسته راشي ان شاء اللہ تعالیٰ. او همدارول په یو روایت کې د اسحق بن راھویہ رحمہ اللہ هم دی. او په بل روایت کې د جمهور ورو سره دی او د نن زمانې غیر مقلدین (اهل حدیث) په دې مسئله کې د شیعه گانو قادیانیانو او د ابن تیمیہ رحمہ اللہ راجع کړي ضعیف دلایل په مختلفو ژبو اړوي او زاروي اود فتنو بازار یې ورباندې گرم ساتلی دی.

(۴) بعض اصحاب ابن عباس رضی اللہ عنہ: د حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ د اصحابو یوه ډله

فرمائي چې: که د بڼځې سره همبستري شوی وه، نو بیا درې طلاقہ په دریو طلاقو حسایېږي او که همبستري ورو سره نه وه شوي، نو بیا درې طلاقہ په یو رجعي طلاق حسایېږي. امام محمد بن نصر المروزی رحمہ اللہ دا قول د امام اسحق رحمہ اللہ طرفته هم منسوب کړی دی. [ازاد المعاد، ج ۴ ص ۵۴، و اعلام الموقعین، ج ۳ ص ۲۴، څخه تر ص ۳۴ پورې فتاویٰ ابن تیمیہ، ج ۳ ص ۱۳ تا ص ۲۵.

نو د اول مذهب والافرمائي چې په يوه کلمه باندې په دريو طلاقونو سره ښځه مغلظه کيږي او تر هغې پورې اول مير ته نه حلالیږي، ترڅو پورې چې بل مير ورسره نکاح او بيا جماع وکړي او بيا يې يا طلاقه کړي او يا ترينه مرشي، د دلايلو څخه مخکې به يو څو ځواکي رانقل کړو چې محل د نزاع پوره واضحه شي.

(۱) حافظ ابو الوليد محمد بن احمد رحمه الله المعروف بابن رشد المالكي المتوفي ۵۶۵هـ

فرمائي: د اطرافو اود ښارونو جمهور فقهاء کرام فرمائي چې په يوه کلمه باندې درې طلاقه درې طلاقه دي او ددې څخه وروسته ښځه حرامیږي او اهل ظواهر او يوه ډله نور وائي چې يواځې يو طلاق واقع کيږي. (بداية المجتهد جلد ۲ ص ۶۰).

(۲) حضرت امام ابو ذکري يحيى بن شرف النووي الشافعي رحمه الله المتوفي (۶۷۶) هـ

فرمائي چې کوم سړی چې خپلې ښځې ته ووائي چې ته پرما په درې طلاقو طلاقه يې نو امام شافعي رحمه الله امام مالک رحمه الله، امام ابو حنيفه رحمه الله، امام احمد رحمه الله، او د جمهورو سلفو او خلفو دا مذهب دی چې دا درې طلاقه واقع شو. حضرت طاووس رحمه الله او بعض اهل ظواهر فرمائي چې دا يواځې يو طلاق دی. د حجاج بن ارطاة او محمد بن اسحق رحمه الله څخه هم همدا سې روايت دی. (شرح مسلم، ج: ۱ ص ۴۷۸).

(۳) امام ابوالبرکات عبدالسلام ابن تيميه الحنبلي رحمه الله المتوفي (۶۶۱) هـ

فرمائي چې: په يوه کلمه باندې درې طلاقه په اجماع سره واقع کيږي. (منتقى الاخبار، ص ۲۳۷ والنيل، ج ۶ ص ۲۴۳)

(۴) او حافظ احمد بن عبدالحليم ابن تيميه الحنبلي رحمه الله (المتوفي ۷۲۸ هـ

د جمهورو مسلک داسې رانقل کوي چې: (وَلَمَّا ثَبَتَ عِنْدَهُمْ عَنْ أَبِيهِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ أَلْزَمُوا بِالثَّلَاثِ الْمَجْمُوعَةِ قَالُوا: لَا يُلْزَمُونَ بِذَلِكَ إِلَّا وَذَلِكَ مُقْتَضَى الشَّرْعِ، وَاعْتَقَدَ طَائِفَةٌ لَزُومَ هَذَا الطَّلَاقِ وَأَنَّ ذَلِكَ إِجْمَاعُ، لِكُونِهِمْ لَمْ يَعْلَمُوا إِخْلَافًا ثَابِتًا) (فتاوى ج ۳ ص ۲۱ طبع مصر).

او کله چې ددوي په نيز د امامانو صحابه وورضى الله عنهم شخصه د اثابته وه چې درې طلاقه لازم دي، نو جمهور و فرمايل چې د امامانو صحابه و و الله شخصه به دليله داسې نه کيږي، نو ددوي ددري طلاقو دلزوم عقیده و ساتله او ددوي په نيز يو اجماعي امر دی چې ددې په خلاف ددوي په علم کې هيڅ شی هم نه دی ثابت، ددې څخه معلو ميږي چې د جمهور په علم کې ددې اجماع په خلاف هيڅ شی هم ندی ثابت.

(۵) امام ابو جعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله المتوفي (۳۲۱ هـ)

فرمائي چې: فَخَاطَبَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ بِذَلِكَ النَّاسَ جَمِيعًا، وَفِيهِمْ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَضِيَ عَنْهُمْ، الَّذِينَ قَدْ عَلِمُوا مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَلِكَ، فِي ذَلِكَ، فِي زَمَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَنْكَرْهُ عَلَيْهِ مِنْهُمْ مُنْكَرٌ، وَلَمْ يَدْفَعْهُ دَافِعٌ، فَكَانَ ذَلِكَ أَكْبَرَ الْحُجَّةِ فِي تَسْخَرُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَلِكَ. لِأَنَّهُ لَمَّا كَانَ فِعْلُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا فَعَلًا يَجِبُ بِهِ الْحُجَّةُ، كَانَ كَذَلِكَ أَيْضًا إِجْمَاعُهُمْ عَلَى الْقَوْلِ إِجْمَاعًا يَجِبُ بِهِ الْحُجَّةُ. وَكَذَا كَانَ إِجْمَاعُهُمْ عَلَى النَّقْلِ بِرِثَائِمِنْ الْوَهْمِ وَالزَّلِيلِ، كَانَ كَذَلِكَ إِجْمَاعُهُمْ عَلَى الرَّأْيِ بِرِثَائِمِنْ الْوَهْمِ وَالزَّلِيلِ. اهـ.. (شرح معاني الآثار، ج ۲ ص ۲۹). وفي البعض ص ۳۴، باب الرجل يطلق امرأته ثلاثاً معاً.

حضرت عمر ؓ ټولو خلکو ته پدې باره کې تقرير وکړ و او پدوی کې در رسول الله ﷺ صحابه رضی

الله عنهم هم وو، کوم چې په دې ښه پوهیدل چې در رسول الله ﷺ په زمانه کې پدې باره کې څه کیدل؟

لکن پدوي کې هیڅا انکار و نکړ و او نه چا د حضرت عمر ؓ حکم و غورځولو. نو دا پدې یو غټ

دلیل دی چې: ددې څخه مخکې ددې په خلاف پېي څه کیدل هغه منسوخ دی.

ځکه چې د حضور ﷺ د صحابه و و په یو عمل باندې راجمع کیدل داسې لازمي دلیل دی، لکه

څرنګه یې چې په یو قول باندې راجمع کیدل لازمي دلیل دی او لکه څرنګه چې د صحابه و و ﷺ اجماع

په نقل باندې دوهم او د خطائي څخه پاکه ده، نو همدارنګه ددوي ﷺ اجماع په رایه باندې هم دوهم

او د خطائي څخه پاکه ده. ددې څخه معلومه شوه چې پدې مسئله باندې د حضرت عمر ؓ په زمانه کې

قولي او فعلي اجماع منعقد شوه او دا یو قطعي دلیل دی.

(۶) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله المتوفي ۸۵۲ هـ فرمائي چې: دمتعي په

حراموالي او ددریو طلاقو په درې والي باندې د حضرت عمر ؓ په زمانه کې اجماع وشوه او دا اجماع

پدې خبره یو واضح دلیل دی چې دوي ته ناسخ معلوم وو، اگر چې ددې څخه مخکې دبعضو پدې

باندې علم نه وو، نو څوک چې ددې اجماع څخه وروسته هم ددې مخالفت کوي نو هغه دا اجماع تارک، او دا اجماع څخه منکړدی او د ټول امت په دې اتفاق دی چې دا اجماع څخه وروسته اختلاف پیدا کول مردود دي. (فتح الباری، ج: ۹، ص ۲۹۳ باب من جوز الطلاق الثلاث)

(۷) **حافظ محمد بن عبدالواحد رحمه الله** المعروف بابن الهمام (المتوفى، ۸۶۱هـ) فرمائي چې:

د جمهورو صحابه وو رضی الله عنهم، تابعینو رضی الله عنهم او د مسلمانانو د امامانو رحمهم الله دا مسلک دی چې درې طلاقه درې واقع کیږي. (فتح القدير، ج: ۳، ص ۲۵ طبع مصر). لویه دې باندې د صحابه وو رضی الله عنهم اجماع ده، ص ۲۶.

(۸) **علامه بدرالدین ابو عبدالله محمد بن علي البعلبي رحمه الله** (المتوفى، ۷۷۷هـ)

فرمائي چې: درې طلاقه چې ښځې ته د همبستۍ څخه مخکې ورکړل شي او که وروسته ورکړل شي، د دواړو صورتونو حکم د ټولو امامانو د دین په نیزیو دی او هغه دادی چې د اښځه په مېړه باندې حرامه شوه. (مختصر الفتاوى المصریه، ص ۲۳۶).

(۹) **حافظ ابن قیم رحمه الله** لیکي: چې صحابه کرامو رضی الله عنهم او د صحابه کرامو

رضی الله عنهم: پېشو اسیدنا حضرت عمر رضی الله عنه چې کله ولیدل چې خلک د دریو طلاقو په معامله کې دخپلو حماقتونو د ثبوت پیش کول شروع کړي دي، نو الله جل جلاله ددې خلیفه الراشد او دده د نورو ملگرو په ژبه دا تقریر جاری او ساري کړو چې څوک کوم شی په ځان باندې لازم کړي، نو هغه شی په هغه باندې جاري کیږي. اعلام الموقعین جلد ۲ ص ۲۷.

(۱۰) **حافظ بدرالدین محمود بن احمد العيني الحنفي رحمه الله** (المتوفى ۸۵۵هـ)

لیکي چې: د جمهورو علماوو چې په هغوی کې تابعین او تبع تابعین او وروستني حضرات داخل دي د اذهب دی چې درې طلاقه درې طلاقه دي او وي به. او همدا د امام اوزاعي رحمه الله، امام مالک رحمه الله، امام ثوري رحمه الله، امام ابو حنیفه رحمه الله، امام مالک

امام احمد رحمه الله، امام اسحق ابن،

الله، وغیره.

(۱۱) او علامه محمد عبدالرحمن الدمشقی الشافعی رحمہ اللہ لیکي چې : دایمہ یی اربعہ ووپدی خبره اتفاق دی چې کومې بنځې ته چې د حیض په حالت کې طلاق ورکړل شي او ددې سره همبستري هم شوی وي، نو دا کار حرام دی لکن واقع کیږي ؛ الا انه يقع وكذلك جمع الطلاق الثلاث محرم ويقع. (رحمة الامة برهامش ميزان الشعرانی جلد ۲ ص ۷۹ طبع مصر) یعنی د حیض په حالت کې طلاق حرام دی، لکن واقع کیږي او همدارنگې د دریو طلاقو جمع کول حرام دي لکن واقع کیږي.

(۱۲) حافظ ابن قیم رحمہ اللہ لیکي چې : امام ابو الحسن علی بن عبد الله بن ابراهيم اللخمي المشطی رحمه الله په الوثایق الکبیر کې لیکي چې : (الجمهور من العلماء على انه يلزمه الثلاث وبه القضاء وعليه الفتوى وهو الحق الذي لا شك فيه) (اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۶).

جمهور علماء پدې متفق دي چې درې طلاقه په ده لازم دي، په همدې فیصله ده، او په همدې فتوی ده او همد خبره حقه ده چې هیڅ شک پکې نشته.

(۱۳) امام محمد بن عبدالباقي بن يوسف الزرقاني المالکي رحمه الله (المتوفي ۱۱۲۲) لیکي: والجمهور على وقوع الثلاث بل حكي ابن عبدالبر الا جماع قايلاً ان خلافه شاذ لا يلتفت اليه. [زرقاني شرح موطاج، ص ۱۶۷].

جمهور علماء په دې قایل دي چې درې طلاقه واقع کیږي، بلکې امام ابن عبدالبر رحمه الله په دې خبره اجماع رانقل کړی ده، او ددې خبرې قایل دی چې ددې خلاف شاذ دی چې هیڅ التفات به ورته نه شي کولې.

(۱۴) امام جلال الدين عبدالرحمن السيوطی رحمه الله المتوفي (۹۱۱ هـ) فرمائي چې: دخلور ووارو امامانو د مقلدينو دامسلک دی چې درې طلاقه دفعة (په یو ځل) واقع کیږي او دابه درې طلاقه وي. (محصله مسالك الحنفاء ص ۵۶ مكتبة دائرة المعارف).

(۱۵) ~~لا اله الا الله~~ ~~محمد بن اسماعيل~~ ~~رحمه الله~~ (المتوفي ۱۱۸۲) فرمائي چې :
(۱۶) حافظ ابن حجر عسکري ~~رحمہ اللہ~~ لیکي چې : ~~بموجب مجلس~~ درې طلاقه په دریو طلاقو حسابولې شي. حراموالي او د دریو طلاقو په درې والي باندې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په فتوی د عباس رضی اللہ عنہما او د پدې خبره یو واضح دلیل دی چې دوي ته ناسخ معلوم وو، اگر چې ددې څخه مخکې به.

حضرت عایشی رضی اللہ تعالیٰ عنہا او د حضرت علی رضی اللہ عنہ او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ مذهب دی او همداد جمهورو فقہاو و سلفو او خلفو مسلک دی. (سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۴، تعلیق المغنی ج ۲ ص ۴۳۰).

(۱۶) **حافظ ابن قیم رحمہ اللہ** فرمائي چي: جمهورو علما و و د مذهب د حضرت عمر رضی اللہ عنہ، حضرت علی رضی اللہ عنہ، حضرت عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ، حضرت عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما حضرت عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ عنہ، حضرت عبد اللہ ابن عباس رضی اللہ عنہما حضرت عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہما حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہما حضرت مغیرة ابن شعبہ رضی اللہ عنہ او د حضرت حسن بن علی رضی اللہ عنہما خنہ رانقل کړي دي او د تابعینو خوشمارنه کيږي (اغاثة جدل ص ۳۲۲، طبع مصر) او همدارنگي همدا مذهب د حضرت ابوهريره رضی اللہ عنہ حضرت عایشی رضی اللہ تعالیٰ عنہا او حضرت زید بن ثابت رضی اللہ عنہم دي. (اغاثة جلد ۲ ص ۲۲۰ تا ص ۳۲۲).

او وروسته ليکي چي: و ذکرالاجماع علی وقوع الثلاث ابوبکر بن العربي وابوبکر الرازي وهما ظاهر کلام احمد. (اغاثة ج ۱ ص ۳۲۳).

يعني د دريو طلاقو په وقوع باندې امام ابوبکر بن العربي رحمہ اللہ او امام ابوبکر الرازي رحمہ اللہ اجماع رانقل کړي ده او همدا ظاهر کلام د امام احمد هم دي.

(۱۷) - **علامه سيد الوسی الحنفی رحمہ اللہ** (المتوفی ۱۲۷۰ هـ) فرمائي چي: کله په دې خبره د صحابه ورضی اللہ عنہم اجماع شوه او بغير د نص څخه داسې نه کيږي، فلهمذا د جمهور امت په دې باندې اتفاق دی. (روح المعانی، ج ۲ ص ۱۱۸).

(۱۸) - **اوقاضی محمد بن علی الشوکانی رحمہ اللہ** (المتوفی ۱۲۵۰ هـ) فرمائي چي: د جمهورو تابعینو رحمہم اللہ او د حضراتو صحابه وورضي اللہ عنہم اکثريت او ايمه اربعه رحمہم اللہ او د اهل بیتو يوه ډله په شمول د حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائي چي: درې طلاق په دريو حسابيږي. (نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۵).

(۱۹) د غیر مقلدینو مشهور عالم شمس الحق عظیم آبادی لیکي: چې د خلورو وارو امامانو او د جمهورو علماء وود اسلام مذهب دادی چې درې طلاقه درې واقع کیږي. [عون المعبود ص ۲۲۹ والتعلیق المغنی، ج ۲ ص ۴۴۴].

(۲۰) د تعجب خبره داده چې د اهل ظواهرو مشهور محدث محمد بن حزم هم درېو طلاقونو د وقوع قایل دی. (محلّی جلد ۱، ص ۲۰۶)

حافظ ابن قیم لیکي چې: و خالفهم ابو محمد بن حزم في ذلك فاباح جمع الثلاث ووقعها. [اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۹]. د اهل ظواهرو سره ابن حزم په دې مسئله کې اختلاف کړی دی، ځکه چې ابن حزم فرمائي چې: درې طلاقه په یو ځای مباح دي او واقع کیږي.

(۲۱) قال الامام ابو بکر ابن المنذر النیشابوري: واجمعوا على أن الرجل اذا طلق امرأته ثلاثا انها لا تحل له الا بعد زوج على ما جاء به حديث النبي صلى الله عليه وسلم، ثم قال: واجمعوا على أنه ان قال انت طالق ثلاثا الا ثلاثا انها اطلق ثلاثا (کتاب الاجماع لابن المنذر ص ۹۲)

(۲۲) اجمعوا على انه من قال لامرأته انت طالق ثلاثا يقع ثلاث بالاجماع (التفسير المظهری ج ۲ ص ۳۰۰، تفسیر قوله تعالى الطلاق مرتین)

ځینې خلک وائي چې د مالکیانو په نیزو قول دادی چې درې طلاقه په یو طلاق حسایېږي. لکه شیخ خلیل احمد المالکی رحمه الله چې فرمائي چې زمونږ په نیزو قول داهم دی چې که څوک په یو مجلس کې په یوه کلمه باندې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي، نو هغه په یو حسایېږي او یسایې لیکلي دي چې دا قول په نوادرو کتابونو کې دی لکن ما پخپله نه دی لیدلی. ((ارشاد الساری، ج ۸ ص ۱۵۸، طبع مصر)).

نو خبره یې واضحه کړې ده، ځکه چې د ظاهرو کتابونو په خلاف په نوادرو باندې هیڅ اعتماد نه وي. اود خوند خبره داده چې پد نوادرو کې یې هم نه دی پیدا کړې، بلکې یواځې دا وریدو خبره ده. حافظ ابن قیم رحمه الله او مولانا عبدالحی لکهنوی رحمه الله د حضرت امام مالک رحمه الله طرف ته یو قول داهم منسوب کړی دی چې درې طلاقه نه واقع کیږي (اغاثة جلد ۱ ص ۲۹۰، وحاشیه شرح وقایه ج ۳ ص ۶۳).

مسئله الطلاق

لکن دانست یقیناً غلط او باطل دی، چکه چي امام مالک رحمه الله خپله په خپل کتاب موطاص ۱۹۹ و ص ۲۰۰ کې درې طلاقو ته درې ویلي دي، بلکې د بته لفظ يې هم په دریو و حمل کړی دی. موطا امام مالک ص ۲۰۰ و ترمذی ج ۱ ص ۱۴۰. ابواب الطلاق واللعان.

بعضي د یو حنفی محمد بن مقاتل رحمه الله قول هم ذکر کوي چې په دریمه طبقه کې شمار دی. (فتاوی ج ۳ ص ۱۷) او ابن تیمیه رحمه الله د امام احمد رحمه الله د بعضي اصحابو قول هم ذکر کوي، لکن حافظ ابن قیم رحمه الله فرمائي چې که دده د امام احمد رحمه الله د بعضو اصحابو څخه خپل نیکه ابو البرکات ابن تیمیه رحمه الله مراد وي، نو دایا ځا ته خبره ده، چکه چې دده خپل قول اگر چې دا و چې درې طلاقه په دریو حسابېږي، لکه د دریم نمبر شمارې لاندې چې دده قول بیان شو، لکن زما استاذ حافظ ابن تیمیه رحمه الله د خپل نیکه یعني د ابو البرکات ابن تیمیه رحمه الله څخه نقل کوي چې ده به کله کله په پټه باندې دفتوی ورکوله چې درې طلاقه یو طلاق دی (یفتی بذلک سراً) او که بل څوک يې مراد وي، نو باید اغلظه خبره ده، چکه چې زه د بل حنبلي په اختلاف باندې نه یم خبر. [اغاثة جلد ۱ ص ۳۲۷].

د مالکیانو هیڅ قول په هیڅ معتبره طریقه ندی نقل کړ شوی، یواځې قصې دی چې فلاني فتوی ورکړی ده او فلاني فتوی ورکړی ده، په احنافو کې یواځې د محمد بن مقاتل رحمه الله نوم اختل کېږي نور نه معلومه چې دده قول صحیح دی او که نه؟ او که صحیح وي نو باید جمهور و احنافو او خپله د امام ابو حنیفه د قول په مقابل کې دده ذاتي رأي ته هیڅ اعتبار نشته، او باید تحلیل او د تحریم په مسئله کې د جمهور و د قول پر بنسود او د شاذو اقوالو له ټول هیڅ مقام نلري. لکه څرنګه چې علامه احمد بن محمد القسطلاني الشافعی رحمه الله (المتوفی، ۹۲۳) د هغه چاپه باره کې چې درېو خلافتو ته یو طلاق وائي داسې لیکي چې: (بانه مذهب شاذ فلا یعمل به اذ هو منکر). [ارشاد الساری ج ۸ ص ۱۵۷]. دا شاذ مذهب دی. په دې مذهب به عمل نه کېږي چکه چې دا منکر مذهب دی.

بعضي غیر مقلدین د خپلې ډلې د زیاتولو لپاره د قاسم، باقرا و ناصر نومونه هم یادوي چې دوي هم دریو طلاقو ته یو طلاق وایي. (کما فی نیل الاوطار ج ۶ ص ۲۴۵). لکن دا خلک ټول زیدي شیعه گان وو. [وګوره: (دلیل الطالب، ص ۷۵۶) او د شیعه گانو په نښه یو مجلس کې درې خلاقه په

يو طلاق حسابيږي، لکه څرنگه يې چې ددوي په مشهور کتاب فروع کافي کې ليکلي دي چې (عن ابي جعفر عليه السلام قال اياک والمطلقات الثلاث في مجلس فانهن ذوات ازواج). (جلد ۲ ص ۱۷۸). د ابي جعفر څخه روايت دی چې کومو بنځوته چې په يو مجلس کې درې طلاقه ورکړل شوي دي، د داسې بنځوسره د نکاح څخه ځان وساته ځکه چې داسې بنځې ميروځي دي (يعنې دوي تراوسه پورې په اول ميرې باندې نه دي حرامې شوي).

غير مقلدين دا احمد بن عيسى او د عبد الله بن موسى، نومونه هم ذکر کوي، حالانکه دا مجهول خلک دي (الازهار المربوعة ص ۱۵) او د حلالو او د حرامو په مسئله کې د دين د امامانو او د جمهورو صحابه وورځي الله عزوجل او د امت مرحومه د اجماع پريښودل او د داسې غير معتبرو او مجهولو خلکو د لمنې پورې نښت حماقت، عناد، او د تعصب په کنده کې غورزیدل دي.

سوال: چې حافظ ابن تيميه الحنبلي رحمه الله او دده شاگرد حافظ ابن قيم رحمه الله په اتمه صدی کې د جمهور امت په خلاف او همدارنگه د خپل امام احمد بن حنبل رحمه الله په خلاف څرنگه دا فتوی ورکړه چې په يو مجلس کې درې طلاقه په يو طلاق حسابيږي؟

جواب: په دې مسئله کې اگر چې حق د جمهور و قول دی او دوه قول انتهائي ضعيف او مرجوح دی، لکن بيا به هم د تابعينود زمانې څخه تر اتمې صدی پورې کوم يو شخص په دوه قول اعتماد کولو. نو په اتمه صدی کې کوم يو متشدد او غالي مفتي دا فتوا ورکړه چې کوم سړی چې درې طلاقه په يو طلاق حسابوي هغه کافر، مرتد او واجب القتل دی، نو کله چې ددې مفتي له طرفه دومره سختي وشوه، نو ددې فتوی په خلاف حافظ ابن تيميه رحمه الله او دده وفادار شاگرد حافظ ابن قيم رحمه الله راپورته شول او دلايل يې را جمع کړل.

ددوي اصل مقصد دا و چې دوه قول اگر چه انتهائي کمزوری او مرجوح دی، لکن بيا هم کفر او ارتداد نه دی، نو د جمهور و سره ددوي اختلاف ضمني اختلاف دی. اصل اختلاف يې ددغه متشدد مفتي د کفر او ارتداد د فتوی سره وو، لکه څرنگه چې حافظ ابن قيم رحمه الله د ابن زنباع، محمد بن

بقی، محمد بن عبدالسلام اود اصبح او نورو ظواہرو نو موہوہ اخلی اویساددی مفتی پد بارہ کپی فرمائی چپی؛
افتری الجاہل الظالم المعتدی بجعل هؤلاء کلهم کفاراً مباحة دمانهم. [اغاثہ ج ۱ ص ۳۲۹].

ایاتہ گوری دغہ ظالم جاہل اوبی انصافہ تہ، چپی دغو تولو علما ووتہ یی کافر او مباح الدم ویلی دی.
پد بل خای کپی د امام طحاوی رحمہ اللہ پد حوالہ لیکي چپی؛ ثم ذکر حجج الاخرین والجواب عن
حجج هؤلاء علی عادة اهل العلم والدين في انصاف مخالفیہم والبحث معهم ولم یسلک طریق جاہل
ظالم معتدی برک علی رکبتیہ ویفجر عینیہ ویصول بمنصبہ لا یعلمہ ویسوء قصده لا یحسن فهمہ
ویقول القول بهذه المسئلة کفر یوجب ضرب العنق. [اغاثہ ج ۱ ص ۳۲۷]

ییا امام طحاوی رحمہ اللہ ددوہم قول والادلائل ذکر کړي دي اود دوي دلایلو تہ یی جوابونہ
ورکړي دي، لکہ څرنګه چپی د علما و و عادت دی چپی دخپلو مخالفینو سرہ دانصاف څخہ کار اخلی
اود دوي سرہ بحث کوي او امام طحاوی رحمہ اللہ د کوم ظالم، جاہل اوبی انصافہ پد لارہ باندی نہ دی
روان، کوم چپی پد دوو زنگتونو کینی اود مکر نہ سترګی روانوي، محض دخپل منصب پد ذریعہ پد
نورو حملہ کوي نہ د علم پد ذریعہ او پد غلطو ارادو پد خلکو پسې نبتی وي، نہ د علم اود پوهی پد وجہ
او وایی چپی پد دې مسئلہ کپی بحث کول کفردی، چپی د څټ و هل واجبوي... الخ.

ددې څخہ معلوم یږي چپی پد دې مسئلہ کپی د حافظ ابن تیمیہ رحمہ اللہ اود دده
دوفادار شاگرد حافظ ابن قیم رحمہ اللہ تشددیواځي ددې بل مفتی د تشدد مقابله وہ.

اود دې خبرې غټ دلیل دادی چپی حافظ ابن قیم رحمہ اللہ پد زاد المعاد، پد اغاثہ اللہفان او پد اعلام
الموقعین کپی بنه پد زور سرہ ددې خبرې دلایل بیانوي چپی درې طلاقہ یو طلاق دی، لکن چپی کله پد بل خای
کپی ددې مفتی خبری نہ دي ورپد یاد، نو ییا یواځي د جمهور و مذهب ذکر کوي اود دې دوہم قول بالکل نوم
ہم نہ اخلی. پد تہذیب سنن ابی داود کپی د قاضی ابوبکر ابن العربی رحمہ اللہ پد حوالہ د جمهور و دلایل
بیانوي، اویا نہ پد دې دلایلو رد کوي اونه ددې پد خلاف دبل چاد دلایل بیانوي، حتی چپی محشی تہ یی
د اشکایت پیدا کړي چپی حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دلته ولې بالکل خاموش دی؟ اود جمهور و دلایلو تہ
ولې جواب نہ ورکوي؟ وگورہ: (حاشیہ تہذیب سنن ابی داود، ج ۳ ص ۱۲۹ طبع مصر).

او دوهمه وجه داوه چې ددې مسئلې په وجه دغو دواړو سخت مصیبتونه برداشت کړل او دا طبعي خبره ده چې د یو طرف څخه تشدد او سختي وشي، نو د دوه طرف څخه هم سختي اختیارولی شي، لکه څرنګه چې امیریماني لیکي چې: «واشتد نکیرهم علی من خالف ذلك وصارت هذه المسئلة علما عندهم للرافضة والمخالفين وعوقب بسبب الفتيا بهاشيخ الاسلام ابن تیمیه وطیف بتلميذه الحافظ ابن القيم علی جمل بسبب الفتوى بعدم وقوع الثلاث. [سبل السلام، ج ۳ ص ۲۱۵].

او هغوی په خپلو مخالفینو سخت انکار وکړ او دا مسئله د دوی په نزد درو افضو او د شیعې ګانو علامه وه او ددې فتوی په وجه ابن تیمیه رحمه الله ته سزا ورکړل شوه او دده شاګرد ابن قیم رحمه الله ددې فتوی په وجه د سزا لپاره په اوبښ باندې سپور کړل شو، نو خلاصه دا چې: درې طلاقه درې طلاقه دي اجماعاً.

اعتراض: شیعې ګانو او غیر مقلدینو اعتراض کړی دی چې په دې مسئله کې خویو څه اختلاف شته نو څرنګه به اجماعي شي؟ (تنویر الافاق ص ۲۰۷، تا ۲۱۵، ملخصاً محمد رئیس ندوی غیر مقلد).

الجواب: ۱- د درې طلاقو به درې وایي د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې اجماع شوی ده په هغه وخت کې یو صحابي هم مخالفت ندي کړی.

۲- دا اجماع تعریف دادی چې (اتفاق المجتهدين من أمة محمد فی عصر علی حکم شرعي) (توضیح تلویح ج ۵۲۲، ۲)، اتفاق المجتهدين من أمة محمد صلى الله عليه وسلم فی عصر علی دیني مجموعه قواعد الفقه ص ۱۶۰، لمحمد عظیم الاحسان) تقریباً په هر کتاب کې همدا تعریف پیدا کیږي نو ددې تعریف مطابق د صحابه و نه شروع تر اتمې صدی د ټولو اهل سنتو په اجماع درې طلاقه دي.

۳- دامت دا کثرو مجتهدینو په اتفاق باندې هم دا اجماع اطلاق کیږي، صاحب د هدايي فرمایي چې وعلی ترک القراءة خلف الامام اجماع الصحابة، نو علامه عیني رحمه الله فرمایي چې: فسماه اجماعاً باعتبار اتفاق الاكثر ومثل هذا يسمى اجماعاً عندنا، عمدة القاري، باب وجوب القراءة، فلهذا د جمهورو صحابه وو او مجتهدینو دا اتفاق او دا اجماع په مقابل کې دهیچا قول ته اعتبار نشته اونه د دوی په قولونو باندې اجماع ته نقصان رسیږي، خصوصاً اختلاف کونکي مجتهدین هم نه دی، یو څو مثالونه وګورئ!

(۱) ټول مسلمانان پوهیږي چې درو افضو مخالفت د قران په قطعي والي باندې هیڅ اثر نشي غورزولې.

(۲) دمنکرینود حدیثوانکار د حدیثوپه حُجیت باندې هیڅ اثرنشي غورزولې.

(۳) د ختم نبوت مسئله قطعي او اجماعي ده، لکن د قادیانیانو په مخالفت ورباندې هیڅ

اثر نه غورزیږي.

(۴) متعه اجماعاً حرامه ده، مگر د شیعه گانو او د ابن جریج مخالفت ورباندې هیڅ اثرنشي غورزولې.

ابن جریج د بخاری او د مسلم راوي دی، لکن د نوي (۹۰) زنانه و و سره یې متعه کړې وه او دې

کار ته به یې جایز هم ویلې. (میزان، ج ۲ ص ۱۵۱).

(۵) دخپلې ښځې سره لواطت اجماعاً حرام دی، لکن په بخاری، ج ۲ ص ۲۴۹ کې علی تفسیر بل څه

روایت شوي دي او حافظ ابن تیمیه د دې فعل نسبت د بعضي مدینینو طرف ته هم کړی دی رفع الملام ص ۷۰.

(۶) امام نووي رحمه الله، قاضی شوکانی او علامه جزایري لیکلي دي چې: د داود ظاهري

د مخالفت له وجهې په اجماع باندې هیڅ اثر نه غورزیږي شرح مسلم، ج ۲ ص ۱۸۷، شرح بلوغ المرام

ص ۶ و توجیه النظر ص ۴۱۲].

(۷) د غیر مقلد یثوسرگروه هم لیکلي دي چې د اجماع لپاره د ټولو مجتهدینو اتفاق ندی ضروري،

که چیرته دا شرط شي نو بیا خوبه د سره اجماع پیدا نشي. الجنة، ص ۹ فلهمذا څوک چې د دې اجماع په

خلاف ځینې اقوال رانقلوي نو د هغې په وجه اجماع ته هیڅ نقصان نه رسیږي.

لکه څرنگه چې علامه احمد رحمه الله (المتوفی ۹۲۳ هـ) فرمائي چې کوم کسان چې دریو طلاقونو ته یو طلاق

وايي، نو د دوي مذهب شاذ او منکر دی او د سره قابل د عمل ندی. [ارشاد الساری، ج ۸ ص ۱۵۷ طبع مصر].

د جمهورو دلایل

فرآني دلایل:

اول دلیل: الله ﷻ د طلاقونو لپاره قانون جوړ کړی دی، چې د دوو طلاقونو څخه وروسته خاوند

ن د رجوع حق حاصل دی.

لکن (فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ) پس که خاوند ښځې ته بل طلاق هم

ورکړو، نو اوس د اښځه دې سړي ته تر هغې پورې نه حلالیږي ترڅو چې د کوم بل خاوند سره نکاح ونکړي.

دوهم دليل :

امام بخاري رحمه الله ددي ايت خخه استدلال كړى دى چې : (الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ) امام بخاري باب قائم كړى دى چې : بَابُ مَنْ أَجَازَ طَلَاقَ الثَّلَاثِ وَفِي نَسْخَةِ بَابِ مَنْ جَوَزَ طَلَاقَ الثَّلَاثِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى : {الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ}.

امام ابوبكر احمد الرازي الجصاص (المتوفى سنة ۳۷۰ هـ) كې ليكي چې قوله تعالى : الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ { الآية، يَدُلُّ عَلَى وَقْعِ الثَّلَاثِ مَعَامَةً كَوْنُهُ مَنِيئًا عَنْهَا. (احكام القرآن للجصاص ج ۱ ص ۵۲۷، ذكر الحجاج لا يقع الثلاث معاً)

امام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاري المتوفى (۶۷۱ هـ) ددي ايت په تفسير كې فرمايي چې : وَاتَّفَقَ أَئِمَّةُ الْفَتَوَى عَلَى لُزُومِ إِيقَاعِ الطَّلَاقِ الثَّلَاثِ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ (الجامع الاحكام القرآن للقرطبي ج ۱ ص ۶۹۲).
د امام بخاري رحمه الله داستدلال دوه تقريرونه دي : ۱- د (مرتنان) معنى ده مرة بعد مرة.

تشنیه: كله دتکثیر لپاره وي لکه شم ارجع البصر کړتین، نو معنى يې داده چې متعدد طلاقونه واقع کيږي يادا متعدد طلاقونه دوه وي او که درې. ۲- امام بخاري رحمه الله خپل مقصد د تسريح باحسان خخه ثابتوي ځکه چې د تسريح معنى پريښودل دي په هره طريقه سره چې وي، په يو طلاق سره وي که په دوو طلاقونو سره وي او که په يو ځای په دريو طلاقونو سره وي.

اعتراض: ددي ايت خخه درې طلاقه خارج دي ځکه چې درې طلاقه ممنوع دى نو ممنوع به څرنگه واقع شي؟
جواب: يو جواز دى او بل نفاذ دى په يو مجلس كې درې طلاقه جايز ندي، خو نافذ يږي مثلاً دحيض په حالت كې طلاق جايز ندي، خو نافذ يږي.

اعتراض: پدي ايت كې مرتنان لفظ دى او دمرتنان معنى ده مرة بعد مرة نو دا په مختلفو مجالسو كې متفرق طلاقونه شو؟

جواب: مخكې مونږ طريقې داستدلال ذكر كړې مرة بعد مرة په يو مجلس كې هم كيدلى شي او د مرتنان معنى اثنتان هم ده، علامه الوسي رحمه الله فرمايي چې: وهذا يدل على ان معنى مرتنان اثنتان په يو حديث كې راځي چې أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «تَوَضَّأَ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ» (صحيح البخاري ج ۱ ص ۲۷) ددي معنى خو دانه چې يو اندام يې يو ځلې په يو مجلس كې ومنيځلو او بل ځل يې په بل مجلس كې ومنيځلو.

دریم دلیل: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ} [الطلاق: ۱] (اخرج الامام ابوبكر البیهقی رحمہ اللہ علیہ: (وَأَمَّا الْأَثَرُ الَّذِي أَخْبَرَنَا أَبُو عَلِيٍّ الرَّوْذُبَارِيُّ، أَنَا أَبُو بَكْرٍ بْنُ دَاسَةَ، نَا أَبُو دَاوُدَ، نَا حَمِيدُ بْنُ مُسْعَدَةَ، نَا إِسْمَاعِيلُ، أَنَا أَيُّوبُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ إِنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، قَالَ: فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ رَاذُهَا إِلَيْهِ ثُمَّ قَالَ: يَنْطَلِقُ أَحَدُكُمْ فَيَرْكَبُ الْحُمُوقةَ ثُمَّ يَقُولُ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ! وَإِنَّ اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ قَالَ: {وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا} [الطلاق: ۲] وَإِنَّكَ لَمْ تَتَّقِ اللَّهَ فَلَا أُجِدُ لَكَ مَخْرَجًا عَصَيْتَ رَبَّكَ وَبَايَئْتُ مِنْكَ امْرَأَتَكَ وَإِنَّ اللَّهَ قَالَ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ...} [الطلاق: ۱] "فِي قُبُلِ عِدَّتَيْنِ" هَكَذَا فِي هَذِهِ الرَّوَايَةِ ثَلَاثًا) (السنن الكبرى للبيهقي، ج ۷ ص ۳۳۱، باب الاختيار للزوج ان لا يطلق الا واحدة)

ومن يتق الله او شوک چي (په طلاق ورکولو کې) د الله تعالیٰ څخه وويړيږي (يعنې په شرعي طريقې سره طلاق ورکړي) (بجعل له مخرجا) نو الله تعالیٰ به دده لپاره د وتلو لار پيدا کړي، يعنې شوک چي د الله تعالیٰ څخه وويړيږي او په شرعي طريقې سره په دريو طهرونو کې په متفرقه طريقه طلاق ورکړي نو دده لپاره الله تعالیٰ د اول او دوهم طلاق څخه وروسته د رجوع حق ورکړی دی، نو د رجوع حق هغه چاته ورکړل شوی دی چې د الله تعالیٰ څخه وويړيږي ددې څخه معلومه شوه چې شوک چي د الله تعالیٰ څخه ونه ويړيږي او په غير شرعي طريقه په يو ځای درې طلاقه ورکړي نو د هغه لپاره د رجوع حق نشته اوس که د الله تعالیٰ د ويړيدلو او دنه ويړيدلو دواړو صورتونو کې د رجوع حق وی نو بيا (دومن يتق الله) شرط بې فايده کيږي.

څلورم دليل: الله تعالیٰ په سورة طلاق کې اجمالا او نبي کریم صلی الله علیه وسلم په حديث کې تفصيلا د طلاق شرعي طريقه ذکر کړې ده چې په يو طهر کې يو طلاق دی، په دوهم طهر کې دوهم طلاق دی په دريم طهر کې دريم طلاق دی، بيا يې فرمايلي دي چې ﴿وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ﴾ چا چې د الله تعالیٰ د حدودو څخه تجاوز وکړو (يعنې په يو ځای يې درې طلاقه ورکړل) نو دخپل ځان سره يې ظلم وکړو او پخپل ځان ظلم هلته راضي چې درې طلاقه درې شي، که درې طلاقه يو شي نو يو طلاق خو نه د حدود الله څخه تجاوز دی او نه پخپل نفس ظلم دی، د حدود الله څخه تجاوز او په خپل ځان ظلم هلته راضي چې کله درې طلاقه واقع شي.

پنجم دلیل: الله تعالى فرماید: ﴿لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا﴾ (پاره ۲۹، سورة الطلاق آیت ۱) یعنی کیدلی شی چی الله تعالى د طلاق ثخه وروسته د طلاق ورکونکي په زړه کې ندامت پیدا کړي، نو که طلاق ورکونکی په دریو طهر و نو کې متفرق طلاقونه ورکړي وي، نو د اول او دوهم طلاق ثخه وروسته به د رجوع حق وی پدې کې د ندامت هیڅ خبره نشته ندامت په هغه صورت کې راځي چې درې طلاقه واقع شي او د رجوع حق ساقط شي.

۱- قاضي عیاض رحمه الله فرماید چې: والرد علی هؤلاء قوله تعالى ومن يتعد حدود الله الخ (یعنی: ان المطلق قد يكون له ندم فلا يمكن تلافیه لوقوع البینونة (اکمال المعلم ج ۵ ص ۲۰) خوک چې درې طلاقه یو ګڼي په هغوي باندې د الله تعالى پدې قول کې ردی یعنې کله طلاق ورکونکی پښیمانه شي ځکه چې جدائي واقع شي او تدارک یې ممکن نه وي.

۲- ملا علي قاري رحمه الله فرماید یعنې: يَغْنَى الْمَطْلُوقُ ثَلَاثًا قَدْ يُحْدِثُ لَهُ نَدَمًا فَلَا يُمَكِّنُهُ التَّذَارُكُ لِقَوْلِهِ الْبَيْنُونَةُ، فَلَوْ كَانَتِ الثَّلَاثُ لَا تَقَعُ، لَمْ يَقَعِ إِلَّا رَجْعِيًّا فَلَا يَتَوَجَّهُ هُنَا التَّهْدِيدُ (مرقات ج ۶ ص ۲۹۳)

۳- علامه نووي رحمه الله فرماید چې: وَاخْتَبَرَ الْجُمْهُورُ بِقَوْلِهِ تَعَالَى: (وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ) لَا تَذَرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا، قَالُوا مَعْنَاهُ أَنَّ الْمَطْلُوقَ قَدْ يُحْدِثُ لَهُ نَدَمًا فَلَا يُمَكِّنُهُ تَذَارُكُهُ لِقَوْلِهِ الْبَيْنُونَةُ فَلَوْ كَانَتِ الثَّلَاثُ لَا تَقَعُ لَمْ يَقَعِ طَلَاقُهُ هَذَا إِلَّا رَجْعِيًّا فَلَا يَنْدُمُ (شرح النووي علی مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

احادیث مرفوعه

د حضرت عایشې رضی الله عنها اول حدیث:

شپږم دلیل: اول حدیث: د حضرت عایشې رضی الله تعالى عنها حدیث دی چې: أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، فَتَزَوَّجَتْ فَطَلَّقَ، فَسَبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُمِّئِلْ لِلأَوَّلِ؟ قَالَ: «لَا، حَتَّى يَذُوقَ عَسَلَتَهَا كَمَا ذَاقَ الْأَوَّلُ» (بخاری، ج ۴ ص ۷۹۱ باب من اجاز طلاق الثلاث) واللفظ له ومسلم، ج ۱ ص ۴۶۳ باب لا تحل المطلقة ثلاثا لمطلقها / وسنن الكبرى، ج ۷ ص ۳۳۴ باب ما جاء في امضاء الطلاق الثلاث وان كنَّ مجموعات) - یوسري خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو. بیادی ښځې د بل میره سره نکاح وکړ او هغه (دهمبستری ثخه مخکې) ورته طلاق ورکړ و نو ددې ښځې په باره کې در رسول الله ﷺ ثخه پوښتنه

و شوه چې ایا د ابن سحر اول میره ته روا ده او که نه؟ نور رسول الله ﷺ جواب ورکړ چې: نه ده روا، ترڅو یې چې ددې دوهم خاوند سره همبستري نه وي کړې، په دې حدیث کې د (طلق ثلاثاً) جمله ددې تقاضی کوي چې دادرې طلاق په یوځای او دفعه ورکړل شوي وو.

لکه څرنګه چې حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې: **قَالَ تَمَسُّكَ بِظَاهِرِ قَوْلِهِ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا فَإِنَّهُ ظَاهِرٌ فِي كَوْنِهَا مَجْمُوعَةٌ.**

ددې حدیث دا جمله ددې تقاضا کوي چې دادرې طلاق په یوځای او دفعه ورکړل شوي وو. [فتح الباری، ج ۹ ص ۲۹۵ و فی البعض ص ۴۵۵، باب من جوز الطلاق الثلاث، او همدا مطلب حافظ بدرالدین عینی رحمته الله هم بیان کړی دی. [عمدة القاری، ج ۹ ص ۵۳۷ ص ۲۲۰].

او علامه قسطلاني د (اوتسريح باحسان) په تفسیر کې لیکي چې (وهذا عام يتناول ايقاع الثلاث دفعة واحدة وقد دلت الآية على ذلك من غير تكثير خلافا لمن لم يجز ذلك الخ) [ارشاد الساری، ص ۱۵۷ طبع مصر]. او دا عام دی په دریو طلاقو دفعه باندې هم صادق دی، او ایت په دې دلالت کوي، او په دې کې دهیچا انکار نه دی رانقل شوی، خلاف ثابت دی هغه چاره چې دی کار ته جایز نه وایي. اولمام بخاري ددې لپاره باب تړلې دی چې: (باب من جوز - وفي نسخه اجاز - طلاق الثلاث).

او ددې باب لاندې یې دا حدیث ذکر کړی دی، چې مطلب یې دادی چې ددې څخه دفعه درې طلاقه مراد دي، ځکه چې په درې ظهورونو کې جدا جدا دریو طلاقونو په وقوع کې دهیچا اختلاف نشته او امام بخاري رحمه الله په دې عنوان کې اختلاف ته اشاره کړې ده او امام بیهقي رحمه الله ددې حدیث لپاره په دې الفاظو باب قایم کړی دی چې: (باب ماجاء في امضاء الثلاث وان كن مجمرات) [سنن کبری، ۷ ص ۳۳۳].

د حضرت عایشی رضی الله عنها دوهم حدیث:

اوم دلیل، دوهم حدیث: د حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها څخه پوښتنه وشوه: **عَنِ الرَّجُلِ يَنْوِّجُ الْمَرْأَةَ فَيُطَلِّقُهَا ثَلَاثًا، فَقَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا تَحِلُّ لِلأَوَّلِ حَتَّى يَذُوقَ الآخِرُ عُسْبَتَهَا وَتَذُوقَ عُسْبَتَهُ"** [مسلم، ج ۱ ص ۶۳ باب لا تحل المطلقة ثلاثا لمطلقها، سنن الکبری باب نکاح المطلقة ثلاثا، ج ۷ ص ۳۷۴ واللفظ له].

دهغه سړي په باره کې چې دیوې ښځې سره یې نکاح کړی وي او ددې څخه وروسته یې ورته درې طلاقه ورکړي وي، نو حضرت حضرت عایشی رضی الله تعالی عنها ورته وفرمایيل چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې دا ښځه اول میره ته تر هغې پورې نه حلالیږي، ترڅو چې دوهم میره ورسره جماع ونه کړي. په دې حدیث کې هم د (ثلاثا) لفظ ددی تقاضی کوي چې دا درې طلاقه یو ځای ورکړل شوي دي. او په دارقطني ج ۲ ص ۴۳۸ کې دروايت الفاظ داسې دي چې: قال رسول الله ﷺ اذا طلق الرجل امرأته ثلاثا لم تحل له... الخ. چا چې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړل نو هغه دده لپاره نده حلاله.

د حضرت عایشی رضی الله عنها دریم حدیث:

اتم دلیل، دریم حدیث: عن ام محمد عن عائشة رضي الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا طلق الرجل امرأته ثلاثا لم تحل له حتى تنكح زوجا غيره ويدوق كل واحد منهما عسيلة صاحبه، (سنن دارقطني ج ۴ ص ۳۴)

حضرت عایشه رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایيل چې کله چې څوک خپله ښځه په درې طلاقو طلاقه کړي نو بیا تر هغې پورې ورته نده جایزه ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح وکړي او یو دبل شاهد وڅکي.

دمحمود بن لبيد رضي الله عنه حدیث:

نهم دلیل، څلورم حدیث: د حضرت محمود بن لبيد رضي الله عنه څخه روايت دی چې: أَخْبَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ جَمِيعًا فَقَامَ غَضْبَانٌ ثُمَّ قَالَ: «أَيُّ لَعَبٍ بَكِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنَا بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ؟» حَتَّى قَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَلَا أَقْتُلُهُ؟

یو سړي خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي و نو نور رسول الله ﷺ ډیر په غوسه شو، ودریدلو، او ویې فرمایيل چې: ایا زما په موجودګۍ کې د الله ﷻ له کتاب سره لوبې کیږي؟ تردې چې یو سړی پاڅیدلو او ویې فرمایيل چې یا رسول الله ﷺ! زه ددې سړي سرغړنه نه کړم؟ (نسائی، ج ۲ ص ۸۴ وفي البعض ص ۹۹ الثلاث المجموعة وما فيه من التغليظ)

د رسول الله صلی الله علیه وسلم غوصه کیدل ددې د وقوع دلیل دی.

دعویمر عجلانی حدیث:

لسم دلیل، پنجم حدیث: حضرت عویمر عجلانی رضی اللہ عنہ چہی کله دخپلہ بی بی خولی رضی اللہ تعالیٰ عنہا سره لعان وکړو، نو ددې څخه وروسته یې وفرمایل چہی یار رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم که زه ددې څخه وروسته هم داله خان سره وساتم، نو مابه په دې پورې دروغ ترلي وي، نو حضرت عویمر رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د فیصلې څخه مخکې مخکې دې ته درې طلاقه ورکړل.

قَالَ عُوْمَرُ رضی اللہ عنہ: كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ أُمْسَكْتُهَا، فَطَلَقْتُهَا ثَلَاثًا، قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [بخاری، ج ۲ ص ۷۹۱ باب من أجاز طلاق الثلاث. ومسلم، ج ۱ ص ۴۸۹ کتاب اللعان. ونسائی، ج ۲ ص ۸۳. وفي البعض ص ۱۰۶، کتاب الطلاق باب بدء اللعان]

وفي رواية ابى داود: فَطَلَقْتُهَا ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَقَدَّرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (سنن ابى داود ج ۱ ص ۳۲۴ باب فى اللعان)

امام بیهقي رحمه الله فرمایي چي: وَلَوْ كَانَ ذَلِكَ مُحَرَّمًا لَتَهَاةَ عَنْهُ، وَقَالَ: إِنَّ الطَّلَاقَ وَإِنْ لَزِمَكَ فَأَنْتَ عَاصٍ بِأَنْ تَجْمَعَ ثَلَاثًا (السنن الكبرى للبيهقي ج ۷ ص ۳۲۹، باب الاختيار للزوج ان لا يطلق الا واحدة)

په دې دریو طلاقونو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سکوت وکړو، امام نووی الشافعی رحمه الله فرمائي چي: وَاسْتَدَلَّ بِهِ أَصْحَابُنَا عَلَى أَنَّ جَمْعَ الطَّلَاقِ الثَّلَاثِ بِلَفْظٍ وَاحِدٍ لَيْسَ حَرَامًا وَمَوْضِعُ الدَّلَالَةِ أَنَّهُ لَمْ يُنْكَرْ عَلَيْهِ إِطْلَاقُ لَفْظِ الثَّلَاثِ وَقَدْ يُعْتَرَضُ عَلَى هَذَا قِيَالُ إِمَّا لَمْ يُنْكَرْ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ لَمْ يُصَادِفِ الطَّلَاقُ فَحِلًّا مَمْلُوكًا لَهُ وَلَا نَفْوذًا وَاجِبًا عَنْ هَذَا الْإِعْتِرَاضِ بِأَنَّهُ لَوْ كَانَ الثَّلَاثُ مُحَرَّمًا لَأُنْكَرَ عَلَيْهِ وَقَالَ لَهُ كَيْفَ تُرْسِلُ لَفْظَ الطَّلَاقِ الثَّلَاثِ مَعَ أَنَّهُ حَرَامٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ (شرح مسلم ج ۱ ص ۴۸۹).

په دې حدیث باندې زموږ شوافع استدلال کوي چي په یو لفظ باندې درې طلاقه ورکول حرام نه دي. او وجه داستدلال یې داده چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په دې دریو طلاقونو انکار و نکړو. په دې باندې بعضو اعتراض کړی دی چي (د لعان په وجه) دا ښځه د طلاقونو لپاره محل پاتې نشوه. اود طلاقونو د نافذیدلو ځای پاتې نشو، لکن ددې اعتراض څخه جواب دادی چي: که په یو ځای درې طلاقه حرام وای، نور رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم به په دې خبرې ضرور انکار کړی وی او ورته به یې ویلي وای چي څرنگه په یو ځای درې طلاقه ورکوي؟ سره د دینه چي دا کار حرام دی. یعنې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عدم گرفت ددې د وقوع دلیل دی.

دعبد الله بن عمر (۱) حدیث:

یوولنم دلیل، شپرم حدیث: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دحیض په حالت کې خپلې ښځې ته یو طلاق ورکړی وو، بیایې اراده کړی وه چې پاتې دوه طلاقه هم ورکړي، رسول الله ﷺ چې ددې څخه خبر شونو حضرت ابن عمر رضی الله عنهما ته یې وفرمایل چې داسې مکوه بلکې اوس ورته رجوع وکړه، او چې کله پاکه شوه نویادهر طهر په وخت کې طلاق ورکړه. بیافرمايې چې: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَفَرَأَيْتَ لَوَأْتَيْ طَلَّقْتُهَا ثَلَاثًا كَانَ يَحِلُّ لِي أَنْ أَرَا جَعَهَا؟ قَالَ: "كَانَتْ تَبِينُ مِنْكَ وَتَكُونُ مَعْصِيَةً" (سنن کبری، ج ۷، ص ۳۳۴ کتاب الخلع والطلاق، باب ماجاء فی امضاء الطلاق الثلاث وان کن مجموعات، دارقطنی، ج ۴، ص ۲۳۸ حدیث نمبر ۳۹۲۹. مجمع الزوائد، ج ۴، ص ۳۳۶ باب طلاق السنة وكيف الطلاق، ونصب الراية، ج ۳، ص ۲۴۰). مارسل الله ﷺ ته عرض وکړو چې یارسول الله ﷺ ماته ووايه چې که زه دیته درې طلاقه ورکړم نوایا بیاماته حلاله ده چې رجوع ورته وکړم؟

رسول الله ﷺ وفرمایل چې نه ده حلاله، هغه ستا څخه جدا شوه اودا کارگناه ده. ددې څخه معلومه شوه چې ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع هیڅ صورت نه پاتې کیږي، ددې حدیث روایان په سنن کبری کې ذکر دی.

(۱) ابو عبد الله الحافظ المعروف بالحاكم صاحب المستدرک، الحافظ، الکبیر، وامام المحدثین. تذکرة الحفاظ، ج ۳، ص ۲۲۷.

(۲) ابوبکر احمد بن الحسن رحمه الله، او ابو العباس محمد بن یعقوب رحمه الله علامه ذهبي رحمه الله ورته امام، ثقه اود مشرق محدث وایي. [تذکرة الحفاظ، ج ۳، ص ۷۳]

(۳) ابوامیه طرطوسی رحمه الله، علامه ذهبي رحمه الله ورته الحافظ الکبیر لیکلي دي، امام ابوبکر الحلال رحمه الله فرمائي چې هغه د حدیثو د فن امام اود غت شان مالک دی. [تذکرة، ج ۲، ص ۱۴۴]

(۴) معلى بن منصور رحمه الله. علامه ذهبي رحمه الله دده په باره کې ال مافظ، الفقیه او احد الاعلام لیکلي دي. [تذکرة، ج ۱، ص ۳۴۳].

(۵) شعیب بن رزق رحمه الله، امام دارقطنی رحمه الله ورته ثقه ویلي دي. ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې شمیرلی دی، مگر د عطاء خراساني له طریقه دده په روایت کې یو څه کلام کوي. محدث

مسئله الطلاق

وحیم رحمہ اللہ فرمائی چې لا بأس به . [میزان، ج ۱ ص ۴۴۷، تہذیب التہذیب، ج ۴ ص ۳۵۳]. ابن حزم رحمہ اللہ ورثہ ضعیف ویلی دی، لکن ابن حزم رحمہ اللہ راویانو د جرح اود تعدیل پہ مسئلہ کې فاحشی غلطیانی کړي دي. (لسان المیزان، ج ۴ ص ۱۹۸).

ابن حزم رحمہ اللہ دامام ترمذی رحمہ اللہ په شان محدث ته مجهول وائي. (میزان، ج ۳ ص ۱۱۷) که امام ترمذی رحمہ اللہ هم مجهول شي، نو په دنیا کې به څوک معروف پاتې شي؟ او همدارنگه په امام ابو القاسم البغوی رحمہ اللہ باندې هم جرحې کوي. [وگوره (الرفع والتکمیل، ص ۱۹) حالانکې هغه د حدیثو د فن بې نظیره امام دی.

که بالفرض په دې روایت کې یو څه ضعف راشي بیا هم د جمهورو ايمه وو د تعامل له وجهې ددې حدیث صحت ثابتیږي، خپله ابن حزم فرمائي چې: (واذا ورد حدیث مرسل وفي احد ناقلیه ضعف فوجدنا ذلك الحدیث مجمعا على اخذه والقول به علمنا يقينا انه حدیث صحيح لاشك فيه) [توجيه النظري اصول الاثر، ص ۵۰ طبع مصر].

مرسل او یا بل داسې حدیث چې په راویانو کې یې ضعف وي، لکن چې کله په دې حدیث باندې عملي او یا قولی اجماع راشي، نو مونږ یقیناً دا را فهموو چې دا حدیث صحیح دی او په دې کې هیڅ شک نشته او چونکه د دریو طلاقو په درې والي باندې اجماع ده، له دې وجهې ددې حدیث په صحت کې هیڅ شک نه دی پاتې.

(۶) عطاء خراسانی رحمته الله دده په باره کې د ابن حبان دا خبره (چې هغه روایت چې د عطاء خراسانی له طریقو وي معتبر نه دی)؛ صحیح نه ده، ځکه چې جمهور محدثین د عطاء خراسانی رحمہ اللہ توثیق کوي، علامه ذہبی رحمہ اللہ په کبارو محدثینو کې شمیرلی دی، امام احمد رحمہ اللہ، او امام یحییٰ رحمہ اللہ، او محدث عجلې رحمہ اللہ وغیره وو ورته ثقہ ویلي دي، امام یعقوب بن شیبہ رحمہ اللہ ورته معروف او ثقہ ویلي دي، امام ابوحاتم رحمہ اللہ ورته ثقہ اود احتجاج قابل ویلي دي. امام دارقطنی رحمہ اللہ ورته ثقہ ویلي دي، امام ترمذی رحمہ اللہ ورته ثقہ ویلي دي، دامام مالک رحمہ اللہ اود امام معمر رحمہ اللہ په شان قوی محدثین ترینه روایتونه کوي. [میزان، ج ۲ ص ۱۹۹]. همدارنگه امام نسائی رحمہ اللہ فرمائي چې: لا بأس به [تہذیب التہذیب، ج ۷، ص ۲۱۳] علامه ابن سعد رحمہ اللہ فرمائي چې ثقہ دی [ایضا، ص ۲۱۵] امام ترمذی رحمہ اللہ

فرمائي چي عطاء ثقه دي، امام مالک رحمه الله او معمر رحمه الله ترينه روايتونه کوي او په متقدمينو کي هيو پکي څه نه دي ويلي. [بحواله اعلام مرفوعه، ص ۱۰].

همدارنگه ابو الفتح ازدي رحمه الله هم د شعیب بن رزیک رحمه الله تضعیف کړی دی، لکن دده تضعیف ته ځکه اعتبار نشته چي ازدي رحمه الله خپله متکلم فيه دی (میزان، ج ۱ ص ۴) حافظ ابن حجر رحمه الله لیکلي دي چي ازدي رحمه الله خپله ضعیف دی، نو څرنگه د نورو ثقاتو تضعیف کوي. [مقدمه فتح الباری، ص ۴۶۵].

(۷) الحسن البصري رحمه الله: علامه ذهبي رحمه الله ده ته امام او شيخ الاسلام ويلي دی. علامه ابن سعد رحمه الله فرمائي چي هغه ثقه، حجت، مامون، عابد، ناسک او کثیر العلم و. [تذکره، ج ۱ ص ۶۷].

(۸) عبد الله بن عمر رضي الله عنه خو جلیل القدر صحابي دی.

خلاصه دا چي ددې حديث راويان ثقه دي او دا حديث د حسن د مرتبې څخه هيڅکله نشکته ندي او جمهور محدثين حسن حديث ته حجت وايي، ددې څخه علاوه ډیر صحيح احاديث ددې تائيد کوي او د جمهورو ايمه وو، خصوصاً د ايمه اربعه وو رحمهم الله تعالى او د جمهور اهل اسلام په دې باندې اعتماد او عمل دی.

د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما (۲) حديث:

دولسم دليل، اووم حديث: د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه څخه چي کله د داسې مسئلې په باره کې پوښتنه وشوه، نو هغه و فرمايل چي (أما أنت طلقت امرتك مرة أو مرتين فان رسول الله ﷺ امرني بهذا وان كنت طلقتهما ثلاثاً فقد حرمت عليك حتى تنكح زوجاً غيرك، وعصيت الله فيما امرک من طلاق امرء تک) مسلم ج ۱ ص ۴۷۶ واللفظ له په بخاري کې الفاظ داسې دي چي: کان ابن عمر اذا سئل عن طلق ثلاثاً قال لو طلقت مرة أو مرتين فان النبي صلى الله عليه وسلم امرني بهذا فان طلقتهما ثلاثاً حرمت حتى تنكح زوجاً غيرک (صحيح البخاري ج ۲ ص ۸۰۳، ص ۷۹۲)

که تاخپلې ښځې ته يو او يادوه طلاقه ورکړي وي، نو بې شکه چي رسول الله ﷺ (په دې صورت کې) ماته درجوع حکم کړی وو او که تاسو خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وي، نو يقيناً چي هغه په تاباندې حرامه شوه، تر هغې پورې چي هغه د بل خاوند سره نکاح وکړي او همدارنگې (چي تاخپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړی دي)، نو د الله ﷻ د حکم نافرمانی دی هم کړی ده.

ددې روايت څخه هم معلومه شوه چې: ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع هيڅ گنجائش نشته اوددې څخه دا هم معلومه شوه چې ديو اوددو و طلاقونو څخه وروسته درجوع حكم در رسول الله ﷺ څخه ثابت دی، لکن ددريو طلاقونو څخه وروسته درجوع حكم در رسول الله ﷺ څخه ندي ثابت، که ثابت وي نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه به هيڅکله ددې په خلاف دفتوی ورکولو جرأت نه ووکړی.

اوددې څخه دا هم معلومه شوه چې دی سړي په يو ځای درې طلاقه ورکړي وو، که داسې نه وي نو حضرت ابن عمر رضي الله عنه به ورته نه ويل چې تا د طلاق په سلسله کې دخپل رب نافرمانی کړی ده.

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما (۳) حدیث:

ديارلسم دليل اتم حديث: عن نافع كان ابن عمر اذا سئل عن الرجل يطلق امرأته وهي حايض يقول أما انت طلقتها واحدة أو اثنتين ان رسول الله صلى الله عليه وسلم امره أن يرجعها ثم يمهلهما حتى تطهر ثم يطلقها قبل ان يمسه وأما انت طلقها ثلاثا فقد عصيب ربك فيما أمرك به من طلاق امرتك وبانت منك (صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۷۶)

حضرت نافع فرمایي چې کله به چې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه د داسې سړي په باره کې پوښتنه وشوه چې خپلې ښځې ته به یې د حیض په حالت کې طلاق ورکړی وو، نو فرمایل به یې چې که تايو یا دوه طلاقه ورکړي وي نو پدې صورت کې ماته رسول الله صلى الله عليه وسلم درجوع حکم کړی دی او که تا په يو ځای درې طلاقه ورکړي وي، نو په درې طلاقو ورکولو کې تا دخپل رب نافرمانی کړی ده او ددې باوجود ښځه در څخه جدا شوه.

حافظ عيني او حافظ ابن حجر رحمهما الله فرمایي چې دامام بخاري استدلال دطلقها ثلاثا دلفظ څخه دی فالتمسك بظاهر قوله: طلقها ثلاثا فإنه ظاهر في كونها مجموعة (عمدة القاري ص ۲۸۰، فتح الباري ج ۹ ص ۱۵۹)

د ركانه رضی الله عنه حدیث:

خوارلسم دليل، نهم حديث: حضرت نافع بن عَجَّاز رضي الله عنه بن يزيد بن ركانه فرمائي چې حضرت ركانه رضي الله عنه بن عبد يزيد خپلې بی بی سهيمی رضی الله تعالی عنها ته البتة (دتعلق ختمونکی) طلاق

ورکړو، ددې څخه وروسته دوي رضی الله عنهم رسول الله ﷺ ته خبر ورکړو او ویې ویل چې: وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ إِلَّا وَاحِدَةً، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ إِلَّا وَاحِدَةً؟»، فَقَالَ رُكَّانُهُ ﷺ: وَاللَّهِ مَا أَرَدْتُ إِلَّا وَاحِدَةً، فَرَدَّهَا إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَطَلَّقَهَا الثَّانِيَةَ فِي زَمَانِ عُمَرَ ﷺ، وَالثَّالِثَةَ فِي زَمَانِ عُثْمَانَ ﷺ. [ابوداود، ص ۳۰۰ باب في البتة، والمستدرک جلد ۲ ص ۱۹۹ والدارقطني، ج ۲ ص ۳۹ ومواردالظمان، ص ۳۲۱]

په الله مې دې قسم وي چې ماديو طلاق اراده کړې وه، رسول الله ﷺ وفرمايل چې ايا ستادی په الله قسم وي چې ديو طلاق اراده دی کړې وه؟ حضرت رکانه ﷺ وفرمايل چې په الله قسم وي چې ديو طلاق اراده مې کړې وه، نور رسول الله ﷺ ورته دابي بي واپس کړه، بيا د حضرت عمر ﷺ د خلافت په زمانه کې حضرت رکانه ﷺ ورته دويم طلاق ورکړو او د حضرت عثمان ﷺ د خلافت په زمانه کې يې ورته دريم طلاق ورکړو. نو که رکانه رضی الله عنه د دريو طلاقو نيت کړې وي درې به نافذيدل که د دريو طلاقو نيت په صورت کې هم يو طلاق واقع کيدلی نو بيا د نيت په باره کې د پوښتنې اود قسم څه ضرورت وو؟ امام نووي رحمه الله فرمايي چې: قَهْذَا دَلِيلٌ عَلَى أَنَّهُ لَوْ أَرَادَ الثَّلَاثَ لَوْ قَعْنَ وَلَا فَلَئَمْ يَكُنْ لِيَحْلِفَ بِهِ مَعْنَى (شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

د البتة دلفظ په مصداق کې دايمه وو اختلاف دی

امام سفيان ثوري رحمه الله او اهل کوفه يعنې امام ابو حنيفه رحمه الله وغيره فرمائي چې ددې لفظ څخه کله يو او کله درې طلاقه مراد وي، ددوو طلاقونو مراد ول ترينه صحيح ندي، ځکه چې دوه عدد محض دي او امام شافعي رحمه الله فرمائي چې ددوو مراد ول هم صحيح دي. [ترمذی جلد ۱ ص ۱۴۰] اود امام مالک رحمه الله په نيز ددې لفظ څخه د مدخول بهايه باره کې درې طلاقه علی التعین مراد دي. [موطا، ص ۲۰۰ و ترمذی، ج ۱ ص ۱۴۰].

که د البتة دلفظ څخه د دريو طلاقونو جواز نه ثابتيدلی، نور رسول الله ﷺ بيا ولې ورته قسم ورکولو؟ د بته لفظ کنائی طلاق دی، او په کنائی طلاق کې د نيت مداخله هم شته، اود البتة لفظ د دريو احتمال هم لري، له دې وجهې ورته رسول الله ﷺ قسم ورکړلو.

که در ریو طلاقو نو خخه وروسته رجوع جایزه وی اودری طلاقه یو وی، نورسول الله ﷺ به قسم نه ورکولو، په مستدرک کې ددې حدیث راویان دادي:

(۱) ابوالعباس محمد بن یعقوب رحمه الله، دده ترجمه مخکې ذکر شوی ده.

(۲) ربیع بن سلیمان رحمه الله، امام نسائی رحمه الله ورته لایاس به وائي، محدث ابن یونس رحمه الله او خطیب رحمه الله فرمائي چې ثقه دی، ابن ابی حاتم رحمه الله فرمائي چې هغه صدوق او ثقه دی، محدث خلیل رحمه الله فرمائي چې دده په ثقه والي دټولو اتفاق دی، مسلم رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه دی. (تهذیب التهذیب، ج ۳ ص ۲۴۶).

(۳) الامام الشافعی رحمه الله، خو جلیل القدر امام دی، دده په باره کې خو بالکل خبره نشته.

(۴) محمد بن علی بن شافع رحمه الله: امام شافعی رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. [تقریب، ص

۳۲۲ و تهذیب التهذیب، ج ۹ ص ۳۵۳ و زاد المعاد، ج ۳ ص ۱۴۹].

(۵) نافع بن عجبیر رحمه الله، حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې د بعضو په قول دا صحابي دی

او محدث ابن جبان رحمه الله په تابعینو کې شمیرلی دی. [تقریب، ص ۳۷۱].

ابن حجر رحمه الله په بل حای کې لیکي چې ابن جبان رحمه الله داپه ثقاتو کې شمیرلی دی او همدارنگې

یې په صحابه وو کې شمیرلی دی، همدارنگه امام ابوالقاسم بغوی رحمه الله، محدث ابونعیم رحمه الله او

حافظ ابو موسی رحمه الله او نورو ورته صحابي ویلی دی [تهذیب التهذیب، ج ۱۰ ص ۴۰۸].

نو چې دا ثقه بلکې صحابي شو، نو د حافظ ابن القیم دده په باره کې دا لیکل چې دا مجهول دی (

نافع بن عجبیر المجهول الذي لا يعرف حاله البتة ولا يدري من هو ولا ما هو... الخ). [زاد المعاد

ج ۴ ص ۵۹]؛ یوه بې کاره خبره ده:

امام حاکم او علامه ذهبی رحمهم الله اول دزییر بن سعد رحمه الله حدیث پیش کوي او بیا فرمائي

چې ددې حدیث متابع موجود دی (لکن له متابعا یصح به الحدیث).

او بیا یې د حضرت نافع بن عجبیر رحمه الله حدیث پیش کړی دی. [وگوره (المستدرک، ج ۲ ص ۱۹۹

و تلخیص المستدرک، ج ۲ ص ۱۹۹]. له دې څخه معلومېږي چې دا حدیث د امام حاکم رحمه الله او علامه ذهبی

رحمه الله دواړو په نیز صحیح دی [تلخیص الحیر، ص ۳۱۹] او امام دارقطنی دا روایت د ابو داود په حواله

رائقل کړی دی او بیا یې فرمایلي دي چې: (وقال ابوداود وهذا حديث صحيح) دارقطنی، ج ۲ ص ۴۳۹. زمونږ سره چې دا بوداود کومې نسخې دي په دې کې د صحیح په ځای د اصح لفظ دی. [ابوداود، ج ۱ ص ۳۰۰]. او د امام دارقطنی رحمه الله سره چې کومه نسخه ده په هغې کې د صحیح لفظ دی، په هر حال د اصولو د حدیثو مطابق دا حدیث صحیح او قابل د احتجاج دی، البته د (خوې بد را بهانها بسیار)؛ هیڅ علاج نشته.

امام حاکم رحمه الله او نورو دخپل سند سره روایت نقل کړی دی، چې زییر بن سعد رحمه الله عبد الله بن علی رحمه الله بن زید بن رکانه رحمه الله څخه روایت کوي، هغه دخپل نیکه څخه روایت کوي چې: ده د حضرت رسول الله ﷺ په زمانه کې خپلې بي بي ته بښی طلاق ورکړ، بیا ما د رسول الله ﷺ څخه په دې باره کې پوښتنه وکړه، رسول الله ﷺ راته وویل چې: (ما اردت بذلک؟) ستا ددې څخه څه مراد وو؟ ما ورته وویل چې: (اردت به واحدة) له دې څخه مې یو طلاق مراد وو. رسول الله ﷺ بیا راته وفرمایلي چې: (الله؟) ایا ستا دې په الله ﷻ قسم وي چې یو طلاق دې مراد دی؟ حضرت رکانه ﷺ وفرمایلي چې: (الله ﷻ) په الله ﷻ مې دې قسم وي چې یو طلاق مې مراد دی. نور رسول الله ﷺ راته وویل چې: (فهو ما اردت) تا چې څنگه اراده کړې وه خبره همدغسې شوه. ددې روایت په سند کې زییر بن سعید رحمه الله ته اکثره محدثین ضعیف وایي، لکن امام یحیی بن معین رحمه الله په یو روایت کې ورته ثقه ویلي دي، امام دارقطنی رحمه الله فرمایلي دي چې (يعتبر به). امام ابو ذرعه رحمه الله ورته شیخ ویلي دي. [شرح نخبه الفکر، ص ۱۰۹].

او امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ویلي دي. [تهذيب التهذيب، ج ۳ ص ۳۱۵]. او عبد الله بن علی رحمه الله ته بعضو مجهول ویلي دي، امام عقیلي رحمه الله فرمائي چې: حدیثه مضطرب ولا يتابع (لکن امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقه ویلي دي) (تهذيب التهذيب، ج ۵ ص ۳۲۵).

خلاصه دا چې (زییر بن سعید رحمه الله او عبد الله بن علی رحمه الله مختلف فیه راویان دي. له دې وجهې دا حدیث د حسن د درجې څخه کم نه دی. ددې حدیث متابع هم موجود دی، چې مخکې ذکر شو، ددې څخه علاوه د جمهورو عمل هم ددې تایید کوي، نو ددې حدیث په حجیت کې هیڅ شک پاتې نشو.

د فاطمې رضی اللہ عنہا بنت قیس حدیث:

پنخلم دليل، لسم حديث: عَسَلَمَةُ بِنْتُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ عليه السلام، «أَنَّ حَفْصَ بْنَ الْمُغِيرَةَ عليه السلام طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ عليها السلام عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ، فَأَبَاتَهَا مِنْهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَتْلُغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (دارقطني ج ۴ ص ۱۲)، حفص بن مغيرة رضي الله عنه دني صلى الله عليه وسلم په زمانه کې خپله ښځه فاطمه بنت قيس په يوه کلمه دريو طلاقونو طلاقه کړې وه يعنې انت طالق ثلاثيې ورته ويلی وو، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم ترې جدا کړه.

په سنن ابن ماجه کې باب قائم شوی دی په نوم د باب من طلق ثلاثا في مجلس واحد امام ابن ماجه دا ثابتول غواړي چې په يو مجلس کې درې طلاقه نافذ يږي، بيا يې د فاطمې بنت قيس حديث ذکر کړی دی چې: قَالَتْ: طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا وَهُوَ خَارِجٌ إِلَى الْيَمَنِ، فَأَجَازَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- (ص: ۱۴۵).

زما خاوند يمن ته روان وو ماته يې درې طلاقه را کړل، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم نافذ کړل، د فاطمې بنت قيس حديث امام مسلم رحمه الله په کتاب الطلاق ص (۲۳) کې د سند سره روايت کړی دی، امام بيهقي رحمه الله فرمايي چې: وَاخْتَبَرَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَيْضًا بِحَدِيثِ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ عليها السلام أَنَّ أَبَا عَمْرٍو بْنَ حَفْصٍ عليه السلام طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ يَعْنِي وَاللَّهُ أَعْلَمُ ثَلَاثًا (بيهقي ج ۷ ص ۵۳۸) بيا امام بيهقي د ابو سلمه د حديث واقعه ذکر کړې ده، چې را روان حديث کې ذکر شوی ده.

پنخلم دليل، (۱۱) حديث: (سلمة بن أبي سلمه دخپل والد ابی سلمه رضی اللہ عنہ روایت کوي چې: أَنَّهُ ذَكَرَ عِنْدَهُ أَنَّ الطَّلَاقَ الثَّلَاثَ بِمَرَّةٍ مَكْرُوهَةٍ، فَقَالَ: «طَلَّقَ حَفْصُ بْنُ عَمْرٍو بْنِ الْمُغِيرَةَ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ عليها السلام بِكَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ ثَلَاثًا، فَلَمْ يَتْلُغْنَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَابَ ذَلِكَ عَلَيْهِ، وَطَلَّقَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ عليه السلام امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا فَلَمْ يَعْبَ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَحَدٌ (سنن الدارقطني نمبر ۳۸۷۷، کتاب الطلاق)

يو چا د ابو سلمه رضی اللہ عنہ په مخکې ويلي چې په يو ځل درې طلاقه مکروه دي نو ابو سلمه رضی اللہ عنہ ورته ويلي چې حفص بن عمرو فاطمې بنت قيس ته په يوه کلمه درې طلاقه ورکړي وو او مونږ ته ورباندې د نبی کریم صلى الله عليه وسلم انکار او اعتراض نه دی رارسيدلی همدارنگه عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه خپله بي بي په دريو طلاقو طلاقه کړې وه او هيچا ورباندې اعتراض ونه کړو.

ابو سلمه دوه خبرې ثابتول غواړي، يو دا چې درې طلاقه واقع كيږي او دوه هم دا چې درې طلاقه گناه نه ده، دا دوه خبره يې د خپل علم مطابق كړې ده، نور احاديث په دې دلالت كوي چې درې طلاقه گناه ده.

د مسند احمد په يو روايت كې الفاظ داسې دي: حَدَّثَنَا عَامِرٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ فَأَتَيْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنْ زَوْجَهَا طَلَّقَهَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَعَثَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَرْبِئِهِ قَالَتْ: فَقَالَ لِي أَخُوهُ: أَخْرِجِي مِنَ الدَّارِ، فَقُلْتُ: إِنْ لِي نَفَقَةٌ وَسَكْنَى حَتَّى يَجِلَ الْأَجَلُ، قَالَ: لَا، قَالَتْ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: إِنْ فَلَانًا طَلَّقَنِي، وَإِنْ أَخَاهُ أَخْرَجَنِي وَمَنْعَنِي السَّكْنَى وَالنَّفَقَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَقَالَ: «مَا لَكَ وَلَا بِنَةَ آلِ قَيْسٍ؟» قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ أَخِي طَلَّقَهَا ثَلَاثًا جَمِيعًا (مسند احمد ج ۶ ص ۳۷۳، ج ۶ ص ۴۱۶)

په المعجم الكبير كې حديث دی: عَنْ عَامِرِ الشَّعْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا كَيْفَ كَانَ أَمْرُهَا؟ قَالَتْ: طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا جَمِيعًا (المعجم الكبير ج ۲۴، ص ۳۸۳)

عن سلمة بن أبي سلمة عن أبيه أن حفص بن المغيرة طلق امرأته فاطمة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم ثلاث تطليقات في كلمة واحدة (معرفة الصحابة لأبي نعيم الاصبهاني ج ۶ ص ۴۹۷، معرفة الصحابة لابن مندة ج ۱ ص ۴۴۶)

نود فاطمې بنت قيس رضی الله عنها د طلاق په احاديثو کې دوه قسمه الفاظ دي.

اول: طَلَّقَنِي بِكَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ ثَلَاثًا، طَلَّقَ ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ، طَلَّقَنِي زَوْجِي ثَلَاثًا، إِنْ أَخِي طَلَّقَهَا ثَلَاثًا جَمِيعًا. دا الفاظ محکم دي چې دا درې طلاقه په يو مجلس کې وو.

دوهم: مبهم الفاظ چې دا احتمال هم پکې شته چې دا درې طلاقه په مختلفو مجالسو کې وواړ دا احتمال هم پکې شته چې دا درې طلاقه په يو مجلس کې وو، لکن مبهم په محکم ورحملو لي شي.

د عبادة بن صامت حديث:

اولسم دليل، (۱۲) حديث: عبادة بن صامت رضى الله عنه فرمايې چې: عَنْ دَاوُدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: طَلَّقَ جَدِّي امْرَأَةً أَلْفَ تَطْلِيقَةٍ، فَأُتِيَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَمَا اتَّقَى اللَّهَ هَذَا؟ أَمَا كِلَاثَ فَلَهُ، وَأَمَا تَسْعُ مِائَةٌ وَسَبْعَةٌ وَتَسْعُونَ فَعُدَّوْا أَنْ وَطَّلَمْتُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى عَذَابُهُ، وَإِنْ شَاءَ عَفْرُكُهُ» (مصنف عبدالرزاق حديث نمبر ۱۳۸۳، باب المطلق ثلاثا)

زمانیکه خپلې ښځې ته زر طلاقه ورکړې وو بیا زما پلار ښي کريم صلى الله عليه وسلم ته ورغلو او زما دنيکه قصه يې ورته ذکر کړه، ښي کريم صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې ايا ستا نيکه د الله تعالى څخه نه وريدلو؟ درې طلاقه دده لپاره دي او نه سوه او نه نوي گناه او ظلم دی که الله تعالى وغواړي ددې په وجه به عذاب ورکړي او که وغواړي بخشش به ورته وکړي، د بل حديث الفاظ داسې دي چې: قَالَ: طَلَّقَ بَعْضُ آبَائِي امْرَأَتَهُ اَلْقَا فَاَلْطَلَقَ بُنُوهُ اِلَى رَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! اِنْ اَبَانَا طَلَّقَ اَمْنًا اَلْقَا فَاَل لَّهِ مِنْ فُحْرٍ؟ فَقَالَ: «اِنْ اَبَاكُمْ لَمْ يَتَّقِ اللّٰهُ فَيَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ فُحْرًا، بَانَ مِنْهُ بِثَلَاثِ عَلَى غَيْرِ السَّنَةِ، وَتَسْعِيَانَهُ وَسَبْعَةً وَتَسْعُونَ اَلْمَرَّةَ فِي عُنُقِهِ (سنن دارقطني ج ۴ ص ۲۰)

دده بي بي په خلاف الشرع دريو طلاقونو باندې جدا شوه او باقي نه سوه او نه نوي دده په غاړه گناه ده.

د حسن بن علي رضی الله عنه حديث:

انلسم دليل، (۱۳) حديث: عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ رضي الله عنه، قَالَ: لَمَّا مَاتَ عَلِيُّ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ جَاءَتْ عَائِشَةُ بِثُتَيْلِ خَلِيفَةِ اَلْحُجْعِيَّةِ امْرَأَةَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رضي الله عنه، فَقَالَتْ لَهُ: لَيْتَنِيكَ الْإِمَارَةَ، فَقَالَ لَهَا: تَهْنِئَنِي بِمَوْتِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ؟ اَلطَّلِقِي فَأَلْتِ طَالِقٌ فَتَقَنَعَتْ بِثَوْبٍ بَا، وَقَالَتْ: اَللّٰهُمَّ اِنِّي لَمْ اُزِدْ اِلَّا خَيْرًا فَبَعَثَ اِلَيْهَا بِمِئْتَةِ عَشْرَةِ اَلْأَفِ وَبَقِيَّةِ صَدَاقِهَا فَلَمَّا وَضَعَتْ بَيْنَ يَدَيْهَا بَكَتْ، وَقَالَتْ: مَتَاعٌ قَلِيلٌ مِنْ حَبِيبٍ مَقَارِبِي فَأَخْبَرَهُ الرَّسُولُ، فَبَكَى وَقَالَ: لَوْلَا اَنِّي اَبْنَتُ الطَّلَاقَ لَهَا لَرَجَعْتُهَا، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «اَيُّمَا رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا عِنْدَ كُلِّ طَهْرٍ تَطْلِيْقَةً اَوْ طَلَّقَهَا ثَلَاثًا جَمِيعًا لَمْ يَحِلَّ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (دراقطني رقم ۳۹۲۷، كتاب الطلاق والخلع)

يعني كله چې حضرت علي رضی الله عنه وفات شو نو حضرت حسن رضی الله عنه بي بي عايشې رضی الله عنها حضرت حسن ته دخلافت مبارکي ورکړه نو حضرت حسن رضی الله ورته وفرمايل چې ايا تا ماته د حضرت علي رضی الله عنه په وفات مبارکي راکړه؟

خه ته طلاقه يې هغې ځان په جامو کې پټه کړه او وې فرمايل چې زما خو دخير اراده وه، بيا ورته حضرت حسن رضی الله عنه دمهر څخه بغير لس زره روپۍ دمتعې په طريقه وروليږلې، كله چې قاصد داروېۍ ددې په مخکې کيښودلې نو حضرت عايشې الخشعي وژړل او وې ويل چې دا خو د جدا کيدونکي محبوب څخه لږه متاع ده، نو قاصد حضرت حسن رضی الله عنه ته دا قصه وکړه هغه هم وژړل

او وي فرمايل چي كه ما ددي طلاق باين كړي نه وي نور جوع به مې ورته كړې وه، لکن ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه اوريدلي دي چي د دريو طلاقو څخه وروسته د اېنځه طلاق وركونكي ته نه ده حلاله تر څو يې چي د بل خاوند سره نكاح نه وي كړې او درې طلاقه بيا عام دي چي په هر طهر كې يو يو وي او كه په هره مياشت كې يو يو وي او كه په يو ځای يې درې طلاقه وركړي وي (قال الهيثمي: وفي رجاله ضعف وقد وثقوا) (مجمع الزوايد ج ۴ ص ۶۲۴، باب متعة الطلاق)

د رفاعه القرظي حديث:

نولسم دليل (۱۴) حديث: أَنَّ امْرَأَةً رِفَاعَةَ الْقُرْظِيَّ رضي الله عنه جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ رِفَاعَةَ طَلَّقَنِي قَبْلَ طَلَاقِي، وَإِنِّي نَكَحْتُ بَعْدَهُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنِ الزَّيْدِ الْقُرْظِيَّ رضي الله عنه، وَإِنَّمَا مَعَهُ مِثْلُ الْهُدْبَةِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَعَلَّكَ تُرِيدِينَ أَنْ تُرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ رضي الله عنه؟ لَا، حَتَّى يَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ وَتَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ» (صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۹۱)

حضرت عايشه رضی الله عنها فرمايي چي د رفاعه قرظي بي بي (ميمه) رسول الله صلى الله عليه وسلم ته راغله او وي فرمايل چي اي دا الله رسول! رفاعه ماته طلاق راكړی دی نو زما طلاق يې پوخ كړو بيا ما د عبد الرحمن بن زبير القرظي رضی الله عنه سره نكاح وكړه، لکن هغه د نكاح قابل ندی رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چي كيدلی شي چي ته رفاعه ته واپس كيدل غواړې؟ ته تر هغې پورې هغه ته نشې واپس كيدلی تر څو چي تاسو د يو بل شاهد ونه څكئ.

د پوخ طلاق څخه امام بخاري رحمه الله درې طلاقه مراد وي، ځكه چي امام بخاري د دريو طلاقونو د وقوع او د جواز لپاره د دليل په طريقه د حديث ذكر كړی دی، رسول الله صلى الله عليه وسلم هم دا پوښتنه نه كړې چي دا درې طلاقه په يو مجلس كې وو او كه په جدا جدا مجلسونو كې وو نو د دواړو حكم يو دی.

د حضرت معاذ رضی اللہ عنہ حدیث:

سلم دلیل (۱۵) حدیث: عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ مُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يَا مُعَاذُ! مَنْ طَلَّقَ لِلْبِدْعَةِ وَاحِدَةً أَوْ اثْنَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا أَلْزَمَنَاهُ بِدْعَتِهِ» (سنن دارقطنی ج ۴ ص ۴۴)

حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی ہے ما دمعاذ بن جبل رضی اللہ عنہ خنہ واوریدل هغه فرمائی ہے ما دنبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم خنہ واوریدل ہے فرمایلی ہے ای معاذہ خلوک ہے یہ غیر شرعی طریقہ یو یا دوہ یا درے طلاقہ ورکری نو مونہ ورباندی دا غیر شرعی طلاق لازمہو.

د سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ مرسل حدیث:

یویشتم دلیل (۱۶) حدیث: سعید بن المسیب فرمائی ہے د اسلم د قبیلے یوسری در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ زمانہ کي خپلي بنهي ته درے طلاقہ ورکری وو، نو بیا ورته بعضي دوستانو وويلي (دکومو ہے در یو طلاقونه وروسته د حرمت علم نه وو) ہے ستا لپاره د رجوع حق شته، نو دده بي بي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ته ورغله او وي فرمایلي ہے: (ان زوجي طلقني ثلاث تطليقات في كلمة واحدة فقال لها رسول الله صلى الله عليه وسلم قد بنت منه ولا ميراث بينكما)

زه خپل خاوند په يوه کلمه په دريو طلاقو طلاقه کړي يم نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمایلي ہے ته ترينه جدا شوي او تاسو يو دبل وارثان نه شي جوړيدلي.

مرسل حدیث د جمهورو په نیز حجت دی اود امام شافعي رحمه الله په نیز د مرسل حدیث د حجیت لپاره شرائط دی او هغه شرائط د سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ په حدیث کې شته، صاحب دظفر الاماني ليکلي: (فاذا وجد هذه الشروط فالمرسل حجة ولذا نص الشافعي على قبول مراسيل سعيد بن المسيب لانها وجدت مسانيد من جهة أخرى ومن الشافعية قالوا مراسيل التابعين ليست بحجة عندنا الا مراسيل ابن المسيب (ظفر الاماني في مختصر الجرجاني ص ۳۸۲)

يحيى بن معين رحمه الله او امام احمد فرمائي ہے: اصح المراسيل، مراسيل سعيد بن المسيب،

(كتاب الكفاية في علم الرواية للخطيب ص ۱۰۴)

د صفوان رحمه الله مرسل حدیث:

دوه ویشتم دلیل، (۱۷) حدیث: د صفوان بن عمران الطائي شخه روایت دی چې یو سړی دخپلې ښځې سره اوده وو نو ښځه یې را پاڅیدله چاره یې را واخستله او دخپل خاوند په سینه کیناسلته په مری یې ورته چاره کیښودله او ورته وې ویل چې یا به ماته درې طلاقه را کوي او یا به دې ذبحه کوم سړی ورته قسم وکړو لکن ښځې نه منلو: فَطَلَّقَهَا ثَلَاثًا قَدْ كَرِهُتُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «لَا قَوْلَ لَهْ فِي الطَّلَاقِ» (سنن سعید بن منصور ج ۱ ص ۳۱۴)

خاوند یې درې طلاقه ورکړل چا دا قصه نبي کریم صلی الله علیه وسلم ته ذکر کړه رسول الله صلی الله علیه وسلم وفرمایل چې په طلاق کې اقاله نه شته.

موقوف احادیث

د حضرت عمر رضی الله عنه (۸) فیصلې

۲۳- دلیل اول حدیث: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې یو سړی حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلو او ورته یې وویل چې ما خپلې ښځې ته البتة (د تعلق ختمونکی) طلاق ورکړی دی (د البتة شخه دلته درې طلاقه مراد دي). حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل چې تا د خپل پروردگار نافرمانی کړی ده او ستا ښځه ستا شخه جدا شوه.

هغه سړی ورته وویل چې: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ته هم همداسې معامله پیښه شوی وه حالانکې رسول الله ﷺ ورته درجوع حق ورکړی وو.

فَقَالَ لَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "أَمَرَهُ أَنْ يُرَاجِعَ امْرَأَتَهُ لِطَّلَاقِ يَفْعَلُ لَهُ، فَإِنَّهُ لَمْ يَنْقُ لَكَ مَا تَرْتَمِعُ بِهِ امْرَأَتَكَ" (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۴ وجمع الزوائد، ج ۴ ص ۳۳۵). وقال رجاله صحيح خلا اسماعيل ابن ابراهيم وهو ثقة.

حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل چې بې شکه چې رسول الله ﷺ عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ته امر کړی وو چې دخپلې بې بې طرفته رجوع وکړي، لکن هغه لدې وجهې و چې: د هغه طلاقونه پاتې وو او ستا لپاره دخپلې بې بې طرفته درجوع حق نشته (ځکه چې ستا طلاقونه پوره شو)

حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ خپلے بی بی، تہ یو طلاق ورکړی وو، له دې وجهې یې درجوع حق محفوظ وو، اودی سړي دخپلې رجوع حق ختم کړی و، ددې څخه صراحتاً ثابتیږي چې ده خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، ځکه ورته حضرت عمر رضی اللہ عنہ وفرمایل چې تهرجوع نشی کولی.

۲۴ دلیل، دوهم حدیث: د حضرت زید بن وهب رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې په مدینه منوره کې یو خوش طبعه سړی و، هغه خپلې ښځې ته زر (۱۰۰۰) طلاقه ورکړي وو، کله چې دامعامله حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته راوړسیدله، نو هغه سړي ورته وویل چې ما خو خوش طبعي کوله، د طلاق اراده مې نه وه. (فعلاه عمر رضی اللہ عنہ بالدره وقال ان کان لیکفیک ثلاث. (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۴ حدیث نمبر ۱۴۹۵۷) حضرت عمر رضی اللہ عنہ دوره وچته کړه او ورته یې وفرمایل چې ستا پاره درې طلاقه کافي وو.

ددې څخه معلومه شوه چې: حضرت عمر رضی اللہ عنہ دریو طلاقونو ته اعتبار ورکولو، که د زرو طلاقونو دستوروی نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ به زرواړه نافذ کړي وو، لکن د دریو طلاقونو څخه د زیاتو ثبوت په شریعت کې نشته، لدی وجهې عمر رضی اللہ عنہ د دریو څخه زاید طلاقونه لغوه کړل، په طحاوی ج ۲ ص ۳۰ کې دي چې: حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته به چې کله داسې سړی راوستلی شو چې خپلې ښځې ته به یې درې طلاقه ورکړي وو، نو هغه ته به یې سزا ورکوله او طلاقونه به یې نافذول.

۲۵ دلیل، دریم حدیث: د حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي الرَّجُلِ يُطَلِّقُ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا قَالَ: "هِيَ ثَلَاثٌ لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" وَكَانَ إِذَا أَتَى بِهَ أُوجَعَهُ (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۴).

حضرت عمر رضی اللہ عنہ دهغې سړي په باره کې چې دخپلې ښځې سره د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه ورکړي، فرمایل چې دا درې طلاقه دي او دا ښځه مخکني میړه ته تر هغې پورې حلاله نه ده ترڅو یې چې د بل میړه سره نکاح نه وي کړي. او حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته به چې داسې سړی راوستلی شو، نو سزا به یې ورکوله.

فائده: غیر مدخول بهانښځې ته چې درې طلاقه ورکړل شي، نو که داسې یې ورته ویلي وي چې انت طالق ثلاثاً، نو په دې صورت کې په دریو طلاقونو طلاق یې او که داسې یې ورته ویلي وي چې

انت طالق، انت طالق، انت طالق، نو په دې صورت کې په یو طلاق طلاقیږي، ځکه چې داوول انت طالق په وجه غیر مدخول بهابنځه باینه (جدا) شوه، نو د دوهم او دریم انت طالق لپاره محل پاتې نشو.

۲۶ دلیل، خلووم حدیث: عَنْ أَنَسٍ رضی الله عنه، قَالَ: «كَانَ عُمَرُ رضی الله عنه إِذَا أَتَى بِرَجُلٍ قَدْ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا فِي مَجْلِسٍ أَوْ جَعَهُ ضَرْبًا وَفَرَّقَ بَيْنَهُمَا (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۱۱) بَابُ مَنْ كَرِهَ أَنْ يُطْلَقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا

حضرت عمر رضی الله عنه ته به چې داسې سړی راوستل شو چې خپله ښځه به یې په دریو طلاقو طلاقه کړې وه، نو حضرت عمر رضی الله عنه به په وهلو سره دردولو او یو د بل څخه یې جدا کول.

۲۷ دلیل پنځم حدیث: عَنْ مُجَاهِدٍ رضی الله عنه أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِامْرَأَتِهِ زَمَنَ عُمَرَ رضی الله عنه: حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكِ، حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكِ، حَبْلُكَ عَلَى غَارِيكِ، فَاسْتَحْلَفَهُ عُمَرُ رضی الله عنه بَيْنَ الرُّكْنِ وَالْمَقَامِ، فَقَالَ: «أَرَدْتُ الطَّلَاقَ ثَلَاثًا»، فَأَمَضَاهُ عَلَيْهِ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۶۹، بَابُ الْمَطْلُوقِ ثَلَاثًا)

د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې یو سړي خپلې ښځې ته درې ځلې ویلي وو چې: ستا پرې ستا په غاړه دی، نو حضرت عمر د حجر اسود او مقام ابراهیم په مابین کې قسم وکړو نو هغه سړي وویل چې ما د دریو طلاقو اراده کړې وه، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورباندې درې طلاقه نافذه کړل.

۲۸ دلیل شپږم حدیث: عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ أَبِي أُمِيَّةٍ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ جَعَلَ أَمْرَ امْرَأَتِهِ يَبْدُهَا فِي زَمَنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَطَلَّقَتْ نَفْسَهَا ثَلَاثًا فَقَالَ الرَّجُلُ وَاللَّهِ مَا جَعَلْتُ أَمْرَكَ يَبْدُكَ إِلَّا فِي وَاحِدَةٍ فَرَأَفَا إِلَى عُمَرَ فَاسْتَحْلَفَهُ عُمَرُ بِاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ مَا جَعَلْتُ أَمْرَهَا يَبْدُهَا إِلَّا فِي وَاحِدَةٍ، فَحَلَفَ فَرَدَّهَا عَلَيْهِ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۵۴۱)

عبد الکریم بن ابی أمیه فرمایي: چې یو مسلمان سړي خپلې بي بي ته د طلاق اختیار وکړی وو، نو هغې ښځې زان ته درې طلاقه ورکړل، ددې څخه وروسته هغه کس انکار وکړو وې ویل چې په الله تعالی مې دې قسم وي چې تاته ما دیو طلاق اختیار درکړی وو، نو دواړو خپله مسئله حضرت عمر رضی الله عنه ته پیش کړه حضرت عمر رضی الله عنه قسم وکړو چې په هغه الله تعالی قسم وکړه چې دهغه څخه ما سوی بل معبود نه شته چې تا خپلې بي بي ته دیو طلاق اختیار وکړی دی، هغه قسم وکړو، نو حضرت عمر رضی الله عنه یې ورته بي بي واپس کړه.

فائد: حضرت عمر رضی اللہ عنہ د دریو طلاقو په باره کې قسم نه وو ورکړی، بلکې د نیت په باره کې یې قسم ورکړی وو چې تا د اختیار وړ کولو په وخت کې د یو طلاق نیت کړی وو که د دریو؟ نو د دې څخه معلومه شوه چې که د دریو طلاقو اختیار یې ورکړی وي نو درې طلاق به واقع شوي وو.

۲۹ دلیل اووم حدیث: عن عبد الملك بن قدامة بن ابراهيم الجحى عن أبيه أن رجلاً تدلّ بشار عسلاً فجاءته امرأته فوقفت على الحبل لتقطعه او لتطلقن ثلاثاً فذكرها الله والاسلام فأبى الا ذلك فطلقها ثلاثاً، قال فرفع الى عمر رضی الله عنه فابانها منه (مسند الفاروق لابن كثير ج ۱ ص ۴۱۶) یو سړي په رسی باندې کوهي ته ځان زورېد کړی وو، شهدي يې را اخستل، بي بي يې راغله درسی سره ودریدله او خاوند ته يې وویل چې یا به مې په دریو طلاقو طلاقوي او یا د اړسی پرې کوم، خاوند يې ورته الله تعالی او اسلام واسطه کړو، لکن ښځې انکار وکړو، نو دا معامله حضرت عمر رضی الله عنه ته پیش کړی شوه، حضرت عمر رضی الله عنه دا ښځه د خاوند څخه جدا کړه.

۳۰ دلیل، اتم حدیث: عن عمر بن شراحيل الماعري قال: كانت امرأة مبغضة لزوجها فأرادته على الطلاق فأبى فجاءت ذات ليلة فلما رأته نائماً قامت وأخذت سيفه فوضعت على بطنه ثم حركته برجلها، فقال ويلك مالك؟ قالت والله لتطلقني والا أنفذتك به فطلقها ثلاثاً فرفع ذلك الى عمر بن الخطاب رضی الله عنه فأرسل اليها فشتها فقال ما حملك على ما صنعت؟ قالت بغضى- اياه فامضى طلاقها (سنن سعيد بن منصور ج ۱ ص ۳۱۳)

د یوې ښځې دخپل خاوند سره بغض وو طلاق یې ترینه وغوښتلو، لکن خاوند یې طلاق نه ورکولو، یوه ورځ راغله خاوند یې اوده وو د خاوند توره یې راواخستله او په گیده یې ورته کیښودله بیا یې په پښه وخوړولو راوینس یې کړو، خاوند ورته وویل چې څه در باندې شوي دي؟ ښځې ورته وویل چې په الله مې دې قسم وي چې یا به ماته طلاق را کوي او یا دې په دې توره سوری کوم، نو خاوند یې درې طلاقه ورکړل بیا دا معامله حضرت عمر رضی الله عنه ته پیش شوه حضرت عمر رضی الله عنه را وغوښتله بد رد یې ورته وویلې او پوښتنه یې ترینه وکړه چې داسې دې ولې وکړل؟ هغې ورته وویل چې زما په زړه کې دده سره بغض دی، نو حضرت عمر رضی الله عنه دا درې طلاقه نافذ کړل.

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ فیصلی

۳۱ دلیل اول حدیث: عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي عَجْبٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عُثْمَانَ رضی اللہ عنہ فَقَالَ: إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي مِائَةً قَالَ: «ثَلَاثٌ نَحَرُهَا عَلَيْكَ، وَسَبْعَةٌ وَتَسْعُونَ عُدْوَانٌ» (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۱۳، باب ما جاء يطلق امرأته مائة او الف في قول واحد)

یو سري خپله بنځه په سل طلاقو طلاقه کړې وه، نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ وفرمایل چې په دریو حرامه شوه او باقي او نه نوي گناه ده.

۳۲ دلیل دوهم حدیث: عَنِ السَّمِيطِ بْنِ عُمَيْرٍ السَّدُوسِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ: خَطَبْتُ امْرَأَةً فَقَالُوا: لَا تُزَوِّجْكَ حَتَّى تُطْلِقَ امْرَأَتَكَ ثَلَاثًا، فَقُلْتُ: قَدْ طَلَقْتُهَا ثَلَاثًا، قَالَ: فَزَوِّجُونِي ثُمَّ نَظَرُوا فَإِذَا امْرَأَتِي عِنْدِي، فَقَالُوا: أَلَيْسَ قَدْ طَلَقْتَ امْرَأَتَكَ؟ قُلْتُ: بَلْ كَأَنْتَ مَخْتَى فَلَانَهُ بِلْتُ فَلَانَ فَطَلَقْتُهَا، وَأَمَّا هَذِهِ فَلَمْ أُطْلِقْهَا، فَأَتَيْتُ شَقِيقَ بْنَ عُمَرَ أَقْبَنَ ثَوْرًا وَهُوَ يُرِيدُ الْخُرُوبَ إِلَى عُثْمَانَ رضی اللہ عنہ فَقُلْتُ: سَلْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَنْ هَذِهِ فَسَأَلَهُ؟ فَقَالَ: «يَنْتَه» (سنن سعيد بن منصور ج ۱ ص ۲۸۸، مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۳۲) سَمِيطُ السَّدُوسِيُّ فرمایي چې ما یوې بنځې ته د نکاح د پیغام ولیږلو د هغې متولیانو ماته وویل چې په دې شرط یې درته په نکاح درکوو چې ته مخکنی بنځه طلاقه کړې، نو ما ورته وویل چې بس ما په دریو طلاقو طلاقه کړه، هغوی ماته بنځه را کړه، بیا دوی زما سره زما بنځه وکتله، نو پوښتنه یې وکړه چې ایا تا دانه وه طلاقه کړې؟ ما ورته وویل چې زما په نکاح کې فلانکې د فلانکې لور وه دغه ما په دریو طلاقو طلاقه کړه، همدارنگه بله فلانکې د فلانکې لور مې هم طلاقه کړه او دا مې نده طلاقه کړې نو زه شقیق ته ورغلم هغه حضرت عثمان ته ورتللو نو ما ورته وویل چې د امیر المؤمنین څخه ددې په باره کې پوښتنه وکړه هغه چې پوښتنه کړې وه، نو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ورته ويلي وو چې حکم دده د نیت مطابق دی، یعنې کومه بنځه یې چې طلاقه کړې ده هغه طلاقه شوه او کومه یې چې نده طلاقه کړې هغه نده طلاقه.

۳۳ دلیل دریم حدیث: عَنْ شَرِيكَ بْنِ أَبِي نَمْرٍ قَالَ جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ فَقَالَ إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي عِدَّةَ الْعَرْفَجِ قَالَ تَأْخُذُ مِنَ الْعَرْفَجِ ثَلَاثًا وَتَدَعِ سَائِرَهُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ وَآخِرُنِي أَبُو الْحَوِیْثِ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ مِثْلَ ذَلِكَ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۹۴)

يوسري د عرفج دونو په مقدار بنسختي ته طلاق ورکړی وو حضرت علي رضي الله عنه ورته وفرمايل چې درې د عرفج ونې واخله او نورې پرې پرېده ابراهيم فرمايي چې ابو الحويرث ماته وويلې چې د عثمان هم همداسې فيصله وه.

د حضرت علي رضي الله عنه فيصلي

۳۴ دليل اول حديث: حضرت عبد الرحمن بن ابی لیلی رحمه الله فرمائي چې: عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِيمَنْ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا قَالَ: "لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" (سنن الكبرى، ج ۷ ص ۳۳۴) د حضرت علي عليه السلام څخه دهغه چا په باره کې روايت دی چې: خپلې بنسختي ته يې د همبستري څخه مخکې درې طلاقه ورکړي وي فرمائي چې: د ابنسخت ددې سړي لپاره حلاله نده، ترخويې چې د بل مېړه سره نکاح نه وي کړي.

داهم په هغه صورت ورحمل دی چې په يوه کلمه درې طلاقه وي، ځکه چې که په متفرق طور درې طلاقه ورکړي، نو غير مدخوبها بنسخت په اول طلاق باینه کيږي او دوهم او درېم طلاق لپاره محل نه پاتې کيږي. په يوبل روايت کې داسې راځي چې: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي أَلْفًا قَالَ: "ثَلَاثٌ تُحَرِّمُ عَلَيْكَ وَأَقْسِمُ سَائِرَهَا بَيْنَ نِسَائِكَ." (سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۵).

يوسري حضرت علي عليه السلام ته راغلو او وی فرمايل چې ما خپلې بنسختي ته زر طلاقه ورکړي دي! حضرت علي عليه السلام ورته وفرمايل چې: دريو طلاقونو په تاباندې بنسخت حرامه کړه او پاتې طلاقونه دی په نورو بنسختو تقسيم کړه.

معلوميږي چې حضرت علي عليه السلام په يوه کلمه او په يو مجلس کې دريو طلاقونو ته درې طلاقه ويلي دي، لدې وجهې يې ورته وويل چې ستا درې طلاقه واقع کيږي او په زرو کې باقي نهه سوه او او نه نوي دی په نورو بنسختو تقسيم کړه، د تقسيم مطلب دادی چې حضرت علي عليه السلام د دير خفگان اظهار وکړو.

۳۵- دليل دوهم حديث: عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي أَلْفًا، قَالَ: "ثَلَاثٌ تُحَرِّمُ عَلَيْكَ" (سنن بيهقي ج ۷ ص ۳۳۵)

یو سړی حضرت علي رضی الله ته راغلو وېفرمایيل چې ما خپله ښځه په زر طلاقو طلاقه کړې ده حضرت علي رضی الله عنه ورته و فرمایيل چې درې طلاقه یې در باندې حراموي .

۳۶- دلیل دریم حدیث: عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ: «إِذَا طَلَّقَ الْبِكْرَ وَاحِدَةً فَقَدْ بَتَّهَا، وَإِذَا طَلَّقَهَا ثَلَاثًا لَمْ يَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۱۸ باب ۱۸،)

کله چې یې باکړې ته یو طلاق ورکړو نو باندنۍ یې کړه او چې درې طلاقه یې ورکړل نو بیا تر هغې ورته نده جایزه ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح وکړي.

۳۷- دلیل څلورم حدیث: عَنِ الْحَكَمِ عليه السلام، أَنَّ عَلِيًّا، وَابْنَ مَسْعُودٍ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ رضي الله عنهم قَالُوا: «إِذَا طَلَّقَ الْبِكْرَ ثَلَاثًا فَجَبَّهَا، لَمْ يَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ، فَإِنْ فَرَّقَهَا بَابَتِ بِالْأُولَى، وَلَمْ تَكُنِ الْأُخْرَى شَيْئًا» (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۳۶)

حضرت علي حضرت زید بن ثابت رضی الله عنهم فرمایلي دي چې کله یې چې غیر مدخول بها باکره په دریو طلاقو طلاقه کړه نو دا بیا اول خاوند ته نده جایزه ترڅو چې د بل خاوند سره نکاح وکړي او که طلاقونه یې جدا جدا ورکړل انت طالق انت طالق انت طالق یې ورته وویلې نو بیا په اول طلاق طلاقه شوه او وروستني دواړه لغوه شو.

۳۸- دلیل پنځم حدیث: عَنْ شَرِيكَ بْنِ أَبِي نَمِرٍ رضي الله عنه قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى عَلِيٍّ عليه السلام، فَقَالَ: إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي عَدَدَ الْعَرَفِ قَالَ: «تَأْخُذُ مِنَ الْعَرَفِ ثَلَاثًا، وَتَدْعُ سَابِرَةً». قَالَ إِبْرَاهِيمُ رضي الله عنه: وَأَخْبَرَنِي أَبُو الْحَوِيثِ رضي الله عنه، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانٍ رضي الله عنه مِثْلَ ذَلِكَ (مصنف عبدالرزاق ج ۶ ص ۳۸۴)

یو سړي د عرفج د نو په مقدار ښځې ته طلاق ورکړی وو حضرت علي رضی الله عنه ورته و فرمایيل چې درې د عرفج ونې واخله او نورې پرېږده ابراهیم فرمایي چې ابو الحویرث ماته وویلې چې د عثمان هم همداسې فیصله وه.

شپږم حدیث: منځکې ذکر شو چې د حضرت علي عليه السلام اودده د ځوی حضرت حسن عليه السلام مرفوع روایت هم په دارقطنی کې راغلې دی، امام دارقطنی رحمه الله په خپل سند سره د حضرت سويد بن غفله رضي الله عنه څخه روایت کوي چې کله حضرت علي عليه السلام شهید شو او خلکو د حضرت حسن عليه السلام سره بيعت وکړو، نو د حضرت

حسن بي بي عايشي خنعمي رضی اللہ تعالیٰ عنہا خپل خاوند ته وفرمايل چي: ای اميرالمومنينه! ستا خلافت دي مبارک وي! حضرت حسن و فرمايل چي ايا ستا دا مبارکي د حضرت علي په شهادت ده؟ اياته د حضرت علي په شهادت باندې د خوشحالي اظهار کوي؟ څه ته په دريو طلاق باندې طلاقه يې، کله يې چې عدت پوره شو، نو حضرت حسن ورت ته باقي مهر (چې تر اوسه يې لانه و ورکړي) هم ورکړو اولس زره روپي يې زياتې هم ورکړي، کله چې ورت ته دومره روپي ورکړل شوې، نو ويې فرمايل چې د طلاق ورکونکي د جيب څخه دا روپي کمې دي، ددې څخه وروسته حضرت حسن و فرمايل چې: لَوْلَا اَنْتِ سَمِعْتِ جَدِّي اَوْ حَدَّثَنِي اَبِي اَنْهُ سَمِعَ جَدِّي يَقُولُ: "اَيُّمَا رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا عِنْدَ الْأَقْرَاءِ أَوْ ثَلَاثًا مَبْنِيَةً لَمْ يَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ" [دارقطني جلد ۲ ص ۴۲۷ و سنن الكبرى ج ۷ ص ۱۲۳۶].

که ماته زما پلار حضرت علي و ما د نيکه محمد څخه دا روايت نوی رارسولې، چې کوم سړی چې خپلې بنځې ته درې طلاقه په يو ځای ورکړي او يادري طلاقه په دريو طهرونو کې ورکړي، نو د اېنځه دغه سړي ته تر هغې پورې حلاله نه ده ترڅو يې چې د بل مېړه سره نکاح نه وي کړی، نو ماته خامخادۍ بنځې ته رجوع کړی وی.

دا حديث په دې خبره صراحت د دلالت کوي چې د دريو طلاقو څخه وروسته د رجوع حق نشته، برابره خبره ده چې دا درې طلاقه په يوه کلمه وي او که په متفرقه طريقه وي. غير مقلدين دخپل مشر مولوی شمس الحق عظيم ابادي په تقليد کې ددې حديث په سند باندې اعتراض کوي چې ددې حديث په سند کې (عمر بن ابی قيس الرازی الارزق) دی او دده په باره کې محدثين فرمائي چې: (صدوق له او هام)، امام ابو داود رحمه الله فرمائي چې (لاباس به) دی، لکن په احاديثو کې ترينه خطائي کيدله، دوهم راوی پکې سلمه بن فضل دی، چې د ابن راهويه رحمه الله په قول ضعيف دی او امام بخاري رحمه الله فرمائي چې دده په احاديثو کې بعضې مناکير دي. او ابن معين رحمه الله فرمائي چې دا شيعه دی. او ابو حاتم رحمه الله فرمائي چې (لا يحتج به). او ابو ذر رحمه الله فرمائي چې د (ري) د خلکو په نظر کې دی ښه نه راتلو، ځکه چې دده رايه صحيح نه وه او په دې کې ظلم هم و. [تعلق المغنی ج ۲ ص ۴۳۷]

الجواب: د اصول حديث د فن د قواعدو په نظر کې دنيو لو څخه وروسته ددې اعتراض هيڅ وزن نشته او دا حديث د حسن د مرتبې څخه هيڅکله کم ندی، ځکه چې د عمرو بن ابی قيس رحمه الله څخه

امام بخاری رحمه الله تعلیقات روایت کوی، او امام ابوداود رحمه الله، امام نسائی رحمه الله، امام ترمذی رحمه الله، او امام ابن ماجه رحمه الله دده له احادیثو شخه استدلال کوی.

عبد الصمد بن عبد العزيز المقرئ رحمه الله فرمائي چي د (رَی) یو شخه خلک امام سفیان ثوری رحمه الله ته ورغلل او هغه ته یې د حدیثو د اوریدلو پیشنهاده وکړو، سفیان ثوری رحمه الله ورته وفرمایل چي ایاستاسو سره عمرو بن ابی قیس رحمه الله نشته؟ امام ابوداود رحمه الله په یوځای کې فرمائي چي دده شخه خطائي کیدله، لکن په بل حدیث کې فرمائي چي: لا باس به، ابن حبان رحمه الله او ابن شاهین رحمه الله په ثقاتو کې شمیرلی دی. عثمان بن ابی شیبه رحمه الله فرمائي چي: لا باس به. امام ابوبکر الرازی رحمه الله فرمائي چي هغه مستقیم الحدیث دی. [محصله تهذیب التهذیب، ج ۸ ص ۹۴] په سلمه بن الفضل رحمه الله کې هم بعضي محدثینو کلام کړی دی، لکن امام یحیی بن معین رحمه الله ورته په یو روایت کې ثقه او په بل روایت کې لا باس به ویلی دی، علامه ابن سعد رحمه الله ورته ثقه او صدوق ویلی دی. محدث ابن عدی رحمه الله فرمائي چي دده په احادیثو کې غرایب وو، لکن منکر احادیث پکې نه وو، دده احادیث متقارب او د برداشت قابل دي. ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې لیکلی دی او فرمایلي یې دي چي (یخطي و یخالف) امام ابوداود رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. امام احمد رحمه الله فرمائي چي: (لا اعلم الا خیراً) ماته دده په باره کې خیر معلوم دی [محصله تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۱۵۳ و ص ۱۵۴]. بعضي محدثینو دده په باره کې لیس بالقوي لیکلی دی، لکن لیس بالقوي مبهمه جرحه ده (ابکار المنن ص ۷۴).

همدارنگه د ضعیف لفظ هم مجمل دی او امام ابو حاتم رحمه الله، او امام نسائی رحمه الله متشددین هم دي. (تذکره ج ۲ ص ۸ و خیر الکلام ص ۵۰)

۳۹- دلیل، اووم حدیث: عن جعفر عن أبيه عن علي في رجل طلق امرأته حمل بعير قال لا تحل له حتى تنكح زوجاً غيره (مصنف ابن أبي شيبة ج ۴ ص ۶۰)

حضرت علي رضی الله عنه فرمایي چي چا چي خپلې ښځې ته د اوښ د بار په مقدار طلاقونه ورکړل نو دا ښځه ده ته نده حلاله ترڅو چي د بل خاوند سره نکاح ونکړي.

۴۰- دليل، اتم حديث: حضرت اعمش رحمه الله فرمايې چې په كوفه كې يو شيخ وو هغه به ويل چې ما د حضرت علي رضي الله عنه څخه اوريدلي دي چې په يو مجلس كې درې طلاقه به په يو حسابولى شي، خلك ورته قطار قطار راتلل او دا حديث يې ترينه اوريدلو، زه هم ورغلم دروازه مې ورته وټكوله، شيخ بهر را ووتلو ما ورته وويلې چې تا د حضرت علي رضي الله عنه څخه څرنگه اوريدلي دي؟ هغه راته وويل چې ما د حضرت علي رضي الله عنه څخه اوريدلي دي چې چا چې په يو مجلس كې خپلې بنځې ته درې طلاقه وركړل هغه به په يو حسابولى شي، ما ورته وويلې چې تا په كوم ځاى كې دا حديث د حضرت علي رضي الله عنه څخه اوريدلى دى؟ هغه راته وويل چې زه درته كتاب راوړم، كله يې چې كتاب راوړو، نو په هغه كتاب كې داسې حديث وو چې :

(بسم الله الرحمن الرحيم هذا ما سمعت من على بن ابي طالب يقول: اذا طلق الرجل امرأته ثلثاً في مجلس واحد فقد بانّت منه ولا تحل له حتى تنكح زوجاً غيره، قلت ويحك هذا غير الذى تقول، قال الصحيح هو هذا ولكن هؤلاء أرادوني على ذلك)

چا چې خپله بنځه په دريو طلاقونو طلاقه كړه، نو دا ترينه جدا شوه ترڅو چې د بل خاوند سره نكاح ونكړي ما ورته وويل چې دا حديث خوستا دييان څخه بدل دى، نو هغه راته وويل چې صحيح همدا دى، لكن خلك هغه بل قسم حديث اوريدل خو بنوي (سنن يهقي ج ۷ ص ۳۳۹، تفسير درمنثور ج ۲ ص ۶۶۹)

د حضرت عبداللّٰه بن عباس رضي الله عنهما فيصلي

۴۱- دليل اول حديث: عن مالك بن الحارث عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: أتاني رجل فقال إن عمي طلق امرأته ثلاثاً فقال إن عمك عصي الله فأندمه الله واطاع الشيطان فلم يجعل له مخرجاً قال أفلا يحللها له رجل؟ فقال من يخادع الله يخدعه.

حضرت عبداللّٰه بن عباس ؓ ته يوسړې راغلو او ورته وي فرمايل چې زما تره خپلې بنځې ته درې طلاقه وركړي دي، نو اوس ددې څه صورت دى؟ حضرت عبداللّٰه بن عباس ؓ ورته وفرمايل چې ستا تره د الله ﷻ نافرمانې كړې ده او اوس ددې هيڅ صورت نه جوړېږي، هغه سړي ورته وويل چې ايا د حلالې كوم صورت هم نشته؟ حضرت عبداللّٰه بن عباس ؓ ورته وفرمايل چې: كوم سړى چې د الله ﷻ

تعالی سره دوهکه وکړي، الله ﷻ ورته دهغې بدله ورکوي. (سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۷ و طحاوی ج ۲ ص ۲۹) او د سزا او بدلي صورت دادی چې دا به حلاله کوي.

۴۲- دلیل دوهم حدیث: د عبد الله بن عباس رضی الله عنه څخه دوه روایت داسې راغلي دي چې یو سړی د حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه په خدمت کې حاضر شو او پوښتنه یې وکړه چې ما خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي دي. حضرت ابن عباس رضی الله عنه په دې باندې سکوت وکړو، نوزمونږ دا خیال راغلو چې کیدی شي چې ابن عباس رضی الله عنه د ښځه بیرته دغه سړي ته واپس کړي، مگر ابن عباس رضی الله عنه وفرمایل چې:

ينطلق احدکم فیرکب الحموقه ثم یقول یا ابن عباس یا ابن عباس وان الله جل ثناءه قال (ومن یتق الله یجعل له مخرجاً) وانک لم تتق الله فلا أجد لک مخرجاً عصیت ربک وبانت منک امرأتک. تا پخپله حماقت کړی دی.

او ییایې ورته وویل چې کوم سړی چې د الله ﷻ څخه ونه ډار شي، نو د هغه لپاره هیڅ لاره نه پیداکيږي، تا چې د الله ﷻ نافرمانی وکړه، نو اوس ستا لپاره هیڅ گنجائش نشته، ستا ښځه ستا څخه بالکل جدا شوه. (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې ددې حدیث سند صحیح دی. [التعلیق المغنی ص ۴۳۰].

۴۳- دلیل دریم حدیث: او په یو روایت کې داسې راځي چې یو سړي خپلې ښځې ته سل طلاقه ورکړي وو، حضرت ابن عباس رضی الله عنه ورته وویل چې ستا درې طلاقه واقع شول او په پاتې (۹۷) طلاقونو باندې تاد الله ﷻ پورې مسخرې کړي دي (معاذ الله) (موطأ امام مالک ص ۱۹۹) (دارقطنی ج ۲ ص ۴۳۰ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰) (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۳).

۴۴- دلیل، څلورم حدیث: او په یو روایت کې داسې راځي چې یو سړي خپلې ښځې ته زر طلاقه ورکړي و نو ابن عباس رضی الله عنه ورته وویل چې درې طلاقه واقع او پاتې (۹۹۷) نهه سوه او نه نوي طلاقونه ستا لپاره وبال دي. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۳].

او په یو روایت کې راځي چې یو سړي خپلې غیر مدخول بهانښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، نو حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن عمر رضی الله عنه او حضرت ابوهریره رضی الله عنه دافصله وکړه چې دادرې واړه.

طلاقه واقع دي اودا بنسخه ورته ترهغي پوري حلاله نده ترخويي چي دبل خاوند سره نکاح نه وي کړي (سنن الکبری ج ۷ ص ۱۵۴).

۴۵- دليل، پنځم حديث: عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنهما قَالَا: «فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، لَا مَعْلُ لَهَا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۱۸)

عبدالله بن عباس او عبد الله بن مسعود رضي الله عنهما دهغه چاپه باره کي چي خپلي غير مدخول بها بنځي ته يې درې طلاقه ورکړې وو فرمايلي دي چي ترهغي پوري ورته نده حلاله ترخو چي دبل خاوند سره نکاح وکړي.

۴۶- دليل، شپږم حديث: عَنْ عُبَيْدَةَ، وَعَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَا: «إِذَا طَلَّقَ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، فَلَا مَعْلُ لَهَا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۲۰، باب من کره أن يطلق الرجل امرأته ثلاثا)

سعید بن جبیر او عبد الله بن عباس رضي الله عنهما دهغه چاپه باره کي چي غير مدخول بها بنځي ته درې طلاقه ورکړې وو، و فرمايل چي ترهغي پوري ورته نده جايزه ترخو چي دبل خاوند سره نکاح وکړي.

۴۷- دليل، اوم حديث: عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنهما قَالَ: «إِذَا طَلَّقَهَا ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، لَمْ مَعْلُ لَهَا حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ، وَلَوْ قَالَهَا تَتْرَى بَأَثَ بِأُولَى» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۲۱)

عبدالله بن عباس رضي الله عنهما فزمایي چي که څوک غير مدخول بها بنځي ته په يوه کلمه درې طلاقه ورکړي نو بيا ورته بنسخه ترهغي نده حلاله ترخو چي دبل خاوند سره نکاح وکړي او که جدا جدا درې طلاقه ورکړي نو په اول طلاق باینه شوه.

۴۸- دليل، اتم حديث: حضرت معاويه بن ابی عیاش انصاری رضي الله عنه فرمائي چي زه د حضرت عبد الله بن زبیر رضي الله عنه اود حضرت عاصم بن عمرو رضي الله عنه په مجلس کي ناست ووم چي حضرت محمد بن ایاس رضي الله عنه تشریف راوړو او پوښتنه يې وکړه چي یو اعرابی خپلي غير مدخول بها بنځي ته درې طلاقه ورکړي دي، نو ددې په باره کي اوس څه حکم دی ؟

حضرت عبداللہ بن زبیرؓ ورتہ و فرمايل : چي لارشہ ! د حضرت عبداللہ بن عباسؓ او د حضرت ابوہریرہؓ څخه پوښتنه وکړه او بيا په واپسي کې په ماراشه او ماہم په مسئلہ پوه کړه. پوښتنه کونکي چي کله حضرت ابن عباسؓ او ابوہریرہؓ ته ورغلو او پوښتنه يې وکړه، نو حضرت ابن عباسؓ حضرت ابوہریرہؓ ته و فرمايل چي : د ښه سوچ او فکر څخه وروسته جواب ورکړه، ځکه چي مسئلہ ډيره باريکه ده. حضرت ابوہریرہؓ ورتہ و فرمايل چي د داسي ښځي د جدا کيدلو لپاره يو طلاق کافي وو، خواوس په دريو طلاقونو باندې د اښځه پدې سړي حرامه شوه تر هغې چي د بل ميرہ سره نکاح وکړي او حضرت ابن عباسؓ هم همدا فتوی ورکړه. (موطا امام مالک ص ۲۰۸ طحاوی ج ۲ ص ۲۹ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۵).

۴۹- دليل، نههم حديث: عن محمد بن ياس بن البكير قال: طلق رجل امرأته ثلاثا قبل أن يدخل بها ثم بداله أن ينكحها فجاء يستفتي فذهبت معه أسأل له فسأل ابا هريرة وعبد الله بن عباس عن ذلك فقالا: لا نرى أن تنكحها حتى تنكح زوجاً غيرك قال: انما كان طلاقاً اياها واحدة، فقال ابن عباس انك ارسلت من يدك ما كان لك من فضل.

يو سړي خپلې غير مدخول بها ښځې ته درې طلاقه ورکړي وو، بيا يې فکر وکړ چي نوې نکاح ورسره وکړي، نو د حضرت ابوہریرہؓ او حضرت ابن عباسؓ څخه يې فتوی وغوښتله. دوی دواړو ورتہ و فرمايل چي : ته د دې ښځې سره تر هغې پورې نکاح نشي کولی، تر څو يې چي د بل خاوند سره نکاح نه وي کړي. هغه سړي وويل چي ما ورتہ يو طلاقه ورکړی دی (يعنې د دريو څخه مې يو مراد دی)، نو دوی ورتہ و فرمايل چي : تا خپل هغه اختيار ختم کړی دی، کوم چي ستا په لاس کې وو. [مسند الامام الشافعي ص ۳۶، السنن الکبری للبيهقي ج ۷ ص ۳۳۵].

۵۰- دليل، لسم حديث : حضرت عطاء رحمہ اللہ فرمائي چي يو سړي حضرت عبداللہ بن عباسؓ ته راغی او ورتہ ويې ويل چي ما خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي دي، نو اوس څه وکړم؟ هغه ورتہ جواب ورکړو چي : تا د خپل رب نافرمانی کړې ده او په تا باندې ستا ښځه تر هغې پورې حرامه ده تر څو يې چي د بل ميرہ سره نکاح نه وي کړي. [جامع المسانيد، ج ۲ ص ۱۴۸].

امام ابو داود په اتو سندونو سره د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فتوی رانقل کړې ده چې درې طلاقه درې دي هغه اته سنده دا سي دي:

- ۱- اسماعيل بن عبد الله بن كثير عن مجاهد عن ابن عباس.
- ۲- حميد اعرج وغيره عن مجاهد عن ابن عباس.
- ۳- شعبة عن عمرو بن مرة عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس.
- ۴- عن عكرمة بن خالد عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس.
- ۵- ابن جريج عن عكرمة بن خالد عن سعيد بن جبیر عن ابن عباس.
- ۶- ابن جريج عن عبد الحميد بن رافع عن عطاء عن ابن عباس.
- ۷- اعمش عن مالك بن الحارث عن ابن عباس.
- ۸- ابن جريج عن عمرو بن دينار عن ابن عباس.

بيا يې په يو سند سره رانقل کړي دي چې درې طلاقه يو دي هغه سند دا دی:

ايوب عن عكرمة عن ابن عباس، نو دا فتوی شاذه ده او همدارنگه مضطربه ده ځکه چې دا يوب دوه شاگردان دي حماد بن زيد او اسماعيل بن ابراهيم نو حماد ورته د ابن عباس رضی الله عنه فتوی وايي او اسماعيل ورته د عكرمة فتوی وايي يوه توجیه يې دا هم ده کما مر چې دا د غير مدخول بها په باره کې په دريو جدا جدا طلاقونو ورحمل ده، امام بيهقي رحمه الله د عبد الله بن عباس او ه فتوی رانقل کړې دي چې درې طلاقه درې دي (سنن بيهقي ج ۲ ص ۵۵۲)

د حضرت عبد الله بن عباس ؓ او د حضرت عبد الله بن مسعود ؓ څخه نور هم بې شميره روايات دي چې په راوړلو يې قلم سترې کيږي.

حافظ ابن قيم رحمه الله فرمائي چې: فقد صح بلاشك عن ابن مسعود ؓ وعلي ؓ وابن عباس ؓ الا لزام بالثلاث لمن اوقعها جملة وصح عن ابن عباس ؓ انه جعلها واحدة ولم نقف على نقل صحيح عن غيرهم من الصحابة بذلك اه (اغائة جلد ۱ ص ۳۲۹ و ص ۳۳۰)

بی شکه چې د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ، د حضرت علی رضی اللہ عنہ اود ابن عباس رضی اللہ عنہ څخه ثابت دي چې: په یوه کلمه درې طلاقه واقع کیږي اود حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ څخه دا هم ثابت دي چې هغه درې طلاقه (د غیر مدخول بهایه باره کې) په یوه طلاق حساب کړي دي، دده څخه بغیر د بل هیڅ صحابی رضی اللہ عنہ څخه په صحیح نقل د انده ثابته (چې درېو طلاقونو ته یې یو ویلي دي). ددې څخه معلومه شوه چې درېو طلاقونو ته هیڅ صحابی رضی اللہ عنہ هم یو طلاق ندي ویلي.

نود حافظ ابن قیم رحمه الله په قول د ټولو صحابه وورضى الله تعالى عنهم په اجماع سره درې طلاقه په درېو حسابیږي اود حافظ ابن قیم رحمه الله دا خبره چې د حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ څخه دا هم ثابته ده چې درې طلاقه په یو حسابیږي، نو دا د غیر مدخول بهایه باره کې دی. او په داسې صورت کې چې دی (انت طالق. انت طالق. انت طالق) ورته ووايي، نو غیر مدخول بهایه ښځه په اول (انت طالق) سره جدا شوه، نو د دوهم او دریم (انت طالق) له پاره محل پاتې نه شو. چې تفصیل به یې لږ مخکې راشي ان شاء الله.

د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فیصلې

۵۱- دلیل، اول حدیث: په یو روایت کې راغلي دي چې یو سړي د حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه چې ما خپلې ښځې ته دوه سوه طلاقه ورکړي دي، اوس زما لپاره څه صورت شته؟ خلک خوراته وائي چې اوس ستا څخه ښځه جدا شوه حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ ورته وفرمایيل چې خلک رشتیا وائي. موطاء امام مالک ص ۱۹۹ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰ په طحاوی شریف کې د غیر مدخول بهالفظ هم شته.

۵۲- دلیل، دوهم حدیث: عَنْ عَلْقَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَبَلَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ مِائَةَ تَطْلِيقَةٍ، قَالَ: «حَرَمْتُهَا ثَلَاثَ وَسَبْعَةً وَسَعُونَ عَدْوَانٍ» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۴ ص ۱۲)

۵۳- دلیل، دریم حدیث: عَنْ أَبِي وَائِلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فِي الَّتِي تُطَلِّقُ ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا؟ «لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهَا» (مصنف عبد الرزاق ج ۶ ص ۳۳۱)

د حضرت عمران ابن حصین او ابو موسی اشعری فیصله

۵۴- دلیل: حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه په مسجد کې ناست وو، چې یو سړی راغی او دا پوښتنه یې وکړه چې: یو سړی خپلې ښځې ته په یو مجلس کې درې طلاقه ورکړې دي، نو اوس هغه څه وکړي؟ حضرت عمران رضی الله عنه ورته وفرمایل چې: دغه سړی دخپل رب نافرمانی کړی ده او دده ښځه په ده حرامه ده.

پوښتنه کونکې ددې ځای څخه لاړه او حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه ته په دې خیال ورغی چې کیدی شي چې دی راته د حضرت عمران رضی الله عنه د فتوی په خلاف فتوی راکړي، لکن حضرت ابو موسی اشعری رضی الله عنه د حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه تائید وکړه او ویې فرمایل چې: الله تعالی دې په مونږ کې د ابونجید په شان نور خلک هم پیدا کړي. [سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۳۲ و مستدرک ج ۳ ص ۴۲۷].
ابونجید د حضرت عمران بن حصین رضی الله عنه کثیت دی (اکمال ص ۶۰۷).

د حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص فیصله

۵۵- دلیل: یو سړی حضرت عبدالله بن عمرو بن العاص رضی الله عنه ته راغی او پوښتنه یې ترینه وکړه چې که یو سړی د هېستری څخه مخکې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي څه به کوي؟
حضرت عطاء بن یسار رحمه الله ورته وفرمایل چې دیغلی طلاق یووی، ددې په اوریدو عمرو بن العاص رضی الله عنه په غوصه شو او حضرت عطاء رحمه الله ته یې وفرمایل چې ته قصه خوان یې! په یو طلاق دا ښځه جدا کیږي او په دریو طلاقو حرامیږي. ترڅو چې د بل میره سره نکاح وکړي [مسند الامام الشافعی ص ۳۶ و طحاوی ج ۲ ص ۳۰].

د حضرت مسلمه فیصله

۵۶- دلیل: حضرت مسلمه بن جعفر الاحمسی رحمه الله فرمائي چې ما د امام جعفر بن محمد رحمه الله څخه پوښتنه وکړه چې: بعضي خلک وائي چې درې طلاقه په یو طلاق حساییږي او حواله په تاسو ورکوي نو هغه راته وویل چې معاذ الله (ما هذا قولنا من طلق ثلاثا فهو كما قال). [سنن الکبری، ج ۷ ص ۳۴۰]. الله تعالی ته پناه نیسم دا زموږ خبره نده چا چې ښځه په دریو طلاقو نو طلاقه کړه، نو هغه په دریو طلاقه شوه.

ددې څخه ثابته شوه چې څوک دا وائي چې د اهل بیت په نیزه درې طلاقه یو طلاق دی، نو دا قطعاً غلط وائي په (الروض النضر فی شرح المجموع الفقهي الكبير)، ج ۴ ص ۱۳۷ کې یې لیکلي دي چې د اهل بیتو او د جمهورو علماو د ا مذهب دی چې: درې طلاقه په دریو حسابیږي.

په دې مسئله کې د سعودی حکومت دخپل شاهي فرمان په ذریعه باندې د جریمینو د علماوو او د ملک دنورو مخورو علماوو یو تحقیقاتي ټیم مقرر کړو چې: بیا د دوي فیصله په ټولو محکمو کې نافذه شوه، چې خپله بادشاه هم د دې پابند وو، دغو علماوو د قران دایتونو او د احادیثو څخه ماسوی د اوه څلویښتو کتابونو د تفتیش او پوره بحث څخه وروسته بالا تفاق دا فیصله وکړه چې: په یو مجلس کې په یوه کلمه باندې درې طلاقه په دریو طلاقو حسابیږي. [احسن الفتاوی، ج ۵ ص ۲۲۵].

غیر مقلدین په اختلافي مسایلو کې اهل حرمین په دلیل کې پیش کوي، دا فیصله هم د اهل الحرمین ده، فلهاذا د دوی په خلاف حجت ده، احادیث نور هم ډیر زیات دي، لکن د طوالت له ویرې به په دې روایاتو اکتفاء وکړو. همدا دلایل د منصفینو لپاره کافي دي، البته د نه منلو هیڅ علاج نه شته.

دریم فصل

په دې فصل کې به دهغو دلایلو حال ولولئ چې شیعه گانو، قادیانیانو او غیر مقلدینو ترینه داستدلال ناکام کوشش کړی دی.

اول دلیل: ۱- حضرت طاووس رحمه الله فرمائي چې حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایلی دي چې: **كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ رضی الله عنه، وَسَنَتَيْنِ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رضی الله عنه، طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةٌ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضی الله عنه: إِنَّ النَّاسَ قَدْ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرِ قَدْ كَانَتْ هُمْ فِيهِ أَثَاةً، فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضَاهُ عَلَيْهِمْ.**

د رسول الله صلی الله علیه و آله په زمانه کې، او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه په ټوله دوره دخلافت کې او د حضرت عمر رضی الله عنه دخلافت په اولو دوو کلونو کې درې طلاقه په یو حسابیدل. بیا حضرت عمر رضی الله عنه و فرمایل چې خلکو په خپله معامله کې د تیزی څخه کار اخستې دی، حالانکه دوي ته د سوچ کولو او د پوهې وخت وو، مونږ ولې ورباندې دانه نافذوو؟ نو ورباندې نافذیې کړل [مسند احمد ج ۱ ص ۳۱۴ و مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و مستدرک ج ۲ ص ۱۹۶ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۶].

۲- او په یو روایت کې راځي چې: عن طاوس أن ابا الصهباء قال لابن عباس اتعلم انما كانت الثلاث تجعل واحدة على عهد النبي صلى الله عليه وسلم وإني بكر وثلاثا من اماره عمر فقال ابن عباس نعم. حضرت ابو الصهباء رحمه الله حضرت ابن عباس رضی الله عنه پوښتنه وکړه چې ایا در رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر رضی الله عنه د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت په اولو دریو کلونو کې درې طلاق په یوه حساییدل؟ حضرت ابن عباس رضی الله عنه ورته وویل چې هو همداسې وه (مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

۳- او په یو روایت کې الفاظ داسې دي چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته وفرمایل چې: هات من هنا تک الم یکن الطلاق الثلاث على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وإني بكر واحدة فقال قد كان ذلك فلما كان في عهد عمر تتابع الناس في الطلاق، فأجازه عليهم. ته ماته په خپلو عجیبو او غریبو خبرو سره ووايه چې ایا در رسول الله ﷺ او د ابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې درې طلاق په یوه حساییدل؟

حضرت ابن عباس رضی الله عنه ورته وفرمایل هو همداسې وه، لکن چې کله د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت زمانه راغله او خلکو پرله پسې طلاقونه ورکول شروع کړل، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورباندې نافذ کړل. (مسلم شریف ج ۱ ص ۴۷۸)

په یو روایت کې راځي چې: عن ابن ابی ملیکه ان ابالجوزاء أتى ابن عباس فقال اتعلم أن الثلاث كن يرددن على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم الى واحدة قال نعم (مستدرک حاکم ج ۲ ص ۱۹۶) فائده: په حقیقت کې دا یو حدیث دی چې راوي یې حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه دی او د ابن عباس رضی الله عنه څخه لاندې نقل کونکي درې کسان دي: طاوس، ابو الصهباء او ابو الجوزاء، حافظ ابن القيم رحمه الله فرمایي چې: وهذا الحديث قد رواه عن ابن عباس ثلاثة نفر طاوس، وهو أجل من روا عنه وابو الصهباء العدوي وابو الجوزاء (اعانة اللفان ج ۱ ص ۳۱۷) لکن دا خبره صحیح نده، ابو الصهباء او ابو الجوزاء راویان نه دي صرف پوښتنه کونکي دي، راوي یواځې طاوس دی.

حافظ ابن قیم رحمه الله ددې دلیل په تفصیل کې لیکي چې خلک په اجماع خوشحاله دي، نو اوله اجماع خوداوه چې درې طلاق په یو حساییدي، چې په دې باندې د زرگونو صحابه وو عمل وو او بیا

لیکي چې د نفوس شماری په لحاظ هم مونږ غالب یو، ځکه چې د رسول الله ﷺ او د حضرت ابوبکر صدیق رضی الله تعالی عنهما په زمانه کې په زرگونو صحابه رضی الله تعالی عنهم ددې نظریې قایل وو. [زاد المعاد ج ۴ ص ۵۸ و ص ۶۲].

لا مذهب نواب صدیق حسن خان ددې روایت په باره کې فرمائي چې زموږ سره داسې دلیل موجود دی چې دنورو ټولو دلایلو ختمونکی دی. [بدورالاهله ص ۱۷۸].

په دې روایت باندې حافظ ابن قیم رحمه الله په اغاثه اللهفان، په زاد المعاد او په اعلام الموقعین کې ډیر بحث کړی دی، همدارنگه ورباندې نواب صدیق خان په دلیل الطالب کې او مولوی شمس الحق عظیم آبادی ورباندې په عون المعبود او په تعلیق المغني کې او مولوی ثناء الله په فتاوی ثنائیه کې ډیر په تفصیل سره خبره کړې ده.

غیر مقلدین چې ددې حدیث کوم مطلب بیانوي چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم، ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د عمر رضی الله عنه د خلافت په اولو دوو کلنو کې درې طلاق په یو حسايدل، بیا حضرت عمر رضی الله عنه مسئله بدله کړه او درې طلاق یې په دریو حساب کړل.

نو په هغې کې ډیر زیات نقصانات دي، چې یو څو به یې دا الله تعالی په توفیق سره دلته ولیکو.

(۱) که ددې حدیث هغه معنی شي کومه چې غیر مقلدین بیانوي نو بیا به ددې حدیث او د قرآني ایتونو په مابین کې تعارض راشي د کومو چې مونږه مخکې تفصیل وکړو.

(۲) همدارنگه به یې دهغې لسگونو احادیثو سره تعارض راشي کوم چې مخکې مونږ ولیکل.

(۳) همدارنگه به ددې روایت تعارض د عبداللہ بن عباس رضی الله تعالی عنهما د خپلو فتوو سره راشي کومې چې مخکې بیان شوي چې درې طلاقونه درې دي.

(۴) همدارنگه به د عبداللہ بن عباس رضی الله تعالی عنهما په لمن دا داغ ولگیري چې (معاذ الله) عبداللہ بن عباس رضی الله تعالی عنهما په خپل دې روایت باندې عمل نه کولو، بلکې ددې په خلاف یې فتوی ورکولې.

(۵) همدارنگه به د حضرت عمر رضی الله تعالی عنهما په لمن داغ ولگیري چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم او ابوبکر په زمانه کې درې په یو حسايدل او حضرت عمر رضی الله عنه دا فیصله بدله کړه او درې

یې په دریو حساب کړل، همدارنگه به دهغو زرگونو صحابه وو په لمن باندې داغ ولگيږي چې هغوي ددې روایت په خلاف د حضرت عمر رضی الله عنه د فیضلي سره ملگري شول.

(۶) همدارنگه به د حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله عنه په لمن دا داغ هم ولگيږي چې دده په مخکې حضرت عمر رضی الله عنه دا فیصله کوي چې درې طلاقونه درې دي او عبداللہ بن عباس رضی الله عنه ورته نه وایي چې دا فیصله غلطه ده زما سره روایت شته دی چې په هغې کې درې طلاقه په یو حساب شوي دي، له دې وجې ددې روایت معنی هیڅکله هغه نه ده کومه چې غیر مقلدین بیانوي بلکې داسې معنی به ورته بیانوو چې دا مذکور اعتراضات ورباندې وارد نه شي.

اجمالي جوابونه او د حدیث صحیح معنی

۱- امام نووي رحمه الله فرمایي چې په دې حدیث کې د مسئلې د تبدیلی بیانول مقصود نه دي، بلکې مقصود د خلکو د عادت د بدلولو بیان دی، د رسول الله صلی الله علیه وسلم او د ابوبکر رضی الله عنه او د عمر رضی الله عنه د خلافت په اولو دوو کلونو کې د خلکو عام عادت دا وو چې یو یو طلاق به یې ورکولو وروسته د خلکو عادت بدل شو خلک به یې باک نه شو، یو یو طلاق ورکول یې پریښودل او درې درې طلاقه ورکول یې مختار کړل، لکه (أَجْعَلَ الْأَلَهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا) ددې معنی دانه ده چې د ډیرو خدایانو څخه یې یو خدای جوړ کړو، بلکې معنی یې داده چې ډیر خدایان یې پریښودل او یو خدای یې مختار کړو.

همدارنگه نبي کریم صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: (من جعل الهموم هما واحدا كفاه الله) ددې د معنی نه چې چا چې د ډیرو غمونو څخه یو غم جوړ کړو، الله تعالی به یې کافي شي، بلکې معنی یې داده چې د دنیا ډیر غمونه پریښودل او یو د آخرت غم یې مختاره کړو، نو الله تعالی به یې کافي شي.

۲- امام نووي رحمه الله چې کوم جواب ته اصح ویلي دي دهغې خلاصه داده چې دا حدیث په هغه صورت ورحمل دی چې یو سړی خپلې ښځې ته درې ځلې ووايي چې: انت طالق، انت طالق، انت طالق (ته طلاقه یې، ته طلاقه یې، ته طلاقه یې) او پدې حدیث کې د مسئلې د تبدیلی بیان ندی، بلکې مقصود د خلکو د عادت د بدلولو بیان دی، مخکې د خلکو عام عادت دا وو چې: په وروستیو دواړو لفظونو کې به یې د تاکید نیت کولو، وروسته د خلکو عادت بدل شو، خلکو جلتی او تلوار شروع کړو یعنې د استیناف نیت یې کولو، نو

مخکې غالب حال د تاکید نیت کول وو، اوس غالب حال د استیناف نیت کول دي او قانون دادی چې مطلق شي په غالب حالت ورحملولی شي، لکه په معاملاتو کې چې دراهم مطلق ذکر شي، نو په رایجو دراهمو ورحملولی شي، نو چې دخلکو عادت د تاکید ووپه یو به حملولی شو، اوس چې دخلکو عادت د استیناف دی په دریو به حملولی شي دا جواب په هغه صورت ورحمل دی چې په جدا جدا الفاظو یې ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق ویلي وي او که په یوه کلمه یې ورته انت طالق ثلاثا ویلي وي هغه به په هر صورت کې درې وو.

۳- دا حدیث په هغه صورت ورحمل دی چې یو سړی خپلې ښځې ته په دریو کلمو انت طالق، انت طالق، انت طالق ووايي او پدې حدیث کې د مسئلې د تبدیلی بیان نه دی، بلکې مقصود دخلکو د حالت د بدلیدلو بیان دی، مخکې دیانت او صداقت غالب وو که چا به قسماً ویلي چې ما په وروستیو دواړو الفاظو کې د تاکید نیت کړی دی نو منل کیدلو به وروسته دخلکو حالت بدل شو، دیانت او صداقت کم شو نو که چا به استیناف نیت کړی وو بیا به یې هم ویل چې ما د تاکید نیت کړی دی، لهذا اوس به الفاظو ته اعتبار ورکوو د طلاق ورکونکي بیان ته به اعتبار نه ورکوو، که طلاق ورکونکي درې ځلې د طلاق لفظ ذکر کړی وو نو په هر صورت کې به یې درې شمار وو، نو ټولو صحابه وو د حضرت عمر رضی الله عنه ددې فیصلې سره اتفاق وکړو.

۴- مخکې درې طلاقونه په یو حسابیدل بیا دا حکم منسوخ شو، لکن نسخه یې مشهوره نه وه د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې دا نسخه مشهوره شوه، نو دا حدیث بعینه د متعې د حدیث په شان دی د حضرت جابر رضی الله عنه څخه روایت دی چې: استمعتنا على عهد رسول الله صلى الله و آلى بكر وعمر (وفي رواية) حتى نهى عنه عمر (صحيح المسلم ج ۱ ص ۵۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: وفي الجملة فالذى وقع في هذه المسئلة نظير ما وقع في مسئلة المتعة سواء اعنى قول جابر انها كانت تفعل في عهد النبي صلى الله عليه وسلم وأبى بكر وصدر من خلافة عمر، قال ثم نهانا عمر فأنتهينا، فالراجع في الموضعين تحريم المتعة وإيقاع الثلاث (فتح الباری ج ۹ ص ۴۵۷) غیر مقلد شرف الدین لیکي چې د حضرت جابر رضی الله عنه ددې حدیث څخه چې کوم جواب وي همغه جواب مونږ د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د حدیث لپاره کوو.

امام ابو داود د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما د حدیث د منسوخوالي لپاره دوه بابونه لگولي دي، اول باب فی نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث (ج ۱ ص ۲۹۷) بیا یې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه قول ذکر کړی دی

چې: (ان الرجل كان اذا طلق امرأته فهو أحق برجعته وان طلقها ثلاثا فنسخ ذلك، فقال الطلاق مرتان) ددوهم باب عنوان يې داسې دی چې باب بقیة نسخ المراجعة بعد التطليقات الثلاث.

۵- دا حدیث د غیر مدخول بها په باره کې دی چې په درې کلمو ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق ورايي، نو غیر مدخول بها ښخه دا ول انت طالق په وجه باینه کیږي، نو وروستني دواړه لفظونه لغوه کیږي.

۶- دا حدیث سند او متناً مضطرب دی.

۷- دا حدیث شاذ دی. غیر مقلد شرف الدین هم ورته شاذ ویلي دي، (فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۲۱۹)

۸- دا حدیث منکر دی علامه طحاوي رحمه الله فرمایي چې: هذان حديثان منكران قد خالفهما ما هو أولى منهما (مختصر اختلاف العلماء للطحاوي ج ۲ ص ۲۹۵)

علامه ابو بکر جصاص الرازي فرمایي چېک و قد قيل أن هذين الخبرين منكران (احکام القرآن ج ۲ ص ۸۶) و ذکر علماء الحديث أن هذين الحديثين منكران (احکام القرآن للکيا الهراسی ج ۱ ص ۱۳۱)

۹- دا حدیث مرفوع نه دی، ځکه چې پدې حدیث کې نه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم قول ذکر شوی دی، نه پکې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم فعل ذکر شوی دی، او نه پکې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم تکریر ذکر شوی دی (یعنې د صحابي په فعل د نبی علیه السلام سکوت هم پکې ندی ذکر شوی) او دا قانون چې کله راوي ووايي چې د نبی علیه السلام په زمانه کې داسې کیدل مرفوع حکمي وي، نو دا په هغه وخت کې دی چې د نورو صحابه وو څخه ددې مخالفت نه وي ثابت او که د نبوت د زمانې په باره کې د صحابه وو نورې فتوې او اثار ددې په خلاف وي بیا دا مرفوع حکمي نه شی کیدلی، غیر مقلد عالم ابو سعید شرف الدین لیکي چې په مسلم کې د ابن عباس رضی الله عنه حدیث مرفوع نه دی، (فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۲۱۹)

۱۰- خپله د ابن عباس رضی الله عنه فتوې ددې حدیث په خلاف دی، ځکه چې د ابن عباس رضی الله عنه په فتوې درې طلاقه درې دي.

۱۱- دا حدیث معلول دی ځکه چې مضمون يې د قرآن څخه مخالف دی، نو محدثینو دې حدیث ته شاذ منکر، معلول، محتمل او منسوخ ویلي دي، په کوم حدیث کې چې ددې پنځو امورو څخه یو راغلی وي هغه حجت نه وي او پدې روایت کې پنځه واره را جمع شوي دي نو دا به څرنگه حجت شي؟

۱۲- پدې حديث کې خو د يو مجلس او دريو مجلسونو ذکر نشته، نو پکار ده چې په دريو طهرونو کې درې طلاقه هم يو شي، حالانکې غير مقلدين په دريو طهرونو کې دريو طلاقونو ته درې وايي.

۱۳- پدې حديث کې راځي چې ابو الصهباء حضرت ابن عباس رضی الله عنه ته وفرمايل چې (هان من هناتک) د (هنات) معنی بد خصلتونه او خرابې خبرې دي، دلته ترينه بده او خرابه فتوی مراده، نو دا څرنگه ممکنه ده چې يو تابعي دې خپل استاذ ته چې صحابي او جبر الأمت دی ووايي چې د خپلو خرابو او بدو خبرو او دخپلو بدو فتوو څخه يوه بده او خرابه فتوی راوړه؟ دا ددې قرينه ده چې دا حديث غلط دی، لدې وجې علامه ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: ورواية طاوس وهم وغلط لم يعرج عليها احد من فقهاء الأمصار الحجاز والعراق والمغرب والمشرق والشام (الاستذکار ج ۶ ص ۶)

حضرت طاوس رحمه الله چې د حضرت ابن عباس رضی الله عنه څخه کوم روايت رانقل کړی دی چې درې طلاقه يو دي نو دا وهم او غلط دی، په حجاز، عراق، شام، مشرق، مغرب او د ټول عالم اسلام په فقهاوو کې هيچا دانه دی مختار کړی.

علامه قرطبي رحمه الله هم ليکلي دي چې: ورواية طاوس وهم وغلط لم يعرج عليها أحد من فقهاء الأمصار بالحجاز والعراق والمغرب والمشرق والشام (المفهم لما أشكل من كتاب مسلم ج ۱۳ ص ۷۹)

۱۴- خپله طاوس دې روايت ته دروغ ژن ویلی دی: عن ابن طاوس عن طاوس أنه قال من حدثك عن طاوس أنه كان يروي طلاق الثلاث واحدة فكذبه (براهين الكتاب والسنة ص ۸۳ بحواله آدب القضاء للکراييسي)

حضرت طاوس رحمه الله فرمايي چا چې درته وويلې چې طاوس دريو طلاقو ته ديو ويلو والا حديث روايت کړی دی نو دروغ ژن يې وگڼه يعنې دا حديث ماندی روايت کړی.

۱۵- ددې حديث د غير صحيح والي لپاره يو دليل دا هم دی چې که دا حديث صحيح وي نو عبد الله بن عباس رضی الله عنه به ددې په خلاف دا فتوی نه ورکولې چې درې طلاقه درې دي، حالانکې مخکې مونږ د عبد الله بن عباس رضی الله عنه بې شماره فتوې رانقل کړې چې درې طلاقه درې دي.

۱۶- دمسلم شريف سند داسې دې چې (معمر عن ابن طاوس عن أبيه عن ابن عباس) نو پدې سند سره چې كوم حديث دې په هغې کې راغلل چې درې طلاقه يو وو، لکن بعينه په همدې سند (معمر عن ابن طاوس عن أبيه عن ابن عباس) سره د عبد الله بن عباس رضی الله عنه فتوی رانقل شوی ده چې درې طلاقه درې دي (المفهم لما أشكل من تلخیص کتاب مسلم ج ۱۳ ص ۱۷۸ الى ص ۱۸۲)

۱۷- کومو محدثينو چې پدې حديث اعتراضات کړي دي دهغوي يو څو عبارات دادي:

(۱) طاوس: خپله طاوس رحمه الله فرمايي چې: من حدثك عن طاوس أنه كان يروي طلاق الثلاث واحدة فكذب (بزهين الكتاب والسنة ص ۸۳) چا چې درته وويلې چې طاوس داسې حديث روايت کړی دی چې درې طلاقه يو دی نو دروغ ژنيې وگڼه.

(۲) ابن قدامة الحنبلي: فأما حديث ابن عباس فقد صحت الرواية عنه بخلافه وأفتى بخلافه (الشرح الكبير لابن قدامة ج ۸ ص ۲۶۰)

د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د دريو طلاقو ديو کيدلو د حديث په خلاف د عبد الله بن عباس رضی الله عنه فتوی او روايت دی.

(۳) امام احمد رحمه الله فرمايي: قال الأثرم سألت ابن عباس بأي شيء تدفعه؟ فقال أدفعه برواية الناس عن ابن عباس من وجوه خلافه ثم ذكر عن ابن عباس رضي الله عنه من وجوه خلافه. أنها ثلاث (الشرح الكبير لابن قدامة ج ۱ ص ۲۶۰)

حضرت اثرم رحمه الله فرمايي چې ما امام احمد رحمه الله ته وويل چې تاسو د عبد الله بن عباس رضی الله عنه د حديث څخه څه جواب ورکوئ؟ امام احمد رحمه الله وفرمايل چې ددې حديث په خلاف د امام احمد رحمه الله په فتوو جواب ورکوو د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په فتوي په متعددو سندونو روايت شوی دی، بيا امام احمد د ابن عباس رضی الله عنه فتوي په متعددو سندونو سره ذکر کړی چې درې طلاقه درې دي.

۴- علامه بيهقي رحمه الله فرمايي چې: وهذا الحديث مما اختلف فيه البخاري ومسلم فأخرجه مسلم وتركه البخاري وأظنه انما تركه لمخالفته سائر الروايات عن ابن عباس (السنن الكبرى للبيهقي ج ۷ ص ۳۳۶)

دا دهغو احاديثو څخه دى دكومو په صحت كې چې دامام بخاري او امام مسلم اختلاف دى، نو مسلم ذكر كړى دى او امام بخاري پرېښى دى، زما په گمان امام بخاري ځكه پرېښى دى چې دا روايت دامام بخاري دنورو رواياتو څخه مخالف دى (شاذ يا منكر دى)

۵- علامه ابو عوانه رحمه الله فرمايي: باب الخبر المبين ان طلاق الثلاث كانت تردد على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلم وابتكر الى واحدة وبيان الأخبار المعارضة له الدالة على ابطال استعمال هذا الخبر وان المطلق ثلاثا لا تحل له حتى تنكح زوجا غيره (مستخرج ابى عوانه ج ۵ ص ۲۳۱)

باب دى په بيان دهغه حديث كې چې دا بيانوي چې در رسول الله صلى الله عليه وسلم او ابو بكر صديق رضى الله عنه په زمانه كې به درې طلاق په يو شميرلى كيدل، دوهم دهغو حديثو نو په بيان كې كوم چې ددې حديث سره متعارض دى او هغه احاديث دا بيانوي چې په دې حديث عمل كول باطل دي او همدارنگه هغه احاديث دا بيانوي چې چا چې خپلې ښځې ته درې طلاق ور كړل نو دا ښځه ورباندې حرامه ده ترڅو چې دبل خاوند سره نكاح ونكړي.

۶- علامه ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چې: ورواية طاوس وهم وغلط لم يعرج عليها أحد من فقهاء الأمصار بالحجاز والعراق والمغرب والمشرق والشام (الاستذكار ج ۶ ص ۶۶)

درې طلاقوته ديو ويولو والا حديثو هم او غلط دى، دحجاز، شام، عراق، مشرق، مغرب او دټول عالم اسلام په فقهاوو كې هيچا نه دي مختاره كړي.

همدارنگه فرمايي چې: وروى عن ابن عباس جماعة من أصحابه خلاف ما روى طاوس في طلاق الثلاث أنه لازمة في المدخول بها وغير المدخول بها أنها ثلاث لا تحل له حتى تنكح زوجا غيره وعلى هذا جماعة العلماء والفقهاء بالحجاز والعراق والشام والمشرق والمغرب من أهل الفقه والحديث وهم الجماعة والحجة (وانما يخالف في ذلك أهل البدع الخشبية وغيرهم من المعتزلة والخوارج عصمنا الله برحمته) (التمهيد لابن عبد البر ج ۲۳، ۲۷۸)

دعبد الله بن عباس رضى الله عنه شاگردانو دطاوس په خلاف دعبد الله بن عباس رضى الله مذهب داسې رانقل كړى دى چې درې طلاقه درې دي، ښځه مدخول بها وي او كه غير مدخول بها وي دا ښځه ترهغه طلاق ور كونكي خاوند ته نه ده حلاله ترڅو چې دبل خاوند سره نكاح وكړي دحجاز، عراق، شام، مشرق، او

مغرب د ټولو محدثینو او فقهاوو دغه مذهب دی ادا جماعت او حجت دی (په حدیث کې د جماعت څخه وټونکي ته د وزخي ویلی شوی دی) په دې کې صرف خشبیه بدعتیان (روافض) اختلاف کوي او خوارج او معتزله پکې اختلاف کوي، الله تعالی دې مونږ په خپل رحمت سره د دې غلط مذهب څخه وساتي.

۷- علامه الکيا الهراسي رحمه الله فرمايي چې: وذكر علماء الحديث أن هذين الخبرين منكران (احکام القرآن للکيا الهراسي ج ۱ ص ۱۳۱)

۸- علامه ابو جصاص الرازي رحمه الله فرمايي چې: وقد قيل ان هذين الخبرين منكران (احکام القرآن ج ۲ ص ۸۶) بعضو علماوو دې دواړو حدیثونو ته منکر ویلی دی.

همدارنگه فرمايي چې: وهذا مما أخطأ فيه طاوس وكان كثير الخطاء (احکام القرآن ج ۱ ص ۴۷۹)

۹- الامام الجوزجاني رحمه الله فرمايي: هو حديث شاذ وقد عنيت بهذا الحديث في قديم الدهر فلم أجد له أصلاً (الاشفاق على احکام الطلاق ص ۵۷) دا حدیث شاذ دی ما د ډیر وخت څخه د دې حدیث تحقیق وکړو لکن هیڅ اصل (او متابع) مې ورته ونه موندلو.

۱۰- علامه طحاوي رحمه الله فرمايي چې: هذان حديثان منكران قد خالفهما ما هو أولى منهما (مختصر اختلاف العلماء للطحاوي ج ۲ ص ۹۵، شرح البخاري لابن بطلال ج ۷ ص ۳۹۱)

تفصیلي جوابونه

اول جواب: دا روایت سنداً مضطرب دی او مضطرب حدیث ضعیف وي په یو سند کې معمر عن ابن طاوس عن ابيه عن ابن عباس (صحیح مسلم ص ۴۷۷) په دې سند کې د طاوس او د ابن عباس رضی الله عنه په مابین کې د ابو الصهباء واسطه نه شته او په بل سند کې شته، ابن جریج قال أخبرني ابن طاوس عن أبيه أن ابا الصهباء قال لابن عباس رضي الله عنه (صحیح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸) دوهم اضطراب دادی چې بعضې راویانو د ابو الصهباء نوم ذکر کړی دی (صحیح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸) او بعضو د ابو الجوزاء نوم ذکر کړی دی (سنن دار قطني ج ۵ ص ۱۰۴)

دوهم جواب: دا حدیث متناهم مضطرب دی د صحیح مسلم په حدیثونو کې د مدخول بها او غیر مدخول بها فرق ندی شوی حالانکې د ابو داود په روایت کې دا حکم صرف د غیر مدخول بها په باره

کې راغلي دي: أن رجلا يقال له ابو الصهباء كان كثير السؤال لابن عباس أما علمت أن الرجل كان اذا طلق امرأته ثلاثا قبل أن يدخل بها جعلوها واحدة؟ (سنن ابی داود ج ۱ ص ۲۹۹) په متن کې يې دوهم اضطراب دادی چې په بعضو روایتونو کې راځي چې: (وسنتین من خلافه عمر) او د مسلم په یو روایت کې راځي چې (وثلاثا من اماره عمر) په متن کې يې دریم اضطراب دادی چې په سنن دارقطني (ج ۵ ص ۸۰) کې راځي چې د (وهات من هناتک) قایل ابن عباس وو او مخاطب ابو الصهباء وو او د صحیح مسلم (ج ۱ ص ۴۷۸) په روایت کې راځي چې د (هات من هناتک) قایل ابو الصهباء وو مخاطب ابن عباس وو.

دریم جواب: دا حدیث شاذ دی، علامه ابن رجب الحنبلي رحمه الله فرمایي چې: کان علماء مكة ينكرون على طاوس ماينفرد به من شواذ الاقاويل (الاشفاق ص ۵۸)

امام بیهقي رحمه الله فرمائي چې (وترکه البخاري واطنه انما تركه لمخالفته سائر الرويات عن ابن عباس) امام بخاري رحمه الله ددې روایت تخريج نه دی کړی، دا صرف ددې لپاره چې د حضرت ابن عباس ؓ د حدیث دا جمله د صحیحو روایاتو څخه خلاف ده. [محصله سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۷ باب من جعل الثلاث واحدة].

بیا وروسته لیکي چې: حضرت سعید بن جبیر رحمه الله، حضرت عطاء بن ابی رباح رحمه الله، حضرت مجاهد رحمه الله، حضرت عکرمه رحمه الله، حضرت عمرو بن دینار رحمه الله، حضرت مالک بن الحویرث ؓ، حضرت محمد بن ایاس بن بکیر رحمه الله او حضرت معاویه بن ابی عیاش الانصاري رحمه الله، د اتول (ثقه او مشهور راویان) د حضرت ابن عباس ؓ څخه داسې روایت کوي چې درې طلاق په دریو حسایيږي. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸ باب من جعل الثلاث واحدة].

او حافظ ابن رشد رحمه الله فرمائي چې: د حضرت عبد الله بن عباس ؓ جلیل القدر شاگردان لکه حضرت سعید بن جبیر رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله، حضرت عمرو بن دینار رحمه الله او ددوي څخه علاوه نور دده ؓ د شاگردانو یو غټ جماعت دده څخه داسې روایت کوي چې: درې طلاق په دریو حسایيږي، صرف حضرت طاوس رحمه الله له دغه پوره جماعت څخه مخالف روایت کوي. ۱

بداية المجتهد ج ۲ ص ۶۱ کتاب الطلاق الباب الاول]. حافظ ابو عمر بن عبد البر الکندي المالکی رحمہ اللہ فرمائی چې: (هذه الرواية وهم وغلط) الجوهر النقی ج ۷ ص ۳۳۷).

د مسلم شریف داروایت وهم او غلط دی. خپله قاضی شوکانی غیر مقلد د امام احمد بن حنبل رحمہ اللہ څخه نقلوي چې: (کل اصحاب ابن عباس رضی اللہ عنہ رووا عنه خلاف ما قاله طاووس) [نیل الاوطار ج ۶ ص ۲۴۷ باب ماجاء فی طلاق البتة].

څلورم جواب: د حضرت طاوس رحمہ اللہ په روایت کې (سره له دې چې دا جمله شاذه ده) د غیر مدخول په ښځې په باره کې ده، لکه څرنګه چې علامه علی بن عثمان المارديني رحمہ اللہ المتوفی (۷۴۵هـ) فرمائي چې: (و ذکر ابن ابي شيبة بسند رجاله ثقات عن طاوس و عطاء و جابر بن زيد انهم قالوا اذا طلقها ثلاثاً قبل ان يدخل بها فهي واحدة) [الجوهر النقی علی البهقی ج ۷ ص ۳۳۱].

محدث ابن ابی شيبه رحمہ اللہ په خپل سند سره د کوم چې ټول راويان ثقات دي د حضرت طاوس رحمہ اللہ، حضرت عطاء رحمہ اللہ او حضرت جابر بن زيد رحمہ اللہ څخه روایت کوي چې دوی فرمايلي دي چې: کوم سړی چې خپلې غیر مدخول په ښځې ته درې طلاق ورکړي، نو دا په يو طلاق حسابيږي.

له دې څخه معلومه شوه چې د حضرت طاوس رحمہ اللہ په روایت کې هم مطلقاً دريو طلاقونو ته يو طلاق نډی ويلی شوی، بلکې د غیر مدخول په باره کې ويلی شوی دی، چې درې طلاق ورته جدا جدا وړکړل شي. مثلاً داسې ورته وويل شي چې: (انت طالق انت طالق انت طالق) ته طلاق يې! ته طلاق يې! ته طلاق يې! کله چې داسې ښځې ته چې همبستري ورسره نه وي شوي، په اول ځل داسې وويل شي چې ته طلاق يې! نو دغه په همدې لفظ باندې (جدا) شوه، نو د دوهم او دريم طلاق لپاره ځای پاتې نشو.

حضرت امام بيهقي رحمہ اللہ په خپل سند باندې د حضرت ابوبکر بن عبد الرحمن رحمہ اللہ څخه روایت کوي چې يوسړې د همبستري څخه مخکې خپلې ښځې ته ووايي چې ته طلاق يې! په دويم ځل بيا ورته ووايي چې ته طلاق يې! په دريم ځل بيا ورته ووايي چې ته طلاق يې! نو دا ښځه په اول ځل ويلو سره جدا شوه، نو د دوهم او دريم ځل ويلو په وخت کې هغه بالکل اجنبی ده. [محصله سنن الکبری ج ۷ ص ۲۵۵].

او حضرت امام بیهقی رحمه الله ددی قول حواله په حضرت عمر ؓ حضرت علی ؓ، حضرت زید بن ثابت ؓ حضرت ابراهیم نخعی رحمه الله، حضرت امام ابو حنیفه رحمه الله او حضرت امام ابویوسف و رکړې ده. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵]. او امام محمد رحمه الله فرمائي چې همداز ماودا امام ابو حنیفه قول دی. [جامع المسانید ج ۲ ص ۱۵۵]. او امام ابویوسف رحمه الله په خپل سند باندې همدا قول د ابراهیم نخعی رحمه الله څخه نقل کړی دی [کتاب الآثار ص ۱۳۱].

او همداسې روایت امام بیهقی رحمه الله په خپل سند سره د ابن عباس رضی الله تعالی عنهما څخه کړي فرمائي چې: عن عکرمه، وعطاء، وطاوس و جابر بن زید کلهم یرويه عن ابن عباس رضی الله تعالی عنهما انه قال: هي واحدة باینة یعنی فی الرجل یطلق زوجته ثلاثا قبل ان یدخل بها [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵].

حضرت عکرمه رحمه الله حضرت طاوس رحمه الله، حضرت جابر بن زید رحمه الله دوی ټول د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنهما څخه روایت کوي چې کوم سړی چې خپلې ښځې ته د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه ورکړي، نو هغه ددې ښځې په حق کې یو باین طلاق دی.

حافظ ابن قیم رحمه الله همدا روایت د حضرت طاوس رحمه الله او حضرت جابر بن زید رحمه الله څخه نقلوي چې د همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه په یو طلاق حسایېږي. [اغاثة جلد ۱ ص ۲۲۴].

او بیا لیکي چې د حضرت ابن عباس ؓ په نزد له همبستۍ څخه مخکې درې طلاقه په هغه وخت کې په یو طلاق حسایېږي چې درې طلاقه دفعه نه وي، بلکې په متفرق طور سره وي. یعنې د (انت طالق انت طالق، انت طالق) په الفاظو سره وي. [اغاثة ج ۱ ص ۲۲۴].

امام بیهقی رحمه الله په خپل سند سره د امام شعبی رحمه الله څخه روایت کوي چې (عن ابی عباس ؓ فی رجل طلق امرته ثلاثا قبل ان یدخل بها قال عقدة كانت یبدها ارسلها جميعا و اذا كانت تتری فلیس بشئ قال سفیان تتری یعنی انت طالق، انت طالق، انت طالق فانها تبین بالاولی والثلاثان لیست ابشی. [سنن الکبری ج ۷ ص ۳۵۵].

د حضرت ابن عباس ؓ څخه روایت دی چې کوم سړی چې د همبستۍ څخه مخکې خپلې ښځې ته درې طلاقه ورکړي، نو هغه اختیار چې دده په لاس کې وو هغه یې بالکلیه ضایع کړو او که یو د بل پسې یې

مسئله الطلاق

درې طلاقه ورکړل (امام سفيان ثوري يې تفسير داسې کوي چې داسې ورته ووايي چې ته طلاقه يې! ته طلاقه يې! ته طلاقه يې!) نو دا ښځه په اول لفظ جدا شوه او دوهم او دريم لفظ لغوه شو.

حافظ ابن قيم رحمه الله د امام ابن المنذر رحمه الله په حواله نقلوي چې: حضرت ابو الشعثاء رحمه الله حضرت سعيد بن جبیر رحمه الله، حضرت طاووس رحمه الله، حضرت عطاء رحمه الله او حضرت عمرو بن دينار رحمه الله فرمائي چې: چا چې د هېبستري څخه مخکې ښځې ته درې طلاقه ورکړل، نو هغه په يو حساييرې. [اغاثه ج ۱ ص ۲۹۰].

له دې څخه معلومه شوه چې د مسلم په روايت کې د (قبل ان يدخل بها) جمله پاتې شوې ده او د لرې خبره نده. د دې ډير مثالونه په صحيحينو او په احاديثو کې شته. مثلاً په مسلم شريف کې دليله الجن په باره کې د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه الفاظ داسې دي چې: (ليس معه احد) مسلم ج ۱ ص ۸۴ يعنې د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره هېڅوک نه وو. حالانکې په ډيرو صحيحو رواياتو کې راغلي دي چې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ورسره په دغه شپه وو. په دوی کې يو امام ترمذی رحمه الله په ج ۱ ص ۱۰۹ کې هم رانقل کړی دی او حسن صحيح يې ورته ويلی دی. د دې تعارض د ختمولو لپاره محققين محدثين لکه: امام ابو محمد عبد الله بن مسلم ابن قتيبه رحمه الله المتوفى (۲۷۶ هـ) په خپل کتاب (مختلف الحديث) ص ۱۱۹ کې ليکي چې: د مسلم په روايت کې د (غيري) لفظ پاتې شوی دی. په اصل کې روايت داسې دی چې (ليس معه احد غيري) همداخبره علامه مارديني رحمه الله د امام محمد الطلوسى رحمه الله د کتاب (التبيين على الاسباب الموجبة للخلاف) څخه هم رانقل کړی ده. [الجواهر النقي ج ۱ ص ۱۲]. او امام حاکم د حضرت ابن مسعود رضي الله عنه په حديث کې دا جمله هم رانقل کړې ده او د روايت الفاظ يې داسې راوړي دي چې: (فلم يحضر منهم احد غيري). [حاکم ج ۱ ص ۵۰۳].

امام حاکم رحمه الله په دې سکوت کړی دی او علامه ذهبي رحمه الله ورته صحيح ويلي دي. [تلخيص المستدرک، ج ۲ ص ۵۰۴].

الحاصل: د مسلم روايت مطلق نه دی، بلکې يادراوي څخه په کې د (قبل ان يدخل بها جمله) پاتې شوی ده او ياد مسلم روايت مجمل دی او د ابودود وغيره روايت ورته تفصيل دی، همداروڅه چې

حضرت عمر رضی اللہ عنہ، پہ زمانہ کی بغیر دہیخ اختلاف او بغیر د چون اود چرا خخه ددی روایت د ظاهری معنی پہ خلاف اجماع منعقدہ شوه او ایسه اربعه، جمهور محدثین، اود اسلام غت غت علماء، حتی چې ابن حزم ظاهری رحمہ اللہ ہم ددی روایت پہ خلاف باندی قول کولو ته مجبور شول.

خپله د عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فتوی ددی روایت د ظاهری خخه مخالفه وه، لکه د غیر مقلدینو یو سرگروه حافظ عبد اللہ روپړي چې لیکي: (د حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما د مسلم شریف حدیث اگر چه په دې دلالت کوي چې په یو مجلس کې درې طلاق په یو حساب یري، لکن د ابن عباس رضی اللہ عنہ خپله فتوی ددی په خلاف وه، هغه رضی اللہ عنہ به درې طلاق په دریو طلاقو حسابول، لکه څرنګه چې په ابوداود ج ۱ ص ۳۹۹) کې او په متقی ص ۲۲۷ وغیره کې دی، نو ددی په خلاف د ابن عباس رضی اللہ عنہ فتوی دا قوی شېبه را پید کوي چې دا حدیث په ظاهر نه دی پاتې، کیدلی شي چې ددی خخه هغه ښځه مراده وي چې همبستري ورسره نوي شوي او متفرق طلاقونه ترینه مراد وي، لکه څرنګه چې امام نسائي ددی حدیث لپاره باب داسې لګولې دی چې (باب الطلاق الثلاث المتفرقة قبل الدخول بالزوجة) جلد ۲ ص ۸۳، باب دی په بیان د هغو دریو طلاقونو کې چې د همبستري خخه مخکې په داسې الفاظو ورکړل شي چې انت طالق، انت طالق، انت طالق) په ابوداود کې د مسلم شریف دا حدیث په داسې الفاظو را نقل شوي دي چې (اما علمت ان الرجل کان اذا طلق امرته ثلاثا قبل ان یدخل بها جعلوها واحدة). (ج ۱ ص ۲۹۹).

ایا تاته نده معلومه چې په صحابه وورضی اللہ عنہم کې به چې چا خپله ښځه د همبستري خخه مخکې په دریو طلاقو طلاقه کړه نو هغه به یې په یو حسابولو.

د ابوداود د الفاظ د نسائي د باب تقویت راوړي او په نیل الاوطار، ج ۶ ص ۲۴۸ کې د ابوداود ددی الفاظو درانقلولو خخه وروسته لیکي چې علماء ددی وجه د ایبانوني چې کله یو سړی خپلې ښځې ته د همبستري خخه مخکې (انت طالق ثلاثا) ووايي، نو د انت طالق په وجه ترینه ښځه جدا شوه، نو د ښځه د ثلاثا لپاره محل پاتې نشوه، لهدا د دریو قید لغوه شو. (رساله ایک مجلس کے تین طلاقین، ضمیمه تنظیم اهل حدیث روپړ، ص ۳) د ابوداود شریف درایانو حال وگوری

(۱) محمد بن عبد الملك بن مروان رحمه الله: امام دارقطنی رحمه الله او مسلمہ بن قاسم رحمه الله فرمائي چې ثقہ دی، امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چې رشتيني دي، امام ابن حبان رحمه الله ورته ثقہ وائي. (تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۳۱۷)

علامہ سمعانی رحمه الله ورته صاحب د علم، صدوق او ثقہ ويلي دی (بذل المجهود ج ۲ ص ۷۱)

(۲) ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمه الله: علامہ ذہبی رحمه الله ورته الحافظ او الثبت ويلي دي (تذکره ج ۱ ص ۳۷۰)

محدث ابن حبان رحمه الله د مختلط والي په وجه پکې سخت کلام کړی دی، لکن علامہ ذہبی رحمه الله ليکلي دي چې ابن حبان رحمه الله دده دیو داسې حديث په راوړلو هم قادر نه دی چې هغه منکر وي، حالانکې صحيح خبره هغه ده کومه چې امام دارقطني رحمه الله کړې ده چې دا ثقہ دی او د اختلاط څخه وروسته هم دده څخه هيڅ منکر حديث نه دی ثابت. (ميزان ج ۳ ص ۱۲۱ و تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۴۰۴)

(۳) حماد بن زيد رحمه الله: علامہ ذہبی رحمه الله ورته امام، حافظ، مجود او شيخ الاسلام ويلي دي. تذکره ج ۱ ص ۲۲۱.

(۴) ايوب السخيتاني رحمه الله: علامہ ذہبی رحمه الله ورته امام، حافظ او احد الاعلام ويلي دي. تذکره ج ۱ ص ۱۲۲)

(۵) غير واحد: يعني متعدد راويان ددې روايت کوي، غير مقلد مولوی شمس الحق عظيم ابادی ليکلي دي چې د غير واحد مصداق نه دی معلوم، چې دا څوک دي؟ له دې وجهې دا سند د مجهول روایتو څخه دی. له دې وجهې دا ضعیف دی، لکن ددوی بل غير مقلد حافظ عبد الله روپړي ورته جواب ورکوي چې دا د شمس الحق غلطي ده، ځکه چې صاحب دفتح الباری په ج ۲۶ ص ۱۶۴ کې ددې حديث په باره کې ليکي چې ابو داود ددې روايت تخريج کړی دی، لکن د ابراهيم ابن ميسره رحمه الله وغيره نومونه يې نه دي ذکر کړي، بلکې غير واحد يې ويلي دي. (ضمیمه ص ۳)

د عبداللہ روپري دا خبرہ بالکل صحیح ده، مخکے چې په مسلم ج ۱ ص ۴۷۸ کې سند داسې دی چې:
عن حماد بن زید عن ایوب السختیانی عن ابراهیم ابن میسرۃ عن طاوس الخ. او ابراهیم بن میسرۃ ته
امام سفیان الثوری رحمه الله (او ثق الناس واصدقهم) ویلی دي.

او علامه ابن سعد رحمه الله ورته کثیر الحدیث ویلی دی، او امام احمد رحمه الله، امام یحییٰ بن
معین رحمه الله او امام نسائی رحمه الله ورته ثقہ ویلی دی. او امام ابوجاتم رحمه الله ورته صالح ویلی
دی. او امام ابن حبان رحمه الله په ثقاتو کې شمیرلي دي (تهذیب ج ۱ ص ۷۲)

(۶) طاوس رحمه الله جلیل القدر تابعي دی. امام ابن معین رحمه الله او امام ابوذرعه

رحمه الله ورته ثقہ ویلی دی (تهذیب ج ۵ ص ۹)

(۷) حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله تعالیٰ عنهما: دا خو جلیل القدر صحابی دی.

خلاصه دا چې د ابوداود ټول روایان ثقہ دي.

حافظ ابن قیم فرمائي چې: (رواه ابوداود باسناد صحیح و فيه تصريح قبل ان يدخل بها الخ...
(زاد المعاد ج ۴ ص ۵۵) دا حدیث امام ابوداود په صحیح سند روایت کړی دی او په دې حدیث کې د قبل
ان يدخل بها تصريح موجوده ده.

او په بل مخ کې لیکي چې (كان الرجل اذا طلق امرته ثلاثا قبل ان يدخل بها جعلوها واحدة علي
عهد رسول الله ﷺ وابي بكر وصدراً من خلافة عمر الى ان قال هذا لفظ الحديث هو باصح اسناد
(زاد المعاد ج ۴ ص ۶۱)

کله به چې یو سړي د همبستۍ څخه مخکې خپله ښځه طلاقه کړه، نو د رسول الله ﷺ او د
ابو بکر رضی الله عنهما او په ابتدائي دوره د خلافت د حضرت عمر رضی الله عنهما کې به د اړیکو حسايدلو، بیا مخکې فرمائي
چې دا د داسې حدیث الفاظ دي چې په ډیر صحیح سند سره ثابت دی.

الحاصل: د مسلم شریف روایت د غیر مدخول بهانې په باره کې دی او هغه هم په هغه صورت
کې چې په متفرق طور سره ورته انت طالق، انت طالق، انت طالق ووائي

د ابوداود په يوروايت کې داسې هم راغلي دي چې (اذا قال انت طالق ثلاثا بقم واحد فهي واحدة) چې کله ورته په يوه کلمه ووايي چې ته په دريو طلاقو طلاقه يې نودا په يو طلاق حسايږي. لکن خپله د غير مقلدينو يو سرگروه حافظ روپري ددې حديث صحيح والي نه منې، بلکې دى ته د عكرمه رحمه الله قول وائي. اوددې څخه علاوه په کې دا توجيه كوي چې ثلاثا د انت طالق سره تعلق نلري بلکې د قال سره تعلق لري (اي قال ثلاثا انت طالق) اود بقم واحد ترجمه داده چې ددرې واړو طلاقونو په مينځ کې فاصله نوي بلکې پرله پسې انت طالق، انت طالق، انت طالق ووايي. نو د وطېې څخه مخکې دا په يو حسايږي (ضميمه ص ۶)

قاضى شوکانى ليکي چې د ابوداود حديث د غير مدخول بهاء په باره کې دى اود مسلم شريف حديث د مدخول بهاء په باره کې دى، نو چې د غير مدخول بهاء په باره کې درې طلاقه په يو حسايږي، نو د مدخول بهاء په باره کې به هم درې طلاقه په يو حسايږي.

لکن غير مقلد روپري ورباندې رد کوي چې دا جواب غلط دى، ځکه چې په دې صورت کې به ابوداود کې د غير مدخول بهاء قيد لغوه شو. همدارنگه يو حديث چې په مختلفو الفاظو روايت شي، نو هغه په يو حديث حسايږي ټول الفاظ يوځای کيږي او يو مطلب ترينه را ايستل کيږي. (ضميمه ص ۵)

پنځم جواب: امام قرطبي رحمه الله فرمائي چې دا حديث مضطرب دى. (فتح البارى ج ۹ ص ۲۹۲)

امام ابن العربى المالکى رحمه الله شارح الترمذى فرمائي چې په دې روايت کې کلام دى، نو داسې روايت به څرنگه په اجماع باندې مقدم کيږي؟ (فتح البارى ج ۹ ص ۲۹۱). علامه ابو جعفر بن النحاس رحمه الله په خپل کتاب الناسخ والمنسوخ کې ليکي چې حضرت طاوس رحمه الله اگر چې صالح سړى دى لکن د حضرت ابن عباس ؓ څخه په ډيرو رواياتو کې متفرددى، علماء دده روايات نه قبلوي، په دې رواياتو کې يو روايت دا هم دى چې درې طلاقه په يو حسايږي، لکن صحيح روايت دا بن عباس ؓ اود حضرت على ؓ څخه دادى چې درې طلاقه په دريو حسايږي (اعلام مرفوعه ص ۲۲)

حافظ ابن قيم رحمه الله او شوکانى د اضطراب څخه د جواب کوشش کړى دي لکن د حلالو اود حرامو په مسئله کې په داسې وهمي توجيهاتو باندې اعتماد نشته.

په دې روایت کې د ابو الصهباء رحمه الله ذکر هم راځي لکن دا راوي نه دی، دا روایت طاوس رحمه الله د ابن عباس ؓ څخه کړی دی د ابو الصهباء رحمه الله ذکر صرف د پوښتنې کونکي په طریقه کېږي. او حضرت ابو الصهباء رحمه الله مختلف فیه هم دی. بعضې محدثینو ورته ثقه ویلي دي، لکن امام ابن عبد البر رحمه الله ورته مجهول ویلي دي. (الجواهر النقی ج ۷ ص ۳۳۷)

او امام نسائي رحمه الله ورته ضعیف ویلي دي. میزان ج ۱ ص ۴۶۹ و تهذیب التهذیب ج ۴ ص ۴۳۹) او دا خو یقیني ده چې صحابی نه دي او عجیبه خبره داده چې ده ته څرنگه دا معلومات وو چې د رسول الله ﷺ اود ابو بکر ؓ په زمانه کې درې طلاق په یو حسابیدل او صحابه کرامو ته نه وو معلوم؟ که صحابه وو ته د دې معلومات وای، نو د حضرت عمر ؓ مخالفت به یې کړی وای. حضرات صحابه رضوان الله تعالی علیهم خود رسول الله ﷺ په ستوفدایان وو. څرنگه یې حضرت عمر ؓ ته ونه ویل چې ستا اجماع د رسول الله ﷺ د حدیثو په مقابل کې ده؟

یوې بې بی ؓ د مېر په مسئله کې په حضرت عمر ؓ د عین خطبې په دوران کې نیوکه وکړه. (رفع الملام ص ۶۰ لحاظ ابن تیمیه) حالانکې په دې مسئله کې هیڅ صحابی یو حرف هم د حضرت عمر ؓ په خلاف نه دی را ایستلې چې محترمه! دا څه کوي؟ او بیا د خوند خبره داده چې حضرت ابو الصهباء رحمه الله هم درې طلاق په یو حسابولو ته د عجیبې اود نوې خبرې لقب ورکړی دی، که چیرته دا خبره د صحابه وورزی الله تعالی عنهم په مینځ کې معموله وای، نو حضرت ابو الصهباء رحمه الله به ورته نوې او عجیبه نه ویله.

شپږم جواب: دا مسئله د غیر مقلدینو په انتهایي مستند کتاب فتاوی ثنائیه کې ډیر په زور سره ذکر شوې ده، لکن په همدې ځای کې ورباندې غیر مقلد عالم مولوی ابو سعید شرف الدین دهلوی یو ډیر ښه علمي بحث کړی دی، چې دلته یې ټکي په ټکي ترجمه را نقلوو.

شرفیه: د مرحوم مجیب دا خبره چې په یو مجلس کې درې طلاق په یو حسابیږي د حضرت ابن عباس ؓ د دې حدیث له وجهې چې: **كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَيُّ بَكْرٍ** **وَسَنَّتَيْنِ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ**، **طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةٌ** مسلم.

د څو وجوځه غلطه ده: اول دا چې په دې حديث کې د مجلس واحد ذکر نشته، دمسند احمد په روايت کې د مجلس واحد ذکر راغلی دی، لکن هغه حديث صحيح نه دی.

دوهم: دا چې محدثينو په دې حديث کې اوږده خبره کړې ده، چې د هغې تفصيل په نووي، فتح الباری او خصوصاً زما په کتاب (کتاب الطلاق) کې کتلی شئ!

درېم: دا چې په دې حديث کې او همدارنگې په بل هيڅ روايت کې دا تفصيل نشته چې دا دريو طلاقو مسئله د رسول الله ﷺ او ياد شيخينو مخې ته راغلې وه او هغوی په کې دا فيصله کړې وه.

څلورم: دا چې بعينه د همدې حديث په شان په مسلم شريف کې يو بل روايت هم شته چې د حضرت جابر بن عبد الله رضی الله عنه څخه دی.

قَالَ عَطَاءُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَدِمَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مُعْتَمِرًا، فُجِنَتْهُ فِي مَلَرِيهِ، فَسَأَلَهُ الْقَوْمُ عَنْ أَشْيَاءَ، ثُمَّ ذَكَرُوا الْمُنْعَةَ، فَقَالَ: «نَعَمْ، اسْتَمْتَعْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٌ، وَعُمَرُ» انتهى. وفي رواية أخرى بعده ثم نهاناً عمر رضي الله عنه فلما نعد لها (أي لمتعة النساء و متعة الحج) [صحيح مسلم مع شرح النووي ج ۱/ص ۴۵۱/باب نكاح المتعة].

نو کوم جواب چې د حضرت جابر رضی الله عنه د دې حديث څخه دی د متعة النساء په باره کې، نو هغه جواب د حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنه د حديث څخه دی، که دا جابزوي چې درې طلاقه په يو حساب دی، نو متعة النساء به هم جايزه وي ولايقول به المحدثون.

پنځم: د دې څخه ثابته شوه چې لکه څرنگه چې متعة النساء بعضې خلکو په ناخبرۍ کې کوله، رسول الله ﷺ او شيخين رضی الله عنهم ترينه نه وو خبر، اخر چې حضرت عمر رضی الله عنه پرې خبر شو، نو خلک يې ترينه منع کړل، نو همدارنگې د دريو طلاقو مسئله هم وه چې بعضو خلکو په ناخبرۍ کې دا په يو حسابولو، چې نه ترينه رسول الله ﷺ خبر وو او نه شيخين رضی الله عنهم، اخر چې حضرت عمر رضی الله عنه پرې خبر شو، نو دا خلک يې هم ترينه منع کړل.

شپږم: دا خبره کول چې د محدثينو په دې خبره کې اختلاف دی ډيره سخته مغالطه ده.

اصل خبره دا چې د صحابه وورضى الله عنهم، د تابعينو رحمهم الله او د تبع تابعينو رحمهم الله د زمانې څخه تراوه سوه کلونو پورې د هېچا څخه داندۀ ثابته چې دريو طلاقو ته يې يو ويلي وي. (ومن ادعى فعليه

البيان ودونه خرط القتاد). او گوره موطا امام مالک، صحيح بخارى، سنن ابى داود داسنن النسائى، مجامع الترمذى، سنن ابن ماجه، و شرح مسلم للإمام النووى، و فتح البارى، و تفسير ابن كثير و تفسير ابن جرير، و كتاب الاعتبار للإمام الحازمى في بيان الناسخ والمنسوخ من الآثار. په دې كتاب كې امام حازمى د ابن عباس ؓ دې حديث ته منسوخ ويلي دي. او تفسير ابن كثير هم د (الطلاق مرتان) د ديت آيت لاندې د ابن عباس ؓ (چې د مسلم شريف د حديث راوى دى) بل حديث چې په ابوداود كې راغلى دى؛ راوړى دى، چې هغه په نسخ المراجعة بعد التطليقات باندې دلالت كوي.

(عن ابن عباس ؓ ان الرجل كان اذا طلق امرته فهو احق برجعته وان طلق ثلاثا فنسخ ذلك فقال الطلاق مرتان فامساك بمعروف او تسريح باحسان) (عون المعبود ج ۲ ص ۲۲۵)

امام نسائى هم همدا رنگې باب منعقد كړى دى ج ۲ ص ۱۰۱ او همدا حديث يې راوړى دى او دواړو امامانو ورياندې سكوت كړى دى، او د دواړو په نيزدا حديث حجت دى ځكه خويي راوړي دى او باب يې ورته منعقد كړى دى.

ابن جرير رحمه الله هم همدا حديث ناسخ گرځولي دي، نو دا حديث د ابن كثير رحمه الله او د ابن جرير رحمه الله په نيز صحيح دى، لكه څرنگه يې چې ورته په مستدرک حاكم كې صحيح الاسناد ويلي دي او همدا د امام فخر الدين الرازى رحمه الله تحقيق هم دى او امام ابوبكر محمد بن موسى بن عثمان الحازمى رحمه الله په كتاب الاعتبار كې دخپل سند سره ليكلي دي چې:

فَأَسْتَقْبَلَ النَّاسَ الطَّلَاقَ جَدِيدًا يَوْمَئِذٍ مَنْ كَانَ مِنْهُمْ طَلَقَ أَوْ لَمْ يُطَلِّقْ...، حَتَّى وَقَعَ الْإِجْمَاعُ عَلَى نَسْخِ الْحُكْمِ الْأَوَّلِ، وَدَلَّ ظَاهِرُ الْكِتَابِ عَلَى تَقْيِيضِهِ، وَجَاءَتِ السُّنَّةُ مُفَسِّرَةً لِلْكِتَابِ مُبَيِّنَةً رَفْعَ الْحُكْمِ الْأَوَّلِ الْخ (ص ۱۸۲)

او خپله علامه ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد مصرى ج ۲ ص ۲۵۴) صفحه كې ليكلي دي چې (تفسير الصحابي حجة وقال الحاكم هو عندنا مرفوع انتهى).

او چې كله د ابن عباس ؓ د مسلم شريف حديث دا جماع څخه مخالف و، نو خپله د ابن تيميه رحمه الله د فرمان څخه هم معلومېږي چې په دې حديث باندې عمل ندې پكار. د ابن تيميه رحمه الله په فتاوى جلد دويم ص ۳۵۹ كې ليكل شوي دي چې: وَالْحَبْرُ الْوَاحِدُ إِذَا خَالَفَ الشُّهُورَ الْمُسْتَفِيزَ كَانَ شَاذًا وَقَدْ يَكُونُ مَنُوسًا، وَهَذَا كَذَلِكَ فَافْهَمُوا تَدْبِيرَ.

او د سنن ابی داود د نسخ د حدیث په سند کې یو راوی علی بن الحسین دی او بل راوی حسین بن واقد رحمه الله دی، په دې دواړو باندې علامه ابن قیم د وْهَم اعتراض کړی دی، لکن دامام انسائی رحمه الله په شان متشدد او نورو محدثینو ورته (لیس به باس) ویلي دي او دوهم څخه څوک خالي دی؟ لهدا دا چندان جرعه نده، روای معتبر دی.

او حسین بن واقد رحمه الله د مسلم شریف راوی دی، او یحیی بن معین رحمه الله ورته ثقه ویلی دی. لهدا دا حدیث حسن صحیح دی، د عمل اود استدلال قابل دی.

بعضې خلکو ویلي دي چې دا د ابن عباس رضی الله عنه سهوه ده، لکن دا غلطه خبره ده، ځکه چې د ابن عباس رضی الله عنه څخه چې د ابو داود په روایت کې سهوه وشوه، نو د مسلم په روایت کې به هم ترینه سهوه شوي وي. فلا حُجَّة فیه. دامام رازی رحمه الله د قول څخه هم نسخه مغلو میږي. [وگوره تفسیر کبیر ج ۲ ص ۲۴۸].

اووم: محدثینو د مسلم شریف حدیث ته شاذ هم ویلی دی.

اتم: د مسلم شریف په روایت کې اضطراب هم دی.

نهم: د ابن عباس رضی الله عنه د مسلم شریف حدیث مرفوع ندی، دا د بعضو هغو صحابه وورضی الله تعالی عنهم فعل دی چې نسخ ورته نه وه معلومه. کما فی الوجه الثالث والرابع.

لسم: چې د مسلم شریف دا حدیث د امام حازمی رحمته الله علیه او د تفسیر ابن جریر رحمته الله علیه او د ابن کثیر رحمته الله علیه د تحقیق مطابق حجت نه دی، ځکه چې د قران د ظاهر، د سنت صحیحه، د اجماع د صحابه وو او د اجماع د ائمه وو او د محدثینو د مذهب څخه مخالف دی.

اصل خبره داده چې مجیب مرحوم چې کومه خبره لیکلې ده چې: درې طلاق په یو مجلس کې په یو حسابیږي.

نو دا خبره د صحابه وو، تابعینو، تبع تابعینو، د ائمه مجتهدینو، او د متقدمینو محدثینو د مسلک څخه مخالفه ده، دا خبره او ه سوه کاله بعد راپید شوه چې درې طلاق په یو حسابیږي او هغو خلکو را پیدا کړه چې د ابن تیمیه رحمه الله د فتوی پابند او معتقدین وو، دا خبره د اتمې صدې په اوایلو کې ابن تیمیه رحمه الله وکړه چې د دې په وجه ورسره د وخت علماو وسخت مخالفت وکړو.

مرحوم نواب صدیق حسن خان په اتحاد النبلاء کې د ابن تیمیه رحمه الله تفردات را نقل کړي دي، چې په اول کې یې دامسئله ده.

کله چې ابن تیمیه رحمه الله دا فتوی ورکړه، نو دیره غوغا جوړه شوه، په ابن تیمیه رحمه الله او دده په شاگرد ابن قیم رحمه الله باندې ددې په وجه ډیر مصیبتونه راغلل، خلکو ابن قیم رحمه الله په اوبڼ سپور کړ او د وهلو وهلو سره یې په بازار کې وگرځاوه. اویایې بندي کړو، ځکه چې په هغه وخت کې دامسئله دروافضو شعار و. [اتحاد النبلاء ص ۳۱۸ وسبل السلام شرح بلوغ المرام مطبع فاروقی دهلي ج ۲ ص ۹۸ والتاج المکمل مصنفه نواب صدیق حسن خان ص ۲۸۶].

نواب صدیق حسن خان دلته لیکلي دي چې سره ددې چې امام شمس الدین ذهبی رحمه الله د ابن تیمیه رحمه الله شاگرد او معتقد و، لکن په دې مسئله کې ورسره سخت مخالف دی. [التاج المکمل ص ۲۸۸ و ص ۲۸۹]. البته ددې زمانې د اهلحدیثو علماء چونکې د ابن تیمیه رحمه الله او دده د شاگرد ابن قیم رحمه الله معتقدین دي، نو ځکه ورسره متفق دي او دوي دې ته د محدثینو مسلک وائي، او دایې مشهوره کړې ده چې دا د محدثینو مسلک دی او ددې مسلک سره صرف احناف مخالف دي. له دې وجهې یې بعضې خلک سمدستي ومني او ددې په خلاف ردونه کوي. حالانکې دا فتوا او یا مذهب په اتمه صدی د هجرت کې وجود ته راغلی دی او دایمه وو تقلید په څلورمه صدی د هجرت شروع شوی دی.

ددې مثال داسې دی لکه بریلویانو چې د اهل سنت والجماعت په نوم غاصبانه قبضه کړې ده او نور خلک یې په دې مشهور کړي دي چې دوی د اهل سنت والجماعت څخه خارج دي، او یا لکه څرنګه چې مودودي خپل جماعت په جماعت اسلامي مشهور کړی دی. سره ددینه چې ددوي اسلام یو خود ساخته اسلام دی.

ولعل فيه كفاية لمن له دراية والله يهدي من يشاء الى صراط مستقيم يستلونك احق هو قل. إِي وَ رَبِّي إِنَّهُ لَحَقُّ. ابو سعيد شرف الدين دهلوي (فتاوى ثناء به جلد ۲ ص ۴۳ تا ص ۴۶) مکتبه اشاعت و دينيات مومن پوره بمبي (۱۱)

غير مقلدين دي په پوره فكر د خپل مشر په دي مفصله وينا كې سوچ وكړي او عوام دي د روافضو په سر كنه روانوي .

اووم جواب :

په دي حديث كې داراغله چې در رسول الله ﷺ او د ابو بكر ﷺ او د عمر ﷺ د خلافت په اولو دوه كلونو كې درې طلاقه په يو حسايدل، لکن دا د دي تقاضا نه كوي چې دا در رسول الله ﷺ په امر او يا اجازت باندې و .

بعضي كارونه داسې وو چې در رسول الله ﷺ په زمانه كې كيدل لکن رسول الله ﷺ به ورباندې خبرهم نه وو . مثلاً حضرت عمار ﷺ در رسول الله ﷺ په زمانه كې د جنابت څخه د تيمم په وخت كې ټول بدن په خاورو لړلې وو، لکن رسول الله ﷺ دده تغليط وكړو . (بخاری ج ۱ ص ۵۰) او حضرت عمر ﷺ به چې كله د جنابت په حالت كې اوبه پيدا نكړي نو لمونځ به يې نه كولو، بخاری ج ۱ ص ۴۸).

همدارنگې په شلگونو داسې واقعات دي چې در رسول الله ﷺ په زمانه كې شوي دي لکن چې رسول الله ﷺ ورباندې خبرندې نو ځكه څوك ورته جايزنه وائي .

د حضرت ابن عباس ﷺ حديث هم نه در رسول الله ﷺ قول دی اونه فعل دی اونه تقرير دی

نولامذهبانوته څرنگه حجت شو؟

لکه څرنگه چې د اهل ظواهر و مشهور محدث علامه ابن حزم رحمه الله ليکي چې : فَلَيْسَ شَيْءٌ مِنْهُ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - هُوَ الَّذِي جَعَلَهَا وَاحِدَةً ، أَوْ ذَهَابًا إِلَى الْوَاحِدَةِ ، وَلَا أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - عَلِمَ بِذَلِكَ قَافَرَةً ، وَلَا حُجَّةَ إِلَّا بِمَا صَحَّ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - قَالَهُ أَوْ فَعَلَهُ أَوْ عَلِمَهُ فَلَمْ يُنْكِرْهُ . (محل جلد ۱۰ ص ۲۰۶).

په دي حديث كې هيڅ داسې خبره نده راغلي چې رسول الله ﷺ د يته يو وييلي دي او يا يې يوته راجع كړي دي اونه په كې داشته چې رسول الله ﷺ په دي باندې خبرو او بيا يې هم ورته څه ندي وييلي، حالانكې حجت صرف در رسول الله ﷺ قول، فعل، او تقرير دی .

د ابن حزم رحمه الله د عبارت څخه واضحه شوه چې دا د سره در رسول الله ﷺ حديث ندی ځكه چې د مرفوع حديث دغه درې اقسام دي، كه چيرته دا در رسول الله ﷺ حديث وی، نو بيا خو حضرت ابن عباس ﷺ د حضرت عمر ﷺ په دوره د خلافت كې ژوندی و، نو ولې يې د حضرت عمر ﷺ مخالفت نكولو؟

ايا د غير مقلدينو غيرت د ابن عباس ﷺ څخه زيات دي؟

او خوندوره خبره داده چې خپله د ابن عباس رضی الله تعالی عنه فتوی داوه چې درې طلاق په دریو طلاکو حسابیږي. (ابوداود ج ۱ ص ۲۹۹ منتقى ص ۲۳۷)

اټم جواب : امام بیهقی په خپل سند سره د الامام الشافعی رحمه الله څخه نقل کړي دي چې ممکنه ده چې د ابن عباس رضی الله تعالی عنه روایت منسوخ وي، که ابن عباس رضی الله تعالی عنه ته یې نسخ نه وه معلومه، نو هیڅکله به یې ددې په خلاف فتوی نه وه ورکړی او هیڅکله به یې ددې په خلاف عمل نه وو کړی. (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸ په ابوداود او په نسائي کې صحیح حدیث دی حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله تعالی عنه فرمائي چې په اول کې د دریو طلاکو څخه وروسته رجوع جایزه وه چې بیا دا حکم منسوخ شو (نسائي ج ۲ ص ۱۰۳) و ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ او علامه ابوبکر محمد بن موسی الحازمی الشافعی رحمه الله المتوفی (۵۸۴ هـ) فرمائي چې په اول کې د دریو طلاکو څخه وروسته رجوع جایزه وه، لکن وروسته دا حکم بالاتفاق منسوخ شو، د قران ظاهر او احادیث په دې دلالت کوي (کتاب الاعتبار ص ۱۸۱)

۱/ علامه الوسی رحمه الله او حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چې: د صحابه وواجماع بغیر د علم دنسخ څخه نه کیږي (روح المعانی ج ۲ ص ۱۱۸ فتح الباری ج ۱۳ ص ۲۶۷)

د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنه ددې روایت په خلاف فتوی ورکول دنسخ دلیل دی.

د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې:

(و مخالفت راوي از برای مروي دليل است برانکه علم ناسخ دارد چه حمل ان بر سلامت واجب است (دلیل الطالب ص ۷۶))

شوکانی د ابن عباس رضی الله تعالی عنه د فتوی په باره کې لیکي چې: د ابن عباس رضی الله تعالی عنه څخه خپل روایت هیر شوی وو. (نیل الاوطار جلد ۶ ص ۲۴۷)

لیکن دا خبره بالکل مردوده ده، ځکه چې حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنه دا فتوی په متعددو ځایونو کې دنورو صحابه وواو د تابعینو په موجودګۍ کې ورکوله، نو ایا په هیڅ ځای کې هم ورته خپل روایت نه و یاد؟ له دې وجهې مشهور غیر مقلد عبداللہ روپړې هم د شوکاني په دې خبره سخت رد کړی دی.

نهم جواب : د حضرت ابن عباس رضی الله تعالی عنه د حدیث معنی دانه ده چې د حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله او د حضرت ابوبکر رضی الله تعالی عنه په زمانه کې درې طلاق په یو حسابیدل، بلکه معنی یې داده چې در رسول الله صلی الله علیه و آله او د ابوبکر صدیق

په زمانه کې عموماً خلکو یو یو طلاق ورکولو، ددې څخه وروسته به که خاوند مناسب ګڼله نو په دوهم اودریم طهر کې به یې نور دواړه طلاقونه هم ورکړل او که نه په همدې یو طلاق به یې اکتفاء کوله او د عدت د تیریدلو څخه وروسته به بڼه جدا کیدله، اگرچې درې طلاق به هم بعضې خلکو اچول، لکن هغه نسبتاً کم وو او ددې معنی لپاره د ابراهیم نخعی رحمه الله یو روایت قرینه ده چې: **كَأَنَّهُمْ يُطَلِّقُونَ وَأَحَدَةً ثُمَّ يَتَرَكُهَا حَتَّى يَحِضَ ثَلَاثَ حِيضٍ**. (نصب الرايه ج ۳ ص ۲۲۰) ودرایه ص ۲۲۶

حافظ ابن حجر رحمه الله دی حدیث ته صحیح ویلی دي. درایه ص ۲۲۶ او محدث کبیر امام عبید الله بن عبد الکريم رحمه الله المتوفی (۲۶۸ هـ) د حضرت ابن عباس رحمه الله د حدیث همدا مطلب بیان کړی دی (معنی هَذَا الْحَدِيثِ عِنْدِي أَنَّ مَا تُطَلِّقُونَ أَنْتُمْ ثَلَاثًا كَأَنَّهُمْ يُطَلِّقُونَ وَاحِدَةً فِي زَمَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَى بَكْرٍ وَعُمَرُ). (سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۸)

ددې حدیث معنی داده چې تاسو چې اوس درې طلاق ورکوئ، صحابه وو رحمه الله به د رسول الله ﷺ او د ابوبکر رحمه الله او د عمر رحمه الله په زمانو کې یو طلاق ورکولو، تاسو دیو طلاق ورکول پریښودل او درې طلاقونه ورکول مو شروع کړل، لکه **﴿أَجْعَلِ الْاِلَهَةَ اِلٰهًا وَاحِدًا﴾** ددې معنی داده چې ایا ډیر خدایان یې پریښودل او یو خدای یې مختاره کړو؟

همدا معنی نووی رحمه الله، امام خطابی رحمه الله، امیریمانی رحمه الله او علامه زرقانی رحمه الله هم ذکر کړي ده. [نووی ج ۱ ص ۴۷۸ معالم السنن ج ۳ ص ۱۲۷ سبل السلام ج ۳ ص ۲۱۱ زرقانی شرح موطا ج ۳ ص ۱۶۷].

لسم جواب: که په طریقې د فرض المحال سره ومنو چې: د حضرت ابن عباس رحمه الله روایت په ظاهر حمل دی او صحیح دی، نو بیا دا وایو چې ددې روایت د ابن عباس رحمه الله د هغو نورو روایاتو سره تعارض دی کوم چې جمهورو علماوو ذکر کړي دي، نو د تعارض په صورت کې به هم د جمهورو علماوو د لایلوته د څو وڅو څخه ترجیح ورکولی شي.

(۱) علامه حازمی شافعی رحمه الله یو قاعده بیان کړې ده چې کله د احادیثو په مابین کې تعارض راشي، نو هغه حدیث ته به ترجیح ورکولی شي چې د قرآن د ظاهر سره موافق وي. [کتاب الاعتبار ص ۱۶] او مخکې دا خبره تفصیلاً ذکر شوه چې د قرآن د ظاهر سره د جمهورو مذهب موافق دی.

(۲) كله چي د دوه احاديثوپه مابين كې تعارض راشي، نوهغه حديث ته به ترجيح ورکولى شي چې په كوم حديث باندې د جمهور امت تعامل وي. [كتاب الاعتبار ص ۱۸] او د جمهور ووتعامل په دې خبره و چې درې طلاقه درې دي.

(۳) د محرم او د مبيح په مابين كې چې تعارض راشي نو ترجيح به محرم ته ورکولى شي. ص (۲۱)

يوولسم جواب: امامن ووي رحمه الله فرمايي چې: **فَالْأَصَحُّ أَنْ مَعْنَاهُ أَنَّهُ كَانَ فِي أَوَّلِ الْأَمْرِ إِذَا قَالَ هَذَا طَلَقَ طَلَقٌ طَلَقٌ طَلَقٌ وَلَمْ يَنْوِ تَأْكِيدًا وَلَا اسْتِثْنَاءً فَيُحْكَمُ بِوُقُوعِ طَلْقِهِ لِقَوْلِهِ إِذَا دَعَاهُمُ الْإِسْتِثْنَاءُ بِذَلِكَ فَحُمِلَ عَلَى الْغَالِبِ الَّذِي هُوَ إِذْ دَعَا التَّأْكِيدَ فَلَمَّا كَانَ فِي زَمَنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَثُرَ اسْتِعْمَالُ النَّاسِ بِهَذِهِ الصِّيغَةِ وَعَلَبَ مِنْهُمْ إِذْ دَعَا الْإِسْتِثْنَاءَ بِهَا حُمِلَتْ عِنْدَ الْأَمَلِ عَلَى الثَّلَاثِ عَمَلًا بِالْغَالِبِ السَّائِقِ إِلَى الْقَهْمِ مِنْهَا فِي ذَلِكَ الْعَصْرِ** (شرح مسلم ج ۲ ص ۴۷۸)

دولسم جواب: ددې حديث په سند كې يو راوي طاوس يما فى دى، امام سفيان شوري، امام قتيبه او امام ذهبي ورته شيعه ويلي دي (سير اعلام النبلاء ج ۵ ص ۴۷، المعارف لابن قتيبه ص ۲۶۸)

بل راوي پكې ابن جريج دى چې شيعه او متعه باز وو (تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۱۴۸، سير اعلام النبلاء ج ۵ ص ۴۹۸، ميزان الاعتدال للذهبي ج ۲ ص ۵۰۹)

او بدعتي روايت كه د بدعاتو په تائيد كې وو خونه به قبلېږي (شرح خبة الفكر مع شرح ملا علي القاري ص ۱۵۹)

دوهم دليل: حضرت ركانه رضي الله عنه خپلې بې بې ته درې طلاقه وركړي وو، بيا ورته رسول الله ﷺ وفرمايل چې اى ركانه رضي الله عنه! ته بيرته خپلې ميرمنې ته رجوع وكړه! حضرت ركانه رضی الله تعالى عنه ورته وفرمايل چې يا رسول الله ﷺ! ما خو خپلې بې بې ته درې طلاقه وركړي دي، رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې زه پوهيږم، ته رجوع وكړه. [ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸ و سنن الكبرج ج ۷ ص ۳۳۹].

اجمالي جوابونه: ۱- دا حديث مضطرب دى په بعضې رواياتو كې راځي چې ركانه درې طلاقه وركړي وو په بعضو كې راځي چې ركانه د (البتة) لفظ ذكر كړى وو او په بعضو كې راځي چې ركانه يو طلاق وركړى وو.

۲- که د اضطراب له وجې دا حدیث ضعیف نه شي بیا هم هغه روایت ته ترجیح ده چې په هغې کې د البتة لفظ دی، امام ابو داود رحمه الله فرمائي (لأنهم ولد الرجل وأهل بيته وهم أعلم به) حافظ ابن حجر د امام ابو داود د دې ترجیح په باره کې فرمائي چې: وهو تعليل قوى لجواز أن يكون بعض روايته حمل البتة على الثلاث فقال طلقها ثلاثا.

۳- درکانه رضی الله عنه د درې طلاقو روایت ابن عباس رضی الله عنه ته منسوب دی او د ابن عباس رضی الله عنه خپلې فتوې داسې وې چې درې طلاقه درې دي.

۴- درکانه رضی الله عنه حدیث د جمهورو لپاره دلیل دی ځکه چې درکانه په حدیث کې راځي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ورته قسم ورکړو چې: (والله ما أردت الا واحدة؟) نو که درې طلاقه په یو حسايدلی نو بیا دې قسم ورکولو ته څه ضرورت وو؟

تفصیلی جوابونه:

د جوابونو د تفصیل څخه مخکې درکانه رضی الله عنه د دریو طلاقو حدیث درې سندونه ذکر کوو (۱) ابن جریج عن بعض بني أبي رافع عن عكرمة عن ابن عباس (سنن أبي داود ج ۱ ص ۲۹۸) (۲) ابن جریج عن محمد بن عبيد الله بن أبي رافع عن عكرمة عن ابن عباس (مستدرک حاکم ج ۲ ص ۴۹۱)

۳- محمد بن اسحق عن داود بن الخصين عن عكرمة عن ابن عباس (سنن کبری یهقي ج ۷ ص ۳۳۹)

اول جواب: د دې حدیث په اول سند کې (بعض بني أبي رافع) دی او هغه مجهول دی، لکه څرنګه چې امام نووی رحمه الله فرمائي چې: (واما الرواية التي رواها المخالفون أن ركانة طلق ثلاثا فجعلها واحدة فرواية ضعيفة عن قوم مجهولين) مخالفین چې درکانه رضی الله عنه کوم روایت ذکر کوي چې درکانه رضی الله عنه خپله بي بي په دریو طلاقو طلاقه کړې وه، نونبي کریم صلی الله علیه وسلم ترینه یو جوړ کړو نو دا روایت ضعیف دی، ځکه چې په دې کې مجهول راوي دی. (شرح مسلم ج ۱ ص ۴۷۸)

او مشهور ظاهري ابن حزم رحمه الله فرمائي چې (بعض ابی رافع) مجهول دی او د مجهول سند څخه استدلال ندی صحیح. [محلې جلد ۱۰ ص ۱۶۸]

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چي: وشيخ ابن جريح الذي وصفه بأنه بعض بني أبي رافع لا عرف من هو؟ (الاصابة ج ۴ ص ۳۸۵)

حافظ ابن حجر رحمه الله په تهذيب التهذيب کي يو احتمال ليکلی دی چې کيدلی شي چې ددي مصداق فضل بن عبيد الله بن أبي رافع دی، لکن دابی دليله احتمال دی، همدارنگه ددي احتمال تعارض د مستدرک حاکم د سند سره راځي چې هلته د بعض بني ابي رافع په ځای محمد بن عبيد الله بن ابي رافع ذکر شوی دی.

لهذا د جلالو او د حزاموپه مسئله کي دداسې سند څخه استدلال نه دی صحيح. مولنا خليل احمد سهارنپوری فرمائي چي: په مستدرک کي د (بعض بني أبي رافع) تعين هم راغلی دی، چې دا محمد بن عبيد الله بن ابي رافع دی [بذل المجهود ج ۳ ص ۶۹] کما فی السند الثاني لکن دانهایت ضعیف او کمزوری راوي دی.

علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چي: امام بخاری رحمه الله ده ته منکر الحديث ویلی دي (الضعفاء الصغير ج ۱ ص ۱۰). او امام ابن معین رحمه الله ورته ليس بشي ویلی دی (الکامل لابن عدي ج ۶ ص ۱۱۳) او امام ابو حاتم رحمه الله ورته ضعیف الحديث او منکر الحديث جدا ویلي دي (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۶۳۵) امام دارقطنی رحمه الله ورته متروک ویلی دی (تهذيب التهذيب ج ۹ ص ۲۸۶) علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چي: (ضعفوه) محدثینو ده ته ضعیف ویلی دی (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۶۳۵) نو دانهایت ضعیف او کمزوری راوي دی او علامه ابن عدي رحمه الله دا د کوفي په شيعه گانو کي شمیرلی دی و هو فی عداد شيعة الکوفة (الکامل ج ۶ ص ۱۱۴) او د شيعه گانو مذهب مخکي بيان شو چي هغوی درې طلاق په یو حسابوي. د وکتوريانو امام ابن القيم رحمه الله هم ورته ضعیف ویلی دی، فرمائي چي: معمر وابو ضعیفان (زاد المعاد ج ۱ ص ۱۹۸) د وکتوريانو د جرح او د تعديل امام الباني ليکي چي: (قلت وهذا اسناد ضعیف جداً معمر بن محمد بن عبيد الله وابوه كلاهما منکر الحديث كما قال البخاري سلسلة الأحاديث الضعيفة والموضوعة ج ۴ ص ۳۳۹)

یو بل روایت هم شيعه گانو گډوډ کړی دی، لکه څرنگه چي امام دارقطنی رحمه الله فرمائي چي: کوموروايانو چي دايان کړی دی چي حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه د حیض په حالت کي خپلې بنځې ته درې

طلاق ورکړي وو، هغه ټول راويان شيعه گان دي. صحيح روايت دادی چې هغوی ﷺ صرف يو طلاق ورکړي و (دارقطني ج ۲ ص ۴۲۷). او امام بخاری رحمه الله فرمائي چې د کوم راوي په باره کې چې منکر الحدیث وریلی شي دهغه څخه روايت نه دی جایز. [میزان الاعتدال ج ۱ ص ۵ و طبقات سبکی ج ۲ ص ۹ و تدریب الراوی ص ۲۳۵]. نو د امام بخاری رحمه الله د تحقیق مطابق ددې روايت بیانول صحیح نه دي.

دوهم جواب: د حضرت رکانه ﷺ په صحیح حدیث کې د دریو طلاقونو په ځای د (البته) لفظ دی، لکه څرنګه چې امام ابو داود رحمه الله فرمائي چې: وَهَذَا أَصَحُّ مِنْ حَدِيثِ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رُكَّانَةَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، لِأَنَّهُمْ أَهْلُ بَيْتِهِ، وَهُمْ أَعْلَمُ بِهِ،... الخ

د حضرت رکانه ﷺ دغه روايت، په کوم کې چې د (البته) لفظ دی د ابن جریج دروايت څخه زیات صحیح دی په کوم چې راغلي دي چې رکانه ﷺ خپله ښځه په دریو طلاقونو طلاقه کړې وه، ځکه چې د (البته) والا حدیث دده د کور د خلکو روايت دی او هغوی د هر چا څخه په دې معامله ښه پوهیدل. [ابو داود ج ۱ ص ۳۰۱ و سنن الکبری ج ۷ ص ۳۳۹].

او قاضی شوکانی لیکي چې: مَا رَوَى فِي قِصَّةِ رُكَّانَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ لَثَلَاثًا... الخ. (نیل الاوطار ج ۱ ص ۲۳۶).

د حضرت رکانه ﷺ په واقع کې صحیح روايت دادی چې هغه خپله ښځه په (البته) طلاق طلاقه کړې وه، نه په دریو طلاقونو، د امام نووی رحمه الله عبارت څخه معلومېږي چې بعض راويانود غلط فهمی له وجهې د (البته) د لفظ څخه درې را فهمولي دي (جلد ۱ ص ۴۷۸)

خلاصه دا چې: ددې روايت څخه (۱) د درې طلاقونو اثبات (۲) او ییادې په یو حسابول (۳) بیا خاوند ته درجوع د حق ثابتول د (ظلمات بعضها فوق بعض) مصداق دی او د حلالو او د حرامو په مسئله کې په داسې ضعیفو کمزورو او مجهولو روایتونو باندې اعتماد هیڅکله ندی جایز او هغه هم چې بیا د صحیحو صریحو روایاتو او د اجماع د امت په مقابله کې راشي.

دريم دليل: د حضرت ابن عباس ﷺ څخه روايت دی چې حضرت رکانه ﷺ خپلې بی بی ﷺ ته په یو مجلس کې درې طلاقه ورکړي وو، بیا وروسته ډیر پښیمانه و، رسول الله ﷺ ورته وفرمایيل چې: تا څرنګه درې طلاقه ورکړي دي؟

هغه ورته و فرمايل چي ما په يو مجلس کي درې طلاقه ورکړي دي رسول الله ﷺ ورته و فرمايل چي ته رجوع وکړه... الخ. (مسند احمد ج ۱ ص ۲۶۵ و سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۹)

قاضي شوکاني ليکي چي ددې تخريج امام احمد رحمه الله او ابو يعلى رحمه الله کړي دي او امام ابو يعلى رحمه الله ددې تصحيح کړي ده. (نيل الاوطار ج ۶ ص ۲۴۶)

اول جواب : ددې حديث په سند کي محمد بن اسحق دي امام نسائي رحمه الله فرمائي چي هغه قوي ندي. [ضعفاء صغير للنسائي ص ۵۲]. امام ابو حاتم فرمائي چي هغه ضعيف دي. (كتاب العلل ج ۱ ص ۴۳۳).

امام دارقطني رحمه الله فرمائي چي هغه قابل دا احتجاج نه دي. محدث سليمان تيمي رحمه الله فرمائي چي هغه دروغ ژن دي. امام هشام ابن عروه رحمه الله فرمائي چي هغه دروغ ژن دي. امام يحيى بن سعيد القطان رحمه الله فرمائي چي زه داشاهدي ورکوم چي هغه دروغ ژن دي (ميزان ج ۳ ص ۲۱) امام مالک رحمه الله فرمائي چي دجال من الدجاله [تهذيب ج ۹ ص ۴۱ تاريخ، بغداد ج ۱ ص ۲۲۳ ج ۲ ص ۱۹] همدارنگه امام مالک رحمه الله ورته کذاب هم ويلى دي. [تاريخ بغداد ج ۱ ص ۲۲۳ فى البعض ج ۲ ص ۱۹] علامه ذهبي رحمه الله فرمائي چي د حلالو او د حرامو په مسئله کي له ده څخه استدلال صحيح ندي. (تذکره ج ۱ ص ۱۶۳، ج ۱ ص ۱۳۰) همدا خبره حافظ ابن حجر رحمه الله هم کړي ده (الدراية ص ۱۹۳)

دغير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان ديوسندپه تحقيق کي ليکي چي: (در سندش نيزهمان محمد بن اسحق است و محمد بن اسحق حجت نيست) [دليل الطالب ص ۲۳۹].

حافظ ابن حجر فرمايي چي: رُئى بالتشيع (تقريب التهذيب ص ۲۹۰) علامه خطيب البغدادي فرمايي چي: انه كان يتشيع (تاريخ بغداد ج ۱ ص ۲۲۴) علامه ابن عساكر فرمايي چي: محمد بن اسحاق وسلمة الفضل تشيعان (تاريخ ابن عساكر ج ۵ ص ۲۰۵) علامه ذهبي فرمايي چي: وقد أمسك عن الاحتجاج بروايات ابن اسحاق غير واحد من العلماء لاشياء منها تشيعه، (سير اعلام النبلاء ج ۷ ص ۳۹) علامه ابن رجب الحنبلي فرمايي چي: ولا ريب انه كان يتهم بأنواع من البدع من التشيع والقدر وغيرهما (شرح علل الترمذي لابن رجب ج ۱ ص ۴۱۹)

حافظ ابن رشد رحمه الله فرمائي چي دمحمد بن اسحق دا روايت په وهم باندې بناء دي، ځكه چي ثقه راويان روايت داسي كړي دي چي حضرت ركاته رضی الله تعالى عنه خپله بي بي په (البیة) طلاقه كړې وه، نه په دريو طلاقونو. (بداية المجتهد، ج ۲ ص ۶۱)

دوهم جواب: ددې حديث په سند كې يواځې يو ضعيف راوي ندي بل كې ددې په سند كې داود بن حصين هم شته كوم چي د عكرمه رحمه الله څخه روايت كوي. امام ابو ذرعه رحمه الله ورته ضعيف وائي. او امام سفيان بن عيينه رحمه الله فرمائي چي زه دده د احاديثو څخه تبستم. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷). همدارنگه امام ابو حاتم رحمه الله فرمائي چي هغه قوي نه وو. امام ساجي رحمه الله فرمائي چي هغه منكر الحديث و، همدارنگه فرمايي چي د خوارجو څخه وو منكر الحديث يتهم برأى الخوارج (تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۱۵۷) ابن عيينه فرمايي چي: كنا نتقى حديث داود بن الحصين (الجرح والتعديل ج ۱ ص ۴۰) ابن حبان رحمه الله فرمايي چي: كان يذهب مذهب الشراة، الثقات لابن حبان ج ۶ ص ۲۸۴) روى برأى الخوارج شرح الزرقاني ج ۱ ص ۲۷۷) مصعب فرمايي چي: كان يتهم برأى الخوارج (التمهيد ج ۲ ص ۳۱۰) حافظ ابن عبد البر رحمه الله فرمايي چي: كانا (داود بن الحصين وثور بن يزيد) ينسبان الى القدر والى مذهب الخوارج (التمهيد ج ۲ ص ۳۱۰)

محدث جوزقاني رحمه الله فرمائي چي محدثين دده د احاديثو صفت نه كوي. (تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۱۸۱) همدارنگه امام على بن المديني رحمه الله او امام ابوداود رحمه الله فرمائي چي د داود بن حصين روايت د عكرمه رحمه الله څخه منكر دي. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷) او دا روايت هم د عكرمه رحمه الله څخه دي. حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چي ثقه الا في عكرمه. (تقريب ص ۱۱۶) . له دې وجهي امام بهيقي رحمه الله فرمائي چي دده د احاديثو څخه استدلال نه دي جايز. (سنن الكبرى ج ۷ ص ۳۳۹)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي چي دا حديث معلول دي. (تلخيص الحبير ص ۳۱۹) علامه ذهبي رحمه الله دا روايت د داود بن حصين په مناكيرو كې شمارلي دي. (ميزان ج ۱ ص ۳۱۷). همدارنگه مولوي شمس الحق عظيم ابادي ليكلي دي چي حافظ ابن القيم دې حديث ته حسن ښايي دي. (تعليق المغني ج ۲ ص ۴۴۶)

لکن غیر مقلد حافظ عبد الله روپري ليکي چي: د حافظ ابن القيم دا خبره غلطه ده، ځکه چې دا خبره ظاهره ده چې د سند د حسنوالي څخه حديث هلته حسن گرځي چې په حديث کې بل کوم عيب نه وي او دلته نور عيبونه موجود دي. لکه څرنګه چې حافظ ابن حجر رحمه الله ورته معلول ويلي دي، خاصکر د امام احمد رحمه الله فتوی هم ددې په خلاف ده (ضمیمه ص ۱۶)

دا هغه روايات وو چې غیر مقلدینو ددې رواياتو په وجه د قرآن مقابله شروع کړې ده او ددې رواياتو په وجه يې د صحيحو احاديثو مقابله شروع کړې ده. او د قرآن او حديث او د جمهور امت په خلاف باندې قطعي حرامو ته حلال وايي او د مناظرو چيلنجونه ورکوي.

خلاصه دا چې: درې طلاقونو ته يو ويل نه درايه صحيح دي او نه روايه، بلکې دا د غلط فهمۍ نتيجه ده. او په دې غلط فهمۍ کې مخکې هم بعضي خلک مبتلا وو، لکن هغه خلک د انصاف او د ديانۍ خاوندان وو، چې کله به په خپله غلطۍ باندې پوه شو او حق به ورته ښکاره شو. نور جوع به يې وکړه. لکن نن د سر څخه تيريدل اسان دي لکن د جهالت او د تعصب پرېښودل سخت دي. الا ماشاء الله.

يوه واقعه

حضرت محمد بن سيرين رحمه الله فرمائي چې ماته ځينو هغو راويانو چې زما ورباندې اعتماد او حديث او ورولو چې حضرت عبد الله بن عمر ؓ خپلې ښځې ته د حيض په حالت کې درې طلاقه ورکړي وو؛ بيا هم ورته رسول الله ﷺ د رجوع حکم کړی و.

نوزه شل کاله په دې غلط فهمۍ کې مبتلا وم، د شلو کالو څخه وروسته يو ډير قوي راوي ابو غلاب يونس بن جبير رحمه الله راته حديث او ورولو چې حضرت عبد الله بن عمر ؓ خپلې بي بي ته يو طلاق ورکړی و، درې طلاقه يې نه وو ورکړي او د دريو طلاقونو نسبت هغه ته غلط دی. (مسلم ج ۱ ص ۴۷۷ و سنن الکبری ص ۳۳۴)

نو غلط فهمي واقع کيږي، لکن د دلايلو دا وريدلو څخه وروسته هم ورباندې ټينګيدل خالص جهالت او تعصب دی.

مسئله الطلاق

خلورم دلیل : د لاماذهبانو آخري حربہ داده چې: عینو احنافو پورې افتراء کوي چې عیني احناف هم دریو طلاقونو ته یو وائي. اود مثال په طور د حضرت مولنا عبدالحی المتوفی ۱۳۰۴ھ نوم پېش کوي چې مولنا عبدالحی لکهنوي رحمه الله هم د افتوي ورکړې ده چې درې طلاقه په یو حسابیږي. (فتاوی ثنائیه جلد ۲ ص ۵۲ وغیره).

الجواب : د مولنا عبدالحی رحمه الله فتوی په (مجموعه الفتاوی جلد ۱ ص ۴۸۴ و ص ۴۸۵) کې موجوده ده اودا فتوی د (۱۲۹۰ھ) د جمادی الاولی د میاشتې ده چې ترجمه یې په لاندې ډول ده:

استفتاء: علماء د دین په دې مسئله کې څه فرمائي؟ چې زید خپلې ښځې ته د غوصې په حالت کې وویل چې ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! نو په دې درې وارې ویلوسره طلاق واقع کیږي او که نه؟ او که په حنفی مذهب کې واقع کیږي او په شافعی مذهب کې نه واقع کیږي نو ایا حنفی ته دا جایزه ده چې پدغې خاصه مسئله کې په شافعی مذهب عمل وکړي؟

فتوی: په دې مسئله کې د احنافو په نزد درې طلاقه واقع کیږي، او بغیر د تحلیل څخه دوباره نکاح نه کیږي. لکن د ضرورت په وخت کې که ددې ښځې جدا کیدل ورته سخت و اود فساد احتمالات ډیروو، نو که د بل امام تقلید وکړي څه پروا نلري... لکن اولی داده چې داسې د کوم شافعی عالم څخه فتوی وغواړي اود هغه په قول عمل وکړي. والله اعلم. حرره محمد عبدالحی عفی عنه

(۱) الجواب : دا خبره چې درې طلاقه درې دي، د قران، حدیث اود اجماع اود ایمه اربعه ووپه اتفاق قطعي ثابته ده، په دې مسئله کې نه د امام مالک رحمه الله کوم اختلاف شته او نه د امام شافعی رحمه الله کوم اختلاف شته. نو دا خبره چې داسې دي له کوم شافعی څخه فتوی وغواړي بالکل خیالي پلو دی. اود مولنا عبدالحی رحمه الله د قلم د سرعت نتیجه ده چې د دلایلو په مقابله کې هیڅ حیثیت نلري. اودا هم ظاهره ده چې د حلالو اود حرامو مسئله په دلایلو باندې بناء وي اود دلایلو په مقابله کې د کوم مفتی او یاد کوم عالم د قلم خطايي ته هیڅ اعتبار نه وي.

(۲) جواب : دا فتوی خپله د مولنا مرحوم نه ده، بلکې احتمال لري چې دا مهمله فتوی دې الحاقی وي او که خپله د مولنا فتوی شي، بیا هم دا فتوی دده د بلې فتوی په وجه مردوده او باطلیږي. دا وروستني فتوی

د (۱۳۰۱ هـ) د جمادی الاولی ده او په دې فتوی کې مستفتی یو نه دی، بلکې یو پوره جماعت دی. د دې استفتاء او جواب الفاظ په لاندې ډول دي:

استفتاء: د معسکر بنگلور د جماعت المسلمین ټول افراد، د جامع الکمالات، واقف الاحادیث والیات، علامه نبیل، محدث جلیل، امام المسلمین، مقدم المومنین، صاحب الدلیل القوی، سالک الطریق المستوی، قانع الاعتساف، محب الانصاف، مولی الاحناف حضرت ابو الحسنات الحاج المولوی، الحافظ، المفتی، الواعظ، الشیخ محمد عبدالحی اللکهنوی دام بالفیض الصوری والمعنوی په خدمت کې په ډیر عجز او نیاز عرض کوو چې په لاندې مسئله کې مونږ ټولو ستاسو په فیصله باندې اتفاق کړی دی، هغه مسئله داسې ده چې: زید د غوصې په حالت کې خپلې ښځې ته په یو مجلس کې درې وارې وویلې چې ته په ما باندې طلاقه یې! نو ایا په دې صورت کې درې طلاقه واقع کیږي او که نه؟ دلته دوه ډلې دي: یوه ډله وایي چې د احادیثو مطابق نه واقع کیږي. او بله ډله وایي چې د فقهاوو د تحقیق مطابق واقع!

الجواب: کوم سړی چې خپلې ښځې ته وایي چې ته طلاقه یې! ته طلاقه یې! او د ورستیو دوو الفاظو څخه یې د اول لفظ تاکید مراد نه وي، نو په دې صورت کې د جمهور و صاحب و ورضی الله تعالی عنهم، تابعینو او د ائمه اربعه و او ټولو محدثینو رحمة الله تعالی علیهم په نزد درې طلاقه واقع کیږي او طلاق ورکونکی گناهکار هم دی، ځکه چې داسې طلاق د شریعت څخه مخالف دی.

په موطاء امام مالک رحمه الله کې حدیث دی چې: **أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): إِنِّي طَلَقْتُ امْرَأَتِي مِائَةَ تَطْلِيقَةٍ، فَمَاذَا تَرَى عَلَيَّ؟ فَقَالَ لَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): طَلَقْتَ مِنْكَ لَثَلَاثَ وَسَبْعَةٍ وَتَسْعُونَ اخْتَذَتْ آيَاتُ اللَّهِ هَذَا. اَوْ** په شرح د معانی الاثار کې حدیث دی چې: **عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ (رضي الله عنه)، قَالَ فِي الرَّجُلِ يُطَلِّقُ الْبِكْرَ ثَلَاثًا: «إِنَّهَا لَا تَعْمَلُ لَهُ، حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ».**

او په موطاء امام مالک رحمه الله کې حدیث دی چې: **طَلَّقَ رَجُلٌ امْرَأَتَهُ ثَلَاثًا، قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا، ثُمَّ بَدَأَ أَنْ يَنْكِحَهَا، فَجَاءَ يَسْتَفْتِي. فَذَهَبَتْ مَعَهُ أَسْأَلُ لَهُ. فَسَأَلَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ وَأَبَا هُرَيْرَةَ (رضي الله عنهما)، عَنْ ذَلِكَ. فَقَالَا: لَا تَرَى أَنْ تُنْكِحَهَا، حَتَّى تُنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَكَ. قَالَ: فَإِنَّمَا طَلَّقَ إِيَّاهَا وَاحِدَةً، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ (رضي الله عنه): إِنَّكَ أُرْسِلْتَ مِنْ يَدِكَ مَا كَانَ لَكَ مِنْ فَضْلٍ.**

مسئله الطلاق

او همداسې حکم حضرت وکیع رحمه الله حضرت عثمان رضی الله عنه اود حضرت علی رضی الله عنه څخه روایت کوي. او حضرت عمر رضی الله عنه په دې باندې ډیره سخته پابندي کوله، اود درې طلاقونو د وقوع حکم اگر که په یو مجلس کې وي. په صحیح مسلم کې او په نور و کتابونو د حدیثو کې رانقل دي. او همدا قول د قران د ظاهر سره موافق دی او پاتې شو د مسلم شریف هغه حدیث چې داسې الفاظ پکې دي چې: **كَانَ الطَّلَاقُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ رضی الله عنه، وَسَنَتَيْنِ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ رضی الله عنه، طَلَاقُ الثَّلَاثِ وَاحِدَةٌ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رضی الله عنه: إِنَّ النَّاسَ قَدْ اسْتَعْجَلُوا فِي أَمْرِ قَدْ كَانَتْ لَهُمْ فِيهِ أُنَاةٌ، فَلَوْ أَمْضَيْنَاهُ عَلَيْهِمْ، فَأَمْضَاهُ عَلَيْهِمْ.**

نوددې حدیث تاویل د جمهورو محدثینو او فقهاوو رحمهم الله په نزد دادی چې په اول کې به درې ځله د انت طالق لفظ ویل کیده، چې په دوهم اودریم انت طالق به د اول انت طالق تاکید مراد کیدلو، له دې وجهې به هغه په یو حسابیده. (کذا ذکره النووي و ابن الهمام و غیرهما. والله اعلم. حرره الراجي عفوره القوي ابوالحسنات محمد عبدالحی تجاوز الله عن ذنبه الجلي والخفي. (مجموعه فتاوی جلد ۱ ص ۴۹۳ تا ص ۴۹۵).

له دې څخه علاوه حضرت مولانا عبدالحی رحمه الله دخپل وفات څخه دوه کاله مخکې په (۱۳۲۰هـ) کې یعنې دخپلې مخکنۍ فتوی څخه دولس کاله وروسته په (عمدة الرعاية) کې داسې فرمایي چې: (القول الثالث: ان الثلاث يقع بايقاعه سواء كانت المرثة مدخولة بها او غير مدخولة وهو قول جمهور الصحابة والتابعين والائمة الاربعة وغيرهم من المجتهدين واتباعهم رضی الله تعالى عنهم. (عمدة الرعاية جلد ۳ ص ۶۳ حاشیه شرح و قایه).

له دې عبارت څخه معلومه شوه چې په دې مسئله کې د امام شافعی رحمه الله هیڅ اختلاف نشته اود مخکنۍ مردودې فتوی څخه معلومیده چې په دې مسئله کې د امام شافعی رحمه الله اختلاف شته، لهذا هغه د مولانا عبدالحی رحمه الله خپله فتوا نه ده، بلکې چا د الحاقې په طریقې رانقل کړې ده.

مغالطات

د دریو طلاقونو د یو حسابولو لپاره چې کومو خلکو و همي او خیالي دلایل پیش کړي دي، په هغوی کې له ټولو څخه مخکې حافظ ابن قیم رحمه الله دی

حافظ ابن قیم رحمہ اللہ ددی مسئلہ دثابتولو لپارہ د (اعلام الموقعین، زاد المعاد و اغاثۃ اللہ فان) دیری صفحہ تورې کړي دي، د هغوی بعضې مغالطات د نن زمانې غیر مقلدین په خپلو رسالو کې رانقلوي. له دې وجهې یې رانقلول مناسب گڼم.

اوله مغالطه: حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائي چې: که خبره د نفوسو په کثرت ختمیږي، نویا هم مونږ غالب یو، ځکه چې: وَنَحْنُ لَكُمْ كُفْرُكُمْ بِكُلِّ صَحَابَةٍ مَاتَ إِلَى صَدْرٍ مِنْ خِلَافَةِ عُمَرَ (رضی اللہ عنہ) وَكُنْفِنَا مُقَدَّمُهُمْ، وَخَيْرُهُمْ وَأَفْضَلُهُمْ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ مِنَ الصَّحَابَةِ (رضی اللہ عنہ) عَلَى عَهْدِهِ. (زاد المعاد، جلد ۱، طبع مصر ص ۶۲)

مونږ چې هر هغه صحابي و شمارو، کوم چې د حضرت عمر (رضی اللہ عنہ) د خلافت تر ابتدايي دور پورې وفات شوی دی، نو په تاسو باندې غالب یو او زموږ لپاره هغه د ټولو څخه بهتر (ابوبکر (رضی اللہ عنہ) اود ټولو څخه مخکې اود هغه ملگري کافي دي.

الجواب: (۱) دا د حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دیر عجیبه مغالطه ده، ځکه چې حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دې یو څو مثال په پیش کړي چې رسول الله (ﷺ) او یا حضرت ابوبکر صدیق (رضی اللہ عنہ) د کوم سړي درې طلاقونه په یو حساب کړي دي؟ که کوم مثال لري را وړاندې دې یې کړي.

او ددې په خلاف مونږ مخکې دیر داسې مثالونه پیش کړل چې خپله رسول الله (ﷺ) درې طلاقونه په دریو حساب کړي وو.

(۲) د حضرت ابوبکر (رضی اللہ عنہ) د خلافت ټوله دوره دوه کاله او څلور میاشتې وه (اکمال ص ۵۸۷) او په دې دوره کې هېڅ داسې واقعې نده راغلې چې کوم سړي دی خپلې بنځې ته درې طلاق ورکړي وي او هغه دی حضرت ابوبکر صدیق (رضی اللہ عنہ) او یادده (رضی اللہ عنہ) په خلافت کې کوم بل چا په یو حساب کړی وي که څوک یې پیش کولې شي را میدان ته دی شي (دیده باید)

(۳) د حضرت ابوبکر (رضی اللہ عنہ) په زمانه کې په مختلفو محاذونو کې جنگ روان وو، لکن دیمامي د جنگ څخه ماسوی په نورو ټولو محاذونو کې دیر کم صحابه (رضی اللہ عنہ) شهیدان شوي وو او همدارنگې د حضرت عمر (رضی اللہ عنہ) د خلافت تر اولدو وکلو نو پورې دیر لږ صحابه (رضی اللہ عنہ) شهیدان شوي وو، ددې څخه وروسته تر دیر پورې د صحابه وواکثريت ژوندې وو.

مسئله الطلاق

خلاصه داچی د حضرت عمر رضی الله عنه د خلافت تراولود و و کلو نو پورې دیر لږ صحابه رضی الله عنه شهیدان شوي او یا وفات شوي دي او دهغوی څخه پدې مسئله کې هیڅ ندي رانقل شوي، او ددې په خلاف د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د ټولو صحابه و و په دې خبره اجماع وشوه چې درې طلاقونه په دریو حسابیږي، او هیڅ مخالفت ونکړو، نو د حافظ ابن القیم رحمه الله دا خبره سراسر غلطه ده چې (لایعرف فی عهد الصدیق احد رد ذلک ولا خالفه). (اغاثه جلد ۱ ص ۲۸۹)

د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې هیڅ داسې څوک نه دي معلوم چې په دې یې رد کړی وي او یا یې ددې مخالفت کړی وي.

او دا خبره ځکه غلطه ده چې اول حافظ ابن قیم رحمه الله ته پکار وه چې دایې ثابته کړې وای چې په فلان صحیح، صریح او مرفوع روایت کې دریو طلاقونو ته یو طلاق ویلی شوی دی او یا ابو بکر صدیق رضی الله عنه په فلان واقع کې درې طلاقه په یو حساب کړي وو. بیادې و وائی چې ددې په خلاف هیڅاوازنه و وپورته کړی.

دوهمه مغالطه: حافظ ابن القیم رحمه الله لیکي چې در رسول الله صلی الله علیه و آله د وفات په وخت کې دیو لکو څخه د صحابه و و رضی الله عنه تعداد زیات وو، دوی رضی الله عنه لیدلو او در رسول الله صلی الله علیه و آله خبرې یې اوریدلې، نو یا تا سو کولی شئ چې ددې ټولو رضی الله عنهم څخه او یا په دوي کې د لسو کسانو څخه او یا د دوی د عشر عشر څخه او یا په دوي کې د عشر عشر در عشر عشر څخه دا ثابته کړئ چې درې طلاقه په دریو حسابیږي؟

که تا سو خپل ټول طاقت مصرف کړئ، نو صرف د شلو کسانو څخه هم دا خبره نه شی ثابتولی،

حالانکې د دوي څخه هم مختلف اقوال دي.

فَقَدْ صَحَّ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی الله عنه الْقَوْلَانِ، وَصَحَّ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ الْقَوْلُ بِاللُّزُومِ، وَصَحَّ عَنْهُ التَّوَقُّفُ

(زاد الباعاد ج ۳ ص ۶۲)

الجواب: دا هم ډیره عجیبه مغالطه ده، ځکه چې مونږ مخکې د صحابه و و رضی الله عنهم اجماع ثابته کړې وه. مونږ هم د حافظ ابن القیم رحمه الله څخه مطالبه کوو چې د شلو په ځای دې صرف د لسو څخه او د لسو په ځای دې صرف د پنځو صحابه و و رضی الله عنهم څخه ثابته کړي چې درې طلاقه په یو حسابیږي. همدارنگه دده دا خبره چې د ابن عباس رضی الله عنه دواړه قولونه صحیح دي؛ سخته مغالطه ده،

حکمه چې د ابن عباس رضی الله عنه څخه صرف یو صحیح قول را نقل شوی دی او هغه دا چې درې طلاق په دریو حسابیږي او دوهم قول دده دا صحیح دی چې غیر مدخول بها ته په متفرق طور باندې ورکړل شوي درې طلاق په یو حسابیږي. همدارنگه د ابن مسعود رضی الله عنه صحیح قول دادی چې درې طلاق په دریو حسابیږي. د توقف روایت ترینه په هیڅ صحیح سند باندې نه دی ثابت.

حافظ ابن القیم رحمه الله پخپله ددې څخه مخکې فرمایلي دي چې: فَقَدْ صَحَّ عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی الله عنه بِلَا شَكِّ الْغَمِّ [اغاثه ج ۱ ص ۳۲۹]. نو چې کله د ابن مسعود رضی الله عنه څخه بلا شکه صحیح روایت داشو چې درې طلاق په دریو حسابیږي، نو ددې په مقابل کې د توقف هیڅ حیثیت پاتې نشو.

دریمه مغالطه: حافظ ابن القیم رحمه الله فرمائي چې حضرت امام مالک رحمه الله او جمهور علماء فرمائي چې: که د جمراتو ویشتل په یو ځل په اوو تیږو باندې وشي، نو هغه په یو ځل ویشتلو باندې حسابیږي، نو همدارنگه به په یو ځل درې طلاق په یو طلاق حسابیږي. (اغاثه اللهفان جلد ۱ ص ۳۰۱)

الجواب: ددې څخه هم استدلال صحیح ندی.

(۱) حکمه چې د جمراتو ویشتل او دهرې تیگې سره د الله اکبر ویل عبادت دی، نو په دې باندې د طلاقو نو قیاسول چې یو مبغوض کار دی؛ قیاس مع الفارق دی.

(۲) په جمراتو د تیږو د ویشتلو په باره کې در رسول الله صلی الله علیه و آله صریحې ارشاد داسې دی چې (وَرَفِئَ الْجَمَارَ تَوْ) مسلم ج ۱ ص ۴۲۰

د جمراتو ویشتل جدا جدا دي په خلاف د طلاق چې طلاقونه په متفرق او مجتمع دواړو طریقو باندې معتبر دي، اگر چې مستحسن په دریو ظهورونو کې متفرق طلاقونه دی

او همدارنگه در رسول الله صلی الله علیه و آله د صحابه و و څخه دا ثابته ده چې درې طلاق په دریو حسابیږي او دا خبره دیو صحابی څخه هم نده ثابته چې اوه تیگې یې په یو ځای ویشتلې وي.

څلورمه مغالطه: حافظ ابن القیم رحمه الله فرمایي چې: په لعان کې که یو سړی د څلورو شهادتونو په ځای یو ځل ووايي چې زه څلور شهادته کوم، نو په دی خبره اتفاق دی چې دا په یو حسابیږي، نو همدارنگه درې طلاق هم په یو طلاق حسابیږي. (اغاثه جلد ۱ ص ۳۰۱)

الجواب: ددې څخه هم استدلال نه دی صحيح، تفصيل يې دادی (۱) چې لعان دسړي په باره کې د حد قذف قايم مقام دی او د بنځې په باره کې د حد زنا قايم مقام دی، ځکه چې که قذف پردي بنځې ته شوی و او شاهدان نه وو، نو داسې به اتيا دورې وهلی شي، لکن د خپلې بنځې په قذف باندې ددې په ځای باندې لعان دی او په بنځه باندې د حد د زنا په عوض کې لعان دی.

او حد قذف او حد زنا دواړه حدود دی، نو لعان د حد قايم مقام شو او حد په معمولي شک باندې هم دغه کيږي، حالانکې طلاق په مسخره باندې هم واقع کيږي، نو يو په بل قياسول؛ قياس مع الفارق دی (۲) دا څلور شهادتونه د څلور و شاهدانو قايم مقام دي او څلور شاهدان جدا جدا پکار دي، نو ځکه به څلور شهادتونه هم جدا جدا وي.

پنځمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله فرمايي چې په حديث کې راځي چې که يوسړې دورځې سل کړتې سبحان الله و بحمده و وائي، نو دده گناهونه به معاف شي. نو اوس که يوسړې داسې ووائي چې (سبحان الله مئة مرة) نو ددې څخه به يو ځل سبحان الله مراد يږي، نو همدارنگه ددرې طلاقونو څخه به هم يو طلاق مراد يږي. همدارنگه په حديث کې راځي چې دلمانځه څخه وروسته ۳۳ ځلې (سبحان الله) ۳۳ ځلې (الحمد لله) او ۳۴ ځلې (الله اکبر) لوستل پکار دی، نو اوس که يوسړې داسې ووائي چې (سبحان الله ثلاثا وثلاثين مرة) نو ددې څخه به صرف يو سبحان الله مراد وي، نو همدارنگه به د دريو طلاقونو څخه يو طلاق مراد وي. (اغاثه جلد ۱ ص ۳۰۱ و زاد المعاد ج ۴ ص ۵۲)

الجواب: د حافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره بالکل غلطه ده.

(۱) ځکه چې دا الله ﷻ ذکر عبادت دی او فی نفسه مطلوب شی دی او طلاق يو مبغوض کاردی، نو مبغوض يې په مطالب وړ قیاس کړی دی.

(۲) د ذکر لپاره حدود نه دي مقرر، بلکې الله ﷻ فرمائي چې (اذکروا الله كثيراً) او د طلاق لپاره شرعي حدود مقرر دي. نو يو په بل قیاسول؛ قیاس مع الفارق دی.

(۳) رسول الله ﷺ داسې تسبیح هم ویلې ده چې: (سبحان الله عدد خلقه) (ترمذی ج ۳ ص ۱۹۴) او په یو روایت کې راځي چې أم المؤمنین حضرت صفیه رضی الله تعالی عنها په څلورو زرو دانو باندې تسبیح ویله، رسول الله ﷺ ورته وویل چې: زه تاسره ولاړیم، په دوو مرم وخت کې ستا څخه زیاته

مسئله الطلاق

تسبیح وایم، حضرت صفی رضی الله تعالی عنها ورته وفرمایل چپ: یا رسول الله ﷺ ماته یی هم ونبایه رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چپ (قولي سبحان الله عدد ما خلق من شیء) (مستدرک جلد ۱ ص ۵۴۷).

او په یو روایت کې راځي چې رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چپ: قولي: سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي السَّمَاءِ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ فِي الْأَرْضِ نُسْبُهُ، (مستدرک ج ۱ ص ۵۴۸)

او په جامع المسانید ص ۱۱۶ کې دي چې: سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا خَلَقَ سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ مَا أَحْصَى فِي كِتَابِهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ عَدَدَ كُلِّ شَيْءٍ... الخ.

ددې صحیحو احادیثو څخه معلومیږي چې په یو ځل لوستلو باندې د الله ﷻ د مخلوق د شمیر په اندازه باندې تسبیح ادا کیږي.

همدارنگه په دې باندې هر سړي پوهیږي چې زر روپۍ په زر روپۍ، لس روپۍ په لسو حسابیږي. و هکلم جراً. دانه ده ضروري چې په زر روپۍ کې دې هره روپۍ جدا جدا ذکر کوي، نو همدارنگه به درې طلاق په دریو حسابیږي.

شپږمه مغالطه: حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې: لِأَنَّ قَوْلَهُ: لَوُ طَلَّقْتُهَا ثَلَاثًا يَمْزِلُهُ قَوْلُهُ: لَوُ سَلَّمْتُ ثَلَاثًا، أَوْ أَقْرَرْتُ ثَلَاثًا، أَوْ نَحَوَهُ مِمَّا لَا يَعْقُلُ جَمْعُهُ (زاد المعاد ج ۴ ص ۵۹)

الجواب: (۱) - طلاق یو داسې شی دی چې حقیقت یې هم حقیقت دی او توقې یې هم حقیقت

دی. رسول الله ﷺ فرمائي چې (ثَلَاثُ جَدُّهِنَّ جَدٌّ وَهَزْلُهُنَّ جَدٌّ: النِّكَاحُ وَالطَّلَاقُ وَالرَّجْعَةُ)

ابوداود ج ۱ ص ۲۹۸) ترمذی ص ۱۴۲ وابن ماجه ج ۱ ص ۱۴۸ و مستدرک ج ۲ ص ۱۹۸ و دارقطنی ج ۲ ص ۴۳ و الجامع الصغير ج ۱ ص ۱۳۷ و قال حسن. او په اقرار کې د سړي د رضا لپاره دخل دی.

(۲) همدارنگه د اقرار څخه رجوع کیږي او د طلاق څخه رجوع نه کیږي، د واقع کیدلو څخه وروسته د رجوع مسئله ځانته مسئله ده، لکن د اول څخه دا اختیار نشته چې ندی واقع کیږي.

(۳) - همدارنگه په عرف کې دی ته اعتبار شته دی چې یو سړی ووايي چې زه سل څلې اقرار کوم او یا زما له طرفه دې په زرگونو سلامونه وي، نو داپه عرف کې په ډیرو اقرارونو او سلامونو

حسابی. البتہ دزنا اقرار د حدود و پہلہ کہی دی، دہغی مسئلہ جدادہ، دہغی لپارہ جدادہ اقرار و نہ پکار دی. [کما فی البخاری ج ۲ ص ۱۰۶]

اوومہ مغالطہ: حافظ ابن قیم رحمہ اللہ دمسلم شریف دحضرت ابن عباس ؓ د روایت پہ بارہ کی فرمائی چہ (وہذا الحدیث قد رواہ عن ابن عباس ؓ ثلاثۃ نفر: طاوس و ہواجل من روی عنہ و ابوالصہباء العدوی و ابوالجوزاء و حدیثہ عند الحاکم) (اغاثۃ جلد ۱ ص ۲۸۵)

الجواب: دا خبرہ بالکل غلطہ دہ دا ابن عباس ؓ شخہ روایت کونکی صرف حضرت طاوس رحمہ اللہ او ابن ابی ملیکہ رحمہ اللہ دی، چہ علامہ ذہبی رحمہ اللہ ورتہ ضعیف ویلی دی (تلخیص المستدرک ج ۲ ص ۱۹۶) ابوالصہباء و ابوالجوزاء ددی حدیث روایت کونکی ندی، بلکہ دحدیث پہ متن کہ صرف دسائینو کردار ادا کوی او دحضرت طاوس رحمہ اللہ دحدیث تفصیل مخکی تیرشوی دی.

انمہ مغالطہ: حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائی چہ: بَلْ لَوْ شِئْنَا لَقُلْنَا، وَلَصَدَقْنَا: إِنَّ هَذَا كَانَ إِجْمَاعًا قَدِيمًا لَمْ يَخْتَلَفْ فِيهِ عَلَى عَهْدِ الصِّدِّيقِ (رضی اللہ عنہ) اثنان، وَلَكِنْ لَا يَنْقُضُ عَصْرُ الْمُجْبِعِينَ حَتَّى حَدَثَ الْإِخْتِلَافُ، فَلَمْ يَسْقِرْ الْإِجْمَاعُ الْأَوَّلُ حَتَّى صَارَ الصَّحَابَةُ (رضی اللہ عنہم) عَلَى قَوْلَيْنِ، وَاسْتَمَرَ الْخِلَافُ بَيْنَ الْأُمَّةِ فِي ذَلِكَ إِلَى الْيَوْمِ، ثُمَّ نَقُولُ: لَمْ يَخَالَفْ عُمَرُ (رضی اللہ عنہ) إِجْمَاعَ مَنْ تَقَدَّمَ، بَلْ رَأَى الزَّامَهُمُ بِالثَّلَاثِ عُقُوبَةً هُمْ لَمَّا عَلِمُوا أَنَّهُ حَرَامٌ الْخ. (زاد المعاد ج ۴ ص ۶۲).

کہ مونزو غوار و داسی بہ و وایو او مونز بہ پدی کہی رشتینی یو چہ مخکی پہ دی خبرہ باندی اجماع وہ چہ دری طلاقہ پہ یو طلاق حسابی.

او دحضرت ابوبکر صدیق ؓ پہ زمانہ کہی پہ دی مسئلہ کہی دوو کسانو ہم اختلاف ندی کری، لکن داجماع کونکو دور لانہ و و ختم شوی چہ پہ دی مسئلہ کہی اختلاف پیدا شو، نواولہ اجماع پہ خپل خای پاتی نشوہ تردی پوری چہ صحابہ ؓ د وہ دلی شو او ترنتہ پوری ہمد اختلاف روان دی، یامونز داسی وایو چہ حضرت عمر ؓ د مخکنی اجماع مخالفت ندی کری، بلکہ حضرت عمر ؓ د سزا پہ طریقہ پہ خلکو باندی دری طلاقہ لازم کری دی، محکہ چہ خلک پہ دی پوہیدل چہ داسی طلاق حرام دی، لکن ییای ہم داسی طلاق نہ اچول او پہ دی کہ ہیخ شک نشہ چہ کلہ خلک پہ خان باندی تنگی راولی او داللہ ﷻ رخصت قبول نہ کری، نوامانوتہ داجیزہ دہ چہ داور باندی نافذ کری (زاد المعاد ج ۴ ص ۶۲)

الجواب: دحافظ ابن القيم رحمه الله ددې خبرو څخه معلومیږي چې دې په دې مسئله کې دمخني حالت ته رسیدلې دی، ځکه چې یو طرفته دا دعوی کوي چې دابوبکر صدیق رضی الله عنه په زمانه کې په دې خبره اجماع وه چې درې طلاق په یو طلاق حساییږي او په دې کې ددوو کسانو اختلاف هم نه وو او بیا وروسته لیکي چې حضرت عمر رضی الله عنه چې درې طلاقونه په دریو حساب کړل، نو په دې کې یې دمخنيو خلکو دا اجماع څخه مخالفت ندي کړی، بلکې دا کار حضرت عمر د عقوبت او د سزاء په طریقه کړی دی.

نوموڼږوایو چې که حضرت عمر رضی الله عنه دا کار د عقوبت او د سزاء په طریقه کړی وي نو دمخني اجماع څخه (معاذ الله) په دوو طریقو مخالفت راځي، اول دا چې: د دریو په یو حسابول یې ختم کړل او درې یې په دریو حساب کړل. دوهم دا چې دابن القيم په قول په دې خبره شرعي اجماع وشوه چې درې طلاق په یو حساییږي او حضرت عمر رضی الله عنه دا شرعي اجماع په عقوبت او په سزاء باندې بدله کړه.

(۲) حضرت ابوبکر رضی الله عنه په صحابه وو رضی الله عنه کې لوی عالم وو (بخاری ج ۱ ص ۱۶ هـ) نو دا غیر ممکن ده چې دده په موجودگۍ دې داسې اجماع وشي چې لږ وروسته په کې اختلاف پیدا شي او حتی تردې چې ددې په خلاف حضرت عمر رضی الله عنه بله اجماع منعقد کړي.

(۳) چې کله د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې په دې خبره اجماع منعقد شوه. نو په ټولو صحابه وو رضی الله عنه کې صرف یو صحابی هم ورته راپورته نشو چې ولې دمخني اجماع مخالفت کوي؟ حالانکې حافظ ابن القيم رحمه الله فرمائي چې په دې مسئله کې د صحابه وو رضی الله عنه دوه ډلې جوړې شوې، نو یا د صحابه وو په دې ډله کې صرف یو صحابی هم دا جرأت ونه کړ چې د حضرت عمر رضی الله عنه په خلاف یې اواز پورته کړی وی؟

(۴) دحافظ ابن القيم رحمه الله ددې بیان څخه دا واضعیږي چې وروستني خلک دمخني مویدی بالعمل اجماع په خلاف بله اجماع کولې شي. که دا خبره صحیح شي نو بیادې دا جماعي مسایلو حفاظت الله تعالى وکړي.

(۵) دحافظ ابن القيم رحمه الله دا خبره بالکل غلطه ده چې: کوم خلک دا الله تعالى رخصت قبول نکړي نو امام په داسې خلکو تنگي راوستلي شي.

(۶) حافظ ابن القيم رحمه الله لیکلي دي چې: (حتي صار الصحابة علي قولين) نوموڼږوایو چې حافظ ابن القيم رحمه الله او یاده اتباع دی وښايي چې په کومو کومو اثارو کې د کومو کومو صحابه

و ډېر ټول رانقل شوی دی چې درې طلاق په یو جسابیري؟ او کله یې چې نشي ثابتولي نویا په کوم جرات باندې وائي چې په دې کې د صحابه وو رضی الله تعالی عنهم دوه ډلې وی؟
د حافظ ابن قیم رحمه الله شخصیت او په مجموعي طریقې باندې دده علمي خدمات د احترام قابل دی، لکن بعضې بې ځایه خبرې هم کوي لکه دغه او ددې په شان نورې مغالطې.

ایا د حضرت عمر ؓ حکم تعزیري و؟

غیر مقلد مولوی ثناء الله امرتسری لیکلي دي چې د حضرت عمر ؓ د ا فیصله شرعي نه وه، بلکې سیاسي وه او دده په تقلید کې ټول غیر مقلدین همدا خبره کوي.

الجواب: دا خبره بالکل غلطه ده، خپله ددوي ډېر غیر مقلد مولوی محمد ابراهیم سیالکوتي (المتوفی ۱۳۵۷هـ) ددې په جواب کې داسې لیکي چې (د حضرت عمر ؓ په باره کې دا تصور کول چې دوي (معاذ الله) د رسول الله ﷺ سنت بدل کړي دي، ډیر غټ جرات او ډیره غټه بې ادبې ده. قسم په الله ﷻ چې ددې عبارت د رانقلولو په وخت کې زما زړه لرزیده. حیران یم چې یو سړی خپله د مسئلې په حقیقت نه پوهیږي او بیا د خلیفه الرسول ﷺ په باره کې دا گمان کوي چې هغه سنت بدل کړي دي. استغفر الله استغفر الله استغفر الله.

دې حکم ته سیاسي ویل: ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ دي او ددې څخه وروسته دا ویل چې په دې کې اختلاف دی چې د حضرت عمر ؓ څخه وروسته دا حکم باقی پاتې دی او که نه دی پاتې؟

سراسره غلطې ده او د انسانانو ايجاد دی. د محدثینو طرفته ددې خبرې نسبت کول بالکل غلط دی. بیا منځکې لیکي چې کوم خلک چې په دې حکم کې د حضرت عمر ؓ موافقت کوي هغوی هیڅکله دانه مني چې دا حکم سیاسي وو، بلکې دهغوی په نیزد احکم د قرآن او حدیث څخه رااخیستل شوی دی، بیا منځکې لیکي چې څوک چې داسې لیکي چې: د محدثینو په نزد دا حکم سیاسي دی، نو که ددوي مراد ټول محدثین وي، نویا زه ددوي څخه پوښتنه کوم چې امام ابو حنیفه رحمه الله امام مالک رحمه الله امام شافعی رحمه الله او امام احمد رحمه الله وغیره محدثین وو او که نه وو؟ که چیرته محدثین وي، نویا خودا خبره بالکل غلطه ده چې د ټولو محدثینو په نزد دا سیاسي حکم دی. او که د محدثینو څخه مراد بعضې محدثین وي، نویا زه ددوي ته درخواست کووم چې ددې محدثینو نومونه

سره دحوالوپیش کړي دابه مویه مونږ باندې احسان وي چې دداسې محدثینو موږ ته ونښايي چې هغوی په دین کې سیاسي مداخلت ته رواوايي او که د محدثینو څخه موږ غیر مقلدینو ډلگۍ مراده وي، نو بیا دې به ادبي معاف وي! دوی ته د محدثینو په ویلو کې د ډیر فکر ضرورت دی. دصالح سته وو په لیکو باندې د نظر په اچولو څوک محدث کیدلی نشي. الخ. [اخبار اهلحدیث ۱۵ نومبر ۱۹۲۹] (بحواله ازهارمربوعه ص ۱۳۲). د غیر مقلدینو بل سرگروه د خبرې دارولو او راپارولو څخه وروسته دا منلې ده چې د حضرت عمر رضی الله عنه دا حکم شرعي و. (الجنة ص ۶۵).

د حافظ ابن القيم رحمه الله دخولې څخه هم په یوځای کې دا خبره وتلې ده چې دا شرعي حکم وو، حافظ ابن القيم رحمه الله لیکي چې: **فَلَمَّا رَكِبَ النَّاسُ الْأُمُومَةَ، وَتَرَكَوا تَقْوَى اللَّهِ، وَلَبَسُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ، وَطَلَّقُوا عَلَى غَيْرِ مَا شَرَعَهُ اللَّهُ لَهُمْ، أُجْرَى اللَّهُ عَلَى لِسَانِ الْخَلِيفَةِ الرَّاشِدِ وَالصَّحَابَةِ مَعَهُ شَرْعًا وَقَدَرًا لَزَامُهُمْ بِذَلِكَ، وَإِنْفَادُهُ عَلَيْهِمْ** [اعلام الموقعين ج ۲ ص ۲۷].

خلاصه دا چې د حضرت عمر رضی الله عنه حکم نه د سزا په طريقه باندې وواونه سیاسي و، بلکې خالص شرعي حکم و، حضرت عمر رضی الله عنه دوه خليفه وو او دده حکمونه د رسول الله صلی الله علیه و آله د فرمان مطابق دامت لپاره سنت طريقه ده. رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائي چې (عليكم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين) له دې وجهې دا مسلک حق دی او په دې کې د دنیا او د آخرت کاميابي ده.

ايا حضرت عمر رضی الله عنه د خپلې فيصلې څخه رجوع کړي ده!!

غیر مقلد مولوی ثناء الله امرتسري لیکلي دي چې حضرت عمر رضی الله عنه په اخر کې په خپل دې حکم باندې پښیمانه شوی و او دده لپاره دلیل دادی چې حافظ ابوبکر الاسماعيلی د ابویعلی څخه او د هغه د صالح بن مالک څخه او هغه د خالد بن یزید بن ابی مالک او هغه د خپل پلار څخه او هغه د حضرت عمر رضی الله عنه څخه روایت کوي چې: (ماندمت على شيء ندامتني على ثلاث ان لا يكون حرمة الطلاق الخ. [اغاثة ج ۱ ص ۳۳۶].

زه په هیڅ شي دومره نه وم پښیمانه شوی، لکه څومره چې په دې دریو شيانو پښیمانه یم (یودادی) چې مطلقونه حرام کړي نه وای.

الجواب : داد یوسف خان او شیربانو قصه ده، حُکمه چې ددې روایت په سند کې یو روای خالدين یزید دی، اگر چې ځینو محدثینو دده توثیق کړی دی، لکن جمهور محدثین دده تضعیف کوي.

امام یحیی رحمه الله فرمائي چې ليس بشئ. امام نسائي رحمه الله فرمائي چې هغه ثقه نه دی. امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې هغه ضعیف دی. امام ابوداود رحمه الله هم په یو روایت کې ورته ضعیف ویلی دي او په بل روایت کې یې ورته منکر الحدیث ویلی دی. (تهذیب التهذیب ج ۳ ص ۱۲۷ و ص ۱۲۸) امام ابن حبان رحمه الله فرمائي چې دده هغه روایتونه چې دخپل پلار څخه یې کوي دا احتجاج قابل نه دي. (بحواله مذکوره)

او امام یحیی بن معین رحمه الله فرمائي چې ددو کتابونو بنخول پکار دي، یو په عراق کې د ابن الکلبی تفسیر دی، چې د ابو صالح عن ابن عباس روایتونه پکې دي. او دوهم په شام کې دی. بیا لیکي چې (واما الذی بالشام فکتاب الديات لخالد بن یزید بن ابي مالک لم یرض ان یکذب بأیه حتی کذب علي اصحاب رسول الله ﷺ [تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۱۲۷].

په شام کې چې کوم کتاب دی هغه دخالد بن یزید کتاب دی، هغه صرف په دې باندې نه و وراضي چې په خپل پلار باندې دروغ ووايي، بلکې د رسول الله ﷺ صحابه و وپورې یې هم دروغ و تړل او په دې مذکور روایت کې هم ده په حضرت عمر رضی الله عنه پورې دروغ تړلي دي.

په سلگونو افسوسونه دي د هغه چا په حال چې دداسې روایت څخه د حضرت عمر رضی الله عنه پښیماتیا ثابتوي او بیا په دې دروغون روایت کې د یو طلاق اود دوه طلاقونو اود دریو طلاقونو تفصیل هم نشته. الله ﷻ دې ټولو مسلمانانو ته په حق باندې د پاتې کیدلو توفیق ورکړي. امین ثم امین

څوک چې درې طلاقو ته یو وایي هغه بدعتي دی دهغه قول مردود او غلط دی، د محدثینو او فقهاؤ اقوال په لاندې فهرست کې وگورئ:

شماره	دمحدث او فقيه نوم	المتوفي	دريو طلاقو والا اقوالو حاصل	حواله
۱	ابن شهاب الزهري (رح)	۱۲۵هـ	دتعزير لائق	مصنف عبد الرزاق ج ۶ ص ۲۹۵ مصنف ابن ابي شيبة ج ۲ ص ۱۱ احكام القرآن لقاضي ابن اسحاق ج ۱ ص ۲۳۷

۲	ابوبکر رازی الحنفی	۳۷۵ھ	غیر معتبر	اخبار القضاة ج ۱ ص ۳۱۴
۳	ابن بطال مالکی رح	۴۴۹ھ	غیر معتبر شاذ اهل بدعة	شرح البخاری ج ۷ ص ۳۹۹-۳۹۱
۴	ابن عبد البر مالکی	۴۶۳ھ	غیر معتبر شاذ، بدعة معتزل خوارج روافض	الاستذکار ج ۴ ص ۱۸۴، ایضاً ج ۳ ص ۲۰۴، ایضاً ج ۴ ص ۶، التمهید ج ۲ ص ۲۷۸
۵	ابو الولید باجی المالکی	۴۷۴ھ	اهل بدع، مخالف اجماع	المنتقى شرح الموطأ ج ۳ ص ۲۳۸
۶	فقیه ابو ابراهیم مالکی		اهل بدعت غیر معتبر	المعیار المعرب ج ۴ ص ۴۳۶-۴۳۷
۷	علامہ سرخسی حنفی	۴۸۳ھ	غیر معتبر	المبسوط ج ۱ ص ۱۰۶
۸	ابن رشد المالکی	۵۲۰ھ	غیر معتبر جامل قلیل العلم ضعیف مخالف اجماع شاذ اهل بدعت قابل تعذیر مردود	المقدمات الممهدان ص ۵۰۱
۹	ابن العربی مالکی	۵۴۳ھ	لائق ذبیح، شاذ، گمراه، علمی یتیم رافض شیعہ اهل بدعت	احکام القرآن لابن العربی ج ۱ ص ۳۷۷، التاسع ولمنسوخ ج ۲ ص ۸۷-۹۰، أضواء الیاء ج ۱ ص ۱۲۰، تهذیب السنن لار نفیس ج ۲ ص ۱۲۸
۱۰	قاضی عیاض مالکی	۵۴۴ھ	غیر معتبر، خارجی رافضی	اکمال المعلم ج ۵ ص ۸۵
۱۱	ابو المظفر حنبلی	۵۶۰ھ	غیر معتبر	اختلاف الائمة العلماء ج ۲ ص ۸۵
۱۲	کاسانی حنفی	۵۸۷ھ	شیعہ	بدائع الصنائع ج ۷ ص ۳۹
۱۳	قرطبی مالکی	۶۷۱ھ	شاذ، گمراه، مفتری علی اللہ مفتری علی الرسول	قرطبی ج ۳ ص ۱۳۹
۱۴	ابن رجب حنبلی	۷۹۵ھ	شاذ	شرح من اللمعة ج ۱ ص ۲۵۳، الاثنان علی احکام الطلاق ص ۴۱-۶۳
۱۵	ابن حجر	۸۵۲ھ	مخالف اجماع، غیر معتبر	فتح الباری ج ۹ ص ۴۵۷
۱۶	حافظ عینی حنفی	۸۵۵ھ	شاذ، غیر معتبر، مخالف سنت اهل بدعت	عمدة القاری ج ۲ ص ۲۳۳
۱۷	علامہ ابن ہمام حنفی	۸۶۱ھ	غیر معتبر	فتح القدیر ج ۷ ص ۴۶۰، ۴۵۹
۱۸	علامہ کورانی	۸۹۳ھ	گمراه	الکوثر الجاری ج ۹ ص ۱۱، ۱۲

۱۹	احمد بن يحيى مالكي	۹۱۴ھ	شاذ	المعيار المعرب ج ۴ ص ۴۳۵، ۴۳۶
۲۰	ابن نجيم حنفي	۹۷۰ھ	غير معتبر خلاف اجماع	البحر الرائق ج ۹ ص ۱۱۴
۲۱	ملا على قاري حنفي	۱۰۱۴ھ	غير معتبر	مرقات المفاتيح ج ۱۰، ۲۴۲، ۲۴۱
۲۲	منصور بن يوسن حنبلي	۱۰۵۱ھ	ضعيف المأخذ، غير معتبر	كشف القناع عن متن الاقتاع ج ۱۸، ۳۹۶
۲۳	علامه رملی حنفی	۱۰۸۱ھ	غير معتبر، كمراه شعبيه غير ظاهر	الفتاوى الخيرية ج ۱ ص ۴۸، ۴۹
۲۴	احمد حاوى مالكي	۱۲۴۱ھ	اهل بدعت، ضال مضل	حاشيه الدسوقي ج ۹ ص ۴۰، حاشيه الصاوى ج ۵ ص ۲۸۴
۲۵	محمد دسوقي مالكي	۱۲۳۰ھ	اهل بدعت، ضال مضل	حاشيه الدسوقي ج ۹ ص ۴۰
۲۶	طحطاوي حنفي	۱۲۳۱ھ	مخالف اجماع	حاشيه الطحاوي ج ۲ ص ۱۰۵
۲۷	ابو الحسن مالكي	۱۲۳۱ھ	خلاف اجماع، شاذ	البهجة في شرح التحفة ج ۱ ص ۵۴۷
۲۸	الرجراجي المالكي		اهل بدعت	مناجى التحصيل شرح المدونه ص ۱۶۰ ج ۴
۲۹	عبد الحى الكهنوي حنفي	۱۳۰۴ھ	غير معتبر	عمدة الرعايه ج ۲ ص ۷۱
۳۰	جزيرى حنبلي	۱۳۶۰ھ	شاذ، غير معتبر	الفقه على مذاهب الاربعه ج ۴ ص ۱۵۳
۳۱	شيخ بخيت حنفي		شاذ، اهل بدعت	القول الجامع ص ۳۶، ۴۶
۳۲	مفتى كفايت الله		مخالف اهل السنة مبتدع مردود اماميه	كفاية المفتى ج ۶ ص ۳۴۰، ۳۲۵
۳۳	مفتى عبد الستار ومفتى انور		شاذ ومردود	خير الفتاوى ج ۵ ص ۲۱۲، ۲۱۴
۳۴	مفتى عاشق الهى		قابل قبول ندى خلاف اجماع	فتاوى عثمانى ج ۲ ص ۴۱۲، ۴۱۳

مسئلة اللحية

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الطحطاوي المتجرهاري المسجون

كاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله حست بدر

بسم الله الرحمن الرحيم

مسئله اللحية

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعد !

دیرې په مسئله کې مودودیان او لامذهبیان د افراط او تفريط بنکار دي، مودودیان وایي چې یوه قبضه بیره د نبی کریم ﷺ سنت شرعي نه دی بلکې سنت عادي دی او سنت شرعی ورته ویل بدعت دی. (ترجمان القرآن، مارچ، اپریل، مئی، جون، سنه ۱۹۴۹، ص ۱۷۹، ص ۱۷۸،

و مجموعه رسایل قاضی مظهر حسین)

بل طرفته لامذهب اهل حدیث وایي چې بیره چې څومره اوږدېږي او څومره پلنېږي همغومره یې پریښودل فرض دي، ددې افراط او تفريط په مینځ کې اهل سنت والجماعت فرمایي چې:

۱- اقلایوه قبضه بیره پریښودل واجب دي.

۲- دیوې قبضې څخه دیرې اوږدول نه فرض دي، نه واجب دي او نه سنت مؤکد دي.

۳- دیوې قبضې څخه دزایدو ویښتو کټ کول جایز دي.

۴- د قبضې څخه هغه زاید ویښتان چې شکل ورسره بد ښکاري دهغې کټ کول ضروري دي.

۵- د قبضې څخه هغه زاید ویښتان چې شکل ورسره بد نه ښکاري دهغې په کټ کولو او نه کټ

کولو کې اختلاف دی.

(۱) بعضې علماء یې کټ کولو ته اولی وایي (۲) او بعضې علماء یې پریښودلو ته اولی وایي او

کټ کولو ته یې مکروه تنزیهی وایي (۳) او بعضې علماء فرمایي چې په حج او په عمره کې یې کټ کول

مکروه تنزیهی نه دی او په نورو وختونو کې مکروه تنزیهی دی، د دریم قول والا حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

او حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دنورو صحابه رضی الله عنه په عمل باندې استدلال کوي چې

هغوي به په حج او په عمر کې د قبضې څخه زاید ویښته کټ کول، د دوهم قول والا د اعفاء اللحية د حکم

ظاهر ته گوري او د اول قول ولا خپله د نبی کریم ﷺ او دهغو صحابه وو عمل ته گوري.

په هغې کې د حج او د عمرې تخصیص نه شته، لکن دا اختلاف د اولویت او د عدم اولیت دی.

بیره شرعی سنت ده

حضرت عایشه رضی الله عنها فرمائی چې رسول الله ﷺ فرماییل چې لس شیان دفطرت څخه دي په هغوي کې یو (قص الشارب واعفاء اللحية) دبیرتونو کت کول او دبیري پرینودل دي امام نووي رحمه الله ددې په تشریح کې فرمایي چې: (معناه أنها من سنن الأنبياء) دفطرت معنی داده چې دا لس شیان دانبیاءو دستتونو څخه دي، دحضرت طلق بن حبيب رَحِمَهُ اللهُ عَنْهُ په روایت کې تصریح ده چې (عشرة من السنة) لس شیان سنت دي (نسائي ج ۲ ص ۲۷۴)

همدارنگه امام نووي رحمه الله فرمایي چې: **فَحَصَلَ تَمَسُّسُ رِوَايَاتٍ أَعْفُوا وَأَوْفُوا وَأَرْخُوا وَأَرْجُوا وَوَقَرُوا...** (شرح مسلم للإمام النووي رحمه الله ج ۱ ص ۱۲۹)

دبیري په باره کې په روایاتو کې پنځه قسمه الفاظ راغلي دي او پنځه واړه قریب المعنی دي چې بیره غټه کړه، دا پنځه واړه صیغې دأمر دي او امر دوجوب لپاره دی، دایې دشرعی والي دلیل دی، همدارنگه دبیري ته من سنن الانبياء ویلي شوي دي، ددې څخه ددې شرعیوالی را معلومیږي بل طرفته هیڅ صحابي، تابعي، تبع تابعی او اهل حق علماو دقبضې څخه بیره نه ده کمه کړې او نه چا په کم والي باندې قول کړی دی، لهذا دمودودیانو دبیري چې دقبضې څخه کمې دي او همدې ته تشهیر ورکوي سخت بدعت او ضلالت دی.

صاحب دهدایې دروژې دمکروهاتو په مسایلو کې لیکلي دي چې: (ولا يفعل ذلك لتطويل اللحية اذا كانت بقدر المسنون وهو القبضة)

کله چې بیره دمسنون مقدار مطابق وه چې قبضه ده، نو ددې څخه دزیاتولو لپاره دې تیل نه لگوي، ددې په تشریح کې علامه ابن الهمام فرمایي چې (واما الأخذ منها وهي دون ذلك كما يفعله بعض المغاربة ومخنثه الرجال فلم يبيحه أحد) فتح القدیر ج ۲ ص ۲۷۰

دقبضې څخه کمول لکه اجراگان او بعضې غریبان یې چې کوي، نو دیته هیڅ پاهم جایزه دي ویلي، مودودیان چې دقبضې څخه لنډې دبیري ته شرعی حکم ورکوي او دقبضې په مقدرا دبیري ته بدعت وایي نو ددوي په عقیده او په علم کې ډیر نقصانات راجمع کیږي مثلاً:

- ۱- یو قبضه بیره چې سنت ده هغې ته بدعت ویل.
- ۲- دقبضې څخه لنډه بیره چې بدعت ده هغې ته سنت ویل.

۳- گناه ته نیکی ویل.

۴- متبع السنّت ته بدعتی ویل او مبتدع ته متبع السنّت ویل.

۵- دخاتمی دخرایدلو خطر، حکه چې انسان ته پکار دي چې گناه ته گناه ووايي او دتوبې په فکر کې شي او چې گناه ته گناه نه وایي نو دتوبې څه فکر به وکړي؟ دبیرې خریل چې کله یې گناه گڼي صرف عملي گمراه ده او موددوي لنډه گیره د عقیدې او د عمل دواړو په اعتبار سره گمراهي ده.

دبیرې پریښودل او غټول کلی مشک دی

کله چې ویښتان لږلږ راښکاره شي او ونه خریلی شي نو دا د پریښودلو اولنی فرد دی او آخری فرد یې دادی چې دطول او دعرض په اعتبار چې تر کومه پورې څي تر هغې پورې پریښودلی شي او ددې ابتداء او انتهاء په منځ کې دکت کولو او دپریښودلو په اعتبار سره مختلف افراد دي، په احادیثو کې دمطلق پریښودلو امر دی، نو مودودیان ترینه اوله درجه مراد وي، لامذهب اهلحدیث ترینه آخره درجه مرادوي او اهل سنت والجماعت فرمایي چې اقلاً دقبضې په مقدار یې پریښودل واجب دي او دقبضې څخه زیات نه واجب دي او نه سنت دي البته بعضې علماء ورته اولی وایي، نو دبیرې دپریښودلو په باره کې یوه رایه دمودودیانو شوه بله دلامذهب جعلي اهلحدیثو شوه او بله داهل سنت والجماعت دعلماء شوه، دمودودیانو او دلامذهبیانو سره هیڅ نقلی دلیل نشته، خصوصاً لامذهبیان چې دقبضې څخه زایدې بیرې ته فرض وایي نو دقرآن او دسنت څخه هیڅ دلیل نه لري، په لامذهبو کې عمومي نقصان دادی چې خپلې شخصي رائې ته دقرآن او دسنت نوم ورکوي او هریو یې ضمناً دخدایي او دپیغمبري دعوه کوي، بل طرفته داهل سنت والجماعت سره ډیر شرعي دلائل دي.

دبیرې وجوب او مسنون مقدار

مرفوع احادیث:

حدیث نمبر ۱- وَبِهِ قَالَ حَدَّثَنَا هَذَا، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ هَارُونَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ مِنْ عَرْضِهَا وَطُولِهَا. (ترمذی باب فی الاخذ من اللحية ج ۲ ص ۱۰۵)

رسول الله صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دخپلې دبیرې مبارکې دعرض او دطول څخه یو څه کت کول.

فایده: ددی حدیث ثخه دا خبره ثابتہ شوه چې دقبضې ثخه دزایدو ویستانو کټ کول جایز دي حرام نه دي او دا هم ثابتہ شوه چې داعفاء اللحیة ثخه مراد تر قبضې پورې اعفاء ده او قبضه ثخه یادوو چې دقبضې ثخه کمول بالاجماع حرام دي او بالاجماع دا ثابتہ ده چې دنبی کریم ﷺ ږیره دقبضې ثخه کمه نه وه.

امام ترمذی رحمه الله ددی حدیث په سند باندې داسې تبصره کړې ده چې : هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ. وَسَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: عُمَرُ بْنُ هَارُونَ مُقَارِبُ الْحَدِيثِ لَا أَعْرِفُ لَهُ حَدِيثًا لَيْسَ لَهُ أَصْلٌ، أَوْ قَالَ، يَنْقُرُ بِهِ، إِلَّا هَذَا الْحَدِيثَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ مِنْ عَرْضِهَا وَطَوْلِهَا، لَا نَعْرِفُهُ إِلَّا مِنْ حَدِيثِ عُمَرَ بْنِ هَارُونَ، وَرَأَيْتُهُ حَسَنَ الرَّأْيِ فِي عُمَرَ.

وَسَمِعْتُ قُتَيْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: عُمَرُ بْنُ هَارُونَ كَانَ صَاحِبَ حَدِيثٍ، وَكَانَ يَقُولُ: الْإِيمَانُ قَوْلٌ وَعَمَلٌ. سَمِعْتُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعُ بْنُ الْجَرَّاحِ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَصَبَ الْمُنْجِنِ عَلَى أَهْلِ الطَّائِفِ قَالَ قُتَيْبَةُ: قُلْتُ لَوْ كَيْفَ: مَنْ هَذَا؟ قَالَ: صَاحِبُكُمْ عُمَرُ بْنُ هَارُونَ رَحِمَهُ اللَّهُ.

خلاصه دا چې دا حدیث غریب دی، یعنی دا حدیث داسامه ثخه یواځې عمر بن هارون روایت کړی دی ، خو په دې خبره ځان پوه کړی چې هر غریب ضعیف نه وي، دصحیح البخاری اول حدیث هم غریب دی او آخر حدیث یې هم غریب دی او ضعیف نه دی، خپله امام ترمذی رحمه الله ددیرو احادیثو په باره کې فرمایي چې صحیح غریب، مخکې امام ترمذی رحمه الله د امام بخاری قول رانقلوي چې عمر بن هارون (مقبول الحديث) دهر حدیث متابع یې شته مگر ددی حدیث متابع یې نشته، پدې حدیث کې عمر بن هارون متفرد دی، امام بخاری رحمه الله د عمر بن هارون په باره کې ښه رایه لرله همدارنگه امام ترمذی رحمه الله فرمایي چې ما دخپل استاذ قتیبة رحمه الله ثخه واوریډل چې فرمایلي یې چې عمر بن هارون محدث وو او په ایمان کې زیادت او دنقصان قایل وو، همدارنگه امام قتیبة فرمایي چې ماته وکیع دیوړل چې ثخه دا حدیث بیان کړو چې: نبی کریم ﷺ دطایف دخلکو په خلاف منجیق ولگولو(ییا ماد وکیع ثخه ددی رجل په باره کې پوښتنه وکړه هغه وفرمایلي چې دا ستاسو دوست عمر بن هارون دی.

فائده: امام ترمذی رحمه الله په خپله مختصره تبصره کې د خپلو دوو استاذانو څخه د عمر بن هارون توثیق رانقل کړو، امام بخاری یې صراحة توثیق کوي او جلیل القدر محدث عمر بن هارون ترینه حدیث رانقلوي چې دده د ثقه والي دلیل دی، د لامذهبو محدث عبدالرحمن مبارکپوری لیکي چې:

أَوْجُهُ ذِكْرَهُ أَنْ يَتَبَيَّنَ أَنَّ وَكَيْعًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَعَ جَلَالَةِ قُدْرَةِ قُدْرَوَى عَنْ عُمرِ بْنِ هَارُونَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثَ الْمُتَجَنِّبِ (تحفة الاحوذى ج ۴ ص ۱۱)

امام ترمذی رحمه الله دلته د منجنيق حدیث ددې لپاره ذکر کړو چې دا واضحه کړي چې د وکیع په شان جلیل القدر محدث د عمر بن هارون څخه روایت کوي ددې تبصرې مطابق دامام ترمذی رحمه الله دامام بخاری رحمه الله او دامام وکیع رحمه الله په نیز باندې عمر بن هارون ثقه دی او دده روایت حجت دی.

د لامذهبو جهالت

غیر مقلدین لیکي چې خپله امام ترمذی رحمه الله ددې حدیث په باره کې فرمایي چې ددې حدیث لپاره اصل نشته (شایع شده اشتهاار از دارالحدیث محمدیه کالم نمبر ۲)

قلنا: "دلیس له أصل" او د "لا أصل له" اصطلاحات د محدثینو په نیز دوه معنی گانې لري، اول: (لیس له اسناد) یعنی دا حدیث سند نه لري، دوهم: متابع نه لري، الشیخ عبدالرحمن بن ابراهیم الخمیس ددې دوهمې معنی د ذکر کولو څخه وروسته فرمایي چې: وهذا المعنى هو الأكثر استعمالاً وهذا ما يقصده العقيلي وابن عدی في کتابیهما وكذلك کل من ذکر هذا الاصطلاح في کتاب یرویه فیہ باسناده الى النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کابن حبان والحاکم والبيهقي (معجم علوم الحديث النبوی ص ۱۷۶)

یعنې دا د متابع والا معنی ډیره استعمالیږي، عقيلي رحمه الله او ابن عدی رحمه الله پخپلو کتابونو کې همدغه معنی مراد کړې ده، همدارنگه هر هغه محدث چې پخپل کتاب کې یې د حدیث سره سند ذکر کړی وي او بیا یې ورسره دا اصطلاح ذکر کړې وي نو د هغه همدغه معنی مراده ده، نو په مانحن فیہ کې خود حدیث سند شته لهذا بالضرورة دوهمه معنی مراده ده، چې د عمر بن هارون د هر حدیث متابع وي البته ددې حدیث متابع یې نشته، دامام ترمذی رحمه الله په تبصره کې ډیر داسې قرائن دي چې د دوهمې معنی تعین ترینه کیږي.

۱- دا حدیث امام ترمذی دسند سره ذکر کړی دی، نو څرنگه به د "لیس له أصل" معنی داشي چې سند نه لري؟.

۲- امام ترمذی رحمه الله دې حدیث ته باطل ونه ویلو بلکې غریب یې ورته وویل او د غرابت وجه یې د امام بخاری رحمه الله څخه رانقل کړه چې متابع نه لري.

۳- امام ترمذی رحمه الله د غرابت لپاره دلیل پیش کوي او د امام بخاری رحمه الله قول رانقلوي لکن د امام بخاری په قول کې تردد کوي چې امام بخاری (لیس له أصل) ویلي دي او که (یتفرد به) یې ویلي دی، لکن د دواړو جملو مقصود به یو وي چې د غرابت ثابتول دي کله دلیل به د دعوي سره مطابق نه شي.

۴- د امام بخاری رحمه الله په نیز باندې عمر بن هارون ثقه دی نو څرنگه د ثقه راوي روایت یې أصله کیږي لهذا ضرور د (لیس له أصل) معنی داده چې متابع نه لري.

د امامانو پوند تقلید

حافظ ابن حجر رحمه الله د مذکور حدیث په باره کې فرمایي چې:
وَهَذَا أَخْرَجَهُ التِّرْمِذِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَنُقِلَ عَنِ الْبُخَارِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ، أَنَّهُ قَالَ فِي رِوَايَةِ عُمَرَ بْنِ هَارُونَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ لَا أَعْلَمُ لَهُ حَدِيثًا مُنْكَرًا إِلَّا هَذَا (فتح الباری ج ۱۰ ص ۴۲۹)

دا حدیث ترمذی ذکر کړی دی او د امام بخاری رحمه الله قول یې رانقل کړی دی چې د عمر بن هارون صرف دا حدیث منکر دی.

قلنا ۱-: امام ترمذی رحمه الله چې د امام بخاری رحمه الله کوم قول رانقل کړی دی په هغې کې د منکر لفظ نشته.

۲- منکر حدیث د یته وایي چې (ما رواه الضعيف مخالفا للثقة) او عمر بن هارون د امام ترمذی رحمه الله او امام بخاری رحمه الله دواړو په نیز ثقه دی، نو دده روایت څرنگه منکر شو؟ د منکر په تعریف کې خو داروي ضعیف والی شرط وي.

۳- که د امام ترمذی رحمه الله او د امام بخاری رحمه الله او د امام وکیع رحمه الله په خلاف حافظ ابن حجر رحمه الله عمر بن هارون ته ضعیف وایي نو بیا هم دا حدیث منکر کیږي نه شي، ځکه چې

دمنکر حدیث لپاره بل شرط دادی چې دده روایت به دبل ثقه راوی دروایت څخه مخالف وي، نو اوس دبل کوم ثقه راوی په روایت کې راغلي دي چې دقبضې څخه زاید وینستان مه کت کوی؟ او که یو څوک ووايي چې دا حدیث دأعفوا وغیره احادیثو څخه مخالف وي نو مونږ وایو چې دا احادیث دمعنی او دمفهوم په اعتبار سره محتمل دی، دا احتمال هم پکې شته چې تر قبضې پورې اعفاء دی مراده وي، کما یقولہ الجمهور، لهذا دا حدیث داعفاء دحدیث څخه مخالف نشو او داعفاء په حدیث کې دا احتمال هم شته چې تر آخره پورې اعفاء دی مراده شي، نو بیا هم دا مذکور حدیث داعفاء داحادیثو څخه مخالف نه دی، بلکې دهغې چا درائي څخه مخالف شو کومو چې په خپله رایه باندې ددې احتمال تعیین کړی دی.

۴- بالفرض والمحال که دا حدیث ضعیف شي نو بیا هم ډیر شواهد لري کما سیأتی ان شاء الله او دشواهدو له وجې ضعف ختمیږي، لهذا مونږ وایو چې دلته دحافظ ابن حجر رحمه الله څخه وهم شوی دي لکن غیر مقلدین بغیر دتحقیق څخه دا بن حجر رحمه الله قول رانقلوي.

حدیث نمبر ۲- حَدَّثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي قُحَّافَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَيْثُ قَدْ انْتَشَرَتْ فَقَالَ: «لَوْ أَخَذْتُكُمْ» وَأَشَارَ يَدَهُ إِلَى نَوَاحِي لِحْيَتِهِ. (مسند الامام الاعظم، كتاب اللباس والزينة ص ۲۰۵)

ابو قحافه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راغلو او ډیرې وینستان یې خواره واره وو، نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل چې کاشکې چې تاسو دده ډیرې داطرافو وینستان کت کړي وي. حدیث نمبر ۳- وَبِهِ قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي قُحَّافَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ أَتَى بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَيْثُ قَدْ انْتَشَرَتْ فَقَالَ: «لَوْ أَخَذْتُكُمْ» وَأَشَارَ يَدَهُ إِلَى نَوَاحِي لِحْيَتِهِ (كتاب الآثار لأبي يوسف ص ۲۳۴)

ابو قحافه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راوستلی شوپه داسې حال کې چې ډیرې وینستان یې خواره واره وو، نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل چې کاشکې چې تاسو دده ډیرې داطرافو وینستان کت کړي وی.

حدیث نمبر ۴- دغیر مقلدینو شیخ الكل ابو البركات احمد د(جامعه اسلامیه کوجرانواله شیخ الحدیث) لیکي چې ابن القيم رحمه الله پدې باره کې یو مرفوع روایت هم ذکر کړی دی چې یو چا دنسب

کريم صلى الله عليه وسلم په مخکې داوږدې ډيرې شکايت وکړو، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم ديوې قبضې طرفته اشاره وکړه چې ددې څخه زياته کټ کوي (فتاوی برکاتيه ۲۵۸)

حديث نمبر ۵- و عن مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلَا طَوِيلَ اللَّحْيَةِ فَقَالَ: «يُمِرُّ بِشَوْءٍ أَحَدُكُمْ نَفْسَهُ؟» (مراسيل أبي داود ص ۱۸)

امام مجاهد رحمه الله فرمايي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم يو (د قبضې څخه زيات) داوږدې ډيرې والا سپړی وليدلو نو وې فرمايل چې ولې تاسو ځان بدرنگه کوي؟ دا رویت مرسل د تابعي دی او مرسل معتضده اتفاقاً حجت دی.

حديث نمبر ۶- عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ فَدَخَلَ رَجُلٌ ثَائِرَ الرَّأْسِ وَاللَّحْيَةِ، فَأَشَارَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَأَنَّهُ أَمَرَهُ إِصْلَاحَ شَعْرِ رَأْسِهِ وَلَحْيَتِهِ، فَقَعَلَ ثُمَّ جَاءَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا خَيْرٌ أَمِنْ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدُكُمْ ثَائِرَ الرَّأْسِ كَأَنَّهُ شَيْطَانٌ. (رواه مالك في موطأه ص ۷۲۲)

رسول الله صلى الله عليه وسلم يو ډېراځنده سراو گيرې والا سپړی وليدلو، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته اشاره وکړه لکه د ويننتو د جوړلو امر يې چې ورته کولو، هغه سپړي خپل وينسته جوړ کړل او بيرته راغلو، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې آيا دا هيئت ددې څخه نه دی بهتر چې راشي يو ستاسو بربر سر لکه شيطان.

حديث نمبر ۷- عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جُلَا فَمُجِّلُ الرَّأْسِ وَاللَّحْيَةِ، فَقَالَ: "عَلَى مَا شَوْءُ أَحَدُكُمْ أُمِيسَ؟" قَالَ: وَأَشَارَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى لَحْيَتِهِ وَرَأْسِهِ يَقُولُ: "خُذْ مِنْ لَحْيَتِكَ وَرَأْسِكَ" (تاريخ اصبهان ج ۱ ص ۳۲۴ شعب الايمان ج ۵ ص ۲۲۱)

رسول الله صلى الله عليه وسلم يو سپړی وليدلو چې د سراو ډيرې وينسته يې پراځنده وو نور رسول الله صلى الله عليه وسلم دده د سراو ډيرې طرفته اشاره وکړه چې ددې څخه يو څه وينستان کټ کړه او دې فرمايل چې تاسو ولې ځان بد شکله کوي.

حديث نمبر ۸- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا ثَائِرَ شَعْرِ الْوَجْهِ وَالرَّأْسِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا عَلَى هَذَا أَنْ تَطْلُقَ الرَّجُلُ فَجَاءَ وَقَدْ أَخَذَ مِنْ شَعْرِ لَحْيَتِهِ وَرَأْسِهِ فَلَمَّا رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَلَيْسَ هَذَا أَحْسَنُ؟ (ادب الاملاء والاستملاء للسمعاني ج ۱ ص ۳۷)

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يوسرى وليدلو چې دمنځ او دسروينسته يې پراگنده وو، نور رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې په ده څه شوي دي؟ هغه سرې لارو او چې بيرته راتلونو د بيري او دسروينستان يې جوړ کړي و وکله چې نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وليدلو نو ورته وې فرمايل چې ايا دا شکل دمنځکې څخه بڼه نه دی؟
حديث نمبر ۹-... ان رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دعا الحجام فأخذ من شعره ولحيته قال نقلت يا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هل لي هذا الشعر؟ قال خذه يا معاوية الخ (تاريخ دمشق ج ۵۹ ص ۲۴۸، ۲۴۹)

رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حجام راوغوښتلو او د بيري او دسرويو څخه وينسته يې کټ کړل حضرت معاويه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمايي چې ما ورته وويل چې يا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دا وينسته ماته راکړه، رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې وايخله.

د بيري وجوب و مسنون مقدار د صحابه و او د تابعينو د اثارو په رڼا کې

۱- عن مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ الْهَيْثَمِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ ثُمَّ يَقْصُ مَا مَحْتِ الْقَبْضَةِ؛ قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِيهِ تَأْخُذُ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ. (كتاب الاثار للامام محمد ص ۲۰۳)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به بيره په قبضه کې ونيوله او د قبضې څخه زياته به يې کټ کړه، امام محمد رحمه الله فرمايي چې همدا مونږ مختار وو او همدا امام ابو حنيفه رحمه الله قول دی.

۲- قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ «كَانَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ» (كتاب الاثار لأبي يوسف ص ۱۳۴)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به دخپلې بيري يو څه وينستان کټ کول.

۳- قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنِ الْهَيْثَمِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ «كَانَ يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ، فَيَأْخُذُ مِنْهَا مَا جَاوَزَ الْقَبْضَةَ» (حواله سابقه)

حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُما به د قبضې څخه زاید وينستان کټ کول.

۴- حَدَّثَنَا مَرْوَانُ يَعْنِي ابْنَ سَالِمٍ الْمُقَفَّعَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ،

فَيَقْطَعُ مَا زَادَ عَلَى الْكَفِّ» (سنن ابی داود ج ۱ ص ۳۴۱، باب قول عند الافطار)

حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما به دقبضی خنخه زاید و یبستان کت کول.

۵- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «إِذَا حَجَّ أَوْ اعْتَمَرَ قَبَضَ عَلَى لِحْيَتِهِ، فَمَا فَضَلَ أَخَذَهُ».

(صحيح البخاري ج ۲ ص ۸۷۵)

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا به چې کله حج او يا عمره وکړه نو دقبضی خنخه زاید و یبستان به یې کت کول.

فایده: ۱- په صحيح البخاری او په صحيح المسلم کې چې په کومو احادیثو کې (اعفو اللحي) او

(وفرو اللحي) راغلي دي دهغې احادیثو روي عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دی، حضرت عبد الله بن

عمر رضی الله عنهما چې دقبضی خنخه زاید و یبستان کت کول نو دا ددې خبرې دلیل دی چې دا عفاء خنخه

مراد تریوې قبضې پورې ډیرېرې غټول دي، ځکه حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به څرنگه دخپل

حدیث په خلاف عمل کولو؟

۲- په دې حدیث کې دحج او دعمرې ذکر اتفاقي دي، ځکه چې مخکې تیر شو چې عبد الله بن عمر

رضی الله عنهما به دقبضی خنخه زاید و یبستان کت کول، هلته دحج او دعمرې تخصیص نشته.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمائي: قُلْتُ الَّذِي يَظْهَرُ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ لَا يَخْصُ هَذَا

التَّخْصِصَ بِالنِّسْكَ بَلْ كَانَ يَحْتَمِلُ الْأَمْرَ بِالْإِعْفَاءِ عَلَى غَيْرِ الْحَالَةِ الَّتِي تَنْشُؤُ فِيهَا الصُّورَةُ بِأَفْرَاطٍ طَوِيلٍ شَعْرِ اللَّحْيَةِ أَوْ

عَرَضِهِ. (فتح الباري ج ۱ ص ۴۲۹)

ظاهره داده چې حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپل دا فعل ترجیح او تر عمرې پورې خاص نه

ګڼلو بل د عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په نیز باندې ډیرېرې دغټولو حکم په هغه صورت کې دی چې دطولا

او عرضا ډیر اوږدوالي په وجه باندې شکل بدنه ښکاري.

حافظ ابن عبد البر المالکی رحمه الله فرمائي چی:

کول جایز دی، که بغیر دحج او د عمرې څخه یې کټ کول ناجایز وی نو په حج او په عمره کې به هم ناجایز وي، ځکه چې محرمینو ته حکم شوی دی چې دحج او د عمرې دا حرام په وجه چې د څه شي څخه منعه شوي یې هغه وکړی، یعنې حلق او قصر، بیا عبد الله بن عمر رضی الله عنه دهغه حدیث راوي دی چې په هغې کې د برې د غټولو امر دی او دخپل روایت په معنی باندې د بل هر چا څخه زیات پوهیږي، نو د عبد الله بن عمر رضی الله عنه او د جمهورو په نیز باندې معنی داده چې کوم ویستان چې بد ښکاري دهغوي کټ کول جایز دي.

۶- عَنْ جَابِرٍ رضی الله عنه قَالَ كُنَّا نَعْقِي السَّبَالَ إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ. (ابوداؤد ج ۲ ص ۲۲۱، باب فی أخذ الشارب)

سبال د سبله جمع ده او سبله د برې مخکنې حصې او سینې ته د برې مخامخ ویستانو ته وایي (والسبله عند العرب مقدم اللحية وما أسبل منها على الصدر، مجمع البحار ج ۳ ص ۲۸)
حافظ ابن حجر رحمه الله یې ترجمه په اوږدو ویستو باندې کوي (فتح الباری ج ۱۰ ص ۴۲۹)

حضرت جابر رضی الله عنه فرمایي چې مونږ به د برې مخکنې زورپند ویستان پرېښودل، مگر په حج او په عمره کې به مو کټ کول ددې حدیث څخه هم ثابتیږي چې د قبضې څخه د زایدو ویستانو کټ کول جایز دي، بیا دا عمل یواځې د حضرت جابر رضی الله عنه نه دی بلکې حضرت جابر رضی الله عنه د جمعې صیغه استعمال کړې ده چې "مونږ داسې کول" ددې څخه معلومیږي دا د ډیرو صحابه و عمل وو.

۷- كَانَ عَلَى رضی الله عنه يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ مِمَّا يَلِي وَجْهَهُ. (مصنف ابن ابی شيبه ج ۶ ص ۱۰۸ باب ما قالوا في الأخذ من اللحية)

حضرت علی رضی الله عنه به هغه ویسته کټ کول چې دمخ سره به متصل وو.
فایده: حضرت علی رضی الله عنه هغه ویسته کټ کول چې د قبضې څخه زاید وو ځکه چې د قبضې څخه د کمو ویستانو کټ کول ناجایز او حرام دي.

۸- عَنْ أَبِي زُرْعَةَ رضی الله عنه، قَالَ: «كَانَ أَبُو هُرَيْرَةَ رضی الله عنه يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ، ثُمَّ يَأْخُذُ مَا قَضَلَ عَنِ الْقُبْضَةِ» (ايضا)

حضرت ابو هريره رضی الله عنه به برېره په قبضه کې ونيوله او د قبضې څخه زاید ویستان به یې کټ کول.
۹- عَنْ مَنْصُورٍ رضی الله عنه، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ رضی الله عنه، قَالَ: «كَانُوا يُجِبُونَ أَنْ يُعْفُوا اللَّحْيَةَ إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ، وَكَانَ إِبْرَاهِيمُ رضی الله عنه يَأْخُذُ مِنْ عَارِضِ لِحْيَتِهِ» (ايضا ج ۶ ص ۱۰۹)

عطاء بن ابي رباح رحمه الله فرمايې چې هغوي (صحابه کرامو) به خوښوله چې د حج او دعمرې څخه ماسرې په نورو وختونو کې ډیرې اوږدې کړي او ابراهيم نخعي رحمه الله به عرضا ډیرې څخه وینستان اخستل.

۱۰- عَنْ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: «أَنَّهُ كَانَ يَأْخُذُ مِنْ لِحْيَتِهِ، وَلَا يُوجِبُهُ» (ايضا)

طاوس ډیرې وینستان کت کول او واجب به یې ورته نه ویل.

۱۱- عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانُوا يُرْغِصُونَ فِيمَا زَادَ عَلَى الْقُبْضَةِ مِنَ اللَّحْيَةِ أَنْ يُؤْخَذَ مِنْهَا» (ايضا)

صحابو وړی الله عنهم د قبضې څخه د زیاتو وینستانو په کت کولو کې اجازت ورکولو.

۱۲- عَنْ أَفْلَحَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ الْقَاسِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا حَلَقَ رَأْسَهُ أَخَذَ مِنْ لِحْيَتِهِ وَشَارِبِهِ». (ايضا) قاسم بن

محمد به چې کله د سر وینستان خریل نو ډیرې او بریتونو وینستان به یې هم اخستل.

۱۳- عَنْ أَبِي هِلَالٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَسَنَ، وَابْنَ سِيرِينَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ فَقَالَا: «لَا بَأْسَ بِهِ أَنْ تَأْخُذَ مِنْ طَوْلِ

لِحْيَتِكَ». (ايضا)

حسن بصري رحمه الله او ابن سيرن رحمه الله فرمايې چې پدې کې گناه نشته چې ډیرې اوږدو

څخه وینستان واخلي، (کوم چې د قبضې څخه زیات وي).

۱۴- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانُوا يُطَيَّبُونَ لِحَاهُمْ، وَيَأْخُذُونَ مِنْ عَوَارِضِهَا». (ايضا)

ابراهيم نخعي رحمه الله فرمايې چې صحابه کرامو به په ډیرو باندې خوشبوئي لگولې او عرضا به

یې ترینه وینسته کت کول.

۱۵- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ إِذَا أَطْرَمَ مِنْ رَمَضَانَ، وَهُوَ يَرِيدُ الْحَجَّ، لَمْ يَأْخُذْ مِنْ رَأْسِهِ،

وَلَا مِنْ لِحْيَتِهِ شَيْئًا، حَتَّى يَحْجَّ (موطاء امام مالک ص ۴۲۱)

کله به چې دشوال میاشت راغله او عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به د حج اراده کړې وه، نو ډیرې او

د سر وینستان به یې تر هغې پورې نه کت کول ترڅو به یې چې حج نه وو کړی، د دریم، څلورم او پنځم نمبر

احادیثو لاندې تیر شو چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به د قبضې څخه زاید وینستان کت کول.

۱۶- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا قَدْ تَرَكَ لِحْيَتَهُ حَتَّى كَبُرَتْ فَأَخَذَ يَجْذِبُهَا ثُمَّ قَالَ

اَتُونِي بِجِلْمَتَيْنِ ثُمَّ أَمَرَ رَجُلًا فَجَزَّ مَا تَحْتَ يَدِهِ ثُمَّ قَالَ اذْهَبْ فَأَصْلِحْ شَعْرَكَ أَوْ أَفْسِدْ يَتَرَكَ

أَحَدُكُمْ نَفْسَهُ حَتَّى كَأَنَّهُ سَبْعٌ مِنَ السَّبَاعِ (عمدة القاری ص ۲۲، ص ۷۲، شرح البخاری

لابن بطال ج ۹ ص ۱۴۶)

حضرت عمر رضي الله عنه يو داوردې بيرې والا سرې وليدلو، نو حضرت عمر رضي الله عنه دده بيره ونيوله او دځان طرفته يې راكارېله او بيا يې حكم وكړو چې ماته قينچي راوړئ، بيا يې يو سري ته حكم وكړو نو دقبضې څخه لاندې بيره يې ورته كت كړه، بيا يې وفرمايل چې ورشه يا خپل وينستان جوړ او يا خراب كړه، تاسو ځان داسې پرېږدئ لكه دځناورو څخه يو ځناور.

۱۷- الله تعالى فرمايي: **لَمْ يَلْبِسُوا ثَنَّهُمْ** (پاره ۱۷).

چې كله احرام وسپري نو بيا دې خامخا خپل خيري لرې كړي.

دالتفت) په تفسير كې مفسرين فرمايي چې وينستان دې وخرئي او يا دې يې كم كړي دتخرگونو او دنوم څخه لاندې وينستان دې صفا كړي، والاخذ من العارضين (تفسير القرطبي، ددواړو غوښتو وينستان دې كت كړي.

۱۸- محمد بن كعب القرظي فرمايي (رى الجمار ... وأخذ من الشاربين واللحية) ايضا.

۱۹- ابن جريج رحمه الله فرمايي: (الأخذ من اللحية) ايضا.

۲۰- امام مجاهد رحمه الله فرمايي: (حلق الرأس ... وقص اللحية) ايضا) وتفسير درمنثور

ج ۴ ص ۴۲۳، شرح العمدة لابن تيميه ج ۳ ص ۷)

قاعده داده: چې (الحديث يفسر بعضه بعضا) بعضې احاديث دبعضو نورو تفسير كوي په دې مذكورو شلو احاديثو كې بعضې مرفوع دي او بعضې نور دصحابه كرامو رضی الله عنهم او دتابعينو اثار دي، چې دا ټول دا عفاء احاديثو لپاره دتفسير كار وركوي، لهذا ددې شلو احاديثو په رڼا كې داهل سنت والجماعة ټول علماء كرام فرمايي چې دا احاديثو دا عفاء څخه تريوې قبضې پورې وجوبا غټول مراد دي او دقبضې څخه زيات واجب نه دي، بلكې دجمهورو په نيزيې بلا كراهته كت كول جايز دي او بعضو ورته مكروه تنزيهي ويلي دي او كه دقبضې څخه دغټوالي په صورت كې ورسره شكل بد ښكاريدلو او سخرې او داستهزاء لپاره سبب جوړيدلو نو بيا يې تر قبضې پورې كت كول ضروري دي.

دلامذهبو څخه پوښتنه!

مونږ دا عفاء لپاره په تفسير كې دا مذكور احاديث پيش كړل چې تر قبضې پورې اعفاء واجب ده لامذهبان وايي چې تر اخره پورې اعفاء واجب ده، نو دوي دې مهرباني وكړي او دخپلې رأي لپاره دې صرف يو حديث يا اثر پيش كړي.

خير القرون

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايې چې: خير القرون قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم. د خير القرون زمانه درې طبقې وې، صحابه كرام رضى الله عنهم، تابعين، تبع تابعين، پدې اهل الخير كې حضرت عمر رضى الله عنه حضرت على رضى الله عنه حضرت ابو هريرة رضى الله عنه حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنه حضرت جابر رضى الله عنه او نور صحابه كرام او قاسم بن محمد رحمه الله، حسن بصري رحمه الله، محمد بن سيرين رحمه الله، ابراهيم نخعي رحمه الله، عطاء بن ابي رباح رحمه الله، طاؤس بن كيسان رحمه الله، عامر شعبى رحمه الله وغيره ددې ټولو په نيز د بيري مسنون مقدار يوه قبضه ده.

د بيري مسنون مقدار د خورو وارو مذهبونو په رڼا كې

د خورو وارو امامانو او ددوي د متبعينو په نيز د بيري مسنون مقدار يوه قبضه ده، د يوې قبضې څخه كمول حرام او د يوې قبضې څخه د زياتو ويستانو كټ كول جايز دي.

احناف: مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ يَقْبِضُ عَلَى لِحْيَتِهِ ثَمَّ يَقْصُ مَا تَحْتَ الْقَبْضَةِ قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَبِهِ نَأْخُذُ وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. (كتاب الاثار ص ۲۰۳، باب حف الشعر من الوجه)

عبد الله بن عمر رضى الله عنه به د قبضې څخه لاندې بيره كموله امام محمد رحمه الله فرمايې چې همدا زموږ مسلک دی او همدا امام ابو حنيفه رحمه الله قول دی په هدايه مع فتح القدیر ج ۲ ص ۲۶۹، (باب ما یوجب القضاء والكفارة) په آخر كې راغلي دي چې (ولا يفعل لتطويل اللحية اذا كانت بقدر المسنون وهو القبضة).

چې كله چې بيره مسنون مقدار يعنې قبضې ته ورسېږي، نو بيا يې دنورو اړدولو لپاره د تيلو لگول نه دي پكار، دلته د ابن الهمام رحمه الله د تشریح خلاصه داده چې د قبضې څخه د زایدو ويستانو كټ كول ثابت دي، لكه څرنگه چې په ترمذي كې د حضرت عبد الله بن عمرو بن العاص په حديث كې راغلي دي، پاتې شوه دا خبره چې په صحيح بخاری او په صحيح مسلم كې د حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنهما مرفوع حديث دی چې بریتونه كټ كوی او بيري اړدوی نو دا حديث خود ترمذي د حديث څخه مخالف دی، نو ددې جواب دادی چې په كتاب الاثار لا امام محمد په سنن نسائي او په سنن أبی داؤد كتاب الصوم كې هم د عبد الله بن عمر رضى الله عنهما عمل ذكر شوی دی چې هغه رضى الله عنه به د قبضې څخه زایده بیره كټ كوله او همدا سې ابو هريرة رضى الله عنه چې د بيري داوړدولو حديث يې روايت كړی

دی نو د ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه هم د قبضي څخه د زایدې ډیرې لنډول روایت شوي دي او قانون دادی چې راوي چې دخپل روایت په خلاف باندې عمل وکړي نو دده روایت یا منسوخ او یا مؤول وي، نو دلته اگر چې ډیرې داوړدولو والا حدیث منسوخ نه دی لکن معنی یې داده چې ډیرې دومره لنډول چې د قبضي څخه هم لنډه شي، لکه څرنګه چې عجیبان، مجوسیان، هندوان او انګریزان کوي نو دا ممنوع ده، نو د دواړه قسمه احادیثو په مابین کې موافقت پیدا شو.

د ابن الهمام رحمه الله د دې تحقیق په شان تحقیق په البحر الرائق ج ۳ ص ۳۰۲، رد المحتار ج ۳ ص ۴۵۶) کې هم راغلی دی.

علامه عینی رحمه الله فرمایي چې بعضې خلک ډیره دومره اوږدوي چې شکل ورسره بد ښکاري او وایي چې مونږ حدیث په ظاهر باندې عمل کوو، نو د دې په باره کې مونږ وایو چې دا صورت د دې حدیث څخه مستثنی دی او په استثناء باندې حدیث موجود دی، لهذا د داسې ډیرې اصلاح کول واجب دي، چې د مسخري او استهزاء لپاره سبب جوړېږي، لکن ترکومه پورې یې کټ کول پکار دي نو بعضې علماء فرمایي چې په طول کې دی، د قبضي څخه زاید وینستان کټ کړل شي او په عرض کې دی پراګنده وینستان کټ کړل شي او بعضې وایي چې د اهل شرع د عرف په مقدار دې کټ کړل شي (چې دیوې قبضي څخه د زایدو وینستانو کټ کول دي) عمدة القاری ج ۲۲ ص ۷۲)

صاحب درد المحتار لیکي :

ولأبأس بنتف الشيب وأخذ اطراف اللحية والسنة فيها القبضة (رد المحتار كتاب الحظر والاباحة ج ۹ ص ۵۸۳، مکتبه امداديه)
د سپینو وینستانو ایستل پروانه لري، همدارنګه ډیرې د غاړو څخه د وینستو کټ کول هم پروانه لري او سنت طریقه یوه قبضه ډیره ده.

ملا علی القاری رحمه الله د ابو قحافه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دلحي د حدیث په تشریح کې فرمایي چې :
لو أخذتم نواحی لحيته طولاً وعرضاً وترکتم قدر المستحب وهو مقدار القبضة وهي الحد المتوسط بين الطرفين المذمومين من ارسالها مطلقاً ومن حلقها وقصها على وجه استیصالها وفي حديث الترمذی عن ابن عمرو أنه عليه الصلوة والسلام كان يأخذ من لحيته من عرضها وطولها (شرح مسند ابی حنیفه ص ۴۲۳)

کاشکې چې تاد ډیرې داوړدو او د پلنو څخه یو څه وینستان کټ کړی وای او مستحب مقدار دې پرېښوي چې د قبضي مقدار دی او مستحب مقدار د دوو مذمومو طرفونو په مابین کې متوسط او معتدل مقدار دی هغه مذموم دوه طرفه یو مطلقاً پرېښودل دي او بل طرف خریل او یا دومره لنډول دي چې دختمولو په شان

امام مالک رحمہ اللہ او مالکی فقہاء

امام مالک رحمہ اللہ مطلق ارسال قایل نہ دی، بلکہی دھغہ پہ نزد ہم اوږدہ ږیرہ مکروہ دہ امام نووی رحمہ اللہ فرمایي چې وکره مالک طولها جدا (نووی شرح مسلم ج ۱ ص ۱۲۹) ابو الولید باجی رحمہ اللہ فرمایي چې (قيل للمالك فاذا طالت جدا قال ارى أن يؤخذ منها وتقص، المنتقى ج ۷ ص ۲۶۶) یو چا امام مالک رحمہ اللہ تہ وفرمایل چې کہ ږیرہ ږیرہ اوږدہ شي نو څه حکم یي دی؟ هغه ورته په جواب کې وفرمایل چې زما رایہ داده چې یو څه ویستنه دي یي کت کړی شي.

قاضی عیاض لیکي چې:

يُكْرَهُ حَلْقُهَا وَقَصُّهَا وَتَحْرِيقُهَا وَأَمَّا الْأَخْذُ مِنْ طُولِهَا وَعَرْضِهَا فَحَسَنٌ وَتُكْرَهُ الشَّهْرَةُ فِي تَعْظِيمِهَا كَمَا تُكْرَهُ فِي قَصِّهَا وَجَزْأِهَا (شرح مسلم للنووي ج ۱ ص ۱۲۹) ډیرې خریل اولندول او سوزول یي مکروہ دي او د عرض او د طول څخه یي ویستنه اخستل بهتر دي او لکه څرنگه چې ډیرې ډیر لنډول مکروہ دي نو همدارنگه په اوږدہ ږیرہ کې شهرت هم مکروہ دی.

مشهور مالکی قاضی ابو بکر بن عربی رحمہ اللہ فرمایي چې: ان ترک لحيته فلا حرج عليه الا أن يقبح طولها فيستحب أن يأخذ منها (عارضة الاحوذی ج ۱ ص ۲۱۹) که خپله ږیرہ یي پریښودله نو هیڅ حرج پرې نشته مگر که بده ښکاریدله نو ښایي کت کول مستحب دی (علامه زرقانی رحمہ اللہ فرمایي چې: يُكْرَهُ حَلْقُهَا وَقَصُّهَا وَتَحْرِيقُهَا وَأَمَّا الْأَخْذُ مِنْ طُولِهَا وَعَرْضِهَا فَحَسَنٌ وَتُكْرَهُ الشَّهْرَةُ فِي تَعْظِيمِهَا كَمَا تُكْرَهُ فِي قَصِّهَا وَجَزْأِهَا) (شرح الزرقانی ج ۴ ص ۳۳۵)

چونکي اعتدال محبوب دی او ډیر اوږد والی کله شکل بدرنگه کوي او غیبت کونکو ته د زبان درازی موقع ورکوي، له دې وجې د دې کت کول مستحب دی البته ډیر کت کول یي او سر په سر کول یي مکروہ دي. مشهور مالکی فقیه تلمسانی المتوفی سنه ۷۸۱ هـ فرمایي چې:

وعن الحسن بن المثني أنه قال اذا رأيت رجلا ذالحية طويلة ولم يتخذ لحيته بن الحيتين كان في عقله وقيل ما طالت حية انسان قط الا ونقص من عقله مقدار ما طال من لحيته ومنه قول الشاعر اذا كبرت للفقى لحيته ... فطالت وصارت الى سرتة

فنقصان عقل الفقى عندنا... بمقدار ما طال من لحيته

(شرح الشفا للملاعلى قاری ج ۱ ص ۲۶۴)

حسن بن مثنی فرمایي چې کوم سړي چې خپله ږیرہ د افراط او د تفریط په مابین کې نه وه پریښې بلکې اوږدہ کړې یي وه، نو دده په عقل کې نقصان دی او داسې ویلی شوي دي چې څو مړه ږیرہ او چې ډیرې هغو مړه

یہ عقل کمیری، یو شاعر وایی چې: کله چې دیو ځوان بیرته ترنومه پورې غټه شي نو دده د عقل نقصان دیريږي او د وږد والي به مقدار دی.

ابو عبد الله محمد بن خلیفه رحمه الله المتوفی سنه ۸۲۷ هـ دامام نووي رحمه الله پدې قول چې (المختار ترکها) شرح مسلم ج ۱ ص ۱۲۹ باندې تنقید کوي او لیکي چې:

في الحديث ان الله تعالى زين بنى آدم باللحى واذا كانت زينة فلاحسن تحسينها بالأخذ منها طولا وعرضا وتحديد ذلك بما زاد على القبضة كما كان ابن عمر يفعل وهذا في من تزيد لحيته وأما من لا تزيد لحيته فيأخذ من طولها وعرضها بما فيه تحسين فان الله جميل يحب الجمال (اكمل اكمل المعلم ج ۲ ص ۳۹)

په حديث کې خو داسې راغلي دي چې الله تعالى سړي په ښږو باندې ښکلي کړي دي او کله چې بیرته زينت شوه نو ښکلي کول یې بهتر دی چې طولا او عرضا یې کټ کول دي، او د کټ کولو مقدار دیوې قبضې څخه زاید وښتان دي، لکه څرنگه چې عبد الله بن عمر رضي الله عنه کول، د قبضې څخه د زیادت قید دهغه چا لپاره دی چې دهغه بیرته ډیره غټیږي او د چا بیرته چې ډیره نه غټیږي هغه دې هم طولا او عرضا دومره وښتان کټ کړي چې دهغې په وجه یې بیرته ښکلي شي ځکه چې الله تعالى جميل دی او جمال خوښوي.

مشهور مالکی حافظ ابن عبد البر المالکی رحمه الله فرمایي چې:

في أخذ بن عمر رضي الله عنهما من آخر لحيته في الحج دليل على جواز الأخذ من اللحية في غير الحج لأنه لو كان غير جائز لما جاز في الحج لأنهم أمروا أن يحلقوا أو يقصروا إذا حلوا محل حجهم ما نهوا عنه في حجهم، وابن عمر رضي الله عنهما روى عن النبي صلى الله عليه وسلم أعفوا اللحا وهو أعلم بمعنى ما روى فكان المعنى عندنا وعند جمهور العلماء الأخذ من اللحية ما تطاير والله أعلم (الاستدكار ج ۴ ص ۳۱۷، بيروت)

عبد الله بن عمر رضي الله عنه چې په حج او په عمره کې د قبضې څخه زاید وښتان کټ کول نو دده رضي الله عنه دا فعل ددې خبرې دليل دی چې په غیر د حج او د عمرې کې هم د قبضې څخه د زاید وښتانو کټ کول جایز دي، که بغیر د حج او د عمرې څخه یې کټ کول ناجایز وی نو په حج او په عمره کې به هم ناجایز وي، ځکه چې محرمینو ته حکم شوی دی چې د حج او د عمرې د احرام په وجه چې د څه شي څخه منعه شوي یې هغه وکړي، یعنې حلق او قصر، بیا عبد الله بن عمر رضي الله عنه دهغه حديث راوي دی چې په هغې کې دیرې د غټولو امر دی او د خپل روایت په معنی باندې د بل هر چا څخه زیات پوهیږي، نو د عبد الله بن عمر رضي الله عنه او د جمهورو په نیز باندې معنی داده چې کوم وښتان چې بد ښکاري دهغوي کټ کول جایز دي.

امام شافعی او شافعی فقهاء

امام شافعی رحمه الله هم د مطلق ارسال قايل نه دی، دامام شافعی رحمه الله په نيز باندې د حج او دعمرې د احرام څخه د وتلو لپاره د بېرې او دبړيتونو څخه د يو څه ويښتانو کټ کول مستحب دي حالانکې دبېرې د ويښتو کټ کول د نسکو څخه نه دي.

امام شافعی رحمه الله فرمايي چې:

وَأَحَبُّ إِلَيَّ لَوْ أَخَذَ مِنْ لِحْيَتِهِ وَشَارِبِهِ حَتَّى يَضَعَ مِنْ شَعْرِهِ شَيْئًا لِلَّهِ، وَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ؛ لِأَنَّ النَّسْكَ إِنَّمَا هُوَ فِي الرَّأْسِ لَا فِي اللَّحْيَةِ (الام ج ۲ ص ۱۱)

زما په نيز بهر د ده چې دا الله تعالى لپاره دبېرې او دبړيتونو څخه هم يو څه ويښتان کټ کړي شي او که کټ يې نه کړل نو هم پروا نلري ځکه چې د حج او دعمرې د افعالو تعلق د سر د ويښتو سره دی دبېرې د ويښتو سره نه دی. مشهور شافعی محقق حافظ ابو عبد الله حسين بن حسن الحلیمی المتوفی سنه ۴۰۳ هـ ق)

دبېرې په مسئله کې د جمهورو سره دی، له دې وجې يې: د (احفوا الشوارب واعفوا اللحى) حديث درانقلو څخه وروسته د حضرت ابن عمر رضي الله عنه، ابو هريرة رضي الله عنه او د ابراهيم نخعی رحمه الله عمل او د حسن بصری او د طاؤس قول رانقل کړی دی (المنهاج فی شعب الايمان ج ۳ ص ۸۷، امام غزالي رحمه الله فرمايي چې:

والأمر في هذا قريب ان لم ينته الى تقصيص اللحية وتدويرها من الجوانب فان الطول المفرط قد يشوه الحلقة ويطلق السنة المغتابين بالنبد اليه فلا بأس بالاحتراز عنه على هذه النية قال النخعي رحمه الله عجبت لرجل عاقل طويل اللحية كيف لا يأخذ من لحيته ويجعلها بين لحيتين فان التوسط في كل شيء حسن ولذلك قيل كلما طالت اللحية تشمر العقل (احياء علوم الدين ج ۱ ص ۱۴۳)

دبېرې د ويښتو کټ کول جايز دي په دې شرط چې ديره لنډه او مدوره نه شي، زياته او پرده بېره يو طرفته فطري حسن ختموي او بل طرفته د غيبت کونکو د کنځلو ژبې خلاصوي، نو په دې نيت باندې د دومره او پرده بېرې څخه په ځان ساتلو کې باک نشته، ابراهيم نخعی رحمه الله فرمايلي دي چې زه هغه هوښيار سري ته حيران یم چې او پرده بېره لري، ولې دبېرې ويښته نه کټ کوي چې د افراط او د تفریط په منځ کې شي؟ اعتدال په هر شي کې ښه دی له دې وجې ويل کيږي.

چې څومره بېره او دبېرې هغو مره عقل رخصت کړي، حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله د عبد الله بن عمر رضي الله عنه حديث (اعفوا اللحى) او د ده د عمل په مابين کې تعارض دفع کوي او فرمايي چې:

ويمكن الجمع بحمل النهى على الاستيصال او مقاربه بخلاف الأخذ المذكور ولا سيما أن الذى فعل ذلك هو الذى رواه (درايه برحاشيه هدايه ج ۱ ص ۲۲۲)

عبد الله بن عمر رضي الله عنه حديث او دده دعمل په مابين کې په داسې طريقه باندې تطبيق ممکن دی چې دبرېرې دغټولو حديث دبرېرې په ختمولو او يا ختمولو ته په ورنزدې کولو باندې ور حمل شي، په خلاف د عبد الله بن عمر رضي الله عنه دعمل څخه چې په هغې کې دمعمولي وينستو اخستل ذکر شوي دي او دا توجيه ځکه ضروري ده چې ددې عمل کونکي صحابي رضي الله عنه حديث روايت کونکي دی. همدارنگه حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې:

الذى يظهر أن ابن عمر كان لا يخص هذا التخصيص بالنسك بل كان يحمل الأمر بالاعفاء على غير الحالة التي تشوه منها الصورة بافراط طول شعر اللحية او عرضه (فتح الباري ج ۱ ص ۲۹)، باب تقليم الاظفار)

عبد الله بن عمر رضي الله عنه چې دقبضي څخه زاید وينستان کټ کول نو دا يې يواځې دحج او د عمرې څخه وروته نه کټ کول بلکې عبد الله بن عمر رضي الله عنه اعفاء په هغه صورت ور حملوله چې شکل ورسره بد نما نشي پداسې طريقه چې بیره طولا او عرضا ډيره اوږده شي. طبري رحمه الله ليکي چې:

أن الرجل لو ترك لحيته لا يتعرض لها حتى أفحش طولها وعرضها لعرض نفسه لمن يسخر به (بحواله فتح الباري ج ۱ ص ۲۹)

يوسړی چې بیره ډيره اوږده کړي نو د ځان څخه به ريشخند جوړ کړي. علامه حسين بن عبد الله محمد طيبي الشافعي رحمه الله د عبد الله بن عمر رضي الله عنه په عمل باندې تبصره کوي او فرمايي چې:

وهذا لا ينافي قوله صلى الله عليه وسلم: اعفوا اللحى، لان المنهى هو قصنها كفعل الاعاجم او جعلها كذنب الحمام والمراد بالاعفاء هو التوفير منها كما في الرواية الاخرى والأخذ من الاطراف قليلا لا يكون من القص في شيء (بحواله مرقاة المفاتيح لملا على القاري ج ۸ ص ۲۲۳، بيان الترجل الفصل الثاني)

د عبد الله بن عمر رضي الله عنه عمل: درسول الله رضي الله عنه ددې ارشاد سره چې (اعفوا اللحى) دی منافي نه دی، ځکه چې ممنوع کټ کول هغه دي چې د عجمو په شان کټ کړی شي او يا د کوترې دلکۍ په شان کټ کړی شي او دا عفاء څخه مراد دادی چې بیره په پوره مقدار پريښودلی شي او د اطرافو څخه لږ لږ کټ کول په قص کې نه دي داخل.

محدث عبدالرؤف المناوي الشافعي رحمه الله المتوفى سنة ۱۰۳ هـ قد شرح دجامع الصغير كفي فرماي چي:
 محل الاعفاء في غير ما طال من اطرافها حتى تشعث وخرج عن السميت أما هو فلا يكره نقه
 (فيض القدير ج ۱ ص ۱۹۸)

دبيرې د اوږدولو حكم دهغه صورت څخه ماسوى دى چې دبيرې اطراف ډير اوږده او پراگنده شي او
 وقار دد څخه ووزي دپراگنده وينستو كټ كول مكروه نه دي.
 السيد سابق دسنن الفطرة لاندې ليكي چې:

اعفاء اللحية وتركها متى تكثر بحيث تكون مظهرا من مظاهر الوقار فلا تقصر - تقصيرا
 يكون قريبا من الحلق ولا تترك حتى تفحش بل يحسن التوسط فانه في كل شيء حسن (فقه السنة
 ج ۱ ص ۳۸)

دبيرې پريښودل تردومره مقداره پورې دي چې وقار ورسره ظاهر وي، دومره دې نه كمښي چې خړيلو ته نږدې
 شي او ډيره دې اوږدوي هم نه بلكې توسط بهتر دى ځكه چې توسط په هر شي كې ښه دى.

امام احمد بن حنبل رحمه الله او حنبلي فقهاء رحمه الله

دامام احمد رحمه الله خاص شاگرد اسحاق بن ابراهيم بن هاني رحمه الله چې دنهه كلنۍ څخه دامام احمد:
 وفاته پورې ورسره پاتې شوى دى هغه فرمايې:

سَأَلْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ عَنِ الرَّجُلِ يَأْخُذُ مِنْ عَارِضِيهِ؟ قَالَ: يَأْخُذُ مِنَ اللَّحْيَةِ مَا فَضَلَ عَنِ
 الْقَبْضَةِ. قُلْتُ: فَحَدِيثُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ((أَحِقُّوا السَّوَارِبَ وَأَعْفُوا اللَّحْيَ))؟ قَالَ:
 يَأْخُذُ مِنْ طُولِهَا وَمِنْ تَحْتِ حَلْقِهِ. وَرَأَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَأْخُذُ مِنْ طُولِهَا وَمِنْ تَحْتِ حَلْقِهِ
 (مسائل الامام احمد بن حنبل ج ۳ ص ۱۵۱، ۱۵۲)

ما دامام احمد رحمه الله څخه دهغه سړي په باره كې پوښتنه وكړه چې دغومبرو وينسته كټ كوي؟ نو امام
 احمد رحمه الله وفرمايل چې دقبضې څخه زايده بيره دې كټ كوي، نو ما ورته وويل چې بيا د اعفوا لحي څه
 معنى شوه؟ نو امام احمد رحمه الله وفرمايل چې د طول او د حلق څخه لاندې دې يې كټ كوي او ما امام
 احمد رحمه الله وليدلو چې دغومبرو او د حلق څخه لاندې وينستان به يې كټ كول.
 الشيخ منصور بن يوسف ليكي چې:

ويعفى لحيته ويحرم حلقها ذكره الشيخ تقي الدين ولا يكره أخذ ما زاد على القبضة منها
 وما تحت حلقه (الروض المربع شرح زاد المستقنع ج ۱ ص ۱۹)

بیره به او بدوی، دبیری خریل حرام دی او دقبضې څخه دزایدې دبیری خریل مکروه نه دي، همدارنگه دحلق څخه دلاندې دبیری خریل مکروه نه دي، دقهې حنبلي په لاندې ټولو کتابونو کې راغلي دي چې: ولا یکره أخذ ما زاد علی القبضه (کشف القناع ج ۱ ص ۷۵، الانصاف فی معرفة الرائج من الخلاف ج ۱ ص ۲۱، الاقناع، غذاء الالباب، دلیل الطالب، منار السبیل وغیره)

دلامذهبه جعلی اهلحدیثو په فتاوو کې هم دا مضمون شته

نذیر حسین دهلوی لیکي چې: داړی کا دراز رکنا بقدر ایک مشت کی واجب هی (فتاوی نذیریہ ج ۳ ص ۳۵۹) همدارنگه وگوره فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۱۲۳، فتاوی برکاتیه ص ۲۵۸ (فتاوی اهل حدیث ج ۱ ص ۱۱۱)

دلامذهبو څخه یو څو سوالونه

- په جواب کې دخپل دعوی مطابق صرف ایت او یا حدیث ولیکئ:
- ۱- دبیری حد څومره دی؟ کوم ویښتان په بیره کې داخل دي او کوم خارج دي؟
- ۲- دبیری پریښودل فرض دي؟ او که واجب دی؟ او که سنت؟
- او د فرض، واجب، او سنتو تعریف څه دی؟
- ۳- د وریزو دوښتو کټ کول څه حکم لري؟
- ۴- دحلق (مری) دوښتو د کټ کولو څه حکم دی؟
- ۵- دبیر خریلي سړي دامامت څه حکم دی؟
- ۶- دبیر خریلي د اذان څه حکم دی؟
- ۷- دبیر خریلي د جنازې څه حکم دی؟
- ۸- یو چا دیوسړي بیره وخریله لکن بیرته راشنه شوه نو ددې حکم څه دی؟ قصاص دی او که دیت؟
- ۹- که یو چا دیو قبضې څخه زاید ویښتان کټ کړل نو داسړي فاسق دی او که نه؟ حد او یا تعزیر پرې شته او که نه؟
- ۱۰- په قینچي باندې دبیری کټ کول، په پاکی باندې یې صفا کول، او په بال صفا باندې یې ختمول، یو حکم لري او که فرق پکې شته؟

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه وآله واصحابه وأهل بیته اجمعین یارب العالمین

يٰٓبَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ ۖ

په مانځه کې دسړپټول
دپگړۍ اودخولۍ په سرکول

الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَداناَ لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لَهٗ شَاكِرِيْنَ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد!

په لمانځه کې دسرپټول مستحب دی او دلور سر لمونځ لپاره ډیر صورتونه دي

۱- د عذر او د مجبوری په حالت کې لوڅ سر لمونځ کول بغير د کراهته جایز دی.

۲- د سستی و چې له کله کله لوڅ سر لمونځ کول مکروه تنزیهې دي ځکه چې د مستحبو په پریښودلو باندې په ثواب کې کمی راځي.

۳- لوڅ سر لمونځ کول خپل عادت جوړول او سنت ورته نه ویل مکروه تحریمي دی.

۴- لوڅ سر لمونځ ته سنت ویل او بیا لوڅ سر لمونځ کول بدعت دی.

۵- لوڅ سر لمونځ کول د استخفاف الصلوة یعنی د مونځ د معمولي عمل گڼلو له وجې کفر دی.

۶- دعا جزی او دخشوع په طریقه باندې به لوڅ سر لمونځ کولو کې اختلاف دی، حقه خبره داده

چې دا طریقه غیر مستحسنه ده ځکه چې دخشوع او دعا جزی تعلق د زړه سره دی، البته که په یو سړي

باندې قلبي کیفیت دومره غالب شو چې مغلوب الحال شو او لوڅ سر لمونځ یې وکړ نو داسې سړی

مجبور دی.

قال العلامة المحقق رحمه الله: (وَصَلَاتُهُ حَائِرًا) أَيْ كَاشِفًا (رَأْسَهُ لِلتَّكَاثُلِ) وَلَا بَأْسَ بِهِ لِلتَّذَلُّلِ، وَأَمَّا لِلرَّهَاتَةِ بِهَا

فَكَفَرُوا وَسَقَطَتْ قُلُوبُهُمْ فَإِعَادَتُهَا أَفْضَلُ (الدر المختار، مكروهات الصلوة)

الحاصل: په لمانځه کې خولۍ او یا پکړۍ په سړ کول مستحب او د مانځه د ادبو څخه دی چې د کتاب،

د سنت، د اجماع الامت، د اثارو د صحابه و او د تابعینو، د عربو او د عجمو د علماؤ د فتوی و او د امت

د صلحاوود تعامل او د عملي تواتر څخه ثابت دي، البته دا حرام حالت مستثنی دی.

په مانځه کې دسر پټول دقرآن په رڼا کې

الله تعالی فرمایي چې: ﴿يَبْنِيْ اَدَمَ عَدُوًّا وَارِيْكُمْ عَنْ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾

دهر مانځه په وخت کې ښکلی لباس واغوندي، پگړۍ او خولۍ هم په زینت کې شامل دي او ددې حکم لاندې داخل دي.

په مانځه کې دسر پټول دا حدیثو په رڼا کې

اول حدیث: عَنْ بَرْزَيْنِ حَكِيمٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عليه السلام لَمَّا قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَإِذَا كَانَ أَحَدُنَا خَالِيًا قَالَ صلى الله عليه وسلم: قَالَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ مِنَ النَّاسِ { "فَإِذَا كَانَ هَذَا خَارِجَ الصَّلَاةِ فَهُوَ فِي الصَّلَاةِ أَحَقُّ أَنْ يُسْتَحْيَا مِنْهُ فَتَوَخَّذْ الزَّيْنَةَ لِمَنَاجَاتِهِ سُبْحَانَهُ. وَهَذَا قَالَ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه لِعَلَامِهِ نَافِعٍ رضي الله عنه لَمَّا رَأَاهُ يُصَلِّي حَاسِرًا: أَرَأَيْتَ لَوْ خَرَجْتُ إِلَى النَّاسِ كُنْتُ تُخْرِجُهُمْ هَكَذَا؟ قَالَ: لَا. قَالَ: فَاللَّهُ أَحَقُّ مَنْ يُتَجَبَّلُ لَهُ: (مجموعه فتاوی ابن تیمیہ ج ۲ ص ۱۱۷)

دبهر بن حکیم عن أبيه عن جده روایت دی چې ما در رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه پوښتنه وکړه چې یار رسول الله صلى الله عليه وسلم! کله چې مونږ یو اړخې یو نو په هغې وخت کې به هم مونږ سر پټوو؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمایل چې دخلکو په نسبت الله تعالی ډیر حقدار دی چې حیا ترې نه وکړي شي.

ابن تیمیہ رحمه الله فرمایي چې کله چې دمانځه څخه بهر دا حکم دی نو په مانځه کې ډیره مناسبه ده چې دالله تعالی څخه حیا وکړي شي، نو دالله تعالی دمناجات په وخت کې زینت (دښه صورت والباس) واغوندي لدې وجې کله چې دابن عمر رضي الله عنه غلام (حضرت نافع رحمه الله) لوڅ سر لمونځ کولو نو ابن عمر رضي الله عنه ورته وفرمایل چې کله چې ته دخلکو په طرف بهر ته ځي نو ایا لوڅ سر تلې شي؟ هغه ورته وفرمایل چې نه، نو ابن عمر رضي الله عنه ورته وفرمایل چې الله تعالی ډیر حق دار دی چې ښکلی لباس ورته واغوندي ددې څخه معلومېږي چې خولې او پگړۍ په سرول هم په زینت کې داخل دي، دابن عمر رضي الله عنه او حضرت نافع رحمه الله واقعہ الشیخ صالح بن عثیمین هم په شرح -الشرح الممتع ج ۲ ص ۱۵۰ کې لیکلي ده.

دوهم حدیث: وقد ثبت عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه كان يصلي في العمامة (الشرح الممتع ج ۲ ص ۱۶۶)

ترجمه: په تحقیق سره ثابت دی د نبی کریم ﷺ څخه بیسکه وو رسول الله ﷺ چې لمونځ به یې کولو په پگړۍ سره.

روی البخاری فی باب المسح علی الخفین عن جعفر بن عمرو عن أبيه قال رأيت النبي ﷺ مسح علی عمامة، وما مسح علیها فی الوضوء الا یصلی بها، وروی مسلم عن عمرو أنه رأى النبي ﷺ یخطب علی المنبر وعلیه عمامة سوداء، وروی عبدالرزاق وابن ابی شیبة موصولا وروی البخاری تعلیقا عن الحسن أن أصحاب رسول الله ﷺ كانوا یسجدون علی عمامتهم.

روایت کړی امام بخاری رحمه الله په باب د مسح علی الخفین کې د جعفر بن عمرو څخه هغه دخپل پلار څخه چې: ولیدلو رسول الله ﷺ چې مسحه یې وکړه په پگړۍ باندې او نه یې ده سح کړې په پگړۍ په اودس کې مگرددې لپاره چې مونځ پرې وکړي، او روایت کړی دی امام مسلم رحمه الله د حضرت عمرو رضی الله عنه څخه چې بیسکه لیدلی شوی نبی ﷺ چې خطبه یې کوله په ممبر او په سربې توره پگړۍ وه او همدارنګه روایت کړی دی عبدالرزاق او ابن ابی شیبه موصولا او روایت کړی امام بخاری تعلیقا د حضرت حسن نه چې بیسکه وو د نبی کریم ﷺ صحابه چې سجدي به یې کولې په پگړیو باندې.

فایده: معلومه شوه چې رسول الله ﷺ او صحابه کرامو به د پگړۍ سره لمونځ کولو، همدارنګه دا خبره هم واضحه شوه چې نبی ﷺ چې دخطبی په وخت کې پگړۍ په سر کوله نو په لمونځ کې چې ددیر خشوع او د تعظیم مقام دی به یې په طریقه اولی په سر کوله.

دریم حدیث: عن علی عن النبي ﷺ قال اتوا المساجد حسراً ومعصبين فان العمام تيجان المسلمين.

ترجمه: حضرت علی رضی الله عنه روایت کوي د نبی کریم ﷺ څخه چې وفرمایل رسول الله ﷺ چې راشئ مسجدونو ته لوڅ سراو په داسې حال کې چې پگړۍ مو په سر کې وي ځکه چې پگړۍ د مسلمانانو د تاجونو څخه.

علامه مناوي په فيض القدير شرح الجامع الصغير کې ددې حديث كريمه پوره وضاحت كړې دې هغه فرمايي: يعنى ائتو المساجد كيف أمكن بنحو قلنسوة فقط او بتعمم وتقنّع ولا تتخلّفوا عن الجمعة التي هي فرض عين ولا الجماعة التي هي فرض كفاية، والتعمم عند الأمكان أفضل فإن العمام جمع عمامة (بكسر العين) ستنى به لأنها تعمّ جميع الرأس بالتغطية تيجان المسلمين، ورواية من سيماء المسلمين أي علامتهم كما أن التاج سيماء الملوك وما اقتضاه الحديث من كون فقد العمامة غير عذر في ترك الجمعة والجماعة محلّه فيمن يليق به ذلك أما لو كان خروجه الى المسجد بدون العمامة لا يليق به فلا يؤمر بالاتيان حاسراً عند فقدانها (فيض القدير ج ۱ ص ۸۹، التيسير بشرح الجامع الصغير ج ۱ ص ۱۳)

ترجمه: يعنى په پټ سر سره راشئ مسجدونو ته څنگه چې ممکنه وي، خولۍ مو په سروې او که پکړې مو په سروې، او شاته مه پاتې کيږي دهغې جمعې څخه چې هغه فرض عين ده او همدارنگه شاته مه پاتې کيږي دهغه جماعت څخه چې هغه فرض کفايي ده او دامکان په صورت کې پکړې بهتره ده، ځکه عمام جمع د (عمامة) ده (په کسري د عين) او عمامه په عمامې سره ځکه نومولې شوې ده چې شاملېږي ټول سر ته په پټ والي کې، په يو روايت کې تيجان المسلمين او په بل روايت کې سيماء المسلمين راغلي دي يعنې علامې د مسلم، لکه تاج چې علامه د پادشاهانو ده، او هغه چې مقتضى حديث ده چې نشتوالی د پکړې عذر نه دی په ترک د جمعې يا د جماعت کې چې نو دهغې محمل دادې چې دا دهغه لودگانو په باره کې دی چې دا عدم د پکړې ورسره مناسب وي او که بې پکړې وتل ورسره مناسب نه وو، نو بيا به ورته د پکړې د شتون په صورت کې دلوش سر را تللو امر نشي کولی.

نتائج

د حديث او د فيض القدير د تشريح څخه دا لاندې خبرې را معلومېږي:

۱- د جمعې د لمانځه او د جماعت تاکيد، حتی که خولۍ او يا پکړې وه نو سرپټ که او لاړ شه ورته او که نه وه نو لوڅ سر لاړ شه.

۲- دلوش سر تللو حکم دهغو لودگانو او دعوامو لپاره دی دکومو چې لوڅ سر گرځيدل څوک عيب نه گڼي د شريفو خلکو لپاره دا حکم نه دی.

۳- کله چې خولې او پگړې وي، نو په دې وخت کې نبی کریم ﷺ د سرپټولو حکم کوي اګر چې دا حکم وجوبي نه دی، بلکې استحبابي دی، او قاعده داده چې (الأمر بالشی یستلزم النهی عن ضده) لکه امر په کیناستلو د اودریدلو څخه نهی ده نو چې امر د استحباب لپاره وونو نهی دلوش سر څخه به د کراهیت او خلاف الاولی والي لپاره وي.

۴- دسرپټولو دوه طریقې دي، اول: خولۍ پسرول. دوهم: پگړۍ پسرول، پدې دواړو کې پگړۍ په سرول بهتر دي.

ضروري تنبيه: دپگړۍ په سرول دسنو عاديې وو څخه دي

دسنن شرعيې وو څخه نه دي او دسنو عاديې وو په ترک سره په اصل ثواب کې کمی نه راځي او نه يې تارک قابل دملامتيا وي، البته اتيان په سنو عاديې و باعث دفضيلت گرځي نو کوم امام چې خولۍ په سرکړي وي او مونځ کوي نو دا قابل دملامتيا نه دی او نه يې په اصل ثواب کې کمی راځي بل طرفته دمسلمان توهين او مسلمان ته ضرر رسول غټه گناه ده، په رد المحتار ج ۱ ص ۲۳ کې ليکي چې: (والسنة نوعان سنة الهدای وتارکها يستوجب اسائة وکراهة والزوائد (ای السنن العاديې) وتارکها لا يستوجب اسائة وکراهة کسیر النبی ﷺ في قيامه وقعوده ولباسه. البته که یو سړی در رسول الله ﷺ سره دمحبت په نیت باندې سنن عاديې اختیاره وي نو ضرور به ورته ثواب میلاوېږي، په حاشیې النظامي کې فرمایي چې دسنن الهدای حکم دادی چې (یطالب المرء باقامتها والزوائد غیر مطالب باقامتها) نو معلومیږي چې دنبی کریم ﷺ په لباس کې کومې طریقې وې دهغې حکم مقتضی دشریعت نه دی، بلکې مقتضی دطبیعت دی او په لباس کې پگړۍ هم داخله ده په نور الانوار (ص ۱۶۷) کې یې په دې تصریح کړې ده چې پگړۍ دسنو عاديې وو څخه ده نو معلومیږي چې دپگړۍ فضيلت دسنن شرعيې والي له وجې نه دی، بلکې له دې وجې څخه دی چې په پگړۍ باندې په نظر سره خولۍ ته سرزیات پټیږي.

دعمامي په باره کې دا حاديثو خلاصه

دعمامي په باره کې درې قسمه احاديث دي:

۱- هغه احاديث چې په هغوي کې راغلي دي چې نبي کریم ﷺ يا صحابه کرام ورضي الله عنهم پکړي په سر کړي ده دا قسم احاديث ډير زيات دي او ډير په کې سند اصحيح هم دي يعنې عملي احاديث ثابت دي.

۲- هغه احاديث چې په هغوي کې دعمامي ددونيوي فايدې ذکر دي، لکه: عليكم بالعمائم فانها سيما الملائكة، العمائم تيجان العرب، اعتموا تزدادو حلما، دا قسم احاديث ضعيف دي داوول حديث په سند کې حکيم بن الاحوص ضعيف راوي دی، ددوهم حديث په سند کې يوسف بن ابراهيم المروزي ضعيف دی، ددریم: حديث په سند کې عبد الله بن ابي حميد ضعيف دی، وگوره ميزان الاعتدال ج ۴ ص ۴، ج ۳ ص ۵)

که دا احاديث صحيح هم شي بيا هم ترينه سنت شرعي والی نه ثابتېږي، ځکه چې په دې احاديثو کې دپکړي دونيوي فوائد ذکر شوي دي او داسې احاديث سنت شرعي والی نه راوړي، لکه په يو حديث کې راځي (عليکم بالائم) او (عليکم بهذه الحبة السوداء) حبة السوداء دمرگ څخه ماسواي دهر مرض علاج دی، او همدارنگه په بل حديث کې راځي چې تلبينه (لتي) زړه ته قوت ورکوي، په شهود کې شفاء ده وغيره، نو دلته هو هيچا هم څوک ددې شيانو په نه خوړلو باندې ملامت نه کړو او هيچا هم دې ته سنت شرعي ونه ويلې.

۳- دریم قسم هغه احاديث دي چې په هغې کې دعمامي اخروي فايدې يعنې اجر او ثواب ذکر شوي دي لکه په يو حديث کې راځي چې دپکړي سره يو مونځ په نظر سره هغه لمونځ ته چې بې پکړي اداسي او يا درجې فضيلت لري، په بل حديث کې راځي چې دپکړي سره لمونځ لس زره نيکي لري، دا قسم احاديث سخت ضعيف، بلکې موضوعي دي، محدثينو د موضوعي والي يوه علامه دا هم ذکر کړې ده چې په لېو عمل پکې ډير ثواب وعده شوي وي، دعمامي حيثيت دجماعت څخه کم دی او دجماعت فضيلت (۲۷) درجې ذکر شوی دی، نو دعمامي څرنگه (۷۰) درجې شو؟ ددې څخه ماسوی محدثينو ددې دریم قسم احاديثو په هر حديث باندې ځانته ځانته کلام کړی دی، نو عمامه دسننو عاديده وو څخه ده، په سر کول يې کې دخير او دبرکت څخه خالي نه دی، ځکه چې در رسول الله ﷺ سره دمحبت

علامه ده، لکن مرتبه یې دمستحباتو څخه کمه ده، ددقی په کتابونو کې دسرپټول راغلي دي او دپگړۍ په سرکول هیڅ کتاب کې هم دمانځه په مستحباتو او یا په سننو کې نه دي ذکر شوي، او همدارنگه دپگړۍ نه په سرکول هیڅ کتاب هم په مکروهاتو حتی په خلاف ادب کې هم نه دي ذکر کړي.

صحت الحديث

علامه مناوي دمذکور حديث سند ذکر کړی دی پدې باندې دواردشوي اعتراض څخه یې جواب کړی دی، علامه مناوي فرمایي چې: میسرة ابن عبید عن الحكم بن عیینة عن ابن ابی لیلا عن علی امیر المؤمنین قال: جدنا الأعلى من قبل الأم (الزین العراقی) فی شرح الترمذی ومیسرة ابن العبید متروک لکن یشهد له مارواه ابن العساکر بلفظ إئتوا المساجد حسراً ومقنعین فان ذلک من سیماء المسلمین، فیض القدر ج ۱ ص ۸۹

میسره په خپل سند باندې دحضرت علی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ څخه روایت کړی، علامه مناوی فرمایي چې زمونږ دمور له طرفه نیکه زین العراقی دترمذی په شرح کې فرمایلي دي چې میسره متروک دی، لکن دا بن عساکر روایت ورته شاهد چې په هغه کې داسې راغلي دي چې مسجد ته (که خولی نه وه) لوڅ سر راشئ (او که خولی او یا پگړۍ وه) نو بیا پټ سر راشئ، ځکه چې سرپټول دمسلمانانو نښه ده، لهذا ددې شاهد له وجې ددې حديث ضعف ختم شو.

خلورم حديث: عن علی عن رسول الله صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم قال ائتوا المساجد حسراً ومقنعین فان العمائم تیجان المسلمین (الکامل لابن عدی ج ۶ ص ۴۱۹)

ترجمه: حضرت علی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ د رسول الله صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم روایت کوي هغه فرمایي چې راشئ مسجدونو ته لوڅ سراو پټ سر ځکه پگړۍ تاج دمسلمان دی.

پنځم حديث: عن علی عن رسول الله صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم قال ائتوا المساجد حسراً ومقنعین فان ذلک من سیماء المسلمین. (الکامل لابن عدی ج ۶ ص ۴۱۹، تاریخ دمشق ج ۳۶ ص ۲۶۵)

لمانځه ته لوڅ سراو پټ سر راشئ ځکه چې دا دعلامو دمسلمانانو څخه ده.

اولہ فایده: داپنخہ حدیثونہ اگر چہ ہر یو فردا فردا ضعیف دی لکن دمحدثینو دقانون مطابق یو دبل دتائید پہ وجہ یی ضعف کمیری، ہمدارنگہ دفرض لمونخ پہ بارہ کی دلوش سرہ لمونخ والا یو حدیث ہم نشہ، ددی احادیثو پہ مقابل دلامذہبو سرہ صرف خپلہ رایہ دہ، مونہ وایو چہ ضعیف حدیث دققہاز پہ رایہ باندي مقدم دی، ددی سفھاؤ راہی تہ خہ اعتبار دی؟

دوہمہ فائدہ: کیدی شی چہ ددی احادیثو لہ وجہ او یا د کوم بل حدیث لہ وجہ امام شعرانی لیکلی دی چہ: **وكان صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُ بِسِتْرِ الرَّأْسِ فِي الصَّلَاةِ بِالْعِمَامَةِ أَوْ الْقَلَنْسُوتِ وَيَنْهَى عَنْ كَشْفِ الرَّأْسِ فِي الصَّلَاةِ وَيَقُولُ إِذَا أُتِيتُمُ الْمَسَاجِدَ فَأَتَوْهَا مَعْصِبِينَ وَالْعَصَابَةَ هِيَ الْعِمَامَةُ (كَشْفُ الْغَمَةِ عَنْ جَمِيعِ الْأُمَّةِ ج ۱ ص ۱۲۲)**

رسول اللہ ﷺ بہ پہ پگری او یا پہ خولی باندي دسرپتولو امر کولو او دسر دلوشولو خخہ یی نہی کولہ او فرمایل بہ یی چہ دپگری سرہ مساجدو تہ رائجی۔ امام شعرانی نہی ہم ذکر کرہ نو کیدی شی چہ د نہی کوم حدیث ورتہ معلوم وی اودام ممکنہ دہ چہ د نہی ذکر یی دہغہ قانون مطابق کری وی چہ الأمر بالشی نہی عن ضدہ، نو امر خوبہ حدیث کی شتہ فلہذا نہی اقتضاء راغلہ۔

شپوم حدیث: عن ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِمَامُ تِبْجَانُ الْعَرَبِ فَإِذَا وَضَعُوا الْعِمَامَ وَضَعُوا عِزَّهُمْ (کنز العمال ج ۵ ص ۳۰۵)
ترجمہ: حضرت ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چہ فرمایلي دي رسول اللہ ﷺ: پگری تاجونہ د عربو دي نو کلہ چہ پگری کیږدي نو خپل عزت بہ ہم کیږدي۔

اووم حدیث: عن عمران بن حصين قال قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِمَامُ وَالْمُؤْمِنُ وَعِزٌّ لِلْعَرَبِ فَإِذَا وَضَعَتِ الْعَرَبُ عِمَامَتَهَا وَضَعَتِ عِزَّهَا (کنز العمال ج ۱۵ ص ۳۰۸)
ترجمہ: حضرت عمران بن حصين رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چہ فرمایلي دي رسول اللہ ﷺ پگری عزت دی لپارہ د مؤمن او عزت دی لپارہ د عرب نو کلہ چہ پریږدي پگری خپلی نو عزت بہ یی ہم ختم شی۔
تنبیہ: پہ ہغہ وختک کی پگری دخلکویو طبعی ذوق وولدي وجہ رسول اللہ ﷺ پگری ذکر وکړو کنہ اصل مقصود دسرپتول دي او دسرپتول وقار او عزت دی، لوخ سرگزیدل ذلت

دی، دالله تعالی په دربار کې لوڅ سر او دریدل دذلت دپاسه ذلت دی، په حدیث کې راځي چې: (علیکم السکینه والوقار) مسلم ج ۱ ص ۲۲۰) یعنې مانځه ته په ارام او وقار سره راځئ او د مذکور حدیث مطابق لوڅ سربې وقاري ده.

انهم حدیث: عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رضی الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «كَانَ عَلَى مُوسَى عليه السلام يَوْمَ كَلَّمَهُ رَبُّهُ، وَكُنْتُهُ صُوفٍ. وَالْكُنْتَةُ: الْقُلَنْسُوتَةُ الصَّغِيرَةُ» (جامع الترمذي ج ۱ ص ۳۰۴)

ترجمه: حضرت ابن مسعود رضی الله عنه دنبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي هغه مبارک فرمایي چې په موسی علیه السلام په هغه ورځ چې خبرې یې کولې رب خپل سره خولې د وړیو او دکمه معنی ده وړو کې خولې.

معلومېږي دا چې په دربار الهی کې دحاضری د ادابو څخه یو ادب دسرپټول دي او داهم معلومه شوه چې دا مقصد دپکړې په ځای دخولې څخه هم حاصلېږي.

نهم حدیث: عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی الله عنه قَالَ: «رَأَيْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُلَنْسُوتَةً خُمَاسِيَّةً طَوِيلَةً» (مسند ابی حنيفة رحمه الله ص ۲۹۹)

ترجمه: حضرت ابی حنيفة رحمه الله د حضرت عطاء رحمه الله څخه روایت کوي هغه فرمایي چې ما ولیدله په سر د رسول الله صلی الله علیه وسلم باندې پنځه کونجه اوږده خولې.

لسم حدیث: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْثُرُ الْقِنَاعَ (شمائل ترمذي ص ۸)

ترجمه: حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم به زیات سرپټولو. دا څرنگه کیدلی شي چې په اکثرو وختونو کې دی رسول الله صلی الله علیه وسلم سر مبارک پټ کړی وي او چې کله دالله تعالی حضور ته درېږي نو بیا دې یې لوڅ کړی وي؟

يوولسم حديث: عَنْ جَرِيرِ بْنِ عُمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَقِيتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ بُسْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَهُ قَلَنْسُوَةٌ طَوِيلَةٌ، هَذَا أَذُنَانِ، وَقَلَنْسُوَةٌ لَا طِيَّةَ (اخلاق النبي لابي الشيخ الاصفهاني ج ۱ ص ۳۲۸)

ترجمه: حضرت جرير فرمايي چې ما ملاقات وکړو د عبد الله بن بسر سره، نو ما ورته وويل چې ما خبر کړه، هغه وويل چې ما وليدلو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چې اوچته خولۍ يې وه چې دوه کونجه يې لرل او داسې خولۍ وه چې دسر پورې نښتۍ وه.

دولسم حديث: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ قَلَنْسُوَةٌ بَيْضَاءُ شَامِيَّةٌ (اخلاق النبي لابي الشيخ الاصفهاني ج ۱ ص ۳۲۹)

ترجمه: حضرت ابي هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: ما وليدلو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چې په سريې وه سپينه خولۍ چې دشام وه.

ديارلسم حديث: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَلْبَسُ مِنَ الْقَلَانِسِ فِي السَّفَرِ ذَوَاتِ الْأَذَانِ، وَفِي الْحَضَرِ الْمُشْتَمَّةَ، يَعْنِي الشَّامِيَّةَ (الانوار في شمایل النبي المختار ج ۱ ص ۲۸۵ للبغوي)

ترجمه: حضرت عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمايي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به په سفر کې دغوربونو والا خولۍ په سر کوله او په کور کې به يې بي غوربونو خولۍ اغوستله يعنې شامی خولۍ به وه.

ابو الحسن بلاذري رحمه الله په خپل تاريخ کې د عبد الله بن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت کوي چې د رسول الله سره دخرمنۍ سوري خولۍ وه.

حضرت عبد الله بن بسر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې ما رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وليدلو چې يوه مصري خولۍ ورسره وه او يوه دغوربونو والا خولۍ وه او يوه داسې خولۍ وه چې ډيره اوچته نه وه (سبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۸۴)

همدازنگه جعفر بن محمد دخپل پلار په واسطه باندي دخپل نيکه څخه روايت کوي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به کله سپينه خولۍ او کله برکه خولۍ او کله دغوربونو والا خولۍ په سر کوله. (سبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۸۵)

د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللہُ عَنْہُ څخه روایت دی چې رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم به سپینه خولۍ په سر کوله. **فایده:** محدثینو چې دخولۍ او دپگړۍ په باره کې کوم احادیث ذکر کړي دي او دهغې لپاره یې چې کوم عنوانات لگولي دي هغه دحدیثو په کتابونو کې دابواب الوضوء، ابواب السجود، ابواب الجهاد او ابواب اللباس لاندې وگورئ، په مصنف ابی شیبہ، نسائی، ترمذی، ابوداؤد او په نسائی کې (۱۴۶) مرفوع او موقوف احادیث دي چې په هغوي کې دنبی صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم او یا دصحابه وو دپگړۍ او یا دخولۍ په سر کولو ذکر دی.

۱- کله چې رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم په جنگ کې پگړۍ په سر کړې ده نو دا څرنگه ممکنه چې په لمانځه کې دی یې نه وي په سر کړي؟.

۲- په مصنف ابن ابی شیبہ کې باب دی په نوم دباب من کان یسجد علی کور العمامة ولایری به بأساً، پدې باب کې یې اته احادیث ذکر کړي دي، همدارنگه یې بل باب لگولی دی په نوم دباب من کره السجود علی کور العمامة، پدې باب کې یې دولس احادیث ذکر کړي دي، نو صرف پدې دوو بابونو کې شل احادیث شو، ددې څخه معلومیږي چې سنت طریقه دسر پټول دي، همدارنگه محدثینو دپگړۍ او خولۍ په نکاتو باندې بحث کړی دی دپگړۍ رنګ، دپگړۍ مقدار، دشملو بیان، دخولۍ اقسام، نو که په شریعت مطهره کې دسر پټول کوم اهم شی نه وی نو دومره بابونه او دومره بحث ته ورباندې څه ضرورت وو؟ د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم په احادیثو کې د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم دسپینو ویښتانو ذکر هم شوی دی، چې دنبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم په گیره مبارکه کې دومره سپین ویښتان وو لکن دلوح سر دگرزیدلو او یا دلوح سر دعادت یو حدیث هم نه شته.

خوارسم حدیث: عَنْ عَطَاءٍ رَضِيَ اللہُ عَنْہُ أَنَّ رَسُولَ اللہِ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم تَوَضَّأَ فَرَفَعَ الْعِمَامَةَ فَمَسَحَ مُقَدَّمَ رَأْسِهِ. (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۲۳)

حضرت عطاء رَضِيَ اللہُ عَنْہُ فرمایي چې بيشكه رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم اودس کولو نو پورته یی کړه پگړۍ نو مسح یی کړوړو مبی حصه دسر (مصنف ابن شیبہ ج ۱ ص ۲۳)

فایده: د اودس په وخت کې پگری په سر کول په اصل کې د مانځه لپاره وه ځکه چې دا څرنگه کیدلی شي چې نبی کریم ﷺ دې د اودس په وخت کې پگری په سر کړې وي او د مانځه په وخت کې دې لرې کړې وي.

پنخلسم حدیث: عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُ الْعِمَامَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ (سبل الهدى والرشاد ج ۸ ص ۲۰۷)

ترجمه: حضرت علی رضی الله عنه فرمایي چې و رسول الله ﷺ چې اغوستله به یې پگری په ورځ د جمعې کې.

شپاړسم حدیث: عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِمَامَةٌ سَوْدَاءُ يَلْبَسُهَا فِي الْعِيدَيْنِ وَيُرْخِيهَا خَلْفَهُ (سبل الهدى والرشاد ج ۸ ص ۳۱۳)

ترجمه: حضرت جابر رضی الله عنه فرمایي چې وه د نبی کریم ﷺ لپاره توره پگری چې اغوستله به یې دا څرونو په ورځ کې او شمله به یې پریښودله وروسته طرف ته.

اوولسم حدیث: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ مَا خَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلَّا وَهُوَ مَعْتَمٌ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ عِمَامَةً وَصَلَ الْخَرَقَ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ وَاعْتَمَ بِهَا (سبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۷۱) ابن عساکر ج ۱ ص ۱۹۱ (وهذا الاسناد اشبه)

ترجمه: حضرت ابی هریره رضی الله عنه د بعضو ملګرو د نبی کریم ﷺ نه روایت کوي چې رسول الله ﷺ به د جمعې په ورځ همیشې پگری ترله او که پگری به نه وه نو ټوټې به یې سره ونښلولې او دهغې څخه به یې پگری وټرله د (وهذا الاسناد اشبه) معنی داده چې ددې سند صحت راجح دی، امام ترمذی په جامع الترمذی ج ۱ ص ۱۱ کې په (باب فی الاستنجاء بالحجرین) کې د اشبه لفظ په همدې معنی کې استعمال کړی دی، امام ترمذی فرمایي: (وسألت محمدا عن هذا فلم يقض فيه بشئ وكأنه رأى حديث زهير عن ابى اسحاق عن عبدالرحمن بن الاسود عن أبيه عن عبدالله اشبه ووضعه في كتابه)

نو د مذکور سند مرتبه د صحیح البخاری د دې سند مرتبه ده، اکثر محدثین د اشیبه ترجمه داسې کوي چې د دې صحت راجح دی (مقدمه فتح الباری ص ۳۴۷) فتح المغیث لشمس الدین بخاری ج ۳ ص ۸۱) د دې حدیث څخه معلومېږي چې رسول الله ﷺ د سر د پټولو د و مره اهتمام کولو چې د پکړې د نشتوالي په صورت کې به یې ټوټې سره یو ځای کولې او سر به یې ورباندې پټولو.

انلسم حدیث: عن ابن عمر أنه كان اذا مسح رأسه رفع القلنسوة ومسح مقدم رأسه (سنن الکبری للبيهقي ج ۱ ص ۶۱)

ترجمه: د حضرت ابن عمر رضی الله عنه څخه روایت دی چې بيشکه و و رسول الله ﷺ چې کله به یې مسح کوله نو پورته به یې کره خولۍ او مسجده به یې وکړه په رومبې حصه د سر باندي . او دا ظاهره ده چې دخولۍ په سر کول د مانځه لپاره وي ځکه چې دا ډیره بعیده خبره ده چې په اودس کې دې خولۍ په سر کړې وي او په مسح کې دې لږه پورته کړې وي او په مانځه کې دې لږې کړې وي . نوولسم حدیث: عن العلاء قال رأيت الحسن بن علي رضي الله عنه يصلي وهو مقنع رأسه (رواه سعيد بن منصور وابن أبي شيبة وابن سعيد) تسبل الهدى والرشاد ج ۷ ص ۲۹۱) ترجمه: حضرت علاء رضي الله عنه فرمایلي دي چې ما حسن بن علي رضي الله عنه وليدلو چې لمونځ یې کولو او سربې پټ وو .

سلم حدیث: وضع ابو اسحاق قلنسوته في الصلوة ورفعها (بخاری ج ۱ ص ۱۵۹)

ترجمه: ښکته کړه ابو اسحاق خولۍ خپله په لمونځ کې او پورته یې کړه .

یو شتم حدیث: قال معتمر سمعت أبي قال رأيت علي أنس برنسا اصفر من خز (رواه البخاری ج ۲ ص ۸۶۳)

ترجمه: فرمایلي دي معتمر رضي الله عنه چې اوریدلي دي ما دخپل پلار څخه چې هغه ویل چې ما ولیدله په انس رضي الله عنه باندې زیره خولۍ د ورینمونه

دې څخه معلومېږي چې صحابه و به په عامو حالاتو کې سر پټولو نو په مانځه کې به یې په طریقه اولی سره پټولو . دوه ویشتم حدیث: وقال الحسن كان القوم يسجدون على العمامة والقلنسوة. (رواه البخاری ج ۱ ص ۵۶)

ترجمه: حسن بصری رحمه الله فرمایي چې قوم (صحابه او تابعینو) به په پگړۍ او په خولۍ باندې سجده کوله او دگرمۍ دشدۀ له وجې به یې ډپگړۍ په ول او یا دخولۍ په خنده باندې سجده کوله، ددې څخه دسرپټول ثابتیږي.

درویشتم حدیث: حضرت عایشه رضی الله عنها فرمایي چې رسول الله ﷺ د زوال په وخت کې زمونږ کورته راغلو یو چا ابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ته خبر ورکړو چې (هذا رسول الله ﷺ) متعافى ساعة لم يكن يأتينا فيها (رواه البخارى ج ۱ ص ۵۵۳) باب الهجرة. یعنې دا رسول ﷺ په هغه کې رسول الله ﷺ دراتللو عادت نه وو.

خلور ویشتم حدیث: په اخرنۍ خطبه کې دنبی کریم ﷺ دسرپټول:

د رسول الله ﷺ اخري خطبه په صحيح البخارى کې درې ځايه د عبد الله بن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه مروی ده (ص ۱۲۷) باب من قال فى الخطبة بعد الثناء اما بعد، (ص ۵۱۳) باب علامات النبوة فى الاسلام (ص ۵۳۶) باب ويؤثرون على انفسهم ولو كان بهم خصاصة او دوه ځايه د حضرت انس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه مروی ده.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: صَعِدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمِنْبَرَ، وَكَانَ آخِرَ تَجْلِيسٍ جَلَسَهُ مُتَعَطِّفًا مِلْحَفَةً عَلَى مَنْكِبَيْهِ، قَدْ عَصَبَ رَأْسَهُ بِعَصَابَةٍ دَسِيمَةٍ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي أَتَاؤُا إِلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنَّ هَذَا الْحَيُّ مِنَ الْأَنْصَارِ، يَقْلُونَ وَيَكْثُرُ النَّاسُ، فَمَنْ وَلِيَ شَيْئًا مِنْ أُمَّةٍ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَطَاعَ أَنْ يَصْرَفَ فِيهِ أَحَدًا أَوْ يَنْفَعَهُ فِيهِ أَحَدًا، فَلْيَقْبَلْ مِنْ مُحْسِنِهِمْ وَيَكْجَاوِزْ عَنْ مُسِيئِهِمْ»

ترجمه: حضرت ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایلي دي چې رسول الله ﷺ منبر ته اوختلو او دا دنبی کریم ﷺ اخيري ناسته وه او کیناستلو په داسې حال کې چې څادر یې راتاؤ کړی وه په اوږو باندې په تحقیق سره تړلی یې وو سر په تورې پگړۍ سره نو حمد یې ووايه او ثنایې وويله، بیا یې وفرمایل چې ای خلکو ماته نزدې شئ نو خلک ورته نژدې شول، بیا یې وفرمایل اما بعد دا قبيله دانصارو کميږي او نور خلک زیاتيږي نو څوک چې متصرف شو ديو شي د امة محمد ﷺ او

طاقت یې وو چې ضرر ورسوي یو کس ته او یا نفعه ورسوي یو کس ته نو ښه معامله کونکي څخه یې ښیځنه قبوله کړي او درگزر د کوي د بد معامله کونکي ددوي څخه.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، يَقُولُ: مَرَّ أَبُو بَكْرٍ، وَالْعَبَّاسُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، بِمَجْلِسٍ مِنْ فَجَالِيسِ الْأَنْصَارِ وَهُمْ يَتَكُونُونَ، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكُمْ؟ قَالُوا: ذَكَرْنَا مَجْلِسَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَّا، فَدَخَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ، قَالَ: فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ عَصَبَ عَلَى رَأْسِهِ حَاشِيَةً بُرْدٍ، قَالَ: فَصَعِدَ الْبَيْتَ، وَلَمْ يَصْعَدْهُ بَعْدَ ذَلِكَ الْيَوْمِ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَوْصِيكُمْ بِالْأَنْصَارِ، فَإِنَّهُمْ كَرِشِي وَعَيْبَتِي، وَقَدْ قَضَوْا الَّذِي عَلَيْهِمْ، وَيَقِي الَّذِي لَهُمْ، فَاقْبَلُوا مِنْ مُحْسِنِهِمْ، وَتَجَاوَزُوا عَنْ مُسِيئِهِمْ»

ترجمه: حضرت انس بن مالک رضي الله عنه فرمایي تیر شو ابو بکر او عباس رضی الله عنهما په یو مجلس د مجالسو د انصارو په داسې حال کې چې دوي ژړل نو ورته وې ویل چې څه شی مو ژړه وي؟ دوي و فرمایل مونږ یاد کړو مجلس د نبی کریم صلی الله علیه و سلم زموږ سرخ نو نبی صلی الله علیه و سلم ته یې خبر وکړو نو ووتلو نبی صلی الله علیه و سلم او د څادر پېشکه یې د سر څخه د پگړۍ په شان تړلې وه نو چې پورته شو ممبر ته او له دې ورځې څخه وروسته بیا ممبر ته پورته نشو نو حمد یې وویل او ثنایې وویل بیا یې و فرمایل چې زه تاسو ته د انصارو په باره کې وصیت کوم، انصار زما لپاره داسې دي لکه د انسان لپاره معده او د جامو لپاره صندوق دوي هغه حق اداء کړو کوم چې ددوي په ذمه وه او ددوي حق چې زموږ په ذمه دی لا تر اوسه پورې باقی دی نو قبول کړئ ښیځنې ددوي او درگزر کوئ د بدې ددوي څخه. په دې دواړو حدیثونو کې تصریح ده چې رسول الله صلی الله علیه و سلم په خپله آخري خطبه کې سر پټ کړی وو.

په آخري مونځ کې سړ پټول: رسول الله صلی الله علیه و سلم د دوشنبې په ورځ د څانښت په وخت کې وفات شو (سیرت ابن هشام ج ۲ ص ۶۵۴) سیرت ابن کثیر ج ۴ ص ۴۶۵.

بنځه ویشتم حدیث: لما كان يوم الاثنين خرج رسول الله صلی الله علیه و سلم عاصبا رأسه الى الصبح وابوبكر ... الخ.

ترجمه: رسول الله صلی الله علیه و سلم د دوشنبې په ورځ بهر ته تشریف راوړو او په سرباندي یې پگړۍ تړلې وه ابو بکر صدیق رضي الله عنه خلکو ته امامتي ورکوله (سیرت ابن هشام ج ۲ ص ۶۵۲)

شېر ویشتم حدیث: امام بخاری رحمه الله باب لگولی دی په نوم د باب التمتع پدې کې در رسول الله ﷺ په اخري خطبه کې در رسول الله ﷺ د سر پټولو اجمالي واقعہ ذکر کوي او فرمايي: قال ابن عباس خرج النبي ﷺ وعليه عصابة دسماء وقال أنس عصب النبي ﷺ على رأسه حاشية برد.

ترجمه: حضرت ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې ووتلو نبي کریم ﷺ او په سريسي وه د پگري په شان توره ټوټه او و فرمايل انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې نبي کریم ﷺ په سر باندې د خادر پيڅکه تړلې وه.

مذاهب اربعه

په مانځه کې د سر پټول د حنفی فقي په رڼا کې:

۱- سَقَطَتْ قَلَسُوتُهُ أَوْ عِمَامَتُهُ فِي الصَّلَاةِ فَرَفَعَهُ الْقَلَسُوتُ يَدًا وَاحِدَةً أَفْضَلَ مِنَ الصَّلَاةِ بِكَشْفِ الرَّأْسِ. وَأَمَّا الْعِمَامَةُ فَإِنْ أُمَكَّنَهَا رَفَعَهَا وَوَضَعَهَا عَلَى الرَّأْسِ يَدًا وَاحِدَةً مَعْقُودَةً كَمَا كَانَتْ فَسَرَّ الرَّأْسَ أَوَّلَى، (در الاحكام شرح غر الاحكام ج ۱ ص ۴۹۶)

وغورزیده خولی او یا پگري د لمونځ گداز په لمانځه کې بیا يې په لاس باندې په سر کړه دا بهتر دی دهغه لمانځه څخه چې هغه په لوڅ سر سره وي او هر چې پگري ده نو چې پخپل حالت باندې تړلې شوې وي نو ښکته کول او پورته کول يې په یو لاس دي نو د سر پټول بهتر دي.

۲- وتکړه وهو مشکوف الرأس تکاسلا لترك الوقار (مراقی الفلاح ج ۱ ص ۱۵۴) مکروه ده په داسې حال کې چې دستي له وجې يې په لمانځه کې سر لوڅ وي نه ځکه چې په دې کې ترک د قار راخي. (مراقی الفلاح)

۳- والمستحب ان یصلی فی ثلاثة ثياب من أحسن ثيابه قميص وازار وعمامة.

ترجمه: او مستحب دی چې لمونځ وکړي شي په درې جامو کې چې پاکي وي، قميص، پرتوگ، او پگري.

۴- الافضل ان یصلی فی ثوبین حتی یحصل الستر التام وبعض الفقهاء قالوا المستحب أن یصلی فی ثلاثة اثواب قميص وازار وعمامة (مجمع الانهر ج ۱ ص ۲۱۵)

ترجمه: بهتر دادی چې لمونځ وکړی شي په دوه جامو کې ترڅو چې حاصل شي پوره پټوالی او بعضې فقهاء کرام فرمایي مستحب دادی چې لمونځ وکړی شي په درې جامو کې قميص، پرتوگ او پگړۍ.
۵- وتكره الصلوة حاسرا رأسه اذا كان يجد العمامة وقد فعل ذلك تكاسلا او نهارنا بالصلوة (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۶)

ترجمه: مکروه دی لمونځ کول په داسې حالت کې چې سر لوڅ وي په هغه وخت کې چې مونډل کېږي پگړۍ او دا کار شوی وي په سستی سره او یاله وجي د معمولي گڼلو څخه.

۶- وتكره الصلوة حاسرا رأسه تكاسلا (المحيط البرهانی ج ۱ ص ۵۶)

ترجمه: مکروه دی لمونځ کول په داسې حال کې چې لوڅ وي سر د سستی له وجی څخه (المحيط البرهانی)

۷- وتكره الصلوة ايضا مع تشمير الكم عن الساعد ومكشوف الرأس (فتح القدير

ج ۱ ص ۴۱۸)

ترجمه: همدا رنگه مکروه دی لمونځ ذرابدو هلو د لستونې سره د مټ څخه او په لوڅ سر

۸- لَا تُقْبَلُ شَهَادَةُ مُرْتَكِبِ الْأَفْعَالِ الْمُخَلَّةِ بِالْمُرُوءَةِ بِاتِّفَاقِ الْأُيَمَّةِ وَلَوْ كَانَتْ تِلْكَ الْأَفْعَالُ غَيْرَ مُحَرَّمَةٍ

كَالسِّرِّ فِي الطَّرِيقِ وَهَجَامِ النَّاسِ بِالْقَبِيصِ فَقَطْ وَمَدِّ الرَّجُلَيْنِ عِنْدَ النَّاسِ وَكَشْفِ الرَّأْسِ فِي الْمَوَاضِعِ الَّتِي يُعَدُّ كُفُّ الرَّأْسِ فِيهَا مُحْتَالًا لِلْعَادَةِ وَسَاءَةَ الْأَدَبِ. (درر الاحكام ج ۴ ص ۳۱۷)

ترجمه: نه قبلېږي گواهي دمرتکب دهغه کارونو چې هغه مخالف وي د مروت (سړی توب) سره

په اتفاق دایمه و سره اگر که دغه کارونه غیر حرام وي لکه تلل په لارو کې او ناسته د خلکو سره چې صرف

قميص يې اغوستی وي او غزول د پښو د خلکو په منځ کې او لوڅ کول د سر په هغه ځایونو کې چې

شمارل کېږي لوڅول دسر مخالف دعادت څخه او بی ادبي وي.

۹- الصلوة متعما افضل من الصلوة مكشوف الرأس لمان أن ذلك أبلغ في الاحترام.

(بدائع الصنائع ج ۱ ص ۴۷۰)

ترجمه: لمونځ کول په پگړۍ سره دا بهتر دی دهغه لمونځ څخه چې په لوڅ سروي ځکه چې په

پگړۍ سره لمونځ کول دا مبالغه په احترام کې ده یعنې زیات احترام دی.

۱۰- ان صلی فی ازار واحد یجوز ویکره وکذا فی السراویل فقط بغیر عذر وکذا مکشوف الرأس للتهاون والتکاسل. (البحر الرائق ج ۴ ص ۱۳۴)
ترجمه: کچیرته څوک لموځ وکړي په یو لنگ کې جایز دی خو مکروه دی او همدارنگه صرف په پرتوګ کې هم مکروه دی بغیر د عذر څخه او همدارنگه لو څول د سر د سستی او د ناراستۍ له وجې څخه هم مکروه دی.

۱۱- والمستحب أن یصلی فی ثلاثة اثواب قمیص وازار وعمامة (عالکیزی ج ۱ ص ۵۹، البحر الرائق ج ۳ ص ۵۸، المحيط البرهانی ج ۲ ص ۵۷، بدایع الصنائع ج ۲ ص ۳۵۹، درر الاحکام ج ۱ ص ۳۶۸، فقه العبادات ج ۱ ص ۷۶، الاختیار لتعلیل المختار ج ۱ ص ۱۴۹)
ترجمه: مستحب دی چې لمونځ وشي په درې جامو قمیص، پرتوګ او پگړۍ کې.

۱۲- والمستحب ثلاثة اثواب قمیص، وازار ورداء وعمامة هکذا حکاه ابو جعفر الهندی عن اصحابنا وعن محمد رحمه الله المستحب ثوبان ازار ورداء (حاشیه تبیین الحقائق ج ۱ ص ۲۸۷)

ترجمه: مستحب دی لمونځ کول په درې جامو کې قمیص، لنگ او څادر، او پگړۍ همدارنگه حکایت کړې دی ابو جعفر هندواني زمونږ د اصحابو څخه او د حضرت محمد رحمه الله څخه روایت چې مستحب دوه جامې دي، لنگ او څادر.

۱۳- ولا بأس اذا فعله ای اذا كشف الرأس تذللًا وخشوعًا لان ذلك هو المقصود الاصلی فی الصلوة وفي قوله لا بأس اشارة الى أن الاولى ان لا يفعله وان يتذلل ويخشع بقلبه فانهما من أفعال القلب (غنية المستملی ج ۱ ص ۳۳۷)

ترجمه: او باک نشته چې کله سر لوڅ کړي په لمونځ کې دعا جزی له وجې څخه ځکه چې عاجزي مقصود اصلي ده په لمانځه کې او په قول دده کې چې لا بأس دی اشاره ده دې ته چې بهتره داده چې سر لوڅ نکړي بلکه عاجزي او خشوع دی په زړه کې وکړي ځکه چې عاجزي او خشوع د افغانو د زړه څخه ده.

۱۴- وَيُكْرَهُ الْإِعْتِمَارُ وَهُوَ لَفُ الْعِمَامَةِ حَوْلَ رَأْسِهِ وَإِبْدَاءُ الْعِمَامَةِ كَمَا يَفْعَلُهُ الشُّطَّارُ أَهـ. وَفِي الْمَحِيطِ وَتُكْرَهُ الْإِعْتِمَارُ لِأَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ - نَهَى عَنْهُ وَهُوَ أَنْ يُكْوَرَ عِمَامَتُهُ وَيَتْرَكَ وَسَطَ رَأْسِهِ مَكْشُوفًا كَهَيْئَةِ الْأَشْرَارِ. (البحر الرائق ج ۱ ص ۱۲۸)

ترجمه: مکروه ده اعتجار یعنی تړل د پگړۍ چاپیره د سر څخه او ښکاره کول د پاسنۍ حصې د سر لکه څرنګه چې د شریرو خلکو عادت دی په محیط کې فرمایي او مکروه دی اعتجار ځکه چې نبی کریم ﷺ منعه کړې ده هغه داسې چې ګرده وتړي پگړۍ او لوڅ پرېږدي رسط د سر لکه عادت د شریرو خلکو.

۱۵- (قَوْلُهُ لِلتَّكَاثُلِ) أَيْ لِأَجْلِ الْكَسَلِ، بِأَنْ اسْتَقْتَلَ تَغْطِيَّتَهُ وَلَمْ يَرَهَا أَمْرًا مِمَّا فِي الصَّلَاةِ فَتَرَكَهَا لِذَلِكَ، وَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِمْ تَمَّا وَنَا بِالصَّلَاةِ (رد المختار ج ۵ ص ۱۳)

ترجمه: دا قول د مصنف چې د سستی له وجې نه وي یعنی سستی داده چې د سر پټول بوج او ثقیل ګڼي او نه یې ویني مهم کار په لمانځه کې نو ددې وجې څخه یې پرېږدي او دا معنی ددې قول ددوي ده چې (تهاونا بالصلوة)

۱۶- وَيُكْرَهُ أَنْ يُصَلِّيَ حَايِرًا أَيْ حَالَ كَوْنِهِ كَأَشْفَارِ رَأْسِهِ تَكَاثُلًا لِأَجْلِ الْكَسَلِ وَسَبَبُهُ، بِأَنْ اسْتَقْتَلَ تَغْطِيَّتَهُ وَلَمْ يَرَهَا أَمْرًا مِمَّا فِي الصَّلَاةِ فَتَرَكَهَا لِذَلِكَ، وَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِمْ تَمَّا وَنَا بِالصَّلَاةِ (رد المختار ج ۵ ص ۱۳)

ترجمه: مکروه دی چې لمونځ وکړي شي په لوچ سر په داسې حال چې لوچ وي سړيې د وجې د سستی څخه او سبب د سستی دادی چې د سر پټول بوج او ثقیل ګڼي او نه یې ویني مهم کار په لمانځه کې نو ددې وجې څخه یې پرېږدي او دا معنی ددې قول ددوي ده چې (تهاونا بالصلوة).

۱۷- الْحَنْفِيَّةُ عَدُوُّ الْمَكْرُوهَاتِ مِنْهَا الصَّلَاةُ وَهُوَ مَكْشُوفُ الرَّأْسِ تَكَاثُلًا (الفقه على المذهب الاربعة ج ۱ ص ۲۸۱)

ترجمه: احنافو شمارلي دي مکروهات چې یو په هغوي کې لمونځ کول دي په داسې حال کې چې سړيې لوڅ وي د سستی له وجې.

په مانځه کې دسر پټول دشافعي فقهي په رڼا کې

۱- قال اصحابنا يستحب أن يصلی الرجل فی أحسن ثیابه المتیسرة له ویتمم ویستعم (الفقه علی المذاب الاربعة ج ۱ ص ۲۱۸)

ترجمه: فرمایلي دي اصحابو زموږ چې مستحب دی چې لمونځ وکړي سړی په ښو جامو کې هغه چې اسانه وي او قميص واغوندي او پگړۍ وتړي.

۲- (وَيُسْتَحَبُّ لِلرَّجُلِ) (أَنْ يَلْبَسَ لِلصَّلَاةِ أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيَتَّقِمَ وَيَتَعَمَّمُ) وَيَتَطَيَّلُ (وَيُرْتَدِي وَيَتَزَيَّرُ) (يَسْرُوْلُ)؛ لِأَنَّهُ يُرِيدُ التَّمَثُّلَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ فَيَجْمَلُ بِذَلِكَ وَالْأَخِيرَانِ مِنْ زِيَادَتِهِ. (اسنی المطالب شرح روضی المطالب ج ۳ ص ۶۲)

ترجمه: مستحب دی لپاره دسړي چې واغوندي لپاره دلمونځ ښې جامې او قميص واغوندي او پگړۍ او څادر واغوندي او پرتوګ واغوندي ځکه دده اراده دریدل دي په حضور دالله تعالی کې نوږه دې باندې به ځان ښکلی کوي، او دا اخيري دواړه یعنې پگړۍ او څادر په جمال کې اضافه والی دی.

۳- (وَيَسْرُوْلُ) (أَنْ يَلْبَسَ لِلصَّلَاةِ أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيَتَّقِمَ وَيَتَعَمَّمُ) وَيَتَطَيَّلُ (وَيُرْتَدِي وَيَتَزَيَّرُ) (يَسْرُوْلُ) (تحفة المحتاج فی شرح المنهاج ج ۶ ص ۱۶۵)

ترجمه: سنت دی لپاره دسړي چې واغوندي لپاره دمانځه ښې او پاکې جامې او قميص واغوندي او پگړۍ وتړي او لنګ او یا پرتوګ واغوندي.

۴- أَحْسَنَ ثِيَابِهِ وَيَتَّقِمَ وَيَتَعَمَّمُ) وَيَتَطَيَّلُ (وَيُرْتَدِي وَيَتَزَيَّرُ) (يَسْرُوْلُ)؛ فكل واحدة سنة مستقلة (حاشیه الجیری علی الخطیب ج ۴ ص ۸۷)

ترجمه: دا قول دمصنف چې ښې جامې به واغوندي هغه دادي چې قميص واغوندي او پگړۍ وتړي او څادر واغوندي او لنګ او یا پرتوګ واغوندي دا هریو مستقل سنت دی.

۵- يستحب أن يصلی الرجل فی أحسن ما یجده من ثیابه یتعمم ویستعم ویتمم ویتردی (الشرح الكبير للرافعی ج ۴ ص ۱۰۴)

ترجمه: مستحب دی چې لمونځ وکړي سړی په هغه ښکلو جامو کې چې دی یې مومي، پگړۍ دې وتړي قميص دې واغوندي او څادر دې واغوندي.

۶- الَّذِي صَرَّحَ بِهِ الْأَصْحَابُ أَنَّهُ يُسْنُّ لِلْمُصَلِّي أَنْ يُصَلِّيَ فِي ثَوْبَيْنِ، لِقَوْلِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَلْبَسْ ثَوْبَيْنِ فَإِنَّ اللَّهَ أَحَقُّ أَنْ يُتَزَنَ لَهُ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ ثَوْبَانِ فَلْيَتَزِدْ إِذَا صَلَّى، وَلَا يَشْمَلِ اشْتِمَالُ الثَّمَاءِ» وَأَنْ يَتَّقِبَصَ وَيَتَّعَمَّ.

ترجمه: هغه چې تصريح کړې ده اصحابو، بيشکه سنت دی لپاره دمونځ کونکي چې لمونځ وکړي په دوه جامو کې له وجې ددې قول دنبی کریم ﷺ څخه چې کله چې لمونځ کوي يو دستاسو نو وادي غوندي دوه جامې محکه الله تعالی ډیر حق داردی چې زینت ورته وشي او که نه وي ور لره دوه جامې نو بیا دې پرتوگ واغوندي کله چې لموځ کوي او خادر دې داسې نه اغوندي چې جسم پکې بند شي او قميص دې واغوندي او پگړۍ دې وتري.

۷- وَالسُّنَّةُ فِي حَقِّ الرَّجُلِ أَنْ يَسْتُرَ جَمِيعَ بَدَنِهِ عَلَى الْوَجْهِ الْمَشْرُوعِ فِيهِ فَهُوَ مَطْلُوبٌ بِذَلِكَ. لِأَجْلِ الْإِمْتِنَانِ ثُمَّ الْعِمَامَةُ عَلَى صِفَتَيْهَا فِي السُّنَّةِ وَالرِّدَاءُ فِي الصَّلَاةِ مَطْلُوبٌ شَرْعًا وَهُوَ أَنْ يُجْعَلَ عَلَى كَتِفَيْهِ دُونَ أَنْ يُعْطَى بِهِ رَأْسُهُ. (الفتاوى الفقهية الكبرى ج ۱ ص ۲۶۹)

ترجمه: سنه په حق دسړيو کې داده چې پټ کړي ټول بدن په رواه طريقه سره او دسړي څخه ددې مطالبه شوې ده له وجې دامر منلو څخه بيا پگړۍ ده په همدې صفت په سنت کې او بيا خادر په لمونځ کې مطلوب دی شرعا او هغه داسې چې وايي چوي په اوږو باندې چې په خادر به سر نه پټوي بلکې په پگړۍ باندې به يې پټوي.

۸- فالأكل في سوق لغير سوقٍ ولغير من لم يغلبه جوع والمشى - في السوق مكشوف الرأس أو البدن ممن لا يليق به يسقطها أي المروءة (السراج الوهاج ج ۱ ص ۶۰۴)

ترجمه: خوراک کول په بازار کې دغير بازاری سړي لپاره او دهغه چا چې نه وي غالبه شوې پرې لوبه او تلل په بازار کې لوڅ سر او يا لوڅ بدن دا هغه صفات دي چې لایق نه دي دا غورزوي انسانیت (سړی توب).

۹- لا تقبل شهادة من لا مروءة له كالقوال والرقاص ومن يأكل في الاسواق ويمشى - كشوف الرأس في موضع لاعادة له في كشف الرأس فيه لان المروءة هي الانسانية وهي مشقة من المراء ومن ترك الانسانية لم يؤمن أن يشهد به الزور ولأن من لا يستحي من الناس في المروءة لم يبال بما يصنع (المجموع شرح المذهب ج ۲ ص ۲۲۷)

ترجمه: نه قبلېږي گواهي دهغه چا چې سړي توب نه لري لکه سندرې ويونکي او گليدونکي او هغه څوک چې خوراک کوي په بازار کې او روان وي لوڅ سر په داسې ځای کې چې عادت نه وي ده لږه په لوڅ سر کې ځکه چې مروت (سړی توب) دا انسانیت دی او دا (مروت) مشتق دی د (مراء) څخه او چا چې پرېښودلو انسانیت هغه به په امن نه وي دگواهي ددغو څخه او له دې وجې څخه چې څوک چې حياء نه کوي دخلکو څخه په پرېښودلو د مروت کې نو په خپلو کارونو کې بې پروا وي.

۱۰- المروءة تخلّق بخلق امثاله في زمانه ومكانه فالأكل في سوق والمشى مشكوف الرأس يسقطها (المنهاج للنووي ج ۱ ص ۴۹۷)

ترجمه: مروت دپته وايي چې په هر زمانه کې او په هر ځای کې چې کوم اعلى صفات دي په هغې باندې متصف کيدل، نو خوراک په بازار کې او تلل لوچ سر غورزوي مروت.

۱۱- الشَّرْطُ الْخَامِسُ الْمَرْوَةُ وَهِيَ تَوَقَّى الْأَذْنَابَ... (فَتَرْكُهَا يُسْقِطُ الشَّهَادَةَ) مِثْلُ (الْمَشْيِ فِي السُّوقِ مَكْشُوفَ الرَّأْسِ وَالْبَدَنِ) أَوْ أَحَدِهِمَا وَلَوْ مَعَ سِتْرِ الْعَوْرَةِ (مِمَّنْ لَا يَلِيْقُ بِهِ) (اسنى المطالب ج ۲ ص ۴۹)،
الاقناع في حل الفاظ ابى الشجاع ج ۲ ص ۲۸۱)

ترجمه: پنځم شرط مروت دی مروت دگنده گۍ څخه ځان ساتل دي په بازار کې لوڅ سر او لوڅ بدن او يا يو دې دواړو څخه اگر که پټ وي عورت دا هغه شيان دي چې لايق نه دي دده سره.

۱۲- وكان يلبس القلائس تحت العمامة وبغير عمامة وربما لم تكن العمامة فيشد العصابة على رأسه وعلى جبهته وكانت له عمامة تسمى السحاب فوهبها من على فربما طلع على فيها فيقول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَاكُمْ عَلَى فِي السَّحَابِ (زاد المعاد بيان أخلاقه وأدابه في اللباس ج ۱ ص ۱۳۵) فصل في ملابسه.

ترجمه: او وه چې اغوستله به يې خولۍ کله دپگړۍ لاندې او کله بغير دپگړۍ څخه او کله به چې پگړۍ نه وه نو بيا به يې ترلې توتې په سر باندې او په تندي باندې او وه نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لږه پگړۍ چې ناموله به يې سحاب نو دا يې هبه کې ورکړه حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نو کله به چې هغه راتلو په دغه سحاب کې نو نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به ويل راغی تاسو حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په سحاب کې.

دسر پټول د فقهې حنبلي په رڼا کښي

۱- وَنَسَحَبَ لَهُ أَيْضًا تَحْمِيْرَ الرَّأْسِ بِالْعِمَامَةِ وَنَحْوَهَا لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي كَذَلِكَ وَهُوَ مِنْ نَهْجِ الزَّيْنَةِ وَاللَّهُ تَعَالَى أَحَقُّ مِنْ تَزَيِّنَ لَهُ قَدْ رَوَى عَنْ رُكَّانَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِنَّ فَرْقَ مَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْمُشْرِكِينَ الْعِمَامَةُ عَلَى الْقَلَائِسِ، رواه ابو داود و الترمذي وقال غريب وليس اسناده بالقائم.

ترجمه: همدارنگه مستحب دی دلمونځ کونکي لپاره پټول دسر په پگړۍ سره او یا په مثل دپگړۍ سره ځکه چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به همداسې لمونځ کولو او دا پگړۍ متممه دزینت ده او الله تعالی دیر حق دار دی چې زینت ورته وشي، روایت کړی دی حضرت رکانه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا هغه فرمایي چې اوریدلي دي ما د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه چې فرمایل به یې فرق په منځ د مونږ او د مشرکینو کې هغه پگړۍ ده په خولینو باندې.

وعن ابن الملیح قال قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعتموا تزادادوا حلما رواه هشام بن عمار وهو مرسل والاستحباب كذلك في حق الامام او كد نص عليه لان صلوة المامومين مرتبطة بصلوته وهو أحد المصلين ومتقدمهم وهم ينظرون اليه ويعتدون به ولهذا كان استحباب التزين في الجماعات العامة مثل الجمعة والعید ونحو ذلك اوكد (شرح العمدة لابن تيمیه ج ۱ ص ۳۱۳، ص ۳۱۴، ص ۳۱۵)

ترجمه: د حضرت ابن ملیح رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی هغه فرمایي چې فرمایلي دي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پگړۍ وتری زیاتیري مو حلم.

او په مستحب باندې عمل کول د امام په حق دیر مؤکد دي په دې کې نص وارد دی، ځکه چې د مقتدیانو مونځ د امام د مونځ پورې مربوط دي او امام هم یو د مونځ کونکو څخه دی او همدارنگه امام ددوي څخه منځکې وي او مقتدیان ورته انتظار کوي او له دې وجې څخه استحباب د بنایست دیر مؤکد دی په عامو جماعتونو کې لکه د جمعې لمونځ او یا دا خترو نو لمونځ او په مثل ددوي.

۲- ویسن لرجل والامام أبلغ أن یصلی فی ثوبین مع ستر رأسه ولا یبکرها فی ثوب واحد

نر ما یجب ستره (الاقناع ج ۱ ص ۸۸)

ترجمه: اوسنت دی دسړي لپاره او دامام دپاره داحکم ډیر مؤکد دی چې لمونځ وکړي په دره جامو کې سره له پټولو دسرڅخه او مکروه نه دی په یوه جامه کې چې پټ کړي هغومره بدن چې واجب دی پټولی.

۳- قوله ويستحب للرجل أن یصلی فی ثوبین بلا نزاع بل ذکره بعضهم اجماعاً لکن قال جماعة من الاصحاب مع ستر رأسه والامام أبلغ (الفروج ج ۱ ص ۴۸۲) ترجمه: دا قول دمصنف چې مستحب دی لپاره دسړي چې لمونځ وکړي په دوه جامو قميص او پرتوی کې بغير دنزاع څخه بلکه ذکر کړی دی بعضو علماوو اجماع په دې خبره لکن ویلي دي یو جماعة صاحبو چې ددې دوو جامو سره دسرپټول هم مستحب دي او دا حکم دامام په باره کې ډیر مؤکد دی.

۴- قوله وتستحب صلاته فی ثوبین ای ینبغی للانسان أن یصلی فی ثوبین لأنهما اسر ومن الثوبین الازار والرداء والثوب الواحد مجزئ سواء کان سابغاً یلتحق به جمیع بدنه ام کان ازاراً لکن الافضل أن یصلی فی ثوبین لأنه أبلغ فی الستر واحوط وظاهر کلام المؤلف أن ستر الرأس لیس بسنة ولكن اذا طبقنا هذه المسألة علی قوله تعالی (یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد) تبین لنا أن ستر الرأس أفضل فی قوم یعتبر ستر الرأس عندهم من أخذ الزینة اما اذا کتا فی قوم لا یعتبر ذلک من أخذ الزینة فانّا لانقول أن ستره أفضل ولا أن کشفه أفضل وقد ثبت عن النبی ﷺ أنه کان یصلی فی العمامة والغمامة ساترة للرأس. (التہذیب المقنع فی اختصار الشرح الممتع ج ۱ ص ۱۷۴)

ترجمه: دا قول دمصنف چې مستحب دی لمونځ په دوه جامو کې یعنی مناسب دی لپاره دانسان چې لمونځ وکړي په دوه جامو کې ځکه دا ډیر پټوالی راوړي او دوه جلمي هغه پرتوګ او څادر دی او یوه جامه هم جایز دی بیا برابره خبره ده چې که هغه غټه وی چې پټیږي په دې سره ټول بدن او که پرتوګ وي لکن بهتر دای چې لمونځ وشي په دوه جامو کې ځکه دا ډیر مؤکد دی په ستر کې او محتاط هم دی او ظاهر کلام دمؤلف دای چې پټول دسر سنت نه دي، لکن که مونږ مطابق کړه دغه مسئله په دې قول دالله تعالی چې: (يَبْنِيْ اَنْتُمْ خُدُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) نو ښکاره شو، مونږ ته چې دا دسرپټول بهتر دی په هغه قوم کې چې دسرپټول دهغوي په نیز دزینت څخه وي او که مونږ په داسې قوم کې وو چې هلته دسرپټول په زینت کې نه شي شمیرلی کیدلی نو هلته مونږ دانه وایو

چې پټول دسړ بهتر دی او دا هم نه وایو چې لوڅول دسړ بهتر دی البته خلکو ته دنبی کریم ﷺ دطریقې تعلیم ورکړو او دنبی کریم ﷺ طریقہ داوه چې سربه یې په پگړۍ باندې پټولو.

۵- قوله ويستحب صلاته في ثوبين ظاهر كلام المؤلف أن ستر الرأس ليس بسنة لانه قال صلاته في ثوبين ازار ورداء قميص ورداء وما اشبه ذلك فظاهره أنه لا يشرع ستر الرأس وقد سبق في اثر ابن عمر أنه قال لمولاه نافع أخرج الى الناس حاسر الرأس قال لا قال فالله عزوجل أحق لن يستحي منه وهو يدل على أن الافضل ستر الرأس ولكن اذا طبقنا هذه المسألة على قوله تعالى يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد تبين لنا في قوم لا يعتبر ذلك من أخذ الزينة فانا لانقول ان ستره أفضل ولا أن كشفه افضل وقد ثبت عن النبي ﷺ أنه كان يصلي في العمامة والعمامة ساترة للرأس. (الشرح الممتع على زاد المستنقع ج ۲ ص ۱۶۶)

ترجمه: مستحب دی لمونځ په دوه جامو کې، ظاهر د کلام دمؤلف دادی چې پټول دسړ داسنت نه دی، ځکه چې مؤلف فرمایلي دي چې لمونځ دسړي په دوه جامو کې دی (پرتوگ او څادر) یا (قميص او څادر) دی او هغه چې ددوي سره مشابه دي نو ظاهر ددې دادی چې نه دی مشروع پټول دسړ او دا ثابت دی په اثر دابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کې هغه وویل خپل غلام نافع ته ایا ته اوزې خلکو ته لوچ سر غلام وویل، نه ابن عمر وویل نو الله تعالی دیر حق دار دی چې حیاترې وشي دخلکونه، نو دا دلالت کوي په دې باندې چې بهتر پټول دسړ دي، خو که چیرته مونږ مطابق کړو دغه مسئله ددې قول دالله تعالی سره چې (يَبْنِيْ اَنْتُمْ خُدُوْا زِيْنَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) نو معلومه به شي مونږ ته چې دا خبره په هغه قوم کې ده چې اعتبار نه ورکوي دسړ پټولو ته نو هلته مونږ نه وایو چې پټول بهتر دي او دا هم نه وایو چې لوڅول بهتر دي او دا ثابت دی دنبی کریم ﷺ هغه مبارک لمونځ کولو په پگړۍ کې او پگړۍ پټونکې ده لپاره دسړ.

۶- وتسن صلواته في ثوبين وذكره بعضهم قال جماعة مع ستر رأسه والامام أبلغ

(الفروع ج ۱ ص ۴۸۲)

ترجمه: او سنت دی لمونځ دسړي په دوه جامو کې، او ذکر کړي دي بعضو فقهاؤ چې ددې دوو جامو سره سره دې سر هم پټ کړی شي او امام په دې حکم کې دیر مؤکد دی.

۷- (وَسَعَبُ الرَّجُلِ) حُرَّ اَكَانَ اَوْ عَبْدًا (اَنْ يُصَلِّيَ فِي ثَوْبَيْنِ) ذَكَرَهُ بَعْضُهُمْ جَمَاعًا، قَالَ ابْنُ تَمِيمٍ وَغَيْرُهُ: مَعَ سِتْرٍ رَأْسِهِ بِعِمَامَةٍ لِمَا رَوَى أَبُو هُرَيْرَةَ رضي الله عنه: «أَنَّ سَابِلًا سَأَلَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنِ الصَّلَاةِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ، فَقَالَ: أَوَلِكُلِّكُمْ ثَوْبَانِ؟» مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ، زَادَ الْبُخَارِيُّ رَحْمَةً عَلَيْهِ: ثُمَّ سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ رضي الله عنه فَقَالَ: إِذَا وَسَّعَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَوْسِعُوا (المبدع شرح المقنع ج ۱ ص ۳۱۲)

ترجمه: مستحب دی لپاره دسړي هغه که اصيل وي او که غلام وي چې لمونځ وکړي په دوه جامو کې، بعضې علماوو په دې باندې اجماع رانقل کړې ده ابن تميم رحمه الله وغيره ويلي دي چې سړي دپټولو دسړپه پکړې باندې له وجې دروايت دابوهريره رضي الله عنه څخه چې يو سائل سوال وکړو دنبی کریم صلى الله عليه وسلم څخه په باره دلمونځ په يوه جامه کې نو حضور صلى الله عليه وسلم وفرمايل: چې ايا تاسو ټولو لپاره دوه جامې دي؟ او امام بخاري زيات کړي دي چې بيا يو سړي سوال وکړو نو حضور صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې کله الله تعالی په تاسو فراخي راوستله نو تاسو هم فراخي کوئ.

۸- الْفَصْلُ الثَّانِي: فِي الْفَضِيلَةِ، وَهُوَ أَنْ يُصَلِّيَ فِي ثَوْبَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ. قَالَهُ إِذَا أَبْلَغَ فِي السَّتْرِ لِمَا رَوَى عَنْ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ: إِذَا أَوْسَعَ اللَّهُ فَأَوْسِعُوا.... وَرَوَى أَبُو دَاوُدَ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوْ قَالَ: قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «إِذَا كَانَ لِأَحَدِكُمْ ثَوْبَانِ فَلْيُصَلِّ فِيهِمَا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ إِلَّا ثَوْبٌ وَاحِدٌ فَلْيَنْزِدْ بِهِ، وَلَا يَشْتِمِلْ اِسْتِمَالُ الْيَهُودِ». قَالَ التَّيْمِيُّ رَحْمَةً عَلَيْهِ: الثَّوْبُ الْوَاحِدُ مُجْزِءٌ، وَالثَّوْبَانِ أَحْسَنُ وَالْأَزْيَمُ أَكْمَلُ، قَبِيصٌ وَسَرَاوِيلٌ وَعِمَامَةٌ وَإِزَارٌ (المغني ج ۳ ص ۱۸)

ترجمه: دوه فصل په فضيلت کې دی، هغه دادی چې لمونځ وشي په دوه جامو کې او يا زيات له دوه جامو څخه څکه د زيات مؤکد دی په ستر کې، له وجې دروايت د عمر رضي الله عنه، بيشکه هغه فرمايلي دي کله چې الله تعالی په تاسو وسعت (فراخي) وکړو نو تاسو هم فراخي وکړې او روايت کړی دی ابو داود د حضرت ابن عمر رضي الله عنه څخه چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي او يا داسی دی چې ويلي دي حضرت عمر رضي الله عنه کله چې وې يو د تاسو لره دوه جامې نو لمونځ دې په کې وکړي او که نه وې دوه جامې بلکې يوه جامه وه نو بيا دې هغه ازار کړې او حضرت تميمي رحمه الله فرمايي يوه جامه جايزه ده او دوه جامې احسنې دي او څلور جامې کمال يعنې پوره والی دی، چې هغه قميص پرتوی، پکړی، او څادر دی.

۹- کوم غلط حرکات چې د مروت څخه مخالف دي ابن عقيل دهغه لپاره مثالونه ذکر کړي دي او

نرمایلي دي:

قال ابن عقيل في الفنون مثل الأكل على الطريق ومد الرجلين بين الجلوس وكشف الرأس بين الملاء (حاشيه المحرر في الفقه ج ۲ ص ۲۶۸)

ترجمه ابن عقيل رحمه الله په الفنون کې ليکلي دي چې د مروت خلاف کارونه لکه خوراک کول په لاره کې او غزول د پښو په مجلس کې چې خلک ناست وي او لوڅول د سر په خلکو کې.

۱۰- كشف الرأس مباح لكن اتيانه على غير الوجه المعروف مسقط للمروءة وموجب لرد شهادة الانسان (شرح زاد المستقنع ج ۱۷ ص ۳۹۲)

ترجمه: لوڅول د سر مباح دي مگر دا کار کول په غير دنيکې وجهې څخه ساقطونکي د مروت دي او موجب د رد د شهادت دي لپاره دانسان.

دسرپټول د فقهې مالکي په رڼا کې

۱- وَالسُّنَّةُ فِي حَقِّ الرَّجُلِ أَنْ يَسْتُرَ جَمِيعَ جَسَدِهِ عَلَى الْوُجْهِ الْمَشْرُوعِ فِيهِ فَهُوَ مَطْلُوبٌ بِذَلِكَ لِأَجْلِ الْإِمْتِثَالِ، ثُمَّ الْعِبَامَةُ عَلَى صِفَتَيْهَا فِي السُّنَّةِ كَمَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ وَالرِّدَاءُ فِي الصَّلَاةِ مَطْلُوبٌ شَرْعًا، وَكَذَلِكَ هُوَ مَطْلُوبٌ فِي الشَّرْعِ بِالْخُرُوجِ إِلَى الْجُمُعِ وَالْأَعْيَادِ بِثِيَابٍ غَيْرِ ثِيَابِ مِهْنَتِهِ، فَأَيُّنَ الْمُبَاهِمِ الْمَطْلُوقِ، وَهَذَا الَّذِي ذَكَرَهُ كُلُّهُ مَطْلُوبٌ فِي الشَّرْعِ الشَّرِيفِ. (المدخل لابن الحاج: فصل في اللباس: ج: ۱ ص: ۱۴۲).

ترجمه: سنت په حق دسړي کې دادي چې پټ کړي ټول بدن په روا وجه سره او دا مطلوب هم دی له وجهې د امتثال نه بيا پکړی په سنتو کې دييان شده طريقې مطابق لکه څنگه چې مخکې ذکر شو او څادر اغوستل په لمونځ کې دا مطلوب شرعا دي او همدارنگه شرعا مطلوب دي چې ووځي د جمعې لمونځونو ته او داخرونو لمونځونو ته په داسې جامو کې چې هغه جامې دکار وبار نه وي نو چيرته دا شرعي طريقه او چيرته ادا نه لباس او داسيان چې ذکر شو دا ټول مطلوب دي په شرع کې.

۲- عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَرَبِيعَةَ بْنِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا عَلَى أَحَدِكُمْ أَنْ يَتَّخِذَ ثَوْبَيْنِ لِيُجْمَعَتَهُ سَوَى ثَوْبِي مِهْنَتِهِ وَفِي هَذَا الْحَدِيثِ النَّذْبُ لِكُلِّ مَنْ وَجَدَ سَعَةً أَنْ يَتَّخِذَ الثِّيَابَ الْحَسَنَ لِلْأَعْيَادِ وَالْجُمُعَاتِ وَيَتَجَمَّلُ بِهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ يَفْعَلُ ذَلِكَ وَيَعْتَمِدُ وَيَتَطَيَّبُ وَيَلْبَسُ أَحْسَنَ مَا يَجِدُ فِي الْجُمُعَةِ وَالْعِيدِ وَفِيهِ الْأُسُوءَةُ الْحَسَنَةُ (الاستذكار ج ۲ ص ۴۸)

ترجمه: د حضرت یحی بن سعید او ربیعہ بن ابی عبدالرحمن خنخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې په هیچا باندې هیڅ باک نشته چې دکار او بار د جامو خنخه بغیر د جمعې لپاره دوه جامې جوړې کړي، نو له دې حدیث خنخه استحباب ثابتیږي دهغه چالپاره چې هغه ته الله تعالی فراخي ورکړې وي چې جوړې کړي ښې جامې لپاره داخترانو او د جمعو او ځان پرې ښایسته کړي او ورسول الله ﷺ چې داسې به یې کول او پگړۍ به یې په سر کوله او خوشبویی به یې وهله او اغوستلې به یې ښې جامې چې ورته میلاوېدي به په جمعو کې او په اخترنو کې او په دې کې نیکه اقتداء ده.

۳- قَالَ صَاحِبُ الْجَلَابِ: الْإِخْتِيَارُ لِمَنْ صَلَّى فِي جَمَاعَةٍ أَنْ يَلْبَسَ أَكْمَلَ اللَّبَاسِ وَالْإِمَامُ أَوَّلِي بِذَلِكَ وَيُؤَدِّي وَلَا يُعَرِّي مَنْكِبَيْهِ وَلَا بَأْسَ بِالْمُتَزَوِّدِ وَالْعِمَامَةِ وَيُكْرَهُ السَّرْوَالُ وَالْعِمَامَةُ فَإِنْ كَانَ عَلَيْهِ سَيْفٌ أَوْ قَوْسٌ جَعَلَ عَلَيْهِ شَيْئًا مِنَ اللَّبَاسِ وَالْأَصْلُ فِي ذَلِكَ قَوْلُهُ تَعَالَى {خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ} وَالْعَبْدُ يَتَأَجَّى رَبَّهُ فَیَسْتَحِبُّ أَنْ يَتَجَمَّلَ لَهُ وَلَئِنْ كَانَ الْإِمَامُ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ أَفْضَلُ الْقَوْمِ دِينًا فَيَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ أَفْضَلَهُمْ زِينًا. (الزخيرة ج ۲ ص ۱۱۳)

ترجمه: صاحب الجلاب فرمایلي دي چې دلمونځ کونکي لپاره بهتره خبره داده چې واغوندي پوره لباس او امام اولی دی په دې پوره والي کې او څادر دې واغوندي او لوڅ دې پرېږدي او بې خپلې او باک نشته په کمربند باندې او مکروه دی پرتوگ او پگړۍ او کچیرته وه توره او یا لیندې نویو لباس دې پرې واچوي او دلیل په ددې لپاره دا قول د الله تعالی دی (يَبْنِيْ اَنْتُمْ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) او بنده مناجات کوي درب خپل سر ته نو مستحب دی چې ځان ورته ښایسته کړي، هرکله چې امام ته دا مناسب وه دی باید بهتروي په قوم کې له جهته د دیاتنه نو مناسب دی چې امام بهتروي په لباس کې هم.

۴- وَيَنْبَغِي أَنْ يَتَجَمَّلَ بِأَحْسَنِ الْغِيَابِ فِي الصَّلَاةِ وَتَسْتَحِبُّ لِلْإِمَامِ أَكْمَلَ ذَلِكَ وَافْضَلَهُ وَأَحْسَنَهُ زِينَةً كَالرِّدَاءِ وَشِبْهَةِ (الكَافِي ج ۱ ص ۲۳۹ مواهب الجليل ج ۲ ص ۱۹۱)

ترجمه: مناسب دی چې ځان ښایسته کړي په ښو جامو سره په مانځه کې او مستحب دی لپاره دامام اکمل زینت او احسن زینت لکه په څادر وغیره باندې.

په مانځه کې دسر پټول د عربي علماؤ دفتوو په رڼا کې

۱- الباني ليکي چې: والذی اراه في هذه المسئلة أن الصلوة حاسر الرأس مکروهة وذلك أنه من المسلم به استحباب دخول المسلم في الصلوة في اكمل هيئة اسلامية للحديث المتقدمة في الكتاب ج ۱ ص ۱۲۸)

عن ابن عمر رضي الله عنه فان الله احق ان يتزين له وليس من الهيئة الحسنة في عرف السلف اعتياد حسر الرأس والسير كذلك في الطرقات والدخول كذلك في اماكن العبادات بل هذه عادة اجنبية تسربت الى كثير من البلاد الاسلامية حين ما دخلها الكفار وجلبوا اليها عاداتهم الفاسدة فقلدهم المسلمون فيها فاضاعوا بها وبامثالها من التقاليد شخصيتهم الاسلامية فهذا العرف الطاري لا يصلح أن يكون مسوغا لمخالفة العرف الاسلامية في السابق ولا اتخاذ حجة لجواز الدخول في الصلوة حاسر الرأس . (نام المنه في التعليق على فقه السنة للالباني ج ۱ ص ۱۶۴)

ترجمه: پدې مسئله کې زما تحقيق دادي چې لمونځ کول په لوچ سر مکروه دی ځکه چې دا يو منلی شوی حقيقت دی چې دمسلمان لپاره مستحبه داده چې په کامل هيئت اسلامي باندې په مانځه کې داخل شي، له دې وجې دهغه حديث څخه چې مخکې په ج ۱ ص ۱۲۸، کې تير شو.

د حضرت ابن عمر رضي الله عنه څخه روايت دی چې الله تعالی ډير حقدار دی چې زينت ورته وشي او دسلفو په عادت کې لوخ سر لمونځ کول او لوخ سر گرزيدل عادت حسنه نه دی همدارنگه دعبادت ځايونو ته لوخ سر داخلیدل هم دي بلکې لوچ سر يو پردي عادت دی چې داخل شوی دی اکثر اسلامي ملکونو ته، چې کفار هلته داخل شول او خپل فاسد عادتونه يې ور داخل کړل او مسلمانانو يې هم پيروي وکړه نو ضائع شو په دغو عادتونو او په مثل ددې عاتونو دمسلمانانو اسلامي شخصيت نو دغه عرف صلاحيت نلري چې مجوز شي لپاره د مخالفت د عرف اسلامي سابقه او نه شي گرزيدلی دليل لپاره د جواز د دخول په مانځه کې په لوخ سر سره

۲- يجوز للمصلي أن يصلي وهو مشكوف الرأس ولكن تغطية الرأس من تجميل الهيئة المستحبة في الصلوة لقوله تعالى (يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد) فالتجميل للصلوة امر

مطلوب وهو تزین بالثیاب وأقل حدّ فی ذلك هو ستر العورت وهذا لا بد منه وما زاد علی ذلك فانه مستحب ومكمل للهيئة ومن ذلك تغطية الرأس. (المنتقى من فتاوى الفوزان ج ۱ ص ۱۳۹-۱۴۰) ترجمه: جایز دی لپاره دمونځ کونکي لپاره چې لوڅ سر لمونځ وکړي سر مگر په مانځه کې پټول سر دهیئت جمیله مستحب دی له وجې ددې قول دالله تعالی څخه چې (خذوا زینتکم الخ) نو بنایست لپاره دلمانځه دایو مطلوب کار دی او زینت په جامو سره کیږي او کمه اندازه یې پټول دعورت دپه اوله دې څخه لابدي ده او دعورت څخه زیات پټول مستحب کار دی او تکمیل دهیئت حسنه دی نو ددې وجې پټول دسر هم دهیئت حسنه څخه شو.

۳- الرأس ليس بعورة لا في الصلوة ولا في غيرها سواء كانوا بالغين او غير بالغين لكن ستره لما يناسبه مما جرت به العادت ولا مخالفة فيه للشرع يعتبر من باب الزينة فيستحسن ستره في الصلوة عملاً بقوله تعالى (يا بني آدم خذوا الخ) ويتأكد بالنسبة للإمام (فتاوى اسلاميه للشيخ ابن باز والشيخ ابن عثيمين والشيخ ابن جبرين ج ۱ ص ۶۱۵)

ترجمه: سر عورت نه دی، نه په لمونځ کې او نه په غیر دلمانځه کې. پر اړه خبره ده که بالغ وي او که غیر بالغ مگر پټول یې مناسب دي، له وجې دعادت حسنه څخه او په دې کې مخالفت دشریعت نشته، نو دا به شمیرل کیږي دباب دزینت څخه، نو ښه گڼل کیږي پټول دسر په لمانځه کې له جهته دعمل نه په دې قول دالله تعالی ﴿يَبْنِيْ اٰدَمَ خُذْ وَازِيْنَتُكَمَّ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ او دپټول دسر دیر مؤکد دي په نسبت امام ته.

۴- نعم يجوز أن يصلی مكشوف الرأس إلا أن الاحسن ان يغطيه لأنه أكمل في المروءة (مفتی الشیخ عبدالله بن حمید ج ۱ ص ۶۴۵)

ترجمه: هوکې جایز دی لمونځ کول په لوڅ سر مگر ښه خبره داده چې سر پټ کړی شي ځکه چې دا په مرووت کې درجه دتکمیل ده.

۵- لا خلاف بين الفقهاء في استحباب ستر الرأس في الصلاة للرجل، بعامة وما في معناها، لأنه صلى الله عليه وسلم كان كذلك يصلی. (الموسوعة الفقهية الكويتية ج ۲ ص ۵)

ترجمه: دسرې لپاره په مانځه کې دسر دپټولو په مستحبوالي کې اختلاف نشته په پگړۍ سره او یا په هغه شي سره کوم چې په حکم دپگړۍ کې وي ځکه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم همدا سې لمونځ کړی دی.

۶- لو صلى الانسان مكشوف الرأس فان صلاته صحيحة لكن الافضل أن يغطيه اذا كان في أناس يفتنون رؤسهم وعادتهم أن غطوا رؤسهم في لباسهم لعموم قوله تعالى (يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد) فاذا كان من قوم لا يلبسون هذه الاشياء مثل القنطرة او الشماغ او الشال فان الأفضل أن يلبسها حال صلواته لأنها من الزينة التي امر الله بأخذها (مجموعه فتاوى ورسائل ابن عثيمين ج ۱۲ ص ۳۳۱)

ترجمه: کچیرته مونځ وکړي یو انسان په لوڅ سر نو دا لمونځ صحیح دی، مگر بهتر ددی چې سر پټ کړي، په هغه وخت کې چې اوسیري په داسې خلکو کې چې هغوي سرونه خپل پټوي او دایې عادت هم دي چې پټوي سرونه خپل په لباس خپل کې، له وجې دعموم ددې قول دالله تعالی (یا بنی آدم خذوا الخ) او کچیرته په داسې قوم کې اوسیدلو چې نه اغوندي دایشان لکه سپین دسمال، گلدر دسمال او نری شال نو بهتر ددی چې وایې غوندي په حال دلمانځه کې، ځکه دا دزینت څخه دی هغه زینت چې امر کړی دی الله تعالی په کولو سره یې.

۷- صلوۃ الرجل وهو حاسر رأسه ای کاشف رأسه لأبأس بها لأن ستر الرأس ليس بواجب لكن اذا كان الانسان في بلد من عاداتهم أن يستروا رؤسهم وهو يرون أن ذلك من كمال الزينة فان الأفضل للانسان أن يستر رأسه باللباس الذي يعتاده الناس لعموم قوله تعالى (يا بني آدم خذوا زينتكم عند كل مسجد) فنحن هنا في بلادنا في السلطنة العربية السعودية نعتاد ستر الرأس بالطاقيّة والغترة وعليه فيكون ستر رؤسنا بذلك أفضل من كشفها لأن هذا من تمام الزينة التي امر الله تعالى بأخذها في قوله تعالى (يا بني آدم خذوا الخ). فتاوى النور على الدرب لابن عثيمين ج ۱۲ ص ۱۲۸

ترجمه: لمونځ دسرپي په داسې حال کې چې لوڅ وي سريې باک نشته په دې کې، ځکه چې پټول دسرواجب نه دي، مگر که یو انسان په داسې یو ښار کې وي چې هلته عادت دا وي چې پټوي سرونه خپل او دا خیال یې وي چې دسرپټول پوره زینت دی، نو هلته دانسان لپاره بهتره داده چې پټ کړي سر خپل په داسې لباس چې دخلکو په وړاندې عادت وي له وجې دعموم ددې قوله دالله تعالی څخه چې: (یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد) نو مونږ دلته په سعودی عربستان کې عادت یو په پټولو دسر په خولۍ سره او په سپین شادر سره نو شو پټول دسرونو زموږ په خولۍ او په شادر سره بهتر دلخولو په نسبت ځکه چې پټول دسر پوره زینت دی هغه زینت چې په کولو یې الله تعالی امر کړی دی په دې ایت کریمه کې (یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد).

۸- وستر الرأس بما جرت به العادات ولا مخالفة فيه للشرع من باب الزينة فيحسن سترة عملاً بقوله تعالى (يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) ويتأكد ذلك في حق أهل الفضل كالعلماء والائمة ونحوهم وقد صلب النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ولا ريب وهو كاشف الرأس حال احرامه وأما في غير الاحرام فلا نعلم خيراً يفيد ذلك. (فتاوى الشبكة الاسلاميه بأشراف عبد الله الفقيه ج ۲ ص ۱۲۰۳)

ترجمه: پټول د سر کوم چې عادت پرې جاری دی حال دا چې په دې کې د شریعت مخالفت هم نشته د باب د زینت څخه دی، نو ښه گڼل کیږي پټول یې لپاره د عیمل کولو په دې ایت کریمه چې: (یا بنی آدم خذوا الخ) او تاکید راغلی دی په حق د خاوندانو د فضیلت کې لکه علماء، ائمه یا نور او همداسې لمونځ کړی دی نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او شک نشته چې لوڅ سروي په حالت د احرام کې اما په حالت د غیر احرام کې نو په یو خبر هم نه یو خبر چې د دې خبرې افاده یې کړې وي.

۹- الصلوة بغير عمامة لا حرج فيها لأن الرأس ليس بعورة ولا يجب سترة في الصلوة سواء كان المصل اماماً او منفرداً او ماموماً ولكن اذا لبس العمامة المعتادة كان أفضل لاسيما اذا صلى مع الناس لقوله تعالى عز وجل: (يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) وهي من الزينة (مجموعة الفتاوى ابن باز ج ۱ ص ۲۰۶)

ترجمه: لمونځ کول بغير ډيگري څخه په دې کې هيڅ حرج نشته، ځکه چې سر عورت نه دی، نو واجب نشو پټول یې په لمانځه کې برابره خبره ده که لمونځ کونکي امام وي او که منفرد وي او که مقتدي وي او که يې واغوستله هغه پگړی چې دخلکو عادت دی نو دا به تر دې خاصه چې کله لمونځ کوي دخلکو سره په دليل د دې ایت کریمه چې ﴿يَا بَنِي آدَمُ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ او دا د زینت څخه دی.

۱۰- اما بالنسبة لستر الرأس فان الله تعالى أحق ان يتزين له كما جاء في الحديث الله أحق ان يتزين له فاذا كان الانسان في بلد يتزين أهله بتغطية رؤسهم كهذا البلد فانه يتأكد في حقه تغطية الرأس لأن عرف الناس في البلد تغطية رؤسهم ليس هذا واجبا ولا يأتهم بكشف الرأس لكن يجري على فهم أهل بلده أنه من الزينة وما تعارفوا عليه في هذه القضية لأن قوله خذوا زينتكم يشمل ايضا الزينة العرفية التي تعارف عليها الناس ولكن عادة المسلمين من القدم تغطية الرأس وكانوا يضعون العمام. (سلسلة الاداب الاسلاميه ج ۱ ص ۲)

ترجمه: او په نسبت سره پټولو د سر ته نو الله تعالی ډیر حق دار دی چې ورته زینت وکړي شي لکه څنگه چې حدیث شریف راغلي دي چې الله تعالی ډیر حق دار دی چې زینت ورته وشي، نو کله چې

يو انسان په يو ښار کې او سپړي چې دهغه ښار خلک زينت کوي په پټولو دسر سره لکه دغه ښار پس نو تاکيد دی په حق ددې انسان کې په پټولو دسر سره ځکه چې عرف (رواج) دخلکو په دغه ښار کې هغه دسر پټول دي او دا واجب نه دی او نه گنهگار يې په لوچولو سره لکن چې کله هلته دخلکو عرف دسر پټول زينت وي نو په مانځه کې به دسر دپټولو په قضيه کې په همدې عرف او فهم باندې چلېږي ځکه الله تعالی فرمايي: (يا بنی ادم خذوا الخ) دا شامل دی هغه عرفی زينت ته چې پيژندل کېږي پرې خلک مگر عادت دمسلمانانو دقديم څخه پټول دسر دی او دوي کېږدي پگړۍ خپلې.

۱۱- ان الذی یصلی ورأسه مکشوفٌ أنَّ صلاته جائزة فالذی یصلی وعلی رأسه قلنسوة

اولی و احری (الدرر السنية للکتاب النجدية الشيخ عبدالله بن الشيخ محمد ج ۵ ص ۲۲۵)
ترجمه: هغه کسان چې لمونځ کوي او سريې لوچ وي دا لمونځ يې جايز دی او هغه کس چې لمونځ کوي او په سريې خولۍ وي نو دا ډير بهتر او افضل دی.

دسر پټول دلامذهبه دفتوو په رڼا کې

لامذهبه نذير حسين فتوی:

په دې کې شک نشته چې دعامې سره لمونځ افضل دی په حديث کې دي چې: (عليکم بالعمائم فانها سيما الملائكة) لازم دی په تاسو پگړۍ تړل ځکه چې دا د ملائکو لباس دی.
او حضرت ركانه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په حديث کې راځي چې: (فرق ما بينا وبين المشركين العمام فوق القلانس)
ترجمه: فرق په ما بين زمونږ کې او په ما بين د مشرکينو کې هغه پگړۍ تړل دي په خولۍ باندې.

لامذهبه عبدالستار فتوی:

په خولۍ او يا په پگړۍ کې لمونځ کول بهتر دی ځکه چې خولۍ او پگړۍ دزينت سبب دی (فتاوی ستار ج ۳ ص ۵۹)

لامذهبه سيد داود غزنوي او لامذهبه عبدالجبار غزنوي فتوی:

سر په عورت کې ندی داخل لکن بيا يې هم پټول دمانځه دا ادابو څخه دی لکه او پرې چې دستر څخه نه دي لکن بيا يې هم پټول دمانځه د ادابو څخه دی.

الله تعالی فرمایي چې: ﴿يَنْبِئُ أَدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ دهرمانځه په وخت کې دزینت جامې واغوندي، شیخ الاسلام ابن تیمیه حنبلي رحمه الله په اختیارات ص ۴۴) کې فرمایي چې په مانځه کې دستر عورت څخه علاوه یو زاید حکم هم شوی دی چې هغه دښه لباس اغوستل دي الله تعالی فرمایي: ﴿يَنْبِئُ أَدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ﴾ زما دنظر څخه هیڅ داسې روایت نه دی تیر شوی چې په هغې کې راغلي وي چې نبی کریم ﷺ او یا کوم صحابي دی په مسجد کې او بیا په جماعت کې لوڅ سرلمونځ کړي وي پاتې خولا دا چې معمول یې جوړ کړي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۹۰)

دلامذهبه ثناء الله امر تسری فتوی:

صحيح او مسنون مونځ هغه وي کوم چې دنبی کریم ﷺ څخه بالدوام ثابت وي یعنې بدن په جامو او سرپه پکړی باندې پټول (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۵۳)

دلامذهبه څخه یو څو سوالونه:

۱- ایا په مانځه کې دسرپټول دمانځه لپاره شرط دی او که نه؟ او دشرط تعریف وکړئ؟ په جواب کې دخپلو اصولو مطابق یا ایت او یا مرفوع حدیث ولیکی.

۲- دسړي ستر دکوم ځای څخه تر کوم ځای پورې دی؟ په جواب کې ایت یا مرفوع حدیث ولیکی؟

۳- د وینځې د بدن کوم کوم ځای ستر دی؟

۴- دخشې د بدن کوم کوم ځای ستر دی؟ په جواب کې ایت یا مرفوع حدیث ولیکی.

۵- یو سړی لمونځ کوي او دگريوان صدقونه یې کلاو وي او خپل عورت ورته دگريوان څخه ښکاري مونځ یې کیږي او که نه؟

۶- که یو سړی په تیاره کوټه کې برېښه لمونځ کوي لمونځ یې کیږي او که نه؟

۷- دسړي څومره اندامونه عورت دی؟ کوم اندامونه چې عورت دي، او دذوي هریو څخه په مانځه کې لږ لږ ښکاره شي نو مونځ ورسره کیږي او که نه؟

۸- دیو سړي قابل دستر عضوي څلورمه حصه ښکاره شوه بیا یې سمدستي بیرته پټه کړه نو ددې څه حکم دی؟

۹- یو سړي لمونځ کولو په جیب کې یې هڅې وه د مانځه څخه وروسته هڅې ماته شوه او وینه او یا مریچۍ ترینه راووتلو نو دا مونځ وشو او که نه؟ په جواب کې صرف صریح ایت او یا صریح مرفوع حدیث ولیکۍ؟

۱۰- په څومره جامو کې مونځ مستحب دی؟

۱۱- وایان لوڅ سر لمونځ ته د ترغیب لپاره د ثوب واحد حدیث پیش کوي او ثوب واحد خو یواځې

خولۍ هم ده، نو که یو سړی یواځې خولۍ په سر کړې وي او نور لوڅ لغړوي لمونځ یې کیږي او که نه؟

لامذهبو د دې خپلو مسایلو لپاره دلایل پیش کړي:

۱- هر که چیز از عورتش در نماز نمایان شد یا در جامه ناپاک نما گزار در نمازش صحیح است

(عرف الجادی ص ۲۲) نواب نور الحسن

۲- پس مصلی بانجاست بدن اثم است و نمازش باطل نیست همچنین ادله صحیحه دال بر

و جوب ستر عورت در نماز و در جز آن است نه بر شرطیت (بدور الاهله نواب صدیق حسن خان)

۳- واما آنکه نماز زن چه تنها یا با زنان یا باشوهر یا دیگر محارم باشد بی ستر تمام عورت

صحیح نیست پس غیر مسلم است (بدور الاهله ص ۳۸)

بنځه یواځې لمونځ کوي او که دنورو بنځو سره یې کوي پایې دمیره سره کوي یا یې د نور

محارم سره کوي او بر بنځه وي نو څوک چې دي لمونځ ته غیر صحیح وایي دا خبره یې د منلو وړ نه ده.

۴- و طهارت محمول ملبوس را شرط صحت نماز گردانیدن کما ینبغی نیست (بدور الاهله ص ۳۸)

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه وأهل بیتہ اجمعین یا رب العالمین.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ

پلچرخي زندان دريم بلاک نېټه: ۱۴۳۳/۸/۲۳ هـ

تحقيق الجمعة في القرى وما يتعلق بها

په کليو کې د جمعې د لمانځه تحقيق

ليکوال: الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحتافي النجرجاري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

أما بعد: اد جمعې دلمانځه لپاره بعضې داسې شرايط دي چې د عامو لمونځونو لپاره نشته، په دې شرايطو کې دا حنافو په نيزيو شرط دادی چې د جمعې لمونځ په داسې ځای کې ادا کيږي چې هغه حقیقه او یا حکما بناروي، په عامو وړو، وړو کلو کې د جمعې لمونځ نه کيږي.

اول فصل

دا حنافو دلائل

اول دليل: الله ﷻ فرمائی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ.

الله ﷻ هغو مومنانو ته د جمعې دلمانځه حکم کوي د کومو چې عام کارو باریع یعنی تجارت وي او اصل کارو بار د تجارت د بنار د خلکو وي، د دې ایت څخه صفا معلومیږي چې د جمعې دلمانځه خطاب د بنار خلکو ته دی.

دوهم دليل: په قران کریم باندې د ټولو خلکو څخه زیات پوهیدونکې رسول الله ﷺ او صحابه کرام

رضی الله عنهم دي. رسول الله ﷺ په مکه مکرمه کې وو (د جمعې لمونځ فرض وو) رسول الله ﷺ اهل مدینه ووته د جمعې دلمانځه حکم ولیږلو. (رواه الدارقطني التلخیص الجیرج ص ۱۳۳).

خپله رسول الله ﷺ په مکه مکرمه کې د جمعې لمونځ نه کولو، ځکه چې هلته اذن عام نه وو، یا رسول الله ﷺ د مکې مکرمې څخه هجرت وکړو مدینې منورې ته، په لاره کې د قبا په نوم ځای کې پنځلس ورځې پاتې شو. په دې دوران کې دوه جمعې راغلې مگر رسول الله ﷺ نه پخپله د جمعې لمونځ وکړو، اونه یې د قبا خلکو ته د جمعې دلمانځه حکم ورکړو، که چیرته د کلیو په خلکو باندې د جمعې لمونځ فرض وی نور رسول الله ﷺ به خپله هم هلته د جمعې لمونځ کړی وو او اهل قبا ته به یې هم د جمعې

دلمانخه حکم کری وو، نورسول الله ﷺ په خپل قول او فعل سره ثابته کړه چې د بنارڅخه دباندې د جمعې لمونځ نه شته.

دریم دلیل: صحیح بخاری جلد اول (ص ۱۱) باب زیادة الایمان ونقصانه کې راغلي دي چې د (اليوم اکملت لکم دینکم) الایة. د حجة الوداع په موقع د عرفې په ورځ نازل شوی دی، داد جمعې ورځ وه او په صحیح مسلم جلد اول (ص ۳۹۷) باب حجة النبی ﷺ کې راغلي دي چې: ثم اذن ثم اقام فصلي الظهر ثم اقام فصلي العصر ولم یصل بينهما شیئا

ظاهره ده چې رسول الله ﷺ د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ وکړو، د جمعې لمونځ یې ونه کړو، درسول الله ﷺ سره په حج کې اهل مکه او دخوا او شا خلک هم وو چې مسافرین نه وو رسول الله ﷺ هغوی ته هم د جمعې دلمانخه حکم ونه کړو، که په ایت کریمه کې په هرځای کې د جمعې دلمانخه حکم وی نورسول الله ﷺ به هیڅکله ددې الهي حکم مخالفت نه وی کړی. او دیولک څخه زیاتو صحابه وو ته هم داشبهه پیدا نه شوه چې د جمعې د فرضیت ایت کریمه د هرځای لپاره عام دی، نونن ولې دلته د جمعې لمونځ ونشو؟ معلوم یږي چې دا ایت کریمه څخه په هرځای کې د جمعې لمونځ نه درسول الله ﷺ په تصور کې راغلي وو او نه د صحابه کرامو په خیال کې راغلي وو.

خلورم دلیل: حضرت ابوهریره ؓ درسول الله ﷺ څخه روایت کوي: خَمْسَةٌ لَا جُمُعَةَ عَلَيْهِمُ الْمَرْءَةُ، وَالْمُسَافِرُ، وَالْعَبْدُ، وَالصَّبِيُّ وَأَهْلُ الْبَادِيَةِ. (رواه الطبراني في الاوسط مجموعة الرسائل، ج ۱ ص ۳۷۵).

ترجمه: په پنځه قسمه خلکو باندې د جمعې لمونځ نشته، په بنځه، په مسافر، په غلام، په ماشوم او دباندو په خلکو.

پنځم دلیل: عَنْ عَلِيٍّ ؓ قَالَ لَا جُمُعَةَ وَلَا تَشْرِيْقَ إِلَّا فِي مِصْرَ سِرْجَامِيعَ. (اخرجه ابو عبيد باسناد صحیح فتح الباری، ج ۲ ص ۳۸۰) و اخرجه عبد الرزاق واسناده صحیح (الدراية ص ۱۳۱). و اخرجه استاذ البخاري ابن ابی شيبه واسناده صحیح، عمدة القاري شرح بخاري، ج ۳ ص ۱۸۸. وفي بعضها ص ۲۶۴. وذكر الامام خواهرزاده في مبسوطه ان ابابوسف ذكره في الاملاء مسند امرفوعا الي النبي ﷺ و ابوبوسف امام الحديث حجة البناية شرح هدايه، ج ۱ ص ۹۸۳).

ترجمه: د حضرت علی علیه السلام خنجه روایت دی چې نه شته دی د جمعې لمونځ اونه شته دی تشریق مگر په جامع بنار کې. فتح الباری شرح د بخاری، عبد الرزاق، او عمدة القاری شرح د بخاری دې حدیث ته صحیح ویلی دي.

او امام ابو یوسف رحمه الله مرفوعا الی النبی صلی الله علیه و آله هم روایت کړی دی، خپله د غیر مقلدینو په معتمد کتاب فتاوی علماء حدیث کې دې حدیث ته بیا صحیح ویلی شوی دی. (وگوره فتاوی علماء حدیث، ج ۴ ص ۱۴۱ ص ۱۴۲ ص ۱۴۳)

په دې صفحو کې یې د دې حدیث دیو، یو راوی ثقہ والی او دخپل استاذ خنجه او ریدل په تفصیلي ډول ذکر کړی دی امام ابو یوسف رحمه الله ثقہ دی، له دې وجهې هغه چې دی حدیث ته مرفوع وائي نو دا زیادت د ثقہ دی او امام ابو یوسف مجتهد هم دی او مجتهد چې د کوم حدیث خنجه استدلال وکړي نو دا د هغه حدیث د صحت دلیل وي (مقدمه اعلاء السنن الفصل الثاني ص ۳۹ الباعث الحثیث ص ۸۱ النوع الثالث والعشرون معرفة من تقبل روايته الخ) نو دا حدیث په یوه طریقۀ مرفوع حقیقی دی او په دوه طریقو مرفوع حکمي دي، اول دا چې دا د خلیفة الراشد قول دی او رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائي (علیکم بسنتی وسنة الخلفاء الراشدين المهديين) الحدیث. (ترمذی).

او دوهم دا چې د عام صحابي داسې قول چې اجتهد لره پکې دخل نه وي د محدثینو په اتفاق سره د مرفوع په حکم کې وي، نو دا حدیث هم مرفوع حقیقی او مرفوع حکمي دی، د دې صحیح صریح حدیث خنجه غیر مقلدین دیر په تکلیف دي، نو د دې حدیث خنجه د انکار لپاره لاندې جیلې او بهانې جوړوي.

(۱) کله د دې حدیث په باره کې د امام نووي رحمه الله قول رانقلوي چې هغه دې حدیث ته ضعیف ویلي دي حالانکه د دې حدیث درې سندونه دي.

اول د زید ایامي سند، دوهم د طلحه سند، دریم د حجاج بن ارطاة سند، د نووي رحمه الله قول صرف د دریم سند په باره کې دی او هغه هم بلا دلیلۀ قول دی ځکه چې دا راوی مختلف فیه دی او د مختلف فیه راوی حدیث د حسن په مرتبه کې وي او اول دواړه سندونه بالکل صحیح دي، لکه څرنگه چې غیر مقلدینو یې هم صحت منلی دی. فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۴۱ ص ۱۴۲ ص ۱۴۳.

(۲) دوهمه بهانه داکوئي چې داد حضرت علي ؑ خپل اجتهاد دی، چې د قطعی نص او د صحیحو احادیثو څخه خلاف دی.

غیر مقلدینو په خپلو ټولو کتابونو کې لیکلي دي چې د قطعي نصوصو په خلاف قیاس او اجتهاد کول یاد کفارو او مشرکانو طریقه ده او یاد اجبارو او درهبانو و طیره ده.

نو ای غیر مقلدینو! ستاسو ددې ټولو خبرو څخه وروسته حضرت علي ؑ ته څرنگه خلیفه الراشد ویلي شي؟

(۳) غیر مقلدین چې کله د هر طرف څخه ناامیده شول نو خپل خارجیت یې رابرسیره کړ او وې یکل چې: د حضرت علي ؑ د خلافت اخروخت د فسادونو او د جنگونو وخت وو، نو ممکنه ده چې حضرت علي ؑ اطرافو ته د احکم ددې لپاره لیږلي وي چې هغوی د مفسدو اجتماعاتو څخه بچ شي. په فتاوی علماء حدیث کې یې لیکلي دي چې ددې لپاره چې اموي مبلغین د اطرافو خلک راونه پاروي حضرت علي ؑ په دې حالاتو کې د (لاجمعة ولا تشریق آلفي مصر جامع) حکم وکړو، د وخت د مصلحتونو په بناباندې (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۳۵).

اول: غیر مقلدینو د جمعي لمونځونو ته د مفسدانو اجتماعاتو نوم ورکړو.

دوهم: دوي په حضرت علي ؑ باندې د اتهمت ولگولو چې ده د خپل خلافت د بچ کولو لپاره په یو فرض عین لمونځ باندې پابندي ولگوله.

دریم: غیر مقلدین د عقل له لوري د و مره کمزوري دي چې په دې هم نه پوهیږي چې د اطرافي اجتماعاتو څخه چې کله خطر وه نو د ښارونو د اجتماعاتو څخه څرنگه نه وه؟ حالانکه د حکومتونو انقلابونه د ښارونو د اجتماعاتو څخه راځي نه د اطرافي اجتماعاتو څخه.

محترمو! په حضرت علي ؑ باندې د و مره غټ تهمت شاید چې خوار جوهم نه وو لگولی.

(۴) غیر مقلدین بله بهانه داکوئي چې په دې حدیث کې د لاجمعة څخه نفی د کمال مراده ده، نواول خونفې د کمال معنی مجازي ده او معنی مجازي قرینه غواړي او قرینه دلته نه ده موجوده. کوم ایت ته چې غیر مقلدین قرینه وائي نو دهغه څخه قرینه نشي جوړیدلی، مثلاً احناف د لاندې حدیث:

(لاصلوة لمن لم يقرأ بفاتحة الكتاب فصاعدا) ڄڻه نفي دڪمال مراد وي او قرينه ورته بل حديث دی ڇي په هغي ڪي د (خداڄ غير تمام) الفاظ دي احناف د نفي دڪمال ڄڻه دانتيجه رااوباسي ڇي ڪه يواځي لمونځ ڪوونكي بي له دفاتحي ڄڻه لمونځ وکړونوپه هغه واجب دي ڇي لمونځ راوگرځوي اوفاتحه پکي ولولي ځکه نفي دڪمال ترک دواجبودی، نو غير مقلدين به هم د نفي دڪمال ڄڻه دانتيجه رااوباسي ڇي ڪه يو چا په اطرافو کي دجمعي لمونځ وکړونوپه هغه واجب دي ڇي په ښار کي به دالمونځ بيرته راگرځوي، ځکه ڇي په اطرافو کي دجمعي دلماڼه په وجه نفي دڪمال راغله اونفي کمال ترک دواجبودی، حالانکه دا قول په دين کي بدعت دی او داجماع دامت ڄڻه مخالفت دی.

شپږم دليل: عن عائشة قالت كان الناس يتناوبون الجمعة من منازلهم والعوالي. (بخاری ج اص

۱۲۳). وفي رواية يتناوبون. [فتح الباری، ج ۲ ص ۳۲۱].

حضرت عائشة رضی الله عنها فرمائي ڇي خلک به په نمبر نمبر دجمعي دلماڼه لپاره دباندو ځڼه راتلل عوالي جمعه دعالیه ده ددي ځڼه مزادهغه کورونه دي ڇي دمدينې منوري دمشق طرفته ددو ميلو ځڼه ترد اتو ميلو په فاصله باندي ابادوو. ۱۲ نمبر حاشيه بخاری ج اص ۱۲۳ يتناوبون په نمبر نمبر راتللوته وائي. [عيني حاشيه بخاری ص ۱۲۳ نمبر ۱۱].

يعني يوه جمعه به يور اتلو اوبله جمعه به بل راتلو، څوک به ڇي په باندو کي پاتي وو هغوی به هلته دجمعي لمونځ نه کولو، ځکه ڇي دمسجد نبوي ځڼه وروسته اول دجمعي لمونځ په جواځي ۱ کي اداء شوی دی. (بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ باب الجمعة في القرى والمدن).

نودبانډو په خلکو نه په باندو کي دجمعي دلونځ فرض دي اونو ورباندي ښارته راتلل او هلته دجمعي لمونځ کول فرض دی، البته که څوک ښارته راغلو او په ښار کي يې دجمعي لمونځ وکړونو ذمه يې فارغ يې، وگورئ دباندو اوسيدونکو صحابه وواو تابعينو دايت دجمعي ځڼه دانه ده فهمولي ڇي په باندو کي هم دجمعي لمونځ فرض دی حضرت عايشې رضی الله عنها هم دباندو خلکو ته داندي ويلي ڇي تاسو دايت دجمعي ځڼه مخالفت کوی ځکه ڇي په باندو کي دجمعي لمونځ نه کوی، حاصل دا ڇي په هغه دور کي هيچا هم ددي ايت دجمعي ځڼه دا استدلال نه دی کړی ڇي دباندو په خلکو دجمعي لمونځ فرض دی.

اووم دلیل: حضرت ابوبکر الصديق رضی اللہ عنہ خلافت پہ دورہ کي ديوي باندې نوم هم په کوم

مستند کتاب کي نه شته چې هلته د جمعې لمونځ شوی وي او یا حضرت ابوبکر صديق رضی اللہ عنہ د کومې باندې والوته د جمعې لمانځه حکم کړی وي.

اتم دلیل: په هیڅ کوم مستند کتاب کي نه دي راغلي چې د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ خلافت په دوره کي په کومه باندې کي د جمعې لمونځ شوی دی او یا حضرت عمر رضی اللہ عنہ د کومې باندې والاته د جمعې د لمانځه حکم کړی وی.

نهم دلیل: عَنْ عُمَرَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَجَارِلِي مِنَ الْأَنْصَارِ فِي بَنِي أُمَيَّةَ بْنِ زَيْدٍ وَهِيَ مِنْ عَوَالِي الْمَدِينَةِ وَكُنَّا نَتَنَاقَبُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَنْزِلُ يَوْمًا وَأَنْزِلُ يَوْمًا، فَإِذَا أَنْزَلْتُ جِئْتُهُ بِخَبَرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ مِنَ الْوَحْيِ وَغَيْرِهِ، وَإِذَا أَنْزَلَ فَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ [بخاری ج ۱ ص ۱۹ باب التناوب فی العلم].

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چې زه او یوبل انصاري صحابي په بني امیه بن زید کي اوسیدلو، بني امیه بن زید د مدینې منورې څخه وتلې باندې وه، نو مونږ به په نمبر رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راتلو، یوه ورځ به هغه راتلو او یوه ورځ به زه راتلم، کله به چې زه راغلم نو د دې ورځې خبر به مې خپل ملګري ته ور وړلو او په کومه ورځ به چې هغه راغلو نو د هغې ورځې خبر به هغه ماته را وړلو، دا حدیث عام دی، دهغې ټولو ورځو ته شامل دی، چې د جمعې ورځ هم په کي راځي، یعنې یوه جمعه به حضرت عمر رضی اللہ عنہ راتلو او بله جمعه به هغه انصاري صحابي رضی اللہ عنہ راتلو.

په کومه جمعه چې به حضرت عمر رضی اللہ عنہ نه راتلو نو هلته په باندې کي به یې هم د جمعې لمونځ نه کولو ځکه چې د مسجد نبوی صلی اللہ علیہ وسلم څخه وروسته اول د جمعې لمونځ په جواځي کي شوی دی په بل ځای کي نه دی شوی. (بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ باب الجمعة فی القرى والمدن)..

لسم دلیل: د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خلافت په ټول دور کي په هیڅ باندې کي د جمعې لمونځ نه دی ترسره شوی.

یوولسم دلیل: حضرت ابو عبیده رضی اللہ عنہ فرمائي چې د حضرت عثمان خلافت په دوره کي یو لوی اخت د جمعې په ورځ باندې راغلو، نو حضرت عثمان د جمعې د لمانځه څخه وروسته اعلان وکړو چې: «يَا أَيُّهَا

النَّاسُ! إِنَّ هَذَا يَوْمٌ قَدْ اجْتَمَعَ لَكُمْ فِيهِ عِيدَانِ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْتَظِرَ الْجُمُعَةَ مِنْ أَهْلِ الْعَوَالِي فَلْيَنْتَظِرْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْجِعَ فَقَدْ أَذِنْتُ لَهُ».. [بخاری ج ۲ ص ۸۳۵].

ترجمه: په نن ورځ کې دوه اختره راجمع شوي دي، نو دباندو په خلکو کې چې د چاخوښه وي دجمعي لمانځه ته دې انتظار وکړي او چې د چاخوښه وي چې لاړشي نوزما ورته اجازه ده.

ظاهره ده چې دعواليو خلکو په خپلو ځايونو کې دجمعي لمونځ نه کولو، نوکه دعواليو په خلکو دجمعي لمونځ فرض وي نو حضرت عثمان رضي الله عنه به هيڅکله اجازه نه و ورکړې.

دا اعلان حضرت عثمان رضي الله عنه د صحابه وپه موجودگي کې داختر په غټه اجتماع کې کړی دی او هيڅ يو صحابي رضي الله عنه نه دی راپاڅيدلی او دا يې ندي ورته ويلې چې محترمه! ته خود قران کريم راجمع کوونکي ټولې دنيا ته دې قرانونه ليکلي دي نو دجمعي په باره کې نازل شوی ايت درته څرنگه نه دی معلوم؟ همدارنگه چې کله حضرت علي رضي الله عنه اعلان وکړو چې لاجمعة ولا تشرکوا في مصر جامع نوهيڅ صحابي دا اعتراض ونه کړو چې محترمه! تاسو خوباب مدينه العلم يې ستاسودا اعلان د فلاني ايت او يا فلاني حديث څخه مخالف دی.

خوارج د حضرت علي رضي الله عنه سخت دشمنان دي، هغوي هم دا اعتراض ونه کړو چې د حضرت علي رضي الله عنه دا اعلان د قران يا حديث څخه مخالف دی. د دې حقايقو په موجودگي کې هر سړی په دې پوهيږي چې په ټوله نبي دوره او د خلفاء الراشدینو په دوره کې په هيڅ باندو کې دجمعي لمونځ نه دی شوی.

دولسم دليل: عَنْ حُذَيْفَةَ رضي الله عنه، قَالَ: «لَيْسَ عَلَى أَهْلِ الْقُرَى جُمُعَةٌ، إِمَّا الْجُمُعَةُ عَلَى أَهْلِ الْأَمْصَارِ، مِثْلَ الْمَدَائِنِ». (اثر السنن ج ۲ ص ۸۷ بحواله). ابن ابی شيبه باب عدم وجوب الجمعة علي من كان خارج المصر).

حضرت حذيفه رضي الله عنه فرمائي چې دباندو په خلکو دجمعي لمونځ نه شته، دجمعي لمونځونه دنسار په خلکو دي، د حضرت حذيفه رضي الله عنه دا فرمان د مرفوع حديث په حکم کې دی، ځکه چې په دی خبره کې اجتهاد لره دخل نه شته او داهم نه ده ثابته چې چادي د حضرت حذيفه رضي الله عنه په خلاف دجمعي ايت پيش کړی وی.

ديارلسم دليل: امام بخاری يوبې سنده حديث ذکر کړی دی، چې حضرت انس رضي الله عنه په زاوړه کې

اوسيدلو کله به يې دجمعي لمونځ کولو او کله به يې نه کولو. [بخاری ج ۱ ص ۱۲۳].

که حضرت انس رضی اللہ عنہ پہ زاویہ کی دجمعی لمانحہ تہ شرط ویلی نویانی فرض خرنگہ پرینبودلو؟
ایاداسی کوم روایت ہم راغلی دی چہ حضرت انس دسہار لمونخ کله کولو او کله یی پرینبودلو؟

سوال: حضرت انس رضی اللہ عنہ چہ پہ زاویہ نومہ بانده کی کله دجمعی لمونخ کولو نو معلومی چہ
پہ بانده کی دجمعی لمونخ کیچی او بنار دجمعی دلمانحہ لپارہ شرط نہ دی؟

جواب: پہ بخاری شریف کی دا حدیث اجمالاً ذکر شوی دی دامام بخاری استاذ ابن ابی شیبہ
مفصلاً ذکر کړی دی چہ: عن انس رضی اللہ عنہ انه کان یشہد الجمعة من الزاوية وهي علي فرسخين من
البصرة). (فتح الباری ج ۱ ص ۳۲۰).

نواصل خبرہ داده چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ دزاویہ پہ نوم بانده کی اوسیدلو او پہ زاویہ کی یی نہ
خپله دجمعی لمونخ کولو او نہ یی نورو خلکو تہ دجمعی دلمانحہ امر کولو، کله به چہ هغه دجمعی پہ
ورخ پہ زاویہ کی وونودجمعی لمونخ به یی نہ کولو او کله به چہ دجمعی پہ ورخ بصری تہ راغلونو
دجمعی لمونخ به یی پہ بصرہ کی وکړو. سره له دې چہ حضرت انس رضی اللہ عنہ دقران عالم وولکن دجمعی
دایت تخه یی هیشکله هم عموم نہ دی رافهمولی.

خوارسم دلیل: عن الحسن ومحمد (بن سيرين) انهما قالا الجمعة في اهل الامصار. (رواه ابن ابی
شيبه واسناده صحيح (اثر السنن ج ۲ ص ۷۹) باب لا الجمعة الا في مصر جامع).

دحسن بصري رضی اللہ عنہ او محمد بن سيرين رضی اللہ عنہ تخه روایت دی چہ دجمعی لمونخ په بنار کی
کیچی حسن بصري رضی اللہ عنہ او محمد بن سيرين رضی اللہ عنہ دتابعینو په دور کې دبصري مفتیان وو، هغوی ته
ایت دجمعی معلوم وو او حدیثو حافظان وو، بیایې هم دصحابه او دتابعینو په موجودگی کې
دا فتوی ورکوله چہ دجمعی لمونخ په بنار کی کیچی.

بنخلم دلیل: دتابعینو په دور کې دمکې مکرمې لوی مفتی حضرت عطاء رضی اللہ عنہ فتوی داده
چہ دجمعی لمونخ په داسې ځای کې واجب دی چہ هلته امیر، او څو محلی (کلی) وي. (مجموعه
الرسائل، ج ۱ ص ۳۸۴ بحواله عبدالرزاق).

شپارسم دلیل : دتابعینوپه دورکې دکوفې لوی مفتی حضرت امام ابراهیم نخعی رحمه الله هم همداسې فتوی ورکوله. (کتاب الاثار امام محمد، مجموعه الرسایل ج ۱ ص ۳۸۴).

دوهم فصل

دغیرمقلدینو دلایل

(۱) د حضرت ابن عباس رضی الله عنه حدیث: عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ أَوَّلَ جُمُعَةٍ جُمِعَتْ بَعْدَ جُمُعَةِ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي مَسْجِدِ عَبْدِ الْقَيْسِ بِجَوَائِي مِنَ الْبَحْرَيْنِ» (بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ باب الجمعة فی القرى والمدن).

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه وایي چې دمسجدنبوي څخه وروسته اول دجمعي لمونځ دجواشي په مقام کې د عبد القيس په مسجد کې وشو او عثمان بن ابی شيبه فرمائي چې . (قرية من قرى البحرين ابوداود) يعنې جواشي دبحرين يوه قريه وه .

اول جواب: مرفوع حدیث په درې قسمه دی. قولی، فعلی، او تقریری او داپه دی درې واړو کې په یو قسم کې هم نه دی داخل، ځکه په دې کې نه درسول الله صلی الله علیه و آله حکم ذکر شوی دی چې قولی شي او نه په کې دا ذکر شوي دي چې رسول الله صلی الله علیه و آله پخپله په جواشي کې دجمعي لمونځ کړی دی چې فعلی شي او نه په کې دا ذکر شوي دي چې ددوي دلمانځه څخه رسول الله صلی الله علیه و آله خبر شوی دی او سکوت یې کړی دی چې تقریری شي نو دد مرفوع حدیث یو قسم هم نه دی، نه قولی دی، نه فعلی دی او نه تقریری او نه مرفوع حکمي دی، ځکه چې دامدرك بالقياس کیدی شي په داسې طریقه چې دې خلکو دجمعي لمونځ په نورو لمونځونو قیاس کړی وي .

دوهم جواب: جواشي بانده (کلي) نه وه، بلکه بناروو، درسول الله صلی الله علیه و آله دزمانې څخه مخکې دا دغلي منډيې وه لکه څرنګه چې ددې منډيې ذکر امر القيس هم کړی دی. په دې قول کې :

ورحنها کانا بجواشي عشية نعالی النعاج بين عدلٍ ومحقب

او امر القيس درسول الله صلی الله علیه و آله دزمانې څخه مخکې تیر شوی دی. (اثر السنن، ج ۲ ص ۸۰) باب اقامة الجمعة فی القرى

در رسول الله ﷺ صحابه رضی الله عنهم دصديق اکبر په خلافت کې دجواثي په يوه قلعه کې محصور وو. (اثر السنن ج ۲ ص ۸۰ بحواله معجم البلدان/باب اقامة الجمعة في القرى/ابن اثير جواثي ته بنار ویلی دی. (جوهری) زمحشری او ابن اثیر واثي چې جواثي قلعه ده. (حاشیه بخاری ج ۱ ص ۱۲۲ نمبر ۸) فتاوی علماء حدیث، ج ۴ ص ۱۲۳ و ص ۱۳۹).

نوجواثي بنار وو. علامه عینی فرمایي چې (كان يسكن فيها اربعة الاف نفس والقرية لاتكون كذلك) یعنې په جواثي کې څلور زره کسان و سیدل او قریه داسې نه وي، په فتاوی علماء حدیث کې دادرغ لیکل شوي دي چې په حدیث کې راغلي دي چې جواثي باندې وه، سره له دې چې نه رسول الله ﷺ جواثي ته باندې ویلې ده او نه ابن عباس رضی الله عنه، او نه بل کوم صحابي، تابعي، یا تبع تابعي ورته باندې ویلې ده. یواځې عثمان بن ابی شیبه ورته قریه ویلې ده، نواول خو عثمان بن ابی شیبه سخت ضعیف دی او دوه م دا چې دقرې اطلاق یواځې په باندې و باندې نه کیږي، بلکه په قران کریم کې دمکې مکرمی، دطایف، دمدينې منورې او دمصر په شان بنارونو ته هم قریه ویلې شوی ده، الله ﷻ فرمایي (وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ) په دې ایت کې دقریتین څخه مکه او طایف مراد دی.

په بل ځای کې ایت دی: رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا. په دې ایت کې دقرې څخه مکه مراده ده. په بل ایت کې راځي: وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْغَيْرَ الَّتِي أَقْبَلْنَا فِيهَا وَإِنَّا لَصَدِقُونَ. په بل ایت کې راځي: وَإِذْ قُلْنَا ادْخُلُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ. په دې ایتونو کې دقرې څخه مصر مراد دی دقرې اطلاق په هره ابادۍ باندې کیږي، مفتاح اللغات. ص ۶۵۸).

دریم جواب: که لږ فکر وکړی شي نو دا به ظاهره شي چې دا حدیث دا حنا فو لپاره دلیل دی. د عبد القیس و فد رسول الله ﷺ په خدمت کې کله حاضر شوي وو؟ په بیهقي کې حدیث دی چې رسول الله ﷺ د عبد القیس و فد ته د لمانځه، روژې، اوزکوة، څخه علاوه د بیت الله شریف د حج حکم هم ورکړی وو. لکه څرنګه چې په فتح الباری باب الحج کې دا تفصیل شته، نو دا و فد د ۶ هجري سنې څخه وروسته راغلی دی، مؤرخ واډي لیکلي دي چې دا و فد په ۸ سنه ه کې راغلی دی او محمد بن اسحق فرمائي چې په ۹ سنه ه کې راغلی دی (ابن هشام ج ۲ ص ۳۶۶).

رسول الله ﷺ اول دجمعی لمونخ په مدینه منوره کې کړی دی، ددې څخه وروسته ترسره ۸ هـ یاترسنه ۹ هـ پورې اسلام د عربو ډیرو علاقو ته رسیدلی وو او ددې ټولو علاقو خلکو قرآن کریم هم لوستلو، لکن په هېڅ ځای کې دجمعی لمونخ نه کیدلو او هیڅا دجمعی دایت څخه دا استدلال نه کولو چې په باندو کې هم دجمعی لمونخ فرض دی او دهیڅ باندې خلکو ته رسول الله ﷺ دجمعی دلمانځه حکم نه دی کړی اخر په ۸ یا ۹ هـ سنې کې په جواثی کې دجمعی لمونخ وشو، نو جواثی ښار وو، ځکه که دا باندو وي نو بیا ددې باندې په نورو باندو باندې څه فضیلت دی چې په نورو باندو کې دجمعی لمونخ نه کیدلو او په جواثی کې کیدلو؟

(۲) قال البیهقي في المعرفة وحكي الليث بن سعدان اهل الاسكندرية ومدائن مصر ومدائن سواحلها كانوا يجمعون الجمعة علي عهد عمر بن الخطاب وعثمان بن عفان بامرهما وفيها رجال من الصحابة. (التعليق ج ۲ ص ۸۴ / باب اقامة الجمعة في القرى)

اول جواب: په دې کې امام بهیقي دلیث بن سعد پورې سند نه دی بیان کړی او نه لیث بن سعد حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت عثمان رضی الله عنه زمانه موندلې ده. ځکه چې لیث بن سعد تبع تابعي دی.

دوهم جواب: په دې کې هم ذکر دمداین راغلی دی او مداین په معنی د ښارونو سره دی، یعنې په ښارونو کې ددوي په حکم دجمعی لمونخ شروع شوی وو.

(۳) ویل کیږي چې امام بهیقي په معرفة الاثار والسنن کې روایت را نقل کړی دی چې حضرت ابوهریره رضی الله عنه دبحرین څخه حضرت عمر رضی الله عنه ته خط را ولیږلو او دجمعی دلمانځه په باره کې یې ورڅخه پوښتنه کړی وه نو حضرت عمر رضی الله عنه ورته په جواب کې لیکلي وو چې (جمعوا حیث ما کنتم).

جواب: حضرت ابوهریره رضی الله عنه دعلاء بن الخضر می رضی الله عنه څخه وروسته دبحرین والي وو. (تعلیق اثار السنن ج ۲ ص ۸۳ بحواله معجم البلدان) باب اقامة الجمعة في القرى.

او والي په ولایت کې اوسیدي او ولایت ښاروي نه باندو او په هر ښار کې دجمعی لمونخ نه کیږي، بلکې په جامع ښار کې کیږي، نو ځکه ابوهریره رضی الله عنه شکمن شو، نو حضرت عمر رضی الله عنه ورته وفرمایل: (جمعوا حیث ما کنتم) یریدان المصر باقامة مثلکم من الولاة يكون جامعاً والمصر الجامع هو محل الجمعة. (تعلیق اثار السنن باب اقامة الجمعة في القرى).

دوهم جواب: دادی چې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په قران کریم پوه وواو دا حدیثو حافظ وو، نو هغه په بحرین کې د جمعې په لمانځه کې څرنگه متردد وو چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ څخه یې پوښتنه کوله؟ بیا حضرت عمر رضی اللہ عنہ هم ورته دا ونه ویل چې په قران کې ایت شته دی نو زما څخه د پوښتنې کولو څه ضرورت دی؟

معلومیږي چې نه حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په هر ځای کې د جواز قایل وو او نه حضرت عمر رضی اللہ عنہ، بلکې حضرت ابوهریره رضی اللہ عنہ په خپله قیامگاه کې د جمعې د لمانځه په باره کې متردد وو، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته جواب ورکړو چې تاسو چې په کوم ځای کې حاکم یې هلته د جمعې لمونځ وکړئ.

(۵) امام بخاری یو روایت ذکر کړی دی چې حضرت انس رضی اللہ عنہ په زوايه کې اوسیدلو کله به یې د جمعې لمونځ کولو او کله به یې نه کولو.

اول خواب: دا روایت امام بخاری بلاسنده ذکر کړي دي او د غیر مقلدینو په ډیر شور او زور سره وائي چې بې سنده حدیث ته په دین کې هیڅ اعتبار نشته دلته ولې اعتبار ورکوي؟

دوهم خواب: غیر مقلدین تحقیق نه کوي، د تحقیق څخه وروسته دا دا حنفو دلیل دی، ځکه چې په بخاري کې دا حدیث مجمل دی او د امام بخاري استاذ ابن ابی شیبه رضی اللہ عنہ دا حدیث مفصل ذکر کړی دی چې: عن انس انه كان يشهد الجمعة من الزاوية وهي علي فرسخين من البصرة. (فتح الباری، ج ۲ ص ۳۲۰). یعنې حضرت انس رضی اللہ عنہ به د زاویې څخه بصري ته د جمعې د لمانځه لپاره راتلو، نو کله یې چې د جمعې لمونځ کې کړی دی نو د بصري ښار ته راغلی دی او چې کله یې نه دي کړی نو په زاویه کې پاتې شوی دی.

(۶) **یوه بله عجیبه بهانه:** غیر مقلدین لیکي چې دا حنفو په مینځ کې د ښار په تعریف کې اختلاف دی له دې وجې مونږ دا شرط نه منو، دا اعتراض چې زموږ د زمانې غیر مقلد امین الله پشاوری او نور غیر مقلدین کوي نو ډیر په غرور یې په داسې لهجه کوي چې نیم اواز په خوله او نیم په پوزور او باسي او ورته ناست ناپوه کسان گومان کوي چې دا ډیر لوی تحقیق دی.

اول خواب: لا مذهبه غیر مقلدینو دا اعتراض د خپلو مشرانو وروڼو یهودو، قادیانیانو، چکوالیانو، معتزله وو او پرویزیانو څخه زده کړی دی، یهود وایي چې د قران په قرائتونو کې اختلاف دی له دې وجې مونږ قران نه منو.

قادیا بیان وائی چې د عیسی (علیه السلام) په باره کې اختلاف دی چې هغه که په اسمان کې وي نو وینس دی او که اوده دی او که مړ دی؟ له دې وجې د ا فیصله پکار ده کله موږ د عیسی علیه السلام ژوند نه منو، شیعه مان وائی چې د صحابه ووپه باره کې اختلاف دی له دې وجې موږ صحابه رضی الله عنهم نه منو، معتزله وائی چې د الله ﷻ په صفاتو کې اختلاف دی له دې وجې موږ د الله ﷻ صفات نه منو. پرویزان وائی چې دا احادیثو په باره کې اختلاف دی له دې وجې موږ احادیث نه منو.

نوی غیر مقلدینو! د قران په قراتونو کې اختلاف دی نو ایاداهم نه منئ؟ هسې شف شف کوي نورې لکه چې شفتالو کړئ، په احادیثو کې اختلاف دی نو ایاداهم نه منئ؟ د عیسی علیه السلام حیات په کیفیت کې اختلاف دی نو ایاداهم نه منئ؟ در رسول الله ﷺ په معراج کې اختلاف دی چې روحاني وو او که جسماني نو ایاداهم نه منئ؟ د صحیح حدیث په تعریف کې اختلاف دی پنځلس قوله په کې دی نو ایاداهم نه منئ؟ که دا اختلاف سره، سره دا ټولې خبرې منې نو بیا د بنساره په تعریف کې دا اختلاف په وجه ولې ددې د شرط والي څخه منکرې؟ الله ﷻ دې مسلمانان د داسې جهالتونو څخه محفوظ وساتي.

دوهم جواب: د غیر مقلدینو د عوه ده چې دا اختلاف په صورت کې موږ د قران او حدیث څخه فیصله رااخلو، نو د خپلې دعوی مطابق د مصر جامع او مانع تعریف صراحة په قران او یا په کوم صحیح حدیث کې وښايي، لکن د غیر مقلدینو د عوي په دلیل بناء نه ده.

غیر مقلدین د هغه مشروط امی په شان دی چې عالم په ممبریوه مسئله بیان کړي نو دا ورباندې اعتراض وکړي چې دا مسئله غلطه ده لکن چې بیا دده څخه پوښتنه وشي چې بیا نو ته صحیح مسئله بیان کړه نو ده ته بیا په دې هر کله هیڅ معلومات نه وي.

دریم جواب: موږ وایو چې کله په قران او په حدیث کې د مصر جامع او مانع تعریف نشته نو ددې بنساره عرف باندې ده په عرف کې دا اختلاف د مکان او دا اختلاف د زمان له وجې په تعریف کې اختلاف راځي.

اصل خبره داده چې مصر هغه دی چې په عرف کې ورته مصر ویلی شي، نو اوس دهرې زمانې اوهرې علاقې خلکو خپل عرف بیان کړی دی، چې دا د عنوان اختلاف دی په معنون کې اختلاف نه شته.

د جهالت د پاسه جهالت: غیر مقلدین لیکي چې د قران ایت: إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَلَا تَمُوتُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ [الایة]. عام دی

اودا حنا فو اصول دادی چې عام ایت قطعی وی دخبروا حد په وجه یې تخصیص نه دی جایز، نودوی ته دامعلومات هم نشته چې دا ایت عام نه دی، لکه څرنگه چې برهان شرح مواهب الرحمن کې یې لیکلي دي چې: ان قوله تعالى: فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ليس علي اطلاقه اتفاقا بين الائمة اذ لا يجوز اقامتها في البوادي اجماعا. نو دا ایت په اجماع سره عام نه دی.

غیر مقلدینو! تاسو د جمعې د لمانځه ایت ته عام هم وایي او بیا دا بوداود د شریف د حدیث له وجې ترینه غلام، ښځه، مریض او ماشوم مستثنی کوي نو بیا دا تخصیص تاسو دخبروا حد له وجې کړی دی او که دخبر متواتر له وجې؟

یو بله ناپوهي: کله چې د غیر مقلدینو لمن د دلایلو څخه خالي شوه، نو دیرې عجیبې او غریبې خبرې یې دخولې او د قلم څخه راووتلې، یوه خبره یې دا بن حزم په روڼد تقلید باندې ډاکړې ده، چې مدینه منوره ښار نه ووبلکې یوه بانډه وه نو بس په بانډه کې د جمعې لمونځ ثابت شو.

حالانکه هر سړی پوهیږي چې د مدینې معنې ښاردی، مدینه بمعنی شهر. (جواهر اللغات ص ۳۶۲ مفتاح اللغات ص ۷۵۴). الله ﷺ ورته مدینه یعنې ښار ویلی دي، رسول الله ﷺ ورته مدینه یعنې ښار ویلی دی، ټولو صحابه رضی الله عنهم، تابعینو، تبع تابعینو او ټول امت مسلمه ورته مدینه الرسول یعنې در رسول الله ﷺ ښار ویلی دی، او وایي یې رسول الله ﷺ اهل مدینه ووتله امر وکړو چې په خپلو، خپلو کلو کې مسجدونه جوړ کړي نو اهل مدینه وو نوي، نوي مسجدونه جوړ کړل، چې په دې مساجدو کې مسجد بنی عمر، مسجد بنی نجار مسجد بنی ساعده، مسجد بنی عبید، مسجد بنی سلمه، مسجد بنی زریق، مسجد بنی غفار، مسجد جهینه وغیره وو، نو په کوم ځای کې چې دومره مجلې او مساجد وي نو چې دی ته ښارونه ویلی شي نو کوم ځای ته به ښار وویلی شي؟

علامه نیموی رحمه الله فرمایي چې په بانډو کې د جمعې د لمانځه لپاره یو څو نور اثار هم شته لکن هغه ټول ضعیف دي، هیڅ یو هم په کې قابل د حجت نه دی. (اثر السنن وتعلیقه ص ۲۳۷ باب اقامة الجمعة فی القرى) او هغه اثار یې په تعلیق کې رانقل کړي او دهغوی ضعیف والی یې ښه مدلل ذکر کړی دی.

په محبسونو کې دجمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې ادا کول مکروه تحریمي دي

د پلچرخي په صليبي محبس کې ځينې غیر مقلدينو د جمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې کولو په فقه باندې به يې اعتراض کولو او په دې کې يې هم مسلمانان د شرخه محفوظ نه وو.

صاحب د هدايي فرمايي: ويکړه ان يصلي المذرون الظهر بجماعة يوم الجمعة في المصر- وكذا اهل السجن (د بنديانو لپاره په داسې ځای کې چې هلته د جمعي لمونځ كيږي د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې مکروه دی. (هداية ج ۱ ص ۱۸۰ باب صلوة الجمعة).

الامام الكاساني رحمه الله فرمايي: تكراه صلوة الظهر يوم الجمعة بجماعة في سجن او غير سجن. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵ ما يستحب يوم الجمعة) يعني د جمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې مکروه دی بنديانو او غير بنديانو دواړو ته او بيا فرمايي چې:

(۱) هکذا روي عن علي عليه السلام: يعني د حضرت علي عليه السلام څخه هم داسې روايت دی چې بنديانو او غير بنديانو ته د جمعي په ورځ د ماسپښين لمونځ په جماعت باندې مکروه دی.

(۲) حدثنا عبد السلام بن حرب عن القاسم بن الوليد قال: قال علي عليه السلام لا جماعة يوم الجمعة الا مع الامام. رواه ابو بكر بن ابي شيبة في مصنفه. اعلاء السنن حديث نمبر، (۲۰۶۱)

(۳) عن علي عليه السلام قال: لا يجمع القوم الظهر يوم الجمعة في موضع يجب عليهم فيه شهود الجمعة صاحب دکنز العمال فرمايي چې: وقد تأييد بمرسل القاسم فحصل للمجموع قوة. [کنز العمال، ج ۴ ص ۲۸۴ واعلاء السنن، ج ۵ ص ۴۱۲۳ / حديث نمبر ۲۰۶۲ / بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵].

علامه کاساني فرمايي چې:

(۴) وهكذا جري التوارث باغلاق ابواب المساجد في وقت الظهر يوم الجمعة. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵) يعني د صحابه وو، تابعينو، اوتبع تابعينو څخه شروع تر نننه پورې به د جمعي په ورځ د ورو مساجدو دروازې بنديدلې، د ماسپښين په وخت کې په ټول دور صديقي کې د يو صحابي نوم هم په کوم مستند کتاب کې نه شته چې هغه دې د جمعي په ورځ په محبس يا غير محبس کې د ماسپښين لمونځ په

جماعت باندې کړی وي، په ټول دور عمري ﷺ کې دهیڅ صحابي یا تابعي نوم په کوم مستند کتاب کې نه شته چې هغه دی د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ په جماعت باندې کړی وي.

په هیڅ کوم مستند کتاب کې نه دي راغلي چې په ټول دور عثمانی او دور علوي کې دې کړم بندي یا غیر بندي د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ په جماعت باندې کړی وي بلکې د حضرت علي ﷺ څخه روایت دی چې د بنديانو لپاره په محبس کې د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ په جماعت باندې مکرر دي. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵ باب ما يستحب يوم الجمعة)

(۳) ولان ساکن المصر مأمور في هذا الوقت بشيئين بترك الجماعات وحضور الجمعة. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵) يعنى د ټبرار اوسیدونکې (بنديان وي او که غیر بنديان وي) په دغه ورځ ورته دوه امره دي.

اول: دا چې نور جماعاتونه پرېږدي.

دوهم: دا چې (فاسعوا الي ذكر الله) د جمعې لمانځه ته حاضر شي او بنديان او نور معذورین که دوهم کار نه شي کولی اول خو کولی شي، له دې وجې په دوي واجب ده چې د جمعې په ورځ د ماسپښین لمونځ ځان ځان ته وکړي. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵).

(۴) وَلَا تَأْكُلُوا أَطْلَقًا لِلْمَعْدُورِ إِقَامَةَ الظُّهْرِ بِالْجَمَاعَةِ فِي الْمِصْرِ فَرُمَّمَا يَقْتَدِي بِهِ غَيْرُ الْمَعْدُورِ فَيُؤَدِّي إِلَى تَقْلِيلِ جَمْعِ الْجُمُعَةِ، وَهَذَا لَا يَجُوزُ. (بدايع الصنائع ج ۱ ص ۶۰۵).

په فقه کې د جمعې د مانځه لپاره بعضې نور شروط

دلاندې احاديثو څخه را اخیستل شوي دي

شرط الامام: ۱- عَنْ مَوْلَى لَيْلٍ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ، أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ رضي الله عنهما عَنِ الْقُرَى الَّتِي بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ مَا تَرَى فِي الْجُمُعَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ. إِذَا كَانَ عَلَيْهِمْ أَمِيرٌ فَلْيَجِئْهُ. [معرفة السنن والآثار للبيهقي ج ۴ ص ۳۲۲].

د سعيد بن العاص رضي الله عنه د آل د یو مولى څخه روایت دی چې ده د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما څخه پوښتنه وکړه د هغه قریو په باره کې چې د مکې او د مدینې په مینځ کې دي نو هغه ورته وفرمایل چې: کله امیر لري نو د جمعې مونځ دې کوي.

۲- وَعَنْ جَعْفَرِ بْنِ بُرْقَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى عَدِيِّ بْنِ عَدِيٍّ الْكِنْدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: النَّظْرُ كُلُّ قَرْيَةٍ أَهْلُ قَرَارٍ، لَيْسُوا هُمْ بِأَهْلِ عُمُودٍ يَتَنَقَّلُونَ فَأَمَرَ عَلَيْهِمْ أَمِيرًا، ثُمَّ مَرَّةً فَلْيَجْمَعُوا بِهِمْ. [ابن ابى شيبة ج ۲/ ص ۱۰۲، معرفة السنن والآثار ج ۴/ ص ۳۲۲].

د جعفر بن برقان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، خنجه روايت دى چې عمر بن عبد العزيز رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عدى بن عدى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته وليکل چې د داسې قريو (بنارونو) والا چې د ستنو والا نه وي چې د يو خای خنجه بل خای ته خي، نويو امير ورباندې مقرر کړئ چې د جمعې مونځ ورته ورکوي.

۳- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: خَطَبَنَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: "إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ عَلَيْكُمْ الْجُمُعَةَ فِي مَقَامِي هَذَا فِي سَاعَتِي هَذِهِ فِي شَهْرِي هَذَا فِي عَامِي هَذَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، مَنْ تَرَكَهَا مِنْ غَيْرِ عَذْرٍ مَرَامًا مَرَادًا أَوْ أَمَامًا جَابِرًا فَلَا جَمَعَ اللَّهُ لَهُ شَمْلَهُ وَلَا بُورَكَ لَهُ فِي أَمْرِهِ، أَلَا وَلا صَلَاةَ لَهُ، أَلَا وَلا حَجَّ لَهُ، أَلَا وَلا بَرَّ لَهُ، أَلَا وَلا صَدَقَةَ لَهُ". [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۴۹].

ابو سعيد خدری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې رسول الله ﷺ مونږ ته خطبه ولوستله او وي فرمايل چې الله ﷻ په تاسو باندې د جمعې مونځ فرض کړی دی، زما ددې دريدلو په خای کې، زما پدې ساعت کې، زما پدې مياشت کې، زما په دې کال کې، تر قيامته پورې، چا چې بې عذره پرېښوده د ظالم امام سره (يا د عادل امام سره) نو الله ﷻ دې ورته جمعه او استحکام نه په نصيب کوي او الله ج دې دده په کارو بار کې برکت نه اچوي خبردار چې د داسې سړي مونځ نه قبلېږي د داسې سړي نيکي نه قبلېږي خبردار چې د داسې سړي حج نه قبلېږي د داسې سړي صدقه نه قبلېږي.

۴- عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْوَلِيدِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «لَا جَمَاعَةَ يَوْمَ جُمُعَةٍ إِلَّا مَعَ الْإِمَامِ». [مصنف ابن ابى شيبة ج ۲/ ص ۱۳۵].

حضرت علي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: د جمعې په ورځ د جمعې مونځ نه دی جايز مگر د امام سره.
۵- عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "أَرْبَعَةٌ إِلَى السُّلْطَانِ: الزَّكَاةُ وَالصَّلَاةُ (الجمعة) وَالْحُدُودُ وَالْقَضَاءُ". [مصنف ابن ابى شيبة ج ۹/ صص ۵۵۴]. حسن بصری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: خلور شيان د بادشاه په ذمه دی: (وصولی د) زکات، مونځ (يعني د جمعې)، (اقامت د) حدود او قضاء.

۶- عن ابن محیریز قال: الجمعة والحدود والزکات والفیء الی السلطان. (ایضا) ابن محیریز فرمائی چې: د جمعی مونځ، د حدود و اقامت، د زکات و صولی او فئ بادشاه ته حواله دي.

۷- عن عطاء الخراساني قال: الی السلطان: الزکات، والجمعة والحدود (ایضا) حضرت عطاء الخراساني رحمه الله فرمائی چې: د بادشاه په ذمه دي د زکات و صولی، د جمعی مونځ او د حدود و اقامت.

۸- قَالَ أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْمَنْذَرِ الْمَتَوْفَى رَحِمَهُ اللَّهُ ۳۱۸ هـ: مَضَتْ السُّنَّةُ بِأَنَّ الَّذِي يُقِيمُ الْجُمُعَةَ السُّلْطَانُ، وَأَمَّنْ قَامَ بِهَا بِأَمْرِ السُّلْطَانِ... وَكَانَ سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقُولُ: لَا يُقِيمُ الْجُمُعَةَ إِلَّا مَنْ أَقَامَ الْحُدُودَ، وَقَالَ الْحَسَنُ الْبَصْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: أَرْتَعَلَى السُّلْطَانِ: الْحُدُودَ وَالْجُمُعَةَ، وَالزَّكَاةَ، وَنَسِيَ الرَّأْيَ الْحَدِيثَ الرَّابِعَ، وَقَالَ حَبِيبُ بْنُ أُبَيٍّ ثَابِتٍ رَحِمَهُ اللَّهُ: لَا تَكُونُ الْجُمُعَةُ إِلَّا بِأَمِيرٍ وَخُطْبَةٍ [الوسط فی السنن والایجام والاختلاف لابن المنذر ج ۴/ ص ۱۱۳].

حضرت ابوبکر بن منذر المتوفی ۳۱۸ هـ فرمائی چې: طریقه داسې روانه ده چې د جمعی مونځ بادشاه او یا دده نایب دده په حکم کوي... حضرت سلیمان بن یسار رحمه الله فرمائی چې: د جمعی مونځ به صرف هغه کس قائموي څوک چې حدود قائموي. حضرت حسن بصری رحمه الله فرمائی چې: څلور شیان د بادشاه په ذمه دي د حدود و اقامت، د جمعی مونځ، د زکات و صولی او څلورم د راوي څخه هیرشوی دی. حضرت حبیب بن ثابت رحمه الله فرمائی چې: د جمعی مونځ نه دی جایز مگر د امیر او د خطبې سره ددې احادیثو او اثارو څخه معلومه شوه چې د جمعی د مانځه لپاره امیر او یا دده نایب شرط دی او د کومو قریو لپاره چې امیر وي هغه د عامو قریو په شان نه وي بلکې د ښار په حکم کې وي.

شرط الجماعة ډله: ۱- عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «الْجُمُعَةُ حَقٌّ وَاجِبٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ فِي جَمَاعَةٍ». [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۵۳]. رسول الله ﷺ فرمائی چې: جمعه حق ده، واجب ده، په هر مسلمان باندې په جماعت کې.

۲- عَنْ أُمِّ عَبْدِ اللَّهِ الدَّوْسِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْجُمُعَةُ وَاجِبَةٌ عَلَى كُلِّ قَرْيَةٍ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِيهَا إِلَّا أَرْبَعَةٌ». يَعْنِي بِالْقَرْي: الْمَدَائِنُ.. [دار قطنی ج ۲/ ص ۷].

ام عبد الله الدوسية رضي الله عنها فرمائی چې: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د هرې قريې په خلکو د جمعی مونځ واجب دی اگر چې څلور کسان پکې وي او د قرئې څخه ښار مراد دی.

ددې څخه معلومه شوه چې د جمعي د مانځه لپاره د امام څخه ما سوي درې کسان ضروري دي. همدارنگه د جماعت شرط ددې آيت څخه هم مستنبطېږي چې: ﴿فَإِذَا أَقْبَضَتِ الصَّلَاةُ فَأَنْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ﴾ (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ) دلته د ذکر الله يعنې د خطبې طرفته دسعي امر په صيغې د جمعي راغلي دي او اقل افراد د جمع درې وي نو ساعين به کم از کم درې وي او چونکې سعی د خطبې طرفته ده نو خطبه لوستونکې څلورم شو.

۳- علامه عيني رحمه الله عليه فرمايي چې: قلت: الأصل أن الجماعة من شرائط الجمعة لأنهم مشتقة منها. وأجمعت الأمة على أن الجمعة لا تصح من المنفرد إلا ما ذكر ابن حزم في (المحلى) عن بعض الناس: أن الفرد يصلي الجمعة كالظهر. [عمدة القاري شرح صحيح البخاري ج ۳/ ص ۲۳۳].

زه وایم چې جماعت د جمعي د شرایطو څخه دی ځکه چې جمعه د جماعت څخه مشتقه ده او امت پدې اجماع کړې ده چې د منفرد لپاره د جمعي موندنه دی صحیح، ما سواددې څخه چې ابن حزم رحمه الله عليه په محلی کې د بعضي خلکو څخه را نقل کړی دی چې منفرد به د ماسپینین په شان د جمعي موندنې کوي، په هیڅ حدیث او اثر کې نه شته چې د څلورو څخه کمو صحابه وو دی د جمعي موندنې کړی وي. شرط الخطبة: ۱- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «مَنْ أَذْرَكَ الْخُطْبَةَ فَالْجُمُعَةُ رُكْعَتَانِ، وَمَنْ لَمْ يُذِرْ كُنْهَا فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا، وَمَنْ لَمْ يُذِرْ الرُّكْعَةَ فَلَا يَعْتَمِدُ بِالسَّجْدَةِ حَتَّى يُذِرَ الرُّكْعَةَ». [معجم طبرانی کبیر ج ۹/ ص ۳۰۹].

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه فرمايي چې: چا چې خطبه ونيوله نو بيا د جمعي د موندنې دوه رکعتې دي او چا چې (حقيقت او حکما) ونه نيوله (پداسې طريقه چې د جمعي موندنې ترينه شوی وو) نو هغه دې څلور رکعتې وکړي او چا چې رکوع نه وي نيولې نو سجده ته (د جمعي د جماعت په پوره فضليت کې) اعتبار نه شته ترڅو يې چې رکوع نه وي نيولي.

۲- عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّمَا جُعِلَتِ الْخُطْبَةُ مَكَانَ الرُّكْعَتَيْنِ، فَإِنْ لَمْ يُذِرْ الرُّكْعَةَ، فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا». [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۲۸] مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۳۷. حضرت عمر رضي الله عنه فرمايي چې: (د جمعي) خطبه د دوو رکعتونو قايم مقامه ده چا چې خطبه (حقيقت او حکما) ونه نيوله نو هغه دې څلور رکعتې وکړي.

۳- عَنْ ابْنِ شَهَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَلَغَنِي أَنَّهُ لَا جُمُعَةَ إِلَّا بِخُطْبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَخْطُبْ صَلَّى الظُّهْرَ أَرْبَعًا. [المدونة الكبرى ج ۱/ ص ۱۵۸].

ابن شهاب الزهري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايی چي: ماته دا خبره رسيد لي ده چي د جمعي مونخ بغير د خطبي خخه نه كيږي لهذا چا چي خطبه (حقيقة و حکماً) ونه نيوله نو هغه دي د ماسپنين خلور رکعت وکړي.

۴- عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَتْ الْجُمُعَةُ أَرْبَعًا فَخُطِّتْ رَكْعَتَانِ لِلْخُطْبَةِ. [المدونة الكبرى ج ۱/ ص ۱۵۸].

سعيد بن جبیر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايی چي: د جمعي مونخ خلور رکعت وونو دوه رکعت د خطبي له وجي کم شو.

۵- محمد بن عبد الرحمن الشافعي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايی چي: واتفقوا على ان الخطبتين شرط في

انعقاد الجمعة فلا يصح الجمعة حتى يتقدمها خطبتان. [رحمة الامة ص ۶۰]. دتولو په دي اتفاق دي

چي د انعقاد د جمعي لپاره دوه خطبي شرط دي نو د جمعي مونخ ترهغي پوري نه صحيح كيږي، ترڅو چي ترينه مخکي دوه خطبي ونه لوستلي شي.

۶- په هيش حديث او اثر کي نه شته چي رسول الله ﷺ يا خلفاء راشدينو بغير د خطبي خخه د

جمعي مونخ کړی دی، چي دا هم د خطبي د شرط والي دليل دی، لکن ددي ټولو احاديثو او اثارو او د

اجماع د امت په خلاف لامذهبان وايي چي: د جمعي مونخ د عامو مونخونو په شان دی. [الدر البهية مع شرح الروضة الندية ج ۱/ ص ۱۳۴].

نه ورته امام شرط دی، نه ورته ښار شرط دی او نه ورته جماعت (خلور کسان) شرط دی او نه ورته

خطبه شرط ده. [الروضة الندية ج ۱/ ص ۱۳۴] فتاوی ستاريه ج ۱/ ص ۵۷].

وقت الجمعة هو وقت الظهر (د جمعي د مانخه وقت ماسپنين دي)

۱- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ حِينَ تَمِيلُ

الْشَّمْسُ». [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۳]. رسول الله ﷺ به د جمعي مونخ د زوال خخه وروسته کولو.

۲- عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُنَّا نَجْمِعُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا

زَانَتْ الشَّمْسُ، ثُمَّ نَرْجِعُ نَتَّبِعُ النَّبِيَّ». [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۳]. حضرت سلمة بن الاكوع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايی چي:

مونږ به د جمعي مونخ د زوال خخه وروسته کولو.

عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ صَلَّى الْجُمُعَةَ. [معجم طبرانی الاوسط بحواله التلخیص الحیبر ج ۱/ ص ۵۹]. رسول الله ﷺ به د جمعی مونخ په هغه وخت کې کولو کله به چې زوال وشو.

۴- عن مالك بن ابی عامر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: «كُنْتُ أَرَى طِنْفَسَةَ لِعَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ تُنْظَرُ إِلَى جِدَارِ الْمَسْجِدِ الْغُرْبِيِّ، فَإِذَا غَشِيَ الطِنْفَسَةُ كُلُّهَا ظِلُّ الْجِدَارِ خَرَجَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِلَى الصَّلَاةِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، ثُمَّ نَزَجَ، فَتَقَبَّلَ قَائِلَةً الصَّخَاءِ». [موطأ امام مالك ص ۶].

حضرت مالک بن ابی عامر فرمایي چې: د حضرت عقیل بن ابی طالب ثخادر به مغربی دیوال ته پروت وونو ما به لیدل چې کله به دا ثخادر د دیوال په سوری کې پټ شونو حضرت عمر رضی الله عنه به راووتلو او د جمعی مونخ به یې وکړو، بیا به مونږ د جمعی د مانځه څخه وروسته واپس کیدلو او د غرمې قیلوله به مو کوله.

۵- عَنْ أَبِي الْقَيْسِ عَمْرِو بْنِ مَرْوَانَ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «كُنَّا نَجْتَمِعُ مَعَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ». [مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۰۸]. مروان فرمایي چې: مونږ به د علی رضی الله عنه سره د جمعی مونخ د زوال په وخت کې کولو.

۶- بِمَالِكٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «كَانَ النُّعْمَانُ بْنُ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ بَعْدَ مَا تَزُولُ الشَّمْسُ». [مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۰۸]. نعمان بن بشیر رضی الله عنه به د جمعی مونخ د زوال څخه وروسته کولو.

۷- عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ الْعِزَّازِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «مَا رَأَيْتُ إِمَامًا كَانَ أَحْسَنَ صَلَاةً لِلْجُمُعَةِ مِنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَانَ يُصَلِّي بِهَا إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ». [مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۰۹].

ولید بن عیزار رحمهم الله فرمایي چې ما هیڅ امام ندی لیدلی چې ښایسته مونخ یې کړی وی د عمرو بن حرث رضی الله عنه څخه، ده رضی الله عنه به د جمعی مونخ د زوال په وخت کې کولو.

۸- عَنِ الْحَسَنِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «وَقْتُ الْجُمُعَةِ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ». [مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۰۸]. حضرت حسن بصری رحمهم الله فرمایي چې: د جمعی د مانځه وخت د لمر د زایلیدو وخت دی.

۹- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «وَقْتُ الْجُمُعَةِ وَقْتُ الظُّهْرِ». [مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۰۹]. ابراهیم نخعی رحمهم الله فرمایي چې د جمعی د مانځه وخت د ماسپښین وخت دی.

۱۰- امام بخارى رحمه الله د جمعي د وخت لپار داسې باب لگولی دی چې: باب وقت الجمعة اذا زالت الشمس وكذلك عن عمرو رضي الله عنه وعلى رضي الله عنه والنعمان بن بشير رضي الله عنه وعمر بن حريث رضي الله عنه. [بخارى ج ۱/ ص ۱۲۳].

ددې احاديثو او اثارو څخه معلومه شوه چې د زوال څخه مخکې د جمعي مونځ نه کيږي، لکن ددې ټولو احاديثو او اثارو په خلاف غير مقلدين ددېن دښمنان ليکي چې د جمعي مونځ د زوال څخه مخکې هم صحيح دی. الروضة الندية ج ۱/ ص ۱۳۷ [ونزل الابراج ج ۱/ ص ۱۵۲].

د جمعي د لمانځه لپاره دوه اذانه سنت دی:

۱- عن السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رضي الله عنه، يَقُولُ: «إِنَّ الْأَذَانَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ كَانَ أَوَّلَهُ حِينَ يَجْلِسُ الْإِمَامُ، يَوْمَ الْجُمُعَةِ عَلَى الْبَيْتِ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبَى بَكْرٍ، وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَلَمَّا كَانَ فِي خِلَافَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَثُرُوا، أَمَرَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِالْأَذَانِ الثَّالِثِ، فَأَذِنَ بِهِ عَلَى الزُّورَاءِ، فَتَبَتَ الْأَمْرُ عَلَى ذَلِكَ». [بخارى ج ۱/ ص ۱۲۵، وابوداؤد ج ۱/ ص ۱۵۵، ونسائي ج ۱/ ص ۱۵۶]. حضرت سايب بن يزيد رضي الله عنه فرمايي چې: د رسول الله صلی الله علیه و سلم د ابوبکر رضي الله عنه او د عمر رضي الله عنه په زمانه کې به اذان په هغه وخت کې کيدلو کله به چې امام په ممبر باندې کيناستلو، بيا د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت زمانه راغله او خلک زيات شول، نو حضرت عثمان ددريم اذان (د جمعي اول اذان) حکم وکړو نو په زوراء مقام کې دا اذان وشو او بيا دا يو مستقل سنت شول.

ددې اذان مخالفت هيڅ صحابي، هيڅ تابعي، هيڅ تبع تابعي او هيڅ مجتهد نه دی کړی، بلکې د انگریزانو د دورې څخه مخکې هيڅ مسلمان نه دی کړی او د رسول الله صلی الله علیه و سلم ددې حکم په موجودگي کې به يې څرنگه مخالفت کوي چې عليکم بسنتي وسنة الخلفاء الراشدين المهديين؟ ددې حديث مطابق دا اذان سنت دی، دا اذان په زوراء کې کيدلو، بيا په مسجد کې شروع شو، دعهد عثمان څخه ترننه پورې په مکه او په مدينه کې د مسجد په داخل کې کيږي او ترننه پورې ددې غير مقلدينو د نجسي ډلې څخه بغير هيچا پرې اعتراض نه دی کړی.

لامذهبان ددی صحابه و و دې سنت ته بدعت وایي لامذهب محمد جو ناگهر و غیره لامذهبان لیکی چې: پس هماري زمانی مین مسجد مین جود و اذانین هوتی هین و ه صریح بدعت هین او کیسی طرح جایز نهین. [فتاوی ستاریه ج ۳/ ص ۸۵ فتاوی علماء حدیث ج ۲/ ص ۱۷۹].

بعضی غیر مقلدین جوابونه کوي چې ددی اذان دپاره علت داو و چې خلک ډیر شول او یو اذان ورته نه کافي کیږي، اوس خو لاسپیکر شته نو دې اذان ته ضرورت نشته.

قلنا: چې که داسې علل تاسو راوباسئ نو بیا به یو کمونست پنځه وخته اذان ته هم چوتی ورکړي، ځکه چې دلته به هم علت راوباسي چې پنځه وخته اذان ددی دپاره کیدلو چې خلکو ته دمانځه وختونه معلوم شي اوس خو ساعتونه دهر چا سره شته او هر چا ته دمانځه وخت معلومیږي، لهذا اوس پنځه وخته اذان ته ضرورت نشته، او بیا یو کمونست ووايي چې روژه د اقتصادي کمزوری له وجې نیول کېده نو اوس اقتصادي کمزوري له مینځه تللي نور وژي ته هم ضرورت نشته، آیا دا استدلال به یې صحیح وي؟.

د جمعي د مانځه څخه مخکې د دواړو خطبو لوستل

په عربی ژبه ضرور دي په بله ژبه یې لوستل مکروه تحریمي دي.

مولانا عبدالحی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: ولا يشترط كونها بالعربية فلو خطب بالفارسية او بغيرها جاز كذا قالوا، والمراد بالجواز هو الجواز في حق الصلوة بمعنى انه يكفي لاداء الشرطية وتصح الصلوة، لا الجواز بمعنى الاباحة المطلقة فانه لا شك في أن الخطبة بغير العربية خلاف السنة المتوارثة من النبي ﷺ والصحابة فيكون مكروهاً تحريماً. [عمدة الرعاية حاشية شرح وقاية ج ۱/ ص ۲۰۰]. د خطبې لوستل په عربی باندې شرط نه دي، فلهاذا که په فارسی او یا په بله ژبه باندې یې خطبه ولوستله نو جایزه ده همدارنگه فقهاوو فرمایلي دي، او مراد د جواز څخه د مانځه په حق کې جواز دی، په دې معنی سره چې د جمعي د مانځه لپاره چې د خطبې کوم شرط دی هغه پوره شو او د جمعي موندل شوی. د جواز دا معنی نه ده چې د عربی څخه بغير په بله ژبه باندې د خطبې لوستل مطلقاً مباح دي، ځکه چې په دې کې هیڅ شک نه شته چې د عربی څخه ما سوا په بله ژبه باندې د خطبې لوستل د هغې طریقې څخه مخالف دی کومه طریقه چې د رسول الله ﷺ او د صحابه کرامو رضی اللہ عنہم د زمانې څخه متواتره او مسلسل را روانه ده، لهذا د عربی څخه بغير

په ژبه باندې د خطبې لوستل مکروه تحریمي دي. او د شوافعو په نزد په عربی باندې د خطبې لوستل شرط دي نو چا چې د عربی څخه بغير په بله ژبه باندې خطبه ولوستله د جمعې مونځ یې ونه وشو، امام نووی رحمه الله فرمایي چې: ویشترط كونها بالعربية. [کتاب الاذکار ص ۱۰۴].

۱- د خطبې اصل حقیقت د الله جل و علا ذکر دی صرف و عظمه دی، الله جل و علا فرمایي چې: اذا نودی للصلوة من یوم الجمعة فاسعوا الی ذکر الله، تمام مفسرین فرمایي چې: دلته د ذکر الله څخه مراد خطبه ده، په حدیث کریمه کې هم د خطبې څخه په ذکر باندې تعبیر شوی دی، رسول الله جل و علا فرمایي چې: اذا کان یوم الجمعة وقفت الملائكة علی باب المسجد یکتبون الاول فالاول، ومثل المهجر کمثل الذی یهدی بدنة، ثم کالذی یهدی بقرة، ثم کبشاً ثم دجاجة ثم بیضة فاذا خرج الامام طوّر صحفهم ویستمعون الذکر. [بخاری ج ۱/ ص ۱۴۷، مسلم ج ۱/ ص ۲۸۲]. کله چې د جمعې ورځ شي نو ملایکې د مسجد په دروازه کې ودریږي او راتلونکي خلک یو د بل پسې لیکي اول راتلونکی داسې دی لکه د الله جل و علا د رضا لپاره چې اوبن چاته ورکړي، دوهم داسې دی لکه غوا چې ورکړی، ورپسې داسې دی لکه گډ (پسه) چې ورکړي، ورپسې داسې دی لکه چرگه چې ورکړی او ورپسې داسې دی لکه چې هگۍ چې ورکړي، نو کله چې امام راووتی نو ملایکې خپل کاغذونه راټول کړي او ذکر (خطبې) ته غوږ کېږدي، نو د قرآن او د حدیث دواړو څخه ثابته شوه چې خطبه ذکر الله دی نو لکه تعوذ، تسمیه، تسبیح، تحمید، التحیات... وغیره اذکار چې په مانځه کې په غیر عربی باندې لوستلی شی او د قادر لپاره په عربی باندې حرام دی نو همدارنگه خطبه هم دوه رکعتونه مونځ قایم مقامه ده نو دا به هم په عربی باندې لوستلی شي او په غیر عربی باندې به مکروه تحریمي وي.

۲- خطبه دوه رکعتونه مونځ په ځای باندې لوستل کیږي. [مصنف بن ابی شیبې ج ۲/ ص ۱۲۸، مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۳۷، المدونة الکبری ج ۱/ ص ۱۵۸، معجم طبرانی کبیر ج ۹/ ۱۳۰۹].

همدارنگه مونځ او خطبه په ډیر احامو او شرایطو کې سره شریک دي لکه منع الاکل والشرب وقت الصلوة والخطبة، ومنع الکلام، فی وقت الصلوة والخطبة. نو لکه مونځ چې په عربی باندې ضروري دی، نو همدارنگه به خطبه هم په عربی باندې ضروري وي.

۳- خطبه په اجماع سره د مانځه لپاره شرط ده، نو په کومه ژبه چې مشروط لوستلی شي چې عربي ده، نو په هغه ژبه به یې شرط هم لوستلی شي چې عربي ده.

۴- رسول الله ﷺ امر کړی دی چې د جمعي مونغ خطبې په نسبت اوږد کړئ. (أطيلوا الصلوة وأنصرو الخطبة) [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۶]. نو اوس که یوه یا یوه نیمه گینته په پښتو یا په فارسي یا په اردو باندې بیان په خطبه حساب شي نو خطبه به د مانځه څخه اوږده شي.

۵- رسول الله ﷺ ټول عمر په عربي باندې خطبه لوستلې ده، حالانکې د رسول الله ﷺ په خطبه کې یواځې عربیان نه وو بلکې عجم هم پکې وو او د هغوي هم د دین زده کولو ته ضرورت وو لکن رسول الله ﷺ هیڅکله هم په بله ژبه باندې خطبه نه ده لوستلې، معلومېږي دا چې د خطبې مقصد صرف وعظنه وو، خلفاء راشدينو هم ټول عمر په عربي باندې خطبه لوستلې ده، حالانکه د دوي په خطبه کې هم یواځې عربیان نه وو، همدارنګه نور صحابه کرام رضی الله عنه او تابعین رحمهم الله چې د دین د تبلیغ لپاره څومره ملکونو ته تللي دي، یو هم پکې په بله ژبه خطبه نه ده لوستلې نو که خطبه وعظوی نو په عجمو کې خو په عجمی باندې عظم ضروري وو، نو په عربي باندې مواظبت د دې خبرې واضح دلیل دی چې خطبه په عربي باندې ضرور ده.

حضرت شاه ولی الله رحمته الله علیه فرمایي چې: «چون خطب انحضرت ﷺ وخلفاء وهلم جراً ملاحظه کردیم تنقیح آن وجود چند چیز ست، حمد، وشهادتین، و صلوة بر آنحضرت ﷺ، وأمر بتقوی، وتلاوت آیتی، ودعا برای مسلمین و مسلمات و عربی بودن خطبه ... و عربی بودن نیز بجهت عمل مستمر مسلمین در مشارق و مغارب با وجود آنکه در بسیاری از اقالیم مخاطبان عجمی بودند. [موی مصفی شرح مؤطاً امام مالک ج ۱/ ص ۱۵۴].

چې خطبه شروع شي نو بیا مونغ کول او خبرې کول مکروه دي

۱- عن سلمان الفارسي رضي الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «مَنْ اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَظَهَرَ بِمَا اسْتَطَاعَ مِنْ طَهْرٍ، ثُمَّ أَذْهَنَ أَوْ مَسَّ مِنْ طَيِّبٍ، ثُمَّ رَأَى فَلَمْ يُفَرِّقْ بَيْنَ اثْنَيْنِ، فَصَلَّى مَا كَتَبَ لَهُ، ثُمَّ إِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ أَلَصَّتْ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى». [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۴]. حضرت سلمان فارسي رضی الله عنه فرمایي چې: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: څوک چې د جمعي په ورځ غسل وکړي او تر خپلې وسې او طاقت پورې صفائی وکړي بیا تیل ولګولي او یا خوشبويي ولګوله بیا مانځه ته لاړ شي نو د دوو کسانو په

مینح کپی جدایی رانه ولی بیا چې شومره ورته الله ﷺ لیکلی وی هغومره مونخ وکړي بیا چې کله امام د خطبې لپاره راووتی، چې شي نو وبه بښلی شي دده لپاره هغه گناهونه چې ددې جمعې او دتیرې جمعې په مینح کې یې کړي وي.

۲- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «مَنْ اغْتَسَلَ؟ ثُمَّ أَقَى الْجُمُعَةَ، فَصَلَّى مَا قُدِّرَ لَهُ، ثُمَّ أَنْصَتَ حَتَّى يَقْرَأَ مِنْ خُطْبَتِهِ، ثُمَّ يُصَلِّيَ مَعَهُ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ الْأُخْرَى، وَفُضِّلَ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ» [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۳]. رسول الله ﷺ فرمایي چې: چا چې غسل وکړو، بیا د جمعې لپاره مسجد ته راشي نو چې شومره ورته الله ﷺ مقرر کړي وی هغومره مونخ وکړي، بیا چې شي تردې پورې چې امام د خطبې څخه فارغ شي، بیا د امام سره د جمعې مونخ وکړي، نو وبه بښلی شي، دده لپاره هغه گناهونه چې ددې جمعې او د تیرې جمعې تر مینح یې کړي دی او ذرې ورځې زیاتې هم.

۳- عَنْ عَطَاءِ الْخِرَاسَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ نَبِيْشَةَ الْهَذَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنَّ الْمُسْلِمَ إِذَا اغْتَسَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، ثُمَّ أَقْبَلَ إِلَى الْمَسْجِدِ، لَا يُؤْذِي أَحَدًا، فَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْإِمَامَ خَرَجَ، صَلَّى مَا بَدَأَهُ، وَإِنْ وَجَدَ الْإِمَامَ قَدْ خَرَجَ، جَلَسَ فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ، حَتَّى يَقْضِيَ الْإِمَامُ جُمُعَتَهُ وَكَلَامَهُ، إِنْ لَمْ يُغْفَرْ لَهُ فِي جُمُعَتِهِ تِلْكَ ذُنُوبُهُ كُلُّهَا، أَنْ تَكُونَ كَفَّارَةً لِلْجُمُعَةِ الَّتِي تَلِيهَا». [مسند احمد ج ۵/ ص ۷۵].

حضرت عطاء الخراساني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې: حضرت نبیشة الهذلي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به د رسول الله ﷺ دا ارشاد راټولولو چې کله یو مسلمان د جمعې په ورځ باندې غسل وکړي، بیا د جومات طرفته په داسې حال کې لاړ شي چې چاته ضرر نه رسوي نو که وی لیدل چې امام نه دی راوتلی نو چې شومره یې خوښه وی هغه مونخ وکړی او که وی لیدل چې امام راوتلی دی، نو کینی، غوږ کیږدي او چې شي، تردې پورې چې امام د خطبې او د مونخ څخه فارغ شي نو که پدې جمعه کې دده ټول گناهونه معاف نه شي، نو د مخکنۍ جمعې لپاره به کفاره شي.

۳- ابو هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې کله د جمعې ورځ شي نو ملایکې د مسجد په دروازه کې دریږي او د راتلونکو خلکو نومونه یو د بل پسې لیکي او په اول کې راتلونکی داسې دی لکه اوبښ یې چې هدیه کړی وي، بیا ورپسې داسې دی لکه غوا یې چې هدیه کړی وي، بیا ورپسې داسې دی لکه پسه یې چې هدیه کړی وي، بیا ورپسې داسې دی لکه چرگه یې چې هدیه کړی وي، بیا ورپسې

داسې دی لکه هکې یې چې هدیہ کړې وي. فاذا خرج الامام طوو صحفهم ويستمعون الذکر. [بخاری ج ۱/ ص ۱۱۳۷]. کله چې امام راو وځی نو بیا خپل کاغذونه کلوله راټول کړي او خطبې ته غوږ کیږدي.

۴- ابوهريرة د رسول الله ﷺ څخه روایت کوي چې: إِذَا قُلْتَ لِصَاحِبِكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ: أَنْصِتْ، وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ، فَقَدْ لَقِيتَ. [بخاری ج ۱/ ص ۱۴۷]. کله چې دې ملګري په د جمعې په ورځ وویلې چې چې شه داسې حال کې چې امام خطبه لوستله نو په تحقیق سره تا لغوه او بیکاره کار وکړو.

۵- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ تَكَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ، نَوَكَّلَ الْبَيَارَ يُحْمِلُ أَسْفَارًا، وَالَّذِي يَقُولُ لَهُ: أَتُصِتُ، لَيْسَ لَهُ جُمُعَةٌ." [مسند احمد ج ۱/ ص ۲۳۰] رسول الله ﷺ نړیایي چې د خطبې په حالت کې د خبرو کوونکي د هغه څخه په مثال دی چې کتابونه پرې باروي او هغه سړي چې ده ته ووايي چې چې شه نو د هغه هم جمعه ونه شوه.

۱- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «سَمِعْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ: "إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ السُّجْدَ وَالْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَا صَلَاةَ وَلَا كَلَامَ حَتَّى يَقْرَأَ الْإِمَامُ» [جمع الزوايد ج ۲/ ص ۱۸۴]. رسول الله ﷺ نړیایي چې: کله یو کس ستاسو په داسې حالت کې مسجد ته راغلو چې امام خطبه لوستله نو نه به مونږ کوي او نه به خبرې کوي، تردې پورې چې چې امام فارغ شي.

۸- ابن شهاب زهري رحمه الله عليه فرمایي چې: ماتة ثعلبة بن مالک القرظی و فرمایيل چې مونږ به د عمر رضي الله عنه په زمانه کې د جمعې په ورځ تر هغې پورې مونږ نه کول چې ترڅو پورې به عمر رضي الله عنه راوتلی، بیا به د اذان په وخت کې هم مونږ خبرې کولې خو فَإِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ، وَقَامَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَخْطُبُ، أَنْصَتْنَا، فَلَمْ يَتَكَلَّمْ مِنَّا أَحَدٌ. قَالَ ابْنُ شِهَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَخَرُوجُ الْإِمَامِ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ. وَكَلَامُهُ يَقْطَعُ الْكَلَامَ. [موطأ امام مالک ص ۸۸] کله به چې اذان کوونکي چې شول او حضرت عمر رضي الله عنه به خطبه شروع کړه نو بیا به په مونږ کې هیچا خبرې نه کولې. ابن شهاب زهري رحمه الله عليه فرمایي چې: د امام راوتل د خلکو مونږ ختموي او د امام کلام د خلکو خبرې ختموي.

۹- عَنِ ابْنِ شِهَابٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ثَعْلَبَةُ بْنُ أَبِي مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ «قُعُودَ الْإِمَامِ يَقْطَعُ السُّبْحَةَ، وَأَنَّ كَلَامَهُ يَقْطَعُ الْكَلَامَ» [الحديث مسند الامام الشافعي ج ۱/ ص ۱۳۹]. ابن شهاب : زهري رحمه الله عليه

فرمایی چې: ماته ثعلبه بن مالک رضی اللہ عنہ حدیث بیان کړی دی چې د امام کیناستل په ممبر باندې د خلکو مونځ قطع کوي. او دده کلام د خلکو خبرې ختموي.

۱۰- عَنْ ثُعْلَبَةَ بْنِ أَبِي مَالِكٍ الْقُرَظِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «أَدْرَكْتُ عُمَرَ، وَعُثْمَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَكَانَ الْإِمَامُ إِذَا خَرَجَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، تَرَكْنَا الصَّلَاةَ». [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱]. حضرت ثعلبه بن مالک القرظي رضی اللہ عنہ فرمایی چې: ما د حضرت عمر رضی اللہ عنہ او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ زمانه لیدلی ده، (په هغه وخت کې د جمعې په ورځ دا معمول وو) چې امام به (د خطبې لپاره راووتلو) نو مونږ به مونځ پرېښودلو.

۱۱- سايب بن يزيد رضی اللہ عنہ فرمایی چې: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ په زمانه کې به مونږ د جمعې په ورځ مونځ کولو. فَإِذَا خَرَجَ عُمَرُ رضی اللہ عنہ وَجَلَسَ عَلَى الْمِنْبَرِ قَطَعْنَا الصَّلَاةَ [نصب الراية ج ۲/ ص ۲۰۴] کله به چې عمر رضی اللہ عنہ راووتلو او په ممبر به کیناستلو نو مونږ به مونځ پرېښودلو.

۱۲- حضرت علي رضی اللہ عنہ فرمایی چې: د جمعې مانځه ته درې قسمه خلک راځي، یو هغه سړی دی چې د جمعې مانځه ته په سکون، وقار او خاموشي سره راځي، نو دا هغه سړی دی چې ددې دواړو جمعو په مینځ کې گناهونه ورته معاف کیږي. راوي فرمایی چې: زما دا گمان دی چې دا یې هم وویل چې دزایدو ورځو گناهونه هم ورته معاف کیږي، بل هغه سړی دی چې په جمعه کې شریک شي او لغوه کارونه کوي، نو دده برخه همدغه لغوه او بیکاره کار دی. (وَرَجُلٌ صَلَّى بَعْدَ خُرُوجِ الْإِمَامِ فَلَيْسَتْ بِسُنَّةٍ، إِنْ شَاءَ أُعْطَاهُ وَإِنْ شَاءَ مَنَعَهُ. [منصف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۱۰])، دریم هغه سړی دی چې د امام (د خطبې لپاره) د راوتلو څخه وروسته مونځ کوي، دده دا مونځ د سنتو سره موافق نه دی، که د الله تعالی اراده وشي نو ثواب به ورکړي او که اراده یې وشي نو نه به یې ورکوي.

۱۳- عَنْ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَانَ يَكْرَهُ الصَّلَاةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ. حضرت علي رضی اللہ عنہ د خطبې په وخت کې مونځ مکروه گڼلو. [المدونة الكبرى ج ۱/ ص ۱۴۸].

۱۴- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَافَةَ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «أَتَاهُمَا كَانَا يَكْرَهُانِ الصَّلَاةَ وَالْكَلامَ بَعْدَ خُرُوجِ الْإِمَامِ» [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱].

حضرت ابن عباس او حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ به د خطبې په وخت کې مونځ او خبرې مکروه گڼلې.

۱۵- عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَأَلُوهُ عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ؟ قَالَ: «أَرَأَيْتَ لَوْ فَعَلَ ذَلِكَ كُلُّهُمْ كَانَ حَسَنًا؟»

حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہما خُخہ خلکو د خطبې په وخت کې د مانځه په باره کې پوښتنه وکړه؟
 ونه ورته وفرمایل چې که د خطبې په وخت کې ټول خلک په مونځ ودرېږي نو آیا دا به ښه کار وي؟
 [مصنف عبد الرزاق ج ۳/ ص ۲۴۵].

۱۶- عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا «يُصَلِّي يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَإِذَا انْحَتَيْنِ خَرُوجُ الْإِمَامِ قَعَدَ قَبْلَ خُرُوجِهِ» [مصنف عبد الرزاق ج ۳/ ص ۲۱۰]

حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہما به د جمعې په ورځ مونځ کولو پس کله به چې د امام د راوتلو وخت شو
 نو د امام د راوتلو خُخه به مخکې کیناستلو.

۱۷- عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «الصَّلَاةُ وَالْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ مَعْصِيَةٌ [طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۴]

حضرت عقبه بن عامر رضی اللہ عنہ فرمایي چې پداسې حال کې مونځ کول چې امام په ممبر باندې ناست وي
 گناه ده.

۱۸- هشام به عروم رضی اللہ عنہ فرمایي چې: حضرت عبد الله بن صفوان رضی اللہ عنہ پداسې وخت کې مسجد
 ته راغلو چې حضرت عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ خطبه لوستله... فَأَسْتَلَمَ الرُّكْنَ ثُمَّ قَالَ: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَمِيرَ
 الْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ ثُمَّ جَلَسَ وَلَمْ يَرْكَعْ».. [طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۴] حجر اسود یې ښکل کړ یا یې
 سلام واچولو یا کیناستلو او سنت یې ونه کړل؟

۱۹- عَنْ ابْنِ سِيرِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «إِذَا خَرَجَ الْإِمَامُ، فَلَا يُصَلِّ أَحَدٌ حَتَّى يَقْرَأَ الْإِمَامُ» [مصنف
 ابن أبي شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱]. ابن سيرين رضی اللہ عنہ فرمایي چې: کله امام راووتلو نو هيڅوک دې تر هغې
 پرې مونځ نه کوي ترڅو پورې چې امام فارغ شي.

۲۰- عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، رَحِمَهُمُ اللَّهُ قَالَ: «إِذَا قَعَدَ الْإِمَامُ عَلَى الْمِنْبَرِ فَلَا صَلَاةَ». [مصنف ابن أبي
 شيبة ج ۲/ ص ۱۱۱]. هشام رضی اللہ عنہ د خپل پلار عروة بن زبیر رضی اللہ عنہ خُخه روایت کوي چې کله امام په ممبر
 باندې کیناستلو نو بیا مونځ نشته.

۲۱- عَنْ مَعْبَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: «فِي الرَّجُلِ يَجِيءُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ، يَجْلِسُ وَلَا يُصَلِّي» [مصنف

ابن ابی شیبہ ج ۲/ ص ۱۱۱، طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۴]. معمر د زهری رَحِمَهُمَا اللَّهُ، خنخه دهغه سړي په باره کې روایت کوي چې پداسې حالت کې مسجد ته راشي چې امام خطبه لولي نو کيني به او مونځ به نه کوي.

۲۲- عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ «أَنَّهُ كَرِهَ أَنْ يُصَلِّيَ وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ». [طحاوی ج ۱/ ص ۲۵۵] امام

مجاهد رَحِمَهُمَا اللَّهُ به د خطبې په وخت کې مونځ ته مکروه ویلي دي.

۲۳- عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ، قَالَ: «خُرُوجُ الْإِمَامِ يَقْطَعُ الصَّلَاةَ، وَكَلَامُهُ يَقْطَعُ

الْكَلَامَ» [مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲/ ص ۱۱۱، مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۴۵] سعید بن مسیب رَحِمَهُمَا اللَّهُ

فرمایي چې: د امام د خطبې لپاره راوتل مونځ او د امام کلام د خلکو خبرې ختموي.

نو د جمهورو مسلمانانو په نیز باندي د خطبي په وخت کي د مونځ کول صحیح نه دي، امام

نو ویرحمه الله لیکي چې: د امام مالک رحمه الله، امام لیث بن سعد رحمه الله، امام ابو خنیفه رحمه الله

او ده جمهورو صحابو ورضي الله عنهم او د تابعینو رحمهم الله مسلک دا دی چې د خطبي په وخت کي

مونځ صحیح نه دی. د حضرت عمر رضي الله عنه، حضرت عثمان رضي الله عنه او حضرت علي رضي الله

عنه همدا مسلک دی. نووي شرح مسلم ج ۲ ص ۴۱۵

علامه عراقی فرمائي چې د حضرت ابن عمر رضي الله عنهما، ابن عباس رضي الله عنهما، عرو

بن زبیر رضي الله عنه، مجاهد رحمه الله، عطاء بن أبي رباح رحمه الله، سعد بن المسيب رحمه الله،

محمد بن سيرين رحمه الله، امام زهري رحمه الله، قتادة رحمه الله، ابراهيم نخعي رحمه الله او د قاضي

شريح رحمه الله همدا مذهب دی. فتح الملهم ج ۲ ص ۴۱۵ [امام ترمذي رحمه الله فرمائي چې د کوفې د

فقهاو او د محدثينو همدا مسلک دی. ترمذي ج ۱ ص ۶۷

رسول الله عليه السلام فرمائي چې: يصلي ما كتب له ثم ينصت اذا تكلم الامام بخاري ج ۱ ص

۱۲۱ مسلم ج ۱ ص ۲۸۳]. طيالسي ص ۶۵ (د امام د راوتلو خنخه مخکي) چې څومره مونځ ورته مقرر

وي هغه دي وکړي بيا چې امام خطبه شروع کړه نو چپ دي شي، نو د دي صحيح احاديثو خنخه معلومه

شوه چې د خطبي په وخت کي د چپ کيدلو خنخه بغير بله چاره نشته او حضرت نبیسته الهذلي رضي الله

عنه د رسول الله عليه السلام خنخه روایت کوي چې:

فَإِنْ لَمْ يَجِدِ الْإِمَامَ خَرَجَ صَلَّى مَا بَدَأَ لَهُ، وَإِنْ وَجَدَ الْإِمَامَ قَدْ خَرَجَ جَلَسَ فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ (الحديث مجمع

الزوائد ج ۲ ص ۱۷۱ وَقَالَ رَوَاهُ أَحْمَدُ وَرِجَالُهُ رِجَالُ الصَّحِيحِ خَلَا شَيْخُ أَحْمَدَ رَحِمَهُ اللَّهُ... وَهُوَ ثَقَّةٌ... انتهى

که امام د خطبي لپاره نه وو راوتلي نو چې شومره مونځ کول غواړي ودي ئي کړي. او چې کله امام د خطبي لپاره راووتلو نو په دغه وخت کې دې هر سړی کينډی او چپ دي شي، علامه هيشمي فرمائي چې: د دې روايت ټول راويان د بخاري او د مسلم راويان دي د امام احمد د استاذ څخه ما سوا، ليکن هغه هم ثقدي دي. د دې صحيح حديث څخه هم معلومه شوه چې د خطبي په وخت کې د مونځ اجازت نشته.

فان قيل: چې په حديث کې راځي: «إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَالْإِمَامُ يُخْطَبُ، فَلْيَرْكَعَتَيْنِ، وَلْيَتَجَوَّزْ فِيهِمَا». [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۷]. په تاسو کې چې څوک پداسې حالت کې راغلو چې امام خطبه لوستله، نو دوه رکعت له مونځ دي په اختصار سره وکړي.

قلنا: دا حديث د يوې خاصې واقعې سره تعلق لري. بيا بعضي راويانو د نقل بالمعني په اعتبار د عموم جامه وراغوستي ده اصل واقعه دا وه چې حضرت سليک غطفاني رضي الله عنه د ډيري غريبۍ بنکار شوي وو، کله چې رسول عليه السلام دده خراب حالت وليدلو نو د چنډې اراده ئي ورته وکړه، او حکم ئي ورته وکړو چې پاشيږه او دوه رکعت له مونځ وکړه، او دا حکم ئي د دې لپاره ورته وکړو چې خلک دده خراب حالت وگوري او د زړه د اخلاصه چنده ورسره وکړي د روايت اصل الفاظ داسي دي چې:

جَاءَ رَجُلٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخْطَبُ بِهَيْئَةٍ بَدَأَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَصَلَّيْتَ؟» قَالَ: لَا، قَالَ: «صَلِّ رَكْعَتَيْنِ، وَحَثَّ النَّاسَ عَلَى الصَّدَقَةِ»... الحديث نسائي ج ۱ ص ۱۵۸

رسول الله عليه السلام خطبه لوستله چې په دې وخت کې يو سړی چې حالت ئي ډير خراب وو راغلو. نو رسول الله عليه السلام ورته وفرمائيل چې آيا مونځ دي کړی دی؟ هغه ورته وفرمائيل چې نه، نو رسول الله عليه السلام ورته وفرمائيل چې پاسيږه او دوه رکعت له مونځ وکړه، او خلک ئي په صدقه باندي تيز کړل. دمسند احمد د روايت الفاظ داسي دي چې رسول الله عليه السلام وفرمائيل چې: «إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ دَخَلَ السُّجْدَ فِي هَيْئَةٍ بَدَأَ فَأَمَرْتَهُ أَنْ يُصَلِّيَ رَكْعَتَيْنِ وَأَنَا أَرْجُو أَنْ يَقْطِنَ لَهُ رَجُلٌ فَيَتَصَدَّقَ عَلَيْهِ» (فتح الباری ج ۲ ص ۲۷۷).

دا سري مسجد ته په خراب حالت کي راغلو، نو ما ورته امر وکړو چې دوه رکعت له مونځ وکړه او څه امید لرم چې څوک د ده په خراب حالت باندې خبر شي نو صدقه به ورباندې وکړي، نو د دې څخه معلومه شوه چې دا یوه مخصوصه واقعه وه، نو بعضي راویان روایت بالمعنی وکړو، او د عموم جامه ئې ورنه ورواغوستله، په یو روایت کي داسي هم راغلي دي چې: وامسک عن الخطبة حتي فرغ من صلوة. دارقطني ج ۱ ص ۱۶۹، زیلعي ج ۲ ص ۲۰۳] د دې سري د مانځه څخه تر فارغیدلو پوري نبي علیه السلام خطبه درولې وه. په یو روایت کي الفاظ داسي دي چې: ارفع رکعتين ولا تعد لمثل هذا. دارقطني ج ۱ ص ۱۶۹ ته دوه رکعت له مونځ وکړه خو بیا داسي مه کوه، نو چونکه دا سري نهایت غریب وو، نو رسول الله علیه السلام ورته امر وکړو چې دوه رکعت له مونځ وکړي، د دې لپاره چې خلکو ته دده خراب حالت ښکاره شي او چنده ورسره وکړي، او کله چې په دوهمه او دریمه جمعه باندې راغلو نو بیا ورته رسول الله علیه السلام وفرمائیل چې پاشیپه او مونځ وکړه. فتح الباري ج ۱ ص ۴۹۹. او دا هم د دې لپاره چې خلک دده خراب حالت وگوري او چنده ورسره وکړي کله چې دا په دوهمه جمعه باندې راغلو. رسول الله علیه السلام خطبه لوستله نو وي فرمائیل چې: ان يصدقوا عليه وان يصلي رکعتين. جزء القراءة ص ۳۷ خلک دي په ده باندې صدقه وکړي او ده ته ئې د دوه رکعت له مونځ حکم وکړو

(۳) په اعتراض کي په ذکر شوي حدیث کي الفاظ داسي دي چې: «إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَالْإِمَامُ يُخْطِبُ، فَلْيَرْكُعْ رَكْعَتَيْنِ، وَلْيَتَجَوَّزْ فِيهِمَا» الحدیث.

یخطب صیغه د مضارع ده نو خطبه په استقبال کي ده نو معنی دا شوه چې کوم سري چې راغلو په داسي حالت کي چې امام د خطبې لوستل غوښتل، او د خطبې اراده ئې کړي وه، نو د خطبې څخه مخکي دې دوه رکعت له مختصر مونځ وکړي. امام نسائي په سنن الکبری کي د دې حدیث لپاره داسي باب قائم کړي دي چې: باب الصلوة قبل الخطبة نو د امام نسائي د تحقیق مطابق دا واقعه د خطبې څخه مخکي منځ ته راغلې وه، همدا معنی علماؤ په نظر کي نیولي ده او د یخطب ترجمه ئې په یرید الخطبة سره کړي ده وگوره فتح الملهم ج ۲ ص ۲۱۷ فیض الباري ج ۲ ص ۳۴۴.]

د جمعی به ورخ لس رکعتہ سنت مؤکد دی، خلور د فرضو خخه

مخکی او شپږ د فرضو خخه وروسته دی.

۱- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا، وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجْعَلُ التَّسْلِيمُ فِي آخِرِ هِنَ رَكْعَةٍ. [معجم طبرانی اوسط بحواله نصب الراية ج ۲/ ص ۲۰۶، باب صلوة الجمعة آحادیث سنة الجمعة].
حضرت علی رضی اللہ عنہ فرمائی چې: رسول الله ﷺ د جمعی د مانخه خخه مخکی او وروسته خلور خلور رکعتہ کول، سلام به یې په اخیرني خلورم رکعت باندې ګرځولو.

۲- وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَرُكُّهُ قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا لَا يَفْصِلُ بَيْنَهُنَّ». [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۹۵، باب في سنة الجمعة]. عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې: رسول الله ﷺ د جمعی د فرضو خخه مخکی خلور رکعتہ کول او وروسته به یې هم خلور رکعتہ کول ددې خلورو رکعتونو په مینځ کې به یې (په دوو رکعتونو) سلام نه ګرځولو.

۳- ابن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چې: كَانَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَرُكُّهُ قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا، لَا يَفْصِلُ فِي شُؤْمَيْنِ [ابن ماجه ص ۷۹]. باب ماجاء في الصلوة قبل الجمعة [رسول الله ﷺ به د جمعی د فرضونو خخه مخکی خلور رکعتہ سنت کول او د دوي په مینځ کې به یې جدایی نه راوستله.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (مَرْفُوعًا) مَنْ كَانَ مُصَلِّيًا (يَوْمَ الْجُمُعَةِ) فَلْيُصَلِّ قَبْلَهَا أَرْبَعًا وَيَعْدُهَا أَرْبَعًا. [کنز العمال ج ۷/ ص ۷۴۹]. رسول الله ﷺ فرمائی چې: څوک د جمعی مونځ کوي نو د فرضو خخه مخکی دې خلور رکعتہ وکړي او وروسته دې هم خلور رکعتہ وکړي.

۵- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ الْجُمُعَةَ لِلْعَمَلِ بَعْدَهَا أَرْبَعًا. [مسلم ج ۱/ ص ۲۸۸]. رسول الله ﷺ فرمائی چې: کله یو ستاسو د جمعی مونځ وکړو نو ددې خخه وروسته دې خلور رکعتہ (سنت) وکړي.

۶- عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يُصَلِّي قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، وَيَعْدُهَا أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ. [مصنف عبد الرزاق ج ۳/ ص ۲۴۷، ترمذی باب الصلوة قبل الجمعة وبعدها]. عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ

به د جمعي د فرضو څخه مخکې او وروسته څلور څلور رکعتہ (سنت) کول او په یو روایت کې شپږ رکعتہ راغلی دي. [مجمع الزوايد ج ۱/ ص ۱۹۵].

۶- عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ.. [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۸، مسلم ج ۱/ ص ۲۸۸]. سالم رحمۃ اللہ علیہ د خپل پاز عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه روایت کوي چې رسول الله ﷺ به د جمعي د مانځه څخه وروسته دوه رکعتہ (سنت) کول. د اتم نمبر، نهم، لسم، یوولسم، دولسم، دیارلسم، څوارلسم او پنځلسم نمبر احادیثو څخه معلومېږي چې نبی ﷺ دا دوه رکعتہ د هغه څلورو رکعتونو سره کول کوم چې د نبی ﷺ معمول وو.

۷- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ فِي بَيْتِهِ [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۶۱، نسائی ج ۱/ ص ۲۱۰ باب صلوة الامام بعد الجمعة]. عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمايي چې: رسول الله ﷺ به د جمعي د مانځه څخه وروسته دوه رکعتہ په کور کې کول.

۸- عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ رحمۃ اللہ علیہ قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَأْمُرُنَا أَنْ نُصَلِّيَ قَبْلَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا وَيَعْدَهَا أَرْبَعًا حَتَّى جَاءَنَا عَلَى ﷺ فَأَمَرَنَا أَنْ نُصَلِّيَ بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ أَرْبَعًا. [مصنف عبدالرزاق ج ۳/ ص ۲۱۷]. حضرت ابو عبد الرحمن السلمي رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ مونږ ته حکم کولو چې د جمعي د فرضو څخه مخکې څلور رکعتہ کوئ او وروسته هم څلور رکعتہ کوئ تردې چې حضرت علي رضی اللہ عنہ راغلو نو هغه مونږ ته حکم وکړو چې د فرضو څخه وروسته اول دوه او بيا څلور رکعتہ کوئ.

۹- عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ رحمۃ اللہ علیہ قَالَ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُعَلِّمُنَا أَنْ نُصَلِّيَ أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ بَعْدَ الْجُمُعَةِ» حَتَّى سَمِعْنَا قَوْلَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «صَلُّوا سِتًّا»، قَالَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ رحمۃ اللہ علیہ: «فَنَحْنُ نُصَلِّي سِتًّا»، قَالَ عَطَاءُ رحمۃ اللہ علیہ: «أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ رحمۃ اللہ علیہ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَرْبَعًا». [معجم طبرانی ج ۹/ ۳۱۰، مصنف ابن ابی شيبه ج ۲/ ص ۱۳۲، مجمع الزوايد باب في سنة الجمعة]. حضرت ابو عبد الرحمن السلمي رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ به مونږ ته راښودل چې د جمعي د مانځه څخه وروسته څلور رکعتہ راښودل تردې چې مونږ د حضرت علي رضی اللہ عنہ خبره واوريدله چې شپږ رکعتہ کوئ، ابو عبد الرحمن فرمايي چې: بيا مونږ شپږ رکعتہ کول حضرت عطاء رحمۃ اللہ علیہ فرمايي چې: حضرت ابو عبد الرحمن به د جمعي د فرضو څخه وروسته اول دوه رکعتہ او بيا څلور رکعتہ کول.

۱۰- عن أبي عبد الرحمن رحمته الله عن علي رضي الله عنه أنه قال: «مَنْ كَانَ مِنْكُمْ مُصَلِّيًا بَعْدَ الْجُمُعَةِ فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا»

[طحاوی ج ۱ / ص ۲۳۳]. حضرت ابو عبد الرحمن السلمي رحمته الله د حضرت علی رضي الله عنه څخه روایت کوي چې حضرت علی رضي الله عنه فرمايل چې: څوک چې د جمعې د مانځه څخه وروسته مونځ کوي نو شپږ رکعتہ دې وکړي.

۱۱- قال الامام الترمذی رحمته الله: وَرَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي ثَلَاثَ الْجُمُعَةِ أَرْبَعًا، وَبَعْدَهَا أَرْبَعًا. وَرَوَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ: أَمَرَ أَنْ يُصَلِّيَ بَعْدَ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَرْبَعًا. [ترمذی ج ۱ / ص ۱۱۷]. امام ترمذی رحمته الله فرمايي چې: د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی چې د جمعې د مانځه څخه مخکې او وروسته دې څلور څلور رکعتہ (سنت) وکړي شي او د حضرت علی بن ابی طالب رضي الله عنه څخه روایت دی چې هغه رضي الله عنه به د جمعې د فرضو څخه وروسته اول د دوو دوه او بیا د څلورو رکعتو سنتو امر کولو.

۱۲- عن جبلة بن سحيم رحمته الله عن عبد الله بن عمر رضي الله عنه «أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ سِتَّ رَكَعَاتٍ». [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲ / ص ۱۳۲]. حضرت ابو بکر رحمته الله بن ابی موسی رضي الله عنه د خپل پلار حضرت ابو موسی اشعري رضي الله عنه څخه روایت کوي چې ده به د جمعې د مانځه څخه وروسته شپږ رکعتہ (سنت) کول.

۱۳- عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّى رحمته الله، عَنْ مَسْرُوقٍ رحمته الله، قَالَ: «كَانَ يُصَلِّي بَعْدَ الْجُمُعَةِ سِتًّا، رَكْعَتَيْنِ، وَأَرْبَعًا». [مصنف ابن أبي شيبة ج ۲ / ص ۱۳۲] حضرت محمد بن المنتشر رحمته الله د حضرت مسروق رحمته الله څخه روایت کوي چې ده به د جمعې د مانځه څخه وروسته شپږ رکعتہ سنت کول، اول دوه او بیا څلور رکعتہ.

فان قيل: دا شپږ رکعتہ به په کوم ترتیب سره اداء کيږي؟

قلنا: امام ابو يوسف رحمته الله او امام طحاوی رحمته الله فرمايي چې: د فرضو څخه وروسته اول څلور رکعتہ سنت کول او بیا دوه رکعتہ سنت کول بهتر دي. امام طحاوی رحمته الله فرمايي چې: فَتَبَيَّنَا بِمَا ذَكَرْنَا أَنَّ التَّطَوُّعَ الَّذِي لَا يَنْبَغِي تَرْكُهُ بَعْدَ الْجُمُعَةِ سِتٌّ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي يُونُسَ رَجَمَهُ اللَّهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: أَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يُبْدَأَ بِالْأَرْبَعِ ثُمَّ يُقْتَى بِالرَّكْعَتَيْنِ لِأَنَّهُ هُوَ أَبْعَدُ مِنْ أَنْ يَكُونَ قَدْ صَلَّى بَعْدَ الْجُمُعَةِ مِثْلَهَا عَلَى مَا قَدْ نَهَى عَنْهُ.

بیا امام طحاوی رحمۃ اللہ علیہ پہ خپل سند باندې نقل کوي چې: «أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَكُفُّهُ أَنْ يُصَلِّيَ بَعْدَ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ مِثْلَهَا» قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ رحمۃ اللہ علیہ: فَلِذَلِكَ اسْتَحَبَّ أَبُو يُوسُفَ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنْ يُقَدَّمَ الْأَرْبَعُ قَبْلَ الرَّكْعَتَيْنِ لِأَنَّهُنَّ لَسَنَ مِثْلَ الرَّكْعَتَيْنِ فَكِرَةٌ أَنْ يُقَدَّمَ الرَّكْعَتَانِ لِأَنَّهُمَا مِثْلُ الْجُمُعَةِ. [شرح معانی الآثار ج ۱/ص ۱۶۶، باب التطوع بعد الجمعة كيف هو؟].

او حضرت شاه صاحب رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: اول دوه رکعتہ او بيا مخلور رکعتہ کول بہتر دي او ددي تائيد د حضرت علي رضي اللہ عنہ او د حضرت ابن عمر رضي اللہ عنہما د مخکنیو اشارو شخہ کيري.

* * *

فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ۖ

پہ مسجد او پہ عید گاہ کی
دینگو دلمونع او دامتکاف مسائل اعتکاف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على ن لاني بعده.

اما بعد!

په عباداتو، معاملاتو، معاشرتو وغيره کې شريعت دنارينو دغيرت او دښځو دشرم او دحيال دپاکدامنۍ لحاظ کړی دی، غربي معاشره غواړي چې دا فرق ختم کړي او ددې خدمت لپاره يې لامذهب اهلحديث هم استخدام کړي دي، لامذهب اهلحديث کوشش کوي چې ښځې دې هم دسروپه شان په مسجد او په عیدگاه کې مونځ وکړي، همدارنگه دوي دښځو لپاره دسرو سره يوځای په مسجد کې داعتکاف زمينه هم برابره کړی ده او لکه څرنگه چې دعیسويانو په گرجو کې، دهندوانو په درمسالونو کې او دشیعه گانو په امام بارو کې ښځې او سړي سره يوځای نام نهاد عبادت کوي، نو همدارنگه دوي غواړي چې داهل سنتو مسلمانانو په مساجدو کې هم دالوبه شروع شي، هم به لمونځ کيږي او هم زنا، یو طرف ته به غربي مفکوره په مسلمانانو کې عادي شي او بل طرف ته به دلوچکانو دراجلبولو لپاره هم یو دام شي، دسینماگانو په ځای به ورته داهلحديثو مساجد د عملي سینما کار ورکوي او په اسانه به ترینه لامذهب اهلحديث جوړيږي، زه به نو ددیني حمایت په بنا باندې له الله تعالی په توفیق یو څو مضمونونه ولیکم دالله تعالی څخه سوال او امید کوم چې دې لارو ذهنونو لپاره يې دهدایت سبب وگرزوي. امین

په عیدگاه او په مسجد کې لمونځ دقرآن په ربأ کې

فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ ۖ (سورة النور، آیه ۳۶، ۳۷)

طریقه داستدلال: رجال درجل جمع ده په معنی دسړي، نو په بیوت الله (مساجدو) کې دسرو

دعبادت دتخصیص څخه معلومیږي چې دښځو لپاره په کورونو کې لمونځ بهتر دی.

۱- ابو محمد حسین بن مسعود البغوی المتوفی ۵۱۰ هـ لیکنې چې: خَصَّ الرِّجَالُ بِالذِّكْرِ فِي هَذِهِ

الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهُ لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ جُمُعَةٌ وَلَا جَمَاعَةٌ فِي الْمَسْجِدِ (معالم التنزيل المعروف تفسیر بغوی ج ۶ ص ۵۱)

په مساجدو کې دذکر لپاره دسړيو تخصیص له دې وجې څخه وشو چې مسجد ته تلل او په مسجد

کې دجمعی او نور دجماعت لمونځونه کول په ښځو باندې نه دي لازم.

۲- امام رازی رحمه الله فرمایي چې: السُّؤالُ الثَّانی: لِمَ خَصَّ الرَّجَالَ بِالذِّكْرِ؟ وَالْجَوَابُ: لِأَنَّ النِّسَاءَ لَسْنَ

مِنْ أَهْلِ التِّجَارَاتِ أَوِ الْجَمَاعَاتِ.. (تفسیر کبیر تحت هذه الآية)

سوال: څه حکمت و چې یواځې سړي یې ذکر کړه؟

جواب: ځکه چې بنځې (په شرعی لحاظ) د جماعت او د تجارت اهلیت نه لري.

۳- محمد بن احمد القرطبي رحمه الله فرمایي چې: السَّادِسَةُ عَشْرَةَ- لَمَّا قَالَ تَعَالَى: "رِجَالٌ..."

وَخَصَّ بِمِ يَ الذِّكْرِ دَلَّ عَلَى أَنَّ النِّسَاءَ لَا حَظَّ لَهُنَّ فِي الْمَسَاجِدِ، إِذْ لَا جُمُعَةَ عَلَيْهِنَّ وَلَا جَمَاعَةَ، وَأَنَّ صَلَاتِهِنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ. رَوَى أَبُو دَاوُدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: (صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا وَصَلَاتِهَا فِي مَحْدِ عِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا) (قرطبي تحت هذه الآية)

شپاړلسمه مسئله: کله چې الله تعالی خاص د سړيو ذکر وکړ نو دا دلیل شو چې: ۱- د بنځو لپاره په مسجد ونو کې د (ثواب) حصه نشته ځکه چې په بنځو باندې نه جمعه واجبه ده او نه جماعت، ۲-

د بنځو لپاره په کورونو کې لمونځ بهتر دی په ابو داود کې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روایت دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي چې د بنځې مونځ په کوټې کې د صحن په نسبت بهتر دی او په خاصه وړه کوټه کې دلوی کوټ په نسبت بهتر دی.

۴- ابو الحسن علی بن محمد الخازن رحمه الله فرمایي چې: خص الرجال بالذكر في هذه المساجد

لان النساء ليس عليهن حضور المساجد لجمعة ولا جماعة (تفسير الخازن تحت هذه الآية)
په دې ایت کې یواځې سړي له دې وجې څخه ذکر شو چې په بنځو باندې جمعې او جماعت ته حاضریدل نه دي لازم.

۵- اسماعيل بن عمر بن كثير رحمه الله فرمایي: وأما النِّسَاءُ فَصَلَاتُهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ لَهُنَّ لِمَا رَوَاهُ أَبُو

دَاوُدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا وَصَلَاتِهَا فِي مَحْدِ عِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا».

عَنِ السَّائِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ قَعْرُ بُيُوتِهِنَّ» (تفسير ابن كثير تحت هذه الآية)

د بنځو لمونځ په کورونو کې بهتر دي، ځکه چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې د بنځې په کوټه کې لمونځ کول د صحن په نسبت بهتر دی او په خاصه

توگه وره کوته کې دلویې کوټې په نسبت بهتر دی، همدارنگه د ام سلمه رضی الله عنها څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې د ښځو بهترين مسجد د دوي د کورونو پټ کونج دی.

۶- ابراهيم بن عمر البقاعي رحمه الله فرمايي چې: وَخَصَّ الرَّجَالُ مَعَ أَنَّ حُضُورَ النِّسَاءِ سُنَّةٌ كَثِيرَةٌ إِيَّاهُ إِلَى أَنْ صَلَوَتَهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ (نظم الدرر ج ۵ ص ۱۷۴)

یواځې سړي یې له دې وجې څخه ذکر کړل چې د ښځو مونځ په کورونو کې بهتر دی بیا یې داستدلال په طریقه د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او د ام سلمه رضی الله عنها د مخکنیو حدیثونو سره سره یو دریم حدیث هم ذکر کړی دی چې: عن أم حميد امرأة أبي حميد الساعدي قالت يا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اني احب الصلوة معك قالت قد علمت أنك تحبين الصلوة معي وصلوتك في بيتك خير من صلواتك في حجرتك وصلوتك في حجرتك خير من صلوتك في دارك وصلوتك في دارك خير من صلوتك في مسجد قومك وصلوتك في مسجد قومك خير من صلوتك في مسجدي قال فأمرت فبنی لها مسجد في أقصى بيت من بيوتها وأظلمه فكانت تصلي فيه حتى لقت الله (نظم الدرر ج ۵ ص ۱۷۴)

ام حمید رضی الله عنها و فرمايل چې يا رسول الله ﷺ زه ستا سره (په جماعت) باندي لمونځ خوښوم، رسول الله ﷺ ورته و فرمايل چې زه پوهیږم چې ته زما سره لمونځ خوښوي، لکن ستا لمونځ په وره کوټه کې د غټې په نسبت بهتر دی او په دار کې د مسجد د محلې په نسبت بهتر دی او په مسجد د محلې کې د مسجد نبوي په نسبت بهتر دی، نو بیا ما امر وکړو نو د یوې کوټې په منځ کې په یو تیاره ځای کې راته د مانځه لپاره ځای جوړ کړی شو.

۷- وتخصيص الرجال بالذكر لانهم الاحقاء بالمساجد فقد أخرج احمد والبيهقي عن أم سلمة عن رسول الله ﷺ خير مساجد النساء قعربيوتهن (روح المعاني ج ۱۳ ص ۱۱۴)

د سړيو تخصيص له دې وجې څخه دی چې دوي ډیر مستحق دي چې مساجد و ته لار شي، ځکه چې ام سلمی رضی الله عنها د نبی کریم ﷺ څخه روایت کړی دی چې د ښځو لپاره بهترين مساجد منځ د کوټو دي.

۸- وجه تخصيص الرجال بالذكر في هذه البيوت أنه ليس على النساء جمعة ولا جماعة في المسجد تفسیر ثعلبي ج ۱ ص ۱۶۰۲

دنارینه وو دتخصیص وجه داده چې په ښځو باندې په مسجد کې نه جمعه شته او نه جماعت.

۹- فَأَعْلَمَ أَنَّ تَخْصِيصَهُ مَنْ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالرِّجَالِ فِي قَوْلِهِ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ يَدُلُّ بِمَقْهُومِهِ عَلَى أَنَّ النِّسَاءَ يُسَبِّحْنَ لَهُ فِي بُيُوتِهِنَّ لَا فِي الْمَسَاجِدِ... لِأَنَّ الرِّجَالَ لَا تُخْشَى مِنْهُمْ الْفِتْنَةُ، وَلَيْسُوا بِعَوْرَةٍ بِخِلَافِ النِّسَاءِ... أَعْلَمَ أَنَّ السُّنَّةَ النَّبَوِيَّةَ بَيَّنَّتْ مَقْهُومَ الْمَخَالَفَةِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فِي هَذِهِ الْآيَةِ الْكَرِيمَةِ: رِجَالٌ، قَبِيضَتْ أَنَّ التَّفَرُّقَ الْمَذْكُورَ مُعْتَبَرٌ، وَأَنَّ النِّسَاءَ لَسْنَ كَالرِّجَالِ فِي حُكْمِ الْخُرُوجِ إِلَى الْمَسَاجِدِ، وَأَوْضَحَتْ أَنَّ صَلَاتَهُنَّ فِي بُيُوتِهِنَّ أَفْضَلُ لَهُنَّ مِنَ الْخُرُوجِ إِلَى الْمَسَاجِدِ وَالصَّلَاةِ فِيهَا فِي الْجَمَاعَةِ، بِخِلَافِ الرِّجَالِ. (اضواء البيان في تفسير القرآن بالقرآن ج ۶ ص ۲۴)

په ایت کریمه کې صرف رجالو ذکر کول په اعتبار د مفهوم سره په دې خبره باندې دلالت کوي چې ښځې به کور کې تسبیح (لمونځ) کوي، ځکه چې مسجد ته دسړیو په تللو دې نه فتنه شته او نه عورت دې په خلاف دښځو په دې ایت کریمه کې ددې مفهوم مخالف بیان سنت نبوي ﷺ کړی دی چې ښځې مسجد ته په تللو کې دنارینه وو په شان نه دي او دایې واضح کړې ده چې دښځو لمونځ په کورونو کې بهتر دی.

مسجد او عیدگاه ته دښځو تلل داحادیثو په رڼا کې

پدې مسئله باندې دپوره پوهیدلو لپاره اول دهغو ټولو احادیثو کتل پکار دي کوم چې ددې مسئلې سره متعلق دي، دامام اعظم رَحِمَهُ اللهُ همدارطریقه وه چې دیوې مسئلې دحل کولو لپاره به یې اولاددې مسئلې سره متعلق ټول احادیث دغور لاندې نیول دي ته دعلماوو په اصطلاح کې سر دالاحادیث وایي، مسجد او عیدگاه ته دښځو دتللو په باره کې څلور قسمه احادیث دي. (۱) هغه احادیث چې په هغوي کې بلا شرطه ښځو ته اجازت ورکړل شوی دی او ددوي دحصارولو څخه پکې ممانعت دی.

(۲) هغه احادیث چې په هغوي کې مشروط اجازت دي.

(۳) هغه احادیث چې په هغوي کې ښځو ته ترغیب ورکړل شوی دی چې په کورونو کې لمونځونه وکړي.

(۴) هغه احادیث چې په هغوي کې مسجد او عیدگاه ته دښځو دتللو څخه ممانعت ذکر شوی دی.

اول قسم دمطلق اجازت احادیث

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَمْنَعُوا امَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ» (مسلم ج

د الله بند گاهي د الله تعالى له کورنو مه منع کوي!
وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ». (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۳)
د الله تعالى وينځي د الله تعالى د کورنو څخه مه منع کوي.

دوهم قسم دم شروط اجازت

۱- شرط الاستيذان:

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «إِذَا اسْتَأْذَنْتِ امْرَأَةٌ أَحَدَكُمْ فَلَا يَمْنَعُهَا» (صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۸۸، صحيح المسلم ج ۱ ص ۱۸۳)
ترجمه: د حضرت سالم بن عبد الله څخه روایت دی هغه دخپل پلار څخه او هغه د نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه روایت کوي چې که یوه ښځه ستاسو څخه (مسجد ته د تللو) اجازت وغواړي نو مه یې منعه کوي.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا اسْتَأْذَنْتُكُمْ نِسَاءُكُمْ إِلَى الْمَسَاجِدِ فَأَذْنُوهُنَّ» (صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۸۳)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې اوریدلي دي ما د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه چې که اجازت وغواړي ستاسو څخه ښځې د ستاسو لپاره د تللو مسجد ته . نو اجازت ورکړي.
فایده: د دې دواړو احادیثو څخه معلوم شوه چې :

(۱) ښځه چې مسجد او یا عید گاه ته ځي نو د خاوند څخه به اجازت اخلي ، بغیر دا اجازت څخه مسجد ته نشي تللی ، اگر چې بیا خاوند ته د نرمي رویې ترغیب هم ورکړل شوی دی ، چې که ښځې اجازت وغوښتلو نو خاوند دې اجازت ورکړي ، د دې تائید د دې حدیث څخه هم کیږي چې د دریو کسانو لمونځ نه قبلېږي یو پکې (المرأة تخرج من بيتها بغیر اذنه) هغه ښځه ده چې دمپړه د اجازې څخه بغیر د کوره وځي .

(۲) کله چې ښځه دمپړه د اجازې پابنده ده ، نو معلومېږي دا چې په ښځه باندي مسجد او عید گاه ته تلل فرض او واجب نه دي ، ځکه چې کوم کار چې فرض او یا واجب وي نو دهغې د ادا کولو لپاره

استیذان یعنې دا اجازه غوښتل نه وي ضروري، مثلاً درمضان روژه فرض ده، نو ددې روژې په نیولو کې د اجازت غوښتل شرط نه دي البته د نفلي روژې په نیولو کې به اجازت غواړي.

(۳) بنځه چې مسجد او یا عیدگاه ته د تللو اجازت وغواړي، نو خاوند ته اختیار دی چې اجازت ورکوي او که نه که چیرته خاوند د اجازت د ورکولو پابند وی او همدا شق متعین وی نو بیا دا اجازت د غوښتلو څه معنی ده؟

(۴) په یو حدیث کې داسې دي چې (فأذنوا لهن) په بل حدیث کې داسې دي چې "لا تمنعوا" دلته د امر او د نهی څخه ادنی درجه مراده ده، چې د امر په جانب کې رخصت او اباحت دی او د نهی په جانب کې کراهت تنزیهې دی، یعنې خاوند ته د اجازت د ورکولو او د نه ورکولو دواړو اختیار دی، لکن د اجازت ورکول اولی دي او منع یعنې د اجازت نه ورکول مکروه تنزیهې دي.

(۵) ددې دوهم قسم احادیثو له وجې به په اول قسم (مطلقو احادیثو) کې هم همدا قید لگوو.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې:

وَفِيهِ إِشَارَةٌ إِلَى أَنَّ الْإِذْنَ الْمَذْكُورَ لِيُغَيِّرَ الْوُجُوبَ لِأَنَّهُ لَوْ كَانَ وَاجِبًا لَا تَنْفِي مَعْنَى الْإِسْتِذَانِ لِأَنَّ ذَلِكَ إِنَّمَا يَتَحَقَّقُ إِذَا كَانَ الْمُسْتَأْذِنُ مُخَيَّرًا فِي الْإِجَابَةِ أَوِ الرَّدِّ (فتح الباری ج ۲ ص ۴۴۲، باب خروج النساء الى المساجد بالليل والغسل)

ددې څخه معلومه شوه چې دا استیذان د غیر واجب لپاره دی، ځکه چې که د بنځو وتل واجب وی نو بیا به د استیذان څه مطلب وو؟ ځکه چې استیذان په هغه ځای کې کيږي چې اجازت ورکونکي ته د اجازت د ورکولو او د نه ورکولو دواړو اختیار وي، نو خلاصه دا چې نبی کریم ﷺ چې "فأذنوا" او یا "لا تمنعوا" ویلي دي نو دایې د مشورې په طریقه باندې ویلي دي.

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ إِذَا اسْتَأْذَنَكُمْ إِلَيْهَا» قَالَ: فَقَالَ بِلَالُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَاللَّهِ لَتَمْنَعُنَّ، قَالَ: فَأَقْبَلَ عَلَيْهِ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: قَسَبَهُ سَبًّا سَيِّئًا مَا سَمِعْتُهُ سَبَّهُ مِثْلَهُ قَطُّ وَقَالَ: "أَخْبَرْتُكَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَوْلُ: وَاللَّهِ لَتَمْنَعُنَّ." (مسلم ج ۱ ص ۱۸۳)

ترجمه: سالم بن عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې مادرَسُول الله ﷺ خځه اوریدلي دي چې فرمایي: مډ منع کوی خپلې بنځې د مسجدونو څخه کله چې اجازه وغواړي مسجد ته د تګ لپاره،

نو حضرت بلال بن عبد الله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وفرمايل چې زه به يې خامخا منع كوم، نو مخې ورواړه وه حضرت عبد الله او كنځلې يې ورته وكړې داسې كنځلې چې مخكې ما داسې هيڅ كله اوريدلې نه وې او وې فرمايل چې زه درته در رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه خبر در كوم تاته او ته وايي چې زه به يې خامخا منعه كوم.

فايده: كله چې دښځو منع كول مكروه تنزيهي وو، نو بيا حضرت عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دخپل ځوي څخه ولې دومره خفه شو؟ نو جواب دادې چې: ايا خو د حضرت بلال بن عبد الله دا دتكم انداز غير مناسب انداز وو، ځكه چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حديث بيان كړو چې په هغې كې "لاتمنعوا" وو او بلال بن عبد الله وفرمايل چې "والله لنمنعهن" نو دلته په ظاهر كې تعارض راغلو كه بلال بن عبد الله په مناسب انداز باندې داسې ويلي وي چې: پلاره! هلته حالات او د حالاتو تقاضى بدله وه او اوس حالات او د حالاتو تقاضى بل قسم ده نو عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به دا تهديد نه وي وركړى.

حافظ ابن حجر رحمه الله همدا خبره كوي او ليكي چې:

وَكَاَنَّهُ قَالَ ذَلِكَ لَمَّا رَأَى مِنْ فَسَادٍ بَعْضَ السَّاءِ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ وَحَمَلَتْهُ عَلَى ذَلِكَ الْغَيْرَةِ وَإِنَّمَا أَنْكَرَ عَلَيْهِ بِنُكْرٍ
وَلَا يَتَصَرِّحُ بِمُخَالَفَةِ الْحَدِيثِ وَلَا فُلُوقًا مَثَلًا: إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ تَغَيَّرَ وَإِنْ بَعْضُهُنَّ رُبَّمَا ظَهَرَ مِنْهُ قَصْدُ السُّجْدِ
وَأَضْمَارُ غَيْرِهِ لَكَانَ يَظْهَرُ أَنْ لَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ. (فتح الباري ج ۲ ص ۴۴۳)

بلال بن عبد الله دښځو دفساد دليدلو له وجې دغيرت په تقاضى دا خبره وكړه او عبد الله بن عمر رضى الله عنهما په غوصه شو چې حضرت بلال بن عبد الله په مخالفت دحديث باندې تصريح كړه او كه دا تصريح يې نه وي كړې، بلكې داسې يې ويلي وي چې په (اهل) دزمانې كې تغير راغلى دى او داهم ممكنه ده چې ظاهرا دمسجد په نوم باندې ووزي او نيت يې بل شى وي.

۲- او يا دغوصې وجه دا وه چې په حديث كې دانستيذان ذكر دى چې بيا خاوند ته داجازت د وركولو د نه وركولو دواړو اختيار دى، نو اوس كه يواځې يو شق متعين كړى شي نو بيا به سد دباب الاستيذان راشي.

دوهم شرط: الليل

دوهم شرط دا دى چې ښځې په تياره كې عیدگاه او يا مسجد ته تللى شي په رڼا كې به نه شي.
عَنِ ابْنِ عُمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا اسْتَأْذَنْتُمْ نِسَاءً بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسْجِدِ فَأَذْنُوهُنَّ». (صحيح بخارى ج ۱ ص ۱۲۳)

ترجمه: حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دنبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي هغه فرمایي چې: که دښې ورڅخه زنانو و مسجد ته دتللو اجازت وغوښتلو نو اجازه ورکړئ.

فایده: په دې حدیث کې صراحه دښې اشتراط ذکر شوی دی امام بخاری رحمه الله ددې حدیث لپاره باب قائم کړی دی په نوم د (باب هل علی من لا یشهد الجمعة غسل من النساء الخ) امام بخاری رحمه الله دې خبرې ته اشاره کوي چې په زنانه و و باندې دجمعي لمونځ فرض نه دی او چې کله ورباندې دجمعي لمونځ فرض نه دی، نو دجمعي غسل هم ورباندې نشته، امام بخاری رحمه الله په ښځو دجمعي عدم فرضیت لپاره په دلیل کې دغه مذکور حدیث پیش کړی دی، چې پدې حدیث کې راغلي دي چې مسجد او عیدگاه ته په شپه کې دښځو دوتلو اجازت دی او د ورځې نشته او دجمعي لمونځ د ورځې لمونځ دی، نو کله چې ښځه د ورځې نشي وتلی، نو دجمعي لمونځ هم ورباندې نه دی فرض، ددې څخه معلومه شوه چې دامام بخاری رحمه الله په نیز باید دښځې مسجد ته دتللو لپاره، شپه شرط ده لکن دا شرط د اولیت دی یعنی اولی دا ده چې زنانه دښې مسجد ته لاړې شي د ورځې دې نه ځي، دصحیح بخاری شارح علامه کرمانی رحمه الله فرمایي:

فيه دليل أن النهار بخلاف الليل لنصه على الليل وحديث لا تمنعوا اماء الله مساجد الله محمول على الليل، ايضا (صحیح البخاری مع شرح کرمانی ج ۵ ص ۲۵۷)

پدې حدیث کې ددې خبرې دلیل دی چې ښځې چې مسجد او یا عیدگاه ته ځي نو ددوي په حق کې دښې او د ورځې حکم مختلف دی، ځکه چې په دې حدیث په (لیل) باندې تصریح شوی ده او د (لا تمنعوا اماء الله مساجد الله) مطلق حدیث هم په همدې مقید صورت ورحمل دی، یعنې په شپه کې ښځې دمساجدو څخه مه منع کوي.

امام نووي رحمه الله فرمایي چې: وَهَذَا النَّهْيُ عَنْ مُنْعِهِنَّ مِنَ الْخُرُوجِ مُحْمُولٌ عَلَى كَرَاهَةِ التَّزْيِيرِ. (شرح صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۸۳) نو د ورځې دښځو وتل خلاف الأولى دی او دشرائطو دحفاظت با وجود دښې دوتلو څخه منع کول خلاف الأولى دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: په کوم حدیث چې مطلق دی یعنې د اللیل قید پکې نشته نو هغه به هم په قرینه دمقید حدیث باندې مقید کوو.

وَالَّذِي يَظْهَرُ أَنَّهُ جَنَعَ إِلَى أَنَّ هَذَا الْمُطْلَقَ يَحْمِلُ عَلَى ذَلِكَ الْمُقَيَّدِ (فتح الباری، ج ۲ ص ۲۸۷)

ظاهره داده چې دامام بخاری میلان دې طرفته دی چې مطلق حدیث هم په مقید وړیا په ور حمل کړی شي، ځکه چې امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ په باب کې د (اللیل) قید ذکر کړی دی، باب خروج النساء الی المساجد باللیل والغسل، اویا لاندې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما هغه حدیث ذکر کوي چې په هغې کې د (اللیل) قید نشته، نو معلومېږي چې دامام بخاری رحمه الله په نیز باندې مطلق په مقید باندې ورحمل دی، همدارنگه علامه عینی رحمه الله هم فرمایي چې:

هذا الحديث مطلق والذي قبله مقيد فكأن البخاري حمل هذا المطلق على ذلك المقيد. ا
حدیث مطلق دی او ددې څخه مخکې حدیث مقید دی، نو امام بخاری رحمه الله دا مطلق په مقید باندې ورحمل کړی دی، لکن د اللیل قید هم شرط د اولویت دی شرط د وجوب نه دی یعنې د ورځې دې نه ځي او که لارې نو خلاف الأولى دی.

دریم شرط پرده:

عن عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَخْبَرَتْهُ، قَالَتْ: «كُنَّ نِسَاءُ الْمُؤْمِنَاتِ يَشْهَدْنَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْفَجْرِ مُتَلَفَعَاتٍ بِمُرُوطَيْنِ، ثُمَّ يَنْقَلِبْنَ إِلَى بُيُوتِهِنَّ حِينَ يَقْضِينَ الصَّلَاةَ، لَا يَعْرِفُهُنَّ أَحَدٌ مِنَ الْعَلَسِ (صحيح البخارى ج ۱ ص ۸۲، صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۳۰)
دمسلمانانو بنځې به په داسې حالت کې د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره په جماعت کې شریکېدلې چې به ټکریو کې به تاو وې، بیا به دمانځه څخه وروسته کورونو ته تللې چې هیڅا به دتیارې له وجې څخه نه پېژندلې.
وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «كُنَّ النِّسَاءُ يُصَلِّينَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - الْغَدَاةَ ثُمَّ يَخْرُجْنَ مُتَلَفَعَاتٍ بِمُرُوطَيْنِ» (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۳)

حضرت ابوهریره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی هغه فرمایي چې وې بنځې چې دسهار لمونځ به یې کولو درسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره او بیا به ووتلې چې پیچلې به وې په خپلو ټکریو کې.
یوې بنځې د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه پوښتنه وکړه چې په مونږ کې چې دچا سره غټ څادر نه وي او عیدگاه ته لاړه نشي، نو ایا څه گناه ورباندې شته؟ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمایل چې: (لنلبسها صاحبها من جلبابها) ددې بله دوسته دی ورته غټ څادر ور واغوندي (صحيح البخارى ج ۱ ص ۴۶، باب شهود الحائض العیدین و ص ۱۳۴، باب اذا لم یکن لها جلباب فی العید)

ددې دود صورت ته دي یو دا چې ددې بله دوسته ورته عاریه خپل څادر ورکړی او دوهم صورت دادی چې دواړه یو څادر واغوندي، ددې روایاتو څخه معلوم شوه چې عید گاه او یا مسجد ته د ښځې د تللو لپاره پرده دومره ضروري ده چې دکومې ښځې سره چې څادر نه وي نو د بلې دوستې څخه دې یې عاریه واخلي.

څلورم شرط: خوشبويي نه لگول

مسجد او یا عید گاه نه د ښځې د وتلو لپاره څلورم شرط دادی چې خوشبويي به نه لگوي، اگر چې د بدن څخه یې بد بويي روانه وي.

عَنْ زَيْنَبَ ٱلْمَرْثِيَّةِ، أَمْرَأَةٍ عَبْدِ اللَّهِ ﷺ، قَالَتْ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا تَهَيَّأْتُ إِحْدَاكُنَّ الْمَسْجِدَ فَلَا تَمَسِّي طَبِيبًا» (مسلم ج ۱ ص ۱۸۳، مصنف ابن ابی شيبه ج ۴ ص ۲۱۷)
حضرت زينب رضي الله عنها فرمايي چې مونږ ته رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي چې كله حاضره شي يوه دستاسو مسجد ته نو خوشبويي دې نه لگوي.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ أَصَابَتْ بَخُورًا فَلَا تَشْهَدْ مَعَنَا الْبُيُوتَ الْآخِرَةَ». (مسلم ج ۱ ص ۱۸۳)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې کومې ښځې چې خوشبويي لگولې وي نو د ماخوستن لمونځ ته دې نه راځي.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ ﷺ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ، وَلَكِنْ لِيُخْرِجَنَّ وَهْنٌ تَقَلَّاتٍ» (مسند احمد ج ۱۹ ص ۱۳۸) الشيخ احمد محمد شاکر فرمايي چې اسناده صحيح (سنن ابی داؤد ج ۱ ص ۸۴، اسناده حسن موارد الظمات ص ۱۰۲)

ترجمه: حضرت ابی هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي چې مه منع کوئ مينځې د الله تعالی دکورونو د الله تعالی څخه، لکن وځي دې په داسې حال کې چې خوشبويي نه وي لگولې.

عَنْ ابْنِ عُمرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «انْذَرُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ إِلَى الْمَسَاجِدِ، تَقَلَّاتٍ» (مسند احمد ج ۸ ص ۸۲، وقال الشيخ احمد محمد شاکر اسناده صحيح)

ترجمه: مسجد ته د وتلو لپاره په داسې حال کې ښځو ته اجازت ورکوي چې خوشبويي یې نه وي لگولې

عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجُهَنِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ الْمَسَاجِدَ وَلْيَخْرُجَنَّ تَفِلَّاتٍ». (رواه احمد والبزار والطبرانی في الكبير واسناده حسن مجمع الزوائد ج ۲ ص ۱۵۲ موارد الظمثنان)

ترجمه: د الله تعالى بندگاني مساجد و تلو څخه مه منع کوي او خامخا دې بې خوشبويي ووزي. عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ وَلْيَخْرُجَنَّ تَفِلَّاتٍ. قَالَتْ عَائِشَةُ رضي الله عنها: وَلَوْ رَأَى حَاهُنَّ الْيَوْمَ مَنَعَهُنَّ. (جامع المسانيد السنن ج ۳۷، ص ۳۶۶)

ترجمه: حضرت عايشه رضي الله عنه د نبی کریم صلى الله عليه وسلم څخه روايت کوي هغه فرمايي چې مه منعه کوي بندگاني د الله تعالى د مساجدو څخه او وځي دې بدبويه، حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي چې کچيرته نبی کریم صلى الله عليه وسلم اوس ليدلی وای نو مساجد و ته د تلو څخه به يې منعه کړې وې.

وَمُوسَى بْنُ يَسَّارٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - قَالَ: مَرَّتْ بِأَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه امْرَأَةٌ وَبِجْهَاتِهَا تَعْصِفُ، فَقَالَ لَهَا: إِلَى أَيْنَ تُرِيدِينَ يَا أُمَّةَ الْجَبَّارِ؟ قَالَتْ: إِلَى الْمَسْجِدِ قَالَ: تَطِيبُتِ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، قَالَ: فَارْجِعِي فَاغْتَسِلِي، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنْ امْرَأَةٍ صَلَاةً خَرَجَتْ إِلَى الْمَسْجِدِ وَبِجْهَاتِهَا تَعْصِفُ حَتَّى تَرْجِعَ فَتَغْتَسِلَ» (رواه ابن خزيمة في صحيحه، الترغيب والترهيب ج ۳ ص ۸۸، ابو داود ج ۲ ص ۲۱۹، باب في طيب المرأة للخروج، ابن ماجه ص ۲۸۸، باب فتنة النساء)

يوه بنځه دا ابو هريره رضي الله عنه څنگ ته تيريدله او خوشبويي ترينه خوزه وره وه ابو هريره رضي الله عنه ورته وفرمايل چې اې د جبار مينځې کوم طرفته ځې؟ هغې ورته وويل چې مسجد ته ځم، ابو هريره رضي الله عنه ورته وفرمايل چې بيرته وگرزه او غسل وکړه ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه اوريدلي دي چې تر هغې پورې دهغې بنځې لمونځ نه قبلېږي تر کومې چې خوشبويي ترې روانه وي تر څو يې چې ونه وينځي

عَنْ الْأَشْعَرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَيُّمَا امْرَأَةٍ اسْتَعْظَرْتُ فَمَرْتُ عَلَى قَوْمٍ لَيْعِدُوا مِنْ بَعْضِ قَبَائِلِ زَانِيَةٍ» (سنن نسائي، باب ما يكره للنساء من الطيب ج ۲ ص ۲۸۲)

ترجمه: د حضرت اشعري رضي الله عنه څخه روايت دی چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي هره بنځه چې خوشبويي ولگوي او په يو قوم تيره شي او هغه قوم د دې خوشبويي محسوسه کړي نو دا بنځه زانيه ده يعنې زناکاره ده.

تهانوي رحمه الله په حاشیه نمبر ۲ کې لیکلي دي چې دې ښځې ته زانیه ځکه وویل شوه چې: لاندې نه هجت شهوة الرجال بعطرها وحملتهم على النظر اليها وشوشت قلبه فاذا هي سبب زناه بالعين فتكون هي ايضا زانية الخ

دې ښځې په خپلې خوشبويي باندې دنارینو شهوت راوپارولو او هغه یې د پټه تیار کړل چې دې ښځې ته وگوري او دهغوي زړونه یې مشوش کړل، نو دا ښځه دنارینو و دسترگو د زنا سبب شوه نو دا هم زنا کاره شوه. د عطرو لگولو څخه وروسته بازار او مسجد ته تلل یو برابر دي، بلکې مسجد ته تلل یې زیاته گناه ده، ځکه چې په دې وخت کې دا ښځه دنورو مونځ کونکو په زړونو کې دوسو د اچولو سبب گرځي.

یوه ورځ حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپله بي بي په داسې حالت کې ولیدله چې خوشبويي یې لگولې وه، نو عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته قسم ورکړ او ورته وې فرمایل چې نن شپه بهر ته مه وږه (مصنف ابن ابی شیبې باب من کره للمرأة الطيب اذا خرجت)

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا خَرَجَتِ الْمَرْأَةُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَلْتَتَغَيَّلْ مِنَ الطَّيِّبِ، كَمَا تَتَغَيَّلُ مِنَ الْجَنَابَةِ» (نسائي ص ۲۸۲، باب اغتسال المرأة من الطيب)

ترجمه: د حضرت ابی هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت دی چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي کومه زنانه چې د کور څخه مسجد ته د وتلو اراده لري او خوشبويي یې لگولې وي نو داسې غسل دې وکړي نو لکه څرنګه چې غسل کوي د جنابت څخه.

امام سند هی رحمه الله دلته په حاشیه کې لیکي چې د عطرو له وجې دا غسل د جنابت د غسل سره مشابه کړی شو او د عطرو مېړل د زنا سره مشابه کړی شو، پدې کې د عطرو د استعمال قباحت ته اشاره ده، امام نسائي رحمه الله په ج ۲ ص ۲۸۳ کې ددې شرط لپاره باب لگولی دی په نوم د (النهي للمرأة أن تشهد لصلاة) اذا اصاب من البخور او ددې باب لاندې یې او (۷) احاديث ذکر کړي دي.

بنغم شرط: ترک الزينة

امام ترمذي ددې شرط لپاره باب قائم کړی دی په نوم د: (باب ما جاء في كراهية خروج النساء في الزينة) رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خادمه حضرت ميمونة بنت سعد رضی الله عنها فرمایي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایل چې:

مَثَلُ الرَّافِلَةِ فِي الزَّيْنَةِ فِي غَيْرِ أَهْلِهَا كَمَثَلِ ظُلْمَةِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَنْوَرِهَا.

د خپل کور څخه بهر زيب او زينت کونکې او ناز او نخره کونکې بنځه به داسې وي لکه د قيامت: ورځې تياره چې رڼا نه لري.

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: بَيَّنَّ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَالِسٌ فِي الْمَسْجِدِ، إِذْ دَخَلَتْ امْرَأَةٌ مِنْ مَزِينَةٍ تَرْفُلُ فِي زِينَةٍ لَهَا فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: "يَا أَيُّهَا النَّاسُ! انْهَوْا نِسَاءَكُمْ عَنْ نَيْسِ الزَّيْنَةِ وَالتَّبَخُّثِ فِي الْمَسْجِدِ، فَإِنَّ بَنِي إِسْرَءِيلَ لَمْ يُلْعَنُوا حَتَّى لَيْسَ نِسَاؤُهُمُ الزَّيْنَةَ وَتَبَخُّثُنَ فِي الْمَسَاجِدِ" (سنن ابن ماجه ص ۲۸۸ باب فتنة النساء)

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد کې ناست وو چې دمزنیه د قبيلې يوه زړانه د زيب او زينت ناز او نرو سره مسجد ته راغله، رسول الله صلى الله عليه وسلم وفرمايل چې ای خلکو! چې خپلې بنځې ددې څخه منع کړئ چې د زيب او زينت ناز او نخره سره مسجد ته راشي، ځکه چې بني اسرائيل تر هغه پورې نه وو ملعون شوي تر څو يې چې بنځو د زينت جامې واغوستلې او په مساجدو کې يې ناز او نخرې وکړې.

وَالْقَوَاعِدُ مِنَ النِّسَاءِ الَّتِي لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُنَاحٌ أَنْ يَضَعْنَ ثِيَابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجَاتٍ بِزِينَةٍ وَأَنْ يَسْتَعْفِفْنَ خَيْرٌ لَهُنَّ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ.

هغه زړې بنځې چې د ډير زوړ والي له وجې د حيض او د اولاد څخه وتلې وي که هغوي خپل غټ څادر کېږدي نو ګناه ورباندې نشته خو په دې شرط چې خپل زيب او زينت ښکاره نه کړي او که د غټ څادر د کوزولو څخه ځان وساتي نو دا ورته بهتره ده.

تفسير مظهری او خازن ليکي چې دلته د زړو بنځو څخه دومره زړې بنځې مرادې دي چې دهغوي د ليدلو په وجه د کشش په ځای په زړه کې نفرت پيدا کيږي، نو که داسې بنځې د ټکري د پاسه اغوستل شوی غټ څادر کوز کړي نو پروانه لري، د ټکري کوزول ورته حرام دي او د غټ څادر کوزول هم په هغه وخت کې ورته روا دي چې د زيب او د زينت اظهار نه کوي، که د زوړوالي سره سره پکې کشش وو او يا يې د زيب او د زينت اظهار کولو نو بيا ددوي حکم هم د ځوانو بنځو په شان دی، که کشش پکې نه وو او د زيب او د زينت اظهار يې هم نه کولو نو بيا اگر چې د غټ څادر کوزول ورته روا دي لکن بيا هم بهتره دا

ده چې کړیږي نکرې، نو چې کله بهر ته د وتلو په صورت کې ورته زب او زینت نه دی جایز نو مسجد ته وتل ورته خرابه ګڼل شو؟ په مسجد کې خو هجوم ډیر وي.

وروی عن ابی المبارک رحمہ اللہ: أَنَّهُ قَالَ: أَكْرَهُ الْيَوْمَ الْخُرُوجَ لِلنِّسَاءِ فِي الْعِيدَيْنِ، فَإِنْ أَبَتِ الْمَرْأَةُ إِلَّا أَنْ تَخْرُجَ فَلْيَذُنْ هَا رُوحَهَا أَنْ تَخْرُجَ فِي أَظْمَارِهَا وَلَا تَتَزَيَّنْ، فَإِنْ أَبَتْ أَنْ تَخْرُجَ كَذَلِكَ فَلْيُزَوِّجْ أَنْ يَمْنَعَهَا عَنِ الْخُرُوجِ. (ترمذی ج ۱ ص ۱۲۰)

عبداللہ بن المبارک فرمایي چې زه پدې زمانه کې په اخترونو کې د بنځو وتل مکروه ګڼم او که بنځه په وتلو باندې ټینګار کوي نو خاوند دې یې ورته په دې شرط باندې اجازه ورکړي چې په سولیدلو زړو جامو کې دې ووځي او زینت به نه کوي او که بنځې دا شرط نه منلو نو خاوند دې منع کړي.

شپږم شرط: عدم الاختلاط بالرجال

مسجد او عیدګاه ته د بنځو د تللو لپاره یو شرط عدم اختلاط النساء بالرجال دی او د عدم اختلاط لپاره مختلف تدابیر دي:

الف: په لاره کې د تللو په وخت کې دلارې یوې غاړې ته تلل، مقصد دا چې بنځه دسړي سره ونه

لګېږي.

عَنْ حَمْزَةَ بْنِ أَبِي أُسَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: وَهُوَ خَارِجٌ مِنَ الْمَسْجِدِ فَاخْتَلَطَ الرَّجَالُ مَعَ النِّسَاءِ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلنِّسَاءِ: «اسْتَأْجِرْنَ، فَإِنَّهُ لَيْسَ لَكُنَّ أَنْ تَحْفُقْنَ الطَّرِيقَ عَلَيْكُنَّ بِحَافَاتِ الطَّرِيقِ» فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ تَلْتَصِقُ بِالْجِدَارِ حَتَّى إِنَّ نَوْبَهَا لَيَتَعَلَّقُ بِالْجِدَارِ مِنْ لُصُوقِهَا بِهِ (سنن ابی داؤد ج ۲ ص ۳۵۸ باب فی مِشْيِ النِّسَاءِ فِي الطَّرِيقِ)

حضرت حمزه بن ابی اسید الانصاری دخپل پلار څخه روایت کوي چې ما درسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه واوریدل چې دی مبارک د مسجد څخه بهر و او په لاره کې سړي او بنځې سره خلط شول نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بنځو ته وفرمایيل چې وروسته شی ځکه تاسو ته حق نشته چې دلارې په منع کې لارې شی تاسې باید دلارې په غاړې کې لارې شی راوي فرمایي چې ددې څخه وروسته به بنځې چسپیدلې د دیوال سره تردې چې جامې یې نښتلي د دیوال سره د وجې د چسپیدلو نه.

عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَهَى أَنْ يَمْشِيَ الرَّجُلُ بَيْنَ الْمَرْأَتَيْنِ» (ابوداؤد ج ۲ ص ۳۵۹)

حضرت ابن عمر رضی الله عنهما د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ منع کړې ده له تیریدلو د سړي څخه په مابین د دوه ښځو کې.

ب: باب النساء

د سړیو او د ښځو لپاره جدا جدا دروازې مقررول.

امام ابو داؤد په سنن ابی داؤد ج ۱ ص ۶۶، (باب اعتزال النساء في المساجد عن الرجال) کې دا حدیث لیکلی دی چې:

بَابُ فِي اعْتِزَالِ النِّسَاءِ فِي الْمَسَاجِدِ عَنِ الرِّجَالِ (این حدیث شریف را نقل کرده است: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَوْ تَرَكْنَا هَذَا الْبَابَ لِلنِّسَاءِ»، قَالَ نَافِعٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، حَتَّى مَاتَ

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي کاشکې چې دا دروازه مو ښځو ته پرېښې وی، نو حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې داخل نشو له دې دروازې څخه ابن عمر رضی الله عنهما تروقات پورې.

امام ابو داؤد مخکې ځي بل باب قائم کوي په نوم د (باب التشديد في ذلك) ددې لاندې یې د عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دا حدیث ذکر کړی دی چې:

عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، «كَانَ يَنْهَى أَنْ يُدْخَلَ مِنْ بَابِ النِّسَاءِ»

ترجمه: حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې بیشکه عمر ابن الخطاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به خلک ددې څخه منع کول چې د ښځو د دروازې له لارې مسجد ته داخلې شي.

ج: د صفونو ترتیب:

که په یو مانځه کې سړي، ښځې او ماشومان وي نو په اول صف کې به سړي درېږي، په دوهم صف کې به ماشومان درېږي او وروسته به زنانې درېږي، حضرت ابو مالک اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپل ددې لپاره را جمع کړو چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په طریقه باندې لمونځ ورته وښايي، نو په همدې ترتیب سره

یې صفونه برابر کړل (فصف الرجال فی أدنی الصف، وصف الولدان خلفهم، وصف النساء خلف الولدان ثم أقام الصلوة).

د: د بنځو لپاره بهترین صف وروستنی صف دی :

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أُولَٰهَا وَشَرُّهَا آخِرُهَا، وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَشَرُّهَا أُولَٰهَا» (سنن ابی داؤد ص ۹۹) باب صف النساء والتأخر عن الصف الأول.

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي چې دنارینه وو لپاره بهتر صف اول صف دی او بد تر صف اخر صف دی او د بنځو لپاره بهتر صف، اخر صف دی او بد تر صف اول صف دی.

په مصنف ابن ابی شیبه کې باب دی په نوم د (باب من قال خير صفوف النساء آخرها) ددې باب لاندې یې نهه احادیث لیکلي دي چې ددې ټولو خلاصه داده چې د بنځو لپاره بهترین صف وروستنی صف دی او بدترین صف ورته مخکنی صف دی، یعنې که د بنځو صفونه ډیر وو نو بیا د بنځو په صفونو کې د ثواب په اعتبار بهترین صف وروستنی صف دی او د ثواب په اعتبار سره کمتر صف مخکنی صف دی.

امام نووي رحمه الله ددې حکمت داسې ذکر کوي چې:

وَأَمَّا فَضْلُ آخِرِ صُفُوفِ النِّسَاءِ الْحَاضِرَاتِ مَعَ الرِّجَالِ لِيُعْدِيَهُنَّ مِنْ مُخَالَطَةِ الرِّجَالِ وَرُؤْيَتِهِمْ وَتَعَلُّقِ الْقُلُوبِ بِهِمْ عِنْدَ رُؤْيَا حَرَكَاتِهِمْ وَسَمَاعِ كَلَامِهِمْ. (مسلم مع شرح النووي ج ۱ ص ۱۸۲)

په مسجد کې هغو بنځو ته چې د سړیو سره په جماعت کې شریکې وي د وروستني صف بهتري له دې وجې څخه ده چې هغه په دې وخت کې دنارینه وو داخلاط څخه لرې وي، همدارنگه د سړیو اوردوي د حرکاتو او ددوي د اوازونو د اوریدلو څخه دلرې والي په وجه ددې بنځو اطمینان قلبی وي.

د مصنف ابن ابی شیبه په مذکور باب کې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یو بل احتیاطی تدبیر هم ذکر شوی دی او هغه دا چې د بنځو په صفونو کې به یې زړې بنځې مخکې درولې او ځوانې بنځې به یې شاته درولې: أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَانَ يُقَدِّمُ الْعَجَازَ فِي الصَّفِّ الْأَوَّلِ مِنَ صُفُوفِ النِّسَاءِ، وَيُؤَخِّرُ الشَّوَابَ إِلَى الصَّفِّ الْمُؤَخَّرِ».

یېشکه چې حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به مخکې کولې زړې بنځې اول صف ته د صفونو د بنځو څخه او وروسته کولې به یې ځوانې بنځې اخري صف ته.

هـ: د جماعت څخه وروسته اول د بنځو وتل بیا دامام وتل او بیا د سړیو وتل:

عَنْ أَمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا سَلَّمَ يَمُكُّثُ فِي مَكَانِهِ يَسِيرًا» قَالَ ابْنُ شَهَاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «فَتَرَى وَاللَّهَ أَعْلَمُ لَكِي يَنْفُذُ مَنْ يَنْصَرِفُ مِنَ النِّسَاءِ» (صحيح البخارى ج ۱ ص ۱۱۷)

ترجمه: حضرت ام سلمه رضی الله عنها د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي کله به چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سلام وگرزولو نو یو څه وخت به یې انتظار کولو ابن شهاب فرمایي چې زموږ خیال دادي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د دې لپاره انتظار کولو چې دنارینه وو څخه مخکې زنانه ووځي.

په دې حدیث کې اجمال دی دام سلمی رضی الله عنها په یو بل حدیث کې تفصیل دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دومره کیناستلو ترڅو چې بنځې به کورونو ته ورسیدلې:

قال ابن شهاب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: حَدَّثَنِي هِنْدُ بِنْتُ الْحَارِثِ الْفَرَّاسِيَّةُ رَحِمَهَا اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَكَانَتْ مِنْ صَوَاحِبَاتِهَا - قَالَتْ: «كَانَ يُسَلِّمُ، فَيَنْصَرِفُ النِّسَاءُ، فَيَدْخُلْنَ بُيُوتَهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَنْصَرِفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» (صحيح البخارى ج ۱ ص ۱۱۷)

ترجمه: ابن شهاب فرمایي چې ماته هند بنت حارث فراسیه دام سلمی رضی الله عنها څخه حدیث بیان کړی دی (او دا هند د حضرت ام سلمی د دوستانو بنځو څخه وه). حضرت ام سلمه رضی الله عنها فرمایي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به سلام وگرزولو نو بنځې به فوراً روانې شوې حتی چې د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ درواڼدلو څخه مخکې مخکې به کورونو ته ورسیدلې.

حضرت ام سلمه رضی الله پخپل یو بل حدیث کې فرمایي چې:

«أَنَّ النِّسَاءَ فِي عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّ إِذَا سَلَّمْنَ مِنَ الْمَكْتُوبَةِ، قُمْنَ وَتَبَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ صَلَّى مِنَ الرِّجَالِ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَإِذَا قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ الرِّجَالُ».

د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې به چې بنځو لمونځ وکړو نو فوراً به کورونو ته لاړې او رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او نور لمونځ کونکي سړي به هغومره وخت څومره چې د الله تعالی اراده وه ناست وو، پس کله به چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پاڅیدلو نو بیا به لمونځ کونکي نارینه هم پاڅیدل.

تشریح: د دې حدیثونو څخه داسې ترتیب رامنځته شو چې دلمانځه څخه تر فارغیدلو وروسته به اول بنځې د مسجد څخه وتلې بیا به رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کورته تللو، وروسته نور لمونځ کونکي تلل او دا صرف د دې لپاره چې د سړیو او د بنځو اختلاط پاتې نشي، همدې ته ورته حدیث په صحيح البخاری ج ۱ ص ۱۲۰ کې هم شته او امام ابو داؤد دام سلمی رضی الله عنها حدیث ته باب لگولی دی په

نوم د (باب انصراف النساء قبل الرجال من الصلوة) په فقه حنفي کې یوه مشهوره مسئله د محاذات ده چې که بنځه دسري سره په څنگ کې ودریدله نو دسري لمونځ ورسره فاسدېږي او دا ځکه چې په حدیث کې نارینه وو ته حکم شوی دی چې بنځې په وروستني صف کې ودروي، نو کله چې تقصیر سري وکړو له دې وجې لمونځ هم دسري باطل شو، ددې په خلاف دلامذهبو هیرو نذیر حسین لیکي چې د بنځو او دسريو اختلاط مسجد ته د بنځو د تللو څخه مانع نشي کیدلی، ځکه چې د بنځو او دسريو اختلاط څه نوې خبره نه ده، بلکې دا اختلاط سلسله د ازل څخه را روانه ده او تر اېده پورې به جاري وي، دا اختلاط له وجې د شریعت حکم نشي بدلیدلی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۶)

اووم شرط: اواز نه اچتول

د بنځو په اواز او په انداز کې الله تعالی یو خاص کشش ایښی دی، له دې وجې د بنځې اواز هم دعورت په حکم کې دی، لکه څرنګه چې بنځو زیب او زینت دفتنو سبب دی نو همدارنګه بنځې دې داجنبي سري سره په نرمه او محبتي لهجه باندې خبرې نه کوي پس طمع به وکړي هغه سري چې په زړه کې یې (د خواش پرستی) مرض وي بنځینه اواز هم دفتنو سبب دی الله تعالی فرمایي چې: **فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ**

همدارنګه علامه جذري رحمه الله یو حدیث لیکلی دی چې: «ثُمَّ رَسُلَ اللَّهُ ﷺ أَنْ يَخْضَعَ الرَّجُلُ لِغَيْرِ امْرَأَتِهِ» **أَيَّ يَلِينُ هَافِي الْقَوْلِ بِمَا يُظْلِمُهَا مِنْهُ** (نهایه ج ۲ ص ۱۰۹)

رسول الله ﷺ نارینه ددې خبرې څخه منع کړي دي چې دخپلې منکوحې څخه بغیر دې خبرې سره په زړه راښکونکي لهجه باندې خبرې وکړي چې دهغې په وجه ددې سري څخه د بنځې امید پیداشي په نهایه کې یې یوه واقعہ لیکلې ده چې: یوه ورځ یو سري په لاره روان وو، یو سري او بنځه یې ولیدل چې پخپل مینځ کې په نرم او د مینې په انداز باندې خبرې کوي دا تیریدونکی سري په غوصه شو سري یې په سرو و هلو تردې پورې چې سري یې زخمی شو کله چې معامله حضرت عمر رضی الله عنه ته راغله حضرت عمر رضی الله عنه و هونکی سري ملامت نکړو.

د حضرت ابو هريرة رضي الله عنه څخه روایت دی چې: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى أَنْ يَتَمَطَّى الرَّجُلُ فِي الصَّلَاةِ أَوْ عِنْدَ النِّسَاءِ إِلَّا عِنْدَ امْرَأَتِهِ.**

ترجمه: بیشکه حضور ﷺ منع فرمایلي ده د مټ د ښکاره کولو دسري څخه په لمانځه کې او یا د زنانو په مخکې مګر که دخپلې بنځې په مخکې یې ښکاره کوي باک نشته.

ددې احادیثو مطابق نارینه وو او زنانه وو دواړو ته حکم دی چې دوي دې یو دبل په مخ کې هیشکله داسې حرکت او اواز نه کوي چې دهغې له وجې دیو بل ته کشش پیدا کیږي، حتی چې که امام سهو شي، نو که سړی فتح ورکوي سبحان الله به وایي او که ښځه فتح ورکوي نويو لاس به په بل لاس باندې وهي امام ابو داؤد باب قائم کړی دی، په نوم د (التصفیق فی الصلوة) ددې باب لاندې یې ددې مضمون څلور حدیثونه رانقل کړي دي، لدې وجې مسجد او عید گاه ته دښخو دتللو لپاره یو شرط دادی چې په اوچت اواز به نه غږیږي.

اتم شرط چې دفتني او دفساد ویره به نه وي

که معاشره او ما حول داسې وو چې د مذکورو شرائطو او تحفظاتو سره سره بیا هم مسجد او عید گاه ته دښخو تلل دفتني او دفساد سبب وو، نو بیا هم مسجد او عید گاه ته تلل ورته ناجایز دي، لهذا دښځې لپاره به مسجد او عید گاه ته تلل په هغه صورت کې جایز وي چې په تللو او راتللو کې دفتني او دفساد خوف او خطر نه وي، په ابن ماجه کې یې باب قائم کړی دی په نوم د (باب فتنة النساء) ددې لاندې یې ددې مضمون پنځه احادیث رانقل کړي دي د حضرت اسامه بن زید رضي الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي چې:

ما أَدْعُ بَعْدِي فَتْنَةً أَضْرُ عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ (ترمذی باب ما جاء في تحذير فتنة النساء بخاری ج ۱ ص ۷۶۳، مشکوة ج ۲ ص ۲۶۷)

ما دخپل ځان څخه وورسته هیڅ داسې فتنه نه ده پریښې چې سړیو ته دښخو په نسبت زیاته خطرناکه وي.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَا مِنْ صَبَاحٍ إِلَّا وَمَلَكَانِ يُنَادِيَانِ: وَيْلٌ لِلرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ، وَيْلٌ لِلنِّسَاءِ مِنَ الرِّجَالِ"

ترجمه: حضرت ابی سعید رضي الله عنه فرمایلي چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم فرمایلي چې سهار دوه ملايکې اوزونه کوي چې هلاکت دی نارینه وو ته دزنانه وو له وجې او هلاکت دی زنانه وو ته د نارینه وو له وجې. عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رضي الله عنه قَالَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ خَطِيبًا وَكَانَ فِيهَا قَالَ: إِنَّ الدُّنْيَا حُلُوةٌ خَيْرَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا فَنَظَرْتُ كَيْفَ تَعْمَلُونَ، أَلَا فَاتَّقُوا الدُّنْيَا وَاتَّقُوا النَّسَاءَ.

د ابو سعید خدری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مونږ ته تقریر وکړه او وی فرمایل چې دنیا ډیره خوږه او ښایسته ده او الله تعالی تاسو په دې دنیا کې نائین جوړ کړي یی، پس الله تعالی کتونکی دی چې تاسو څخه عمل کوئ؟ خبردار چې د دنیا څخه ویرېږئ او دښځو څخه ویرېږئ.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْمَرْأَةُ عَوْرَةٌ، فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ.

(ترمذی ج ۱ ص ۲۲۲)

ترجمه: حضرت عبد الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې زنانه عورت ده کله چې دکور څخه وځي نو شیطان ورته په زیر زیر گوري (چې ددې په وجه څوک په فتنه کې واچوي).

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: "أَحْبِسُوا النِّسَاءَ فِي الْبُيُوتِ، فَإِنَّ النِّسَاءَ عَوْرَةٌ، وَإِنَّ الْمَرْأَةَ إِذَا خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهَا اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ، وَقَالَ لَهَا: إِنَّكَ لَا تَمُرِينَ بِأَحَدٍ إِلَّا أُعْجِبَ بِكَ" (مصنف ابن ابی شیبه ج ۳ ص ۶۷)

ترجمه: حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې بندي کړئ زنانه خپلې په کورونو کې، ځکه زنانه عورت دی او زنانه چې کله دکور څخه وځي شیطان ورته زیر زیر گوري او ورته وايي چې نه به تیرېږئ په یو چا مگر تعجب به کوي تاته.

حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ فِي خُطْبَتِهِ: النِّسَاءُ حَبَائِلُ الشَّيْطَانِ (مشکوٰۃ ص ۴۴۱، کتاب الرقاق)

ترجمه: حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې اوریدلي دي ما در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه چې فرمایل به یې په خطبه کې چې بیشکه زنانه رسی د شیطان دي.

کله چې شیطان دانسان په اغوا کولو کې دنورو لارو څخه عاجز شي نو دښځو لومه او دام ورته کیرېدي (مائیس الشیطان من بنی آدم الا اتي من قبل النساء، مرقات ج ۹ ص ۶۵)

نډی نا امیده شوی شیطان دانسان څخه مگر د نا امیدۍ په وخت کې دښځو دلارې څخه ورته راغلی.

په دې کې شک نشته چې دښځې دکور څخه وتل دفتنو او دفساد سبب دی، له دې وجې چې نور ټول شرائط او تحفظات برابر وي لکن که بیا هم دفتني او دفساد ویره وه بیا به هم مسجد او عیدگاه ته دښځو تلل ناجایز وي.

تائيدات

ددې مضمون لپاره ديو څو علماؤ اقوال هم واورئ:

امام نووي رحمه الله ليکي چې:

هَذَا وَشَبَّهَهُ مِنْ أَحَادِيثِ الْبَابِ ظَاهِرٌ فِي أَنَّهَا لَا تُتَمَنَّى الْمَسْجِدَ لَكِنْ بِشُرُوطٍ ذَكَرَهَا الْعَسَاءُ مَأْخُذَةً مِنَ الْأَحَادِيثِ وَهُوَ أَنْ لَا تَكُونَ مُتَطَهِّبَةً وَلَا مُتَزَيِّنَةً وَلَا ذَاتَ خَلَاخِلٍ يَسْمَعُ صَوْتَهَا وَلَا يَنَابٍ فَاجِرَةً وَلَا مُخْتَلِطَةً بِالرِّجَالِ وَلَا شَابَةً وَنَحْوَهَا مِنْ يُفْتَنُّ بِهَا وَأَنْ لَا يَكُونَ فِي الطَّرِيقِ مَا يَخَافُ بِهِ مَفْسَدَةً وَنَحْوَهَا (صحيح المسند مع شرح

النووي ج ۱ ص ۱۸۳)

ددې حديث او همداسې دنورو احاديثو ظاهري مفهوم دادی چې ښځې دمسجد څخه مه منع کوي، لکن ددې لپاره يو څو شرطونه دي چې علماوو ذکر کړي دي او دا احاديثو څخه مأخوذ دي هغه دادی چې خوشبوي به يې نه وي لگولي، زينت به يې نه وي کړی او نه به يې داسې گونگروگان اچولي وي چې اوازيې اوریدل کيږي او نه به يې دفخر جامې اغوستې وي او نه به دسړيو سره يو ځای ځي او نه به ځوانې وي يا په مثل ددې چې فتنه ترينه راوړي او نه به وي په لارې کې داسې شی چې دفساد ويره وي ترينه يا په مثل ددې.

حافظ ابن حجر عسقلانی رحمه الله دبخاری په شرحه کې ليکي چې:

قَالَ بَن دَقِيقِ الْعِيدِ رَحِمَهُ اللَّهُ: هَذَا الْحَدِيثُ عَامٌّ فِي النِّسَاءِ إِلَّا أَنَّ الْفُقَهَاءَ خَصُّوهُ بِشُرُوطٍ مِنْهَا أَنْ لَا تَتَطَهَّبَ وَهُوَ فِي بَعْضِ الرِّوَايَاتِ وَلِيُخْرِجَنَّ تَفَلُّاتٍ... قَالَ وَيَلْحَقُ بِالطَّيِّبِ مَا فِي مَعْنَاهُ لِأَنَّ سَبَبَ الْمَنْعِ مِنْهُ مَا فِيهِ مِنْ تَحْرِيكِ دَاعِيَةِ الشَّهْوَةِ كَحُسْنِ الْمَلْبَسِ وَالْحُلِيِّ الَّذِي يَظْهَرُ وَالزَّيْنَةُ الْفَاجِرَةُ وَكَذَا الْإِخْتِلَاطُ بِالرِّجَالِ... وَقَدْ وَدَّ فِي بَعْضِ طُرُقِ هَذَا الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِ مَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ صَلَاةَ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي الْمَسْجِدِ وَذَلِكَ فِي رِوَايَةِ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بَلَفَظَ لَا تُتَمَنَّى نِسَاءُ كُمْ الْمَسَاجِدَ وَيُؤْتِيَنَّ خَيْرَهُنَّ. أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ وَصَحَّحَهُ بَنُ خُزَيْمَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ... وَوَجْهٌ كَوْنِ صَلَاتِهَا فِي الرِّخَاءِ أَفْضَلُ مُحَقِّقُ الْأَمْرِ فِيهِ مِنَ الْفِتْنَةِ وَيَتَأَكَّدُ ذَلِكَ بَعْدَ وَجُودِ مَا أَحَدَثَ النِّسَاءُ مِنَ التَّبَرُّجِ وَالزَّيْنَةِ وَمِنْ ثَمَّ قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا مَا قَالَتْ. (فتح الباري ج ۲ ص ۴۴۴)

حافظ ابن دقيق العید فرمایي چې په ظاهر کې دا حدیث ټولو ښځو ته شامل دی، لکن فقهاوو دسرده یو څو شرطونه لگولي دي چې په هغوي کې یو دادی چې (مسجد ته راتلونکې ښځه) به په خوشبويي باندې معطره نه وي او دا شرائط په بعضې حدیثونو کې ذکر شوي دي، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې ښځې دې په داسې حالت ووځي چې ددوي جامې او بدن دترک دخوشبويي

له وجې بدبویه شوی وي او همدا حکم د هر هغه شي دی چې د خوشبويي په شان محرک شهوت وي ، لکه ښکلی لباس، ښکاره زیورات، قابل د فخر زینت، همدارنگه د سړیو سره اختلاط، باددې حدیث په بعضې سندونو کې او همدارنگه په نورو احادیثو کې داسې الفاظ راغلي دي چې په دې خبره باندې دلالت کوي چې د بنځې لمونځ په کور کې د مسجد په نسبت بهتر دی دا حدیث په ابوداؤد کې دی او ابن خزیمه ورته صحیح ویلي دي او ددې افضلیت وجه داده چې په دې صورت کې دفتنو څخه امن وي او زموږ په زمانه کې چې دزیب او دزینت سره د بنځو وتل شروع شوي دي دا حکم نور هم پوخ شو، له دې وجې حضرت عایشې رضی الله عنها و فرمایل چې که نبي کریم ﷺ د بنځو دا اوسنۍ حالت لیدلی وی نو مساجدو څخه به یې منع کړې وي

شاه ولی الله الدهلوی رحمه الله فرمایي: وَلَا اخْتِلَافَ بَيْنَ قَوْلِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا اسْتَأْذَنْتَ امْرَأَةً أَحَدَكُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يَمْنَعُهَا" وَيَبِينَ مَا حَكَمَ بِهِ جُمْهُورُ الصَّحَابَةِ رضي الله عنهم مِنْ مَنَعْنَهَا إِذَا الْمُنْهَى الْغَيْرَةُ الَّتِي تَنْبَعُ مِنَ الْأَنْفَةِ دُونَ خَوْفِ الْفِتْنَةِ، وَالْجَائِزُ مَا فِيهِ خَوْفُ الْفِتْنَةِ، وَذَلِكَ قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْغَيْرَةُ غَيْرَتَانِ " الْحَدِيثُ، (يعني احدھما ما يحبه الله وثانيھما ما يبغضه الله فالأول الغيرة في الرية ای موضع التهمة والثاني في غيرة، ناقل (حجة الله البالغة ص ۶۹، باب الجماعة)

ترجمه: د رسول الله ﷺ فرمان دی چې که بنځو اجازت مساجدو ته دتللو لپاره وغوښتلو نو مه یې منع کوئ او دصحابو فرمان دی چې بنځې منع کوئ، ددې دواړو په مابین کې هیڅ تعارض نشته، ځکه چې د رسول الله ﷺ دغه اجازت څخه منع په هغه صورت کې ده چې دا منع د متکبران د غیرت له وجې وي، او دصحابو منع د خوف دفتنې له وجې وه، یو جایز غیرت دی چې دتهمت او د خوف دفتنې په ځای کې وي، دا غیرت الله تعالی ته محبوب دی، او دوه نا جایز غیرت دی چې خالص د کبر له وجې وي، دا غیرت الله تعالی ته مبغوض دی.

مولانا شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمایي چې: ويمكن أن يقال أن الزوج لا يمنع زوجته من تلقاء نفسه إذا استأذنته ان لم يكن في خروجها ما يدعوا الى الفتنة من طيب او حلي او زينة غيرها نعم يمنعها العلماء المفتون والأمراء القائمون بدفع الفتنة وتغير المنكرات لشيوع الفتن وعموم البلوى والزوج ايضا يخبرها بمنع العلماء وأولى الأمر (فتح الملهم ج ۲ ص ۶۹)

او دا خبره چې کله بنځه د شروطو او د تحفظاتو پابنده وي نو دا اجازت دغوښتلو په صورت کې دې یې خاوند نه منعه کوي نو ددې معنی داده چې خاوند دې یې په خپله نه منع کوي البته اهل فتوی علماء

کرام، حکام کوم چې د اصلاح او د دفع د منکراتو دمه واران دي هغوي دې یې د دفع د فتنو لپاره منع کړي او خاوند دې ښځه د دې پاندۍ څخه خبره کړي.

امام نووي رحمه الله باب قائم کړی دی په نوم د (باب خروج النساء الى المساجد اذا لم یترتب علیه فتنه وانها لا تخرج مطیبة) شرح صحیح مسلم ج ۱ ص ۱۸۳

باب دی په بیان د وتلو د ښځو کې مساجدو ته کله چې ورباندې فتنه نه مرتبېږي او دا چې ښځه به معطره نه ووځي.

لکن غیر مقلدین د دې شرط څخه منکر دي اولیکي چې هر څومره فتنه او فساد چې وي ښځې به مسجد او عیدگاه ته ځي اګر چې په لاره کې د زنا پېښې مخې ته راشي، (سلفی تحقیقی جایزه، ص ۷۸۱) او استدلال په هغه واقعې باندې کوي، چې دیوې زنانه سره په لاره کې زنا بالجبر وشوه بیا هم نبی کریم ﷺ ونه فرمایل چې زمانه فاسده ده ص (۷۸۷) لکن مونږ وایو چې یوې نیمې واقعې ته فساد د زمانې نه وایي.

د احادیثو دریم قسم: (په کورونو د لمونځ د کولو ترغیبي احادیث)

په دې احادیثو کې زنانه وو ته په کورونو کې د لمونځ ترغیب ورکړل شوی دی (۱) که په مذکوره شرطونو کې کوم یو شرط نه وو، نو بیا د زنانه وو لپاره عیدگاه او یا مسجد ته وتل ناجایز دي (۲) که مذکوره ټول شرطونه موجود وو، نو بیا ورته عیدگاه او مسجد ته تلل جایز دي، لکن د دې سره سره یې په کور کې لمونځ کول ډیر ثواب لري، حتی چې د مسجد نبوی ﷺ په نسبت یې هم په کورونو کې مونځ کول ډیر ثواب لري، امام منذري رحمه الله باب قائم کړی دی په نوم د (ترغیب النساء فی الصلوة فی بیوتهن ولزومها وترهیهن من الخروج منها) د دې باب لاندې یې یوولس احادیث راغلل کړي دي، یوڅو احادیث یې لاندې ولولئ:

اول حدیث: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ، وَيُوتَمُنَنَّ خَيْرُهُنَّ». (ابوداؤد ج ۱ ص ۸۴)

ترجمه: حضرت ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي مه منع کوئ خپلې زنانه د مسجدونو څخه او کورونه ورته بهتر دي (دلمانځه لپاره).

دوهم حدیث: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي حُجْرَتِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي مُحْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا» (ابوداؤد ج ۱ ص ۸۴)

دښځې لمونځ په وړه کوټه کې دلویې کوټې په نسبت بهتر دی، او په مخصوصه کوټه کې دوږې کوټې په نسبت بهتر دی.

دریم حدیث: وَعَنْ أَمْرِ حُمَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَمْرًا أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهَا جَاءَتِ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ: «يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي أُحِبُّ الصَّلَاةَ مَعَكَ، قَالَ: "قَدْ عَلِمْتُ أَنَّكَ تُحِبِّينِ الصَّلَاةَ مَعِيَ، وَصَلَاتُكَ فِي بَيْتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي حُجْرَتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي حُجْرَتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي دَارِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي دَارِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِي" قَالَتْ: فَأَمَرْتُ فَبَنَيْتُ لَهَا مَسْجِدًا فِي أَقْصَى بَيْتِي وَأُظْلَمَ فِيهِ فَكَانَتْ تُصَلِّي فِيهِ حَتَّى لَقِيَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ» (رواه احمد ورجاله رجال صحيح غير عبد الله بن سويد الانصاري ووثقه ابن حبان مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۴)

دابو حميد الساعدي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د بي بي حضرت ام حميد رضي الله عنها څخه روايت دی چې هغه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راغله او وې فرمايل چې يا رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زه ستا سره په مسجد کې لمونځ خوښوم، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې زه پوهېږم چې ته زما سره لمونځ خوښوي، لکن ستا لمونځ په وړه کوټه کې دغټې په نسبت بهتر دی او په غټه کوټه کې دکور د ميدانۍ څخه بهتر دی او دکور په ميدانۍ کې دکلي دمسجد څخه بهتر دی او دکلي په مسجد کې زما دمسجد څخه بهتر دی دحديث راوي فرمايي چې ام حميد دخپل کور والاوو ته حکم وکړو، نو دکور په يوتياره ځای کې يې ورته دلماڼځه ځای جوړ کړو، نو ام حميد تر وفاته پورې په هغې ځای کې لمونځ کولو.

پدې حديث کې سوچ وکړه! چې د وږې کوټې لمونځ دغټې کوټې دلمونځ څخه ډير ثواب لري او دغټې کوټې لمونځ دصحن دلمونځ په نسبت ډير ثواب لري او دصحن لمونځ دمسجد نبوي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دلمونځ په نسبت ډير ثواب لري، نو د وږې کوټې لمونځ دمسجد نبوي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په نسبت په ډيرو ډرجو بهتر شو.

خلورم حدیث: وَعَنْ أَمْرِ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: خَيْرُ مَسَاجِدِ النِّسَاءِ تَقْرِيئُوهُنَّ. (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۶)

ترجمه: حضرت ام سلمه رضي الله عنها دښې کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روايت کوي چې دزنانه وو لپاره په مساجدو کې بهترين مسجد ددوی دکور مخني او پټه حصه ده.

پنځم حدیث: وعن أم سلمة رضي الله عنها قالت: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مَجْرَتِهَا وَصَلَاتِهَا فِي مَجْرَتِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي دَارِهَا وَصَلَاتِهَا فِي دَارِهَا خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مَسْجِدِ قَوْمِهَا (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۶)

د ښځې لمونځ په تنگه او وره کوټه کې د غټې په نسبت بهتر دی او په غټه کوټه کې د میدانې په نسبت بهتر دی او په میدانې کې د کلي د مسجد په نسبت بهتر دی.

شپږم حدیث: عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إِنْ أَحَبَّ صَلَاةُ الْمَرْأَةِ إِلَى اللَّهِ فِي أَشَدِّ مَكَانٍ فِي بَيْتِهَا ظِلْمَةً (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۷)

الله تعالی ته د ښځې محبوب ترین لمونځ د کور په سخت ځای کې دی، (یعنې تیاره ځای کې) **اوم حدیث:** وعن ابن مسعود رضي الله عنه قال ما صلت امرأة من صلاة أحب الى الله من أشد مكان في بيتها ظلمة (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۲۷)

الله تعالی ته محبوب ترین لمونځ د کور په سخت ځای کې دی (یعنې تیاره ځای کې) **اتم حدیث:** عن ابن مسعود رضي الله عنه النساء عورة وإن المرأة لتخرج من بيتها وما بها بأس فيسترها الشيطان فيقول إنك لا تمرين بأحد إلا أعجبته وإن المرأة لتلبس ثيابها فيقال أين تريدین؟ فتقول: أعود مريضاً أو أشهد جنازة أو أصلي في مسجد وما عبت امرأة ربهما مثل أن تعبداه في بيتها.

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایي چې ښځه عورت دی او ښځه چې د کور څخه ووځي، حال دا چې په زړه کې غلط خیالات نه وي، بیا هم شیطان ورته زیر شي او ورته وایي چې ته په هیچا نه تیرېږی مگر نا ته به تعجب وي، او په بیسکه ښځه خپلې جامې واغوندي بیا څوک ترې تپوس وکړي چې کوم طرف ته ځی، نو ښځه ورته وایي چې د بیمار پوښتنې ته ځم، یا جنازې ته حاضرېږم، یا په مسجد کې لمونځ کوم (یعنې د خیر کارونه کوم) او د ښځې د کور د عبادت په شان بل عبادت نشته.

فهم حدیث: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "إِنَّ الْمَرْأَةَ عَوْرَةٌ، فَإِذَا خَرَجَتْ اسْتَشْرَفَهَا الشَّيْطَانُ، وَأَقْرَبُ مَا تَكُونُ مِنْ وَجْهِ رَبِّهَا وَهِيَ فِي قَعْرِ بَيْتِهَا". (رواه ابن خزيمة وابن حبان رحمهما الله تعالى في صحيحيهما)

ښځه ټول عورت دی پس کله چې د کور څخه ووځي، نو شیطان ورته زیر شي او ښځه خپل رب ته په هغه وخت کې ډیره نږدې وي کله چې دخپل کور په مخفي ترین ځای کې وي.

لسم حدیث: عن عبد الله بن عمر عن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال صلوة المرأة وحدها تفضل على صلاتها في الجمع بخمس وعشرين درجة (الجامع الصغير مع فيض القدير ج ۴ ص ۲۲۳)
ترجمه: حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما دنی کړیم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې د بنځي انفرادي لمونځ د جماعت د لمونځ څخه پنځه ویشته درجي فضیلت لري.

یوولسم حدیث: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ امْرَأَةً سَأَلَتْهُ عَنِ الصَّلَاةِ فِي الْمَسْجِدِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: «صَلَاتُكَ فِي مَحْدَعِكَ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي بَيْتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي بَيْتِكَ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي حُجْرَتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي حُجْرَتِكَ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ». (مصنف ابن أبي شيبة: ۲/۲۷۷، باب من كره ذلك)
یوې بنځې د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه د جمعي د لمونځ په باره کې پوښتنه وکړه، نو عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ورته وفرمایل چې ستا لمونځ ستا په مخصوص ځای کې د ورې کونې په نسبت بهتر دی او په وره کونې کې دلویې کونې په نسبت بهتر دی او په لویه کونې کې دکلي د مسجد په نسبت بهتر دی.

دولسم حدیث: عن عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَانَ يَخْلِفُ فَيَبْلُغُ فِي الْيَمِينِ: مَا مِنْ مُصَلٍّ لِلْمَرْأَةِ خَيْرٍ مِنْ يَتِيهَا إِلَّا فِي حَجٍّ أَوْ عُمْرَةٍ، إِلَّا امْرَأَةٌ قَدْ نَسَتْ مِنَ الْبُعُولَةِ وَهِيَ فِي مَنْقَلَبٍ قُلْتُ: مَا مَنْقَلَبٌ؟ قَالَ: امْرَأَةٌ عَجُوزٌ قَدْ تَقَارَبَ خَطْوُهَا (رواه الطبراني في الكبير ورجاله موثقون مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۵)

ترجمه: حضرت عبد الله بن مسعود به سخت قسم کولو چې د بنځي د مونځ لپاره بهترين ځای کور دی سوی د حج او د عمرې څخه یا هغه زړه بنځه چې ميره ته يې ضرورت نه وي پاتې او په خپلو موزو کې وي، راوي پوښتنه وکړه چې پخپلو موزو کې څه معنی ده، عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمایل چې هغه زړه بنځه چې د ډیر زوړوالي څخه تنگ تنگ قدمونه اخلي.

اجماع الأمة

ددې تیرو دلایلو په رڼا کې دا واضحه شوه چې د بنځو لپاره مطلقا په کور کې لمونځ بهتر دی.
حافظ ابن عبد البر رحمه الله لیکي چې: لم يختلفوا أن صلوة المرأة في بيتها أفضل من صلاتها في المسجد (التمهيد ج ۱۱ ص ۱۹۶)

ترجمه: پدې کې اختلاف نشته چې د بنځي لمونځ د مسجد په نسبت په کور کې بهتر دی.
علامه کسانى رحمه الله فرمايي چې: لا خلاف في أن الأفضل أن لا يخرجن في صلاة (بدائع الصنائع ج ۱ ص ۲۱۷)

ترجمه: پدې کې اختلاف نشته چې د بنځې دپاره بهتره داده چې د لمانځه لپاره مسجد ته ونه ووتجي.

څلورم قسم احاديث

څلورم قسم هغه احاديث دي چې په هغوي کې زنانه عيدگاه او مسجد ته د تللو څخه منع شوې دي.

اول حديث: وَعَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ رَأَى عَبْدَ اللَّهِ ﷺ يَخْرُجُ النِّسَاءَ مِنَ الْمَسْجِدِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَيَقُولُ اخْرُجْنَ إِلَى بُيُوتِكُنَّ خَيْرَ لَكُمْ. رَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي الْكَبِيرِ بِإِسْنَادٍ لَا بَأْسَ بِهِ بِجَوَالِهِ التَّرْغِيبُ وَالتَّرْهيبُ ج (ص ٢٢٨)

د ابو عمرو الشيباني رحمه الله څخه روايت دى چې ده عبد الله بن مسعود رضى الله عنهما وليدلو چې د جمعې په ورځ به يې بنځې د مسجد څخه ويستلې او ورته فرمايل به يې چې تاسو زنانه کورونو ته لاړې شئ دا ستاسو لپاره بهتره دى.

دوهم حديث: عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ ﷺ يَخْرِجُ النِّسَاءَ يُخْرِجُنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ». (مصنف ابن ابى شيبه ج ٢ ص ٢٧٧)

ابو عمرو الشيباني رحمه الله فرمايي چې ما عبد الله بن مسعود رضى الله عنه وليدلو چې د جمعې په ورځ به يې بنځې په وړو تيگو ويستلې او د مسجد څخه به يې ويستلې.

درېم حديث: سُبُلُ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ امْرَأَةٍ جَعَلَتْ عَلَيْهَا أَنْ أُخْرِجَ زَوْجُهَا مِنَ السَّجِنِ أَنْ تُصَلِّيَ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ تُجْعَلُ فِيهِ الصَّلَاةُ بِالْبَصْرَةِ رَكْعَتَيْنِ، فَقَالَ الْحَسَنُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «تُصَلِّيَ فِي مَسْجِدٍ قَوْمِهَا، فَإِنَّهَا لَا تُطِيقُ ذَلِكَ لَوْ أَدْرَكَهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ ﷺ لَا وَجَرَ أَسْهًا». (مصنف ابن ابى شيبه ج ٢ ص ٢٧٧)

د حسن بصري رحمه الله څخه پوښتنه وشوه چې يوې زنانه نذر منلى دى چې که زما خاوند د بندي خانې څخه راخلاص شو نو دبصرې په هر هغه مسجد کې به دوه رکعت له مونځ کوم په کوم کې چې په جماعت باندې لمونځ کيږي، نو حسن بصري رحمه الله ورته وفرمايل چې دخپل کلي په مسجد کې دې دوه رکعت له مونځ وکړي چې نذريې پوره شي، ځکه چې دبصرې په ټولو مساجدو کې د لمونځ کولو (شرعي) طاقت نه لري، همدارنگه يې وفرمايل چې که دا نذر منونکې بنځه حضرت عمر رضى الله عنه وليدلې وى نو په سربېره يې در دولې وه.

څلورم حديث: عَنِ الْأَعْمَشِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ لِإِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثَلَاثُ نِسْوَةٍ، فَلَمْ يَكُنْ يَدْعُهُنَّ يَخْرُجْنَ إِلَى جُمُعَةٍ وَلَا جَمَاعَةٍ». (مصنف ابن ابى شيبه ج ٢ ص ٢٧٧)

ترجمه: حضرت اعمش د حضرت ابراهيم څخه روايت کوي هغه فرمايي چې ابراهيم لره درې بنځې وې حضرت ابراهيم به نه پرېښودلې چې ووځي د جمعې لمونځ يا د جماعت لمانځه ته.

پنځم حديث: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «لَوْ أَدْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَخَذَتْ نِسَاءً مِمَّنْ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُنِي إِدْرَاقًا» قُلْتُ لِعَمْرَةَ: أَوْ مَنَعْنِ؟ قَالَتْ: نَعَمْ. (بخاری ج ۱ ص ۱۲۰، مسلم ج ۱ ص ۱۸۳، ابوداؤد ج ۱ ص ۸۴)

حضرت عايشه رضي الله عنها فرمايي چې که رسول الله صلى الله عليه وسلم دنن سبا د بنځو ناز او نڅرې پيلې وې، نو مساجدو څخه به يې منع کړې وې، لکه د بني اسرائيلو بنځې چې منع کړې شوې وې، راوي فرمايي چې ما عمره ته و فرمايل ايا د بني اسرائيلو بنځې منع کړې شوې وې؟ هغه وويل چې هو.

علامه عيني رحمه الله د ما احدث په تفسير کې ليکي چې من الزينة والطيب وحسن الثياب ونحوها.

علامه عيني رحمه الله فرمايي چې د حضرت عايشې رضي الله عنها مقصد د ما احدث النساء څخه زينت او خوشبويي او بڼايسته جامې وغيره وې.

شپږم حديث: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، يَقُومُ بِحَصْبِ النِّسَاءِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ يُخْرِجُهُنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ (عذة القاري قدم ج ۳ ص ۲۲۸)

ترجمه حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به په تيگرو وېشتلې زنانې په ورځ د جمعې کې او وېستلې به يې د مسجد څخه.

اووم حديث: عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَافٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: أَيْحَقُّ عَلَى النِّسَاءِ إِذَا سَمِعْنَ الْأَذَانَ أَنْ يُجِبْنَ كَمَا هُوَ حَقٌّ عَلَى الرِّجَالِ؟ قَالَ: «لَا لِعَمْرِي» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۴۷)

ابن جريج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حضرت عطاء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت کوي چې په بنځه باندې نه ده لازمه چې دا اذان داوريدو څخه وروسته مسجد ته لاړه شي.

اتم حديث: عَنِ الْأَعْمَشِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُنْ لَهُ ثَلَاثُ نِسَوَاتٍ مَا صَلَّتْ وَاحِدَةً مِنْهُنَّ فِي مَسْجِدِ الْحَرَمِ» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۵۱)

ترجمه: حضرت اعمش د ابراهيم څخه روايت کوي چې د ابراهيم درې بنځې وې يوې بنځې يې هم په کلي په مسجد کې لمونځ ونکړو.

نهم حدیث: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ لِعَلْقَمَةَ امْرَأَةٍ، قَدْ خَلَّتْ فِي السِّنِّ تَخْرُجُ إِلَى الْعِيدَيْنِ».

(مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۸۷)

ترجمه: د حضرت ابراهیم څخه روایت دی چې د حضرت علقمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یوه بی بی وه چې ډیره زړه شوې وه او وتله به دا خرونو لمانځه ته ددې څخه معلومېږي چې حضرت علقمه به ځوانو بنحو ته دا خرونو لمانځه ته د وتلو اجازه نه ورکوله.

لسم حدیث: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «يُكْرَهُ خُرُوجُ النِّسَاءِ فِي الْعِيدَيْنِ» (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۲ ص ۸۸)

ترجمه: د حضرت ابراهیم نخعي رَحِمَهُ اللَّهُ څخه روایت دی هغه فرمایي چې مکروه دي وتل د بنحو دا خرونو لمانځه ته.

یوولسم حدیث: عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّهُ كَانَ لَا يُخْرَجُ نِسَاءُ فِي الْعِيدَيْنِ». (ایضا)
ترجمه: حضرت نافع د ابن عمر رضی الله عنهما څخه روایت کوي چې ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نه ویستلې بیباني خپلې په اخرونو کې.

فایده: په یو روایت کې راځي چې عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به چې کله په خپل اهل کې گنجایش لیدلو نو ویستلو به یې، نو کیدی شي، چې د کور زړو بنحو ته به یې اجازت ورکولو او ځوانو ته به یې نه ورکولو او یا به یې ورو ماشومانو ته اجازت ورکولو، دا هم په اهل کې داخل دي او بنحو ته به یې اجازت نه ورکولو، یا به یې په اول کې اجازت ورکولو او د حالاتو د تبدیلی له وجې به یې وروسته نه ورکولو.

دولسم حدیث: عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، «أَنَّهُ كَانَ لَا يَدْعُ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِهِ تَخْرُجُ إِلَى فِطْرٍ، وَلَا إِلَى أَطْعَمٍ» (ایضا)

عروه به دخپل کور هیڅ زړانه ته اجازه نه ورکوله چې د وړوګي او یا غټ اختر لمونځ ته لاړه شي.
د یارلسم حدیث: عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ الْقَاسِمُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَشَدَّ شَيْءٍ عَلَى الْعَوَاتِقِ، لَا يَدْعُهُنَّ يَخْرُجْنَ فِي الْفِطْرِ وَالْأَطْعَمِ» (ایضا)

ترجمه: حضرت قاسم به ډیر سخت وو په ځوانو بنحو چې نه به یې پرېښودلې چې ووځي په واره اختر کې یا لوی اختر کې.

خوارلسم حدیث: عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُرْهٌ لِلشَّابَةِ أَنْ تَخْرُجَ إِلَى الْعِيدَيْنِ». (ایضا)

ترجمه: حضرت ابراهيم رحمه الله فرمايي چې مکروه دی لپاره دځوانو ښځو چې ووځي اخترونو ته پنځلسم حديث: عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّهُ كَرِهَ الْيَوْمَ الْخُرُوجَ لِلنِّسَاءِ إِلَى الْعِيدِ. (ترمذی: ج ۱ ص ۱۲۰)
ترجمه: د حضرت سفيان ثوري څخه روايت دی هغه فرمايي چې نن سبا اخترونو ته دښځو وتل مکروه دي.

شپاړسم حديث: عَنْ أَمْرِ حَمِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنَعْنَا أَزْوَاجَنَا أَنْ نُصَلِّيَ مَعَكَ وَنُحِبَّ الصَّلَاةَ، مَعَكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «صَلَاتُكُمْ فِي بُيُوتِكُمْ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكُمْ فِي حُجْرِكُمْ، وَصَلَاتُكُمْ فِي حُجْرِكُمْ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِكُمْ فِي الْجَمَاعَةِ». (مصنف ابن أبي شيبة: ۲/۲۷۷)
ام حميد رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته شكايت وكړو چې زموږ ځاوندان مونږ ستاسره دمانځه څخه منع كوي، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې ستاسو لمونځونه په وړو كوټو كې دغټو په نسبت بهتر دي او په غټو كوټو كې دجماعت په نسبت بهتر دي.

فايده: ددې حديث په سند كې عبد الله بن لهيعة دي چې بعضو علماوؤ ورته ضعيف ويلي دي، لكن دلامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان په نزل الابرار بالعلم الماثور من الادعية والاذكار ص (۲۴۱) كې ليكي چې (رجال من الحسن) علاوه لادا چې ددې حديث ډير شواهد دي كماند وروسياتي.
اولسم حديث: قَالَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «كُنَّا نُنْهَى عَنِ اتِّبَاعِ الْجَنَائِزِ، وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا» (رواه مسلم

بسندين ج ۱ ص ۳۰)
ام عطيه رضی الله عنها فرمايي چې مونږ دجنازو پسې دتللو څخه منع شوي وو لكن پدې ممانعت باندې عمل كول په مونږ باندې لازم كړی شوي نه وو.

انلسم حديث: عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- فَإِذَا نِسْوَةٌ جُلُوسٌ، فَقَالَ: "مَا يُبْلِسُكُمْ؟" قُلْنَ: "نَنْتَظِرُ الْجَنَازَةَ"، قَالَ: "هَلْ تُغْسِلْنَ؟" قُلْنَ: "لَا"، قَالَ: "هَلْ تُحْمِلْنَ؟" قُلْنَ: "لَا"، قَالَ: "هَلْ تُدَلِّلْنَ فَيَمْنُ يُدْلِي؟" قُلْنَ: "لَا"، قَالَ: "فَارْجِعْنَ مَأْزُورَاتٍ غَيْرَ مَأْجُورَاتٍ". (سنن ابن ماجه ص ۱۱۳)

يوه ورځ رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ را ووتلو نو يو څو زنانې يې وليدلې چې ناستې وې، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې څه شي كينولې يئ؟ هغوي ورته وويلې چې دجنازې انتظار كوو، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمايل چې ايا تاسو مري ته غسل وركوئ؟ هغوي ورته وويلې چې نه، بيا ورته رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې ايا تاسو مري اوچتوئ؟ هغوي ورته وويلې چې نه، بيا

ورته رسول الله ﷺ وفرمایل چې ایا تاسو دنورو خلکو په شان مړی قبر ته کوزوئ؟ هغوی ورته وویلې چې نه، نو رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې بیرته کورونو ته گناهگاري لارې شی ثواب یافته نه یی.

فایده: ددې دواړو حدیثونو څخه معلومیږي چې مخکې د زنانه وؤ لپاره د جنازو پسې تلل د کراحت سره جایز وو، وروسته په دې حکم کې شدت راغلو او کراحت په حرمت بدل شو او د جنازو پسې تلل د ښځو لپاره گناه وگرزول شوه، همدارنګه په اول کې مسجد او عیدگاه ته د ښځو په تلو کې نرمي وه لکن وروسته ورته شرطونه ولګیدل او د شرطونو او د تحفظاتو سره سره ورته په کور کې د مونځ دادا کولو ترغیب ورکړل شو، د شرائطو لنډیز دادی:

۱- د خاوند اجازه ۲- شپه، ۳- پرده ۴- ترک د عطرو ۵- ترک د زینت ۶- عدم الاختلاط بالرجال ۷- عدم رفع الصوت ۸- عدم خوف الفتنة، په دوي کې یواځې د "اللیل" شرط د اولویت لپاره دی او نور شرائط د وجوب دي او د وجوب د ټولو شرطونو د پوره والي سره سره بیا هم د زنانه وو مونځ په کورونو کې ډیر ثواب لري.

قائيدات

مخکې اتلس احادیث د ممانعت په باره کې ذکر شو ددې څخه علاوه د علماؤ فتوی هم شته. مثلاً:
۱- وذلك اذا لم يخف الفتنة عليها ولا بها وقد كان الأغلب في حال ذلك الزمان (صحيح البخارى مع شرح الكرمانى ج ۵ ص ۲۰۷)

او مسجد ته تلل په هغه وخت کې جایز دي چې نه د ښځې لپاره دفتني ویره وي او نه نارینه وؤ ته د زنانه وو له وجې دفتني ویره وي، په نن زمانه کې خوف دفتني غالب دی.

۲- علامه کرمانی په باب انتظار الناس الامام العالم کې د حضرت عایشې رضی الله عنها د حدیث په تشریح کې لیکي چې: (فان قلت من أين علمت عائشة هذه الملازمة والحكم بالمنع وعدمه ليس الا لله تعالى قلت مما شاهدت من القواعد الدينية المقتضية لحسم مواد الفساد (صحيح البخارى مع شرح الكرمانى ج ۵ ص ۲۰۹)

ترجمه: که اعتراض وشي چې حضرت عایشې رضی الله عنها ته څه معلوم وو چې که دا حالت په عهد نبوی ﷺ کې وي نو نبی کریم ﷺ به ښځې د مساجدو څخه منع کړې وې؟

جواب دادی چې: حضرت عایشې رضی الله عنها ته د شریعت هغه اصول او قواعد معلوم وو کوم چې د فساد او دفتني د ختمولو تقاضی کوي، دهغو قواعدو شرعيه و له وجې حضرت عایشې رضی الله عنها دا معلومه کړې وه.

۳- علامه عینی رحمه الله فرمایي چې: قلت لو شاهدت عائشة رضی الله عنها نساء هذا الزمان من أنواع البدع والمنكرات لكانت أشد انكارا ولا سيما نساء مصر فان فيهن بدعا لاتوصف ومنكرات لاتمنع (عمدة القاری ج ۶ ص ۱۵۸، باب الخروج الى المساجد بالليل)

ترجمه: که حضرت عایشې رضی الله عنها ز مونږ په زمانه کې د بنځو منکرات او بدعات لیدلي وی نو د زمانه وو د وتلو په باره کې به یې ډیر تشدد کړی وی، خصوصاً د مصر د بنځو په باره کې ځکه چې په دوي کې داسې بدعات دي چې د ویلو نه دي او داسې منکرات پکې دي چې منع کول یې نه دي ممکن.

۴- علامه عینی رحمه الله د مصر د بنځو د بدعاتو او د منکراتو د بیان څخه وروسته لیکي چې: فَأَنْظُرُ إِلَى مَا قَالَتِ الصَّدِيقَةُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا مِنْ قَوْلِهَا: لَوْ أَذْرَكَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا أَحْدَثَتِ النِّسَاءُ وَلَيْسَ بَيْنَ هَذَا الْقَوْلِ وَبَيْنَ وَقَاةِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَّا مَدَّةٌ يَسِيرَةٌ عَلَى أَنْ نَسَاءَ ذَلِكَ الزَّمَانِ. (عمدة القاری شرح صحيح البخاری ج ۶ ص ۱۵۹)

د حضرت عایشې رضی الله عنها د دې قول او د نبی صلی الله علیه وسلم په مابین کې ډیره لږه فاصله وه او د حضرت عایشې رضی الله عنها په وخت کې چې کوم بد حالت وو نو هغه زموږ د زمانې د بد حالت زرمه حصه هم نه دی (یعنی چې د حضرت عایشې رضی الله عنها د زمانې حالاتو د دې تقاضی کوله چې بنځې د مساجدو څخه منع شی نو زموږ د زمانې حالات یې زر چنده زیات تقاضی کوي.

۵- په یو بل خای علامه عینی رحمه الله فرمایي چې: وللعلماء فيه أقوال وتفصيل. قَالَ صَاحِبُ (الْهِدَايَةِ): وَيَكْرَهُ هُنَّ حُضُورَ الْجَمَاعَاتِ. قَالَتِ الشَّرَاحُ: وَيَعْنِي الشَّوَابَ مِنْهُنَّ. وَقَوْلُهُ: الْجَمَاعَاتُ، يَتَنَاوَلُ الْجَمْعَ وَالْأَعْيَادَ وَالْكَسُوفَ وَالْإِسْتِسْقَاءَ، وَعَنِ الشَّافِعِيِّ: يُبَاحُ هُنَّ الْخُرُوجُ. قَالَ أَصْحَابُنَا: لِأَنَّ فِي خُرُوجِهِنَّ خَوْفَ الْفِتْنَةِ وَهُوَ سَبَبٌ لِلْحَرَامِ، وَمَا يُقْضَى إِلَى الْحَرَامِ فَهُوَ حَرَامٌ، فَعَلَى هَذَا قَوْلُهُمْ: يَكْرَهُ، مُرَادُهُمْ يَحْرُمُ، لِأَسْبَابٍ فِي هَذَا الزَّمَانِ لَشُبُوحِ الْفَسَادِ فِي أَهْلِهِ، قَالَ: لَا بَأْسَ وَلِلْعَجُوزِ أَنْ تَخْرُجَ فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرَبِ وَالْعِشَاءِ لِحُصُولِ الْأَمْنِ، وَهَذَا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَعَنْ أَبِي يُوسُفَ وَمُحَمَّدَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: يَخْرُجْنَ فِي الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا لِأَنَّهُ لَا فِتْنَةَ فِيهِ لِقَلَّةِ الرَّغْبَةِ، (عمدة القاری ج ۶ ص ۱۴۵۶)

مسجد ته د بنځو د تللو په باره کې د علماؤو مختلف اقوال دي او په دې مسئله کې تفصیلات دي صاحب د هدائی لیکلي دي چې مسجد ته د بنځو حاضریدل مکروه دي، او د هدایې شارحین فرمایي چې دا کراهت د ځوانو بنځو لپاره دی او صاحب د هدایې چې (الجماعات) فرمایلي دي نو دا د جمع صیغه ده چې د جمعو عیدینو، کسوف، استسقاء وغیر ټولو جماتونه ته شامل دی نو پدې ټولو کې د ځوانو زنانه وو شمولیت مکروه دی، دامام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ یو قول داده چې (په شرط عدم خوف دفتنې) د ځوانو زنانه وو شمولیت مباح دی زموږ حنفي علماء فرمایي چې د ځوانو زنانه وو په وتلو کې دفتنې ویره ده او حرامو لپاره سبب دی او د حرامو سبب حرام وي (لهذا د ځوانو بنځو وتل د سببیت الحرام له وجې حرام دي) خصوصاً په دې زمانه کې ځکه چې اهل د زمانې فاسد دي او که زړې بنځې د سهار ماښام او ماخوستن لمونځونو ته ځي نو باک نه لري ځکه چې په دې وختونو کې (د تیارو له وجې) امن وي وزړو بنځو لپاره په دې دریو وختونو کې د وتلو عدم کراهیت دامام صاحب قول دی او د صاحبینو په نیز زړې بنځې پنځه وخته جماعت ته تللی شي، ځکه چې زړو بنځو په تللو کې خوف دفتنې نشته ځکه چې زړو بنځو ته دخلکو میلان کم وي او همدارنګه خلکو ته هم د زړو بنځو میلان کم وي، ددې څخه یوه دا خبره ثابته شوه چې د ځوانو بنځو تلل اتفاقاً حرام دي او دوهم دا ثابته شوه چې امام صاحب او صاحبین رحمهم الله په دې خبره متفق دي چې که دفتنې ویره وه نو بیا د زړو بنځو تلل هم حرام وي صرف اختلاف په دې کې دی چې ماسپښین او په مازيګر کې د زړو بنځو په باره کې خوف دفتنې شته او که نه؟

۶- ابن الحاج رحمه الله لیکي چې: قَدْ تَقَدَّمَ «أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَمَرَ النِّسَاءَ بِالْخُرُوجِ إِلَى صَلَاةِ الْعِيدِ فِي الْمَصَلَّى حَتَّى الْخَيْضُ وَرَبَاتِ الْخُدُورِ» وَذَلِكَ مُحْمُولٌ عَلَى مَا كَانَ عَلَيْهِ فِي وَقْتِهِ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - بَيْنَ التَّسْتَرِّ وَتَرْكِ الزَّيْنَةِ وَالصَّيَانَةِ وَالتَّعَقُّفِ وَأَنَّ مَرْوَطَهُنَّ تَنْجُرُ خَلْفَهُنَّ مِنْ شِبْرِ إِلَى ذِرَاعٍ وَيُعَدِّهِنَّ مِنَ الرِّجَالِ، وَقَدْ قَالَتْ عَائِشَةُ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - لَوْ عَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنْعَهُنَّ السَّاجِدَ كَمَا مَنَعَهُ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ. وَإِذَا كَانَ ذَلِكَ كَذَلِكَ فَيَتَعَيَّنُ مِنْهُنَّ فِي هَذَا الزَّمَانِ عَلَى كُلِّ حَالٍ لِمَا فِي خُرُوجِهِنَّ مِنَ الْفِتَنِ الَّتِي لَا تَكَادُ تَنْقُضُ، وَمَا يَتَوَقَّعُ مِنْ ضِدِّ الْعِبَادَةِ الْمَأْمُورِ بِهَا. (المدخل لابن الحاج ص ۲۹۶)

ترجمه: مخکې دا خبره ذکر شوه چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ټولو زنانه وو ته حکم وکړو چې عیدگاه ته لاړې شی تر دې چې حیضو او پرده دارو بنځو ته یې هم حکم وکړو، لکن دا حکم د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د ښکلي زمانې او د ښو حالاتو له وجې وو، یعنې د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې پرده، ترک د زینت، دسترګو حفاظت، او پاکدامني ښه وو، دهغې وخت د زنانه وو ځادرونه به دومره غټ وو

چې دیوې لیشتې او یا یو گز په مقدار به ورپسې شاته کشیدل او هغه بنځې دنارینه وو دا اختلاط څخه ډیرې لري وي وروسته حالات بدل شو حتی چې حضرت عایشې رضی الله عنها و فرمایل چې د رسول الله ﷺ څخه وروسته چې د بنحو کوم حالت شروع دی که ددوي دا حالت رسول الله ﷺ لیدلی وي نو رسول الله ﷺ به زنا نه له مساجدو څخه منع کړې وي لکه د بنی اسرائیلو بنځې چې منع کړې شوې وي، نو کله چې خبره داسې ده نو په دې زمانه کې به په هر صورت کې بنځې د مساجدو څخه منع کولی شي، ځکه چې د کورونو څخه د وتلو په صورت کې چې کومې فتنې دي هغه دهیچا څخه پټې نه دي او ددې څخه علاوه پکې د عبادت مطلوبه بالعکس په فساد او په معصیت کې د وقوع خطر هم دی.

۷- علامه کاسانی رحمه الله فرمایي چې: ۱- أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّهُ لَا يُرَخَّصُ لِلشَّوَابِ مِنْهُنَّ الْخُرُوجُ فِي الْجُمُعَةِ وَالْعِيدَيْنِ وَشَىْءٍ مِنَ الصَّلَاةِ، لِقَوْلِهِ تَعَالَى: وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ... [الأحزاب: ۳۳] وَالْأَمْرُ بِالْقَرَارِ نَهَى عَنِ الْإِنْتِقَالِ وَلِأَنَّ خُرُوجَهُنَّ سَبَبُ الْفِتْنَةِ بِلَا شَكٍّ، وَالْفِتْنَةُ حَرَامٌ، وَمَا أَدَّى إِلَى الْحَرَامِ فَهُوَ حَرَامٌ.

۲- وَأَمَّا الْعَجَائِزُ فَلَا خِلَافَ فِي أَنَّهُ يُرَخَّصُ لَهُنَّ الْخُرُوجُ فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ وَالْعِيدَيْنِ.

۳- وَاخْتَلَفُوا فِي الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَالْجُمُعَةِ، قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ: لَا يُرَخَّصُ لَهُنَّ فِي ذَلِكَ وَقَالَ أَبُو يُوسُفَ وَ مُحَمَّدٌ رَحِمَهُمَا اللهُ: يُرَخَّصُ لَهُنَّ فِي ذَلِكَ.

وَجَهٌ قَوْلُهُمَا: أَنَّ الْمَنَعَ لِحُوفِ الْفِتْنَةِ بِسَبَبِ خُرُوجِهِنَّ، وَذَا لَا يَتَحَقَّقُ فِي الْعَجَائِزِ وَهَذَا أَبَا حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ خُرُوجَهُنَّ فِي غَيْرِهِمَا مِنَ الصَّلَوَاتِ، وَلَأَبَى حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ أَنَّ وَقْتُ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ وَقْتُ انْتِشَارِ الْفَسَاقِ فِي الْمَحَالِّ وَالطَّرَقَاتِ فَرُبَّمَا يَقَعُ مِنْ صَدَقَاتِ رَغْبَتِهِ فِي النِّسَاءِ فِي الْفِتْنَةِ بِسَبَبِ هُنَّ أَوْ يَقَعْنَ هُنَّ فِي الْفِتْنَةِ لِبَقَاءِ رَغْبَتِهِنَّ فِي الرِّجَالِ وَإِنْ كَبُرْنَ، فَأَمَّا فِي الْفَجْرِ وَالْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ فَالْهُوَاءُ مُظْلِمٌ وَالظُّلْمَةُ تَحُولُ بَيْنَهُنَّ وَبَيْنَ نَظَرِ الرِّجَالِ، وَكَذَا الْفَسَاقُ لَا يَكُونُونَ فِي الطَّرَقَاتِ فِي هَذِهِ الْأَوْقَاتِ فَلَا يُؤْدِي إِلَى الْوُقُوعِ فِي الْفِتْنَةِ، وَفِي الْأَعْيَادِ وَإِنْ كَانَ تَكْثُرُ الْفَسَاقِ تَكْثُرُ الصُّلَحَاءُ أَيْضًا فَتَمْنَعُ هَيْبَةُ الصُّلَحَاءِ أَوِ الْعُلَمَاءِ أَيَّاهَا عَنِ الْوُقُوعِ فِي الْمَأْتَمِ، وَالْجُمُعَةُ فِي الْمَصْرِ فَرُبَّمَا تُصَدِّمُ أَوْ تُصَدِّمُ لِكثَرَةِ الزَّحَامِ فِي ذَلِكَ فِتْنَةً.

وَأَمَّا صَلَاةُ الْعِيدِ فَإِنَّهَا تَوْدِي فِي الْجَبَانَةِ فِيمَكْنِهَا أَنْ تَعْتَزِلَ نَاحِيَةً عَنِ الرِّجَالِ كَمَا لَا تُصَدِّمُ فَرَخَصَ لَهُنَّ الْخُرُوجَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ ثُمَّ هَذَا الْخِلَافُ فِي الرُّخْصَةِ وَالْإِبَاحَةِ فَأَمَّا لَا خِلَافَ فِي أَنَّ الْأَفْضَلَ أَنْ لَا يَخْرُجْنَ فِي صَلَاةٍ لِمَا رَوَى عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: «صَلَاةُ الْمَرْأَةِ فِي دَارِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي مَسْجِدِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي دَارِهَا، وَصَلَاتُهَا فِي مَخْدَعِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي بَيْتِهَا» ثُمَّ إِذَا رُخِّصَ فِي صَلَاةِ الْعِيدِ هَلْ يُصَلِّينَ؟ رَوَى الْحَسَنُ رَحِمَهُ اللهُ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللهُ يُصَلِّينَ، لِأَنَّ الْمُقْصُودَ بِالْخُرُوجِ هُوَ الصَّلَاةُ قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ وَلِيَخْرُجْنَ إِذَا خَرَجْنَ تَغْلَاتِ أَى غَيْرَ مَتَطَيَّاتٍ»، وَرَوَى الْمُعَلَّى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِي يُوسُفَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لَا يُصَلِّيَنَّ الْعِيدَ مَعَ الْإِمَامِ لِأَنَّ خُرُوجَهُنَّ لِيَتَكْتَبِرَ سَوَادُ الْمُسْلِمِينَ بِحَدِيثِ أُمِّ عَطِيَّةَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا - «كُنَّ النِّسَاءُ يَخْرُجْنَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى ذَوَاتُ الْخُدُودِ وَالْحَيْضُ» وَمَعْلُومٌ أَنَّ الْحَائِضَ لَا تُصَلِّيَ فَعَلِمَ أَنَّ خُرُوجَهُنَّ كَانَ لِيَتَكْتَبِرَ سَوَادُ الْمُسْلِمِينَ فَكَذَلِكَ فِي زَمَانِنَا. (بدائع الصنائع: ۱/ ۴۱۷، ۴۱۸)

ترجمه: علامه کاساني رحمه الله د دې مسئلې په تحقيق کې يو څو صورتونه ليکلي دي.

(۱) پدې خبره اجماع ده چې ځوانو زنانه و ته د جمعې او د عیدینو او بل هیڅ مونځ ته هم د وتلو اجازت نشته ځکه چې الله تعالی فرمایي چې و (قرن فی بیوتکن) او امر په قرار د خروج یعنې د وتلو سره منافي دی او بل له دې وجې څخه چې د کور څخه وتل سبب د فتنې دي او فتنه حرامه ده او سبب د حرامو حرام وي (لهذا د ځوانو بنځو وتل د فتنې له وجې حرام دی)

(۲) په دې خبره هم اتفاق دی چې زړې بنځې د سهار، د ماښام، د ماخوستن او د عیدینو لمونځونو ته وتلی شي.

(۳) البته د زړو بنځو په باره کې د ماسپښین، د مازدیگر او د جمعې مانځه ته د وتلو په باره کې اختلاف دی دامام صاحب په نیز ورته رخصت نشته او د صاحبینو رحمهما الله په نیز ورته رخصت شته د صاحبینو دلیل دادې چې په دې وختونو کې د زړو بنځو په وتلو کې علت د حرمت نشته، چې هغه فتنه ده، لکه څرنګه چې پدې علت د انتفاء په وجه امام صاحب رَحِمَهُ اللهُ په نورو وختونو کې ورته په وتلو کې رخصت ورکړی دی او دامام صاحب رحمه الله په نیز په دې وختونو کې فتنه شته، ځکه چې په دې وختونو کې فاسقان په لارو کې ګرځي، نو کیدی شي چې ددوي له وجې ډیر شهوتي سړي په فتنه کې واقع شي او یا بنځې په فتنه کې واقع شي، ځکه چې بنځه که زړه شي بیا یې هم سړیو ته رغبت کیږي، او په سهر، ماښام او ماخوستن کې تیاره وي او په تیاره کې بنځې چاته نه ښکاري، همدارنګه په دې وختونو کې شرارتي خلک په لارو کې نه وي او په اخترونو کې اگر چې فاسقان ډیر وي خو صلحاء هم ډیر وي نو د صلحاؤ او د علماؤ څخه ویره په ګناه کې د واقع کیدلو څخه مانع ګرځي او د جمعې لمونځ په ښار کې کیږي نو د ډیر ازدحام له وجې د سړیو او د بنځو یو د بل سره د لګیدلو خطر وي او دا ختر لمونځ خو په دشته کې کیږي، نو د سړیو سره د لګیدلو خطر پکې نه وي ځکه چې بنځه د سړیو څخه جدا تللی شي، والله اعلم

پیا دا اختلاف په نفس رخصت او اباحت کې دی او پدې کې دهیچا اختلاف نشته چې افضله او بهتره داده چې بنځې عیدگاه او مسجد ته ونه وځي، ځکه چې رسول الله ﷺ فرمایي چې د بنځې لمونځ په کور کې بهتر دی، بیا چې کله زړو بنځو ته عیدگاه ته په وتلو کې رخصت ورکړل شو نو ایا مونځ به کوي؟ نو حسن دامام صاحب څخه روایت کوي چې مونځ به کوي ځکه چې د وتلو څخه مقصود مونځ کول دي، رسول الله ﷺ فرمایي چې د الله بندګانې د مساجدو څخه مه منع کوي او کورونه ورته د مساجدو څخه بهتر دي او بنځو ته پکار دي چې کله وځي نو خوشبويي دې نه لګوي او معلى دامام ابو یوسف رحمه الله څخه او هغه دامام صاحب رحمه الله څخه روایت کوي چې مونځ به نه کوي، ځکه چې د بنځو وتل صرف د مسلمانانو د تعداد د زیات ښکاره کولو لپاره وو د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې راځي چې بنځې به د نبی کریم ﷺ سره عیدگاه ته وتلې حتی چې پرده داري او حایضې بنځې به هم وتلې او داڅو معلومه خبره ده چې حایضه مونځ نه کوي نو معلومه شوه چې د بنځو وتل صرف د تکثیر السواد لپاره وو (نو که د کثرت د مظاهری ضرورت وو) نو زموږ په زمانه کې به هم همدا حکم وی.

۸- علامه شفیطی رحمه الله فرمایي چې: الْمَسْأَلَةُ الْخَامِسَةُ: اَعْلَمُ أَنَّ صَلَاةَ النِّسَاءِ فِي يَوْمَيْنِ اَفْضَلُ لَهُنَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْمَسَاجِدِ، وَلَوْ كَانَ الْمَسْجِدُ مَسْجِدَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَبِهِ تَعْلَمُ أَنَّ قَوْلَهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «: صَلَاةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ صَلَاةٍ فِي سِوَاهُ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ» خَاصٌّ بِالرِّجَالِ، أَمَّا النِّسَاءُ فَصَلَاتُهُنَّ فِي يَوْمَيْنِ خَيْرٌ لَهُنَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِي الْجَمَاعَةِ فِي الْمَسْجِدِ.

قَالَ أَبُو دَاوُدَ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي سُنَنِهِ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، ثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا الْعَوَّامُ بْنُ حَوْشِبٍ، حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «: لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ وَيَوْمَهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ» وَقَالَ النَّوَوِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي شَرْحِ الْمَهْدَبِ فِي هَذَا الْحَدِيثِ: وَحَدِيثُ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ رَحِمَهُ اللَّهُ بِلَفْظِهِ هَذَا، بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَلَى شَرْطِ الْبُخَارِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ.

وَهَذَا الْحَدِيثُ أَخْرَجَهُ أَيْضًا الْإِمَامُ أَحْمَدُ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَقَالَ ابْنُ حَجَرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي فَتْحِ الْبَارِي: وَقَدْ وَرَدَ فِي بَعْضِ رَوَايَاتِ هَذَا الْحَدِيثِ وَغَيْرِهِ، مَا يُدَلُّ عَلَى أَنَّ صَلَاةَ الْمَرْأَةِ فِي بَيْتِهَا أَفْضَلُ مِنْ صَلَاتِهَا فِي الْمَسْجِدِ، وَذَلِكَ فِي رَوَايَةِ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا بِلَفْظِ «: لَا تَمْنَعُوا نِسَاءَكُمْ الْمَسَاجِدَ وَيَوْمَهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ» أَخْرَجَهُ أَبُو دَاوُدَ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَصَحَّحَهُ ابْنُ خَزْمَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَأَحْمَدُ رَحِمَهُ اللَّهُ، وَالطَّبْرَانِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ، مِنْ حَدِيثِ أُمِّ حُمَيْدٍ السَّاعِدِيَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا جَاءَتْ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنْ أُجِبْتُ الصَّلَاةَ مَعَكَ، فَقَالَ: «قَدْ عَلِمْتُ، وَصَلَاتُكَ فِي بَيْتِكَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَجْرَتِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَجْرَتِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي دَارِكَ،

وَصَلَاتُكَ فِي دَارِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ، وَصَلَاتُكَ فِي مَسْجِدِ قَوْمِكَ خَيْرٌ مِنْ صَلَاتِكَ فِي مَسْجِدِ الْجَمَاعَةِ» (اضواء البيان في ايضاح القرآن)

پدې خبره باندې ځان پوه کړئ چې د مسجد په نسبت د ښځو لمونځ په کور کې بهتر دی اگر چې مسجد نبوی ﷺ ولې نه وي، ددې څخه دا معلومه شوه چې د مسجد نبوي ﷺ فضيلت په نورو مساجدو باندې په نظر سره سړيو ته دې، رسول الله ﷺ فرمايي چې زما په مسجد کې مونځ د مسجد حرام څخه بغير دنورو مساجدو په نسبت زرچنده بهتر دی نو دا د سړيو په باره کې دی او د ښځو مونځ په کور کې د مسجد په نسبت ډير ثواب لري، امام ابو داؤد په خپل سند سره د رسول الله ﷺ څخه روايت کوي چې د الله تعالی بندگاني د مساجدو څخه مه منع کوئ او کورونه ورته د مساجدو څخه بهتر دي، دا حديث صحيح دی، په فتح الباری کې ابن حجر رحمه الله فرمايي چې دا حديث او ددې مضمون مطابق دنورو احاديثو څخه دا خبره ثابتېږي چې د ښځې لمونځ د مسجد په نسبت په کور کې بهتر دی لکه څرنگه چې د اُم حميد رضی الله عنها په حديث کې راځي چې د ابی بی رضی الله عنها رسول الله ﷺ ته راغله او د رسول الله ﷺ سره يې د خپل مونځ د شوق اظهار وکړ، رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې زه ستا په شوق باندې خبريم، خو ستا مونځ ستا په کوټه کې د صحن په نسبت بهتر دی او په وره مخصوصه کوټه کې دلويې کوټې په نسبت بهتر دی.

فایده: چې کله د ښځې په حق کې د فرض مونځ لپاره مسجد ته تلل ندی بهتر نو دا ختر د لمانځه لپاره عید گاه ته څرنگه بهتر شو؟ ددې په خلاف د غیر مقلدینو د نظر مطابق په ښځو باندې دا ختر لمونځ فرض دی، د غیر مقلدینو دا نظریه د قرآن او د حديث څخه مخالفه ده.

د تیرو احادیثو او د علماؤ د اقوالو نتیجه

مساجدو او عیدگاوو ته د ښځو د تللو په باره کې مو تقریبا او یا احادیث، درې ایتونه او داوو علماؤ اقوال پیش کړل، څوک چې د شریعت په مزاج پوهیږي نو پدې دلایلو کې د سوچ څخه وروسته دهغوي اجماعي فیصله داده چې ۱- ښځه چې د کور څخه ووځي بیا برابره خبره ده چې مسجد ته ځي او که عیدگاه ته ځي او که بازار ته ځي او که بل هر ځای ته ځي د خاوند څخه به اجازه اخلي دا اجازت د نه اخستلو په صورت کې به گناهکاره وي.

۲- بنځه چې د کور څخه وځي نو د اسبابو د فتنې څخه به ځان ساتي، لکه خوشبويي لگول، زينت کول، د سړيو سره اختلاط کول، په اوچت اواز باندې خبرې کول، خبرو ته د ضرورت په وخت کې په نرمه لهجه باندې خبرې کول، وغيره او د کور څخه بهر دا شيان ځکه حرام دي چې د دې شيانو د استعمال څخه د فتنې او د فساد ويره ده، نو د دې اسبابو د سد الباب څخه اصل مقصود د فتنې او د فساد ختمول دي، اوس که يوه بنځه د دې شرطونو رعايت کوي لکن د دې شرطونو او د تحفظاتو باوجود بيا هم د فتنې او د فساد د ويره وي، نو بيا به هم د بنځې وتل ممنوع او حرام وي حضرت عايشې رضي الله عنها او بعضې صحابه کرامو رضي الله عنهم چې د ممانعت فتوى ورکولې نو هغه د همدې فساد او د فتنې د ويري له وجې وي.

خلاصه دا چې مسجد او يا عيدگاه ته د تللو لپاره بنځو ته د اجازت او د ممانعت اصل علت خوف الفتنة او عدم خوف الفتنة دی.

هر لامذهبه اهل حديث ځان ته خدای او پيغمبر وايي

۱- په هر ځای کې چې صحابه وورضي الله عنهم، تابعينو او فقهاؤ د قرآني او د نبوي دلايلو په رڼا کې کومه رايه قايمه کړې وي نو غير مقلدين هغې ته خو د ساخته او د ملایانو خبره وايي او د دې په مقابل کې خپلې رايې ته عين قرآن او حديث وايي او دخپلې خبرې څخه مخالف ته د الله تعالى او د محمد ﷺ څخه مخالف وايي گویا چې د ځان څخه يې خدای او پيغمبر جوړ کړی وي (معاذ الله) غير مقلدين د دوي د نظريې څخه مخالف څخه ته خپل مخالف نه وايي بلکې د الله تعالى او د پيغمبر ﷺ مخالف ورته وايي، يو غير مقلد شپه او ورځ داسې نشریات کوي، (محمدي لمونځ بېقابله حنفی لمونځ) هغه د گنج د دروازي په مقدار د ازادو پښو والا خپل شخصي مونځ ته يې محمدي لمونځ وويلو او دده د نظر څخه مخالف مونځ ته يې د محمدي مونځ څخه مخالف وويلو چې دا عين د محمد والي او د پيغمبرۍ د عوه ده.

۲- مسجد د تللو لپاره د بنځو داستيدان په باره کې دوه قسمه احاديث دي، په يو کې د الليل قيد دی يعنی بنځې چې کله د شپې اجازت وغواړي او په دوهم کې د الليل قيد نشته بلکې مطلق دي، يعنی چې د شپې اجازت وغواړي او که د ورځې، نو اوس دلته دوه رايې دي، يوه د امام بخاری رحمه الله او د صحيح البخاری د شارحينو رايه ده او بله د غير مقلد لامذهبه اهل حديث محمد رئيس ندوي (استاذ جامعه سلفيه بنارس) رايه ده.

دامام بخاری رحمه الله رایه دا ده چې مطلق په مقید ورحمل دی او دا قید هم د اولویت لپاره دی، یعنی اولی دادی چې بنځې د شپې اجازت وغواړي او مسجد ته لاړې شي او دوړځې دې نه اجازت وغواړي او نه دې مسجد ته ځي او که د ورځې یې اجازت وغوښتلو او مسجد ته لاړې نو خلاف الأولى کاریې وکړو مگر جایز دی، امام بخاری رحمه الله په ص ۱۱۹ کې باب لگولی دی په نوم د (باب خروج النساء الى المساجد بالليل والغسل) پدې کې یې همدې ته اشاره کړې ده، ځکه چې امام بخاری رحمه الله یواځې د شپې قید لگولی دی د ورځې ذکر یې نه دی کړی او د لامذهبه بناسپتی رئیس ندوي رایه داده چې دا حکم عام دی او د اللیل قید اتفاقي دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۳) یو دیوبندی عالم مولانا حبیب الرحمن قاسمی رحمه الله د دارالعلوم دیوبند مدرس دامام بخاری رحمه الله ذریه دحوالی سره په خپله رساله کې رانقل کړې ده په نوم د (خواتین کی بهترین مسجد) کله چې دا رایه ددې بناسپتی رئیس د شخصي رایې څخه مخالفه وه نور د یې پرې وکړو او دعوه یې وکړه چې دا رایه دالله تعالی او دمحمد ﷺ د خبرې څخه مخالفه ده او ددې رایې والا صفا جهنمي دی په دنیا او په اخرت کې د سزا مستحق دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۳)

وگوره لامذهبه بناسپتی رئیس ته چې څرنگه یې د خدایي او د پیغمبري دعوه وکړه؟.

۳- کله چې بنځه عیدگاه او یا مسجد ته د شرطونو او د تحفظاتو د لحاظ څخه بغیر ځي نو وتل یې حرام دي او که د شرطونو او د تحفظاتو لحاظ یې کړی وي نو بیا یې وتل مکروه تنزیهي دی او دلیل یې هغه ترغیبي احادیث دي چې په هغوي کې د بنحو لپاره په کور کې د مانځه زیات ثواب ذکر شوی دی او د زیات ثواب پرېښودل خلاف الأولى او مکروه تنزیهي دي غیر مقلدین دا ترغیبي احادیث بالکل نه مني او وایي چې د شرطونو د لحاظ څخه وروسته هیڅ کراهت نه پاتې کیږي، دا د غیر مقلدینو شخصي رایه ده، که غیر مقلدینو دا رایه خپله شخصي رایه گڼلې نو دومره د گیلې ځای به نه وو لکن افسوس په دې دی چې غیر مقلدین دې خپلې رایې ته د قرآن او حدیث نوم ورکوي او دمقابل طرف خبرې ته خود ساخته رایه وایي، مذکور لامذهبه بناسپتی رئیس لیکي چې: کله چې د شرطونو سره بنحو ته مطلقا اجازت دی نو بیا هم ورته مکروه تنزیهي ویل خود ساخته خبره ده (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۳)

۴- په احادیثو کې عیدگاه او مسجد ته د بنځو د وتلو لپاره یو څو هدايات او تحفظات ذکر شو او د بنځو او دفتنو نشاندې پکې وشوه، د تحفظاتو سره سره ورته په کور کې د لمونځ ترغیب ورکړل شو، نو صحابه کرامو لکه حضرت عایشه رضی الله عنها، حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما، حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او تابعینو او تبع تابعینو (لکه ابراهیم نخعی رحمه الله، عطاء رحمه الله، قاسم بن محمد رحمه الله، سفیان ثوری رحمه الله حسن بصری رحمه الله وغیره وو) دا و فهموله چې دا مسئله معلوله بعلة ده، علت ورته دفتنې خوف، او عدم خوف دی نو چونکې نن سبا عیدگاه او مسجد ته د ځوانو او پیغلو بنځو وتل د تحفظاتو سره سره هم سبب دفتنې دی، له دې چې ددوي وتل خو په هر صورت کې حرام دی، همدارنگه هغه پخې بنځې هم دی په کومو کې چې دسړیو طرفته میلان وي او یا ورته دسړیو میلان کیږي او هغه زړې بنځې چې دهغوي وتل هیڅ سبب دفتنې نه وي نو دهغوي وتل اګر چې جایز دی لکن بیا یې هم په کور کې مونځ کول ډیر ثواب لري د جمهور امت په خلاف د غیر مقلدینو رایه داده چې نه دا علت صحیح دی او نه دا فرق او بیا دې خپلې رایې ته د قرآن او حدیث نوم ورکوي، مذکور لاهذه بناسپي رئیس لیکي چې ورې ځوانې او زړې ټولو ته اجازت عامه دی په حدیث کې فرق ندی ذکر شوی او علت دفساد هم ندی ذکر شوی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۲۸۱)

د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم او د غیر مقلدینو فهم

د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم دادی چې زموږ په زمانه کې چې بنځو کومې نخرې شروع کړې دي که دا نخرې یې د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې هم کولې نو نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د مساجدو څخه منع کړې وې او د غیر مقلدینو فهم دادی چې که بنځو دا نخرې د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې هم کولې نو نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د مساجدو څخه نه وی منع کړی (فتاوی نذیریه ج ۱ ص ۶۱۸، فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۵)

نو د لاهذه اهل حدیثو په نیز د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د فهم څخه مخالف دی او ددوي خپل فهم د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د فهم سره موافق دی. وګورئ نذیر حسین د ځان څخه رسول جوړ کړو او خپل فهم ته یې فهم الرسول وویلې او بیا یې د حضرت عائشې رضی الله عنها فهم ددې جعلی رسول د فهم سره مخالف وګرځولو.

د صحابه وو رضی الله عنهم فهم او د لامذهبو فهم

نذیر حسین مخکې ځي او لیکي چې: په حضرت عائشه رضی الله عنها پټي فهم کی فرماتی هی اور فهم صحابه حجت شرعی نهی (فتاوی علماء حدیث ج ۳ ص ۱۷۶)

داد حضرت عایشې رضی الله عنها خپل فهم دی او د صحابه وو فهم شرعی حجت نه دی. نو ورونو! لامذهبان ځکه فهم د صحابه وو رضی الله عنهم حجت نه گڼي چې دوي خپل فهم ته فهم الرسول وایي او خپلې رائې ته حدیث الرسول وایي، ځکه چې دوي وایي چې مونږ فهم د صحابه وو رضی الله عنهم د رسول الله ﷺ په مقابل کې حجت نه گڼو حالانکې مقابل د فهم د صحابه وو او د فهم د لامذهبو ده لکن دوي خپل فهم ته فهم الرسول وایي او بیا ورسره د صحابه وو فهم مخالف گڼي.

د لامذهبو اهلحدیثو د بطلان واضح دلیل

لامذهبه اهلحدیث فهم د صحابه وو رضی الله عنهم ته اعتبار نه ورکوي، مخکې تاسو د نذیر حسین خپل عبارت وکتلو، نواب نور الحسن لیکي چې: در اصول منقرر شده که قول صحابی حجت نباشد (عرف الجادی ص ۱۰۱)

نواب صدیق حسن خان لیکي چې: وحاصل آنکه حجت بتفسیر صحابه غیر قایم است لاسیما نزد اختلاف، بدور الاهله ص ۱۳۹

حالانکه د الله تعالی او د محمد ﷺ په نیز دهغه چا دین ته هیڅ اعتبار نشته کوم چې په فهم د صحابه وو باندې نه وي بناء، لامذهبان ځکه د صحابه وو فهم ته دلیل نه وایي چې دوي د صحابه وو د فهم په مقابل کې خپل فهم ته فهم الرسول وایي تاسو تجربه وکړئ هیڅکله به د دوي څخه وانه ورئ چې دا زما فهم دی بلکې همیشه خپل فهم ته حدیث الرسول وایي.

د صحیح البخاری او د فهم الصحابه څخه د لامذهبو نفرت

لامذهبيت او غیر مقلدیت د خواش پرستی دوه نوم دی، دوي د قرآن او حدیث نوم زمزمه کوي او خپل خواش پوره کوي، کله چې د صحیح البخاری د حضرت عایشې رضی الله عنها حدیث د لامذهبو د خواش څخه مخالف وو، نو نذیر حسین یو ځلې وویل چې دا فهم د عایشې رضی الله عنها دی او د رسول الله ﷺ د فهم څخه مخالف دی، بیا یې وویل چې دا فهم د عایشې رضی الله

عنها دی او فهم د صحابه وو حجت نه دی، وروسته لاهمه بڼاسپتي رئيس راپورته شو او سوچ يې وکړو چې د زرگر د ټک ټک په ځای د اهنگر د پلک يو گذار پکار دی چې نه سر پاتې شي او نه سر درد، له دې وجې يې وليکل چې د صحيح بخاري حديث هم غلط دی او د حضرت عايشې رضي الله عنها فهم هم غلط دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۴)

وروسته نور هم په غوصه شو او د حضرت عايشې رضي الله عنها حديث ته يې سندره وويلې، لاهمه خناس ليکي چې (ان تلبیسات کی بعد دیوبند یہ فی حدیث عائشہ والی راځي پېرگانی) سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۷. اوس دې مسلمانان پخپله فیصله وکړي چې حديث ته سندره ويل څه حکم لري؟

يو نوی بدعت

لکه څرنگه چې اهل سنت والجماعت هميشه د سنتو د راژوندي کولو جذبه لري نو بالمقابل اهل بدعت هميشه دنو نوو بدعاتو د جاري کولو شیطاني جذبه لري د لاهمه جعلي اهل حديثو په جديديو بدعاتو کې يو بدعت دادی چې په بنځو باندې د اختر لمونځ ته په عیدگاه کې فرض وايي د غير مقلدينو مذکور بڼاسپتي رئيس ليکي چې (لهذا فرض و واجب هې که عورتين نماز عید کیلی عیدگاه جائیں) په بنځو باندې عیدگاه ته د اختر د لمانځه لپاره تلل فرض او واجب دي (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۹۸) همدارنگه ليکي چې:

زړه وي او که ځوانه، باکره وي او که ثيبه، هره بنځه بايد عیدگاه ته د اختر د لمانځه لپاره لاړه شي او بيا ليکي چې څوک چې ورته واجب نه وايي هغه مسموخ الفطرات دی (ص ۷۹۸)

او په استدلال کې وايي چې په احاديثو کې صراحت حکم شوی دی چې بنځې دی د اختر د لمانځه لپاره عیدگاه ته لاړې شي، همدارنگه دا حديث (دام عطی رضي الله عنها) په تواتر سره په صيفي د امر روايت شوی دی لهذا په بنځو باندې فرض او واجب ده چې د اختر د لمانځه لپاره عیدگاه ته لاړې شي (ص ۷۹۸)

په بنځو باندې اختر لمونځ فرض نه دی

تمهید: هر امر د وجوب لپاره نوی لکه ﴿وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا﴾ ﴿قُلْ تَمَتُّعُوا بِكُفْرِكُمْ﴾ (امرت

بالسوک) امرت بالضحی والوتر ولم تکتب) مسند احمد

لدې وجې مونږ وايو چې د حضرت ام عطيه رضي الله عنها په حديث کې د امرنا لفظ د فرضيت په معنی نه دی.

دلایل: ۱- هغه ترغیبي احادیث چې په هغوي کې دا مضمون په ډیر صراحت سره ذکر شوی دی چې د بنځو لمونځ په کورونو کې ډیر ثواب لري، ددې مضمون والا احادیث ډیر زیات دي، مخکې مونږ ددې مضمون والا صرف دولس احادیث ولیکل، په هغې احادیثو کې دا خبره د مونځ استثناء نشته.

۲- د بنځې په باره کې د کور څخه د وتلو په صورت کې ترهیبی احادیث: امام منذري رحمه الله په الترغیب والترهیب کې باب لگولی دی په نوم د (ترغیب النساء فی الصلوة فی بیوتهن ولزومها ترهیبهن من الخروج منها) ددې باب لاندې یې یوولس ترغیبي او ترهیبی احادیث ذکر کړي دي او په یو حدیث کې هم پکې دا خبره د مونځ او دعا مو نمونو فرق نه دی ذکر شوی.

۳- حضرت ام حمید رسول الله صلى الله عليه وسلم ته شکایت وکړو چې زما خاوند ماستاسره د جماعت لمونځ ته نه پریږدي، رسول الله صلى الله عليه وسلم ددې خاوند ته د تهدید په ځای باندې بنځو ته په کورنو کې د مونځ ترغیب ورکوي، گویا چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم ددې د خاوند تایید وکړو، پدې حدیث کې هم دا خبره د مونځ استثناء نشته بلکې تر اخره پورې بیا ام حمید رضی الله عنها دخپل کور په یو تیاره کونج کې لمونځ کولو.

۴- داستیذان احادیث: که چیرته په بنځو باندې په عیدگاه کې دا خبره د لمونځ فرض وی، نو بیا داستیذان څه معنی ده؟ ځکه چې دا اجازت دغو بنځو معنی داده چې خاوند ته دا اجازت ورکولو او د نه ورکولو دواړو اختیار دی، نو اوس که خاوند اجازت ورنکړي نو بنځه به دا فرض څرنگه ادا کوي؟ او که دسړو په شان به اجازت ته عیدگاه ته ځي نو بیا داستیذان څه فایده ده؟ که لا مذهبمان داسې حدیث لري چې په هغې کې داستیذان څخه دا خبره د مونځ استثناء وي نو پېش دې یې کړي.

۵- حضرت ابن عمر رضی الله عنهما، حضرت ابن مسعود رضی الله عنه حضرت علی رضي الله عنه حضرت عایشه رضی الله عنها، حضرت ابن عباس رضي الله عنه عروه بن زبیر رحمه الله قاسم بن محمد رحمه الله، ابراهیم نخعی رحمه الله، حسن بصري رحمه الله، عطاء بن رباح رحمه الله او سفیان ثوري ولې بنځې د عیدگاه او د مسجد څخه منع کولې؟ که په بنځو باندې په عیدگاه کې دا خبره د لمونځ فرض وی نو بیا ایا ددې دا معنی نه چې دغې مذکورو صحابه وو او تابعینو خلک د فرض څخه منع کول؟

۶- مخکې تیر شول چې پدې خبره باندې اجماع ده چې دفتنو او دفساد په وخت کې عیدگاه او مسجد ته د بنځو تلل حرام دي، دا اجماع ددې دلیل دی چې په بنځو باندې دا خبره د لمونځ او عیدگاه ته تلل فرض نه دي.

۷- د جمعې او د پنځه وخته مونځ چې څومره تاکیدات دي هغه د اختر د لمونځ په باره کې نشته، د جمعې او د پنځه وخته لمونځ په پرېښودلو چې څومره وعیدات دي هغه د اختر د مونځ په باره کې نشته، نو چې د جمعې او پنځه وخته لمونځ ته مسجد ته تلل او جماعت کول ورباندې فرض نه دی نو د اختر مونځ څرنگه ورباندې فرض شو؟

۸- دفتنې او دفساد په صورت کې چې مسجد ته تلل حرام دي نو عیدگاه ته څرنگه فرض شو؟

۹- که په بنځو باندې د اختر مونځ فرض وي نو بیا خو په حدیث کې دا هم راغلي دي چې حیضو بنځو ته هم حکم شوی وو چې عیدگاه ته لاړې شی، لکن مونځ مه کوي نو حیضو ته ولې امر کیدلو؟ معلومیږي دا چې بنځو ته عیدگاه ته دتللو حکم ددې وجې څخه نه وو چې پدوي باندې د اختر لمونځ فرض دی بلکې له دې وجې څخه وو چې په ابتداء کې دمسلمانانو عددي قوت کم وو، نو دخپل عددي انفرادي قوت دښودنې لپاره بنځو ته حکم شوی وو چې عیدگاه ته لاړې شي، نو کیدای شي چې په یو وخت کې په بنځو باندې تلل لازم وو، لکن چې کله دمسلمانانو تعداد زیات شو نو بیا هغه لزوم ختم شو او دشرایطو او دتحفظاتو سره صرف رخصت او اباحت پاتې شو.

۱۰- په بنځو باندې عیدگاه ته دتللو فرضیت ددې ایت کریمه سره معارض دی چې و (قرن فی بیوتکن) مونږ وایو چې د وقرن فی بیوتکن مطابق مطابق دبنځو لپاره په کورونو کې عبادت افضل دی او دحدیث له وجې ورته مسجد او عیدگاه تلل جایز دي لکن دشرایطو سره.

دام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې دامر معنی

د مذکورو دلایلو په بناء دجمهور امت په نیز باندې دام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې د (امرنا) جمله د فرضیت لپاره نه ده، لامذهبان دې د (امرنا) څخه د فرضیت دثابتولو لپاره کوم دلیل پیش کړي، مونږ وایو چې د (امرنا) جمله د رخصت او د اباحت لپاره ده، پدې سره به دا احادیثو په مابین کې تطبیق راشي او هغه داسې چې دام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې رخصت او اباحت ذکر شوی دی او په ترغیبي او ترهیبی احادیثو کې او لویت او افضلیت ذکر شوی دی، په رخصت او افضلیت کې هیڅ تعارض نشته او که دام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې فرضیت ذکر شي نو بیا به یې دهغو ترغیبي او ترهیبی احادیثو سره تعارض راشي.

د اُم عطیه رضی الله عنها حدیث خبر واحد دی او فرضیت خو په داسې دلیل باندې ثابتېږي چې هغه قطعي الثبوت او قطعي الدلالت وي.

دلامذهبو او دامت د علماؤ په مابین کې څلور اختلافي نکتې

مخکې دا څلور نکتې واورئ او بیا دلامذهبو سب او شتم واورئ.

- ۱- مسجد او عیدگاه ته د ښځو د تللو شرعي حیثیت څه دی؟
- ۲- مسجد او عیدگاه ته د ښځو تلل معلول بعله دی او که نه؟
- ۳- د ښځو په باره کې د مسجد او د عیدگاه حکم یو دی او که نه؟
- ۴- د حضرت ام عطیه رضی الله عنها په حدیث کې د (أمرنا) جمله د فرضیت لپاره ده او که نه؟

اوله نکتہ:

عیدگاه او مسجد ته د ښځو د تللو لپاره یو څو شرایط دي چې عبارت دي له: استیذان از خاوند، پرده، ترک دخوشبویی، ترک دزینت، ترک داختلاط مع الرجال، اوازنه او چټول عدم دخوف دفتني وغيره. نو که ددې شرایطو او تحفظاتو لحاظ و ونو بیا عیدگاه او مسجد ته د ښځو تلل مباح دي، لکن بیا هم په کور کې یې ثواب زیات دی او دکور په نسبت یې په کوټه کې ثواب زیات دی او دکوټې په نسبت یې په وره مخصوصه کوټه کې ثواب زیات دی او دلایل ورته مخکیني ذکر شوي ترغیبي او ترهیبی احادیث دي، ددې په خلاف دلامذهبو مسلک دادی چې په ښځو باندې عیدگاه ته تلل او داختر لمونځ فرض دی (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۹۸)

په دې فتوی باندې د (۱۹) غیر مقلدو علماوو دستخط دی، فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۰) په ښځو باندې داختر دلمانځه لپاره عیدگاه ته تلل لازم او ضروري دي (ایضاً، بحواله الروضة النديه ج ۱ ص ۱۴۲)

دوهم نکتہ:

د علماؤ دامت په نیز دا حکم معلول بعله دی، علت د اباحت عدم خوف دفتني دی او علت د منع خوف دفتني دی او دلیل ورته لزوم د شرایطو او د تحفظاتو دی شرایط او تحفظات د همدې خوف دفتني له وجې لازم شو، همدارنگه حضرت عایشې رضی الله عنها خوف دفتني محسوس کړو او وېر مایل

چې که د بنځو دا اوسني حالت په عهد نبوي ﷺ کې ظاهر شوی وی نو رسول الله ﷺ به بنځې د مساجدو څخه منع کړی وی، لکه د بنی اسرائیلو بنځې چې منع کړې شوې وې معلومېږي دا چې د اسرائیلي بنځو د منع سبب فتنه او فساد وو، همدا اُسباب د فتنې صحابه وو لیدلی وو او خوف د فتنې ورسره پیدا شوی وو لدې وجې څخه یې بنځې د مساجدو څخه منع کړې وې، د ابن عمر رضی الله عنه دخپل ځوی سره تشدد صرف د حدیث الرسول ﷺ سره د لفظي ټکر له وجې وو، ځکه ټول صحابه وو رضی الله عنهم په دې متفق وو چې د اباحت او د منع مدار په عدم خوف او په خوف د فتنې دی، بعضو صحابه کرامو ته چې خوف د فتنې ډیر ښکاره وو هغوي په منع کې ډیر تشدد کولو او کومو صحابه وو رضی الله عنهم ته چې خوف د فتنې دومره ډیر ظاهر نه وو نو هغوي سهولت کولو، ددې په خلاف د لامذهبو په نیز دا حکم معلول بعله نه دی، که هر څومره حالات خراب وي بیا هم په بنځه باندې داختر د لمانځه لپاره عیدگاه ته تلل فرض دي او مسجد ته تلل ورته جایز دي، لامذهبان په داسې نا امنه خرابو حالاتو کې هم د بنځو منع کولو ته د شریعت بدلول، شیطاني اغواء او شیطاني قیاس وایي. (نقاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۴، سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۱)

لامذهبه بناسپتي رئیس لیکي چې د رسول الله ﷺ په زمانه کې دیوې زنانه سره د زنا واقعې پېښه شوه لکن بیا هم رسول الله بنځې د مسجد څخه منع نه کړې او داسې یې ونه فرمایلي چې اوس زمانه فاسده شوه نو مساجدو ته مه راځئ (سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۸۷) بناسپتي رئیس پدې نه پوهیږي چې یوه جزئي واقعې پېښیدل د زمانې د فساد دلیل نه دی.

دریمه نکته:

د علماؤ د امت په نیز باندې د مسجد او د عیدگاه حکم یو دی، چې که د شرایطو او د تحفظاتو لحاظ ورنویا دواړو ته تلل مباح دي او نه تلل ورته افضل دي او که د شرایطو او د تحفظاتو لحاظ نه وو نو بیا دواړو ته تلل ممنوع دي او په اهلسنتو کې چې کومو علماوو فرمایلي دي چې زېرو بنځو ته پنځه وخته لمنځ ته د تللو رخصت نشته او عیدینو ته ورته د تللو رخصت دی نو ددې وجه داده چې: تکثر الصلحاء ایضا فتنع هیبة الصلحاء ایاهما عن الوقوع فی الفتنة (بدایع الصنائع ج ۱ ص ۶۱۷) په عیدینو کې علماء او صلحاء په کثرت سره موجود وي، نو ددوي هیبت بنځې او سړي د گناه څخه منع کوي،

ددې څخه هم معلومېږي چې د اباحت او د منع اصل علت عدم خوف او خوف دفتني دی عیدینو ته درخصت علت عدم خوف دفتني دی او نورو جماعاتو ته د منع علت خوف دفتني دی که عیدینو ته د تللو په صورت کې خوف دفتني غالب شي نو بیا به عیدین هم د پنځه وخته لمونخ په شان وي، لکن ددې په خلاف د غیر مقلدینو په نیز په مسجد او په عید گاه کې فرق دی، عید گاه ته تلل فرض دي او مسجد ته تلل جایز دي.

څلورمه نکتہ:

دامت د علماؤ په نیز د حضرت أم عطیہ رضی اللہ عنہا په حدیث کې د "أمرنا" جمله د فرضیت لپاره نه ده او یا ابتداءً د فرضیت لپاره وه چې بیا وروسته فرضیت منسوخ شو، لکن ددې په خلاف د غیر مقلدینو په نیز دا جمله د فرضیت لپاره ده او دا حکم دائمي دی. (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳)

صحابه و رضی اللہ عنہم او تابعینو ته د لامذہبو شتم او سب

پدې څلورو نکتو کې یوه رایہ د صحابه و رضی اللہ عنہم او د تابعینو او د تبع تابعینو ده، لکه حضرت عایشہ رضی اللہ، حضرت زبیر بن عوام رضی اللہ عنہ، حضرت قاسم بن محمد رحمہ اللہ، حضرت ابراہیم نخعی رحمہ اللہ، حضرت سفیان ثوری رحمہ اللہ، حضرت عطاء بن ابی رباح رحمہ اللہ، حضرت حسن بصری رحمہ اللہ او بله رایہ د غیر مقلدینو لامذہبه جعلی اهل حدیثو ده د غیر مقلدینو رایہ صراحتہ په ہیڅ ایت او په ہیڅ حدیث کې نشته، لکن بیا هم د خدایي او د پیغمبري دعوه کوي او خپلې رایې ته عین حدیث الرسول وایي او د خپلې رایې څخه مخالف ته د الله تعالی اود رسول الله څخه مخالف وایي د لامذہبو د شیخ الكل نذیر حسین دهلوي یوه اړده فتوی ده چې دنورو لامذہبانو دستخطونه هم ورباندې شوي دي، دهغې فتوی څخه دیو څو لاندې خبرو اقتباس کیږي.

۱- د لامذہبو فتوی فهم د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دی او د علماؤ دامت فتوی فهم د عایشې رضی

الله عنہا دی، نذیر حسین لیکي چې، حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا کار وکنا اس سبب سی تها که مطابقت فهم رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ساتھ آپی فهم کی ضروری نه جانا (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳)

۲- د لامذہبو رایہ فهم د شارح او فهم د معصوم دی، ددې په مقابل کې فهم د عایشې رضی الله

عنہا دی او فهم د صحابه وو شرعی حجت نه دی، نذیر حسین لیکي چې: حضرت عایشہ اپنی فهم سی فرمائی ہیں اور فهم صحابه حجت شرعی نہیں ہی. (حوالہ بالا)

۳- دلامذہبو رایہ شرعی امری دی چې ددی په مقابل کې دحضرت عایشی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او دنورو صحابہ وورایہ ددی امر شرعی افساد دی، نذیر حسین لیکي چې: غرض جو امر باعث فساد ہی اس کے اصلاح شارع ہی خود ثابت ہی اس کی اصلاح بقدر نقصان کرنا چاہی نہ کہ معذوم کر دینا اصل امر شرعی حکم کا یہ اصلاح نہیں ہے بلکہ انسا دی (حوالہ بالا)

۴- دلامذہبو رایہ صحیح مرفوع حدیث دی او بالمقابل دحضرت عایشی رَضِيَ اللهُ عَنْهَا رایہ ددی صحیح صریح مرفوع حدیث سرہ معارضہ ده، نذیر حسین لیکي چې: اگر ماں لیا جالی کہ مقصود مایہ رضی اللہ عنہا کا امتناع عام ہی تو یہ اثر کب معارض ہو سکتا ہے حدیث صریح صحیح مرفوع کا (حوالہ بالا)

۵- دلامذہبو رایہ عین ہدایت دی او ددی پہ مقابل کې دحضرت عایشی رَضِيَ اللهُ عَنْهَا او دنورو صحابہ وورایہ شیطانی اغواء ده، نذیر حسین لیکي چې: غرض جس مجمع خلاف مین کہ فساد واقع ہو رہا ہے اس سے چشم پوشی کرنا اور مجمع موافق الشرع کو موقف کر دینا فقط تقاضی شرافت و امارت و اغوائی شیطانی ہی (حوالہ بالا)

۶- دلامذہبو رایہ دمعصوم نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم کلام دی او منسوخ نہ دی او ددی پہ مقابل کې دحضرت عایشی رَضِيَ اللهُ عَنْهَا او دنورو صحابہ وورایہ دامتیانو او دغیر معصومو خلکو کلام دی چې ناسخ نہ شي جو پیدلی (اور ناسخ بھی کلام معصوم کا نہیں) (حوالہ بالا)

۷- دلامذہبو رایہ د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم کلام دی، ہدایت دی او سبیل المؤمنین دی او ددی پہ مقابل کې دحضرت عایشی رَضِيَ اللهُ عَنْهَا رایہ د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم خنہ مخالفت دی، غیر سبیل المؤمنین دی او پدی رایہ باندی تلونکی ٲول دوزخیان دی، نذیر حسین بدبختہ لیکي چې: پھر آپ جو شخص بعد ثبوت قول رسول و فعل صحابہ کی مخالفت کری وہ اس ایت کا مصداق ہے ﴿وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْۢ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا﴾

۸- دلامذہبو رایہ د شریعت صریح حکم دی او ددی پہ مقابل کې دحضرت عایشی رَضِيَ اللهُ عَنْهَا او دنورو صحابہ وورایہ شیطانی قیاس، لعنتی رایہ او شیطانی رایہ ده، نذیر حسین لیکي چې: جو حکم

صراحه شریع میں ثابت ہو جائی اس میں ہرگز رائی و قیاس کو دخل نہ دینا چاہے کہ شیطان اسے قیاس سے کہ انا خیر منہ حکم صریح الہی سی انکار کر کی ملعون بن گیا ہے۔ (حوالہ بالا)

۹- دلا مذہبو رایہ شریعت دی او ددی په مقابل کې د حضرت عایشې رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و و رایہ د شریعت بدلول دي ، نذیر حسین ددی رایې په باره کې لیکي چې: شریعت کو بدل ڈالنا ہے (حوالہ بالا)

۱۰- دلا مذہبو رایہ د اللہ تعالیٰ او د رسول اللہ قول دی او ددی په مقابل کې د حضرت عایشې رضی اللہ عنہا او دنورو صحابہ و و رایہ د اللہ تعالیٰ او د رسول اللہ ﷺ د قول څخه مخالفت دی ددی رایې والا خلک ظالمان او فاسقان دي او د اسماني عذاب مستحق دي ، نذیر حسین لیکي چې: د دوهمې رایې والا ددی ایت مصداق دی چې (فبدل الذین) (ظلموا قولا غیر الذین قیل لهم) (فتاویٰ علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳، ۱۷۶)

۱۱- بناسپتي رئیس لیکي چې دلا مذہبو رایہ شرعي حکم دی او بله رایہ د ممسوخ الفطرت والا و و خلکو ده. (سلفي تحقيقي جايزه ص ۱۹۸)

۱۲- دلا مذہبو رایہ د اللہ تعالیٰ او د رسول اللہ حکم دی او مقابل طرف کافران سرکشه او د اللہ تعالیٰ او د رسول اللہ ﷺ دشمنان دي (فتاویٰ علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۱) شمع محمدي ص ۷۱

خلاصه دا چې غیر مقلدینو صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم تابعینو او تبع تابعینو ته دالاندې کنځلې وکړې. ممسوخ الفطرت ، مخالفین د اللہ تعالیٰ او د رسول ، ملعونین ، په دین کې تحریف کونکي ، دوزخیان، کافران، سرکشان، د اللہ تعالیٰ او د رسول اللہ ﷺ دشمنان ، مفسدین، شیطاني اغواء کاران (معاذ اللہ، ثم معاذ اللہ، ثم معاذ اللہ، الی غیر النهایة)

په مسجد کې د بنځو داغتكاف شرعي حکم

درمضان په اخرو لسو ورځو کې اعتکاف کول سنت دي او پدې خبره د ټول امت اتفاق دی چې دنارینه و و لپاره داغتكاف ځای عام مسجد دی او د بنځو لپاره بهتره داده چې دوي په کورونو کې په خاصو خاصو مسجدونو کې اعتکاف وکړي، د کور د خاص مسجد څخه مراد هغه ځای دی کوم چې په کور کې دلمانځه لپاره مقرر شوی وي لکه څرنګه چې ام عطیه رضی اللہ عنہا رسول اللہ ﷺ

نه عرض وکړو چې يا رسول الله صلى الله عليه وسلم زموږ په کور کې مونږ ته په يو ځای کې مونځ وکړه چې مونږ به د دغه څخه لپاره مقرر کړو او که په کور کې د مخکې څخه داسې ځای نه وي مقرر نو د اعتكاف په وخت کې دې داسې ځای مقرر کړي او په هغې کې دې اعتكاف وکړي، ددې په خلاف د غير مقلدينو مسلک دادی چې بنځې دې هم د سربو په شان په عمومي مسجد کې اعتكاف وکړي، د بنحو لپاره د کور په خاص مسجد کې اعتكاف نه دی جايز ددوي په نيز پکار دی چې د بنحو لپاره د سربو څخه جدا انتظام وښي او که جدا انتظام نه وو ممکن نو بيا ورته په مسجد کې هم اعتكاف نا جايز دي، لامذهبه صلاح الدين يوسف پخپلو حواشيو د قران کې ليکني چې: د اعتكاف لپاره مسجد ضروري دی معتكف نارينه وي او که زنانه، د زنانه وو لپاره په کورونو کې اعتكاف نه دی صحيح، البته د زنانه وو لپاره په مساجدو کې جدا انتظام ضروري دی که جدا انتظام امکان نه وو، نو بيا ورته په مسجد کې اعتكاف نه دی جايز دا يو نفلي عبادت دی تر څو پورې چې پوره تحفظ نه وي ددې نفلي عبادت نه کول بهتر دي. (تفسير احسن البيان ص ٧٥)

د غير مقلدينو دا مسلک د غير مقلدينو په لاندې کتابونو کې هم ذکر شوی دی، تحفه رمضان ٨٦، آپکی سايل ص ٢٩٥، فتاویٰ برکاتيه ص ٩٠، فتاویٰ علماء حديث ج ٦ ص ٤٥٠، وغيره)

اختلاف اسباب

د غير مقلدينو او د اهل سنت والجماعت په مابين کې د اختلاف منشأ او سبب د قران او حديث يو څو نصوص دي.

د اختلاف اول سبب: الله تعالى فرمايي چې: ﴿وَلَا تَبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسْجِدِ﴾ (البقره ص ١٨٧)

ددې ايت څخه د ويره خبره را معلومېږي چې د اعتكاف لپاره مسجد شرط دی، د ويره خبره اتفاق ده ددې څخه وروسته د نارينه وو او د زنانه وو لپاره د مسجد د مصداق په تعين کې اختلاف دی اهل سنت والجماعة فرمايي چې ددې ايت په مفهوم کې دوه احتماله دي.

اول احتمال: دادی چې پدې ايت کې خطاب عام شي نارينه وو او زنانه وو دواړو ته نو پدې صورت کې به د مسجد څخه هم عامه معنی مراده شي، يعنې د فرض لمونځ لپاره مخصوص ځای به ترينه مراده شي او د فرض لمونځ لپاره مخصوص ځای د نارينه وو په حق کې د محله مسجد دی او د زنانه وو په

حق کې په کور کې مخصوص ځای دی، نو نارینه دې په عامو مساجدو کې اعتکافونه کوي او زنانه دې په خاصو مساجدو کې اعتکافونه کوي، ۱- رسول الله ﷺ فرمایي چې: خیر مساجد النساء قعر بیوتهن (تر غیب و تر هیب للمندری ج ۱ ص ۲۲۶)

نو چې د اعتکاف لپاره مسجد شرط شو نو د بنځو د اعتکاف لپاره همغه مسجد بهتر دی کوم ته چې رسول الله ﷺ بهتر ویلي دي چې قعر بیوتهن دي.

۲- همدارنگه رسول الله ﷺ فرمایي چې: وصلاتها فی دارها خیر من صلاتها فی مسجد قومها (تر غیب و تر هیب للمندری ج ۱ ص ۲۲۶)

نو چې مونځ یې د مسجد نبوي د رسول الله ﷺ د امامتۍ په نسبت په کور کې بهتر دی، نو اعتکاف یې هم په کور کې بهتر دی، رسول الله ﷺ زنانه وو ته په کور کې د عبادت ترغیب ورکوي او لاهم د عبادت ترغیب ورکوي او بیا هم د طاعت د رسول الله ﷺ چيغې وهي.

۳- د اعتکاف لپاره چې کوم مسجد شرط دی دهغې څخه مراد هغه مسجد دی په کوم چې پنځه وخته لمونځ د جماعت سره ادا کيږي لکه څرنگه چې په یو روایت کې راځي چې: لا اعتکاف الا فی مسجد جماعة (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۶۸، سنن کبری للبيهقي ج ۴ ص ۳۲۱)

اعتکاف صرف د جماعت والا په مسجد کيږي او د جماعت لمونځ په نارینه وو باندې دی د زنانه وو په باره کې د جماعت لمونځ منسوخ دی (وجماعتهن منسوخه) عنایه شرح الهدایه ج ۱ ص ۴۱۰ مجمع الانهر ج ۱ ص ۳۲۵ تبیین الحقائق ج ۲ ص ۱۶۳، فتاوی مفتی محمود ج ۳ ص ۴۹۱) نو چې کله د جماعت لمونځ په نارینه وو باندې دی، نو له دې وجې ورته اعتکاف په مسجد کې پکار دی چې د جماعت لمونځ ترینه فوت نه شي او په زنانه وو باندې جماعت ندی لازم بلکې ددوي مونځ په کور کې ډیر ثواب لري، لهذا اعتکاف هم ورته په کور کې ډیر ثواب لري، بنځه به څرنگه اعتکاف ته مسجد ته ځي او د ډیر ثواب د حصول لپاره به مونځ کور ته رارسوي؟.

۴- حضرت عایشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې که دا موجوده حالات د رسول الله ﷺ په وخت کې ظاهر شوي وي نو رسول الله ﷺ به بنځې د مساجدو څخه منع کړي وی (صحیح البخاری ج ۱ ص ۱۳۰) ابو عمرو الشیباني رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به بنځې په تیگو ویشتلې او د جمعي د لمانځه لپاره مسجد ته دراتلو څخه به یې منع کولې (مصنف ابن ابی شیبه ج ۲ ص ۲۷۷) حضرت

عبد الله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ به دجمعې په ورځ ښځې په تیځو ویشتلې او دمسجد څخه به یې شپلې (عمدة القاری قدمی ج ۳ ص ۲۲۸) په جماعت باندې لس یا پنځلس دقیقې لگيږي نو چې دزنانه وو په مسجد کې دومره حصاریدل صحابه وو نه برداشت کول، نومسلسلې لس شپې او ورځې په مسجد کې حصاریدل به څرنگه برداشت کړلې شي؟ دپته قیاس نه وایي بلکې دلالت النص ورته وایي چې بالا جماع حجت دی.

۵- ابراهیم نخعی رحمه الله فرمایي چې کومې ښځې چې په کور کې اعتکاف کړی وي نو هغه داعتكاف دکوټې مخې ته په لاره کې چې کومه کوټه او یا برېښه وي نو په هغې کې تیریدلی شي او شاطرفته کوټې ته نه شي تللی (معرفة السنن والاثار للبيهقي ج ۶ ص ۴۰۳، مصنف عبد الرزاق ج ۴ ص ۳۵۰)

دوهم احتمال: چې چونکې ﴿وَلَا تَبَايَهُنَّ وَأَنْتُمْ عَلَيْهِنَّ فِي الْمَسْجِدِ﴾ د مذكر صيغې دي، نو خطاب خاص نارینه وو ته دی او دمساجدو څخه هم یواځې دمحلې عام مسجد مراد دی، او پاتې شو دښځو حکم نو دا ایت دښځو دحکم څخه ساکت دی، لدې وجې به نورو دلایلو ته رجوع کوو او هغه دلایل مخکې مونږ ذکر کړه چې ښځه دې دکور په مسجد کې اعتکاف کوي.

دلامذهبو مسلک: دلامذهبو په مسلک کې تقریبا درې جزء دي: ۱- په ایت کریمه کې دمسجد څخه مراد، عام دمحلې مسجد دی، ۲- په ایت کریمه کې خطاب عام دی نارینه وو او زنانه وو دواړو ته شامل دی، لهذا دواړه به دمحلې په مسجد کې اعتکاف کوي، ۳- دزنانه وو لپاره به جدا انتظام کولی شي که جدا انتظام نه وو، ممکن نوبی دښځو لپاره دمحلې په مسجد کې اعتکاف کول ناجایز دي. **زمونږ پوښتنه:** لامذهبو چې کومې درې خبرې وکړې دا نه دالله تعالی فرمان دی او نه درسول الله حدیث دی بلکې لامذهبو شخصي او ذاتي رائې دي له دې وجې لامذهبانو ته پکار دي چې دا غره خبره په ایت او یا په حدیث کې صراحة وښايي.

داختلاف دوهم سبب:

داهل سنت والجماعت او دلامذهبو جعلي اهلحدیثو په مابین کې دا اختلاف دوهم سبب دأمهات المؤمنین اعتکاف دی یعنې په بعضې احادیثو کې راځي چې بعضو امهات المؤمنین په مسجد نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کې دنبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره اعتکاف کړی دی همدارنگه په یو حدیث کې راځي چې حضرت عایشې رضي الله عنها حضرت حفصه رضي الله عنها او حضرت زينب رضي الله عنها د

رسول الله ﷺ څخه اجازت وغوښتلو چې په مسجد کې اعتکاف وکړي، رسول الله ﷺ ورته اجازت ورکړه، نو لا مذهبان وایي چې امهات المؤمنین چې په مسجد کې اعتکاف کړی دی او رسول الله ﷺ ورته اجازت ورکړی دی نو معلومېږي چې دنارینه وو او دزنانه وو دواړو لپاره داعتكاف ځای دمحلې عمومي مسجد دی.

اهل سنت والجماعت فرمایي چې ۱- دلته خو امهات المؤمنین د رسول الله ﷺ سره اعتکاف کړی دی، نو دا خو دزنانه وو اعتکاف دخپل خاوند سره شو، ۲- دا چې ازوج مطهرات امهات المؤمنین دي ددوي نکاح دبل چا سره حرامه ده، نو دا دخپل محرم سره اعتکاف دی، لهدا ددې احاديثو څخه دزنانه وو لپاره دمحلې په مسجد کې د اعتکاف دوه صورتونه رامعلومېږي، اول: دخپل خاوند سره اعتکاف، دوهم: دخپل محرم سره اعتکاف دخاوند څخه بغير اعتکاف په دې حدیثونو کې نه دی ذکر شوی اگر چې دزنانه وو لپاره جدا انتظام وي، لکه څرنګه چې زنانه ووت ته دخپل خاوند او دخپل محرم سره سفر کول جایز دی لکن ددې څخه هیڅکله دانه ثابتېږي چې دزنانه لپاره دغير محرم سره هم سفر کول جایز شي اگر چې دسړيو څخه ورته جدا انتظام شوی وي، نو همدارنګه دزنانه ووت اعتکاف دخپل خاوند او دمحرم سره هم دی، چې ددې څخه هیڅکله دغير محرم سره اعتکاف نه ثابتېږي اگر چې جدا انتظام ورته شوی وي.

۳- بعضو امهات المؤمنین مخکې په مسجد نبوي کې د رسول الله ﷺ سره اعتکاف کړی وو. وروسته یې بیا یو ځلې اجازت وغوښتلو، رسول الله ﷺ ورته اجازت ورکړه کله یې چې په سهار کې دحضرت عایشې رضی الله عنها حضرت حفصې رضی الله عنها او دحضرت زینب رضی الله عنها څیمې او دخپله څیمه په مسجد نبوي کې ولیدلې نو رسول الله ﷺ خفه شو او وې فرمایل چې ایا دوي دنيکی اراده کړې ده؟ او یا دوي دنيکی گومان کوي؟ استفهام انکاری دی یعنې دا هیڅکله نیکی نه ده بیا رسول الله ﷺ حکم وکړه او ټولې څیمې دمسجد څخه لرې کړې شوې، حتی چې رسول الله ﷺ په دغې کال باندې په رمضان کې اعتکاف ونکړه بلکې دهغې په عوض کې یې په شوال کې اعتکاف وکړه، نو رسول الله ﷺ په اول کې اجازت ورکړه لکن وروسته یې څومره په سختۍ سره منع وکړه. لهدا چې امهات المؤمنین په مسجد کې داعتكاف څخه منع کړی شوی نو نورو زنانه ووت ته به څرنګه اجازت وي؟ ددې ممانعت څخه که حرمت ثابت نشي نو اقلًا غیر اولویت خوترینه ثابتېږي.

یوه پوښتنه

لامذهبان دې د امهات المؤمنین څخه بغیر په ټول خیر القرون کې صرف دیوې صحابې رضی الله عنها او تابعې او یا تبع تابعې نوم پیش کړي چې هغې د محلي په مسجد کې اعتکاف کړی وي، ایا د خیر القرون د زنانه وو څخه د لامذهبو زنانه ډیرې د دین شوق لري؟ که لامذهبان وایي چې یو ځلې خو امهات المؤمنین په عام مسجد کې اعتکاف کړی وو لهدا زموږ زنانه دې هم په عام مسجد کې اعتکاف کوي نو بیا موږ وایو چې د امهات المؤمنین لپاره خو په هر شي کې د سړیو څخه جدا انتظام نه وو، نو تاسو ولې په هر شي کې د جدا انتظام شرط لگوئ؟

که تاسو وایي چې موږ د نور د لایلو څخه د جدا انتظام شرط لگوو نو همدارنگه بیا موږ هم د نورو د لایلو له وجې وایو چې د ښځو لپاره د کور په مسجد کې اعتکاف بهتر دی.

که غیر مقلدین نورې زنانه په ازواجو مطهراتو باندې قیاسوي نو ددې څخه خو زیات نه زیات د زنانه وو لپاره د محلي په مسجد کې د اعتکاف جواز ثابتیږي اگر چې افضل او بهتر د کور مسجد دی لکن د محلي د مسجد اشتراط خو ترینه نه معلومیږي دا اشتراط په کوم حدیث کې راغلی دی؟ په کوم مرفوع حدیث کې د ښځو د اعتکاف لپاره د محلي د مسجد په شرط کیدلو باندې تصریح شوې ده؟

دیوې شبهې ازاله

په بعضې اثارو کې په بعضو هغو زنانه وو باندې انکار شوی دی، کومې چې د کور په مسجد کې اعتکاف کوي. نو دهغې اثارو محمل د نذر صورت دی، که کومې ښځې نذر ومنلو چې د کور په مسجد کې به اعتکاف کوي نو دا نذر منل بده عت دی. لکه څرنگه چې د حضرت جابر رضي الله عنه په یو حدیث کې راغلي دي چې: (أنه سئل عن امرأة جعلت عليها أن تعتكف في مسجد بيتها؟ قال لا يصلح لتعتكف في مسجد كما قال الله تعالى وإنتم عاكفون في المساجد) یوې زنانه په ځان باندې نذر منلی وو چې د کور په مسجد کې به اعتکاف کوي حضرت جابر رضي الله عنه وفرمایي چې دا صحیح نه دی په عام مسجد کې دې اعتکاف وکړي. لکه څرنگه چې الله تعالی فرمایي چې تاسو په مساجدو کې اعتکاف کوئ کي یی. (فتح الباري لابن رجب الحنبلي ج ۲ ص ۳۷۸)

تمت بالخیر والحمد لله.

مسئله تكبيرات العيدين

ليكن α هو المقياس الذي يرمز له α في المبراهيم وحيث α هو المقياس

كانت العبادات التي هي مولوي هدايت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على ن لانبی بعده.

اما بعد!

الله تعالی جل جلاله په سورة الناس کې دداسې انسانانو او پیریانو ذکر کړی دی چې هغوي خپل ټول عمر دې ته وقف کړی وي چې د مسلمانانو په زړونو کې وسوسې واچوي، مسلمانان د اطمینان او دیقین د عظیم دولت څخه محروم کړي، پدې شیطانانو کې وکتوري اهلحدیث هم دي وکتوري اهل حدیث ددې مذموم مقصد د حاصلولو لپاره خپلې هرې رایې ته د قرآن او حدیث نوم ورکوي او بل طرفته د تبلیغات کوي چې صرف مونږ په قرآن او په حدیث باندې عمل کوو او حنفیان، شافعیان، مالکیان او حنبلیان دخپلو امامانو په فقه باندې عمل کوي، مونږ د رسول الله ﷺ اتباع کوو او مقلدین دامامانو اتباع کوي، او بالخصوص چې کله کومه مبارکه موقع راشي نو ددوي د شرارت رڼه ډیر مست شي د رمضان په میاشت کې د اتور کعتو تراویحو شور شوع کړي کله چې داختر ورځ شی نو غیر مقلدین اعلانونه شروع کړي چې په فلانکي فلانکي مسجد کې به په سنت طریقه داختر لمونځ ادا کيږي، نو اوریدونکي حیران شي چې آیا صرف دغیر مقلدینو لمونځ د سنتو سره مطابق دی؟ او داخنافو مونځ لکه چې د سنتو څخه مخالف دی؟ پدې رساله کې به دالله تعالی په توفیق باندې دا ذکر کړو چې داخنافو داختر لمونځ د سنتو سره مطابق دی او دلامذهبو ددلایلو حال به هم ذکر کړو.

د اهل سنت والجماعة دعوی:

داختر په لمانځه کې شپږ زائد تکبیرات دنبی علیه السلام او دصحابو ورضی الله عنهم او

دتابعینو رحمهم الله سنت دي.

تفصیل: داختر په لمانځه کې دقیام په حالت کې درې تکبیرات اصل دي، یو تکبیر تحریمه او دوه درکوع تکبیرونه، چې دیته تکبیرات صلواتیه ویلی کیږي او شپږ زائد تکبیرات دي، په بعضو احادیثو کې ټول تعداد (۹) ذکر شوی دی او په بعضو کې په اولني رکعت کې دپنځو او په دویم کې دڅلورو ذکر دی چې مجموعه یې نه شو او په بعضو کې د څلورو څلورو ذکر دي چې په اولني رکعت کې دقراءت

څخه مخکې د تکبير تحریمه سره څلور تکبيرات دي او درکوع تکبير ددې څخه جدا دی هغه يې نه دی ذکر کړی ځکه چې هغه د قرائت څخه وروسته دی او په دويم رکعت کې د قرائت څخه وروسته درکوع د تکبير سره څلور تکبيرات دي.

خلاصه: د ټولو احاديثو داده چې دا خبره په لمانځه کې د قيام په حالت کې مجموعي (٩) تکبيرات دي، (درې تکبيرات صلواتيه او شپږ زائد).

دلائل: (١) أَنَّ الْقَاسِمَ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، حَدَّثَهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَعْضُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: صَلَّى بِنَا، النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ عِيدٍ، فَكَبَّرَ أَرْبَعًا، وَأَرْبَعًا، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا يَوْجُهُ حِينَ الْفَرَفِ، قَالَ: «لَا تَنْسُوا، كَتِّبِيرِ الْجَنَائِزِ، وَأَشَارَ بِأَصَابِعِهِ، وَقَبَضَ بِمِخَامَةٍ» (طحاوي ص ٣٧١، كتب الزيادات باب صلوة العيدين كيف التكبير فيها)

ابو عبد الرحمن قاسم فرمايي چې ماته په صحابه وو کې بعضې صحابه وو فرمايلي دي چې مونږ ته نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دا خبره لمانځه را کړه، نور رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څلور څلور تکبيره وکړل، بيا يې مونږ ته مخ راوگرزولو او وې فرمايل چې هير يې نه کړئ. دا خبره تکبير ونه د جنازې په شان (څلور) دي (يو د تکبير تحریمه او درې زوايد)، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يوه څو ته بنده کړه او په (څلور) څو ته سره يې اشاره وکړه.

٢- عَنْ مَكْحُولٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، جَلِيسٌ لِأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، سَأَلَ أَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَحَدِيقَةَ بْنَ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَكْتَبِرُ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ؟ فَقَالَ أَبُو مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَانَ يَكْبُرُ أَرْبَعًا تَكْبِيرَةً عَلَى الْجَنَائِزِ»، فَقَالَ حَدِيقَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «صَدَقَ»، فَقَالَ أَبُو مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «كَذَلِكَ كُنْتُ أَكْتَبِرُ فِي الْبَصْرَةِ، حِينَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ»، وَقَالَ أَبُو عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «وَأَنَا حَافِظُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ». (ابوداؤد ص ١٦٣)، مصنف ابن أبي شيبة ج ٤ ص ٢١٣، خبر ٥٧٤٤) تخریج والا او بغیر تخریج والا ص ٧٨، ج ٣)

د ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ همنشين ابو عائشه فرمايي چې (د کوفي والي) سعيد بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د حذيفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به په اخترونو کې تکبيرونه څرنگه کول؟ نو ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به په اخترونو کې د جنازې د لمانځه په شان (څلور څلور) تکبيرونه کول (يو تکبير تحریمه

و درې زواید) حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تصدیق وکړو، بیا حضرت ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمایل چې کله چې زه په بصره کې حاکم ووم نو همداسې تکبیرونه به مې کول ابو عایشه رحمه الله فرمایي چې زه په دغه وخت کې د سعید بن العاص سره ناست وم.

۲- عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جَالِسًا وَعِنْدَهُ حَدِيثُهُ وَأَبُو مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَسَأَلَهُمَا سَعِيدُ بْنُ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ التَّكْبِيرِ فِي الصَّلَاةِ يَوْمَ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى فَجَعَلَ هَذَا يَقُولُ: سَلْ هَذَا وَهَذَا يَقُولُ: سَلْ هَذَا، فَقَالَ لَهُ حَدِيثُهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: سَلْ هَذَا. يَعْبُدُ اللَّهَ ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. فَسَأَلَهُ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «يُكَبِّرُ أَرْبَعًا ثُمَّ يَقْرَأُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ فَيَقْرَأُ، ثُمَّ يَقُومُ فِي الثَّانِيَةِ فَيَقْرَأُ، ثُمَّ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا بَعْدَ الْقِرَاءَةِ» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ - ۵۶۸۷، نمبر ۵۶۸۶).

علقمه رحمه الله، و اسود رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ناست و و په دې مجلس کې حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم موجود وو، سعید بن العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا خبره د تکبیراتو په باره کې پوښتنه وکړه، نو حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمایل چې دابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه او ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمایل چې د حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، نو بیا ورته حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمایل چې د حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، کله یې چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه نو هغه ورته و فرمایل چې څلور تکبیرونه (نکیر تحریمه او درې زوائد) وکړه بیا قرائت وکړه بیا تکبیر وکړه او رکوع ته لاړه شه بیا دوهم رکعت ته اوږدېده، قرائت وکړه او د قرائت څخه وروسته څلور تکبیرونه وکړه (درې زوائد او یو درکوع).

۴- کردوس فرمایي چې د ماخوستن څخه وروسته ولید بن عقبه، د حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د حضرت ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دابو مسعود انصاري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ طرفته یو سړی ورونیږلو هغه قاصد دې حضراتو رضی الله عنهم ته و فرمایل: فَقَالَ: إِنَّ هَذَا عَبْدُ السُّلَيْمِیْنَ فَكَيْفَ الصَّلَاةُ؟ فَقَالُوا: سَلْ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. فَسَأَلَهُ فَقَالَ: «يَقُومُ فَيُكَبِّرُ أَرْبَعًا، ثُمَّ يَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَسُورَةَ مِنَ الْمُفَصَّلِ، ثُمَّ يُكَبِّرُ، وَيَرْكَعُ فَيَتْلُو خَمْسَ، ثُمَّ يَقُومُ فَيَقْرَأُ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَسُورَةَ مِنَ الْمُفَصَّلِ، ثُمَّ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا يَرْكَعُ فِي آخِرِ هُنَّ فَيَتْلُو تِسْعَ فِي الْعِيدَيْنِ»، فَمَا أَلْكَرُهُ وَاحِدًا مِنْهُمُ (معجم الكبير للطبراني ج ۹ ص ۳) د اسلامانانو دا خبره څه ده نو مونږ به څرنگه کوو؟ نو دوي ټولو ورته وویل چې دابو عبد الرحمن یعنی د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، کله یې چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه پوښتنه وکړه، نو عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جواب ورکړو چې په اول رکعت کې دې څلور تکبیرونه وکړي

(یو تکبیر تحریمه او درې زوائد) بیا دې سورة فاتحه او دمفصلو سورتونو څخه یو سورت تلاوت وکړي، بیا دې تکبیر ووايي او رکوع ته دې لارشي نو دا پنځه تکبیره شول، بیا دې په دوهم رکعت کې سورة فاتحه او دمفصلو سورتونو څخه یو سورت ولولي بیا دې څلور تکبیرونه وکړي په څلورم تکبیر دې رکوع وکړي چې دا په اخترونو کې نهه تکبیره شول نو هلته په موجودو صحابه وو کې هیچا هم انکار ونکړو.

۵- عَنْ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ رضی الله عنہما، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رضی الله عنہ "كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعًا: أَرْبَعًا قَبْلَ الْقِرَاءَةِ، ثُمَّ كَبَّرَ فَرَكْعًا، وَفِي الثَّانِيَةِ يقرأ فَإِذَا فَرَغَ كَبَّرَ أَرْبَعًا، ثُمَّ رَكَعَ" (مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۹۳) روایت نمبر ۵۶۸۶، تخریج والا)

عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ به په اول رکعت کې د قرائت څخه مخکې څلور تکبیرونه کول (یو تکبیر تحریمه او درې زوائد) بیا به یې تکبیر وکړو او رکوع ته به لاړو او په دوهم رکعت کې به یې اول قرائت کولو بیا به یې څلور تکبیرونه وکړل او رکوع ته به لاړو، دا نهه تکبیره شول، نو عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ به په اخترونو کې نهه تکبیرنه کول.

۶- عَنْ كُرْدُوسٍ رضی الله عنہ، قَالَ: «كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رضی الله عنہ يُكَبِّرُ فِي الْأَضْحَى، وَالْفِطْرِ تِسْعًا: يَبْدَأُ فَيَكَبِّرُ أَرْبَعًا، ثُمَّ يقرأ ثُمَّ يَكَبِّرُ وَاحِدَةً فَيَرَكْعُ بِهَا، ثُمَّ يَقُومُ فِي الرَّكْعَةِ الْآخِرَةِ قَبْلَ أَنْ يَقْرَأَ، ثُمَّ يَكَبِّرُ أَرْبَعًا يَرَكْعُ بِهَا خَاتَمًا». (المعجم الكبير ج ۹ ص ۳)

عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ به په اول رکعت کې د قرائت څخه مخکې څلور تکبیرونه کول (یو تکبیر تحریمه او درې زوائد) بیا به یې تکبیر وکړو او رکوع ته به لاړو او په دوهم رکعت کې به یې اول قرائت کولو بیا به یې څلور تکبیرونه وکړل او رکوع ته به لاړو دا نهه تکبیره شول، نو عبد الله بن مسعود رضی الله عنہ به په اخترونو کې نهه تکبیرنه کول.

۷- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رضی الله عنہما «كَبَّرَ فِي صَلَاةِ الْعِيدِ بِالْبَصْرَةِ تِسْعَةً تَكْبِيرَاتٍ، وَالْيَ بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ» قَالَ: وَسَمِعْتُ الْمُغِيرَةَ بْنَ شُعْبَةَ رضی الله عنہ فَعَلَ ذَلِكَ أَيْضًا. فَسَأَلْتُ خَالِدًا كَيْفَ فَعَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضی الله عنہ؟ فَقَسَرَ لَنَا كَمَا صَنَعَ ابْنُ مَسْعُودٍ رضی الله عنہ (مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۲۹۴، ۲۹۵) روایت نمبر ۵۶۸۹، وقال الحافظ في التلخيص اسناده صحيح

د عبد الله بن الحارث څخه روایت دی چې زه بصري ته عبد الله بن عباس رضی الله عنہ ته (په اختر کې) ورغلم، نو عبد الله بن عباس رضی الله عنہ د نهو تکبیرونو سره لمونځ وکړو او د قرائت په مابین کې یې پیوست والي راوستلو (یعنې د سورة فاتحې او د قرائت په منځ کې یې تکبیر ونه ویلو او حضرت مغیره

مسئله تکبیرات العیدین

بن شعبه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ همداسی کول، اسماعیل بن الولید فرمایي چې ما د خالد خنجه پوښتنه وکړه چې ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به څرنگه کول؟ نو هغه راته همغسې تفصیل بیان کړو څرنگه چې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په حدیث کې دی.

۸- عَنْ الشَّعْبِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ "أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى تِسْعًا تِسْعًا: خُمْسًا فِي الْأُولَى، وَأَرْبَعًا فِي الْآخِرَةِ" (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۶، روایت ۵۴۵۴)

حضرت شعبي رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به په وړو کي او غټ اختر کې نهه تکبیرونه کول، پنځه په اول رکعت کې (یو تکبیر تحریمه درې زوائد یو درکوع) او څلور په وروستني رکعت کې (د قرأت خنجه وروسته درې زوائد، یو درکوع)

۹- عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَا: «تِسْعُ تَكْبِيرَاتٍ». (ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۶)

حضرت قتاده د جابر بن عبد الله او سعيد بن مسيب رضي الله عنهما خنجه روایت کوي چې تکبیرات نهه دي.

۱۰- عَنْ مَسْرُوقٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: "كَانَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُعَلِّمُنَا التَّكْبِيرَ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ: خُمُسٌ فِي الْأُولَى، وَأَرْبَعٌ فِي الْآخِرَةِ، وَيُؤَالِي بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ". (مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۶، روایت نمبر ۵۷۵۷)

مسروق رحمه الله فرمایي چې عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به مونږ ته دا خبره د لمونځ په باره کې نهه تکبیرونه ښودل پنځه په اول رکعت کې او څلور په دوهم رکعت کې او پیوستوالی به یې راوستلو په مابین د قرائتونو کې.

۱۱- حضرت شعبي رحمه الله فرمایي چې زیاد مسروق ته پیغام ولیږلو چې مونږ دخپلو کارونو له

وځي دمائلو خنجه غافل یو: فَكَيْفَ التَّكْبِيرُ فِي الْعِيدَيْنِ؟ قَالَ: «تِسْعُ تَكْبِيرَاتٍ»، قَالَ: «خُمُسًا فِي الْأُولَى، وَأَرْبَعًا فِي

الْآخِرَةِ». (مصنف ابن ابی شیبه رحمه الله ص ۲۱۶، ۲۱۷، ج ۴، روایت نمبر ۵۷۵۸)

۱۲- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْأَسْوَدِ، وَمَسْرُوقٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يُكَبِّرَانِ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ.

(مصنف ابن ابی شیبه ج ۴ ص ۲۱۷، روایت نمبر ۵۷۵۹)

حضرت ابراهيم رحمه الله د حضرت اسود رحمه الله او د حضرت مسروق رحمه الله خنجه روایت کوي

چې دوي دواړو به تکبیر کولو په اختر کې نهه تکبیرونه.

۱۳- عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «أَنَّهُ كَانَ يُكَبِّرُ فِي الْعِيدِ تِسْعًا» (مصنف ابن ابی شیبہ)

ص ۲۱۷، روایت نمبر ۵۷۶۵)

حضرت محمد بن سیرین د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خُخه روایت کوي چي ده به تکبیر ۹ کله اختر

کي نهه تکبیر.

۱۴- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ أَصْحَابَ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، كَانُوا يُكَبِّرُونَ فِي الْعِيدِ تِسْعَ تَكْبِيرَاتٍ» (مصنف ابن

ابی شیبہ ج ۴ ص ۲۱۷) روایت نمبر ۵۷۶۱)

ترجمه: حضرت ابراهیم فرمائي چي اصحابو د عبد الله به تکبیرونه کول په اختر کي نهه تکبیرونه.

۱۵- عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ ابْنِ جَعْفَرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ «كَانَ يُقَيِّمُ بِقَوْلِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فِي التَّكْبِيرِ فِي الْعِيدَيْنِ».

(مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۲۱۷)

جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائي چي ابن جعفر به داخر د تکبیراتو په باره کي د حضرت عبد الله بن

مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د قول مطابق فتوی ورکوله.

۱۶- عَنْ أَبِي قَلَابَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «التَّكْبِيرُ فِي الْعِيدَيْنِ تِسْعَتِسْعًا» (مصنف ابن ابی شیبہ ج ۴ ص ۲۱۷)

ابو قلابه رَحِمَهُ اللَّهُ فرمائي چي داخرونو تکبیرونه نهه نهه دي.

۱۷- قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ مُحَمَّدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ قَاعِدًا فِي مَسْجِدِ الْكُوفَةِ وَمَعَهُ حَذِيقَةُ بْنُ الْيَمَانِ وَأَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ فَخَرَجَ عَلَيْهِمُ الْوَلِيدُ بْنُ عَقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ - وَهُوَ أَمِيرُ الْكُوفَةِ يَوْمَئِذٍ - فَقَالَ: إِنَّ عَدَايَكُمْ كَيْفَ أَصْنَعُ؟ فَقَالَا: أَخْبِرْ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ كَيْفَ يَصْنَعُ؟ فَأَمَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْ يُصَلِّيَ بِغَيْرِ أَذَانٍ وَلَا إِقَامَةٍ وَأَنْ يُكَبِّرَ فِي الْأُولَى تِسْعًا وَفِي الثَّانِيَةِ أَرْبَعًا وَأَنْ يُؤَالِيَ بَيْنَ الْقِرَاءَتَيْنِ وَأَنْ يُخْطَبَ بَعْدَ الصَّلَاةِ عَلَى رَاحِلَتِهِ " قَالَ مُحَمَّدٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَيَبِئْسَ تَأْخُذُ، وَلَا بَأْسَ أَنْ يُخْطَبَهَا قَائِمًا، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ عَلَى رَاحِلَتِهِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (كتاب الاشارة

بروایت امام محمد رحمه الله ص ۵۳)

امام ابو حنيفه رحمه الله په خپل سند باندې د عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خُخه روایت کوي چي

عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د کوفي په مسجد کي ناست وو، حذيفه بن يمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ابو موسى

اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم ورسره وو، په دغه وخت کي د کوفي امير وليد بن عقبه راغلو، او د دې حضراتو

خُخه يې پوښتنه وکړه چي سبا ته اختر دی نوزه خرنگه وکړم؟ حضرت حذيفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت ابو

موسی اشعری رَضِیَ اللہُ عَنْہُ حضرت عبد اللہ بن مسعود رَضِیَ اللہُ عَنْہُ تہ و فرماییل چہی تہ جواب ورکړہ چہی څہ وکړي؟ نو عبد اللہ بن مسعود رَضِیَ اللہُ عَنْہُ و فرماییل چہی اذان او قامت دې نہ کوي، دوه رکعتہ لمونځ دې وکړي، پہ اول رکعت کې دې پنځہ تکبیرونہ وکړي (یو تکبیر تحریمہ درې زوائد او یو درکوع تکبیر) او پہ دوهم رکعت کې دې څلور تکبیرونہ وکړي (درې زوائد او یو درکوع) او دقرا تونو پہ ماین کې دې پیوست والی راوړي او پخپله سورلی باندې دې خطبه ولولي، امام محمد رحمہ اللہ فرمایي چہی پہ همدې باندې مونږ عمل کوو او همدا امام ابو حنیفہ رَحْمَةُ اللّٰهِ قَوْل دى .

۱۸- جمهورو صحابه کرامو مذهب

هذا الفعل وهو المولاة بين القرائتين والتكبير ثلاثا في كل ركعة اولى... وهو قول ابن مسعود رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وأبى موسى الاشعري رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وحذيفة ابن اليمان رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وعقبة ابن عامر رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وابن الزبير رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وأبى مسعود رَضِیَ اللہُ عَنْہُ البديري وأبى سعيد الخدري والبراء بن عازب رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وعمر بن الخطاب رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وأبى هريرة رَضِیَ اللہُ عَنْہُ والحسن البصري رحمه الله وابن سيرين رحمه الله وسفيان الثوري رحمه الله وهو رواية عن احمد رحمه الله وحكاه البخارى رحمه الله في صحيحه مذهب لابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وذكر ابن الهمام رحمه الله في التحرير أنه قول ابن عمر رضى الله عنهما انما اتحاف السادة (شرح احياء العلوم ج ٣ ص ٣٩٧)

درې، درې زوائد تکبیرونہ چہی مجموعہ شپږ کيږي د ديرو صحابه وو قول دی، لکه د ابن مسعود رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، ابو موسی اشعري رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، ابن زبير رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، ابو مسعود بدري رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، ابو سعيد خدری رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، براء ابن عازب رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، عمر بن الخطاب رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، ابو هريرة رَضِیَ اللہُ عَنْہُ، ابن عباس رضى الله عنهما، ابن عمر رضى الله عنهما، همدارنگه همدا قول د حسن بصري رَحْمَةُ اللّٰهِ، ابن سيرين رَحْمَةُ اللّٰهِ سفيان ثوري رَحْمَةُ اللّٰهِ او د امام احمد رَحْمَةُ اللّٰهِ يو قول هم دی .

امام ترمذي رحمه الله ددې حديث د رانقلولو څخه وروسته فرمايي چي: وَقَدْ رَوَى عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوُ هَذَا. وَهُوَ قَوْلُ أَهْلِ الْكُوفَةِ. وَبِهِ يَقُولُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ رحمه الله (ترمذي

دا طريقه در رسول الله ﷺ د ديرو صحابه وو خنجه نقل شوى ده او همدا دسفیان ثوري او د اهل كوفه وو مسلک دى .

٢٠ اجماع د صحابه كرامو رضى الله عنهم

نبى كريم ﷺ چې وفات شو نو د جنازي تكبيرات مختلف وشول چا خلور تكبيرات وكړل او چا پنځه وكړل او چا شپږ او چا اوه، ددوهم خليفه حضرت عمر رضى الله عنه تر زمانې پورې دا سلسله روانه وه كله چې حضرت عمر رضى الله عنه دا صورت اوليدلو نو صحابو و رضى الله عنهم سره يې مشوره وكړه . فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى أَنْ يَجْعَلُوا التَّكْبِيرَ عَلَى الْجَنَائِزِ، مِثْلَ التَّكْبِيرِ فِي الْأَضْحَى وَالْفِطْرِ . أَرَبَعًا تَكْبِيرَاتٍ ، فَأَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ عَلَى ذَلِكَ " (طحاوى، كتاب الجنائز، باب التكبير على الجنائز ج ١ ص ٣١٩) نو ټولو صحابه وو په دې خبره اتفاق وكړو چې د وړوكي او د غټ اختړ په شان د جنازي هم خلور تكبيرة كړي

دلا مذهب وكتوري اهل حديثو دعوى

داختړ د لمونځ په اول ركعت كې او ه تكبيرات او په دويم ركعت كې يې پنځه تكبيرات سنت او يا واجب دي او ددې خنجه بغير لمونځ نه پوره كيږي او شپږ تكبيرات بدعت او گمراهي ده (فتاوى ستاربه ج ١ ص ١٣٧).

دغير مقلدينو دټولو دلائلو خنجه اجمالي جوابات

- ١- ددولسو تكبيراتو والا احاديث د سند په اعتبار سره ضعيف دي، ابن رشد المالكي رحمه الله فرمايي چې: په دې باره كې د نبى عليه السلام خنجه يو حديث هم نه دى ثابت، امام ح كم رحمه الله په خپل مستدرک كې د حضرت عايشې رضى الله عنها ابن عمر رضى الله عنهما او د حضرت ابو هريره رضى الله عنه دا حديثو په باره كې فرمايي چې ددې اسناد فاسد دى (او جز المسالك ج ٣ ص ٢٥٢)
- ٢- ددولسو تكبيراتو روايات د ابتدائي زمانې سره تعلق لري، وروسته بيا د عمر رضى الله عنه په دور كې په نهو تكبيرونو باندې د صحابه وو رضى الله عنهم اجماع راغلې ده (كما فى الطحاوي)
- ٣- ددولسو تكبيراتو والا احاديث ضعيف دي او دنه و الا بعضې صحيح دي او بعضې حسن دي . لهذا د قوت د سند له وجې دنهو تكبيراتو والا احاديثو ته ترجيح حاصله ده .

۴- دهنو یا دشپرو تکبیراتو والا روایات بعضی قولی دی او بعضی فعلی دی او ددولسو تکبیراتو والا صرف فعلی دی او دا قاعده ده چې کله چې دقولي او دفعلي په مابین کې تعارض راشي، نو ترجیح به قولی ته ورکولی شي.

۵- ابن مسعود رضي الله عنه او دهغه شاگردانو به خلکو ته دا حدیثو مطابق دشپرو (زائدو) تکبیراتو تعلیم ورکولو او ددې په مقابله کې دهیڅ صخابي څخه هم ددولسو تکبیراتو تعلیم نه دی ثابت.

۶- داوو او دپنځو تکبیراتو والا حدیث محتمل دي، چې په اولني رکعت کې او ه تکبیرات سره د تکبیر تحریمه څخه دي او که دتکبیر تحریمه څخه علاوه دي؟ هم دغه وجه ده چې د ائمی ثلاثه وو په منځ کې اختلاف دی دامام شافعي رحمه الله په نیز دتکبیر تحریمه او درکوع دتکبیر څخه علاوه په اولني رکعت کې او ه (۷) او په دویم رکعت کې پنځه دي نو دده په نیز زائد تکبیرونه دولس دي، دامام مالک رحمه الله او امام احمد رحمه الله په نیز په اولني رکعت کې دتکبیر تحریمه سره او ه (۷) تکبیرات دي او په دویم رکعت کې درکوع دتکبیر څخه علاوه دولس دي او ددې په مقابله کې دشپرو تکبیراتو په احادیثو کې دقرائت او دتکبیراتو پوره تفصیل دی پس معلوم المراد احادیثو لره به ترجیح ورکولی شي.

۷- دصحابه په اثارو کې دعبد الله بن عمر رضي الله عنه او دابو هريره اثار ضعیف دي دابن عباس رضي الله عنه اثر قوي دی. نکر مضطرب دی، ځکه چې دعبد الله بن عباس رضی الله عنهما څخه او ه (۷) نه (۹) دولس (۱۲) او یا دیارلس (۱۳) مختلف قسم تکبیرونه روایت شوي دي او دعبد الله بن مسعود رضي الله عنه اثار قوي دي او غیر مضطرب دي، دعبد الله بن مسعود رضي الله عنه په ټولو اثارو کې شپږ زائد تکبیرونه راغلي دي.

۸- دشپرو (زائدو) تکبیراتو احادیث دصحابو و داجماع سره موافق دي.

تفصیل:

۱- ددولسو تکبیراتو په باره کې دعبد الله ابن عمرو بن العاص حدیث، ترمذي او ابن ماجه را نقل کړی دی، لکن ددې په سند کې کثیر ابن عبد الله راوي دی چې اتهائني ضعیف دی، امام شافعي رحمه الله فرمایي: (رکن من ارکان الکذب) امام ابن معین فرمایي (لیس بشيء) امام ابو داؤد فرمایي (کذاب) امام ابن حبان فرمایي چې دده سره یو کتاب وو چې دهغه څخه به دده عن ابیه عن جده سره روایت نقل کولو، لکن دهغه کتاب په کتب حدیثو کې ذکر کول حلال نه دي او نه دهغه څخه روایت ذکر کول جایز دي،

امام نسائی او امام دارقطنی رحمهما الله فرمایي چې: (ولیس بشیء) امام احمد بن حنبل رحمہ الله فرمایي چې: منکر الحدیث لیس بشیء، امام ابو ذرعه رحمہ الله فرمایي واهی الحدیث عبد الله بن احمد فرمایي ثمالار (امام احمد) په خپل مسند کې دده دا حدیثو څخه اعراض کړی دی او د هغه څخه یې هیڅ قسمه حدیث نه دی نقل کړی (میزان الاعتدال ص ۴۹۲-۴۹۴، تهذیب التهذیب ص ۴۲۳-۴۲۴)

داد دې روایت حال دی د کوم په باره کې چې ترمذی رحمہ الله لیکي چې: حسن شیء فی هذا الباب (او امام بخاری رحمہ الله فرمایي چې: لیس فی هذا الباب شیء أصح من هذا (ترمذی ص ۱۱۹) نو هر کله چې د دواړو تکبیراتو په مسئله کې (احسن شیء فی هذا الباب او اصح شیء فی هذا الباب) دومره ضعیف دی نو د دې موضوع د نورو احادیثو به څه حال وي؟

۲- دویم روایت د عبد الله بن عمرو بن العاص الطائفي دی چې په ابو داؤد او په ابن ماجه کې دی د هغه په سند کې عبد الرحمن دی، امام نسائی دده په باره کې فرمایي چې: (لیس بذالك القوی) امام ابو حاتم فرمایي چې: (لیس بقوی، لین الحدیث) او همدرانگه په ده باندې طلحه، عمر بن راشد، و عبد الله المؤمل هم طعن کړی دی، امام ابن جوزی رحمہ الله ورته ضعیف ویلي دي او امام بخاری رحمہ الله فرمایي چې: فيه نظر (الضعفاء للبخاری ص ۱۹) او علامه زیلعی رحمہ الله فرمایي چې: وقل بن قطان ضعفه جماعة منهم ابن معين (نصب الرأیه ج ۲ ص ۲۱۷، میزان الاعتدال ج ۴ ص ۱۳۵)

۳- دریم روایت: د حضرت عایشې رضی الله عنها دی چې هغه ابو داؤد، ابن ماجه، وغيره نقل کړی دی، د دې حدیث په سند کې ابن لهیعه ضعیف راوي دی، امام ترمذی دده په باره کې لیکي چې: (ضعفه يحيى بن سعيد (ترمذی ج ۱ ص ۸) غیر مقلد مبارکپوري دده په باره کې لیکي چې: قُلْتُ وَمَا ضَعْفُهُ فَبُؤْمَدِّسَ أَيْضًا وَكَانَ يَدْلِسُ عَنِ الضُّعَفَاءِ. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۵۴، ص ۱۱۶، ص ۱۴۰، ص ۵۲۶، ج ۳ ص ۶۵، ص ۱۴۴) لهذا د غیر مقلدینو په نیز دا د بل ضعیف راوي دی.

۴- څلورم روایت د حضرت ابو هريرة (رضي الله عنه) څخه په مسند احمد کې نقل دی. لکن د دې په سند کې هم ابن لهیعه ضعیف دی (عند المحدثين).

۵- پنځم روایت د سعد قرطبي رحمہ الله څخه ابن ماجه وغيره نقل کړی دی، لکن دده په سند کې عبد الرحمن بن سعد بن عمار ضعیف او منکر الحدیث دی، دده په باره کې د ابن معين رحمہ الله څخه پوښتنه شوه نو هغه و فرمایي چې ضعیف دی (تقريب التهذيب ص ۵۷۹، ميزان الاعتدال ج ۴ ص ۴۸۶)

مسئله تكبيرات العيدين

٦- يو حديث د ابن عمر رضی الله عنهما څخه موقوفا روايت دی، لکن دغير مقلدينو په نيز (موقوفات صحابه حجة نيست) لهذا ددې څخه استدلال دهغوي په نيز صحيح نه دی، دويم دا چې ددې حديث په سند کې نافع ابن ابی نعيم راوي دی، دده په باره کې امام احمد رحمه الله فرمايي چې دا د اوو قاريانو څخه دی، قرآن خو ترينه اخستل کيږي. لکن په حديث کې دده هيڅ درجه نشته (وليس في الحديث بشيء).

٧- اوم روايت د حضرت عمر رضي الله عنه څخه موقوفا راغلی دی لکن دغير مقلدينو په نيز (موقوفات صحابه حجت نيست) همدارنگه ددې روايت په سند کې عبدالرحمن ابن زياد ابن أنعم الأفرقي دی، دده په باره کې ابن معين او نسائي فرمايي چې (ضعيف) او امام دارقطني فرمايي چې (ليس بالقوي) او امام احمد رحمه الله فرمايي چې مونږ دده څخه هيڅ روايت نه کوو (اتحاف السادة ج ٣ ص ٣٩٧، نصب الراية ج ٢ ص ٢١٦، اثار السنن ص ٤٩٣).

د صحابه کرامو ددې اجماع، عمل او فتوؤ په خلاف لامذهبان ليکي چې شپږ تکبيرونه په شريعت محمدي کې نشته او وايي چې دا نه د الله تعالی حکم دی او نه د رسول الله صلى الله عليه وسلم حکم دی، څوک چې دېته د الله تعالی او يا د رسول الله صلى الله عليه وسلم حکم وايي هغه غټ اکذب دی (فتاوی ستاريد ج ١ ص ١٣٧) مسلمانانو وروڼو! سوچ وکړئ چې څومره غټې هستۍ ددې منحوسانو دفتوی لاندې راغلل، صحابه کرامو ته الله تعالی او رسول الله صلى الله عليه وسلم صادقین او مصدوقين ويلي دي لکن دا منحوسان ورته اکذبان وايي (معاذ الله) تاسو خپله فيصله وکړئ چې ددومره احاديثو دنه منلو څخه وروسته لامذهبان اهل حديث دي او که منکرين دحديثو دي؟ اهل سنت دي او که اهل بدعت؟

رفع اليدين في تكبيرات العيدين

دائمه ثلاثه وو په نيز داختر په تکبيراتو کې رفع اليدين سنت دي او دامام مالک رحمه الله څخه دوه روايته دي (او جز المسالك ج ٣ ص ٣٠٦)، وروی عن مطرف وابن كنانة يرفع يديه في العيدين مع كل تكبيرة (اوجز المسالك)

غير مقلدين اکثر د اعتراض کوي چې تاسو په عامو لمونځونو کې رفع اليدين نه کوئ نو داختر لمونځ کې يې ولې کوئ؟

داختر دلمونځونو په تکبيراتو زائده وو کې رفع اليدين کول دنبی کریم صلى الله عليه وسلم او د خلفاء راشدينو او تابعينو په نيز سنت دي، ددې په ترک او يا په نسخه باندې يو ضعيف حديث هم نشته.

۱- یو عادت دی او بل عبادت دی، په ابتداء د اسلام کې به خلکو په عبادتونو کې عادتونه کول او جائز هم وو، وروسته منعه راغله: رفع الیدین کول په دوه قسمه دي، اول: هغه دي چې دهغې سره ذکر یعنی الله اکبر ویلی کیږي، دویم: هغه دي چې دهغې سره الله اکبر نه ویل کیږي، اول قسم عادتی رفع الیدین دي ځکه هسې به ذکره لاسونه وهل انسان عادت وي او څه ثواب پرې هم نه ورکول کیږي، په عامو لمونځونو کې چې د تکبیر تحریمه څخه علاوه کوم رفع الیدینونه دي هغه په عادت کې داخل دي دهغوي سره هیڅ ذکر نشته اود اختر د رفع الیدین سره ذکر یعنی الله اکبر شته. فلهاذا په عبادت کې داخل دي او په دې باندې (أقم الصلوة لذكری) قرینه او دلیل دی.

دلائل: امام بیهقی رحمه الله د دې مسئلې لپاره په ج ۳ ص ۲۹۲ کې مستقل باب قائم کړی دی، په نوم (باب رفع الیدین فی تکبیر العید) او د دې باب لاندې یې دالاندې احادیث را نقل کړي دي.

۱- حدیث سالم: عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ حَتَّى تَنْقُضَ صَلَاتُهُ" (جزء رفع الیدین ص ۱۸، حدیث نمبر ۳۷، بحواله ابوداؤد).

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به درکوع څخه مخکې دهر تکبیر سر د رفع الیدین کول.

۲- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنهما قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ رُكْعَةٍ وَتَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ حَتَّى تَنْقُضَ صَلَاتُهُ". (جزء رفع الیدین ص ۲۳ بحواله مسند احمد)

۳- عَنِ الزُّهْرِيِّ رحمته الله، عَنْ سَالِمِ رحمته الله، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي

كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ. (جزء رفع الیدین ص ۲۹ بحواله دارقطني)

۴- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی الله عنهما قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ رُكْعَةٍ وَ

تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ. (جزء رفع الیدین ص ۳۱، حدیث نمبر ۶۳)

۵- عَنِ الزُّهْرِيِّ رحمته الله، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رضی الله عنهما، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "...وَيَرْفَعُهُمَا فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ يُكَبِّرُهَا قَبْلَ الرُّكُوعِ (جزء رفع الیدین ص ۳۷، حدیث نمبر ۷۸، بحواله دارقطني)

۶- عَنْ عُمَرَ رضی الله عنهما أَنَّهُ كَانَ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي التَّكْبِيرَاتِ، التَّلْخِصُ الْجَبَر ص ۱۸۶

۷- أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يَقْرَعُ يَدَيْهِ مَعَ كُلِّ تَكْبِيرَةٍ فِي الْجَنَازَةِ وَالْعِيدَيْنِ (السنن الكبرى

البيهقي ج ۳ ص ۹۳)

اعتراض: دا حدیث ضعیف دی حکمہ چي دا مقطع دی پہ منیخ کي یو راوي حذف شوی دی چي ابو

ذرعه لحمي دی.

جواب: دا حد فو پہ نیز ذخیر القرون انقطاع موجب دضعف نه ده، حکمہ چي انقطاع چي موجب دضعف وي نو وجه يي داوي چي په حذف شوي راوي کي امکان دضعف وي لکن یا چي کله تعین او شي چي هغه رواي دروغجن دی نو حدیث ضعیف گزوي او چي کله هغه رواي ثقہ وي، نو یا هغه حدیث قوي وي او دننه هغه متروک رواي ابو ذرعه لحمي ثقہ دی.

اعتراض: په محکیو حدیثو کي درکوع درفع الیدین ذکر هم راغلی دی او په آخرني حدیث کي دجنازی دتکبیراتو سره هم درفع الیدین ذکر راغلی دی حال دادی چي تاسو دانه کوئ؟

جواب: چونکه داخر دتکبیراتو درفع الیدین احادیث غیر متعارض دي، حکمہ چي دترک او دپربودلو یو حدیث يي نه نشته او دجنازی او درکوع دتکبیراتو درفع الیدین احادیث متعارض دي، دترک او دپربودلو دیر احادیث يي راغلي دي، لہذا په خترو نو کي رفع الیدین سنت دی او په جنازه او درکوع په حالت کي ترک درفع الیدین سنت دی. مثال

۱- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «كَانَ يَقْرَعُ يَدَيْهِ عَلَى الْجَنَازَةِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ ثُمَّ

لَا يَبْعُدُ» (د. قصی ج ۲ ص ۷۵)

رسول الله صلى الله عليه وسلم به دجنازی په لمونځ کي صرف د اول تکبیر سره رفع الیدین کولو.

۲- عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى ابْنَ إِسْرَافِيلَ رضي الله عنه إِذَا صَلَّى عَلَى الْجَنَازَةِ

رَفَعَ يَدَيْهِ لِكَبْرَةٍ ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَمَنْ يَفْعَلْ، وَكَانَ يُكَبِّرُ أَرْبَعًا، مَصْنُفُ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ بِغَيْرِ تَخْرِيجٍ ج ۳ ص ۱۸۰)

۳- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَبَّرَ عَلَى جَنَازَةٍ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ،

لَلَّاهُ بِمَنْ عَلَى يَدَيْهِ. (ترمذي ج ۱ ص ۲۰۶)

مسئله تکبیرات العیدین

استدلال: ابو هريرة دا خبره واضحه کره چې نبی کریم ﷺ په اولني تکبیر کې رفع الیدین وکړل نو یواځې د اول تکبیر سره رفع یدین ذکر کول ددې خبرې دلیل دی چې په نورو تکبیرونو کې به یې نه کول کنه د (فی اول تکبیرة) تخصیص به لغوه شي.

دویم دا که چیرته په ټولو تکبیراتو د جنازې کې رفع الیدین وی نو یې به د اول تکبیر په ځای (فی کل تکبیرة) راغلی وی.

شوکانی غیر مقلد لیکي چې: وَالْحَاصِلُ أَنَّهُ لَمْ يَثْبُتْ فِي غَيْرِ التَّكْبِيرَةِ الْأُولَى شَيْءٌ عَيْضُهُ لِحَاجَةٍ بِهِ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَفْعَالُ الصَّحَابَةِ وَأَقْوَاهُمْ لَا حُجَّةَ فِيهَا، فَيَنْبَغِي أَنْ يُقْتَصَرَ عَلَى الرَّفْعِ عِنْدَ تَكْبِيرَةِ الْإِحْرَاءِ لِأَنَّهُ لَمْ يُشْرَعْ فِي غَيْرِهَا إِلَّا عِنْدَ الْإِنْتِقَالِ مِنْ رُكْنٍ إِلَى رُكْنٍ كَمَا فِي سَائِرِ الصَّلَوَاتِ، وَلَا انْتِقَالَ فِي صَلَاةِ الْجَنَازَةِ.، نیل الاوطار، ج ۴ ص ۶۷، باب القراءة والصلوة على رسول الله ﷺ.

خلاصه دخبرې دا ده چې په جنازه کې داو لني تکبیر څخه علاوه په نورو تکبیرونو کې رفع الیدین نه دی ثابت، داسې یو حدیث هم د نبی علیه السلام څخه نه دی نقل شوی چې قابل د احتجاج وي، باقي اقوال او احوال د صحابه وو حجت نه دي، لدې وجې مناسبه داده چې د تکبیر تحریمه په رفع الیدین باندې عمل وشي، ځکه چې د تکبیر تحریمه څخه علاوه رفع الیدین د انتقالاتو په وخت کې دي او په جنازه کې انتقالات نشته.

۸- ابن عمر رضی الله عنهما سره ددې چې دستتو په تابعدارۍ کې مشهور وو (یرفع یدیه مع کل تکبیرة) (زاد المعاد ابن قیم ج ۱ ص ۳۴۳) دا خبرو نو دهر تکبیر سره به یې رفع الیدین کولو، په یو ځای کې لامذهبه نذیر حسین لیکي چې: ابن عمر رضی الله عنهما کله تکبیر یې رفع یدین کړ نا پسند صحیح ثابت هېر حضرت ابن عمر کا فعل هې (فتاویٰ نزیريه ص ۳۵۵)

۹- عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "تَرْفَعُ الْأَيْدِي فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ: فِي افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَفِي التَّكْبِيرِ لِلْقُنُوتِ فِي الْوُثْرِ، وَفِي الْعِيدَيْنِ... الخ. (طحاوی ج ۱ ص ۴۱۶)

۱۰- عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَطَاءٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: "يَرْفَعُ يَدَيْهِ فِي كُلِّ تَكْبِيرَةٍ (السنن الکبری للبيهقي ج ۳ ص ۲۹۳)

۱۱- وَقَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مَعْرُوفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ تَرْفَعُ الْأَيْدِي فِي سَبْعِ مَوَاطِنَ فَذَكَرَ فِي ذَلِكَ الْعِيدَيْنِ. كتاب الحجة ج ۱ ص ۳۰۰

اجماع الأمة

- ١- اِنْفَقُوا عَلَى رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي التَّكْبِيرَاتِ. (رحمة الأمة في اختلاف الأئمة: ص ٦٣)
- ٢- وَانْفَقُوا عَلَى رَفْعِ الْيَدَيْنِ فِي تَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ خِلَافَ الْإِمَامِ يُوسُفَ بْنِ إِسْحَاقَ فِي رِوَايَةٍ. مرقاة شرح مشكوة: ج ٣ ص ٥٤٨
- ٣- وَاجْمَعُوا عَلَى أَنَّهُ يَرْفَعُونَ الْأَيْدِي فِي تَكْبِيرِ الْقُنُوتِ وَتَكْبِيرَاتِ الْعِيدَيْنِ. (بدائع الصنائع: ١/٤٨٤)

قياسي دليل

دقنوت فی الوتر او دعیدینو تکبیرات زاید دی : وگوره کتاب الفقه علی المذاهب الاربعه ج ١ ص ٣٤٦ الى ٣٤٨)

ارواء الغلیل ج ٣ ص ١١٣، ناصر الدین البانی، شرح معانی الآثار ج ١ ص ٤١٧، مرعات ج ٥ ص ٥٦، التحقیق لابن الجوزی ج ٢ ص ٢٢٤، بدایع الصنائع ج ٣ ص ١٠٠، تبیین الحقائق ج ٣ ص ١٠٢، تحفة الفقهاء ج ١ ص ٤٦، الحاوی فی الفقه الشافعی ج ٢ ص ٤٩١، الشرح الكبير للرافعی ج ٥ ص ٤٦، المجموع للنووی ج ٤ ص ١٢٣، حيلة العلماء ج ٢ ص ٣٥، روضة الطالبین شرح الوجیز تهذیب الاسماء للنووی ج ١ ص ٨٧٦. فتوی ابن تیمیہ ج ٢ ص ٦٢) او په تکبیر زایده للقنوت کې خورفع الیدین شته نو په تکبیرات زایده وودعیدینو کې به هم وي.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد واله وصحبه اجمعین

داختر په ورځ د جمعې د لمانځه شرعي حکم

لېکوال: د الشیخ ابو ایزد اسلام رحیم الله العالی

کاتب: تلمیذ الشیخ، مولوي هدايت الله همت بدر

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد !

داختر په ورځ د جمعې د لمانځه شرعي حکم

د اسلام په مزاج کې د عبادت کثرت دی لکه : (۱) نبي کریم ﷺ د دوه نوافل کول چې پينې مبارکې به يې وپرسيدلې. (۲) حضرت ابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خپل ټول مال په چنده کې ورکړو، (۳) د ډيرو صدقاتو او د ډير ذکر صفت په قرآن او په حديث کې بيا بيا شوی دی وغيره، لکن د دې په خلاف د لمانځه هېو ذوق او مزاج د عبادت راکمول دي، ۱- د فرضو څخه وروسته سنن او نوافل نه کوي، ۲- وتر د ډيرو په ځای يو کوي، ۳- د دوي په نيز تراويح نفل دي که د چا خوښه وي و دې يې کړي والا فلا، ۴- بيا د شلور رکعتو تراويحو په ځای اته رکعت کوي، ۵- تراويح او تهجد يو لمونځ گڼي او يو رکعت تهجد و ته جايز وايي لهذا تراويح هم يو رکعت جايز شو، ۶- د جمعې د لمانځه څخه وروسته صرف دوه رکعت کوي، ۷- د شب براهه عبادت ته بدعت وايي، ۸- صلوۃ التسبيح ته بدعت وايي ۹- په قصد باندې ډيرينودلې شوي مونځ قضائي نه مني، عرف الجادی ص ۳۵، ۱۰- داختر په ورځ د جمعې لمونځ ته ساقط وايي وغيره. نواب صدیق حسن خان ليکي چې دا هله حديثو په نيز ډير نوافل او ډير صدقات او وظائف نشته، ترجمان وهايه ص ۶۲)

د اهل سنت و الجماعت دعوی او موقف دادی چې داختر د لمانځه څخه وروسته د جمعې لمونځ په خپل وخت کې فرض دی داختر له وجې د جمعې د لمونځ فرضيت نه ساقطیږي.

دلايل: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ... (الآية)

۱- نو د دې ايت مطابق د بار په خلکو باندې د (زرو البیع له وجې) د جمعې لمونځ فرض دی او دا فرضيت ټولو جمعو ته شامل دی، له دې څخه هېڅ يوه جمعه هم نده مستثنی او دا ايت په خپل عموم کې قطعي دی، نو د دې عموم د ختمولو لپاره به د دې پشان قطعي دليل پکار وي، لهذا دا عام حکم که جمعه

داختر په ورځ وي او که داختر څخه علاوه په بله ورځ وي ټولو ته شامل دی، پس داختر په ورځ باندې د جمعې لمونځ ته رخصت وړ کول ددې قطعي حکم څخه خلاف دی.

۲- دلیل: عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ الْمُثَنَّى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ سَالِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مَوْلَى النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي الْعِيدَيْنِ، وَفِي الْجُمُعَةِ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَهَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ»، قَالَ: «وَإِذَا اجْتَمَعَ الْعِيدُ وَالْجُمُعَةُ، فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ، يَقْرَأُ بِهِمَا أَیْضًا فِي الصَّلَاتَيْنِ» (مسلم ص ۲۸۸، جلد کتاب الجمع، نسائي ص ۲۳۲، باب القرائت فی العیدین، ترمذی ج ۱ ص ۱۱۹)،

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د جمعې او داختر په لمانځه کې (سبح اسم ربك الأعلى، او هل اتاك حديث الغاشية) لوستلو او کله به چې د جمعې په ورځ اخترو، نو بیا به یې هم همدا دوه سورتونه لوستل، نو ددې حدیث څخه معلومه شوه چې په کومه ورځ باندې چې اختر او جمعه یو ځای شي نو د نبی علیه السلام سنت دادي چې دواړه لمونځونه وکړي شي، ځکه چې نبی علیه السلام دواړه لمونځونه کړي دي.

۳- أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ إِذَا اجْتَمَعَ فِي يَوْمٍ وَاحِدٍ صَلَّى فِي أَوَّلِ النَّهَارِ الْعِيدَ وَصَلَّى فِي آخِرِ النَّهَارِ الْجُمُعَةَ (مصنف عبدالرزاق ج ۳ ص ۹۲ بغير تخريج) کله به چې د جمعې په ورځ اخترو نو حصرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ به دورځي په اوله حصه کې داختر لمونځ کولو او دورځي په اخره حصه کې یعنې بعد الزوال به یې د جمعې مونځ کولو.

د حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې په زرگونو صحابه او تابعین موجود وو هیچا هم اعتراض نه دی کړی، نو معلومه شوه چې دا صحابه وواجماعي طریقه ده.

۴- قَالَ أَبُو عُبَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: ثُمَّ شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَانَ بْنِ عَفَّانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَكَانَ ذَلِكَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَصَلَّى قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ خَطَبَ فَقَالَ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ هَذَا يَوْمٌ قَدْ اجْتَمَعَ لَكُمْ فِيهِ عِيدَانِ، فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَنْتَظِرَ الْجُمُعَةَ مِنْ أَهْلِ الْعَوَالِي فَلْيَنْتَظِرْ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَرْجِعَ فَقَدْ أَذِنْتُ لَهُ» (بخاری ج ۲ ص ۸۳۵ قدیمی، باب ما یوکل من لحوم الاضاحی، مؤطاء امام مالک باب الامر بالصلوة قبل الخطبة فی العیدین ص ۱۶۵)

حضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ داختر د خطبې څخه مخکې لمونځ وکړو، بیا یې خطبه ولوستله او اعلان یې وکړو چې نن دوه اختره دي (جمعه او عید) نو د باندو خلک (چې د جمعې لمونځ ورباندې فرض نه دی) دهغوي خو بنده چې د جمعې لمونځ ته انتظار کوي او که څې زما له خوا ورته اجازت دی.

پدې حديث کې صراحه هغه چاته اجازت ورکړل شو، په چا چې د جمعې لمونځ فرض نه دی چې هغه دباندو خلک دي، د مدینې منورې خلکو ته اختیار نه وو، کنه بیا به د (اهل العوالي) قید لغوه شي، که د جمعې رخصت د ټولو لپاره وي نو حضرت عثمان به اهل العوالي نه خاص کول.

نوټ: دا خبره صرف د حضرت عثمان رضي الله عنه پورې محدوده نه ده، بلکې په دغه وخت کې په زرگونو صحابه کرام او تابعین موجود وو هیڅا هم انکار نه دی کړی، لهذا دا د ټولو اجماعي فیصله ده. دلته دا خبره هم د غور قابله ده چې د جمعې په ورځ به دوه اخترونه هلته جمع شي چې کله دواړه لمونځونه ادا کړي شي، که چیرې داختر لمونځ وشي او د جمعې لمونځ د ټولو څخه ساقط شي نو بیا به دوه دوه اخترونه څرنگه جمع شي؟

۵- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: "اجْتَمَعَ عِيدَانِ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: "إِنَّهُ قَدْ اجْتَمَعَ عِيدُكُمْ هَذَا وَالْجُمُعَةُ، وَإِنَّا مُجْتَمِعُونَ، فَمَنْ شَاءَ أَنْ يُجِيبَهُ فَلْيُجِيبْ، فَلَمَّا صَلَّى الْعِيدَ جَمَعَ (بيهقي ج ۳ ص ۳۱۸ باب اجتماع العیدین)

ابوداؤد ج ۱ ص ۱۵۳، (اذا واقع يوم الجمعة يوم عيد) مستدرک ج ۱ ص ۲۸۸، باب كيف اذا اجتمع العيد والجمعة) در رسول الله صلى الله عليه وسلم په زمانه کې دوه اخترونه یوځای شول، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم و فرمايل چې په تحقیق سره نن جمعه او اختر دواړه یوځای شوي دي، او مونږ د جمعې لمونځ کوو، نو څوک چې د جمعې لمونځ کول غواړي هغه دې د جمعې لمونځ وکړي، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم چې لمونځ وکړو نو (د جمعې د لمانځه په وخت کې یې) د جمعې لمونځ وکړو.

په دې حديث کې (انا) ضمیر د جمع متکلمې دی، چې نبی علیه السلام او د مدینې ټولو خلکو ته شامل دی، ځکه چې په حديث کې یې د مدینې د خلکو څخه یو کس هم نه دی مستثنی کړی، بیا جمله اسمیه مؤکده ده یعنې مونږ د مدینې خلک به خامخا د جمعې لمونځ ادا کوو، البته هغه خلک چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه دی هغوي ته اختیار دی که د جمعې لمونځ کوي نو ادا دې کړي او بیا نبی علیه السلام د دې اعلان څخه وروسته د جمعې لمونځ ادا کړو، دا روایت په بیهقي کې موصولا ذکر دی چې په هغې کې د اهل العوالي قید موجود دی.

٦- عن ابن عباس رضي الله عنه، عن رسول الله - صلى الله عليه وسلم - أنه قال: "اجتمع عيدان في يومكم هذا، فمن شاء أجزأه من الجمعة، وإنا مجمعون إن شاء الله." (ابن ماجه ج ١ ص ٩٣، مصنف عبد الرزاق ج ٢ ص ٩٢، بغير تخريج)

حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم څخه روایت کوي چې: نن دوه اختره دي نو د چا چې خوښه وي نو داختر لمونځ دی ورته د جمعې د لمانځه څخه کافي شي، لکن مونږ (لازما) د جمعې لمونځ کوو ان شاء الله

دان شاء الله لفظ په دې خبره باندې دلالت کوي چې نبی علیه السلام داختر د لمانځه څخه وروسته فوراً د جمعې لمونځ نه وو کړی، بلکې په خپل وخت کې یې کړی وو، په (انا مجمعون) کې د جمع متکلم ضمیر او د مجمعون د جمعې صیغه د مدینې منورې ټولو خلکو ته شامله ده له دې وجې داختر په ورځ باندې د جمعې د لمونځ د کولو اختیار به دهغه خلکو لپاره وي چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه وي.

بعضې وايي چې په (انا) او مجمعون کې د جمع اقل افراد درې دي، قلنا اصل دادی چې دا صیغه په خپل عموم باندې پریښودل شي، ځکه چې تخصیص خلاف الاصل دی، علاوه لا دا چې هغه درې افراد چې د جمعې د لمونځ فرضیت ورباندې باقي دی څوک دي؟

٧- حفص بن عیاض عن جعفر عن أبيه په سند سره فرمایي چې: اجتمع عيدان على عهد علي رضي الله عنه فشهد بهما العيد، ثم قال: «إنا مجمعون، فمن أراد أن يشهد، فليشهد». (ابن ابی شیبه ج ٢ ص ٩٢، بغير تخريج) استدلال یې د تیر شوي حدیث په شان دی.

د حضرت علی رضي الله عنه په زمانه کې دوه اخترونه جمع شول، نو وې فرمایل چې مونږ د جمعې لمونځ کوو نو څوک چې حاضر یې حاضر دي شي

٨- عن عبد الرزاق رضي الله عنه، عن ابن جريج رضي الله عنه، قال: أخبرني بعض أهل المدينة عن غير واحد منهم، أن النبي صلى الله عليه وسلم اجتمع في زمانه يوم الجمعة ويوم فطر أو يوم الجمعة وأضفى فصل بالناس العيد الأول ثم خطب فأذن للأضفار في الرجوع إلى العوالي وترك الجمعة، فلم يزل الأمر على ذلك بعد (مصنف عبد الرزاق ج ٣ ص ٣٠٤ بغير تخريج والا)

دامام بخاري رحمه الله داستاذ، استاذ محدث عبد الرزاق چې امام بخاري رحمه الله ترینه په صحیح البخاري کې (١٢٠) روایتونه را نقل کړي دي، هغه دا بن جریج څخه نقل کوي ابن جریج فرمایي چې ما ته

بعضې اهل مدینه وو د نورو بې شماره اهل مدینه وو څخه خبر را کړی دی چې د نبی کریم ﷺ په زمانه کې اختر و جمعہ یو ځای شول.

وروسته کی اختر ورو او یا لوی اختر وو، نور رسول الله ﷺ دا ډول اختر خطبه و فرمایله بیا یې انصارو ته اجازت ورکړو چې باندو ته تللی شی او د جمعې لمونځ پریښودلی شی، ددې څخه وروسته همیشه همدغه طریقه وه.

استدلال: پدې حدیث کې په واضحې طریقې سره مسئله بیان شوې ده، چې نبی علیه السلام داختر د لمانځه څخه وروسته د باندو څخه راغلو انصارو ته د واپس تلو او د جمعې د پریښودلو اجازت ورکړو، نو مطلب: شو چې دا اجازت صرف هغه خلکو لره دی چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه دی بل طرف ته ددې روایت راویان بې شمیره صحابه کرام رضی الله عنهم دي، بیا په دې روایت کې تصریح موجوده ده چې د نبی علیه السلام څخه وروسته هم دغه طریقه جاري پاتې شوه، چې کله به هم اختر او جمعہ یو ځای شو او په کمو خلکو باندې به چې جمعہ فرض نه وه نو هغوي ته به د کولو او دنه کولو اختیار ورکولی شو.

۹- عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «اجْتَمَعَ عِيدَانِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالَ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُجْلِسَ مِنْ أَهْلِ الْعَالِيَةِ فَلْيُجْلِسْ فِي غَيْرِ حَرْجٍ» (كتاب الام للامام الشافعي ص ۲۳۹، بیهقی ج ۲ ص ۳۱۸)

عمر بن عبد العزيز فرمایي چې د رسول الله ﷺ په زمانه کې د جمعې په ورځ اختر شونو نبی ﷺ و فرمایل چې د باندو په خلکو کې چې چاته تکلیف نه وي هغوي دې حصار شي او که د چا خوښه وي لاړ دې شي)

د عمر بن عبد العزيز رحمه الله دا حدیث مرسل دی، د یته مرسل د تابعي ويلي کيږي او د جمهورو په نیز خصوص د احنافو په نیز داسې حدیث حجت دی، خصوصاً چې کله تابعي ثقه وي نو بیا یې په حجت کیدلو کې هېڅ شک شته.

نوټ: علامه عینی رحمه الله لیکي چې د اهل عاليه وو څخه مراد هغه خلک دي چې هغه د مدینې منورې څخه تقریباً د درې ميلو څخه واخله تر اتو ميلو پورې فاصله باندې وي په دوي باندې د جمعې لمونځ فرض نه وو (عمدة القاری ج ۲ ص ۱۶۱)

۱۰- په دې احادیثو کې د (عیدان) لفظ راغلی دی، یعنې د جمعې په ورځ دوه اخترونه جمع شول او دوه اخترونه هله جوړیدل شي چې داختر د لمونځ په شان د جمعې مونځ هم ادا شي او که د جمعې لمونځ ادا نشي نو بیا دوه اخترونه نه جمع کیږي او د دوو اخترونو د جمع کیدو هیڅ مطلب نه پاتې کیږي.

۱۱- داختر لمونځ مستقل واجب دی او د جمعې لمونځ مستقل واجب دی، د عبادت کیدلو په اعتبار دواړه مستقل حیثیت لري، نو لهذا دیو له وجې څخه بل نشي ساقطیدلی او بیا خصوصاً د دواړو وختونه هم جدا جدا دي.

۱۲- داختر د لمونځ شرعي حکم د جمعې په مقابله کې کمه درجه لري، یعنې داختر لمونځ سنت او یا واجب دی او دده په مقابله کې د جمعې لمونځ فرض دی او دا قانون دی چې د کمزوري له وجې قوي نه ساقطیږي، په اوسپنه باندې لرگی کټکولی شي خو په لرگی باندې اوسپنه نشي کټکولی.

۱۳- داختر لمونځ په خبرې واحد سره ثابت دی او ددې په مقابله کې د جمعې مونځ د قرآن مجید په قطعي دلیل سره ثابت دی، لهذا خبر واحد د قرآن مجید دایت دپاره ناسخ نشي گرځیدلی او نه دخبر واحد له وجې د قرآن مجید قطعي حکم پریځودی شي.

محدثین او فقهاء

امام محمد رحمه الله فرمایي چې: **وَأَمَّا رَخْصَ عُمَانَ فِي الْجُمُعَةِ لِأَهْلِ الْعَالِيَةِ لِأَنَّهُمْ لَيَسُوْمُنْ أَهْلُ الْبُيُوتِ، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ، رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى (موطاء امام محمد ص ۱۴۰)**

علامه عینی رحمه الله لیکي چې: **انما كانوا يأتون العید والجمعة من مواضع لا يجب عليهم المجيء فاخبر بما لهم في ذلك (عمدة القاری ج ۲۱ ص ۱۶۱)**

امام محمد رحمه الله فرمایي چې کله چې د جمعې په ورځ اختر شي نو داختر لمونځ سنت دی او د جمعې لمونځ فرض دی او بیا فرمایي: **ولا يترك واحد منهما (تبیین الحقائق ج ۱ ص ۲۲۴)**

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې کله چې عید الفطر د جمعې په ورځ راشي نو امام به داختر لمونځ او کړي: **لَمْ أَذِنْ لِمَنْ حَضَرَ تَامِنٌ غَيْرَ أَهْلِ الْبُيُوتِ أَنْ يَنْصَرِفُوا أَنْ شَأَوْا إِلَى أَهْلِهِمْ (كتاب الام ج ۱ ص ۲۳۹)**

امام شافعي رحمه الله فرمایي چې: **وَلَا يَجُوزُ هَذَا إِحْدَى مِنْ أَهْلِ الْبُيُوتِ أَنْ يَدْعُوا أَنْ يَجْتَمِعُوا إِلَّا مِنْ غَيْرِ يَجُوزُ لَهُمْ بِهِ تَرْكُ الْجُمُعَةِ، وَإِنْ كَانَ يَوْمَ عِيدٍ. (ايضا).**

حافظ ابن حجر فرمایي چې: وایضا فظاهر الحديث في كونهم من أهل العوالي أنهم لم يكونوا من نجب عليهم الجمعة لبعده منازلهم من المسجد (فتح الباری ج ۱۵ ص ۲۲) دغه رنگی ارشاد الساری ج ۸ ص ۳۰۱، همدارنگه معارف السنن ج ۴ ص ۴۳۲، ابن قدامه رحمه الله لیکي چې: قال اکثر الفقهاء تجب الجمعة لعموم الآية والأخبار الدالة على وجوبها ولأنها صلاتان واجبتان فلم يسقط أحدهما الآخر (مغنی لابن قدامه ج ۲ ص ۲۱۲)

حضرت شیخ ذکریا رحمه الله فرمایي چې: اگر چې بعضی شارحینو د جمعی د لمونځ سقوط امام احمد رحمه الله ته منسوب کړی دی لکن ماته د حنابلو په فقه کې دامام احمد رحمه الله دا قول پیدانه شو (أوجز المسالك ج ۳ ص ۳۴۴)

د غیر مقلدینو دعوی

د غیر مقلدینو وکتوري اهل حدیثو په نیز چې کله د جمعی په ورځ اختر شي نو داختر د لمانځه څخه وروسته د جمعی لمونځ نه شته، بلکه د دوي په نیز په دغه ورځ د جمعی د لمونځ پرېښودل د سلو شهیدانو اجر لري، ځکه چې دا د هر سنت راژوندی کول دي او همدارنگه د دوي په نیز د ماسپښین د مونځ پرېښودل د کولو څخه زیات بهتر دي (عرف الجادی ص ۴۳، فتاوی نذیریة ج ۱ ص ۵۷۳، کتاب الجمعة)

لامذهبه وحید الزمان لیکي چې: والجمعة في يوم العيد رخصة مطلقا لأهل البلد وغيرهم فان شاء صلى العيد والجمعة بكليهما وان شاء صلى العيد فقط ولم يصل الجمعة وفي سقوط الظهر خلاف الحق جواز الترك ايضا، (نزالابرار ج ۱ ص ۱۵۵)

لامذهبه شوکاني لیکي چې: فيه أن صلوة الجمعة في يوم العيد يجوز تركها (نیل الاوطار ج ۳ ص ۳۰۰)

د لامذهبو دوکي

اوله دوهکه: حضرت زید بن ارقم رضي الله عنه فرمایي چې رسول الله صلى الله عليه وسلم داختر مونځ وکړو او د جمعی لمونځ یې رخصت کړو او وې فرمایل چې: (من شاء أن يصلي فليصل) څوک چې د جمعی د لمونځ کول غواړي نو ودي کړي په دې حدیث کې د من شاء لفظ عام دی.

اول جواب: د دې حدیث په سند کې یو راوي ایاس بن أبی رمله الشامي مجهول دی، ابن المنذر فرمایي چې د زید بن ارقم حدیث ثابت نه دی، ځکه چې ایاس مجهول دی (میزان وتقريب، تحت ترجمة ایاس) شوکانی لیکلي چې: (وفي اسناده ایاس بن رمله وهو مجهول) (نیل الاوطار ج ۳ ص ۳۰۰)

(۳۰۰) بعضو دده دیو شاگرد ذکر کړې دی، ددې سره جهالت نه ختمیږي، حافظ ابن حجر رحمه الله هم ورته مجهول ویلي دي (التلخیص ج ۱ ص ۱۴۶)

دوهم جواب: د مخکینو دلایلو په رڼا کې د (من شاء) څخه دباندو خلک مراد دي، همدارنگه دا اختیاري والي په صورت کې د جمعې د لمونځ د اداء کولو په شق باندې به په هغه وخت کې عمل کیږي چې د جمعې فرضیت باقي پاتې شي.

دریم جواب: په کلمې د (من) کې عموم مراد ول قطعي ندي الله تعالی فرمایي چې: أمن خلق، أمن یحیی المضرط، أمن یبدأ الخلق.

دوهمه دوهمه: حضرت ابو هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په حدیث کې راغلي دي چې رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي چې که د چا خوښه وي نو داختر لمونځ دهغه لپاره د جمعې په عوض کې کافي دی او مونږ لازماً د جمعې لمونځ کوو.

اول جواب: ددې حدیث په سند کې یو راوي بقیه بن الولید سخت ضعیف دی ابن حبان فرمایي چې: (لا یحتج به) ابو مسهر فرمایي چې: (احادیث بقیه غیر نقیه فکن منها تقیة) همدارنگه بقیه مدلس هم دی، (اتحاف السادة ج ۳ ص ۴۰۹) شوکانی لیکي چې امام احمد او دارقطني دې روایت ته مرسل ویلي دي.

دوهم جواب: پدې روایت کې د (انا مجمعون) جمله پدې خبره دلالت کوي چې دا اختیار اهل مدینه ووتنه وو.

دریمه دوهمه: حضرت عبد الله بن زبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ داختر لمونځ وکړ او د جمعې لمونځ یې ونه کړ، عبد الله بن عباس رضی الله عنهما فرمایلي چې ده په سنت طریقه باندې عمل وکړو.

اول جواب: دلامذهبو په نیز باندې دصحابه وو موقوف احادیث حجت نه دي (عرف الجادی ص ۱۰۱+، الروضة النديه ج ۱ ص ۷۷، ۲۵۴، بدور الأهل ص ۳۹، ۱۲۹، ۱۳۹، ۹۴، ۹۵، ۲۸، شمع محمدی قدیم ص ۹، جدید ۱۹)

دوهم جواب: د عبد الله بن زبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او د عبد الله بن عباس رضی الله عنهما په اثر کې تضاد دی په ابو داؤد کې یې په دوو سندونو سره دا اثر رانقل کړی دی، په یو کې راځي چې عبد الله بن زبیر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د ورځې په اول کې داختر لمونځ وکړ او د ورځې په آخر کې یې د جمعې لمونځ وکړ او په بل

کې راځي چې عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ دواړه لمونځونه یو ځای وکړل نو د جمعې د فرضیت د مضبوطو دلایلو په مقابله کې به دغه متضاد اثر څرنگه دلیل شي؟

دریم جواب: دلامذهبو په اصولو کې یو اصل دادی چې د کتاب او د سنت په مقابل د صحابه و و احوال مردود دي. (نکاح محمدي ص ۹۰، فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۲۵۲) او دلته یې د جمعې د لمونځ د فرضیت په باب کې قرآن او سنت پرېښودل او د یو متضاد اثر څخه یې استدلال وکړو.

خلوړم مشترک جواب: که دا روایات په خپل عموم باندې ورحمل کړو نو ددوي عموم به د قرآن کریم د عموم سره متعارض شي، ځکه چې د: (یا أيها الذین امنوا اذا نودى للصلاة الایه) عموم تقاضی کوي چې په ټولو باندې د جمعې لمونځ فرض دی، نو په قرآن کې د تاویلونو په ځای په دې اشارو کې تاویل پکار دی.

پنځم مشترک جواب: دلامذهبو د مسلک مطابق په اشارو کې تضاد راځي، ځکه چې په بعضې اشارو کې (اهل العوالی، اهل العالیه) او (اناجمعون) راغلی دی، ددوي څخه معلومېږي چې اختیار هغو خلکو ته وو چې په هغوي باندې د جمعې لمونځ نه وو فرض، مونږ په دې اشارو کې تطبیق کوو چې مطلق په مقید وو ورحملوو.

شپږم مشترک جواب: دلامذهبو په دلایلو کې ابهام دی، چې د جمعې د لمونځ د پرېښودلو څخه وروسته یې د ماسپښین لمونځ پرېښی وو او که نه؟ د جمعې پرېښودل د امام لپاره جایز دی او که نه؟ ټول مقتدیان به د جمعې لمونځ پرېږدي او که بعضې به یې کوي؟ دانا مجتمعون جمله خو پدې دلالت کوي چې بعضې به یې کوي. نو په کومو بعضو باندې فرض ده؟

انعامی اخطار

غیر مقلدین دې یو صحیح، صریح، مرفوع، غیر متعارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې راغلي دي چې په چا باندې چې د جمعې لمونځ فرض دی دهغوي څخه داختر په ورځ د جمعې لمونځ ساقط دی او په چا چې د جمعې لمونځ فرض نه دی دهغوي څخه هم ساقط دی، که پیش یې کړو نو دهر دلیل په مقابل کې به ورباندې ددوي محبوبه غذا ورته سمسیره وخورم او دهاضمې لپاره به ورباندې ددوي حلاله روح افزاء شربت یعنې داوښ متیازې وڅښم.

داختر لمونځ انفراداً بې جماعته نه دی جایز

داختر د لمونځ لپاره جماعت شرط دی او دلیل ورته د نبی ﷺ عمل، د صحابه و و عمل، د تابعینو او د تبع تابعینو عمل دی، په دوي کې هیڅا هم یواځې یو کس ځانته داختر لمونځ نه دی کړی. علامه کاسانی رحمه الله فرمایي چې: والجماعة شرط لانها مأدیت الا بجماعه (بدایع الصنائع ج ۱ ص ۶۱۶) داختر د لمونځ لپاره جماعت شرط دی، ځکه چې هیڅکله هم بې جماعته نه دی اداء شوی، لکن د خیر القرون د دې متواتر عمل په خلاف لا مذهب ان ليکي چې داختر لمونځ یو کس هم بې جماعته کولی شي، (نواب صدیق حسن خان ليکي چې: واصل درهر نماز صحت او بطور افراډی ست چنانکه بجماعت صحیح است و نماز عید نمازی از نمازها است پس تنها و باجماعت هر دو صحیح باشد و هر که افراډی را صحیح نمنیگوید بروی دلیل است و نگذاردن انحضرت مگر باجماعت صالح حجت نباشد (بدور الأهل ج ۱ ص ۷۸)

نوسوال دادی چې یو څوک چې در رسول الله ﷺ د صحابه و و رضی الله عنهم او د ټول خیر القرون دائمي عمل حجت نه گڼي دهغه څه حکم دی؟

لامذهب ان دلته در رسول الله ﷺ د دائمي عمل په مقابل کې قیاس پیش کوي. د دریو طلاقونو په مسئله کې د جلیل القدر و صحابو و فتوی ردوي، لکه د عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما، عبد الله بن عباس رضی الله عنهما، عبد الله بن عمر رضی الله عنهما و غیرهم فتوی د حضرت عثمان رضی الله عنه اذان ردوي، در رسول الله ﷺ دا فرمان ردوي چې: علیکم بسنتی و سنة الخفاء الراشدين، د دې سره د دوي اصلي څیره راښکاره کیږي، چې په اصل کې د لامذهبو و کتوري اهل حدیثو نه د قرآن سره مینه شته، نه یې د سنت سره او نه د صحابه و سره. نه د الله تعالی حکم مني او نه در رسول الله ﷺ، بلکې د حدیث النفس او د خپل خواهش پیروي کوي.

داختر په باره کې د لامذهبو مسایل

۱- یواځې بې جماعته داختر لمونځ کول جایز دی (بدور الأهل ص ۷۸، صلوة الرسول ص ۴۱۰)

۲- نبی کریم ﷺ هیمشه داختر لمونځ په جماعت سره ادا کړی دی، لکن د نبی

ﷺ دائمي عمل حجت نه دی (بدور الأهل ص ۷۸)

۳- داختر د لمانځه څخه مخکې نعت خواني يا د قرآن تلاوت يا وعظ دا هر څه په خطبه کې داخل دي (فتاوی اهل حديث ج ۲ ص ۳۹۵، فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۱۹۸)

۴- داختر د خطبې لوستل په منبر باندې نه دی پکار (صلوة الرسول ص ۴۱۱) که دامستلې صحيح وي نو ددوي سره موافق يو ايت او يا حديث پيش کړئ او که غير صحيح وي نو ورسره مخالف يو ايت او يا حديث پيش کړئ.

۵- د عيدگاه او د مسجد څخه د ښځو منع کونکې غټ کافر او سرکشه دی (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۲۰۰) نو سوال دادی چې حضرت عايشې رضی الله عنها، حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما چې ښځې د مسجد او د عيدگاه څخه منع کولې نو دوي کافران او سرکشه دي او که نه؟ (معاذ الله ثم معاذ الله)

۶- څوک چې وايي چې داختر د لمانځه زائد تکبيرونه شپړېدي دا شخص کاذب بلکې اکذب دی (فتاوی ستاريه ج ۱ ص ۱۳۷) نو سوال دادی چې عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما ابو موسی اشعری رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت حذيفة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، حضرت ابو مسعود انصاری رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وغيره صحابه وو چې د شپړو تکبيرونو تعليم ورکولو هغوي اکذبان دي او که نه؟

۷- صادق سيالکوټي ليکي چې نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په اخترونو کې سورة ق، سورة قمر، سورة الأعلى او سورة الغاشيه لوستلی دی (صلوة الرسول ص ۴۰)

نو سوال دادی چې کوم امام چې ددې سورتونو څخه ماسوی نور سوروتونه ولولي نو د مقتديانو لمونځ يې وشو او که نه؟ او خپله ددې امام لمونځ وشو او که نه؟ په جواب کې دخپلو اصولو مطابق يا د قرآن آيت او يا د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حديث وليکئ.

۸- لامذهبن ليکي چې په حرمينو کې داختر لمونځ په مسجدينو کې بهتر دی او په نورو ځايونو کې په عيدگاهو کې بهتر دی (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۶۵) ددې مسئلې د اثبات لپاره يو آيت او يا يو حديث وليکئ.

۹- يو امام لمونځ ورکړو او بل خطبه ولوستله نو دا جايز دی (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۱۸۰)

۱۰- دهر تکبير سره رفع الیدین او بيا په سينه باندې لاسونه کينډول دي (فتاوی علماء حديث ج ۴ ص ۲۰۲)

۱۱- سنت طریقه دوه خطبې دي لکن یوه خطبه هم جایزه ده (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۰)

۱۲- که یو چا د سبڅنک اللهم څخه مخکې تکبیرات ولوستل نو هم جایز دي (فتاوی علماء حدیث

ج ۴ ص ۱۴۵)

۱۳- داختر د لمانځه څخه وروسته وخت مبارک او د دعا د قبولیت دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۰)

۱۴- یو ښځه نورو ښځو ته امامتي ورکولی شي (فتاوی اهل حدیث ج ۲ ص ۶۲)

۱۵- عبد الجبار غزنوي لیکي چې په څلورو صورتونو کې د ښځو تلل عیدگ ته گناه ده، په صورت

د خوف دفتنې کې، د ښځو له خوا څخه په صورت د خوف دفتنې کې همدارنگه د نورو خلکو له خوا څخه،

په لاره کې د سپړیو د اړدحام په صورت کې په عیدگاه کې د سپړیو د اړدحام په صورت کې (فتاوی علماء

حدیث ج ۳۴ ص ۱۸۴)

ددې هرې مسئلې لپاره یو یو ایت او یا یو حدیث پیش کړی.

داختر د لمانځه په مسائلو کې د لامذهبو تضاد بياني

- ۱- په مسجد کې داختر د لمونځ ادا کونکي ملعون دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۶۵)
ملعون نه دی (ځکه چې په عیدگاه کې داختر د لمونځ کول سنت دي او په ترک دستو باندې مؤاخذه نشته) (فتاوی ثانیه ج ۱ ص ۶۲۸)
- ۲- دوه خطبې مسنونې دي، فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۰) مسنونې نه دي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۷)
- ۳- په اوو تکبیر ورو کې تکبیر تحریمه داخله ده (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۵)
- ۴- په اوو تکبیرونو کې تکبیر تحریمه نه ده داخله (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۲)
- ۵- داختر د لمانځه څخه مخکې وعظ جایز دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۱) جایز نه دی، بلکې په خطبه کې داخل دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۹۸)
- ۶- په عیدگاه کې منبر سنت دی (فتاوی علماء حدیث ج ۲ ص ۱۹۹) سنت نه دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۹۸)
- ۷- د دوو خطبو په مینځنۍ وقفه کې د ذکر کول پکار دي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۸۶)
د دوو خطبو په مینځنۍ وقفه کې چې کیناستل پکار دي. (رحماني نماز ص ۲۱۵)
- ۸- د دوو خطبو په مینځنۍ وقفه کې ذکر متعین دی چې الله تعالی اکبر کبیرا والحمد لله کثیرا و سبحان الله بکره و اویلا و صلی الله علی سیدنا محمد تسلیما کثیرا دی (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۲) متعین نه دی (فتاوی علماء اهل حدیث ج ۲ ص ۴۰۰)
- ۹- داختر په ورځ جمعه فرض ده (القول السدید فی وجوب الجمعة وان وافقها يوم العيد) فرض نه ده، صلوۃ الرسول ص ۴۰۶ نماز نبوي ص ۲۵۹)
- ۱۰- په زائدو تکبیرونو کې رفع الیدین کول سنت دی (فتاوی ثانیه ص ۳) په زائدو تکبیرونو کې رفع الیدین ثابت نه دی (فتاوی نذیریہ ج ۱ ص ۴۵۴)
- ۱۱- داختر په ورځ د ماسپښین د لمونځ رخصت دی (نزالابرار ج ۱ ص ۱۵۵)
داختر په ورځ د ماسپښین د لمونځ رخصت نه دی (فتاوی اهل حدیث ج ۲ ص ۷۱)
- ۱۲- نذیر حسین وایي عیدگاه ته دښځو تلل مستحب دي (فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۱۷۳)

محمدرئيس بنارسي وايي چې عيدگاه ته د بنځو تلل فرض دي، سلفی تحقیقی جایزه ص ۷۹۸)

داختر د لمانځه په باره کې د لاهذهو دروغ

۱- لاهذهه صادق سيالکوټي په صلوٰۃ الرسول ص ۴۱۰) کې ليکلي دي چې دا ختر په لمانځه کې د سبحانک اللهم يا الله باعد بيني الخ) لوستل پکار دي او حواله يې په ابن خزيمه ورکړې ده، حالانکې دا دروغ دي په ابن خزيمه کې داسې حديث نشته.

۲- صادق سيالکوټي ليکي چې امام به په اوچت اواز سورة فاتحه لولي او مقتدي به يې په رواز لولي بيا به امام په اوچت اواز باندې سورة لولي او مقتدي به چې ولاړ وي (ص ۴۱۰، او حواله يې په صحيح مسلم ورکړې ده) حالانکې دا دروغ دي په صحيح مسلم کې دا تفصيل نشته.

۳- لاهذهه شفيق الرحمن ليکي چې که د جمعې په ورځ اختر شي نو داختر د لمانځه څخه وروسته يا د جمعې لمونځ وکړي او يا د ماسپنين لمونځ وکړي (نماز نبوي ص ۲۵۹) په دې کتاب باندې د زير علي زئي صلاح الدين يوسف، او د عبد الصمد رفيقي تصديق دی، او حواله يې په ابو داؤد او په ابن ماجه ورکړې ده، حالانکې په ابو داؤد او په ابن ماجه کې دا خبره صراحت نشته، بلکې دا د دې لاهذهو خپله رايه ده.

۴- لاهذهه صادق سيالکوټي ليکي چې بيا به دعاء افتتاح ختمه کړي او اوه تکبيرونه به وکړي، صلوٰۃ الرسول ص (۴۱۰، او حواله يې په ترمذي ورکړې ده، حالانکې په ترمذي کې د دعاء افتتاح د ختميدلو ذکر نشته.

۵- صادق سيالکوټي ليکي چې په دوهم رکعت کې به د قراءت څخه وروسته پنځه تکبيرونه وکړي او د هر تکبير څخه وروسته به لاسونه وتړي او حواله يې په بيهقي ورکړې ده. حالانکې د بيهقي په حديث کې د لاسونو د تړلو ذکر نشته.

۶- لاهذهه صادق (کاذب) سيالکوټي ليکي چې بيا به خطبه ولولي او داختر خطبه به په منبر نه لولي (صحيح مسلم) صلوٰۃ الرسول ص ۴۱۱) حالانکې دا دروغ دي په صحيح مسلم کې په يو حديث کې هم د اندې راغلي چې په منبر باندې به خطبه نه لولي.

۷- يوسف جي پوري په حقيقۃ الفقهاء ص ۲۰۲) کې ليکي چې د دواړو تکبيرونو والا حديث صحيح دی او حواله يې په هدايه ج ۱ ص ۶۶۶، شرح وقايد ج ۱ ص ۱۵۱) باندې ورکړې ده، حالانکې د دې تصحيح نسبت هدائي او شرح الوقائي ته دروغ دي.

۸- يوسف جي پوري په حقیقه الفقه ۲۰۲ کې لیکي چې د شپږو تکیرونو والا قول دابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دى او حواله یې په شرح الوقایه ص ۵۲، ورکړې ده حالانکې په شرح الوقایه کې دا خبره نشته
۹- يوسف جی پوري په حقیقت الفقه ص ۲۰۳ کې لیکي چې په داوړو رکعتونو کې به تکیرات د قرات څخه مخکې وکړي او حواله یې په قدوري ص ۴۰ باندې ورکړې ده، حالانکې دا دروغ دي په قدوري کې دا خبره نشته.

۱۰- په حقیقه الفقه ص ۲۰۳، کې لیکي چې داختر د لمانځه څخه وروسته مصافحه مکروه ده دا درواضو طریقه ده او حواله یې په در مختار باب العیدین، ج ۱ ص ۳۸۵) باندې ورکړې ده، حالانکې دا دروغ دي په در مختار کې د باب العیدین لاندې دا مسئله نشته.

۱۱- په فتاوی علماء حدیث ج ۴ ص ۲۰۰، کې یې لیکلي دي چې کله چې دښځو له طرفه غوښتنه دا اذان وشي نو په سړیو باندې اذان کول واجب دي که اذان یې ونکړو نو گناهگار یږي، پدې فتوی باندې دنولسو لامذهبانو علماوو دستخط دی او حواله یې په بخاري او په مسلم ورکړې ده، حالانکې په صحیح البخاري او په صحیح مسلم کې دا نشته چې په سړیو باندې د اذان کول واجب دی او دا اذان د نه کولو په صورت کې گناهگار دی دا په صحیح البخاري او په صحیح مسلم باندې ددې نولسو لامذهبو دروغ دي.

داختر د لمانځه په باره کې د لامذهبو څخه یو څو پوښتنې

د لامذهبه وکتوري اهل حدیثو دا دعوه دی چې مونږ هره مسئله په صریح ایت او یا په صریح صحیح مرفوع حدیث باندې حل کوو، اجماع او قیاس د مجتهد ته ضرورت نلرو نو اوس به مونږ به د فقهې یوه یوه مسئله لیکو که غیر مقلدین ورسره موافق وي نو د ثبوت لپاره دی یې ایت او یا صریح حدیث ولیکي او که ورسره مخالف وي نو په خلاف دی یې ایت او یا صریح حدیث ولیکي، که په خلاف یې صریح ایت او یا صریح حدیث ولیکلو، نو به د فقهې دهغې مسئلې څخه علانیه دبیزاری اعلان وکړو، ددې شرط یا دونه بیا کوو چې لامذهبان به په جواب کې دخپلو اصولو مطابق د قرآن ایت او یا د نبی کریم ﷺ صحیح صریح، مرفوع حدیث پیش کوي.

۱- مونږ په نیز داختر لمونځ د اصح قول مطابق واجب دی، فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۱۴۹، ستاسو په نیز داختر لمونځ فرض دی او که واجب دی او که سنت؟ همدارنگه ددې هریو جامع او مانع تعریف وکړئ.

۲- زمونږ په نیز بهتره داده چې نیت د مانځه سره متصل وي ، او که نیت یې مخکې کړی وي نو ددې دوه صورتونه دي اول دا چې دلمونځ او دنیت په مابین کې فاصله په داسې شي باندې راغلې وي چې هغه شی د متعلقاتو د مانځه څخه وي ، لکه اودس او دوهم صورت دادی چې د متعلقاتو د لمانځه څخه نه وي اول صورت جایز او دوهم ناجایز دی ، عالمگیری ج ۱ ص ۶۷ ، ستاسو په نیز که یو سړي داودس څخه مخکې داختر دلمونځ نیت وکړو او بیا یې د لمانځه لپاره نوی نیت ونکړو نو لومونځ یې وشو او که نه ؟

۳- زمونږ په نیز په امام دانه ده لازمه چې دهر هر مقتدي لپاره بیل بیل نیت وکړي ، لکن ستاسو په نیز زید او خالد داختر په لمانځه کې شریک وو ، لکن امام دوي ته دامامت دنه کولو نیت کړی وو ، نو اوس دزید او دخالد لومونځ وشو او که نه ؟

۴- یو امام بښخوته دامامت نیت نه وو کړی ، لکن بښخې ورپسې ولاړې وې نو د بښخو لومونځ وشو او که نه ؟ زمونږ په نیز خوونه شو ، (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۶۶)

۵- یو سړي په دې نیت باندې اقتداء وکړه چې امام زید دی د لمانځه څخه وروسته معلومه شوه چې امام خالد وو ، نو دده لومونځ وشو او که نه ؟ عندنا لم یصح (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۶۷)

۶- په یو ښار کې په دوه اویا دریو ځایونو کې داختر لومونځ جایز دی او که نه ؟ عندنا یجوز فی الموضعین بالاتفاق ، وفي ثلاثة یجوز عند محمد خلافا لابی یوسف (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۷- یو سړي دسهار فرض لومونځ ندی کړی نو دده داختر لومونځ کیږي او که نه ؟ عندنا یجوز (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۸- که یو سړي داختر دلمونځ څخه مخکې بل فرض لومونځ قضاء یې کوي نو دده داقضائي لومونځ کیږي او که نه ؟

عندنا یجوز لان المنع عن النفل (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۹- که یو امام داختر دلمونځ څخه مخکې د خطبه ولوستله نو داختر لومونځ یې وشو او که نه ؟

عندنا یجوز لکنه یکره (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۱۰- که یو امام بالکل خطبه ونه لوستله نه د لمانځه څخه مخکې او نه د لمانځه څخه وروسته نو دده لپونځه وشو او که نه؟

عندنا یجوز لکنه یکره (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۱۱- د تکبیراتو څخه وروسته به لاسونه تړي او که زورپند به یې نیسي؟

عندنا یرسل (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۰)

۱۲- امام به دوه خطبې لولي او که یوه؟ که دوه لولي نو د دواړو خطبو په منع کې به څومره وقفه کوي؟

عندنا اثنان وینهما وقفه ج ۱ ص ۱۵۰

۱۳- مقتدي به په رکوع کې تسبیحات او تکبیرات دواړه لولي؟ او که یواځې تکبیرات به لولي؟

عندنا، که د امام درکوع څخه د راپورته کیدلو څخه مخکې، مخکې یې دواړه کولی شو، نو دواړه

دې وکړي والا کبر وترک التسبیحات (بدايع الصنايع ج ۱ ص ۶۲۲)

۱۴- داختر تکبیرونه فرض دي او که واجب دي او که سنت؟

عندنا واجب (عالمگیری ج ۱ ص ۱۵۱)

۱۵- که داختر او د جنازې لمونځ یو ځای شو نو د کوم یو مخکې کول پکار دي؟

عندنا یقدم العید ثم یقدم الجنازة علی الخطبة (عالمگیری ص ۱۵۲)

۱۶- که د امام څخه تکبیرات زیات او یا کم شو نو سجده سهو شته او که نه؟

عندنا ان ترکها او زاد او نقص یسجد للسهو (عالمگیری ج ۱ ص ۱۲۸)

که کوم لارښوونکي وکتوري اهل حدیث د جواب ارده لري نو دخپلو اصولو رعایت به کوي یعنې په جواب کې

بیا د قرآن صریح ایت پیش کوي او یا به د نبی کریم ﷺ صریح صحیح مرفوع حدیث پیش کوي.

وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقه محمد وعلی آلہ وأصحابہ اجمعین.

دقربانی ورخی

البحار المرقوم بالشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني

كاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله همت بشار

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعده!

داهل سنت والجماعت دعوى (په مقابله دغير مقلدينو کې) دقربانی ورځې دذی الحجې دلسم تاریخ داختر دلمانځه څخه شروع تر ددولسم تاریخ دماښام پورې دي، په دې کې چې کله غواړې قرباني کولی شئ، لکن په لسم دذی الحجې باندې قرباني کول افضل دي.

ددې ورځو څخه وروسته دحيواناتو ذبحه کول قرباني نه ده، په اصل کې په غير مقلدينو باندې دابراهيم عليه السلام ددې سنت را ژوندی کول بدليږي، دوي دا کوشش کوي چې مسلمانان قرباني اونه کړي. لدې وجې دټولو څخه مخکې دا مسئله کوي چې قرباني سنت ده، بيا چې ترينه پوښتنه وکړې چې سنت څه ته وايي؟ نو وايي به چې سنت هغه عمل دی چې نبی عليه السلام کله کړی وي او کله يې پرېښې وي نو معنی دا شوه چې قرباني هم کله کوی او کله يې مه کوی، حالانکې نبی عليه السلام فرمايي چې څوک چې طاقت دقربانی لري او قرباني نه کوي نو هغه دی زمونږ عیدگاه ته نه راځي او دومره سخت وعید په ترک واجبوراځي، دویم: دا چې اشتهارونه يې لگولي وي او وايي به چې دا پیسې به غریبانو اودلشکر خيښه (لشکر طيبه) نام نهاده مجاهدينو ته ورکوو حال داچې دوي خپله پرې په دفترونو کې مزی کوي او په حديث کې راځي چې په دې ورځ دڅاروي په مرئ باندې دچرې د راگابډلو او دوینې دتویولو په نسبت بل یو عمل هم الله ته دومره محبوب نه دی.

دریم: دا علانونه به کوي چې یو حیوان دټول کور څخه کافي دی، اگر که دټولو کارو بار جدا جدا وي او هریو صاحب دنصاب وي. بله مسئله دا کوي چې په چرگې باندې هم قرباني جایزه ده (فتاوی ستاریه ج ۱۲ ص ۷۲) همدارنگه وايي به چې په هگۍ باندې هم قرباني جائزه ده، نو مقصود يې دا وي چې خلق قرباني اونه کړي، بل کوشش دا کوي چې دخلقو قرباني خرابه شي، نو مسئله دا کوي چې دقربانی ورځې څلور دي او افضل هم څلورمه ورځ ده، مطلب يې دا وي چې دخلکو خرچه وشي او قرباني يې ونه شي.

عجيبه لطيفه: کله چې د عباداتو ذکر راشي نو غیر مقلدين وايي چې تراويح (۲۰) نه دي (۸) دي، وتر درې نه دي يو دی، اختر چې د جمعې په روځ راشي نو وايي به چې د جمعې لمونځ چوتې دی، همدارنگې خطبې دوه نه دي يوه ده، اذانونه د جمعې دوه نه دي يو دی، طلاقونه درې نه دي يو دی او چې کله د خوراک خبره شي نو بيا وايي چې دقربانی ورځې درې نه دي څلور دي.

دلایل:

(۱) **أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ:** (وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ) (سورة الحج ایت نمبر ۲۸، پاره ۱۷)
حافظ ابن رشد المالکي رحمه الله ددې ایت په تفسیر کې فرمایي چې مشهور قول دادی چې د معلومات څخه مراد (هو يوم النحر ويومان بعده) بډایه صبح (ص ۴۲۲)

علامه ابن قدامه رحمه الله فرمایي چې: **وَهَذَا قَوْلُ عُمَرَ، وَعَلِيٍّ، وَابْنِ عُمَرَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ. قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ: أَيَّامُ النُّحْرِ ثَلَاثَةٌ، عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَهُوَ قَوْلُ مَالِكٍ، وَالثَّوْرِيِّ، وَأَبِي حَنِيفَةَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى. وَقَالَ: أَيَّامُ الْأَضْحَى الَّتِي أَجْمَعَ عَلَيْهَا ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ** (مغنی لابن قدامه ج ۱ ص ۱۱۴)

ددې ایت په تفسیر کې مفسرینو د ابن عمر **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ** ارشاد نقل کړی دی چې: فالمعلومات يوم النحر ويومان بعده (تفسیر در منشور ج ۴ ص ۶۴۱)

(۲) **عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ ضَعَى مِنْكُمْ فَلَا يُصْبِحَنَّ فِي بَيْتِهِ بَعْدَ ثَالِثَةِ شَيْئًا»** (مسم شریف ج ۲ ص ۱۵۹، بخاری ج ۲ ص ۱۳۵)

نبي عليه السلام ديو خاص ضرورت په بناء باندې فرمایلي دي چې ددرې ورځو څخه زیات په کورونو کې غوښې مه ساتئ، په دویم کال باندې نبي عليه السلام وفرمایلي چې اوس تاسو ددرې ورځو څخه زیاته هم دقربانی غوښه ساتلی شئ.

امام ابن قدامه رحمه الله فرمایي چې که دقربانی ورځې څلور وی نو په حدیث کې به داسې راغلي وو چې دقربانی دغوښې ساتل دڅلورو ورځو څخه زیات جایز نه دي، که په څلورمه ورځ قربانی جاکزه وی، نو نبي کریم **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** به هیڅ کله نه وو فرمایلي چې ستاسو په کورونو کې دې ددرې ورځو څخه زیات دغوښې یوه تکره هم نه وي، بلکه څلورمه ورځ به یې هم یاده کړې وه.

انواع: ددې حديث څخه صرف دا اثابتيږي چې دقربانی کونکي لره د درې ورځو څخه زيات دقربانی دغوښې پريځودل جایز نه دي؟ نو اوس تاسو وایئ چې ترکومه پورې چې دغوښې ساتل جایز دي تر مې پورې داختر ورځې دي، نو بیا خو چې یوسړی داختر په دریمه ورځ قرباني وکړي نو تر راروانو ډیو ورځو پورې یې ساتل جایز شو نو پکار دي چې اختر هم تر راروانو ډیو ورځو پورې باقي شي.

جواب: نبی کریم ﷺ دا خطبه داختر په اوله ورځ باندې ارشاد فرمایلی وه (سنن الکبری ج ١ ص ٢٩٩) او په سنن الکبری کې دیوم الاضحی الفاظ هم موجود دي او په صحیح البخاری او صحیح مسلم کې تصریح ده چې دقربانی په باره کې نبی کریم ﷺ داختر په اوله ورځ باندې خطبه فرمایلی وو، له دې وجې ددې درې ورځو ابتداء به دنبی کریم ﷺ دخطبې د ورځې څخه وي دریم جواب: کوم عبادت چې دخاصو ورځو پورې متعلق وي نو په هغه کې تحديد حقيقي وي، تحديد اضافي نه وي لهذا درې ورځې به داختر د اولنۍ ورځې څخه حسايږي.

دریم جواب: نبی کریم ﷺ چې دکومې قافلې درعايت دپاره ددرې ورځو څخه زيات دقربانی دغوښې ساتل ممنوع گرځولي وو نو ددې رعايت سره تحديد حقيقي زيات مناسب دی ځکه چې که دقربانی څلور ورځې وی او دقربانی داخري ورځې څخه وروسته تر درې ورځو پورې دغوښې ساتل جائز وی، نو پدې حساب سره به تر اووه (٧) ورځو پورې دقربانی دغوښې ساتل جایز وو نو د کوم غرض لپاره چې نبی کریم ﷺ پاندي لگولې وه هغه حاصل نه شو ځکه چې داوو ورځو څخه وروسته ډیره معمولي غوښه بچ کیدلی شي.

٢ دلیل: ابو عبیده رحمه الله فرمایي چې زه دحضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ سره داختر لمونځ ته حاضر شوم: **لَمَّا قَبْلَ الْخُطْبَةِ، ثُمَّ خَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ: «إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَاكُمْ أَنْ تَأْكُلُوا لُحُومَ نُسُكِكُمْ لَوْ أَنَّ ثَلَاثَ...»** (بخاری ج ٢ ص ٣٥، رحمانیه قدیمیه ج ٢ ص ٨٣٥)

٤ دلیل: عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «كُلُوا مِنَ الْأَضَاحِ ثَلَاثًا». (بخاری ص ٣٥٢، رحمانیه)

٥ دلیل: «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الْأَضَاحِ بَعْدَ ثَلَاثَ»، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «فَكَرَرْتُ ذَلِكَ لِعَبْرَةٍ، فَقَالَتْ: صَدَقَ». الخ (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

٦- دلیل: عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: «لَا يَأْكُلُ أَحَدٌ مِنْ لَحْمِ أَضْحِيَّتِهِ فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ» (مسلم شریف ج ٢ ص ١٥٨)

٧- دلیل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ نَهَى عَنْ أَكْلِ لَحْمِ الضَّحَايَا بَعْدَ ثَلَاثٍ، ثُمَّ قَالَ بَعْدُ: «كُلُوا، وَتَزَوَّدُوا، وَأَذْخِرُوا». (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

٨- دلیل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: كُنَّا لَا نَأْكُلُ مِنْ لَحْمٍ يُذِنَّا فَوْقَ ثَلَاثٍ.

بیای اجازت و کرو او وې و فرمایل خورئ او توخه کوی (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

٩- دلیل: عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «كُنَّا لَا نُمْسِكُ لَحْمَ الْأَضَاحِيِّ فَوْقَ ثَلَاثٍ، فَأَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنْ نَتَزَوَّدَ مِنْهَا، وَنَأْكُلَ مِنْهَا»، يَعْنِي فَوْقَ ثَلَاثٍ.

١٠- دلیل: دابو سعید الخدری خخه روایت دی چې: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا أَهْلَ الْمَدِينَةِ! لَا تَأْكُلُوا لَحْمَ الْأَضَاحِيِّ فَوْقَ ثَلَاثٍ» - وَقَالَ ابْنُ الْمُثَنَّى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ.

١١- دلیل: دحضرت بریرې رضی الله عنها خخه همدغسی روایت دی (مسلم ج ٢ ص ١٥٨)

پدې ټولو احادیثو کې دا مضمون دی چې په اول کې دا حکم وو چې د دریو ورځو خخه زیات به دقربانی غوښې نه ساتئ، که په څلورمه ورځ قربانی جایزه وي نو نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به څلور ورځې ذکر کړې وې.

١٢- دلیل: حَدَّثَنَا مَالِكُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ الْأَضْحَى (موطأ امام مالک ص ٤٩٧، مكتبة الحسن)

١٣- دلیل: امام مالک رحمه الله فرمایي مونږ ته را رسیدلي دي: عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، مِثْلَ ذَلِكَ (موطاء ص ٤٩٧)

١٤- دلیل: امام ابن ابی شیبه روایت کوي د قیغ خخه هغه دشعبه خخه هغه روایت کوي دقتاده خخه او هغه دانس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ خخه فرمایي: الْأَضْحَى يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ. (محلې بان حزم ج ٧ ص ٣٧٧، وصححه)

١٥- دلیل: ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ (الجواهر النقي ج ٧ ص ٢٩٤)

نوټ: دابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دا اثر په متعددو طرقو او په مختلفو سندونو سره مروی دی ددې سندونو څخه بعض ضعیف دی او بعضې جيد دي.

١٦- دلیل: امام ابن ابی شیبې په خپل سند سره روایت کوي فرمایي چې: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَقُولُ:

الْأَمْعَى ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ. (محلې ابن حزم ج ٧ ص ٣٧٧)

اعتراض: معاویه ابن صالح قوي نه دی او ابو مریم مجهول دی.

جواب: معاویه ابی صالح ثقہ راوي دی (بغدادی ج ١١ ص ٤٢٨)

علامه ذهبی ورته د: الامام الفقيه الفاظ استعمالوي (تذکره ج ١ ص ١٦٦)

او امام احمد رحمه الله ورته ثقہ ويلي دي، امام بن عدی رحمه الله ده ته دعلم ظرف او صدوق ويلي دي همدارنگې ابو ذرعه ورته ثقہ ويلي دي (تهذيب التهذيب ج ١٠ ص ٢٠٢) او ابو مریم مجهول نه دی، امام احمد رحمه الله فرمایي چې (معروف عندنا) مخکې فرمایي چې اهل حمص دده تعريف کولو امام عجلې رحمه الله فرمایي چې ابو مریم مولى ابی هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ثقہ (تهذيب ج ٢ ص ٢٢٢) لهذا دده دجهالت دعوى باطله ده.

١٧- دلیل: حضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي چې: اَلْأَمْرُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ أَفْضَلُهَا آوْهًا. (محلې ابن حزم ج ٧ ص ٣٧)

١٨- دلیل: عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا مَا (مَوْصُولَةً) دُيِّمَتْ يَوْمَ النُّحْرِ وَالثَّانِي وَالثَّالِثِ فَمِنَ الضَّحَايَا. (محلې ابن

حزم ج ٧ ص ٣٧٧)

١٩- حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي چې قرباني صرف په درې ورځو کې کيږي (محلې ابن حزم ج ٧ ص ٣٧٧)

٢٠- علامه مارديني رحمه الله فرمایي چې دټولو فقهاو پدې خبره باندې اتفاق دی چې په درېو اسم دذی

الحجې باندې قربانی جائز نه ده (الجواهر النقي علی سنن البيهقي ج ٩ ص ٢٩٧) امام احمد رحمه الله فرمایي

چې: أَيَّامُ الضَّحَى الَّتِي اجْتَمَعَ عَلَيْهَا ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ. (مغنی لابن قدامه ج ١١ ص ١١٤)

قال احمد رحمه الله: أَيَّامُ النُّحْرِ ثَلَاثَةٌ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (الروض المربع ج ١ ص

دغیر مقلدینو دعوی

دغیر مقلدینو دعوی داده چې داختر دلمانځه څخه واخله ددیارلسم دذی الحجی ترماذدیگره پورې- یعنې داختر دڅلورمې پورې قرباني کول سنت دي او داختر په څلورمه ورځ باندې قرباني کول په اصل سنت باندې عمل کول دي او په څلورمه ورځ باندې په قربانی کولو کې دسلو شهیدانو اجر دی، ځکه چې دا سنت متروک گرځیدلي دي.

دغیر مقلدینو دلایل

اعوذ بالله من الشیطان الرجیم ﴿وَيَذْكُرُوا لِلَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ﴾

استدلال: په دې ایت مبارکه کې داسم الله ذکر راغلی دی، او داسم الله ذکر په څارویو باندې دذبحې په وخت کې کیږي، نو دلته دڅارویو دذبحې بیان دی، یعنې مسلمانان دې دالله تعالی نوم اخلې او څاروي دې ذبحه کوي او دقربانی د وخت دپاره یې ایام معلومات ذکر کړي دي، ددې څخه صرف درې ورځې نه دي مراد، ځکه چې دعلم البلاغت قاعده داده چې کله دجمع قلت صیغه دجمع راشي نو هلته مراد ددریو څخه زیات عدد وي، نو ددې څخه ثابته شوه چې دقربانی ورځې ددریو څخه زیاتې دي چې څلور دي.

جواب: په غیر مقلدینو باندې لازمه ده چې دقرآن یا حدیث څخه دلیل پیش کړي دا قاعده نه دقرآن ایت دی او نه درسول الله ﷺ حدیث دی بلکې دا دبلغاوو تقلید دی.

دوهم جواب: غیر مقلدین په دې ځای کې عملاً درسول الله ﷺ دسنتو څخه مخالفت کوي، ځکه چې په تفسیر ابن کثیر کې دایام معلومات په باره کې دحضرت عقبه ابن عامر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مرفوع روایت هم دی چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي چې دعرفې، دنحر او دتشریق ورځې زموږ دمسلمانانو دپاره داختر ورځې دي او دا دڅوراک، څښاک او دالله تعالی دذکر ورځې دي.

دریم جواب: په دې ایت کې دڅلورو ورځو قرباني اشاره هم نه ده ذکر شوې او دهغه قاعدې جواب دادی چې په قرآن مجید کې په بل ځای کې راځي چې (الحج اشهر معلومات) دحج میاشتې معلومې دي، دلته اشهر جمع قلت ده او ددې وصف معلومات جمع راغلی ده، نو دغیر مقلدینو ددې قاعدې مطابق پکار دی چې دحج میاشتې څلور شي، حالانکې دحج میاشتې دبعضو په نیز درې دي او دبعضو په نیز دوه میاشتې اولس ورځې دي، ددریو څخه زیاتې دهیچا په نیز هم نشته، دویم مثال په قرآن مجید کې راځي چې (فعدة من ایام آخر

الایه) یعنې دچا څخه چې درمضان روژې پاتې شوي وي نو په نورو ورځو کې دې یې پوره کړي، په دې کې (ایام) جمع قلت ده او ددې وصف (آخر) جمع ده، نو ایا دلته هم دغیر مقلدینو په نیز څلور ورځې مرادې دي، یعنې صرف په څلورو ورځو کې قضاء راوړلی شي او ددې څخه یې په زیاتو او کمو کې نشي راوړلی؟

څلورم جواب: د فنونو ټول قواعد ظني او قیاسي وي قطعي نه وي، نو معلومه شوه چې ددې ایت څخه داستدلال مدار په ظن او په قیاس باندې دی، حالانکې دغیر مقلدینو په نیز قیاس شرک دی.

دوهم دلیل: ددې ایت په تفسیر کې غیر مقلدین دابن عمر رضی الله عنهما قول پیش کوي چې ابن عمر رضی الله عنهما فرمایي چې (ایام معلومات ثلاثه ایام بعد يوم النحر) (تفسیر ابن کثیر)

جواب: په تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۴۵، او ج ۳ ص ۲۱۷، په دواړو مقاماتو کې دایام معلومات په تفسیر کې دحضرت ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ارشاد دایام التشریق په باره کې دی دقربانی په باره کې نه دی.

سوال: ابن عمر رضی الله عنه دایام معلومات په تفسیر کې اختر ورځ او دهغې څخه وروسته درې ورځې ذکر کړي دي، نو ثابته شوه چې داده په نیز دقربانی ورځې دي.

جواب: دا خبره غلطه ده ځکه چې دابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قول دقربانی په باره کې داسې دی چې: الاضحی و یومان بعد یوم الاضحی (موطأ اما مالک ص ۴۹۷) امام نووي رحمه الله فرمایي: وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ وَمَالِكٌ وَأَحْمَدُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى: تَخْتَصُّ يَوْمَ النَّحْرِ وَيَوْمَيْنِ بَعْدَهُ وَرَوْيَ هَذَا عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَعَلِيٍّ وَابْنِ عُمَرَ وَأَبْنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ. (نوی شرح مسلم ج ۲ ص ۱۵۳)

دوهم جواب: په تفسیر ابن کثیر کې دابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ نور اقوال هم نقل کړي شوي دي، چې دهغوي څخه یو قول داهم دی چې ایام معلومات د ذالحجې لس ورځې دي او دا قول هم دی چې ایام معلومات د قربانی ورځې او وروسته دوه ورځې دي (ابن کثیر ج ۳ ص ۲۱۷)

نو دحضرت ابن عمر رضی الله عنهما اقوال خو دایام تشریق په باره کې مختلف دي لکن دقربانی په باره کې دده قول هم هغه دی کوم چې امام مالک او امام نووي رحمه الله نقل کړی دی یعنې (الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ الْأَضْحَى).

۳-دلیل: حضرت علی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي: قَدْ لَ عَلَى ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ (تفسیر معالم التنزیل)

جواب: دحضرت علی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ قول ہم دایام التشریق پہ بارہ کہی دی چہی پہ ہغہی کہی پہ خصوصیت سرہ داللہ ذکر تلقین شوی دی، لہ دی وجہی دلسو ورخو قول ہم شتہ او بحث زمونہ پہ ایامو دقربانی کہی دی۔
دوہم جواب: دتفسیر ابن کثیر پہ کومہ صفحہ کہی چہی دابن عمر رضی اللہ عنہما قول نقل دی پہ ہمدغہ صفحہ باندی دعلی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ قول ہم نقل دی۔

وَقَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ ؑ هِيَ ثَلَاثَةٌ: يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ أَذْبَحْنِي أَيَّهِنَّ شِئْتَ وَأَفْضَلُهَا أَوْهَا

فانقبیل: چہی حافظ ابن قیم رحمہ اللہ ہم لیکہی چہی دعلی رَضِیَ اللہُ عَنْہُ قول خلور ورخی دی۔

جواب: دابہی سندہ قول دی، نہ حافظ ابن قیم ددی سند ذکر کپی دی او نہ بل چا۔

۴- **دلیل:** ابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ فرمایہی چہی معلومات داختر ورخ او ددی خخہ وروستہ درہی ورخی دی۔
جواب: پہ دی قول کہی ہم دقربانی ہیخ ذکر نشتہ، بلکہ دایام معلومات تفسیر ذکر کپی شوی دی چہی پہ ہغہی کہی داللہ تعالیٰ ذکر تلقین شوی دی چہی ددی تائید دحضرت ابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ ددی قول خخہ کیہی چہی: قال ابن عباس ؓ: الْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ وَالْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ أَيَّامُ الْعَشْرِ (تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۴۴)

دوہم جواب: دقربانی پہ بارہ کہی علامہ ماردینی رحمہ اللہ پہ جید سند سرہ دابن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ دا قول نقل کپی دی چہی: للأضحی يوم النحر ويومان بعده (الجوهر النقي ج ۷ ص ۲۹۶)
دریم جواب: دغیر مقلدینو پہ نیز باندی اقوال دصحابہ وو او فعل دصحابی او تقریر دصحابی قطعاً حجت نہ دی۔

مشہور غیر مقلد مصنف دخیر الکلام لکی: تابعین کے اقوال بلکہ صحابہ کے اقوال اختلافی امور میں حجت نہیں ہوتی خصوصاً جب کی ایک طرف صحیح حدیث موجود ہی (خیر الکلام ص ۳۴)

نواب صدیق حسن خان غیر مقلد لیکہی چہی: علامہ شوکانی در مؤلفات خو د ہزار بار مینویسد کہ در موقوفات صحابی حجت نیست (دلیل المطالب ص ۶۱۷) علامہ نور الحسن غیر مقلد وایی: رسول میں یہ بات طی ہوگئی ہے کہ صحابہ کا قول حجت نہیں ہے (عرف الجادی ص ۱۵۱)

۵- **دلیل:** واذکر اللہ فی ایام معدودات (الایہ)

جواب: په دې کې دقربانی ذکر نشته مخکې وضاحت وشو چې په دې کې ایام التشریق او دذی الحجه لس ورځې ذکر شوي دي.

٦- دلیل: عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ رضي الله عنه، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَدْ كَرَّمْتَهُ، وَقَالَ: «كُلُّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ».

یعنی دایام التشریق ټولې ورځې دقربانی ورځې دي.

(مسند احمد) وغيره نو ثابته شوه چې دقربانی ورځې دایام التشریق په شان څلور ورځې دي.

جواب: دا روایت انتهائي ضعیف دی، ددې په سند کې سلیمان ابن موسی د جبير ابن مطعم څخه نقل کوي حالانکې دسلیمان ابن موسی ملاقات د جبير ابن مطعم سره ثابت نه دی لهذا دا روایت منقطع دی، حافظ ابن قیم وایی چې (فيه انقطاع) (زاد المعاد ج ١ ص ٢٤٦) او د سلیمان ابن موسی په باره کې امام بخاری رحمه الله فرمایي چې (عنده مناکیر) (تهذيب ج ٤ ص ٢٢٧)

امام نسائي فرمایي چې ليس بالقوى فى الحديث بيا فرمایي چې دده په حديث کې خرابي ده (تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٢٢٧)

اعتراض: په دارقطني ج ١ ص ٥٤٤ کې دا حديث موصول ذکر شوى دي بيا ليکي چې (رواته ثقة).

جواب: دا تصحيح نه ده صحيح، ځکه چې د دارقطني په اولني سند کې سويد بن عبدالعزيز دی، امام احمد رحمه الله ورته متروک ويلي دي امام ابن معين ورته ليس بشي ويلي دي امام ابن سعد فرمایي چې ده منکر روایتونه بيان کړي دي، امام بخاری رحمه الله فرمایي چې دده په احاديثو کې منکر روایات موجود دي، امام بخاری فرمایي چې (فيه نظر) (ای کلام) داددې قابل نه دی چې روایات ترینه واخستل شي.

يعقوب بن سفيان ورته (ضعيف الحديث) ويلي دي، امام حاتم ورته (لين الحديث) ويلي دي دارنگې امام ترمذي، امام احمد، الحاكم، امام خلال، امام ابوبکر البزاز او امام بن حبان وغيره ټولو دده تضعيف کړی دی (تهذيب التهذيب ج ٤ ص ٢٧٦).

اود دارقطني په دويم سند کې عمرو بن سلمه دی، امام ابن معين فرمایي چې ضعیف دی، امام ابو حاتم فرمایي چې دده دا احاديثو څخه احتجاج صحيح نه دی، امام عقيلي رحمه الله فرمایي چې دده په حديث کې وهم دی، امام ساجي رحمه الله فرمایي چې ضعیف دی، امام احمد فرمایي ده دظهير څخه باطل روایات نقل کړي دي ج ٨ ص ٤٣، ٤٤) دا حديث چې په څومره سندونو سره نقل شوى دی په هغه ټولو

کې نقص موجود دی او ددې اعتراف خپله غیر مقلد عالم اسماعیل سلفي کړی دی، هغه وایي چې: (اس حدیث کی تمام طرق میں کچھ نہ کچھ نقص ہے)

مخکې لیکي چې: جبر ابن مطعم کی حدیث استدلال کی بنیاد نهی ہے بلکہ مؤید ہے (فتاویٰ علماء حدیث ج ۱۳ ص ۱۶۹-۱۷۱)

۷- دلیل: حضرت جابر بن عبد الله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمائي چې نبی کریم صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي چې دمنی ټولې ورځې دقربانی وخت دی (نیل الاوطار (شوکانی)

جواب: امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې امام يحيى بن سعيد چې کله د اسامه عن عن عطاء عن جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه دا روایت واوریدلو نو وې فرمايل چې تاسو شاهدان اوسئ چې ما داسامه حدیث تری کړی دی.

امام دارقطني رحمه الله فرمائي چې همدغه وجه ده چې امام بخاری رحمه الله دا حدیث بالکل ترک کړی دی (تهذيب ج ۱ ص ۲۸۱)

دوهم جواب: په دې حدیث باندې خو دغیر مقلدینو هم عمل نسته ځکه چې ایام دمنی د اتم دذی الحجه څخه شروع کیږي، نو ایا دقربانی ورځې هم د اتم څخه شروع کیږي؟ که داسې نه وي نو بیا څرنگه ځان د ائتمنون ببعض الكتاب مصداق گرځوي؟ په حدیث کې د (کله) لفظ موجود دی یعنې دمنی ټولې ورځې.

دریم جواب: حافظ ابن حجر رحمه الله د حضرت جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه روایت نقل کړی دی هغه فرمائي چې: کنا لانا کل لحوم بدننا فوق ثلاث (فتح الباری ج ۱۰ ص ۲۲، اعلاء السنن ج ۱۱ ص ۱۳۸) نو معلومه شوه چې دده په نیز دقربانی ورځې صرف درې دي.

۸- دلیل: عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّی اللهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ كُلُّهَا ذَبْحٌ.

جواب: دغیر مقلدینو په خپله په دې حدیث باندې عمل نسته ځکه چې تکبیرات دتشریق دنهم د ذی الحجه څخه شروع کیږي نو بیا ولې قرباني دنهم دذی الحجه څخه نه شروع کیږي؟ د کله لفظ خو نهم تاریخ هم داخلوي.

دوهم جواب: ددې حدیث په سند کې معاویه بن یحی الصیرفی دی چې انتهای ضعیف دی. دریم جواب: ددې روایت په سند کې اضطراب دی.

څلورم جواب: امام ابن ابی حاتم رحمه الله دخپل پلار څخه نقل کړی دی چې: مُعَاوِيَةُ عَنْ سَعِيدٍ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ هُوَ مَوْضُوعٌ (اعلاء السنن ج ١٧ ص ٢٣٧)

٩- دلیل: د معاویه ابن یحی الصیرفی په سند سره مروی دی چې نبی کریم ﷺ فرمایلي دي چې: ایام التشریق كلها ذبیح.

جواب: مخکنی اول او دوهم جوابونه ددې دلیل څخه هم جواب دی.

المسح على الجوربين

په جرابو باندي مسح كول

ليکوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجرفهاري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

أما بعد!

د جرابو اقسام

جراې هغې خلتې او يا كڅورې ته وائی چې پښو ته وراغوستلې شي. دا كڅورې كله د څرمنې څخه ي، چې په عربی كې ورته (خف) او په پښتو كې ورته موزې ويلې شي او كله د تېراټ (ټوټې) وتارونو څخه وي چې په عربی كې ورته الشراب ويلی شي، د تېراټ او د تارنو جراې په دوه قسمه دي:

(۱) ډبلې چې څښين ورته ويلی شي.

(۲) نرۍ چې رقيقې ورته وايي.

څښين: دا هغه جراې دي چې لاندې درې شرطونه پكې راجمع شوي وي.

(۱) ډبلې به وي او دا حنا فوپه نيز اقلادري ميله او د شو افغوپه نيز درې شپې او ورځې مزل به پكې بغير د بوتونو، د خپليو او د خپلكو څخه كيږي.

(۲) چې ډبل والي په وجه به پخپله د پوندۍ پورې قايمې وي او د دې دانښتل به د تنگۍ، يا د كلك وغيره په وجه نه وي بلكه د خپل ډبلوالي په وجه به وي.

(۳) دا به دومره ډبلې وي چې اوبه وغيره به ترينه نه شي تيريدلى، داسې جراېو ته څښين اوصفيقين ويلی شي. (الفقه على المذاهب الاربعة ص ۱۳۶) صاحب ددر مختار ليكي چې: او جور به څښين بچيټ يمشي فرسخا، ويثبت على الساق بنفسه ولايرى ولايشف ص ۵۰۰ ج ۱ څښين هغه جراې دي چې درې ميله مزل پكې ممكن وي او خپله د پوندۍ پورې كلكې وي او چې سترگو ته يې مخامخ كړي نو لاندې ترېنه څه شى په نظر نه راځي او اوبه نه جذبوي، الفاتح شارح القدوري فرمايي

چې: وللشخانه علامات، احدها التمسک علی الساق من غیر ربط، والثاني ان يكون صلبًا، فاذا وضع علی الارض قام لا ینکسر، والثالث ان لا یرى شعاع الشمس من شکلتها، والرابع ان یدخل فی الماء ثم یمخرج فی الحال ولا یمجاوز الماء الی باطنه ج ١ ص ١٧.

رقيقين: داهغه جرابې دي چې د دې مذکورو شرطونو څخه پکې کوم یو او یا درې واړه شرطونه نوي، بیا د څرمنې جرابې په دوه قسمه دي (١) مجلدي (٢) منعلې.

مجلدي: داهغو جرابو ته وایي چې دومره څرمن پرې لگیدلې وي لکه د څومره پښې مینځل چې فرض دي، یعنې چې تر څنګرو پورې څرمن پرې راتاو شوي وي لکه دنن سبا ماسې.

منعلې: داهغو جرابو ته وایي، چې په هغې دومره څرمن نه وي لگیدلې لکه د څومره پښې مینځل چې فرض دي، نو جرابې ټولې په شپږ قسمه شوې:

نخینین مجلدين: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې شرطونه پکې وي او د دې سره سره دومره څرمن ورباندې لگیدلې وي لکه د څومره پښې مینځل چې په اودس کې فرض دي، داسې جرابې د موزوپه حکم کې داخلې دي او پدې جرابو باندې اتفاقاً مسح جایزه ده، المغني ج ١ ص ٣٠٣، العدة ج ١ ص ٣٣، المجموع ج ١ ص ٥٠٠. الکافي ج ١ ص ١٧٨، بدایع ج ١ ص ٨٣، والبنایه، ج ١ ص ٤٢٥.

نخینین، منعلین: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې شرطونه پکې وي او د دې سره سره پرې څرمن هم لگیدلې وي، لکن څرمن صرف په تلي لگیدلې وي، یا صرف په طرفونو لگیدلې وي او یا په تلي او طرفونو دواړو لگیدلې وي، لکن دومره نه وي چې څنګري ورکې پټ شي، دا جرابې هم د موزوپه حکم کې دي او مسح ورباندې دایمېې ثلاثه ووپه نیز جایز او دامام مالک رحمته الله علیه په نیز نه ده جایز. (الکافي ج ١ ص ١٧٨، مختصر المزني ج ١ ص ١٠، المجموع ج ١ ص ٥٠٠، المغني ج ١ ص ٣٠٣، بدایع ج ١ ص ٨٣).

ساده نخینین: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې شرطونه پکې وي لکن څرمن ورباندې نوي لگیدلې: پدې قسم جرابو باندې د مسح په باره کښ اختلاف دی، صاحبین رحمهما الله امام احمد او امام شافعي رحمهما الله فرمایي چې دا د موزوپه حکم کې دي او مسح ورباندې جایزه ده او امام صاحب (رحمه الله) په اول کې فرمايل چې پدې قسم جرابو باندې مسح نده جائز او بیا یې د دې قول څخه رجوع

وکره اوفتوی یی ورکره چې پدی قسم جرابو باندې هم مسح جایزه ده. صاحب دهدایې فرمایي ج ١/ ص ٢٤٤. وعنه انه رجع الى قولهما وعليه الفتوى.

دترمذي په یوه نسخه کې داسې راغلي دي چې: سمعت ابامقاتل السمرقندی يقول دخلت علی ابی حنیفه فی مرضه الذی مات فیہ فدعابماء فتوضئاوعلیه جوربان فمسح علیهما قال فعلت الیوم شیئالم اکن افعله مسحت علی الجورین وهما غیرمنعلین.

ابومقاتل السمرقندی فرمایي چې زه امام ابو حنیفه (رحمه الله) ته ورغلم په هغه مرض کې چې پکې وفات شو، نودمرگ څخه درې ورځې مخکې یې اوبه وغوښتې اودسې وکړواوپه جرابو باندې یې مسح وکړه اووی ویل چې نن ماپه هغه څه باندې عمل وکړو چې مخکې مې ورباندې نه وکړی، دامام مالک په نیز او دامام شافعي رحمه الله په یو قول پداسې قسم جرابو باندې مسح نه ده جایزه، حوالې مخکې لیکل شوي دي.

رقيق مجلدين : داهغه جرابې دي چې مذکوره ټول اویا بعضې شرطونه پکې نه وي لکن ددې جرابو څخه دومره څرمن راتا وشوي وي، چې تر څنګروپورې قدم پکې پټیږي. داجرابې هم دموزوپه حکم کې دي اوپدې جرابو باندې هم اتفاقا مسح جایزه ده (المغنی ص ٣٠٣، العدة ج ١ ص ٣٣، المجموع ج ١ ص ٥٠٠. الکافي ج ١ ص ١٧٨، بدایع ج ١ ص ٨٣، والبنایه، ج ١ ص ٤٢٥).

رقيقی ساده: داهغه جرابې دي چې مذکوره درې واړه شرطونه پکې نه وي اویا دهغې شرطونو څخه کوم یو پکې کم وي او څرمن هم ورباندې نه وي لګیدلی، لکه دنن سبانی جرابې، پداسې جرابو باندې اتفاقا مسح نده جائزه، نه دامام صاحب رحمه الله په مذهب، نه دامام شافعي صاحب رحمه الله په مذهب، نه دامام مالک رحمه الله په مذهب او نه دامام احمد رحمه الله په مذهب، بلکه دټول امت مسلمه په نیز پدې نړیو جرابو مسح نده جائزه. [عمدة الرعايه ص ١٠١] البدایع الصنائع ج ١/ ص ٨٣، المسح علی الجوارب والبحر الریق ج ١/ ص ١٩٢ [المغنی ص ٣٠٣، العدة ج ١ ص ٣٣، المجموع ج ١ ص ٥٠٠. الکافي ج ١ ص ١٧٨، بدایع ج ١ ص ٩٣، والبنایه، ج ١ ص ٤٢٥].

رقیقی منعلی : داهغه جرابې دي چی مذکور درې واړه، او یاد درې واړو څخه کوم یو شرط پکې کم وي لکن په لاندې حصه باندې ئی څرمن لگیدلې وي، پدې جرابو باندې هم اتفاقاً مسح نده جائزه. الکافي ج ۱ ص ۳۴ العدة ج ۱ ص ۳۳ و کبيري، ج ۱ ص ۱۱۹، حاشیه الطحطاوي ص ۷۹، المغني ج ۱ ص ۳۰۳

فقه الأئمة الأربعة وأقوال العلماء

مخکې د څلورو واړو امامانو مذهبونه اجمالاً بیان شو، لکن مناسبه مو وگڼله چې ددوي یو څو تفصیلي عبارات هم ذکر کړو، پدې عبارتونو کې په بعضو کې په نړیو جرابو باندې د مسح په عدم جواز تصریح شوې ده، او په بعضو کې د جرابو د مسح لپاره داسې قیودات او شرایط لگیدلي دي چې په نړیو جرابو باندې د مسح عدم جواز په کې راځي.

حنفي فقه

(۱) قلت أرأيت رجلاً توضأ ومسح على جوربيه ونعليه أو على جوربيه بغير نعلين قال لا يجزيه المسح على شيء من ذلك وهذا قول أبي حنيفة وقال أبو يوسف ومحمد رحمهم الله تعالى إذا مسح على الجوربين أجزاء المسح كما يجزي المسح على الخف إذا كان الجوربان ثخينين لا يشقان (المبسوط للشيباني ج ۱ ص ۹۱) ابو سليمان الجوزجاني رحمهم الله فرمايي: ما دامام محمد رحمهم الله څخه پوښتنه وکړه چې تاسو دهغه سړي په باره کې څه فرمايئ چې په جورابو او پڼو باندې مسح وکړي او يا صرف په جورابو باندې مسح وکړي؟ امام محمد رحمهم الله وفرمايل چې: پدې کې په يو باندې هم مسح نه ده جائز او دا دامام ابو حنيفة رحمهم الله قول دی، او دامام ابو يوسف رحمهم الله او دامام محمد رحمهم الله قول دادی چې که جرابې ثخينې وي او او به يې نه جذبولې نو په هغوي باندې هم دموزو په شان مسح جايزه ده.

(۲) المسح على الجورب إذا كان مغللاً جائزاً اتفاقاً، وإذا كان لم يكن مغللاً، وكان رقيقاً غير جابر اتفاقاً، وإن كان ثخيناً فهو غير جابر عند أبي حنيفة رحمهم الله وقال لا يجوز... وعنه أنه رجع إلى قولهما وعليه الفتوى كذا في الهداية وأكثر الكتب، لأنه في معنى الخف (البحر الرائق ج ۲ ص ۲۰۸) په منعلو جرابو باندې اتفاقاً مسح جايزه ده. (زمونږ دايمه يې ثلاثه ووافق مراد دی) او په غير منعلو رقيقو باندې اتفاقاً نه ده جايزه او په ساده ثخينو باندې دصاحبينو رحمهما الله په نيز جايزه ده او دامام صاحب رحمهم الله په نيز نه ده جايزه، لکن امام

صاحب رحمۃ اللہ علیہ دصاحبینو قول ته رجوع کړې ده او په همدې باندې فتوی ده، په هدایه او په اکثر و کتابونو کې همداسې راغلي دي، ځکه چې داسې جرابې دموزو په حکم کې دي.

(۳) وَأَمَّا الْمَسْحُ عَلَى الْجُورَيْنِ فَإِنْ كَانَا تَخِيئَتَيْنِ مُنْعَلَيْنِ يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا... وَإِنْ كَانَا رَقِيقَيْنِ لَا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا، لِأَنَّهُمَا بِمَنْزِلَةِ الْإِقْفَاقَةِ وَإِنْ كَانَا تَخِيئَتَيْنِ غَيْرَ مُنْعَلَيْنِ لَا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا عِنْدَ أَبِي حَنِيفَةَ - رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى -... وَعَلَى قَوْلِ أَبِي يُوسُفَ وَ مُحَمَّدٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا. (المبسوط للسرخسي ج ۱ ص ۲۸۹).

په تخينو منعينو باندې اتفاقا مسح جايزه ده او په ساده رقيقينو باندې اتفاقا ناجايزه ده او په ساده تخينو کې اختلاف دی.

(۴) وَيَجُوزُ الْمَسْحُ (عَلَى الْجُورِبِ مُجَلَّدًا)... (أَوْ مُنْعَلًا)... (وَكَذَا عَلَى التَّخِيْنِ) الَّذِي يَسْتَمْسِكُ عَلَى السَّاقِ مِنْ غَيْرِ رِيطٍ (فِي الْأَصَحِّ عَنْ الْإِمَامِ، وَهُوَ قَوْلُهُمَا) (مجمع الأنهر ج ۱ ص ۱۱۱)

په مجلدو او په منعلو جرابو باندې مسح جايزه ده، همدارنگه په هغو تخينو جرابو باندې هم جايزه ده چې بغير درېر او دکشک څخه دپونډۍ پورې تينگيږي همدا د امام صاحب قول دی او همدا دصاحبينو قول دی، او همداسې عبارت په مراقی الفلاح کې ص ۷۹ ج ۱ او حاشیه الطحطاوي علی مراقی الفلاح ج ۱ ص ۸۴، وتحفة الفقهاء ج ۱ ص ۷۶ بدايع الصنائع ج ۱ ص ۸۳، فقه العبادات ج ۱ ص ۴۵، وغيره کې کتلی شئ).

فقه حنبلي

(۱) يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْخُفَّيْنِ وَمَا شَبَّهَهُمَا مِنَ الْجُورِبِ الصَّفِيْقَةِ الَّتِي تُثَبَّتُ فِي الْقَدَمَيْنِ. (عمدة الفقه ج ۱ ص ۱۶. په موزو او په هغه سختو جرابو باندې مسح جايزه ده کومې چې دموزو په شان دپينو پورې تينگي وي.

(۲) ويشترط للجورب ان يكون صفيقا يستر القدم لانه اذا كان خفيقا يصف القدم لم يجز المسح عليه لانه غير ساتر فلم يجز المسح عليه، لان الذي تدعوا الحاجة اليه هو الذي يثبت بنفسه ولان الاصل في المسح هو الخف وغيره مقيس عليه، والخف يثبت بنفسه فما لا يثبت بنفسه لا يلحق به. العدة شرح العمدة ج ۳ ص ۳۳. دجواز دمسح لپاره ثخانت شرط دی چې قدم پتوي ځکه چې کومې جرابې چې نری وي او قدم ښکاره کوي نو په هغې باندې مسح نه ده جايزه ځکه چې هغه دقدم

لپاره ساترې نه دي (لکه شکېدلې موزې) او بل شرط په کې دادی چې هغه به بغیر د تړلو څخه دپښو پورې ټینګې وي او همدارنګه اصل په مسح کې موزې دي او جورابې په موزو باندې قیاس دي نو کومې جرابې چې پنخپله نه ټینګیږي هغه په موزو باندې نه قیاسیږي نو د موزو پورې نه ملحق کیږي.

(٣) يجوز المسح على جورب صفيق وهو ما يلبس في الرجل على هيئة الخف من غير الجلد. الروض المربع ج ١ ص ٣٠ مسح به سختو جرابو باندې جایزه ده او سختې جرابې هغه دي چې دڅرمنې څخه نه وي او پښو ته د موزو په شان وړاغوستلی شي.

(٤) يجوز المسح على الخفين وما اشبههما من الجوارب الصفيقة التي تثبت في القدمين. عمدة الفقه ج ١ ص ١٦ په موزو باندې مسح جایزه ده او په هغه جورابو باندې هم جایزه ده چې د موزو سره مشابه وي یعنې چې د قدمونو پورې پنخپله ټینګیدلی شي.

(٥) فان كان ... الجورب خفيفا يصف القدم او يسقط منه اذا مشى او شد لفافيف لم يجز المسح. المبدع شرح المقنع ج ١ ص ١٠٧ که جرابې نری وي چې د قدم کیفیت ترینه ظاهریږي او یا د مزل په وخت کې غورزیږي او یا د قدم څخه لفافه تاو کړي نو په دې باندې بالاتفاق مسح نه ده جایزه.

(٦) وكذلك الجورب الصفيق همدارنګه په هغو جورابو باندې مسح جایزه ده چې ټخینين وي، يا مخکې لیکي چې: إِمَّا يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَى الْجُورَبِ بِالشَّرْطَيْنِ اللَّذَيْنِ ذَكَرْنَاهُمَا فِي الْحَقِّ: أَحَدُهُمَا أَنْ يَكُونَ صَفِيْقًا، لَا يَدُو مِنْهُ شَيْءٌ مِنَ الْقَدَمِ، الثَّانِي أَنْ يُمَكِّنَ مُتَابَعَةَ الْمَشْيِ فِيهِ (المعنى ج ٢ ص ١٩).

(٧) فان شد على رجله لفافيف لم يجز المسح عليها. (الكافي في فقه ابن حنبل) که پښو ته يې لفافې (نری جرابې) ورواغوستلې نو په هغې باندې مسح نه ده جایزه.

فقه الشافعي

(١) قال الشافعي رحمه الله تعالى: "وَلَا يَمْسَحُ عَلَى الْجُورَبَيْنِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْجُورَبَانِ مُجَلْدَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ حَتَّى يَقُومَا مَقَامَ الْخَفَيْنِ" (الحاوي في الفقه الشافعي ج ١ ص ٦٤)

امام شافعي رحمه الله فرمايي چې دمجلدينو څخه بغیر په نورو جورابو مسح نه ده جایزه او مجلدې جرابې دځينو قايم مقامې دي.

(۲) فی مذاہب العلماء فی الجورِ قد ذکرنا أنَّ الصَّحیحَ مِنْ مَذْهَبِنَا أَنَّ الْجُورَ إِنْ كَانَ صَفِیقًا یُمْکِنُ مُتَابَعَةُ الْمَشِیِّ عَلَیْهِ جَازَ الْمَسْحُ عَلَیْهِ وَإِلَّا فَلَا. (المجمع شرح المذهب ج ۱ ص ۴۹۹) دعلماوو دمذاهبو په تحقیق کې مونږ خپل مذهب ذکر کړو، چې زمونږ صحیح مذهب دادی چې که جرابې ثخنې وي او پرله پسې مزل پکې ممکن وو نو بیا پرې مسح جایزه ده او که داسې نه وه نو بیا نده جایزه.

(۳) وان لبس حوربا صفیقا لایشف، ومنعلا یمکن متابعة المشی علیه جاز المسح علیه. حلیه العلماء ج ۱ ص ۱۳۴) که ثخنین جرابې یې اغوستې وي چې او به یې نه جذبولې او منعلې وي او پرله پسې مزل پکې ممکن وو نو بیا پرې مسح جایزه ده او که داسې نه وو نو بیا نده جایزه.

(۴) وهو عند الشافعية جاز بشرطین ان یمکونا الجوربان صفیقتین یمنعان نفوذ الماء الى القدم لوصف علیهما، فقه العبادات شافعي ج ۱ ص ۱۲۸)

دامام شافعي رحمه الله په مذهب په جورابو د مسح لپاره دوه شرطه دي، اول دا چې ثخنین به وي او دوهم دا چې که او به ورباندې واپول شي، نو قدم ته به ترینه نه شي تیریدلی.

(۵) وَلَا يَمْسَحُ عَلَى الْجُورَيْنِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ الْجُورَانِ مُجْتَدِي الْقَدَمَيْنِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ حَتَّى يَقُومَا مَقَامَ الْخَفَّيْنِ. (مختصر المزني ج ۱ ص ۱۰) په جورابو باندې به مسح نه کوي مګر په هغو جرابو به یې کوي چې تر څنګرو پورې څرمن ورباندې راتا و شوي وي ترڅو چې دموزو قایم مقامې شي.

(۶) فلا يجوز المسح على اللفايف والجوارب المتخذة من الصوف لانه لا يمكن المشی علیها ولانها ولا تمنع نفوذ الماء الى الرجل الشرح الكبير الرافعي ج ۲ ص ۳۷۳ یعنی په لفافو (نریو جرابو) باندې مسح نه ده جایزه، همدارنګه د وړیو څخه په جوړو شوو جرابو باندې هم نه ده جایزه ځکه چې پدوي کې پرله پسې مزل نه کیږي او او به هم نه منع کوي.

فقه المالکي

(۱) ولا يجوز غير الخف وفي مسح الجورب المجلد قولان. اشرف المسالك ج ۱ ص ۲۲ دموزو څخه بغیر (په جورابو باندې) مسح نده جایزه او په مجلدينو جورابو کې دوه قوله دي.

- (۲) ابن الحاجب لا يجوز المسح على الجوب الا ان يكون من فوقه ومن تحته جلد مخروء.
التاج والاكلیل ج ۱ ص ۲۲۴) دمجلدینو جرابو شخه بغیر په نورو جرابو باندې مسح نده جایزه.
- (۳) ولا يجوز المسح على جورین غیر المجلدین، وفي المجلدین والجرموقین روایتان. التلقین ج ۱ ص ۳۱) په غیر مجلدو جرابو باندې مسح نده جایزه او په مجلدینو او دموزو په سرباندې په خرمنه کې دوه قوله دي.

(۴) قَالَ ابْنُ الْقَاسِمِ رَحِمَهُ اللهُ: كَانَ يَقُولُ مَا لَكَ رَحِمَهُ اللهُ فِي الْجُورَيْنِ يَكُونَانِ عَلَى الرَّجُلِ وَأَسْفَلُهُمَا جِلْدٌ مَخْرُوءٌ وَظَاهِرُهُمَا جِلْدٌ مَخْرُوءٌ أَنَّهُ يُمَسَحُ عَلَيْهِمَا. قَالَ: ثُمَّ رَجَعَ فَقَالَ: لَا يُمَسَحُ عَلَيْهِمَا (المدونة ج ۱ ص ۱۴۳) ابن القاسم رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چې اول به امام مالک په مجلدینو جرابو باندې مسح کولو ته جایز ویلي، وروسته یې رجوع وکړه پس وې فرمایلي چې په دوي باندې به مسح نه کیږي.

(۵) فان لم يجلد فلا يصح المسح عليه حاشيه الصاوي على الشرح الصغير ج ۱ ص ۲۵۱. که په جرابو باندې تر بننگرو پورې خرمن نه وه راتا وشوي مسح ورباندې نده جایزه.

د ابن تیمیه رَحِمَهُ اللهُ فتوی

- (۱) كل خف يلبسه الناس ويمشون فيه فلهم ان يمسحوا عليه، مجموع الفتاوى لابن تيمية ج ۲۱ ص ۱۷۴) په کومو موزو کې چې مزل کیدلی شي او خلک یې اغوندي، نو مسح ورباندې جایزه ده.
- (۲) يجوز المسح على الجورین اذا كان يمشى فيهما. اقامة الدليل على ابطال التحليل ج ۲ ص ۳۲۷) په کومو جرابو کې چې بغیر د خپلیو او د بوتونو شخه مزل کیدی شي په هغوي باندې مسح جایزه ده او داسې جرابې ضرور تخنین وي.

(۳) مشهور غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوري لیکي چې: قُلْتُ كَلَامُ الْحَافِظِ بْنِ تَيْمِيَّةَ هَذَا لَيْسَ مُحَالِفًا لِمَا اخْتَرْنَا مِنْ أَنَّ الْجُورَيْنِ إِذَا كَانَا نَحْيَيْنِ صَفِيقَيْنِ يُمكنُ تَتَابُعُ الْمَشْيِ فِيهِمَا بِجَوَازِ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا فَإِنَّهُمَا فِي مَعْنَى الْحَفِيقَيْنِ فَإِنَّهُ رَحِمَهُ اللهُ قَيَّدَ جَوَازَ الْمَسْحِ عَلَى الْجُورَيْنِ بِقَوْلِهِ إِذَا كَانَا يَمْشِي فِيهِمَا وَظَاهِرُ أَنَّ تَتَابُعَ الْمَشْيِ فِيهِمَا لَا يُمكنُ فِيهِمَا إِلَّا إِذَا كَانَا نَحْيَيْنِ. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۸)

دحافظ ابن تیمیہ رحمہ اللہ دا قول زمونہ دمختار مذهب سره مخالف نه دی چې جورابی به ثخنې وي او پرله پسې مزل به پکې ممکن وي ځکه چې حافظ رحمہ اللہ په جورابو باندې دمسح دجواز لپاره دا شرط لگولی دی چې پرله پسې مزل به پکې ممکن وي او پرله پسې مزل په ثخنو جرابو کې ممکن دی.

دالشيخ ابن باز رحمہ اللہ فتوی

(١)السؤال: ماهی الشروط التي يجب مراعاتها عند المسح على الجوربين؟

الجواب: لابد من ان يكونا ساترين صفيقين . (فتاوى الشيخ ابن باز فى المسح على الخفين ج ١ ص ٤) سوال په جورابو باندې دمسح په وخت کې دکومو شرطونو رعایت ضروري وي؟
جواب : اول شرط دادی چې جرابې به ساترې وي یعنې دپنبو ساخت به یې پناه کړی وي او دوهم دا چې ثخنې به وي .

(٢)ماالحکم فى المسح على الجورب ، الشراب، الشفافة؟

الجواب: من شرط المسح على الجورب ان يكون صفيقاً ساتراً فان كان شفافاً لم يجز المسح عليه . (فتاوى الشيخ ابن باز فى المسح على الخفين ج ١ ص ٨)
په نړیو جرابو باندې دمسح کولو څه حکم دی؟ په جورابو باندې دمسح لپاره ضروري ده چې جرابې به ثخنين وي او دقدم ساخت به یې پټ کړی وي او که جرابې شفافې وي چې او به او نظر ترینه تیریدلو نو بیا ورباندې مسح نه ده جایزه .

فتوى الشيخ عبدالله بن غديان، والشيخ عبدالرزاق العفيفي

والشيخ ابن باز رحمهم الله

السؤال: فى المسح على الجورب اثناء الوضوء هل يشترط سمك معين للجورب أم لا؟
الجواب: الحمد لله وحده ، والصلوة والسلام على رسوله وآله وصحبه وبعد: يجب ان يكون الجواب صفيقاً لايشف عما تحته . (فتاوى اللجنة الدائمة ج ٥ ص ٢٤٧)
ایا د اودس په وخت کې د جورابو دمسح لپاره په جورابو کې دغټ والي څه معین حد شته؟ .

جواب: دحمد او دصلوة ٲخه وروسته په جورابو باندې دمسح لپاره واجبه ده چې دومره کلکې او دبلې به وي چې او به ترینه نه تیرېږي.

فتوى مفتي احمد ا لهريدي مفتى الديار المصريه

يجوز المسح على الجوربين شرعاً، ويقوم مقام الغسل بالماء لأى شخص سليماً كان او مريضاً بشرط ان يكون الجوربان ثخينين لاشيفان الماء. (فتاوى الأزهر ج ۱ ص ۳۷)
په جورابو باندې مسح کول هر سړي ته جایزه ده روغ وي او که مريض وي خو په شرط ددې چې جورابې ثخينې وي.

فتوى محمد بن ابراهيم آل الشيخ رئيس الجامعة الاسلاميه

فى المدينه المنوره ورئيس رابطه العالم الاسلامي

السلام عليكم نستفتي من سماحتكم هل تجوز الصلوة بالمسح على الشراب كالقطن والصوف الصناعي الموجود الآن بالاسواق؟
الجواب: الحمد لله اذا كان صفيقاً لا يصف البشرة يثبت بنفسه، ساتراً للمفروض جاز المسح عليه. (فتاوى ورسايل محمد بن ابراهيم آل الشيخ ج ۲ ص ۲۹۴)
اوس چې په بازار کې دمالوچو او دورويو کومې جرابې خرڅېږي ايا په دې باندې مسح جایزه ده؟
جواب: جرابې چې کله ثخينې وي پخپله دپنبو پورې کلکې وي او دمفروض په مقدار دقدم ساخت يې پټ کړى وي نو بيا ورباندې مسح جایزه ده.

دلالمذهبو فتوى

(۱) غير مقلد عالم شمس الحق عظيم ابادي ليکي چي: ان المسح يتعين على الجوربين المجلدين لاغيرهما. (عون المعبود ج ۱ ص ۶۲)

يو اټخې په مجلدينو جرابو باندې مسح جایزه ده په نورو نده جایزه.

(۲) غير مقلد عالم عبد الرحمن المبارکپوري ليکي چي: وَالرَّاجِحُ عِنْدِي أَنَّ الْجُورَبَيْنِ إِذَا كَانَا رَقِيقَيْنِ مُخَيَّنَيْنِ فَمَا فِي مَعْنَى الْخَفَيْنِ يَجُوزُ الْمَسْحُ عَلَيْهِمَا وَأَمَّا إِذَا كَانَا رَقِيقَيْنِ... فَمَا لِيَسَافِي مَعْنَى الْخَفَيْنِ وَفِي جَوَازِ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا عِنْدِي تَأْمُلُ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ. (تحفة الأحوذى ج ۱ ص ۲۸۶)

(۳) غیر مقلد عبد الرحمن المبارکپوری په بل خای کې لیکي چې: المسح علی الجوریه المذكوره
لیس بجایز لانه لم یقم علی جوزاه دلیل. (فتاوی ثنایه ج ۱ ص ۴۴۵) په نریو جرابو باندې د مسح هیڅ
دلیل نشته.

(۴) غیر مقلد عبید الله المبارکپوری لیکي چې: وَالرَّاجِعُ عِنْدِي أَنَّ الْجُورَيْنِ إِذَا كَانَا تَحْتَيْنِ بِحَيْثُ لَا
يَسْتَسْكِنَانِ عَلَى الْقَدَمَيْنِ بِلَا شَيْءٍ وَمَكْنِ الْمَشْيِ فِيهِمَا فَهِيَ بِجُوزِ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا لِأَنَّهُمَا فِي مَعْنَى الْخُفِّ وَإِنْ لَمْ يَكُونَا
كَذَلِكَ فَفِي جَوَازِ الْمَسْحِ عَلَيْهِمَا عِنْدِي تَأْمُلٌ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ (مرعاة المفاتيح ج ۲ ص ۲۱۹)

په څښینو جرابو باندې مسح جایزه ده او ددې څخه ماسوی په نورو جرابو باندې نده جایزه.
(۵) غیر مقلد علم ابو سعید شرف الدین الدهلوي لیکي چې: په جورابو باندې مسح نه د قرآن څخه
ثابته ده، نه د صحیح مرفوع حدیث څخه، نه د اجماع څخه او نه د قیاس څخه. (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۴۴۲)
(۶) غیر مقلد عالم میا نذیر حسین دهلوي لیکي چې: سوال ما قولکم ادام الله فیوضکم فی

المسح علی الجوریه الشایعه فی الامصار المنسوجه من الغزل او الصوف غیر منعله ولا تخینه؟
الجواب: المسح علی الجوریه المذكوره لیس بجائز لانه لم یقم علی جوزاه دلیل، وکل ما تمسک به
المجوزون ففیه خدشه ظاهرة. (فتاوی نذیری ج ۱ ص ۳۲۷) دا هم لیکي چې دنن سبا په نریو جرابو
باندې مسح کول نه دي جائز.

(۷) غیر مقلد عالم عبد الجبار غزنوي لیکي چې: په جرابو باندې مسح دهیڅ صحیح حدیث څخه
ننه ده ثابته البته که دومره ډېلې وې لکه د څرمنې په شان نو بیا ورباندې مسح جایزه ده. (فتاوی علماء
حدیث ج ۱ ص ۹۹)

(۸) غیر مقلد عالم علی محمد سعیدی لیکي چې: په نریو جرابو باندې په مسح کې احتیاط پکار
دی (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۱۰۰)

(۹) د غیر مقلد عالم ابو البرکات فتوی: په موزو باندې د مسح کولو احادیث ډیر دي لکن په جرابو
باندې د مسح هیڅ صحیح حدیث نه شته.

علماوو د جرابو مسح د موزو په مسح باندې قیاس کړې ده او دا قیاس صحیح دی او په ضعیفو
احادیثو باندې ددې قیاس تایید هم کیږي نو احتیاطا علماوو د څښانت شرط لگولې دی (فتاوی
برکاتیه ج ۱ ص ۱۸)

همداسي فتوى دغير مقلد عالم حسين بن محسن الانصاري (چې دمبارکپوري استاذ دی) هم ده
(فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۱۱۱ ص ۱۱۷ ص ۱۱۷)

په نړیو جرابو باندې مسح دقادیانیانو مسلک دی

(۱) دمروزا قادیانی لعین قول:

په موزو باندې دمسح ذکر وشو، نو حضرت اقدس مزار العین وفرمایل چې په موزو باندې مسح جایزه ده او خپلې پښې مبارکې یې راښکاره کړې چې دتارونو موزې یې په پښو کړې وې او وې فرمایل چې زه په دې باندې مسح کوم. (فتاوی ملفوظات مرزا قادیانی ص ۳۰۱)

(۲) دمروزا قادیانی لعین عمل:

دمازدیگر دمانځه وخت شونو حضرت صاحب په خپلو جرابو باندې مسح وکړه، په دغه وخت کې مولوي محمد موسی او مولوي عبدالقادر (پلارا وځوی) موجود وو، نو ددوي شک شو، بیا یې پوښتنه وکړه چې دا جایزه ده؟ هغه وفرمایل چې هو جایزه ده (سیره المهدی ص ۲۶) حصه دوهم.

(۳) دمروزا قادیانی اولني خليفه نورالدين:

سوال: په جرابو باندې مسح جایزه ده او که نه؟ خصوصاً دتارونو په موزو، ډبلې وي او که نرې؟
جواب: از حکيم الأمة او خليفه اول نورالدين، عن المغيرة بن شعبة ان رسول الله ﷺ توضاً ومسح على الجورين والنعلين. (مجموعه فتاوی احمدیه ج ۱ ص ۵۴)
(۴) فقه الاحمدیه، مرتبه تدوين فقه کميته، سلسله عاليه احمدیه:

ترڅو چې جرابې داستعمال قابلي وي نو مسح ورباندې پکار ده (فقه احمدیه عبادات ص ۵۴)
ددې ټولې اجماع څخه دلامذهبو خلاف او قادیانیانو سره موافقت: نن سبا چې غیر متقلدین په کومو نړیو جرابو باندې مسحه کوي هغه پنځم قسم جرابې دي، چې عام خلک ئې په پښو کوي، یعنې نرۍ ساده جرابې دي، چې پدې قسم جرابو باندې دټولو مسلمانانو په نیز مسح نده جائزه. لکه څرنگه چې تاسو حوالې وکتلې.

که څوک پدې قسم جرابو باندې مسح وکړي، دهغه اودس بالکل نه کیږي او دده لمونځ بالکل بی اودسه دی. تاسو ولیدل چې دغير مقلدینو بانین نذیر حسین دهلوي، شرف الدین دهلوي، عبدالرحمن مبارکپوري، اومر لږی شمس الحق عظیم ابادي وغیره هم پدې جرابو باندې مسح کولو ته ناجائز وایي.

دنبی کریم ﷺ به زمانه کی نری جرابی نه وی

(۱) الجوارب الخفيفة هذه لم تكن موجودة على عهد النبي ﷺ انما كانوا يلبسون الجوارب ويمشون بها. (شر زاد المستنقع للشنقيطي ج ۱۰ ص ۱۴)

(۲) ولم تكن الجوارب فهد الجواب الموجودة الآن الشفافة الرقيقة ((شرح زاد المستنقع للشنقيطي ج ۱۰ ص ۱۴)

(۳) وكذلك الجوارب في ذلك الوقت حتى انها لغلظها يمكن مواصلة المشي فيها بدون نعل. (فتاوى الشيخ ابن جبرين، ج ۱ ص ۴۱)

(۴) قد ذكرنا ان الجوارب في عهد هم كانت غليظة قوية. (فتاوى الشيخ ابن جبرين ج ۱ ص ۱۳)

(۵) عَنْ رَاشِدِ بْنِ نَجِيحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دَخَلَ الْخَلَاءَ وَعَلَيْهِ جُورَتَانِ أَسْفَلُهُمَا جُلُودٌ وَأَعْلَاهُمَا خَزْفٌ قَسَمَ عَلَيْهِمَا. (السنن الكبرى للبيهقي ج ۱ ص ۲۸۵)

د حضرت انس رضی اللہ عنہ د جرابو په لاندې حصه باندې خرمن لگیدلې وه او په پاس حصه یې ریشم وو

اودس دقران پاک به طریقه

اللہ تعالیٰ فرمائی: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

ترجمه: ای هغه کسانو چې ایمان یې راوړی دی، کله چې تاسو ودریدئ لمونځ ته، نو پس و مینځئ مخونه خپل اولاسونه خپل ترڅنگلو پورې او مسحه وکړئ په سرو نو خپلواو و مینځئ پښی خپلې تر څنګرو پورې. او پدې باب کې تقریباً (څه د پاسه شپيته) مرفوع احادیث راغلي دي چې په هغوي کې د پښو د وینځلو صراحه حکم دی.

۱- حضرت عثمان [صحيح ابن خزيمة ج ۱/ص ۷۸]. تَوَضَّأُ وَخَلَّلَ أَصَابِعَهُ قَدَمَيْهِ..

۲- حضرت عايشة. [سنن دارقطني ج ۱/ص ۹۵]. كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَوَضَّأُ وَيُخَلِّلُ بَيْنَ أَصَابِعِهِ

وَيَذُلُّكَ عَقْبِيهِ.

۳- حضرت مستورد بن شداد. [مسند ابن بزاز ج ۸ ص ۳۳۰ / وابن ماجه / ج ۱ / ص ۳۵]. رَأَيْتُ رَسُولَ

اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأَ وَخَلَّلَ أَصَابِعَ رِجْلَيْهِ بِخَنْصَرٍ ۝

۴- حضرت ابوبکره. [مسند ابن بزاز ج ۹ / ص ۲۱]. رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ تَوَضَّأَ ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا

وَخَلَّلَ بَيْنَ أَصَابِعِ رِجْلَيْهِ.

۵- ربیع بنت معوذ. [معجم اوسط ج ۲ / ص ۲۱۴]. وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا وَخَلَّلَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ.

۶- لقیط بن سبره. [نسائی ج ۱ / ص ۲۰۶]. إِذَا تَوَضَّأْتَ فَأَسْبِغِ الْوُضُوءَ وَخَلِّلْ بَيْنَ الْأَصَابِعِ.

۷- ابن عباس [ترمذی ج ۱ / ص ۱۶]. إِذَا تَوَضَّأْتَ فَخَلِّلْ أَصَابِعَ يَدَيْكَ وَرِجْلَيْكَ.

۸- ابویوب انصاری [معجم الکبیر ج ۴ / ص ۱۷۷]. اَلتَّخَلُّلُ مِنَ الْوُضُوءِ تَخَلُّلٌ بَيْنَ أَصَابِعِكَ.

۹- واثله بن الأسقع [معجم الکبیر ج ۲ / ص ۶۴]. مَنْ لَمْ يُخَلِّلْ أَصَابِعَهُ بِالْمَاءِ خَلَّلَ اللَّهُ بِالنَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

۱۰- ابوهریره [دارقطنی ج ۱ / ص ۹۵]. خَلَّلُوا بَيْنَ أَصَابِعِكُمْ.

۱۱. حضرت وایل بن حجر رضی اللہ عنہ [مسند بزاز ج ۱۰ ص ۱۱۶] ثُمَّ غَسَلَ يَمِينَهُ قَدَمَهُ الْيُسْرَى ثَلَاثًا خَلَّلَ

بَيْنَ أَصَابِعِهِ، بِدِيَّ احَادِيثُو كِي دېښو دوينځلو ذكر په ضمن دخلال كې راغلو.

۱۲- حضرت علي [مصنف ابن عبد الرزاق ج ۱ / ص ۵۱]. إِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ ذُنُوبُهُ مِنْ رِجْلَيْهِ.

۱۳- ابوهریره [مسلم ص ۱۲۵] فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ كُلُّ خَطِيئَتِهِ مَشْتَهَارِ جَلَاهُ..

۱۴- عبد الله الصنابحي [ابن ماجه ج ۱ / ص ۲۴]. فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ الْخَطَايَا مِنْ رِجْلَيْهِ.

۱۵- عمرو بن العاص [مسلم ج ۱ / ص ۲۷۶]. ثُمَّ يَغْسِلُ قَدَمَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ إِلَّا خَرَجَتْ خَطَايَاهُ.

۱۶- ابو امامه [معجم کبیر ج ۸ / ص ۲۵۱]. ثُمَّ يَغْسِلُ رِجْلَيْهِ إِلَّا خَرَجَتْ خَطَايَاهُ.

۱۷- عباد العبدی [طحاوی ج ۱ / ص ۳۷]. غَسَلَ رِجْلَيْكَ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

۱۸- کعب ابن مرة [مسند احمد ج ۴ / ص ۲۳۴]. إِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ خَطَايَاهُ مِنْ رِجْلَيْهِ.

۱۹- ابوبکر [مسند ابی عوانه ج ۱ / ص ۲۱۳]. جَاءَ رَجُلٌ قَدْ تَوَضَّأَ وَبَقِيَ عَلَى ظَهْرِ قَدَمَيْهِ مِثْلَ ظُفْرِ.

۲۰- عمر [مسند ابی عوانه ج ۱ / ص ۲۱۲]. إِنَّ رَجُلًا تَوَضَّأَ فَتَرَكَ مَوْضِعَ ظُفْرِ..

۲۱- انس تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۵۶ (إِنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى النَّبِيِّ ﷺ قَدْ تَوَضَّأَ وَتَرَكَ عَلَى قَدَمَيْهِ مِثْلَ مَوْضِعِ الظُّفْرِ.

- ٢٢- ابو هريرة [مسلم ج ١/ص ١٢٥]. وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٣- عايشة [مسلم ج ١/ص ١٢٥] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٤- عبد الله بن عمرو بن العاص [بخاري ج ١/ص ٢٨] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٥- خالد بن الوليد [ابن ماجه ص ٣٥] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٦- ابوذر [مصنف عبد الرزاق ج ١/ص ٢٢]. وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٧- يزيد بن ابى سفيان [ابن ماجه ص ٣٥] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٨- عمرو بن العاص [ابن ماجه ص ٣٥] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٢٩- شرجيل بن حسنه [ابن ماجه ص ٣٥] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٠- ابو أمامه رضي الله عنه [بيهقي ج ١ ص ٨٤] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣١- اخي ابى امامه رضي الله عنه [بيهقي ج ١ ص ٨٤] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٢- حضرت معيقب رضي الله عنه [بيهقي ج ١ ص ٨٤] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.
- ٣٣- حضرت جابر رضي الله عنه [ابن ماجه ج ١ ص ٣٥] وَنِيلٌ لِلْعَرَائِقِبِ مِنَ النَّارِ..
- ٣٤- ابن عباس رضي الله عنه [مسند ربيع ج ١ ص ٥٤] وَنِيلٌ لِلْعَرَائِقِبِ مِنَ النَّارِ..
- ٣٥- عبد الله بن الحارث رضي الله عنه [ابن خزيمة ج ١ ص ١٤] وَنِيلٌ لِلْأَعْقَابِ وَيُطَوَّنُ الْأَقْدَامُ مِنَ النَّارِ.
- ٣٦- حضرت جابر رضي الله عنه [دارقطني ج ١ ص ١٠٧] أَمَرْنَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِذَا تَوَضَّأْنَا لِلصَّلَاةِ أَنْ نَغْسِلَ أَرْجُلَنَا.
- ٣٧- ابن عباس رضي الله عنه [معجم الوسيط ج ٢ ص ٣٧٧] وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ حَتَّى انْقَاهُمَا.
- ٣٨- عقبه بن عامر رضي الله عنه [ابن جبان ج ٣ ص ٣٢٩] وَإِذَا وَضَّأَ رِجْلَيْهِ انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ..
- ٣٩- ابن عمر رضي الله عنه [دارقطني ج ١ ص ٩٢] وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا.
- ٤٠- عثمان رضي الله عنه [بخاري ج ١ ص ٢٨] ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

فعلي احاديث

- ٤١- عثمان رضي الله عنه رأى رسول الله ﷺ توضأ وغسل رجليه [مسند احمد ج ١ ص ٦٦]
- ٤٢- علي رضي الله عنه أنه توضأ... وغسل رجليه [ابو داؤد ج ١ ص ١٦]
- ٤٣- عبد الله بن زيد رضي الله عنه فتوضأ وغسل رجليه [بخاري ج ١ ص ٣٢]
- ٤٤- عاصم مزني رضي الله عنه غسل رجليه [داري ج ١ ص ١٩٣]
- ٤٥- معاوية رضي الله عنه فتوضأ ثلاثا وغسل رجليه [مسند احمد ج ٤ ص ٩٤]
- ٤٦- ابو بكر رضي الله عنه ثم غسل رجليه ثلاثا [مسند بزاز ج ٩ ص ٢١]
- ٤٧- ربيع بنت معوذ رضي الله عنها فتوضأ وغسل رجليه ثلاثا [مسند احمد ج ٦ ص ٣٥٨]
- ٤٨- ابو هريرة رضي الله عنه ثم غسل رجله اليمنى ، الحديث [مسلم ج ١ ص ١٢٦]
- ٤٩- عبد الله بن ابي اوفى وغسل رجليه ثلاثا ثلاثا [التحاف خير المهرة ج ١ ص ٣٣٣]
- ٥٠- ابن عباس رضي الله عنه وغسل رجليه [بيهقي ج ١ ص ٧٢]
- ٥١- ابو رافع ، توضأ وغسل رجليه ثلاثا [معجم اوسط ج ١ ص ٢٧٨]
- ٥٢- عبد الله بن انيس رضي الله عنه وغسل رجليه ثلاثا ثلاثا [معجم اوسط ج ٤ ص ٢٥٧]
- ٥٣- مقدم بن معديكرب ، وغسل رجليه ثلاثا ثلاثا [معجم كبير ج ٢٠ ص ٢٧٦]
- ٥٤- حضرت انس رضي الله عنه فغسل.... رجليه مرة [الترغيب في فضائل الاعمال ج ٢ ص ٢٧]
- ٥٥- حضرت قيس رضي الله عنه ، وغسل رجليه [مسند احمد ج ٥ ص ٣٦٨]
- ٥٦- براء بن عازب رضي الله عنه وغسل رجليه [كنز الاعمال ج ٩ ص ٤٢٩]
- ٥٧- ابو مالك الاشعري رضي الله عنه وغسل قدميه [مسند احمد ج ٥ ص ٣٤١]
- ٥٨- ابو هريرة رضي الله عنه غسل رجليه ثلاثا ثلاثا [مسند بزاز ج ١ ص ٢٤٢]
- ٥٩- عبد الله بن عمر رضي الله عنه ثم غسل رجليه [طحاوي ج ١ ص ٣٦]
- ٦٠- ابن عباس رضي الله عنه ثم غسل رجليه ثلاثا [معجم كبير ج ١١ ص ٧٥]
- ٦١- ابو جبير رضي الله عنه ، وغسل رجليه [بيهقي ج ١ ص ٤٦]

په آیت کریمه کې داوس خلور فرضونه ذکر شوي دي او په دې احديثو مبارکه وو کې يې دپښو وينځل ضروري گڼلی دي او در رسول صلی الله عليه وسلم څخه شروع تر نننه پورې ټول مسلمانان ددې خلورو شيانو په فرضوالي باندې متفق دي، لکن ديو څو کلونو څخه راپه پديخوا يوې نوې فرقې يعنې غير مقلدينو پدې خلورو کې دوه ووهو فرضونو ته مکمله چوتې ورکړې ده.

په قران پاک کې دسر دمسحه کولو حکم دی او غير مقلدين په سرباندې مسح نه کوي، بلکه په پگړۍ او خولۍ باندې مسح کوي، په قران پاک کې دپښو دمينځلو حکم دی او غير مقلدين دقران ددې حکم مخالفت کوي او دپښو مينځلو ته په هيڅ صورت کې هم فرض نه وايي مثلاً:

(الف) چې موزې ئې په پښو کړي وي، نو دپښو مينځلو ته فرض نه وايي بلکه مسح پرې کوي.

(باء) که نړۍ جرابې ئې اچولې وي بيا هم مسح کوي، دپښو مينځلو ته فرض نه وايي.

(ج) که پښې ئې لوڅې وي، نه ئې موزې اچولې وي او نه جرابې، صرف څپلۍ يا پښې يې په پښو کړې وي بيا هم دپښو مينځلو ته فرض نه وايي. (نوټ) دغير مقلدينو په نيز لوڅې پښې لمونځ کول ديهو دوسنت دي او دڅپليو او بوټونو سره لمونځ کول در رسول الله صلی الله عليه وسلم سنت دي (اربعين محمدي، فتاوی ستاربه).

غير مقلدين وائي چې په سرباندې مسح په هغه وخت کې فرض ده چې سربالکل لوڅ وي او دپښو مينځل په هغه وخت کې فرض دي چې پښې بالکل لوڅې وي. نوموړې وايو چې بيا دلاسو نو دمينځلو او دمخ دمينځلو څه ضرورت دی؟ لاسونه هم کله په دستکشو کې پټ وي او دښځې مخ هم په نقاب کې پټ وي نو بيا خو خلورو واړو فرضو ته مکمله چوتې ورکړې سونډ وايو چې دقران پاک دحکم مطابق او تقريباً ددې (۶۲) احاديثو مطابق په اوس کې دپښو مينځل فرض دي او مسح ورباندې هيڅکله نډه جائزه او ترڅو چې ددې قراني حکم په مقابل کې بل قراني حکم او يا متواتر حديث راشي تر هغې پورې به پدې قراني حکم کې تغير نه راځي او که دوه يادري خبرو واحدې په مقابل کې راشي نو ددوي په وجه به قراني حکم نه ختمیږي.

په موزو باندې مسحه:

د ثرمې په موزو باندې د مسحې د ثبوت لپاره د اتیا و وڅخه د زیاتو صحابه و و صحیح احادیث راغلي دي، نو د موزو د مسحې احادیث متواتر دي او د مسحې احکام ئې ښه واضح بیان کړي دي، نو د دې احادیثو متواتره ووله وجې امت مسلمه په موزو باندې د مسحې رخصت قبول کړې دی. حضرت حسن بصری فرمائی چې ماته اویا و و صحابه و و بیان کړیدی چې رسول الله ﷺ په موزو باندې مسح کړې ده. [شرح مسلم ج ۱ ص ۱۳۲] او ابو القاسم بن منده په تذکره کې د مسح علی الخفین راویان اتیا ذکر کړي دي [المجموع ج ۱ ص ۴۷۷]. محمد بن جعفر الکتانی رحمته الله ۶۶- ذکر کړې دي، نظم المتناثرة ج ۱ ص ۶۰ حافظ زبلی ۴۶ ذکر کړي دي نصب الراية ج ۱ ص ۱۶۶ حافظ ابن حجرهم (۴۶) ذکر کړي دي درایه ج ۱ ص ۷۰ ملا علی قاري رحمته الله فرمایي چې: وقد صرح جمع من الحفاظ بان حادیشه متواترة المعنى و جمع بعضهم رواته فبلغوا ما تین. (مرقات ج ۲ ص ۲۱۳) باب المسح علی الخفین.

په موزو د مسح احادیث چې متواتر دي، نو د دې څخه منکر کافر دی.

قال ابن عبد البر أنه متواتر وفي شرح الطحاوي قال الكرخي اثبتنا الكفر علی من لا يرى المسح علی الخفین. (تيسير التحرير ج ۳ ص ۵۴-)

د نسخ قاعده

په شریعت کې د مخکنی حکم ختمولو او بدلولو ته نسخ وایي او دا نسخ د قران او یا د سنت په ذریعه باندې کیږي، لکن په ناسخ یعنی د وروستني حکم په دلیل کې شرط دا دی چې دا به د منسوخ یعنی د مخکنی حکم د دلیل څخه قوي وي او یا به افلا دهغه سره په قوه کې برابر وي، دهغه څخه به کمزوری نه وي، مثلاً کوم حکم چې په قطعي دلیل باندې ثابت وي نو هغه به په قطعي دلیل باندې منسوخېږي په ظني دلیل نه منسوخېږي، لکه تیگه چې ماتېږي نو یا به یې د تیگې څخه په قوي شي یعنی په اوسپنه باندې ماتوی او یا به یې په بل تیگه باندې ماتوی، په لویه باندې یې نه شی ماتولی.

۱- مولنا عبد الحق حقاني رحمته الله لیکي چې: والاضعف لا يصلح ناسخا للاقوى. (ناي شرح

حسامي ص ۱۸۲)

۲- غیر مقلد شوکاني دنسخ لپاره اته شرطونه ذکر کوي پنخم شرط یې دایکلی دی چې: **الْخَامِسُ: أَنْ يَكُونَ النَّاسِخُ مِثْلَ الْمُنْسُوخِ فِي الْقُوَّةِ، أَوْ أَقْوَى مِنْهُ، لَا إِذَا كَانَ دُونَهُ فِي الْقُوَّةِ؛ لِأَنَّ الضَّعِيفَ لَا يُزِيلُ الْقَوِيَّ. قَالَ الْيَكِّيَا: وَهَذَا مِمَّا قَضَى بِهِ الْعَقْلُ، بَلْ دَلَّ الْإِجْمَاعُ عَلَيْهِ، فَإِنَّ الصَّحَابَةَ رضي الله عنهم لَمْ يَنْسُخُوا نَصَّ الْقُرْآنِ بِغَيْرِ وَاحِدٍ** (ارشاد الفحول ص ۳۱۵) یعنی عقلا او اجماعا په ناسخ کې دا شرط دی چې د منسوخ سره به په قوت کې برابر وي او یا به ترېنه قوي وي، صحابه کرامو دخبر واحد په ذریعه باندې چیرته نص د قرآن نه دی منسوخ کړی.

۳- شوکاني په بل حای کې لیکي چې: **الثابت قطعاً لا ينسخه مطلقاً** (ارشاد الفحول ص ۳۲۳)

۴- غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکي چې: **والخامس ان يكون الناسخ مثل المنسوخ في القوة او اقوى منه** (حصول المامول ص ۱۴۴)

۵- مولانا عبدالحق حقاني رحمته الله لیکي چې: **ان نسخ الكتاب بالسنة المتواترة جائزة** (نای شرح حسامي ص ۱۸۴)

۶- ابوزید الدبوسي رحمته الله لیکي چې: **فاما بعد رسول الله صلی الله علیه و آله فلا يجوز الا بسنة متواترة او مشهورة بمنزلتها . (تقويم الادله ص ۲۴۶)** درسوالله صلی الله علیه و آله څخه وروسته د قرآن کریم دکوم حکم دمنسوخولو لپاره صرف سنت متواتره او یا هغه سنت مشهور چې د سنت متواتره په درجه کې وي دلیل جوړیدلی شي. وگوره اصول السرخسي (ج ۲ ص ۶۸) و اصول الفقه الاسلامي ج ۲ ص ۹۷۱

په قرآن او تقریبا په دې (۶۲) احادیثو کې چې د پنبو د وینځلو ذکر راغلی دی، نو په دې کې یې د تخفف او د عدم تخفف فرق نه دی کړی یعنې که موزې یې په پنبه کړې وي او که نه یې وي په پنبو کړې په دواړو حالتونو کې یې د پنبو مینځلو ته فرض ویلي دي، لکن په موزو باندې د مسح احادیث چونکه متواتر دي، نو ناسخ قطعي شو نو د ټول امت په نيزد تخفف په حالت کې د پنبو وینځل منسوخ او متروک شو او اختیار ورته ورکړل شو، چې که خوښه دې وي پنبې و وینځه او که خوښه دې وي په موزو مسح وکړه کله چې غسل الرجلین علی التعین فرض کړی شو او بیا د دې د فعل او ترک په مابین کې اختیار ورکړل شي نو دا تخیر نسخ ده (ومثال ذلك ان يوجب الله علينا غسل الرجلين ثم خيرنا بينه وبين المسح على الخفين) (محصول ج ۳ ص ۵۴۹) په حالت د تخفف کې علی التعین د پنبو د وینځلو

فرضوالی منسوخ دی. وگوره، الفصول فی الاصول ج ۱ ص ۲۴۳) اصول السرخسی فی بیان الناسخ ص ۶۷ اصول البزدوی ص ۱۵۲) تفسیر مظہری ج ۳ ص ۵۰) تحفة الاخوذی ج ۱ ص ۲۸۵)

نوکه ددی قرانی حکم او تقریباً ددی (۶۲) احادیثو په خلاف په موزو باندې د مسح په باره کې دوه یا درې خبر واحدو وی نو هغه به نه قبلیدل، لکن هغه متواتر دي ځکه امت مسلمه قبول کړي دي.

نخینین جوابی: د څرمنې دموزو حکم چې کله د متواترو احادیثو څخه ثابت شو، نو هغه جرابې چې د څرمنې په شان ډبلې وي، یعنی دوه درې میله مزل پکښې کیدې شي او اوبه ترینه پښې ته نه شي تیریدلی او بغیر درې او ترونکي څخه تر پښو پورې کلکې وي لکه دموزو په شان، نو په داسې جرابو کې د فقهاوو اختلاف دی، لکن جمهور فقهاء داسې جرابې دموزو په حکم کې داخلوي او دموزو دا حدیثوله وجې مسح ته ورباندې جایز وائی او د نخینینو قید فقهاء دهغو متواترو احادیثو څخه اخلي کوم چې دموزو د مسح په باره کې راغلي دي.

نوی جوابی: هغه جرابې دي چې نه د څرمنې څخه جوړې شوي وي، اونه د څرمنې په شان وي، لکه دنن سبا نړۍ جرابې نو دا دموزو په حکم کې نه دي نو پداسې جرابو باندې په اجماع دامام ابو حنیفه، امام شافعي، امام مالک او امام احمد او په اجماع د ټولو امت مسحه کول حرام دي. او در رسول الله صلی الله علیه وسلم) د فرمان مطابق دا اجماع څخه وتونکی جهنمي دی او مرگ ئی د جاهلیت مرگ دی. [بخاری ج ۱۲ ص ۱۰۴۵ مسلم ج ۱۲ ص ۱۲۸ ترمذی ص ۳۱۵ و ص ۳۱۹ مشکوة].

نو څوک چې په نړیو جرابو باندې مسح کوي دهغه او دس اجماعا ندې شوی، دهغه لمنوخ نه کیږي. داسې کس در رسول الله ﷺ د فرمان مطابق جهنمي دی او مرگ ئی د جاهلیت مرگ دی.

لامذهبان: د نورو لامذهبانو په تقلید کې زمونږ د زمانې یو لامذهبه د مشکوة په شرحه الحق الصریح جلد دوهم کتاب الطهارة د باب المسح علی الخفین لاندې یوه رساله لیکلې ده په نامه د (رفع العینین الی مسئله المسح علی الجورین) دده په رساله باندې دیو څو کلماتو لیکلو ته وخت ورکوم.

دلامذهبه وسوسي

اوله: وسوسه: لامذهبه خناس ليکي چې دامام ابو حنيفه (رحمه الله) نه دوه رائي نقل دي اول داچې مسح په جور ابو باندې نده جائزه مگر چې مجلدين يا منعلين وي....

دوهم روايت دامام ابو حنيفه نه اباحت مطلقا دي، چې په جور ابو باندې مسح جائزه ده اور جوع ئي کړي ده قول دصاحبينو ته... الخ الحق الصريح ج ۲ ص ۶۱۵ طباعت دويم خل [

الاخساء: لامذهبه خناس ليکي چې دويم روايت دامام ابو حنيفه څخه اباحت مطلقا دي، چې په جور ابو مسح جائزه ده، دلته دا دعوا مو ذهن ته داوارچوي چې دامام صاحب دويم روايت دادی چې په هر قسم جور ابو باندې مسح جائزه ده، څښې وي او که غير څښې وي.

حالانکه داسې نده دامام صاحب رحمه الله دادوه روايته په څښو جرا بو کې دي، يعنې اول امام صاحب په څښو جرا بو باندې مسحې کولو ته ناجائزه وي لې او وروسته ئي دصاحبينو قول ته رجوع وکړه او په څښو جرا بو باندې مسحې کولو ته يې جائز وويلي.

يعنې په هغو جرا بو باندې يې مسحې کولو ته جائزه وويلې چې دمو زوپه شان دومره ډېلې وي چې اقلادري ميله منزل پکښې بغير دبوټو نو او څپليو څخه کيږي او دډبل والي په وجه پخپله بغير درې او دکشک څخه دپښو پورې نښتې وي او دمو زوپه شان ترينه پښوته اوبه نه تيرېږي.

صاحب دبدایع فرمائی: وان کانا څښين لایحوز عندابی حنیفه وعندابی یوسف ومحمد یحوز وروی عن ابی حنیفه انه رجع الی قولهما فی آخر عمره.

ترجمه: که جور ابې څښې وي نو دامام صاحب په نیز ورباندې مسح نده جائزه او دامام ابو یوسف رحمه الله او امام محمد رحمه الله په نیز ورباندې مسح جائزه ده اور روايت شوی دی دامام ابو حنيفه څخه چې ده په اخر عمر کی دصاحبينو قول ته رجوع کړیده. (بدایع الصنایع ج ۱ ص ۸۳ کتاب الطهارة المسح على الجوارب). وروسته لامذهبه خناس دبدایع الصنایع عبارت داسې رانقل کړې دي چې (فعلت ماكنت منعت عنه) حالانکه دبدایع الصنایع عبارت داسې ندی بلکه هغه داسې عبارت ليکلی دی چې (فعلت ماكنت امنع الناس عنه) (بدایع ج ۱ ص ۸۳).

صاحب دبدایع دنیو جرابو په باره کې فرمائی چې (وانکانا رقیقین یشفان الماء لا یجوز المسح علیهما بالاجماع) که جرابې نری وی نده جایزه ورباندی مسحه په اجماع دتول امت. (بدایع ج ۱ ص ۸۳)

صاحب دهدائی فرمایي چې: ولا یجوز المسح علی الجورین عندابی حنیفه رحمه الله.

ترجمه: او نده جایزه مسح په جور ابو باندې دامام ابو حنیفه (رحمه الله) په نیز، وروسته صاحب دهدائی فرمایي چې (وقالا یجوز اذا كانا ثخينين یشفان) او صاحبین فرمائی چې کله جورابې ثخیني وي مسح ورباندی جائزه ده. وروسته صاحب دهدائی فرمائی چې (وعنه انه رجع الی قولهما وعلیه الفتوى) اودامام صاحب خخه روایت دی چې ده دصاحبینو قول ته رجوع کړی ده او په همدې باندې فتوی ده، هدايه ج ۱ ص ۶۰، باب المسح علی الخفین. صاحب دمجمع الانهر فرمایي (وعلى الجوارب مجلدا او منعلا وكذا على الثخينين في الاصح عن الامام لرجوعه اليه قبل موته بثلاثة ايام) وهو قو لهما وعلیه الفتوى (ج ۱ ص ۷۴).

نولامذهبه خناسه! دخلکو ذهن ته داوسوسه مه وراچوه چې امام صاحب په نریو جرابو باندې مسح کړې ده.

دوهمه وسوسه: لامذهبه خناس لیکلي دي چی د (ثخينين) قید په هیڅ حدیث کې ندی راغلی او هیڅ دلیل پرې نه د حدیث نه شته اونه دصحابي داثر نه اونه دقیاس صحیح نه) [الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۶۱ طباعت دویم حل]

الاخساء:

۱- لامذهبه خناس دلته د اجماع قید پرینودلو حالانکې پدې قید باندې یو دلیل اجماع ده اود اجماع خخه وتونکی جهنمي دی. [بخاري ج ۲ ص ۱۰۴۵].

۲- سید التابعین امام سعید بن المسيب رحمه الله او علامه التابعین امام حسن بصری رحمه الله اعلان کوي چې (یسح علی الجورین اذا كانا صفيقين).

ترجمه: په نغوجرابو مسح کيږي چې ثخينين وي (استاذ البخاري ابن ابی شيبة ج ۱ ص ۱۸۸) ددې اعلان په زمانه کې ښه ډير صحابه عليه السلام موجود وه او تابعين او تبع تابعين هم ښه ډيرو، مگر ددې خير القرون هيڅ محدث او مجتهد ددې قيد په خلاف خپل اواز پورته نه کړو.

ددوی څخه وروسته امام ابو يوسف، امام محمد، امام شافعي، امام سفيان الثوري، امام عبد الله بن المبارك او امام ترمذي رحمهم الله هم دا قيد ذکر کړی دی، ترمذي ص ۲۹۰، باب المسح علی الجورين والتعلين. (مصنف ابن ابی شيبة ج ۱ ص ۱۸۸).

لکن هيچا ددوي په خلاف اواز پورته نکړو او دا شرط دې محدثينو دخپلې رائي څخه ندی لگولی، بلکه هغه متواتر احاديث چې د موزود مسح په باره کې راغلي دي هغه ئې په خپل مخ کې ايښي دي او دا شرط ئې ترينه راخستی دی، ځکه چې په متواترو احاديثو کې په موزو باندې د مسح ذکر دی او موزې تخينې وي، نو په جرابو به هلته مسحه جائزه و، چې داهم د موزو په شان تخينې وي او که نری وي بيا د موزو په شان ندي نو د موزو د متواترو احاديثو لاندې نه راځي او زيادت په کتاب الله باندې د متواتر حديث په وجه جايز دی، د خبرو احدي په وجه د قراني حکم نغیرندی جايز.

دریمه وسوسه: لا مذهب خناس ليکلي چې: (دریم قول د محدثينو او امام احمد... دی هغه دا چې په جورابو باندې مطلقاً مسح جائزه ده) ج ۲ ص ۶۱۶.

الاخساء: (لعنة الله على الكذابين) په نړيو جرابو باندې کوم محدث مسح کړی ده؟ او په کوم ځای کې ئې د جواز فتوی ورکړی ده؟ امام بخاري په کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې مسح کړی ده؟ او امام بخاري په کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې د مسح د جواز فتوی ورکړی ده؟

امام ابوداود، امام ابن ماجه، امام نسائی، په کوم کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې مسح کړی ده؟ او په کوم ځای کې ئې په نړيو جرابو باندې د مسح د جواز فتوی ورکړی ده؟ امام احمد بن حنبل (رحمه الله) په کوم ځای کې په نړيو جرابو باندې مسحه کړې ده؟ او په کوم ځای کې ئې په نړيو جرابو باندې د مسح د جواز فتوی ورکړی ده؟

المسح علی الجورین

داداسې دروغ دي لکه مرزا قادیانی به چې ویل چې په بخاري کې حدیث دی چې د آسمان څخه به اواز راشي چې هدا خلیفه الله المهدی، تاسو مخکې حوالې وکتلې چې په زیو جرابو باندې مسح کول د ټولو محدثینو، فقهاوو او مسلمانانو په نیز حرام ده، امام ترمذی د محدثینو او د فقهاوو او د امام احمد بن حنبل (رحمه الله) قول داسې بیانوي چې: **وَهُوَ قَوْلٌ غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، وَبِهِ يَقُولُ سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَابْنُ الْمُبَارَكِ، وَالشَّافِعِيُّ، وَأَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، قَالُوا: يَمْسَحُ عَلَى الْجَوْرِيِّينَ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ نَعْلَيْنِ إِذَا كَانَا نَجِثَيْنِ.**

یعنې دې شمیره محدثینو، فقهاوو او علماوو او د ابن المبارک، شافعی، امام احمد، او اسحق رحمهم الله قول دادی چې په غیر منعلو جرابو باندې په هغه وخت کې مسح جائزه ده چې کله څښې وي، ترمذی ج ۱۱ ص ۲۹ باب فی المسح علی الجورین والنعلین [مخکې مفصلې حوالې ولیکل شوې].
دریمه وسوسه: تعریف الجور: جورب په لغت کې څه ته وائي الخ (ج ۲ ص ۶۱۷).

الاخساء: لا مذهب خناسه! ستا شعار خودادی چې (اطيعوا الله والرسول) فقط او ستاسو په نیز د امتي دخبرې منل تقلید او شرک. ی، نو دا تعریفونه د قران کریم په کوم ایت کې ذکر شوي دي؟ او د رسول الله ﷺ په کوم حدیث کې ذکر شوي دي؟

آیا دې امتیانو د تعریفونو منل تقلیدندی؟ ولې د قران کریم او یا د حدیث څخه صراحة د جورب جامع او مانع تعریف نه شي شوی. آیا احکام په لغوي معنی باندې بناء وي؟

د لامذهبو: لایل

په جرابو باندې د مسح په باره کې څلور مرفوع احادیث راغلي دي او نوریو څو آثار دي خو، ددې په باره کې اولاً اجمالاً واوره چې علماء فرمایي چې پدوي کې یو هم صحیح حدیث نشته.

۱- حافظ عقیلي رحمته الله علیه فرمایي چې: والاحادیث فی الجورین والنعلین فیها لین، الضعفاء الکبیر ج ۷ ص ۳۶) په جورابو او په پڼو باندې د مسح احادیث ضعیف دي.

۲- غیر مقلد مبارک پوري لیکي چې: والحاصل انه ليس فی باب المسح علی الجورین حدیث مرفوع صحیح خال من الکلام هذا ما عندي. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۴)

۲- په بل نحای وایی چې : لم یقم علی جوازه دلیل صحیح وکل ماتمسک به المجوزون ففیه خدشه ظاهرة . (فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۴۴۳)

۴- دلامذهبو دفرقی بانی نذیر حسین دهلوی لیکي چې : په جورابو باندې دمسح په باره کې هیڅ صحیح دلیل نشته (فتاوی نذیری ج ۱ ص ۳۲)

دحضرت ثوبان رضی الله عنه حدیث

حافظ ابن حجر په درایه کې لیکلي دي چې : الحادی عشر عن ثوبان قال بعث رسول الله سرية فاصابهم البرد فامرهم ان يمسحوا على العصايب والتساخين اخرجهم احمد وابوداؤد، والحاكم واسناده منقطع ولفظ احمدان النبي توا ومسح على خفيه والخصار والعمامة (درایه).

دحضرت ثوبان څخه روایت دی چې رسول الله یو لښکر ولیږلو نو د هغوی یخني وشوه نو نبی ﷺ هغوی ته حکم وکړو چې په پکړیو او موزو باندې مسح وکړي، ددې حدیث سند منقطع دی او دامام احمد انفاذ داسې دي چې رسول الله اودس وکړو او په خپلو موزو او خمار او عمامې باندې ئې مسح وکړه . (۱) پدې حدیث کې دجرا بولفظ نه شته او دالتساخين معنی موزې دي، امام زیلعي فرمائي چې تساخين موزو ته وائي . (زیلعي ج ۱ ص ۱۶۵) صاحب دمنجد فرمائي چې تساخين موزو ته وائي . (المنجد ص ۳۳۴) صاحب دمصباح اللغات فرمائي چې تساخين موزو ته وائي [مصباح اللغات ص ۳۶۷]. تقريباً دیرشو محدثینو او د لغتو امامانو د تساخين معنی په موزو سره کړې ده لاندې کتابونه وگوره:

۱- امام ابو عبید قاسم بن سلام . [غریب الحديث لابن سلام ج ۱ ص ۱۸۷].

۲- امام خليل ابن احمد الفراهيدي . [كتاب العين ج ۶ ص ۲۸۰].

۳- احمد بن حنبل [مسائل احمد بن حنبل ج ۱ ص ۳۵].

۴- امام ابو اسحق الحربي [غریب الحديث للحربي ج ۳ ص ۱۰۳۴].

۵- امام خطابي . [غریب الحديث للخطابي ج ۲ ص ۶۱].

۶- امام بن قتيبة الدينوري [المعاني الكبير ج ۱ ص ۱۱۴].

- ۷- علامه ابن عباد [المحيط في اللغة ج ۱/ ص ۱۱۳].
- ۸- علامه ابن دريد [جمهرة اللغة ج ۱/ ص ۳۱۶].
- ۹- امام ابو منصور الأزهری [تهذيب اللغة ج ۲/ ص ۸۲].
- ۱۰- علامه سرخسي [المبسوط ج ۱/ ص ۲۸۷].
- ۱۱- علامه ماوردي [الحاوي في الفقه الشافعي ج ۱/ ص ۳۵۶].
- ۱۲- ابن حزم ظاهري [المحلة ج ۱/ ص ۵۹۹].
- ۱۳- زمخشري [الفايق في غريب الحديث ج ۲/ ص ۲۶۶].
- ۱۴- علامه نسفي [طلبة الطلبة ج ۱/ ص ۱۰۴].
- ۱۵- ابن الاثير الجذري [النهاية في غريب الحديث ج ۱/ ص ۵۰۱].
- ۱۶- برهان الدين الخوارزمي [المغرب ج ۳/ ص ۲۶].
- ۱۷- علامه نووي [المجموع شرح المذهب ج ۱/ ص ۴۰۸].
- ۱۸- زين الدين محمد ابن ابی بكر الرازی [مختار الصحاح ج ۱/ ص ۳۲۶].
- ۱۹- ابن المنظور الأفریقی [لسان العرب ج ۳/ ص ۶۷۱۹].
- ۲۰- حافظ ابن تیمیة [مجموع الفتاوى ج ۲۱/ ص ۱۷۳].
- ۲۱- حافظ ابن قیم [احكام أهل الذمة ج ۳/ ص ۱۲۷۳].
- ۲۲- ابو العباس الحموي [المصباح المنير ج ۴/ ص ۱۸۶].
- ۲۳- علامه زيلعي [انصب الراية ج ۱/ ص ۱۶۵].
- ۲۴- علامه فيروز آبادي [قاموس المحيط ج ۱/ ص ۱۵۵۵].
- ۲۵- علامه عيني [شرح ابی داؤد للعيني ج ۱/ ص ۳۴۶].
- ۲۶- حافظ ابن حجر [بلوغ المرام ج ۱/ ص ۲۲].
- ۲۷- مرتضى الزبيدي [تاج العروس ج ۱/ ص ۸۰۶۴].

۲۸- شوکانی [نیل الأوطار ج ۱/ ص ۳۴۸].

۲۹- علامه ابن الفارسی . [مقاییس اللغة ج ۳ ص ۱۱۳]

۳۰- علامه ابن سیده . [المحكم والمحیط الاعظم ج ۵ ص ۸۱]

۳۱- مشهور غیر مقلد مبارکفوری لیکي چي: ان التسخين قد فسرهما أهل اللغة بالخفاف، [تحفة الأحوذی ج ۱/ ص ۲۸۷].

غیر مقلدینو چي د تساخینو کومه معنا اخیستی ده چي (کل مایسخن به القدم من خف وجوب ونحوه) دا علامه خطابی په (یقال) او په (قال بعضهم) سره ذکر کړې ده. او علامه بغوي په (قیل) سره ذکر کړې ده. [معالم السنن ج ۱/ ص ۵۰] [شرح السنه ج ۱/ ص ۴۵۲] غریب الحديث ج ۲ ص ۶۱ غیر مقلد مبارکفوری وروسته لیکي چي: فَلَمَّا ثَبَتَ أَنَّ التَّسَاخِينَ عِنْدَ أَهْلِ اللُّغَةِ وَالْقَرِيبِ هِيَ الْخِفَافُ فَلَا اسْتِدْلَالَ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَلَى جَوَازِ الْمَسْحِ عَلَى الْجُورَيْنِ مُطْلَقًا ثَمَّ يَنْبَغِي كَأَنَّا أَوْ رَقِيقَيْنِ غَيْرَ صَحِيحٍ (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۷)

(۲) دامام احمد په روايت کښی په موزو (خفيه) باندی تصریح شوی ده .

(۳) د احديث انتهائی ضعیفه هم دی .

(۱) ددې حديث اول راوي يحيى بن سعيد دی، امام ذهبي فرمائی چي (كان يفتي برای ابی حنيفة) یعنی داسره ددې چي لوی محدث وو، د جرح او د تعديل امام وو، لکن ددې سره سره دامام ابو حنيفة رحمه الله مقلد وو. [تذكرة ج ۱ ص ۲۸۲ تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۴۵۰] الجواهر المضية ج ۲ ص ۲۰۹ تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۵۴ وکتوري اهل الحديث وايي چي مقلدين جاهلان او گمراهان دي. نودلته ولی دیو مقلد دروازي ته ولاړی؟

(۲) ددې حديث دوهم راوي ثوبان بن یزید دی. دده په باره کښی صاحب د تقریب لیکلي دي چي د تقدیر څخه منکر او بدعتي و. امام احمد به طالبان دده د درس څخه منع کول. کله به چي په درس کې د حضرت علي علیه السلام ذکر راغلو نوده به ویل (لا احب الرجل) داسې زمانه خوښیږي، ځکه چي دازمادنيکه سره څنگدل ده. (حاشه خلاصه تهذيب الكمال ص ۵۰)

(۳) ددې حديث دريم رواي راشدين سعدی، دا راوي انتهای ضعیفه دی (تهذیب التهذیب ج ۳

(ص ٢٢٦) میزان الاعتدال ج ٢ ص ٣٥.

(۴) غیر مقلد مبارکپوری لیکي چہ: **هَذَا الْحَدِيثُ لَا يَصْلُحُ لِلِاسْتِدْلَالِ فَإِنَّهُ مُنْقَطِعٌ فَإِنَّ رَاشِدَ بْنَ سَعْدٍ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ثَوْبَانَ، قَالَ الْحَافِظُ بْنُ أَبِي حَاتِمٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي (كِتَابِ الْمَرَاثِيلِ: ص ۲۲) أَنَّنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي مَا كُتِبَ إِلَيَّ قَالَ قَالَ أَحْمَدُ يَعْنِي ابْنَ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللَّهُ رَاشِدُ بْنُ سَعْدٍ لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ثَوْبَانَ انْتَهَى. وَقَالَ الْحَافِظُ بْنُ حَجَرٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي تَهْذِيبِ التَّهْذِيبِ قَالَ أَبُو حَاتِمٍ وَالْحَرْبِيُّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى لَمْ يَسْمَعْ مِنْ ثَوْبَانَ. (تَحْفَةُ**

(الاحوذى ج ۱ ص ۲۸۷)

امام احمد بن حنبل، ابو خاتم رحمۃ اللہ علیہ او حربي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: راشدين سعد داروايت د ثوبان
 خخه ښدي او ريډلي: همدارنگه فرمايي چې راشد كثير الارسال او مدلس وو او داروايت ئي په عن سره
 كړي دي. لامذهبه خناس ليكلي دي چې امام بخاري فرمائي چې راشد سماع د ثوبان خخه ثابته ده.
 [الحق الصريح ج ٢ ص ٦١٨]. لکن داپه امام بخاري باندې خالص بهتان دی، دروغ، تحریف او کتمان
 د لامذهبه عادت دی.

الحاصل : دا حدیث نه متواتر دی چې ددې په وجه په قرانی حکم کې دتغیر راوستل جایز شي اونه صحیح خبر واحد دی اونه په دې حدیث کې دجرا بو لفظ شته. ددې حدیث په ترجمه کې دجرا بو دلفظ ذکر کول او بیا دهغې څخه نړۍ جرا بې مرادول گمراهی ده او ځان دضلو فاضلو امصادق گرزول دی.

(۲) د مغيرة رضى الله عنه حديث: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي قَيْسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ هُزَيْلِ بْنِ شَرْحَبِيلٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْجَوْرَيْنِ وَالْتَعَلَّنِ».

ترجمہ: مغیرہ بن شعبہ فرمائی چې نبی کریم ﷺ اودس وکړ واپه جوړابو او پنهو باندې ئې مسح وکړه.

الجواب: داروايت منکر دی ځکه چې ثقہ چې د اوثق څخه مخالفت وکړي نو دده روايت شاذ وي او د اوثق روايت معروف وي او ضعيف چې د ثقہ څخه مخالفت وکړي نو دده روايت منکر وي او مقابل يې محفوظ وي. دلته ددې حديث دوه راويان ابو قيس او هزيل بن شرحبيل ضعيفان دي او د شپيتو او ياد او يا وو ثقہ راويانو څخه يې مخالفت کړی دی. ځکه هغوي ټولو خفيين ذکر کړی دی. لهدا داروايت منکر دی مثلاً:

(۱) **امام بخاری:** همد احدث دبخاری په اول جلد، ص ۳۳ کې پداسې طریقه راوړی دی چی دموزو ذکر ئې پکښې کړې دی او دجور ابو ذکر ئې پکې ندی کړی.

عن المغيرة بن شعبه رضي الله عنه، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم: «أنه خرج لحاجته، فأتبعه المغيرة رضي الله عنه ياداً فيهما ماء، فصب عليه حين فرغ من حاجته فتوضأ ومسح على الخفين [بخاری ج ۱ ص ۳۳ باب المسح علی الخفين]، غیر مقلدین وائی چې دبخاری څخه اعراض کونکی بدبخته دی، لکن دله ترینه پخپله اعراض کوي.

امام مسلم: (۲) هم همد احدث په اول جلد ص ۱۳۳ کښې ذکر کړې دی او دجرا بو لفظ پکښې نشته (فتوضأ ومسح علی الخفين) مسلم ج ۱ ص ۱۳۳ باب المسح علی الخفين].

بلکه امام مسلم فیصله کړې ده، چې پدې روایت کې دجرا ب لفظ ضعیف دی؛ او فرمایلي یې دي. چې دجرا بو لفظ دجلیل القدر و محدثینو د روایت څخه مخالف دی؛ او دایې هم فرمایلي یې دي چې مونږ ددې روایت له وجهی دقران پاک ظاهر هیڅکله نه شو پرېښودلی. (سنن کبری بیهقی ج ۱ ص ۲۸۶)

(۳) **امام ابوداود:** ددې حدیث دثقل کولو څخه وروسته لیکلي دي چې امام عبدالرحمن بن مهدي فرمایلي دي چې: دا حدیث دبیانو لوقابل ندی، ځکه چې دحضرت مغیره په معروف حدیث کې دموزو ذکر دې دجرا بو ذکر پکښې نشته (ابوداود ج ۱ ص ۱۶)

(۴) **امام ابن ماجه رحمه الله:** دابن ماجه په بعضو نسخو کښې هم دامخکنې فرمان شته چې عبدالرحمن بن مهدي فرمائي چې دا حدیث د ذکر کولو قابل ندی. (حاشیه ابن ماجه ص ۴۱)

(۵) **امام ابن نسائي رحمه الله:** فرمایي چې: مادپوره تفتیش او تحقیق څخه وروسته دابوقیس هیڅ متابع ونه موندلو او پدې حدیث کې صحیح لفظ دموزو دی (دجرا بوندي) سنن کبری، نسائي بحواله زیلعي ج ۱ ص ۱۸۴۱.

(۶) **امام عبدالرحمن بن مهدي رحمه الله:** امام عبدالرحمن بن مهدي دصاح سته وواجماعي

شیخ دی هغه دې ته منکر حدیث وائی، بهیقي ج ۱ ص ۲۸۴.

(۷) امام الجرح والتعديل: امام یحیی بن معین فرمائی چې د ابو قیس ثخه ماسوی نور ټول محدثین دموزولفظ ذکر کوي. (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴).

(۸) امام سفیان ثوري رحمته الله: فرمایي چې دا حدیث ضعیف او ردی دی: (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴).

(۹) امام علي بن المديني رحمته الله: فرمائی چې د حضرت مغیره د مسح حدیث په مدینه، مکه، کوفه، بصره یعنی په مراکز و د اسلام کبسی مشهور دی او دوي ټول پدې حدیث کې دموزولفظ ذکر کوي، صرف هزیل بن شرحبیل د ټولو محدثینو په خلاف د جور ابو لفظ ذکر کړې دی (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴).

(۱۰) امام احمد رحمته الله: هم ددې حدیث د بیانو لو پسې سمدستي د عبد الله بن مهدي قول را نقل کړی دی چې دې حدیث ته ئې منکرويلي دي. (بیهقی ج ۱ ص ۲۸۴)

(۱۱) امام نووي: فرمائی چې (اتفق الحفاظ علی تضعیفه) ټول حافظان د حدیثو دې حدیث ته ضعیف وائی (زیلعی ج ۱ ص ۱۸۴) والمجموع شرح المذهب ج ۱ ص ۵۰۰

د غیر مقلدینو اکابر لکه نذیر حسین دهلوي، شمس الحق عظیم ابادی، مولوی عبد الرحمن، مبارکپوري او میاشرف الدین دهلوي هم دې حدیث ته ضعیف وائی او د قرآني آیات ثخه مخالف ورته وایي، فتاوی نذیریه، ج ۱ ص ۳۲۷ فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۴۲۳.

۱۲- علي بن مديني دې حدیث ته ضعیف ويلي دي [سنن الکبری ج ۱ ص ۲۸۴]

۱۳- عبد الله بن مبارک رحمه الله فرمایي چې: (عرضت هذا الحديث على الثوري فقال: عسى ان يكون وهماً [شرح ابن ماجه ج ۱ ص ۶۶۱].

۱۴- امام بیهقی رحمته الله فرمایي چې: (انه حديث منكر [سنن الکبری ص ۲۴۴ / تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۷۸])

۱۵- دارقطني رحمته الله فرمایي چې: دا حدیث ضعیف دی. [العلل للدارقطني ج ۷ ص ۱۱۲]

۱۶- امام عقیلي فرمایي چې: دا حدیث ضعیف دی. [شرح ابن ماجه لمغلطایی ج ۱ ص ۶۶۲]

۱۷- مغلطایی هم ورته ضعیف ويلي دي. [شرح ابن ماجه ج ۱ ص ۶۶۲].

۱۸- غیر مقلد مبارکپوری لیکي چې: (و ضعفه کثیر من ائمة الحديث) [تحفة الاحوذی / ج ۱

/ ص ۲۷۷]

۱۹- علامه ابن تیمیہ فرمائي چې: دا حدیث ضعیف دی. [اقامة الدلیل علی ابطال التحلیل ج ۲ /

ص ۳۲۸ / مجموعة الفتاوى ج ۲۱ / ص ۲۱۴]

۲۰- حافظ ابن قیم رحمہ اللہ فرمائي چې: (ولا يُعتمد علی حدیث ابی قیس) [تہذیب سنن ابی

داود ج ۱ / ص ۸۷]

۲۱- علامہ انور شاہ کشمیری رحمہ اللہ فرمائي چې: حضرت مغیرہ حدیث پہ شپیتو یا او یا و طریقو

سرہ ثابت دی، پہ ټولو کې ذکر د خفینو دی یعنې دا حدیث منکر دی. [العرف الشذی ج ۱ / ص ۱۳۱ فیض

الباری ج ۱ / ص ۳۹۱]

(۱۲) اصول حدیث اولامذہبہ: لامذہبان دخپلوارباب من دون الله په تقلید کې لیکي چې ددې

روایت ټول رجالات ثقات دي. [الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۹]

الاخساء:

۱- لعنة الله على الكاذبين، ددې حدیث په سند کې یو راوی ابو قیس دی او بل هذیل بن شرحبیل

دی چې دا دواړه ضعیفه راویان دي.

۲- لامذہبہ دلته دتجاهل عارفانه څخه کار اخلي ځکه چې د حدیث دصحت لپاره یواځې دروايانو

ثقه والی ندی کافي، بلکه دشدوذاود علت څخه سلامیتاهم ورته شرط ده اوددې حدیث دضعف بنيادي

وجهې دوه دي.

اول: داروايت منکر دی، ځکه چې دنورو ثقه رواياتو څخه مخالف دی. دوهم داروايت معلول

دی ځکه چې دقران پاک دظاهر څخه مخالف دی. نو اوس داصول حدیث مطابق ددې حدیث لپاره دوه

صورت له ټولې شي؛ اول: دا چې دا حدیث منکر والی اود معلول والي په وجه رد کړې شي. اودوهم: دا چې

داسې تاویل پکښې وکړې شي چې په معنی کښې دمتواتر واحادیثو سره موافق شي، نوبعضو محدثینو

پدې ضعیف حدیث کې دجوړینو سره دڅښتنو قید لگولې دی. اوددې قید څخه وروسته اگر چې سندی

نکارت باقی دی، لکن معنوی علتی ختم شو، لامذهب و کتھوري اهلحدیث لیکي چي امام ترمذي فرمائي دا حدیث حسن صحیح دی (الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۹).

الاخساء: ۱- ټول محدثین لیکي چي: دلته امام ترمذي تسامح کړې ده، ځکه چي دا حدیث اتفاقاً ضعیف دی. [تقریر ترمذي ج ۱/ ص ۲۰۰، پښتو]. د وکتھوريانو په همدې الح الصریح په حقیقت کې الباطل الصریح په څلورم جلد ص ۸۶ کې درفع الیدین په بحث کې لیکلي دي چي هر چي تحسین د ترمذي دی نو په هغې باندې اعتماد نشته نو دلته یې څرنکه ورباندې اعتماد وکړو؟

وکتھوريانو په نیز لکه چي د ترمذي هغه تحسین ته اعتبار شته چي ددوي خوښ وي او هغه تحسین ته ئې اعتبار نشته چي ددوي نوي خوښ (۲) امام ترمذي رحمه الله چي پدې مسئله کښی تفصیل وکړو نو په اخر کښي ئې وفرمایل چي (اذا کاناً تخینین) (ترمذي ج ۱ ص ۲۹ باب المسح علی الجورین) ددې محدثینو په نیز په جور ابو باندې مسحه په هغه وخت کې جائزه ده چي: تخینین وي.

(۳) غیر مقلدین په جرابو باندې مسحې کولو ته رخصت وائي او د مسح په باره کښی یې چي کومې رسالې لیکلي دي هغې ته نوم درخصت سید الثقلین او درخصت رسول الثقلین لگوي. لامذهب امین الله پشاورې هم دیته رخصت وائي ځکه چي دې لیکي چي (مقصدا وعلت د مسح د جور ابو په شریعت کې اساني پیدا کول دي) (الحق الصریح ج ۲ ص ۶۱۷). او اساني درخصت لغوي معنی ده، امام جزري فرمائي چي (معنی الرخصة السهولة) [جزري ص ۱۳۵ ج ۱]. او درخصت شرعي معنی امام جزري داسې بیانوي چي: (وفي الشرع ما ثبت علی خلاف دلیل شرعی بدلیل اخر معارض) [جزري ص ۱۳۵ ج ۱].

یعنې رخصت په شرع کښي دیته وائي چي: دیو شرعي دلیل په خلاف د بل شرعي دلیل څخه ثابت وي چي: دادوهم دلیل اول سره معارض وي، نو درخصت د معنی څخه معلومېږي چي اصلي شرعي حکم د پښو مینځل دي او په جور ابو باندې مسح د اصلي شرعي حکم سره معارضه ده، نو اوس که دا معارض متواتر حدیث وي، نو منلې به شي، ځکه چي مقابل ئې متواتر دی او که نه وي نه به شي منلې ځکه چي ضعیف خبر واحد د متواتر سره مقابله نه شي کولی.

پرسوال: مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چې د شاذ او د منکر حدیث جامع او مانع تعریف څه شې دی؟ داسې تعریف چې ستاسو د دعوي مطابق په قرآن او په حدیث کې صراحة راغلی وي

الحاصل: دا حدیث نه صحیح دی، نه حسن دی او نه متواتر دی او نه پکې د باریکو جرابو قید شته او پدې حدیث کې په پښو باندې د مسح ذکر هم راغلی دی او په پښو باندې مسح خپله غیر مقلدین هم نکوي، امام بخاري فرمائي چې لا یمسح علی النعلین ص ۲۸ په پښو باندې مسح نکیري، نو ایاد داسې روایت په بناد قرآن او د متواترو احادیثو پر بنودل جایز دي؟

بران عقل و دانش بیاید گریست

(۳) (د ابو موسی اشعري رضی الله عنه حدیث) عن الضحاک رضی الله عنه عن أبي موسى الأشعري رضی الله عنه: أن رسول الله - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى الْجُورَيْنِ وَالنَّعْلَيْنِ. (اخرجه ابن ماجه ج ۱ ص ۶۰ رقم ۵۶۰) (الحق الصريح ج ۱۲ ص ۶۲۱)

جواب: دا حدیث د دوو وجو څخه ضعیف دی اول: دا چې: د ضحاک سماع د ابو موسی اشعري رضی الله عنه څخه نه ده ثابته، چې: د یتیمه منقطع حدیث وایي، دوهم: دا چې: د دې حدیث یو راوي عیسی بن سنان سخت ضعیف دی.

(۱) امام ابو داود در حمله الله فرمائي چې: وليس بالمتصل ولا بالقوی دا حدیث نه متصل دی او نه قوي [ابو داود ج ۱ ص ۱۶].

(۲) امام بیهقي فرمائي چې: د ضحاک سماع د ابو موسی اشعري څخه نه ده ثابته او عیسی بن سنان دومره ضعیفه دی چې روایت ټی. بالکل حجت ندي (سنن کبری ج ۱ ص ۲۸۵).

(۳) ابو حاتم رح هم فرمائي چې: ليس بالقوی. [میزان الاعتدال ج ۳ ص ۳۱۲] شوکاني هم ورته ضعیف وایي، نیل الاوطار ج ۱ ص ۱۹۹) امام احمد یحی بن معین، امام ذهبی، یعقوب بن سفیان، ابو ذرعد، امام نسائي، زکریا بن یحی، ابو حفص، عمر بن شاهین، دوي ټول ورته ضعیف ویلي دي.

(وگوره الجرح والتعديل ابن ابی حاتم ج ۶ ص ۲۷۷) المغني فی الضعفاء ج ۲ ص ۴۹۸) تاریخ دمشق ج ۴۷ ص ۳۰۹) تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۸۹) الضعفاء للعقيلي ج ۳ ص ۳۸۳) تاریخ اسماء الضعفاء والكذابين ج ۱ ص ۱۴۵)

یو وکتوري اهل حدیث لیکي چې: (امام بخاري د دې حدیث نه سکوت کړې دی نو که د امام بخاري په نیز د ضعیف وي نو ضرور به ټی بیان کړی وی. (الحق الصريح ج ۲/۲۲۱ دویم طباعت)

الجواب: ٔول لامذهبان دي راتول شي او ٔوله صحيح بخاري دي ليكه په ليكه وگوري كه په صحيح بخاري كي ئي داروايت اشاره هم پيدا كړو دهمغي ورځي څخه به مونږ په نړيو جوړابو باندي مسحه شروع كړو.

نو چې دا حديث په بخاري كي نشته، نو بيا پدي حديث باندي دامام بخاري سكوت د كوم حاي نه راغلو؟
او دامام بخاري د سكوت څه معني ده؟

فان قيل: وايان وايي چې امام ابو حنيفه رح فرمايلي دي چې: زما په نيز ضعيفه حديث درائي او د قياس څخه مقدم دي كما في (رخصة رسول الثقليين ص ۱۷).

قلنا: داغت فريب دي، ځكه چې امام صاحب فرمايلي دي چې زما په نيز ضعيفه حديث درائي څخه مقدم دي، اولته ضعيفه حديث درائي په مقابله كي ندي بلكه د قران پاك او متواترو احاديثو څخه مخالف دي.
فان قيل: چې غير مقلدين ليكي چې: كه دا حديث مرسل شي نو بيا هم دا حنافو په نيز مرسل حديث حجت دي.

لكن اهل حق پدي پوهيږي چې: دا هم تلبيس ابليس دي، دا حنافو په نيز د قرآن دايت او د متواترو احاديثو په مقابل كي نه متصل روايت حجت دي اونه مرسل. البته دا حنافو په نيز د مراتبو فرق شته پخپله مرتبه كي د مرسل حديث درجه هم شته

څلورم حديث

لامذهبه په الحق الصريح ص ۶۲۲ كښي يوبل روايت هم ذكر كړي دي چې: هغه د نبي عليه السلام حديث ندي، بلكه د حضرت انس ؓ فعل دي او همدارنگه د حديثو په كوم كتاب كي نشته، بلكه د الدولابي د كتاب (الاسماء والكنى) څخه ئي نقل كړي دي او د اصل كتاب څخه نه، بلكه د هغه دروالي (المسح على الجورين) څخه ئي را نقل كړي دي، چي: حدثنا الازرق بن قيس قال رايت انس بن مالك احدث فغسل وجهه ويديه ومسح على جوربين من صوف فقلت امسح عليهما فقال هما خفان ولكنهما من صوف اولامذهبه امين الله پكي دا هم وړليكلي دي چي: حكمهما كحكمهما.
(الحق الصريح ۱۲ ص ۶۲۲).

ازرق بن قیس فرمائی چى: ما انس بن مالک رضی اللہ عنہ ولیدلو، چى: اودس ئی مات کړو ییائی مخ اودواړه لاسونه اووینخل اوپه جورابو باندې ئې مسح اوکړه، چى: دوړې څخه جوړې شوې وى، ما ورته وویل: چى: ته پدې مسح کوی؟ انس بن مالک رضی اللہ عنہ (جواب را کړو چى داموزې دي، لکن دوړې څخه جوړې شوي دي).

الجواب: د حضرت انس رضی اللہ عنہ جورابي څرنگه وى؟ نرى وى او که دبلي؟ نو حضرت انس رضی اللہ عنہ دخپلو جورابو په باره کى فرمائی چى: خفان) يعنى دموزپه شان دي اوموزې ټخينې وي، نو دا جرا بې هم ټخينې شوې، نرى نه شوې، په سنن کبرى للبيهقي کې تصريح ده چى: د حضرت انس رضی اللہ عنہ په جورابو باندې څرمن لگيدلي وه.

عَنْ رَاشِدِ بْنِ نَجِيحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ أُنْسَ بْنَ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ دَخَلَ الْخَلَاءَ وَعَلَيْهِ جَوْرَبَانِ اسْقَطَهُمَا جُلُودَ وَأَعْلَاهُمَا خَزَفَسَمَ عَلَيْهِمَا [سنن كبرى للبيهقي ج ۱ ص ۲۸۵]

نو د حضرت انس رضی اللہ عنہ جورابي يا ټخينې مجلدي وى او يا ټخينې منعلی، نو غير مقلدين دنړيو جورابو حکم ددې روايت دکوم ځای څخه راوباسي؟

(۲) دا خودصحابي عمل دی او تاسوپه عامو حالاتو کې دصحابي قول او فعل ته مطلقاً حجت نه وائی، کما فی الحق الصریح ج ۱ ص ۴۰ دوهم طباعت، تحت قول صاحب المشكاة فی الخطبة: کانی اسندت الخ اودلته ئې دقران کریم دایت اود متواترو احادیثوپه مقابل کېنې حجت گڼي؟ او چې کله گیرشی نویا ورته پدې شرط حجت وائی چې دنص څخه خلاف نه وي، لا مذهبہ امین الله په یو ځای کې لیکي چى: دارنگه که دصحابي خبره دنص نه خلاف وي نویا به هم دده خبره نامقبوله وي او حدیث مرفوع ته به رجوع کولې شي. [الحق الصریح ج ۱ ص ۴۷۴ باب الاعتصام ۲۶۲ نمبر حدیث] اودلته قران کریم اومتواترو مرفوعو احادیثوته رجوع نکوي؟ لا مذهبان پدې هم نه پوهیږي چې په نفس فعل کې عموم نه وي، اصولیان فرمائی چى: (حکایة الفعل لا عموم لها).

د زنا څخه بدترین جرم

ددې حدیث په سند کې څلور روایان دي، دوهم راوي پکې عمرو بن علی اودریم رواي پکې سهل بن زیاد دي، چى: ددوي عدل او ضبط ندی ثابت اود حدیث په سند کې خیانت کولو ته محدثین د زنا څخه هم غټ

جرم واثی، محکمه چی: زناکار صرف خپل خان خرابوي، لکن داسې مجرم دتول امت دین تباہ کوي، لامذبه خناس ليکني چی: په هر قسم جور ابو باندې د مسح کولو په باره کی د شپاړسو ۱۶ اصحابه کرامو عمل موجود دی. [ج ۱۱ ص ۶۲۳].

الاخساء: لعنة الله على الكاذبين. (۱) هر قسم جرابې د يو صحابي په عمل کې هم نه شته.

(۲) لامذبه خناس صرف د صحابه کرامو نومونه اخلي لکن نه تر کوم صحابي پوری سند نقلوي او نه د صحابي روايت نقلوي او نه ئې صحيح والی او ضعيف والی بيانوي، بلکه خپلو حواريانو ته وائي چې بې دليله زما تقليد شخصي ومنئ او بې سنډه او بې دليله زما ددې خبرې تصديق وکړئ چی صحابه ووپه هر قسم جرابو باندې مسح کړې ده، د سند پوښتنه مکړئ، د خانوڅخه زما پانډه مقلدين جوړ کړئ او خبردار چې ځانونه دومره پانډه او گونگيان کړئ چې: زما څخه دا پوښتنه هم ونکړئ چې دا جورا بې څرنگه وی؟ څښينې وی؟ او که رقيقي؟ بس صرف دانو مونه لولئ او ځانونو ته ورباندې تسلي ورکړئ چې: ددې صحابه وورضی الله عنهم احاديث به زموږ شيخ صاحب ته ضرور معلوم وي او همدارنگې به ددې احاديثو صحت زموږ شيخ صاحب ته ضرور معلوم وي او همدارنگه به زموږ د شيخ صاحب د وينا مطابق د هر قسم جور ابو ذکر هم پدې احاديثو کې وي.

لامذهبان خو هميشه وائي چې بې سنډه حديث لره په دين کې هيڅ اعتبار نه شته، امين الفتاوى ص ۲۸۵ [والحق الصريح ج ۴ ص ۲۶۴ سطر ۱۶] او په مسلم شريف کې تعليقا روايت دی چې: سند دين دی، مسلم ج ۱ ص ۱۱۲. نون څرنگه بې دينه شوی؟

د کوم ضرورت له وجې نن، دهغه د صحابه ووبې سنډه قول ته محتاج شوی چې: د شلو رکعتو د تراويح په باب کې يواځې ددې شپاړسو بلکه د سلگونو او زرگونو صحابه و ووفعل ته بدعت وائي؟

(۳) دا صحابه چې چاليدلي وو؟ ددې صحابه و و ترجمانانو، او ددې صحابه و و شاگردانو، صفاليکلي دي، چې مسح په څښينو جرابو باندې کيږي: يمسح على الجورين اذ كانوا صفيقين. [ابن ابي شيبة ج ۱۸۸۱] مسح په هغو جرابو باندې کيږي چې څښيني وي.

پنجم دلیل

د حدیث په معنی کې ډیر غټ خیانت: لامذهبه په الحق الصریح ص ۶۲۴ کی لیکلي دي چی حضرت ابراهیم نخعی فرمائی چی (فمن ترک ذلک رغبة عنه فانما هو من الشیطن) ابن ابی شیبہ ج ۱/۱۸۰. او بیا په ترجمه کې لیکي چی څوک (په جورا بوباندې مسح کول) د دې د ناخوښۍ په وجه پرېږدي نوبینا د ادا شیطان ملگری دی [الحق الصریح ج ۲ ص ۶۲۴].

الاخساء: که لامذهبه د لته د جورا بولفظ وښودلو نولس زره روپیۍ انعام به هم ورکړم او دده د شیخ الحدیثۍ اقرار به هم وکړم او که نه ئی شي خود لې او نه به ئې وښائی نو بیا ورته دده د کردار مطابق دکوم بل لقب تر غیب ورکوم.

شپږم دلیل

د حضرت بلال حدیث: کان رسول الله ﷺ یمسح علی الخفین والجورین معجم کبیر ج ۱ ص ۳۵۱

د حضرت بلال رضی الله عنه څخه دا حدیث (۱۶) شاگردانو روایت کړی دی.

۱- حضرت اسامه رضی الله عنه [مستدرک حاکم ج ۱ ص ۲۵۲]

۲- حضرت براء رضی الله عنه [مسند احمد ج ۱ ص ۱۵]

۳- عبد الله بن رواحه [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۷۱]

۴- علی رضی الله عنه معجم کبیر ج ۱ ص ۳۴۰

۵- ابو ادریس الخولانی [بیهقي ج ۱ ص ۶۲]

۶- شریح بن هانی [معجم اوسط ج ۳ ص ۲۹۹]

۷- ابو الاشعث [معجم کبیر ج ۱ ص ۵۴]

۸- نعیم بن زیاد او خمار [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۵۲]

۹- سويد بن غفله [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۵۸]

۱۰- حارث [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۶۱]

۱۱- ابو جند معجم کبیر ج ۱ ص ۳۶۱

۱۲- ابو عبد الرحمن [مسند احمد ج ۶ ص ۱۳]

۱۳- عبد الرحمن بن ابی لیلی [نسائی ج ۱ ص ۱۵۱]

۱۴- ابو قلابه [معجم کبیر ج ۱ ص ۳۶۲]

۱۵- ابو سلمه [معجم الصحابه لابن قانع ج ۱ ص ۱۸۹]

دې پنځلس وارو حضرت بلال رضی اللہ عنہ څخه دخفین او یا موقین روایت کړې دی، شپاړسم شاگرد کعب بن عجره دی، ییاد کعب بن عجره شاگرد عبد الرحمن بن ابی لیلی دی، ییاد عبد الرحمن بن ابی لیلی دوه شاگردان دي: یو حکم بن عتیبه او بل یزید بن ابی زیاد، حکم بن عتیبه هم دخفینو او یا موقین ذکر کوي (مسلم ج ۱ ص ۱۳۴)

یواځې یزید بن ابی زیاد دخفینو او دجورینو ذکر کړې دی، لدې وجې دا روایت هم شاذ دی او همدارنگه همدغه لاهمه درفع الیدین په باب ک) ی په یزید بن ابی زیاد باندې داسې اعتراضونه کوي چې یزید بن ابی زیاد شیعه دی، رجال الشیعه فی اسانید السنه ص ۴۵۳ حافظ ابن حجر فزمائی چې: وکان شیعیاً، تقریب ج ۲ ص ۳۶۵. امام محمد بن فضیل وائی چې یزید دشیعه گانولوي امام وو، الکامل لابن عدي ج ۷ ص ۲۸۵. امام ابن حزم وائی ضعیف دی، المحلی ۴۸۴\۷.

خلاصه داچې: همدې امین الله پشاور دالحق الصریح په څلورم جلد ص ۹۰ تا ص ۹۲ پورې پدې راوي باندې دیرش اعتراضونه کړي دي.

نن ستا په نیز مذکور شیعیه لکه چې صرف دیوې دقیقې لپاره دجورینو دبیان لپاره سني شوی دی او چې څرنگه ئې دا حدیث بیان کړو نو بیا لکه چې بیرته شیعیه شو.

(۲) دبلال رضی اللہ عنہ پدې حدیث کې د(خفین والجورین) کلمه ده او (واو) دجمع لپاره دی، وجمع په درې قسمه ده: جمع علی سبیل التقارن، جمع علی سبیل التعاقب، جمع علی سبیل التباعد او پدې حدیث کې دیو او دس بیان دی، نو خامخا پکې جمع علی سبیل التقارن ده، یعنې په یو وخت کې ئې په جرا بو او په موزو باندې مسح کړې ده

حاصل: دا چې داروايت په صحاح سته و وکی نشته، ددې حديث په سند کې ستاسو په نيزيد بن ابی زیاد شيعه دی، پدې حديث کې د جورين لفظ شاذ دی، ځکه چې په دې حديث کې په صحاح سته و وکی لفظ دخفين دی او په دې حديث کې يواځې جورابی ندي ذکر شوي، بلکه خفين هم ورسره ذکر شوي دي، يعنې په هغو جرايو باندې مسح شوی ده چې دموزو سره اغوستل شوي وي، دموزو د حفاظت لپاره.

نولامذهبو! پدې مسئله کې نه درسره دقران ايت شته، اونه درسره متواتر حديث شته، اونه درسره صحيح خبرو احد شته، د مغيرة د حديث په ضعف د ټولو محدثينو اتفاق دی، د حضرت ثوبان په ضعیفه حديث کې د جرايو لفظ نشته، د حضرت انس فعل د صحابي فعل دی او د جورابو سره دنري والي لفظ هم په کې نشته، د حضرت بلال حديث د ضعف سره ستاسو لپاره دليل نه شو و سواس: لامذهبه خناس ليکي چې: گویا اجماع د صحابه و وشوه چې مسح په جورابو باندې جائز او سنت ده.

الاخساء: لامذهبه خناسه! په هندوستان باندې دانگریزي دورې څخه په کوم مخکینې کتاب کې د الیکل شوي دي چې: په نړیو جرايو باندې په مسح کولو صحابه و و اجماع کړی ده.

ماخودانگریزي دورې څخه په ډیر و مخکینو کتابونو باندې حوالې وليکلې چې (فان کان رقیقین يشفان الماء لا يجوز المسح عليهما بالاجماع) يعنې په نړیو جرايو باندې مسح په اجماع ناجایزه او حرامه ده (البدایع ج ۱ ص ۸۳ کتاب الطهارة باب المسح علی الجوارب) نورې حوالې مخکې ليکل شوي دي.

دموق معنی

اول: موق موزې ته وايي وگوره: (۱) بیهقي ج ۱ ص ۲۰۸ (۲) تفسير غريب ما فی الصحيحين ج ۱ ص ۱۵۳ (۳) ابن الجوزي غريب الحديث لابن الجوزي ج ۲ ص ۳۷۸ (۴) علامه خطابي، غريب الحديث للخطابي ج ۲ ص ۶۱ (۵) ابن قتيبه، غريب الحديث لابن قتيبه ج ۲ ص ۳۴۰ (۶) ابو العباس (۷) احمد بن محمد الحموي، المصباح المنير ج ۹ ص ۹۹ (۸) ابن دريد، جوهرة اللغة ج ۲ ص ۲۵۹ (۹) محمد بن علی البکری، دليل الفالحين ج ۲ ص ۳۷ (۱۰) الهروي، عون المعبود ج ۱ ص ۷۸ (۱۱) الفراء، البنايه ج ۱ ص ۶۰۶.

دوهم: دموق معنی جر موق ده چې: د څرمنې څخه وي او دموزو د حفاظت لپاره موزو ته

ورو اغوستلې شي، لاندې علماء دموق معنی په جر موق سره کوي.

(۱) علامه عینی، عمدة القاری ج ۱۶ (ص ۵۴) (۲) ملا علی قاری، مرقات ج ۲ (ص ۴۵۹) (۳) ابو الشجاع محمد بن علی ابن الدهان رحمہ اللہ، تقویم النظر (ج ۱ ص ۲۳۳) (۴) علامہ زیلعی، (تبيين الحقائق ج ۱ ص ۲۴۱) (۵) برهان الدین بخاری (ج ۱ ص ۲۱۵) (۶) عبد الغنی العنیمی، (اللباب فی شرح الکتاب ج ۱ ص ۲۱) (۷) منصور بن یونس البهوتي رحمہ اللہ، الروض المربع ج ۱ ص ۳۰ (۸) مصطفى بن سعد مطالب اولی النهی (ج ۱ ص ۲۷۰) (۹) ابراهیم بن محمد (المبدع ج ۱ ص ۱۰۰) (۱۰) ابن الترمکمانی، الجوهر النقی ج ۱ ص ۲۸۹ (۱۱) جمال الدین القاسمی (المسح علی الجورین ج ۱ ص ۵۵) (۱۲) علامہ ابن نجیم (البحر الرایق ج ۱ ص ۱۹۲) (۱۳) علامہ زکریا (اللباب فی الجمع بین الکتاب والسنة ج ۱ ص ۱۳۵).

فہم: موق یا دموزی یو قسم دی او یا ہمغہ جرموق دی چہ موزی تہ وراغوستلی شی او یا ورہی موزی دی.

(۱) زمحشری، الفایق فی غریب الحدیث ج ۱ ص ۲۳۴ (۲) الخطابی (معالم السنن ج ۱ ص ۵۱)
(۳) الجوهر (الجوهر النقی ج ۱ ص ۱۸۹) (۴) محمد بن ابی بکر الرازی (مختار الصحاح ج ۱ ص ۶۴۲)
(۵) مرتضی الزبیدی تاج العروس ج ۱ ص ۵۸۹ (۶) ابن منظور (لسان العرب ج ۱ ص ۴۳۰) (۷) اللیث، عون المعبود ج ۱ ص ۱۷۸ (۸) المطرازی، عون المعبود ج ۱ ص ۱۷۸.

خلاصہ دا چہ موق یا موزو تہ وایی او یا جرموق تہ وایی نریو جورابو تہ ہیخکلہ نہ وایی.

دلامذہبو خخہ یو خو سوالونہ

پہ جواب کي شرط دادی چہ: ستاسودد عوی مطابق بہ وی، یعنی یا بہ قرآنی آیت پہ جواب کي پیش کوئی او یا بہ درسول اللہ حدیث صحیحہ صریحہ پیش کوئی، قیاس بہ پہ موزو باندی نہ کوئی، پہ موزو باندی مسیح پہ شریعت کي اتفاقاً ثابتہ ده اودانگریزی دوری خخہ مخکی ورباندی عمل کیدلو، لدی وجہی ددی مسیحی مکمل مسایل دانگریزی دوری خخہ پہ مخکیو کتابونود حدیثو اودفقہی کي پیدا کیبی مثلاً

(۱) پہ موزو باندی پہ ہغہ وخت کي مسیح جائزہ ده چہ داوداسہ پہ حالت کي اغوستل شوی وی نودجرا بوپہ بارہ کی قران او حدیث خہ وائی؟ حوالہ دانگریزی دوری خخہ پہ مخکی کتاب ورکری!

(۲) پہ موزو باندی بہ مسافر دري شپی اودری ورخی مسیح کوی او مقیم بہ یوہ شپہ او یوہ ورخ

مسحہ کوی نوپدی مسئلہ کی دجرا بوپہ بارہ کي قران او حدیث خہ وائی؟

(۳) دموزوپه ظاهر طرف مسح کیری، دجرابو څه حکم دی؟ په جواب کی صرف قران او حدیث پیش کړئ او حواله دانگریزي دورې څخه په مخکنی کتاب ورکړئ (۴) دغسل په وخت کی دموزو ایستل ضروري دي دجورابو څه حکم دی؟

(۵) لامذهبه لیکلي دي چی په نړیو جرابو باندی مسح سنت ده، الحق الصریح ج ۲ ص ۶۲۳. دست لفظ دجرابو دلفظ سره یو ځای در رسول الله ﷺ یاد کوم صحابي، یاد کوم تابعي، یاد کوم تبع تابعي او یادانگریزي دورې څخه د کوم مخکنی شیخ الحدیث او یا عالم دخولې څخه ثابت کړه.

(۶) د سنت جامع او مانع تعریف صرف د قران او حدیث څخه و ښایه؟
(۷) به نړیو جرابو باندې د مسح په باره کې د غیر مقلدینو څلور مذهب دي اول: غیر مقلد حسین بن محسن انصاري لیکي چې: په مجلدو جرابو باندې هم مسح نه ده جایزه. (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۱۱۸)
دوهم: غیر مقلد شمس الحق عظیم آبادي لیکي چې: په مجلدو جرابو باندې مسح جایزه ده او په غیر مجلدو جرابو باندې نه ده جایزه (عون المعبود ج ۱ ص ۱۸۷).

دویمیم: د غیر مقلد مبارکپوري او د ابو برکات احمد مذهب دادی چې په ټخینو جرابو باندې مسح جایزه ده او په غیر ټخینو جرابو باندې نه ده جایزه. (تحفة الاحوذی ج ۱ ص ۲۸۶) فتاوی برکاتیه ج ۱ ص ۱۸.

څلورم: نواب وحید الزمان، صادق سیالکوتي او دنن زمانې دلامذهبو اهلحدیثو مسلک دادی چې په نړیو جرابو باندې د مسح کول جایز دي (کنز الحقایق ص ۱۵ صلواة الرسول ص ۱۰۴) نو غیر مقلدین په نورو خلکو باندې اعتراض کوي چې قرآن او حدیث یو دی نو څلور امامان او څلور مذهب د کومه ځایه راغلل؟ نو دلته به مونږ د غیر مقلدینو څخه همدا سې پوښتنه وکړو چې قران او حدیث یو دی نو دجورابو د مسح په باره کې د غیر مقلدینو دا څلور مذهبونه د کوم ځای څخه راغلل؟

(۸) ستاسو په دې څلورو مذهبونو کې څوک په حقه دی او څوک په باطله؟ او دلته د حق او د باطل فیصله په خپله رایه باندې کوئ او که په وحی باندې یې کوئ؟

(۹) د جورینو د مسح په کوم حدیث کې د دقیق او باریکو جرابو لفظ دی؟

(۱۰) رسول الله ﷺ او یا کوم صحابي په کوم ځای کې په نړیو جرابو باندې مسح کړې ده.

مسئلة المصافحة باليدين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

كاتب: تلميذ الشيخ، مؤلفي هذه آيت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وكفى وسلام على عباده الذين اصطفى.

أما بعد!

كله چي دوه مسلمانان ديوبل سره مخ شي نويو بل ته سلام او مصافحه کوي، چي داپنخپله دامن، محبت اود صلح پيغام دی او په مسلمانانو کې په دوو لاسونو باندې مصافحه متوارثه ده او د (من تشبه بقوم فهو منهم) مطابق په يولاس مصافحه واجب الترك دی، المحدث الكبير رشيد احمد الکنګوهي رحمه الله فرمايي چي: ان المصافحه بيد واحدة لما كانت شعار اهل الافرنج وجب تركه (الکوکب الدرې شرح الترمذی، ج ۲ ص ۱۳۲)

د اسلام د شروع څخه په هندوستان باندې تر انګريزي دورې پورې په هيڅ کتاب کې په دوو لاسونو باندې مصافحي ته بدعت او دستتو څخه مخالف ندي ويلی شوی، كله چي انګريزانو هندوستان ونيول نو وی ليدل چي مسلمانان پخپلو کې په دوو لاسونو مصافحه کوي او خپله انګريزانو په يولاس مصافحه کوله، نو دوي ددې خپلو انګريزي سنتودرو اچولو لپاره اول کار د نيچريانو څخه واخستلو، نيچريانو په سکولونو او په کالجونو کې په يولاس مصافحه شروع کړه لکن دا طريقه ئی د رسول الله طريقه نه ګڼله بلکه د خپلو حاکمانو طريقه ئی ګڼله... تجليات صفدر ج ۱ ص ۱۹۵ ايسا د نيچريانو په تقليد کې وکتوري اهلحديثو غير مقلدينو هم د انګريزانو دنورزيات خوشحالولو لپاره په يولاس مصافحه شروع کړه.

البتہ يو فرق پکې وواو هغه دا چي نيچريانو په يولاس مصافحه شروع کړه، لکن په دواړو لاسونو مصافحي ته ئی خلاف سنت او بدعت نه ويلې او غير مقلدينو سره د دينه چي په يولاس مصافحه ئی شروع کړه په دواړو لاسونو باندې مصافحي ته يې بدعت هم ويلی. او په يولاس مصافحه باندې ئی د سلو شهيدانو د اجرو عدې ورکړې او په عامو مسلمانانو پسې يې دا تبليغات شروع کړه چي دوي د نبی ﷺ مخالفين او د نبی ﷺ د طريقو ختمونکي دي د مشهورې اسلامي طريقې نوم يې د اسلام ختمول

کینبودل، نو هغه سلام او مصافحه چې د مسلمانانو د محبت او د مغفرت ذریعه وه، دهغې څخه شئ د شقاق، اختلاف او د جنگونو ذریعه جوړه کړه.

په یو لاس د مصافحه کولو دلایل

د اهل سنت والجماعت علماوو د دوي څخه پوښتنه وکړه چې ایاستاسو سره د رسول الله کوم قولی حدیث شته چې په هغی کې د رسول الله ﷺ حکم موجود وي چې په یو ښي لاس باندې مصافحه وکړی لکه څرنګه چې د خوراک په باره کې موجود دی، چې په ښي لاس باندې خوراک کوی او لکه څرنګه چې رسول الله په ښي لاس باندې د استجاء څخه منع کړی ده.

نو ایاهمداسې منع په مصافحه کې د چپ لاس په باره کې شته، چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم په مصافحه کې د چپ لاس د لګولو څخه منع کړی وي؟ لکن غیر مقلدین د همدغې ورځې څخه تر ننه پورې د داسې حدیث د پېش کولو څخه عاجز دي هر کله چې دوي قولی حدیث پیدانکړو، نو اهل سنت والجماعت مطالبه وکړه چې بیا داسې یو فعلی حدیث وښائی چې رسول الله ﷺ صرف په یو ښي لاس باندې مصافحه کړي وي او چپ لاس یې لرې او یا په تخرګ کې نیولی وي.

که صحیح حدیث نه وي نو حسن حدیث پېش کړئ او که حسن حدیث هم نه وي نو بیا خیر دی ضعیف حدیث پېش کړئ، لکن غیر مقلدین د دې څخه هم عاجزه شواو انشا الله تعالی چې تر قیامت په پورې به عاجز وي اخر اهل سنتو د مطالبه وکړه چې تاسو کوم تقریري حدیث پېش کړئ چې صحابه کرامو د رسول الله په مخکې صرف په ښي لاس مصافحه کړی ده او چپ لاس یې لرې نیولی دی او رسول الله ﷺ پرې سکوت کړی وي که داسې کوم صحیح یا حسن حدیث در سره نه وي خیر دی په ضعیف سند باندې شی پېش کړئ، لکن دوي د دې څخه هم عاجزه شول او عاجزه به وي ان شاء الله، اهل سنت والجماعت و فرمایل چې کله صرف په ښي لاس باندې د مصافحه لپاره هیڅ حدیث نشته نو بیا څرنګه د یته سنت وائی؟ دستوالي لپاره خود اشرط دی چې مواظبت به ورباندې راغلې وي او حال دادی چې دلته ستاسو د دعوی لپاره نفس حدیث نه شته نو مواظبت دکومه شو؟

دلیل پیدا شو: آخرچې کله د غیر مقلدینو څخه بیایا د مطالبه کیدله چې تاسو څرنگه د مسلمانانو متواتر عمل ته بدعت او خلاف سنت وائی او دانگریزانو او نیچریانو عمل ته نبوي سنت وائی، نو چې غیر مقلدین تنگ شول، نو په دلایلوئی شروع وکړه، چې په بعضی احادیثو کې د اخذ بالید و اخذ بیده و غیره الفاظ دي لکه د عبد الله بن مسعود حدیث دی چې (من تمام التحية الاخذ باليد، فتح الباري ج ۱۱، ص ۶۸) همداسې د انس رضی الله عنه حدیث دی (ترمذي ص ۹۸) او همدارنگه د حذیفه الیمان رضی الله عنه حدیث دی او همدارنگه د ابن عمر رضی الله عنه حدیث دی، پدې احادیثو کې دید الفاظ دي او ید یو لاس ته وائی، نو ددې څخه معلومېږي چې په یو لاس باندې مصافحه پکار ده.

اول خودا احادیث ضعیف دي او د و هم دا چې دانسان په جسم کې چې کوم اندامونه دیو څخه زیات دي نو هغې اندامونو ته غالباً د جنس په طریقه د مفرد صیغه استعمالېږي مثلاً:

(۱) «سَمِعْتُهُ بِأُذُنِي» ددې دا معنی نده چې په یو بني غوږمې واوریدل.

(۲) «أَبْصَرْتُهُ بِعَيْنِي» ددې دا معنی نده چې په یوه بني سترگه مې ولیدلو.

(۳) الله ﷻ فرمائی: «لَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً». دلته صرف یو بني لاس نه دی مراد.

(۴) رسول الله ﷺ خپله هم داسې دعا کوله او امت ته ئې هم دادعا وړېښودله چې: «اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي

بَصَرِي نُورًا وَاجْعَلْ فِي سَمْعِي نُورًا الْحَدِيث: نو دلته هم د بصر او د سمع مفردو صیغو څخه یوه بني سترگه او یو بني غوږ نه دی مراد؟

(۵) رسول الله ﷺ فرمائی چې «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَدِينِهِ» دلته هم صرف یو بني

لاس ندی مراد که نه په سوک وهل پکار دی چې جایز شي.

(۶) رسول الله ﷺ فرمائی چې: من رای منکم منکر افلیغیره بیده.

دلته هم صرف یو بني لاس نه دی مراد که نه د و هم لاس لگول به د سنتو څخه مخالف و و لا مذهبه

و کتوري اهل حدیث نیاز محمد عرف امین الله الحق الصریح په اول جلد ص: ۱۹۰ کې داسې لیکي

چې (مونږ دانه منو چې ید جنس دی، ځکه چې بیا به یدین نه ذکر کیدل، همدارنگه د جنس لپاره واحد

وي لکه کلم جنس دی کلمه یې واحد دی، نو که ید جنس وي نو ددې واحد راته وښایه)

الجواب: یو جنس دی بل اسم جنس دی، د جنس تعریف علماء داسې کوي چې (ما یطلق علی القلیل والكثیر علی السواء كالتراب والماء)

اسم جنس په دوه قسمه دی :

(۱) اسم جنس افراډي :

(۲) اسم جنس جمعي :

د اسم جنس افراډي تعریف علماء داسې کوي چې : ما یصدق علی القلیل والكثیر واللفظ واحد کما وذهب واخل وزیت.

او د اسم جنس جمعي تعریف داسې کوي چې : ما یدل علی اکثر من اثنین ویفرق بینہ و بین واحدہ بالتاء والتاء غالباً تكون فی المفرد كبقرة وبقر، وشجرة وشجر، ومنه، کلم وکلمة وقديكون الفرق بین الواحد والكثیر بالياء کزنج وزنجی، وروم ورومی. (ابن عقیل ج ۱۱ ص: ۹ مکتبه حقانیه)

نولامذهبه خناسه !

(۱) ید خو دکلم په شان اسم جنس جمعي نه دی چې په واحد کې یې -تا- راشي .

(۲) د اسم جنس جمعي په واحد کې هم -تا- ضروري نه ده کما مر .

(۳) رجل جنس دی مختصر المعانی ص: ۱۰۱ حالانکه رجل، رجلاً، اورجال درې واړه په کلام د عربو کې ښه ډیر استعمالیږي، افسوس چې دومره حماقتونو ته هم تحقیق او اجتهاد وایی .

لامذهبه خناسه ! ماء جنس دی ابن عقیل ص: ۹ ددې واحد راته وښایه ؟ خل جنس دی .

(ابن عقیل ص: ۹) ددې واحد راته وښایه ؟ زیت جنس دی . (ابن عقیل ص: ۹) ددې واحد راته وښایه ؟

(۷) که په طریقه د فرض المحال و منو چې د (ید) څخه صرف یو لاس مراد دی، نو بیا څو لاس د ګوتو څخه تر ټخو ګونو پورې دی، (المعجم الوسیط ص: ۱۱۲۲) نو که دوه کسان دستري مشي په وخت کې صرف یوه یوه ګوته او یا صرف مټې او یا ټخو ګونه و جنگوي، نو ایادابه سنت طریقه ستري مشي وي او ایادابه پدغو احادیثو عمل وی چې ید پکې ذکر شوی دی ؟

(۸) پدغو احادیثو کي خو صرف ید راغلی دی او ید چپ لاس ته هم وائی، نو که یو څوک په چپ لاس مصافحه وکړي ایاده به هم پدی حدیث عمل کړی وي، ځکه چې چپ لاس هم لاس دی، پښه خونده

(۹) که په طریقی د فرض المحال و منو چې ید یو لاس ته وائی او هغه هم ښی لاس ته نویا مونږ وایو چې ثبوت الیدنه دی مستلزم عدم ثبوت الدین لره ځکه چې د صحیح بخاری په حدیث کې په دوو لاسونو د مصافحې ذکر دی ج ۱۲ ص ۹۲۶ نو چې په دواړو لاسونو باندی مصافحه وشي، داپه یو لاس باندی پخپله مصافحه راغله، نو په دواړو احادیثو عمل راغلو، لکه په بعضو احادیثو کې چې د اندامونو دیو یو ځلی وینځلو ذکر دی او په بعضو احادیثو کې د اندامونو د دوه دوه ځلو مینځلو ذکر دی او په بعضو احادیثو کې د اندامونو د درې درې ځله مینځلو ذکر دی، نو کوم سړی چې درې درې ځلی اندامونه و مینځي، هغه په درې واړو احادیثو عمل وکړو او کوم سړی چې صرف یو یو ځلی اندامونه و مینځي هغه یقیناً چې په باقی دوه قسمه احادیثو عمل ونکړو، که داسې داهم وایي چې صرف یو یو ځلی د اندامونو مینځل سنت دي او درې درې ځلی د اندامونو مینځل بدعت دي، نو د داسې سړي په پوهه او په عقل باندی یقیناً چې ماتم پکار دی.

خلاصه دا چې وکتوري اهل حدیث د ټول امت په خلاف او خالص دخپلی رایی مطابق د ید څخه یو لاس مراد کړی دی، حالانکه ټول امت فرمائی چې ید جنس دی او په باب مصافحه کې ترینه دواړه لاسونه مراد دي.

(۱۰) - هر کله چې صرف په یو لاس باندی مصافحه نه په کوم قولی حدیث کې پیدا شوه او نه په کوم فعلی حدیث کې پیدا شوه او نه په کوم تقریري حدیث کې پیدا شوه، نو احادیث ئی پرېښودل او داخل لغتو دروازی ته ودریدل چې په لغت کې مصافحه عبارة ده د (الصاق الکف بالکف الخ) څخه، حالانکه دلته هم کف د جنس په طریقه استعمال شوی دی، که دلته هم صرف یو کف مراد شي نو که ښایوسړی په چپ کف باندی مصافحه وکړی نو ایادابه عامل بالسنة وي؟

همدارنگه په دواړو لاسونو سره په مصافحه کې هم الصاق الکف بالکف راځي، الصاق ظهر الکف بظهر الکف خو نه راځي.

(۱۱) لا مذهبه وکتوریان په محمد انور شاه کشمیری پورې افتراء کوي چې هغه په یو لاس مصافحه ته سنت ویلي دي، حالانکه هغه داسې فرمایلي دي چې: ويکفی هذا العمل بيد واحدة تجزى وباليدین اکمل (عرف الشذی) نو محمد انور شاه صاحب دید و احد سره تجزى لیکلی ده او د یدینو سره یې اکمل لیکلي دي، د تزجي معنی صرف جایز دی او د اکمل حاصل بهتر والی دی او د دیدینو د بهتر والي لپاره یې د حماد بن زید قول پیش کړی دی.

(۱۲) د عبد الله بن مسعود رضی الله عنهما په حدیث کې یحی بن مسلم الطایفی دی امام نسایي ورته منکر الحدیث وایي امام احمد ورته مختلط الحدیث وایي امام بخاري ورته سیئ الحفظ وایي ابو بشیر الدولابي ورته ليس بالقوي وایي امام ابو حاتم ورته لا يحتج به وایي (تهذيب ج ۱۱ ص ۱۹) د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کې حنظله السدوسي ضعیف دی، د حذيفة اليمان په حدیث کې يعقوب بن محمد الطحلاء ضعیف دی د حضرت انس رضی الله عنه په یو بل حدیث کې میمون بن عجلان دی چې مدلس دی، حافظ ابن حجر فرمایي چې (لا اعرف له حديثاً، لسان الميزان ج ۶ ص ۱۶۱)

د عبد الله بن عمر رضی الله عنه حدیث ته امام ترمذي غریب ویلي دي، همدارنگه یې په سند کې ابراهيم بن عبد الرحمن دی او په ده کې شک دی چې دا عبد الرحمن بن الحارث بن هشام دی او که ابراهيم بن عبد الرحمن بن یزید بن أمیه دی او شک موجب د ضعف د حدیث دی.

د غیر مقلدینو سره نه ایت او حدیث شته او نه کوم بل دلیل، البته صرف یو دلیل ورسره شته (تشبه بالكفار) چې همیشة الله تعالی د وکتوري اهل حدیثو په قسمت کې لیکلي ده.

په دواړو لاسونو باندې مصافحه: اوس تاسو وگورئ چې په دواړو لاسونو باندې مصافحه کول چې د امت متوارث عمل دی ایا واقعي هیڅ نبوت نلري؟

(۱) امام بخاري په صحیح البخاري رحمه الله کې باب لگولی دی په نوم د باب المصافحه ج ۹۲۶۱۲ یعنی باب دی په بیان دستري مشي کې، امام بخاري رحمه الله په دې باب کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه خندة تعلیقاً داروایت راوړی دی چې: علمنی النبي التَّشَهُدَ کفی بین کفیه. یعنی رسول الله ماته تشهد راوښودلو پداسې حال کې چې زما لاس د رسول الله ﷺ د دواړو لاسونو په مینځ کې وو.

(۲) بیائی د حضرت عبد الله بن مبارک دمصافحي ذکر کړی دی، چې هغوي په دوو لاسونو مصافحه کوله (وصافح حماد بن زيد عبدالله بن المبارك يديه: (بخاری ج ۴ ص ۹۲۶)

(۳) ددی څخه وروسته ئی په دوو لاسونو دمصافحي لپاره د حضرت عبد الله بن مسعود مذکور حدیث دپوره سند سره هم ذکر کړی دی، چې زمالاس در رسول الله ﷺ ددواړو لاسونو په مینځ کې وو. (بخاری ج ۲ ص ۹۲۶ مسلم ۱۱ ص ۱۷۳ انسائی ج ۱ ص ۱۷۵).

علماء په دې پوهیږي چې دامام بخاری غرض ددی باب څخه دادی چې رسول الله ﷺ هم په دوو لاسونو مصافحه کوله او وروسته هم پدې باندې عمل جاري وو.

(۴) امام بخاری رحمه الله په خپل تاریخ کې فرمائی چې: حدثني اصحابنا وغيره عن اسماعيل بن ابراهيم قال رايت حماد بن زيد وجاءه ابن المبارك بمكة. فصافحه بكتلايديه (حاشیه بخاری ج ۴ ص ۹۲۶) اسماعيل بن ابراهيم فرمائی چې ما حماد بن زيد وليدلو، چې عبد الله بن مبارک دده ملاقات ته راغلو، په مکه مکرمه کې، نوده ورسره په دواړو لاسونو مصافحه وکړه، دا په یاد لرئ چې دادواړه دخپلې زمانې دمحدثينو امامان وو، امام عبد الرحمن بن مهدي رحمه الله فرمائی چې: (الاثمة اربعة مالک، وسفيان الثوري، وحماد بن زيد، وابن المبارك) يعنى امامان څلور دي: مالک، سفيان ثوري، حماد بن زيد او عبد الله بن مبارک. (تجلیات ج ۱ ص تذکرة ج ۱ ص ۲۷۵)

(۵) حضرت عایشه رضی الله عنها د بنحو سره د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د بیعت د طریقې د بیانولو څخه وروسته قسم کوي او فرمایي چې د بیعت په وخت کې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم لاس دکومې بڼې د لاس سره نه دی لگیدلی صرف د ژبې اقرار به یې اخستلو چې: (قد بايعتك، صحيح البخاری ص ۷۲۶).

د بخاری شارح علامه قسطلانی په ارشاد الساري شرح د صحيح البخاری کې او علامه عيني په عمدة القاری شرح صحيح البخاری کې ددې حدیث په تشریح کې فرمائی چې: ای بالكلام لا باليد كما كان يبایع الرجال بالمصافحة باليدین (ارشاد الساری ج ۷ ص ۳۸۰).

یعنی په لاس یې ورسره بیعت ونکړو، لکه څرنګه به یې چې دنارینه ووسره بیعت په دواړو لاسونو باندې دمصافحې سره کولو

(۶) ددې په تائید کې شاولی الله فرمائی چې ماخوب ولیدلو چې رسول الله ﷺ ماته تبسم وکړو. فاخذ صلی الله علیه وسلم یدی بین یدیہ فصافح. اوزمالاس یې دخپلودواړولاسونوپه مینځ کې ونیولواومصافحه یې راسره وکړه (تجلیات ص ۲۰۱ ج ۱ بحواله الدر الثمین)

(۷) مجتهدینو او فقهاوو کرامو هم په دواړو لاسونو باندې مصافحې ته سنت ویلي دي صاحب مجالس الابرار په ص ۲۸۹، کې فرمایي چې (والسنة فيها ان تكون بکلتا الیدین).

علامه ابن عابدین رحمه الله فرمایي چې والسنة ان تكون بکلتا یدیہ (رد المحتار ج ۵ ص ۲۳۳) علامه رشید احمد گنگوہي رحمه الله فرمایي چې: المصافحة بيد واحدة لما كانت شعار اهل الافرنج وجب تركه (الکوکب الدری شرح الترمذی ج ۲ ص ۱۳۲)

(۸) رسول الله ﷺ فرمائی چې په مصافحه باندې دانسان ګناهونه تویږي (ترمذی . مشکوة) اوظاهره ده چې انسان په دواړو لاسونو باندې ګناه کوي، نو چې په دواړو لاسونو باندې مصافحه وشي ددواړو لاسونو څخه به یې ګناه توی شي .

غیر متلدين چې په یو لاس باندې مصافحه کوي نو کیدلی شي چې یو لاس ئی دجهنم لپاره وقف کړی وي اود ګناهونو تویدل ترینه نه غواړی

(۹) وکتوري اهل حدیثو لیکلي دي چې: دبخاری په حدیث کې خویو لاس دواړو لاسونو ته ورکړل شوی دی، نبی اکرم ﷺ دوه لاسونه ورکړي دي او ابن مسعود ؓ یو لاس ورکړی دی، نومعلومېږي چې مصافحه په یو لاس ده. (الحق الصریح ج ۱ ص ۱۹۰ کتاب الایمان ۲۷ نمبر حدیث).

الجواب: الف: لامذهبه خناسه! دلته خودې دنبی ﷺ فعل پرې بنودو او بهانه دې ورته پخپل ګمان دصحابي فعل کړو. ته دنبی ﷺ فعل پسې ځي او که دصحابي د فعل پسې؟ لامذهبه تاخو دهمدی کتاب دهمدی جلد ص ۴۷۴ د۲۶ نمبر حدیث په تشریح کې داسې لیکلي دي چې دارنګه

(کد صاحبی قول او فعل دنص نه خلاف وي، نویابه هم دده خبره نامقبوله وي او حدیث عرفوع ته به رجوع کولی شي. الحق الصریح ج ۱ ص ۴۷۴ دویم طباعت.]

با: لامذهبه پدی حدیث کې د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ د دویم لاس نفی په کوم ځای کې راغلې ده؟ اوداد چازره مني چې حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ دی صرف یو لاس ورکړی وي او نبی صلی اللہ علیہ وسلم دې دواړه لاسونه ورکړي وي؟ حقیقت دادی چې حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ هم دواړه لاسونه ورکړي وو. او دواړو طرفونو څخه چې یو بل ته دواړه لاسه ورکړي شي، نو ضرور دهر یو بني لاس دبل دواړو لاسونو په مینځ کې راځي، نو د حضرت عبداللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ یو بني لاس ته د انیکمرغي حاصله وه چې ددې په دواړو طرفونو باندې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مبارک ورغوي لگیدلي وو، له دې وجهې یې په دې نیکمرغه لاس تصریح وکړه اودوهم لاس ته داول لاس په اندازه نیکمرغي نوه حاصله له دې وجهې هغه ئی ندی ذکر کړی اودعدم ذکر څخه نفی نه را معلومیږي، وکتوري اهلحدیث بل اعتراض کوي چې: (داباب دتعلیم دی نه دمصافحي الخ) ج ۱ ص ۱۸۹.

الجواب: (۱) امام بخاري رحمه الله همدې حدیث ته، باب دمصافحي لگولی دی اود صحیح البخاري مشهورو شارحینو (حافظ ابن حجر رحمه الله، علامه عینی رحمه الله، علامه کرمانی رحمه الله، علامه قسطلانی رحمه الله وغیرهم) ورباندې هیڅ اعتراض نه دی کړی، نو ددې ټولو په نیزد امام بخاري استدلال صحیح دی.

(۲) دمصافحة التعليم څخه په مصافحه الملاقات باندې استدلال صحیح دی ځکه چې دتعلیم په شان ملاقات هم د محبت موقع وي.

لامذهبه دانگریزي دورې څخه په کوم مخکنی کتاب کې ئی لیکلي دي چې داباب دتعلیم دی؟
(۳) لامذهبه! په هندوستان کې دانگریزی دورې څخه مخکې په بخاری شریف ډیرې شرحې لیکل شوې دي، په کومه شرحه کې ئی ستادا خبره لیکلې ده؟
همدارنگه! دتعلیم په وخت کې کوم غیر مقلد خپل استاذ ته دواړه لاسونه ورکړي دي؟

بسم الله الرحمن الرحيم

تقبيل الوجه واليدين والرجلين**دمخ يا دلاسونو او پښو ښکلول :**

د ښکلولو دوه مسئلې دي: اول تقبيل الوجه. يعنې دمخ ښکلول، دوهم: تقبيل اليدين

والرجلين يعنې دلاسونو او د پښو ښکلول.

تقبيل الوجه:

دمخ د ښکلولو په باره کې دوه قسمه احاديث دي: يو قسم په جواز باندې دلالت کوي، لکه د حضرت عايشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حديث دی چې زيد ابن حارثه مدينې منورې ته راغلو، نبی عليه السلام ډير په منډه وړياخيدو (فاعتنقه وقبله) غاړه يې ورکړه او ښکل يې کړو (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۲)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د حضرت جعفر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سره ملاقي شو په اکثر روایاتو کې راځي چې (قبل ما بين عينيه) د دواړو سترگو منځ يې ورته ښکل کړو، او په بعضو حديثونو کې ترېنه منع راغلې ده لکه د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په حديث کې راځي چې يو سړي د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه پوښتنه وکړه چې په مونږ کې يو کس دخپل ورور سره ملاقي شي، نو (أفيلترمه ويقبله قال لا) مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۱ ايا ښکلوي به يې او مچې کوي به يې پيغمبر صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې نه.

په اصل کې د تقبيل ډير صورتونه دي :(۱) **تقبيل الشهوة**: نو دا په محل شهوت کې جايز دي لکه دخپلې منکوحي او دخپلې

وينزې او په بل ځای کې ناجايز دي.

(۲) **تقبيل التحية**: په داسې طريقه چې د تحيې جز يې وگڼي دا ناجايز دي ځکه چې تحيه

صرف سلام دی.

(۳) تقبیل تکمیل النحیة: دا هم ناجایز دی، حکه چي د تحیی تکمیل په مصافحه باندې

راخي (أخرج الترمذي من حديث ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رفعه "من تمام التحية الأخذ باليد") فتح الباری ج ۱۱ ص ۶۶ باب الاخذ باليد.

(۴) تقبیل السفقة والرحمة: دا بالاتفاق جایز بلکه مستحسن دی، رسول الله

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یو ماشوم ښکل کړو (مشکوٰة ج ۲ ص ۴۰۲) ابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حضرت عایشې رضی الله عنها په مریضۍ کې راغلو (وقبل خدها) او ښکل یې کړه په غومبري.

(۵) تقبیل السرور اللقاء: دا هم جایز دی د حضرت زید ابن حارثه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ښکلول او

د حضرت جعفر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ښکلول، په دې قسم کې داخل دي.

(۶) تقبیل التعظیم والتبرک: راجح دادی چې دا هم جایز دی (خلافا لما قاله مولانا ظفر

احمد العثماني رحمه الله وسأتي تفصيله تحت تقبیل الیدین والرجلین).

تقبیل الیدین والرجلین

دلته هم هغه مخکنی اقسام دي، مخکې چې کوم قسمونه جایز وو هغه دلته هم جایز دي او کوم چې هلته ناجایز وو هغه دلته هم ناجایز دي، البته د لاسونو او د پښو ښکلول اکثر د تبرک او د تعظیم لپاره وي، نو د تعظیم او د تبرک لپاره د لاسونو او د پښو په ښکلولو کې اختلاف دی، مفتي محمد شفیع رحمه الله په جواهر الفقه کې په دې موضوع مستقله رساله لیکلې ده، په هغې کې د جواز طرف ته رجحان دی او مولانا ظفر احمد العثماني رحمه الله په اعلاء السنن کې په دې باندې بحث کړی دی چې زیات رجحان یې د عدم جواز طرف ته دی، لیکن په روایاتو کې د نظر څخه وروسته د جواز طرف راجح معلومېږي، حافظ ابن حجر په فتح الباري کتاب الاستیذان باب الأخذ باليد لاندې ډیر احادیث راجع کړي دي چې دهغوي څخه معلومېږي چې د تعظیم او د تبرک دپاره د لاسونو او د پښو ښکلول جایز دي.

۱- د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما په شمول باندې ډیرو صحابه وو د رسول الله

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه ښکل کړل: لَمَّا رَجَعُوا مِنَ الْغَزْوِ حَيْثُ قُتِلُوا، قَالُوا: نَحْنُ الْفَرَارُونَ، فَأُقْبِلَ إِلَيْنَا، فَقَالَ:

«لَا بَلْ أَنْتُمُ الْعَكَارُونَ». قَالَ: فَدَنَوْنَا فَقَبَّلْنَا يَدَهُ.

۲- ابو لبابه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كعب ابن مالك رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دوه ملگري نوري چي ڪلهي توبه قبوله شوه نو در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه يي بنڪل ڪرل: وَقَبَّلَ أَبُو لُبَابَةَ وَكَعْبُ ابْنِ مَالِكٍ وَصَاحِبَاهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا.

۳- ابو عبيده حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لاسونه بنڪل ڪرل: وَقَبَّلَ أَبُو عبيده يَدَ عمر حين قدم.

۴- زيد ابن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د عبد الله ابن عباس رضی اللہ عنہما لاسونه بنڪل ڪرل وَقَبَّلَ زَيْدُ ابْنُ ثَابِتٍ يَدَ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حِينَ أَخَذَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَدَ كَابِه.

۵- دوه يهوديانو در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه او پني بنڪل ڪري او رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انڪار و نڪرو: (ان يهوديين أتيا النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فسألاه عن تسع آيات (الحديث) وفي آخره فقبلا يده ورجله.

۶- حافظ ابن حجر رحمه الله فرماي چي: وَقَدْ جَمَعَ الْحَافِظُ أَبُو بَكْرٍ بْنُ الْمُقْرِعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جُزْءًا فِي تَقْيِيلِ الْيَدِ سَمِعْنَاهُ أَوْ رَدَّ فِيهِ أَحَادِيثَ كَثِيرَةً وَأَثَرًا فِي حَدِيثِ الزَّارِعِ الْعَبْدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَكَانَ فِي وَقْدِ عَبْدِ الْقَيْسِ، قَالَ: فَجَعَلْنَا تَبَادُرَ مَنْ رَوَّاهُ فَتَقَبَّلَ يَدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَجَلَهُ.

وفد عبد القيس در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لاسونه او پني بنڪل ڪري.

۷- وَمِنْ حَدِيثِ أَسَامَةَ بْنِ شَرِيكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُمْنَا إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبَّلْنَا يَدَهُ وَسَدَدَهُ قُوًى.

۸- وَمِنْ حَدِيثِ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَامَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَبَّلَ يَدَهُ.

۹- وَمِنْ حَدِيثِ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي قِصَّةِ الْأَعْرَابِ وَالشَّجَرَةِ، فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! ائْذَنْ لِي أَنْ أَقْبَلَ رَأْسَكَ وَرِجْلَيْكَ فَأَذِنَ لَهُ.

۱۰- مِنْ رِوَايَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَزِينٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ أَخْرَجَ لَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَفَّاهُ ضَمِيمَةً كَأَنَّمَا كَفَّ بَعِيرٌ فَقُمْنَا إِلَيْهَا فَقَبَّلْنَا هَا.

۱۱- وَعَنْ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَبَّلَ يَدَ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

۱۲- أَنَّ عَلِيًّا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَبَّلَ يَدَ الْعَبَّاسِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَرَجَلَهُ.

۱۳- أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قُلْتُ لِابْنِ أَبِي أُوْفَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نَا وَلَيْسَ يَدَكَ الَّتِي بَايَعْتَ بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَا وَلَيْسَ بِهَا فَقَبَّلْتُهَا. (فتح الباري: ج ۱۱ صص ۶۶ - ۶۷)

۱۴- په مجمع الزوائد کې د واثله رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حديث دی چې شاگرد یې هغه لاس بنسکل کړو په کوم یې چې در رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره بیعت کړی وو.

۱۵- د حضرت فاطمې رضي الله عنها په باره کې راځي چې: كَانَتْ إِذَا دَخَلَتْ عَلَيْهِ قَامَ إِلَيْهَا فَأَخَذَ يَدَهَا فَقَبَّلَهَا وَأَجْلَسَهَا فِي مَجْلِسِهِ وَكَانَ إِذَا دَخَلَ عَلَيْهَا قَامَتْ إِلَيْهِ فَأَخَذَتْ يَدَهُ فَقَبَّلَتْهُ وَأَجْلَسَتْهُ فِي مَجْلِسِهَا. (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۲).

۱۶- حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: إِمَّا كَرِهَهَا مَا لَيْكَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِذَا كَانَ عَلَى وَجْهِ التَّكْبِيرِ وَالتَّعْظِيمِ (فتح الباری ج ۱۱ ص ۶۷)

۱۷- قال العلامة الحصكفي رحمه الله: إِمَّا كَرِهَهَا مَا لَيْكَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِذَا كَانَ عَلَى وَجْهِ التَّكْبِيرِ وَالتَّعْظِيمِ (الدر المختار، كتاب الحظر والاباحة، فصل في الاستبراء وغيرها)

۱۸- امام نووي رحمه الله فرمايي چې: تَقْبِيلُ يَدِ الرَّجُلِ لِرُؤُوسِهِ وَصَلَاةُ أَوْ شَرْفِهِ أَوْ صِيَانَتِهِ أَوْ نَحْوِ ذَلِكَ مِنَ الْأُمُورِ الدِّينِيَّةِ لَا يَكْرَهُ بَلْ يُسْتَحَبُّ فَإِنْ كَانَ لِيَغْنَاهُ أَوْ شَوْكِيهِ أَوْ جَاهِهِ عِنْدَ أَهْلِ الدُّنْيَا فَمَكْرُوهٌ شَدِيدُ الْكَرَاهَةِ وَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ الْمُتَوَكِّلِيُّ لَا يَجُوزُ (فتح الباری ۲۸ باب الأخذ باليد ج ۱۱ ص ۶۷)

لکن دلاسونو او پښو بنسکلول په خیر القرون کې همیشنی معمول نه وو، بلکې هغوي کله کله دلاسونو او پښو بنسکلول کول، مناسبه داده چې معمول نه کړی شي ځکه چې اکثر مفاسد په هغه وخت کې پیدا کېږي کله چې دا معمول او عادت جوړ کړی شي، بیا یې چې څوک لاسونه بنسکل نه کړي نو خفه کېږي.

دمصافحي په وخت کې انحناء

دمصافحي په وخت کې ټیټیدل حرام دي: یکره الانحناء عند التحية وبه ورد النهي، الفتاوى الهندية، الباب الثامن والعشرون في ملاقات الملوك ج ۵ ص ۳۶۹، ویکره لانه یشبه فعل المجوس، مجمع الأنهر، کتاب الکراهية فصل في البيع ج ۲ ص ۵۴۲، له الله تعالیٰ څخه پرته بل چاته داسې تعظیم و احترام چې په هغه کې درکوع غوندي هیئت مینځ ته راځي ممنوع دی (فتاویٰ حقانیه ج ۲ ص ۲۴۱). او چې مقصود دلاسونو او پښو بنسکلول وي او ضمنا پکې ټیټیدل راشي نو بیا پکې حرج نشته، ځکه چې قاعده داده چې: (الأمر بمقاصدها) قاله مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله اشرف التوضیح شرح مشکوٰۃ ج ۴ ص ۱۶۸)

مفتی محمد شفیع رحمہ اللہ فرمائی: کومہ از حناء چہ منصوداً وی ہغہ ناجایزہ دہ او کومہ چہ دتقییل د ضرورت پہ خاطر وشي ہغہ پہ حکم کی دتقییل تابع دہ (جواہر الفقہ ج ۱ ص ۵۶)

دمصافحي خخه اور رسته دخيل: لاسوي اکلول مکروه دي

قال العلامة المصنف رحمه الله وكذا ما يفعله الجها تقبيل بد نفسها اذا لقي غيره فهو مكروه فلا رخصت فيه (در المختار كتاب الكراهية ج ۵ ص ۴۵)

دیو چا در اتللو پہ وخت کی قیام

قیام پہ یو خو قسمہ دی:

۱- قیام التعاون: چہ یو دچا سرہ د کومک دپارہ او دریږي، مثلاً د سورلی خخه یی را کوز وي او یا یی سورلی ته پورته کوی، دا بالاتفاق جایز دی.

۲- قیام المثل: چہ یو سپری ناست وي او نور ورته ولاړ وي لکه مخکې به چہ د عجمي بادشاهانو په دربارونو کې خلک لاس په نام ورته ولاړ وو، دا بالاتفاق ناجایز دی.

۳- القیام علیه: یعنی دیو چا د حفاظت دپار او دریدل، لکه بار دیگاره دا بالاتفاق جایز دی.

۴- قیام المحبة و قیام السرور: لکه رسول الله ﷺ چہ حضرت فاطمې رضی الله عنها ته دریدلو او فاطمه رضی الله عنها به رسول الله ﷺ ته دریدله (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۲) دا هم بالاتفاق جایز دی.

۵- قیام التحية و قیام تکمیل التحية: دا ناجایز دی ځکه چہ تحية صرف سلام دی او تکمیل یی مصافحه ده.

۶- قیام التعظیم والاحترام: یعنی دا احترام دپاره دیو چا در اتللو په وخت کې دریدل، لکه د مدرسو طالبان چہ د استاد در اتللو په وخت کې دا احترام دپاره دریږي، په دې کې اختلاف دی بعضې علماء ورته مکروه وایي، لکن اکثر علماء ورته جایز وایي، څوک چہ ورته مکروه وایي هغوي د حضرت انس رضی الله عنه د حدیث څخه استدلال کوي چہ: لم یکن شخص أحب الیهم من رسول الله ﷺ وکانوا اذا رآوه لم یقوموا لما یعلمون من کراهيته لذلك (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۳) لکن مجوزین علماء فرمایي چہ د نبی کریم ﷺ کراهت شرعي نه وو بلکې طبعي وو،

متفرق مسائل

ليکوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجراي

کاتب: تلميذ الشيخ، مولوي هدايت الله همت بدر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

أما بعد!

۱- مسئله الصفات اجمالاً

امام بیهقی رحمه الله فرمایي چي دالله ﷻ صفات په دوه قسمه دي:

اول: صفات عقلیه. دوهم: صفات خبریه، د صفات عقلیه ووتعريف امام بیهقی، داسې کوي چي: ماکان طریق اثباته ادلة العقول مع ورود السمع به، یعنی دا هغه صفات دي چي په عقل او په نقل دواړو باندې ثابت وي لکه: (۱) علم. (۲) سمع. (۳) بصر. (۴) قدرة. (۵) اراده. (۶) حيوه. (۷) کلام (۸) او د ماتریدیه ووپه نیزتکوین.

دا صفات کمال محض دي، چي کله يې نسبت الله ﷻ ته وشي نو بيا بندگانو ته د دې صفاتو مفاهيم کليه معلوم وي، چي ادراک المعلومات، ادراک المبصرات وغيره دی، لکن مصداق يې يواځې الله ﷻ ته معلوم دی بندگانو ته ندی معلوم او کله يې چي انسان ته نسبت وشي نو بيا يې مفهوم او مصداق دواړه معلوم وي چي ادراک المعلومات بواسطة الحواس، وادراک المبصرات بواسطة الحواس وهكذا دی.

ياداسې ووايه چي يو د صفاتو مفهوم دی او بل يې مصداق دی، بعضې صفات داسې دي چي په اعتبار د مفهوم سره محکم دي تجسيم ترينه نه لازم يږي او په اعتبار د مصداق سره متشابه وي، لکه علم وغيره او بعضې صفات داسې دي چي په اعتبار د مفهوم او مصداق دواړو سره ترينه تجسيم لازم يږي لکه ذيد مفهوم جارحه ده او مصداق يې مثلا يد زيد دی، نو د دې اطلاق په اعتبار د مفهومي مع سره هم په الله تعالی ناجايز دی او په اعتبار د مصداقي معنی سره هم ناجايز دي، اول قسم صفات محکمت او صفات ذاتيه ويلي شي او دوهم قسم صفاتو ته متشابهات ويلي شي.

امام بیهقی رحمه الله دصفتو خبریه و تعریف داسې کوي چې : مَا كَانَ طَرِيقُ إِبْنَيْهِ الْكِتَابَ وَالسُّنَّةَ فَقَطَّ، كَالْوَجْهِ وَالْيَدَيْنِ وَالْعَيْنِ وَالْغَضَبِ، وَالرِّضَا، وَالْمَحَبَّةِ، وَالنِّسْيَانِ، وَالْمَرَضِ، وَالْجُوعِ، وَالْعَطَشِ وَغَيْرِهِمْ. نوداهغه صفات دي چې صرف په نقل ثابت دي، بیا د اصفات خبریه په دوه قسمه دي یو قسم هغه دي، چې نقص محض دي لکه جوع، عطش، مرض نسیان و غیره الله ﷻ فرمایي چې : فساليوم ننساهم، همدارنگه په حدیث قدسي کې راځي الله ﷻ فرمایي چې : جعت فلم تطعيني، وعطشت همدارنگه عبدی، مرضت فلم تعدني.

نوپه داسې صفاتو کې به قطعاً تاویل کیږي، تفویض پکې نه دی جایز، دوهم قسم هغه دي چې په اعتبار د حقیقي او ظاهري معنی سره موهم د نقص وي، لکه ید، عین، غضب، رضا، وغیره، نو پداسې قسم صفاتو کې ډیر مذاهب دي لکن ددې ټولو مذاهبور جعه دریو مذهبونو ته کیږي، یو مذهب دمعطله وو دی، دوهم مذهب دمشبهه وو دی او دریم مذهب د اهل سنت والجماعت دی.

معطله چې کله ددې صفاتو کنهې ته ونه رسیدل نو انکار یې ترینه وکړ او مشبهه وو د اصفات په ظاهر پر بنسودل او حقیقي متبادری معناگانې یې ترینه واخستلې، چې ددې زمانې غیر مقلدین هم همد اظهري او حقیقي معناگانې ترینه مرادوي، ابن تیمیه رحمه الله هم په دې مسئله کې د اهل بیتو څخه مخالفت کوي اولیکي چې : ان التفويض من شرا قال اهل البدع والاحاد. [درء تعارض العقل والنقل ج ۱ ص ۲۰۵]. الشیخ الدكتور يوسف القرضاوي حفظ الله فرمایي چې د ازهريو عالم الشیخ منصور محمد عویس یو کتاب ولیکلوپه نوم د (ابن تیمیه لیس سلفیا) یزیدانه خالف السلف فی انکاره ان مذهبهم هو التفويض. لکن بیا د اړه چا د کتاب دوهم حل چاپ نکړی شو. القول التمام باثبات التفويض ص ۱۳].

العلامه محمد تقی العثماني مد ظله فرمایي چې : فما قاله ابن تیمیه فی اصحاب التفويض في مسألة الصفات زلة واضحة منه، القول التمام ص ۲۴].

د اهل سنت والجماعة مقصد نفی د نقص او تشبیه ده، د اهل سنت والجماعت لپاره پداسې قسم صفاتو کې څلور قوله دي اول قول د جمهور و سلفو دی و هو التفويض، دوي فرمایي چې دداسې قسمه

صفاتو نصوص د متشابهاتو څخه دي، لایعلم معناها الا الله تعالى، امام بیهقي په خپل سند باندې د سفیان بن عیینہ رحمه الله څخه نقلوي چې: **كُلُّ مَا وَصَفَ اللَّهُ مِنْ نَفْسِهِ فِي كِتَابِهِ فَتَفْسِيرُهُ تِلَاوَتُهُ وَالسُّكُوتُ عَلَيْهِ قَوْلُ الشَّيْخِ: وَإِنَّمَا أَرَادَ بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ فَمَا تَفْسِيرُهُ يُؤَدِّي إِلَى تَكْيِيفٍ، وَتَكْيِيفُهُ يَقْتَضِي تَشْبِيهًا لَهُ بِخَلْقِهِ فِي أَوْصَافِ الْحَدِيثِ** (الاعتقاد والهداية ص ۱۱۸ والقول التمام ص ۱۱۲ نویهقي رحمه الله د سفیان بن عیینہ رحمه الله د قول تفسیر وکړو، چې د سفیان بن عیینہ رحمه الله مراد مطلق صفات نه دي، بلکه صفات خبریه دي، ددې مذهب خلاصه درې خبرې دي (۱) اثباته مادرد الشرع به (۲) رد العلم بمعاینه الی الله تعالى (۳) نفی الظاهر، نو دوي داو ل څخه علم په تعین د معنی باندې نفې کوي.

ددوي د قول خلاصه داسې هم بیانولی شي چې دلته درې خبرې اتفاقي دي اول: ددې صفاتو ثبوت دی، دا اتفاقا په قران او په حدیث کې شته، دوهم: ددې صفاتو لغوي او عرفي معناگانې دي دا هم په اتقن سره ثابتې دي، دریم ددې صفاتو ترجمې دي، لکه د دید ترجمه لاس دی، لکه پښتو وایو چې دا هر څه د الله تعالى په لاس کې دي، دا هم اتفاقا شته، ترجمه نقل اللغة الی لغة اخرى ته وایي، څلورمه: خبره د اهل سنتو او د اهل بدعتو مجسمه وه په منځ کې اختلافي ده او هغه معنی مراده ده، اهل سنت وایي چې معنی مراده یې یواځې الله تعالى ته معلومه ده، دید چې کومې لغوي معنی گانې دلغتو په کتابونو کې راغلي دي، او کومې چې د مخلوق په مابین کې متعارفې دي هغه یوه هم نده مراده او اهل بدعت مجسمه د الله تعالى په جانب کې همدغه لغوي ظاهري، حقيقي او عرفي معناگانې مراده وي او معنی مراده یې مونږ ته ځکه ندي معلومې چې مونږ د الله تعالى ید نه دی لیدلی او داشیاوو معنی په اضافت سره بدلېږي، وجه (منځ) د انسان منځ جدا دی، د کتاب منځ جدا دی، د موټر منځ جدا دی، د جهاز منځ جدا دی اوس چې یو سړي جهاز نوي لیدلی هغه به یې په معنی مراده څرنگه پوه شي؟ همدراڼګه د انسان جدا دی، د کوټې سر جدا دی وغیره.

دوهم قول: د بعضې سلفو دی ددوي مذهب دادی چې دداسې قسم صفاتو حقيقي معناگانې شته دی لکن ددوي حقيقي معناگانې دهغو حقيقي معناگانو سره مغایرې دي، چې مخلوقاتو ته یې نسبت کیږي، نو د الله جل جلاله لپاره ید بالمعنی الحقيقي کمایلیق بشانه دی، چې انسانانو ته نه دی معلوم، نو دوي هم ملاک متعارفې معناگانې نفې کړې، نو ددې مذهب رجعه هم اول مذهب ته شوه.

دریم قول: د بعضی سلفو او متاخرینو دی، نو دوي پداسې صفاتو کې تاویل کوي، مثلاً دید خنځه قدرت مرادوي....

خلورم قول د بعضی متاخرینو دی: دوي فرمایي چې کوم نصوص چې تاویل قبلوي په هغوي کې تاویل دی او کوم نصوص چې تاویل نه قبلوي په هغوي کې تفویض دی.

فانقیل: چې امام صاحب رحمہ اللہ په فقہ اکبر کې فرمایلي دي چې: ولا يقال ان يده قدرته لان فيه ابطال الصفة؟

قلنا: امام صاحب د معتزلہ ووپه تاویل رد کوي، قرينه ورته داده چې امام صاحب مخکې پخپله ليکي چې وهو قول اهل القدر والاعتزال، يعنى داسې تاویل چې اصل کلمات پکې معطل شي د معتزلہ وواو قدریه ووقول دی.

فانقیل: چې د معتزلہ وواو د اهل سنتو په تاویل کې خنځه فرق دی؟

قلنا: معتزلہ چې کوم تاویل کوي نو د قطع او د جزم په مرتبه کې يې کوي او حقیقت بالکل متعذر کوي، مثلاً استوی خنځه غلبه مرادوي او حقیقي معنی بالکل متعذره گڼي او اهل سنت چې کوم تاویل کوي نو هغه د ظن او د احتمال په مرتبه کې دی او چې کله د احتمال په مرتبه کې شونو حقیقي معنی متعذر نه شوه، يعنى د استوی چې کومه معنی مراده الله تعالی ته معلومه ده همغه الله تعالی ته ثابت ده لکن احتمال د غلبې هم لري، علامه ابن الهمام رحمہ الله فرمایي چې: وهذا التاويل لهذه الالفاظ لما ذكرنا من صرف فهم العامة عن الجسمية وهو ممكن ان يراد ولا يجزم بارادته (المسایرة مع المسامرة ص ۶۲)

حسین احمد المدني رحمہ الله فرمایي چې: اشاعره اور ماتریدیه تاویلات پر جزم نہیں کرتے۔ برخلاف معتزلہ وغیرہ کے کہ تاویلات کرتے ہیں اور ان کے متعلق کمیتی ہیں کہ بس یہاں یہی معنی مراد ہے، (معارف مدینہ ص ۴۷)

او متاخرین حُکھ تاویل کوي چې د متقدمینو په زمانه کې مجسمه نه ووبلکې د متاخرینو په زمانه کې را پیدا شو هغوي به صفات په ظاهري معنی گانو پرېښودل عوام به يې گمراه کول نو متاخرینو د عوامو د حفاظت لپاره تاویل شروع کړو.

داهل سنتو لپاره ډیر دلایل دي، دهغوی څخه یو دلیل دا قول دالله ﷻ دی چې لیس کمثله شی نو دیدو جه غضب، اورضا، وغیره صفاتو کومې معناگانې چې مونږ ته معلومې دي، او کومې چې دلغتوبه کتابونو کې ذکر شوي دي، هغه که الله ﷻ ته ثابتې کړو نو مخلوق دخالق سره مشابه شو، ځکه چې هغه ټولې معناگانې دمخلوق صفات دي، او ددې معناگانو څخه ماسوی بله معنی هیچاته هم نه ده معلومه، مونږ لاهو مجسمه ووته وایو چې تاسو وایې چې دید معنی معلومه ده، نویان یې کړئ، که هغه وایې چې دید معنی لاس دی، نو مونږ وایو چې لاس څه معنی ده، که وي ویل چې دلاس معنی دغه مخصوصه عضوه ده چې مونږ ته ښکاري نویا خودالله ﷻ لپاره عضو او جز مراغلو، نو الله ﷻ مرکب او جسم شو، خالق دمخلوق سره مشابه شو او که وی ویل چې دالله ﷻ په جانب کې مونږ ته معنی نه ده معلومه نویا خودا بعینه تفویض شو.

دید لپاره دلغتوبه کتابونو کې تقریباً ۲۵ معناگانې راغلی دي:

(۱) جارحه (۲) قوة (۳) الملک (ان الفضل بیدالله) (۴) الملک (ما حوته الید) (۵) العهد (یدالله فوق ایدیهم) (۶) الانقیاد (۷) نعمة (۸) الدل (۹) التصرف (بیده عقدة النکاح) (۱۰) السلطان (۱۱) الجماعة (۱۲) الطريق (۱۳) الطاعة (۱۴) التفرق (۱۵) الحفظ (۱۶) العلق (۱۷) المقبضه (یدالسيف) (۱۸) عود القابض (یدالرحی) (۱۹) جناح الطیر (۲۰) المدة (۲۱) الابتداء (۲۲) یدالثوب مافضل منه (۲۳) یدالشی امه (۲۴) الطاقة (۲۵) النقد نحو بعته یداً بید).

پدې کې څه معناگانې حقیقي دي او څه مجازی، که ددې مجازی، معناگانې مرادوئ نوداتا ویل شو، او که حقیقي مرادوی، نودا تشبیه شوه او که نه حقیقي مرادوئ او نه مجازی نودا تفویض شو.

دبلاکيف او دالكيف مجهول تحقیق

کيف دا قسامو دعرض او دممكن څخه دی او ددی لپاره په لغت کې څلور معناگانې دي

(۱) الاستفهام عن الاحوال، لکه كيف زيد؟ فيقال في الجواب صالح (۲) القطع مثل كيف الأديم تكييفاً اذا قطعه (۳) التعجب والتوبيخ، مثل قوله تعالى كيف تكفرون بالله (۴) الجزاء، مثل كيفما تفعل أفعل.

او دالله ﷻ په صفاتو کې دوه معناگانې لري (۱) التشخص (۲) حقيقة الصفات وکنهها، نو که اوله معنی واخستې شي نو بیا به وایو چې ید بلا کیف یعنی چې ذات دکیف نه شته، لکه دامام مالک رحمه الله څخه چې په صحیح روایت کې راغلي دي چې: الاستواء غیر مجهول والکیف غیر معقول، (الاعتقاد والهدایة الی سبیل الرشاد علی مذهب السلف واصحاب الحديث ص ۱۱۶) ځکه چې تشخص دجسم لپاره وي او که دوه هم معنی واخستې شي نو بیا به وایو چې والکیف مجهول یعنی چې کیف شته خو علم دکیف نه شته لکه دامام مالک رحمه الله څخه چې په یو غیر صحیح روایت کې راځي چې: الاستواء معلوم (ای معلوم ثبوت) والکیف مجهول (ای حقیقه وکنهه مجهول) نو نفی دکیف یې ونه کړه بلکه دعلم علی الکیف نفی یې وکړه.

دکما یلیق بشانه معنی

اهل سنت والجماعت فرمایي چې دا متشابه صفات الله تعالی ته ثابت دي معنی یې الله تعالی ته معلومه ده او کیف منتفی دی او غیر مقلدین مجسمه وایي چې دا صفات الله تعالی ته ثابت دي معنی یې معلومه ده او کیف یې مجهول دی، اهل السنه والجماعت امرار علی الظاهر کوي معنی مراده یې الله تعالی ته حواله کوي او مجسمه یې معنی علی الظاهر کوي او کیف یې مجهول گڼي.

مسئله الاستوی علی العرش: اهل السنه والجماعت فرمایي چې د استوی لفظ د متشابهاتو څخه دی معنی او حقیقت یې الله تعالی ته معلوم دی او کیفیت یې منتفی دی اود وکتوري اهل حدیثو یعنی مجسمه وو مسلک دادی چې د استوی لفظ د محکمو څخه دی او په اعتبار د حقیقي او عرفي معنی سره دالله تعالی صفت دی، البته په خارج کې یې موږ ته کیفیت نه دی معلوم، د وکتوريانو د مسلک مطابق الله تعالی ته حسي فوقیت ثابتیږي، حالانکې الله تعالی د جهاتو څخه پاک دی، ځکه چې جهات حادث دی او الله تعالی قدیم دی، وکتوريان وایي چې الله تعالی چې په یو جهت کې هم نه شونو معدوم شو.

قلنا: چې جهات مخلوق او حادث دی نو جهات نه وو او الله تعالی وو نو چې جهات نه وو، نو الله تعالی په یو جهت کې هم نه وو خو بیا هم موجود وو نو همدارنگه چې اوس جهات موجود دي نو بیا هم

الله تعالیٰ په یو جهت کې هم نه دی خو بیا هم موجود دی او جهات څکه حادث دي چې په حدیث کې راځي چې کان الله ولم یکن شیء غیره او شیء غیره جهات هم دي.

فانقیل: د الرحمن علی العرش استوی په تشریح کې بعضې تفسیرونو لیکلې دي چې (علی و رفع) قلنا: د دې څخه علو حسي نه ده مراده، بلکه علو معنوی ترینه مراده ده، ځکه که چیرته علو حسي مراده شي نو بیا مونږ پوښتنه کوو چې علو مخلوق ده او که غیر مخلوق ده؟ علی الاول لزم حلول الله فی المخلوق، وعلی الثاني لزم المنافات لقوله تعالیٰ خالق کل شیء، فانقیل العلوجهة عدمیه لاجودیة قلنا فلزم وجود موجود فی معدوم ویلزم منه نفی وجود الله تعالیٰ.

او کمال علوه معنوي ده مثلاً یو لس چته بلډنگ دی په اول چت کې مالک ناست دی او په لسم چت کې یې مزدوران دي نو څوک داسې نه شي ویلي چې د مزدورانو کمال د مالک څخه زیات دی.

فانقیل: چې الله تعالیٰ په جهت د فوق کې نه دی نو بیا د دعا په وخت کې ولې لاسونه وچتوئ؟ قلنا: د دعا قبله اسمان دی ځکه لاسونه وچتولی شي، لکه د لمانځه قبله چې کعبه ده، نو لکه په لمانځه کې چې قبلې ته د مخ کولو څخه دانه لازم یږي چې الله (جل جلاله) په جهت د کعبې کې دي، نو همدارنگه په دعا کې د لاسونو دا وچتولو څخه دانه لازم یږي چې الله (جل جلاله) په جهت د فوق کې دی.

علامه شهاب الدین الخرايطي (رحمه الله) فرمایي چې: الفصل الثالث فی هیئات الدعاء وهي عشرة: التوجه نحو السماء فی حالة الدعاء فان الله جعل السماء قبله الدعاء وتعبداً نابهاً كما جعل الكعبة قبله الصلوة وجعل الارض متوجهة السجود، لانه فی جهة السماء. کتاب المنجیات والموبقات فی الادعیه صفحه (۱۹۰)

فانقیل: چې الله (جل جلاله) په جهت د فوق کې نه دی، نور رسول الله (صلی الله علیه وسلم) د معراج په شپه ولې اسمانونو ته تللو؟

قلنا: په احادیثو کېنې د پورته تلو وجه بیان شوې ده چې (لیریه العجائب) دی، نور الله (جل جلاله) ته فوق او تحت یو برابر دی د موسیٰ (علیه السلام) سره ئې په کوه طور کېنې کلام کړې وو.

فانقیل: چې امام صاحب فرمایي څوک چې الله په عرش نه مني هغه کافر دی.

قلنا: (۱) دامام صاحب ددی قول راوی ابو مطیع بلخی دی، چې په ۱۹۹ هجری کبې وفات شوی دی، غیر مقلد ریس ندوی دده په باره کبې لیکي چې ابو مطیع بلخی غیر ثقہ او مرجئی وو (اللمحات ۳ صفحہ ۱۱۷)

غیر مقلد زبیر علی زئی هم ورباندې اعتراضات کړي دي. (اضواء المصابيح صفحہ ۱۲۸)

غیر مقلد حافظ شاہد محمود لیکي چې: امام ابو حنیفہ (رحمہ اللہ) سے یہ قول نقل کرنے والا ابو مطیع البلخی ہے جو سخت ضعیف اور متروک ہے۔ دفاع صحیح البخاری حاشیہ صفحہ ۱۹۲

غیر مقلد طالب الرحمن لیکي چې: محدثین کے نظر میں ابو مطیع البلخی کذاب اور وضاع یعنی حدیث سونے والا ہے۔ تبلیغی جماعت کے عقاید صفحہ ۵۲

(۲): پدې قول کبې دتکفیر سبب نہ دی ذکر شوې. بیا علماء دتکفیر سبب بیانوي، امام عزالدین فرمايې: چې دتکفیر سبب دادی چې ددې قول څخه دا وهم پیدا کيږي چې دالله (جل جلاله) لپاره مکان شته او دچاچې داگمان وي هغه مشبه دی، امام بیاضی (رحمہ اللہ) فرمايې: چې دتکفیر سبب دادی چې ددې قول څخه دالله (جل جلاله) لپاره جہت ثابتيږي، ملاعلي القاري (رحمہ اللہ) په شرح دفعہ اکبر (رحمہ اللہ) کبې دعبدالسلام (رحمہ اللہ) دقول درانقل کولو څخه وروسته فرمايې: چې په دې باندې اعتماد زیات صحیح دی. الشیخ احمد الرفاعي الشافعي (رحمہ اللہ) فرمايې: چې ددې قول څخه دا وهم پیدا کيدلو چې دالله (جل جلاله) لپاره مکان شته او دچاچې داگمان وي نو هغه مشبه دی. امام ابو الیث السمرقندي فرمايې: چې ددې قول څخه دا وهم پیدا کيدلو چې دالله لپاره مکان دی، نو ددې تصریحاتو څخه دا معلوم شوه چې امام صاحب په هغه چار د کوي چې الله تعالیٰ په یو خاص جہت کې مني.

د این الله تحقیق:

وکتوري اهلحدیث یو سوال لیکي چې: آیا الله؟ او بیا پنځله جواب لیکي چې: (الله فوق العرش) او بیا فوقیت حسی مرادوي، غیر مقلد زبیر علی زئی لیکي چې: (ال سنه والجماعت الله تعالیٰ کے لئے [ید] کے حقیقی لغوی وعرنی معنی کی اثبات کرتی ہیں (ماہنامہ محدث ص۔ ۱۱ مارچ ۲۰۱۱)

غیر مقلد و حید الزمان لیکي چي: الحمدیث نے استواء کے یہی معنی لے ہیں کہ عرش پر بلند ہوا یا بیٹھا یا چڑھ گیا جما... اس کی ظاہری معنی بلاتوایل مراد ہے (تفسیر وحیدی، سورۃ الاعراف ایت ۵۳)

پہ بل خای کہی لیکي چي: وكذلك الاستواء ای العلو والجلوس والاستقرار علی العرش (هدیه المهدی ص ۱۰)، ہمدارنگہ لیکي چي و مکانہ العرش ص (۹)

اہل اسنت والجماعت فرمائی چي: أين الله؟ ویل ناجیز دی، حُکَہ چي: أين د مکان پہ بارہ کہی داستفہام لپارہ مستعملیری نو د أين الله معنی دادہ چي الله تعالیٰ پہ کوم مکان کہی دی؟ حالانکہ الله تعالیٰ د مکانیاتو او د زمانیاتو شخصہ پاک دی، حُکَہ چي مکان د اجسامو خاصہ دہ او اجسام حادث دی نو د (این) پہ زریعی سرہ سوال کول ملزوم د حدوث دی، نو د این الله؟: حُکَہ د الله تعالیٰ حدوث لازمیری، (کان الله ولم یکن این) الله تعالیٰ د این؟ حُکَہ مخکی موجود وو.

فانقیل: چي پہ یو حدیث کہی راخی چي: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، وَأَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ رَجَاهُ اللَّهُ، وَتَعَارَبَا فِي لَفْظِ الْحَدِيثِ - قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ حُجَّاجِ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ رَجَاهُ اللَّهُ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ رضی اللہ عنہ قَالَ: ... قَالَ: وَكَأَنْتَ لِي جَارِيَةً تَرْغِي غَتَمِي قَبْلَ أَحَدٍ وَالْجَوَانِيَّةِ، فَأُطْلِعْتُ ذَاتَ يَوْمٍ فَإِذَا الدِّيبُ قَدْ ذَهَبَ بِشَاةٍ مِنْ غَتَمِيَا، وَأَنَا رَجُلٌ مِنْ بَنِي آدَمَ، أَسَفُ كَمَا يَأْسُقُونَ، لَكِنِّي صَكَّكُمَا صَكَّةً، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَظَّمْ ذَلِكَ عَلَيَّ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَفَلَا أُعْتِقُهَا؟ قَالَ: «الَّتَيْنِي بِهَا» فَأَتَيْتُهُ بِهَا، فَقَالَ لَهَا: «أَيْنَ اللَّهُ؟» قَالَتْ: فِي السَّمَاءِ، قَالَ: «مَنْ أَنَا؟» قَالَتْ: أَنْتَ رَسُولُ اللَّهِ، قَالَ: «أُعْتِقُهَا، فَإِنَّهَا مُؤَمِّنَةٌ» (صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۰۳)

قلنا: دا روایت معلول او شاذ دی.

- ۱- امام بیہقی رحمہ اللہ فرمائی: دا حدیث مضطرب دی (کتاب الاسماء الصفات ص ۴۴۲)
- ۲- امام ہزار رحمہ اللہ ورتہ مضطرب ویلی دی (کشف الاستار ج ۱ ص ۱۴)
- ۳- حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چي: وفي اللفظ مخالفة كثيرة (التلخيص الجبرج ص ۲۴۳)
- ۴- الحافظ العراقي ورتہ شاذ ویلی دی (تنقيح المفهوم الجارية ص ۳۵۰ ضمن مجموع ر - ایل

(للسقاف)

وجوه الاضطراب: دا روایت د این الله؟ من ربک؟ او د اتشهدین؟ وغیره مختلفو الفاظو باندې مروی دی، دا حدیث ابن حبان رحمه الله المتوفی (۳۵۴ هـ) په خپل صحیح کې درج کړی دی او هلته دا الفاظ دی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ترینه تپوس وکړو چې فَقَالَ: "مَنْ رَبُّكَ؟" قَالَتْ: اللَّهُ! قَالَ: "مَنْ أَنَا؟" قَالَتْ: رَسُولُ اللَّهِ (صحیح ابن حبان ج ۱ ص ۲۰۶) تحت ذِکْرِ خَيْرِ آخِرِ نِعَمٍ بِصَحَّةٍ مَا ذَكَرْنَا.

امام بیهقي رحمه الله المتوفی ۴۵۸ هـ په خپل سنن کې په دې الفاظو سره نقل کړی دی چې: مَنْ رَبُّكَ؟ قَالَتْ: اللَّهُ رَبِّي (السنن الکبری ج ۷ ص ۸۸، باب اعتاق الخرساء اذا اشارت بالایمان وحلت) امام مالک رحمه الله په دې الفاظو نقل کړي دي فَقَالَ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَتَشْهَدِينَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ؟» فَقَالَتْ: نَعَمْ. قَالَ: «أَفَتَشْهَدِينَ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ؟» قَالَتْ: نَعَمْ. (موطأ مالک: تحت مَا يَجُوزُ مِنَ الْعَتَقِ فِي الرِّقَابِ الْوَاجِبَةِ.

نوپه دې روایاتو کې اضطراب راغلو نو ترجیح به هغه روایاتو ته ورکولی شي چې هغه د منلې شوي قواعدو مطابق وي.

او منلې شوې قاعده داده چې یو کس تر هغه وخته پورې نشي مؤمن کیدی ترڅو پورې چې دا گواهي ورنکړي چې (اشهد أن لا اله الا الله واشهد أن محمد رسول الله) او ترڅو چې یقین په بعث بعد الموت ونکړي، نو د موطأ مالک حدیث د اصولو مطابق دی او د مسلم حدیث د اصولو مطابق نه دی، یو کس صرف په دې سره نشي مسلمان کیدلی چې هغه دا ووايي چې الله تعالی په اسمانونو کې دی، ګڼه نویا خو به ډیر کفار مسلمان ومنلی شي.

دوهم جواب: هر سړی دخپل عقل په مقدار مکلف وي، نو د وینزې جواب د واقعي مطابق صحیح وولیکن په هغې کې عقل هم دومره وو، نو چې جواب د هغې د عقل په مقدار وو نو ځکه یې ایمان ومنلی شو، لهذا د دینه د الله فی السماء کیدلو باندې استدلال نشي کیدی، لکه څنګه چې د حذیفه رضی الله عنه څخه روایت دی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې یو کس ته مرګ راغی نو کله چې یې د زندګي څخه امید ختم شو نو هغه دخپل کور والا ته نصیحت وکړو (بخاري ج ۱ ص ۴۹۵) نو په دې روایت کې د دې کس د الله د ویرې له وجې د داسې خلاف شریعت وصیت کولو، بیا دده د کور والا په هغه باندې عمل کولو ده لره د الله مخې ته د حاضرې څخه بچ نه کړی شو، لیکن چونکه په ده کې عقل هم

دومره وو، لهذا دده دا عمل چونکې دده د عقل په مقدار وو، ومنلی شو او بېننه ورته وشوه، نو لکه څرنګه چې ددې واقعي څخه دخلاف شریعت وصیت جواز نه ثابتیږي نو دغه رنګه د جاريه د روایت څخه استدلال نه صحیح کیږي، همدغه توجیه شاه ولي الله هم کړې ده، چنانچه شاه ولي الله المتوفي ۱۱۷۶ هـ) فرمایي: وَقَوْمٌ نَقَصَتْ عَنْهُمْ كَافَرَاتُ الصَّبِيَّانِ وَالْمَعْتُوهِينَ وَالْفَلَاحِينَ وَالْأَرْقَاءَ، وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ النَّاسُ أَنَّهُمْ لَا بَأْسَ بِهِمْ، وَإِذَا نَقَضَ حَالَهُمْ عَنِ الرُّسُومِ يَقُولُ أَلَعَقْلُ لَهُمْ، فَأُولَٰئِكَ يَكْتَفِي مِنْ إِيْمَانِهِمْ بِمَثَلِ مَا أَكْتَفَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْجَارِيَةِ السُّودَّاءَ سَأَلَهَا "أَيُّنَ اللَّهُ" فَأَشَارَتْ إِلَى السَّمَاءِ، إِيْمَانُ إِيْرَادِ مِنْهُمْ أَنِ يَتَشَبَّهُوا بِالْمُسْلِمِينَ لِئَلَّا تَتَفَرَّقَ الْكَلِمَةُ (حجة الله البالغة ص ۲۰۵، باب طبقات الامة باعتبار الخروج الى الكمال المطلوب او ضده)

يعني فرمایي چې بعض خلک کم عقل دي لکه اکثر ماشومان او کم عقل خلق او زميداران او وينزي غلامان خو چې کله دهغوي حال د رسم او رواج څخه صفا کړی شي، نو معلومه به شي چې د رسوم او د رواج څخه بغير د عقل نه بالکل خالي دي، نو دهغوي په ايمان باندې داسې اکتفاء کولی کیږي لکه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم چې د حبشي وينزي څخه تپوس وکړو چې (اين الله) نور رسول الله صلى الله عليه وسلم د هغې په جواب (في السماء) باندې اکتفاء وکړه.

(۳) امام ابو العباس القرطبي رحمه الله د حديث د جاريي په تشریح کې فرمایي أن قول الجارية (في السماء) ليس على ظاهره باتفاق المسلمين فيتعين أن يعتقد فيه أنه معرض التأويل المتأولين وأن من حمله على ظاهره فهو ضال من الضالين (المفهم لما اشكل من تلخيص كتاب مسلم ج ۲ ص ۱۴۵) چې د جاريه جواب (في السماء) اتفاقاً په ظاهر نه دی حمل، پس اعتقاد به ددې په تاويلي معنی باندې کیږي او چا چې دا په ظاهر باندې حمل کړو نو هغه د ګمراهانو څخه يو ګمراه دی

(۴) د غیر مقلدينو دعوه خو د فوق العرش ده او عرش خو د اسمان نه ډیر وچت دی او تاویل کول ددوي په نیز کفر دی. (تحفة السجین ص ۲۷، لعبد السلام رستمی) نو دا حديث خو ددوي د دعوي څخه مخالف دی.

(۵) ددې حديث په سند کې وکیع بن عُدس مجهول راوي دی او دده څخه په روایت کولو کې یعلیٰ

بن عطاء متفرد دی، (تقریب ضمن التحرير ج ۴ ص ۶۱)

همدارنگه ددی حدیث په سند کې حماد بن سلمه راوي دی او دده خبره په مسئله د صفاتو کې بالکل حجت نده، د حماد بن سلمه په زمانه کې عبدالکریم بن أبی العوجاء او المدعو بابن حماد دده په احادیثو کې تدسیس او دروغ داخل کړي دي، (وگوره مقدمه الاسماء والصفات، همدارنگه تهذیب التهذیب)

(۳) که تنزلاً، د (أین) په ذریعه سوال کول جایز و منو نو بیا به (أین) د مکان لپاره نه وي بلکې د مکان او مرتبې لپاره به وي، چې زموږ د رب مرتبه کومه ده؟ په جواب کې د (فی السماء) څخه د الله عالي شان ته اشاره ده، لکه عربان چې وایي چې فلان فی السماء. د زیات تفصیل لپاره شرح المسلم للنووي ته رجوع وکړئ.

(۴) که کوم غیر مقلد د اهل سنت والجماعت څخه پوښتنه وکړي چې آین الله؟ نو اهل سنت والجماعت دی ورته په جواب کې ووايي چې الله موجود بلامکان.

د معیت علمي او معیت ذاتي مسئله:

اهل السنه والجماعت فرمایي چې الله تعالی په اعتبار د ذات سره بلامکانه موجود دی (اللَّهُ مُوجُودٌ بِلَا مَكَانٍ) او په اعتبار د علم سره په هر ځای کې موجود دی.

جهمیه وایي چې الله تعالی مع الکيف په هر ځای کې موجود دی حالانکې دا قول مستلزم دی حلول د الله تعالی لره په هر ځای کې او دا د حلولیه وو مسلک دی او حلولیه د دایري د اسلام څخه خارج دي. فانقیل: چې الله تعالی په اعتبار د علم سره په هر ځای کې موجود دی نو ددی څخه خو دا لازمېږي چې د الله تعالی علم په هر ځای کې حلول کړی دی.

قلنا: دا اعتراض ابن العربي رحمه الله په عارضة الاحوذی کې ذکر کړی دی او بیا یې په جواب کې فرمایلي دي چې د الله تعالی په اعتبار د علم سره په هر ځای کې کیدلو معنی داده چې: لَا يَعْزُبُ عَنْ عَلَيْهِ مِنْقَالٌ ذَرَّةً..

ابو حیان الاندلسي رحمه الله فرمایي چې: وَهُوَ مَعَكُمْ أَيَّمَا كُنْتُمْ أَي بِالْعِلْمِ وَالْقُدْرَةِ، قَالَ الثَّوْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: الْمَعْنَى عَلَيْهِ مَعَكُمْ هَذِهِ آيَةُ اجْمَعْتَ الْأَمَةَ عَلَى هَذَا التَّأْوِيلِ فِيهَا وَأَنْهَا لَا تَحْمِلُ عَلَى ظَاهَرِهَا مِنَ الْمَعْنَى بِالذَّاتِ.

امام بیهقی رحمه الله فرمایی چې: **مَعْدَانُ الْعَابِدِ** رحمه الله علیه، قَالَ: **سَأَلْتُ سُفْيَانَ الثَّوْرِيَّ** رحمه الله علیه عَنْ قَوْلِ **اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَهُوَ مَعَكُمْ}** [الحديد: ۳] قَالَ: **عِلْمُهُ** (کتاب الاسماء والصفات ص ۳۹۸)

علامه الوسی رحمه الله فرمایی چې: تمثیل لاحاطه علمه تعالی بهم (روح المعانی تحت هذه الایة)
۲- معیت ذاتی په دوه قسمه دی ۱- ذات مع الکیف، ۲- ذات بلاکیف، حلولیه وایی چې الله تعالی په اعتبار ذات مع الکیف په هر خای کې دی او بعضی صوفیه کرام فرمایی چې الله تعالی په اعتبار ذات بلاکیف په هر خای کې دی داد صوفیه کرامو ذوقی مسلک دی، حضرت تهانوی رحمه الله یی په بوادر النوادر ص ۵۱، کې تفصیل کړی دی.

د اهل السنّت والجماعت مسلک دادی چې معیت علمی ثابت دی او معیت ذاتی بلاکیف یی د بعضی صوفیاء کرامو څخه را نقل کړي دي.

د سني او د غیر مقلد مختصر مباحثه :

غیر مقلد: د الله ﷻ دید معنی مراده معلومه ده

اهل سنت: چې معلومه ده مهرباني وکړئ بیان ئی کړه؟

غیر مقلد: دید معنی لاس ده،

اهل سنت: دا خودی د عربی څخه په پښتو تعبیر وکړو چې ترجمه ورته وایی پدې کې خو اختلاف نشته معنی مراده کڼه او حقیقت دی بیان نه کړو ځکه چې که یو عربي چې په بله ژبه نه پوهیږي هغه درته ووايي چې ید څخه معنی ده؟ نو هغه ته خوته داسې نه شې ویلی چې ید لاس ته وایی مهرباني وکړه د الله تعالی دید او د لاس کڼه او معنی مراده راته بیان کړه، د الله ﷻ دید او د لاس کڼه او معنی مراده څه ده؟
غیر مقلد: دلغتوپه کتابونو کې دید او د لاس معنی جارحه مخصوصه راغلی ده، چې دهلوکو، دوینی، اود غوښې او درگونو څخه مرکب دی.

اهل سنت: که داد کتبو دلغتو معنی مراد وي نویا خوته دمجسمو څخه هم بدتر شوی، الله ﷻ دی

مرکب کړاو مرکب محتاج وي

غیر مقلد: څه وایم چې د الله لپاره ید او لاس بلاکیف دی

اهل سنت: (۱) دا د بلاکیف قید په کوم ایت او یا په کوم حدیث کې راغلی دی؟ د اُمتي قول به به

جواب کې نه پیش کوی.

(۲) دلغتوپه کتابونو کې خوبلاکیف ید نه دی ذکر شوی او نه ید بلاکیف دید حقیقي لغوي معنی ده

اونه د ادم عليه السلام څخه تر دې دمه پورې چاته ید بلاکیف معلوم دی نو تا څرنگه په اول کې ویلي وو چې د دې

معنی مراده معلومه ده؟ چې هغه ظاهري، لغوي او حقیقي معنی ده نو دید حقیقي او لغوي معنی جارحه

مخصوصه ده او ید بلاکیف دید لپاره معنی موضوع له عند العرب نه ده، نو د بلاکیف په صورت کې ید

په خپله حقیقي معنی باندې پاتې نشو (۳) بلاکیف څه معنی؟

غیر مقلد: په بلاکیف کې د کیف اوله معنی مراده ده یعنی بلا تشخصه

اهل سنت: دا خوئی بیا معنی معلومه نه شوه بلا تشخصه ید چاته معلوم دی؟ او په کوم کتاب

دلغتو کې راغلي دي؟

غیر مقلد: سهوه شوم په بلاکیف کې د کیف دوهمه معنی مراده ده یعنی بلا حقیقه.

اهل سنت: (۱) مخکې دی وویل چې معنی یې معلومه ده او اوس وائی چې معنی او حقیقت

بالکل نه لري نو دا څرنگه د لیونیانو خبرې کوی؟ چې حقیقت او معنی نه لري نو معلوم څرنگه شو؟

(۲) همدارنگه امام مالک رحمه الله فرمایي چې والکیف مجهول، نو د دې څخه خو معلوم یږي چې

کیف شته خو معلوم نه دی او ته وایې چې کیف نشته.

غیر مقلد: مونږ دید، دوجهې، او دساق څخه حقیقي او لغوي معناگانې مراده وو او د دې سره سره

نفی د تجسیم کوو او د تجسیم قایل ته گمراه وایو.

سني: دید حقیقي معنی جارحه مخصوصه ده چې دغوبنو، هډوکو، رگونو وغیره څخه مرکبه ده،

نو چې دا معنی مراده شوه ضرور قول په جسمیت راغلو.

غیر مقلد: کله چې دید او دوجهې نسبت مخلوق ته وشي نو بیا یې معنی جارحه مخصوصه ده، چې

دغوبنو، رگونو، هډوکو او دویني څخه مرکبه ده، لیکن چې نسبت یې خالق ته وشي نو بیا یې معنی

جارحه مخصوصه نه ده.

سني: بيا خو دلفظ د «يد» دخپلې معنى موضوع له عند العرب څخه واړولو او ستاسو مسلك دادى چې دنصوصو د صفاتو خبره و څخه معاني حقيقيه فى لغة العرب مرادې دي او معنى حقيقي فى لغة العرب جارحه ده، حاصل دا چې لفظ د «يد»، د «وجهي» او د «ساق» دې په خپله حقيقي معنى باندې پرېنښودلو، ځكه چې علامه الحقيقه التبادر او د «يد» متبادره معنى جارحه ده.

غير مقلد: زه الله تعالى ته جارحه نه ثابته وم.

سني: فَتَقَضَّتْ مَا اَبْرَمْتَ كَاللَّتِي نَقَضَتْ غَزَاهَا اَلْكَافًا، ځكه چې يو طرف ته وايي چې زه الله تعالى يد بالمعنى الحقيقى الظاهري ثابته وم او بيا وايي چې جارحه نه ثابته وم، يعنې ديد معنى حقيقى نه ثابته وم.

قرآن مخلوق نه دى

د اهل سنت والجماعت په نيز قرآن مخلوق نه دى، ځكه چې قرآن د لفظ او د معنى څخه عبارت دى (القران مجموع اللفظ والمعنى) لفظيې مخلوق دى او معنى يې غير مخلوق ده، فلهدا قرآن غير مخلوق شو.

فان قيل: كومه معنى؟ هغه چې د الله تعالى پورې قايمه ده او كه هغه معنى چې زموږ سره ده؟

قلنا: معنى گمانې دوه نه دي، بلکې معنى يوه ده، هغه چې الله تعالى اراده كړې وه چې پدې الفاظو ورباندې دلالت وكړي، ځكه چې معنى عبارت ده عن المدلول الذى يقصده المتكلم، وقد يكون قطعياً.

فان قيل: چې بيا خو قرآنونه دوه شويو لفظ او بل معنى؟

قلنا: قرآن يو دى چې لفظ او معنى لري يعنې، مجموع اللفظ والمعنى؟

فان قيل: معاني د الفاظو پورې قايم دي، نو چې الفاظ حادث دي معاني هم حادث شو؟

قلنا: المعاني ليس جوهرأ هو محل، وليس عرضاً يقوم فى محل، بل هى مدلولات نفسية اى

اعتبارية.

قلنا: چې قرآن ټول مخلوق دى؟ او كه يو شى پكې غير مخلوق دى؟

قلنا: قرآن مجموع د دال او مدلول ده، دال حادث او مدلول قديم او غير مخلوق دى او د قرآن دوه

اطلاقه دي، كه الفاظ عربيه مراد شي نو حادث دى او كه هغه معاني مراد شي چې مدلولات د الفاظو

دي نو قديم دى.

فانقیل: چې بیا خو نیم قرآن حادث شو او نیم قدیم شو؟

قلنا: قرآن کل نه دی چې دوه اجزاء ولري، الفاظ + معاني، بلکې کلي دی دوه جزئیات لري الفاظ او معاني او یا داسې ووايه چې مشترک دی کله ترینه الفاظ مراد یې او کله معاني.

فانقیل: چې د الله تعالی پورې کلام لفظي قایم نه شو نو بیا خو اخرس شو (معاذ الله)

قلنا: خرس او نطق د ناطق صفات دي، د متکلم نه دي او د الله تعالی صفت کلام دی نطق نه دی، گوره حجر (کانی) ته، نه اخرس دی او نه ناطق بلکې متکلم دی، لانه یسبح والتسبیح کلام.

نطق چې کله په مدلول نفسي دلالت وکړي نو بیا کلام شي، نو د نطق او کلام په مابین کې عموم او خصوص من وجه دی، تسبیح الحجر کلام دی نطق نه دی او صورت الطبل نطق دی کلام نه دی او تسبیح لفظي د انسان نطق هم دی او کلام هم دی.

۲- په صفونو کې د اوږو لگول سنت دي نه د پښو او فاصله بین القدمین:

(۱) الله تعالی فرمایي: واتخذوا من مقام ابراهيم مصلی، نو اصل دادی چې په مقام ابراهيم کې ودریږي او لمونځ وکړي او که از دحام وي نو بیا د مقام ابراهيم سره نږدې د المونځ ادا کیږي او په مقام ابراهيم چې درېږي نو د اهل سنت والجماعت په شان به دې د پښو په مابین کې څلور خورې گوتې او زیات نه زیات یوه لویشت فاصله راځي.

(۲) عن ابن عمر رضی الله عنهما - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «أَقِيمُوا الصُّفُوفَ وَحَادُوا بَيْنَ النَّكَابِ». (ه. ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴).

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه روایت دی، چې رسول الله ﷺ فرمائي چې صفونه برابر کړي او اوږې سره برابري کړي.

(۳) عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضی الله عنه، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْلُلُ الصَّفَّ مِنْ نَاحِيَةِ إِلَى نَاحِيَةٍ يَمْسَحُ صُفُوفَنَا وَمَنَاكِبَنَا (ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴).

د حضرت براء بن عازب رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ به په صفونو کې راننوتل و دیو طرف اوبل طرف څخه اوزمونږ سینه او اوږې به یې برابرولې.

(۴) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ، فَإِنِّي أَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي، وَكَانَ أَحَدُنَا يُلْزِقُ مَنَكِبَهُ بِمَنَكِبِ صَاحِبِهِ، وَقَدَمُهُ بِقَدَمِهِ». (بخاری ج ۱ ص ۱۰۰).

حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی چې دلمانحہ لپاره تکبیر وشو، نورسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ز مونږ طرفته متوجه شواووی فرماییل چې صفونه مو برابر کړئ، اونبستی ودریږئ، بې شکه چې زه تاسو د شاله طرف گورم اود حضرت انس رضی اللہ عنہ څخه په بل روایت کې دي چې مونږ به په صفونو کې اوږه داوگې دخپل ملگری سره او قدم د قدم سره لگولو.

(۵) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «رُصُّوا صُفُوفَكُمْ وَقَارِبُوا بَيْنَهَا وَحَاذُوا بِأَلْعُنَاقِي». (ه ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴).

حضرت انس رضی اللہ عنہ درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه روایت کوي چې صفونه ونښلولئ او خپل څټونه یو د بل سره برابر کړئ.

(۶) عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الْجَدَلِيِّ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ بْنَ بَشِيرٍ رضی اللہ عنہ، يَقُولُ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: «أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ» ثَلَاثًا، «وَاللَّهِ لَتَقِيمَنَّ صُفُوفَكُمْ أَوْ لَيَخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ» قَالَ: فَرَأَيْتُ الرَّجُلَ يُلْزِقُ مَنَكِبَهُ بِمَنَكِبِ صَاحِبِهِ وَرُكْبَتَهُ بِرُكْبَةِ صَاحِبِهِ وَكَعْبَهُ بِكَعْبِهِ. (ابوداود ج ۱ ص ۱۰۴). باب تسوية الصفوف.

حضرت ابو القاسم الجدلی فرمائی چې مادنعمان بن بشیر څخه واوریدل چې فرمایلی یې چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته متوجه شو، نودرې ځلې یې وفرماییل چې خپل صفونه برابر کړئ، په الله صلی اللہ علیہ وسلم قسم دی چې تاسو به یا صفونه برابر وئ او یا به الله صلی اللہ علیہ وسلم ستاسو سوزرونه مخالف کړي.

حضرت نعمان بن بشیر رحمه الله فرمائی چې د دینه وروسته ما ولیدل چې خلکو به اوږه دخپل ملگری سره له اوږې سره لگوله اود ملگری د زنگون سره به یې خپل زنگون لگولواو دملگری دخنگري سره به یې خپل خنگري لگولو.

(۷) عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَوِّي صُفُوفَنَا، فَنُخْرِجُ يَوْمًا فَرَأَى رَجُلًا خَارِجًا صَدْرًا عَنِ الْقَوْمِ، فَقَالَ: لَتُسَوَّى صُفُوفُكُمْ أَوْ لَيَخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوْهِكُمْ. (ه ترمذی ج ۱ ص ۵۳).

د حضرت نعمان بن بشیر رضی اللہ عنہ خنہ روایت دی چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به زمونږ صفونه برابرول، یوه ورځ راووتلونو یو سړي یې ولیدلو چې سینه یې د صف خنہ وتلې وه، نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وفرمایل چې خامخا به تاسو یا صفونه برابرئ او که نه الله تعالی به ستاسو په مخونو کې مخالفت واچوي.

(۸) عَنْ مَالِكِ بْنِ أَبِي عَامِرٍ الْأَنْصَارِيِّ رضی اللہ عنہ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ رضی اللہ عنہ، كَانَ يَقُولُ فِي خُطْبَتِهِ: «إِذَا قَامَتِ الصَّلَاةُ، فَأَعِدُّوا الصُّفُوفَ، وَحَادُّوا بِالْمَنَاكِبِ (اهموطاء امام محمد ص ۸۸). حضرت عثمان بن عفان به پنخپله خطبه کې فرمایل چې کله چې دلمانځه لپاره اقامت وکړی شي، نو صفونه برابر کړئ او اوگې سره سیده کړئ.

(۹) عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَلَا تَصُفُّونَ كَمَا تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَلَّ وَعَزَّ»، قُلْنَا وَكَيْفَ تَصُفُّ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ رَبِّهِمْ؟ قَالَ: «يُمُتُّونَ الصُّفُوفَ الْمَقْدَّمَةَ وَيَتَرَاصُّونَ فِي الصَّفِّ» (ابوداؤد ج ۱ ص ۱۰۴) باب تسوية الصف.

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مونږ ته وفرمایل چې ایا تاسو د ملايکې په شان صفونه نه جوړه وئ؟

مونږ عرض وکړو چې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ملايکې څرنگه صفونه جوړه وي؟

نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم وفرمایل چې مخکیني صفونه ډکوي او په صفونو کې یو د بل سره نښتې درېږي.

نوپه حدیثونو کې درې قسمه الفاظ استعمال شول: اول (تراص): ددې معنا نښلول. دوهم (التصاق). دریم (الزاق) ددې معنا هم نښلول او لگول دي. اود څلورو شيانو نښلول ذکر شوي دي: د قدم، بڼگري، زنگون اود اوږې. اود دې څلورو واړو لگول ممکن نه دي. که څوک یې د امکان دعوه کوي، نو په مشاهده دې یې وښايي. لا مذهب ان صرف د پښو یوه یوه گوته سره نښلوي اود گوتو د نښلولو ذکر په حدیث کې نشته.

هر کله چې لغوي معني ممکنه نه ده، نو د حدیثو شارحان رحمهم الله لیکي چې: دلته ددي الفاظو خنځه قرب او محاذات مراد دي. محمد انور شاه کشميري رحمه الله فرمائي چې: قال الحافظ المراد بذلك المبالغة في تعديل الصف و سد خلله قلت وهو مراده عند الفقهاء الاربعة اي ان لا يترك في البين فرجة تسع فيها ثالث. فيض الباري ج ۱ ص ۲۳۶ يعني د څلورو واړو فقهاؤو په نيز معني دا

ده چې د دؤو کسانو په مینځ کي به دومره فاصله نه وي چې دریم کس پکي ځای شي، محمد بن صالح عثيمين فرمايي چې: ليس المراد بالمراسة، المراساة التي تشوش على الآخرين وانما المراد منه ان لا يكون بينك وبينه فرجة. (شرح رياض الصالحين ج ۱ ص ۱۲۴۸)

فقه حنفي: وينبغي ان يكون بين قدميه اربع اصابع في قيامه. [فتاوي عالمگیری ج ۱ ص ۷۳ الفصل الثالث في سنن الصلوة رد المختار ج ۱ ص ۶۳].

فقه شافعي: ويسن ان يفرق بين قدميه بشبر. [اعانة الطالبين ج ۱ ص ۱۳۵ حاشية الجمل ج ۱ ص ۲۴۷ تحفة المحتاج في شرح المنهاج ج ۵ ص ۳۲۱ نهاية المحتاج ج ۴ ص ۸۵].

فقه مالکي: يندب تفريخ القدمين بان يكون المصلي بحالة متوسطة في القيام بحيث لا يضمهما ولا يفرجهما كثيراً، [فقه العبادات مالکي ج ۱ ص ۱۶۱]. شرح خليل للخرشي ج ۳ ص ۴۵۵، منح الجليل ج ۲ ص ۹۶

فقه حنبلي: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه لَا يَقَرُّ بَيْنَ قَدَمَيْهِ، وَلَا يَمَسُّ أَحَدَاهُمَا بِالْأُخْرَى، وَلَكِنْ بَيْنَ ذَلِكَ، لَا يُقَارِبُ وَلَا يَتَأَعَدُّ. (المغني لابن قدامة ج ۳ ص ۱۲۱ والقول الراجح مع الدليل ج ۲ ص ۸۵).

نو د حنفي فقهي مطابق د خپو په مینځ کي کم از کم څلور گوتې او زیات نه زیات یوه ولیشت فاصله پکار ده. او د شافعي فقهي مطابق یوه ولیشت فاصله پکار ده، او د فقهي مالکي او د فقه حنبلي مطابق طبعي فاصله پکار ده. په فقه حنفي کي د څلورو گوتو د فاصلې ذکر د اقل مقدار بیان دی. اکثر یوه ولیشت دی. نو تقریباً د څلورو وارو فقهو مطابق د پښو په مینځ کي د فاصلې مقدار کم از کم څلور گوتې، او زیات نه زیات یوه ولیشت شوه، د لا مذهبو فاصله بالکل دومره وي لکه د گنج دروازه او په دې کې د لاندې نقصانات دي.

(۱) د پښو د دومره آزادولو سره د اوگو په مینځ کي فاصله زیاتېږي.
(۲) غیر مقلدین په قیام کي پښې ازادوي او په سجده او تشهد کي یې راټولوي، چې دا د مونځ خشوع ته نقصان رسوي.

(۳) په صفونو کي د دومره پراخه دریدلو سره د لسو کسانو ځای په پنځو کسانو ډکېږي.

(۴) دومره ازادیدل اود د خنک ملگري سره د پنبو لگول د خشوع د ختمیدلو سبب دی.

(۵) دومره پراخه دریدل د کبر اود بی ادبی علامه ده لا مذهبان دیو بادشاه اود افسر په مخکي داسي دریدل بی ادبي گڼي، او درب العالمین په مخکي دا بی ادبي کوي.

(۶) په دومره پراخه دریدلو باندې خپله د لا مذهبانو بعضي مشرانو هم رد کړي دي، مولوي عبدالله روپړي ليکي چې: پنبې ډیرې پراخه ږدي او دريږي چې اوږي یې نه لږيږي دوي غلطي کوي ځکه چې په دې حديث کې لکه څرنګه چې د قدم د لگولو ذکر دی نو همدارنګه پکې د اوږو د لگولو ذکر هم دی. [وګوره فتاوي علماء حديث. ج ۱ ص ۲۱ و ج ۴ ص ۲۶۵]

(۷) محمد انور شاه رحمه الله فرمائي چې: د صحابه وړ اود تابعينو اود جمهورو سلفو څخه هيڅ داسې روايت نشته چې په هغي کې راغلي وي. چې د جماعت په مانځه کي د پنبو په مابين کي زياته فاصله راولي. او په انفرادي مونځ کي کمه فاصله راولي. د فاصلي په اعتبار د جماعت د مونځ اود انفرادي مونځ په مينځ کي فرق د لا مذهبو ايجاد دی، فيض الباري ج ۲ ص ۲۳۷

۳- د لمانځه څخه وروسته په اجتماعي طريقه باندې دعا اود لاسونو اوچتول

مستحب دي:

(۱) أَبِي أُمَامَةَ رضي الله عنه، قَالَ: قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَيُّ الدُّعَاءِ أَسْمَهُ؟ قَالَ: جَوْفَ اللَّيْلِ الْآخِرِ، وَدُبَرَ الصَّلَاةِ الْمَكْتُوباتِ. (ترمذی ج ۲ ص ۱۸۷).

د حضرت ابو امامه رضي الله عنه څخه روايت دی، فرمائي چې: يو چاله رسول الله صلي الله عليه وسلم څخه سوال وکړو چې الله تعالی کومه دعابڼه قبلوي؟ رسول الله صلي الله عليه وسلم وفرمايل چې د شپې په اخره حصه کې اود فرض لمانځه څخه وروسته.

(۲) عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رضي الله عنه، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ مِنَ الصَّلَاةِ، قَالَ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، وَمَا أَسْرَفْتُ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ». (ابوداود ج ۱ ص ۲۱۹).

د حضرت علي رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله صلي الله عليه وسلم به چې د لمانځه څخه فارغ شونو دادعابه يې کوله چې اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي... الي اخر الحديث.

(۳) عن البراء رضی اللہ عنہ «أَنَّهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ بَعْدَ الصَّلَاةِ: رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ» (مسلم بحوالہ نیل الاوطار ج ۲ ص ۳۱۵).

حضرت براء بن عازب رضی اللہ عنہ فرمائی کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ دلمانخہ ٹخنہ وروستہ داسی دعا کولہ کہی
رَبِّ قِنِي عَذَابَكَ ...

(۴) وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رضی اللہ عنہا أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ يَقُولُ «إِذَا صَلَّى الصُّبْحَ حِينَ يُسَلِّمُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ عِلْمًا نَافِعًا، وَرِزْقًا طَيِّبًا، وَعَمَلًا مُتَقَبَّلًا» (ابن ماجہ ص ۱۶۶ / مسند احمد / ج ۶ / ص ۳۰۵)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ کہی دسہار لمونخ وکرونو داسی دعا بہ یہی کولہ کہی اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ

(۵) عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رضی اللہ عنہ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ... وَقَالَ: «يَا مُعَاذُ!... "أَوْصِيكَ يَا مُعَاذُ لَا تَدْعَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ تَقُولُ: اللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ، وَشُكْرِكَ، وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ. (ابوداؤد / ج ۱ / ص ۲۴۰ / نسائی / ج ۱ ص ۱۹۲ / مسند احمد / ج ۵ / ص ۲۴۷).

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم حضرت معاذ رضی اللہ تعالیٰ عنہ تہ وفرماییل کہی ای معاذہ زہ تاتہ وصیت کوم کہی
دہر لمانخہ ٹخنہ وروستہ داد عامہ پری پدہ کہی اللَّهُمَّ أَعِنِّي

(۶) عَنْ سَلْمَانَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ رَيْكُمُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى حَبِيبٌ كَرِيمٌ، يَسْتَحْيِي مِنْ عَبْدِهِ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَيْهِ، أَنْ يَرُدَّهُمَا صِفْرًا». (ترمذی ج ۲ ص ۱۹۶ / ابوداؤد ج ۱ ص ۲۱۶). وابن ماجہ ص ۲۷۵).

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی کہی اللہ تعالیٰ دیر حیا دارا و جواد دی، دخیل بندہ ٹخنہ حیا کوی، کہی کلہ
ورتنہ لاسونہ اوچت کہی او بیرتنہ یہی خالی ورتنہ واپس کہی.

(۷) وَعَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ يَدَيْهِ فِي الدُّعَاءِ لَمْ يَعْظُمَا حَتَّى يَمْسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ. (ترمذی ج ۲ ص ۱۷۶). رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ کہی پہ دعا کہی لاسونہ اوچت کہل، نو بیرتنہ
بہ یہی ترهنفی پوری نہ را واپس کول ترخوبہ یہی کہی پہ منخنہ وورا کاہلی.

(۸) وَعَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الصَّلَاةُ مَثْنَى- مَثْنَى تَشْهَدُ فِي كُلِّ رُكْعَتَيْنِ وَتُخَشِعُ وَتَضَرِّعُ وَتَمْسُكُنْ ثُمَّ تُقْنِمُ يَدَيْكَ يَقُولُ: تَرَفَعُهَا إِلَى رَبِّكَ مُسْتَقْبِلًا يَبْطُونُ بِهَا وَجْهَكَ وَتَقُولُ: يَا رَبِّ يَا رَبِّ وَمَنْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَهُوَ كَذَّاءٌ وَكَذَّاءٌ». (ترمذی ج ۱ ص ۸۷).

رسول اللہ ﷺ فرمائی چې دھرو دو ور کعتونو خخه وروسته التحیات ده اود عاجزی اود مسکینی ظاهرول دي اود لاسونو پورته کول دي .

حضرت فضل رحمہ اللہ فرمائی چې ددي مطلب دادې چې دالله ﷻ په حضور کې داسې لاسونه اوچت کړي چې ورغوي يې ثباته مخامخ کړي اوپه دعا کې ووايي چې يارب! يارب! يارب! چا چې داسې ونکړه نو هغه دی داسې داسې وي .

۹- رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي چې: (لا يجتمع ملأ فيدعوا بعضهم ويؤمن بعضهم إلا اجابهم الله [كنز العمال/ رقم ۳۳۶۴ كتاب الاذكار ج ۲/ ص ۴۷] وهو دليل للدعاء بالهيئة الاجتماعية.

د متعددو محدثينو او فقهاؤ خخه دمانخه وروسته ددعا ثبوت

۱۰- امام البخاري په صحيح البخاري ج ۲ ص ۷۲) کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب الدعاء بعد الصلوة) ددي په تشریح کې حافظ ابن حجر فرمائي: قَوْلُهُ بَابُ الدُّعَاءِ بَعْدَ الصَّلَاةِ أَيِ الْكِتُوبَةِ وَفِي هَذِهِ التَّرْجُمَةِ رَدُّ عَلَى مَنْ زَعَمَ أَنَّ الدُّعَاءَ بَعْدَ الصَّلَاةِ لَا يُشْرَعُ. (فتح الباری ج ۱۱ ص ۱۳۳، کتاب الدعوات، دارالمعرفة، بیروت)

۱۱- امام نسائي په خپل کتاب السنن الكبرى کې باب قائم کړی دی په نوم د (مايستحب من الدعاء دبر الصلوة المكتوبات) (السنن الكبرى للنسائي ج ۹ ص ۴۷، کتاب عمل اليوم والليلة، مؤسسة الرسالة، بيروت)

۱۲- امام عبد الرزاق په خپل مصنف کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب مسح الرجل وجهه بيده اذا دعا) (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۲۵۲، کتاب الصلوة، المكتبة الاسلامی بيروت)

۱۳- امام ابن حبان په صحیح ابن حبان کتاب الصلوة باب صفة الصلوة کې باب قائم کړی دی په نوم د (ذکر ما يستحب للمرء ان يسأل الله جل وعلا في عقيب الصلوة التفضل عليه بمغفرة ماتقدم من ذنبه، ج ۵ ص ۳۷۲)،

امام ابن خزيمة په خپل کتاب صحیح ابن خزيمة کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب جامع الدعاء بعد السلام في دبر الصلوة) صحیح ابن خزيمة ج ۲ ص ۳۶۶، کتاب الصلوة قبل رقم الحديث (۷۴۳)

۱۵- امام ابن منذر په خپل کتاب، الاوسط في السنن والاجماع والاختلاف، کې باب قائم کړی دی په نوم د (ذکر جامع الدعاء بعد التسليم) الاوسط للامام ابن منذر ج ۳ ص ۲۲۵، کتاب الصفة (الصلوة)

۱۶- امام بیهقي په خپل کتاب الدعوات الكبير کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب القول والدعاء والتسبيح في دبر الصلوة المكتوبة بعد السلام) (الدعوات الكبير للبيهقي ج ۱ ص ۱۸۰) او په خپل بل کتاب شعب الايمان کې فرمایي چې: وَمِنْهَا: أَنْ يَرْفَعَ الْيَدَيْنِ حَتَّى يُحَاذِيَ بِهِمَا الْمُنْكَبَيْنِ إِذَا دَعَا. وَمِنْهَا: أَنْ يَخْفِضَ صَوْتَهُ بِالْدُّعَاءِ. وَمِنْهَا: أَنْ يَمْسَحَ وَجْهَهُ بِيَدَيْهِ إِذَا فَرَغَ مِنَ الدُّعَاءِ (شعب الايمان ج ۲ ص ۳۷۵، ذکر فصول في الدعاء يحتاج الى معرفتها)

۱۷- امام بوصيري په خپل کتاب، اتحاف الخيرة المهرة، کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب في الذكر والتسبيح بعد الصلوة) (اتحاف الخيرة المهرة ج ۲ ص ۲۲۵، کتاب افتتاح الصلوة)

۱۸- علامه هيثمي رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ خپل کتاب مجمع الزوائد کې باب قائم کړی دی په نوم د (باب الدعاء عقيب الصلوة، مجمع الزوائد ج ۱۰ ص ۱۶۷، کتاب الادعية)

۱۹- امام شافعي رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ په خپل کتاب (الأم) کې ليکلي دي چې: وَأَسْتَحِبُّ لِلْمُصَلِّي مُنْفَرِدًا وَلِلْمَأْمُورِ أَنْ يُطِيلَ الذِّكْرَ بَعْدَ الصَّلَاةِ وَيُكْثِرَ الدُّعَاءَ عَرَجَاءَ الرَّجَاءِ بَعْدَ الْمَكْتُوبَةِ (کتاب الأم ج ۱ ص ۱۵۱، باب كلام الامام وجلوسه بعد السلام)

۲۰- امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ فرمایي: اتَّفَقَ الشَّافِعِيُّ وَالْأَصْحَابُ وَغَيْرُهُمْ أَنَّ اللَّهَ يُسْتَحَبُّ ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَى بَعْدَ السَّلَامِ وَيُسْتَحَبُّ ذَلِكَ لِلْإِمَامِ وَالْمَأْمُورِ وَالْمُنْفَرِدِ وَالرَّجُلِ وَالْمَرْأَةِ وَالْمَسَافِرِ وَغَيْرِهِ وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يَدْعُو أَيْضًا

بَعْدَ السَّلَامِ بِإِلَافٍ وَجَاءَتْ فِي هَذِهِ الْمَوَاضِعِ أَحَادِيثُ كَثِيرَةٌ صَحِيحَةٌ فِي الذِّكْرِ وَالِدُعَاءِ قَدْ جَمَعْتَهَا فِي كِتَابِ
الْأَذْكَارِ. (المجموع شرح المذهب للامام النووي ج ۳ ص ۴۸۴، كتاب الصلوة)

همدارنگه فرمايی چي: قَدْ ذَكَرْنَا اسْتِحْبَابَ الذِّكْرِ وَالِدُعَاءِ لِلْإِمَامِ وَالْمَأْمُومِ وَالْمُنْفَرِدِ وَهُوَ مُسْتَحَبٌّ عَقِبَ كُلِّ
الصَّلَوَاتِ بِإِلَافٍ. (المجموع شرح المذهب للامام النووي ج ۳ ص ۴۸۸، كتاب الصلوة)

۲۱- علامه ابن حجر هیتمی الشافعی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايی چي: وَلَسَّ الدُّعَاءُ الذِّكْرَ سِرًّا وَجَهْرًا بِمَا بَعْدَ
السَّلَامِ الْإِمَامُ لِلتَّعْلِيمِ الْمَأْمُومِينَ، فَإِذَا تَعَلَّمُوا أَسْرَوْا. (الفتاوى الفقهية الكبرى، كتاب الصلوة باب شروط
الصلوة ج ۱ ص ۱۵۸)

۲۲- علامه ابن رجب حنبلی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايی چي: واستحب ايضا اصحابنا وأصحاب الشافعي
رَحِمَهُ اللَّهُ الدعاء عقب الصلوة وذكره بغض الشافعية اتفاقا (فتح الباری لابن رجب ج ۱ ص ۲۰۹،
كتاب الصلوة باب التوجه للقبلة في الصلوة)

۲۳- علامه موسى ابن احمد حجاوي مقدسی حنبلی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايی چي: (وَيَدْعُو) الْإِمَامُ (بَعْدَ فُجْرِ
وَعَصْرِ، لِحُضُورِ الْمَلَائِكَةِ) أَمَّا الْمَلَائِكَةُ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ (فِيهِمَا قِيُومَتُونَ) عَلَى الدُّعَاءِ فَيَكُونُ أَقْرَبَ لِلْجَابَةِ (وَكَذَا) يَدْعُو
بَعْدَ (غَيْرِهِمَا مِنَ الصَّلَوَاتِ) لِأَنَّ مِنْ أَوْقَاتِ الْجَابَةِ: أَدْبَارُ الْمَكْتُوباتِ (وَيَدْعُو) الدُّعَاءَ (بِالْحَمْدِ لِلَّهِ وَالشَّانَاءِ عَلَيْهِ) ...
لَمْ يُصَلِّ عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَوَّلُهُ وَآخِرُهُ ... (وَيَسْتَقْبِلُ) الدَّاعِيَ (غَيْرَ إِمَامٍ هُنَا الْقِبْلَةَ) لِأَنَّ خَيْرَ
الْمَجَالِسِ: مَا أَسْتَقْبِلُ بِهِ الْقِبْلَةَ. (وَيُكْرَهُ لِلْإِمَامِ) اسْتِقْبَالَ الْقِبْلَةِ (بَلْ يَسْتَقْبِلُ) (الْمَأْمُومِينَ) (وَيُلْحِزُ) الدَّاعِيَ فِي
الدُّعَاءِ لِجَدِيدٍ ... (وَيُكْرَهُ) أَمَّا الدُّعَاءُ (ثَلَاثًا) لِأَنَّهُ نَوْعٌ مِنَ الْإِحْيَاءِ (وَالدُّعَاءُ سِرًّا أَفْضَلُ) مِنْهُ جَهْرًا ... (وَلَعَمْرُ
بِهِ) أَمَّا بِالدُّعَاءِ ... (وَمِنْ آدَابِ الدُّعَاءِ: بَسْطُ يَدَيْهِ وَرَفْعُهُمَا إِلَى صَدْرِهِ) (الاقناع في فقه الامام احمد بن
حنبل، ج ۱ ص ۱۲۶، كتاب الصلوة، باب صفة الصلوة،)

۲۴- علامه منصور ابن يونس بهوتی حنبلی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايی چي: (وَيَدْعُو الْإِمَامُ) اسْتِحْبَابًا (بَعْدَ كُلِّ
صَلَاةٍ مَكْتُوبَةٍ): لِقَوْلِهِ تَعَالَى { فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَلِمْ } [انشراح: ۷] خُصُوصًا بَعْدَ الْفَجْرِ وَالْعَصْرِ لِحُضُورِ الْمَلَائِكَةِ فِيهِمَا
قِيُومَتُونَ. وَمِنْ آدَابِ الدُّعَاءِ: بَسْطُ يَدَيْهِ وَرَفْعُهُمَا إِلَى صَدْرِهِ. (شرح منتهى الارادات، ج ۱ ص ۲۰۶، كتاب
الصلوة باب النية في الصلوة)

۲۵- امام مالک رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: وكان عامر بن عد الله يرفع يديه بعد لاصلوة يدعوا ولا بأس به اذا لم يرفع جدا (الموطأ للإمام مالک، ج ۱ ص ۲۶۳، رقم الحديث ۵۰، رفع اليدين في الدعاء.

۲۶ علامه ابن حجاج مالکی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: وَالسُّنَّةُ الْمَأْمُورَةُ أَنْ لَا يَتْرَكَ الذِّكْرَ وَالِدُعَاءَ عَقِبَ الصَّلَاةِ. وَمِنْ آدَابِ الدُّعَاءِ أَنْ يُثْنِيَ عَلَى اللَّهِ تَعَالَى بِمَا هُوَ أَهْلُهُ بِمَا تيسَّرَ لَهُ وَيُصَلِّي عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَيَدْعُو لِنَفْسِهِ أَوْ لِأَوْلَاهِمْ حَضَرَةً مِنْ إِخْوَانِهِ الْمُسْلِمِينَ يَرَأِي نَفْسَهُ. وَلِيَحْذَرُ أَنْ يَخْصُ نَفْسَهُ بِالِدُعَاءِ دُعَاءُ دُعَائِهِمْ إِذَا كَانَ إِمَامًا فِي الصَّلَاةِ وَيَعْدَهَا فَإِنْ فَعَلَ فَقَدْ خَانَهُمْ. هَكَذَا أورد في الحديث عَلَى مَا رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى. وَكَذَلِكَ يُسْتَحَبُّ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنَ الْمُصَلِّينَ أَنْ يَدْعُو لِنَفْسِهِ وَلِئِنْ حَضَرَهُ مِنْ إِخْوَانِهِ الْمُسْلِمِينَ مِنْ إِمَامٍ أَوْ مَأْمُومٍ وَلِيَحْذَرُوا أَجْمَعًا مِنَ الْجَهْرِ بِالذِّكْرِ وَالِدُعَاءِ وَيَسْطِ الْأَيْدِي عِنْدَهُ أَغْنَى عَنِ الْقِرَافَةِ مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ كَانَ فِي جَمَاعَةٍ فَإِنْ ذَلِكَ مِنَ الْبِدْعِ لِمَا تَقَدَّمَ ذِكْرُهُ اللَّهُمَّ أَلَا أَنْ يُرِيدَ الْإِمَامُ بِذَلِكَ تَعْلِيمَ الْمَأْمُومِينَ بِأَنْ الدُّعَاءَ مَشْرُوعٌ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَيَجْهَرُ بِذَلِكَ وَيَسْطِ يَدَيْهِ عَلَى مَا قَالَهُ الشَّافِعِيُّ - رَحْمَةُ اللَّهِ تَعَالَى - حَتَّى إِذَا رَأَى أَنَّهُمْ قَدْ تَعَلَّمُوا أَمْسَكَ (المدخل لابن الحاج ج ۲ ص ۲۸۰، التنفل في المساجد بتوابع الفرائض)

۲۷- علامه حصكفی الحنفی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: ويكره تأخير السنة الا بقدر اللهم انت السلام الخ قال الحلواني لا بأس بالفصل بالايراد واختاره الكمال، قال الحلبي، ان أريد بالكرهية التنزيهية ارتفع الخلاف قلت: وفي حفظي حملة على القليلة ويستحب أن يستغفر ثلاثا ويقرأ اية الكرسي والمعوذات ويسبح ويحمد ويكبر ثلاثا وثلاثين، ويهلل تمام المائة ويديعو ويختم بسبحان ربك (الدر المختار مع شرح رد المحتار ج ۱ ص ۵۳۰، كتاب الصلوة باب صفة الصلوة)

۲۸- علامه ابن نجيم الحنفی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: رفع الأيدي وقت الدعاء مستحب كما عليه المسلمون في سائر البلاد (البحر الرائق ج ۱ ص ۳۴۱، كتاب الصلوة باب صفة الصلوة)

۲۹- علامه حسن بن عمار شرنبلالی حنفی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: وترفع في دعاء الاستسقاء ونحوه لان رفع اليد في الدعاء سنة وكذلك عند دعائه بعد فراغه من التسبيح والتحميد والتكبير الذي سنذكره عقب الصلوات كما عليه المسلمون في سائر البلدان. (مراق الفلاح شرح نور الايضاح ص ۱۰۷، فصل في كيفية تركيب الصلوة)

۳۰- علامہ ظفر احمد عثمانی رَحْمَةُ اللهِ فَرَمَایِي چي: واعلم أنه قد وقع العرف في ديارنا أنا الامام والقوم يدعون مستقبل القبلة رافعي ايديهم عقيب السلام معا في الظهر والمغرب والعشاء ولا ينحرف الامام في هذه الاوقات عن القبلة وبعد العصر والفجر ينحرف يمينا وشمالا ويقرأ شيئا من الورد جالسا وكذا القوم معه ثم يدعون، فانكر بعض الناس على ذلك بوجهين اما اولاً فلعدم انحراف الامام يمينا وشمالا في الظهر والمغرب والعشاء ودعائه مستدبر للمؤمنين، وقد ثبت أنه صلى الله عليه وسلم كان ينحرف دائما واما ثانيا فلان الدعاء بعد السلام من الصلوة لم يثبت عنه صلى الله عليه وسلم بل عامة الادعية المتعلقة بالصلوة انما فعلها فيها وأمر بها فيها. والجواب عن الأول بأنه قد ثبت عنه صلى الله عليه وسلم أنه دعا في بعض الأحيان مستقبل القبلة مستدبر للقوم، كما سنبينه ان شاء الله تعالى واستنبط منه المحققون أن استقبال القبلة من آداب الدعاء، وعن الثاني بأن الدعاء بعد السلام ثبت عنه صلى الله عليه وسلم قولاً وفعلًا، وانكار ذلك مكابرة كما سيظهر لك ان شاء الله تعالى (اعلاء السنن ج ۳ ص ۱۹۳، كتاب الصلوة باب الانحراف بعد السلام وكيفيته)

بهتره داده چي دعا دستو خخه ورسته وکړی شي

د دیوبند سرخیل: مولانا نصیر الدین الغور غوث شوي رحمہ اللہ فرمائي چي: واماما ورد من الاحاديث في الاذکار عقيب الصلوة فلا دلالة فيها علي الاتيان بها قبل السنة، بل يحمل علي الاتيان بها بعدها لان السنة من لواحق الفريضة وتوابعها ومكملاتها، فلم تكن اجنبية عنها، فما يفعل بعدها يطلق عليه انه بعد الفريضة، وفي فتح القدير السنة ان يفصل بين الفريضة والسنن بذكر قدر اللهم انت السلام اهـ وذلك يكون تقريباً فقد يزيد قليلاً وقد ينقص قليلاً. مولانا نصیر الدین. [حاشية على المشكوة ج ۱ ص ۹۴ حاشية للكتاب الصلوة في الذكر بعد الصلوة]

مفتي اعظم محمد فريد رحمہ اللہ فرمائي چي: د فرضو اود سنتو خخه وروسته اجتماعي دُعا د قولي حديث په بنا باندې مسنونده اود فعلي حديث په بنا باندې غير معمول ده. [فتاویٰ فريديه ج ۲/ ص ۲۵۷].

په بل حای کې ليکي چي: د جمهور و احنافو مثلاً د ابن الهمام، ابن العايدین، ابن نجيم، حلبی او صاحب د (عقايد السنية) په رايه باندې د سنتو خخه وروسته دعا بهتره ده. [فتاویٰ فريديه ج ۲/ ص ۲۵۹]

غنية المستملی ص ۳۳۱ / قبیل فصل فی المکروهات / نووی شرح مسلم ج ۱ / ص ۲۱۸ / باب استحباب ذکر بعد الصلوة / رد المحتار ج ۱ / ص ۳۹۱ / مطلب فی مالوزاد علی العدد الوارد فی التسییح]

صاحب د (تعليق الکوکب الدرّی / ج ۲ / ص ۲۹۱) فرمایي چي: (الاشتغال بالسنة عقيب الفرض افضل من الدعاء) [بحر الرائق / ج ۸ / ص ۳۰۴ / طحطاوی / ص ۲۵۳ الى ص ۲۵۷ / خلاصة الفتاوی / ج ۱ / ص ۹۵ / ارشاد الساری / ج ۲ / ص ۱۴۴].

مولانا عبدالحق (رحمه الله) او دحقاني دمدرسې مفتيان فرمايي: چي له سنتو وروسته په اجتماعي توگه باندي دعا يوه معركة الاراء مسئله گرځيدلې ده، ځيني ددې دعا په پريښودلو کي سختي او افراط او دومه غلو کوي چي دا عمل مطلقا بدعت بولي او ځيني بيا په برعکس دومره غلو کوي چي ددعا بعد السنّت بالالتزام مرتکب کيږي، پداسې حال کي چي حقيقت دادي چي دا دواړه ډلې دا اعتدال له لاري څخه وتلې دي، اصل مسئله داده چي مقدس شريعت ددعا لپاره کوم خاص وقت نه دی مقرر کړی، له رسول الله ﷺ او له صحابه کرامو څخه په اجتماعي او انفرادي هيئت سره دواړه قسمه دعا ثابته ده، همدارنگه په مبارکو احاديثو کي له رسول الله څخه د دبر صلوة (تر لمونځونو وروسته) ددعا کولو ترغيب هم ورکړی شوی دی، په داسې حال کي چي ددبر اطلاق لکه څرنگه چي دمکتوباتو په متصل وخت باندي کيږي نو همدارنگه په منفصل وخت (يعني وروسته له سنتونو) باندي کيږي، لهذا کچيرته وروسته دسنتو څخه په اجتماعي هيئت سره له التزام پرته دعا وغوښتل شي، نو په دې کي شرعا څه قباحته نشته، لکن دا خبره ياد ساتئ چي دا مسئله دفتني او فساد ذريعه مه گرځوئ. (کما قال العلامة يوسف البنوري رحمه الله: الدعاء للامام والمأموم والمنفرد مستحب عقب كل صلوة بلا خلاف ويقول ويستحب أن يقبل على الناس فيدعوا (معارف السنن، ج ۳ ص ۱۲۳، فتاوی حقانيه بشتو ج ۱ ص ۵۲۷)

حضرت عايشه رضی الله عنها فرمايي چي: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ لَمْ يَقْعُدْ إِلَّا مَقْدَارَ مَا يَقُولُ: «اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» وَفِي رِوَايَةِ ابْنِ مُسْكَرَةَ عَلَيْهِ «يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (مسلم رقم الحديث ۱۳۶، ۵۹۲ كتاب المساجد ومواضع الصلوة، باب استحباب الذكر بعد

الصلوة وبيان صفته، داراحياء التراث العربي، بيروت، واللفظ له، سنن الترمذی، رقم الحديث ۲۹۸، سنن ابن ماجه رقم الحديث ۹۴۴)

او حضرت عایشی رضی اللہ عنہا پہ یو بل روایت کی الفاظ داسی دی:

مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْلِسُ بَعْدَ صَلَاتِهِ إِلَّا قَدَرَمَا يَقُولُ: «اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ، وَمِنْكَ السَّلَامُ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» (مسند احمد، رقم الحديث ۲۵۹۷۹، مؤسسة الرسالة، بيروت)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ دلمانخہ شخہ وروستہ صرف دومرہ کیناستلو چي دا کلمات به یی پہ کی ولوستل (اللهم انت السلام، ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والاكرام)

علامہ ظفر احمد العثماني رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: والأحاديث التي ورد فيها الذكر الطويل دبر الصلوة محمولة عندنا على فرض ليس بعده سنة راتبة وان كان بعده سنة فبعد الفراغ منها، وبهذا تجتمع أحاديث الباب بأسرها ووجه الفرق ان الرواتب من توابع الفرائض، فينبغي أداؤها متصلة بها كما هو مقتضى التبعية، ولما ثبت من الأمر بالتعجيل في بعض الرواتب كما سيأتي فالتطبيق (بين احاديث الباب) بالوجه الذي ذكرنا هو الاولى (اعلا: السنن ج ۳ ص ۱۸۸، تحت رقم الحديث ۹۱۰، باب الانحراف بعد السلام وكيفية وسنية الدعاء والذكر بعد الصلوة، ادارة القرآن، كراتشي)

پہ کومو احادیثو کی چي د فرضو شخہ وروستہ او رد ذکر راغلی دی دهغی شخہ هغه فرض مراد دي چي دهغی شخہ وروستہ سنت نه وي او دکومو فرضو شخہ چي وروستہ سنت وي بيا دستو شخہ وروستہ دي اذکار کول پکار دي، حکم چي سنن د فرضو تابع دي، لهذا دست د فرضو پسي متصل پکار دي، لکه خرنگه چي د تابعو الي تقاضی ده، له دي وجي شخہ په بعضو سنتو کی د تعجيل امر راغلی دی، لکه خرنگه چي به لږ وروستہ بيان شي په دي طريقه د احادیثو په مابين کی تطبيق راغلو.

علامہ ابن الهمام فرمائی چي: فَأَمَّا مَا يَكُونُ زِيَادَةً غَيْرَ مُقَارِبَةٍ مِثْلَ الْعَدَدِ السَّابِقِ مِنَ التَّسْبِيحَاتِ وَالتَّحْمِيدَاتِ وَالتَّكْبِيرَاتِ فَيَنْبَغِي اسْتِنَانُ تَأْخِيرِهِ عَنِ السَّنَةِ الْبَتَّةِ، وَكَذَلِكَ آيَةُ الْكُرْسِيِّ. (فتح القدير ج ۱ ص ۴۴۰، كتاب الصلوة باب النوافل، دار الفكر بيروت)

علامه حسن بن عمار بن علی الشربلانی رَحِمَهُ اللهُ فرمائی چي: فصل في الاذکار الواردة بعد الفرض القيام الى السنة متصلا بالفرض مسنون وعن شمس الاثمة الحلواني، لا بأس بقراءة الأورد بين الفريضة والسنة ويستحب للامام بعد سلامه أن يتحول الى يساره لتطوع بعد الفرض وان يستقبل بعده الناس ويستغفرون الله ويقرءون اية الكرسي والمعوذات ويسبحون الله ثلاثا وثلاثين ويحمدونه كذلك ويكبرونه كذلك ثم يقولون لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو على كل شيء قدير ثم يدعون لانفسهم وللمسلمين رافعي ايديهم ثم يمسحون بها ووجه في اخره (نور الايضاح ص ۸۰، فصل في الاذکار الواردة).

خلاصه داده چي ذكرونه او دعا گاني دستو خخه وروسته كول بهتر دي، او كوم شئي چي دستو خخه وروسته وشي، هغه د فرضو خخه هم وروسته شو، حكه چي سنت تابع او مكمل د فرضو دي.

۴- چه سفر كي كه دستو كول ممكن وو نو كول بي پكار دي:

(۱) عن البراء بن عازب رضي الله عنه قال صحبت رسول الله ﷺ ثمانية عشر سفرا فمأريته ترك الركعتين اذا زاغت الشمس قبل الظهر. (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۱۲۱). حضرت براء بن عازب رضي الله عنه فرمائي چي كه په اتلسو سفرونو كي در رسول الله ﷺ سره ووم، نومايه هيڅ سفر كي هم ندي ليدلي چي د زوال خخه وروسته بي دوه ركعتي پريښي وي، د ماسپښين خخه مخكي.

(۲) عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّهُ قَالَ: "صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعًا وَلَيْسَ بَعْدَهَا شَيْءٌ، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا وَيَعْدُهَا رَكْعَتَيْنِ، وَقَالَ: هِيَ وَتُرُّ النَّهَارَ، وَلَا تَنْقُصُ فِي سَفَرٍ وَلَا حَضَرٍ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ أَرْبَعًا، وَصَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ، قَالَ: وَصَلَّى فِي السَّفَرِ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّى بَعْدَهَا رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّى الْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ، وَلَيْسَ بَعْدَهَا شَيْءٌ، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا وَيَعْدُهَا رَكْعَتَيْنِ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، وَيَعْدُهَا رَكْعَتَيْنِ" (طحاوي ج ۱ ص ۲۴۳).

حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه فرمائي چي مادر رسول الله ﷺ سره (په حضر كي دماز يگر) څلور ركعتي لمونځ وكړ او د دينه وروسته هيڅ نه و او د ماښام لمونځ يي درې ركعتي وكړ او د دينه وروسته يي دوه ركعتي (سنت) وكړل او بيا يي وفرمايل چي دادورځي وتردي چي په سفر كي او حضر كي نه كمپري، او د ماخوستن يي څلور ركعتي لمونځ وكړ او د هغې خخه وروسته يي دوه ركعتي سنت وكړل.

حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پہ سفر کې دوه رکعتہ لمونځ وکړ او د هغې څخه وروسته یې هم دوه رکعتہ (سنت) وکړل او د مازيگريې صرف دوه رکعتہ (فرض) وکړل او د مابنام یې درې رکعتہ (فرض) وکړل او د هغې څخه وروسته یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل او د ماخوستن یې دوه رکعتہ (فرض) وکړل او د هغې څخه وروسته یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل.

عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ، فَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي الْحَضَرِ الظُّهْرَ أَرْبَعًا وَبَعْدَ هَارِكَعَتَيْنِ، وَصَلَّيْتُ مَعَهُ فِي السَّفَرِ الظُّهْرَ رَكْعَتَيْنِ وَبَعْدَ هَارِكَعَتَيْنِ، وَالْعَصْرَ رَكْعَتَيْنِ وَلَمْ يُصَلِّ بَعْدَ هَا شَيْئًا، وَالْمَغْرِبَ فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ سَوَاءً، ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، لَا يَنْقُصُ فِي حَضَرٍ وَلَا سَفَرٍ، وَهِيَ وَثَرُ النَّهَارِ، وَبَعْدَ هَارِكَعَتَيْنِ [ترمذی/ ج ۱/ ص ۱۲۳].

يعني عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ فرمایي چہ ما د نبي صلی اللہ علیہ وسلم سره په سفر او په حضر کې لمونځ کړی دی، نو په حضر کې به یې څلور رکعتہ (فرض) وکړه او د هغې پسې به یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل او په سفر کې به یې دوه رکعتہ (فرض) وکړه او د هغې پسې به یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل او د مازيگريې صرف دوه رکعتہ (فرض) وکړل او د مابنام (فرض) به په سفر او په حضر کې د دریو نه کمیدل او ورپسې به یې دوه رکعتہ (سنت) وکړل.

(۳) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَدْعُوا رَكَعَتِي الْفَجْرِ وَإِنْ طَرَدَتْكُمُ الْخَيْلُ». (ابوداود ج ۱ ص ۱۸۶) يعني د سهر سنت په هيڅ حال کې (سفروي او که حضروي) مه پرېږدئ.

(۴) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ رِبَاحٍ الْأَنْصَارِيِّ رضی اللہ عنہ حَدَّثَنَا أَبُو قَتَادَةَ رضی اللہ عنہ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي سَفَرٍ لَهُ فَمَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمِلْتُ مَعَهُ، قَالَ: «انْظُرْ»، فَقُلْتُ: هَذَا رَاكِبٌ، هَذَا رَاكِبَانِ، هَؤُلَاءِ ثَلَاثَةٌ، حَتَّى صِرْنَا سَبْعَةً، فَقَالَ: «احْفَظُوا عَلَيْنَا صَلَاتَنَا» - يَعْنِي صَلَاةَ الْفَجْرِ - فَضَرِبَ عَلَى آذَانِهِمْ فَمَا أَيْقَظَهُمْ إِلَّا حُرُّ الشَّمْسِ فَقَامُوا فَسَارُوا هُنَيْئَةً ثُمَّ نَزَلُوا فَتَوَضَّعُوا وَأَذَّنَ بِلَالٌ رضی اللہ عنہ فَصَلَّوْا رَكَعَتِي الْفَجْرِ، ثُمَّ صَلَّوْا الْفَجْرَ وَرَكِبُوا، فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ: قَدْ فَرَّطْنَا فِي صَلَاتِنَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صلی اللہ علیہ وسلم: «لَئِنْ لَا تَفْرِيطُ فِي النَّوْمِ، لَأَمَّا التَّفْرِيطُ فِي الْيَقَظَةِ. الْحَدِيثُ (ابوداود ج ۱ ص ۶۹).

ترجمه: حضرت عبد الله بن رباح الانصاري فرمائي چہ مونږ ته ابو قتاده حديث بيان کړی دی، چي مونږ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره په یو سفر کې وو، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د لارې څخه یو طرفته شو، زه هم ورسره یو

طرفته شوم، رسول الله ﷺ ماته و فرمايل چي گوره! ماورته وويل دا يوراكب دی، دادوه دي او دا دري دي، تردي چي مونږ اوه كسان شو، نورسول الله ﷺ و فرمايل چي: زمونږ د سهار نگراني و كړئ! يعنې د سهار د لمانځه، نو د دوي په غوږونو باندې پرده واچول شوه، تردي چي په لمړي باندې راوېښ شول، نو خلك راپورته شول، لږ مخكې لاړل، بيا په يوځای كې راكوز شول او د سونه يې و كړل، حضرت بلال ؓ اذان و كړو، بيا ټولو خلكو د سهار دوه ركعتي سنت و كړل، بيا يې فرض و كړل، بيا په سورليو باندې سواره شول، بيا دوي يو بل ته وويل چي زمونږ څخه د لمانځه په باره كې كوتاهي وشوه، رسول الله ﷺ ورته و فرمايل چي: په خوب كې تفصيل نشته، تفصيل دادی چي وېښ وي او لمونځ در څخه پاتې شي.

(۵) عن عامر بن ربيعة رضي الله عنه أنه «رأى النبي صلى الله عليه وسلم صلى السجدة بالليل في السفر على ظهر راحلته حيث توجهت به» [بخاری ج ۱ ص ۱۴۹ / مسلم / ج ۱ / ص ۴۴]

ترجمه: د حضرت عامر بن ربيعة رضي الله عنه څخه روايت دی چي ده رسول الله ﷺ په سفر كې وليده، چي په سورلي باندې يې (نفل) لمونځ كولو، هر طرفته به چي د سورلي مخه شوه.

(۶) وَعَنْ أَمْرِ هَانِي رضي الله عنه قَالَتْ: «لَمَّا كَانَ يَوْمُ فَتْحِ مَكَّةَ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- بِمَاءٍ وَسَتَرْتُ أُمَّ هَانِي وَأُمَّ سَلِيمٍ أُمَّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه بِمِلْحَقَةٍ ثُمَّ دَخَلَ بَيْتَ أُمِّ هَانِي رضي الله عنه فَصَلَّى الضُّحَى أَرْبَعًا رَكَعَاتٍ (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۴۹۶).

حضرت ام هاني رضي الله تعالى عنها فرمائي چي: رسول د مكې مكرمې د فتحې (په سفر كې) د

څانښت څلور ركعتي و كړل.

(۷) قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: «قَدْ فُرِضَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَاةُ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكَعَتَيْنِ، فَكَمَا يَتَطَوَّعُ هَاهُنَا قَبْلَهَا وَمِنْ بَعْدِهَا، فَكَذَلِكَ يُصَلِّي فِي السَّفَرِ قَبْلَهَا وَيَعْدُهَا» (طحاوی ج ۱ ص ۲۴۷).

رسول الله ﷺ په حضر كې څلور او په سفر كې دوه ركعتي (فرض) كول او په سفر او په حضر كې به يې

مخكني او وروستي سنت كول.

(۸) عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ وَعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يَتَطَوَّعَانِ فِي السَّفَرِ قَبْلَ الصَّلَاةِ وَبَعْدَهَا (مجمع

الزوائد ج ۲ / ص ۳۷۱). عبد الله بن مسعود رضى الله عنه و حضرت عائشہ رضى الله تعالى عنها به په سفر کې د فرضو څخه مخکې او وروستې سنتونه کول.

(۹) قَالَ الْإِمَامُ التِّرْمِذِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لَمْ يَخْتَلَفْ أَهْلُ الْعِلْمِ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَرَأَى بَعْضُ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ يَتَطَوَّعَ الرَّجُلُ فِي السَّفَرِ. وَيَقُولُ أَحْمَدُ، وَإِسْحَاقُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى. وَلَمْ تَرَ طَائِفَةً مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ أَنْ يُصَلِّيَ قَبْلَهَا وَلَا بَعْدَهَا. وَمَعْنَى مَنْ لَمْ يَتَطَوَّعْ فِي السَّفَرِ قَبْلَ الرُّخْصَةِ، وَمَنْ تَطَوَّعَ فَلَهُ فِي ذَلِكَ فَضْلٌ كَثِيرٌ. وَهُوَ قَوْلُ أَكْثَرِ أَهْلِ الْعِلْمِ يَخْتَارُونَ التَّطَوُّعَ فِي السَّفَرِ (ترمذی ج ۱ ص ۱۲۴).

د رسول الله ﷺ څخه وروسته د اهل علمو په دې کې اختلاف راغلو، د رسول الله ﷺ د بعضې صحابه وورضى الله عنهم په نيز به په سفر کې نوافل کولې شي او د ا مذهب د احمد او د اسحق دې او بعضې علماء وائي چې د (فرضي) لمونځ څخه مخکې او وروسته نوافل نه دي پکار، د دوي د خبرې معنى داده چې نه کول يې رخصت دی او که چا وکړل نو د هغوی لپاره غټ ثواب دی او دا قول د اکثر و علماء وودى، چې په سفر کې د نوافلو کول پکار دي.

(۱۰) قَالَ الْإِمَامُ النُّووي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَقَدْ اتَّفَقَ الْعُلَمَاءُ عَلَى اسْتِحْبَابِ النَّوَافِلِ الْمُطْلَقَةِ فِي السَّفَرِ وَاخْتَلَفُوا فِي اسْتِحْبَابِ النَّوَافِلِ الرَّائِيَةِ فَكَرَّهَا بَنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمُ وَآخَرُونَ وَاسْتَحَبَّهَا الشَّافِعِيُّ وَأَصْحَابُهُ وَالْجُمْهُورُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى... الخ

امام نووی فرمائي چې په دې د ټولو علماء و اتفاق دی چې مطلق نفل په سفر کې مستحب دي، البته دستوپه باره کې اختلاف دی، حضرت عبد الله بن عمر رضى الله عنه او نور وېرېښي دي او امام شافعي رحمه الله او دده اصحابو او د جمهور و علماء و په نزد د دې کول مستحب دي. (نووی شرح مسلم ج ۱ ص ۲۴۲)

(۱۱): وَسَبَّلَ الْإِمَامُ أَحْمَدُ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ التَّطَوُّعِ فِي السَّفَرِ؟ فَقَالَ: أَرْجُو أَنْ لَا يَكُونَ بِالتَّطَوُّعِ فِي السَّفَرِ بَأْسٌ، فِدْوَى عَنِ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَافِرُونَ فَيَتَطَوَّعُونَ قَبْلَ الْمَكْتُوبَةِ وَبَعْدَهَا، وَرَوَى هَذَا عَنْ عُمَرَ، وَعَلَى، وَأَبْنِ مَسْعُودٍ، وَجَابِرٍ، وَأَنْسٍ، وَأَبْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ [زاد

امام احمد رحمه الله فرمايي چې: په سفر کې سنت کول باک نه لري. حسن بصری رحمه الله فرمايي چې: د رسول الله صلى الله عليه وسلم صحابه ووبه په سفر کې مخکني او وروستي سنوته کول. اوداد حضرت عمر ؓ حضرت علي ؓ حضرت ابن مسعود ؓ حضرت جابر ؓ حضرت انس ؓ حضرت ابو ذر ؓ او حضرت ابن عباس ؓ څخه روايت شوي دي.

۵- مسافة القصر: چې د څومره سفر اراده دي کړې وي قصر به کوي؟

۱- عَنْ شُرَيْحِ بْنِ هَانِئٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَتَيْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا عَنِ الْمَسْجِدِ عَلَى الْخُفَّيْنِ، فَقَالَتْ: عَلَيْكَ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَسَلِّهُ فَإِنَّهُ كَانَ يُسَافِرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْنَاهُ فَقَالَ: «جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مَوْلِيَا لِيَهْنُ لِلْمُسَافِرِ، وَيَوْمًا وَلَيْلَةً لِلْمُقِيمِ». [مسلم ج ۱/ص ۱۳۵]

حضرت شريح بن هاني رضى الله عنه فرمايي چې: زه حضرت عايشې رضى الله عنها ته ورغلم او په موزو باندې د مسح په باره کې مې ترينه پوښتنه وکړه، هغې راته وفرمايل چې: د ابوطالب ځوی (حضرت علي ؓ) ته ورشه ځکه چې هغه به د رسول الله ﷺ سره سفر ته تللو، نو مونږ د حضرت علي ؓ څخه پوښتنه وکړه، نو هغه وفرمايل چې رسول الله ﷺ درې شپې او درې ورځې د مسافر لپاره او يوه شپه او يوه ورځ د مقيم لپاره مقرر کړې وه.

۲- عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ فِي الْمَسْجِدِ عَلَى الْخُفَّيْنِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ مَوْلِيَا لِيَهْنُ لِلْمُسَافِرِ وَلِلْمُقِيمِ يَوْمًا وَلَيْلَةً. [صحيح ابن خبان ج ۱/ص ۳۱۱].

عبد الرحمن بن ابی بکره ؓ د خپل پلار ابوبکره ؓ څخه روايت کوي چې رسول الله ﷺ په موزو باندې د مسحې موده د مسافر لپاره درې شپې او درې ورځې مقرر کړې ده او د مقيم لپاره يې يوه شپه او يوه ورځ مقرر کړې ده.

۳- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ ذِي حُجْرٍ». [بخاری ج ۱/ص ۱۶۷] عبد الله بن عمر ؓ فرمايي چې: رسول الله ﷺ وفرمايل چې: ښځه دې درې ورځې سفرېې محرمه نه کوي.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ أَنْ تُسَافِرَ ثَلَاثًا إِلَّا وَمَعَهَا ذُو فَحْرٍ مِنْهَا». [مسلم ج ۱/ ص ۴۳۴]. ابوهریره رضی اللہ عنہ فرمایا: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا: «و فرمایا: د ہیخ بنحی لپاره نه دې حلال چې بې محرمه درې ورځې سفر وکړي.

۵- عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا يَحِلُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ سَفَرًا يَكُونُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصَاعِدًا، إِلَّا وَمَعَهَا أَبُوهَا، أَوْ ابْنُهَا، أَوْ زَوْجُهَا، أَوْ أَخُوهَا، أَوْ ذُو فَحْرٍ مِنْهَا». [مسلم ج ۱/ ص ۴۳۴].

د ابو سعيد الخدری رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا چې: هیخ داسې بنحی ته چې په الله تعالی او په ورځ د آخرت ایمان لري نه دی جایز چې درې ورځې او یا ددې څخه زیات سفر وکړي، مگر په هغه صورت کې یې کولی شي، چې پلار، یا ځوی، یا میره، یا ورور او یا بل محرم ورسره وي، ددې احادیثو څخه معلومه شوه چې د درې ورځو، شپو لپاره په سفر کې دخل شته او د مسافرو یلو مستحق هغه څوک دی چې د دریو ورځو او شپو په اراده باندې روان وي، په راروانو احادیثو کې بالکل په تصریح سره د مسافر لپاره د دریو شپو او ورځو تعین شوی دی.

۶- عَنْ عَلِيِّ بْنِ رَبِيعَةَ الْوَالِيِّ رضی اللہ عنہ - الْوَلْبَةُ بَطْنُ مِنْ بَنِي أَسَدٍ - قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِلَى كَمْ تُقَصَّرُ الصَّلَاةُ؟ فَقَالَ: "أَتَعْرِفُ السُّوَيْدَ؟" قَالَ: قُلْتُ: لَا، وَلَكِنِّي قَدْ سَمِعْتُ بِهَا، قَالَ: هِيَ ثَلَاثُ لَيَالٍ قَوَاصِدٍ، فَإِذَا أَخْرَجْنَا إِلَيْهَا قَصْرًا الصَّلَاةِ [كتاب الآثار للامام أبي حنيفة برواية الامام محمد ص ۳۹].

د علی بن ربیعۃ الوالی رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې: ما د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه چې د څومره منزل اراده دې کړي وي قصر به کوئ؟ هغه رضی اللہ عنہ راته و فرمایا چې: سویدا مقام پیژنئ؟ ما ورته وویل چې: نوم مې اوریدلی دی لکن پیژنم یې نه، نو هغه رضی اللہ عنہ و فرمایا چې: سویدا د دریو شپو درمیان نهزل په فاصله باندې یو ځای دی، چې کله مونږ ددې ځای په اراده باندې ووځو نو بیا به قصر کوو.

۷- وَبِهِ قَالَ حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي هَيْمٍ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى رضی اللہ عنہ قَالَ: سَمِعْتُ سُؤَيْدَ بْنَ غَفْلَةَ الْجَعْفِي رضی اللہ عنہ يَقُولُ: إِذَا سَافَرْتُمْ ثَلَاثًا فَاقْصِرُوا. [كتاب الحجة ص ۱۶۸ ج ۱]. سوید بن غفلة الجعفی رضی اللہ عنہ فرمایا چې کله دی د درې ورځې سفر (عزم) وکړو نو بیا قصر کوو.

۸- عن عمر رضی اللہ عنہ قال: تقصر الصلوة في مسيرة ثلاث ليالٍ. [کنز العمال ج ۸ ص ۲۳۴] حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی: ددری ورخود فاصلی پہ سفر کی بہ پہ مانجہ کی قصر کوی.

۹- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِيهِ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ «رَكِبَ إِلَى رِيمٍ، فَقَصَرَ الصَّلَاةَ فِي مَسِيرِهِ ذَلِكَ»، قَالَ مَالِكٌ رضی اللہ عنہ: «وَذَلِكَ نَحْوُ مِنْ أَرْبَعَةِ بُرُودٍ». [موطأ امام مالک ج ۱ ص ۱۳۰] سالم رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ زما پلار عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ ماریم مقام تہ سفر کری و و او د سفر پہ وخت کی مہ قصر کولو، یحیی رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ: امام مالک رضی اللہ عنہ فرمایا: چہ: ریم مقام د مدینہ منورہ شخہ تقریباً پہ خلور بریدہ فاصلہ کی دی. (چہ ۴۸ میلہ کیہی).

۱۰- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ، أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رضی اللہ عنہ رَكِبَ إِلَى ذَاتِ النَّصَبِ، فَقَصَرَ الصَّلَاةَ فِي مَسِيرِهِ ذَلِكَ. قَالَ مَالِكٌ رضی اللہ عنہ: وَيَبْنِي ذَاتِ النَّصَبِ وَيَبْنِي النَّبِيَّةَ أَرْبَعَةَ بُرُودٍ. [موطأ امام مالک ج ۱ ص ۱۳۰].

سالم رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ: زما پلار عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ ذات النصب مقام تہ لاہو او قصر مونخ یہ کولو، یحیی فرمائی: چہ امام مالک رضی اللہ عنہ بہ فرمایا: چہ: د مدینہ منورہ او ذات النصب مقام پہ مینخ کی ۴ بریدہ (۴۸ میلہ) فاصلہ دہ.

۱۱- عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ «أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رضی اللہ عنہ خَرَجَ إِلَى أَرْضٍ لَهُ بِذَاتِ النَّصَبِ فَقَصَرَ. وَهِيَ سِتَّةَ عَشَرَ فَرَسًا». [مصنف ابن ابی شیبہ ج ۱ ص ۴۳۴].

عبد اللہ ابن عمر رضی اللہ عنہ خپلی زمکی تہ لاہو چہ پہ ذات النصب کی وہ، نو قصر مونخ بہ یہ وکرو او ذات النصب شپارس فرسخہ د مدینہ منورہ شخہ لری وہ. (چہ داہم ۴۸ میلہ کیہی).

۱۲- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رِبَاحٍ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ، وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَا يُصَلِّيَانِ رَكَعَتَيْنِ رَكَعَتَيْنِ، وَيُفْطِرَانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرُودٍ فَمَا قَوْقُ ذَلِكَ». [بیہقی ج ۳ ص ۱۳۷].

عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ فرمائی: چہ: عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہ او عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہ بہ دوہ رکعتہ مونخ کولو او افطار بہ یہ کولو پہ خلورو بریدو کی او ددی شخہ پہ زیاتو کی.

۱۳- كَانَ ابْنُ عُمَرَ، وَابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقْعُرَانِ، وَيُقْطِرَانِ فِي أَرْبَعَةِ بُرْدٍ وَهِيَ سِتَّةَ عَشَرَ قَرْسَخًا.

[بخاری ج ۱/ ص ۱۴۷]. عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ او عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ به قصر کولو او افطار به یی کولو. په خلورو بریدو کې چې شپاړس فرسخه کیږي.

۱۴- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رِبَاحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ: أَقْصَرُ إِلَى عَرَفَةَ؟ فَقَالَ: «لَا»، قُلْتُ: أَقْصَرُ إِلَى مَرٍّ؟ قَالَ: «لَا»، قُلْتُ: أَقْصَرُ إِلَى الطَّائِفِ وَإِلَى عُسْفَانَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، وَذَلِكَ ثَمَانِيَّةٌ وَأَرْبَعُونَ مِيلًا» وَعَقْدَ يَدَيْهِ.

[مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۴۴۵، ومسند الامام الشافعی ج ۱/ ص ۱۸۵]. عطاء بن ابی رباح رضی اللہ عنہ فرمایي چې: ما د عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ څخه پوښتنه وکړه چې: زه عرفې ته څم، نو قصر به کوم؟ هغه راته وفرمايل چې: نه!، ییامې ورته وویل چې د مړ مقام په اندازه فاصله باندې قصر کولی شم؟ هغه راته وفرمايل چې: نه، ییامې ورته وویل چې: د طایف او د عسفان په اندازه فاصله باندې قصر کولی شم؟ هغه رضی اللہ عنہ راته وویل چې: هو، ددې فاصله اته څلوېښت میله ده او د گوتو په عقد یې راته حساب ولگولو.

۱۵- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: «يَا أَهْلَ مَكَّةَ! لَا تَقْصُرُوا الصَّلَاةَ فِي أَدْنَى مِنْ أَرْبَعَةِ بُرْدٍ مِنْ مَكَّةَ إِلَى عُسْفَانَ».

[معجم الكبير للطبراني بحواله مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۷]. عبدالله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمایي چې: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایلي دي چې: ای اهل مکه وو د خلورو بریدو څخه په کمو کې قصر مه کوئ، خلور بریده د مکې څخه تر عسفان پورې راځي. ددې احادیثو په خلاف لامذهبان وایي چې: د سفر مسافه درې میله ده. [فتاوی ثنائیه ج ۱/ ص ۶۳۰] کله وایي چې: درې میله او یا نه میله ده؟ [فتاوی ستاریه ج ۳/ ص ۵۷].

۶- مسافر چې ترڅو د پنځلسو ورځو د اقامت نیت نوي کړی ترهغې پورې دي

قصر کوي:

۱- عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «كَانَ ابْنُ عُمَرَ رضی اللہ عنہ إِذَا أَجْمَعَ عَلَى إِقَامَةِ خَمْسَ عَشْرَةَ، سَرَحَ ظَهْرَهُ، وَصَلَّى أَرْبَعًا».

[مصنف ابن ابی شیبې ج ۲/ ص ۴۵۵] امام مجاهد رضی اللہ عنہ فرمایي چې: عبدالله بن عمر رضی اللہ عنہ به چې کله د پنځلسو ورځو پنځه اراده وکړه نو د سورلي څخه به یې زین را کوز کړو او خلور رکعت ته مونځ به شروع کړو.

۲- عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ كَانَ ابْنُ عُمَرَ رضی اللہ عنہ إِذَا أَجْمَعَ عَلَى إِقَامَةِ خَمْسَةِ عَشْرَ يَوْمًا سَرَحَ ظَهْرَهُ فَاتَمَّ الصَّلَاةَ.

۱. [كتاب الحجۃ ج ۱/ ص ۱۷۰] عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ به چپی په مکه کې د پنځلسو ورځو د اقامت نیت وکړو نو د سورلی څخه به یې زین کوز کړو او څلور رکعت له مونځ به یې کولو.

۲- عَنْ مُجَاهِدٍ رضی اللہ عنہ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ إِذَا كُنْتَ مُسَافِرًا فَوَطَنْتَ نَفْسَكَ عَلَى أَقَامَةِ خُمْسَةِ عَشَرَ يَوْمًا فَأَتَمَّ الصَّلَاةَ وَإِنْ كَانَتْ لَا تَدْرِي فَأَقْصِرْ. [كتاب الآثار برواية امام محمد ص ۳۹].

د امام مجاهد رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې: حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ وفرمایل چې: کله مسافر وي او په یوځای کې درې د پنځلسو ورځو د پاتې کیدلو اراده وکړه نو بیا مونځ پوره کوه، او که پدې نه پوهیدلی چې څومره ورځې به دلته پاتې کیږم نو بیا قصر کوه.

۳- عَنْ مُجَاهِدٍ رضی اللہ عنہ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ وَأَبْنِ عَبَّاسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: إِذَا هَمَّتَ بِأَقَامَةِ خُمْسَةِ عَشَرَ يَوْمًا فَأَتَمِّ الصَّلَاةَ. [جامع الاسانید ج ۱/ ص ۴۰۴].

امام مجاهد رضی اللہ عنہ د عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ او عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ څخه روایت کوی چې: کله دې د پنځلسو ورځو د پاتې کیدو اراده وکړه نو مونځ پوره کوه.

۴- عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رضی اللہ عنہ قَالَ: إِذَا أَقْدَمْتَ بِلَدَةٍ فَأَقْبَتَ خُمْسَةَ عَشَرَ (يَوْمًا) فَأَتَمِّ الصَّلَاةَ. [كتاب الحجۃ ج ۱/ ص ۱۷۱].

سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ فرمایي چې: کله کوم ښار ته لاړې او هلته پنځلس ورځې پاتې شوې نو پوره له مونځ کوه، د صحابه وو رضی اللہ عنہ او د تابعینو ددې اشارو څخه صراحت معلومه شوه چې که مسافر په یوځای کې د پنځلسو ورځو د پاتې کیدو اراده وکړه نو هلته به مونځ پوره کوي. او داسې شی دی چې د عقل لپاره پکې دخل نشته، نو دا تحدید دوي د ځان څخه نه دی کړی، بلکې ضروريې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه اوریدلی دی او یایې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم عمل لیدلی دی، لهذا د دوي د فتوی د مرقوع حدیث په حکم کې ده، لکن ددې اشارو په خلاف غیر مقلدین لیکي چې: که چېرې یو مسافر په یوځای کې د څلورو ورځو د پاتې کیدو اراده کړي وه نو پوره مونځ به کوي. [فتاوی ثنائیه ج ۱/ ص ۴۰۱].

۷- په سفر کې قصر واجب دی

او پوره څلور رکعتہ فرض لمونځ کول مکروه تحریمي دي

۱- عَنْ عِيسَى بْنِ حَفْصِ بْنِ عَاصِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي: أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: «صَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَ لَا يَزِيدُ فِي السَّفَرِ عَلَى رَكْعَتَيْنِ، وَأَبَا بَكْرٍ، وَعُمَرُ، وَعُثْمَانُ كَذَلِكَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ». [بخاری ج ۱/ ص ۱۲۹].

عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمايي چې زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم سره په سفر کې ملګری شوی يم، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم به په سفر کې د دوو رکعاتو څخه زيات (فرض مونځ) نه کولو او زه د ابوبکر، عمر او عثمان رضي الله عنهم سره هم يوځای شوی يم، هغوی هم داسې کول.

۲- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا (فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ) أَنِي صَحِبْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السَّفَرِ فَلَمْ يَزِدْ عَلَى الرُّكْعَتَيْنِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ، وَصَحِبْتُ أَبَا بَكْرٍ فَلَمْ يَزِدْ عَلَى رَكْعَتَيْنِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ، ثُمَّ صَحِبْتُ عُثْمَانَ فَلَمْ يَزِدْ عَلَى رَكْعَتَيْنِ حَتَّى قَبِضَهُ اللَّهُ، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْوَةٌ حَسَنَةٌ. [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۲].

عبدالله بن عمر رضي الله عنه فرمايي چې: زه د رسول الله صلى الله عليه وسلم په سفر کې ملګری شوی يم، نور رسول الله صلى الله عليه وسلم تر وفاته پورې د دوو رکعاتو څخه زيات نه دي کړي، د ابوبکر صدیق رضي الله عنه سره ملګری شوی يم، هغه رضي الله عنه تر وفاته پورې د دوو رکعتونو څخه زيات (فرض) نه دي کړي، د حضرت عمر رضي الله عنه سره يوځای شوی يم، هغه تر وفاته پورې د دوو رکعتونو څخه زيات (فرض) نه دي کړي، د حضرت عثمان رضي الله عنه سره ملګری شوی يم، هغه رضي الله عنه تر وفاته پورې د دوو رکعتونو څخه زيات (فرض) نه دي کړي او په تحقيق سره الله جل جلاله فرمايلي دي چې: خامخا په تحقيق سره شته ستاسو لپاره په ژوند د رسول الله صلى الله عليه وسلم کې ښايسته نمونه.

۳- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَلَاةُ السَّفَرِ رَكْعَتَانِ مَنْ تَرَكَ السَّنَةَ فَقَدْ كَفَرَ. [رواه ابن

حزم بسند صحيح عمدة القارى ج ۷/ ص ۱۳۳].

عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چې: رسول اللہ ﷺ فرمایلی دي چې: د سفر مونځ دوه رکعتہ دی چا چې (د اسنت طریقہ) پریښودله نو په تحقیق سره هغه کافر شو.

۴- عَنْ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: صَلَاةُ السَّفَرِ رُكْعَتَانِ مَنْ تَرَكَ السُّنَّةَ فَقَدْ كَفَرَ.. [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۴].

حضرت مورق رضی اللہ عنہ فرمائی چې: ما د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه د سفر د مانځه په باره کې پوښتنه وکړه، هغه رضی اللہ عنہ راته و فرمایل چې: د سفر مونځ دوه دوه رکعتہ دی، چا چې ددې طریقې څخه مخالفت وکړو نو په تحقیق سره هغه کافر شو.

۵- وَعَنْ أَبِي الْكَنُودِ رضی اللہ عنہ قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ رضی اللہ عنہ عَنْ صَلَاةِ السَّفَرِ، فَقَالَ: رُكْعَتَانِ تَزَلَّيْنِ السَّمَاءَ إِنْ شَتَّمْتُمْ قُرُودَهُمَا [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۴]. حضرت ابو الکنود رضی اللہ عنہ فرمائی چې: ما د عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ څخه د سفر د مانځه په باره کې پوښتنه وکړه، هغه راته وویل چې: دوه دوه رکعتہ دی، چې د اسمان څخه نازل شوي دي که ستاسو اراده وي نو واپس یې کړئ.

۶- عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ الْكِنْدِيِّ ابْنِ أُخْتِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «فُرِضَتِ الصَّلَاةُ رُكْعَتَيْنِ رُكْعَتَيْنِ ثُمَّ زِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ وَأُقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ» [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۴] د نمر خورثی حضرت سائب بن یزید الکندی رضی اللہ عنہ فرمائی چې مونځ دوه دوه رکعتہ فرض شوی وو، بیا د حضر په مونځ کې اضافہ وشوه او د سفر مونځ په خپل حال باندې برقرار پاتې شو.

۷- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «الصَّلَاةُ أَوَّلُ مَا فُرِضَتْ رُكْعَتَيْنِ، فَأُقِرَّتْ صَلَاةُ السَّفَرِ، وَأُتِمَّتْ صَلَاةُ الْحَضَرِ». [الحديث بخاری ج ۱/ ص ۱۴۸]. حضرت عایشه رضی اللہ عنہا فرمائی چې: په اول کې دوه دوه رکعتہ مونځ فرض شوی وو، بیا د سفر د مونځ په خپل حال پاتې شو او د حضر مونځ پوره کړی شو.

۸- عَنْ عُمَرَ رضی اللہ عنہ قَالَ: صَلَاةُ السَّفَرِ رُكْعَتَانِ، وَالْجُمُعَةُ رُكْعَتَانِ، وَالْعِيدُ رُكْعَتَانِ، ثُمَّ غَيْرُ قَعْرِ، عَلَى لِسَانِ مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ [ابن ماجه ص ۷۶/ نسائی ج ۱ ص ۱۶۲].

حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی چې: د سفر دوه رکعتہ دي، د جمعې مونځ دوه رکعتہ دی، د عیدو کې دوه رکعتہ دي، قصر نه دی په ژبه د محمد ﷺ لوی اختر مونځ دوه رکعتہ دی، چې پوره دي، قصر نه دی په ژبه د محمد ﷺ.

۹- عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمِيَّةٍ رضي الله عنه، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رضي الله عنه: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ، إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا...} فَقَدْ آمَنَ النَّاسُ، فَقَالَ: عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتُ مِنْهُ، فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ «صَدَقَ تَصَدَّقَ اللَّهُ بِهَا عَلَيْكُمْ، فَأَقْبِلُوا صَدَقَتَهُ» [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۱].

حضرت یعلی بن امیة رضی اللہ عنہ فرمائی چي: ما عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ته د [لیس علیکم جناح] آیت پہ بارہ کي وویلی چي اوسن خو خلک پہ امن دی (او پہ دې کي د قصر لپاره شرط د ویري ذکر شوی دی). نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ و فرمایلی چي: په ما باندې هم هغه خبره عجیبه ولگیدله کومه چي: په تا باندې عجیبه لگیدلی ده، بیا ما د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه د دې په باره کي پوښتنه وکړه نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم راته و فرمایلی چي: دا دوه رکعت د الله جل جلاله له طرفه په تاسو باندې صدقه ده لهذا تاسو د الله جل جلاله صدقه قبوله کړئ.

۱۰- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، قَالَ: «فَرَضَ اللَّهُ الصَّلَاةَ عَلَى لِسَانِ نَبِيِّكُمْ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَضَرِ أَرْبَعًا، وَفِي السَّفَرِ رَكْعَتَيْنِ، وَفِي الْخَوْفِ رَكْعَةً» [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۱] عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمائی چي: الله جل جلاله د پیغمبر په ژبه باندې په حضر کي څلور، په سفر کي دوه او د خوف په حالت کي یو رکعت مقرر کړی دی.

۱۱- وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه، قَالَ: «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حِينَ سَافَرَ رَكْعَتَيْنِ وَحِينَ أَقَامَ أَرْبَعًا، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: فَمَنْ صَلَّى فِي السَّفَرِ أَرْبَعًا كُنْ صَلَّى فِي الْحَضَرِ رَكْعَتَيْنِ» [مجمع الزوائد ج ۲/ ص ۱۵۵].

عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمائی چي: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په سفر کي دوه دوه رکعتونه مونځ کولو او په حضر کي یې څلور رکعتونه مونځ کولو، راوي فرمائی چي: عبد الله بن عباس رضي الله عنه و فرمایلی چي: چا چي په سفر کي څلور رکعتونه وکړل هغه د هغه چا په شان دی چي په حضر کي دوه رکعتونه کوي.

۱۲- عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ الْهَذَلِيِّ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: كَيْفَ أَصَلَّى إِذَا كُنْتُ بِمَكَّةَ، إِذَا لَمْ أَصَلِّ مَعَ الْإِمَامِ؟ فَقَالَ: «رَكْعَتَيْنِ سُنَّةَ أَبِي الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ» [مسلم ج ۱/ ص ۲۴۱].

موسی بن سلمة الهذلي رضي الله عنه فرمائی چي: ما د عبد الله بن عباس رضي الله عنه څخه پوښتنه وکړه چي کله زه په مکه کي یم او یواځې مونځ کوم نو څو رکعتونه مونځ وکړم؟ هغه رضي الله عنه راته و فرمایلی چي: دوه رکعتونه کوه. دا سنه د ابو القاسم محمد رضي الله عنه دی.

خلف بن حفص رضی اللہ عنہ د حضرت انس رضی اللہ عنہ خنہ روایت کوي چي: مونږ خلويست انصار شام ته لاږو چي عبد الملک مونږ ته خه وظيفه مقررہ کړي کله چي مونږ را واپس شو او د فج الناقی مقام ته را ورسيدلو نو حضرت انس رضی اللہ عنہ مونږ ته دوه رکعتہ د ماسپنين مونږ را کړو او بيا خپلې خيمې ته لاږو او خلک پاڅيدل او دوه رکعتونو سره يې دوه نور اضافہ کول، نو حضرت انس رضی اللہ عنہ وفرمايل چي: الله تعالی دې د دوي مخونه خراب کړي، په الله تعالی قسم چي دوي نه سنتو ته ورسيدل او نه يې رخصت قبول کړو، شاهدان اوسئ چي ما در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خنہ اوريدلي دي چي يو قوم به په دين کې تعمق کوي لکن دوي به د دين خنہ داسي وزې لکن غشي چي د ښکار خنہ ووزي.

ددې احاديثو خنہ معلومه شوه چي په سفر کې قصر يواځې افضل نه بلکې واجب او ضروري دي، لکن ددې په خلاف لامذهبان ليکي چي قصر صرف افضل دی نور ثلور رکعتہ هم صحيح دي. انزل الابراج ۱/ ص ۱۴۸ [کنز الحقايق ص ۳۴] صلوة النبي صلی اللہ علیہ وسلم ص ۲۸۷.

۸- اقل الحيض وأكثره، د حيض کمه او زیاته موده

۱- عَنْ أَبِي أَمَامَةَ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «أَقْلُ الْحَيْضِ ثَلَاثٌ، وَأَكْثَرُهُ عَشْرٌ» [رواه الطبرانی في الكبير والوسط مجمع الزوائد ج ۱/ ص ۲۸۰]. حضرت ابو امامة رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خنہ روایت کوي چي: اقله موده د حيض درې ورځې ده او اکثره موده د حيض لس ورځې ده.

۲- عَنْ وَائِلَةَ بْنِ الْأَسْعَدِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَقْلُ الْحَيْضِ ثَلَاثَةٌ أَيَّامٌ وَأَكْثَرُهُ عَشْرَةٌ أَيَّامٌ». [دار قطنی ج ۱/ ص ۲۱۹]. وائلة بن الاسقع رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خنہ روایت کوي چي: اقله موده د حيض درې ورځې ده او اکثره يې لس ورځې ده.

۳- عَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: أَذْنَى الْحَيْضِ ثَلَاثَةٌ. [رواه الدارمی ج ۱/ ص ۱۷۲] قلت رجاله رجال مسلم اعلاء السنن ج ۱/ ص ۲۴۷.

۴- عَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «أَذْنَى الْحَيْضِ ثَلَاثَةٌ، وَأَفْصَاهُ عَشْرَةٌ» [دار قطنی ج ۱/ ص ۲۰۹]. يعنی کمه موده د حيض درې ورځې ده او زیاته يې لس ورځې ده.

۵- عَنْ الْحَسَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ عُمَانَ بْنَ أَبِي الْعَاصِ الثَّقَفِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «الْحَائِضُ إِذَا جَاوَزَتْ عَشْرَةَ أَيَّامٍ فَهِيَ بِمَنْزِلَةِ الْمُسْتَحَاضَةِ تَغْتَسِلُ وَتُصَلِّي». [دارقطنی ج ۱/ ص ۲۱۰]. عثمان بن ابی العاص رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایی چې: د حایضی وینه چې د لسو ورځو څخه واوښته نو دا دمستحاضې په شان ده غسل به کوي او مونږ به کوي.

۶- عَنْ سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «أَقْلُ الْحَيْضِ ثَلَاثٌ وَكَثْرَةُ عَشْرٌ». [دارقطنی ج ۱/ ص ۲۱۰].

حضرت سفیان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایی چې اقله موده د حیض درې ورځې ده او اکثره موده یې لس ورځې ده. ددې احادیثو او اثارو څخه معلومه شوه چې کله موده د حیض درې ورځې ده او زیاته موده یې لس ورځې ده لکن ددې احادیثو او اثارو په خلاف غیر مقلدین لیکي چې: د حیض د اقلې او اکثرې مودې تعین په هیڅ حدیث کې نشته. [بدور الأهله ص ۳۵ عرف الجادی ص ۱۶ نزل الازراج ۱/ ص ۴۵ تیسیر الباری ج ۱/ ۲۳۰].

۹- د بې اودسۍ په حالت کې قرآن نه لاس وروړل ناجایز دي

۱- الله ﷻ فرمایی چې لایمسه الا المطهرون. قرآن ته دې لاس نه وروړي مگر پاک خلک.

۲- عَنْ حَكِيمِ بْنِ حِزَامٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَعَثَهُ وَالِيًا إِلَى الْيَمَنِ قَالَ: «لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا وَأَنْتَ طَاهِرٌ». [مستدرک حاکم ج ۳/ ص ۴۸۵] دارقطنی ج ۱/ ص ۱۲۲. رسول الله ﷺ چې کله حکیم بن حزام رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د یمن والی کړ نو یو نصیحت یې دا ورته وکړو چې قرآن ته صرف د پاکۍ په حالت کې لاس وروړه.

۳- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: "لَا يَمَسُّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ" رَوَاهُ النَّظَّارِيُّ فِي الْكَبِيرِ وَالصَّغِيرِ، وَرَجَّاهُ مُوَكَّفُونَ. [مجمع الزوائد ج ۱/ ص ۲۷۶]. د عبدالله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ وفرمایل چې: قرآن ته دې صرف پاک خلک لاس وروړي.

۳- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ مَحْمُودٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ حُزَيْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ فِي الْكِتَابِ الَّذِي كَتَبَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرِو بْنِ حُزَيْمٍ: أَنْ لَا يَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرٌ. [موطأ امام مالک ص ۱۵۸].

حضرت عبدالله بن ابی بکر بن حزم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایی چې: هغه خط چې رسول الله ﷺ عمرو بن حزم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته لیکلي وو په هغې کې دا وو چې قرآن ته به صرف پاک انسان لاس وروړي.

۴- د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چا خبر کړو چې ستا خور او وښی مسلمانان شوي دي، حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د خپلې خور او وښی پسې راغلو د دوي سره یو بل مهاجر

صحابي وو چې حضرت خباب نوميدلو او دوي سورة طه لوستلو، حضرت عمر رضي الله عنه ورته وويل چې: دا تاسو چې كوم كتاب لوستلو، ما ته يې راكړه نو خوريې ورته وويل چې: ته ناپاكيه يې او دې كتاب ته ناپاكان لاس نه شي وروړلی نو پاخيږه غسل او يا اودس وكړ! نو حضرت عمر رضي الله عنه پاڅيدلو، اودس يې وكړو، بيا يې كتاب راواخيستلو او دطه سورة يې ولوستلو، فقام عمر رضي الله عنه فتوضاً ثم أخذ الكتاب فقرأ طه. [دارقطني ج ۱/ ص ۱۲۳].

۵- وګان أبو وائل رضي الله عنه: «يُرْسَلُ خَادِمُهُ وَهِيَ حَائِضٌ إِلَى أَبِي رَزِينٍ رضي الله عنه، فَتَأْتِيهِ بِالْمُصْحَفِ، فْتُمْسِكُهُ بِعِلَاقَتِهِ. [بخاری ج ۱/ ص ۴۳].

حضرت ابو وائل رضي الله عنه به خپله خادمه ابی رزین رضي الله عنه ته ورليږله، پداسې حالت چې دا به حايضه وه، نو دې به قرآن راواخيستلو نو د كړۍ څخه به يې ونيولو.

۶- عبد الرحمن الشافعي رضي الله عنه فرمايي چې: وَلَا يَجُوزُ مَسُّ الْمُصْحَفِ وَلَا حَمْلُهُ لِمُحَدِّثٍ بِإِلْجَاعٍ. [رحمة الامة ص ۱۵].

په اجماع سره يې اودسه سړی قرآن ته لاس نه شي وروړلی او نه يې را اخیستی شي، لکن ددې آیت او د احادیثو او د آثارو او د امت د اجماع په خلاف باندې غیر مقلدین لیکي چې بې اودسه انسان قرآن ته لاس وروړلی شي. [نزل الابراج ج ۱/ ص ۹، عرف الجادی ص ۱۵].

۱۰- سهوې سجدې له سلام څخه وروسته دې او ورپسې د تشهد

لوستل پکار دي

عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رضي الله عنه مَرْفُوعًا وَإِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ، فَلْيَتَحَرَّ الصَّوَابَ فَلْيُتِمِّمْ عَلَيْهِ، ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ. [بخاری ج ۱/ ص ۵۸]

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: كله كوم يو نفر ستاسې په مانځه كې شكې شي نو د صحيح لپاره دې سوچ وكړي او په هغې باندې خپل مونځ پوره كړي، بيا دې سلام وگرځوي، بيا دې دوه سجدې د سهوې لپاره وكړي.

۲- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ شَكَّ فِي صَلَاتِهِ، فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ» [مسند أحمد ج ۱/ ص ۲۰۵، نسائي ج ۱/ ص ۱۴۰، ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۸] رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې څوك شكې شي په مانځه كې نو د سلام څخه دې وروسته دوه سجدې وكړي.

۳- عَنْ ثَوْبَانَ رضی اللہ عنہ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لِكُلِّ سَهْوٍ سَجْدَتَانِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ».. [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۹].

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چې: د هرې سهوي لپاره دوه سجدي دي د سلام څخه وروسته.
۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَلَّمَ، ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْ السَّهْوِ وَهُوَ جَالِسٌ، ثُمَّ سَلَّمَ».. [نسائي ج ۱/ ص ۱۴۹]. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سلام وگرځولو، بيا يې د سهوي لپاره په ناسته باندې دوه سجدي وکړې، بيا يې سلام وگرځولو.

۵- عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى ثَلَاثًا، ثُمَّ سَلَّمَ»، فَقَالَ الْخُرَبَاءُ: إِنَّكَ صَلَّيْتَ ثَلَاثًا، «فَصَلِّ بِهِمُ الرُّكْعَةَ الْبَاقِيَةَ، ثُمَّ سَلِّمْ، ثُمَّ سَجِدْ سَجْدَتَيْ السَّهْوِ، ثُمَّ سَلِّمْ». [نسائي ج ۱/ ص ۱۴۱].
نبي صلی اللہ علیہ وسلم يوه ورځ په سهوه درې ركعتونه مونځ وكړو او سلام يې وگرځولو، نو حضرت خرباق رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل چې تا خود درې ركعتونه مونځ وكړو، نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پاتې ركعت لمونځ هم وكړو، بيا يې سلام وگرځولو، بيا يې د سهوي لپاره دوه سجدي وکړې، بيا يې سلام وگرځولو.

۶- عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی اللہ عنہ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ، ثُمَّ تَشَهَّدَ، ثُمَّ سَلَّمَ» [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۹، ترمذی ج ۱/ ص ۹۰].

نبي صلی اللہ علیہ وسلم يوه ورځ د جماعت په مانځه كې سهوه شو، نو دوه سجدي يې وکړې، بيا يې تشهد وويلو او سلام يې وگرځولو.

۷- عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: صَلَّى بِنَا الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رضی اللہ عنہ فَتَهَضَّ فِي الرُّكْعَتَيْنِ، قُلْنَا: سُبْحَانَ اللَّهِ، قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَمُضَى، قُلْنَا: أَتَمَّ صَلَاتَهُ وَسَلَّمَ، سَجَدَ سَجْدَتَيْ السَّهْوِ، قُلْنَا: انْصَرَفَ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ كَمَا صَنَعْتُ» [ابوداؤد ج ۱/ ص ۱۴۸، ترمذی ج ۱/ ص ۸۳، مسند أحمد ج ۱/ ص ۲۴۷].

زياد بن علاقه رضی اللہ عنہ فرمائي چې: يوه ورځ مغيرة بن شعبه رضی اللہ عنہ مونځ ته مونځ راكولو، نو د دوو ركعتونو څخه وروسته نيغ پاڅيده، (اوله قعدہ يې ونكړه) مونځ ورته د سبحان الله سبحان الله واوږونه وكړل، نو حضرت مغيرة رضی اللہ عنہ هم سبحان الله وويلې، نو كله يې چې مونځ پوره كړو او سلام يې وگرځولو، نو د سهوي لپاره يې دوه سجدي وکړې، نو كله چې د مانځه څخه راوگرځيدلو نو وي فرمايل چې: ما رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ليدلي دي چې همدا سې يې كړی وو لكه څرنگه چې ما وكړل.

۸- عَنْ عَلْقَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ بَعْدَ السَّلَامِ، وَذَكَرَ أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَعَلَ ذَلِكَ. [ابن ماجه ص ۸۶]. حضرت علقمة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د سهوي لپاره د سلام څخه وروسته دوه سجدي وکړې او بيا يې وفرمايل چې رسول الله ﷺ همدا سې کول.

۹- عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ فِي قُعُودٍ أَوْ قَعْدَةٍ فِي قِيَامٍ أَوْ سَلَّمَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ فَلْيَتِمَّ ثُمَّ لِيُسَلِّمْ، ثُمَّ لِيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ يَتَشَهَّدُ فِيهِمَا وَيُسَلِّمُ. [المدونة الكبرى ج ۱/ ص ۱۳۶]. عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايلي دي چې په تاسو کې چې چا د قعود په خاي قيام وکړو او يا يې د قيام په خاي قعود وکړو او يا يې د دوو رکعتونو څخه وروسته سلام وگرځولو، نو دادي مونږ پوره کړي او د سلام څخه دي وروسته دوه سجدي وکړي. بيا دي التحيات ولولي او سلام دي وگرځوي.

۱۰- عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَجَدْنَا السَّهْوِ بَعْدَ السَّلَامِ. [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹] عبدالله بن عباس

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې د سهوي دوه سجدي د سلام څخه وروسته دي.

۱۱- عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ ابْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَسَلَّمْتُ فِي الرُّكْعَتَيْنِ، فَسَبَّحَ الْقَوْمُ فَقَامَ فَأَتَمَّ الصَّلَاةَ، فَلَمَّا سَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ السَّلَامِ قَالَ عَطَاءُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَأَنْطَلَقْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَذَكَرْتُ لَهُ مَا فَعَلَ ابْنُ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، فَقَالَ: «أَحْسَنَ وَأَصَابَ» [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹].

عبدالله بن الزبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يوه ورځ د امامتي په حالت کې په دوو رکعتونو کې سلام وگرځولو، نو خلکو د فتح لپاره سبحان الله وويلې، نو عبدالله بن زبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پاڅيدلو مونږ يې پوره کړو کله يې چې سلام وگرځولو نو د سلام څخه وروسته يې دوه سجدي وکړې، حضرت عطاء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې: زه ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته ورغلم او د عبدالله بن زبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فعل مې ورته ذکر کړو، هغه وفرمايل چې: ښه يې کړي او حق ته رسيدلي دي.

۱۲- عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ ابْنُ حَنْظَلَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صَلَّى صَلَاةَ الْمَغْرِبِ، فَلَمْ يَقْرَأْ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى شَيْئًا. فَلَمَّا كَانَتِ الثَّانِيَةَ قَرَأَ فِيهَا بِفَاتِحَةِ الْقُرْآنِ، وَسُورَةَ مَرَّتَيْنِ، فَلَمَّا سَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ» [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۸] حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د ماښام مونږ وکړو نو په اول رکعت کې يې قرات ونکړو بيا يې په دوهم رکعت کې سورة فاتحه او د وهم سورة دوه ځلې ولوستلو، بيا يې د سلام څخه وروسته د سهوي لپاره دوه سجدي وکړي.

۱۳- عَنْ عُمَرَ بْنِ حُصَيْنٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «فِي سَجْدَتَيِ السَّهْوِ يُسَلِّمُ ثُمَّ يَسْجُدُ ثُمَّ يُسَلِّمُ» [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹].

حضرت عمران بن حصین رضی اللہ عنہ بہ د سجد و د سہو پ بارہ کپی فرمایا چہ سلام بہ گرجوی بیا بہ سجدہ کوی بیا بہ سلام گرجوی.

۱۴- عَنْ أَنَسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي الرَّجُلِ يَهْمُ فِي صَلَاتِهِ لَا يَذَرِي أَرَادَ أَنْ تَقْصَ؟ قَالَ: «يَسْجُدُ سَجْدَتَيْنِ بَعْدَ مَا يُسَلِّمُ». [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۹] حضرت انس رضی اللہ عنہ د ہغہ سہو پ بارہ کپی فرمایا کوم تہ چہ پہ مانخہ کپی و ہم شوی وی او پدی نہ پوہیہ پچی زیاتوالی یی کپی دی او کہ کم والی؟ نو داسہی دپی د سلام خخہ وروستہ دہ سجدی وکری.

۱۵- عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: "صَلَّى بِنَاسِعْدُ بْنُ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ، فَقَامَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ فَقَالُوا: سُبْحَانَ اللَّهِ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ قَبْضِي، فَلَمَّا سَلَّمَ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السُّهُوِ". [طحاوی ج ۱/ ص ۲۹۸].
سعد بن مالک رضی اللہ عنہ یوہ ورغ د جماعت مونخ ورکولو، نو پہ سہوہ د اولو دوور کتونو خخہ وروستہ پاخیدلو یعنہی اولہ قعدہ یی و نکرہ، خلکو د فتحی لپارہ سبحان اللہ سبحان اللہ وویلہی، نو حضرت سعد بن مالک رضی اللہ عنہ ہم سبحان اللہ وویلہ او پہ مانخہ کپی مخکی لارو، بیا یی د سلام خخہ وروستہ د سہو پ بارہ دہ سجدی وکری، ددی تمامو احادیثو پہ خلاف لامذہبان وایی چہ: سجدی د سہو پ د سلام خخہ وروستہ کول نہ دی پکار. [صلوة الرسول ص ۳۱۳ صلوۃ النبی ص ۳۵ و ص ۳۵۲].

۱۱- مقتدی چہ سہوہ شی نو سجدہ سہوہ بہ نہ کوی

۱- عَنْ عُمَرَ رضی اللہ عنہ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَيْسَ عَلَى مَنْ خَلَفَ الْإِمَامَ سَهْوٌ، فَإِنْ سَهَا الْإِمَامُ فَعَلَيْهِ وَعَلَى مَنْ خَلَفَهُ السُّهُوُ، وَإِنْ سَهَا مَنْ خَلَفَ الْإِمَامَ فَلَيْسَ عَلَيْهِ سَهْوٌ وَالْإِمَامُ كَافِيهِ» [دارقطنی ج ۱/ ص ۳۷۷]. رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایا چہ پہ مقتدی باندی سجدہ سہوہ نہ شتہ، کہ امام سہوہ شونو بیا پہ امام او مقتدی دوارو باندی سجدہ سہوہ دہ او کہ مقتدی سہوہ شونو پدہ باندی سجدہ سہوہ نہ شتہ، ددہ لپارہ امام کافی دی.

۲- عَنْ إِبْرَاهِيمَ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ قَالَ: «إِذَا سَهَوْتُ خَلَفَ الْإِمَامُ، وَحَفِظَ الْإِمَامُ، فَلَيْسَ عَلَيْكَ سَهْوٌ، وَإِنْ سَهَا وَحَفِظْتَ فَعَلَيْكَ السُّهُوُ، وَإِنْ لَمْ تَسْجُدِ الْإِمَامُ فَلَا تُسْجُدُ، وَكَذَلِكَ إِذَا سَهَا جَمِيعٌ مِنْ مَعَ الْإِمَامِ أَوْ سَهَا الْإِمَامُ» [کتاب بروایۃ الامام ابی یوسف ص ۳۷].

ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ علیہ فرمایا چہ: کلہ چہ تہ د امام پسہی سہوہ شی او امام نہ وی سہوہ شوی، نو پدہ تا باندی سجدہ سہوہ نہ شتہ. او کہ امام سہوہ شو او تہ نہ وی سہوہ شوی نو بیا پدہ تا باندی سجدہ

سهوہ ده، که امام سجده ونه کره نو ته یی هم مه کوه. همدارنگه که ٲول مقتدیان سهوہ شول نو په یو باندی هم سجده نه شته او که امام سهوہ شو نو په ٲولو باندی سجده سهوہ ده.

۳- علامه محمد بن عبد الرحمن الشافعی رحمۃ اللہ علیہ لیکي چي: ولو سها خلف الامام لم یسجد بالاتفاق. [رحمة الامة فی اختلاف الائمة ص ۴۳]. یعنی په اتفاق د ٲول امت په مقتدیانو باندی چي کله سهوہ شی، سجده سهوہ نه شته.

ددې احادیثو او د اجماع په خلاف لامذهبان وایی چي: کله چي مقتدی سهوہ شي نو سجده سهوہ به کوي. [بدور الاهلة ص ۶۸].

۱۲- د سجدې د تلاوت لپاره اودس شرط دی

۱- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طُهُورٍ [ترمذی ج ۱/ ص ۱۳]. رسول الله ﷺ فرمایي چي: بي اودسه مونخ نه قبليري. او سجده د تلاوت د مانخه د جملې څخه ده، ځکه چي د سجدې د تلاوت لپاره د مانخه په شان نیت، ستر عورت او استقبال القبلة شرط دي او د مانخه په شان تسبیح او تکبیر هم پکې شته، له همدې وجې عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ لاندې فتوی ورکوي.

۲- عَنْ نَافِعٍ رضی اللہ عنہ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ قَالَ: "لَا يَسْجُدُ الرَّجُلُ (سَجْدَةَ التَّلَاوَةِ) إِلَّا وَهُوَ طَاهِرٌ [بيهقي ج ۲/ ص ۳۲۵] یعنی هيڅوک دې بي اودسه سجده د تلاوت نه کوي، لکن ددې په خلاف لامذهبان بي اودسه سجدې د تلاوت ته جايز وایی. [انزل الابراج ج ۱/ ص ۱۴۶].

۱۳- د وینې د وتلو په وجه اودس ماتيري

۱- عَنْ عَائِشَةَ رضی اللہ عنہا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - : "مَنْ أَصَابَهُ قَيْءٌ أَوْ رُعَافٌ أَوْ قَلَسٌ أَوْ قَذَى، فَلْيَنْصَرِفْ، فَلْيَتَوَضَّأْ، ثُمَّ لِيَبْنِ عَلَى صَلَاتِهِ، وَهُوَ فِي ذَلِكَ لَا يَتَكَلَّمُ" [ابن ماجه ص ۸۷].

حضرت عايشة رضی اللہ عنہا فرمایي چي: رسول الله ﷺ فرمایلي دي چي چا د مانخه په وخت کې قئ وکړو یا يې د پوزو څخه وینې لارې، یا ترینه مذي لاره، نو لار دې شي اودس دې وکړي او دهمغه ځای څخه دې مونخ شروع کړي، ترکوم ځای پورې يې چي رسولی وو، پدې شرط چي خبرې يې نه وي کړي.

۲- فاطمې بنت ابی حبیش رضی اللہ عنہا رسول الله ﷺ ته وويلې چي یا رسول الله ﷺ (انی لا أطهر أفأدع الصلوة) یعنی زه نه پاکېږم آیا مونخ پرېږدم؟ نو رسول الله ﷺ ورته وفرمایلي چي: دا درک وینه ده

حيض نه دی، نو کله چې د حيض وینه راغله نو مونځ پرېږده او چې کله د اندازې مطابق هغه ورځې تیرې شوې نو وینه ووینځه او مونځ وکړه. [بخاری ج ۱/ ص ۴۴].

۳- عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ». [کامل ابن عدی ج ۱/ ص ۱۹۳]. رسول الله ﷺ فرمایي چې د هرې روانې وینې څخه وروسته اودس لازمېږي.

۴- عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ تَمِيمُ الدَّارِيُّ رضي الله عنه: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْوُضُوءُ مِنْ كُلِّ دَمٍ سَائِلٍ».. [دار قطنی ج ۱/ ص ۱۵۷].

رسول الله ﷺ فرمایي چې: د هرې روانې وینې څخه وروسته اودس لازمېږي، د تمیم دارې رضي الله عنه په حدیث باندې دوه اعتراضه شوي دي، اول دا چې پدې روایت کې دوه راویان مجهول دي، یو یزید بن خالد او دوهم یزید بن محمد. دوهم دا چې د عمر بن عبد العزیز سماع د تمیم الداری رضي الله عنه څخه نه ده ثابته، لکن ظفر أحمد عثمانی په اعلاء السنن ج ۱/ ص ۱۵۲ کې جواب ورکړی دی چې:

قَالَ فِي السَّعَايَةِ: يَزِيدُ بْنُ خَالِدٍ وَيَزِيدُ بْنُ مُحَمَّدٍ قَدْ اخْتَلَفَ فِيهِمَا، وَقَدْ أُوْتِقُوهُ، كَمَا فِي الْكَاشِفِ لِلدَّهَبِيِّ (جامع للآثار لشيخنا: ص ۱۱) قُلْتُ: وَهُوَ مُعْتَصَدٌ بِالَّذِي قَبْلَهُ، وَارْتَفَعَ قَوْلُ الدَّارِ قُطْنِيِّ بِالْجِهَالَةِ بِتَوَثُّقِ غَيْرِهِ فَإِنَّ الْمَجْهُولَ لَا يُوثَّقُ، وَعَدَمُ سَمَاعِ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رضي الله عنه الْخُلِيفَةِ الرَّاشِدِ مِنْ تَمِيمٍ رضي الله عنه لَا يَضُرُّنَا فَإِنَّ الْإِنْقِطَاعَ فِي الْقُرْنِ الثَّانِي وَالثَّلَاثِ لَيْسَ بِعَلَّةٍ عِنْدَنَا لَا سِمْأَ إِرْسَالٍ مِثْلَ عُمَرَ رَحِمَهُ اللَّهُ.

۵- عَنْ مَعْبَرٍ رضي الله عنه، عَنْ أَيُّوبَ رضي الله عنه، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ رضي الله عنه فِي الرَّجُلِ يَصُقُّ دَمًا، قَالَ: «إِنْ كَانَ الْغَالِبُ عَلَيْهِ الدَّمُ تَوَضَّأَ». [مصنف عبد الرزاق ج ۱/ ص ۱۴۸]. ابن سيرین رضي الله عنه د هغه چا په باره کې چې په لارو کې یې وینې راشي فرمایي چې کله په لارو باندې وینه غالبه وي نو اودس دې وکړي.

فان قيل: چې په غزوة ذات الرقاع کې په حضرت عياذ بن بشر رضي الله عنه باندې د مانځه په حالت کې غشي لگيدل وینې ترې بهيدلې او هغه رضي الله عنه خپل مونځ کولو. قلنا: ۱- داندې ثابته چې ددې واقعې څخه رسول الله ﷺ خبر شوی دی او کنه؟ او که خبر شوی وي نو څه یې ويلي دي؟ ۲- دا وینې چې په دې صحابي باندې روانې وې نو وینې خو نجسې دي نو په نجسو جامو کې دده رضي الله عنه مونځ څرنگه جایز وو؟ فما هو جوابکم عن نجاسة الدم فهو جوابنا عن انتقاض الوضوء. ۳- عياذ بن بشر د قرآن د تلاوت په لذت کې دومره مستغرق وو چې مونځ یې نه پرېښودلو نو د وینو پته هم ورته ونه لگیده، نو دا د

استغراق کیفیت دی، چپ فقهی مسئله ترینه نه شی مستنبط کیدلی. ۴- په وینه باندې د اودس د ماتیدلو احادیث قواعد کلیه دي او دایوه جزئی واقعه ده چپ د قاعدې کلیې سره معارضه نه شي کیدلی ۵- ددې حدیث په سند کې د عقیل په نوم راوي مجهول دی او محمد بن اسحاق ته علماء د جرحې او تعدیل د جال من الدجاله وایي.

فان قيل: چپ په بخاری ج ۱/ ص ۲۹ کتاب الوضوء، باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين ... الخ کې یې د حسن بصری رحمته الله علیه د ابن ابی اوفی رضی الله عنه، د ابن عمر رضی الله عنه او د طاوس رضی الله عنه آثار هم تعلیقاً ذکر کړی دي چپ په وینه باندې د اودس نه ماتیدل ترینه معلومېږي.

قلنا: ۱- دا اثار سندونه نه لري او لامذهبان وایي چپ بې سنده حدیث لره اعتبار نه شته. ۲- د صحابه وو او تابعینو اثارو د دواړو طرفونو ته شته، د امام بخاری استاذ ابن ابی شیبې په خپل مصنف (باب اذا سال الدم او قطر او برز فیه الوضوء) کې ډیر اثار راوړي دي، چپ د صحابه وو رضی الله عنه او د تابعینو په نیز ترینه د اودس ماتیدل را معلومېږي. ۳- کوم اثار چپ په وینه باندې د اودس په نه ماتیدلو دلالت کوي په هغه ټولو کې دا تاویل هم کیږي چپ د هغه د عذر په حالت باندې ور حمل دي. ۴- په وینه باندې د اودس د ماتیدلو په باره کې ډیر مرفوع احادیث دي کما مر. لهذا اثار د مرفوعو احادیثو مقابله نه شي کولای، بلکې ترجیح به مرفوع حدیث ته وي او یا به د تطبیق لپاره په اثارو کې تاویل کیږي.

فان قيل: چپ په بخاری ج ۱/ ص ۲۹ (باب من لم ير الوضوء الا من المخرجين ... الخ) کې د حسن بصری رحمته الله علیه دا قول ذکر شوی دی (ما زال المسلمون يصلون فی جراحاتهم) یعنې همیشه وو مسلمانان چپ په زخمونو کې به یې مونځونه کول. قلنا: د حسن بصری رحمته الله علیه ددې قول څخه هغه زخمونه مراد دي چپ وینه ترینه نه وي روانه او ددې دلیل دادی چپ د امام بخاری رحمته الله علیه استاذ په مصنف ابن ابی شیبې کې په صحیح سند باندې د حسن بصری رحمته الله علیه دا قول را نقل کړی دی، چپ: انه كان لا يرى الوضوء من الدم الا ما كان سائلاً.

د حسن بصری رحمته الله علیه په نیز په وینه باندې اودس نه شته مگر په هغه وینه باندې شته دی چپ روانه وي. [مصنف ابن ابی شیبې / باب اذا سال الدم او قطر او برز فیه الوضوء].

۱۴- نجاسة المنی

وکتوری اهل حدیث وایی چې منی پاکه ده (نزل الابرار ص ۴۹ ج ۱ کنز الحقایق ص ۱۶ عرف الجادی ص ۱۹/ بدور الاهله ص ۱۵/ فتاوی نذیریہ ج ۱ ص ۳۳۵) اودا حنافو په نیز نجسه ده (هدایه ص ۷۳)

نتیجه الاختلاف:

- ۱- که په یو گیلان او بوکې یو خاڅکی منی وغورزیدل، نو دوکتوری اهل حدیثو په نیز دا اوبه پاکې دي څښل یې جایز دي ځکه دواړه پاک شيان یو ځای شول، اودا حنافو په نیز ناجایز دي.
- ۲- په منی باندې په لړلو جامو کې دوکتوری اهل حدیثو په نیز لمونځ جایز دی اودا حنافو په نیز ناجایز دی.

دلائل النجاسة:

۱- عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ: الْمَنِيُّ وَالْمَذْيُ وَالْوَدْيُ وَدَمُ الْخَيْضَةِ وَدَمُ الْبَقَائِ نَجَسٌ لَا يَصْلِي بِثَوْبٍ وَقَع فِيهِ شَيْءٌ مِنْ ذَلِكَ حَتَّى يَغْسَلَ (الجامع الصحيح للإمام الربيع ص ۳۲ ج ۲).

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمایي چې: رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې: منی، مذی، ودي، دخیض وینه او دنفاس وینه (تول) نجس دي په کومو جامو چې په دوي کې څه لگیدلي وي نو په هغو جامو کې لمونځ ندی جایز، ترڅو چې ونه وینځلی شي، په دی صحیح حدیث کې په دریو طریقو دمنی نجاست بیان شو.

اول: رسول الله صلی الله علیه وسلم صراحتاً منی ته نجس وویلې.

دوهم: منی یې د مذی، ودي، دخیض دویني، اودنفاس دویني سره یو ځای ذکر کړه نو منی ددی اتفاقاً نجاستو په شان نجسه ده.

دریم: نبی صلی الله علیه وسلم فرمایلي چې په منی باندې لړلو جامو کې تر هغه پورې لمونځ نه کېږي ترڅو چې ونه وینځلی شي.

۲- حضرت میمونہ رضی اللہ عنہا فرمائی چى ما رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ دجنابت ثخنہ دغسل لپارہ اوبہ کینودلې، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دوه یادرې خلې لاسونه ووينخل ییایې په لپه کې اوبه راواخستلې او په مخصوصه (په منی لړلى حصه) یې اوبه واچولې هغه یې په چپ لاس ووينخلو، ییایې همداچپ لاس په ځمکه وسولولو اوبه یې ووينخلو (صحیح البخاری ج ۱ ص ۴۰)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دلاس په وینخلو کې ځکه مبالغه وکړه چې منی نجسه ده لکه نن صبا خلک دغټې استنجا څخه وروسته لاس په صابون وینځي ځکه چې په نجاست کې استعمال شوی وي.

۳- در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم څخه نده ثابته چى په منی باندې لړلو جامو کی یې صرف یو ځل لمونځ کړی وي نو که منی پاکه وی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خو به دیان دجواز لپاره صرف یو ځل په منی باندې په لړلو جامو کی لمونځ کړی وو همدارنگه دهیڅ صحابی، تابعي او تبع تابعي څخه ندي ثابت چې په منی باندې لړلو جامو کی یې لمونځ کړی وي.

۴- الله جل جلاله منی ته ماء مهين يعنى ذليله اوبه ويلى دي الم نخلقكم من ماء مهين نو که منی پاکه وی نو الله جل جلاله به ورته ذليله اوبه نه ویلې؟

۱- عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَاطِبٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، أَنَّهُ اعْتَمَرَ مَعَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه)، فِي رَكْبٍ فِيهِمَا عُمَرُ بْنُ الْعَاصِ (رضي الله عنه) وَأَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه) عَرَسَ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، قَرِيبًا مِنْ بَعْضِ الْبِيَاهِ. فَاحْتَلَمَ عُمَرُ (رضي الله عنه)، وَقَدْ كَادَ أَنْ يُصْبِحَ، فَلَمْ يَجِدْ مَعَ الرَكْبِ مَاءً. فَرَكِبَ، حَتَّى جَاءَ الْمَاءَ، فَجَعَلَ يُغْسِلُ مَا رَأَى مِنْ ذَلِكَ الْإِحْتِلَامِ، حَتَّى أَتَى، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْعَاصِ (رضي الله عنه): أَصَبَحْتَ وَمَعْنَا ثِيَابٌ، فَدَعَا ثَوْبَكَ يُغْسَلُ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ (رضي الله عنه): وَاعْجَبَا لَكَ يَا ابْنَ الْعَاصِ! لَيْنَ كُنْتَ تَجِدُ ثِيَابًا أَفْكُلُ النَّاسُ يَجِدُ ثِيَابًا؟ وَاللَّهِ لَوْ فَعَلْتُمْ هَذَا كَانَتْ سُنَّةٌ. بَلْ أَغْسِلْ مَا رَأَيْتَ، وَأَنْضِضْ مَا لَمْ أَرِ (موطا امام مالك: ۳۶).

ترجمه: د حضرت عمر رضی اللہ عنہ احتلام وشو او سهر نژدې شو نو په قافله کې یې اوبه پیدا نکړې نو اوبو ته لاړو ییایې په منی باندې ککړ ځایونه وینخل تردې چې ښه رڼا شوه نو عمرو بن العاص رضی اللہ عنہ ورته وفرمایل: چې تاسو سهر کړو مونږ سره پاکې جامې شته هغه واغونډه (او مونږ ته امامت وکړه) نو حضرت عمرو ته وفرمایل چې تعجب ده چې که تاسو سره پاکې جامې وي نو هر چا سره خو نشته که زه داسې وکړم نو دا به یوه طریقه جوړه شي، زه چې منی وگورم هغه وینځم او چې وې نه گورم هلته اوبه شیندم.

۲- عَنْ أَلْعَدَنِ بْنِ مُعَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ: عَرَسْنَا مَعَ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه بِالْأَبْوَاءِ ثُمَّ سِرْنَا حِينَ صَلَّيْنَا الْفَجْرَ حَتَّى ارْتَفَعَتِ النَّهَارُ فَقُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه: إِنِّي صَلَّيْتُ فِي إِذَا رَأَيْتُ فِيهِ اخْتِلَامًا مَوْلَاكُمْ أَعْسَلُهُ، فَوَقَفَ عَلَيَّ ابْنُ عُمَرَ رضي الله عنه فَقَالَ: الْزِلْ فَأَطْرَحْ إِذَا رَأَيْتَ وَصَلَّ رُكْعَتَيْنِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ ثُمَّ صَلِّ الْفَجْرَ فَقَعَلْتُ (المدونة الكبرى ج ۱ ص ۲۲)

ترجمه: حضرت جبیر حضرت عبد الله ابن عمر ته وفرمايل: ما په داسې لنگ کې لمونځ وکړو چې هغه کې زما احتلام شوی وو او وينځلې مې نه وو، نو حضرت عمر زما د وجې نه ودریدو او وې فرمايل چې کوز شه جامې دې بدلې کړه او دوه رکعت سنت وکړه او بيا اقامت وکړه او بيا دسهار لمونځ وکړه حضرت جبیر فرمايي چې ما هم داسې وکړه.

۳- عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضي الله عنه قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: أَصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي آتَى فِيهِ أَهْلِي؟ قَالَ: "نَعَمْ، إِلَّا أَنْ تَرَى فِيهِ شَيْئًا فَتَغْسِلَهُ." (موارد الظمان ج ۱ ص ۸۲)

ترجمه: یو سړي در رسول الله صلى الله عليه وسلم نه پوښتنه وکړه چې ایا په هغه جامو کې لمونځ کولی شم چې په هغه کې مې دخپلې بي بي سره جماع کړې وي رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې هو مگردا چې مني ورباندې پرته وي نو هغه ووينځه.

۴- عَنْ خَالِدِ بْنِ أَبِي عَزَّةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه، فَقَالَ: إِنِّي اخْتَلَمْتُ عَلَى طَيْفَسَةٍ، فَقَالَ: «إِنْ كَانَ رَطْبًا فَاغْسِلْهُ، وَإِنْ كَانَ يَابِسًا فَاَحْكُمْهُ، وَإِنْ خَفِيَ عَلَيْكَ فَاَرْشُشْهُ» (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۸۵)

ترجمه: یو سړي د حضرت عمر نه پوښتنه وکړه چې زما په خپلو جامو کې احتلام وشو حضرت عمر ورته وفرمايل چې که لمده وي، نو وې مينځه او که وچه وي نو وې گره وه او که مشکوکه وي نو اوبه پرې وپاشه.

۵- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ فِي الْمَنِيِّ إِذَا أَصَابَ الثَّوْبَ: «إِذَا رَأَيْتَهُ فَاغْسِلْهُ وَإِنْ لَمْ تَرَهُ فَاَنْضَحْهُ» (طحاوي ج ۱ ص ۴۳)

حضرت عائشه رضی الله عنها فرمايي چې کله په جامو باندې مني لگیدلي وي نو که ښکاریده نو وې مينځه او که نه ښکاریده نو اوبه ورباندې پاش کړه.

۶- عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ رضي الله عنه أَنَّهُ سَأَلَ أُخْتَهُ أُمَّ حَبِيبَةَ رضي الله عنها زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُهَا فِيهِ؟ فَقَالَتْ: (نَعَمْ إِذَا لَمْ يَرَفِ فِيهِ أَذَى) (ابوداود ج ۱ ص ۵۳)

حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دخیلی خورام المؤمنین ام حبیبہ رضی اللہ عنہا خنہ پوئنتہ و کره چي ايارسول الله صلى الله عليه هغه جامو کي لمونخ کولو چي جماع به يي په کي کړې وه؟ نو ام حبیبې رضی اللہ عنہ و فرمايل هو مگر دا چي مني به پرې لگيدلې وه.

۷- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، قَالَ: فِي الْمَنِيِّ يُصِيبُ الثَّوْبَ «إِنْ رَأَيْتَهُ فَاغْسِلْهُ، وَإِلَّا فَاغْسِلِ الثَّوْبَ كُلَّهُ» (طحاوي ج ۱ ص ۴۳)

ترجمه: په جامو به چي مني لگيدلې وه نو ابو هريره رضی اللہ عنہ به فرمايل چي که د مني خای درته ښکاریدو نو صرف هغه و مینځه او که نه ښکاریدو نو ټولې جامې و وینځه.

۸- عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ رضي الله عنه، قَالَ: سُئِلَ جَابِرُ بْنُ سَمْرَةَ رضي الله عنه وَأَنَا عِنْدَهُ، عَنِ الرَّجُلِ يُصَلِّي فِي الثَّوْبِ الَّذِي يُجَامِعُ فِيهِ أَهْلَهُ، قَالَ: «صَلِّ فِيهِ، إِلَّا أَنْ تَرَى فِيهِ شَيْئًا فَتَغْسِلْهُ وَلَا تَنْضَحْهُ، فَإِنَّ النَّضْحَ لَا يَزِيدُهُ إِلَّا شَرًّا» (طحاوي ج ۱ ص ۴۴)

ترجمه: حضرت جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ فرمايي چي د جماع په جامو کي لمونخ کولی شی مگر دا چي مني ورباندې لگيدلې وي نو وې مینځه او او به پرې مد پاشه ځکه چي هغه يي نور هم گنده کوي.

۹- عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ رَشِيدٍ رضي الله عنه، قَالَ: سُئِلَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ رضي الله عنه عَنْ قُطَيْفَةٍ، أَصَابَتْهَا جَنَابَةٌ لَا يَذَرِي أَيْنَ مَوْضِعُهَا، قَالَ: «اغْسِلْهَا» (طحاوي ج ۱ ص ۴۴)

ترجمه: يو څادر چي مني ورباندې لگيدلې وي لکن خای يي ورک وي نو حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمايي چي بيا ټول څادر و وینځه.

۱۰- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «كُنْتُ أَفْرُكُ الْمَنِيَّ مِنْ ثَوْبِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَانَ يَابِسًا، وَأَغْسِلُهُ أَوْ أَمْسَحُهُ، إِذَا كَانَ رَطْبًا» (طحاوي ج ۱ ص ۴۱)

حضرت عایشه رضی اللہ عنہا فرمايي چي ما به در رسول الله صلى الله عليه وسلم د جامو څخه لمدہ مني وینځله او و چه به مې گره وله.

۱۱- عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ . قَالَ : أَتَى عَلِيَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عَلَى بَيْتِ أَذَى مَاءٍ فِي رُكُوتَيْسٍ . فَقَالَ : «يَا عَمَّارُ ! مَا تَصْنَعُ ؟» . قُلْتُ : يَا رَسُولَ اللَّهِ ! يَا أَبَى وَأُمِّي . أَغْشَلُ ثَوْبِي مِنْ نَخَامَةِ أَمَّا بَيْتُهُ فَقَالَ : «يَا عَمَّارُ ! إِنَّمَا يُغْشَلُ الثَّوْبُ مِنْ خُمُسٍ : مِنَ الْعَاطِطِ وَالْبَوْلِ وَالْقَى وَالْدَّمِ وَالْمَنَى . يَا عَمَّارُ . مَا نَخَامَتُكَ وَذُمُوعُ عَيْنَيْكَ وَالسَّاءُ الَّذِي فِي رُكُوتِكَ إِلَّا سَوَاءً» (دارقطني ج ۱ ص ۱۲۷)

ترجمه: حضرت عمار بن یاسر رضی اللہ عنہ یو ورخ دخیلو جامو څخه لارې وینځلې نور رسول الله صلی الله علیه وسلم ورته وفرمایل چې لارې او دسترگو او ښکې او بوشکې اوبه په پاکۍ کې یو برابر دي جامې دپنځو شیانو څخه وینځلې شي چې غائط دي . بول دي . قی دی . وینده او منی ده .

فانقل: چې دچه منی د جامو څخه گرولی شي او په گرو لو باندې نه زایلېږي نو که منی نجس وای نو گرو ل په پکې کافي نه وو؟

قلنا: د وچې منی گرو ل د طهارت دلیل ندی . کنه یا پاک دی چې بول او غائط هم پاک شي . ځکه داهم د یو یا نور څپلیو څخه گرو ل کېږي . ځانګړی د بول او غائطو د طهارت پیر کې هیچا قبول ندی کړی .

فانقل: چې په یو حدیث کې راغلي چې منی د بلغسو په شان ده؟

قلنا: هغه تشبیه په لزوجت . سلیخناک والي کې ده یعنې که بنغم چې سلیخناک دی د اوبو د اړولو په وجه زړه پاکېږي بلکې پکار دی چې اول یې په ډکې جامو نه لږې کړي او یوازې د ریشپ و ښار ګه شي هم ده .

خلاصه: دا ټول احادیث په دې دلالت کوي چې منی نجسه ده ځکه چې د جامو صفایي د نجس شي څخه کېږي . لکن ددې ټولو احادیثو په خلاف غیر مقلد نواب صدیق حسن خان لیکي چې (در نجاست منی ادمی دلیل نیامد) بدور الا هله ص ۱۵) غیر مقلد نواب نور الحسن لیکي چې: منی هر چند پاک است (عرف الجادی ص ۱۰) نواب وحید الزمان لیکي چې: والمنی طاهر سواء کان رطبا او یا بسا مغلظا او غیر مغلظا (کنز الحقائق ص ۱۶، نزل الابراج ص ۴۹)

۱۵- نجاسة الخمر والدم

۱- قال الله تعالى: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْبَيْسُ وَالْأَلْصَابُ وَالْأَزْأَلُ رُجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. (۹۰) المائدة).

۲- وقال الله تعالى: (قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ فَحَرَّمَ مَا عَلَى طَائِعٍ يَضَعُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا سَفُوحًا أَوْ لَحْمَ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ (الاعراف: ۱۴۵).

۳- عَنْ أَبِي ثَعْلَبَةَ الْخُسَنِيِّ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُ سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِنَّا نَجْأُورُ أَهْلَ الْكِتَابِ وَهُمْ يَطْبَخُونَ فِي قُدُورِهِمُ الْخَزِيرَ وَيَشْرَبُونَ فِي آيَتِهِمُ الْخَمْرَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ وَجَدْتُمْ غَيْرَهَا فَكُلُوا فِيهَا وَاشْرَبُوا، وَإِنْ لَمْ تَجِدُوا غَيْرَهَا فَارْحَضُوا بِالْمَاءِ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا». (ابوداود ج ۲ ص ۱۷۱)

ترجمہ: ابی ثعلبہ رضی اللہ عنہ فرمائی ہے ماہر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خنخہ پوہنتنہ وکړه چې مونږ د یهودو سره گاونډیان یوو هغوي په گټوو کې د خنزیر غوښې پخوي او په خپلو لوبڼو کې شراب نسکي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرماییل چې که نور لوبڼي وه نو هغوي کې خورا او خنباک کوئ او که نه وه نو همدغه وینځی او خوراک او خنباک په کې کوئ.

۴- عَنْ عِثْمَانَ رضی اللہ عنہ قَالَ: اجْتَنِبُوا الْخَمْرَ، فَإِنْ رَسُلَ اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمَاهَا أَمْ الْخَبَاثَاتِ. (المقاصد الحسنة ص ۲۰۲)

حضرت عثمان فرمائی چې د شرابو خنخہ خان ساتئ ځکه چې رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته د گندګۍ مور ويلي ده.

۵- عَنْ أَبِيهِ وَأَبِي الْحَضَرَمِيِّ رضی اللہ عنہ، أَنَّ طَارِقَ بْنَ سُؤَيْدٍ الْجُعْفِيَّ رضی اللہ عنہ، سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْخَمْرِ، فَتَهَاةً - أَوْ كِرَةً - أَنْ يَصْنَعَهَا، فَقَالَ: إِنَّمَا أَصْنَعُهَا لِلدَّوَاءِ، فَقَالَ: «إِنَّهُ لَيْسَ بِدَوَاءٍ، وَلَكِنَّهُ دَاءٌ» (مسلم ج ۲ ص ۱۶۳)

ترجمہ: حضرت طارق د شرابو په باره کې د رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خنخہ پوہنتنہ وکړه نو رسول اللہ منعه کړو او وې فرماییل چې دا دوانه ده بلکې مرض دی.

۵- عَنْ سَلَمَانَ بْنِ مُوسَى رضی اللہ عنہ قَالَ: "لَمَّا افْتَتَحَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ رضی اللہ عنہ الشَّامَ نَزَلَ آمِدٌ، فَأَعْدَلَهُ مِنْ بَهَامِنِ الْأَعَاجِمِ الْحَمَامُ دَلُوكًا عَجَنًا بِالْخَمْرِ، وَكَانَ لِعَمْرِ رضی اللہ عنہ عِيُونًا مِنْ جَبُوشَةٍ يَكْتَبُونَ إِلَيْهِ بِالْأَخْبَارِ، فَكَتَبُوا إِلَيْهِ بِذَلِكَ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عَمْرُ رضی اللہ عنہ: إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ الْخَمْرَ عَلَى بَطُونِكُمْ وَأَشْعَارِكُمْ وَأَبْشَارِكُمْ. (كنز العمال ج ۹ ص ۵۲۳)

ترجمہ: خالد بن ولید رضی اللہ عنہ چې کله شام فتحه کړو نو د آمِد په ښار کې قیام وکړو نو د هغه ځای عجمو خلکو ورته حمام او د شرابو سره خلط شوي خوشبويي تیاره کړه، حضرت عمر رضی اللہ عنہ خبر شو نو خط روته ولیږلو چې اللہ تعالیٰ شراب ستاسو په گیدو او ستاسو په پوستکو او ستاسو په ویختو حرام کړي دي.

۶- عن ابی عثمان والربیع وابی حارثة قال بلغ عمر ان خالد بن الولید دخل الحمام فتدلك بعد النورة بخبر عصفر معجون بخمر فكتب الیه بلغنی انک تدلك بخمر وانه قد حرم ظاهر الخمر وباطنها وقد حرم مس الخمر كما حرم شربها فلا تمسوها اجسامکم فانها نجس. (کنز العمال ج ۹۱- ۵۲۲)

ترجمہ: حضرت عمر رضی اللہ عنہ چا خبر کرو چي خالد بن وليد داسي خوشبويي استعمال کري ده چي شراب په کي خلط شوي دي، نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل چي اللہ تعالیٰ ظاهر او باطن دشرابو حرام کړی دی اولاس وروړل يې داسي حرام کړي دي لکه څکل يې چي حرام کړي دي نو شراب په بدن مه لگوئ ځکه دا نجس دي.

۷- عَنْ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: «إِذَا أَصَابَ ثَوْبَكَ خَمْرًا غَسِلَهُ هُوَ أَشَدُّ مِنَ الدَّمِ» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۹۳)

ترجمہ: مجاهد فرمايي چي په جامو دي شراب ولگيده نو وي مينځه ځکه دا دويني څخه زيات نجس دی.

۸- حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، فِي الْحَبِّ يَقْطُرُ فِيهِ الْقَطْرُ مِنَ الْخَمْرِ أَوِ الدَّمِ قَالَ: يُمْلَأُ (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۶۷)

ترجمہ: په کوم منگي کي چي شراب يا وينه يو څاڅکی وغورزيږي نو حسن بصري رحمه الله فرمايي چي ټول منگي واړه وي.

۹- عَنْ نَافِعٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، «أَنَّهُ رَأَى فِي ثَوْبِهِ دَمًا فَغَسَلَهُ، فَبَقِيَ أَثَرُهُ أَسْوَدَ، وَدَعَا بِمِقْصَصٍ فَقَرَّضَهُ» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۹۸)

ترجمہ: حضرت عبد الله ابن عمر د خپلو جامو څخه وينه و مينځله خو بيا يې هم تور والي پاتې وه نو بيا يې هغه ځای قينچي کړو.

۱۰- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «الْقَى عَوَا خَمْرًا وَالدَّمُ مِمَّا نَزَلَتْ» يَعْنِي: فِي الثَّوْبِ. (مصنف ابن أبي شيبة ج ۱ ص ۱۹۳)

ترجمہ: حسن بصري رحمه الله فرمايي چي: شراب وينه او قی د جامو په ناپاکۍ کي يو برابر دي.

۱۱- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَبِي حُبَيْشٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنِّي لَا أَظْهَرُ أَفَادِعَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَاتْرَكِي الصَّلَاةَ، فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا، فَأَعْلِي عَنْكَ الدَّمَ وَصَلِّي». (بخاری ج ۱ ص ۴۴)

حضرت عائشہ رضی اللہ عنہا فرمائی: دفاطمی بنت حبیش در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خنہ پوئستہ وکړه چې زما وینه نه درېږي ایا زه لمونځ پرېږدم؟ نو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمایل چې دا درگ وینه ده د حیض نه ده، چې کله د حیض ورځې راغلې نو لمونځ پرېږده او چې کله دعادت مطابق هغه ورځې تېرې شوې نو وینه ووینځه او لمونځ وکړه.

دا این، احادیث او اثر په دې دلالت کوي چې شراب او وینه نجسه ده لکن ددې په خلاف غیر مقیدین لیکي چې شراب او وینه دواړه پاک دي (الروضة الندی ج ۱ ص ۲۱، عرف الجادی ص ۲۳۷، بدور الاحله ص ۱۵)

۱۶- سمار سنت د فرضو څخه وروسته د لمر د راختلو څخه مخکې مکروه دي:

(۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاتَيْنِ: بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ" (بخاری ج ۱ ص ۸۲ / مسلم ج ۱ ص ۲۷۵)

ترجمه: د حضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ د مازيگر څخه وروسته تر غروب پورې د لمانځه څخه منع کړې ده او د سهار د فرضو څخه وروسته يې تر لمر پورې د لمانځه څخه منع کړې ده.

(۲) عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ غَيْرَ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْهُمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَكَانَ أَحَبَّهُمْ إِلَيَّ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «نَهَى عَنِ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ» (بخاری ج ۱ ص ۸۲ / مسلم ج ۱ ص ۲۷۵). یعني رسول الله ﷺ د سهار د فرضو څخه وروسته تر لمر ختلو پورې د لمانځه څخه منع کړې ده او د مازيگر څخه وروسته تر لمر پورې يې د لمانځه څخه منع کړې ده.

(۳) عن عطاء بن ريد اللخمي رضى الله عنه، أنه سمع أبا سعيد الخدري رضى الله عنه يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا صلاة بعد صلاة العصر حتى تغرب الشمس، ولا صلاة بعد صلاة الفجر حتى تطلع الشمس» (بخارى ج ۱ ص ۸۲ مسلم ج ۱ ص ۲۷۵) ترجمه يي: مخکي تيره شوه.

(۴) عن أبي هريرة رضى الله عنه، قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: من لم يصل ركعتي الفجر فليصلها بعد ما تطلع الشمس (ترمذي ج ۱ ص ۹۶).

ترجمه: رسول الله ﷺ فرمائي چي دچاڻخه چي دسهار سنت پاتي شول نو دلهر ځنلو څخه دي يي وروسته وکړي.

(۵) عن ابن سيرين رضى الله عنه عن ابن عمر رضى الله عنهما أنه صليا بعد الضحى (مصنف ابن أبي شيبة ج ۲ ص ۱۵۷) عبد الله بن عمر رضي الله به دسهار سنت د خايت څخه وروسته کول.

(۶) عن يحيى بن سعيد رضى الله عنه، قال: سمعت أبا القاسم رضى الله عنه يقول: «لو لم أصليها حتى أصلي الفجر، صليتُها بعد طلوع الشمس» (مصنف ابن أبي شيبة ج ۲ ص ۲۵۵)

ترجمه: يحيى بن سعيد رحمه الله فرمائي چي مادقاسم بن محمد رحمه الله څخه اوريدلي دي چي فرمايلي يي دي چي کله چي دسهار سنت راڅخه پاتي شي نوبيايې دلهر د راځنلو څخه وروسته کوم.

(۷) مالك رضى الله عنه، أنه بلغه أن عبد الله بن عمر رضى الله عنهما فاتته ركعتا الفجر، فقضاهما بعد أن طلعت الشمس (موطا امام مالك/ ص ۱۱۲). د حضرت ابن عمر رضي الله څخه دسهار سنت پاتي و، نو دسيار دلهر تر راځنلو څخه يي وروسته وکړل.

۱۷- دسهار دسنتو څخه وروسته ځملاستل سنت نه دي

(۱) عن عائشة رضى الله عنها، «أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان يصلي بالنيل إحدى عشرة ركعة، يوتر منها بواحدة، فإذا فرغ منها اضطجعت على شقه الأيمن، حتى يأتيه المؤذن فيصلي ركعتين خفيفتين» (مسلم، ج ۱ ص ۳۵۳) رسول الله صلى الله عليه وسلم به د شپې يوولس رکعت له مونځ کولو چې په يو رکعت به يې طاق کړل، نو کله به چې فارغ شو په ښي اړخ باندې به ځملاستلو، تردې چې مؤذن به راغلو نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به لنډ دوه نغته وکړل.

(۲) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلَّى رُكْعَتِي الْفَجْرِ اضْطَجَعَ عَلَى

شِقِّهِ الْأَيْمَنِ» (بخاری، ج ۱ ص ۱۵۵)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به چې کله د سهار دوه رکعتہ سنت وکړل، نو بیا به په بني اړخ خملاستلو.

(۳) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا صَلَّى، فَإِنْ كُنْتُ مُسْتَقِظَةً خَدَّيْنِ،

وَأَلَا اضْطَجَعَ حَتَّى يُؤْذَنَ بِالصَّلَاةِ» (بخاری، ج ۱ ص ۱۵۵)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به چې د سهار سنت وکړل، نو حضرت عایشه رضى الله عنها فرمايي چې

که زه ښه وم نو ما سره به يې خبرې کولې او که نه، نو خملاستو به.

(۴) عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ أَصْدَقُ: أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ صَلَّى رُكْعَتَيْنِ خَفِيفَتَيْنِ، ثُمَّ يَضْطَجِعُ عَلَى شِقِّهِ الْأَيْمَنِ حَتَّى يَأْتِيَهُ الْمُؤَذِّنُ فَيُؤْذَنُ بِالصَّلَاةِ، لَمْ يَضْطَجِعْ لِسَنَةٍ وَلَكِنَّهُ كَانَ يَدَّ أَبْ لَيْلَةٍ فَيَسْتَرِيحُ» قَالَ: فَكَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَخْصِبُهُمَا إِذَا رَأَاهُمَا يَضْطَجِعُونَ عَلَى

أَيْمَانِهِمَا (مصنف عبد الرزاق، ج ۳ ص ۴۳)

حضرت ابن جریج رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي: چې ماته داسې سړي خبر را کړی دی چې زه يې تصدیق کوم

چې حضرت عایشه رضى الله عنها فرمايلي دي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د صبح صادق څخه

وروسته دوه لنډ رکعتونه وکړل، بیا به په بني اړخ خملاستلو، تردې چې مؤذن به راغلو او دلمانځه خبر به

يې ورکړو، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به ددې وجې څخه نه خملاستلو چې دا سنت دي، بلکې ددې وجې

څخه به خملاستلو چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د شپې سترې شوی وو، نو لږ ارام به يې کولو، ابن

جرىج رَحِمَهُ اللَّهُ فرمايي: چې عبد الله ابن عمر رضى الله عنهما په دې خملاستلو وليدلو نو په ورو تېگو

به يې ويشتلو.

(۵) عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَى ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَجُلًا اضْطَجَعَ بَعْدَ الرُّكْعَتَيْنِ، فَقَالَ: «أَخْصِبُوهُ».

(مصنف ابن ابی شيبه، ج ۲ ص ۲۴۸)

يوسړی د سهار د سنتو څخه وروسته خملاستلو نو عبد الله ابن عمر رضى الله عنهما وفرمايل: چې

په ورو تېگه يې وولئ.

(۶) عَنْ أَبِي الصِّدِّيقِ النَّاجِي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَى ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَوْمًا اضْطَجَعُوا بَعْدَ رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمْ فَنَهَاهُمْ، فَقَالُوا: نُرِيدُ بِذَلِكَ السُّنَّةَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «ارْجِعْ إِلَيْهِمْ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّهُمْ يَدْعُونَ (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۹)

یو خه خلک وو چې دسهار دستتو خخه وروسته خملاستلو عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما ورپسې خبر ولیږلو چې دا کار مه کوی، هغوي وویل چې مونږ په سنتو باندې عمل کوو، عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما بیا ورپسې خبر ولیږلو چې دا بدعت دی.

(۷) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ "رَأَى رَجُلًا رَكَعَتَيِ الْفَجْرِ، ثُمَّ اضْطَجَعَ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: مَا شَأْنُهُ؟ فَقَالَ نَافِعٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَقُلْتُ: يَقْضِي بَيْنَ صَلَاتِهِ، قَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: وَأَيُّ فَضْلٍ أَفْضَلُ مِنَ السَّلَامِ (موطا امام محمد ص ۱۴۲)

عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما یوسړی ولیدلو چې دسهار دستتو خخه وروسته خملاستلو عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وفرمایل: چې ده خه وکړل؟ حضرت نافع رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ چې ما ورته وفرمایل چې دا دسهار دستتو او د فرضو په مابین کې فاصله راوړي، عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وفرمایل چې دسلام خخه بهتره بله فاصله کومه ده؟

(۸) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «مَا بَالُ الرَّجُلِ إِذَا صَلَّى الرَّكْعَتَيْنِ يَمْعَكَ كَمَا تَمْعَكَ الدَّابَّةُ وَالْحِمَارُ إِذَا سَلَّمَ قَعَدَ فَصَلَّى».. (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۸)

عبد الله ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمایل: چې ولې دسهار دستتو خخه وروسته بعضې خلک داسې خملي لکه د حیوان او د خره په شان، کله مو چې دسهار سنت وکړل نو کښینی او لمونځ وکړی.

(۹) عَنْ مُجَاهِدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «صَحِبْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي السَّفَرِ وَالْحَضَرِ، فَمَا رَأَيْتُهُ اضْطَجَعَ بَعْدَ رُكْعَتَيِ الْفَجْرِ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۸)

عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما به په حضر او په سفر کې دسهار دستتو خخه وروسته نه خملاستلو.

(۱۰) عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «لَا تَضْطَجِعُ بَعْدَ الرَّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْفَجْرِ، وَاضْطَجِعْ بَعْدَ الْوُتْرِ» (مصنف ابن ابی شیبہ، ج ۲ ص ۲۴۸)

پکې نه کوم، زه ورته د ماسخوتن دوه اولني رکعتونه او دوهم او ورستې رکعتونه ورته مختصر کوم، حضرت عمر رضی اللہ عنہ ورته وفرمايل چې: ای ابا اسحاق زما هم په تاهمدا گمان و.

(۳) عَنْ أَبِي عَوْنٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ النَّقَاشِيِّ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ سَمُرَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ رضی اللہ عنہ لِسَعْدِ رضی اللہ عنہ: لَقَدْ شَكَّوْكَ فِي كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى الصَّلَاةِ، قَالَ: «أَمَّا أَنَا، فَأَمُذُّ فِي الْأَوَّلَيْنِ وَأُخْذِفُ فِي الْآخِرَيْنِ، وَلَا أَلْوِمُ أَتَدَيْتُ بِهِ مِنْ صَلَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ». قَالَ: صَدَقْتَ ذَلِكَ الظَّنُّ بِكَ أَوْ ظَنِّي بِكَ (بخاری ج ۱ ص ۱۰۶).

د ابو عون رحمه الله څخه روايت دی، فرمائي ما اوريدلي د حضرت جابر بن سمرة رضی اللہ عنہ څخه، هغه به فرمايل چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ حضرت سعد رضی اللہ عنہ ته وفرمايل چې دغه خلک ستا څخه شکايت کوي، په هر شي کې، تردې چې په لمونځ کې هم شکايت کوي. سعد رضی اللہ عنہ وفرمايل چې زپه اولنيو دوه رکعاتونو کې او پر قرائت کوم او په وروستيو رکعتونو کې مختصر قرائت کوم. حضرت عمر رضی الله تعالی عنه وفرمايل چې رشتيا دي وويل! هم داسې گمان مې په تاباندي دی

(۴) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «كَانَ - يَعْنِي عَلِيًّا رضی اللہ عنہ - يَقْرَأُ فِي الْأَوَّلَيْنِ مِنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ بِأَمْرِ الْغُرَّانِ وَسُورَةٍ، وَلَا يَقْرَأُ فِي الْآخِرَيْنِ (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۰۰).

حضرت عبد الله بن ابی رافع رحمه الله فرمائي چې: حضرت علي رضی اللہ عنہ به د ماسپښين او مازيگر په اولنيو دوه رکعاتونو کې سورة فاتحه او يوبل سورة د قران لوستلو او په دوه وروستيو رکعاتونو کې يې قرائت نه کولو.

(۵) عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ رضی اللہ عنہ، عَنْ عَلِيٍّ وَعَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہ، أَنَّهُمَا قَالَا: «أَقْرَأُ فِي الْأَوَّلَيْنِ، وَسَيَعْرِ فِي الْآخِرَيْنِ»، (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۴۰۸).

د حضرت ابواسحاق رحمه الله څخه روايت دی چې حضرت علي رضی اللہ عنہ او عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دواړو به فرمايل چې په اولنيو دوه رکعتونو کې قرائت وکړي او په وروستيو کې تسبيحات ولولي!

(۶) عَنْ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «يُسَبِّحُ وَيُكَبِّرُ فِي الْآخِرَيْنِ». (مصنف ابن ابی شيبه ج ۱ ص ۴۰۹) حضرت علي رضی اللہ عنہ فرمايي چې په وروستيو دوه رکعتونو کې به تسبيحات او تکبيرات لوستلي شي.

(۷) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «مَا قَرَأْتُ عِلْقَمَةَ رضی اللہ عنہ فِي الرُّكْعَتَيْنِ الْآخِرَتَيْنِ حَرْفًا قَطُّ». (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۱۰۱) حضرت ابراهيم نخعی رحمه الله فرمائي چې حضرت علقمه رحمه الله په وروستيو دوو رکعاتو کې حرف قرائت هم ندي کړی.

(٨) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «أَقْرَأُ فِي الْأُولَيَيْنِ بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ وَسُورَةِ، وَفِي الْآخِرَتَيْنِ سَبِّحُ» (مصنف

عبدالرزاق ج ٢ ص ١٠١). حضرت ابراهيم نخعی رحمہ اللہ فرمائی چې په اولنیو دوه رکعتونو کې سورة فاتحه او یوبل سورة ولوله او په وروستیو دوه رکعتونو کې تسبیحات کوه!

١٩- کثار في العبادة: دیر عبادت کول جایز دي

بعضی خلک په ډیرو ذکر و نو، تلاوت و نو، روژو او نوافلو باندې اعتراض کوي چې د ابدعت دی، ځکه چې رسول الله ﷺ نه دي کړي، حالانکه د دیر عبادت ترغیب په قران او په احادیثو او د صحابه و و په واقعاتو کې شته چې د ټولو درانقلولو څخه یو غټ کتاب جوړېږي، دلته به د دیر اختصار سره یو څو دلایل ولیکو، د زیات تفصیل له پاره د مولانا عبدالحی رحمہ اللہ رساله وگورئ په نوم د (اقامة الحجۃ علی ان الاکثار فی العبادة لیس ببدعة).

او په یو ځای کې فرمایي چې: (ان الاخبار فی ذلك مختلفة بعضها يهدى الى الاجتهاد وبعضها يرشد الى الاقتصاد. وكلها واردة في محلها واقعة في موقعها. فاخبار الاجتهاد محمولة على من قدر ذلك. واخبار الاقتصاد محمولة على من عجز عن ذلك وعلى هذا وجدت كلمات العلماء الاعلام والائمة الكرام. [اقامة الحجۃ / ص ٦].

(١) الله ﷻ فرمائي چې (وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ). او څوک چې زیادت کوي په نیکو کې نو دا بهر دی دده لپاره.

(٢) الله ﷻ فرمائي چې (وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا) د الله اولیاء هغه خلک دي چې ټوله شپه الله ﷻ ته په سجده او په ولاړه تیروي.

(٣) ام المومنین حضرت صفیې رضی الله تعالی عنها به په څلورو زرو دانو باندې د الله ﷻ تسبیح ویله [مستدرک ج ١ ص ٥٤٧]

(٤) رسول الله ﷺ به درمضان په اخری عشره کې ټوله شپه په عبادت تیروله او خپل اهل به یې هم راوینلولو، (بخاری ج ١ ص ٣٧١ و مسلم ج ١ ص ٣٧٢).

(۵) حضرت عایشه رضی اللہ تعالیٰ عنہا فرمائی چې کله به د رمضان میاشت راغله، نورسول الله ﷺ به د همت ملا وتړله او ترڅو به چې د رمضان میاشت نه وه تیره شوی، بسترې ته به یې تشریف نه راوړلو. (شعب الایمان للبيهقي ج ۲ ص ۳۱۰)

(۶) حضرت عثمان رضی الله عنه به د وترو په یو رکعت کې ټول قران ختمولو. اقامه الحجة / ص ۲۱ ترمذی ج ۲ ص ۱۱۸ قیام اللیل ص ۶۱، طبقات ابن سعد ج ۳ ص ۵۳ و ذیل الجواهر ج ۲ ص ۴۹۳.]

همدارنگه به یې ټول عمر روژه نیوله او ټوله شپه به یې په عبادت باندې وینښه تېروله. [اقامة الحجة / ص ۲۱]. همدارنگه به حضرت عمر رضی الله تعالیٰ عنه ټوله شپه تر سهاره پورې نفل کول. [اقامة الحجة / ص ۲۱]. بحواله البداية والنهاية]. همدارنگه به عبد الله بن عمر رضی الله تعالیٰ عنهما تر پېشمېني پورې لمونځ کاوه او بیا به یې تر سهاره پورې دعا او استغفار کاوه. [اقامة الحجة / ص ۲۲ / بحواله حلیة الاولیاء].

همدارنگه به حضرت شداد بن اوس انصاری رضی الله تعالیٰ عنه ټوله شپه لمونځ کاوه. [اقامة الحجة / ص ۲۲ / بحواله حلیة الاولیاء]. همدارنگه به حضرت علي رضی الله تعالیٰ عنه هر ورځ اته ختمونه کول. [اقامة الحجة / ص ۲۲].

(۷) حضرت تمیم الداری به په یوه شپه کې قران ختمولو (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۵) تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۵۱۱)

(۸) حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه به په یوه شپه کې قران ختمولو. (طحاوی ج ۱ ص ۲۰۵ قیام اللیل ص ۶۳)

(۹) په تابعینو کې به حضرت سعید بن جبیر رحمه الله په یوه شپه کې قران ختمولو. ترمذی ج ۱ ص ۱۱۸. طحاوی ج ۱ ص ۲۰۵ و ذیل الجواهر ج ۲ ص ۴۹۳، و تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۷۳).

حضرت سعید بن مسیب رحمه الله پنځوس کاله د ماخوستن په اودس د څانګې لمونځ کړی دی. [اقامة الحجة / ص ۲۳].

(۱۰) امام ابو حنیفه رحمه الله څلویښت کاله د ماخوستن په اودس د سهار لمونځ کړی دی او د صحیح روایت مطابق په کوم ځای کې چې وفات شو، یعنې د کور د کومې حصې څخه چې زندان ته

بو تمللی شو په همدی ځای کې یې اوه زره ختمونه کړي وو. [بغدادی / ج ۱۳ / ض ۳۵۴ / مفتاح السعاده / ج ۲ / ص ۷۸ و ذیل الجواهر / ج ۲ / ص ۴۹۳].

(۱۱) امام نووی رحمه الله فرمائی چې دامام بخاری رحمه الله شیخ امام ابو بکر بن عیاش رحمه الله یحیل کړ، چې خلیر ست زره ختمه کړي وو. [شرح مسلم ج ۱ ص ۱۰]. او علامه ذهبي رحمه الله لیکي چې د کور په یو کونج کې یې اتلس زره ختمونه کړي وو. [تذکره ج ۱ ص ۲۴۵].

(۱۲) امام وکیع بن الجراح رحمه الله به په یوه شپه کې قران ختمولو [تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۴۷۰].

(۱۳) امام الجرح والتعديل یحیی بن سعید القطان رحمه الله به په خلیر شتو ساعتونو کې یو ځل قران ختمولو. [بغداد ج ۱۴ ص ۱۴۱ و تهذیب الاسماء واللغات ج ۲ ص ۱۵۴].

(۱۴) امام شافعي رحمه الله به په رمضان کې ۶۰ ختمونه کول. [تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۳۲۹].

(۱۵) امام نووی رحمه الله فرمایي چې د جمهور ورو علما و په نزد ټول عمر وړه کیدل جایز دي، چې په ایام منهیه و وکړي یې ونه نیسي. (مسلم ج ۱ ص ۳۵۶ و کذا قال الحافظ ابن حجر. فتح الباری ج ۵ ص ۱۲۶).

(۱۶) حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه، حضرت ابو طلحه رضی الله عنه، حضرت عایشه رضی الله عنها خلیق من السلف (یعنې اود اسلام بی شمیره خلک) ټول عمر وړه وو. [مسلم ج ۱ ص ۳۶۵].

(۱۷) امام شعبه بن الحجاج رحمه الله صایم الدهر و. [مقدمه تحفة الاحوذی ص ۲۲۲].

(۱۸) امام وکیع بن الجراح رحمه الله صایم الدهر و. [بغدادی ج ۱۳ ص ۴۷۰].

(۱۹) امام بخاری رحمه الله صایم الدهر و. [میزان الکبری ج ۱ ص ۵۰].

(۱۹) امام زین العابدین رحمه الله به په یوه شپه او ورځ کې زر رکعتہ نفل کول. [تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۳۰۶ و تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۷۱].

(۲۰) امام میمون بن مهران رحمه الله به کله کله په یوه شپه او ورځ کې زر رکعتہ نفل کول او یو ځل یې په اولسو ورځو کې اولس زره رکعتہ لمونځ وکړو. [تهذیب التهذیب ج ۱ ص ۳۹۲].

(۲۱) حضرت مرة بن شراحیل رحمه الله المتوفی (۵۴ هـ) به په یوه شپه او ورځ کې زر رکعتہ لمونځ

کولو. [تهذیب التهذیب ج ۷ ص ۳۵۸].

(۲۲) حضرت عمیر بن هانی رحمه الله به روزانه زر رکعتہ لمونخ او یو لک خلې تسبیح ویلې . [ترمذی ج ۲ ص ۱۷۷ ابواب الدعاء، تهذیب ج ۸ ص ۱۵۱ و فیض الباری ج ۴ ص ۱۹۸].

(۲۳) امام بخاری رحمه الله صایم الدهر وو او روزانه به یې دروژه ماتي په وخت کې قران ختمولو . [طبقات شافعيه الکبری ج ۲ ص ۹ والخط ص ۲۲]

(۲۴) امام یزید بن هارون رحمه الله المتوفی (۲۰۶) د خلویښتو کالو څخه زیات د ماخوستن په اودس د سهار لمونخ کړی دی . [تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۲۹۲، و بغدادی ج ۱ ص ۳۳۷]. د الولی محدث بلکه د محدثینو استاد و .

(۲۵) امام سلیمان بن طحان المتوفی ۴۳ هـ به د ماخوستن په اودس د سهار لمونخ کولو . [طبقات ابن سعد ج ۷ ص ۱۸].

(۲۶) امام ابو حنیفه رح په یو رمضان کې یو سلوشل عمرې کړې وې . [ذیل الجواهر، ج ۲ ص ۱۲۴۹۵].

د غیر مقلد او د اهل سنت والجماعة مختصره مکالمه

غیر مقلد: امام صیب رحمه الله څرنگه ټوله شپه لمونخ کاوه ؟

سني: امام صیب رحمه الله په دې آیت باندې عمل کړی وو چې: ﴿وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا﴾ [د الله اولیاء هغه خلک دي چې ټوله شپه خپل رب ته په ولاړه او په سجده باندې تېروي . همدارنگه الله پاک فرمایي چې: ﴿فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ﴾ څوک چې په نوافلو کې زیادت کوي هغه د ده له پاره خیر دی، نو آیا په دغو آیاتونو باندې عمل کول ناروا دي ؟

غیر مقلد: په دغه آیتونو باندې صحابه کرامو ولې عمل نه کاوه ؟

سني: تاد صحابه کرامو تاریخ نه دی کتلی ! که ته د اسماء الرجال کتابونه وگورئ نو د صحابه وو او د تابعینو کرامو په شمول به ډېر داسې مشایخ درته په نظر درشي چې هغوي ټوله شپه عبادت کاوه لکه منځکې چې یو څو حوالې ولیکل شوې .

غیر مقلد: چې ټوله شپه یې لمونخ کولو نو آیا په امام صیب باندې د خپلې مېرمنې حق نه و ؟

سُني:

١- ته دامام صيب بنجده يي او كه دامام صيب د بنجې له طرفه وكيلى يي؟

٢- په دامام صيب باندې خپلې بي بي شكايته نه دى كړى، نو ستا پكې څه كار دى؟

٣- د بنجې حقوق يواځې د شپې پوره كيږي او كه د ورځې هم پوره كيداي شي؟ دامام صيب د خپلې بي بي حق پوره كړى دى، خو اعلان ورباندې لازم نه دى. كنه غير مقلدين دې په هره جُمعه كې دا اعلانونه كوي چې دوى د خپلو بنجو حقوق څنگه او په كوم وخت كې او په كوم كيفيت باندې پوره كوي؟

غير مقلد: ټوله شپه لمونځ بدعت دى، پيغمبر عليه السلام نه دى كړى.

سُني:

١- داممخكې چې مونږ د كومو صحابه وو او د تابعينو او د محدثينو د ټولې شپې د عبادت كول رانقل كړل، آيا دا بدعتيان وو؟

٢- تا احاديث مباركه نه دي لوستلي! په احاديثو كې راځي چې: (صلى رسول الله صلى الله عليه وسلم حتى تورمت قدماه). همدارنگه (اذا دخل العشر الاواخر من رمضان احيا ليله وايقظ اهله). همدارنگه: عن عطاء بن رباح قال: دخلت على عائشة رضى الله عنها فقلت لها: اخبرينا بأعجب ما رايت من رسول الله صلى الله عليه وسلم فبكت وقالت: واهى شأنه لم يكن عجباً! أتأني ليلة قد دخل معي في فراشي - أو قالت في لحافى - حتى مس جلدى جلده ثم قال «يا ابنة أبى بكر! أذرينى أنعبد لربى» فقالت: قلت إني أحب قريبك لكننى أوثر هواك فأذنت له، فقام إلى قرية ماء فتوضأ فلم يكثر صب الماء، ثم قام يصلى فبكتى حتى سألت دُمُوعه على صدره ثم ركعت فبكتى ثم رفع رأسه فبكتى فلم يزل كذلك يبكى حتى جاء بلال رضي الله عنه فأذنه بالصلاة.

٣- د صحابه كرامو، تابعينو او تبع تابعينو په زمانه كې چې كوم كار وشي او هيڅوك ورباندې انكار او اعتراض ونه كړي نو هغه بدعت نه وي. مخكې مونږ د خير القرون د يو څو صحابه وو او د تابعينو و غيرهم نومونه وليكل، چې هغوى ډېر عبادت كړى دى. او په هندوستان باندې د انگرېزانو له دورې څخه مخكې هېچا هم ورباندې اعتراض نه دى كړى.

٤- البدعة ما لم يكن في القرون الثلاثة ولا يوجد له اصل من الاصول الاربعة.

غیر مقلد: په یو حدیث کې راځي چې: لَمْ يُعْمَرْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةً يُتَمَّهَا إِلَى الصَّبَاحِ وَلَمْ يُقْرَأَ الْقُرْآنُ فِي لَيْلَةٍ قَطُّ.

سُني: ۱- مخکې ما درې حدیثونه ولیکل چې پیغمبر علیه الصلاة والسلام ټوله شپه لمونځ کړې دی، نو د تطبیق د احادیثو له وجهې به دا حدیث په غالبو حالاتو حملوو.

۲- او په غالبو حالاتو کې یې ولې داسې کول؟ نو دا له وجهې د شفقت څخه په امت باندې. حضرت عایشه رضی الله تعالی عنها فرمایي چې: ان کان رسول الله صلى الله عليه وسلم لیدع العمل وهو یحب ان یعمل خشية ان یعمل به الناس فیفرض علیهم.

غیر مقلد: نبي علیه السلام چا خبر کړو چې حضرت حولا رضی الله تعالی عنها ټوله شپه لمونځ کوي نو نبي علیه السلام منعه کړه.

سُني: د نبي علیه السلام الفاظ داسې و: (خذوا من العمل ما تطیقون). نو له ډېر لمانځه څخه یې منعه نه کړه، بلکې تر هغې پورې یې د لمونځ د کولو اجازه ورکړه ترڅو پورې یې چې طاقت رسیږي. همدارنګه په ځینو نورو احادیثو کې راغلي دي چې: نبي علیه السلام ځینې صحابه له ډېر عبادت کولو څخه منعه کړل، نو هغه یا:

۱- له دې وجهې و چې نبي علیه السلام پوهېده چې دوی یې د کولو طاقت نه لري.

۲- او یا هم له دې وجهې چې دهغوي څخه د ډېرو نوافلو په وجهه واجب حقوق پاتې کېدل. نبي علیه السلام ورته فرمایلي وو چې: (ان لنفسک علیک حقاً وان لزوجک علیک حقاً).

۳- او یا هم له دې وجهې چې: دوی په ځان باندې هغه څه واجب کړي وو چې الله پاک ورباندې نه و واجب کړي. او هغه څه یې په ځان باندې حرام کړي و چې الله پاک نه وو حرام کړي.

۲۰- د تکبیر په وخت کې د لاسونو او چټول تر غوږنو پورې سنت دي

(۱) عَنْ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ فَكَبَّرَ وَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى سَاوَى بَيْنَهُمَا أُنْثِيَةً لَمْ يَمُتْ بَعْدُ». (دارقطني: ج ۱/ص ۲۹۴ و طحاوی: ج ۱/ص ۱۳۵) حضرت براء بن عازب رضی الله عنه فرمائی چې ما ولیدلور رسول الله ﷺ چې صرف د تکبیر تحریمه سره ئی لاسونه تر غوږنو پورې اوچت کړل.

(۲) عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا كَبَّرَ لَا فُتِيحَ الصَّلَاةَ، رَفَعَ يَدَيْهِ، حَتَّى يَكُونَ إِبْهَامَاهُ قَرِيبًا مِمَّنْ شَعَمَتِي أُذُنَيْهِ». (طحاوی: ج ۱/ ص ۱۳۲ و ص ۱۱۰ دارقطنی: ج ۱/ ص ۳۰۰ ابوداؤد: ج ۱/ ص ۱۰۹ باب من لم يذكر الرفع)

یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بہ د اول تکبیر سرہ لاسونہ د غورہ نو تر نرمیو پوری اوچتول.

(۳) وَعَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رضی اللہ عنہ: أَنَّهُ أَبْصَرَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَامَ إِلَى الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى كَانَتْ إِبْهَامَايَا مَنِيكِيهِ وَحَازِي يَابِهَا مَاهِيَةً ثُمَّ كَبَّرَ. (مشکوٰۃ باب صفة الصلوة الفصل الثاني: ج ۱/ ص ۷۶ ابوداؤد/ رقم / ۷۲۴).

حضرت وائل رضی اللہ عنہ فرمائی چی مار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولیدلو چی د تکبیر تحریمہ پہ وخت کی یی لاسونہ د اورو اوغٹی گوتی د غورہ نو پوری پورته کرې.

(۴) عَنْ عَبْدِ الْجُبَّارِ بْنِ وَائِلٍ، عَنْ أَبِيهِ رضی اللہ عنہ أَنَّهُ: «رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى تَكَادَ إِبْهَامَاهُ تُحَازِي شَعْمَةَ أُذُنَيْهِ» (نسائی: ج ۱/ ص ۱۴۱/ رقم ۸۷۹).

یعنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د اول تکبیر سرہ لاسونہ د غورہ نو تر نرمیو پوری پورته کړل.

(۵) عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: ... فَقَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يَا وَائِلُ بْنُ حُجْرٍ! إِذَا صَلَّيْتَ فَأَجْعَلْ يَدَيْكَ حِذَاءَ أُذُنَيْكَ، وَالْمَرْأَةُ تَجْعَلْ يَدَيْهَا حِذَاءَ أُذُنَيْهَا». (معجم طبرانی: ج ۱/ ص ۱۸)

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چی سړی به د غورہ نو پوری او بښخه به د تیونو پوری لاسونہ پورته کوي.

(۶) عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رضی اللہ عنہ: أَنَّهُ "رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَفَعَ يَدَيْهِ حِينَ دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ كَبَّرَ، وَصَفَ هَنَاءَ رضی اللہ عنہ حِيَالِ أُذُنَيْهِ. (مسلم: ج ۱/ ص ۱۷۳)

حضرت وائل رضی اللہ عنہ فرمائی چی مار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ولیدلو چی د اول تکبیر سره ئی لاسونہ اوچت کړل او الله اکبر ئی وویل. د حدیث دراوی همام بیان دی چی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تر غورہ نو پوری لاسونہ اوچت کړل.

(۷) عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رضی اللہ عنہ، عَنْ أَبِيهِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ افْتَتَحَ الصَّلَاةَ، فَرَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى جَاوَزَ بِهِمَا أُذُنَيْهِ. (مسند احمد / رقم ۱۵۶۶۷).

د حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله تعالی عنهما څخه روایت دی چی ده رسول الله صلی الله علیه وسلم ولیدلو چی: د لمانځه د شروع کولو په وخت کې یې لاسونه له غورږونو څخه واپړول.

(۸) عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحُوَيْرِثٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا كَبَّرَ فَعَرَّ يَدَيْهِ حَتَّى يُحَاذِيَ يَهْمَا أُذُنَيْهِ، وَفِي رِوَايَةٍ عَنْهُ حَتَّى يُحَاذِيَ يَهْمَا قُرُوعِ أُذُنَيْهِ. الْحَدِيثُ. (بخاری / ج ۱ / ص ۱-۲ و مسلم: ج ۱ / ص ۱۶۷)

مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ فرمائی چى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به دالله اکبر به وخت کى لاسونه دغورونو سره برابرول او په یوروایت کى راخى چى تراوچتى حصى دغورونو پورې به یې اوچتول.

(۹) عَنْ قَتَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ أَنَّهُ رَأَى نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: حَتَّى يُحَاذِيَ يَهْمَا قُرُوعِ أُذُنَيْهِ.. (مسلم: ج ۱ / ص ۱۶۸)

یعنى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لاسونه دغورونو ترپاسنى حصى پورې اوچت کړل.

(۱۰) حضرت انس رضی اللہ عنہ فرمائی چى رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم به دغورونو پورې لاسونه پورته کول. (بهیقى: ج ۲ / ص ۹۹ و دارقطنى ج ۱ / ص ۳۴۵)

(۱۱) امام بخاری / په جزء رفع الیدین کى روایت راوړى دى فرمائی چى: عَنْ حُمَيْدِ بْنِ هَلَالٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «كَانَ أَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا صَلُّوا كَانُوا يُدِيرُهُمْ حِيَالًا أَذَانَهُمْ» (ص: ۳۲)

حمید بن هلال فرمائی رحمه الله چى رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابه وورضى الله تعالى عنهم به په مانځه کى لاسونه ترغورونو پورې اوچتول.

(۱۲) عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ حَكِيمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: «رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَرَفَعُ يَدَيْهِ جَذَاءً أُذُنَيْهِ فِي أَوَّلِ تَكْبِيرَةٍ افْتِتَاحِ الصَّلَاةِ، وَلَمْ يَرَفَعُهُمَا فِيمَا سِوَى ذَلِكَ». (موطا امام محمد: ص ۹) یعنى عبد الله بن عمر رضی الله تعالى عنهما به صرف د اول تکبیر سره لاسونه دغورونو پورې اوچتول.

(۱۳) أَنَّ وَابِلَ بْنَ عَجْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَخْبَرَهُ قَالَ: قُلْتُ: لَأَنْظُرَنَّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ يُصَلِّي قَالَ: فَتَنَظَرْتُ إِلَيْهِ "فَأَمَّا وَكَبَّرَ فَعَرَّ يَدَيْهِ حَتَّى حَاذَا بِأُذُنَيْهِ. (الحديث.)

وايل بن حجر رضی الله تعالى عنه فرمایي چى: ما وویل چى زه به رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته گورم چى دى څرنگه لمونځ کوي؟ نو ما ورته وکتل چى ودرېدلو او الله اکبر یې وویل او لاسونه یې تر غورونو پورې اوچت کړل. [السنن الکبرى للبيهقى / کتاب الصلاة / باب رَضَعَ الْيَدَ الْيُمْنَى عَلَى الْيَسْرَى فِي الصَّلَاةِ وَصَحِيحُ ابْنِ حَبَانَ / حديث: ۱۸۶۰].

(۱۴) وَذَكَرَ الطَّبِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ أَنَّ الشَّافِعِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ حِينَ دَخَلَ مِصْرَ سُبُلَ عَنْ كَيْفِيَّةِ رَفْعِ الْيَدَيْنِ عِنْدَ التَّكْبِيرِ؟ قَالَ: يَرْفَعُ الْمُصَلِّيُ يَدَيْهِ بِحَيْثُ يَكُونُ كَفَّاهُ حِذَاءَ مَنْكِبَيْهِ، وَإِمَامُهُ حِذَاءَ شِمَئِئَتِي أُذُنَيْهِ، وَأَطْرَافُ أَصَابِعِهِ حِذَاءَ فَرْعِ أُذُنَيْهِ، لِأَنَّهُ جَاءَ فِي رِوَايَةٍ: يَرْفَعُ الْيَدَيْنِ إِلَى الْمَنْكَبَيْنِ، وَفِي رِوَايَةٍ إِلَى الْأُذُنَيْنِ، وَفِي رِوَايَةٍ إِلَى فُرُوعِ الْأُذُنَيْنِ، فَعَمِلَ الشَّافِعِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ بِمَا ذَكَرْنَا فِي رَفْعِ الْيَدَيْنِ جَمْعًا بَيْنَ الرِّوَايَاتِ الثَّلَاثِ. (مفتاح المفاتيح: ج ۲/ص ۲۵۴)

علامه طبیبی رحمہ اللہ فرمائی چي کله چي امام شافعي رحمہ اللہ مصر ته راغلو، نو دده خنجه پوښتنه وشوه چي دتکبير په وخت کي به لاسونه ترکوم خاي پوري او چتيري؟

هغه رحمه الله ورته جواب ورکړو چې: ورغوي به تراوږو او غټې گوتې به تر نرميو د غوږونو او د گوتو سرونه به تر پاسني حصې د غوږونو پوري پورته کوي! ځکه چي په بعضي احاديثو کي د لاسونو او چټول تراوږو پوري راغلي دي او په بعضو کي تر نرميو د غوږونو پوري راغلي دي او په بعضو کي تر پاسنيو حصو د غوږونو پوري راغلي دي. نو امام شافعي رحمه الله په دريو واړو روايتونو عمل وکړو، چي ورغوي تراوږو پوري، غټي گوتې تر نرميو د غوږونو پوري او د گوتو سرونه تر پاسني حصې د غوږونو پوري او چټې شي، نو په درې واړو احاديثو عمل راځي.

(۱۵) امام نووي الشافعي رحمه الله فرمايي چي: وَأَمَّا صِفَةُ الرَّفْعِ فَالْمَشْهُورُ مِنْ مَذْهَبِنَا وَمَذْهَبِ الْجَمَاهِيرِ أَنَّهُ يَرْفَعُ يَدَيْهِ حَذَّ وَمَنْكِبَيْهِ بِحَيْثُ تُحَاذِي أَطْرَافَ أَصَابِعِهِ فُرُوعَ أُذُنَيْهِ أَيْ أَعْلَى أُذُنَيْهِ وَإِمَامُهُ شِمَئِئَتِي أُذُنَيْهِ وَرِاحَتَا مَنْكِبَيْهِ فَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِمْ حَذَّ وَمَنْكِبَيْهِ وَهَذَا جَمْعُ الشَّافِعِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بَيْنَ رِوَايَاتِ الْأَحَادِيثِ فَاسْتَحْسَنَ النَّاسُ ذَلِكَ مِنْهُ. (المجموع: ج ۳/ص ۳۰۷، نووي شرح مسلم: ج ۱/ص ۱۶۸)

يعني زمونږ او د جمهورو طريقه د لاسونو داوچټولو داده، چي تراوگوپوري يې پداسې طريقه اوچت کړي چي د گوتو سرونه د غوږونو د پاسني حصي سره برابري او غټې گوتې د غوږونو له نرميو سره برابري شي او ورغوي داوگوسره برابري او همدغه مطلب دهغو خلکو دي چي هغوي وايي چي لاسونه به د اوږوسره برابروي او په دې طريقه امام شافعي رحمه الله دا احاديثو په مابين کي تطبيق راوستلو او ټولو خلکو خوښ کړي.

۲۱-د تکبیر تحریمہ خخہ وروستہ سبحانک اللهم ویل سنت دی

(۱) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمَحْمَدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ. (نسائی: ج ۱/ص ۱۴۳) حضرت ابو سعید رضی اللہ عنہ فرمائی چى رسول اللہ ﷺ به چى کله مونخ شروع کرو نو سبحانک اللهم به ئى لوستله.

(۲) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمَحْمَدُكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ» (نسائی: ج ۱/ص ۱۴۳) حضرت ابو سعید رضی اللہ عنہ فرمائی چى رسول اللہ ﷺ به چى کله مونخ شروع کرو نو سبحانک اللهم الخ به ئى لوستله.

(۳) عَنْ عَائِشَةَ رضی اللہ عنہا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ. (مسندک حاکم: ج ۱/ص ۲۳۵، ابوداود: ج ۲/ص ۱۴۰) حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا فرمائی چى رسول اللہ ﷺ به چى کله مونخ شروع کولو نو سبحانک اللهم الخ به ئى لوستله.

(۴) عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّهُ كَانَ إِذَا كَبَّرَ الصَّلَاةَ، قَالَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمَحْمَدُكَ وَتَبَارَكَ اسْمُكَ وَتَعَالَى جَدُّكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ (داقطنی: ج ۱/ص ۲۹۹) حضرت عمر رضی اللہ عنہ به چى الله اکبر وويلو، نو سبحانک اللهم الخ به ئى لوستلو.

(۵) عَنْ عَبْدِ رَحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، كَانَ يَجْهَرُ بِهَذِهِ الْكَلِمَاتِ يَقُولُ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَمَحْمَدُكَ، وَتَبَارَكَ اسْمُكَ، وَتَعَالَى جَدُّكَ، وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ». (مسلم: ج ۱/ص ۱۷۲) حضرت عمر رضی اللہ عنہ به په اوچت اواز سبحانک اللهم الخ لوستله.

(۶) عَنْ أَبِي وَائِلٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: كَانَ عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ إِذَا افْتَتَحَ الصَّلَاةَ يَقُولُ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ الخ. (دارقطنی: ج ۱/ص ۳۰۲)

حضرت ابو وائل رضی اللہ عنہ فرمائی چى حضرت عثمان رضی اللہ عنہ به چى کله مونخ شروع کرو نو سبحانک اللهم به ئى لوستله.

۲۲- په کلیوالو مساجدو کې دوهمه جمعه مکروه ده

(۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَدَ نَاسًا فِي بَعْضِ الصَّلَوَاتِ، فَقَالَ: «لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَّ جُلَا يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ، ثُمَّ أَخَالِفَ إِلَى رَجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنْهَا، وَأُمُرُ بِهِمْ فَيُحَرِّقُوا عَلَيْهِمْ، بِحُزْمِ الْحَطَبِ يُبْنِيهِمْ» (بخاری: ج ۱/ص ۸۹، مسلم: ج ۱/ص ۳۳۲).

حضرت ابو هريره رضي الله عنه فرمائي چي يوشه كسان جماعت ته نه وو حاضر شوي، نور رسول الله صلي الله عليه وسلم وفرمايل چي ما اراده كړې ده چي يو تن ته ووايم چي خلكو ته امامتي وركړي اوزه په هغو خلكو پسې ورشم چي جماعت ته ندي راغلي او دهغوي كورونه وسوزوم الخ.

(۲) وَعَنْ أَبِي بَكْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «أَقْبَلَ مِنْ نَوَاحِي الْمَدِينَةِ يُرِيدُ الصَّلَاةَ، فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا، فَمَالَ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَجَمَعَ أَهْلَهُ، فَصَلَّى بِهِمْ» (معجم طبراني: ج ۵/ص ۳۰۴).

حضرت ابو بكره رضي الله عنه فرمائي چي رسول الله صلي الله عليه وسلم دمديني داطرافو څخه دمانځه په اراده راغلو، لكن چي وي كتل خلكو مونځ كړي وو، نور رسول الله صلي الله عليه وسلم كورته لاړو او دكور والو ته يې لمونځ وركړو.

(۳) عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَعْنِي مَوْلَى مَيْمُونَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَ: أَتَيْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا عَلَى الْبَلَاطِ وَهُمْ يُصَلُّونَ، فَقُلْتُ: أَلَا تُصَلِّي مَعَهُمْ؟ قَالَ: قَدْ صَلَّيْتُ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «لَا تُصَلُّوا صَلَاةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ» (ابوداود: ج ۱/ص ۹۳).

د حضرت ام المؤمنين ميموني رضي الله تعالى عنها ازاد كړي غلام حضرت سليمان رضي الله عنه فرمايي چې: زه دمديني منوري دبلاط په نوم باندې ځاي څخه راغلم، ما وليدل چي خلك مونځ كوي، نو ما حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه ته وفرمايل چي تاسو ولې ددوي سره لمونځ نه كوي؟ هغه رضي الله عنه وفرمايل چي مال مونځ كړي دي او ما د رسول الله صلي الله عليه وسلم څخه اوريدلي دي چي يو لمونځ د ورځې دوه ځلې مه كوي!

(۴) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «أَنَّ عَلْقَمَةَ، وَالْأَسْوَدَ رَجَعَا إِلَى اللَّهِ، أَقْبَلَا مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، إِلَى مَسْجِدٍ، فَاسْتَقْبَلَهُمُ النَّاسُ قَدْ صَلَّوْا، فَرَفَعَهُمَا إِلَى الْبَيْتِ، فَجَعَلَ أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِهِ، وَالْآخَرَ عَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ صَلَّى بِهِمَا» (مصنف عبد الرزاق: ج ۱/ص ۴۰۹).

عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ دخیلو دوو شاگردانو علقمه او اسود سره مسجد ته راغلو، خو خلکو مونځ په جماعت باندی کړی و او بهر ته راوتلی وو، نو عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ خپل دواړو شاگردان دخپل ځان سره کور ته بوتلل او پداسی طریقه یې جمعه وکړه چی یو یې بنی اوبل یې چپ طرفته ودرول.

(۵) عَنِ الْحَسَنِ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلُوا الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّيَ فِيهِ صَلَوَاتُ فَرَادَى. (مُصَنَّفُ ابْنِ شَيْبَةَ: ج ۱/ص ۳۲۳) در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم صحابه به چی کله مسجد ته راغلل او جماعت به شوی وو نو دوی به ځان ځان ته مونځ کولو.

(۶) عَنْ أَبِي قِلَابَةَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: «يُصَلُّونَ فَرَادَى. (مُصَنَّفُ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ: ج ۲/ص ۳۲۳) ابو قلابه رحمه الله فرمائی چی د جماعت د تیریدو په صورت کی به خلکو ځان ځان ته مونځ کولو.

(۷) عَنْ أَقْلَمَ رضی اللہ عنہ، قَالَ: دَخَلْنَا مَعَ الْقَاسِمِ رضی اللہ عنہ الْمَسْجِدَ وَقَدْ صَلَّيَ فِيهِ، قَالَ: «فَصَلَّى الْقَاسِمُ رضی اللہ عنہ وَحْدَهُ (اَيْضًا).

۲۳- د ما بنام د لمانځه څخه مخکې نفل کول سنت نه دي او سنت وبل ورته مکروه

دي

(۱) عَنْ طَاوُسٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، عَنِ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ، فَقَالَ: «مَا رَأَيْتُ أَحَدًا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّيْهُمَا، وَرَخَّصَ فِي الرُّكْعَتَيْنِ بَعْدَ الْعَصْرِ» (ابو داؤد ج ۱ ص ۱۸۲)

د عبد الله ابن عمر رضی الله عنهما څخه د ما بنام د لمانځه څخه مخکې د دوو رکعتونو نفلو په باره کې پوښتنه وشوه هغه وفرمایل چې: ما در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په زمانه کې هیڅوک د دې دوو رکعتونو نفلو په کولو باندې نه دي لیدلي او پدې مې هم څوک نه دي لیدلي چې د ما زیږد لمانځه څخه وروسته یې دوه رکعتونو ته اجازت ورکړی وي.

(۲) عَنْ حَمَّادٍ رضی اللہ عنہ، قَالَ: سَأَلْتُ إِبْرَاهِيمَ رضی اللہ عنہ عَنِ الصَّلَاةِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ فَهَانِي عَنْهَا، وَقَالَ: «إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَبَا بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ لَمْ يُصَلُّوها. (کتاب الأثار للامام ابی حنیفة بروایت الامام محمد ص ۳۲)

حضرت حماد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چې د ابراهیم نخعی رَحْمَةُ اللَّهِ خُخه د مابنم د مانخه خُخه د دوو رکعتونو په باره کې پوښتنه وکړه، نو هغه زه منع کړم او وېرمايل چې: رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او ابوبکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا لمونځ نه دی کړی.

(۳) عَنْ إِبْرَاهِيمَ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: «لَمْ يُصَلِّ أَبُو بَكْرٍ، وَلَا عُمَرُ، وَلَا عُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ» (مصنف عبد الرزاق ج ۲ ص ۴۳۵)

حضرت ابراهیم نخعی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چې: ابو بکر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عثمان او رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د مابنم د مانخه خُخه مخکې دوه رکعت نه دي کړي.

(۴) عَنْ ابْنِ الْمُسَيَّبِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ: «كَانَ الْمُهَاجِرُونَ لَا يَرْكَعُونَ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ، وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ تُرَكِّمُ بِهِمَا» (مصنف عبد الرزاق ج ۴ ص ۴۳۵)

حضرت سعید بن مسیب رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چې مهاجرینو به دوه رکعت نفل مخکې د مابنم خُخه نه کول او انصارو به کول.

(۵) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «بَيْنَ كُلِّ أَذَانَيْنِ صَلَاةٌ إِلَّا الْمَغْرِبَ» (كشف الاستار عن زوائد مسند البزار، ج ۱ ص ۳۳۴)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمائی چې: د هر دوو آذانونو (اذان او اقامه) په مابین کې لمونځ دی غیر د مابنم خُخه.

(۶) عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، قَالَ: سَأَلْنَا نِسَاءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، هَلْ رَأَيْنَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ؟ فَقُلْنَ: لَا، غَيْرَ أَنْ أُمَّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا، قَالَتْ: صَلَّاهُمَا عِنْدِي مَرَّةً، فَسَأَلْتُهُمَا هَذِهِ الصَّلَاةُ؟ فَقَالَ: «نَسِيتِ الرُّكْعَتَيْنِ قَبْلَ الْعَصْرِ، فَصَلَّيْتُمَا الْآنَ». (رواه الطبرانی في كتاب مسند الشاميين، بحواله نصب الراية، ج ۲ ص ۱۴۱)

حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمائی چې: د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د بیبیانو (أمهات المؤمنین) خُخه پوښتنه وکړه چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به د مابنم د مانخه خُخه مخکې دوه رکعت کول او که نه؟ نو ټولو بیبیانو وویل چې نه یې کول، یوازې أم سلمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا و فرمايل چې: صرف یوه ورځې زما سره وکړل او بیا ترې پوښتنه وکړه چې دا کوم لمونځ دی؟ نو رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ راته و فرمايل چې: د ما زدیگر خُخه وروستني نفل را خُخه هیر شوي وو، هغه مې وکړل.

(۷) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُرَيْدَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ الْمُزَنِيُّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «صَلُّوا قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ»، قَالَ: «فِي الثَّالِثَةِ لِمَنْ شَاءَ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتَّخِذَهَا النَّاسُ سُنَّةً» (بخاری ج ۱ ص ۱۵۷)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايل چي: دماښام دمانځه څخه مخکې لمونځ کوي، په ديم ځل يې وفرمايل چي دچا خوښه وي (نو هغه دې کوي او که دچا خوښه وي نه دې کوي) دا خبره ځکه وکړه چي رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دوه رکعتونو ته سنت ويل نه خوښه ول.

(۸) عَنْ مَرْثَدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَزْزِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَيْتُ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ الْجُهَنِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: أَلَا أُغْجِبُكَ مِنْ أَبِي تَمِيمٍ يَرْكُمُ رُكْعَتَيْنِ قَبْلَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ؟ فَقَالَ عُقْبَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «إِنَّا كُنَّا نَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قُلْتُ: فَمَا يَمْنَعُكَ الْآنَ؟ قَالَ: «الشُّغْلُ» (بخاری ج ۱ ص ۱۵۸)

ابو تميم رَحِمَهُ اللَّهُ دماښام دمانځه څخه مخکې دوه رکعتونه نفل وکړل، مرثد بن عبد الله تعجب وکړو، نو عقبه ابن عامر الجهني ته ورغلو او دخپل تعجب ذکر يې ورته وکړو، هغه ورته وفرمايل چي: مونږ دنبي کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې دا دوه رکعتونه کول، نو مرثد بن عبد الله رَحِمَهُ اللَّهُ ورته وفرمايل چي اوس يې ولې نه کوي؟ هغه وفرمايل: چي اوس مونږ مصروف يو.

ددې حديث څخه معلوم يږي چي په ابتداء کې به دا دوه رکعتونه کيدل او وروسته بيا دصحابه وواو دتابعينو په زمانه کې بالکل متروک شول، که متروک نه وای، نو مرثد بن عبد الله به تعجب نه کولو.

(۹) وَعَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- قَالَ: «لَا تَزَالُ أُمْتِي عَلَى الْفِطْرَةِ مَا صَلَّوْا الْمَغْرِبَ قَبْلَ طُلُوعِ النَّجْمِ» (مجمع الزوائد ج ۱ ص ۳۱۰)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايي: چي زما امت به تر هغه پورې په فطرت باندې وي ترڅو چي دماښام لمونځ دستور دراختلو څخه مخکې کوي.

(۱۰) وَعَنْ أَبِي أَيُّوبَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: «صَلُّوا الْمَغْرِبَ لِفِطْرِ الصَّائِمِ، وَبَادِرُوا طُلُوعَ النَّجْمِ». رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَلَفْظُهُ عِنْدَ الطَّبْرَانِيِّ: «صَلُّوا صَلَاةَ الْمَغْرِبِ مَعَ سُقُوطِ الشَّمْسِ» (مجمع الزوائد ج ۱ ص ۳۱۰)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايي: چي روژه دار دروژه ماتي په وخت کې دماښام لمونځ کوي او دستور ودراختلو څخه يې مخکې کوي

په دې دوو حدیثونو کې راغلل چې د ماښام په لمونځ کې تعجیل پکار دی او دا دوه رکعتونه نفل د تعجیل سره منافي دي.

٢٤- قصدا یا بلاقصده د پاتې شوو لمونځونو قضایي ضروري ده

(١) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا، لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ» {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي} (بخاری ج ١ ص ٨٤، مسلم ج ١ ص ٢٤١، واللفظ للمسلم)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي: چې چا لمونځ هیر کړو او یا ترې ویده شو، نو چې ورته یاد شي نو اداء دې کړي ددې بله کفار به غیر ددې څخه نشته، په دې حدیث کې حضرت قتاده الفاظ هم ذکر کړو چې: (اقم الصلوة لذكری)

(٢) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، قَالَ: قَالَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ نَسِيَ صَلَاةً، أَوْ نَامَ عَنْهَا، فَكَفَّارَتُهَا أَنْ يُصَلِّيَهَا إِذَا ذَكَرَهَا» (مسلم ج ١ ص ٢٤١)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي: چې چا لمونځ هیر کړو او یا ترې ویده شو، نو کفار یې داده چې ورته یاد شي نو اداء دې کړي.

(٣) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلَاةِ، أَوْ غَفَلَ عَنْهَا، فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا»، فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: {أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي} (مسلم ج ١ ص ٢٤١)

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي: چې کله یو کس ستاسو د لمونځ څخه ویده شوه او یا ترې غافله شوه نو چې ورته یاد شو نو اداء دې کړي، بيشکه الله تعالی فرمایي: اقم الصلوة لذكری.

(٤) عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ، جَاءَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ، بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ فُجِعَلْ يَسُبُّ كُفَّارَ قُرَيْشٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! مَا كِدْتُ أَصَلِّي الْعَصْرَ، حَتَّى كَادَتِ الشَّمْسُ تَغْرُبُ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَاللَّهِ مَا صَلَّيْتُهَا» فَقُمْنَا إِلَى بَطْحَانَ، فَتَوَضَّأَ لِلصَّلَاةِ وَتَوَضَّأْنَا لَهَا، فَصَلَّى الْعَصْرَ بَعْدَ مَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى بَعْدَهَا الْمَغْرِبَ. (بخاری ج ١ ص ٨٣، مسلم ج ١ ص ٢٢٧)

د حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه د خندق په غزو په کې د مازدیگر لمونځ قضاء شو نو قریشوته یې ددې په وجه کنځلې کولې بیا یې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته وفرمایل چې زما څخه د مازدیگر لمونځ قضاء شوی دی، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ورته وفرمایل چې زما څخه هم قضاء شوی دی، بیا مونږ بطحان

مقام ته لار و اودس مو و کړو نور رسول الله ﷺ دماز دیگر دلمر پریوتو څخه وروسته دماز دیگر لمونځ وکړو، بیا یې دماښام لمونځ وکړو.

(۵) عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ: إِنَّ الْمَشْرُكِينَ شَغَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَرْبَعِ صَلَوَاتٍ يَوْمَ الْخَنْدَقِ، حَتَّى ذَهَبَ مِنَ اللَّيْلِ مَا شَاءَ اللَّهُ، فَأَمَرَ بِلَالًا رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فَأَذَّنَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَقَامَ فَصَلَّى الْعِشَاءَ (ترمذی ج ۱ ص ۴۳)

د خندق په غزوه کې د رسول الله ﷺ څخه څلور لمونځونه قضاء شوه، بیا یې حضرت بلال رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته امر وکړو چې اذان وکړي، نو اول یې دماښپنیز قضایې راوپه او بیا یې دماز دیگر، او بیا یې دماښام او بیا یې دماخوستن قضایې راوپه.

(۶) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: مَنْ نَسِيَ صَلَاتَهُ فَلَمْ يَذْكُرْهَا إِلَّا وَهُوَ مَعَ الْإِمَامِ، فَإِذَا سَلَّمَ، فَلْيُصَلِّ الصَّلَاةَ الَّتِي نَسِيَ، ثُمَّ لِيُصَلِّ بَعْدَهَا الصَّلَاةَ الْآخَرَى. (موطا امام مالک ص ۱۵۵)

حضرت عبد الله ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فرمایي چې دچا څخه چې لمونځ هیر شوی وي او بیا دامام سره په بل لمونځ ولاړ وي نو کله چې امام سلام وگرزوي نو ده ته پکار ده چې اول هغه هیر شوی لمونځ اداء کړي او بیا دامام سره ادا کړي لمونځ را وگرزوي.

امام نووی رَحِمَهُ اللَّهُ فرمایي چې: فِيهِ وَجُوبُ قَضَاءِ الْفَرِيضَةِ الْفَائِتَةِ سَوَاءً تَرَكَهَا بَعْدَ رُكُونِ مَوْسِيَانٍ أَمْ بَعْدَ عُدْوَانِهَا قَبْلَ دِي الْتَسْيَانِ لِمُخْرَجِهِ عَلَى سَبَبٍ لِأَنَّهُ إِذَا وَجِبَ الْقَضَاءُ عَلَى الْمَعْدُورِ فَغَيْرُهُ أَوَّلَى بِالْوُجُوبِ وَهُوَ مِنْ بَابِ التَّنْبِيهِ بِالْأَذْنَى عَلَى الْأَعْلَى وَأَمَّا قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلْيُصَلِّهَا إِذَا ذَكَرَهَا فَمَحْمُولٌ عَلَى الْإِسْتِحْبَابِ فَإِنَّهُ يَجُوزُ تَأْخِيرُ قَضَاءِ الْفَائِتَةِ بَعْدَ عَلَى الصَّحِيحِ وَقَدْ سَبَقَ بَيَانُهُ وَذَلِكَ بِبَعْضِ أَهْلِ الظَّاهِرِ فَقَالَ لَا يَجِبُ قَضَاءُ الْفَائِتَةِ بَعْدَ عُدْوَانِهَا أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يُخْرَجَ مِنْ وَبَالٍ مَعْصِيَتِهَا بِالْقَضَاءِ وَهَذَا أَخْطَأَ مِنْ قَائِلِهِ وَجَهَالَةٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ (نووی ج ۱ ص ۲۳۸)

په دې حدیث کې ددې خبرې دپاره دلیل دی چې کله چې فرض لمونځ قضاء شي دهغې قضایې ضروري ده برابره خبره ده چې بلاعذر ه قضا شوی وي او یا سره د عذر ه قضا شوی وي او په حدیث کې دنسیان قید له وجې د شان نزول څخه دی اولدې وجې څخه هم غیر معذور باندې قضایې لازم ده نو کله چې په معذور قضایې واجبه وه نو غیر معذور په طریقه اولی واجب ده او داله باب د تنبیه بالادنی علی الاعلی څخه ده او د رسول الله ﷺ د فرمان چې فلیصلها اذا ذکرها دا په استحباب حمل دی،

حکمه چې د قضائي لمونځونو د اداء تأخیر جائز دی او بعضې اهل ظواهر و شذوذ کړی دی او ویلي دي چې بلا عذر دفوت شوو لمونځونو قضائي واجبه نه ده او دا گمان یې کړی دی چې دفوت شوو لمونځونو گناه ډیره زیاته ده او ددې گناه څخه وتل ډیره غټه خبره ده، لکن دا اهل ظواهر و خطائي او جهالت دی.

۲۵ مسئله: استمناء بالید حرامه ده

استمناء په لغت کې : داستفعال دباب څخه دی د (مني) څخه دی. معنی یې : دمنی در او ایستلو غوښتل دي، استمناء ته په عربی کېني : الخَضَخَضَهُمْ وايي، په عربانو کېني نن سبا په العادة السرية سره او په پښتو کې په موټک سره شهرت لري، د استمناء حکم دادی چې : د فقهاء و په نیز استمناء دنارینه وو او زنانه وو دواړو لپاره حرامه ده.

قال ابن عابدين ((فِي الْجَوْهَرَةِ: الْإِسْتِمْنَاءُ حَرَامٌ، وَفِيهِ التَّعْزِيرُ. وَلَوْ مَكَّنَ امْرَأَتَهُ أَوْ أُمَّتَهُ مِنَ الْعَبَثِ بِذَكَرِهِ فَأَنْزَلَ كُرْهَ وَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ)) ج ۴ ص ۲۸

په استمناء کې تعزیر دی او دخپلې ښځې په لاس استمناء مکروه ده لکن تعزیر پکې نه شته حافظ ابن تیمیه رحمه الله فرمایلي دي چې ((أَمَّا الْإِسْتِمْنَاءُ بِالْيَدِ فَهُوَ حَرَامٌ عِنْدَ جُمْهُورِ الْعُلَمَاءِ وَهُوَ أَصَحُّ الْقَوْلَيْنِ فِي مَذْهَبِ أَحْمَدَ وَكَذَلِكَ يُعَزَّرُ مَنْ فَعَلَهُ)) (مجموع الفتاوى ۳۵/۲۲۹)

د جمهور علماء و په نیز استمناء حرامه ده او همداد امام احمد رحمه الله په دوو قولونو کې صحیح قول دی، او د استمناء بالید کونکی ته به تعزیر ورکولی شي، همدارنگه یې فرمایلي دي چې :

وَالْإِسْتِمْنَاءُ لَا يُبَاحُ عِنْدَ أَكْثَرِ الْعُلَمَاءِ سَلَفًا وَخَلْفًا سَوَاءً خُشِيَ الْعَنَتُ أَوْ لَمْ يُخْشَ ذَلِكَ. وَكَلَامُ ابْنِ عَبَّاسٍ وَمَا رُوِيَ عَنْ أَحْمَدَ فِيهِ إِنَّمَا هُوَ لِمَنْ خُشِيَ " الْعَنَتُ " وَهُوَ الزَّانَا وَاللَّوَاطُ خَشْيَةً شَدِيدَةً خَافَ عَلَى نَفْسِهِ مِنَ الْوُقُوعِ فِي ذَلِكَ فَأُبَيِّحَ لَهُ ذَلِكَ لِتَكْسِيرِ شِدَّةِ عَنَتِهِ وَشَهْوَتِهِ. وَأَمَّا مَنْ فَعَلَ ذَلِكَ تَلَذُّذًا أَوْ تَذَكُّرًا أَوْ عَادَةً؛ بَأَن يَتَذَكَّرَ فِي حَالِ اسْتِمْنَائِهِ صُورَةً كَأَنَّهُ يُجَامِعُهَا فَهَذَا كُلُّهُ مُحَرَّمٌ لَا يَقُولُ بِهِ أَحْمَدُ وَلَا غَيْرُهُ وَقَدْ أُوجِبَ فِيهِ بَعْضُهُمُ الْحَدَّ، وَالصَّبْرُ عَنْ هَذَا مِنَ الْوَاجِبَاتِ لَا مِنَ الْمُسْتَحَبَّاتِ.)) (مجموع الفتاوى) (۵۷/۱۱)

استمناء په هر صورت کې حرامه ده، ویره د زنا وي او که نه، البته که په لواطت یا په زنا کې د واقع کیدلو ښځه خطر وه نو بیا دا بن عباس رضی الله عنه او د امام احمد رحمه الله څخه اباحت مروی دي او د خوند او

د عادت او د جماع د تصور په صورت کې اتفاقاً حرامه ده، حتی چي بعضو پکې د حد قول کړی دی، ځان ساتل تري واجب دي، په فقه حنفي کې عند خوف الزنا ورته لفظ د رجاء استعمال شوی دی چې هغه هم په جواز دلالت نکوي.

دلایل:

اول: امام شافعي او امام مالک او امام زيلعي (حنفي) رحمهم الله داستمناء باليد د حرمت لپاره ددې ايت څخه استدلال کړی دی چې (وَالَّذِينَ هُمْ يُفْرُوهُمْ حَافِظُونَ إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ) المومنون

الله جل جلاله هغو مومنانو ته دکاميابۍ او د اوور څخه د نجات زيرې ورکړی دی چې د حرامو ځايونو څخه د خپلو شرمگاهونو حفاظت کوي

حرام ځايونه کوم دي؟ نو پدې ايت کښې بيان شو چي دخپلې منکوچې ښځې او دخپلې مملوکې ښځې څخه علاوه نور ټول حرام دي او استمناء د منکوچې او د مملوکې څخه علاوه دی لهذا استمناء حرامه ده الله جل جلاله يو ځلی د حصر صيغه ذکر کړه چې (إِلَّا عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ) يعني د ذکر استعمال يواځي دخپلې منکوچې ښځې او دخپلې مملوکې ښځې سره جايز دی او ييايي ددې تاييد په ﴿فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ﴾ باندې وکړو.

فايده: ابن حزم الظاهري رحمه الله فرمايي چې استمناء مکروهه ده. فرمايي چې (نکړه لانه ليس من مکارم الاخلاق) حالانکي دا د نص په مقابله کښې قياس دی، د چارپايي سره جماع ته ابن حزم رحمه الله هم حرام وایي او استدلال پدې ايت باندې کوي چې بهيمه د زوجې او د چارپايي څخه علاوه ده ځکه حرامه ده نو همدارنگه مونږ هم وايو چې استمناء د زوجې او د چارپايي څخه علاوه ده ځکه حرامه ده.

دوهم: الله جل جلاله فرمايي چې (وَلَيْسَتَغْفِيَفِ الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ نِكَاحًا حَتَّى يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ)

(النور ۳۳)

الله د نکاح څخه په ماسوا کښي د عفاف امر کړی دی او استمناء هم د نکاح څخه په ماسوا کښي ده

دریم: رسول الله فرمایلی دی چې (يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ (تكاليف الزواج)، فَلْيَتَزَوَّجْ، فَإِنَّهُ أَغْضُ لِلْبَصَرِ وَأَخْصَنُ لِلْفَرْجِ، وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ، فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وَجَاءَ حِمَاةٌ عَنِ الْوُقُوعِ فِي الْحَرَامِ) (إسناده صحيح والحديث متفق عليه))

خوک چي دواده قدرت لري نو واده دی وکړي ځکه چې واده دسترگو لپاره ښه ټیټونکی دی او د شرمگاه لپاره ښه ساتونکی دی او د چا چې دواده طاقت نوي هغه دی روژه ونیسي ځکه چې روژه دده لپاره په حرامو کښې د واقع کیدلو څخه ساتونکی ده نو نبی صلی الله علیه وسلم د نکاح څخه عاجز کس ته دروژی حکم وکړو که استمناء جایزه وی نو د استمناء حکم به یی ورته کړی وو ځکه چې د نکاح څخه خواستمناء اسانه ده.

خلورم: قال ابن الهمام في فتح القدير وَلَا يَحِلُّ الْإِسْتِمْنَاءُ بِالْكَفِّ ذَكَرَ الْمَشَايخُ فِيهِ أَنَّهُ - عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ - قَالَ «تَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ، اه».

وقال ايضا (وَالْإِسْتِمْنَاءُ بِالْجُزْءِ حَرَامٌ) لِقَوْلِهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - «تَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ اه قال الدرالمختار وكذا الْإِسْتِمْنَاءُ بِالْكَفِّ وَإِنْ كُرِيَ تَحْرِيمًا لِحَدِيثِ «تَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ انتهى كلامه ثم هو طرف من حديث أخرجه أبو الشيخ ابن حيان في "مجلس من حديثه" (٢٦٢ / ١ - ٢)، وابن بشران في "الأمالي" (٨٦ / ١ - ٢) من طرق عن عبد الرحمن بن زياد الإفريقي عن أبي عبد الرحمن الحبلي عن عبد الله بن عمرو مرفوعاً بلفظ:

سبعة لعنهم الله، ولا ينظر إليهم يوم القيامة، ويقال لهم: ادخلوا النار مع الداخلين: الفاعل، والمفعول به في عمل قوم لوط، وتأكح البهيمة، وتأكح يده، والجامع بين المرأة وابنتها، والزاني بحليلة جاره، والمؤذي جاره حتى يلعنه، والتأكح للمرأة في دبرها؛ إلا أن يتوب

رسول الله فرمایلی دی چې په اوو کسانو د الله لعنت دی اول: په فاعل او په مفعول، دوهم: د څاروي سره په بدفعلي کوونکی دریم: په استمناء کوونکی خلورم: د مور او دلور په یوه نکاح کې په جمعه کوونکی پنځم: د گاوندي د ښځې سره په زنا کوونکی ښپږم: گاوندي ته په ضرر رسونکی اوم: د ښځې سره په لواطت کوونکی. (حديث د متابعتو له وجه د حسن لغیره په مرتبه کې دي)

پنجم: عبد الرزاق عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عُمرَ عَنْهُ قَالَ: «ذَلِكَ نَائِكٌ نَفْسِهِ» رقم ۱۳۵۸۷

عبد الله بن عمر رضي الله عنهما فرمایي چي استمناء باليد کوونکی دخپل خان سره بدفعلي کوي. شپږم: الضرر الصحي: فقهاء و فرمایلي دي چي کوم شی چي صحت ته مضروي هغه شرعا ممنوع وي او استمناء صحت ته ډیر ضرر رسوي لکه:

- ۱- جنسی ضعف.

۲- دغدود و تناسليه و وضعف.

۳- سرعت الانزال.

۴- دتناسلي الي کبیدل.

۵- دغلطو خيالونو په وجه د حافظې نقصان.

۶- لاس د فرج د مهبل په نسبت زیگ وي نو د استمناء په وجه د ذکر د حس کمیدل.

۷- د ښځې په استمناء سره خارجي جنسي اعضاء غټیږي او داخلي لکه مهبل کمزوری کیږي چي بیا د جماع په وجه ورته خوند نه حاصلیږي.

اووم: الضرر النفسي: استمناء داخلاق او مروت سره منافي عمل دی د استمناء باليد کوونکی ته خان خیس ښکاري. علامه قرطبي رحمه الله فرمایلي دي چي (الاستمناء عار بالرجل الذي فكيف بالرجل الكبير)

د اهل ظواهر و او ویکتوري اهل حدیثو په نیز استمناء کله مباحه کله مستحبه او کله واجبه وي حتی چي بعضو صحابه گرامو ته یې هم منسوب کړي ده (استمناء) د ویکتوري اهل حدیثو سرگروه نواب نور الحسن ابن نواب صديق حسن خان لیکي دي چي: د جسم

استنزال منی بکف یا به چیزی از جمادات نزد دَعای حاجت مباح است ولاسیما چون فاعل خاشی از وقوع در فتنه یا معصیت که اقل احوالش نظر باز نیست باشد که درین حین مندوب است بلکه گاه واجب گردد دمیکه ترک معصیت جز باین حرکت ممکن نشود واحادیث وارده در منع از نکاح بدست ثابت و صحیح نشده، بلکه بعض اهل علم نقل این استمناء از صحابه نزد غیبت از اهل خود کرده آند و درمثل این کار حرج نیست بکله همچو استخراج دیگر فضلات مؤذیه بدن است (عرف الجادی ص ۲۰۷)

یعنی په عامو حالاتو کې استمناء مباح ده او د نظر بازی د ویرې په صورت کې مستحب ده او په معصیت کې د وقوع د ویرې په صورت کې واجب ده، بلکې بعضې اهل علمو صحابه کرامو ته هم منسوب کړې ده.

د ویکتوري اهل حدیث د لائل

په مصنف عبدالرزاق ج ۷ ص ۳۹۰ کې باب دی په نوم د (باب الاستمناء) هلته یو څو روایات دي لکن یو هم ثابت نه دی مثلاً:

۱- قال عبدالرزاق قال: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ كَرِهَ الْإِسْتِمْنَاءَ. قُلْتُ: أَفِيهِ حَدِيثٌ؟ قَالَ: «مَا سَمِعْتُهُ» (رقم ۱۳۵۸۶)

د دې روایت په سند کې ابن جریج مدلس دی د متعې قایل وو د نوې بنحو سره یې متعه کړی وه همدارنگه عطاء فرمایي چې ما پکې حدیث ندي اوریدلی همدارنگه پدې روایت کې د استمناء کراهت ذکر دی او د کراهت څخه متبادر کراهت تحریمي دی.

۲- عبدالرزاق عَنِ الثَّوْرِيِّ، وَمَعْمَرٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: إِنِّي أَغْبَثُ بِذِكْرِي حَتَّى أَنْزَلَ؟ قَالَ: «إِنَّ نِكَاحَ الْأُمَةِ خَيْرٌ مِنْهُ، وَهُوَ خَيْرٌ مِنَ الزَّانَا»، ۱۳۵۸۸

۳- عبد الرزاق عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمَارِ الدَّهْنِيِّ، عَنْ مُسْلِمٍ قَالَ: رَأَيْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، لَقِيَ أَبَا يَحْيَى فَتَذَاكَرَا حَدِيثَ ابْنِ عَبَّاسٍ فَقَالَ لَهُ أَبُو يَحْيَى: سَأَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ رَجُلٍ يَغْبَثُ بِذِكْرِهِ حَتَّى يُنْزَلَ؟ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنَّ نِكَاحَ الْأُمَةِ خَيْرٌ مِنْ هَذَا، وَهَذَا خَيْرٌ مِنَ الزَّانَا ۱۳۵۹۰

یو کس حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما ته وفرمایل چې زه په خپل ذکر لوبې کوم نو حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنهما ورته وفرمایل چې ددې څخه د وینځې سره نکاح ښه ده او دا عمل د زنا

خنه بنه دی.

د اول اثر په سند کې ابو یحیی مجهول دی و دین الله لایوخذ عن مجاهیل په دوهم سند کې هم همدا مجهول ابو یحیی دی او ورسره عمار الدهنی شیعہ دی.

او پدی دواړو اثرونو کې خیریت اضافی دی په نظر سره زنا ته دی (واذا خیرت بین البلیتین فاختر اهونه)
۴- قال عبد الرزاق عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبَّادٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ أَبِي الشَّعَثَاءِ قَالَ: «هُوَ مَاؤُكَ فَأَهْرِقْهُ» (۱۳۵۹۱)

ابو الشعثاء فرمایلی دی چې منی ستا خپلې اوبه دي نو وایرو:

پدی روایت کې دوه ضعفه دي اول دا چې د سفیان ثوري رحمه الله په استاذانو کې عباد بن منصور دی نو عباد عن منصور تحریف دی او عباد بن منصور ضعیف دی او دوهم دا چې عباد بن منصور روایت د ابو الشعثاء خننه دی ثابت.

۵: قال عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ أَبِي بَكْرِ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ ابْنِ عِيَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: «وَمَا هُوَ إِلَّا أَنْ يَغْرَكَ أَحَدُكُمْ رُبَّهُ حَتَّى يُنْزِلَ مَاءً» (۱۳۵۹۲)

ددی روایت په سند کې ابن جریج مدلس دی ابراهیم بن ابی بکر پکې مجهول دی همدا رنگه رجل پکې مجهول دی و دین الله لایوخذ عن مجاهیل

۶: قال عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبرَاهِيمُ بْنُ أَبِي بَكْرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ: «كَانَ مَنْ مَضَى يَأْمُرُونَ شَبَابَهُمْ بِالِاسْتِمْنَاءِ، وَالْمَرْأَةُ كَذَلِكَ تُدْخِلُ شَيْئًا». قُلْنَا لِعَبْدِ الرَّزَّاقِ: مَا تُدْخِلُ شَيْئًا؟ قَالَ: "يُرِيدُ السَّقَّ يَقُولُ: تَسْتَغْنِي بِهِ عَنِ الرَّثَا" (۱۳۵۹۳)

ددی روایت په سند کې هم ابن جریج مدلس دی او ابراهیم بن ابی بکر مجهول دی و دین الله لایوخذ عن مجاهیل و علی فرض صحة الاثر قیده مجاهد بحال الخوف عن الزنا.

۷- قَالَ عبد الرزاق: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ قَالَ: قَالَ عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ مَا أَرَى بِالِاسْتِمْنَاءِ بَأْسًا ۱۳۵۹۳

ددی روایت په سند کې ابن جریج مدلس دی امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمایلی دی چې: اذا قال ابن جریج ((قال فلان)) و((قال فلان)) و((اخبرت)) جاء بمناکیر

۸- اخبرنا ابن جریج اخبرني من اصدق عن الحسن البصري انه كان لا يري باسا بالمرءة تدخل شيئا

تریدالستر تستغنی به عن الزنا.

ددې روایت په سند کې هم ابن جریج مدلس دی او (من اصدق) پکښې مجهول دی نو علی کل حال هو مقید بخوف الزنا.

۹- ابن حزم په المحلي ج ۱۱ ص ۳۹۳ کې دمصنف عبدالرزاق په حواله لیکلی دی چې؛ قال عبدالرزاق: وذكره معمر عن يعقوب السختياني وغيره عن مجاهد عن الحسن: انه كان لا يرى باسا بالاستمناء.

ددې په سند کې دمعمر او مجاهد په ما بین کې په واسطه کې مجهول راوي دی، علاوه لاداجي دا د ابن حزم رحمه الله و هم دی ځکه چې داروایت په مصنف عبدالرزاق او په نورو کتابونو کې پیدا نه شو.

۱۰- وروي ابن حزم باسناد صحيح عن قتادة عن رجل عن ابن عمر انه قال انما هو عصب تدلكه يدي في رجل مجهول دي، ولو فرضنا صحته فهو مقيد بحال الخوف.

۱۱: وَبِهِ - إِلَى قَتَادَةَ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ زَيَْادٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُمْ كَانُوا يَفْعَلُونَهُ فِي الْمَغَازِي "يَعْنِي الْإِسْتِمْنَاءَ" يَغْبَثُ الرَّجُلُ بِذَكَرِهِ - يَذَلُّكَ حَتَّى يُنْزَلَ - قَالَ قَتَادَةُ: وَقَالَ الْحَسَنُ فِي الرَّجُلِ يَسْتَمْنِي يَغْبَثُ بِذَكَرِهِ حَتَّى يُنْزَلَ، قَالَ: كَانُوا يَفْعَلُونَ فِي الْمَغَازِي.

ددې روایت په سند کې قتاده مدلس دی او زياد بن مطر پکې مجهول دی، و علی تقدير صحته فهو ايضا مقيد.

۱۲- اخرج البيهقي في سننه الكبرى (۱۹۹/۷) اخبرنا ابو زكريا بن ابي اسحق المزكي انبانا ابو عبد الله بن يعقوب حدثنا محمد بن عبد الوهاب انبانا جعفر بن عون أنبأ الأجلح، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا ان غلاما اتاه فجعل القوم يَقُومُونَ وَالْغُلَامُ جَالِسٌ. فَقَالَ لَهُ بَعْضُ الْقَوْمِ: قُمْ يَا غُلَامُ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: دَعَاؤُهُ شَيْءٌ مَا أَجْلَسَهُ، فَلَمَّا خَلَا قَالَ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ إِنِّي غُلَامٌ شَابُّ أَجْدُ غِلْمَةً شَدِيدَةً فَأَذَلُّكَ ذَكْرِي حَتَّى أَنْزِلَ. فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: "خَيْرٌ مِنَ الزَّانَا، وَنِكَاحُ الْأُمَةِ خَيْرٌ مِنْهُ."

ددې روایت په سند کې اجلح شیغه دی اوضعیف هم دی اود ابو الزبیر خخه یی سماع نه ده ثابته:

وعلى كل تقدير هو مقيد بحال الخوف كما تدل عليه روايات ابن عباس المتقدمة.

۱۳- ابن حزم الظاهري قیاس پیش کړی دی، دوه مقدمي یی ذکر کړي دي:

اول: استمنا په خوزولو او مسحه کولو کېږي.

دوهم: په استمنا کې قصد د انزال د منی وي اودا دواړه مقدمي مباحې دي لهذا استمنا مباحه شوه، لکن د مکارم الاخلاق سره منافي دی، نو مکروه تنزیهي دی، لکن دا قیاس یې غلط دی. اوله مقدمه یې مباحه نه ده، ځکه چې په فروجو او په نکاحونو کې اصل تحریم دی الا ما اباحه الشرع قال الله تعالى ﴿فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ﴾ او دا استمنا په اباحت کې نص نه شته.

الجمهورية الجزائرية الديمقراطية الشعبية

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

أما بعد!

دانشان دزدنگی. دهرې شعبي لپاره شرعي احكام موجود دي، ددفن څخه وروسته دقبر سرطرف ته دسورة بقرې اولني ايتونه تر ﴿أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ پورې او دپښو طرفته دسورة بقرې اخري ايتونه (أَمَّنَ الرَّسُولُ) (الايه) لوستل مستحب دي او دا حديثو څخه ثابت دي، همدارنگه په مقبره كې عام تلاوت كول هم ثابت او مستحب دي، لکن بعضي فتنه گر دلته هم دفتنور يا بونه وهي او عوام په تشويش كې اچوي.

ددې فتنې دمهاركولو لپاره به مونږ دوه قسمه احاديث ذكر كړي، اول: هغه احاديث چې په هغې كې دقبر دسر او دپښو طرفته دسورة بقرې د اولو ايتونو او داخرو ايتونو دلوستلو ذكر راغلی دی او دوهم: به هغه احاديث ذكر كړو چې په هغې كې په مقبره كې دمطلق تلاوت ذكر راغلی دی او دارسالة به په دريو فصلونو او يوه خاتمه باندې مشتمله كړو. په اول فصل كې به اول قسم احاديث ذكر كړو، په دوهم فصل كې به دوهم قسم احاديث ذكر كړو او په دريم فصل كې به دا مسئله دمذاهبو اربعو او دمحققينو علماوو دفتوو په رڼا كې واضح كړو او په خاتمه كې به دمانعينو استدلال او دهغې څخه جوابات ذكر كړو ان شاء الله تعالى.

اول فصل

دمړي ددفن كولو څخه وروسته دقبر دسر او دپښو طرفته دسورة بقرې د اولو او داخرو ايتونو دلوستلو په باره كې دا حديثو په كتابونو كې دوه مرفوع صحيح حديثونه رانقل شوي دي، يو دحضرت لجلاج (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) حديث دی او دوهم دحضرت عبد الله بن عمر (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) حديث دی.

اول حديث: دحضرت لجلاج (رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ): دا حديث دريو محدثينو روايت كړی دی.

اول: امام يحيى بن معين رحمه الله موقوفاً روايت كړی دی.

دوهم امام طبراني رحمه الله مرفوعاً روایت کړی دی.

دريم: امام ابن عساکر رحمه الله موقوفاً روایت کړی دی.

دا حدیث د امام یحیی بن معین رحمه الله څخه متعددو محدثینو روایت کړی دی چې په هغوي کې:

امام عباس دوري رحمه الله، امام خلال رحمه الله، امام لالکائي رحمه الله، امام بیهقي رحمه الله دی،

دامام عباس دوري ١٥٨ هـ (٢٧١) رحمه الله طريقه:

وبه قال: حدثنا يحيى، قال حدثنا مبشر بن اسماعيل الحلبي، قال حدثني عبدالرحمن بن العلاء بن اللجلاج عن ابيه قال: قال أبي: إذا أنا مت فضعني في اللحد وقل: بسم الله وعلى سنة رسول الله صلى الله عليه وسلم وسن على التراب سنًا وقرأ عند رأسي بفاتحة البقرة وخاتمتها فاني سمعت عبدالله بن عمر رضي الله عنه يقول ذلك. تاريخ يحيى بن معين برواية الدوري ج ٢ ص ٣٤٦

په یو بل ځای کې د روایت الفاظ داسې دي چې: سألت يحيى بن معين عن القراءة عند القبر، فقال حدثنا مبشر بن اسماعيل الحلبي، عن عبدالرحمن بن العلاء بن اللجلاج عن ابيه انه قال لبنیه: اذا ادخلت القبر فضعوني في اللحد وقولوا: بسم الله وعلى سنة رسول الله وسنوا على التراب سنًا وقرأوا عند رأسي اول البقرة وخاتمتها فاني رأيت عبدالله بن عمر رضي الله عنه يستحب ذلك (تاريخ يحيى بن معين برواية الدوري ج ٢ ص ٣٧٩ رقم ٥٤١٣)

حضرت علام رحمه الله فرمایي چې: ماته زما پلار لجللاج رضي الله عنه وفرمايل چې ای زويه کله چې زه وفات شوم نو ما په لحد کې کيدئ او دا دعا ولولئ چې بسم الله وعلى سنة رسول الله او زما سر طرفته دسورة بقرې اول ايتونه او پښو طرفته دسورة بقرې اخر ايتونه ولولئ، ځکه چې ما د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه څخه اوریدلي دي چې هغه به هم داسې فرمايل اويا به يې دا عمل مستحب گڼلو.

دامام خلال رحمه الله (٢٣٤ هـ - ٣١١ هـ) طريقه: وبه قال: أخبرنا العباس بن محمد الدوري، قال: حدثنا يحيى بن معين، قال: حدثنا مبشر الحلبي، قال: حدثني عبدالرحمن بن العلاء بن اللجلاج، عن أبيه رضي الله عنه، قال: "إني إذا أنا مت، فضعني في اللحد، وقل: بسم الله، وعلى سنة رسول الله ﷺ، وسن على التراب سنًا، وقرأ عند رأسي بفاتحة الكتاب وأول البقرة وخاتمتها، فإني سمعت عبدالله بن عمر رضي الله عنه يقول ذلك." (كتاب القراءة عن القبور ص ٨٧)

ترجمه يی دمخکنی حدیث دترجمی په شان ده، امام خلال ددې روایت متعلق یوه قصه هم نقل کړې ده فرمایي چې: وَأَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ الْوَرَّاقُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مُوسَى الْحَدَّادُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، وَكَانَ صَدُوقًا، وَكَانَ ابْنُ حَمَّادٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ الْمُقَرَّرُ بِرُشْدٍ إِلَيْهِ، فَأَخْبَرَنِي قَالَ: "كُنْتُ مَعَ أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ، وَمُحَمَّدَ بْنِ قُدَّامَةَ الْجَوْهَرِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ فِي جَنَازَةٍ، فَلَمَّا دُفِنَ الْمَيِّتُ جَلَسَ رَجُلٌ ضَرِيرٌ يُقْرَأُ عِنْدَ الْقَبْرِ، فَقَالَ لَهُ أَحْمَدُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: يَا هَذَا، "إِنَّ الْقِرَاءَةَ عِنْدَ الْقَبْرِ بَدْعٌ فَلَمَّا خَرَجْنَا مِنَ الْمَقَابِرِ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ قُدَّامَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ لِأَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ! مَا تَقُولُ فِي مَبَشِّرِ الْحَلَبِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ؟ قَالَ: ثِقَةٌ، قَالَ: كَتَبْتُ عَنْهُ شَيْئًا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَأَخْبَرَنِي مَبَشِّرٌ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْجَلَّاحِ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمَا اللَّهُ، أَنَّهُ أَوْصَى إِذَا دُفِنَ أَنْ يُقْرَأَ عِنْدَ رَأْسِهِ بِقَاتِحَةِ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا، وَقَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يُوصِي بِذَلِكَ، فَقَالَ لَهُ أَحْمَدُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ: فَارْجِعْ، فَقُلْ لِلرَّجُلِ يُقْرَأُ. (كتاب القراءة عند القبور (ص ۸۸)

په يوه جنازه کې چې کله مړی دفن شو نو یو پوروند سړی کیناستلو او دقبر په خوا کې یې قرآن لوستلو، نو امام احمد بن حنبل رحمه الله ورته وفرمايل چې ای لوستونکيه! دقبر په خوا کې دقرآن لوستل بدعت دی، کله چې دقبرستان څخه راووتلو نو امام محمد بن قدامه رحمه الله امام احمد رحمه الله ته وفرمايل چې ای ابو عبد الله! تاسو دمبشر الحلبي رحمه الله په باره کې څه وایئ؟ نو امام احمد بن حنبل رحمه الله ورته وفرمايل چې ثقه دی، بیا یې ترینه پوښتنه وکړه چې ایا تاسو دمبشر حلبي رحمه الله څخه کوم حدیث لیکلی دی؟ امام احمد رحمه الله ورته وفرمايل چې هو، نو محمد بن قدامه رحمه الله ورته دمبشر حلبي رحمه الله دا مخکنی حدیث واورولو، ددې څخه وروسته امام احمد بن حنبل رحمه الله وفرمايل چې ورشئ هغه سړي ته ووايئ چې دقبر په خوا کې قرآن لوله.

ددې قصې مصححین او مستدلین

(۱) علامه ابن القيم رحمه الله دا واقعه ذکر کړې ده او هیڅ اعتراض یې ورباندې نه دی کړی (کتاب

الروح ص ۱۰)

(۲) علامه ابو الفضل عبد الله بن ضديق الغماري رحمه الله په خپل کتاب (الرد المحکم المتین فی

کتاب القول المبين ص ۲۹۴) کې دا واقعه رانقل کړې ده او ورپسې یې لیکلي دي چې: انتظر

الی انصاف الامام احمد وسرعة رجوعه الی الصواب. (الامر بالمعروف والنهي عن المنکر ج

۱ ص ۲۹۲)

(۳) الشيخ عبدالفتاح ابو غده رحمه الله دا واقعه رانقلوي او بيا ليكي چي: (فرحم الله الامام احمد، ماكان بينه وبين الحق عدواة والله ولي التوفيق) مقدمة ثلاث رسائل في استحباب الدعاء ورفع اليدين فيه بعد الصلوة المكتوبة (ص ۸)

(۴) علامه محقق محمد عوامه رحمه الله هم دا واقعه رانقلوي (ثرالحديث الشريف ص ۱۶۲).

فان قيل: چي غير مقلد الباني لکي چي: فالجواب عنه من وجوه: الاول أن في ثبوت هذه القصة عن احمد نظر، لان شيخ الخلال الحسن بن احمد الوراق لم اجد ترجمته فيما عندي الان من كتب الرجال شيخه علي بن موسى الحداد لم اعرفه، وان قيل في السند أنه كان صدوقا، فان الظاهر ان القايل هو الوراق هذا، وقد عرفت حاله، الثاني: ان ثبت ذلك عنه فانه اخص مما رواه ابو داؤد عنه، وينتج من الجمع بين الروایتين عنه ان مذهبه كراهة القراءة عند القبر، الا عند الدفن، احكام الجنائز (ص ۱۹۲).

قلنا: ددي قصي دوه سندونه دي، اول: امام خلال رَحْمَةُ اللَّهِ دحسن بن احمد وراق رَحْمَةُ اللَّهِ شخه روايت کوي او هغه دعلي بن موسى الحداد رَحْمَةُ اللَّهِ شخه روايت کوي او هغه دامام احمد بن حنبل رَحْمَةُ اللَّهِ او دمحمد بن قدامه رَحْمَةُ اللَّهِ شخه نقل کوي.

دوهم: امام خلال رحمه الله دخپل شيخ ابوبکر بن صدقه رَحْمَةُ اللَّهِ شخه روايت کوي او هغه دعثمان بن احمد الموصلي رَحْمَةُ اللَّهِ شخه روايت کوي او دهغه دامام احمد رحمه الله او دامام محمد بن قدامه رحمه الله شخه نقل کوي.

داول سند په راويانو کې حسن بن احمد الوراق رَحْمَةُ اللَّهِ دامام خلال رحمه الله شيخ دی او دامام موسى بن عيسى رحمه الله شاگردی، دده سره دامام احمد بن حنبل رحمه الله ډير مسايل او کتابونه وو قاضي ابن ابی يعلى الحنبلي رحمه الله په طبقات الحنابلة کې دموسی بن عيسى جصاص البغدادی په ترجمه کې ليکي چي: وكانت عنده مسايل كثيرة عن ابي عبد الله فحدثني بشيء صالح الحسن بن احمد الوراق وقال: ان الباقي ضاع مني فمضيت الى الحربية الى منزل ابنته قلنا لعلنا نجد الاصول وحرصنا على ذلك فلم نقدر منها على شيء. (كما في احكام الجنائز ص ۱۹۲) او دتاريخي حقيقت لپاره دومره شهرت کافی دی.

او دعلی بن موسی الحداد تعریف او توثیق خپله امام خلال رحمه الله کوي وکان صدوقا، وکان ابن حماد المقری یرشد الیه (کتاب القراءة عن القبور ص ۷۸)

هغه ریشتینی وو او علامه ابن حماد المقری دهغه طرف ته راهنمایي کوله، دا جمله اگر چې دامام وراق رَحْمَةُ اللَّهِ ده لکن همدومره الفاظ دده دشهرت او دعدالت لپاره کافي دي، ځکه چې امام وراق مشهور ثقه راوي دی.

په دوهم سند کې دامام خلال رَحْمَةُ اللَّهِ استاذ ابو بکر بن صدقه بغدادی رَحْمَةُ اللَّهِ دی، علامه ذهبي رحمه الله ورته حافظ ویلي دي (تاریخ الاسلام ج ۵ ص ۲۴۱) او دابوبکر رَحْمَةُ اللَّهِ شیخ عثمان بن احمد بن ابراهیم الموصلي رحمه الله دامام احمد بن حنبل رحمه الله ملگری او شاگرد دی (طبقات الحنابلة ج ۲ ص ۱۱۵)

دامام لالکائی المتوفی ۴۱۸ طریقه:

وبه قال: حدثنا علي بن عمر بن إبراهيم، أنا إسماعيل بن محمد، قال: ناعباس بن محمد، قال: نايحي بن معين، قال نايحي بن إسماعيل الحلبي، عن عبد الرحمن بن العلاء بن الجلاح، عن أبيه أنه قال لوليد: "إذا أنا مت، فأدخلتموني في اللحد فهيلوا على التراب هيلًا، وقولوا: بسم الله وعلى ملة رسول الله ﷺ، وسنوا على التراب سنًا، وأقرعوا عند رأسي بقائمة سورة البقرة وخاتمتها، فإني سمعت عبد الله يستحب ذلك" وعبد الله هو ابن عمر بن الخطاب رضي الله عنه. (شرح اصول اعتقاد أهل سنت والجماعت ج ۴ ص ۱۲۴۷)

ترجمه يې د مخکني حديث د ترجمې په شان ده.

دامام بيهقي رحمه الله المتوفی ۴۵۸ هـ ق طریقه:

وبه قال أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، ثنا أبو العباس محمد بن يعقوب، ثنا العباس بن محمد، قال: سألت يحيى بن معين رحمه الله تعالى عن القراءة عند القبر فقال: حدثنا مبشر بن إسماعيل الحلبي، عن عبد الرحمن بن العلاء بن الجلاح، عن أبيه، أنه قال لينيه: "إذا أدخلتموني قبري فضعوني في اللحد وقولوا: بسم الله وعلى سنه رسول الله ﷺ، وسنوا على التراب سنًا وأقرعوا عند رأسي أول البقرة وخاتمتها فإني رأيت ابن عمر رضي الله عنه يستحب ذلك (السنن الكبرى، كتاب الجنائز، باب ما ورد في قراءة القرآن عند القبر ج ۵ ص ۴۰۴)

ترجمه يې د مخکني حديث په شان ده.

مستدلين او مصححين

(۱) امام نووي رحمه الله فرمايی چي: وروينا في سنن الهیقي باسناد حسن ان ابن عمر استحب ذلك أن يقرأ على القبر بعد الدفن أول سورة البقرة وخاتمتها (كتاب الاذکار باب ما يقوله بعد الدفن ص ۱۳۷)

(۲) علامه ابن علاون رحمه الله فرمايی چي: قال الحافظ بعد تخریجه هذا موقف حسن. (الفتوحات الربانية ج ۴ ص ۱۹۴ نتایج الافکار ج ۳ ص ۱۲۶)

(۳) علامه ابن الجزري رحمه الله دا روایت پہ خپل مشهور کتاب حصن الحصين کې رانقل کړی دی او سکوت يې کړی دی (حصن الحصين ص ۱۵۱)

(۴) شوکانی هم دنووي رحمه الله تحسین رانقلوي اوليکي وَحَسَنَ التَّوَوُّي رَحِمَهُ اللَّهُ، إِسْنَادُهُ وَهُوَ إِنْ كَانَ مِنْ قَوْلِهِ فَمِثْلُ ذَلِكَ لَا يُقَالُ مِنْ قَبْلِ الرَّأْيِ. (تحفة الذاکرين بعدة الحصن الحصين ص ۲۹۴)

(۵) علامه عبد الله الغماري رحمه الله دحافظ ابن حجر رحمه الله په تحسین باندې اعتماد کړی دی (نزل الابرار بالعلم المأثور من الأدعية والاذکار ص ۲۹)

(۶) علامه ظفر أحمد العثماني رحمه الله فرمايی چي: وفي الاذکار للنووي وروينا في سنن البيهقي باسناد حسن أن ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَسْتَحِبُّ أَنْ يقرأ على القبر بعد الدفن أول سورة البقرة وخاتمتها وهو موقف في حكم المرفوع فانه غير مدرک بالرأی.

(۷) (اعلاء السنن باب استحباب زيارة القبور عموما وزيارة قبر النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خصوصا وما يقرأ فيها)

دامام طبرانی رَحِمَهُ اللَّهُ مرفوع روایت:

وبه قال: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي أُسَامَةَ الْحَلَبِيُّ، ثنا أَبِي، وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ دُحَيْمٍ الدِمَشْقِيُّ، ثنا أَبِي، وَحَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ التُّسْتَرِيُّ، ثنا عَلِيُّ بْنُ بَحْرٍ، قَالُوا: ثنا مُبَشِّرُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْعَلَاءِ بْنِ الْجَلَّاجِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي أَبِي: "يَا بَنِي إِذَا أَنَا مَيِّتٌ فَالْحَدِّثْنِي، فَإِذَا وَضَعْتَنِي فِي تَحْدِي فَقُلْ: بِسْمِ اللَّهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ سَنَّ عَلَى التُّرْبِ سَنًّا، ثُمَّ أَقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِي بِقَاتِحَةِ الْبَقَرَةِ وَخَاتِمَتِهَا، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ ذَلِكَ" (المعجم الكبير ج ۸ ص ۲۱۹ درالكتب العلميه بيروت)

مصححین او مستدللین:

(۱) علامہ ہیشمی رحمہ اللہ فرمائی ہیں: رواہ الطبرانی فی الکبیر ورجالہ موثقون. (مجمع الزوائد حدیث نمبر ۲۲۴۳)

(۲) علامہ زیلعی رحمہ اللہ پری سکوت کبریٰ دی (نصب الرأیہ ج ۲ ص- ۳۰۲)

(۳) حافظ ابن حجر رحمہ اللہ پری سکوت کبریٰ دی (الدرايہ ج ۱ ص ۲۴۱ والتلخیص الجیرج ۲ ص ۳۸۲)

(۴) علامہ صالحی شامی رحمہ اللہ فرمائی ہیں: روی الطبرانی برجال ثقات (سبیل الہدی والرشاد فی سیرۃ خیر العباد ج ۸ ص ۵۰۷)

(۵) علامہ نیموی رحمہ اللہ ورتہ صحیح ویلی دی فرمائی ہیں: رواہ الطبرانی فی المعجم الکبیر واسنادہ صحیح (اثر السنن ص ۲۷۲)

(۶) علامہ ظفر احمد العثماني رحمہ اللہ دعلامہ نیموی رحمہ اللہ پہ تصحیح باندی اعتماد کبریٰ دی (اعلاء السنن ج ۸ ص ۳۴۲)

(۷) عبد اللہ الغماری رحمہ اللہ ورتہ حسن ویلی دی فرمائی ہیں: وهذا حدیث حسن قال عنه الهیثمی رجالہ موثقون (الحاوی فی فتاویٰ الحافظ عبد اللہ الغماری ص ۳۱)

(۸) علامہ وہبی سلیمان غاوجی رحمہ اللہ ورتہ صحیح ویلی دی فرمائی ہیں رواہ الطبرانی واسنادہ صحیح (ارکان الاسلام ج ۱ ص ۳۱۲)

دامام ابن عساکر رَحْمَةُ اللَّهِ مَقُوقُوف رِوَايَت :

وبہ قال: اخبرنا جدی لأمی أبی الفضل یحی بن علی القاضي أنبأنا عبد الرزاق بن عبد لاله بن الحسن بن الفضیل ح وحدثنا ابو محمد بن صابر لفظا أنبأنا علی بن الحسن بن عبد السلام ابن أبی الحرزور، وعبد الله بن عبد الرزاق بن عبد الله قالوا أنبأنا أحمد بن محمد بن أحمد العتيقی ، حدثنا علی بن محمد بن أحمد بن لؤلؤ، حدثنا عبد الله بن محمد بن ناجیه ، حدثنا مبشر بن اسماعیل عن عبد الرحمن بن العلاء بن اللجلاج عن أبيه قال: قال لي أبي: يا بني! إذا أنا مت فألحدني فإذا وضعتني في لحدي فقل

حافظ ابن حجر رحمه الله دهغه چا په باره کې دمقبول کلمه استعمالوي چې په هغه کې درې خبرې وي اول دهغه څخه لږ احاديث روايت شوي وي، دوهم په هغه باندې هيڅ جرحه نوي شوې، او دریم دحديث په بيانولو کې متفرد نه وي. (مقدمة تقريب التهذيب ص ۷۵)

الباني توجیه دقول بما لا يرضى به قائله کوي، دمقبول دلفظ څخه ددې حديث په ضعف باندې استدلال کوي او ليکلي يې دي چې: ولذلك لم يعرج عليه الحافظ في التقريب حين قال في المترجم (مقبول) يعنى عند المتابعة والا فلين الحديث كما نص عليه في المقدمة)

الباني رحمه الله دحافظ ابن حجر رحمه الله مطلب داسې بيانوي چې حافظ ابن حجر رحمه الله چې دكوم حديث په باره کې مقبول ووايي نو بيا به مونږ گورو چې ددې روايت متابع شته او که نه؟ که متابع يئ وو نو قبلوو به يئ او که نه نو لين الحديث به ورته وايو، حالانکې دا مطلب بالکل غلط دی، ځکه چې دلته دمتابع لهون غير ته سپارل کيږي، دحافظ ابن حجر رحمه الله مقصد دادی چې ما خپله ليون کړی دی او دتحقيق څخه وروسته چې متابع موجود وي نو هلته ما فيصله دمقبول کړې ده او چې متابع يئ نه وي هلته ما فيصله دلين الحديث کړې ده تاسو دا بن حجر رحمه الله په عبارت کې سوچ وکړئ همدا مقصد به درته ظاهر شي دحافظ ابن حجر رحمه الله عبارت دادی چې (السادسة: من ليس له من الحديث الا القليل ولم يثبت فيه ما يترك حديثه من أجله واليه الإشارة بلفظ مقبول، حيث لم يتابع والا فلين الحديث، (مقدمة تقريب ص ۷۵)

دلته متابع دعبداللہ بن عمر رَضِيَ اللہُ عَنْهُ حديث دی:

فائد: په متابع او په شاهد کې دا فرق دی چې په متابع کې سند يو وي او په شاهد کې مختلف وي دلته دعبدا لہ بن عمر رَضِيَ اللہُ عَنْهُ دحديث سند بدل دی لکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: وقد تطلق المتابعة على الشاهد وبالعكس والأمر فيه سهل (نزهة النظر ص ۷۵) په حاشيه کې ليکي چې لان المقصود التقوية وهي حاصلة بكل منهما. (نزهة النظر بتحقيق الدكتور نور الدين عتر ص ۷۵)

(۳) علاء رَحْمَةُ اللّٰهِ بِن لَجْلَاج رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ دعبدا لہ بن عمر رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ شاگرد دی، حافظ ابن حجر

رحمه الله فرمايي چې: قال العجلي رحمه الله ثقة روى له الترمذی حديثا واحدا عن عائشة في شدة الموت قلت وذكره ابن حبان في الثقات (تهذيب التهذيب ج ۸ ص ۱۷۰)

(۴) حضرت لجلاج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صحابی دی، دلجلاج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په نوم دوه صحابه دتاریخ په کتابونو کې مشهور دی یو: دعلاء والد او دوهم: دخالد، والد، علامه ابن سمیع فرمایي چې دا دواړه بیل بیل کسان دي او ابن معین فرمایي چې دا یو دی، حافظ ابن حجر رحمه الله په الاصابه کې دعلامه ابن سمیع رَحْمَةُ اللَّهِ قَوْل ته ترجیح ورکړې ده.

دوهم مرفوع حدیث حضرت عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ

مخکې د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ موقف حدیث ذکر شو، د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا روایت امام خلال رحمه الله امام طبراني رحمه الله او امام بیهقي رحمه الله ذکر کړی دی.

۱. امام خلال رحمه الله د روایت الفاظ داسې دي چې: وَأَخْبَرَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْكَرِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو شُعَيْبٍ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحُسَيْنِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ كِتَابِهِ قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الضَّحَّاكُ الْبَابِلِيُّ، حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ نَهْيَكٍ الْحَلَبِيُّ الزُّهْرِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، مَوْلَى آلِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رِيَّاحٍ الْمَكِّيَّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْسُوهَا، وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ، وَلْيُقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ بِقَاتِحَةِ الْبَقْرَةِ، وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِخَاتِمَتِهَا فِي قَبْرِهِ». (كتاب القراءة عند القبور ص ۲).

حضرت عطاء بن ابی رباح مکي فرمایي چې: ما د عبداللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه واوریدل چې ما د نبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه واوریدل چې فرمایل یې چې کله چې په تاسو کې څوک وفات شي نو حصار وئ یې مه او زر زریې مقبرې ته وړئ او د قبر سر طرف ته دې د سورة بقرې اول ایتونه او د پښو طرف ته دې د سورة بقرې آخري ایتونه ولوستلی شي.

۲. د طبراني د روایت الفاظ داسې دي چې: حَدَّثَنَا أَبُو شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ، ثنا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَابِلِيُّ، ثنا أَيُّوبُ بْنُ نَهْيَكٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رِيَّاحٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْسُوهَا، وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ، وَلْيُقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ بِقَاتِحَةِ الْكِتَابِ، وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِخَاتِمَةِ الْبَقْرَةِ فِي قَبْرِهِ» (المعجم الكبير ج ۶ ص ۲۵۵ طبع دار الكتب العلمية بيروت)

علامہ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ہے: **وَيُؤَيِّدُهُ حَدِيثُ بِنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْبِسُوهُ وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ** (اخرجه الطبرانی باسناد حسن فتح الباری باب السرعة بالجنابة ج ۳ ص ۲۳۷)

۳- دامایہقی رحمہ اللہ روایت الفاظ داسی دی ہے: **أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَا أَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ الصَّفَّارِ أَنَا أَبُو شُعَيْبٍ الْحَرَّانِيُّ نَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْبَابِلِيُّ نَا أَيُّوبُ بْنُ مَرْبُكٍ الْحَلَبِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى مَوْلَى آلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْبِسُوهُ وَأَسْرِ عَوَابِهِ إِلَى قَبْرِهِ وَلْيَقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ بِغَاتِمَةِ الْكِتَابِ وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِغَاتِمَةِ الْبَقَرَةِ فِي قَبْرِهِ" لَمْ يَكْتُبْ إِلَّا بِهَذَا الْإِسْنَادِ فِيمَا أَعْلَمُوا وَقَدْ رَوَيْنَا الْقِرَاءَةَ الْمَذْكُورَةَ فِيهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَوْفُوقًا عَلَيْهِ (شعب الإيمان ج ۱۱ ص ۴۷۱)**

دا حدیث صاحب دمشقوہم ذکر کری دی او پہ اخر کپی یی لیکلی دی چہ رواہ البیہقی فی شعب الايمان وقال والصحيح انه موقوف عليه (مشكاة باب دفن الميت الفصل الثالث)

دصاحب دمشقوہم:

دعبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حدیث مرفوع دی، لکن صاحب دمشقوہم دامام بیہقی پہ حوالہ باندی لیکلی دی چہ دا موقوف دی، صاحب دمشقوہم دامام بیہقی پورہ عبارت نہ دی رانقل کری بلکہ صرف خلاصہ یی لیکلی دہ، لہ دی وجہ یی دیہقی مطلب بالکل بالعکس کری دی امام بیہقی داسی لیکلی دی چہ: لم نكتبه الا بهذا الاسناد فيما اعلم وقد رَوَيْنَا الْقِرَاءَةَ الْمَذْكُورَةَ فِيهِ عَنِ ابْنِ عُمَرَ مَوْفُوقًا عَلَيْهِ (شعب الإيمان للبیہقی ج ۱۱ ص ۴۷۱)

دعبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دا حدیث زما دعلم مطابق صرف پہ ہمدی سند باندی مونہ لیکلی دی، البتہ دا مذکور قراءت (داول او دآخر دبقری) دعبد اللہ بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شخہ موقوفام مروي دی او هغه مخکي دعبد الرحمن بن لجلاج پہ حدیث کپی ذکر شو او صاحب دمشقوہم لیکلی چہ امام بیہقی دی حدیث تہ موقوف ویلی دی.

دا دصاحب دمشقوہم خطایی دہ، دصاحب دمشقوہم دی خطایی تہ ملا علی القاری رحمہ اللہ، شیخ عبد الحق محدث دهلوي رحمہ اللہ، مولانا عبید اللہ مبارکپوری رحمہ اللہ او مولانا ادريس كاندهلوي رحمہ اللہ اشارہ نہ دہ کری، مولانا گرہر رحمن پہ تفہیم المسایل کپی ج ۶ ص ۱۸۹) کپی ددی

غلطی وضاحت کری دی، علامہ سیوطی رحمہ اللہ دی حدیث تہ مرفوع ویلی دی، فرمایي چي: ومن الوارد في ذلك ما تقدم في باب ما يقال عند الدفن من حديث ابن عمرو رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ والعلاء بن الجلاج رضى الله عنهما مرفوعا كلاهما. (الايات البيّنات في فضائل الايات ص ۶۸)

د ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حدیث راویان:

۱- ابو شعيب الحراني، علامہ ذہبی رحمہ اللہ فرمایي چي قال الدارقطني: ثقة مأمون (تاريخ الاسلام ج ۵ ص ۲۶۵)

۲. يحيى بن عبد الله البابلتي رحمہ اللہ تہ ديرو محدثينو ضعيف ويلى دي (تاريخ الاسلام ج ۵ ص ۲۶۷)

۳- ايوب بن نهيك، دا راوي هم ضعيف دي (لسان الميزان ج ۱ ص ۷۶۰)

۴- عطاء بن أبي رباح رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مشهور ثقہ تابعي دي، تقريب ص ۶۷۵

ددو راويانو دضعف سره سره حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دی حدیث تہ حسن ويلى دي (فتح الباری باب السرعة بالجنابة ج ۳ ص ۲۳۷) نو دا يالہ دي وجي چي دا ضعف شديد نہ دی او يالہ دي وجي چي دحضرت لجلاج رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حدیث ددي متابع دی له دي وجي ددي روايت مرتبه دضعيف شخصہ پور تہ شوہ.

دوهم فصل

پہ قبرستان کي دمطلق قراءت جواز:

۱- دسورت يس تلاوت: عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -:

"اقْرَؤْهَا عِنْدَ مَوْتَاكُمْ" يَعْنِي يَس (ابن ماجه ۱۴۴۸)

پہ مرو باندي سورة يس ولولي:

الباني ليکي چي دا حدیث ضعيف دی، لکن علامہ محمود سعيد رحمہ اللہ پہ الباني باندي کلک رد کری دی او ليکلي يي دي چي دا حدیث حسن دی.

علامہ ابن حبان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او علامہ سیوطی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ور تہ صحيح ويلى دي امام حاکم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او ذہبی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پري سکوت کری دی، علامہ منذری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ور تہ حسن ويلى دي.

دعلامہ محمود سعيد پوره عبارت داسي دی:

(٤٢٤) حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي عُمَانَ، وَلَيْسَ بِالنَّهْدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَقْرَعُوا إِيَّاسَ عَلَى مَوْتَاكُمْ» ذكره في ضعيف أبي داود (٣١٦، ٦٨٣) وفي ضعيف ابن ماجه (١٠٨، ٣٠٨) وقال في اروائه بعد ان انفصل عن ضعفه (٣، ١٥١) للحديث علة اخرى قاذحة افصح عنها الذهبي نفسه في الميزان فقال في ترجمة أبي عثمان هذا (عن أبيه عن أنس، لا يعرف قال ابن المديني لم يروعه غير سليمان التيمي قلت: أما النهدي فتقة ١. ام قلت: وتام كلام ابن المديني (وهو مجهول واما ابن حبان فذكره في الثقات (٢، ٣٢٦) على قاعدته في تعديل المجهولين ثم ان في الحديث علم اخرى وهي الاضطراب فبعض الرواة يقول (عن أبي عثمان عن أبيه عن معقل وبعضهم عن أبي عثمان عن معقل (لا يقول عن أبيه) وأبوه غير معروف ايضا فهذه ثلاث علي ١- جهالة أبي عثمان ٢- جهالة أبيه ٣- الاضطراب انتهى كلام الألباني، قال العبد الضعيف: الحديث حسن، وقد صححه ابن حبان (الاحسان رقم ٣٠٠٢ والسيوطي وسكت عليه الحاكم (١/ ٥٦٥) والذهبي وقال المنذري في تخريج احاديث المهدب حديث حسن، كذا في البدر المنير (٤، ل، ٢٢) أ) فسليمان بن طرخان التيمي ذكره الحافظ ابن حجر في التقريب (٢٥٧٥) في الطبقة الرابعة أي أنه تابعي أدرك عددا من الصحابة في أغلب على الظن ان شيخه ابا عثمان من طبقة كبار التابعين وقد ذكره ابن حبان في الثقات (٧، ٦٦٤) وصح له، وروى عنه ثقة هو سليمان التيمي فالمل لقبول حديثه متجه قوى واما أبوه فهو مخضرم أدرك الجاهلية او صحابي ولذلك صحح الحديث ابن حبان ثم السيوطي مع ملاحظة ان ابن حبان روى الحديث عن سليمان التيمي عن أبي عثمان عن معقل بن يسار به مرفوعا فلم يقل: عن أبي عثمان عن أبيه ومع ذلك فللحديث شواهد.

١- اخرج احمد في المسند (٤، ١٠٥) حدثنا ابو المغيرة ثنا صفوان حدثني المشيخة انهم حضروا غضيب بن الحارث الثمالى حين اشتد سوقه فقال: هل منكم من أحد يقرأ (يس) قال: فقرأها صاحب بن شريح السكوني فلما بلغ أربعين منها قبض، قال: فكان المشيخة يقولون: اذا قرئت عند الميت خفف عنه بها، قال صفوان، وقرأها عيسى بن المعتر عند ابن معبد.

وأخرجه ابن سعد في الطبقات (٧، ٤٤٣) في ترجمة غضيب بن الحارث من طريق صفوان به،

وهذا الاسناد رجاله ثقات وقد حسن هذا الاسناد الحافظ ابن حجر في (الاصابة) (۱۸۴/۳) وصفوان هو ابن عمر والسكسكى وشيوخه جماعة من التابعين يجبر بعضهم بعضا وغضيف ابن الحارث الشمالى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صحابى وطلبه قراءة سورة (يس) عند احتضاره يحتاج لتوقيف وليس للرأى فيه مجال فحكمه الرفع على ما هو مقرر فى قواعد الحديث اما قول المشيخة اذا قرئت عند الميت خفف عنه بها .

فالمشيخة هنا جماعة عن التابعين ، وكلامهم حكمه حكم الارسال عند طائفة من المحدثين ولأثر غضيف بن الحارث الشمالى طريق آخر أخرجه ابن عساكر فى تاريخ دمشق (۱۴/ل ۷/أ) من حديث سعيد بن منصور حدثنا فرج بن فضالة عن أسد بن وداعة قال : لما حضرت غضيف بن الحارث الموت حضرت اخوته فقال: هل فيكم من يقرأ سورة (يس) ؟ فقال رجل من القوم : نعم فقال : اقرأ ورتل وانصتوا فقرأ ورتل وأسمع القوم فلما بلغ فسبحان الذى بيده ملكوت كل شئ واليه ترجعون) فخرجت نفسه قال أسد بن وداعة فمن حضره منكم الموت فشدد عليه الموت فليقرأ عليه (يس) فانه يخفف عليه الموت .

سعيد بن منصور امام، حافظ، ثقة ، وشيخه فرج بن فضالة بن النعمان التنوخى الشامى ضعيف واسد بن وداعة هو الشامى الناصبى وعليه ثناء فى ترجمته فى التاريخ الكبير (۵۰/۲) وذكره ابن حبان فى ثقات التابعين (۶۵ / ۴) فضعف اسناد ابن عساكر ينجبر باسناد احمد وابن سعد ورجاله ثقات وحسنه الحافظ ابن حجر فى الاصابة كما تقدم .

ولما كان أسد بن وداعة تابعيا فكلامه ينزل منزلة المرسل كما تقدم نظيره.

۲- وأخرج ابن أبى عمر فى (مسنده) حدثنا عبدالمجيد بن أبى داؤد ، عن مروان بن سالم عن صفوان بن عمرو ، عن شريح بن عبيد عن أبى الدرداء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال : قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما من ميت يموت ويقرأ عنده (يس) الا هو ن الله تعالى

كذا فى النسخة المسندة من المطالب العالى (۸۰۶ / ۳۱۵ / ۱) وهو فى الفردوس لنفس الاسناد (۶۰۹۹) لكن عن ابى الدرداء وأبى ذر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عنهما .

وقال الحافظ البوصيري في مختصر الاتحاف (٣/ ٦٩/ ٢١٥٦) رواه الحارث بسند ضعيف لضعف مروان بن سالم الجزري وله شاهد من حديث معقل بن يسار رواه اصحاب السنن وابن حبان في صحيحه .

ومروان بن سالم ضعيف، بل متروك عند بعضهم، لكن قال ابى حاتم الرازي عن أبيه : منكر الحديث جدا ضعيف الحديث ليس له حديث قائم قلت: يترك حديثه ؟ قال لا يكتب حديثه راجع الجرح والتعديل (٨/ ١٢٥٥)

فالرجل ضعف بسبب روايته المنكرات فما عرف أنه لم يغرب ولم ينكر فيه فيمكن الاعتبار به ولذلك استشهد بالرجل الحافظ البوصيري وفي الباب عن أبي ذر رضي الله عنه عزوه لأبي الشيخ في فضائل القرآن ولم أقف عليه وأنت اذا مغنت النظر في الطرق المتقدمة تجد أن حديث معقل بن يسار صحيحه ابن حبان والسيوطي وحسنه المنذري اذا كان فيه بعض خلل على رأي اخرين فهو ينجر بالشاهد الاول وله طريقان : احدهما صحيح او حسن والاخر ضعيف وهذا وحده كاف لتقوية حديث معقل بن يسار بحيث يمكن أن تستغنى عن الشاهد الاول ولاغناء عنه بعد استشهاد الحافظ البوصيري به والحاصل أن الحديث حسن والله أعلم بالصواب.

دوهم حديث: من دخل المقابر فقرأ سورة (يس) خفف عنهم يومئذ وكان له بعدد من فيها حسنات (التلخيص الجير ٣/ ١١٥٦)

خوك چي مقبري ته لاړو او سورة (يس) يې تلاوت كړو نو په دغه ورځ به دمو عذاب كم شي او دمو دشميز په مقدار به ده ته نيكي وركړل شي، علامه سخاوي رحمه الله فرمايي چي ماته ددې حديث پيدانه شو او زما دگمان مطابق دا حديث صحيح نه دي (الأجوبة المرضية للسخاوي ج ١ ص ١٧٠)

دریم حديث: من زار قبر والديه كل جمعة فقرأ عندهما او عنده (يس) غفر له بعدد كل آية او حرف، لكن دا حديث موضوعي دي (الكامل لابن عدی ج ٥ ص ١٥٢)

خلورم حديث: من مرّ بالمقابر فقرأ قل هو الله أحد احدى عشرة مرة ثم وهب أجره للأموات أعطى من الأجر بعد الاموات . لكن علامه سخاوي رحمه الله دي روايت ته موضوعي وبلي دي (الاجوبة المرضية ج ١ ص ١٦٩)

پنجم حدیث: وأخرج أبو القاسم سعد بن علي الزنجاني رحمه الله تعالى في قوائده عن أبي هريرة قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ دَخَلَ الْمَقَابِرَ ثُمَّ قَرَأَ قَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَ {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} وَ {أَهْلَاكُمْ التَّكَاثُرُ} ثُمَّ اللَّهُمَّ إِنِّي جَعَلْتُ ثَوَابَ مَا قَرَأْتُ مِنْ كَلَامِكَ لِأَهْلِ الْمَقَابِرِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ كَأَنَّهُمْ شُفَعَاءُ لَهُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى. (شرح الصدور للسيوطي ص ١٣٠ مرقاة ج ٤ ص ١٧٣)

ثوڪ چي قبرستان ته لارشي او سورة فاتحه، سورة اخلاص، او الهڪم التكاثر ولولي او بيا يي ثواب مړو مسلمانانو سړوا وښخو ته وښيي نو دا خلك به يي د قيامت په ورځ شفاعت كوي.

شپږم حدیث: أَخْبَرَنِي أَبُو يَحْيَى النَّاقِدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ، عَنْ مُجَالِيدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، قَالَ: «كَانَتْ الْأَنْصَارُ إِذَا مَاتَ هُمُ الْمَيِّتُ اخْتَلَفُوا إِلَى قَبْرِهِ يَقْرَعُونَ عِنْدَهُ الْقُرْآنَ (القراءة عند القبور للخلال ص ٨٩)

په انصارو کې رضی الله عنهم کې به چې مړی وشو نو دوي ته به يي قبر ته ورتلل او هلته به يي قرآن لوستلو.

په مصنف ابن أبي شيبة کې د روایت الفاظ داسې دي چې «كَانَتْ الْأَنْصَارُ يَقْرَعُونَ عِنْدَ الْمَيِّتِ سُورَةَ الْبَقَرَةِ» (باب مَا يُقَالُ عِنْدَ الْمَرِيضِ إِذَا حُضِرَ).

يعني انصارو رضی الله عنه به مړي ته سورة بقره لوستله.

الباني وايي چې په دې حديث کې قراءت عند القبر نه دی بلکې عند المحتضر دی لکن مونږ وايو چې دميت اطلاق په محتضر باندې مجاز دی او که ته وايي چې په مصنف ابن أبي شيبة کې ورته دمحتضر باب لگيدلی دی، نو مونږ وايو چې دميت اطلاق په محتضر هم کيږي لدې وجې دمصنف ابن شيبة دباب مطلب دادی چې قرآن دميت په شان باندې محتضر ته هم لوستلی شي.

أباني ليکي چې: داروایت ضعیف دی، مونږ جواب کوو چې مخکې دلجلال رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او د عبد الله بن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په احاديثو باندې قراءت عند القبور وعند الميت ثابت شو پدې رواياتو باندې مونږ ديو ثابت شده امر توثيق کوو.

قال العلامة محمود سعيد ممدوح وفي اسناده مجالد بن سعيد وهو صالح في المتابعات والشواهد وأخرج له مسلم في صحيحه مقرونا بغيره في كتاب الطلاق، باب المطلقة البائن لا نفقة لها (كشف الستور ص ٢٣٨)

اووم او اتم حدیث: عن أبي أمانة رواه الحاكم ايضا والبيهقي ، وسنده ضعيف ولفظه **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** (منها خلقناكم وفيها نعيدكم ومنها نخرجكم تارة أخرى) بسم الله وفي سبيل الله وعلى ملة رسول الله . (التلخيص الجبر ١٢٣١/٤، مستدرک ج ٢ ص ٣٧٩)

عن أبي هريرة **رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ**: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- صَلَّى عَلَى جَنَازَةٍ، ثُمَّ أَتَى قَبْرَ الْمَيِّتِ، فَحَنَى عَلَيْهِ مِنْ قَبْلِ رَأْسِهِ ثَلَاثًا. (ابن ماجه نمبر ١٥٦٥) كتاب الجنائز باب ماجاء في حنو التراب في القبر)

په اول حدیث کې دا راغله چې رسول الله **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** دخپلې لور أم کلثوم قبر ته د ورکوزولو څخه وروسته (منها خلقناکم الایه) ولوستلو او په دوهم حدیث کې راغله چې نبی **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** دسر له طرفه درې لپې خاوره واچوله.

دریم فصل

دقراءت عند القبر مسئله عند المذاهب الاربعة:

احناف: په دې مسئله کې دامام صاحب **رَحْمَةُ اللَّهِ** او یا دصاحبینو رحمهما الله خپل قول پیدا نه شو البته ۱- طاهر بن رشید رحمه الله فرمایي چې دامام صاحب رحمه الله په نیز دقرآن لوستل عند القبر مکروه دي او دامام محمد رحمه الله په نیز جایز دي او مفتی به قول دامام محمد رحمه الله دی (رجل اجلس على قبر أخيه رجلا يقرأ القرآن يكره عند أبي حنيفة رحمه الله وعند محمد رحمه الله لا يكره ومشايخنا أخذوا بقول محمد رحمه الله . (خلاصة الفتاوى ج ٤ ص ٣٢٤)

لکن ددې عبارت څخه دانه واضح کیږي چې دامام صاحب رحمه الله او دامام محمد رحمه الله اختلاف په قراءت عند القبر کې دی او که پدې خاص کیفیت کې دی ظاهر دا معلومیږي چې اختلاف په دې خاص کیفیت کې دی.

۲- ابن تیمیه رحمه الله هم امام صاحب رحمه الله ته دکراهت قول منسوبوي فرمایي چې: وقد تنازع الناس في القراءة عند القبر فكرها ابو حنيفة رحمه الله ، (فتاوى ابن تیمیه ج ٢٤ ص ٣١٧ واقتضاء الصراط المستقیم ج ٢ ص ٧٣٦)

۳- علامه ابن ابی العزم امام صاحب ته دکراهت قول منسوبوي فرمایي چې: فمن قال بکراهتها کأبي حنيفة رحمه الله ومالك واحمد في رواية ، قالوا لانه محدث لم ترد به السنة والقراءة تشبه الصلوة

والصلوة عند القبور منهي عنها فكذلك القراءة ومن قال بأس بها كمحمد بن حسن واحمد في رواية استدلو بها نقل عن ابن عمر رضي الله عنهما (شرح العقيدة الطحاوية ص ۴۶۵)

۴- ملا علی القاری رحمه الله هم امام صاحب رحمة الله ته دكراحت قول منسوبوي فرمايې چې: ثم القراءات عند القبور مكروهة عند ابی حنیفه ومالك واحمد في رواية لانه محدث لم ترد به السنة ، وقال محمد بن الحسن واحمد في رواية لا يكره لما روى عن ابن عمر رضي الله عنهما (شرح الفقه الاكبر ص ۱۳۱) قدیمی كتب خانه كراچی)

لكن ددوي په خلاف نور علماء دامام صاحب طرف ته دجواز قول منسوبوي .

علامه قرافي المالكي رحمه الله فرمايې چې: مذهب أبي حنیفه رحمه الله واحمد بن حنبل رحمه الله أن القراءة يحصل ثوابها للميت ، واذا قرئ عند القبر حصل للميت أجر المستمع (الفروق للقرافي ج ۳ ص ۱۹۲ تحقيق الامال ص ۴۳)

متاخرينو احنافو په يو اتفاق سره ويلي دي چې قراءت للميت

وعند القبر جازي دي

علامه كاساني رحمه الله فرمايې چې: وَعَلَيْهِ عَمَلُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ لَدُنْ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى يَوْمِنَا هَذَا مِنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ عَلَيْهِمَا وَالتَّكْفِينِ وَالصَّدَقَاتِ وَالصُّومِ وَالصَّلَاةِ وَجَعْلِ ثَوَابِهَا لِلْأَمْوَاتِ (بدايع الصنائع ۲/ ۲۱۲)

درسول الله صلى الله عليه وسلم څخه ترننه پورې دا عمل را روان دی چې خلک دقبورو زیارت ته ځي او صدقات او تکفین او صدقات کوي او روژې نیسي مونځونه کوي او ثوابونه یې مري ته بښي .

علامه حسن بن منصور قاضي خان فرمايې چې: وان قرأ عند القبور ان نوى بذلك أن يؤنسهم صوت القرآن فانه يقرأ (فتاوى قاضي خان ج ۳ ص ۴۲۲)

که دقبر سره یې قرآن ولوستلو په دې نیت باندې چې مري انس حاصل کړي نو لوستلی شي .

ابن همام رحمه الله فرمايې چې: واختلف في اجلاس القارئین ليقروا عند القبر والمختار عدم الكراهية (فتح القدير ج ۳ ص ۶۵) الحج عند الغیر)

پدې کې اختلاف دی چې قاريان قبر سره کينول دقرآت لپاره مکروه دی او که نه؟ مختار عدم کراهية دی .

علامه ابن نجيم رحمه الله فرمايې چې: وَلَا بَأْسَ بِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ عِنْدَ الْقُبُورِ وَدُمَّا تَكُونُ أَفْضَلَ مِنْ غَيْرِهِ وَبُحُورُ أَنْ يُخَفَّفَ اللَّهُ عَنْ أَهْلِ الْقُبُورِ شَيْئًا مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ أَوْ يَقْطَعَهُ عِنْدَ دُعَاءِ الْقَارِئِ تَلَاوْتِهِ. (البحر الرائق ج ٢ ص ١٩٥)

دقبر په خوا کې دقرآن لوستل جایز دي او کله بهتر هم وي او امکان لري چې دقرآن تلاوت په وجه دمري په عذاب کې تخفیف راشي او یا ددعا دلوستونکي په وجه بالکل ختم شي.

ملا علی القاری فرمايې چې: فينبغي ان يزورهم ويتبرك بهم ويسلم عليهم ويكثر قراءة القرآن حولهم (شرح لباب المناسك لعلی القاری ص ٣٣٣)

علامه شرنبلالی رحمه الله فرمايې چې: فصل فی زیارة القبور..... ويستحب قراءة (یس) نورالایضاح (ص ١٣١)

علامه علاء الدین محمد بن علی الحصفی رحمه الله فرمايې چې: ويقول: السلام عليكم دار قوم مؤمنين وانا ان شاء الله بكم لاحقون ويقرأ (یس) (الدر المختار ج ٢ ص ٢٤) علامه شامي رحمه الله بيا دلته ډیر تفصیل کړی دی.

مالکيه: داسې مستند روایت چې دامام مالک رحمه الله خپل قول پکې ذکر شوي وي پيدا نه شو دامام مالک په تصانیفو (موطا) او (مدونه) کې څه قول پيدا نه شو دعلامه ابن رشد المالکي رَحْمَةُ اللَّهِ په (بداية المجتهد) او په (البيان والتحصيل) کې هم څه پيدا نه شول.

ابن تیمیه رحمه الله امام مالک رحمه الله ته دکراحت قول منسوب کړی دی، قال مالک ما علمت احدا يفعل ذلك اقتضاء الصراط المستقيم ج ٢ ص ٧٣٦

علامه وهبة الزحيلي ليکي چې دقدماء مالکيه وو قول دعدم جواز وو لکن متأخريو مالکيه وو ورته جایز وي لي دي، وَذَهَبَ الْمَالِكِيُّ إِلَى كَرَاهَةِ الْقِرَاءَةِ عَلَى الْبَيْتِ بَعْدَ مَوْتِهِ وَعَلَى قَبْرِهِ، لِأَنَّهُ لَيْسَ مِنْ عَمَلِ السَّلَفِ، قَالَ الدَّرْدِيرُ: الْمَتَأَخِّرُونَ عَلَى أَنَّهُ لَا بَأْسَ بِقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ وَالذِّكْرِ وَجَعَلَ ثَوَابَهُ لِلْبَيْتِ وَنَحْضِلُ لَهُ الْأَجْرَانِ شَاءَ اللَّهُ.. الفقه الاسلامي وأدلته: ج ٢ ص ٢٥١) قال الدردير: (المتأخرون على أنه لا بأس بقراءة القرآن وجعل ثوابه للبيت). (الموسوعة الفقهية: ج ٣٢ ص ٢٥٥)

نافعیه: دشافعيه و په نیز قراة عند القبر جایز دی، حسن بن الصباح الزعفرانی فرمايې (سألت لشافعي عن القراءة عن القبور؟ فقال لا بأس به) (القراءة عند القبور ص ٢ الامر بالمعروف)

په رياض الصالحين کې يې باب لگولی دی په نوم د (باب الدعاء للميت بعد دفنه والقعود عند قبره ساعة للدعاء له والاستغفار والقراءة).

ددې لاندې ليکي چې: قال الشافعي رحمه الله ويستحب أن يقرأ عنده شيء من القرآن وان ختمو القرآن عنده كان حسنا (رياض الصالحين ص ۳۱۳) همداسې په المجموع شرح المذهب کې هم (دي ج ۵ ص ۴۸۶)

امام بیهقي فرمايي چې: قال الشافعي رحمه الله وأحب لو قرأ عند القبر ودعى للميت (معرفة السنن والآثار ج ۳ ص ۱۹۱).

دالباني خبط: ألباني دامام نووي رحمه الله په خبره اعتراض کوي او ليکي چې: قلت لا ادري. اين قال: ذلك الشافعي رحمه الله؟ وفي ثبوته عنه شك كبير عندي كيف لا ومذهبه ان القراءة لا يصل ثوابها الى الموتى كما نقله عنه ابن كثير في تفسير قوله تعالى وان ليس للانسان الا ماسعى (وقد اشار شيخ الاسلام ابن تيميه الى عدم ثبوت ذلك عن الامام الشافعي بقوله في الاقتضاء (لا يحفظ عن الشافعي نفسه في هذه المسئلة كلام لان ذلك كان عنده بدعة) (رياض الصالحين ص ۳۷۰) وايان دالباني دا عبارت تحقيق گني او فخرأ يې رانقلوي، حالانکې دالباني په تحقيق کې خوځايه غلطي ده.

الباني ليکي چې: لا ادري اين قال ذلك الشافعي؟

مونږ وايو دامام شافعي رحمه الله قول دسند سره واوره امام خلال رحمه الله فرمايي چې: أَخْبَرَنِي زَوْجُ بَنِي الْقَرَجِ، قَالَ: سَمِعْتُ الْحَسَنَ بْنَ الصَّبَّاحِ الزَّعْفَرَانِيَّ، يَقُولُ: "سَأَلْتُ الشَّافِعِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ الْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْقَبْرِ فَقَالَ: لَا بَأْسَ بِهِ (القراءة عند القبور ص ۲ الامر بالمعروف)

روح بن الفرج او ثق الناس و تهذيب الكمال ج ۳ ص ۵۳۶)

حسن بن صباح الامام العلامة شيخ الفقهاء والمحدثين... ثقة جليلا على الرواية كبير المحل (سير اعلام النبلاء ج ۱۲ ص ۲۶۲)

ألباني په احكام الجنائز ص ۱۲، ص ۱۹۳) امام خلال رَحِمَهُ اللَّهُ په كتاب کې دا القراءة عند القبور باندې حوالې ورکړې دي نو دا روايت يې څرنگه نه دی ليدلی؟

الباني ليكي چې: وفي ثبوته عنه شك الخ؟ او دشك وجه داده چې ابن كثير ليكلي دى چې دامام شافعي رحمه الله په مذهب باندې مري ته دقرآن ايصال ثواب نه شته، مونږ وايو چې دقرآن دايسال ثواب مسئله جدا ده او دقبر په خوا کې دقرآن دلوستلو مسئله جدا ده، دقرآن ايصال ثواب اگر چې دامام شافعي رحمه الله په نيزنا جاي زدى لکن دقبر په خوا کې دقرآن لوستل دامام شافعي رحمه الله په نيز جاي زدى.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايې چې: واما قوله هل يصل الى الميت ثواب القراءة سواء قرء عند قبره او غايثا عن قبره وهل له ثواب القراءة بكمالها او ثواب مستمع؟ فهما تان مسألتان) وروسته ليكي چې وعلى هذا يستمع الميت القراءة واذا استمع حصل له ثواب مستمع الامتناع بالاربعة المتباعدة السماع ص (٨٥)

٣- ألباني ليكي چې: ابن تيميه رحمه الله فرمايلي دي چې: لا يحفظ عن الشافعي رحمه الله نفسه في هذه المسئلة شيء لان ذلك كان عنده بدعة)

مونږ وايو چې څرنگه ابن تيميه رحمه الله يو طرف ته وايي چې خپله دامام شافعي رحمه الله څخه په دې باره کې هيڅ نه دي رانقل شوي او بيا دامام شافعي رحمه الله څخه دبدعت والي قول رانقلوي، نو چې دامام شافعي رحمه الله هيڅ قول پکې نشته نو دبدعت قول دې دکومه کړو؟

شيخ محمود سعيد رحمه الله ليكي چې: اخطأ ابن تيميه على الامام الشافعي رحمه الله فنفي الثابت عنه وقوله ما لم يقله (كشف الستور ص ٢٤٢)

دشوافعو تعامل:

علامه ذهبي رحمه الله دعلامه خطيب بغدادي الشافعي په ترجمه کې ليكي چې: وختم على قبره عدة ختمات (سير اعلام النبلاء ١٨ / ٢٨٦)

سدارنگه دابو جعفر الهاشمي په باره کې ليكي چې: ودفن الى جانب قبر الامام احمد ولزم الناس به مدة حتى قيل ختم على قبره عشرة آلاف ختم (سير اعلام النبلاء ١٨ / ٢٨٦)

علامه ذهبي دشيخ ابو منصور الخياط په باره کې ليكي چې: قال السلفي ذكر لي المؤتمن الساجي في ثاني جمعة من وفات أبي منصور: اليوم ختموا على رأس قبره مأتين واحد وعشرين ختم (تاريخ الاسلام ١٠ ص ٨١٧).

حنابلہ: امام احمد بن حنبل پہ اول کہی قراءۃ عند القبر تہ ناجایز ویلی دی، امام ابو داؤد فرمایا

چہ سمعت احمد سئل عن القراءة عند القبر؟ فقال لا (مسائل الامام احمد ص ۱۵۸)

امام عباس دوری رَحْمَةُ اللّٰهِ چہ رسالت احمد بن حنبل ما یقرأ عند القبر؟ فقال ما احفظ فیہ شیئا

تاریخ یحییٰ بن معین الدوری ج ۲ ص ۳۸۰، القراءة عند القبور ص ۱)، والامر بالمعروف

والنہی عن المنکر للخلال ج ۱ ص ۲۹۶)

لکن وروستہ یہی دخیل قول خنہ رجوع وکرہ لکہ مخکی یہی چہ قصہ ذکر شوہ او دالبانی انکار

او جواب ہم ذکر شول، ددی رجوع پہ بناء باندی ابن قدامہ حنبلی رحمہ اللہ فرمایا: وَلَا تُكْرَهُ الْقِرَاءَةُ عَلَى

الْقَبْرِ فِي أَصَحِّ الرِّوَايَتَيْنِ. وَأَيُّ قُرْبَةٍ فَعَلَهَا، وَجَعَلَهَا لِلنَّبِيِّ السَّلَامِ نَفْعُهُ ذَلِكَ. (المقنع فی فقہ امام السنۃ احمد بن

حنبل ج ۱ ص ۲۸۲)

ہمدارنگہ پہ یو حای کہی لیکي چہ: فَصْل: قَالَ: وَلَا بَأْسَ بِالْقِرَاءَةِ عِنْدَ الْقَبْرِ، وَقَدْ رُوِيَ عَنْ

أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ أَنَّهُ قَالَ: إِذَا دَخَلْتُمُ الْمَقَابِرَ اقْرَءُوا آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَثَلَاثَ مَرَّاتٍ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، ثُمَّ قُلْ: اللَّهُمَّ إِنِّ فَضَّلَهُ

لِأَهْلِ الْمَقَابِرِ. وَرُوِيَ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: الْقِرَاءَةُ عِنْدَ الْقَبْرِ بَدْعٌ، وَرُوِيَ ذَلِكَ عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ أَبُو بَكْرِ: نَقَلَ ذَلِكَ عَنْ أَحْمَدَ

جَمَاعَةً، ثُمَّ رَجَعَ رُجُوعًا أَبَانَ بِهِ عَنْ نَفْسِهِ. بَيَّا يَہِ ہغہ مخکی دضریر قصہ را نقل کری دہ. (المغنی لابن

قدامہ ج ۳ ص ۵۱۸)

امام خلال فرمایا چہ: أَخْبَرَنِي الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ الْحُسَيْنِ

النَّيْسَابُورِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ شَيْبٍ، قَالَ: "أَتَيْتُ أَحْمَدَ بْنَ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللّٰهُ فَقُلْتُ لَهُ: إِنِّي رَأَيْتُ عَفَّانَ يَقْرَأُ عِنْدَ قَبْرِ

الْمُصْحَفِ، فَقَالَ لِي أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللّٰهُ: خُتِمَ لَهُ بِخَيْرٍ (القراءة عند القبور ص ۱)

جعفر بن محمد ثقہ دی، سلمۃ بن شیبہ ہم ثقہ دی (تہذیب التہذیب ج ۴ ص ۱۲۹)

ہمدارنگہ امام خلال رحمہ اللہ فرمایا: أَخْبَرَنِي الْحَسَنُ بْنُ الْهَيْثَمِ الْبَرَّازُ، قَالَ: «رَأَيْتُ أَحْمَدَ بْنَ

حَنْبَلٍ رَحِمَهُ اللّٰهُ يُصَلِّيْ خَلْفَ رَجُلٍ فَرِيْرٍ يَقْرَأُ عَلَى الْقُبُورِ» (القراءة عند القبور ص ۱)

ددیوبند داکابرو فتوی

مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ: فرمایا چہ پہ قبرستان کہی دقرآن لوستل جایز دی

(فتاوی رشیدیہ ص ۲۶۶)

مولانا اشرف على تهانوی رحمہ اللہ فرمایي: ددفن ٹخه وروسته دسورة بقرې داول او دآخر

لوستل ثابت دي. (امداد الفتاوی ج ١ ص ٥٧٢)

مفتی کفایت اللہ رحمہ اللہ فرمایي: ددفن ٹخه وروسته دقبر سر او پښو ته دسورة بقرې د

اول او دآخر لوستل مستحب دي. (کفایۃ المفتی ج ٤ ص ٦٢)

مفتی عزیز الرحمن رحمہ اللہ فرمایي: ددفن ٹخه وروسته دقبر سر او پښو ته دسورة بقرې د

اول او دآخر لوستل مستحب دي. (فتاوی دارالعلوم دیوبند اردو ج ٥ ص ٣٣٦)

مفتی محمود حسن گنگوہی رحمہ اللہ فرمایي: دقبر سر او پښو طرفته دسورة بقرې داول

او دآخر لوستل ثابت دي فتاوی محمدیہ ج ٩ ص ١٠٨، ١٤٥)

مفتی رشید احمد لدھیانوی رحمہ اللہ فرمایي:

قراءة عند القبور جایز دي البتہ پہ اجرت باندې یې لوستل ناجایز دي (احسن الفتاوی ج ٤ ص ١٩٦).

مولانا سرافراز خان صفدر رحمہ اللہ فرمایي:

ددفن ٹخه وروسته سر او پښو ته دسورة بقرې داول او دآخر لوستل جایز دي او دصحیح

حدیث ٹخه ثابت دي، همدارنگه تسبیح، تهلیل وغیرہ هم ثابت دي (راہ سنت ص ٢١٩)

مفتی تقی عثمان مدظلہ فرمایي:

چې دقبر سر او پښو ته دسورة بقرې داول او دآخر لوستل مستحب دي (درس ترمذی ج

٣ ص ٢٦٦)

فايدة فى طلب المغفرة للصغير

(ص ١٩٩) وأما الحكمة فى طلب المغفرة للصغير مع أنه لا يلحقه اثم، فهي كما قال شيخنا رحمه الله

إذا سئل عن قولهم فى دعاء الجنائز اللهم اغفر لصغيرنا وكبيرنا، يحتمل اوجهاً:

١- أن يكون المراد بطلبها له تعليقها ببلوغة اذا بلغ وفعل ما يحتاج اليها.

ثانياً: أن يكون طالبها له ينصرف الى والديه، او الى احدهما او الى من رثاه.

ثالثاً: أن ينصرف اليه برفع منزلته مثلاً، كما فى البالغ الذى لا ذنب له اذا فرض، كمن مات بعد بلوغة بقليل، او بعد اسلامه الخالص بقليل.

رابعها: أنه يتخرج على أحد أقوال العلماء في الاطفال والمراهقين، وكذا من بلغ العشر من السنين. فان كل ذلك محتمل لأن المسألة اجتهادية، فيحسن الدعاء لهم باعتبار ذلك. والله اعلم (القول البديع في الصلوة على الحبيب الشفيع)

خاتمه

دمانعينو دليل:

دمنع په باره کې هېڅ يو صريح حديث نه شته، البته مانعين ديو غير صريح روايت څخه استدلال کوي، هغه روايت دادی چې: لا تجعلوا بيوتكم مقابر فان الشيطان يفر من البيت الذي يقرأ فيه سورة البقرة.

طريقه استدلال داسې ده چې نبی ﷺ فرمايي چې په کورونو کې دقرآن کریم تلاوت کوي، او د کورونو څخه قبرستان مه جوړوي يعنی (ځکه چې هلته تلاوت ناجايز دی) دا استدلال داسې دی لکه امام بخاری رحمه الله چې: (صلوا فی بيوتکم ولا تتخذوها قبوراً) څخه استدلال کړی دی چې په مقبره کې مونځ مکروه دی او ددې حديث لپاره يې باب لگولی دی په نوم دباب کراهية الصلوة فی المقابر (احکام الجنایز للالبانی ص ١٩١)

جواب: مونځ وايو چې داول مقيس حديث څخه صراحةً صرف دومره رಾಮعلوميږي چې په کورونو کې دتلاوت کول پکار دي، په مقبره کې يې دقراءت څخه صراحةً منع نه ده کړې، همدارنگه ددوهم حديث څخه صراحةً صرف دومره رಾಮعلوميږي چې په کورونو کې مونځ پکار دی او پدې حديث کې هم په مقبره کې د مونځ څخه صراحةً منع نه ده ذکر شوي.

دعلماؤ په اصطلاح کې دپته تصريح او تنصيص وايي، لکن ددې تصريح سره سره په دې دواړو حديثونو کې ديو جانب مخالف احتمال هم شته، چې په هدير او مقبرو کې تلاوت او مونځ مه کوي، او دا احتمال هم شته چې دا جانب مقابل نه وي مراد، له دې وجې څخه دامام بخاري رحمه الله په استدلال باندې قاضی عياض رحمه الله او ابن التين اعتراض کړی دی.

قاضی عیاض رحمہ اللہ لیکھی چې: وَقَدْ تَأَوَّلَهُ الْبُخَارِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ لَا تَجْعَلُوهَا كَالْمَقَابِرِ الَّتِي لَا تَجُوزُ الصَّلَاةُ فِيهَا وَتَرْجَمُ عَلَيْهِ كَرَاهَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ وَالْأَوَّلُ هُوَ الْمَعْنَى لَا هَذَا. (مشارك الانوار على صحاح الأناج) ص ۱۶۹)

او علامہ ابن التین رحمہ اللہ لیکھی چې: تَأَوَّلَهُ الْبُخَارِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَلَى كَرَاهَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ وَتَأَوَّلَهُ جَمَاعَةٌ عَلَى أَنَّهُ إِمْتِنَانٌ فِيهِ النَّذْبُ إِلَى الصَّلَاةِ فِي الْبُيُوتِ إِذَا الْمَوْتُ لَا يُصَلُّونَ كَأَنَّهُ قَالَ لَا تَكُونُوا كَالْمَوْتَى الَّذِينَ لَا يُصَلُّونَ فِي بُيُوتِهِمْ وَهِيَ الْقُبُورُ قَالَ فَأَمَّا جَوَازُ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ أَوِ الْمَنَعِ مِنْهُ فَلَيْسَ فِي الْحَدِيثِ مَا يُؤْخَذُ مِنْهُ ذَلِكَ.. (فتح الباری ج ۱ ص ۶۹۶)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ دابن التین ددی عبارت در انقلولو شخصه وروسته لیکھی چې: قُلْتُ إِنَّ أَرَادَ أَنَّهُ لَا يُؤْخَذُ مِنْهُ بِطَرِيقِ الْمَنْطُوقِ فَمُسَلَّمٌ وَإِنْ أَرَادَ نَفَى ذَلِكَ مُطْلَقًا فَلَا فَقَدْ قَدْ مَنَّا وَجْهَ اسْتِنْبَاطِهِ. (فتح الباری ج ۱ ص ۶۹۶)

نو دالبانی سره یو صریح حدیث هم نشته، بل طرفته دجواز صریح احادیث دي او دخیرالقرون تعامل هم شته.

وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقه محمد وآله واصحابہ اجمعین

فهرس

مسئله التراویح

۲	 دروژې په میاشت کې رسول الله ﷺ طرز العمل
۳	 یو مصیبت
۵	 اول فصل
۵	 له غیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې
۱۱	 دوهم فصل
۱۱	 دست تعریف او د تراویحو ستوالی
۱۵	 نو داهل سنت والجماعت په نیزشل رکعت تراویح سنت دی
۱۶	 ضروري تنبيه
۱۸	 دریم فصل
۱۸	 دشل رکعت تراویحو احادیث
۲۳	 دورفاروقي و عثمانی:
۲۳	 امام نووي فرماني چې ددې سند صحیح دی
۲۷	 چلینج
۲۷	 لامذهبان او د حدیثو څخه د انکار لپاره حیلې او بهانې:
۲۸	 غیرمقلدین دعسویانو او نیجریانو په نقش قدم
۳۱	 دور مرتضوی
۳۴	 دجمهورو صحابه وو او تابعینو عمل
۳۵	 ددې دواړو حدیثونو سند بالکل صحیح دی

اثمه اربعه او ټول امت مسلمه

۳۹	 اثمه اربعه او ټول امت مسلمه
۳۹	 دټول امت مسلمه اجماع
۴۱	 اهل سنت والجماعت په ترتیب سره څلور دلائل مني:
۴۲	 اول دلیل
۴۲	 د ام المومنین حضرت عایشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا حدیث:
۴۸	 دوهم دلیل
۴۸	 حدیث د حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ:
۵۰	 دریم دلیل
۵۰	 د حضرت ابی ابن کعب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حدیث:

غیرمقلدین او په رمضان کې درسول الله ﷺ د طریقو څخه مخالفت ٥٢

د تراویحو د لمانځه اجمالي جایزه په ضمن د (١٤) سوالونو او جوابونو کې

- ٥٥..... اول سوال: د تراویحو په مسئله کې مدعي څوک دی؟
 ٥٦..... ٢ سوال: دلغت په اعتبار تراویح څو رکعتہ دي؟، ٣ سوال: ایا په احادیثو کې د تراویحو لفظ ثابت دی؟
 ٥٧..... ٤ سوال: ایا د نبی کریم ﷺ څخه شل رکعتہ تراویح ثابتې دي؟
 ٦٠..... ٥ سوال: ایا نبی کریم ﷺ په جماعت باندې تراویح کړې دي؟
 ٦٩..... ٦ سوال: ص ٦٠، ٧٠ سوال: ٨٠ - سوال:
 ٧٠..... دنمونې په طریقه لاندې اوه ٧ حدیثونه ولوله او (٩) سوال: د صحابه او تابعینو په زمانه کې د شل رکعتونو والا نمونه
 ٧٩..... دمکې او د مدینې څخه دلامذهبو یزاري: او ١٢ سوال: ایا د تراویحو نه وروسته تهجد کیږي.

د تهجدو او د تراویحو په مابین کې (٦٧) فرقونه او ورسره د اتو رکعتو

او شلو رکعتونو د اختلاف حقیقت او یو خوندوره مکالمه

د تراویحو څخه د انکار بنیاد ٨٨

د درې رکعتو وترو ثبوت

- ١١٧..... د وتر د مسئلې اجمال:
 ١٢١..... د وتر د مسئلې تفصیل: او وترو واجب دي.
 ١٢٨..... د مابینام د لمانځه په شان وترهم درې رکعتہ دي.
 ١٣٣..... وتر په یو سلام اداء کیږي ددرې رکعتو په اخر کې.
 ١٣٥..... د شباه بن سوار او د حضرت عایشې رضی الله عنها د حدیثونو تشریح:
 ١٣٦..... د عبدالله بن عمر رضی الله عنهما د عمل تفصیل:
 ١٣٧..... د منځنۍ قعدې اهمیت.
 ١٣٩..... امام حاکم اول په دوو سندونو باندې.
 ١٤١..... د حضرت عمر رضی الله عنه څخه په هیڅ صحیح سند سره د (لا یقعد) لفظ نه دی ثابت.
 ١٤٢..... د یو رکعت وترو مسئله.
 ١٤٣..... لیکن غیرمقلدین په دې کې دوه خبرې پټوي.
 ١٤٨..... پنځه اوه، نهه، یوولس او دبارلس رکعتہ وتر.
 ١٤٩..... د یو تشهد او یو سلام سره پنځه رکعتونه.
 ١٥٠..... لا یجلس فیها الا فی الثامنه، په وترو کې رفع الیدین کول سنت دي.
 ١٥١..... په وترو کې دعاء قنوت ټول کال درکوع څخه مخکې واجب دی.
 ١٥٢..... ددې دلایلو څخه لاندې خوشیان ثابتیږي.

د جنازې په لمونځ کې

- ١٥٤..... د جنازې په لمونځ کې د سورة فاتحې شرعي حیثیت.
 ١٥٥..... د جنازې د لمانځه حکم د جنازې لمونځ فرض کفائي دی: د جنازې د لمانځه شرطونه.
 ١٥٦..... د حضرت نجاشی رضی الله عنه د جنازې لمونځ.

١٥٧	دجنازي په لمونځ کې دعا او دعا طريقه
١٥٨	دجنازي دلمانځه طريقه
١٥٩	داسلام په مرکزمدینه منوره کې :
١٦٠	داسلام په مرکز مکه مکرمه کې :
١٦١	داسلام په مرکز کوفه کې :
١٦٢	دبصري څخه تر يمن پورې :
١٦٣	التنبیه لایقظ السفیه
١٦٤	ایا دثنا په نیت فاتحه لوستلی شي؟
١٦٤	دغیرمقلدینو فتنه :
١٦٥	حنفی مذهب :
١٦٥	دغیرمقلدینو دلایل :
١٦٧	څلور تکبیرونه :
١٦٨	صرف د اول تکبیر سره لاسونه پورته کول
١٦٨	بني لاس په چپ لاس دنوم څخه لاندې کیښودل
١٧٠	چلینج
١٧٠	دلامذهبو څلور عناصر
١٧٢	نابالغه مري :
١٧٢	دجنازي لمونځ به په پټه لوستلی شي
١٧٤	دغیر مقلدینو څخه یو څو پوښتنې

د دریو طلاقونو مسئله

١٧٨	د دریو طلاقونو مسئله
١٧٩	اول فصل
١٨١	داول مذهب دلایل :
١٨٥	دوهم فصل
١٨٦	(٢) بعضی روافض
١٨٦	(٣) جمهور روافض او غیرمقلدین او قادیان :
١٨٦	(٤) بعض اصحاب ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ :
١٨٧	(١) حافظ ابو الولید محمد بن احمد
١٨٧	(٢) حضرت امام ابو ذکریا يحيى بن شرف النووي الشافعي
١٨٧	(٣) امام ابوالبرکات عبدالسلام ابن تیمیه الحنبلي رحمه الله
١٨٧	(٤) او حافظ احمد بن عبدالحلیم ابن تیمیه الحنبلي رحمه الله

- ١٨٨ (٥) امام ابو جعفر احمد بن محمد الطحاوي الحنفي رحمه الله
- ١٨٨ (٦) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله
- ١٨٩ (٧) حافظ محمد بن عبد الواحد رحمه الله
- ١٨٩ (٨) علامه بدر الدين ابو عبد الله محمد بن علي البعلي الخنبلي رحمه الله
- ١٨٩ (٩) حافظ ابن قيم رحمه الله
- ١٨٩ (١٠) حافظ بدر الدين محمود بن احمد العيني الحنفي رحمه الله
- ١٩٠ (١١) او علامه محمد عبد الرحمن الدمشقي الشافعي رحمه الله
- ١٩٠ (١٢) حافظ ابن قيم رحمه الله ليكي
- ١٩٠ (١٣) امام محمد بن عبد الباقي بن يوسف الزرقاني المالكي رحمه الله
- ١٩٠ (١٤) امام جلال الدين عبد الرحمن السيوطي رحمه الله
- ١٩٠ (١٥) علامه امير يماني محمد بن اسماعيل رحمه الله
- ١٩١ (١٦) حافظ ابن قيم رحمه الله
- ١٩١ (١٧) - علامه سيد الوسى الحنفى رحمه الله
- ١٩١ (١٨) - اوقاضى محمد بن على الشوكاني رحمه الله
- ١٩٢ (١٩) دغير مقلدينو مشهور عالم شمس الحق عظيم ابادي
- ١٩٢ (٢٠) د تعجب خبره داده چې
- ١٩٢ (٢١) قال الامام ابو بكر ابن المنذر النيشابوري:
- ١٩٧ د جمهورو دلايل
- ١٩٧ قرآني دلايل:
- ٢٠٢ احاديث مرفوعه
- ٢١٠ دالبته دلفظ په مصداق كې دايمه وو اختلاف دى
- ٢١٨ موقوف احاديث
- ٢١٨ دحضرت عمر رضى الله عنه فيصلې
- ٢٢٢ دحضرت عمر رضى الله عنه فيصلې
- ٢٢٣ دحضرت علي رضى الله عنه فيصلې
- ٢٢٧ دحضرت عبد الله بن عباس رضى الله عنهما فيصلې
- ٢٣٢ د عبد الله بن مسعود رضى الله عنه فيصلې
- ٢٣٣ دحضرت عمران ابن حصين او ابو موسى اشعري فيصله
- ٢٣٣ دحضرت عبد الله بن عمرو بن العاص فيصله
- ٢٣٣ دحضرت مسلمة فيصله
- ٢٣٤ اول دليل: حضرت طاوس رحمه الله فرمائي

٢٢٥.....	اجمالي جوابونه او د حديث صحيح معنى:
٢٣١.....	تفصيلي جوابونه:
٢٤٩.....	(١) محمد بن عبد الملك بن مروان رحمه الله:
٢٤٩.....	(٢) ابو النعمان محمد بن فضل السدوسي رحمه الله:
٢٤٩.....	(٣) حماد بن زيد رحمه الله:
٢٤٩.....	(٤) ايوب السختياني رحمه الله:
٢٤٩.....	(٥) غير واحد:
٢٥٠.....	(٦) طاوس رحمه الله جليل القدر تابعي دى:
٢٥٠.....	(٧) حضرت عبدالله بن عباس رضى الله تعالى عنهما:
٢٥٢.....	شرفه:
٢٦٠.....	دوهم دليل: حضرت ركانة رضى الله عنه خپلې بي بي ته طلاق وركړى وو، بيان ورته رسول الله
٢٦٣.....	درېم دليل: د حضرت ابن عباس رضى الله عنه څخه روايت دى چې حضرت ركانة
٢٦٦.....	يوه واقعه
٢٦٧.....	څلورم دليل: د لامذهبانو اخري حربه داده چې: ځينو احنافو پورې افتراء كوي چې ځينې احناف
٢٦٩.....	مُغالطات
٢٧٠.....	اوله مغالطه:
٢٧١.....	دوهمه مغالطه:
٢٧٢.....	درېمه مغالطه:
٢٧٢.....	څلورمه مغالطه:
٢٧٣.....	پنځمه مغالطه:
٢٧٤.....	شپږمه مغالطه:
٢٧٥.....	اوومه مغالطه:
٢٧٥.....	اتمه مغالطه:
٢٧٧.....	ايا د حضرت عمر ؓ حكم تعزيري و؟
٢٧٨.....	ايا حضرت عمر ؓ د خپلې فيصلې څخه رجوع كړې ده؟!

مسئلة اللحية

٢٨٣.....	مسئلة اللحية
٢٨٤.....	ډيرره شرعي سنت ده
٢٨٥.....	ډيريرې پريښودل او غټول كلى مشكك دى
٢٨٥.....	ډيريرې وجوب او مسنون مقدار
٢٨٥.....	مرفوع احاديث:

۲۸۸	دلامذهبانو روند تقلید
۲۹۱	دبریرې وجوب و مسنون مقدار دصحابه ؤ او دتابعینو دائارو په رڼا کې
۲۹۲	حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي:
۲۹۲	حافظ ابن عبد البر المالکی رحمه الله فرمایي چې:
۲۹۵	دلامذهبو څخه پوښتنه!
۲۹۶	خیر القرون
۲۹۶	دبریرې مسنون مقدار دڅلورو وارو مذهبونو په رڼا کې
۲۹۶	احناف:
۲۹۸	امام مالک رحمه الله او مالکی فقهاء
۳۰۰	امام شافعی او شافعی فقهاء
۳۰۲	امام احمد بن حنبل رحمه الله او حنبلی فقهاء رحمه الله
۳۰۳	دلامذهبو جعلی اهلحدیثو په فتاوو کې هم دا مضمون شته
۳۰۳	دلامذهبو څخه یو څو سوالونه

په لمانځه کې سر پټول (د پگړۍ او خولۍ پسرول)

۳۰۶	په مانځه کې دسر پټول دقرآن په رڼا کې
۳۰۶	په مانځه کې دسر پټول داحادیثو په رڼا کې
۳۰۸	نتائج
۳۰۹	ضروري تنبيه: دپگړۍ په سرول دسننو عادیه وو څخه دي
۳۱۰	دعمامي په باره کې داحادیثو خلاصه
۳۱۰	دعمامي په باره کې درې قسمه احادیث دي:
۳۲۰	مذاهب اریعه
۳۲۰	په مانځه کې دسر پټول دحنفی فقهې په رڼا کې:
۳۲۴	په مانځه کې دسر پټول دشافعی فقهې په رڼا کې
۳۲۷	دسر پټول دحنفې حنبلی په رڼا کېنې
۳۳۱	دسر پټول دحنفې مالکي په رڼا کې
۳۳۳	په مانځه کې دسر پټول دعربي علماؤ دفتوو په رڼا کې
۳۳۷	دسر پټول دلامذهبو دفتوو په رڼا کې
۳۳۷	دلامذهبو سید داود غزنوي او لامذهبو عبدالجبار غزنوي فتوی:
۳۳۸	دلامذهبو ثناء الله امر تسری فتوی:
۳۳۸	دلامذهبو څخه یو څو سوالونه:
۳۳۹	لامذهبو ددې خپلو مسایلو لپاره دلایل پیش کړئ:

تحقيق الجمعة في القرى وما يتعلق بها

٣٤١.....	اول فصل
٣٤١.....	داحنافو دلايل
٣٤٩.....	دغيرمقلدينو دلايل
٣٤٩.....	اول جواب:
٣٤٩.....	دوهم جواب:
٣٥٠.....	دريم جواب:
٣٥٣.....	دجهالت دپاسه جهالت:
٣٥٤.....	يو بله نابوهي:

په محبسونو کي دجمعي په ورځ د ماسپنين لمونځ

٣٥٥.....	په محبسونو کي دجمعي په ورځ د ماسپنين
٣٥٥.....	لمونځ په جماعت باندي اداکول مکروه تحريمي دي
٣٥٦.....	په فقه کي د جمعي دمانځه لپاره بعضي نور شروط
٣٥٦.....	دلاندي احاديثو څخه را اخيستل شوي دي
٣٥٦.....	شرط الامام:
٣٥٨.....	شرط الجماعة دله:
٣٥٩.....	شرط الخطبة:
٣٦٠.....	وقت الجمعة هو وقت الظهر (د جمعي د مانځه وقت ماسپنين دی)
٣٦٢.....	د جمعي د لمانځه لپاره دوه اذانه سنت دی:
٣٦٣.....	د جمعي د مانځه څخه مخکي د دواړو خطبو لوستل
٣٦٣.....	په عربي ژبه ضرور دي په بله ژبه يې لوستل مکروه تحريمي دي.
٣٦٥.....	چې خطبه شروع شي نو بيا مونځ کول او خبرې کول مکروه دي
٣٦٣.....	د جمعي په ورځ لس رکعت سنت مؤکد دي، څلور د فرضو څخه
٣٦٣.....	مخکي او شپږ د فرضو څخه وروسته دي.

په مسجد او په عيدگاه کي دښځو د لمونځ او داعتکاف مسائل

٣٧٨.....	په عيدگاه او په مسجد کي لمونځ دقرآن په رڼا کي
٣٨١.....	مسجد او عيدگاه ته دښځو تلل داحاديثو په رڼا کي
٣٨١.....	اول قسم دمطلق اجازت احاديث
٣٨٢.....	دوهم قسم دمشرط اجازت
٣٨٢.....	اشراط الاستيدان:
٣٨٤.....	دوهم شرط: الليل

۳۸۶.....	دریم شرط پرده :
۳۸۷.....	خلورم شرط: خوشبویی نه لگول
۳۸۹.....	پنخم شرط: ترک الزینة
۳۹۱.....	شیرم شرط: عدم الاختلاط بالرجال
۳۹۴.....	هـ: دجماعت خخه وروسته اول دبنخو وتل یا دامام وتل او یا دسریو وتل:
۳۹۵.....	اووم شرط: اواز نه اچتول
۳۹۶.....	اتم شرط چي دفتي او دفساد ویره به نه وي
۳۹۸.....	تائيدات
۴۰۰.....	دأحادیثو دریم قسم: (په کورونو دلمونخ دکولو ترغیبي أحادیث)
۴۰۳.....	جماع الأمة
۴۰۴.....	خلورم قسم احادیث
۴۰۸.....	تائيدات
۴۱۴.....	دتیرو احادیثو او دعلماؤ داقوالو نتیجه
۴۱۵.....	هر لامذهبه اهل حدیث خان ته خدای او پیغمبر وایی
۴۱۷.....	دحضرت عائشي رضي الله عنها فهم او دغير مقلدينو فهم
۴۱۸.....	دصحابه وو رضي الله عنهم فهم او دلامذهبو فهم
۴۱۸.....	دلامذهبو اهلحدیثو دبطلان واضح دلیل
۴۱۸.....	دصحیح البخاری او دفهم الصحابه خخه دلامذهبو نفرت
۴۱۹.....	یو نوی بدعت
۴۱۹.....	په بنخو باندي اختر لمونخ فرض نه دی
۴۲۱.....	دام عطیه رضي الله عنها په حدیث کې دامر معنی
۴۲۲.....	دلامذهبو او دامت دعلماؤ په مابین کې خلور اختلافی نکتي
۴۲۴.....	صحابه وؤ رضي الله عنهم او تابعینو ته دلامذهبو شتم او سب
۴۲۶.....	په مسجد کې دبنخو داعتكاف شرعي حکم
۴۲۷.....	داختلاف اسباب
۴۳۱.....	یوه پوښتنه
۴۳۱.....	دیوي شهبې ازاله

مسئلة تكبيرات العيدین

۴۳۳.....	داهل سنت والجماعة دعوی:
۴۳۹.....	۱۸- دجمهورو صحابه کرامو مذهب
۴۴۰.....	۲۰- اجماع دصحابه کرامو رضي الله عنهم

٤٠.....	دلامذهبه وكتوري اهلحديثو دعوى
٤٠.....	دغير مقلدينو دټولو دلائلو څخه اجمالي جوابات
٤٣.....	رفع اليدين في تكبيرات العيدين
٤٧.....	اجماع الأمة
٤٤٧.....	قياسي دليل

د اختر په ورځ د جمعي د لمانځه شرعي حكم

٤٤٩.....	داختر په ورځ دجمعي دمانځه شرعي حكم
٤٥٤.....	محدثين او فقهاء
٤٥٥.....	دغير مقلدينو دعوى
٤٥٥.....	دلامذهبو دوکي
٤٥٨.....	داختر لمونځ انفرادي جماعته نه دی جايز
٤٥٨.....	داختر په باره کي دلامذهبو مسائل
٤٦١.....	داختر دلمانځه په مسائلو کي دلامذهبو تضاد بياني
٤٦٢.....	داختر دلمانځه په باره کي دلامذهبو دروغ
٤٦٣.....	داختر دلمانځه په باره کي دلامذهبو څخه يو څو پوښتي

د قرباني ورځي

٤٧٢.....	دغير مقلدينو دعوى
٤٧٢.....	دغير مقلدينو دلايل
٤٧٢.....	دريم جواب:

المسح على الجوربين يعني په جرايو باندي مسح كول

٤٧٩.....	دجرايو اقسام
٤٨٢.....	فقه الأئمة الأربعة واقوال العلماء
٤٨٢.....	حنفي فقه
٤٨٣.....	فقه حنبلي
٤٨٤.....	فقه الشافعي
٤٨٥.....	فقه المالكي
٤٨٦.....	دابن تيميه رحمه الله فتوى
٤٨٧.....	دالشيخ ابن باز رحمه الله فتوى
٤٨٧.....	فتوى الشيخ عبدالله بن غديان، والشيخ عبدالرزاق العففي والشيخ ابن باز رحمهم الله
٤٨٨.....	فتوى مفتي احمد الهمري مفتي الديار المصرية

٤٨٨.....	نتوی محمد بن ابراهیم آل الشیخ رئیس الجامعة الاسلامیه
٤٨٨.....	دلامذهبو فتوی
٤٨٨.....	یواخی په مجلدينو جرابو باندې مسح جایزه ده په نورو نه ده جایزه .
٤٩٠.....	په نریو جرابو باندې مسح دقادیانیانو مسلک دی
٤٩٠.....	ددې ټولې اجماع څخه دلامذهبو خلاف او قادیانیانو سره موافقت:
٤٩١.....	دنبی کریم ﷺ په زمانه کې نری جرابې نه وې
٤٩١.....	اودس دقران پاک په طریقه
٤٩٦.....	دنسخ قاعده
٤٩٩.....	دلامذهبه وسوسې
٤٩٩.....	اوله وسوسه: لامذهبه خناس لیکي چې دامام ابوحنیفه (رحمه الله) نه دوه رائي نقل دي اول داچې مسح په جورابو باندې
٤٩٩.....	نده جائزه مگر چې مجلدين یا منعلین وې
٥٠٠.....	دوهمه وسوسه:
٥٠١.....	دریمه وسوسه:
٥٠٢.....	دریمه وسوسه: تعریف الجورب:
٥٠٢.....	دلامذهبو دلایل
٥٠٣.....	دحضرت ثوبان ؓ حدیث
٥٠٩.....	(١٢) اصول حدیث اولامذهبه:
٥١٢.....	خلورم حدیث
٥١٥.....	پنځم دلیل
٥١٥.....	دحدیث په معنی کې ډیر غټ خیانت
٥١٥.....	شپږم دلیل
٥١٧.....	دموق معنی
٥١٨.....	دلامذهبو څخه یوڅو سوالونه

مسئلة المصافحة بالیدین

٥٢٢.....	په یو لاس دمصافحی کولو دلایل
٥٢٤.....	م جنس په دوه قسمه دی:
٥٢٦.....	په دواړو لاسونو باندې مصافحه:
٥٣٠.....	تقبیل الوجه والیدین والرجلین
٥٣١.....	تقبیل الیدین والرجلین
٥٣٣.....	دمصافحی په وخت کې انحناء
٥٣٤.....	دمصافحی څخه وروسته دخپلو لاسونو ښکلول مکروه دي

٥٣٤..... ديو چا در اتللو په وخت کې قيام

متفرق مسائل

- ٥٣٧..... ١-مسئله الصفات اجمالاً
- ٥٤١..... دبلاکيف او دالکيف مجهول تحقيق
- ٥٤٢..... دکما يلىق بشانه معنی
- ٥٤٢..... مسئله الاستوى على العرش:
- ٥٤٤..... د آين الله تحقيق:
- ٥٤٦..... وجوه الاضطراب:
- ٥٤٨..... دمعيت علمي او معيت ذاتي مسئله:
- ٥٤٩..... د سني او دغير مقلد مختصر مباحثه:
- ٥٥٢..... ٢-په صفونوکې د اوږو لگول سنت دي نه د پښو او فاصله بين القدمين:
- ٥٥٥..... فقه حنفي:
- ٥٥٥..... فقه شافعي:
- ٥٥٥..... فقه مالکي:
- ٥٥٥..... فقه حنبلي:
- ٥٥٦..... ٣-دلمانځه څخه وروسته په اجتماعي طريقه باندې دعا اود لاسونو اوچتول مستحب دي:
- ٥٥٨..... دمتعددو محدثينو او فقهاؤ څخه دمانځه وروسته ددعا ثبوت
- ٥٦٢..... بهتره داده چې دعا دستتو څخه ورسته وکړی شي
- ٥٦٢..... د ديويند سرخيل:
- ٥٦٥..... ٤-په سفر کې که دستتوکول ممکن وو نوکول يې پکاردي:
- ٥٦٩..... ٥-مسافه القصر: چې د خورمه سفر اراده دې کړې وي قصر به کوي
- ٥٧٢..... ٦-مسافر چې ترڅو د پنځلسو ورځو د اقامت نيت نوي کړی ترهغې پورې دې قصر کوي:
- ٥٧٤..... ٧-په سفر کې قصر واجب دی
- ٥٧٤..... او پوره څلور رکعته فرض لمونځ کول مکروه تحريمي دي
- ٥٧٨..... ٨-اقل الحيض واکثره، د حيض کمه او زياته موده
- ٥٧٩..... ٩-د بې اودسۍ په حالت کې قرآن ته لاس وروړل ناجايز دي
- ٥٨٠..... ١٠-د سهوي سجدي له سلام څخه وروسته دې او ورپسې د تشهد
- ٥٨٣..... ١١-د مقتدي چې سهوه شي نو سجده سهوه به نه کوي
- ٥٨٤..... ١٢-د سجدي د تلاوت لپاره اودس شرط دی
- ٥٨٤..... ١٣-د ويني د وتلو په وجه اودس ماتيري
- ٥٨٧..... ١٤-نجاسة المنی

۵۸۷	نتیجه الاختلاف:
۵۸۷	دلایل النجاسة:
۵۹۱	۱۵- نجاسة الخمر والدم
۵۹۴	۱۶- سهار سنت د فرضو څخه وروسته د لمر د راختلو څخه مخکې مکروه دي
۵۹۵	۱۷- سهار دستو څخه وروسته څملاستل سنت نه دي
۵۹۸	۱۸- دلمانځه په اخری رکعتونو کې د سورة فاتحي لوستل، چپ ودریدل
۵۹۸	اود تسبیح لوستل درې واړه جایز دي
۶۰۰	۱۹- کثار في العبادة: ډیر عبادت کول جایز دي
۶۰۳	د غیر مقلد او داهل سنت والجماعة مختصره مکالمه
۶۰۵	۲۰- د تکبیر په وخت کې د لاسونو اوچتول تر غوړنو پورې سنت دي
۶۰۹	۲۱- د تکبیر تحریمه څخه وروسته سبحانک اللهم ويل سنت دي
۶۱۰	۲۲- په کلیوالو مساجدو کې دوهمه جمعه مکروه ده
۶۱۴	۲۴- قصدا یا بلاقصده دپاتې شوو لمونځونو قضایې ضروري ده
۶۱۶	۲۵ مسئله: استمناء بالید حرامه ده
۶۱۹	اهل ظواهر او ویکتوریانو په نیز استمناء کله مباحه ، کله مستحبه او کله واجبه وي حتی بعضو صحابه ووت منسوي
۶۲۰	د ویکتوري اهلحدیثو دلائل:

رسالة القراءة عند القبور

۶۲۵	اول فصل
۶۲۶	دامام خلال رحمه الله (۲۳۴هـ - ۳۱۱هـ) طريقه:
۶۲۷	ددي قصې مصححين او مستدلين
۶۳۰	مستدلين او مصححين
۶۳۲	دحضرت لجلاج رَضِيَ اللهُ عَنْهُ حديث موقوف دی او که مرفوع؟
۶۳۵	دوهم مرفوع حديث دحضرت عبدالله بن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ
۶۳۷	دوهم فصل
۶۴۲	دریم فصل
۶۴۳	متأخرینو أحنافو په یو اتفاق سره ویلي دي چې قراءت للمیت وعند القبر جایز دی
۶۴۷	ددیوبند داکابرو فتوی
۶۴۸	فايدة فی طلب المغفرة للصغير
۶۴۹	خاتمه

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ (المحدث)
 دہلچرخی پہ صلیبی زندان کی داخلہ سنت و الجماعت
 اود لامذہب و جعلی اہل حدیث و عقاید و اود مسائل
 پہ تشریح کی بیکل شوی کتاب

إِسْقَاقُ الْحَقِّ

في الدفع عن المذهب الحق

تأليف

الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله العقافى
 الشجرهاري

العرفان خپرندويه علي تولنه
 اهل السنة والجماعة افغانستان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د خپرنندويه ټولنې يادښت

دهري ژبې وده او بډاينه په علمي اثارو او تحقيقي کتابونو سره شونې ده، علم او پوهه د هرچا مهم او اساسي ضرورت دی، که په يوه ژبه کې داسې علمي آثار شتون ولري چې په نورو کې نه وي نو د نورو ژبو خلک ددغې ژبې د زده کولو کوشښ کوي او ددې ژبې کتابونو نورو ته ژباړل کيږي، پدې توگه دا ژبه د خلکو ضرورت گرځي او خامخا دا ژبه وده کوي د نړۍ ژونديو ژبو ته نن سبا د خلکو ضرورت دی ځکه دهغو ژبو خلکو کار کړی ده او کار يې په خپله ژبه نړيوالو ته وړاندې کړی ده.

پښتو د خدمت شعارونه او دعوې ډيرې دي خو په پښتو کې د علمي اثارو چاپولو بهير د ميږي په تگ روان ده، په ځانگړې توگه د پښتو ژبې ديني برخه کې دا کار بيخي کمزوری ده، دا اوس هم ډير داسې تکړه ليکوالان او پوهان شته چې هغوی گڼ شمير ناچاپ اثار لري، دوی يې د چاپ وس نه لري او د مرستې يې څوک نشته، له ډيرو شکايتونو او لويو لويو دعوو د کوچني اثر د چاپ هڅه ډيره غوره ده، ځکه له زرو خبرو يو عمل زر ځله غوره دی.

"احقاق الحق" په څلورو ټوکونو کې دښاغلي مولوي صاحب رحيم الله "الحقاني" علمي اثر دی چې په ټوله کې په کتاب الله، نبوي احاديثو او فقهي استدلالونو بنا دی. ټولنه يې د خپلو علمي هڅو په لړ کې د يوه علمي اثر په توگه چاپ ته په خلاص مټ اوږه ورکوي او دښاغلي ليکوال دغه اثر ته د درنښت او قدر په سترگه گوري.

کتاب چې په پښتو ژبه ليکل شوی دپښتو ژبې په وده او پرمختگ کې يې يو بل گام بولي چې دټولنې دنورو علمي موخو ترڅنگ دپښتو ژبې د علمي پرمختگ او ودې له موخې سره اړخ لگوي.

الحمد لله (العرفان) خپرندويه ټولنه خپلو هيوادوالو ته مهم، لوی او غوره تحقيقي اثر احقاق الحق وراڼدي کوي مونږ په خپل لنډ نشراتي ژوند کې دا پنځم اثر خپلو درنو هيوادوالو ته په مينه ډالۍ کړو.

د اثر محتوی او منځپانگه ستاسو په مخکې ده، مونږ په دې لنډ يادښت کې په هغه خبرې نه لرو، زمونږ کار د يو اثر چاپ کول او خپلو لوستوالو ته رسول دي او دا لوی کار مو الحمد لله په ښه توگه ترسره او په پښتو کې دا لوی تحقيقي او علمي اثر (احقاق الحق) مونږ ستاسو درنو لوستوالو په خدمت کې تيار کړی.

داچې کتاب دليکوال خپل اثر دی او ټولنه يې په متن کې دلاسهوڼې حق نه لري، ځکه به نو د کتاب په منځپانگه او عباراتو دمعترضينو اعتراض ټولنې ته متوجه نه وي.

مونږ په داسې حال کې چې ښاغلي ليکوال ته دلا نورو علمي خدمتونو توفيق له متعال. خدای څخه غواړو ، د ديني، علمي او فرهنگي خدمتونو چوپړ خپل مسؤليت بولو او ددې درانه مسؤليت په ترسره کولو کې، ستاسې ښکرو او علمي همکاريو ته اړيو هيله ده خپلې دغه ډول همکاري راڅخه ونه سپموي .

دبريو او لاخوښيو هيله من مو

محمد اکرم " نعماني "

د "العرفان" ټولنې خادم

۲۴ شعبان ۱۴۳۶ هـ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

له څلورو څخه دزياتو بنځو سره نکاح:

(۱) دغيرمقلدينوپه نيزديو سري لپاره دڅلوروڅخه زياتې بنځې جاييزي دي دڅلوروحدنشته اوبه دليل كې دا ايت وړاندې كوي چې: (فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ) [ظفرالملاخي / ص ۱۴۱/ عرف الجادي/ ص ۱۱۱].

(۲) دلوړ سره نکاح : كوم سري چې دكومې بنځې سره زنا وكړه اودهغې زنا څخه يې لور پيدا شوه، نو ددې لور سره يې نکاح جايزه ده. [عرف الجادي / ص ۱۰۹]

(۳) خوننده وره بنځه: هغه بنځه ده چې شرمگاه يې تنگه وي اوددېر شهوت څخه خولې لگوي اودجماع په وخت كې لوټ په لوټ اوړي. [لغات الحديث پ ۶/ ص ۵۶/ الحارقه].

(۴) د شرمگاه د نه خرابيدلو نسخه: بنځه دى دشرمگاه ويښته په پتري (پاكي) باندې كلوي، اوباسي دى يې نه، ځكه چې دروښتو دايستلوپه وجه شرمگاه جينجړيږي اوجينجړه شرمگاه به خونده وي. [نذيريه/ ج ۳/ ص ۳۵۶].

(۵) پته ياراننه: په نکاح كې شاهدان شرط نه دي ځكه چې درسول الله ﷺ داحديث صحيح نه دى چې: (لانكاح الا بولي وشاهدي عدل) [عرف الجادي/ ص ۱۰۷].

(۶) دفرج دپاكولو طريقه: كله چې بنځه دحيض څخه پاكه شي نو دديوال سره دې خپله گيډه ولگوي او ودې دريږي اويوه پښه دى داسې جيگه ونيسي لكه سپې چې متيازې كوي اود مالو چوديو غونډاري څخه دې دفرج داخل كړي، بيادې يې راوباسي، نوپه دې طريقه به ټول فرج پاك شي. (لغات الحديث استبراء)

(۷) فرج پرستي: قران باندې خوشبويي لگول بدعت او حرام دى، قبر باندې خوشبويي لگول قبر پرستي ده، ليكن بنځه چې دحيض څخه پاكه شي نو په فرج باندې دې خوشبويي ولگوي. [فقه محمديه / ج ۱/ ص ۳۲]. نوپه قبر باندې چې خوشبويي لگول قبر پرستي ده، نوپه فرج باندې خوشبويي لگول فرج پرستي نه

(۸) **پربنده دارمه:** همچنين دليلی بر کراهت نظر در باطن فرج نيافته. د شرمگاه داخل دکتلود مکروه والی دليل نشته. [بدور الاهله/ص ۱۷۵].

(۹) **په ورنونو او دُبر کې جماع:** په ورنونو او په دبر کې جماع جايزه ده، هيڅ شک پکې نشته، بلکه د سترو څخه ثابته ده. [بدور الاهله/ص ۱۷۵]

(۱۰) **وطي الازواج والاماء في الدبوي:** دوينخواو د خپلو ښځو سره په دبر کې د جماع کول اختلافي مسئله ده انکار پرې ندي جايز. (هدية المهدی/ج ۱/ص ۱۱۸).

(۱۱) **ولو داخل ذکره في دبر نفسه لا يلزم الفسل:** (نزل الابرار من فقه النبي المختار/ج ۱ ص ۲۴) که غير مقلد (وهايي) خپله اله د تناسل په خپل دبر کې داخل کړي، نو غسل پرې ندي فرض.

(۱۲) **د حيوانانو د برونې:** څوک چې د کوم انسان سره په دبر کې جماع وکړي (لواطت وکړي) غسل پرې فرض ندي. (هدية المهدی، ص ۲۴).

(۱۳) **د متعه يعني په بيه باندي د زنا قطعي لا ینسنس د غير مقلدينو څخه واخله:** غير مقلدين وائي چې د متعې اباحات د قران څخه ثابت دي او حرمت يې ظني دي. [نزل الابرار/ج ۲/ص ۳۴] په متعه باندي انکار ندي جايز. هدية المهدی، ج ۱ ص ۱۱۸

د شيطان د اعلان الفاظ: زنا کاران دې د غير مقلدينو کلي او بازار ته ځان ورسوي چې هم ثواب دی او هم ځرما (معاذ الله). ليکن د غير مقلدينو څخه هم خواهش کيږي چې دلامذهبو متعه کونکو ښځو لپاره دې د متعې لوحې ولگوي او د هر قسم متعې يعني د زنا کارې نرخ دې معلوم کړي، چې د پيغلې سره د متعې څومره نرخ دی؟ او د زړې سره يې څومره دی؟ تر څو چې خلک په تکليف نه شي.

د زنا مارکيټ:

(۱۴) څوک چې په زنا باندي مجبور شو د هغه لپاره زنا جايزه ده او هيڅ حد وړي باندي واجب. د ښځې مجبوري ظاهره ده او که سړی ووايي چې زما اراده نه وه بلکه مجبور شوم نو خبره به يې منلې شي. (عرف الجادی ص ۲۰۸) يعني که سړي ووايي چې زما اراده د زنانه وه، ليکن انجلې راسره چېر چاړ کولو او د شهوت د قوت لوجهي يې اختياره شوم نو د زنا ورته بالکل چوتی ده.

(۱۵) - پردي (اجنبی) عورت ته کتل :

د ظاهرو دلايلونه ثابتېده چې مور، خور، لور او نورو محرماتو د قبل او د دېر نه بغير نور ټول بدن ته کتلې شي. (عرف الجادی / ص ۵۲).

(۱۶) - يعجز اوضاع الكبير ولو كان ذالحيه لتجويز النظر

روضة النديه ص ۲۳۶ (نزل الابراج ۲ ص ۷۷) عرف الجادی ص ۱۳۰

يعني جايزه ده چې ښځه پردي سړي ته ددې لپاره تې ورکړي چې يو بل ته يې کتل رواشي اګر که سړی دغې ګيرې خاوند وي.

(۱۷) نظر بازي: ويجوز للمرأة النظري الرجال الاجانب وحديث (افعميا وان انتما) محمول علي انه

خاص بازواج النبي ﷺ وكذلك يجوز للرجل النظري فرج امراته. (نزل الابراج ج ۳ / ص ۷۴)

ښځوته جايز دي چې پرديوسړي ته وګوري، البته در رسول الله ﷺ بيبيانو ته نه و جايز. همدارنګه سړی دخپلې ښځې شرمګاه ته کتلې شي، حالانکې الله ﷻ فرمايي: (وَقُلْ لِّلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ) اور رسول الله فرمائي چې: (لعن الله الناظر والمناظر اليه).

(۱۸) د خپلې خواښې اود پرکتې سره نکاح: فلو زنا بامرأة تحل له أمها و بنتها.

نزل الابراج ۳ ص ۲۱ فتاوی نذيريه ج ۲ ص ۱۷۶ ستاريه ج ۱ ص ۱۰۰ ج ۴ ص ۱۱۸.

(۱۹) د مور اود انګور سره نکاح: (لو زنا بئنه بامرأة تحل لاييه وكذلك لو زنا ابوه بامرئته) پلار ته د

زوی د مزنې سره نکاح جايزه ده او ددې عکس هم جايز دی.

(۲۰) د پلار اود زوی مشترکه ښځه: ولو جامع احد زوجة ابيه سواء كان بالغا او غير بالغ او صغيرا

اور ما هقا لم تحرم علي ابيه. (نزل الابراج ج ۳ / ص ۴۸).

که چادخپلې ميرنۍ مور سره زنا وکړه نو په پلار يې نه حرام يږي. په بل ځای کې ليکي چې: (لو زنا بامرئته تحل لاييه و كذلك لو زنا بامرئته فتحل لابنه) د پلار مزنه زوی ته حلاله ده او د زوی مزنه پلار ته حلاله ده.

[نزل الابراج ج ۲ / ص ۸].

(۲۱) **درې غير مقلدين اويوه غير مقلده** : و اذا شتركت ثلاثة في وطئ امة في طهر ملكها كل واحد منهم فيه فجاءت بولد وادعوه جميعا فيقرع بينهم ومن استحقه بالقرعة فعليه للاخيرين ثلثا الدية (نزل الابرار، ج ۳ ص ۷۵)

ديوى ښځې سره درې کسانو بيا بيا جماع وکړه، تردې چې بچۍ يې پيدا شو او درې واړو ورباندې دعوه وکړه، نو د درې واړو په مابين کې به قرعه اندازې وشي په قرعه اندازې کې چې ماشوم دهرچا ورسيدو، نو هغو نورو دواړو ته دې دوه برخې ديت ورکړي.

(۲۲) موټک (مشت زنى)

د سړي پخپل لاس باندې مني ايستل او د ښځې دکوم سخت شي په استعمال لولوباندې مني ايستل د ضرورت په وقت کې جاي زدي او خصوصاً په هغه وخت کې چې د نظر بازۍ او بابلې کومې فتنې ويره وي، نو بيا مشت زني ثواب لري او که د گناه څخه بچ کيدل مشکل و، نو بيا واجب ده. [عرف الجادى / ص ۲۰۷]

(۲۳) په صحابه وو د موټک نهمت: (العياذ بالله)

بعض اهل علم نقل اين استمناء از صحابه نزد غيبت از اهل خود کرده اند. (عرف الجادى ۲۰۷) بعضي اهلو علمو ويلي دي چې صحابه وو هم مشت زني کړى ده، کله به يې چې مسافري اوږده شوه.

(۲۴) **د استمناء دليل** : و در مثل اين کار حرج نيست بلکه همچواستخراج ديگر فضلات موزيه بدن است. [عرف الجادى / ۲۰۷]

د مشت زني دليل دادى چې لکه څرنگه چې د بدن نه د نورو فضلاتو (متيازو) په ايستلو کې گناه نشته همدارنگې مني هم يو فضله شى دى چې په ايستلو کې يې گناه نشته.

(۲۵) **په موټک باندې حد او يا تعزير** : په مشت زني باندې د (حد) ياد تعزير لگول بلا وجه د مسلمان تکليفول دي

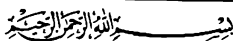
(۲۶) **د نظر بازۍ ميله** : و ظاهر اذله جواز نظرست سوى محرم، درما سوای قبل و دبر. (عرف الجادى

(٢٧) **دجماع طريقي:** او اما لوجامع اجنبية بالطريق الغير المعتاد او بالحجر او الخشبة او الحديد وهلكت فعليه ارش الجناية ولا مهر ولا عقر نزل (نزل الابرار / ج ٢ / ص ٥٧)

که د کومې ښځې سره چا د برزنی وکړه او یا یې ورته په فرج کې لرگي، تیگه او یا اوسپنه ووهله او ښځه مړه شوه نو جرمانه او مهر نشته البته خون بهانی شته. غیر مقلد د جماع طريقي و خودلې، لکن دايي واضحه نه کړه چې تیگه به خويه وي او که زیگه؟ وړه به وي او که غټه؟ اوسپنه به زیگه وي او که خويه؟ وړه به وي او که غټه؟

(عرف الجادی ص ٢٠٧)

* * *

د غير مقلد نياز محمد نياز کنړي مشهور په

امين الله "پشاورى" گمراه او گمراه کوونکي عقايد

انبياء کرام عليهم السلام د امين الله په نظر کې

(۱) انبياء کرام عليهم السلام معصوم ندى: انبياء قبل النبوة او بعد النبوة دکباثرونه معصوم دى البته صفات ترينه صادر شويدي (۱). له دوى څخه وروسته يې د مثالونو يوه سلسله ليکلې ده چې: له فلاني نبي څخه فلاني گناه شوې ده او له فلاني نبي څخه فلاني گناه شوې ده. مثلاً: حضرت ابراهيم عليه السلام درې ځله دروغ ويلي دي. و غيره و غيره.

(۲) انبياء کرام عليهم السلام نه د معصيت نسبت:

معصيت په دوه قسمه دى. (معصية اساسها الكبر) يوهغه معصيت دى چې دهغې بنياد کبر يعنى تکبر دى دوهم معصيت (معصيت اساسها الحرص والشهوت) هغه دي چې دهغې بنياد حرص او شهوت دى. اول د دويم نه دير سخت دى اولنى معصيت د ابليس دى او دويم معصيت د آدم عليه السلام دى. (۲).

نو آدم عليه السلام گناه وکړه، ځکه چې حرص او شهوتي و. که يو څوک ووايي چې امين الله حرص او شهوتي دى نو لامذهبان يې برداشت کوي. او د پيغمبر په حق کې يې برداشت کوي. حالانکې امين الله په [حکمة القرآن ج ۱ / ص ۲۰۴ / جديد ص ۲۱۱] کې يې شهوت د کافرانو صفت ښودلى دى.

(۳) انبياء کرام عليهم السلام طرفه نه د زنا نسبت: امين الله ليکلي دي چې: زنا کې فرق وي، د بعضو خلقو زنا اعلى (حقيقي) وي د بعضو وسط درجه کې وي او د بعضو ادنى وي نو د انبياء کرامو اگر چه زنا حقيقي

۱- الحق الصريح ۳۲۰/۱ طبع اول و طبع چهارم ۳۰۲/۱ حکمة القرآن ۳۸۹/۱ طبع دوم ۳۹۹/۱.

۲- حکمة القرآن ۳۶۸/۱. جديد ابديش ۱/۳۹۶.

نشته لیکن هم شته او هم یونوع د زناده (۳). که مونږ په ممبر اعلان وکړو چې: امین الله یوه نوعه زانی دی، نو آیا دی به یې برداشت کړي؟

(۴) آدم علیه السلام عابد نه و (معاذ الله)

امین الله په حکمة القرآن کې لیکي چې شهوة او عبادت نه جمع کیږي (۴) نو کله چې ستاسو په نیز گناه دادم علیه السلام نه د شهوت په وجه وشوه او شهوة او عبادت نه جمع کیږي نتیجه دار او وته چې آدم علیه السلام عابد نه و.

په بل ځای کې امین الله لیکي چې: (تارک الصلوة) کافر دی. [حکمة القرآن / ج ۱ / ص ۱۵۸] نو چې آدم علیه السلام بالکل عابد نه شو، نو دده څه حکم شو؟

(۵) په قرآن کریم کې د انبیاء کرام علیهم السلام تفصیلات هم موجود دي: امین الله د فازلهم الشیطان په تشریح کې داسې لیکلی دي چې:

په دې کې من وجه دهغه (ادم علیه السلام تفصیر دی چې ولی ختو کې گرځي او دفتنې ځای ته ولی حاضرېږي؟) (۵)

(۶) امین الله غیر مقلد د ختم نبوت څخه هم منګړدی: ځکه چې په یو ځای کې داسې لیکي چې: ابو حنیفه چې ستاسو پیغمبر دي (۶)

(۷) حضرت عائشې رضی الله تعالی عنها د شریعت په ځای خپل گمان ذکر کړیدی:

د عائشې د قول نه کراحت نه ثابتیږي، ځکه دی خپل گمان ذکر کړیدی (۷).

۳ - الحق الصریح ۳۱۷/۱ طبع چهارم ۳۳۷/۱ طبع اول / باب الايمان بالقدر / د اتم نمبر حدیث تشریح.

۴ - حکمة القرآن ۱/ ۱۸۸ / جدید : ۱۲۳.

۵ - حکمة القرآن ۱/ ۳۹۰، ۳۹۴، جدید اېډیشن ۴۰۴، ۴۰۰.

۶ - تحفة المناظر ص ۱۳۳

۷ - الباطل الصریح ج ۶ ص ۱۴۰

صحابه رضی الله عنهم دامین الله بشاوري په نظر کې

(۸) ام المؤمنین امی عائشه صدیقہ رضی الله عنها دهغې په شان کې گستاخي:

د عائشې مطلب دادی چې (فلانکې مسئله کې) ما دخپل وړوکتیا او بیوقوفۍ په وجه دا کار وکړو. (۸).

(۹) حضرت عائشه رضی الله عنها خلک د عظیم خیر نه محروم کړيدي:

معاذ الله زما ته د دې عظیم خیر نه محروم کول بغير د الله او د رسول د حکم نه صحيح نه دی (۹).

(۱۰) صحابه وو رضی الله عنهم به د شریعت خلاف کولو ډیرو صحابه وو به د حق خلاف کار کوه. (۱۰)

بیا یې په مثال کې سیدنا ابوبکر صدیق رضی الله عنه، حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت بلال رضی الله عنه پیش کړي دي. حضرت عمر رضی الله عنه ۵۰ فتوی د قرآن او حدیث نه خلاف ور کړی دی (۱۱).

(۱۱) صحابه گرام رضی الله عنه جاهل وو (معاذ الله)

پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام وفرمایل چې: (او تروا یا اهل القرآن!) د دې لاندې د یو صحابي په باره کې لیکي چې: جاهلانوته گوره او تهجد و او وتروته گوره. (۱۲). همدارنگه چې پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام هغه (صحابي) ته د اعادي حکم د دې له پاره کړی دی چې کېدی شي دغه صحابی جاهل وي. [الحق الصریح / ج ۵ / ص ۹۸]

(۱۲) حضرت عمر رضی الله تعالی عنه بدعتي و. (معاذ الله)

امین الله لیکي چې: هم دا عمر رضی الله عنه خلیفه راشد دی لیکن په رمضان کې په تراویحوباندې دخلقو راجمع کولو ته یې بدعت وئيلي سنت یې ورته نه دي وئيلي (۱۳) یعنې خپل کار یې بدعت گڼلی نو ضرور حضرت عمر رضی الله عنه بدعتي شو معاذ الله

۸ - فتاوی الدین الخالص ۲۲ / ۲ مسئله نمبر: ۲۵

۹ - الباطل الصریح ۱۲۰ / ۶

۱۰ - الحق الصریح ۱ / ۴۹۷ جدید ۱ / ۴۷۱

۱۱ - دده اواز په کیست کې ثبت دی دا کیست د اهل سنت والجماعت میوزک سنتر سره عامه پیدا کړي

۱۲ - الحق الصریح ۳۶۹ ج ۵

۱۳ - الدین الخالص ج ۲ ص ۸۲ مسئله ۲۲۶

خلک دي، د مسلمانانو اصلاح کوي او په دين باندې پيسې لگوي. (کيسټ عنوان، فرق او مذاهب ۱۷ تا ۱۸ منډ په مينځ کې)

(۴) په يو ځای کې يې ليکلي دي چې تقليد په څلورمه صدۍ هجري کې رائج شويدي (۲۰) او په دوهم مقام کې په خپلو فاسدو خيالاتو سره د ايوب سختياني رحمة الله عليه په قول باندې د تقليد رد ثابتوي (۲۱) حالانکه ايوب سختياني په ۱۳۱ هجري کې تير شويدي (۲۲)

(۵) په يو ځای کې يې ليکلی چې د جمعې غسل واجب دی او حکم د غسل مضبوط حکم دی. [الدین الخالص ج ۲/ ۵۲۳ مسئله نمبر ۴۰۴ چاپ پشټو]. او په بل ځای کې يې ليکلي چې اجماع وشوه چې غسل مستحب دی واجب ندی. (۲۳)

(۶) اجماع سکوتی حجت ندی (۲۴) او کله يې بيا زمونږ خلاف حجت گڼي (۲۵)

(۷) امين الله په خپل کتاب الحق الصريح ج ۱ ص ۳۰۲ طبع چهارم کې ليکلی دي چې انبياء کرام عليهم السلام د صغائر گناهونو څخه معصوم نه دي. بيا يې په بل کتاب باندې تقيظ کړی دی چې دغير مقلد کتاب دی او هلته يې ليکلي دي چې انبياء کرام عليهم السلام د صغيره او کبيره دواړو گناهونو څخه معصوم دي. (۲۶).

(۸) ترک رفع اليدين په صحيح سند سره ثابت ندي الحق الصريح ج ۴/ ۱۰۴ او په بل کتاب باندې دده تقيظ دي او نظر ثاني هم دده دی، هلته يې ليکلي دي چې په رفع اليدين کولو باندې هم احاديث موجود دي او ترک رفع اليدين باندې هم احاديث موجود دي د علماوو اختلاف پر اولی او غير اولی کې دی. [انتخاب مشکوة ۳۴۸، ۳۵۰].

۲۰ - التحقيق السديد ۱۲۴

۲۱ - التحقيق السديد ص ۱۶۹

۲۲ - تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۳۹۸

۲۳ - الحق الصريح ج ۲/ ۶۷۱-۶۶۶

۲۴ - حكمة القرآن ج ۲/ ۳۶

۲۵ - الحق الصريح ج ۳ ص ۳۰۳ ج ۲ ص ۶۷۲

۲۶ - امام ابوحنيفة رحمة الله عليه ص ۶۲ از ابو عبدالله نصر احمد المدني غير مقلد

امین الله بشاوری دتحریف به مقام کی

(۱) امین الله په خپل کتاب کې انما الذین آمنوا بالله ورسوله ثم لم يرتابوا وجاهدوا... فی سبیل الله حکمة القرآن ج ۱/ ۱۵۹ چهارم: ۱/ ۱۶۰ په دې آیات کې امین الله د (وجاهدوا) نه وروسته (یا موالهم و انفسهم) پریښی دی. د (وجاهدوا) نه وروسته دا نقطې مونږ لیکولي دي او هغه د (وجاهدوا) څخه وروسته فوراً بعد (فی سبیل الله) لیکلي دي. اصل آیات وگوري سورة الحجرات پاره ۲۶ آیت ۱۵.

(۲) بل تحریف: نقشعمرنه جلود الذین (الذین) یخشون ربهم امین الفتاوی ج ۲/ ۹ طبع سوم. حالانکه د قوس په مینځ کې لفظ په قرآن کې نشته

(۳) بل تحریف: لیحملوا اوزارهم کاملة یوم القیامتو من اوزار الذین (کفروا) الاسماء مایزرون (۲۷) اصل آیات داسې دي: وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذِیْنَ یُضِلُّوْنَهُمْ یَغْیِرْ عَلَیْمَ الْاَسْمَاءِ مَا یَزِرُّوْنَ (نحل ۲۵).

(۴) بل تحریف: ماننسخ من آیه او لم تعلم ان الله على كل شئ قدير البقره ۱۰۶ الحق الصریح ج ۱/ ۵۰۲ اصل آیات داسې دي: مَا تَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

(۵) بل تحریف یثب الله الذین آمنوا فی الحیوة الدنيا و فی الآخرة سورة ابراهیم ۲۷. [الحق الصریح / ج ۱/ ص ۱۰۲ / طبع اول]. اصل ایت داسې دی چې: (یثبت الله الذین امنوا بالقول الثابت فی الحیوة الدنيا و فی الآخرة).

(۶) بل تحریف: (قل لا اجد فیما یوحی الی محمداً) سورة الانعام ۱۴۵ / الحق الصریح ۱/ ۴۹۰.]

اصل آیات کې یُوحِی لفظ نه دی بلکې د اوحی لفظ دی.

(۷) بل تحریف: (وتبتل الیه تبدیلاً) [المزل / ۸ / الحق الصریح ج ۱/ ۲۲۵].

اصل الفاظ داسې دي: [وتبتل الیه تبدیلاً]

(۸) بل تحریف: (والخیل والبغال والحمیر لتركبو وزینةً) [نحل / ۸ / الحق الصریح / ج ۱/ ص ۴۸۵.]

حالانکه لفظ د (لتركبو) نه دی، بلکې (لتركبوها) دی.

- (۹) بل تعريف: (و يحملون أثقالاً مع أثقالهم) [الحق الصريح / ج ۱ / ۴۶۸ / طبع اول ۱/ ۴۴۳ / طبع چهارم]. حالانکې صحيح لفظ (وَلَيْسَ خِمْلُنْ أَثْقَالُهُمْ وَأَثْقَالاً مَعَ أَثْقَالِهِمْ) [سورة عنكبوت ۱۳]
- (۱۰) بل تعريف: سورة التوبة ايات نمبر ۱۶ په [التحقيق السديد / طبع ثالث / سنه (۱۴۱۹) هـ / ص: ۱۳۷] کې يې داسې ليکلی دي چې (والله بما تعملون خبيره) الايه. ددې نه مخکې دا کتاب دوه ځلي نور هم شائع شوی دی. ددې کتاب نه وروسته دوهم کتاب (د تقلید حقیقت) ليکل شوی دی. د هغې سنه داشاعت ۱۴۳۲ هـ دی او په دې کتاب کې هم دا ايات همدا سې ليکل شوي دي، څرنگه چې (۱۳) کاله مخکې چاپ شوی دی.

حالانکې دا ايات په اصل کې (والله خير بما تعملون) دی، دغو بد نصيبو ته الله تعالى جل جلاله دومره توفيق نه دی ورکړی چې دغه يو ايات (۱۳) کاله کې برابر کړي (۲۸).

* * *

قل هاتوا برهانكم ان كنتم صادقين. الآية

دلا مذهبو وهابيانو څخه دلمانځه او متعلقاتو
په باره کې ۲۸۰ پوښتنې

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نن سبا هره فرقه په بله باندې سوالونه کوي، لکن اکثر سوالونه غلط وي، له دې وجهې د صحیحو اود غلطو سوالونو پېژندل ضروري دي.

په مناظره کې دوه ډلې وي: **اول: مدعي. دوهم: سایل.**

مدعي: هغه چاته وائي چې دکوم شرعي حکم د ثابولو کوشش کوي.

سایل: هغه چاته وائي چې د مدعي د دعوی خخه انکار کوي

اود سوال لپاره ډیرې طریقې دي لکه، منع، نقض، معارضه، اوداسو الونه مدعي ته متوجه کیږي، ترڅو چې مدعي نوي معلوم سوالونه ندي ممکن.

مثلا:

رسول الله ﷺ: د نبوت دعوی کړی وه، نو د منکرینو لپاره د سوال حق وومگر د هغې سوال حق یې لرلو چې د دعوی د نبوت سره تعلق لري، لیکن کفارو غلط سوالونه کول، ځکه چې د دوی سوالونو د دعوی د نبوت په ځای د دعوی د الوهیت سره تعلق لرلو، لکه چې ویل به یې په مونږ د اسمان خخه تیږي راو ورو.

نو په دې ملکونو کې درې ډلې دي چې یو بل ته په کمین کې ناستې دي:

اوله: اهل قرآن: دوی وائي چې مونږ یواځې او یواځې قرآن منو، نور نه حدیث مني او نه اجماع مني او نه قیاس مني.

دوهمه اهل حدیث: دوی وائي چې مونږ صرف او صرف قرآن او حدیث منو، نور نه اجماع مني او نه قیاس.

درېمه اهل السنت والجماعت: دوی قرآن حدیث، اجماع، او قیاس څلورواړه مني، نو چې کله د اولې فرقه خخه سوال وشي چې په قرآن کې څر حلال دی او که حرام؟ او په قرآن کې د لمانځه څومره شرایط او څومره ارکان دي؟

یواځې له قرآن کریم نه جواب را کړئ! (حدیث، اجماع او قیاس به په جواب کې نه پیش کوي!) نو دا سوال صحیح دی. ځکه چې د دوی د دعوی سره موافق دي او د دې ډلې فریضه داده چې په جواب کې صرف د قرآن کریم

ايات پيش کړي او چې کله له دوهی فرقي څخه سوال وشي چې په قران او حديث دواړو کې دلمانځه څومره فرضونه او څومره ستونزې دي؟ جواب صرف له قران کریم او حديث څخه راکړئ!

نودا سوال صحيح دی، ځکه چې ددوی د دعوی سره موافق دی او ددې ډلې فريضه داده چې په جواب کې دقران کریم ايات او يا د رسول الله ﷺ حديث صحيحه صریحه پيش کړي. او که ددې ډلې نه دا سوال وشي چې صرف په قران کې دلمانځه څومره فرضونه او ستونزې دي؟ نو دا سوال غلط دی، ځکه چې ددوی د دعوی سره مخالف دي او چې کله دریمې فرقي څخه سوال وشي چې دلمانځه فرضونه، ستونزې او مستحبات په قران او په حديث او اجماع او په قیاس کې څومره دي؟ نو دا سوال صحيح دی، ځکه چې ددوی د دعوی سره موافق دی او ددوی د فريضه ده چې په جواب کې قران يا حديث يا اجماع او يا قیاس پيش کړي.

او که ددې ډلې څخه سوال وشي چې صرف په قران کې دلمانځه څومره فريضې سنن او مستحبات دي؟ نو دا سوال غلط دی ځکه چې ددوی د دعوی څخه مخالف دي. همدارنگه که داهل سنت والجماعت څخه دا سوال وشي چې صرف په قران او حديث کې دلمانځه څومره فريضې، سنن، او واجبات دي نو دا سوال هم غلط دی، ځکه چې ددوی د دعوی څخه مخالف دی، ځکه چې ددوی دلايل صرف قران او حديث نه دي، بلکې ددوی دلايل څلور دي: قران، حديث، اجماع او قیاس.

نو که يو پروپوزي (اهل قران) دا دعوی وکړي چې صرف قران کافي دی، نو دده نه که سوال وشي چې دلمانځه فرضونه او ستونزې او واجبات صرف قران کې وښايه او هغه هم صرف دقران ايتونه په جواب کې پيش کړل، نو دده دعوه صحيح ثابته شوه او که صرف دقران نه يې ثابت نه کړی شو، نو بيا دده دعوه غلطه ده او دروغ ده.

او که يو لاهذه (اهل حديث) دا دعوی وکړي چې صرف قران او حديث کافي دي، نو دده څخه که سوال وشي چې دلمانځه فرضونه او ستونزې او واجبات صرف په قران او په حديث کې وښايه او دده هم په جواب کې هر جزئي مسئله په قران او په حديث کې صراحتاً ثابته کړه، نو دده دعوه صحيح ثابته شوه او که صرف دقران او دحديث څخه يې ثابت نه کړی شوه، نو بيا دده دعوه غلطه او دروغ ده.

فلهذا: مونږ به دلمانځه په باره کې يو څو سوالونه وليکو چې: په هر مسلمان باندې د ورځې پنځه وخته فرض دی. اهل سنت والجماعت ته درخواست دی چې: که دکوم اهل قران (پروپوزي) سره مخ شي، نو دا راروان سوالونه

دې په داسې طریقه ترینه وکړي چې جواب صرف په قراني اياتونه ورکړي انشاء الله تعالی دده دعوو په دروغ ثابت شي او هيڅکله به ددې سوالونو جواب څخه د قران کریم څخه درنکړی شي.

او که دکوم اهلحدیث سره مخ شي نو داسو الوونه دی په داسې طریقه ترینه وکړي چې هغه په جواب کې ورته یا قراني ایت او یا حدیث صحیحہ صریحہ غیر معارضه پیش کړي، انشاء الله تاسوبه وگورئ چې څنگه صُم بُکم عُمی او لا جوابه پاتې کیږي؟ او دده دعمل بالحدیث دعوی به داسې باطلیږي لکه څرنگه چې دپرویزیانو دعوی د عمل بالقران باطله ده. دیو امتی قول هم ورسره مه منئ! ځکه چې د امتی خبره نه قران دی او نه حدیث. بلکه تقلید دی او تقلید ته دوی شرک وایي.

له دې څخه وروسته دې رامیدان ته شي چې مونږ ورته دلمانځه هره مسئله په قران یا حدیث یا اجماع او یا قیاس ثابتہ کړو. د لمانځه څخه مخکې چې کوم کارونه ضروري دي، هغې ته مجتهدین امامان د لمانځه شرائط وایي. د قهقې څخه معلومېږي چې تعداد د شرائطو په اجماع د امت باندې ثابت دی. رسول الله ﷺ فرمائي چې په قیامت کې به د فرایضو حساب کیږي او که په دې کې کوم کمی شوی وي نو په نو افلوبه پوره کیږي نو د فرایضو، واجباتو، سننو او مستحباتو پیژندل ضروري دي.

سوالات

- (۱) سوال: په قران او په حدیث کې د لمانځه څومره شرطونه ذکر شوي دي؟ او کوم کوم دي؟ او همدارنگې د شرط جامع او مانع تعریف په قران یا په حدیث کې وښائی!
- (۲) سوال: په قران او په حدیث کې د لمانځه څومره ارکان ذکر شوي دي او کوم کوم دي؟ او د رکن جامع او مانع تعریف قران او یا په حدیث کې وښائی!
- (۳) سوال: په لمانځه کې واجبات څومره دي؟ او د واجب جامع او مانع تعریف په قران او په حدیث کې وښائی!
- (۴) سوال: په لمانځه کې څومره شيان سنت دي؟ او کوم کوم دي؟ همدارنگې په قران یا په حدیث کې د سنتو جامع او مانع تعریف څه دی؟

(۵) سوال: په لمانځه کې څومره مستحبات دي؟ او کوم کوم دي؟ او همدارنگې د مستحبو جامع او مانع تعريف په قران او په حديث کې وښايئ!

(۶) سوال: ستاسو په نيزه لمانځه کې څومره مباحات دي؟ او کوم کوم دي؟ او همدارنگې د مباح جامع او مانع تعريف په قران او په حديث کې وښايئ!

(۷) سوال: ستاسو په نيزه لمانځه مکروهات څومره دي؟ او کوم کوم دي؟ او د مکروه جامع او مانع تعريف څه دی؟ هر جواب په قران او يا په حديث صحيحه، صريحه باندې راکړئ.

(۸) سوال: په قران او په حديث کې د مفسداتو د لمانځه تعداد څومره دي؟ او کوم کوم دي؟ او د فاسد تعريف څه دی؟ په جواب کې ايت او يا حديث پيش کړئ!

(۹) سوال: د سهار لمونځ څو رکعته دي؟ څو رکعته فرض او څو رکعته سنت دي؟ په جواب کې صريح ايت يا صريح حديث پيش کړی چې رسول الله ﷺ صراحة ويلي وي چې دومره رکعته لمونځ دی او دومره په کې فرض او سنت دي (فرض او سنت) لفظ صراحة وښايئ.

(۱۰) سوال: د مازيگر څو رکعته دي؟ فرض دي که سنت؟ په قران يا په حديث کې د فرض يا سنت نښه د مازيگر د لمانځه سره وښايئ؟

(۱۱) سوال: د ماښام څو رکعته دي؟ څو فرض دي او څو سنت دي؟ صراحة يې په حديث کې وښايئ؟ چې رسول الله ﷺ فرمايلي وي چې دومره رکعته دي او دغه رکعتونه پکې فرض دي او دغه پکې سنت دي.

(۱۲) سوال: ستاسو په نيزه ماخوستن څو رکعته دي، د فرض، سنت او نفل تفصيل يې صراحة په آيت او يا په حديث کې وښايئ.

(۱۳) سوال: رسول الله ﷺ د فرض او د نفل او دستواو واجبونيت په زړه کې کړی دی او که نه؟ که کړی يې وي څرنگه يې کړي دي؟ تفصيل يې وښايئ.

(۱۴) سوال: انحضرت ﷺ په زړه کې د سهار، د مازيگر د ماښام، او د ماخوستن، د فرضونيت څنگه کړی

(۱۵) سوال: يواځې لمونځ کونکې به دماز بگر په لمانځه کې په زړه کې دکوم کوم شي نيت کوي؟
جواب د ايت او ياد حديث صحيح صريح غير معارض څخه پيش کړی .

(۱۶) سوال: مقتدي چې دماز بگر لمونځ په جماعت باندې ادا کوي هغه ته رسول الله ﷺ په حديث کې درکعتونو، فرض وقت، قبلې و غيره کومو کومو شيانو د نيت امر کړی دی؟ صحيح حديث وښايي!

(۱۷) سوال: په زړه کې به نيت کله کوي؟ د تکبير تحریمه څخه مخکې او که وروسته؟ او ترکومه پورې به دانيت باقي وي؟ ترسلامه پورې او که ترکومه پورې؟ د صحيح حديث څخه جواب راکړی .

(۱۸) سوال: تکبير تحریمه فرض دی که واجب دی او که سنت دی او که مستحب دی؟ تکبير تحریمه که قصد اپاتې شو څه حکم يې دی؟ او که سهوا پاتې شوه څه حکم يې دی؟ حکم يې صراحه په ايت يا په حديث کې وښايي .

(۱۹) سوال: ستاسوپه نيز تکبير تحریمه دامام لپاره په اوچت واز سنت ده او د مقتدي لپاره په پټه سنت ده دا حکم په حديث کې وښايي؟

(۲۰) سوال: يواځې لمونځ کونکي ته تکبير تحریمه جهراست ده او که سرا؟ رسول الله ﷺ په دې باره کې څه فرمايلي دي؟ د تکبير سره د جهراو يا د سر لفظ د رسول الله ﷺ څخه ثابت کړئ .

(۲۱) سوال: د تکبير تحریمه سره رفع اليدين ته رسول الله ﷺ فرض ويلي دي او که سنت؟

(۲۲) سوال: که چا د تکبير تحریمه سره رفع اليدين و نه کړل لمونځ يې باطل دی او که مکروه؟ رسول الله ﷺ څه فيصله کړی ده؟ د رسول الله ﷺ صريحي فيصله وښايي چې يايې ورته باطل ويلي وي او يا مکروه

(۲۳) سوال: د تکبير تحریمه څخه وروسته تاسو لاسونه په سينه باندې ږدي نو دا فرض دي، که سنت دي او که واجب؟ رسول الله ﷺ څه فيصله کړی ده؟ صحيح حديث وښايي چې د فرض يا سنت يا واجب لفظ د سينې سره يوځای په کې وي .

(۲۴) سوال: کوم سړی چې د نامه څخه لاندې لاسونه کيږدي د هغه لمونځ باطل دی او که مکروه؟ صريح حديث وښايي چې رسول الله ﷺ د باطل يا مکروه لفظ ذکر کړی وي ستاسو اجتهادي فيصلې ته اعتبار نشته ځکه چې په تاسو کې مجتهد نشته او نه اجتهاد منئ!

(۲۵) سوال: د لاسونو د ترلو څخه وروسته د ثناء ويل، ستاسو په نيز فرض دی او که واجب دی او که سنت دی؟ صريح حديث پيش کړئ!

(۲۶) سوال: د امام لپاره ثناء جهرا سنت ده او که سرا؟ صحيح حديث پيش کړئ.

(۲۷) سوال: په کوم صحيح، صريح، غير معارض حديث کې دا حکم شته چې مقتديان دې ثناء سره وايي؟

(۲۸) سوال: په حديث کريمه کې دي چې در رسول الله ﷺ يو مقتدي صحابي د استفتاح دعاء په اوچت او اولوستله، رسول الله ﷺ ورته خوشخبري ورکړه، چې دولسو فرشتو ستاد عا پورته کوله، غير مقلد مقتدي په دې حديث ولې عمل نه کوي؟ او ثناء ولې په اوچت او از سره نه وائي؟ په [انسائي مترجم / ص ۳۵۶ / ج ۱ / ص ۳۰۰] او په مسلم اردو / ج ۲ / ص ۱۳ کې د جهرد ذکر دی.

(۲۹) سوال: در رسول الله ﷺ څخه د ثناء په باره کې دولس صيغې ثابتې دي، نور رسول الله ﷺ د ټولو صيغو د لوستلو او يا د لوح حکم کړی دی او که نه ديوی خاصې ثناء تعين خپله رسول الله ﷺ کړی دی؟ يعنې رسول الله ﷺ په کوم ځای کې فرمايلي دي چې دا فلان کې ثناء لولئ او باقي يوولس مه لولئ!.

(۳۰) سوال: د دې دولسو شانگانو لپاره درې طريقې دي، يو دا چې يوه هم ونه لولئ، دوهم دا چې دولس واړه ولولئ، دريم دا چې يواځې يوه پکې ولولي او يولس پرېږدئ، په حديث کې کومې طريقې ته بهتره وييلي شوي ده؟ د امتي فيصله به نه پيش کوئ چې فلان عالم په فلان کتاب کې يو ته قوي وييلي دي او نور ته يې ضعيف وييلي دي او يا فلان عالم وييلي دي چې په ټولو عمل روا دی، ځکه امتي چې دا فيصله کوي نو خامخا مجتهد به وي او د مجتهد خبره منل خو تقليد دی او تقليد خوستاسو په نزد شرک دی، نو صرف در رسول الله ﷺ فيصله پيش کړئ.

(۳۱) سوال: در رسول الله ﷺ څخه خو دولس واړه ذکرونه ثابت دي، لکن د امر صيغه صرف د (سبحنک اللهم الخ) په باره کې راغلی ده، نو د نورو په باره کې صيغه د امر کوم ځای کې راغلې ده؟

(۳۲) سوال: در رسول الله ﷺ څخه وروسته خلفاء رضی الله عنهم د (سبحنک اللهم) څخه بغيره بلې کومې ثنا مواظبت کړی دی؟ په جواب کې صحيح، صريح، غير معارض حديث پيش کړئ!

(۳۳) سوال: که کوم سری شامونه لوستله لمونځ یې صحیح دی او که باطل دی او که مکروه؟ رسول الله ﷺ په څه شي تصریح کړی ده؟ او همدارنگه که په قصد چاپرېښودله څه حکم یې دی؟ او که په سهوه ترینه پاتې شوه څه حکم یې دی؟

(۳۴) سوال: که کوم سری دثناء په ځای التحیات الخ ولولي نو لمونځ به دوباره کوي؟ او که سجده سهوه به کوي؟ رسول الله ﷺ څه فیصله کړې ده؟

(۳۵) سوال: په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې صراحت راغلي دي چې رسول الله ﷺ دثناء پسې متصلاً (اعوذ بالله من الشیطن الرجیم) لوستلې ده؟.

(۳۶) سوال: اعوذ بالله لوستل په لمانځه کې فرض دی، که واجب دی او که سنت دی؟ رسول الله ﷺ په څه شي تصریح کړی ده؟

(۳۷) سوال: رسول الله ﷺ صحابه وورزی الله عنهم ته اعوذ بالله د لمانځه څخه مخکې ورخوډلې وه او که د لمانځه په مینځ کې یې در رسول الله ﷺ څخه اوریدلې وه؟

(۳۸) سوال: اعوذ بالله الخ په لمانځه کې جهر است ده او که سرا؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۳۹) سوال: ایا رسول الله ﷺ په دوهم، په دریم او په څلورم رکعت کې د اعوذ بالله د لوستلو څخه منع کړې ده؟ د (اذقراقرات القرآن فاستعذ بالله) څخه څه شی ثابتېږي؟

(۴۰) سوال: عبدالله بن زبیر رضی الله عنه جماعت باندې لمونځ ورکولو او جهر یې اعوذ بالله و لوستله، د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او دده د مقتدیانو د لمونځ صحیح دی او که مکروه؟ په حدیثو کې صراحت څرنگه فیصله شوی ده؟

(۴۱) سوال: بعضې غیر مقلدین د جماعت په وخت کې لیدل کیږي چې ددوی امام بسم الله الرحمن الرحیم په اوچت اواز (جهر) لولي او مقتدیان یې په پټه (سراً) لولي، نو ایا په کوم صحیح حدیث کې دافرق موجود دی، چې دامام لپاره بسم الله الرحمن الرحیم جهر است ده او د مقتدی لپاره سر است ده؟

(۴۲) سوال: رسول الله ﷺ او خلفاء راشدینو په جهر یې بسم الله مواظبت کړی دی او که په سري بسم الله؟

(۴۳) سوال: عبدالله بن عباس رضی الله عنه بسم الله بالجهر ته د ځنګلیانو فعل ویلی دی (مصنف ابن ابی شیبه، ج

اص ۴۱۱) نو دده د فیصله صحیح ده او که غلطه؟ په جواب کې ایت یا حدیث پیش کړئ!

(۴۴) سوال : حافظ زلمي په نصب الرايه او علامه ابن تيميه په فتاوى کې فرمائي چې كله امام دارقطني د جهر دبسم الله روايات را جمع كړل او يوه رساله يې وليكله نو بعضې مالكيه ورته راغلل او قسم يې ورته وركړو چې په دې كې صحيح احاديث شته او كه نه؟ نو امام دارقطني اعتراف وكړو چې : (كل ماروي عن النبي ﷺ في الجهر بالتسمية فليس بصحيح) . [ج ۱ ص ۳۵۸، وص ۳۵۹].

يعني د جهر دبسم الله ټول احاديث ضعيفه دي، نو د امام دارقطني، امام ابن تيميه او د حافظ زلمي دافصله صحيح ده او كه غلطه؟ په صحيح حديث جواب را كړئ!

(۴۵) سوال : په بخاري او په مسلم شريف كې د جهر دبسم الله يو روايت هم نشته، نو كه د جهر په باره كې صحيح حديث وي، امام بخاري رحمه الله او امام مسلم رحمه الله ولې نه ذكر كاوه؟ حالانكه امام بخاري رحمه الله په احنافو باندې په اعتراض كولو كې ډيره دلچسپې لري .

(۴۶) سوال : په لمانځه كې قيام فرض دى ځكه چې الله ﷻ امر كړى دى چې (قوموا لله فانتين) همدارنگې ركوع او سجده فرض ده، ځكه چې الله ﷻ امر كړى دى چې (واركعوا واسجدوا....) نو چې سورة فاتحې ته تاسو فرض واښي، نو الله ﷻ په كوم ځاى كې د سورة فاتحې دلو ستلو امر كړى دى؟

(۴۷) سوال : د قران كريم په كوم ايت كې راغلي دي چې د امام پسرې د سورة فاتحې لوستل فرض دى او د باقي يوسلو ديارلسو سورتونو لوستل منع او حرام دي؟

(۴۸) سوال : د بخاري او د مسلم په كوم حديث كې صراحة راغلي دي، چې د امام پسرې د سورة فاتحې لوستل فرض دي او د باقي قران لوستل منع او حرام دي او كوم مقتدي چې سورة فاتحه ونه لولي لمونځ يې باطل او حرام دى؟

(۴۹) سوال : رسول الله ﷺ چې دخپلې مباركې زندگۍ اخري لمونځ په ابو بكر صديق ﷺ پسې وكړو، نو ايا رسول الله ﷺ په ابو بكر صديق ﷺ پسې سورة فاتحه لوستلې وه او كه نه؟

(۵۰) سوال : الله ﷻ فرمائي : (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا) الايه او كله چې ولوستلي شي قران نو غوږ كېږدئ تاسې هغه ته او چپ او سئ تاسې، لپاره ددې چې رحم درياندې وشي، ددې تشرېح صحابه ووداسې كړې ده .

حاصله: چې دا ایت د لمانځه په باره کې نازل شوی دی او دامام او مقتدي وظیفه یې جدا کړې ده پداسې طریقه چې: پده دی ایت کې دامام وظیفه. (قرات کول دي) او مقتدي وظیفه: (چپ ودریدل دي) یعنې مقتدي به دامام پسې الحمد لله اوبل سورة نه لولي دا تشریح لاندې صحابه وو او تابعینو (رضوان الله تعالی علیهم) کړې ده:

(۱) عبدالله بن مسعود ؓ: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳).

(۲) عبدالله بن عباس ؓ: (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸) (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسیر روح المعانی، ج ۹ ص ۱۵۰) (کتاب القرات ص ۸۸)

(۳) حضرت مقداد بن اسود ؓ: (تفسیر مظهری، ج ۳ ص ۵۰۷)

(۴) امام مجاهد رحمه الله: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱) (کتاب القرائت، ص ۱۰)

(۵) حضرت سعید بن المسیب رحمه الله: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (کتاب القرائت، ص ۱۹)

(۶) حضرت سعید بن جبیر ؓ: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳) (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱)

کتاب القرائت، ص ۹۱

(۷) حضرت حسن بصری رحمه الله:

(۹، ۸) حضرت عبید بن عمیر او حضرت عطاء بن ابی رباح رحمهم الله: (تفسیر ابن جریر، ج ۹ ص ۱۰۳)

(۱۰-۱۶) حضرت ضحاک، ابراهیم نخعی قتاده، شعبی، سدی، عبدالرحمن بن زید بن اسلم رحمهم الله

تعالی. (تفسیر ابن کثیر، ج ۲ ص ۲۸۱)

(۱۷) حضرت امام احمد بن حنبل رحمه الله: (مغنی ابن قدامه ص ۶۰۵ ج ۱) و (فتاوی ابن تیمیه ج

۲ ص ۱۲۸)

(۱۸) جمهور صحابه تابعین او تبع تابعین رضی الله عنهم: (فتاوی کبری لابن تیمیه، ج ۲ ص ۱۶۸).

(۱۹) او همداختاره ده د صاحب د (۱ تفسیر کشاف (ج ۱ ص ۲۳) (۲ تفسیر مظهری (ج ۳ ص ۵۰۷) (۳

تفسیر بیضاوی (ص ۳۰۸ / ۴ تفسیر روح المعانی / ج ۹ ص ۱۵۱ / ۵ معالم التنزیل / ۶ / ۲۷۲ مغنی ابن قدامه ج ۱ ص ۷ / ۶۰۵ ابوالسعود ج ۴ ص ۵۰۳ / ۸ / فتاوی الکبری لابن تیمیه ج ۲ ص ۱۶۸) وغیره ده.

نودې ايت لپاره ددومره صحابه وو او تابعينو او تبع تابعينو او مفسرينو دا تشرېح صحيح ده او كه غلطه ده؟ په جواب كې صحيح حديث پېش كړي.

(۵۱) سوال: په كوم صحيح حديث كې راغلي دي چې مذكور ايت كريمه د كافرانو په باره كې نازل شوي دي مسلمان دى ورباندې عمل نكوي؟

(۵۲) سوال: غير مقلدين وائي چې دا ايت كريمه د خطبې په باره كې نازل شوى دى. حالانكې دا ايت كريمه مكى دى، نو په كوم صحيح حديث كې راغلي دي چې په مكه كې ددې ايت دنزول په وخت كې د جمعې د لمانځه خطبه لوستل كېده؟

(۵۳) سوال: كوم مقتدي چې دامام سره په ركوع كې شريك شي هغه نه خپله فاتحه لوستلي وي او نه يې دامام څخه اورېدلي وي، نو ايا رسول الله ﷺ ده ددې ركعت در اكرز لو حكم كړى دى؟

(۵۴) سوال: مقتدي چې دامام سره په ركوع كې شريك شي نو ستاسو په نيز خود ده څخه فرض پاتې شو (قرائت خلف الامام) نور رسول الله ﷺ خپله ددې مقتدي په باره كې څه فيصله كړى ده؟

(۵۵) سوال: رسول الله ﷺ په يو ځاى كې فرماني چې د الحمد لله څخه بغير لمونځ نه كيږي (لا صلوة الا بفاتحة الكتاب) په بل ځاى كې فرماني چې د خطبې څخه بغير د جمعې لمونځ نه كيږي (لا جمعة الا بخطبة). نو په دويم حديث كې خوتول امت ستاسو په شمول دا وائي چې هر سړى دى ځانته ځانته خطبه نه لولي، بلكې د خطيب خطبه دټولو مقتديانو لپاره كافي ده برباره خبره ده چې هغه د خطيب او ازوري او كه نه يې اوري، او برباره خبره ده چې د خطبې د لوستلو په وخت كې موجود وي او كه د خطبې د ختميدلو څخه وروسته راغلي وي، نو خطيب چې خطبه و لوستله، دټولو مقتديانو له طرفه ادا شوه، مقتدي دى يې ځانته ځانته نه لولي نو په اول حديث كې هم همدا حكم دى چې هر سړى دى ځانته ځانته الحمد لله نه وائي، بلكې دامام الحمد لله دټولو مقتديانو لپاره كافي ده، برباره خبره ده چې هغه دامام او ازوري او كه نه يې اوري، د الحمد لله د لوستلو په وخت كې موجود وي او كه وروسته راغلي وي او په ركوع كې شريك شوي وي.

نوسوال دادى: چې په اول حديث كې تاسو دامام فاتحه د مقتديانو لپاره كافي نه گڼئ! او په دوهم حديث كې دامام خطبه د مقتديانو لپاره كافي گڼئ! حالانكې عربى الفاظ د دواړو حديثونو يو شى دى؟ نو دا فرق

رسول الله ﷺ په کوم ځای کې کړی دی؟ صحیح حدیث پیش کړئ؟ چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي چې د (لا خطبة) او د (لا صلوة) په منځ کې چې فرق کړی وي؟

(۵۶) سوال: په یوشپه او ورځ کې اولس (۱۷) رکعت له منځ فرض دی غیر مقلدین په شپږ رکعتونو کې دامام پسرې په اوچت او ازیاندي امین وائي او په یو لسو رکعتونو کې دامام پسرې په پته امین وائي، نو یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث داسې پیش کړئ چې رسول الله ﷺ په شپږو رکعتونو کې دامام پسرې جهر امین ته سنت ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې دامام پسرې سر امین ته سنت ویلي وي.

(۵۷) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ، چې په پوره دروشت کاله دوره د نبوت کې در رسول الله ﷺ کوم صحابی صرف یوه ورځ در رسول الله ﷺ پسرې په شپږو رکعتونو کې جهر (په اوچت اواز) امین ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سر (په پته) امین ویلي وي، یعنې د ټولو لوسو رکعتونو حکم حدیث کې وښائی؟

(۵۸) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې په هغې کې صراحة راغلې وي، چې په پوره دیرش کاله دوره د خلافت راشده کې په زرگونو صحابه وو کې صرف یو صحابی صرف یوه ورځ په شپږو رکعتونو کې جهر امین ویلي وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سر امین ویلي وي. یعنې یواځې د شپږو رکعتونو حال مه بیانوي، بلکې دیو لسو نورو رکعتونو حکم هم صراحة په حدیث کې وښائی.

(۵۹) سوال: صرف یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې رسول الله ﷺ فرمایلي وي، چې دامام لپاره همیشه په شپږو رکعتونو کې امین جهر است دی او په یو لسو رکعتونو کې سر است دی؟

(۶۰) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې کوم خلیفه راشد دخپل امامت په دوران کې صرف یوه ورځ په شپږو رکعتونو کې امین جهر ویلی وي او په یو لسو رکعتونو کې یې سر ویلی وي؟

(۶۱) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې کله اهل حدیث مقتدي چې قرائت خلف الامام کوي، په جماعت کې په داسې حال کې شریک شي، چې امام ولا الضالین ته رسیدلي وي نو یاد دې مقتدي لپاره دوه ځلې امین سنت دی یو ځلې دامام سره په اوچت اواز دخپلې فاتحې څخه مخکې

اودهم ځلې خفیه دخپلې فاتحې په اخر کې؟ او که صرف دامام سره دخپلې فاتحې څخه مخکې؟ او که صرف دخپلې فاتحې په اخر کې؟.

(۶۲) سوال: یو صریح، حدیث پیش کړی چې دمقتدي څخه چې کوم رکعتونه تیر شوي وي اودامام دسلام څخه وروسته یې کوي دهغه لپاره امین خفیه سنت دی.

(۶۳) سوال: دغیر مقلدینو مشهور مناظر مستري نور حسین په خپله رساله. (امین بالجهر) ص ۱۸ کې لیکي چې عبد الله بن عمر رضی الله عنه همیشه امین بالجهر کولو او نور ته به یې هم امر کولو په امین بالجهر باندې. (او حواله یې په بخاری ورکړې ده (جلد اول ص ۱۰۸) حالانکې دا باطل دروغ دي، د بخاری په دې روایت کې د جهر لفظ بالکل نشته، نو دغیر مقلدینو څخه سوال کوو چې تاسو څو خپلې هرې خبرې ته د قران او حدیث خبره واثي نور رسول الله ﷺ په کوم ځای کې په دومره دروغو او تحریفونو امر کړی دی؟

(۶۴) سوال: صحابه وو او تابعینو رضوان الله عنهم چې کله دا ملکونه فتحه کړل اودې خلکو ته یې لمونځ وروښودلو، نو امین بالجهر یې وروښودلی و او که امین بالخفیه یې وروښودلی و؟.

(۶۵) سوال: په هندوستان باندې د انگریزانو د تسلط نه مخکې په دې ملکونو کې دولس سوه کاله مسلمانانو لمونځ کولو نو کوم یو پکې امین بالجهر ویلی دي؟

(۶۶) سوال: دغیر مقلدینو (وهابیانو) مشهور مؤرخ امام خان نوشهری لیکلي دي چې (مولنا شافرخاله ابادی اول ځلې د دهلې په جامع مسجد کې امین بالجهر وویل او د تقلید بکارت یې مات کړو) (نقوش ابوالوفا ص ۳۴) او دا د انگریزانو د دوره وه، نو ستاسو امین دده په تقلید کې امین بالجهر شو او که امین بالشر؟.

دوهم امین بالجهر د انگریزانو یو ملازم حافظ محمد یوسف پنشنر (انگریزی ملازم) وویل (نقوش ابوالوفا ص ۴۲: اودده څخه وروسته پدې مسئله کې جگړې شروع شوې، نو ایاد امین بالجهر دی او که امین بالشر؟ اودغه د امین بالشر لوستونکی ملازم بیاد قادیانیت په حال کې مړ شو. (اشاعت السنه ص ۱۱۴، ج ۲۱)

دامین بالجهر په مسئله کې اوله چیلنج بازي او اشتها ربازي مولوی محمد حسین بهالوي شروع کړه، محمد حسین بهالوي د مرزا غلام احمد قادیاني سره ډیر امداد کړی و او دهغه څخه یې ډیره دعا اخستې وه. (اخبار اهل حدیث امرتسر ص ۹ کال ۱ یو دیر شم جنوری ۱۹۰۸)

بيا نور دقتني بازار په کې مولوی ثناء الله گرم کړو، هغه مولوی ثناء الله چې په خپله فتاوی کې يې ليکلي دي چې (زما مذهب او عمل دادی چې دهر کلمه گوي پسې لمونځ جايز دی، شيعه وي او که قادياني) (کافر). اخبار اهلحديث ص ۶ - ۱۱۹۱۵ (۱۲ اپريل)

د هغه خخه وروسته ورباندې عبدالله روپړي زور نه و وهل، هغه عبدالله روپړي چې دده په باره کې مياشرف الدين (وهايي) ليکی چې (هغه لاعلم، حاسد، خود غرضه، کافر گرواود صراط مستقيم نه منحرف و)

(۶۷) سوال : همدغه مشهور غير مقلد مناظر عبدالله روپړي کتاب ليکلي دی، په نامه ده (اهلحديث

کې امتیازی مسائل)

ددې کتاب په شپږ اويايمه صفحه کې يې ليکلي دي چې د ابو هريرة رضي الله عنه خخه روايت دی چې کله رسول الله ﷺ (غير المفضوب عليهم ولا الضالين) ولوستلو، نو ورپسې يې امين وويلو تردې چې دا ول صف صحابه وو او ريدلو (رواه ابو داود وابن ماجه). او ابن ماجه ويلي دي چې رسول الله ﷺ چې کله سورة فاتحه ختمه کړه، نو امين يې وويلو تردې چې مخکې صف واوريدلو بيا مسجد کې کړنگار جوړ شو، صاحب دنيل الاوطار ليکلي دي چې دا حديث دارقطني هم روايت کړی دی او اسناد ته يې صحيح ويلي دی، او حاکم هم روايت کړی دی، او بخاری او د مسلم په شرط يې ورته صحيح ويلي دي او بيهقي هم روايت کړی دی او حسن يې ورته ويلي دي.

د شوکاني او عبدالله روپړي فريبونه

(۱) د ابن ماجه په دې حديث کې دا الفاظ هم شته چې (فترک الناس الشامين) يعنې ټولو خلکو امين پريښودلو، دا لفظ نه راغلي، نو دا کتمان سبيل اليهود دی او که نه؟

(۲) ددې حديث يورواي بشير بن رافع نهايت ضعيف دی (ميزان الاعتدال، ج ۱ ص ۱۴۷) دده ضعف نه بيانوي، نو دا کتمان سبيل اليهود دی او که نه؟

(۳) ددې حديث يورواي (ابن عم ابی هريرة رضي الله عنه) مجهول دی دوی دا خبره پتهی، نو دا کتمان سبيل اليهود دی او که نه؟

(۴) په دارقطني کې د مسجد د کړنگه اړخ حديث بالکل نه شته، نو سند ته به يې څرنگه صحيح ويلي وي؟

(۵) په مستدرک حاکم کې هم نشته، نو څرنگه به يې دا ويلي وي چې دا د بخاری او د مسلم په شرط صحيح

(۶) په بهیقي کې هم دا حدیث نشته، نو په یو حدیث کې درې دروغ او درې دوهکې قران دی او که حدیث؟

(۶۸) سوال : غیر مقلدین د امین بالجهر لپاره یو روایت د وائل بن حجر رضی الله عنه پیش کوي، د ابو داود شریف

څخه. په دې روایت کې سره د دې چې ضعیف دی، ځکه چې یو روای یې سفیان د غیر مقلدینو په نیز مدلس دی، بل علامه بن صالح شیعیه د یو بل محمد بن کثیر ضعیف دی، او د دې څخه وروسته خپله وائل بن حجر رضی الله عنه وضاحت کوي چې د امین یې په ټول عمر کې درې ځلې ویلو مجمع انزوايد، ج ۱ ص ۸۷ او ځکه چې (ما راه الا بعلمنا) یعنې دا درې ځله امین صرف د لمانځه د بنودو لپاره و، لکه د ماشومانو د تعلیم لپاره چې استاذ په جهرا لمونځ کوي. التعلیق الحسن، ج ۱ ص ۹۲) کتاب الکنى والاسماء ص ۱۹۶ ج ۱ نو د وائل بن حجر رضی الله عنه دا فیصله صحیح ده او که غلطه ده؟ په جواب کې صحیح حدیث پیش کړئ.

(۶۹) سوال : غیر مقلدین بل دلیل د امین بالجهر لپاره حدیث د ام الحصین رضی الله عنه پیش کوي. حالانکې د دې

حدیث په سند کې نضر بن شميل متعصب دی، هارون الاعور غالي شیعیه دی، اسماعیل بن مسلم ضعیف دی، ابن ام الحصین مجهول دی (تهذیب التهذیب، ج ۱ ص ۳۲۲) نو غیر مقلدین د دې حدیث صحت د قران او حدیث څخه څرنگه ثابتوي؟

(۷۰) سوال : رسول الله صلی الله علیه و آله چې دخپلې مبارکې زندگي اخري لمونځ د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه پسې

و کړو په هغې کې یې امین جهرا ویلی وو اکه سرا؟

(۷۱) سوال : که امام د ظهرا ویا د عصر په لمانځه کې فاتحه او سورت په اوچت او ازولو ستلو، لمونځ یې

فاسد دی او که مکروه؟

(۷۲) سوال : که امام دمغرب، دعشاء، او دفجر په لمونځونو کې فاتحه او سورة سرا و لوستلو لمونځ یې

فاسد دی که مکروه؟

(۷۳) سوال : که یو سړی اول قل هو الله احد او بیا فاتحه و لوستله نو سجده سهو پرې واجیږي او که نه؟

(۷۴) سوال : د سورة فاتحې څخه بعد سورة لوستل فرض دي او که واجب دي او که سنت؟ صراحت یې په

حدیث کې وښائي.

(۷۵) سوال : د قرائت تعریف په قران او په حدیث کې څرنگه شوی دی؟ او همدارنگې د جهرا د سر

تعریف څرنگه شوی دی؟

(۷۶) سوال : په خلافت راشده ، خلافت أموی ، خلافت عباسی ، خواریزمي ، سلجوقي او ترکي ،

خلافتونو کې په مسجد نبوی کې امین بالجهر لوستل کیده او که امین بالسر ؟

(۷۷) سوال : د سهار په سنتونو کې قرائت جهراً سنت دی او که سرّاً ؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ !

(۷۸) سوال : د سهار فرض چې یواځې کوي نو قرائت جهراً سنت دی او که سرّاً ؟ صریح حکم در رسول الله

ﷺ پیش کړئ .

(۷۹) سوال : در رسول الله ﷺ څخه په بعضې وختونو کې د بعضې خاصو سورتونو لوستل ثابت دي ،

نویاد دغې سورتونو لوستل سنت دی او که نندی ؟ او که چا د دې سورتونو څخه علاوه بل سورة ولوستلو لمونځ

یې خلاف سنت دی او که نه دی ؟ په جواب کې صحیح او صریح حدیث پیش کړئ .

(۸۰) سوال : په لمانځه کې په امام باندې درې سکات : یوه دفاتحې څخه مخکې ، یوه دفاتحې څخه

وروسته ، او یوه د سورة څخه بعد واجب ده او که نه ده ؟ او کوم امام چې د اسکات وټکړي دهغه پسې لمونځ

خلاف سنت دی او که نه دی ؟ .

(۸۱) سوال : رکوع ته د تللو څخه مخکې رفع الیدین سنت مؤکد دی ؟ او که سنت غیر مؤکد ؟ په حدیث

کې یې څه حکم دی ؟

(۸۲) سوال : کوم سړی چې رفع الیدین ونه کړي لمونځ یې وشو او که نه ؟ په صریح حدیث کې یې حکم

بیان کړی چې رسول الله ﷺ ویلي وي چې یا شوی دی او یا نندی شوی .

(۸۳) سوال : غیر مقلدین وایي چې د عشره مبشره وو څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ د خپل مبارک

عمر تر پایه پورې رفع الیدین کړی دی . نو د عشره مبشره وو دا روایتونه په صحیح سند د توثیق د روایتونو

سره پیش کړئ !

(۸۴) سوال : غیر مقلدین وایي چې د رفع الیدین لپاره څلور سوه احادیث او اثار دي د دې څلور سوه

صحابه وو نومونه څه دي ؟

(۸۵) سوال : یو صحیح ، صریح ، غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې راغلي دي چې د امام

لپاره رکوع ته د تللو په وخت کې الله اکبر په اوچت او ازسنت دی او د مقتدي لپاره په پټه ویل سنت دي .

(۸۶) سوال: یو حدیث صحیح صریحه غیر معارضه پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې په رکوع کې سبحان ربی العظیم سرأ ویل سټ دي

(۸۷) سوال: در رسول الله ﷺ څخه په رکوع کې اوه قسمه تسبیحات روایت شوي دي، په دوی کې یې مواظبت په کوم یو کړی دی؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۸۸) سوال: ایا رسول الله ﷺ (فسبح باسم ربک العظیم) د نزول څخه وروسته کومه تسبیح ویلې ده؟ ایا د سبحان ربی العظیم او سبحان ربی الاعلیٰ څخه یغیر یې بله کومه تسبیح ویلې ده؟

(۸۹) سوال: که کوم سړی سهوآ په رکوع کې سبحان ربی الاعلیٰ وایي سجده سهو وړي یا نه؟ لازمیږي او که نه؟

(۹۰) سوال: که کوم سړی په رکوع کې په اوچت او ازباندې سبحان ربی العظیم ووايي لمونځ یې باطل دی که مکروه؟

(۹۱) سوال: در رکوع څخه وروسته په قومه کې د لاسونو تړل سنت دي او که زور نند نیول؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ!

(۹۲) سوال: یو صحیح حدیث پیش کړئ چې په هغې کې راغلي وي چې د مقتدي لپاره در رکوع څخه وروسته د قومي ذکر سرأ سنت دی!

(۹۳) سوال: یو صحیح، صریح حدیث پیش کړئ چې د منفرد لپاره در رکوع څخه وروسته د قومي ذکر سرأ سنت دی؟

(۹۴) سوال: که کوم منفرد یا مقتدي د قومي ذکر جهراً ولولي، لمونځ یې مکروه دی که باطل دی او که صحیح؟

(۹۵) سوال: که کوم لمونځ کونکی په رکوع یا په قومه کې هیڅ ونه لولي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ.

(۹۶) سوال: په وتړو کې د دُعا په شان لاسونه پورته کول او قنوت لوستل، یایې په مخ کش کول او سجدې ته تلل، په کوم حدیث کې دي؟

(۹۷) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې سجدې ته د تللو په وخت کې الله اکبر ویل د امام لپاره جهرأ او د مقتدي لپاره سرأ سنت دي.

(۹۸) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې په هغې کې صراحه راغلي وي چې سجدې ته د تللو او د سجدې څخه د پورته کېدلو لپاره رفع الیدین ته یې ممنوع او حرام ویلي وي.

(۹۹) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی، چې د سجدې تسبیحاتو ته یې سرأ سنت ویلي وي.

(۱۰۰) سوال: یو حدیث پیش کړی چې د سجدې تسبیحاتو ته یې جهر باطل یا مکروه ویلي وي

(۱۰۱) سوال: د دواړو سجدو په مینځ کې دعا جهرأ سنت ده او که سرأ؟ صحیح او صریح حدیث پیش کړئ!

(۱۰۲) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې دې دعا ته یې فرض یا سنت یا واجب او یا نفل ویلي وي!

(۱۰۳) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې د دې دعا ترک ته یې باطل، یا مکروه، یا حرام ویلي وي؟

(۱۰۴) سوال: یو صحیح، صریح غیر معارض حدیث پیش کړی چې د دې دعا په ترک باندې یې د سجدو سهوی دلزوم یا د عدم لزوم حکم کړی وي.

(۱۰۵) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې شته، چې د دواړو سجدو په مینځ کې په گوته باندې اشاره کول منع او حرام دي؟

(۱۰۶) سوال: د مسند احمد په یو حدیث کې د دې اشارې ذکر دی نو غیر مقلدین ولې ورته دخپل عادت مطابق سنت نه وائي؟ او ولې ورباندې عمل نه کوي؟

(۱۰۷) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې شته چې جلسه د استراحت سنت مؤکده ده؟

(۱۰۸) سوال: آیا په کوم صحیح، صریح حدیث کې دا فیصله شوې ده چې د جلسې د استراحت د کولو حدیث قوي دی او دنه کولو حدیث ضعیفه دی؟

سوال (۱۰۹) : امام شعبی رحمه الله چې د سونو صحابه وو سره یې ملاقات شوی دی؛ فرمائي چې حضرت عمر رضی الله عنه او حضرت علی رضی الله عنه جلسه د استراحت نه کوله. (ابن ابی شیبه، ج ۱ ص ۳۹۴ نصب الراية ج ۱ ص ۳۸۹). نو ایادې خلفا راشدينو لمونځ دستوڅخه مخالف وو؟

سوال (۱۱۰) : حضرت نعمان بن عیاش رحمه الله فرمائي چې ما دیر صحابه لیدلي چې جلسه د استراحت یې نه کوله. (ابن ابی شیبه، ج ۱ ص ۳۹۴)

سوال : نو ایادی ټولو صحابه وو خلاف سنت لمونځ کولو؟

سوال (۱۱۱) : حضرت ابو قلابه رحمه الله فرمائي چې ما د بودا عمرو بن سلمه رحمه الله څخه بغیر بل هېڅ څوک په جلسه د استراحت ندی لیدلي. (بخاری، ج ۱ ص ۱۱۳)

نو ایادې ټولو صحابه وو، تابعینو او تبع تابعینو لمونځ د سنتو څخه مخالف وو؟

سوال (۱۱۲) : آیا په کوم صحیح، صریح غیر معارض حدیث کې شته چې دوهم رکعت ته د پورته کیدلو په وقت کې دامام لپاره جهراً الله اکبر سنت دی او دمقتدي او د منفرد لپاره سرآسنت دی؟

سوال (۱۱۳) : په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې راغلي دي چې دوهم رکعت ته د پورته کیدلو په وقت کې رفع الیدین کول منع او حرام دي؟

سوال (۱۱۴) : په کوم حدیث صحیح، صریح کې شته چې په دوهم رکعت کې د ثناء لوستل منع او حرام دي او که چا و لوستله لمونځ یې باطل دي او یا مکروه دی؟

سوال (۱۱۵) : د دوهم رکعت څخه وروسته قعدۀ فرض ده که واجب ده او که سنت ده او که نفل؟ صریح حدیث پیش کړئ؟

سوال (۱۱۶) : په دې قعدۀ کې تشهد لوستل فرض دي او که واجب دي او که سنت دي او که نفل؟ رسول الله صلی الله علیه و آله ورته څه ویلي دي؟

سوال (۱۱۷) : که یو سړی په قعدۀ کې سهو شي او د التحیات پر ځای الحمد لله ووايي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟

سوال (۱۱۸) : که څوک تشهد په اوچت او ازولولي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟

(۱۱۹) سوال: دریم رکعت ته دپاڅیدلو په وخت کې دامام لپاره الله اکبر جهراً سنت دی اود مقتدي اود منفرد لپاره سراً سنت دي، یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث په دلیل کې پیش کړئ!

(۱۲۰) سوال: که یو سړی دریم رکعت ته دپورته کیدو په وخت کې رفع الیدین ونکړي، نودده لمونځ باطل دی او که مکروه؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ

(۱۲۱) سوال: ددریم رکعت په شروع کې که څوک ثناء ولولي لمونځ یې باطل دی او که مکروه؟

(۱۲۲) سوال: حضرت عبدالله بن مسعود ؓ ددریم او څلورم رکعت په اول کې فاتحه اوسوره نه

لو ستل (رواه احمد) نودده لمونځ باطل وو که مکروه؟

(۱۲۳) سوال: حضرت علی ؓ فرمائي چې په اولو دوو رکعتونو کې قرآن لوله او په وروسته

دوو رکعتونو کې تسبیح لوله مصنف ابن ابی شیبه ج ۱ ص ۴۰۹ مصنف عبدالرزاق ج ۲ ص ۱۰۱ داسې لمونځ صحیح دی او که فاسد؟

(۱۲۴) سوال: د فرض په دریم او په څلورم رکعت کې دفاتحې سره دسورت په یوځای کولو لمونځ باطل پري

او که نه باطل پري؟

(۱۲۵) سوال: دستتو او دنوافلو په دریم او څلورم رکعت کې دفاتحې سره دسوره یوځای کول جایز دي

او که نه دي جایز؟ صریح حدیث پیش کړئ!

(۱۲۶) سوال: د څلورم رکعت په شروع کې رفع الیدین جایز دی او که ممنوع دی، که ممنوع ورته وائي

نودممنوع والي لپاره یې صریح حدیث پیش کړئ؟

(۱۲۷) سوال: اخره قعدہ فرض ده او که واجب ده او که سنت ده او که نفل؟ صریح حدیث پیش کړئ چې

رسول الله ﷺ ورته د فرض یا سنت یا واجب یا نفل لفظ ذکر کړی وي؟

(۱۲۸) سوال: که د څلورم رکعت څخه وروسته قعدہ ترینه هیره شوه او پنځم رکعت ته پاڅیدلو، بیا په

ولاره وریاد شو چې قعدہ ترینه پاتې ده، نو بیرته به کيني او که نه سجده سهو پرې واجب ده که لمونځ یې باطل

دی؟ رسول الله ﷺ په دې باره کې څه ویلي دي؟

(۱۲۹) سوال: د څلورم رکعت څخه وروسته یې قعدۀ وکړه او بیا پنځم رکعت ته ودریدو، په پنځم رکعت کې ورته یاد شو چې غلط شوی دی بیرته کیناستو، نو داسې به لمونځ څرنگه پوره کوي؟ د صحیح حدیث څخه طریقه وښاني؟

(۱۳۰) سوال: اخري قعدۀ یې وکړه، لکن په سهوۀ پنځم رکعت ته پاڅیدلو، کله یې چې رکعت پوره کړو نو خپله غلطې ورته یاده شوه، نو داسې به خپل لمونځ څرنگه پوره کوي؟ رسول الله ﷺ صراحتۀ ته څرنگه چل ښودلی دی؟

(۱۳۱) سوال: په اخري تشهد کې د درود شریف لوستل سنت دي او که فرض؟ د صریح حدیث څخه جواب راکړئ!

(۱۳۲) سوال: درود شریف جهر است دی او که سرا؟ په جواب کې صحیح صریح حدیث پیش کړئ

(۱۳۳) سوال: که درود شریف پاتې شي او سلام وگرځوي دلمانځه څه حکم دی؟ رسول الله ﷺ د دې لمانځه په باره کې څه ويلي دي؟ اود سهوۀ پر ښودلو اود قصدۀ پر ښودلو څه حکم دی؟

(۱۳۴) سوال: د درود شریف څخه وروسته دُعا فرض ده که واجب ده او که سنت؟ د صریح حدیث څخه جواب راکړئ!

(۱۳۵) سوال: د درود شریف څخه وروسته دعا جهر است ده او که سرا؟ صحیح حدیث په جواب کې

پیش کړئ

(۱۳۶) سوال: په دې دعا کې لاسونه پورته کول شته او که نه؟

(۱۳۷) سوال: دلمانځه په اخر کې سلام فرض دی؟ که واجب دي او که سنت دي او که مستحب دي؟ صریح حدیث پیش کړئ چې په فرضوالي، سنتوالي او یا واجبوالي باندې پکې تصریح شوی وي.

(۱۳۸) سوال: یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړئ چې د امام جهرأ سلام ته یې سنت ويلي وي اود مقتدي سرأ سلام ته یې سنت ويلي وي!

(۱۳۹) سوال: در رسول الله ﷺ څخه ثابته ده چې دلمانځه نه وروسته یې ذکر بالجهر کړی دی؟ (مشکوٰۃ ج

۱/ص ۸۸) نو دا ذکر بالجهر چا منسوخ کړو؟

(۱۴۰) سوال: ایا رسول الله ﷺ د لمانځه څخه وروسته د لاسونو د پورته کولو سره د دعا څخه منع کړی ده؟

(۱۴۱) سوال: د فرائضو څخه وروسته سنن، رسول الله ﷺ په مسجد کې کړی دی او که کورته به تلواو هلته به یې کول؟ که چاپه مسجد کې وکړل حکم یې څه دی؟ او که چاپه کور کې وکړل حکم یې څه دی؟

(۱۴۲) سوال: نن سبا د خلکو معمول دی چې د فرضو څخه وروسته سنن په مسجد کې کوي، نو دا

جایز دي او که ناجایز؟

(۱۴۳) سوال: ایا رسول الله ﷺ هر ورځ د سهار د لمانځه څخه وروسته د قرآن درس کړی دی او که نه یې

دی کړی؟ که کړی وي ثبوت پیش کړئ او که نه یې وي کړی، نو بیا دا دواړي چې دا طریقه د رسول الله ﷺ څخه خومره موده وروسته شروع شوه؟ او جایزه که بدعت؟

(۱۴۴) سوال: آیا په بخاری شریف کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۵) سوال: آیا په مسلم شریف کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۶) سوال: آیا په سنن نسائي کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۷) سوال: آیا په جامع ترمذی کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۸) سوال: آیا په سنن ابی داود کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۴۹) سوال: آیا په سنن ابن ماجه کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

(۱۵۰) سوال: آیا د صحاح سته ووپه کوم کتاب کې د لمانځه طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده ده؟

که جواب نفی وي نو بیا دی شپږو محدثینو لمونځ په کومه طریقه کولو؟

(۱۵۱) سوال: ایا رسول الله ﷺ په خپله نگراني کې داسې کوم کتاب لیکلی دی چې په هغې کې د لمانځه

مکمله طریقه تفصیلاً په ترتیب سره موجوده وي او تر ننه پورې په امت کې متداوله وي؟

(۱۵۲) سوال: آیا په خلفاء راشدینو کې کوم خلیفه راشد په خپله نگراني کې د لمانځه داسې کوم جامع

کتاب مرتب کړی دی چې تر ننه پورې ورته تلقی بالقبول حاصله وي؟

(۱۵۳) سوال: په دی امت کې د ټولو څخه مخکې چا د لمانځه د طریقې تفصیلي او مرتب تدوین کړی

دي؟ چې تر ننه پورې متداول وي.

(۱۵۴) سوال : کله چې په کورونو یا په مسجدونو کې خلک لمونځونه کوي او کوم یو عالم په لارو سپیکر باندې تقریر کوي چې د لمونځ کونکو په لمانځه کې خلل غورزوي، نوددې تقریر جواز په حدیث صحیح، صریح، غیر معارضه کې وښايئ؟

(۱۵۵) سوال : مثلاً زید په عمر و باندې د زنا ته مت و لگولو یعنې یو سړی په بل سړي باندې د زنا ته مت و لگولو، نو دې ته مت لگونکي ته به څومره حد ورکولی شي؟ داسې ایت یا حدیث په جواب کې پیش کړئ چې صراحتاً نارینه وو حکم پکې وي، په ښځه یې مه قیاسوئ؟

(۱۵۶) سوال : د تعلیم یافته سې د ښکار حکم په قران او حدیث کې ذکر شوي دي، اوس که چا زمری، پرانگ، لیوه یا خنزیر ته تعلیم ورکړو، نو ددې ځناورو ښکار چې وژلي یې وي حلال دی او که حرام؟

(۱۵۷) سوال : مېرک چې په غوړیو کې و غورزېږي نو ددې حکم څوپه حدیث کې ذکر شوی دی، لیکن که دیشو بېچې، کوکري، د شادي (یزو) بېچې، چينځه، کينځاپور، مار، نولې، چرمخکې، وغیره په غوړیو کې و غورزېږي نو د غوړیو څه حکم دی پاک دي او که ناپاک دي؟

(۱۵۸) سوال : که په تیلو، په شودو، په شربت، په سرکه، په مستو، یا په تروو (شومېو) کې مېرک مېشي، نو ددې حکم په صحیح، صریح حدیث کې وښايئ! په غوړیو قیاس مه کوئ؟

(۱۵۹) سوال : بيع العنب بالزبيب جایزه ده او که ناجایزه ده؟ د صحیح، صریح حدیث څخه جواب راکړئ په بيع الرطب بالتمر باندې یې قیاس مکوئ؟

(۱۶۰) سوال : رسول الله ﷺ د سرو زرو په کاسو او پیالو کې د خوراک څخه منع کړی ده او حرام یې ورته ویلي دي، لیکن د سرو زرو په کوزه باندې او دس کول، د سرو زرو د لوښي څخه تیل لگول، د سرو زرو په قلم باندې لیکل کول، د سرو زرو په سلاشي باندې رانجه کول، د سرو زرو د بوتل څخه عطر لگول جایز دي او که ناجایز؟ په جواب کې صحیح صریح حدیث پیش کړئ! د قیاس څخه کار مه اخلې.

(۱۶۱) سوال : رسول الله ﷺ فرماني چې که څوک قضای حاجت ته ځي نو د ځان سره دې د استنجاء لپاره درې تیگي واخلې لیکن که څوک په تیگو استنجاء ونه کړي، بلکې په لوټو یې وکړي یا یې په ټوټو یا یې په

تشناب کاغذ باندې وکړي نو جایزه ده او که نا جایزه؟ د جواز او عدم جواز صریحی لفظ په حدیث کې وېشلی او همدارنگې ددې شیانو نومونه په حدیث کې وېشلي! په تیځه باندې قیاس مه کوئ.

سوال (۱۶۲) : د وینځو په باره کې د الله ﷻ حکم شته چې که دوی زنا وکړه (فعلیهن نصف ماعلي المحسنات من العذاب) لیکن که غلام زنا وکړي، نوده ته به څومره حد ورکولې شي؟ صریح ایت یا صریح حدیث پیش کړئ، چې د غلام د زنا حد په کې ذکر شوی وي په وینځه باندې قیاس مکوئ.

سوال (۱۶۳) : د الله ﷻ فرمان دی چې که تاسو د جنابت په حالت کې وئ! او اوبه پیدانه شوی نو تیمم وکړئ! لیکن ښځه که د حیض یا دنفاس څخه پاکه شي او اوبه نه وي نو دې ښځې ته تیمم جایز دی او که نا جایز؟ صریح ایت یا حدیث پیش کړئ، چې د حائضې او نفاسې لفظ په کې وي په جناب باندې قیاس مکوئ.

سوال (۱۶۴) : د الله ﷻ ارشاد دی چې (أَوْ جَاءَ أَحَدُكُمْ مِنَ الْقَائِطِ) الایه.

ترجمه: غایط غټ اودس ماتي ته وائي! یعنې که څوک د غټ اودس ماتي څخه فارغ شي او اوبه پیدانکړي نو تیمم دی وکړي، لیکن که څوک دوړو کي اودس ماتي څخه فارغ شي یا یې خروج ریح وشي، یا ستاسو په نیز مس الذکر وکړي، یا مس المرأة وکړي او اوبه پیدانه شي نو دده لپاره تیمم جایز دی او که نا جایز؟ د صریح ایت یا حدیث څخه جواب راکړئ! په غایطو باندې قیاس مکوئ

سوال (۱۶۵) : الله ﷻ فرمائي (فَإِنْ لَمْ تَجِدْ أَمَاءً فَتَيَمَّمُوا) یعنې که اوبه پیدانه شوی، نو تیمم وکړئ، لیکن که اوبه موجودی وي مگر د څښلو لپاره نورې اوبه نه وي، که په دې اودس وکړي د تندي نه خړایږي، یا داوړود لمدو لپاره نورې اوبه نه وي، یا داوړود استعمال له وجهې مریض کیدو، نو دې سړي ته په دې حالتونو کې تیمم جایز دی او که نا جایز؟ د صحیح، صریح حدیث څخه جواب راکړئ.

سوال (۱۶۶) : رسول الله ﷺ فرمائي چې که مچ د خوراک په شي کې وغورزیدلو (فامقلوه ثم انقلوه) نو غوږ په کې ورکړئ یا یې ترینه او باسې لیکن که چینو څه، ماشې، مار، کینجا پورپه او بوکې وغورزیږي نو اوبه نجسېږي او که نه؟ ددې حیواناتو نوم صراحة د جواز یا عدم جواز سره په قران یا په حدیث کې وېشلي قیاس مه کوي.

(۱۶۷) سوال : الله فرمائي چې کوم سړی چې په حالت د احرام کې کوم یو حیوان قتل کړي یا یې ښکاره کړی نو په ده باندې د مړۍ، نو د عمد حکم خو ذکر شو، لیکن که قتل صید په خطایي سره و، نو یا یې څه حکم وي صریح حدیث پیش کړئ په عمد باندې قیاس مکوئ!

(۱۶۸) سوال : نن سبا ټول غیر مقلدین د مینې غوښه خوري، شودی یې څښي، مستې او تروې ټې څښي، نو د دې د حلالوالي لپاره صریح ایت یا حدیث پیش کړئ په اوښ او غوا باندې قیاس مه کوئ.

(۱۶۹) سوال : الله د قرض په باره کې د شهادت نصاب خودلې دی (وَاسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ) چې دوه سړي دي، یا یو سړی او دوه ښځې دي، نو اوس سوال دادی چې په میراث، وصیت، امانت، غصب او په نورو مالي معاملاتو کې د شهادت نصاب څومره دی؟ د صحیح حدیث څخه جواب راکړئ! دا ټول معاملات په قرض باندې مه قیاسوئ.

(۱۷۰) سوال : په حدیث کریمه کې راځي چې سپې کله په لوڅي کې خوله ووهي نو اوه ځلې دي و مینځلې شي، لکن سوال دادی چې که سپې په لوڅي کې متیازې وکړی، یا غټه گندگي وکړي، یا قی وکړي، یا د سپې په وینه ککړ شي، نو څو ځلې به مینځلې شي؟ صریح حدیث پیش کړئ! په لعابو باندې قیاس مه کوئ!

(۱۷۱) سوال : رسول الله ﷺ دا الله ﷻ څخه بیا یا غوښتنه کوله تر دې چې په اوه حرفونو د تلاوت اجازت یې حاصل کړو، بیا په عهد عثمانی کې صحابه کرامو بلا تفاق په یو حرف باندې په لوستلو اجماع وکړه، نو اوس سوال دادی چې په کوم ایت کریمه یا په کوم صحیح صریح غیر معارض حدیث کې راغلي دي چې تر عهدي عثمانی پورې قرآن په اوه حرفونو لولئ او بیا تر قیامته پورې یې صرف په یو حرف لولئ شپږ حرفونه منسوخ دي؟

(۱۷۲) سوال : د رسول الله ﷺ په زمانه کې د شرابي لپاره کوم حدنه وومقرر، کله به یې په څپېرو ووهلو، کله به یې په څادرنو ووهلو، کله به یې په څپلیو وغیره ووهلو، بیا حضرت عمر رضی الله عنه د صحابه کرامو سره مشوره وکړه، نو په مشوره کې حضرت علی رضی الله عنه خپل قیاس داسې بیان کړو چې: کله شرابي شراب وڅښي، نو دده عقل زایلېږي او بیا افتراگانې کوي او یوې خاصی افتراء ته چې قذف ورته وائي اتیادوری حد مقرری، لهذا شرابي ته دی هم اتیادوری حد ورکړل شي، نو په دې باندې د ټولو صحابه وواجماع منعقد شوه، نو اوس سوال دادی چې داسې کوم ایت یا حدیث شته چې تر عهد صدیقی پورې زما په حدیثو عمل وکړي، لکن په

عهدي عمري کې د حضرت علي عليه السلام د قياس له وجهې زما احاديث منسوخ کړي او تر قيامته پورې د حضرت علي عليه السلام قياس قانون جوړ کړي؟!؟

(١٧٣) سوال : حضرت عبدالله بن عباس عليه السلام د حضرت زید بن ثابت عليه السلام څخه پوښتنه وکړه چې یونځی مړه شوه او د دې ښځې خاوند او مور او پلار ژوندی دی، نو د دې میراث به څرنگه تقسیمېږي نو حضرت زید عليه السلام فوراً جواب ورکړو چې د دې په مال کې نصف د خاوند دی او د مابقی ثلث د مور دی او باقی د پلار دي عبدالله بن عباس عليه السلام پوښتنه وکړه چې ایادامسئله د قران څخه مأخوذه ده؟

زید بن ثابت عليه السلام ورته و فرمایل چې دازما رایه ده، غیر مقلدینو! تا سو د دې مسئلې حل د صحیح، صریح، غیر معارض حدیث څخه پیش کړي؟

(١٧٤) سوال : زید د بکرده غاښونه مات کړل، نو په زید باندې څو مړه دیت دی؟ په جواب کې صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کړي؟

(١٧٥) سوال : رسول الله ﷺ فرمائي چې د قضای حاجت په وخت کې قبلي ته مخ او شامه اړوي بلکې (شرقوا وغربوا) مشرق یا مغرب طرفته مخ کوئ (بخاری).

نو د بخاری د دې څخه معلومیږي چې قبله مغرب طرفته نده نو اوس که کوم افغاني یا پاکستانی ووايي چې د بخاری د حدیث څخه معلومیږي چې قبله مغرب طرفته نده، زه د اهل جغرافیه خبره نه منم چې قبله مغرب طرفته ده، په قران یا په حدیث کې وښایه چې قبله مغرب طرفته ده، نو غیر مقلدین به دې سړي ته د قران او حدیث څخه څه جواب ورکوي؟

(١٧٦) سوال : الله ﷻ د والدينوپه باره کې فرمائي چې: (ولا تنقل لهما ف...) اهل قیاسو ورته علت اذی بیان کړی ده معنی دا چې والدينو ته ضرر مه رسوي! نو د مور او د پلار و هل هم حرام دي او کنخلې ورته هم حرامې دي، ځکه چې په دې کې هم والدينو ته ضرر رسیږي، نو غیر مقلدین چونکې قیاس ته د ابلیس عمل وائي، نو د دوی څخه پوښتنه کوو چې د مور او د پلار مخ ته لاړی تو کول او په مور او پلار باندې متیازې کول د کوم ایت او حدیث له وجهې ممنوع دي.

(١٧٧) سوال : حضرت عمر عليه السلام یوه ښځه د سزا لپاره راوغوښته د دې ښځې د ویرې څخه حمل وغورزیدلو، حضرت عمر عليه السلام صحابه راجمع کړل او مشوره یې ورسره وکړه. حضرت عثمان عليه السلام و فرمایل چې

تايواڅي دتاديب اراده كړي وه، نولكه د چا بچي چې د ويرې څخه مړ شي هيڅ سزاء ورباندې نوي همدارنگې ته هم پرې الذمه يې، لکن حضرت علي ؑ ورته وفرمايل چې ته گناهگار نه يې، مگر دا واقعۀ قتل خطاء ته ورته ده، فللهذا ته ديت وركړه حضرت عمر ؓ احتياطا د حضرت علي ؓ د قياس اتباع و كړه.

نو غير مقلدين چونكې قياس ته دشيطان كار وائي نو خپله دى قياس نكوي اونه دى د امتي قول په دليل كې پيش كوي، بلكې صريح ايت، يا حديث دى پيش كړى چې كه د چا دشور له وجهې دده د ښځې بچي مړ شي يايې حمل ساقط شو، نو دوى شرعي حكم څرنگه دى؟

(١٧٨) سوال: رسول الله ﷺ فرمائي چې (لا يقضي القاضي بين اثنين وهو غضبان)

يعني قاضى دى د غوصې په حالت كې فيصله نكوي اهل قياس ورته علت راپيدا كوي، چې هغه اختلاط د عقل دى، نو په هر ځاى كې چې اختلاط د عقل وي قاضى دى فيصله نكوي، لكه په حالت د غم كې، په حالت د ويره كې، په حالت د مرض وغيره كې، نو غير مقلدين چونكې د قياس څخه منكر دى، نو دوى دى د غم، ويره او د مرض په حالت كې د قاضى د فيصلې د جواز او يا د ممانعت لپاره صحيح، صريح، ايت او يا حديث پيش كړي.

(١٧٩) سوال: زيد قسم و كړو چې زه به د بكر د كور يوه كپله وډى هم نه خورم اونه به يې يو غړ پ او به څښم، اوس اهل قياس وائي چې كه دى سري د بكر د كوره وډوى ونخوره او او به يې ونڅښلي، لکن روپې يې ترينه واخستې، يايې ترينه سره زړاوسپين زړ واخستل، نو داسې حانث دى او د قسم كفاره دى وركړې، نو غير مقلدين چونكې د قياس څخه منكر دى، نو دوى دى په صريح، صحيح حديث باندې ثابت كړى چې زيد پخپل قسم كې حانث دى او كه نه دى حانث؟

(١٨٠) سوال: زيد قسم و كړو چې زه به د بكر سره خبرې نه كوم، له دې څخه وروسته يې د بكر سره خبرې ونكړي ليكن په يوه كاسه يې ورسره خوراك وكړو او نور داسې كارونه يې وكړل چې هغه د انديوالې كارونه وو اهل قياس فرمائي چې زيد حانث دى كفاره پرې لازمه ده، غير مقلدين دي صحيح، صريح حديث پيش كړي چې دا سري حانث دى او كه نه دى حانث؟

(١٨١) سوال: كومه ښځه چې داستحاضى دوينې له وجهې معذوره وي، نو ددې حكم خوپه حديث كې ذكر شوى دى، ليكن كه د كوم سري رعا ف دايم وي، او يايې انفلاق الريح وي او يايې سلسل البول وي، نواهل

قیاس داسې په مستحاضه باندې قیاسوي او ستاسو په نیز خو قیاس د ابلیس کاردی، له دې وجهې ددې معذورینو لپاره کوم حدیث صحیح، صریح، مرفوع، غیر مقطوع پیش کړئ! چې دوی به څه کوي؟

سوال (۱۸۲): زید زینب د درې طلاقه ورکړل. ییایې د بکر سره نکاح وکړه، بکر وفات شو، یایې د زینب سره خلع وکړه، یایې د محکمې په ذریعه نکاح فسخه کړه او عدت یې تیر شو، نو ددې ښځې نکاح دوباره د زید سره جایزه ده او که نه ده جایزه؟ په طلاق یې مه قیاسوئ! بلکې صریح حدیث پیش کړئ؟

سوال (۱۸۳): د غلام لپاره خو ښځې جایزې دي؟ د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې د صحابه وورزی الله عنهم په دې باندې اجماع منعقد شوه چې د غلام لپاره د دوو خخه زیاتي ښځې ندي جایزې، لیکن غیر مقلدین خو اجماع نه مني، نو دوی دی صریح ایت یا حدیث پیش کړي چې د غلام لپاره د څو مره ښځو سره نکاح جایزه ده؟

سوال (۱۸۴): غلام د دریو طلاقونو اختیار لري او که د دوو طلاقونو اختیار لري او که د یونیم طلاق اختیار لري؟ جواب کې صریح، صریح حدیث پیش کړئ؟

سوال (۱۸۵): الله تعالی فرمائي (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَكَخْتُمُ التَّوْنُوتَ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ) یعنې که یو سري خپله مسلمان ښځه د جماع خخه مخکې طلاقه کړه، نو ددې طلاق قبل المدخول په صورت کې په دې مؤمنه ښځه باندې عدت نشته، لیکن که کوم سري خپله یهودی یا عیسوی ښځه قبل المدخول طلاقه کړي، نو په دې باندې عدت شته او که نشته؟ په جواب کې آیات او یا صحیح حدیث پیش کړئ؟ په مؤمنه باندې قیاس مه کوئ! ځکه چې قیاس ستاسو په نزد د شیطان کاردی.

سوال (۱۸۶): یو سري خپلې ښځې ته طلاقې یتې ورکړو، بیا ښځه په عدت کې وه چې داسې مړ شو، حضرت عثمان رضی الله عنه دې ښځې ته په میراث کې برخه ورکړه او ټولو صحابه وورزی الله عنهم ورسره اتفاق وکړو (اعلام الموقعین ص ۲۱۰ ج اول) د حضرت عثمان رضی الله عنه د الفتوی د کوم آیات یا حدیث صریح خخه ماخوذه ده

سوال (۱۸۷): یو سري خپلې ښځې ته وویلی چې ته په ماحرامه یې! ددې په باره کې صحابه درې ډلې شو، حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه او حضرت عمر رضی الله عنه او ددوی په تقلید کې عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائي چې دا قسم دی او حضرت علی رضی الله عنه او حضرت زید بن ثابت رضی الله عنه فرمائي چې دا درې طلاقه دي.

او حضرت عبدالله بن مسعود رضی الله عنه فرمائي چې دا یو طلاق دی، هر صحابی دا مسئله په خپله رایه بیان کړې ده، غیر مقلدین خو رایې ته کفر او شرک وایي، له دې وجهې نه دی دوی ددې درې وارو په مابین کې په کوم

ایت اویا په کوم صحیح، صریح حدیث باندې فیصله وکړئ! ځکه چې الله ﷻ فرمائي (قَالَ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ).

(۱۸۸) سوال : مسواک وهل من سنن الوضوء دی او که من سنن الصلوة دی او که من سنن الوضوء والصلوة دواړه دي؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ چې رسول الله ﷺ په یو باندې صراحة تلفظ کړی وي.

(۱۸۹) سوال : یو سړي اودس وکړو، لیکن مسواک یې استعمال نه کړو، نودده اودس وشو او که ونه شو؟

(۱۹۰) سوال : په اودس کې څومره شیان سنت دي چې دهغې د پریښودلو بیا وجود اودس صحیح کیږي؟

(۱۹۱) سوال : ایاد موجوده برش (توټ پیسټ) په استعمال سره د مسواک ثواب حاصلیږي او کنه؟ صحیح صریح حدیث پیش کړئ چې یا پکې ذکر د نفی د ثواب وي او یا پکې ذکر د اثبات د ثواب وي؟

(۱۹۳) سوال : که د مسواک د استعمال په وجه د چاخوله ویني شوه، نو اوس که انتظار کوي چې وینه ودریږي جماعت ور څخه تیریږي، نو داسې به مسواک پریږدي او که جماعت؟ په جواب کې صحیح، صریح حدیث پیش کړئ

(۱۹۴) سوال : ستاسو په نیز مني پاکه ده. (فتاوی علماء حدیث، ج ۱ ص ۴۲) نو خوړل یې جایز دي او که ناجایز؟ په جواب کې صریح حدیث ذکر کړئ چې د مني د خوراک سره پکې د جواز او یا د عدم جواز تصریح شوې وي

(۱۹۵) سوال : ستاسو په کتابونو کې د سپي متياز او غولو ته پاک ویلي شوي دي (نزل الابرار، ج ۱ ص ۵۰) د دې پاکي په قران یا حدیث ثابته کړئ! او که تاسو وائي چې زمونږ اکابر و دقران اود حدیث په نوم خلکو ته دوهکي ورکولې او دا خبره یې غلطه کړې ده، نو بیا تاسو د سپي د متياز او د غولو ناپاکي په قران، یا حدیث ثابته کړئ! صریحي حدیث پیش کړئ چې د سپي په غولو او متيازو پکې د پاکۍ او یا د ناپاکۍ سره تصریح شوی وي.

(۱۹۶) سوال : یو کلي کې یو کوهی دی چې مړسې پکې غورزیدلې دی او گندگي پکې غورزیدلې ده او د حیض ټوټې پکې غورزیدلې دي، نو ایاد دې کوهي څخه اوبه څښل او اودس کول جایز دی او که ناجایز؟

(۱۹۷) سوال: کومې دڅه شي په غورزیدو نجسېږي او که نه ؟ که نجسېږي، نو د پاکي طريقه يې په

صحيح حديث کې وښائي .

(۱۹۸) سوال: يوليوني په شودو کې متيازې وکړي، اکابر اهلحديث خو وائي چې که ددې خوندرنگ او بوي بدل شوی نه وي ، نو څښل يې جايز دي . (عرف الجادی ص ۹ بدور الاهله ص ۹ نزل الابرار، ج ۱ ص ۱۰) .
نو که دخپلو اکابرو خبره منئ! نو د پاکي لپاره په دليل کې ايت او يا حديث پيش کړئ ! او که نه يې منئ، نو د ناپاکي لپاره يې ايت يا حديث پيش کړی .

(۱۹۹) سوال: د ښځې د فرج رطوبت پاک دی او که ناپاک ؟ په جواب کې صحيح، صريح حديث پيش

کړئ .

(۲۰۰) سوال : (الخمير) شراب پاک دي او که ناپاک ؟ په صحيح، صريح حديث کې په دشرابو د لفظ سره

په پاکۍ او يا ناپاکۍ باندې تصريح وښائي .

(۲۰۱) سوال : غير مقلدنو اب صديق حسن خان ليکلي دي چې که د لمونځ کونکي په جسم باندې گندگي

(متيازې غول ، د حيض وينه) لگيدلې وي نو لمونځ يې نه باطلېږي (بدور الاهله ص ۳۸)

(۲۰۲) سوال : غير مقلدنو اب نور الحسن ليکلي دي چې په نجسو جامو کې (چې متيازې او غول

او د حيض وينه) پرې لگيدلې وي لمونځ صحيح دی ؟ (عرف الجادی ، ص ۲۱)

(۲۰۳) سوال : په لمانځه کې چې د ښځې ، يا د سړي شرمگاه بالکل لوڅه وي ، لمونځ ورسره جايز دی ؟

(عرف الجادی ص ۲۱ سوال ، بدور الاهله ص ۳۹)

(۲۰۴) سوال: د ځای پاکوالي د لمانځه د صحت لپاره شرط ندی (بدور الاهله او عرف الجادی ص ۲۱)

(۲۰۵) سوال: فوت بالرانو او کرکټيانو ته جايز دی چې د مازيگر لمونځ دوخت څخه مخکې په ظهر کې

وکړي . (فتاوی ثنائيه ، ج ۱ ص ۶۳۱ ، ۶۳۲)

(۲۰۶) سوال: دخپلې مور او د خور او د لور او د نورو محرماتو ټول بدن ته کتل جايز دي بغير د قبل

او د برڅخه . (عرف الجادی ص ۵۲)

(۲۰۷) سوال: نواب وحيد الزمان ليكلي دي چې داسې ښځې په نكاح كړي چې فرج يې تنگ وي او ددې رښه څخه خولې لگوي او د جماع په حالت كې لوټ په لوټ اوږي. (لغات الحديث، ج ۲ ص ۵۶) ددو سوه يو څخه تردوه سوه او مې پورې مسايلو ته په دليل كې يو يوايت، يا يو يو صحيح، صريح حديث پيش كړئ!

(۲۰۸) سوال: عيسويان وائي چې الله ﷻ د عيسى عليه السلام په صورت كې ظاهر شوی دی، هندوان وائي د خنزير په شكل كې ظاهرېږي، ليكن غير مقلد وحيد الزمان ليكي چې الله ﷻ چې كوم صورت وغواړي په همغه صورت ظاهرېږي (هدية المهدی، ج ۱ ص ۷ و ج ۹ ص ۹)

(۲۰۹) سوال: غير مقلد نواب وحيد الزمان ليكلي دي چې رام چندر، لچهن، كرشن، زراتشت، مهاتما بده، ټول انبياء او صالحين وواپه مونږوا جبه ده چې د الله ﷻ په ټولوا نبياء وو بلا تفرقه ايمان راوړو (هدية المهدی، ج ۱ ص ۸۵)

(۲۱۰) سوال: كه څوك د اعقیده ولري چې د پیغمبرانو او اولیاءو سماع دعا مو خلكو څخه وسیعه ده، حتی چې دوی د ټولې ځمكې د هر څای څخه خبرې اوږيدلې شي، نودده د اعقیده شرك نه دی (هدية المهدی، ج ۱ ص ۸۵).

(۲۱۱) سوال: ددې عقیدې په بنیاد كه څوك يا رسول الله ﷺ مدد، يا غوث الاعظم مدد، يا علی مدد ووايي نو د شرك ندی، له دې وجهې به نواب صدیق حسن خان غیر مقلد (وهايي) د اوظیفه كوله چې:

قبله شی دین مددی کعبه ایمان مددی

ابن قیم مددی قاضی شوکانی مددی

(هدية المهدی ج ۱ ص ۲۳ و ص ۲۴)

ده دوه سوه اتمي څخه تردو سوه یولسمې پورې مسایل په قراني ایت او یا په صحیح حدیث باندې ثابت كړئ! او یا اعلان وكړئ چې زموږ مشرانو اهلحدیثو به د قران او حدیث په نوم د كفر خدمت كولو او بیا د خپل ځان اعتماد پيش كړئ چې تاسو هم دخپلو مشرانو پشان د قران او حدیث نوم اخلئ، نو څوك د اضمات كوي چې تاسو د كفارو خادمان نه یئ؟ یو طرفته یې درام چندر، لچهن، كرشن، مهاتما بده سره دومره محبت ته گوره

اوبل طرفته يې د سيد الكونين محمد رسول الله ﷺ سره دشمني ته گوره چې وحيد الزمان غير مقلد او نواب صديق حسن خان ليکي چې :

(٢١٢) سوال: د رسول الله ﷺ زيارت ته تلل جايز ندي او سفر ورته کول امور د جاهليت دي (عرف الجادي ص ٦٠) دى سفر ته چې څوک جايز وائي هغه په الله ﷻ او په اخرت باندې ايمان نه لري او د ايمان د حلاوت څخه محروم دى. (عرف الجادي ص ١٠٣)

(٢١٣) سوال: څوک چې مدينې منورې ته لاړ شي په هغه واجب ده چې د رسول الله ﷺ روضه مبارکه وړاندې کړي او د خاورو سره يې برابره کړي (عرف الجادي ص ٦٠)

نود غير مقلدینو د هندوستان د بت خانو، دانگریزانو، اود سکھانو د کلیساگانو، اود درمالونو سره کار نشته، بلکې اول اول به د رسول الله ﷺ روضه مبارکه وړانوي.

محترم مولو ستونکو! د [نزل الابرار] يو څو مسايل به نور هم ذکر کړو. دا بِرْ عَمِهِمْ اِحق مسائل دي اود مسايل د غير مقلدينو په نيزد کوم مجتهد مسايل ندي چې د خطايي احتمال پکې راشي، بلکې د رسول الله ﷺ د فقهي مسايل دي چې د خطايي نه معصوم دي.

(٢١٤) سوال: د يو سري څخه په شهوت مني خارج شو، لکن ده د آله د تناسل سر په گوته باندې بند کړو، د شهوت د سکون څخه وروسته مني خارج شو، نو په دې سري باندې غسل فرض نه دی.

(٢١٥) سوال: که کوم سري له غوا، يا د مینې او يا د خرې سره جماع وکړه، نو غسل ورباندې ندى فرض.

(٢١٦) سوال: که کومې ښځې د خره يا د شادي آله د تناسل په ځان کې داخله کړه، نو غسل پرې ندى فرض.

(٢١٧) سوال: که محض د خيال په وجه شهوت راغی او مني خارج شو، نو غسل نه دی فرض.

(٢١٨) سوال: چا چې ژوندې ښځې سره جماع وکړه، لیکن انزال ونه شو، نو غسل پرې نه دی فرض. (نزل

الابرار، ج ١ ص ٢٣)

(٢١٩) سوال: که چا خپله اله د تناسل پخپل ځان کې داخله کړه غسل پرې نه دی فرض.

(۲۲۰) سوال: که چاد مړې ښځې سره جماع وکړه نور اجماع دادي چې غسل پرې نه دی فرض .

(۲۲۱) سوال: که چاد خره ، پیل ، شادي یا سپي وغیره اله د تناسل په خپله شرمگاه کې داخله کړه غسل

پرې نه دی فرض .

(۲۲۲) سوال: که کومې ښځې دمړ شوي سړي اله د تناسل په خپله شرمگاه کې داخله کړه ، نو غسل پرې

نه دی فرض .

(۲۲۳) سوال: که د کوم هلک سره چالواطت وکړه و غسل پرې نه دی فرض .

(۲۲۴) سوال: کومه ښځه چې خپله گوته په خپله شرمگاه کې ووهي غسل پرې نه دی فرض .

(۲۲۵) سوال: کومه ښځه چې لرگې یا بانجان یا لیرو په خپله شرمگاه کې ووهي نو غسل پرې نه دی

فرض .

(۲۲۶) سوال: کومه ښځه چې بانجان په شرمگاه کې ووهي بانجان مخکې لارشي ، لکن لاس په

شرمگاه ونه لگيږي نو اودس يې نه ماتيږي .

(۲۲۷) سوال: کوم سړی چې د باکرې ښځې سره جماع وکړي او فغه حامله شي ، لکن بکارت يې زایل نه

شي نو غسل پرې نه دی فرض . (نزل الابرا، ج ۱ ص ۲۴) .

(۲۲۸) سوال: که کوم سړی یا ښځه لرگې په خپل ډبر کې ووهي ، لکن وچ راو وځي نو غسل پرې نه دی

فرض . (نزل الابرا، ج ۱ ص ۲۰)

(۲۲۹) سوال: څوک چې دخپلې ښځې ډبر زنی وکړي ، نو نه ورباندې حد شته او نه تعزیر ، بلکې انکار

پرې هم نه دی جایز . (نزل الابرا، ج ۱ ص ۱۲۲ هدیه المهدی ج ۱ ص ۱۲۲) .

(۲۳۰) سوال: که کومه ښځه متعه (په اجرت باندې زنا) وکړي ، نویه دې باندې نه حد شته او نه تعزیر ،

بلکې انکار پرې هم نه دی جایز . (نزل الابرا، ج ۱ ص ۱۲۲ هدیه المهدی ج ۱ ص ۱۲۲) .

(۲۳۱) سوال: د زنا څخه د پیداشوې لور سره نکاح جایزه ده (عرف الجادی ص ۱۰۹)

(۲۳۲) سوال: د نظریازی څخه د بچ کیدلو لپاره مشت زني واجب ده (عرف الجادی ص ۲۰۷)

(۲۳۳) سوال: د نظریازی د جواز لپاره سپین پیرې غیر مقلد وهايي هم د نوجوانې غیر مقلدی وهايي

تهېرودلې شي . (نزل الابرا، ج ۲ ص ۷۷)

(۲۳۴) سوال: بعض صحابه ووهم مشت زني كړې ده (معاذ الله) (عرف الجادی ص ۲۰۷)

(۲۳۵) سوال: په مشت زني كې هيڅ حرج نشته لكه د بدن دنورو فضلاتو په ايستلو كې چې هيڅ حرج نشته. (عرف الجادی، ص ۲۰۷).

(۲۳۶) سوال: دمشت زني په كونكي باندې نه حدنشته اونه تعزير (عرف الجادی ص ۲۰۸). اوسني غير مقلدين كه دى مسائلو ته صحيح وائي نو ددې هر مسئلې لپاره دي په دليل كې يو يوايت يا يو يو حديث پيش كړي او كه وائي چې زموږ مشرانو اهل حديثو دقران اود سنت په نوم دروغ ويلې دي اودامسايل غلط دي نو ييادى ددې هرې مسئلې په خلاف يو يوايت يا يو يو صحيح صريح حديث پيش كړي بهر حال ددې مسائلو موافق يا مخالف يو يو حديث پيش كړئ.

(۲۳۷) سوال: د اكابرو د سوالونو بيا يادول

محترم مولو ستونكو! دا يو حقيقت دى چې په هندوستان باندې د انگرېز د دورې څخه مخكې پدې ملكونو كې ټول خلك اهل سنه والجماعت احناف وودوى مساجد د اختلافاتو د افتراق سره بالكل نا اشنا وو، ليكن انگرېزانو په دې مساجدو كې د جگړو اود اختلافاتو د راپيدا كولو لپاره يوه بې لامذهبه فرقه راپيدا كړه، ددې فرقې وكيل مولوى محمد حسين بټالوي چې د مرزا قادياني خادم و، ده د انگرېزانو په خلاف د جهاد د حرمت فتوى ور كړه اود جهاد په خلاف يې يوه مستقله رساله وليكله په نامه د (الاقتصاد في مسايل الجهاد). اود پيښور څخه يې تركلكتې پورې د جهاد د حرمت لپاره كوشش وكړو اود دې په بدل كې د انگرېزانو لخوا څخه پوره ونازول شو، ډيرې ځمكې يې ور كړې او غټ نواب شو.

نودغه انگرېزي نواب د مسلمانانو په ماين كې دا انتشار لپاره يو اشتهار چاپ كړو او هغه مسايل چې د خير القرون څخه تر دغه وخته پورې په امت كې معمول او متواتر ووددې مسايلو د مشكو كولو لپاره اود د ولسو سوكو لودو علماو څخه د ځان د جيگ حسابولو لپاره يې د خود ساخته شرطونو سره لس سوالونه مرتب كړل، ده په دې شرطونو كې د مرزا قادياني تقليد شخصي كړي وودده شرط دا وو چې ددې سوالونو جواب به په قراني ايت او يا په داسې حديث راكوي چې صحيح وي او په صحت كې يې هيڅ خبره نوي او همدارنگې به پدغې مسئلې باندې چې د كومې لپاره په دليل كې پيش شوى دى نص صريح او قطعى الدلالة وي، ده د حسن لذاته او حسن لغيره احاديثو څخه انكار وكړ، حالانكې دا بېلا تفاق حجت وو. همدارنگې امام نووي په مقدمه

د شرح د مسلم شریف کې د صحیح حدیث لس قسمه ذکر کړي دي، په دې کې یې د نهو قسمونو څخه انکار وکړو. او همدارنگه یې د قطعي او صریح الدلالت څخه ماسوی د نورو ټولو دلاتونو څخه انکار وکړو. یعنې د اسلام د علمي سرمایې د (۹۸) برخو څخه یې انکار وکړو، نو علماو ته صفا معلومه شوه چې دا جاهل او د مسلمانانو لپاره دلستونې ماردی، لیکن بعضې جاهل عوام او بعضې نیمچه ملایان دده د فریب په دام کې ونښتل او د خیر القرون د مسلک نه واوختل او دده په تقلید کې گرفتار شول، لیکن چونکې دا د دین د مسایلو څخه ناخبره و، نو دده سره دخلکو تسلي نه کیدله، نو د سلفو څخه خو ییزاره شوي وو او دده سره یې تسلي نه کیدله، له دې وجهې پکې اکثر د قادیانیت (منکرین د ختم نبوت) او د نیچریت (منکرین د معجزاتو) په سمندر لاهو شول، لکه چې خپله قاضی عبدالاحد خاپنوري غیر مقلد په دې حقیقت اقرار کړی دی په خپل کتاب کې په نامه د (کتاب التوحید والسنة، ج ۱ ص ۲۶۲).

او همدارنگه مولوی محبوب احمد امرتسری لیکلي دی: څومره چې معلومات دي هغه دا دي چې د امرتسریه خوا او شاعلاقو کې چې څومره خلک مرتد او عیسائي شوي دي؛ هغوی مخکې غیر مقلدین وو. (الکتاب المجید ص ۸)

خپله مولوی محمد محمد حسین بهالوي وروسته د دې حقیقت اقرار کړی دی. هغه لیکلي دي: چا چې تقلید مطلق پرېښي دی په هغوی کې اکثر و اسلام ته سلام کړی دی او څه پکې په فسق ظاهري او یا د څه مصلحت له وجهې په فسق خفي باندې گرفتار شوي دي. (اشاعة السنة / ۱۸۸۸ سنه علماوو چې کله ولیدل چې د دې سړي له لاسه په زرگونو خلک قادیانیا، نیچریان او عیسویان شواو په زرگونو نور د خیر القرون په امانانو باندې بدگمانه شول او د حق دین څخه ییزاره شول، نو علماوو دده شرط مخې ته کیښود او دده نه یې داسې سوالونه وکړل:

اول: ته دخپل شرط موافق کوم ایت یا صحیح حدیث چې دهغې په صحت کې هیڅ خبره نه وې او هغه ستا په دعوی باندې صحیح او قطعی الدلالت وي؛ پیش کړه چې دلیل صرف او صرف په ایت او په دغه قسم حدیث کې منحصر دی او باقی نهه نوي فیصده احادیث قابل د استدلال ندي او همدارنگه اجماع او قیاس هم قابل د استدلال ندي، لیکن د دې سوال په جواب کې دغه شخص او دده ټول جماعت تر ننه پورې خوار او ذلیل دي او خپل جهالت یې منلي دی.

دوهم: اول سوال باندې علماء پوهیږي او د غوامو په مابین کې د دوی د جهالت د ثابتولو لپاره یې ترینه لاندې سوال وکړل، په دې سوالونو باندې د سلو کلونو څخه زیات وخت تیر شوی دی، مگر په ټولو غیر مقلد یو تر ننه پورې داسو الونه قرض دي، کوم لار مذهب چې مړه شوي دي هغوی د اقرض د ځان سره قبر ته وړي دی او کوم چې ژوندي دي هغوی ته یې مونږ بیا ورپه یادوو او ورته وایو چې **الله ﷻ** په خاطر د دې سوالونو جوابونه راوړئ! او خپل جماعت مطمئن کړئ! او که نه یې شی کولی، نو بیا خپله اسلحه په ځمکه کیږدئ او خلک د قادیانیت نیچریت او عیسویت طرف ته مه دعوتوئ.

په جواب کې به د څڼ شرط موافق یا صریح ایت پیش کوي او بیا به داسې صحیح حدیث پیش کوي چې په صحت کې یې هیڅ خبره نه وي او همدارنگه په دی مسایلو نص صریح او قطعی الدلالت وي.

(۲۳۷/۱) سوال: ایا رسول الله ﷺ همیشه رکوع ته د تللو په وخت کې او در کوع څخه د سرد او چټولو په وخت کې رفع الیدین کړی دی؟

(۲۳۸/۲) سوال: ایا رسول الله ﷺ همیشه همیشه په لمانځه کې په سینه باندې لاسونه ایښي دي؟

(۲۳۹/۳) سوال: ایا رسول الله ﷺ همیشه همیشه په هر لمانځه کې امین په جهر سره ویلي دي؟

(۲۴۰/۴) سوال: آیا حدیث د قرائت خلف الامام د (اذا قرء القرآن) دایت څخه وروسته روایت شوی

دی؟

(۲۴۱/۵) سوال: آیا الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ خلک د تقلید شرعي څخه منع کړي دي؟

(۲۴۲/۶) سوال: آیا اجماع او قیاس حرام دی؟

(۲۴۳/۷) سوال: آیا د درې طلاقو څخه وروسته بغیر د حلالې، د اول مېړه سره نکاح کول جایز دي؟

(۲۴۴/۸) سوال: آیا ستاسو دایمه یې اربعه ووتقلید فرض دی چې هغه عبارت دی دابن تیمیه -

داود ظاهري - ابن حزم - او شوکاني زیدی شیعہ څخه؟

(۲۴۵/۹) سوال: آیا احادیث په صحاح سته و وکې منحصر دي؟

(۲۴۶/۱۰) سوال: په دې پرفتن دور کې هر عامي سړي ته په قران او په حدیث باندې بلا تحقیقه عمل

کول او خلکو ته ورباندې حکم کول څومره ثواب لري؟

(۱۱/۲۴۷) **سوال:** ایا بغیر د عذر څخه جمع بین الصلواتین جایزه ده؟

(۱۲/۲۴۸) **سوال:** ایا کوم احادیث چې امام اعظم رحمہ اللہ ته په سند د شیو خوصحابه وویا ثقاتو

تابعینو رسیدلي دي، هغې ته د مابعد خیر القرون والا خلکو د اقوالو له وجهې ضعیف ویل جایز دي؟

(۱۳/۲۴۹) **سوال:** ایا هغو حاجیانو ته مشرکین ویل جایز دی چې در رسول الله ﷺ زیارت په نیت باندې

سفر کوي اودی ته رسم د جاهلیت او مکروه او حرام ویل څرنگه دی؟

(۱۴/۲۵۰) **سوال:** آیا د حرمینو شریفینو ټول مقلدین مشرکین او بدعتیان دي؟

(۱۵/۲۵۱) **سوال:** دبې اودس په حالت کې د انجیل دلو ستلو څه حکم دی؟

(۱۶/۲۵۲) **سوال:** یو سړي د اودس څخه وروسته د سروینسته وخرپیل، نودی به تجدید دضوء کوي

او که په سرباندې په دو باره مسح کوي او که بل څه به کوي؟

(۱۷/۲۵۳) **سوال:** په رنگو لوباندې دخنزیر مار، مرک

پوستکی پاکيږي او که نه پاکيږي؟

(۱۸/۲۵۴) **سوال:** اوبه چې څو مره لرې وي تیمم جایز گرځي؟

(۱۹/۲۵۵) **سوال:** کوم سړی چې اودس او تیمم نه شي کولې هغه به لمونځ څرنگه کوي (مسئله

د فاقد الطهورین؟)

(۲۰/۲۵۶) **سوال:** د مقطوع الیدین والرجلین ومجروح الوجه څه حکم دی هغه به بې اودسه لمونځ

کوي او که مسح به کوي او که تیمم به کوي؟

نوت: څه د پاسه سل کاله بعد که څوک اراده لري چې دی سوالو نوته جواب ووايي، نو دخپل شرط لحاظ

دی ضرور وساتي یعنې په جواب کې دی یا ایت پیش کړی او یا دی داسې صحیح، صریح حدیث پیش کړی چې

په صحت کې یې هیڅ کلام نوي او قعطلی الدلالت وي.

همدارنگې لا مذهبو ته پکار ده چې دخپل داسې یو عالم څخه جواب راوړي چې دهغه جواب

ټولو مذهبو ته دمنلو وړ وي، ځکه ستاسو حیلہ مشهوره ده لکه څرنگه چې منکرین د حدیث دخپلو علمادو

کتابونه چهاپوي او تقسیموی یې او بالکل د قران کریم نوم ورکوي، لکن د مناظرې په وخت کې ورته د قران

مخالف وایي، همدارنگه ستاسو د جماعت هر فرد د خپلو لویو لویو علماوو کتابونو ته د قران اود حدیث څخه مخالف وایي اود خپلو ټولو کتابونو څخه انکار کوي.

سوال: (۲۵۷) په قران او په حدیث کې صراحت وښائي چې گناه په دوه قسمه ده، صغیره او کبیره، څک ستاسو د عوه ده چې هره مسئله په قران او په حدیث کې صراحت موجوده ده په جواب کې د قران اود حدیث څخه علاوه به بل څه د منلو وړ نه وي.

سوال: (۲۵۸) د گناه کبیره او گناه صغیره جامع او مانع تعریف د قران اود حدیث څخه پېش کړئ د امتي قول به د منلو وړ نه وي

سوال: (۲۵۹) د گناه کبیره لپاره سزایو قسم ده؟ یعنې یواځې حد دی او که دوه قسمه ده (حد او تعزیر)؟ په جواب کې یا صریح ایت او صریح یا حدیث صحیح، صریح پېش کړئ.

سوال: (۲۶۰) د حد او د تعزیر جامع او مانع تعریف د قران اود حدیث څخه پېش کړئ، د غیر معصوم امتي خبره د منلو وړ نده.

سوال: (۲۶۱) آیا حد و په شبهاتو باندې ساقطیږي او که نه؟ په جواب کې قران یا حدیث صحیح صریح پېش کړئ

سوال: (۲۶۲) شبهه په څو قسمه ده؟ او د هر قسم لپاره د قران اود حدیث څخه جامع او مانع تعریف پېش کړئ.

سوال: (۲۶۳) ښه (ترمذی ج ۱ ص ۲۲۹ او به ابن ماجه ص ۱۷۸) کې حدیث دی چې (من اتی بهیمة فلا حد علیه). یعنې که چا د څاروي سره جماع وکړه حد ورباندې نشته نو آیا د دې مطلب دادی چې د څاروي سره بدفعلي حلاله ده؟

سوال: (۲۶۴) ښځې فرضي روژه نیولي وه خاوند یې ورسره جماع وکړه، نو دا جماع حلاله ده او که حرامه؟ آیا دواړه به سنگسار یږي او که نه؟ او آیا په دې باندې حد شته او که نه؟

سوال: (۲۶۵) نیوسړی د خپلې ښځې سره د حیض په حالت کې جماع وکړه، نو دا جماع حلال له ده او که حرامه؟ او حد ورباندې شته او که نه؟

(۲۶۶) سوال: یو سړي د خپلې ښځې سره د نفاس په حالت کې جماع وکړه، نو دا جماع یې حلاله ده او که حرامه ده؟ او حد ورباندې شته دی او که نه؟

(۲۶۷) سوال: یو ښځې فرض حج کولو او دا حرام په حالت کې مېړه ورسره جماع وکړه، نو په دې دواړو به څومره حد لېږي؟

(۲۶۸) سوال: یو سړي د لاهمېو د فقهي محمدی تلاوت کولو او داځای یې پکې ولو ستلو چې د مني خوړل جایز دي (فتاوی علماء حدیث ج ۱ ص ۴۲) نزل الابراج ص ۴۹).
نوده د مني ټینګه فالوده وخوره، نو په ده باندې څومره حد دی؟

(۲۶۹) سوال: یو سړي د سود روپۍ وخورې چې یقیناً او قطعاً حرامې دي، نو په دې سود خوړ باندې څومره حد دی؟

(۲۷۰) سوال: یو سړي بلا اضطراړه د خنزیر غوښه وخوره نو دی سړي ته به څومره حد ورکولې شي؟

(۲۷۱) سوال: یو سړي وینه وڅښله

(۲۷۲) سوال: بل سړي متیازې وڅښلې

(۲۷۳) سوال: بل سړي غول وخورل _ په دې هریو باندې په قران او په حدیث کې څومره حد دی؟

(۲۷۴) سوال: هغه زنا چې موجه د حده او هغه چې موجه د تعزیرده جامع او مانع تعریف یې د قران

او حدیث څخه بیان کړی؟

(۲۷۵) سوال: غیر مقلدین په فقه حنفی اعتراضونه کوي یا اعتراض یې داهم دي چې په فقه کې لیکل

شوی دی چې (لاحد علی زنا المستأجرة) یعنې په اجرت باندې په زنا کونکې ښځې حد نشته (عالمگیری ص ۲۲۸ ج ۲) غیر مقلدین لیکي چې: (سبحان الله څومره فحاشي الخ)

دعوامو ذهن ته دا ورکوي چې په دی زنا باندې دا حنا فو په نیز حد نشته او په کوم شي باندې چې حد نوي هغه جایزوي، نو په اجرت باندې زنا د حنا فو په نیز جایزه شوه. مونږو ايو چې په اجرت باندې زنا گناه کبیړه ده او د حنا فو په یو قول وړ باندې حد دی. والحق وجوب الحد کالمستأجرة للخدمة (در مختار ج ۳ ص ۱۵۷)

او په یو قول باندې د شبه له وجهې حد ساقط دي، لیکن تعزیر شته او دا دوه که عوامو تومه ورکوي چې په کوم شي حد نوي هغه جایزوي، ځکه د بهایمو سره په جماع باندې حد نشته، بلکې تعزیر دی خو بیا هم حرام دی،

او همدارنگه د حیض په حالت کې جماع او د احرام په حالت کې جماع حرامه ده او حد ورباندې نشته بلکې تعزیر دی. د سود درویشو په خوړلو باندې د خنثه بلکې تعزیر دی او بیا هم حرام دی، د خنزیر د غوښې په خوړلو باندې د خنثه بلکې تعزیر دی او بیا هم حرام دی.

نو مونږ د غیر مقلدینو څخه پوښتنه کوو چې په کوم ایت او یا حدیث کې راغلي دي چې په کوم شي باندې د نوي هغه جایزوي او همدارنگه چې په کوم شي باندې د نوي په هغې تعزیر هم نوي؟

(۲۷۶) سوال: دا حنفی فقه په کتاب (فتح القدیر، ج ۵ ص ۴۲) او د حدیث په کتاب (طحاوی ج ۲ ص ۹۶) کې یې لیکلي دي چې که څوک دخپلې مور، خور، یا لور سره نکاح ته حلال ووايي، نو هغه کافر، مرتد، او واجب القتل دی. غیر مقلدین ولې په فقه حنفی بهتان لگوي چې احناف د مور، خور، لور او نورو محرماتو سره نکاح ته جایز وائي.

(۲۷۷) سوال: احناف د رسول الله ﷺ د فرمان مطابق (من وقع علی ذاة محرم فاقتلوه) دخپلې محرمې سره نکاح کونکي ته تعزیر بالقتل ورکوي، د کور او د سنگسارولو حد نه ورکوي او غیر مقلدین د سلو کور یا د سنگسارولو حد ورکوي. نزل الابراج ج ۲ ص ۲۹۸ نو غیر مقلدین دی په صریح ایت یا صحیح صریح حدیث کې ورته حد ثابت کړی؟

(۲۷۸) سوال: دا حنفی د تعزیر بالقتل د کوم صحیح حدیث څخه خلاف دی؟

(۲۷۹) سوال: د غیر مقلدینو په نیز متعه (یعنې په اجرت باندې زنا) جایزه ده، نه د حد لري او نه تعزیر. بلکې انکار ورباندې هم جایز نه دی (هدیه المهدی، ج ۱ ص ۱۲۲)

(۲۸۰) سوال: یو سړي د نذر لغير الله ووی وخور په دې سړي باندې په قران او په حدیث کې خودوړې حد دي؟

غیر مقلدین دی دخپلې دعوی موافق د هر سوال په جواب کې د قران کریم صریح ایت او یا صحیح صریح غیر معارض حدیث پیش کړي او د غیر مقلدینو د کتابونو څخه چې کوم مسایل را نقل شوي دي که د اوسنیو غیر مقلدینو په نیز د مسایل غلط وی، نو د دوی د غلطو ثابتولو لپاره دی د هرې مسئلې په خلاف یو یو ایت او یا یو صحیح حدیث پیش کړي او همدارنگه دی اقرار وکړي چې د غیر مقلدینو لیکل شوي کتابونه

دقران اودحديث څخه مخالف دي او که ددوي په نيزدامسايل صحيح وي نو ييادی ورته موافق يو يو ايت يا يو يو صحيح صريح حديث پيش کړئ!

د سوال يوه آسانه طريقه:

هدا يه څلور جلده کتاب دی او دهرې مسئلې له پاره يې په دليل کې کله قرآن، حديث، اجماع او قياس څلور واړه پيش کړي وي. او کله يې په دوی کې يواځې يو دليل يعنې يواځې قرآن کریم، يا يواځې حديث، يا يواځې اجماع او يا يواځې قياس پيش کړی وي. او کله يې په دوی کې دوه ذکر کړي وي او کله يې درې ذکر کړي وي.

نو صاحب د هدا يې چې کله د يوې مسئلې له پاره په دليل کې يواځې او يواځې اجماع پيش کړې وي او يا يې د يوې مسئلې له پاره په دليل کې صرف او صرف قياس پيش کړی وي او صرف په (لأنه) سره دليل ويلي وي، نور آيت او حديث يې نه وي ذکر کړی، نو د ټولې دنيا لا مذهبانونه چلینج دی چې: ددې مسئلې حل دې صراحتاً په قرآن او يا په حديث کې ونيایي او د خپلې دعوا مطابق چې (اهلحديث کی دو اصول اطيعوا الله و اطيعوا الرسول) ده: ددې مسئلې حل پيدا کړي. داسې مسئلې په زرگونو نه بلکې په لکونو دي چې لا مذهبانونه يې د خپلو اصولو مطابق د حل کولو څخه عاجز دي.

* * *

هل من مبارز يبارزني؟

دغیرمقلدینو سره دبحث کولو یوڅو طریقې

لیکوال: الشیخ ابو ابراهیم رحیم الله الحقانی السجهراری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د غیر مقلدینو سره د بحث کولو یو خو طریقې

اوله طریقه:

کله چې د سره غیر مقلد مخامخ شو، نو یو ساده قران کریم راوخله او کوم یو د حدیثو کتاب هریو چې وي راواخله او ورته ووايه چې ماته د لمانځه مکمله طریقه په قران او یاد حدیثو په دې کتاب کې راوښایه، چونکه لمونځ د لسانی او بدنی عبادت مجموعه ده نو اول ترینه د هر ذکر او عمل د حکم پوښتنه وکړه مثلاً د تکبیر تحریمه او د تکبیر تحریمه سره د رفع الیدین څه حکم دی؟ فرض دی؟ او که واجب دی؟ او که سنت دی؟ او که نفل؟

دا حکم صراحتاً په قران او یا په حدیث کې راته وښایه، یعنې د فرض، یا د واجب، یا د سنت، او یا د نفل لفظ راته وښایه. هغه یې تر قیامته پورې نه شي ښودلی، نو مخکې یې مه پرېږده چې موضوع بدله کړي، نو چې ډیر تنگ شي مجبور به شي او درته به ووايي چې زه هیڅ شي ته فرض او واجب اوسنت او نفل نه وایم ځکه چې یو شي ته فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل ویل بدعت دي، نو ته ورته فوراً ووايه چې ډیره ښه ده دستخط وکړه چې د رکوع رفع الیدین او امین بالجهر او قرائت خلف الامام نه فرض دی او نه واجب دی او نه سنت دی او نه نفل. بلکې فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل ویل ورته بدعت دی او څوک چې ورته فرض، یا واجب، یا سنت، یا نفل وایي هغه بدعتي دی.

او بیا ورته د دوی په کتابونو کې وښایه چې لیکلي یې دي چې: امین بالجهر سنت دی، یا رفع الیدین سنت دی و غیره. نو ورته ووايه چې اوس ستا په خپله فتوی ستا په بدعتوالي کې څه شک پاتې شو؟

بیا ورته ووايه چې زه امام نه یم بلکې د بل امام مقتدي یم فرض لمونځ د امام پسې کوم اوسنت او نفل لمونځ یواځې کوم نوماته په قران یاد حدیثو په کتاب کې وښایه چې الله ﷻ او یا رسول الله ﷺ امر کړی وي چې مقتدي او یواځې لمونځ کونکی دی تکبیر تحریمه، ثناء، تعوذ، تسمیه، امین، د رکوع او سجده تسییحات، تشهد، درود شریف، دعا، او سلام، سرا او یا جهر لولي هر جواب چې یې درکولو ته ورته ووايه چې قران یاد حدیثو کتاب راواړوه او د اجواب راته پکې وښایه، هغه به یې هیڅکله په صریحو الفاظو په قران او په حدیثو کې

ونه شي بنودلي، نو بیا ترینه لیکل واخله چې ستاد لمونځ طریقه صراحتاً په قران او په حدیث کې نشته، بلکې خپل لمونځ د فلانکي ملاً په تقلید باندې کوي! بیا هغه د شیخ سره همدا طریقه وکړه، ته به وگورې چې هغه به هم کرکړی کوي او ښکاره به شي چې دوی د قران او د حدیث په نوم باندې څومره دروغ وائي.

دوهمه طریقه:

کله چې در سره غیر مقلد مخامخ شونو د فقه یو کتاب را واخله، مثلاً هدایه را واخله، یا فتاوی عالمگیری. یا بل پښتو، یا فارسي د فقهې کتاب را واخله او په ترتیب سره د اول څخه یوه یوه مسئله لوله او غیر مقلد ته وایه چې ددې هرې هرې مسئلې په خلاف راته یو یوایت یا یو یو صحیح، صریح، غیر معارض حدیث پیش کوه، چې کومه مسئله غلطه ثابته شي زه به په هغې مسئلې باندې سور خط کش کوم. بیا راته د هغې په ځای د صحیح مسئلې صورت په کوم ایت، یا په کوم صحیح، صریح، غیر معارض حدیث کې ثابت کړه، تردې چې ته ماته د فقهې ددې کتاب ټولې مسئلې غلطې ثابتې کړې او د هغې په ځای په قران او یا په حدیث کې راته صحیح مسئلې وښايي نوزه به حنفی مذهب پرېږدم او ستا مسلک به قبول کړم انشاء الله ته به وگورئ چې د یوې صفحې د مسئلو څخه به هم نه شي اوښتلی او یو طرف او بل طرف ته به موضوع بدلوي.

درېمه طریقه:

کله چې د غیر مقلد سره مخامخ شوی، نو د حدیثو یو کتاب مثلاً طحاوی شریف، یا مصنف ابن ابی شیبې، یا مصنف عبد الرزاق را واخله او متعارض احادیث شروع کړه او غیر مقلد ته ووايه چې ددې تعارضاتو رفع د امتی په قول، یا د امتی په جوړو شویو اصولو باندې مه پیش کوه، بلکې ددې تعارضاتو رفع په قران یا په صحیح صریح غیر معارض حدیث باندې وکړه، هغه به یې تر قیامته پورې هم ونکړی شي. نو صرف یو صورت ورته پاتې کیږي او هغه دا چې د کوم ملاً، یا د کوم مجتهد په تقلید کې ددې متعارضاتو په مینځ کې تطبیق وکړي او یا په کوم یو راجع باندې عمل وکړي.

ددې دریو طریقو څخه به تاته معلومه شي چې دا خلک د قران او د حدیث څخه بالکل جاهل دي، صرف په اسلافو باندې بد گمانی. او ددوی په خلاف باندې بد زبانی ته عمل بالحدیث وائي.

رسول الله ﷺ فرمائي چې د قیامت د قرب یوه علامه داده چې (لعن اخر هذه الامة اولها)

یعنې وروستني خلک به په مخکینو باندې طعن او تشنیع کوي کیدی شي چې لامذهبان ددې وجهې ځانونو ته اهل حدیث وایي چې ددې حدیث مصداق دي .

کارغه غول خوري اومښوکه څنډي

لامذهبان (وهايان) هغه چاته چې دامام ابوحنفيه رحمه الله تقليد کوي مشرکان اوبدعتيان وائي، لیکن دوی پخپله بیا په علم لغت کې د لغت په امامانو باندې اعتماد کوي، چې دا د لغت د امامانو تقليد دی، په فن د اسماء الرجال او په فن د اصول حدیث کې د مقلدو محدثینو تقليد کوي، په علم صرف او په علم نحو کې ددې علومو د امامانو تقليد کوي، په علاج کې د اکثرو او طبیب تقليد ته لازم وائي، په قانوني مسئلو کې د قانون پوهانو تقليد کوي، لیکن په علم فقه او د دین په معاملو کې دخپلو نااهلو مولیانو تقليد کوي، او د اهل پربښودل او د نااهلو تقليد کول د قیامت علامه ده رسول الله ﷺ فرمائی چې (اذا رسد الی مرالی غیر اهله فانظر الساعة) بخاری .

یعنې چې کارونه نااهلوته و سپارل شوه، نو بیا د قیامت یعنې د تباهی او د بربادی انتظار کوه، د غیر مقلدینو مثال دهغه مریض دی چې د سپیشلسټ ډاکټر په ځای د موچي څخه علاج کوي، یا دهغه څنگلي په شان دي چې د قانون په باره کې د جولا سره مشورې کوي، یا دهغه قادیاني په شان دي چې په تفسیر کې د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په ځای د مرزا قادیاني پیروی کوي، یا دهغه چاپه شان دی چې په حدیثو کې دامام بخاری او دامام مسلم په مقابل کې پرویز ته ناقد او محقق وائي لامذهبه خلک دی ددې تقليد ونوپه مایین کې فرق د قران او حدیث څخه واضحه کړي .

که یو حمار بحت و وائي چې لغت، نحو، صرف، بلاغه، او اصول، د قران او حدیث څخه مخالف دی نودده په حماریت کې هیڅ څوک شک نکوي، همدارنگې دهغه چا حماریت اظهر من الشمس دی چې فقهی ته د قران او حدیث څخه مخالفه وائي که فقه د قران او حدیث څخه خلاف وي نو په قران او په حدیث کې به د فقه صفت نه کیدلې رسول الله ﷺ فرمائي من یرد الله به خیرا یفقهه فی الدین. او همداراز رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمائي چې: (فقیه واحد اشد علی الشیطان من الف عابد).

لعنیه: یو ځلې یو لامذهبه نام نهاده شیخ الحدیث یو نوجوان حنفي سره مخامخ شو او پوښتنه یې ترینه وکړه چې ایا ته مقلدي؟ هغه نوجوان ورته وویل: چې هو! زه مقلد یم ځکه چې زه امې په قران او په حدیث

نه پوهیږم، زما بله چاره نشته سوی د دینه چې په کوم عالم اعتماد و کړم او د هغه په رهنمائي کې په دین عمل وکړم، شیخ الحدیث ورته وویل چې د چا مقلد یې؟ نو جوان ورته وویل: چې ته هم عالم یې زه په تا اعتماد کوم او ستا په رهنمائي کې په دین عمل کوم، نو ستا مقلد یم. کله چې شیخ الحدیث دا خبره واوریدله نو خاموش شو. نو جوان دیوڅه خاموشي څخه وورسته ورته وویل چې:

شیخ صاحب که چیرته مادرته ویلی وی چې زه دامام ابو حنیفه تقلید کوم، یعنې دامام صاحب په رهنمائي کې په دین عمل کوم، نو ټول قران به دې زما په خلاف تلاوت کولو، کله به دې دامام صاحب متعلق ایتونه په ماتېتېقول، کله به دې دا جبارو او درهبانینو متعلق ایتونه په ماتېتېقول، کله به دې ماته مشرک ویلې! کله به دې دامام صاحب د قیاس له وجهې ماته شیطان ویلې! او کله به دې ویلې چې تقلید د سپي پټې ته وائي، کله به دې راته ویلې چې ته محمدي نه یې! کله به دې راته ویل چې ته نبی ﷺ نه منې! مگر چې کله زه ستا تقلید ته تیار شوم، نو نه دې زما په خلاف کوم ایت تلاوت کړو او نه دې کوم حدیث تلاوت کړو، نو معلوم یې چې اصل اختلاف په تقلید کې نه دی. صرف دامام صاحب سره حسد لرې! چې څرنگه خلک دامام صاحب تقلید کوي او زما تقلید ولې نه کوي؟ نو زه ډاکټر په ځای د مداري څخه علاج نه کوم، همدارنگه دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په ځای ستا غوندې د نا اهلو تقلید نه کوم!

د لا مذهبو او د مقلدینو په منځ کې فرق

لامذهبان: د څوارلسمې صدۍ د ملایانو په رهنمائي کې په دین باندې د عمل کولو د غوښتنه کوي، او مقلدین حضرات د خیر القرون د مجتهدینو امامانو په رهنمائي کې په دین باندې عمل کوي، د څوارلسمې صدۍ ملایان په دوه ډالرو هم خرڅېدلی شي او مجتهدین امامان د ټول امت په اتفاق باندې پوهان، مجاهدین او امامان وو، د دوی په حق کې دا تصور هم نه شي کېدلی چې دین دې خرڅ کړي.

انگریزان او اہل حدیث

لیکوال : الشیخ ابو ابراہیم رحیم اللہ الحقانی النجریہاری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انگريزان او اهل حديث

لامذهبان په هندوستان کې د انگريزانو په زمانه کې انگريزانو را پيدا کړل او د انگريزانو په منظوري يې ځانونو ته نوم د اهلحديث کېښودو.

(۱) د غير مقلدينو سرگروه نواب صديق حسن خان غير مقلد (وهايي) ليکلي دي چې (دغدرپه زمانه کې زموږ هرغت اوړو کې د انگريزي سرکار خير خواهان وو. (ترجمان وهاييه ص ۵).

(۲) بياليکي چې: ملخصاً که څوک د انگريزي دولت مخالف وو هغه ټول هغه خلک وو چې مذهبي ازادي يې نه خوښوله او ټول د يو خاص مذهب پابند وو، چې د پلار او نیکه د وخت څخه يې را روان دی (ترجمان وهاييه ص ۵).

(۳) بياليکي چې: د تاريخ د کتابونو څخه معلومېږي چې کوم امن، پراخي او ازادي، په دې انگريزي حکومت کې د ټولو خلکو نصيب شوې؛ په بل هېڅ حکومت کې نه وه او د دې بله هېڅ وجه نشته بغير له دې چې انگريزي دولت هر مذهب ته ازادي ورکړې ده. مسلمان وي او که هندو او که بل هر مذهب وي، د کوم اشتهار چې په دېر زور او شور سره د دربار قصري څخه په ډهلي کې ټول مشرانوته واوړول شو. (ترجمان وهاييه ص ۸)

(۴) بياليکي چې: او غټه خبره داده چې مونږ صرف قران او سنت دخپل ځان لپاره دستور العمل گرځولی دی او د مخکنيو غټو غټو مجتهدينو طرف ته ځان منسوبول شرم گڼو او دغه مذهبي ازادي عين انگريزي قانون دی، نه مذهبي تعصب، البته کوم خلک چې د مخکنيو مجتهدينو تقليد ته فرض يا واجب وائي که هغه د محمد بن عبد الوهاب نجدی تقليد هم وکړي نو د تعجب خبره نده، او څوک چې د مخکنيو مجتهدينو تقليد شرم او عار گڼي هغه به د محمد بن عبد الوهاب نجدی تقليد څرنگه وکړي؟ (ترجمان وهاييه ص ۲۰)

(۵) بياليکي: د يو مذهب تقليد هم واجب ندی.... د مذهب ازادي هم يو عجيب نعمت دی، او د مذهب پابندي د نيچريت وي او که د مقلدينو مذهب وی او که د ميتد عينو مذهب، يا د خفيانو مذهب وي، او يا بين بين وي، دا يوه لويه بلا ده او د انگريزي حکومت د عداوت سبب دی. (ترجمان وهاييه ص ۲۹).

(۶) مونږ د مذهب دنوم څخه تخته مونږ ته د مذهب مثل بالکل رټل دي، زموږ د احال دی چې د هر مذهب نه ازاد يو (ترجمان وهاييه ص ۳۰)

(۷) بيا ليکي چې: داخلک (غير مقلدين) په خپل مذهب کې هغه ازادي غواړي چې د کومې اشتهاړ چې بيا انگريزي حکومت جاري کړي وو، خصوصاً چې د هلي دربار جاري کړي وو چې د ټولو دربارونو سردار دي، چا چې د تقليد په رد کې څومره رسايل ليکلي دي، هغه د مذهب د قيد څخه ازاد دي او کوم مقلدينو چې د رسالو ته جواب ليکلی دی هغوی د يو خاص مذهب پابند دي، د دوی د مذهبي ازادي سره هيڅ تعلق نشته، نو د مذهب ازادي د انگريزي حکومت ته او هغه چاته چې د مذهب د ازادۍ اظهار کوي مبارک وي، تاسو خپله سوچ وکړئ چې د انگريزي حکومت دشمنان هغه څوک دي چې د يو خاص مذهب اسيران دي؟ او که هغه څوک دي چې د مذهب پابندي څخه ازادي اود انگريز دروازي فقيران دي؟ (ترجمان وهاييه، ص ۳۲)

(۸) بيا ليکي چې: بعضې خلکو د انگريزي حکومت په وينا حنفی مذهب پرې نښودلو، هغه د انگريزانو دشمنان دي، مونږ د انگريزي حکومت په خدمت کې د ډومره قرباني ورکړه چې مذهب مو پرېښودلو، لا مذهب شو اود انگريزي حکومت د دروازي فقيران شو، مونږ به څرنگه د انگريزي حکومت مخالفت وکړو؟ د ملکی عاليې معظمې دام اقبالها اشتهاړ د ټولو خلکو سره د مذهبي ازادي وعده کړې ده. (ترجمان وهاييه ص ۴۵).

(۹) د حنفيا نو په باره کې ليکي چې: د دوی په مذهبي تعصب، په تقليد شخصي، په ضد او په پلرني جهالت باندې ولاړ دي او کوم سهولتونه چې د انگريزي حکومت له وجهې دهندوستان رعيت ته برابر شوي دي، هغه يې شاته غورزولي دي او عالم امن ته نه پرېږدي، دوی غواړي چې ټول مسلمانان دي د يو خاص مذهب پابند وي او د انگريزي حکومت سره يې خپل تعصب بنډه ښکاره کړي دې او غواړي چې کله موقع په لاس ورشي نو فساد جوړ کړي لکه د غدر په زمانه کې چې يې جوړ کړی و. (ترجمان وهاييه، ص ۵۶).

يعنې که ټول په يو مذهب وي، نو په دوی کې به اتفاق وي او په يو اتفاق به د انگريزي حکومت سره جهاد کوي، مونږ دوی اتفاق ته نه پرېږدو، د دې لپاره چې انگريزان بې غمه وي او د دوی سوري په مونږ باندې برقرار وي. په سنه ۱۸۷۵ کې د لا مذهب د يو مذهبي مشر مولوي محمد حسين څخه يو سوال وشو چې ايا د هندوستان د انگريزي حکومت په خلاف اسلحه اخيستل مناسب دي او که نه دي؟

هغه په جواب کې ليکي چې:

(۱۰) جهاد او مذهبي جنگ په مقابل د انگريزي حکومت کې او يا په مقابل د داسې حاکم کې چې کوم مذهبي ازادي ورکړې وي؛ د شريعت له رويه عموماً خلاف او ممنوع کار دی او هغه خلک چې د انگريزي حکومت په خلاف او يا د بل کوم بادشاه په خلاف چې د مذهبي ازادۍ اعلان يې کړی وي اسلحه راواخلي او مذهبي جهاد کوي دا ټول

باغيان دي او د باغيانو د سزا مستحق دي. د انگريزي حکومت په خلاف جهاد کول د سنتو څخه مخالفت دی او د ايمان د موحدينو څخه مخالف دی. د انگريزي حکومت په خلاف اسلحه راځيستل د ايمان او د اسلام څخه مخالف دی. (ترجمان وهايه، ص ١٦)

خلاصه دا چې د تقليد شخصي د پريښودلو اصل سبب د انگريزانو په خلاف د جهاد مخالفت و او جهاد ته حرام ويل و. مسلمانان په فروغي اختلافاتو کې مصروفول و، د امام اعظم رحمه الله د تقليد شخصي په حرمت نه له دورې سره کوم قراني ايت وو او نه ورسره کوم حديث و او نه ورسره د امت اجماع وه. بلکې د دوی سره صرف يو دليل و چې هغه د ملکې وکتورې اشتهار و.

(١١) په جرم اعتراف: مولوی محمد مبارک غير مقلد چې د مولوی عطاء الله حنيف خاص شاگرد و؛ ليکي چې: د جماعت غريباء اهل حديث بنياد د محدثينو د مخالفت لپاره ايښودل شوی دی او يو اخې دغه مقصدي نه و، لکې د سيد احمد شهيد رحمه الله د تحريک مجاهدين مخالفت به يې کولو او انگريزان به يې خوشحالول. نواب مديق حسن خان ليکي چې:

(١٢) د مذهب تقليد واجب ندی او اقرار او قول پوره کول او په خپل عهد او ميثاق قائم کيدل، د ټولو فرضونو څخه غټ فرض دی او د حاکمانو اطاعت او د رئيسانو انقياد د ټولو واجبو څخه غټ واجب دی. (ترجمان وهايه، ص ٢٩)
يعنې تقليد نه دی واجب، بلکې د انگريزانو اطاعت غټ واجب دی.

(١٣) ټول اهل سنت والجماعت امام ابو حنيفه رحمه الله ته امام اعظم وايي حنفي وي، که شافعي وي او که مالکي وي او که حنبلي وي؛ د ټولو په نزد امام اعظم دی. (تذکره الحفاظ ذهبي ج ٢ ص ١٥٨) فقيه الملة والاسلام دی (ذهبي ص ٨٤ خلاصه خزرجی ص ٤٤٥)

احد ائمة الاسلام والسادة الاعلام واحدا لائمة الاربعة اصحاب المذاهب المطبوعة (البدایه والنهایه ج ١ ص ١٠٧) دی

ليکن د غير مقلدينو په نزد امام ابو حنيفه رحمه الله ته امام اعظم ويل شرک او کفر دی، ځکه چې د دوی د ټول جماعت له طرفه ددې القابو ادرس بدل و، لکه چې د دوی د يو خط څخه ظاهر يې چې ملکې وکتوري ته يې ليکلي وو:

(١٤) مضمون يې داسې دی چې: په حضور د فيض گنجور کوئين ملکه عاليه معظمه وکتور به دي گريښ قيصره هند بارک الله فی سلطنتها، مونږ ممبران د اهل حديث د جماعت د خپل ټول جماعت له طرفه ملکې عاليې معظمې ته د جوبلي د جشن د زړه له کومي مبارکي وايو.

ستاسو په سلطنت کې چې کومه مذهبي ازادي راغلې ده د هغې څخه زموږ جماعت ته غټه برخه په نصيب شوی ده، ځکه مذهبي ازادي زموږ جماعت ته حاصله شوي ده په خلاف د نورو اسلامي فرقو، له دې وجهې ستاسو د سلطنت په استحکام باندې د اجماعت ډير خوشحاله دی او دوی د زړه څخه د مبارکې چيغې په ډير زور سره درته وايي (اشاعة السنه ج ٩ ص ٢٠٦ شماره نمبر ٧).

(١٥) مولنا عبد الخالق صاحب چې د دې فرقې د شيخ الكل ميان ډير حسين خسرو دی ليکلي دي چې: د دې نوې فرقې باني مباني عبد الحق دی، چې د يو څو وروڅو څخه په بنارس کې اوسيدو، حضرت امير المؤمنين سيد احمد شهيد د بعضې غلطو حرکتو په وجه دخپل جماعت څخه خارج کړو او د حرمينو د علماوو څخه يې دده د قتل فتوی راوړه، مگر په څه چل د هغه څخه ورتبديل او بېج شو. (الحياة بعد الممات ص ٢٢٨) نتائج التقليد ص ٣ تنبيه المضالين ص (١٣)

(١٦) يياليکي چې: دام المومنين رضى الله عنها گستاخ مولوی عبد الحق بنارسي باني غير مقلديت په ښکاره ويل چې عايشه رضى الله تعالى عنها د حضرت علی ؑ سره جنگيدلې ده، که توبه يې نه وي ايستلې، نو مرته مړه شوی ده (معاذ الله)

او دا به يې هم ويل چې د صحابه وورضى الله عنهم علم زما د علم څخه ډير کم و، ځکه چې په هغوی کې د هريو پنځه پنځه احاديث ياد او ماته د دوی ټول احاديث ياد دي. (کشف الحجاب ص ٤٢) مصنفه قاري عبد الرحمن صاحب شاگرد شاه اسحق صاحب.

(١٧) بل اعتراف

نواب صديق حسن خان غير مقلد ليکلي چې: په دې زمانه کې يوه ریاکاره او شهرت پسنده فرقه راپيدا شوې ده، چې د هر قسم خاميو او نقصانونو باوجود د ځان لپاره د قران او حديث د علم او په هغې باندې د عمل دعوه کوي، حالانکې د علم او د عرفان سره د دې فرقې د لرې څخه هم تعلق نشته، دا خلک د علومو عاليه وو او آليه وو دواړو څخه بالکل جاهل دي (الحطه ص ٥٣)

او دا خلک د معاملاتو په مسايلو کې په حديثو کې د پوهي څخه بالکل خالي دي او د اهل سنتو په طريقه د يوې مسئلې استنباط هم نه شي کولی، دوی په حديث باندې د عمل په ځای د ژبې په چالاکي او د ستود اتباع په ځای په شيطاني وسوسو اکتفاء کوي او دې ته عين دين وايي، دا خلک د اسلام د حلاوت څخه خالي الذهن دي او د نورو مسلمانانو په نسبت غټ تنگ زړي دي او د مسلمانانو په خلاف ډير سخت زړي دي. (الحطه ص ١٥١)

يقولون عن قول خير البرية وهم شر البرية (الخطه ص ١٥٦)

په الله ﷻ مې دې قسم وي چې خومره د تعجب خبره ده؟ دا خلک ځانونو ته خالص موحدین وایي او نور و خلکو ته بدعتیان او مشرکان وایي. حالانکه دوی د ټولو نه زیات غالي او د دین په باره کې غټ متعصب دي. فما هذا دين ان هذا الا فتنة في الارض و فساد كبير. (الخطه ص ١٥٤ و ص ١٥٦)

(١٨) بل اعتراف:

د غیر مقلدینو مشهور محدث او مؤرخ شاهجهان پورې په (١٩٠٠) عیسوي کې یو کتاب ولیکه په نامه د (الارشاد الی سبیل الرشاد) په هغې کې یې لیکلي دي چې:

دایوڅه زمانې څخه په هندوستان کې یوه نابله فرقه راپید شوې ده، چې خلک ور سره بالکل نااشاره دي، مخکې به دیر لږ د دې خیال والا خلک وو. د دوی نوم اوس اوس اوریدل کیږي. دوی ځان ته اهلحدیث یا موحد یا محمدی وایي، مگر مخالفین ورته وهایان او غیر مقلدین او لامذهب وایي. چونکې دا خلک رکوع ته د تللو په وخت کې او د رکوع څخه د سر او ټولو په وخت کې لاسونه جگوي، لکه څرنگه یې چې په تکبیر تحریمه کې جگوي، له دې وجهې څخه دوی ته په ټنگال کې (رفع الیدیني) هم ویل کیږي. (الارشاد الی سبیل الرشاد ص ٣ ص مع حاشیه)

(وهایي)

چونکې په هغه زمانه کې د عثمانی اسلامي خلافت په خلاف د یهودو او نصاراوو په سازش باندې د محمد بن عبد الوهاب جماعت په عربو کې د قتل او غارت بازار گرم کړی و، دیر مزارونه یې وړان کړل، حتی چې سعود در رسول الله ﷺ دروځي مبارکې د وړانولو قصد هم وکړو، مگر بیایې وړانه نه کړله او په ابتدا کې یې اعلان وکړو چې د بیت الله شریف حج ته به د وهایانو څخه سوي بل شوک نه راځي، عثمانیان یې د حج څخه منع کړل او تر دیر وخته پورې خلک د حج څخه محروم وو او د شام او د عربو د یرو خلکو ته حج په نصیب نه شو. (ترجمان وهاییه ص ٣٦) او دوی د عربو خلکو خصوصاً د حرمینو او سیدونکو ته دیر تکلیفونه ورسول. (ترجمان وهاییه ص ٤٠)

له دې وجهې عالم اسلام د دوی څخه دیر نفرت کولو. مولوی فضل رسول بدیواني د خپلو مخالفینو د بدنامولو لپاره مجاهدینو ته وهایان ویل. (ترجمان وهاییه، ص ٤٤ ص ٤٧)

* نو غیر مقلدینو سره فکریدا شو چې وهایان مجاهدینو ته او د حکومت برطانیه باغیانو ته وایي، نو د دې لپاره چې انگریزان ورباندې شکمن نه شي، نو فوراً یې د انگریزانو د خوشحالولو لپاره کتابونه ولیکل چې: یو پکې په نامه د (ترجمان وهاییه) و. په هغې کې په یو بل ځای کې لیکلي دي چې:

(۱۹) **مجاهدين**: مجاهدين حنفيان دي، چاوريدلي دي چې ترننه پورې کوم موحد، متبع سنت، په قران او په حديث باندې چلیدونکي؛ بې وفايي کړې ده. اود اقرار د پريښودو مرتکب شوی دی، يا بغاوت ته اماده شوی دی، کومو خلکو چې په زمانه د غدر کې شراو فساد کولو اود انگريزي دولت د حاکمانو سره بې غناد کولو؛ هغه ټول حنفیان وو. (ترجمان وهاييه ص ۲۵)

(۲۰) کله چې انگريزانو درې زره علماو ته اعدام ورکړو، په لکونو عوام بې اعدام او قتل کړل او تراو ورځو پورې د قتل او غارت بازار گرم و، په زرگونو کورنۍ جلا وطنه شوې، نو ددې مظلومانو په باره کې نواب صديق حسن خان ليکي چې: (اود حاکمانو اطاعت او رئيسانو ته انقياد په ملت واجب دی اود ټولو واجباتو څخه غټ واجب دی. (ترجمان وهاييه ص ۷)

(۲۱) **متفقہ فتوی**: جهاد او مذهبي جنگ په مقابل د انگريزي دولت کې هغه دولت چې ټولو ته يې مذهبي ازادي ورکړې ده، د شريعت له رويه ممنوع او حرام دی او کومو خلکو چې د انگريزي دولت په خلاف اسلحه راخيستې ده او مذهبي جهاد کوي؛ داخلک ټول باغيان دي اود باغيانو د سزا مستحق دي. په دې فتوی باندې د ټولو غير مقلدينو متفقہ طور باندې دستخط دی. (ترجمان وهاييه ص ۶۱)

د انگريزي دولت په خلاف اسلحه راخيستل د اسلام اود ايمان خلاف عمل دی. (ترجمان وهاييه ص ۱۲۱)

وکیل اهلحديث هند محمدحسين بٹالوي

(۲۲): د انگريزي دولت په خلاف مذهبي جهاد هيڅکله نه دی جايز. (الاقتصاد فی مسايل الجهاد، ص ۱۹).

(۲۳): هندوستان سره له دې چې د عيسايي سلطنت په قبضه کې دی؛ دارالاسلام دی، په دې ملک باندې هيڅ بادشاه ته حمله نه ده جايزه، د عربو وي او که د عجمو، د سوهان مهدي وي او که خپله حضرت سلطان شاه ايران وي او که اميرد خراسان وي. (الاقتصاد ص ۲۵)

(۲۴): دغه عيسايي حکومت سره غدر کول او په ځان او مال سره ورباندې تعرض کول حرام دی (الاقتصاد ص ۳۴).

(۲۵) دا هغه خلک دي چې تقريراً او تحريراً غايب او حاضر د انگريزي حکومت وفاداران دي اود دوی په خدمت او معاونت کې سرگرم دي. (الاقتصاد ص ۴۸)

(٢٦) د انگریزي دولت په خلاف جنگیدل او د جنگیدو نکو سره هر قسم امداد کول صراحتاً غدر او حرام دی. (الاتقصاد ص ٤٩).

(٢٧): له دوی سره جنگیدل شرعي جهاد نه دی، بلکې عناد او فساد دی، څوک چې د سنه ١٨٥٧ په فساد کې شریک شوي دي، هغه گناهگران دي، مفسدين او باغيان او بد کرده دي، په دوی کې اکثر عوام کالانعام دي او کوم چې پکې خواص او علماء دي هغوی هم د اصلي علومو د دين څخه ناخبره دي، پوهان علماء هيڅکله په دې فساد کې نه شریکيږي. (الاتقصاد ص ٤٩)

(٢٨): هغه خلک چې ځانونو ته مجاهدين وايي په حرام مرگ باندې مړه کيږي، د جنتونو د خوشحاليو څخه به محروم وي، داسې فسادونو ته جهاد ويل او په دې کې د شهادت په شوق شریکیدل سراسر جهالت او حماقت دی. (الاتقصاد ص ٧١)

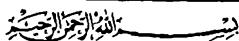
(٢٩): مشهور غیر مقلد عالم مولوي مسعود عالم ندوي ليکلي دي چې: د معتبرو او ثقه راويانو بيان دي چې محمد حسين بهالوي ته د دې رسالې (الاتقصاد) په عوض کې د انگریزانو له خوا ډیرې ځمکې ورکړل شوي. (پهلی اسلامي تحریک ص ٢٩)

(٣٠): یو بل غیر مقلد عالم مولوي عبد المجید سوهدروي ليکلي دي چې: مولوی حسین بهالوي د اشاعة السنه په ذریعه د اهلحدیثو ډیر خدمت وکړ او د وهايي نوم دده په کوششونو سره په سرکاري دفترونو او کاغذونو کې منسوخ شو او د جماعت یې د اهلحدیثو په نوم نامداره کړو، ده د انگریزي حکومت هم پوره خدمت وکړ او په انعام کې ورته ډیر جائیدادونه هم په لاس ورغلل. (سیرت ثنائی ص ٣٧٢)

(٣١): د هغې عریضې متن چې دوی انگریزي دولت ته ليکلي وه داسې دی چې: په خدمت د جناب سیکرټري گورنمنټ! مونږ ستاسو په خدمت کې د لاندې لیکو د اجازت او معافي غوښتونکي یو. په سنه ١٨٨٦ کې مونږ خپله میاشتني رساله اشاعة السنه شائع کړه، په هغې کې مونږ ددې خبرې اظهار کړي و چې د وهايي لفظ عموماً د باغي او د نمک حرام په معنا کې استعمالیږي، لهذا ددې لفظ استعمال د غېټې لپې ته چې اهلحدیث ورته وايي او هميشه د انگریزي حکومت نمک حلال او خیر خواهان دي. اودا خبره بیا ثابته شوې هم ده او سرکاري خط او کتابت کې منلی شوي ده، مونږ په پوره ادب او انکساري سره گورنمنټ ته درخواست کوو چې هغوی په سرکاري طور سره د وهايي لفظ منسوخ کړي او ددې لفظ د ممانعت حکم نافذ کړي او مونږ د اهلحدیثو په نوم سره مخاطب کړي. په دې عریضه د ټولو صوبو د اهلحدیثو دستخطونه ثبت دي. [اشاعة السنه ص ٢٤ شماره نمبر ٢].

د حرمینو او د غیر مقلدینو سخت اختلاف

لیکوال : الشیخ ابو ابراهیم رحیم الله الحفافی السجری

د حرمینو د علماوو او د غیر مقلدینو سخت اختلاف

د هند، پاک، افغان د غیر مقلدینو (نظریه)	۱	دمکې معظمې او د مدینې منورې دخلکو نظریه	۲
فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین د صحابه کرامو داجماع او د امت داجماع نه منکر دی. (۲)	۱	دمکې او مدینې خلقت د صحابه رضی الله عنه کرامو داجماع او د امت داجماع قایل دی. (۱)	۱
فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) د قیاس شرعی نه منکر دی. (۴)	۲	دمکې او مدینې خلق د قیاس شرعی قائل دی. (۳)	۲
د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) په نزد هر عالم او جاهل ته دا جهاد او تحقیق کولو حق حاصل دی. (۶)	۳	دمکې او مدینې دخلکو په نزد هر یوکس ته دا جهاد حق ندې حاصل. (۵)	۳
د فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نزد د غیر مجتهد دپاره هم تقلید کول حرام او جهاد کول واجب دی. (۸)	۴	دمکې او مدینې دخلکو په نظر کې د غیر مجتهد دپاره جهاد حرام او تقلید واجب دی. (۷)	۴

۱ - مکتوب الشیخ محمد بن عبدالله السبیل بحواله شرعی فیصلې ۶۴۸، تاریخ وها بیت حقائق کې انې مین ص ۱۷۱.

۲ - طریق محمدی ص ۱۸۱، عرف الجادی ص ۱۱۱، آبی عقیده سیکې ص ۲۷۳

۳ - فتاوی ابن تیمیه ج ۱۱ ص ۷۶۲، بحواله شرعی فیصل.

۴ - معیار الحق ص ۱۴۱، ۷۹، هدیه المهدی ص ۸۴، عرف الجادی ص ۳، عقیده مسلم ص ۴۹، فتاوی ستاره ج ۱ ص ۱۷۸.

۵ - شرعی فیصل ۱۳۴، وها بیت حقائق کې آئینی مین ص ۹۸.

۶ - آبی عقیده سیکې ص ۲۵۳.

۷ - شرعی فیصل ص ۱۵۷

۸ - مجموعه رسائل بهاولپور ص ۱۹ تا ۲۳، عقیده مسلم از گوند لوی ص ۶۸، دین مین تقلید کا مسئله از زیرعل زفی، آبی عقیده

سیکې ص ۲۹۰.

۵	دمکې اومدینې بعضي خلق دامام احمد بن حنبل اوبعضي نورونورو مذاهبو ثلاثه وو مقلدین دی. (۹)	۵	دفرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نزد دهر یوامام تقلید حرام اوشرک دی. (۱۰)
۶	دمکې اومدینې دخلکو په نزد ټول مقلدین احناف، شوافع مالکیان، حنبلیان اهل سنت والجماعت فرقه ناجیه دی. (۱۱)	۶	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدینو) په نزد دالله پاک دلوی جنت مالکان صرف (اهل حدیث) دی باقی ټول بدعتیان مشرکان دي
۷	دمکې اومدینې والادققې قائل دی. (۱۲)	۷	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دققې نه منکړی. (۱۳)
۸	په مکې اومدینې کې دققې نظام موجود دی. (۱۴)	۸	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دققې نظام دکفر برابرگنې. (۱۵)
۹	دمکې اومدینې دخلکوبه نژد دپیغمبر ﷺ دستوپشان دخلفائي راشدینو سنت هم ددین حصه ده.	۹	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دخلفائي راشدینو دست نه منکړی. (۱۶)
۱۰	دمکې اومدینې خلک دپیغمبر ﷺ صحابه دحق معیارگنې.	۱۰	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) صحابه کرام معیار دحق نه منی اوددې نه منکړی. (۱۷)
۱۱	دمکې اومدینې خلق دایصال ثواب قائل	۱۱	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) دایصال ثواب

۹ - سیرت شیخ محمد بن عبدالوهاب ص ۵۶، مکتوب الشیخ محمد بن عبدالله السبیل بحواله شرعی فیصل ص ۴۱۷، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۸.

۱۰ - الظفر المبین ص ۱۷، عقیده مسلم از گوندلوی، طریق محمدی ص ۱۸۷.

۱۱ - شرعی فیصل ص ۶۵۳، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۷.

۱۲ - شرعی فیصل ص ۳۲۰، تاریخ وهابیت حقائق کې آیینی مین ص ۹۸، ۹۹، ۱۷۴.

۱۳ - ترجمان وهابیه ص ۲۴، عقیده مسلم ص ۴۷ برفقه کې معنی کې تحریف کړی.

۱۴ - ترجمان وهابیه ص ۳۴۴، تاریخ وهابیت ص ۶۷.

۱۵ - التحقیق فی جواب التقلید.

۱۶ - بدور الاھله ج ۱ ص ۴۸، عرف الجادی ص ۱۰۱، ۲۰۷، فتاویٰ نذیریہ ج ۲ ص ۱۹۶، سیرت ثنائی ص ۱۹۶.

۱۷ - طریق محمدی ص ۸۷، فتاویٰ ثنائیه ج ۲ ص ۴۵۲، فتاویٰ ستاریه ج ۲ ص ۶۶.

دی. (۱۸)	نه منکر دی. (۱۹)
۱۲ دمکې اودمدینې دخلکو په نزد نبی ﷺ په قبر مبارک کې ژوندی دی. اود خلکو صلوٰه اوسلام اوری. (۲۰)	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) دحیاء النبی ﷺ نه منکر دی اوڅوک چې دسماع الموتی قائل دی هغوی ته مشرکان وائی. (۲۱)
۱۳ دمکې اودمدینې دخلکو په نزد دپیغمبر اقدس ﷺ دروضې مبارکې حفاظت او خدمت ضروری دی.	۱۳ دفرقه اهل حدیث (غیرمقلدینو) په نزد دنبی کریم روضه شرک اوبدعت دی. اوددې روضې وراټول واجب دی. (۲۲)
۱۴ دمکې اودمدینې دخلکو په نزد په یو مجلس کې ورکړی شوی درې (۳) طلاقونه به هم درې شمیرلی کېږي. (۲۳)	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) په یو مجلس کې درې طلاقه هم یو شماری اوښځه دخاوند دپاره حلاله گنړی. (۲۴)
۱۵ دمکې اودمدینې خلک ددرې طلاقو نه پس دشرعی حلالی قائل دی.	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) ددرې طلاقو نه پس دشرعی حلالی نه منکر دی. (۲۵)
۱۶ دمکې اودمدینې خلق سرتور سرمنوخ نه کوي او په بازار کې هم سرتور سر نه گوزی. (۲۶)	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) سرتور نمونخ کوي اوسنت ئی هم گنړی. (۲۷)
۱۷ دمکې اودمدینې والپه لمانځه کې دنامه دپاسه یادنامه دلاندې لاس تری. او هیڅ یو ته	فرقه اهل حدیث (غیرمقلدین) په لمانځه کې لاسونه په سینه تری. او خپل عمل سنت گنړی.

۱۸ - تاریخ وهابیت حقائق کې آښی مین.

۱۹ - ترجمان وهابیه ص ۱۶۲.

۲۰ - تاریخ وهابیت ص ۹۰، ۱۴۱، فتاوی ابن تیمیه ج ۱۸ ص ۳۴۴.

۲۱ - فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۱۰۷، عقیده مسلم از کوندلوی ص ۳۵۵، ملخصاً، مجموعه رسائل بهاولپور ص ۱۰۸.

۲۲ - عرف الجادی ۶۰، الروضة النديه ج ۱ ص ۱۷۸، په مزاریه میل ص ۱۶.

۲۳ - مجله البحوث الاسلامیه.

۲۴ - فتاوی ثنائیه ج ۲ ص ۵۴۱۵، فتاوی اهل حدیث ج ۲ ص ۵۰۵، اهل حدیث کامذهب ص ۹۵، تنویر الافاق فی مسئله الطلاق.

۲۵ - حلاله کی چهری.

۲۶ - مجله البحوث الاسلامیه.

۲۷ - محمدی نماز ص ۱۷۲، ۱۷۳.

۱۸	د مکی او مدینې امامان د سحر مابینام او ماخستن په لمانځه کې د سوره فاتحې نه وړاندې بسم الله په (زوره تیز آواز) نه لولې. اونه ئې سنت گنړی.	۱۸	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) د سحر، مابینام او ماخستن به لمونځونو کې بسم الله په روزه لولی اودا سنت گنړی. (۲۸)
۱۹	د مکی او مدینې خلک سجده ته د تللو په وخت کې د گوندو وړاندې لاسونه په زمکه نغدی. (۳۰)	۱۹	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) سجده ته د تللو په وخت د گوندو نه وړاندې په زمکه لاسونه گدی اودا سنت گنړی. (۳۱)
۲۰	د مکی او مدینې خلکو په نزد جلوسه استراحت سنت نده. او په کولو کې شې شه نقصان نشته.	۲۰	فرقه اهل حدیث (غیر مقلدین) جلوسه استراحت دیره زیاته ضروری گنړی. (۳۲)
۲۱	د مکی او مدینې خلکو په نزد امام پسي سوره فاتحه لوستل واجب ندې او امام پسي دنه لو ستونکی لمونځ صحیح دی. (۳۳)	۲۱	د فرقه اهل حدیث په نزد امام پسي فاتحه لوستل فرض دی بغیر د فاتحې د مقتدی نمونځ باطل دی. (۳۴)
۲۲	د مکی او مدینې خلکو په نزد کوم کس چې دامام سره درکوع په حالت کې ملاو شي نو	۲۲	فرقه اهل حدیث په نزد امام پسي د فاتحې دلو ستلو نه غیر کوم یوسری چې دامام سره درکوع

۲۸ - قول حق ص ۶۲، صلوة النبي ﷺ ۱۵۷، اختلاف امت کالمیه ص ۷۸.

۲۹ - صلوة النبي کی حسین مناظر.

۳۰ - کفیه صلوة النبي ﷺ للشيخ عبدالعزيز بن عبدالله بن باز.

۳۱ - محمدی نماز ص ۱۴۰.

۳۲ - رسول اکرم ﷺ کا طریقہ نماز ص ۸۳، عرف الجادی ص ۳۰.

۳۳ - کفیه صلوة النبي ﷺ.

۳۴ - فتاویٰ نذیریه ج ۱ ص ۳۹۸، عرف الجادی ص ۴۶.

۲۲	دمکې اودمدینې والا درمضان په میاشت کې اوددې میاشتي نه بغیر هم درې رکعت و تر کوی. (۳۶)	۲۳	فرقه اهل حدیث دروژې په میاشت کې درې اوبغیر دروژې نه یو رکعت و تر ادا کوي. (۳۷)
۲۴	دمکې اودمدینې والا د جمعې په نمانځه کې ددوۀ اذانونو قایل دی اوداست گنړی.	۲۴	فرقه اهل حدیث د جمعې دیو اذان قائل دی. اوددو شم اذان نه منکر دی. اودې ته بدعت وائی. (۳۸)
۲۵	دمکې اودمدینې امامان د جمعې په خطبه کې دخلفائې راشدینو اودصحابه کرامو ذکر کول فخر گنړی.	۲۵	دفرقه اهل حدیثو په نزد د جمعې په خطبه کې حضراتو خلفائې راشدینو اودصحابه کرامو ذکر کول بدعت دی. (۳۹)
۲۶	دمکې اودمدینې والا په نزد (۲۰) شل رکعت تراویح مستون دی. دیغمبر ﷺ دزمانې نه واخله تردې وخته پورې په مسجد حرام اومسجد نبوی کې صرف اوصرف (۲۰) شل رکعت تراویح ادا کیږي.	۲۶	فرقه اهل حدیث (۲۰) شل رکعت سنت تراویح ته بدعت وائی اواته رکعت تراویح کوي. (۴۰)
۲۷	مکې اودمدینې والا د جنازې لمونځ ورو ورو آواز سره لولي. (۴۱)	۲۷	دفرقه اهل حدیث د جنازې نمونځ جهراً لولی. (۴۲)
۲۸	دمکې اودمدینې خلکو په نزد دا حدیثو په رڼاکې د ښځو اوسرو په لمانځه کې فرق دی.	۲۸	فرقه اهل حدیثو په نزد د زنانۀ اودسرو د نمانځه په طریقه کې هیڅ فرق نشته. بلکه داخلق فرق کولو ته په

۳۵ - دستورالمنقی ص ۱۱۱، نزل الابرار ج ۱ ص ۱۳۳، فتاوی نذیریه ج ۱ ص ۴۹۶، عرف الجادی ۲۶.

۳۶ - الهدی النبوة للشیخ محمد صابونی.

۳۷ - دستورالمنقی ص ۱۴۴، عرف الجادی ص ۳۳.

۳۸ - فتاوی ستاریه ج ۳ ص ۸۵ و ۸۷، فتاوی علماء هند ج ۲ ص ۱۷۹.

۳۹ - هدیه المتهدی ج ۱ ص ۱۱۰ نزل الابرار ج ۱ ص ۱۵۳.

۴۰ - دستورالمنقی ص ۱۴۴، صلوة الرسول.

۴۱ - رساله التزویع للشیخ عطیه سالم مدرس مسجد نبوی ﷺ وقاضی مدینه منوره، رساله ینابیع لمهر غلام رسول.

۴۲ - فتاوی ثنائیه ج ۱ ص ۵۲، فتاوی علماء حدیث ج ۵ ص ۱۵۲.

		دین کې مداخلت وائی. (۴۳)
۴۹	دمکې اودمدینې دخلکوپه نزد امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ دمسلمانانو امام دی چې د هغوی متبعین به ترقیامته پورې موجودی. (۴۴)	۲۹ دفرقه اهل حدیثوپه نزد امام ابوحنیفه رحمۃ اللہ علیہ جهمی مرجسی، بدعتی اوگمراه وو. العیاذباللہ. (۴۵)
۳۰	دمکې اودمدینې خلک خلفائې راشدین رضی اللہ عنهمدنصوص شرعیه وو فرمانبردار گتري.	۳۰ او غیر مقلدین لیکي چې: د خلفای راشدین رحمۃ اللہ علیہم هغه احکام چې هغه دنصوص شرعیه و نه خلاف و وامت هغه احکام ردکړی دی. (۴۶)

د حریمینو علماء غیر مقلدین نه دي. بلکه هغوي اکثر حنبلي مذهبي دي. لامذهبان د عواموپه ذهنونو کي دا وسوسه وراچوي چې د حریمینو حکومت او امامان زموږ په شان غیر مقلدین دي. که زموږ مسلک غلطوي نو په حریمینو کي به نه وو، بیا که څوک ترینه پوښتنه وکړي چې ستاسو سره د دي څه دلیل دي چې د حریمینو حکومت او امامان غیر مقلدین دي؟ نو غیر مقلدین ورته جواب ورکوي چې گوره هغوي هم زموږ په شان رفع الیدین او آمین بالجهر او قراءت خلف الامام کوي، حالانکه دا خبره بالکل غلطه ده، ځکه چې په دوه دري مسئلو کي شرکت د مذهب د وحدت دلیل نه شي کیدلي، که داسي شي نو بیا خو به روافض (شیعه گان) هم وائي چې د حریمینو حکومت او امامان روافض دي، او شیعه گان دي، ځکه چې رفع الیدین او قراءت خلف الامام خو شیعه گان هم کوي. د لامذهبو او د حریمینو او د سنیو علماؤ د رفع الیدین په مینځ کي ډیر فرقونه دي. اول دا چه د حریمینو علماء په مائځه کي رفع الیدین کوي. لیکن ورسره دا هم مني چې د نبي علیه السلام د صحابه و، او د تابعینو، او د تبع تابعینو څخه ترک د رفع الیدین هم ثابت دي، او غیر مقلدین دا نه مني. دوهم دا چې اهل حرم د مني چې د ترک د رفع الیدین والا مونځ د سنتو سره مطابق دي. لیکن غیر مقلدین دروغ وائي چې نبي علیه السلام په ټوله زندگی کي یو مونځ هم یې رفع الیدین نه دي کړي. دریم دا چې د اهل

۴۳ - دستورالمتقی ص ۱۵۱، صلوة الرسول.

۴۴ - تاریخ وهابیت حقائق کې آینې مین.

۴۵ - مجموعه مقالات پرسلفی کاجائز ص ۵۴۸.

۴۶ - تنويرالآفاق فی مسئله الطلاق ص ۱۰۷.

حرمینو څخه چې پوښتنه وشي چې تاسو رفع الیدین ولي کوي؟ نو هغوي صفا وائي چې مونږ حنبليان یو. او د امام احمد بن حنبل رحمه الله په نیز رفع الیدین راجح دي. او د لامذهبو څخه چې پوښتنه وشي چې تاسو رفع الیدین ولي کوي؟ نو دوي وائي چې زما تحقیق دا دي چې رفع الیدین ضروري دي.

د لامذهبو (غیر مقلدین) د اهل الحرمین څخه د براءة اعلان

د حرمینو اکثر علماء حنبليان دي. او بیا په حنبليانو کې په یو حنبلي عالم محمد بن عبد الوهاب باندې زیات اعتماد کوي، بل طرفته د دي ملکونو د غیر مقلدینو سرگروه نواب صدیق حسن خان لیکي چې: عبد الوهاب او د ده څوي محمد دواړه حنبليان وو. او زموږ د ملکونو خلک یا حنفیان دي، او یا عاملین بالحدیث دي، او یا شیعه گان دي. په دي ملکونو کې یو حنبلي هم نشته. ترجمان وهابیه ص ۳۲ همدارنگه لیکي چې: محمد بن عبد الوهاب النجدي حنبلي وو. او مونږ د هیچا په مذهب هم نه یو. ترجمان وهابیه ص ۲۱. همدارنگه لیکي چې: محمد بن عبد الوهاب د امام احمد بن حنبل په مذهب وو. محمد بن سعود او د ده زوي عبد العزیز د محمد بن عبد الوهاب مذهب ته ډیر رواج ورکړو. ترجمان وهابیه ص ۳۲.

۴... د رسول الله علیه السلام عمل او فرمان

د مکي او د مدیني والاوو په نیز د رسول الله علیه السلام فرمان او عمل هم حجت دي. [فقه الایمة الاربعة ص ۲۰۳ روضة الناظر لابن قدامه الحنبلي ص ۱۶۶] او د لامذهبو په نیز د رسول الله علیه السلام فرمان او عمل حجت نه دي. [بدور الاهله ص ۷۸، طریق محمدي ص ۵۹].

۲... په یو وخت د څومره بنځوسره نکاح جائزه ده؟

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په یو وخت کې د څلورو څخه د زیاتو بنځو سره نکاح نه ده جائزه، العدة شرح العدة فی فقه احمد بن حنبل ص ۳۷۳ منار السبیل فی شرح الدلیل ج ۲ ص ۱۴۴ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز چې د څومره بنځو سره غواړي نکاح کولي شي. [عرف الجادي ص ۱۱۱].

۳... د نکاح لپاره شاهدان

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په نکاح کې دوه شاهدان شرط دي. [عمدة الفقه ص ۹۰] او د اهل حدیثو د فرقي غیر مقلدینو په نیز د نکاح لپاره د شاهدانو ضرورت نشته، [عرف الجادي ص ۱۰۷].

۴... د اهلحدیث لقب

په مکه او په مدینه کې د اهلحدیث په نوم هیڅ مسجد، هیڅ مدرسه او هیڅ محله نشته او د اهلحدیثو غیر مقلدینو د فرقي مسجدونه او مدرسي د اهل حدیثو په نوم باندې دي.

۵... د اهل حدیث معني

د مکې او د مدینې خلک اهل حدیث یو علمي لقب گڼي لکه اهل النحو، او اهل الصرف، وغیره یوه خاصه مذهبي فرقه شي نه گڼي. او د اهلحدیثو غیر مقلدینو فرقه شي د یوې ډلگې یعنې د منکرینو د فقي لپاره لقب گڼي.

۶... په نړیو جرابو باندې مسح

د مکې او د مدینې خلک په نړیو جرابو باندې مسح ته حرامه وائي. عمدة الفقه ص ۱۶ او د اهلحدیثو غیر مقلدینو فرقه په نړیو جرابو باندې مسح کوي.

۷... د ښځې سره لواطت

د مکې او د مدینې خلک د ښځې سره لواطت ته حرام وائي، المغني ج ۸ ص ۱۳۱ او د اهل حدیثو فرقه غیر مقلدین شي جائز گڼي، نزل الابراج ۲ ص ۳۵ هدية المهدي ص ۱۱۸

۸... د استراحت جلسه

د مکې او د مدینې د خلکو په نیز جلسه د استراحت ضروري نه ده، عمدة الفقه ص ۲۵ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدین په نیز سخته ضروري ده، عرف المجادي ص ۸۳ صلوة الرسول ص ۲۴۸.

۹... په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر

د حرمینو خلک په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر کوي، المغني ج ۲ ص ۱۵۷ او فرقه اهل حدیث غیر مقلدین په خطبه کې د خلفاء راشدینو ذکر کولو ته بدعت وائي. [هدية مهدي ص ۱۱۰، نزل الابراج

۱۰... په مسجدونو کي محرابونه

په مکه او په مدینه کي په هر مسجد کي محراب شته، او فرقه اهلحدیث غیر مقلدین په مسجد کي د محراب جوړولو ته بدعت وائي، فتاوي ستاریه ج ۱ ص ۳۶، فتاوي اهل حدیث ج ۱ ص ۳۱۳

۱۱... د مانځه لپاره د بدن پاکوالي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز د مانځه لپاره د بدن پاکوالي شرط دي، عمدة الفقه ص ۲۳ [او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د بدن پاکوالي نه دي ضروري. [بدور الاهله ص ۳۸].

۱۲... د مانځه لپاره د جامو پاکوالي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز د مانځه لپاره د جامو پاکوالي شرط دي، عمدة الفقه ص ۲۳ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د جامو پاکوالي شرط نه دي. [کنز الحقائق ص ۲۷، بدور الاهله ص ۳۹ و ص ۴۰].

۱۳... د خائي پاکوالي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په مانځه کي د خائي پاکوالي شرط دي، العدة شرح العمدة ص ۶۸ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مانځه لپاره د خائي پاکوالي شرط نه دي، [کنز الحقائق ص ۲۷، بدور الاهله ص ۴۰].

۱۴... په مانځه کي تلل راتلل

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز په مانځه کي په تللو راتللو سره مونځ فاسدېږي، منار السبیل ج ۱ ص ۱۰۹ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز په مانځه کي په تللو راتللو سره مونځ نه فاسدېږي. [کنز الحقائق ص ۲۷، فتاوي نذیریه ج ۱ ص ۵۰۸].

۱۵... د قرباني ورځي

د مکي او د مدیني د خلکو په نیز د قرباني ورځي دري دي. یعني ۱۰-۱۱-۱۲ د ذولحجې، عمدة الفقه ص ۵۱ [او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د قرباني ورځي څلور دي. یعني ۱۰-۱۱-۱۲-۱۳ د ذولحجې، فتاوي نذیریه ج ۳ ص ۴۰ رسائل بهاولپوري ص ۱۲۵].

۱۶... د قرباني د کونکو تعداد

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز یوه قرباني صرف د یو سړي لپاره کافي ده، عمدة الفقه ص ۵۱ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز یوه قرباني د ټول کور لپاره کافي ده، اگر چې په کور کي سل کسان وي، فتاوي نذیریه ج ۳ ص ۴۵ فتاوي اهلحدیث ج ۲ ص ۸۷ رسائل بهاولپوري ص ۱۲۶.]

۱۷... په چرگ او په هگۍ باندې قرباني

د مکي او ده مدیني د خلکو په چرگ او په هگۍ باندې قرباني نه صحیح کیږي، منارالسبیل ج ۱ ص ۴۷ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز په چرگ او په هگۍ باندې هم قرباني صحیح کیږي. فتاوي ستاریه ج ۴ ص ۱۱۰.]

۱۸... د خټو خوړل

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز د خټو خوړل حرام دي، منارالسبیل ج ۲ ص ۳۷۷ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د خټو خوړل جائز دي، عرف الجادي ص ۴۳۶

۱۹... د مږگ او ملا چرگ خوړل

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز د مږگ او د ملا چرگ خوړل حرام دي، منارالسبیل ج ۲ ص ۳۷۳ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د مږگ او د ملا چرگ خوړل حلال دي، کنز الحقائق ص ۱۸۶

۲۰... د پیل او د ځنگلي پیشو خوړل

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز د پیل او د ځنگلي پیشو خوړل حرام دي، منارالسبیل ج ۲ ص ۳۷۴ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز د پیل او د ځنگلي پیشو خوړل حلال دي، کنز الحقائق ص ۱۸۶

۲۱... د عرفي څخه مخکي همبستري

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز په حج کي د وقوف عرفي څخه مخکي په همبستري باندې حج فاسدېږي، العدة ۱۷۴ او د فرقه اهلحدیث غیر مقلدینو په نیز نه فاسدېږي، عرف الجادي ص ۱۰۱

۲۲... د مونځونو قضائي

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز چې کوم مونځونه قضا شوي دي د عذر له وجي يا بغير د عذر څخه د هغي قضائي شته ، المغني ج ۱ ص ۶۴۱ او د فرقه اهلحديث غير مقلدينو په نیز چې کوم مونځونه بلا عذره قضا شي ، د هغي قضائي نه شته ، فتاوي اهلحديث ج ۱ ص ۴۱۵

۲۳... د مونځ فساد

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز چې د امام مونځ فاسد شي نو د مقتديانو مونځ هم ورسره فاسد يږي ، منارالسبيل ج ۱ ص ۱۱۱ او د فرقه اهل حديث غير مقلدينو په نیز چې د امام مونځ فاسد شي نو د مقتديانو مونځ ورسره نه فاسد يږي ، فتاوي اهلحديث ج ۲ ص ۴۱۱ و ۴۱۲

۲۴... په مانځه کسي ستر د عورت

د مکي او ده مدیني د خلکو په نیز په مانځه کي د عورت پټول فرض دي . او د ښځي ټول بدن عورت دي ، ما سوي د مخ ، د لاسونو او قدمونو څخه ، عمدة الفقه في المذهب الحنبلي ص ۲۲ ، والمغني ج ۱ ص ۶۱۵ او د فرقه اهل حديث سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې : د ښځي بربنډ مونځ هم صحيح دي . د ميره په څنگ کي وي او که د بل چا په څنگ کي وي . په هر صورت کي صحيح دي . بدور الاهله ص ۳۹ ، عرف الجادي ص ۲۲ و هکذا في نزل الابراج ج ۱ ص ۶۵ .

عن ابي هريرة رضي الله عنه قال : وعدنا رسول الله ﷺ غزوة الهند فان ادركتها اتفق فيها نفسي- ومالي وان قتلت كنت افضل الشهداء وان رجعت فانا ابوهريرة المحرر. (الحديث نسائي ، ج ١٢ ص : ٥٢).

وعن ثوبان عن النبي ﷺ عصابةتان من امتي حررها الله تعالى من النار عصابة تغزو الهند وعصابة تكون مع عيسى بن مريم عليهما السلام. (نسائي ج ١٢ ص ٥٢ ، مسند احمد، ج ٥ / ص : ٢٧٨ ، مجمع الزوائد، ج ٥ / ص : ٢٨٢)

الحمد لله هند احنافو فتح كرى دى ، نو درسول الله ﷺ ددي پيش گوئى مصداق احناف دي

نعمة المنان في تذكرة النعمان

للشيخ عبد السلام الحَقَّاني (توريپوري)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

یوڅو مباحث په لنډه تعارف او تذکره دامام الاثمه سراج الامة امامنا الاعظم ابی حنیفه رحمه الله تعالی کې:

لومړی مبحث

دامام ابو حنیفه رحمه الله نسب:

د نسب په بیان کې مختلف اقوال دي خو کوم چې ډیر راجح او محقق اقوال دي هغه به ذکر کړو

اول قول: دده د لمسي عمر بن حماد بن ابی حنیفه رحمه الله تعالی څخه د نیکه نسب داسې را نقل شوی: ابو حنیفه نعمان بن ثابت بن زوطی بن ماه الفارسی التیمی.

دامام ابو حنیفه رحمه الله نوم نعمان د پلار نوم یې ثابت او د نیکه نوم یې زوطی او د هغه پلار ماه نومیده زوطی د کابل د ښار اوسیدونکی وو چې اوس موجوده دار الخلافه د افغانستان ده او دا غلام د تیمم الله بن بکر بن ثعلبه بن بکر بن وائل وو بیا مسلمان شو او هغه بیا ازاد کړو نو د دې وجهې نه ده ته زوطی الفارسی التیمی ویلی شي چې دامولی د تیمم الله قبیلې وه او ثابت په اسلام باندې پیدا شوی وو. (مرقات ج ۱ ص ۷۸ عقود الجمان ص ۳۹) مطبعه مکتبه نعمانیه محله جنگي پشاور

دوهم قول: دده د بل لمسي اسماعیل بن حماد بن ابی حنیفه رحمهم الله دی هغه وایي چې دا ابو حنیفه نوم نعمان او د پلار نوم یې ثابت او د نیکه نوم یې هم نعمان وو، د غور نیکه نوم یې المرزبان وو، او هغه د فارس په احرار او ازادو بچیانو کې وه او قسم په الله چې کله هم په مونږ باندې غلامي نده تیر شوی او نه زموږ په نسب کې څوک د چا غلام پاتې شوي دي، اوزمانیکه په (۸۰) هجري کال کې پیدا شوی، زموږ په نیکه ثابت حضرت علی بن ابی طالب عليه السلام ته تللی وو هغه ورته لاس په سر باندې کیښود او دعایې ورته وکړه چې الله دې په ده او دده په اولاد برکت کیږدی، او مونږ امید لرو چې دغه دعا به زموږ په حق کې قبوله شوي وي. (عقود الجمان ص ۴۰، مرقات ج ۱ ص ۷۸)، مونږ لنډه باید ووايو که چیرته دامام اعظم رحمه الله نیکه زوطی مولی د تیمم قبیلې شي بیا په قول اول نو دامام دده په باره کې څه عیب او نقصان ندی ځکه چې دانسان اصلي کمال او عزت په دین کې دی، الله تعالی فرمایي: (إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاهُمْ) سورة حجرات ایه (۱۳)

قوجمه : يقيناً په تاسو کې ډير عزتمند هغه کس دی چې د الله تعالی نه ډيروير پرې اوزيات تقوی واله وي نو د عزت مدار په تقوی باندې دی نه په مال او نسب باندې.

(۲) د خندق په ورځ د سلمان فارسي رضي الله عنه په حق کې نبي کریم ﷺ وويل چې: (سَلَمَانُ مِثْلُ أَهْلِ الْبَيْتِ) سلمان زمونږ نه دی يعنې د اهل بيتو نه دی ، نو د اهل بيتو نه شمار کړې شو . او ده د غلامۍ ژوند تير کړی وو او ډير زيات تعداد علماء وو باندې داسې ژوند تير شوی دی خو بيا هم ټول مسلمانان ده غوی په فضيلت باندې گواه دي . ديو څو علماء تذکره په تبیيض الصحیفة ص : ۴۳ : شوې ده په دې عبارت : ثم هذا الحسن وبن سيرين وعطاء بن أبي رباح وسعيد بن جبیر کلهم من الموالی ومن ينکر فضلهم علی المسلمین فی العلم والفتوی والارشاد التدريس . او زمونږ دامام لقب ابو حنیفة دی او ائیمه وو کې يې لقب امام اعظم دی اوس دا چې :

ده ته ولي ابو حنیفة وايي؟

پدې باره کې مختلف اقوال شته .

(۱) قول : دا چې حنیفة مؤنث د حنیف دی او معنی د حنیف ده (المسلم المائل الي الدين الحنیف) او علامه ابن قیم رحمه الله يې معنی کړیده (المقبل علی الله المعرض عن سواه) او د قران کریم بیان (قَاتِلُوْهُمْ مِلَّةَ اِبْرٰهِيْمَ حَنِیْفًا).

او کلمه د (أبو) دلته په معنی د ملازم او صاحب سره ده معنی دا شوه چې امام صاحب د ملت ابراهیم سره لازم او ملازم او ورمائل او مقبل وه ، يعنې په ملة ابراهیم باندې مین او قربان وه نو ابو حنیفة مخفف د ابو الملة الحنیفة نه دی .

دوهم قول : دا چې د اهل عراق په ژبه اولغت کې حنیفة دوات د سیاهي بوتل ته وايي او د (ابو) معنی همغه ملازم او صاحب ده نو معنی دا چې وه امام صاحب ملازم د سیاهي بوتل سره دا ځکه چې امام صاحب د علمي وسائلو سره ډير زيات تعلق لرلو نو هم پدې وجه ابو حنیفة سره مشهور شوی . (عقود الجمان ص ۴۳)

دویم قول : بعض اهل العلم وايي چې حنیفة د حنیفة نه جوړ شوی او حنیفة د عراقیانو لغت کې د ابو د بمبي سرته وايي نو معنی دا چې داوود بمبي سر سره ملازم دا پدې وجه وه چې امام صاحب داوود مستعملو په باره کې ډير زيات محتاط وه .

نودا حیات و وجه نه به یی دنل اوبمبی اوبونه دیره استفاده کوله پدی و جه باندی یی ابو حنیفه سره شهرت پیدا کر و چې عراقیانوبه ورته ابو حنیفه ویلو لکه اهل عراق ددوکان مالک ته ابو محل وایی اودودی مالک ته ابو الخبز وایی. (کتاب ترجمه الامام ابی حنیفه ص ۴۰/ عقود الجمان، ص: ۴۳).

خلورم قول: دا چې دده د لور نوم حنیفه وه معنی دا چې پلار د حنیفه بیا به دا اسم کنیه شی، دا دیر ضعیف قول دی ځکه دامام ابو حنیفه رحمه الله حمدانه ماسوی نور اولاد نه وو په اتفاق دتولو اصحاب المناقب باندی. (عقود الجمان ص ۴۳) ص: (۲۸۵).

دوهم مبحث: په ولادت او وفات دامام ابو حنیفه رحمه الله کې قوي او مثبت اوراجع چې اکثر علماوو پرې قول کړی هغه دادی چې امام ابو حنیفه رحمه الله په سنه ۸۰ هـ (۶۹۹ م) سره سم د عراق په دارالحکومت کوفی بنار کې پیدا شوی دی چې دده د زېږدنی پر مهال عبدالملک بن مروان اموی خلیفه وو او حجاج بن یوسف ثقفی د عراق والی وو او وفات یې په میاشت درجب په (۱۵۰ هـ) کې داویا کالوپه عمر د اسلامي امت دغه ستروخلاندنه علمي لمر د وېب او فنا کړی شو او وفات یې په بغداد کې وو اود دفن کړی شو په مقبره دخیزوران کې او هلته یې قبر مشهور دی خلک یې زیارت کوي. اود جنازي لمونځ پرې شپږ ځلي شوی اود زیات ازدحام نه دده په دفن کولو باندې څوک قادر نه وه. (تبییض الصحیفة ص ۱۳۴ عقود الجمان ص ۴۴ ص ۲۸۵)

نعم بن یحی رحمه الله وایی چې امام ابو حنیفه رحمه الله ته زهر ورکړی شوي وو او په دیر ناشنا او غریب حالت کې وفات شو. (عقود الجمان ص ۲۸۳) او ابو حسان الزیادي وایی کله چې امام ابو حنیفه رحمه الله دخپل مرگ احساس وکړ نو په سجده باندې پرې وتو او روح ترینه د سجدې په حالت کې پرواز وکړ. (عقود الجمان ص ۳۸۴)

او حسن بن عماره قاضي بغداد ورته غسل ورکړ و او ابو رجاء بن عبد الله بن واقد الهروي پرې اوبه اچولې او غسل نه وروسته حسن بن عماره رحمه الله ورته وویل الله دې په تاباندې رحم وکړي دریش ۳۰ کاله تاروژه مات نه کړه او څلویښت ۴۰ کاله دی د شپې چیرته بالخت ته تکیه ونه کړه او یی ویل چې زموږ نه لوی فقیه عابد دیر زاهد او دیر دخیر د خصلتونو جامع او دیر په سنتو او نیکیو سمبال حالت کې دې مرگ ومونده او د ځانه وروسته خلق مو په غم کې واچول. (عقود الجمان ص ۲۸۵)

ابورجاموایې چې دامام صاحب جنازي ته دبغداد خلق را جمع شوه اودوی دخالق المخلوق نه بغیر بل چاشمارلی نه شو اونعیم بن یحیی وایې چې اتهکلی حساب دهغه خلکو چې جنازه یې کړې وه پنځوس زره اویازیات وه لمونځ دجنازي پرې شپږ ځله شوی یو دجنازه کوونکو نه حسن بن عماره او اخري لمونځ خپل ځوی حماد پرې اداء کړو او اوډیر ازدحام له وجهې نه یې په دفن کولو باندې څوک قادر نه وو دماذیگر نه وروسته یې یادفن وشوو. (عقود الجمان ص ۲۸۵)

خطیب اوابو محمد الحارثی اویو جماعت نورددوی نه ماسوی روایت کړی دی حاصل دروایه یې دادی چې ابو جعفر المنصور امام ابو حنیفه رحمه الله د کوفې څخه بغداد ته راوغوښت او طلب د ولایت القضاء یې ترینه وکړه چې ته به قاضي القضاات شي د ټول اسلامي ښارونو قاضیان به ستاد لاس لاندې وي نو اهام صاحب داقبوله نه کړه او په ډیرو علتونو یې عذریش کړه منصور ډیر قوي قسم وکړو ویې ویل کچیر ته دا کارونه کړي نو خامخا به ډې محبس کې واچوم او ډیر قوي سختي به در سره وکړم.

بیا امام صاحب انکار وکړو نویایې و نیولو او محبس کې بندي کړو او بیا به یې ورته استاذي او جرگې محبس ته ورلېږل چې ورته ووايې که زما مطالبه قبول کړې را خارج به ډې کړم بیا امام صاحب قوي انکار او منع وکړه د قبولیت د قضاء نه بیا منصور امر وکړ چې دادي هره ورځ راوباسل شي اولس لس دورې او کورې ډې ووهل کړئ شي او په بازارونو کې ډې پرې چیغي او اوازونه وکړئ شي، بیا راویستل شو او سخت ووهل شو په سختو دردناکو وهلو چې د وهلو اثار یې په جسد باندې ښکاریدل.

اوبازار کې اوازونه هم پرې وشول او په پوند و مبارکويې وینې بهیدلې او محبس ته واپس کړی شو او بیا یې محبس کې پرې قوي سختي راوستله په خوراک او څښاک کې اولس ورځې یې دوامدار دا کار پرې وکړو اولس لس دورې یې ووهلو کله چې وهل مسلسل شو امام صاحب وژړل اوزیاتي دعاوې وکړې، ددې نه پنځه ورځې پس بیا وفات شو. رحمه الله علیه ورضي الله تعالی عنه. (عقود الجمان ص ۲۸۳)

دامام صاحب نه درې ځلي د قضاء غوښتنه شوې دا درې واړه تفصیلي واقعات د مناقب په کتابونو کې بیان شوي دي فضل بن دکین ویلي دي امام ابو حنیفه رحمه الله تعالی باندې یو غرپ زهر وڅښل شو او ددې یو غرپ نه وفات شو اوداسې هم خبر شوی يم: چې کله امام صاحب دمنصور په مخکې پیش کړی شو هغه ورته سويق راوغوښتل او امر یې ورته دڅښلو وکړو او هغه انکار وکړو.

منصور ورته وویل چې خامخابه یې څښې بیا اکراه پرې وشوه او د زور نه یې ورسره کار واخست او وې څښل بیا د زور دریده منصور ورته وویل کوم ځای ته روان شوی؟ ده ورته وویل کوم ځای ته چې تالپلی مې یعنې محبس ته روان شوم بیا محبس ته بوتللی شو او هملته وفات شو. (عقود الجمان ص ۲۸۴) او صحیح قول همدادی چې داپه جیل (محبس) کې وفات شوی دی. (تاریخ بغداد ج: ۱۳: ص ۳۲۸)

داو دده وفات چې د نبی کریم ﷺ په غیر اختیاري ستونګې هم متبع شو نبی کریم ﷺ هم د زهروله وجې شهید شو او امام ابو حنیفه رحمه الله هم د زهروله وجې شهید شو. تل علماء او د حوایجو خاوندان د امام صاحب د قبر زیارت کوي او دده د قبر سره توسل کوي په قضاء د حوایجو باندې او بیا د حوایجو د پوروالي روایت هم کوي یو دهغوی څښې امام شافعي رحمه الله دی کله به چې په بغداد کې وه

علي بن میمون وایي چې ما د امام شافعي رحمه الله نه اوریدلي چې هغه به ویل چې یې شک یقینا زه په امام ابو حنیفه رحمه الله باندې تبرک حاصلوم او دده قبر ته د زیارت لپاره رازم او کله چې راته یو حاجت او ضرورت راپېښ شي نو دوه رکعت له مونځ کوم او د امام صاحب قبر ته رازم او دده د قبر سره د الله ﷻ نه سوال کوم او د پرزې مې حاجت پوره شي) (عقود الجمان ص ۲۸۷). او کله چې امام شافعي رحمه الله دده د قبر زیارت کولو او هلته یې د سهار دوه رکعت له مونځ کولو نورفع الیدین یې نه کول او نه یې قنوت ویلو بیا یې وویل چې زموږ تادب د داسې امام سره ډیر زیات ښه دی ددې نه چې مونږ دده په حضور دده د مخالفت اظهار وکړو. (مرقات ج ۱ ص ۸۱/ عقود الجمان، ص: ۲۸۸)

علامه الخنلجی رحمه الله فرماتي چې کومه شپه باندې چې امام ابو حنیفه رحمه الله وفات شوی د پیریانو (جنیاتو) هم ژړل او اوازونه د ژړا یې خلکو اوریدل. (عقود الجمان، ص: ۲۸۷) صدقه المقابری دابو مجاب الدعوه شخص و، دا وایي چې کله امام ابو حنیفه رحمه الله د خیزران په مقبره کې دفن شو، مادري شېبه په هاتفي اواز کې دالاندې اشعار واوریدل.

ذهب الفقه فلا فقه لکم فاتقوا الله وكونوا خلفاً

مات نعمان فمن هذا الذى يحى الليل اذا ما سجفا

(عقود الجمان، ص: ۲۸۷)

په علم فقه باندې دامام ابوحنيفه دمشغولتيا سبب او علت

امام ابوحنيفه رحمه الله فرمايي: علم کلام مې زده کړو تردې پورې چې مشار اليه بالبنان په کې وگرزېدم همدارنگه ټول علوم راته نصب العین و، بيا مې هرفن بيل بيل مطالعه کړو او فکر مې وکړو دهر فن په عاقبت او انجام او نفعه کې ومې ويل چې خپله مشغله علم کلام گرزوم، بيا مې سوچ او فکر وکړو نو عاقبت او نفعه د علم کلام ډيره کمه وه ځکه کله چې انسان کمال ته په کې ورسېږي او احتياج ورته پيداشي نو د جهري وينا طاقت په کې نوي او دهرې بدې نسبت ورته کيږي او خلک ورته صاحب الهوى وايي، بيا مې فکر وکړو چې مشغله به علم ادب او علم نحو وگرزوم خو بيا مې وويل چې ددې انجام خودادى چې ماشومانو ته به ناست يي او ادب او نحو به ورزده کوي بيا مې وويل چې مشغله به علم الشعر وگرزوم چې دده په انجام کې مې سوچ او فکر وکړو نو مدح او هجو او دروغ و، بيا مې فکر وکړو په علم القراة کې نو د هغه عاقبت دا وو چې ماشومان به درته دورونه کوي او پياوونه به درته اوروي او تابه ورته غوږ نيولې وي، نو د احم ماشومانو سره مشغله وه بيا مې فکر وکړو چې علم الحديث به مشغله وگرزوم بيا مې چې سوچ وکړو چې داخواوېد عمر غواړي او کشران يې تجربې ځوانان به درنه تاوو وي او ترقيامته پورې به درباندي د دروغو او سوء الحفظ الزامات لگول کيږي، بيا مې فکر وکړو په علم فقه کې نو هرڅومره مې چې نظره کې تاو راتاوو کړو نو ددې علم جلالت ډير زيات وو او کوم عيب مې پکې په گوته نه کړو او عاقبت او انجام يې هم ناسته پاسته وه د علماوو فقهاء و مشايخ او بصرامو خلکو سره او د اداء الفرائض او اقامة الدين او نور عبادات پيژندل او طلب الدنيا والاخرة يعنې د دنيا او اخرت کامياب ژوندون بغير د فقه نه نه کيدلو نو همدافقه مې خپله مشغله وگرزوله.

(عقودالجمان، ص: ۱۳۶)

دريم مبحث

دامام ابوحنيفه صورت او سيرت: امام ابو يوسف رحمه الله فرمايي: چې امام ابوحنيفه رحمه الله په رجالو کې د درميانه قدواله وو، نه ډير اوږد وو او نه ډير لنډ وو او په انسانانو کې د ډير زيات بناسته صورت واله وو، او په خبرو کې د ډير زيات د بلاغت خاوندو، او په خپلو بياناتو کې د ډير زيات پوره کمال خاوند و، او د ډير زيات خوږ اواز خاوند و، او د خپل مقصد او مراد ډير زيات اوښه وضاحت کوونکى وو، په مجلس کې يې ډير زيات خوند وو.

اود فضل بن دكين رحمه الله نه روايت دی چې امام ابو حنیفه رحمه الله د بنائسته مخ اود خائسته ډیرې اود خائسته جامو اود خائسته پڼو او پیزار خاوندو، اود یرزیات دهیت او دهشت او رعب خاوندو او عبدالله بن مبارک رحمه الله فرمایې چې امام ابو حنیفه رحمه الله د یرزیات خائسته مخ او بنائسته لباس او جامو خاوند وو. (عقود الجمان ص ۴۴-۴۵).

حماد بن ابی حنیفه رحمه الله وایې، چې امام ابو حنیفه رحمه الله د بنائسته شکل، لباس خاوند وو. اود زیات عطرو، خوشبو استعمالونکی وو، اود خوشبو په استعمال کې یې شهرت لرو کله به چې کور ته را تلل او یا به تلو مخکې د دینه چې چا به لیدلې وده خوشبو به یې محسوس کوله او خوشبو نه به پیژندل کیدو. ابو مطیع رحمه الله وایې چې امام ابو حنیفه رحمه الله باندې مې د جمعې په ورځ یو څادر او یو قمیص ولیدلو، چې د دواړو قیمت څلور سوه درهمه وو. (عقود الجمان، ص: ۲۴۱) (مرقات، ج ۱/ ص: ۷۸).

سعید بن منصور وایې چې د فضیل بن عیاض نه مې اوریدلې هغه به ویل امام ابو حنیفه رحمه الله یو قبه سړی و، چې په فقه او پوهه باندې معروف و، او په تقوی باندې مشهور و. اود پراخه مال خاوند و او په سخاکولو باندې معروف و، هر څوک به چې ورته راغی ورته به یې څه ورکول، د علم په زده کړه کې د زیات صبر خاوند و، په شپه او ورځ دواړو کې به یې ډیری کمې خبرې کولې، زیات به چپ و تردې چې کله به یو مسأله د حلال یا حرام راغله نو د یرزیات ښه په حق سره جواب ورکونکی و، اود بادشاهانو د مال او تحفونه به ډیر ازاده تښتیدلو، چې مسأله به ورته راغله نو پدې کې به یې د صحیح حدیث پیره وي کوله، او که نه به وو، بیا به یې د قول د صحابو یاد تابعینو پیروي کوله او که به د اهرام نوو نویا به یې قیاس کولو، خوندور قیاس. (تبیض الصحیفه ص ۱۲۳ تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۴۰)

یو ځل معافی بن عمران الموصلي په خپله حلقه د درس کې ناست و، اود تعلیم و تعلم خبرې یې کولې به دې دوران کې هغوی او فرمائیل چې په امام ابو حنیفه رحمه الله کې لس خبرې داسې دي که چیرته دهغې نه یو خبره هم په چاکې وای نو هغه به د خپلې قبیلې ریش او سردار وای.

(۱) پرهیزگاري.

(۲) رښتیا ویل.

(۳) عفت (پاک دامني).

(۴) دخلقو خاطر او مدارات كول .

(۵) رښتوني محبت كول .

(۶) په نفعمندو خبرو توجه كول .

(۷) رښتنی خوبونه .

(۸) صحيح او درستې خبرې كول .

(۹) زياتره خاموش او سیدل .

(۱۰) دعا جزه خلقو مدد كول ، كه به دوست وو ، او يا دينمن . (الخيرات الحسان ص ۱۴۲) عقود الجمان ص

(۲۳۸).

دامام ابو حنيفه رحمه الله دعبادت او تدريس يوه واقعه

دمسعر بن کدام نه خطيب ابو محمد الحارثي او ابو عبد الله بن خسرو يور و ايت نقل کړی دی چې زه دامام اعظم صاحب ليدو وکتولپاره دهغوی جماعت ته لارم ، ما وکتل چې امام صاحب د سحر د لمنوخ کولو نه پس خلقو ته د دين د تعليم په ورکولو کې مشغول شو او د تعليم په دې شغل کې تر ماسپڅين پورې په يومخ لگياوو . بيا د لمانځه لپاره دامجلس چوتي شو او د لمانځه نه پس تر ماذيگره او ماذيگر نه تر مابنهام او د مابنهام نه تر ماسختن پورې د درس دامشغله دغسې روان وه ، د تعليم او تدريس دغې گران او پرلپسې ديني خدمت په ليدلو گوته په خوله شوم امام صاحب د ماسخوتن لمنوخ نه وروسته کور ته لاړ و زه دې فکر او سوداواخيستم چې هر کله امام صاحب د تعليم او تدريس په کار کې داسې مشغول دی نو د کتابونو کتلو او نفلي عباداتو او ثوابي کارونو ته څرنگه او زکار پرې زه لاپدې فکر کې وم

خلک د ماسخوتن لمانځه نه وروسته کورنوته لاړ ، څه گورم چې امام صاحب پاکې صافې جامې اغوستی عطري لگولي دي خوشبو ترې هرې خواته خوره وړه وه ، چې جماعت ته راننو تو او بڼه دروند ، سنگين ، په قلاړه او استقامت سره د مسجد په يو گوټ کې په لمانځه باندي شروع شو تر دې چې صبرا وختلو د ټولې شپې دعبادت نه چې فارغ شو کور ته لاړ و څه وخت پس بيا جماعت ته راغی جامې يې بدلې کړې و ي د سحر لمنوخ يې د جماعت سره او کړو نو بيا دنورو وختونو پشان هم هغه د تعليم او تدريس کار ته يې ملا وتړله چې تر ماسخوتنه پورې دغسې مشغول ووماپه زړه کې وويل چې پرون ټوله ورځ يې بي ارامه او بيگاه ټوله شپه يې شب گيره

کړې ده نونن شپې ته به خامخا آرام او خوب کوي ولې بله شپه یې هم هغه څه او کړل څه چې یې په اوله شپه کړي و، تردې چې دریمه شپه بیا ماهغسې ننداره او کړه لکه چې مې دوه شپې وړاندې کړی وه ددې نه پس مایه زړه کې دافصله او کړه چې ترڅو پورې زه ژوندې یم او امام صاحب ژوندې وي نو دده ملګرتیا او خدمت او مجلس به چیرته پرې نږدم غرض دا چې د امام اعظم صاحب سره ترمرګه دپاتې کیدو پخه اراده مې او کړه او په جماعت کې پوخ استوګن شوم په دې دومره موده کې ما چیرته امام صاحب دورځې یې دروژې اود شپې د قیام یعنی لمونځ نه بغیر نه دی لیدلی البته د ماسپڅین نه وړاندې به یې څه ساعت سترګې پټولې او په عامو حالاتو کې یې هم دغه پاخه عادتونه وو.

د ابن ابی معاذ رحمه الله نه روایت دی وایي چې مسعر بن کدام رحمه الله ډیر بختور بند و، چې دامام اعظم صاحب په مسجد کې یې په داسې حالت کې ساه ورکړه چې الله پاک ته یې دعا جزي سربښکته په سجده پرورت وو. رحمه الله وعلی الامام الاعظم علیه. (حدائق الحنفية ص ۶۶ تبیيض الصحیفه ص ۱۴۵).

اسد بن عمر رحمه الله وایي چې امام ابو حنیفه رحمه الله (وَالَّذِينَ يَبْتِئُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا) مطابق ترڅلو یښتو کالو د ماسخوتن په اودس د سحر مونځ کړی دی اود شپې به یې قرآن مجید په یو رکعت کې لوستلو. (مفتاح السعادة، ج ۱۴ ص: ۷۸، بغدادی، ج ۱۱۳ ص: ۳۵۴، ذیل الجواهر، ج ۱۲ ص: ۱۹۳/ وفيات الاعیان لابن خلکان ج ۵ ص ۴۱۳) (واخبار ابی حنیفه واصحابه ص ۵۶).

او دا اکتار فی العبادة بدعت نه دی:

امام زین العابدین علی بن حسین المتوفی (۹۴هـ) به په یوه شپه او ورځ کې زر رکعت نفل کول. (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۷ ص: ۳۰۶) (وتذکرۃ الحفاظ، ج ۱ ص: ۷۱).

همدارنگه امام میمون المتوفی (۱۱۷هـ) به کله په یوه شپه او یوه ورځ کې زر رکعت لمونځ کولو، یو ځلې یې په اولسو ورځو کې اولس زره رکعت لمونځ کړی وو. (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۱ ص: ۳۹۲)

همدارنگه حضرت مرة بن شرحبیل المتوفی (۵۴هـ) به روزانه زر رکعت لمونځ کولو. (البدایة والنهاية، ج ۱۸ ص: ۷۰)

همدارنگه به علی بن عبد الله بن عباس المتوفی (۱۱۷هـ) روزانه زر رکعت لمونځ کولو. (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۷ ص: ۳۵۸)

همدارنگه حضرت عمير بن هانی رحمه الله المتوفی (۱۱۰هـ) به روزانه زر رکعت لمونخ کولو او ورسره به یی یولا که واری تسبیح لوسته. (ترمذی شریف، ج ۲ ص: ۱۷۷) (تهذیب التهذیب، ج ۱۱۸ ص: ۱۰۱، و فیض الباری ج ۴ ص: ۱۹۸).

همدارنگه امام شعبه بن الحجاج صایم الدهرو. (مقدمة تحفة الاحوذی، ص: ۲۲۲). همدارنگه امام وکیع صایم الدهرو. (بغدادی، ج ۱۱۳ ص: ۴۷۰) همدارنگه امام بخاری رحمه الله صایم الدهرو. (میزان الکبری، ج ۱ ص: ۵۰) او په احادیثو کې چې د صیام الدهر څخه منع راغلې ده، دهغې څخه هغه روژه مراد ده چې په ایام منهیه وو کې هم ونیولی شي. (نووی شرح مسلم، ج ۱ ص: ۳۶۵، وفتح الباری، ج ۱۵ ص: ۱۲۶) همدارنگه مشهور محدث امام یزید بن هارون رحمه الله المتوفی (۲۰۶هـ) د څلویښتو کالو څخه زیات د ماسخوتن پر اودس باندې دسهار لمونخ کړی دی. (تذکره الحفاظ، ج ۱ ص: ۲۹۲، بغدادی، ج ۴ ص: ۳۲۷)

همدارنگه امام سلیمان بن طر حان رحمه الله المتوفی (۱۴۳هـ) هم دسهار لمونخ د ماسخوتن پر اودس کړی دی او داهم په څلویښت کالو باندې محمول دی. (طبقات ابن سعد دوهم، ج ۱۷ ص: ۱۸، دول الاسلام، ج ۱ ص: ۷۳)

خارجة بن مصعب وایي ختم القرآن المجید څلورو امامانو په یو رکعت کې کړی: عثمان بن عفان ؓ، اوتیمیم الداری ؓ، وسعید بن جبیر رحمه الله او ابو حنیفة رحمه الله تعالی او په روایت د قاضي ابو القاسم بن کاس کې د اللفظ هم شته چې دا ختم القرآن په داخل د کعبه شریفه کې و، او یحیی بن نهروایي چې دامام ابو حنیفة رحمه الله دعادت وو چې دروژې په میاشت کې به یې د قرآن مجید شپيته (۶۰) ختمونه کول. (عقود الجمان ص ۱۷۸)

په عقود الجمان کې د اسد بن عمرو روایت دی چې امام ابو حنیفة رحمه الله تر څلویښتو کالو پورې د ماسخوتن په اودس د سحر لمونخ کړی، بل عادت دده دا وو چې په اکثره شپو کې به یې په یو رکعت کې ټول قرآن لوستلو، او د شپې به دده ژړا اوریدل کیده، تردې پورې چې د گاونډو یا نو تر حرم او زړه سواندی به پرې راغله. او داهم محفوظ ده چې بیشکه ده قرآن مجید او زړه (۷۰۰۰) واری ختم کړی دی په هغه ځای باندې چې دې پکې دفن او وفات شوی دی. (عقود الجمان ص ۱۷۴) (مراقات ج ۱ ص ۷۹)

مخکې مونږ وويل چې دا څه بدعت نه دی، د دود وروسته د تقوی او یاد دود وروسته تلاوت کولو والا چې په یو رکعت کې یې قرآن کریم ختم کړی وي، په امت مرحومه کې یې شماره تیر شوي دي، په صحابه و و کې حضرت عثمان بن عفان رضی الله عنه (المتوفی: ۳۵هـ) شهیداً) به د ورترو په یو رکعت کې قرآن شریف ختمولو. (ترمذی شریف، ج ۲ ص: ۱۱۸، قیام اللیل، ص: ۶۱، طبقات ابن سعد، ج ۲ ص: ۵۲، ذیل الجواهر، ج ۲ ص: ۴۹۳) او حضرت تمیم الداری رضی الله عنه (المتوفی ۴۰هـ) به په شپه کې قرآن شریف ختمولو. (طحاوی، ج ۱ ص: ۲۰۵) تهذیب التهذیب، ج ۱۱ ص: ۵۱۱) (ذیل الجواهر، ج ۲ ص: ۴۳۹) حضرت عبد الله بن زبیر رضی الله عنه (المتوفی ۷۳هـ) به هم په شپه کې قرآن شریف ختمولو. (طحاوی، ج ۱ ص: ۲۰۵) (قیام اللیل، ص: ۶۳) او په تابعینو کې حضرت سعید بن جبیر رحمه الله (المتوفی ۹۴هـ) په یوشپه کې قرآن شریف ختمولو. (ترمذی شریف، ج ۱ ص: ۱۱۸، طحاوی، ج ۱ ص: ۲۰۵، ذیل الجواهر، ج ۲ ص: ۴۹۳، تذکرة الحفاظ، ج ۱ ص: ۷۲) په ایامه و و کې امام شافعی رحمه الله به په رمضان کې شپه واری قرآن شریف ختمولو. (تذکرة الحفاظ، ج ۱ ص: ۳۲۹) یحیی بن سعید القطان به په څلورو شپو ساعتو کې یو ځل قرآن شریف ختمولو. (بغداد، ج ۱۴ تهذیب الاسماء واللفات، ج ۲ ص: ۱۵۴) حضرت امام وکیع بن جراح رحمه الله به په یوه شپه کې قرآن شریف ختمولو. (تاریخ بغداد، ج ۱۳ ص: ۴۷۰)

ابو عاصم ضحاک ابن مخلد رحمه الله وایي چې دامام ابو حنیفه رحمه الله زیات قیام اللیل څخه په میخ باندې نامداره کیده. (عقود الجمان، ص: ۱۷۴)

امام سفیان بن عیینه رحمه الله وایي چې الله پاک دې په امام ابو حنیفه باندې رحم وکړي چې دیر زیات لمونځ گزاره انسان و، زموږ په وخت کې مکې مکرّمې ته دامام ابو حنیفه رحمه الله بل زیات لمونځ کونکی څوک نه دی راغلي. (عقود الجمان ص ۱۷۵ مرقات ج ۱ ص ۷۹).

په الکامل للهزلي کې دي چې امام ابو حنیفه رحمه الله کله وفات شو نو د یو ګاونډي ځوی خپل پلار ته وویل ای پلار له هغه ستن چې ما به هره شپه دامام ابو حنیفه رحمه الله په چت باندې لیدله څه شوله؟ پلار یې وویل ای بچیه هغه ستن نوه هغه ستن د شریعت وه (امام ابو حنیفه رحمه الله). (عقود الجمان ص ۱۸۲)

یحیی بن معین وایي: چې دخپل استاذ یحیی بن سعید القطان نه ما اوریدلي دي چې هغه به ویل قسم په الله چې مونږ دامام ابو حنیفه رحمه الله سره ناسته او مجلس کړی دی او مونږ د هغه نه اوریدنه او د هغه شاګردی

کړې ده قسم په الله چې کله به مې ورته نظر وکړو مابه دهغه په مخ مبارک کې پیژندل چې واقعي دادالله عزوجل نه زیات ویرېږي. (عقود الجمان ص ۱۸۴)

علامه مسعر وايي چې دامام ابو حنیفه دعادت وو چې کله به یې یوشی دخپل اهل او عیال لپاره اخیستونو همدومره خرچ به یې په شیوخ العلماء باندې هم کولو او همدارنگه فعل به یې په جامو کې هم کولو او کله به یې چې خپل اهل او عیال ته د بهرنه دراغلو او چوميوو یا تازه فروتو داخستلو اراده وکړه، نواول به یې داشیوخ العلماءو ته واخستل بیا به یې خپل ځان او خپل اهل و عیال ته واخستل. (عقود الجمان ص ۱۹۱)

وکیع بن جراح رحمه الله وايي چې امام ابو حنیفه رحمه الله ته یوسړی راغلو، ورته یې ویل چې زه دوه جامو ته مجبورم اوتاته مې اراده کړې چې راسره دانیکی وکړې او پدغه جامو باندې زما دا قصد دی چې خپل ځان پرې جوړ کړم دیوسړی مخکې چې هغه مازوم کوي (لورراته راکوي).

امام صاحب ورته ویل دوه جمعې صبر وکړه او هغه صبر وکړو بیا دوه جمعې وروسته راغی بیا امام صاحب ورته ویل چې ترصبا پورې نور صبر وکړه بیا صباته راغی امام صاحب ورته دوه جامې راویستلې چې د دواړه قیمت د شل دینارو نه زیات وو او ورسره یو دینار هم وو، ورته یې ویل چې ما ستانوم باندې بغداد ته څه سامان لیږلی وو هغه خرڅ شواو داستا جامې یې راوچتې کړي اوزما راس المال ماته واپس راغلو سره دیو دینار که چیرته تا قبولې کړی خو وشوه او که دې نکړي قبولې نوزده دادواړه خرڅوم اوسره دیو دیناره یې ستاد ځوانه خیرات کوم (عقود الجمان ص ۱۹۴)

امام ابویوسف رحمه الله وايي: خلکو به ویل امام ابو حنیفه رحمه الله، الله پاک خائسته کړی دی په خپل علم او عمل او سخا و خرچ او اخلاق قرانیو باندې. (عقود الجمان ص ۱۹۴-۱۶۳)

یزید بن هارن وايي چې زه د ډیرو خلکو سره مخ شوم لکن ماهیڅوک دامام ابو حنیفه نه زیات عاقل هوښیار او د زیات فضیلت واله اوزیات ویردونکې د الله تعالی څخه ونه لیدلو همدارنگه عبد الله بن مبارک وايي چې مایوسې هم دامام صاحب څخه زیات عاقل نه دی لیدلی. (عقود الجمان ص ۲۰۱)

علی بن عاصم وايي که دامام ابو حنیفه رحمه الله عقل د نیمې دنیا دخلکو د عقلونو سره وزن کړای شي نودده عقل به پرې راجع اوزیات، وزنداروي. (عقود الجمان ص ۲۰۰).

بکربن خنیس وایې که چیرته جمع شي عقل دامام صاحب او عقول د ټول مخلوق چې دده په زمانه کې وه نودده عقل به پرې راجع اوزیات و زنده اروي. (عقود الجمان ص ۲۰۲)

شدا د بن حکیم رحمه الله وایې چې مادامام ابو حنیفه رحمه الله نه زیات قوي فقیه ندی لیدلی او قاضي ابو عبد الله صیمري وایې څوک چې اراده لری چې دروند والی او د جهل د زلت نه خارج شم او د فقه خونددې حاصل کړم نو هغه دې دامام ابو حنیفه رحمه الله د مذهب کتابو کې نظر او مطالعه وکړي. (عقود الجمان ص ۱۶۰). وکیع بن جراح وایې چې ماد هیخ یو کس سره ملاقات ندی کړی چې هغه زیات فقیه او پوه وي دامام ابو حنیفه رحمه الله نه او یا زیات لمونځگذاره وي ددنه.

یحیی بن معین وایې چې فقهاء څلور دي ابو حنیفه اوسفیان او مالک او اوزاعي رحمهم الله تعالی. (عقود الجمان ص ۱۶۴)

قاضي امام ابویوسف یعقوب بن ابراهیم وایې چې زه خاما دامام ابو حنیفه رحمه الله ته دعا کوم دخپل مور او پلار نه مخکې یقیناً مې دامام ابو حنیفه رحمه الله نه اوریدلي ویل به یې چې زه دعا کوم حضرت حماد رحمه الله ته سره دخپل مور او پلار او قاضي یحیی بن اکثم وایې چې کله به دامام ابویوسف رحمه الله نه دمسلې پوښتنه وشوه نو جواب به یې ورکولو بیا به یې ویل چې دا وینا دامام ابو حنیفه ده او چا چې امام ابو حنیفه دخپل ځان او د الله پاک په مینځ کې وگرزو لولو نو هغه خپل دین پاک او محفوظ کړو. (عقود الجمان ص ۱۶۳)

امام عبد الله بن داود الخريبي وایې چې په اهل اسلامو باندې واجب دي چې امام ابو حنیفه رحمه الله ته په خپلو لمونځونو کې د الله تعالی نه دعاوي وغواړي. (عقود الجمان ص ۱۶۰)

نصر بن علي وایې چې ماد عبد الله بن داود الخريبي نه اوریدلي دي چې دامام ابو حنیفه په حق کې خلق دوه قسمه دي، یو حاسدان او بل جاهلان خوزما په نیزبڼه حال پدې دواړو کې د جاهلانو دی. (عقود الجمان ص ۱۶۰) او دې ته ورته الفاظ (تبییض الصحیفه ص ۱۴۴ ص ۱۴۱) کې هم شته. امام شافعي رحمه الله ویلي چې زما په علم کې زیات فقیه دامام ابو حنیفه نه بل هیڅوک نشته (عقود الجمان ص ۱۵۳)

او دامام شافعي رحمه الله نه روایت دی چې دامام مالک رحمه الله نه چاپوښتنه وکړه او یاده ترې وکړه چې ایا تاسو امام ابو حنیفه رحمه الله لیدلی وو هغه وویل لیدلی مې وو داسې یوسړی وو که درسره خبرې کړي

وايې پدې چې دغه ستن دسروزروده نودرباندي به غالب شوی ووپه دلائلو کې او درته به يې ثابته کړې وه چې دادسروزروده . (مرقات ج ۱ ص ۸۱ عقودالجمان ص ۱۵۲).

امام شافعي رحمه الله وايې چې خلک په فقه کې دامام ابوحنيفه رحمه الله عيال او اولاد دی اوپه بل روايت کې راغلي دي امام شافعي ويلي چې څوک اراده لري چې معرفت او تبهره په فقه کې حاصل کړي نو دامام ابوحنيفه اودهغه دملگروسره دی ځان ملگری اولازم کړي . (مرقات ج ۱ ص ۷۹ تببيض الصحيفه ص ۱۲۳ عقودالجمان ص ۱۵۳). اوبعض علماء فرمايي : دامام شافعي رحمه الله نه پوښتنه وشوه : من ابوحنيفه رحمه الله قال : ما أدراك ما ابوحنيفه ثم ما أدراك ما ابوحنيفه ابوحنيفه بحر عميق لا تلج .

نضر بن شميل وايې چې خلک دغه نه غافل او ويده وو ، تردې چې امام ابوحنيفه رحمه الله راويښ اورايدار کړه په هغه څه چې ده استنباط اويان او اخلاصه کړي دي - دقران اوسنت نه . (مرقات ج ۱ ص ۷۹ تببيض الصحيفه ص ۱۲۳ عقودالجمان ص ۱۶۱)

دسفيان ثوري رحمه الله ورور وفات شوی وو ډير خلک يې تعزيت ته جمعه شوي ووپدغه وقت کې امام ابوحنيفه سره دملگرو راغلو سفيان ثوري ورته را اوچت شواومخي ته ورته راغلو ډيراکرام يې وکړواو يايې پخپل ځای باندې کينولو او ورته مخي ته کيناستلو کله چې خلک لارل نو خپلو ملگروسفيان ثوري ته وويل ډير ناشنا کار دې وکړو هغه وويل په علم کې لوی مقام لري ، که دعلم له وجې ورته نوی ودریدلی ، نو د عمر لو جې به ودریدم ، او که د عمر دو جې نوی ، نو د فقه دو جې نه ودریدم ، که ددې نه نوی ، نو د زياتې تقوی دو جې به ورته ودریدم (مرقات ج ۱ ص ۷۹ تببيض الصحيفه ص ۱۲۷) صاحب عقودالجمان يوولس صفحي صفات مختصه دده ذکر کړی په تفصيل سره مونږ به دهغې ذکر اجمالاً وکړو .

(۱) امام صاحب په داسې زمانه کې پيدا شوی و چې لوی لوی جماعتونه دصحابو موجود وو ، نو دا دهغې اهل قرون نه دی چې نبي کریم ﷺ په خيريت او عدالت باندې گواهي ورکړې ده چې خير الناس قرني ثم الذين يلونهم ثم الذين يلونهم)

(۲) امام ابوحنيفه صاحب تابعي دی بعضې صحابه يې ليدلي دي او اوریدلي يې هم ترينه کړي دي يوجامعت مصنفينو د مناقبو دامام صاحب ويلي دي ، چې امام صاحب داتوصحابه سربو او يوې ښځې نه

اوریدل کړي دي اوبعضو ویلي دي چې اوه سړي یو ښځه و بعضي ویلي دي چې شپږ سړي یو ښځه اوبعضو ویلي دي چې پنځه سړي او یوه ښځه ده اوبعضو زیات خودلي دي اجمالي نومونه دیوڅو په ذکر کړو.

- (۱) حضرت انس بن مالک رضی الله عنه المتوفی ۹۳هـ.
- (۲) حضرت عمرو بن حریث رضی الله عنه المتوفی ۸۵هـ.
- (۳) حضرت عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه المتوفی ۸۷هـ.
- (۴) حضرت واثله بن الاسقع رضی الله عنه المتوفی ۸۵هـ.
- (۵) حضرت ابوطفیل عامر بن واثله رضی الله عنه المتوفی ۱۰۴هـ.
- (۶) حضرت السائب بن یزید رضی الله عنه المتوفی ۹۹هـ.
- (۷) حضرت عبدالله بن بسر رضی الله عنه المتوفی ۹۶هـ.
- (۸) حضرت محمود بن الربیع رضی الله عنه المتوفی ۹۹هـ.
- (۹) اویوه ښځه حضرت عائشة بنت عجرد رضی الله عنها.

او همدارنگه د عبد الله بن انیس او عبد الله بن الحارث بن الجزء الزییدی او جابر بن عبد الله و معقل بن یسار او سائب بن خلاد او محمود بن لیید رضی الله عنهم څخه یې هم اوریدل کړي دي او همدارنگه ذکر شوي دي د مناقبو په کتابونو کې د دوی تفصیلي بیان او دامام صاحب ورسره لیدنه کتنه او اوریدل د دې لپاره رجوع وکړئ د مناقبو کتابوته لکه عقود الجمان ص ۵۰ الی ۶۱ و تبییض الصحیفه ص ۶۱_ ۶۹ او تعلیق په تبییض ته او داسې نور وته.

- (۳) دریم صفت خاصه امام صاحب په زمانه د تابعینو کې مجتهد او مفتی وو.
- (۴) دده نه ډیرو لویو لویو اما مانورو وایتونه کړي دي وروسته به ذکر شي انشاء الله تعالی.
- (۵) امام صاحب د څلور زره شیو خو استاذانو نه چې تابعین وو تحصیل کړی.
- (۶) د ټولو ملگرو او شاگردانو ورسره اتفاق و چې دا اتفاق دیو امام سره هم دده نه وروسته ندی شوی.
- (۷) امام صاحب اول هغه څوک وو چې تدوین د علم فقه یې وکړ او مرتب یې کړو په بابونو باندې اول د طهارت، دویم د صلا، دریم د صوم، څلورم ټول عبادات، بیام معاملات، بیابده یې ختم ول په میراث باندې اول واضع د کتاب الفرائض او د کتاب الشروط دی، بیام امام مالک رحمه الله د موطاء په ترتیب کې دده اتباع وکړه

(۸) دده مذهب زیات خوردی په اقالیمو کې لکه: هند، روم، او بلاد ماوراءالنهر او اکثره ښارونه دعجمو. همدارنگه لکه افغانستان، پاکستان او ترکیه او اکثره هندوستان.

(۹) امام صاحب په خپل ځان خرچ کولو او په اهل علم باندې به یې هم خرچ کولو دخپل کسب نه اود بادشاهانو او خانانو تحفې به یې نه قبلولې.

(۱۰) امام صاحب محبس کې په مظلوم حالت اود زهرو په وجه د سجدې په حالت کې وفات شو.

(۱۱) دده زیات عبادت اوزهداتقوی اوسخا اوزیات جعونه اوشجاعت اواخلاص اوداسې نور داپه طریقه دتواتر سره مشهور دي، داصفات صاحب عقودالجمان دیریه تفصیل سره ذکر کړي. (ص ۱۴۷- تر ۱۵۲)

عمرین حمادبن ابی حنیفه رحمه الله وایې چې د امام صاحب درینمو تاجرو اودده مشهور دوکان ووپه سرای د عمرو بن حریث کې. (سیر اعلام النبلاء ج ۶/ ص ۵۴۱ تهذیب التهذیب ج ۱۰/ ص ۱۱۹)

دامام صاحب صفات کمالیه په تجارت کې

(۱) دغني زړه واله وو اود چانه به یې طمع نه کوله.

(۲) دلولی امانت خاوند وو.

(۳) دیرزیات سماحت اوسخاوت پکې وو.

(۴) دیردینداره اورشتیاو یونکی وو په تجارت کې یعنې په تجارتي امورو کې دحضرت ابوبکر صدیق مشابه وو، بکیرین معروف رحمه الله وایې چې ماهیخ یوسری هم ندی لیدلی زیات خایسته سیرت خاوند دحضرت محمد ﷺ په امت کې دامام ابوحنیفه رحمه الله نه. (عقودالجمان ص ۱۸۹)

دامام صاحب احتیاط قدم په قدم باندې

یوځل په کوفه کې یو چیلی غصب شوې وه امام صاحب رحمه الله پرې خبر شو نو د خلقونه یې تحقیق وکړو چې دچیلی عمر څومره کیدی شي درایو اتفاق په دې باندې شو چې یو چیلی یادپسه عمراوه کالوپورې کیدی شي، نو دچیلو غوښه یې تراوه کالوپورې ونه خوړله.

پدغه زمانه کې هغوی رحمه الله یو فوجي اولیدو چې دچیلی غوښه یې وخوړله اود هغې نمرې یې دکوفې په نهر کې او غورځوله هغوی رحمه الله دماهی د عمر متعلق تپوس اوکړ او د هغې تحقیق یې وکړو درایو اتفاق

په دې باندې وشو چې دماهي عمر يو کال وي نولهدا امام صاحب تريو کاله پورې دماهي غوښه ونه خوړله. (الخيرات الحسان ص ۱۰۰)

امام ابو حنيفه رحمه الله سل خلی الله رب العزة په خوب ليدلی دی

امام ابو حنيفه رحمه الله فرمايي : ما الله رب العزة ﷻ يو کم سل خلې په خوب کې وليدلو ، بيا مې دځان سره دافيصله وکړه ، که مې په سلم ځل باندې وليدلو نوزه به ترينه خامخا داسوال کوم چې دامخلوق به ستا د عذاب تخه په ورځ دقيامت کې په څه باندې بېچ شي ، نو بيا مې په سلم ځل باندې وليدلو سوال مې ترينه وکړو چې يا رب عز جلالک وجل ثناءک وتقدست اسماءک په څه به دامخلوق ستا له عذاب به په ورځ دقيامت بېچ شي الله سبحانه وتعالی وفرمايل : هر څوک چې دالاندي کلمات سحراو ماښام وايي ، نوزما د عذاب به به محفوظ وي. (سبحان الله الابد الابد سبحان الله الواحد الاحد سبحان الله الفرد الصمد سبحان الله رافع السماء بغير عمد سبحان من بسط الارض على ماء جمد سبحان من قسم الرزق ولم ينس احدا سبحان من خلق الارض فاحصاهم عدد سبحان من لم يتخذ زوجة ولا ولدا سبحان الله الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفوا احد) (عقود الجمان ، ص : ۲۸۹)

دامام ابو حنيفه رحمه الله فراست

اسماعيل بن حماد بن ابي حنيفه رحمه الله فرمايي چې زموږ يو ژړنده گري گاونډی وو نهايت متعصب رافضي شيعه وو دهغه سره دوه قچرې وې دتعصب نه يې په يوه قچره باندې ابوبکر نوم کيځودلی وو او په بله باندې عمر اتفاقيو قچريو شپه په لغته باندې ووهلو او سريې پرې وچولو او مړ شو ، امام صاحب چې کله پرې خبر شو هغه وويل تاسو تفتيش او معلومات وکړئ دابه هغه قچرو هلې وي چې ده نوم عمر پرې کيځودلی وو .

هغوی چې معلومات وکړو همغه قچرې وهلی وو . ابن حجر دده وجه دابنودلې ده چې حضرت عمر ؓ مظهر دجلال وو او حضرت ابوبکر صديق ؓ مظهر دجمال وو . (تبييض الصحيفه ص ۱۲۰ سيرة النعمان ص ۸۶).

قال ابن المباک في مدح الامام الاعظم :

لقد زان البلاد ومن عليها
امام المسلمين ابو حنيفه
بآثار وفقه في حديث
كآثر الزبور على الصحيفه

فما فی المشرقین له نظیر ولا بالمغربین ولا بکوفه
رأیت العائبین له سفاهاً خلاف الحق مع حجج ضعیفه
وقال البعض فی مدحه :

ایا جلی نعمان ان حصاکما لتحصى ومانحصى فضائل نعمان
جلائل کتب الفقه طالع تجديها دقائق نعمان شقائق نعمان
قال ابو المؤید موفق بن احمد المکی :

غدا مذهب النعمان خیر المذاهب کذا القمر الوضاح خیر الکواکب
تفقه فی خیر القرون مع التقی فمذهبه لا شک خیر المذاهب

بشارت دقرآن اود حدیث پر امام ابوحنیفه

اودا بشارت دمحمد رسول الله ﷺ لویه اوبنکاره معجزه ده .

(۱) الله تعالی فرمایي : (وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ) سورة جمعه .

توجمه : او الله لیرلی دی محمد ﷺ په مینخ دنوروراتلونکو کې له مؤمنانونه چې ندي رسيدلي دوی هغوی (پخوانیو) ته په فضیلت کې

(۲) دسورة محمد اخري ایه (وَإِنْ تَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ)

توجمه : او که وگرځيدې تاسې له ايمان اوسخانه نوالله پاک به بدل راولي يو قوم بل بې له تاسې ييا به نه وي هغوی پشان دتاسې په اعراض کې دا احکام الهيې ونه . درسول الله ﷺ ځينې چې کله داول ايات په باره کې اوددې دوهم ايات باره کې پوښتنه وشوه چې يارسول الله ﷺ دغه بل قوم به څوک وي نورسول الله ﷺ دسلمان فارسي په اوږه لاس کيخود اووې فرمائیل چې که دين ، وفی روايه ايمان ، اوبل روايه کې ، علم دثرياستوري ته جيگ شي نو یوسړی اوبل روايه کې څه کسه سړي به يې را حاصل کړي يعنې را کوز به يې کړي خود فارس اولاده اوبچې به وي فارس مطلق عجم ته ويل کيدل نوبنکاره خبره ده چې عجم کې دسلمان فارسي نه وروسته دامام صاحب نه زيات عالم اوفقيه بل نشته .

امام مالک رحمہ اللہ مدینہ منورہ کې وو، اجبحی عرب وو. اما شافعی رحمہ اللہ قریش مطلبی عرب دی. امام احمد رحمہ اللہ مکہ مکرمہ کې وو عرب دی، فتعین الامام الاعظم ابي حنیفہ رحمہ اللہ تعالیٰ. (تبیض الصحیفة ۶۰)

تفسیر شبیر احمد عثمانی چې مشهور دی په تفسیر کابلی سره هغه ددې دواړه ایا تولا ندې لیکلی دي چې په زرهاوو علماو ودا ایت دامام صاحب لپاره پیش گوئی کړزولې ده.

حدیث الرسول ﷺ:

در رسول الله ﷺ په ډیرو احادیثو کې تر ثریا ستوری پورې درجل فارس د علمې پرواز ذکر راغلی دی. (بخاري ج ۱۲ ص ۷۲۷ مسلم ج ۲ ص ۳۱۲ ترمذی ص ۱۷۶) او په نورو ډیر احادیثو کې د خیر القرون د خیریت او بهتروالي ذکر دی. [بخاري ج ۱ ص ۳۶۲ / ۵۱۵ / ۹۵۱ / ۹۸۵ مسلم ج ۲ ص ۳۰۸ / ۳۰۹ ترمذی ص ۲۴۲ ص ۵۱۸] نو دواړه قسم احادیث چې سره یوځای کړی نتیجه به یې صرف او صرف امام اعظم ابو حنیفہ رحمہ اللہ شي ځکه هغه درجل فارس چې په خیر القرون کې یې دین مرتب کړی و، صرف او صرف امام صاحب وو او دغه ملازمت د دین حنفي له وجهې د هر خاص او عام په ژبه امام صاحب ته د ابو حنیفہ کنیت او دامام اعظم لقب جاري کړی شو، ځکه چې په یو حدیث کې رسول الله ﷺ همدغه لقب ته اشاره کړې ده رسول الله ﷺ فرمایي: چې (اعظم الناس في الاسلام نصيباً اهل فارس).

یوبل حدیث در رسول الله ﷺ: حدیث مفهوم پداسې ډول دی:

ییشه الله پاک نه او باسې علم دخلکونه لیکن قبض کوي الله پاک علماء (وفات کوي) پس اوچت به شي ددوی سره علم او په خلکو کې به جاهلان مشران پاتې شي او فتوی به ورکوي بغیر د علم نه پس خپله به هم گمراهان وي او نوره هم گمراهان کوي (مسلم ج ۲ ص ۳۴۰)

نو ډیر افسوس دهغه چا په حال چې د قرآن د بشارت مصداق او در رسول الله ﷺ د بشارت مصداق یغني د خیر القرون درجل فارس تقلید پرېږدي او دانگریز د دورې جاهلان خپل مشران گڼي.

خلورم مبحث

دامام ابوحنيفة رحمه الله استاذان:

دامام صاحب دیرزیات استاذان وو اوزیادت دمشائخ دلالت کوی په زیادت فهم دانسان باندې حکه دهرشیخ نه جدا جدا فوائد حاصل شي نو انسان ته الله مکمل دفهم لارې پرانخي او دهرعالم سره خپل فوائد علمیه دي چې هغه خپلو شاگردانو ته بیان کوي، نو دغه رنگه امام ابوحنيفة رحمه الله دیو مرجع نه علم نه ووزده کړې بلکه په مختلفو علماوو نه یې زده کړه کړې وه چې په هغې کې محدثین هم وو او بعض فقهاوو او بعض اهل بیت وو، بعضو علماوو په خپلو کتابونو کې لیکلي دي چې امام صاحب داهل بیت علماوو دمجالسونه استفاده کړیده او داهل بیتو سره یې زیاته مینه او محبت کولو. (الفقه الحنفية وادلته ج ۱ ص ۱۸) او بعضې کتابونو کې دده داستاذانو شمیر خلورزره لیکلی دی. (عقود الجمان ص: ۶۲ تبیيض الصحیفة ص: ۷۱).

حافظ ابن حجر الهیثمی په الغیرات الحسان کې لیکلي دي چې دده استاذان دیردي پدې مختصر کتاب کې ذکر نه کيږي او ابو حفص وایي چې دده مشائخ خلورزره وو او بعضې وایي چې داخلورزره شیخ صرف تابعین وو (التعلیق علی تبیيض الصحیفة ص ۷۰) او په عقود الجمان کې خلورم فصل کې دحروف هجا په ترتیب د امام صاحب استاذان یې ددرې سونه زیات ذکر کړی دی ماچې حساب کړل غالبادري سواو دوه ویشته وه (۳۲۲) او ابتدايې په محمدنامې استاذ باندې کړیده لوجه دتبرک ته د حضرت محمد ﷺ په نوم باندې. (عقود الجمان ص ۶۲ مطبعة مکتبه نعمانیة محله جنگي پشاور او حافظ ذهبی په سیر اعلام النبلاء ج ۷ ص ۶۳۳).

اوپه تذکرة الحفاظ کې ج ۱ ص ۲۰۷ دامام صاحب ددیرو استاذانو تذکره شویده او خطیب بغداد لیکلي چې یو ځل امام ابوحنيفة رحمه الله د ابو جعفر منصور خواته راغی او د هغه سره عیسی بن موسی هم پدغه محل کې ناست وو چې داهم لوی عالم وه او هغه دامام صاحب تعارف وکړو منصور ته چې په دنیا کې داپدې زمانه کې ددنیا لوی عالم دی نو منصور امام صاحب ته وایي چې تادچانه زده کړه کړې ده نو امام صاحب ورته وویل چې د حضرت عمر بن الخطاب ؓ د شاگردانو نه او د حضرت علي کرم الله وجهه د شاگردانو نه او د حضرت عبدالله بن مسعود ؓ د شاگردانو نه او د حضرت عبدالله بن عباس ؓ د شاگردانو نه او د حضرت ابن عباس ؓ په دور کې

په مخ دځمکه باندې دده نه زیات لوی عالم نه و، نو منصور امام صاحب ته وویل خوشحالی ده خوشحالی ده، یقیناً تامضبوط کړی دی په علم کې خپل نفس چې ستاڅنګه خوښه شوی ده. (تاریخ بغداد ۱۷۹د صفحې نه تر ۱۸۳ پورې تبیض الصحیفه ۷۰)

او امام جلال الدین سیوطي رحمه الله په تبیض الصحیفه کې د اویا (۷۰) صفحې نه تر شپږ اتیا صفحې پورې دده استاذان ذکر کړي چې داتیا ۸۰ پورته دی او ددوی پوره حالات او تذکره محمد عاشق الهي په تعلین علی تبیض الصحیفه باندې کړی دی.

دلته د ټولو ذکر نه کيږي خو صرف یو استاذ به یې ذکر کړو مشت نمونه خروار حماد بن ابي سلیمان رحمه الله تعالی او داپه مسلم الاشعري الکوفي الفقيه سره مشهور وو ده دانس اوزید بن وهب او سعید بن مسیب او سعید بن جبیر او عکرمه او ابي وائل او ابراهیم النخعي وغيرهم رحمهم الله نه اکثره روایاتو نه نقل کوي او دده نه نور ائمه لکه شعبه او حماد بن سلمه معمر بن کدام هشام الدستوايي او ابو حنیفه حکم بن عتیبه اعمش مغیره او داسې نور رحمهم الله تعالی نقل کوي، امام عجلې رحمه الله وایې دادکوفي او سیدونکې وواو ثقه وواو د ابراهیم النخعي په شاگردانو کې ډیر سوه و. (التهذیب ج ۳ ص ۱۶) او دده په باره کې علما وایې چې د ډیر سخی او ډیر مالداره و، په رمضان المبارک کې به یې هر ماښام پنځه سوه (۵۰۰) کسانو ته افطار یغني روژماتي ورکولو، شعبه رحمه الله وایې د ډیر ریښتني وو او امام ابو حنیفه رحمه الله اتلس (۱۸) کاله دده سره شاگردي کړې وه او هغه ورلره د فراغت سند ورکړی وو. (شذرات الذهب ج ۱ ص ۱۵۷ تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۲۳).

پنځم مبحث

دامام صاحب شاگردان:

دامام صاحب نه گڼ شمیر محدثینو او فقهاء استفاده کړې ده مشهور عالم دین امام مزی رحمه الله په تهذیب الکمال کې دده اویا (۷۰) شاگردانو تذکره کړې ده او علامه محمد بن یوسف الصالحی په خپل کتاب عقود الجمان پنځم باب کې وایې پنځم باب دی په بیان د بعض هغه خلقو کې چې دامام صاحب نه یې حدیث او فقه زده کړې ده نو هغه دا لاندې ذکر شوو ښارونو کې دي.

مکه، مدینه، دمشق، بصره، واسط، موصل، جزیره، رقه، رمله، مصر، یمن، یمامة، بحرین، بغداد، اهواز، نصیبین، کرمان، اصبهان، حلوان، همدان، نهاوند، الری، قومن، دامغان، طبرستان، جرجان، نسا، مرو، بخاری، سمرقند، هرات، قهستان، خوارزم، سجستان، مدائن، مصیصه، حص، کسر صفانیان، ترمذ، بلخ، قوهستان و داسی نور اسلامي ممالک. دده داشگردانو شمار یخی متعزدي چې ټول ذکر کړی شي. (عقود الجمان ص ۸۲) اوبه عقود الجمان کې دیوا تیا صفحي نه تر یو سل درې دیرشت (۱۳۳) صفحي پورې تقریبانه سواو شل (۹۲۰) شاگردانو نومونه یې ذکر شوي دي.

او حافظ مزى په تهذيب الكمال کې دده د شپږنوی (۹۶) شاگردانو نومونه ذکر کړي دي او ملا علي القاري په کتاب مناقب الامام ابي حنيفة کې د دوی تقریباً یو سلو پنځوس (۱۵۰) نومونه ذکر کړي دي او علامه کوردي دده شاگردان اوه سوه او اتيا ذکر کړيدي. (عقود الجواهر المنيفة ص ۵۵۶)

او جلال الدين السيوطي صاحب دده د شاگردانو نومونه ذکر کړي پخپل کتاب تبيين الصحيفة کې د (۸۷) اوه اتيا صفحي نه تر یو سل اولس (۱۱۰) صفحي پورې نوکه څوک د هر یو جزې تفصیلاتو خواهلر لري باید دغه کتابونه ملحوظ کړي او دوی ته رجوع وکړي خاص بیاتعلیق د محمد عاشق الهي علي تبيين الصحيفة ته.

دامام بخاري رحمه الله شیوخ و استادان په احناف کې چې دامام صاحب شاگردان یا د شاگردانو شاگردان دي او دامام ابو حنيفة رحمه الله د فقهی دشوراقوی غړي وو چې یو مسئله به دغه مجلس دشوراته راغله نو دلته به میاشت یا زیات وخت مطرح کیدله او دلائل به پرې قائم کیدل یا د قبولیت عند الكل نه پس به دامام ابو یوسف رحمه الله په اصول کې ثبت کوله دهغوی دیو خواجمالي نومونه په لاندې ډول دي.

(۱) الامام الجلیل عبد الله بن مبارک رحمه الله تعالی.

(۲) الامام الجلیل یحیی بن سعید القطان رحمه الله یحیی بن معین رحمه الله وایې چې یحیی القطان به دامام صاحب په قول فتوی ورکوله اسحاق بن ابراهیم رحمه الله وایې مایحیی القطان لیدلی وو، چې د مازیگر لمونځ به یې وکړو نو د مسجد د مناري په ښځ کې به یې تکیه وکړه او علی بن المدینی او احمد بن حنبل او یحیی بن معین رحمهم الله او داسې نور یو دده نه د حدیثو پوښتنې کولې او دوی به په پښو باندې دده مخي ته ولاړوه او دده د تعظیم او هیبت نه به نشو کیناستلی.

- (۳) الامام الزاهد فضیل بن عیاض دامام اعظم شاگرد دامام الشافعی استاذ بخاری او مسلم شیخ دی .
- (۴) وکیع بن الجراح رحمه الله دامام اعظم صاحب رحمه الله فقهی مجلس غری دامام شافعی رحمه الله خاص استاذ او دامام صاحب رحمه الله په قول به یی فتوی ورکوله .
- (۵) جریر بن عبد الحمید بن قرط رحمه الله دامام صاحب رحمه الله شاگرد او دروایة الستة شیخ دی .
- (۶) یحیی بن اکثم رحمه الله شیخ البخاری .
- (۷) یحی بن صالح الوحاظی رحمه الله دامام محمد او امام مالک رحمهما الله هم شاگرد دی شیخ البخاری .
- (۸) یوسف بن بهلول رحمه الله شیخ البخاری .
- (۹) عبد الله بن داود الخریبی او ابراهیم بن طهمان رحمهما الله دواړه دروایة الستة شیوخ دی .
- (۱۰) حسن بن صالح رحمه الله استاذ البخاری و مسلم
- (۱۱) حفص بن غیاث ته د به امام صاحب ویل چې زما د زړه خوشالوونکیه او د غم لرې کوونکیه .
- (۱۲) داود بن رشید رحمه الله شیخ البخاری .
- (۱۳) زهیر بن معاویة رحمه الله شاگرد دامام صاحب او دروایة الستة شیخ او استاذ .
- (۱۴) محمد بن فضیل او مغیره بن مقسم رحمهما الله دروایة الستة استاذان او شیوخ دي .
- (۱۵) یزید بن هارون رحمه الله شیخ او استاذ دروایة الستة دی .
- (۱۶) زائدة بن قدامة رحمه الله شیخ د بخاری او مسلم .
- (۱۷) زکریا بن ابی زائدة رحمه الله استاذ د بخاری او دده ځوی یحی دامام صاحب د تدوین د شعبه دیرش (۳۰) کاله کاتب وه
- (۱۸) معلی بن منصور رحمه الله شیخ او استاذ د بخاری .
- (۱۹) نعیم بن حماد رحمه الله دامام اعظم شاگرد .
- (۲۰) ابو عاصم ضحاک بن مخلد رحمه الله مشهور په نبیل باندې وه
- (۲۱) مکي بن ابراهیم البلخی رحمه الله استاذ البخاری . دامام اعظم رحمه الله شاگرد .

(۲۲) محمد بن عبد الله المشني الانصاري رحمه الله شيخ البخاري دامام زفر اوابي يوسف شاگرد. (تبييض الصحيفة ص ۱۱۷) دا اخري درې هغه شاگردان دامام صاحب دي چې امام بخاري كوم فخر اعزاز او امتياز دروايات ثلاثيات حاصل كړي هغه يې ددوی نه حاصل كړي

دا ابو عاصم نه يې شپږ ثلاثيات روايت كړي. پنځم، اتم، نهم، پنځلسم، اتلسم، يوېشتم. او دمكې بن ابراهيم نه يې يوولس ثلاثيات روايت كړي څلور اولني شپږم، اوم، يولسم، دولسم، څوارلسم، اولسم، نولسم. او دمحمد الانصاري نه يې درې ثلاثيات دي لسم، شپاړسم، شلم، او دوه پاتې شوي دي لسم يې دعصام بن خالد الحمصي روايت دی او دوه ويشتم يې دخالد بن يحيى الكوفي روايت دی. (تعليق علي تببيض الصحيفة ص ۱۱۱)

اول تدوين د علم الشريعت په ترتيب دا ابواب امام صاحب كړي د صحابه وو اعتماد وو په خپلو قوي حافظو باندې نو هغوی تدوين ته ضرورت نوو او امام صاحب د تدوين د شعبي لپاره څلويښت كسان مقرر كړي وو چې مشران پكې امام ابو يوسف او زفر او داود الطائي او اسد بن عمرو او يوسف بن خالد السمتي او يحيى بن زكريا وه. (تبييض الصحيفة ص ۱۳۸/ او ۱۰۸)

داود بن رشيد وايي كه دامام صاحب يو شاگرد هم نوايي بغير دامام ابو يوسف نه نو هم دده لپاره په ټول مخلوق د فخر لپاره همداكافي وو حسن التقاضي ص ۱۵ تببيض الصحيفة ص ۱۰۸) دا ځكه چې امام ابو يوسف د يرزيات قابل عالم فقيه وه زيات مناقب لري امام احمد بن حنبل رحمه الله وايي ما ابتدايي زدكړه د حديثو دده نه شروع كړه او امام احمد دامام ابو يوسف او محمد رحمهم الله نه درې قاطر (دفترونه) ليكلي وه او امام ابو يوسف اولنی هغه شخصيت دی چې په اسلام كې په قاضي القضاة ملقب او مدعو شو. تببيض الصحيفة ص ۱۰۸).

شپږم مبحث

امام اعظم ابو حنيفة رحمه الله او علم الحديث:

بعضي حاسدينو او معاندينو د غلط فهمۍ او يا د تعصب په بنا باندې په امام صاحب باندې د قلت روايت او قلت عرييت او ارجائيت الزمات لگولي دي دامام صاحب هر قسم تعديل او توثيق اظهر من الشمس دی

نود بعضو محدثینو جرحي یا مبهمي دي اویا دوی خپله متعصب او متشدد او متعنت دي ددوی جرحه هیڅکله معتبره او مسموع نده. (کذا في الرفع والتكميل في الجرح والتعديل لمولنا محمد عبد الحي اللكنوی)

د صحابه وواو تابعینو په زمانه کې کوفه د علم حدیث او علم فقه تر ټولو لوی مرکز وود اښار حضرت علي عليه السلام بادرې وواو خرنګه چې دادنو و مسلمانانو مسکن وو، له دې وجهې نه یې د تعلیم او تربیت طرفته خاصه توجه کړې وه په دې مرکز کې زیات صحابه او سیدل حضرت عمر رضي الله عنه خلافت په دوره کې پکې څلورنست صحابه او تابعین د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه په شمول وسیدل. (تاریخ طبری ج ۱۴ ص ۴۱۱)

ییا وروسته نهه نوي بدري صحابه او درې سوه لس د بیعة الرضوان و الا صحابه هلته اباد شول (الفتوح الاسلامیه ج ۱ ص ۸۳ تاریخ ابن الاثیر ج ۲ ص ۱۷۴). وروسته نور هم زیات شو مؤرخ عجلې فرمایې چې کوفه کې یوزرو پنځوس صحابه او سیدل. (فتح القدیر ج ۱۴ ص ۷۲)

حضرت عمر رضي الله عنه په خپله دوره د خلافت کې د تعلیم لپاره حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه وولېرلې وواو ییایې اهل کوفه ووتنه و فرمایل (اثر کم بعبد الله علي نفسي) رسول الله ﷺ د قران په پوهانو کې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه اول نمبر شمار کړی دی. (بخاري ج ۱ ص ۵۳۱) (مسلم ج ۱۲ ص ۲۹۳)

بل ځای کې فرمایې چې زه دخپل امت لپاره هغه څه خوښوم چې ابن ام عبد (عبد الله بن مسعود رضي الله عنه) یې ورته خوښوي او هغه څه ورته بد گڼم چې... الله بن مسعود رضي الله عنه یې ورته بد گڼي. (مجمع الزوائد ج ۲ ص ۲۹۰).

بل ځای کې فرمایې چې د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه عهد مضبوط ونیسې. (ترمذي ج ۲ ص ۲۲۱) الناطق بالحق والصواب حضرت عمر رضي الله عنه فرمایې چې عبد الله بن مسعود رضي الله عنه د علم کامله خزانه ده (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۴)

حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه تراخر عمر پورې په کوفه کې اوسیدو او دغه ښار یې د علم حدیث او علم فقه نه معمور او اباد کړی وو کله چې باب مدینه العلم خلیفه راښه حضرت علي رضي الله عنه کوفې ته تشریف راوړو نو د یې و فرمایل الله جل جلاله دې په عبد الله بن مسعود رضي الله عنه رحمتونه نازل کړي چې د اښار یې د علم نه ډک کړو. (مقدمة نصب الراية ص ۳۰) او ییایې و فرمایل چې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه او دده ملګري د کوفې چراغونه دي. (مناقب موفق ج ۲ ص ۱۴۰)

حضرت علي ؑ چې كله كوفي ته تشریف راوړو نو نور یې هم روڼو زيات شو حضرت مسروق بن اجدع فرمايې چې څه په صحابه وو کې وگرزیدم (فوجدت علمهم ينتهي الي سنة) نو د ټولو صحابه وو علم پدغه شپږو صحابه وو کې را جمع شوي وو.

(۱) حضرت علي ؑ .

(۲) حضرت عبدالله ابن مسعود ؓ .

(۳) حضرت عمر بن الخطاب ؓ .

(۴) حضرت زید بن ثابت ؓ .

(۵) حضرت ابوالدرداء ؓ .

(۶) حضرت ابي بن کعب ؓ .

(ثم نظرت فوجوت علمهم ينتهي الي اثنين علي ؑ، وعبدالله ؓ) بيا مې نظرو کړو پس معلوم مې کړو علم ددوی چې را جمع شوی ووپه حضرت علي او حضرت عبدالله ابن مسعود رضی الله عنهم کې . (طبقات ابن سعد ج ۲ ص ۵۲)

نو د صحابه وو د علم خلاصه په حضرت علي ؑ او حضرت عبدالله بن مسعود ؓ کې جمع شوی وو او دا دواړه د علم غرونه په کوفه کې اوسیدل او هر کلي کې د علم حدیث مدرسه وه علامه ابو محمد الرمهر مزی رحمه الله په (المحدث الفاضل) کې دانس بن سیرین مقوله نقل کړیده چې (اتيت الكوفة فوجدت بها اربعة الاف يطلبون الحديث واربعة مائة قد فقهوا) یعنې کوفه کې می څلور زره د علم حدیث طالبان او څلور سوه فقهاء ولیدل .

علامه تاج الدین سبکی په (طبقات الشافعية الكبرى) کې د حافظ ابو بکر بن داود قول را نقلوي چې زه کوفي ته ورسیدم او زما سره یو درهم ووماپه هغې سره دیرش مده لویا واخستل مابه دورځي یو مدلولیا خوړل او د حضرت اشبح نه به مې یو زرا حدیث لیکل تردې چې په یوه میاشت کې مې دیرش زره احادیث و لیکل) نو چې په کوم ښار کې په یوه میاشت کې دیو استاذ نه صرف یو شاگرد دریرش زره احادیث لیکي ددې ښار د علم اندازه به څومره وي یواځې د بخاري رحمه الله درې سوه استاذان د کوفي و نو امام اعظم ابو حنیفه رحمه الله په همدې کوفه کې پیدا شو او همدلته یې تربیت وشو او همدې کوفي د شیو خونه یې علم حاصل کړو .

اول اعتراض: دقلت روايت حديث چې ابن خلدون وبعض الناس نه نقل کړی چې امام صاحب ته ټول اولس ۱۷ حديث يادوه او ابن عدی په الکامل کې ليکلي چې درې سو حديث ترې نه نقل دي او بعضې وايي پنځه سوه ۵۰۰، او بعضې وايي چې اوسه ۷۰۰،

او بعضې وايي شپږ سوه شپږ شپيته او بعضې وايي يونيم سل (۱۵۰) ترينه نقل شوي دي.

اول جواب معنی: دا خبره اتهايې بي بناده اقتراذه هيڅ اصل او حقيقت نلري په علم حديث کې دامام صاحب جلالت قدر يو مسلم او ناقابل انکار حقيقت دی ځکه امام صاحب بالاتفاق مجتهد دی او د مجتهد په شروطو کې لازمي شرط دادی چې مجتهد لره به کامل بصيرت او پوهه او عبور تام په شپږواشياء کې حاصل وي. قران، حديث، اثار، تاريخ، لغت، قياس.

که چيرته امام صاحب کامل العلم في الحديث نوی نو څرنگه مجتهد شو سره د دې چې دده په علم بالحديث باندې لويو لويو علماء اعترافونه کړي دي د مکي ابن ابراهيم دامام صاحب شاگرد مخکې تذکره شوې ده دا امام بخاري قابل فخر استاذ دامام صاحب په باره کې داسې وايي (ان أبو حنيفة كان اماماً).

حضرت امام ابو داود رحمه الله فرمايي (كان أبو حنيفة أعلم أهل زمانه) او دا ظاهره ده چې په دغه زمانه کې د علم اطلاق په علم حديث او علم فقه باندې کيدلو (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۶۰)

مشهور محدث يزيد بن هارون رحمه الله فرمايي (ادركت الفالغ) مازر شيوخ وليدل او احاديث مي ترينه وليکل ليکن دامام صاحب نه مي لوی فقيه اولوی پرهيزگار اولوی عالم ونه ليدلو. (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۹۵).

ديحي بن نصر رحمه الله ويناده چې زه يو ځل دامام صاحب ملاقات ته ورغلم، کمره يې د کتابونو نه ډکه وه ما وويل دا څه دي هغه جواب راکړ چې دا حديثو کتابونه دي. (عقود الجواهر المنيفة للعلامة زبيري)

شيخ محدث عبد الحق الدهلوي ليکلي په شرح سفر السعادت کې چې امام صاحب سره زيات صندوقونه وو چې په هغې کې دا حديثو مسموعو و ذخيره محفوظه وه دامام حسن بن زياد بيان دی چې امام صاحب څلور زره احاديث روايت کړي دوه زره يې د حمدانه او دوه زره يې دنورو مشايخ نه روايت کړي دي. (موفق بن احمد المكي ج ۱ ص ۹۶).

امام ابویوسف ددرې لاکه احادیث حافظ وو او پنځوس زره دهغه یواځې موضوعي احادیث یادوه نودده شیخ امام ابو حنیفه رحمه الله په په حدیثو کې کوم مقام او قدروي، وکیع بن جراح رحمه الله دامام ابو حنیفه رحمه الله څخه نهه سوه (۹۰۰) احادیث روایت کړي دي. (درس ترمذی ج ۱ ص ۹۵)

د تاریخ او سیر په کتابونو کې دامام صاحب د سړی زیاتي حیرانوونکې واقعات شته یوبه یې ذکر کړو ابو عبد الله الصیمري روایت دی چې عبد الله بن عمر ويلي چې مونږ دامام اعمش سره ناست وو دیوڅو مسائلو پوښتنه ترې وشوه امام اعمش ابو حنیفه رحمه الله ته وویل چې دغه مسائلو کې ته څه وایې هغه جوابونه ورکړل امام اعمش رحمه الله ورته وویل چې دغه جوابونه دي دکوم مخایه کړل؟

امام صاحب وفرمایل (انت حدثتنا عن ابي صالح عن ابي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ بكذا وانت حدثتنا عن فلان الصحابي عن رسول الله ﷺ بكذا) اوداسې یوڅو احادیث یې پدغه طریقه ذکر کړل.

امام اعمش رحمه الله ورته وویل بس کافي دی درته مادرت په سلو ورځو کې بیان کړي وو او تپه یو ساعه کې دغه ټول بیان کړه ییایې وفرمایل چې ای دقهاو و ټولیه تاسو طیبیان او متخصصین یې او مونږ دوا فروشان یو، اوته یو داسې سړی یې چې تانیکو کړې ده په دواړو باندې هم طیب یعنی فقیه یې او هم دوا فروش یعنی محدث یې. (عقود الجمان ص ۲۵۷) اوددې نه علاوه مخکې ذکر شو چې دامام صاحب څلور زره استاذان وو نو چې دهر استاذ څخه یې یو یو حدیث زده کړی وي هم څلور زره احادیث شوو سره ددینه چې هغه وخت حفاظ حدیث هم زیات وه.

او وروسته پکې کمبوت راغلی اودامام بخاري زراستازان دي او احادیث ورته شپږ لاکه یادوه چې ده ترینه دصحيح بخاري احادیث تالیف کړي دي او په دغه وخت کې حفاظ حدیث کم پیدا کیدل او امام بخاري دامام صاحب دشاگردانو شاگرد دی نو هر انسان باید دخپل معنوي پیغمبر نه چې عقل دی پوښتنه وکړي چې دامام صاحب به څولاکه احادیث یادوو.

ابن کرامه وایې چې مونږ د وکیع بن الجراح سره یوه ورځ وو یو سړی وویل امام ابو حنیفه رحمه الله خطا شوی حضرت وکیع رحمه الله وویل ابو حنیفه څرنکه په خطا کې قادر شو پداسې حال کې چې دامام ابویوسف او امام زفر او امام محمد غوندې خلک ورسره دي په قیاس او اجتهاد کې او دیحی بن زکریا او حفص بن غیاث او جبان ومندل دواړه دعلی ځامن داسې خلق ورسره دي په حفظ الحدیث او معرفه الحدیث کې.

اود قاسم بن معن بن عبد الرحمن بن مسعود غوندي کسان ورسره دی په معرفه د عریست اولغت کې اود داود بن نصیر الطایي او فضل بن عیاض غوندي کسان ورسره دی په زهد او تقوی کې، نو چا سره چې داسې شاگردان او اهل مجلس وي، نو څنگه خطا، کیږي که چیرته خطا شوی وي نو دوی به بیرته حق او صواب ته واپس کړی وي.

یساو کیع وویل هر څوک چې دامام صاحب په حق کې داسې وینا کوي هغه به پشان د ځناو وروي بلکې دهغوی نه به هم زیات بې لارې او گمراه وي. (عقود الجمان ص ۱۵۱)

امام صاحب ویلي دي چې ما پنځه حدیث د پنځه لاکه حدیثونه راجعه کړيدي: (قال الامام والتاسع عشان تعمل بخمسة احاديث جمعتهما من خمسة مائة الف حديث .

(الف) انما الاعمال بالنيات وانما لكل امرء ما نوي .

(ب) ومن حسن اسلام المرء تركه ما لا يعنيه .

(ج) لا يؤمن احدكم حتي يحب ل اخيه ما يحب لنفسه .

(د) ان الحلال بين وان الحرام بين وبينهما مشتبهات لا يعلمهن كثير من الناس فمن اتق الشبهات استبرأ لدينه وعرضه ومن وقع في المشبهات وقع في الحرام كراع يرعي حول الحمي يوشك ان يقع فيه الاوان لكل ملك حمي الاوان حمي الله محارمه الاوان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله وهي القلب .

(ه) المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده. (وصايا امام اعظم ص ۶۵) د پښتو ترجمه کې ص: ۴۲ ده، نو دامام صاحب په صداقت او رشتياوالي باندې ټوله دنيا موافقه ده نو چې پنځه لاکه په پنځو کې جمعه کوي خو پنځه لاکه به ورته خامخا يادوو طحاوي روايت کړی دامام ابو يوسف نه چې امام ابو حنيفه به فرمايل (لا ينبغي لرجل ان يحدث الا بما حفظ يوم سمعه الي يوم يحدث به او امام ابو يوسف ویلي: په هر شي کې چې کله ما دامام ابو حنيفه رحمه الله څخه مخالفت کړی دی، بيا وروسته د دیر سوچ او فکر او تدبر نه ماته ثابته شوې چې دهغه قول او فعل په آخره کې دنجاة لويه ذريعه ده او هر کله چې به ما يو حدیث طرف ته توجه او ميلان وکړو نو دامام صاحب بصيرت فی الحديث الصحيح به زمانه زیات وو. (عقود الجمان ص ۱۵۶)

او که دغه مخکې اعتراض د قلت روايت الحديث تسليم کړو نو بيا دامام صاحب قلت روايت د څو وجوهو

نه وو چې لږ وروسته به يې بيان کړو بعضې جاهلان داهم وايي چې دامام صاحب خنډه په صحاح سته وو کي روايت نشته واقعيت چې په صحاح سته وو کي يواځې دامام ابو حنيفه نه نه بلکه دامام شافعي نه هم کوم حديث روايت شوی نه دی بلکه دامام احمد بن حنبل نه چې دامام بخاري خاص استاذ دی دهغه احاديث هم په بخاري کې درې ځايه راغلي دي او دامام مالک نه هم يو څو ځايه راغلي دي نو ددې وجه دانه ده چې معاذ الله دغه حضرات په علم حديث کې کمزوري وو بلکه ددې څو وجهې دي .

اوله وجه داده : چې دوی فقهاء وو او د هغوی اصل مشغله د احکامو او مسائلو استنباط او بيانول وو لکه څرنگه چې لوی لوی صحابه کرام لکه خلفاء راشدین مشغول وو په عمل باندې دروايت کولو نه نو دا بوبکر صديق رضي الله عنه نه (۱۴۲) حديث روايت دي او د حضرت عمر رضي الله عنه غالباً (۵۳۹) دي او د حضرت عثمان رضي الله عنه نه (۱۴۶) دي او د حضرت علي رضي الله عنه (۵۸۶) او د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه (۸۴۸) او د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه (۵۳۷۴) پنځه زره درې سوه څلور او يادي نو ددې نه خودانه لازم يږي چې د حضرت ابو هريره رضي الله عنه او ابن مسعود رضي الله عنه رتبه به په خلفاء راشدینو باندې اوچته وي .

دوهمه وجه داده : چې دغه حضرات امامان مجتهدین وو او د هغوی په سلهاوو شاگردان او متبعين موجود وو لهدا اصحاب د صحاح سته ښه په دې باندې پوهيدل چې د هغوی علوم به د هغوی د شاگردانو په ذريعه محفوظ پاتې شي چنانچه هغوی دهغو استاذانو حضراتو د علومو حفاظت وکړو چې د هغوی د ضائع کيدو اندېښنه وه .

درېمه وجه داده : شدت شرائط يعني امام ابو حنيفه رحمه الله په روايت حديث کې ډير زيات محتاط وو دهغه شرائط د صحت الحديث او د تحمل او روايت الحديث ډير زيات سخت او قوي وه لکه د يحيى بن معين قول دی کان ابو حنيفه لا يحدث الا بما حفظ اي من يوم سمع الي يوم يحدث او عبد الوهاب شعراني فرمايې چې دامام صاحب چې کوم حديث نه استدلال کوي دهغه لپاره يې دا شرط لگولی چې په خیار او اتقياء تابعينو کې به يو جماعت د حضراتو صحابه وونه مسلسل نقل کړی وي او په سند کې به يې متهم بالکذب نوي . (الميزان الکبری ج ۱ ص ۶۲).

څلورمه وجه حديث مرفوع بصورت مسئله فقهية : يعني بعض مرتبه محدثين بنظر احتياط حديث مرفوع په ځای ددې چې نبي کریم صلی الله علیه و آله منسوب کړی خپل قول يې وگرځوي د فقهي مسئلي په طور يې بيان

کړی ددې لپاره که په دغه نقل الروات کې څه خلل وي چې نبی کریم ﷺ ته منسوب نشي نو امام صاحب د ا طریقې اختیار کړی نو د امام صاحب چونکه مشغله روایت حدیث نه بلکه استنباط احکام وه نو دده زیاتره روایات په حیثیت حدیث ندی باقی بلکې په حیثیت د مسائل فقیه باقی دی

او مخکې د ابن خلدون اعتراض د ا هسې یو بیکاره سپین دروغ دی په اصل کې ابن خلدون د امام اعظم رحمه الله څخه دومره لری دی چې هغه ته د حقیقت حال علم نه وو شوی حقیقت خودادی کوم چې علامه زاهد الکوثري د شروط الائمة الخمسة للحازمي په حاشیه کې په (۵۰ صفحه کې کړی دی چې په حقیقت کې د امام ابو حنیفه مروج احادیث هم پداسې اولسو دفترنو کې دي په کومو کې چې ترتولو وړوکی دفتر هم د سنن شافعي بروایت الطحاوي او مسند شافعي بروایت ابی العباس الاصم څخه لوی دی حال دا چې د امام شافعي دا حدیثو معیار په هم د غود وارو کتابونو باندې دی او د امام صاحب دیو شاگرد قول دی چې د امام صاحب په تصانیفو کې او یا زره (۷۰۰۰۰) احادیث موندل کیږي (درس ترمذی ج ۱ ص ۹۸)

اشرف علي تهانوي صاحب د مذکور اعتراض په حق کې داسې وینا کړې ده چې زه خپلو دوستانو ته وایم چې تاسو د ابن خلدون یا د ابن خلکان د دې قول تردید ولی کوي د دینه خو څومړی د امام صاحب منقبت او عزت معلوم یې نه نقصان ځکه چې د امام صاحب مجتهد کیدل خو ټولو ته مسلم دی د دینه څوک انکار نکوي؟ او انکار ځنګه کیدی شي؟ ځکه چې په هرباب او هر مسئله کې د امام صاحب اقوال شته، او مخالفین یې هم اکثر اختلاف ذکر کوي، د دینه معلومه شوه چې مخالفین اگر چې امام صاحب محدث نه مني خو مجتهد یې مني، ددې نه علاوه په صراحت سره د امام شافعي وغیره امامانو وارانود ابو حنیفه د مجتهد اوقیه کیدلو اقرار کړی دی، او نه صرف د مجتهد کیدلو بلکه ټول فقها په فقه کې اولاد ابو حنیفه کیدل مني، نو چې د ابو مقدمه واخستلی شي او دې سره بله مقدمه دا ولگولی شي چې امام صاحب ته ټول اولس حدیث رسیدلي وو او س چې دواړه مقدمي یو ځای کړی نو د دینه دا نتیجه راوړو چې د امام صاحب پوهه دومره او چته وه چې هغوی صرف د اولس احادیثو نه دومره مسائل راوویستل چې نوروا امامانو دلکھونو احادیثو څخه نه دي را ایستلي نو معلومه شوه چې هغه ډیر لوی مجتهد وو نو زمونږ ملګري احناف د ابن خلدون نه هسې خفه کیږي پدې باندې خو هغه د امام صاحب دومره لویه مدحه کړی ده چې دهغې څه حدنشته دی.

خير داخو يو لطيفه وه ددي قول د غلط كيدلو خو په خپله ټول محدثين هم اقرار كوي خودې كې شك نشته دې په درایت كې دوی په درجه كې دومره اوچت دی چې كه انصاف سره اوكتلی شي نو داسې معلومېږي چې حدیث او قران خوتولو او ویلو او ویلو ستلو خو په پرې احناف شول . (اشرف الجواب دویمه حصه ص ۱۸۳ / ۱۸۴ مطبوعه مکتبه فاروقیه پشاور)

اخری وینا دا چې كه چیرته امام ابو حنیفه رحمه الله عالم بالحدیث نوی او صاحب د فقه غیر ما خود من الكتاب والسنة وي نو الامام الجلیل یحی بن معین امام الجرح والتعديل من غلات الحنفية به د امام صاحب تقلید نكولو چې دده په حق كې امام احمد بن حنبل وایي چې كوم حدیث چې یحی بن معین ته نوو معلوم هغه حدیث ندی او نه ثابت دی

علامه عجلي وایي : چې غیر د یحیی بن معین رحمه الله نه زیات عارف بالحدیث الله پاک هیڅوك نه دي ندې پیدا کړی . (تعليق علي تبیيض الصحیفة ص ۱۱۰)

اعتراض د قلة عربیت قاضي ابن خلکان په وفيات الاعیان كې د امام صاحب په حق كې داسې كړی دی چې (ولم يكن يعاب بشي سوى قلة العربية) .

جواب : د دې ترديد خپله ابن خلکان كړی هغه ویلی د دې اعتراض بنیاد صرف یوه واقعده چې یو ځل امام صاحب مسجد حرام كې تشریف فرما شو هلته یو مشهور نحوی ابو عمرو ابن العلاء المازني البصري القاری داپوښتنه ترې وکړه كه چیرته یو سړی بل په تیگه (كانري) باندې وولی او مرشي نو قصاص پرې شته ؟

امام صاحب ورته وویل قصاص پرې نشته (ولورماه بابا قبيس) په ځای د (بابي قبيس) نو دغه نحوی دا خبره مشهوره کړه چې امام صاحب عربیت كې مهارت نه لري لیکن دا اعتراض بي ځایه دی ځكه چې بعضي قبائل د عربو او كوفین د اسماسته مكبره اعراب په درې واړو حالاتو كې په الف وایي نو د امام صاحب عربیت ډیر قوي وو دغې لغات نه هغه نحوی نوو خبر . د دې تائید په یو شعر د مشهور شاعر كې داسې دی :

ان اباها و ابا اباها قد بلغاني المجد غايتها

او پكارو ابا ايها وو او د لغت په بخاري ج ۲ ص : ۵۷۳ كې د ابن مسعود ؓ نه هم ثابت دی عبد الله بن مسعود ؓ ابو جهل ته وفرمايل انت ابا جهل په ځای د ابو جهل

اعراض : دارجائيت قطب الاقطاب سيدنا شيخ عبدالقادر جيلاني رحمة الله عليه په خپل كتاب غنية الطالبين (ص: ۲۲۷) الجرح على ابي حنيفة (۱۵ - ۱۶) کې فرقه حنيفة په اقسام دفرقه مرجئيه کې شمارلي او امام بخاري په تاريخ کبير کې ويلي دي چې امام صاحب مرجئ دی .

جواب : المرجئة على نوعين مرجئة مرحومة وهم اصحاب النبي ﷺ ومرجئة ملعونة وهم الذين يقولون بان المعصية لانضرو العاصي لا يعاقب ، وروى عن عثمان بن ابي ليلى انه كتب الى ابي حنيفة رحمه الله وقال انتم مرجئة فاجاب بان المرجئة على ضربين مرجئة ملعونة وانا برئ منهم ومرجئة مرحومة وانا منهم وكتب فيه بان الانبياء كانوا كذلك ألا ترى الى قول عيسى قال ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم (تمهيد عبدالشكور)

يعني مرجيه دو قسمه سره دي .

(۱) مرجية سنية في مقابلة المعتزلة والخواارج .

(۲) مرجيه مبتدعه في مقابلة اهل السنة والجماعة .

نومرجية اهل السننوته وايي په مقابلة دمعتزله وو او خوارجو کې حكه اهل السنة قائل دي چې تاريخن د فرياضو او اهل كباثر يقيناً په اخرت کې مستحق د عذاب دي او مغلغل في النار به نوى ، نور د الله خوښه ده چې بښي يې او كه عذاب وركوي .

او دوهم قسم مرجيه چې په مقابل د اهل السنن کې دي هغوى پدې قائل دي چې په ترك د اعمال صالحه وو او په ارتكاب د معاصيو و ايمان ته كومه گټه يا ضرر نشي رسيدلى ، ايمان او اعمال جدا جدا مختلف شيان دى نو كوم كس چې په توحيد او نبوة معتترف وي او فرائض نكوي او ارتكاب د معاصيو و كوي نو دا كامل الايمان دى مستحق د عذاب ندى . نو امام صاحب طرف ته دارجا بدعت نسبت كول قطعاً غلط دى او دارجا مست نسبت ورته صحيح دى او دا عيب ندى بلكه دمعتزله او خوارجو په مقابلة کې ارجاء سنت د تمام اهل حق ملك دى او د قران او حديث نه ثابت دى .

(۲) جواب : دشيخ عبدالقادر او امام بخاري مراد فرقه غسانيه ده چې باني يې غسان بن ابان كوفي دى دافرقه په اصولو کې د مرجيه ضالمة معتقد دي او په فروعو کې د امام صاحب د اتباع ادعاء كوي لپاره ددې چې قبوليت په عوامو کې پيدا كړي : كما في الملل والنحل لعبد الكريم الشهرستاني قال ومن العجب ان غسان

كان يحكى عن ابى حنيفه مثل مذهبه وبعده من المرجئة: نودى به وجهه ورته احناف ويل كيبي نوداهل السنة نه خارج دي له وجهي د اعتقاد ارجاء نه بياهم دوى مشهور دي به لقب حنفي سره لكه غير مقلدين چې بالكل محدثين نه دي لكن بيا يې هم خان مشهور كړى دى به اهل حديث سره، نوشيخ عبدالقادر به بيان داصولي اختلاف كې ددغه فرقې ضالې تذكره به لقب دحنفيه سره كړيده.

(۳) امام صاحب په فقه اكبر كې په فرقه مرجئه باندې پخپله رد كړى نو چې دى پخپله مرجئه و، نو بيا يې ولې رد پرې كولو، دالاندي دغه اكبر عبارت ته توجه وكړئ: لا نقول من عمل عملاً حسناً بجميع شرائطه خالياً من العيوب المفسدة ولم يبطله حتى يخرج من الدنيا مؤمناً فان الله تعالى لا يضيعة بل يقبله منه ويثبت عليه: يعنې مونږ داسې نه وايو چې زمونږ نيكي مقبولې او گناهونه مو معاف او بېنل شوي دي لكه د مرجئو چې دا وينا ده بلكې مونږه وايو چې هر چا نيكي عمل وكړو په شرائطو برابر او د مفسداتو او عيوب نه خالي وو او وروسته يې بيا باطل هم نه كړو تردې چې د دنيا څخه يې كوچ او رحلت د ايمان او سلامتيا د عمل سره وكړو نو الله ﷻ به د دمعمل نه ضائع كوي او قبله وي به يې او د ايه الله ﷻ ثابت قدمى ساتي.

(۴) او علامه ابن اثير جذرى رحمه الله ددې مسلي په ترديد كې داسې فرمايي: وقد نسب اليه وقيل عنه من الاقوال المختلفة الى يجل قدره عنها وينزه عنها القول بخلق القرآن والقول بالقدر والقول بالارجاء وغير ذلك مما نسب اليه ولا حاجة الى ذكرها ولا الى ذكر قائلها والظاهر انه كان منزهاً عنها (جامع الاصول).

يعنې دير زيات داسې مختلف اقوال امام صاحب طرف ته منسوب دي چې ددې نه دهغه مرتبه ډيره او چته ده او بلكل ترينه منزّه او پاك دى لكه د خلق القرآن او تقدير او ارجاء او داسې نور مسائل چې دته منسوب شوي نو داسې اقوال او قائلين ذكر كولو ته هيڅ ضرورت او حاجت نشته دا بد يهي خبره ده چې امام صاحب ددغه امور څخه بلكل بري او پاك دى نو چې علماؤ او ائمه په دې تصريح كوي چې دداسې امورو نه امام صاحب پاك دى او د ابهتان او دروغ او افتراء ده نو تعجب په داسې خلکو چې ځان ته اهل حديث او متبع حق وايي او بيا پخپلو رسالو او كتابو كې غلط او باطل امور شائع كوي دعوامو دو كه كولو لپاره:

هنر هانهاده بكف دست عيب هارا گرفته زير بغل

اووم مبحث

دامام اعظم ابوحنيفة تصانيف اوكتابونه:

امام صاحب طرف ته ديرزيات كتابونه منسوب دي اوچي تلاش او طلب يي وشي نود متقدمينويه كتابونوكي امام صاحب ته منسوب دالاندي كتابونه دي.

- (۱) كتاب الراي (ذكره ابن ابي عوام.
- (۲) كتاب اخلاق الصحابة (ذكره ابو عاصم العامري .
- (۳) كتاب الجامع (ذكره العباس بن مصعب.
- (۴) كتاب السير .
- (۵) كتاب الرد علي القدريه .
- (۶) كتاب الفقه الاكبر برواية حماد بن ابي حنيفة رحمه الله .
- (۷) الفقه الاوسط برواية ابو مطيع البلخي .
- (۸) كتاب العالم والمتعلم برواية ابوالمقاتل السمرقندي .
- (۹) رسالة الامام ابي حنيفة الي عثمان البتي برواية ابي يوسف
- (۱۰) الوصايا .
- (۱۱) مسند امام اعظم .
- (۱۲) كتاب الاثار .

دټولو تفصيلي تذکره خواوېډيږي خود دوواجمالي تذکره به وکړو اول : الفقه الاکبر په روايت دحمادبن ابي حنيفة مشهور کتاب دی چې په مصر هند اوپاکستان افغانستان اونورو علاقوکي ډير پخوا چېاپ شوی وو او علما پري ډير شرحي ليکلي دي چې تقريباً صاحب کشف الظنون پنځلس شرحي ذکر کړي دي چې بعض چېاپ شوي او بعضي مخطوطي دي ډيري مشهورې شرحي يې دادي .

- (۱) شرح فقه اکبر لملا علي القاري الحنفی .
- (۲) شرح فقه اکبر لای منصور الماتريدي .
- (۳) شرح فقه اکبر لای المنتهي احمد الغيساوي . (کشف الظنون ج ۴ ص ۱۲۸۷).

اهم مباحث پکې:

(۱) د دین اصول اوصفات .

(۲) مسائل الايمان .

(۳) مسائل القدر .

(۴) مسائل النبوة .

(۵) مسائل المعاد والآخره وغير ذالک دي نو په کې هم ډیر مسائل دي په اسان طرز او طريقه ترې فائده

اخیستل کیږي .

دوهم کتاب الآثار د امام صاحب د ماثر علمیه نه دهغه کتاب الآثار په علم حدیث کې دهغه داوچت مقام گواه دی دا کتاب په فقهي ابوابو باندې د حدیثو تر ټولو ډېرې مرتب کتاب دی لکه چې علامه سیوطي په تبیض الصحیفة کې لیکلی دي چې په علم حدیث کې د امام صاحب د افضلیت څه کم ندی چې هغه تر ټولو اول په ابواب فقهیه باندې مرتب کتاب تالیف کړو د افضلیت بل هیچاته حاصل شوی نه دی د امام اعظم د کتاب الآثار د موطاء امام مالک د مآخذ حیثیت لري ځکه چې حافظ ذهبي په مناقب کې د قاضي ابوالعباس محمد بن عبدالله بن ابي العوام داخبار ابي حنیفه په حواله د سند متصل سره د مشهور محدث عبدالعزیز دراوردی دا قول نقل کړی (کان مالک ینظر فی کتب ابي حنیفة وینتفع بها) د دې نه واضح ده چې امام صاحب د کتاب الآثار مقام د موطاء امام مالک په نسبت سره داسې دی لکه د موطاء مقام چې د صحیحینو په نسبت سره دی د حدیث د نورو کتابو په شان د کتاب الآثار هم ډیر راویان دي په کومو کې چې څلور مشهور دي .

(۱) امام ابو یوسف رحمه الله .

(۲) امام محمد رحمه الله .

(۳) امام زفر رحمه الله .

(۴) امام حسن بن زیاد رحمه الله .

بیا څرنگه چې امام بخاري خپل صحیح له شپږو لاکو حدیثو څخه انتخاب او مرتب کړی دی ، او امام صاحب له امام بخاري او داسې نورو نه ډیر مقدم دی او دهغه په زمانه کې په اسانیدو او طرقو کې دومره کثرت او وسعت پیدا شوي نه وو نو ځکه د امام صاحب دا انتخاب له څلویښت زره احادیثو څخه وولکه چې علامه موفق مکي په

مناقب الامام الاعظم ج ۱ ص ۹۵) مطبوع دکن - ۱۳۲۱ هـ کي دابو بکړين محمد الزرنجری قول نقل کړی دی چې
 (: انتخاب ابوحنيفة الاثر من اربعين الف حديث)

دامام صاحب مناقب د کتابونو نه معلومېږي چې په کتاب الاثار کې شومره احاديث موجود دي هغه هم
 دامام صاحب ټول احاديث ندي بلکې دهغه نه مختصر شان انتخاب دی په هر حال دامام اعظم فضيلت دادی چې
 د حديثو شومره کتابونه متداول دي په دغه ټولو کې اول مبوب کتاب دهغه تالیف دی په علم حديث کې ددې
 کتاب مقام څه وو؟ ددې اندازه د دغه دورد محدثينو د اقولونه کيږي چې هغوی خپلوشاگردانوته ددې
 د مطالعې نه يواځې داچې مشوره ورکوله بلکه تائيد يې هم کړی دی او فرمائلي دي چې ددې نه بغير علم فقه
 نشي حاصلیدلی دا قول دامام صاحب په مناقب کې په تفصيل سره نقل شوی دی بيا محدثينو د کتاب الاثار چې
 کوم خدمت کړی دی ددې نه اندازه کيږي چې ددې کتاب دهغوی په نيز شومره اهم مقام دی همدغه وجه ده چې
 ددې کتاب ډير شروح ليکلی شوی دي لکه دابن همام شاگرد حافظ زين الدين قاسم بن قطلوبغا د کتاب
 الاثار شرح ليکلی ده او يو مستقل کتاب يې دده په رجالو تصنيف کړی دارنگه حافظ ابن حجر عسقلاني
 يو کتاب د کتاب الاثار په رجالو ليکلی دهغې نوم الاثار لذرکروات الاثاردی ددې کتاب ذکر خپله حافظ ابن
 حجر په تعجيل المنفعة بزوائد رجال الاربعه کې کړي دي بيا حافظ ابن حجر په خپل دې کتاب کې د کتاب
 الاثار ټول راويان جمع کړي دي دا کتاب حافظ دائمه اربعه يعنې امام ابوحنيفة امام مالک امام شافعي او امام
 احمد بن حنبل رحمهم الله درجالو په تذکرة کې ليکلی دی په همدې ډول حافظ ابو بکړين حمزه الحسینی
 يو کتاب التذکرة لرجال العشرة په نوم ليکلي چې د صحاح سته وو او ائمه اربعة وو رجال يې په کې جمع کړي
 دي په دې کتاب کې د کتاب الاثار ټول راويان موجود دي.

دا خو کتاب الاثار وو چې دامام صاحب واحد تصنيف دی ابو مقاتل سمرقندي دامام صاحب رحمه الله
 مدحه کړې ده او د کتاب الاثار متعلق يې فرمايلي دي: روى الاثار عن نبيل ثقات غزار العلم مشيخة
 حصيفة: يعنى کتاب الاثار يې روايت کړی دی د معززينو ثقات نه کوم چې وسيع العلم او عمدة مشايخ دي.
 ددې نه علاوه لويولو يو محدثينو دامام ابو حنيفة مرويات جمع کړي او د مسند ابی حنيفة په نوم يې مرتب
 کړي دي ددې مسانيدو تعداد تقريباً (۲۰) شلوته رسيږي حافظ ابن عدی چې دامام صاحب مخالف و او دل
 وخت کې بيا چې کله دامام طحاوي حنفي شاگرد شو نو دامام صاحب جلالت قدر اندازه ورته وشوه په دغه وخت

کې په دتيروخيالاتو تلافی په طور مسندابي حنیفه مرتب کړو په دې ډول يې د مسندابي حنیفه اولس ياد دې څخه زيات کتابونه ليکلي دي کوم چې وروسته علامه ابن خسرود مجامع مسانيد الامام الاعظم په نوم باندې جمع کړي. (درس ترمذي ج ۱ ص ۹۶-۹۷-۹۸)

ددې مسانيدو مکمل ذکر سره دهغه حفاظ الحديث چې ددې مسانيدو تخريج يې کړی علامه محمد بن يوسف الصالحی الدمشقي الشافعي په خپل کتاب عقود الجمان مطبوعه مکتبه نعمانيه محله جنکې پشاور کې د صفحي ۲۵۷ نه تر ۲۸۳) پورې سره د څلويښتو (۴۰) احاديثو نه ښه په تفصيل سره کړي دي او بعض مسانيد چې ده ندي ذکر کړي هغه محمد عاشق الهي البرني په خپل تعليق على تبلييض الصحيفة ص: ۵۳) کې ذکر کړي دي نو څوک يې که خواش لري دغه ځايونو ته دې رجوع وکړي.

او بل دا چې امام صاحب ته منسوب کتابونه د (کتاب العالم والمعلم، او الفقه الاکبر، او کتاب الآثار، او مکاتيب وصايا) نه نور ياقې کتابونه غالبانه موندل کيږي نو دا يواځې دده کتابونه نه بلکه په اوس زمانه کې په زرگونو کتابونو نومونه په کتب د تراجم کې موجود دي او شته دي نه.

دامام صاحب معاصرينو لکه امام اوزاعي، سفیان شوري، حماد بن سلمه، هيشم معمر، جرير بن عبد الحميد او عبد الله بن مبارک وغيرهم د حديثو او فقهې لوی لوی کتابونه ليکلي دي او اوس يې معلومات نشته دي.

دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله سند الحديث

په ټوله دنيا کې اعلى ترين سند دا يو حنیفه عن حماد عن ابراهيم عن علقمة عن عبد الله عن النبي ﷺ دی ځکه دغه سند کې تمام راويان تام الضبط او هريو يو دخپل استاذ سره کثير الملازمة دی او ټول شرائط په کامله طريقه پکې موجود دي. (مسند امام اعظم ص ۱۸۹)

اتم مبحث

دامام ابو حنیفه رحمه الله سياسي نظريه او د ظالمانو په خلاف دهغه عظيم جهاد په لنډو ټکو کې: دامام ابو حنیفه رحمه الله سياسي نظريه د قرآن کریم پر هداياتو او بنسټونو ولاړه ده چې په لاندې توگه ښودلی شوي دي.

(۱) لومړی: حقيقي حاکم اعلى دالله تعالى مقدس ذات دى له الله تعالى پرته بل هيڅوک دقانون جوړولو حق نه لري بلکې په هره موضوع کې دفيصلې وروستى مرجع قرآن کريم او نبوى سنت دى.

دامام په وړاندې قانوني حاکميت دالله تعالى اودده درسول دى دامام صاحب په وړاندې دقياس اوراى قانون صرف په هغو موضوعاتو پورې محدود دى چې دالله تعالى اودده درسول حکم پکې موجود نه وي.

(۲) دويم - که څوک په زور باندې پر مسلمانانو باندې خپل ځان دحاکم په توگه تحميل کړي اطاعت يې روانه دى او پر مسلمانانو يې اطاعت نه واجبيږي

(۳) دريم - که چيرته څوک لومړى په زور پر حکومت باندې قبضه وکړى او بيا له خلکو څخه دفسار په ذريعه بيعت واخلې حکومت کول يې ناروا دى او پر خلکو يې مثل شرعا جائز نه دى

(۴) څلورم - دظالم او فاسق شخص حکومت کول فتوا ورکول او امامت کول په هيڅ صورت کې روانه دى او حکم قضاء امامت او فتوا يې شرعاً صحيح نه دى او نه يې پر مسلمانانو مثل لازم يږي (تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۶۸ ميزان الكبرى ج ۱ ص ۸۶ / خلافت و ملوکيت ج ۱ ص ۱۶۱ امام مودودى ص ۲۴۸ - ۲۴۹)

(۵) پنځم - دظالم او فاسق حکومت په خلاف خروج او بغاوت نه يوازې دا چې جائز دى بلکې ضروري اولازم دى په دې شرط چې کامياب او گټور پاڅون او انقلاب وي چې دظالم او فاسق حاکم پر ځاى دمتقى عادل او صالح حاکم په راوړلو منتج شي او د بغاوت تتيجه صرف دنفو سو قتلان او دځواکو نوابته کول اوضياع نه وي. (المبسوط ج ۱ ص ۱۲۵ مقالات الاسلامين ج ۲ ص ۱۲۵)

(۶) شپږم - په ظالم حکومت کې هيڅ ډول کار کول شرعا جائز نه دى. ځکه چې داسې کول دهنه دتينگښت سبب گرځيږي په داسې حال کې چې ختمول يې پر مسلمانانو باندې لازم دى او هيڅ ډول مسامحه اومدا هنت ورسره روانه دى که څه هم په لاره کې هر ډول فتنو يعنې از مينبتونو سره مخ شي. (دامام ابو حنيفه سياسي ژوند ص ۱۷۴ المولنا مناظر حسن گيلاني)

دامام صاحب عالي مقام دهمدغو سياسي اصولو له نظره دخپل وخت له واکمنو حاکمانو سره نه بيعت کړى او نه يې دهغوى په حکومتي سرکاري ادارو کې دنده قبوله کړې وه نه په اموي خلافت کې او نه په عباسي خلافت کې بلکې دهغوى په خلاف يې جهاد کړى واوله مجاهدينو سره يې مالي او اخلاقي مرستې کړې وې سره لدې چې امام ابو حنيفه رحمه الله هم دامويانو له پلوه اوهم دعباسيانو په دور کې په رازاز تعذيبونو معذب

کرای شویہ کړا و نو اور پر و نو اخته کړای شو مگر دامام اعظم ابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ دریغ کې یو پوتی بدلون را نه وستی شو دامام صاحب د دریغ او فتوا وه چې دغه دواړه حکومتونه او د هغوی حکام ظالمان غاصبین او فاسقان دی دامام صاحب په وړاندې د خلافت اصلي مستحقین علویان وو چې امویانو او یسا وروسته عباسیانو دا حق له هغوی څخه غصب کړی و و له همدې کبله دامام صاحب له امویانو او یسا له عباسیانو سره سیاسي مخالفت و کړ هغوی تکل کاوه چې له هرې لارې وي دامام صاحب متقاعد کړی مگر هغوی پخپل دغه هاند کې ناکام شول او دامام اعظم رحمہ اللہ یې له خپل حق او مشروع الواک څخه ونه گرځولی شو .

پرامام صاحب یې د مصالحې گردی لاری واز مویلی مگر ټولې ناکامی شوی چې په پای کې یې پرامام صاحب عالي مقام داسې ظلمونه وکړل چې په اوریدو او لوستلو یې غوښیږه کیږي دغه عظیم شخصیت پخپل سیاسي پنځوس کلن ژوند کې د تکل کاوه چې د اسلامي امت د سیاسي نظام واگی هغه څوک تر لاسه کړی چې اهل یې وي او د حکومت شرعي شرطونه پکې موجود وي دامام صاحب سیاسي دریغ پر قرآن او حدیث او د صحابو پر اجماع باندې ولاړ وو او د وخت ظالمو غاصبو حاکمانو مقابل کې د غرېشان ټینګ پاخون کړی وو او د وخت ظالمو عیاشو او له شریعت څخه منحرفو حاکمانو د دولت چوکی او منصب په وړاندې کولو سره دامام صاحب له خپل حق دریغ څخه په شاو نه تمبول شو او دا هر څه یې د هغوی پر مخونو وویشتل دامام مسلم د طائفی منصوری حدیث ذکر کړی دی د شپږو صحابه وونه مسلم ج ۲ ص ۱۴۳-۱۴۴) کې پدې حدیث کې د طائفی منصوري دوه خاصي علامي ذکر شوي دي .

(۱) - قتال علي الحق یعنی سياسي غلبه خلافت او ملوکیت چې ددې سياسي غلبې او خليفه او بادشاه په سرپرستی کې جهادوشي .

(۲) - فقه في الدين یعنی علمي غلبه نو د قتال په وجه به ملکونه فتحه کوي او بیا به د تفقه په ذریعہ پکې د اسلام قوانین نافذوي او دواړه علامي په احنافو کې دي لامذبه غیر مقلدین (وهایان) دې ووايي چې دوی د افغانستان، پاکستان، هندوستان، بخاری، سمرقند، ترمذ، بنگلادیش و غیره ملکونو څو ولیشتی زمکه د کافرانو نه او انگریزانو نه ازاده کړې ده، دې ټولو ملکونو ته خو اسلام د حنفي مجاهدينو په لاس رسیدلی دی . الحمد لله .

او همدارنگه دې لامذهبه (وهايان) خپله يوه رساله داسې ثابته کړې چې دانگرايزددورې نه مخکې ليکل شوي غټ کتابونه خولاپريده بلکه وهايان لامذهبه دې خپل يو کتاب وښايې چې ددنيا په يوه مدرسه کې په تعليمي نصاب کې داخل وي.

په عامو اسلامي ملکونو کې بلکه په اکثرو اقاليمو او ملکونو کې خلک خاص دده مذهب پيژني او دده مذهب بڼا په يوروايت څلورزره کسانو را نقل کړيدی او بيا ددوی هريو خپل شاگردان وودبه چې يو خبره دخولي نه راويستله نوسمدستي به داسې شيو خو ورياندي عمل شروع کړو چې خلاصه د علما مو وېه و او الله دده پيروانوته سياسي غلبه هم ورکړی دامام صاحب دزمانې نه ترننه پورې سياسي غلبه دا حنافوده او عباسي دولت اگرچې دوی دخپل نيکه په مذهب وو ليکن ددې دولت اکثر قاضيان او مشايخ حنفيان وو دا هغه چاته ظاهره ده چې د تاريخ کتابونه يې کتلي وي اگرچې ددوی د بادشاهي دوره تقريباً پنځه سوه کاله وه او نور سلجوقي او خوارزمي بادشاهان ټول احناف وو او ددوی دخلافت قاضيان هم اکثر احناف وو (الي ان يحکم بمذهبه عيسى - عليه السلام) يعنې تردې چې د عيسى عليه السلام جهاد به د امام صاحب د جهاد سره موافق وي. (راجع کشف شعراني).

مگرد افسوس خبر داده چې زموږ د هيواد افغانستان ځينې داسې کسان دي چې ځانونه دامام ابو حنيفه د مذهب پيروان گڼي او په عمل کې دهغه په خلاف روان دي چې ددوی دغه اوسنی کړندويه ډاکه پرې دلالت کوي دوی د حنفې توب په دعوی کې دروغجن دي ځکه دوی يوازې دانه چې د ظالمانو پلويان دي بلکه د صليبي يرغلگرو پوځونو ملاتړ دي او د امريکا له پلوه د جوړکړې کفری حکومت مستخدمين دی او په دوی کې علماء روحانيون ليکوالان جهادی پروفيسران قاضيان مفتيان پوځي او ملکي مامورين وزيران پارلماني غړي او د تعليمي مراکزو منسوبين ټول شامل دي.

زموږ مجاهد ملت بايد پوه شي چې دوی دروغ وايي حنفيان ندي بلکه ددالرو او اقتصادو پوډي دي او د اسلام د بنسټه صليبيانو غلامان و مينځې دي اصلي او حقيقي حنفيان هغه دي چې ديرغلگرو صليبيانو او دهغوۍ د غلامانو په خلاف ځاني او مالي قلعي لساني سياسي او د ملک ازادۍ او په خپل اسلامي هيواد کې د اسلامي حکومت د جوړولو لوله هيواد څخه د صليبي استعماري پوځونو د شرلو په تکل قانوني في سبيل الله جهاد کوي محروميونه گالي او خپلې سينې يې د صليبي يرغلگرو مرميو ته سپړکړی دی او د غلامي له

ژوند کولو څخه یې د الله په لاره کې غازیتوب او شهادت او زندانونه رېږونه او کړاونه ګالوته ترجیح ورکړې ده او خپل مظلوم مسلمان ملت د ازادۍ هاند کوي په داسې حال کې چې هغه ځان بایلیلی افغانان دورغجن مسلمانان د څو اروپه بدل کې د الله د بنمو صلیبانونه د وستان وایې چې شیطان یې لاري کړل له ازادۍ څخه یې غلامي ورته بنائسته ګرځولی ده او د شیطان په لمسه یې تنګ غیرت پټ حیا حمیده اخلاق تقوی او توحید د مادیت او بې لار تیا په بُت پالنې قرباني کړي.

دامام ابو حنیفه رحمه الله په مناقبو او فضائلو باندې ډیر زیات کتابونه لیکلي شوي لکه څرنګه چې د حضور اکرم سرور کائنات فخر موجودات حضرت محمد رسول الله ﷺ په سیرت او صورت مقدسه په دنیا کې د ټولونه زیات کتابونه لیکلي شوي دي چې نورې ګوتي قلمونه او ورقي اوالات د کتابت یې د لیکلو نه قاصر او عاجز شوي او دهیچا توان او طاقت نشته چې ټکی په ټکی وضاحت وکړي.

همدارنګه دامام ابو حنیفه رحمه الله په سیرت او مناقب د هر مذهب واله او د مختلفو ژبو واله کتابونه لیکلي:

نه دانم آن گل خندان چه رنگ و بودارد که مرغ هر چمنی گفتگوئی اودارد

د یوخوا جمالي تذکره په لاندې ډول ده:

- (۱) الحافظ المجتهد أبو جعفر احمد بن محمد بن سلامة الطحاوی المتوفی — ۳۲۱ هـ.
- (۲) الامام المحدث المؤرخ الفقيه ابو العباس احمد بن الصلت الحماني المتوفی — ۳۰۸ هـ.
- (۳) فضائل ابي حنیفة واصحابه لابي القاسم عبدالله بن محمد بن احمد السعدي المعروف بابن ابي العوام المتوفی — ۳۳۵ هـ.
- (۴) كشف الاستار للامام عبدالله بن محمد الحارثي البخاري المتوفی — ۳۴۰ هـ.
- (۵) فضائل ابي حنیفة للشيخ احمد بن محمد بن احمد الشعيشي الحنفي المتوفی — ۳۵۷ هـ) دده کتاب شل جلد دی.

(۶) تحفة السلطان في مناقب النعمان لابي القاسم محمد بن الحسن بن کاس المتوفی — ۲۲۴ هـ.

(۷) شيخ الاسلام المحدث الفقيه ابو الحسن احمد القدوري المتوفی — ۴۲۸ هـ)

- (٨) اخبار ابي حنيفة واصحابه للمؤرخ الكبير الفقيه القاضي ابي عبد الرحمن حسين بن علي الصبري المتوفي — ٤٣٦هـ .
- (٩) شقائق النعمان في مناقب النعمان لابي القاسم محمود بن عمر الزنجشري المتوفي — ٥٣٨هـ .
- (١٠) للعلامة ابي المؤيد موفق الدين بن احمد المكي الخوارزمي المتوفي — ٥٦٨هـ (دده كتابه خلويستوبابونو مشتمل دى .
- (١١) قلاند عقود الدرر والقضيان في مناقب ابي حنيفة .
- (١٢) الروضة العالية المنيفة في مناقب الامام ابي حنيفة (دادوايه دامام شرف الدين ابي القاسم بن عبد العليم العيني القرشي الحنفي دى .
- (١٣) البستان في مناقب النعمان للشيخ محي الدين عبد القادر القدسي .
- (١٤) كتاب الانتصار لامام ائمة الامصار للشيخ المؤرخ ابي المظهر يوسف بن عبد الله سبط ابن الجوزي (دوه جلده چهاپ شوى .
- (١٥) كتاب الامام محمد بن محمد الكردي المعروف باليزازي المتوفي — ٨٢٧هـ .
- (١٦) فضائل ابي حنيفة واخباره للامام يوسف بن احمد بن يوسف المكي الصيدلاني .
- (١٧) الانتقاء في فضائل الثلاثة الائمة الفقهاء للامام يوسف بن عبد البر الاندلسي — المالكي المتوفي سنه ٤٢٨هـ .
- (١٨) كتاب المناقب للامام علي بن عبدالعزيز ظهير الدين المرغيناني المتوفي — ٥٩٦هـ .
- (١٩) سلسلة الامام الاعظم ابو حنيفة وارهه في العقيدة الاسلامية للدكتور عناية الله ابلاغ والدكتور محمود طحان والدكتور محمد فوزي فيض الله (مكتبه دار البيان الكويت)
- (٢٠) كتاب ابويحي بن زكريا بن يحيى النساپوري دى .
- (٢١) الانتصار والترجيح للمذهب الصحيح للامام ابوالمظهر يوسف بن عبد الله المتوفي — ٦٥٤هـ
- (٢٢) كتاب للحافظ ابي عبد الله الذهبي المتوفي — ٧٧٥هـ
- (٢٣) تبيين الصحيفة للامام الحافظ جلال الدين السيوطي الشافعي المتوفي — ٩١١هـ

- (۲۳) الخيرات الحسان في مناقب الامام النعمان للامام الشهاب احمد بن حجر البيهقي المكي الشافعي المتوفي - ۹۸۳. دا کتاب په څلویښتو فصلونو مشتمل خوندور کتاب دی.
- (۲۴) عقود الجمان في مناقب الامام اعظم ابي حنيفة النعمان للشيخ محمد بن يوسف الصالحي الدمشقي الشافعي المتوفي بالبرقوقية - ۹۶۲هـ. پدې موضوع د اهم ډيرزيات بهترين کتاب دی.
- (۲۵) كتاب المناقب للشيخ ملا علي بن سلطان القاري المتوفي - ۱۰۱۴هـ
- (۲۶) ابوحنيفة وحياته وعصره للشيخ ابوزهرة محمد صاحب
- (۲۷) حیات ابي حنيفة للامام الشيخ اسيد العففي .
- (۲۸) دشيخ علامه عبد الحليم الجندي المصري كتاب چې مسمى دی په ابوحنيفة سره .
- (۲۹) - كتاب دشيخ استاذ الوهبي سليمان الالباني الشامي دی نوم يې دی کتاب ابوحنيفة النعمان امام ائمة الفقهاء اوس دا پښتو ته ترجمه شوی په نامه د امام ابوحنيفة د ژوند پلوشي .
- (۳۰) - مناقب ابي حنيفة دشيخ ابوسعید فارسي ژبه کی دی .
- (۳۱) - الجواهر الاربعة دشيخ محمد علي بن مفتي غلام محمد راج بندری (هند) فارسي ژبه کې دی .
- (۳۲) - تحفة السلطان في مناقب النعمان ترکی ژبه باندې ترجمه شوی د ادشيخ محمد بن عمر الحلبي دی.
- (۳۳) كتاب الحياض من صوب عمام الفياض للعالم التركي شمس الدين احمد بن محمد السينسواسي .
- (۳۴) تذكرة النعمان للشيخ السيد عبد القدوس الهندي . په اردو ژبه کې دی
- (۳۵) سيرة النعمان للشيخ شبلي النعماني . د اهم اردو ژبه کې دی
- (۳۶) کتاب په نامه د ابوحنيفة پښتو ژبه کې دشيخ نصير احمد دی
- (۳۷) د امام ابوحنيفة رحمه الله حیرت انگيز واقعات دشيخ مولانا عبد القيوم حقاني دی .
- (۳۸) مکانة ابي حنيفة في الحديث دشيخ محدث علامه عبد الرشيد النعماني دی .

(۳۹) وصاحب الامام الاعظم رحمه الله دشيخ مولانا مفتی عاشق الہی شہری او مختلفو ژبو ته ترجمه شوي دي پښتوته مولانا هدايت الله صافی ترجمه کړی دی .

(۴۰) امام ابو حنیفہ او ظالم حکومتونه دشيخ پوهنمل زاهدی احمدزی کتاب دی .

(۴۱) امام ابو حنیفہ سل قیصی دشيخ محمد اویس سرور - کتاب اوس پښتوته ترجمه شوی . تردې ځایه لاشي احقر عبد السلام حقاني صانه الله عن خصال دنية اجمالاً په لنډه الفاظو او عبارت کې څه بعض تعارف او احوال او اعمال دسیرت دامام اعظم ابو حنیفہ رحمه الله تعالی ذکر کړه . ځکه دا یو لویه موضوع ده دده سره مناسب نه وه خو بیا هم ده دخپل الاستاذ المحترم المکرم الشفیق المدرس الجلیل الناقد فی الدرس والتدریس المجاهد شیخ القرآن والحديث رحیم الله الحقاني الاسیر حالاً فی جدر الصلیبیین فی الحصۃ الثانیة من محبس بلجرخي فی کابل افغانستان

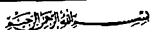
اللَّهُمَّ يَا خَالصَ يَا خَلَصَ يَا خَيْرَ الْخَلَاصِ فَكُفَّهِمْ بِبِرْكَ اسْمَاءِكَ الْحُسْنَى وَبِحَرَمَةِ كَلَامِكَ الْمُبَارَكِ وَكَلَامِ رَسُولِكَ الْمُبَارَكِ وَبِحِجَاهِ خِدْمَةِ الْمُحَدِّثِينَ وَالْمُفَسِّرِينَ وَالْمُجْتَهِدِينَ الْفُقَهَاءِ أئِمَّةِ الدِّينِ الْحَنِيفِ وَالْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِكَ وَبِحَرَمَةِ دَعَوَاتِ عِبَادِكَ الْمَخْلُصِينَ لَهُ، آمِينَ يَا خَيْرَ الْمُسِيرِينَ.

په امر چې ورته یې کړی دمحبس نه چې دامام صاحب یو لنډه تذکره اوسیرت ولیکه چې زما د کتاب ضمیمه شي نو دغه بنده داستاذ دامردامثال په خاطر دغه یو څه اجمالي لیکل وکړل الله تعالی دې دخپل رضاه سبب وگرځي او که څوک تفصیلي او مزید معلومات حاصلول غواړي نو دا پورته ذکر شوو کتابونو ته دی رجوع وکړی چې خاص دده مبارک په سیرت لیکل شوي دي او په نورو کتابو کې چې دده مبارک ضمني تذکره شوی دهغه کتابونو خو شمار معلوم ندی .

فلله الحمد اولاً و آخراً والصلوة والسلام الاتمان الاکملان علي محمد عبده ورسوله واله واصحابه الطيبين الطاهرين اجمعين

فنسال الله العظيم رب العرش الكريم ان يجعلنا من آثاره علي هواه وابتغي بذلك قربه ورضاه

تمت بالخیر فی لیلة الجمعة بتاريخ ۱۶/۳/۱۴۳۳هـ موافق ۲۰۱۲/۲/۱۹

به امام ابو حنیفة رَحْمَةُ اللَّهِ بَانْدِي دَاعِرَا ضَاوُو خُخِه جَوَابَات

امام الاثمة سيد الفقهاء ذكي الامت رأس الانقياء والاصفياء مجاهد كبير حضرت نعمان بن ثابت الكوفي رحمه الله تعالى ته چي خالق كائنات خموره نور كمالات وركري وه به هماغه اندازه يي به علم حديث كهي پوره پوره وركري وه دلويو محدثينو فقها مو و او مؤرخينو اقوال دده به حق كهي يو خوپه لاندي دول دي :

(١) امام ابن عبد البر المالكي رحمة الله عليه فرمائي : وروي حماد بن زيد عن ابي حنيفة رحمه الله احاديث كثيرة . (الاستقاء ص ١٣)

حماد بن زيد دامام ابو حنيفة رحمه الله خخه دير احاديث روايت كري كه چيري دامام ابو حنيفة سره احاديث نه وائي يا ورسره يوازي شپارس اويا ولس احاديث وائي لكه خنكه چي بعضو متعصبو ويلي دي نويا د احاديث كثيرة مطلب خه دي .

(٢) او حافظ ابن عبد البر دامام وكيع بن جراح به تذكرة كهي فرمايي : وكان يحفظ حديثه كله وكان قد سمع عن ابي حنيفة حديثا كثيرا . (جامع بيان العلم وفضله ج ٢ ص ١٤٩ مقدمة اعلاء السنن ج ٢١ ص ١٦) يعنى وكيع بن جراح ته دامام ابو حنيفة رحمه الله هول احاديث به ياد وه او هغه دامام صاحب خخه دير حديث اوريدلې دي

(٣) لوي محدث ابن عدي المتوفى ٥٣٦٥ دامام أسد بن عمرو المتوفى ١٩٠ هـ به ترجمه كهي ليكلي دي چي (وليس في اصحاب الراي بعد ابي حنيفة اكثر حديثا منه . (لسان الميزان ج ١ ص ٣٨٤)

به اصحاب الراي يعنى فقهاء ووكيبي (دامام ابو حنيفة رحمه الله خخه وروسته داسد بن عمرو خخه زيات حديث دبل چاسرنه وه علامه ابن سعد داسد بن عمرو به هكله فرمائي : (وكان عنده احاديث كثيرة وهو ثقة انشاء الله) (تاريخ بغداد ج ٧ ص ١٦)

(٤) امام صدر الاثمة مكي بن ابراهيم الحنفى (متوفى ٢١٥ هـ) چي حافظ او شيخ دخراسان وه علامه ابن سعد هغه ته ثقة او مامون الفاظ ويلي دي او وائي (ولزم ابا حنيفة رحمه الله وسمع عنه الحديث والفقهاء واكثر عنه الرواية (تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٣٣٢)

يعني هغه دامام صاحب په خدمت کې پاتې شوی وواو دهغه څخه شې د فقهې او احاديثو سماع کړې وه او دهغه څخه يې ډير روایات نقل کړي دي دا دلورې مرتبې حنفی وواو دامام بخاری استا ديبا خاص په يولس ثلاثيات کې دهغه د عالی سند په خاطر امام بخاری رحمه الله ته دامقام او مرتبه حاصله شوه. (مقام ابی حنیفة ص ۹۱) امام احمد مکی بن ابراهيم ته صالح الحديث ويلي دي: او امام ابن معين او ابن المديني او ابن عمار الموصلي او ابن سعيد او حاکم او ابن عبد البر رحمهم الله هغه ته ثقة وائي. (تهذيب التهذيب ج ۱۲ ص ۷۵) دامام ابو حنیفة رحمه الله په باره کې دمکی بن ابراهيم قول دلاندې عبارت په آخر کې نقل دی چې: مکی بن ابراهيم امام اهل الراي في الحديث والفقه اكثر عن ابی حنیفة رواية الحديث والفقه وكان يقول ما رايت افقه من ابی حنیفة رحمه الله. (تهذيب ج ۱ ص ۳۴۳) يعني هغه به فرمايل چې ما دامام ابو حنیفة رحمه الله نه زيات فقيه نه دی ليدلی.

علامه خطيب بغدادی په خپل سند سره دمحدث بشرين موسى متوفی ۲۸۸ هـ څخه او هغه دخپل استاذ محترم حضرت ابو عبد الرحمن المقرئ متوفی ۲۱۳ هـ چې هغه دامام ابو حنیفة رحمه الله څخه نهه سو ۹۰۰ احاديث اوریدلي وو د مناقب کوردي جلد ۲ صفحه ۲۱۶ څخه روايت کوی چې: (وكان اذا حدث عن ابی حنیفة قال حدثنا شاهنشاه (تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۴۵)

بشرين موسى او ابو عبد الرحمن المقرئ دواړه ثقة اود اعتماد وړ محدثين و. (تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۳۴ ج ۲ ص ۱۶۸).

ددې خبرې څخه محترم لوستونکی خپله داندازه کولای شي چې يو کامل محدث او کامل مجتهد او شيخ الاسلام حضرت امام اعظم ته روايت او حديث بادشاه نه وائي بلکه شاهنشاه ورته وائي البته شاهنشاه په حديث کې مراد دی نه مطلق شاهنشاه ځکه مطلق شاهنشاه خوالله ﷺ دی

(۵) مشهور محدث اسرائيل رح (متوفی سنه ۱۶۲ هـ) دامام صاحب په هکله فرمائي چې امام صاحب هر هغه حديث په بڼه طريقه سره ياد کړی وو چې دهغې څخه به د فقهې مسائل مستنبط کيدل او هغه د حديث په باره کښی ډير بحث کوونکې وه او په حديثو کې په فقهې مسائلو باندی ډير پوهيدونکې وه تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۳۹ و تبيين الصحيفة ص ۲۷].

(۶) امام مکی بن ابراهیم داماد امام عیسی بن یونس (متوفی سنه ۱۸۷هـ) چې د یو ثقہ محدث وو (تهذیب التهذیب ج ۸ ص ۲۳۹) په هکله لیکلی دي. (اکثر عن ابی حنیفة الروایة فی الحدیث والفقه) مناقب موفق ج ۱ ص ۳۰۸ یعنی چې امام عیسی داماد صاحب نه په فقه او حدیث کې اکثره روایات نقل کړي دي امام عبدالله بن داود الخریبی (متوفی سنه ۲۱۳هـ) فرمائي چې (يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لا بی حنیفة رحمه الله فی صلواتهم قال وذكر حفظه عليهم السنن والفقه) (تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۴۲ البدایة والنهاية ج ۱ ص ۱۰۷)

یعنی پر مسلمانانو واجب ده چې په خپلو لمونځونو کې امام صاحب ته دعاوي وکړي او دا ذکر ئې هم وکړو چه امام صاحب د مسلمانانو د پاره حدیث او فقه محفوظ کړل

(۷) لوی محدث امام یزید بن هارون فرمائي چې (كان ابو حنیفة تقياً نقياً زاهداً صدوق اللسان احفظ اهل زمانه) (مقام ابی حنیفة ص ۹۳) یعنی امام ابو حنیفة متقی پاک زاهد عالم درینستی ژبی خاوند او دخپلې زمانې د یرزیات قوی حافظ وو.

(۸) د جرح او تعدیل امام یحی بن سعید القطان داماد صاحب په هکله فرمائي: (انه والله لاعلم هذه الامة بما جاء عن الله ورسوله) (مقدمة كتاب التعلیم ص ۱۶۸) یعنی قسم په الله چې امام ابو حنیفة په دې امت کې په هغه څه چې د الله او د رسول د طرف څخه راوړل شوی دي د ټولو څخه لوی عالم وه

(۹) - امام ملا علی القاری داماد محمد بن سماعه څخه نقل کوی فرمائي: ان الامام ذکر فی تصانیفه نیفاً وسبعین الف حدیث وانتخب الاثار من اربعین الف حدیث. (مناقب ملا علی قاری ج ۲ ص ۷۴) و مناقب موفق ج ۱ ص ۹۵) یعنی امام صاحب داویا ۷۰۰۰۰ زرو څخه زیات احادیث په خپلو تصانیفو کې بیان کړي او د څلویښت زرو څخه یې خپل کتاب کتاب الاثار انتخاب کړی دی

(تنبیه)

د محدثونو یو اصطلاح ده چې د سند په بدلیدو سر د حدیثو تعداد او شمار هم بدلیږي همد اوجه ده چې صحابه (ض) په دور کې دا حدیث تعداد لږ وو ځکه سند مختصر او لنډ وه او د هغه څخه یو څه زمانه وروسته د حدیثو داماد نوبه دور کې تعداد لږ کونوته ورسیدل نو څومره چې سند زیاتېږي او راویان بدلیږي هماغه شان

تعداد حدیثوزیاتیری ددی خبری تائید په لاندی ویناسره مشهور محدث ابراهیم بن سعید الجوهري (متوفی ۲۴۴هـ) فرمائی: کل حدیث لایکون عندی من مائة وجه فاناقیه یتیم. (تذکرۃ الحفاظ ج ۲ ص ۸۹)

یعنی هر کله چه یو یو حدیث په سلو سندونو سره زما سره نوي نوزه خپل ځان دهغه حدیث په هکله یتیم کتم نويو حدیث د متن اولفظ په لحاظ فقط یو حدیث دی مگر هر کله چه د سلو سندونو سره هغه حدیث ییل ییل روایت شی نود محدثینو په نییز هغه سل احادیثه حسابیری او که بالفرض همدغه حدیث په زرو طریقو او سندونو سره روایت شي نو بیا هغه د محدثینو په نیزه زرو احادیثو حسابیری.

ځکه چې دا حدیث د متونو تعداد د محدثینو په اتفاق سره چې دهغه جملې څخه سفیان ثوری امام شعبه امام یحی بن سعید القطان او امام عبدالرحمن بن مهدی او امام احمد بن حنبل دیادی وړدي په لاندې ول دوی ویناده: (ان جملة الاحادیث المسندة عن النبي ﷺ یعنی الصحيحة بلانکرار اربعة الاف واربع مائة حدیث. (توضیح الافکار ص ۶۳).

یعنی یشکه ټول هغه مسند صحیح احادیث بدون د تکرار نه څلور زره څلور سوه دي نود نورو محدثینو په شان په کوم ځای کې چې امام صاحب ته دلېو حدیثو نسبت شوی دی دهغو څخه په ظاهري نظر همدغه متون مرادي او په کوم ځای کې چې د څلویښتوزرو او اويا زرو ذکر راځي نو هلته هغه احادیث مرادي چې په متعدد طریقو او سندونو روایت شوي دي (مقام ابي حنیفه ص ۹۵) لکه صدر الاثمة مکی دامام حسن بن زیاده نقل کوي چې: (کان ابو حنیفه یروی اربعة الاف حدیث الفین لحما د الفین لسان المشیخة (مناقب موفق ج ۱ ص ۹۶).

یعنی امام صاحب څلور زره احادیث روایت کړي دي دوه زره د حماد په سند سره او دوه زره د نورو مشايخو په سند سره په احادیث کې دامام صاحب د مشايخو او استاذانو شمیر علامه ابو الحجاج یوسف بن عبدالرحمن المزی د پنځوس څخه زیات بنود لي دي. (تهذیب الکمال فی اسماء الرجال ج ۱۳ ص ۴۹-۱۸)

دامام اعظم ابو حنیفه رحمه الله ثقه والی

په علم الحدیث کې دامام صاحب د ثقاهت او ثقه والی په هکله لاندی اقوالو ته توجه وکړی امام بن حجر مکی الشافعی لیکي چې: (وسئل یحی بن معین عنه فقال ثقة ماسمعت احدا ضعفه. (الخصیرات الحسان ص ۳۲ البدایة والنهاية ج ۱ ص ۱۱۵)

علامه ابن عبد البر المالکی دامام عبداللہ بن احمد الدورقی (متوفی ۵۲۷۶ھ) دنہ روایت کوی چہی: (سنل یحی بن معین واناعن ابی حنیفہ فقال ثقہ ماسمعت احداضعفه ہذاشعبہ بن الحجاج یکتب الیہ ان یحدث ویامرو شعبہ شعبہ. (الانتقاء فی فضائل الثلاثة الائمة الفقہاء ج ۱ ص ۱۲۷)

یعنی دامام الجرح والتعدیل یحیی بن معین شخہ دامام صاحب پہ بارہ کہ پوینتنہ وشوہ او ما اوریدل نوہفہ وفرما یل چہ امام صاحب ثقہ وومادھیچا شخہ ندی اوریدلی چہ دہفہ تضعیف شی کری وی اوداشعبہ بن حجاج دی چہ دہفہ طرف تہ تہ لیکل کوی چہ ہفہ دی حدیث بیان کری اوہفہ تہ حکم ورکوی اوشعبہ خوبلاخرہ شعبہ دی اویوروایت داسی بیان شوی چہی: (یقول یحیی بن معین وهو یسأل عن ابی حنیفہ ائفہ ہوق الحدیث فقال نعم ثقہ ثقہ کان واللہ اورع من ان یکذب وهو اجل قدرا من ذلك. (مناقب کردری ج ۱ ص ۲۴۰).

امام محمد احمد بن محمد البغدادی فرمائی چہ مادیحیی بن معین شخہ دامام صاحب پہ ہکلہ پوینتنہ وکہہ فقال عدل ثقہ ماظنک بمن عدلہ ابن المبارک ووکیع (مناقب موفق ج ۱ ص ۱۹۲ و مناقب کردری ج ۱ ص ۲۲۰) یعنی یحیی بن معین وفرمائیل چہ ہفہ عادل او ثقہ وواوہفہ شوک چہ دہفہ تعدیل امام عبداللہ بن مبارک او وکیع بن جراح وکری نو دہفہ پہ ہکلہ ستاخہ فکرو خیال وگمان دی، شیخ المحدثین امام علی بن مدینی دامام صاحب پہ ہکلہ فرمائی: (وهو ثقہ لا یأثم به) (جامع بیان العلم وفضله ج ۲ ص ۱۴۹ اسیر اعلام النبلاء ج ۱ ص ۱۷۹) یعنی ہفہ ثقہ وولا یأثم بہ داهم پہ معنی دثقاہت سرہ دی .

امام ابو ذکریا یحیی بن معین شخہ پوینتنہ وشوہ چہ ابو حنیفہ کان یصدق فی الحدیث قال نعم صدوق (جامع بیان العلم ج ص یعنی ایا امام اعظم صاحب پہ حدیث کہی رابینتنی ووہفہ وویل بلکل رینتنی ووشہور مورخ او محقق علامہ عبدالرحمن بن خلدون پہ خپلہ مقدمہ کہی دامام صاحب پہ ہکلہ داسی لیکلی: ویدل علی انه من کبار المجتہدین فی الحدیث اعتماد مذهبہ بینہم والتعویل علیہ واعتبارہ وذاو قبولاً. (مقدمة ابن خلدون ص ۱۱۵) یعنی داخبرہ چہ امام ابو حنیفہ دلو یو مجتہدین او لویو محدثینو شخہ دی ددی خبری دلیل دادی چہ دہفہ پہ مذهب باندی رد او قبولاً اعتماد کری شوی دی

امام ابن حجر مکی لیکلی دی دامام صاحب پہ ہکلہ لیکلی دی چہ: وذكرہ الذہبی وغیرہ فی طبقات الحفاظ من المحدثین ومن زعم قلة اعتنائه بالحدیث فهو ما لتساهله او حسده. (الخیرات الحسان ص ۶۰)

يعنى علامة ذهبى اونورو علماء امام ابو حنيفه د حديثو حافظانو په طبقه کې ليکلى دي او چا چې دامام صاحب په هکله دا خيال کړى وي چې دهغه توجه احاديثو ته کمه وه د ايا پر تساهل بنامدى او يا پر حسد بل خاى علامه ابن حجر مکی فرمايى: (احذر ان تتوهم من ذالك ان اباحيفه لم يکن له خبره تامه بغير الفقه حاشالله کان فى العلوم الشرعيه من التفسير والحديث والاله من العلوم الادبيه والمقائيس الحكيمه مجرأ لا يجارى وامام لا يمارى وقول بعض اعدائه فيه خلاف ذالك منشؤه الحسد وحجة الترفع على الاقران وربما بالنور والبهتان) (الخيرات الحسان ص ۲۵).

يعنى اى مخاطبه د دى خبري نه و وير پرېده چې ته دا گمان کوي چې امام صاحب ته د فقهې څخه ماسوى ډبل علم پوره معلومات نه وه حاشالله امام ابو حنيفه په شرعي علومو کې لکه تفسير حديث ادبى او قياسي علومو کې بى پايه بحر وو چې دهغه مقابله نه شو کيداى دامام صاحب په هکله د ځينو خلکو خلاف خبره د حسد او ځان لوى گڼلو او د بهتان څخه بل څه نه دي

حافظ شمس الدين ذهبى او علامه ابن حجر عسقلانى د وارو ليکلي دي: قال محمد بن سعد العوفي سمعت يحيى بن معين يقول كان ابو حنيفه ثقة لا يحدث بالحديث إلا بما يحفظه ولا يحدث مما لا يحفظه وسئل صالح بن محمد الاسدى عنه قال كان ابو حنيفه ثقة فى الحديث. (سير اعلام النبلاء ج ۱۱ ص ۴۷۹ و تهذيب ج ۶ ص ۷۲ وطبقات الحفاظ ج ۱ ص ۸۵ و تهذيب الكمال ج ۱۹ ص ۱۰۵)

يعنې امام صاحب ثقه عالم وو او کوم حديث به چې هغه ته ياد وو هغه به ئې خلکو ته بيانولو او کوم حديث به چې ورته حفظ او يادونه هغه به ئې نه بيانولو او د صالح بن محمد الاسدى څخه پوښتنه وشوه هکله دامام صاحب کې هغه و فرماييل امام صاحب ثقه فى الحديث دى

شيخ الاسلام ابن تيمية د محدثينو او فقهاوو په روايتى او درايتى کمال او فقه باندې بحث کړى او په اخر کې ئې ليکلى دي چې: (واكثر ائمة الحديث والفقه كمالك والشافعي واحمد واسحاق بن راهويه والى عبيدوكذلك الازاعى والثورى والليث هؤلاء وكذلك لابی يوسف صاحب ابى حنيفه ولا بى حنيفه ايضا ماله من ذالك ولكن لبعضهم فى الامامة فى الصنفين مالىس للآخرين بعضهم من صنف المعرفة باحد الصنفين مالىس فى الآخر فرضى الله جميع اهل العلم والايمان (تلخيص الاستغاثة المعروف بالرد على البكرى ص ۱۴-۱۳)

يعني اكثره امامان دحديث اوفقه لكه امام مالک امام شافعی امام احمد اسحاق بن راهويه ابو عبيده او همدارنگه اوزاعی سفیان ثوري اوليث بن سعد داحضرات اودغه شان ابو يوسف صاحب دابو حنیفه او پخپله دامام ابو حنیفه هم په دوی کې هغه مقام او مرتبه ده کومه چې دهغه دشان سره لائقه وی مگر په دوی کې ځينو ته ددواړو قسموا امامتونو مقام حاصل دی چې نور وروته ندی حاصل او بعضو ته په صنف دمعرفت کې هغه مقام حاصل دی کوم چې هغه نور وروته نه دی حاصل الله تعالی دی دتولو ايماندارانو اود علم خاوندانو څخه راضی او خوشحاله شي .

حافظ محمد بن يوسف الصالحی الشافعی په خپل کتاب عقود الجمان کې لیکې چې : (کان ابو حنیفه من كبار حفاظ الحديث واعيانهم ولولا كثرة اعتناؤه بالحديث ماتهيه له استنباط مسائل الفقه الخ بحواله (تأنيب الخطيب ص ۱۵۶)

يعني امام ابو حنیفه دحديث په حافظانو او فاضلانو کې شميرل کيدو که چيرته هغه دا حديثون زيات اهتمام نه کولای نو په فقهی مسائلو کې دا استنباط ملکه به هغه ته کله حاصله شوی وائي امام ابو داود سليمان بن اشعث السبختانی (متوفى سنه ۵۲۷۵ هـ) فرمايي : رَجِمَ الله مالکاکان اماما رحم الله الشافعی کان اماما رحم الله اباحنیفه کان اماما [الانتقاء ص ۳۲ وجامع بيان العلم ج ۲ ص ۱۶۳].

يعني الله تعالی دی پر امام مالک رحم وکړي ځکه چې هغه امام ووالله تعالی دی پر امام شافعی رحم وکړي ځکه امام ووالله تعالی دی پر امام ابو حنیفه رحم وکړي ځکه امام وواله علامه شمس الدين الذهبي دامام ابو داود څخه نقل کوي ان اباحنیفه کان اماما (تذکره الحفاظ ج ۱ ص ۱۶۰)

يعني امام ابو حنیفه امام وو دامام ابو داود په شان لوی محدث چې کله دامامت يادونه کوي نو دهغه متبادره معنی دحديثو امامت دی دا چې هغه دامام صاحب ذکر دامام مالک او امام الشافعی په ضمن کې په امامت سره کوی نو ددې څخه ښکاري چې دهغه دحديث اوفقه ددواړه خنډوامامت مراد دی ځکه امام مالک او امام شافعی دواړه دا حديثو امامان وو .

دمذکوره اقوال نه دا معلومه شو چې امام ابو حنیفه يوازې محدث نه و بلكه دعلم الحديث اوددې فن اوروايت دلويو مجتهدينو او حفاظو څخه شميرل کيږي .

شیخ المحدثین امام علی بن المدین فرمائی: ابوحنیفہ روى عنه الثوری وابن المبارک وحماد بن زید وھشام وکیع وعباد بن العوام وجعفر بن عون وھوثقہ لابأس به. (الخیرات الحسان ص ۷۴)

یعنی دامام ابوحنیفہ ثخہ علامہ ثوری او عبد اللہ بن مبارک او حماد بن زید او ھشام او وکیع بن جراح او عباد بن عوام او جعفر بن عون حدیث روایت کری دی او امام صاحب ثقہ لاباس به وو (امیر المؤمنین علامہ شعبۂ فرمائی: کان واللہ حسن الفہم وجید الحفظ حتی شنعوا علیہ بما علم بہ منهم واللہ سئلون عندا للہ وکان کثیر الرحم علیہ. (الخیرات الحسان صفحہ ۳۴)

یعنی پہ خدای تعالیٰ قسم چہ امام ابوحنیفہ نہایت تیز فہم او تیزی حافظی خاوند وو خلکو پر ھفہ باندی پہ ھفہ خبر وکی طعن و لگولو چہ دھغوی ثخہ امام صاحب زیات عالم وو پر ھفہ خبر و باندی او قسم پہ خدای چہ دوی بہ د اللہ تعالیٰ سرہ مخ شی یعنی ددغہ بدگوی بدلہ بہ ورتہ ملاو شی او امام شعبہ پر امام صاحب دیر ترحم کری دی. وسئل یحیی بن معین احدث سفیان عنہ قال نعم کان ثقہ صدوق فی الفقہ والحديث ماموناعلی دین اللہ. (الخیرات الحسان ص ۳۵).

یعنی دیحیی بن معین ثخہ تپوس وشوچی امام سفیان ثوری دا ابوحنیفہ ثخہ روایت حدیث کری ھفہ وویل او کری دی او دای ہی هم وفرماثل چی امام ابوحنیفہ پہ فقہ او حدیث کی ثقہ او صدوق دی او د اللہ تعالیٰ پردین باندی مامون دی غیر مقلد عبد الرحمن مبارکپوری وائی چی امام ابن معین او امام شعبہ او امام ثوری رحمہم اللہ تعالیٰ دی تولودا امام ابوحنیفہ توثیق کری دی. (مقام ابی حنیفہ تحقیق الکلام ص ۱۴۰) او امام حاکم امام ابوحنیفہ رح دکوفی پہ ثقات ووکی لیکھی دی. (معرفة علم الحديث ص ۲۴۹)

دامام ابوحنیفہ احتیاط فی الاحادیث

پہ روایت کی زیات احتیاط ضروری دی حکمہ رسول اللہ ﷺ فرمایلی: من کذب علی متعمداً فلیتوباً مقعدہ من النار. (بخاری ج ۱ ص ۳۸ مسلم مقدمة صفحہ ۳). چاچی پہ ما باندی دروغ وویل قصد انودادی خپل خان لپارہ داوسید خای جہنم کی تیار کری.

نوپہ ھمدی خاطر محدثینوپہ دی ھکلہ زیات احتیاط تہ توجہ کری نو امام ابوحنیفہ پہ دی بارہ کی نہایت زیات احتیاط ثخہ کاراخیستی دی لکہ ثنگہ چی خطیب بغدادی پہ خپل سند سرہ دامام یحیی بن معین ثخہ

روایت کوي چې: انه سئل من الرجل یجد الحديث بخطه ولا يحفظه فقال ابو ذر یاکان ابو حنیفة یقول لا یجدت الا بما یعرف ویحفظ. (کفاية فی علم الرواية ص ۲۳۱)

یعنی د یحیی بن معین څخه پوښتنه وشو چې که یو سړی پخپل خط سره لیکل شوي حدیث پیدا کړي مگر هغه حدیث په یاد نه وي نو هغه به څه کوي امام ابو ذر یا یحیی بن معین و فرمایل چې امام ابو حنیفة نو فرمایل چې هغه ته د دې حدیث بیانولو جواز نشته هغه یوازې هغه حدیث بیانولای شي چې په یادې وي.

امام حاکم پخپل سند سره د حضرت امام ابویوسف څخه روایت کوي چې هغه و فرمایل: عن ابی حنیفة انه لا یجل لرجل ان یروی الحديث الا اذا سمعه من فم المحدث فیحفظه ثم یحدث به. (مدخل فی اصول الحديث ص ۱۵ الجواهر المضية ج ۱ ص ۲۵۷) یعنی امام ابو حنیفة و فرمایل چې نه دی جائز یو سړی لره چې هغه یو حدیث بیان کړي ترڅو پورې چې هغه دیو محدث یا المشافه هغه حدیث نه وي اوریدلي او یا هغه حدیث هغه ته تر هغه وخته پورې یاد وي چې کله ئې هغه بیانوي. امام وکیع بن جراح فرمائي (لقد وجد الورع عن ابی حنیفة فی الحديث مالم یوجد عن غیره) (مناقب صدر الائمة ج ۱ ص ۱۹۷).

یعنی یقیناً ابو حنیفة په حدیثو کې هغه احتیاط کړی دی چې هغه احتیاط په بل چا کې نه دی موندل شوی امام عبدالوهاب شعرانی الشافعی (متوفی ۸۹۷۳هـ) لیکي دي: وقد کان الامام ابو حنیفة یشتراط فی الحديث المنقول عن رسول الله ﷺ قبل العمل به ان یرویه عن ذالک الصحابی جمیع اتقیاء عن مثلهم وهكذا. (میزان الکبری للشعرانی ج ۱ ص ۶۳).

یعنی کوم حدیث چې د نبی کریم ﷺ څخه منقول وي په هغه کې امام صاحب دا شرط لکوي چې د عمل څخه وړاندې به دا حدیث کتل کېږي چې د حدیث دروي څخه بیا تر صحابی پورې د پرهیز کارانو یو خاص جماعت هغه نقل کړی وي یا هغه حدیث د عمل کولو وړ دی. علامه القرشي د امام صاحب څخه د حدیث روایت یو بل مهم شرط د احم نقل کړی دی چې: (شرط جواز روایت الحديث عند ابی حنیفة ان الراوی لم ینس الحديث من حين حفظه الى وقت الرواية الجواهر المضية ج ۱ ص ۳۹۰)

یعنی د امام صاحب په نزد د روایت د جواز لپاره شرط د دی چې یو راوي د کوم وخت څخه چې یو حدیث حفظ کړی بیا به یې تر هغه وخته پورې هیر نه وي په کوم وخت کې چې روایت کوي، علامه جلال الدین السيوطی د امام صاحب د دغو سختو شرائطو درانقلولو څخه وروسته لیکي: وهذا مذهب شدید وقد استقر

العمل على خلافه فلعل الرواة في الصحيحين ممن يوصف بالحفظ لا يبلغون النصف (تدريب الراوى ص ۱۶۰) يعنى داسخت مذهب دى او عمل ددي خلاف دى تحكه چي ممكنه ده دبخارى او مسلم دهغه راويانو تعداد چي يادشوى شرط باندى برابر وي نيمايي ته هم ونه رسيږي . ددي خخه واضع ښكاري چي امام ابو حنيفه شرط دامام بخارى او مسلم دشرطونو خخه زيات سخت دي

كه خه هم جمهور محدثين په دي شرائطوكي دامام صاحب سره ملكريا نه كوي خودا خبره صحيح ده چي امام صاحب په علم حديث كې دلويو مجتهدينو دجملې خخه ووپه دي خاطر دياتا هغه دخپل اجتهاد مطابق دشرائط لكولي دي او په دي شرط كې پرهغه باندې هيڅ كوم طعن او انكار نشته لكه خنكه چي امام بخارى د ملاقات امكان ته خاصه توجه نه ده كړې بلكې د حقيقي ملاقات شرط يې لگولى دى كه خه هم يو ځل وي ددي لپاره چي د تدليس او عنعنې شنبه پاتې نه شي مگر جمهور و محدثينو چي دهغه په سر كې امام مسلم دى هغه رد كړى دى (مقدمة صحيح مسلم) او جمهور محدثينو دهغه سره اتفاق نه دى كړى اولكه خنكه چي امام بخارى او امام ابن العربي په حسن حديث باندې عمل كول جائز نه گڼي مگر جمهور محدثين دهغوى مخالف دي قاضي شوكنى په دې باره كې داسې فرمايې : (والحق ما قاله الجمهور) (نيل الاوطار للشوكاني ج ۱ ص ۲۲)

علماء په دي خبره باندې پوهيږي چي د عمل لپاره يوازې صحيح حديث مدارگر خو لوباندې د حسن حديث دتولو اقسامو خخه انكار لازميږي په داسې حال كې چي زيات احاديث حسن دي

امام عجلى د مشهور محدث حماد بن سلمه (متوفى ۱۶۷هـ) چي هغه د ذهبى د وينا مطابق لوى محدث او امام ووده په باره كې فرمايې : (ثقة رجل صالح حسن الحديث وقال ان عنده الف حديث حسن ليس عند غيره) (نو تا سوفكرا و سوج و كړي چي ديو محدث سره يوزر حسن حديثونه موجود دى نو د نورو محدثينو سره به څومره حسن احاديث وي . نو مخكيني خبرې ته په پام سره ايا ديو چا لپاره دا خبره روا ده چي هغه دا وائې چي امام بخارى غوندې عظيم محدث د زرو احاديث خخه منكر دى او يا د رسول الله ﷺ دا احاديثو مخالفت يې كړى دى هيڅكله نه ديو مسلمان په زړه خودا و هم نه راځي اونه به د چاپه فكر كې دا تصور راوگرځي حاشا وكلا

علماء خودا وائې چي امام بخارى د حديث د فن يو عظيم امام او مجتهد دى هغه چي دخپل اجتهاد پريښاد روايت د قبوليت او په روايت باندې د عمل لپاره كوم شرائط لگولي دي په هغه كې خو هغه بلكل ماجور دى

صد فیصد همدغه شان امام اعظم ابو حنیفه چې په فن حدیث کې داخل اجتهد مطابق دروایت د قبولیت لپاره کوم شرائط لگولي دي او په کومواحادیثو کې چې دهغه دا اجتهد مطابق هغه دده شرائط موجود نه وي نو هغه امام صاحب نه دی اخیستی نو اوس تاسو قضاوت وکړی چې امام صاحب دده غه ترک په وجه سره دی تا رک الحدیث یا مخالف الحدیث وگرځول شی؟ هیڅ عقلمند منصف مزاجه او د تعصب څخه خالی مسلمان عالم ته دا خبره د منلو وړنده البته دا بلکل صحیح خبره ده چې جمهور محدثین د امام صاحب سره د دغو سختو شرائطو په هکله علمي مناقشه کولی شي په صحیح دلائلو سره خوسره د ادب و احترامه چې د ادسلفو صالحینو معمول دی لکه څنګه چې جمهورو محدثینو د امیر المؤمنین فی الحدیث امام بخاری رح پر حقیقت لقاء و عدم جواز العمل بالحدیث الحسن قوی باندې علمي رد کړي دی خو جمهور محدثینو د امام بخاری په هکله هیڅکله د غیر مناسب او د انصاف څخه لیرې الفاظ نه دي استعمال کړي خو کله چې د امام صاحب او دهغه شاګردانو او ملګرو بیان کېږي نو د حسن ظن ټولي دروازې وتړل شي او دا کار قطعاً بې انصافی ده د هر چا لطفه چې وي.

مولنا مبارک پورې صاحب لیکلي دي چې د حدیث د قیود او شروطو په هکله کې چې څومره تشدید او پابندی او احتیاط امام ابو حنیفه کړی دی بل چا دهغې ثبوت نه دی ورکړی تحفة الاحوذی ج ۲ ص ۱۵

علامه ابن خلدون فرمائي: والامام ابو حنیفه انما قلت روايته لما شد في شروط الرواية والتحمل وضعف رواية الحديث اليقيني اذا عارضها الفعل النفسى وقلت من اجلها روايته فقل حديثه لانه ترك رواية الحديث متعمداً فحاشاه من ذلك ويدل على انه من كبار المجتهدين في علم الحديث. (مقدمة ابن خلدون ص ۱۱۵).

د دغه سختو شرائطو یادونه علامه ابن صلاح هم په مقدمه ص ۲۲۲ کې کېږي ده او علامه نواوی هم په (التقريب والتيسير للنواوی ص ۷۲) کې کړې ده او علامه عراقی هم په فتح المغیث ص ۲۵۶ کې کړیده او علامه سخاوي هم په فتح المغیث ج ۲ ص ۲۲۸ ص ۲۳۱ کې کړیده

د امام اعظم محبت او عشق مع الحدیث والمحدثین

علامه خطیب او صدر الائمه په خپل سند سره نقل کوي چې امام صاحب به کله بغداد ته د تجارت لپاره لاړ او بیا به چې کله واپس د ګټې سره کوفي ته راغلو. نو (فیشری بهاوانج الاشیاء من المحدثین قوتهم

وکسونهم وجميع حوائجهم مقام ابی حنیفة ص ۱۱۳ تاریخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۶۰ مناقب موفق ج ۱ ص ۱۶۲) یعنی یہ ہفہ گئی سرہ بہ یہی حدیث دمسائخو حاجتو نہ خوراک لباس و نور ضروریات ورتہ اخیستل امام صدر الانمۃ علامہ مکی داهم لیکلہی چہ : (وماکان یدع احدًا من المحدثین الابره برأ و اسفاً) (مناقب موفق ج ۱ ص ۲۶۱) یعنی امام صاحب پہ محدثینو کھی ہیشوک ہم داسی ندی پری بنودلہی چہ ہفہ سرہ یہ کافی اند ازہ احسان و حسن سلوک نہ وو کړی : (امام نضرین محمد المروزی المتوفی سنہ ۱۸۲ھ) فرمایہ : (لم ار رجلاً لزم للآثر من ابی حنیفة) (الجواهر المضية ج ۲ ص ۲۰۱)۔

یعنی امام صاحب شخہ زیات ہیشوک پہ حدیثو باندی لزوم کوونکھی او کلک دریدونکھی می نہ دی لیدلی امام طحاوی الحنفی المتوفی سنہ ۳۲۱ھ شخہ نقل دی چہ امام ابو حنیفہ بہ پہ مسئلہ کھی دیوسری سرہ بحث کولو دبحث پہ دوران کھی بہ خاموش شوہ۔ فسکت ابو حنیفہ فقال بعض اصحابہ لا تجیبہ یا ابا حنیفہ فقال بما جیبہ وهو یحدثنی بهذا عن رسول الله ﷺ (شرح العقيدة الطحاوية ص ۲۸۱)۔

یعنی امام صاحب بہ چپ او خاموش پاتی شو ہفہ تہ بہ ٹینو ملگرو وویل چہ تہ ہفہ تہ ولی جواب نہ ورکوی امام صاحب بہ و فرمایل چہ ہفہ ماتہ در رسول اللہ ﷺ احادیث بیانوی زہ ہفہ تہ شہ جواب ورکرم۔ امام الحسن بن صالح بن حلی المتوفی سنہ ۱۶۷ھ دامام صاحب پہ ہکلہ فرمایلی : (کان النعمان بن ثابت فاهما عالماً متثبتاً فی علمہ اذا صح عندہ الخبر عن رسول الله ﷺ لم یعدہ الی غیرہ۔) (الانتقاء ص ۱۵۴ الخطیب ص ۱۵۴ لذاہد کوثری)۔

یعنی امام ابو حنیفہ نعمان بن ثابت فہیم عالم او یہ خیل عالم کی قوی او پوخ وو کلہ چہ بہ دہفہ سرہ دنیی کریم صلی اللہ علیہ وسلم حدیث صحیح ثابت شونویا بہ نہی دہفہ شخہ بل کو م شئ تہ تجاوز نہ کولو۔

امام صاحب دضعیف حدیث پہ مقابل کی قیاس اورای پرینودل

امام ابو حنیفہ بہ پہ ضعیف حدیث باندی عمل کولو او دہفہ پہ مقابل کھی بہ یہی قیاس ترک کولو دمخالفینو اعترافات علامہ ابن حزم الظاہری پدی بارہ کھی لیکھی : (جميع اصحاب ابی حنیفہ مجمعون علی ان مذهب ابی حنیفہ ان ضعیف الحدیث اولی عندہ من القیاس والرأی۔) (مناقب ابی حنیفہ ص ۱۱) والخیرات الحسان ص ۷ وقواعد فی علم الحدیث ص ۹۵ ص ۹۶ / قواعد التحذیر للقیاسی ص ۱۱۸ نضر الامانی ص ۱۱۶)

يعني دامام ابو حنيفه ٲول متبعين او ملكرى پڊي باندې متفق دي ډابو حنيفه په مذهب كې ضعيف حديث په راى او قياس باندې افضل دى بل ځاى ابن حزم الظاهري ليكي : قال ابو حنيفه الخير الضعيف عن رسول الله ﷺ اولى من القياس ولا يحمل القياس مع وجوده احكام الاحكام فى اصول (الاحكام ج ۷ ص ۵۴)

يعني امام صاحب ويلي دي چې رسول الله ﷺ ضعيف حديث په موجوده گى كې په قياس باندې عمل ناجائز دى حضرت ملاعلى القارى ډا حنا فود مذهب په باره كې ليكلي : ان مذهبهم القوى تقديم الحديث الضعيف على القياس المجرد الذى يحتمل التزئيف. (مرقات ج ۱ ص ۳) يعني ډا حنا فو مذهب ډاډى چې هغوى ضعيف حديث هم پر قياس باندې چې هغه ډك مزورى احتمال ولري مقدم گڼي

شيخ الاسلام حافظ ابن تيميه پڊي باره كې ليكي : ومن ظن باى حنيفه او غيره من ائمة المسلمين انهم يعتمدون مخالفة الحديث الصحيح القياس او غيره فقد اخطاء عليهم وتكلم اما بظن واما بهوى فهذا ابو حنيفه يعمل بحديث التوضى بالنبيذ فى السفر مع مخالفته للقياس لان مقتضى القهقهة فى الصلوة مع مخالفته للقياس لاعتقاده صحتها وان كان ائمة الحديث لم يصحوها. (مجموع الفتاوى ج ۲۰ ص ۳۰۵-۳۰۴)

يعني هر څوك چې گمان كوي چې ابو حنيفه يا يوبل ډمسلمانانو امام چې قصد ابي حديث صحيح مخالفت كړى دى او قياس ته ئى ترجيح وركړى ده نوييله شكه هغه مسلمان سخت په وهم او اشتباه كې واقع دى اوداسي خبره يې ياد گمان او يا هم دهوى څخه كپږده ځكه امام صاحب په سفر كې ډخر ما پر نبيذ ډا وډس كولو په حديث عمل كوى اودا د قياس مخالف كار دى او په حديث ډخنده قهقهه سره چې لمونځ فاسدوي او اودس ماته وي عمل كوي اودا د قياس مخالف دى ډا ډا وه حديثه امام صاحب صحيح گڼي كه څه هم نور محدثين يې ضعيف گڼي او علامه ابن قيم پڊي هكله ليكلي چې : (واصحاب ابى حنيفه اجمعون على ان مذهب ابى حنيفه ان ضعيف الحديث عنه اولى من القياس والراى وعلى ذلك بنى مذهبه كما قدم حديث القهقهة مع ضعفه على القياس والراى وقدم حديث الوضوء بنبيذ التمر فى السفر مع ضعفه على القياس والراى ومنع قطع السارق بسرقة اقل من عشر دراهم والحديث فيه ضعيف وشرط فى اقامة الجمعة المصر والحديث فيه كذلك وترك القياس المحض فى مسائل الابار لا تارقها غير مرفوعة فتقديم الحديث الضعيف وآثار الصحابة على القياس والراى قوله وقول الامام احمد. (اعلام الموقعين ج ۱ ص ۷۷ قواعد فى علوم الحديث ۱۰۰-۹۹)

علامة محمد بركت الله ليكي چي : (روى امامنا الاعظم وهما من الاقدم ان الضعيف ايضاً اول من اراء الرجال). (حاشية اصول الشاشي)

علامة مرتضى زبيدي ددي مسئلي بيان مخه وروسته ليكي چي : (فهذا صريح من الامام بانه كان يقدم الاثر على القياس فضلاً عن الحديث النبوي). (عقود الجواهر المنيقة ج ۸ ص ۸)

يعني دامام صاحب داذكرشوي قول اقوال صريحاً دي دليل دي چي امام صاحب دصحابي قول هم به قياس مقدم گني نو دحديث باره كې به مخه فرمايې همدارنگه علامه مصطفى السباعي رح ليكي دي عرض دا چي دبی شماره تصريحاتونه يو خوصريغ عبارتونه دي چي ددي خبرې واضح دليل دي چي دامام صاحب اجتهادي رايه اكر كه ديره قوی او مضبوطه وي په صحيح حديث باندې ئي هيڅكله نه مقدم كوي بلكي مونږ كورو چي دابن جزم په شان ناقد هم د عراق د فقها پدې اجماع نقل كوي چي ددي فقهاء وپه نيز ضعيف حديث ته هم په قياس ترجيح حاصله ده (السنة ومكاتهافي التشريع الاسلامي).

امام صاحب په كوم وقت كې دراي او قياس مخه كار اخيستو

دا خبره صحيح ده چه امام صاحب د قياس اوراي مخه كار اخيسته خودا چي امام صاحب په كوم وخت دراي او قياس نه كار اخيستی لاندې اقوالوته توجه كول ضروري ده امام صاحب فرمايې : (اخذ بكتاب الله فمالم اخذ بسنه رسول الله ﷺ فان لم اخذ في كتاب الله ولا اخذ في سنة رسول الله ﷺ اخذت بقول الصحابة اخذ من شئت منهم وادع من شئت منهم والا اخرج من قولهم الى قول غيرهم فاما اذا انتهي الامر الى ابراهيم والشبعي وابن سيرين والحسن وعطاء وسعيد بن المسيب وعدد رجالنا فاقوم اجتهد كما اجتهدوا) (تاريخ بغداد ج ۱۳ ص ۳۶۸ مناقب ابی حنیفة للذهبي ص ۲ ص ۱۶۴ الجواهر المضیئة ج ۲ ص ۲۴۹ تبیض الصحیفة ص ۶۰ تهذيب التهذيب ج ۱ ص ۴۰۱)

ترجمه : زه كتاب الله باندې عمل كوم كه چيرته ماته په هغه كې حكم پيدانه شونو بيا ئي در رسول الله ﷺ په ستو كوم كه هلته هم حكم پيدانه شوياد صحابه كرامو پراقوال چي دچاقول غوره كوم او دچاقول پرېردم مگرد صحابه وود قول مخه لاندې مرتبه كې دچاقول نه اخلم او كله چي خبره ابراهيم او شعبي او ابن سيرين او حسن او عطاء او سعيد بن مسيب ته ورسېږي نو لكه څنگه چي هغوی اجتهاد كوي زه هم اجتهاد كوم

او بل خای کې د امام اعظم صاحب خپل قول دی وایې چې : (لیس لاحدان یقول برای مع کتاب الله تعالی ولامع سنة رسول الله ﷺ ولامع مااجتمع علیه الصحابة (عقودالجمان ص ۱۷۵ الخیرات الحسان ص ۲۷)

ترجمه : دهیچا لپار جائز نه ده چې د کتاب الله او سنت رسول او د صحابه د اجماع په موجوده کې د خپلې رای او قیاس څخه کار واخلې ځینو خلکو خو یا تعصبا او یا د عدم علم په وجه او یا د نه تحقیق لوجه دې خبرې ته هوی ورکړېده چې امام صاحب به قیاس ته پر سنت رسول ترجیح ورکوله او بیا یې عقلی دلائل پر نقل باندې مقدم گڼل دامحض تهمت او افتراء ده امام صاحب د دې خبرې پخپله تردید کړی دی امام ابو حنیفه فرمایلي دي : (کذب والله وافتري علينا من يقول اننا تقدم القياس على النص وهل يحتاج بعد النص الى القياس. (الميزان الكبرى ج ۱ ص ۶۵)

یعنې هر څوک چې زموږ په هکله وایې چې دوی پر نص باندې قیاس مخکې کوي قسم په الله تعالی چې دورغ او پر مونږ تهمت دی او کله چې نص موجود وي قیاس ته حاجت نشته بل خای فرمایلي چې : ایا کم والقول فی دین الله تعالی بالرای وعلیکم باتباع السنة فمن خرج عنها ضل (الميزان الكبرى ج ۱ ص ۵۰) او محدث علی بن خشرم المتوفی سنه ۲۵۷هـ فرمایلي دي : (کنافی مجلس سفیان بن عیینة فقال یا اصحاب الحديث تعلموا فقه الحديث لا یقهركم اصحاب الراى اقال ابو حنیفه شیئا الا ونحن نروى فیه حديثا واحديثین. (معرفة علوم الحديث ص ۶۶)

مونږه د سفیان بن عیینة په مجلس کې ناست وهغه و فرمایلي ای اصحاب الحديث تا سوه حديث کې تفقه پوه حاصله کړی داسې نه وي چې اصحاب الراى درياندې غالب شي امام ابو حنیفه هیڅ داسې شی نه دی فرمایلي چې په هغه کې مونږ یو یادوه حدیثه روایت کړی نوی عبد الله بن مبارک نه د امام صاحب دا قول روایت شوی چې : عجب للناس یقولون افقی بالرای ما افقی الا باثر. (الخیرات الحسان ص ۱۹)

یعنې تعجب له خلکو چې وائي امام ابو حنیفه پخپله رأی باندې فتوی ورکوي او ما بغیر حدیث او اثر نه په بل څه فتوی نه ده ورکړي د خطیب بغدادی څخه روایت دی چې قال ابو حنیفه البول فی المسجد احسن من بعض القیاس (کتاب الفقیه والمتفق ج ۱ ص ۴۰۱) او د امام ابو حنیفه څخه داهم نقل دی چې : (لعن الله من یخالف رسول الله به اکر مناوبه استنقذنا (الانتقاء ص ۱۴۱ تانیب الخطیب ص ۱۱۴)

يعني په هغه شخص دی دالله تعالی لعنت وی چې در رسول الله ﷺ خلاف کوي په هره خبره کې چې وي ځکه در رسول الله په وجه خومونږته دایمان شرف نصیب شوی دی اوددوی په وجه خومونږه د هلاکت څخه بچ شوي یوحضرت عبدالله بن مبارک فرمائی: (لاتقولوا رای ابی حنیفة ولکن قولوا انه نفسیر الحديث). (ذیل الجواهر ج ۲ ص ۴۶۰) تاسو داسې مه وایې چې د دامام صاحب رای او قیاس دی بلکه داسې وایې چې دا حدیث تفسیر دی.

امام عبدالوهاب شعرانی او امام ابن حجر مکی او علامه سیوطی دامام صاحب څخه نقل کوي چې امام صاحب فرمایلي دي: ماجاء عن رسول الله ﷺ بآی هو اوی فعلى الرأس والعین وما جاء عن اصحابه تخبرنا وما جاء عن غیرهم فهم رجال ونحن رجال. (سیر اعلام النبلاء ج ۶ ص ۴۰۱ المیزان الکبری ج ۱ ص ۴۹ الخیران الحسان ص ۲۷ تبیيض ص ۴۷)

يعني کوم څه چې در رسول الله ﷺ څخه ثابت دی دهغې نه خودی زما مور وپلار قریان شی نو هغه راته په سراو سترگو قبول او منظور دي او کوم څه چې دصحابه څخه ثابت وي په هغو کې زموږ انتخاب دی او که دصحابه وو څخه بغیر دپل چا قول راشی نو هغوی هم رجال سړی دی او مونږه هم سړي یو علامه عبدالوهاب الشعرانی دهیر بحث څخه وروسته لیکي چې: (فاولهم تبریامن کل رای یخالف الشریعة الاعظم ابوحنیفة النعمان بن ثابت رح خلاف ما یضیفه الیه بعض المتعصبین ویا فاضیحة يوم القيامة من الامام اذا وقع الوجه فی الوجه فان من کان فی قلبه نور لا یتجرأ ان یذکر احداً من الائمة بسوء). (المیزان الکبری ج ۱ ص ۵۰)

وايضاً امام عبدالوهاب الشعرانی لیکي چې: (فصل فی بیان قول من نسب الامام اباحنیفة الی انه یقدم القیاس علی حدیث رسول الله ﷺ اعلم ان هذا الکلام صدر من متعصب علی الامام متهور فی دینه غیر متورع فی مقاله غافلاً عن قوله تعالی ان السمع والبصر والفؤاد کل اولئک کان عنه مسؤولاً). (المیزان الکبری ج ۱ ص ۵۶)

توجهه: دافصل دهغه خلکو دقول او وینا او خبری په تضعیف کې منعقد دی چې هغوی دا وایې چې امام صاحب در رسول الله ﷺ پر حدیث باندې قیاس مقدم کښي پوه شه چې دا کلام دامام صاحب په هکله دهغه کس نه صادر شوی دی او صاډیږي چې هغه متعصب وي په دین کې بې باکه وي او په خپلو خبرو کې پر هیز کوونکې نوی او هغه دالله تعالی ددې قول څخه غافل دی چې بیشکه غوږونه سترگې او زړه ددې ټولوپه هکله به تپوس کږي

نعم من جميع ما قهناه ان الامام لا يقيس مع وجود النص كما يزعمه المتعصبون عليه وانما يقيس عند فقد النص (الميزان الكبرى ج ۱ ص ۵۰ للشعراني) يعني فقهاء

اصحاب الراي يعني فقهاء او اصحاب الحديث

دعصر قدیم خخه ترنن پوری د علماء کرام دوه مختلفو قسمونه هریو په یو خاص اصطلاح شهرت لري یو اصحاب الحديث بل اصحاب الراي بعض معاند و خلقودی اصطلاحاتو ته دیونارو اختلاف شهرت ورکړی دی چې خاص د قیاس اورایې اتباع کوی او حدیث د قیاس اورای په مقابله کې پر پردي اوس ځینو اسلام د بنسمنه مستشرقینودی خبری ته زیات زور ورکړی دي.

حالانکه داهسی بي ځایه او واقعي او نفس الامر بلکل خلاف ده ځکه دغه دواړه طائفی اصحاب الحديث او اصحاب الراي د علماء دین اسلام طبقې دی غټ او اصولی اختلاف یو بل سره نه لري .

اصحاب الحديث د قیاس منکرندی بلکه حجت یې گڼی اونه اصحاب الراي د حدیث د اهمیت خخه غافله اوناخبره دی بلکې پدې هکله دواړه طبقې پدي خبره باندې اتفاق لري چې نصوص کلها پر قیاس باندې مقدم او مخکې دی او کوم ځای چې نصوص نه وي هلته د قیاس او اجتهاد نه کار اخلي

یادداشت :

په تیروز مانیو کې ددغو اصطلاحاتو حقیقي مطلب دومره وه چې کوم کسان په حدیث زیات مشغول او مصروف وه هغوی ته به د اصحاب الحديث اصطلاح استعمالیده او کوم خلک چې فقه باندې مشغول وه هغوی ته اصحاب الراي اصطلاح استعمالیده دواړه متضاده فرقې نوي بلکه د علم الدین د و شاخونه وه محدثین ته اصحاب الحديث پدی وجه ویل کیدل چې دوی حدیث حفظ او روایت خپل شغل او مشغله کړځولی وه ټول توان طاقت او سعی په حدیثو کې مصرفوله استنباط الاحکام ته یې داسې خاص توجه نه وه او فقهاء ته به د اصحاب الراي اصطلاح پدې خاطر استعمالیده چې دوی استنباط الاحکام الفقهيته خپله مشغله او وظیفه کړځولی وه خپل ټول طاقت او سعی پدې کې صرف کوله زیاته توجه یې د حدیثو کتابونو تالیفولو او نشرولو پرځای دهغو د احکامو د تالیف او اشاعت او نشر طرف ته وه کوم چې د حدیثو خخه استنباط کیدل

نوپه کومو مسائلو کې به چې هغوی د خپلو شرائطو سره د اجتهاد او استنباط لپاره مطابق حدیث پیدا نه کړونو یا به یې د قیاس اورای خخه استفاده کوله یا به یې د حدیث د فهم لپاره د فقا هت نه کار اخستونوپه همدې

خاطر ورته اصحاب الراي ويل كيدل خود اسي هيڅكله نو هغه څه هغوى به صحيح حديثونه پريښول او د هغه پرخاي به يې د قياس څخه كار اخيستلو (درس ترمذى ج ۱ ص ۱۱۱)

د قانيدلپاره :

علامه ابن الاثير الجزري رح الشافعي المتوفى سنه ۴۰۶هـ فرمايې : (والمحدثون يسمعون اصحاب القياس اصحاب الراي فيما يشكل من الحديث او مالم يات فيه حديث ولا اثر النهاية فى غريب الحديث والاثر ص ۱۷۹ مقدمة تحفة الاحوزى ص ۲۰۶)

د مخكنې عبارت څخه په ډاگه دا خبره واضحه او معلومه شو چې اصحاب الراي (فقهاء) هغه علما دي چې هغوى مشكل احاديث او غير منصوص مسائل په خپل فقاهايت تدبير او ذره په بصيرت او د مسلمانې په فراست سره حل كوي په هم دې خاطر محدثين ورته اصحاب الراي وايي نو د ځينو هغو خلكو مشهور قول چې اصحاب الراي يوازې دا حناف او اهل كوفى لقب دې باطل شو ځكه دا په عصر قديم كې ټولو فقهاء وو ته استعماليدو .

قانيد:

ابن قتيبه په خپل كتاب (المعارف) كې د ټولو فقهاء او تذكره د اصحاب الراي په عنوان سره كړې ده او امام مالك او امام شافعي او امام اوزاعى او ثورى غوندي محدثين يې هم پكې شامل كړي بل علامه محمد بن الحارث الخنسي په خپل كتاب قضاة قرطبه كې د مالكي علما تذكره د اصحاب الراي په اصطلاح كړيده بل حافظ ابو الوليد المالكي رح په خپل كتاب تاريخ علماء اندلس كې فقهاء او و مالكيو نه يې په اصحاب الراي اصطلاح تعبير كړې او علامه ابو الوليد الباجي المالكي رح په (منتقى شرح موطاء كې د ټولو فقهاء دپاره اصحاب الراي لقب كارولى دى او حافظ ابن عبد البر رح هم د مالكي علماء لپاره دغه لقب په كثرت سره استعمال كړې دى تردې حده چې دده د موطاء د شرحى الاستذكار لمذاهب الامصار فيما تضمنه الموطان معانى الراي والاثر) څخه واضع بريښي چې اصحاب الراي لقب د فقهاء وو ټولى ته استعماليدى . (درس ترمذى ج ۱ ص ۱۱۲-۱۱۳)

يادداشت : دا خبره هم صحيح ده چې دغه اصطلاح په مرور الزمان سره وروسته د اهل عراق او كوفى او د امام صاحب او دده اتباعو پورې خاص شو خو دا پدې خاطر نه چې دوى قياس او راى په نص مخكې كوله

بلکه داله دی وجہی چہ امام صاحب اودده دیروانو اصلی هدف او وظیفه دنصوص خخه استنباط الاحکام و اوبو بکرین ایوب الحنفی لیکي چہ : (وقدراینما مذاہب جماعة من اهل الراى قد ذهبت واضمحلت ومذهب ابی حنیفة باقی. (السهم المصیب ص ۱۶)

یعنی وایہی چہ مونہو لیدل چہ داهل الراى دجماعت مذہبونه ختم او کمزوری اونا اشناوومگر امام ابوحنیفہ مذہب باقی پاتی شو غرض داچہ اهل الراى خونورهم وومگرفقه اجتہاد قیاس اورای کہ چہ دامام ابوحنیفہ اودہغه دشاگردانو کوم مقام او اوچتہ مرتبہ ووهغه مقام بل چاتہ نہ ووملاشوی حقیقت دادی چہ امام اعظم صاحب یودا وچتی پوری او مرتبی محدث وواوپہ علم حدیث کہ دده مرتبہ ترژیرو محدثینو خخہ اوچتہ دہ خوداچہ حدیث روایت دده خیلہ وظیفہ نہ وہ کرخولی نوپہ ہمدی وجہ دحدیثوپہ کتابونو کہ دده مرویات لہدی. [درس ترمذی ج ۱ ص ۱۱۳].

علامۃ سیوطی پہ تفسیر الدر المنثور کہی دابن ابی حاتم خخہ روایت کہی چہ امام مالک دریعۃ الراى نہ نقل کوي چہ : (ان الله تبارک وتعالی ترک الیکم مفصلاً وترک فیہ موضعاً للسنۃ وسن رسول الله ﷺ وترک فیہا موضعاً للراى. (حقیقۃ الفقہ ص ۱۸۹ سیرۃ نعمان ص ۵۸)

یعنی اللہ تبارک وتعالی قرآن مفصل نازل کہی خوشنۃ الرسول تہ یی خای پربینی اور رسول اللہ ﷺ پہ ستو کہی رای تہ خای پربینی دی .

اقوال دامام صاحب فی الجرح والتعديل

امام ابوحنیفہ پہ ائمة الجرح والتعديل کہی شمار دی علامۃ سخاوی شمس الدین محمد بن عبد الرحمن امام ابوحنیفہ دجرح او تعديل پہ ایہہ ووکہ ذکر کہی (اعلان بالتوبیخ لمن ذم التاريخ)
امام ابوحنیفہ رح دجابر بن یزید الجعفی الکوفی المتوفی سنہ ۱۶۸ پہ ہکلہ فرمایلی دی : مارایت اکذب من جابر الجعفی ولا افضل من عطاء بن ابی رباح. (الخیرات الحسان ص ۶۵ العلل للترمذی ص ۷۱ فتح المغیث ج ۳ ص ۳۵۱ جامع بیان العلم وفضله ج ۲ ص ۱۸۸ تہذیب التہذیب ج ۲ ص ۴۲ سیر اعلام النبلاء ج ۵ ص ۸۳)

توجہ : دجابر الجعفی خخہ می زیات کاذب دور غجن او دعطاء بن ابی رباح خخہ می زیات افضل نہ دی لیدی .

(۲) امام صاحب دزید بن عیاش په باره کې فرمایلي دي زید بن عیاش مجهول (تقریب التهذیب ص ۲۷۴)

یعني زید بن عیاش مجهول او نامعلومه دی

(۳) دامام صاحب خخه دامام الثوری په هکله پوښتنه وشوه چې د سفیان ثوري روایت څرنگه دی هغه په جواب کې وویل: اکتب عنه فانه ثقة ما خلا احادیث ابی اسحاق عن الحديث وحديث عن جابر الجعفی. (اصول الحديث عند ابی حنیفة ص ۲۹ امام ابو حنیفة ص ۱۲۲-۱۲۱ طبقات السنية ج ۱ ص ۹۷) یعني د هغه خخه لیکل وکړه پس بيشکه چې هغه ثقة دی او کوم احادیث چې د ابی اسحاق عن الحديث او حديث عن جابر الجعفی خخه روایت کړی هغه مه لیکه

(۴) امام ابو حنیفة رح به د شیعه او د بدعتي حديث نه منلو [الكفاية فی علم الروایم لخطیب بغداد ص].

(۵) علامه عبد العزيز بخاری لیکي چې: واستحن اهل الحديث منه هذا الطعن حتما قال ابن المبارك كيف يقال ابو حنیفة لا يعرف الحديث وهو يقول زید بن عیاش ممن لا يقبل حديثه. (كشف الاسرار ج ۳ ص ۱۵ موفق ج ۱ ص ۹۱ مناقب کردری ج ۲ ص ۷۰) یعني محدثینو حضراتو دامام ابو حنیفة دا جرح په بڼه طریقی سره قبوله کړی په شمول د ابن المبارك رح.

(۶) علامه محمد الغضری لیکي چې: قال ابو حنیفة رایت ربیعة وابا الزناد افقه الرجلین. (تاریخ تشریح الاسلام ص ۱۵۶). یعني امام صاحب فرمایي چې ماریعة او ابو الزناد دواړه فقیه ولیدل.

(۷) ابوسعید الصغانی دامام صاحب نه د شریک بن عبد الله باره کې سوال وکړو هغه و فرمایل: (عنده حديث كثير وهو ثقة ولكن ان حدثك عن جابر الجعفی شيئاً فلا تكتب حديثه. (مناقب موفق ج ۲ ص ۱۳۵).

په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراضات اود هغې خخه ډیر په انصاف جوابات

په هرامام باندې په هر دور کې خامخایو خخه اعتراضونه شوی دي، دامام اعظم رح په محدثانه حیثیت باندې هم بعضو خلکو جرحی کړی دي لکن د کومو امامانو په جلالت او امامت باندې چې جمهور علما متفق وي نو پداسې امامانو باندې د بعضو خلکو جرحونه اعتبار نه وي ځکه چې داسې هیڅ امام هم نه شته چې هیڅ جرحه ورباندې نه وي، مثلاً په امام شافعی رح باندې یحیی بن معین جرحه کړی ده، په امام بخاری رح باندې امام ذهلی رح جرحه کړی ده، په امام اوزاعی رح باندې امام احمد رح جرحه کړی ده، په امام احمد باندې امام

کرایسی رح جرحه کړی ده ، په امام مالک رح باندې ابن ابی ذئب رح جرحه کړی ده حتی چې ابن حزم رح امام ترمذی او امام ابن ماجه ته مجهول ویلي دي او امام نسائی ته شیعه ویلی دی . وگوره قواعد فی علوم الحدیث ص و ص طبع مکتبه المطبوعات الاسلامیه ۲۰ کومو خلکو چې امام صاحب ته ناقص الحافظه اوضعیف الحدیث ویلی دي دهغوی دقائلینو بالا جمال نومونه دالاندې دي :

علامه ذهبی - محدث نسائی - ابن عدی - بخاری - دارقطنی - بیهقی - ابن الجوزی - علی المدینی - خطیب البغدادی - حافظ ابن عبدالبر - حافظ ابن حجر - امام احمد بن حنبل - قاضی ابویحیی - ذکریان محمد - مولانا شاولی الله الدهلوی - وکیع بن جراح - طاوس - زهری - ابواسحاق فزاری - امام مسلم - ترمذی - هشام بن عروه - ابوداود - ابوحفص - عمر بن علی - عبدالرؤف مناوی - جلال الدین السیوطی رحمهم الله تعالی .

اول ددې څخه اجمالی جواب بیا تفصیلی جواب

اجمالی جواب:

داخو هسې بعضو متعصبو محض دچار جینود تعداد د غتوالی لپاره ثبت نام کړی دی ځکه په همدغه مذکور نومونو کې بعض داسې دي چې هغوی د امام ابو حنیفه توثیق او تعدیل کړی لکه علامه ذهبی - او علی بن المدینی - او وکیع بن الجراح - حافظ ابن عبدالبر - حافظ ابن العجرو وغيره - او د بعضو څخه دسئ الحافظ او تضعیف الفاظ د جرح او تعدیل په معتبره طریقه باندې نقل شوی ندې لکه د امام مسلم ترمذی ابوداود او ابن ماجه او طاوس - زهری - امام احمد - ابواسحاق - ابن القطان - جلال الدین سیوطی اوشاه ولی الله الدهلوی رحمهم الله اجعین

او د بعض څخه خود جرح الفاظ منقول دی لکه د ابن عدی او نسائی - بخاری - دارقطنی - ابن الجوزی اویبیهقی وغيره څخه خود دغه خلکو د جرحی الفاظ په قواعدو او اصولو د جرح او تعدیل سره برابر نه دی لکه وروسته د تفصیلی بیان څخه به معلوم شي .

تفصیلی جواب لپاره یو تمهید :

د تفصیلی جواب څخه مخکې یو څو مقدمات علی طور اتمهید په جرح او تعدیل کې ضروري دي ترڅو حقیقت حال ښه واضح او منکشف شي .

اوله مقدمه: په کوم راوی کې چې جرح او تعدیل دواړه جمع شي ددې څلور صورتونه دي:

- ۱- جرح او تعدیل دواړه مبهم.
- ۲- دوهم صورت جرح مبهم او تعدیل مفسر په دغه دواړه صورتونو کې په صحیح مذهب کې تعدیل مقدم او مقبول دی او جرح غیر مقبول ده.

قال السخاوی فی شرح الفیه ینبغی تقييد الحكم بتقديم الجرح على التعديل بما اذا فسر بما اذا تعارض من غير تفسير فانه يقدم التعديل قاله المزني وغيره وقال النواوی فی شرح مسلم لا يقال الجرح مقدم على التعديل لان ذلك فيما اذا كان الجرح ثابتاً مفسراً بسبب والا فلا يقبل الجرح اذالم يكن كذا وقال ابن الهمام فی تحرير الاصول اكثر الفقهاء منهم الخفيفة والمحدثين على انه لا يقبل الجرح الا مبيناً لا التعديل الخ

توجه: علامه سخاوی په شرح الفیه کې فرمایلي دي چې حکم کول پر تقدیم الجرح علی التعديل باندې هلته مناسب وي چې دا جرح مفسره وي او په کوم ځای کې چې جرح مبهم غیر مفسره وي نو هلته به حکم په تقدیم التعديل علی الجرح وي دا ویناد علامه مزنی وغيره ده او امام النواوی په شرح مسلم کې فرمایلي دي چې داسې نده چې جرح مطلقاً پر تعدیل باندې مقدم ده بلکه دا هلته وي چې جرح ثابت او مفسره مبین السبب وي که داسې نوی نو جرح مقبول نده. (قول الامام النواوی یقبل التعديل من غير ذکر سببه علی الصحيح المشهور ولا يقبل الجرح الا مبين السبب). (تقريب النواوی مع الدريب ج ۱ ص ۲۵۸)

علامه ابن الهمام فرمایلي دي په تحرير الاصول کې چې دا کثره فقهاوو په نزد چې ددې جملې څخه احناف او محدثین هم دي جرح قابل قبول نه ده ترڅو چې مبین او واضحه او مفسره نوي په خلاف د تعدیل الخ او دارنگه اقوال په ډیر کتابونو کې شته لکه تهذيب الراوی شرح النخبة دسندهی - معيار الحق دذير حسين دهلوی وغيره.

۳- دریم صورت جرح او تعدیل دواړه مفسر دی.

۴- څلورم صورت جرح مفسره او تعدیل مبهم دی.

په دغه دواړو صورتونو کې جرح مقدم او تعدیل غیر مقبول دی قال السيوطي فی تدریب الراوی ص ۱۱۲ اذا اجتمع فيه جرح مفسر وتعدیل فالجرح مقدم الخ، وقال السخاوی فی شرح الفیه ینبغی تقييد الحكم بتقديم الجرح على التعديل بما اذا فسر الخ ونحو ذلك فی شرح نخبة

دوهمه مقدمة:

د جارج لپاره يو خوش شرايط كه دغه شرايط په جارج كې موجود وه نو جرح به يې مقبول وي او كه نه وه نو جرح غير مقبول ده .

(الف) جارج به عادل او ثقه وي .

(ب) د جرح او تعديل پر اسباب به عارف او عالم وي .

(ج) متعنت او متشدد به نوى .

(د) د مذهبي منافرت او دنيوى عداوت او حسد او د معاصرت خخه به خالي وي دا شرط د لاندې عبارتو څخه واضح كيږي .

قال الذهبي في تذكرة الحفاظ ج ١ ص ٤ ولا سبيل الى ان يصير العارف الذي يركى نقلة الاخبار ويحرجهم جهيداً الأباسعان الطلب والفحص عن هذا الشأن وكثرة المذاكرة والسحر والتيقظ والفهم مع التقوى والدين المتين - والانصاف والتردد الى العلماء والتحرى والاتقان والاتفعل فدع عنك الكتابة لست منهم ولدسودت وجهك بالمدا د قال الله تعالى (فاستلوا اهل الذكر ان كنتم لاتعلمون) وان غلب عليك الهوى والعصية للرأى والمذهب بالله لاتنتفى وان عرفت مخطئ مهمل لحدود الله فارحنا وقال الحافظ ابن حجر في شرح النخبة ص ٨٢ .

وان صدر الجرح من غير عارف باسبابه لم يعتبر به الخ وايضاً قال تقبل التزكية من عارف باسبابها لا من غير عارف وينبغي ان لا يقتل الجرح الا من عدل متيقظ .

وقال الحافظ في مقدمة فتح الباري ص ٥٤٢ القسم الثاني في من ضعف بامر مردود كالتحامل او التعننت او عدم الاعتماد على المضعف لكونه من غير اهل النقد او لكونه قليل الخبر محدث من تكلم فيه او بيماله او متاخر عصره ونحو ذلك الخ .

وايضاً قال في ص ٤١٦ واعلم انه قد وقع من جماعة الطعن في جماعة بسبب اختلافهم في العقائد فينبغي التنبيه لذلك وعدم الاعتداده الا بحق وكذا عاب جماعة من المتورعين جماعة دخلوا في امر الدين افضعفهم لذلك التضعيف مع الصدق والضبط والله الموفق وابعد من ذلك كله من الاعتبار تضعيف من ضعف بعض الروايات بامر يكون الحمل فيه على غيره او التحامل بين الاقران وابعد من ذلك تضعيف من هو اوثق

منه أو أعلى قدرا وأعرف بالحديث فكل هذا لا يعتبر به وقال الذهبي في الميزان ج ١ ص ٤٥ قلت كلام الاقران بعضهم في بعض لا يعأبه لاسيما إذا لاح انه لعداوة او لمذهب او لحسد ما ينجمونه الامن عصم الله وما علمت ان عصرا من الاعصار سلم اهله من ذلك سوى الانبياء والصدقين .

وقال السبكي في طبقات الشافعية ج ١ ص ١٩٠ قد عرفنا ان الجارح لا يقبل منه الجرح وان فسره في حق من غلبت طاعته على معصية ومادحوه على ذاميه ومذكوه على جارحيه اذا كانت هناك قرينة يشهد العقل بان مثلها حامل على مافيه من تعصب مذهبي او منافسة دنيوى كما يكون بين النظراء وغير ذلك ونحو ذلك كثير في التوضيح والتحقيق في شرح الحسامى وسير اعلام النبلاء للذهبي وغيرها.

دريمه مقدمه:

لاندې الفاظ بغير دسبب خخه په جرح مبهم کې داخل دي (فلان متروک الحديث ذاهب الحديث مجروح ليس بعدل - سيع الحفظ - ضعيف - ليس بالحافظ - ونحو ذلك) په كشف الاسرار شرح اصول بزدوى کې دي: اما الطعن من ائمة الحديث فلا يقبل مجملأى مبهما بان يقول هذا الحديث غير ثابت او منكرأا و فلان متروک الحديث او ذاهب الحديث او مجروح اوليس بعدل من غيران يذکر سبب الطعن وهو مذهب عامة الفقهاء والمحدثين .

او علامه کمال الدين جعفر الشافعي په امتاع باحکام النساء کې ليکلي دي: (وذلك قوله فلان ضعيف ولا يبينون وجه الضعف فهو جرح مطلق وفيه خلاف والتفصيل ذكرناه في الاصول والاولى ان لا يقبل من متأخري المحدثين لانهم مجروحون بما لا يكون جرحا ومن ذلك فلان سيع الحفظ اوليس بحافظ لا يكون جرحا مطلقا بل ينظر الى حال المحدث والحديث الخ)

ددې مقدمات په ملاحظ سره به ده تفصيلي جواب خخه وروسته ډير په ښه وضاحت سره به دمعترضينو غلط فهمى معلومه شي.

اعتراض اول:

د علامه شمس الدين الذهبي اعتراض په امام صاحب باندې په ميزان الاعتدال في اسماء الرجال کې په داسې الفاظو سره دي: النعمان بن ثابت الكوفي امام اهل الراى ضعفه النسائي وابن عدى والدارقطنى وآخرون. بل عبارت داسې دي: ضعفه النسائي من جهة حفظه وابن عدى وغيره. (ميزان الاعتدال ج

ص ۳۲) یعنی امام نعمان بن ثابت کوفی چې داهل الرأي امام دی دته امام نسائی او ابن عدی او دارقطنی او یو جماعت نور وروستینو علماء دضعف نسبت کړی دجمعة دحافظی نه .

جواب:

دمیزان الاعتدال په صحیحونو نسخو کې دا عبارت نشته علامه ذهبی داندی لیکلی دا الحاقی عبارت دی دحاشیې په ډول لیکل شوی بیا وروسته متن کې داخل شوی او یاداد کاتب غلطی ده او یا چا وروسته قصد ادا کړای و ددې خبرې دلائل چې علامه ذهبی داندی لیکلی دالاندی را روان دلائل دی .

(۱) علامه ذهبی دمیزان الاعتدال په مقدمه کې دا واضح کړیده چې زه په دې کتاب کې دهغو لویو امامانو تذکره نه کوم چې ددوی جلالت او قدرتو اتر حد ته رسیدلی وي ولو که ددوی په هکله چاشخه کلام هم کړی وي ددغو امامانو په مثال کې یې دامام صاحب نوم صراحتاً یاد کړیدی دذهبی عبارت ته توجه وکړي .

(وکذا الاذکر فی کتابی من الائمة المتبوعین فی الفروع احداً لجلالتهم فی الاسلام وعظمتهم فی النفوس مثل ابی حنیفة والشافعی والبخاری . (میزان الاعتدال ج ۱ ص ۳)

علامه عراقی په شرح دالفیه کې او علامه سیوطي په تدریب الراوی او سخاوی په فتح المغیث کې تصریح کړیده چه علامه ذهبی په میزبان الاعتدال کې دصحابه وواو ائمة متبوعینو تذکره نده کړی .

(قال السخاوی مع انه ای الذهبي) اتبع ابن عدی فی ایراد کل من تکلم فيه ولو کان ثقة لكنه التزم انه لا یذکر لاحد من الصحابة والائمة المتبوعین) (شرح الفیه للسخاروی ص ۴۷۷)

یعنې علامه سخاوی فرمایي چې ذهبی په ذکر دهره متکلم فيه کې (اگر چه ثقة وي) دابن عدی اتباع لپیروي کړیده لکن دصحابه وائمة متبوعینو مجتهدینو یې بلکل قصد آندکره نده کړی .

دعلامه عراقی عبارت : (لکنه ای ابن عدی ذکر فی کتاب الکامل کل من تکلم فيه وان کان ثقة و تبعه علی ذالک الذهبي فی المیزان الا انه لم یذکر احداً من الصحابة والائمة المتبوعین) [شرح الفیه للعراقی ج ۲ ص ۴۱] و فی تدریب الراوی ص ۵۱۹.]

یعنې ابن عدی په خپل کتاب الکامل کې دهرغه چایادونه کړي چې متکلم فيه دی که څه هم ثقة وي او علامه ذهبی هم پخپل کتاب میزبان کې دده متابعت کړی دی ماسیو اودې څخه چې ذهبی دصحابه

و او د مذهب و امامانو خخه يوه مېندى ذکر کړي يوسوال علامه ذهبى په ميزان الاعتدال ص ۳ کې ليکلى دي چې (فان ذكرت احد امنهم فاذكره على الانصاف وما يضره ذالك عند الله وعند الناس). يعنى د کوم کس تذکره چې ما کړى هغه په انصاف سره ذکر کوم چې دا عند الله و عند الناس مضر نه دودغه عبارت خخه صاف واضحه معلومېږي چې ذهبى رح د صحابه وواو ائمه المذهب ذکر کړى

جواب:

د علامه ذهبى د عبارت خخه بلا شبه فقط د ذکر احتمال پيدا کيږي او د حافظ عراقي او جلال الدين سيوطي او سخاوي چې علامه ذهبى خخه متاخرين دي دوى د علامه ذهبى کتاب ميزان الاعتدال بار بار په تکرار سره مطالعه کړى نو دوى حضرات په صاف وواو اضحو الفاظ باندې د عدم ذکر تصريح کړيده .

نو د صحابه و وکرام و او دائمه متبوعينو ذکر په دغه کتاب کې استقلال نشته او يا دا چې د علامه ذهبى په عبارت کې د ذکر استقلالى نفي ده او د ذکر ضمنى اثبات دى او د امام صاحب په حق کې چې د علامه ذهبى طرف منسوب عبارت کې د کومى جرحى ذکر راغلى هغه په حيثيت استقلالى سره ده نو معلومه شو دا خبره چې دغه عبارت الحاقى دى .

د کرم و امامانو تذکره چې حافظ ذهبى په خپل کتاب ميزان الاعتدال کې نه کړى دهغوى د تذکري لپاره يې يو بل مستقل کتاب د تذکرة الحفاظ) په نامه ليکلى دي او په دغه کتاب کې او بل تهذيب کې د امام صاحب تذکره سره د مدحى او توصيفه موجوده ده (تذکرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۰۱ ج ۱ ص ۱۶۰ ص ۳۳۲)

(۳) حافظ ابن حجر عسقلاني خپل کتاب (لسان الميزان) پر هم دغه کتاب ميزان الاعتدال باندې بناء کړى. يعنى د کومو رجال تذکره چې په ميزان الاعتدال کې موجوده نه ده هغه په لسان الميزان کې هم نه ده موجوده ماسيوا ديو څو افرادو خخه او په لسان الميزان کې د امام ابو حنيفه تذکره نشته نو دا دې خبرې واضع او صريح دليل دى چې د امام صاحب په هکله په اصلي ميزان کې تذکره نو وه بلکه وروسته د بل چالاس وهنه ده

(۴) شيخ ابو غده عبد الفتاح د الرفع والتكميل پر حاشيه کې ليکلي دي چې ما د دمشق په مکتبه الظاهرية کې د ميزان الاعتدال يو نسخه وليدله تردې (تحت الرقم ۴۶۸ حديث) ننې لاندي پورې چې دا ټوله نسخه د حافظ ذهبى د يو شاگرد علامه شرف الدين الوانى په قلم سره ليکل شوى وه او په دې نسخه کې دا تصريح وه چې ما د نسخه دخپل استاذ حافظ الذهبى په مخکې درى ځلې لوستلي ده او دده د مسودى سره مې ددې نسخې

مقایسه و کرده او به دې نسخه کې دامام ابو حنیفه تذکره نشته اوشیخ ابو غده زیاتوي چې مادامراکش ودارالحکومه رباط په مشهوره مکتبه (الخزانة العاصره) کې د (تحت الرقم ۱۳۹ حدیث) نبی لاندې د میزان یو قلمي نسخه ولیدله چې پردې د حافظ ذهبي د پروشاگردانو د لوست تاریخونه لیکلي وه په دې نسخه کې د اصراحه وه چې د حافظ ذهبي یوشاگرد دغه نسخه دده په مخکې لوستلی ده او د الوستی یې د حافظ ذهبي د وفات څخه فقط یو کال مخکې وه او په دې نسخه کې هم دامام صاحب تذکره نشته. [الرفع والتکمیل ص ۱۰۱ امکانه الامام ابی حنیفه فی الحدیث ص ۱۵۳ غیث الغمام علی حواشی الکلام لا کنهوی ص ۱۳۶ درس نرمنی ج ۱ ص ۱۳۰-۱۲۹]

بعض معترضین د میزان الاعتدال دغه عبارت : اسماعیل بن حماد بن نعمان بن ثابت الکوفی عن ابيه عن جده قال ابن عدی ثلثم الضعفاء. (میزان ج ۱ ص ۹۰) څخه دامام صاحب د تضعیف جرح کوي جواب ددغه عبارت څخه هیڅکله داوینانه ثابتیږي چې د علامه ذهبي په نیزا دامام صاحب ضعیف دی ځکه علامه ذهبي د میزان الاعتدال په مقدمه کې عذریش کړی او دا بن عدی د موافقت څخه شې براءت ظاهر کړي لکه فرمایي : (وفیه من تکلم من ثقتہ وجلالته بادنی لین وباقل تخريج فلولا بن عدی وغیره من مؤلفی کتب الجرح ذکروا ذالک الشخص لما ذکرته لبقته ثم قال لا انی ذکرته تضعیف فیه عندی... الخ

دامذکوره بیان د دې خبرې واضح تحریری ثبوت دی چې دامام ابو حنیفه په هکله سابقه عبارت یو چاروړوسته زیات کړی او په اصلی نسخه کې وجود نلري بڼه اثابته شو چې د حافظ ذهبي لمن دامام صاحب د تضعیف او د تنقیص د الزام څخه پاکه ده بلکې حافظ ذهبي پخپله یو مستقل کتاب دامام صاحب په مناقب باندې لیکلي دی مناقب الامام ابی حنیفه وصاحبه للامام چاپ دارالکتب المصری قاهره سنه ۱۳۶۶ ه اوده نورو کتابونو کې یې تذکره مع المدح والتوصیف تذکره الحفاظ - دول الاسلام - العبر فی اخبار الغبردی واره د علامه حافظ ذهبي دی.

(۲) دوهم اعتراض امام نسائی دامام ابو حنیفه رح د تذکرې په وخت پخپل کتاب الضعفاء کې په امام صاحب باندې کړی دی چې : نعمان بن ثابت ابو حنیفه لیس بالقوی فی الحدیث. (الضعفاء مطبعة اله اباد) یعنې چې امام ابو حنیفه په باب د احادیث کې ندی قوي

جواب اولاً: چې د جرحی او تعديل علما مو يو څه قواعد مقرر کړي دي نو د يو راوی په هکله چې کله د جرح او تعديل فيصله کيږي نو د دغو قواعد تر نظر لاندې نيول ضرور دي او که چرته دغه قواعد تر نظر لاندې ونه نيول شي نو د هيڅ يو محدث عدالت او ثقافت ثابتيدای نشي ځکه چې په ټولو لویو لویو محدثينو باندې يو ډول نه يو ډول جرحه د چالغوپرې شوي وي لکه څنگه چې په امام شافعي رح ديحيی بن معين رح نه او په امام احمد رح باندې د امام کرايسی رح او په امام بخاری باندې د امام ذهلی او په امام اوزاعی باندې د امام احمد جرحه کړي ده که چرته د دې ټولو اقوال معتبر شي نو د دوي څخه يو هم ثقه نه پاتې کيږي او انتها د جرم داده چې ابن حزم ظاهري امام ترمذی او امام ابن ماجه ته مجهول ويلي دي او په امام نسائی باندې ډيرو علما مو د تشيع الزام لگولی دی او پدې خاطر يې ورته مجروح ويلي دي. (درس ترمذی ج ۱ ص ۱۲۷)

د جرحی او د تعديل اصول او قواعد

اول اصل د کوم کس راوي امامت او عدالت چې د تواتر حدته رسيدلی وي دده په هکله د يو يادوه اشخاصو جرحه اعتبار نه لري. [مقدمة اعلاء السنن قواعد فی علوم الحديث ج ۱۹ ص ۱۷۶ الرفع والتکميل ص ۱۲۸-۸۸ التعليق المجدلی موطا محمد ص ۳۴ الطبقات الشافعية ج ۲ ص ۱۲] التمهيد ج ۲ ص ۳۲

د امام اعظم ابو حنيفه عدالت د تواتر حدته رسيدلی دی په سلگونو لویو علما مو او محدثينو د هغه د علم تقوی د يانت زهد حفظ او ثقافت او اماميت او اجتهاد ستاينه کړيده لکه چې سابقه ورقو کې يې تحريرې بيان تير شو.

(۲) جواب ثانياً: د امام نسائی د جرح ناقل حسن بن رشيق دی کما فی کتاب الضعفاء ص ۳۴ او حسن بن رشيق يو د هغه کسانو څخه دی چې پر هغوی باندې حافظ عبد الغنی او دارقطنی جرحي کړي ج ۱ ص ۲۰ او د اصول الحديث يو اصل او قاعده د احم ده چې يو کس پخپله مجروح وي لکه حسن بن رشيق نو د دغه مجروح روايت قابل اعتبار نوي نو دده د روايت څخه د امام صاحب مجروح کيدل لغواو باطل او غلط دي

(۳) جواب ثالثاً: امام نسايې د هغه متعنتينو او متشددينو څخه دی چې د امام بخاری او مسلم په زيات رواياتو باندې يې محض د تعنت لوجه جرحه کړې ده لکه چې حافظ ابن حجر عسقلاني په مقدمه دفتح الباری کې ليکلي چې:

۲- الحسن بن الصباح البزور تعنت في النساء.

۳- حبيب المعلم متفق على توثيقه لكن تعنت فيه النساء.

۴- محمد بن حماد ضعفه النساء بلا حجة.

۵- محمد بن بكر البرسائي لينه النساء بلا حجة.

نودغه مذکور پنخه راویان چې ددې په ثقافت باندې اتفاق دی او امام نسائی بدون دلیل ئې ټول ضعیف مځو لي او په تهذیب التهذیب کې ابن حجر د حارث بن عبد الله په ترجمه کې لیکلی چې: حديث الحارث في السنن الاربعة والنسائي مع تنعة في الرجال فقد احتج به النسائي مع تعنته.

يعني د حارث حديث په سنن اربعة و او نسائي کې موجود دي او امام نسائي سره د دينه چې دا په سلسله الرواة کې ډير متعنت (سخت گیر) دی مگر د حادث په حديث باندې ئې استدلال کړی نو دلته هم د نسائي تعنت (سخت گیر) ذکر ده او علامه سيوطی رح په زهر الری علی المجتبى کې لیکلي دي چې: (فکم من رجل اخرج له ابوداود والترمذی وتجنب النسائي اخراج حديثه بل تجنب اخراج حديث جماعة من رجال الصحيح الخ...) يعني ډير راویان چې ابوداود او ترمذی ترينه روايت کړی خو امام نسائي په روايت کې ترينه ځان ساتلی او ډيرو هغه کسانو چې د صحيح بخاری راویان دي ده د هغو حديث بياني څخه پر هيز کړی.

نودمذکوره تعصبات دا بن حجر او د سيوطي وغيره څخه دا امام نسائي د متعنتينو د جملي څخه کيدل واضح دي نو ددغه کس جرح به د هغه امام په هکله څنگه قبوله شي چې د هغه په جيد الحافظ او ثقافت باندې لوی لوی ثقات او نقاد فن قائل دي.

۴- هغه کتاب چې اصح الكتب بعد کتاب الله منلی شوی دی يعني صحيح بخاری د هغه بعض روايتو باندې هم د کثير الغلط والخطاء جرحي منقولي دي او امام بخاری د همدغسې روايانو څخه پخپل صحيح کې روايتونه کړي دي لکه چې د فتح الباری په مقدمه کې ذکر راغلی چې:

۱- قبيصة بن عقبة قال احمد بن حنبل كان كثير الغلط وكان ثقة لا باس به.

امام احمد بن حنبل فرمايې چه قبيصة بن عقبة ډير زيات غلطې کوونکې دی خو بيا هم ثقه او لا باس به دی.

۲- وضاح بن عبد الله قال ابو حاتم كان يغلط كثيرا. ابو حاتم د وضاح بن عبد الله په هکله فرمايې چې

ډيری غلطی کولو والاوه.

۳- جریرین حازم قال الامام احمد بن حنبل كثير الغلط وقال الاثرم عن احمد حدث بمصر احادته وُهمَ فيها ولم يكن يحفظ. امام احمد فرمائی چه جریرین حازم كثير الغلط وه او اثرم دا احمد شخه روایت کری چې ده په مصر کې داسې حدیث بیان کړل چه ده ته پکې وهم وه او په ښه طریقه یې یاد نه وو.

۴- سلیمان بن حیان عن ابی داوداتی من سوء حفظ فيغلط ويخطئ (د سلیمان بن حیان باره کې ابو داود ويلي دي چې داد حافظې دکمزوری لوجی په روایت کې غلطیدلو او خطا کیدو.

۵- عبدالعزیز بن حجر قال ابو ذرعة سئ الحفظ ربما حدث من الحفظ السيئ فيخطئ. ابو ذرعه د عبد العزيز بن حجر په هکله فرمایې چې دده حافظ خرابه وه او ډیر کړته به یې حدیث دخرابی حافظې دخرابوالی په بنیاد بیان وه لویو پکې به خطا کیدو او غلطیدلو.

نواوس که چرته کوم کس دکثیر الغلط په وجه باندې ثقه او صدوق راوي ضعیف او قابل ترک گڼي نو پکار ده چې صحیح بخاري ته د اصح الكتب په ثای اضعف الكتب وويلي شي.

۶- ابو عبد الرحمن النسائي سنن نسائي يعني مجتبى سنن كبرى شخه منتخب كبرى او هغه پنځه اقرار كړي چې په دې کې ټول احاديث صحيح دي داد مجتبى انتخاب يې هغه وخت وكړو چې كله يې سنن كبرى د وقت امير ته هديه كړه وهغه ورته وويل چې پده کې ټول احاديث صحيح دي ده ورته وويل چې نه هغه ورته وويل چې صحيح احاديث ترينه منتخب او جدا كړه بيا يې وروسته انتخاب ته د مجتبى نوم وركړه دا خبره دلاندې عبارت نه واضح كيږي علامه سيوطي په زهر الرى کې ليكلي چې :

قال محمد بن معاذ الاحمر الراوى عن النسائي قال النسائي كتاب السنن كله صحيح وبعضه معلول الا انه لم يبق علته والمنتخب المسمى بالمجتبى صحيح كله وذكر بعضهم ان النسائي لما صنف السنن الكبرى اهداه الى الامير فقال له الامير كل ما هذا صحيح قال لا قال فجرد الصحيح منه فصنف له المجتبى. د مجتبى د صحت قول نورو محدثينو هم كړى د مثال په طور لكه علامه ابن منده بن عدى او دارقطنى او خطيب وغيرهم.

قصيه:

په تهذيب التهذيب کې ليكلي شوى چه په سنن نسائي کې د امام ابو حنيفه روایت موجود دی د تهذيب عبارت (وفى كتاب النسائي حديثه عن عاصم عن ابن عباس قال ليس على من اتى الهيمة حدًا إلخ)

يعني په سنن نسائي کې روايت دی امام صاحب رح حضرت عاصم رح خخه او هغه دابن عباس رض نه روايت کړی چې د چارپائی سره چا جماع وکړه په هغه باندې حدنشته او په تقريب او خلاصه تدییب کې د نعمان بن ثابت په نوم باندې دا (شم ر-س) رمزی علامه لیکل شوی ددې خخه صاف ظاهراو واضح معلومېږي چې امام ابو حنیفه دشماثل ترمذی او جزء القراءت للبخاری او د نسائی راوی دی.

نواوس د غوراو فکر مقام دادی چې که امام ابو حنیفه رح د امام نسائی په نیز باندې غیر قوی او کثیر الغلط والخطا موابې نویسایې ولي ترینه روايت کولو او په خپل کتاب کې یې ټولو احادیث ته څنگه صحیح ویل دا خود معترض امام نسائی په دواړه قولو کې تعارض او ټکراور اغلو.

۷- ښه خبره داده چې په امام صاحب اعتراض رانشي اونه د امام نسائی په خبرو کې ټکراوراشي چې امام نسائی دا اعتراض خبره سابقه او اول وخت کې کړې وه یسائی وروسته ترینه رجوع کړیده. [مکانة الامام ابی حنیفة فی الحدیث ص ۱۲۷-۱۲۶]

دویم اعتراض: امام بخاری رح ته منسوب دی چې د امام بخاری رح دکلام خخه امام ابو حنیفه رح ناقص العافضة ثابت دی او د تاریخ کبیر للبخاری داسې عبارت را نقل کوي: (لوکان من الضعفاء فی هذا الباب ای فی علم الحدیث لذكره کما ذکر اباحنیفة فی هذا الباب).

جواب: دا خبره د معترضینو انتهای جرات اوزر ورتوب دی ځکه د امام بخاری داسې عبارت بلکل نشته دا د معترضینو د امام صاحب سره محض حسد بغض او کینه ده.

معترضین دی د حافظ ابن عبدالعزیزین د وادرح عبارت ته توجه وکړی او د خدای خخه دی وویرېږي.

فقال بیننا الحافظ عبدالعزیزین د وادمن احب اباحنیفة فهو سنی ومن ابفضه فهو مبتدع وفي روايته بیننا وین الناس ابوحنیفة فمن احبه وتولاه علمنا انه من اهل السنة والجماعة ومن ابفضه علمنا انه من اهل البدعة.

يعني کوم شخص چې د امام صاحب سره مینه او محبت لري داسي دی او کوم چې ورسره بغض حسد لري بدعتي دی او بل روايت کې فرمایي چې زموږ پاد نور خلکو مینځ کې امام ابو حنیفه دی څوک چې ورسره مینه او دوستی لري زموږ په نیز هغه اهل السنة والجماعة دی او څوک چې ورسره بغض حسد لري زموږ په نیز هغه اهل البدعة دی. (الخیرات الحسان ص ۳۵)

بعض غير مقلدين سداده عوامو دغولولو او د وکۀ کولو لپاره وايي چې امام بخاري پخپل کتاب الضعفاء کې ليکلی دی چې (کان مرجيء سکتوا عن رايه وحديثه) يعنې چې امام ابو حنيفه رح د مرجئه فرقس څخه وو او خلکو دهغه درای او حديث څخه سکوت اختيار کړی .

اولاً : خودا چې دامام بخاري کتاب الضعفاء کوم چې داله اباد څخه چاپ شوی دی په هغی کې دامضمون بلکل نشته همدارنگه دامام بخاري کتاب ادب المفرد او جزء القراءة او خلق العباد کتابو کې هم دا عبارت نشته .

ثانياً : بالفرض والتقدير که دا عبارت موجود هم شی نو جواب دادی چې دا جرح قابل وشو او اعتماد نده ځکه امام بخاري رح دامام ابو حنيفه رح سره سخت مذهبی منافرت لري لکه دده د تصنيفاتو څخه معلومېږي او په تمهيد کې ذکر شو چه جرح به د مذهبی منافرت څخه خالي وي ييا به دهغه جرح قبوله وي لکه علامه ذهبي او ابن حجر او وصی الدين خراجی وغيرهم پدی تصريح کړيده چې داسې جرحه (لايعبابه) هيڅ اعتبار ورته نشته

ثالثاً : دا چې دکان مرجيء څخه کوم مرجئه مراد دی که مراد ترينه مرجئه ملعونه وي دا خو بلکل غلط دی ځکه امام ابو حنيفه رح فقه اکبر کې خپله فرمايې: ولا نقول حسانتنا مقبولة وسيناتنا مغفورة کقول المرجئة ولكن نقول من عمل صالحا يجمع شرائطها خالية عن العيوب المفسرة ولم يبطلها حتى يخرج من الدنيا مؤمناً فان الله تعالى لا يضيعها بل يقبلها منه ويثبت عليها الخ .

وفي الخيرات الحسان ص ۷۳ قال الشارح المواقف كان غسان المرجئ يحكي ماذهب اليه من الارضاء عن ابي حنيفة ويعدده من المرجئة وهو افتراء عليه قصد به غسان ترويج مذهبه ينسبه الى هذا الامير الجليل الشهير . يعنې شارح مواقف فرمايې چې غسان مرجئ داسې خبرې کوي چې دهغه خبرو څخه دا دامام صاحب مرجئ والی ظاهر وي او امام صاحب پر مرجئه ووکې شماري داد غسان قصد افتراء وبهتان دی امام صاحب پسې او دخپل مذهب نسبت داسې جليل القدر مشهور امام ته کوي لپاره د ترويج او اشاعت دخپل مذهب .

(وقال الشهرستاني في الملل والنحل ومن العجب ان الغساني كان يحكي عن ابي حنيفة مثل مذهبه ويعدده من المرجئة ولعله كذب عليه) يعنی علامه شهرستاني په الملل والنحل کې فرمايې چې تعجب دی پر غساني باندې چې امام صاحب طرف ته دخپل مرجئه مذهب او مسلک خبرې منسوب وي او په فرقه مرجئه کې شماري چې دا ټول کذب او دروغ دي او که مرجئه څخه مرجئه مرحومه مراد شي نو بيا خوتام اهل السنة والجماعة پکې داخل دي په تمهيد کې عبد الشکور السالمی رح ليکلي دي چې :

ثم المرجئة على نوعين مرحومة وهم اصحاب النبي ﷺ ومرجئة ملعونة وهم الذين يقولون بان المعصية لا تضر ولا يعاقب وروى عن عثمان بن ابي ليلى انه كتب الى ابي حنيفة رح وقال انتم مرجئة فاجابه بان المرجئة على ضربين مرجئة ملعونة وانسابرى منهم ومرجئة مرحومة واناسمهم وكتب فيه بان الانبياء كانوا كذلك الا ترى الى قول عيسى عليه السلام قال ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم.

وابقاء: دايجي دير معتمد و علماء او محدثين و امام صاحب په قول اوراي او حديث باندي نيوكه او استدلال كولويو خود يادداشت بطور باندي ذكر كوه في عقود الجواهر المنيفة (ص ۱۱)

(قال يحيى بن معين مارايت احدا قدم على وكيع وكان يفتي براءى ابي حنيفة وكان يحفظ حديثه كله وكان قد سمع عن ابي حنيفة حديثا كثيرا).

وفي مناقب كردري ص ۱۰۰ سعيد بن يحيى الحميري الواسطي احداثة واسط واحد حفاظ روى عنه (اي ابي حنيفة) واخذ منه وكان يقول انه جر هذه الامة وايضا منه ج ۱ ص ۱۹ عبدالله بن يزيد القوي المكي سمع من الامام تسعة حديث وفي الخيرات الحسان ص ۴۳ قال ابن المبارك كان افقه الناس ومارايت افقه منه وعنه ان احتج للراي فراى مالك اوسفيان و ابي حنيفة وهو افقههم واحسنهم وارقهم واغوصهم على الفقه الخ... وقال ابو يوسف الثوري اكثر متابعتي لابي حنيفة رح

وقال يحيى بن سعيد القطان ما سمعنا احسن من راي ابي حنيفة ومن ثم كان يذهب في الفتوى الى قوله. وقال ابن المبارك رايت مسعرا في حلقة ابي حنيفة يساله ويستفيد منه وفي الخيرات الحسان ص ۲۹) كتب ابن جرير الفضل الثاني في ذكر الاخذين عنه الحديث والفقه قيل استيعابه متعذرا لا يمكن خطبه... (الخ)

يعني فصل دو هم ثابت دي په باره دهغه خلکو کي چې دامام صاحب شخه حديث او فقه حاصله کړي او ويل شوي چې دهغه محصيلينو تعداد او شمار يانې دومره مشکله ده چه احاطه وړ ياندي ممکن نده.

(ومن قال بعض الائمة لم يظهر لاحد من ائمة الاسلام المشهورين ثم مثل ما ظهر من الاصحاب والتلامذ) يعني دمذکور وجهي شخه بعض امامانو قول کړي چې په ائمه الاسلام کي دامام صاحب برابر دهيجا

شاگردان نشسته نومعلومه شوچې دامام بخاری ویناچې دامام صاحب رای او حدیث خلکو ترک کړی معض دورغ اوسراسر غلطې ده.

خامساً: که ارجائیت په راوي کې وجه د ترک درای او حدیث درای وي عند الامام البخاری ح نویا امام بخاری د فرقو باطلو وولکه مرجئه ناصبیه خارجیة شیعیه جهمیة قدریة و غیرهم خخه ئې ولی روایت کړی لکه دا حافظ ابن حجر عسقلانی په مقدمه دفتح الباری کې په تفصیل سره نوم په نوم لیکلی او د خلو و فرقو خو ئې په دغه خای کې مجموعه تعداد ییل لیکلی دی چې د بخاری راویان دی مرجئه ۱۳ شیعه ۲ قدریة ۲۸ اوناصبیه دی سره د دې ټولو ته معلومه ده چې بخاری یو یو نظیر کتاب دی په کتب د احادیثو کې او اصح الکتاب لقب ورکړل شوی او واقعاً چې امام بخاری ډیره سعی او کوشش کړی چې د کتاب مقبولیت یې قابل دافرین او صفت دی (جعل الله سعیه مشکوراً)

خو سره د دې په بخاری کې ډیر رجال مجروح په هر قسم جرح دی حتی چې کذاب او یکهذب الحدیث او یسرق الحدیث او یضع الحدیث باندې مجروح دي چې دا علی درجه جرح ده بخاری د مجروح راویانو بیان سره دنوم والفاظ د جرح نه په مقدمه دفتح الباری او میزان الاعتدال کې ۱۰۰ اسلونه زیات تعداد کې بیان شوي باوجود داسې جرحو ییاهم امام بخاری دغه مجروح راویان قابل ترک ندی مگر څو لي اونه یې د دوې روایت پریښی او ترک کړی بلکه احتجاجاً او استشهاده ئې په خپل کتاب اصح الکتاب کې داخل کړي او د دې باوجود نور محدثینو د بخاری د اصح الکتاب والي خخه انکار ندی کړی اونه ورته چرته مقلدینو اضعف الکتاب ولی دی نو که دغه د بخاری وینا ثابت شي بالفرض نو دابه د مذهبي منافرت خخه بل هیڅ وجه نوي.

سادساً: که دامام بخاری ح په داسې جرح باندې روایت قابل ترک وی نویا خو په سلهاوو راویان په مسلم نسائی او ترمذی ابوداود و غیره کې موجود دي چې بخاری ترینه روایة ندی کړی بلکې مجروح ئې مگر څو لي ځکه دده د قاعدي په وجه قابل ترک دي حالانکه محدثینو قابل ترک ندی معرفي کړي نو دامام صاحب دامام بخاری په جرح باندې ولی مجروح شو.

امام بخاری په کتاب الضعفاء کې د حضرت اویس قرني په هکله لیکلي دي چې (وفي اسناده نظر) او د بخاری په اصطلاح کې دا الفاظ د سخت جرح دي حالانکه دا ویس قرني پرفضیلت او خیریت صریح احادیث موجود دي نو پداسې جرح باندې اویس رح هیڅکله مجروح نه گرځي.

سابقاً: که دامام بخاری په خپله جرحه باندې وثوق او اعتماد وی نویایې ولي دهغه مجروحو راویانو چې دده لخوا مجروح شوي ددې روایت ترینه په صحیح بخاری کې کولو دهغو یو شونو مو نه چې ده ترینه روایت کړی او دده لخوا مجروح هم دی دالاندې دي.

۱- اسید بن زید الجلال قال الذهبي في الميزان والمعجب ان البخاری اخرج له في صحیحه وذكره في كتاب الضعفاء.

۲- ایوب بن عائد قال البخاری في كتاب الضعفاء كان يرى الارعاء هو وهم صدوق .

۳- ثابت بن محمد قال الذهبي مع كون البخاری حدث عنه في صحیحه ذكره في الضعفاء.

۴- زهير بن محمد قال البخاری في كتاب الضعفاء روى عنه اهل الشام من اكبر

۵- زياد بن الراسي قال البخاری في اسناده نظر كذا في الميزان

۶- عطاء بن ميمونة قال البخاری في كتاب الضعفاء كان يرى القدر وفي مقدمة فتح الباري وغير واحد كان يرى القدر كهمس بن منهالة قال الذهبي انهم بالقدر وله حديث منكر ادخله من اجله البخاری في كتاب الضعفاء.

نوډانصاف په نظرو وایي که دامام بخاری پخپله جرح باندې وثوق او اعتماد وایي نو ولی به یې ددغه مجروحو راویانو څخه نقل الروایت کولو نو چې دامام بخاری پخپله جرح باندې وثوق او اعتماد نشته نو تعجب دامام بخاری پر مقلدینو دی چې دده په جرح باندې څنگه وثوق او اعتماد کوي چې امام بخاری امام صاحب ته ضعیف الحدیث ویلی دی ثامناً که دمعترض په نیزد امام بخاری جرحه سره ددې نه چې غیر صحیح او خلاف د اصولو ده دامام صاحب په حق کې مؤثر شي نویا ولي دمعترض په نیزد بخاری مجروح او قابل ترک نه گرځي ولي په بخاری باندې د ائمه الحدیث څخه جرحی نشته بلکې ضرور جرح شته د ائمه الحدیث څخه یو څو جرحی په بخاری باندې د مشال پطور نقل کوو، د بخاری استاذ علامه ذهلی په بخاری سخته جرحه کړې په طبقات شافعيه ج ۲ ص ۱۲ باندې لیکلي دي: قال الذهلي الامن يختلف الى مجلسه (ای بخاری) فلا ياتينافانهم كتبوا اليانمن بغداد انه تكلم في اللفظ ونهيناه فلم ينته فلا تقربوه. (طبقات شافعيه ج ۲ ص ۱۲)

يعني امام ذهلي فرمايې چې شوک د بخاری مجلس ته چې هغه دی مونږ طرف ته نه راځي ځکه د بغداد څخه ټولو خلکو مونږ ته ليکلي چې بخاری د قرآن د الفاظ په سلسله کې خبرې کوي او مونږ ترینه منع کړو خو منع نه شولهدا نو د هغه طرف ته مه ورنږدي کيږي.

نو غوره او فکري کار دی چې امام ذهلي امام بخاری ته دور تګ څخه خلک منع کوي او پدې باندې اکتفاء هم نکوي بلکه فرمايې چې: من زعم ان لفظی بالقران مخلوق فهو مبتدع لا یجالس ولا یکلم. (طبقات ج ۲ ص ۱۲)

د امام ذهلي دغه خبرو په خلکو باندې دومره اثر وکړو چې اکثره خلکو د بخاری ملاقات پرېښوده په تاریخ ابن خلکان ج ۲ ص ۱۲۳ کې ليکلي دي چې: فلما وقع بين محمد بن يحيى والبخاری ما وقع في مسألة اللفظ ونادى عليه منع الناس من الاختلاف اليه حتى هجر وخرج من نيشاپور في تلك المحنة وقطعه اکثر غير مسلم).

يعني هر کله چې د محمد بن يحيى او د بخاری ترمنځ د الفاظ القرآن په باره کې اختلاف راپيدا شو نو خلکو امام بخاری ته د خلکو دور تګ نه منع شروع کړه تردې چې په همدغه ازمايش او امتحان کې امام بخاری د نيشاپور څخه ووتلو هجرت يې وکړه او د امام مسلم څخه علاوه نور ټولو خلکو تعلق ورسره کتې او پرې کړو.

۲- دوهم: امام مسلم سره د ملګرتيا نه يې د امام بخاری څخه پخپل صحيح مسلم کې يو حديث ندی روايت کړی بلکه د حديث معنعن په بحث کې يې امام بخاری په بعض منتحلي الحديث کې په لفظ د عصو ناسره ياد کړی او د ايريزات نامناسب او غير ملائم الفاظ دي. (مسلم ج ۱ ص ۲۱)

۳- دويم: ابو زرعه او ابو حاتم هم بخاری ترک کړی دی په طبقات شافعيه ج ۱ ص ۱۹۰ کې دی چې (وترکه (ای بخاری) ابو زرعه و ابو حاتم من اجل مسئله اللفظ)

اوپه ميزان الاعتدال کې داسې الفاظ دي کما تمتنع ابو زرعه و ابو حاتم من رواية عن تلميذه (ای علی ابن المدینی) محمد (ای البخاری) لاجل مسئله اللفظ يعني لکه څرنګه چې ابو زرعه او ابو حاتم د علی بن المدینی د شاګرد امام بخاری څخه روايت ترک کړی دی له وجه د اختلاف ددنه په الفاظ القرآن کې.

۴ - **خُلووم:** ابن مندة امام بخارى په مدلسين کې شمارلى دى په شرح دمختصر جرجانى ص ۲۱۵ کې ليکلي: عدّه ابن مندة فى رسالة شروط الاثمة من المدلسين حيث قال اخرج البخارى فى كتبه قال لافلان وهى اجازة وقال فلان وهى تدليس.

يعني امام بخارى پخپلو کتابو کې داسې روايت بيان کړې چې کډيې داسې وويل چې فلان راته داسې ويلي دي نو دابه اجازة وي او که داسې وه چې فلان ويلي دي نو دابه تدليس وي او دا خو ظاهره ده چې دسوء الحفظ څخه تدليس غټ عيب دى ولي ځکه چې تدليس اختيارى فعل دى. (والتدليس حرام عند الاثمة مقدمة اصول الشيخ المحدث الدهلوى على المشكوة ص ۲) فکرو غورېکاردى چې امام بخارى دعلامه ذهلي څخه تقريباً ۳۰ ديرش روايت کړي مگر په کوم نوم باندې چې مشهور دى هغه نه ذکر کوي، ولي چې ددوى ترمنځ سخت خشونت او منافرت دى.

تاريخ ابن خلكان ج ۲ ص ۱۳۴ کې دي چې: (وروى اى البخارى) عنه (اى الدهلى) مقدار ثلثين موضعاً ولم يصرح باسمه فيقول حدثنا محمد بن يحيى الدهلى بل يقول حدثنا محمد ولا يزيد عليه ولا يقول محمد بن عبدالله وينسبه الى جده وينسبه ايضا الى جدائه).

۵ - **پښځم:** دارقطنى او حاکم ويلي دي چې امام بخارى په روايت حديث کې داسحاق بن محمد بن اسماعيل څخه معيوب معرفى شوى دى. په مقدمة فتح البارى ص ۴۵۱ کې دى چې: (قال الدارقطنى والحاكم عيب على البخارى اخرج حديثه).

ددارقطنى او حاکم مطلب ښې دادى چې دامام بخارى په خيال کې اسحاق ابن محمد ثقة دى حالانکه داضيف دى په ثقه او ضعيف کې امتياز ندى کړى او علامه اسماعيل دبخارى پدغه فعل باندې تعجب کړى دى چې دابوصالح جهنى منقطع روايت يې صحيح معرفى کړى او متصل يې ضعيف په مقدمة فتح البارى کې دى چې: وقد عاب ذلك اسماعيل على البخارى وتعجب منه كيف يحتج باحاديثه ابوصالح حيث يقلقلها فقال هذا عجب يحتج به اذا كان منقطعاً ولا يحتج به اذا كان متصلاً.

۶ - **شپږم:** علامه ذهبى دبخارى په بعض امور باندې استعجاب ظاهر کړى په ترجمه داسيد بن زيد الجمال کې ليکلي دي چې: (والعجب ان البخارى اخرج له وذكره فى كتاب الضعفاء) نومعترضين حضرات کې

یو ذره و فکر او غورو کړي چې امام ابو حنیفه دامام بخاری په جرح باندې ضعیف شو نولی بخاری د علامه ابن منده او ذهلی وغیره په جرح باندې ولی مجروح نه گرځي.

۷- اووم: دمعتز صیود قاعده مطابق چې امام بخاری خپله مجروح ثابت شو نو دده جرح به پر امام ابو حنیفه باندې څه اثر و غرځوي افسوس پر غیر مقلدین چې دمحض حسد او بعض په وجه پر امام صاحب باندې حمله کوي نو او داثې په فهم او سمج کې نه راځي چې دا خومې خپله یې پرې غرقه کړه منصفی دنیاسی ساری اتهرگئی دوستو ایمان داری اتهرگئی که چرته امام صاحب ضعیف شی نو بیا خود ټولي دنیا تمام محدثین ضعیف او متروک الحدیث دی.

قنبیه:

بنکاره خبره ده چې مذکوره جرحی په بخاری باندې دامحض داسکات الخصم لپاره مونږه رانقل کړی لکه شاه عبد العزیز الدهلوی رح چې پخپل کتاب تحفة اثنا عشریه کې د شعبیه په مقابل کې الزامی طرف اختیار کړی، که نه په صداقت سره زمونږه عقیده داده چې امام ابو حنیفه رح او امام بخاری رح دواړه ثقه صدوق - عادل - ظابط - جید الحافظ - عابد زاهد او عارف دي یو هم مجروح ندی او دیو روایه الحدیث هم قابل التکر ندی. (رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ وَلَا تَجْعَلْ فِي قُلُوبِنَا غِلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ) الآیة.

خلورم اعتراض د دارقطني دی:

دارقطني لیکلې دي دیو حدیث درانقلولو څخه وروسته چې: (لم یسنده من ابن ابی عایشه غیر ای حنیفه والحسن بن عماره وهما ضعیفان (سنن دارقطني ج ۱ ص ۳۷۳) یعنی دابن ابی عایشه څخه هیچاروایت ندی کړی غیر د ابو حنیفه او حسن بن عماره نه او دواړه ضعیف دي

الجواب اولاً: خود اجرحه مبهم ده او د تعدیل مفسره په موجودگي کې جرح مبهم قبوله نوي کما مراراً
الجواب ثانیاً: دارقطني شافعی المذهب دی او د اجرحه د منافرت مذهبي په وجه ده.

علامه عینی فرمایي: لوتادب دارقطني واستحی لما تالفظ بهذه اللفظة فی حق ابی حنیفه فانه امام طبق عمله المشرق والمغرب. (عمدة القاری ج ۱ ص ۶۶)

یعنی که دارقطنی د ادب او حیا خنجه کاراخیستی و ایی نو دده دخولي خنجه به داسې الفاظ د امام اعظم ابو حنیفه په حق کې نوي راوتي خنجه دهغه امامت او علم او عمل په ټوله نړۍ کې یوه مسلم حقیقت دی. د دغه عبارت لاندې علامه عینی د امام صاحب توثیق او مناقب د دغه لاندې منل شوو اشخاصو خنجه نقل کړي یحیی بن معین و شعبه و عبد الله بن مبارک و سفیان بن عیینه و سفیان ثوري و حماد بن زید و عبد الرزاق و وکیع و مالک و شافعی و احمد رحمهم الله تعالی بیا وړېسې عبارت کې لیکلې چې: (وقد ظهر من هذا تحامل الدارقطني عليه وتقصيه الفاسد وليس له مقدار بالنسبة الى هؤلاء حتى يتكلم في امام متقدم على هؤلاء في الدين والتقوى والعلم وبتضعيفه اياه يستحق هو التضعيف افلا يرضى بسكوت اصحابه عنه وقدروى في سننه احاديث سقيمة ومعلولة ومنكرة وغريبة وموضوعة)

یعنی د مذکور توثیق خنجه د دارقطنی ظلم او بې بنیاد تعصب د امام صاحب په باره کې ښکاره شو او د دارقطنی د داسې حضرات او اشخاص په مخکې هیڅ حیثیت نشته تردې چې دې د داسې امام په حق کې خبرې وکړي چې هغه پر ټولو باندې په دین او تقوی او علم کې مخکې دی او دې ورته د ضعف نسبت کوي حالانکه دا پخپله مستحق دی چې دده تضعیف وشي ایادی ده امام صاحب په باره کې دخپلو ملگرو په سکوت راضي ندی حالانکه ده پخپله پخپل سنن کې ضعیف معلول منکر غریب او موضوع احادیث روایت کړي دی په التعلیق الممجد کې لیکلې دي چې: وبعض الجروح صدر من المتأخرين المتعصبين كالدارقطني وابن عدي وغيرهما ممن يشهد القرائن الجلية بانه في هذا الجرح من المتعصبين والتعصب امر لا يخلو منه البشر الا من حفظه خالق القوى والقدور وقد تقرر ان مثل ذلك غير مقبول عن قائله بل هو موجب الجرح نفسه [التعلیق الممجد ۳۳] او واقعي چې دارقطنی ډیر زیات ثقه راویان ضعیف او ضعیف یې ثقه گرځولي دي.

په سنن دارقطنی ص ۱۴ کې یې لیکلې دي چې: (ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه كان يسخن له ماء في قممته ويفتسل به فهذا اسناد صحيح) یعنې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه به اوبه په لوبڼې کې گرمه ولی شوي او بیا به هغه پرې غسل کولو دغه سند سره شي اسناد صحیح لیکلې حالانکه پدغه سند کې علی بن عزام او هشام بن سعد واقع دي او د امجروح دی. (الجوهري النقي)

ثالثاً: دارقطنی په امام بخاری هم عیب لگولی هغه داسې چې اسحاق بن محمد چې دبخاری او بوداودا و نسا یې راوی دی نو دده دروایت له وجې (دارقطنی عیب علی البخاری (مقدمة فتح الباری ص

(۴۱۵) نودار قطني لکه څنگه چې يې د اسحاق بن محمد په باره کې غلط فهمي کړې همدارنگه يې دامام ابو حنيفه په حق کې غلط فهمي کړې ده.

وابقاً: د دار قطني په کلامينو کې تعارض او تدافع ده ځکه ده سنن نسايي ته صحيح وي لي دي (فتح المغيب ص ۴۴ زهر الراي ص ۳). او مخکې په ضمن د جواب عن اعتراض نسايي کې د اثابته شوه چې امام ابو حنيفه د نسايي راوی دی.

خامساً: د يحيى بن معين د قول نه معلومېږي چې دده تر زمانې پورې هيڅ يو شخص پر امام صاحب باندې جرحه نه ده کړې لکه چې وي لي دي: (ما سمعت احداً يجرحه) (درس ترمذي ج ۱ ص ۱۳۱) نو اوس به د يحيى بن معين قول معتبر وي چې امام صاحب ته قريب دی او که د دار قطني قول به معتبر وي چې دامام صاحب څخه دوه صدی وروسته دنيا ته راغلی دی.

(ط) او د مؤرخ وظيفه هم دا وي چې د ماد حين احوال را نقل کړي د يو شخص باره نو بيا هلته د قاصدين احوال هم را نقل کوي.

پنځم اعتراض د خطيب بغدادی:

خطيب بغدادی د اهل کوفه ووپه حق کې وي لي دي (ان رواياتهم كثيرة الزغل قليلة السلامة من العلل) يعني د اهل کوفه ووزيات روايت دو که او غلطې لرونکې دي او د يرمک روايات د کمزوري او علل څخه معفوظ دی خطيب وي لي چې (ما ولدني الاسلام اضر منه) يعني په اسلام کې دامام صاحب څخه بل زيات مضر ندی پيدا شوی.

خطيب په تاريخ بغداد کې ذکر کړی چې ابو اسحاق فزاري فرمايلي چې: (كنت اتى ابا حنيفة فساله عن الشئ من الغزوة فسالت عن مسألة فاجاب فيها فقلت يروى عن النبي ﷺ كذا وكذا قال وعثمان هذا) يعني زه د ابو حنيفه طرف ته را تللم د غزوة مسائل کې د يو مسئلې پوښتنه مې ترينه وکړه هغه جواب را کړو ما وويل چې د نبی ﷺ څخه داسې داسې ويناوی روايت شوي دي هغه وويل وعثمان هذا يعني حديث پرېږده.

الجواب اولاً: د خطيب بغدادی کوم داسې خاص عبارت نشته چې دهغه څخه دا معلومه شي چې د خطيب دامام ابو حنيفه رح په حق کې څه خيال او عقیده ده فقط بحیثيت يو مؤرخ مختلف اقوال او روايات يې

پنجل کتاب کې رانقل کړی او د مؤرخ وظيفه هم داوي چې د ماد حینو اقوال رانقل کړی دیو شخص باره کې نویا هله د قادیانو اقوال هم رانقل کوي چنانچه د خیرات الحسان د لاندې عبارت په مذکوره خبره گواهه دی.

(الفصل التاسع والثلاثون فی رد مناقله الخطیب فی تاریخه عن القادحين فیہ اعلم انه لم یقصد بذالک الاجماع ماتیل فی الرجل علی عادة المؤرخین ولم یقصد بذالک انتقاصه ولا الحط عن مرتبه بدلیل انه قدم کلام المادحين واکثر منه من نقل ماثرة السابقة فی اکثرها انما اعتمداهل المناقب فیہ علی مافی تاریخ خطیب ثم عقبه بذكر کلام القادحين لتبین انه من جملة الاکابر الذین لم یسلموا من خوض الحساد والجاهلین فیهم وما یدل علی ذالک ایضاً ان الاسانید التي للقدح لا یخلو غالبها من متکلم فیہ او مجهول ولا یجوز اجمالاً).

نو خطیب بغدادی هم د امام ابو حنیفه په حق کې مختلف بی خونده اوبی هود روایات او اقوال رانقل کړی چې پنجل کتاب یې پری بادرنگه کړیدی علاوه لا دا چې هغه روایات او اقوال چې د تاریخ خطیب څخه یې خلک رانقل کوي د دوی صحت هم ثابت نه دی

ثانیاً: خطیب فقط په امام ابو حنیفه باندې رد او قدح او جرح باندې اکتفا نه کړی بلکه امام احمد بن حنبل وغیره په شان یې هم رطب او یابس روایات او اقوال رانقل کړی دی نو لکه څرنگه چې د امام احمد وغیره په حق کې ده اقوال غیر معتبر او مرفوع دی همدارنگه د امام اعظم په حق کې هم غیر معتبر او مدفوع دی د دې خبرې تائید په لاندې عبارت باندې شوی.

ومن انتصر للإمام یوسف بن عبد الهادی الحنبلی فی مجلد کبیر سماء تنویر الصحیفة و ذکر فیہ عن ابن عبد البر لا یتکلم فی ابی حنیفة سوء ولا تصدق احداً یسئ القول فیہ فانی والله ما رايت افضل ولا اروع ولا افقه منه ثم قال ولا یفترا حد بکلام الخطیب فان عنده العصبية الزائدة علی جماعة من العلماء کالی حنیفة والا امام احمد وبعض اصحابه وتحامل علیهم بکل وجه وصنف فیہ بعضهم السهم المصیب فی کبد الخطیب. (شامی شرح در مختار ج ۱ ص ۳۷)

ثالثاً: دا قول چې د غنا من هذا که د امام صاحب څخه ثابت شي نو دا خو صحیح خبره ده ځکه دا خبره په تاویل باندې بناده ده دې هم شله کلام چې مقصد د دواړو یو دی هغه په مناقب کې درې ج ۱ ص ۱۰۱ کې ده چې: عن عبد الله بن ابی لبيد قال کنا عند یزید بن هارون فقال المغيرة عن ابراهيم فقال اجل حدثنا عنه الصلوة والسلام فقال یزید یا احمق هذا تفسیر قوله علیه الصلوة والسلام فمات صنع بالحديث اذالم تفهم معناه).

يعني ابن ابی لیید فرمایي چې دیزید بن هارون سره مونږه وو چې حضرت مغیره د ابراهیم خخه روایت ذکر کړو یو شخص وویل چې د حضرت ﷺ حدیث ووايه یزید ورته وویل چې ای احمق دا د حدیث الرسول ﷺ تفسیر دی ته په حدیث باندې څه کوي چې تر څو دهغه په معنی باندې نه یې پوه شوی نو د ابو اسحاق فزاری روایت که یا لفرض صحیح شي نو بعینه د همدې مطابق دی ځکه فزاری چې دامام اعظم صاحب خخه سوال وکړو هغه ورته صواب او حق جواب ورکړو وویل چې د نبی کریم ﷺ روایت خوداسې دی هغه ورته و فرمایل چې د عنانم هدا یعنی دا د حدیث تفسیر دی نو دا خو څه د جرح او قدح او الزام کلام او خبره نده.

وابقاء: دا قول چې ما ولد فی الاسلام اضر منه ددې قول حواله مخالف او معترض په کوم کتاب نده ورکړي چې خطیب د افره او جمله د چا خخه را نقل کړی اوبل دا چې د دغه جملې نسبت چاته شوی دهغه بیان هم ندی شوی نو داسې بی سر او بی اصل اقوال چې مخالفین یې په معرض الاستدلال کې پیش کوي دایو لویه د حماقت خبره ده.

خامساً: دا چې د خطیب اقوال او روایات په مدح دامام اعظم کې هغه هم په تبیض الصحیفة للسيوطی کې درج دي دهغه د جملې خخه یو روایت خطیب د ابن ابی داود نه کړی چې مضمون یې دادی چې په امام اعظم ابو حنیفة باندې غیر د جاهل او حاسد نه بل څوک څه کلام او قول نه کوی دوهم خطیب په کال د وفات سنه ۷۴۰ هـ کې یو کتاب لیکلې په نوم د اکمال په دې کتاب ص ۶۲۵ کې دامام صاحب تذکره داسې کړی چې: (فانه کان عالماً عاملاً ورعاً زاهداً عابداً اماماً فی علوم الشریعة)

ددې خخه معلوم یږي چې خطیب په اخر کې د ټولو تورونو خخه رجوع کړی ده نو خطیب د خپل روایت مذکور په خلاف دامام صاحب په باره کې څنگه شونې په ما ولد فی الاسلام اضر منه باندې خوزوی.

سادساً: ممکن چې دغه کلمات به کوم شریر حاسد د کوم بزرگ په حق ویلي وي ځکه دیر جاهل او حاسد خلک د بزرگانو او اولیا په باره کې همداسې دل ازار کلمات پیش کوي خپل نفس په خوشحالي لکه څنگه چې یو جاهل شریر حاسد دامام شافعي رح په باره کې یو وضعی حدیث پیش کړی چې:

عن انس قال قال رسول الله ﷺ یکون فی امتی رجل یقال له محمد بن ادریس اضر علی امتی من ابلیس (شرح سفر السعادة ص ۵۲۳ للشیخ عبدالحق المحدث الدهلوی)

پس بالفرض که دغه مذکوره جمله او کلمات که د امام صاحب باره که وي نو دابه هم کوم شریر جاهل حاسد ویلی وي او دداسې قائلینو په قدح او الزام باندې د امام صاحب قدر او منزل نه کمیږي او نه څه فرق پکې راځي ځکه ټوله دنیا قائله ده چې د امام صاحب په شان حامی الدین الاسلام او مفسر کتاب او معی السنه فقیه زاهد عابد متورع خائف من الله نشسته او نه به پیدا شي او دده فیض به ابد الابد د دنیا په مخ باندې جاري وي او د متبعینو تعداد به یې په کثرت وي

سابقاً: د خطیب اقوال ټول په تعصب باندې بنامدي ابن جزله حکیم بغدادی په مختصر تاریخ خطیب که د امام صاحب ډیر زیاته خوندوره مدح او ثناء کوي او خطیب بغدادی ته یې ډیر په نهایته عالي درجه متعصب اوبی انصافه ویلي دي.

علامة ابن جوزی الحنبلی المتوفی ص ۵۹۷ هـ پخپل سند سره د اسماعیل بن ابی الفضل القومسی الاصبهانی څخه نقل کوي چې: «وكان من اهل المعرفة بالحديث يقول ثلاثة من الحفاظ لا احبهم لشدة نعصبهم وقلة انصافهم الحاکم ابو عبد الله وابونعیم الاصبهانی وابوبکر الخطیب وصدق اسماعیل وکان من اهل المعرفة». (المنتظم ج ۸ ص ۲۶۹ سوانح بی بهائی امام اعظم ص ۳۴۵)

یعنې اسماعیل په حدیث پوهیدونکې وو هغه فرمایي چې درې حافظان زه نه خوښوم ځکه چې هغوی سخت متعصب او لږ انصاف درلودونکې دي امام حاکم ۲ ابونعیم اصبهانی ۳ خطیب بغدادی او اسماعیل رشتیا ویلي دي او دا د اهل معرفة څخه وو.

فانهاً: خطیب بغدادی د خپل کتاب په اتیاوو صفحو کې پر امام ابو حنیفه دوه سو پنځه پنځوس تورو نه لگولی مگر د ټولو اقوالو سندونه یې ډیر زیات ضعیف او رجال یې سخت مجروح دي چې قابل اعتبار ندي لایعابه دي علامه ابن حجر مکی الشافعی په خپل کتاب الخیرات الحسان کې لیکلې دي چې: «وما يدل على ذلك ايضاً ان الاسانيد التي ذكرها للقدح لا يخلو غالبها من متكلم فيه ومجهول ولا يجوز اجمالهم عرض مسلم بمثل ذلك فكيف بامام من ائمة المسلمين». (الخيرات الحسان ص ۶۹)

یعنې هغه څه چې په مذکوره خبره دلالت کوي هغه دا چې کوم اسانید خطیب بغدادی د امام صاحب په قدح کې لیکلې دي هغه زیات متکلم فيه یاد مجهول وراویانو څخه منقول دي او داسې اسانید و څخه په اتفاق سره ډیو عادي مسلمان دعزت کموالی نشي راتللی دالاخه چې د مسلمانانو امام اعظم وي.

قاسماً: مخکینو او ورستینو علما موود خطیب بغدادی په رد کې علمي کتابونه لیکلي دي چې دیوشر نومونه په لاندې ډول دي:

(۱) السهم المجیب فی الرد علی الخطیب دا کتاب علامه عیسی بن ابی بکر الملک المعظم الايوبي الحنفی المتوفی سنه ۶۲۴هـ لیکلي دی.

(۲) السهم المصیب فی نحر الخطیب دا حافظ جلال الدین السیوطي لیکلي دي.

(۳) السهم المصیب فی کبد الخطیب

(۴) الانتصار لامام ايمه الا مصادر علامه ابن الجوزی تصنیف.

(۵) مرآة الزمان دا بن الجوزی که څه هم دا تاریخ دی مگر په دې کې پر خطیب بغدادی باندې دامام صاحب په ترجمه کې رد دی.

(۶) - تانیب الخطیب علی ماساقه فی ترجمه ابی حنیفة من الاکاذیب دا د شیخ زاهد الکوشی دی.

(۷) - نقد صنیع الخطیب البغدادی فی ترجمه الامام ابی حنیفة دا د دکتور محمد طحان دی (کشف الظنون ج ص) ورپسې مطالعه کړی نور کتابونه به هم په نظر درشي.

عاشراً: په تاریخ بغداد باندې دا لازهر د علما حاشیه په کال ۱۳۴۹هـ ق الموافق ۱۹۳۱م د مصر په الاهرام ورځپاڼه کې دیو عالم لخوا د مضمون چاپ شو چې خطیب بغدادی په امام ابو حنیفة پورې غلط تورونه لگولی د دې مضمون د خپریدو سره سم په مصر کې د نا آرامۍ څپې خپرې شوي پدې لړ کې دا لازهر علما و و فیصله وکړه چې په تاریخ بغداد کې په امام صاحب باندې د تورو نو جواب باید د حاشیه په شکل کې ولیکل شي.

نوهماغه و چې دا لازهر علما و په تاریخ بغداد تر لگیدلو تورو نو لاندې د تورو نو جواب لپاره یوه علمي حاشیه ولیکله او د تاریخ سره یوځای چاپ شو. (دامام ابو حنیفة د ژوند حالات ص ۳۳۴ د تبیض الصحیفة نوی مقدمة بیروت چاپ صفحه ۱۶-۱۵). (تلك عشرة كاملة)

شپږم اعتراض :

ابن الجوزی دهغه خلکو څخه چې په امام ابو حنیفة باندې جرح او اعتراض کړی درې اقوال پخپل کتاب المنتظم کې د حاشیه الدراية فی تخريج الهدایة لابن حجر څخه را نقل کړی.

۱) قال صاحب المنتظم عن عبد الله بن المديني قال سالت ابى عن ابى حنيفة فضعفه جداً وقال خمسين حديثاً اخطا فيه) يعنى عبد الله صاحب المنتظم فرمايې عبد الله بن المديني وايې چې مادخپل پلار نه دا بو حنيفة باره كې سوال وكړو هغه د امام صاحب نهايت زيات تضعيف وكړ او ويويل چې هغه په پنځوسو احاديث كې خطايې كړيده .

۲) عن ابى حفص عمر بن على قال ابو حنيفة ليس بحافظ بل مضطرب الحديث ذاهب الحديث. يعنى ابو حفص عمر بن على فرمايې چې ابو حنيفة حافظ الحديث نه و بلكې ضعيف وه .

۳) قال ابوبكر بن داود جميع ما روى ابو حنيفة الحديث مائة وخمسون اخطاء او قوال غلط في نصفها انتهى. يعنى ابوبكر بن داود فرمايې چې ابو حنيفة څخه يو نيم سل احاديث روايت شوي او د هغوى په نصف كې خطاشوى دى يا يې وويل چې غلط شوى دى .

الجواب:

اولاً: ابن الجوزي په تضعيف الحديث او روايتو په باره كې غايت درجه متعنت او متشدد دى حتى دبخارى او مسلم حديث يې هم په موضوعات كې داخل كړي او د دوى بعض روايت ته يې هم وضاع او كذب ويلي دي د دې وجې نه اكثر محدثين دده په تنقيد او جرح باندې اعتماد نكوي او دده تنقيدي يې لايعبا به شمار كړي دى .

لكه څرنگه سيوطي په تعقبات على الموضوعات كې ليكلي چې : (قدنبه الحفاظ قديماً وحديثاً على ان فيه (اي في كتاب الموضوعات) تساهلاً كثيراً واحاديث ليست بموضوعة بل هي من راوى الضعيف وفيه احاديث حسان واخرى صحاح بل فيه حديث من صحيح مسلم ونبه عليه الحفاظ ابن حجر ووجدت فيه حديثاً من صحيح البخارى وقال ابن حجر تساهله وتساهل الحاكم في المستدرک اعدم النفع بكتايبهما... الخ)

يعنى قديم او جديد محدثينو پدې تنبيه وركړي چې په كتاب الموضوعات كې ډير زيات تساهل او كمزورى ده او په كې داسې حديث هم شته چې موضوع نوي بلكې د ضعيف راوى څخه روايت شوى وي او بعض پكې حسن او صحيح هم شته بلكې يو حديث د مسلم هم پكې شته ابن حجر فرمايې چې مايو حديث دبخارى هم پكې ليدلى دى ابن حجر فرمايې چې دا بن الجوزي او د حاكم مستدرک د تساهل او كمزورى لوجى

دده دواړو کتابونو نفع کالعدم گرځولی شوي ده او سیوطي په نشر المعلمین وال منیفین په خاتمه ص ۱۷ کې لیکلې چې دابن الجوزي تسامحات دیروزیاتو محدثینو ذکر کړی دهغه جملې څخه ابن صلاح حافظ زین الدین العراقي قاضي بدرالدین بن جماعة سراج الدین بلقینی حافظ صلاح الدین بن العلابي الزرکشی وقاضي ابو الفرج نهر وانی او حافظ ابن حجر وغیرهم دی بس معترضین حضرات دي اول دبځاری او مسلم او سنن اریه ووپه راویانو باندې دکذاب او وضاع اقرار وکړي بیادې په امام صاحب باندې اعتراض وکړي.

ثانیاً: کتاب المنتظم نهایت درجه غیر معتبر کتاب دی صریحی غلطیانی او اوهام پکې شته کشف الظنون لیکلی دی چې: المنتظم فی تاریخ الامم لابن الفرخ عبدالرحمن بن علی بن الجوزي البغدادی المتوفی سنه ۵۹۷هـ ذکر فیه من ابتداء العالم الی الحضرة النبویة قال المولى علی بن الحسائي وفيه اوهام كثيرة واغلاط صریحه اشرت الی بعضها فی هامش علی نسخه بخطه مختصراً.

نو کتاب المنتظم د غلطیانو او اوهام د فتردي نو ترڅو چې معترض دغه روایات منقوله په معتبر سند سره ثابت نه کړي نو تر هغه پورې دده جرح هیڅ وخت قابل اعتبار نه څکه نه شي مؤلف مؤلوقابل وثوق دی اونه یې کتاب قابل اعتبار دی.

ثالثاً: پدغه روایاتو کې صرف لفظ د ابو حنیفة دی نوابن الجوزي خو کثیر الاو هام دی کما قال المولى علی بن الحسائي نو که دده د ابو حنیفة څخه امام اعظم ابو حنیفة مراد هم وي خو محض بلا دلیل ترینه د امراد کول حجت نشي کیدای څکه ممکن ده چې پدغه روایات کې بل ابو حنیفة مراد وي څکه ابو حنیفة: خو پنځوا شخاص کنیت دی کما فی کتاب الاسماء والکنی للدولابی ج ۱ ص ۱۵۹ بلکې علامه محی الدین فیروز آبادی په قاموس کې لیکلي چې ابو حنیفة د شلوفقهاء کنیت دی. (قال فی ذکر لفظ الحنیف ابو حنیفة کنیه عشرين من الفقهاء اشهرهم امام الفقهاء النعمان) او په منتهی العرب کې دی چې ابو حنیفة کنیت بست فقیه است اشهر آنها نعمان بن ثابت کوفی است هو الامام الاعظم ددهغه جملې څخه:

- (۱) یوسماک بن فضل د امام شافعی استاد دی دده روایت په مسند امام شافعی ص ۱۴۳) کې شته.
- (۲) بل ابو حنیفة عدوي سلیمان بن حیان دی چې دده روایات په کتاب الاسماء والکنی للدولابی ج ۱ ص ۱۶۰ کې موجود دی.

(۳) احمد المصدق بن محمد نیشاپوری دده کنیت هم ابو حنیفة دی ذکره ابن النجار

- (۴) د جعفر بن احمد کنیت ابو حنیفة دی.
- (۵) د محمد بن عبید الله بن علی الخطیبی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۶) د محمد بن یوسف کنیت ابو حنیفة دی.
- (۷) د عبد المؤمن کنیت ابو حنیفة دی.
- (۸) عبید الله بن ابراهیم بن عبد الملک کنیت ابو حنیفة دی.
- (۹) محمد بن حنیفة بن هاماں القصی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۰) محمد بن عبد الله الهندوانی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۱) علی بن نصر کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۲) د قیس بن احرام کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۳) د ابو الفتح محمد بن ابی حنیفة کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۴) بکر بن محمد بن علی بن فصل کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۵) عبد الکریم الزیلعی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۶) دامام طحاوی استاذ الاستاذ خوارزمی کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۷) نعمان بن ابی عبد الله محمد بن منصور بن احمد بن حیوان کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۸) احمد بن داود دینوری کنیت ابو حنیفة دی.
- (۱۹) د سلمان بن مروشاگرد او چې روایت دده خوی عبد الکریم ترینه کړی نوم یې مجهول دی او کنیت مشهور یې ابو حنیفة سره دی.
- (۲۰) هغه شخص چې د جبرین مطعم جنازه کې شریک شوی وه دهغه کنیت ابو حنیفة وه او مغیره بن مقم ترینه روایت کړی نور مجهول دی د وروستی دواړو تذکره علامه ذهبی په میزان الاعتدال د باب الکنی په ضمن کې کړیده نو ښکاره خبره ده چې مذکور روایات یا غلط او یا بل ابو حنیفة مراد دی ځکه بغیر د حجت او دلیل په محض وینا د ابن الجوزی به څنگه یقین راشی چې د ابو حنیفة الکوفی دی.

اود کثیت په اشتراک سره دوهم او غلطی امکان شته بلکه واقع شوي دي د مثال پطور باندې په طبقات شافعيه ج ۱ ص ۱۸۷ کې ذکر دی چې يحيى بن معين د احمد بن صالح په حق کې داسې وينا وکړه چې: (راښه کذاباً بېخطب في جامع مصر)

ددغه عبارت څخه بعض دافهم کړی چې ددغه مجروح څخه احمد بن صالح المصری مراد دی چې لوی ثقة او حافظ او په رجال د بخاری کې راغلی دي او داسې ضعیف معرفی کړی حالانکه د يحيى ابن معين مراد بل احمد بن صالح وه چې شمعونی دی

طبقات شافعيه کې دي چې: قلت وقد ذکر ان الذي ذکر فيه ابن معين هذه المقالة هو احمد بن صالح الشموني وهو شيخ بمكة يضع الحديث وانه لم يعن احمد بن صالح هذا (وهكذا في مقدمة فتح الباری ص ۱۶۷). نو معترضین حضرات دی د منقوله روایت د تصحیح څخه وروسته د ابو حنیفه تعین وکړي په صحیح دلیل او حجت سره او بیا دې د ثبوت او تعین څخه وروسته د جرح دعوی وکړی.

وابقاء: پدغه روایات کې کفتوگواو مباحثه شته:

الف: اول روایت ابن الجوزی په واسطه د عبد الله بن علی بن المدینی نقل کړی حالانکه د عبد الله توثیق او تعدیل ثابت ندی نو د روایت به څنگه معتبر وي نو اول دي معترض د عبد الله تعدیل او توثیق ثابت کړی بیا دې د جرح دعوی وکړی ځکه د معتبرو ناقلینو څخه ثابت ده چې علی بن المدینی د امام ابو حنیفه رح توثیق کړی حافظ ابن عبد البر پخپل کتاب جامع العلم وفضله کې د حافظ موصلي از دی د کتاب څخه د امام ابو حنیفه رح تعدیل او توثیق د يحيى بن معين شعبة و غیر هم نه نقل کړی.

وقال ابن المدینی ابو حنیفه روی عنه الثوري وابن المبارك وحماد و هيثم ووكيع وعباد و جعفر بن عون وهو ثقة لا باس به (جامع بيان العلم وفضله ج ۲ ص ۱۴۹)

(ب): دوهم روایت که بالفرض ثابت هم شي نو د جرح مبهم ده او جرح مبهم د تعدیل مفسر په مقابل کې غیر مقبوله وي.

(ج): دریم روایت کې کلام دی چې ابو بکر بن ابي داود چې د ابو حنیفه جرح دی پخپله مجروح او کثیر الخطاء دی بلکه دده والد ابو داود سجستانی دته کذاب (دروغجن) ويلي ده او پخپله ابو بکر هم په خپله خطا او وهم معترف دی. په تذکره ج ۲ ص ۳۳۱ او میزان ج ۲ ص ۳۹ کې دی چې: (قال السلي سالت الدارقطني

عن ابن ابی داود فقال ثقة كثير الخطاء في الكلام على الحديث. (وايضاً في التذكرة اخطاء في ستة احاديث منها ثلاثة حدثت بها كما حدثت وثلاثة اخطئت).

على بن حسين بن جنيد فرمايې چې: سمعت اباداود يقول ابني عبدالله كذاب قال ابن الصاعد كفانا ما قال ابوه فيه، وفي الميزان ج ۲ ص ۳۹ ثم قال ابن عدی سمعت موسى بن القاسم الاشيب يقول حدثني ابوبكر سمعت ابراهيم الاصبحاني يقول ابوبكر بن ابی داود والله كان عندی منسلخاً من العلم. يعني ابن عدی فرمايې چې دموسی بن القاسم الاشيب خخه می اوریدلي هغه فرمائيل چې ماته ابوبكر بن كرى چې د ابراهيم اصبحاني خخه می اوریدلي چې قسم په الله چې ابوبكر بن ابی داود د علم خخه پاك دی. وفي التذكرة ج ۲ ص ۳۳۳ وقد تكلم فيه ابوه وابراهيم.

خامساً: د ابن الجوزي خیالات پخپله دده په خاندان کې یو دانش منداو انصاف پسند شخص رد کړی په کتاب تنویر الصحیفة کې لیکلې مکمل عبارت (لا تتكلم في ابی حنیفة بسوء ولا تصدقن احداً یسئ القول فيه فانی والله ما رایت افضل ولا اروع ولا افقه منه ثم قال ولا یغتر احد بکلام الخطیب فان عنده العصبية الزائدة علی جماعة من العلماء کابی حنیفة والامام احمد وبعض اصحابه وتحامل علیهم بکل وجه وصنف فيه بعضهم السهم المصیب فی کبد الخطیب واما ابن الجوزي فانه تابع الخطیب وقد عجب منه سبط ابن الجوزي حيث قال فی مرآة الزمان وليس العجب من الخطیب فانه طعن فی جماعة من العلماء وانا العجب من الجد کیف سلك اسلوبه وجاء بما هو اعظم قال ومن المتعصبين علی ابی حنیفة الدارقطنی وابونعیم فانه لم يذكره فی الحلیة وذكر من دونه فی العلم والزهد. (ردالمختار ج ۱ ص ۳۸)

مقصود فی العبارة المذكورة صرف د موضوع دی چې (واما ابن الجوزي فانه تابع الخطیب الخ يعني ابن الجوزي د خطیب مقلد محض دی د ابن الجوزي لمسی تعجب کړی او په مرآة الزمان کې ئې فرمایلي دي که د خطیب خخه داسې امور ظاهر شي خير شخه د تعجب خبره نده ځکه د هغه عادة قديمة طعن علی العلماء دی تعجب زمونږ په نیکه دی چې ده څنگه د خطیب لاره اختیار کړې بلکه د هغه خخه یې یو څو قدمه غټ پورته کړی د حدنه یې تجاوز کړی. (قال فی المیزان ص ۱۰ فی ترجمة ابان بن زید وقد اوردہ ايضا العلامة ابو الفرج ابن الجوزي فی الصغفاء ولم يذكره فيه اقوال من وثقه هذا من عيوب كتابه يسر الجرح ويسكت عن التوثيق).

یعنی میزان ص ۱۰ کې لیکلې په ترجمه د ابان بن زید کې چې علامه ابن الجوزی دده تذکره په الضعفاء کې کړیده خو چا چې دده توثیق کړی دهغوی اقوال یې ندی ذکر کړي او د اده د کتاب غټ عیب دی چې د جرح بیان دیرخوندور کوي خود توثیق تذکره بلکل پرېږدي

سادساً: علی سبیل التنزل بالفرض که یو څو روایات کې د امام صاحب نه خطایې شوی وي نو دا خو دده د غیرثقه والی اوسی الحافظ دلیل ندی ځکه امام ابو حنیفه د نورو محدثینو او حفاظ الحديث پشان یو حافظ الحديث دی چې په سیننه مبارکه کې ئې په لاکونو احادیث موجود دي دیو څو روایاتو او رایانو په مسامحت باندې خو پرې د غیرثقه اطلاق نه کیږي. غور او فکر وکړه چې محمد بن یوسف الفریابی دده تذکره ابن حجر په مقدمه فتح الباری ص ۵۱۹ کې داسې کړیده چې: (من كبار شیوخ البخاری وثقه الجمهور).

یعنی د ادبخاری د لوی شیوخ او استاذانو څخه دی او جمهور وده توثیق کړی نو دده متعلق ابن حجر لیکلې په مقدمه فتح الباری کې (قال العجلی ثقة وقد اخطأ فی مائة وخمسين حدیثاً وذكر له ابن معین حدیثاً اخطأ فيه فقال هذا باطل) یعنی عجلی فرمایې چې محمد بن یوسف ثقه دی او په یو سل ۱۵۰ پنځوس احادیث کې یې خلطاً شوی دی د ابن معین په حضور کې دده یو حدیث بیان شو چې ده پکې خطایې او غلطې کړې ووهنه و فرمایل دا باطل دی.

نو تا س یو لحظه فکر او نظریه غور سره وکړی چې په امام صاحب باندې دیو نیم سل احادیث د خطایې دعوی کیږي هغه هم ثابت نه ده او د امام بخاری شیخ او استاذ په یو نیم سل احادیثو کې خطایې او غلطې کړیده او هغه د ابن حجر د معتبر کتاب نه ثابت نه ده، او د دې باوجود جمهور هغه ته غیرثقه او ضعیف ندی ویلي او نه بخاری غیرثقه معرفي کړی دی او نه یې دهغه احادیث ترک کړی او نه یې دهغه په حق کې (سکتوا عن ربه وحديثه) لیکلې او نه محدثینو د بخاری د اصح الكتب والی څخه انکار کړی دی نو بیا څه دلیل او حجة شته دی چې د بخاری استاذ په یو نیم سل خطا کاناو باندې غیرثقه اوسی الحافظ ندی او امام ابو حنیفه د خامخا غیرثقه اوسی الحافظ دی دا د کوم انصاف او دیانت نوم دی د امحض د حسد او ضد او د تعصب د شرا یو نشه ده.

فوت: دابن الجوزی کتاب المنتظم نایاب دی په کتب خانو کې نه موندل کیږي او نه په کوم بل کتاب کې دغه مذکوره درې روایات پیدا کیږي البته درایه فی تخریج الهدایه دحاشیه په حواله باندې منتظم دا روایات نقل کړي

بهر حال نه د اصل کتاب معلومات شته او نه د دغه روایات د سند څه معلومات شته نو لهذا د دغه روایاتو څخه استدلال سراسر غلط او بې بنیاده دی د دیر تفتیش او پلټنې څخه وروسته دا معلومه شوی چې کتاب المنتظم په جامع ازهر قاهره او د مدینه منورې په کتب خانه محمودیه کې پیدا کیږي خود اخره هم تقریباً د نن نه (۴۱) کاله پخوانی ده. والله اعلم. (محمد اسماعیل سنهلی ۲۸/ بیع الاول ۱۳۹۲هـ)

اووم اعتراض: د عبدالله بن مبارک رح:

کتاب قیام الليل ص ۱۲۳ کې او حقیقه الفقه ص ۱۱۸ لیکلې چې: (قال ابن المبارك كان ابو حنیفة یتیمًا فی الحديث) ابن المبارک فرمایلي چې امام ابو حنیفه په حدیثو کې یتیم دی بل عبدالعزیز نورستانی په خپل کتاب دیفمبر منوڅ ص ۳۸۴ د وتر و په بحث کې د محمد بن نصر المروزی یو اوږد بیان را نقل کړی دی او یسایې لیکلې دی چې محمد بن نصر المروزی او ویل چې ماد اسحاق بن ابراهیم نه اوریدلي چې عبدالله بن مبارک رح فرمایلي دي چې ابو حنیفه په حدیثو کې یتیم وو او حدیثو کې یې معرفت کم وو او د علماوو سره یې ناسته کمه وو.

الجواب:

اولاً: یتیم فی الحديث داد امام ابو حنیفه په باره کې څه جرجه نه او داد جرځی په کلماتو کې کوم د مصطح الحديث کتاب نه لیکلې او په دې سره دامام صاحب ضعف نه ثابتیږي ځکه چې د یتیم معنی محاوره کې د یکتا او بې نظیر هم راځي لکه څنګه چې د لغت په مشهور کتاب صحاح ج ۲ ص ۳۴۹ کې دی چې: وکل شی مفرد بغیر نظیره فهو یتیم فقال درة یتیمه قال الاصمعی الیتیم الرمله المنفردة قال وکل مفرد ومنفردة عند العرب یتیم (و یتیمه)

یعنې هر مفرد شی چې ثاني نه لری هغه ته یتیم ویلی شی لکه محاوره عربی کې درة یتیمه ویلې کیږي او اصمعی ویلی چې یتیم د شګی یو ویلی ځان ته ذری ته وایي او هر هغه شی چې د هغه ثاني نوی هغه ته یتیم او یتیمه ویلی شي پس لهذا د عبدالله بن مبارک د قول مطلبه د اثبات په صورت کې دادی چې امام ابو حنیفه په حدیثو کې یکتا او بې نظیر وو لکه د دې بیان تائید پخپله د عبدالله بن مبارک په بل قول سره شوی: (عن ابن

المبارک قال اغلب على الناس بالحفظ والفقه والعلم والصيانة والديانة والورع. (مناقب کردری ج ۱ ص ۲۲۹). یعنی ابن مبارک فرمایلی چې امام ابو حنیفه په حفظ و فقه و علم او پر هیزگاری دیانت او تقوی کې په ټولو باندې غالب و و د لته د علم څخه علم حدیث مراد دی ځکه چې فقه پخپله ذکر ده فقه سره یې ذکر د علم هم او کړه چې مراد د علم څخه علم الحدیث مراد دی، عبدالله بن مبارک دامام ابو حنیفه شاگرد دی هغه دامام صاحب دیرزیات تعریفونه کړي. په مناقب موفق بن احمد ج ۲ ص ۵۱ کې دی چې سدید بن نصر د چې پخپله ثقه متقن ثبت دی او امام بخاری او مسلم و نسایی او ترمذی ترینه روایات هم کړی دی (تهذیب التهذیب ج ۲ ص ۲۶۸ دغه سدید وایي چې:

۱- سمعت ابن المبارک يقول لا تقولوا راى ابي حنيفة ولكن قولوا تفسيرا الحديث. یعنی ابن مبارک فرمایي چې تاسې داسې مه وایي چې دا دامام صاحب رایې ده بلکه وایي چې دا حدیث تفسیر او تشریح ده همدارنگه سدید بن نصر د چې وایي چې:

۲- وفيه ايضا المحروم من لم يكن له حفظ من ابي حنيفة. یعنی چا چې دامام اعظم رح څخه څه حاصل نه کړه نو هغه محروم دی

۳- وفيه ايضا قال عبدالله بن مبارک هاتوا في العلماء مثل ابي حنيفة والادعوا ولا تعذبونا. یعنی ابن المبارک وایي دي ټولو علماء ته چې ای علماء ماته دامام اعظم ابو حنیفه په شان عالم او بنایي او که نه یې شی بنودلی نو ما پرېږدئ او تکلیف مه راکوئ.

۴- وايضا قال عليكم بالاثرو لا بدلالاثر من ابي حنيفة يتعرف به تاويل الاحاديث ومعناه، یعنی ابن المبارک دامام وایي دي چې پر تاسو باندې عمل بالحدیث ضروری دی او پر حدیث باندې د پوهې لپاره دامام ابو حنیفه قول ضروری چې دهغه د قول په ذریعه باندې حدیث صحیح تاویل او معنی معلومه شي

۵- وفيه ايضا قولم الق ابا حنيفة لكنت من المفاليس في العلم موفق ص ۳۰۷، یعنی که زما دامام ابو حنیفه سره ملاقات نوی شوی نوزه به په علم کې مفلس وم.

فانیا: د معترضینو حضراتو د ایولو تعصب دی چې دیو مجروح او ضعیف راوی جرعه دامام صاحب په شان دیو جلیل القدر امام په حق کې پیش کوي معترض دي اول اسحاق بن ابراهیم تفتیش وکړي چې دا څوک دی

دامحمد بن نصر المروزی استاذ دی اوپه اتفاق دمحدثینو ضعیف دی (قال ابو حاتم رایت احمد بن صالح لایرضاه) یعنی ابو حاتم فرمائې چې احمد بن صالح دده څخه راضی او خوشحاله نه وو.

امام بخاری ویلي چې دده په احادیث کې نظر دی امام نسایې ویلي دي چې داثقه نه دی ابن حبان وایې چې دده څخه حدیثو کې خطاء او غطي کېږي ابو الفتح ایزدی ویلي دي چې داضعیف دی، امام حاکم وایې چې دده په حدیثو کې بعض منکرات دی، امام بزار ویلي چې سترگي یې رنډي شوي وي حدیثو کې ېې اضطراب وو.

ثالثاً: بالفرض که دا خبره تسلیم شی نویا هم ممکن ده چې عبدالله ابن مبارک به داکلمه دامام صاحب په حق کې هغه وخت ویلي وي چې امام ابو حنیفه علم کلام طرف ته زیات مائل وو او علم حدیث او فقه کې یې زیات اشتغال او مصروفیت نه وو.

او ابن المبارک به دده تعدیل او توثیق او تعریفونه هغه وخت کړي وي چې دامام صاحب محدث او فقیه جوړ شوی وه پس لهذا د عبدالله ابن مبارک دواړه قولونه صحیح دي او پخپل ځای دي او دامام صاحب په حق کې دا څه عیب او جرح نده.

اتم اعتراض: حافظ ابن عبدالبر:

حافظ ابن عبدالبر د معتزینو له طرفه په تمهید شرح موطا ص ۲۷۲ ج ۲ کې داسې عبارت نقل کړی: لم یسند غیر ابی حنیفه وهوسیع الحفظ عند اهل الحديث

جواب:

اولاً: د حافظ ابن عبدالبر په نهایت صراحت سره په خپل تالیف کتاب العلم کې دامام ابو حنیفه توثیق او تعدیل دفن داثمه و وڅخه نقل کړی لکه یحیی بن معین شعبه حافظ موصلی از دی او علی بن المدینی وغیرهم او جراحین یې مفرط او متجاوز الحد کې شمارلې دي: (قال ابو عمر افراط اصحاب الحديث فی ذم ابی حنیفه و تجاوزوا الحد فی ذلک کتاب العلم ص ۱۹۲) وفيه ایضا کان ابو حنیفه یحسدو ینسب الیه ماليس فيه و یختلف الیه مالا یلیق به. (وایضاً قال- الذین روو عن ابی حنیفه وثقوه واثنوا علیه اکثر من الذین تکلّموا فيه) کتاب العلم ص ۱۹۴.

په الخیرات الحسان کې علامه ابن حجر مکی الشافعی لیکلي: قال الحافظ ابو عمر يوسف بن عبد الله بعد کلام ذکره واهل الفقه لا يلتفتون من طعن عليه ولا يصدقون بشئ من السوء ينسب اليه.

حافظ ابو عمرو يوسف بن عبد الله فرمایي وروسته د ذکر د یو څه کلام څخه چې اهل الفقه یعنی فقهاء امام صاحب باندې طعن لکوونکې طرف ته بلکل التفات او توجه نه کوي او نه یوزره سوء او خرابۍ مني چې امام صاحب ته منسوبېږي نو چې کله پخپله د ابن عبد البر څخه د امام صاحب توثیق ثابت دی نو یاده دې کلام چې (وهو سیئ الحفظ عند اهل الحديث) څه مطلب دی ټول اهل الحديث خوتری ندی مراد ځکه ده پخپله ويلي چې (والذين وثقوه واثناوا عليه اكثر من الذين تكلموا فيه الخ...) (عقود الجواهر ص ۱۰ الخیرات الحسان فصل ۲۸).
نولا محالة به ترینه بعض مرادوي او هغه هم ډیر کم متجاوزین عن الحد د ابن عبد البر د کلام تبعه دارادوتله چې (وهو سیئ الحفظ عند اقل اهل الحديث الذين هم مفرطون ومتجاوزون عن الحد في ذم وغير مصدقین اهل الفقه عنه في نسبة السوء اليه). نو چې ابن عبد البر پخپله داسې لیکل کړی نو بیا به په داسې کلام باندې کله امام صاحب مجروح شی کلا و حاشا.

ثانیاً: حافظ ابن عبد البر د بخاری راوی ایوب بن سلیمان ته ضعیف لیکلي دي لکن محدثینو دا خبره افراط کې شمالي ده (مقدمة فتح الباری ص ۴۵۴) او د صحاح راوی زهر بن محمد ته هم ابن عبد البر د ضعیف لفظ استعمال کړي ددې لکن محدثینو دا خبره په افراط ورحمل کړي (مقدمة فتح الباری ص ۴۶۸) ټولک غوراو فکر پکار دی چې د بخاری او د صحاح راوی باندې د ابن عبد البر جرح په افراط محمول ده نو د امام صاحب په حق کې ولي په افراط محمول نده.

ثالثاً: د حافظ ابن عبد البر کتاب تمهید شرح موطاء او ائلو تالیفاتو څخه ده او کتاب جامع بیان العلم وروستنی تصنیف دی او پدغه کتاب کې یې د امام صاحب توثیق کړی او بیا یې لیکلي دي (او روض خانی کتاب التمهید). (مختصر جامع بیان العلم ص ۲۰۴) نو معلومه شو چې وروستنی تصنیف د پخوانی معارض ندی.

فهم اعتراض:

امام محمد بن حنبل د امام ابو حنیفه تضعیف کړی اوسین الحفظ نسبت یې ورته کړی او خطیب په مختصر تاریخ کې د امام احمد نه نقل کړی چې ابو حنیفه نه کوم روایت نشته.

الجواب:

اولاً: که داعیارت ثابت هم شی نوییاهم داجرح مبهم ده قابل قبول نده.

ثانیاً: ابن حجر مکی شافعی چې د خطیب بغدادی نه کوم د قدح او طعن روایات دامام ابوحنیفه په حق کې نقل کړی دا غیر معتبر او ضعیف الاسناد دي الخیرات الحسان ص ۷۶] نومعترضین حضرات دی د دغه روایت سند نقل کړي اوصحت دي هم ثابت کړي.

ثالثاً: په تنویر الصحیفه کې خطیب دامام احمد په باره کې د جرح روایات نقل کړی نو علی حسب قاعده اصول الحدیث چې امام احمد پخپله مجروح دی نو دده جرحه دامام صاحب په حق کې مضره نده.

حاصل الجواب دا چې دامام احمد دا خبره چرته په کوم عربی معتبر کتاب کې نشته لهذا امام احمد له طرف چې کوم تضعیف او سیئ الحفظ نسبت شوی دی دا هسی دعوی بلا دلیل ده.

علامه ابن حجر مکی الشافعی رح په الخیرات الحسان ص ۳۳ کې لیکي (قال احمد بن حنبل فی حق ابی حنیفه انه کان من العلم والورع والزهد وایثار الاخرة بمحل لا یدرکه احد).

علامه کردری په کتاب مناقب ص ۲۵ ج ۲ کې دامام ابویوسف په ذکر کې داسې لیکلي: عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ قَالَ أَحْمَدُ بْنُ حَنْبَلٍ أَوَّلَ مَا طَلَبْتُ الْحَدِيثَ ذَهَبَتْ إِلَيْهِ أَيْ إِلَى أَبِي يُوسُفَ وَطَلَبْتَهُ مِنْهُ ثُمَّ كَتَبَهُ عَنِ النَّاسِ).

لسم اعتراض: معترضین حضرات د حضرت مولانا شاه ولی الله محدث دهلوی رح د کتاب مصفی شرح موطئانه یو مضمون نقل کړی او دعوی یې کړي ده چې مولانا محدث دهلوی امام ابوحنیفه ضعیف او سیئ الحفظ شمارلی دی.

الجواب: حضرت شاه صاحب طرف ته د تضعیف انتساب محض غلطی او فریب دی د مصفی شرح موطئا عبارت داسې دی.

(بالجملة این امامان که عالم را علم ایشان احاط کرده است امام ابوحنیفه و امام مالک و امام شافعی و امام احمد این دو امام متاخر را که دامام ابوحنیفه و امام مالک بودند و مستمندان از علم او و عصر تبع تابعین بودند مگر امام ابوحنیفه و امام مالک آن یک شخصی که رؤس المحدثین مثل احمد و بخاری و مسلم و ترمذی

وابوداودونسانی وابن ماجه ودارمی یک حدیث ازوی در کتاب های خود روایت نه کرده اند و رسم روایت حدیث ازوی بطریق ثقات جاری نه شد و آن دیگر شخصی است که اهل نقل اتفاق دارند هر آنکه چون حدیث روایت او ثابت شد بدروه اعلی صحت رسید.

دشاه صاحب عبارت که دوه خبری قابل غور و لائق توجه دیو داچی دامام ابو حنیفه خخه رؤس محدثین یو حدیث ندی نقل کری دوهم داچی دمعتبر و راویانونه دامام صاحب روایت نشته.

دغه اول مضمون که صحیح هم شی بیا هم قابل غوردی چی وروسته به معلوم شی نو ددی خبری خخه خوا امام صاحب تضعیف هیخکله نه لازمیری خکله په زر کو نو ثقه راویان شته چی د بعضو خخه نقل الحدیث شته او د بعضو خخه نشته نو په ترک روایت باندی دیو چا ضعف ثابتول محض یو غلط خیال او غلطه پریکړه ده.

پدی هیخ کوم دلیل وجود نه لري او دادوهم مضمون که صحیح ومنل شی نو ددی مضمون خخه صرف دومره خبره ثابتیری چه امام صاحب دمعتبر و راویانو خخه جریان الروایت نلري خودانه ثابتیری چه امام صاحب ضعیف دی.

لک د عبرت نظرو کړه چی په سلکو نو سنن ار مسانید او معاجم چی مؤلفین یی خپله ثقه لکه موطاء خور وایتونه پکې ټول د ثقه او معتبر و راویانو خخه ندی نو څرنگه داسې خبره دیو چا د تضعیف سند او دلیل کیداشی مسند شافعی و مسند امام احمد و مسند ابو یعلی سنن ابن ماجه سنن نسائی و سنن دارمی و معجم طبرانی و معجم صغیر و کبیر و غیرها و گوری د دوهمی او دریمې طبقی کتابونه دې پدوی کې ضعیف و ایتونه هم شته لکن سره د دې دوی موثقین غیر ثقه نه معرفی کیږی نو په حقیقت کې دشاه صاحب عبارت نه غلط مضمون اخیستل شوی دشاه صاحب د عبارت نه هرگز او هیخکله دامام ابو حنیفه تضعیف نشی ثابتیدلای.

ثانیاً: د تقریب او تهذیب التهذیب او خلاصه نه ثابت ده چی امام ابو حنیفه: د نسائی او ترمذی راوی دی لکه چی مخکې هم تیره شوی ده دا خبره نو دا خبره چی امام صاحب د صحاح سته راویانو کې نشته دا غلط ده

ثالثاً: دا خبره یاد سائل ضروری دی چی دمصفی شرح موطاء تهذیب او ترتیب شاه صاحب پخپله ندی کری بلکه هغه مسودات غیر مرتبه پرېښودل او شاه صاحب ترینه رحلت وکړ و دارالفناء خخه دارالبقاء ته دده دوفات خخه پنځه شپږ میاشتی وروسته دده شاگرد خاص مولنا محمد عاشق صاحب د دې مسودات ترتیب او تهذیب وکړ و دا خبره مولنا محمد عاشق د کتاب په اخر کې خپله لیکلې ده.

نولهاد مضمون چې دامام صاحب شخه صحاح ست خاوندانوروايت ندى كرى دااگرچې په مصنفى كې شته خوزمونږ حسن ظن دادى چې دادشاه صاحب شخه ندى بلكې دادمرتب كتاب شخه غلطې ده والله اعلم .

فالثا: مولنا شاه ولى الله محدث دهلوى قدس سره العزيز پخپل كتاب فيوض الحرمين ص ۴۸ كې ليكلي چې: (عرفنى رسول الله ان المذهب الحنفى طريقه انيقه هى اوفق الطرق بالسنة المعروفة التى جمعت ووضحت فى زمان البخارى واصحابه)

يعنې ماته رسول الله ﷺ وفرمايل چې مذهب حنفي يو عمده طريقه اومذهب دى چې د سنت معروفه سره ډير موافق دى چې دادامام بخارى په زمانه كې جمع او وضاحت يې وشونود غوراو سوچ مقام دى چې شاه صاحب ته خپله رسول الله ﷺ د حنفي مذهب تلقين وركوي او ورته وايي چې ډير عمده مذهب اود سنت معروفه سره ډير موافق دى بيا هغه مولنا داخبره كوي چې امام صاحب ضعيف يا متروك الحديث دى اومعتبر ضينو د جارجينو تعداد زياتوالى لپاره د جارجينو فهرست كې د اظهار حسد او تعصب لپاره دامام مسلم او ترمذى او ابن ماجه او ابو داود او كييع بن جراح او عمرو الناقه او ابن القطان او ابواسحاق الفرازى او طائوس او زهرى او هشام بن عروة او جلال الدين سيوطى او عبد الرؤف المناوى شامل كړى دي دادتعصب او تعنت او حسد عبارات دي چې معترضين يې پخپلو عباراتو كې داخلوي (هداهم الله تعالى)

په (الخيرات الحسان كې دي: راي بعض ائمه الحنابلة النبى ﷺ قال فقلت له يا رسول الله ﷺ حدثنى عن المذاهب فقال المذاهب ثلاثة فوقع فى نفسى انه يخرج مذهب ابى حنيفة لتمسكه بالراى فابتدأ وقال ابوحنيفة والشافعى واحمد ثم قال ومالك اربعة، وعن ابى معاذ فى الفضل بن خالد قال رايت النبى ﷺ فقلت يا رسول الله ﷺ ما تقول فى علم ابى حنيفة فقال ذالك علم يحتاج الناس اليه)

په مكتوبات مجددا لفظ ثانى جلد ثانى مكتوب پنجاه وينجم، كې ليكلي چې بى شائبه تكلف ونعصف كفته مى شود كه نورانيت اين مذهب حنفي بنظر كشفى و رنگ دريائى عظيم مى نمايد وساير مذاهب در رنگ حياض وجداول بنظر مى درآيند و بظاهرم كه ملاحظ نموده مى آيد سواد اعظم از اهل اسلام متبعان ابى حنيفة اندا)

يوولسم اعتراض: دامام ابو داود:

قال ابوعلی سمعت اباداوديقول ليس بحديث اهل الكوفة نور ابوداود ج ۲ ص ۳۵ [ابوعلی فرمایہ چي دامام ابوداود نہ مي اوریدلی چي داهل کوفی پہ احادیث کي نور نشته.

الجواب:

اولاً: ددي عبارت نہ دامام ابو حنیفہ تضعیف نہ ثابتیري اونہ دکوم کوفی شخص بلکہ اصل خبرہ دادہ چي امام احمدیو خاص حدیث (من ادعی الی غیر ایہہ) چي داد ابو عثمان پہ واسطہ مروی دی پدي حدیث کي دسماع تصریح نشته حکمہ دا حدیث پہ لفظ حدیثی سرہ مروی شوی دی نو امام احمد ددي حدیث پہ بارہ کي فرمایہ چي دکوفیو نو محدثینو خجہ پدي حدیث کي من حیث السماع نور اورشنايی او وضاحت نشته نو ددي لفظ دجر حی سرہ خہ تعلق دی چي پہ جرحہ کي یی پیش کوي

ثانیاً: بالفرض کہ داخیال صحیح ہم شي نویا خود ددي عبارت خجہ دتمام اهل کوفی تضعیف ثابتیري او ظاهرہ ده چي پہ بخاری مسلم، مسند احمد سنن اربعہ، دارقطنی، مسند شافعی، موطئا امام مالک کي پہ زرکونور او یان کوفیان دي چي داسماء الرجال دکتباو خجہ ثابت دي نویا خود تمام کتابونہ دا حدیث ددغہ معترضینو پہ خیال ضعیف اور دی وگر تحیدل.

ثالثاً: کہ دمعترضینو پہ نیز یاندي تول اهل کوفہ ضعیف وي نویا امام احمد ولی داهل کوفی بعضی اسانید و ته اصح الاسانید و یلي تدریب الراوی ص ۳۳ ملاحظہ کری: قال عبد الله بن احمد عن ابيه ليس بالكوفة اصح من هذا الاسناد يحيى بن سعيد القطان عن سفيان الثوري عن سليمان التيمي عن الحارث بن سويد عن علي رضي الله عنه.

رابعاً: دامام ابو حنیفہ او او یس قرنی دوار و تعریف دنوی احادیث نہ ہم ثابت دی او حالانکہ داداوارہ کوفیان دي لکہ حافظ سیوطی پہ تبیض الصحیفہ کي لیکلې: (قد بشر بالامام ابي حنيفة في الحديث الذي اخرجہ ابو نعیم في الحلیة عن ابي هريرة قال قال رسول الله ﷺ لو كان العلم بالثرىالتناوله رجال من ابناء فارس فهذا اصل صحيح يعتمد عليه في البشارة والفضيلة).

او محمد بن یوسف الدمشقی الشافعی دحافظ سیوطی شاگرد لیکلې دی چي (وما جزم به شیخان من ان اباحنیفہ هو المراد من هذا الحديث ظاهر لا شک فيه لانه لم يبلغ من ابناء فارس مبلغه احد).

او حافظ ابن حجر شافعی په الخیرات الحسان ص ۲۱۶ کې لیکلې: (وَمَا يَصِحُّ الاستدلال به على عظم شأن ابی حنیفة ما روى عنه عليه السلام قال ترفع زينة الدنيا سنة خمسين ومائة، او داویس قرنی باره کې په) (الغیة) کې داسې عبارت دی (والقرنی من اولیاء اهل الکوفة).

او علامه سخاوی په شرح الفیه کې داسې لیکي چې (وصوب المصنف القائلین باویس بحديث عمررض) قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ان خير التابعین رجل یقال له اویس.

او امام احمد پخپله ددې حدیث تخریج په مسند کې کړی دی نو دا نصاب نظر پکار دی چې امام احمد په خپله پخپل کتاب مسند کې د اهل کوفې تعریف د نبوی حدیث څخه ثابت کړی نویي امام احمد څنگه ټول اهل کوفې ته ضعیف وایي او روایت یې غیر معتبر وایي.

دولسم اعتراض: قال المالك اذا خرج الحديث من الحجاز : إنقطع نخاعه، (تدریب الراوی ۳۳) امام مالک رح فرمایي چې کله حدیث د حجاز نه خارج شو دهغه مغز کې او منقطع شو.

دیارلسم اعتراض: امام شافعی رح فرمایي: (اذا لم يوجد للحديث من الحجاز اصل ذهب نخاعه) یعنې د کوم حدیث ثبوت چې د حجاز نه ملا و نشود هغه حدیث مغز ختم وي.

خوارلسم اعتراض: اذا حدثك العراقي مائة حديث فاطرح تسعة وتسعين وكن من الباقي في شك) یعنې چې کله عراقی درته سل حدیث بیان کړه نو یو کم سل وغورزو او په باقی کې شکمن اوسېږه.

پنځلسم اعتراض: امام زهري فرمایي دي: ان في حديث اهل الكوفة زغلاً كثيراً. یعنې د اهل کوفې په احادیث کې ډیره دوکه او غدر دی.

شپاړسم اعتراض: علامة خطيب ليكلي دي: (ان رواياتهم كثيرة الزغل قليلة السلامة من العلل) یعنې د اهل کوفې روایات ډیر دوکه لرونکي دي او د ضعیف څخه ډیر کم محفوظ دي.

الجواب: ددې پنځه اعتراضاتو په یو وار جواب ته توجه وکړه.

اولاً: ددې اقوال څخه نه د امام ابو حنیفة تضعیف ثابتیږي او نه د کوم شخص عراقی او نه د کوم شخص کوفی او نه دا اقوال په قواعد اصول د جرح دی او دی حضراتو د خاصو وجو په بنا باندې په خاصو خاصو مواقع دا خبرې کړي.

ثانیاً: او که دمعترض په خیال باندې دا کلمات د جرح شي نو بیا خوبه په دنیا کې د حدیث نوم کتې شي او مصداق به یې پیدا نشي دا ولي دا ځکه چې دامام مالک او امام شافعي رح د قول مطابق به د هر حدیث اصل دمکي او یاد مديني څخه وي او علی حسب قول طاؤس زهری په حدیث عراقی یعنې بصری کوفی بغدادی وغیره کې به په سلو کې یو حدیث قابل اعتبار وي او علی حسب قول هشام بن عروه په عراقی زرو احادیث کې نه سوه نوی ۱۹۹۰ احادیث متروک اولس احادیث محتمل الصحة دی کما فی تدریب الراوی وقال هشام بن عروه: (اذا حدثک العراقی بالف حدیث فالق تسع مائة وتسعين وکن من الباقی فی شک)

ثالثاً: معترضین حضرات دي د خپلو دغو قواعد مطابق دا حدیث ټول کتابونه مخې ته وغوروي مثلاً که بخاری، مسلم، نسائی، ابوداود، ترمذی، ابن ماجه، دارقطنی، موطن امام مالک، وسنن دارمی، وغیره هاو ددوی څخه دي خاص حجازی روایات منتخب کړي او نور ټول روایات دي پرېږدي بیا په حجازی روایاتو کې چې کوم راوي کوفی بصری بغدادی راغلی وي هغه روایات دي هم ترک کړي بیا په مابقی روایاتو کې دي هغه روایات هم ترک کړي چې په کومو کې مجروح اشخاص وجود لري بیا دي ددې څخه وروسته نظرو کړي چې ددوی په لاس کې څومره احادیث باقی سالم پاتې دي زمونږه خود اخیال او فکردی چې یوازې به دمانځه احادیث هم پیدانه کړي او هم به داهل حدیث لقب غلط او کذب صریح وي او بل دا اعتراضات به څنګه قابل اعتبار شي چې په عراق کې په زرګونو صحابه موجود وو: (کما قال ابن الهمام لان الصحابة انتشرت في البلاد خصوصاً العراق)

(قال العجلی فی تاریخہ نزل الکوفة: الف وخمسين مائة من الصحابة) انصاف پکار دی چې داسې وطن چې په زرګونو صحابه پکې موجود او وښه او ورځ پکې قال الله او قال الرسول بیا نیږي او بیا دي ددې وطن اوسیدونکي دا حدیث څخه ناواقف وي او محض د کوفی او عراقی په نوم باندې دی ددوی روایات متروک شي.

اولسم اعتراض :

اصحاب ابی حنیفة کوفه وال ټول په ټوله مجروح اضعیف دی الجرح علی ابی حنیفة ص ۱۲

الجواب: که دي معترضینو خبره صحیح ثابته شي نو بیا خوبه دا حدیث یو کتاب هم معتبر نشي ځکه صحاح سته و بخاری، مسلم، ترمذی، ابوداود، نسائی، ابن ماجه، وغیره راویان اکثره کوفیان دي

خصوصاً د شیخینونو که کوفیان ته ول پته ټوله قوي الحافظة عادل حافظ ضابط او ثقه نوی نویسا ولي د غومحدثينو ترینه روایات نقل کول دنمونې په طور د اطمینان قلبی په خاطر باندې یو څو کوفي محدثین چې صحاح سته و ترینه روایت کړي دي په لاندې ډول دي.

۱- علقمة بن قیس نخعی کوفي ثقة ثبت فقیه عابد روی له الستة (تقریب)

۲- قاسم بن مخیمرة ابو عروۃ همدانی کوفي ثقة فاضل روله البخاری ومسلم والاربعة (تقریب)

۳- عبدالرحمن بن لیلی الانصاری کوفي ثقة روی له الستة (تقریب)

۴- صله بن زفر عیسی کوفي ثقة روی له الستة. (تقریب)

۵- شفیق بن سلمة الاسدی کوفي ثقة جلیل روی له الستة. (تقریب)

۶- شریح بن هانی حارثی کوفي مخضری روی له الستة (تقریب)

۷- شریح بن الحارثی کندي کوفي قاضی

۸- وشریح بن هانی کوفي. (ترمذی)

۹- شریح بن النعمان ضائدي کوفي (ترمذی)

۱۰- سعید بن جبیر اسدي کوفي ثقة ثبت فقیه روی له الستة (تقریب)

۱۱- سالم بن ابی الجعد غطفانی الشجعی کوفي ثقة روی له الستة (تقریب)

۱۲- سائب بن مالک والد عطاء کوفي ثقة (تقریب)

۱۳- سفیان بن عیینة ثقة حافظ فقیه امام حجة روی له الستة (تقریب) اصل پیدایش یې کوفه کې

شوی (ضیاء الساری)

۱۴- حبیب بن ابی ثابت اسدي کوفي ثقة فقیه جلیل روی له الستة (تقریب)

۱۵- محمد بن المنتشر همدانی کوفي ثقة (تقریب)

۱۶- سعد بن کدام هلالی کوفي ثقة ثبت فاضل روی له الستة (تقریب)

۱۷- مسلم بن صبیح ابوالضحی عطاء همدانی کوفي ثقة فاضل (تقریب)

۱۸- موسی بن ابی عائشة همدانی کوفي ثقة عابد روی له الستة (تقریب)

۱۹- منصور بن المعتسر سلمی کوفي ثقة ثبت روی له الستة (تقریب) دا ثابت اهل کوفه دی (ترمذی)

۲۰- محارب بن دثار سدوسی کوفي قاضی ثقة امام زاهد روی له الستة (تقریب)

۲۱- عثمان بن عاصم بن حصین اسدی کوفی ثقة ثبت سنی روی له الستة (تقریب) ددی معدوی نظیریہ روایتو د صحیحینو کې نشته (نووی شرح مسلم)

دا هغه راویان دی چې ددوی په حافظ ثقاته عدالت ضبط حدیث فقاہت اتقان باندې جملہ ټول محدثین قائل دي خصوصاً صحاح ستہ و روایانو مدار په همدوی باندې دی.

افسوس اعتراض : حافظ ابن حجر عسقلانی دامام ابو حنیفہ تضعیف کړی او ضعیف یې ورته ویلي دي (درایة تخریج احادیث هداية)

الجواب: حافظ ابن حجر په تهذیب التهذیب کې دامام ابو حنیفہ توثیق کړی دی او په تهذیب التهذیب او په تقریب التهذیب وغیره کې یې هیڅ یو داسې کلمه نده لیکلې چې دهغې څخه دامام صاحب تضعیف ظاهر شي او د دواړه کتابونه خالص دفن الرجال او اسماء الرجال دي او د دواړه لپاره د تنقید الرجال دي او یې هیڅ تنقید پر امام صاحب نشته نو اتساب التضعیف ابن حجر ته قابل بحث دی او پاتې دا خبره چې ابن حجر په درایة تخریج هداية کې کړی هغه ابن حجر دیهقي او دارقطنی تضعیف حکایت را نقل کړی.

او که و منو چې حکایت ندی نو بیا هم پدی کې هیڅ شک نشته چې دا جرح مبهم ده او د قواعد الاصول په ملاحظه چې کله جرح او تعدیل دواړه مبهم وی نو تعدیل پر جرحه مقدم وي پخپله حافظ ابن حجر په شرح نخبه الفکر کې دا اصول بیان کړي دي. نو د معترضینو دا خبره چې ابن حجر امام صاحب ته ضعیف او سیئ العافظ ویلي هسی فاسد خیال دی د حافظ ابن حجر کتاب لسان المیزان دیبا چې ته نظرو که هغه پخپله داسې عبارت لیکلې (فوجه قولهم ان الجرح لا یقبل الا مفسراً هو فیمن اختلف فيه توثيقه وتجرىحه)

نولسم اعتراض: تر نن پورې چې څومره محدثین تیر شوي دي دوی ټولو امام صاحب ته من جهة الحفظ ضعیف ویلي دي (الجرح علی ابی حنیفہ ص ۱۲-۱۱)

جواب: دا قول خالص محدثینو پورې افتراء ده او مقصود پکې دعوامو دو که کول او هغوی په گمراهی کې غور زول دي مگر په زړو باندې خاوره غور زول زرو ته کوم نقصان نه رسوي خود ا به د غور زوونکې حقاقت وي عجیبه خبره ده چې تمامو محدثینو امام صاحب ضعیف گڼلی سره د دې چې ټول محدثینو د هغه بالواسطه یا بلاواسطه شاگردان دي نو که چرته امام صاحب ضعیف فی الحدیث و شمیرلی شي نو تمامه سلسله الحدیث به ضعیف اوبی بنیاده ثابته شي.

نوکه دمذکورہ رسالۃ مؤلف تہ دامعلومہ وی چہ دتمامو محدثینو شیخ الكل امام ابو حنیفہ دی نوهیخ کله به یی داسی افتراء باندی جرات نوی کری امام وکیع بن الجراح خو ک نه پیژنی چہ دده مرتبه په محدثینو کپ خومره ده صحاح سته وکپ یی په کثرت سره روایات موجود دی امام احمد، ابن مدینی، عبد الله بن مبارک، اسحاق بن راهویه، ابن معین، ابن ابی شیبہ، یحیی بن اکثم وغیره لوی لوی محدثین دوکیع بن جراح شاگردان دی او امام وکیع پخپله دامام ابو حنیفہ شاگرد دی په فن الحدیث کپ او دده په قول باندی به شپ فتوی ورکوله.

سلسله الاحادیث: امام ذہبی په دې خبره باندی په تذکرۃ الحفاظ کپ تصریح کړیده چې :

اوله سلسله : په سلسله الاحادیث کپ امام بخاری دامام ابو حنیفہ شاگرد دی لکه امام بخاری داحمد بن منیع شاگرد دی او احمد بن منیع دوکیع بن جراح او هغه دامام ابو حنیفہ شاگرد دی اوس که ابو حنیفہ ضعیف شی نویا خودغه مذکور سند ټول ضعیف اودا درې واړه امامان ضعیف او بې بنیاده دې اوروايت یی . قابل اعتبارندی .

دوهمه سلسله : امام بخاری دعلی بن مدینی اوعلی بن مدینی دوکیع بن الجراح او هغه دامام ابو حنیفہ په فن الحدیث کپ شاگرد دی، فلهدذا دلسلسله هم دامام صاحب دضعف په وجه باندی ضعیفه شوه بلکې دادرې واړه امامان ضعیف معرفی کړی شول

درېیم سلسله : دامام بخاری او امام مسلم دواړه دمکي بن ابراهیم شاگردان او هغه دامام ابو حنیفہ شاگرد دی په فن الحدیث کپ

څلورمه سلسله : امام مسلم او امام ابو داود دواړه دامام احمد شاگردان دي او هغه دابونعیم فضل بن دکین او هغه دامام ابو حنیفہ شاگرد دی .

پنځمه سلسله : امام ترمذی دامام بخاری شاگرد او امام بخاری دحافظ ذهلی او حافظ ذهلی دفضل بن دکین او فضل بن دکین دامام ابو حنیفہ شاگرد دی .

شپږمه سلسله : امام بیهقي دارقطنی او دحاکم صاحب مستدرک شاگرد دی اودارقطنی او حاکم دواړه دابو احمد حاکم شاگردان او ابو احمد دابن خریمة او ابن خریمة دامام بخاری او بخاری دحافظ ذهلی او ذهلی دفضل بن دکین او فضل بن دکین دامام ابو حنیفہ شاگرد دی .

اومه سلسله : امام احمد د امام شافعی شاگرد دی او امام شافعی رح د امام محمد بن الحسن الشیبانی او امام محمد د امام ابو یوسف او امام ابو حنیفه شاگرد دی او امام ابو یوسف پخپله هم د امام صاحب شاگرد دی.

اقمه سلسله : امام طبرانی او ابن عدی دا د ابو عوانه شاگردان دي او ابو عوانه دمکي بن ابراهیم شاگرد دی او مکي بن ابراهیم چې دبخاری او مسلم هم استاذ دی د امام ابو حنیفه شاگرد دی.

نهمه سلسله : ابو یعلی موصلی صاحب مسند دیحیی بن معین شاگرد او هغه د فضل بن دکین او فضل د امام ابو حنیفه شاگرد دی

لسمه سلسله : ابن خزیمه صاحب صحیح - د اسحاق بن راهویه شاگرد او اسحاق بن راهویه او یحیی بن معین او بخاری او مسلم او دارمی او امام احمد او حافظ ذهلی د فضل بن دکین شاگردان دی او فضل د امام ابو حنیفه شاگرد دی.

پدغه لسو سلسلو کې لوی محدثین او د فن الحدیث لوی امامان یاد شوي دي نو که امام ابو حنیفه ضعیف وي دا ټول امامان او محدثین به ضعیف وي او د دوی روایات به ضعیف او قابل اعتبار نوي.

دا سلاسل عشره مشت نمونه خروار اولگ د دیرو نښه چې ټول محدثین د امام ابو حنیفه بلا واسطه یا بالواسطه په فن الحدیث کې شاگردان دي.

سلم اعتواض : د امام صاحب استاذ حماد ضعیف دی او هم ټی بل استاذ اعمش ضعیف دی (الجرح علی ابن حنیفه ص ۱۲-۱۱ ص ۱۶)

جواب : د حماد بن ابی سلیمان باره کې د میزان الاعتدال ج ۱ ص ۲۷۹ عبارت (حماد بن ابی سلیمان اخرج له الاثمة الستة ابواسمعیل الاشعری الکوفي احداثة الفقهاء سمع افس بن مالک وتفقه بابراهيم النخعي روى عنه سفیان وشعبة وابو حنیفة وخلق تکلم فيه للارجاء ولولا ذکر ابن عدی له فی کامله لما وردته قال ابن عدی حماد کثیرا الروایة له غرائب وهو متمسک لا باس به وقال ابن معین وغيره ثقة مختصراً)

یعنې حافظ ذهبی په میزان الاعتدال کې د حماد بن ابی سلیمان په ترجمه کې داسې لیکلي چې دده څخه ائمه ستو و امام بخاری مسلم، ابو داود، نسائی ترمذی، او ابن ماجه دا حدیث تخریج کړی دی او دده کثیت ابو اسماعیل الاشعری الکوفی دغه په امامانو کې یو امام دی او دانس بن مالک څخه یې سماع الحدیث کړی

ده اودققه فن سی د ابراهیم نخعی خخه حاصل کری دی اوسفیان شوری اوشعبه اوابو حنیفه رح اویو دله نور محدثین یی حدیث په فن کپی شاگردان دی اودار جائیت لوجه نه پده کپی خلکو کلام کری او که چرته ابن عدی په خپل کامل کپی دده توثیق اویان نوی کری نومابه هم میزان کپی دده توثیق اویان نوی کری ابن عدی ویلی دی چې حماد کثیر الروایت دی اویو خه غرائب هم لری اومتاسک اولاباس به دی اوابن معین امام الجرح والتعديل وغیره ورته ثقة ویلی او علامه ذهبی دمیزان په مقدمه ص ۳ کپی ویلی دی چې حماد بن ابی سلیمان شیخ ابی حنیفه ثقة اود بخاری اومسلم شیخ دی اود غیر مقلدین ایمان په روایاتو د صحیح خودی اود دوی صحت د غیر مقلدینو په نیز کالو چې المنزل من الله دی اودار جائیت خخه جواب همغه دی کوم چې دامام ابو حنیفه رح خخه جواب شوی دی.

او علامه ذهبی په میزان کپی د مسعرین کد ام په ترجمه کپی لیکلې چې (ولا عبرة بقول السليمان كان من المرجئة مسعرو حماد بن ابی سلیمان والنعمان وعمرو بن مرة وعبد العزيز بن ابی رواد و ابو معاوية وعمرو بن زروسر جماعة قلت الارضاء مذهب لعدة من حملة العلماء لا ينبغي التحامل على قائله). (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۱۶۳).

(قال ابن معین حماد ثقة وقال ابو حاتم صدوق وقال العجلي كوفي ثقة وكان افقه اصحاب ابراهيم وقال النسائي ثقة (تهذيب التهذيب وفي الكاشف كان ثقة اماما مجتهدا كريما جوادا) (تنسيق النظام وتعليق مجد) يعني يحيى بن معين فرمايلي چې حماد ثقة دی، ابو حاتم ویلی چې صدوق دی عجلي ویلی چې کوفی ثقة دی اواصحاب ابراهیم نخعی کپی افقه دی امام نسایی ویلی ثقة دی او په الکاشف کپی داسې بیان دی چې حماد ثقة وامام او مجتهد او کریم او جواد دی

اودامام اعمش نه جواب چې معتزینو دده په حق کپی دمیزان ج ۱ ص ۳۸۰ عبارت رانقل کری چې: (قال ابن المبارك انما افسد حديث اهل الكوفة ابو اسحاق والاعمش وقال احمد في حديث الاعمش اضطراب كثير وقال ابن المديني الاعمش كان كثيرا لوهم انتهى ملخصا)

او غوراو فکر باید وشي چې داهغه اعمش دی چې د صحاح سته په رواه کپی داخل دي خصوصاً د صحیحینو بخاری اومسلم نو که داضعیف شی نودغه مقلدینو بیړی به غرقه شي ځکه دهغوی پدی صحاح کپی په صحیحینو باندې یو خصوصي ایمان دی اوبخاری خو په مرتبه د صحت کپی قران کریم پسې شماری. امام ذهبی

په میزان ج اول ص ۴۲۳ کې د عبد الله بن مبارک د قول جواب پخپله را نقل کړی دی او داسې عبارت یې لیکلې دی :

كانه عن الرواية عن جاء والا فالاعمش عدل صادق ثبت صاحب سنة وقران يحسن الظن بمن محدثه ويروى عنه ولا يمكننا بان نقطع عليه بانه علم ضعف ذلك الذى يدلسه فان هذا حرام.

او حافظ ابن حجر فرمایې چې (سليمان بن مهران الاسدى الكاهلى ابو محمد الكوفى الاعمش ثقة حافظ عارف بالقراءة ورع لكنه يدلس من الخامسة (تقريب ص ۷۹) يعنى سليمان بن مهران الاسدى الكاهلى چې كنىت يې ابو محمد اود كوفى دى اولقب يې اعمش دى دا ثقة حافظ او په قراءه كې ماهر او عارف دى او پر هيز گاره شخص دى خو مدلس دى تدليس كوي او په طبقه خامسة كې داخل دى.

او حافظ ابن حجر د صحاح سته رواة په نښه كولو كې داپه طبقه ثانیه كې حساب كړى او د حافظ په اصطلاح په طبقه ثانیه كې هغه شخص داخل وى چې محدثينو يې ښه په تأكيد سره دهغه مدحه كړې وي لكه چې ليكلې دي : الثانية من اكد مدحه اما بافضل كاوثق الناس او بتكرير الصفة لفظا كثرة ثقة او معنى كثرة حافظ (تقريب ص ۲)

او امام ذهبى فرمایې : ابو محمد احد الاثمة الثقات عداوه فى صفار التابعين مانقموا عليه الا التدليس. (میزان ج ۱ ص ۴۲۳)

يعنى سليمان بن مهران چې كنىت يې ابو محمد دى د ثقات امامان څخه يو ثقة امام دى او په صفار تابعين كې شمار دى او د محدثينو په نيز د تدليس څخه ماسوى بل عيب پكې نشته او كه چرته بل عيب پكې وايي نو امام ذهبى به بيان كړى وه داسې به يې نه ليكل چې (مانقموا عليه الا التدليس)

قنبیه: بالفرض والتقدير كه دغه اعتراض صحيح هم شي نو د امام ابو حنیفه خو هم دادوه استاذان ندي بلكې د فقهاء او محدثينو په نيز د امام صاحب په زرگونو استاذان او مشايخ دي على طور مشيت نمونه خروار دالاندې مشايخ ته نظرو كه په تذكره الحفاظ د حافظ ذهبى كې د امام صاحب د مشايخ تذكره داسې كوي عطاء منافع، عبد الرحمن بن هرمز الا عرج سلمة بن كهيل، ابو جعفر محمد بن على، قتادة، عمرو بن دينار، ابو اسحاق، او په اخر كې ليكلې چې امام ابو حنیفه د ديرو خلكو څخه روايت الحديث كړى.

اوپہ لس کو نومشائخ تہذیب الکمال پہ یوساہ یاد کری لکہ موسیٰ بن ابی عائشۃ، ابن شہاب زہری، عکرمۃ مولیٰ ابن عباس، سماک بن حرب، عون بن عبد اللہ، علقمۃ بن مرثد، علی بن اقر، قابوس بن ابی طیان، خالد بن علقمۃ، سعید بن مسروق، شداد بن عبد الرحمن، ربیعۃ بن عبد الرحمن، ہمشام بن عروہ، یحییٰ بن سعید، ابو الزبیر المکی محمد بن السائب، منصور بن المعتمر، حارث بن عبد الرحمن، محارب، بن دثار، معن بن عبد الرحمن، قاسم مسعودی.

دامام صاحب داستاذا نو معلومول کہ شوک غواہی او کوشش و کری نو ترخلور زرورپوری بہ یہی پخپلہ ہم پیدا کری: حکى عن عبد الله بن ابی حفص الکبیرانہ وقع منازعة في زمنه بين اصحاب ابی حنیفة و بین اصحاب الشافعی فجعل اصحاب الشافعی یفضلون الشافعی علی ابی حنیفة فقال ابو عبد الله بن ابی حفص عددمشائخ الشافعی کم هم فعدوا فبلغوا ثمانین ثم عدوا مشائخ ابی حنیفة من العلماء التابعین فبلغوا اربعة الاف فقال عبد الله هذان ادنی فضائل ابی حنیفة. (الموفق لابن احمد المکی ج ۱ ص ۳۵)

کہہ الا اندی کتابونہ اوداسی نورچی دامام صاحب پہ مناقب کہ لیکلے شوی اوپہ اسماء الرجال دی مطالعہ کری تبییض الصحیفة، تنویر الصحفہ، جواهر منیفة تہذیب، تہذیب التہذیب، تہذیب الاسماء الخیرات الحسان، قلائد عقیان، عقود الجمان، مناقب النعمان پہ دی نوم باندی ددہ بارہ کہ ۹ نہہ کتابہ لیکلے شوی دی شقائق النعمان سیرۃ النعمان، نظم الجمان، تحفة السلطان، کتاب المناقب، طبقات حنیفة، تذکرۃ الحفاظ، تاج التراجم، فی الطبقات الحنفیة وغیرہا اود مناقب کتابو کہ یہی ورثہ مستقل بابونہ اوفصلونہ عنوان کری دی

یوویشتہم اعتراض: نظر و کری دامام صاحب بل استاذ ابراہیم نخعی تہ چی داد حماد او اعمش ہم استاذ دی یعنی واهم مجروح دی او اعمش چی ددہ شاگردی ویلی دی ددہ پہ حق کہی (ما را یت احذاری بحديث لم یسمعه من ابراهيم الخ) (الجرح علی ابی حنیفة ص ۱۶) یعنی ماہیشوک غیر د ابراہیم نخعی نہ نہ دی لیدلی چی داسی حدیثونہ روایت کوی چی اوریدلی نہ وی

جواب: حافظ ابن حجر ددہ بارہ کہ داسی ویناکوی چی: ابراہیم بن یزید بن قیس بن الاسود النخعی ابو عمران الکوفی الفقیہ ثقة الا انه یرسل کثیراً من الخامسة مات سنة ست و تسعين وهو ابن خمسين

اونگوها) (التقريب ص ۱۱) نوکه دامام ابراهيم نخعی مجروح وایې نو حافظ به دده باره کې د جرح الفاظ لیکلې وي نه دامد مذکور د توثیق الفاظ.

او امام ذهبي دده باره کې داسې بیان کړی: ابراهيم بن يزيد النخعی احد الاعلام يرسل عن جماعة وقد رای زید بن ارقم وغيره لم یصح له سماع من صحابی (میزان ج ۱ ص ۳۵)

نوددې عبارت نه معلومه شو چې امام ابراهيم تابعی او په خیر القرون کې داخل دی او په بشارت نبوي کې چې (طوبی لمن رای من رانی) کې هم شامل دی اوس دامام اعمش وینا واوره چې هغه هم همداسې ويلي دي لکه تا چې لیکلې دي او که بل څه دي (قال الاعمش کان خيراً فی الحديث) (تهذيب التهذيب)

يعني ابراهيم نخعی په احاديث کې ډیر زیات غوره او خیر او پسندیده شخص وویل قول داعمش ته ترجه وکړه. (قال الاعمش قلت لا يراهم اسندى عن ابن مسعود فقال اذا حدثتكم من رجل عن عبد الله فهو الذي سمعت اذا قلت قال عبد الله فهو عن غير واحد) (تهذيب التهذيب)

حافظ ابن حجر فرمایي: مفتی اهل الكوفة كان رجلاً صالحاً فقيهاً وجماعة من الائمة صحوا مراسيله (تهذيب التهذيب)

وقال الشعبي ماترك احداً اعلم منه (تهذيب التهذيب شعبي فرمايې چې ابراهيم نخعی د ځان نه وروسته دخپل ځان نه لوی عالم پرې نښودو)

حافظ ذهبي فرمایي: (قلت واستقر الامر على ان ابراهيم حجة) (میزان ص ۳۵) يعني پدې باندې اتفاق دی چې ابراهيم نخعی په حدیثو کې حجت دی ابن حبان په ثقات تابعينو کې ابراهيم نخعی ذکر کړی دی: (قال الطحاوی حدثنا الاعمش قال ابراهيم النخعی ما اكلت من اربعين ليلة الاحبة عنب) (الکاشف) وقال النبی وکان ابراهيم عابداً صابراً على الجوع الدائم (تهذيب التهذيب)

دوه ويشتم اعتراض: دامام ابو حنیفه رح مقرب شاگرد امام ابو یوسف ضعیف دی فی میزان الاعتدال: قال الفلاس كثير الغلط، وقال البخاری تركوه الى قوله) وفي لسان الميزان قال ابن المبارك ابو يوسف ضعيف الرواية. (الجرح على ابی حنیفه ص ۱۵-۱۶)

جواب : دا خبری د امام ابو یوسف په حق کې صرف د تهمت څخه او محض د عناد او عداوت او تعنت او تعصب څخه بل هیڅ ندي.

که دا واقعته وایې نو بیا امام الجرح والتعديل امام احمد او امام جرح والتعديل امام یحیی بن معین دده شاگرد دی ولي کوله اول دوی ته پکار وه چې د امام ابو یوسف تضعیف شي بیان کړی وایې لکن دی حضراتو او نورو د امام ابو یوسف په حق کې (صاحب حدیث صاحب سنة منصف فی الحدیث اثبت واکثر حدیثاً، اتبع الحدیث، حافظ الحدیث) فرمایلي دي.

امام نسائي په کتاب الضعفاء والمتروکین کې امام ابو یوسف ته ثقه ویلی دي حافظ ذهبی په حافظانو حدیث کې شمار کړی لاندې عبارت ته توجه وکړی (سمع ابویوسف هشام بن عروة و اباسحاق الشیباني وعطاء بن السائب وطبقته وعنه محمد بن الحسن الفقيه واحمد بن حنبل وبشر بن الوليد ويحيى بن معين وعلي بن الجعد وعلي بن مسلم الطوسي وخلق سواهم نشاء في طلب العلم وكان ابوه فقيراً فكان ابوحنيفة يتعاهده قال المزني ابویوسف اتبع القوم للحدیث وروی ابراهيم بن ابی داود عن يحيى بن معين قال ليس في اهل الراي احداً اكثر حديثاً ولا اثبت منه وروی عباس عنه قال ابویوسف صاحب حدیث وصاحب سنة وقال ابن سماعه كان ابویوسف یصلی بعد ما ولی القضاء فی کل يوم مائتي ركعة وقال احمد كان منصفاً فی الحدیث مات سنة اثنتين وثمانين ومائة وله اخبار فی العلم والسيادة وقد افرده وافرده صاحب محمد بن الحسن فی جزء انتهى ملخصاً (تذكرة الحفاظ للذهبي)

نواب صديق حسن خان غیر مقلد فرمایي: (كان القاضي ابویوسف من اهل الكوفة وهو صاحب ابی حنيفة وكان فقيهاً عالماً حافظاً) (التاج المکمل ص ۹۱)

(ثم قال نواب صديق حسن خان ولم يختلف يحيى بن معين واحمد بن حنبل وعلي بن المديني في ثقة في النقل) (التاج المکمل ص ۹۲)

يعني يحيى بن معين او احمد بن حنبل او علي بن المديني دري واره د امام ابو یوسف په ثقافت فی الحدیث باندې متفق دی او هغه امام علي بن المديني هم پدې کې اتفاق لري چې دهغه په حق کې امام بخاری داسې وينا کړې لاندې دا بن حجر په عبارت کې موجود ده (ثقة ثبت امام اعلم اهل عصره بالحدیث وعلمه حتى قال البخاری ما استصغرت نفسي الا عنده (تقريب)

امام بخاری فرمایہ چہ دعلی بن المدینی پہ حضور زماہیخ حقیقت او حیثیت نشستہ نوکلہ چہ امام بخاری خپل خان دعلی بن المدینی پہ حضور کھ پہ نشی باندی حسابوی نویا بہ دہغہ تضعیف پہ مقابل دعلی بن المدینی دتوثیق کھ پہ شہ تعابیل شی کہ چیرتہ دامام بخاری نہ دا جرحہ ثابتہ وی۔ (الابعدا للترجیح)

ولم یختلف یحیی بن معین واحمد وابن المدینی فی کونہ ثقہ فی الحدیث (الانساب للسمعانی) و ذکر ابن عبد البر فی کتاب الانتہای فضائل الثلاثة الفقہاء ان ابایوسف کان حافظا و انہ کان یحضر المحدث و یحفظ خمسين سنین حدیثانم یقول فیملیہا علی الناس و کان کثیر الحدیث۔ (التاج المکمل ص ۹۲)

پدی عبارت کھ تردید دقول د فلاس شوی دی چہ ہغہ ویلی وہ (وکان کثیر الغلط) او دمذکور عبارت پہ اخر کھ ذکر دی چہ (وکان کثیر الحدیث) (قال طلحہ بن محمد بن جعفر ابویوسف مشہور الامر ظاہر الفضل افقہ اہل عصرہ ولم یتقدم احدی زمانہ و کان النہایہ فی العلم والحکم والریاسۃ والقدر و نحو اول موضوع الکتب فی اصول الفقہ علی مذهب ابی حنیفہ و املى المسائل و نشرها و ثبت علم ابی حنیفہ فی اقطار الارض (التاج المکمل ص ۹۲)۔

ثم قال نواب: قال عمار بن ابی مالک ما کان فی اصحاب ابی حنیفہ مثل ابی یوسف لولا ابویوسف ما ذکر ابو حنیفہ ولا محمد بن ابی لیلی ولكنه هو الذی نشر قولہا و ثبت علمہما (التاج المکمل ص ۹۲)
وقال ابویوسف سالتی الاعمش عن مسئلۃ فاجبتہ عنہا فقال لی من این لک هذا فقلت من حدیثک الذی حدثتہ انت ثم ذكرت لہ الحدیث فقال لی یاعقوب انی لاحفظ هذا الحدیث قبل ان یجتمع ابواک و ما عرفت تاویلہ الان (التاج المکمل ص ۹۲)

نواب صدیق حسن خان پہ اخر کھ علی طور فیصلہ داسی و نیا کوئی (واخبار ابی یوسف کثیرہ و اکثر الناس من العلماء علی فضلہ و تعظیمہ یعنی دما د صحنو تعداد زیات دی نو د جارجیو جرحہ بہ قابل قبول نوی او دم عصر جرحہ ہم دہم عصر بارہ کھ مقبول ندہ لکہ عبد اللہ بن مبارک او وکیع بن الجراح او د دارقطنی او ابن عدی او بخاری جرحی پہ تعصب او تشدد نہادی ہغہ ہم مقبولی ندی۔ (الفضل مشہدت بہ الاعداء)۔

یو خبرہ قابل توجہ چہ معترض د فلاس پہ مقولہ کھ خیانت کھ پورہ مقولہ یی ندہ رانقل کھ پہ میزان الاعتدال کھ دامقولہ پورہ داسی دہ: قال الفلاس صدوق کثیر الغلط۔

نودفلاس دمقولي اولني الفاظ تعديل او توثيق دي يعنې د فلاس په نيزهم دامام ابو يوسف صداقت مسلم دي اود اصدوق لفظ د جرح او تعديل په اصطلاح كې د توثيق په الفاظ كې شامل دي دنورائمه وواقوال دامام ابو يوسف په باره كې لاندې عبارت كې بيان شوى دى (قال عمرو الناقد كان صاحب سنة وقال ابو حاتم يكتتب حديثه وقال المزني هو اتبع القوم لحديث وامام الطحاوي فقال سمعت ابراهيم بن ابي داود البراسي قال سمعت يحيى بن معين يقول ليس في اصحاب الراى احدا اكثر حديثا ولا اثبت من ابي يوسف. (ميزان ج ۳ ص ۲۴۱)

وقال ابن عدى ليس في اصحاب الراى اكثر حديثا منه الا انه يروى عن الضعفاء الكثير مثل الحسن بن عماره وغيره وكثيرا ما يخالف اصحابه ويتبع الاثر واذاروى عنه ثقة وروى هو عن ثقة فلا باس به. (ميزان ج ۳ ص ۲۴۴).

نولگ غوراو فکر پکار دی چې دومره لوی ائمه الحديث دامام ابو يوسف تعديل او توثيق کوي او معترض صرف دعوام خلکو دود که کولو او کمراه کولو لپاره د فلاس او امام بخاری اقوال دامام ابو يوسف د علم او دین مراد کرځولي دي د مذکورہ اقوال څخه دومره ثابتہ شو چې امام ابو يوسف د ضعیف راویانو څخه روایت کوي نو که د ضعیف راویان څخه روایت باندې د یو چا تضعیف کېږي نو یا خو امام بخاری او مسلم هم ضعیف دي ځکه په بخاری او مسلم کې متکلم فيه روات موجود دي علی طور نمونه به یو خود بخاری راویان یاد کړو چې ضعیف دي، حافظ ابن حجر په مقدمه دفتح الباری کې لیکلې چې په کتاب المناقب کې حسن بن عماره موجود دی چې دده په متروک والی باندې دائمة الجرح و التعلیل اتفاق دی (مقدمه ص ۳۹۵)

اسید بن زید الجمال د بخاری په کتاب الرقاق کې موجود دی حافظ ابن حجر فرمایي چې دده توثیق د هیچا څخه ندی رانقل شوی (مقدمه ص ۳۸۸)

بل حسن بن بصری بخاری راویانو کې شته امام احمد او ابن معین او ابو حاتم، نسائی او ابن مدینی پنځو واړه په اتفاق سره دده په ضعف باندې قائل دي (مقدمه ص ۳۹۴).

همدارنگه نعیم بن حماد متوفی ۲۲۸هـ دادامام بخاری شیخ او استاذ دی اودده په نيز معتبر هم دی او یو څو احادیث یې دده څخه پخپل صحیح کې درج کړي دادا کثر محدثینو په نيز سخت مجروح دی.

او دضعف او نکارت نه علاوه په وضع الاحاديث باندې هم ملزم دی خو احوال ته توجه وکړي دده باره کې قال النسائي ضعيف ونسبه ابو بشار الدولابي الى الوضع (مقدمة فتح الباري)

وهو (ای نعمیم) مع امامة منکر الحديث وقال سعيدين يونس روى احاديث من يسرعن الفقات وكان من اوعية العلم ولا يحتاج به (تذكرة الحفاظ ج ۲ ص ۷-۸ وقال ابوداود كان عند نعميم بن حماد نحو عشرين حديثاً عن النبي ليس لها اصل. (ميزان الاعتدال ص ۵۲۵)

هنرېچشم عدوات بزرگ تر عيب است گل است سعدی و در چشم دشمنان است

دروېشتم اعتراض :

دامام ابو حنيفه بل مقرب شاگرد باره کې متعصينو متشددينو معترضينو داسې نيمگرمي ويناوې ليکلي دي ميزان الاعتدال داسې ليکلي (وليه النسائي وغيره من قبل حفظه) اولسان الميزان کې داسې عبارت دي (قال ابوداود لا يكتف حديثه) او په کتاب الضعفاء والمتروكين کې امام نسائي فرمايي: (ومحمد بن الحسن ضعيف).

جواب: د شاهين الاحناف امام محمد بن الحسن الشيباني رحمه الله قدر او منزله فضيلت او علميت نه لري ته داسې روشن او واضح دی کالشمس في نصف النهار او کالقمريين النجوم هيڅ ضرورت جواب اويان او وضاحت ددغسې بې هوډه الفاظو او اعتراضونو ته نشته خوييا هم صرف د اطمینان قلبی په خاطر په فی الجمله جواب وليکلو.

اول دمیزان الاعتدال عبارت معترض مکمل ندی راخيستی ځکه دتلبين النسائي څخه وروسته حافظ ذهبی ليکلي چې : ويروي عن مالک بن انس وغيره وكان من مجور العلم والفقہ قوياني مالک (ميزان ج ۳ ص ۴۳. يعنې امام محمد د حديثو روايات دامام مالک څخه کړي دي او په علم او فقه کې نه ختميدونکي لوی سند او درياب دی او دامام مالک په روايات کې قوي دی)

او حافظ ذهبی په مقدمة دمیزان کې فرمايي هغه خلک چې جلالت او ثقافت د هغوی مسلم دی او داني لين او تساهل لوجې نه متشددین فی الجرح پکې کلام کړی دی که چرته دغه خلک ابن عدی وغيره په خپله کتابونو کې نوی ذکر کړی نو مابه ددوی د ثقافت لوجې پخپل ميزان کې نوی ذکر کړي؛ ولسم اړه فی الراي ان احذف اسم احد من له ذکر بتليين مافي کتب الائمة المذكورين خو فامان ان يتعقب على لاني ذکرته لضعف

فیه عندی۔ (مقدمۃ میزان الاعتدال) نودائیتہ شوچی و حافظ ذہبی پہ نیز امام محمد ضعیف زدی او کہ شوکی بی دعوی کوی نو خپله دعوی دی ثابتہ کری۔

او حافظ ابن حجر په لسان المیزان کې داسې تحریر کړی دی :

هو محمد بن الحسن بن فرقد الشیبانی مولاهم ولد بواسط ونشا بالكوفة وتفقه على ابي حنيفة وسمع الحديث من الثوري ومسعود وعمرو بن ذرومالک بن مغول والاوزاعي ومالك بن انس وربيعة بن صالح وجماعة وعنه الشافعي وابوسليمان الجوزجاني وهشام الرازي وعلي بن مسلم الطوسي وغيرهم ولى القضاء في ايام الرشيد وقال ابن عبدالحكم سمعت الشافعي يقول قال محمد اقامت على باب مالک ثلاث سنين وسمعت منه اكثر من سبع مائة حديث وقال الربيع سمعت الشافعي يقول حملت عن محمد وقريرعيركتبا وقال ابن علي ابن المديني عن ابيه في حق محمد بن الحسن صدوق (لسان الميزان مطبعة حيداباد)

وفيه من تكلم فيه مع ثقته وجلالته بادن لين وباقل تجريح فلولا ابن عدی او غيره من مؤلفي كتب الجرح ذكروا ذلك الشخص لما ذكرته لثقته (ديباجه میزان ص ۳ ج ۱)

نود علی بن المديني په شان امام چې دامام محمد بن الحسن توثيق وکړونو بيا دامام محمد په ثقافت فی الحديث کې هيڅ شک نشته او د علی بن المديني د توثيق په مقابل کې دامام نسائي او امام بخاري جرح په نشت باندې حساب ده.

او علی بن المديني دامام محمد توثيق په لفظ د صدوق باندې کړی او د ا صدوق د توثيق په اعلی الفاظو کې موجود دی لکه چې حافظ ذہبی په میزان کې د توثيق الفاظ په لاندې ډول بیان کړی (فعا علی العبارات في الرواة المقبولين ثبت حجة وثبت حافظ وثقة متقن وثقة ثم ثقة ثم صدوق ولا باس به الخ) (میزان ج ۱ ص ۳) قال الشافعي ما رايت اعقل من محمد بن الحسن (الانساب للسمعاني).

وروی عنه أنّ رجلاً سألہ عن مسألة فاجابه فقال الرجل خالفك الفقهاء فقال له الشافعي وهل رايت فقيهاً اللهم الا ان يكون رايت محمد بن الحسن (الانساب للسمعاني).

يعني دامام شافعي څخه يو کس ديوى مسئلې پوښتنه وکړه هغه ورته جواب ورکړ وهغه سړي وويل چې ستاسره پدې مسئله کې فقها مخالف دي امام شافعي ورته وويل تا چرته کوم فقيه ليدلى دى مگر که امام

محمد بن الحسن دی لیدلی وی نویاتیک اوصحیح ده ستاخره هغه ددی قابل دی نو امام شافعی رحمہ اللہ دامام محمد پہ فقاہت فی الدین باندی دتولی دنیا پہ فقہاء و وکی تصریح و کرہ.

وكان اذا حدثهم عن مالک اءمتلامزله وکثر الناس حتی یضیق علیہ الموضع (تهذیب الاسماء) یعنی کله به چہ امام محمد دامام مالک نہ داوریڈلو اوزده کړو حدیثو درس کولو نو خپل کور به یی دشاگردانو څخه ډک شو تر دی پورې چہ دده خپل دناستی ځای به هم تنگ شو نو امام محمد که ضعیف فی الحدیث وایي نو ولی به دده په کور باندی دومره ازدحام دمحدثینو وایي اودومره شوق دسماعت الحدیث به یی درلودلو

عن یحیی بن معین قال کتبت الجامع الصغیر عن محمد بن الحسن (تاریخ خطیب و تهذیب الاسماء) عن یحیی بن معین قال سمعت محمدًا صاحب الراى فقیل سمعت هذا الكتاب من ابی یوسف قال والله ما سمعته منه وهو اعلم الناس به الا الجامع الصغیر فانی سمعته من ابی یوسف (مناقب کردری ص ۱۵۰) یعنی یحیی بن معین دامام محمد څخه روایت کړی دی اود هغه دکتا بوسمع یی کړی اود هغه شاگردی اختیار کړی ده دا ټول اموردلالت کوي پدی چہ امام محمد صاحب فضیلت او صاحب علم او عادل او حافظ ظابط محدث فقیه صدوق دی.

عن عبد الله بن علی قال سالت ابی عند محمد قال محمد صدوق. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۰) عن عاصم بن عصام الثقفی قال كنت عند ابی سلیمان الجوزجانی فاته كتاب احمد بن حنبل بانك ان تركت رواية كتب محمد جئنا اليك لنسمع منك الحديث فكتب اليه على ظهر رقعته مامصيرك البنا يرفعا ولا تعودك عنا يضعنا وليت عندى من هذا الكتاب اوقاراً حتى ارويها حاسبة. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۳) وذكر الامام ظهير الائمة المدينى الخوارزمى انه (محمد) قال مذهبي ومذهب الامام وابي بكر ثم عمر ثم عثمان ثم على رضى الله عنه واحد. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۶۲)

وذكر السلاى عن احمد بن كامل القاضى قال كان محمد موصوفاً بالرواية والكمال فى الراى والتصنيف وله المنزلة الرفيعة وكان اصحابه يعظمونه جداً. (مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۳)

وذكر الجلسى عن يحيى بن صالح قال قال يحيى بن اكثم القاضى رايت مالكا ومحمداً قلت ايها الله قال محمدويه عن ابى عبيد قال مارايت اعلم بكتاب الله تعالى من محمد. (كتاب مناقب کردری ج ۲ ص ۱۵۶)

عن ابراهيم الحربي قال سالت احمد بن حنبل من اين لك هذه المسائل الدقاق قال من كتب محمد بن الحسن . (مناقب كردري ج ٢ ص ١٦٠)

وعن ادريس بن يوسف القراطيسي عن الامام الشافعي قال مارايت رجلاً اعلم بالحلال والحرام والناسخ والمنسوخ من محمد (مناقب كردري ص ١٥٧) وقال اسماعيل بن ابي رجاء رايت محمدًا في المنام فقلت ما فعل الله بك فقال غفر لي ثم قال لو اردت ان اعذبك ما جعلت هذا العلم فيك فقلت له فاين ابو يوسف قال فوقنا بدرجتين قلت فابوحنيفة قال هي هات ذالك في اعلى عليين . (درمختار ص ٢٦)

وروي ان الشافعي استحسنة (اي المبسوط) وحفظه واسلم حكيم من كفار اهل الكتاب بسبب مطالعته حيث قال هذا كتاب محمدكم الاصغر فكيف كتاب محمدكم الاكبر . (كشف الظنون ج ٢ ص ٣٧٣)

وقال الشافعي (اعانني الله في العلم برجلين في الحديث بابن عيينه وفي الفقه بمحمد ثم قال من اراد الفقه فليلزم اصحاب ابي حنيفة فان المعاني قد تيسرت لهم والله ما صدت فقيها الا بكتب محمد بن الحسن) وخرج الكسائي ومحمد بن الحسن مع هارون الرشيد الى الري فماتا بها في يوم واحد فقال الرشيد دفنت اليوم اللغة والفقه . (تاريخ بغداد ج ٢ ص ١٨٢-١٨١)

وقال الشافعي رح مارايت اعلم بكتاب الله من محمد بن الحسن لو شاء ان اقول ان القرآن نزل بلغة محمد بن الحسن لقلته لفصاحته . (تاريخ بغداد ج ٢ ص ١٨٥)

وقال الامام احمد بن حنبل اذا كان في المسئلة قول ثلاثة لم يسع مخالفتهم قيل من هم قال ابو حنيفة وابو يوسف ومحمد بن الحسن فابوحنيفة ابصر الناس بالقياس وابو يوسف ابصر الناس بالاثار ومحمد بن الحسن ابصر الناس بالعربية . (الانساب للسمعاني ج ٨ ص ٢٠٤)

نودايو خمشت نمونه خرواردايمه اقوال چي دامام محمد به فضل او علم او حفظ او ضبط او صدق او ديانت او مفسر او محدث او فقيه والي باندې عادلانه شاهد دي نودا سې شخص ضعيف كيدل كه قيامت نوي نوبل به شه وي .

خلور ویشتم اعتراضی: دامام ابو حنیفة دحوی حماد اولمسی اسماعیل باره کھی په میزان الاعتدال جلد اول کھی دی: اسماعیل بن حماد بن دابی حنیفة نعمان بن ثابت الکوفی عن ابيه عن جده قال ابن عدی ثلثتهم ضعفاء انتهى (الجرح علی ابی حنیفة ص ۱۶).

الجواب:

اولا: خودا دابن عدی لخواجر حده و او ابن عدی من المتعصیین نهایت سخت متعصب دی خصوصاً به باره دامام ابو حنیفة کھی اود معتصب جرح قبوله نوي

ثانیاً: داجر حه غیر مفسره او مبهم ده قابل قبول نده له دې وجې نه خو حافظ ابن حجر په تقریب کھی قطعی فیصله اود جرحی مفسر الفاظ ندي ذکر کړي فقط دتکلموا کلمه یې ذکر کړی. (اسماعیل بن حماد بن ابی حنیفة الکوفی القاضی حفید الامام تکلموا فیہ من التاسعة مات فی خلافة المامون). (تقریب)

اود اظاهره چې د (تکلموا) لفظ د مبهمه جرحی دی اعتبار نه لري لکه دالاندې عبارت کھی د فلان ضعیف الفاظ د جرحی مبهمی دی. (ومن ذالک قولهم فلان ضعیف ولا یبینون وجه الضعف فهو جرح مطلق والاولی ان لا یقبل من متاخری المحدثین لانهم یجرحون بما لا یكون جرحاً (سعی مشکور).

حافظ ابن حجر په مقدمه دفتح الباری کھی د عبد الاعلی البصری په ترجمه کھی فرمایلي دي چې ابن سعد ویلي چې عبد الاعلی قوی ندي ما وویل چې داجر مردوده غیر مقبوله ده.

(قال ابن سعد لم یکن بالقوی قلت هذا جرح مردود غیر مقبول) (مقدمة فتح الباری) نو فکر وکړه چې دلم یکن بالقوی او فلان ضعیف الفاظو باندې دیورای ضعف نه ثابتیږي حالانکه دا دواړه الفاظ د جرح په صورت کھی جارحین پیش کوی خو معلومیږي چې داجر حه مبهم ده ددې څخه کوم عیب نه راپیدا کیږي درايي په حق کھی همدارنگه دابن عدی قول چې ددری وارو په حق کھی یې کړی نو دا دوی په باره کھی کوم ضعف او عیب نه راڅرگندوي اودده دا قول غلط او غیر مقبول دي.

(قلت قول ابن عدی ان کان مقبولاً فی اسماعیل وحماد اذابین سبب الضعف لعدم اعتبار الجرح المبهم فهو غیر مقبول قطعاً فی ابی حنیفة وکذا کلام غیره ممن ضعفه کالدارقطنی وابن القطان کاسحقه العینی فی مواضع من البناية شرح الهدایة وابن الهمام فی فتح القدیر و غیرهما من المحققین (الفوائد البهیة ص ۱۶)

حافظ ذهبی په میزان الاعتدال کې دابن عدی دقول نه وروسته دخطیب قول رانقل کړی دی چې دابن عدی دقول ردپکې شوی دی

(وقال الخطیب وحدث عن عمرو بن ذرومالک بن مغول وابن ابی ذئب وطائفة وعنه سهل بن عثمان العسكري وعبدالمؤمن بن علی الرازی وجماعة ولی قضاء الرصافة وهومن كبارالفقهاءقال محمدبن عبد الله الانصاری ما ولی من لدن عمرالی الیوم اعلم من اسماعیل بن حمادقیل ولاالحسن البصری قال ولاالحسن (میزان ج ۱ ص ۱۵۰)

یعنې اسماعیل فن الحدیث د عمرو بن ذراو مالک بن مغول او ابن ذئب او یو جماعت محدثینو څخه حاصل کړی وه او ییادده څخه دافن الحدیث سهل بن عثمان العسكري او عبدالمؤمن بن علی الرازی او یو جماعت نورو محدثینو حاصل کړی وه او اسماعیل په لویو کبار فقهاء کې شمار شوی دی او درصافه قاضی وه محمد بن عبدالله الانصاری وایي چې د عمر بن عبدالعزیز د زمانې نه تر نن پورې د اسماعیل بن حماد څخه لوی عالم څوک د قضا په منصب ندی گمارل شوی او مقرر شوی چا وویل او حسن بصری هم دهغه برابر نه وه هغه هغه ورته جواب کي وویل او حسن بصری هم دهغه برابر نه وه صرف د قضاوت لائق اسماعیل وه (نو د مذکور عبارت نه دامام اسماعیل بن حماد محدثیت او فقاہت او اعلیت او افضلیت اظهر من الشمس فی نصف النهار دی علاوه دا چې حافظ ذهبی چې دابن عدی قول پنخپل میزان کې رانقل کړی ددې نه دالزامه نده چې د حافظ ذهبی په نیزهم اسماعیل بن حماد ضعیف دی ولی ځکه حافظ په میزان کې ډیر داسې ثقة او جلیل القدر راویان د تضعیف په قطار کې ذکر کړي دي دلین نومی او اقل تجریح له وجې چې هیڅ اعتبار ورته نشته.

او حافظ فرمایي د اصرف پدې خاطر چې نورو حضرات پنخپلو تصانیفو کې ذکر کړی وه که چرته نورو مصنفینو حضراتو دا نوی ذکر کړي نو ما به هیڅکله دوی د ثقات لوجی پنخپل کتاب کې یاد کړی نوی

(وفیه من تکلم فیه مع ثقته وجلالته بادنی لین وباقل تجریح فلولا ابن عدی او غیره من مؤلفی کتب الجرح ذکر واذالک الشخص لما ذکرته لفقة (دیباجه میزان ج ۱ ص ۳).

او حافظ ذهبی دیاداشت په طور باندې دخپل کتاب اختتام په دالاندې قول باندې کړی.

(وفیه خلق کما قدمنا فی الخطبة من الثقات ذکرتم للذب عنهم اولان الکلام فیهم غیر مؤثر (جلد ۳ ص ۱۵۰ میزان الاعتدال) او په الفوائد البهیة کې نور داسې الفاظ ده امام اسماعیل باره کې دی چې (ولی

القضاء بالجانب الشرقی ببغداد وقضاء البصرة والرقه وكان بصیراً بالقضاء عارفاً بالاحکام والوقائع والنوازل صالحاً ديناً عابداً زاهداً صنف الجامع والرد على القدريه وكتاب الارجاء وعن الحلواني اسماعيل نافله الى حنيفه كان يختلف الى ابي يوسف يتفق عليه ثم صار بحال يعرض عليه ومات شاباً (الفوائد البهيمه ص ۴۶) نوکه لگ فکر او توجه وشى هغه امورته چې دمذکوره عبارتونه راخر کنديري نوهر شخص او انسان چې صرف عقل هيولانى ولري نوهم به دافيصله وکړي چې دابن عدی جرح کلوم الخفاش لا يضر الشمس (لهيغ اعتبار او قبوليت نه لري تعجب پداسي متعصينو باندې که چرته داسي ايمه ضعيف او مجروح وي نوبيا به داشقه خوک وي افسوس صد هزار افسوس او دحماد بن ابی حنيفه رحمهما الله باره کې توجه وکړي لاندې عباراتو. (ربعض المتعصين ضعفوا حماداً من قبل حفظه كما ضعفوا اباہ الامام لكن الصواب هو التوثيق لا يعرف له وجه في قلة الضبط والحفظ وطمع المتعصبه غير مقبول انتهى (تنسيق النظام ص ۱۳)

او علامه على القارى المكي فرمايي: هو حماد بن النعمان الامام ابن الامام تفقه على ابيه وافق في زمانه وتفقه عليه ابنه وهوفي طبقة ابي يوسف ومحمد وزفر والحسن بن زياد وكان الغالب عليه الورع قال الفضل بن دكين تقدم حماد بن النعمان الى شريك بن عبد في شهادة فقال شريك والله انك لعفيف النظر والفرج وخيار المسلمين (شرح مسند الامام)

(هزار تف ايسی عقل وسجھه پر)

پنځه ويشتم اعتراض :

امام بخاری د فزاری داسې روایت کړی (كنت عند سفيان فنعى نعمان فقال الحمد لله ينقض الاسلام عروة عروة ماولد في الاسلام اشام منه) يعني فزاری وايي زه د سفيان ثوري سره وم چې دامام ابو حنيفه د وفات خبر راوړ سيد لونيوسفیان وويل الحمد لله ينقض الاسلام عروة عروة الخ يعني اسلام به حلقه حلقه او کړي کړي مات شي خود دامام ابو حنيفه په شان غټ بد بخته خوکه په اسلام کې ندی پيدا شوی.

جواب :

داروايت امام بخاری په تاريخ صغير د نعيم بن حماد عن ابي اسحاق الفزازی نه روایت کړی دی بايد مونږ د زړه دکومې داخبره وکړو چې داروايت محض او خالص جعلی او وضعی دی او په حضرت سفيان ثوري باندې صريح افری او بهتان دی

چې دسفيان په شان شخص دی دامام ابو حنیفه په وفات خبریدو دې معاذ الله داسې الفاظ ووايي

داڅکه چې نعيم بن حماد مروزی متوفی ۱۵۲۸ هـ.اگر چې دامام بخاری شیخ دی او دده په نیز معتبر هم دی او دده څخه يې يو څو روایات په خپل صحيح بخاری کې ليکلي لکن دا څر محدثينو په نیز سخت مجروح دی او دضعف او نکارت څخه علاوه په وضع الاحاديث باندې هم ملزم دی او دامام صاحب سره د و مره دشمني لري چې په هغه باندې په عيب لگولو کې د ځان نه د دروغو روایات جوړه وي او بل چاته يې منسوبوي.

(قال الازدی کان نعيم يضع الحديث في تقوية السنة وحكايات مزودة في ثلب النعمان كلها كذب (ميزان الاعتدال) يعنې ابو الفتح ازدي مشهور حافظ موصلي وايي چې نعيم د ځان نه احاديث جوړوي لپاره د تقوية السنة او د دروغو قصي د ځان نه د عيب گيري لپاره په نعمان ابو حنیفه پسې جوړوي چې دا ټول په ټوله کذب او دروغ دی

وقال ابوداود كان عند نعيم بن حماد نحو عشرين حديثاً عن النبي ﷺ ليس لها اصل (ميزان الاعتدال) اونسائي په حقله داسې فرمايي: وقال النسائي ضعيف ونسبه ابو بشار الدولابي الى الوضع (مقدمة فتح الباري ص ۵۲۵).

اوپه تذكرة الحفاظ جلد ۲ صفحه ۷ کې دده په حقله داسې وينا ده (وهو اي نعيم) مع امامه منكر الحديث ورپسې په صفحه ۸ کې وقال ابو سعيد بن يونس روى احاديث مناكير عن الثقات (اوپه اخر کې ليکلي چې (وكان من اوعية العلم ولا يحتاج به) يعنې اکر که د علم د لوبنو څخه دی خو حجت نشي کيدای لاندې وضعي حديث ته وگوره: (نعيم بن حماد ثنا ابن وهب ثنا عمرو بن الحارث عن سعيد بن ابي هلال عن مروان بن عثمان عن عمارة بن عامر عن ام الطفيل انها سمعت النبي ﷺ يقول رايت ربي في احسن صورة شاباً موقراً رجلاً في خضر عليه نعلان من ذهب) (ميزان الاعتدال)

نولگ غور او فکر او تدبر پکار دی چې يوشخص د خداي رسول پورې د ځان نه احاديث جوړوي او افتراء ورپورې کوي.

نوکه داسې شخص دامام ابو حنیفه په عيب گيري کې د ځان نه د دروغو قصي جوړ کړي نو هيڅ پروانه کوي او د هغه په شان کې څه نقصان نه راوړي نو دامام بخاری دامذکور روایت د حافظ ازدي په قول صريح دروغ او وضع ده او دسفيان ثوري دا خبره چې دامام ابو حنیفه په وفات يې کړی سراسر افتراء او بهتان دي بلکه سفيان

ثوري دهغه په ياره کې داسې ويلي دي لاندې قول ته توجه وکړه . (قال سفيان الثوري كتابين يدي ابي حنيفة كالعصافيريين البازي وان ابا حنيفة سيد العلماء قلائد عقبان . يعني سفيان فرمايي چې مونږ د امام ابو حنيفة په مخکې داسې يولکه چنچني د باز مرغ په مخکې او امام ابو حنيفة سيد العلماء دی

روى الخطيب عن محمد بن المتشرقال كنت اختلف الى ابي حنيفة والى سفيان فأتى ابي حنيفة فيقول لي من اين جئت فاقول من عند سفيان فيقول لقد جئت من عند رجل لوان علقمة والاسود حضر الاحتجاج الى مثله فأتى سفيان فيقول من اين جئت فاقول من عند ابي حنيفة فيقول لقد جئت من عند افقه اهل الارض . (تبييض الصحيفة ص ۱۴)

د سفيان ثوري بل قول ته غوږ شه بروايع ابن المبارك (وكان (ابو حنيفة) والله شديد الاخذ للعلم ذاباعن المحارم لا ياخذ الا بماصح عنه عليه السلام شديد المعرفة بالناسخ والمنسوخ وكان يطلب احاديث الثقات والاخير من فعل النبي ص وماادرك عامة علماء الكوفة في اتباع الحق اخذ به وجعله دينه وقد شنع عليه قوم فسكتنا عنهم بمانستغفروا لله تعالى منه بل قد كان منا لللفظة بعد اللفظة قال قلت ارجوا لله تعالى ان يغفر لك ذلك (الخيرات الحسان ص ۳۲ وكتاب كردرى ج ۲ ص ۱۰)

بل روايت د عبد الله بن مبارك د سفيان شخه د امام ابو حنيفة په حقله (عن العسکرى عن ثابت الزاهد قال كان اذا اشكل على الثوري مسألة قال ما يحسن جوابها الا من حسدناه (ابا حنيفة) ثم اصحابه ويقول ما قال فيه صاحبكم فيحفظ الجواب ثم يقتابه)

شپږويشتم اعتراض: خطيب بغدادى پخپل تاريخ کې ليکلي چې امام صاحب (العياذ بالله) زنديق هم

دى ؟

اووه ويشتم اعتراض: بل دا چې خطيب بغدادى ويلي (ماولدى فى الاسلام اضر منه) يعنى د امام صاحب نه بل غټ مضر په اسلام کې ندى پيدا شوى

اته ويشتم اعتراض: بل د تمامو احنافو ياره کې اعتراض په لاندې عبارت کې نقل دى (ليس لهم فى الاسلام نصيب كماورد فى الحديث فافهموا ولا تعجلوا (الجرح على ابي حنيفة ص ۱۶-۱۵)

جواب: د دين اسلام کې بخته دشمنان د داسې مضامين او روايت په ليكلو لکه د امذكور دستر لارښود او ستر مجتهد امام ابو حنيفة او دده پيروان په ياره بغير دخپل عاقبت دخرابوالى څخه بل هيڅ شره نه لري او دوى په

شان کپی به هیئ فرق اونقص رانولی توله دنیا پدی قائله او گویاده چې داسی مقتداء اسلام او جامی الدین مفسر الکتاب محی السنه، محدث، مجتهد، فقیه، زاهد، عابد متورع خائف من الله نه شوک دده په دور کپی تیر شوی دی اونه به تر قیامتہ انشاء الله راشی اودده فیض به تر ابد الاباد پورې د دنیا په مخ جاري وي اودده د متبعین تعداد بفضل الله اوس د اسلامی آبادی دویر خوته قریب دی (اللهم زد فرد)

ناظرینوته د خطیب بغدادی دروایاتو متعلق مفصل معلومات تیر شوی دی او اعاده به یې هسې تحصیل الحاصل وي ځکه د محققینو په نیز د اهیڅ اعتبار نلري او هسې لایعنی خیالات دي ددوی ترک پکار دی د اطمینان قلب لپاره به ووايو. (کان ابوحنيفة یحسدوینسب الیه مالیس فیہ ویختلف الیه مالایلیق به) (کتاب العلم لابن عبدالبر)

حافظ ذهبی داسې وینا لیکلې ده: (قلت قد احسن شیخنا ابو الحجاج حیث لم یورد شیئا یلزم منه التضعیف (تذهیب).

وقد جهل كثير من تعرضوا للسهام الفضيعة وتحلوا بالصفات القبيحة القطيعة على ان يحطوا مرتبة هذا الامام الاعظم والخبر المقدم الى قول له فما قدر واعي ذلك ولا يفيد كلامهم فيه (الخيرات الحسان)
وقال الحافظ عبدالعزيز بن ابي رواد من احب ابا حنيفة فهو سني ومن ابغضه فهو مبتدع وفي رواية بينا وبين الناس ابو حنيفة فمن احبه وتولاه علمنا انه من اهل السنة ومن ابغضه علمنا انه من اهل البدعة (الخيرات الحسان)

محترم کتونکې اولوستونکې دي لک فکر او غور وکړی چې څومره ایسه وواو محدثینو د امام ابوحنیفه توثیق او تعریفات کړی او په سلگونو کتابونو خالص دده په محامد او مناقب لیکلې شوي دي او په زرگونو شاگردان لری او په سلگونو کتابونو دده مذهب دنیا ته پیش کړی او په لاکونو مقلدین لري چې په دوی کې لوی مجتهدین علما، صلحا، مشهد او غیره قسم خلک هم موجود دي ددې سره سره یاسپک دل ازاده خلک دده په حق داسې بی هوده ویناوي کوي او دایې هم ویلي چې امام ابوحنیفه د زندیقیت او کافریت څخه دوه ځله توبه گار شوی (نعوذ بالله من ذالک)

محترم لوستونکې اوناظرین حضرات دی لاندې واقعي ته عمیق نظر اوتوجه وکړي اومطالعهدی کړی چې دزندیتک اوکافرت اعتراض نه پرده اوچتوي اودابه معلومه شي چې اصل حقیقت څه شی دی اومعترضینو متعصینو ترینه کوم صورت جوړ کړي (هداهم الله تع)

اخبرنا الامام الاجل رکن الدین ابوالفضل عبدالرحمن بن محمدالکرماني حدثنا القاضی الامام ابوبکر عتیق بن داود الیماني قال حکي ان الخوارج لما ظهروا على الكوفة اخذوا اباحنيفة فقبل لهم هذا شيخهم والخوارج يعتقدون تكفير من خالفهم فقالوا تب يا شيخ من الكفر فقال انا التائب من كل كفر فخلوا عنه فلما ولي قيل لهم انه تاب من الكفر وانما يعني به ما انتم عليه فاسترجعوه فقال راسهم يا شيخ انما تب من الكفر وتعني به ما نحن عليه فقال ابوحنيفة ابظن تقول هذا ما بعلم فقال بظن فقال ان الله تعالى يقول ان بعض الظن اثم وهذه خطيئة منك وكل خطيئة عندك كفر فتب انت اولاً من الكفر فقال صدقت يا شيخ انما تب من الكفر فتب انت ايضاً من الكفر فقال ابوحنيفة انما تب الى الله تعالى من كل كفر فخلوا عنه فلما قال خصماء استتب ابوحنيفة من الكفر مرتين فلبسوا على الناس وانما يعنون به استتابة الخوارج (كتاب المناقب للموفق ج ۱ ص ۱۷۷)

بس ددې واقعي په بناباندې دامام صاحب دشمنانو ويلي چې امام ابوحنيفة دوه ځله توبه کار شوي دکفر نه دعوام دوکه کولو لپاره اودهغوی دگمراه کولو لپاره حالانکه دا الفاظ امام ابوحنيفة دخوارجو په جواب کې پيش کړي وه نودا خلکو په سترگو کې په رناروخ شکي او خاوري غور زول دي او که بل څه اوهغه خبره چې خطيب ته منسوب ده چې (ما ولدني الاسلام اضر منه) نوددې خبرې حواله معترض نده ورکړی چې خطيب دا خبره په کوم کتاب کې اودچا څخه روايت کړې ده نوداهسي دسر نه ترېنېسپوري بي ځايه اوبي اصله اوبی دليله کلمات په معرض الاستدلال کې پيش کول دغټ حماقت اظهار دی

اود خطيب لخوا نه دامام صاحب مدح اومنتقب په تبييض الصحيفة وغيره دنماقب په کتابو کې مفصلاً درج دي يودهغو څخه دعبدالله بن ابي داود الخريبي روايت دی دادصاح سته په روايتو کې شامل دی (روى الخطيب عن محمد بن سعد الكاتب قال سمعت عبد الله بن داود الخريبي يقول يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لا بى حنيفة فى صلاتهم قال وذكر حفظه عليهم السنن والفقهاء (تبييض الصحيفة ص ۱۴)

یعنی محمد بن سعد چې د مسلم اوستن اربعه په شیوخ کې دی فرمایي چې ما د عبد الله بن داود الغریبی څخه اوریدلي هغه به ویل چې په تمام اهل اسلام باندې فرض دی چې پخپلو مونځونو کې امام ابو حنیفه رحمه الله تعالی ته دعا مو کړي او دا خبره یې هم یاده کړه چې امام ابو حنیفه رحمه الله اهل اسلام ته حدیث اوفقه په پوره طریقې سره محفوظ کړي. (وروی الخطیب عن ابن ابی داود قال ان الناس فی ابی حنیفه حاسدو جاهل واحسنهم عندی حالاً الجاهل (تبیض الصحیفة ص ۱۸)

وکذا عن بشر بن الحارث قال ابن ابی داود یقول لا یتکلم فی ابی حنیفه الا رجلاً من اهل حاسد لعلمه واما جاهل بالعلم لا یعرف قدر علمه) (تبیض الصحیفة ص ۲۰)

وروی الخطیب عن اسرائیل بن یونس انه قال نعم الرجل النعمان ما کان احفظ لكل حدیث فیه فقه واشد فحسه وعلمه بمافیة من الفقه منه - (شای ج ۱ ص ۱۲)

وروی الخطیب عن محمد بن المنتشر قال کنت اختلف الی ابی حنیفه والی سفیان فأتی ابی حنیفه فیقول لی من این جئت فاقول من عند سفیان فیقول جئت من عند رجل لوان علقمة والاسود حضر - الاحتاج الی مثله فأتی سفیان فیقول من این جئت فاقول من عند ابی حنیفه فیقول لقد جئت من عند ا فقه اهل الارض (تبیض الصحیفة ص ۱۴) وری ابو عبد الله الحسین بن محمد البلخی عن عبد الرزاق قال کنت عند معمر واته ابن المبارک فسمعت معمر ا یقول ما عرف رجلاً یحسن التکلم فی الفقه ویسه ان یقبس ویشرح الحدیث فی الفقه احسن معرفة من ابی حنیفه ولا اشفق علی نفسه من ان یدخل فی دین الله شیئاً من الشک مثل ابی حنیفه. (تبیض الصحیفة ص ۲۰) نوداسې مضامین او کلمات د امام ابو حنیفه په حق کې سواي د حاسو یا جاهل نه بل هیڅوک نه بیانوی او نه شی لیکي.

او خطیب دخپلو مذکوره روایاتو ماد حوپه خلاف د امام صاحب په مذمت کې داسې کلمات چې ماو لدنی الاسلام اضر منه کله وایي: ممکن ده چې دا کلمات به کوم حاسد شریر د کوم بزرګ په نسبت کې ویلي وي ځکه اکثره حساد د دین دبزرګانو په نسبت کې هم داسې بی هوډه او دال ازاره کلمات لیکي دخپل ځان دخوشحال کولو لپاره لکه څرنګه چې یو شریر جاهل حاسد د امام شافعی رحمه الله په مذمت کې یو وضعي حدیث روایت کړی دی: عن انس قال قال رسول الله ﷺ یكون فی امتی رجل یقال له محمد بن ادریس اضر علی امتی من ابليس. (العیاذ بالله) (شرح سفر السعادت صفحه ۵۲۳) للشیخ عبد الحق المحدث الدهلوی

او بالفرض والتقدير که داعبارت دخطیب خخه ثابت هم شي نوداد خطیب خخه شه تعجب پیدا کوونکي امرندی ولي خکه دخطیب عادت دی کلام کول په ائمه ووکي لپاره ددی چې په ائمه ووکي دطعن نشانی اونبی را پیدا کړي (ولیس العجب من الخطیب بانه یطعن فی جماعة من العلماء (مرآة الزمان)

ولا غیره لکلام بعض المتعصبين فی حق الامام ابی یوسف (الی ان قال) بل کلام من یطعن فی هذا الامام عند المحققين يشبه الهذیانات (میزان الکبری للشعرانی ص ۸۱)

دخطیب دقدح مذمت ویناوی په حق دامام صاحب کي یې چې کړي دی ددی په رد باندې دیرو علما، مستقل کتابونه لیکلي دي تبییض الصحفة کي داسې عنوان دی (اشهر من رد علی الخطیب من العلماء) ددی عنوان لاندې د علما، کتابونه او رد اقوال هغه را نقل کړي دصفحه ۴۶ نه تر صفحه ۵۲ پورې خواشمنه حضرات دی هلته رجوع وکړي.

نہویشتم اعتراض: دیر داسې خلک چې مذهب حنفي پریښی او بل مذهب یې اختیار کړی ددی سره ددی نه چې داخلک دامام صاحب دمزی دارو مسائلو خخه واقف هم ووداختصار له وجهی خخه مونږ دغه کسانو چې حنفي مذهب کي ترک کړی نو مونو باندې تصریح ونه کړه.

جواب: داهي د کج فهمی اوبی عقلي اعتراض دی داسې به څوک ونه ښايي چې یوکس حنفي مذهب پریښی وي او بل مذهب کي شامل شوی وي

داسې به شوی وي چې مذهب یې پریښی وي او غیر مقلد ترینه جوړ شوی وي خوداسې ندې شوي چې حنفي مذهب ئې پریښي وي او بل مذهب کي داخل شوی وي بلکې داسې شوي دي چې بل مذهب ئې پریښي وي او حنفي مذهب کي داخل شوی وي او ناظرین دی توجه وکړي یو خوا شخصوته چې دنورو مذاهبو خخه راغلی وي او حنفي مذهب کي داخل شوی وي علی طور مشتم نمونه خردار دامام ابو جعفر طحاوي اولشافعی المذهب وه ښايي حنفي المذهب اختیار کړو (کان تلميذ المزن فی فانتقل من مذهبه الی مذهب ابی حنیفة) الانساب للسعانی

همدارنگه په مرآة الجنان او کتاب الاشاد او تاریخ ابن خلکان وغیره کي هم دامضمون بیان شوی دي دوهم امام احمد بن محمد بن محمد بن حسن تقی شمس اولآمالکي المذهب وویيایي حنفي مذهب اختیار کړو (ضوء لامع للسخاوی وفوائد بهیة ص ۲۸)

(۳) دریم علامه عبدالواحد بن علی العکبری اول حنبلی المذهب وه ییایې حنفي مذهب اختيار کړو. وکان حنبلياً فصار حنفياً. [بغية الوعاة للسيوطي وفوائد بهية ص ۱۱۳ وطبقات الكفوى].

(۴) خلورم علامه يوسف بن فزعلي البغدادي سبط ابن الجوزي اولاً حنبلي المذهب وه ییایې حنفي مذهب اختيار کړو (طبقات کفوى وفوائد بهية ص ۲۳۰ علامه الوسى صاحب تفسير روح المعاني اول شافعى المذهب وه ییایې حنفي شو الغرض دنمونې په طور مودخور علماء چې دخپل وقت امامان معرفى شوى ذکر وکړو او که چرته دطبقاتو او رجالو کتب مطالعه کړى شي نور دیر داسې ايمه به درته په نظر راشي چې هغوى نور مذهب ترک کړي او حنفي مذهب یې اختيار کړي

دېرشم اعتراض:

علامه بهيقي په معرفة السنن والآثار کې ليکلي دي چې (لم يتابعهما عليه إلا من هواضعف منهما) يعنې په دغه حديث کې ددغه دواړو متابعت صرف او صرف يوداسې شخص (ابوحنيفة) کړى چې ددې دواړو نه زيات ضعيف دى.

جواب:

اولاً: داجرحه مبهم ده دقاعدة داصول الحديث نه خلاف ده غير مقبوله ده کما مراراً.

ثانياً: که چرته علامه بهيقي امام صاحب ته ددغه مرفوع حديث چې (من كان له الامام فقراءة الاسام له قراءة) په روايت کولو باندې ضعيف ويلي وي نو دامحض سپين دروغ دي ځکه دا حديث خويوازي امام صاحب ندی روايت کړى بلکه نور وديرو ثقاتو روايانو لکه سفيان ثوري او شريك هم په صحيح سند سره مرفوعاً روايت کړى دى او که دضعف کومه بله وجه وي نو ديهيقي مقلدين دمهرباني وکړي راپه گوته دې کړي او ديهيقي په کتاب کې دي صراحت سره وښايي

ثالثاً: بهيقي دمتأخرينوپه قطار کې حساب شوي او شافعى المذهب و، او صرف دامام شافعى رحمه الله ددلائلو جمع کوونکې و، (بستان المحدثين ص ۵۱) درتصانيف خود نصرت اونموده وبتائيدونصرت اورواج اين مذهب دوبالاکشته وهکذا (في الطبقات الشافعية ج ۳ ص ۴)

علامه ابن خلکان په خپل تاریخ ج ۱ ص ۲۹ کې لیکلي دي چې: وسنن نسائی وجامع ترمذی وسنن ابن ماجه نزدانوږدویر احادیث این سه کتاب کما ینبغی اطلاع ندارد. یعنی امام بیهقی سره د محدث والي دده سره د حدیثو دیر کتابونه نه وه لکه نسائی ترمذی ابن ماجه وغیره او د دغه کتابونو د احادیثو نه واقف هم نه وو (بستان المحدثین ص ۵۱) وقال الذهبی دائرته فی الحدیث لیست کبیره (الطبقات الشافعیة ج ۳ ص ۱)

یعنی علامه ذهبی فرمایي چې بیهقی د علم حدیث دائره وسیعه او پراخه نه وه باقی دیهقی مسامحات او چشم پوشیاني که څوک گوري نو الجوهر النقی فی الرد علی البیهقی دي وگوري نو فقط د دغه مسامحاتو له وجې هم دیهقی جرحه قابل قبول نه ده.

یو دیوشم د البانی اعتراض: په معاصره علماؤ کې دنصیر الدین البانی څخه هم دامام اعظم ابو حنیفه په حق کې یو غلطې یا اشتباه شوی ده

البانی پخپل کتاب (سلسلة الاحادیث الضعیفة) کې د دغه حدیث (اذا طلع النجم رفعت العاهة عن اهل کل بلد) لاندې داسې لیکلې دي (وهذا اسناد رجاله ثقات الا ان اباحنیفه رح علی جلالته فی الفقه الخ) بیاني لیکلې (ولذا لک لم یزد الحافظ ابن حجر فی التقریب علی قوله فی ترجمته (فقیه مشهور) (سلسلة الاحادیث الضعیفة ج ۱ ص ۷۸-۷۷).

جواب اولاً: خود ا جرحه مبهم ده غیر مقبوله ده کما مراراً.

ثانیاً: که د حافظ ابن حجر په نیز امام صاحب ضعیف وائي نو ولي شې د هغه په ضعف باندې تصریح نه ده کړی چې یواځې شې په دغه خبره اکتفاء کړیده چې یو مشهور فقهی وودې سره سره چې حافظ ابن حجر عسقلانی دخپل کتاب التقریب په مقدمه کې لیکلې: اننی احکم علی کل شخص منهم و بحکم دشمل اصح ما قبله فيه واعدل ما وصف به بالخص عبارة وألخص اشارة. (تقریب التهذیب ج ۱ ص ۴۱) یعنی زه ددې نه په یو شخص په داسې حکم باندې حکم کوم چې ددوی په هکله هغه اصح قول دی او تعدیل کوم چې ددوی په کوم سره چې دوی ستائل شوی وي

ثالثاً: دا چې د مصطلح الحدیث په کوم کتاب دا خبره ذکرده چې (فقیه مشهور) دراوي پر ضعف باندې دلالت کوي؟ آیا کوم راوي چې په فقهات شهرت ولري داد هغه پر ضعف دلالت کوي او که د هغه په زیات علم او شهرت او معرفت باندې دلالت کوي؟ آیا د چا سره چې د فقیه لفظ استعمال شي داد هغه پر زیات خبریت

اوبهتروالی دلالت نه کوي؟ څنگه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي (من یرد الله به خیراً یفقہه فی الدین) متفق علیه. فلهمذا دابن حجر عسقلانی د قول څخه دامطلب اخیستل ظلم اوزیاتی دی.

وابقا: په دې کې شک نشته چې شیخ البانی دا حدیثو تریو حده خدمت کړی دی او هر نړیې په دې خدمت د نیت پر صحیح والي هم شک نلرو خو سوال دادی چې ایا شیخ البانی په یوازې سر د دې لوی خدمت جوگه وواکه نه دومره لوی خدمت ته په پام سره د ډیرو علماؤ نظر دادی چې البانی د دې کار پوره لائق او وړ نه وو (فتاوی المعاصره ج ۱ ص ۱۱۰ انعام الباری ج ۱ ص ۸۶).

او د شیخ البانی څخه دا حدیث په تصحیح او تضعیف کې ډیر زیات اشتباهات او خطاګانې شوي دي داسې چې دهغه په تالیفاتو کې ډیر تناقضات موجود دي په یوه ځای کې ئې یو حدیث ته صحیح خو بل ځای کې همدغه حدیث ته ضعیف حتی موضوعی ویلي دي

اویا ئې په یو کتاب کې صحیح بل کتاب کې ئې ضعیف ګڼلی دی او پدغه موضوع باندې مستقل کتابونه علماوو لیکلي لکه د شیخ حسن بن علی السقاف کتاب (تناقضات البانی) په نوم او د شیخ محمود سعید کتاب (تنبيه المسلم الى تعدی الألبانی علی صحیح مسلم) په نوم باندې نو په همدې خاطر د البانی تصحیح او تضعیف ته اعتبار نشته.

دوه دېرشم اعتراض: د قلت روایت حدیث چې ابن خلدون د بعض الناس نه نقل کړی چې امام صاحب ته ټول اولس ۱۷ حدیث یادوه او ابن عدی په الکامل کې لیکلي چې درې سو حدیث ترې نه نقل دي او بعضې وایې پنځه سوه ۵۰۰، او بعضې وایې چې اوسه ۷۰۰، او بعضې وایې شپږ سوه شپږ شپيته او بعضې وایې یونیم سل (۱۵۰) ترینه نقل شوي دي.

اول جواب منعی: دا خبره اتهایې بي بناده افترا ده څه اصل او حقیقت نلري په علم حدیث کې دامام صاحب جلالت قدر یو مسلم او ناقابل انکار حقیقت دی ځکه امام صاحب بالاتفاق مجتهد دی او د مجتهد په شروطو کې لازمي شرط دادی چې مجتهد لره به کامل بصیرت او پوهه او عبور تام په شپږو اشیاء کې حاصل وي.

قران، حدیث، اثار، تاریخ، لغت، قیاس.

که چیرته امام صاحب کامل العلم فی الحدیث نوی نوثرنگه مجتهد شوسره ددی چې دده په علم بالحدیث باندې لویولویو علما اعترافونه کړي دي د مکي ابن ابراهیم دامام صاحب شاگرد مخکې تذکره شوي دودا دامام بخاري قابل فخر استاذ دامام صاحب په باره کې داسې وایي (ان بأخيفة كان اماماً).

حضرت امام ابوداود رحمه الله فرمایي (كان أبو حنيفة أعلم أهل زمانه) او دا ظاهره ده چې په دغه زمانه کې د علم اطلاق په علم حدیث او علم فقه باندې کیدلو (تذکره الحفاظ ج ۱۱ ص ۱۶۰)

مشهور محدث یزید بن هارون رحمه الله فرمایي (ادركت ألفا... الخ) مازشيوخ ولیدل او احادیث می ترینه ولیکل لیکن دامام صاحب نه می لوی فقیه اولوی پرهیزگار اولوی عالم ونه لیدلو. (تذکره الحفاظ ج ۱۱ ص ۱۹۵)

دیحي بن نصر رحمه الله ویناده چې زه یوخل دامام صاحب ملاقات ته ورغلم، کمره یې د کتابونو نه ډکه وه ما وویل دا څه دي هغه جواب را کړ چې دا حدیثو کتابونه دي. (عقد الجواهر المنيفة لعلامة زبیری)

شیخ محدث عبدالحق الدهلوي لیکلي په شرح سفر السعادت کې چې امام صاحب سره زیات صندوقونه وو چې په هغې کې دا حدیثو مسموعو و ذخیره محفوظه وه دامام حسن بن زیاد بیان دی چې امام صاحب خلور زره احادیث روایت کړي دوه زره یې د حمدانه او دوه زره یې دنورو مشایخ نه روایت کړي دي. (موفق بن احمد المکی ج ۱ ص ۹۶).

امام ابویوسف ددرې لاکه احادیث حافظ وو او پنځوس زره دهغه یواځې موضوعي احادیث یادونه نو ده د شیخ امام ابو حنیفه رحمه الله په حدیثو کې کوم مقام او قدر وي

وکیع بن جراح رحمه الله دامام ابو حنیفه رحمه الله څخه نهه سوه (۹۰۰) احادیث روایت کړي دي. (درس ترمذی ج ۱۱ ص ۹۵) د تاریخ اوسیر په کتابونو کې دامام صاحب ډیری زیاتي حیرانونکې واقعات شته یو به یې ذکر کړو ابو عبد الله الصیمری روایت دی چې عبد الله بن عمرو یلي چې مونږ دامام اعمش سره ناست وو دیوڅو مسائلو پوښتنه ترې وشوه امام اعمش ابو حنیفه رحمه الله ته وویل چې دغه مسائلو کې ته څه وایي هغه جوابونه ورکړل امام اعمش رحمه الله ورته وویل چې دغه جوابونه دي دکوم ځایه کړل؟

امام صاحب وفرمایل (انت حدثنا عن ابي صالح عن ابي هريرة رضي الله عنه عن رسول الله ﷺ بكذا وانت حدثنا عن فلان الصحابي عن رسول الله ﷺ بكذا) او داسې یوڅو احادیث یې په دغه طریقه ذکر کړل.

امام اعش رحمة الله ورته وويل بس کافی دی درته مادرته په سلو ورځو کې بیان کړي وو او تابه یو ساعته کې دغه ټول بیان کړه ییایې وقرمایل چې ای دفتهاو وټولیه تاسو طبییان او متخصصین یې او مونږ دوا فروشان یو، اوته یو داسې سړی یې چې تانیکه کړې ده په دواړو باندې هم طبیب یعنی فقیه یې او هم دوا فروش یعنی محدث یې. (عقود الجمان ص ۲۵۷) اود دې نه علاوه مخکې ذکر شو چې دامام صاحب څلور زره استاذان وو نو چې دهر استاذ څخه یې یو یو حدیث زده کړی وي هم څلور زره احادیث شوو سره ددینه چې هغه وخت حفاظ حدیث هم زیات وه.

او وروسته پکې کمبوت راغلی او دامام بخاري زراستان دي او احادیث ورته شپږ لکه یادوه چې ده ترینه دصحيح بخاري احادیث تالیف کړي دي او په دغه وخت کې حفاظ حدیث کم پیدا کیدل او امام بخاري دامام صاحب دشاگردانو شاگرد دی نو هر انسان باید دخپل معنوي پیغمبر نه چې عقل دی پوښتنه وکړي چې دامام صاحب به څو لکه احادیث یادوو.

ابن کرامه وایي چې مونږ د وکیع بن الجراح سره یوه ورځ وو یو سړی وویل امام ابو حنیفه رحمه الله خطا شوی حضرت وکیع رحمه الله وویل ابو حنیفه څرنکه په خطائې قادر شو پداسې حال کې چې دامام ابویوسف او امام زفر او امام محمد غوندې خلک ورسره دي په قیاس او اجتهاد کې.

او دیحی بن زکریا او حفص بن غیاث او جبان ومندل دواړه دعلی محامن داسې خلق ورسره دي په حفظ الحدیث او معرفه الحدیث کې.

او د قاسم بن معن بن عبد الرحمن بن مسعود غوندې کسان ورسره دی په معرفه دعریت اولغت کې. او د داود بن نصیر الطایي او فضل بن عیاض غوندې کسان ورسره دی په زهد او تقوی کې، نو چا سره چې داسې شاگردان او اهل مجلس وي، نو څنگه خطا کېږي که چیرته خطا شوی وي نو دوی به بیرته حق او صواب ته واپس کړی وي، ییا وکیع وویل هر څوک چې دامام صاحب په حق کې داسې وینا کوي هغه به پشان دځناو وروي بلکې دهغوی نه به هم زیات بې لارې او گمراه وي. (عقود الجمان ص ۱۵۱)

امام صاحب ویلي دي چې ما پنځه حدیث دپنځه لکه حدیثونه راجمعه کړيدي: (قال الامام والتاسع عشران تعمل بخمسة احاديث جمعتهامن خمسة مائة الف حدیث .

(الف) انما الاعمال بالنيات وانما لكل امرء ما نوي .

(ب) ومن حسن اسلام المرء تركه مالا يعنيه .

(ج) لا يؤمن احدكم حتي يحب لاخيه ما يحب لنفسه .

(د) ان الحلال بين وان الحرام بين وبينهما مشبهات لا يعلمهن كثير من الناس فمن اتق الشبهات استبرأ لدينه وعرضه ومن وقع في المشبهات وقع في الحرام كراعي يري حول الحمي يوشك ان يقع فيه الا وان لكل ملك حمي الا وان حمي الله محارمه الا وان في الجسد مضغة اذا صلحت صلح الجسد كله واذا فسدت فسد الجسد كله وهي القلب .

(هـ) المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده. (وصايا امام اعظم ص ۶۵) دپښتو ترجمه کې ص: ۴۲ ده. نو د امام صاحب په صداقت اورشتياوالي باندې ټوله دنيا موافقه ده نو چې پنځه لاکه په پنځو کې جمعه کوي خو پنځه لاکه به ورته خامخا يادوو طحاوي روايت کړې د امام ابو يوسف نه چې امام ابو حنيفه به فرمايل (لا ينبغي لرجل ان يحدث الا باحفظ يوم سمعه الي يوم يحدث به) او امام ابو يوسف ويلي: په هر شي کې چې کله ما د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه مخالفت کړې دى، بيا وروسته د ډير سوچ او فکر او تدبر نه ماته ثابته شوې چې دهغه قول او فعل په آخره کې دنجا لويه ذريعه ده او هر کله چې به ما يو حديث طرف ته توجه او ميلان وکړ نو د امام صاحب بصيرت فى الحديث الصحيح به زمانه زيات وو. (عقود الجمان ص ۲۵۶)

او که دغه مخکې اعتراض د قلت روايت الحديث تسليم کړو نو بيا د امام صاحب قلت روايت د ثخو و جوهر نه وو چې لږ وروسته به يې بيان کړو بعضې جاهلان د احم و ابي چې د امام صاحب څخه په صحاح سته وو کې روايت نشته واقعيت چې په صحاح سته وو کې يواځې د امام ابو حنيفه نه نه بلکې د امام شافعي نه هم کوم حديث روايت شوى نه دى بلکه د امام احمد بن حنبل نه چې د امام بخاري خاص استاذ دى دهغه احاديث هم په بخاري کې درې ځايه راغلي دي او د امام مالک نه هم يو څو ځايه راغلي دي نو د دې وجه دانه ده چې معاذ الله دغه حضرات په علم حديث کې کمزوري وو بلکې د دې څو وجهې دي .

اوله وجه داده: چې دوى فقهاوو او دهغوى اصل مشغله د احکامو او مسائلو استنباط او بيانول وو لکه څرنگه چې لوى لوى صحابه کرام لکه خلفاء راشدین مشغول وو په عمل باندې د روايت کولو نه نو د ابو بکر صديق رضي الله عنه نه (۱۴۲) حديث روايت دي او د حضرت عمر رضي الله عنه غالبا (۵۳۹) دي او د حضرت عثمان رضي الله عنه نه (۱۴۶) دي او د حضرت علي رضي الله عنه (۵۸۶) او د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه (۸۴۸) او د حضرت ابو هريره رضي الله عنه نه

(۵۳۷۴) پنځه زره درې سوه څلور او یادی نو د دې نه خودانه لازمیږي چې د حضرت ابوهریره رضی الله عنه او ابن مسعود رضی الله عنه رتبه به په خلفاء راشدینو باندې اوچته وي .

دوهمه وجه داده : چې دغه حضرات امامان مجتهدین وو او د هغوی په سلهاوو شاگردان او متبعین موجود وولهدا اصحاب د صحاح سته ښه په دې باندې پوهیدل چې د هغوی علوم به د هغوی د شاگردانو په ذریعه محفوظ پاتې شي چنانچه هغوی د هغو استادانو حضراتو د علومو حفاظت وکړو چې د هغوی د ضائع کیدو اندیښنه وه .

درېمه وجه داده : شدت شرائط یعنی امام ابو حنیفه رحمه الله په روایت حدیث کې ډیر زیات محتاط وود هغه شرائط د صحت الحدیث او د تحمل او روایت الحدیث ډیر زیات سخت او قوی وه لکه د یحيي بن معین قول دی کان ابو حنیفه لایحدث الیما حفظ ای من یوم سمع الی یوم یحدث او عبدالوهاب شعرانی فرمایي چې دامام صاحب چې کوم حدیث نه استدلال کوي د هغه لپاره یې د شرط لگولی چې په خیار او اتقیاء تابعینو کې به یو جماعت د حضراتو صحابه وونه مسلسل نقل کړی وي او په سند کې به یې متهم بالکذب نوي . (المیزان الکبری ج ۱ ص ۶۲)

او څلورمه وجه حدیث مرفوع بصورت مسئله فقهیه: یعنی بعض مرتبه محدثین بنظر احتیاط حدیث مرفوع په محای ددې چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته منسوب کړی خپل قول یې وگرځوي د فقهی مسئلې په طور یې بیان کړی ددې لپاره که په دغه نقل الروات کې څه خلل وي چې نبی کریم صلی الله علیه و آله ته منسوب نشي نو امام صاحب د ا طریقې اختیار کړی نو دامام صاحب چونکه مشغله روایت حدیث نوه بلکې استنباط احکام وه نو دده زیاتره روایات په حیثیت حدیث ندی باقي بلکې په حیثیت د مسائل فقیه باقي دی

او مخکې د ابن خلدون اعتراض د اهسي یو بیکاره سپین دروغ دی په اصل کې ابن خلدون دامام اعظم رحمه الله څخه دومره لری دی چې هغه ته د حقیقت حال علم نه و و شوی حقیقت خودادی کوم چې علامه زاهد الکوثري د شروط الائمة الخمسة للحازمي په حاشیه کې په (۵۰ صفحه کې کړی دی چې په حقیقت کې دامام ابو حنیفه مروج احادیث هم پداسې اولسو د فتنو کې دي په کومو کې چې تر ټولو وړوکی د فتره د سنن شافعي بروایت الطحاوي او مسند شافعي بروایت ابی العباس الاصم څخه لوی دی حال دا چې دامام شافعي

دا حدیثو معیار په هم دغود وړو کتابونو باندې دی اود امام صاحب دیو شاگرد قول دی چنې دامام صاحب په تصانیفو کې اویازره (۷۰۰۰) احادیث موندل کېږي (درس ترمذي ۱۱ ص ۹۸)

اشرف علي تها نوي صاحب دمذکور اعتراض په حق کې داسې وینا کړې ده چې زه خپل د دوستانو ته وایم چې تاسو دابن خالدون یا دابن خلکان ددې قول تردید ولی کوي ددینه خوځموند د امام صاحب منقبت او عزت معلومېږي نه نقصان ځکه چې دامام صاحب مجتهد کیدل خو ټول ته مسلم دی ددینه څوک انکار نکوي؟ او انکار څنگه کیدی شي؟ ځکه چې په هریاب او هر مسئله کې دامام صاحب اقوال شته، او مخالفین یې هم اکثر اختلاف ذکر کوي، ددینه معلومه شوه چې مخالفین اگر چې امام صاحب محدث نه مني خو مجتهد یې مني، ددې نه علاوه په صراحت سره دامام شافعي وغیره امامانو وارشانونو د ابو حنیفه د مجتهد او فقیه کیدلو اقرار کړی دی، او نه صرف د مجتهد کیدلو بلکې ټول فقها په فقه کې اولاد د ابو حنیفه کیدل مني، نو چې د ابو مقدمه واخستلی شي او دې سره بله مقدمه دا ولگولی شي چې امام صاحب ته ټول اولس حدیث رسیدلي وو او اوس چې دواړه مقدمي یوځای کړي نو ددینه دا نتیجه راوځي چې دامام صاحب پوهه د و مره او چته وه چې هغوی صرف د اولس احادیثو نه د و مره مسائل راوویستل چې نور و امامانو دلکھونو احادیثو څخه نه دي را ایستلي نو معلومه شوه چې هغه ډیر لوی مجتهد و نو زموږ ملگري احناف دابن خلدون نه هسې خفه کېږي پدې باندې خو هغه دامام صاحب د و مره لویه مدحه کړې ده چې دهغې څه حد نشته دی.

خیر دا خو یو لطیفه وه ددې قول د غلط کیدلو خو په خپله ټول محدثین هم اقرار کوي خودې کې شک نشته دی په درایت کې دوی په درجه کې د و مره او چته دی چې که انصاف سره او کتلی شي نو داسې معلومېږي چې حدیث او قران خو ټول و او ویلو او ویلو ستلو خو پوه پرې احناف شول. (اشرف الجواب د ویمه حصه ص ۱۸۳-۱۸۴ مطبوعه مکتبه فاروقیه پشاور)

اخری وینا دا چې که چیرته امام ابو حنیفه رحمه الله عالم بالحدیث نوی او صاحب د فقه غیر ما خود من الکتاب والسنة وي نو الامام الجلیل یحی بن معین امام الجرح والتعديل من غلات الحنفیة به دامام صاحب تقلید نکولو چې دده په حق کې امام احمد بن حنبل وایي چې کوم حدیث چې یحی بن معین ته نوو معلوم هغه حدیث ندی او نه ثابت دی.

علامه عجلي وايي : چې غير د يحيى بن معين رحمه الله نه زيات عارف بالحديث الله پاك هيشو ك نه دي ندي پيدا كړي . (تعلق علي تببيض الصحيفة ص ١١٠).

اعتراض د قلة عريت قاضي ابن خلكان په وفيات الاعيان كې د امام صاحب په حق كې داسې كړې دى چې (ولم يكن يعاب بشى سوى قلة العريّة).

جواب : د دې ترديد خپله ابن خلكان كړى هغه ولى د دې اعتراض بڼه صرف يوه واقعده چې يو محل امام صاحب مسجد حرام كې تشریف فرما شو هلته يو مشهور نحوى ابو عمرو ابن العلاء المازني البصرى القارى د اپوښتنه ترې وكړه كه چيرته يو سړى بل په تيگه (كانري) باندې وولى او مرشي نو قصاص پرې شته ؟

امام صاحب ورته وويل قصاص پرې نشته (ولوزماه بابا قبيس) په خاى د (بابي قبيس) نودغه نحوى داخبره مشهوره كړه چې امام صاحب عريت كې مهارت نه لري ليكن دا اعتراض بي خايه دى ځكه چې بعضې قبائل د عربو او كوفين د اسماسته مكبره اعراب په درې واړو حالاتو كې په الف وايي نو د امام صاحب عريت ډير قوي وو دغې لغات نه هغه نحوى نوو خبر. د دې تائيد په يو شعر د مشهور شاعر كې داسې دى .

ان اباها و ابا اباها قد بلغا في المجد غايتها

اوپكارو ابا ايها وو او د الفت په بخاري ج ٢ ص : ٥٧٣ كې د ابن مسعود ؓ نه هم ثابت دى عبد الله بن مسعود ؓ ابو جهل ته وفرمايل انت ابا جهل په خاى د ابو جهل .

دوي ډير شم اعتراض : دارجائيت قطب الاقطاب سيدنا شيخ عبد القادر فيلاني رحمه الله عليه په خپل كتاب غنية الطالبين (ص : ٢٢٧) الجرح على ابي حنيفة (١٥ - ١٦) كې فرقه حنيفة په اقسام د فرقه مرجئيه كې شمارلى او امام بخاري په تاريخ كې ويلي دي چې امام صاحب مرجئ دى .

جواب : المرجئة على نوعين مرجئة مرحومة وهم اصحاب النبي ﷺ و مرجئة ملعونة وهم الذين يقولون بان المعصية لا تغفر العاصي لا يعاقب ، وروى عن عثمان بن ابي ليلى انه كتب الى ابي حنيفة رحمه الله وقال انتم مرجئة فاجاب بان المرجئة على ضربين مرجئة ملعونة وانا برئ منهم و مرجئة مرحومة وانا منهم وكتب فيه بان الانبياء كانوا كذلك ألا ترى الى قول عيسى قال ان تعذبهم فانهم عبادك وان تغفر لهم فانك انت العزيز الحكيم (تمهيد عبد الشكور)

یعنی مرجیه دو قسمه سره دی:

(۱) مرجیه سنیة فی مقابلة المعتزلة والخواارج.

(۲) مرجیه مبتدعه فی مقابلة اهل السنة والجماعة.

نومرجیه اهل السننوته وایی په مقابلة دمعتزله وواو خوارجو کي څکه اهل السنة قائل دي چې تاریکین د فرایضو او اهل کبائر یقیقیا په اخرت کې مستحق د عذاب دي او مغلد فی النار په نوى، نور د الله خوښه ده چې بښي یې او که عذاب ورکوي.

او دوه قسم مرجیه چې په مقابل د اهل السنن کي دي هغوی پدې قائل دي چې په ترک د اعمال صالحه وواو په ارتکاب د معاصیو وایمان ته کومه گټه یا ضرر نشي رسیدلی، ایمان او اعمال جدا جدا مختلف شيان دی نو کوم کس چې په توحید او نبوة معتترف وي او فرائض نکوي او ارتکاب د معاصیو وکوي نو دا کامل الایمان دی مستحق د عذاب ندی، نو امام صاحب طرف ته د ارجاء بدعت نسبت کول قطعاً غلط دی او د ارجاء سنت نسبت ورته صحیح دی او دا عیب ندی بلکه دمعتزله او خوارجو په مقابلة کې ارجاء سنت د تمام اهل حق مسلک دی او د قران او حدیث نه ثابت دی.

(۲) جواب: د شیخ عبدالقادر او امام بخاري مراد فرقه غسانیه ده چې باني یې غسان بن ابان کوفي دی دافرقه په اصولو کې د مرجیه ضالة معتقد دي او په فروعو کې د امام صاحب د اتباع ادعاء کوي لپاره ددې چې قبولیت په عوامو کې پیدا کړي: کما فی الملل والنحل لعبد الکريم الشهرستاني قال ومن العجب ان غسان کان یحکي عن ابي حنيفة مثل مذهبه وبعده من المرجئة: نو ددې په وجه ورته احناف وبل کي پري نو د اهل السنة نه خارج دي له وجهې د اعتقاد ارجاء نه بیا هم دوی مشهور دي په لقب حنفي سره لکه غیر مقلدین چې بالکل محدثین نه دي لکن بیا یې هم ځان مشهور کړی دی په اهل حدیث سره، نو شیخ عبدالقادر په بیان د اصولي اختلاف کې د دغه فرقې ضالې تذکره په لقب د حنفیه سره کړیده.

(۳) - امام صاحب په فقه اکبر کې په فرقه مرجئه باندې پخپله رد کړی نو چې دی پخپله مرجئه و، نو بیا یې ولې رد پرې کولو، دا لاندې د فقه اکبر عبارت ته توجه وکړئ: لانقول حسناتنا مقبولة وسيئاتنا مغفورة كقول المرجئة ولكن نقول من عمل عملاً حسناً بجميع شرائطه خالياً من العيوب المفسدة ولم يطله حتى يخرج من الدنيا مؤمناً فان الله تعالى لا يضعه بل يقبله منه ويثبت عليه: یعنی مونږ داسې نه وایو چې زموږ نیکي

مقبولې او گناهونه مو معاف او ببېل شوي دي لکه د مرجئو چې دا وينا ده بلکې مونږه وايو چې هر چا نیک عمل وکړو په شرائطو برابر او د مفسداتو او عيوب نه خالي وو او وروسته يې بيا باطل هم نه کړو تردې چې د دنيا څخه يې کوچ او رحلت دايمان او سلامتيا د عمل سره وکړو نو الله ﷻ به دد معمل نه ضائع کوي او قبلوي به يې او د اېه الله ﷻ ثابت قدمی ساتي .

(۴) او علامه ابن اثير جذری رحمه الله ددې مسلي په ترديد کې داسې فرمايي : وقد نسب اليه وقيل عنه من الاقاويل المختلفة التي يجعل قدره عنها وينزه عنها القول بخلق القرآن والقول بالقدر والقول بالارضاء وغير ذلك مما نسب اليه ولا حاجة الى ذكرها ولا الى ذكر قائلها والظاهر انه كان منزهاً عنها (جامع الاصول).

يعني ډير زيات داسې مختلف اقوال امام صاحب طرف ته منسوب دي چې ددې نه دهغه مرتبه ډيره او چته ده او بلکل ترينه منزه او پاک دی لکه د خلق القرآن او تقدیر او ارجاء او داسې نور مسائل چې دته منسوب شوي نو داسې اقوال او قائلین ذکر کولو ته هيڅ ضرورت او حاجت نشته د ابدیې خبره ده چې امام صاحب ددغه امور څخه بلکل بري او پاک دی نو چې علماؤ او ائمه په دې تصریح کوي چې دداسې امورو نه امام صاحب پاک دی او د اېهتان او دروغ او افتراء ده نو تعجب په داسې خلکو چې ځان ته اهل حديث او متبع د حق وايي او بيا پخپلو رسالو او کتابو کې غلط او باطل امور شائع کوي دعوامو دوکه کولو لپاره :

هنر هانهاده بکف دست عيب هارا گرفته زیر بغل

د تمامو لویو محدثینو او ائمه ثلاثه وو شهادة د الامام الاعظم ابو حنیفه رحمه الله په

علمیت ، فقاہت ، ثقافت ، محدثیت ، ورع ، زهد او اجتهاد باندې

(۱) دامام المذهب امام مالک رحمه الله شهادت:

امام مالک رحمه الله دامام ابو حنیفه رحمه الله مدحه او توثیق کړې دی یو ځل امام شافعی رحمه الله دامام مالک رحمه الله نه دخو محدثینو د حال پوښتنه وکړه ییایې ترینه دامام ابو حنیفه د حال پوښتنه وکړه نو هغه وفرمایل سبحان الله امام ابو حنیفه عجیب شخص دی دده مثل ما چرته نه دی لیدلی (الخيرات الحسان)

ذکر الصیری باسناده عن ابن المبارک قال كنت عند مالک اذ جاء رجل فرفعه فلما خرج قال اندرون من هذا هذا ابو حنیفه لوز قال هذه الاسطوانة من ذهب لقام بحجته لقد وفق الله تعالى له الفقه حتى ما عليه

کثیر مؤنثه ثم قدم علیه الثوری فاجلسه دونه فلما خرج قال هذا سفیان و ذکر فقہه ورعه) کتاب کردری ج ۲ ص ۳۹

یعنی دمحدثینو پیشوا عبداللہ بن مبارک رحمہ اللہ فرمایلی دی : چې زہ امام مالک رحمہ اللہ سرہ ناست وم ناخاپي یوسری راغلوا امام مالک رحمہ اللہ ډیر په اوچت ځای باندې کینولو کله چې داسری لارونووی فرمایل تاسوپوه شوی چې دا څوک وه؟

دا امام ابو حنیفه وه دده د علم مرتبه داده که وی ویل چې داستن د سرو زرو د نوبه دلائل قاطعه ووبه دادعوی ثابتہ کړي الله ﷻ ورته داسې توفیق د فقاہت ورکړی دی چې هېڅ کوم مشکل او مانع ورته نه جوړیږي ییاسفیان ثورې رحمہ اللہ راغلو هغه یې لک په تیسټ مکان کې کینولویا لاروییا امام مالک رحمہ اللہ دده د فقاہت او تقوی ذکر هم وکړو.

علامه موفق بن احمد مکي په کتاب مناقب ابی حنیفه رحمہ اللہ کې لیکلې دي چې (حدثني اسحاق بن ابي اسرائيل سمعت محمد بن عمر الواقدي يقول كان مالك بن انس كثيرًا ما كان يقول يقول ابي حنيفة يتفقه وان لم يكن يظهره)

یعنی اسحاق بن ابی اسرائیل چې د ابوداود او نسائی د شیوخ او استاذانو نه دی روایت کوي د امام مالک د شاگرد محمد بن عمر الواقدی نه دا شاګرديې وایې چې امام مالک به اکثر حکم او فتوی د امام ابو حنیفه په قول باندې ورکوله او د هغه د قول تلاش به یې کولو اگر که هغه به ظاهر نه وه.

په همدې صفحه باندې د اسحق بن محمد بن عبدالرحمن امیر القراء د امام مالک شاګر دروایت دی چې : قال کان مالک ربما اعتبر بقول ابي حنيفة في المسائل.

د مذکورہ اقوالو خلاصه :

د اول روایت نه دا ثابتہ شوه چې امام مالک رحمہ اللہ د ملاقات په وخت د امام ابو حنیفه رحمہ اللہ د فضیلت لحاظ ساتلو او په اوچت ځای باندې کینولو او حاضرینو ته یې مخامخ د هغه د قابلیت او قوت استدلال بیان وکړو چې بالفرض که یو مستحیل الثبوت امر باندې دلیل قائم کړی نو ثابتہ ولی شي،

او د دوهم او دریم روایت نه دا ثابتہ شوه چې امام مالک په اکثره مسائلو کې سره دمجتهد والي نه د امام ابو حنیفه اقوالو تلاش کوي او دده په قول باندې فتوی ورکوي.

نودا امام مالک رحمہ اللہ مدح او تعریف نہ داثابتہ شوہ چہ امام صاحب د امام مالک نہ پہ فضیلت او کمال و فقہ او اجتہاد کہ او چت دی واقعا چہ امام اعظم امام اعظم دی

(۲) شهادة الامام الشافعي رحمه الله:

امام شافعی د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ حای پہ حای دیر تعریف او توصیف کہی دی او ددہ پہ علمیت او فقاہت باندی دزرہ ذکومہ معترف دی د کتاب پہ مختلفو بر خو کہ ددہ لہ طرفہ تعریف او توثیق د امام صاحب ذکر شوی دی یو ثور وایاتہ بہ اجمالاً دلته ہم ذکر کړو.

(۱) عن الربيع قال قال الشافعي ان الناس عيال في الفقه على ابي حنيفة ما رايت اى علمت احداً أفقه منه) (الخيرات الحسان ص ۳۱)

(۲) په همدې صفحه کي بل روايت دی : (قال من لم ينظر في كتبه لم يتبحر في العلم ولا يتفقه) همدارنگه بل روايت په همدې مذکوره کتاب کي :

(۳) قال الشافعي من اراد ان يتبحر في الفقه فهو عيال على ابي حنيفة انه من وفق له الفقه).

(۴) علامه کردري پخپل کتاب کي د امام محمد بن حسن الشيباني د امام ابو حنیفہ شاگرد په تذکره کي ليکلي دي چي: (ذكر الدليلى عن امام شافعي قال جالسته (اي محمداً) عشرين حملت من كلامه حمل جمل لو كان كلمهم على قدر عقله ما فهمنا كلامه ولكنه كان يكلمنا على قدر عقولنا).

(۵) قال الشافعي اعانى الله تعالى في العلم برجلين في الحديث بابين عينية وفي الفقه بمحمد.

(۶) قال الامام الشافعي من اراد الفقه فليلزم اصحاب ابي حنيفة فان المعاني قد تيسرت لهم والله ما صرت فقيهاً الا بكتب محمد بن الحسن.

(۷) علي بن ميمون وايي چي ما د امام شافعي رحمہ اللہ نه اوريدلي هغه به ويل چي زه په امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ باندې تبرک حاصلوم او د ضرورت په وخت کي دهغه د قبر خوا کي دوه رکعتہ صلوٰۃ حاجت کوم او د الله نه سوال کوم دیر زرمي الله پاک حاجت پوره کوي: (عقود الجمان ص ۲۸۷)

امام شافعی رحمہ اللہ فرمایلي دي چي د دنیا د بڼو نه يو کس د امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ په شان عقلمند هوښیار نه دی پیدا شوی. (کمالات امام ابو حنیفہ ص ۳۴۱)

(۳) دشهادة الامام احمد بن حنبل رحمه الله :

دامام احمد بن حنبل رحمه الله تعالى راى په باره دامام ابو حنيفه اودهغه دشاهر دانوكې دلاندې عبارت څخه ظاهر يږي. قال احمد بن حنبل في حق ابي حنيفة انه كان من العلم والورع والزهد واشارا لآخره بمحل لا يدركه احد. (الخيرات الحسان ص ۳۳)

امام احمد بن حنبل فرمايلي دي دامام صاحب باره كې چې امام ابو حنيفه رحمه الله په علم او ورع تقوى اوزهدا وياشارا لآخره (ترجيح داخړه په دنيا باندې) كې داسې درجې ته رسيدلى دى چې دغه درجې ته هيڅوك رسيد كې نشي كولاى.

علامه كردري پخپل كتاب المناقب ج ۲ ص ۲۵ كې دامام ابو حنيفه شاگرد امام ابو يوسف تذكره كې ليكلي دي چې: عن العباس بن محمد قال قال احمد بن حنبل لما طلبت الحديث ذهبت اليه وطلبت منه ثم كتبتُها عن الناس) يعنى عباس بن محمد چې دسنان اريعه شيخ دى روايت كړى دى چې امام احمد بن حنبل رحمه الله فرمايل چې ما اول طلب اوزده كړه دحديث دامام ابو يوسف نه شروع كړه بيا د نور څلكونه نو كومو كسانو چې د ويلي دي چې امام صاحب مجتهد ندى ځكه ايمته ثلاثه دده په اجتهاد باندې قائل او متعرف نه دى نو داوه دهغوى شهادت او اعتراف په اجتهاد او علميت او ثقافت دامام ابو حنيفه رحمه الله دستند وكتابو حوالى سره نو داسې كسانو په باره كې به ولي داوينا حق نه وي چې (لعنة الله على الكاذبين)

(۴) دنورو محدثينو شهادت:

اول المحدثين حضرت سفيان ثوري رحمه الله چې تقريب التهذيب دده توثيق او تعديل په لاندې الفاظو سره كړى ټكه، حافظ، فقيه، عابد، امام، حجة، دامام صاحب هم عصر، او هم وطنه دى ده دامام صاحب په نسبت داسې فرمايلي دي په روايت د عبد الله بن مبارك

وكان والله شديد الاخذ للعلم ذاباً عن المحارم لا يأخذ الا بما اصح عنه عليه الصلوة والسلام شديد المعرفة بالناسخ والمنسوخ وكان يطلب احاديث الثقات والاخير من فعل النبي ﷺ وما ادراك عامة وعلماء الكوفة في اتباع الحق اخذ به وجعله دينه وقد شنع عليه قوم فسكتنا عنهم بما نستغفر الله تعالى منه بل قد كان منا اللفظة بعد اللفظة قال قلت ارجو الله تعالى ان يغفر لك ذالك (مناقب كردرى ج ۲ ص ۱۰ الخيرات الحسان ص ۳۴)

يعني قسم به الله چي امام صاحب د علم په اخذ او تحصيل كې او د منهيات په انسداد او بندولو كې سخت مستعد او جدی او چټك وه او اخذ او استدلال يې صرف په صحيح حديث باندې وه او د ناسخ او منسوخ په معرفت كې ذريات قوي طاقت واله وه او د ثقه راويانو په احاديثو او د نبی كريم ﷺ داخري فعل په تالاش كې وه او د حق په پيروي كې يې تمسك په هغه خبره كولو چې د كوفې د جمهور علماوو به پرې اتفاق وه او د ابيه يې خپل مذهب گرځولو او مونږ خپله ژبه بنده ساتو د هغه تشيعي او طغني الفاظو څخه ورته مغفرت غواړو او يو څه غلط الفاظو زموږ لخوا هو وه چې اميد د مغفرت يې لرم.

(۲) عبد الله بن المبارك عن العسكری عن ثابت الزاهد قال كان اذا اشكل على الشورى مسألة قال ما يحسن جوابها الا من حسدناه ثم يسال عن اصحابه ويقول ما قال فيه صاحبكم الجواب ثم يفتا به).
يعني ثابت زاهد د سفيان ثوري شاگرد او د بخاري او ترمذي په راويانو كې فرمايې چې كله به سفيان ثوري باندې د يوه مسلي حل مشكل شونووبه ويل چې د دې مسئلي بهترين حل او جواب د هغه شخص سره دی چې زموږ پور سره حسد دی يعني امام ابو حنيفه رحمه الله بيا به يې د امام صاحب د شاگردانو ته وويل چې ستاسو امام په دغه مسئله كې څرنگې فتوى وركوي نو د هغوى نه به يې جواب زده كړو او بيا به يې د دې مطابق فتوى وركوله

(۳) روى الخطيب عن محمد بن المنتشر قال كنت اختلف الى ابى حنيفة والى سفيان فأتى ابا حنيفة فيقول من اين جئت فاقول من عند سفيان فيقول لقد جئت من عند رجل لوان علقمة والاسود حضر الاحتاجا الى مثله فأتى سفيان فيقول من اين جئت فاقول من عند ابى حنيفة فيقول لقد جئت من عند اقه اهل الارض. (تبلييض الصحيفة ص ۱۴)

(۴) قال سفيان الثوري كتابين يدى ابى حنيفة كالعصافير بين يدى البازى وان ابا حنيفة سيد العلماء (فلاند عقيان ومقدمة إعلاء السنن ج ۱ ص ۲۷)
ددې دواړو عبارتو تر ترجمه مخكې تيره شوى ده.

نو د سفيان ثوري اقوال د امام همام ابو حنيفه رحمه الله په فضيلت او ثقافت او اجتهاد او تبخرفي الحديث باندې څومره خوندور او زبردست گواه دی، د مذكوره عبارتو نه دا ثابت شوه چې امام ابو حنيفه ته په معرفت

دصحيح اضعيف اونا سخ اومسنوخ احاديثوكي. دير لويه ملكه حاصله وه اودهغه تمسك په هغه احاديث باندې چې دهغوی مدار په محبت باندې وه

اودهغه دتمسك په اخري افعال دنبي كريم ﷺ اودصحابه كرامورضى الله عنهم باندې وه اودسفيان دتبحرفى الحديث والى سره په مشكلوه سائل كې دامام صاحب تحقيق خوند ورگڼي اودهغه په قول باندې فتوى وركوي اوپه حجة الله فى الارض باندې ورته قائل اوتسليمه وي اوخپل حان دهغه په مقابل كې داسې شماري لكه چنچنى دبازپه مقابل كې، نودداسې گواهي اوقوالو باوجودبى شرمه غيرمقليدن وايي چې امام صاحب اهل الراى دى اومذهب يې په ضعيفه احاديث باندې بنادى اودهغه په اجتهاد باندې اكثره محدثين اعتراض كوي.

(۵) شهادة الامام الاعمش رحمه الله: سليمان بن مهران المتوفى (۱۴۷هـ) په تقريبن كې دده په حق كې داسې الفاظ دي ثقه، حافظ، عارف بالقراءة، ورع اودصاحح په اعلى روايانو كې شماردى.

دده شهادت دامام همام امام اعظم په حق كې داسې دى: وسئل الاعمش مسئلة فقال انما يحسن جواب هذا النعمان بن ثابت واطنه بورك له فى علمه. (الخيرات الحسان ص ۳۴)

يعنې دامام اعمش نه ديو مسئلې پوښتنه وشوه هغه وويل چې ددې بهترين جواب وركوونكې نعمان بن ثابت دى اوزماخيال دى چې الله دده په علم كې ډيربركت اچولى دى په الخيرات الحسان ص ۶۷ كې داسې عبارت نقل دى

(۲) وروى الخطيب عن ابى يوسف قال وكان عند الاعمش فستل عن مسائل فقال لابي حنيفة ما تقول فاجابه قال من اين لك هذا قال من احاديثك التى رويتها عنك وسردله عدة احاديث بطرقها فقال الاعمش حسبك ما حدثتك به فى مائة يوم ثم حدثنى به ساعة واحدة ما علمت انك تعمل بهذه الاحاديث يا معشر الفقهاء انتم الاطباء وغن الصيادلة وانتم ايها الرجل اخذت بكلا الطرفين (ددې عبارت ترجمه مخكم تيرشوى ده.

نودجليل القدر امام المحدثين امام اعمش رحمه الله خومره زبردست اوخوندور شهادت دى په كمال اوفضيلت او ثقاهت اوفقاهت دامام اعظم ابو حنيفة رحمه الله باندې (انچه خويان همه دارند توتنهادهارى)

(۶) شهادت الامام عبدالله بن مبارک رحمه الله المتوفى ۵۱۸هـ

دده باره که پی تقریب که داسی الفاظ لیکلې دي ثقه، ثبت، فقیه، عالم، جواد، مجاهد، جمعت فيه خصال الخير، او صاحب داتحاد النبلاء لیکلې دي چې ده دامام مالک سفیان ثوری او سفیان بن عیینه و غیره مخلور زره شیو خونړوایت کړی او علم یې تر ښه زده کړي او امام احمد رحمه الله داودده به شان محدثین یې په شاگردانو کې داخل دي او دایې هم لیکلې دي چې ابن مبارک دامام ابو حنیفه سره اول زده کړه او شاگردی کړی ده او دامام صاحب دوفات نه وروسته بیامدینې منورې ته لاړ او دامام مالک شاگردی اختیار کړه او دهغه نه یې تفقه او علم زده کړو نو ابن المبارک دامام ابو حنیفه رحمه الله په حق کې شهادت او کواهي په لاندې الفاظو سره نقل ده: قال ابن المبارک لیس احد احق ان يقتدی به من ابی حنیفه لانه کان اماماً نقیاً ورعاً فقیها کشف العلم کشفاً لم یكشف احد بصرفهم وخطبة وتقی. (الخیرات الحسان ص ۳۲)

یعنې دامام ابو حنیفه رحمه الله نه بل داسې دلوری مرتبی شخص نشته چې هغه مستحق ددې وي چې دهغه تقلید دی وشي ځکه هغه یو لوی متقی او متورع عالم فقیه امام وه او پخپل بصارت او فهم او وزیر کتیا هو ښایر تیا او تقوی باندې یې د علم وضاحت او د علم ټولې دروازې خلاصې کړی وي.

نو اوس ابن المبارک په څومره زور او قوه سره دامام اعظم فضیلت ثابت او بیان کړو چې ضمایې پراهم مالک باندې هم کامله ترجیح ورکړه حالانکه امام مالک دده اخري استاد دی چې زیات شاگرد ته محبوب او محترم وي او دستور او عرف دادی چې شاگرد اخري استاذ ته ترجیح ورکوي پر نوور باندې.

نو د ابن المبارک داسې صفاوینا چې هیڅ یو لوی عظیم شخص دامام ابو حنیفه نه نشته چې مستحق ددې وي چې دهغه تقلید دی وشي (دایو لوی شهادت دی په ثقافت او فقاها ت او علمیت دامام اعظم رحمه الله باندې څو که څوک د انصاف دنظر او د صفا عقل او د حیا، خاوندوي مگر افسوس پر بعض خلکو چې دهغوی حال داسې گویدای (شرم چې سکی است که پیش مردان بیاید)

(۷) شهادة معمر بن راشد المتوفى ۱۵۴هـ:

په تقریب کې ورته ثقه، ثبت، فاضل، ویلی شوی دي او د ترمذی په اعلی راویانو کې دی دده شهادت دامام صاحب په حق کې په لاندې الفاظو سره دی: روی الخطیب عن عبدالرزاق قال کنت عند معمر و اتاه ابن المبارک فسمعت معمر یقول ما اعرف رجلاً یحسن التکلم فی الفقه ویسعه ان یقیس ویشرح الحدیث والفقه

احسن معرفة من إلى حنیفة ولا اشفق على نفسه من ان يدخل في دين الله شيئاً من الشك مثل إلى حنیفة. (تبیض الصحیفة ص ۲۰)

یعنی عبد الرزاق فرمایہ چہ زہد معمر سرہ و م چہ عبد اللہ بن مبارک یہ مجلس تہ را غلو معمر و ویل چہ زہد امام ابو حنیفہ نہ بغیر ہیخ یو داسی شخص نہ پیڑنم چہ ہفہ پہ فقہ باندی ماہروی او د قیاس دائرہ یہ ہم پراخہ وی او حدیث او فقہ خون دورہ تشریح ہم و کری.

اونہ مہ ہیخ یو داسی شخص پہ نظر راغلی چہ دہفہ پخیل خان باندی زیات خوف ویرہ لری ددی خبری چہ پہ الہی دین کی شہ مشکوک اشیاد اخل کری بغیر د امام ابو حنیفہ نہ نو چہ لک غورا و فکر و کری نو د معمر توثیق او شہادت دیر خون و ردی صرف فقیہ او شارح الحدیث او صاحب الراۓ یہ ورتہ نہ ددی ویلی بلکہ پہ دغہ او صافو کی یہ بی مثل او امثال ثابت او معرفی کری دی

او ہم پہ دینی امور و کی یہ محتاط او خائف من اللہ معرفی کرو پداسی انداز چہ نظیریہ پردنیانشتہ نو د امام صاحب د مغالینو طعنونہ اوزبان درازی دخیل عاقبت د خرابو الی خنہ بل شہ پہ لاس نہ ورکوی.

(۸) شهادة د عمرو بن دینار المکی المتوفی ۱۲۶ھ:

کوم چہ پہ لویو تا بعینو کی حساب دی دہہ تعریف پہ تقریب کی پداسی الفاظو نقل دی ثقہ، ثبت، او دصباح پہ اعلیٰ رواتو کی شامل دی دہ چہ پہ ابتدائی حالت کی کوم عزت د امام صاحب کری دی ہفہ پہ الخیرات الحسان ص ۳۵) کی پہ داسی الفاظو سرہ نقل شوی دی.

وقال حماد بن زید کنا ناتی عمرو بن دینار فاذا جاء ابو حنیفہ اقبل علیہ وترکنا فسأل اباحنیفہ فنسأله فیحدثنا یعنی حماد بن زید چہ دصباحو ستہ پہ اعلیٰ روات کی داخل دی فرمایہ چہ مونزہہ د عمرو بن دینار مجلس تہ تلور اتلو کلمہ بہ چہ امام ابو حنیفہ را غلو نو مونزہہ یہ پرینود او دہفہ طرف تہ بہ متوجہ شو او پو بشتنی بہ یہ ترینہ کولی مونزہہ ہم ترینہ تپو سونہ کول او امام صاحب بہ راتہ احادیث بیانول.

نو عمرو بن دینار پہ ابتداء کی د امام صاحب د مرہ قدر او عزت کولو نو چہ وروستہ یہ ترینہ حدیث حاصل کرل نو بیابہ اتہاک کی بدیہ خنکہ دہفہ پہ امام اعظم والی او طول امت تہ پہ پیشوایی باندی نوی تسلیم کری خامخابہ دہفہ پہ فقہات او ثقاہت او محدث والی باندی قائل او معترف وی.

(۹) شهادۃ مسعرین کدام المتوفی ۱۵۳ھ :

دده تعریف او توثیق په تقریب التهذیب کې په لاندې الفاظو سره نقل دی ثقه، ثبت، فاضل، او د صحابو په اعلیٰ شیوخ کې شمار دی دده نظر او رای دامام ابو حنیفه په حق کې په لاندې ډول ده.

قال مسعرین کدام من جعل اباحنیفه بینہ و بین الله رجوت ان لا یخاف ولا یحزن فی الاحتیاط لنفسه وقیل له لم ترکت رای اصحابه واخذت برایه قال لصحته فاتوا باصح منه لا رغب عنه الیه وقال ابن المبارک رایت مسعرآنی حلقة ابی حنیفه یسأله ویستفید منه وقال مارایت افقه منه (الخیرات الحسان ص ۳۳). یعنی مسعرین کدام وایې چې هر هغه شخص چې د الله تعالیٰ او خپل خان ترمنځه یې امام ابو حنیفه واسطه کړو نو امید دی چې دده لپاره به هېڅ خوف او خطر نه وي دته چا وویل چې ولي دی دخپلو ملګرو رای پریښودله اودده رای دی اختیار کړه ده ورته وویل چې له وجې دصحت نه او که تاسو راته ددې څخه زیاته صحیح رای اونیایې دا به پرېږدم هغه به اختیار کړم (یعنی دده رای نه بله زیاته صحیح رای پیدا کول محال دی) عبدالله بن مبارک فرمایې چې مامسعرین کدام دامام ابو حنیفه د درس په حلقه کې ولیدلو چې دامام صاحب نه یې د مسائل پوښتنه کوله اود هغه نه یې استفاده کوله او ویل به یې چې دده څخه په دنیا کې زیات فقیه بل څوک نشته.

وعن ابی اسحاق الخوارزمی قاضی خوارزم قال مر مسعرین کدام بابی حنیفه واصحابه فوجدهم قد ارتفعت اصواتهم فاقام ملیثام قال هؤلاء أفضل من الشهداء والعباد والمتجهدين هؤلاء یجهدون فی احياء سنة النبی ﷺ ویجتهدون فی اخراج الجهال من جهلهم هؤلاء أفضل الناس کتاب امام موفق ج ۱ ص ۴۶۹.

یعنی ابواسحاق چې دخوارزم علاقې قاضی دی ده ويلي دي چې مسعرین کدام یوه ورځ دامام ابو حنیفه اود هغه دملګرو په فقهې مجلس باندې تیریدلو چې دهغوی اوازونه اوچت شوه یعنې د فقهې مسائل د مذاکرې په وخت کې ددوي اوازونه اوچت شول) نومسعر یو څه وخت ودریدلویایې وویل چې دغه خلک دشهداء او عابدانو او تجهد کوونکو نه زیات غوره او افضل دی دا خلک د نبی کریم ﷺ د سنت په ژوندې کولو باندې مشغول او مصروف دي اوه دوي داکوشش او محنت او خواري کوي چې ټول خلک دجهل دتور و تیارو نه راوباسي نو دا ډیر بهترین او افضل خلک دي.

الله اکبر سوچ او فکر کول په کار دی چې امام المحدثین حضرت مسعربین کدام دامام اعظم په حق کې شومره په اوچت اندازه باندې حسن اعتقاد لري چې وایې هر څوک چې امام ابو حنیفه دخان او الله ترمنځ واسطه کړی هغه به دخوف او خطری څخه په امن کې وي او امام ابو حنیفه د هغه ملگری دیغمبر الله دستوپه ژوندی کولو باندې د شهداء او عابدانو او تهجد کوونکو نه به تر او غوره دي او د دوي اجتهاد او فقاہت په ټولو اعمالو صالحو کې افضل او غوره دی او هیڅ یو عمل صالح دغې رتبې ته نشي رسیدلای.

(۱۰) شهادة عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريح المكي المتوفى ۵۱۵۰:

دده تعريف تقريـب التهذيب داسې کړی ثقه، فقيه، فاضل، او د صحاح په اعلى شيوخ کې داخل دی ده دامام ابو حنیفه په حق کې داسې وينا کړی ده: عن ابن عيينه قال ابن جريح لما بلغه من علمه وشدة ورعه وصيـانته لديـنه وعلمه احسبه سيـكون له في العلم شان عـجيب وذكـر عنده يوم فـقال اسـكتوا انه لـفقيه (الخيرات الحسان ص ۳۳)

يعني ابن جريح ته چې کله دامام ابو حنیفه علم او تقوی او استقامت علی الدین او استقامت فی العلم معلوم شوه نو هغه وویل چې عنقریب به دي شخص لره پخپل علم کې یو عجیب او غریب شان او حال وي او یوه ورځ دده په حضور کې دامام صاحب تذکره وشوه ده وویل چې خاموش او چپ شي یقیناً او واقعاً چې دافقیه دی دافقیه دی او په الخیرات الحسان ص ۶۹ کې دده په حق کې داسې الفاظ راغلی: (ولما بلغ ابن جريح فقيه مكة وشيخ شيخ الشافعي موته استرجع وقال اى علم ذهب).

يعني کله چې ابن جريح ته چې دمکي مکرمی فقیه او دامام شافعی رحمه الله شيخ الشیخ دی دامام ابو حنیفه رحمه الله وفات خبر ورسید نو د استرجاع (انا لله وانا اليه راجعون) ویلونه وروسته یې وویل چې څه عجیب علم د دنیا نه لارو یعنی نن د دنیا نه د علم یو غټ نشان ورک شو

(۱۱) شهادة داود الطائي رحمه الله المتوفى ۵۱۶۰:

دده تعريف تقريـب التهذيب داسې کړی دی ثقه، ثبت، فاضل، او دامام نسایي په لویو شيوخ کې دی ده شهادت دامام اعظم رحمه الله په حق کې په الخیرات الحسان ص ۳۵ کې داسې را نقل شوی دی: وذكـر عنـه داود الطائي فـقال ذاک نجم يهتـدى به السارى وعلم تقبله قلوب المؤمنين.

یعنی ددواد طائی په حضور کې دامام ابو حنیفه رحمه الله یاد وشوهغه وفرمائیل چې دایورو بښانه ستوری دی چې ټول خلک دده په روښنایي باندې هدایت یافته دي اوداسې عالم دی چې دده علم ټوله مؤمنانو دزړه دکومې قبول کړی اوتسلیم کړی دی.

(۱۲) شهادة د محمد بن اسحاق امام المغازی المتوفی ۵۱۴۴ :

دته امام بخاری دامیر الحدیث لقب ورکړی دی دده حسن ظن په امام ابو حنیفه رحمه الله باندې امام موفق پخپل کتاب ج ۲ ص ۳۳ داسې را نقل کړی : (عن یونس بن بکر یقول قدم محمد بن اسحاق الکوفی فکنا نسمع منه المغازی وریما زار ابا حنیفه فیما بین الایام ویطیل المکث عنده ویجاریه فی مسائل تنویه) یعنې یونس بن بکر چې دصاح درواتونه دی هغه فرمایي چې کله به محمد بن اسحاق کوفی ته راغلو مونږ به دهغه نه دغو واتیو بیانات اوریدل او په دغو ورځو کې به یې ډیر کرته دامام ابو حنیفه رحمه الله ملاقات کولو او دهغه سره به یې اوږده زمانه قیام کولو او دهغه مسائلو چې دته به رامنځ ته شوی وي دهغو باره کې به یې دامام صاحب نه استفاده کوله دا هغه محمد بن اسحاق دی چې دفاتحه خلف الامام د حدیث دارومدار پرده باندې دی او امام بخاری ورته امیر الحدیث لقب ورکړی دي نو امام محمد بن اسحاق دلوی پای محدث دی اودده دامخکې مذکور فعل دامام ابو حنیفه پرفضلیت باندې اعلی شهادت دی سره ددې نه غیر مقلدین متعصبه دامام صاحب دفضلیت نه منکر دی.

(۱۳) شهادة الامام شعبه بن الحجاج وح المتوفی ۵۱۶۰ :

دده تعریف تقریب داسې الفاظو سره بیان کړی دی ثقه، حافظ، متقن، کان الثوری یقول هو امیر المؤمنین فی الحدیث اودصاح دراویانو په جمله کې دی، دده رایه دامام ابو حنیفه رحمه الله په حق کې په کتاب امام موفق ج ۲ ص ۴۶ کې داسې را نقل شوي ده : عن یحیی بن ادم قال کان شعبه اذا سئل عن ابي حنیفه اطنب فی مدحه وکان یهدی الیه فی کل عام طرفه.

یعنې یحیی بن ادم فرمایي چې هر کله به دامام شعبه رحمه الله نه دامام ابو حنیفه رحمه الله باره کې پوښتنه وشوه نو هغه به دده ډیر زیات اوږده تعریف اوصفت کولو او هر کال به یې امام ابو حنیفه ته نوی تحفی ورلیدلې او په الخیرات الحسان ص ۳۴ کې داسې الفاظ را نقل دی : (وقال شعبه کان والله حسن الفهم جید الحفظ حتی شنعوا علیه بما هو اعلم به منهم والله سیلقون عند الله)

يعني شعبة فرمايې چې قسم په الله چې امام ابو حنيفه رحمه الله نهايت زيات د تيز فهم او تيزي حافظ خاوند وه خلكو پرده باندې د داسې خبرو طعنونه لېږولي چې د دوي نه هغه پدې خبرو باندې زيات عالم وه پرې قسم پر الله چې د دوي به د الله تعالى سره ملاقات وشي يعني هغه وخت به الله تعالى دوي ته د دغه خبرو بڼه وركړي (اوپه ص ۶۹ كې يې لېږلي چې) فلما بلغ شعبة موته استرجع وقال طفئ عن الكوفة نور العلم اما انهم لا يبرون مثله ابداً

يعني كله چې شعبة ته د امام صاحب د وفات خبر ورسيد نو دا استرجاع نه بعد يې وويل چې د كوفې د علم چراغ او د يوه گل شوه او اهل كوفې ته به تر قيامته پورې دده نظير ملا ونشي.

(۱۴) شهادة الامام محمد بن ميمون المتوفى ۱۱۶هـ :

د اد صحاح په اعلیٰ شیوخ کې داخل دی او تقریب دده تعریف داسې کړي ثقه، فاضل، دده د امام اعظم رحمه الله په شان کې داسې شهادت کړی دی: قال الحافظ محمد بن ميمون لم يكن في زمن ابى حنيفة اعلم ولا اوسع ولا ازهو ولا اعرف ولا افقه منه تا الله ما سرفي بسماعى منه مائة الف دينار (الخيرات الحسان ۳۵). يعني حافظ الحديث محمد بن ميمون وايي چې د امام ابو حنيفه رحمه الله په زمانه کې دده نه هيڅ يو شخص زيات عالم او تقوی داره او زاهد نه وه او نه هيڅ يو شخص په علم او فقا هت کې دده مساوي وه قسم په الله چې دده څخه د يو حديث په اورید باندې د يو لک دينار ملا ویدونه زيات خوشحاله کيږم، نو د محدثينو د و مره بې اندازه مينه وه د امام صاحب سره چې در رسول الله ﷺ د يو حديث سماع د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه د اورته د يو لک اشرفينو نه زيات خوښ وه.

(۱۵) شهادة الامام عطاء بن ابي رباح رحمه الله المتوفى ۱۱۴هـ :

د لويو کبارتو بهينو په ټولي کې داخل دي تقريب کې يې توثيق داسې را نقل دی (ثقه، فقيه، فاضل) او په تهذيب کې داسې الفاظ را نقل دي (هو احد الفقهاء والائمة وكان ثقة عالماً كثير الحديث انتهت اليه الفتوى بمكة) او په اعلیٰ راويانو د صحاح سته وکې دي دده نه د امام صاحب باره کې په لاندې ډول بيان را نقل دی: عن الحارث بن عبد الرحمن قال كنا عند عطاء بن ابي رباح رحمه الله بعضنا خلف بعض فاذا جاء ابو حنيفة اوسع له وادناه (كتاب موفق ج ۲ ص ۶۷)

يعني حارث بن عبد الرحمن وايي چي مونږ ٻول طالبان به يوبل پسي د سماعت الحديث لپاره امام عطاء بن ابي رباح مجلس کي ناست وه کله به چي امام ابو حنيفه رحمه الله مجلس ته راغلونو دهغه لپاره به ئې پراخه ځای جوړ کړو او خپل ځان ته به يې نژدې کړو د عزت مند ابل عزت چي استاذ ئې عزت و احترام ساتي بيا هراستاز هم نه بلکې امام عطاء بن ابي رباح رحمه الله چي د خپل وخت يو مسلم امام او مقتدى او مسلم محدث و و نو چي د شاگردۍ په زمانه کي ئې استاذ قدر او عزت کوي بس خود ايتنهائى کمال د شاگرد دي

(۱۶) شهادة الامام فضيل بن عياض المتوفى ۵۱۸۷ :

دده تعريف تقريب کي په داسې الفاظ را نقل دی ثقہ، عابد، او د امام ترمذی په اعلیٰ روات کي شامل دی . دده شهادت په حق کي د امام صاحب په لاندې ډول را نقل دی : روى الخطيب عن سعيد بن منصور قال سمعت فضيل بن عياض يقول كان ابو حنيفة رجلاً فقيهاً معروفاً بالفقه مشهوراً بالورع وكان اذا وردت عليه مسألة فيها حديث صحيح اتبعه وان كان عن الصحابة والتابعين والاقاس فاحسن القياس. (تبليص الصحيفة ۱۹) يعني سعيد بن منصور چي د احم د صحاح سته و و په شيوخ کي دی دا وايي چي ما د فضيل بن عياض نه داسې وينا اوریدلی چي هغه به ویلي امام ابو حنيفه يوقيه شخص او په ورع او تقوى باندې مشهور وه چي کله به ورته يو مسئله راغله نو په هغې کي به يې د صحيح حديث اتباع کوله اگر که د ابيه د صحابه و و او يا تابعينو نه و و او که صحيح حديث به پيدانشو نو بيا به يې ښاسته خونډ ورقياس پکې کولو .

(۱۷) شهادة الامام سفیان بن عيينه المتوفى ۵۱۹۸ :

دده تعريف تقريب داسې کړی (ثقه، حافظ، فقيه، امام، حجة) او د صحاح سته و و اعلیٰ شيخ دی دده شهادت او نظريه د امام صاحب په حق کي په الخيرات الحسان ص ۳۲ داسې را نقل شوی ده و قال ابن عيينه ما ريت عيني مثله يعني ابن عيينه رحمه الله فرمايې چي د امام ابو حنيفه رحمه الله په شان شخص زما سترگونه دی ليدلی او په کتاب امام موفق ج ۱ ص ۱۹۵ کي داسې روايت دی (عن ابی يعقوب المروزي سمعت ابن عيينه يقول لم يكن في زمان ابی حنيفة بالكوفة رجل افضل منه واويع "افقه منه) يعني ابن عيينه فرمايې چي د امام ابو حنيفه رحمه الله په زمانه کي په کوفه کي هيڅ يو شخص دده نه زيات بهتر او تقوى داره او فقيه نه وه

(۱۸) شهادة الامام يحيى بن سعيد القطان المتوفى ۵۱۹هـ :

دده تعريف تقريبن په داسې رانقل كړى دى (ثقة، متقن، حافظ، امام مقدود) دده راى او نظرد امام ابو حنيفه رحمه الله باره كې داسې رانقل شوى دى.

وروى الخطيب عن يحيى بن معين قال سمعت يحيى بن سعيد يذهب فى الفتوى الى قول الكوفيين ويختار قوله من اقوالهم ويتبع رايه من بين اصحابه.

يعني يحيى بن معين چې د جرح او تعديل امام وه فرمايې چې د يحيى بن سعيد القطان خبره مې اوريدلى وه هغه ويل چې په الله قسم چې دروغ نه و ايم چې د امام ابو حنيفه رحمه الله څخه د صحيح راى واله بل څوك نشته او اكثر به يې د هغه پراخوال تمسك كولو راوى وايې چې يحيى بن سعيد په فتوى كې د كوفيانو قول طرف ته رجوع كوله او بيا به يې د امام صاحب قول غوره كولو د دوى په اقوالو كې او په ټولو اصحاب الراى كې به يې دده په قول اوراى باندې عمل كولو : عن يحيى بن معين سمعت عن يحيى القطان يقول جالسنا الله ابا حنيفه وسلمنا منه وكنت والله اذا نظرت اليه عرفت فى وجهه انه يتقى الله عز وجل (موفق ج ۲ ص ۱۹۱)

يعني يحيى القطان فرمايې چې په الله قسم چې د امام صاحب سره مې صحبت او مجلس كړى او د هغه نه مې زيات تعداد مسائل هم اوريدلى او قسم په الله چې كله به مې ده مخ مبارك ته وكتل نو د تقوى او ورغ اثار به پكې ځليدل.

(۱۹) شهادة الامام حفص بن عبد الرحمن البلخي المتوفى ۵۱۹هـ :

دده تعريف تقريبن داسې بيان كړى دى صدوق، عابد، او دنسائى او ابو داود په اعلى شيوخ كې داخل دى دده شهادت د امام اعظم رحمه الله باره كې په كتاب امام موفق ج ۱ ص ۲۰۰ داسې نقل دى : قال حفص بن عبد الرحمن جالست انواع الناس من العلماء والفقهاء والزهاد واهل الورع منهم فلم ارا احدا فيهم اجمع لهذه الخصال من ابي حنيفة. يعني حفص بلخي فرمايې چې د هر قسم علما و فقها و زهاد او د تقوى خاوندان سره مې صحبت وكړ، خو دا مجموعه تمام صفات مې بغير د امام ابو حنيفه رح نه په بل هيچا كې ونه ليدل.

(۲۰) شهادة الامام الحسن بن صالح الكوفى رح المتوفى ۵۱۶هـ :

كوم چې د تقريبن په قول باندې ثقة، فقيه، عابد، دى او د صحاح سته و و په اعلى رواتو كې شامل دى دده شهادت د امام اعظم رحمه الله په باره كې په كتاب امام موفق ج ۱ ص ۸۹ داسې رانقل شوى دى : (عن احمد بن

عبد الله قال الحسن بن صالح كان ابو حنيفة شديداً لفحص عن الناسخ من الحديث والمنسوخ فيعمل بالحديث اذا ثبت عنده عن النبي ﷺ وعن اصحابه وكان عارفاً بحديث اهل الكوفة وفاقه اهل الكوفة شديداً لاتباع ما كان عليه الناس ببلده وقال كان يقول ان لكتاب الله ناسخاً ومنسوخاً وان للحديث ناسخاً ومنسوخه وكان حافظاً للفعل رسول الله ﷺ الاخير الذي قبض عليه مما وصل الى اهل بلده).

يعني حسن بن صالح فرمائي چي امام ابو حنيفة رحمه الله دناسخ او منسوخ حديث باره كي زبردست تفتيش كوونكي او متشدد وواو چي دنبي كريم صلى الله عليه وسلم او ياد صحابه كرام نه به ورسره يو حديث بنه ثابت شونويابه شي ورباندي عمل كولوا و امام ابو حنيفة رحمه الله يواخي داهل كوفي په احاديث او فقه باندي يونه عالم او عارف نه بلكي په توله كوفه كي يوزبردست اتباع كوونكي هم وه او ويل به شي چي كتاب الله هم ناسخ او منسوخ لري او احاديث هم ناسخ او منسوخ لري خوا امام صاحب دنبي كريم دهغه افعالو حافظ او عامل وو چي دپيغمبر ﷺ اخيري افعال وو او هغه پري وفات شوي وو.

(۲۱) شهادة الامام جريون عبد الحميد الكوفي المتوفى ۵۱۸۸:

كوم چي په قول دتقريب باندي قاضي الكوفة ثقة، صحيح الكتاب، دي او دائمه صحاح سته په اعلى روايت كي دي دده شهادت او توثيق د امام اعظم رحمه الله باره كي په كتاب امام موفق ج ۲ ص ۳۵ كي داسي عبارت باندي رانقل شوي دي: عن موسى بن نصر سمعت جريراً يقول كان المغيرة يلومني اذ اُلِّم احضراً الى مجلس ابي حنيفة ويقول لي الزمه ولا تنعب عن مجلسه فانا كنا نجتمع عند حماد فلم يكن يفتح لنا من العلم ما كان يفتح له).

يعني جرير فرمايي چي په كومه ورځ باندي به زه د امام ابو حنيفة مجلس ته حاضر نه شوم نو حضرت مغيرة به سخت ملامت كولم او راته ويل به يي چي دده مجلس سره لازم شه هيڅ وخت ترينه مه غائب كيږه ځكه مونږ به چي كله د حضرت حماد په خدمت كي حاضر شوه نو كوم اسرار د علم به چي حضرت امام ابو حنيفة ته معلوميدل هغه به حضرت حماد ته هم نه ملا ويدل.

(۲۲) شهادة الامام ياسين بن معاذ الزيات:

علامة ذهبی په خپل ميزان كي دده په حقله ليكلي چي داد كوفي په لوي كبار محدثينو او فقيهانو كي شمار شوي دي. دده شهادت او بيان د امام اعظم رحمه الله به باره كي داسي رانقل شوي دي: عن وزير بن عبد

الله قال سمعت ياسين الزيات بمكة وعنده عظيمة وهو يصح باعلى صوته ويقول يا ايها الناس اختلفوا الى ابي حنيفة واغتنموا مجالسته وخذوا من علمه فانكم لم تجالسوا مثله ولن تجدوا اعلم بالحلل والحرام واكرم منه فانكم ان فقدتموه فقدتم علما كثيرا. (كتاب موفق ج ۲ ص ۳۵)

يعني وزير بن عبد الله فرمايې چې مادياسين الزيات نه چې په لوی جماعت کې وه واوریدل په لور او از سره يې غږ کولو او فرمايل يې چې اې خلکو د امام ابو حنيفه خدمت کې حاضرې کوی او دده سره مجلس اواناسته پاسته يو غنيمت وگڼی او دده نه علم حاصل کړی ځکه چې هيڅکله به تاسو دده غوندې شخص سره مجلس نه وي کړی او نه به هيڅکله په حلال او حرام باندې لوی عالم دده نه بل څوک پيدا کړی او نه بل داسې د عزت خاوند که اوس وقت کې د تاسو څخه دا ورک شونه پوه شې چې تاسو د يزيات علم ورکړو.

(۲۳) شهادة الامام حفص بن غياث القاضي الكوفي المتوفى ۱۹۴هـ:

دائفة وفقه عالم دی او د امام احمد او اسحاق بن راهويه او ابن المديني او د يحيى بن معين استاذ دی او د صحاح په اعلى راويانو کې دی. دده شهادت او بيان د امام ابو حنيفه رحمه الله باره کې: عن موسى بن سليمان الجوزجاني سمعت حفص بن غياث يقول سمعت ابي حنيفة كتبه واثاره فماريت اذ كى قلبانه ولا اعلم بما يفسد ويصح في باب الاحكام منه وفي رواية محمد بن سماعه عن حفص يقول ابو حنيفة نادرن الرجال لم اسمع بمثله قط في فهمه ونظره. (كتاب امام موفق ج ۲ ص ۴۰)

يعني موسى بن سليمان فرمايې چې ما د حفص بن غياث نه واوریدلي دي هغه به فرمايل چې ما د امام ابو حنيفه رحمه الله نه دهغه کتابونه او اثار واوریدلي دي مادده نه د زيات صفا وځکی زړه خاوند نه دی ليدلی او نه دده نه بل لوی عالم په حلال او حرام باندې شته او د محمد بن سماعه په روايت کې دی چې حفص فرمايلی دي چې امام ابو حنيفه رحمه الله يکتا دی په سرو کې مادده د نظر او د فهم نظير او مثال هيچيرې نه واوریدلی او نه مې ليدلی دی.

(۲۴) شهادة الامام وكيع بن الجراح المتوفى ۱۹۷هـ :

د امام شافعي رحمه الله او امام احمد رحمه الله استاذ دی دده تعريف تقريب داسې کړی ثقة، حافظ، عابد، او د صحاح سته وويه اعلى روات کې دی دده شهادت د امام ابو حنيفه رحمه الله باره کې داسې راغلي شوي دي.

عن علی بن حکیم سمعت وکیعاً یقول یاقوم تطلبون الحديث ولا تطلبون تاویلہ ومعناه وفي ذالک یضیع عمرکم ودينکم وددت ان یجتمع لی عشر فقه ابی حنیفة. (کتاب الامام کردری ج ۱ ص ۹۷)

یعنی دعلی بن حکیم نه روایت دی چې مادامام وکیع رحمه الله نه اوریدلي هغه به ویل چې ای قومه تاسو حدیث په تلاش کې مصروف یې اود حدیث د معنی اوتاویل تلاش او طلب نه کوی او په دې کې تاسو خپل عمر او دین ضائع کوی اوزمازړه غواړي چې زما سره دامام ابو حنیفة د فقه که زیاته نوی نولسمه حصه خو حاصله شي.

عن محمد بن طریف قال کنا عند وکیع فقال یا ایها الناس لا ینفعکم سماع الحديث بلا فقه ولا تفقهون حتی تجالسوا اصحاب ابی حنیفة فیفسروا لکم اقاویلہ) یعنی محدث محمد بن طریف چې دامام مسلم په اعلی رواتو کې دی، فرمایې چې مونږه امام وکیع رحمه الله سره ناست ووهغه وفرمایل چې ای خلکو تاسو ته د حدیث اوریدل بغیر د فقه نه هیڅ ګټه نه رسوي اوتاسو فقاهت نشې حاصلوی ترڅو چې دامام ابو حنیفة رحمه الله د اصحاب مجلس ته حاضر نشې چې هغوی درته دخپل امام اقوال تشریح اوتفسیر کړي.

اوپه الخیرات الحسان ص ۳۱ کې لیکلې شوی دی: وقال رجل عند وکیع اخطأ ابو حنیفة فزجره وکیع وقال من یقول هذا کالانعام بل هم اضل یخطئ وعنده ائمة الفقه کابی یوسف ومحمد وایمت الحديث وعددهم وایمة اللغة والعریبة وعددهم وایمة الزهد والورع کالفضیل وداود الطائی ومن کان اصحابه هؤلاء لم یکن لیخطئ لانه ان اخطأ ردوه للحق.

یعنی یوشخص د حضرت وکیع په مخ کې وویل چې امام ابو حنیفة رحمه الله خطا شوی دی نو حضرت وکیع دغه شخص سخت تهدید کړ او اوزجر یې ورته ورکړه او بیایې ویل چې داسې ویناوي هر څوک کوي دا ځناوردی بلکې ددوی نه هم بد تر دي.

امام صاحب څنگه خطا شوی چې په فقه کې ورسره امامان د فقه لکه امام ابو یوسف او امام محمد رحمه الله ورسره دي اودارنگه ورسره د حدیث امامان دي اود هغوی تعداد یې بیان کړو اود لغتو امامان ورسره دي اود هغوی تعداد یې هم بیان کړو او په زهد او ورع کې د فضیل بن عیاض اود اود الطایي غوندې اشخاص ورسره دي نو د چاسره چې داسې ملگری وي نو هغه څنگه خطا کېږي که چرته خطا شوی وي نو دغه ملګرو به بیرته حق ته متوجه کړی وائی.

بس غیر مقلدین دی ددغه امام وکیع بن الجراح ریس المحدثین دفعل نه عبرت حاصل کړي چې خوک د امام صاحب گستاخی اوبی ادبی کوي هغوی سره مناسب ده چې ورته خناور وویلي شي او ورته شي او دمجالسونه وشرلی شي او ورسره مجلس خوراک شکاک ونه کړای شي او ورسره تګ راتګ بند کړی شي.

(۲۵) شهادة الامام ابن ابی لیلی:

یعنی محمد بن عبدالرحمن المتوفی ۱۴۸ هـ کوم چې د سنن اربعه ووپه اعلی رواتوکې شامل دي اوسره له دې چې د امام صاحب هم عصره دی او ورسره یې ډیرې علمي مناقشې کړي اوباباوجود د دې دهغه شهادت اویان په باره د امام صاحب کې داسې رانقل شوی دی.

عن علی بن الجعد قال سمعت ابا یوسف یقول کنا مختلف اولاً الی ابن ابی لیلی فوقعت الی منه جفوة فترکت الاختلاف الیه وجعلت الاختلاف الی ابی حنیفة فلقیني ابن ابی لیلی فقال یا یعقوب کیف صاحبک فقلت صالح فقال لی الزمه فانک لم ترمثله فقهاً وعلماً (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۳۵)

یعنی علی بن جعد فرمایې چې د امام ابویوسف رحمه الله نه مې اړویدلي دي هغه به ویل چې مونږ به اول کې ابن ابی لیلی ته راتلود حدیث زده کړی لپاره ییایې راته څه نوعه سختی معلومه شوه او پرې مې ښود او امام ابوحنیفة ته راتلم لک څه وخت بعد را سره د ابن ابی لیلی ملاقات وشو او راته یې وویل چې یعقوب ستا صاحب او ملگری څرنگه دي ما ورته وویل چې صالح او خیر خوا ده دی، نوراته یې وویل چې دهغه سره صحبت او ملگری تیا لازم کړه ځکه چې وبه نه وینی ته دده مثل په فقه او نه په علم کې.

(۲۶) شهادة الامام عبدالرحمن بن مهدی المتوفی ۱۹۸ هـ :

تقریب دده تعریف په داسې الفاظو سره بیان کړی دی (ثقه، ثبت، حافظ، عارف بالرجال) او په تذهیب کې ورته ابن المديني اعلم الناس بالحديث ویلی دي او هم یې دده د حافظي څخه شل زره احادیث لیکلي دي دده شهادت اویان د امام اعظم رحمه الله باره کې په لاندې عبارت کې داسې رانقل شوی دي.

عن صدقة سمعت عبدالرحمن بن مهدی قال كنت نقلاً للحديث فرأيت سفيان الثوري أمير المؤمنين في العلماء وسفيان بن عيينه أمير العلماء وشعبة عيار الحديث وعبد الله بن المبارك صراف الحديث وبني بن سعيد قاضي العلماء و ابا حنيفة قاضي قضاة العلماء. (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۴۵).

يعني صدقة قرامتي چي د عبد الرحمن بن مهدي نه اوريدلي دي ويل به ئي چي زه صرف ناقل الحديث يم اوسفيان ثوري مي امير المؤمنين في العلماء وپيژندلو اوسفيان بن عيينه مي امير العلماء وپيژندلو او عبد الله ابن مبارك مي هراف الحديث وپيژندلو اويحي بن سعيد القطان مي قاضي العلماء وپيژندلو او شعبة مي په عيار الحديث وپيژندلو او امام ابو حنيفة رحمه الله مي په قاضي قضاة العلماء يعني د علماء او د قاضيانو قاضي) په لقب کي وپيژندلو نو لگ فکر کولو نه بعد د انسان عقل پدې فيصله کوي چي ددي څخه خو نور فوق بل توثيق او شهادت نشته کوم چي عبد الرحمن بن مهدي دامام اعظم ابو حنيفة رحمه الله کړي دي.

(۲۷) شهادة الامام عفان بن سيار القاضى المتوفى ۱۸۱هـ:

دادلوی محدثینو نه دی اود نسایي په اوچتو وراتوکي شامل دی دده شهادت اویان دامام ابو حنيفة رحمه الله باره کي: عن اسحاق بن ابراهيم قال سمعت عفان بن سيار يقول مثل ابی حنيفة مثل الطيب الحاذق يعرف دواء كل داء. (كتاب الامام موفق ج ۲ ص ۱۹) يعني اسحاق بن ابراهيم فرمايي چي د عفان بن سيار مي اوريدلي دي هغه به ويل چي دامام ابو حنيفة رحمه الله مثال د يو حاذق او ماهر طبيب دی چي دهر مرض دوا واولاج پيژني.

(۲۸) شهادة الامام فضل بن موسى السيناني المتوفى ۱۹۲هـ:

ثقة اوثبت اود اسحاق بن راهويه په اساتذه وکي اود صحاح په اعلى شيوخ کي شامل دی دده بيان او کواهي دامام ابو حنيفة رحمه الله په باره کي: عن احمد بن يحيى الباهلي سمعت الفضل بن موسى السيناني يقول كنا نختلف الى المشائخ بالحجاز والعراق فلم يكن مجلس اعظم بركة ولا اكثر نفعا من مجلس ابی حنيفة. (كتاب الامام موفق ج ۲ ص ۵۰). يعني احمد بن يحيى نه روايت دی چي وايي ما د فضل بن موسى نه اوريدلي چي هغه به ويل چي مونږ د حجاز او د عراق مختلفو مشائخ و و مجلسونه حاضر يدلو ليکن هيڅ يو مجلس دلوی برکت خاوند او دزياتي فائدي واله د حضرت امام ابو حنيفة رحمه الله د مجلس نه بل نه وه.

(۲۹) شهادة الامام زهير بن معاوية الكوفي المتوفى ۱۷۳هـ:

دائقة اوثبت اودائمة صحاح په اعلى شيوخ کي شامل دی او په تذهيب کي دشعيب بن حرب په قول باندې دادشلولوی کبار علماء الحديث جماعت کي زيات احفظ وه.

دده بیان اوشهادت دامام اعظم رحمه الله باره کي په لاندې ډول دی: عن خلاد الکوفي قال جئت يومئذ الى زهير بن معاوية فقال لي من اين جئت قلت من عند ابي حنيفة فقال والله لمجالستك اياه يومئذ انفع لك من مجالسي شهرا. (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۴۵)

يعني خلاد کوفي چې دترمذی په راويانو کي دی فرمايلي چې زه يوه ورځ دزهير بن معاوية مجلس ته حاضر شوم او هغوی راته وويل دکومه ځای راغلی ما ورته وويل چې دامام ابو حنيفة رحمه الله د مجلس نه بيا هغه وويل چې په الله قسم چې دهغه سره ستا يو ورځ مجلس اوناسته زموږ ډيو مياشتي مجلس اوناستی نه درته ډيره فائده ده.

(۳۰) شهادة الامام ابن السماک رحمه الله:

يعني محمد بن صبيح الکوفي المتوفى ۱۸۳ هـ کوم چې دکوفي په لویو محدثينو کي دی اود هشام بن عروة په تمامو شاگردانو کي يوبه ترين مؤثرو اعظوه په الميزان کي دامام ذهبي رحمه الله په قول باندې دايان دی چې يو ورځ دهارون الرشيد په مجلس کي يې وعظ شروع کړو تردې چې ده باندې دبی هوشي حالت عارض او طاری شوه دده کواهي اويان دامام ابو حنيفة رح په باره په لاندې ډول سره ده: عن يحيى بن ايوب العابد سمعت ابن السماک يقول اوتاد الكوفة اربعة سفیان الثوري ومالك بن المغول وداود الطائي صاحب ابي حنيفة وابوبكر النهشلي وكلهم جالس ابا حنيفة وحدث عنه (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۳۹)

يعني يحيى بن ايوب عابد چې دادمسلم او ابي داود په اعلى روات کي دی ده فرمايلي دي چې دابن السماک نه می اوریدلي چې دکوفي ستنی څلور دي سفیان ثوري او مالک بن مغول اود داود الطائي اوابوبکر نهشلي داخلوړواړه دامام ابو حنيفة د مجلس نه مستفيد او فائده اخستونکي دي اودهغه نه يې احاديث اوریدلي دي

۳۵-۳۴-۳۳-۳۲-۳۱: مجموعه وشهادت دلاندې پنځو لوی لوی محدثينو کوم چې ده صحاح سته وؤ په اعلى رواتو کي دی ددوی بيان اوشهادت دامام اعظم ابو حنيفة رحمه الله باره په لاندې عبارت کي داسي رانقل شوي دي.

ذكر السمعاني عن شداد بن حكيم عن زفر قال كبراء المحدثين مثل ذكر يابن ابى زائدة وعبد الملك بن سليمان والليث بن ابى سليم ومطرف بن ظريف وحسين بن عبد الرحمن وغيرهم يختلفون اليه ويسالونه عما نابهم من المسائل وما اشبهه عليهم من الحديث (كتاب الامام كردرى ج ۲ ص ۱۱۰)

يعني حافظ عبد الكريم السمعاني المتوفى ۵۶۲ هـ كوم چي لوى لوى محدث او مؤرخ دى دحكيم بن شدادنه يې روايت كړى چي زفر فرمايلي دي چي لوى لوى محدثين مثلاً ذكر يابن ابى زائدة المتوفى ۱۴۷ هـ او عبد الملك بن سليمان المتوفى ۱۴۷ هـ وليث بن ابى سليم ۱۴۹ هـ المتوفى ۱۴۸ هـ او مطرف بن ظريف المتوفى ۱۴۳ هـ او حسين بن عبد الرحمن المتوفى ۱۳۶ هـ وغيرهم دا ټول په مختلف وختونو كې امام ابو حنيفه ته تلل راتلل او د هغه مشكلو مسائلو چي دوى ته به راپېښى شوى دي دهغوى دحل پوښتنې به يې ترينه كولى او كوم احاديث چي به په دوى مشتبه شوى وه دهغوى معلومات به يې دامام صاحب نه كولو.

(۳۶) شهادت الامام ابوسفیان سعيد بن يحيى الحميرى المتوفى ۲۰۲ هـ:

دادلوى پېرى محدث اسحاق بن راهويه استاذ او دامام بخارى او ترمذى په اعلى روات كې دي ددې بيان او كواهي دامام اعظم ابو حنيفه رحمه الله باره داسې ده:

عن ابن ابى شيخ سمعت اباسفيان بن يحيى الحميرى الواسطى يقول انه خير الامة تهياله مالم يتهميا لاحد من كشف المسائل الفقهية وتفسير الاحاديث المبهمه) (كتاب الامام كردرى ج ۱ ص ۱۰۰)

يعني ابوسفیان فرمايې چي امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله ددې امت لوى امام او د فقهى مسائل په حل او كشف او وضاحت او د مبهمو احاديث په تفسير كې چي دته الله تعالى كومه درجه وركړې وه هغه هيچاته نه وه حاصله.

(۳۷) دنضر بن شميل النحوى المتوفى ۲۰۳ هـ :

داهم ثقة او ثبت او د صحاح سته په اعلى شيوخ كې شامل دى دده شهادت او كواهي او بيان دامام ابو حنيفه په باره كې داسې دى : روى الخطيب عن الحسن بن الحارث قال سمعت نضر بن شميل يقول كان الناس ينتمون في الفقه حتى ايقظهم ابو حنيفه بما فتقته وبينه ولخصه. (تبليص الصحيفة ص ۲۰).

يعني حسن بن حارث فرمايې چي ما دنضر بن شميل نه اوريدلي دي ويل به يې چي ټول خلك د فقه باره كې او دده تر دې پورې چي امام ابو حنيفه رايدار كړل او تمام اموريې ورته واضح او بيان او خلاصه كړه.

(۳۸) شهادة الامام يحيى بن ادم المتوفى ۵۲۰ هـ

دده تعريف تقريب داسې کړي ثقه، حافظ، فاضل، اودا د ائمه صحاح په روايت کې هم شامل دی دده بيان د حضرت امام ابو حنيفه رحمه الله باره داسې دی: عن محمد بن المهاجر سمعت يحيى بن ادم يقول اجتهد في الفقه اجتهاداً لم يسبق اليه احد فهدى الله سبيله وطريقه وانتفع الخاص والعام بعلمه. (کتاب الامام کردري ج ۱ ص ۹۸).

يعني محمد بن مهاجر وايي د يحيى بن ادم نه مي واوريدل هغه ويل چې امام ابو حنيفه رحمه الله په فقه کې داسې اجتهاد وکړو چې د دغه پخوا هيچانه و وکړي او الله تعالی ورته د اجتهاد لاري داسې کلاو کړي وي چې هر خاص او عام ترينه مستفيد شو.

عن يحيى بن ادم قال كان جرير بن معاوية من كبراء الكوفة في الحديث والفقه اذا ذكره عظمه ومدحه فقلت له مالك اذا ذكرت غيره لم تمدحه مثل هذا قال لان منزلة ليست بمنزلته فيما انتفع به الناس فاخصه عنده ذكره ليرغب الناس في الدعالة. (مناقب کردري ج ۲ ص ۱۰۳)

يعني يحيى بن ادم وايي چې جرير بن معاوية چې د کوفې په اکابر محدثينو او فقهاوو کې دي دده په حضور کې به چې کله د امام ابو حنيفه رحمه الله تذکره او يادو شونو دده به د هغه زيات تعظيم او مدح او صفت بيانولو ما ورته وويل چې څه باعث دی چې ستا په حضور کې د امام ابو حنيفه نه بغير بل څوک ذکر او ياد شي ته يې مدحه او صفت نه کوي هغه وويل ځکه چې هيڅ يو تبه دده در تبه په شان نه ده ځکه دده د کتابواو د علم نه الله پاک ډيره زياته نفعه او فائده خلکو ته رسولي ده نو د دې وجې نه چې دده يادو شي نوره شي خاص مدح او صفات ذکر کوو چې دخلکو او مينه پيداشي ده سره او دعاوي ورته وکړي رغبت وکړي.

عن اسحاق بن ابي اسرائيل سمعت يحيى بن ادم قال اتفق اهل الفقه والبصرانه لم يكن احداً فقه من ابي حنيفة (کتاب موفق ج ۲ ص ۴۱)

يعني اسحاق بن ابي اسرائيل وايي چې ما د يحيى بن ادم خبره واوريدلې ده چې د ټولو اهل فقه او اهل بصيرت په دې اجماع ده چې د امام ابو حنيفه رحمه الله نه بل هيڅوک لوی فقيه نشته.

(عن يحيى بن اكنم سمعت يحيى بن ادم يقول كان كلام ابي حنيفة في الفقه لله ولو كان يشوبه شيء من امر الدنيا لم ينفذ كلامه في الافاق كل هذا النفاذ مع كثرة حساده ومتنقصيه)

يعني يحيى بن اكرم چې دترمذی په روات کې دی روایت کړی دیعی بن ادم نه چې هغه به فرماییل چې په فقه کې دامام ابوحنیفه کلام محض دخدای درضالپاره وه او که چیرته یوزره معمولی شائبه ددنیاوې امریکې وې نو بیا دده کلام سره ددې نه چې دده حاسدان او نقص بیان وونکې زیات دی اطرافو او اکنافو دعالم اودنیاته به نه رسیدلو.

(۳۹) شهادة الامام يزيد بن هارون المتوفى ۵۲۰ هـ :

دده تعریف تقریب په ثقة، متقن، عابد، الفاظو سره لیکلي دي او تذہیب کې په احد الاعلام الحفاظ المشاہیر سره لیکلي دي او دصاح سته په اعلی رواتو کې دي دده بیان په باره دامام ابوحنیفه رحمه الله کې داسی رانقل شوی دی.

عن احمد بن اسماعيل البغدادي سمعت يزيد بن هارون سئل متى يحل للرجل ان يفتي فقال اذا كان مثل ابى حنيفة قال فقل له يا ابا خالد تقول مثل هذا فقال نعم ولا اكثر من احدا فقه منه ولا اوسع منه. (كتاب موفق ج ۱ ص ۹۱)

يعني احمد بغدادی وايي چې ديزيد بن هارون نه چا پوښتنه وکړه چې دفتوی ورکولو جواز کوم شخص جائز دی هغه وويل هر څوک چې دامام ابوحنيفه غوندې شي بل وخت ورته چا وويل چې ای ابو خالد تاداسې خبره کړې هغه ورته وويل هو - بلکه دده نه بل هيڅوک زیات فقیه او تقوا داره نشته.

عن عبد الله بن ابی لبيد قال كنا عند يزيد بن هارون فقال المغيرة عن ابراهيم فقال رجل حدثنا عنه عليه السلام فقال يزيد يا احمق هذا تفسير قوله الطَّيِّبُ وماتصنع بالحديث اذالم تفهم معناه ولكن همتكم للسمع ولو كانت همتكم للعلم لنظرتم في كتب الامام واقارب له فزجر الرجل واخرجه من مجلسه (مناقب کردری ج ۱ ص ۱۰۱).

يعني عبد الله بن ابی لبيد وايي چې مونږه ديزيد بن هارون سره مجلس کې وو چې حضرت مغیره دابراهيم النخعی نه یو قول رانقل کړیو کس ورته وويل چې مونږ ته دپيغمبر ﷺ حديث بيان کړه پدې وخت کې دغه کس ته ديزيد بن هارون وويل ای احمق دامغیره چې بيان کړو دا حديث الرسول ﷺ تفسير او تشریح وه ته چې حديث پرمعنی او مفهوم باندې پوه نشې نو په الفاظ الحديث باندې څه کوی ستاسو کوشش او محنت او همت ټول فقط

داوریدودی که چرتہ ستاسو همت او کوشش د علم لپاره وی نوتاسوبه دامام اعظم ابو حنیفہ رحمہ اللہ په کتابونو او اقوالوکې نظر کړی وی ییانی دغه شخص ورتلو او تهدید نهې کړ او دخپل مجلس نه نهې وشړلو.

(۴۰) شهادة الامام امام الجرح والتعديل يحيى بن معين رحمه الله المتوفى ۵۲۱هـ:

داد محدثینولوی پیشواو اعلی مقتدای دده تعریف تقریب داسې کړی ثقه، حافظ، مشهور، دده شهادت او کواهی دامام اعظم رحمہ اللہ په باره کې داسې ده: قال الامام الحافظ الناقد يحيى بن معين الفقهاء اربعة ابو حنیفہ وسفيان ومالك والاوزاعي القراءة عندی قراءة حمزة والفقه فقه ابی حنیفہ علی هذا ادرکت الناس. (الخيرات الحسان ص ۳۴)

یعنې امام المحدثین یحیی بن معین فرمایې چې فقهاء مخلور دي ابو حنیفہ سفيان امام مالک او اوزاعي رحمہ اللہ او ییایې وویل چې زما په نیز قراة معتبره د حضرت قاری حمزة اوفقه د حضرت امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ ده او په همدې باندې مي ټول خلک موندلی دي چې پدې قراة اوفقه باندې عمل کوي نولک فکر کول مناسب دی چې امام یحی بن معین په اندازه او طریقه باندې امام صاحب ته په نور و فقهاء ترجیح ورکړه ده.

(۴۱) شهادة الامام علي بن عاصم المتوفى ۵۲۱هـ:

داد امام احمد او علی بن المدینی استاذ او دابوداود او ترمذی او ابن ماجه په اعلی روایت کې دی اود تذہیب په قول دده درس مجلس په کې به دیرش زرو شخصه زیات طالبان حاضر وه دده کواهی او توثیق دامام ابو حنیفہ باره کې داسې دی: عن ابی العباس سمعت علی بن عاصم يقول لو وزن علم ابی حنیفہ اهل زمانه لرجح علم ابی حنیفہ. (کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۴۷)

یعنې علی بن عاصم فرمایې که چرتہ دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ د زمانې د ټولو خلکو علم دده د علم سره موازنه کړای شي نو دامام ابو حنیفہ رحمہ اللہ علم به پرې غالب شي.

(عن محمد بن المهاجر سمعت علی بن عاصم يقول اقاويل ابی حنیفہ تفسر العلم فمن لم ينظر في اقاريله احل بجهله الحرام وحرم الحلال وضل الطريق).

یعنې محمد بن مهاجر فرمایې چې دعلی بن عاصم خبره مي اوریدلي چې ویل به یې چې دامام ابو حنیفہ رح اقرار د علم لپاره تفسیر او وضاحت دی کوم شخص چې د مسائلو حل دده د اقوالو په رڼاکې ونه کړي نو دیر حرام به حلال کړی دجهل په وجه او حلال به حرام کړي او د اسلام سیده لاره به ترینه ورک شي.

نوامام المحدثین یوہ قاطعہ فیصلہ وکړه چې دیرځله دعدم فقاہت په صورت کې اودعدم علم په فقه دامام اعظم ابوحنیفہ باندې به یو شخص حلالوته دحرامواو حراموته دحلالو فتوی ورکوي اوځان به صراحۃً دضلواواضلو مصداق جوړوي.

(۴۲) شهادة الامام ابو عاصم النبیل المتوفى ۲۱۴هـ:

دده تعریف تقریب داسې کړی ثقة، ثبت، اودصاحح سته په اعلی روات کې شامل دی دده بیان اوکواهي دامام ابوحنیفه په حقله داسې رانقل شوی ده.

عن بشر بن محي قيل لابي عاصم النبيل ابوحنيفة افقه ام سفيان قال هوو الله افقه من ابن جريج مارات عيني رجلاً مثله اشد اقتداراً على الفقه (كتاب کردی ج ۱ ص ۱۱۶)

يعني بشر بن يحيى وايي چې دابو عاصم نبيل نه چاپوېستنه وکړه چې فقاہت دامام ابوحنيفه زيات وه اوکه دسفيان ثوري هغه ورته وويل په الله قسم چې امام ابوحنيفه دا بن جريج نه هم زيات افقه وه (داد مکي مکرمي يوقيه او مجتهد وه) اوزماسترگو تراوسه پورې داسې شخص نه دی ليدلی چې دهغه قدرت په فقاہت باندې زيات وي. دامام ابوحنيفه رحمه الله د فقاہت نه.

(۴۳) شهادة الامام عبدالعزيز بن ابو رواد المتوفى ۱۵۹هـ:

دبخاری اودسنن اربعه په اعلی شیوخ، اساتذه ووکې دی دده تقریب کې داسې تعریف بیان شوی دی صدوق عابد، دده شهادت اوکواهي اوتوثیق دامام صاحب په حق کې: وقال الحافظ عبدالعزيز بن ابي رواد من احب اباحنيفة فهو سني ومن ابغضه فهو مبتدع وفي رواية بيننا وبين الناس ابوحنيفة فمن احبه وتولاه علمنا انه من اهل السنة ومن ابغضه علمنا انه من اهل البدعة. (الخيرات الحسان ص ۳۵)

يعني عبدالعزيز بن ابي رواد فرمايي چې څوک دامام ابوحنيفه سره مينه لري هغه سني دی اوڅوک چې ورسره بعض او حسد لري هغه بدعتی دی اوپه يوروايت کې داسې دی چې زموږ اودخلکو ترمنځ فرق امام ابوحنيفه رحمه الله دی څوک چې ورسره مينه اودوستی لري نوزموږ په علم کې هغه اهل السنة دی اوچې څوک ورسره بعض ساتي زموږ په علم کې هغه اهل البدعه دی.

قال ابراهيم بن معاوية الضرير من تمام السنة حب ابي حنيفة وقال كان يصف العدل ويقول به وبين للناس سبيل العلم ووضح لهم مشكلاته.

يعني دابراهيم بن معاوية قول دي چي داهل السنة والجماعت كمال امام ابو حنيفة سره مينه دهغه به
دعدل بيان كولو او دعدل نه ډكي فتوى به يې وركولي او خلكو ته يې د علم لاري پرانستې وي او دهغوى تمام
مشكلات يې ورته اسانه كړې وه.

(۴۴) شهادة الامام عبدالله بن داود الخريبي المتوفى ۲۱۳هـ:

ثقة، عابد، او د امام بخاري او د سنن اربعة ووپه روايت كې دي دده شهادت او توثيق د امام اعظم ابو حنيفة
باره كې په لاندې ډول دي: روى الخطيب عن محمد بن سعد الكاتب قال سمعت عبد الله بن داود الخريبي
يقول يجب على اهل الاسلام ان يدعوا الله لابي حنيفة في صلاتهم قال وذكر حفظ عليهم السنن والفقه.
(تبييض الصحيفة ص ۱۴).

يعني محمد بن سعد چې د مسلم او سنن اربعة وود شيوخ څخه دي فرمايلي دي چې ما د عبدالله بن
داود الخريبي څخه اوريدلي چې هغه به ويل چې په ټولو مسلمانانو باندې فرض ده چې په خپلو مونځونو كې
امام ابو حنيفة ته دعاوي وكړي ورپسې دا خبره هم ياده كړه چې هغه ټولو اهل سلام لپاره پوره احاديث او فقه
محفوظ كړي.

او په الخيرات الحسان ص ۳۶ كې داسې وينا را نقل شوي ده چې (وقيل لبعض الائمة مالك تخص اباحنيفة
عند ذكره بمدح دون غيره قال لان منزلته ليست كمنزلة غيره فيما انتفع الناس بعلمه فاخصه عند ذكره
ليرغب الناس بالدعاء له)

يعني بعض امامانو به چې د امام ابو حنيفة تعريف او مدح كولو نو ورته به وويل شو چې ته ولي دده مدحه
كوي او دنورو امامانو نه كوى هغه به ورته وويل چې دده رتبه دنورو په شان نه ده ځكه چې دده د علم څخه
خلكو ډيرى لوى فائدي اخيستي دي اوزه خاص دده مدحه او يادونه ددي لپاره كوم چې دخلكور غبت او مينه
پيداشي په دُعاء كولو كې دده لپاره.

(۴۵) شهادة الامام مكي بن ابراهيم المتوفى ۲۱۵هـ :

چې ثقة، ثبت، او د صحاح سته ووپه اعلى روات كې دي دده شهادت او بيان د امام ابو حنيفة باره كې به
لاندې شكل دي:

روی الخطیب عن اسماعیل بن محمد الفارسی قال سمعت مکی بن ابراهیم ذکر اباحنیفة فقال کان اعلم اهل زمانه (تبیض الصحیفة ۱۴) یعنی اسماعیل الفارسی فرمایہ چہ دمکی بن ابراهیم نہ می اوریدل کله یی چہ دامام ابو حنیفہ تذکرہ او یاد ونہ کولہ چہ امام ابو حنیفہ پہ خپل وخت کہ دتعام اهل زمانہ نہ لوی عالم وہ) او پہ کتاب موفق ج اص ۲۰۳ کہ داسی بیان رانقل شوی دی: ہومکی بن ابراهیم البلخی امام بلخ دخل الکوفہ سنہ ۱۶۰ھ ولزم اباحنیفہ وسمع منه الحدیث والفقه واکثر عنه الروایۃ وکان یحب اباحنیفہ حباً شدیداً).

یعنی دامکی بن ابراهیم بلخی چہ دبلخ امام وہ دا پہ کال ۱۴۰ھ کہ کوفی تہ داخل شو او دامام ابو حنیفہ صحبت او ملکر تیاسی اختیار کرہ او دھغہ نہ یی حدیث اوفقہ او ریدلہ اوزیات حدیث یی ترینہ روات کر ی اوددہ دھغہ سرہ دیرہ زیات درزہ دکومہ محبت او مینہ وہ پہ کمالات امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ ۴۳۱ کہ دبشر بن اسماعیل بیان دی بشر بن اسماعیل دزمانہ چہ یوخل مونرہ دمکی بن ابراهیم مجلس کہ ناست وومکی بن ابراهیم ووفرمائیل چہ حدثنابو حنیفہ یعنی امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ راتہ حدیث بیان کر ی نویوکس دغہ مجلس کہ وویل چہ حدثناعن ابن جریج ولا حدثناعن ابی حنیفہ یعنی مونرہ تہ دابن جریج پہ حوالہ حدیث بیان کرہ نہ دابو حنیفہ رحمہ اللہ پہ حوالہ - جواب کہ مکی بن ابراهیم وویل چہ (انا لانحدث السفهاء)

یعنی مونرہ احمقو او بی وقوفو خلکو تہ حدیث نہ بیانہ وویسامکی بن ابراهیم ترھغہ وختہ پور ی حدیث ییانول بند کرل چہ ترخودغہ بی وقوف سری مجلس کہ ووچہ کله ووتلو بیانی شروع وکرہ اووی فرمایل (حدثنا ابو حنیفہ ومرتفیه). اوس ہم ددی بی وقوفہ واحق اولاد شتہ چہ یوہ برخہ نہ غیر مقلدین دی.

(۴۶) شهادة الامام خلف بن ايوب العامري المتوفى ۲۱۵ھ :

دامحدث اوفقیہ اوہم دامام ترمذی پہ دوات کہ شامل دی ددہ بیان او گواہی دامام ابو حنیفہ پہ بارہ کہ پہ لاندی عبارت کہ داسی بیان شوی دہ: عن وهب بن ابراهيم القاضي قال خلف بن ايوب الكوفي كنت اختلف الى مجالس العلماء فربها سمعت شيئا لا اعرف معناه فيغنى ذلك فاذا انصرفت الى مجلس ابى حنيفة سألت عما كنت لا اعرفه فيفسر لي ذلك فدخل في قلبي من بيانه وتفسيره (النور) (کتاب امام موفق ج ۱/ ص ۱۰).

يعني خلف بن ايوب ويلى دي چې زه به د علما مجالسوته تلم راتلم او حاضرى به مي پكې كوله بيا به مي ډير خله داسې خبرى واوريدلى چې زه به يې په معنى باندې نه پوهيدلم او د هغه نه به ماته يو غم حاصل شو خو بيا به چې كله د امام ابو حنيفه مجلس ته حاضر شوم او د هغه نه به مي پوښتنه وكړه نو د هغه د بيان او تفسير او وضاحت نه به مي په زړه كې روښاني او نور داخل شوه.

(۴۷) شهادة الامام على بن المدينى المتوفى ۵۲۳۴:

داد امام بخارى استاذ و تقرب كې يې د تعريف داسې شوى دى (ثقة، ثبت، امام، اعلم اهل عصر بالحديث وعلمه حتى قال البخارى ما استصغرت نفسى الا عنده)

يعني دايو لوى ثقة او امام او دخپلې زمانې لوى ماهر او لوى عالم د حديثو و د نورو ټولو محدثينو نه تر دې چې امام بخارى دده باره كې ويلى چې ما خپل ځان بغير د ابن المدينى نه د بل هيچامخ كې حقير او وړو كې نه دى حساب كړى) نو د داسې شخص گواهي او توثيق د امام ابو حنيفه رحمه الله باره كې په لاندې طور را نقل شوى دى. (قال الامام على بن المدينى ابو حنيفة روى عنه الشورى وابن المبارك وحماد بن زيد و هشام و ربيع و عباد بن العوام و جعفر بن عون و هو ثقة لا باس به) (الخيرات الحسان ص ۷۴)

يعني على بن المدينى فرمايې چې د امام ابو حنيفه رحمه الله نه امام ثورى او عبد الله بن مبارك او حماد بن زيد او هشام او وكيع او عباد بن العوام او جعفر بن عون رحمهم الله دغه ټولو د احاديثو روايت كړى دى او په اخر كې فرمايې چې هو (امام ابو حنيفه، ثقة لا باس به)

نولگه د انصاف نظريكار دى چې د امام بخارى رحمه الله استاذ او اعلى شيخ د امام ابو حنيفه رحمه الله څرنگه صاف او واضح توثيق كړى چې د امام صاحب په ثقافت كې هيڅ كوم شك او احتمال ندې پاتې شوى او لويو مسلمو محدثينو ترينه د حديثو روايت كړى دى.

(۴۸) شهادة الامام اسحاق بن راهويه المتوفى ۵۲۳۸:

تقريب كې دده تعريف داسې شوى ثقة، حافظ، مجتهد، او په تذهيب كې دي چې امام احمد رحمه الله فرمايې چې ما د اسحاق نظير ندى ليدلى هغه زموږ د ائمه المسلمين څخه دى) او د اصحاب سته ووپه اعلى شيوخ كې دى دده بيان او گواهي د امام اعظم ابو حنيفه رحمه الله په باره كې داسې را نقل شوى ده.

عن علی بن اسحاق بن ابراهیم الحنظلی سمعت ابی یقول ما رأیت احداً اعلم بالاحکام والقضایا من ابی حنیفة رحمه الله. [کتاب الامام موفق ج ۲ ص ۵۸].

یعنی علی بن اسحاق فرمایید دی چي مادخیل پلار اسحاق بن ابراهیم بن راهویه نه اوریدلی هغه به ویل چي مادامام ابوحنیفه نه بل هیخ یولوی عالم په احکام او قضایا ووباندې نه دی لیدلی.

(۴۹) شهادة الامام عبید بن اسباط المتوفى ۵۲۵۰:

داد ابن ماجه اود ترمذی په شیوخ کې راغلی دی دده گواهي اویان دامام ابوحنیفه په باره کې په کتاب امام موفق ج ۲ ص ۴۲ کې داسې مروی دی: حدثني عبید بن اسباط قال کان ابوحنیفه سید الفقهاء ولم یفمقز دینه الاحاسد ویاغی شر. یعنی عبید بن اسباط فرمایلي دي چي امام ابوحنیفه سید الفقهاء دي اودده د امور دینیه باره کې د حاسد او شریر نه بغیر بل هیخو ک نکتہ چینی او چون وچرانه کوي.

(۵۰) شهادة الامام خارجة بن مصعب:

خارجہ بن مصعب فرمائي چي د زرو علماء ووسره می ملاقات شوی خو زیات هوښیار او عقلمند می پکې درې یا خلور په نښه کړي دي چي یو پکې حضرت امام اعظم ابوحنیفه رحمه الله دی او خلیفه هارون الرشید رحمه الله فرمایلي دي چي امام ابوحنیفه رحمه الله د عقل په سترگو باندې کوم ښان لیدل نورو خلکو دسره سترگونه لیدل (تذکرۃ النعمان وسیرت ائمة اربعة)

چشم بدانديش که برکنده باد عیب نمايد هنرش در نظر

دطالب العلم منصور احمد عرف کاکا جان ابن فيروز جان وينا
دامام ابوحنيفة رحمه الله په باره کې:

شان دامامت اود عظمت لري
بنکلی فقاہت او ثقافت لري
لوی مجتہدین ئې اجتہاد منی
شاگردانو کې ابو یوسف او محمد لري
وکیع بن جراحه اویحی بن معین ئې چې توثیق کوي
بل په شاگردانو کې حضرت مکي او ابن المبارک لري
امام شافعی او احمد بن حنبل ئې چې تعدیل کوي
نور د شیخ رحیم غوندي اشخاص ترجمانان لري
دالرخواره متعصب غیر مقلدین ئې چې تنقیص کوي
د منصور احمد په څیر به تر ابدہ خادمان لري

الحَسَنُ وَالْحَسَنَةُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ (الحديث)

فسق يزيد

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحفاني السجهراني

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبی بعده.

محترمومسلمانانو! لکه خرنکه چی داهل سنت و الجماعت پدی باندی پوره یقین او ایمان دی چی لکه خرنکه چی زمونږ پیغمبر محمد ﷺ دتولو پیغمبرانو خنجه بهتری نو همدارنگه داهل سنت و الجماعت پدی باندی هم پوره یقین او ایمان دی چه زمونږ پیغمبر ﷺ صحابه کرام ﷺ دنورو پیغمبرانو د صحابه وو خنجه بهتری، زمونږ پیغمبر ﷺ ازواج مطهرات دنورو پیغمبرانو دازواجو خنجه بهتری، په اهل بیتو کی یو حضرت امام حسین ﷺ دی د حضرت امام حسین ﷺ فضایل په مختلفو الفاظو باندی په احادیثو کی راغلی دی. مثلاً: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ داحدیث تقریباً داتو صحابه وو خنجه روایت دی:

۱- حضرت ابوسعید خدری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	مسند احمد
۲- حضرت عمر فاروق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۳- حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۴- حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۵- حضرت ابوهریره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۶- حضرت اسامه بن زید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الاوسط.
۷- حضرت براء بن عازب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الاوسط.
۸- حضرت عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	ابن عدی

همدارنگه رسول الله ﷺ فرمایي چی: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَأَبُوهُمَا خَيْرُ مِنْهُمَا داحدیث تقریباً دخلوروصحابه ووخنجه روایت شوی دی.

۱- حضرت ابن عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا	ابن ماجه، مستدرک
۲- حضرت مالک بن حویرث رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	طبرانی فی الکبیر
۳- حضرت قره بن ایاس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	طبرانی فی الکبیر
۴- حضرت ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ	مستدرک

همدارنگه رسول الله ﷺ فرمایي چي: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ الا ابنتی الخالصة عیسیٰ بن مریم ویحی بن زکریا و فاطمة سیده نساء أهل الجنة الا ما كان من مریم بنت عمران. دا حدیث تقریباً در دیو صحابه و و خنجره روایت شوی دی:

۱- حضرت ابوسعید خدری رَضِيَ اللهُ عَنْهُ	مسند احمد، صحیح ابن حبان، مسند ابی یعلیٰ
۲- حضرت حذیفه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ	مجمع الزوائد
۳- حضرت امام حسین رَضِيَ اللهُ عَنْهُ	مجمع الزوائد

په دې کې بعضی احادیث صحیح او بعضی حسن، او بعضی د ضعیف په مرتبه کې دي، حافظ سیوطی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ددی حدیثونو مضمون ته متواتر ویلی دی، همدارنگه په نور و احادیثو کې در حضرت امام حسین رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فضایل مختلفو مضمونو سره بیان شوی دی.

ددی عظیم صحابی شهادت واقع د دوه در دناکه ده چی ددی په اوریدلو باندې یواځې مسلمان نه بلکه غیر مسلمان شی چی واورى هم درېږی لکه نن سبا په مسلمانانو کې یوه د خوار جوړ له داسې هم راپیدا شوی ده چې هغوی دې مظلوم شهید او دده فدائي ملگرو ته ملا تته وائي او ددوی په خلاف باندی ددوی د قاتل (یزید) مدحې کوي داسی مسلمانان به څرنگه حضرت امام حسین رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په سرداری کې د حشر په انتظار وي؟؟ ددوی حشر به د النمرء مَعَ مَنْ أَحَبَّ مطابق - دیزید او دیزیدیانو سره وي.

افراط و تفريط

یوه له در و افضو ده چې دا عملي یزیدیان دی او بله له در و افض پلوو ده چی دوی زباني یزیدیان دي. په خوله باندی یزید ته کافروائی لکن اعمال دیزید په شان کوی یزید شراب خور و دوی هم شراب خوري یزید دیت الله شریف غلاف و سوزولو او په بیت الله شریف باندی یې دهغه وخت توپونه (په منجنيق کی تیگی) وورولې او ورافضو هم لږه زمانه مخکی دیت الله شریف سره همداسې وکړل، او ورافض پلوه خلک په ژبه دیزید مدحې کوي. او دیزید او در و افضو په دغی مشترکو اعمالو باندی د عملي رضا اظهار کوي.

په دی رساله کی به د الله ﷻ په توفیق باندی مونږ ددی یزیدیانو خارجیت په لنډو الفاظو کی الم نشرح کړو. ددی رسالی مضامین به په یو ولسو (۱۱) عناینو کی را خلاصه کړو.

(۱) د حضرت امام حسین رَضِيَ اللهُ عَنْهُ اجمالی تعارف...

- (۲) مختصر سوال و جواب ...
 (۳) د یزید نام نهاد حکومت او دده ظلمونه ...
 (۴) د یزید په خلاف د حضرت امام حسین علیه السلام خروج ...
 (۵) د حضرت امام حسین علیه السلام شهادت ...
 (۶) د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو انجام ...
 (۷) د یزید په فسق بندی اتفاق ...
 (۸) په یزید باندی د لعن په باره کی دری قولونه ...
 (۹) د یزید په تکفیر او عدم تکفیر ...
 (۱۰) د امارۃ الصبیان د حدیث تشریح ...
 (۱۱) د مغفور لهم د حدیث تشریح ...

د حضرت امام حسین علیه السلام اجمالی تعارف

حضرت امام حسین علیه السلام په څلورم کال د هجرت باندی د شعبان په میاشت کی پیدا شو، کله چی نبی اکرم صلی الله علیه و آله د ده د ولادت مبارک څخه خبر شو نو تشریف ئی راوړو په غوږ کی ئی ورته د توحید الهی اواز پور کړ، بیائی د نوم په باره کی پوښتنه وکړه چا ورته ووي چی نوم مو ورباندې (حرب) ایښی دی د رسول الله صلی الله علیه و آله دانوم خوښ نه شونو د انوم ئی ورته په حسین باندی بدل کړو.

د رسول الله صلی الله علیه و آله ورسره دیره زیاته مینه وه اکثر وخت به د دوی دواړو ورونو د لیدلو لپاره دبې بی فاطمی علیها السلام کور ته ورتللو لکن په اووه کلنی کی ترینه د نیکه د شفقت سوری اوچت شو.

د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه د خلافت په زمانه کی بالغ شوی نه وو د حضرت عمر فاروق رضی الله عنه د خلافت په اخیرو کلونو کی د شعور عمر ته رسیدلی وو د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کی پوره ځوان و او د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت په زمانه کی ئی په سنه (۳۰ هـ) کی د طبرستان په معرکه کی شرکت وکړو، بیاهی کله د باغیانو له طرفه حضرت عثمان رضی الله عنه محاصره شو نو حضرت علی رضی الله عنه د دواړه ورونه د حضرت عثمان رضی الله عنه د حفاظت لپاره مامور کړل، باغیانو چی کله د دروازی له طرفه لاره پیدا نکړه نو د دیوال د شاه لاری پټ ورغلل او حضرت عثمان رضی الله عنه ئی شهید کړو کله چی حضرت علی رضی الله عنه د حضرت عثمان رضی الله عنه د شهادت څخه

خبرشونو دخپلو دواړو زامنو سره ئی تشدد وکړو چی ستاسو په موجوده گۍ کی څرنګه باغیانو حضرت عثمان رضی الله عنه شهید کړو؟

په سنه (۴۰هـ) دهجرت باندی چی کله په حضرت علی رضی الله عنه باندی قاتلانه حمله وشوه او حالت ډیر نازک شول نو حضرت علی رضی الله عنه خپل دواړه ځامن راوغوښتل او مفید نصیحتونه ئی ورته وکړل، بیا د پلار د شفقت د سوري څخه هم محروم شول.

بیا د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په زمانه کی په سنه (۴۹هـ) کی د حضرت امام حسن رضی الله عنه کورودانې (جعه) حضرت امام حسن رضی الله عنه ته زهر ورکړل چی ددی په نتیجه کی د مشرور وړ سوری هم ترینه اوچت شو. بیا په سنه (۶۱هـ) د محرم په میاشت کی شهید شو.

سوال: آیا حضرت امام حسین رضی الله عنه ته سید الشهداء ولی شو؟

جواب: مولنا اشرف علی تهانوی رحمته الله فرمائی چی سید الشهداء لفظ لقب نه دی بلکه صفت دی لهذا حضرت حمزه رضی الله عنه څخه ما سوی بل چاته هم د سید الشهداء د لفظ استعمال جایز دی لکه په یو حدیث کی حضرت جعفرین ابی طالب رضی الله عنه ته هم سید الشهداء ولی شوي دي کنز العمال (ج: ۷/ ص: ۲۸).

د حضرت امام حسین رضی الله عنه د شهادت وړاندوینه

(۱) قَالَتْ ام الفضل بِنْتُ الْحَارِثِ قَدْ خَلْتُ يَوْمًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعْتُهُ فِي جِجْرِهِ ، ثُمَّ خَانَتْ مِنِّي الْيَقَاتُ ، فَإِذَا عَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُهْرِيقَانِ مِنَ الدُّمُوعِ ، قَالَتْ : فَقُلْتُ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ ، يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي مَا لَكَ ؟ قَالَ : أَنَا بَيْنِي جَنْزِيلُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ أُمَّنِي سَتَقْتُلُ ابْنِي هَذَا فَقُلْتُ : هَذَا ؟ فَقَالَ : نَعَمْ ، وَأَنَا بَيْنِي بِرُتَبَةٍ مِنْ رُتَبَتِهِ خُمَرَاءُ . [مظاهر حق ج: ۵/ ص: ۳۷۳] والمستدرك على الصحيحين للحاكم رقم: ۴۸۱۸ و قال هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ . ورواه السيوطي في الخصائص الكبرى في باب إخباره (صلى الله عليه وسلم) بالشهادة لثابت بن قيس بن شماس).

حضرت ام الفضل بنت الحارث رضی الله عنه فرمائی چی یو ورځ مې حضرت امام حسین رضی الله عنه نبی اکرم صلی الله علیه و آله ته وروړلو او د نبی اکرم صلی الله علیه و آله په غیږه مبارکه کی می کینودلو بیا زما بل طرفته مخ شو نو چی بیرته متوجه شوم د

رسول الله ﷺ د سترگو شخه او بنکی روانی وی. ماورته وویل چی یار رسول الله ﷺ! زما مور او پلاردی در شخه قربان شی ولی ژاپی؟

نبی اکرم ﷺ وفرماییل چی اوس راته حضرت جبرئیل علیه السلام را غلو او خبرئی راته را کړو چی زما امت به په نیزی وخت کی زما دا ځوی قتل کړی، ماورته ویل چی دا ځوی؟ نبی اکرم ﷺ راته وویل چی هو همدا ځوی به می قتل کړي بلکې حضرت جبرئیل علیه السلام دهغی ځمکی خاوره هم ماته راوړه په کومه ځمکه کی به چی داشهیدیری او هغه خاوره سره وه.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرَى الثَّانِي نَضْفَ الثَّهَارَ أَشْعَثَ أَغْبَرًا، مَعَهُ قَارُورَةٌ فِيهَا دَمٌ، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، مَا هَذَا؟ قَالَ: هَذَا دَمُ الْحُسَيْنِ وَأَصْحَابِهِ لَمْ أَرُلْ أَلْتَقِظْهُمْ مِنْهُ الْيَوْمَ. قَالَ: وَأُخْصِي ذَلِكَ الْيَوْمَ فَوَجَدُوهُ قُتِلَ ذَلِكَ الْيَوْمَ. (مظاهر حق: ج: ۵) ص: ۳۷۳ و المستدرك على الصحيحين للحاكم رقم: ۸۲۰۱ و قال هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ، وَلَمْ يُجَرِّجَاهُ و قال الذهبي في التلخيص: على شرط مسلم و رواه الإمام أحمد بن حنبل في مسنده رقم: ۴۵۵۳ و قال شعيب الأرنؤوط: إسناده قوي على شرط مسلم و رواه البيهقي في المعجم الكبير رقم: ۱۲۶۶۶ و رواه الإمام أحمد بن حنبل في فضائل الصحابة رقم: ۱۳۸۹).

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی چی یو ورځ می په غرمه کی نبی اکرم ﷺ په داسی حالت کی په خوب کی ولیدلو چی بربر سرئی وو او په گردونو ککړ وو او په لاس کی ئی یو بوتل وو په هغی کې وینه وه، نو ماورته وویل چی یار رسول الله! زما مور او پلاردی ستا شخه قربان شی دا څه شی دی؟

نبی اکرم ﷺ راته وویل چی دا د حضرت امام حسین علیه السلام او دده د ملگرو وینه ده، د سهر شخه ئی تراوسه پوری د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت گاه شخه را ټولوم.

حضرت عبدالله بن عباس رضی الله عنه فرمائی چی کله چی زه د خوب شخه را بیدار شوم نو دا وخت می د ځان سره یاد وساتلو، بیا چی د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت خبر را غلو نو بالکل په هغه وخت شهید شوی وو په کوم وخت کی چی ما خوب لیدلی وو.

سوال: آیا د حضرت امام حسین علیه السلام سره (علیه السلام) د لفظ استعمالول جایز دی؟

جواب: (۱) د علما و وپه دي کی اختلاف دی چی د انبیا و خنجه علا و د بل چالپاره د صلوة او د سلام د الفاظو استعمال جایز دی او که نه؟ جمهور علماء فرمائی چی د دی الفاظو استعمال تر انبیا و پوری خاص دی.

علامه طیبی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی د انبیا و خنجه ماسوی د بل چالپاره خلاف الاولی دی بعضی علما و رتہ مکروه او حرام هم ویلی دی لکن صحیح خبره داده چی د غیر نبی لپاره ابتداءً د صلوة او د سلام استعمال مکروه تزییهی دی خکه چی د بدعتیانو شعار دی او د ابیا و سره یو خای جایز دی مثلاً چی داسی و وائی چی صلی الله علی محمد و علی آله و اصحابه و سلم. [مظاہر حق: ج/۱/ ص/۵۹۶].

قاری محمد طیب (رح) فرمایي: د حضرت امام حسین علیه السلام په باره کی د علیه السلام د لفظ په استعمال کی اصلی شی فتوی دده په فتوی باندی شرعی مسئله را معلومیری چی جایز دی او که نه؟

لکن ددی سره یو بل شی همشته چی عرف عام دی - عرف هم په شرعیت کی د حجت مرتبه لری لہذا په عرف کی د علیه السلام لفظ د نبی لپاره استعمالیری.

او د صحابی لپاره درضی الله عنه لفظ استعمالیری د علما و د امت لپاره او د صلحا و لپاره درحمت الله علیه لفظ استعمالیری نو زما په خیال د عرف رعایت بهتر دی، البته بعضی خلک د محبت د غلبی له وجی د اهل بیتو لپاره علیه السلام لفظ استعمالوی لکه خرنکه چی زمونږ د بعضی اکا پروپه تحریراتو کی هم لیدل کیږی نو دا به صرف د جایز په مرتبه کی وی او یا به په غلبه الحال باندی ورحمل وی نو د عرف رعایت اولی دی

شہادت د حسین علیه السلام ص: (۲۹۳) محمد طیب مہتمم دارالعلوم دیوبند هند،

سوال: آیا حضرت حسین علیه السلام ته د امام د لفظ استعمالول صحیح دی؟

جواب: د امام معنی پیشوا او مقتدا ده نو اهل سنت و الجماعت په دی معنی باندی ټولو صحابه و و رضی اللہ عنہم بلکی بعضی تابعینو ته هم امامان وائی لکن دا خبره په یاد لری چی د شیعہ گانو په نیز باندی د امام معنی ده عالم الغیب او معصوم عن الخطاء په دی معنی ہیڅ صحابی و غیره ته امام ویل صحیح نه دی نو د حسینو رضی اللہ عنہم د نومونو سره د امام د لفظ په استعمالولو کی چونکی د شیعہ گانو د معنی ایہام دی له دی وجی ددی د استعمال خنجه احتراز پکار دی خیر الفتاوی ج: (۱) ص: (۱۴۰) مفتیان خیر المدارس.

مختصر سوال و جواب

اول سوال: دیزید دمستلی په راپورته کولو کی څه فایده ده؟ یزید که هر څرنگه وی زموږ څخه بیا هم ښه

دی.

جواب: همیشه مسئله هغه څوک راپورته کوی چی نوی اختلاف شروع کوی، څوک چی دفاع کوی هغه دمستلی د راپورته کولو نسبت غلط دی مثلاً غیر مقلدین نوي نوي اختلافات راپیدا کوی، نو په غیر مقلدینو باندی رد کول دمستلی راپورته کول نه وی.

پاتی شوه دا خبره چی یزید زموږ څخه ښه دی نو دا صحیح خبره نده دیزید یوه گناه چی د حضرت امام حسین علیه السلام قتلول دی د ټولو مسلمانانو په گناه باندی حاوی ده.

دوهم سوال: یزید ته فاسق ویل د شیعه گانو پیروی ده؟

جواب: یزید ته فاسق ویل د اهل سنت والجماعت پیروی ده لکه څرنگه چی داروان کتاب د مطالعی څخه معلومیږی، د روافضو پیروی نه ده ځکه چی روافض خو یزید ته کافرواڼی.

دریم سوال: یزید تابعی دی او تابعی ته فاسق ویل نه دی جایز؟

جواب: یزید تابعی نه دی، ځکه چی تابعی خو هغه څوک وی چی صحابه شی لیدلی وی او دهغوی اتباع او پیروی شی کړی وی او یزید خو صحابه وو اتباع او پیروی نه ده کړی بلکه صحابه علیهم السلام او دوی اولادونه شی په ډیری بیدردی سره شهیدان کړل.

څلورم سوال: یزید ته فاسق ویل د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په خلاف باندی خلکو ته جرئت ورکول دي.

جواب: د اهل سنت والجماعت مسلک د اعتدال مسلک وی روافض دیزید سره د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه پسی هم بد او رد واڼی او خوارج د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د صفائی سره دیزید صفائی هم کوی، لکن اهل سنت یزید ته فاسق واڼی او د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د صفائی بیانوی.

پنځم سوال: یزید په خیر القرون کی تیر شوی دی او نبی اکرم صلی الله علیه و آله د خیر القرون صفت کړیدی نو د دیو بند

علماء څرنگه ورته فاسق واڼی؟

جواب: مخکی مون و ویل چی تابعی دی ته وائی چی دصحابه و دلیدلو سره سره شی دصحابه و و پیروی کری وی او یزید نه یواخی داچی دصحابه و و پیروی شی نه ده کری بلکه صحابه و و او دصحابه و و بیچی نی شهیدان کری دی.

اویاتی شوه داخیره چی نبی اکرم ﷺ د خیر القرون صفت کری دی نو دا داکثر په اعتبار سره دی.

شاولی الله ﷻ فرمائی چی: ولا یمكن تفضیل كل احد من القرن الفاضل علی كل احد من القرن المفضول کیف ومن القرون الفاضلة اتفاقاً من هو منافق او فاسق ومنها الحجاج ویزید بن معاویه ﷻ. [حجة الله البالغة: ص/ ۲۱۵ / مبحث الفتن]. نو وروسته به ته و لولی چی یزید ته اول نبی اکرم ﷺ ظالم اوقات و ولی دی بیا ورته صحابه و و ولی دی او بیا ورته دامت اسلاف و ولی دی، د دیوبند د علما و و فیصله بعینه د نبی اکرم ﷺ او دصحابه و و او دامت د اسلاف و فیصله ده.

دیزید نام نهاد حکومت او دده ظلمونه

ددی مضمون په تفصیل کی به د خپلو جملو په خای اکثر د خپلو اکابرو تحریرات را نقل کړو، ددی تحریر اتو څخه به د اصل واقعی ټول جزئیات را ښکاره شی، ان شاء الله تعالی.

د حضرت امیر معاویه ﷻ وفات او دیزید په تحت باندی کیناستل

د رجب په میاشت کی حضرت امیر معاویه ﷻ په سنه د (۶۰هـ) کی وفات شو ددی څخه وروسته یزید په تخت باندی کیناستلو.

مولنا قاسم نانوتوی رحمه الله

مولنا قاسم نانوتوی رحمه الله فرمائی چی:

از اول ولی عهدی یزید بحث می کنیم بعد از آن در شهادت حضرت سید الشهداء علیه و علی آباءه السلام حرف می زنیم تا و تئیکه حضرت امیر معاویه ﷻ یزید پلیت را ولی عهد خود کردند فاسق ملعن نبود اگر چیزی کرده باشد در سرده کرده باشد که حضرت امیر معاویه ﷻ را از آن خبر نبود، علاوه بر این حسن تدبیر در جهاد آنچه که از و مشهور شد مشهور است، (مکتوب القاسمی). (اول دیزید د ولیعهدی څخه بحث کوم ددی څخه وروسته د سید الشهداء علیه و علی آباءه السلام په شهادت باندی بحث کوم - په کوم وخت کی

چی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ یزید پلٹ خپل ولیعهد مقرر کرو، نوپه هغه وخت کی یزید علانیہ فاسق نہ وو کہ کوم کارئی کړی وی نوپه پرده کی به ئی کړی وی چی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ به ور باندی خبر نه وو علاوہ داچی په جهاد کی د یزید حسن تدبیر مشهور وو.

شیخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ

د علماء و و راجع قول دادی چی ولیعهدی دیو تجویز حیثیت لری بیا د خلیفه د وفات څخه وروسته دامت د اهل الحل والعقد اختیار دی چی ولیعهد خلیفه جوړوی او که دشوری څخه وروسته کوم بل یو خلیفه جوړوی، لهذا د حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ د وفات څخه وروسته د یزید خلافت تر هغه وخته پوری نه منعقد کیدلو تر کومه پوری چی دامت اهل حل او عقد منظوری نه وه ورکړې. حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ او تاریخی حقایق: ص: (۱۱۱):

مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ

د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د شهادت څخه وروسته چی کله د خلافت سلسله حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ ته ورسیدله نو په حکومت کی د خلافت راښده هغه مثالی رنگ نه وو پاتی کوم چی د خلفاء راشدینو حکومت ته حاصل وو، خلکو به حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ ته مشوره ورکوله چی ډیره سخته دفتنو زمانه ده نو تاسو دخپل ځان څخه وروسته څه انتظام وکړئ چی په مسلمانانو کی بیا توره راونه وزی او اسلامی خلافت د ټوټه ټوټه کیدلو څخه بچ شی د حالاتو تقاضی سره تر اوسه پوری کومه غیر معقوله او غیر رعی کار هم نه وو شوی، لکن ددی سره ئی دخپل ځوی یزید نوم هم دراروان خلافت لپاره پیش کړی وو دکوفی څخه څلویښت مسلمانان راتلل او یارا لپل کیدل چی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ ته درخواست وکړی چی ستاسو څخه وروسته ستاد ځوی یزید څخه بل زیات څوک دملکی سیاست په چارو کی ماهر په نظر نه راځی که دی وجی ده لپاره د خلافت بیعت واخلئ، په ابتداء کی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ یو څه ناڅه متردد وو، دخپلو خاصو ملگرو سره ئی مشوره وکړه په دوی که اختلافات وو چا دموافقت او چا د مخالفت رایه ورکوله په دغه وخت کی د یزید فسق او فجوړ هم ښکاره نه وو آخر ئی اراده وکړه چی د یزید لپاره بیعت واخلئ. شهید کربلا: ص: (۱۲) از مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ.

داهل سنت والجماعت په نیزد خلافت مسئله

په مسلمانانو باندی د خلیفه انتخاب واجب دی او ددی انتخاب به د مسلمانانو جماعت کوی د خلیفه څخه بغیر د ځمکی نظام نه چلیږی صحابه کرام رضی الله عنهم په دی باندی ښه پوهیدل د رسول الله صلی الله علیه و آله د دفن څخه مخکی مخکی شی د خلافت مسئله جوړه کړه، چی خلافت نه وی نو مسلمانانو دا اختلافاتو ختمول نه دی ممکن، لیکن په نصوصو کی دکوم شخص په نوم باندی تصریح نه شته بلکی د مسلمانانو جماعت ته ددی انتخاب حواله دی. [مسلم: ج: (۲) ص: (۲۷۳)].

په اسلام کی دیزید د بیعت حادنه

اوازه داسی خپره شوه چی د شام د عراق دکوفی او دبصری خلک دیزید په بیعت باندی متفق شول، مفتی شفیع رحمته الله علیه فرمائی چی: په شام او په عراق کی دا نه وه معلومه چی کم قسم خلکو دیزید د بیعت اوازه خپره کړه. اودی خبری ته شی شهرت ورکړو چی د شام، عراق، دکوفی او بصری خلک دیزید په بیعت باندی متفق شوی دی. [شهید کربلا: ص (۱۱۳) از مفتی شفیع رحمته الله علیه].

ددی څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د مکی او د مدیني امیر ددی کار لپاره وگمارل چی د خلکو څخه دیزید لپاره بیعت واخلی د مدیني منورې عامل مروان وو، مروان خلکو ته تقریر وکړو چی امیر المؤمنین حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د ابوبکر صدیق رضی الله عنه او د عمر فاروق رضی الله عنه د سنتو مطابق غواړی چی د خپل ځان څخه بعد دیزید د خلافت لپاره بیعت واخلی، نو په دغه وخت کی حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه وریورته شو، او ورته ویفرمایل چی دا خبره غلطه ده حضرت ابوبکر صدیق او عمر فاروق رضی الله عنه د طریقو دانه ده بلکه دا د قیصر او د کسری طریقو ده حضرت ابوبکر صدیق او عمر فاروق رضی الله عنه خپلو اولادونو ته خلافت نه دی نقل کړی او نه شی خپلو قومیانو او خپلوانو ته نقل کړی دی. شهید کربلا: ص: (۱۴) از مفتی شفیع رحمته الله علیه.

د مدیني د خلکو نظر دا وو چی دا خلافت لپاره ډیر اهل حضرت امام حسین رضی الله عنه دی لیکن بیا هم د مدیني خلک منظور و چی حضرت امام حسین بن علی رضی الله عنه حضرت عبداللہ بن عمر فاروق رضی الله عنه، حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه، حضرت عبداللہ بن زبیر رضی الله عنه او د حضرت عبداللہ بن عباس رضی الله عنه څخه کوی؟

د دغو جلیل القدر و صحابه و و نظردا و و چی اول خود کتاب او دست په رڼا کی اسلام خلافت د نبوت خلافت دی چی میراث په کی نه چلیږی او د و هم د یزید ذاتی حالت هم د دی اجازه نه ورکوی چی د ټول اسلامي مملکت خلیفه شی، لهذا دی صحابه و و د دی تجویز مخالفت و کړو چی د دوی اکثریت تر آخره پوری په مخالفت باندی کلک ولاړ و و چی د دی په نتیجه کی په مکه مکرمه، مدینه منوره، کوفه او کربلا کی د قتل عام واقعات پېښ شول. [شهید کربلا: ص: ۱۴].

کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه خبر شو چی په مکه مکرمه او مدینه منوره کی جلیل القدر صحابه کرام رضی الله عنهم د یزید سره بیعت کولو ته نه دی تیار نو په سنه (۵۱هـ) کی پنخپله د حجاز سفر و کړو مدینی منوری ته لاړو او د دغو صحابه و و رضی الله عنهم سره نئی نرمی او گرمی خبری و کړی لکن بیا هم دا صحابه پنخپل مخالفت باندی ښکاره او کلک ولاړ و و. [شهید کربلا: ص: ۱۵].

ددی څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه حضرت عایشی رضی الله عنها ته ورغلو او شکایت ئی ورته وکړو چی دا صحابه کرام رضی الله عنهم زما مخالفت کوی، حضرت عایشی رضی الله عنها ورته نصیحت وکړو چی ما اوریدلی دی چی ته د دوی سره جبر او زور کوی او د قتل اخطارونه ورته ورکوی، حضرت امیر معاویه رضی الله عنه ورته و فرمایل چی ما داسی نه دی کړی، دا حضرات زما په نیزد احترام قابل دی لکن دشام، عراق او د عامو اسلامی ښارونه خلک د یزید په بیعت باندی متفق شوی دی او د خلافت بیعت مکمل شوی دی او بیا هم دایو څو حضرات مخالفت کوی نو اوس تا سو ووا ئی چی مسلمانان په یوکس باندی متفق شوی دی او بیعت مکمل شوی دی نو آیا زه اوس دا بیعت دمکملیدلو څخه ورسته پریږدم؟

حضرت عایشی رضی الله عنها ورته و فرمایل چی هغه ستا رایه او ستا خوښه ده لکن زه درته وایم چی ددی حضراتو سره تشدد ونه کړی په احترام او په رفق ورسره گفتگو کوه، حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د حضرت عایشی رضی الله عنها سره وعده وکړه. ابن کثیر.

کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په مدینه منوره کی و و نو د حضرت امام حسین رضی الله عنه او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه گمان دا و و چی مونږ مجبور ولی شو له دی و چی دخپل اهل او عیال سره مکی مکرمی ته لاړل، حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او د حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه حج ته تللی و و. [شهید کربلا: ص: (۱۵) از مفتی شفیع رحمته الله].

ددی خخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دحج لپاره مکی مکرمی ته لاړو هلته ئی اول حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه راوغوښتلو او ورته ویفرمایل چی ای عبدالله بن عمر! ددی لپاره چی زما خخه وروسته دمسلمانانو ژوند بی امیره نه وی او دمسلمانانو په مابین کی گهوډی رانشی زه دیزید لپاره بیعت اخلم نوزه تعجب کوم چی تاسو ولی بیعت نه کوی لدی وجی زه تاته خبرداری درکوم چی جوړنظم مه خرابوه او فساد مه جوړه. شهید کرېلا: ص: (۱۶) از مفتی شفیع رحمته الله علیه. حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه دالله جل جلاله دحمد او ثنا خخه وروسته وفرمایل چی ستا خخه مخکی هم خلفاء تیر شوی دی او هغوی هم خامن لرل، ستا خوی د هغوی خخه بهتر نه دی لکن هغوی دخپلو خامنو لپاره هغه رایه نه ده قایمه کړی کومه چی تا دخپل خوی لپاره قایمه کړه، ستا خخه مخکینو خلفاوو دمسلمانانو اجتماعی فایدی په نظر کی نیولی وی، بیائی ورته وویل چی تاسو ما دمسلمانانو په مابین کی دانتشار خخه ډاروی خو دا واوره چی زه به هیڅکله هم دمسلمانانو په مابین کی دانتشار سبب نه شم زه دمسلمانانو یو فردیم مسلمانان چی په هره لاره باندی خی زه هم په هغه لاره باندی ورسره ځم.

ددی خخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دحضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه سره دیزید په باره کی خبری وکړی، حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه په ډیر شدت سره انکار وکړو، بیائی حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه راوغوښتلو هغه هم سخت انکار وکړو. شهید کرېلا: ص: (۱۶) از مفتی شفیع رحمته الله علیه. له دی خخه وروسته حضرت امام حسین رضی الله عنه او حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه پخپله په اجتماعی طریقہ باندی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه ته ورغلل او ورته ئی وویل چی تاته هیڅکله دانه ده مناسبه چی دخپل خوی یزید لپاره دی بیعت په اخستلو باندی ټینگار وکړی، مونږ تاته دری تجویزه پیش کوو، کوم چی ستا خخه دمخکینو سنت دی.

اول: یا هغه کار وکړه کوم چی نبی اکرم صلی الله علیه و آله کړی وو چی دخپل ځان خخه وروسته ئی دکوم معین شخص تعین ونه کړو، بلکی خبره ئی دمسلمانانو مشوری ته پرېښوده.

وهم: یا هغه کار وکړه کوم چی حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه وکړو چی نه ئی خپل خوی وټاکلو او نه ئی خپل کوم خپلوان وټاکلو بلکی یو داسی کس ئی منتخب کړو چی په هغه باندی دټولو مسلمانانو اتفاق وو.

دویم: یا هغه کار و کړه کوم چې حضرت عمر فاروق رضی الله عنه وکړه چې د خلافت کارنی د خپل ځان څخه وروسته شپږو باتجربه دیندارو کسانو ته حواله کړه، ددی څخه بغیر مونږ د بل کوم څلورم صورت منلو ته تیار نه یو لکن حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په خپله رایه باندی کلک وو او فرمایل به ئی چې اوس د یزید لپاره بیعت مکمل شوی دی لېذا تاسو ته اوس دده سره مخالفت کول نه دی جایز. [شهید کربلا: ص: ۱۷].

د یزید حکومت په کومه طریقه باندی بناوو؟

مخکی د خلیفه د ټاکلو لپاره درې طریقې بیانې شوې ددی څخه وروسته یوه څلورمه طریقه هم شته او هغه دا چې کوم سړی پخپل زور باندی ځان قدرت ته ورسوی نه ده ته سلطان متغلب وائی، سلطان متغلب تر هغه وخته پوری قابل د اطاعت وی ترڅو پوری ئی چې د شریعت د احکامو کی تقصیر نه وی کړی. معالم العرفان فیدروس القرآن: ص: (۱۵۱) صوفی عبد الحمید سواتی: ا.

د یزید حکومت په دی څلورمه طریقه باندی مبنی وو چې هغه هم لاتراوسه پوری غلبه نه وه حاصله کړی ځکه چې کله چې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو نو د یزید سره په بیعت کولو باندی د مشرانو صحابه وو رضی الله عنهم اتفاق نه وو راغلی یا په نورو الفاظو باندی ووايه چې د یزید سره په بیعت کولو باندی اجتماع نه وه. او مخکې بیان شوه چې سلطان متغلب په هغه وخت کی قابل د اطاعت وی چې د شریعت د احکامو په تنفیذ سستی نه دی او ددی بالعکس یزید د شریعت حدود تر یېښو لاندی کړی وو مثلاً مونږ ئی نه کولو، شراب ئی خوړل. همدارنگه ئی لاغلبه هم نه وه حاصله کړی لېذا یزید د اطاعت قابل نه وو.

مفتی محمد تقی عثمانی رحمته الله علیه فرمائی: کله چې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو نو حضرت امام حسین رضی الله عنه و لیدل چې د حجاز د اهل حل و عقد اکابرو د عبد الله بن عمر رضی الله عنه په شمول لاتراوسه پوری د یزید حکومت نه دی منلی بل طرفته د عراق څخه د خطونو انبار را روان وو چې زمونږ امام نه شته دی مونږ لاتراوسه پوری د یزید سره بیعت نه دی کړی، په دی حالاتو کی د حضرت امام حسین رضی الله عنه موقف دا وو چې یواځی د شام دخلکو بیعت په ټول امت باندی لازم ندی، لېذا د یزید خلافت لاتراوسه پوری نه دی منعقد شوی او ددی باوجود په ټول عالم اسلام باندی په زور سره تسلط کوشش کوی، نو دده حیثیت دیو متغلب سلطان دی چې غلبه غواړی لکن تراوسه پوری ئی غلبه نه وه حاصله کړی نو په دی حالت حضرت امام حسین رضی الله عنه دده سره مخالفت کول خپل فرض گڼل، او د همدی وجی حضرت امام حسین رضی الله عنه د ټولو څخه مخکی د حالاتو د تحقیق

لپاره مسلم بن عقیل کوفی ته ولیبرلو، نو کوفی ته دده سفر د فقهی نقطی له نظره بغاوت نه وو بلکه دیو متغلب سلطان دمخنیو لپاره وو ځکه چی یزید تراوسه پوری په ټول عالم اسلام باندی قابض شوی نه وو چی د سلطان متغلب په حیثیت سره قابل د اطاعت شی نو د حضرت امام حسین علیه السلام په نظر کی تراوسه پوری ددی مخنیوی وی ممکن وو. [حضرت امیر معاویه رضی الله عنه اور تاریخی حقایق: ۱۱۱].

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته د یزید حالت

مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله علیه فرمائی:

پس از انتقال اویزید پای خود از شکم برآورد و دل بکام و دست بجام سپرد اعلان فسق نمود و ترک صلوة داد، بحکم بعضی مقدمات سابقه قابل عزل گردیدی و این قسم تحول احوال گفته آمده ام ممکن است محال نیست، مگردین وقت رائی اهل رایه و تدبیر مختلف افتاد، کسی را که اندیشه فتنه و فساد غالب افتاد، ناچار دست به بیعتش بکشد و احترازاً عن المعصية شرط اتباع معروف در میان نهاد و آن را که بوعده یک جماعت کثیره مثلاً امید غلبه و رجاء شوکت بشتر آمد حسب الله برخاست و تهیه کارزار خاست پس هر چه حضرت عبدالله بن عمر رضی الله عنه و امثال او شان کردند بجا کردند و آنچه حضرت سید الشهداء علیه السلام نموده عین حق و صواب نمودند، بناء این اختلاف بر اختلاف در جواز آن مگر انجام کار بوجه نقض عهد کوفیان تدبیر حضرت سید الشهداء بر نشانه نشست و روز عاشوری قیامت قبل از قیامت در میدان کربلا برخاست. [مکتوب قاسمی ص ۴۰].

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته د یزید حالت بدل شو د پینې ئی د گیدی څخه را ویستلی زړه ئی نفسی خواهش اولاسونه ئی شرا بویه و سپارل، په ښکاره باندی ئی فسق شروع کړو، مونځ ئی پریښودلو د بعضی مخکنیو تمهید و نو په بنیاد باندی د عزل قابل شو او د یزید د حالاتو دا قسم تبدیلی محاله نه ده بلکه ممکنه ده، لکن په دغه وخت کی د پوهو خلکو رایه مختلفی شوی بعضو ته چی دا اندیښنه پیدا شوه چی ډیره فتنه و فساد په راپیداشی نو هغوی د مجبوریت څخه دیعت لاس وراوگد کړو او د گناه څخه د بچ کیدلو لپاره ئی د اتباع د معروف شرط ولگولو لکن کوم کس یعنی حضرت امام حسین علیه السلام ته چی د (کوفی دخلکو) د غټ جماعت له طرفه (دیعت او د یزید په خلاف جنگ) د وعدی په بناء باندی د کامیابی امید په نظر راتلو هغه د الله جل جلاله لپاره راپورته شو اد جنگ عزم ئی و کړو کوم کار چی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه و کړو نو هم په

خای کارئی وکړو او کوم کارچی شهیدانو سردار حضرت امام حسین علیه السلام وکړونو هغه بالکل حق اوصواب وه ددی اختلاف بنیاد دغلبی او دعدم غلبی دا اختلاف په بنیاد باندی ووپه دی باندی نه وو چی اصل فعل جایز دی او که نه دی جایز، لیکن په آخر کی دکوفیانو دوعده خلافی په نتیجه کی دحضرت امام حسین علیه السلام تدبیر ناکام شود محرم په لسم تاریخی باندی دکریلا په میدان کی دقیامت خنجه مخکی قیامت جوړ شو.

یزید چی کله په تخت باندی کیناستلو

یزید چی کله په تخت باندی کیناستلو نودده لپاره دهر شه خنجه مخکی مهمه د اوه چی دحضرت امام حسین علیه السلام اود حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہما خنجه بیعت واخلی خنکه چی یو خودی دواړو دحضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ په مخکی دیزید سره دیبعت کولو خنجه سخت انکار کړی وو اودوهم یزید په دی خبره باندی پوهیدلو چی ددی دواړو خنجه دخلافت ددعوی امکان دی اوددوی دخلافت ددعوی په وجه ټول حجاز اود عراق اکثره حصی دیزید په خلاف باندی رااوچتپړی، نو دیزید دخپل حکومت دبقاء اودتحفظ لپاره ددوی دواړو خنجه دیبعت اخستل ضروری گڼل. سراج الصحابه: ج: (۴): ص: (۱۴۴).

لهذا یزید دمدینی منوری والی حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ ته ولیکل چی: أما بعد فخذ حسیناً و عبد الله بن عمر و ابن الزبير بالبيعة أخذاً ليس فيه رخصة حتى يبایعوا، والسلام. [البداية والنهاية: ج: (۸) ص: (۱۶۹) - طبری: ج: (۱) ص: (۲۰۰) و ابن اثیر: ج: (۲) ص: (۲۶۹)].

حسین، عبداللہ بن عمر او عبداللہ بن زبیر دیبعت لپاره په سختی سره گرفتار کړه اوترڅوئی چی بیعت نه وی کړی رخصت مه ورکوه، وسلام.

دوهم حکم ئی ورته داسی ورلیږلو چی: عليك بالحسين بن علي وعبد الله بن زبير فابعث اليهما الساعة فان بايعا والا فاضرب اعناقهما قبل ان يعلن الخبر

مخکی له دی چی دحضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ دوفات خبر اعلان شی حسین بن علی او عبداللہ بن زبیر راوغواړه که بیعت ئی وکړو خودیرنه ده او که نه نو سرونه ئی قلم کړه. [الاجبال الطول: ص: (۲۲۷) تجلیات صفدر: ج: ۱/ ص: ۵۵۶]. چی کله دیزید دا حکم دمدینی منوری والی حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ ته ورسیدلو نو حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ ته ددی حکم عمل کول ډیر مشکل شول نو خپل نایب مروان بن حکم یی رااوغوښتلو او مشوره ئی ورسره وکړه مروان ډیر سخت مزاجه سړی وو نو والی ته ئی وویل چی همد اوس دواړه راوغواړه

اودیزید لپاره ترینه بیعت و غواپه که بیعت ئی و کړو نو دیره بنه ده او که نه دواړو څخه سرونه غوڅ کړه او که داسی دی ونه کړل اودوی دحضرت امیر معاویه رضی الله عنه دوفات څخه خبر شول نو ممکنه ده چی هریو په یو ځای کی دخلافت دعوه وکړی بیابنه دیر مشکل جوړشی سراج الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۵) ..

ددی مشوری څخه وروسته حضرت ولید رضی الله عنه دا دواړه حضرات راوغوښتل اولشی دحضرت امیر معاویه رضی الله عنه دوفات څخه خبر کړل اویائی ترینه دیزید لپاره دبیعت مطالبه وکړه ددی په اوریدلو سره حضرت حسین رضی الله عنه دا عذر پیش کړو ځما غوندی سری ته دانه ده مناسبه چی پت په پته بیعت وکړی کله چی ته مسلمانان دعام بیعت لپاره راوغواپی نوز به هم راشم.

نوحی عام مسلمانان کوم صورت اختیار کوی نو ما ته به هم عذرنه وی حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه نرم اوخیر خواه سری ووله دی وجی خوشحاله شو، نومروان والی ته وویل چی: لاتخرجه حتی یبایع والاضربت عنقه.

دوی مهربریده یادی بیعت وکړی اویائی سرونه قلم کړه، بیا دحضرت امام حسین رضی الله عنه اود مروان په مابین کی ترخی خبری تبادله شوی، حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه وفرمایل چی زما دی په الله باندی قسم وی چی که څوک ماته ټوله دنیا را کړی نویابنه هم حضرت امام حسین رضی الله عنه قتل نه کړم په الله می دی قسم وی چی دحضرت امام حسین رضی الله عنه دقاتل تله په سپکه وی. البدایة والنهاية: ج: ۸ / ص: ۱۵۰ / طبری ص: ۲۵۱ / والکامل لابن الاثیر ج: ۲ / ص: (۵۳۰).

په یو روایت کی راځی چه کله چی حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه ته دیزید اول حکم راوړسیدلو نو حضرت ولید حضرت امام حسین رضی الله عنه، حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنہما او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی الله عنه راوغوښتل او دیزید فرمان ئی ورته واوړولو نو دې حضراتو ورته وفرمایل چی ته خو پخپله هم صحابی ئی ایاستا په نیز دیزید په شان فاسق او فاجر سری دمسلمانانو بادشاه کیدی شی؟

حضرت ولید رضی الله عنه ورته وفرمایل چی نه شی کیدلی لکن ما تا سو مصلحتًا خبر کړی. تقارير جمعه ج: (۱) ص: (۵۱۹).

دمروان شراوت

مروان پٲ په پٲه د ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ اوددی صحابه وو ٲول جریان یزید ته ولیلو یزید حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ په دی جرم باندی معزوله کړو چی ولی ئی ددی صحابه وو په وژلو کی تاخیر وکړو اودده په حی باندی ئی مروان بن حکم دمیدنی منوری والی مقرر کړو.

دا صحابه رضی اللہ عنہ چی دیزید او د مروان دلاسه متفرق شول حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ مکی مکرمی ته لاړل.
[تقاریر جمعه: ج/۱/ ص ۵۱۹].

مروان څوک وو؟

مروان بن حکم بن ابی العاص بن امیه بن عبد شمس بن عبد مناف لاموی المدنی په دوهم کال دهجرت باندی زیږدلی دی لیکن صحابیت ئی نه دی ثابت د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کی د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ کاتب او مشیرو و اود حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کی څو ځله دمیدنی منوری والی پاتی شوی دی دیزید د مرگ څخه وروسته تقریباً د امویانو دلاس څخه حکومت وتلی وو عبید اللہ بن زیاد ورته دیبعت داخستلو مشوره وکړه بالاخره په سنه (۶۵هـ) کی خلیفه شو لکن د خلافت موده ئی شپږو میاشتو وه او ده (۶۳) کالو په عمر باندی په سنه (۶۵هـ) کی وفات شو.

مروان د بخاری راوی دی د قتل د مشوری په وجه ورته فاسق ویل کیدلی شی لکن کافرو ورته نشی ویل کیدلی، اود فاسق اود فاجر روایت د محدثینو په نیز باندی په دی شرط باندی منلی شی چی دده روایت دده د فسق او فجور اوبدعت په تائید کی نه وی په شرح نخبه الفکر کی فرمائی چې: ثم البدعة اما ان تكون بمکفر کان یعتقد ما یستلزم الکفر او بمفسق.

ییا فرمائی چی: الجمهور یقبل من لم یکن داعیة الی البدعة. شرح نخبه الفکر: ص: (۹۰).

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چی امام بخاری رحمہ اللہ د مروان بن حکم هغه زوایات راخستی دی دی چی د ده د امامت او د خلافت دکارونو د شروع کولو څخه مخکنی دی. [هدی الساری مقدمة خیر الساری: ج ۱/ ص ۶۱۹].

دمدینی منوری دخلکو د یزید سره بیعت ماتول

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددی په باره کی فرمائی چی: لَمَّا خَلَعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَزِيدَ بَنَ مُعَاوِيَةَ. (بخاری: ج: (۲) ص: (۱۰۵۳) کله چی د مدینې منوری دخلکو د یزید سره بیعت مات کړو.

دابیعت اهل مدینه وو ولی مات کړو؟

نو د بخاری محشي لیکي چی: وکان السبب في خلعهم ما ذكره الطبري ان يزيد بن معاوية كان امر علي المدينة ابن عمه عثمان بن محمد بن سفیان فاوفاه الى يزيد جماعة من اهل المدينة منهم عبدالله بن غسيل الملائكة وعبدالله بن عمرو والمخزومي في آخرين فاكرمهم واجازهم فرجعوا فاظهروا عيبه وينسبوه الي شرب الخمر وغير ذلك ثم وثبوا علي عثمان فاخرجوه وخلصوا يزيد بن معاوية (الي اخر القصة). بخاری: ج: (۲) ص: (۱۰۵۳) حاشیة نمبر (۷).

دیزید دبیعت د ماتولو سبب طبری داسی بیان کړی دی چی یزید بن معاویه خپل تره حموی عثمان بن محمد بن سفیان د مدینې منورې حاکم مقرر کړو بیا ده د مدینې دخلکو یو وفد یزید ته ولیکلو چی په دوی کی عبدالله بن غسیل الملائکة او عبدالله بن عمر المعزومی رضی اللہ عنہ هم وو یزید ددی وفد عزت او اکرام وکړو کله چی دا وفد بیرته مدینې منورې ته راغلو نو دیزید عیبونه ئی افشاء کړل یزید ته ئی د شرابو دخوړلو وغیره کارونو نسبت وکړو، بیا عثمان باندی یې ټوپ کړو د مدینې منورې څخه یې وشړلو او دیزید بیعت ئی مات کړو.

دا وفد یزید ته دڅه لپاره وراستول شوی وو؟

حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی وجه یې دا وه چې دمکی مکرمی خلکو به یزید ته په ښکاره فاسق ویلی نو یزید د مدینې منورې خلک بیا بیا مجبورول چی په مکه مکرمه باندی حمله وکړی نو د مدینې منورې خلکو ددی مسئلې د حل لپاره یزید ته یو وفد ورولیږلو د وفد مشری حضرت عبدالله بن حنظل رضی اللہ عنہ او حضرت عبدالله بن مطیع رضی اللہ عنہ کوله کله چی دا وفد بیرته مدینې منورې ته راغلو نو د مدینې منورې خلکو ته ئی خپله کارگذاری داسی بیان کړو چی:

قدمنا من عند رجل ليس له دي، يشرب الخمر وتغزف عنده القينات المغارف وان نشهدكم وان نشهدكم انا قد خلعناه فتابعهم الناس على خلعهم. [البداية النهاية: ج: (۸) ص: (۲۱۸)] - تجليات صفدر: ج: ۱/

ص/۵۹۲]. یعنی یزید یو بی دینه سپری دی شراب خور دی او ډمي گلو ی تاسو شاهدان اوسی چی مونږ دده بیعت ختم کړو نو بیا خلکو (د بیعت په ختمولو کی) د دوی پیروی وکړه.

کله چی یزید خبر شو نو حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: بلغ ذالک یزید، فجهز الیهم جيشاً مع مسلم بن عقبه المری وامره ان یندعوهم ثلاثاً فان رجعوا والافقاتلهم. فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۵) دارالریان قاهره. یزید چی خبر شو نو د مسلم بن عقبه په مشری کی ئی د مدینی منوری د خلکو په خلاف یو لښکر راو لیږلو اودی لښکر ته ئی حکم وکړو چی تردی ورځو پوری (د یزید د بیعت لپاره) دعوت ورکړی که خپلی خبرې څخه راوگرزیدل نو ډیره ښه ده او که نه نو قتال ورسره وکړئ.

مسلم بن عقبه د یزید په امر باندی راغلو د مدینی منوری خلکو ته یې وویل چی د یزید سره بیعت وکړی د مدینی منوری صحابه وو او تابعینو انکار وکړو بیا مسلم بن عقبه په مدینه منوره کی دری ورځی قتل عام وکړو.

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وأباح مسلم بن عقبه المدينة ثلاثاً فقتل جماعة صبرا منهم معقل بن سنان ومحمد بن أبي الجهم بن حذيفة ویزید بن عبد الله بن زمعة فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۵). یعنی مسلم بن عقبه تر دی و ورځو پوری مدینه منوره مباحه کړه ډیر خلک صبراً قتل کړل چی په هغوی کی معقل بن سنان محمد بن ابی الجهم بن حذیفه او یزید بن عبد الله بن زمعه هم وو.

په بل روایت کی داسی راځی چی: ومن رواية عروة بن الزبير قال لما مات معاوية أظهر عبد الله بن الزبير الخلاف على يزيد بن معاوية فوجه يزيد مسلم بن عقبه في جيش أهل الشام وأمره ان يبدأ بقتال أهل المدينة ثم يسير إلى بن الزبير بمكة قال فدخل مسلم بن عقبه المدينة وبها بقايا من الصحابة فأسرف في القتل ثم سار إلى مكة فمات في بعض الطريق. [فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۶) دارالریان قاهره].

کله چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ وفات شونو حضرت عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ د یزید په خلاف راپورته شوی وو نو یزید د مسلم بن عقبه په مشری کی د شامیانو یو لښکر راو لیږلو او امر ئی ورته وکړو چی د جنگ شروع د مدینی منوری څخه وکړئ بیا د عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ پسی مکی ته ورشی نو مسلم بن عقبه مدینی منوری ته راغلو په مدینه منوره کی په دغه وخت کی صحابه کرام رضی اللہ عنہم هم وو نو دلته ئی ښه ډیر قتل وکړو بیا مکی مکرمی ته روان شو پس په لاره کی مړ شو.

پہ یوروایت کی داسی راخی چی: وبطلت الجماعة من المسجد النبوی ﷺ ایامًا واختفت اهل المدينة ایامًا فلم یكون احدًا دخول مسجدها حتی دخلته الکلاب والذباب و بالت علی المنبر. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۲) تجلیات صفدر: ج: ۱/ ص ۵۸۷]. پہ مسجد نبوی کی ترخو پوری جماعت نہ کیدلو اهل مدینہ پت شوی وو هیثوک مسجد تہ نہ راتل، سپی اولیوان مسجد تہ راتل او پہ منبر باندی ئی متیاز کولی. رسول اللہ ﷺ فرمائی چی: لا یکید اهل المدينة احد الا انماع کما ينماع الملح في الماء. [متفق علیه].

ثوک داهل مدینہ ووسرہ دو کہ کوی نو هغه بہ داسی ویلی کی پری لکہ مالکہ چی پہ او بوکی ویلی کی پری، لدی وجی داسلام پہ تاریخ کی بدنام ترین شخص یزید وو چی کلہ دم دینی منوری دخلکوی پہ دومرہ ییغزتی وکرہ نو اللہ ﷻ پہ یومردار مرض باندی گرفتار کی و او مر شو. [مظاہر حق: ج: ۲/ ص ۷۵۵]. دی واقعی تہ دخری واقعہ وائی حرہ کانی جنی ٹمکی تہ وائی مراد ترینہ مدینہ دہ.

ددی واقعی پہ زمانہ کی تردید وورخو پہ مسجد نبوی کی نہ اذان کیدلو اونہ جماعت صرف حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ پہ مسجد کی وو حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ فرمائی چی: اسمع اذانًا من قبل القبر الشريف. یعنی ماہہ در رسول اللہ ﷺ دقبر خنخہ اذان اوریدلو. [طبقات ابن سعد رضی اللہ عنہ: ج: ۵/ ص ۱۳۲].

علامہ سہودی رضی اللہ عنہ فرمائی چی: وقصة سعید بن المسیب في سماعه الاذان و الإقامة من القبر الشريف ايام الحرة مشهورة. [وفاء الوفاء: ص: (۴۰۸) ج: (۲) طبع مصر].

دحری پہ وورخو کی دنی اکرم ﷺ دقبر خنخہ دحضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ داذان اوریدل مشہور دی دا اذان بہ ئی ہروخت اوریدلو ترخو چی خلک ییرتہ راغلل. [خصایص کبری: ج: ۲/ ص ۲۸۱/ زرقانی ج: ۵ ص ۳۳۲/ والحادی للفتاوی ج: ۲/ ص ۱۴۸].

وقعة الحرة المشهورة التي كانت تبید اهل المدينة عن اخرهم قتل فيها الجم الكثير من الصحابة والتابعين وقيل المقتول فيها من الصحابة ثلاثة منهم عبدالله بن حنظله و نهبت المدينة وافتض فيها الف عذراء ولم تقم الجماعة ولا الاذان في المسجد النبوی ﷺ مدة المقالة وهن ثلاثة يام. [اشرف الادب شرح نفحة العرب: ص: ۱۶۵]

دحری پہ واقعہ کی دم دینی منوری خلک دیخ خنخہ تباہ شول دصحابہ وو ﷺ اود تابعینو یوغت تعداد پکی شہید شول او بعضی وائی چی صحابہ پکی دری کسان شہیدان شول چی یو پکی حضرت عبد اللہ بن

حفظ الله وواو مدینه منوره لو ت شوه تردری ورغو پوری په مسجد نبوی کی او اذان نه کیدلو اود زرو باکرو بیانو سره پکی زنا وشوه.

خرج جابر بن عبدالله في يوم من تلك الايام وهو عبي يمشي في بعض ارضة المدينة وصار يعثر في القتلي ويقول تعس من اخاف رسول الله ﷺ فقال له قابل من الجيش من اخاف رسول الله ﷺ؟ فقال سمعت رسول الله ﷺ يقول من اخاف اهل المدينة اخاف ما بين جنبي فحمل عليه جماعة من الجيش ليقتلوه فاجازه منهم مروان وادخله بيته قال السهيل وقتل في ذلك اليوم من رجوه المهاجرين والانصار الف وسبع مائة وقتل من اخلاط الناس عشرة آلاف سوى النساء والصبيان فقد ذكر ان امرأة من الانصار دخل عليها رجل من الجيش وهي ترضع صبيها وقد اخذها ما وجده عندها ثم قال لها هات الذهب والا قتلتك وقتلت ولدك فقال ويحك ان قتلته فايوه ابو كبشة صاحب رسول الله ﷺ وانا من النسوة اللاتي بايعن رسول الله ﷺ فاخذ الصبي من حجرها وندبها في فمه وضرب به الحائط حتي انتشر دماغه في الارض فما خرج من البيت حتي اسود نصف وجهه وصار مثله في الناس قال السهيل واحسب هذه المرأة جدة للصبي لا اماله اذ يبعد في العادة ان يباع امرءة وتكن يوم الحرة في سن من ترضع ولذا صغيرا لها ووقعة الحرة هذه من اعلام نبوته ففي الحديث ان عليه السلام وقف بهذه الحرة وقال اليقتلن بهذا المكان رجال هو خيار امتي بعد اصحابي. [اشرف الادب شرح نفحة العرب: ص: (۱۶۶)]

په ديورخو کی يوه ورغ حضرت جابر ؓ بهرته ووتلو په سترگو معذور شوی وود مدیني منوري بعضی کوخو کی تیریدلو په مرو کی شی پینی نبتلی او فرمایل به شی چی ذلیل او هلاک دی شی هغه خوګ چی نبی اکرم ﷺ شی وویرولو نو یزیدی لښکریو کس ورته وویل چی چا نبی اکرم ﷺ ویرولیدی؟ حضرت جابر ؓ ورته و فرمایل چی ما د نبی اکرم ﷺ څخه اوریدلی دی چی چاچی اهل مدینه منوره ویرول نو زما د اړخونو په مینځ کی (زړه) شی وویرولو ددی په اوریدلو سره د لښکریو ی دی په حضرت جابر ؓ باندی حمله وکړه لکن مروان ورته پناه ورکړه او خپل کور ته شی بوتلو، سهیل فرمائی چی په دغه ورغو کی د مهاجرینو اود انصارو څخه مشران مشران خلک یو زرو او ه سوه کسان شهیدان شول اود عامو څخه لس زره کسان شهیدان شول دا تعداد د ښځو او د ماشومانو څخه علاوه دی ویل کیږی چی یو یزیدی یو کور ته ورغلو په هغه کور کی چه څه ووتول شی لو ت کرل دا کور دیوی انصاری صحابی ؓ وو هغی خپل بچی ته تی ورکولو نو دی یزیدی ورته وویل چی سره زرا وره او که نه تا او بچی به دی دواړه قتل کړم هغی بی بی ورته وویل چی که دادی ووژلو

نود پلار خو دنبی اکرم ﷺ صحابی ابو کبشه ؓ دی اوزه دهغو بییانو خخه یم چی دنبی اکرم ﷺ سره شی بیعت کړی دی هغه یزیدی ددی دغیرې خخه بچی را واخستلو په دیوال باندی شی وویشتلو چی ماغزه په دیوال باندی وشیندل شول بیلا د کور خخه وتلی نه وو چی نیم مخ شی تور شو او دخلکو لپاره عبرت شو سهیل فرمائی چی زما په خیال دایی بی ددی ماشوم نیا وه خکه چی دحری واقعه دنبی اکرم ﷺ دزمانی خخه په دومره فاصله کی وه چی دومره زنانه په ژوندی نه وه پاتی چی په دغه وخت کی شی دومره وړوکی ماشوم زیږولی وی دحری واقعه دنبی اکرم ﷺ دنبو خخه یوه نښه وه خکه چی یوه ورځ نبی اکرم ﷺ دحری په مقام کی ودریدلو او ویرمایل چی په دی حای کی به زما دامت خخه داسی خلک شهیدان شی چی هغوی به دصحابه وو خخه وروسته بهتر خلک وی.

آیا د یزید امارت اجماعی وو؟

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ:

باقیمانده که او مخالفت اجماع کرده اند جوابش اینست که اول اجماع مسلم نیست اگر باشد عدم مخالفت باشد باین همه اجماع بر عدم جواز خروج بر فساق است معنی آن هر چه است عرض کرده شد از اجماع بر عدم جواز خروج بر نفس فسق لازم نمی آید که خصوصیات زاید ه مراتب این کلی مشکک نیز موجب خروج نتوان شد باین همه اجماع غیر مسلم و قتی که حضرات حسنین رضی اللہ عنہما و عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ و اهل مدینه منوره کاری کرده باشد مخالفت آن را مجمع علیه چگونه توان گفت و اگر بالفرض اجماع را تسلیم کنیم اجماع اگر منعقد گردیده بعد از امام حسین رضی اللہ عنہ منعقد گردید مخالفت این اجماع حضرت امام راچی مضر؟

غایه مافی الباب امام همام در زمان خود در یک مسئله مختلف فیها خطاء کردند و لا محذور فیه چنانچه عرض کرده شده (مکتوب قاسمی)

پاتی شوه داخبره چی حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ چی دیزید مخالفت و کړو نو داثی دا اجماع مخالفت و کړو نو ددی جواب دادی اول خو مونږ دا اجماع نه منو که کوم کار شوی وی نو هغه (دصحابه وو) عدم مخالفت دی ددی باوجود د فاسق په خلاف چی په نه راپورته کیدلو اجماع ده نو دهغی معنی بله ده لکه مخکی چی بیان شوه، د نفس فسق په خلاف باندی دخروج خخه دا نه لازمیږی ددی کلی مشکک درجات او خصوصیات زاید ه هم دخروج موجب نه دی ددی ټولو خبرو باوجود اجماع مسلم نه ده کوم کار چی حسنینو رضی اللہ عنہما او حضرت

عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ کمری وی نو ددی کار خُشه مخالفت ته به خرنکه مجمع علیه وویلی شی؟ اوکه اجماع ومنونو یا که اجماع منعقد شوی هم وی نو د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ د شهادت خُشه وروسته به منعقد شوی وی چی ددی (مؤخری) اجماع خُشه مخالفت حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ ته ضرر نه رسوی غایه مافی الباب حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ به په خپله زمانه کی په یوه اختلافی اجتهاد دی مسئله کی خطاء شوی وی چی په دی کی هیچ خرج نه شته لکه خرنکه ما مخکی عرض کړیدی.

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: اکنون وقت آنست که عبارت نووی در این باره نقل کرده شود تا تفصیل اجمال و تصدیق این مقال بدست آید امام النووی گوید:

اجمع اهل السنة ان لا ينزل السلطان بالفسق واما الوجه المذكور في كتب الفقه لبعض اصحابنا انه ينزل، وحكي عن المعتزلة فغلط من قابله مخالف للاجماع قال العلماء وسبب عدم انزاله وتحريم الخروج عليه ما يترتب علي ذلك من الفتن وراقة الدماء وفساد ذات البين فتكون المفسدة في عزله اكثر منها في بقاءه، قال القاضي عياض رحمۃ اللہ علیہ: اجمع العلماء علي ان الامامة لا تنعقد لكافر وعلي انه لو طرئ عليه الكفر انزل قال وكذلك لو ترك الصلوة والدعاء عليها قال وكذلك عند جمهورهم البدعة قال وقال البصريون تنعقد له وتستديم له لانه طارئ قال القاضي فلو طرء عليه كفر وتغير للشرع اوبدعة خرج عن حكم الولاية وسقطت طاعته ووجب علي المسلمين القيام عليه وخلعه ونصب امام عادل ان امكنهم ذلك فان لم يقع ذلك ان بطايفة وجبت عليهم القيام بخلع الكافر ولا يجب في المبتدع الا اذا ظنوا القدرة عليه فان تحققوا العجز لم يجب القيام وبهاجر المسلم من ارضه الي غيرها ويفردينه قال ولا ينعقد للفاسق ابتداء فلو طرء علي الخليفة فسق قال بعضهم يجب خلعه الا ان يترتب عليه فتنة وحرب، قال جماهير اهل السنة من الفقهاء والمحدثين والمتكلمين لا ينزل بالفسق والظلم وتعطيل الحقوق ولا يخلع ولا يجوز الخروج عليه بذلك بل يجب وعظه وتخويفه للاحاديث الواردة في ذلك... قال القاضي وقد ادعي ابو بكرين مجاهد هي هذا لاجماع وقد رد عليهم بقيام الحسين رضی اللہ عنہ وابن زبیر رضی اللہ عنہ واهل المدينة علي بني امية وقيام جماعة عظيمة من التابعين وصدرا الاول علي الحجاج مع ابن الاشعث وتاول هذا القائل قوله ان لا تنازع الامراهله في ايمه العدل وحجة الجمهور ان قيامهم علي الحجاج ليس بمجرد الفسق بل لما غير الشرع وظاهر من الكفر قال القاضي وقيل ان هذا الخلاف اولاً ثم حصل الاجماع علي منع الخروج عليهم.

د اهل سنت والجماعت په دې خبره باندې اتفاق دی چې بادشاه د فسق په وجه نه معزول کیږي او کوم قول چې دفتي په کتابونو کې بعضو ذکر کړي دی چې بادشاه د فسق په وجه معزول کیږي او دا قول شی دمعتزله ووله طرفه بیان کړي دی نو دې قایل غلطی کړې ده د اجماع څخه شی مخالفت کړي دی علماؤ فرمایلي دی چې د فاسق د عدم معزوله کیدلو وجه داده چې په دې کې فتنه او خونریزی جوړیږي او خپل منځي اختلافات جوړیږي له دې وجې دده په معزوله کولو کې په نظر سره دده په پاتې کیدلو کې فساد ډیر دی قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائي چې د علماؤ په دې خبره باندې اجماع ده چې کافر امام نه شی جوړیدلی او په دې باندې هم اتفاق دی چې که په امام باندې کفر طاری شي نو هم معزول کیږي بیا قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائي چې همدا د کفر په وخت کې د عزل حکم په هغه کې هم دی چه کله امام دمونځ پابندی او مونځ ته دعوت پریږدي او د جمهور علماو په نیز باندې همدا حکم دار تکاب د بدعت په وخت کې هم دی لکن بعضی بصریان وائي چې د عارضی فسق او بدعت والا امامت منعقد کیږي او د همیشه لپاره پاتې کیږي ځکه چې د عارضی دی قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمائي چې کله چې په امام باندې کفر طاری شي او بیا په شریعت کې تبدیلی راولي او یا بدعت مرتکب شي نو بیا د امامت د حکم څخه خارجیږي او دده اطاعت ساقطیږي او په مسلمانانو باندې دده په خلاف باندې راپورته کیدل او دده د غاړې څخه د خلافت ایستل او د عادل امام مقررول که ممکنه وه ضروري دی نو که دا واقع نه شو نو بیا هم په یوې ډلې باندې د کافر د ولایت ختمول واجب دی او د مبتدع نه دیو واجب مگر دا چې کله ددوی د غلبې غالب گمان وي، او کله شی چې یقین د مغلوبوالی وي نو بیا نه وی واجب لکن مسلمانان به دده د ځمکې څخه بل ځای ته هجرت کوي او خپل دي بهیچ کوي او د فاسق لپاره ابتداء خلاف نه منعقد کیږي او که فسق شی عارضی وو نو بیا بعضو فرمایلي دی چې دده د خلافت ختمول واجب دی که چیرته دفتني او د جنگ راپارول نه وو جمهور اهل سنت، فقهاء او محدثین او متکلمین فرمائي چې ظالم، فاسق او د مسلمانانو د حقوقو معطل کونکی امام هم نه معزوله کیږي او دده په خلاف باندې قیام نه دی واجب بلکه نصیحت کول او ویرول شی پکار دی. قاضی عیاض رحمته الله علیه فرمایي چې ابو بکرین مجاهد رحمته الله علیه په دې باره کې د اجماع دعوه کړې ده او د حضرت امام حسین عليه السلام د حضرت ابن زبیر رضي الله عنه او د مدینې منورې د خلکو په فعل باندې شی استدلال کړي دی چې دیني امیه و په خلاف باندې راپورته شول همدارنگه چې د قرن اول دیو جماعت په فعل باندې استدلال کړي دی چې د ابن الاشعث سره د حجاج په خلاف باندې راپورته شول او ددې قول والا دیني اکرم عليه السلام په دې حدیث کې هم تاویل کوي چې ان الانزع الامر اهله دوی وائي چې ددې څخه عادل امام مراد

دی لکن جمهور علماء فرمائی چی دحجاج پہ خلاف باندی قیام یواخی دده دفسق له وجی نه وو بلکی له دی وجی خنجه وو چی حجاج شریعت بدل کری وو او د کفر مظاہرہ شی کری وہ قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی دا اختلاف پہ اول اول کی وو بیا وروستہ د خروج پہ صمانعت باندی اجماع وشوہ. (اتہی).

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ دی عبارتو پہ تشریح کی فرمائی چی: پس از مطالعہ این عبارت تصدیق اکثر مقدمات مذکورہ حاصل میشود و بالجملہ بر اصول اہل سنت حال یزید بسابق متبدل شد نزد بعضی کافر شد اگر حضرت امام حسین علیہ السلام کافر شد پنداشتند در خروج بر او چہ خطا کرد؟ امام احمد رحمۃ اللہ علیہ را همین رائی پسند خاطر افتاد مگر چنانکہ ممکن است کہ کفر کسی نزدیکی کسی متحقق شود و نزد دیگران متحقق نشود همچنین خروج در حق این و آن مختلف خواهد بود و اتفاق در تکفیر، تفسیق، تعدیل و تخریج کسی از ضروریات دینی یا از بدیہات عقلی نیست کہ حاجت معذرت افتد و در صورت فسق آنچه پیش کردہ ام یاد خواهد بود تا ہم ہیچ صعبیتی بر اہل سنت نیست، چہ یزید آندرین صورت یا فاسق معلن بود تارک صلوٰۃ وغیرہ یا مبتدع بود چہ از رسائی نواصب است باین ہمہ عموم خلافتش غیر مسلم، نظر بر این وجوہ بیاد ملفظات سابقہ در خروج بر او ہیچ قباحتی نی و با این ہمہ خروج بر ہمچنین کسانی تا حال نزد ہمہ جایز، و اگر نزد ہمہ نیست نزد بعضی جایز چنانچہ از مشاہدہ عبارت نووی رحمۃ اللہ علیہ واضح است در مسایل مختلفہ خلاف یکی مردیگران را موجب تفسیق او شان را و بطلان اعمال او عند اللہ نمیتوان شد چنانچہ دانستہ شد و اگر فرض کنیم بر عدم خواز خروج بر چنین کس اجماع است اجماع حادث است اجماع قدیم نیست تا بر اصول اہلسنت در شہادت امام ہمام ترددی را ہ یابد زیادہ از زیادہ اگر کسیگوید این بگوید کہ حضرت امام در این مسئلہ خطاء کردند لیکن چہ خرج. المجتہد یخطی ویصیب الخ. (مکتوب قاسمی مطبوعہ ادارہ نشر و اشاعت ملتان) د مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ د تشریح خلاصہ پہ خلورو جملو داسی دہ.

اول: یزید د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ اود بعضی علماء و پہ نیز باندی کافر شوی وو او کیدی شی چی د حضرت امام حسین علیہ السلام ہمدانظرو و او د کافر پہ خلاف باندی خروج واجب وی لہذا حضرت امام حسین علیہ السلام پہ دی خروج کی پہ حق وو.

دوهم: د بعضو نورو په نیز باندې کافر نه وولکن د چاپه نیز باندې چې کافرو په هغوی باندې ددی نورو سره موافقت لازم نه وو چې په حضرت امام حسین علیه السلام باندې دا واجبه کړو چې ولی دی ددی بلی دلی سره اتفاق نه کولو؟

دویم: د یزید خلافت لار اوسه پوری متحقق شوی نه و و عوامو ته اعتبار نه شته او خواصو اکثر ورسره بیعت نه و وکړی لهدا په حضرت امام حسین علیه السلام باندې دا اعتراض نه شی کیدلی چې د خلیفه په خلاف شی خروج کړی وو.

خلووم: یزید ښکاره فاسق او دنوا صبه وو خخه وو نوا صبه هغو خلکو ته وائی چې حرامو شیانو ته دخپلو نفسانی دلایلو په بنا باندې حلال وائی یزید به هم شراب خوړل او حلال به شی گنل، او بعضی علماء فرمائی چې په هغه وخت کی اجماعاً د ښکاره فاسق په خلاف باندې قیام واجب وو او بعضی علماء فرمائی چې اجماعاً قیام نه وو واجب که اجماعاً نه وی واجب بلکی د بعضو په نیز باندې واجب وی او د بعضو نورو په نیز باندې نه وی واجب نو بیا د حضرت امام حسین علیه السلام په نیز واجب وو نو که په خپل اجتهاد کی حق ته رسیدلی وی الله جل جلاله به دوه اجره ورکړی او که خطا شوی وی نو الله جل جلاله به ورته یو اجر ورکړی او بعضی نورو علماء فرمائی چې د فاسق په خلاف باندې په عدم قیام باندې اجماع ده لکن مونږ وایو چې بالفرض که دا اجماع منعقد شوی وی نو دا د حضرت امام حسین علیه السلام خخه متاخره اجماع ده چې د حضرت امام حسین علیه السلام په خلاف باندې دلیل نه شی کیدلی.

قاری محمد طیب رحمته الله علیه د دیو بند خلو بیعت کلن مهمتم

د یزید خلافت اجماعی نه و و دیرو د لو دهغه ابتداء خخه نه و ومنلی چې په دوی کی حضرت امام حسین علیه السلام هم وو له دی وجی چې په حضرت امام حسین علیه السلام باندې د یزید اطاعت نه وو واجب چې دخروج او بغاوت سوال پیدا شی. (شہید کریلا و یزید ص: (۱۸۷) قاری محمد طیب)

حضرت شاه عبدالعزیز رحمته الله علیه

د ظالم بادشاه په خلاف باندې قیام په هغه وخت کی ناجایز وی چې ددی ظالم بادشاه تسلط کامل شوی وی او دده په تسلط کی دهیچا نزاع او مزاحمت نه وی او تر اوسه پوری دم دینی منوری او مکی مکرمی خلک

دیزید پلایت په تسلط باندی راضی نه وو او حضرت امام حسین علیه السلام، حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ دیزید بیعت نه و و قبول کړی.

خلاصه دکلام داچی حضرت امام حسین علیه السلام ددی لپاره دیزید په خلاف باندی قیام وکړو چی دیزید تسلط دفع کړی دا عرضی نه وو چی دیزید تسلط رفع کړی دقی په مسایلو کی ددفعی او دفعی په مابین کی فرق مشهور دی. [فتاوی عزیزی: ص: (۲۲۷) خارج یافته: ج: (۲) ص: (۳۱۶) قاضی مظهر حسین رحمۃ اللہ علیہ].

مولنا ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ:

عنوان لگوی په نوم دتحقیق خروج الامام حسین علیه السلام و امثاله علی ایمة الجور: ددی خنچه وروسته فرمائی چی:

قلت ويمكن ان يقال ان الولاة الذين اخرجوا عليهم كانوا فسقة من اول الامر وقد عرفت ان الولاية لا تنعقد لفاسق ابتداء عند الجمهور فلم يكن خروجهم علي الامام وهو لمنهى عنه بل علي الامام.... الخ

یامخکی لیکمی چی: فاولیک الذین اخرجوا علي یزید والحجاج لعلهم ظنوا من انفسهم القدرة علي خلعهما لكثرة من بايعهم علي ذلك فقد بايع علي یدمسلم بن عقيل للامام حسين بن علي رضی اللہ عنہ عددکثیر من اهل الكوفة تزيد عدتهم علي اربعين الفا. (اعلاء السنن: ج: (۱۲) ص: (۶۱۸) كشف خارجیت ص: ۳۸۸ قاضی مظهر حسین چکوالی رحمۃ اللہ علیہ).

کله چی دا ثابت شوه چی دیزید خلافت اجماعی نه وو بلکی دسلطان متغلب حیثیت شی لرلو او هغه هم لا مکمل نه وو او د حضرت امام حسین علیه السلام قیام دده په خلاف باندی په حقه وو نو اوس د حضرت امام حسین علیه السلام دخروج علی الیزید اجمالی واقعده واوره

دیزید په خلاف د حضرت امام حسین علیه السلام خروج

دکوفی خلکو په ډیر تاکید او کثرت سره دا تقاضی کوله چی مونږ دیزید سره موافق نه یو لهدا مونږ امام نه لرو نو تاسو کوفی ته راشی مونږ ستاسره بیعت وکړو او د فاسق او ظالم یزید په خلاف به جنگ وکړو حضرت امام حسین علیه السلام د محمد بن حنیفه په مشوره باندی مکی مکرمی ته لاړو په شعب ابی طالب کی دیره شو دمکی مکرمی خلک ورباندی راهات شو کوفی مشران راغلل او عرضی وکړو چی تاسو زر ترزړه کوفی ته تشریف

راوری دخلاف مستد ستاسو لپاره خالی دی اوز مونږ سرونه ستاسو په خدمت کی حاضر دی حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی ستاسو د همدردی څخه مننه، لکن فی الحال تللو ته تیار نه شو.

کله چی دکوفی څخه دخطونو اود خلکو تسلسل زیات شو نو حضرت امام حسین علیه السلام د حالاتو د تحقیق د معلومولو لپاره مسلم بن عقیل کوفی ته ورو لیږلو، مسلم به عقیل دوه ملگری هم دخان سره یوځای کړل او کوفی ته روان شو لکن دلاری د سختیو له امله ټی هغه نورو دواړه ملگری وفات شول کله چی مسلم به عقیل کوفی ته ورسیدلو نو دکوفی خلک ورته سترگی په لارو و لاسونه یی ورته په لاس کی ورکړل اودیزید سره ټی ښکاره مخالفت شروع کړو. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۸).

د مسلم بن عقیل سره اتلسوزو وکسانو بیعت وکړو له دی ظاهری وضعیت په لیدلو سره حضرت مسلم بن عقیل د حضرت امام حسین علیه السلام په نوم یو خط ولیږلو چی دکوفی ټول خلک تاته په انتظار دی نو فوراً تشریف راوړی، حضرت امام حسین علیه السلام ته چی دا خط ورو رسیدلو نو کوفی ته ټی د سفر تیاری شروع کړو. سیر الصحابة: ص: (۱۵۶)

کله چی دیزید جاسوسانو یزید ته اطلاع ورکړه نو دخپل حکومت د بقاء غم ورسره شونو فوراً ټی خپل دبصری حاکم عبید الله بن زیاد (ملعون) ته یو تاکیدی حکم نامه ورو لیږله چی فوراً ټی قتل کړه. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۹).

عبید الله بن زیاد کوفی ته راغلو دکوفی مسجد ته لاړو او په لاره کې یې دخلکو دانعری اوریدلی چی مرجبا بن رسول الله عليه السلام. ابن زیاد جامع مسجد ته لاړو او خلکو ته دیر غضب ناک تقریر وکړو چی ای دکوفی خلکو زه امیر المؤمنین یزید ستاسو د ښار لپاره حاکم را لیږلی یم ماته ټی امر کړی دی چی د مظلوم سره انصاف دمطیع سره احسان اود باغی سره سختی وکړم زه به دا حکم عملی کوم دفرمانبردارانو سره به پدراننه شفقت کووم لکن د مخالفینو لپاره زهر قاتل یم. [سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۵۰)].

مسلم بن عقیل د عبید الله بن زیاد دا اعلان له وجی د هانی بن عروه کور ته پناه و یوړه هانی بن عروه یو د هغو خلکو څخه وو چی کوفی ته ټی د حضرت امام حسین علیه السلام په راغونښتلو کی دیر ټینگار کولو، هانی په اول کی مسلم ته په پناور کولو کی متردد وولکن وروسته ټی زنانه په یو محفوظ ځای کی پټی کړی او حضرت

مسلم بن عقیل ته شی پناه ورکړه، دهانی کورته به خلک پټ پټ راتلل او د مسلم بن عقیل سره به شی بیعت کولو. سیر الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۵۰).

عبيد الله بن زیاد یزیدی د مسلم بن عقیل د لټون لپاره جاسوسان مقرر کړي وو لکن نتیجه په لاس باندې نه ورتله آخر شی خپل غلام معقل د مسلم بن عقیل د خای پیدا کولو لپاره مامور کړو معقل مسجد ته لاړو ځکه چې مسجد څخه پټ حالات ښه معلومېږي ځکه چې په مسجد کې هر قسم خلک راتولېږي نو معقل په مسجد کې یو سړی ولیدلو چې مسلسل مونځونه کوي نو قیاس شي وکړو چې دا مسلسل د مونځ کونکي به خامخا د حضرت امام حسین (علیه السلام) حامی وي نو د ده خواته ورغلو او ورته وي ویل چې زه شامي غلام یم الله (علیه السلام) زما په زړه کې د نبی اکرم (صلی الله علیه و آله) د اهل بیتو محبت اچولی دی زما درې زړه درهم دی ما اوریدلی دی چې دلته د حضرت امام حسین (علیه السلام) کوم داعی دی نوزه غواړم چې دایو څه ناڅه روپی هغه ته ورکړم چې هغه شي د خیر په کارونو کې مصرف کړي، هغه سړی د مسلم بن عقیل په اجازه باندې دا جاسوس وروستلو، د خدمت بده بېمانه باندې د شپې هم ورسره پاتې شو سهر شي ابن زیاد ته رپوټ ورکړو.

هانی چونکه د علاقې مخور سړی وو مخکې به ابن زیاد ته تلور اتلو لکن چې دکومي ورځې څخه د مسلم بن عقیل کار کن شونو د مریضۍ په بهانه باندې شي تلل راتلل پریښی وو، یو ورځ محمد اشعث اسماء بن خارجه د ابن زیاد ملاقات ته ورغلل ابن زیاد ترینه دهانی پوښتنه وکړه دوی ورته وویل چې هغه مریض دی ابن زیاد ورته وویل چې دا څنگه مریض دی چې ټوله ورځ دخپل کور په دروازه کې ناست وي؟ دوی دواړه هانی ته راغلل او د ابن زیاد د بدگمانۍ څخه شي خبر کړو او ورته شي وویل چې فوراً ورشه خپله معامله ورسره صفا کړه، هانی چې کله ورغلو ابن زیاد ورته دا شعر وویل چې:

ارید حباء ه ویرید قتلې عذیریک خلیک من مراد

زه ورسره د احسان اراده لرم او هغه زما د قتل اراده لري د مراد د قبیلې څخه خپل کوم دوست د معذرت لپاره راوړله، هانی چې دا شعر واوریدلو نو پوښتنه شي وکړه چې ددی شعر څه مطلب دی؟ ابن زیاد ورته وویل چې ددی څخه غټ جرم شته چې مسلم دی پخپل کور کې پټ کړی دی او پټ په پټه ورته خلک د بیعت لپاره راغواړي؟ هانی چې کله ددی الزام څخه انکار وکړو نو ابن زیاد هغه معقل جاسوس راوغوښتلو هانی چه کله عینی شاهد ولیدلو نو انکار ورته سخت شو، صاف صاف اقرار شي وکړی او قسم شي ورته وکړو چې ما پخپله

مسلم نه دی راغوبستی اوزه وعده ورسره کوم چی زه اوس ورخم او مسلم دخپل کور څخه شرم لکن ابن زیاد ورته وویی چی ترڅو پوری مسلم دلته نه وی راغلی ترهغی پوری ته نه شی تللی هانی ورته وویل چی زه خپل میلمه چاته نه شم حواله کولی، ابن زیاد په دعوضی څخه بیتابه شو او هانی ئی دومره سخت ووهلو چی دپوزی څخه ئی وینی روانی شوی او بیانی په یو کورکی واچولو اخبار الطوال: ص: (۲۴۸).

بل طرفته چی مسلم بن عقیل دهانی دمرگ اوازه واوریدله نو دخپلو اتلسوزو کسانو سره ئی په قصر باندی حمله وکړه په دغه وخت کید ابن زیاد سره صرف پنځوس کسان وو چی دیرش اوشل دکوفی مشران وو.

ابن زیاد قصر په مخ کی پاتک واچولو او دکوفی مشرانو ته ئی وویل چی دقصر چت ته وخیژی او اعلان وکړی چی نن چی څوک دامیر اطاعت وکړی دهغه به ډیر اکرام کیږی او انعام به ورکول کیږی او څوک چی بغاوت وکړی هغه ته به سخته سزا ورکول کیږی، ددی اعلان په اوریدلو سره دمسلم ملگری و تنبیدل دمسلم سره صرف شل کسان پاتی شول مسلم چی کله دا غداری ولیدله نو دکنده محلی طرفته لاړ او پاتی شو شل کسان هم یو یو شو لهذا یواځی پاتی شو، دکنده په محله کی دیوی طوعه نامی زنانه دروازی ته ودریدلو او په ئی ترینه وغوښتلی هغی زنانه او به ورکړی او بیانی ورته وویل چی نور پخپله مخه باندی زه، مسلم ورته وویل چی زه په دی علاقه کی مسافریم دلته څوک نه لرم نو ته ماسره ولی داسی سلوک کوی؟ بیانی ورته ځان معرفی وکړه هغه بی بی دالله ﷺ څخه ووریدله نو پخپل کورکی ئی پناه ورکړه ددی ځوی نه وو خبر کله ئی چی خپله مورد کوریوی کوټی په ډیرو تللو راتللو باندی ولیدله نو دسبب پوښتنه ئی ترینه وکړه هغی په اول کی رازنه ویلو لکن وروسته ئی دسختی وعدی داخستلو څخه ورته راز وویل او ابن زیاد دکوفی دکورونو دتلاشی حکم وکړو، ددی بودی بچی وډار شو، عبدالرحمن بن محمد ته ئی وویل چی مسلم زموږ په کورکی پټ دی عبدالرحمن قصر ته لاړ او ابن زیاد ئی خبر وکړو، ابن زیاد او یاکسان دمسلم دگرفتاری لپاره راو لیږل، مسلم سخته مقابله وکړه، آخر دبکیر بن حمران په یو گذار باندی سخت زخمی شو لکن بیانی هم مقابله کوله کله چی دکور په چت باندی خلک راوختل نو مسلم بهر ورتلو او مقابله ئی کوله آخر ورته دشامی ډلگی مشر محمد بن اشعث وویل چی تر کومه پوری به یواځی مقابله کوی زه تاته امان در کووم او یقین در کووم چی زه به ستاسره دوکه نه کووم، حضرت مسلم دزخمو نو څخه بیتابه شوله دی وجی ئی یو دیوال ته تکیه وکړه او کیناستلو، محمد بن

اشعث بیا و رسرده عهد تجدید و کړو لکن عمرو بن عبید سلمی دا ونه منله تور ه ټی ترینه واخستله په زخمی حالت کی ټی په قجره باندی سپور کړو او د ابن زیاد په طرف ټی روان کړو. سیر الصحابة ج: (۴) ص: (۱۵۵).

مسلم بن عقیل ژړل عمرو بن عبید ورته وویل چی دخلافت مدعی دمصیبتونو طاقت نه لری او ژاړی، مسلم وفرمایل چی دخپل ځان په غم کی نه ژاړم بلکهی دخپل خاندان په غم کی ژاړم چی تاسو ته را روان دی د حسین او د آلحسین په غم کی ژاړم، بیائی محمد بن الاشعث ته وویل چی زما بیچ کول ستا په طاقت کی نه دی لکن ته صرف دومره همکاری راسره وکړه چی حضرت امام حسین علیه السلام ته زما د پیغام ورورسوه چی دلاری څخه بیرته وگرزوی او دکوفی په خلکو هیڅکله اعتماد ونه کړی، ابن الاشعث ورسره وعده وکړه چی قسم په الله عز وجل چی دا کار به وکړم او بیائی خپله وعده سرته هم ورسوله. ابن اثیر ج ۴/ ص ۲۴/ سیر الصحابة ج ۴ ص ۱۵۶).

کله ټی چی ابن زیاد ته وروستلو نو ابن الاشعث ورته وویل چی ما مسلم ته امان ورکړی دی لکن ابن زیاد ونه منله او ورته وی ویل چی ته ماصرف دده دنیو لولپاره لیرلی وی نو ابن الاشعث چپ شو. سیر الصحابة ص: (۱۵۶).

مسلم بن عقیل ته چی کله د ابن زیاد له طرفه دوژلو تیاری شروع شو نو مسلم بن عقیل د وصیت لپاره مهلت وغوښتلو.

د مسلم بن عقیل په قربانو کی هلته عمرو بن سعد وو مسلم ورته وویل چی زه تاته دراز یوه خبره کووم په بعضی روایاتو کی راځی چی عمرو بن سعد اول دا وریدلو څخه انکار وکړو، بیا چی کله ابن زیاد د پیغور ورکړو چی خپل دتره ځوی مه مایوسه کوه نو اوریدلو ته تیار شو او په بعضو روایاتو کی راځی عمرو بن سعد دا وصیتونه په ډیری خوشحالی باندی واوریدل اوله خبره نه ټی ورته دا وکړه چی په کوفه کې ماشپرسوه روپی قرض کړی دی زما څخه وروسته هغه ادا کړه دوهم دا چی زما مړی ښخ کړه او دریم دا چی حضرت امام حسین علیه السلام ته څوک ورولیږه چی دلاری څخه بیرته وگرزی. [تاریخ طبری ج: (۷) ص: (۲۵۶) سیر الصحابة ج ۴ ص: (۱۵۷)].

دا وصیتونه ټی محمد بن الاشعث ته هم کړی وو او دی دواړو عمل هم ورباندی کړی وو حضرت امام حسین علیه السلام ټی دکوفی دخلکو دبی وفائی څخه خبر کړی وو.

ددی وروسته دمسلم بن عقیل اود عبیدالله بن زیاد په ماین کی ترخی خبری تبادلی، عبیدالله بن زیاد مسلم ته حضرت امام حسین ته اود حضرت علی علیه السلام کنخلی وکړی اویائی جلادانو ته حکم وکړو چی مسلم بن عقیل د قصر چت ته وخیژوی هلته شی قتل کړی او مړیشی لاندی راو غورزوی. جلادانو همداسی وکړل اود حضرت امام حسین علیه السلام یو قوی مټ دمنځه لاړو. تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۲۶۷) سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۵۸).

د حضرت امام حسین علیه السلام شهادت

کله چی حضرت امام حسین علیه السلام کوفیه ته تللو پخه اراده وکړه نو یزید حضرت عبداللہ بن عباس علیه السلام ته یو خط ورو لپړلو چی د حضرت امام حسین علیه السلام د قتل تهدید پکی وو د خط مضمون داسی وو چی:

ان سوف یتروکم ماتدعون به اقلتی ته اداکم العقبان الرخم، حضرت ابن عباس علیه السلام حضرت امام حسین علیه السلام ته ورغلو او ورته ویویل چی: ولله انی لاطنک ستقتل غدا بین نساءک وبناتک کما قتل عثمان علیه السلام بین نساء وبناته، حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی: لان اقل بمکان کذا وکذا احب الیه ان اقل بمکة وتستحل بی، قال فبکی ابن عباس علیه السلام. [البداية والنهاية: ج: ۱/ ص: ۱۶۶].

حضرت امام حسین علیه السلام په دیپو هیډلو چی زما دوژلو لپاره به د حرم بیعزتی هم کیږی. تجلیات صفر: ج: (۱) ص: (۵۵۷)

حضرت عبداللہ بن زبیر علیه السلام ورته وفرمایل چی همدلته په حجاز کی د خلافت اعلان وکړه مونږ د سره بیعت کوو او همکاري د سره کوو لکن حضرت امام حسین علیه السلام وفرمایل چی زه چی د حرم څخه یو ولشت بهر قتل شم داراته ددی څخه ښه دی چی په حرم کی قتل شم مادخپل پلار څخه اوریډلی دی چی فرمایل چی دیوی چنډه څی غوندی انسان به د حرم بی عزتی کوی نوزه د ځان څخه هغه چنډه څه نه جوړوم، حضرت ابن الزبیر علیه السلام ډیر ټینگار وکړو لکن حضرت امام حسین علیه السلام حصار نه شو. سیرالصحابه: ج: (۱) ص: (۱۶۱).

دمسلم بن عقیل په اولنی دعوت باندی حضرت امام حسین علیه السلام کوفی ته روان شو، کله چی د حاجز په نوم باندی ځای ته ورسیدلو نو قیس بن مسهر صداری ته شی خپل اطلاعی خط ورکړو او کوفی ته شی ولیږلو لکن یزیدیانو مخکی د مخکی څخه لاری بنده کړی وی قیس بن مسهر شی د قادسی په مقام کی وینولو او ابن زیاد ته شی وروستلو ابن زیاد امر وکړو چی مسلم د عقیل په طریقه باندی چت ته وخیژوی او ویوژنی کله شی

چی چت ته وخیژولو نو امرئی ورته وکړو چی کذاب بن کذاب حسین بن علی ته کنخلی وکړه، قیس چی د حضرت امام حسین علیه السلام دفدایانو خخه وونود کنخلو په حای شی خپله فریضه ادا کړه او په زوره زوره یی آوازونه وکړل چی ای دکوفی خلکو زه د حسین بن فاطمه علیهم السلام بنت رسول الله صلی الله علیه و آله له طرفه استازی یم هغه د حاجز مقام پوری رارسیدلی دی دهغه سره امداد کول ستاسو فریضه ده ددی خخه وروسته شی په عبید الله بن زیاد اودده په پلار باندی لعنت وویلی اود حضرت علی علیه السلام ته شی استغفار وکړو، ابن زیاد نور هم په غصه شو او د چت خخه لاندی شی راوغورزو لو.

د حضرت امام حسین علیه السلام یو بل قاصد عبد الله بن یقطر هم د حصین بن نمیر کسانو ونیولو ابن زیاد ته شی وروستلو هغه ته شی هم وویل چی کذاب ابن کذاب حسین بن علی ته کنخلی وکړه لکن هغه هم د قیس په طریقه باندی خپله فریضه ادا کړه اود قیس په طریقه باندی شی دا هم شهید کړو. (ابن اثیر ج ۴) ص: (۳۶) سیرالصحابه ج ۴ ص: (۱۶۶).

کله چی حضرت امام حسین علیه السلام د ثعلبه مقام ته ورسیدلو یو کس چی دکوفی خخه راروان وو د حضرت مسلم بن عقیل او دهانی د قتل خخه شی خبر کړو حضرت امام حسین علیه السلام سخت خفه شو، حضرت امام حسین علیه السلام ته خیر خواهانو یو ځلی بیا وویل چیه کوفه کی ستا څوک خیر خواه نه شته لهذا بیرته وگورزه لکن د حضرت مسلم بن عقیل ورور په خداو په غوصه کی راغلو او وی فرمایل چی قسم په الله صلی الله علیه و آله چی ترڅو مو د مسلم بدل نه وی اخستی اویا ټول شهیدان شوی نه یو تر هغی پوری بیرته ونه گرزو، حضرت امام حسین علیه السلام و فرمایل چی دا خلک نه وی نوزما دژوند خخه مقصد شو قافله شی نوره هم په مخ روانه کړه. سیرالصحابه ج: (۴) ص: (۱۶۶).

کله چی حضرت امام حسین علیه السلام مسلسل ددی دردناکو واقعاتو خخه خبریدلو نو خپل ملگری شی راجع کړل او تقریری ورته وکړو چی د مسلم بن عقیل، هانی ابن عروه، عبد الله بن یقطر دردونکی خبرونه رارسیدی زموږ شیعه وو (دلو) زموږ همکاری پرېښیده لهذا په تاسو کی چی څوک بیرته تلل غواړي هغه په خوشحالی باندی بیرته تللی شی زموږ له طرفه ورباندی هیڅ پابندی نه شته کله چی خلکو دا تقریر واوریدلو نو اکثره خلک لارل صرف هغه فدایان ورسره پاتی شول چی دمکی خخه ورسره راغلی وو. سیرالصحابه ج ۴ ص: (۱۶۷).

قافله مخکی لاره خان سره ئی اوبه واخستی اوددی حشمه په مقام کی ئی دغره په غاره کی خیمې ووهلی په دی وخت کی دیزیدیانو له طرفه حربن یزید التمیمی دزرو کسانو سره دحضرت امام حسین علیه السلام اوده ملگرو دنیولو لپاره راورسیدلو دحضرت امام حسین علیه السلام قافلی ته مخامخ ئی قیام وکړو، حضرت امام حسین علیه السلام دما سپنن لپاره داځان حکم وکړو اودا قامت په وخت کی راووتلو دحردلبنکریه مخی ودریدلو اوداسی تقریر وکړو چی: ای دکوفی خلکو زه دالله عز وجل اودستاسو څخه بښنه غواړم زه پنخپل سرتاسو ته نه یم راغلی بلکی ما پسی تاسو قاصدان اوستاسو خطونه راروان وو چی مونږ امام نه لرو، تاسو راشی کیدی شي چی ستاسو په ذریعه باندی دالله عز وجل مونږ ته سیده لارو بښائی اوس زه راغلی یم که تاسو زما سره وعده کوی اوما ته پوره اطمینان راکوی، نوزه ستاسو بښارته درځم اوکه داسی نه کوی او زما درتلل نه خو بښوی نوزه دهمدی خان څخه بیرته واپس کیږم. سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۶۷).

خلکو چی دا تقریر واوریدلو ټول چپ شول، هیچا هیڅ جواب ورنکړو حضرت امام حسین علیه السلام دا قامت حکم وکړو اود دڅخه ئی پوښتنه وکړه چی زما سره مونځ کوی اوکه زما څخه ئی بیل کوی؟ حرو ویل چی ستاسو سره ئی کوم حرد حضرت امام حسین علیه السلام په اقتداء کی مونځ وکړو دا دحر لپاره نیک فال وو ځکه چی دامام په اقتداء کی ئی مونځ وکړو سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۶۸)..

ددی څخه وروسته په مازیگر کی حضرت امام حسین علیه السلام قافلی ته دکوچ کولو حکم وکړو دکوچ څخه مخکی ئی دمازیگر مونځ په جماعت سره ادا کړو دجماعت څخه وروسته ئی بیا تقریر وکړو چی: ای خلکو دالله عز وجل څخه ودار شی اد حقدارانو حق وپیژنی دا دالله عز وجل درضامندی سبب دی دظالمانو اوپه زور باندی دحکومت کونکو په مقابل کی مونږ اهل بیت دخلافت حقیقی مستحق یو، اوکه تاسو زما په راتگ باندی خفه ئی او ځمونږ حق نه پیژنی اوستاسو رایه دهغی څخه مخالفه وی کومه چی ستاسو دخطونو اوستاسو دقاصدانو څخه معلومیدله نو بیا زه بیرته واپس کیږم. [تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۲۹۷)]. ددی تقریر څخه وروسته ورته حرو ویلی چی کوم خطونه او کوم قاصدان؟

دحرددی استعجاب څخه وروسته حضرت امام حسین علیه السلام دخطونو څخه دکی دوه ځلتي دحربه مخکی خالی کړی حرجی دخطونه ولیدل نو وی ویل چی ددی خلکو سره زموږ هیڅ تعلق نه شته مونږ ته دا حکم شوی دی چی ستا څخه جدا نه شو ترڅو چی دی ابن زیاد ته ورولو حضرت امام حسین علیه السلام ورته وفرمایل چی

ستامرگ ددی خخه ډير نږدی دی دای وویل اویائی قافلی ته حرکت ورکړو لکن حرماحت وکړو او ورته ئی وویل چی صرف ماته دا حکم شوی دی چی ودی نیسم او کوفی ته دی ابن زیاد ته ورولم لهذا اوس په داسی طرف باندي روان شه چی نه کوفی ته ورسیري او نه مدینی ته بیرته وگرزي په دی زمانه کی به زه ابن زیاد ته خط ولیبرم او تاسو ئی یزید ته ولیبري کیدی شی چی **اللهم صل علی عیالک** دعا فیت کوم صورت راپیدا کړي اوزه ستاسو په معامله کی دا امتحان خخه بچ شم.

د حر ددی مشوری خخه وروسته حضرت امام حسین **علیه السلام** د قادیسی په چپ طرف باندي روان شو او حر هم ورسره تللو. [سیر الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۶۹)].

کله چی حضرت امام حسین **علیه السلام** د عذب الهجانات مقام ته ورسیدلو نو د کوفی خخه د طرماح بن عدی په راهنمائی کی خلور ملگری ورته راغلل او د کوفی خبرئی ورته راوړو حرد دوی مزاحمت وکړو حضرت امام حسین **علیه السلام** ورته وفرمایل چی دازما انصاردی اوزما د قافلی دخلکو سره یو برابر دی له دی وجی دخپل خان په شان ددوی حفاظت هم په ماباندي لازم دی او که ته پخپله خبره ټینگ ئی نویا جنگ ته تیار شه کله چی حرب پوره شو نو چپ شو حضرت امام حسین **علیه السلام** ددوی خخه د کوفیانو پوښتنه وکړه، مجمع بن عدی ورته وفرمایل چی د کوفی مشرانو غټ غټ رشتونه اخستی دی دهغوی لاسونه دروړو خخه ډک دی لهذا دهغوی ټول ستا په خلاف متحد شوی دی البته دعوامو زړونه ستاسو طرفه مایل دی لکن دهغوی توری هم ستاسو په خلاف دی ددی خخه وروسته حضرت امام حسین **علیه السلام** دخپل قاصد قیس بن مسهر صیدادی پوښتنه وکړو نو معلومه شوه چی شهید شوی دی د حضرت امام حسین **علیه السلام** دسترگو خخه اوبنکی روانی شوی او په ژبه باندي دا آیت جاری شو چی: فمنهم من قصي نجه ومنهم من ينتظر، ییائی قیس ته دعا وکړه. [ابن اثیر: ج: ۴ ص: ۴۱ / سیر الصحابه: ج: ۴ ص: (۱۷۱)].

قافله په تلو تلو کی نینواته ورسیدله په دغه وخت کی دابن زیاد له طرفه حر ته حکم راغلو چی امام حسین **علیه السلام** ونیسه ته دی داسی خالی میدان طرفه بوزه چی هلته هیڅ کور او ونه نه وی حردا حکم حضرت امام حسین **علیه السلام** ته واورولو حسینی لښکر ورته وویل چی مونږ پریږده مونږ پخپله په نینوا غاضریه او یا په شفیقه کی خیمی وهو حر ورته وویل چی زه ددی اجازه ځکه نشم درکولی چی زما پسی جاسوس شته دی خلاصه دا چی

دمحرم په دهم تاریخ باندې په سنه د (۶۱) کال دهجرت دینوا په میدان کربلا (کرب و بلا) کی قافلی خیمې ووهلې. ابن اثیر: ج: (۲) ص: (۴۳) سیر الصحابة: (۴) ص: (۱۷۳).

ابن زیاد د حضرت امام حسین (علیه السلام) د مقابلې په فکر کی شو نو د حضرت سعد بن ابی وقاص (رضی الله عنه) خوی عمرو چی نوی شئ د ری حاکم جوړ کړی وو، اولدته یې د جنگ لپاره مامور کړی وو هغه د خان سره لښکر روان کړ وو، د حمام اعین مقام ته رسیدلې وو نو ابن زیاد راوغوښتلو او ورته ئی وویل چی اول د حسین (علیه السلام) سره و جنگیږه بیا خپلې وظیفې ته لاړ شه عمرو بن سعد ورته وویل چی الله (جل جلاله) دی په امیر باندې رحم وکړی ماددی خدمت څخه معاف کړه، ابن زیاد ورته وویل چی که دا کار نه کوی نو بیا د ری حکومت هم درته نه درکول کیږی ددی اخطار څخه وروسته ابن سعد مهلت وغوښتلو د مهلت په زمانه کی ئی د خپلو خیر خواهانو سره مشوره شروع کړه ټولو مخالفت کولو حمزه بن مغیره ورته وویل چی د الله (جل جلاله) لپاره د حسین (علیه السلام) د وینو گناه پنځل سرباندې مه اخله او قطع د صله رحمی مه کوه چی حکومت دنیا او مال ټول دی له لاسه ووزی نو داهر څخه د برداشت قابل دی لکن د حسین (علیه السلام) په وینو باندې د لاسونو لرل نه دیپ کار ابن سعد ورته وویل چی انشاء الله تعالی ستا په مشوره به عمل کوم. [سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۷۴)].

وروسته د حکومت شوق او مینې ابن سعد دی خطرناک کار ته تیار کړو په دریم دمحرم باندې ابن سعد د څلور زره کسانو سره نینوا ته ورسیدو ابن سعد غوښتل چی عزره ابن قیس احمس حسین (علیه السلام) ته ورلیږی او پوښتنه ترینه وکړی چی د څه مقصد لپاره راغلی ئی لکن هغه عذر وکړو ځکه چی د احمس یو په هغو کسانو کی وو چی حضرت حسین (علیه السلام) ته ئی خطونه ورلیږل بیائی کثیر بن عبدالله ورولیږلو کثیر ورته وویل چی زه ورځم که ستاسو زما دلیرلو څخه بل څه عرض وی هغی ته هم تیار یم د حضرت امام حسین (علیه السلام) وژلو ته ئی اشاره کوله ابن سعد ورته وویل چی زه بل څه نه غواړم صرف ورشه او ورته ووايه چی د څه مقصد لپاره راغلی ئی؟

داسې بدزبانانه او بد مزاجه وو د خپلې بد مزاجی په وجه ئی د حضرت امام حسین (علیه السلام) پوری پیغام ونه رسولو او واپس راغلو دده د واپسی څخه وروسته ئی قره بن سعد ورولیږلو قره بن سعد پیغام ورته ورو رسولو حضرت امام حسین (علیه السلام) ورته وفرمایل چی زه تاسو د کوفی خلکو راغوښتی یم اوس که تاسو زما راتلل ته خوښوی نوزه بیرته واپس کیږم کله چی ابن سعد ته د حضرت امام حسین (علیه السلام) جواب راوړ سیدلنو نو ابن سعد د اطمینان ساه واخیسته او وویل چی امید شته چی اوس الله (جل جلاله) ماد حسین (علیه السلام) سره د جنگ څخه وساتي ابن سعد خپل سوال

اود حضرت امام حسین علیه السلام جواب ابن زیاد ته ورولپولو دابن سعد ددی مصالحنه تحریر خنجه وروسته هم ابن زیاد صلحی ته تیار نه شو. [سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۶)].

ابن زیاد دوهم خط ورولپولو چی په حسینی لښکر باندی اوبه بندی کړه اودیزید لپاره ترینه بیعت وغواړه دییعت خنجه وروسته به زه دده په معامله باندی غور کوم ددی خط په تعمیل کی ابن سعد پنځه سوه کسان دفرات په غاړه باندی د اوبو د بندولو لپاره وگمارل داووم دمحرّم الحرام خنجه اوبه بندی شوی. تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۳۱۲) سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۷).

کله چی حسینی لشکر دیرتگی شونو حضرت امام حسین علیه السلام حضرت عباس بن علی علیه السلام ددیرشو سپرو اودشلو پیاده و ورسره داوبو پسی ولپرلو دوی چینی ته ورسیدل عمرو بن حجاج مزاحمت وکړو لکن عباس بن علی علیه السلام مقابلو وکړه اومشکونه شی دک راوړل. اخبار الطوال ص ۲۲۶ سیرالصحابه ج ۴ ص: (۱۷۷).

ددی خنجه وروسته حضرت امام حسین علیه السلام ابن سعد ته پیغام ولپرلو چی زه ییگاه ته ستاسره ستا او خپل لښکر په مینځ کی گورم د حضرت امام حسین علیه السلام په خواهش باندی ابن سعد دشلو کسانو سره ورغلو د حضرت امام حسین علیه السلام سره شل کسان وولکن حضرت امام حسین علیه السلام دخپلو کسانو خنجه راییل شو ابن سعد هم داوکتل نوهغه هم خپل ملگری شاته کړل اودواړو یواخی په یواخی تر دیروخته پوری خبری وکړی لکن دا خبری څه شی وې؟ نو ددی په باره کی صحیح معلومات نه شته. سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۷).

کله چی ابن زیاد دابن سعد دخیلو او بهانو خنجه خبر شو چی جنگ وروسته وروسته کوی نویو تهدیدی حکم شی ورته ولپرلو چی ته ماددی لپاره نه شی ورلیرلی چی دحسین سفارشی جوړ شه اودهغه آرزو گانې پوره کوه حسین ته زماحکم ورواره که ویمنلو نو ټول ماته راوړله اوکه نه فوراً حمله ورباندی وکړه اوکه ته دکارنه شی کولی نه فوج شمر ذوالجشن ته حواله کړه اوته لری شه زه چی کوم حکم درته کووم هغه زرتزره پوره کړه. [ابن اثیر ج ۴ ص ۴۸ / سیرالصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۹)].

شمر ذوالجشن فرمان راوړو ابن سعد ته شی ورکړو ابن سعد دیرخنه شو اوورته شی وویل چی ماچی ابن زیاد ته دصلح په باره کی څه لیکل دهغی دقبولو خنجه لکه چی تامنع کولو، شمر ورته وویل چی اوس ایډه څه کوی؟ دامرد حکم مطابق دده دشمنان وژنی اوکه فوج ماته حواله کوی؟ ابن سعد ددنیاات ویجاړه اوجلال په

طمع دحضرت امام حسین علیه السلام سرہ جنگ تہ تیار شو شمر تہ ئی وویل چی زہ پخیلہ دکار کووم تہ دپیادہ لبسکر نگرانی کوہ پہ نہم دمحرّم باندی ئی دجنگ لپارہ تیار بانی شروع کری۔ ابن اثیر: ج: (۴) ص: (۴۷)۔

دمحرّم پہ نہم تاریخ باندی ابن سعد دیو شو کسانو سرہ دحضرت امام حسین علیه السلام خیمی تہ ورغلو حضرت امام حسین علیه السلام ورتہ د راوتلو عزم وکرو لکن حضرت عباس بن علی علیہ السلام منع کرو اوور تہ ویویل چی زہ ورزم عباس بن علی علیہ السلام ورغلو اود راوتلو دمقصد پوہشتہ ئی ترینہ وکری ہفہ ورتہ خیل دراتللو مقصد بیان کرو غالباً چی دجنگ طرفتہ ئی اشارہ وکری، حضرت عباس بن علی علیہ السلام ورتہ وویل چی تہ صبر وکری زہ ستا خبرہ امام تہ رسوم، حضرت امام حسین علیہ السلام ئی خبر وکرو، حضرت امام حسین علیہ السلام ورتہ وویل چی صحیح دہ یوہ شپہ مہلت را کری چی زہ پہ آخری شپہ کی بنہ مونخونہ، دعا گانی، توبہ و استغفار و کرم اللہ تعالی بنہ پوہ پیری زما دمونخ دقرآن دتلاوت، دعا اود استغفار سرہ ٹومرہ مینہ دہ، عباس بن علی علیہ السلام ورغلو ابن سعد تہ ئی وویل چی تاسو نن شپہ واپس لا رشی مونز پہ دشی پی دہی معاملہ باندی سوچ وکرو، ابن سعد دخیلو ملگرو سرہ دشوری خخہ وروستہ یوہ شپہ مہلت وکرو۔ [سیر الصحابہ: ج: (۴) ص: (۱۸۰)۔]

حسینی لبسکر دخیلو خیمو خخہ گیر چاپیرہ خندق ایستلی وواو دخیمو دحفاظت لپارہ ئی دخیمو خخہ گیر چاپیرہ لرگی درولی وو کله چی پہ لسم دمحرّم باندی یزیدی لبسکر خیمی محاصرہ کری نو حسینی لبسکر ہفو لرگیو تہ اور واپو لو شمر چی کله دا اور شعلی ولیدلی نو حضرت امام حسین علیہ السلام تہ ئی پہ اوچت آواز باندی آواز وکرو چی حسین تہ دقیامت خخہ مخکی اوور وور ورسیدلو، حضرت امام حسین علیہ السلام ورتہ وویل چی تہ پہ دی کی زیات دسوزیدلو مستحق ئی، مسلم بن عوسجہ عرض وکرو چپی ابن رسول اللہ! شمر زما دغشی هدف تہ بنہ برابر دی، اجازہ وکری چی ددہ کار و خلاص کرم، حضرت امام حسین علیہ السلام ورتہ و فرمایلی چی: نہ زہ دجنگ شروع نہ کووم، پہ بعضی نورو روایاتو کی ددی آواز نسبت مالک بن عروہ اوپہ بعضی نورو کی دحوزہ پہ نوم باندی کس تہ شوی دی۔

دجنگ دشروع کولو خخہ مخکی حضرت امام حسین علیہ السلام یزیدی فوج تہ تقریر وکرو لکن پوہ نہ شول، زہیر بن قین تہ ئی دابن زیاد دملگریا دپربنودلو دعوت وکرو لکن ہفہ قبول نہ کری بلکی حضرت امام حسین علیہ السلام تہ ئی کنخلی وکری اود ابن زیاد سرہ ئی خیلہ وفاداری ہیکارہ کری حرہم تقریر وکرو او یزیدی فوج تہ ئی وویل چی دفرات داوبو خخہ سپی گیدران، لیوان، یہود اونصارا اوپہ ٹہنکی لیکن حسین علیہ السلام اوددہ

اهل اوعیال نن دتندی خخه تریبیری تاسو در رسول الله ﷺ دوفات خخه وروسته دنبی اکرم ﷺ داهل اوعیال خه لحاظ وکړو؟ دحرددی تقریر خخه وروسته ابن سعد خپل بیرغ پورته کړو او دجنگ دشروع لپاره یی اول غشی وار کړو.

په ابتداء کی دمبارزی لپاره دیزیدی فوج خخه یسار اوسالم راوتل دحسینی فوج خخه یواخی عبیدالله بن عمیر وروتلو عبیدالله بن عمیر په اول وار باندی یسار ختم کړو، سالم په عبیدالله بن عمیر باندی وار وکړو عبیدالله بن عمیر دهغه وار په لاسو نو باندی منع کړو، گوئی غوخی شوی لکن یائی هم په غوڅو گوټو باندی دسالم کارور خلاص کړو.

تراوسه پوری دیو یوکس مقابله وه پدی مقابله کی دیزیدی فوج هر سړی به چی میدان ته راوتلو سربه یی بیلیدو آخر عمرو بن حجاج چیغی کړی چی ای خلکو تاسو داسی خلکو سره جنگیږی چی هغوی په ځانونو باندی لوبی کوی حالانکه دا دومره لږ خلک دی چی که تاسو یی په تیگو وولی هم ختمیږی له دی وجی تنها مقابله مه کوئ دخپل امیر اطاعت وکړی دحسین په وژلو کی هیڅ شک اوتردد مه کوی ابن سعد هم د عمرو بن حجاج رایه خوښه کړه له دی وجی یی دفرځا فرځا جنگ په ځای دعام جنگ اعلان وکړو.

دحسینی لښکر خیمو ته یی اور واچولو جنگ شدت پیدا کړو تردی چی اهل بیت او داهلیتو حمایت کونکی تربچیانو پوری شهیدان شول دحضرت امام حسین ﷺ، حضرت زین العابدین او دیوڅو شیرخورو ماشومانو خخه بغیر نور ټول شهیدان شول، زین العابدین مریض وو.

په حضرت امام حسین ﷺ باندی دا ووم دمحرم خخه اوبه بندی شوی وی له دی وجی سخت تگي وو تنها مقابلی ته ووتلو ټول بدن یی زخمی زخمی شو په زخمی زخمی حالت کی دفرات تر غاړی پوری ورسیدلو په لپه کی یی اوبه را واخستی یو یزیدی ورته پیغور ورکړو چی ته اوبه څښکی او بچی دی په خیمه کی له تندی خخه تریبیری په یو روایت کی راخی چی حضرت امام حسین ﷺ اوبه وڅښکلی او په بل روایت کی راخی چی اوبه یی ونه څښکلی بلکی کله یی چی اوبه خولی ته رسولی نو په خوله کی په غشی باندی ولگیدلو او دخولی مبارکی خخه یی دوینو فواری روانی شوی. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۲۰۳).

دحضرت امام حسین ﷺ بدن ټول زخمی زخمی وو لکن یساهم چا دده دوژلو جراحت نه کولو شمر ذوالجشن چی دخلکو دا تردد ولیدلو نو چیغی یی پرې وکړی چی ولی ورته گوري؟ یو بد بخته په خټ کی په

غشی باندی وویشتو حضرت امام حسین علیه السلام چی عیشی را ایستلو نوزرعہ بن شریک پہ لاس دتوری گذار ورکرو. ییائی پہ خت دتوری گذار ورکرو پہ حضرت امام حسین علیه السلام کی. دپاخیدلو طاقت ختم شوسنان بن انس پہ نیزہ بندی ووهلو، حضرت امام حسین علیه السلام پر مخی را وغور زیدلو ددی خخہ وروستہ بدبختہ خولہ بن یزید اویا سنان بن انس دحضرت امام حسین علیه السلام سرد تنی خخہ جدا کړو اوپہ لسم دمحرّم سنہ (۱۶ھ) کید اهل بیتو عظیم لمر ددینا خخہ پناه شو، انا لله وانا الیه راجعون. سیرالصحابہ: ج: (۴) ص: (۲۰۳).

پہ بعضی روایاتو کی راضی چی یزید چی دحضرت امام حسین علیه السلام دقتل خخہ خبر شو اود حضرت امام حسین علیه السلام سرئی ولیدلو نو وېژل داروایت خوالو صحیح نہ دی بالفرض کہ صحیح شی نو دیوسف علیه السلام دورو نو دژاپشان ژړا خخہ فایده لري؟ تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۸).

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: دیزید دتولو فتنو خخہ سختہ فتنہ دحضرت امام حسین علیه السلام اود اهل بیتو قتل وپہ کوم باندی چی یزید دیر خوشحال شو، او چی کله شی خپل تیارہ مستقبل ولیدلو نو ظاہرائی دغم اظهار وکړو کوم چی پہ حقیقت کی دحضرت امام حسین علیه السلام پہ قتلولو باندی نہ وہ بلکی پہ خپلی بی عزتی باندی وپہ دی طریقہ داسری د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دحدیث پہ اشاره باندی دبنی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم دامت لپارہ دہلاکت باعث شو. [شہید کربلا اور یزید ص / ۱۶۴ از قاری محمد طیب].

حافظ محمد اسحق دهلوی فرمائی چی: دحضرت امام حسین علیه السلام پہ شہادت باندی ظاہراً یزید خخہ وولکن پہ باطن کی اتہائی خوشحالہ وود دی لپارہ ثبوت دادی چی کله ابن زیاد دمشق تہ ورغلو نو یزیدی اتہائی احترام او اکرام وکړو او خپل کور تہ دخیلو بنخو خواتہ بوتلو اود دپہ مدارات کی شی غنہ حصہ واخستله. (شہادت حسین: ص: (۵۸) از حافظ محمد اسحق دهلوی).

خپلہ ابن زیاد وایی چی: اماقتلی الحسين فانه اشار الی یزید بقتله او قتلی فاخترت قتله. مادیزید پہ اشاره باندی حضرت امام حسین علیه السلام قتل کړو. یزید ماته اشاره کړی وہ چی کہ تہ حسین مړنہ کړی زہ بہ تاو وژنم. [الکامل فی التاریخ ج ۲ / ص: (۶۱۲ طبری ج ۴ / ص ۴۰۲].

دیزید مورجانہ خپل زوی تہ وویل چی ای خبیثہ تا د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم نوسی وژلی تہ بہ هیخ کله جنت ونہ گوری. تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۸).

د حضرت امام حسین علیه السلام په قاتلانو انجام

امام زهري رحمته الله فرمائی چي د حضرت امام حسين علیه السلام په قاتلانو کي يوه مېچ نه شو بلکي د آخرت د سزاو څخه مخکي ورته په دنيا کي هم سزا ورکړل شو څوک ووژل شو د چامخ تور شو او څوک مسخ شو.

د حضرت امام حسين علیه السلام يو قاتل وړند شو

سبط ابن جوزي فرمائي چي يوسړي د حضرت امام حسين علیه السلام په قتل کي شريک وويي او وړند شو، چا ترينه د سبب پوښتنه وکړه هغه ورته وويل چي يوه ورځ مي خوب وليدلو د نبی اکرم صلی الله علیه و آله په لاس کي توره وه او د حضرت امام حسين علیه السلام قاتلان ئي حلالول زه ئي حملولم او د حضرت امام حسين علیه السلام د وینو څخه ئي يو سلا ئي زما په سترگو کي وکړه سهار چي راپاڅيدم د سترگو نظرمي ختم وو. شهيد کربلا ص ۹۴ مفتي محمد شفيع رحمته الله.

د حضرت امام حسين علیه السلام د يو قاتل مخ تور شو

ابن جوزي رحمته الله فرمائي چي د حضرت امام حسين علیه السلام په قاتلانو کي يو خوبصورته سړي ووييائي مخ تک تور شو چا ترينه د سبب پوښتنه وکړه هغه وويل چي دکومې ورځي څخه چي زه د حضرت امام حسين علیه السلام په قتل کي شريک شوي يم نو هر شپه په خوب کي يوه دوه کسان راځي او ما اورته غورزوي په همدې حالت کي يو څو ورځي بعد مړ شو. [شهيد کربلا: ص: (۹۵) مفتي محمد شفيع رحمته الله].

يو قاتل په اوورکي وسوزيدلو

په يو مجلس کي چا دا خبري وکړي چي د حضرت امام حسين علیه السلام قاتلانوته ډير زرسزا ورکړل شوه نو يو سړي وويل چي زه خو پخپله د حضرت امام حسين علیه السلام په قتل کي شريک ووم ما خو هيڅ سزا ونه ليدله کله چي داسې ددې مجلس څخه کورته لاړو نو چراغ يسي جوړولو چي او ورځي واخستلو او وسوزيدلو. شهيد کربلا: ص: (۹۵) مفتي محمد شفيع رحمته الله.

کوم سړي چي حضرت امام حسين علیه السلام په غشي وېشلي وو هغه دومره تېري شو چي په هيڅ قسم او بڼه باندې ئي تنده نه ماتيده آخر د تندي دلاسه مړ شو. [شهيد کربلا: ص: (۹۵) مفتي محمد شفيع رحمته الله].

دیزید هلاکت

د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت څخه وروسته یزید یوه ورځ هم په آرام باندی تیره نه کړه په ټولو اسلامی ملکونو کی د شهیدانو د وینو مطالبی اوبغاوتونه شروع وو د کربلا د واقعی څخه وروسته صرف دوه کاله او اته میاشتی او په بل روایت کی درې کاله او اته میاشتی ژوندی وپه دنیا کی شی ذلت په برخه شو او د ذلت سره هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶)

په کوفه باندې دمختار تسلط

د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت د واقعی څخه پنځه کاله وروسته په سنه (۶۶هـ) کی مختار د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو څخه د انتقام اعلان وکړو، عام مسلمانان ورسره ملگری شو او په لږ وخت کی شی کوفه او ټول عراق ونيولو او اعلان شی وکړو چی د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو څخه بغیر نورو ټولو ته امن دی، د حضرت امام حسین علیه السلام قاتلان شی یویو رانیولو او قتلولو به شی په یوه ورځ کی شی په دی جرم باندی دوه سوه او اته څلویښت کسان ووژل او ددی څخه وروسته شی د خاصو قاتلانو لټون شروع کړو.

عمرو بن حجاج:

عمرو بن حجاج شی لمرته وغورزولو دتندی څخه ډیرو ترپیدو کله چی دتندی څخه یېهوشه شو نو ذبحه شی کړو.

شمر ذو الجشن

شمر ذو الجشن چی د اهل بیتوپه وژلو کی شی ډیره دلچسپی لرله وې ووژلو او مړی شی سپیوته وغورزولو.

عبدالله بن اسد جهنی، مالک بن بشیر او حمل بن مالک

دائی محاصره کړل دوی درحم درخواست وکړو مختار ورته وویل چی ظالمانو تاسو د رسول الله صلی الله علیه و آله په اولاد باندی رحم نه دی کړی لهذا په تاسو باندی رحم نه دی پکار ټول شی ووژل د مالک بن بشیر څخه شی لاسونه او پنبی غوڅ کړل لمرته شی وغورزولو او هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶) مفتی محمد شفیع رحمته الله.

عمرو بن سعد

د حضرت امام حسین علیه السلام په خلاف د یزیدی لښکر مشر عمرو بن سعد شی ووزلو او دده خوی حفص شی دده څخه مخکی نیولی وو کله شی چی دابن سعد سردمختار دربار ته راوړو نو حفص ته شی وویل چی دا پیژنی چی داد چا سردی؟ هغه ورته وویل هو لکن دده څخه وروسته زما هم ژوند نه دی پکار مختار وویل چی دابن سعد وژل د حضرت امام حسین علیه السلام په بدل کی دی دهغی وژل د علی بن حسین علیه السلام په بدل کی دی. شهید کربلا: ص: (۹۴) مفتی محمد شفیع رحمته الله.

ددواړو سرونه شی محمد بن الحنفیه ته ورو لپړل ابن کثیر رحمته الله فرمائی چی مختار محمد بن الحنفیه ته ولیکل چی قد بعثت الیک برأس عمرو بن سعد وابنه وقد قتلنا من اشترك في دم الحسين واهل بيته كل من قدرنا عليه. [البداية والنهاية / ج / ۸ / ص ۲۷۴].

حکیم بن طفیل

ده حضرت امام حسین علیه السلام په غشی باندی ویشتلی وو نو دائی په غشو وویشتلو او هلاک شو.

ید بن رفاد

ده د حضرت امام حسین علیه السلام وراړه ده مسلم بن عقیل خوی عبد الله په غشی باندی په تندی ویشتلی وو عبد الله خپل لاس تندی ته نیولی نو لاس شی د تندی پوری میخ شوی وو، نو دا ظالم شی اول په غشو باندی وویشتلو او ییائی ژوند یو سوزولو.

سنان بن انس

د کوفی څخه و تبتید لو مختار دده کور و سوزولو. شهید کربلا: ص: (۹۷)

عبید الله بن زیاد

امام ترمذی رحمته الله فرمائی چی: عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: لَمَّا جِيءَ بِرَأْسِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ وَأَصْحَابِهِ نُصِّدَتْ فِي الْمَسْجِدِ فِي الرَّحْبَةِ فَأَنْتَهَيْتُ إِلَيْهِمْ وَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ جَاءَتْ قَدْ جَاءَتْ، فَإِذَا حَبَّةٌ قَدْ جَاءَتْ تَحْلُلُ الرُّؤُوسَ حَتَّى دَخَلَتْ فِي مَنْحَرِي عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ فَسَكَنْتُ هُبَّهَ، ثُمَّ خَرَجْتُ فَذَهَبْتُ حَتَّى تَعَيَّبْتُ. ثُمَّ قَالُوا: قَدْ جَاءَتْ، قَدْ جَاءَتْ، فَقَعَلْتُ ذَلِكَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

[ترمذی: ج: (۲) ص: (۲۱۸) رقم: ۳۷۸۰ وقال هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ وَقَالَ الشَّيْخُ الْأُبَانِيُّ: صَحِيحُ الْإِسْنَادِ وَرَوَاهُ الطَّبْرَانِيُّ فِي مُعْجَمِ الْكَبِيرِ رَقْمًا: ۲۷۶۳ وَ الْأَحْكَامُ الشَّرْعِيَّةُ الْكُبْرَى لِلأَشْبِيلِيِّ جُزْءٌ ۴ ص ۳۳۸ وَقَالَ هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ]

کله چی دمختار د کسانو په لاس باندی د ابن زیاد او د ده د ملگرو سرونه په موصل کی غوڅ شول نو عماره بن عمیر فرمائی چی د دوی سرونه ئی جامع مسجد ته راوړل نوزه هم په دغه وخت کی د مسجد په چوتره باندی ووم نو خلکو داسی آوازونه کول چی راغلو راغلو ماچی وکتل نویو مار راغلو او دا ابن زیاد ته پوزو کی تنوتلو تردیره وخته پوری هلته ورک وو بیا راووتلو اولاهو لږ وروسته بیا راغلو تر تردی چی دوه اودری څلی ئی داکارو کړو.

مختار څوک وو؟

دا دیو جلیل القدر صحابی حضرت ابو عبیده ابن مسعود الثقفی رضی اللہ عنہ څوی وو، مختار د هجرة په اولنو کلونو کی پیدا شوی وو لکن در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره ئی ملاقات نه ووشوی، په ابتدا کی په علم او په فضل او په تقوی باندی مشهور وولکن وروسته معلومه شوه چی باطن ئی د خباثت څخه ډک دی صرف د دنیا سازی لپاره ئی د تقوی لباس اغوستی دی په ابتدا کی ئی د اهل یتو سره سخته دشمنی وه بیا وروسته ئی قدرت ته در سیدلو لپاره د اهل یتو سره د محبت دعوه وکړه، په یو حدیث کی راځی چی زما په امت کی به د ثقیف د قبیلې څخه یو مبیر یعنی هلاکونکی او یو کذاب را پیدا شی مبیر حجاج وو او کذاب مختار وو دده د اهل یتو سره د محبت د دعوی څخه وروسته د پیغمبری دعوه وکړه، خلاصه دا چی مختار پخپله ظالم وو، چی وروسته با مرتد هم شو لکن د تسلط الظالمین بالظالمین مصداق وو وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ دا ظالم په هغو ظالمانو باندی مسلط کړی وو کوم چی د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ قاتلان وو.

د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ قاتلینو لپاره د حضرت زینب رضی اللہ عنہا نبیرا:

کله چی حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ شهید شو نو قاتلینو د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ د خپلو جرمونو دپتولو لپاره د سینو وهل شروع کړل، حضرت زینب رضی اللہ عنہا چی کله ددی شیعه وو ماتم او ژړا ولیدله نو حضرت زینب رضی اللہ عنہا د حمد او د ثنا څخه وروسته ورته وفرمایل چی ای د کوفی خلکو تاسو اوس ژړئ او ماتم کوی په الله عَزَّ وَجَلَّ می

دی قسم وی چی تاسو به دیرو ژاری اولر به و خاندن الله جل جلاله دانبیرا داسی قبوله کره چی ترقیامته پوری بلکی دقیامت شخه وروسته به هم دوی ژاری اوسینی به وهی. تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۴۷).

دیزید په فسق باندی اتفاق

یزید د الله عزوجل په محکمه کی:

الله جل جلاله فرمائی چی: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا (مریم / ۵۹).

بیاد دوی شخه وروسته داسی نااهله خیلگان را پیدا شول چی مونخ شی ضایع کرو او د خپلو خواهشاتو پسې روان شول نو پس زردی چی دوی به ملاقی شی دکندي دجهنم سره.

حضرت ابوسعید خدری رضی الله عنه فرمائی چی ما دافرمان اوریدلی دی چی شپيته کال وروسته به داسی نااهله راضاهره شی چی مونخ به ضایع کوی او د خپلو خواهشاتو پسې به روان وی. البدایة والنهاية: ص: (۲۳۳). او په شپيتم کال باندی دیزید حکومت شروع شو.

یزید د رسول الله ﷺ په محکمه کی:

(۱) رسول الله ﷺ فرمائی چی زما امت به په انصاف باندی کلک وی تردی پوری چی دبنی امیو و شخه دیزید په نوم یوسری به پکی اختلاف راو لی. [مجمع الزوائد ج: (۵) ص: (۲۴۱) تجلیات صفدر ج ۱ ص ۵۸۶/۷].

(۲) نبی اکرم ﷺ فرمائی چی: عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: أَوْلُ مَنْ يُبَدَّلُ سُنَّتِي رَجُلٌ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ يُقَالُ لَهُ يَزِيدُ. [رواه مُصَنَّفُ ابْنِ أَبِي شَيْبَةَ رَقْم: ۳۷۰۲۷ الصواعق المحرقة: ص ۱۲۱] زما سنت به دتولو شخه مخکی دبنی امیه وو یزید بدل کری. دیزید په باره کی دنبی اکرم ﷺ پیشن گو یانی به دامارة الصبیان حدیث په تشریح کی ولیکو. انشاء الله تعالی.

یزید دابن عباس رضی الله عنه په محکمه کی

یزید عبدالله بن عباس رضی الله عنه ته خط لیگلی وو، حضرت عبدالله ابن عباس رضی الله عنه ورته دخط په جواب کی ولیکل چی تازما شخه غوښتنه کری ده چی زه دخلکو په زړونکی ستا محبت او دابن زبیر رضی الله عنه شخه دنفرت

کوشش و کرم نودا کار بالکل نه کوم ماته نه ستا خوشحالی منظوره ده اونه ستا اعزاز حالانکې تا حضرت امام حسین عليه السلام او نوجوانان عبدالمطلب قتل کړل. تاته حضرت امام حسین عليه السلام دصلحې پیشنهاد هم وکړو لکن تاجونکې په دغه وخت کې بې څوکه ولیدلو نودده د خاندان قتل عام دی وکړو داسې دی ووژل لکه څرنکه چې خلک مشرکان او کافران وژنی نو دا ماته ډیره عجیبه ښکاری چې اوس هم زما د دوستی غوښتونکې شی حالانکې تا زما د نیکه خاندان ووژلو اوستا دتوری څخه زموږ وینی څخېږي ته زما دا ستقام هدف شی ته نن په دی خیال باندې شی چې زموږ په خلاف باندې دی فتحه حاصله کړه نو په دی مه مغروره کیږه موږ به هم کومه ورځ په تاباندې فتحه حاصلوو. [الکامل فی التاریخ: ج: (۲): ص: (۶۰۴) تجلیات صفدر: ج: (۱): ص: (۵۸۹)].

یزید د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په محکمه کې:

حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه به په خطبه کې فرمایل چې: یزید القروذ شارب الخمر و تارک الصلوة منعکف علی القینات. [البدایة و النهایة: ج: ۸/ ص ۲۲۲].

دشادیانو یزید شراب خوړونکې مونځ پرېښودونکې په دمو باندې همیسه والی کونکې، حضرت ابن زبیر رضی الله عنه به دا خطبه په حرم کې لوستله او هیچا ورته نه ویل چې ای د نبی اکرم صلی الله علیه و آله صحابی! ای د ابوبکر صدیق رضی الله عنه نویسه! په حرم پاک کې ولی دروغ وائی؟

یزید د حضرت عبدالله بن حنظله رضی الله عنه په محکمه کې:

حضرت عبدالله بن حنظله رضی الله عنه مدینه منوره کې قسمیه بیان کولو چې:

والله ما خرجنا علی یزید حتی خفنا ان نری بالحجارة من السماء ان کان رجل ینکح امهات الاولاد و البنات و الاخوات و یشرب الخمر و یدع الصلوة. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۱) تجلیات صفدر ج: ۱ ص: (۵۸۷)].

په الله صلی الله علیه و آله باندې قسم چې موږ ډیزید په خلاف باندې تر هغه پورې قیام نه کولو ترڅو چې وډار شوم چې هسې نه چې د عدم قیام په صورت کې را باندې د آسمان څخه تیگی را ونه وریږي یزید د پلار دام ولد پو سره صحبت کوی اود لورگانو او خورگانو سره هم صحبت کوی شراب خوری او مونځ نه کوی.

یزید د منذر بن زبیر رضی اللہ عنہ پہ محکمہ کی:

إن یزید یشرّب الخمر ویترک الصلاة ویتعدی حکم الکتاب. [البداية والنهاية: ج ۸ / ص ۲۳۶] تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۹۲) تاریخ الإسلام ووفیات المشاهیر والأعلام. لذهبی و فوات الوفيات جز ۴ ص ۳۳۸، مختصر تاریخ دمشق مولفہ محمد بن مکرم بن منظور الأفريقي المصري جز ۸ ص ۲۵۶ [یزید شراب خوری، مونخ نہ کوی اود کتاب اللہ احکامو خخہ تجاوز کوی.

یزید دخیل خوی معاویہ بن یزید پہ محکمہ کی:

دیزید خوی معاویہ بن یزید دخیل پلار پہ بارہ کی وائی چی زما پلار حکومت وینولو لکن ددی اهل نہ وور در رسول اللہ ﷺ دنوسی سرہئی جنگ وکرو ہغہئی ووژلو اود ہغہ نسل کشیئی وکرو اود خیلو گناہونو دذمہ واری سرہ دفن شودائی وویل اویا پہ ژرا شو اویائی وویل چی ددی کار خراب انجام ماتہ معلوم ددی یزید یقینی چی در رسول اللہ ﷺ نوسی قتل کرل شرابئی مباح کرل بیت اللہئی بریادہ کرہ. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۴) تجلیات صفدر ج ۱ ص: (۵۸۵).

یزید د ابن زیاد پہ محکمہ کی:

یزید ابن زیاد تہ حکم وکرو چی دمکی مکرمی پہ حرم کی پہ عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ یاندی حملہ وکرہ. نو ابن زیاد ور تہ وویل چی: لا اجمعہما للفساق ابداً اقتل ابن بنت رسول اللہ ﷺ واغزو البيت. طبری ج ۱ ص ۳۷۱. ابن زیاد دانکار وکرو: وپویل چی زہ د فاسق لپارہ دوارہ کارونہ نکوم چی ہم می د نبی اکرم ﷺ نوسی ووژل او ہم پہ بیت الحرام کی جنگ وکرم.

یزید د حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ پہ محکمہ کی:

چاہہ چی د حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ پسی بد وویل نو حضرت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ بہ دری دوری وھلو چاہہ چی یزید تہ امیر المؤمنین ویلی نو ہغہ بہئی شل دوری وھلو ہمد اکار خلیفہ مہدی ہم کولو. [الصواعق المحرقة: ص ۲۲۱].

یزید دشا ولی الله ﷺ دهلوی به محکمه کی:

دگمراهی او دضلالت داعی په شام کی یزید او په عراق کی مختار وو. [مبحث فتن از حجة الله البالغة: تجلیات صفدر ج ۱/ ص ۵۸۱].

په خیر القرون کی اتفاقاً داسی خلک موجود وو کوم چی منافقان او یا فاسقان وو. دوی حجاج، یزید او مختار وو. [حجة الله البالغة: ص ۲۱۵/ تجلیات صفدر: ج ۱/ ص ۵۸۶].

یزید دمجدد الف ثاني به محکمه کی:

بدبخته یزید صحابی نه وو دده په بدبختی کی هیڅ خبره نه شته کوم کار چی دی بدبخته وکړو هغه کار کافر او فرنگی هم نه کوی په اهل سنت والجماعت کی بعضی خلک په دیزید باندی په لعنت ویلو کی توقف کوی دوی دا خبره په دی بنا نه ده کړی چی په دی باندی راضی وو بلکی په دی باندی بناء ده چی دتوبی او د رجوع احتمال شته. [مکتوبات دفتر اول مکتوب نمبر: (۵۴) ج ۱/ ص: ۱۲۸].

یزید د شاه عبدالعزیز ﷺ به محکمه کی:

کله چی د شام او د عراق بدبختان راجمع شول دپلیت یزید په امر او درئیس اهل البغض والفساد ابن زیاد په تحریرص باندی شی امام همام په کربلا کی شهید کړو. تحفه اثنا عشریة: ص: ۱۱/ تجلیات صفدر ج ۱/ ص ۵۸۶].

یوسری د شاه عبدالعزیز ﷺ څخه پوښتنه کړی ده چی په یزید او په حضرت امام حسین ﷺ کی څوک په حقه باندی وو؟

شاه عبدالعزیز ﷺ ورته فرمائی چی د میزان په تله کی به د حضرت امام حسین ﷺ صبر ددی مردود په ظلم باندی غالب شی. [کمالات عزیزی: ص: (۱۱) تجلیات صفدر: ج ۱/ ص ۵۸۲].

یزید د مولنا قاسم نانوتوی ﷺ به محکمه کی:

اهل سنت والجماعت خلفاء اربعه وو ته بالترتیب د نبی اکرم ﷺ جانشینان وائی او خلفاء راشدین شی گڼی او د دوی څخه علاوه حضرت امیر معاویه ﷺ، او همدارنگه یزید پلیت او عبدالملک خلفاء راشدین نه گڼی. [اجوبه اربعین: ص: (۸۵) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)].

یزید د مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

دخلاء خمسہ و حقیقت او دیزید پلٹ تغلب دلمر پہ شان ظاہر شو کہ کوم باطنی روند و ربانندی نہ پوہیڑی نو دچا خہ قصور دی؟ اہدۃ الشیعۃ: ص: (۹۵) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۱)۔

بعضی خلکو چي دیزید پہ کفر کی توقف کریدی نو ہغہ پہ دی بناء باندی دی چي دا خبرہ لا تراوسہ پوری یقینی نہ دہ ثابتہ چي دحضرت امام حسین علیہ السلام وژلئی حلال ہم گہل لدی وجی دکافر پہ ویلو کی احتیاط پکاری دی لکن فاسق یقینی دی۔ فتاویٰ رشیدیہ: ص: (۴۹)۔

یزید د مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

یزید فاسق وو او د فاسق ولایت اختلافی دی۔ [امداد الفتاویٰ: ج: (۵) ص: (۵۴) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)۔

یزید د مولنا حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ تہ دیزید د فسق معلومات نہ وو، یزید چي پت کوم کارونہ کول حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ پہ ہغی باندی نہ وو خبر۔ [مکتوبات شیخ الاسلام: ج: ۱/ ص: ۲۷۱/ تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)۔

یزید د قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

دیزید پہ فسق باندی پہ ہغہ وخت کی د موجود و تولو صحابہ و اتفاق وو مبایعین وو او کہ مخالفین بیا خلور و راہ اما مان ہم پہ دی متفق دی او د دوی خخہ وروستہ راستین علماء او محدثین لکہ علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ بدر الدین عینی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ہیشمی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ سعد الدین التفتازانی رحمۃ اللہ علیہ، ابن الہمام رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ او علامہ الکیا الہراسی رحمۃ اللہ علیہ تول ددہ پہ فسق باندی متفق دی نو ددی خخہ زیات دیزید پہ فسق باندی دا اتفاق شہادت خرنگہ کیدلی شی؟ [شہید کربلا اور یزید: ص: (۱۵۲) قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ]۔

یزید د مولنا عبد الشکور لکهنوی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امام حسین علیہ السلام واقعہ دعبرت لپارہ کافی دہ چی دیو فاسق سرہ شی بیعت ونہ کړو او دخپلو سترگو لاندی شی ټول خاندان شهید شو او خپله هم شهید شو. [ابو الایمه حضرت علی کیمقدس تعلیمات: ص: ۲۴/ تجلیات صفر: ج: ۱/ ص: ۵۸۳].

یزید د مولنا حبیب الرحمن اعظمی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

دی په یوځای کې یزید ته دانسانیت په لمن باندی داغ، مردار او خیث وائی. [تاریخ الخلفاء: ص: ۱۳۰/ کشف خارجیت: ص: ۴۳۷/ قاضی مظهر حسین].

یزید د حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

د عصر محدث مولنا محمد یوسف بنوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: یزید لاریب فی کونه فاسقا: دیزید په فسق کی هیچ شک نه شته. [معارف السنن: ج: (۶) ص: (۱۸) تجلیات صفر: ج: (۱) ص: (۵۸۳)].

یزید د حضرت احمد علی لاهوری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امام حسین علیہ السلام دیزید سره بیعت څکه ونکړه چی یزید فاسق او شرابی او ظالم وو. شهادت حسین: ص: (۲۵۷).

یزید دمفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

حضرت امام حسین علیہ السلام د شهادت څخه وروسته یزید یوه ورځ هم په آرامه تیره نه کړه او په ټولو اسلامی مالکو کی د شهیدانو د وینو مطالبی او بغاوتونه وو ددی څخه وروسته دده عمر صرف دوه کاله او اته میاشتی او په یو روایت کی دری کاله او نهه میاشتی وو، په دنیا کی هم ذلیل شو او د همدی ذلت سره هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶).

یزید دمفتی جمیل احمد اود مفتی عبدالشکور نرمذی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:

څوک چی په دی کی مصروف دی چی یزید ته عادل خلیفه ووائی او حضرت امام حسین علیہ السلام ته باغی ووائی نو د دوی دانظریه د اهل سنت والجماعت په نیز باندی باطله ده دانظریه د خوارجو کیدلی شی لکن د اهل

سنت والجماعت دمذهب سره ددی هیئع تعلق نه شته. [تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۴) کشف خارجیت: ص: ۷۰ قاضی مظهر حسین رحمۃ اللہ علیہ تایید رساله دفاع صحابه: ص: ۳].

یزید دحضرت لدھیانوی شهید رحمۃ اللہ علیہ به محکمه کی:

دیزید دری کلن یا خلور کلن مختصر حکومت ددریو شیانو خخه عبارت دی: دکریلا حادثه، دحرى واقعه اوپه بیت الله شریف باندی دتیگوبارن په دی حوادثو کی دبنی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په آل باندی قیامت جوړ شو، مدینه النبی صلی اللہ علیہ وسلم د مهاجرینو اود انصارو لپاره مقتل جوړ شو او دبلد الله الحرام خدمت پایمال شو چی په نتیجه کی دیزید نوم دهمیشه لپاره دنفرت اود ملامتیا نښه شوه. (گمراه کن عقاید اور نظریات اور صراط مستقیم: ص: ۲۵۴)

یزید دصوفی عبدالحمید سواتی به محکمه کی:

یزید دساداتو مکمل ختمول غوښتل په اهل بیتو کی ترینه صرف یو کس دخپلی مریضی له وجی بچ پاتی شو اوس وگوری دان الله عز وجل قدرت ته چی دهغه کس خخه دحضرت امام حسین علیه السلام نسل خو مره دیر شو په هرځای کی سیدان شته دی اود دی په خلاف دیزید پنځلس لورگانی او پنځه ځامن وو، ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ په البدایة والنهایة کی فرمائی چی په دوی کی یو هم پاتی نه شول. [معالم الفرقان فی دروس القرآن: ج: (۴) ص: (۸۷)].

یزید دسید عطاء الله شاه بخاری رحمۃ اللہ علیہ به محکمه کی:

حضرت عطاء الله شاه بخاری رحمۃ اللہ علیہ دخپل پیرته مدحه کی فرمائی چی:

هر که بدگفت خواجه مارا هست او بیگمان یزید پلید

[سواطع الالهام: ص: (۱۰۳) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۴۸)].

خلاصه: دیزید فسق اتفاقی دی او په احادیثو کی دفاسق دتعریف اود توصیف خخه منع راغلی ده رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چی: اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتزله العرش. (بهیقى فی شعب الايمان والمعجم (معجم أبي يعلى) رقم: ۱۶۸ و ۱۶۹ فتح الباري شرح صحيح البخاري لابن الحجر جز ۱۰ ص ۴۷۸ و التيسير بشرح الجامع الصغير ل الإمام الحافظ زين الدين عبد الرؤوف المناوي جز ۱ ص ۲۵۷) کله چی دفاسق صفت وکړی شی نورب په قهرشی او عرش په حرکت راشی.

دیزید تکفیر او عدم تکفیر

امام احمد بن حنبل رحمته الله:

د امام احمد بن حنبل رحمته الله په نیز باندی یزید کافرو و علامه ابن الهمام رحمته الله فرمائی چی: و اختلف في الكفر يزید قيل نعم لما روى عنه ما يدل علي كفره من تحليل الخمر ومن تفوهه بعد قتل الحسين واصحابه، اني جازيتهم بما فعلوا اباشيا وخصنا ديدهم في بدر وامثاله ذلك ولعل وجه ما قال الامام احمد بتكفيره لما ثبت عنده نقل تقديره. شرح فقه اكبر: ص: (۸۸).

دیزید په کفر کی اختلاف دی بعضو ورته کافرو ویلی دی ځکه چی کله چی حضرت امام حسین عليه السلام او اهل بیت په کربلا کی شهیدان شول نو یزید وویل چی ما په بدر کی دخپلو وژلو شویو مشرانو بدل واخستلو همدارنگه به ئی شرا بو ته حلال ویل، امام احمد بن حنبل رحمته الله چی یزید ته کافرو ویلی دی نو کیدی شی چی دا خبری ورته ثابتیوی.

قاری محمد طیب رحمته الله فرمائی چی ددی څخه واضحه شوه چی اختلاف دیزید په کفر کی دی امام احمد بن حنبل رحمته الله دیزید په کفر قایل دی او چی په کفر کی اختلاف شو نو فسق خوئی اتفاقی شو. (شهید کربلا اور یزید: ص: (۱۳۹)).

حافظ ابن تیمیه رحمته الله:

ومن قال ايضا انه كان كافرا، اوان اباه معاوية كان كافرا، وانه قتل الحسين تشفيا اخذ كبار اقاربه من الكفار فهو ايضا مفتر. [متن الكتاب یزید بن معاوية: ص: (۳۸) ابن تیمیه رحمته الله].

څوک چی دیزید او دده والد عليه السلام ته کافروائی او وائی چی یزید حضرت امام حسین عليه السلام ددی لپاره و وژلو چی زړه ورباندی یخ کړی او دخپلو کافرو نیکو نو انتقام واخلی نو دا ویونکی هم دروغ ژن دی.

مولنا رشید احمد گنگوہی رحمته الله:

دمولنا رشید احمد گنگوہی رحمته الله څخه پوښتنه شوی ده چی یزید کافردی او که فاسق؟ نو مولنا رشید احمد گنگوہی رحمته الله ورته په جواب کی وفرماییل چی مسلمان ته کافرو ویل نه دی پکار یزید مسلمان وو او د حضرت امام حسین عليه السلام دقتل په وجه فاسق شو د کفر حال ئی نه دی معلوم. [تالیفات رشیدیه: ص: ۶۳].

مولانا الوسی رحمۃ اللہ علیہ:

وانا اقول الذي يغلب علي ظني ان الخبيث لم يكن مصدقا برسالة النبي صلی اللہ علیہ وسلم... روح المعاني: سورة محمد: آیت نمبر: (۲۲) زما پہ غالب گمان باندی یزید کافرو و دحرم بی عزتی د اهل یتو بی عزتی داتول دده کفر دلائل وو اودده حال دھیجا شخه پت نه وولکن دچا ورسره دمقابلی طاقت نه وو.

لعن یزید

پہ یزید باندی پہ لعن ویلو کی د علما وو دری قوله دی:

اول قول دادی چی پہ یزید باندی لعنت ویل جایز دی دا قول دامام احمد رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ تفتازانی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی ابویعلی الموصلی رحمۃ اللہ علیہ، الکیا الھراسی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی ثناء اللہ رحمۃ اللہ علیہ پانی پتی اود علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ دی.

اودوہم قول دادی چی پہ یزید باندی دلعن ویل نہ دی جایز دا قول دامام غزالی رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ہشیمی رحمۃ اللہ علیہ اود حافظ ابن الصلاح رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ وو دی.

اودریم قول دجمهور و محققینو دی چی پہ دی مسئلہ کی سکوت پکاری دی دامسلک دعلامہ مصطفیٰ بن ابراہیم التونسی الحنفی رحمۃ اللہ علیہ، دقاسم بن قطلوبغا رحمۃ اللہ علیہ، دعلامہ زیدی رحمۃ اللہ علیہ دی اوپہ متاخرینو کی دمولنا عبد الحی لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ، دمولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ، دقاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ اود مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ اود نورود دیوبندی علما وو دی. اکشف الباری عمافی صحیح البخاری: ص: (۶۹۰) کتاب الجہاد].

علامہ ابن حجر مکی الھشیمی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وبعد اتفاقهم علي فسقه اختلفوا في جواز لعنه بخصوص اسمه اجازہ قوم منهم ابن الجوزی رحمۃ اللہ علیہ ونقله عن احمد وغيره. الصواعق المحرقة: ص: (۱۳۲). صاحب دنبراس فرمائی چی: وبعضهم اطلق اللعن عليه منهم ابن الجوزی المحدث وصنف كتاباً سماه الرد علي المتعصب العنيد المانع عن ذم يزید ومنهم الامام احمد ومنهم القاضي ابويعلي. نبراس: ص: (۵۵۳).

الکبا الهراسی الشافعی رحمته الله فرمائی چی: واما قول السلف ففیه لكل واحد من ابی حنیفة ومالك واحد قولان تصريح وتلویح ولنا قول واحد التصريح دون التلویح وكيف لا يكون كذلك وهو المتصيد للهدم واللاعب بالنرد ومدمن الخمر. [شہید کربلا اور یزید: ص: (۱۴۲) قاری محمد طیب رحمته الله].

مجدد الف سانی رحمته الله فرمائی چی: یزید بی دولت از مرہ شی فسقہ است توقف در لعنت او بر اصل مقرر اہل سنت است کہ شخص معین را اگرچہ کافر باشد تجویز لعنت نہ کردہ اند مگر اینکہ یقین معلوم کنند کہ ختم او بر کفر بودہ. [مکتوبات: ج: ۱/ ص: ۶۰/ دفتر اول حصہ چہارم].

شاہ عبد العزیز رحمته الله فرمائی چی: دیزید پہ بارہ کی روایات مختلف دی پہ بعضو کی دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی دیزید خفگان را غلی دی او پہ بعضو کی را غلی دی چی یزید پلید دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی خوش حالہ شو نو بعضی اول روایت تہ ترجیع کوی او دلعن شخہ منع کوی او بعضی دوہم روایت تہ ترجیع ور کوی او لعن تہ جایزوائی او بعضی نور د تعارض دروایا توله و چی توقف کوی. [فتاویٰ عزیزی ملخصاً ص: ۲۲۲].

الشیخ الامام الزاہد قوام الدین الصفاری رحمته الله فرمائی چی: پہ یزید باندی پہ لعنت ویلو کی میث خطر نہ شتہ. [خلاصۃ الفتاوی: ج: (۴) ص: (۳۹۰) تجلیات: ج: (۱) ص: (۵۷۴)].

پہ فتاویٰ ہزازیہ کی دی چی: والحق ان یلعن یزید علی اشتهار کفر وتواتر فظاۃ شرہ. [ہزازیہ علما لہندیہ: ص: (۳۱۱) تجلیات: ج: (۱) ص: (۵۷۴)].

مفتی عزیز الرحمن رحمته الله پہ فتاویٰ دیوبند کی فرمائی چی پہ یزید باندی دلعت پہ ویلو او پہ عدم ویلو کی اختلاف دی صحیح دادی چی لعنت ویل و رباندی مناسب نہ دی او دیزید کفر ثابت نہ دی البتہ فاسق و و نو احوط عدم لعنت دی. [فتاویٰ دیوبند: ج: ۱/ ص: ۱۷۴]

علامہ الوسی رحمته الله دسورۃ محمد آیت نمبر (۲۲) لاندی لیکمی چی: ان الامام احمد لما سألہ ولده عبد اللہ عن لعن یزید قال کیف لا یلعن من لعنہ اللہ فی کتابہ فقال عبد اللہ قرئت کتاب اللہ تعالی فلم اجد فیہ لعن یزید فقال الامام ان اللہ تعالی یقول فهل عسیتم ان تولیتم ان تفسدوا فی الارض وتقطعوا ارحاکم اولئک الذین لعنہم اللہ (الآیۃ) وای فساد و قتیعۃ اشد مما فعلہ یزید.... وقد جزم بکفرہ وورح بلعنہ جماعۃ من العلماء فمنہم الحافظ ناصر السنۃ ابن الجوزی وسبقہ القاضي ابویعلی وقال العلامہ التفتازانی لا نتوقف

في لعنه بل في ايمانه لعنت الله عليه وعلي انصاره واعوانه ومن صرح بلعنه الجلال السيوطي وانا اقول الذي يغلب علي ظني ان الحديث لم يكن مصدقاً برسالة ﷺ. وانا اذهب الي جواز لعن مثله علي التعيين. (روح المعاني سورة محمد آيت نمبر: ۲۴).

پہ شمار او پہ ابن زیاد باندی لعنت

شاہ عبد العزیز رحمہ اللہ فرمائی چی پہ شمار پہ ابن زیاد باندی پہ لعنت ویلو کی ہیخ تردد نہ شتہ حُکِ چی پہ یقینی طور باندی دا دواړه حضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی راضی وو اوپہ دی باره کی دروایاتو هیخ تعارض نہ شتہ. فتاویٰ عزیز: ص: (۲۲۲) خارجی فتنہ: ج: (۲) ص: (۱۶۱).
خلاصہ:

خلاصہ داچی دیزید پلید فسق اتفاقی دی اوپہ کفر کی شی تردد دی راجح داده چی کافرنه وو او دلغن مدارپہ کفر دی نوچی کفر شی یقینی نه دی نوپہ لعن کی شی توقف پہ کار دی.

دامارة الصبيان د حدیث تشریح

دیزید حکومت او ددی حکومت نوعیت او دیزید فاسقانه اقدامات پہ احادیثو کی پہ اجمالی طور باندی ذکر شوی دی:

(۱) قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ الْمُضْطَوِّقَ يَقُولُ هَلَكَةُ أُمَّي عَلَى أَيْدِي غِلْمَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ [بخاری کتاب الفتن: ص: (۱۰۶۶). رقم: ۷۰۵۸ فی بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلَاكُ أُمَّي عَلَى يَدَيِ أُغَيْلِمَةٍ سَقَهَاءَ و رواه احمد بن حنبل فی مسنده رقم: ۱۰۹۴۷ و ۱۰۹۴۰ ج ۲ ص ۵۳۶]

حضرت ابو هريرة رحمہ اللہ فرمائی چی زما دامت هلاکت به دیو شو قریشی هلاکانو دلاسه وی حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چی: قلت قد يطلق الصبي والغليم بالتصغير علي ضعيف العقل والتدبير والدين ولركانه محتلاً وهو المراد ههنا. (فتح الباری: ج: ۱۴/ ص: ۱۳).

دصبی او دغلیم دلفظ اطلاق پہ هغه بالغ باندی هم کیبری چی ضعیف العقل ضعیف التدبیر او ضعیف الدین وی او داسی سری فاسق وی د دوی دلاسه به دا امت ثرنگه هلاکیبری؟ نوپه یوبل حدیث کی شی تشریح راحی چی: قال ابن بطال جاء المراد بالهلاک مبینا فی حدیث آخر لابی هريرة علیہ السلام خرجه علی بن معبد وابن

ابی شبیه من وجه آخر عن ابی هريرة رضی اللہ عنہ رفعه اعوذ بالله من امارۃ الصبيان قالوا وما امارۃ الصبيان؟ قال ان الطعنتموهم هلکتکم ای فی دینکم وان عصیتموهم اهلکو کم فی دنیاکم بازهاق النفس اوباذهاب الملل اوبهما. [فتح الباری: ج: (۱۲) ص: (۱۳)].

ابن بطلال فرمائی چي دابو هريرة رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی دہلاکت خنخہ مراد ابو هريرة رضی اللہ عنہ پہ بل حدیث کی تشریح شوی دی چي رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چي یا اللہ! ماتہ دامارۃ دصبيان خنخہ پناہ را کړی چا عرض و کړو چي امارۃ الصبيان خنخہ شی دی؟

نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ورته و فرمایل چي کہ تاسو دی هغوی اطاعت کوی نو ستاسو دین به تباہ شی او که تاسو دهغوی اطاعت و کړو نو هغوی به یا تاسو تباہ کړی او یا به ستا سومال او یا دواړه تباہ کړی.

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي ددی دوهم حدیث خنخہ دنبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم مراد پوره واضحه شو چي دامت دہلاکت خنخہ مراد دامت داجتماعیت یعنی دامارت او دخلافت تباہی به ددی صورت دا وی چي خام خام هلکان قدرته و رسیږي سیاسی اقتدار ددوی لاسونوته راشی ددوی سره بیا دمشرانو هیڅ عقیدت او احترام نه وی. شهید کربلا اوریزید: ص: (۱۵۶).

پدی حدیث کی دامارۃ الصبيان نوعیت هم ښکاره شوی دی چي دوی حکومت په پیروی شی کی به دین تباہ کيږي او ددی حکومت خنخه په بغاوت کی به دنیا تباہ کيږي داسلامی حکومت معیار دین او ددی حکومت په پیروی کی به دین تباہ کيږي.

دا صبیانی ډله څوک وو؟

ددی صبیانی ډلې چي دشیو خو نظام به ختم کړی په احادیثو او په اثارو کی تعین شوی دی، ددوی دزمانی تعین په لاندی احادیثو او اثارو کی ولولئ.

وفي رواية ابن ابي شيبة ان ابا هريرة رضی اللہ عنہ كان يمشي في السوق ويقول اللهم لاتدرکني سنة ستمين ولا امارۃ الصبيان. [فتح الباری: ج: (۱۲) ص: (۱۳)].

حضرت ابی هريرة رضی اللہ عنہ به په بازار کی گزیدلو او فرمایل به شی چي یا اللہ! ماتر شپتمی هجري پوری مه پري ده او مدمی ترا مارۃ الصبيان پوره پریږده په داسی مواردو کی موقوف د مرفوع په حکم کی وی نو دادی نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم تعین شو چي امارۃ الصبيان به په سنه (۶۰هـ) کی وی چي دادیزید د حکومت دابتدا کال وو

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی صراحتہ مرفوع روایت دی: یقول سمعت رسول اللہ ﷺ یقول یكون خلف بعد ستین سنة اضاعوا الصلوة واتبعوا الشهوات فسوف یلقون غیا. البدایة والنهاية ج ۸/ ص: ۲۳۰.

دشپیمتی ہجری خخہ وروستہ بہ داسی نا اہلان پیدا شی چی مونخ بہ کوی اود خواہشاتو پیروی بہ کوی دوی بہ پہ نزدی وخت کی دجہنم پہ کندہ کی وغور زول شی، نو سنہ (۶۰ھ) دابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی ہم راغلہ اود ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی ہم راغلہ فرق صرف دو مرہ دی چی دحضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ پہ حدیث کی دسنہ (۶۰ھ) دابتداء ذکر دی پہ یور وایت کی دراس الستین لفظ ہم راغلی دی نو دفتنو ابتداء بہ د (۶۰ھ) خخہ وی اود حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ پہ روایت کی هغو حوادثو تہ اشارہ دہ چی دسنہ (۶۰ھ) دشروع خخہ وروستہ واقع شوی.

صاحب مظاہر حق فرمائی چی دیزید حوادث اود بنی امیہ وروستنی ظلمونہ کلونہ کلونہ مخکی دنبوت نظر تہ دیو کلا و کتاب پہ شان باندی وو در رسول اللہ ﷺ فراست دھغی زمانی ادراک کولو چی پہ ہغہ کی بہ دمسلمانانو اجتماعی ہیئت دیو خو مفاد پرستو اود دنیا دارو حکمرانانو لہ لاسہ داقتدار طلبی اود عیش پرستی خخہ قربان شی. مظاہر حق: ج: (۱۲) ص: (۶۵۹).

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وفي هذا اشارة ان اول الاغيلة كان في سنة ستين (یزید) وهو كذلك فان يزيد بن معاوية استخلف فيها وبقي الي سنة اربع وستين فمات. فتح الباری: ج: ۱۲/ ص: ۱۳).

پہ حدیث کی دی تہ اشارہ دہ چی ددی صبیانو ابتداء بہ پہ سنہ (۶۰ھ) خخہ وی او ہمدارنگہ وہ خخہ چی یزید پہ سنہ (۶۰ھ) کی (نام نہاد) خلیفہ شو او ترسنہ (۶۴ھ) پوری حاکم وو یزید بہ مشران بر طرفہ کول خپلو خپلو خخہ بہ ئی نوجوانان مقررول.

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: واولهم يزيد عليه ما يستحقه وكان غالبًا ينزع الشيوخ من اماره البلد ان الكبار ويوليها الا صاغر من اقاربه. [عمدة القاری: ج ۱۱/ ص: ۳۳۴].

اوددی صبیانو اول یزید وو، ﷺ ورسرہ ہغہ معاملہ وکی دکومی چی مستحق دی دہ بہ مشران معزولول اود خپلو اقاربو خخہ کشران بہ ئی مقررول، دا حکم اکثری دی یزید د بدنایمی لہ ویری پہ یویو خای کی کوم یو مشر ہم پر بنی وو.

ددی امارۃ الصبیان نتیجه داشوه چی په سنه (۵۶۰هـ) کی ئی حکومت وینولو په سنه (۵۶۱هـ) کی ئی حضرت امام حسین علیه السلام شهید کړو په سنه (۵۶۳هـ) کی ئی په مدینه منوره باندی حمله وکړه دحری واقعه مخی ته راغلله چی په زرگونو مسلمانان ئی ووژل په سنه (۵۶۴هـ) کی ئی په مکه مکرمه باندی حمله وکړه دهغی وخت په تریونو متجین باندی کعبه وویشته دکعبی شریفی غلاف ئی وسوزلو، مکه مکرمه او مدینه منوره او اهل بیت حسی او معنی بنیادونه وویه کومو باندی چی دینی اجتماع ولاړه وه.

په بعضی احادیثو کی دیزید په نوم باندی تصریح

حافظ ابن کثیر رحمته الله بعضی داسی حدیثونه ذکر کړی دی چی په هغه کی په دی تصریح ده چی یزید به ددی امت دهلاکت لپاره سبب وی ابو عبیده دبنی اکرم علیهم السلام خخه روایت کوی چی: لا یزال امر هذه الامة قائما بالقسط حتي یكون اول من یثلمه رجل من بني امیه یقال له یزید. [البداية والنهاية: ج: ۸ / ص: ۲۳۱]. زما دامت امر به په عدل باندی قایم وی تردی چی دبنی امیه وویوسری یزید به ئی تباہ کړی.

قاری محمد طیب رحمته الله فرمائی چی ددی روایتونو په سند کی کلام دی له دی وجی په عمومی روایتونو باندی به اکتفاء وکړو. شهید کربلا اوریزید: (۱۶۴).

دمشکوة په حدیث کی الفاظ داسی دی چی: تعوذوا بالله من راس السبعین و امارۃ الصبیان. په دی حدیث کی اوومه لسیزې بیان دی چی ابتداء ئی ده سنه (۵۶۰هـ) خخه ده.

ددی په تشریح کی ملا علیا القاری رحمته الله فرمائی چی: بکسر اوله ای ومن حکومت الصفار کیزید بن معاویه واولاد الحکم بن مروان و امثالهم یعنی د امارۃ لفظ په کسرې دهمزی باندی امارۃ دی په فتحه باندی امارۃ نه دی اود دوی خخه یزید اود حکم بن مروان اولادونه مراد دی بیا وروسته لیکي چی: رَأَهُمُ النِّسْبَةَ فِي مَنَامِهِ يَلْعَبُونَ عَلٰى مَنَبْرَةِ نَبِيِّ اَكْرَمَ علیهم السلام په خوب کی لیدلی وو چی دبنی اکرم علیهم السلام په ممبر باندی ئی لوبی کولی. خلاصه دا چی دصیبانی ذلی علامی په احادیثو کی داسی راغلی دی.

(۱) ددی ظهور به په (۵۶۰هـ) کی وی.

(۲) ددی ذلی نوعیت به دا وی چی مشران به معزولوی او کشران به مقرر وی ددی په پیروی کی به دین تباہ کیږی او په نافرمانی کی به دنیا تباہ کیږی چی ددی علامو اولین مصداق یزید وو.

د (مغفور لهم) د حدیث تشریح

ام حرام عليه السلام فرمائی چی: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَوَّلُ جَنَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ الْبَحْرَ قَدْ أَوْجَبُوا قَالَتْ أَمْ حَرَامٌ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا فِيهِمْ قَالَ: أَنْتَ فِيهِمْ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلُ جَنَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَبْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ قُلْتُ أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: لَا، رسول الله ﷺ فرمائی چی زما په امت کی اول هغه لښکر چی بحری جهاد به کوی نو په تحقیق سره دوی د خان لپاره جنت واجب کړو، ماورته وویل چی یا رسول الله! زه به په هم دوی کی یم؟ نبی اکرم ﷺ وفرمایل چی ته به په دوی نی ییانی اکرم ﷺ وفرمایل چی زما په امت کی اول هغه لښکر چی د قیصر په پایتخت کی به جهاد کوی هغوی ببسلی شوی دی ماورته وویل چی یا رسول الله ﷺ زه به په هم دوی کی یم؟ نبی اکرم ﷺ وفرمایل چی نه.

د قیصر خڅه څه شی مراد دی؟

د قیصر خڅه قسطنطنیه مراد ده چی په هغه وخت کی د قیصر پایتخت وو. [فتح الباری ج ۶/ ص: ۱۰۲]. جمهور شارحین فرمائی چی ددی خڅه د قسطنطنیې اول جنگ مراد دی او اکثر و محدثینو په نظر باندی چی دا جنگ دیزید په مشرۍ کی په سنه (۵۵۲هـ) کی وشو. او بعضی علماء فرمائی چی په سنه (۴۹هـ) او یا سنه (۵۰هـ) کی وشو، په دی جنگ کی غم غم صعبه لکه حضرت ابو ایوب انصاری رضی الله عنه، حضرت ابن عباس رضی الله عنه، حضرت ابن عمر رضی الله عنه، حضرت ابن زبیر رضی الله عنه او حضرت امام حسین رضی الله عنه شریک وو. الکامل ج: (۳) ص: (۲۲۷) تکمله فتح الملهم ج: (۳) ص: (۴۵۶). ددی حدیث خڅه علامه مهلب رحمته الله علیه دیزید په فضیلت باندی استدلال کړی دی ځکه چی یزید دوی لښکر مشرو او ددی لښکر لپاره د بنبلو زیری ورکړل شوی دی. کشف الباری و شرح ابن بطال ج ۵ ص ۱۰۷. علامه بدرالدین عینی رحمته الله علیه فرمائی چی:

وقال المهلب في هذا الحديث منقبة لمعاوية لانه اول من غزا البحر ومنقبة لولده يزيد لانه اول من غزا مدينة قيصر، انتهى، قلت: اي منقبة كانت ليزيد وحاله مشهور؟ فان قلت قال في حق هذا الجيش مغفور لهم قلت لا يلزم من دخوله في ذلك العموم ان لا يخرج بدليل خاص اذ لا يختلف اهل العلم ان قوله ﷺ

مغفور لهم مشروط بان يكونوا من اهل المغفرة حتي لو ارتد واحد ممن غزاها بعد ذلك لم يدخل في ذلك العموم فدل علي ان المراد مغفور لمن وجد شرط المغفرة فيه منهم. عمدة القاری: ج: (۱۴): ص: (۱۵۷).

مطلب فرمائی چى پە دى حديث كى حضرت امير معاويه رضي الله عنه مدحه ده خكه چى اول بحرى جهاد حضرت امير معاويه رضي الله عنه كړى وو همدارنگه ديزيد مدحه ده خكه د قيصر جنگ يزید و كړوزه وایم چى ديزيد كوم منقبت د ذكر كولو قابل دى؟ ديزيد حال خو مشهور دى كه ته ووائى چى دى لښكر ته دبښلو زيرى وركړل شوى دى نو زه وایم چى پە دى عموم كى ديزيد د داخليدلو خخه دانه لازمېږي چى هغه دى پە كوم بل دليل باندې دى خخه خارج نه كړلى شى خكه چى علماء پە دى باندې متفق دى چى پە مغفور لهم كى هغه خوك داخل دى چى هغه دى اهل وى حتى كه دهمدى لښكر خخه خوك مرتد شوى دى (معاذ الله) نو هغه د مغفور لهم لاندې نه داخليږي نو دا دى دليل دى چى د مغفور لهم خخه خوك مراد دى چى هغه دى اهل وى علامه عینی رحمته الله مخكې ليكي چى د قيصر پە خلاف باندې د حضرت امير معاويه رضي الله عنه پە زمانه كى خو خو ځلى جنگ شوى دى او پە دى كى شك نه شته چى پە دى جنگونو كى پە كوم وارى ديزيد مشرى هم راغلى وى لكڼ دى خخه دانه لازمېږي چى يزید دى داوول جنگ امير وى د كومو لپاره چى نښى اكرم رضي الله عنه دبښلو زېور كړى وى. علامه عینی رحمته الله فرمائی چى حضرت امير معاويه رضي الله عنه يو لښكر د سفيان بن عوف پە قيادت كى ليكلى وو چى دروميانو پە ښارونو كى ورننوتى وو او پە دى لښكر حضرت ابن عباس رضي الله عنه حضرت ابن عمر رضي الله عنه حضرت ابن زبير رضي الله عنه او حضرت ابو ايوب انصاري رضي الله عنه شريك وو. عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۹۸.

بيا مخكې ليكي چى زياته ظاهره داده چى دا تمام حضرات د سفيان بن عوف سره وو ديزيد سره نه وو خكه چى يزید دى لپاره اهل نه وو چى دومره مشران صحابه كرام رضي الله عنه دده پە قيادت كى جهاد وكړى. [عمدة القاری: ج: (۱۴) ص ۱۹۸].

د بعضى رواياتو خخه معلومېږي چى حضرت امير معاويه رضي الله عنه د سفيان بن عوف پە مشرى كى لښكر ليكلى وى ييائى وروسته ورپسې يزید ورليگلو، ابن اثير رحمته الله پە الكامل كى ليكي چى :

في هذه السنة (۱۹هـ) سير معاويه رضي الله عنه جيشا كثيفا الي بلاد الروم للغزاة وجعل عليهم سفيان بن عوف الامر يزيده بالغزاة معهم فتناقل واعتل فامسك عنه ابوه فاصاب الناس في غزاتهم جوع ومرض شديد فانشاء يزييد يقول:

شعر:

ما ان ابالي بمالقت جموعهم بالغ قدونة من حيي ومن موم
اذا اتكتات علي الانماط مرتفعًا بدیر مران عندی ام کلثوم

وام کلثوم امراته فبلغ معاویه رضی اللہ عنہ شعره فاقسم علیه لیلحقن بسفیان فی ارض الروم یصیبه ما اصاب الناس فسار ومعه جمع کثیر اضافهم لیه ابوہ . [الکامل: ج: (۳): ص: (۲۲۸) معجم البلدان للحموی: ج: (۵۳۴): ص: (۵۳۴)].

په سنه (۴۹هـ) کی حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دسفیان عوف په مشرئی کی یوغت لنبکر درو میانو طرفته ولیرلو او یزید ته ئی هم وویل چی ته هم ورسره لار شه لکن یزید سستی وکړی او خان ئی مریض کړو حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ نور شه ورته ونه ویل په دی غزوه کی مسلمانان په دی غزوه کی دسختی ولېری اود مرض سره مخامخ شول یزید چی د مسلمانانو ددی تکلیف څخه خبر شو نو یو څو اشعار ئی وویلی چی مضمون ئی داسی وو چی دقدونه په مقام کی د مسلمانانو لنبکر ته دتبی مریضی او پریشانی رسیدلی ده زه ئی پروانه لرم ځکه ما ددیرمران په مقام کی په قالینو باندی تکیه لگولی ده او زما سره ام کلثوم ده چی دیزید منکوحه وه کله چی حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ دده اشعار وڅخه خبر شو نو قسم ئی وکړو چی ته به هم ورځی او په هغه تکلیف کی به شریکېږی دکوم سره چی خلک مخامخ شوی دی نو یزید دیو لنبکر سره روان شوه، نو که دا روایت صحیح ثابت شی نو بیا یزید دمغفورلهم لاندی نه راځی ځکه دمغفورلهم زیری اولو غزا کونکی ته دی. [اتکلمه فتح الملهم: ج: ۳/ ص: ۴۵۷].

خلاصه: خلاصه داچی علماء وو دعلامه مهلب رایه ددری وجهو څخه رد کړی ده:

- (۱) دمغفورلهم په زیری کی هغه څوک داخل دی چی دمغفرت اهل وی او یزید ددی اهل نه وو.
- (۲) دقسطنطینی لپاره معاویه رضی اللہ عنہ بیا بیا لنبکر لیگلی دی اوس معلومه نه ده چی یزید په اول لنبکر کی

وو

- (۳) اول لنبکر دسفیان بن عوف په قیادت کی تللی وو چی مشران صحابه هم پکی وو. روایات اگر چی په دی باب کی مختلف راغلی دی لکن د اکثر روایاتو څخه معلومیږی چی دا ولنی لنبکر قیادت دیزید سره وو مثلاً په مسند احمد: کی روایت دی چی غزا ابوایوب مع یزید بن معاویه. [طبقات ابن سعد: ج: (۳) ص: ۴۸۵].

شهد ابویوب بدرًا..... قال فمرض وعلي الجيش يزيد بن معاوية فاتاه يعوده، ددی مرض خنجه مرض الموت مراد دی او په دی باندی اتفاق دی چی حضرت ابویوب انصاری رضی الله عنه په قسطنطنیه کی وفات شوی دی. [کشف الباری کتاب الجهاد: ص: (۲۸۰-۲۸۶)].

شاولی رضی الله عنه فرمائی چی:

اقوله مغفور لهم تمسك بعض الناس بهذا الحديث في نجاة يزيد والصحيح انه لا يثبت بهذا الحديث الا كونه مغفوره ماتقدم من ونبه علي هذه الغزوة لان الجهاد من الكفارات وشان الكفارات ازالة اثار الذنوب السابقة عليها لا الواقعة بعدها نعم لو كان مع هذا الكلام انه مغفور له الي يوم القيمة لدل علي نجاته واذليس فليس بل امره مقوض الي الله تعالي فيما ارتكبه من القبائح بعده هذه الغزوة من قتل الحسين وتخريب المدينة والاصرار علي شرب الخمر ان شاء عفا عنه وان شاء عذبه كما هو مطرد في حق سائر العصاة. (رساله شرح تراجم ابواب البخاری المطبوع مع صحيح البخاری: ص: (۴۱))

مولنا اشرف علی تها نوي رحمته الله فرمائی چی پاتی شوه په دی حدیث باندی استدلال نو دا انتهاشی ضعیفه دی ځکه چی هغه مشروط دی همدارنگه یزید ته مغفور ویل سخت زیاتی دی ځکه چی مغفور والی مشروط دی په وفات علي الايمان باندی او دمجهول دی نوبه داده چی دده امر مقوض کړ و علم الهی ته او پخپله څه ونه وایو. امداد الفتاوی: ص: (۴۲۶).

قاری محمد طیب رحمته الله فرمائی چی: مونږ ددی حدیث څخه انکار نه کوو او نه ددی څخه انکار کوو چی یزید ددی حدیث په عموم کی داخل دی او ددی سره ددی څخه هم انکار نه کوو چی که ددی د حدیث عموم یزید په مقبولینو کی داخلوی نو همدارنگه یې د بخاری وغیره د اماره الصبیان والا حدیث دمقبولینو څخه خارجوی اولکه مهلب یزید ددی حدیث مصداق ګرزی او دده په فضیلت باندی استدلال کوی نو همدارنگه حافظ ابن حجر او علامه بدر الدین عینی رحمته الله د اماره الصبیان د حدیث لپاره مصداق ګرزی او یزید په فسق باندی استدلال کوی دمهلبي رحمته الله سره په استدلال کی صرف د حدیث عموم دی او ددی جمهور محدثینو سره د حدیث عموم او د صحابه و اقوال او تاریخ و اقععات همدارنگه دمغفور لهم حدیث په دی طبعی شروط باندی مشروط دی چی په دوی کی هغه قلبی کیفیات او جذبات پاتی وی کوم چی په دی وخت کی ورسره وو مثلاً نبی اکرم صلی الله علیه و آله فرمائی چی: امتي امة مرحومة، نو ددی څخه خو هر فرد نه دی مراد بلکی هغه

فرد مراد دی چی په امت اجابت کی داخل شی او په دی کیفیت باندی وفات شی. شهید کربلا ملخصاً ص: (۱۶۹).

مولنا محمد امین صفدر او کاروی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی په ابوداؤد شریف کی حدیث دی اسلم ابی عمران فرمائی چی مونږ مدینی منوری څخه د عبد الرحمن بن خالد بن ولید په قیادت کی د قسطنطنیې جنگ ته روان شو د عبد الرحمن بن خالد وصال په سنه (۶۴هـ) کی په حمص کی شوی دی او دا د قسطنطنیې په خلاف باندی اول لښکروو په دی کی څوک د یزید شمول نه شی ثابتولی. تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۸۸).

وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول الله ﷺ اذا لقيت الحاج فسلم عليه وصافحه ومروا ان يستغفر لك قبل ان يدخل بيته فانه مغفور له. [رواه احمد].

په دی حدیث کی حاجی ته مغفور له ویل شوی دی ددی حدیث چی کومه توجیه ده همغه توجیه د قسطنطنیې د لښکر په باره کی د مغفور لهم ترجمه ده. همدارنگه دنوی مسلمان سره هم د مغفرت وعده شوی ده، نو ما د حین د یزید دې وواځی چی د حاجیانو مواخذه په آخرت کی شته او که نه؟

الحاصل: جمهور اهل سنت والجماعت نه دروا قضاو په شان باندی یزید ته کافرواځی او نه ورته د خوارجو په شان باندی عادل وائی بلکی د افراط او تفریط په مینځ کی د یزید په فسق باندی قول کوي.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمین.

الانبياء احياء في قبورهم يصلون

دمايت فتنه

ليكوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجدي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعد:

محترمو مسلمانانو وروڼو! کفارو د مسلمانانو د اتفاق او د اتحاد د ختمولو لپاره مختلفې انجيوگانې په کار اچولې دي، زموږ په دې ملکونو کې د مسلمانانو په مابين کې د اختلاف دراپيدا کولو لپاره ډير کار د قاديانيت، درافضيت، دلامذهبيت، دمودوديت، دمعائيت، او دبريلويت، په جامه کې وشو.

دلامذهبيت يو څه تفصيل مخکې وشو، اوس به لږ غونډې تفصيل دهغې ډلگۍ وکړو چې هغه دلامذهبيت لپاره دپول په طريقه باندې استعماليزې چې هغه دمعائيتانو ډلگۍ ده معائيتان خپله ډلگۍ د اشاعت التوحيد والسنة په نوم باندې يادوي، دوي نيمچه غير مقلدين او نيمچه لامذهبه دي، او دلامذهبيت لپاره دپول حيثيت لري په دې پول باندې ډېر معائيتان لامذهبيت ته واوختل او حتی چې مثلاً بعضو خو په کې اسلام ته متارکې سلام وکړو زموږ په علاقه کې نياز محمد عرف امين الله پشاورې اول معائتي اشاعتي وؤ چې وروسته غير مقلد شو، عبد السلام رستمي اول معائتي وؤ وروسته غير مقلد شو، نن سبا دجلال اباد په ښار او په نور افغانستان کې چې کوم غير مقلدين دلامذهبيت پر چار کوي دوي اکثراً اول معائيتان وؤ، همدارنگه احمد سعيد ملتاني اول معائتي وؤ او معائيتانو به د اشاعت التوحيد والسنة دبانې په لقب باندې يادولو لکن وروسته منکر حديث شو، او د (قران مقدس بخاري محدث) په نوم باندې يې د بخاري په خلاف باندې کتاب وليکلو.

خلاصه: دا چې مونږ داسې ويلي شو چې المعمايتية قنطرة اللامذهبية، لکه علماء وؤ چې فرمايلي دي چې: اللامذهبية قنطرة اللادينية.

دمعائيتانو (اشاعة التوحيد والسنة) خطرناک مسائل

لکه څرنگه چې غير مقلدين درفع الیدین او د آمین بالجهر مسائل دخان لپاره د ډال په طريقه باندې استعمالوي او خپلې دگند څخه ډکې عقيدې ورباندې پټوي نو همدارنگه معائيتان د توحيد شعار د ډال په

طریقه باندې استعمالوي او خپلې گنده عقیدې ورباندې پټوي، دوی په کانفرانسونو او په جلسو کې وایي چې مونږ خلک د نذر لغير الله څخه منع کوو، مونږ خلک په مافوق الاسباب کې د استعانت من غیر الله څخه منع کوو، مونږ خلک قبرونو ته د سجدې او د طوافونو څخه منع کوو و غیره، لکن مونږ وایو چې ددې کارونو څخه خو ټول علماء منع کوي د احنافو په ټولو کتابونو کې ددې کارونو څخه منعه راغلې ده د دیوبند اکابرو په ډېر زور سره ددې کارونو تردید کولو او د دیوبندیانو د قربانیو په نتیجه کې تقریبا ددې کارونو مخنیوی شوی دی، نو ددې کارونو څخه منعه ستاسو مابۀ الامتياز کار نه دی بلکه ستاسو مابۀ الامتياز هغه مسائل دي چې د هغوی په وجه تاسو د اهل سنت والجماعة د مسلک څخه خارج یې، د هغوی په وجه تاسو ضال او مضل یې، د هغې په وجه تاسو مبتدع فی العقیده یې، او د هغوی په وجه ستاسو پسې مونږ کول مکروه تحریمي دی، او هغه مسائل یو څو په لاندې ټول دي:

- (۱) د زمکې د قبر څخه انکار.
- (۲) د زمکې په قبر کې د ثواب او د عذاب څخه انکار چې دا عقیده انکار د عذاب القبر ته مستلزمه ده ځکه چې د قبر څخه انکار د عذاب القبر څخه انکار دی.
- (۳) د حیات الانبیاء څخه انکار.
- (۴) د سماع النبي ﷺ عند القبر څخه انکار.
- (۵) د عرض الاعمال علی النبي ﷺ څخه انکار.
- (۶) د استشفاع عند قبر النبي ﷺ څخه انکار.
- (۷) د توسل څخه انکار.
- (۸) د إعادة الروح الی الجسد العنصري څخه انکار.
- (۹) همدارنگې د عامو مهرو سماع ته شرک ویل حالانکه دا اصحابو کرامو په مابین کې اختلافي مسئله ده، او اکثریت د صحابه وؤ ﷺ د عامو امواتو د سماع قائل وؤ حتی چې کوم صحابه چې د عامو مهرو د سماع د نفی قائل وؤ د هغه رجوع ثابته ده.
- (۱۰) همدارنگه د هغو ډېرو برزخي حالاتو څخه انکار چې په احادیثو کې راغلي دي وروسته به په دې مسائلو باندې اجمالي بحث وکړو، انشاء الله.

دمماتیت دفرقی مؤسس

ددې فرقی مؤسس سید عنایت الله شاه بخاري دی، یوه عجیبه لطیفه داده چې یوه بله فتنه ده په نوم د تحریک خاکسار دهنې د مؤسس نوم هم عنایت الله مشرقي دی د بریلویانو د مشهور مناظر نو هم عنایت الله دی دلامذهبو د مشهور مناظر نوم هم عنایت الله اثری گجراتي دی.

ددې ټولو په مابین کې قدر مشترک داده چې دوی ټول دقران کریم تفسیر د خپلې رائي مطابق کوي. دسید عنایت الله شاه بخاري د پلار نوم سید جلال الدین دی د کشمیر د گویل په علاقه کې پیدا شوی دی، د حدیثو کتابونو یې اکثر په مدرسه امنیه هلی کې لوستلي دي په (۱۹۵۷) میلادي کال کې یې د جمعیت اشاعة التوحید والسنة بنیاد کېځوډلو په ابتداء کې ددې جماعت امیر قاضي نور محمد وؤ او عنایت الله یې نائب امیر وؤ کله چې هغه په (۱۹۶۲) میلادي کال کې وفات شو نو بیا مرکزي امیر شو او تر (۱۹۸۵) کال پورې امیر وؤ او ددې څخه وروسته تر وفات پورې ددې جماعت اعزازی سرپرست وؤ. (۱)

ددې جماعت مرکزي غړي دادي:

- (۱) سید عنایت الله شاه بخاري گجرات مرکزي امیر.
- (۲) مولنا قاضي شمس الدین گوجرانواله. نائب امیر برای صوبه پنجاب.
- (۳) مولوي محمد طاهر پنچپیر. نائب امیر برای صوبه سرحد.
- (۴) مولوي عبدالرؤف حیدر اباد. نائب امیر برای صوبه سند.
- (۵) مولوي عرض محمد. نائب امیر برای بلوچستان.
- (۶) ناظم اعلی مولنا غلام الله خان. مهتمم درالعلوم تعلیم القرآن راولپنډي.
- (۷) نائب ناظم مولوي محمد یوسف خان، راولپنډي.
- (۸) خازن حاجي فیروز الدین. پنډي. (۲)

یو څه وخت وروسته دیو څه اختلافاتو له وجې مولوي محمد طاهر پنچپیر دا جماعت پرېښودلو دخپل امارت اعلان یې وکړو او نن سبا ددې جماعت مرکزي امیر دده ځوی مولوي محمد طیب پنچپیر دی.

۱- جنستان اشاعة التوحید والسنة ص (۹۰).

۲- اشاعة التوحید والسنة تعارف ص (۲۳).

په (۱۹۶۱) کې مولنا ظفر احمد عثمانی او مولنا احتشام الحق تهانوی رحمہ اللہ ددې فتنې د خاموشولو لپاره کوشش وکړو لکن نتیجه یې ورنکړه، ددیوبند خلو بنسټ کلن مهمتم قاري محمد طیب رحمہ اللہ په (۱۹۶۲) میلادي کال کې پاکستان ته راغلو او ددې فتنې د خاموشولو کوشش یې وکړو لکن دې هم نتیجه ورنکړه کله چې دصلحي کوششونه ناکام شول نو ددیوبند علماؤ ددې فتنې د مخنیوي لپاره دیو مدلل کتاب دلیکلو تجویز پیش کړو او ددې کار لپاره یې امام اهل سنت والجماعة مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ مقرر کړو سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ د فتنې په خلاف باندې تسکین الصدور په نوم باندې مدلل کتاب ولیکلو بیا دملتان په اجلاس کې ددیوبند لاندې اکابرو ددې کتاب تصدیق وکړو.

مولنا فخر الدین احمد مفتي سید مهدي حسن، قاري محمد طیب، مولنا حبیب الرحمن اعظمي، مفتي محمد شفیع، مولنا ظفر احمد العثماني، مولنا محمد یوسف بنوري، مولنا خیر محمد جالندهري، مفتي جمیل احمد تهانوي، مفکر اسلام مفتي محمود مولنا محمد عبد اللہ درخواستي، مولنا شمس الحق افغاني، مولنا سید گل بادشاه، خواجه خواجگان خان محمد وغیرهم.

داسلامي عقائدو اصول

داسلامي عقائدو اهم اصول درې دي (۱) توحید (۲) رسالت (۳) معاد

توحید او مماتې:

دمماتيانو په نیزد توحید معنی گانې دوه دي اوله الله تعالی د قدرت څخه انکار ځکه چې مماتيان اکثر دکشف او دکرامت څخه منکر دي او دکشف او دکرامت تعلق د الله تعالی د قدرت سره دی.

دوهم: دا چې د الله تعالی په کلام کې شفاء نشته دوی د الله د کلام لیکل او په غاړه کې یې اچول شرک گڼي، مماتيانو په باره ایجنسي کې ډېر داسې خلک ووژل چې د الله تعالی په کلام کې د شفاء قائل وو.

رسالت او مماتيان:

مماتيان دهغو تمامو احادیثو څخه منکر دي چې (۱) د حیات الانبياء (۲) سماع النبي ﷺ (۳) د توسل بالنبي ﷺ (۴) داستشفاء من قبر النبي ﷺ (۵) زیارت قبر النبي ﷺ (۶) د عرض الاعمال علی النبي ﷺ

سره یې تعلق دی همدارنگه دهغوئ ټولو احادیثو څخه منکر دی د کومو تعلق چې د سماع الموتی او د برزخ حالاتو سره دی.

معاد او مماتیان:

د معاد لپاره مقدمه قبر دی، او مماتیان هغه قبر ته قبر نه وایي کوم ته چې په قران او په حدیث کې قبر ویلی شوی دی او په کوم قبر کې چې د ثواب او د عذاب عقیده په مسلمانانو کې را روانه ده دهغې عقیدې څخه منکر دي.

قران او مماتیان:

په قران کې د تصوف نوم (تزکیه) راغلی ده او په احادیثو کې د تصوف نوم (احسان) راغلی دی، او تمام محدثین او مفسرین او فقهاء فرمایي چې صوفیاء کرام د الله تعالی اولیاء دي لېکن مماتیان ورته مشرکان او بدعتیان وایي دمماتیانو د قران د منلو طریقه هغه ده کومه چې د عبد الله بن زبیری و ه عبد الله بن زبیری به هغه ایاتونه چې د بتانو په باره کې راغلي دي په پیغمبرانو باندې تطبیقول (۳) همدارنگه د دوی د قران د منلو طریقه هغه ده کوه چې د خوارجو ده، خوارجو به د کفارو په باره کې نازل شوي ایاتونه په مسلمانانو باندې تطبیقول (۴).

د خوارجو په باره کې رسول الله ﷺ فرمایي چې د دوی د خلق څخه به قران نه ښکته کیږي او دوی به د اسلام څخه داسې وزي لکه څرنګه چې غشي د ښکار څخه ووزي بخاري ص (۱۰۲۴).

لکه څرنګه به چې خوارجو حضرت علي (ع) او دده ملګرو ته د قران څخه منکرین ویل او خپلو ځانونو ته به یې د قران منونکي او د قران شیخان ویلې، حضرت علي (ع) فرمایي: چې یقرؤن القرآن یحسبون انه لهم وهو عليهم (ابوداود ج ۲ ص ۳۰۸).

دوی داګمان کوي چې قران د دوی لپاره دلیل دی حالانکې قران د دوی په خلاف دلیل دی همدا حال دمماتیانو دی په قران او په متواترو احادیثو کې د قبر یوه معنی ده چې زمینی قبر دی، او مماتیان د زمینی قبر

شخه انکار کوي او بله معنی ورته بیانوي چې علیین او یاسجین دی په قران کې شهید لپاره جسماني ژوند په عبارت النص کې راغلی دی او د انبیاء لپاره په دلالة النص کې راغلي دي او معاتیان ترېنه منکر دي ، په قران او په حدیث کې د جسم مثالي ذکر نه دی راغلی او معاتیان یې خپل ځان د جوړې شوې عقېدې په بناء باندې مني په قران کې د مرگ دوه معنا گانې راغلي دي اول دا چې د ابتداء شخه د روح او د بدن په مابین کې بالکل تعلق نه وي راغلی لکه انسانانو ته چې د ولادت شخه مخکې الله تعالی اموات ویلي دي الله تعالی فرمایي چې (کیف تکفرون بالله وکنتم أمواتا) او بتانو ته هم په همدې معنی اموات ویلی شوي دي .

دوهم دا چې یو ځلې روح په جسد کې داخل شوي وي او بېرته وتلی وي لکه الله تعالی چې فرمایي (ثم یسئکم ثم یحییکم) نو دا موت دانسانو دی ، او معاتیان د موت لپاره دوه معنی بیانوي او اوله معنی نه بیانوي او دا ځکه چې دوی خود بتانو په باره کې راغلي ایاتونه په انبیاء او په اولیاء باندې ورتطبیقوي لهذا دوی د موت لپاره صرف همدا یوه معنی بیانوي .

اشاعة التوحید والسنة

(۱) د مشرکانو دا عادت وو چې بوت به یې جوړ کړو د هغې عبادت به یې کولو او په هغې باندې به یې دیو پیغمبر او یا دیو بزرگ نوم کېښودلو خلکو ته به یې دا په ذهن کې وراچوله چې مونږ ددې پیغمبر او یا ددې بزرگ په طریقه باندې روان یو .

(۲) یهود او نصاری وؤ به د کوم پیغمبر پسې د ځان شخه د درغو قبصې جوړ کړې او بیا به یې ورته د تورات او یا د انجیل او یا د زیور نوم کېښودلو الله تعالی د دوی دا خراب عادت داسې ذکر کوي چې (یکتبون الكتب بأیدیهم ثم یقولون هذا من عند الله) .

(۳) ددې مبتدعو فرقو هم همدا عادت دی چې د ځان لپاره یوه نوي ډله جوړه کړي ، او بیا ورته یو غور نوم په قران او یا په حدیث کې وگوري مثلاً مسعود احمد یوه ډله جوړه کړه او د هغې لپاره یې نوم د جماعة المسلمین کېښودلو او په هر ځای کې وایي چې په قران کې چې په هر ځای کې د مسلمین لفظ راغلی دی د هغې شخه مونږ مراد یو ، همدارنگه مودودي یوه ډله جوړه کړه او نوم یې ورته د جماعت اسلامي کېښودلو رسول الله ﷺ فرمایي : چې په اخره زمانه کې به د اسلام صرف نوم پاتې شي نن سبا د اپېشن گویی بالکل پوره شوی ده نوم اسلامي لگوي او کار حرامي کوي ، همدارنگه مسعود الدین یوه نوي ډله جوړه کړه او نوم یې ورته په قران

کې وکتلو نو حزب الله يې دخپلې ډلې لپاره نوم کړو، او دعوه کوي چې دحزب الله څخه زما ډلگې مراده ده قاديانيانو د پنجاب په علاقه کې دچناب درياب په غاړه باندې يو نوى ښار جوړ کړو او نوم يې ورته په قران کې وکتلو نوريو يې ورباندې کېښودلو، او دعوه کوي چې په قران کې راځي چې د "اويناها الى ربوة ذات قرار ومكين" څخه زموږ دا ښار مراد دى، دنعيم په نوم باندې يو کاذب دپيغمبري دعوه وکړه بيا دعوه وکړه چې په قران کې راځي چې (ولتسئلن يومئذ عن النعيم) نوويل به يې چې ددې څخه زه مراد يم همدرنګه معتزله وويو ډلگۍ جوړه کړه او نوم يې ورباندې د اصحاب العدل والتوحيد کېښودلو، دنن سبا ماتيانونه ځان ته يوه نوې ډلگۍ جوړه کړې ده او نوم يې ورباندې اشاعة التوحيد والسنة ايښى دى، دوى مخې ته قران نيولى وي او کنځلې او خرافات بيانوي خلکو ته په ذهن کې دا وراچوي چې دا زما ټولې کنځلې او خرافات په قران کې دي تاسو به په راروان بحث کې وګورئ چې دا ډلگۍ اشاعة التوحيد والسنة نه بلکې اشاعة التلبيس والضلالة کوي.

ددې فتنې په خلاف باندې ليکل شوي کتابونه

(۱) حياة الانبياء للبيهقي (۲) شفاء السقام للسبكي (۳) كتاب الروح لابن القيم (۴) جلاء الافهام لابن القيم (۵) القول البديع للسخاوي (۶) التذكرة للقرطبي (۷) شرح الصدر للسيوطي (۸) البدور السافره للسيوطي (۹) جذب القلوب للمحدث عبد الحق الدهلوي (۱۰) اب حیات للنانونوي .
دا يو څو هغه کتابونه وو چې دعنايت الله شاه بخاري د اشاعة التوحيد والسنة په نوم باندې دتنظيم څخه مخکې ددوى دسد الباب لپاره ليکل شوي دي ددې فتنې د ظهور څخه وروسته هم ددوى په خلاف باندې ډېر کتابونه وليکل شول چې يو څو يې دا دي:

(۱) عالم برزخ . قاري محمد طيب ۴۰ کلن مهتمم ديوبند (۲) احوال برزخ ، مفتى عاشق الهى بلند شهري (۳) تسكين الصدور ، سرفراز خان صفدر (۴) المسلك المنصور ، سرفراز خان صفدر (۵) سماع موتي ، سرفراز خان صفدر (۶) الشهاب المبين ، سرفراز خان صفدر (۷) ارشاد العلماء ، شيخ الحديث عبد القدیر (۸) شيخ طيب معتزلي عذاب قبر کا منکر کیون؟ ابو يحيى مدني (۹) مجموعه سوالات وجوابات (۱۰) معيار صداقت (۱۱) قبر کې زندګي (۱۲) اسلام کې نام پرهوا پرستي (۱۳) منکرين حیات قبر کې خوفناک چالين (۱۴) البرهان القوي في حياة النبي ﷺ (۱۵) عذاب قبر کې صحيح صورت کې منکر کا شرعي حکم (۱۶)

عقیدہ حیات قبر اور علم و فہم میت کی حدیث، د نہم نمبر خخہ ترشیا رسم پوری د مولنا نور محمد قادری تونسوی تصنیفات دی (۱۷) فرقہ ممانیت کا تحقیقی جائزہ لمولنا الیاس گھمن (۱۸) البصائر لمولنا حمد اللہ جان الداجوی رحمہ اللہ (۱۹) خلاصہ عقائد علماء دیوبند عبد الشکور ترمذی (۲۰) القول النقی فی حیات النبی ﷺ، مولنا عبد اللہ بھلوی، (۲۱) پنجپیری حضرات دیوبندی نہی (۲۲) عادلانہ دفاع (مفتی سرادر صاحب شیخ الحدیث دارالعلوم تل) وغیرہ۔

* * *

مسئله د عذاب قبر او حياة فى القبر

ليكوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجف هارى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئله د عذاب قبر او د حیاة فی القبر

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد!

محترم مولو ستونکو! د ټولو اهل سنت والجماعة دا عقیده ده چې په قبر کې ثواب او عذاب حق دي په قبر کې به سوال او جواب کیږي او د قبر شرعي څخه مراد همدغه دنيوي زميني قبر دی او د جسم لپاره ثواب او عذاب په همدې زميني قبر کې ورکول کیږي، لکن ددې په خلاف د جمعیت اشاعة التوحيد والسنة والا ددغې زميني قبر څخه منکر دي کوم چې په دنیا کې موجود دی او هر سړی یې پیژني:

(۱) داشاعت التوحيد والسنة موجوده امير مولوي محمد طيب پنجپيري ليکي چې:

اس بحث کې ضمن مين يهان اس نکته کې وضاحت بهی ضروري هی کې ميت کو برزخي حیات کهان ملتى هی؟ هماري مخالفين اسې مدفن ارضي مين عذاب و ثواب قبر ثابت کرنی پرتلی پېتهی هين (۱)

ترجمه: ددې بحث په ضمن کې ددې نکتې وضاحت هم ضروري دی چې مړي ته برزخي ژوند په کوم حای کې ورکول کیږي؟ زموږ مخالفين په دغه زمکني قبر کې د ثواب او د عذاب د ثابتولو کوشش کوي.

(۲) فضل الرحمن مماتي ليکي چې: واضحه دې وي چې هغه شرعي قبر داوومې ځمکې لاندې دی (۲).

همدارنگه ليکي چې: د قبر څخه دغه خاصه کنده او عرفي قبر بالکل نه دی مراد بلکه د برزخ شرعي قبر مراد دی، التحقيق الانيق ص ۳۴.

(۳) د مماتيانو مشهور مناظر خضر حیات ليکي چې: قبر شرعي صرف عالم برزخ هی نه که يه گره ها. المسلك المنصور ص ۳۲ ترجمه: قبر شرعي صرف عالم برزخ دی نه دا کنده.

(۴) مولوي امير محمد مماتي ليکي چې: زمکنی کندی ته قبر ویل د نصوصو څخه انکار دی. الاقوال المرضیه مولوي امير محمد، والقول المرعي لحسین شاه نیلوي ص ۹۹/۱۰۱۵۴].

داهل سنت والجماعة دلائل

د دلائلو څخه مخکې درې خبرې په یاد لرئ اول: تعیین د قبر دوهم: دبرزخ مفهوم درېم: اعاده د روح مړي ته په دغې زمکني قبر کې (یعنې حیات فی القبر)
قوان کریم څخه د زمکني قبر ثبوت:

(۱) قَبَعَتْ اللَّهُ عُرَابًا يَبْعَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْءَهُ أَخْبَاهُ: کله چې قایل هایل ووژلو او د ښخولو چل یې نه وو یاد نو الله تعالی یو کارغه راو لیرلو چې بل کارغه یې ښخولو نو قایل ترې نه د ښخولو چل یاد کړو او هایل یې ښخ کړو، نو قایل هایل په دغه زمکني قبر کې ښخ کړو.
 (۲) وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ (سورة توبه ایه ۸۴) ترجمه: او دده په قبر باندې مه درېږه.

په دې ایت کې نبي ﷺ منع شو چې درئیس المنافقین په قبر باندې مه درېږه او ظاهره داده چې نبي ﷺ درئیس المنافقین په دغه زميني قبر باندې درېدلی وؤ او دعایې ورته کړې وه. سچین ته نه وؤ تللی.

(۳) وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (الحج ایت ۷) ترجمه: له دې وجې الله تعالی ټول خلک دوهم ځل را ژوندي کوي کوم چې په قبرونو کې دي.

استدلال: دلته د هغو اجسامو د راپورته کولو ذکر دی په کومو کې چې دکفارو شک وو، او دکفارو شک په دغې عنصری جسمونو کې وؤ نه په اجسامو مثالیو وؤ کې نو قبر به هغه ځای ته وایي په کوم ځای کې چې: ا جسد عنصری ښخ شوی دی او هغه زمکنی قبر دی.

(۴) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (انفطار ایه ۱) ترجمه: او چې کله قبرونه څیړي او لاندې باندې شي او مړي ترې نه راپورته کړل شي.

استدلال: په دې ایه کریمه کې قبر هغه ځای ته ویل شوی دی دکوم ځای څخه چې جسم راپورته کولی شي او جسم د زمکني قبر څخه راپورته کولی شي ځکه چې حساب او کتاب د دغې جسد عنصری سره کیږي کوم چې اعمال کړي دي جسم مثالی خو عمل نه دی کړی.

(۵) أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ. (عادیات ایه ۶) ترجمه: ایا هغه وخت ورته نه دی یاد چې راپورته کړل شي هغه چې په قبرونو کې دي.

استدلال: په دې ایت کریمه کې قبر هغه ځای ته ویل شوي دي په کوم ځای کې چې دا ناشکره جسم ښخ کړی شوی او هغه زمینی قبر دی.

(۶) كَمَا يَبْسُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ (الممتحنه ایه ۱۳) ترجمه: لکه شرنګه چې نا امېده دي کافران د هغه خلکو څخه په قبرونو کې ښخ کړی شوي دي.

استدلال: کافران د دې جسد عنصری څخه نا امېده دي نو چې کافران د دې اجسادو عنصریه وؤ څخه نا امېده دي نو اصحاب القبور به همدا اجساد عنصریه شوي او اجساد عنصریه په دغه زمکني قبر کې ښخ کړي شوي دي.

(۶) مِنْهَا خَلَقْنَكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى (طه ایه ۵۵)

(۷) حَتَّىٰ رُزِّمَ الْمَقَابِرَ (التكاثر ایه ۲) په دې دواړو آیاتونو کې همدغه زمکني قبرونه مراد دي.

احادیث مبارکه او د قبر مفهوم:

(۱) عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمایي: چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې اذا مات احدکم فلا تحبسوه واسرعوا به الی قبره وليقرأ عند رأسه فاتحة الكتاب وعند رجله بخاتمة البقرة. (شعب الايمان للبيهقي فصل فی زیارة القبور).

ترجمه: کله چې یو کس په تاسو کې مرغي نو مه یې حصار وئ او زر زریې قبر ته وړئ او سر ته دې یې فاتحة الكتاب او پښو ته دې یې دسورة بقرې اخيري آیاتونه ولوستل شي.

استدلال: دا د زميني قبر بیان دی.

(۲) رسول الله ﷺ په یو څو قبرونو باندې تېرېدلو نو او ښه یې و تېرېدله رسول الله ﷺ و فرمایلي: چې دې قبرونو والا څوک پېژني؟ یو سړي وویل چې زه یې پېژنم رسول الله ﷺ و فرمایلي: چې دوی کله مړه شوي دي؟ هغه سړي وویل چې دشرک په زمانه کې رسول الله ﷺ و فرمایلي: چې پدې امت باندې په قبر کې ابتلاء

راځي که دا وېره راسره نه وي چې تاسو به بيا مړي ښځ نه نکړئ نو ما به دعا کړئ وی چې تاسو ته يې عذاب قبر درښکاره کړی وی، الحديث (مسند ابی یعلیٰ رقم ۱۲۹۹۶)

استدلال: دا ټول بیان د زميني قبر دی نبي ﷺ چېرته سجين او يا علین ته نه وو تللی.

(۳) عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایي: چې نبي ﷺ په دوو قبرونو باندې تېرېدلو نو وې فرمايل: چې په دې دواړو قبرونو کې مړه ته عذاب ورکول کېږي او په ډېر سخت کار کې نه ورکول کېږي یو به نعامت کولو او بل به ځان د متيازو څخه نه ساتلو بيا يې دوه لنډې لختې را واخستلې او يوه يوه يې په دواړو قبرونو باندې ښځه کړه، او وې فرمايل چې کېدی شي چې الله تعالیٰ ددوی په عذاب کې تخفیف راوړي ترڅو چې دا وېر شوې نه وي. (بخاري ج ۱ ص ۱۸۴)

استدلال: دلته نبي ﷺ د سجين او يا د علین په قبر باندې نه دی تیر شوی بلکه په دغه زمکني قبر باندې تېرېدلو او په همدغه زمکني قبرونو باندې يې لختې ښځې کړې وې.

(۴) عن عائشة رضی الله عنها قالت لما مات النجاشي كنا نتحدث انه لا يزال يرى على قبره نور. (رواه ابو داود باب في النور يرى عند قبر الشهيد)

استدلال: حضرت عائشه رضی الله عنها د زمکني قبر بیان کوي چې د نجاشي په زمکني قبر باندې انوار راوړېدل. (۵) یوه يې يې وه مسجد به يې جارو کولو بيا وفات شوه صحابه وو کرامو يې جنازه وکړه نبي ﷺ خبر نه وو نو چې يو څو ورځې يې ونه لیدله د صحابه وو کرامو څخه يې دهغې په باره کې پوښتنه وکړه، صحابه کرامو و فرمايل چې يا رسول الله ﷺ هغه وفات شوه او مونږ ته خبر نه کړی او ښځه مو کړه، نبي ﷺ و فرمايل چې (دلوني علی قبرها) ماته يې قبر را وښايې بيا نبي ﷺ ورغلو او په قبر يې ورته جنازه وکړه او بيا يې و فرمايل چې دا قبرونه د تيارو څخه ډک دي (وان الله ينورها لهم بصلاتي عليهم) زما د جنازې له وجې يې الله ورباندې رڼا کوي (مسلم ج ۱ ص ۳۰۹)

دا ټول معامله د زمکني قبر سره شوې وه نبي ﷺ سجين او يا علین ته نه وو تللی، په دې باب کې احاديث تقریبا تواتر ته رسيدلي دي.

(۶) امام بخاري په کتاب الجنائز کې لادې بابونه لگولي:

باب ما یکره من اتخاذ المساجد علی القبور، باب زیارة القبور، باب قول الرجل للمرأة اصبري، باب الصلوة علی القبر بعد ما یدفن، باب من یدخل قبر المرأة، باب دفن الرجلین والثلاثة فی القبر الواحد، باب الاذخر والحشیش فی القبر ددی ټولو څخه زمکنی قبر مراد دی علین او یا سچین ترېنه نه دی مراد.

(۷) دمسلم په کتاب الجنائز کې داسې بابونه دي: باب جعل القطيفة فی القبر باب الامر بتسوية القبر، باب النهی عن تجصص القبر، باب النهی عن الجلوس علی القبر... ددی ټولو څخه زمکنی قبر مراد دی. (۸) اما ابو داود د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب جمع الموق فی قبر، باب فی تعمیق القبر، باب کراهية العقود علی القبر، باب الاستغفار عند القبر، باب المشی بین القبور فی النعل، ددی ټولو نه زمکنی قبر مراد دی.

(۹) اما ترمذي د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما یقول اذا ادخل المیت قبره، باب کراهية الوطی علی القبور والجلوس علیها.

(۱۰) امام نسائي د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما یستحب من اعماق القبر، باب ما یستحب من توسیع القبر، باب اخراج المیت من القبر.

(۱۱) ابن ماجه د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما جاء فی الصلوة علی القبر، باب ماجاء فی ادخال المیت القبر، باب ماجاء فی حفر القبر، ددی ټولو بابونو اویدی کې ذکر شوو ټولو احادیثو څخه دلرپه شان دا خبره ظاهرېږي چې دقبر شرعي څخه مراد همدغه زمکنی قبر دی نو عذاب او ثواب به هم په همدې قبر کې وي.

اهل لغت او دقبر مفهوم

(۱) التعميرة واليقبرة موضع القبور والجمع مقابر (مفردات القرآن ماده، ق، ب، ر، ص ۳۹۰)

(۲) القبر مدفن الانسان وجمعه قبور (لسان العرب ج ۵ ص ۶۷)

(۳) القبر مقر المیت وجمعه قبور (معجم الفاظ القرآن ج ۲ ص ۳۳۱)

(۴) قبر دانسان دښخولو ځای (قاموس القرآن ص ۴۱۳)

(۵) قبر دانسان دښخولو ځای (مصباح اللغات ص ۶۵۴)

په لاندې ټولو کتابونو کې ښي همدا معنی لیکي ده:

(۶) صحاح (۷) تاج العروس (۸) مجمع بحار الانوار (۹) المعجم الوسيط (۱۰) معجم الصحاح وغيره. خلاصه: دا چې ټول اهل لغت د قبر لپاره حقيقي لغوي او اصلي معنی همدا ذکر کوي.

د دیوبند اکابر او د قبر مفهوم

- (۱) په بهشتي زیور ص ۴۳ کې یې د قبر څخه همدا زمکنی قبر مراد کړی دی.
- (۲) کله چې مری په قبر کې ښخ کړی شي او خاورې پرې واچول شي نو دا خاورې د ملائکو دورتلل څخه مانع نه گرزي. (احکام اسلام عقل کې نظر مین ص ۲۵۹)
- (۳) د قبر حقیقت د مري ځای دی (امداد الفتاوی ج ۴ ص ۴۶۷)
- (۴) د نکیر او منکر د سوال او جواب وخت هغه دی چې کله خلک د قبر څخه واپس شي او روح انساني دغې خاكي جسم ته را معاد شي. (عقائد اسلام ص ۵۹)
- (۵) قبر د دغه ځای نوم دی په کوم کې چې د مري اجزاء پراته دي. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۸۲)

د مافیانو و سوسي

- (۱) بعضې اکابرو فرمایلي دي چې د قبر څخه مراد عالم البرزخ دی.

الجواب: د اکابرو دا قول د اسلام د دشمنانو جواب دی د اسلام دشمنان اعتراض کوي چې بعضې خلک خو په قبرونو کې ښخ شوي نه دي نو هغوی ته به عذاب القبر او ثواب القبر څرنگه ورکول کیږي؟ نو علماؤ جواب ورکړو چې د قبر څخه مراد صرف دا کنده نه ده بلکه عالم البرزخ دی او عالم البرزخ د مرگ څخه واخله تر قیامت پورې ټولې زمانې ته وایي په دې زمانه کې چې مری په هر ځای کې وي نو هغه په عالم البرزخ کې دي نو د علماؤ مقصد د قبر په مفهوم کې وسعت پیدا کول دي، د دې زمکنی قبر څخه انکار نه دی، خلاصه: دا چې قبر د مري لپاره ظرف مکان دی او برزخ ورته ظرف زمان دی او د دې دواړو په منځ کې منافات نشته.

- (۲) د نداء الحق ص (۹۴) خلاصه داده چې الله تعالی فرمایي چې: (ثم اماته فآقبه) د دې څخه معلومیږي چې دغه زمینی قبر قبر نه دی، اول له دې وجې څخه چې (فآقبه د اماته) په شان د الله تعالی فعل دی او الله تعالی خپل ځان ته منسوب کړی دی نو د هر سري پورې به د اماتت د فعل تعلق راغلی وي او د هر سري پورې به د اقبار د فعل تعلق راغلی وي، اوس که د قبر څخه مراد دغه زمکنی قبر شي نو بیا خو بعضې

انسانان په دغه زمکني قبر کې نه دی ښخ شوی ، دوهم له دې وجې څخه چې په دې ایه کې د اقبار فعل الله ته منسوب شوی دی او په زمکني قبر کې اقبار د بندگانو فعل دی .

الجواب: دایه د سیاق او سباق په دې خبره باندې دلالت کوي چې په دې ایت کې د قبر څخه دغه زمکنی قبر مراد دی .

دوهم جواب: کوم سړي ته د زمکې قبر نه دی په نصیب شوی ؟ که تاسو وایي چې بعضې خلک مرغانو خوړلي دي او بعضې لېوانو خوړلي دي نو مونږ وایو چې بیا هغه مرغان او لېوان څه شول ؟ ایا هغوی نه مړه کيږي او نه خاورې کيږي ؟ نو حاصل دا چې هر سړی به خاورو ته ځي څوک لږ مخکې او څوک لږ ورسته .

درېم جواب: کوم سړي ته چې قبر په نصیب نه شي نو دهغه په باره کې ددې خداوندی وعدي سره څه کوي چې (منها خلقنکم وفيها نعیدکم ومنها نخرجکم تارة اخرى) .

څلورم جواب: اماته هم بالذات د الله تعالی فعل نه دی بلکه بالذات د ملائکو فعل دی او که د قبر څخه علین او یا سجين واخلې نو بیا خو هلته هم (اقره) د بندگانو یعنی د ملائکو فعل شو ، خلاصه دا چې په دواړو ځایونو کې امر بالا ماته او امر بالا قبار مراد دی .

(۳) انما مر رسول الله ﷺ على يهودية يبكي عليها اهلها قال انهم يبكون عليها وانها لتعذب في نهارها. (بخاري ج ۱ ص ۱۷۲ باب قول النبي ﷺ يعذب الميت ببكاء اهله عليه)

نو دا ښځه لا ښځه شوې نه وه چې نبی ﷺ و فرمایي چې دې ته په قبر کې عذاب ورکول کيږي ، معلوميږي دا چې قبر د روح مستقر ته وایي دغه زمکني ته نه وایي .

الجواب (۱) امام احمد رحمته الله علیه فرمایي چې : الحديث اذا لم تجمع طرقة لم يفهمه والحديث يفسر- بعضه بعضا ، نو مکمل حدیث داسې دی چې : عن ابن عمر قال قال رسول الله ﷺ ان الميت ليعذب ببكاء اهله عليه فذكر ذلك لعائشة رضي الله عنها فقالت وهل يعنى ابن عمر رضي الله عنه انما مر رسول الله ﷺ على قبر فقال ان صاحب هذا ليعذب واهله يبكون عليه ثم قرأت ولا تزوروا زورا ولا زورا اخرى. (قال ابن معاويه على قبر يهودي (ابوداود ج ۲ ص ۹۰ باب في النوح كتاب الجنائز)

(۲) ددې تفصیلي حدیث څخه معلومه شوه چې نبی ﷺ د یهودی په قبر باندې تېرېدلو .

(۳) د بخاري په روايت کې دي چې (انها لتعذب) يعنې دمضارع صيغه ده دنورو رواياتو څخه معلومېږي چې دلته حال نه بلکه استقبال مراد دی معنی دا چې عنقریب به دې ته عذاب ورکړل شي .

(۴) په دې حديث کې راغلي دي چې نبي ﷺ ددې مري په جسد عنصرې باندې تېرېدلو نو معلومېږي دا چې ثواب او عذاب دی جسد عنصرې ته دی او معاتيان ددې څخه منکر دي نو دا حديث خو دمعاتيانو خلاف شو .

(۵) متيقن الوقوع نازل کولی شي په منزلة واقع .

اکثر معاتيان بعضې عبارتونه د قطع او د بريد سره پيش کوي په هغې باندې مه دوکه کيږي کله چې مسئله په ادله وؤ اربعه وؤ باندې ثابت شي نو بيا دچا شخصي رائي ته ضرورت نه وي کوم عباراتو نه چې معاتيان اشاعتيان منکرين د قبر پيش کوي هغه په اصل کتابو نو کې وگورئ. په هغې کتابو نو کې هېڅوک هم ددې ارضي قبر څخه منکر نه دی اکثر داسې وي چې مصنفينو دکوم اعتراض جواب کړی وي نو هلته معاتيان دخپلې خوښې مطابق عبارت را اخلي او چې هلته مصنف د ارضي قبر او په همدې ارضي قبر کې د ثواب او د عذاب خبره کړې وي هغه نه رانقلوي .

دبرزخ مفهوم

لغت: دبرزخ لغوي معنی پرده ده په قران کریم کې په ډېرو ځايونو کې دبرزخ لفظ د پردې په معنی کې استعمال شوی دی مثلاً:

(۱) ومن وراء هم برزخ الی يوم یبعثون ، (۲) بینهما برزخ لا یبغیان .

همدارنگه اهل لغت فرمایي: چې البرزخ الحاجز بین الشیثین (القاموس المحيط ص ۳۱۸) برزخ ددو شیانو په منځ کې پردې ته وايي. (مصباح اللغات ص ۵۶) البرزخ مابین الشیثین (فقه اللغة ص ۶۵)
اصطلاحاً: البرزخ مابین کل شیثین ، وفي الصحاح الحاجز بین الشیثین والبرزخ مابین الدنيا والاخرة قبل الحشر من وقت الموت الی البعث فمن مات فقد دخل البرزخ (لسان العرب ج ۳ ص ۸)

دبرزخ اقسام

البرزخ علی ثلاثة اقسام مکان ، وحال ، وزمان ،

فالکامن من القبر الی علیین تعمروا ارواح السعداء، ومن القبر الی سحین تعمروا ارواح الاشقیاء. واما الزمان فهو مدة بقاء الخلق فيه من اول من مات او يموت من الجن والانس الی يوم یبعثون. واما الحال: فاما منعمة واما معذبة او محبوسة حتی تتخلص بالسؤال من المملکین (الحاوي للفتاوی ج ۲ ص ۱۷۰). برزخ مکان ته وایي چې د قبر څخه شروع تر علیین او یا تر سحین پورې همدرانګه هغه زماني ته وایي چې د وفات د ورځې څخه شروع کیږي د اسرافیل تر دوهمې شپلۍ پورې، همدرانګه هغه حالت منعمه او یا معذبه او یا محبوسه چې په دې زمانه کې مکلف ورسره مخامخ کیږي.

د قبر او د برزخ په مابین کې نسبت

د قبر او د برزخ په مابین کې نسبت د عموم او د خصوص مطلق دی: کما قال: کل قبر برزخ ... وبعض البرزخ قبر ... وبعض البرزخ ليس بقبر. نو چې قبر په هرځای کې وي هلته برزخ شته دی.

د قبر او د برزخ په مابین کې منافات نشته

برزخ قبر او د مړي هرځای ته شامل دی یعنې برزخ مقام المیت شو نو قبر د برزخ په مفهوم کې دخل شو لهذا د دوی دواړو په مابین هیڅ قسم تضاد او منافات نشته لکه څرنګه چې علامه ابن کثیر رحمه الله د دې ایت په تشریح کې چې: (النار يعرضون عليها غدواً وعشياً) فرمایي چې: وهذا الآية اصل کبير في استدلال اهل السنة على عذاب البرزخ فی القبور) دا ایه په قبر کې د عذاب برزخي لپاره قاعده ده، فلهاذا مړی په یو وخت کې په قبر کې هم وي او په برزخ کې هم وي ځکه چې قبر د مړي لپاره ظرف مکان دی او برزخ ورته ظرف زمان دی او ظرف په یو وخت کې په ظرف زمان او ظرف مکان دواړو کې وي.

مثلا یو طالب د شپې په مسجد کې وي نو ته داسې هم ویلی شئ چې طالب په مسجد کې دی او داسې هم ویلی شئ چې طالب په شپه کې دی ځکه چې مسجد مکان او شپه زمان دی، او قبر او برزخ دواړه د یو شي نوم دی. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۸۲).

نو کله چې ووايي چې انبیاء په برزخ کې ژوندی دي نو په قبرونو کې ژوندي شول، او څوک چې وایي چې په برزخ کې ژوندي دي لکن په قبر کې مړه دي نو د دې داسې مثال دی چې مثلاً زید د شپې په مسجد کې ناست دی نو یو سړی ووايي چې زید د شپې ژوندی دی لکن په مسجد کې مړ دی.

په قبر کې د روح اعاده (یعنې حیات فی القبر)

(۱) يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَ فِي الْآخِرَةِ (ابراهيم ایه ۲۷).

عن ابي هريرة رضي الله عنه قال: تلا رسول الله ﷺ يثبت الله الذين الاية قال: ذاك في القبر من ربك وما دينك (الحديث درمنثور ج ۸ ص ۳۵۰)

وعن ابن مسعود قال ان الميت اذا مات اجلس في قبره فيقال له من ربك وما دينك ومن نبيك (الحديث درمنثور ج ۸ ص ۲۲۶)

عن البراء بن عازب رضي الله عنه قال: وذكر قبض روح المؤمن فتعاد روحه في جسده ويأتيه ملكان فيجلسانه في القبر (الحديث) قرطبي، طبري، بغوي، كشاف، يضاوي، مدراك، خازن، ابن كثير، درمنثور، ابو السعود، دي تولو ددي ايت لاندې د اعادي روح احاديث راوړي دي.

(۲) كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ آمَوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ (بقره ایه ۲۸)

واخرج وكيع وابن جرير عن ابي صالح قال يميتكم ثم يحييكم في القبر ثم يميتكم (درمنثور، ابن كثير، طبري)

(۳) د براء بن عازب رضي الله عنه مشهور حديث دی چې دانسان د وفاتېدلو تفصیل په کې دی یوه جمله په کې داسې ده (فيقول الله عز وجل اكتبوا كتاب عبدي في عليين واعيدوه الى الارض فاني منها خلقتهم وفيها اعيدهم ومنها اخرجهم تارة اخرى قال فتعاد روحه في جسده فيأتيه ملكان. (الحديث) مسند احمد رقم ۱۸۵۳۴ مشكوة ج ۱ ص ۲۸ باب اثبات عذاب القبر) دا حديث صحيح دی بيهقي ورته صحيح ويلى دي. (شعب الايمان ج ۱ ص ۳۵۷)

حافظ ابو نعيم ورته صحيح ويلى دي. (مجموع الفتاوى ج ۵ ص ۲۱۶)

امام هيثمي ورته صحيح ويلى دي. (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۷۰)

ابو معاوية الضرير صدوق وهو في الاعمش ثقة وفي غير الاعمش فيه اضطراب (تاريخ بغداد ج ۲ ص ۱۱۵) په دې حديث کې دده استاذ اعمش دی.

(۱) عن ابي هريرة رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال كان رجل يسرف على نفسه فلما حضره الموت قال لبنيه اذا انامت فأحرقوني ثم ذروني في الريح فو الله لئن قدر على ليعذبني عذابا ما عذبه احدا فلما مات فعل به ذلك فامر الله الارض فقال اجعي ما فيك منه ففعلت فاذا هو قائم فقال ما حملك على ما صنعت قال يارب خشيتك ففقره . (بخاري باب حديث الفارج ۱ ص ۱۹۵) په دې حديث کې همدې بدن عنصري ته د روح د اعادي ذکر دی او همدې بدن عنصري ته د ثواب او د عذاب ذکر دی .

يو خو فوائد

(۱) دمحدثينو او د مفسرينو د تصريحاتو مطابق په قبر کې مري ته د روح د اعادي احاديث متواتر دي . حافظ ابن تيميه رحمه الله فرمايي چې : الاحاديث متواترة على عودة الروح الى البدن وقت السؤال . (شرح الصدور للسيوطي ج ۱ ص ۱۴۷) شوکاني ليکلي دي چې : وقد روت بذلك احاديث كثيرة بلغت حدا لتواتر (نيل الاوطار ج ۴ ص ۱۳۸) دلامذهبو سرگروه نواب صديق حسن خان ليکي چې د اعادي د روح احاديث متواتر دي (التنكيث ص ۲۳)

(۲) دې احاديثو ته تلقي بالقبول هم حاصله ده (فتاوي ابن تيميه ج ۵ ص ۲۲۰) کتاب الروح ص ۵۶)

(۳) په اعادي د روح باندې د اسلافو اتفاق دی : وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحياة في القبور (شفاء السقام ص ۱۴۵)

حياة في القبر (يعني) اعادة د روح او علماء

امام اعظم ابو حنيفه رحمته الله: اعادة الروح الى جسد العبد في القبر حق. (القول الفصل شرح الفقه الاكبر ص ٣٧٩)

امام احمد بن حنبل رحمته الله: وعذاب القبر والايمان بملك الموت بقبض الارواح ثم ترد في الاجساد في القبور. (كتاب الصلوة ص ٤ تسكين الصدور ص ١٥٥)

امام نووي رحمته الله: ثم المعذب عند اهل السنة الجسد بعينه او بعضه بعد اعادة الروح اليه او الى جزء منه الخ (شرح مسلم ج ٢ ص ٣٨٦)

حافظ ابن حجر رحمته الله: وذهب ابن حزم وابن هبيرة الى ان السؤال يقع عن الروح فقط من غير عود الى الجسم وخالفهم الجمهور فقالوا تعاد الروح الى الجسد او بعضه كما ثبت في الحديث. (فتح الباري باب ماجاء في عذاب القبر ج ٣ ص ٢٣٥)

علامه عيني رحمته الله: وهو قول الاكثر من اهل السنة (عمدة القاري باب قتل ابي جهل ج ١٢ ص ٣٠)
ملا علي القاري رحمته الله: فتعاد روحه في جسده. ظاهر الحديث ان عودة الروح الى جميع أجزاء بدنه فلا تنفك الى قول البعض بان العود انما يكون الى البعض ولا الى قول ابن حجر الى نصفه فانه لا يصح ان يقال من قبل العقل بل يحتاج الى صحة النقل (مرفقات ج ٥ ص ٣٥٥)

علامه الوسي رحمته الله: والجمهور على عود الروح الى الجسد او بعضه وقت السؤال (روح المعاني ج ٢١ ص ٥٧).

حافظ ابن القيم رحمته الله: المسئلة السادسة وهي ان الروح هل تعاد الى الميت في قبره وقت السؤال ام لا؟ فقد كفانا رسول الله صلى الله عليه وسلم امر هذه المسئلة واغنانا عن اقوال الناس حيث صرح باعادة الروح اليه (كتاب الروح ص ٤٨)

مولانا عبد العزيز قهاري رحمته الله: ان الاحاديث الصحيحة ناطقة بان الروح يعاد في الجسد عند السؤال (النبراس ص ٢٠٩).

علامه ابن ابی العز رحمۃ اللہ علیہ: فان عود الروح الى الجسد ليس على الوجه المعهود في الدنيا (شرح العقيدة الطحاوية ج ۲ ص ۶۰۹).

امام تقی الدین السبکی رحمۃ اللہ علیہ: وقد ورد عن البراء بن عازب حديث طويل جامع الاحكام الموقوف فيه التصريح بعود الروح الى الجسد (شفاء السقام ص ۴۲۰)

حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ: فقد صرح الحديث باعادة الروح الى الجسد وباختلاف اضلاعه وهذا بين في ان العذاب على الروح والبدن مجتمعين (مجموع الفتاوى ج ۴ ص ۵۷)

علامه شبیر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ: وقوله السلام عليكم اشارة الى انهم يعرفون الزاير ويدركون كلامه وسلامه (فتح الملهم ج ۱ ص ۴۱۳).

مفتي عزيز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ: په قبر کې د روح تعلق وي او اصل استقرار په عليين او يا په سجين کې وي. (فتاوی دارالعلوم دیوبند ج ۵ ص ۲۸۹/۳۱۱).

مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ: په قبر کې د مړي سره د روح تعلق وي. (امداد الاحکام ج ۱ ص ۸۱۸ ج ۵ ص ۴۲۴).

مفتي رشید احمد لدھیانوي رحمۃ اللہ علیہ: د خاورې کېدلو څخه وروسته هم اعاده د روح په داسې طریقہ چې مونږ ورباندې نه پوهیږو د الله تعالی د قدرت څخه خارج نه ده (احسن الفتاوی ج ۲۰۴۴).

مولانا خير محمد جالندهري رحمۃ اللہ علیہ: د سلفو يو مسلک د روح اعاده ده د حديث د ظاهر څخه هم همدا معلومېږي (خير الفتاوی ج ۱ ص ۱۷۹).

علامه انور شاه کشميري رحمۃ اللہ علیہ: ثم السؤال عندي يكون بالجسد مع الروح (فيض الباري ج ۱ ص ۱۸۵).

نواب قطب الدين رحمۃ اللہ علیہ: مظاهر حق ج ۱ ص ۱۸۶

مولانا نصیر الدین الغور غسټوي رحمۃ اللہ علیہ: حاشیه مشکوٰۃ ج ۱ ص ۲۶ حاشیه ۴ (ناقلا للمرقات

شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ: خلاصہ دا چې د بدن د تغیر څخه وروسته هم د روح ورسره تعلق پاتې کیږي (فتاویٰ عزیزی ص ۱۹۲)

مولنا خلیل احمد سهارنپوری رحمۃ اللہ علیہ: و تعاد روحه فی جسده بعد دفنه فی القبر (بذل المجهود ج ۵ ص ۲۸۸)

مولنا ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ: کله چې خلک د قبر څخه واپس شي نو روح ورته را معاد شي (عقائد اسلام ص ۵۹).

مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ: د وفات او دفن کولو څخه وروسته په قبر کې دوهم ځلې ژوند تقریباً د قرآن د لسو آیاتونو، او د نبي صلی اللہ علیہ وسلم د اویا احادیثو متواترو څخه ثابت دی چې د مسلمان نو لپاره په کې د شک کولو گنجایش نشته. (معارف القرآن ج ۵ ص ۲۴۸)

مولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ: ولا مانع فی العقل من ان یعید الله الحیة فی جزء من الجسد او فی الجمیع علی خلاف بین الاصحاب فیثبته ویعذبه (اوجز المسالک ج ۲ ص ۳۰۷)

حيات الأنبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ او سماع النبي

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عند القبر

ليكوال الشيخ ابو ابراهيم رحمه الله إمامنا النجفاني

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حيات الانبياء عليهم السلام او سماع النبي صلى الله عليه وسلم عند القبر

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده .

اما بعد!

داهل سنت والجماعة مسلک

داهل سنت والجماعة د مسلک خلاصه په لنډو ټکو کې داده:

(۱) دقران کریم د قطعي نصوصو په رڼا کې په نبي ﷺ او په ټولو انبياءو باندې يو ځلې د مرگ راتلل يقيني دي او ددې څخه منکر کافر دی، قال الله تعالى: (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) وقال الله تعالى: (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَأَنْتُمْ مَيِّتُونَ) په اول ايت کې دهر انسان سره د مرگ وعده شوې ده او په دوهم کې د نبي ﷺ سره خصوصا د مرگ وعده شوې ده، لکن د نبي ﷺ د مرگ د وقوع ذکر په قرآن کې نه دی راغلی.

(۲) د صحيحو احاديثو او د امت د اجماع څخه دا خبره ثابته ده چې د رسول الله ﷺ سره دا قرآني وعده پوره شوې ده لکه څرنگه چې ابو بکر صديق رضی الله عنه د رسول الله ﷺ د وفات په ورځ وفرمايل: چې (فَإِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ).

(۳) د وفات څخه وروسته د (تعاد اليه روحه) مطابق د رسول الله ﷺ د دغې عنصري جسد سره د رسول الله ﷺ د مبارک روح دومره تعلق ضرور حاصل دی د کوم په وجه چې د قبر مبارک سره صلوة او سلام بلا واسطه اوري او جواب يې وايي، او د لرې څخه چې څوک درود او سلام وايي هغه د نبي ﷺ په خدمت کې پېش کولی شي او همدارنگه د امت د اعمالو معاینه کوي.

يو څو وضاحتونه

داهل سنت والجماعة په مسلک باندې د پوهېدلو لپاره دا لاندې يو څو خبرې په ذهن کې ياد لرئ.

(۱) په قبر کې د رسول الله ﷺ د دغې عنصري او د نبيوي جسد سره د روح تعلق دی نو له دې وجې ددې ژوند څخه په د نبيوي ژوند باندې تعبير کيږي، او له همدې وجې څخه په دې د نبيوي ژوند باندې بعضې

دنیوي احکام هم مرتب دي، مثلاً دنيي ﷺ د یسینانو نکاح د بل چا سره نه کیږي، همدارنگه دنيي ﷺ میراث نه تقسیمېږي، دا کار یو په کلام کې کله کله ددې ژوند څخه په برزخي ژوند باندې تعبیر کیږي، دا تعبیر په اعتبار د ظرفیت سره شوی دی، چونکه دا ژوند نبي ﷺ ته ددې دنیا څخه برخه ته د انتقال څخه وروسته حاصل شوی دی له دې وجې څخه ورته برزخي ژوند وایي، او ددې ژوند څخه په روحاني ژوند باندې هم تعبیر کیږي په دې معنی چې په برخ کې د دنیا بالعکس په تنعیم او په تعذیب کې روح اصل او بدن یې تابع دی.

(۲) په قرآني او په نبوي ﷺ نصوصو کې د رسول الله ﷺ سره د مرګ وعده شوې ده، او دا مرګ په اجماع دامت باندې واقع شوی هم دی، لکن ددې مرګ نوعیت څه دی؟ ایا دعامو انسانانو د مرګونو په شان دی؟ او که نه ددې مرګ څه خاص بل نوعیت دی؟ نو په دې باره کې په قرآن کریم او په سنت کې قطعي خبره نشته ددې څخه وروسته بعضي علماء فرمایي: چې دا مرګ هم دعامو مرګونو په شان (اخراج الروح عن البدن) یعنې د بدن څخه د روح وتل دی او بعضي علماء دخپل وجدان او د قراینو او د شواهدو په بناء باندې فرمایي چې دنيي ﷺ د مرګ کیفیت دعامو انسانانو د مرګونو څخه بیل دی په داسې طریقې چې دنيي ﷺ روح د ټول بدن څخه زړه ته راټول شوي دي او په زړه کې مرکوز دي. دارایه د مولنا محمد قاسم نانوتوي رحمته الله علیه هم ده. (الطائف قاسمیه ص ۵ سیرة المصطفیٰ ج ۳ ص ۲۶۳، ص ۲۷۶). خلاصه: دا چې دنيي ﷺ په وفات باندې غنیده ضروري ده لکن په کوم خاص کیفیت باندې یې جزم ضروري نه دی.

(۳) د اهل سنت والجماعة په دې خبره باندې اتفاق دی چې وفات څخه وروسته دنيي ﷺ د جسد عنصری سره دنيي ﷺ د روح دومره تعلق ضرور شته دی دکوم په وجه چې د قبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام اوري او جواب یې هم ورکوي، لکن ددې تعلق کیفیت څه دی؟ ایا روح په مکمله طریقه باندې اجسادو ته راغلی دی؟ او که نه ارواح چېرته په کوم بل ځای کې دی او دهغه ځای څخه یې ددې اجسادو سره نوي تعلق دی؟ نو په دې کې د علماء مختلف نظرونه دي چې تفصیل یې په تسکین الصدور کې کتلی شئ. ددوی نظرونو قدر مشترک هغه دی کوم چې اوس مونږ ذکر کړو، یا په داسې الفاظو ووايه چې د رسول الله ﷺ ددې دنيوي جسد عنصری سره د روح تعلق دی په مرتبه د لا بشرط شې کې چې اتصال الروح فی الجسد او دخول الروح والجسد دواړو ته ورشامل دی څوک چې روح په علین کې گڼي او دهغه ځای څخه یې د جسد عنصری سره اتصال مني نو دا هم یو فرد د تعلق الروح دی او څوک چې وایي چې روح په جسد اطهر کې داخل

دی نو داهم تعلق الروح دی او مدار دحیاء په تعلق الروح دی له دې وجې دا اختلاف قدر مشترک ته نقصان نه رسوي.

(۴) مماتیان دنبی ﷺ په شمول باندې ټولو پیغمبرانو ته هغه حیات بسیطه ثابتوي چې هغه تمامو کائناتو ته حاصل دی الله تعالی فرمایي: (إِنَّ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُمْسِكُهُ بِمُخَدِّهِ وَلَكِنْ لَّا تُفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) ددې آیت څخه دکائناتو هر شي ته یو قسم حیات ثابتېږي چې دهغې څخه په حیات بسیطه باندې تعبیر کېږي نو دوی پیغمبرانو ته همدا قسم حیات مني، لکن په دې خبره باندې ځان پوه کړئ چې صرف ددومره حیات منونکی شخص دحیات الانبیاء د عقیدې څخه منکر دي، او دهغو ایاتونو او احادیثو څخه مخالف دی کوم چې په حیات الانبیاء باندې دلالت کوي (اول) ددې وجې څخه چې حیات بسیطه خو په جماداتو کې هم شته دی او په عام عرف کې جماداتو ته څوک احیاء نه وایي او په نصوصو کې انبیاء ته احیاء ویلي شوي دي. (دوهم) له دې وجې څخه چې په نصوصو کې دنبی ﷺ دومره حیات ذکر شوی دی چې دهغې په وجه دقبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام اوري او جواب یې ورکوي او حیات بسیطه د اورېدلو او د جواب د ورکولو لپاره نه دی کافي نو داهل سنت والجماعة د عقیدې مطابق انبیاء ته هغه حیات حاصل دی کوم چې د روح او د جسد عنصري د تعلق په وجه دی.

(۵) عقائد په دوه قسمه دي (اول) هغه عقائد دي چې دهغوئ څخه منکر کافر دی. او (دوهم) هغه عقائد دي چې دهغوئ څخه منکر کافر نه دی البته گمراه، فاسق، ضال، او مضل دی. د اول قسم عقائدو د اثبات لپاره د دلیل قطعي ضرورت دی او د دوهم قسم عقائدو د اثبات لپاره د دلیل قطعي ضرورت نشته بلکه ددوی د اثبات لپاره د اذله ظنیه وؤ څخه هم کار اخستل کېږي، لکه څرنګه چې علامه عبد العزيز فرهاري رحمه الله په نبراس کې لیکلي دي چې: (ان المسائل الاعتقادية قسمان احدهما ما يكون المطلوب فيه اليقين كوحدة الواجب وصدق النبي ﷺ، وثانيهما ما يكتفي فيه بالظن كهذه المسئلة والاكتفاء بالدليل الظني انما لا يجوز في الاول بخلاف الثاني، (نبراس ص ۵۹ مطبع خضر مجتباتي ملتان، او دحیات الانبیاء عقیده ددوهم قسم عقائدو څخه ده چې منکر یې کافر نه دی، البته گمراه، فاسق، او مبتدع فی العقیده دی، مونځ ورپسې مکروه تحریمي دی.

(۶) داهل بدعتو عقیده داده چې د نبي ﷺ په شمول باندې ټول پیغمبرانو علیهم السلام د وفات څخه وروسته د اجسادو مثالیه وو سره ژوندي دي او اجساد عنصریه یې محفوظ دي لکن ژوندي نه دي، او د روضې مبارکې په خوا کې درود او سلام نه اوري او نه جواب ورکوي په کومو احادیثو کې چې د صلوة او سلام او اړېدلو ذکر راغلی دی هغه ټول موضوعي او من گهرت دی. ندای حق، مقالات نیلوي.

د معانیو مصنف اعظم خان بادشاه ابن شاندې گل لیکي: وليس المراد من الحيوة حياتهم في هذه القبور المحفورة (المسامر النارية ص ۱۹۱) همدارنګه لیکي چې: انحضرت کوروضه مبارکه مې بجسد عنصري که ساته زنده سمجھنا شیعه مسلک هی (التنقید الجوهري ص ۳)

دلائل

اول قرآني دلیل: قال الله تعالى: (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) په دې ایت کې الله تعالی فرمایي: چې تاسو شهیدانو ته مړه وایي بلکه دوی ژوندي دي لکن تاسو دوی په ژوند نه پوهیږي.

په بل ایت کریمه کې الله تعالی فرمایي: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) یعنې دا په تصور کې هم مړ اولی چې شهیدان مړه دي بلکه دوی ژوندي دي او د الله تعالی په نزد دوی ته رزق ورکولی شي نو نه به په خوله باندې ورته مړه وایي او نه به په تصور کې ورته مړه وایي، ددې ایت په تشریح کې درې خبرې ووارئ:

اول: ددې ایتونو سیاق په دې خبره باندې دلالت کوي چې د شهیدانو ژوند جسماني ژوند دی.

دوهم: جمهور مفسرین هم فرمایي چې د شهیدانو ژوند جسماني دی.

دویم: چې شهیدان ژوندي دي نو انبیاء په طریق اولی ژوندي دي یعنې ددې ایاتونو په عبارت النص کې د شهیدانو ژوند ذکر شوی دی او په دلالت النص کې یې د پیغمبرانو ژوند ذکر شوی دی ددې درې واړو خبرو مختصره توضیح واورئ.

دقرآن کریم سیاق په حیات جسمانيه باندې دلالت کوي

ددې ایت کریمه په سیاق کې دېر داسې قرائن او شواهد دي دکومو څخه چې معلومېږي چې شهیدانو ته چې کوم ژوند حاصل دی هغه جسماني ژوند دی یو څو شواهد لاندې ولولئ:

(۱) احیاء جمع دحي ده او ددې حقيقي معنی جسماني ژوند دی په عامو محاوراتو کې ترېنه خلک هغه ژوند مراد وي کوم چې دروح او جسد دتعلق په وجه دی (يعني جسماني ژوند) لکه څرنگه چې علامه الوسي رحمه الله فرمايي: (فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد) (روح المعاني ص ۲۰ ج ۲)

(۲) مفسرين فرمايي چې (احیاء) خبر دی لپاره دمبتداء محذوفې تقدير دعبارت داسې دی چې (هم احیاء) او ضمير د (هم) راجع دی (من یقتل) ته يعنې (من یقتل احیاء) په چا باندې چې قتل وارد شوي دی هغه ژوندي دي او ظاهره داده چې قتل اصاله په جسم باندې وارد شوی دی دتورې گذار او دتوپک مرمى په جسم باندې لگېدلي ده، نو ژوند به هم همدې جسم ته ثابت وي.

(۳) په قران کریم کې ددې ژوند دپیانولو څخه وروسته الله فرمايي چې (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) شعور ادراک بالحواس ته وايي او دلکن کلمه داستدراک لپاره راځي يعنې دلکن څخه په مخکې کلام کې دتوهم امکان وي، نو دلکن څخه په وروستني جمله باندې هغه توهم دفع کولی شی. نو دمخکېنې جملې (بَلْ أَحْيَاءُ) څخه دا توهم پيدا شو چې داحیاء به مدرک بالحس وي بالفعل، نو الله تعالی دا توهم په (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) باندې دفع کړو، يعنې اگر چې داحیات في نفسه قابل دی لپاره د ادراک بالحواس لکن ديو څه عوارضو او حکمتونو له وچې څخه يې تاسو بالفعل په حس باندې ادراک نه شئ کولی. او ظاهره داده چې دا دراک بالحس قابل دغه جسماني حیات دی روحاني حیات مدرک بالحس نه دی بلکه مدرک بالعقل دی، نو که روحاني حیات مراد وي نو الله تعالی به د (ولکن لا تشعرون) په ځای باندې (ولکن لاتعلمون) فرمايلي وی.

دشهیدانو ژوند دادراک بالحس قابل دی لکن بيا يې هم بالفعل ادراک نه کېږي ددې لپاره دېر وجوه دي

مثلاً:

(۱) داحیات ددنیا دانتقال څخه وروسته په بل عالم يعنې په عالم برزخ کې دی او ديو عالم لپاره دبل

عالم د حالاتو مشاهده مستعبد ده.

(۲) دا وجه هم کېدای شي چې شهید د روح او د جسد په منع کې تعلق شته دی لکن دا تعلق داسې نه دی لکه د دنيوي زندگۍ په شان له دې وجې يې مونږ مشاهده نه شو کولی.

(۳) همدارنگه دا وجه هم کېدلای شي چې د الله تعالی په نیز باندې ایمان بالغیب معتبر دی، نو که شهیدانو ژوند مشاهده شي نو بیا به ایمان بالغیب پاتې نشي بلکه ایمان بالشهادة به ترېنه جوړ شي، نو د بندگانو د مصلحت له وجې د خلکو د حس څخه پناه دی او کله يې چې الله تعالی ته په ښکاره کولو کې مصلحت معلوم وي هلته يې د خارق العادة په طریقه بعضې بندگانو ته ښکاره کړې هم دی، محدثینو په دې باره کې ډېرو افعات لیکلي دي مثلاً: (قد صح عن ثابت البناني التابعي انه قال اللهم ان كنت اعطيت احدا ان يصلي في قبره فاعطني ذالك فرئ بعد ذالك يصلي في قبره) شفاه السقام ص ۱۷۸

جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دی

د مفسرينو تفصيلي حوالې خو د طوالت باعثې گرزيږي مشهور حنفي مفسر علامه سيد محمود الوسي رحمه الله ددې ايت په تفسير کې ليکي چې: واختلف في هذه الحالة فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد ولكننا لاندرکها في هذه النشأة. بيا د يو څو اقوالو د رانقلولو څخه وروسته ليکي چې: والمشهور ترجيح القول الاول. (روح المعاني ج ۲ ص ۲۰) همداسې تحقيق په تفسير کبير، تفسير مظهري، او په معارف القرآن تفسير حقاني وغيره تفاسيرو کې دي.

فائده: په مسلم شريف کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چې ددې ايت په باره کې يې وفرمايل چې: (ارواحهم في جوف طير خضر لها قناديل معلقة بالعرش تسرح من الجنة حيث شئت ثم تأري الى تلك القناديل) مسلم ج ۲ ص ۱۳۵

ددې حديث له وجې بعضې حضرات فرمايي: چې د قرآن کریم په دې اياتونو کې محض روحاني حيات ذکر شوی دی لکن داسهو ده:

(۱) ځکه چې زمونږ دعوه دا وه چې شهيدانو ته الله تعالی جسماني حيات ورکړی دی په داسې طریقه چې شهید روح او د جسد په مابين کې قوي تعلق دی بيا چې روح په هرځای کې وي د بدن سره يې تعلق نه کت کېږي، نو شهیدانو ارواح د مرغانو په شان په جهازونو کې چکړې وهي لکن د بدن سره يې تعلق شته او د اهم بيا دلرئ چې په دې حديث کې دشو مرغانو ذکر په دې حيثيت سره نه دی چې دا به د شهید لپاره باډی وي

بلکه په دې حيثيت سره دی چې دا به د شهيد لپاره سورلی. وي لکه مونږ چې په جهاز يا په موټر کې کېنو نو جهاز او موټر زموږ لپاره د باده نه وي بلکه سورلی. وي .

(۲) په دې حديث کې چې د شهيدانو لپاره کومه خبره ذکر شوې ده نو همدې ته ورته خبره په يو حديث کې د عامو مؤمنانو لپاره هم ذکر شوی ده. لکه څرنگه چې په موطا امام مالک کې يو روايت دی چې: (انما نسمة المؤمن طير يعنق في شجرة الجنة حتى يرجعه الله الى جسده يوم يبعثه) (موطأ امام مالک ص ۲۴ جامع الجناز)

نو ددې څخه معلومېږي چې دا اعزاز خو د شهيدانو پورې خاص نه دی بلکه عامو مؤمنانو ته هم دا اعزاز حاصل دی نو داسې قسم حیات چې د شهيدانو پورې خاص نه دی نو بيا د شهيدانو د تخصيص شته فائده ده؟ حافظ ابن کثير د موطا امام مالک د روايت په باره کې فرمايي چې: (ففيه دلالة لعموم المؤمنين ايضا وان كان الشهداء قد خصوا بالذكر تشريفا لهم وتكريما وتعظيما) تفسير ابن کثير ج ۱ ص ۱۹۷

نو د حديث مقصد د هغه حیات بيان نه دی کوم چې د ايت د سياق څخه رافهمېږي يعنې د جسماني حیات بيان نه دی بلکه د هغه حیات بيان دی کوم چې د قران د ظاهر څخه نه رافهمېږي گویا چې د شهيد لپاره دوه قسمه حیات دی، يو جسماني کوم چې د قران د سياق څخه رافهمېږي، او بل روحاني؛ چې دا د شهيدانو پورې خاص نه دی يعنې شهيدانو ته د خپل اعزازي حیات څخه ماسوی هغه حیات هم مېلا ويږي کوم چې الله تعالی عامو مؤمنانو ته ورکوي.

د حیات الشهداء څخه په حیات الانبياء باندې استدلال

يعې کله چې دا جسماني حیات شهداؤ ته حاصل شو نو انبياؤ ته به په طريقه اولی باندې ثابت وي؛

(۱) دا اعزاز چې شهيد ته حاصل دی نو علت يې قرب الهی دی او دا علت په پيغمبرانو کې د شهيدانو څخه زيات دی نو له دې وجې به دا حیات پيغمبرانو ته په طريقه اولی ثابت وي د اقياس نه دی بلکه دلالت النص دی (شفاء السقام ص ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰).

(۲) د شهيدانو ددې اعزاز سبب نبي ﷺ دی نو د (الدال على الخير كفاعله) د قانون مطابق به د شهيدانو دا اعزاز نبي ﷺ ته هم ورکول کېږي.

(۳) نبی ﷺ هم په عام مرگ باندې نه دی مړ شوی بکله شهید شوی دی ځکه چې د خیبر د غزوې په کال باندې یو یهودنې نبی ﷺ ته زهر ورکړل نو نبی ﷺ به په مرض الوفات کې فرمایلي چې: (یا عائشة ما ازال اجد ألم الطعام الذي اكلت بخير فهذا اوان وجدت انقطاع ابهري من ذلك السم) بخاري ج ۲ ص ۶۳۶ حضرت عبد الله بن مسعود (رضی الله عنه) به فرمایلي چې: (لان احلف تسعا ان رسول الله ﷺ قتل قتلا احب الي من ان احلف واحدة انه لم يقتل وذلك ان الله تعالى اتخذه نبيا واتخذه شهيدا) حاکم في المستدرک ج ۲ ص ۵۸۰.

لاندې د یو څو معتبرو کتابونو کې حوالې وگورئ:

- (۱) قاضي ثناء الله پاني پتي المتوفي ۱۲۲۵ هـ ق فرمایي چې: (فذهب جماعة من العلماء الى ان هذه الحياة مختص بالشهداء والحق عندي عدم اختصاصها بهم بل حياة الانبياء اقوى منهم واشد ظهورا اثارها في الخارج حتى لا يجوز النكاح بازواج النبي ﷺ بعد وفاته بخلاف الشهيد. (مظهري ج ۱ ص ۱۵۴) يعني حق خبره داده چې دا حیات د شهیدانو پورې خاص نه دی بلکه د انبیاءو حیات د شهیدانو څخه قوي دی حتی چې بعضې اثار یې په دنیا کې هم ښکاره کیږي تر دې چې د نبی ﷺ د بییانو سره نکاح هم نه کیږي.
- (۲) مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله علیه المتوفي ۱۳۶۲ هـ ق فرمایي: چې دا حیات د شهیدانو په نسبت د انبیاء کرامو عليهم السلام زیات دي حتی چې د انبیاءو د دې ظاهري مرگ څخه وروسته د بدن د حفاظت سره سره یو اثر دا هم پاتې دی چې د ازواج مطهراتو نکاح د چا سره نه ده جائزه همدارنگه د پیغمبرانو مال نه تسمیږي نو په دې حیات کې د ټولو څخه قوي ترین خلک انبیاء دي (بیان القرآن ج ۱ ص ۹۷)
- (۳) مولنا عبد الحق رحمته الله علیه فرمایي: چې په دې حیات کې انبیاء او اولیاء هم شریک دي او د دوی په درجاتو کې تفاوت دی. (تفسیر حقاني ج ۱ ص ۵۹۴)
- (۴) مولنا مفتي محمد شفیع رحمته الله علیه فرمایي چې: دا هغه حیات دی چې په انبیاءو عليهم السلام کې د شهیدانو څخه زیات دی. (معارف القرآن ج ۱ ص ۳۹۷)
- (۵) مشهور حنفی شارح حافظ بدرالدین عینی رحمته الله علیه په عمدة القاري کې د موسی عليه السلام د صلوة فی القبر والا حدیث په تشریح کې فرمایي چې: (قلت لا اشکال في هذا اصلاً وذلك ان الانبياء عليهم الصلوة

والسلام افضل من الشهداء والشهداء احياء عند ربهم فالانبياء بالطريق الاولى (عمدة القاري ج ١٦ ص ٣٥)

(٦) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله فرماي چي: (قلت واذا ثبت أنهم احياء من حيث النقل فانه يقويه من حيث النظر كون الشهداء احياء بنص القران والانبياء افضل من الشهداء) فتح الباري ج ١ ص ٤٨٨.

(٧) داهل ظواهره مشهور محدث قاضي شوكاني ليكي چي: (ورود النص في كتاب الله في حق الشهداء انهم احياء يرزقون وان الحيوة فيهم متعلقة بالجسد فكيف بالانبياء والمرسلين) نيل الاوطار ج ٣ ص ٢٦٤ باب فضل يوم الجمعة

(٨) امام بهيقي رحمه الله فرماي چي: (وهذا انما يصح على ان الله تعالى رد الى الانبياء عليه السلام ارواحهم فهم احياء عند ربهم كالشهداء) حياة الانبياء بعد وفاتهم ص ١١١

(٩) امام ابو عبد الله محمد بن احمد القرطبي المتوفى ٦٧١ هـ ق فرماي چي: (قال شيخنا احمد بن عمر والذي يزيح هذا الاشكال ان شاء الله تعالى ان الموت ليس بعدم محض وانما هو انتقال من حال الى حال ويدل على ذلك ان الشهداء بعد قتلهم وموتهم احياء عند ربهم يرزقون فرحين مستبشرين وهذه صفة الاحياء في الدنيا واذا كان هذا في الشهداء كان الانبياء بذلك احق واولى مع انه قد صح عن النبي ﷺ ان الارض لا تأكل اجساد الانبياء وان النبي ﷺ قد اجتمع بالانبياء ليلة الاسراء في بيت المقدس وفي السماء خصوصا بموسى عليه السلام وقد اخبرنا النبي ﷺ بما يقتضي ان الله تبارك وتعالى يرد عليه روحه حتى يرد السلام على من يسلم عليه الى غير ذلك مما يحصل من جملة القطع بان موت الانبياء انما هو راجع الى ان غيبوا عنا بحيث لا ندرکهم وان كانوا موجودين احياء (التذكرة في احوال الموتى وامور الآخرة ص ٢١٢).

(١٠) امام نووي رحمه الله المتوفى ٨٥٢ هـ ق فرماي چي: (فانقلت كيف يحجون ويلبون وهو اموات وهو في الدار الآخرة وليست دار عمل فاعلم ان للمشائخ وفيما ظهر لنا عن هذا اجوبة احدها انهم كالشهداء بل هم افضل منهم والشهداء احياء عند ربهم (شرمسلم ج ١ ص ٩٤ باب لاسراء برسول الله ﷺ)

(۱۱) حافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله به بل خای کھی فرمایي چې: (لأن الانبياء احياء عند الله وان كانوا في صورة الاموات بالنسبة الى اهل الدنيا وقد ثبت ذلك للشهداء ولاشك ان الانبياء ارفع رتبة من الشهداء) (فتح البار ج ۶ ص ۴۴۴ قوله وفات موسى)

(۱۲) امام تقي الدين السبكي رحمه الله فرمایي چې: (والكتاب العزيز يدل على ذلك ايضا قال الله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا) (ال عمران ۱۶۹) واذا ثبت ذلك في الشهيد ثبت في حق النبي ﷺ (شفاء السقام في زيارة خير الانام ص ۱۰۳ - ۴۰۳).

(۱۳) الامام الحافظ محمد بن عبد الرحمن السخاوي رحمه الله المتوفي ۹۰۲ هـ فرمایي چې: (و من ادلة ذلك ايضا قوله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا الآية فان الشهادة حاصلة له صلى الله عليه وسلم على اتم الوجوه لانه شهيد الشهداء وقد صرح ابن عباس رضي الله عنه وابن مسعود رضي الله عنه وغيرهما بانه صلى الله عليه وسلم مات شهيداً) (القول البدیع في الصلوة على الحبيب الشفیع ص ۱۷۳)

(۱۴) علامه سيوطي رحمه الله المتوفي ۹۱۱ هـ فرمایي چې: (وقد قال الله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا الآية والانبياء اولي بذلك فهم اجل واعظم وما من نبي الا وقد جمع مع النبوة وصف الشهادة فيدخلون في عموم لفظ الآية) (الحاوي للفتاوى ص ۵۵۶) په دې باب کې دومره ډېرې حوالې دي چې د ټولو پېش کول متعذر دي د حق د طالبانو لپاره دومره کافي دی.

دوهم قراتي دليل:

الله تعالى فرمایي چې: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا (النساء آیت ۶۴)

الله تعالى گناهکارانو ته داسې طريقه وښودله چې رسول الله ﷺ ته راشي او د الله تعالى څخه بېښنه وغواړي او د رسول الله ﷺ څخه هم سوال وکړي چې د الله تعالى څخه ورته بېښنه وغواړي کوم کس چې دا کار وکړي الله تعالى به يې توبه قبوله کړي او بېښه به ورته وکړي.

علما، فرمایي چې د وفات څخه وروسته دې دنبي ﷺ قبر ته ورشي او سوال دې ترېنه وکړي چې د الله تعالى څخه ورته بېښه وغواړي. (فتاوى عالمگیری ج ۱ ص ۲۶۵ - ۲۶۶) نور الايضاح مع مراقي الفلاح

وطحاوي ص ۴۰۷ کتاب الاذکار للنوي ص ۱۷۵) زیدة المناسک از حضرت گنگوهي رحمته الله ص ۶۴۹) فتح القدیر ج ۳ ص ۹۵).

بعضي مفسرينو دلته يوه واقعہ هم ذکر کړې ده چې يو اعرابي در رسول الله ﷺ روضې مبارکې ته راغلو او داسې عرض يې وکړو چې: (السلام عليك يا رسول الله سمعت الله يقول ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الا به ، وقد جئتک متسغفراً لذنبی مستشفعاً بک الى ربی) او ددې څخه وروسته يې دا دوه شعرونه ولوستل چې:

ياخير من دفنت بالقاع اعظمه فطاب من طيبن القاع والأئم

نفسی الفداء لقبر انت ساکنه فيه العفاف وفيه الجود والكرم

ددې واقعې راوي عتبي رحمته الله فرمايي چې ماته خوب راغلو نبي ﷺ ماته په خوب کې وفرمايل چې: (يا عتبه الحق الاعرابي فبشره ان الله تعالى قد غفر له)

دا اعرابي پسې ورشه او زيری ورته ورکړه چې الله تعالى ورته مغفرت کړې دى ، دا واقعہ په لاندې کتابونو کې راغلي دي: [تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۳۸۴، تفسير الدر المنثور ج ۲ ص ۴۷۴، القول البدیع ص ۱۶۷ - ص ۱۶۷، تفسير المدارک ج ۱ ص ۱۸۲، مغنی ابن قدامة ج ۳ ص ۵۵۷، کتاب المناسک ملا علی القاري ص ۵۱۲، کتاب الايضاح في مناسک الحج والعمرة للنوي ص ۴۵۵، حاشیه شرح الايضاح لابن حجر المكي ص ۴۸۹].

فقهاء دا واقعہ را نقلوي او هيڅ اعتراض پرې نه کوي چې دا ددوی ټولو په نيز د جواز دليل دى.

امام نووي رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي (کتاب الايضاح ص ۴۵۴)

امام تقي الدين السبکی رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي. (شفاء السقام ص ۲۳۵)

امام علی ابن احمد السهودي رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي. (خلاصة الوفاء باخبار دارالمصطفى

ج ۱ ص ۵۶)

مولنا اشرف علی تهانوي رحمته الله ددې واقعې تحسين کوي. (نشر الطيب ص ۲۵۳)

علامه ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (ثبت ان حکم الایۃ باق بعد وفاته فینبغی لمن ظلم نفسه ان یزور قبره ویستغفر اللہ عنده فیستغفر له الرسول) اعلاء السنن ج ۱ ص ۱۹۸
 مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (حکم در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ژوند پورې خاص نه دي بلکه اوس هم دا حکم باقي دي حکه چې نبي صلی اللہ علیہ وسلم په قبر کې ژوندي دي. (اب حیات ص ۵۲)
 مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ همدا خبره ليکي: (معارف القرآن ج ۲ ص ۴۵۶) نو دا ايت د حیات الانبياء لپاره دليل دی.

مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (آيت کریمه د حیات الانبياء لپاره دليل دی (اب حیات ص ۵۲)
 مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (آيت کریمه د حیات الانبياء لپاره دليل دی. (اوجز المسالك ج ۲ ص ۲۳۹ ص ۳۳۸).

دریم قرآني دليل: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ يَسْتَغْفِرُونَ [۱۰۳۳]
 مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: نبي صلی اللہ علیہ وسلم ترقیامته پورې په دنیا کې دی او ژوندي دی اورسالت یې ترقیامته پورې باقي دی په قبر کې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ژوند او ترقیامته پورې د نبي صلی اللہ علیہ وسلم رسالت بقاء ددي خبرې لپاره دليل دی چې دا امت به ترقیامته پورې د عذاب خنځه په امن وي. (معارف القرآن ج ۱ ص ۲۲۵).

خلوړم قرآني دليل: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا [۱۰۴۵-الاحزاب ایه ۴۵]
 مفتي اعظم مولانا محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم د ټولو پیغمبرانو په شمول په خپل قبر کې ژوندي دي. (معارف القرآن ج ۷ ص ۱۷۷).

پنځم قرآني دليل: وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِرُوا آيَاتِهِ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا. [احزاب ۵۳].

قاضي ثناء الله پاني پتي رحمۃ اللہ علیہ ددې ایت په تشریح کې فرمائی چې: (وجاز ان يكون ذلك لاجل ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم حتى في قبره ولذلك لم يورث ولم ينتم ازواجه عن ابي هريره رضي اللہ عنہ) قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائيا ابلفه) تفسير مظهري ج ۷ ص ۲۷۳.
شپږم قرآني دليل: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِّنْ لَّقَائِهِ (السجد ۲۳)

امام مسلم رحمه الله ددي ايت تفسير كوي او فرمايي چي: (فلا تكن في مرة من لقائه قال كان قتادة يفسرها ان نبي ﷺ قد لقي موسى عليه السلام مسلم باب الاسراء). امام رازي رحمه الله فرمايي چي: (فلا تكن في شك من لقاء موسى فانك تراه وتلقاه) تفسير كبير تحت هذه الاية).

اووم قواني دليل: وَ سَلَّ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا (زخرف ۱۵)

امام قرطبي رحمه الله فرمايي چي: قال ابن عباس وابن زيد لما اسرى برسول الله صلى الله عليه وسلم من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى وهو مسجد بيت المقدس بعث الله له ادم ومن ولد من المرسلين وجبريل مع النبي ﷺ فأذن جبرئيل ثم اقام الصلوة ثم قال يا محمد تقدم فصل بهم فلما فرغ رسول الله ﷺ قال له جبرئيل سل يا محمد من ارسلنا من قبلك من رسلنا اجعلنا من دون الرحمن الهة يعبدون فقال رسول الله ﷺ لا اسأل قد اكتفيت قلت وهذا هو الصحيح في تفسير هذه الاية. (قرطبي تحت هذ الاية)

ددي ايت لاندې خاتم الصحدين محمد انور شاه كشميري رحمه الله فرمايي چي (يستدل به على حيات الانبياء) (مشكلات القرآن ص ۲۳۱)

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله دې قول ته ترجيح وركوي چي دا ملاقات دروح مع الجسد سره وولكه څرنگه چي فرمايي چي: (وقد استشكل رؤية الانبياء في السموات مع ان اجسادهم مستقرة في قبورهم بالارض واجيب بان ارواحهم تشكلت بصور اجسادهم واحضرت اجسادهم للملاقات النبي ﷺ تلك الليلة تشريفا له وتكريما ويؤيده حديث عبد الرحمن بن هاشم عن انس فبینه وبعث له ادم فمن دونه من الانبياء (فتح الباري ج ۷ ص ۲۱۰).

د حديثو څخه دلائل

اول دليل:

امام ابو يعلى فرمايي چي حدثنا ابو جهم الارزق بن علي حدثنا يحيى بن ابي بكير حدثنا المستلم بن سعيد عن الحجاج عن ثابت البناني عن انس بن مالك رحمه الله: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الانبياء احياء في قبورهم يصلون. (مسند ابي يعلى ج ۶ ص ۱۴۷ رقم ۳۴۲۵، تاريخ اصبهان ج ۲ ص ۴۴، مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۶، فيض القدير ج ۳ ص ۲۳۹، حياه الانبياء بيهقي ص ۷۰ ص ۷۲، شفاء السقام ص ۳۹۱).

يعني پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي مونږونه کوي، دحيات حقيقي معنی جسماني حيات دي او ددې تاکيد يې وفرمايلو په (في قبورهم) باندې او په قبر کې جسم دی نو دا جسماني حيات شو همدارنگه يې وروسته داسې فعل ذکر کړو چې دهغې نسبت بدن ته کيږي چې د (يصلون) فعل دی. لاندې محدثينو دې حديث ته صحيح ويلي دي او دحيات الانبياء لپاره يې ترېنه استدلال کړی دی:

(۱) بيهقي حيات الانبياء ص ۷۰ (۲) امام تقي الدين السبكي شفاء السقام ص ۳۹۱، (۳) حافظ ابن حجر فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۴، (۴) امام هيثمي مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۶، (۵) ملا علی القاري مرقات ج ۳ ص ۴۱۵، (۶) علامه مناوي فيض الباري ج ۳ ص ۲۳۹ (۷) امام سمودي، خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳ (۸) زرقاني، شرح زرقاني ج ۴ ص ۳۵۷ (۹) علامه سيوطي، ابناء الاذكىاء (۱۰) علامه عزيزي السراج المنير ج ۲ ص ۱۳۴ (۱۱) شيخ محدث عبد الحق دهلوي، معارج النبوة ج ۲ ص ۵۲۷ (۱۲) علامه شبير احمد العثماني، فتح الملهم ج ۲ ص ۳۸۸ (۱۳) علامه انور شاه کشميري، فيض الباري ج ۲ ص ۶۴ (۱۴) علامه ظفر احمد العثماني، اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵ (۱۵) فتاى حقاينه ج ۱ ص ۱۵۸ (۱۶) خير الفتاوى ج ۱ ص ۹۸ (۱۷) مولنا نصير الدين الغورغوشوي حاشيه مشکوة ص ۱۱۲ (۱۸) مولنا سرفراز خان صفدر رحمته الله تسكين الصدرو ص ۲۱۲ (۱۹) قاضي شوکاني، نيل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۳ و تحفة الذاکرين للشوکاني ج ۱ ص ۴۲ وغيرهم.

اعتراض: امام ذهبي رحمته الله په دې حديث باندې اعتراض کړی دی چې: حجاج بن الاسود عن ثابت البناني نكرة ماروى عنه فيما اعلم سوى مستلم بن سعيد فأتى بخبر منكر عنه عن انس في ان الانبياء احياء في قبورهم يصلون (رواه البيهقي). خلاصه دا چې ددې حديث راوي حجاج بن الاسود مجهول دی او دده دجهالت دليل دا دی چې دده څخه روايت کونکی صرف مستلم بن سعيد دی.

جواب: نور محدثين دامام ذهبي رحمته الله سره په دې کې متفق نه دي حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله دهغو محدثينو نومونه ذکر کړي دي چې دحجاج بن الاسود څخه يې روايتونه کړي دي فرمايي چې: وعنه جرير بن حازم وحماد بن سلمة وروح بن عبادة واخرون (لسان الميزان ج ۲ ص ۱۵۷).

دکوم راوي څخه چې دوه راويان روايت وکړي هغه مجهول الذات نه وي او دلته دحجاج بن الاسود څخه روايت کونکی کم از کم شپږ شو درې حافظ ابن حجر رحمته الله په نومونو سره ذکر کړل او بيا يې په اخرون باندې

تعبير وکړو او اخرون جمع ده اقل افراد يې درې دي لهذا په اعتبار د ذات سره د حجاج بن الاسود د مجهولوالي اعتراض ختم شو .

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمته الله بيا د لويو لويو محدثينو څخه دده توثيق را نقل کړي دي لکه د امام احمد ابن معين ، ابن جبان ، او د ابو حاتم رحمهم الله څخه ، لهذا دده مجهولوالي په اعتبار د وصف سره هم ختم شو .

علامه ذهبي رحمته الله ، (وفيما اعلم) لفظ ويلي دي ، دې خبرې ته يې اشاره کړې ده چې زه حجاج ته دخپل علم مطابق مجهول وایم ، که بل چاته دده څخه نور روايت کونکی معلوم وي نو بيا دده د مجهولوالي اعتراض نه پاتې کيږي .

اعتراض: الارزق بن علي الحنفي ابو الجهم صدوق يغرب. (تهذيب التهذيب رقم ۳۰۱)

الجواب: ان الغرابة لاتنافي الصحة ويجوز ان يكون الحديث صحيحا غريبا (مقدمة المشكوة ص ۶)

د حیات الانبياء په باره کې دامام ذهبي عقیده

امام ذهبي رحمته الله فرمايي: والنبي ﷺ مفارق لسائر امته في ذالك فلا يبلى ولا تأكل الارض جسده ولا يتغير ريحه بل هو الآن وما زال اطيب ريحا من المسك وهو حي في لحدّه حياة مثله في البرزخ التي هي اكمل من حيات ساير الانبياء ، وحياتهم بلاريب اتم واشرف من حيات الشهداء الذين هم بنص الكتاب احياء عند ربهم يرزقون (سير اعلام النبلاء ترجمه وكيع بن الجراح)

دوهم دليل د حديث څخه:

په مشكوة شريف باب الجمعة دريم فصل کې حديث دی چې: قال رسول الله ﷺ اكثروا الصلوة على يوم الجمعة فانه مشهود تشهده الملائكة وان احدا لم يصل على الا عرضت على صلوته حتى يفرغ منها قال قلت وبعد الموت؟ قال وبعد الموت ان الله تعالى حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء فنبي الله حي يرزق (سنن ابن ماجه ص ۱۱۸ باب ذكر وفاته ﷺ)

يعني نبي ﷺ فرمايي چې د جمعې په ورځ باندې په ما باندې ډېر درود وايي ځکه چې دا د حاضري ورځ ده پدې کې فرشتې حاضرېږي او څوک چې په ما باندې درود ووايي نو درود څخه تر فارغېدلو پورې يې په ما باندې درود پېش کولی شي ، حضرت ابو الدرداء فرمايي چې ما عرض وکړو چې ايا ستاسو د وفات څخه

وروسته هم په تاسو باندې درود پیش کولی شي؟ رسول الله ﷺ وفرمایيل چې هو د وفات څخه وروسته هم پیش کولی پېشکه چې الله تعالی په زمکه باندې حرامه کړې ده چې د پیغمبرانو بدن و خوري فلهمذا د الله تعالی پیغمبر ژوندی دی رزق ورکول کیږي ددې حدیث څخه په دوو طریقو باندې د پیغمبران ژوند ثابتیږي (۱) په دې حدیث کې نبي ﷺ صحابه کرامو ته ترغیب ورکړو چې د جمعې په ورځ په ما باندې ډېر درود وایي ځکه چې ستاسو درودونه ماته پیش کولی شي د وفات څخه مخکې د درودونو په پیش کولو کې صحابه کرامو ته هیڅ اشکال نه وو ځکه چې د صلوٰه او د سلام لپاره د روح او د جسد تعلق ضروري دي او دا تعلق د وفات څخه مخکې شته لکن د وفات وروسته ورته اشکال پیدا شو او دا اشکال لپاره منشأ دوه مقدمې وي او له دا چې: د درود پیش کول خو په روح او په جسد دواړو باندې کیږي،

او دوه مه دا چې: د وفات څخه وروسته به د نبي ﷺ جسد هم دعا مو جسدونو په شان میده میده کیږي نو د صلوٰه او د سلام عرض کول به څرنگه ممکن شي؟ نبي ﷺ په اوله مقدمه باندې رد و نکړو بلکه سکوت یې وکړ او په دوه مه مقدمه باندې رد وکړو، نو معلومیږي دا چې اوله مقدمه صحیح ده نو د وفات څخه وروسته صلوٰه او سلام په روح او په جسد دواړو باندې عرض کولی شي نو د صحابه کرامو ددې سوال او د نبي ﷺ د جواب څخه معلومیږي چې د نبي ﷺ جسد محفوظ دی او د روح د و مره تعلق ورسره شته دی چې د هغه په وجه امت د صلوٰه او د سلام ادراک وکړي (۲) په دې حدیث کې په اخري جمله کې ددې خبرې تصریح شوې ده چې د وفات څخه وروسته پیغمبران ژوندي دي او رزق ورته ورکول کیږي.

ددې حدیث اخري جمله په حرف فاء باندې مصدره ده یعنې حیات یې په حفاظت الاجساد باندې مرتب کړی دی نو دا ژوند به ددې جسد عنصري د حفاظت نتیجه وي نو د جسد عنصري سره متعلق ژوند شو.

امام ابن ماجه دا حدیث د وفات النبي ﷺ په باب کې ذکر کړی دی په دې کې دې خبرې ته اشاره کوي چې د حیات الانبياء والا احادیث د وفات الانبياء سره معارض نه دی بلکه د حیات الانبياء والا احادیث د وفات الانبياء لپاره تکمله ده د وفات النبي ﷺ دا حوالو ذکر تر هغې پورې ناقص دي ترڅو پورې چې د حیات الانبياء فی القبر ذکر ورسره نه وي شوی.

دا حدیث بالکل صحیح دی لاندې محدثینو ورته صحیح ویلي دي او د حیات الانبياء لپاره یې ورڅخه استدلال کړی دی.

(۱) علامه مناوي رحمته الله، فيض القدير ج ۲ ص ۱۱۱ (۲) حافظ منذري رحمته الله ترجمان السنة ج ۳ ص ۲۹۷ (۳) ملا علي القاري رحمته الله، مرقات ج ۳ ص ۱۱۵ (۴) حافظ ابن حجر رحمته الله تهذيب التهذيب ج ۲ ص ۵۳۷ تحت ترجمة زيد بن ايمن (۵) شوکاني، نيل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۳ (۶) الامام السهوي، خلاصه الوفاء ج ۱ ص ۴۳ (۷) عون المعبود ج ۳ ص ۲۶۱.

اعتراض: دا روايت مرسل او منقطع دی په دي حديث کې زيد بن ايمن د عبادۀ بن نسي خخه نقل کوي او د زيد سماع د عبادۀ بن نسي خخه نه ده ثابت.

جواب: د دي حديث لپاره صرف دا يوه طريقه نه ده ملاعلي القاري رحمته الله فرمايي چې: (باسناد جيد نقله ميرک عن المنذري وله طرق كثيرة بالفاظ مختلفة) (مرقاۀ ج ۳ ص ۲۴۴).

۲ جواب: د مرسل او يا د منقطع روايت تائيد چې د نورو رواياتو خخه وشي هغې ته مرسل معتضده وايي او دا بالاتفاق حجت وي د زيات تفصيل لپاره تسکين الصدور ته رجوع وکړئ.

دريم دليل د حديث خخه: حضرت بن اوس رضي الله عنه خخه روايت دی چې:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان من افضل ايامكم يوم الجمعة فيه خلق ادم، وفيه قبض، وفيه النفخة، وفيه الصعقة فاکثروا على من الصلوة فيه فان صلوتکم معروضة علي، قال: قالوا يا رسول الله ﷺ وكيف تعرض صلوتنا عليك وقد أُرمت يقولون بليت، فقال ان الله عز وجل حرم على الارض اجساد الانبياء. (سنن ابی داود ج ۱ ص ۱۵۷)

يعني د جمعې ورځ بهترينه ورځ ده په دې ورځ کې ادم عليه السلام پيدا شو او په همدې ورځ کې وفات شو او په همدې ورځ باندې به اوله شپېلی او دوهمه شپېلی وهلی شي نو په دې ورځ کې په ما باندې ډېر درود وايي بېشکه چې ستاسو درودونه ماته پېش کولی شي صحابه وؤ عرض وکړو چې يا رسول الله ﷺ زمونږ درودونه به تاته څرنگه پېش کولی شي او حال دا چې ته به ربړه ربړه شوی يې؟ رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې الله تعالی په زمکه باندې حرامه کړې ده چې د پېغمبرانو اجساد وخورې، د دي حديث خخه د استدلال طريقه لږ مخکې د دوهم نمبر د حديث په تشرېح کې وليکل شوه.

لاندې محدثينو دې حديث ته صحيح ويلي دي او د حيات الانبياء لپاره يې ترې نه استدلال کړی دی.

(۱) امام نووي، کتاب الاذکار ص ۱۵۰ رقم الحديث ۳۴۵.

- (۲) حافظ حاكم، المستدرک ج ۱ ص ۵۶۹ رقم ۱۰۶۸.
- (۳) امام ابن حجر، فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۵.
- (۴) امام ذهبي، تلخيص المستدرک ج ۱ ص ۵۶۸.
- (۵) حافظ عبدالغني، القول البدیع ص ۱۶۷.
- (۶) امام منذري، القول البدیع ص ۱۶۳.
- (۷) وقد صحح هذا الحديث ابن خزيمة، وابن حبان، والدارقطني، والنووي في الاذکار (تفسير ابن كثير تحت قوله تعالى: ان الله وملئكته يصلون على النبي الآية)
- (۸) علامه عيني، فرمايي چي: (الموت ليس بعدم انما هو انتقال من دار الى دار فاذا كان هذا للشهداء كان الانبياء بذالك احق وأولى مع انه صح عنه ان الارض لا تأكل اجساد الانبياء. (عمدة القاري باب ما يذكر في الاشخاص والخصومة بين المسلم واليهودي).
- (۹) جلاء الافهام ج ۱ ص ۸۰.
- (۱۰) التذكرة ج ۱ ص ۲۰۴.

خوارم دليل دحديث خخه:

حضرت انس بن مالک رضي الله عنه خخه روايت دی چي: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اتيت وفي رواية هذاب مررت على موسى عليه السلام ليلة أُسْرِىَ بي عند الكتيب الاحمر وهو قائم يصلي في قبره. (صحيح مسلم ج ۲ ص ۲۶۸ باب من فضائل موسى)

نبي ﷺ فرمايي: چي دمعراج په شپه زه په موسى ﷺ باندې دسړي غونډۍ سره نږدې تير شوم حال دا چي موسى ﷺ په قبر کې په مونځ باندې ولاړ وو.

دلته دموسی ﷺ په قبر باندې تير بدل شوی دي، او دموسی ﷺ دمونځ ذکر په قبر کې شوی دی، او په قبر کې جسد عنصری دفن دی نو جسد عنصری دموسی عليه السلام يې په مونځ باندې ليدلي دي، نور دمانځه کيفيت الله تعالى ته معلوم دی، نو چي دموسی عليه السلام جسد عنصری ژوندی دی نو در رسول الله ﷺ به په طريقه اولی باندې ژوندی وي دموسی ﷺ ژوند دلته په عبارت النص باندې ثابت دی او ږد نبي

ﷺ ژوند په دلالت النص باندې ثابت دی ډېر محدثینو ددې حديث څخه د حیات الانبياء لپاره استدلال کړی دی دنمونې په طريقه به مونږ صرف دوو محدثینو ذکر وکړو .

(۱) علامه تقي الدين السبكي رحمه الله فرمايلي دي چې: (وشهد له صلوة موسى ﷺ في قبره فان الصلوة تستدعي جسدا حياً) (شفاء السقام ص ۱۹۱)

(۲) علامه سند هي رحمه الله دنسائي په حاشيه کې ډېدرالدين بن صاحب رحمه الله څخه نقل کوي فرمايي چې: (قال الشيخ بدرالدين صاحب هذا صريح في اثبات الحيوة لموسى ﷺ في قبره فانه وصفه بالصلوة وانه قائم ومثل ذلك لا يوصف به الروح وانما يوصف به الجسد وفي تخصيصه بالقبر دليل على هذا فانه لو كان من اوصاف الروح لم يحتاج لتخصيصه . (حاشيه نسائي ج ۱ ص ۴۴)

پنځم دليل دحيث څخه:

دحضرت ابو هريره رضي الله عنه څخه روايت دی چې: (ان رسول الله ﷺ قال ما من احد يسلم على الا رد الله على روجي حتى ارد عليه السلام م (ابوداود ج ۱ ص ۲۶۸ مسند احمد رقم ۱۰۸۱۵ السنن الكبرى باب زيارة قبر النبي ﷺ)

په مسند احمد کې دما من احد يسلم علي عند قبري ، زيادة موجود دی رسول الله ﷺ فرمايي چې کوم سړی چې په ما باندې زما د قبر په خوا کې سلام واچوي نو ماته الله تعالی زما روح را واپس کوي تردې چې زه دسلام جواب ورکړم .

دحديث حيثيت

اکثرو محدثینو ددې حديث تصحيح او يا تحسين کړی دی دنمونې په طريقه لاندې يو څو حوالې

وگورئ:

(۱) امام نووي رحمه الله فرمايي: رواه ابو داود باسناد صحيح، (رياض الصالحين ص ۵۳)

(۲) حافظ ابن حجر فرمايي: چې (رواته ثقات فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۶ وفي البعض ص ۴۸۸)

(۳) شفاء السقام (ص ۱۶۱)

(۴) امام سخاوي رحمه الله (القول البدیع ص ۱۶۱)

(۵) حافظ ابن تيمه ، فتاوی ابن تيمه (ج ۱ ص ۱۹۵)

(۶) علامه عزيزي، (السراج المنير شرح الجامع الصغير ج ۴ ص ۲۰۹)

(۷) ملا علي القاري، (مرقات ج ۲ ص ۳۴۱)

(۸) الباني، (سنن ابى داود باب زيارة القبور)

(۹) غير مقلد شمس الحق عظيم ابادي، (عون المعبود ج ۲ ص ۱۹).

اعتراضات و جوابات

(۱) **فان قيل:** ددي حديث يورايو يزید بن عبد الله بن قسيط ضعيف دی امام ابو حاتم دده په باره کې

فرمايي چې: (ليس بالقوى لان مالكا لم ير ضه)

قلنا: جمهور محدثينو دده توثيق كړى دى لكه حافظ ابن حجر ابن معين، نسائي، ابن حبان، ابن عدي وغيرهم همدارنگه دا دصحيح سته وو درجالو څخه دى، ابو حاتم صرف دا جرحه پرې كړې وه چې امام مالك رحمه الله نه خو بڼولو لكڼ حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې امام مالك رحمه الله په خپل موطن كې په ډېرو ځايونو كې په ده باندې استدلال كوي، (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۴۳)

(۲) **فان قيل:** چې ديزيد سماع د ابو هريره څخه نه ده ثابته.

قلنا: حافظ رحمه الله فرمايي: چې يزید بن عبد الله په ۱۲۲ هـ ق كې د (۹۰) كالو په عمر باندې وفات شوى دى. (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۴۳) نو ولادت يې تقريبا په ۳۲ هـ كې شو او د ابو هريره رضي الله عنه وفات مشهور قول مطابق په ۵۹ هـ كې شوى دى ددې حساب مطابق د ابو هريره رضي الله عنه دو فوات په وخت كې دده عمر (۲۷) كاله شو، نو معاصرت او امكان د لقاء ثابت شو نو په شرط دمسلم باندې دا روايت صحيح شو.

(۳) **فان قيل:** چې ددي حديث څخه معلومېږي چې كله چې څوك په نبى ﷺ باندې سلام واچوي نو الله تعالى په دغه وخت كې ورته روح را معاد كوي نو ددي څخه خو معلومېږي چې دسلام د څخه مخكې د روح د جسد اطهر په ماين كې تعلق نه وي.

حالانكه داهل سنت والجماعت د عقيدې مطابق د روح او د جسد اطهر په ماين كې تعلق دائمى دى.

قلنا: چې حافظ جلال الدين السيوطي رحمه الله ددي اعتراض څخه پنځلس جوابونه كړي دي يو څو جوابونه دا دي.

اول: در رسول الله ﷺ روح مبارك هروخت دالله تعالى دتجلياتو په مشاهده كې مستغرق وي لكه دوحې دنزول په وخت كې به چې څرنگه وو دسلام په وخت كې يې افاقه كيږي او دسلام طرفته متوجه كيږي په حديث كې ددې افاقي څخه په رد الروح باندې تعبير شوی دی . (مرقات ج ۲ ص ۳۴۱ ، نسيم الرياض ج ۱ ص ۴۹۹) فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸ نشر الطيب في ذكر النبي الحبيب ص ۲۰۰

دوهم: د روح څخه مراد نطق دی يعنې دسلام په وخت كې الله تعالى ماته دخبرو طاقت راكړي نوزده سلام جواب وركړم . (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸ مرقات ج ۲ ص ۳۴۱)

دويم: امام بيهقي رحمه الله چې (د الاراد الله على روعي) معنی داده چې الا وقد رد الله على روعي . (شفاء السقام ص ۵۱)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې (ان رد روحه كانت سابقة عقيب دفنه لا انها تعاد ثم تنزع ثم تعاد) (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸)

(۴) فان قيل: قد استشكل ذالك من جهة اخرى وهو انه يستلزم استغراق الزمان كله في ذالك لاتصال الصلوة والسلام عليه في اقطار الارض ممن لا يحصى كثرة .

واجيب عنه بان امور الآخرة لا تدرك بالعقل واحوال البرزخ اشبه باحوال الآخرة . (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸)

ددې ټول تحقيق څخه معلومه شوه چې ددې ټولو حضراتو په نيز رسول الله ﷺ په قبر كې په حيات مستمره باندې ژوندی دی .

شپږم دليل دحديث څخه:

عن عبد الله قال قال رسول الله ﷺ ان لله ملائكة سياحين في الارض يبلغوني من امتي السلام (النسائي باب السلام على النبي ﷺ ، (صحيح ابن حبان رقم ۹۱۴ مسند احمد رقم ۱۰۵۲۹ مسند ابی يعرقم ۵۲۱۳) رسول الله ﷺ فرمايي چې دالله تعالى لپاره په زمكه كې گرزیدونكي ملائكي دي چې زمادامه لخوا ماته سلامونه را رسوي لاندې علماء وو دي حديث ته صحيح وي لي دي .

امام سخاوي ، (القول البدیع ص ۱۵۹)

امام هیثمی ، (مجمع الزوائد ج ۸ ص ۵۹۵)

- امام حاكم، (المستدرک ج ۳ ص ۱۹۷)
 امام ذهبي، (تلخيص المستدرک ج ۳ ص ۱۹۷)
 ابن هادي، (الصارم المنكي ص ۱۹۴)
 الباني، (نسائي باب السلام على النبي ﷺ)
 شعيب الارنؤوط، (صحيح ابن حبان رقم ۹۱۴)
 حسين سليم (سنن دارمي رقم ۲۷۷۴۴)
 صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک تفسير سورة الاحزاب)
 خلاصة الوفاء (ج ۱ ص ۴۳)

اورم دليل حديث خُخه:

عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائبا ابلغته (جلال الافهام ص ۵۴، مشكوة باب الصلوة على النبي ﷺ) رسول الله ﷺ فرمايي: چاچي پدماباندي د قبر سره درود وويلي زه يي پخپله بلا واسطه اورم او چاچي ده لري خُخه وويلي نو هغه ماته وارسولي شي.

لاندې علماؤ دې حديث ته صحيح ويلي دي او د پيغمبرانو د ژوند لپاره يي تربنه استدلال كړى دى.

(۱) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي چې: (واخرجه ابو الشيخ في كتاب الثواب بسند جيد بلفظ من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائبا ابلغته (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸).

(۲) امام سخاوي رحمته الله فرمايي چې: قال ابن القيم انه غريب قلت وسنده جيد، القول البديع (ص ۱۶۰)

(۳) ملا علي القاري فرمايي چې: ورواه ابو الشيخ وابن حبان في كتاب ثواب الاعمال بسند جيد، وقال وعن ابي هريره رضي الله عنه من صلى على عند قبري سمعته اى سمعا حقيقيا بلا واسطة. (مرقات ج ۴ ص ۳۴۷)

(۴) امام مناوی رحمہ اللہ فرمائی ہے: (من صلی علی عند قبری سمعته ومن صلی علی نائیا (بعیدا) ابلغته ای خبرته به من احد من الملائكة وذلك لان روحه بمقر بدنه الشريف وحرام علی الارض ان تأکل اجساد الانبياء . (فیض القدیر ج ۱ ص ۳۱۸)

(۵) ابو الحسن علی بن محمد العراقی رحمہ اللہ فرمائی ہے: (قلت وسنده جيد كما نقله البخاري عن شيخه الحافظ ابن حجر . (تزيه الشريعة ج ۱ ص ۳۸)

(۶) قاضي ثناء اللہ پانی پتی رحمہ اللہ فرمائی ہے: (قلت وجاز ان يكون ذلك لاجل ان النبي ﷺ حي في قبره ولذلك لم يورث ولم ينتم ازواجه عن ابي هريرة ؓ قال قال رسول الله ﷺ من صلی علی عند قبری سمعته ومن صلی علی نائیا ابلغته ، (تفسير مظہری ج ۷ ص ۳۷۳)

(۷) علامہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ فرمائی ہے: واخرجه ابو الشيخ في كتاب الثواب بسند جيد (فتح الملهم ج ۱ ص ۳۳۰)

ددې حديث او دهمدې په شان احاديثو مطابق دامت علماؤ په دې تصريح كړې ده چې رسول الله ﷺ د قبر په خوا كې عرض كړی شوی صلوٰه او سلام نبي ﷺ پخپله بلا واسطه اوړي ، دنمونې لپاره لاندې يو څو حوالې وگورئ.

(۱) امام شرفلالي رحمہ اللہ فرمائی ہے: (وينبغي لمن قصد زيارة سيدنا النبي ﷺ ان يكثّر من الصلوة عليه فانه يسمعه وتبلغ اليه . (نورالايضاح ص ۱۵۳ فصل في زيارة سيدنا النبي ﷺ)

(۲) حافظ ابن قيمه رحمہ اللہ فرمائی ہے: (وهو صلی الله عليه وسلم يسمع السلام من القريب وتبلغه الملايكة الصلوة والسلام من البعيد) (مجموع الفتاوى ج ۲۷ ص ۳۸۴)

(۳) ملا علي القاري فرمائی ہے: (الانبياء احياء في قبورهم فيمكن لهم سماع صلوٰه من صلی عليهم (مرقات شرح مشکوٰه ج ۵ ص ۳۲)

(۴) امام احمد بن محمد بن اسماعيل فرمائی ہے: (فانه يسمعا) ای اذا كانت بالقرب منه صلی الله عليه وسلم قوله (وتبلغ اليه) ای يبلغها الملك اليه اذا كان المصلي بعيدا . (حاشية الطحطاوي على مراقي الفلاح ج ۱ ص ۱۸۷)

(۵) علامه ابن الهمام رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: (وهو صلى الله عليه وسلم يسمع السلام من القرب (الصارم المنكي ج ۱ ص ۳۲۷)

(۶) رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دانیاء پہ سماع کې دہیجا اختلاف نشته (فتاوی رشیدیہ ص ۱۳۴)

(۷) مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: پخپله د نبی ﷺ حدیث دی چې کوم سری چې زما دقبر په خوا کې صلوة او سلام ووايي نو زه یې پخپله اورم (نشر الطیب ص ۱۹۹)

(۸) حسین احمد مدني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: خلاصه دخبرې داده چې شوک د نبی ﷺ دقبر په خوا کې صلوة او سلام ووايي نو نبی ﷺ یې په روحاني طریقہ باندې اوري او جواب ورکوي (مکتوبات شیخ الاسلام ج ۱ ص ۱۵۴)

(۹) قاري محمد طيب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: رسول الله صلى الله عليه وسلم دقبر په خوا کې عرض کړی شوی صلوة او سلام اوري (خطبات حکیم الاسلام ج ۷ ص ۱۸۱)

(۱۰) شیخ زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: ددې حدیث دوهم جزء چې نبی ﷺ دقبر په خوا کې عرض کړی شوی صلوة او سلام پخپله اوري ډېره د فخر د عزت او د خوند شى دی په دې روایت کې چې پخپله د رسول الله ﷺ اورېدل دي هیڅ د اشکال خبره نه ده ځکه چې پیغمبران علیهم السلام پخپلو قبرونو کې ژوندي دي. (نضایل درود ص ۳۲، ۳۴)

(۱۱) خلیل احمد سهارنبوري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دقبر په خوا کې په اوچت اواز باندې د صلوة او سلام عرض کول نبی ﷺ ته تکلیف رسوي او بې ادبي ده ځکه چې نبی ﷺ په قبر کې ژوندى دی لهذا هلته به ډېرو اواز باندې صلوة او سلام وایي، او په مسجد نبوي ﷺ کې چې په خومره ورو اواز باندې صلوة او سلام وایي نبی ﷺ یې اوري. (تذکرۃ الخلیل ص ۲۷۰)

(۱۲) مفتي محمود حسن گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دقبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام نبی ﷺ پخپله اوري او دلرې څخه عرض کړی شوی درود او سلام ورته ملائکې ورسوي. (فتاوی محمودیہ ج ۱ ص ۵۳۱)

(۱۳) مولانا محمد شریف کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دروضی مبارکے پہ خواکے عرض کری شوی صلوة او سلام نبی ﷺ پہ خپله اوری پہ دے خبرہ باندی دے ٲولو اهل سنت والجماعة اتفاق او همداد دیوبند داکابرو عقیدہ ده (خیرالفتاوی ج ۱ ص ۱۲۸)

(۱۴) مولانا منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دروایاتو او ددی امت د خواصو دتجربو خخه دا ثابته ده چې کوم امتی چې د نبی ﷺ د قبر په خواکې صلوة او سلام عرض کری نو نبی ﷺ یې پخپله اوری او جواب ورکوي. (معارف الحدیث ج ۱ ص ۲۱۳ و ج ۲ ص ۲۸۱)

(۱۵) مولانا نصیر الدین الغور غوشتوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: من صلی علی عندقبري سمعته سمعا حقیقیًا بلا واسطه (مشکوٰۃ بین السطور ج ۱ ص ۹۳)

(۱۶) مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: ددېرو احادیثو خخه دا خبره ثابته ده چې د قبر په خواکې عرض کری شوی صلوة او سلام نبی ﷺ پخپله اوری اخرج البیهقي فی شعب الايمان من صلی علی عند قبري سمعته ومن صلی علی نائیا ابلفته. (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۰۳)

(۱۷) مفتي عبدالرحیم لاجپوري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: څوک چې د نبی ﷺ د قبر په خواکې صلوة او سلام ووايي نو نبی ﷺ یې پخپله اوري. (فتاوی رحیمیه ج ۲ ص ۱۰۸)

(۱۸) مولانا محمد ادریس کاندھلوي رحمۃ اللہ علیہ چې: د قبر په خواکې چې څوک صلوة او سلام ووايي نو نبی ﷺ ئې پخپله اوري (سیره المصطفی ج ۳ ص ۱۶۸)

(۱۹) مولانا محمد یوسف لدھیانوي شهید رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ما دخپلو اکابرو خخه اورېدلي دي چې د مسجد نبوي ﷺ په احاطه کې چې څوک په هر ځای کې صلو او سلام ووايي نبی ﷺ یې پخپله اوري (آپ کې مسائل اورانکا حل ج ۱ ص ۳۰۹)

(۲۰) مولانا عبدالحق حقاني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دٲولو اهل سنت والجماعة محدثينو، متکلمینو دا اتفاقي عقیده ده چې دروضی مبارکې په خواکې عرض کری شوی صلوة او سلام نبی ﷺ یې پخپله اوري. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۵۸)

(۲۱) مفتي عبد الشکور قزوینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: شوک چہ دینی رحمۃ اللہ علیہ دقبر پہ خواکي صلوة اسلام دوايي نو نبي رحمۃ اللہ علیہ پخپله اوري (عقائد علماء دیوبند ص ۳ عقیدہ نمبر ۶)

(۲۲) امام تقی الدین السبکی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: (وسنذكر من الاحاديث والاثار والادلة مايدل على ان النبي رحمۃ اللہ علیہ يسمع من يسلم عليه عند قبره (شفاء السقام ص ۱۸۱)

(۲۳) علامہ ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: وقد ورد التصريح بسماعه رحمۃ اللہ علیہ سلام الزائر في اثر (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵) ددي شخصه ما سوا دومره حوالی دي چہ يواحي ددي حوالو شخصه خو جلدہ کتاب جوريد لی شي، لهذا دي حديث ته تلقي بالقبول هم حاصله ده او کوم حديث ته چہ تلقي بالقبول حاصله وي هغه حديث دمتواتر په حکم کې وي (تدريب الراوي ص ۲۹ فتح المغیث ج ۱ ص ۲۸۹ شرح العقيدة الطحاوية ج ۱ ص ۲۴۳)

اتم دليل دحديث خخه:

د ابو هريره رضي اللہ عنہ خخه روايت دی چہ سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم والذي نفس ابي القاسم بيده لينزلن عيسى بن مريم اماما مقسطا وحكما عدلا فليكسرن الصليب وليقتلن الخنزير وليصلحن ذات البين وليذهبن الشحناء وليعرضن عليه المال فلا يقبله، ثم لئن قام على قبري فقال يا محمد لاجيبنه. (مسند ابي يعلى ص ۱۱۶۹ رقم ۶۵۷۷)

رسول الله رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: زما دي په الله تعالى باندې قسم وي چہ عيسى عليه السلام به راكوز شي عادل امام به وي او عادل حاكم به وي، صليب به مات كړي، خنزير به ووژني، دخلكو په منځ كې به صلح وكړي دخلكو په ماين كې به عداوت ختم كړي مال به وړباندې پيش كړی شي لكن عيسى عليه السلام به يې نه قبلوي، بيا كه زما قبر ته راغلو او ماته يې اواز وكړو چہ يا محمده نوزه به خامخا جواب ورکړم، او په مستدرک کې داسې الفاظ دی چہ: اولياتين قبري حتى يسلم على ولاردن عليه (المستدرک ج ۳ ص ۴۰۰ رقم ۴۲۱۸). خامخا به زما قبر ته راخي خامخا تر دي چہ په ما باندې به سلام واچوي او خامخا به زه جواب ورکړم خامخا هغه ته.

امام هیشمی فرمائی چې رواه ابو یعلی ورجاله رجال الصحیح (جمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۷ رقم ۱۳۸۱۳) امام حاکم رحمته الله فرمائی چې هذا حدیث صحیح الاسناد ولم یخرجاه (المستدرک رقم ۴۴۱۸) حسین سلیم اسد رحمته الله فرمائی چې: استاده صحیح (مسند ابی یعلی ص ۱۱۴۹ رقم ۶۵۷۷)

په دې حدیث کې راغله چې عیسی عليه السلام به خاص کر د دې دریو فتنو مقابلې کوي دیهودو د فتنې مقابلې به کوي (لیقتلن الخنزیر) د عیسویانو د فتنې مقابلې به کوي (ولیکسرن الصلیب) د دې دواړو فتنو مقابلې به یواځې کوي لکن د ممانیت فتنه دومره خطرناکه فتنه ده چې د دې فتنې مقابلې به دواړه پیغمبران علیهم السلام په شریکه کوي عیسی عليه السلام به په نبی ﷺ سلام اچوي او نبی ﷺ به جواب ورکوي.

دیا رسول الله او دیا محمد اواز

که څوک دا لفظ د قبر په خوا کې وایي نو نبی ﷺ یې بالذات اوري او څوک یې چې دلرې څخه دمحبت او دعقید په نیت باندې والي او یا یې په دې نیت باندې وایي چې ملائکې زما دا الفاظ نبی ﷺ ته ورسوي نو دا بالکل صحیح دی حضرت مولنا شاه محمد اسحاق رحمته الله فرمائی چې: سوال پست وچهارم اګر اهل مشرق بګویند یا رسول الله یا اولیاء الله و اګر اهل مغرب بګویند یا رسول الله برینها شرع چه حکم فرمائد مشرک یا کافریا گناه صغیره یا کبیره یا مکروه یا حرام جواب داند اګر غائب میان نبی ﷺ و غیر نبی ﷺ فرق است اګر نبی راندا خواهد نمود برای ایصال صلوٰة یا سلام ظاهرا جواز است بدو جهت یکې انکه در حدیث شریف وارد است که ملائکه از طرف حق تعالی مقرر اند هر که بر نبی ﷺ صلوٰة یا سلام مې فرستد ملائکه نزد پیغمبر ﷺ مې رسانند دوم انکه د التحیات خطاب برای رسانیدن سلام وارد شده پس بنا برین اګر کسې یا رسول الله بګویند برای رسانیدن درود یا سلام جائز است و در حق دیگر اشخاص این قسم وارد شده پس ندا در حق غیر نبی ﷺ ممنوع است و محظور خواهد بود بدلیل عموم آیات نصوص قرآنی که تلاوت نموده خواهد شد و اګر غیر خدا را باین اعتقاد میګویند که هر وقت که من ندا مې کنم او میشوند و یا قدرت در انجام حاجات مې دارد یا در عالم متصرف است یا شرکت تدبیر در کائنات الهی میدارد پس درین صورت شریک گردانیدن است بخدا برای دفع این امر پیغمبر خدا ﷺ مبعوث شده هېچکس را در علم غیب و قدرت مطلقه و تصرف در امور عالم شریک با خدا ی تعالی نباید ساخت پس این قسم ندا کردن غیر خدا غیر خدا را موجب شرک و کفر است چنانچه آیات قرآنی و احادیث رسول الله ﷺ و روایات فقهیه براینها دال اند .

ترجمه: خلورويشتم سوال که دمشق خلک ووايي چې يا رسول الله يا اولياء الله همدارنگه اهل مغرب يا رسول الله ووايي نو په شريعت کې دده څه حکم دی؟ په غائبانه اواز کې د نبي ﷺ او دغير نبي فرق دی که يو سړی نبي ﷺ ندا وکړي په دې نيت باندې چې صلوٰة او سلام ورسولی شي نو ظاهرا دادودوو و جو څخه جائزه ده اول: دا چې دالله تعالی دطرفه فرشتې مقررې دي چې دامتيا نو صلوٰة او سلام ورسوي او دهمه: له دې وجې څخه چې په التحيات کې خطا (السلام عليك ايها النبي) دسلام درسولو لپاره راغلي ده نو که څوک يې په دې نيت باندې ووايي چې نبي ﷺ ورسولی شي نو جائز دی او غير نبي په باره کې داسې نه دي راغلي، له دې وجې د نبي څخه غير بل چاته ندا جائزه نه ده دقرآن عمومي اياتونه او نصوص کوم چې تلاوت کولی شي ددې لپاره دليل دی، او که يو سړی دالله تعالی څخه ماسوا بل چاته په دې نيت باندې ندا وکړي چې هغه يې هروخت اوري او يا زما حاجتونه پوره کولی شي او يا په دنيا کې متصرف دی او دالله تعالی دتدبير په کارخانه کې شريک دی نو دا سړی دالله تعالی سره شريک جوړه وي او ددې کار د ختمولو لپاره پېغمبر ﷺ راېږل شوی و چې دالله تعالی سره په علم غيب په قدرت مطلقه او د دنيا په کارونو کې بل څوک شريک مه جوړه وي لهدا غير الله ته داسې ندا کول کفر او شرک دی.

د حياۃ الانبياء احاديث متواتر دي

- (۱) امام سيوطي رحمته الله عليه فرمايي چې: فأقول حيوۃ النبي ﷺ في قبره هو وسائر الانبياء معلومه عندنا علما قطعيا لما قام عندنا من الأدلة في ذلك وتواترت به الاخبار (الحاوي للفتاوى ص ۵۵)
- (۲) وسئل رضى الله عنه عن حديث احمد وابي دواد البهقي مامن احد يسلم على الاله الى وفي رواية على روجي حتى ارد عليه السلام ما لجواب عنه مع الاجماع على حيوۃ الانبياء كما تواترت به الاخبار (الفتاوى الكبرى الفقهية ج ۲ ص ۱۳)

د صحابه و انار

- (۱) كله چې رسول الله ﷺ وفات شو نو ابو بكر صديق رضي الله عنه راغلو او وي فرمايل چې چا چې د نبي ﷺ عبادت كولو هغه وفات شو او د چا چې د الله تعالی عبادت كولو نو الله تعالی ژوندی دی نه مړ كيږي، بيا رسول الله ﷺ ته مخاطب شو او وي فرمايل چې: (والذي نفسي بيده لا يذيقك الله الموتين ابدا) صحيح البخاري ج ۱ ص ۵۱۷)

علامه بدرالدين عيني رحمته الله فرمايي چي: وهما الموتان المعروفتان المشهورتان فلذلك ذكرهما بالتعريف وهما الموتان الواقعتان لكل واحد غير الانبياء فانهم لا يموتون في قبورهم بل هم احياء واما سائر الخلق فانهم يموتون في القبور ثم يحيون يوم القيامة ومذهب اهل السنة ان في القبر حياة فلا بد من ذوق الموتين لكل احد غير الانبياء. (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳ كتاب فضائل الصحابة)

دعلامه عيني رحمته الله دموت في القبر شخه هغه نوم مراد دی چي ملائکي انسان ته د سوال او د جواب شخه وروسته فرمايي چي (نم کنومة العروس) نو پيغمبران دعامو انسانانو په شان نه اوده کيږي بلکه دوي عليهم السلام به ويښ وي او په نوم باندې دموت اطلاق شوی دی لکه څرنگه چي مونږ د خوب شخه د راپاڅېدلو په وخت کې په مشهوره دعا کې وايو چي (الحمد لله الذي احيانا بعد ما اتنا) او يا عدم د حيوة قويه مراد دی لکه څرنگه چي دعلامه عيني رحمته الله دکلام شخه معلومېږي (عمدة القاري ج ۳ ص ۱۱۸) باب من الکبائر ان لا يستتر من بوله) ددې اثر په تشرېح کې په فتح الباري په ج ۷ ص ۲۹) کې همدا تحقيق کوي، او دبخاري په حاشيه کې يې هم همدا تحقيق ليکلی دی.

خلاصه: دا چې پيغمبر چې په قبر کې ژوندی شي نو بيا همدا سې ژوندی او ويښ وي، او نور انسانان اوده کيږي لکن د ادو په مايين کې هم فرق وي لکه په دې دنيا کې چې د اودو انسانانو دخو بونو په مايين کې فرق وي.

(۲) دوه مسافرو سړيو په مسجد نبوي کې په اوچت اواز باندې خبرې کولې حضرت عمر رضي الله عنه ورته وفرمايل چې: (لو كنتما من اهل البلد لأرجعتكما ترفعان اصواتكما في مسجد رسول الله ﷺ بخاري ج ۱ ص ۶۷ باب رفع الصوت في المساجد)

که تاسو مسافرنه وي نو در دولی به مې وي تاسو در رسول الله صلی الله عليه وسلم په مسجد کې اواز اوچتوې، او بعد الوفات په مسجد نبوي کې په اوچت اواز باندې خبرې ځکه ناروا دی چې نبي ﷺ ژوندی دی، ملا علی القاري رحمه الله فرمايي چې: (انه عليه السلام حي في قبره، وقال الله تعالى لا ترفعوا اصواتكم فوق صوت النبي، (مرقات باب المساجد ومواضع الصلوة)

(۳) عن عائشة رضی الله عنها (قالت كنت ادخل بيتي الذي دفن فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم رأيي، فاضع ثوبي فأقول انسا هو زوجي وأبي، فلما دفن عمر معهم فو الله ما دخلت الا وانا مشدودة على ثيابي حياة من عمر عليه السلام) (مسند احمد رقم ۲۵۶۶۰)

حضرت عائشة رضی الله عنها فرمايی چې زه به خپلې هغې کوتې ته چې نبي صلی الله علیه و آله او زما پلار په کې دفن دی ورتلم او د پوره پردې خیال به مې نه ساتلو ما به ویلي چې دا خو یو زما خاوند او بل زما پلار دی لکن چې کله حضرت عمر رضی الله عنه هلته دفن شو نو قسم دی چې زه بیا هر وخت د پوره پردې سره ورتلم.

(۴) عن ابي صالح عن مالك الدرداء رضی الله عنه قال وكان خازن عمر رضی الله عنه على الطعام قال اصاب الناس فحط في زمن عمر رضی الله عنه فجاء رجل الى قبر النبي صلی الله علیه و آله فقال يا رسول الله صلی الله علیه و آله استسق لأمتك فانهم قد هلكوا، فأق الرجل في المنام فقیل له انت عمر فاقرئه السلام وأخبره انكم مستسقون قل له عليك الكيس، عليك الكيس، فأق عمر فاخبره فبکی عمر ثم قال يارب لا ألو الا ما عجزت عنه (مصنف ابن ابي شيبة باب ما ذكر في فضل عمر)

د قحطې زمانه وه یو سړی د رسول الله صلی الله علیه و آله قبر ته راغلو او وې فرمایل چې یا رسول الله خپل امت ته باران وغواړه بېشکه چې دوی هلاک شول نو رسول الله صلی الله علیه و آله ورته په خوب کې وفرمایل چې حضرت عمر ته ورشه د سلام څخه وروسته ورته ووايه چې په تاسو به باران را وریږي او دا اهم ورته ووايه چې هوښیار اوسه، هوښیار اوسه هغه سړی حضرت عمر رضی الله عنه ته راغلو او قصه یې ورته وکړه حضرت عمر رضی الله عنه په ژړا شو او وې فرمایل چې یا الله تعالی زه به دخپل وس مطابق سستی نه کوم.

(۵) وقد كانت عائشة رضی الله عنها تسمع الوند او المسمار يضرب في بعض الدور المطيعة بالمسجد فترسل اليهم لا تؤذوا رسول الله صلی الله علیه و آله (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۱۶۶)

د مسجد نبوي په خوا و شا کورونو کې به چې چا ميخ ټکولو نو حضرت عائشې رضی الله عنها به ورپسې څوک ولرېږلو او ورته ويل به يې چې نبي صلی الله علیه و آله ته تکليف مده سوئ.

(۶) عن نافع قال كان ابن عمر رضی الله عنه اذا قدم من سفر اقي قبر النبي صلی الله علیه و آله فقال السلام عليك يا رسول الله صلی الله علیه و آله السلام عليك يا ابا بكر السلام عليك يا اباة (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۵۷۶ رقم ۶۷۱۶)

حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنه به چي سفر تخه راغلو نو دنبي ﷺ قبر ته به راغلو او وبه يي فرمايل چي يارسول الله ﷺ به تا باندې دې سلام وي يا ابو بكر په تا باندې دې سلام وي يا پلاره په تا باندې دې سلام وي.

اجماع الأمة

(۱) امام تقی الدین السبکی رحمته الله فرمايي چي: (وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحياة في القبر قال امام الحرمين في الشامل اتفق سلف الامة على اثبات عذاب القبر، واحياء الموتي في قبورهم ورد الارواح في اجسادهم. (شفاء السقام ص ۴۲۵) يعني په عذاب القبر او حياء د قبر باندې د اهل سنت والجماعة اجماع د.

(۲) علامه عيني رحمته الله فرمايي چي: ومذهب اهل السنة والجماعة ان في القبر حياة وموتا فلا بد من ذوق الموتين لكل احد غير الانبياء. (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳ كتاب فضائل الصحابة)

(۳) امام سخاوي رحمته الله فرمايي چي: ونحن نؤمن ونصدق بانه عليه السلام حي في قبره يرزق والاجماع على هذا (القول البدیع ص ۱۷۲ وفي البعض ص ۱۲۵)

(۴) وسئل رضى الله عنه عن حديث احمد واي دواذ والبهقي مامن احد يسلم على الآ رد الله الى وفي رواية على روجي حتى ارد عليه السلام ما الجواب عنه مع الاجماع على حياء الانبياء كما تواترت به الاخبار (الفتاوى الكبرى الفقيه ج ۲ ص ۱۳۵)

(۵) محمد بن علان الصديق الشافعي المتوفي ۱۰۵۷ هـ فرمايي چي: (والاجماع على انه ﷺ حي في قبره على الدوام (دليل الفالحين لطرق رياض الصالحين ج ۷ ص ۱۹۵)

(۶) شيخ داود سليمان البغدادي المتوفي ۱۲۹۹ هـ فرمايي چي: وروى البهقي وغيره باسناد صحيحه عنه ﷺ انه قال الانبياء احياء في قبورهم يصلون وورد ان الله حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء وقد اطبق العلماء على ذلك (المنحة الوهبية في رد الوهابية ص ۱)

(۷) الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رحمته الله فرمايي چي: يبائذ حياء الانبياء متفق عليه است هيچ کس را دروي خلاف نيست حياء جسماني حقيقي، نه حياء معنوي روحاني. (اشعة اللمعات ج ۱ ص ۵۹۴)

(۸) مولنا گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: انبياء يې له دوی څخه مستثنی کړي دي چې ځکه د دوی په سماع کې د هېچا اختلاف نشته. (فتاوی رشیدیہ ص ۱۷۳)

(۹) مولنا اشرف علی تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: دا خبره په اتفاق د امت باندې ثابتہ ده چې پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي (اشرف الجواب ص ۳۲۱ وفي البعض ص ۲۲۵)

(۱۰) مولنا ادریس کاندھلوي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: دا د ټولو اهل سنتو اجماعي عقیدہ ده چې پیغمبران د وفات څخه وروسته په خپلو قبرونو کې ژوندي دي (سیرۃ المصطفی ج ۳ ص ۲۴۹)

(۱۱) مولنا خير محمد جالندھري رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: په عالم البرزخ کې ټول پیغمبران په حقيقي دنيوي ژوند باندې د جسد عنصري سره ژوندي دي او دا مسئلہ د اهل سنت والجماعه په مابين کې اجماعي ده. (القول النقي في حياة النبي ﷺ ص ۳۰)

(۱۲) مفکر اسلام مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: په عالم البرزخ کې په جسماني حیات باندې اجماع ده. (القول النقي ص ۳۲)

(۱۳) مولنا قطب الدين د حضرت اوس رضي اللہ تعالیٰ عنہ بن اوس د حديث د تشریح په اخر کې ليکي چې د پیغمبرانو په حقيقي جسماني ژوند باندې اجماع ده. (مظاهر حق ج ۱ ص ۴۵۶)

مذاهب اربعه

احناف: دا حنوفو په نيز باندې ټول پیغمبران په قبرونو کې په حیاة حقيقي جسماني باندې ژوندي دي

(۱) ابن الھمام رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې: (و تستقبل القبر بوجهک ثم تقول السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته ثم يسأل النبي ﷺ الشفاعة فيقول يا رسول الله أسألك الشفاعة يا رسول الله أسألك الشفاعة وأتوسل بك الى الله في ان اموت مسلما (شرح فتح القدیر ج ۳ ص ۱۸۰) عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳، مرقات ج ۵ ص ۳۲ مراقي الفلاح ص ۴۳۰ فصل في زیارت النبي ﷺ حاشیة الطحطاوي ج ۱ ص ۴۱ حاشیة ابن عابدين ج ۱ ص ۱۵۱ کې د حیات الانبياء د عقیدې ذکر دي چې د دوی عبارتونه مخکې را نقل کړل شو.

مالکيه: امام سمهودي رحمته الله فرمايي چي: ولاشک في حياته عليه السلام بعد الموت وكذا سائر الانبياء حياة اكمل من حياة الشهداء وهو صلى الله عليه وسلم سيد الشهداء واعمال الشهداء في ميزانه (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳)

(۲) وفي الشفاء بسند جيد عن ابي حميد قال ناظر ابو جعفر امير المؤمنين مالكا في مسجد رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال مالک يا امير المؤمنين لا ترفع صوتک في هذا المسجد فان الله ادب قوما فقال (لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبي الايه) ومدح قوما فقال (ان الذين يفضون اصواتهم عند رسول الله) وذم قوما فقال (ان الذين ينادونک من وراء الحجرات) وان حرمة ميتا کحرمة حيا فاستکان لها ابو جعفر وقال يا ابا عبد الله استقبل القبلة ادعوا ام استقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ولم تصرف وجهک عنه وهو وسيلتک ووسيلة ابيک ادم عليه السلام الى الله يوم القيامة بل استقبله واستشفع به فيشفعک الله (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم) (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۵۱)

شوافع:

- (۱) امام تاج الدين السبكي رحمته الله فرمايي چي: ومن عقائدنا ان الانبياء احياء في قبورهم فاين الموت واشتد نكير الاشاعرة على من نسب هذ القول الى الشيخ (طبقات الشافعية الكبرى ص ۳۸۵)
- (۲) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي چي: واذا ثبت انهم احياء من حيث النقل فانه يقويه من حيث النظر كون الشهداء احياء بنص القرآن والانبياء افضل من الشهداء . (فتح الباري ج ۷ ص ۲۹)
- (۳) امام نووي رحمته الله فرمايي چي: فان قيل: كيف يحجون ويلبون وهم اموات وهم في الدار الآخرة وليست دار عمل فاعلم ان للمشائخ وفيما ظهر لنا عن هذا اجوبة احدها انهم كالشهداء بل هم افضل منهم والشهداء احياء عند ربهم . (شرح مسلم ج ۱ ص ۹۴ باب الاسراء برسول الله عليه السلام به شوافعوه كي امام بهيتي او علامه سيوطي رحمته الله به دي موضوع باندي کتابونه ليکلي دي .

حنابله:

ويستحب زيارة قبر النبي عليه السلام لما روى الدارقطني باسناده عن ابن عمر عليهما السلام قال قال رسول الله عليه السلام من حج فزار قبري فکانما زارني في حياتي ثم تأني القبر فتولى ظهرک القبلة وتستقبل وتقول السلام عليك ايها النبي عليه السلام (المغني لابن قدامة ج ۳ ص ۶۰۰)

ددوبند اکابر:

(۱) حضرت مولنا محمد قاسم نانوتی رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او ٲول پیغمبران ٲہ یقینی طور ٲہ خٲلو قبرونو کٲ ژوندي دي چٲ شیعہ کان ورباندي نہ ٲوہیٲی نو مونٲر ٲہ وکرو (ہدایت الشفعة ص ۳۵۹) رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ٲہ قبر کٲ ژوندي دی . (اب حیات ص ۷)

دانیائو دبدنونو سرہ ددوئ د روحونو تعلق دی او ددوئ سماع باقی دہ (جمال قاسمی ص ۱۲) پیغمبران درو حونو او داجسادو د ونیویہ وٲہ مابین کٲ دتعلق ٲہ وجہ ژوندي دي (لطايف قاسمیہ ص ۳ ص ۴)

(۲) حضرت مولانا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ٲخٲل قبر کٲ ژوندي دی (ونبی اللہ حی یرزق) دا مضمون مولوي محمد قاسم صاحب سلمہ اللہ تعالیٰ ٲخٲلہ رسالہ آب حیات کٲ ثابتہ کٲی دی (بالامزید علیہ) ہدیۃ الشیعة ص ۴۹)

(۳) حضرت مولنا احمد علي السہارنبوري رحمۃ اللہ علیہ: والاحسن ان یقال ان حیاتہ لا یتعقبہا موت بل یستمرحبا والانبیاء احياء فی قبورہم . (حاشیۃ بخاری شریف ج ۱ ص ۵۱۷)

(۴) شیخ الہند مولنا محمود الحسن رحمۃ اللہ علیہ: وهو معتقدنا ومعتقد مشائخنا جميعا لا ريب فيه (الہند ص ۷۶) تقدیر الکلام ما من احد یسلم علی آلہ علیہ السلام لاني حی اقدر علی رد السلام (حاشیۃ سنن ابی دواد ج ۱ ص ۱۵۷ الاحیاء احياء فی قبورہم حاشیہ سنن ابی دواد ج ۱ ص ۱۵۷)

(۵) فخرالمحدثین مولنا خلیل احمد السہارنبوري رحمۃ اللہ علیہ: ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حی فی قبرہ کما ان الانبیاء احياء فی قبورہم . (تذکرۃ الخلیل ص ۳۷۰، بذ المجہود ج ۲ ص ۱۱۷ باب ما یقول فی التمشد بذل المجہود ج ۲ ص ۱۶۰ باب تفریح ابواب الجمعة)

(۶) رئیس المفسرین مولنا حسین علي رحمۃ اللہ علیہ: عن ابی الدرداء قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اکثروا الصلوۃ علی یوم الجمعة فانه مشہود تشہدہ الملائکۃ وان احدا لن یصلی علی الا عرضت علی صلوتہ حین یفرع منها قال قلت وبعد الموت؟ قال وبعد الموت، ان اللہ حرم علی الارض ان تأکل اجساد الانبیاء فنبی اللہ حی یرزق، وقد صنف السیوطی رسالۃ انباء الاذکیاء فی حیاۃ الانبیاء . (تحریرات حدیث علی اصول التحقیق ص ۳۳ رسالۃ درود شریف حدیث نمبر ۸)

(۷) حکیم الامت مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ: اللہ تعالیٰ پہ زمکہ باندی دپیغمبر دبدن مبارک خوړل حرام کړي دي نو دالله تعالیٰ پیغمبر ژوندی دی او رزق ورکول کیږي (نشر الطیب ص ۱۹۹، اشرف الحواب ص ۳۲۳۱، صۃ التکشف ص ۶۷۵)

(۸) **حاتم المحدثین حضرت مولانا سید انور شاہ کشمیری رحمہ اللہ .**

وفي البيهقي عن انس رضي الله عنه وصححه ووافقه الحافظ في المجلد السادس ان الانبياء احياء في قبورهم يصلون . (فيض الباري ج ٢ كتاب الصلوة باب رفع الصوت ص ٦٤) ومن ههنا انخل حديث اخر رواه ابوداود في رد روحه رضي الله عنه حين يسلم عليه رضي الله عنه ليس معناه ان يرد روحه اى ان انه يجي في قبره بل توجهه من ذلك الجانب الى هذا الجانب فهو صلى الله عليه وسلم حي في كلتا الحالتين بمعنى انه لم يطرأ عليه التعطيل قط . (فيض الباري ج ٢ ص ٦٥ باب رفع الصوت)

(۹) **شيخ العرب والعجم حضرت مولنا حسين احمد المدني رَحِمَهُ اللهُ** دديوبند اکابر نه يواځې دا چې د انبياؤ لپاره حيات جسماني مني بلکه ثابتوي يې او په ډېر زور باندې په دې باندې دلائل قانوي، په دې باره کې يې ډېرې رسالې ليکلي دي په دې باره کې ډېر رسايل ليکل شوي دي لکه اب حيات، هديه الشيعة، احويه اربعين حصه دويم، وغيره، الشهاب الثاقب ص ۳۲۰ نقش حيات ص ۱۶۰

(۱۰) حضرت مولانا احمد دقاري محمد طيب والد: پښه مهند باندې تصديق کړې دى او ليکي چې:
ماکتبه العلاجه وحيد العصر هو الحق والصواب، (المهند ص ۸۰)

(۱۱) شیخ الاتقیاء حضرت مولنا الشاه عبد الرحیم رای پوری رحمۃ اللہ علیہ: پہ مہند باندی تصدیق کوی اولیکی چہ: الذی کتب فی هذا الرسالة حق صحیح وثابت فی الكتب بنص صریح وهو معتقدي ومعتقد مشایخی رضوان اللہ علیہ اجمعین واحیانا اللہ بها واما تناعلیہم (المہند ص ۷۸)

(۱۲) حضرت مولانا مفتي محمد كفايت الله دهلوي رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ: رسول الله صلى الله عليه وسلم ته په دې خيال باندې اواز كول چې نبي ﷺ روح مبارك دمیلاد مجلس ته راځي نو ددې لپاره په شریعت مقدسه کې هیڅ ثبوت نشته او دڅو وجوځه باطل دی اول له دې وجې څخه چې رسول الله صلى الله عليه وسلم په خپل قبر مبارك کې ژوندی دی لکه څرنگه چې داهل سنت والجماعة عقیده ده، نو چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم روح دمیلاد مجلس ته راغلو نو دبدن سره یې مفارقت راغلو او که نه؟ که مفارقت راغلی وي نو بیا

در رسول الله ﷺ حيات ونه مثل شو او يا کم از کم په ژوند کې فرق راغلو نو دا صورت د تعظيم په خای باندې د نوښت باعث دی. (کفاية المفتي ج ۱ ص ۱۶۹)

مفتي صاحب په المهند باندې تصديق کوي او ليکي چې: (رأيت الاجوبة كلها فوجدتها حقة صريحة لا يحوم حول سرادقاتها شك ولا ريب، وهو معتقدي ومعتقد مشايخي (المهند ص ۸۴)

(۱۳) شيخ الاسلام علامه شبير احمد العثماني رحمه الله: الله تعالى فرمايي چې: (وما كان لكم ان تؤذوا رسول الله ﷺ ولا ان تنكحوا ازواجه من بعده الاية)
ددې ايت په تشرېح کې ليکي چې: ددې مسئلې اتهائې تحقيقي بحث مولنا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله په باب حيات رساله کې کړی دی. (تفسير کابلي تحت هذه الاية)

همدارنگه الله تعالى فرمايي چې: (ويوم نبعت من كل امة بشهيد)

ددې ايت په تشرېح کې ليکي چې: په حديث کې راځي چې د امت اعمال هره ورځ نبي ﷺ ته مخامخ پېش کولی شي د خير اعمال چې ورباندې پېش کړی شي نو د الله تعالى شکر ادا کوي او بد اعمال چې ورباندې پېش کړی شي نو دناپوهو لپاره د الله تعالى څخه بېښه غواړي (تفسير عثمانى مشهور په تفسير کابل تحت هذه الاية) ودلت النصوص الصحية على حياة الانبياء عليهم السلام (فتح الملهم باب الاسراء ج ۱ ص ۳۲).

قال علمائنا: والدليل على عدم شرعية الصلوة على القبر ترك الناس عن اخرهم الصلوة على قبر النبي ﷺ وهو حي في قبره الشريف ولحوم الانبياء حرام على الارض (فتح الملهم ج ۲ ص ۴۹۸)

(۱۴) حضرت مولنا منظور احمد نعماني: دا خبره د ټولو په نيز باندې منلې شوي او په دلائلو باندې ثابتې ده چې ټول پيغمبران عليهم السلام خصوصاً نبي ﷺ په خپلو قبرونو کې ژوندي دي (معارف الحديث ج ۵ ص ۲۸۰).

(۱۵) مولنا زکريا رحمه الله: پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي. (خصائص نبوي شرح شمائل نرمدی ص ۲۵۲ باب ما جاء في ميراث رسول الله ﷺ)

پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي مونږ په دې باندې ايمان لرو او ددې تصديق کوو چې نبي ﷺ ژوندي دي او دنبي ﷺ بدن مبارک نه خاورې کيږي په دې باندې اجماع ده (فضايل درود شريف ص ۲۵)

قال المحققون المتكلمون ان نبینا حی بعد وفاته واذا ثبت انه حی وفاته فالمجئئ الیه بعد وفاته كالمجئئ الیه قبله . (اوجز المسالك باب ماجاء فی الساعة التي فی يوم الجمعة ج ۲ ص ۳۳۸/۳۳۹) قلت اولانهم احياء فی قبورهم . (اوجز المسالك باب ماجاء فی تركة النبی ﷺ ج ۱۵ ص ۳۶۹)

(۱۶) مفتی اعظم د دارالعلوم دیوبند مفتی عزیز الرحمن رحمہ اللہ

دیوبند مانو ژوند ډېر قوي دی او دیوبند مانو او شهیدانو د ژوند په باره کې ډېر نصوص راغلي دي په حدیث شریف کې راځي چې ان الله حرم علی الارض ان تاكل اجساد الانبياء (فتاوی دارالعلوم دیوبند مکمل ومدلج ۵ ص ۳۱۹)

(۱۷) فخر الاسلام مولانا فخر احمد رحمہ اللہ : په صحیح بخاري کې حدیث دی په نوم د باب رفع الصوت باندي ددې باب لاندې یو روایت دی چې دوه مسافرنو په مسجد نبوي کې په و اچت او اواز باندي خبرې کولې حضرت عمر رضی الله عنه راوغوښتل او ورته وې فرمایل چې که تاسو مسافرنه وی نو در دولي به مې وی تاسو د رسول الله ﷺ په مسجد کې اواز او چتوي .
لوکنتمنا من اهل البلد لأوجعتكما ترفعان اصواتكما فی مسجد رسول الله ﷺ ، نو ددې حدیث په تشریح کې فرمایي چې د حضرت عمر دا قول د مسجد دا احترام سره سره د الله تعالی ددې قول څخه ماخذوي چې (لا ترفعوا اصواتکم فوق صوة النبی)

د قرآن د احکم د نبی ﷺ په ژوند کې هم و او د وفات څخه وروسته هم دي ځکه چې نبی ﷺ په قبر کې ژوندی دی د حضرت عمر رضی الله عنه رایه خو ددې باب د روایاتو څخه معلومه شوه چې د وفات څخه وروسته یې هم خلک د و اچت او اواز څخه منع کول د حضرت ابو بکر رضی الله عنه په باره کې هم راغلي دي چې ده به په مسجد کې د و اچت او اواز څخه خلک منع کول او فرمایل به یې چې په دې باندې نبی ﷺ تکلیف رسیږي حضرت علي رضی الله عنه یو ځلې د دروازې د جوړولو لپاره یو نجار راوستلو او ورته وې فرمایل چې د مسجد څخه لرې کېنه او دروازه جوړه کړه هسې نه چې نبی ﷺ په تکلیف شي کله به چې د مسجد په خوا او شا کورنو کې چامیځ ټکو هولو نو حضرت عائشې رضی الله عنها به ورپسې څوک ورلېږل چې نبی ﷺ ته تکلیف مه رسوي د صحابه و کرامو دا ټول اقوال او افعال تقي الدين السبكي رحمہ اللہ په شفاء السقام کې راجمع کړي دي په حیاة الانبياء باندې به تفصیلي بحث په بل ځای کې وکړو انشاء الله . (ایضاح البخاري ج ۳ ص ۲۶۹)

(۱۸) مولنا عاشق الهي ميرنهي رحمۃ اللہ علیہ: په مهند باندې تصديق كوي اوليكي چې: (وهو الصدق والصواب والحق عندي بلا ارياب) (المهند ص ۸۶)

(۱۹) د دارالعلوم ديوبند خلوينست كلن مهتم قاري محمد طيب رحمۃ اللہ علیہ.

په برنځ كې د پيغمبرانو د ژوند مسئله مشهوره ده او د جمهورو علماؤ اجماعي عقیده ده د اهل سنت والجماعة د عقيدې مطابق د ديوبند اكابرین د پيغمبرانو د ژوند په داسې طريقه باندې قائل دي ټول پيغمبران دخپل وفات څخه وروسته پخپلو قبرونو كې ژوندي دي او ددوی د روحونو او جسدونو په ماين كې داسې تعلق دی لكه څرنگه چې په دنيا كې و دوی عليهم السلام په قبرونو كې په عبادت باندې مشغول دي مونږونه كوي او سلام اوري قبرونو كې ورته رزق وركول كيږي او د زاترينو صلوة او سلام اوري (خطابات حكيم الاسلام ج ۷ ص ۱۸۱ و ج ۷ ص ۱۸۷ ما هنامه تعليم القرآن اگست ۱۹۶۲ ص ۲۷، ۲۸ رحمت كائنات ص ۳۲)

(۲۰) فخر المحدثين حضرت مولنا ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ: لاشك في حياته بعد وفاته وكذا سائر الانبياء احياء في قبورهم حياتهم اكمل من حيات الشهداء (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵) همدارنگه فرمايي چې ټول پيغمبران په قبرونو كې ژوندي دي او بدنونه يې محفوظ دي صرف په احكام شرعيه و باندې مكلف نه دي لکن مونږونه كوی او د زاترينو درود او سلام بلا واسطه اوري او همدا د جمهورو محدثينو او متكلمينو مسلك دی څوك چې ددې مسلك څخه مخالف وي دهغه د ديوبند د مسلك سره هيڅ تعلق نشته (تسكين الصدور ص ۳۷ قبر كې زندگي ص ۴۹۵ مقام حيات ص ۲۷۲)

(۲۱) رئيس المفسرين مولنا ادریس كاندهلوي رحمۃ اللہ علیہ: دا د ټولو اهل سنت والجماعة اجماعي عقیده ده چې وفات څخه وروسته پيغمبران پخپلو قبرونو كې ژوندي دي. (سيرة المصطفى ج ۳ ص ۱۶۲) نبی صلی اللہ علیہ وسلم او تمام پيغمبران پخپلو قبرونو كې ژندی دی. (سيرة المطفى ج ۳ ص ۱۶۹)

(۲۲) د ديوبند مفتي اعظم مولنا مفتي مهدي حسن رحمۃ اللہ علیہ: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په خپل قبر كې جسا ژوندى دی، د زاترينو درود او سلام بلا واسطه اوري څوك چې ددې څخه مخالف وي هغه بدعتي دی، مونږ ورسې مكروه تحريمي دی په دې كې ډېر احاديث راغلي دي څوك چې ورڅخه منكر وي هغه د اهل سنت والجماعة څخه خارج دی. (خير الفتاوى ج ۱ ص ۱۲۴ تسكين الصدور ص ۵۰)

(۲۳) فقیه الامه مولنا مفتي محمود حسن گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ: در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ژوند مستقل بحث دی د علماؤ تحقیق دا دی چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم په خپل قبر کې ژوندی دی. (فتاوی محودیه مایتمعلق بحیات الانبیاء ج ۱ ص ۵۳۲، ۵۳۳)

(۲۴) امام الاولیاء حضرت مولنا احمد علي لاهوري رحمۃ اللہ علیہ:

مولوي غلام الله خان د پندی خو خو خلې مولنا احمد لاهوري ته د تقریر لپاره دعوت ورکړه مولنا احمد علي لاهوري به ورته فرمایل چې تا په حیات الانبیاء کې د دیوبند د اکابرو مسلک پرېښی دی لهذا که زه درشم نو د حیات الانبیاء مسئله به بیانوم او په دې مسئله باندې هغه څوک پوهیږي چې عقیدت او بصیرت ولري او ته عقیدت نه لري او بصیرت درته حاصل نه دی (حیات الانبیاء از مولنا عبد الشکور ترمذی ص ۲۰)

(۲۵) مفتي اعظم مولنا محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ: په ډېرو ځایونو کې یې د حیات الانبیاء اثبات ذکر کړي دي مثلاً د لاندې ایتونو په تشریح کې معارف القرآن وگورئ (۱) وما کان لکم ان تؤذوا رسول الله (۲) یا ایها النبی اذا ارسلنا شاهدا (۳) ولو انهم اذ ظلموا انفسهم).

(۲۶) مولنا عبد الله بهلوي رحمۃ اللہ علیہ: د دیوبند د اکابرو او زموږ د نقشبندی، قادري، چشتي، او سهروردي، د مشائخو دا عقیده ده چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د دنیوي وفات څخه وروسته په قبر کې په جسماني ژوند باندې ژوندی دی (القول المنقي ص ۲۹).

(۲۷) مفکر اسلام مولنا مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ: ټول پیغمبران صلی اللہ علیہ وسلم په خپلو قبرونو کې ژوندی دی (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۵۰ تسکین الصدور ص ۳۶)

(۲۸) حضرت مولنا غلام غوث هزاروي رحمۃ اللہ علیہ: پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندی دی او مونږ څو څو کوي، د زاتړینو درود او سلام اوري او جواب یې ورکوي. (تسکین الصدور ص ۲۰۷)

(۲۹) حضرت مولنا شمس الحق الافغاني رحمۃ اللہ علیہ: ستاسو کتاب تسکین الصدور مې مطالعه کړه د عذاب قبر د حیات الانبیاء سماع الانبیاء، او توسل بالمقبولین ابحاث مې د نظر څخه تیر شول احقر ددې سره متفق دی (تسکین الصدور ص ۲۲)

(۳۰) حضرت مولانا محمد يوسف بنوري رحمته الله: د انبياؤ د ژوند مسئله صفا او اتفاقي ده، شهيدانو ژوند د قران په عبارة النص باندې ثابت دی او د انبياؤ ژوند د قران په دلالة النص او په احاديثو کې په عبارة النص باندې ثابت دی. (تسکين الصدور ص ۲۲)

(۳۱) مولانا مفتي جميل احمد تهانوي رحمته الله.

ننه ياليس کاله کيږي چې بعضې هغه علماء چې مونږ ته ځان منسوبوي د حياء الانبياء څخه منکر دي. زړه مې غوښتل چې چا ددې مسئلې پوره تحقيق کړي وی الله تعالی زما دا تمنا پوره کړه مولانا سرفراز خان صفدر رحمته الله په پوره کوشش سره دا مسئله وليکله (تسکين الصدور ص ۲۷)

(۳۲) مولانا عبد الحق او د دارالعلوم حقانيه فتوی: د رسول الله صلی الله علیه و آله او د نورو ټولو انبياؤ په باره کې د ټولو اهل سنتو او دديوبند د اکابرو دا مسلک دی چې د وفات موعود څخه وروسته ټول پیغمبران په خپلو قبرونو کې ژوندي دي، او نبی صلی الله علیه و آله د زاترينو درود او سلام اوري او جواب يې ورکوي. (فتاوی حقانيه ج ۱ ص ۱۵۸)

(۳۳) مولانا عبد الله در خواستي رحمته الله: په تسکين الصدور باندې تفریظ کوي او ليکي چې دا کتاب په خپله موضوع کې د اهل سنت والجماعة د عقيدې په بيان کې کافي او شافي دی (حافظ الحديث ص ۱۲۲، تسکين الصدور ص ۲۷)

(۳۴) خواجه خان محمد رحمته الله: د رسول الله صلی الله علیه و آله څخه تر ننه پورې دا اجماعي عقیده ده چې پیغمبران په خپلو قبرونو کې په داسې ژوند باندې ژوندي دي چې د دنیا د ژوند سره مماثل دی د زاترينو صلوة او سلام اوري او جواب ورکوي. (مجله صفدر) کجرات شيخ المشائخ ص ۶۸۶

(۳۵) مولانا نصير الدين غورغشتوي رحمته الله: من صلی عند قبري سمعته سمعا حقيقيا بلا واسطة. (حاشیه مشکوة بين السطور ج ۱ ص ۹۳)

(۳۶) فقيه العصر مفتي رشيد احمد الدهيانوي رحمته الله: احتج القائلون بانها مندوبة بقوله تعالى (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم) وجه لاستدلال بها انه حي في قبره بعد موته كما في حديث الانبياء احياء في قبرهم (احسن الفتاوى ج ۴ ص ۵۶۱)

(۳۷) شهید اسلام حضرت مولنا محمد یوسف لدھیانوی رحمۃ اللہ علیہ: زما او زما د اکابرو دا عقیدہ دہ چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم په روضه مبارکه کې په جسماني حیات باندې ژوندی دی او د ابرزخي ژوند دی نبی صلی اللہ علیہ وسلم د زائرينو دورد او سلام اوري (اپ کی مسائل او قرآن کا حل ج ۱ ص ۲۹۹)

(۳۸) وکیل اهل سنت قاضي مظهر حسين رحمۃ اللہ علیہ: دا اهل سنت والجماعة اجماعي عقیدہ دہ چې د وفات څخه وروسته هغه جسم ته الله تعالی حیات ورکړی دی کوم جسم چې په دې دنیا کې وؤ (یادگار خطبای ص ۱۰۱).

(۳۹) پاسبان مسلک دیوبند حضرت مولنا محمد علي جالندھري رحمۃ اللہ علیہ: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته چې کوم حیات حاصل دی هغه د روح او د دنيوي جسد په مابين کې د تعلق په وجه دی له دې وجې د زائرينو دورد او سلام بلا واسطه اوري. (سوانح وافکار مولانا محمد علي جالندھري ص ۲۲۴)

(۴۰) استاذ العلماء مولنا خير محمد جالندھري رحمۃ اللہ علیہ: په عالم البرزخ کې ټولو پيغمبرانو عليهم السلام ته الله تعالی حیات حقيقيه دنيويه بجسمهم العنصريه ورکوي دا د ټولو اهل سنتو اجماعي عقیدہ دہ (القول النقي فی حیات النبی صلی اللہ علیہ وسلم ص ۳۰)

(۴۱) حضرت مولنا مفتي احمد سعيد مفتي جامعہ عربیہ سراج العلوم سرگودھا.

د حیات الانبیاء په مسئله باندې د ټولو اهل سنتو، ټولو محدثينو، د څلورو وارو امامانو بلکه د اهل ظواهر و هم اتفاق دی. (حیات النبی اور مذاہب اربعه ص ۴)

(۴۲) سيد العلماء حضرت مولنا عبد الخالق رحمۃ اللہ علیہ: د پيغمبرانو ژوند د متواترو احاديثو څخه ثابت دی او دا هم اجماعي مسئله دہ. (تسکين الصدور ص ۲۹)

(۴۳) استاذ الحديث حضرت مولنا سيد بدر عالم مهاجر مدني رحمۃ اللہ علیہ: مونږ ته د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د ژوند قطعي علم حاصل دی او په دې مسئله کې احاديث د تواتر مرتبې ته رسيدلي دي. (ترجمان السنة ج ۳ ص ۳۰۲ رقم ۱۰۷۳)

(۴۴) حضرت مولنا سید نور الحسن شاه بخاري رحمۃ اللہ علیہ: الحمد لله چې په قبر کې د پیغمبران د ژوند مسئله د امت په اجماع باندې ثابته ده او په دې مسئله کې دهیڅ قابل اعتبار عالم مخالفت نشته (حیات الاموات ص ۱۲۶)

(۴۵) حضرت مولنا مفتي عبد الرحيم لاجپوري رحمۃ اللہ علیہ: پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي او مونږ نه کوي. (فتاوی رحیمه کتاب العقائد ج ۸ ص ۳۲)

(۴۶) مولنا محمد شریف کشميري رحمۃ اللہ علیہ: څوک چې د نبي صلی اللہ علیہ وسلم د روضې په خوا کې صلوٰه او سلام ووايي نبي صلی اللہ علیہ وسلم یې پخپله اوري ټول اهل سنت ددې قائل دي او دا د ټولو د یو بڼدیانو عقیده ده څوک چې دې عقیدې ته شرک او بدعت وایي هغه اول نمبر جاهل دی او اول نمبر احمق او ملحد دی (خیر الفتاوی ج ۱ باب ما يتعلق بالایمان والعقائد ص ۱۲۸)

(۴۷) مفتي عبد الشکور ترمذي رحمۃ اللہ علیہ: په قبرونو کې د پیغمبران د ژوند عقیده اتفاقي ده د اهل سنت و الجماعة په اکابرو کې هیڅوک ددې څخه منکر نه دي. (حیات انبیاء کرام ص ۱۱۱۳)

(۴۸) حضرت مولنا صوفي عبدالحمید سواتي رحمۃ اللہ علیہ: ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حي في قبره. د الله پیغمبر په قبر کې ژوندی دی او دا صرف روحاني زندگي نه ده ځکه چې روح خو دا یو جهل هم ژوندی دی، بلکه د پیغمبر ژوند کامل ژوند دی (معارف القرآن فی دروس القرآن ج ۱۵ ص ۴۳۱)

(۴۹) حضرت مولنا سليم الله خان دامت برکاتهم العالیه: پیغمبران علیهم السلام په خپلو قبرونو کې په اجسادو عنصریه و سره ژوندي دي دا عقیده یواځې د دیوبند د اکابرو نه ده بلکه د ټول امت ده (کشف الباري کتاب المغازی ص ۱۲۵)

(۵۰) شیخ الاسلام مفتي محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم العالیه: ان الاصل في هذه المسئلة قول الله تعالى () ولما ثبت الحياة للشهداء ثبت للانبياء بدلالة النص لان مرتبة الانبياء اعلى من مرتبة الشهداء بلاريب وهو من عقائد جمهور اهل السنة وانما المقصود حياتهم بمعنى ان لارواحهم تعلقا باجسادهم الشريفة المدفونة في قبورهم ولهذا التعلق القوي حدثت لاجسادهم خصائص كثيرة من خصائص الاجساد مثل سماع السلام ورده (تكملة فتح الملهم ج ۵ ص ۳۰، فتاوی عثمانی ج ۱ ص ۷۰).

دمماتیانو بو خو وسوسی

اوله وسوسه: مری ته د روح د اعادی عقیده دې ایت خه مخالفه ده چې: (اللَّهُ يَسْأَلُ الْإِنْسَانَ حِينَ مَوْتِهِ).

جواب اول: لکه د قبض د روح ذکر چې په دې ایت کې راغلو نو د اعادی د روح ذکر هم په بل ایت کې راغلی دی الله فرمائي: (يُبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ إِنَّهُ) نو د قبض خه وروسته اعاده کيږي.

ددې ایت په تشریح کې علامه سیوطي رحمته الله علیه دا حدیث را نقلوي چې: (عن عائشة رضی الله عنها قلت یا رسول الله ﷺ تبلي هذه الامة في قبورها فكيف بي وانا امرأة ضعيفة قال ثبت الله الذين امنوا الابه (الدر المنثور ج ۸ ص ۵۴۵)

وعن البراء بن عازب رضی الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال وذكر قبض روح المؤمن فتعاد روحه في جسده وبأنيبه ملكان (قرطبي ج ۸ ص ۲۵۳ بغوي ج ۳ ص ۳۵ بیضاوي ج ۱ ص ۵۱۸) در منشور ج ۱ ص ۱۴۸ وغیره). همدارنگه الله تعالی فرمائي چې: كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمَوَاتًا.

ددې په تفسیر کې مفسرین فرمائي چې: (ثُمَّ يُبَيِّنُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ) ای فی القبر ثم یحییکم (در منشور ج ۱ ص ۲۲۹) تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۱۲ فتح القدیر للشوکانی ج ۱ ص ۹۴

امام اعظم رحمته الله علیه فرمائي چې: (اعاد الروح الى جسد العبد في قبره حق (القول الفصل شرح الفقه الاکبر ص ۳۷۹) همدارنگه په متواترو احادیثو کې د اعادی د روح ذکر راغلی دی.

دوهم جواب: په دې ایت کې چې د روح د قبض ذکر راغلی دی نو هغه د عالم دنیا په اعتبار سره دی نو په عالم دنیا کې قبض د روح دی او په عالم برزخ کې بېرته اعاده د روح کيږي.

دریم جواب: په دې ایت کې هغه قبض مراد دی چې دهغې په وجه په بدن کې تصرف قطع کيږي (علامه الوسی رحمته الله علیه فرمائي چې: يقبضها عن الابدان بان يقطع تعلقها تعلق التصرف (روح المعاني تحت هذه الایة).

دوهمه وسوسه: په ایت کریمه کې د مړی لپاره د دوو ژوندونو نو ذکر راغلی دی یو په دنیا کې او دوهم په اخرت کې که په قبر کې هم ژوند راشي نو بیا خو ژوندونونه دوه نه شول بلکه درې شول حالانکه الله تعالی فرمایي چې (رَبَّنَا اَمَتْنَا اِثْنَتَيْنِ وَ اَحْيَيْتَنَا اِثْنَتَيْنِ)

جواب: د قبر ژوند د اخرت د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی، لکه د مور د گیلې ژوند چې د دنیا د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی.

الزامي جواب: که د جسم عنصري سره د روح د تعلق په وجه د دې مذکور ایت سره مخالفت راغلی وي نو بیا په جسم مثالي کې د روح د حلول او د دخول په وجه څرنگه مخالفت نه راځي؟

دریمه وسوسه: د یو حدیث څخه معلومېږي چې اعاده الروح به د قیامت په ورځ کیږي کعب بن مالک (رضی الله عنه) فرمایي چې: (ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال انما نسمة المؤمن طير يعلق في شجر الجنة حتى يرجعه الله الى جسده يوم القيامة) (موطاء امام مالک باب جامع الجنائز ص ۲۲۱)

الجواب: قال العلامة المحدث على القاري حتى يرجعه الله في جسده ای یرد الیه رداً كاملاً في بدنه يوم يبعثه (مرفقات، باب ما يقال عند من حضرة الموت)

څلورمه وسوسه: د نبي (ص) او د شهید په قبر کې او د عام مؤمن د ژوند څه فرق ده؟

جواب: د ژوند دوه علامې دي اول نقل او حرکت، او دوهم خوراک، په قبر کې د پیغمبر نقل او حرکت عبادتي دی، نبي (ص) فرمایي چې (الانبياء احياء في قبورهم يصلون) او خوراک ورته په قبر کې میلا ویږي نبي (ص) فرمایي چې (نبي الله حي یرزق) او د شهید نقل او حرکت مادي دی جنت ته د مرغۍ په شان په جهاز کې ځي او هلته په جنت کې خوراک کوي او د عام مؤمن نقل او حرکت خیالي دی او خوراک یې هم خیالي دی د جنت طرفته به یوه کرکی ورته خلاصه شي په جنت کې به دخپل داوسېدو ځای گوري او په خیال کې به یې راځي چې هغه زما د ورتلو ځای دی او هغه زما خوراکونه دي.

جواب ۲: د نبي (ص) بدن په قبر کې محفوظ دی او بیسيانې یې کونډې نه دي د شهید بدن هم محفوظ دی لکن بیسيانې یې په دنیا کې کونډې کیږي او د عامو مؤمنانو بدنونه غالباً محفوظ نه وي بلکه د بدن دخاوردو زړه سره یې د روح تعلق وي.

۳ جواب: عام مؤمن په کمزوري ژوند باندې ژوندي دي دده په نسبت د شهید ژوند قوي دي او د شهید په نسبت د انبياؤ ژوند قوي دی لکه په دنیا کې چې دمخ د ژوند دسر د پوستکې د ژوند او د پوندو د ژوند په مینځ کې فرق دی .

۴ جواب: عام انسان په قبر کې ژوندي دی خو داسې ژوندي دی لکه اوده چې څرنگه ژوندي وي ملائکه به ورته ووايي چې (نم کنوۃ العروس) او نبي ﷺ داسې ژوندي دی لکه وین چې څرنگه ژوندي وي .

۵- جواب: ابو جهل او ابو لهب هم ژوندي دی خو د جهنم په کنده کې .

پنځمه وسوسه: چې په قبر کې ژوند حاصل شو نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس پکې نشته؟

جواب: هر انسان د مور په گېډه کې ژوندي دی نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس په نشته.

شپږمه وسوسه: چې پیغمبر په قبر کې ژوندي دی او مونږ کوي نو اودس چیرته کوی؟

جواب: کله چې نبي ﷺ وفات شو نو د ښخولو څخه مخکې ورته غسل ورکړل شو دهمغه وخت څخه یې اودس شته تاسو ووايې چې اودس یې کله مات شو .

اومه وسوسه: چې نبي ﷺ او شهید ته په قبر کې رزق ورکول کیږي نو قضائي حاجت چیرته کوي؟

جواب: هلته څوک قضائي حاجت ته ضرورت نه لري، زه الزاما معاتیانو ته وایم چې بالفرض والتقدير

که تاسو جنت ته لاړشئ نو قضائي حاجت به چیرته کوئ ایا دقضائي حاجت لپاره په جهنم ته ځي؟

اتمه وسوسه: چې پیغمبر ﷺ په قبر کې ژوندي دی نو بیا صحابه کرام دا اختلاف په وخت کې ولې د نبي ﷺ قبر ته نه راتلل او ولې یې د نبي ﷺ څخه پوښتنې نه کولې؟

جواب: د وفات څخه وروسته چې صحابه د نبي ﷺ قبر ته د پوښتنې لپاره نه راتلل نو دا ددې وجې څخه

نه وو چې نبي ﷺ معاذ الله په قبر کې مړ دی بلکه د صحابه و په دې ایت باندې ایمان ؤ چې (ولکن لاتشعرون) نو صحابه په دې باندې پوهیدل چې که د نبي ﷺ قبر ته ورشو او پوښتنه ترېنه وکړو او نبي ﷺ

جواب راکړي نو بیا هم مونږ په دې فاني شعور باندې پرې نه پوهیږو .

الزاما مونږ معاتیانو ته وایو چې ستاسو څخه چې کوم شی ورک شي نو تاسې ولې په لود سپیکړو کې اعلانونه ورپسې کوئ؟ د کرام الکاتبین څخه ولې پوښتنه نه کوئ؟

نهمه وسوسه: بعضې صوفیا کرام خو جسم مثالي مني؟

جواب: په دې باره کې علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ په تفسیر عثمانی کې چې په تفسیر کابلي باندې مشهور دی د (یسئلونک عن الروح) لاندې ډېر بحث کړی دی.

خلاصه یې داده چې په قرآن او په حدیث کې نه د جسم مثال اثبات شته او نه نفی البته صوفیاء کرامو دا په کشف کې لیدلی دی دا جسم مثالي د روح لپاره یوه لفافه ده او ددې شکل او صورت بالکل د اصلي جسم په شان دی روح په دې لفافه کې سیر او حرکت کوي همدا جسم مثالي دی او دا لفافه یواځې د روح لپاره د وفات څخه وروسته نه وي بلکه په دنیا کې هم د خوب په حالت کې وي کله چې سړی اوده شي نور روح یې په دې لفافه کې سیر کوي، لکن لکه څرنګه یې چې د خوب په حالت کې ددې جسد عنصری سره تعلق نه کتې کیږي نو همدارنګه یې د وفات څخه وروسته هم ددې جسد عنصری سره تعلق نه کتې کیږي همدارنګه صوفیاء کرامو چې په خپلو کشفونو کې د جسم مثالي لپاره ثواب او عذاب لیدلی دی نو هلته یې هم معنی دا نه ده چې صرف په همدې لفافه کې روح ته ثواب او عذاب وي او د جسد عنصری سره یې هیڅ تعلق نشته بلکه معنی یې داده چې په ثواب او په عذاب کې روح اصل او جسد عنصری یې تابع دی نو ددوی اولیت مراد دی.

لسمه وسوسه: الله تعالی فرمایي چې (قَيُّمُكَ الَّذِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَزَيَّلَ الْآخِرَىٰ) ددې څخه مو معلومېږي چې د قیامت څخه مخکې د روح اعاده نه کیږي؟

جواب: د روح اعاده په دوه قسمه ده (۱) چې د ښکاره زندګۍ لپاره روح را واپس شي لکه څرنګه چې د خوب څخه وروسته را واپس کیږي داسې اعاده به په قیامت کې کیږي (۲) چې د پناه زندګي لپاره روح را واپس شي په احادیثو کې ددې پناه زندګي اثبات دی، په دې زندګي کې مړي ته عذاب او ثواب ورکول کیږي او مړي یې پوره پوره احساس کوي لکن بل څوک پدې نه پوهیږي په قبر کې دغه د سترګو څخه پناه حیات دی.

یوولسمه وسوسه: نبی ﷺ تقریباً درې شپېته کاله ژوندی و، نو که په قبر کې هم ژوندی ومنلی شي نو یا خو د نبی ﷺ عمر درې شپېته کاله نه شو بلکه په سلګونو شو.

جواب: لکه څرنګه چې د مور د ګېډې د ژوند څخه څوک عمر نه حسابوي بلکه ولادت د ورځې څخه د خپل عمر تاریخ لیکي، نو همدارنګه د قبر ژوند هم په عرف کې څوک په عمر کې نه حسابوي.

دهماتیانو حکم: د انبیاءو د جسماني حیات څخه منکرین ګمراهان، ضال او مضل دي، مبتدع فی العقیده دی، مونځ ورپسې مکروه تحریمي دی د اهل سنت والجماعة څخه خارج دي.

(۱) من انكر الحياة في القبر وهم المعتزلة ومن نحا نحوهم (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۱۰۳).

(۲) وقد تمسك به من انكر الحياة في القبر واجيب عن اهل السنة المثبتين لذلك بان المراد نفى الموت اللازم من الذي اثبتته عمر رضي الله عنه بقوله وليبعثه الله في الدنيا ليقطع ايدي القائلين بموته وليس فيه تعرض لما يقع في البرزخ (فتح الباري ج ۷ ص ۴۹)

(۳) خلاصه دا چې زما او زما د اکابرو د عقیده ده چې رسول الله ﷺ په خپله روضه کې په جسماني ژوند باندې ژوندي دی دا برزخي ژوند دی لکن د دنيوي ژوند څخه ډېر قوي دی څوک چې د دې مسئلې څخه انکار کوي هغه د دیوبند د اکابرو د تصریحاتو مطابق د دیوبند سره هیڅ تعلق نه لري هغه دا هل حقو څخه نه دی بلکه گمراه دی، مونږ کول وړېسې نه دي جائز او دهغه سره هیڅ قسم تعلق ساتل هم نه دي جائز (اپ کې مسائل او انکا حل تخیرېج شده ج ۱ ص ۵۹۵)

(۴) زموږ په نیز د حیات الانبیاء څخه منکر کافر نه دي البته گمراه دي (سوانح و افکار حضرت جالندهري ص ۳۲۶)

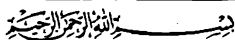
(۵) د صحابه و څخه شروع تر تنه پورې د علماؤ مسلک دا دی چې پیغمبران ژوندي دي او د دیوبند علماء هم د دې قائل دي څوک چې د حیات په ځای د ممات عقیده لري دهغه د دیوبند د اکابرو سره هیڅ قسم تعلق نشته.

(۶) یوسړې د مفتي محمود رحمته الله علیه څخه سوال وکړو چې کوم سړی چې په قبر کې د نبی ﷺ د ژوند څخه منکروي، او د رسول الله ﷺ د روضې په خوا کې الصلوة والسلام علیک یا رسول الله ته ناجائز وایي، او یا د رسول الله ﷺ ذات ته نور وایي دده په باره کې څه حکم دی؟ حضرت مفتي صاحب ورته ددرې واړو مسائلو جواب داسې ورکوي چې د داسې عقیدو د لرونکو پسي مونږ کول مکروه تحریمي دي (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۴۵، ۳۵۳)

(۷) مولانا نصیر الدین الغور غشتوي رحمته الله علیه د یو سوال په جواب کې فرمایي چې: پنج پیریان (ماتیان) په قران کریم کې تحریف کوي د کفارو په باره کې راغلی ایاتونه په مسلمانانو باندې تطبیقوي ددوی سره د قران کریم ترجمه مه کوئ او د داسې فاسدو عقائدو والا پسي مونږ مه کوئ بلکه چیرته د کوم دیندار او د متقي پسي مونږ وکړئ (سوانح مولانا غور غشتوي ص ۱۷۰).

رسالة التوسل

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحفافي النجرفي

رسالة التوسل

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده. اما بعد!

د اهل سنت والجماعة د مسلک مطابق په دعا کې نبي ﷺ و سيله کول او يا کوم شهيد او ولي و سيله کول مستحب دی، او داسې دعا اقریه الی الاجابة ده او په دعا کې په انبياؤ او په اولياؤ باندې و سيله نيول د دعاء ادا يو څخه دی. (عزيز الفتاوى ج ۱ ص ۱۷۱ حجة الله البالغ ج ۲ ص ۶).

د اهل بدعتو مسلک

د اهل بدعتو په کتابونو کې د سيلې په باره کې مختلف قسم اقوال پيدا کيږي مثلاً:

- (۱) د توسل مسئله د يهودو او دنصارى و څخه را روانه ده توسل بالاموات د صحابه و معمول نه و لهذا د توسل بالاموات ټول اقسام ناجائز او بدعت دی. (ندای حق ج ۲ ص ۳۳۵، ۳۴۹، ۲۹۷)
 - (۲) د معاتيانو موجوده امير مولوي طيب طاهري پنجيري د خپل پلار د کتاب البصائر په ابتداء کې د کلمة الناشر د عنوان لاندې ليکي چې: (فرق بين التوسل الشرعي والشرك)
 - (۳) د البصائر په حاشيه کې دي چې: توسل د رفض سبب دی (حاشيه البصائر ص ۳۰۰)
 - (۴) په بل ځای کې ليکي چې: د توسل د قائلينو او دمکې د مشرکانو عقیده حذو النعل بالنعل ده، (حاشيه البصائر ص ۲۳۷)
 - (۵) و سيله د شرک د اسبابو څخه ده (مولنا طاهر کې خدمات ص ۱۹۴)
 - (۶) توسل بالذوات شرک دی (الاتصار ص ۶۵ لمولوى طاهر)
- الحاصل:** د اهل سنتو په نيز باندې توسل مستحب دی او د دعاء د ادا يو څخه دی او د بدعتيانو په نيز باندې و سيله نيول حرام دی، بدعت دی، بلکه مشرکانه عقیده ده.

فائده: والاستحباب يثبت بالضعف غير الموضوع (فتح القدير ج ۲ ص ۱۳۳ فصل في حمل الجنائز)

د توسل معنی او مفهوم

الوسيلة: د نزدیكت ذریعه (مصباح اللغات ص ۹۴۶)

الوسيلة: ذریعه، واسطه، مقام او مرتبه، قرب (النهايه في غريب الاثر لابن الاثير الجزري ج ۵ ص ۴۰۲)
الوسيلة: هي ما يتقرب به الى الغير (كتاب التعريفات ج ۱ ص ۳۲۶ مختار التعريفات ج ۱ ص ۷۴۰)
وابتغوا اليه الوسيلة - قال سفيان الثوري، حدثنا ابي عن طلحه عن عطاء عن ابن عباس اي القربة وكذا قال مجاهد وعطاء، و ابو وائل والحسن وقتادة، وعبد الله بن كثير، والسدي، وابن زيد (درمنشور رابن كثير تحت قوله تعالى وابتغوا اليه الوسيلة)

حكيم الامه حضرت تهانوي رحمته الله فرمايي چې: توسل په لغت کې تقرب او نزدیکی ته وايي الله تعالیٰ فرمايي چې: وابتغوا اليه الوسيلة يعنې د الله تعالیٰ قرب حاصل کړئ (ملفوظات حکيم الامه ج ۲۵ ص ۱۲۳)

د توسل بالذوات حقيقت او طريقه: د مولانا اشرف علي تهانوي رحمته الله د لاندېنيو دوو ارشاداتو څخه ظاهر يږي.

(۱) د کوم د انسان چې د الله تعالیٰ په نيز باندې څومره جاه او مرتبه وي دهغې په مقدار ورته رحمتونه شوه وي، نو د توسل معنی داده چې يا الله تعالیٰ څومره رحمتونه چې ده ته متوجه دي او څومره قرب چې ستا په نيز باندې ده ته حاصل دي ددې په برکت باندې ماته فلانی شی راکړه ځکه چې زما ددې شخص سره نغلق دی، همدا رنگه په اعمال صالحه وؤ باندې توسل راغلی دی، په حديث کې ددې معنی همدا ده چې د اما چې کوم عمل کړی دی، ددې عمل چې د الله تعالیٰ په نيز باندې کومه مرتبه ده يا الله ددې په برکت باندې په ما رحم وکړه. (ملفوظات حکيم الامه ج ۲۱ ص ۲۶)

(۲) د توسل حقيقت دا دی چې يا الله زما په نظر کې فلانکی شخص تاته مقبول وی ادمقبولينو سره په نغلق لرونکو باندې تا د رحم وعده کړې ده (المرء مع من احب) نوزه ستا څخه دغه (موعود) رحمت غواړم نو په توسل کې دعا کونکی د الله تعالیٰ د اولياؤ سره خپل محبت ښکاره کوي، او په دې محبت باندې د الله تعالیٰ ثغه رحمتونه او ثوابونه غواړي او د الله تعالیٰ د اولياؤ سره محبت د رحمتونو او ثوابونو سبب دی دا ددېرو نصوصو څخه ثابته دی لکه څرنگه چې د محتايين فی الله د فضائلو څخه احاديث دک دی، پاتې شو دا اشکال

چې د بزرگۍ او د برکت لپاره په رحمتونو کې څه دخل دی؟ نو دخل دا دی چې ددې بزرگ سره محبت کول د حب فی الله یو فرد دی، او په حب فی الله باندې د ثوابونو وعده شوې ده (ملفوظات حکیم الامت ج ۲۱ ص ۴۸)

د مستحب توسل اقسام

- (۱) توسل بالایمان وبالاعمال الصالحة، خپل عمل وي او که د بل چا وي.
- (۲) دیو انسان د پیدائش څخه مخکې د هغه ذات وسیله کول.
- (۳) دیو ولي یا دیو نبي څخه دعا غوښتل.
- (۴) دیو نبي یا دیو ولي د پیدائش څخه وروسته د هغه ذات وسیله کول.
- (۵) دیو نبي یا دیو ولي د وفات څخه وروسته د هغه ذات وسیله کول.
- (۶) د توسل سره متعلقه مسئله دیو نبي او یا دیو ولي په اثارو باندې تیرک حاصلول.

دا ټول اقسام جائز او مستحب دي یو بل قسم دی چې هغه عبادت د غیر الله دی ددې لپاره چې الله تعالی ته ورباندې نږدې شي دا کفر دی الله تعالی فرمایي چې کفارو به د غیر الله عبادت کولو او ويلي به یې چې ما نعبدهم الا لیقربونا الی الله زلفی په دې کې عبادت د غیر الله راغلی دی هغه مستحبه وسیله نه ده د مستحبي وسیلې حقیقت او طریقه مخکې د مولنا اشرف علی تهانوي رحمۃ الله علیه څخه بیان شوه

د اول قسم توسل لپاره دلائل:

ددې قسم وسیلې د دلائلو استیعاب متعذر دی لهدا یو څو اجمالی دلائل به یې ذکر کړو.

- (۱) دعیسی عليه السلام حوارین دخپل ایمان اود اتباع الرسول الله په وسیله باندې دعا کوي او فرمایي چې: (ربنا واتبعنا الرسول فاکتبنا مع الشاهدين) سورة ال عمران.
- (۲) همدارنګه الله تعالی فرمایي چې: (رَبَّنَا اِنَّا سَمِعْنَا مُتَادِيًا يُنَادِي لِلْاِيْمَانِ اَنْ اٰمِنُوْا بِرَبِّكُمْ فَاٰمَنَّا رَبَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوْبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْاَنْبَرِ) ال عمران ایه نمبر ۱۹۳ دلته د ایمان په وسیله باندې دعا شوې ده.

(۳) همدارنگه الله تعالى فرمايي چي: (إِنَّهُ كَانَ قَرِيبٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ) (مؤمنون نمبر ص ۱۰۹) دلته الله تعالى دهغو مؤمنانو مدحه بيانوي چي دخپل ايمان په وسيله باندې الله تعالى ته دعا کوي .

(۴) په صحيح بخاري کې تفصيلي حديث دی چي درې کسان په غار کې وو دغره څخه يو غټ گات راوړغريدو او دغار خوله يې بنده کړه نو يادې درې واړو خپل خپل اعمال الله تعالى ته وسيله کړل يو دمور او دپلار خدمت وسيله کړو بل دزنا څخه دخان ساتل الله تعالى ته وسيله کړه او دريم دحرامو څخه ځان ساتل الله تعالى ته وسيله کړل الله تعالى ورته نجات ورکړو . (صحيح البخاري باب من استأجر اجيرا الغ)

(۵) امام نووي رحمته الله عليه ددې حديث په تشرېح کې فرمايي چي (استدل اصحابنا بهذا على انه يستحب للانسان ان يدعوا في حال كربه وفي دعاء الاستسقاء وغيره بصلاح عمله ويتوسل الى الله تعالى به لان هؤلاء فعلوه فاستجيب لهم وذكره النبي ﷺ في معرض الثناء عليهم وحيل فضابيلهم) (شرح مسلم للنووي باب قصة اصحاب الغار).

د دوهم قسم توسل لپاره دلائل:

(۱) يهودو به د نبي ﷺ د پيدائش څخه مخکې د نبي ﷺ ذات الله ته وسيله کولو او د نبي ﷺ ذات په وسيله به يې دا الله تعالى څخه فتحه غوښتله الله تعالى فرمايي چي: (وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ^۱ وَ كَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا^۲ فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ^۳ فَلَقْنَهُ^۴ اللَّهَ عَلَى الْكَافِرِينَ) (البقره)

* ددې ايت په تشرېح کې جبرالامه حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايي چي د بنو قريظه او د بنو نضير يهودو به د نبي ﷺ د بيعت څخه مخکې د نبي ﷺ په وسيله باندې دعا کوله .

عن ابن عباس رضي الله عنه قال كانت يهود بني قريظه والنضير من قبل ان يبعث محمد ﷺ يستفتحون الله يدعون على الذين كفروا ويقولون اللهم انا نستنصرك بحق النبي الاي ان نصرتنا عليهم فينصرون (الدر المنثور ج ۱ ص ۱۶۵).

* قال ابن عباس كانت يهود خيبر تقا تل غطفان فلما التقوا هزمت يهود فعادت يهود بهذا الدعاء وقالوا: انا نسألك بحق النبي الأمي الذي وعدتنا ان تخرجه لنا في اخر الزمان الا تنصرنا عليهم قال: فكانوا اذ التقوا دعوا بهذا الدعاء فهزموا غطفان (تفسير قرطبي ج ۱ ص ۲۳۸).

* ييهقي، حاكم او ابو نعيم په صحيح سندونو او په متعددو طريقو باندې دا روايت ذکر کړې دی چې د مدینې د یهودو، او د خیبر د یهودو د بني اسد او د بني غطفان او د جهینه د قبیلو د مشرکانو سره جنگ وؤ یهودو شکست وخورو نو خپل کتاب ته یې رجوع وکړه او د خپلو پوهانو څخه یې مشوره وغوښتله، هغوی د پرسوچ څخه وروسته ورته وفرمایل چې د جنگ په وخت کې د محمد ﷺ ذات الله تعالی ته وسیله کوئ او په داسې مضمون باندې دعا کوي چې: (اللَّهُمَّ انا نسألك بحق احمد النبي الای الذي وعدتنا ان تخرجه لنا في اخر الزمان وبکتابک الذي تنزل علیه اخر ما ينزل ان تنصرنا علی اعدائنا) (تفسير عزيزي ج ۲ ص ۵۸۱)

* یهودو د بنو غطفان او د بنو اسد سره په جنگ کې شکست وخورلو کله چې د مقابلې څخه عاجز شول نو خپلو علماؤ ورته د ادعاء وښودله چې: (اللَّهُمَّ ربنا انا نسألك بحق احمد النبي الای الذي وعدتنا ان تخرجه لنا في اخر الزمان وبکتابک الذي تنزل علیه اخر ما ينزل ان تنصرنا علی اعدائنا ی) یا الله د محمد ﷺ او د قران په برکت باندې مونږ ته فتح راکړه (تفسير حقاني ج ۱ ص ۵۱۰)

* حالانکه کافرانو به د نبی ﷺ د بعثت څخه مخکې د نبی ﷺ په برکت باندې د الله تعالی څخه فتح او مدد د غوښتلو حتی چې د یهودو به چې د مشرکانو سره جنگ شو نو داسې دعا به یې کوله چې: (اللَّهُمَّ ربنا انا نسألك بحق احمد النبي الای الذي وعدتنا ان تخرجه لنا في آخر الزمان وبکتابک الذي تنزل علیه اخر ما ينزل ان تنصرنا علی اعدائنا) (تفسير معارف القران کاندهلوي ج ۱ ص ۲۳۳)

شوائع من قبلنا

د مخکینو دینونو احکام او مسائل په مونږ باندې لازم دی چې کله ورباندې زموږ په دین کې انکار نه وي راغلی:

- (۱) شرايع من قبلنا تلزمننا اذا قص الله تعالى ورسوله من غير انكار (تفسير قرطبي ج ۱ ص ۵۰)
- (۲) مذهبنا في شرع من قبلنا وان كان انه يلزمننا على ان شريعتنا لكن لا مطلقا بل ان قصه الله علينا بلا انكار وانكار رسوله كانكاره عزوجل (روح المعاني سورة الكهف اية نمبر ۲۱)

(۳) وَ يَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) وهذه الآية دليل على ان شرائع من قبلنا مالم يظهر كونها منسوخة في شريعتنا واجب علينا اتباعها اذا ثبت عندنا بالكتاب والسنة (مظنري تحت قوله تعالى ويهديكم سنن الذين الاية).

(۴) وهذا يدل على ان شرائع من قبلنا من الانبياء لازمة مالم تنسخ وانها حكم الله بعد بعث النبي ﷺ (احكام القرآن جصاص تحت هذه الآية).

(۵) واضح الاقاول عندنا ان ماثب بكتاب الله انه كان شريعة من قبلنا او بيان من رسول الله ﷺ فان علينا العمل به على أنه شريعة لنبينا عليه السلام مالم يظهر ناسخه (اصول سرخسي ج ۲ ص ۹۹)

دوهم دليل: حدثنا ابو سعيد عمرو بن محمد بن منصور العدل ، حدثنا ابو الحسن محمد بن اسحاق بن ابراهيم الحنظلي حدثنا ابو الحارث عبد الله بن مسلم الفهري حدثنا اسماعيل بن مسلمة انبئنا عبد الرحمن بن زيد بن اسلم عن ابيه عن جده عمر بن الخطاب ؓ قال قال رسول الله ﷺ لما اقترف آدم الخطيئة قال يا رب اسألك بحق محمد لما غفرت لي فقال الله يا ادم وكيف عرفت محمدا ولم اخلقه قال يا رب لانك لما خلقتني بيدك ونفخت في من روحك رفعت رأسي فرأيت على قوائم العرش مكتوبا لا اله الا الله محمد رسول الله فعلمت انك لم تضاف الى اسمك الا احب الخلق اليك فقال الله صدقت يا ادم انه لاحب الخلق الى ادعني بحقه فقد غفرت لك ولولا محمد ما خلقتك . هذا حديث صحيح الاسناد وهو اول حديث ذكرته لعبد الرحمن بن زيد بن اسلم في هذا الكتاب المستدرک على الصحيحين ج ۳ ص ۵۱۷)

يعني ادم عليه السلام به وسيله دالله تعالى تخه معافي وغونسته الله تعالى ورته وفرمايل چي محمد ﷺ خولايدا شوى نه دى ته هغه شه پيژني ؟ ادم عليه السلام ورته وفرمايل چي زه چي دي كله پيدا كرم نو ماهه عرش باندې ستا دنوم سره دده نوم وليدلو نوزه پوه شوم چي دا په مخلوق كې تاته محبوب دى الله تعالى ورته وفرمايل چي رشتيا دي وويل دا په ټول مخلوق كې ماته محبوب دى دده په وسيله باندې يې زما تخه غواړه كه محمد نه وي نو ته به مې نه وي پيدا كړي . (ددي حديث سند صحيح دى)

امام سبكي رحمه الله ددي حديث د ذكر كولو تخه وروسته ليكي چي : (اما الحالة الاولى قبل خلقه فيبدل لذلك اثار عن الانبياء الماضيين اقتصرنا منها ما تبين لنا صحته وهو ما رواه الحاكم (شفاء السقام ص

(۳۵۸) بعضی علماء لیکنی چہی تفرد به عبد الرحمن بن زید بن اسلم وهو ضعیف (البدایه والنهایه ج ۱ ص ۹۱) لکن دمغنی په لحاظ دا حدیث مقبول دی خطبات حکیم الاسلام ج ۲ ص ۳)

ددریم قسم توسل دلائل:

(۱) حضرت انس بن مالک رضی الله عنه فرمایي چي ان رجلاً دخل يوم الجمعة من باب كان وجاه المنبر رسول الله صلى الله عليه وسلم قائم يحطّ بـ رسول الله ﷺ قائماً فقال يا رسول الله ﷺ هلكت المواشي وانقطعت السبل فادع الله تعالى يغثنا قال فرجع رسول الله ﷺ يديه فقال اللهم اسقنا اللهم اسقنا قال انس ولا والله مانرى في السماء من سحب ولا قزعة ولا سينا وما بيننا وبينك سلع من بيت ولادار قال فطلعت من ورائه سحابة مثل الترس فلما توسطت السماء انتشرت ثم امطرت قال والله مارأينا الشمس ستاً ثم دخل رجل من ذلك الباب في الجمعة المقبلة ورسول الله ﷺ قائم يحطّ باستقبله قائماً فقال يا رسول الله ﷺ هلكت الاموات وانقطعت السبل فادع الله يمسكها قال فرجع رسول الله ﷺ يديه ثم قال اللهم حولينا ولا علينا اللهم على الاكام والجبال والاجام والطراب والادوية ومنابت الشجر قال فانقطعت وخرجنا نمشي في الشمس قال شريك فسألت انس بن مالک اهو الرجل الاول؟ قال لا ادري (صحيح البخاري باب الاستسقاء في المسجد الجامع).

خلاصه دا چي: دجمعې په ورځ يو سري راغلو او نبي ﷺ ته يې د قحطي شكايه وكړه او د دعا غوښتنه يې ترينه وكړه نبي ﷺ دعا وكړه سمدستي په اسمان كې وريځ را پيدا شوه او يوه هفته چا لمرونه ليدلو په را روانه جمعه كې بيا يو سري راغلو او نبي ﷺ ته يې د ډېر باران شكايه وكړه او د باران د بنديدلو غوښتنه يې ترينه وكړه نبي ﷺ بيا دعا وكړه باران ودرېدلو او مونږ چي بهرته راووتلو په لمر كې روان وو.

(۲) حضرت عمر رضی الله عنه فرمایي چي: (استأذنت النبي ﷺ في العمرة فأذن لي وقال لا تنسانا يا اخي من دعائك قال كلمة مايسرني ان لي بها الدنيا قال شعبة ثم لقيت عاصماً بعد بالمدينة فسدنيته وقال اشركنا يا اخي في دعائك (سنن ابي داود باب الدعاء)

مادنبې ﷺ څخه دعمرې اجازت وغوښتلو نبي ﷺ اجازت راكړه او راته وې فرمايل چي اې ورور كه ما دعاه څخه مه هېره و حضرت عمر رضی الله عنه فرمایي چي زه د ټولې دنيا څخه زيات په دې وينا باندې خوشحاله شوم

فانده: ددې قسم توسل دلائل تواتر ته رسيدلي دي. (شفاء السقام نظم المتناثر)

دخولم قسم توسل دلائل:

(۱) و به قال حدثنا روح ، قال حدثنا شعبة ، عن ابي جعفر المديني ، قال سمعت عمارة بن خزيمة بن ثابت ، عن عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلا ضريرا أتى النبي صلى الله عليه وآله فقال يا نبي الله ادع الله ان يعافيني فقال ان شئت اخرت ذلك فهو افضل لأخرتك و ان شئت دعوت لك قال بل ادع الله لي ، فامر به ان يتوضأ وان يصلي ركعتين وان يدعوا بهذا الدعاء ، اللهم اني أسألك اوتوجه اليك بنبيك محمد صلى الله عليه وآله نبي الرحمة يا محمد اني اتوجه بك الى ربي في حاجتي هذه فتقضى وتشفعني فيه وتشفعه في ، قال فكان يقول هذا مرارا ، ثم قال بعد احسب ان فيها تشفعني فيه ، قال ففعل الرجل فبرأ (ابن ماجه باب ماجاء في صلوة الحاجة ، مسند احمد رقم الحديث ۱۷۴۴۱)

خلاصه دا چې يوروند سړی صلى الله عليه وآله نبي صلى الله عليه وآله ته راغلو او غوښتنه يې ترېنه وکړه چې ماته دعا وکړه چې الله زما سترگې جوړ کړي نبي صلى الله عليه وآله ورته د صبر تلقين وکړو لکن هغه سړی صلى الله عليه وآله ورته وويل چې يا رسول الله صلى الله عليه وآله دعا راته وکړه چې الله مې سترگې جوړې کړي نبي صلى الله عليه وآله امر وکړو چې اودس وکړه بيا دوه رکعته لمونځ وکړه او بيا دعا وکړه او ما په کې الله تعالى ته وسيله کړه يعنې داسې دعا وکړه چې يا الله زه ستا څخه غوښتنه کوم او ستا پيغمبر صلى الله عليه وآله تاته وسيله کوم چې ته زما حاجت پوره کړي هغه چې دا دعاء وکړه نو الله تعالى يې سترگې جوړې کړې . لاندې علماؤ دې حديث ته صحيح ويلي دي .

- (۱) امام حاکم رحمته الله فرمايي چې: حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه (المستدرک ج ۱ ص ۶۴۱ رقم ۱۲۴۱) هذا حديث صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک ج ۲ ص ۲۰۳ رقم ۱۹۵۴ ، هذا حديث صحيح على شرط البخاري ولم يخرجاه (المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۷۳۱۹)
- (۲) امام ترمذي فرمايي چې: هذا حديث حسن صحيح غريب (رقم ۳۵۷۸)
- (۳) قال ابو اسحاق هذا حديث صحيح (ابن ماجه باب ماجاء في صلوة الحاجة)
- (۴) حافظ ابن تيميه رحمته الله فرمايي چې: ومن ذلك ما رواه اهل السنن ورححه الترمذي (فتاوى ابن تيميه ج ۲۷ ص ۱۳)

(۵) قال الالباني صحيح (جامع ترمذي رقم ۷۸۳۵)

(۶) قال الاعظمي اسناده صحيح (صحيح ابن خزيمة رقم ۱۴۱۹)

لاندې علماؤ ددې حديث څخه د توسل لپاره استدلال كړى دى .

(۱) مولنا اشرف على تهانوي رحمۃ اللہ علیہ ددې حديث د رانقلولو څخه وروسته فرمايې چې ددې حديث څخه صراحة توسل ثابتېږي ، او په دې حديث كې دا نه دى راغلي چې نبى ﷺ دې صحابي رضي الله عنه ته دعا وكړه نو ددې څخه معلومېږي چې لكه څرنگه چې توسل د چا په دعا سره جائز دى نو همدارنگه په دعا كې د چا په ذمه باندې هم توسل جائز دى (نشر الطيب ص ۲۴۰)

(۲) مفتي كفايت الله الهلوي رحمۃ اللہ علیہ د توسل په باره كې د يو سوال په جواب كې فرمايې چې : اكثر علماء يې د جواز قائل دى او په استدلال كې يې همد ا حديث پيش كړي دي (كفاية المفتي ج ۲)

(۳) قاضي شوكانى ليكي چې : وفي الحديث دليل على جواز التوسل برسول الله ﷺ الى الله عزوجل مع اعتقاد أن الفاعل هو الله تعالى (تحفة الذاكرين ج ۱ ص ۴۰۸)

اعتراض : ددې حديث په سند كې د ابو جعفر څخه مراد ابو جعفر عبد الله بن مسور المدائني دى چې ضعيف دى بلكه وضاع دى .

اول جواب : ددې حديث په سند كې د ابو جعفر څخه مراد ابو جعفر عمير بن يزيد الانصاري ، الخطمي ، المدني دى ، ځكه چې :

(۱) امام ابو بكر احمد بن محمد المعروف بابن السني رحمۃ اللہ علیہ المتوفي ۲۶۴ هـ دا حديث رانقل كړى دى په كوم كې چې د الخطمي تصريح ده (عمل اليوم والليلة رقم الحديث ۶۲۷)

(۲) د مسند احمد په يو سند كې هم د الخطمي تصريح ده ، حدثنا مؤمل ، قال حدثنا حماد يعني ابن سلمة ، قال حدثنا ابو جعفر الخطمي عن عمارة بن خزيمة بن ثابت عن عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلا (الحديث) (مسند احمد رقم ۱۷۴۴۲) .

(۳) د مستدرک په يو څوك ځايونو كې هم د الخطمي تصريح ده ، اخبرنا حمزة بن العباس العقبي ببغداد ، ثناء العباس بن محمد الدوري حدثنا عون بن عمارة البصري ، حدثنا روح بن القاسم ، عن ابي جعفر الخطمي عن ابي امامة بن سهل بن حنيف عن عمه عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلا ضرير البصر - (الحديث) المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۱۹۷۲)

همدارنگه اخبرنا ابو محمد عبدالعزيز بن عبدالرحمن بن سهل الدباس بمكة من اصل كتابه، حدثنا ابو عبد الله محمد بن علي بن زيد الصايغ، حدثنا احمد بن شبيب بن سعيد الخطمي، حدثني ابي عن روح بن القاسم عن ابي جعفر المدني وهو الخطمي عن ابي امامة بن سهل بن حنيف عن عمه عثمان بن حنيف عليه السلام قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وآله وجاءه رجل ضرب (المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۱۹۷۳)

(۳) په معجم صغير کي هم ددي تصريح ده، عن روح بن القاسم عن ابي جعفر الخطمي المدني الحديث المعجم الصغير رقم ۵۰۳)

(۴) امام اهل سنت مولنا سرفراز خان صفدر رحمته الله فرمايي چې په مصري چاپ ترمذي کي د وهو الخطمي لفظ شته دی، او په هندي چاپ کي دغير دلفظ زيادت سهو د قلم د کاتب ده، (تسكين الصدور ص ۴۳۲) لکه څرنگه چې په شامله کي په موجوده ترمذي کي د الخطمي لفظ شته دی الفاظ داسي دي چې: قال هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه من حديث ابي جعفر وهو الخطمي (ترمذي رقم ۳۵۷۸).

(۵) وقال الترمذي هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه من حديث ابي جعفر وهو غير الخطمي، هكذا وقع في الترمذي وسائر العلماء قالوا هو ابو جعفر الخطمي وهو الصواب (قاعدة جلية في التوسل والوسيلة ج ۲ ص ۵۰۴)

دوهم جواب: په دې روايت کي د ابو جعفر په استاذانو کي عماره بن خزيمه دی.

کما في مسند احمد رقم ۱۷۲۴۲ سنن الكبرى للنسائي رقم ۱۹۴۱۹، وابن خزيمه رقم ۱۲۱۹ وترمذي رقم ۳۵۷۸ همدارنگه ابو امامه دی کما في المستدرک رقم ۱۹۷۳ سنن الكبرى للامام السنائي رقم ۱۰۴۲۰ (په شاگردانو کي يې امام شعبه رحمته الله، روح بن قاسم، معاذ بن هشام، او حماد بن سلمه دی، په همدې مذکور وحوالو سره سندونه وگوره او داسماء الرجالو په کتابونو کي دا استاذان او شاگردان دخطمي دي.

مثلا وگوره تاريخ کبير دامام بخاري ج ۶ ص ۲۱۰ کتاب الثقات لان حبان رقم الترجمة ۱۰۰۲۸، الجرح والتعديل للرازي رقم الترجمة ۲۰۰۹۹، طبقات الكبرى لابن سعد رقم الترجمة ۲۵۷، کاشف للامام الذهبي رقم ۴۲۹۰ تهذيب التهذيب رقم ۲۱۶۸)

دريم جواب: امام ذهبي فرمايې چې: دكوم راوي روايت په بخاري کې وي هغه ته زه د (خ) رمز لگوم. چې په مسلم کې وي نو د (م) رمز وړکوم چې په ترمذي کې وي نو د (ت) رمز ورته لگوم چې په ابن ماجه کې وي نو د (ق) رمز ورته لگوم که په ټولو کې وؤ نو د (ع) رمز ورته لگوم او که په سنن اربعه و کې وي نو د (۴) رمز ورته لگوم. حالانکه امام ذهبي ددې مجروح راوي ابو جعفر المديني حالات په ميزان کې ذکر کوي جر چې وړياندي رانقلوي لکن په دې مذکورو علاماتو کې يوه علامه هم ورسره نه ذکر کوي معلومېږي چې ددې مذکور روايت راوي چې په دې کتابونو کې دي دا مجروح ابو جعفر نه دی.

خلاصه: دا چې زمونږ ددې روايت راوي ابو جعفر عمير بن يزيد الخطمي دی او دا ثقه دی ابن معين. نسائي، ابن حبان، او عبد الرحمن بن مهدي، ابن نمير، عجلي، او طبراني وغيره ورته ثقه وايي. (تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۱۳۹ رقم الترجمة ۲۱۶۸) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايې چې: صدوق من السادسة (تقريب رقم ۵۱۹۰).

تفسير جواهر القرآن

په دوهم جلد کې مولنا غلام الله خان صاحب د جواهر القرآن د وسيلې په بحث کې ليکي چې ددې حديث په باره کې امام ترمذي ليکي چې: (هذا الحديث لانعرفه الا من هذا الوجه الخ) حالانکه هلته يې داسې نه دي ليکلي بلکې داسې يې ليکلي دي چې: (هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه) صاحب جواهر القرآن ددې څه وروسته ليکي چې دا حديث بالکل دروغ دی ددې حديث په سند کې عبدالله بن مسور دی او دا دروغون دی الخ حالانکه تاسو اوس واورېدل چې دا راوي ددې حديث په سند کې بالکل نشته بلکې ددې حديث په سند کې عمير بن يزيد ابو جعفر الخطمي دی چې ثقه ده.

(۲) په صحيح بخاري کې د حضرت انس رضي الله عنه څخه روايت دی چې: (ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه کان اذا قحطوا استسقى بالعباس بن عبد المطلب قال اللهم انا كنا نتوسل اليك بنبيك فتسقينا وانا نتوسل اليك بعم نبينا فأسقنا قال فيسقون) بخاري باب سوال الناس الامام الاستسقاء اذا قحطوا وباب فضل العباس رضي الله عنه.

دواقي تفصيل دا دی چې په اتلسم کال دهجرت باندې د حضرت عمر رضي الله عنه د خلافت په زمانه کې ډېر سخته قحطي راغله چې د عام الرباط په نوم باندې يې شهرت پيدا کړو چې صحابه رضي الله عنهم د قحطي څخه ډېر

تنگ شول نو حضرت بلال رضی اللہ عنہ درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم روضی مبارکي ته راغلو او درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم خخه يي ددعا غو بنشنه وکړه کله چې حضرت بلال رضی اللہ عنہ ویده شو نو رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم يي په خوب کې ولیدلو او ورته وېرمايل چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته ووايه چې داستسقاء مونځ وکړي کله چې دخوب خخه رايدار شو نو حضرت عمر رضی اللہ عنہ ته ورغلو او ټوله واقعہ يي ورته واوروله، حضرت عمر رضی اللہ عنہ صحابه گرام يو ميدان ته راټول کړل او ټولو صحابه و ته يي دا واقعہ واوروله بيا يي داستسقاء د مانځه خخه وروسته حضرت عباس رضی اللہ عنہ راوغوښتلو او پده رضی اللہ عنہ يي توسل وکړو.

د حديث وضاحت

(۱) قلت فهذه دعوة مستجابة ببركة نبينا محمد صلی اللہ علیہ وسلم (طبقات الشافعية الكبرى ج ۲ ص ۳۱)

(۲) مولنا اشرف علي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ ددې حديث دارانقلولو خخه وورسته فرمايي چې: دمنځکې حديث په شان ددې حديث خخه هم دتوسل جواز ثابتېږي، په نبي صلی اللہ علیہ وسلم باندې دتوسل جواز خو ظاهر و لږ چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ خلک په دې باندې پوهول چې په غير نبي صلی اللہ علیہ وسلم باندې هم توسل جائز دی، نو بعضې خلکو دا خبره چې په ژوندو او په مرو کې فرق دی بې دليله ده ځکه چې اول خو دحديث دتصريح مطابق نبي صلی اللہ علیہ وسلم په قبر کې ژوندی دی او دوهم دا چې کله چې د جواز علت مشترک دی نو حکم څرنگه مشترک نه دی؟ (التکشف ص ۶۷۵).

همدارنگه په بل ځای کې فرمايي چې: ددې خخه دا خبره هم راووتله چې په غير نبي باندې هم توسل جائز دی دکوم چې دنبي صلی اللہ علیہ وسلم سره قرابت حسي او يا قرابت معنوي وی او دا دقرابت بالنبي صلی اللہ علیہ وسلم په وجه توسل هم په حقيقت کې توسل بالنبي صلی اللہ علیہ وسلم دی او پوهان علماء فرمايي چې دهمدې نکسې دښکاره کولو لپاره حضرت عمر رضی اللہ عنہ توسل په عباس رضی اللہ عنہ باندې وکړو نه لدې وجې چې توسل بعد الوفاات جائز نه دی ځکه چې دنورو رواياتو خخه توسل بعد الوفاات هم ظاهر دی او چونکه پدې کار باندې هيڅ صحابي انکار ونه کړو لدې وجې دا داجماع په معنى کې شو (نشر الطيب ص ۲۴۲)

(۳) دمولنا ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ خخه يو چا دحضرت انس رضی اللہ عنہ ددې مذکوره حديث په باره کې پوښتنه کړې ده هغه ورته په جواب کې فرمايلي دي چې صحابه گرامو رضی اللہ عنہم چې درسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دوفات خخه وروسته په استسقاء کې په حضرت عباس رضی اللہ عنہ باندې توسل کړی دی نو دا هيڅکله ددې خبرې لپاره دليل نه

دی چې په دعا کې په رسول الله ﷺ باندې توسل ناجائز دی که څوک د دې دعوی کوي نو په عبارت النص یا په اشاره النص یا په دلالة النص او یا په اقتضاء النص کې دی یې په کومه طریقه باندې پیش کړی ، بلکه که سوچ وکړی شي نو په دې واقعه کې توسل بسید المرسلین دی ځکه چې د حضرت عمر رضی الله عنه الفاظ داسې دي چې (اللَّهُمَّ انا نتوسل اليك بعم نبيك) دلته هم په حقیقت کې په نبي ﷺ باندې توسل شوی دی توسل بالعباس یې د توسل بالنبي ﷺ د تقویت لپاره ذکر کړی دی (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳۳)

(۴) فقیه العصر مفتي رشید احمد لدھیانوي رحمه الله په احسن الفتاوی کې دا حدیث را نقل کړی دی او بیا یې فرمایلي دي چې بعضې خلکو د حضرت عمر رضی الله عنه د فعل له وجې صرف د توسل بالاحیاء د جواز دعوه کړې ده حالانکه دا خبره غلطه ده ځکه چې توسل ثابت شو نو بیا دمړي او د ژوندي څه فرق دی؟ او که فرق ومنلی شي نو بیا مسئله بالعکس مناسبه ده ځکه چې ژوندي انسان د حالاتو د تغیر څخه په امن نه وي لدې وجې په حدیث کې راځي چې که د چاپسې اقتداء کول غواړئ نو د مړو پسې اقتداء وکړئ.

وعن ابن مسعود رضي الله عنه قال من كان مستنًا فليس بمن قدمات فان الحي لا تؤمن عليه الفتنة) نو چې د صحابه و په اجماع باندې د توسل بالحي استجاب ثابت شو نو توسل بالاموات په طریق اولی باندې مستحب شو ، علاوه لا دا چې اول دریم او څلورم دلیل د توسل بالاموات په باب کې صریح دی پاتې شو دا اشکال چې حضرت عمر رضی الله عنه د رسول الله ﷺ په ځای باندې په حضرت عباس رضی الله عنه باندې ولی توسل وکړ نو د دې لپاره ډېرې وجې دي .

(۱) په حضرت عباس رضی الله عنه باندې د توسل سره سره دده رضی الله عنه دعاهم مقصود وه .

(۲) دې خبرې ته اشاره کول دي چې د توسل بالنبي ﷺ لپاره دوه صورتونه دی اول توسل بذاته ﷺ دوه توسل بقرابته ﷺ .

(۳) دې خبرې ته اشاره ده چې توسل بغير الانبياء من الاولياء والصلحاء هم باعث د برکت دی او جالبه د رحمت دی .

(۴) دانسان په طبیعت کې دا خبره ده چې په محسوس شي باندې ورته زیات اطمینان حاصلیږي لکه چې رسول الله ﷺ ته د سلام په لیگلو او ترېنه د دعا په غوښتلو کې دانساني واسطو اهتمام کولی شي حالانکه

دملائکو واسطه دانتھائي سرعت سره انھائي قوي هم ده او د امانت په ادا کولو کې په کې دهیڅ غفلت او دنيان اندېښنه هم نشته (احسن الفتاوی ج ١ ص ٣٣٥، ٣٣٤)

(٥) په مشکوٰۃ ص ٤٤٦ باب الفقراء کې حديث دی چې: (هل تنصرون وترزقون الابطعفاثکم) يعنې دالله تعالی رحمت بالذات کمزورو خلکو ته متوجه وي او دهغوئ سره دتعلق په وجه الله تعالی په تاسو باندې هم رحم کوي په توسل کې هم همداسې دعا کيږي لکه څرنګه چې دتوسل په طريقه کې مونږ بيان کړه.

(٦) په مشکوٰۃ ص ٤٥٣ کې حضرت انس رضي الله عنه حديث دی چې دوه وروڼه د يو کار کولو او بل ورور په دين کې مصروف و کار ته نه و وګار دې کارو باري وورې نبي ﷺ ته شکايت وکړو چې د ابل ورور مې زما سره کار نه کوي نبي ﷺ ورته وفرمايل چې (لعلک ترزق به) کيږي شې چې تاته هم دده په برکت باندې رزق ميلا ويږي يعنې د رزق د رحم مستحق او لاهغه دی لکن دهغه سره د تعلق له وجه ته هم ورسره په دې رحمت کې شريک يې.

صاحب دجواهر القرآن

مولنا غلام الله خان رحمته الله عليه د پندې او دده په پيروي کې دنن زمانې معاتيان ليکي چې د رسول الله ﷺ روضې مبارکې ته ورغلی کس مجهول الاسم والحال دی او نه دی معلوم دی چې ثقه دی او که غير ثقه دی؟ ... الخ

حالانکه په البدايه والنهاية ج ٧ ص ٩١ همدارنگه په طبري ج ٤ ص ٩٩ کې صراحة ذکر شوی وي چې د اکس حضرت بلال مزني رضي الله عنه و او ټولو صحاب و حضرت بلال مزني رضي الله عنه ددې عمل تصديق وکړو، همدارنگه صاحب د جواهر القرآن ليکي چې ددې روايت په سند کې سيف بن عمرو دی چې د ټولو محدثينو په اتفاق باندې ضعيف دی او متهم بالزندقة دی امام ذهبي دده په باره کې فرمايي چې (هو کالواقدي) امام ابو داود فرمايي چې (ليس بشئ) امام ابو حاتم ورته (متروک) ويلي دي ابن حبان ورته (متهم بالزندقة) ويلي دي ابن عدي ليکي چې (احاديثه مناکير) الخ.

دجواهر القرآن مؤلف چې دکوم راوي د دروغژن ثابتولو لپاره څومره زور لگولی دی هغه بالکل ددې حديث په سند کې نه شته صاحب دجواهر القرآن دبهيتي او دابن ابی شيبه حواله ورکړې ده ددې دواړو شريک

سند داسې دی چې: (حدثنا ابو معاوية عن ابي صالح عن مالك الدر). (دلائل النبوة بهيقي ج ٧ ص ٤٧، مصنف ابن ابی شيبه ج ١١٢ ص ٣٢، تريباق اكبر بزيان صفر ص ٤٠٩)

دېنځم قسم توسل لپاره دلائل:

(١) حدثنا طاهر بن عيسى بن قيس المصري المقرء حدثنا اصبح بن الفرج حدثنا ابن وهب عن ابي سعيد المكي عن روح بن القاسم عن ابي جعفر الخطمي المدني عن أبي امامة بن سهل بن حنيف عن عمه عثمان بن حنيف رضي الله عنه ان رجلاً كان يختلف الى عثمان رضي الله عنه في حاجة له فكان عثمان لا يلتفت اليه ولا ينظر في حاجته فشكى ذلك اليه فقال له عثمان بن حنيف رضي الله عنه أنت الميضأة فتوضأ ثم اتيت المسجد فصل فيه ركعتين ثم قل اللهم اني اسألك واتوجه اليك بنبينا محمد صلى الله عليه وسلم نبي الرحمة يا محمد اني اتوجه بك الى ربي فتقضي لي حاجتي وروح حتي اروح معك ، فانطلق الرجل فصنع ما قال له ثم اتى باب عثمان بن عفان رضي الله عنه فجاء البواب حتى اخذ بيده فادخله على عثمان بن عفان رضي الله عنه فاجلسه معه على الطنفسة ، فقال حاجتك فذكر حاجته وقاضاها له ثم قال له ماذكرت حاجتك حتى الساعة وقال ما كان لك من حاجة فاذكرها ثم ان الرجل خرج من عنده فلقى عثمان بن حنيف رضي الله عنه فقال له جزاك الله تعالى خيراً ماكان ينظر في حاجتي ولا يلتفت الى حتى كلمته في ، فقال عثمان بن حنيف رضي الله عنه والله ما كلمته ولكني شهدت رسول الله صلى الله عليه وسلم واتاه ضريب فشكا اليه ذهاب بصره فقال له النبي صلى الله عليه وسلم انت الميضأة فتوضأ ثم صل ركعتين ثم ادع الله بهذه الدعوة قال ابن حنيف فوالله ماتفرقنا وطال بنا الحديث ان دخل علينا الرجل كأن لم يكن به ضرقت (المعجم الكبير رقم الحديث ٨٣١١ ، والمعجم الصغير رقم الحديث ٥٠٨).

خلاصه دا چې د يو سري د عثمان بن عفان رضي الله عنه سره کار وؤ لکن حضرت عثمان رضي الله عنه ورته التفات نه کولو او کارني ورته نه خلاصولو ، نو دې سري حضرت عثمان بن حنيف رضي الله عنه ته شکایت وکړو ، عثمان بن حنيف رضي الله عنه ورته وفرمايل چې اودس وکړه بيا په مسجد کې دوه رکعتونه مونځ وکړه بيا داسې دعا وکړه چې يا الله زه تاته خپل پيغمبر صلى الله عليه وسلم نبي الرحمة وسيله کوم او يا محمد صلى الله عليه وسلم زه تالله تعالی وسيله کوم چې زما حاجت پوره کړي ، ددې څخه وروسته ورشه کله چې دې سري همدا سې وکړل او د حضرت عثمان بن عفان رضي الله عنه دربار ته ورغلو نو حضرت عثمان رضي الله عنه يې ډېر احترام وکړو کار يې ورته خلاص کړو او ورته وې فرمايل چې په هر وخت کې درته مشکل پېښېدلول نو ماته راسخه کله چې داسې بهرته راغلو نو عثمان بن حنيف رضي الله عنه ته يې وفرمايل چې الله تعالی دې درته نيکه بدله درکړي زما مشکل خو حل شو ، حضرت عثمان بن حنيف رضي الله عنه ورته

و فرمايل چي مادرته دادعا د خان خخه نه ده بنودلې بلکې زه يوه ورځ د نبي ﷺ سره ناست وم چې يوروند سړي راغلو نبي ﷺ ته يې شکايت وکړو چې يا رسول الله زه روڼ ديم او څوک قائد هم نه لرم نو نبي ﷺ ورته و فرمايل چې اودس وکړه بيا مونځ وکړه او بيا همداسې دعا وکړه چې يا الله تعالی زه ستا پيغمبر تاته وسيله کوم او يا محمده زه تا الله تعالی وسيله کوم چې زما حاجت پوره کړې کله چې يې داسې وکړل نو قسم په الله تعالی چې مجلس لا ختم شوی نه وؤ چې هغه سړی روغ او جوړ شو.

مصححین

- (١) قال الطبراني والحديث صحيح (المعجم الصغير رقم ٥٠٨)
- (٢) امام منذري رحمه الله ددې حديث د نقل کولو څخه وروسته ليکي چې: (قال الطبراني بعد ذکر طرقة والحديث صحيح (الترغيب والترهيب ج ١ ص ٢٧٣ باب الترغيب في صلوة الحاجة ودعائها.
- (٣) امام سبكي رحمه الله ددې حديث د رانقل کولو څخه وروسته فرمايي چې: (والاحتجاج من هذا الاثر بفهم عثمان رضي الله عنه ومن حضره الذين هم اعلم بالله ورسوله وفعلهم (شفاء السقام ص ٣٧٢).
- (٤) مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله ددې حديث د رانقل کولو څخه وروسته فرمايي چې ددې حديث څخه توسل بعد الوفا ته هم ثابت شو او دندا شېبه ددو وجو څخه نه واريږي ځکه چې په مسجد نبوي کې دا واقعه رامنځ ته شوه نو غائب ته ندا رانغله دوهمه دا چې د سلفو صالحينو څخه د سمې عقيدې مطابق د تبليغ الملائكة په نيت باندې ندا ظاهره ده (نشر الطيب ص ٢٤١)

(٢) حدثنا احمد بن حماد بن زغبة قال حدثنا روح بن صلاح، قال حدثنا سفيان الثوري عن عاصم الاحول عن انس بن مالك رضي الله عنه قال لما ماتت فاطمة بنت اسد بن هاشم أم علي رضي الله عنه دخل عليها رسول الله ﷺ فجلس عند رأسها فقال رحمك الله يا أي كنت أي بعد أي تجوعين وتشبعيني وتعيرين وتكسوني وتمنعين نفسك طيب الطعام وتطعميني تريدين بذلك وجه الله تعالى والدار الآخرة ثم امر ان نفسل ثلاثا وثلاثا فلما بلغ الماء الذي فيه الكافور سكبها عليها رسول الله ﷺ بيده ثم خلع رسول الله ﷺ قبضه فألبسها اياه وكففت فوقه ثم دعا رسول الله ﷺ اسامة بن زيد وابا ايوب الانصاري، وعمر بن الخطاب، وغلاما اسود ليحفروا فحفروا قبرها فلما بلغوا للحد حفرو رسول الله ﷺ بيده واخرج ترابه بيده فلما فرغ دخل رسول الله ﷺ فاضطجع فيه وقال: الله الذي يحيي ويميت وهو حي لا يموت اغفر لاي

فاطمة بنت اسد ولقنها حجتها ووسع عليها مدخلها بحق نبيك والانبياء الذين من قبلي فانك ارحم الراحمين، ثم كبر عليها اربعا ثم ادخلوها القبر هو والعباس وايو بكر الصديق (المعجم الاوسط رقم الحديث ص ١٨٩).

خلاصه دا چي کله چي د حضرت علي (ع) مور حضرت فاطمة بنت اسد (ع) وفات شوه نورسول الله (ص) ورته ورغلو دسر طرف ته ورته کيناستلو او ورته وي فرمايل چي اي مورې الله تعالی دې درباندي رحم وکړي ته زما دمور د وفات څه وروسته زما مور وي ځان به دې وېړې پرېښودلو او زه به دې مړولم ځان به دې لوڅ پرېښودلو او زه به دې پتولم ښه دودۍ به دې خپله نه خوړله ماته به دې را کوله دا هر څه دې د الله تعالی د رضا لپاره کول او دا څرته د جوړولو لپاره دي کول بيا يې امر وکړو چي درې درې ځلې يې وينځئ په اخر کي رسول الله (ص) پخپلو لاسونو ورباندي دکافور او به وارولې بيا ورته دبرکت لپاره نبي (ص) دکفن لاندې خپل قميص ورواغستلو بيا يې اسماء (ع) او ايو ابوب الانصاري (ع) او عمر (ع) او يوسو تور غلام را ووغوښتلو چي قبر ورته وباسي کله چي نور قبر تيار شو نورسول الله (ص) ورته پخپلو لاسونو باندې لحد وکنستلو او پخپلو مبارکو لاسونو يې ترېنه خاورې راوويستلې بيا په کې (دبرکت لپاره) نبي (ص) ځملاستلو او بيا يې داسې دعا وکړه چي اي هغه الله چي ژوندی کول او مړه کول کوي او پخپله ژوندی دی نه مړ کيږي زما مور فاطمې بنت اسد ته دخپل پيغمبر (ص) او دمخکنيو پيغمبرانو په وسيله باندي مغفرت وکړئ د سوالونو څخه د جواب تلقين ورته وکړئ او قبر يې ورته فراخه کړئ بيشکه چي ته د ټولو رحم کونکو څخه زيات رحم کونکی يې بيا يې دخلورو تکبيرونو سره ورباندي جنازه وکړه او نبي (ص) حضرت عباس (ع) او حضرت ابو بکر (ع) قبر ته کوزه کړه.

د شپږم قسم د تبرک بآثار الصالحين لپاره اجمالي دلائل:

(١) وعن اسماء بنت ابي بکر (ع) : انها اخرجت جبة طيالة كسروانية لها لبنة ديباج و فرجها مكفوفين بالديباج وقالت هذه جبة رسول الله (ص) كانت عند عائشة (ع) فلما قبضت قبضتها وكان النبي (ص) يلبسها فتحن نغسلها للمرضى نستشفى بها (رواه مسلم ، مشكوة كتاب اللباس ، الفصل الاول رقم ١٨٩).

حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی الله عنه خنجره روایت دی چې دی یوه ورځ د طیلسانی رخت چین را ووستله چې په فارس کې جوړه شوې وه چې گریوان کې د ورېښمو خنجره او ویرمایل چې دا رسول الله صلی الله علیه و آله چین وه مخکې دا حضرت عائشې رضی الله عنها سره وه کله چې هغه وفات شوه نو ما پخپله قبضه کې راوستله دا چین به نبي صلی الله علیه و آله اغوستله او مونږ دا چین د مریضانو لپاره مینغو نو الله تعالی ددې په برکت باندې ورته شفاء ورکوي.

(۲) وعن عثمان بن عبد الله بن موهب قال ارسلني اهلي الى ام سلمة بقدرح من ماء وكان اذا اصاب الانسان عين اوشع بعث اليها مخضبة فاجرت من شعر رسول الله صلی الله علیه و آله وكانت تمسكه في جلجل من فضة فَنَضَخَتْهُ لَه فشرَب منه قال فاطلعت في الجلجل فرأيت شعرات حمراء (رواه البخاري مشكوة كتاب الطب والرق الفصّل الثالث رقم ۵۴)

حضرت عثمان بن عبد الله بن موهب فرمایي چې زما د کور والاؤ ماته یوه پیاله راکړه او ام المؤمنین حضرت سلمی رضی الله عنها ته یې ورو لېږلم د حضرت ام سلمی رضی الله عنها سره د سپینو زرو په بوتل کې د نبي صلی الله علیه و آله وېښته وؤ نوک به چې د نظره شوي وؤ او یا به په بل مرض باندې اخته وؤ نو یوه غټه پیاله به یې ام سلمی رضی الله عنها ته ورو لېږله هغې رضی الله عنها به ورته د نبي صلی الله علیه و آله وېښته مبارک را وېستلو او په اوبو کې به یې حرکت ورکولو او یا به هغه اوبه مریض ځکلي ما چې په هغه بوتل کې وکتل نو سره وېښتان مې ولیدل.

(۳) وعن كبشة رضی الله عنها قالت دخل على رسول الله صلی الله علیه و آله فشرَب من في قربة معلقة قائما فقمّت الى فيها فلفعته (مشكوة باب الاشربة رقم ۱۹/رواه الترمذي وابن ماجه قال الترمذي هذا حديث حسن غريب صحيح).

حضرت كبشه رضی الله عنها فرمایي چې نبي صلی الله علیه و آله زما کره راغلو نو په ولاړه باندې یې درازوړندې مشکیزې خنجره اوبه وځکلي نو زه وړیا بډم او د مشکیزې خوله مې (د برکت لپاره) راغوځه کړه.

(۴) د حدیبي په مشهوره واقعه کې راځي چې صحابه کرامو رضی الله عنهم به د نبي صلی الله علیه و آله لارې زمکې ته نه پرېښودلې بلکه د برکت لپاره به یې په خانو نو باندې مگلي د نبي صلی الله علیه و آله داودس اوبه به یې زمکې ته نه پرېښودلې بلکې په خانو نو باندې به یې د برکت لپاره مگلي چاته به چې ونه رسیدلې نو د بل کس په لوند بدن باندې به یې لاس را کاږلو او په خان باندې به یې د برکت لپاره مگلو.

(٥) حضرت انس رضي الله عنه سره دنيي عليه السلام يو وېښته و نو د وفات په وخت کې وصيت وکړو چې زما د وفات څخه وروسته دا وېښته زما د ژبې لاندې کېږدئ، ددې مسئلې د اثبات لپاره دومره ډېر دلائل دي چې دېرولو دلائلو د ليکلو څخه يو غټ کتاب جوړېږي.

دامت د علماؤ څخه د توسل ثبوت

(١) امير المؤمنين ابو جعفر ديو لنډ بحث څخه وروسته امام مالک عليه السلام ته وفرمايل چې يا ابا عبد الله استقبل القبلة وادعوا ام استقبل رسول الله عليه السلام ؟ فقال ولم تصرف وجهك عنه وهو وسيلتك ووسيلة ابيك ادم عليه السلام الى الله يوم القيامة (خلاصة الوفاء ج ١ ص ٥١)

يعني په دعا کې قبلي ته مخ کړم او که د نبي عليه السلام قبر ته ؟ امام مالک ورته فرمايي چې ولې ترې نه مخ اړوي ؟ حالانکه دا ستا او ستا د پلار ادم عليه السلام لپاره د قيامت په ورځ باندې الله تعالی ته وسيله ده.

(٢) امام نووي رحمه الله فرمايي چې : واعلم ان زيارة قبر رسول الله عليه السلام من اهم القربات وانجح المساعي..... ويتوسل به في حق نفسه ويستشفع به الى ربه سبحانه وتعالى . (المجموع شرح المذهب ج ٣ ص ٢٧٤ - ٢٧٢)

(٣) امام ابو عبدالله محمد بن محمد الفاسي المالکي المعروف بابن الحاج فرمايي چي : يبدأ بالتوسل الى الله تعالى بالنبي عليه السلام اذ هو العمدة في التوسل والاصل في هذا كله (المدخل ج ١ ص ٢٥٥)

(٤) وفي المستوعب لابي عبدالله السامري الحنبلې ثم يأتي حائط القبر فيقف ناحية ويجعل القبر تلقاء وجهه والقبلة خلف ظهره والمنبر عن يساره وذكر السلام والدعاء ومنه اللهم انك قلت في كتابك لنبيك عليه السلام ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الاية واني اتيت نبيك مستغفرا فاسألك ان توجب لي المغفرة كما اوجبت لمن اتاه في حياته ، اللهم اني أتوجه اليك بنبيك صلى الله عليه وسلم . (خلاصة الوفاء ج ١ ص ٥١)

(٥) ويسأل الله تعالى حاجته متوسلا الى الله تعالى بحضرة نبيه عليه السلام واعظم المسائل واهمها سؤال حسن الخاتمة والرضوان والمغفرة ثم يسأل النبي عليه السلام الشفاعة فيقول يا رسول الله عليه السلام اسألك الشفاعة يا رسول الله عليه السلام اسألك الشفاعة واتوسل بك الى الله في ان اموات مسلما (فتح القدير ج ٣ ص ١٨١)

(٦) ذكر بعض العارفين ان الادب ان يتوسل بالصالحين الى الرسول عليه السلام ثم به الى حضرت الحق

(حاشية الطحطاوي ج ١ ص ٣٦٠)

(٧) نَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَرْقِيَنَا إِلَى مَقَامِ رِضَاهُ وَيَرْزُقَنَا رِضَاهُ يَوْمَ لِقَائِهِ بِحَرَمَةِ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ (رُوحِ الْمَعَانِي اخْتِثَامُ سُورَةِ صَافَاتٍ).

(٨) اللَّهُمَّ اجْعَلْنَا سَعْدَاءَ الدَّارَيْنِ بِحَرَمَةِ سَيِّدِ الثَّقَلَيْنِ (رُوحِ الْمَعَانِي سُورَةُ فَاتِحَةِ آيَةِ ٢).

(٩) أَنْ التَّوَسَّلَ بِجَاهِ غَيْرِ النَّبِيِّ ﷺ لَا بَأْسَ بِهِ أَيْضًا أَنْ كَانَ التَّوَسَّلَ بِجَاهِهِ مِمَّا عَلَّمَ أَنْ لَهُ جَاهًا عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى كَالْمَقْطُوعِ بِصَلَاحِهِ وَوَلَايَتِهِ (رُوحِ الْمَعَانِي سُورَةُ مَا يَدُ آيَةِ ٣٥)

(١٠) وَأَنِّي أَسْأَلُهُ تَعَالَى مُتَوَسِّلًا بِنَبِيِّهِ الْمُكَرَّمِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَبِأَهْلِ طَاعَتِهِ مِنْ كُلِّ ذِي مَقَامٍ مُعَظَّمٍ يَرْقِدُونَا أَلِإِمَامٍ الْأَعْظَمِ أَنْ يَسْهَلَ عَلَيَّ ذَلِكَ مِنَ الْغَامَةِ (مُقَدِّمَةُ شَامِي ص ١٨)

(١١) وَمَنْ آدَابُ الدَّعَاءِ تَقْدِيمُ الثَّنَاءِ عَلَى اللَّهِ وَالتَّوَسُّلُ بِنَبِيِّ اللَّهِ تَعَالَى لِيَسْتَجَابَ الدَّعَاءُ (حُجَّةُ اللَّهِ الْبَالِغَةُ ج ٢ ص ٦).

(١٢) أَنْ التَّوَسَّلَ بِالنَّبِيِّ ﷺ جَائِزٌ فِي كُلِّ حَالٍ قَبْلَ خَلْقِهِ وَبَعْدَ خَلْقِهِ فِي مَدَّةِ حَيَاتِهِ وَبَعْدَ مَوْتِهِ فِي مَدَّةِ الْبَرَزْخِ (شِفَاءُ السَّقَامِ ص ٣٥٨)

(١٣) مَوْلَانَا رَشِيدُ أَحْمَدَ كُنْكَوْهِي رَحِمَهُ اللَّهُ ﷺ فَرَمَا يَحْيِي جَهْدَ اسْتِعَانَتِ دَرْي طَرِيقِي دِي يَوْه طَرِيقِهِ يِي دَا دِه جَهِي دَا سِي دَعَا وَكَمْ يِي جَهِي يَا اللَّهُ دَفْلَانِي بِه حَرَمَتِ بَانْدِي زَمَا دَا كَار وَكَمْ دَا بِالْإِتْفَاقِ جَائِزْ دِه بَرَابَرِهْ خَبَرِهْ دِه جَهِي دَقْبِرِ بِه خَوَاكِي وَيَا وَكَمْ بِه بِلْ حَيَا كَمْ وَيَا بِه دِي كَمْ دَهِي جَا كَلَامِ نَشْتِه. (فَتَاوَى رَشِيدِيَه ص ١٢٣)

(١٤) دَدِيوْبِنْدُ دَعْلَمَاؤُ بِه أَجْمَاعِي كِتَابُ الْمَهْنَدِ عَلَى الْمَفْنَدِ كَمْ دَرِيْمِ أَوْ خُلُورِمْ سَوَالِ دَتَوْسَلِ بِه بَارِهْ كَمْ دِي (السُّوَالُ الثَّلَاثُ وَالرَّابِعُ) دَرِيْمِ أَوْ خُلُورِمْ سَوَالِ (٣) هَلْ لِلرَّجُلِ أَنْ يَتَوَسَّلَ فِي دَعَوَاتِهِ بِالنَّبِيِّ ﷺ بَعْدَ الْوَفَاتِ أَمْ لَا؟ أَيْادُ وَفَاتِ شَخْصٍ وَرُوسْتِهْ بِه دَعَا كَمْ بِه نَبِي ﷺ بَانْدِي وَسِيلَهْ نِيُولِي شَيْ أَوْ كَنَهْ؟ (٤) أَيْجُوزُ التَّوَسُّلِ عِنْدَكُمْ بِالسَّلَفِ الصَّالِحِينَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالصَّدِيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَأَوْلِيَاءِ رَبِّ الْعَالَمِينَ أَمْ لَا؟

سَتَاسُو بِه نِيَزْ بِه سَلَفُو صَالِحِيْنُو يَعْنِي بِه أَنْبِيَاؤُ، صَدِيقِيْنُو، شُهَدَاؤُ، أَوْ بِه أَوْلِيَاءُ اللَّهِ بَانْدِي تَوْسَلِ جَائِزْ دِي أَوْ كَنَهْ؟

الجواب: عِنْدَنَا وَعِنْدَ مَشَاغِنَا يَجُوزُ التَّوَسُّلُ فِي الدَّعَوَاتِ بِالْأَنْبِيَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّدِيقِينَ فِي حَيَاتِهِمْ وَبَعْدَ وَفَاتِهِمْ بَأَنْ يَقُولَ فِي دَعَائِهِ اللَّهُمَّ إِنِّي أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ بِفُلَانٍ أَنْ تُجِيبَ دَعْوَتِي وَتَقْضِيَ حَاجَتِي إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ. (الْمَهْنَدُ ص ٣٧)

زمونڊر او زهور دمشاڻخو په نيز باندې په دعا کې په انبياؤ په صالحينو په شهيدانو او په صديقينو باندې وسيله نيول جائز دی په دې ژوند کې هم او دوفات څخه وروسته هم چې داسې دعا وکړي چې يا الله تعالی د فلانکي بزرگ په وسيله باندې زما دعا قبوله کړه او زما حاجات پوره کړه.

(۱۵) حضرت مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه د توسل اقسام بيانوي او فرمايي چې: والثالث دعاء الله ببركة هذا المخلوق المقبول وقد جوزه الجمهور ومنع منه ابن تيمية واتباعه (بوادر النوار ص ۷۰۸) بحرمة سيد المرسلين خاتم النبيين صلى الله عليه وسلم ابد الابدين ودهر الدهرين (نشر الطيب ص ۳)

(۱۶) شيخ الاسلام مولنا حسين احمد مدني رحمته الله عليه د ديو بنديانو او د وهاييانو دعقاندو په مابين کې فرق بيانوي اوليکي چې: وهاييان توسل بالانبياء والاولياء ته بعد الوفات ناجائز وايي او ديو بنديان ورته نه يواځې دا چې جائز وايي بلکه ارجي للاجابة يې گڼي (نفس حيات ص ۱۶۱)

(۱۷) د فقيه الأئمة مفتي محمود حسن گنگوړي رحمته الله عليه څخه سوال شوی دی چې داسې دعا کول څه حکم لري چې يا الله زما فلانکي مشکل ددې بزرگانو په طفيل باندې پوره کړي؟ هغه جواب ورکوي چې داصحيح ده. (فتاوی محموديه ج ۱ ص ۳۵۹)

(۱۸) مولنا ظفر احمد العثماني رحمته الله عليه فرمايي چې: په اولياؤ او انبياؤ باندې توسل جايز دی، استعانت نه دی جائز کوم کسان چې توسل ته ناجائز وايي هغه د توسل او استعانت په منځکې فرق نه دی کړی. (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳۴)

(۱۹) مفتي عزيز الرحمن رحمته الله عليه فرمايي چې: په پيغمبرانو او په اولياؤ باندې توسل مستحب او اقرب الی الاجابة دی (عزيز الفتاوى ج ۱ ص ۱۷۱)

(۲۰) مولنا خير محمد جالندري رحمته الله عليه فرمايي چې: په انبياؤ او اولياؤ باندې وسيله نيول جائزه او اقربه الی الاجابة ده. (اثار خير ص ۲۸۲)

هدارنگه فرمايي چې خلاصه دا چې د توسل جواز د ديو بند د علماؤ په مابين کې اتفاقي دی په دې کې دهیچا اختلاف نشته..... ددې تحریراتو څخه د لمر په شان دا خبره ظاهره شوه چې زمونږ په مغربي پاکستان

کې چې بعضې خلک ځانونه د یویند ته منسوبوي او توسل بالذات ته ناجائز بلکه شرک وایي نو دا خلک په ځکه د یویندیان نه دي بلکه د یویند بدنامونکي دي (اثر خیر ص ۲۹۴)

(۲۱) دمصر علماؤ د یویند د اکابرو څخه یو څو سوالونه کړي وې هغوی کې یو سوال د توسل په باره کې و چې: (ان التوسل به او بأحد من الاولیاء الکرام ممنوع) ایا په نبی ﷺ او په اولیاؤ باندې توسل ممنوع دی؟

الجواب: وان التوسل بالنبي ﷺ وبأحد من الاولیاء العظام جائز بان یكون السؤال من الله تعالى وبتوسل بنبيه وبولیه (توسل په انبیاء او په اولیاؤ باندې په داسې طریقې باندې جائز دی چې د نبی ﷺ او یا د ولي په وسیله یې د الله تعالی څخه وغواړي). (کتابه عزیز الرحمن، الجواب صحیح محمود عفی عنه مدرس اول مدرسه عربیه دیوبند .

الجواب صحیح، محمد احمد مهتم مدرس عاليه دیوبند، الجواب صحیح، غلام رسول مدرس مدرس عاليه دیوبند، الجواب صحیح بنده مرتضی حسن مدرس دارالعلوم دیوبند، الجواب صحیح محمد انور مدرس مدرس اسلامیه دیوبند هذ هو الحق، حبیب الرحمن مهتم مدرس عاليه دیوبند الاجوبة کلها صواب بلاریتیب محمد اشرف علی عفی عنه (امداد الفتاوی ج ۶ ص ۳۱۳، ۳۱۲)

(۲۲) مجدد الف ثاني رحمه الله فرمایي چې: اللَّهُمَّ اجعلنا من محبيهم بحرمة سيد المرسلين عليه وعلى اله وعليهم الصلوة والسلام، (مکتوبات ج ۱ ص ۲۳۳ مکتوبه نمر ۵۶).

(۲۳) مولنا ذکرېا رحمه الله فرمایي چې یا الله تعالی پخپل لطف او دخپل محبوب په خاطر او دخپل محبوب د پاک کلام په برکت باندې ما گناه گار ته هم داخل اص توفیق راکړه (فضایل تبلیغ اختتام فصل خامس)

(۲۴) مفتي شفیع رحمه الله فرمایي چې: دغیر مادي اسبابو په ذریعه باندې د کوم نبی او یا د کوم ولي څخه دعا غوښتل او یا ددوی په وسیله باندې براه راست دعا کول دقرآن او د حدیث څخه ثابت دی. (معارف القرآن ج ۱ ص ۹۹، ۱۰۰)

(۲۵) مولنا محمد یوسف شهید لد هیانوي شهید رحمه الله فرمایي چې: په نبی ﷺ او په اولیاؤ باندې توسل جائز دی. (اختلاف امت او صراط مستقیم ص ۴۸)

(۲۶) مفتي عبد الشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: زمونہ او زمونہ د مشایخو پہ نیز باندی پہ انبیاء او پہ اولیاء باندی د وفات خخہ مخکي او د وفات خخہ وروستہ توسل جائز دی. (عقائد علما دیوبند عقیدہ نمبر ۴)

(۲۷) مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دیوبند تول اکابر د توسل پہ جواز باندی قائل دی پہ دوی کہی ہیخ اختلاف نشته (تسکین الصدور ص ۴۰۵)

(۲۸) علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ د وسیلہ د مسئلہ د تحقیق خخہ وروستہ فرمائی ہے: وبعد هذا کله انا لأرى بأساً في التوسل الى الله تعالى بجاء النبي ﷺ حياً وميتاً (روح المعاني تحت قوله تعالى وابتنوا اليه الوسيلة)

(۲۹) علام شامي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: وقد عد من آداب الدعاء التوسل على ما في الحصن وجاء في رواية اللهم اني اسألك بحق السائلين (در مختار مع رد المحتار ج ۵ ص ۲۸۱، عالمگیری ج ۵ ص ۳۱۸)

(۳۰) علامہ شامي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: قال السبكي يحسن التوسل بالنبي ﷺ الى ربه ولم ينكره احد من السلف ولا الخلف الا ابن تيميه فابتدع ما لم يقله عالم قبله (رد المحتار ج ۵ ص ۵۸۱)

توسل بالنبي ﷺ مستحب دی ددی خخہ پہ امت کہی ہبخوک ہم نہ و منکر تر دی ہے ابن تيميه رحمۃ اللہ علیہ را پیدا شو او داسی مبتدع قول یی وکرو ہے ددہ خخہ مخکي ہیخ عالم ہم نہ و کمری.

صاحب دجواهر القرآن

تاسو دروح المعاني عبارات ولوستل، مولنا غلام اللہ خان رحمۃ اللہ علیہ دروح المعاني نامکمل عبارت را نقلوی او خلکو تہ د انبایی ہے صاحب دروح المعاني د وسیلہ خخہ منکر و حالانکہ صاحب دروح المعاني پہ وسیلہ باندی تقریباً خلور صفحہ بحث کمری دی صاحب دجواهر القرآن دروح المعاني پہ ص ۱۲۵ باندی حوانہ ورکری دہ حالانکہ ہفہ دیوسری سوال دی ہے د وسیلہ خخہ منکر دی، علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ ورتہ مکمل جواب ورکری دی ہلتہ دا بحث د (ص ۱۲۴ خخہ تر ص ۱۲۸ پوری دی تریاق اکبر بزبان صفدر ص ۴۰۸)

اعتراض: صاحب ہدایہ خرنگہ فرمائی ہے: (وبکره ان يقول الرجل في دعائه بحق فلان، او بحق انبيائك ورسلك لانه لاحق للمخلوق على الخالق؟ (ہدایہ ج ۴ ص ۷۸ کتاب الکراهية).

جواب

۱- ددي عبارت معنی دانه ده چې توسل مطلقا ناجائز دی بلکه دلته یې صرف د (حق) د لفظ استعمال ته مکروه ویلي دي او ددې وجه داده چې معتزله په الله تعالی باندې د مطیع لپاره ثواب ته واجب وایي، اهل سنت په الله باندې د وجوب علقي او د وجوب شرعي څخه منکر دي البته وجوب تفضلي مني نو کله چې د حق په لفظ کې د معتزله د معنی احتمال و نو فقهاؤ دې موهم لفظ ته مکروه وویلي لکه څرنګه چې د همدې عبارت لاندې شارحین لیکې چې: (لانه لاحق للمخلق على الخالق)

۲- جواب: ملا علي قاري فرمایي چې: قيل ويجرم ان يقول في دعائه بحق فلان نبيا كان او وليا او بحق البيت او المشعر الحرام لانه لاحق للمخلوق على الخالق لكن قد يقال انه لاحق لهم وجوبا من اصله لكن الله جعل لهم حقا من فضله (فتح باب العناية ج ۳ ص ۳۰)

۳- جواب: مولنا اشرف علی تهانوي رحمته الله فرمایي چې د حق لفظ د حقیقي معنی په اعتبار سره ناجائز دی او د مجازي معنی په اعتبار سره یعنی د توسل په معنی سره جائز دی (امداد الاحکام ج ۴ ص ۳۶)

۴- جواب: د مولنا حسین احمد مدني رحمته الله څخه پوښتنه وشوه چې مودودي صاحب د هدايې دا عبارت پیش کوي چې لاحق للمخلوق على الخالق او وایي چې ددې څخه معلومېږي چې داسې دعا کول ناروا دي چې یا الله تعالی د نبي صلی الله علیه و آله په حرمت او یا د فلانکې په حق باندې زما دا مشکل حل کړه. مولنا مدني رحمته الله ورته په ډېر تفصیل سره جواب ورکوي د جواب خلاصه یې په لاندې ټکو کې راغلولو.

(۱) مودودي خو د فقهي د کتابونو توهین کوي نو په دې مسئلې کې ولې د صاحب د هدايې تقلید کوي؟

(۲) صاحب د هدايې خو صرف مکروه ویلي دي حالانکې د توسل څخه منکرین توسل ته حرام (بدعت)

او شرک وایي.

(۳) په احادیثو کې د مخلوق حق په خالق باندې ثابت دی رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت معاذ رضی الله عنه ته فرمایي چې (هل تدري ما حق الله على عباده وما حق العباد على الله قلت الله ورسوله اعلم قال فان حق الله على العباد ان يعبدوه ولا يشرکوا به شيئا وحق العباد على الله ان لا يعذب من يشرک به شيئا) (بخاري باب اسم الفرس والحمار)

(٤) دحق لفظ د پرو معنا گمانو لپاره استعمال يږي لکه واجب عقلي، واجب شرعي، مستحق او ثابت، جدير او لائق، مشابه بالواجب، موجود صوري، احترام، مهتم بالشان، لکه حق الله على کل مسلم ان يفتسل في سبعة ايام رواه مسلم، باب الطيب الخ په دې معنی گمانو کې په اوله معنی کې اختلاف دی د معتزله وؤ په نیز باندې په الله باندې عدل واجب دی عقلا او د اهل سنت والجماعة په نیز باندې په الله تعالی باندې هيڅ شی نه دی واجب نو په کوم وخت کې چې د معتزله وؤ شور د پرو وؤ نوقها وؤ سدا للذراع دی لفظ ته مکروه وويلي د دې لپاره چې څوک ترېنه د معتزله وؤ معنی مراد نه کړي او زموږ په زمانه کې معتزله نشته لهذا اوس داسې دعا کول جائزه او مستحبه دی (مکتوبات شيخ الاسلام ج ٤ ص ١٤٦ فتاوی شيخ الاسلام ص ٨٦)

* * *

مسئلة الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ

مؤلف: الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحفافي النجمرى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئله الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده، اما بعد!

داهل سنت والجماعة دمسلك مطابق كله چې كوم مسلمان دنبی ﷺ روضي مبارکي ته ورشي نو دصلوة او دسلام دعرض کولو څخه وروسته دې د رسول الله ﷺ په وسيله باندې دعا وکړي او رسول الله صلی الله عليه وسلم ته دې دشفاعت درخواست وکړي داسې دې ووايي چې آی الله رسوله زه دخپل سفارش درخواست درته کوم یا رسول الله زما شفاعت وکړه (عقائد علماء دیوبند عقیده نمبر ۵) داهل سنت والجماعة په نیز باندې دا استشفاع جائزه او مستحبه ده.

داهل بدعتو مسلک

ماتیان بدعتیان لیکي چې دنبی ﷺ دقبر مبارک سره استشفاع بدعت سیئه دی دصحابه و داجماع او دامت دتعامل څخه مخالفت دی (اقامة البرهان ص ۳۱۲)

داهل سنت والجماعة دلائل

الله تعالی فرمایي چې: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُظَاهَرَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا. (النساء ۶۴) حاصل دا چې الله تعالی فرمایي چې: ما پیغمبران صرف ددې لپاره لیږلي دي چې دالله په اذن باندې یې پیروي وکړي شي او کله چې دوی د خپلو ځانونو سره ظلم وکړو نو که تاته راغلی وي او دالله تعالی څخه یې بښنه غوښتي وي او رسول الله صلی الله عليه وسلم ورته بښنه غوښتي وي نو خامخا به دوی الله تعالی بښه توبه قبلونکي او مهربان موندلي وي.

ددې ایت په تشریح کې مفسرین فرمایي چې (یرشد تعالی العصاة والمذنبین اذا وقع منهم الخطاء والعصیان ان یأتوا الی رسول الله صلی الله عليه وسلم فیستغفرو الله عنده ویسألون ان یستغفرهم فانهم اذا فعلوا ذلك تاب الله علیهم ورحمهم وغفرهم ولهذا قال لوجدوا الله توابا رحیما) وقد ذکرنا جماعة منهم الشیخ ابو نصر بن الصباع فی کتابه (الشامل) الحکایة المشهورة عن العتبی قال کنت جالسا عند قبر النبي

فجاء اعرابي فقال السلام عليك يا رسول الله ﷺ سمعت الله يقول (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الاية) وقد جئتكم مستغفرا لذنبي مستشفعا بكم الى ربّي ثم انشأ يقول .

ياخير من دفنت بالقاع اعظمه فطاب من طيبهن القاع والاکم
نفسی الفداء لقبر انت ساکنه فيه العفاف وفيه الجود والکرم

ثم انصرف الاعرابي فغلبتني عيني فرأيت النبي ﷺ في النوم فقال يا عتبي الحق الاعرابي فبشره ان الله قد غفر له. [تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۳۴۸، تفسير درمنشور ج ۲ ص ۴۷۴ والقول البديع ص ۱۶۸، كتاب الايضاح في مناسك الحج والعمرة للنووي ص ۴۵۵ حاشية على شرح الايضاح لابن حجر المكي ص ۴۸۹ كتاب المناسك للملاعلي القاري ص ۵۱۲].

خلاصه دا چې الله تعالى گناهکارانو ته دا طريقه خودلي ده چې (دوفات خخه مخکې اويادوفات خخه وروسته) رسول الله ﷺ ته ورشي هلته دا الله تعالى خخه بښنه وغواړي او دنبي ﷺ خخه هم غوښتنه وکړي چې دا الله تعالى خخه ورته بښنه وغواړي کله چې دا کار وکړي نو الله تعالى به يې توبه قبوله کړي رحم به ورباندې وکړي او بښنه به ورته وکړي حضرت عتبي رضي الله عنه فرمايي چې يوه ورځ زه دنبي ﷺ دقبر مبارک سره ناست وم نو يو باندې چې راغلو او وي فرمايل چې السلام عليكم يا رسول الله ﷺ ما دا الله تعالى خخه اوريدلي دي چې فرمايلي يې دي چې که چيرته دوي گناه وکړي او تاته راشي دا الله خخه دخپلو گناهونو لپاره اوريدلي دي او رسول الله ﷺ هم ورته بښنه وغواړي نو الله تعالى به بڼه توبه قبولونکي او مهربان پيدا کړي نو يا رسول الله ﷺ زه تاته راغلي يم او دخپلو گناهونو خخه مغفرت غواړم او تا الله ته سفارش کوم بيا يې دا مذكور اشعارو ويلې او لاړو حضرت عتبي رضي الله عنه فرمايي چې په ما باندې خوب غلبه وکړه نو نبي ﷺ مې په خوب کې وليدلوراته وي فرمايل چې دې باندې چې پسې ورشه او زيری ورته ورکړه چې الله تعالى وبښلې .

ددې واقعي تحسين کونکي دير محدثين دي لکه امام نووي . [كتاب الايضاح ص ۴۵۴ تقى الدين السبكي، شفاء السقام ص ۲۳۵] امام سمهودي خلاصه الوفاء ج ۱ ص ۵۶

مولنا اشرف علي تهانوي رضي الله عنه فرمايي چې په مواهب کې دامام ابو المنصور الصباغ، ابن نجار، ابن عساكر، او ابن الجوزي، رحمهم الله په سند باندې دمحمد بن حرب خخه دا واقع را نقل شوي ده او محمد بن

حرب په ۲۲۸ هـ کي ډول خلاصه دا چې دا د خير القرون واقعه ده او دهیجا څخه ورباندې نكیر نه دی رانقل شوی
لهذا دا واقعه حجت دی. (نشر الطیب ص ۱۴۳)

دا حکم اوس باقي دی

(۱) امام سیهودي رحمته الله فرمایي: (وقد فهم العلماء من الآية العموم واستحبوا لمن أتى القبر ان يتلوها ويستغفر الله وورد وحكاية العتبي الآتية في كتبهم محسنين لها)، خلاصة الوفاء باخبار دار
المصطفى ج ۱ ص ۴۵)

علماء و ددې ايت څخه عموم رافهمولي دي او مستحبه يې گڼلې ده چې څوک د نبي ﷺ قبر مبارک ته
ورشي نو دا ايت دی ولولي او د الله تعالی څخه دی بښنه وغواړي او د عتبي رحمته الله واقعه يې ذکر کړې ده او
ددې واقعي تحسین يې کړې دی.

(۲) امام سبکي رحمته الله فرمایي چې: والایه وان وردت في اقوام معينين في حالة الحياة فتعم بمعموم
العلة كل من وجد فيه ذلك الوصف في الحياة وبعد الموت ولذلك فهم العلماء من الآية العموم في الحالتين
واستحبوا لمن أتى الى قبره ﷺ ان يتلو هذه الآية ويستغفر الله تعالى. (شفاء السقام ص ۱۲۵)

(۳) مولنا قاسم نانوتوي رحمته الله فرمایي چې په دې ايت کې تخصیص نشته د رسول الله ﷺ د زمانې
خلک به هم همداسې کوي او وروستې خلک به هم همداسې کوي او څرنگه به تخصیص راشي؟ د رسول الله
ﷺ وجود خود طول امت لپاره رحمت دی لکه د نبي ﷺ په ژوند کې چې نبي ﷺ ته راتلل او استشفاع
متصوره وه نو اوس هم متصوره ده ځکه چې نبي ﷺ په قبر کې ژوندی دی، (اب حیاة ص ۵۲)

(۴) مفتي شفیع رحمته الله ددې ايت لاندې ليکي چې: دا ايت اگر چې د منافقانو په باره کې نازل شوی دی
لکن ددې ايت کریمه څخه يو قانون راووتلو هغه دا چې هر سړی چې نبي ﷺ ته ورشي او نبي ﷺ ورته
د مغفرت دعا وکړي نو الله تعالی هغه سړي ته ضرور مغفرت کوي او نبي ﷺ ته ور تلل لکه چې په دنيوي ژوند
کې کيدلو نو همدارنگه اوس هم د نبي ﷺ روضي مبارکې ته دور تللو همدا حکم دی حضرت علي عليه السلام
فرمایي چې کله چې مونږ د نبي ﷺ د دفن کولو څخه فارغ شو نو درې ورځې وروسته يو نو جوان راغلو او په
چېغو او په ژړا ژړا يې دا ايت کریمه لوستلو او ويل به يې چې يا الله تعالی تاخو په دې ايت کریمه کې وعده
کړې ده چې څوک نبي ﷺ ته ورشي او دخپلو گناهونو لپاره بښنه وغواړي او رسول الله ﷺ ورته بښنه

وغواړي نو الله تعالى ورته بښنه کوي نو له دې وجې يا رسول الله ﷺ زه تاته راغلی يم ماته دمعفرت سوال وکړم، په دغه وخت کې چې کوم خلک حاضر وو د هغوی بيان دی چې در رسول الله ﷺ د قبر څخه دې ځوان ته اواز راغلو چې (قد غفر لك) تاته معفرت وشو (معارف القرآن ج ۲ ص ۴۵۹)

(۵) ظفر احمد العثماني رحمه الله فرمايي چې: ثبت ان حكم الآية باق بعد وفاته ﷺ فينبغي لمن ظلم نفسه ان يزور قبره ويستغفر الله عنده فيستغفر له الرسول ﷺ (اعلاء السنن ج ۱ ص ۱۹۸).

(۶) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: (روى بعض الحفاظ عن ابي سعيد السمعاني انه روى عن علي ؓ انه بعد ما دفن ﷺ جاء اعرابي فقال يا رسول الله ﷺ جئتكَ تستغفر لي الى ربي فنودي من القبر الشريف ان قد غفر لك (تحريرات حديث ص ۳۹۶).

دوهم دليل:

وبه قال حدثنا ابو معاوية عن الاعمش عن ابي صالح عن مالك الدار وكان خازن عمر على الطعام قال اصاب الناس قحط في زمن عمر ؓ فجاء رجل الى قبر النبي ﷺ فقال يا رسول الله استسق لامتك فانهم قد هلكوا فأتى الرجل في المنام فقبل له اثنت عمر ؓ فأقرته السلام واخبره انكم مستقون وقل له عليك الكيس، عليك الكيس، فأتى عمر فاخبره فبكى عمر ؓ ثم قال يا رب لا ألو الا ما عجزت عنه (مصنف ابن ابي شيبة رقم ۳۲۶۶۴ باب ما ذكر في فضل عمر ؓ).

د حضرت عمر ؓ په زمانه کې ستخته قحطي راغله نو يو سړي د نبي ﷺ قبر ته راغلو او وې فرمايل چې يا رسول الله ﷺ دخپل امت لپاره باران وغواړه بېشكه چې دوى هلاک شو نو نبي ﷺ هم دې سړي ته په خوب کې ورغلو او ورته وپويل چې عمر ته ورشه زما له خوا ورته سلام ووايه او خبر ورته ورکړه چې په تاسو باندې به باران راوورېږي او دا هم ورته ووايه چې هوښيار اوسه، هوښيار اوسه، هغه سړي حضرت عمر ؓ ته راغلو ټوله واقعه يې ورته بيان کړه حضرت عمر ؓ په ژړا شو او وې فرمايل چې يا الله تعالى زه به دخپل طاقت مطابق سستي نه کوم.

مصححین: حافظ ابن حجر رحمه الله دې روايت ته صحيح ويلي دي. (فتح الباري ج ۲ ص ۴۹۵ باب سؤال الناس الامام الاستسقاء الخ)

حافظ ابن کثير رحمه الله ورته صحيح ويلي دي (البدایه والنهایه ج ۷ ص ۱۰۵)

امام سبهودي رحمته الله ورتنه صحيح ويلى دي (خلاصة الوفاء ج ١ ص ٤٩)

ابن حجر المكي ورتنه صحيح ويلى دي (حاشية على الايضاح ص ٤٩٠)

امام تقي الدين السبكي ورتنه صحيح ويلى دي: (شفاء السقام ص ٢٨٢)

فائده: د رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم روضي مبارك ته دارا غلى سري حضرت بلال رضي الله عنه و وگوره فتح الباري، تاريخ طبري، البدايه والنهايه.

دامت دعلاؤ خه داستشفاع ثبوت

(١) ثم تأتي القبر وتستقبل وتقول السلام عليك أيها النبي ... اللهم انك قلت وقولك الحق ولوانهم اذ ظلموا الايه وقد اتيتك مستغفرا من ذنوبي مستشفعا بك الى بي الخ (المغني لابن قدامة ج ٣ ص ٥٩٩)

(٢) ويتوسل به في حق نفسه ويستشفع به الى ربه سبحانه وتعالى (المجموع شرع المذهب ج ٣ ص ٢٧٤)

(٣) ثم يقول يا رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ان الله تعالى قال: فيما انزل عليك (ولوانهم اذ ظلموا) وقد ظلمت نفسي ظلما كثيرا وأتيت مجاهلي وغفلي امرا كبيرا وقد وفدت عليك زائرا وبك مستجيرا مستغفرا من ذنبي سائلا منك ان تشفع الى ربي متوسل بك الى الله تعالى (خلاصة الوفاء ص ٥٧ ج ١)

(٤) وقد جئناك من بلاد شاسعة وامكنة بعيدة قطعنا ها بقصد زيارتك لنفوز شفاعتك والنظر الى مآثرك ومعاهدك والقيام بقضاء بعض حقك والاستشفاع بك الى ربنا فاشفع لنا الى ربنا الخ (نور الايضاح ج ١ ص ١٥٥)

(٥) فيتوجه الى قبره صلى الله عليه وآله وسلم فيقف عند رأسه الشريف مستقبل القبلة ثم يدنو منه ثلاثة اذرع او اربعة ولا يدنو اكثر من ذلك ولا يضع يده على جدار التربة ويقف كما يقف في الصلوة ويمثل صورته الكريمة البهية كانه نايم في لحدّه عالم به يسمع كلامه ثم يقول السلام عليك يا نبي الله ورحمة الله وبركاته ولا يرفع صوته ولا يخفضه كثيرا ويبلغه سلام من اوصاه فيقول السلام عليك يا رسول الله ن فلان بن فلان يتشفع بك الى ربك فاشفع له ولجميع المسلمين . (كتاب الفقه على المذاهب الاربعة فصل زيارة قبر النبي صلى الله عليه وآله وسلم)

(۶) ویبلغہ سلام من اوصاء فیقول السلام علیک یا رسول اللہ ﷺ من فلان بن فلان ۱۰ یستشفع بک الی ربک فاشفع لہ وللجمیع المسلمین الخ (فتاوی عالمگیری خاتمة فی زیارة قبر النبی ﷺ)

(٧) وقد اطبق الائمة الحنفية على سنية زيارة النبي ﷺ وزيارة صاحبيه وطلب الشفاعة منهم (المنحة الوهبية في رد الوهابية ص ١٥)

(۸) مولنا عبدالحی لکنوی رحمۃ اللہ علیہ د وسیلې او دا ستشفاع لپاره د احادیثو د رانقلولو څخه وروسته فرمایي چې ددې ایاتونو او د احادیثو څخه ظاهره شوه چې دا ولیاؤ څخه دعا غوښتل او ددوی په ذریعه باندې دعا کول په هیڅ صورت کې ناجائز نه دی. (مجموعۃ الفتاوی اردو ج ۳ ص ۲۹۲)

(۹) مولنا رشید احمد گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمایا ہے: دیو ولي قبر تہ ورتل او دا ورتہ ویل چہ ای فلانکے اللہ تعالیٰ تہ سوال و کرہ چہ زما حاجت پورہ کری پہ دے کہ دعلماؤ اختلاف دی خوک چہ سماع الموتی منی نو هغوی دہتہ جائز وای او خوک چہ سماع الموتی نہ منی نو هغوی ددے خخہ منع کوی لکن د انیاؤ پہ سماع کہ دہیچا اختلاف نشته لہ دے وچہ دا بہ مستثنی کولی شي او ددے دجواز دلیل دادی چہ فقہاؤ دا لیکلی دی چہ د روضہ مبارکے د زیارت پہ وخت کہ بہ دشفاعت طلب کوی همداد جواز لپارہ کافی دی. (فتاویٰ رشیدیہ ص ۱۲۳، تالیفات رشیدیہ ص ۱۳۴)

په بل خای کې فرمایي چې بیا به د نبي ﷺ په وسیله باندې دعا وکړي او شفاعت به وغواړي داسې به ووايي چې یا رسول الله ﷺ اسألك الشفاعة واتوسل بک الی الله فی ان أموت مسلماً علی ملتک وسنتک .
(تألیفات رشیدیہ ص ۶۵۰)

(۱۰) د حضرت مولنا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ قول مخکمې د اول دليل په تشریح کې وليکل شو (نشر الطبعة ۲۴۳)

(۱۱) مولنا يوسف لديانوي شهيد رحمۃ اللہ علیہ فرمايې چې د ټولو پيغمبرانو او دنيي رحمۃ اللہ علیہ په باره کې زما عقيدہ حيات دی او درسول الله رحمۃ اللہ علیہ روضې مبارکې ته د ورتللو څخه وروسته دنيي رحمۃ اللہ علیہ څخه د شفاعت د غوښتلو مسئله زمونږ په کتابونو کې ليکل شوي ده لدې وجې څخه د کوم نیک بخته شری چې دا سعادت په نصیب شو چې دنيي رحمۃ اللہ علیہ روضې مبارکې ته ورشي نو درسول الله رحمۃ اللہ علیہ په دربار کې دې د دعا او د شفاعت درخواست وکړي (اختلاف امت او صراط مستقيم ص ۵۹)

(۱۲) مفتي محمود حسن گنگوہي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: دنيي رحمۃ اللہ علیہ قبر ته د ورتللو خُخه وروسته داسي دعا کول ثابت دی، فتاویٰ محموديه ج ۱ (ص ۲۵۷) دکوم ولي اوي دنيي قبر ته ورتلل او ددعا درخواست کول خه حکم لري؟

جواب: د رسول الله ﷺ روضي ته ورتلل او خطاب ورسره کول صحيح دی ځکه چې حديث خُخه ثابته ده چې نبي ﷺ يې اوري، (فتاویٰ محموديه ج ۱ ص ۵۷۷)

(۱۳) مفتي عبد الرحيم لاچپوري رحمۃ اللہ علیہ دزبدۃ العناسک په حوالې سره ليکي چې بيا به د رسول الله ﷺ په وسيله باندې دعا وکړي او شفاعت به ترېنه وغواړي او داسې به ووايي چې اې د الله تعالی رسول زه تاته دشفاعت درخواست کوم او الله تعالی ته دې وسيله کوم (فتاویٰ رحيميه ج ۱ ص ۱۵۵)

(۱۴) مفتي عبد الشکور ترمذي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: د رسول الله قبر ته ورتلل او دشفاعت غوښتنه ترېنه کول او داسې ويل چې يا رسول الله ﷺ زما دمغفرت شفاعت وکړه جائز دي (عقائد علماء ديوبند عقیده نمبر ۵) په دې کتاب باندې دلاندې علماؤ تصديقونه دي.

ددیوبند خلويښت کلن مهتم قاري طيب رحمۃ اللہ علیہ مفتي شفيع رحمۃ اللہ علیہ ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ، مولنا عبد الله بهلوي رحمۃ اللہ علیہ، محمد يوسف بنوري رحمۃ اللہ علیہ، خير محمد جالندهري رحمۃ اللہ علیہ، جميل احمد تھانوي رحمۃ اللہ علیہ، مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ، شمس الحق افغاني رحمۃ اللہ علیہ، مولنا علی محمد رحمۃ اللہ علیہ، مفتي عبد القادر رحمۃ اللہ علیہ، مولنا محمد شريف کشميري، وغيره.

(۱۵) داهل سنت والجماعة امام مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي چونکه دنيي رحمۃ اللہ علیہ قبر کې حيات په تواتر باندې ثابت دی لدې وجې دنيي رحمۃ اللہ علیہ قبر ته ورتلل او داسې ويل چې يا رسول الله ﷺ زما دمغفرت لپاره شفاعت وکړه، جائز او صحيح دی تسکين الصدور ص ۳۳۶)

اللهم ارزقنا زيارته وشفاعته بجاهه صلي الله عليه وسلم

واصحابه وازواجه وزرياته وسلم.

مسئله سماع الموتى

مؤلف الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النحرماني

مسئله سماع الموتى

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده،

اما بعد ۱

دینی رحمۃ اللہ علیہ پہ سماع عند القبر کے اختلاف نشہ البتہ دعا موہو پہ سماع کے اختلاف دی مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دا مسئلہ دصحابہ کرامو دزمانہی شخہ اختلافی دہ. (فتاوی رشیدیہ ص ۸۷ آپ کے مسائل وانکا حل ج ۱ ص ۲۹)

مفتی کفایت اللہ الدہلوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے دسماع الموتی مسئلہ دا اولو قرنونو شخہ اختلافی دہ دصحابہ و کرامو ہم پہ دے کے اختلاف و او دہغوی شخہ وروستہ تر نہ پورے دا مسئلہ اختلافی دہ لہ دے وجہ ہی شک دا حق نہ لری ہے پہ دے مسئلہ کے دبل فریق تضلیل یا تفسیق او یا تہجیل و کفری حکم ہے دہ ددی تضلیل تفسیق او تہجیل اثر تر صحابہ و کرامو پورے رسیری (کفایۃ المفتی ج ۱ ص ۲۰۱)

نو دا انصاف تقاضی دا وہ ہے پہ دے مسئلہ کے ہیچا بل فریق تہ بد او رد نہ وی ویلی لکن اشاعتی معانیانو اخلاقی او دینی حدود دپنسولاندے کمری دی او دسماع الموتی قائلینو تہ مشرکان، کافران او بدعتیان وایہ.

فضل الرحمن مماتی: سید عنایت اللہ شاہ بخاری بہ سماع الموتی تہ دشرک جرہ او دروازہ ویلی

(التحقیق الانیق ص ۱۴۴)

محمد حسین شاہ نیلوی مماتی: نیلوی بہ دسماع الموتی عقیدے تہ شرک نہ ویلی البتہ دشرک

دروازہ بہ دی ورت ویلی (مختصر سوانح حیات ص ۱۲۲)

نو چونکہ فریق مخالف پہ دے مسئلہ کے دحد شخہ تجاوز کولو او دوی دکفر او دشرک دفتو و نسبت تر ہغو صحابہ و کرامو پورے رسیدلو کوم ہے دسماع الموتی قائل و لدے وجہ بہ دلہ موہو دا ثابتہ کہو ہے دسماع الموتی دقائلینو موقف دقرآن او دسنت، او دامت دا کابرو دا قوالو شخہ ثابت دی زمونہ موقف ہم

ادی چې سماع الموتی شته دی لکن مونږ هغه چاته د تضلیل او د تفسیق نسبت نه کوو چې هغوی د سماع الموتی یعنی د عامو مړود او بډلو څخه منکر دي .

البته هغه خلک ضرور گمراهان دی کوم خلک چې په دې مسئله کې د حد څخه تجاوز کوي او قائلینو د سماع الموتی ته مشرکان وایي .

د سماع الموتی لپاره دلائل

اول دلیل:

عن انس رضی الله عنه عن النبي ﷺ قال العبد اذا وضع في قبره وتولى وذهب اصحابه حتى انه ليسمع قرع نعالهم اناه ملكان ، (الحديث) بخاري ج ۱ ص ۱۷۸ باب الميت يسمع خفق النعال ، مسلم ج ۲ ص ۳۸۶ عرض مقعد الميت الخ

حضرت انس رضی الله عنه در رسول الله ﷺ څخه روایت کوي چې کله چې مړی په قبر کې کینودل شي او خلک ترې نه لار شي نو مړی لا د خلکو د پښو اواز اوري چې دوه ملائکې ورته راشی الخ

حافظ ابن حجر رحمته الله: حافظ ابن حجر فرمایي چې: وقد ثبتت الاحاديث بما ذهب اليه الجمهور كقوله انه يسمع خفق نعالهم وقوله تختلف اضلاع لضمة القبر وقوله يسمع صوته وكل ذلك من صفات الاجساد (فتح الباري باب ما جاء في عذاب القبر ج ۳ ص ۲۹۹)

علامه بدرالدين عيني رحمته الله: علامه عيني دامام بخاري د باب په تشریح کې فرمایي چې: ای هذا باب يذكر فيه الميت يسمع خفق نعال الاحياء وصوتها عند دسها على الارض (عمدة القاري ج ۶ ص ۱۹۶)

سلطان المحدثين ملا علي القاري رحمته الله: ددې حديث په تشریح کې فرمایي چې: وقال ابن الملك ای صوت ، دقا وفيه دلالة على حياة الميت في القبر لان الاحساس بدون الحياة ممنوع عادة واختلفوا في ذلك فقال بعضهم باعادة الروح وتوقف ابو حنيفة رحمته الله في ذلك اه ولعل توقف الامام في ان الاعادة تتعلق بجزء البدن او كله . (مرقات باب اثبات عذاب القبر ج ۱ ص ۱۹۸)

ددې حوالو څخه معلومېږي د (انه ليسمع قرع نعالهم) څخه حقيقت مراد دی چې مړی د پښو څخه دروسته بالکل د خلکو د پښو کشاری اوري .

دوهم دليل:

کله چې څوک هديرې او يا قبر ته ورشي نو رسول الله ﷺ فرمايي چې په اهل قبور و باندې به سلام اچوي او دعا به ورته کوي او ورته به وائي چې ستاسو لپاره مونږ د الله تعالیٰ څخه بښنه غواړو او مونږ هم انشاء الله چې درتلونکي يو او سلام په داسې چا باندې اچول کيږي چې هغه يې اوري او همدارنگه د خطاب صيفي هم حقيقه په هغه ځای کې استعمال کيږي چې مخاطب يې اوري.

(۱) وعن بريدة رضي الله عنه قال كان رسول الله ﷺ يعلمهم اذا خرجوا الى المقابر فكان قائلهم يقول السلام عليكم اهل الديار من المؤمنين والمسلمين وانا ان شاء الله بكم لاحقون اسأل الله لنا ولكم العافية (مسلم ج ۱ ص ۳۱۴ كتاب الجنائز)

(۲) رسول الله ﷺ به چې د بقیع هديرې ته لاړو نو فرمايل به يې چې: السلام عليكم دار قوم مؤمنين وأنا ان شاء الله بكم لاحقون اللهم اغفر لنا لاهل بقیع الغرقد (مسلم ج ۱ ص ۳۱۳ كتاب الجنائز مشکوة باب زيارة القبور).

دریم دليل:

عن انس رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ ترك قتلى بدر ثلاثا ثم أتاهم فقام عليهم فناداهم يا ابا جهل بن هشام يا أمية بن خلف، يا عتبة بن ربيعة يا شعبة بن ربيعة أليس قد وجدتهم ما وعد ربكم حقاً فاني قد وجدت ما وعدني ربي حقاً فسمع عمر قول النبي ﷺ فقال يا رسول الله كيف يسمعون واني يجيبون وقد جيفوا قال والذي نفسي بيده ما انتم بأسمع لما اقول منهم ولكنهم لا يقدر ان يجيبوا ثم أمرهم فسحبوا فألقوا في قليب بدر (مسلم ج ۲ ص ۳۸۷ باب عرض مقعد الميت)

حضرت انس رضي الله عنه فرمايي چې رسول الله ﷺ په بدر کې وژل شوی کفار درې ورځې پرېښودل درې ورځې وروسته ورغلو او اوازيې ورته وکړو چې ای ابو جهله ای امیه ای عتبه او ای شیبه ایا تاسو هغه وعده رشتیني ونه موندله کومه چې ستاسو سره ستاسو رب کړی وه؟ ما سره چې زما رب کومه وعده کړې وه ما خو رشتیني وموندله، کله چې عمر رضي الله عنه د نبی ﷺ خبرې واوریدلې نو ورته وې فرمایل چې یا رسول الله ﷺ دوی به ستا خبرې څرنگه واورې او څرنگه به تاته جواب درکړي حال دا چې دوی خو مړه دي؟

رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما روح دهغه په قبضه کې دی چې دوى يې ستاسو څخه بڼه اوري لکن جواب نه شي راكولې بيا يې امر وكړ او ټول مړي دبدر په كوهي كې وغورزول شو.

مستدلين:

(۱) امام نووي رحمه الله ددې حديث په تشرېح كې ليكي چې: (قال المازري قال بعض الناس الميت يسمع عملا بظاهر هذا الحديث ثم انكر المازري وادعى ان هذا خاص في هؤلاء ورد عليه القاضي عياض وقال يحمل سماعهم على ما يحمل عليه سماع الموق في احاديث عذاب القبر وفتنه اللتي لا مدفع لها وذلك باحياءهم او احياء جزء منهم يعقلون به ويسمعون في الوقت الذي يريد الله ، هذا كلام القاضي وهو الظاهر المختار الذي يقتضيه احاديث السلام على القبور (شرح مسلم للنووي ج ۲ ص ۳۸۷)

علامه مازري فرمايي چې بعضې خلك د حديث په ظاهر باندې عمل كوي او وايي چې مړى يې اوري لکن بيا مازري رحمه الله ددې موقف څخه انكار كړى دى او فرمايلي يې دي چې دا اورېدل دبدر تر مقتولينو پورې خاص ؤ لکن قاضي عياض رحمه الله په مازري رحمه الله باندې رد كړى دى او فرمايل يې دي چې ددوى سماع به په هغه موقف باندې ورحملو په كوم باندې چې سماع الموتى په احاديثو د عذاب القبر او دفتنه القبر كې ورحمل شوى ده د كومو چې ترديد نه كيږي ، او هغه داسې چې الله تعالى ددوى پوره بدن او يا دبدين يوه حصه راژوندى كړي او په هغه وخت كې اورېدل وكړي په كوم كې چې الله تعالى اراده وشي او همدا ظاهره او مختاره ده چې د قبرونو د سلام احاديث ورباندې دلالت كوي.

حافظ ابن تيميه رحمه الله: واما سؤال السائل هل يتكلم الميت في قبره فجوابه انه يتكلم وقد يسمع ايضا من كلمة ، لما ثبت في الصحيح عن النبي ﷺ انه قال: انهم يسمعون قرع نعالهم وثبت عنه في الصحيح انه نادى المشركين يوم بدر: لما القاهم في القلب وقال: ما انتم بأسمع لما اقول منهم والانسار في هذا كثيرة منتشرة (مجموع الفتاوى ج ۱ ص ۱۳۹ كتاب مفصل الاعتقاد رقم السؤال ۳۴)

پاتې شوه دسائل دا پوښتنه چې مړي په قبر كې خبرې كولى شي او كنه؟

جواب: دادى چې مړي خبرې كولى شي او كله دخبرو د كونكي اواز اوري ځكه چې دنبي ﷺ دخغه په صحيح حديث كې راغلي دي چې مړي د پښو د كشاري اواز اوري... او همدارنگه په صحيح حديث كې راغلى

دی چې کله چې نبي ﷺ د بدر مري کوهي ته ورغو څو لږ وروسته وکړ او (اصحابه و ته یې) وفرمایل چې ستاسو څخه یې ښه اوږي ددې (سماع الموتی) په باره کې ډېر احادیث راغلی دي چې خواره واره دی.

څلورم دلیل:

کله چې د حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه وفات کیدلو نو وفرمایل چې (اذا نامت فلا تصحبني نائمة ولا نار فاذا دفنتموني فشنوا على التراب شنأ ثم اقيموا حول قبري قدر ماتنحر جزور ويقسم لحمها حتى استأنس بكم وانظر ماذا أراجع به رسل ربي) (مسلم ج ۱ ص ۷۶ باب کون الاسلام يهدم ماقبله).

کله چې زه وفات شم نو نه دی زما سره ژریدونکی وی او نه دی اوږوي کله مو چې زه ښخ کړم نو په ما باندې خاورې راوړوئ او بیا زما د قبر څخه گیر چاپیر دومره وخت کینی په څومره وخت کې چې اوښ خلاړي او غوښه یې تقسیم یې ترڅو چې زه ستاسو د قرب څخه انس حاصل کړم او وگورم چې زه دخپل رب فرشتوته څه جواب ورکوم.

امام نووي رحمه الله: امام نووي رحمه الله ددې حدیث په تشریح کې لیکي چې: فيه فوائد منها اثبات فتنه القبر، وسؤل الملکین وهو مذهب اهل الحق ومنها استحباب المكث عند القبر بعد الدفن لحظة نحو ما ذکر لما ذکر وفيه ان الميت یسمع حیثنذ من حول القبر (شرح مسلم ج ۱ ص ۷۶)

په دې حدیث کې ډېرې فائدې دی یوه د قبر فتنه او د ملائکو سؤال او جواب دی او دا د اهل حقو مذهب دی بله دا چې د مري د ښخولو څخه وروسته د قبر گیر چاپیره لږه زمانه کیناستل مستحب دي او یوه فائده په کې دا هم ده چې د قبر په خوا کې چې کومې خبرې کیږي نومړی هغه اوږي.

پنځم دلیل: (۱) عن ابي هريره رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ خرج الى المقبرة فقال السلام عليكم دار قوم مؤمنين واذا ان شاء الله بكم لاحقون. (مشکوٰۃ ص ۴۰ کتاب الطهارة الفصل الثالث، ابوداود باب ما يقول اذا مر بالقبور ج ۲ ص ۱۰۵)

(۲) عن ابن عباس رضي الله عنهما قال مر رسول الله ﷺ بقبور المدينة فأقبل عليهم بوجه فقال السلام عليكم يا اهل القبور يغفر الله لنا ولكم انتم سلفنا ونحن بالآثر. (ترمذي باب ما يقول الرجل اذا دخل المقابر ج ۱ ص ۲۰۳) مشکوٰۃ باب زيارة القبور الفصل الثاني ج ۱ ص ۱۰۴)

رسول الله په اهل القبور و باندې سلام و اچولو او د خطاب په صیغه باندې یې دعا ورته وکړه دا دلیل د سماع الموتی دی.

مستدلین:

علامه ابن عبدالبر رحمته الله: احادیث السلام علی القبور متواترة (التمهید ج ۵ ص ۳۸۲ تحت هذا الحديث ۱۹).

حافظ ابن تیمیة رحمته الله: فاما استماع الميت للاصوات من القراءة وغيرها فحق، اقتضاء الصراط المستقیم (ص ۳۷)

حافظ ابن القيم رحمته الله: وقد شرع النبي ﷺ لامته اذا سلموا على اهل القبور ان يسلموا عليهم سلام من يخاطبونه فيقول السلام عليكم دار قوم مؤمنين، وهذا خطاب لمن يسمع ويعقل، ولولا ذلك لكان هذا الخطاب بمنزلة خطاب المعدم والجماد والسلف مجمعون على هذا وقد توارت الاثار عنهم بان الميت يعرف زيارة الحي له ويستبشر به (كتاب الروح المسألة الاولى ص ۷)

رسول الله ﷺ خپل امت ته دا حکم کړی دی چې په هدیره دې داسې سلام اچوي کله څرنگه یې چې په مخاطب باندې اچوي نو داسې دې وایي چې السلام عليكم ای د مسلمانانو د کلي او سېدونکو او داسې خطاب دهغه چا سره کيږي چې هغه اورېدل کولی شي او پوهيږي نو که مري یې نه اوري او نه پوهيږي نو بیا خو دا د معدوم او بې روحه سره خطاب دی او د سلفو په دې (سماع الموتی وفهمهم) باندې اجماع ده او په دې کې متواتر احادیث راغلي دي چې کوم ژوندي چې د مري زیارت ته راشي نو مری هغه پیژني او خوشحاليږي ورباندې.

شېخ دلیل: دامام بخاري رحمته الله استاد ابن شیهه رحمته الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه یوه واقعه را نقل کړې ده چې: عامر بن سعد عن ابيه انه كان يرجع ضيعته فيمر بقبور الشهداء فيقول السلام عليكم وانا بكم للآحقون ثم يقول لاصحابه الا تسلمون على الشهداء فيردون عليكم (مصنف ابن ابي شيبة كتاب الجنائز باب ما ذكر على التسليم على القبور)

کله به چې حضرت سعد رضی الله عنه دخپلې زمکې څخه را واپس شو او د شهیدانو په قبرونو باندې به تیریدلو نو السلام عليكم به یې ورته ویل او بیا به یې خپلو ملگرو ته ویل چې تاسو ولې په شهیدانو باندې سلام نه اچوي

چې هغوی درته جواب درکړي، ددې څخه معلومه شوه چې دحضرت سعد رضي الله عنه نظريه دا وه چې شهيدان د ژوند يو سلام اوري او جواب هم ورکوي حضرت سعد رضي الله عنه جليل القدر صاحبي دی او د عشر مبشره و څخه دی.

اووم دليل: (١) عن ابي هريره رضي الله عنه قال اذا مرَّ الرجل بقبر يعرفه فسلم عليه ردَّ عليه السلام وعرفه واذا مرَّ بقبر لا يعرفه فسلم عليه ردَّ عليه السلام (شعب الايمان للبيهقي ج ٧ ص ١٧ رقم ٩٢٩٦ فصل في زيارة القبور)

(٢) عن ابن عباس رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ ما من احد مرَّ بقبر اخيه المؤمن كان يعرفه في الدنيا فسلم عليه الا عرفه ورد عليه السلام. (الاستذكار ج ١ ص ١٨٥ كتاب الطهارة باب جامع الوضوء) په دې دواړو حديثونو کې راغله چې نبي ﷺ فرمايي چې کله چې يو څوک په مړي باندې سلام واچوي نو که په دنيا کې يې پېژندلو نو مړي يې پېژني هم او جواب هم ورکوي او که نه يې پېژندلو نو يواځې جواب ورکوي.

مصححين او مستدلين

(١) امام محمد بن احمد الانصاري القرطبي رحمته الله. (صححه ابو محمد عبد الحق) (التذكرة للقرطبي ص ١٣٠ باب ماجاء ان الميت يسمع ما يقال)

(٢) حافظ ابن تيميه الحنبلي رحمته الله: وقد روي حديث صححه ابن عبد البر انه قال ما من رجل الخ (اقتضاء الصراط المستقيم ص ٣٢٦)

(٣) ابن عبد الهادي الحنبلي رحمته الله: وهو صحيح الاسناد (الصارم المنكي ص ٢٢٤، ١١٥)

(٤) حافظ ابن القيم الحنبلي رحمته الله: قال ابن عبد البر ثبت عن النبي ﷺ انه قال ما من أحد الخ (كتاب الروح ص ٧ مسئله اولی)

علامه تقي الدين السبكي الشافعي رحمته الله: ذكره جماعة وقال القرطبي في التذكرة ان عبد الحق صححه شفاء السقام ص ٢٤٦ باب خامس)

(٥) حافظ ابن كثير الدمشقي رحمته الله: من اشهر ذلك مارواه ابن عبد البر مصححاه عن ابن عباس رضي الله عنه مرفوعا ما من احد (تفسير ابن كثير سورة روم اية ٥٢).

(۷) علامه سهمودي رحمته الله: ورواه ابن عبد البر وصححه. (وفاء الوفاء الفصل الثاني في بقية ادلة

الزيارة ج ۴ ص ۱۳۵)

(۸) علامه طحطاوي الحنفي رحمته الله: واخرج ابن عبد البر في الاستذكار والتمهيد بسند صحيح (حاشية الطحطاوي ص ۶۲۱ فصل في زيارة القبور)

(۹) علامه سيد محمود الوسي رحمته الله: اخرج ابن عبد البر وقال عبدالحق الاشيلي اسناده صحيح (روح المعاني سورة روم اية ۵۴)

انتم دليل: وأخرج العقيلي عن ابي هريرة رضي الله عنه قال ابو رزين يا رسول الله ﷺ ان طريقي على الموتى فهل من كلام أتكلم به اذا مررت عليهم قال قل السلام عليكم يا اهل القبور من المسلمين والمؤمنين انتم لنا سلف ونحن لكم تبع وانا ان شاء الله بكم لاحقون قال ابو رزين يا رسول الله ﷺ يسمعون؟ قال يسمعون ولكن لا يستطيعون ان يجيبوا قال يا ابارزين ألا ترضى ان يرد عليك بعددهم من الملائكة؟ [شرح الصدور بشرح حال الموتى والقبور ص ۲۰۳ باب زيارة القبور].

يوه ورځ حضرت ابو رزين رضي الله عنه رسول الله ﷺ ته وفرمايل چې يا رسول الله ﷺ زمالاره په هديره باندي دهنوزه چې ددوي سره نژدې تيريرم نو څه ووايم؟

رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې داسې ورته ووايه چې اى مسلمانانو او مؤمنانو دقبرونو والاؤ! په تاسو دې سلام وي تاسو زمونږ څخه مخکې يې او مونږ درېسې يو او مونږ هم انشاء الله چې ستاسو سره يو ځای کيدونکي يو. ابو رزين رضي الله عنه پوښتنه وکړه چې يا رسول الله ﷺ ايا دوي زمادا خبرې اوري؟ نبي ﷺ ورته وفرمايل چې هو اوري يې لکن د جواب ورکولو طاقت نه لري بيا ورته نبي ﷺ وفرمايل چې يا ابارزينه رضي الله عنه ايا ته په دې باندي نه خوشحاليږې چې څومره چې دا مري دي دهمدوي په شمېر تاته ملائکې جواب درکړي؟

فان قيل: چې په دې حديث کې خوراغله چې مري د جواب دورکولو طاقت نه لري او په اووم نمبر حديث کې خو تير شول چې جواب ورکوي.

قلنا: علامه سيوطي رحمته الله جواب ورکوي چې قوله لا يستطيعون اى جوابا يسمعه الجن والانس فهم يردون حيث لا يسمع. (شرح الصدور ص ۲۰۳)

يعني دداسي جواب طاقت نه لري چې انسانانا او پيريان يې واوري علامه الوسي عليه السلام هم همداسي جواب کوي فرمايي چې: وما اخرجه العقيل من انهم يسمعون السلام ولا يستطيعون ردها محمول على نفى استطاعة الرد على الوجه المعهود الذي يسمعه الاحياء (روح المعاني سورة الروم ايت نمبر ۵۲)

شاه اسحاق عليه السلام ددې اعتراض په جواب د ملا علي القاري قول را نقلوي چې: د رسول الله عليه السلام مقصد دادی چې داسې جواب نه شي ورکولی چې څوک يې واوري بلکه داسې جواب ورکوي چې څوک يې نه اوري (امداد السائل ترجمه مائة مسائل ص ۳۷، ۳۸)

فهم دليل: علامه سيوطي عليه السلام در ساله قشيره په حواله باندې يوه واقع را نقلوي فرمايي چې: يو کفن کش د يوې ښځې جنازه وکړه بيا دښې ورغلو چې د ښځې څخه کفن وباسي د قبر څخه ورته ښځې وويل چې سبحان الله يو ښل شوی د بل ښل شوي څخه کفن وباسي کفن کش ورته وويل چې صحيح ده خو به الله تعالى ښلې يې لکن زه يې څرنگه ښلې يم؟ هغه ښځې ورته وويل چې الله تعالى چې زه وښلم نو زما په جنازه کې چې چا شرکت کړی و هغه ټول يې هم وښل له دې وجې يې ته هم وښلې ددې څخه وروسته هغه سړي کفن کښي پرېښودله (شرح الصدور ص ۲۰۸) باب زيارة القبور وعلم الموتى بزوارهم

لسم دليل: علامه الوسي عليه السلام د عبيد بن مرزوق د مرسل څخه دا ابو الشيخ په حواله باندې يو مرسل روايت ذکر کړی دی چې يوې زنانه به مسجد نبوي جارو کولو بيا دا زنانه وفات شوه رسول الله عليه السلام چا خبر نه کړو او خښه يې کړه، رسول الله عليه السلام يوه ورځ په لاره باندې تيريدلو نو ددې بي بي عليها السلام قبر په نظر ورغلو، نو پوښتنه يې وکړه چې دا د چا قبر دی؟

صحابه و کرامو عرض وکړو دا قبر دام محجن رضی الله عنهما دی، رسول الله عليه السلام و فرمايل چې هغه مسجد به يې چې جارو کولو؟ صحابه و کرامو عرض وکړو چې هو، رسول الله عليه السلام د صحابه و کرامو صفونه جوړ کړل او په قبر يې ورته جنازه وکړه (دا د نبي خصوصيت و او يا يې اجتماعي دعا کړې وه) بيا رسول الله عليه السلام ددې وفات شوی بي بي عليها السلام څخه پوښتنه وکړه چې کوم عمل دی بهتر و موندلو؟ صحابه و عليهم السلام پوښتنه وکړه چې يا رسول الله عليه السلام دا يې اوري؟ نبي عليه السلام ورته و فرمايل چې ستاسو څخه يې ښه اوري بيا نبي عليه السلام و فرمايل چې دې بي بي جواب را کړو چې ما د مسجد صفا کول بهتر عمل و موندلو (روح المعاني سورة الروم ايت نمبر ۵۲)

دمنگرينو دسماع دلانل

منكرين دسماع الموتی د دريو اياتونو څخه استدلال كوي .

(۱) (إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) سورة روم (۲) (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) نمل (وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّنْ فِي الْقُبُورِ) سورة فاطر .

الجواب: دادرې واړو اياتونه مكې دي په دې اياتونو كې د كفارو تشبيه وركړل شوې ده د مړو سره او ددوئ په مابين كې وجه د شبه عدم سماع نه ده بلكه عدم انتفاع ده نو الله تعالى دلته دوه ډلې ذكر كوي يوه ډله يې اورې لکن قبولول نه كوي چې دا د كفارو ډله ده الله تعالى ددوئ په باره كې فرمايي چې (انك لاتسمع الموتى) او دوه ډله يې اورې هم او قبلوي يې هم دا د مؤمنانو ډله ده الله تعالى فرمايي چې (إِنَّ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا) [تفسير حقاني، تفسير ابن كثير، قرطبي، كتاب الروح ص ۵۷ جلالين].

فان قيل چې د (انك لاتسمع الموتى) پسې وروسته الله تعالى فرمايي چې: (وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ) نو ايا ددې څخه هم همدا معنی مراده ده؟

قلنا: اصم كلي مشكك دی او ددې لپاره مرتبې دی الله تعالى كافرانو ته كانه گونگيان اوړانده وييلي دي ، صم بكم عمي ، نو الله تعالى كافرانو ته عمي وايي په دې معنی چې حق نه گورئ بكم ورته په دې معنی چې حق وايي نو په همدې معنی باندې كانه هم دی يعني حق نه اورې .

فان قيل: چې حضرت عائشې رضي الله عنها ددې ايت څخه د عدم د سماع الموتی لپاره استدلال كړی دی كله چې حضرت عائشې ته چا د حضرت عبد الله بن عمر رضي الله عنهما د كليپ بدر والا حديث واورولو نو حضرت عائشې رضي الله عنها و فرمايل چې داسې نه ده ځكه چې د سماع ددې ايت سره تعارض دی چې (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) بلكه نبي ﷺ داسې فرمايلي دي چې (انهم ليعلمون الآن) بخاري ج ۱ ص ۱۸۳

جواب: حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي چې دا د جمهورو صحاب و كرامو په مقابل كې د حضرت عائشې رضي الله عنها انفرادي رأيه ده (فتح الباري ج ۳ ص ۴۷۷ حاشيه بخاري ص ۱۸۳)

۲ جواب: حافظ ابن حجر فرمائی ہے: یہ یو روایت کہ حضرت عائشہؓ خُخہ داسی لفظ مروی دی ہے (ما انتم بأفہم منهم) فتح الباری ج ۸ ص ۳۰۶) ددی خُخہ معلوم ہے کہ حضرت عائشہؓ دخیل قول خُخہ رجوع کریں

۳ جواب: ہمدارنگہ دا واقعہ ددوہم کال دہجرت ددے خُخہ وروستہ ہے کله حضرت عمرؓ پہ حجرہ مبارکہ کہ دفن شو نو حضرت عائشہؓ بہ ییاد پورہ پردی سرہ خپلی حجرے تہ تللہ (حیاء من عمر) مسند احمد ج ۶ ص ۲۰۲) دا دعهد عثمانی واقعہ دہمدارنگہ مخکی حضرت عائشہؓ خُخہ دخطاب پہ صیغو باندی پہ مرو باندی سلام رانقل کرل شو. (مسلم ج ۱ ص ۲۱۳)

یہا ہے کله حضرت معاویہؓ پہ زمانہ کہ حضرت عائشہؓ ورو وفات شو نو حضرت عائشہؓ قبر تہ ورغلہ او دخطاب پہ صیغو باندی یی ورتہ اشعار و لوستل دا ٲول حضرت عائشہؓ پہ رجوع باندی دلالت کوی.

حضرت عائشہؓ پہ الفاظو کہ دبدر مرو تہ علم ثابت شو او علم حیات غواہی او معاتیان خو دنفی دسماع او دنفی دعلم دواہو قائل دی فما هو جوابکم فہو جوابنا.

فانقیل: دکلیب بدر پہ حدیث کہ (انہم یسمعون الآن) لفظ دی بخاری ج ۲ ص ۹۸۱) ددی خُخہ معلوم ہے کہ دمر و سماع صرف دہغہ وختہ پوری خاصہ وہ دائمی نہ وہ.

جواب: پہ ترمذی کہ روایت دی ہے دنبوت خُخہ مخکی بہ ہے کو مو تیگو پہ ما باندی سلام اچولو نو (انی لأعرفہ الآن) ج ۲ ص ۲۰۳) نو آیا اوس ددی معنی ہم دادہ ہے زہ یہ صرف پہ موقت طور باندی پیژنم او پہ دائمی طور باندی یہ نہ پیژنم؟ ہمدارنگہ پہ مسند احمد ج ۱ ص ۳۱) کہ روایت دی ہے نبی ﷺ دیو مری پہ بارہ کہ و فرمایں ہے (ان هذا لیعذب الآن) نو ایا ددی ہم دا معنی دہ ہے ددی مری لپارہ صرف اوس پہ وقتی طور باندی عذاب دی دائمی نہ دی؟ نو الآن پہ نفی ددوام باندی دلالت نہ کوی.

فانقیل: پہ قرآن کہ واقعہ دہ ہے یو سری سل کالہ مرو، یہا ہے اللہ راژوندی کہو نو پوہستہ یہ تربنہ وکرہ ہے (کم لبثت) ہغہ ورتہ وویل ہے (لبثت یوماً او بعض یوم) نو ددی سری تہ دخیل خان علم نہ نو دہل چا خبری یہ خرنگہ واور ہدلی؟

قلنا: علامه کشميري رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چې تراوسه پورې دقرآن تقريباً دوه لکه تفسرونه ليکل شوي دي نو د اشاعة التوحيد والسنة د تنظيم څخه مخکې تقريباً دوه لکه تفسرونه ليکل شوي دي په دې دوه لکه تفسرونو کې کوم مفسر په دې واقعې باندې دنفی د سماع الموتى لپاره استدلال کړی دی؟

(۲) دا واقعې د چاسره پېښه شوه؟ نو په دې کې نهه قوله دي څوک وايي چې داسې کافرؤ، څوک وايي چې مؤمن وؤ بيا څوک وايي چې نبی وؤ او څوک وايي چې نبی نه وؤ، بيا که نبی شي نو کوم نبی وؤ؟ په هر تقدير دا ټوله واقعې د خوارقو څخه ده، ځکه چې په سلو کالو کې يې خوراک همغسې پخپل حال وؤ د سلو کالو په بارانونو او هواگانو باندې خراب شوي نه وؤ په سلو کالو کې څوک په دې لاره ورغلی نه وؤ په سلو کالو کې يې د خړه هډوکې پخپل حال وؤ وغيره.

جواهر القرآن

(۱) صاحب جواهر القرآن ليکي چې: د سماع الموتى او دنفی د سماع الموتى لپاره منشاء داده چې څوک چې روح په قبر کې گڼي هغوی د سماع الموتى قائل دي او څوک چې روح په عليين او يا په سجين کې گڼي او يا عليين او سجين د قبر څخه بهر لري گڼي نو هغوی د سماع الموتى څخه منکر دي.

نوت: مونږ په ډېرو دلايلو باندې دا ثابته کړه چې د روح تعلق په دې قبر کې د مړي سره شته دی له دې وجه سماع الموتى ثابته شوه.

(۲) صاحب جواهر القرآن ليکي چې د سماع الموتى په مسئله کې دا حنافو او دشوافعو اختلاف دی شوافع د سماع الموتى اثبات کوي او احناف يې نفې کوي.

نوت: مولنا صاحب چې دا حنافو او دشوافعو دا اختلاف کومه خبره کړې ده نو حواله يې نه ده پېښ کړئ، امام صاحب ته دې خبرې نسبت دا حنافو په کتابونو کې نشته.

امام صاحب د اعادي د روح قائل دی کما مړ او مونږ دا مخکې وويل چې څوک چې اعاده د روح او تعلق د روح د جسد عنصرې سره مني هغه د سماع الموتى قائل دی نو پکار دی چې د امام صاحب مذهب اثبات د سماع الموتى شي.

مولنا صاحب ليکي چې: ابو قتاده د بخاري د کليب البدر په حديث کې تاويل کوي معلومېږي دا چې سماع الموتى نشته، لکن دا خبره غلطه ده داسې ابو قتاده صحابي نه دی بلکه خالي قتاده دی مامتيان د قتاده

شخه ابو قتاده جو ړوي او قتاده معتزلي دی او معتزله چونکه دشواب او د عذاب د قبر شخه منکر دی له دې وجې په دې مسئله کې دده قول په مونږ باندې حجت نه دی .

الحاصل: (اکثر بلکه تحقیق دادی چې ټول صحابه کرام د سماع الموتی قائل دي ، او صوفيا کرام سل فیصده د سماع الموتی قائل دي په فقهاؤ کې نه نوي فیصده د سماع الموتی قائل دي .

او یو فیصد چې دنفی د سماع الموتی قائل دي نو هغوی هم د مماتیانو په شان نفی د سماع نه کوي بلکه (۱) هغوی صرف نفی د سماع کوي او قائلینو د سماع الموتی ته کافران ، مشرکان ، او بدعتیان نه وایي ، او مماتیان په قائلینو د سماع باندې دافتوی لگوي ، (۲) یو فیصد فقهاء داسې وایي چې قانون نفی د سماع الموتی دی او په کومو احادیثو کې چې اثبات د سماع الموتی راغلی دی نو هغه ترخپلو احوالو او مواردو پورې خاص دی شاه صاحب دابن الهمام قول داسې بیانوي چې (انما الضابطه هو عدم السماع لکن المستثنیات فی هذا الباب کثیره (فتح الملهم ج ۲ ص ۱۷۹) نو دوی هم د سماع فی الجملة قائل دی بخلاف المعاتیین .

دارالعلوم دیوبند اولنی مفتی ، مفتی عزیز الرحمن دیوبندی رحمۃ اللہ علیہ (متوفی ۱۳۴۷ هـ) هغه د سماع الموتی باره کې مختلفې فتوی ورکړي دهغو فتواو شخه بعضې فتوی یې د عدم سماع الموتی سره تعلق لري .

سوال نمبر (۳۱۸۹) دا حنافو په مذهب باندې د دین د بزرگانو مزاراتو او قبرونو ته تلل او د اعرض کول چې دا د الله یو مقبول بنده دی او دا ماته دعا کوي چې زما فلان مراد پوره شي دا جائز دی او کنه ؟

سوال نمبر (۳۱۹۰) دامام صاحب په نیز باندې د دین بزرگان د وفات نه وروسته د زیارت کوونکو خبرې اوري او کنه ؟

سوال نمبر (۱۳۱۹) ایا دا خبره صحیح او ثابت ده چې یو کس او شخص دې د قبر په خوا کې د عرض او معروض په مسئله کومه چې په سوال نمبر ۳۱۸۹ کې تیره شو اخته وي او امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ورته ویلي وي چې دا خو ته التجاء او غوښتنه ترې کوي او حال دا چې هغه یې ښه اوري ؟

سوال نمبر (۳۱۹۲) که چرته دامام صاحب د قول د تأیید لپاره یو آیه یا حدیث وي هغه هم ولیکي .

الجواب : ۱- ۴ پورې سماع الموتی اختلافي مسئله ده او دا اختلاف د صحابه رضی الله عنهم د زمانې نه را روان دی خو اکثره امامان په سماع الموتی باندې قائل دي او د احنافو په کتابونو کې بعضې داسې

مسائل (لکه مسئلم دیمین) موجود دی چې عدم السماع تربنه معلومیري خو دامام صاحب نه ددې باره کې صراحتہ ندی رانقل شوی .

قائلین دعدم السماع ددغه ایه (اِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى) وغیره نه استدلال کوي او قائلین دسماع الموتی ددغه حدیث ما اتم باسمع منهم الخ او حدیث دقرع النعال نه استدلال کوي او مذکوره آیه نه جواب کوي چې دلته نفی دسماع قبول مراد ده مقصد دا چې دا مسئله مختلف فیها ده او قول فیصل په کې گران او مشکل دی خودعوا مو دسکوت لپاره دا مناسب ده چې دا مسئله دعلماؤ ترمنځ اختلافي ده او دواړه فریقین دلائل لري او چې دسماع الموتی مسئله اختلافي ده همدارنگه دا مسئله چې دبزرگانو او اولیاؤ په قبرونو باندې داسې دعاوي کول چې تاسو دالله تعالی نه وغواړئ چې فلانی حاجت پوره کړي داهم اختلافي ده خو احتیاط دادی چې داسې دعا وشي آی الله ددغه خپلو بنکو بندگانو په برکت زما دعاء قبوله کړي او زما حاجت پوره کړي !
انتهی (فتاوی درالعلوم دیوبند ج ۵ ص ۴۶۱) طبع دیوبند

دمذکوره فتوی نه په صراحتہ سره پنځه امور رامعلوم شول:

- (۱) مسئله دسماع الموتی دصحابه رضی الله عنهم دزمانې نه تر نن پورې اختلافي را روانه ده .
- (۲) او دواړه فریقینو لپاره دلائل موجود دي .
- (۳) او دفقہ حنفي په کتابونو کې بعضې داسې مسائل شته چې عدم السماع تربنه معلومیري .
- (۴) لکن دحضرت امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ څخه صراحتہ هېڅ ندی رانقل شوی (یعنې دا فتاوی غرائب حواله چې منکرین دسماع الموتی یې امام صاحب ته منسوبوي دا بې اصل او بې بنیاده خبره ده)
- (۵) دبزرگانو او اولیاؤ په طفیل او وسیله دعا کول درست او صحیح دی .

عرض الأعمال

مؤلف الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجرفي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عرض الأعمال

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد :

داهل سنت والجماعة دمسلك مطابق په مبارکه روضه کې نبي ﷺ ته د امت اعمال په اجمالي طريقه باندې پيش کولی شي . داهل سنتو دا عقیده د قرآن ، احاديثو ، او د اقوالو د اکابرو څخه ثابته ده .

داهل بدعتو مسلک : داهل بدعتو په نيز باندې عرض الاعمال د شيعه گانو عقیده ده نبي ﷺ د امت د اعمالو څخه نه شي خبرولی . (عقائد علماء اسلام ، لشهاب الدين خالدي ص ٦٧٩ تحقيق الحق لمولوي عبد المقدس ص ٣٠٩)

داهل سنت والجماعة دلائل

اول دليل : الله تعالى فرمايي چې : (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) سورة النساء اية ٤١) څه حال به وي په هغه وخت کې چې مونږ دهر امت څخه يو شاهد راوړلو او تارا ولوېدوئ باندې شاهد .

ددې ايت په تشریح کې مفسرين ليکي چې :

(١) وقيل الاشارة الى جميع امته ذكر ابن المبارك اخبرنا رجل من الانصار عن المنهال بن عمرو وحده انه سمع سعيد بن المسيب يقول : ليست من يوم الا تعرض على النبي ﷺ أمته غدوة وعشية فيعرفهم بسيماهم واعمالهم فلذلك يشهد عليهم (قرطبي تحت هذه الاية).

(١) يشهد النبي ﷺ جميع الامة من رآه ومن لم يره اخرج سعيد بن المسيب قال ليس من يوم الا نعرض على النبي ﷺ أمته غدوة وعشية فيعرفهم بسيماهم واعمال فلذلك يشهد عليهم (مظهري تحت هذه الاية)

يعني هرسبا او بېگا د نبي ﷺ امت نبي ﷺ ته پيش كولى شي نو نبي ﷺ يې په علامو باندې پيژني او اعمالهم يې هم ورته پيش كولى شي له دې وجې به ورباندې شاهدي وايي په تفسير مظهرې كې يې دا مسئله په ډېرو تخايونو كې ذكر كړې ده مثلاً وگوره ، سورة هود ايت نمبر ۱۸ سورة احزاب ايت نمبر ۴۵ سورة زمر ايت نمبر ۶۹

(۳) په دې كې ټول امت ته اشاره ده ځكه چې په بعضې رواياتو كې راځي چې رسول الله ﷺ ته د امت اعمال پيش كولى شي (معارف القرآن تحت هذه الآية)

(۴) ثم اخرج الحافظ احاديث عرض الاعمال فيحصل العلم اجمالاً (فيض الباري ج ۱ ص ۱۷۵)

دوهم دليل: الله فرمايي چې: (وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِّنْ أَنْفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ شَهِيدًا عَلَى هَؤُلَاءِ) (نحل ۸۹)

(۱) د دې ايت په تشرېح كې شير احمد عثمانې رحمه الله فرماي: چې په حديث كې راځي چې د امت اعمال هروځ نبي ﷺ ته پيش كولى شي كله چې نبي ﷺ د خير اعمال وگوري نو د الله تعالى شكر ادا كړي او چې كله بد اعمال وگوري نو دناپوهانو لپاره بښنه غواړي (تفسير كابلې تحت هذه الآية)

(۲) والمراد بهؤلاء امته ﷺ عند اكثر المفسرين ولم يبعد ان يكون المراد بهم مايشمل الحاضرين وقت النزول وغيرهم الى يوم القيامة فان اعمال امته تعرض عليه بعد موته فقد روى عنه صلى الله عليه وسلم انه قال حياتي خير لكم تحذون ونحذ لكم وماني خير لكم تعرض على اعمالكم فمارأيت من خير حمدت الله تعالى عليه ومارأيت من شر استغفرت الله لكم (روح المعاني تحت هذه الآية)

دريم دليل: وبه قال حدثنا يوسف بن موسى، قال حدثنا عبد المجيد بن عبد العزيز بن ابي رواد، عن سفیان، عن عبد الله بن السائب، عن زاذان، عن عبد الله عن النبي ﷺ قال ان لله ملائكة سياحين يبلغوني عن أمتي السلام، قال وقال رسول الله ﷺ حياتي خير لكم تحذون ونحذ لكم وماني خير لكم تعرض على اعمالكم فمارأيت من خير حمدت الله تعالى عليه وما رأيت من شر استغفرت الله لكم (مسند بزاز رقم ۱۹۲۵، مجمع الزوائد باب ما يحصل لامته من استغفاره بعد وفاته)

رسول الله ﷺ فرمايي چې: دلله تعالى لپاره په زمكه كې گرزيدونكي ملائكه دي چې زما د امت سلامونه ماته رارسوي او نبي ﷺ فرمايي چې زما ژوند تاسو ته خیر دی تاسو ماته خبرې كوي او زه يې

(۶) اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دتولو روایاتو خخہ دحیات خخہ وروستہ دا فیصلہ ہم رامعلو میہی چہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم مصروف دی دخپل امت داعمالو معاینہ کوی، (نشر الطیب ص ۲۰۰)، مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ دنفی دعلم غیب یو روایت رانقلوی او بیا دہغہ پہ تشریح کھی لیکھی ہے: ددی روایت سرہ دعرض الاعمال د روایت تعارض نشته خکے چہ دعرض الاعمال پہ روایت کھی دانہ دی رغلی چہ دقلب اعمال ہم ورته پیش کولی شي همدارنگہ دتولو اعمالو ظاہریہ و ذکر ہم پہ کھی نہ دی راغلی منکہ دہ چہ باریک مفاسد دعقائدو اود اعمالو پیش نہ کری شي او همدارنگہ دا ہم پہ کھی نشته چہ دعرض خخہ وروستہ ورته ہر جزئی جزئی یا دوی کہ نہ نو پہ قیامت کھی ورته دامت دمعرفت لپارہ دغرثی او د تحجیل دعلامو ضرورت نہ و (نشر الطیب ص ۲۱۷)

(۷) علامہ انور شاہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (ثم اخرج الحافظ احاديث عرض الاعمال فيحصل العلم اجمالا . (فيض الباري ج ۱ ص ۱۷۵)

(۸) علامہ ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دا مضمون پہ صحیح حدیث کھی راغلی دی چہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تہ د وفات خخہ وروستہ دامت اعمال پیش کولی شي دنيكو اعمالو پہ ليدلو باندی خوشحالیہی او دیدو اعمالو پہ ليدلو باندی استغفار کوی (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳)

(۹) مولنا نصیر الدین الغور غشتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: عرض الاعمال ثابت دی لکن داخیرہ پہ یاد لرئ چہ دعرض الاعمال خخہ دتولو اعمالو عرض نہ دی مراد لکہ خرنگہ چہ دغالی بدعتیانو نظریہ دہ بلکه دا عرض صرف اجمالی دی پہ کوم کھی چہ درود وغیرہ بعضی اعمال پیش کولی شي. (مجالن غور غشتوی ص ۱۷۴ او ووم مجلس)

(۱۰) امام اہل سنت مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دعرض الاعمال پہ بارہ کھی انتہائی مختصر تحقیق دادی چہ دصحیح روایت خخہ اجمالی عرض الاعمال ثابت دی (حاشیہ تسکین الصدور ص ۲۲۶).

حكم التعويد

مؤلف: الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحفاني النجهمارى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حكم التعويذ

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد :

عن ابي هريرة قال قال رسول الله ﷺ ما انزل الله داء الا انزل له دواء (رواه البخاري ، مشكوة كتاب الطب والرق اول حديث).

رسول الله ﷺ فرمايې چې : الله تعالى د هر مرض لپاره دوا راېږلې ده .

د بحث څخه مخکې درې خبرې تمهيداً واورئ :

اول : اسباب په درې قسمه دي (۱) اسباب قطعيه (۲) اسباب ظنيّه (۳) اسباب وهميه .

اسباب قطعيه : يعنې هغه اسباب چې په عادت کې په هغوی باندې د مسبباتو ترتب يقيني وي لکه په

اور باندې سوزيدل ، په دودۍ باندې مړېدل ، په اوبو باندې د تندې ماتيدل .

اسباب ظنيّه : يعنې هغه اسباب چې په عادت کې په هغوی باندې د مسبباتو ترتب اکثري او د ظن

غالب په مرتبه کې وي اکثر ذوايانې او علاجونه او بعضې عمليات په دې قسم کې داخل دي همدارنگې په

احاديثو او په اثارو کې راغلي د مونه او تعويذونه هم په دې قسم کې داخل دي او دې منصوصي عملياتو ته

مو اسباب ظني ځکه وويل چې دا اکثر په اخبارو احادو کې راغلي دي .

اسباب وهميه : يعنې هغه اسباب چې په عادت کې په هغوی باندې د مسبباتو ترتب يقيني هم نه وي او

د ظن غالب په مرتبه کې هم نه وي بلکه کله کله ورباندې ثمره مرتبېږي او اکثر معلومات نه کېږي چې ثمره

ورباندې مرتبه شوه او که نه ؟ اکثر د مونه او تعويذونه په دې قسم کې داخل دي او بعضې په دوهم قسم کې

داخل وؤ کما مرّ .

داسبابو قطعيه وؤ حكم: ددې اسبابو استعمال واجب دی مثلاً یو سړی وړی دی او په عادت کې دا خبره یقیني ده چې ولږه د دوی په وجه ختمیږي لکن داسړی بیا هم د دوی نه خوري او مړ شي نو دا گناهکار دی ځکه چې واجب یې پرېښودل.

داسبابو ظنيہ وؤ حكم: ددې اسبابو استعمال په عامو حالاتو کې اولی دی البته واجب نه دی خلاصه دا چې داسبابو ظنيہ وؤ استعمال جایز دی، دکمال توکل سره هم منافي نه ی او دنفس توکل سره هم منافي دی ځکه توکل دېته وایي چې یو سړی اسباب استعمال کړی لکن موثر حقیقي یې ونه گڼي بلکه دا عقیده وساتي چې په دې اسبابو کې که دالله اراده وشي اثر اچوي او که دالله اراده ونه شي نو اثر په کې نه اچوي.

خپله رسول الله ﷺ هم خپل علاج کړی دی او امت ته یې هم ددې تعلیم کړی دی یو حدیث کې راځي چې (فتاوا وعباد الله)

البته که چا دا اسباب استعمال نه کړل نو گناهکار یې نه په بعضې مؤمنانو باندې دتوکل یوه خاصه غلبه وي چې دا قسم اسباب نه استعمالوي لکه یو به یې چې نبی ﷺ ته راغله او درمگیو شکایت شې ورته وکړو نبی ﷺ ورته وفرمایلي چې ستا خوښه که غواړئ نو ستا لپاره به دشفاء دعا وکړم او که خوښه دې وي نو صبر وکړه الله تعالی به په بدله کې جنت ورکړي هغې به یې وفرمایلي چې یا رسول الله ﷺ صبر به وکړم خودعا راته وکړه چې الله تعالی مې عورت نه ښکاره کوي نبی ﷺ ورته دعا وکړه (بخاري کتاب المرضی فصل من یصرع من الریح)

داسباب وهمیه وؤ حكم :

داسبابو وهمیه وؤ استعمال جایز دی دنفس توکل سره مخالف نه دی البته دکمال توکل سره مخالف دی.

په دې ټولو اسبابو کې دجواز لپاره شرط دا دی چې دشریعت سره به مخالف نه وي، په اسبابو قطعيه وکې دحرام خوراک استعمال حرام دی، په اسبابو ظنيہ وؤ کې دحرامې دواښي استعمال حرام دی، او په اسبابو وهمیه وکې دشریعت څخه مخالف الفاظ لوستل اولیکل حرام دی.

داسباب وهمیه وؤ لپاره یوڅو مثالونه :

په عربانو کې په عمومي طریقه باندې دطب رواج نه و اکثر اعتماد به یې په وهمي علاجونو او سیلانانو په خبرو باندې و دجاهلیت دزمانې څخه چې په عربانو کې دکومو علاجونو رواج و په هغوی کې

د بعضو ذکر په احادیثو کې راغلی دی په هغو وهمي علاجونو کې یو ته (کي) وايي یعنې و سپنه به یې په اور باندې گرمه کړه او په جسم باندې به یې لگوله، همدارنگه یو بل علاج ته (استرقاء) وايي یعنې د دم طلبول په عربانو کې د مختلف قسم د مونو رواج و بعضې به په شرکې الفاظو باندې مشتمل و نبي ﷺ ددې قسم دم څخه منعه وکړه او بعضې نور چې په شرکې الفاظو باندې مشتمل نه و نو دهغې اجازت یې ورکړه او وېرمايل چې (من استطاع منکم ان ینفع اخاه فلینفعه) (رواه مسلم مشکوٰۃ کتاب الطب نمبر ۱۷)

د چا چې په تاسو کې وس رسیږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو نفعه دې ورته ورسوي، نبي ﷺ چې د جاهلیت د زمانې هغو د مونه ته اجازت ورکړه چې هغه په شرکي الفاظو باندې مشتمل نه و حالانکه دهغوی مضمون په قران او په حدیث کې نه و راغلی نو ددې څخه دا واضحه شوه چې په دم او په تعویذ کې دا لازم نه ده چې ددې مضمون به په قران او یا په حدیث کې ذکر شوی و.

الحاصل: د اسبابو و همیه و استعمال جایز دی د نفس توکل سره منافي نه دی البته د کمال توکل سره منافي دی رسول الله ﷺ په یو ځای کې فرمایي چې: (من استرقى او اکتوى فقد برئ من التوکل) چا چې د مونه او یا داغونه و لگول نو د توکل څخه ییزاره شو همدارنگه په بل حدیث کې راځي چې زما په امت کې به او یازره کسانو ته دا اعزاز میلا ویږي چې بې حساب به جنت ته ځي (هم الذين لا یکتوون ولا یسترقون ولا یطیرون و علی ربهم یتوکلون) دا هغه خلک دي چې داغونه نه لگوي د مونو پسې نه گوزي او بد پالي نه کوي او پخپل رب باندې توکل کوي حالانکه نبي ﷺ پخپله داغونه لگولي دي او خلکو ته یې د مونو امر هم کړې دي نو معلومېږي چې د مونه او داغونه د نفس توکل سره منافات نه لري بلکه د کامل توکل سره منافي دی د کوم په وجه چې انسان ته دا خصوصي اعزاز ورکول کیږي چې بې حساب به جنت ته ځي او دا هم معلومه شوه چې د کمال توکل سره بعضې د مونه منافي دی او بعضې نه دی یعنې کوم د مونه چې د اسباب و همیه و لاندې راځي دا قسم د مونه ورسره منافي دي او کوم چې د اسبابو ظنیه و لاندې راځي هغه ورسره نه دی منافي.

نو دا یاد لرئ چې مونږ چې دا ویلي دي چې د مونه او تعویذ ونه په اسبابو و همیه و کې داخل دي نو دا مو د اکثریت په اعتبار سره ویلي، د بعضو خلکو په د مونو او په تعویذو ونو باندې چې اکثر شمه مرتیږي نو هغه په اسبابو ظنیه و کې داخل دي همدارنگه کوم د مونه او تعویذونه چې په احادیثو او په ښارو کې راغلي دي هغه هم په اسبابو کې ظنیه و کې داخل دي او دا ځکه چې دا اکثر په اخبار احادو کې راغلي دي.

دوهمه تمهیدی خبره:

هغه د مونه او تعویذ ونه چې په اسبابو و همیه و کي داخل دي دا ولې دکامل توکل سره منافي دي؟

(۱) داځکه چې داسبابو قطعيه و او داسبابو ظنیه و نتیجه نسبتاً واضحه وي یا انسان ته نتیجه په لاس ورځي او یا مایوسه کيږي همدارنگه ډاکټر ورته کله اطمینان ورکوي او کله ورته جواب ورکوي او داسبابو و همیه و نتیجه واضحه نه وي بلکه انسان په کې د (لا الی هؤلا و لا الی هؤلا) مصداق وي نه ورباندې زر نتیجه مرتيږي او نه ترېنه انسان مایوسه کيږي لدې وجې کله یو تعویذ گرتنه ورځي او کله بله ته رسول الله ﷺ ځکه فرمایي چې (من تعلق شیئا وکلّ الیه)

(۲) همدارنگه داسبابو قطعيه و او داسبابو ظنیه و په استعمال کې اکثر اداسې وي چې عقیده د تأثیر په کې څوک نه ساتي بلکه عام خلک په کې مؤثر الله گڼي دواڼي او ډاکټر ته څوک مؤثر نه وایي له دې وجې ډاکټر ته خلک دیو مزدور په نظر باندې گوري او دومره احترام یې نه کوي لکه څومره چې ددمگري او دتعویذ گري کوي، او داسبابو و همیه و په استعمال کې ډاکټرو خلکو د حالاتو څخه داسې معلومیږي لکه ددمگري او تعویذ گري ته چې مؤثر وایي له دې وجې یې پېنې او لاسونه ښکلوې چې تعویذ ورته وکړي او اثر ونه کړي نو بیا ورته نور عجز او نیاز شروع کړي، حالانکه د لاسونو د پښو ښکلول د دین له وجې جایز دي لکن دلته خودده معامله د دنیا ده ځکه چې دونیوي علاج ترېنه کوي له دې وجې اکثر د مونه او تعویذ ونه په اسبابو و همیه و کي داخل کړي شوي دي

درېمه تمهیدی خبره :

د مونه او تعویذ ونه په دوه قسمه دی یو قسم هغه دی چې صراحتاً په احادیثو او په اشارو کې راغلی دي، د اقسام د مونه او تعویذ ونه د دین د تعلیماتو حصه ده.

دوهم قسم هغه د مونه او تعویذ ونه دی چې صراحتاً په احادیثو او په اشارو کې نه وي راغلي هغه د دین مسئله نه ده او نه د نبوي ﷺ تعلیماتو حصه ده اگر چې قرآني الفاظ په کې تلاوت کولی او یا لیکل شي بلکه د اقسام د مونه او تعویذ ونه د عامو علایانو په شان باندې دخلکو تجربې دي چې کله صحیح وي او کله غلطې ثابتې شي، بعضې خلک په دې غلط فهمی کې مبتلي دي چې دا دویم قسم د مونه او تعویذ ونه د دین مستقلة حصه گڼي او دا گمان کوي چې څوک په دین باندې پوهیږي او عالم وي هغه به په دې عملیاتو باندې هم

پوهیږي حالانکه دا غلطه خبره ده ځکه چې ډېر داسې د مونه و چې صحابه و کرامو ته به یاد و او نبی ﷺ ته به نه و یاد بلکې هغوی به چې کله نبی ﷺ ته تیږول نو نبی ﷺ به د بعضو اجازت و رکولو او د بعضو څخه به یې منع کوله حضرت جابر ؓ فرمایي چې نبی ﷺ د دم څخه منع وکړه نو د عمرو بن حزم د خاندان خلک نبی ﷺ ته راغلل او عرض یې وکړه چې (یا رسول الله! که کانت عندنا رقیة نرقی بها من العقر ب وانت نهیت عن الرقیة) زمونږ سره دلرم یو دم دی څوک به چې لږم چپلې و مونږ به ورباندې دمولو او تا ترېنه منع کړی ده نبی ﷺ ورته و فرمایل چې ماته خپل دم تیر کړئ (فعرضوها علیه فقال ما أرى به بأسا من استطاع منکم ان ینفع اخاه فلینفع) هغوی چې خپل دم نبی ﷺ ته تیر کړ نو نبی ﷺ ورته و فرمایل چې ستا سوپه دې دم کې خوڅه نقصان نشته دا چې وس رسیږي چې خپل ورور ته نفع ورسوی نو ورته دې ورسوي (رواه مسلم مشکوة کتاب الطب ۱۷ حدیث)

همدارنگه حضرت شفاء بنت عبد الله ؓ ته رسول الله ﷺ و فرمایل چې لکه څرنگه چې ته حضرت حفصی ؓ ته لیک او لوست ورزده کوی نو همدارنگه د نملې دم هم ورته ورزده کړه، (مشکوة کتاب الطب نمبر ۴۸) معلومېږي دا چې د نملې دم حضرت شفاء بنت عبد الله ته یاد و او نبی ﷺ ته نه و معلوم کله نو نبی ﷺ به پنخپله باندې حضرت حفصی ؓ ته خودلی و.

همدارنگه بعضې خلک د مونه او تعویذونه د تصوف او د سلوک یو حصه گڼي حالانکه د عملیاتو د تصوف او د سلوک سره هم هیڅ تعلق نشته ځکه چې د تصوف مقصد دا دی چې دانسان ظاهر او باطن د شریعت سره مطابق شي خصوصا چې د باطني امراضو څخه پاک شي لکه خراب اخلاق کبر، او حسد، وغیره او اخلاق حمیده په زړه کې پیدا شي لکه محبت، توکل، تواضع وغیره اگر چې یو دم او تعویذ یې نه وي یا دخلاصه دا چې صوفیان کاملان وي او دمگري او تعویذگران عاملان وي، او هر کامل عامل نه وي همدارنگه هر عامل کامل نه وي بلکه بعضې وي او بعضې نه وي.

د عملیاتو احکام

د عملیاتو یعنی د مونو او د تعویذونو په باره کې ظاهراً درې قسمه احادیث په نظر راځي.

اول قسم احادیث:

اول قسم هغه احادیث دي په هغې کې ددمونو او د تعویذونو څخه منع راغلي ده مثلاً لاندې احادیث وگوره.

(۱) وعن زينب امرأة عبد الله بن مسعود رضي الله عنه ان عبد الله رأى في عنق خيطا فقال ما هذا؟ فقلت خيط رقي لي فيه، قالت فاخذه فقطعه، ثم قال انتم أُل عبد الله لا غنياء عن الشرك سمعت رسول الله ﷺ يقول (ان الرق والتمايم والتولة شرك) فقلت لم تقول هكذا؟ لقد كانت عيني تقذف وكنت اختلف الى فلان اليهودي فاذا رقاها سكنت، فقال عبد الله انما ذلك عمل الشيطان كان ينخسها بيده فأذارق كف عنها انما كان يكفيك ان تقولي كما كان رسول الله ﷺ يقول اذهب الباس، رب الناس واشف انت الشافي، لا شفاء الا شفاءك شفاء لا يغادر سقما (رواه ابو داود، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ۳۹)

د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه بي بي حضرت زينب رضي الله عنها فرمايي چې يوه ورځ حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه زما په غاړه کې يو بند وليدلو، نوراته يې وفرمايل چې دا څه شی دی؟ ما ورته وويل چې دا بند دی او دم راته په کې اچولی شوی دی نو عبد الله بن مسعود رضي الله عنه راته وشکولو او راته وفرمايل چې ای د عبد الله بن مسعود خاندانه تاسو ته د شرک ضرورت نشته ما د نبی ﷺ څخه اورېدلې دی چې د مونږ تعویذونه او دمجبت تعویذ شرک دی، ما ورته وويل چې ته څرنگه دا خبره کوي حال دا چې زما سترگو به چڼهې کولی نوزه فلانکي يهودي ته ور تلم هغه به چې دم کړم نور وغه به شوم، عبد الله بن مسعود رضي الله عنه راته وفرمايل چې دا د شيطان کار و هغه به ستا سترگې چوخلې کله به چې يهودي دم کړې نو شيطان به د چو خولو څخه ځان بند کړو ستا لپاره د اېس و چې داسې دی ویلی وي لکه څرنگه به چې نبی ﷺ ويل چې اذهب الباس، العديث.

(۲) عن عبد الله بن عمرو رضي الله عنه قال سمعت رسول الله ﷺ يقول ما أبالي ما أتيت ان أنا شربت ترياقا او تعلقت تيمية او قلت الشعر من قبل نفسي (رواه ابو داود، مشكوة كتاب الطب والرق حديث ۴۱)

د حضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنه څخه روايت دی چې نبی ﷺ وفرمايل چې ددې دريو بدو کارونو په کولو کې ماته فرق نشته چې ترياق وخورم او يا تعویذ په غاړه کې واچوم او يا دخپل طرف څخه شعروايم.

(٣) عن المغيرة بن شعبة قال قال النبي ﷺ من اكنوى او استرق فقد برئ من التوكل (رواه احمد، والترمذي وابن ماجه، مشكوة كتاب الطب والرق حديث ١٤)
 رسول الله ﷺ فرمايې چا چې داغ په ذريعه علاج وکړو او يا يې طلب ددم وکړو نو په تحقيق سره دتوکل څخه بېزاره شو.

(٤) وعن عيسى بن حمزة قال دخلت على عبد الله بن حكيم وبه حمزة فقلت الانعلق تيممة؟ فقال نعوذ بالله من ذلك قال رسول الله ﷺ من تعلق شيئا وكل اليه، (رواه ابو داود، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ٤٣)

عيسى بن حمزة رحمته الله فرمايې چې زه عبد الله بن عكيم رحمته الله ته ورغلم په داسې حال کې چې دده بدن سور شوی و نو ما ورته وويل چې تعويد ولې نه اچوي؟ هغه راته وويل چې الله تعالى ته پناه نسيم رسول الله ﷺ فرمايې چې چا چې کوم شی (تعويد) په غاړه کې واچولو نو همدې ته به ورحواله کړی شي.

دوهم قسم احاديث: دوهم قسم هغه احاديث دي چې دهغوئ څخه ددمونو او دتعويدونو جواز رامعلومېږي.

ددمونو په باره کې يو څو احاديث:

(١) وعن انس رضي الله عنه قال رخص رسول الله ﷺ في الرقية من العين والحمة والنملة، رواه مسلم مشكوة كتاب الطب حديث نمبر ١٣)

رسول الله ﷺ دنظر، دکوم زهريله شي دچيچلو او دنملې يعنې دشري لپاره ددم اجازت ورکړی دی، دا درې يې دحصر لپاره نه دي ذکر کړي بلکه ددې له وجې يې ذکر کړی دی، چې ددې دريو بيماريانو لپاره په هغه وخت کې کوم طبي او طبعي علاج نه و دنورو مرضونو لپاره هم ددمونو ذکر راغلی دی په راروانو حديثونو کې وگوره.

(٢) عن عائشة رضي الله عنها قالت امر النبي ﷺ ان نسترق من العين (منتفق عليه، مشكوة كتاب الطب حديث نمبر ١٤) حضرت عائشة رضي الله عنها فرمايې چې نبي ﷺ مونږ ته امر وکړو چې دنظر لپاره دم وکړو.

(٣) وعن ام سلمة رضي الله عنها ان النبي ﷺ يري في بيتها جازية في وجهها سفة، يعني صفرة فقال استرقوا لها فان بها النظرة، (متفق عليه، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ١٥)

حضرت ام سلمة رضی اللہ عنہا فرمائی چې رسول الله ﷺ دام سلمی رضی اللہ عنہا پہ کور کي يوه وينځه وليدله چې دمخ رنګ يې د مريضۍ له وجې متغير شوی وؤ نور رسول الله ﷺ و فرمايل چې دا دم گړی دا نظره شوی ده .

(۴) وعن جابر رضی اللہ عنہ قال نهی رسول الله ﷺ عن الرق فجاء آل عمرو بن حزم ، فقال يا رسول الله ﷺ انه كانت عندنا رقية نرق بها من العقرب وانت نهيت عن الرق فعرضوها عليه ، فقال ما أرى بها بأسا ، من استطاع منكم ان ينفع اخاه فلينفعه (رواه مسلم مشكوة كتاب الرق نمبر ۱۷)

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائي چې نبي ﷺ ددمونو څخه منعه وکړه نو دعمر و بن حزم دخاندان خلک راغلل او عرض يې وکړو چې يا رسول الله ﷺ زمونږ سره يودم وؤ مونږ به دلرم څخه ورباندې خلک دمول او تاسو ددم څخه منعه کړې ده بيا يې ورته خپل دمونه تير کړل نبي ﷺ ورته و فرمايل چې ستاسو په دمونو کې څه حرج نشته په تاسو کې چې دچا وس رسيږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو ودې يې رسوي .

(۵) وعن عمران بن حصين رضی اللہ عنہ ان رسول الله ﷺ قال لا رقية الا من عين او حمة (رواه احمد والترمذي . مشكوة كتاب الطب رقم ۴۴)

رسول الله ﷺ و فرمايل چې : صرف ددې دوو مرضونو لپاره دمونه دي يو د نظر لپاره او بل د زهر لپاره . دچيچلو لپاره .

(۶) وعن انس رضی اللہ عنہ قال قال رسول الله ﷺ لا رقية الا من عين او حمة او دم (رواه ابودود ، مشكوة كتاب الطب ۴۶)

رسول الله ﷺ فرمائي چې : صرف ددې دريو مرضونو لپاره دمونه دي يو نظر لپاره دوهم د زهر لپاره شي دچيچلو لپاره دريم د وينې يعنې د دانو وغيره لپاره .

(۷) وعن الشفاء بنت عبد الله قالت دخل رسول الله ﷺ وانا عند حفصة فقال الاتعلمين هذه رقية النملة كما علمتها الكتابة (رواه ابو دود ، مشكوة كتاب الطب والرق حديث نمبر ۴۸)

حضرت شفاء بنت عبد الله فرمائي چې : زه دام المؤمنين حضرت حفصې رضی اللہ عنہا سره وم چې نبي ﷺ راغلو نو و فرمايل چې ته حضرت حفصې رضی اللہ عنہا ته دنملې (شري) دم ولې نه وربښايې لکه څرنگه دې چې ليکل وربښودلي دي؟ ددمونو په باره کې دومره ډېر احاديث راغلي دي چې د ټول دراجمه کولو څخه يو غټ کتاب جوړېږي .

دتعويذونو په باره كې يو څو احاديث او اثار

(۱) حضرت عبد الله بن عمرو رضي الله عنه څخه روايت دى چې هغوى دني ﷺ دا ارشاد را نقل كړو چې څوك چې په خوب كې داربړي نو دا دعا دې ووايي چې: (اعوذ بكلمات الله التامات من غضبه وعقابه وشر عباده ومن همزات الشياطين وأن يحضرون)

رواي فرمايي چې عبد الله بن عمر رضي الله عنه دخپل كور پو هو خلكو ته دا دعا په ياد وړنېدلې وه او ورو بچيانو ته يې ليكلې وه او په غاړه يې ورته اچولې وه (سنن ابى داود حديث نمبر ۳۸۹۳ باب كيف الرقى، جامع الترمذي حديث نمبر ۲۵۲۸، مشكوة باب الاستعاذة الفصل الثاني)

دامام بخاري استاذ ابن ابى شيبه په خپل مصنف كې باب لگوي دى په نوم د (باب من رخص في تعليق التعويذ) د دې باب لاندې يې ډېر اثار را نقل كړي دي يو څو يې لاندې ولولئ.

(۲) حدثنا ابو بكر قال حدثنا عقبه بن خالد عن شعبه بن ابي عصمة قال سألت سعيد ابن المسيب عن التعويذ فقال لا بأس اذا كان في اديم.

(۳) حدثنا ابو بكر قال حدثنا وكيع عن اسراييل عن ثوبير قال كان مجاهد يكتب للناس التعويذ فيعلقه عليهم.

(۴) حدثنا ابو بكر قال حدثنا يحيى بن ادم قال حدثنا حسن عن ليث عن عطاء قال لا بأس ان يعلق القرآن.

(۵) حدثنا ابو بكر قال حدثنا يحيى بن ادم عن ابان بن ثعلب عن يونس بن خباب قال سألت ابا جعفر عن التعويذ يعلق فرخص.

(۶) حدثنا ابو بكر قال حدثنا اسحاق الازرق عن جوير عن الضحاك لم يكن يراى بأسا ان يعلق الرجل الشئ من كتاب الله اذا وضعه عند الغسل وعند الغائط.

(۷) حدثنا ابو بكر قال حدثنا ابن نمير عن عبد الملك عن عطاء في الحائض يكون عليها التعويذ قال ان كان في اديم فلتنزعها وان كان في قصبة فانه شئت وضعت وان شئت لم تضعه.

(۸) حدثنا ابو بكر قال حدثنا عبد الرحيم بن سليمان عن اسماعيل بن مسلم عن ابن سريين انه كان لا يراى بأسا بالشئ من القرآن يعني بتعليقه.

(١) حدثنا ابوبكر قال حدثنا هيثم قال حدثنا حجاج قال اخبرني من رأى سعيد بن جبير يكتب التعويد لمن اتاه قال حجاج سألت عطاء قال ماسمعا بكرة هية الا من قبلكم من اهل القرآن

دریم قسم احادیث:

دریم قسم هغه احادیث دي چې دهغوی په وجه په مخکینو دواړه قسمه احادیثو کې تطبیق راځي.

(١) وعن عوف بن مالک الاشجعي رضی اللہ عنہ قال کنا نرق في الجاهلية فقلنا يا رسول الله ﷺ كيف ترى في ذلك؟ فقال اعرضوا على رفاكم لا بأس بالرق ما لم يكن فيه شرك. (رواه مسلم، مشكوة كتاب الطب،

حضرت عوف بن مالک رضی اللہ عنہ فرمایي چې مونږ به د جاهلیت په زمکه کې دمونه کول یا مودني ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې تاسو ددې په باره کې څه وایي؟ نبي ﷺ وفرمایل چې ماته خپل دمونه بیان کړئ په دمونو کې حرج نشته ترڅو چې په کې شرک نه وي.

(٢) به صحيح ابن حبان کي باب لگيدلى دى په نوم ذکر الخير الدال على ان الرق المنهى عنها انما هو الرق الذى يخالطها الشرك دون الرق الذى لا يشوبها شرك، (ج ١٣ ص ١٥٨)

باب دې په ذکر دهغه خبر کې چې هغه په دې باندې دلالت کوي چې ممنوع هغه دمونه دي چې شرک په کې ورگډ شوي وي هغه دمونه نه دي ممنوع چې شرک په کې نوي ورگډ شوی.

ددې باب لاندې يې د حضرت ابن حنبله رضی اللہ عنہ حديث ذکر کړى دى چې دده والدي رضی اللہ عنہ به د جاهلیت په زمانه کې دمونه کول یا يې د رسول الله ﷺ څخه ددې په باره کې پوښتنه وکړه نبي ﷺ ورته وفرمایل چې: (ارقی ما لم يكن فيه شرك)

يعني د شرک څخه بغير نور دمونه کوه په عملياتو کې شرک په دوو طريقو باندې راځي يوا چې دم او د تعويد مضمون په شرک باندې مشتمل وي دوه دم چې دم او يا تعويد مؤثر لذاته وگڼي ځکه چې مؤثر حقيقي الله تعالى ذات دى، محدث ابن حبان په کتاب الرقى والتمايم کې فرمایي چې: (العلة في الزجر عن الاکتواء والاستقراء هي ان اهل الجاهلية كانوا يستعملونها ويرون البثر منها من غير صنع الباري جل وعلی في فاذا كانت هذه العلة موجودة كان الزجر قائما عنها واذا استعملها المرء وجعلها سببين للبرء الذي يكون من قضاء الله دون ان يرى ذلك منها كان ذالك جائزا. (صحيح ابن حبان ج ١٣ ص ٤٥٤)

الحاصل: (۱) که دمونه او تعویذونه په شرکي مضمون باندې مشتمل نه و

(۲) او مؤثر حقيقي دې ونه گڼل بلکه دعا مو عاجزونو په شان دې د سبب په مرتبه کې وگڼل نو بیا داسې دمونه او تعویذونه جایز دي .

(۳) په کومو احادیثو کې چې د خاصو خاصو مرضونو لپاره د دم ذکر راغلی دی هلته مراد حصر حقيقي نه دی بلکه حصر اضافي او یا اهتمام وغیره مراد دی ځکه چې د جواز او د عدم جواز لپاره علت د مرضونو خصوصیتونه نه دي بلکې علت ورته عدم اشتغال په شرک او اشتغال په شرک باندې دی که حصر حقيقي مراد شي نو بیا به پخپله د احادیثو په مابین کې تعارض راشي مثلاً د عمران بن حصین رضی الله عنه په حدیث کې صرف د دوو مرضونو ذکر دی د حضرت انس رضی الله عنه په حدیث کې د دریو مرضونو ذکر دی د حضرت جابر رضی الله عنه په حدیث کې د لږم دم ذکر دی او د حضرت شفاء بنت عبد الله رضی الله عنها په حدیث کې بیا د نملې لپاره دم ذکر دی و هکذا .

(۴) په دمونو او په تعویذونو کې دا شرط نه دی چې مضمون به یې صراحتاً په قرآن او یا په حدیث کې ذکر شوی وي بلکه صرف د و مره خبره کافي ده چې شرک به په کې نه وي لکه تاسو چې په تیرو احادیثو کې ولیدل چې نبی صلی الله علیه و آله د جاهلیت د زمانې دمونه ته هم په دې شرط باندې اجازه ورکړه چې شرک به په کې نه وي .

په غیر مسلم باندې ځان دمول او یا تورنه تعویذ غوښتل

د امام مالک رحمته الله علیه څخه منقول دی چې هغه په اهل کتابو باندې د ځان دمولو ته مکروه ويلي دي لکن د امام مالک یو شاگرد ابن وهب رحمته الله علیه او امام شافعي رحمته الله علیه ورته جائز ويلي دي معرفة السنن والآثار بهیقي ج ۱۴ ص ۱۲۰) ذوی د حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه دیو اثر څخه استدلال کړی دی کوم چې امام مالک په خپل موطناً رقم ۳۴۷۲ کې او د امام بخاري استاذ ابن ابی شیبه په خپل مصنف کې ج ۵ ص ۴۷) کې ذکر کړي دي چې یوه ورځ حضرت عائشه رضی الله عنها مریضه وه او یو یهودي ښځې دموله حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه دی یهودي ته وفرمایيل چې د الله تعالی په کتاب باندې یې دموه عام شارحین فرمایي چې د حضرت ابو بکر رضی الله عنه مراد د کتاب الله څخه تورات وؤ ځکه چې یهود عموماً په تورات باندې خلک دموي لکن محدث ابن حبان رحمته الله علیه یې دا معنی بیانوي چې د ابو بکر صدیق رضی الله عنه مطلب دا و چې په داسې الفاظو باندې یې دموه چې د کتاب الله یعنی د قرآن له نظره مباح وي (ابن حبان ج ۱۳ ص ۴۶۴)

نو په غیر مسلمو باندې دد مولو په باره کې دوه قوله شویو قول د کراهت او بل د جواز راغلو لکن ددې دواړو په مابین تعارض نشته ځکه چې ابن عبد البر رحمته الله علیه په الاستذکار ج ۸ ص ۴۱۱) کې فرمایي چې امام مالک رحمته الله علیه د کراهیت قول لدې وجې څخه کړی دی چې د غیر مسلم معلومات نه کیږي چې دا په څرنگه الفاظ باندې د مول کوي ددې څخه معلومه شوه چې کومو حضراتو چې په غیر مسلمو باندې د ځان د مونو ته باندويلي دي نو دا په هغه وخت کې دی چې کله سړی مطمئن وي چې د مونکي راباندې شرکې دم نه اچوي او کومو حضراتو چې ورته مکروه ويلي نو دا په هغه وخت کې دی چې کله اطمینان نه وي.

الحاصل: چې کله یقین او یا غالب گمان داوي چې په شرکي او ناجائز مضمون باندې د مول نه کوي نو بیا جایز دي او کله چې یقین او یا ظن غالب او یا تردد ددې خبرې وي چې په شرکي او یا په ناجائز مضمون باندې د مول کوي نو بیا ناجائز دي.

فائده: غیر مقلدین او وهابیان د قرآن او حدیث دلیل دومره نه مني لکه څومره چې د ابن تیمیه رحمته الله علیه او د ابن القيم رحمته الله علیه خبره مني لدې وجې به ددې دواړو یو یو عبارت را نقل کړو.

(۱) حافظ ابن تیمیه رحمته الله علیه فرمایي چې: (و يجوز ان يكتب للمصاب وغيره من المرضى شيئا من كتاب الله تعالى وذكره بالمداد المباح ويغسل ويسقى كما نص على ذلك احمد وغيره)

يعني جائزه ده چې د قرآن او یا ذکر الله څخه کوم شی په مباحه سیاځي باندې وليکي او یا یې ووينځي او یا یې په مريض باندې وشکې، امام احمد وغيره په دې باندې تصريح کړې ده، ددې څخه وروسته ابن تیمیه رحمته الله علیه د حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه يو اثر را نقل کړی دی چې که ښځې ته د ولادت په وخت کې شکل و نو دا الفاظ ورته وليکي.

بسم الله لا اله الا الله الحليم الكريم، سبحان الله رب العرش العظيم الحمد لله رب العلمين كأنهم يوم يرونها لم يلبثوا الا عشية او ضحاها كأنهم يوم يرون ما يوعدون لم يلبثوا الا ساعة من نهار بلاغ فهل يهلك الا القوم الفاسقون.

پدې روايت کې راځي چې دا الفاظ ووينځه دا او به دنوم څخه لاندې وشينده، او په بل روايت کې راځي چې دا وليکه او دمته پورې يې وتره او د ولادت څخه وروسته يې سمدستي لرې کړه ددې اثر يو راوي فرمايي چې ما بيا بيا ددې تجربه کړې ده نو ددې څخه مې بهتر بل شی نه دی موندلی. (فتاوی ابن تیمیه ج ۱۹ ص ۶۴)

(٢) ابن القيم رحمه الله په زاد المعاد ج ٤ ص ٢٢٦) کې بعضې تعويذات را نقل کړي دي يو تعويذ ويې دامام احمد بن حنبل رحمه الله څخه را نقل کړی دی .

ايا په ادم او په تعويذ کې فرق شته اوکنه ؟

نن سبا بعضې خلک وايي چې دمذکورو شرطونو موافق دمونه جائز دی لکن تعويذونه نه دي جايز او په دليل کې حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه روايت پيش کوي چې (ان الرقي والتمايم والتولة شرک)

لکن ددوي استدلال نه دی صحيح ځکه چې (١) تامنځکې واوړېدل چې دمنع لپاره اصل علت شرک دی هغه په دم کې وي او که په تعويذ کې وي (٢) د عبد الله بن مسعود رضي الله عنه په حديث کې د تمايم لفظ دی او تمايم تعويذ ونوته نه وايي بلکه دا يو خاص قسم مری وي چې جاهليت په زمانه کې به خلکو ماشومانو ته په دې گمان باندې په غاړه کې وراچولې چې دا دسري څخه مصيبتونه لرې کوي او دانسان په عمر کې زيات راولي ابن قتيبه په تاويل مختلف الحديث کې ليکي چې: (والتمايم خرز، رقط، کانت الجاهليت تجعلها في العنق والعضد وتسترقي بها، وتظن انها تدفن عن المرء العاهات وتمد في العمر قال الشاعر .

اذا مات لم تغلح مزينة بعده فنوطى عليه يا مزين التمايم، يقول علقي عليه هذا الخرز، لتقيه المنية (ص ٤٦٦)

امام طحاوي رحمه الله د حضرت عائشې رضي الله عنها قول را نقلوي چې کوم تعويذ چې دمريضۍ څخه وروسته په غاړه کې واچول شي هغه تميمه نه ده (شرح معاني الآثار، کتاب الکراهة باب الکى هو مکروه ام لا)

(٣) په دې حديث کې خويواځې د تمايمو ذکر نه دي بلکه درقی يعنې ددم ذکر هم په کې راغلی او درقی په باره کې په دې خبره باندې اتفاق دی چې ددې څخه منعه مطلقا نه ده بلکه په هغه صورت کې ده چې شرکي دمونه وي نو همدا تفصيل په تماشو کې هم دی .

د مودودیت فتنه

مؤلف: الشیخ ابو ابراهیم رحیم اللہ الحفانی النجری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دمودودیت فتنه

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد :

دمودودیت دفتنی مؤسس سید ابو الاعلیٰ مودودی دی سید ابو الاعلیٰ مودودی درجب پہ دوہم تاریخ پہ ۱۳۲۱ھ کی چھ ۱۹۰۳ع ۲۵ دسمبر سرہ سمون خوری دہندوستان پہ حیدر آباد کی داورنگ آباد پہ علاقہ کی پیدا شو بیادوالدینو سرہ دہلی تہ لارود (۱۱) کالو پہ عمر کی اتم صنف کی پہ سکول کی داخل شود (۱۷) کالو پہ عمر کی پہ صحافت کی قدم کھینودلو پہ ۱۹۲۳ھ کی پہ دترجمان القرآن پہ نوم باندی روزنامہ جاری کرہ پہ ۱۹۴۱ھ کی پہ جماعت اسلامی پہ نوم باندی دتنظیم بنیاد کھینودلو پہ ۱۳۹۹ھ کی دشوال پہ میاشت کی وفات شو .

مودودی صاحب پہ ابتداء کی ددین داقامت او الہی حکومت غوری نعری وھلی لدی وجی ورسرہ دہر اھل حق علماء ہم یو حای شو لکہ مولنا منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ مولنا مناظر احسن گیلانی رحمۃ اللہ علیہ مولنا عبد الماجد دریا آبادی رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ لکن کلہ چھ دوی پہ دی خبرہ باندی پوہ شول چھ پہ دی تنظیم کی داسلام نوم استعمالی لکن دپردی ترشاه یو دہر غت سازش دی نو بیا ترپنہ جدا شول .

مودودی صاحب یو طرف تہ دجماعت اسلامی رہبری کولہ او بل طرف تہ پہ تصنیفاتو باندی مصروف و او دہر کتابونہ پہ و لیکل دتولو خخہ خطرناک کتابونہ پہ خلافت او ملوکیت، تفہیمات، او جاھلیت وغیرہ دی پہ قرآن کی دتحریف لپارہ پہ تفہیم القرآن و لیکلو ددہ دقلم دگذار اصلي نبی دانبیا و علیہم السلام ذوات، دصحابہ و رضوان اللہ علیہم ذوات او دامت داسلافو ذوات دی، ددہ پہ خلاف اھل حقو علماء و دہر کتابونہ و لیکل مثلاً :

- (۱) فتنہ مودودیت (شیخ الحدیث مولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ)
- (۲) مودودیت دستور اور عقائد (مولانا حسین احمد المدنی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۳) الاستاد المودودی . (علامہ محمد یوسف بنوری رحمۃ اللہ علیہ)

- (۴) کشف حقیقت۔ (مولنا سعید احمد رحمۃ اللہ علیہ)
- (۵) مودودی صاحب کا ایک غلط فتویٰ (مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ)
- (۶) تنقید اور حق تنقید (مولنا محمد یوسف لدھیانوی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۷) مودودی مذهب (مولنا قاضی مظہر حسین رحمۃ اللہ علیہ)
- (۸) مودودی صاحب کا نصب العین (مولنا لال حسین اختر رحمۃ اللہ علیہ)
- (۹) ائینہ تحریک مودودیت (مولنا مفتی مہدی حسن رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۰) حق پرست علما کی مودودیت سی ناراضگی (مولنا احمد علی لاہوری رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۱) مکتوبات بسلسلہ مودودیت جماعت (مولنا حسین احمد العدنی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۲) جماعت اسلامی سی مشاورت تک (مولنا منظور نعمانی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۳) اظہار حقیقت بجواب خلافت و ملوکیت (مولنا محمد اسحاق صدیقی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۴) تقصیرات تفہیم (مولنا مفتی عزیز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۵) حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ اور تاریخی حقائق (مفتی تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۶) تحریک مودودیت کی ایکسپری رپورٹ (مولنا عبد القدوس رومی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۷) مودودیت بی نقاب (مولانا عبد القدوس رمی رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۸) عادلانہ دفاع (مولنا سید نور الحسن بخاری رحمۃ اللہ علیہ)
- (۱۹) مودودیت کی غلط نظریات (جناب کریم الدین رحمۃ اللہ علیہ)
- (۲۰) مقام صحابہ کتاب و سنت کی روشنی میں اور مولنا مودودی (ابو بکر غازی پوری رحمۃ اللہ علیہ) وغیرہ۔ دیر کتابوں نے دی ددی تلو کتابوں نے دیو شو مضمونوں خلاصہ بہ مون پہ پنخو عنوانو کی را و نفا رو۔

اول: مودودی او دانیباؤ توهین، دوہم: دانیباؤ عصمت دوہم مودودی او دصحابہ و توهین:

خلورم: دصحابہ و عدالت: پنخم: مودودی دعلماؤ پہ نظر کی:

مودودي او د انبياؤ عليهم السلام توهين

د انبياؤ توهين:

- (۱) رسول الله ﷺ د دجال په باره کې ډېر تفصيلي بيان کړی دی یواځې په بخاري او په مسلم کې ۲۵ ځلې دا حديث راغلی دی په باره کې ليکي چې: دا دجال وغيره خبرې افسانې دي چې هېڅ شرعي حيثيت نه لري ترجمان القرآن ص ۱۸۶ رسايل و مسايل ص ۵۳ حصه اول طبع دويم.
 - (۲) رسول الله ﷺ ته دا وپېژندل چې دجال به يادده په زمانه کې را ظاهر شي او يا به په کومه نږدې زمانه کې را ظاهر شي، لکن ايادي ديارلس نيم سوه کلونو دا خبره ثابته نه کې چې د نبی ﷺ دا اندېښنه صحيح نه ده؟ (ترجمان القرآن ص ۳۱ ربيع الاول سنه ۱۳۶۵ هـ)
 - (۳) الله تعالی دهرنې څخه بالا راده په يو وخت کې خپل حفاظت لري کوي او يو دوه لغزشه ترې نه صادرېږي. (تفهيمات ص ۵۰ حصه دوم طبع نمبر ۶ ص ۵۷ حصه دوم طبع ۱۷)
 - (۴) انبياؤ پخپلو رايو غلطې فيصلې هم کولې مريضېد انېدل به هم امتحانونو نه به هم ورباندې راتلل حتی چې تقصيرات ترې نه هم کېدل، او په هغې باندې سزاگانې هم ورکول کېدلې (ترجمان القرآن ص ۱۵۸ مئ ۱۹۵۵ ع)
 - (۵) رسول الله ﷺ نه فوق البشر دی او نه دبشري کمزوريو څخه بالاتردی. (ترجمان القرآن اپريل ۱۹۷۶ خطاب ص ۸)
 - (۶) لکن په وعظ او په تلقين کې دناکامۍ څخه وروسته داسلام داعي په لاس کې توره راواخستله. (الجهاد فی الاسلام ص ۱۷۴)
- دحضرت داود عليه السلام توهين :**
- (۷) دحضرت داود ﷺ په فعل کې دنفساني خواش مداخله و داود ﷺ ددې سره هم تعلق لرلو چې حاکمانه اقتدار بهي ځايه استعمال کړی او دا داسې کار دی چې په حقه باندې حکومت کونکی يې نه خوښوي. (تعليم القرآن ص ۳۲۷ ج ۴ طبع اول)
 - (۸) ددې نفسي شرير د رهزنۍ خطرې ډېر کړتې پيغمبرانو ته هم پېښې شوي دي لکه څرنگه چې جليل القدر پيغمبر داود ﷺ ته ورباندې په يو ځای کې تنبيه ورکړل شوه. (تفهيمات ص ۱۶۱ حصه اول طبع پنجم)

(۹) حضرت داود عليه السلام دخپلې زمانې داسرائيلي سوسايټې څخه متاثره شوی ؤ د اوريا څخه يې د طلاق غوښتنه وکړه. (تفهيمات ص ۴۲ حصه دوم طبع دوم)

ځلانکه پيغمبر عليه السلام د معاشرې د اصلاح لپاره راليږل شوی وي څوک چې دخپلې سوسياليتي په ذهني غلامۍ کې مبتلا کيږي هغه پيغمبر نه شي کيدلی.

د حضرت ادم عليه السلام توهين:

(۱۰) بس يوې ناڅاپې جذبې ورياندې شيطاني اشار غالب کړل نفس يې د کنترول څخه ووتلو د طاعت د بلندی څخه د معصيت په کنده کې وغورزیدلو (تفهيم القرآن ج ۳ ص ۱۳۳)

د حضرت نوح عليه السلام توهين:

(۱۱) په نازکه نفسياتي موقع باندې د پيغمبر په شان اعلى او اشرف انسان هم دلږ وخت لپاره ردخپلې بشري کمزوري څخه مغلو يږي... لکن چې کله ورته الله تعالى تنبيه ورکړی چې کوم څوی چې حق يې پرېښې وي او د باطل سره يو ځای شوي وي نو صرف د دې له وجې ورته څوی ويل چې ستا د صلب څخه پيدا شوی دی معض يوه جاهلي جذبه ده ته دهغه څخه خپل زړه بې پروا کړه دهغې طرز فکر ته راشه کوم چې د اسلام مقتضى ده (تفهيم القرآن ج ۲ ص ۲۴۴ طبع سوم)

د حضرت يوسف عليه السلام توهين:

(۱۲) د حضرت يوسف عليه السلام د دې ارشاد په باره کې چې (اجعلني على خزائن الارض) مودودي صاحب ليکي چې د اصرف د ماليې وزارت مطالبه نه ده لکه څرنگه چې د بعضو خلکو خيال دی بلکه دا د وکتېتر شپ مطالبه ده او د دې په تتيجه کې يوسف عليه السلام ته تقريباً هغه پوزيشن حاصل شو کوم پوزيشن چې نن سبا په اتلی کې مسؤليني ته حاصل دی (تفهيمات ص ۱۲۲ حصه دوهم طبع پنجم ۱۹۷۰ ع).

د حضرت يونس عليه السلام توهين:

(۱۳) د يونس عليه السلام څخه د رسالت د تبليغ په ادا کولو کې کوتاهي وشوه غالباً دوى د بې صبرۍ له وجې

د وخت څخه مخکې خپل ځای پرېښودلو (تفهيم القرآن ج ۲ ص ۳۱۳، ۳۱۲)

دحضرت موسیٰ ﷺ توهین :

- (۱۴) دحضرت موسیٰ ﷺ مثال دهغه او تر فاتح دی چې دخپل قدرت دمظبوطو لوڅخه بغیر مارچ کوي او بیا شاته څنگل کې ورپسې داو ورپه شان بغاوت راپورته شي (ترجمان القرآن ص ۵ سپتمبر ۱۹۴۶م)
- (۱۵) بیا دغه اسرائیلي شپونکی ته گوره چې مقدسې وادي طوی ته راوغوښتلی شو خبرې ورسره وشوې هغه هم دعامو شپونکیو په شان نه (رسایل و مسائل ص ۳۱ حصه اول طبع دوم)
- (۱۶) دپیغمبري څخه مخکې دموسیٰ ﷺ څخه هم غټه گناه وشوه یو انسان یې ووژلو (ایضاً ص ۳۱ حصه اول)

نوټ: دا قتل عمدانه ؤ او بیا هغه مقتول حربي کافر ؤ چې په هر صورت باندې یې قتل جایز ؤ .

مودودي اود تحریف عقیده:

- (۱۷) مودودي لیکي چې دقرآن بنیادي اصطلاحگانې څلور دي دقران دنزول په وخت کې چې ددوئ کومې اصلي معناگانې وي هغه رورو بدليدلې تر دې چې دقران په اصل مطلب باندې پوهیدل مشکل شونو اوس حقیقت دادی چې دقرآن په دې بنیادی اصطلاحگانو باندې دپردې دپریوتلو په وجه دقرآن حقیقي روح په څلورو کې درې برخې دسترگو څخه پټ دی . (قرآن کې بنیادي اصطلاحین ص ۴، ۶).

دانبیاء علیهم السلام عصمت

- (۱) الله تعالی دنبی ﷺ داطاعت امر کوي که دپیغمبر څخه گناه کیدلي نو بیا به یې الله تعالی داطاعت امر نه کولو ځکه چې بیا په گناه کې هم اطاعت راتلو .
- (۲) رسول الله ﷺ په خپله وینا او په خپل عمل کې دوحې پابند دی الله تعالی فرمایي چې (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) همدارنگه فرمایي چې (إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ) او څوک چې په خپله وینا او پخپل عمل کې دوحې پابند وي دهغه څخه به څرنګه دګنا تصور وشي؟ وحی خو گناه نه شي کیدلی .
- (۳) نبی ﷺ به په پخپل امت بلکه په ټولو انسانانو باندې شاهد وي الله تعالی فرمایي چې: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) او شاهد عادل وي نو اوس که پیغمبر ﷺ معصوم نه شي نو بیا خو به معاذ الله فاسق او مردود الشهادة شي .

(۴) حضرت عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ فرمایا ہے مابہ چہ دینی ﷺ خنہ هر خہ واور پدل نو هغه به مہ لیکل نو خلکو ماتہ وویل چہ تہ هر خہ لیکی حال دا چہ کلہ نبی ﷺ د خوشحالی او کلہ د غم پہ حالت کھی وی نو مالیکل پر بنودل او نبی ﷺ تہ مہ دا واقعہ تہرہ کرہ نبی ﷺ و فرمایا ہے (اکتب فوالذي نفسي بيده ما يخرج من الاحق) ابو داود ج ۲ ص ۵۱۴ مسند احمد رقم ۶۵۱۰) لیکہ پہ هغه الله تعالى مہ دی قسم وی چہ زماروح دهغه پہ قبضہ کھی دی نہ را ووزی زما دخولہ خنہ مگر حق را ووزی، نو د تہو لو خنہ زیاتہ گناہ د ژبہ خنہ را ووزی او د چا ژبہ چہ د الله تعالى پہ حفاظت کھی وی دهغه ژبہ خنہ به د گناہ تصور خرنګه وکړی شي؟ (۴) امام قرطبي لیکي چہ: الانبياء معصومون عن الخطاء والغلط في اجتهداهم (قرطبي ج ۲).

(۵) قال الامام ابو حنيفه رحمته الله الانبياء كلهم منزهون عن الصغائر والكبائر والكفر والقبائح (الفقه الاكبر ص ۲، والعقيدة الحنيفة ص ۲۰۳)

(۶) قال القاضي عياض ذهب طائفة من محققي الفقهاء والمتكلمين الى العصمة عن الصغائر كالعصمة في الكبائر (نبراس ص ۲۸۳)

مودودي او دصحابه ورضی الله عنهم توهين

(۱) که دیو انسان احترام د راوی چہ دده په هیڅ اړخ باندې به اعتراض نه کیري نو مونږ دپته احترام نه وایو بلکه دپته مونږ بیت پرستی وایو او دبت پرستی ختمول دجماعت اسلامي په اهمو منشورو نو کھی دی (ترجمان القرآن بحواله مکتوبات شیخ الاسلام ج ۳ ص ۳۹۴)

(۲) در رسول الله خنہ بغیر بل هیڅ انسان هم د حق لپاره معیار نه دی او نه څوک د تنقید خنہ خلاص دی (دستور جماعت اسلامي ص ۱۴)

(۳) دخلفاء راشدينو فيصلې هم په اسلام کې دقانون حیثیت نه لري کومې چہ هغوی دقاضي په حیث کړی دی. (ترجمان القرآن جنوري ۱۹۸۵ م) حالانکه دا نظرد (علیکم بسنتي وسنة الخلفاء) خنہ مخالف دی.

(۴) دمديني انصار صحابه رضی الله عنهم دیهودو داخلاقو خنہ تأثره و او ددې اثیر دا نتیجه وه چہ بعضي انصارو دخپلو مهاجرو وورنو لپاره خپلې بیبیاېې طلاقې کړې او هغوی ته یې ورکړې (تفهيمات ص ۳۵) حصه دوهم) یعنی په صحابه و باندې دیهودو اخلاق غالب و دنبی ﷺ اخلاق ورباندې نه و غالب.

- (۵) دا حد په میدان کې د مسلمانانو د شکست سبب دا و چې په دوی کې صبر کم و او د بعضو څخه بعضې داسې غلطیانې هم شوی وې چې د الله تعالی د وېرې څخه خلاف وې (تفهیم القرآن ج ۱ ص ۲۸۷ طع ۱۱)
- (۶) ایا دا کمی او زیاتۍ نه دی چې د صحابه و غلطیانې صرف د صحابیت د لحاظ له وجې په اجتهادي خطائې باندې ورحمل کړو؟ (خلافت و ملوکیت ص ۱۴۳)

د حضرت عثمان رضی الله عنه توهین:

- (۷) په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې چې دا د خلافت غټ بوج و اچولی شو نو دا د هغو خصوصیاتو حامل نه و د کومو چې دده څخه مخکینو ته ورکړل شوی و (تجدید و احیاء دین ص ۲۳)
- (۸) حضرت عثمان رضی الله عنه پخپل خلافت کې خپلوي پالل خپلو خپلوانو ته یې غټې غټې چوکۍ ورکړې او د دوی سره یې خصوصي رعایت کولو چې د عامو خلکو سره یې هغسې نه کول له دې وجې د عامو خلکو دا اعتراض هدف شو. (خلافت و ملوکیت ص ۱۰۶ طبع دوم)

- نوت:** د حضرت عثمان رضی الله عنه د خلافت لاندې ۴۴ لکه مربع میله زمکه وه په دې کې په سلگونو والیان و د حضرت عثمان رضی الله عنه خپلوان په کې صرف پنځه کسان و او هغه هم دده د خلافت څخه مخکیني والیان و د حضرت عثمان رضی الله عنه صرف عبد الله بن عامر رضی الله عنه دبصرې والی مقرر کړی و.
- (۹) د مثال په طور باندې حضرت عثمان رضی الله عنه دا فریقې د غنیمت څخه پنځه لکه دیناره مروان ته ورکړل (خلافت و ملوکیت ص ۱۰۶)

- نوت مودودي حواله په ابن خلدون باندې ورکړی ده حالانکه ابن خلدون دا واقع دوه ځایه لیکلي ده او سخت رد یې ورباندې کړی دی هغه فرمایي چې: (وبعض الناس يقول اعطاء اياه ولا يصح) حضرت عثمان رضی الله عنه چې څه ورکول نو دخپل مال څخه یې ورکول د مسلمانانو مال یې نه د خان لپاره جائز گڼلو او نه د بل چا لپاره (تاریخ طبري ج ۵ ص ۱۰۳)

- (۱۰) د حضرت عثمان رضی الله عنه د پالیسۍ دا اړخ یقیني چې غلط و او غلط کار په هر صورت غلط وي هغه که هر چا کړی وي د صحابي غلطۍ نه ویل او محمولو نه ورته لټول نه د عقل تقاضی ده او نه د دین تقاضا ده (خلافت و ملوکیت ص ۱۶)

د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ توهین

(۱۱) حضرت معاویه داسنت بدل کړل سنت داؤ چې د معاهد دیت به د مسلمان برابر وي او حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دا نیم کړو او پاتې نیم دیت یې دخپل ځان لپاره اخستل شروع کړل، خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳) نوټ: مودودي ابن کثیر ته دروغژن روایت منسوب کړی دی دا ټول روایت د حدیثو او د فقه په کتابونو کې شته دهغی څخه صفا معلومېږي چې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پاتې نیم دیت دخپل ذاتي استعمال لپاره نه اخستلو بلکه بیت المال ته یې حواله کولو. (بدایة المجتهد ج ۲ ص ۴۱۴)

(۱۲) د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کې یو ډېر خراب بدعت دا شروع شو چې خپله ده او دده والیانو به د منبر په سر باندې د حضرت علي رضی اللہ عنہ پسې کنځلې کولې حتی چې په مسجد نبوي کې به هم د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د منبر په سر باندې دا کنځلې کیدلې د حضرت علي رضی اللہ عنہ اولادونو او خپلوانو به اوږدې کنځلې کول شریعت خولا په ځای پرېږده د انساني اخلاقو څخه هم مخالفې دي. (خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳ طبع ۲۳) نوټ: مودودي دلته په پنځو کتابونو باندې حواله ورکړې ده حالانکه په هغه پنځه واړه کتابونو کې دا خبره بالکل نشته.

(۱۳) د غنیمت د تقسیم په معامله کې هم حضرت معاویه د کتاب او د سنت د صریحو احکامو څخه مخالفت کولو حضرت معاویه رضی اللہ عنہ حکم کړی ؤ چې د غنیمت د مال څخه دی سپین زر او سره زر دده لپاره جدا شي او باقي مال دې د شریعت د قاعدې مطابق تقسیم شي (خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳ طبع ۲۳) نوټ: د تاریخ په یو کمزوري کتاب کې هم دا خبره نشته چې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دی ددې حکم کړی دی.

د حضرت عائشي رضی اللہ عنہا اود حضرت حفصی رضی اللہ عنہ توهین:

دواړه په نبوي صلی اللہ علیہ وسلم باندې زړورې وي او نبوي صلی اللہ علیہ وسلم سره به یې زبان درازي کوله (هفت روزه ایشیا لاهور ۱۹ جنوري ۱۹۶۷ م بحواله دوه بهائي ص ۵۸)

منعه جائزه ده: د مجبورۍ په حالت کې متعه جائزه ده (ترجمان القرآن اگست ص ۵۵)

دصحابه و کرامو عدالت

دجرحي او تعديل امامان دهر راوي په باره کې دجرحي اود تعديل بحث کوي لکن دصحابه و کرامو په باره کې د ټولو اتفاقي فيصله داده چې (الصحابه کلهم عدول) ځکه چې دصحابه و تعديل الله تعالی او رسول الله ﷺ پخپله کړی دی، اوس چې څوک صحابه کرام دعامو انسانانو په شان گڼي او صرف دانسان په صفت يې پېژني نو دا دصحابه و کرامو توهين کوي، علامه خطيب بغدادی په الکفاية في علم الروايت کې دامام ابو زرعه مقوله رانقلوي چې: (اذا رأيت الرجل ينتقص احدا من اصحاب رسول الله ﷺ فاعلم انه زنديق) ص(٤١).

الله تعالی دصحابه و ايمان دعامو انسانانو دایمان لپاره معيار گرزولی دی الله تعالی فرمايي چې: (امنوا كما امن الناس / البقره ١٣)

الله تعالی چې په دنیا کې دیو پوره جماعت څخه دخپلې رضا اعلان کړی دی هغه یواځې دصحابه و جماعت دی الله تعالی فرمایي: (رضی الله عنهم ورضوا عنه) او الله تعالی دصحاب و دعدالت شاهدي ورکوي الله تعالی فرمایي: اولئك كتب في قلوبهم الايمان وأيدهم بروح منه. (المجادله ایه ٢٢)

همدارنگه په بل ځای کې فرمایي چې: اولئك الذين امتحن الله قلوبهم للتقوى لهم مغفرة وأجر كبير (الحجرات ایه ٣).

رسول الله ﷺ په ډېرو احادیثو کې دصحابه و کرامو تعديل کوي او د حق لپاره يې معيار گرزوي.

- (١) عليكم بسنتي وسنة الخلفاء، الحديث ترمذي رقم ٢٦٧٦)
- (٢) اصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم (جامع الاصول في احاديث الرسول ٦٣٦٩)
- (٣) لاتمس النار مسلما رأيي او رأي من رأيي (ترمذي رقم ٣٨٥٨)
- (٤) اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر، (طبراني رقم ٤٥٠٨)
- (٥) الله الله في اصحابي لاتخذوهم من بعدي غرضا فمن احبهم فبحي احبهم ومن ابغضهم فببغضي ابغضهم ومن اذاهم فقد اذاني ومن اذاني فقد اذى الله و من اذى الله فيوشك أن يأخذه (ترمذي رقم ٣٨٦٢).

- (۶) ان الله اختارني وأختارني اصحابا وانصارا وانه سيخرج في آخر الزمان قوم ينتقصونهم فلا تاكلهم ولا تشاربهم ولا تجانسوهم ولا تتصلوا عليهم ولا تتصلوا معهم (جامع الاحاديث رقم ۱۶۶۳).
- (۷) من سب اصحابي فعليه لعنة الله والملائكة والناس اجمعين (طبراني رقم ۱۲۷۰۹)

په صحابه و کرامو باندې داعتراض گونکو حکم

- (۱) امام ابو زرعه فرمايي چې څوک چې په صحابه و، باندې تنقيد کوي هغه زنديق دی (الکفاية للخطيب ص ۴۱).
- (۲) امام مالک رحمته الله فرمايي چې څوک چې په صحابه و باندې د کفر او د فسق الزام لگوي هغه قتل کړئ او که ددې څخه علاوه بله کنخل ورته کوي نو هغه ته سخته سزا ورکړئ (مکتوبات امام رباني د فتراول مکتوب نمبر ۲۵۱).
- (۳) امام نووي رحمته الله فرمايي چې زمونږ او د جمهورو مذهب دادی چې څوک چې د صحابه کرامو بدي بيانوي نو هغه ته سزا ورکړئ (شرح مسلم ج ۲ ص ۳۱۰).
- (۴) امام اعظم رحمته الله فرمايي چې: يا د صحابه و ښه ذکر کوي ايا ژبې بندې کړئ (الصارم المسلول ۱۷۷).

مودودي د اکابرو علماؤ په نظر کې:

- (۱) مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله فرمايي چې: زما زړه دا تحريک نه قبلوي. (روزنامه احسان لاهور ۱۱ ستمبر ۱۹۴۸).
- (۲) مولنا حسين احمد المدني رحمته الله فرمايي چې: تر اوسه پورې مونږ د مودودي او دده د نام نهاد جماعت اسلامي د اصولي غلطيانو ذکر وکړو کوم چې تنهائي درجه گمراه کونکي و، اوس به زه د قرآن او د سنت څخه دده ښکاره مخالفونه ذکر کړم د هغې څخه به دا ښکاره شي چې مودودي نه قرآن مني او نه سنت مني بلکې هغه د سلفو صالحينو په خلاف باندې يو نوی مذهب جوړوي او په هغې باندې خلک روانوي او دوزخ ته يې رسوي. (مکتوبات بسلسله مودودي جماعت، شرف السوانح ۲۴/۴).
- (۳) مولنا احمد علي لاهوري رحمته الله فرمايي چې: د اسلام وروڼو! د مودودي تحريک ته د غور په نظر باندې گورئ دده د کتابونو څخه چې کوم شی ثابتېږي هغه دادی چې مودودي صاحب مسلمانانو ته يو نوی

اسلام پیش کوي او معاذ الله نوی اسلام به خلک هغه وخت قبول کړي چې کله د زور اسلام دیوالونه راوړوي او په دې خبره یې یقین راشي چې دیارلس سوه کلن زور اسلام د عمل کولو قابل نه دی. (حق پرست علماء کې مودودي سې ناراضگي کې اسباب ص ۴)

(۴) د دیوبند خلونښت کلن مهتم قاري محمد طیب رحمۃ الله علیه فرمایي چې: مودودي دخپل جماعت په دستور کې لیکي چې د رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم څخه بغیر بل هیڅوک د حق لپاره معیار نه دی او نه د تنقید څخه بالاتر دی چې په دې کې صحابه کرام هم شامل دی، او بیا یې په صحابه و کرامو باندې عملاً تنقیدونه کړي دي بلکه تر یو حده پورې یې خپل ځان ته د حق معیار ویلي دي (مودودي دستور اور عقائد کا حقیقت ص ۱۸)

(۵) مولنا شمس الحق افغانی رحمۃ الله علیه فرمایي چې: د مودودي په تحریراتو باندې مې نظر و اچولوزه د مودودي دنوي اسلام څخه مطمئن نه یم.

(۶) مولنا غورغشتو رحمۃ الله علیه فرمایي چې: مودودي ضال او مضل دی.

(۷) مولانا عبدالحق اکوړه خټک فرمایي چې: د مودودي عقائد د اهل سنت و الجماعة څخه خلاف

او گمراه کن دي مسلمانان دې ددې فتنې څخه د ځان د ساتلو کوشش وکړي.

الاحسان أن تعبد الله كأنك تراه فإن لم تكن تراه فإنه يراك. [الحديث]

تصوف

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحقاني النجف هاري

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تصوف

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده. اما بعد :

محترموا مسلمانانو! کله کله دیوسری محوی غت شي لکن حرامی او نافرمان وی خپل پلار ته په سپک نظر باندې گوري او ازار وي یې همدارنگه نن سبا د اولیاؤ بعضی روحاني اولادونه هم همغه د حرامیانو بچیانو په شان خپلو روحاني پلرونو ته په سپک نظر باندې گوري.

د تصوف دشمنان یا لامذهبه اهلحدیث دی او یا مودودیان دي او یا د اشاعة التوحید والسنة بعضی مماتیان دي، او یا د اکثر عثمانی دله عثمانیان دي، او دا درې واړه دهند و پاک د پنجاب پیداوار دي، او پنجاب دیو نامور صوفي او ولي حضرت علي هجویری رحمته الله علیه په لاس باندې مسلمان شوي دي چې د انا گنج بخش لاهوري المتوفي ۴۶۵ هـ په نوم باندې یادیدی.

عجیبه داده چې چاپه لاس باندې چې ته مسلمان شوی؟ هغه کافر او مشرک او بدعتي شو او ته صفاستړه مسلمان شوی چې هغوی مشرکان او بدعتیان و نو تا ته په دې خوار لسمه صدی کې چا صحیح اسلام دروښودلو؟ ایا ملائک در ته راغلل او که نوی وحی دباندې نازل شو؟

دمشهورو اولیاؤ په تاریخ باندې چې نظر واچوو نو لاندې اولیاء په نظر باندې راځي:

اوله صدی: د صحابه و او د تابعینو وه.

دوهمه صدی: حضرت ابراهیم ابن ادهم رحمته الله علیه (۱۶۲ هـ) حضرت رابعة البصري رحمته الله علیه (۱۸۵ م)

وغیرهما.

درېمه صدی: حضرت معروف کرخي رحمته الله علیه (۲۰۶ م) حضرت ذوالنون البصري رحمته الله علیه (۲۴۵ م)

حضرت سرسقطي رحمته الله علیه (۳۵۹ م) حضرت بایزید بسطامي رحمته الله علیه (۲۶۱ م) حضرت عبد الله ترمذي رحمته الله علیه

(۲۸۵ م) حضرت جنید بغدادی رحمته الله علیه (۲۹۸ م)

څلوره صدی: حضرت ابو بکر شبلي رحمته الله علیه (۳۲۴ م)

پنجمه صدی: حضرت علي هجویری رحمۃ اللہ علیہ المعروف بداتا گنج بخش المتوفی (۴۶۵ھ) حضرت ابواسماعیل هروی رحمۃ اللہ علیہ (۴۸۱م)

ششمه صدی: حضرت خواجہ معین الدین چشتی اجمیری رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۳م) خواجہ بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۴م) محمد بن عربی (۶۳۸ھ) خواجہ فرید الدین رحمۃ اللہ علیہ گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۰م) مولنا جلال الدین رومی رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۳م)

اومہ صدی: خواجہ نظام الدین اولیاء (۷۶۵م) جواد حسن دهلوی رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۳م)

اتمه صدی: شاه مدار (۸۵۰م) شاسینا لکنوی رحمۃ اللہ علیہ (۸۷۰م)

نهمه صدی: خواجہ باقی باللہ رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۱۲م)

لسمہ صدی: حضرت عبدالحق محدث الدهلوی رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۵۲م)

یوولسمہ صدی: شاه عبدلرحیم رحمۃ اللہ علیہ (۱۳۳۱م) شاه ابو الرضاء (۱۱۰۰ھ) شاه ولی اللہ رحمۃ اللہ علیہ (۱۱۷۶ھ)

دولسمہ صدی: عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۳۹ھ) شاه اسماعیل رحمۃ اللہ علیہ (۲۴۶ھ) سید احمد شهید رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۴۹م) وغیرہ.

خوارلسمہ صدی: د ولی اللہ د خاندان خادمان.

دا خلک د اسلام علمبرداران وؤ اددوی پہ برکت باندی دلته اسلام پاتې دی نو ایا ددوی سره اصل دین نه ؤ؟ بلکه په تاسو باندې په پنجاب کې نوې وحی راغله.

د تصوف متعلق یو څو مسائل

(۱) د تصوف څخه په قرآن او په حدیث کې په احسان او په تزکیه باندې تعبیر شوی دی نو د تصوف معنی احسان او تزکیه ده او احسان او تزکیه په قرآن او په حدیث کې ډېره زیاته راغلې ده لکه د توحید معنی چې په قرآن کې ډېره راغلې ده لکن خپله د توحید لفظ په قرآن کې نشته.

(۲) وعن عبادة بن الصامت قال قال رسول الله ﷺ وحوله عصابة من اصحابه بايعوني على ان لاشرکوا بالله شيئا ولا تسرقوا (الحديث متفق عليه)، (مشکوة کتاب الايمان ۱۷ نمبر حدیث)

دلته رسول الله ﷺ د صحابه ؤ څخه بيعت علی الاعمال اخلي او دا بيعت علی الاسلام نه ؤ ځکه چې هغه مخکې اخستل شوی ؤ (۲) بيعت علی الجهاد هم نه ؤ کما في الحديث (۳) بيعت الخلافت هم نه ؤ (۴)

دایعت الطریقه و دیعت الطریقه معنی داده چې یو کامل شیخ او پیر ته تله لاس په لاس کې ورکړې او دمعايي و دترک او دطاعاتو د التزام عقد ورسره وکړې او ورته ووايي چې زه به ستا په راهنمائي کې خپل ظاهراو باطن دشریعت سره مطابق کووم.

دکرامت تعریف

هغه خارق العاده او عجیب شی چې داسبابو ددائري لاندې وي او دیو ولي څخه صادر شي يعنې دداسې شخص څخه صادر شي چې هغه دستتو پوره باند او کامل التقوی وي.

خوارق

دعاده څخه مخالف کارونه دلاندې خلکو صادرېدلی شي.

- (۱) بعضو کافرانو چې دعوه دخدايي کړې وي لکه دجال دې خوارقو ته استدراج وايي.
- (۲) بعضو کافرانو چې دعوه دپیغمبري کړې وي لکه مسیلمه الکذاب دې خوارقو ته اهانت وايي، لکن دا په یاد لرئ چې دمدعي دالوهیت خوارق دده ددعوی سره مطابق کېدلی شي لکه دجال خوارق به همغسې وي لکه څرنگه چې دده دعوه وي او دا ځکه چې دجال انسان دی دانسان په شان خوراک او څښاک او بول او براز کوي نو که دده خوارق دده دعوي سره مطابق شي بیا یې هم دالله تعالی سره التباس نه راځي، لکن دروغون کافر مدعي دنبوت خوارق دده ددعوي سره مطابق نه شي کېدلی ځکه چې بیا یې درشتیني پیغمبر سره التباس راځي لکه دمسیلمه الکذاب خوارق چې ددعوي سره مخالف و یو سړی په یوه سترگه وړند و چې ده ورته دعاء وکړه نو په هغه بله سترگه یې هم ړنده شوه.

(۳) درینښتني پیغمبر دپیغمبري دزمانې څخه مخکې چې دپته اراهاصات وايي.

(۴) درینښتني پیغمبر دپیغمبري څخه وروسته چې دپته معجزات وايي.

(۵) دنفس مؤمن څخه چې دپته معوننت وايي.

(۶) دکامل مؤمن څخه چې ظاهراو باطنا دستتو او دشریعت پابند وي چې دپته کرامت وايي.

نو دفاسقانو چرسیانو بې نمازانو څخه که خوارق صادر شو نو هغه کرامت نه دی بلکې استدراج او جادو دی مثلاً یو سړی مونږ ته کوي او یا چرس او بله نشه کوي او په هوا باندې واولوتلو او یا یې بل عجیب کار وکړو نو هغه جادوگر دی ولي نه دی الله تعالی دا ولیاؤ تعریف داسې کوي چې: (ان اولیاء الا المتقون).

د کرامت یوڅو مسائل

(۱) کرامت په دوه قسمه دی اول حسي او دوهم معنوي، عوام حسي کرامت پېژني او همدې ته کمال وايي لکه ديو چا به پتو خبرو باندې خبرېدل، د اوبو په سرباندې تېرېدل، په هوا کې اولوتل وغيره، لکن دخواصو په نيز باندې کمال کرامت معنوي دی، يعنې په شريعت باندې استقامت، مکارم الاخلاق، التزام الطاعات، تخلى عن الرزائل، او تحلى بالفضائل، دحسد، کينې، بغض، درغو، او نمامت څخه پرېز کول او هيڅ وخت دالله تعالى څخه په غفلت کې نه تېرول او دا ځکه کمال دی چې په کرامت حسي کې داستدراج احتمال شته دی لکن په کرامت معنوي کې تشه همدارنگه کرامت حسي ډېر کرته د عجب او د تکبر لپاره سبب جوړېږي او د کرامت معنوي کې داسې نه وي له دې وجې کاملين اکثر د امتنا کوي چې په دنيا کې دې ددوئ څخه کرامت حسي صادر نه شي.

(۲) په کرامت باندې مخکې د څخه نه دولي علم ضروري دي او نه قصد، بلکه کله نه علم وي او نه قصد او کله وي د علم او د قصد په اعتبار باندې کرامت په درې قسمه دی اول چې په کرامت باندې د ولي علم هم وي او قصد يې هم ورته کړی وي لکه د حضرت عمر رضي الله عنه په فرمان باندې د دريائې نيل روانېدل دوهم دا چې علم وي لکن قصد نه وي لکه بي بي مريمې ته بې موسمه مېوې راتلل دريم دا چې نه علم وي او نه قصد وي لکه ابوبکر صديق رضي الله عنه چې د ميلمنو سره ډوډۍ خوړله او ډوډۍ د دوچندۍ څخه څو چنده زياتېدله ابو بکر صديق رضي الله عنه حيران و نه يې مخکې علم وؤ او نه يې قصد وه، اول قسم ته تصرف او همت وايي

(۳) بعضي علماء فرمايي چې: د کرامت لپاره يو خاص حد شته دی او کوم کارونه چې ډېر غټ دي نو د نفوئ صدور د کرامت په طريقه باندې ممتنع دي، لکه بغير د والدینو څخه د اولاد پيدا کېدل يا د ملائکو سره خبرې کول او يا د يوې ډلې څخه حيوانات جوړېدل لکن محققين علماء فرمايي چې د کرامت لپاره حد نشته دی ځکه چې کرامت دالله تعالى فعل دی او د ولي د عزت لپاره يې د ولي په لاس باندې يې صرف ظهور راغلی دی او دالله تعالى د قدرت لپاره حد نشته دی او که ته وايي چې بيا يې د معجزې سره فرق رانغلو نو جواب دا دی چې کله د کرامت خاوند وايي چې زه د نبی صلی الله علیه و آله غلام یم او دا هرڅه چې ظاهر شوي دي نو د نبی صلی الله علیه و آله د اتباع له دجې دي نو بيا هيڅ التباس نشته، البته دومره ضروري ده چې په کرامت باندې د محال شرعي صادرېدل محال دی لکه د قرآن د مثل راوړل.

(۴) په ولي باندې دخپل کرامت پټول واجب دی لکن چې کله يې ښکاره کولو ته ضرورت وي نو بيا يې ښکاره کول جايز دي مثلاً دغيب څخه اجازت يا غلبه الحال ياد کوم مريد ديقين تقويت وغيره .

(۵) بعضې کامل اولياء دعبوديت او درضا په مقام کې وي نو دهغوئ حسي کرامتونه چاته نه ښکاري او بعضو ته الله تعالی دتصرف قوت ورکړی وی نو دهغوئ کرامتونه خلکو ته ښکاري لهدا د ولايت لپاره دحسي کرامت وجود او يا ظهور نه دی ضروري .

(۶) دبعضو اولياؤ څخه د وفات څخه وورسته هم تصرفات او کراماتونه صادر شوی دی لکه دقبر دخاورو څخه خوشبوي تلل په قبر باندې انوار اورېدل خبرې کول وغيره داسې واقعات دتواتر مرتبې ته رسيدلی دي لکه داصحاب کهف کرامتونه دا دالله تعالی فعل دی او په دې کې هيڅ خفاء نشته .

(۷) کرامت هغه خارق او عجيب کار ته وايي چې دطبعي اسبابو سره يې هيڅ تعلق نه وي برابره خبره ده چې هغه سبب جلي وي او که خفي بعضې خلک هر عجيب کار ته کرامت وايي او دعامل په کمال باندې عقیده ساتي نن سبا داسې ډېر عجائب دي چې داسبابو خفيه و سره تعلق لري نو هغه کرامت نشي کېدلی مثلاً : حاضرات ، عمليات ، نقوش ، شعبدات ، تاثيرات ، عجيبه ادويات ، چشم بندي ، سحر ، طلسمات ، وغيره ، په دوی کې دبعضو اثار خيالي وي او د بعضو واقعي هم وي لکن دا ټول داسبابو طبعية و خفيه و سره تعلق لري دحق طالب په قوي نظر سره دا معلوموي چې دا کار دقوة طبعية په وجه دی او که دقوة قدسيه په وجه دی او که محض کاین عن الغيب دی نو صرف دا دريم قسم کرامت دی .

(۸) د ولي لپاره دا شرط نه دی چې هيڅ گناه به يې نه وي کړی بلکه هغه هم ولي دي چې که احياناً ترېنه گناه وشي او چې کله متوجه شي او يا متنبه شي نو فوراً توبه او باسي .

دکشف او دکرامت په منځ کې فرق

(۱) دکشف حاصل دادی چې کوم واقعات چې په عالم المثال کې کيږي او دعامو نظرونو څخه پناه وي هغه دچا نظر ته راشي او وېگوري او غالباً چې سړی ځان دما دياتو او تعلقاتو څخه فارغ کړی ، نو بيا ددې ليدل هيڅ بعيد نه دی له دې وجې دا د ولي څخه هم کېدلی شي او دغير ولي څخه هم کېدلی شي بلکې دليونې څخه هم کېدلی شي حتی چې دکافر څخه هم کېدلی شي لکن کرامت فقط د ولي څخه صادرېږي ځکه چې کرامت خداوندي اعزاز دی چې هغه صرف ولي ته ورکول کيږي .

البتة دا خبره په ياد لرئ چې همدغه کشف يو ولي ته کله په طريقې ذکر امت باندي هم کيږي نو دېته بيا کشف بطريق الکرامت وايي! او دې کشف بطريق الکرامت لپاره علامه داده چې ددې سره تواضع، عاجزي، او انکساري وي دکوم کشف سره چې دا نه وي بلکې په نفس کې دفخر احساس ورسره راشي نو دا بيا کشف بطريق الکرامت نه دی بلکې استدراج دی چې پناه غوښتل ترې نه پکار دی.

(۲) دکشف لپاره اصل دا قول د رسول الله دی چې: (ان تعبد الله کانک تراه) داسې عبادت وکړه لکه الله تعالی چې درته ښکاري په دې کې دالله تعالی دتجلياتو دمشاهدې ذکر شته دی لکن دهرې هرې جزئې مشاهدې ذکر په قرآن او يا په حديث کې نه دي ضروري لکه مطلق خوب چې په قرآن او په حديث کې راغلي دي لکن دهر هر جزئي خوب ذکر په قرآن او په حديث کې نه دی ضروري، اوس دخوب په باره کې حکم دادی چې خپل خوب به شريعت ته پېش کړي که د احکامو شريعه و سره موافق و نو قبول به يې کړي او که مخالف و نور د به يې کړي او که شريعت ترې نه ساکت و نو هغه به صرف د خوب په مرتبه کې مني نه به ترې نه عقیده شابتوي او نه کوم حکم شرعي همداحال دکشف هم دی چې شريعت ته به يې پېش کړي که ورسره موافق و قبول به يې کړي که ترې نه مخالف و رد به يې کړي او که شريعت ترې نه ساکت و نو صرف دکشف په مرتبه کې به يې مني نه به ورباندې عقیده شابتوي او نه کوم حکم شرعي لدې وجې مونږ د اولياؤ کشفونه صرف دکشفو نو په مرتبه کې منو ددې تعلق نه دعقائدو سره شته او نه داحکامو شريعه و سره بلکه داداحوالو سره تعلق لري.

قطب

دقطب لپاره دوه اقسام دي (۱) التكوين (۲) قطب الارشاد.

قطب التكوين په تکويناتو کې کار کوي او قطب الارشاد هغه وي کوم ته دشریعت په معامله کې ټول رجوع کوي او کوم سړي ته چې الله تعالی دتکوينيت او دشریعت په مابين کې جامعيت په نصيب کړی وي هغه ته غوث ویلي شي، دغوث الاعظم دلفظ استعمال شرک نه دی الله تعالی باران ته غيث ویلي دي الله تعالی فرمايي: وهو الذي ينزل الغيث من بعد ما قنطوا. (سورة شوری)

نو باران ته له ددې وجې غيث ویلي شوي دي چې دا دالله تعالی درحمت سبب دی نو همدارنگه دا وليا هم درحمت دخورولو ذریعه ده له دې وجې ورته غوث ویلي شي.

حلول

عثمانيان صوفيه کراموته درې عقېدې منسوبوي کومو ته چې اتحاد ثلاثه وايي، (۱) حلول (۲) وحادۃ الوجود (۳) وحادۃ الشهود .

حلول: عثمانی چې صوفيا کرامو ته کومه عقیده د حلول منسوبوي دا بالکل دروغ دی کامل ولي حضرت سید علي هجویری گنج بخش رحمۃ اللہ علیہ په کشف المحجوب کې د حلول لپاره مستقل باب لگولی دی په نوم د (حلولي فرقي بيان)

او فرمايي چې ددې فرقي والا کافر دی شيخ اکبر په الفتوحات المکيه کې فرمايي چې: (واما لقول بالحلول فهو من مقالات اهل الکفر والجهول.

اصل خبره داده چې صوفيا کرام د الله تعالی د صفاتو د ظهور قائل دی، د ظهور او د حلول په مابین کې دومره فرق دی لکه څومره فرق چې د زمکې او د اسمان په مابین کې دی او لکه څومره چې د کفر او د اسلام په مابین کې دی .

عام الفهم مثال:

(۱) ګوره چې په اوبو کې واچوئ نو د ګورې نوم ختم شي او داوبو نوم هم ختم شي او د مجموعي نوم شربت شی دېته حلول وايي مثلاً د الله تعالی ذات او صفات په کوم مخلوق کې ننوزي چې خپل وجود او نوم يې ختم شي نو دا د کفر عقیده ده .

(۲) په يو جام کې چې اوبه واچوې او لمر ته يې کېدې نو په دې اوبو کې لمر په نظر راځي نو دا د لمر ظهور دی او ددې له وجې لمر په اوبو کې حل شوي نه دی او نه د لمر په وجود او په نوم کې څه فرق راغلی دی . نو دا دنيا عالم الاسباب دی له دې وجې خلک د هر شي نسبت د ظاهري اسبابو طرف ته کوي مثلاً يو سړی چې د تهرک لاندې شي او مړ شي نو خلک دده د مرګ لپاره سبب تهرک ياد وي يا يو سړی اوږي وي او ډوډی او خوري او مړ شي نو خلک ډوډی ته د مړېدلو سبب وايي همدارنگه اوبو ته د دندې د ماتېدلو سبب وايي او يا روپو وغيره ته د عزت سبب وايي ، لکن دا شيان خو حقيقي اسباب نه دي ، بلکې ددې ظاهري اسبابو شاته د الله يو صفت دی صوفيا کرامو ته هغه حقيقي صفت منکشف وي او فرمايي چې سړی د تهرک لاندې مړ شو

لكن په حقيقت کې دلته دالله تعالى ديو صفت تجلی ده چې المیت ورته وايي دډوډۍ دخوراک څخه وروسته سړۍ موړ شو په ظاهر کې دا اثر په ډوډۍ باندې مرتب شو .

لكن په حقيقت کې دلته دالله تعالى ديو صفت تجلی وشوه چې الرزاق او المحي ورته وايي په مومن کې دالله تعالى دالهادي صفت تجلي کوي او په کافر کې دالمضل يعني دهر مخلوق شاته دالله تعالى ديو صفت تجلی ده چې دې عقېدې ته دظهور عقیده وايي .

وحدة الوجود

دا يو حقيقت دی چې هر کثرت ديو وحدت طرف ته راجع وي مثلاً په دنيا کې ډېر انسانان دي لکن ددې ټولو انسانانو د کثرت رجعه انسان ته ده چې دپته وحدت انسانيت وايي ددې وحدت انسانيت څخه هيڅوک هم انکار نه کوي او ددې څخه هيڅوک دا معنى نه اخلي چې ددې انساني وحدت په وجه دمسلمان او دکافر په مابين کې فرق نشته .

نبخه او خاوند دوحث انسانيت په وجه يو دي لکن بيا هم ددوئ احکام جدا جدا دي همدارنگه په حيواناتو کې کثرت دی لکن بيا هم ددې ټول کثرت رجعه يو وحدت ته ده چې حيوانيت دی .

همدارنگه په افغانانو کې کثرت دی لکن ددې کثرت رجعه يو وحدت ته ده چې افغانيت دی خلک وايي چې ټول يو افغان يو لامذهبان ، عثمانيان مماتيان او خنزيران داکثرت دي او رجعه يې يو وحدت ته ده چې حيوانيت دی لکن بيا هم ددوئ په منځ کې فرق شته هيڅوک هم داسې نه وايي چې لامذهبيان او مماتيان عين خنزيران دي ددې څخه وروسته وحدت دجسم مطلق دی چې په دې کې دونو او دتيگو سره وحدت دی لکن هيڅوک هم ددې څخه عينيت نه اخلي او هيڅ لامذهبه او مماتي دا نه وايي چې زه عين ونه او تيگه يم ددوئ څخه پورته غټ وحدت دوحدة الوجود دی ، نو لکه څرنګه دالله تعالى لپاره وجود دی نو همدارنگه دمخلوق لپاره هم وجود دی نو دوجود لاندې دواړه راغلل لکن دا وحدت او اتحاد او عينيت لره نه دی مستلزم خالق خالق دی او مخلوق مخلوق دی ، لامذهبيان او مماتيان او عثمانيان وايي چې دوحث الوجود معنى داده چې خالق مخلوق شو او مخلوق خالق شو (معاذ الله) نو لامذهبيان وحده په معنى داتحاد سره وايي ، شيخ اکبر رحمته الله عليه په الفتوحات الصکيه کې فرمايي چې: (اما لقول بالاتحاد فهو من مقالات اهل الکفر والاتحاد) عجيبه خبره داده چې

صوفيا کرام چې کومې خبرې ته کفر او الحاد وايي همغه عقیده خلک دوى ته منسوبوي علاوه لا دا چې دا خو نه د عقيدې مسئله ده او نه د احکامو بلکه دا خو دا حوالو مسئله ده.

د توحيد اقسام

يو توحيد ايماني دى چې (لامعبود الا الله) د الله تعالى څخه ماسوا بل معبود نشته، د دې څخه بغير انسان مؤمن نشي پاتې کېدلى دوهم توحيد د خواصو دى چې کله په صوفيا کرامو باندې د حال غلبه راشي نو لکه څرنگه چې په حديث کې ريات ته شرک ويلى شوي نو دوى وايي چې (لامقصود الا الله) نو په چا کې چې د امر ته د توحيد وي فيها او که نه وي نو نفى د ايمان ترې نه راځي دريم توحيد شهودي دى چې کله کوم ولي د الله تعالى د تجلياتو په مشاهده کې مستغرق شي نو بيا ده ته هيڅ شى په نظر نه ورځي نو بيا وايي چې (لاموجود الا الله) نو دا د ايمان يا تو مسئله نه شوه بلکه دا حوالو سره يې تعلق پيدا کړو، نو (لامعبود الا الله) په نفى باندې کفر راځي او د (لامقصود الا الله) په نفى باندې کفر نه راځي بله نفى دا خلاص راځي او د (لاموجود الا الله) په نفى باندې نه کفر راځي او نه نفى دا خلاص بلکې داسې د مشاهدې څخه محروم وي.

وحدة الشهود

بعضې صوفيا کرامو دوحدة الوجود تعبير د عوامو لپاره مشکل وگڼلو له دې وجې هغوى د عوامو د پوهولو لپاره په وحدة الشهود باندې تعبير وکړو. لکه څرنگه چې د شپې په وخت کې ستوري پر کيږي نو همدارنگه دا ستوري د ورځې هم په اسمان کې موجود وي لکن د لمر په مقابل کې په نظر نه راځي نو اگر چې د دوى وجود به اسمان کې شته دى لکن شهود يې نشته دى، نو دا دوحدة الشهود لپاره مثال دى.

تمت

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمين

دبندی خانې اجمالي حالات

ليکوال : الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجراهارى المسجون في جدران الصليبين بلجرخي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

له څلور کاله ازادۍ څخه وروسته په دوهم ځل سنه ۱۴۳۳ هـ د شعبان په اول تاریخ د ماښام په اتو بجو د لغمان د علیشنگ په لاره د اسلام اباد له پول سره د یو مرتد صلیبي غلام قومندان زمریالي د کسانو لخوا چې دوه ځایه یې راته کمین نیولی وو؛ د نیول شوم او د نیولو سره یې د ډیرو سختو وږیو لیوانو په شان راباندې له هر طرفه حملي شروع کړې، د کلاشکو فونو په ګند اغونو یې راباندې په ډیره بې رحمۍ سخت سخت ګذارونه کول، چې عینکې مې ماتې شوې، د مخ او سترگو په شمول مې ټول بدن تک شین او زخمې زخمې شو، چې یو یې چې سترګې مې تر ډیره وخته پورې بیا کار هم نه کاوه، بل خواته همدغو وږیو لیوانو زما په جامو او جیونو باندې هم حمله وکړه، د نغدو روپیو، د اغوستلو جامو، عطرو او نورو شيانو په شمول یې هرڅه راڅخه چور کړل، تقریباً د یوې ګینټې وښلو او ټکولو څخه وروسته زما لاسونه د څو ساعتونو لپاره په اوسپنیزو ولچکونو باندې شاته دومره کلک وتړل، چې یو څو دقیقې وروسته تک شنه شول او وېر سیدل، چې بیا تقریباً تر شپږو میاشتو پورې د ولچکونو داغونه پکې ښکاریدل، تقریباً د شپې لس بجې یې خپل قومندان زمریالي ته په داسې حالت کې وروستلم چې لاسونه مې په اوسپنیزو ولچکونو لا هماغسې کلک تړلي شوي او د پرسېدو سربېره یې له ډېره درده سختې څرېکې کولې او نور پخپلو وینو لمبیدلې وم، پښې مې له حرکت څخه غورزیدلې وې، په غاړه جامې مې ټولې شکیدلې شکیدلې وې، په سترگو راته هیڅ نه ښکاریدل، صلیبي مرتد غلام زمریالي د خپلو بادارانو انګریزانو د خوشالولو لپاره او د دوی څخه د شرابو وغیره پسخورد د زیاتو لاسته راوړلو لپاره بیا خپلو مرتدو مزدورانو ته امر وکړ چې [به ګند اغ بزنیښ] په ګند اغونو یې ووهئ! صلیبي لیوانو زما په زخمې زخمې اوزورده بدن باندې یو ځل بیا د ګند اغونو سوکانو او لغتو باران شروع کړ او تر هغې یې ووهلم تردې چې دوی سترې شول او زه یې هوشه شوم.

څو ساعته وروسته چې په هوش شوم، نو د سرک په غاړه باندې د تیلو د پمپ په یوه مرداره کوټه کې پروت ووم، چې زمریالي به ترینه د موقتي بنديخانې کار اخیست او دوه صلیبي غلامان مې د کلاشکو فونو سره ستره ولاړ وو، چې د په هوش کېدلو سره یې د سختو څپېرو ګذارونه راکړل او د کلاشکونو په برخه یې په ملا او سرباندې سوری کړم او د ډېرو زورولو له پاره یې شخصاً ماته او عموماً اسلام او طالبانو ته فاحشې کنځلې کولې. آخر تقریباً د شپې په دولسو بجو یې ددې ځای څخه د ګند اغونو د یو یو ګذار سره سره د زمریالي د کور

په طرف روان کړم، هلته چې ورسیدم، نو ومي وليدل چې زمریالی له خپلو بادارانو سره په ټیلفون خبرې کوي او د یو افغان مسلمان په نیولو او تعذیبولو ورته دخپلې وفاداري ثبوت پیش کوي او د نورو پسخوردو په طمعه ورته د لازياتې خو نخواری اطمینان ورکوي. کله چې له ټیلفون څخه فارغ شو، بیا زما طرفته راغی او یو څو بې رحمه څپېرې او لغتې یې بیا هم ووهلم، چې دده لاسونه جامې او پښې هم زما په وینو ولړل شوې. کله چې زمریالی د خوب لپاره ددې ځای څخه لاړو، نو دده کسان راباندې راټول شول، په دوې کې یو تن زما د جیب څه ټولې پیسې ایستلې وې، هغه نورو غلامانو ته منکرو او نه یې ورسره تقسیمولې، په دې لاندې کې که به یې له ما څخه پوښتنه وکړه چې چا درڅخه روپۍ اخیستي دي او کنه؟ او څو روپۍ وې؟ نو که ما به په اثبات جواب ورکړو، چې راڅخه یې اخیستي دي، نو هغه صلیبي به سخت سخت ووهلم، چې روپۍ یې راڅخه اخستي وې او که ددې صلیبي ډاکو د وهلو له وېرې به مې په نفې جواب ورکړ، نو هغه نورو صلیبيانو به سخت سخت ووهلم. اخیستې یې هوشه شوم او د هر قسم جواب ورکولو څخه عاجز شوم، سهار لس بجې یې لوڅې پښې د تیلو د پمپ همغې مردارې کوټې ته په داسې حال کې وروستلم چې ټول بدن مې تګ شین، پرسیدلی او په وینو لړلې جامې مې په بدن پوري وچې شوې او نښتې وې. کوټې ته یې په ډېره بې عزتي ورډیکه کړم، دروازه یې راپسې وتړله او دوی د تیلو د پمپ څخه لاندې د خوړ په اوبو مخونه ومینځل او بیا راغلل، تر لسو بجو پورې همدلته وم، څه د پاسه لس بجې د لغمان د خیانت ملي امنیت ملي انور خونخوازان راغلل او په ډیره بې رحمې سره یې مو ترته وروغورزولم، د سوکانو او لغتو گذارونه یې راباندې وکړل، سترګې یې راباندې وتړلې او د لغمان د مرکز په طرف یې روان کړم، په لاره کې یې ځای په ځای امنیت نیولی و، دې وحشي لېوانو به په موټر کې یو بل ته اشاره کوله (چې سرتو در را اغوستل شوې کڅوړې په کونج کې به ماته بنکارېدلې) او بیا به یې د سوکانو او څپېرو باران راباندې شروع کړ. اخیستې د لغمان د امنیت ملي په جهنم ورننویستم، هلته ۱۷ ورځې او شپې د بې رحمه تحقیق او تعذیب لاندې ووم، د لغمان د امنیت ملي مستنطقینو په سینو کې د غوښې زړونه نه وو، د افغانیت او اسلامیت بوی پکې نه و، الله جل جلاله، حضرت محمد صلی الله علیه وسلم، اسلام او قران کریم ورته یو عبث او مضحکه شیان وو، د ورځې څو څو ځله به یې زما د زورولو لپاره الله جل جلاله، قران او اسلام ته کنځلې کولې. د هغه ځای د تعذیب تفصیلي بیان زړونه لمرزوي، زما د قلم له وس او طاقت څخه بهر دي، خو اجمالا به دومره ووايم چې هلته مې ۱۷ ورځې مکمل د تعذیب لاندې تیرې کړې.

په پري به يې راته دواړه پښې کلکې کلکې وتړلې، يوه توره مرداره ټوټه به يې راته په خوله کې راخته کړه، په دريو څلورو کسانو به يې زه او هغه پري نيولي وو چې زما پښې به يې ورباندې تړلې وې او هره ورځ به کم از کم [۶۰۰] لختې وهل کيدل، هره ورځ به مې په وينو لرلې پرسيدلې بدن په نوو وينو لمبيدلو او چې کله به بې هوشه شوم بيا به الله تعالی ته معلومه وي، چې څومره به يې وهلی يم، پښې مې تکې شنې او دومره پرسېدلې وې چې په پښو باندې تشناب ته نه شوم تللی، بلکې په گوندو او په څنگلو به تلم او هر وخت به يې دومره سخت زندی کولم چې مرگ ته به نژدې شوم، هلته په ۱۷ ورځو کې ۲۱ ځلې بې هوشه شوم او همغلته يې د پيچکش په ذريعه زما دوه نوکونه هم اوويستل او عجيبه لاداده چې يوه ورځ نظارت خانې ته د نقيب الله په نوم څارنوال سره د حقوق بشر په نوم يو هيئت راغی، امنيت ملي کارمندانو زر زما له پښو څخه پلسترونه تاو کړل او هيئت ته يې وروستل، کله چې هغوی وليدل د دې په ځای چې زما غم و خوري د امنيت ملي کسانو ته يې وويل چې پلسترونه ترينه لرې کړئ! هسي نه چې څوک ووايي چې دايې وهلی دی.

۱۷ ورځې وروسته يې د لغمان جهنم مرکزي [محبس مرکزي] ته نقل کړم، هلته يې اول د سرو پښتار باندې په زړه او پخه پاکۍ (چاره) باندې داسې په زور زور و خړېدل چې ځای په ځای غوڅ او وينې شوم. او د دې کاريې را څخه سل روپۍ و غوښتلې، خو زما سره چې هر څه و، هغه را څخه د دوی مخکښو همجنسو غلامانو چور کړي وو، چې دوی ته څه شی نه وو پاتې. له دې وجهې مې ورته وويل چې که کوم پای وازی راته راغی بيا به يې درکړم. هلته مې لايو څو شپې نه وې تيرې کړې، چې د کابل خونخوارانو ترينه کابل ته وغوښتم، يو سهار يې راباندې سترگې وتړلې او د ډير سخت امنيت لاندې يې کابل ته ورسولم او هلته يې د هفدي اوسني رياست ۴۰ ته حواله کړم، هلته يې تورچکي ناولي د تهرات څخه جوړه شوې درویشي را واغوستله او تنها په يوه داسي کوټه کې يې پنځه شپې واچولم، چې نه پکې فرش و، نه پکې توشک کمبل او بالخت وو، تردي چې يوه ورځ مې ترينه قرآن کریم و غوښتلو، نو دوی به په ډيرو سختو الفاظو راته وويل چې: په تاباندې قرآن بند دی، په دې پنځو شپو کې هر ساعت د تحقيق، سوکانو، لغتو او زوړندولو د تعذيب لاندې وم او دا به راته ويل کيدل چې: دلته مونږ داسي تعذيب درکوو چې ودرديږي او داغ درباندي جوړ نشي، چې بيا يې چاته وښايي، کله چې دلته دې غلامانو ته زما د خولي څخه داسي خبره په لاس ورنغله چې دخپلو بادرانو څخه ورباندې کړيدت و اخلي او يو غرپ شراب پري وگتې، نو سترگې يې راباندې وتړلې او راته يې وويل چې: ته حال نه وايې نو بگرام ته دې ته امريکايانو ته سپارو، زه په زړه کې يو څه خوشحاله

شوم چې د بادار تعذيب د غلام په نسبت يو څه کم وي، ځکه چې غلام د بادار د خوشالولو له پاره د هر قانوني او غير قانوني کار هېڅ پروا نه لري، بلکه د هغه د ژوند مقصد دا وي چې بادار ورته وفادار ووايي. او په يو څه پسڅوړدو يې ونازوي او د بادار سره بيا د چا د خوشحالولو فکر نه وي او د چا د پسڅوړدو په طمع نه وي، له دې وجهې نسبتاً خوشاله وم، لکن دا خبره دروغ وه، بلکه دوی د خپلو بادارنو په امر باندې يوه بله قصا بځانه لرله چې د (نود) په نوم باندې يادېدل، چې داسې تعذيبونه پکې و چې د انسان په فکر کې هم نه راتلل، نوزه يې هم د نود ۹۰ قصا بځانې ته نقل کړم، هلته د زمکې لاندې يو دهليز و چې کله يې لاندې ورکوز کړم، نود محسور وځ مې پکې وليدل څه بنديان د يو لاس او څه د دواړو لاسونو څخه زوړند وو، څوک د جَمْعې د علامې په شان د لاسونو او پښو دواړو څخه زوړند وو، څوک د دوو اوسپنو په مينځ کې په سر ودرول شوي وو، څوک به د سختو وهلو لاندې وو، څوک به يې هوشه پراته وو، چا به ژړل، چا به زگيروي کول او چا د وينو قيو نه کول او د چا آله تناسلي پورې به وزن تړل شوی وو، تر دې چې وروسته بيا يو تن راته وويل چې يو څو ورځي مخکې يې زما په مخکې زما دري زامن د وهلو لاندې شهيدان کړل.

زما د ورکوزولو سره يې راباندې د وهلو ناتار جوړ کړو، د خولې او پوزې څخه مې وينې روانې شوې او [۱۳] شپې يې وهلم، د شپې ناوخته به يې په ځمکې پورې په کلک زنجير تړلو او د سهار آذان څخه مخکې به يې راپاخولو، بنده کڅوړه به يې سر ته را واغوستله او ديوال ته به مو مخ واړولو او په هره دقيقه کې به مو داسې کړيکه اورېدل چې [پاين کو کولا را] سهار به يې څوک تحقيق ته بيوولو او د چا به چې تحقيق پوره شوی وو، نو د سهار له آذان څخه به د شپې تر دلسو بجو پورې ديوال ته مخامخ ناست وو، چې ملا به مو سخته وچه او څخه شوه او له ډېره درده به کله به يې اختياره يو طرفته وغورځېدلو، چې بيا به د لغتې له يو گذار او يو څو کنځلو او کړيکو څخه وروسته بيا کينولی شو.

کله چې به د تشناب ضرورت پېښ شو نو ډېر ځله به مو گوته ورته د اجازې اخيستلو له پاره پورته کوله، چې کارمندانو به هېڅ پروا نه کوله، آخر به يې د ډېرو څوړولو او تکليفونو څخه وروسته کله اجازه راکړه. تشنابونه دوه وو، نو کله به چې هريو تشناب ته يو يو بندي ننوتلو، لا پر توگانې به يې نه و خلاص کړی او اودس ماتې ته به لا ناست نه و، چې دروازې ته به يې لغتې بندې کړې او دومره په زوره کړې پکې او چيغې کولې چې: (چه ميکنی؟ شما دو تا) کله به اودس ماتې پاتې شو او بيرته به په خپل ځای کينولی شو.

۱۳ شېبې بعد يې بيا د ۴۰ رياست ته نقل کړم او جزايي بلاک اووم نمبر کوټې ته يې ورکړم، هلته لس کسان وو چې زه يې يو ولسم شوم، د شېبې د خوب لپاره پکې ځای نه و، بلکې نمبر په نمبر به ویده کیدلو، د چهل ۴۰ په رياست کې د ویده کیدو ځای نه و، د تشناب تکلیف دومره و چې ځینو بندیانو به د اوسیدلو په کوټه کې په سطل کې او دس ماتولو، د خواراک هیڅ انتظام نه و، بلکې د اوبو یو سپین گروبی به يې راوړ، چې کله به یو خام آکو او کله به یو خام شلغم پکې له یو طرف څخه بل طرف ته د ماهي په شان غوږې وهلې، له هغې سره به مو یو څو کپه ډوډۍ و خوړله، د وړوکي اختر به پنځلسم تاریخ باندې يې د ډیر تعذیب څخه وروسته جهنم مرکزي د پل چرخي محبس ته نقل کړم، او هلته يې دوهم بلاک ته ورکړم، هلته هم صلیبي غلامانو ډیر بد وضعیت کاوه، د اسلام او قران کریم توهین يې کاوه، تردې چې زه يې د قران کریم تفسیر او د مشکاة شریف د درس په جرم دوه میاشتې جزايي کړم، یوه ورځ يې په ډیره بې رحمې د قران کریم په شمول ټول ديني کتابونه راڅخه وپوړل، اخر مې خپلې غواگانې او د کورنور سامانونه کتابونه وغیره خرڅ کړل او قرضونه مې وکړل او قاضي عظیم وردگ، قاضي احمد نور او ناشنازي قاضي ته مې ورکړل او د لوی الله جل جلاله په فضل په سنه ۱۴۳۳ د رمضان په نهمه ویشتم تاریخ راخلاص شوم او انشاء الله چې د وينې تر اخري قطرې پورې به د صلیبي ښکیلاک مقابلې کوم. (انشاء الله تعالی).

ابو ابراهيم رحيم الله الحقانی النجربهاری

د زندان یو څو خاطري او قيصي

(۱) په لومړي ځل زما د نیولو سازش داسې جوړ شوی و چې: زموږ د ولسوالۍ یو تن وو، مخکې یې دیني سبقونه ویلي وو، چې یو څو کتابونه یې له ما څخه هم ویلي و؛ د کرزي د استخباراتو په اداره کې یې پټ کار شروع کړی و، دده یو د تره زوی د پېښور په یوه مدرسه کې تدریس کاوه، دهغه په ذریعه یې ماته دا پیغام راوړس او چې د جلال آباد د امنیې قوماندان (بصیر سالنګی) وژلی شم. (بصیر سالنګی پخوانی غل، ټوپک سالار، د زرګونو علماوو، طالبانو او حافظانو قاتل و، چې اوس هم خپلو صلیبي بادارنو ته د پرو فادار و). زه چونکې د بارې د هاشمې په مدرسه کې مدرّس وم او فی الحال مصروف وم، نو دې خبرې ته مې ډېره توجه ونه کړه. لکن دا صلیبي جاسوس د ډېر خپل کار ته متوجه و او تر یو کال پورې یې بیا بیا د خپل تره زوی په ذریعه دا پیغام را استولو. آخر یې همدغه د تره زوی راباندې د ډېر باعث شو. زه د امیر المجاهدین ملا دادالله تقبل الله شهادت سره د یو چا په ذریعه په رابطه کې شوم، هغه د اکمال له پاره پوره وعده وکړه او یو څه مواد او نغدې روپۍ یې هم راوړلې.

له دې څخه وروسته مې دی د ده تره د زوی په ذریعه باندې راوغوښت. د محترم امیر رحمه الله پیغام مې ورته ورسولو، نغدې روپۍ مې ورکړې. لکن دغه لعین د موادو د وړلو څخه عاجزي وښودله او ویې ویل چې دا مواد زه نه شم وړلای، دا به تاسو ماته په جلال آباد کې حواله کوئ! یوه ورځ وروسته ما دده د تره زوی له ځان سره ملګری کړ او هغه مواد مو په څه حکمت باندې جلال آباد ته ورسول، په جلال آباد کې د ګمرک جومات ته ولاړو او ده ته مو ټیلیفون وکړ، ده وویل چې زه د سرخړود په دو سرکه کې یم او در روان یم. نو دی ددې په ځای چې دلته راشي د استخباراتو ریاست ته ورغلی دی او تقریباً څه د پاسه یو ساعت پس راغی، زه ورته د څنډ په وجه په غوسه شوم او ورته مې ویل چې له دې ځای څخه ځو، لکن ده د ځان سره ګنډیري را اخیستي و او په دې یې ټینګار کاوه چې لږ کینو او دا ځکه چې ده د استخباراتو کسانو ته همدا ځای ښودلی و. ما په ډېر ټینګار په زوره روان کړ او دی هم زړه نازړه راسره روان شو. کله چې د جومات څخه ووتلو او د تالاشۍ چوک ته په رسیدلو کې وو چې د استخباراتو موټر راغلل او د جومات له دروازې سره ودرېدل، مسلح کسان ورڅخه په ډېره بیه ښکته شول او مسجد ته ننوتل. ما مزل لږ تیز کړ، لکن تر څو چې په ځان باندې پوهېدل نو همدا خلک له جومات څخه بیرته راوتلي وو، له مونږ څخه راتا و شول او درې واړه یې ونیولو، چې بیا درې ورځې وروسته

يې هغه صليبي جاسوس خوشې کړ او مونږ دواړه د سختو تکليفونو او کړاوونو څخه وروسته يو کال پس الله تعالی په خير را خلاص کړو.

(۲) په دومره سختو وختونو او ظلمونو کې په خپل وينو لړلي بدن، پرسيدلو او په وينو باندې سرو پنبو او او غلبېل غلبېل بدن دومره نه وم خفه، لکه څومره به چې د سپين پيري پلار اود سپين سرې مور، اود خويندو، وروڼو اود بچيانو ويراو بوږنوونکو کړيکو او اوږدو اوږدو حسرتونو او ارمانونو څخه کولم، ځکه چې د يرغل له شروع څخه تر دغه وخته پورې د دوی ټول ژوند د غم يو داستان و چې زما د نيولو په وجه يې غمونو يو په سل شوي وو.

(۳) زما له نيولو څخه وروسته زما ملگرو، شاگردانو او خپلوانو زما د راخلاصولو کوشش شروع کړی و، څه روپۍ په کور کې وې او څه يې له چا څخه قرض کړې وې او څه نورو خلکو کومک کړی وو، چې دا هر څه ترينه صليبيانو او دوی انډيوالانو په يو نوم او بل نوم باندې اخيستي وې.

يو پخوانی طالب چې اوس اړيکی شوی دی (د نود په نوم) زما له ملگرو سره يې زما د راخلاصولو کلکه وعده کړې وه، حالانکې دوهکې يې کوله، نو چې څه ورسره وو هغه ترينه ده اخيستي وو. بيا يې چې يو څه نور راپيدا کړل نو د يو بل خونخوار سره مخ شوي وو، چې زړگی نومیده او د قرغيو د منډراوړ او سپدونکي و، هغه ترېنه زما د راخلاصولو د دروغو د وعدې په مقابل کې اخيستي وو. په آخر کې يې چې کله زه کابل ته نقلولم نو هماغه د حاجي وکیل په نوم د تحقيق مدير چې زه يې سخت تعذيب کړی وم، زما د يو خپلوان سره په رابطه کې شوی و او د اعتبار جوړولو له پاره يې زه ورسره په تيلفون هم وغږولم، هغه هم زما د ورخوشې کولو د دروغونې د وعدې په مقابل کې په لکونو روپۍ په دوهکې ورڅخه اخيستي وې.

(۴) په رياست چهل کې چې زه په کومه کوټه کې وم، هلته مې بنديانو ته د قرآن کریم د سورة انفال ترجمه شروع کړې وه، يوه ورځ د معمول مطابق رياست چهل ته حکومتي درباري ملايان راغلي وو او دا ځل زمونږ د اطاق د درس نمبر و، د درس طريقه يې دا وه چې اول به يې کوم آيت مبارک او يا حديث شريف ولوستلو، دهغې ترجمه او تشرېح به يې وکړه، بيا به يې سياسي بحث شروع کړ، د مجاهدينو بدې اود امريکايانو او د دوی د افغاني غلامانو صفت به يې کاوه. آخر به يې کمپيوټر ولگاوه او د کابل بانک، چارصد بستريا هم کومله بله فدايي حمله به يې بنودله او دا به يې په ظلم تعبيروله.

کله چې د بلعم بن باعو په گدی ناست ملا درس شروع کړ، نو د حدیث الفاظ یې داسې وویل چې: (لِکَلِّ سَهْرٍ سَجْدَتَيْنِ) ما ورته وویل چې: ملا صیب غلط شوې! داسې ووايه چې: (لِکَلِّ سَهْرٍ سَجْدَتَانِ) ځکه چې سجدتان مبتداء مؤخره ده، حالت رفعي یې په الف سره دی، هغه راته وویل چې: همداسې یې په هدایه کې لیکلي دي او ما له هدایې څخه په کاغذ را نقل کړی دی. ما ورته وویل چې: په هدایه کې هیڅکله داسې نه دی. خو ملا وارخطا شو، په آخر کې یې ماته وویل چې: ته خو فارغ شوی یې! نو په کوټه کې دې خپلو ملگرو ته ترجمه کوه او درس ورته وایه! ما په دې پوه نه کړو چې ما خو ترجمه شروع کړې ده، بلکې ورته مې وویل چې: ترجمه خو ځکه نه شم کولای چې په ترجمه کې د یهودو او نصاراوو ذکر راځي او ددې په وجه بیا ماته دوسیه نوره هم غټېږي، نو هغه بلعم باعور راته وویل چې: خیر دی! دا آیتونه چې پکې راتلل په منځ کې یې پرېده. (معاذ الله) او نور آیتونه وایه.

دوهم ځل نیول کېدل

په دوهم ځل داسې ونيول شوم چې: د افغانستان د اسلامي امارت د مرکزي کمیسیون په هیڅي باندې زه حاجي هاشم روزگاني سره ملگري وم، لومړی مو د ننگرهار د مجاهدينو مشکلات واورېدل او بیا د اسلامي امارت د لغمان ولایت له والي سره په رابطه کې شو او لغمان ته روان شو. چونکې قانون دادی چې د ولایت د هیڅي سفر به د هغه ولایت د یو رهبر په ملگرتیا کې کیږي. نو والي حاجي بشیر زمونږ سره یو رهبر ملگری کړ، د هغه په رهبرۍ کې د لغمان له بازار څخه ووتلو او هلته یې بل رهبر ته حواله کړو چې کاوون نومېده. کاوون د علیشنگ په لاره کې د اسلام اباد پول په لاره کې په یو کور کې د ماښام په انتظار کینولو او راتې یې وویل چې: له ماښام څخه وروسته به په تیاره کې پیاده پیاده په چریکي لارو باندې د حکومت له ساحې تېر شو. لکن مونږ بیا پوه نه شو. کاوون له خپل خان سره خپل پروگرام بدل کړی دی. له ماښام څخه وروسته یې دوه موټر سایکلان راوستل، په یو تن پسې زه کښېناستم او په کاوون پسې حاجي هاشم کښېناست او په یو سرک زمونږ موټر سایکل په منځ روان وو او کاوون او حاجي هاشم شاته را روان وو، سم سیده د استخباراتو په کمین ورغلو چې د پل یو سراو بل سر ته راته ناست وو، مونږ په سختو دزو کې له کمین څخه تیر شو، کله چې لږ مطمئن شو، نو ما خپل موټر سایکل چلونکي ته وویل چې: مونږ خو مخکې وو، له کمین څخه خلاص شو، لکن حاجي هاشم خو به یې خامخا نیولی وي، نو ته خو د همدې ساحې اوسېدونکی یې، که له چا

سره بلدیې نو ورشته چې خبره ورسره وکړو او پیسې ورکړو چې همدا اوس یې راخلاص کړو، ځکه چې وروسته بیا حکومت خبر یې او خبره به سخته شي. هغه راته وویل چې: زه بالکل بلد یم، موټر سایکل یې ودرولو او ماته یې وویل چې: ته کوز شه! زه چې څنگه کوز شوم نو سمدستي راڅخه په موټر سایکل وټنټېدل او له شا څخه یې آواز وکړ چې ته یو پنځه دقیقې انتظار وکړه، زه راثم، هغه لاړو، زه لا ولاړ وم چې حاجي هاشم هم د هغه رهبر سره راتنټېدلی و او په موټر سایکل باندې ډېر په سرعت سره تیر شو، چې دی یې هم بیا به لاړه کې پرېښی و، زه چې کله له ده څخه مطمئن شوم، نو یو طرف ته د وتلو اراده مې وکړه، د نابلدتیا له وجهې نه پوهېدم چې کوم طرف ته ولاړ شم؟ آخر له سرک څخه لیرې د وړو وړو جوارو په یو پټي کې په ډې طمعه غلی ځملاستم، چې کېدی شي رهبر به د خپلې کړې وعدې مطابق هماغه ځای ته راپسې راشي په کوم ځای کې یې چې زه کوز کړی او په طمعه وم. نو داسې پټي ته لاړم چې پناه و، لکن همدا ځای ترینه ښکارېده. خو له بده مرغه هغه رانه غی او د هغه په ځای یو خرکار د پټي په څنگ کې تیر شوی او زه یې لیدلی یم او د حکومت خلک چې په مونږ پسې رامنځ کې شوي وو، هغوی ته یې ښودلی وم، لږ ساعت وروسته پټي محاصره شو او د سختو دزو څخه وروسته د صلیبي لېوانو په لاس کې داسې وغورځېدل لکه حضرت حسین رضی الله تعالی عنه چې د ظالمو یزیدیانو په لاس کې غورځېدلی و.

(۵) د دوهمې محکمې له فیصلې څخه وروسته راته قاضیانو په توبه کې وویل چې: دا خودې دوهم ځل دی، که دا ځلې خلاص شوې بیا به څه کوي؟ چونکې فیصله شوې وه او پیسې یې هم ورکړې وې او مطمئن شوی وم، نو ما ورته وویل چې: د مسجد اود کلیسا جنګ وي نو ته به څه کوي؟ هغوی وشرمېدل او په تیت سړيې وویل چې: زه به د مسجد طرف ته کېږم. ما ورته وویل چې: دروغ وايې! اوس خود کلیسا په طرف او څنگ کې ولاړ یې! د کلیسا څخه تنخوا اخلي! اود مسجد د خادمانو په خلاف فیصلې کوي! نو هغه یو قاضي نورو ته وویل چې: رشتیا وايي. او دغسې ترلې زمريان حقه خبره کولی شي.

(۶) د لوی اختر څخه مخکې یوه ورځ راته زندان ته د کور ټول غټ او واړه د ملاقات له پاره راغلل، کله چې د ملاقات وخت ختم شو او شپېلی ووهل شوه، نو د هر بندي پورې ددوی ماشومان نښتي وو او نه ترېنه بېلېدل. په ما پورې وړوکی ۴ کلن زوی ابراهیم او شپږ کلنه لور نښتي وو په سختو چیغويې ژړل او هېڅ راڅخه نه جدا کېدل. چې دا درد وونکي صحنه مې هېڅکله له زړه څخه نه وتله.

(۷) د دېرو وهلو له لاسه زما سترگو کار نه کاوه، یوه چپه سترگه مې بالکل د وینو په شان تکه سره وه، چې نورو بندیانو به راته وکتل نو سترگې به یې وېرېښېدلې او مخ به یې بل لوري ته وړاوه.

د بندیانو له پاره تش په نوم یوه شفاخانه وه، چې ډاکټران پکې د (نُود) د مستطقینو څخه هم دېر ظالمان وو، خصوصاً د علماوو او طالبانو سره یې دومره ورانه وه لکه څومره چې د هندو له کلمې سره ورانه ده. زه هم د سترگو د علاج له پاره ورغلم. لکن هلته هېڅ ډاکټر راته نه کتل، آخر مایو سه شوم، بیا مې داسې کار شروع کړ چې یو سطل صفا اوبه به مې دم کړې او په هغې به مې سترگې غوړولې، چې د الله تعالی جل جلاله په فضل مې نظر بیرته ځای ته راغی.

(۸) مونږ هم په دوهم بلاک وو، په دې بلاک کې دوه نیم زره بندیان وو، د دې بلاک له نورو بلاکونو سره دې او بد تر فرق و، یعنې نور بلاکونه بدتر و او دا بلاک بد و. اوله دې څخه علاوه په بنديخانه کې د هر بندي یوه بده خاطره دا هم وي چې د یو ځای څخه یې بل ځای ته بدل کړي، زه یې هم دوه نیم زره بندیانو په منځ کې د پنځو مجاهدينو سره یو ځای د لازياتو ځورولو له پاره دریم جزایي بلاک ته نقل کړو. او مونږ پنځه وړه یې په اول منزل کې په یو ونیک کې واچولو، زموږ څخه مخکې پکې دوه نور داسې لېونیان هم پراته وو چې په هېڅ نه پوهېدل، حتی چې اودس ماتي هم په پرتوگ کې کولو. دغه بلاک ته یې د قندهار د محبس ټول مجاهدين هم په دې جرم رانقل کړل چې هلته یې د خپلو حقوقو غوښتنه کوله. بیا ورو، ورو د دې بلاک څلور وړه منزلونه له بندیانو څخه ډک شول، نوي نوي بندیان یې هم بیا همدې بلاک ته راوړل، چې په دې بندیانو کې یو یو غیر مقلد هم راتلو او اتفاقي هر وینک ته یو یا دوه غیر مقلدين رسېدلې وو. د دوی د شرارت رگ خو په یو ځای کې هم نه درېږي. هلته به یې هم کله په یوه مسئله او کله په بله مسئله کې شرارت جوړولو. کله چې یې بندیان دېر په تنگ کړل، نو بندیانو په شریکه باندې د بلاک قومندان ته یو څو روپۍ ورکړې او په دې یې راضي کړ چې زه هر وینک ته د یو یو ساعت درس او تقریر له پاره ورشم، چې بیا د لوی الله تعالی جل جلاله په فضل به هر وینک ته ور تلل او د غیر مقلدينو گمراه کوونکي عقاید به مې ورته بیانول او د حنفي مسایلو له پاره به مې دلایل ورته بیانول. د بیان په وخت کې به غیر مقلدين په خپلو کوټو ننوتل، دروازې به یې په ځان پسې بندې کړې او تر هغې به خاموش وو تر څو به چې زه بیرته نه وم تللی.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وأصحابه أجمعین

فہرست

دبي مذهبو دنكاح وغيره مسئلي

له څلورو څخه دزياتو بشځو سره نكاح ۲

دامين الله پشاوري يوڅو گستاخياني

- د غير مقلد نياز محمد نياز كنري مشهور په امين الله "پشاوري" گمراه او كمراه كوونكي عقايد ۸
- انبياء كرام عليهم السلام د امين الله په نظر كې ۸
- صحابه رضی الله عنهم دامين الله پشاوري په نظر كې ۱۰
- تضادات د امين الله (پشاوري) ۱۱
- امين الله پشاوري د تحريف په مقام كې ۱۳

دلامذهبو وهابيانو څخه دلمانځه او متعلقاتو په باره كې ۲۸۰ پوښتنې

- سوالات ۱۸
- دشوكاني او عبدالله روپري فريبونه ۲۸
- د سوال يوه آسانه طريقه: ۵۵

دغيرمقلدينو سره دبحث كولو يوڅو طريقې

- دغيرمقلدينو سره د بحث كولو يو څو طريقې ۵۷
- د لا مذهبو اود مقلدينو په منځ كې فرق ۶۰

انگريزان او اهل حديث

- انگريزان او اهل حديث ۶۱

- ۶۴..... په جرم اعتراف
- ۶۵..... بل اعتراف
- ۶۶..... (وهايي)
- ۶۷..... وکيل اهلحديث هند محمدحسين بتالوي

د حرمينو او د غيرمقلدينو سخت اختلاف

- ۷۰..... د حرمينو د علماوو او د غيرمقلدينو سخت اختلاف
- ۷۰..... دمکي معظمي او بمديني منوري دخلکو نظريه
- ۷۰..... د هند، پاک، افغان د غير مقلدينو (نظريه)
- ۷۶..... د لاهميو (غير مقلدين) د اهل الحرمين څخه د براءه اعلان
- ۷۶..... ۱... د رسول الله عليه السلام عمل او فرمان
- ۷۶..... ۲... په يو وخت د څومره بنځوسره نکاح جائزه ده ؟
- ۷۶..... ۳... د نکاح لپاره شاهدان
- ۷۷..... ۴... د اهلحديث لقب
- ۷۷..... ۵... د اهل حديث معني
- ۷۷..... ۶... په نړيو جرابو باندي مسح
- ۷۷..... ۷... د بنځي سره لواطت
- ۷۷..... ۸... د استرحت جلسه
- ۷۷..... په خطبه کي د خلفائ راشدينو ذکر
- ۷۸..... ۱۰... په مسجدونو کي محرابونه
- ۷۸..... ۱۱... د مانځه لپاره د بدن پاکوالي
- ۷۸..... ۱۲... د مانځه لپاره د جامو پاکوالي
- ۷۸..... ۱۳... د ځاي پاکوالي
- ۷۸..... ۱۴... په مانځه کي تلل را تلل
- ۷۹..... ۱۵... د قرباني ورځي
- ۷۹..... ۱۶... د قرباني د کونکو تعداد
- ۷۹..... ۱۷... په چرگ او په هکي باندي قرباني

- ۱۸... د ختو خوړل ۷۹
- ۱۹... د مېرک او ملا چرگگ خوړل ۷۹
- ۲۰... د پیل او د ځنگلي پيشو خوړل ۷۹
- ۲۱... د عرفې څخه مخکې همبستري ۷۹
- ۲۲... د مونځونو قضائي ۸۰
- ۲۳... د مونځ فساد ۸۰
- ۲۴... په مانځه کې ستر د عورت ۸۰

نعمه المنان في تذكرة النعمان

- لو مری مبحث : دامام ابوحنيفة رحمه الله نسب ۸۲
- ده ته ولي ابوحنيفة وايي؟ ۸۳
- دوهم مبحث : په ولادت اووفات دامام ابوحنيفة رحمه الله کې ۸۴
- په علم فقه باندې دامام ابوحنيفة دمشغولتيا سبب او علت ۸۷
- دريم مبحث: دامام ابوحنيفة صورت اوسيرت: ۸۷
- دامام ابوحنيفة رحمه الله دعبادت او تدريس يوه واقعه ۸۹
- او دا اکثار في العبادة بدعت نه دی: ۹۰
- دامام صاحب صفات کماله په تجارت کې ۹۷
- دامام صاحب احتياط قدم په قدم باندې ۹۷
- امام ابوحنيفة رحمه الله سل ځلي الله رب العزة په خوب ليدلی دی ۹۸
- دامام ابوحنيفة رحمه الله فراست ۹۸
- بشارت دقرآن اودحديث پرامام ابوحنيفة ۹۹
- حديث الرسول ﷺ: ۱۰۰
- يوبل حديث در رسول الله ﷺ: ۱۰۰
- څلورم مبحث : دامام ابوحنيفة رحمه الله استاذان: ۱۰۱
- پنځم مبحث: دامام صاحب شاگردان: ۱۰۲
- شپږم مبحث: امام اعظم ابوحنيفة رحمه الله او علم الحديث: ۱۰۵
- اووم مبحث: دامام اعظم ابوحنيفة تصانيف او کتابونه: ۱۱۶

- ۱۱۹..... دامام اعظم ابوحنيفة رحمه الله سند الحديث
- ۱۱۹..... اتم مبحث : دامام ابوحنيفة رحمه الله سياسي نظريه اودظالماتوپه خلاف دهغه عظيم جهاد
- ۱۲۳..... ديخواجمالي تذكره په لاندې ډول ده:
- ۱۲۷..... په امام ابوحنيفة رَحْمَةُ اللهِ باندې داعتراضاتو څخه جوابات
- ۱۲۹..... (تنبيه)
- ۱۳۰..... دُامام اعظم ابوحنيفة رحمه الله ثقة والى
- ۱۳۴..... دامام ابوحنيفة احتياط فى الاحاديث
- ۱۳۷..... دامام اعظم محبت او عشق مع الحديث والمحدثين
- ۱۳۸..... امام صاحب دضعيف حديث په مقابل کې قياس اوراى پريښودل
- ۱۴۰..... امام صاحب په کوم وقت کې دراى اوقياس څخه کار اخيستو
- ۱۴۳..... اصحاب الراى يعنى فقهاء او اصحاب الحديث
- ۱۴۵..... اقوال دامام صاحب فى الجرح والتعديل
- ۱۴۶..... په امام اعظم رحمه الله باندې اعتراضات اودهغې څخه ډيرپه انصاف جوابات
- ۱۵۰..... اعتراض اول:
- ۱۵۴..... دجرحى او د تعديل اصول او قواعد
- ۱۵۳..... (۲) دوهم اعتراض
- ۱۵۷..... دريم اعتراض:
- ۱۶۴..... څلورم اعتراض ددارقطني دى
- ۱۶۶..... پنځم اعتراض دخطيب بغدادى
- ۱۷۰..... شپږم اعتراض:
- ۱۷۷..... اووم اعتراض: دعبالله بن مبارك رح
- ۱۷۹..... اتم اعتراض: حافظ ابن عبدالبر:
- ۱۸۰..... نهم اعتراض:
- ۱۸۱..... لسم اعتراض:
- ۱۸۳..... يوولسم اعتراض: دامام ابوداود:
- ۱۸۵..... دولسم اعتراض:

۱۸۵.....	دیارلسم اعتراض.....
۱۸۵.....	خوارلسم اعتراض.....
۱۸۵.....	پنخلسم اعتراض.....
۱۸۵.....	شپارسم اعتراض.....
۱۸۶.....	اوولسم اعتراض.....
۱۸۸.....	اتلسم اعتراض.....
۱۸۸.....	نولسم اعتراض.....
۱۸۹.....	سلسله الاحادیث.....
۱۹۰.....	شلم اعتراض.....
۱۹۳.....	یوویشتم اعتراض.....
۱۹۴.....	دوه ویشتم اعتراض.....
۱۹۴.....	درویشتم اعتراض :.....
۲۰۲.....	خلوریشتم اعتراض.....
۲۰۴.....	پنخه ویشتم اعتراض :.....
۲۰۶.....	شپرویشتم اعتراض.....
۲۰۶.....	اووه ویشتم اعتراض.....
۲۰۶.....	اته ویشتم اعتراض.....
۲۱۰.....	نهویشتم اعتراض.....
۲۱۱.....	دبرشم اعتراض.....
۲۱۲.....	یو دیرشم د ألبانی اعتراض.....
۲۱۳.....	دوه دبرشم اعتراض.....
۲۱۹.....	دري دیرشم اعتراض.....
۲۲۱.....	د تمامو لویو محدثینو او ائمه ثلاثه وو شهادة د الامام الاعظم ابوحنيفة رحمه الله په علمیت، فقاہت، ثقافت، محدثیت، ورع، زهد او اجتہاد باندې.....
۲۲۱.....	(۱) دامام المذنب امام مالک رحمه الله شهادت:.....
۲۲۲.....	د مذکورہ اقوالو خلاصہ :.....

- (٢) شهادة الامام الشافعى رحمه الله: ٢٢٣
- (٣) دشهادة الامام احمد بن حنبل رحمه الله: ٢٢٤
- (٤) دنورومحدثينو شهادت: ٢٢٤
- (٥) شهادة الامام الاعمش رحمه الله: ٢٢٦
- (٦) شهادت الامام عبدالله بن مبارك رحمه الله المتوفى ١٨١ هـ: ٢٢٧
- (٧) شهادة معمر بن راشد المتوفى ١٥٤ هـ: ٢٢٧
- (٨) شهادة دمعروب بن دينار المكي المتوفى ١٢٦ هـ: ٢٢٨
- (٩) شهادة دمسعر بن كدام المتوفى ١٥٣ هـ: ٢٢٩
- (١٠) شهادة عبدالملك بن عبدالعزيز بن جريح المكي المتوفى ١٥٠ هـ: ٢٣٠
- (١١) شهادة دداود الطائي رحمه الله المتوفى ١٦٠ هـ: ٢٣٠
- (١٢) شهادة دمحم بن اسحاق امام المغازي المتوفى ١٤٤ هـ: ٢٣١
- (١٣) شهادة الامام شعبة بن الججاج رح المتوفى ١٦٠ هـ: ٢٣١
- (١٤) شهادة الامام محمد بن ميمون المتوفى ١٦٧ هـ: ٢٣٢
- (١٥) شهادة الامام عطاء بن ابي رباح رحمه الله المتوفى ١١٤ هـ: ٢٣٢
- (١٦) شهادة الامام فضيل بن عياض المتوفى ١٨٧ هـ: ٢٣٣
- (١٧) شهادة الامام سفيان بن عيينه المتوفى ١٩٨ هـ: ٢٣٣
- (١٨) شهادة الامام يحيى بن سعيد القطان المتوفى ١٩٨ هـ: ٢٣٤
- (١٩) شهادة الامام حفص بن عبدالرحمن البلخي المتوفى ١٩٩ هـ: ٢٣٤
- (٢٠) شهادة الامام الحسن بن صالح الكوفي رح المتوفى ١٦٩ هـ: ٢٣٤
- (٢١) شهادة الامام جرير بن عبد الحميد الكوفي المتوفى ١٨٨ هـ: ٢٣٥
- (٢٢) شهادة الامام ياسين بن معاذ الزيات: ٢٣٥
- (٢٣) شهادة الامام حفص بن غياث القاضي الكوفي المتوفى ١٩٤ هـ: ٢٣٦
- (٢٤) شهادة الامام وكيع بن الجراح المتوفى ١٩٧ هـ: ٢٣٦
- (٢٥) شهادة الامام ابن ابي ليلى: ٢٣٨
- (٢٦) شهادت الامام عبدالرحمن بن مهدي المتوفى ١٩٨ هـ: ٢٣٨
- (٢٧) شهادة الامام عفان بن سيار القاضي المتوفى ١٨١ هـ: ٢٣٩

- (٢٨) شهادة الامام فضل بن موسى السينانى المتوفى ١٩٢هـ: ٢٣٩
- (٢٩) شهادة الامام زهير بن معاوية الكوفى المتوفى ١٧٣هـ: ٢٣٩
- (٣٠) شهادة الامام ابن السماك رحمه الله: ٢٤٠
- (٣١) مجموعه وشهادات دلاندي پنخولوى لوى محدثينوكوم ٢٤٠
- (٣٦) شهادات الامام ابوسفیان سعيدبن يحيى الحميرى المتوفى ٢٠٢هـ: ٢٤١
- (٣٧) دنضربن شميل النحوى المتوفى ٢٠٣هـ: ٢٤١
- (٣٨) شهادة الامام يحيى بن ادم المتوفى ٢٠٣هـ: ٢٤٢
- (٣٩) شهادة الامام يزيدبن هارون المتوفى ٢٠٦هـ: ٢٤٣
- (٤٠) شهادة الامام امام الجرح والتعديل يحيى بن معين رحمه الله المتوفى ٢١٠هـ: ٢٤٤
- (٤١) شهادة الامام على بن عاصم المتوفى ٢١١هـ: ٢٤٤
- (٤٢) شهادة الامام ابوعاصم النبيل المتوفى ٢١٤هـ: ٢٤٥
- (٤٣) شهادة الامام عبدالعزيزبن ابو رواد المتوفى ١٥٩هـ: ٢٤٥
- (٤٤) شهادة الامام عبدالله بن داودالخريبي المتوفى ٢١٣هـ: ٢٤٦
- (٤٥) شهادة الامام مكى بن ابراهيم المتوفى ٢١٥هـ: ٢٤٦
- (٤٦) شهادة الامام خلف بن ايوب العامرى المتوفى ٢١٥هـ: ٢٤٧
- (٤٧) شهادة الامام على بن المدينى المتوفى ٢٢٤هـ: ٢٤٨
- (٤٨) شهادة الامام اسحاق بن راهويه المتوفى ٢٢٨هـ: ٢٤٨
- (٤٩) شهادة الامام عبيدبن اسباط المتوفى ٢٥٠هـ: ٢٤٩
- (٥٠) شهادة الامام خارجة بن مصعب: ٢٤٩
- دطالب العلم منصور احمد عرف كاكاجان ابن فيروزجان وينا دامام ابوحنيفة رحمه الله په باره كې ٢٥٠

فسق يزید

- فسق يزید ٢٥١
- افراط اوتفريط ٢٥٢
- دحضرت امام حسين عليه السلام تعارف ٢٥٤
- دحضرت امام حسين عليه السلام د شهادت وړاندوينه ٢٥٥
- مختصر سوال اوجواب ٢٥٨

- ۲۵۹..... دیزیدنام نهاد حکومت اودده ظلمونه
- ۲۵۹..... حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ وفات اودیزید پہ تحت باندی کیناستل
- ۲۵۹..... مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۶۰..... شیخ الاسلام مفتی محمد تقی عثمانی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۶۰..... مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۶۱..... داهل سنت والجماعت پہ نیز دخلافت مسئلہ
- ۲۶۱..... پہ اسلام کی دیزید بیعت حادثہ
- ۲۶۴..... دیزید حکومت پہ کومہ طریقہ باندی بناوو؟
- ۲۶۵..... حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ دوفات خخہ وروستہ دیزید حالت
- ۲۶۶..... یزیدچی کلہ پہ تخت باندی کیناستلو
- ۲۶۸..... دمروان شرارت
- ۲۶۸..... مروان خوک وو؟
- ۲۶۹..... دمدمینی منوری دخلکو د یزید سرہ بیعت ماتول
- ۲۶۹..... نا بیعت اہل مدینہ وو ولی مات کرو؟
- ۲۶۹..... داوفا د یزیدتہ دخہ لپارہ وراستول شوی وو؟
- ۲۷۲..... آیا د یزید امارت اجماعی وو؟
- ۲۷۲..... مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۷۷..... قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ ددیوبند خلویشت کلن مہتمم
- ۲۷۷..... حضرت شاہ عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۷۸..... مولنا ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ
- ۲۷۸..... دیزید پہ خلاف دحضرت امام حسین رضی اللہ عنہ خروج
- ۲۸۳..... دحضرت امام حسین رضی اللہ عنہ شہادت
- ۲۹۲..... دحضرت امام حسین رضی اللہ عنہ دقاتلانوانجام
- ۲۹۲..... دحضرت امام حسین رضی اللہ عنہ یوقاتل روندشو
- ۲۹۲..... دحضرت امام حسین رضی اللہ عنہ دیوقاتل مخ تورشو
- ۲۹۲..... یوقاتل پہ اوورکی وسوزیدلو

- ۲۹۲..... دیزید هلاکت
- ۲۹۲..... په کوفه باندې دمختار تسلط
- ۲۹۲..... عمرو بن حجاج:
- ۲۹۲..... شمر ذو الجشن
- ۲۹۲..... عبدالله بن اسد جهنی، مالک بن بشیر او حمل بن مالک
- ۲۹۲..... عمرو بن سعد
- ۲۹۲..... حکیم بن طفیل
- ۲۹۲..... ید بن رفاد
- ۲۹۲..... سنان بن انس
- ۲۹۲..... عبیدالله بن زیاد
- ۲۹۵..... مختار خوک وو؟
- ۲۹۵..... دحضرت امام حسین علیه السلام قاتلینو لپاره د حضرت زینب علیها السلام بشیرا:
- ۲۹۶..... دیزید په فسق باندې اتفاق
- ۲۹۶..... یزید د الله عزوجل په محکمه کی:
- ۲۹۶..... یزید د رسول الله صلی الله علیه و آله په محکمه کی:
- ۲۹۶..... یزید دابن عباس رضی الله عنه په محکمه کی
- ۲۹۷..... یزید د عبدالله بن زبیر رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۷..... یزید دحضرت عبدالله بن حنظله رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید د منذر بن زبیر رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید دخپل ځوی معاویه بن یزید په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید د ابن زیاد په محکمه کی:
- ۲۹۸..... یزید د حضرت عمر بن عبدالعزیز رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید دشاوولی الله صلی الله علیه و آله دهلوی په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید دمجددالف ثانی په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید د شاه عبدالعزیز رضی الله عنه په محکمه کی:
- ۲۹۹..... یزید د مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله علیه په محکمه کی:

- یزید د مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۰.....
- یزید د مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۰.....
- یزید د مولنا حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۰.....
- یزید دقاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۰.....
- یزید د مولنا عبد الشکور لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۱.....
- یزید د مولنا حبیب الرحمن اعظمی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۱.....
- یزید د حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۱.....
- یزید د حضرت احمد علی لاہوری رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۱.....
- یزید د مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۱.....
- یزید د مفتی جمیل احمد اودمفتی عبدالشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۱.....
- یزید د حضرت لدھیانوی شہید رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۲.....
- یزید د صوفی عبدالحمید سواتی پہ محکمہ کی: ۲۰۲.....
- یزید د سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ پہ محکمہ کی: ۲۰۲.....
- دیزید تکفیر او عدم تکفیر: ۲۰۲.....
- امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ: ۲۰۳.....
- حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ: ۲۰۳.....
- مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ: ۲۰۳.....
- مولانا الوسی رحمۃ اللہ علیہ: ۲۰۴.....
- لعن یزید: ۲۰۴.....
- پہ شمار او پہ ابن زیاد باندی لعنت: ۲۰۶.....
- دامارۃ الصبیان د حدیث تشریح: ۲۰۶.....
- دا صبیانی ہلہ خوک وو؟: ۲۰۷.....
- پہ بعضی احادیث کی دیزید پہ نوم باندی تصریح: ۲۰۹.....
- د (مغفور لہم) د حدیث تشریح: ۲۱۰.....
- دقیصر خخہ خہ شی مرادی؟: ۲۱۰.....

دهماتیت فتنه

- ٢١٦..... دهماتیانو (اشاعة التوحيد والسنة) خطرناک مسائل
- ٢١٨..... دهماتیت دفرقی مؤسس
- ٢١٩..... داسلامی عقائدو اصول
- ٢٢١..... اشاعة التوحيد والسنة
- ٢٢٢..... ددی فتنی په خلاف باندې لیکل شوي کتابونه

مسئله د عذاب قبر او حیاة فی القبر

- ٢٢٥..... مسئله د عذاب قبر او د حیاة فی القبر
- ٢٢٦..... داهل سنت والجماعة دلائل
- ٢٢٦..... قران کریم څخه د زمکني قبر ثبوت :
- ٢٢٧..... احادیث مبارکه او دقبر مفهوم:
- ٢٢٩..... اهل لغت او دقبر مفهوم
- ٢٣٠..... د دیوبند اکابر او دقبر مفهوم
- ٢٣٠..... دهماتیانو وسوسې
- ٢٣٢..... دبرزخ مفهوم
- ٢٣٢..... دبرزخ اقسام
- ٢٣٣..... دقبر او دبرزخ په مابین کې نسبت
- ٢٣٣..... دقبر او دبرزخ په مابین کې منافات نشته
- ٢٣٣..... په قبر کې د روح اعاده (یعنې حیاة فی القبر)
- ٢٣٥..... یو څو فوائد
- ٢٣٦..... حیاة فی القبر (یعنې) اعاده د روح او علماء

حیات الانبیاء علیهم السلام او سماع النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عند القبر

- ٢٣٠..... حیات الانبیاء علیهم السلام او سماع النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عند القبر
- ٢٣٠..... داهل سنت والجماعة مسلک

- یو خو وضاحتونه ۲۴۰
- دلائل ۲۴۲
- اول قرآني دليل: قال الله تعالى: (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمُوتَ ۲۴۲
- دقرآن كريم سياق په حيات جسمانيه باندې دلالت كوي ۲۴۴
- جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دی ۲۴۵
- دحيات الشهداء څخه په حيات الانبياء باندې استدلال ۲۴۶
- دوهم قرآني دليل: الله تعالى فرمايي چې: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ ۲۴۹
- دريم قرآني دليل: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ ۲۵۱
- څلورم قرآني دليل: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ۲۵۱
- پنځم قرآني دليل: وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِرُوا آيَاتِهِ ۲۵۱
- شپږم قرآني دليل: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ ۲۵۱
- اووم قرآني دليل: وَ سَأَلَ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا ۲۵۲
- دحديثو څخه دلائل ۲۵۲
- اول دليل: عن انس بن مالك رضي الله عنه : قال رسول الله صلى الله عليه وسلم الانبياء احياء في قبورهم ۲۵۲
- دحيات الانبياء په باره كې دامام زهبي عقیده ۲۵۴
- دوهم دليل دحديث څخه: قال رسول الله ﷺ اكثروا الصلوة على يوم الجمعة فانه مشهود ۲۵۴
- دريم دليل دحديث څخه: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان من افضل ايامكم يوم الجمعة ۲۵۶
- څلورم دليل دحديث څخه: ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال اتيت ۲۵۷
- پنځم دليل دحيث څخه: ان رسول الله ﷺ قال مامن احد يسلم على الا رد الله على روجي ۲۵۸
- دحديث حيثيت ۲۵۸
- اعتراضات او جوابات ۲۵۹
- شپږم دليل دحديث څخه: عن عبد الله قال قال رسول الله ﷺ ان لله ملائكة سياحين في الارض ۲۶۰
- اووم دليل دحديث څخه: عن ابي هريره رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على ۲۶۱
- اتم دليل دحديث څخه: والذي نفس ابي القاسم بيده لينزلن عيسى بن مريم ۲۶۵
- دپا رسول الله او دپا محمد اواز ۲۶۶
- دحياة الانبياء احاديث متواتر دي ۲۶۷

۲۶۷.....	دصحابه و آثار.....
۲۷۰.....	اجماع الأمة.....
۲۷۱.....	مذاهب اربعة.....
۲۷۱.....	احناف:.....
۲۷۲.....	مالکيه.....
۲۷۲.....	شوافع:.....
۲۷۲.....	حنابله:.....
۲۷۲.....	ددیوبند اکابر:.....
۲۸۲.....	دماتیانو یو خو وسوسي.....
۲۸۲.....	اوله وسوسه: مري ته د روح د اعادي عقیده ددي ايت څه مخالفه ده.....
۲۸۳.....	دوهمه وسوسه: په ايت کریمه کې دمری لپاره ددو ژوندونونو ذکر راغلی دی.....
۲۸۳.....	دریمه وسوسه: د یوحديث څخه معلومیږي چې اعاده الروح به دقیامت په ورځ کیږي.....
۲۸۳.....	څلورمه وسوسه: د نبي ﷺ او شهید په قبر کې او دعام مؤمن د ژوند څه فرق ده ؟.....
۲۸۴.....	پنځمه وسوسه: چې په قبر کې ژوند حاصل شو نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس پکې نشته ؟.....
۲۸۴.....	شپږمه وسوسه: چې پیغمبر په قبر کې ژوندی دی او مونځ کوي نو اودس چهرته کوی ؟.....
۲۸۴.....	اوومه وسوسه: چې نبي ﷺ او شهید ته په قبر کې رزق ورکول کیږي نوقضائي حاجت چیرته.....
۲۸۴.....	اتمه وسوسه: چې پیغمبر ﷺ په قبر کې ژوندی دی.....
۲۸۴.....	نهمه وسوسه: بعضې صوفیاکرام خو جسم مثالي مني ؟.....
۲۸۵.....	لسمه وسوسه: الله تعالی فرمایي چې (فَيَمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ.....
۲۸۵.....	یوولسمه وسوسه: نبي ﷺ تقریباً درې شپېته کاله ژوندی وو ، نو که په قبر کې هم ژوندی.....
۲۸۵.....	دماتیانو حکم.....

رسالة التوسل

۲۸۸.....	رسالة التوسل.....
۲۸۸.....	د اهل بدعتو مسلک.....
۲۸۹.....	دتوسل معنی او مفهوم.....
۲۸۹.....	دتوسل بالذوات حقیقت او طریقه.....

۳۹۰.....	دمستحب توسل اقسام.....
۳۹۰.....	د اول قسم توسل لپاره دلائل:.....
۳۹۱.....	ددوهم قسم توسل لپاره دلائل:.....
۳۹۲.....	د شراعت من قبلنا.....
۳۹۳.....	ددريم قسم توسل دلائل:.....
۳۹۵.....	د خلوړم قسم توسل دلائل:.....
۳۹۸.....	د تفسير جواهر القرآن.....
۳۹۹.....	د حديث وضاحت.....
۴۰۱.....	د صاحب د جواهر القرآن.....
۴۰۲.....	د پنځم قسم توسل لپاره دلائل:.....
۴۰۳.....	د مصححين.....
۴۰۴.....	د شپږم قسم د تبرک بآثار الصالحين لپاره اجمالي دلائل:.....
۴۰۶.....	د اُمت د علماؤ څخه د توسل ثبوت.....
۴۱۰.....	د صاحب د جواهر القرآن.....

مسئله الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ

۴۱۴.....	مسئله الاستشفاع عند قبر النبي ﷺ.....
۴۱۴.....	د اهل بدعتو مسلک.....
۴۱۴.....	د اهل سنت والجماعة دلائل.....
۴۱۶.....	د احکم اوس باقي دی.....
۴۱۸.....	د اُمت د علماؤ څخه د استشفاع ثبوت.....

مسئله سماع الموتی

۴۲۲.....	مسئله سماع الموتی.....
۴۲۳.....	د سماع الموتی لپاره دلائل.....
۴۲۳.....	اول دليل: عن انس رضي الله عنه عن النبي ﷺ قال العبد اذا وضع في قبره وتولى وذهب اصحابه.....
۴۲۴.....	دوهم دليل: كله چې څوك هديرې او يا قبر ته ورشي نو رسول الله ﷺ فرمايي چې په اهل قبورو.....
۴۲۴.....	دريم دليل: عن انس رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ ترك قتلى بدر ثلاثا ثم اُتاهم فقام عليهم.....

- ۳۲۶..... پنجم دلیل: (۱) عن ابي هريره رضي الله عنه ان رسول الله ﷺ خرج الى المقبرة فقال السلام عليك.....
 ۳۲۷..... شہرم دلیل: دامام بخاري رحمہ اللہ استاد ابن شيبہ رحمہ اللہ حضرت سعد بن ابی وقاص.....
 ۳۲۸..... اووم دلیل: (۱) عن ابي هريره رضي الله عنه قال اذا مر الرجل بقبر يعرفه فسلم عليه.....
 ۳۲۸..... مصححين او مستدلين.....
 ۳۲۹..... اتم دلیل: وأخرج العقيلي عن ابي هريرة رضي الله عنه قال ابو رزين يا رسول الله ﷺ ان طريقي على الموتى.....
 ۳۳۰..... نهم دلیل: علامہ سیوطی رحمہ اللہ رسالہ قشیریہ پہ حوالہ باندی یوہ واقعہ رانقلوی.....
 ۳۳۰..... لسم دلیل: علامہ الوسی رحمہ اللہ دعید بن مرزوق دمرسل خخہ دابو الشیخ پہ حوالہ باندی.....
 ۳۳۱..... دمنکرینو دسماع دلائل.....
 ۳۳۵..... دمنکورہ فتوی نہ پہ صراحتہ سرہ پنخہ امور رامعلوم شول:

عرض الأعمال

- ۳۳۷..... عرض الاعمال.....
 ۳۳۷..... د اهل بدعتو مسلک.....
 ۳۳۷..... داهل سنت والجماعة دلائل:.....
 ۳۳۷..... اول دلیل: الله تعالى فرمائي چې: (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ.....
 ۳۳۸..... دوهم دلیل: الله فرمائي چې: (وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.....
 ۳۳۸..... دريم دلیل: عن عبد الله عن النبي ﷺ قال ان لله ملائكة سياحين يبلغوني عن أمتي السلام.....
 ۳۳۹..... مصححين.....
 ۳۳۹..... دأمت علماء او عرض الاعمال:

حكم التعويد

- ۳۴۲..... حكم التعويد.....
 ۳۴۶..... دعملياتاتو احكام.....
 ۳۴۷..... اول قسم احاديث:.....
 ۳۴۸..... دوهم قسم احاديث:.....
 ۳۴۸..... ددمونو پہ باره کي یو خو احاديث:.....
 ۳۵۰..... دتعويذونو پہ باره کي یو خو احاديث او اثار.....

- دریم قسم احادیث: ۴۵۱
 په غیر مسلم باندې ځان دمول او یا ترېنه تعویذ غوښتل ۴۵۲
 ایا په ادم او په تعویذ کې فرق شته اوکته ؟ ۴۵۳

د مودودیت فتنه

- دمودودیت فتنه ۴۵۶
 مودودي او دانبیاؤ علیهم السلام توهین ۴۵۸
 د انبیاؤ توهین: ۴۵۸
 دحضرت داود علیه السلام توهین : ۴۵۸
 دحضرت آدم ﷺ توهین: ۴۵۹
 دحضرت نوح ﷺ توهین : ۴۵۹
 دحضرت یوسف ﷺ توهین: ۴۵۹
 دحضرت یونس ﷺ توهین : ۴۵۹
 دحضرت موسیٰ ﷺ توهین : ۴۶۰
 مودودي اود تحریف عقیده: ۴۶۰
 دانبیاؤ علیهم السلام عصمت ۴۶۰
 مودودي او دصحابه و رضی الله عنهم توهین ۴۶۱
 دحضرت عثمان رضی الله عنه توهین: ۴۶۲
 دحضرت معاویه رضی الله عنه توهین ۴۶۳
 دحضرت عائشې رضی الله عنها اود حضرت حفصې رضی الله عنها توهین: ۴۶۳
 دصحابه و کرامو عدالت ۴۶۴
 په صحابه و کرامو باندې داعتراض کونکو حکم ۴۶۵
 مودودي داکابرو علماؤ په نظر کې: ۴۶۵

تصوف

- تصوف ۴۶۸
 دتصوف متعلق یو څو مسائل ۴۶۹

۴۷۰.....	دكرامت تعريف
۴۷۰.....	خوارق.....
۴۷۱.....	دكرامت يوڅو مسائل
۴۷۲.....	دكشوف او دكرامت په منيځ كې فرق
۴۷۳.....	قطب
۴۷۴.....	حلول.....
۴۷۴.....	عام الفهم مثال:
۴۷۵.....	وحدة الوجود
۴۷۶.....	دتوحيد اقسام
۴۷۶.....	وحدة الشهود.....

دبندي خانې اجمالي حالات

۴۷۷.....	دبندي خانې اجمالي حالات
۴۸۳.....	د زندان يو څو خاطري او قيصي
۴۸۵.....	دوهم ځل نيول كېدل

مكتبة دار الحديث - القاهرة

الحق في الحق

فَوَاللَّحِقِ عَيْنٍ الْمُنْهَبِ الْيَوْمَ

پیشکش: یہ کتابیں ان لوگوں کی داخل شدت و الجماعت اور حق اراک
اور الامد صحت ممالکیت، مودودیت اور بیرونیہ دعا عقد و
اور سالوہ و تشیع کی لیکل شوی کتاب

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

57

الملك الناصر المنصور النجاشي

حنفی شافعی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

کفایت دینی کتب خانہ

کفایت اللہ اپنے صدیق

وائس لیپ گروپ ٹیلی گرام چینل
اس گروپ میں کتابیں اہل السنۃ والجماعت، حنفی، شافعی، مالکی،
حنبل، دیوبند، علماء حق کے عقائد کے مطابق ہوں گی مختلف
زبانوں میں اسلامی کتابیں پشتو عربی اردو فارسی جیسے تفسیریں،
فتاویٰ درسی کتب خارجی کتب و غیرہ۔

کفایت اللہ اپنے صدیق

حنبل مالکی

+923052488551
+923247442395

easypaisa
بہترین کتابیں

WhatsApp Telegram

مکمل شده

من یرد الله به خیراً یفقهه فی الدین. [الحديث]

د پلچرخي په صليبي زندان کې د اهل سنت والجماعت
او د لامذهبو (جعلي اهل حديثو، مماتيانو بريلويان او مودوديانو)، دعقايدو او د مسائلو په
تشریح کې ليکل شوی کتاب

إحسان قاق الحق

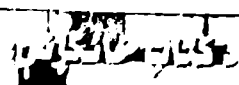
في الدفع عن المذهب الحق

مؤلف:

الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني الافغاني

کاتب: مولوي هدايت الله (بدر)

پنجم توک

د کتاب نوم:	احقاق الحق في الدفع عن المذهب الحق
ليکوال:	الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحقاني النجراہری
زيار او تصحيح:	الشيخ الشهيد مولانا عبد السلام الحقاني النجراہری
اول چاپ:	۲۰۱۴ م کال
دويم چاپ:	۲۰۱۵ م کال
پنجم چاپ:	۲۰۱۹ م کال
لسم چاپ:	۲۰۲۰ م کال
تعداد:	۱۱۰۰ ټوکه
کمپوز او بنياست:	مولوي هدايت الله همت بدر، حافظ حمزة مجاهد

جميع الحقوق محفوظة

د ترلاسه کيدو ځايونه:

اهل سنت والجماعت العالمي اداره

مسؤل: م بدر

داریکو شمېرې: ۰۳۴۸۴۳۱۹۵۴۱-۰۳۴۷۰۰۵۰۹۰۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فسق یزید

الحمد لله وحده والصلوة والسلام علي من لا نبي بعده.

محترم و مسلمانانو! لکه څرنگه چې د اهل سنت و الجماعت پدې باندې پوره یقین او ایمان دی چې لکه څرنگه چې زموږ پیغمبر محمد ﷺ د ټولو پیغمبرانو څخه بهتر دی نو همدارنگه د اهل سنت و الجماعت په دې باندې هم پوره یقین او ایمان دی چې زموږ د پیغمبر ﷺ صحابه کرام ﷺ د نورو پیغمبرانو د صحابه وو څخه بهتر دي، زموږ د پیغمبر ﷺ ازواج مطهرات د نورو پیغمبرانو د ازواجو څخه بهتر دي، په اهل بیتو کې یو حضرت امام حسین ﷺ دی، د حضرت امام حسین ﷺ فضایل په مختلفو الفاظو باندې په احادیثو کې راغلي دي. مثلاً: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ دا حدیث تقریباً د اتو صحابه وو څخه روایت دی:

۱- حضرت ابوسعید خدری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	مسند احمد
۲- حضرت عمر فاروق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۳- حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۴- حضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۵- حضرت ابوهریرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الکبیر.
۶- حضرت اسامه بن زید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الاوسط.
۷- حضرت براء بن عازب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	طبرانی فی الاوسط.
۸- حضرت عبدالله بن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.	ابن عدی

همدارنگه رسول الله ﷺ فرمایي چې: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، وَأَبُوهُمَا خَيْرُ مِنْهُمَا. دا حدیث تقریباً د څلورو صحابه وو څخه روایت شوی دی.

۱- حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہما	ابن ماجہ، مستدرک
۲- حضرت مالک بن حویرث رضی اللہ عنہ	طبرانی فی الکبیر
۳- حضرت قرۃ بن ایاس رضی اللہ عنہ	طبرانی فی الکبیر
۴- حضرت ابن مسعود رضی اللہ عنہ	مستدرک

ہمدارنگہ رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ: الْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ سَيِّدَا شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ إِلَّا ابْنَتِي الْخَالَةَ عِيسَى بِنَ مَرْيَمَ وَيَحْيَى بْنَ زَكَرِيَّا وَفَاطِمَةُ سَيِّدَةُ نِسَاءِ أَهْلِ الْجَنَّةِ إِلَّا مَا كَانَ مِنْ مَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ.
 دا حدیث تقریباً در یو صحابہ و و ثخنہ روایت شوی دی:

۱- حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ	مسند احمد، صحیح ابن حبان، مسند ابی یعلیٰ
۲- حضرت حذیفہ رضی اللہ عنہ	مجمع الزوائد
۳- حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ	مجمع الزوائد

پہ دی کی بعضی احادیث صحیح او بعضی حسن، او بعضی دضعیف پہ مرتبہ کی دی، حافظ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ ددی حدیثونو مضمون تہ متواتر ویلی دی، ہمدارنگہ پہ نور و احادیثو کی د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ فضایل پہ مختلفو مضمونو سرہ بیان شوی دی.

ددی عظیم صحابی د شہادت واقعہ دومرہ دردناکہ دہ چی ددی پہ اورید لو باندی یواخی مسلمان نہ بلکی غیر مسلمان ئی چی و اوری ہم دریبری، لکن نن سبا پہ مسلمانانو کی یوہ د خوار جو دلہ داسی ہم را پیدا شوی دہ چی ہغوی دی مظلوم شہید او ددہ فدائی ملگرو تہ ملامتہ وائی او ددوی پہ خلاف ددوی د قاتل (یزید) مدحی کوی، داسی مسلمانان بہ ثرنگہ د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ پہ سرداری کی د حشر پہ انتظار وی؟ ددوی حشر بہ د الْمَرْءُ مَعَ مَنْ أَحَبَّ مطابق۔ دیزید او دیزیدیانو سرہ وی.

افراط و تفریط

یوہ دلہ در و افضو دہ، چی دا عملی یزیدیان دی او بلہ دلہ در و افض پلوو دہ، چی دوی زبانی یزیدیان دی. پہ خولہ باندی یزید تہ کافر و ایی لکن اعمال دیزید پہ شان کوی، یزید شراب خور و دوی ہم شراب خوری، یزید دبیت اللہ شریف غلاف و سوزولو او پہ بیت اللہ شریف باندی یی دہغہ وخت توپونہ (پہ منجنیق کی تیگی) وورولہی او رو افضو ہم لہ زمانہ مخکی دبیت اللہ شریف سرہ ہمداسی

و کړل، او روافض پلوه خلک په ژبه د یزید مدحې کوي او د یزید او درو افضو په دغې مشترکو اعمالو باندې د عملي رضا اظهار کوي.

په دې رساله کې به د الله ﷻ په توفیق باندې د دې یزیدیانو خارجیت په لنډو الفاظو کې الم شرح کړو، د دې رسالې مضامین به په یو ولسو (۱۱) عناوینو کې را خلاصه کړو.

(۱) د حضرت امام حسین ﷺ اجمالي تعارف...

(۲) مختصر سوال او جواب...

(۳) د یزید نام نهاد حکومت او دده ظلمونه...

(۴) د یزید په خلاف د حضرت امام حسین ﷺ خروج.

(۵) د حضرت امام حسین ﷺ شهادت...

(۶) د حضرت امام حسین ﷺ د قاتلانو انجام...

(۷) د یزید په فسق باندې اتفاق...

(۸) په یزید باندې دلغن په باره کې درې قولونه...

(۹) د یزید په تکفیر او عدم تکفیر کې اختلاف.

(۱۰) دامارة الصبیان د حدیث تشریح...

(۱۱) د مغفور لهم د حدیث تشریح...

د حضرت حسین ﷺ اجمالي تعارف

حضرت امام حسین ﷺ په خلورم کال د هجرت باندې د شعبان په میاشت کې پیدا شو، کله چې نبی اکرم ﷺ د ده د ولادت مبارک څخه خبر شو نو تشریف ئې را وړو، په غوږ کې ئې ورته د توحید الهی او از پو کړو، بیائی دنوم په باره کې پوښتنه وکړه چا ورته و وې چې نوم مو ورباندې (حرب) ایښی دی، د رسول الله ﷺ دانوم خوښ نه شو، نو دانوم ئې ورته په حسین باندې بدل کړو.

د رسول الله ﷺ ورسره ډیره زیاته مینه وه، اکثر وخت به د دې دواړو ورونو د لیدلو لپاره د بی بی فاطمې ﷺ کور ته ورتللو لکن په اووه کلنۍ کې ترینه د نیکه د شفقت سوری اوچت شو.

د حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کی بالغ شوی نه وو، د حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ د خلافت په اخرو کلونو کی دشعور عمر ته رسیدلی وو، د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کی پوره ځوان وو او د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خلافت په زمانه کی ئی په سنه (۳۰هـ) کی د طبرستان په معرکه کی شرکت وکړو، بیاچی کله د باغیانو له طرفه حضرت عثمان رضی اللہ عنہ محاصره شو، نو حضرت علی رضی اللہ عنہ دا دواړه ورونه د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د حفاظت لپاره مامور کړل، باغیانو چی کله د دروازي له طرفه لاره پیدا نکره نو د دیوال د شاله لاري پټ ورغلل او حضرت عثمان رضی اللہ عنہ ئی شهید کړو، کله چی حضرت علی رضی اللہ عنہ د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د شهادت څخه خبر شونو دخپلو دواړو زامنو سره ئی تشدد وکړو، چی ستاسو په موجوده کی کی څرنگه باغیانو حضرت عثمان رضی اللہ عنہ شهید کړو؟

په سنه (۴۰هـ) د هجرت کی چی کله په حضرت علی رضی اللہ عنہ باندې قاتلانه حمله وشوه او حالات ډیر نازک شول نو حضرت علی رضی اللہ عنہ خپل دواړه ځامن راوغوښتل او مفید نصیحتونه ئی ورته وکړل، بیا د پلار د شفقت د سوري څخه هم محروم شول.

بیا د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کی په سنه (۴۹هـ) کی د حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ کورودانې (جعه) حضرت امام حسن رضی اللہ عنہ ته زهر ورکړل، چی ددی په نتیجه کی د مشرور سوري هم ترینه اوچت شو.

بیا په سنه (۶۱هـ) د محرم په میاشت کی شهید شو.

سوال: آیا حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ ته سید الشهداء ویلی شو؟

جواب: مولنا اشرف علی تهانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی سید الشهداء لفظ لقب نه دی بلکه صفت دی، لهذا د حضرت حمزه رضی اللہ عنہ څخه ماسوی بل چاته هم د سید الشهداء د لفظ استعمال جایز دی، لکه په یو حدیث کی حضرت جعفر بن ابی طالب رضی اللہ عنہ ته هم سید الشهداء ویلی شوي دي، کنز العمال: ج: ۷/ ص: ۲۸).

د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د شهادت وړاندوینه

(۱) قَالَتْ ام الْفَضْلِ بِنْتُ الْحَارِثِ قَدْ خَلْتُ يَوْمًا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعْتُهُ فِي جِجْرِهِ، ثُمَّ حَانَتْ مِنِّي الْيَفَاقَةُ، فَإِذَا عَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُهْرِيقَانِ مِنَ الدَّمُوعِ، قَالَتْ : فَقُلْتُ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ ، بِأَيِّ أَنْتَ وَأَيُّ مَا لَكَ ؟ قَالَ : أَتَانِي جَبْرِيلُ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ ، فَأَخْبَرَنِي أَنَّ

أَمَّتِي سَتَقْتُلُ ابْنِي هَذَا فَقُلْتُ : هَذَا ؟ فَقَالَ : نَعَمْ ، وَأَتَانِي بِثُرَيَّةٍ مِنْ ثُرَيَّةِ حَمْرَاءَ . [مظاهرحق : ج ۵/ ص ۳۷۳ و المستدرک علی الصحیحین للحاکم رقم : ۴۸۱۸ و قال هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ . و رواه السيوطي في الخصائص الكبرى في باب إخباره {صلى الله عليه وسلم} بالشهادة لثابت بن قيس بن شماس).

حضرت ام الفضل بنت الحارث رضی اللہ عنہا فرمائی چی یو ورخ می حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ته ورورلو او دنی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په غیره مبارکه کی می کینودلو بیا زما بل طرفته مخ شو، نو چی بیرته متوجه شوم در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د سترگو څخه اوبسکې روانې وې. ماورته وویل چی یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ! زما مور او پلار دی در څخه قربان شي ولی ژاړې؟

نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم و فرمایل چی اوس راته حضرت جبرئیل علیه السلام راغلو او خبرئی راته را کړو چی زما امت به په نیزدې وخت کې زما دا ځوی قتل کړي، ماورته ویل چی دا ځوی؟ نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم راته وویل چی هو همدا ځوی به می قتل کړي، بلکې حضرت جبرئیل علیه السلام دهغې ځمکې خاوره هم ماته راوړه په کومه ځمکه کې به چی داشهید یږی او هغه خاوره سره وه.

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ : رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا يَرَى النَّائِمُ نِصْفَ النَّهَارِ أَشْعَثَ أَغْبَرًا ، مَعَهُ قَارُورَةٌ فِيهَا دَمٌ ، فَقُلْتُ : يَا نَبِيَّ اللَّهِ ، مَا هَذَا ؟ قَالَ : هَذَا دَمُ الْحُسَيْنِ وَأَصْحَابِهِ لَمْ أَزَلْ أَلْقِظُهُمْ مِنْذُ الْيَوْمِ قَالَ : وَأُخْصِي ذَلِكَ الْيَوْمَ فَوَجَدُوهُ قُتِلَ ذَلِكَ الْيَوْمَ . (مظاهرحق : ج ۵) ص ۳۷۳ و المستدرک علی الصحیحین للحاکم رقم : ۸۲۰۱ و قال هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحٌ عَلَى شَرْطِ مُسْلِمٍ ، وَلَمْ يُخَرِّجَاهُ و قال الذهبي في التلخيص : على شرط مسلم و رواه الإمام أحمد بن حنبل في مسنده رقم : ۲۵۵۳ و قال شعيب الأرناؤوط : إسناده قوي على شرط مسلم و رواه البيهقي في المعجم الكبير رقم : ۱۲۶۶۶ و رواه الإمام أحمد بن حنبل في فضائل الصحابة رقم : ۱۳۸۹).

حضرت عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ فرمائی چی یو ورخ می په غرمه کې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم په داسې حال کې په خوب کې ولیدلو چی بربر سرئی وو او په گردونو ککړ وو او په لاس کې ئی یو بوتل وو، په هغې کې وینه وه، نو ماورته وویل چی یا رسول الله! زما مور او پلار دی ستا څخه قربان شي دا څه شی دی؟

نبی اکرم ﷺ راتہ وویل چی داد حضرت امام حسین ﷺ او دده د ملگرو وینه ده، دسهر خخه ئی تراوسه پورې د حضرت امام حسین ﷺ د شهادت گاه خخه را تلولوم.

حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہ فرمایي چی کله چی زه د خوب خخه را بیدار شوم نودا وخت مې د خان سره یاد وساتلو، بیا چی د حضرت امام حسین ﷺ د شهادت خبر را غلو نو بالکل په هغه وخت شهید شوی وو په کوم وخت کې چی ما خوب لیدلی وو.

سوال: آیا د حضرت امام حسین ﷺ سره د (علیه السلام) لفظ استعمالول جایز دي؟

جواب: (۱) د علماوو په دې کی اختلاف دی چی د انبیاء و خخه علاوه د بل چا لپاره د صلوٰۃ او د سلام الفاظو استعمال جایز دی او که نه؟ جمهور علماء فرمائی چی د دې الفاظو استعمال تر انبیاء و پورې خاص دی. علامه طیبی رحمه الله فرمائی چی د انبیاء و خخه ماسوی د بل چا لپاره خلاف الأولى دی، بعضی علماو ورته مکروه او حرام هم ویلي دي، لکن صحیح خبره داده چی د غیر نبی لپاره ابتداءً د صلوٰۃ او د سلام استعمال مکروه تنزیهی دی ځکه چی د بدعتیانو شعار دی او د انبیاء و سره یو ځای جایز دی، مثلاً چی داسی ووائی چی صلی الله علی محمد و علی آله و اصحابه وسلم. [مظاهر حق: ج/۱/ ص/۵۹۶].

قاری محمد طیب رحمه الله فرمایي: د حضرت امام حسین ﷺ په باره کی د علیه السلام د لفظ په استعمال کی اصلي شی فتوی ده، په فتوی باندې شرعي مسئله را معلومیري چی جایز دی او که نه؟ لکن د دې سره یو بل شی هم شته چی عرف عام دی، عرف هم په شریعت کی د حجت مرتبه لري، لهذا په عرف کی د علیه السلام لفظ د نبی لپاره استعمالیري.

او د صحابی لپاره درضی الله عنه لفظ استعمالیري، د علماو د امت لپاره او د صلحاو لپاره درحمت الله علیه لفظ استعمالیري، نوز ما په خیال د عرف رعایت بهتر دی، البته بعضی خلک د محبت د غلبې له وجې د اهل بیتو لپاره د علیه السلام لفظ استعمالوي، لکه څرنگه چی زموږ د بعضی اکابر و په تحریراتو کی هم لیدل کیږي، نو دا به صرف د جایز په مرتبه کې وي او یا به په غلبه الحال باندی ورحمل وي نو د عرف رعایت اولی دی

شهادت د حسین ﷺ: ص: (۲۹۳) محمد طیب مهتم دارالعلوم دیوبند هند،

سوال: آیا حضرت حسین ﷺ ته د امام د لفظ استعمالول صحیح دي؟

جواب: دامام معنی پیشوا او مقتدا ده، نواهل سنت والجماعت په دې معنی باندې ټولو صحابه وو عليه السلام بلکې بعضی تابعینو وغیره و و ته هم امامان وایي، لکن دا خبره په یاد لرئ چې د شیعه گانو په نیز باندې دامام معنی ده عالم الغیب او معصوم عن الخطاء، په دې معنی هیڅ صحابی وغیره ته امام ویل صحیح نه دي، نو د حسنینو عليه السلام د نومونو سره دامام د لفظ په استعمالولو کې چونکې د شیعه گانو د معنی ابهام دی له دې وجې د دې استعمال څخه احتراز پکاردی خیر الفتاوی: ج: (۱) ص: (۱۴۰) مفتیان خیر المدارس.

لکن د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله په عباراتو کې ورته بیا بیا دامام لفظ استعمال شوی دی، دده په اقتداء کې به مونږ هم ورسره په بعضو ځایونو کې دامام لفظ استعمالوو په معنی دپیشوا او د مقتداء.

مختصر سوال او جواب

اول سوال: د یزید د مسئلې په راپورته کولو کې څه فایده ده؟ یزید که هر څرنگه وي زموږ څخه بیا هم ښه دی.

جواب: همیشه مسئله هغه څوک راپورته کوي چې نوی اختلاف شروع کوي، څوک چې دفاع کوي هغه ته د مسئلې د راپورته کولو نسبت غلط دی، مثلاً غیر مقلدین او مماتیان نوي نوي اختلافات راپیدا کوي، نو په غیر مقلدینو او مماتیانو باندې رد کول د مسئلې راپورته کول نه وي. پاتې شوه دا خبره چې یزید زموږ څخه ښه دی، نو دا صحیح خبره نده، د یزید یوه گناه چې د حضرت حسین عليه السلام قتلول دي د ټولو مسلمانانو په گناه باندې حاوي ده.

دوهم سوال: یزید ته فاسق ویل د شیعه گانو پیروي ده؟

جواب: یزید ته فاسق ویل د اهل سنت والجماعت پیروی ده، لکه څرنگه چې د راروان کتاب د مطالعې څخه معلومېږي، د روافضو پیروي نه ده ځکه چې روافض خو یزید ته کافروایي.

دریم سوال: یزید تابعي دی او تابعي ته فاسق ویل نه دي جایز؟

جواب: یزید تابعي نه دی، ځکه چې تابعي خو هغه څوک وي چې صحابه ئی لیدلي وي او دهغوي اتباع او پیروي یې کړي وي او یزید خو د صحابه وو اتباع او پیروي نه ده کړی، بلکه صحابه عليه السلام اود دوي اولادونه ئی په ډیرې بیدردۍ سره شهیدان کړل.

خلورم سوال: یزید ته فاسق و یل د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ په خلاف باندي خلکو ته جرئت

ورکول دي.

جواب: د اهل سنت والجماعت مسلک د اعتدال دی، روافض د یزید سره د حضرت امیر

معاویه رضی اللہ عنہ پسې هم بد او رد وائی او خوارج د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ د صفائی سره د یزید صفائی هم کوی، لکن اهل سنت یزید ته فاسق وائی او د حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ د صفائی بیانوي.

پنجم سوال: یزید په خیر القرون کی تیر شوی دی او نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د خیر القرون صفت کړی دی، نو د

دیوبند علماء خرنګه ورته فاسق وائی؟

جواب: مخکی مونږ وویل چې تابعي دی ته وائی چې د صحابه و د لیدلو سره سره ئی د صحابه وو

پیروي کړي وي او یزید نه یواځی دا چې د صحابه وو پیروي ئی نه ده کړی، بلکه صحابه وو او د صحابه وو بچی ئی شهیدان کړي دي.

اوپاتې شوه دا خبره چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم د خیر القرون صفت کړی دی نو دا د اکثر په اعتبار سره دی.

شاولی الله ﷻ فرمائی چې: ولا يمكن تفضيل كل احد من القرن الفاضل على كل احد من القرن

المفضول كيف ومن القرون الفاضلة اتفاقاً من هو منافق او فاسق ومنها الحجاج ويزيد بن معاوية رضی اللہ عنہ.

[حجة الله البالغة: ص / ۲۱۵ / مبحث الفتن]. نو وروسته به ته ولولی چې یزید ته اول نبی

اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ظالم او قاتل ویلي دي، بیا ورته صحابه وو ویلي دي او بیا ورته د امت اسلافو ویلي دي، د دیوبند د علماوو فیصله بعینه د نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم او د صحابه وو او د امت د اسلافو فیصله ده.

شپږم سوال: یزیدیان اکثره دا اعتراض کوي چې د حضرت حسین رضی الله عنه او حضرت عبد

الله بن زبیر رضی الله عنه څخه ما سوی نورو ټولو صحابه وو د یزید خلافت منلی وو؟

جواب: یزیدیان دې دحوالې سره دیو یو صحابي بیعت ثابت کړي.

۲- جواب: کومو صحابه وو چې بیعت کړی وو هغوي ولې بیرته فسخ کړو؟

۳- چې ټولو صحابه وو بیعت کړی وو نو یزید بیا د حرې په واقعہ کې ولې په مدینه منوره کې په

زرګونو قتلونه وکړل او ولې یې په مکہ مکړه د حملې لپاره لشکر ولیږلو؟

اووم سوال: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د یزید سره بیعت وکړو او فرمایلی یې چې: انا قد بايعنا هذ الرجل على بيع الله ورسوله الخ (صحيح البخارى كتاب الفتن، باب اذا قال عند قوم شيئا ثم خرج فقال بخلاف)

جواب ۱- د عبد الله بن عمر رضی الله عنه سره دا ثارت دفتني ویره وه په رضا او رغبت سره یې بیعت نه وو کړی له همدې وجې یې د یزید ولې عهدې په وخت کې بیعت ونکړو (البدایه والنهایه ج ۸ ص ۱۵۱) بلکې د امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته یې بیعت وکړو او بیا یې هم په تیزی سره بیعت نه دی کړی بلکې فرمایلی به یې چې: اذا بايع الناس فلم يبق غيري بايعت وكانوا يتخوفونه (البدایه والنهایه ج ۸ ص ۱۴۸)

۲- جواب: د عبد الله بن عمر رضی الله عنه د بیعت څخه دا نتیجه اخستل غلط دي چې یزید صلاح او عادل وو بلکې د عبد الله بن عمر رضی الله عنه بیعت په خپل اجتهاد باندې پدې حدیث بنا وو چې امام که ظالم هم وو نو د تفرقي څخه د بچ کولو لپاره یې اطاعت کوي.

د یزید نام نهاد حکومت اودده ظلمونه

ددې مضمون په تفصیل کې به دخپلو جملو په ځای اکثر دخپلو اکابرو تحریرات رانقل کړو، ددې تحریراتو څخه به داصل واقعي ټول جزئیات رابنکاره شي، ان شاء الله تعالی.

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات او د یزید په تخت باندې کیناستل

د رجب په میاشت کې حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په سنه (۶۰هـ) کې وفات شو، ددې څخه وروسته یزید په تخت باندې کیناستلو.

مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله

مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله فرمائی چې:

از اول ولی عهدی یزید بحث میکنیم بعد از آن در شهادت حضرت سید الشهداء علیه و علی آباءه السلام حرف می زنیم، تا وقتی که حضرت امیر معاویه رضی الله عنه یزید پلیرت را ولی عهد خود کردند فاسق معلن نبود اگر چیزی کرده باشد در پرده کرده باشد، که حضرت امیر معاویه رضی الله عنه را از آن خبر نبود، علاوه بر این حسن تدبیر در جهاد آنچه که از مشهور شد مشهور است، مکتوب القاسمی. (اول دیزید د

ولي عهدی ٲخه بحث کوم، ددی ٲخه وروسته دسید الشہداء علیہ وعلی آباءہ السلام پہ شہادت باندی بحث کوم پہ کوم وخت کہی چی حضرت امیر معاویہ ؓ یزید پلیت خپل ولیعهد مقرر کړو، نوپه هغه وخت کہی یزید علانیہ فاسق نه وو که کوم کارئی کړی وی نوپه پرده کی به ئی کړی وی چی حضرت امیر معاویہ ؓ به ورباندې خبر نه وو، علاوه لادچی په جہاد کی د یزید حسن تدبیر مشہور وو.

شیخ الاسلام مفتی محمد تقی العثماني رحمہ اللہ

د علماء و و راجع قول دادی چی ولیعهدی دیو تجویز حیثیت لري، بیا د خلیفہ دوفات ٲخه وروسته دامت د اهل الحل والعقد اختیار دی چی ولیعهد خلیفہ جوړوي او که دمشوری ٲخه وروسته کوم بل یو خلیفہ جوړوي، لهذا د حضرت امیر معاویہ ؓ دوفات ٲخه وروسته د یزید خلافت ترهغه وخته پورې نه منعقد کیدلو تر کومه پورې چی دامت اهل حل او عقد منظوری نه وه ورکړې. حضرت امیر معاویہ ؓ اور تاریخی حقایق: ص: (۱۱۱)

مفتی شفیع رحمہ اللہ

د حضرت عثمان ؓ د شہادت ٲخه وروسته چی کله د خلافت سلسله حضرت امیر معاویہ ؓ ته ورسیدله نوپه حکومت کی د خلافت راشده هغه مثالی رنگ نه وو پاتی کوم چی د خلفاء راشدینو حکومت ته حاصل وو، خلکو به حضرت امیر معاویہ ؓ ته مشوره ورکوله چی ډیره سخته دفتنو زمانه ده، نو تاسو دخپل ٲان ٲخه وروسته ٲه انتظام وکړئ چی په مسلمانانو کی بیا توره راونه وزي او اسلامي خلافت د ٲوٲه ٲوٲه کیدلو ٲخه بچ شي، د حالاتو د تقاضی سره تراوسه پورې کومه غیر معقول او غیر شرعی کار هم نه ووشوی، لکن ددی سره یې دخپل ٲوی یزید نوم هم دراروان خلافت لپاره پیش کړی وو، دکوفې ٲخه ٲلو یبنت مسلمانان راتلل او یار الیږل کیدل چی حضرت امیر معاویہ ؓ ته درخواست وکړي چی ستاسو ٲخه وروسته ستاد ٲوی یزید ٲخه بل زیات ٲوک دملکی سیاست په چارو کی ماہر په نظر نه راځي له دې وجی دده لپاره د خلافت بیعت واخلئ، په ابتداء کی حضرت امیر معاویہ ؓ یو ٲه نا ٲه متردد وو، دخپلو خاصو ملگرو سره ئی مشوره وکړه، په دوي کی اختلافات وو چا د موافقت او چا د مخالفت رایه ورکوله، په دغه وخت کی د یزید فسق او فجور هم ښکاره نه وو آخر ئی اراده وکړه چی د یزید لپاره بیعت واخلی. شهید کربلا: ص: (۱۲) از مفتی شفیع رحمہ اللہ.

داهل سنت والجماعت په نیزد خلافت مسئله

په مسلمانانو باندې دخليفه انتخاب واجب دی او ددې انتخاب به د مسلمانانو جماعت کوي، دخليفه څخه بغير د ځمکې نظام نه چلیږي، صحابه کرام رضي الله عنهم په دې باندې ښه پوهيدل، د رسول الله صلي الله عليه وسلم د دفن څخه مخکې مخکې يې دخلافت مسئله جوړه کړه، چې خلافت نه وي نو د مسلمانانو دا اختلافاتو ختمول نه دی ممکن، ليکن په نصوصو کې د کوم شخص په نوم باندې تصريح نه شته بلکې د مسلمانانو جماعت ته ددې انتخاب حواله دی. [مسلم: ج: (۲) ص: (۲۷۳)].

په اسلام کی ديزيد بيعت حادثه

اوازه داسی خپره شوه چی دشام، د عراق، دکوفې اودبصري خلک ديزيد په بيعت باندې متفق شول، مفتی شفيع رحمه الله فرمائی چی: په شام او په عراق کی دانه وه معلومه چی کم قسم خلکو ديزيد بيعت اوازه خپره کړه اودې خبرې ته يې شهرت ورکړو، چی دشام، عراق، دکوفې اوبصري خلک ديزيد په بيعت باندې متفق شوي دي. [شهيد کربلا: ص (۱۱۳) از مفتي شفيع رحمه الله].

ددې څخه وروسته حضرت امير معاويه رضي الله عنه دمکې اودمدینې امير ددې کار لپاره وگمارلو چی دخلکو څخه ديزيد لپاره بيعت واخلي، دمدینې منورې عامل مروان وو، مروان خلکو ته تقرير وکړو چی امير المؤمنين حضرت امير معاويه رضي الله عنه دابوبکر صديق رضي الله عنه اود عمر فاروق رضي الله عنه دستتو مطابق غواړي چی دخپل ځان څخه بعد ديزيد دخلافت لپاره بيعت واخلي، نو په دغه وخت کې حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صديق رضي الله عنه ورپورته شو، او ورته ويفرمايل چی دا خبره غلطه ده د حضرت ابوبکر صديق اود عمر فاروق رضي الله عنه طريقه دانه ده، بلکه دا دقيصر اود کسری طريقه ده، حضرت ابوبکر صديق او عمر فاروق رضي الله عنه خپلو اولادونو ته خلافت نه دی نقل کړی اونه ئی خپلو قوميانو او خپلوانو ته نقل کړی دی. شهيد کربلا: ص: (۱۴) از مفتی شفيع رحمه الله.

دمدینې دخلکو نظر دا وو چی دخلافت لپاره ډير اهل حضرت حسين رضي الله عنه دی، ليکن بيا هم دمدینې خلک منتظروو، چی حضرت حسين بن علی رضي الله عنه حضرت عبداللہ بن عمر فاروق رضي الله عنه، حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صديق رضي الله عنه، حضرت عبداللہ بن زبير رضي الله عنه او حضرت عبداللہ بن عباس رضي الله عنه څخه کوی؟

ددغو جلیل القدر و صحابه و و نظردا و و چی اول خود کتاب او دست پهرنا کی اسلامی خلافت د نبوت خلافت دی چی میراث په کی نه چلیبری او دوهم دیزید ذاتی حالت هم ددی اجازه نه ورکوي چی د ټول اسلامی مملکت خلیفه شي، لهذا دې صحابه و و د دې تجویز مخالفت و کړو چی د دوي اکثریت تر آخره پورې په مخالفت باندې کلک ولاړ و و چی د دې په نتیجه کی په مکه مکرمه، مدینه منوره، کوفه او کربلا کی د قتل عام واقعات پېښ شول. [شهید کربلا: ص: ۱۴].

کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه خبر شو چی په مکه مکرمه او مدینه منوره کی جلیل القدر صحابه کرام رضی الله عنهم دیزید سره بیعت کولو ته نه دي تیار، نو په سنه (۵۱هـ) کی یې پخپله د حجاز سفر وکړو، مدینې منورې ته لاړو او د دغو صحابه و و رضی الله عنهم سره یې نرمې او گرمې خبرې وکړې لکن بیا هم دا صحابه پخپل مخالفت باندې ښکاره او کلک ولاړو. [شهید کربلا: ص: ۱۵].

ددې څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی الله عنه حضرت عایشې رضی الله عنها ته ورغلو او شکایت ئی ورته وکړو چی دا صحابه کرام رضی الله عنهم زما مخالفت کوي، حضرت عایشې رضی الله عنها ورته نصیحت وکړو چی ما اوریدلي دي چی ته د دوي سره جبر او زور کوی او د قتل اخطارونه ورته ورکوی، حضرت امیر معاویه رضی الله عنه ورته وفرمایل چی ما داسی نه دي کړي، دا حضرات زما په نیزد احترام قابل دي، لکن د شام، عراق او د عامو اسلامی ښارونو خلک دیزید په بیعت باندی متفق شوي دي او د خلافت بیعت مکمل شوی دی او بیا هم دایو څو حضرات مخالفت کوي نو اوس تا سو ووائی چی مسلمانان په یو کس باندی متفق شوي دي او بیعت مکمل شوی دی نو آیا زه اوس دا بیعت دمکملید لو څخه ورسته پرېږدم؟

حضرت عایشې رضی الله عنها ورته وفرمایل چی هغه ستارایه او ستا خوښه ده، لکن زه درته وایم چی ددې حضراتو سره تشدد ونه کړی، په احترام او په رفق ورسره گفتگو کو، حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د حضرت عایشې رضی الله عنها سره وعده وکړه. ابن کثیر.

کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په مدینه منوره کی وو، نو د حضرت حسین رضی الله عنه او د حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه گمان دا وو، چی مونږ مجبور ولی شو، له دې وجې دخپل اهل او عیال سره مکې مکرمې ته لاړل، حضرت عبدالله بن زبیر رضی الله عنه او حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی الله عنه حج ته تللي وو. [شهید کربلا: ص: (۱۵) از مفتی شفیع رحمته الله].

ددې څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ د حج لپاره مکې مکر مې ته لاړو هلته یې اول حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ راوغوښتلو او ورته ویفرمایل چې ای عبداللہ بن عمر! ددې لپاره چې زما څخه وروسته د مسلمانانو ژوند بې امیره نه وي او د مسلمانانو په مابین کې ګډوډي رانشي زه د یزید لپاره بیعت اخلم نو زه تعجب کوم چې تاسو ولې بیعت نه کوئ؟ لدې وجې زه تاته خبرداری درکوم چې جوړنظم مه خرابوه او فساد مه جوړه. شهید کربلا: ص: (۱۶) از مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ. حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ د الله جل جلالہ د حمد او ثنا څخه وروسته وفرمایل چې ستا څخه مخکې هم خلفاء تیر شوي دي او هغوي هم ځامن لرل، ستا ځوی دهغوي څخه بهتر نه دی لکن هغوي دخپلو ځامنو لپاره هغه رایه نه ده قایمه کړې کومه چې تا دخپل ځوی لپاره قایمه کړه، ستا څخه مخکینو خلفاوو د مسلمانانو اجتماعي فایدې په نظر کې نیولې وي، بیایې ورته وویل چې تاسو ما د مسلمانانو په مابین کې د انتشار څخه ډاروئ خو دا واوره چې زه به هیڅکله هم د مسلمانانو په مابین کې د انتشار سبب نه شم زه د مسلمانانو یو فردیم مسلمانان چې په هره لاره باندې ځي زه هم په هغه لاره باندې ورسره ځم.

ددې څخه وروسته حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ د حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ سره د یزید په باره کې خبرې وکړې، حضرت عبدالرحمن بن ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ په ډیر شدت سره انکار وکړو، بیائی حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ راوغوښتلو هغه هم سخت انکار وکړو. شهید کربلا: ص: (۱۶) از مفتی شفیع رحمۃ اللہ علیہ.

له دې څخه وروسته حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ پخپله په اجتماعي طریقہ باندې حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ ته ورغلل او ورته ئی وویل چې تاته هیڅکله دانه ده مناسبه چې دخپل ځوی یزید لپاره دیبعت په اخستلو باندې ټینگار وکړې، مونږ تاته درې تجویزه پیش کوو، کوم چې ستا څخه د مخکینو سنت دي.

اول: یا هغه کار وکړه کوم چې نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم کړی وو، چې دخپل ځان څخه وروسته ئی د کوم معین شخص تعین ونه کړو، بلکی خبره ئی د مسلمانانو مشورې ته پریښوده.

وهم: یا هغه کار وکړه کوم چې حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ وکړو چې نه ئی خپل ځوی وټاکلو او نه ئی خپل کوم خپلوان وټاکلو، بلکی یو داسې کس یې منتخب کړو، چې په هغه باندې د ټولو مسلمانانو اتفاق وو.

دویم: یا هغه کار و کره کوم چی حضرت عمر فاروق رضی الله عنه وکړو چی دخلافت کارئی دخپل ځان څخه وروسته شپږو باتجربه دیندارو کسانو ته حواله کړو، ددې څخه بغیر مونږ دبل کوم څلورم صورت منلو ته تیار نه یو، لکن حضرت امیر معاویه رضی الله عنه په خپله رایه باندی کلک وو او فرمایل به ئی چی اوس دیزید لپاره بیعت مکمل شوی دی لهذا تاسو ته اوس دده سره مخالفت کول نه دي جایز. [شهید کربلا: ص: ۱۷].

دیزید حکومت په کومه طریقه باندی بناوو؟

مخکې دخلیفه دټاکلو لپاره درې طریقی بیانې شوې، ددې څخه وروسته یوه څلورمه طریقه هم شته او هغه دا چی کوم سړی پخپل زور باندې ځان قدرت ته ورسوي، چې ده ته سلطان متغلب وایي، سلطان متغلب تر هغه وخته پورې قابل د اطاعت وي ترڅو پورې یې چې دشریعت په احکامو کې تقصیر نه وي کړي، (معالم العرفان فی دروس القرآن: ص: (۱۵۱) صوفی عبد الحمید سواتی).

دیزید حکومت په دې څلورمه طریقه باندې مبنی وو، چی هغه هم لاتراوسه پورې غلبه نه وه حاصله کړی ځکه چی کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو، نو دیزید سره په بیعت کولو باندې د مشرانو صحابه وو رضی الله عنه اتفاق نه و وراغلی، پایه نورو الفاظو باندې و وایه چی دیزید سره په بیعت کولو باندې اجتماع نه وه. او مخکې بیان شوه چې سلطان متغلب په هغه وخت کې قابل د اطاعت وي چی دشریعت د احکامو په تنفیذ کې سستی نه کوي او ددې بالعکس یزید دشریعت حدود تر پېښو لاندې کړي وو، مثلاً مونږ ئی نه کولو، شراب ئی خوړل. همدارنگه ئی لاغلبه هم نه وه حاصله کړی، لهذا یزید د اطاعت قابل نه وو.

مفتي محمد تقی عثمانی رحمته الله علیه فرمایي: کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه وفات شو نو حضرت امام حسین رضی الله عنه ولیدل چی د حجاز د اهل حل و عقد اکابرو د عبد الله بن عمر رضی الله عنه په شمول لاتراوسه پورې دیزید حکومت نه دي منلي، بل طرفته د عراق څخه د خطونو انبار را روان وو چی زموږ امام نه شته، موږ لاتراوسه پورې دیزید سره بیعت نه دی کړی، په دې حالاتو کی د حضرت حسین رضی الله عنه موقف دا وو چی یواځې د شام دخلکو بیعت په ټول امت باندې لازم ندی، لهذا دیزید خلافت لاتراوسه پورې نه دی منعقد شوی او ددې باوجود په ټول عالم اسلام باندې په زور سره د تسلط کوشش کوي، نو دده حیثیت د یو متغلب سلطان دی چې غلبه غواړي لکن تراوسه پورې یې غلبه نه وي حاصله کړي، نو په دې حالت کې حضرت حسین رضی الله عنه دده سره مخالفت کول خپل فرض گڼل، او د همدې وجې حضرت حسین رضی الله عنه دټولو څخه مخکې د حالاتو د تحقیق لپاره

مسلم بن عقیل کوفی ته ولیرلو، نو کوفی ته دده سفر د فقهی نقطې له نظره بغاوت نه وو، بلکه دیو متغلب سلطان دمخنیوی لپاره وو، ځکه چې یزید تر اوسه پورې په ټول عالم اسلام باندې قابض شوی نه وو، چې د سلطان متغلب په حیثیت سره قابل د اطاعت شی نو د حضرت حسین علیه السلام په نظر کې تر اوسه پورې ددې مخنیوی ممکن وو. [حضرت امیر معاویه رضی الله عنه اور تاریخی حقایق: ۱۱۱].

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته د یزید حالت

مولنا قاسم نانوتوی رحمته الله علیه فرمائی:

پس از انتقال او یزید پای خود از شکم برآورد، و دل بکام و دست بجام سپرد، اعلان فسق نمود، و ترک صلوة داد، بحکم بعضی مقدمات سابقه قابل عزل گردیدی، و این قسم تحول احوال گفته آمده ام ممکن است محال نیست، مگر درین وقت رائی اهل رایه و تدبیر مختلف افتاد، کسی را که اندیشه فتنه و فساد غالب افتاد، ناچار دست به بیعتش بکشد، و احتراز عن المعصیة شرط اتباع معروف در میان نهاد، و آن را که بوعده یک جماعت کثیره مثلاً امید غلبه و رجاء شوکت بنشر آمد حسب الله برخاست و تهیه کارزار خاست پس هر چه حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنه و امثال او شان کزدند بجا کردند و آنچه حضرت سید الشهداء رضی الله عنه نموده عین حق و صواب نمودند، بناءً این اختلاف بر اختلاف در جواز آن مگر انجام کار بوجه نقض عهد کوفیان تدبیر حضرت سید الشهداء رضی الله عنه بر نشانه نشست و روز عاشوری قیامت قبل از قیامت در میدان کربلا برخاست. [مکتوب قاسمی ص ۴۰].

د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه وروسته د یزید حالت بدل شو پېښې یې د گیلې څخه را ویستلې زړه یې نفسی خواش او لاسونه یې شرابو ته و سپارل، په ښکاره باندې یې فسق شروع کړو، مونځ یې پرېښودلو د بعضي مخکنیو تمهیدونو په بنیاد باندې د عزل قابل شو او د یزید د حالاتو دا قسم تبدیلی محاله نه ده، بلکه ممکنه ده، لکن په دغه وخت کې د پوهو خلکو رایې مختلفې شوې بعضو ته دا اندېښنه پیدا شوه چې ډیره فتنه او فساد به راپیداشی نو هغوي د مجبوریت څخه د بیعت لاس وراوځد کړو او د گناه څخه د بچ کیدلو لپاره یې د اتباع د معروف شرط ولگولو، لکن کوم کس یعنی حضرت حسین رضی الله عنه ته چې د (کوفی دخلکو) غټ جماعت له طرفه (د بیعت او د یزید په خلاف جنگ) د وعدې په بناء باندې د کامیابی امید په نظر راتلو هغه د الله جل جلاله لپاره راپورته شو او د جنگ عزم یې

و کړو، کوم کار چی حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ وکړو نو هم په خای کارئی وکړو او کوم کار چی دشهیدانو سردار حضرت حسین رضی اللہ عنہ وکړو نو هغه بالکل حق او صواب وو، ددې اختلاف بنیاد د غلبې او عدم غلبې دا اختلاف په بنیاد باندی وو، په دې باندی نه وو چی اصل فعل جایز دی او که نه دی جایز، لیکن په آخر کې د کوفیانو د وعده خلافی په نتیجه کې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ تدبیر ناکام شو، د محرم په لسم تاریخی باندی د کربلا په میدان کې د قیامت خنجه مخکې قیامت جوړ شو.

یزید چی کله په تخت باندی کیناستلو

یزید چی کله په تخت باندی کیناستلو، نودده لپاره د هر څه خنجه مخکې مهمه دا وه چی د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ او د حضرت عبداللہ بن عمر رضی اللہ عنہ خنجه بیعت واخلی، ځکه چی یو خودی دواړو د حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ په مخکې د یزید سره دیبعت کولو څخه سخت انکار کړی وو او دوهم یزید په دې خبره باندی پوهیدلو چی ددې دواړو څخه دخلافت د دعوی امکان دی او ددوی دخلافت د دعوی په وجه ټول حجاز او د عراق اکثره حصې د یزید په خلاف باندی را اوچتپړی، نو د یزید دخپل حکومت د بقاء او د تحفظ لپاره ددوی دواړو څخه دیبعت اخستل ضروری گڼل. سراج الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۴۴).

لهذا یزید د مدینې منورې والی حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ ته ولیکل چی: أَمَّا بَعْدُ فُحْدُ حُسَيْنًا وَعَبْدُ اللَّهِ بن عمرو عبد الله بن الزبير رضی اللہ عنہ بِالْبَيْعَةِ أَخْذًا شَدِيدًا لَيْسَتْ فِيهِ رُحْصَةٌ حَتَّى يُبَايَعُوا وَالسَّلَامُ. [البداية والنهاية: ج: ۸ ص: ۱۴۹ - طبری: ج: ۴ ص: ۲۵۰] وابن اثیر: ج: (۲) ص: (۲۶۹).

حسین، عبداللہ بن عمر او عبداللہ بن زبیر دیبعت لپاره په سختی سره گرفتار کړه او تر څوئی چی بیعت نه وي کړی رخصت مه ورکوه، والسلام.

دوهم حکم ئی ورته داسی ولیرلو چی: علیک بالحسین بن علی وعبد الله بن زبیر فابعث اليهما الساعة فان بايعا والا فاضرب اعناقهما قبل ان يعلن الخبر

مخکې له دې چی د حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ د وفات خبر اعلان شي حسین بن علی او عبداللہ بن زبیر را وغواړه که بیعت ئی وکړو خو دیره بنه ده او که نه نو سرونه ئی قلم کړه. [الاخبار الطول: ص: (۲۲۷) تجلیات صفدر: ج: ۱ ص: ۵۵۶]. چی کله د یزید دا حکم د مدینې منورې والی حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ ته ورسیدلو نو حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ ته ددې حکم عملي کول ډیر مشکل شول،

نوخپل نایب مروان بن حکم یی را او غو بنستلو او مشوره ئی ورسره وکړه، مروان ډیر سخت مزاجه سپری وو، نو والي ته ئی وویل چی همدا اوس دواړه را وغواړه او دیزید لپاره ترینه دییعت مطالبه وکړه که بیعت ئی وکړو نو ډیره ښه ده او که نه د دواړو څخه سرونه غوڅ کړه او که داسی دی ونه کړل او دوي د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه خبر شول نو ممکنه ده چی هریو په یو ځای کی دخلافت دعوه وکړي بیابه ډیر مشکل جوړ شي، سراج الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۵) ..

ددې مشورې څخه وروسته حضرت ولید رضی الله عنه دا دواړه حضرات را وغو بنستل اول ئی د حضرت امیر معاویه رضی الله عنه د وفات څخه خبر کړل او ییایې ترینه دیزید لپاره دییعت مطالبه وکړه، ددې په اوریدلو سره حضرت حسین رضی الله عنه دا عذر پیش کړو چې ځما غونډې سپري ته دانه ډه مناسبه چی پټ په پټه بیعت وکړی، کله چی ته مسلمانان د عام بیعت لپاره را وغواړی نوز به هم راشم.

نو چی عامو مسلمانانو کوم صورت اختیار کړو نو ما ته به هم عذر نه وي، حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه نرم او خیر خواه سپری وو له دې وجې خوشحاله شو، نو مروان والي ته وویل چی: لا تخرجه حتی یبایع والا ضربت عنقه.

دوي مه پرېږده یادې بیعت وکړی او یائی سرونه قلم کړ. ییاد حضرت حسین رضی الله عنه او د مروان په مابین کی تر څې خبرې تبادله شوې، حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه و فرمایل چی زما دی په الله جل جلاله باندی قسم وی چی که څوک ماته ټوله دنیا را کړي نو بیابه هم حضرت حسین رضی الله عنه قتل نه کړم، په الله جل جلاله می دی قسم وی چی د حضرت حسین رضی الله عنه د قاتل تله په سپکه وي. البداية والنهاية: ج ۸ / ص: ۱۵۰ / طبری ص ۲۵۱ / والکامل لابن الاثیر ج ۲ / ص ۵۳۰).

په یو روایت کی راځي چه کله چی حضرت ولید بن عقبه رضی الله عنه ته دیزید اول حکم را ورسیدلو نو حضرت ولید رضی الله عنه حضرت امام حسین رضی الله عنه، حضرت عبداللہ بن عمر رضی الله عنه او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی الله عنه را وغو بنستل او دیزید فرمان ئی ورته واورولو، نو دې حضراتو ورته و فرمایل چی ته خو پخپله هم صحابي یې ایاستا په نیز دیزید په شان فاسق او فاجر سپری د مسلمانانو بادشاه کیدی شي؟ حضرت ولید رضی الله عنه ورته و فرمایل چی نه شي کیدلی لکن ما تا سو مصلحتا خبر کړی (تقاریر جمعه ج ۱) ص: (۵۱۹).

دمروان شرارت

مروان پت پت پت پت د ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ اوددی صحابه وو ٲول جریان یزید ته ولیرلو، یزید حضرت ولید بن عقبه رضی اللہ عنہ په دې جرم باندې معزوله کړو، چی ولې ئی ددې صحابه وو په وژلو کې تاخیر وکړو اودده په ځای باندې ئی مروان بن حکم دمدينې منورې والي مقرر کړو. داصحابه رضی اللہ عنہم دیزید او دمروان دلاسه متفرق شول، حضرت حسین رضی اللہ عنہ او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ مکې مکرمې ته لاړل. [تقاریر جمعه: ج/۱/ ص ۵۱۹].

مروان څوک وو؟

مروان بن حکم بن ابی العاص بن امیه بن عبد شمس بن عبد مناف لأموي المدني، په دوهم کال دهجرت باندې زیږدلی دی، لیکن صحابیت ئی نه دی ثابت، دحضرت عثمان رضی اللہ عنہ دخلافت په زمانه کې دحضرت عثمان رضی اللہ عنہ کاتب او مشیروو اود حضرت امیر معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کې څو ځله دمدينې منورې والي پاتې شوی دی، دیزید دمرگ څخه وروسته تقریباً د امویانو دلاس څخه حکومت وتلی وو، عبیدالله بن زیاد ورته دیعت داخستلو مشوره وکړه، بالاخره په سنه (۶۵هـ) کی خلیفه شو، لکن دخلافت موده یې شپږ میاشتې وه او د (۶۳) کالو په عمر باندې په سنه (۶۵هـ) کی وفات شو.

مروان دصحيح بخاري راوي دی، دقتل دمشوري په وجه ورته فاسق ویل کیدلی شي، لکن کافور ورته نشی ویل کیدلی، اود فاسق اود فاجر روایت دمحدثینو په نیز باندې په دې شرط منلی شي چې دده روایت دده دفسق اود فجور اود بدعت په تائید کې نه وي، په شرح نخبه الفکر کې فرمایي چې: ثم البدعة اما ان تكون بمكفر كأن يعتقد ما يستلزم الكفر او بمفسق.

بیا فرمائی چې: الجمهور يقبل من لم يكن داعية الي البدعة. شرح نخبه الفکر: ص: (۹۰).

حافظ ابن حجر رحمته اللہ علیہ فرمائی چې امام بخاری رحمته اللہ علیہ دمروان بن حکم هغه روایات راخستي دي چې دده امامت او د خلافت دکارونو د شروع کولو څخه مخکني دي. [هدی الساری مقدمة خیر الساری: ج/۱/ ص ۶۱۹].

دمدینې منورې دخلکو د یزید سره بیعت ماتول

امام بخاری رحمۃ اللہ علیہ ددې په باره کې فرمایې چې: لَمَّا خَلَعَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَزِيدَ بَنَ مُعَاوِيَةَ. (بخاری: ج: (۲) ص: (۱۰۵۳) کله چې د مدینې منورې خلکو د یزید سره بیعت مات کړو.

دابیعت اهل مدینه وو ولی مات کړو؟

نو دصحيح بخاري محشي ليکي چي: وكان السبب في خلعه ماذكره الطبري ان يزيد بن معاوية كان امر علي المدينة ابن عمه عثمان بن محمد بن سفيان فاوفد الى يزيد جماعة من اهل المدينة منهم عبدالله بن غسيل الملائكة وعبدالله بن عمرو المخزومي في آخرين فباكرهم واجازهم فرجعوا، فاظهروا عيبه وينسبوه الي شرب الخمر وغير ذلك ثم وثبوا على عثمان فاخرجوه وخلعوا يزيد بن معاوية (الي اخر القصة). (بخاری: ج: (۲) ص: (۱۰۵۳) حاشیة نمبر (۷).

دیزید دییعت د ماتولو سبب طبري داسې بیان کړی دی، چې یزید بن معاویه خپل دتره خوی عثمان بن محمد بن سفيان دمدینې منورې حاکم مقرر کړو، بیا ده دمدینې دخلکویو وفد یزید ته ولیږلو، چې په دوي کې عبدالله بن غسيل الملائكة او عبدالله بن عمر المخزومي رضی اللہ عنہ هم وو، یزید ددې وفد عزت او اکرام وکړو کله چې دا وفد بیرته مدینې منورې ته راغلو نو دیزید عیبونه یې افشاء کړل، یزید ته یې د شرابو دخورلو وغیره کارونو نسبت وکړو، بیا یې عثمان باندې توپ کړو، دمدینې منورې څخه یې وشړلو او دیزید بیعت یې مات کړو.

دا وفد یزید ته دڅه لپاره وراستول شوی وو؟

حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې وجه یې دا وه چې دمکې مکرمې خلکو به یزید ته په ښکاره فاسق ویلی، نو یزید دمدینې منورې خلک بیا بیا مجبورول چې په مکه مکرمه باندې حمله وکړي، نو دمدینې منورې خلکو ددې مسئلې دحل لپاره یزید ته یو وفد ورولیږلو، دوفد مشري حضرت عبدالله بن حنظله رضی اللہ عنہ او حضرت عبدالله بن مطيع رضی اللہ عنہ کوله، کله چې دا وفد بیرته مدینې منورې ته راغلو نو دمدینې منورې خلکو ته ئی خپله کار گذاري داسې بیان کړه چې:

قدمنا من عند رجل ليس له دين، يشرب الخمر وتغزف عنده القينات المغارف وان نشهدكم انا قد خلعناه فتابعهم الناس على خلعه. [البداية النهاية: ج: (۸) ص: (۲۱۸)] -تجلیات صفدر: ج: ۱/

ص/۵۹۲]۔ یعنی یزید یو بی دینہ سری دی، شراب خوردی او دمی گدوی تاسو شاهدان اوسئ چی مونو دده بیعت ختم کرو نو بیا خلکو (دیعت پہ ختمولو کی) ددوی پیروی وکړه۔

کله چی یزید خبر شو نو حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: فبلغ ذالک یزید، فجهرز الیهم جيشاً مع مسلم بن عقبه المری وامره ان يدعوهم ثلاثاً فان رجعوا والافقاتلهم. فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۵) دارالریان قاہرہ۔ یزید چی خبر شو نود مسلم بن عقبہ پہ مشری کی ئی دم دینی منورې دخلکو پہ خلاف یولنکر راو لیږلو او دې لښکر ته ئی حکم وکړو چی تردې ورځو پوری (دیزید دیعت لپاره) دعوت ورکړئ کہ دخپلی خبرې څخه راوگرزیدل نو ډیره ښه ده او که نه نو قتال ورسره وکړي۔

مسلم بن عقبہ دیزید په امر باندی راغلو، دم دینی منورې خلکو ته یې وویل چی دیزید سره بیعت وکړئ دم دینی منورې صحابه وو او تاییعنو انکار وکړو، بیا مسلم بن عقبہ په مدینہ منورہ کې درې ورځې قتل عام وکړو۔

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وأباح مسلم بن عقبه المدينة ثلاثاً فقتل جماعة صبراً منهم معقل بن سنان ومحمد بن أبي الجهم بن حذيفة ويزيد بن عبد الله بن زمعة، (فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۵)۔

یعنی مسلم بن عقبہ تردې ورځو پورې مدینہ منورہ مباحه کړه، ډیر خلک یې صبراً قتل کړل، چی په هغوی کی معقل بن سنان، محمد بن ابی الجهم بن حذیفه او یزید بن عبد الله بن زمعه هم وو۔

په بل روایت کی داسی راځي چی: وَمِنْ رِوَايَةِ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ رضی اللہ عنہ قَالَ لَمَّا مَاتَ مُعَاوِيَةُ رضی اللہ عنہ أَظْهَرَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الزُّبَيْرِ رضی اللہ عنہ الْخِلَافَ عَلَى يَزِيدَ بْنِ مُعَاوِيَةَ فَوَجَّهَ يَزِيدُ مُسْلِمُ بْنُ عُقْبَةَ فِي جَيْشِ أَهْلِ الشَّامِ وَأَمَرَهُ أَنْ يَبْدَأَ بِقِتَالِ أَهْلِ الْمَدِينَةِ ثُمَّ سِيرَ إِلَى بَنِ الزُّبَيْرِ رضی اللہ عنہ بِمَكَّةَ قَالَ قَدْ خَلَّ مُسْلِمُ بْنُ عُقْبَةَ الْمَدِينَةَ وَبِهَا بَقَايَا مِنَ الصَّحَابَةِ فَأَسْرَفَ فِي الْقَتْلِ ثُمَّ سَارَ إِلَى مَكَّةَ فَمَاتَ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ. [فتح الباری: ج: (۱۳) ص: (۷۶) دارالریان قاہرہ]۔

کله چی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ وفات شو، نو حضرت عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ دیزید په خلاف راپورته شوی وو، نو یزید دمسلم بن عقبہ په مشری کی دشامیانو یولنکر راو لیږلو او امرئ ورته وکړو چی دجنگ شروع دم دینی منورې څخه وکړي بیا د عبد الله بن زبیر رضی اللہ عنہ پسې مکې ته ورشي، نومسلم بن

عقبہ مدینہ منورہ کی پہ دغہ وخت کی صحابہ کرام رضی اللہ عنہم ہم وو، نو دلتہ ئی بنہ دیر قتل وکړو بیا مکې مکر مې ته روان شو پس په لاره کې مړ شو.

په یو روایت کی داسی راخی چی: وبطلت الجماعة من المسجد النبوی ﷺ ایاماً واختفت اهل المدينة ایاماً فلم یكون احداً دخول مسجدها حتی دخلته الکلاب والذباب وبالت علی المنبر. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۲) تجلیات صفدر: ج/ ۱ / ص ۵۸۷]. په مسجد نبوی کې ترخو ورخو پوری جماعت نه کیدلو اهل مدینه پټ شوی وو، هیڅوک مسجد ته نه راتلل، سپی او لیوان مسجد ته راتلل او په منبر باندی ئی متیاز کولی.

رسول الله ﷺ فرمائی چی: لا یکید اهل المدينة احد الا انما عکاینما عکای الملح فی الماء. [متفق علیه]. څوک د اهل مدینه ووسره دوکه کوي، نو هغه به داسې ویلي کیږي لکه مالګه چی په اوبو کې ویلي کیږي، لدې وجې د اسلام په تاریخ کې بدنام ترین شخص یزید وو، چې کله د مدینې منورې دخلکويي دومره یی عزتي وکړه نو الله ﷻ په یو مردار مرض باندې گرفتار کړو او مړ شو. [مظاہر حق / ج ۲ / ص ۷۵۵]. دې واقعی ته د حرّی واقعہ وائی حرّه کانې جنې ځمکې ته وائی مراد ترینه مدینه ده. ددې واقعی په زمانه کې تردریو ورخو پورې په مسجد نبوی کې نه اذان کیدلو اونه جماعت، صرف حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ په مسجد کی وو، حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ فرمائی چی: اسمع اذاناً من قبل القبر الشریف. یعنی مابه در رسول الله ﷺ د قبر څخه اذان اوریدلو. [طبقات ابن سعد رضی اللہ عنہ / ج ۵ / ص ۱۳۲].

علامه سمهودي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: وقصة سعید بن المسیب فی سماعه الاذان والاقامة من القبر الشریف ایام الحرة مشهورة. [وفاء الوفاء: ص: (۶۰۸) ج: (۲) طبع مصر]. دحرې په ورځو کې د نبی اکرم ﷺ د قبر څخه حضرت سعید بن المسیب رضی اللہ عنہ د اذان اوریدل مشهور دي دا اذان به ئی هروخت اوریدلو ترڅو چی خلک یی رته راغلل. [خصایص کبری: ج ۲ / ص ۲۸۱ / زرقانی ج ۵ ص ۳۳۲ / والحادی للفتاوی ج ۲ / ص ۱۴۸].

وقعة الحرة المشهورة التي كانت تبید اهل المدينة عن اخرهم قتل فیها الجم الكثير من الصحابة والتابعين وقيل المقتول فيها من الصحابة ثلاثة منهم عبدالله بن حنظله ونهبت المدينة وافتض

فیہا الف عذراء ولم تقم الجماعة ولا الاذان في المسجد النبوی ﷺ مدة المقالة وهي ثلاثة ايام. [اشرف
الادب شرح نفحة العرب: ص ۱۶۵]

دحري پہ واقعہ کی دم دینے منورے خلک دیبغ خخہ تباه شول، دصحابہ وودھ، اودتابعینو
یوغتہ تعداد پکے شہیدان شول او بعضی وائی چی صحابہ پکے درے کسان شہیدان شول، چی یو پکے
حضرت عبد اللہ بن حنظلہ رضی اللہ عنہ و او مدینہ منورہ لو تہ شوہ، تردری ورخو پورے پہ مسجد نبوی کی
اذان نہ کیدلو اود زرو باکرو بیانو سرہ پکے زنا وشوہ.

خرج جابر بن عبد الله في يوم من تلك الايام وهو عمي يمشي في بعض أزقة المدينة وصار يعثر في
القتلي ويقول تعس من اخاف رسول الله ﷺ فقال له قايل من الجيش من اخاف رسول الله ﷺ؟ فقال
سمعت رسول الله ﷺ يقول من اخاف اهل المدينة اخاف ما بين جنبي فحمل عليه جماعة من الجيش
ليقتلوه فاجازه منهم مروان وادخله بيته قال السهيل وقتل في ذلك اليوم من وجوه المهاجرين والانصار
الف وسبع مائة وقتل من اخلاط الناس عشرة آلاف سوى النساء والصبيان فقد ذكر ان امرأة من
الانصار دخل عليها رجل من الجيش وهي ترضع صبيها وقد اخذها ما وجده عندها ثم قال لها هات
الذهب والا قتلتك وقتلت ولدك فقال ويحك ان قتلته فابوه ابو كبشة صاحب رسول الله ﷺ وانا من
النسوة اللاتي بايعن رسول الله ﷺ فاخذ الصبي من حجرها وثديها في فمه وضرب به الحائط حتي انتشر -
دماغه في الارض فما خرج من البيت حتي اسود نصف وجهه وصار مثله في الناس قال السهيلي واحسب
هذه المرأة جدة للصبي لا اماله اذ يبعد في العادة ان يبايع امرأة وتكن يوم الحرة في سن من ترضع ولذا
صغيراً لها ووقعة الحرة هذه من اعلام نبوته ففي الحديث ان عليه السلام وقف بهذه الحرة وقال ليقتلن
بهذا المكان رجال هي خيار امتي بعد اصحابي. [اشرف الادب شرح نفحة العرب: ص: (۱۶۶)]

پہ دی ورخو کی یوہ ورخ حضرت جابر رضی اللہ عنہ بہر تہ ووتلو، پہ سترگو معذور شوی وو، دم دینے
منورے بعضی کو شو کی تیریدلو، پہ مرو کی ئی پینسی نبتلی او فرما یل بہ ئی چی ذلیلہ او ہلاک دی
شی ہغہ شوک چی نبی اکرم ﷺ ئی وویرو لو، نودیزیدی لبس کریوکس ورتہ وویل چی چانسی
اکرم ﷺ وویرو لی دی؟ حضرت جابر رضی اللہ عنہ ورتہ و فرما یل چی ماد نبی اکرم ﷺ خخہ اورید لی دی چی
چاچی اہل مدینہ منورہ ویرول نوزما دارخونو پہ مینخ کی (زہ) ئی وویرو لو، ددی پہ اوریدلو سرہ
دلبس کریوی دلے پہ حضرت جابر رضی اللہ عنہ بانڈی حملہ وکرہ، لکن مروان ورتہ پناہ ورکرہ او خپل کور تہ ئی

بو تلو، سهیل فرمائی چی په دغه ورځو کې دمهاجرینو اود انصارو څخه مشران مشران خلک یوزرو او ه سوه کسان شهیدان شول اود عامو څخه لس زره کسان شهیدان شول، داتعداد دښځو او دماشومانو څخه علاوه دی ویل کیږي چی یو یزیدی یو کورته ورغلو، په هغه کور کې چه څه وو تپول ئی لوټ کړل، داکور دیوې انصاری صحابي (رضی الله عنه) وو، هغې خپل بچی ته تی ورکولو، نو دې یزیدی ورته وویل چی سره زر راوړه او که نه تا او بچی به دې دواړه قتل کړم، هغې بي بي ورته وویل چی که دا دې ووژولو نو دده پلار خو دښي اکرم (رضی الله عنه) صحابي ابو کبشه (رضی الله عنه) دی اوزه دهغو بیانو څخه یم چی دښي اکرم (رضی الله عنه) سره ئی بیعت کړی دی، هغه یزیدی ددې دغیرې څخه بچی را واخستلو په دیوال باندې یې وویشتلو، چی ماغزه یې په دیوال باندې وشیندل شول، بیلا د کور څخه وتلی نه وو، چی نیم مخ یې تور شو اود خلکو لپاره عبرت شو، سهیل فرمایي چيې زما په خیال دابي بي ددې ماشوم نیا وه، ځکه چې دحری واقعه دښي اکرم (رضی الله عنه) دزمانی څخه په دومره فاصله کی وه، چی دومره زنانه به ژوندی نه وه پاتې چې په دغه وخت کې یې دومره وړوکی ماشوم زیږولی وي، دحری واقعه دښي اکرم (رضی الله عنه) دښو څخه یوه نښه وه، ځکه چې یوه ورځ ښي اکرم (رضی الله عنه) دحری په مقام کې ودریدلو او ویفرمایل چی په دې ځای کې به زما دامت څخه داسې خلک شهیدان شي چې هغوي به دصحابه وو څخه وروسته بهتر خلک وي.

آیا د یزید امارت اجماعی وو؟

مولنا قاسم نانوتوی (رحمۃ اللہ علیہ): باقیماند که اومخالفت اجماع کرده اند جوابش اینست که اول اجماع مسلم نیست اگر باشد عدم مخالفت باشد باین همه اجماع بر عدم جواز خروج برفساق است معنی آن هرچه است عرض کرده. شد از اجماع بر عدم جواز خروج بر نفس فسق لازم نمی آید که خصوصیات زایده مراتب این کلی مشکک نیز موجب خروج نتوان شد باین همه اجماع غیر مسلم و قتیکه حضرات حسنین (رضی الله عنهم) و عبدالله بن زبیر (رضی الله عنه) و اهل مدینه منوره کاری کرده باشد مخالفت آن را مجمع علیه چگونه توان گفت و اگر بالفرض اجماع را تسلیم کنیم اجماع اگر منعقد گردیده بعد از امام حسین (رضی الله عنه) منعقد گردید مخالفت این اجماع حضرت امام راجی مضر؟

غایه مافی الباب امام همام در زمان خود در یک مسئله مختلف فیها خطاء کردند و لا محذور فیه چنانچه عرض کرده شده (مکتوب قاسمی)

پاتی شوه دا خبره چی حضرت امام حسین علیه السلام چی دیزید مخالفت وکړو، نو دائی دا جماع مخالفت وکړو، نو ددې جواب دادی چې اول خو مونږ دا اجماع نه منو، که کوم کار شوی وي نو هغه (د صحابه و) عدم مخالفت دی، ددې باوجود د فاسق په خلاف چی په نه راپورته کیدلو اجماع ده نو دهغې معنی بله ده لکه مخکی چی بیان شوه، د نفس فسق په خلاف باندې د خروج څخه دا نه لازمیږي چې ددې کلي مشکک درجات او خصوصیات زایده هم د خروج موجب نه دي ددې ټولو خبرو باوجود اجماع مسلمه نه ده، کوم کار چې حسنینو علیهم السلام او حضرت عبداللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ کړی وي نو ددې کار څخه مخالفت ته به څرنګه منجم علیه وویلی شي؟ او که اجماع و منو نو بیا که اجماع منعقد شوي هم وي نو حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت څخه وروسته به منعقد شوی وي چې ددې (مؤخری) اجماع څخه مخالفت حضرت امام حسین علیه السلام ته ضرر نه رسوي، غایه مافی الباب حضرت امام حسین علیه السلام به په خپله زمانه کې په یوه اختلافي اجتهاد دي مسئله کې خطاء شوي وي، چی په دی کی هیڅ حرج نه شته، لکه څرنګه چې ما مخکی عرض کړیدی.

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی: اکنون وقت آنست که عبارت نووی در این باره نقل کرده شود

تا تفصیل اجمال و تصریق این مقال بدست آید امام النووی گوید:

وَأَجْمَعَ أَهْلُ السُّنَّةِ أَنَّهُ لَا يَنْعَزِلُ السُّلْطَانُ بِالْفِسْقِ وَأَمَّا الْوَجْهُ الْمَذْكُورُ فِي كُتُبِ الْفُقَهَاءِ لِبَعْضِ أَصْحَابِنَا أَنَّهُ يَنْعَزِلُ وَحَكِيَ عَنِ الْمُعْتَزَلَةِ أَيْضًا فَعَلَّطَ مِنْ قَائِلِهِ مُخَالِفَ لِلْإِجْمَاعِ قَالَ الْعُلَمَاءُ وَسَبَبُ عَدَمِ انْعِزَالِهِ وَتَحْرِيمِ الْخُرُوجِ عَلَيْهِ مَا يَكْرَهُ عَلَى ذَلِكَ مِنَ الْفِتَنِ وَإِرَاقَةِ الدِّمَاءِ وَقَسَادِ ذَاتِ الْبَيْنِ فَتَكُونُ الْمَفْسَدَةُ فِي عَزْلِهِ أَكْثَرَ مِنْهَا فِي بَقَائِهِ، قَالَ الْقَاضِي عِيَاضُ رحمۃ اللہ علیہ: أَجْمَعَ الْعُلَمَاءُ عَلَى أَنَّ الْإِمَامَةَ لَا تَنْعَقِدُ لِكَافِرٍ وَعَلَى أَنَّهُ لَوْ طَرَأَ عَلَيْهِ الْكُفْرُ انْعَزَلَ قَالَ وَكَذَلِكَ تَرَكَ إِقَامَةَ الصَّلَاةِ وَالِدُعَاءَ إِلَيْهَا قَالَ وَكَذَلِكَ عِنْدَ جُمْهُورِهِمُ الْبِدْعَةُ قَالَ وَقَالَ بَعْضُ الْبَصَرِيِّينَ تَنْعَقِدُ لَهُ وَكُسْتَدَامَرُ لَهُ لِأَنَّهُ مُتَأَوَّلٌ قَالَ الْقَاضِي فَلَوْ طَرَأَ عَلَيْهِ كُفْرٌ وَتَغْيِيرٌ لِلشَّرْعِ أَوْ بِدْعَةٌ خَرَجَ عَنْ حُكْمِ الْوِلَايَةِ وَسَقَطَتْ طَاعَتُهُ وَوَجَبَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الْقِيَامُ عَلَيْهِ وَخَلْعُهُ وَنَصْبُ إِمَامٍ عَادِلٍ إِنْ أُمَكْنَهُمْ ذَلِكَ فَإِنْ لَمْ يَقُمْ ذَلِكَ إِلَّا بِطَافِقَةٍ وَجَبَ عَلَيْهِمُ الْقِيَامُ بِمُخْلَعِ الْكَافِرِ وَلَا يَجِبُ فِي الْمُبْتَدِعِ إِلَّا إِذَا ظَلَمُوا الْقُدْرَةَ عَلَيْهِ فَإِنْ تَحَقَّقُوا الْعَجْزَ لَمْ يَجِبِ الْقِيَامُ بِمُؤَلِّيهِاجِرِ الْمُسْلِمِ عَنْ أَرْضِهِ إِلَى غَيْرِهَا وَيَقْرَأُ بِدِينِهِ قَالَ وَلَا تَنْعَقِدُ لِفَاسِقٍ ابْتِدَاءً فَلَوْ طَرَأَ عَلَى الْخُلِيفَةِ فُسُقٌ قَالَ بَعْضُهُمْ يَجِبُ خَلْعُهُ إِلَّا أَنْ تَرْتَبَّ عَلَيْهِ فِتْنَةٌ وَحَرْبٌ وَقَالَ جَمَاهِيرُ أَهْلِ السُّنَّةِ مِنَ الْفُقَهَاءِ وَالْمُجَدِّدِينَ وَالْمُتَكَلِّمِينَ لَا يَنْعَزِلُ بِالْفِسْقِ وَالظُّلْمِ وَتَعْطِيلِ الْحَقُوقِ وَلَا يُخْلَعُ وَلَا يُجُوزُ الْخُرُوجُ عَلَيْهِ بِذَلِكَ بَلْ يَجِبُ وَعُظُّهُ وَتَحْوِيلُهُ لِلْأَحَادِيثِ الْوَارِدَةِ فِي ذَلِكَ

قَالَ الْقَاضِي رَحِمَهُ اللَّهُ: وَقَدْ ادَّعى أَبُو بَكْرٍ بْنُ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ فِي هَذَا الْجَمَاعَةِ وَقَدْ رَدَّ عَلَيْهِ بَعْضُهُمْ هَذَا بِقِيَامِ الْحُسَيْنِ وَبِنِ الزُّبَيْرِ وَأَهْلِ الْمَدِينَةِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ عَلَى بَنِي أُمَيَّةَ وَبِقِيَامِ جَمَاعَةٍ عَظِيمَةٍ مِنَ التَّالِبِينَ وَالصُّدُرِ الْأَوَّلِ عَلَى الْحَجَّاجِ مَعْرِنِ الْأَشْعَثِ وَتَأَوَّلَ هَذَا الْقَائِلُ قَوْلَهُ أَنْ لَا نُنَازِعَ الْأَمْرَ أَهْلَهُ فِي أَيْمَةِ الْعَدْلِ وَنُحْجَةُ الْجُمْهُورِ أَنَّ قِيَامَهُمْ عَلَى الْحَجَّاجِ لَيْسَ بِمُجَرَّدِ الْفُسْقِ بَلْ لِمَا غَيَّرَ مِنَ الشَّرْعِ وَظَاهَرَ مِنَ الْكُفْرِ قَالَ الْقَاضِي رَحِمَهُ اللَّهُ: وَقِيلَ إِنَّ هَذَا الْخِلَافَ كَانَ أَوَّلًا ثُمَّ حَصَلَ الْجَمَاعُ عَلَى مَنْعِ الْخُرُوجِ عَلَيْهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ. (شرح النووى للمسلم)

د اهل سنت والجماعت په دې خبره باندې اتفاق دی، چې بادشاه د فسق په وجه نه معزول کېږي او کوم قول چې د فقی په کتابونو کې بعضو ذکر کړی دی، چې بادشاه د فسق په وجه معزول کېږي او دا قول ئې د معتزله ووله طرفه بیان کړی دی، نودی قایل غلطی کړی ده، دا جماع څخه ئې مخالفت کړی دی. علماو فرمایلي دي چې د فاسق د عدم معزوله کیدلو وجه داده چې په دې کې فتنه او خونريزي جوړېږي او خپل منځي اختلافات جوړېږي له دې وجې دده په معزوله کولو کې په نظر سره دده په پاتې کیدلو کې فساد ږیردی، قاضي عیاض رَحِمَهُمُ اللَّهُ فرمایي چې د علماو په دې خبره باندې اجماع ده چې کافر امام نه شي جوړیدلی او په دې باندې هم اتفاق دی چې که په امام باندې کفر طاري شي، نو هم معزول کېږي، بیا قاضي عیاض رَحِمَهُمُ اللَّهُ فرمائی چې همدا (د کفر په وخت کې د عزل حکم) په هغه کې هم دی چه کله امام د مونځ پابندي او مونځ ته دعوت پرېږدي او د جمهور علماو په نیز باندې همدا حکم د ارتکاب د بدعت په وخت کې هم دی، لکن بعضی بصریان وائی چې د عارضی فسق او بدعت والا امامت منعقد کېږي او د همیشه لپاره پاتې کېږي، ځکه چې د عارضی دی، قاضي عیاض رَحِمَهُمُ اللَّهُ فرمائی چې کله چې په امام باندې کفر طاري شي او یا په شریعت کې تبدیلی راولي او یا بدعت مرتکب شي نو بیا د امامت د حکم څخه خارجېږي او دده اطاعت ساقطېږي او په مسلمانانو باندې دده په خلاف راپورته کیدل او دده د غاړې څخه د خلافت ایستل او د عادل امام مقررول که ممکنه وه ضروري دی، نو که دا واقع نه شو نو بیا هم په یوې ډلې باندې د کافر د ولایت ختمول واجب دي او د مبتدع نه دي واجب مگر دا چې کله د دوي د غلبې غالب گمان وي، او کله ئې چې یقین د مغلوبوالي وي نو بیا نه دی واجب، لکن مسلمانان به دده د ځمکې څخه بل ځای ته هجرت کوي او خپل دین به بچ کوي او د فاسق لپاره ابتداء خلافته منعقد کېږي او که فسق ئې عارضی وو، نو بیا بعضو فرمایلي دي چې دده د خلافت ختمول واجب دي، که چیرته د فتنې او د جنگ راپارول نه وو، جمهور اهل سنت، فقهاء او محدثین او متکلمین فرمائی

چی ظالم، فاسق اود مسلمانانو د حقوقو معطل کونکی امام هم نه معزوله کیږی اودده په خلاف باندی قیام نه دی واجب بلکه نصیحت کول او ویرول ئی پکار دی قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چی ابوبکر بن مجاهد رحمۃ اللہ علیہ په دی باره کی دا جماع دعوه کړی ده اود حضرت امام حسین علیه السلام د حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ اود مدینې منورې د خلکو په فعل باندی ئی استدلال کړی دی، چی د بنی امیه ووپه خلاف باندی راپورته شول همدارنگه یې د قرن اول دیو جماعت په فعل باندې استدلال کړی دی چی دا بنی الاشعث سره د حجاج په خلاف باندی راپورته شول اود دې قول والا د بنی اکرم علیهم السلام په دې حدیث کی هم تاویل کوي چی ان الا تنازع الامرا هله دوي وایي چی ددې څخه عادل امام مراد دی، لکن جمهور علماء فرمائی چی د حجاج په خلاف باندی قیام یواځې دده د فسق له وجی نه وو، بلکی له دې وجې څخه وو چی حجاج شریعت بدل کړی وو اود کفر مظاهره ئی کړی وه قاضی عیاض رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چی دا اختلاف په اول اول کی وویا وروسته د خروج په ممانعت باندی اجماع وشوه. (اتهی).

مولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ ددی عبارتو په تشریح کی فرمائی چی: پس از مطالعه این عبارت تصدیق اکثر مقدمات مذکوره حاصل مشود و بالجمله بر اصول اهل سنت حال یزید سابق متبدل شد نزد بعضی - کافر شد و نزد بعضی کفر او متحقق نشد اسلام سابق مخلوط بفسق لاحق شد اگر حضرت امام حسین علیه السلام کافرش پنداشتند در خروج بر او چه خطا کرد؟ امام احمد رحمۃ اللہ علیہ را همین رایی پسند خاطر افتاد مگر چنانکه ممکن است که کفر کسی نزدیکی کسی متحقق شود و نزد دیگران متحقق نشود همچنین خروج در حق این و آن مختلف خواهد بود و اتفاق در تکفیر، تفسیق، تعدیل و تخریج کسی از ضروریات دینی یا از بدیهات عقلی نیست که حاجت معذرت افتد و در صورت فسق آنچه پیش کرده ام یاد خواهد بود تا هم هیچ صعوبتی بر اهل سنت نیست، چه یزید آندرین صورت یا فاسق معین بود تارک صلوٰة و غیره یا مبتدع بود چه از روستائی نواصب است باین همه عموم خلافتش غیر مسلم، نظر بر این وجوه بیاد ملفظات سابقه در خروج بر او هیچ قباحتی نی و با این همه خروج بر همچنین کسانی تا حال نزد همه جایز، و اگر نزد همه نیست نزد بعضی جایز

چنانچه از مشاهده عبارت نووی رحمۃ اللہ علیہ واضح است در مسایل مختلفه خلاف یکی مردیگران را موجب تفسیق اوشان را و بطلان اعمال او عند الله نمیتوان شد چنانچه دانسته شد و اگر فرض کنیم بر عدم خواز خروج بر چنین کس اجماع است اجماع حادث است اجماع قدیم نیست تا بر اصول اهل سنت در شهادت امام همام ترددی راه یابد زیاده از زیاده اگر کسگوید این بگوید که حضرت امام در این مسئله خطاء کردند لیکن چه حرج، المجتهد یخطی ویصیب الخ. (مکتوب قاسمی مطبوعه اداره نشر و اشاعت ملتان) دمولنا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ دتشریح خلاصه په ثلورو جملو کی داسی ده.

اول: یزید د امام احمد رحمۃ اللہ علیہ او د بعضی علما و په نیز باندی کافر شوی وو او کیدی شي چی د حضرت امام حسین علیه السلام همدانظرو و او د کافریه خلاف باندی خروج واجب وي، لهذا حضرت امام حسین علیه السلام په دې خروج کی په حق وو.

دوهم: د بعضو نورو په نیز باندی کافرنه وو لکن د چاپه نیز چی کافرو و، په هغوي باندی ددې نورو سره موافقت لازم نه وو، چی په حضرت امام حسین علیه السلام باندی دا واجبہ کړو چی ولې دې ددې بلې دلې سره اتفاق نه کولو؟

دریم: د یزید خلافت لاتر اوسه پورې متحقق شوی نه وو، عوامو ته اعتبار نه شته او خواصو اکثر ورسره بیعت نه وو کړی، لهذا په حضرت امام حسین علیه السلام باندی دا اعتراض نه شي کیدلی چی د خلیفه په خلاف ئی خروج کړی وو.

خلوړم: یزید ښکاره فاسق او دنوا صبه وو څخه وو، نوا صبه هغو خلکو ته وائی چی حرامو شیانو ته دخپلو نفساني دلایلو په بنا باندی حلال وائی، یزید به هم شراب خوړل او حلال به ئی گڼل، او بعضی علماء فرمائی چی په هغه وخت کی اجماعاً د ښکاره فاسق په خلاف باندی قیام واجب وو او بعضی علماء فرمائی چی اجماعاً قیام نه وو واجب، نو که اجماعاً نه وي واجب بلکې د بعضو په نیز باندی واجب وي او د بعضو نورو په نیز باندی نه وي واجب. نویا د حضرت امام حسین علیه السلام په نیز واجب وو، نو که په خپل اجتهاد کی حق ته رسیدلی وی الله جل جلاله به دوه اجره

ورکړي او که خطا شوی وي نو الله جل جلاله به ورته یواجوړ ورکړي او بعضو نور علماء فرمائی چې د فاسق په خلاف په عدم قیام باندې اجماع ده لکن مونږ وایو چې بالفرض که دا اجماع منعقد نه شوي وي نو دا د حضرت امام حسین (علیه السلام) څخه متاخره اجماع ده، چې د حضرت امام حسین (علیه السلام) په خلاف باندې دلیل نه شي کیدلی.

قاری محمد طیب (رحمته الله علیه) د دیوبند خلویست کلن مهمتم : دیزید خلافت اجماعي نه وو، ډیرو ډلو د هغه ابتداء څخه نه وو منلې چې په دوي کې حضرت امام حسین (علیه السلام) هم وو، له دې وجې په حضرت امام حسین (علیه السلام) باندې دیزید اطاعت نه وو واجب، چې د خروج او بغاوت سوال پیدا شي. (شہید کربلا ویزید ص: (۱۸۷) قاری محمد طیب)

حضرت شاه عبدالعزیز (رحمته الله علیه) : د ظالم بادشاه په خلاف قیام په هغه وخت کې ناجایزوي چې ددې ظالم بادشاه تسلط کامل شوي وي او دده په تسلط کې دهیچا نزاع او مزاحمت نه وي او تراوسه پورې د مدینې منورې او مکې مکرمې خلک دیزید پلټت په تسلط باندې راضي نه وو او حضرت امام حسین (علیه السلام)، حضرت عبداللہ بن عباس (رضی اللہ عنہ) او حضرت عبداللہ بن زبیر (رضی اللہ عنہ) دیزید بیعت نه ووقبول کړی.

خلاصه د کلام دا چې حضرت امام حسین (علیه السلام) ددې لپاره دیزید په خلاف قیام وکړو چې دیزید تسلط دفع کړي دا غرض ئی نه وو چې دیزید تسلط رفع کړي، د فقی په مسایلو کې د دفعې او د رفعې په مابین کې فرق مشهور دی. [فتاویٰ عزیمزی: ص: (۲۲۷) خارجی فتنه: ج: (۲) ص: (۳۱۶) قاضی مظهر حسین (رحمته الله علیه)].

مولنا ظفر احمد العثماني (رحمته الله علیه) : عنوان لگوي په نوم د تحقیق خروج الامام حسین (علیه السلام) و امثاله علی ایمة الجور: ددی څخه وروسته فرمائی چې:

قلت ويمكن ان يقال ان الولاية الذين اخرجوا عليهم كانوا فسقة من اول الامر وقد عرفت ان الولاية لا تنعقد لفاسق ابتداء عند الجمهور فلم يكن خروجهم على الامام وهو المنهى عنه بل على الامام... الخ

بیامخکي ليکي چي : فاولیک الذین خرجوا علی یزید والحجاج لعلمهم ظنوا من انفسهم القدرة علی خلعتها لکثرة من بايعهم علی ذلك فقد بايع علی ید مسلم بن عقيل للامام حسين بن علي عليه السلام عدد كثير من اهل الکوفة تزيد عدتهم علی اربعين الفا. (اعلاء السنن: ج: (۱۲) ص: (۶۱۸) کشف خارجیت ص ۳۸۸ قاضی مظهر حسین چکوالی رحمۃ اللہ علیہ).

کله چي دا ثابته شوه چي ديزيد خلافت اجماعي نه وو بلکي دسلطان متغلب حیثیت ئی لرلو او هغه هم لامکمل نه وو او د حضرت امام حسین عليه السلام قیام دده په خلاف باندی په حقه وو، نو اوس د حضرت امام حسین عليه السلام د خروج علی الیزید اجمالی واقعہ واوره

دیزید په خلاف د حضرت امام حسین عليه السلام خروج

دکوفي خلکو په ډیر تاکید او کثرت سره دا تقاضی کوله چي مونږ دیزید سره موافق نه یو، لهذا مونږ امام نه لرو نو تاسو کوفي ته راشئ چي مونږ ستاسره بیعت وکړو او د فاسق او ظالم یزید په خلاف به جنگ وکړو، حضرت امام حسین عليه السلام د محمد بن حنیفه په مشوره باندې مکې مکرمې ته لاړو، په شعب ابی طالب کی دیره شو، دمکې مکرمې خلک ورباندې رامت شو، د کوفي مشران راغلل او عرض ئی وکړو چي تاسو زر ترزره کوفي ته تشریف راوړئ د خلافت مسند ستاسو لپاره خالي دی او زموږ سرونه ستاسو په خدمت کی حاضر دي، حضرت امام حسین عليه السلام ورته وفرمایل چي ستاسو د همدردی څخه مننه، لکن فی الحال تللو ته تیار نه شو.

کله چي دکوفي څخه د خطونو او د خلکو تسلسل زیات شو نو حضرت امام حسین عليه السلام د حالاتو د تحقیق د معلومولو لپاره مسلم بن عقیل کوفي ته ورو لیږلو، مسلم بن عقیل دوه ملگري نور هم د خان سره یوځای کړل او کوفي ته روان شو، لکن دلاري د سختیو له امله ئی هغه نورو دواړه ملگري وفات شول کله چي مسلم بن عقیل کوفي ته ورسیدلو نو د کوفي خلک ورته سترگې په لارو ولاسونه یی ورته په لاس کې ورکړل او دیزید سره ئی ښکاره مخالفت شروع کړو. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۸).

د مسلم بن عقیل سره اتلسوزو کسانو بیعت وکړو، له دې ظاهري وضعیت په لیدلو سره حضرت مسلم بن عقیل د حضرت امام حسین عليه السلام په نوم یو خط ولیږلو چي دکوفي ټول خلک تاته په انتظار دي

نو فوراً تشریف را ورئ، حضرت امام حسین علیه السلام ته چی دا خط و رور سیدلو نو کوفی ته یی دسفر تیاری شروع کړو (سیر الصحابة: ص: (۱۵۶))

کله چی دیزید جاسو سانو یزید ته اطلاع ورکړه نو دخپل حکومت دبقاء غم ورسره شو، نو فوراً ئی خپل دبصرې حاکم عبید الله بن زیاد (ملعون) ته یو تاکیدي حکم نامه ورو لیږله، چی فوراً ورشه مسلم بن عقیل دکوفی څخه وباسه او که مزاحمت یی کولو نو فوراً یی قتل کړه. (سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۴۹)).

عبید الله بن زیاد کوفی ته راغلو دکوفی مسجد ته لاړو او په لاره کې یی د خلکو دانعرې اوریدلی چی مرحباً بابن رسول الله صلی الله علیه و آله. ابن زیاد جامع مسجد ته لاړو او خلکو ته یی ډیر غضب ناک تقریر وکړو چی: ای دکوفی خلکو زه امیر المؤمنین یزید ستاسو دبنار لپاره حاکم رالیږلی یم، ماته ئی امر کړی دی چی د مظلوم سره انصاف، دمطیع سره احسان او دباغي سره سختي وکړم، زه به دا حکم عملي کوم دفرمانبردارانو سره به پدراننه شفقت کووم، لکن دمخالفینو لپاره زهر قاتل یم. (سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۵۰)).

مسلم بن عقیل دعبید الله بن زیاد دا اعلان له وجی دهانئ بن عروه کور ته پناه و یوړه، هانئ بن عروه یو د هغو خلکو څخه وو چی کوفی ته ئی د حضرت امام حسین علیه السلام په راغونښتلو کی ډیر ټینگار کولو، هانئ په اول کی مسلم ته په پناور کولو کی متردد وو، لکن وروسته ئی زنانه په یو محفوظ ځای کی پټې کړې او حضرت مسلم بن عقیل ته ئی پناه ورکړه، دهانئ کور ته به خلک پټ پټ راتلل او دمسلم بن عقیل سره به ئی بیعت کولو. (سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۵۰)).

عبید الله بن زیاد دیزیدي دمسلم بن عقیل دلهون لپاره جاسو سان مقرر کړي وو، لکن نتیجه په لاس باندی نه ورتله آخر ئی خپل غلام معقل دمسلم بن عقیل دځای دپیدا کولو لپاره مامور کړو، معقل مسجد ته لاړو، ځکه چی دمسجد څخه پټ حالات ښه معلوم یږي، ځکه چی په مسجد کی هر قسم خلک را ټول یږي، نو معقل په مسجد کی یو سړی ولیدلو چی مسلسل مونځونه کوي، نوقیاس ئی وکړو چی دا مسلسل دمونځ کونکی به خامخا د حضرت امام حسین علیه السلام حامی وي، نود ده خواته ورغلو او ورته وې ویل چی زه شامي غلام یم اللهم صل علی زما په زړه کی دښي اکرم صلی الله علیه و آله داهل بیتو محبت اچولی دی، زما سره درې زره درهم دي، ما اوریدلي دي چی دلته د حضرت امام حسین علیه السلام کوم داعي دی، نوزه غواړم

چې دایوڅه ناڅه روپی هغه ته ورکړم چې هغه یې دخیرپه کارونو کې مصرف کړي، هغه سړي دمسلم بن عقیل په اجازه باندې دا جاسوس وروستلو، دخدمت په بهانه باندې دښې هم ورسره پاتی شو، سهار یې ابن زیاد ته رپوټ ورکړو.

هائی چونکه دعلاقې مخورسړی وو، مخکې به ابن زیاد ته تلوراتلو، لکن چې دکومې ورځې څخه دمسلم بن عقیل کارکن شو، نو دمریضۍ په بهانه باندې یې تلل راتلل پریښي وو، یوه ورځ محمد اشعث او اسماء بن خارجه د ابن زیاد ملاقات ته ورغلل ابن زیاد ترینه دهائی پوښتنه وکړه، دوي ورته وویل چې هغه مریض دی، ابن زیاد ورته وویل: چې داڅنگه مریض دی چې ټوله ورځ دخپل کورپه دروازه کې ناست وي؟ دوي دواړه هائی ته راغلل او دابن زیاد دبدگمانۍ څخه یې خبرکړو او ورته یې وویل چې فوراً ورشه خپله معامله ورسه صفاکړه، هائی چې کله ورغلو ابن زیاد ورته داشعرو ویلو چې:

اریدحباءه ویریدقتلی عذیریک خلیک من مراد

زه ورسره دا حسان اراده لرم او هغه زما دقتل اراده لري، دمراد دقبیلې څخه خپل کوم دوست دمعدرت لپاره راوړله، هائی چې داشعرو او ریدلونو پوښتنه یې وکړه چې ددې شعرڅه مطلب دی؟ ابن زیاد ورته وویل چې ددې څخه غټ جرم شته چې مسلم دی پخپل کور کې پټ کړی دی او پټ په پټه ورته خلک دییعت لپاره راغواړئ؟ هائی چې کله ددې الزام څخه انکار وکړو، نو ابن زیاد هغه معقل جاسوس راوغوښتلو، هائی چه کله عیني شاهد ولیدلو نو انکار ورته سخت شو، صاف صاف اقرار یې وکړو، او قسم یې ورته وکړو چې ما پخپله مسلم نه دی راغوښتی اوزه وعده درسره کوم چې زه اوس ورځم او مسلم دخپل کور څخه شرم، لکن ابن زیاد ورته وویی چې ترڅو پورې مسلم دلته نه وي راغلی ترهغې پورې ته نه شی تللی، هائی ورته وویل چې زه خپل میلمه چاته نه شم حواله کولی، ابن زیاد دغوصې څخه بیتابه شو او هائی ئی دومره سخت ووهلو چې دپوزې څخه ئی وینې روانې شوی او بیائی په یو کور کې واچولو، اخبار الطوال: ص: (۲۴۸).

بل طرفته او ازه خپره شوه چې هائی قتل کړی شو، نو دهائی دقبیلې په زرگونو خلکو دابن زیاد قصر محاصره کړو ابن زیاد قاضي شریح ته وویل چې دهائی معاینه وکړي او دقبیلې خلکو ته یې اطمینان ورکړي، قاضي شریح چې کله هائی وکتلو نو هائی ورته وویل چې دا شور داسې ښکاري لکه

زما دقوميانو، لهدا ته زما دا پيغام ورو رسوه چې كه تاسو لس كسان هم راشئ زه بهچ كيږم، لکن دقاضي شريح سره جاسوس وو، له دې وجې يې دده پيغام دده قوميانو ته ونه رسولو، بلكې صرف دهاني د ژوند اطمنان يې وركړو. (سير الصحابه ج ۴ ص ۱۵۳) بل طرفته چې مسلم بن عقييل دهاني دمرگ اوازه واوريدله نو دخپلو اتلسو زرو كسانو سره يې په قصر باندې حمله وكړه، په دغه وخت كې دابن زياد سره صرف پنځوس كسان وو چې ديرش پوليس او شل دكوفي مشران وو.

ابن زياد قصر په مخ كې پاتېك واچولو اودكوفي مشرانو ته يې وويل چې دقصر چت ته وځيږئ او اعلان وكړئ چې نن چې څوك دامير اطاعت وكړي دهغه به ډيراكرام كيږي او انعام به وركول كيږي او څوك چې بغاوت وكړي هغه ته به سخته سزا وركول كيږي، ددې اعلان په اوريدلو سره دمسلم ملگري وتښتيدل، دمسلم سره صرف شل كسان پاتې شول، مسلم چې كله دا غداري وانيدله نو دكنده محله طرفته لاړو او پاتې شل كسان هم يو يوشو، لهدا يواځې پاتې شو، دكنده په محله كې ديوې طرعه نامې زنانه دروازي ته ودريدلو او به يې ترينه وغوښتلې هغې زنانه او به وركړې او بيا يې ورته وويل چې نور پخپله مخه باندې زه، مسلم ورته وويل چې زه په دې علاقه كې مسافر یم دلته څوك نه لرم، نو ته ماسره ولې داسې سلوك كوي؟ بيا ئې ورته ځان معرفي كړو هغه بي بي دالله څخه ووريدله، نو پخپل كور كې ئې پناه وركړه، ددې ځوې نه وو خبر، كله يې چې خپله مور دكور يوې كوتې ته په ډيرو تللو راتللو باندې وليدله نو دسبب پوښتنه يې ترينه وكړه، هغې په اول كې رازنه ويلو، لکن وروسته يې دسختې وعدې دا خستلو څخه ورته راز وويلو، ابن زياد دكوفي دكورونو دتلاشې حكم وكړو، ددې بوډې بچي وډار شو، عبدالرحمن بن محمد ته يې وويل چې مسلم زمونږ په كور كې پټ دی، عبدالرحمن قصر ته لاړو ابن زياد يې خبر كړو، ابن زياد اويا كسان دمسلم دگرفتاري لپاره راووليږل، مسلم سخته مقابله وكړه، آخر دبكير بن حمران په يو گذار باندې سخت زخمي شو، لکن بيا يې هم مقابله كوله، كله چې دكور په چت باندې خلك راوختل نو مسلم بهر ورو وتلو او مقابله يې كوله، آخر ورته دشامي ډلگۍ مشر محمد بن اشعث وويل چې تركومه پورې به يواځې مقابله كوي، زه تاته امان دركوم او يقين دركوم چې زه به ستاسره دوكه نه كووم، حضرت مسلم دزخمونو څخه بيتابه شو، له دې وجې يې يو ديوال ته تكيه وكړه او كيनाستلو، محمد بن اشعث بيا ورسره دعهد تجديد وكړو، لکن عمرو بن عبید

سلمیٰ دا ونه منله توره یی ترینه واخستله په زخمی حالت کې یی په قچره باندې سپور کړو او د ابن زیاد په طرف یی روان کړو. سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۵۵).

مسلم بن عقیل ژړل، عمرو بن عبید ورته وویل چی دخلافت مدعی دمصیبتونو طاقت نه لري او ژاري، مسلم وفرمایل چې دخپل ځان په غم کی نه ژاړم، بلکې دخپل خاندان په غم کې ژاړم، چې تاسو ته را روان دي، دحسین او د آل حسین په غم کی ژاړم، بیایي محمد بن الاشعث ته وویل چی زما بچ کول ستا په طاقت کې نه دي، لکن ته صرف دومره همکاري راسره وکړه چې حضرت حسین عليه السلام ته زما داپيغام ورورسوه چې دلارې څخه بیرته وگرزي اود کوفې په خلکو هیڅکله اعتماد ونه کړي، ابن الاشعث ورسره وعده وکړه چې قسم په الله تعالى چې دا کار به وکړم اوبیایي خپله وعده سرته هم ورسوله. ابن اثیر ج ۴/ ص ۲۴/ سیر الصحابة ج ۴ ص ۱۵۶.

کله یی چې ابن زیاد ته وروستلو، نو ابن الاشعث ورته وویل چې ما مسلم ته امان ورکړی دی، لکن ابن زیاد ونه منله او ورته وې ویل چې ته ماصرف دده دنیو لولپاره لیږلی وې نو ابن الاشعث چپ شو. سیر الصحابة: ص: (۱۵۶).

مسلم بن عقیل ته چې کله د ابن زیاد له طرفه دوژلو تیاری شروع شو، نو مسلم بن عقیل دوصیت لپاره مهلت وغوښتلو.

دمسلم بن عقیل په قریبانو کې هلته عمرو بن سعد وو، مسلم ورته وویل چې زه تاته درازیوه خبره کوم په بعضې روایاتو کې راځي چې عمرو بن سعد اول داوړیدلو څخه انکار وکړو، بیا چې کله ابن زیاد پیغور ورکړو چې خپل دتره ځوی مه مایوسه کوه، نو اوړیدلو ته تیار شو او په بعضو روایاتو کې راځي چې: عمرو بن سعد داوصیتونه په ډیرې خوشحالی باندې واوړیدل اوله خبره یی ورته دا وکړه چې په کوفه کې ماشپسوه روپیۍ قرض کړي دي زما څخه وروسته هغه دا کړه دوهم دا چې زما مړی ښخ کړه او دریم دا چې حضرت حسین عليه السلام ته څوک ورولیږه چې دلارې څخه بیرته وگرزي. [تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۲۵۶) سیر الصحابة ج ۴ ص: (۱۵۷)].

دا وصیتونه یی محمد بن الاشعث ته هم کړي وو او دې دواړو عمل هم ورباندې کړی وو، حضرت حسین عليه السلام یی دکوفې دخلکو دې وفایی څخه خبر کړی وو.

ددې څخه وروسته د مسلم بن عقیل او د عبید الله بن زیاد په مابین کې ترڅې خبرې تبادله شوې، عبید الله بن زیاد مسلم ته حضرت حسین ته او حضرت علی (ع) ته کنځلې وکړې او ییایې جلادانو ته حکم وکړو چې مسلم بن عقیل د قصر چت ته وځيږوي هلته یې قتل کړي او مړی یې لاندې راوغورزوي، جلادانو همدا سې وکړل او د حضرت حسین (ع) یو قوی مست دمنځه لاړو. تاریخ طبری: ج: (۷) ص: (۲۶۷) سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۵۸).

د حضرت حسین (ع) شهادت

کله چې حضرت حسین (ع) کوفې ته د تللو پخه اراده وکړه، نو یزید حضرت عبد الله بن عباس (ع) ته یو خط ورو ولیږلو چې د حضرت حسین (ع) د قتل ته د پکې وو، د خط مضمون داسې وو چې:

ان سوف یتړکم ماتدعون بها قتلي ته اداکم العقبان الرخم، حضرت ابن عباس (ع) حضرت امام حسین (ع) ته ورغلو او ورته ویویل چې: ولله اني لا ظنک ستقتل غدا بین نساءک وبناتک کما قتل عثمان (ع) بین نساءه وبناته، حضرت حسین (ع) ورته وفرمایل چې: لان اقتل بمکان کذا وکذا احب الي من أن اقتل بمكة وتستحل بي، قال: فبکی ابن عباس (ع). [البداية والنهاية: ج: ۱/ ص: ۱۶۶].

حضرت امام حسین (ع) په دې پوهیدلو چې زما دوژلو لپاره به د حرم یی عزتي هم کیږي. تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۷)

حضرت عبد الله بن زبیر (ع) ورته وفرمایل چې همدلته په حجاز کې دخلافت اعلان وکړه، مونږ درسره بیعت کوو او همکاري درسره کوو، لکن حضرت حسین (ع) وفرمایل چې زه چې د حرم څخه یوه ولیشت بهر قتل شم داراته ددې څخه ښه ده چې په حرم کې قتل شم، ما دخپل پلار څخه اوریدلي دي چې فرمایل یې چې دیوې چنډې غوندې انسان به د حرم بې عزتي کوي، نوزه دحان څخه هغه چنډه نه جوړوم، حضرت ابن الزبیر (ع) ډیر ټینگار وکړو، لکن حضرت حسین (ع) حصار نه شو. سیر الصحابة: ج: (۱) ص: (۱۶۱).

د مسلم بن عقیل په اولني دعوت باندې حضرت حسین (ع) کوفې ته روان شو، کله چې د حاجز په نوم باندې ځای ته ورسیدلو نو قیس بن مسهر صدادي ته یې خپل اطلاعي خط ورکړو او کوفې ته یې ولیږلو، لکن یزیدیانو مخکې د مخکې څخه لارې بندې کړې وې، قیس بن مسهرئ د قادسي په مقام کې

ونیولو او ابن زیاد ته ئی وروستلو ابن زیاد امر وکړو چی دمسلم بن عقیل په طریقه باندې یې چټ ته وخیژوئ او ویوژنی. کله یې چی چټ ته وخیژولو نو امر یې ورته وکړو چی کذاب بن کذاب حسین بن علی ته کنخلې وکړه، قیس چی د حضرت حسین علیه السلام دفدایانو څخه وو، نو د کنخلو په ځای یې خپله فریضه ادا کړه او په زوره زوره یې آوازونه وکړل چی ای دکوفې خلکو! زه د حسین بن فاطمه علیها السلام بنت رسول الله صلی الله علیه و آله له طرفه استازی یم، هغه د حاجز مقام پورې رارسیدلی دی، دهغه سره امداد کول ستاسو فریضه ده، ددې څخه وروسته یې په عبید الله بن زیاد او دده په پلار باندې لعنت وویلو او حضرت علی علیه السلام ته یې استغفار وکړو، ابن زیاد نور هم په غصه شو او د چټ څخه لاندې یې راو غورزولو.

د حضرت حسین علیه السلام یو بل قاصد عبد الله بن یقطر هم د حصین بن نمیر کسانو و نیولو، ابن زیاد ته یې وروستلو هغه ته ئی هم وویل چی کذاب ابن کذاب حسین بن علی ته کنخلې وکړه، لکن هغه هم د قیس په طریقه باندې خپله فریضه ادا کړه او د قیس په طریقه باندې یې د اهام شهید کړو. [ابن اثیر ج ۴ ص: (۳۶) سیر الصحابة ج ۴ ص: (۱۶۶)].

کله چی حضرت حسین علیه السلام د ثعلبه مقام ته ورسیدلو، یو کس چی دکوفې څخه راروان وو د حضرت مسلم بن عقیل او د هانی د قتل څخه یې خبر کړو، حضرت حسین علیه السلام سخت خفه شو، حضرت حسین علیه السلام ته خیر خواهانو یو ځلې بیا وویل چې په کوفه کې ستا څوک خیر خواه نه شته، لهذا بیرته وگرزه، لکن د حضرت مسلم بن عقیل وروړ په ضد او په غوصه کې راغلو او وې فرمایل چی: قسم په الله تعالی چی تر څو مو د مسلم بدل نه وي اخستی او یا ټول شهیدان شوي نه یو تر هغې پورې به بیرته ونه گرزو، حضرت حسین علیه السلام و فرمایل چی داخلک نه وي نوزما دژوند څه مقصد شو؟ قافله یې نوره هم په مخ روانه کړه. سیر الصحابة ج: (۴) ص: (۱۶۶).

کله چی حضرت حسین علیه السلام مسلسل ددې دردناکو واقعاتو څخه خبریدلو، نو خپل ملگري یې راجمع کړل او تقریر یې ورته وکړو، چی دمسلم بن عقیل، هانی ابن عروه، عبد الله بن یقطر دردونکي خبرونه رارسېږي، زمونږ شیعہ وو (دلو) زمونږ همکاري پرېښیده، لهذا په تاسو کی چی څوک بیرته تلل غواړي هغه په خوشحالی باندې بیرته تللی شي، زمونږ له طرفه ورباندې هیڅ پابندی نه شته، کله چی

خلکو دا تقریر و اوریدلو نو اکثره خلک لاپل، صرف هغه فدایان ورسره پاتې شول چی دمکې څخه ورسره راغلي وو. سیرالصحابه ج ۴ ص: (۱۶۷).

قافله مخکې لاره خان سره یې اوبه واخستې اود (ذی حشمه) په مقام کې یې دغره په غاړه ځیمې ووهلې، په دې وخت کې دیزیدیانو له طرفه حربن یزید التیمی دزو کسانو سره دحضرت حسین علیه السلام اودده دملگرو دنیولو لپاره راوړسیدلو، دحضرت حسین علیه السلام قافلې ته مخامخ ئی قیام وکړو، حضرت حسین علیه السلام دما سپنبن لپاره داډان حکم وکړو اودا قامت په وخت کې راووتلو د (ح) دلبنکر مخې ته ودریدلو اوداسې تقریر یې وکړو چی: ای دکوفې! خلکو زه دالله جل جلاله اودستاسو څخه بېنه غواړم، زه پخپل سرتاسو ته نه یم راغلی، بلکې ما پسې تاسو قاصدان اوستاسو خطونه راروان وو، چی مونږ امام نه لرو، تاسو راشی کیدی شي چی ستاسو په ذریعه باندې الله جل جلاله مونږ ته سیده لاروښایی اوس زه راغلی یم که تاسو زما سره وعده کوئ اوما ته پوره اطمینان راکوئ، نوزه ستاسو ښار ته درځم او که داسې نه کوئ اوزما درتلل نه خوښوئ نوزه دهمدې ځای څخه بیرته واپس کیږم. سیرالصحابه ج: (۴) ص: (۱۶۷).

خلکو چی دا تقریر واوریدلو ټول چپ شول، هیچا هیڅ جواب ورنکړو، حضرت امام حسین علیه السلام د اقامت حکم وکړو او دحر څخه ئی پوښتنه وکړه چی زما سره مونځ کوی او که زما څخه ئی بیل کوي؟ حرو ویل چی ستاسو سره یې کوم، حرد حضرت حسین علیه السلام په اقتداء کې مونځ وکړو، دا دحر لپاره نیک فال وو، ځکه چی دامام په اقتداء کې یې مونځ وکړو. سیرالصحابه ج: (۴) ص: (۱۶۸)..

ددې څخه وروسته په ماذیگر کې حضرت حسین علیه السلام قافلې ته دکوچ کولو حکم وکړو، دکوچ څخه مخکې یې دماذیگر مونځ په جماعت سره ادا کړو، دجماعت څخه وروسته یې بیا تقریر وکړو چی: ای خلکو دالله جل جلاله څخه ودارشی اودحقدارانو حق وپیژنی، دا دالله جل جلاله درضامندی سبب دی، دظالمانو او په زور باندې دحکومت کونکو په مقابل کې مونږ اهل بیت دخلافت حقیقي مستحق یو، او که تاسو زما په راتگ باندې خفه یئ او ځمونږ حق نه پیژنی اوستاسو رایه دهغې څخه مخالفه وي کومه چی ستاسو دخطونو اوستاسو دقاصدانو څخه معلومیدله نو بیا زه بیرته واپس کیږم. [تاریخ طبری ج: (۷) ص: (۲۹۷). ددې تقریر څخه وروسته ورته حرو ویلی چی کوم خطونه او کوم قاصدان؟

د حر ددی استعجاب څخه وروسته حضرت حسین (علیه السلام) د خطونو څخه ډکې دوه خلتې د حرب په مخکې خالي کړې، حر چې خطونه ولیدل نو وې ویل چې ددې خلکو سره زموږ هیڅ تعلق نه شته، مونږ ته دا حکم شوی دی، چې ستا څخه جدا نه شو ترڅو چې دی، ابن زیاد ته ورولو، حضرت حسین (علیه السلام) ورته وفرمایل چې ستا مرگ ددې څخه ډیر نږدې دی دایې وویل او بیایې قافلې ته حرکت ورکړو، لکن حر مزاحمت وکړو او ورته یې وویل چې صرف ماته دا حکم شوی دی چې وډې نیسم او کوفې ته دې ابن زیاد ته ورولم، لهذا اوس په داسې طرف باندې روان شه چې نه کوفې ته ورسېږئ او نه مدینې ته بیرته وگرزې، په دې زمانه کې به زه ابن زیاد ته خط ولیږم او تاسو یې یزید ته ولیږئ کیدی شي چې الله جل و علاه دعا فیت کوم صورت راپیدا کړي اوزه ستاسو په معامله کې دا امتحان څخه بچ شم.

د حر ددې مشورې څخه وروسته حضرت حسین (علیه السلام) د قادسی په چپ طرف باندې روان شو او حر هم ورسره تللو. [سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۶۹)].

کله چې حضرت حسین (علیه السلام) د (عذب الالهجات) مقام ته ورسیدلو، نو د کوفې څخه د (طرماح بن عدي) په راهنمایي کې څلور ملگري ورته راغلل او د کوفې خبرې ورته راوړو، جرد دوي مزاحمت وکړو، حضرت حسین (علیه السلام) ورته وفرمایل چې: دا زما انصاري اوزما د قافلې د خلکو سره یو برابر دي، له دې وجې دخپل ځان په شان ددوي حفاظت هم په ماباندې لازم دی او که ته پخپله خبره ټینگ یې نو بیا جنگ ته تیار شه کله چې حربه پوه شو، نو چپ شو، حضرت حسین (علیه السلام) ددوي څخه د کوفیانو پوښتنه وکړه، مجمع بن عدي ورته وفرمایل چې د کوفې مشرانو غټ غټ رشتپونه اخستي دي، دهغوي لاسونه دروپو څخه ډک دي، لهذا دهغوي ټول ستا په خلاف متحد شوي دي، البته دعواموزرونه ستاسو طرف ته مایل دي، لکن دهغوي تورې هم ستاسو په خلاف دي ددې څخه وروسته حضرت حسین (علیه السلام) دخپل قاصد (قیس بن مسهر صدادی) پوښتنه وکړه، نو معلومه شوه چې شهید شوی دی، د حضرت حسین (علیه السلام) دسترگو څخه اوبنکې روانې شوې او په ژبه باندې یې دا آیت جاري شو چې: (فَإِنَّهُمْ مِّنْ قَضَىٰ نَحْبِهِ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَنْتَظِرُ) بیایې قیس ته دعا وکړه. [ابن اثیر: ج: ۴/ ص: ۴۱/ سیر الصحابة: ج: ۴/ ص: (۱۷۱)].

قافله په تلو تلو کې (نینوا) ته ورسیدله، په دغه وخت کې دا ابن زیاد له طرفه حر ته حکم راغلو چې امام حسین (علیه السلام) ونیسه او دداسې خالي میدان طرف ته یې بوزه چې هلته هیڅ کور او ونه نه وي حر دا حکم حضرت

حسین عليه السلام ته واورولو حسینی لښکر ورته وویل چی مونږ پریږده، مونږ پخپله په نینوا غاڅریه او یا په شقیقه کې ځیمې و هو خور ته وویل چی زه ددې اجازه څکه نشم در کولی، چی زما پسې جاسوس شته دی خلاصه داچي دمحرم په دوهم تاریخ باندی په سنه (۶۱) دهجرت، دنینوا په میدان کربلا (کرب وبلا) کی قافلې ځیمې ووهلې. ابن اثیر: ج: (۲) ص: (۴۳) سیر الصحابة: (۴) ص: (۱۷۳).

ابن زیاد د حضرت حسین عليه السلام د مقابلې په فکر کی شو، نو د حضرت سعد بن ابی وقاص رضي الله عنه څوی عمرو چی نوی ئی د ری حاکم جوړ کړی وو، او د لمي د جنگ لپاره یې مامور کړی وو، هغه د خان سره لښکر روان کړی وو، د (حمام اعین) مقام ته رسیدلی وو، نو ابن زیاد راوغوښتلو او ورته ئی وویل چی اول د حسین عليه السلام سره و جنگیږه بیا خپلې وظیفې ته لاړ شه، عمرو بن سعد ورته وویل چی الله دې په امیر باندې رحم وکړي ماددې خدمت څخه معاف کړه، ابن زیاد ورته وویل چی که دا کار نه کوي، نو بیا د ری حکومت هم درته نه در کول کیږي، ددې اخطار څخه وروسته ابن سعد مهلت وغوښتلو، دمهلته په زمانه کې یې دخپلو خیر خواهانو سره مشوره شروع کړه، ټولو مخالفت کولو، حمزه بن مغیره ورته وویل چی د الله لپاره د حسین عليه السلام د وینو گناه پخپل سرباندې مه اخله او قطع دصله رحمی مه کوه، چی حکومت دنیا او مال ټول دې له لاسه ووزي نو دا هر څه دبرداشت قابل دي لکن د حسین عليه السلام په وینو باندی دلاسونو لږل نه دي پکار، ابن سعد ورته وویل چی ان شاء الله تعالی ستا په مشوره به عمل کوم. [سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۷۴)].

وروسته د حکومت شوق او مینې ابن سعد دې خطرناک کار ته تیار کړو، په دریم دمحرم باندې ابن سعد د څلور زره کسانو سره نینوا ته ورسیدو، ابن سعد غوښتل چی عزره ابن قیس حمسي حسین عليه السلام ته ورولیږي او پوښتنه ترینه وکړي چی دڅه مقصد لپاره راغلی یئ؟ لکن هغه عذر وکړو، ځکه چی داهم یوپه هغو کسانو کې وو چی حضرت حسین عليه السلام ته ئی خطونه ورولیږل، بیایې کثیر بن عبدالله ورولیږلو، کثیر ورته وویل چی زه ورځم که ستاسو زما دلیرلو څخه بل څه غرض وي هغی ته هم تیاریم د حضرت حسین عليه السلام وژلو ته یې اشاره کوله ابن سعد ورته وویل چی زه بل څه نه غواړم صرف ورشه او ورته ووايه چی دڅه مقصد لپاره راغلی یئ؟

داسری بدزبانہ او بد مزاجہ وو، دخپلی بد مزاجی۔ پہ وجہ یی حضرت حسین علیہ السلام پوری پیغام ونہ رسولو او واپس راغلو، دده واپسی خنخہ وروستہ یی (قرۃ بن سعد) ورو لیړلو (قرۃ بن سعد) پیغام ورته ور رسولو حضرت حسین علیہ السلام ورته وفرمایل چی زه تاسود (کوفی خلکو) راغونبتی یم اوس که تاسوزما راتلل نه خونبوی نوزه بیرته واپس کیږم، کله چی ابن سعد ته د حضرت حسین علیہ السلام جواب راور سیدلونوا بن سعد د اطمینان ساه واخیسته او ویویل چی امیدشته چی اوس اللهم صل علی ما د حسین سره د جنگ خنخه وساتي، ابن سعد خپل سوال او د حضرت حسین علیہ السلام جواب ابن زیاد ته ورو لیړلو دا بن سعد ددی مصالحانه تحریر خنخه وروسته هم ابن زیاد صلحي ته تیار نه شو. [سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۷۶)].

ابن زیاد ابن سعد ته ولیکل چی ستاسو خطر راور سیدلو، زه پوه شوم، ته اول د حسین او د حسني لښکر خنخه دیزید لپاره بیعت واخله، کله یی چی بیعت وکړو بیا به گورو، کله چی ابن سعد ته خط راور سیدلو نو وی ویل چی داسی معلومیري چی ابن زیاد امن او عافیت نه غواړي. تاریخ طبری ج ۷ ص ۳۱۲، سیر الصحابه ج ۴ ص ۱۷۷)

ابن زیاد دوهم خط ورو لیړلو چی په حسيني لښکر باندې اوبه بندې کړه، او دیزید لپاره ترینه بیعت وغواړه، دی بیعت خنخه وروسته به زه دده په معامله باندې غور کوم، ددی خط په تعمیم کی ابن سعد پنځه سوه کسان د فرات په غاړه باندې د اوبو د بندولو لپاره وگمارل، داووم د مجرم الحرام خنخه اوبه بندې شوې. تاریخ طبری ج: (۷) ص: (۳۱۲) سیر الصحابة: ج: (۴) ص: (۱۷۷).

کله چی حسيني لشکر د یرتگی شونو حضرت حسین علیہ السلام حضرت عباس بن علی علیہ السلام د دیر شو سپرو او د شلو پیاده ووسره د اوبو پسې ولیړلو، دوی چینی ته ورسیدل، عمرو بن حجاج مزاحمت وکړو، لکن عباس بن علی علیہ السلام مقابلہ وکړه او مشکونه یی دک راوړل. اخبار الطوال ص ۲۲۶ سیر الصحابه ج ۴ ص: (۱۷۷).

ددې خنخه وروسته حضرت حسین علیہ السلام ابن سعد ته پیغام ولیړلو، چی زه بیگاهه ته ستاسره ستا او دخپل لښکر په مینځ کی گورم د حضرت حسین علیہ السلام په خوا هڅن باندې ابن سعد د شلو کسانو سره ورغلو، د حضرت حسین علیہ السلام سره شل کسان وو، لکن حضرت حسین علیہ السلام دخپلو کسانو خنخه راییل شو ابن سعد چی دا وکتل نو هغه هم خپل ملگری شاته کړل او دواړو یواځې په یواځې تړ دیروخته پورې خبرې وکړې، لکن دا خبرې څه شی وې؟ نو ددی په باره کی صحیح معلومات نه شته. (سیر الصحابه: ج: (۴) ص: (۱۷۷)).

کله چی ابن زیاد دابن سعد دخیلو او دبهانو څخه خبر شو، چی جنگ وروسته وروسته کوي، نویو تهدیدی حکم یې ورته ولیږلو، چی ته ماددي لپاره نه یې ورلیږلی چی دحسین سفارشي جوړشه او دهغه آرزوگانی پوره کوه، حسین ته زما حکم ورواوروه، که ویمنلو نو ټول ماته راوله او که نه فوراً حمله ورباندې وکړه او که ته داکازنه شي کولی نو فوج (شمر ذوالجشن) ته حواله کړه او ته لرې شه، زه چی کوم حکم درته کووم هغه زرتزره پوره کړه. [ابن اثیر ج ۴) ص ۴۸ / سیرالصحابة: ج: (۴) ص ۱۷۹].

شمر ذوالجشن فرمان راوړو، ابن سعد ته یې ورکړو، ابن سعد ډیر خفه شو او ورته یې وویل چی ما چی ابن زیاد ته دصلح په باره کې څه لیکل دهغې دقبلو څخه لکه چی تا منع کولو، شمر ورته وویل چی اوس وایه څه کوي؟ دامر دمطابق دده دشمنان وژنې او که فوج ماته حواله کوي؟ ابن سعد دنیا دجاه او دجلال په طمع دحضرت حسین (علیه السلام) سره جنگ ته تیار شو، شمر ته یې وویل چی زه پخپله داکار کووم ته دپیاده لښکر نگراني کوه، په نهم دمحررم باندی ئی دجنگ لپاره تیاریانې شروع کړی. ابن اثیر: ج: (۴) ص: (۴۷).

دمحررم په نهم تاریخ باندی ابن سعد دیو څو کسانو سره دحضرت حسین (علیه السلام) څیمې ته ورغلو حضرت امام حسین (علیه السلام) ورته دراتلو عزم وکړو، لکن حضرت عباس بن علی (علیه السلام) منع کړو او ورته ویویل چی زه ورزم، عباس بن علی (علیه السلام) ورغلو او دراتلو دمقصد پوښتنه ئی ترینه وکړه، هغه ورته خپل دراتلو مقصد بیان کړو، غالباً چی دجنگ طرفته ئی اشاره وکړه، حضرت عباس بن علی (علیه السلام) ورته ویویل چی ته صبر وکړه زه ستا خبره امام ته رسوم، حضرت حسین (علیه السلام) ئی خبر کړو، حضرت حسین (علیه السلام) ورته ویویل چی صحیح ده یوه شپه مهلت را کړئ چی زه په آخری شپه کی ښه مونځونه، دعاگانی، توبه او استغفار وکړم الله جل و علا ښه پوهیږي چی زما دمونځ، دقرآن دتلاوت، دعا او داستغفار سره څومره مینه ده، عباس بن علی (علیه السلام) ورغلو، ابن سعد ته ئی ویویل چی تاسو نن شپه واپس لاړشئ مونږ به دشیپې په دې معامله باندې سوچ وکړو، ابن سعد دخپلو ملگرو سره دمشوري څخه وروسته یوه شپه مهلت ورکړو. [سیرالصحابة: ج: (۴) ص: (۱۸۰)].

حسینی لښکر دخپلو څیمو څخه گیر چاپیره خندق ایستلی و او دخیمو دحفاظت لپاره یې دخیمو څخه گیر چاپیره لرگي درولي وو، کله چی په لسم دمحررم باندې یزیدي لښکر څیمې محاصره کړې

نوحسیني لبسکر هغو لرگیو ته اورواچولو، شمر چې کله د اور شعلې ولیدلې نو حضرت حسین (علیه السلام) ته یې په اوچت آواز باندې آواز ورکړو چې: حسین ته د قیامت څخه مخکې اور وروړ سیدلو، حضرت حسین (علیه السلام) ورته وویل چې ته په دې کې زیات د سوزیدلو مستحق ئی، (مسلم بن عوسجه) عرض وکړو چې یا بن رسول الله! شمر زما د غشي هدف ته ښه برابر دی، اجازه وکړه چې دده کار ور خلاص کړم، حضرت حسین (علیه السلام) ورته وفرمایل چې: نه، زه د جنگ شروع نه کووم، په بعضې نورو روایاتو کې ددې آواز نسبت مالک بن عروه او په بعضې نورو کې د حوزه په نوم باندې کس ته شوی دی.

د جنگ د شروع کولو څخه مخکې حضرت حسین (علیه السلام) یزیدي فوج ته تقریر وکړو، لکن پوه نه شول، زهیر بن قین ته ئی دا بن زیاد د ملګرتیا د پریښودلو دعوت ورکړو، لکن هغه قبول نه کړو، بلکې حضرت حسین (علیه السلام) ته ئی کنخلی وکړی او دا بن زیاد سره ئی خپله وفاداري ښکاره کړه، حرهم تقریر وکړو او یزیدي فوج ته ئی وویل چې د فرات د اوبو څخه سپي، ګیدران، لیوان، یهود او نصارا اوبه څښي، لیکن حسین (علیه السلام) او دده اهل او عیال نن د تندي څخه تریږي، تاسو در رسول الله (صلی الله علیه و آله) د وفات څخه وروسته د ښي اکرم (علیه السلام) د اهل او عیال څه لحاظ وکړو؟ د حر ددې تقریر څخه وروسته ابن سعد خپل بیرغ پورته کړو او د جنگ د شروع لپاره یې اول غشي وار کړو.

په ابتداء کې د مبارزې لپاره د یزیدي فوج څخه یسار او سالم راووتل، د حسیني فوج څخه یواځې عبید الله بن عمیر ورووتلو، عبید الله بن عمیر په اول وار باندې یسار ختم کړو، سالم په عبید الله بن عمیر باندې وار وکړو عبید الله بن عمیر دهغه وار په لاسونو باندې منع کړو، ګوتې یې غوڅې شوې، لکن بیایې هم په غوڅو ګوتو باندې د سالم کار ور خلاص کړو.

تراوسه پورې د یو یو کس مقابلې و په دې مقابلې کې د یزیدي فوج هر سړی به چې میدان ته راوتلو سر به یې غوڅیدو آخر عمرو بن حجاج چیغې کړې چې ای خلکو تاسو داسې خلکو سره جنگیږئ چې هغوي په ځانونو باندې لوبې کوي، حالانکه دا دومره لږ خلک دي چې که تاسو یې په تیګو وولئ هم ختمیږي له دې وجې تنها مقابلې مه کوئ دخپل امیر اطاعت وکړئ، د حسین په وژلو کې هیڅ شک او تردد مه کوئ، ابن سعد هم د عمرو بن حجاج رایه خوښه کړه، له دې وجې ئی د فردا جنگ په ځای د عام جنگ اعلان وکړو.

د حسینی لبکر خیمو ته ئی اور واچولو، جنگ شدت پیدا کړو، تردې چې اهل بیت او د اهل بیتو حمایت کونکي تربچیانو پورې شهیدان شول، د حضرت حسین علیه السلام، حضرت زین العابدین او دیوڅو شیر خورو ماشومانو څخه بغیر نور ټول شهیدان شول، زین العابدین مریض وو.

په حضرت حسین علیه السلام باندې دا ووم د محرم څخه او به بندې شوې وې، له دې وجې سخت تگی وو، تنها مقابلې ته ووتلو، ټول بدن یې زخمي زخمي شو، په زخمي زخمي حالت کې د فرات تر غاړې پورې ورسیدلو، په لپه کې یې او به را واخستې، یو یزیدي ورته پیغور ورکړو چې ته او به څښې او بچي دې په خیمه کې له تندې څخه تر پیرې، په یو روایت کې راځي چې حضرت حسین علیه السلام او به وڅښلې او په بل روایت کې راځي چې او به یې ونه څښلې، بلکې کله یې چې او به څولې ته رسولې نو په خوله کې په غشي باندې ولگیدلو او د څولې مبارکې څخه یې د وینو فواري روانې شوې. (سیرالصحابة: ج: (۴) ص: (۲۰۳)).

د حضرت امام حسین علیه السلام بدن ټول زخمي زخمي وو، لکن بیا هم چا دده د وژلو جرات نه کولو، شمر ذوالجشن چې دخلکو دا تردد ولیدلو نو چیغې ئی پرې وکړې چې ولی ورته گورئ؟ یو بد بخته په څټ کې په غشي باندې وویشتو، حضرت حسین علیه السلام چې غشي را اویستلو نو زړه بن شریک په لاس د تورې گذار ورکړو، بیا یې په څټ د تورې گذار ورکړو، په حضرت حسین علیه السلام کې د پاڅیدلو طاقت ختم شو سنان بن انس په نیزه باندې ووهلو، حضرت حسین علیه السلام پر مخې راوغوریدلو، ددې څخه وروسته بد بخته (خوله بن یزید) او یا سنان بن انس د حضرت حسین علیه السلام سر د تنې څخه جدا کړو او په لسم د محرم سنه (۶۱ هـ) کې د اهل بیتو عظیم لمر د دینا څخه پناه شو، انا لله وانا الیه راجعون. سیرالصحابة: ج: (۴) ص: (۲۰۳).

په بعضې روایاتو کې راځي چې یزید چې د حضرت حسین علیه السلام د قتل څخه خبر شو او د حضرت حسین علیه السلام سربې ولیدلو نو وې ژړل، دا روایت خو اول صحیح نه دی، بالفرض که صحیح شي نو د یوسف علیه السلام دورونو د ژړا پشان ژړا څه فایده لري؟ تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۸).

قاری محمد طیب رحمته الله علیه فرمایي چې: د یزید د ټولو فتنو څخه سخته فتنه د حضرت امام حسین علیه السلام او د اهل بیتو قتل و، په کوم باندې چې یزید ډیر خوشحال شو، او چې کله ئی خپل تیاره مستقبل ولیدلو نو ظاهراً ئی د غم اظهار وکړو، کوم چې په حقیقت کې د حضرت امام حسین علیه السلام په قتلولو باندې

نه وو، بلکی په خپلې بی عزتۍ باندې وو، په دې طریقه داسې د رسول الله ﷺ د حدیث په اشاره باندې د نبی اکرم ﷺ د امت لپاره دهلاکت باعث شو. [شہید کربلا اور یزید ص / ۱۱۶۴ از قاری محمد طیب].

حافظ محمد اسحق دهلوی رحمه الله فرمایي چي: د حضرت حسین ﷺ په شهادت باندې ظاهراً یزید خفه وو، لکن په باطن کی انتہائی خوشحاله وو او د دې لپاره ثبوت دادی چي کله ابن زیاد دمشق ته ورغلو نو یزید یې انتہائی احترام او اکرام وکړو او خپل کور ته یې د خپلو ښځو خواته بوتلو او دده په مدارات کې یې غټه حصه واخستله. (شهادت حسین: ص: (۵۸) از حافظ محمد اسحق دهلوی).

خپله ابن زیاد وایي چي: اما قتلی الحسین فانه اشار إلى یزید بقتله او قتلی فاخترت قتله. مادیزید په اشاره باندې حضرت حسین ﷺ قتل کړو. یزید ماته اشاره کړې وه چي که ته حسین مړ نه کړې زه به تا ووژنم. [الکامل فی التاریخ ج ۲/ ص: (۶۱۲ طبری ج ۴/ ص ۴۰۲)].

د یزید مور (مرجانہ) خپل زوی ته وویل چي ای خبیثه تا د رسول الله ﷺ لمسی وژلی دی، ته به هیڅ کله جنت ونه گوري. تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۵۸).

د حضرت حسین ﷺ د قاتلانو انجام

امام زهري رحمه الله فرمائي چي د حضرت امام حسین ﷺ په قاتلانو کی یو هم بچ نه شو، بلکی د آخرت د سزاء څخه مخکې ورته په دنیا کی هم سزاء ورکړل شوه څوک ووژل شو، د چامخ تور شو او څوک مسخ شو.

د حضرت امام حسین ﷺ یو قاتل وړند شو

سبط ابن جوزي فرمایي چي یو سړی د حضرت امام حسین ﷺ په قتل کې شریک وویا وړند شو، چا ترینه د سبب پوښتنه وکړه هغه ورته وویل چي یوه ورځ مې خوب ولیدلو د نبی اکرم ﷺ په لاس کی توره وه او د حضرت امام حسین ﷺ قاتلان ئی حلالول، زه ئی څمبولم او د حضرت امام حسین ﷺ د وینو څخه ئی یو سلائی زما په سترگو کی وکړو، سهار چي راپاڅیدم د سترگو نظر مې ختم وو. شهید کربلا ص ۹۴ مفتی محمد شفیع رحمه الله.

د حضرت حسین ﷺ د یو قاتل مخ تور شو

ابن جوزي رحمه الله فرمائي چي د حضرت حسین ﷺ په قاتلانو کی یو خوب صورت سړی وویائی مخ تک تور شو، چا ترینه د سبب پوښتنه وکړه، هغه وویل چي د کومې ورځې څخه چي زه د حضرت

حسین علیه السلام پہ قتل کی شریک شوی یم نو ہر شپہ پہ خوب کی یوہ دوه کسان راخی او ما اور ته غور زوی
پہ ہمدی حالت کی یو خو ورخی بعد مر شو. [شہید کربلا: ص: (۹۵) مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ].

یوقاتل پہ اوورگی وسوزیدلو

پہ یو مجلس کی چا دا خبری وکری چی د حضرت حسین علیه السلام قاتلانوته دیر زرسزا ورکړل شوه، نو
یو سړي وویل چي زه خو پخپله د حضرت حسین علیه السلام په قتل کی شریک ووم، ما خو هیڅ سزا ونه لیدله،
کله چي داسې ددی مجلس څخه کورته لاړو، نو چراغ یی جوړولو چي اوورئی واخستلو او وسوزیدلو.
شہید کربلا: ص: (۹۵) مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ.

کوم سړي چي حضرت حسین علیه السلام په غشي ویشتلې ووهغه دومره تېری شو چي په هیڅ قسم او یو
باندې یې تنده نه ماتیده آخر د تندي د لاسه مر شو. [شہید کربلا: ص: (۹۵) مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ].

دیزید هلاکت

د حضرت حسین علیه السلام د شهادت څخه وروسته یزید یوہ ورځ ہم په آرام باندی تیره نه کړه په ټولو
اسلامي ملکونو کی د شهیدانو د وینو مطالبی او بغاوتونه شروع وو، د کربلا د واقعی څخه وروسته
صرف دوه کاله او اته میاشتی او په بل روایت کی درې کاله او اته میاشتی ژوندی ووپه دنیا کی یې ذلت
په برخه شو او د ذلت سره هلاک شو. شہید کربلا: ص: (۹۶)

په کوفه باندي دمختار تسلط

د حضرت امام حسین علیه السلام د شهادت د واقعی څخه پنځه کاله وروسته په سنه (۶۶ھ) کی
مختار د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلانو څخه د انتقام اعلان وکړو، عام مسلمانان ورسره ملګري شو
او په لږ وخت کی ئی کوفه او ټول عراق و نیولو او اعلان ئی وکړو چي د حضرت امام حسین علیه السلام
د قاتلانو څخه بغیر نور وټولو ته امن دی، د حضرت امام حسین علیه السلام د قاتلان ئی یو یو رانیولو او قتلولو به
یې، په یوہ ورځ کی یې په دی جرم باندی دوه سوه او اته څلوینست کسان ووژل او ددی څخه وروسته یې
د خاصو خاصو قاتلانو لټون شروع کړو.

عمرو بن حجاج:

عمرو بن حجاج ئی لمرته و غورزولو، دتندی خخه دیرو ترییدو، کله چی دتندی خخه بی هوشه شو نو ذبحه ئی کرو.

شمر ذو الجشن

شمر ذو الجشن چی داهل بیتوپه وژلو کي یی دیره دلچسپی لرله وې و وژلو او مړی یی سپیوته و غورزولو.

عبدالله بن اسد جهني، مالک بن بشير او حمل بن مالک

دائی محاصره کرل، دوي درحم درخواست وکړو، مختار ورته وویل چی ظالمانو! تاسو د رسول الله ﷺ په اولاد باندی رحم نه دی کړی، لهذا په تاسو باندی رحم نه دی پکار، ټول ئی و وژل، د مالک بن بشير خخه ئی لاسونه او پنبی غوخ کرل لمرته ئی و غورزولو او هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶) مفتی محمد شفیع رحمہ اللہ.

عمرو بن سعد

د حضرت حسین ﷺ په خلاف د یزیدي لښکر مشر عمرو بن سعد ئی و وژلو او دده غوی حفص ئی دده خخه مخکی نیولی وو، کله ئی چی د ابن سعد سرد مختار دربار ته را وړو، نو حفص ته ئی وویل چی دا پیژنی داد چا سردی؟ هغه ورته وویل هو، لکن دده خخه وروسته زما هم ژوند نه دی پکار، مختار وویل چی د ابن سعد وژل د حضرت امام حسین ﷺ په بدل کی دي او د حفص وژل د علی بن حسین ﷺ په بدل کی دي. شهید کربلا: ص: (۹۴) مفتی محمد شفیع رحمہ اللہ.

د دواړو سرونه ئی محمد بن الحنفیه ته وړولیرل، ابن کثیر رحمہ اللہ فرمائی چی مختار محمد بن الحنفیه ته ولیکل چی قدبعثت الیک برأس عمرو بن سعد وابنه وقد قتلنا من اشرک فی دم الحسين واهل بيته کل من قدرنا عليه. [البداية والنهاية: ج/ ۸ / ص ۲۷۶].

حکیم بن طفیل

ده حضرت امام حسین عليه السلام په غشي باندې ويشتلی وو نو دائی په غشو وويشتلو او هلاک شو.

زید بن رفاد

ده حضرت امام حسین عليه السلام وراره د مسلم بن عقیل خوی عبد الله په غشي باندې په تندي ويشتلی وو عبد الله خپل لاس تندي ته نیولی وو، نولاس یې د تندي پورې میخ شوی وو، نو دا ظالم ئی اول په غشو باندی وويشتلو او بیائی ژوندی وسوزولو.

سنان بن انس

د کوفې څخه و تنبیدلو مختار دده کور وسوزولو. شهید کربلا: ص: (۹۷)

عبيد الله بن زياد

امام ترمذی رحمه الله فرمائی چی: عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُثَيْرٍ، قَالَ: لَمَّا جِيءَ بِرَأْسِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ وَأَصْحَابِهِ نُصِّدَتْ فِي الْمَسْجِدِ فِي الرَّحْبَةِ فَأَنْتَهَيْتُ إِلَيْهِمْ وَهُمْ يَقُولُونَ: قَدْ جَاءَتْ قَدْ جَاءَتْ، فَإِذَا حَيَّةٌ قَدْ جَاءَتْ تَحْلُلُ الرُّءُوسَ حَتَّى دَخَلَتْ فِي مَنْخَرِي عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ فَمَكَثَتْ هُنَيْهَةً، ثُمَّ خَرَجَتْ فَذَهَبَتْ حَتَّى تَغِيَّتْ. ثُمَّ قَالُوا: قَدْ جَاءَتْ، قَدْ جَاءَتْ، فَقَعَلْتُ ذَلِكَ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

[ترمذی: ج: (۲) ص: (۲۱۸) رقم: ۳۷۸۰ وقال هذا حديث حسن صحيح وقال الشيخ الألباني:

صحيح الإسناد و رواه الطبراني في معجم الكبير رقم: ۲۷۶۳ و الأحكام الشرعية الكبرى للشيبلي

جز ۴ ص ۳۳۸ وقال هذا حديث حسن]

کله چی دمختار د کسانو په لاس باندی د ابن زیاد او دده د ملگرو سرونه په موصل کی غوڅ شول، نو عماره بن عمیر فرمائی چی د دوي سرونه ئی جامع مسجد ته راوړل، زه هم په دغه وخت کی د مسجد په چوتره باندی ووم، نو خلکو داسی آوازونه کول چی راغلو راغلو، ماچی وکتل نویو مار راغلو او دا ابن زیاد په پوزو کې ننوتلو، تر دیره وخته پورې هلته ورک وو، بیا راووتلو اولاپو لې وروسته بیا راغلو تر دې چی دوه او یا درې ځلی یې داکار وکړو.

مختار خوک وو؟

دا دیو جلیل القدر صحابي حضرت ابو عبیده ابن مسعود الثقفي رضی اللہ عنہ خوی وو، مختار د هجرة په اولنو کلونو کې پیدا شوی وو، لکن در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم سره نئی ملاقات نه ووشوی، په ابتدا کې په علم او په فضل او په تقوی باندې مشهور وو، لکن وروسته معلومه شوه چې باطن یې د خباثت څخه ډک دی، صرف د دنیا سازی لپاره یې د تقوی لباس اغوستی دی، په ابتدا کې یې د اهل بیتو سره سخته دشمني وه، بیا وروسته یې قدرت ته در سیدلو لپاره د اهل بیتو سره د محبت د عوه وکړه، په یو حدیث کې راځي چې زما په امت کې به د ثقیف د قبیلې څخه یو مییر یعنی هلاکونکی او یو کذاب را پیدا شي، مییر حجاج وو او کذاب مختار وو، ده د اهل بیتو سره د محبت د دعوي څخه وروسته د پیغمبري د عوه وکړه، خلاصه دا چې مختار پخپله ظالم وو، چې وروسته بیا مرتد هم شو، لکن د سلط الظالمین بالظالمین مصداق وو اللهم صل علی دا ظالم په هغو ظالمانو باندې مسلط کړی وو کوم چې د حضرت حسین رضی اللہ عنہ قاتلان وو.

د حضرت حسین رضی اللہ عنہ د قاتلینو لپاره د حضرت زینب رضی اللہ عنہا بنیرا:

کله چې حضرت حسین رضی اللہ عنہ شهید شو، نو د حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ قاتلینو د خپلو جرمونو د پټولو لپاره د سینو وهل شروع کړل، حضرت زینب رضی اللہ عنہا چې کله د دې شيعه و وماتم او ژړا و لیدله نو حضرت زینب رضی اللہ عنہا د حمد او ثنا څخه وروسته ورته وفرمایيل چې ای د کوفې خلکو! تاسو اوس ژاړئ او ماتم کوئ؟ په اللهم صل علی دا ظالم مې دې قسم وي چې تاسو به ډیر ژاړئ او لږ به و خاندئ اللهم صل علی دا بنیرا داسې قبوله کړه چې تر قیامت په پورې بلکې د قیامت څخه وروسته به هم دوي ژاړي او سینې به وهي. تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۴۷).

د یزید په فسق باندې اتفاق

یزید د الله عزوجل په محکمه کې: الله جل جلاله فرمائی چې: فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَصَاغُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا (مریم / ۵۹).

بیا د دوي څخه وروسته داسې نا اهل خلیفگان را پیدا شول چې موعظي ضایع کړو او د خپلو خوا هشاتو پسې روان شول، نو پس زردی چې دوي به ملاقي شي د کندی د جهنم سره.

حضرت ابوسعید خدری رضی اللہ عنہ فرمائی چى ما د افرمان اوریدلى دى چى شپيته کال وروسته به داسې نا اهلہ راظا هر شي چى مونخ به ضایع کوي او د خپلو خواهشاتو پسې به روان وي. البداية والنهاية: ص: (۲۳۳). او په شپيتم کال باندې ديزيد حکومت شروع شو.

یزید د رسول الله ﷺ په محکمه کې: (۱) رسول الله ﷺ فرمائی چى زما امت به په انصاف باندې کلک وي، تردې پورې چى دبنی أمیه وو څخه ديزيد په نوم یوسړى به پکې اختلاف راوړي. [مجمع الزوائد: ج: (۵) ص: (۲۴۱) تجلیات صفدر ج ۱ ص ۵۸۶].

(۲) نبی اکرم ﷺ فرمائی چى: عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: أَوَّلُ مَنْ يُبَدَّلُ سُنِّي رَجُلٌ مِنْ بَنِي أُمَيَّةَ يُقَالُ لَهُ يَزِيدُ. [رواه مُصَنَّف ابْن أَبِي شَيْبَةَ رَقْم: ۳۷۰۴۷ الصواعق المحرقة: ص ۱۲۱] زما سنت به دتولو څخه مخکې دبنی أمیه وو یزید بدل کړي، ديزيد په باره کې دبنی اکرم ﷺ پيشن گويانى به دامارة الصبيان دحديث په تشریح کې وليکو. ان شاء الله تعالى.

یزید دابن عباس رَحْمَةُ اللَّهِ بِهِ محکمه کې:

یزید عبد الله بن عباس رضی اللہ عنہ ته خط لیرلی وو، حضرت عبد الله ابن عباس رضی اللہ عنہ ورته دخط په جواب کې ولیکل چى تازما څخه غوښتنه کړې ده چى زه دخلکو په زړونو کې ستا محبت او دابن زبیر رضی اللہ عنہ څخه دنفرت کوشش وکړم، نو دا کار بالکل نه کوم، ماته نه ستا خوشحالي منظوره ده او نه ستا اعزاز، حالانکې تا حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ او نوجوانان عبدالمطلب قتل کړل، تاته حضرت حسین رضی اللہ عنہ دصلحې پیشنهاد هم وکړو، لکن تاچونکې په دغه وخت کې بې کسه ولیدلو نودده دخاندان قتل عام دی وکړو، داسې دې ووژل لکه څرنکه چى خلک مشرکان او کافران وژني، نو دا ماته ډیره عجیبه ښکاري چى اوس هم زما دوستۍ غوښتونکي یی، حالانکې تازما دنیکه خاندان ووژلو اوستا دتورې څخه زمونږ وینې څڅیږي، ته زما دانتقام هدف یی ته نن په دى خیال باندې یی چى زمونږ په خلاف باندې دې فتحه حاصله کړه، نو په دې مه مغروره کیږه، مونږ به هم کومه ورځ په تاباندې فتحه حاصلوو. [الکامل فی التاريخ: ج: (۲) ص: (۶۰۴) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۹)].

یزید د عبدالله بن زبیر رضی اللہ عنہ پہ محکمہ کی: حضرت عبد اللہ بن زبیر رضی اللہ عنہ بہ پہ خطبہ کی فرمایا: یزید القروذ شارب الخمر تارك الصلاة منعكف على القينات. [البداية والنهاية: ج ۸/ ص ۲۳۳].

دشادیانو یزید، شراب خورونکی، مونخ پربینودونکی، پہ موباندی ہمیشہ والی کونکی، حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ بہ داخطبہ پہ حرم کی لوستلہ اوہیچا ورتہ نہ ویل چی ای دنبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم صحابی! ای د ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ لمسیہ! پہ حرم پاک کی ولې دروغ وایی؟

یزید د حضرت عبد اللہ بن حنظلہ رضی اللہ عنہ پہ محکمہ کی: حضرت عبد اللہ بن حنظلہ رضی اللہ عنہ پہ مدینہ منورہ کی قسمیہ بیان کولو چی: واللہ ماخرجنا علی یزید حتی خفنا ان نری بالحجارة من السماء ان کان رجل ینکح امهات الاولاد والبنات والاخوات یشرب الخمر ویبدع الصلوة. [الصواعق المحرقة: ص ۲۴۱] تجلیات صفدر ج ۱ ص ۵۸۷.

پہ اللہ صلی اللہ علیہ وسلم باندی قسم چی مونز دیزید پہ خلاف ترہغہ پوری قیام نہ کولو ترخوچی ودارشوم چی ہسی نہ چی دعدم قیام پہ صورت کی را باندی دآسمان خخہ تیگی را ونہ ورپی، یزید دپلار دام ولدووسرہ صحبت کوی اود لورگانو اودخورگانو سرہ ہم صحبت کوی، شراب خوری اومونخ نہ کوی.

یزید د منذر بن زبیر رضی اللہ عنہ پہ محکمہ کی:

ان یزید یشرب الخمر ویترک الصلاة ویتعدي حکم الكتاب. [البداية والنهاية: ج ۸/ ص ۲۳۶] تجلیات صفدر ج: (۱) ص: (۵۹۲) تاریخ الإسلام ووفیات المشاہیر والأعلام. لذهبی ووفیات جز ۴ ص ۳۳۸، مختصر تاریخ دمشق مولفہ محمد بن مکرم بن منظور الأفريقي المصري جز ۸ ص ۲۵۶

یزید شراب خوری، مونخ نہ کوی اود کتاب اللہ احکامو خخہ تجاوز کوی.

یزید د خیل خوی معاویہ بن یزید پہ محکمہ کی: دیزید خوی معاویہ بن یزید دخیل پلار پہ بارہ کی وائی چی زما پلار حکومت وینولو. لکن ددی اہل نہ وو، درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دلمسی سرہ یی جنگ وکرو، ہغہ یی ووژلو اود ہغہ نسل کشی یی وکرہ، اودخیلو گناہونو دذمہ واری سرہ دفن شو، دائی وویل اویا پہ ژرا شو اویائی وویل چی ددی کار خراب انجام ماتہ معلوم دی، یزید یقینی چی درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لمسی قتل کرل، شراب یی مباح کرل. بیت اللہ یی برباد کرو. [الصواعق المحرقة: ص: (۲۲۴)]

تجلیات صفدر ج ۱ ص: (۵۸۵).

یزید د ابن زیاد په محکمه کې: یزید ابن زیاد ته حکم وکړو چې دمکې مکرمې په حرم کې په عبدالله بن زبیر رضی الله عنه باندې حمله وکړه. نو ابن زیاد ورته وویل چې: لا اجمعهما للفاسق ابداً اقتل ابن بنت رسول الله ﷺ واغزو البيت. طبری ج ۴ ص ۳۷۱. ابن زیاد انکار وکړو: وپویل چې زه د فاسق لپاره دواړه کارونه نکوم، چې هم مې د نبی اکرم ﷺ لمسي ووژل او هم په بیت الحرام کې جنگ وکړم.

یزید د حضرت عمر بن عبدالعزيز رضی الله عنه په محکمه کې: چا به چې د حضرت معاویه رضی الله عنه پسی بد وویل نو حضرت عمر بن عبدالعزيز رضی الله عنه به درې دورې وهلو او چا به چې یزید ته امیر المؤمنین وویلې، نو هغه به ثی شل دورې وهلو، همدا کار خلیفه مهدي هم کولو. [الصواعق المحرقة: ص ۲۲۱].

یزید د شاولی الله الدهلوی رضی الله عنه په محکمه کې: د گمراهۍ او د ضلالت داعي په شام کې یزید او په عراق کې مختار وو. [مبحث فتن از حجة الله البالغة: تجلیات صفدر ج ۱/ ص ۵۸۱].

په خیر القرون کې اتفاقاً داسې خلک موجود وو کوم چې منافقان او یا فاسقان وو، په دوي کې حجاج، یزید او مختار وو. [حجة الله البالغة: ص ۲۱۵/ تجلیات صفدر: ج ۱/ ص ۵۸۶].

یزید د مجدد الف ثانی رضی الله عنه په محکمه کې: بدبخته یزید صحابي نه وو، دده په بدبختۍ کې هیڅ خبره نه شته، کوم کار چې دې بدبخته وکړو هغه کار کافر او فرنگی هم نه کوي، په اهل سنت والجماعت کې بعضې خلک په یزید باندې په لعنت ویلو کې توقف کوي، دوي دا خبره په دې بنا نه ده کړې چې په دې باندې راضي وو، بلکې په دې باندې بناء ده چې د توبې او درجوع احتمال شته. [مکتوبات، دفتر اول، مکتوب نمبر: (۵۴) ج ۱/ ص ۱۲۸].

یزید د شاه عبدالعزيز رضی الله عنه په محکمه کې: کله چې دشام او د عراق بدبختان راجمع شول، نو د پلټنې یزید په امر او درئيس اهل البغض والفساد ابن زیاد په تحريض باندې یې امام همام په کربلا کې شهید کړو. تحفه اثنا عشرية: ص ۱۱/ تجلیات صفدر ج ۱/ ص ۵۸۶.

یوسړي د شاه عبدالعزيز رضی الله عنه څخه پوښتنه کړې ده چې په یزید او په حضرت امام حسین رضی الله عنه کې څوک په حقه وو؟

شاه عبدالعزيز رضی الله عنه ورته فرمائی چې د میزان په تله کې به د حضرت امام حسین رضی الله عنه صبر ددی مردود په ظلم باندې غالب شي. [کمالات عزیزی: ص: (۱۱) تجلیات صفدر: ج ۱/ ص ۵۸۲].

یزید د مولنا قاسم نانوتوی رحمہ اللہ پہ محکمہ کی: اہل سنت والجماعت خلفاء اربعہ ووتہ بالترتیب د نبی اکرم ﷺ جانشینان وائی، او خلفاء راشدین ئی گھنی او د دوی خخہ علاوہ حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ، او ہمدارنگہ یزید پلیت او عبد الملک خلفاء راشدین نہ گھنی۔ [اجوبہ اربعین: ص: (۸۵) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)۔]

یزید د مولنا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

د خلفاء خمسہ و حقیقت او د یزید پلیت تغلب د لمر پہ شان ظاہر شو، کہ کوم باطنی پوند وریاندی نہ پوہیری نو د چا خہ قصوردی؟ [ہدیۃ الشیعۃ: ص: (۹۵) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۱)۔]
بعضی خلکو چی د یزید پہ کفر کی توقف کریدی، نو ہغہ پہ دی بناء دی چی دا خبرہ لاتراوسہ پوری یقینی نہ دہ ثابتہ چی د حضرت حسین رضی اللہ عنہ وژل ئی حلال ہم گھل او کہ نہ؟ لدی وجہی د کافر پہ ویلو کی احتیاط پکاردی، لکن فاسق یقینی دی۔ فتاویٰ رشیدیہ: ص: (۴۹)۔

یزید د مولنا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

یزید فاسق و و او د فاسق ولایت اختلافی دی۔ [امداد الفتاویٰ: ج: (۵) ص: (۵۴) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)۔]

یزید د مولنا حسین احمد مدنی رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ تہ د یزید د فسق معلومات نہ وو، یزید چی پتہ کوم کارونہ کول حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ پہ ہغی باندی نہ وو خبر۔ [مکتوبات شیخ الاسلام: ج: ۱/ ص: ۲۷۱/ تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۲)۔]

یزید د قاری محمد طیب رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

د یزید پہ فسق باندی پہ ہغہ وخت کی د موجود و تہ لو صحابہ و و اتفاق وو، مبایعین، و و او کہ مخالفین، بیا خلور و ارہ امامان ہم پہ دی متفق دی او د دوی خخہ وروستہ راسخین علماء او محدثین لکہ علامہ قسطلانی رحمہ اللہ، علامہ بدر الدین عینی رحمہ اللہ، علامہ ہیشمی رحمہ اللہ، علامہ ابن الجوزی رحمہ اللہ، علامہ سعد الدین التفازانی رحمہ اللہ، ابن الہمام رحمہ اللہ، حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ

او علامه الکيا الهراسي رحمۃ اللہ علیہ ټول دده په فسق باندې متفق دي، نو ددې څخه زیات دیزید په فسق باندې داتفاق شهادت څرنگه کیدلی شي؟ شهید کربلا اوریزید: ص: (۱۵۲) قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ].

یزید د مولنا عبد الشکور لکهنوی رحمۃ اللہ علیہ په محکمه کې:

د حضرت امام حسین علیه السلام واقعہ د عبرت لپاره کافي ده، چې دیو فاسق سره یې بیعت ونه کړو او دخپلو سترگو لاندې ئی ټول خاندان شهید شو او خپله هم شهید شو. [ابوالایمه حضرت علي کې مقدس تعلیمات: ص: ۲۴/ تجلیات صفدر: ج: ۱/ ص: ۵۸۳].

یزید د مولنا حبيب الرحمن اعظمی رحمۃ اللہ علیہ په محکمه کې:

دې په یو ځای کې یزید ته د انسانیت په لمن باندې داغ، مردار او خبیث وایي. [تاریخ الخلفاء: ص: ۱۳۰/ کشف خارجیت: ص: ۴۳۷/ قاضي مظهر حسین].

یزید د حضرت بنوري رحمۃ اللہ علیہ په محکمه کې:

د عصر محدث مولنا محمد یوسف بنوري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: یزید لاریب فی کونه فاسقا: دیزید په فسق کې هیڅ شک نه شته. [معارف السنن: ج: (۶) ص: (۱۸) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۳)].

یزید د حضرت احمد علي لاهوري رحمۃ اللہ علیہ په محکمه کې:

حضرت حسین علیه السلام دیزید سره بیعت ځکه ونکړو چې یزید فاسق او شرابي او ظالم وو. شهادت حسین: ص: (۲۵۷).

یزید د مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ په محکمه کې:

د حضرت حسین علیه السلام د شهادت څخه وروسته یزید یوه ورځ هم په آرامه تیره نه کړه او په ټولو اسلامي ممالکو کې د شهیدانو د وینو مطالبې او بغاوتونه وو، ددې څخه وروسته دده عمر صرف دوه کاله واته میاشتې او په یو روایت کې درې کاله او نهه میاشتې وو، په دنیا کې هم ذلیل شو او د همدې ذلت سره هلاک شو. شهید کربلا: ص: (۹۶).

یزید دمفتی جمیل احمد اودمفتی عبدالشکور ترمذی رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

شوڪ چي په دي کي مصروف دي چي يزید ته عادل خليفه ووايي او حضرت امام حسين عليه السلام ته باغي ووايي نو دوي د نظريه د اهل سنت والجماعت په نيز باطله ده، د نظريه د خوارجو کيدلی شي، لکن د اهل سنت والجماعت د مذهب سره د دي هيڅ تعلق نه شته. [تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۴) کشف خارجيت: ص: ۷۰ قاضي مظهر حسين رحمہ اللہ تاييد رساله دفاع صحابه: ص: ۳].

یزید د حضرت لدھیانوی شهید رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

دیزید درې کلن یا څلور کلن مختصر حکومت د دریو شیانو څخه عبارت دی: د کربلا حادثه، د حرې واقعہ او په بیت الله شریف باندې د تیګو باران، په دی حوادثو کی د نبی اکرم صلی الله علیه و آله په آل باندې قیامت جوړ شو، مدینه النبی صلی الله علیه و آله د مهاجرینو او د انصارو لپاره مقل جوړ شو او د بلد الله الحرام عزت پایمال شو چي په نتیجه کې دیزید نوم د همیشه لپاره د نفرت او د ملامتیا نښه شوه. (گمراه کن عقاید اور نظریات اور صراط مستقیم: ص: ۲۵۴)

یزید د صوفي عبدالحمید سواتي رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

یزید د ساداتو مکمل ختمول غوښتل، په اهل بیتو کی ترینه صرف یو کس دخپلی مرضی له وجې بچ پاتی شو اوس وگورئ، د الله جل جلاله قدرت ته چي دهغه یو کس څخه د حضرت حسین عليه السلام نسل څومره دیر شو، په هر ځای کی سیدان شته او د دي په خلاف دیزید پنځلس لورگانې او پنځه ځامن وو، ابن کثیر رحمہ اللہ په البدایه والنهایه کی فرمایي چي په دوي کې یو هم پاتې نه شول. [معالم العرفان فی دروس القرآن: ج: (۴) ص: (۸۷)].

یزید د سید عطاء الله شاه بخاري رحمہ اللہ پہ محکمہ کی:

حضرت عطاء الله شاه بخاري رحمہ اللہ دخپل پیر په مدحه کی فرمایي چي:

هرکه بدگفت خواجه مارا هست اویيگمان یزید پلید

[سواطع الالهام: ص: (۱۰۳) تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۴۸)].

خلاصه: دیزید فسق اتفاقي دی او په احادیثو کی د فاسق د تعریف او توصیف څخه منع راغلی ده رسول الله صلی الله علیه و آله فرمائی چي: اذا مدح الفاسق غضب الرب واهتزله العرش. (بهیقي فی شعب الایمان و

المعجم (معجم أبي يعلى) رقم: ١٦٨ و ١٦٩ فتح الباري شرح صحيح البخاري لابن الحجر جز ١٠ ص ٤٧٨ و التيسير بشرح الجامع الصغير ل الإمام الحافظ زين الدين عبد الرؤوف المناوي جز ١ ص ٢٥٧) کله چی د فاسق صفت و کړی شي نورب په قهرشي او عرش په حرکت راشي.

دیزید تکفیر او عدم تکفیر

امام احمد بن حنبل رحمته الله:

د امام احمد بن حنبل رحمته الله په نیز باندی یزید کافرو و، علامه ابن الهمام رحمته الله فرمائی چی: واختلف في كفر يزيد قيل نعم، لما روي عنه ما يدل على كفره من تحليل الخمر ومن تفوهه بعد قتل الحسين واصحابه، اني جازيتهم بما فعلوا بأشيا غوصنا ديدهم في بديروا مثاله ذلك ولعل وجه ما قال الامام احمد بتكفيره لما ثبت عنده نقل تقريره. شرح فقه اكبر: ص: (٨٨).

دیزید په کفر کی اختلاف دی بعضو ورته کافرویلی دي ځکه چی کله چی حضرت امام حسین عليه السلام او اهل بیت په کربلا کی شهیدان شول نو یزید وویل چی مایه بدر کی دخپلو وژلو شویو مشرانو بدل واخستلو، همدارنگه به ئی شرابو ته حلال ویل، امام احمد بن حنبل رحمته الله چی یزید ته کافرویلی دی نو کیدی شي چی دا خبرې ورته ثابتې وی.

قاري محمد طيب رحمته الله فرمائی چی ددې څخه واضحه شوه چی اختلاف دیزید په کفر کی دی، امام احمد بن حنبل رحمته الله دیزید په کفر قایل دی او چی په کفر کی اختلاف شو، نو فسق خوئی اتفاقی شو. (شهید کربلا اوریزید: ص: (١٣٩)). لکه دلقمان په نبوت کې چې اختلاف دی، نو ولایت یې اتفاقی شو، همدارنگه چې دچاپه کفر کې چې اختلاف وي نو فسق یې اتفاقی وي.

حافظ ابن تیمیه رحمته الله:

ومن قال ايضاً انه كان كافراً، وان اباه معاوية كان كافراً وانه قتل الحسين تشفياً اخذ كبارا قاريه من الكفار فهو ايضاً مفتر. [متن الكتاب يزيد بن معاوية: ص: (٣٨) ابن تیمیه رحمته الله].
څوک چی دیزید او دده والد عليه السلام ته کافروائی او وائی چی یزید حضرت امام حسین عليه السلام ددې لپاره ووژلو چی زړه ورباندې یخ کړي او دخپلو کافرو نیکنو انتقام واخلې نو دا ویونکي هم دروغژن دی.

مولانا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ:

دمولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ شخہ پوہنتنہ شوہی دہ چی یزید کافر دی او کہ فاسق؟ نومولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ ورتہ پہ جواب کی وفرمایا چہ مسلمان تہ کافر ویل نہ دی پکار، یزید مسلمان وو، اود حضرت حسین رضی اللہ عنہ دقتل پہ وجہ فاسق شو، د کفر حال یی نہ دی معلوم. [تالیفات رشیدیہ: ص: ۶۳].

مولانا الوسی رحمۃ اللہ علیہ:

وانا قول الذی یغلب علی ظنی ان الخبیث لم یکن مصداقا برسالۃ النبی صلی اللہ علیہ وسلم... الخ (روح المعانی: سورۃ محمد: آیت نمبر: (۲۲) زماہ غالب گمان باندی یزید کافروو، دحرم بی عزتی د اہل بیتو بی عزتی، داتہول ددہ کفر دلائل وو اوددہ حال دھیچا شخہ پت نہ وو، لکن دچا ورسرہ دمقابلہی طاقت نہ وو.

لعن یزید

پہ یزید باندی پہ لعن ویلو کی د علماوو درہی قولہ دی:

اول قول دادی چی پہ یزید باندی لعنت ویل جایز دی، داقول دامام احمد رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ابن جوزی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ تفتازانی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی ابویعلی الموصلی رحمۃ اللہ علیہ، الکیا الہراسی رحمۃ اللہ علیہ، علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ، قاضی ثناء اللہ رحمۃ اللہ علیہ پانی پتی اود علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ دی.

اودوہم قول دادی چی پہ یزید باندی د لعن ویل نہ دی جایز، داقول دامام غزالی رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ، حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ، علامہ ہیشمی رحمۃ اللہ علیہ اود حافظ ابن الصلاح رحمۃ اللہ علیہ وغیرہ وو دی. اودریم قول دجمهورو محققینو دی چی پہ لعن کی یی سکوت پکاردی، دامسلک دعلامہ مصطفیٰ بن ابراہیم التونسی الحنفی رحمۃ اللہ علیہ، دقاسم بن قطلوبغا رحمۃ اللہ علیہ، دعلامہ زبیدی رحمۃ اللہ علیہ دی اوپہ متاخرینو کی دمولنا عبدالحی لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ، دمولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ، دقاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ اودمولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ اودنورو دیوبندی علماوو دی. [کشف الباری عما فی صحیح البخاری: ص: (۶۹۰) کتاب الجہاد].

علامہ ابن حجر مکی الہیثمی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: وبعد اتفاقهم علي فسقه اختلفوا في جواز لعنه بخصوص اسمه اجازہ قوم منهم ابن الجوزي رحمۃ اللہ علیہ ونقله عن احمد وغيره. الصواعق المحرقة: ص: (۱۳۲).

صاحب دنبراس فرمائی چي: وبعضهم اطلق اللعن عليه منهم ابن الجوزي المحدث وصنف كتابًا سماه الرد علي المتعصب الغنيد المانع عن ذم يزيدي ومنهم الامام احمد ومنهم القاضي ابويعلي. نبر اس: ص: (۵۵۳).

الکيا الهراسی الشافعی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: واما قول السلف ففيه لكل واحد من ابي حنيفة ومالك واحمد قولان تصريح وتلويح ولنا قول واحد التصريح دون التلويح وكيف لا يكون كذلك وهو المتصيد للفهد واللاعب بالنرد ومدمن الخمر. [شہید کربلا اور یزید: ص: (۱۴۲)] قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ.

مجدد الف ثانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: یزید بی دولت از مرہ کی فسقہ است توقف در لعنت او بر اصل مقرر اہل سنت است کہ شخص معین را اگر کہ پہ کافر باشد تجویز لعنت نہ کردہ اند مگر اینکہ یہ یقین معلوم کنند کہ ختم او بر کفر بودہ. [مکتوبات: ج ۱ / ص: ۶۰ / دفتر اول حصہ چہارم].

شاہ عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: دیزید پہ بارہ کی روایات مختلف دي، پہ بعضو کی دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی دیزید خفگان را غلی دی او پہ بعضو کی را غلی دي چي یزید پلید دحضرت امام حسین علیہ السلام پہ قتل باندی خوشحالہ شو، نوبعضی اول روایت تہ ترجیح ورکوي او دلعن خنہ منع کوي او بعضی دوہم روایت تہ ترجیح ورکوي اول لعن تہ جایز وائی او بعضی نور دتعارض دروایاتولہ وجي توقف کوي. [فتاویٰ عزیزی ملخصاً ص: (۲۲۲)].

الشیخ الامام الزاہد قوام الدین الصفاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: پہ یزید باندی پہ لعنت ویلو کی ہیخ خطر نہ شتہ. [خلاصۃ الفتاویٰ: ج: (۴) ص: (۳۹۰) تجلیات: ج: (۱) ص: (۵۷۴)].

پہ فتاویٰ بزازیہ کی دي چي: والحق ان یلعن یزید علی اشتہار کفر وتواتر فظاۃ شرہ. [بزازیہ علی الہندیۃ: ص: (۳۴۴) تجلیات: ج: (۱) ص: (۵۷۴)].

مفتی عزیز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ پہ فتاویٰ دیوبند کی فرمائی چہ یزید باندی دلعت پہ ویلو اوپہ عدم ویلو کی اختلاف دی، صحیح دادہ چہ لعنت ویل ورباندی مناسب نہ دی اودیزید کفر ثابت نہ دی، البتہ فاسق وو، نواحوط عدم لعنت دی۔ [فتاویٰ دیوبند: ج ۱/ ص: ۱۷۴]

علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ دسورۃ محمد آیت نمبر (۲۲) لاندی لیککی چہ: ان الامام احمد لما سألہ ولده عبد اللہ عن لعن یزید قال کیف لا یلعن من لعنہ اللہ فی کتابہ؟ فقال عبد اللہ قرئت کتاب اللہ تعالیٰ فلم اجد فیہ لعن یزید فقال الامام ان اللہ تعالیٰ یقول فهل عسیتم أن تولیتم أن تفسدوا فی الارض وتقطعوا أرحاکم أولک الذین لعنہم اللہ (الآیۃ) وأتٰ فساد وقطیعة اشد ممافعلہ یزید... وقد جزم بکفرہ وصرح بلعنہ جماعة من العلماء فمنہم الحافظ ناصر السنۃ ابن الجوزی وسبقہ القاضي ابویعلی وقال العلامة التفتازانی لا نتوقف فی لعنہ بل فی ایمانہ لعنت اللہ علیہ وعلی انصارہ واعوانہ ومن صرح بلعنہ الجلال السيوطی وانا قول الذی یغلب علی ظنی ان الخبیث لم یکن مصداقاً برسالتہ ﷺ. وانا اذهب إلى جواز لعن مثله علی التعین. (روح المعانی سور محمد آیت نمبر: ۲۲).

پہ شمر او پہ ابن زیاد باندی لعنت

شاه عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ شمر او پہ ابن زیاد باندی پہ لعنت ویلو کی ہیخ تردد نہ شتہ خکد چہ پہ یقینی طور باندی دا دوارہ دحضرت امام حسین رضی اللہ عنہ پہ قتل باندی راضی وو اوپہ دہ بارہ کی دروایاتو ہیخ تعارض نہ شتہ۔ فتاویٰ عزیز: ص: (۲۲۲) خارجی فتنہ: ج: (۲) ص: (۱۶۱)۔

خلاصہ: خلاصہ دا چہ دیزید پلید فسق اتفاقی دی اوپہ کفر کی ئی تردد دی، راجح دادہ چہ کافر نہ وو اود لعن مدار پہ کفر دی، نو چہ کفر ئی یقینی نہ دی نو پہ لعن کی ئی توقف پہ کاردی۔

دامارۃ الصبیان دحدیث تشریح

دیزید حکومت اود دہ حکومت نوعیت اودیزید فاسقانہ اقدامات پہ احادیثو کی پہ اجمالی طور سرہ ذکر شوی دی:

(۱) قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ الصَّادِقَ الْمَظْذُوقَ يَقُولُ هَلَكَةُ أُمَّتِي عَلَى أَيْدِي غِلْمَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ [بخاری کتاب الفتن: ص: (۱۰۶۶)۔ رقم: ۷۰۵۸ فی بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَلَاكُ أُمَّتِي عَلَى يَدَيِّ أَغْلِيْمَةٍ سَفَهَاءَ ورواه احمد بن حنبل في مسنده رقم: ۱۰۹۲۷ و ۱۰۹۶۰ ج ۲ ص ۵۳۶]۔

حضرت ابو هريرة رضی اللہ عنہ فرمائی چي زما دامت هلاکت به دیو ثو قریشی هلکانو دلاسه وي حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: قلت قد يطلق الصبي والغليم بالتصغير على ضعيف العقل والتدبير والدين ولو كانه محتلمًا وهو المراد ههنا. (فتح الباری: ج: ۱۲/ص: ۱۳).

دصبي اود غليم دلفظ اطلاق په هغه بالغ باندی هم کيږي چي ضعيف العقل ضعيف التدبير او ضعيف الدين وی او داسی سړی فاسق وي، ددوي دلاسه به دا امت څرنګه هلاکيږي؟ نو په یو بل حدیث کی ئی تشریح راحی چي: **أَلِ ابْنِ بَطَّالٍ جَاءَ الْمُرَادُ بِالْهَلَاكِ مَبْنًى فِي حَدِيثٍ آخَرَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ أَخْرَجَهُ عَلِيُّ بْنُ مَعْبُدٍ وَابْنُ أَبِي شَيْبَةَ رَجَعَهُمَا اللَّهُ مِنْ وَجْهِ آخَرَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضی اللہ عنہ رَفَعَهُ أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ إِمَارَةِ الصَّبِيَّانِ، قَالُوا وَمَا إِمَارَةُ الصَّبِيَّانِ؟ قَالَ إِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ هَلَكْتُمْ أَوْ فِي دِينِكُمْ وَإِنْ عَصَيْتُمُوهُمْ أَهْلَكُوكُمْ أَوْ فِي دُنْيَاكُمْ يَأْزِهَاكِ النَّفْسُ أَوْ يَأْذِهَاكِ الْمَالُ أَوْ يَهْمَا.** (فتح الباری: ج: ۱۳/ص: ۱۳).

ابن بطال فرمائی چي د ابو هريرة رضی اللہ عنہ په حدیث کی دهلاکت څخه مراد د ابو هريرة رضی اللہ عنہ په بل حدیث کی تشریح شوی دی، چي رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرمایيل چي يا الله! ماته دامارة د صبيانو څخه پناه راكړي چا عرض وكړو چي امارة الصبيان څه شی دی؟.

نبي اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمایيل چي که تاسو دهغوي اطاعت کوئ نو ستاسو دين به تباه شي او که تاسو دهغوي نافرمانی وکړه نو دهغوي به یا تاسو تباه کړي او یا به ستا سوما ل او یا دواړه تباه کړي.

قاري محمد طيب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي ددی دوهم حدیث څخه د نبي اکرم صلی اللہ علیہ وسلم مراد پنوره واضحه شو، چي دامت دهلاکت څخه مراد دامت د اجتماعیت یعنی دامارت اود خلافت تباهي ده، ددې صورت به دا وي چي خام خام هلکان قدرت ته ورسېږي، سياسي اقتدار ددوي لاسونو ته راشي، ددوي سره بيا د مشرانو هيڅ احترام نه وي. شهيد کربلا اوريزيد: ص: (۱۵۶).

پدې حدیث کی دامارة الصبيان نوعیت هم ښکاره شوی دی، چي ددې حکومت په پیروي کی به دين تباه کيږي او ددی حکومت څخه په بغاوت کی به دنیا تباه کيږي، داسلامي حکومت معيار دين دی او ددې حکومت په پیروي کی به دين تباه کيږي.

دا صبیانی دله خوگ وو؟

ددې صبیانی دله چی د شیو خو نظام به ختم کړي، په احادیثو او په اثارو کی تعین شوی دی، ددوي د زمانې تعین په لاندې احادیثو او اثارو کی ولولئ.

وفي رواية ابن ابي شيبة ان ابا هريرة رضي الله عنه كان يمشي في السوق ويقول اللهم لاتدركني سنة ستين ولا اماراة الصبيان. [فتح الباري: ج: (۱۲/ ص: ۱۳)].

حضرت ابی هريرة رضي الله عنه به په بازار کی گرزیدلو او فرماییل به یې چی یا الله! ماتر شپتمې هجری پورې مه پري ده او مه مې تر اماراة الصبيان پوره پرېږده، په داسی مواردو کی موقوف د مرفوع په حکم کی وي، نو دا د نبی اکرم صلی الله علیه و آله تعین شو، چی اماراة الصبيان به په سنه (۶۰هـ) کې وي، چی دا د یزید د حکومت د ابتدا کال وو، د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه په حدیث کی صراحة مرفوع روایت دی: يقول سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله يقول يكون خلف بعد ستين سنة اضاعوا الصلوة واتبعوا الشهوات فسوف يلقون غيا. البداية والنهاية ج ۸/ ص: ۲۳۰).

د شپیمتی هجری څخه وروسته به داسی نا اهلان پیدا شي، چی مونځ به نه کوي او د خوا هشاتو پیروي به کوي دوي به په نژدې وخت کی د جهنم په کنده کی وغور زول شي، نو سنه (۶۰هـ) د ابو هريرة رضي الله عنه په حدیث کی هم راغله او د ابوسعید خدری رضي الله عنه په حدیث کی هم راغله فرق صرف دومره دی چی د حضرت ابو هريرة رضي الله عنه په حدیث کی د سنه (۶۰هـ) د ابتداء ذکر دی، په یو روایت کی د راس الستین لفظ هم راغلی دی، نو د فتنو ابتداء به د (۶۰هـ) څخه وي او د حضرت ابوسعید خدری رضي الله عنه په روایت کی هغو حوادثو ته اشاره ده چی د سنه (۶۰هـ) د شروع څخه وروسته واقع شوي دي.

صاحب د مظاهر حق فرمایي چی د یزید حوادث او د بنی امیه و وروستني ظلمونه کلونه کلونه مخکې د نبوت نظر ته دیو کلا و کتاب په شان باندې وو، د رسول الله صلی الله علیه و آله فراست دهغې زمانې ادراک کولو چی په هغه کی به د مسلمانانو اجتماعی هیئت دیو څو مفاد پرستو او دنیا دارو حکمرانانو له لاسه د اقتدار طلبی او د عیش پرستی څخه قربان شي. مظاهر حق: ج: (۱۲) ص: (۶۵۹).

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: وفي هذا اشارة الى ان اول الاغيلمۃ كان في سنة ستين (یزید) وهو كذلك فان یزید بن معاویہ استخلف فيها وبقي الى سنة اربع وستين فمات. فتح الباری: ج: ۱۲ / ص: ۱۳).

پہ حدیث کی دی تہ اشارہ دہ چي ددی صبیانو ابتداء بہ دسنہ (۶۰ھ) بخخہ وی او ہمدارنگہ وہ، خخہ چي یزید پہ سنہ (۶۰ھ) کی (نام نہاد) خلیفہ شو او ترسنہ (۶۴ھ) پوری حاکم وو، یزید بہ مشران بر طرفہ کول او دھغوی پہ خای بہ یی د خیلوانو خخہ نو جوانان مقررول.

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: واولهم یزید (علیہ مایستحقہ) وكان غالبًا ينزع الشيوخ من امارۃ البلد ان الکبار ویولہا الا صاغر من اقاربہ. [عمدة القاری: ج: ۱۱ / ص: ۳۳۴].

اوددی صبیانو اول یزید وو، اللہ جل جلالہ دی ورسرہ ہغہ معاملہ وکری دکومی چي مستحق دی، دہ بہ مشران معزولول او د خیلو اقاربو خخہ کشران بہ ئی مقررول، داچکم اکثری دی، یزید د بدنایئ لہ ویری پہ یویو خای کی کوم یو مشرہم پریئیی وو،

ددی امارۃ الصبیان نتیجہ داشوہ چي پہ سنہ (۶۰ھ) کی ئی حکومت و نیولو، پہ سنہ (۶۱ھ) کی ئی حضرت امام حسین علیہ السلام شہید کرو، پہ سنہ (۶۳ھ) کی ئی پہ مدینہ منورہ باندی حملہ وکړہ، دخری واقعہ مخی تہ راغلہ چي پہ زرگونو مسلمانان ئی ووژل، پہ سنہ (۶۴ھ) کی یی پہ مکہ مکرمہ باندی حملہ وکړہ، دھغی وخت پہ توپونو منجنیق باندی کعبہ وویشتہ، دکعبی شریفی غلاف ئی وسوزلو، مکہ مکرمہ او مدینہ منورہ او اہل بیت، حسی او معنوی بنیادونہ وو، پہ کومو باندی چي دینی اجتماع ولاړہ وہ.

پہ بعضی احادیثو کی دیزید پہ نوم باندی تصریح

حافظ ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ بعضی داسی حدیثونہ ذکر کری دی چي پہ ہغہ کی پہ دی تصریح دہ چي یزید بہ ددی امت دہلاکت لپارہ سبب وی، ابو عبیدہ دبنی اکرم علیہ السلام خخہ روایت کوی چي: لا یزال امر هذه الامۃ قائمًا بالقسط حتي یكون اول من یثلمہ رجل من بني امیہ یقال لہ یزید. [البداية والنهاية: ج: ۸ / ص: ۲۳۱]. زما دامت امر بہ پہ عدل باندی قایم وی تردی چي دبنی امیہ وو یونہری یزید بہ ئی تباہ کری.

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي ددي روايتونو په سند کي کلام دي، له دي وجي په عمومي روايتونو باندی به اکتفاء وکړو. شهيد کربلا اوريزيد: (١٦٤).

دمشکوة په حديث کي الفاظ داسي دي چي: تعوذوا بالله من راس السبعين وامارة الصبيان. په دي حديث کي داوومي لسيزي بيان دي چي ابتداء ئي سنه (٦٠هـ) څخه ده.

ددي په تشریح کي ملا علی القاري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: بکسر اوله ای ومن حکومت الصغار کيزيد بن معاويه واولاد الحكم بن مروان وامثالهم يعنې دلفظ په کسري دهمزي باندی اماره دي په فتحه باندی اماره نه دي اوددوي څخه يزید اود حکم بن مروان اولادونه مراد دي، بيا وروسته ليکي چي: رَأَاهُمُ النَّبِيُّ ﷺ فِي مَنَامِهِ يَلْعَبُونَ عَلَى مَنبَرِهِ ﷺ. نبي اکرم ﷺ په خوب کي ليدلي وو چي دنبي اکرم ﷺ په ممبر باندی ئي لوبی کولی. خلاصه داچي دصبياني ډلې علامي په احاديثو کي داسي راغلي دي.

(١) ددي ظهور به په (٦٠هـ) کي وي.

(٢) ددي ډلې نوعيت به داوي چي مشران به معزولوي او کشران به مقرر وي، ددوي په پيروي کي به دين تباه کيږي او په نافرمانۍ کي به يې دنيا تباه کيږي، چي ددي علامو اولين مصداق يزید وو.

د (مغفور لهم) د حديث تشریح

ام حرام رضي الله عنه فرمائی چي: سَمِعَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ الْبَحْرَ قَدْ أَوْجَبُوا قَالَتْ أَمْ حَرَامٌ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنَا فِيهِمْ قَالَ: أَنْتَ فِيهِمْ ثُمَّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ جَيْشٍ مِنْ أُمَّتِي يَغْزُونَ مَدِينَةَ قَيْصَرَ مَغْفُورٌ لَهُمْ فَقُلْتُ أَنَا فِيهِمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: لَا، رسول الله ﷺ فرمائی چي زما په امت کي اول هغه لښکر چي بحري جهاد به کوي نو په تحقيق سره دوي دځان لپاره جنت واجب کړو، ماورته وويل چي يا رسول الله! زه به په هم دوي کي يم؟ نبي اکرم ﷺ وفرمايل چي ته به په دوي کي يې، بيا نبي اکرم ﷺ وفرمايل چي زما په امت کي اول هغه لښکر چي دقيصر په پايتخت کي به جهاد کوي هغوي بښلي شوي دي، ماورته وويل چي يا رسول الله ﷺ زه به هم په دوي کي يم؟ نبي اکرم ﷺ وفرمايل چي نه.

دقيصر څخه څه شي مراد دي؟

دقيصر څخه قسطنطنيه مراد ده، چي په هغه وخت کي دقيصر پايتخت وو. [فتح الباري ج ٦/ ص: ١٠٢].

جمهور شارحین فرمائی چي ددي څخه د قسطنطيني اول جنگ مراد دي او دا ڪثرو محدثينوپه نظر باندی دا جنگ ديزيد په مشري کي په سنه (٥٥٢هـ) کي وشو.

او بعضی علماء فرمائي چي په سنه (٤٩هـ) او يا سنه (٥٠هـ) کي وشو، په دې جنگ کي غټ غټ صحابه لکه حضرت ابو ايوب انصاري رضي الله عنه، حضرت ابن عباس رضي الله عنه، حضرت ابن عمر رضي الله عنه، حضرت ابن زبير رضي الله عنه او حضرت امام حسين رضي الله عنه شريک وو. الکامل ج: (٣) ص: (٢٢٧) تکمله فتح الملهم ج: (٣) ص: (٤٥٦).

ددي حديث څخه علامه مهلب رحمته الله ديزيد په فضيلت باندی استدلال کړی دی، ځکه چي يزيد ددي لښکر مشرو او ددي لښکر لپاره د بښلو زيری ورکړل شوی دی. کشف الباری وشرح ابن بطال ج ٥ ص ١٠٧. علامه بدر الدين عيني رحمته الله فرمايي چي:

وقال المهلب في هذا الحديث منقبة لمعاوية رضي الله عنه لانه أول من غزا البحر، ومنقبة لو كده يزيد، لانه أول من غزا مدينه قيصر. انتهى. قلت: أي منقبة كانت ليزيد وحاله مشهور؟ فإن قلت: قال، صلى الله عليه وسلم، في حق هذا الجيش: مغفور لهم. قلت: لا يلزم، من دخوله في ذلك العُوم أن لا يخرج برديل خاص، إذ لا يختلف أهل العلم أن قوله، صلى الله عليه وسلم: مغفور لهم، مشروط بأن يكونوا من أهل المغفرة حتى لو ارتدوا جدم من غزاه بعد ذلك لم يدخل في ذلك العُوم، قدال على أن المراد مغفور لمن وجد شرط المغفرة فيه منهم. عمدة القارى ج: (٣) ص: (٣٥٤).

مهلب فرمائي چي په دې حديث کي د حضرت امير معاويه رضي الله عنه مدحه ده، ځکه چي اول بحري جهاد حضرت امير معاويه رضي الله عنه کړی وو، همدارنگه ديزيد مدحه ده، ځکه د قيصر جنگ يزید وکړو، زه وایم چي ديزيد کوم منقبت د ذکر کولو قابل دی؟ ديزيد حال خو مشهور دی، که ته ووائی چي دې لښکر ته د بښلو زيری ورکړل شوی دی، نو زه وایم چي په دې عموم کي ديزيد د داخلیدلو څخه دانه لازمیري چي هغه دی په کوم بل دليل باندی ددي څخه خارج نه کړلی شي، ځکه چي علماء په دې باندې متفق دي چي په مغفور لهم کي هغه څوک داخل دي چي هغه ددي اهل وي، حتی که دهمدي لښکر څخه څوک مرتد شوي وي (معاذ الله) نو هغه د مغفور لهم لاندی نه داخليري، نو دا ددي دليل دی چي د مغفور لهم څخه هغه څوک مراد دی چي هغه ددي اهل وي، علامه عيني رحمته الله منځکې ليکي چي د قيصر په خلاف باندې د حضرت امير معاويه رضي الله عنه په زمانه کي څو څو ځلې جنگ شوی دی او په دې کي شک نه شته چي په دې

جنگونو کی به کوم واری دیزید مشری هم راغلی وي، لکن ددی خخه دانه لازمیری چنی یزید دی داول جنگ امیر وي دکومو لپاره چنی نبی اکرم ﷺ دینلو زیری ورکړی دی، علامه عینی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چنی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ یو لښکر دسفیان بن عوف په قیادت کې لیگلی وو چنی درو میانو په بنارونو کې ورننوتی وو او په دې لښکر کې حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہ حضرت ابن عمر رضی اللہ عنہ، حضرت ابن زبیر رضی اللہ عنہ او حضرت ابویوب انصاری رضی اللہ عنہ شریک وو. عمدة القاری ج ۱۴ ص ۱۹۸).

بیامخکې لیکي چنی زیاته ظاهره داده چنی دا تمام حضرات دسفیان بن عوف سره وو، دیزید سره نه وو، ځکه چنی یزید ددې لپاره اهل نه وو، چنی دومره مشران صحابه کرام رضی اللہ عنہم دده په قیادت کې جهاد وکړي. [عمدة القاری: ج: (۱۴) ص ۱۹۸].

دبعضې روایاتو خخه معلومیږي چنی حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ دسفیان بن عوف په مشرۍ کې لښکر لیږلی وو بیایې وروسته ورپسې یزید ورو لیږلو، ابن اثیر رحمۃ اللہ علیہ په الکامل کې لیکي چنی :
في هذه السنة (۴۹هـ) سير معاوية جيشا كثيفا الى بلاد الروم للغزاة وجعل عليهم سفیان بن عوف وامريزید بالغزاة معهم فتناقل واعتل فامسك عنه ابوه فاصاب الناس في غزاتهم جوع ومرض شديد فانشاء يزید يقول:

شعر: ما ان ابالي بمالقت جموعهم
بالغ قدونة من حي ومن موم
اذ اتكات على الانماط مرتفقا
بدير مران عندى ام كلثوم

وام كلثوم امراته فبلغ معاوية رضی اللہ عنہ شعره فاقسم عليه ليلحقن بسفیان في ارض الروم يصيبه ما اصاب الناس فسار ومعه جمع كثير اضافهم اليه ابوه. [الكامل: ج: (۳) ص: (۲۲۸) معجم البلدان للحموى: ج: ۲ ص ۵۳۴].

په سنه (۴۹هـ) کې حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ دسفیان بن عوف په مشرۍ کې یو غټ لښکر درو میانو طرفته ولیږلو او یزید ته ئی هم وویل چنی ته هم ورسره لاړ شه، لکن یزید سستی وکړه او ځان ئی مریض کړه، حضرت امیر معاویہ رضی اللہ عنہ نور څه ورته ونه ویل، په دې غزوه کې مسلمانان د سختې ولېږې اود مرض سره مخامخ شول، یزید چنی د مسلمانانو ددې تکلیف خخه خبر شو، نو یو څو اشعار ئی وویلې چنی مضمون ئی داسی وو چنی دقدونه په مقام کې د مسلمانانو لښکر ته د تبې مریضې او پریشاني

رسیدلی ده زه ئی پروانه لرم خُکمه ما ددیرمران په مقام کی په قالینو باندی تکیه لگولی ده، اوزما سره ام کلثوم ده، چی دیزید منکوحه وه، کله چی حضرت امیر معاویه رضی الله عنه دده داشعارو خنجه خبرشو نو قسم ئی وکړو چی ته به هم ورخی او په هغه تکلیف کی به شریکیرې دکوم سره چی خلک مخامخ شوي دي، نویزید دیو لښکر سره روان شو، نو که داروایت صحیح ثابت شي نویبایزید دمغفورلهم لاندې نه راحی خُکمه دمغفورلهم زیری اولو غزا کونکو ته دی. [تکلمه فتح الملهم: ج: ۳/ ص ۴۵۷].

خلاصه: خلاصه داچی علماء وو د علامه مهلب رایه ددرې وجهو خنجه رد کړی ده:

- (۱) دمغفورلهم په زیری کی هغه څوک داخل دي چی دمغفرت اهل وي اویزید ددې اهل نه وو.
- (۲) دقسطنطنیې لپاره معاویه رضی الله عنه بیایا لښکرې لیرلي دي اوس معلومه نه ده چی یزید په اول لښکر کې وو او که نه؟.

(۳) اول لښکر دسفیان بن عوف په قیادت کې تللی وو چی مشران صحابه هم پکی وو. روایات اکرچی په دې باب کی مختلف راغلي دي، لکن داکثرو روایاتو خنجه معلومیرې چی داولنی لښکر قیادت دیزید سره وو مثلاً په مسند احمد: کی روایت ذی چی: غزا ابوایوب مع یزید بن معاویه. [طبقات ابن سعد: ج: (۳/ ص ۴۸۵)].

شهد ابوایوب بدرًا... قال فمرض وعلى الجيش يزيد بن معاوية فاتاه يعوده، ددې مرض خنجه مرض الموت مراد دی او په دې باندې اتفاق دی چی حضرت ابوایوب انصاری رضی الله عنه په قسطنطنیه کی وفات شوی دی. [کشف الباری کتاب الجهاد: ص: (۲۸۰-۲۸۶)].

شاولی الله ﷻ فرمائی چی:

قوله مغفور لهم تمسك بعض الناس بهذا الحديث في نجاة يزيد، والصحيح انه لا يثبت بهذا الحديث الا كونه مغفوره ما تقدم من ذنبه على هذه الغزوة لان الجهاد من الكفارات و شان الكفارات ازالة اثار الذنوب السابقة عليها لا الواقعة بعدها نعم لو كان مع هذا الكلام انه مغفور له الى يوم القيمة لدل على نجاته واذليس فليس بل امره مفوض الى الله تعالى فيما ارتكبه من القبائح بعد هذه الغزوة من قتل الحسين وتخریب المدينة والاصرار على شرب الخمر ان شاء عفا عنه وان شاء عذبه كما هو مطرد في حق ساير العصاة. (رساله شرح تراجم ابواب البخاری المطبوع مع صحيح البخاری: ص: (۳۱)).

مولنا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي پاتې شو پہ دې حدیث باندې استدلال نو دا انتہائی ضعیفہ دی، حُکھ چي ہغہ مشروط دی، ہمدارنگہ یزید تہ مغفور ویل سخت زیاتی دی، حُکھ چي مغفور والی مشروط دی پہ وفات علی الایمان باندی اودا مجهول دی نوبہ دادہ چي ددہ امر مفوض کہو علم الہی تہ او پخپلہ خہ ونہ وایو. امداد الفتاوی: ص: (۴۲۶).

قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي: مونہ ددې حدیث خخہ انکار نہ کوو اونہ ددی خخہ انکار کوو چي یزید ددې حدیث پہ عموم کی داخل دی اوددې سرہ ددې خخہ ہم انکار نہ کوو چي کہ ددې حدیث عموم یزید پہ مقبولینو کی داخلوی نو ہمدارنگہ یی د بخاری وغیرہ دامارۃ الصبیان والا احادیث د مقبولینو خخہ خارجوی او کہ مہلب یزید ددې حدیث مصداق گرزوی اوددہ پہ فضیلت باندې استدلال کوئی نو ہمدارنگہ حافظ ابن حجر او علامہ بدر الدین عینی رحمۃ اللہ علیہ دامارۃ الصبیان حدیث لپارہ مصداق گرزوی اودیزید پہ فسق باندی استدلال کوی، د مہلب رحمۃ اللہ علیہ سرہ پہ استدلال کی صرف د حدیث عموم دی اوددې جمهورو محدثینو سرہ د حدیث عموم او د صحابہ و اقوال او تاریخی واقعات دی، ہمدارنگہ د مغفور لہم حدیث پہ دې طبعی شرط باندې مشروط دی چي پہ دوی کی ہغہ قلبی کیفیات او جذبات پاتی وی کوم چي پہ دې وخت کی ورسرہ وو مثلاً نبی اکرم صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی چي: امتی امتہ مرحومہ، نو ددې خخہ خوہر فرد نہ دی مراد، بلکہ ہغہ فرد مراد دی چي پہ امت اجابت کہی داخل شی او پہ دې کیفیت باندې وفات شی. شہید کریلا ملخصاً: ص: (۱۶۹).

مولنا محمد امین صفدر او کاروی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چي پہ ابو داؤد شریف کی حدیث دی چي اُسلم ابی عمران فرمائی چي مونہ د مدینہ منورہ خخہ د عبد الرحمن بن خالد بن ولید پہ قیادت کی د قسطنطنیہ جنگ تہ روان شو د عبد الرحمن بن خالد وصال پہ سنہ (۶۴ھ) کی پہ حمص کی شوی دی اودا د قسطنطنیہ پہ خلاف باندی اول لہکروو، پہ دې کہی خوک دیزید شمول نہ شی ثابتولی. تجلیات صفدر: ج: (۱) ص: (۵۸۸).

وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذ القیت الحاج فسلم علیہ وصافحہ ومرة ان یتغفر لک قبل ان یدخل بیتہ فأنہ مغفور لہ. [رواہ احمد].

په دې حديث کی حاجي ته مغفور له ويل شويدي، ددې حديث چی کومه توجيه ده همغه توجيه د قسطنطنيې د لښکر په باره کی دمغفور لهم هم ده، همدارنگه دنوي مسلمان سره هم دمغفرت وعده شوی ده، نو مادحين ديزيد دې وواځی چی د حاجيانو مؤاخذه په آخرت کی شته او که نه؟

الحاصل: جمهور اهل سنت والجماعت نه دروافضو په شان یزید ته کافروایي اونه ورته دخوارجو په شان عادل وایي، بلکې دافراط اودتفریط په مینځ کې ديزيد په فسق باندی قول کوي.

وآخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمين.

ولا تقولوا لمن يقتل [الايه]

الانبياء احياء في قبورهم يصلون []

دمماتيت فتنه

الحمد لله الذي جعل القرآن الكريم منتهى الحجة والبرهان على كل من كفر بالله ورسوله

كانت انبياء الله صلى الله عليه وسلم يرون هذا الله ممتلئاً

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد:

محترمو مسلمانانو وروڼو! کفارو د مسلمانانو د اتفاق او د اتحاد د ختمولو لپاره مختلفې انجيوگانې په کار اچولې دي، زموږ په دې ملکونو کې د مسلمانانو په مابين کې د اختلاف دراپيدا کولو لپاره ډير کار د قاديانيت، درافضيت، لامذهبيت، مودوديت، مماتيت، او دبريلويت، په جامه کې وشو. دلامذهبيت يو څه تفصيل مخکې وشو، اوس به لږ غوندي تفصيل دهغې ډلگۍ وکړو چې هغه دلامذهبيت لپاره دپول په طريقه استعمالېږي، چې هغه دمماتيانو ډلگۍ ده، مماتيان خپله ډلگۍ د اشاعت التوحيد والسنة په نوم يادوي، دوي نيمچه غير مقلدين او نيمچه لامذهبه دي، او دلامذهبيت لپاره دپول حيثيت لري، په دې پول باندې ډېر مماتيان لامذهبيت ته واوختل او حتی چې بعضو خو په کې اسلام ته دمتارکې سلام وکړو، زموږ په علاقه کې نياز محمد عرف امين الله پشاورې اول مماتي اشاعتي وو چې وروسته غير مقلد شو، عبد السلام رستمي اول مماتي وو وروسته غير مقلد شو، نن سبا دجلال اباد په ښار او په نور افغانستان کې چې کوم غير مقلدين دلامذهبيت پرچار کوي دوي اکثر اول مماتيان وو، همدراڼکه احمد سعيد ملتاني اول مماتي وو او مماتيانو به د اشاعت التوحيد والسنة دباني په لقب باندې يادولو لکن وروسته منکر حديث شو، او د (قران مقدس بخاري محدث) په نوم باندې يې د بخاري په خلاف کتاب وليکلو.

خلاصه: دا چې مونږ داسې ويلی شو چې (المماتية قنطرة الالمذهبية)، لکه علماء وو چې

فرمايلي دي چې: الالمذهبية قنطرة اللادينية ..

دمماتیانو (اشاعة التوحید والسنة) خطرناک مسائل

لکه څرنگه چې غیر مقلدین درفع الیدین او د آمین بالجهر مسائل د ځان لپاره د ډال په طریقه استعمالوي او خپلې دگند څخه ډکې عقیدې ورباندې پټوي، نو همدارنگه مماتیانو د توحید شعار د ډال په طریقه استعمالوي او خپلې گنده عقیدې ورباندې پټوي، دوي په کانفرانسونو او په جلسو کې وایي چې مونږ خلک د نذر لغير الله څخه منع کوو، مونږ خلک په مافوق الاسباب کې د استعانت من غیر الله څخه منع کوو، مونږ خلک قبرونو ته د سجدې او د طوافونو څخه منع کوو، وغیره لکن مونږ وایو چې ددې کارونو څخه خو ټول علماء منع کوي، د احنافو په ټولو کتابونو کې ددې کارونو څخه منع راغلې ده، د دیوبند اکابرو په ډېر زور سره ددې کارونو تردید کړی دی او د دیوبندیانو د قربانیو په نتیجه کې تقریباً ددې کارونو مخنیوی شوی دی، نو ددې کارونو څخه منع ستاسو مابه الامتياز کار نه دی، بلکه ستاسو مابه الامتياز هغه مسائل دي چې د هغوی په وجه تاسو د اهل سنت والجماعة د مسلک څخه خارج یې، د هغوی په وجه تاسو ضال او مضل یې، د هغې په وجه تاسو مبتدع في العقیده یې، او د هغوی په وجه ستاسو پسې مونږ کول مکروه تحریمي دی، او هغه مسائل یو څو په لاندې ډول دي:

د اهل سنت والجماعت او د اهل بدعت (مماتیانو) د عقایدو په منځ کې فرقونه:

د اهل سنت والجماعت عقاید. دمماتی اهل بدعتو عقائد.

۱- ټول پیغمبران او بالخصوص محمد ﷺ په خپله روضه مبارکه کې بالجسد العنصري الدنیوي ژوندی دی او په عبادت مصروف دی او ددوي ﷺ دارواحو ددوي د جسادو عنصریه وو سره تعلق دی، دا عقیده په قرآن، سنت او په اجماع دامت باندې ثابت ده، (نشر الطیب ص ۲۱۰) مقام حیات ص ۲۶۷.	ټول پیغمبران او بالخصوص محمد ﷺ په خپله روضه مبارکه کې ژوندی نه دی، د پیغمبران دارواحو د جسادو عنصریه وو سره هیڅ تعلق نشته، څوک چې د حیات الانبیاء والا عقیده ساتي، هغه بدعتي دی، او گمراه دی، (المسلک المنصور ص ۶۳، مسلک الاکابر ص ۴۵، البرهان الجلی، ص ۱۴۴، المسامیر الناریه ص ۱۹۱) شرک کیا هی ص ۴.
۲- سماع النبی ﷺ عند القبر حق دی، یعنې څوک چې د نبی علیه السلام دروضې مبارکې په خوا کې	نبی کریم ﷺ نه په مدینه منوره کې عرض کړی شوی درود او سلام اوري، او نه یې

دلری ٹخہ اوری او نہ جواب ورکوی . مسک اکابر ص ۳۱، عقاید علماء اسلام ص (۴۸۴)	درود او سلام و وایی، نو نبی علیہ السلام یی پخپله اوری او جواب ورکوی او ٹوک چي دلری ٹخہ درود او سلام و وایی نو نبی علیہ السلام ته دملايکوپه ذریعه رسول کیږي او نبی علیہ السلام یی جواب ورکوي (المهند ص ۴۰، نشر الطیب ص ۲۱۱، اب حیات ص ۴۰)
عرض الاعمال دشیعه گانو عقیده ده . عقاید علماء اسلام ص ۴۴۹، تسکین القلوب ص ۱۰۳، اقامه البرهان ص ۲۴۵) تحفه عجیبه ص (۳۴۰)	۳- عرض الاعمال حق دی، یعنی هره ورز نبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته دامت اعمال اجمالا پیش کولی شي، (احسن الفتاوی ص ۵۱۸، تفسیر کابلی ص ۳۸۸، نشر الطیب ص ۲۱۰)
استشفاع بالنبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بدعت سیئه او گمراهي ده . (عقاید علماء اسلام ص ۶۴۹، اقامت البرهان ص ۳۱۲، القول المسند ص ۳۱)	۴- استشفاع بالنبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جایز دی، یعنی رسول الله صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته دا عرض کول چي یا رسول الله زما لپاره دا الله ٹخه بښنه وغواړه دا جایز دی . (اب حیات ص ۴۰، نشر الطیب ص ۲۴۵، معارف القرآن ص ۴۵۹)
دنبی کریم صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دقبر په نیت باندي سفر کول بدعت دی . (تحقیق الحق ص ۳۵)	۵- سفر بنیت زیارت قبر النبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د واجباتو او دفرايضو ٹخه وروسته بهترين عبادت دی . (وفاء الوفاء ص ۱۷۷، فتح القدیر ج ۳ ص ۷۴، درمختار ج ۴ ص ۶۳)
دنبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روضه دعامو ځایونو په شان یو ځای دی، دعرش او دییت الله ٹخه بهتره نه ده، دنبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قبر دعامو قبرونو په شان یو قبر دی، په نورو قبرونو باندي یی هیڅ فضیلت نشته (ندای حق ص ۴۷۴، عقاید علماء الاسلام ص ۴۸۶)	۶- دنبی صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روضه مبارکه دکائناتو دهر شي ٹخه بهتره حتی چي دعرش او دکرسی ٹخه هم بهتره ده . (فضایل حج ۱۷۷، تسکین الاذکیاء ص ۴۸۶)
توسل بالانبياء والاولیاء شرک او بدعت عمل دی (البصائر ص ۲۵۲، کشف الحجاب ص ۹۳، البرهان الجلی ص ۲۰۰)	۷- توسل بالانبياء والاولیاء قبل الوفات وبعد الوفات جایز او مستحب دی . (احسن الفتاوی ص ۴۲۲)

۸- د شهید ژوند جسماني او روحاني دواړه دی (تسکین الأذکیاء ص ۷۴)	د شهید عنصري جسد دعامو مروپشان بې روحه دی دانعاماتو ټولې وعدې د روح سره شوي دي (ندای حق ص ۳۲۶)
۹- کرامت بعد الوفات حق دی (فتاوی فریدیه ج ۱ ص ۵۴۵)	کرامت بعد الموت هیڅکله نه دی ثابت (تحقیق حق ص ۷)
۱۰- په قرآن او په حدیث کې چې په هرځای کې د قبر لفظ راغلی دی، نو دهغې ټولو څخه همدغه زميني قبر مراد دی، په همدې زميني قبر کې ثواب او عذاب دی همدا زميني قبر حقيقي، شرعي، لغوي، او عرفي قبر دی (تسکین الصدور ص ۸۲، فتاوی دارالعلوم دیوبند ص ۴۸۲)	اصلي قبر په عليین، او په سجين کې دی، د از مکنی قبر عرفي قبر دی، دې زميني قبر ته قبر ویل د قرآن څخه انکار دی (اقوال مرضیه ص ۹۹، مسلک الاکابر ص ۲۵، المسک المتصور ص ۳۷)
۱۱- د وفات څخه وروسته اعاده د روح حق ده د وفات څخه وروسته روح همدې زمکني قبر ته را واپس کولی شي، ددې عنصري جسد سره یې تعلق قایم وي چې ددې تعلق په وجه متوفی ثواب او عذاب محسوسوي. (تسکین الصدور ص ۸۲)	د اعادي د روح عقیده د نصوصو څخه مخالفه ده. البرهان الجلي ص ۱۷۳
۱۲- د روح ددې جسد عنصري سره تعلق دی او ددې تعلق په وجه په همدې زمکني قبر کې انسان ته ثواب او یا عذاب میلاوېږي. شرح فقه اکبر ص ۱۰۱	عذاب او ثواب په دې زمکني قبر کې نشته، د روح د جسم سره هیڅ تعلق نشته، دې جسم عنصري ته هیڅ تکلیف او راحت نه ورکول کیږي، دا جسم یو جماد دی، څوک چې د روح او ددې جسم د تعلق قائل دي هغوي معتزله دي، دهغوي د قرآن او د سنت سره هیڅ تعلق نشته، عقاید علماء اسلام ص ۶۱۷، صواعق مرسله ص ۲۵۸
۱۳- راجع قول دادی چې عام مړي اوریدل کوي او د سلام جواب ورکوي (ابن کثیر ج ۳ ص ۴۳۸)	د سماع الموتی عقیده د کفر او د شرک عقیده ده، څوک چې د سماع الموتی قائلین دي هغوي مشرکان دي. (اقوال مرضیه ص ۵۶، کیا مړدی سنتی هی.)
یصال ثواب حق دی، مالي صدقات وي او که عبادات وي، ددې نائده روح او جسم دواړو ته رسیږي (راه سنت، ۲۴۹)	ایصال ثواب نشته، ځکه چې د روح د جسم سره هیڅ تعلق نشته نو جسم ته هیڅ فائده نه میلاوېږي.

نبوت اور رسالت په اصل کې دروځ صفت دی د جسم عنصری مع الروح صفت نه دی. (نداء الحق ج ۱ ص ۵۰۸)	۱۵- ټول پیغمبران او خصوصاً نبی ﷺ په خپلو قبرونو کې اوس هم در رسالت او د نبوت په وصف باندې حقیقه موصوف دي لکه څرنگه چې په عالم الدنیا کې وو، د وفات په وجه د نبوت او در رسالت په وصف کې هیڅ تغیر نه دی راغلی (رحمت کاینات ۳۵۷)
--	---

همدارنگه ددوي په نیز د نبی علیه السلام جسم انسان ندی (معاذ الله) - نداء الحق ج ۱ ص ۲۷۴، همدارنگه دوي په نیز د صحابي قول او فعل حجت ندی (نداء الحق ج ۱ ص ۱۹) او یزید ته عادل وایي همدارنگه لیکي: چې د جمهور و سلفو اکابر و په کپسولنو کې څومره زهر دي (نداء الحق ج ۱ ص ۱۸) وغیره

د مماتیت فرقي مؤسس

ددې فرقي مؤسس سید عنایت الله شاه بخاري دی، یوه عجیبه لطیفه داده چې یوه بله فتنه ده په نوم د تحریک خاکسار دهغي د مؤسس نوم هم عنایت الله مشرقي دی، د بریلویانو د مشهور مناظر نوم هم عنایت الله دی، د لاهمذهب د مشهور مناظر نوم هم عنایت الله اثري گجراتي دی.

ددې ټولو په مابین کې قدر مشترک دا دی چې دوي ټول د قران کریم تفسیر د خپلې رائي مطابق کوي.

ددې مماتي فرقي مؤسس د (سید عنایت الله شاه بخاري) د پلار نوم سید جلال الدین دی، د کشمیر د گویل په علاقه کې پیدا شوی دی، د حدیثو کتابونه یې اکثر په مدرسه امینیة دهلي کې لوستلي دي، په (۱۹۵۷) میلادي کال کې یې د جمعیت اشاعة التوحید والسنة بنیاد کېخوډلو، په ابتداء کې ددې جماعت امیر قاضي نور محمد وو او عنایت الله یې نائب امیر وو، کله چې هغه په (۱۹۶۲) میلادي کال کې وفات شو، نو بیا مرکزي امیر شو تر (۱۹۸۵) کال پورې امیر وو او ددې څخه وروسته تر وفات پورې ددې جماعت اعزازی سرپرست وو. (۱)

ددې جماعت مرکزي غړي دادي:

- (۱) سید عنایت الله شاه بخاري گجرات، مرکزي امیر.
- (۲) مولنا قاضي شمس الدین گوجرانواله. نائب امیر برای صوبه پنجاب.
- (۳) مولوي محمد طاهر پنچپیر. نائب امیر برای صوبه سرحد.

- (۴) مولوي عبدالرؤف حيدر اباد. نائب امير برآى صوبه سند.
- (۵) مولوي عرض محمد. نائب امير برآى بلوچستان.
- (۶) ناظم اعلى مولانا غلام الله خان. مهتمم در العلوم تعليم القرآن راولپنڊى.
- (۷) نائب ناظم مولوي محمد يوسف خان، راولپنڊى.
- (۸) خازن حاجي فيروز الدين. پنڊى. (۱)

يوڅه وخت وروسته ديوڅه اختلافاتو له وجې مولوي محمد طاهر پنچپيري دا جماعت پرېښودلو، دخپل امارت اعلان يې وكړو او نن سبا ددې جماعت مركزي امير دده ځوى مولوي محمد طيب پنچپيرى دى.

ددوي دا اختلاف ظهور داسې وشو چې په (۱۹۵۶ع) كې په جامعہ خير المدارس ملتان كې د دستار بندۍ سالانه جلسه وه، پدې جلسه كې عنايت الله شاه مماتي په ستيځ باندې خپله عقیده بيان كړه او د حيات النبی ﷺ څخه يې انكار وكړو، چونكې عوام ديو بندگان وو او د مماتيت ددې نوي عقيدې څخه بالكل يې خبره وو، نو ټول خفه شوه او ددې نوي عقيدې په باره كې يې خبرې شروع كړې، بالاخره مولانا خير محمد جالندهري رحمه الله، حضرت مولانا محمد علي جالندهري رحمه الله ته حكم وكړو چې دعوامو پرېشاني ختمه كړي، مولانا محمد علي جالندهري رحمه الله په ډير سخت علمي انداز باندې تقرير وكړو، او په عنايت الله شاه بخاري باندې يې سخت ردونه وكړل، كله چې دعنايت الله شاه په اور باندې اوبه واوختلې نو دخپلو حواريڼو سره د جلسې څخه پاڅيدلو او ددې په ځاى چې په خپلو خبرو نظر ثاني وكړي دامسئله يې دخپل عزت مسئله وگرزوله او په هر ځاى كې يې همدا مسئله دخپلو تقريرونو مركزي نقطه كړه او دا اختلافاتو بازارونه يې گرم كړل.

د صلحي كوششونه :

په اول كې دخير المدارس د جامعې له طرفه د افهام او تفهيم يو اجلاس جوړ شو، په اجلاس كې د ديو بند اكابرو شركت وكړو او دعنايت الله مماتي دپوهولو كوشش يې وكړو، لکن عنايت الله ددې په ځاى چې د ديو بند مسلك ته بيرته رجوع وكړي نور يې هم اور واخستلو، اجلاس يې تتيځې ختم شو او نظرياتې جنگ نور هم تيز شو، چې د ديو بند په نمايندگۍ مولانا محمد علي جالندهري رحمه الله او مولانا لال حسين اختر رحمه الله ددې مماتي فرقې سخته مقابله وكړه (۲) بيا په (۱۹۶۰ع)، كې مولانا احمد علي لاهوري رحمه الله د صلحي لپاره يو اجلاس جوړ كړو او دې اجلاس ته يې د ديو بندگان او د مماتيانو غټ

غې علماء راوغوښتل، دا اجلاس د علماوو لپاره صرف مشورتي اجلاس وو، لکن مماتيانو په عوامو کې دا خبره مشهوره کړه چې په لاهور کې مناظره ده او چيغې يې شروع کړې چې لاهور چلو لاهور چلو، کله چې د عوامو هجوم ډیر شو نو د صلحي دا کوشش هم ناکام شو.

(۳) په (۱۹۶۱) کې مولانا ظفر احمد عثمانی او مولانا احتشام الحق تھانوي رحمہ اللہ ددې فتنې د خاموشولو لپاره کوشش وکړو.

په سکر کې يې يوه غټه جلسه جوړه کړه، د دواړو ډلو علماوو يې راوغوښتل، لکن د الله تعالیٰ فيصله وه ديو تقرير له وجې د مولانا محمد علی جالندھري رحمہ اللہ د گرفتاری وارنټ جاري شوی وو، نو جلسه ونه شوه، بيا مولانا ظفر احمد العثماني رحمہ اللہ او مولانا احتشام الحق رحمہ اللہ دخپل سهولت لپاره د دواړو ډلو څخه په کتابتي شکل باندې خپل موقف وغوښتلو مولانا محمد علي رحمہ اللہ او مولانا لال اختر رحمہ اللہ ورو لپړلو، لکن عنايت الله شاه په کتابتي شکل دخپل موقف د لپړلو څخه انکار وکړو، لهدا د صلحي دا کوشش هم ناکام شو،

۴- د ديو بند څلويښت کلن مهتم قاري محمد طيب رحمہ اللہ په (۱۹۶۲) ميلادي کال کې پاکستان ته راغلو او ددې فتنې د خاموشولو کوشش يې وکړو.

د عنايت الله شاه بخاري او د مولانا غلام الله خان په پندۍ کې د قاري طيب رحمہ اللہ سره ملاقات وشو، قاري محمد طيب رحمہ اللہ ورته ددې اختلافاتو سخت شکايت وکړو، دې دواړو هم ورته ددې اختلافاتو څخه د خلاصولو وړانديز وکړو او ورته وې ويل چې ددې اختلافاتو په وجه مونږ د اهل سنت والجماعت ديو بند څخه د خارجيدلو په حال کې يو، لهدا که ستاسو په ذريعه باندې دا مسئله حل شي، نو ډيره به ښه وي، قاري طيب رحمہ اللہ دا موقع غنيمت وگڼله او په (۱۹۶۲ع) د جون په (۲۲) يې په پندۍ کې يو اجلاس راوغوښتلو او د دواړو ډلو څخه يې په لاندې مضمون باندې د دستخط غوښتنه وکړه.

بسم الله الرحمن الرحيم

د وفات څخه وروسته په عالم برزخ کې د نبی کریم ﷺ د جسد اطهر سره د روح د تعلق په وجه جسد اطهر ته حیات حاصل دی، چې ددې حیات په وجه د روضې په خوا کې د حاضرینو صلوة او سلام اوري. په مضمون باندې خپله قاري طيب رحمہ اللہ، مولانا محمد علي جالندھري رحمہ اللہ، مولانا غلام الله خان، او قاضي نور محمد دستخطونه وکړل، لکن عنايت الله بخاري دې اجلاس ته راغلو، بيا دې دستخط کونکو حضراتو عنايت الله شاه مماتي ډیر پوه کړو، لکن هغه بيا هم په خپل ضد باندې ټينګ

پاتې شو، او په دې مضمون باندې یې د دستخط کولو څخه انکار وکړو، کله چې عنایت الله شاه بخاري د دستخط څخه انکار وکړو، نو قاضي شمس الدین دخپلو نورو ملګرو سره یو ځای بیا قاري طیب رحمه الله ته ورغلل او په دې مضمون کې یې ترینه د تغیر او تبدیل غوښتنه وکړه، قاري طیب رحمه الله چونکې سبا ته دیوبند ته روان وو، نو دا مسئله یې مولانا خیر محمد جالندهري رحمه الله ته پرېښودله او د روانیدلو څخه مخکې یې ورته یو خط هم ولیکلو چې دهغې مضمون داسې وو، چې په پنده کې چې کومه صلح وشوه هغه دوه خطونه وو یو د نفس مسئلې په باره کې وو او دوهم د عنایت الله شاه په باره کې وو، نفس مسئله خومخکې ذکر شوه، د عنایت الله شاه په باره کې یې داسې لیکلي وو چې قاضي نور محمد او مولانا غلام الله خان به پوره کوشش کوي چې د عنایت الله شاه څخه دستخط واخلي، لکن که بیا هم عنایت الله شاه دستخط ونکړو، نو دا دواړه به د حیات النبی ﷺ په مسئله کې د عنایت الله شاه څخه براءت اعلانوي، او د دې فرقي په جلسو کې به د حیات النبی ﷺ په مسئله باندې تقریرونه نه کوي او نه به ورسره د دې مسئلې په باره کې په مناظرو کې شرکت کوي، قاري طیب رحمه الله مولانا خیر محمد رحمه الله ته دا هم ولیکل چې: مهرباني وکړه د دواړو ډلو علماء راجمع کړه او د دې دوهم تحریر په ځای باندې یوه نوې معاهده ولیکه، مولانا خیر محمد رحمه الله د قاري طیب رحمه الله د هداياتو مطابق د دواړو ډلو پنځه پنځه علماء راوغوښتل او په (۱۹۶۲ع) د جولای په میاشت کې یې په خیر المدارس ملتان کې یو اجلاس جوړ کړو، د ډیرې اوږدې مباحثې څخه وروسته داسې فیصله وشوه، چې: مولانا غلام الله خان او عنایت الله شاه به په یوه جلسه کې هم د حیات النبی ﷺ په مسئله باندې تقریر نه کوي او مولانا غلام الله خان به د عنایت الله شاه سره د حیات النبی ﷺ د مسئلې څخه بغیر په نورو مناظرو کې شرکت کوي، په دې فیصله د اول فریق څخه مولانا خیر محمد جالندهري رحمه الله، مولانا محمد علي جالندهري رحمه الله، مولانا لال حسین اختر رحمه الله او مولانا عبدالرحمن میانوي رحمه الله، او مولانا عبد الله رحمه الله دستخطونه وکړل او د مماتیانو د ډلې څخه ورباندې، مولانا غلام الله خان، عنایت الله شاه، مولانا شمس الدین، احمد حسین سجاد، محمد یار، او منور حسین دستخطونه وکړل، لکن پدې صلح نامه کې په شوي وعدې یې هم وفا ونکړه، خپل کارونه یې نور هم تیز کړل، مخکې صرف په یوه مسئله کې اختلاف وو، وروسته یې

نور مسایل هم شروع کړل، او په پوره طریقه باندې یې د اهل سنت والجماعت دیوبند مسلک پریښودلو، اختلافاتو ته یې دومره هوا وركړه چې دا مسایل یې د كفر او د اسلام معیار وگرزول.

كله چې دصلحې كوششونه ناكام شول نو د دیوبند علماوو ددې فتنې د مخنیوي لپاره دیو مدلل كتاب د لیکلو تجویز پیش کړو او ددې کار لپاره یې امام اهل سنت والجماعة مولنا سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللَّهِ مقرر کړو، سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللَّهِ ددې فتنې په خلاف د تسکین الصدور په نوم باندې مدلل كتاب ولیکلو بیا د ملتان په اجلاس کې د دیوبند لاندې اکابرو ددې كتاب تصدیق وکړو.

مولنا فخرالدین احمد رَحْمَةُ اللَّهِ مفتي سید مهدي حسن رَحْمَةُ اللَّهِ، قاري محمد طيب رَحْمَةُ اللَّهِ، مولنا حبیب الرحمن اعظمي رَحْمَةُ اللَّهِ، مفتي محمد شفیع رَحْمَةُ اللَّهِ، مولنا ظفر احمد العثماني رَحْمَةُ اللَّهِ، مولنا محمد یوسف بنوري رَحْمَةُ اللَّهِ، مولنا خیر محمد جالندھري رَحْمَةُ اللَّهِ، مفتي جمیل احمد تھانوي رَحْمَةُ اللَّهِ، مفکر اسلام مفتي محمود رَحْمَةُ اللَّهِ مولنا محمد عبد الله درخواستي رَحْمَةُ اللَّهِ، مولنا شمس الحق افغاني رَحْمَةُ اللَّهِ، مولنا سید گل بادشاہ رَحْمَةُ اللَّهِ، خواجہ خواجگان خان محمد رَحْمَةُ اللَّهِ وغیرهم.

د عنایت الله شاه مماتي د علم حدود:

عنایت الله شاه د فراغت څخه ورسته په هیڅ کومه مدرسه کې مستقل تدریس نه دی کړی، فرقہ مماتیت کا تحقیق جلزه ص-۴۴، اقتباس از سوانح حیات ص ۳۱)

همدارنگه یې هیڅ کوم کتاب نه دی لیکلی، سوانح حیات ص ۴۵.

مناظرهم نه وو کله چې په (گجرات کالری) دروازه کې خطیب شو، نو د بریلویانو مناظر مفتي احمد یار خان نعیمی هم پاکستان چوک کې اوسیدلو، او په غوثیه مسجد کې خطیب وو د دواړو په مابین کې په (۱۴) د ذو القعدې (۱۳۶۱) هق کې دسې شنبې په ورځ د (لاله فضل پښواله) په ځای کې مناظره وشوه په هغې کې یې عنایت الله شاه پر کړو او په لاندې مسایلو یې ترینه دستخط واخستلو: په قبرونو گنبدې جوړل جایز دي، عرس مستحب دی، حقیقت محمدي د عالم په هره ذره کې موجود دی، محفل میلاد مستحب دي، صلی الله علیک یا رسول الله د هر مانځه څخه وروسته په جمعه لوستل مستحب دي، دامناظره بیا دیو اشتهاړ په ذریعه نشر شوه داشتهاړ نوم وو (گجراتی کا خاتمه) پنځلس کاله وروسته عنایت

الله یو بل اشتهار ولیکلو په نوم د (اعلان حق) او په هغې کې یې ولیکل چې په هغو مسایلو باندې په دستخط کولو کې زما څخه غلطی شوې ده .

حاصل دا چې ددې بدعتي ډلې فرقي مؤسس مولوي عنايت الله شاه گجراتي دی په (۱۹۵۷) کې یې ددې بدعتي ډلې بنیاد ایښی دی، دوي ځانته اشاعت التوحید والسنة وايي او په پنجاب کې ورته خلک: ۱- مماتيان ۲- پتھريان ۳- پنچپريان ۴- اشاعتيان ۵- او چترورپان وايي.

د اسلامي عقائدو اصول

د اسلامي عقائدو اهم اصول درې دي (۱) توحید (۲) رسالت (۳) معاد

توحید او مماتيان: د مماتيانو په نيز د توحید معنی گانې دوه دي، اول د الله تعالى د قدرت څخه انکار، ځکه چې مماتيان اکثر د کشف او د کرامت څخه منکړ دي او د کشف او د کرامت تعلق د الله تعالى د قدرت سره دی .

دوهم: دا چې د الله تعالى په کلام کې د شفا څخه انکار، دوي د الله د کلام ليکل او په غاړه کې یې اچول شرک گڼي، مماتيانو په باره خيبر ايجنسی کې ډېر داسې خلک شهيدان کړل چې د الله تعالى په کلام کې د شفاء قائل وو.

رسالت او مماتيان: مماتيان د هغو تمامو احاديثو څخه منکړ دي چې (۱) د حیات الانبياء (۲) سماع النبي ﷺ، (۳) توسل بالنبي ﷺ، (۴) استشفاع من قبر النبي ﷺ، (۵) زیارت قبر النبي ﷺ، (۶) عرض الاعمال علی النبي ﷺ (۷) او اعاده الروح وغيره سره یې تعلق دی، همدارنگه د هغوئ ټولو احاديثو څخه منکړ دي د کومو تعلق چې د سماع الموتی او د برزخ د حالاتو سره دی .

معاد او مماتيان: د معاد لپاره مقدمه قبر دی، او مماتيان هغه قبر ته قبر نه وايي کوم ته چې په قران او په حديث کې قبر ویلی شوی دی او په کوم قبر کې چې د ثواب او د عذاب عقیده په مسلمانانو کې راروانه ده.

قران او مماتيان: په قران او په احاديثو کې د تصوف نوم (تزکيه) او (احسان) راغلی دی، الله تعالى فرمايي: ان الله يحب المحسنين، لېکن مماتيان ورته مشرکان او بدعتيان وايي، د مماتيانو د قران د منلو طريقه هغه ده کومه چې د عبد الله بن زبعری وه، عبد الله بن زبعری، به هغه اياتونه چې د بتانو په

باره کې راغلي دي په پېغمبرانو باندې تطبیق قول (۲) همدارنگه ددوي دقران دمنلو طریقه هغه ده کومه چې د خوار جو ده، خوار جو به د کفارو په باره کې نازل شوي اياتونه په مسلمانانو باندې تطبیق قول (۳).
د خوار جو په باره کې رسول الله ﷺ فرمایي چې ددوي د خلق څخه به قران نه ښکته کیږي او دوی به د اسلام څخه داسې وزي لکه څرنگه چې غشي د ښکار څخه ووزي، بخاري ص (۱۰۲۴).

لکه څرنگه به چې خوار جو حضرت علي (عليه السلام) او دده ملگرو ته دقران څخه منکرین ویل او خپلو ځانونو ته به یې دقران منونکي او دقران شیخان ویلې، حضرت علي (عليه السلام) فرمایي: چې یقرؤن القرآن یحسبون انه لهم وهو علیهم (ابوداود ج ۲ ص ۳۰۸).

دوي دا گمان کوي چې قران ددوي لپاره دلیل دی، حالانکې قران ددوي په خلاف دلیل دی، همدا حال د مماتیانو دی، په قران او په متواترو احادیثو کې د قبریوه معنی ده چې زمینی قبر دی، او مماتیان د زمینی قبر څخه انکار کوي او بله معنی ورته بیانوي چې علیین او یاسجین دی، په قران کې د شهید لپاره جسماني ژوند په عبارت النص کې راغلی دی او د انبیاءو لپاره په دلالة النص کې راغلي دی او مماتیان ترېنه منکر دي، په قران او په حدیث کې د جسم مثالي ذکر نه دی راغلی او مماتیان یې خپل ځان څخه د جوړې شوې عقېدې په بناء باندې مني، په قران کې د مرگ دوه معنا گانې راغلي دي اول دا چې د ابتداء څخه د روح او د بدن په مابین کې بالکل تعلق نه وي راغلی، لکه انسانانو ته چې د ولادت څخه منځې الله تعالی اموات ویلي دي، الله تعالی فرمایي چې (کیف تکفرون بالله وکنتم آمواتا) او بتانو ته هم په همدې معنی اموات ویلی شوي دي.

دوهم داه چې یو ځلې روح په جسد کې داخل شوي وي او پېرته وتلی وي، لکه الله تعالی چې فرمایي (ثم یمیتکم ثم یحییکم) او دا موت د انسانانو بعد الحیات دی، او مماتیان د موت لپاره صرف دوهمه معنی بیانوي او اوله معنی نه بیانوي او دا ځکه چې دوي خو د بتانو په باره کې راغلي اياتونه په انبیاءو او په اولیاءو باندې ورتطبیقوي، لهذا دوي د موت لپاره صرف همدا یوه معنی بیانوي.

اهل سنت والجماعت وایي چې حیات اصلي صفت دی او موت عارضی شی دی، او غیر ممتد او یوه ذایقه ده کل نفس ذائقة الموت، سمدستي ختمیږي او مماتیان وايي چې موت فعل ممتد دی ددوي په نیز

موت اکر چې ذاتقه ده، لکن دا ذاتقه دوامداره ده، ددې په وجه د جسم صفات چې فهم، شعور، حس او ادراک دي ټول ختم شو، او همدا د مشرکانو عقیده هم وه چې مرگ عدم دی ددې په وجه هر شی ختمیږي.

اشاعة التوحید والسنة او که اشاعت التلبیس والالحاد والضلالة؟

(۱) د مشرکانو دا عادت وو چې بوت به یې جوړ کړو دهغې عبادت به یې کولو او په هغې باندې به یې دیو پیغمبر او یا دیو بزرگ نوم کېښودلو، خلکو ته به یې دا په ذهن کې وراچوله چې مونږ ددې پیغمبر او یا ددې بزرگ په طریقه باندې روان یو.

(۲) یهودو او نصاری و و به د کوم پیغمبر پسې د ځان څخه د درغو قېصې جوړ کړې او بیا به یې ورته د تورات او یا د انجیل او یا د زبور نوم کېښودلو، الله تعالی ددوي دا خراب عادت داسې ذکر کوي چې (يکتبون الكتب بأيديهم ثم يقولون هذا من عند الله).

(۳) ددې مبتدعو فرقو هم همدا عادت دی، چې د ځان لپاره یوه نوې ډله جوړه کړي، او بیا ورته یو غور نوم په قران او یا په حدیث کې وگوري، مثلاً مسعود احمد یوه ډله جوړه کړه او دهغې لپاره یې نوم د جماعة المسلمین کېښودلو او په هر ځای کې وایي چې په قران کې چې په هرايت کې د مسلمین لفظ راغلی دی دهغې څخه مونږ مراد یو، همدارنگه مودودي یوه ډله جوړه کړه او نوم یې ورته د جماعة اسلامي کېښودلو، رسول الله ﷺ فرمایي: چې په اخره زمانه کې به د اسلام صرف نوم پاتې شي، نن سبا د اپېشن گویی بالکل پوره شوی ده، نوم اسلامي لگوي او کار حرامي کوي، همدارنگه مسعود الدین یوه نوې ډله جوړه کړه او نوم یې ورته په قران کې وکتلو، نو حزب الله یې دخپلې ډلې لپاره نوم کړو، او دعوه کوي چې د حزب الله څخه زما ډلگې مراده ده، قادیانانو د پنجاب په علاقه کې د جناب د دریاب په غاړه یو نوی ښار جوړ کړو او نوم یې ورته په قران کې وکتلو نو (ربوه) یې ورباندې کېښودلو، او دعوه کوي چې په قران کې د "وأویناهما الى ربوة ذات قرار ومکین" څخه زموږ دا ښار مراد دی، دنعیم په نوم باندې یو کاذب د پیغمبرۍ دعوه وکړه، بیایې دعوه وکړه چې په قران کې راځي چې (ولتسئلن يومئذ عن النعیم) نو ویل به یې چې ددې څخه زه مراد یم، همدارنگه معتزله وویو ډلگۍ جوړه کړه او نوم یې ورباندې د اصحاب العدل والتوحید کېښودلو، دنن سبا مماتیانو هم ځان ته یوه نوې ډلگۍ جوړه کړې ده او نوم یې ورباندې اشاعة التوحید والسنة ایښی دی، دوي مخې ته قران نیولی وي او کنځلې، تکفیر او نور خرافات بیانوي، خلکو ته په ذهن کې دا وراچوي

چہ دازما تہولہ کنخلہ او خرافات پہ قران کہہ دی، تاسو بہ پہ راوان بحث کہہ وگورئ چہ دالہ لگی اشاعۃ التوحید والسنة نہ بلکہ اشاعۃ التلبیس والضلالۃ کوی۔

د مہاتیت د فتنہ پہ خلاف بانڈی لیکل شوی کتابونہ

(۱) حیاۃ الانبیاء للبيهقي (۲) شفاء السقام للسبكي (۳) کتاب الروح لابن القيم (۴) جلاء الافہام لابن القيم (۵) القول البدیع للسخاوي (۶) التذکرۃ للقرطبي (۷) شرح الصدر للسيوطي (۸) البدور السافره للسيوطي (۹) جذب القلوب للمحدث عبد الحق الدهلوي (۱۰) اب حیات للنانوتوي . دایو شو هغه کتابونہ وو چہ دعنايت اللہ شاہ بخاري د اشاعۃ التوحید والسنة پہ نوم دتنظیم ثخہ مخکہ لیکل شوی دی، پہ دہ نوي نوم بانڈی دہی فتنہ د ظهور ثخہ وروستہ ہم ددوي پہ خلاف ہر کتابونہ ولیکل شول، چہ یو ثویہ دادي:

(۱) عالم برزخ . قاري محمد طيب ۴۰ کلن مہتمم دیوبند (۲) احوال برزخ ، مفتی عاشق الہی بلند شہري (۳) تسکین الصدور ، سرفراز خان صفدر (۴) المسلك المنصور ، سرفراز خان صفدر (۵) سماع موتی ، سرفراز خان صفدر (۶) الشہاب المبین ، سرفراز خان صفدر (۷) ارشاد العلماء ، شیخ الحدیث عبد القدیر (۸) شیخ طیب معتزلی عذاب قبر کا منکر کیوں؟ ابو یحیٰ مدنی (۹) مجموعہ سوالات و جوابات (۱۰) معیار صداقت (۱۱) قبر کے زندگی (۱۲) اسلام کی نام پر ہوا پرستی (۱۳) منکرین حیات قبر کے خوفناک چالیں (۱۴) البرہان القوي في حياة النبي ﷺ (۱۵) عذاب قبر کے صحیح صورت کے منکر کا شرعی حکم (۱۶) عقیدہ حیات قبر اور علم و فہم میت کے حدیث ، د نہم نمبر ثخہ تر شپا رسم پورہ د مولنا نور محمد قادري تونسوي تصنیفات دی (۱۷) فرقہ مہاتیت کا تحقیقی جائزہ لمولنا الیاس گمن (۱۸) البصائر لمولنا حمد اللہ جان الداجوي رحمہ اللہ (۱۹) خلاصہ عقائد علماء دیوبند عبد الشکور ترمذی (۲۰) القول النقي في حیات النبي ﷺ ، مولنا عبد اللہ بھلوي ، (۲۱) پنچیری حضرات دیوبندی نہیں (۲۲) عادلانہ دفاع (مفتی سرادر صاحب شیخ الحدیث دارالعلوم ہل) وغیرہ .

مسئله د عذاب قبر او حياء في القبر

1950-1951

كأنك تملكه النسخ، مولوي هذا أنت الله مخلص بذر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مسئله د عذاب قبر او د حیاة فی القبر

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد!

محترمو لوستونکو! د ماتيانو په مقابله کې د اهل سنت والجماعت د عقيدې خلاصه داده ۱- چې د مرگ څخه وروسته، مکمل انسان (روح مع الجسد) د عالم الدنيا څخه عالم البرزخ ته نقل شو ۲- همدا ځمکنی قبر، شرعي قبر دی او د برزخ فرد دی، نو ميت په همدې ځمکنی قبر کې هم دی او په برزخ کې هم دی ۳- ثواب او عذاب په همدې ځمکنی قبر کې مکمل انسان (روح مع الجسد) ته ورکول کېږي، (تفسير مظهری ج ۱۱ ص ۸۷ ط: ايچ ايم سعيد کمپني) د دې په خلاف د منکرينو د عذاب قبر (اشاعتيانو) نظريه د عذاب قبر په باره کې داسې ده چې:

(۱) دغه ځمکنی قبر شرعي قبر ندي، (۲) شرعي قبر په عليين او سجين کې دی (۳) عليين په اووم اسمان کې دی او سجين د اوومې ځمکې لاندې دی (نداء الحق ج ۹ ص ۹۹) (۴) په عليين او سجين کې الله تعالی ارواحو ته نوی اجساد مثاليه ورکوي او ارواح په همدې اجسادو مثاليه وو کې حلول کوي (۵) عذاب او ثواب په همدې عليين او سجين کې روح مع الجسد المثالی ته ورکول کېږي (نداء حق ج ۱ ص ۳۱۰، عقائد علماء اسلام ص ۱۳۳)

(۶) اجسام عنصریه دونيويه، برزخ ته نه دي تللي بلکې همدلته په دونييا کې پاتې دي (۷) عذاب او ثواب د دونيوي جسد سره تعلق نه لري (نداء حق ج ۱ ص ۳۷) عذاب او ثواب کا مسئلہ عالم دنيا اور عالم اجساد کی ساتھ متعلق نہیں ص- (۳۷) (۸) اجسامو عنصریه وو ته نه اعاده د روح کېږي او نه يې ورسره کوم تعلق پاتې کېږي، بلکې اجسام عنصریه دونيويه همدلته پدې عرفي قبرونو کې بې روحه مړه پراته دي چې د حیات هيڅ شایبه پکې نه شته.

دا عقیده ددوي په مختلفو کتابونو کې لیکل شوي ده لکه: نداحق ج ۱ ص ۳۷، ص ۴۸، ص ۲۴۶، ص ۲۲۶، ص ۳۵۷، ص ۲۹۸، ج ۳ ص ۱۴۴، مجموعہ رسایل نیلوي ج ۲ ص ۹۹، ص ۱۲۳، ص ۱۲۴، البرهان الجلي ص ۱۵۸، ۱۸۱، ج ۱ ص ۱۴۳، ص ۱۸۴، مسالک العلماء، عقاید علماء اسلام ص ۱۳۴، ص ۱۳۶، ص ۱۳۸، ص ۱۳۳، ص ۱۸۹، ص ۳۹۴، مسلک الاکابر ص ۱۲، ص ۲۵)

(۱) داشاعت التوحيد والسنة موجوده امير مولوي محمد طيب پنجپيري ليکي چې:

اس بحث کے ضمن میں یہاں اس نکتہ کے وضاحت بھی ضروری ہے کہ میت کو برزخی حیات کہاں ملتے ہیں؟ ہمارے مخالفین اسے مدفن ارضی میں عذاب و ثواب قبر ثابت کرنی پر تلی بے ٹھی ہیں^(۱)۔
ددې بحث په ضمن کې ددې نکتې وضاحت هم ضروري دی چې مړي ته برزخي ژوند په کوم ځای کې ورکول کېږي؟ زمونږ مخالفین په دغه زمکني قبر کې د ثواب او د عذاب د ثابتولو کوشش کوي۔
(۲) فضل الرحمن مماتي ليکي چې: واضحه دې وي چې هغه شرعي قبر داوومې ځمکې لاندې دی^(۲)۔
همدارنگه ليکي چې: د قبر څخه دغه خاصه کنده او عرفي قبر بالکل نه دی مراد بلکه د برزخ شرعي قبر مراد دی، التحقيق الانيق ص ۳۴)۔

(۳) دمماتيانو مشهور مناظر خضر حیات ليکي چې: قبر شرعي صرف عالم برزخ په نه کېه گڼل کېږي۔
المسک المنصور ص ۳۲) : قبر شرعي صرف عالم برزخ دی نه دا کنده۔
(۴) مولوي امير محمد مماتي ليکي چې: زمکني کنده ته قبر ويل د نصوصو څخه انکار دی۔
الاقوال المرضيه مولوي امير محمد، والقول المرعي لحسين شاه نيروي ص ۹۹/۵۴-۱۰۱)۔

د اعادي دروح په باره کې دمماتيانو عبارات

۱- د اعادي دروح او د تعلق دروح قائلين د قرآن، سنت او د مذهب د اهل سنتو څخه جاهل او ناخبره دي (المسک المنصور ص ۲۲)
۲- د اعادي دروح قول د قرآن سنت او د صحابه وود اقوالو څخه مخالفت دی، عقاید علماء الاسلام ص ۵۲۳

^۱ - مسلک اکابر ص ۲۵

^۲ - التحقيق الانيق ص ۳۰

۳- حیات او دبدن سرہ دروہ تعلق نہ دقرآن شخہ ثابت دی او نہ دصحیح حدیث شخہ، (الصواعق

المرسلہ ص ۲۷۲، اقامۃ البرہان ص ۱۶۱، رد منکرات حیاة الأموات، ص ۲۲)

۴- مولوی حسین نیلوی پہ نداء الحق، (ج ۱ ص ۲۴۶) کہی لیکھی چہ: تحقیق یہ ہہ کہ حیات کے معنی

ہیں روح کا بدن کے ساتھ تعلق اور قبر میں روح کا بدن کے ساتھ سری سے تعلق ہہ نہیں ہہ، یعنی اس حیات کا تعلق اس بدن عنصری سے نہیں ہہ. (الارشاد المفید ص ۱۶)

خلاصہ دا چہ حیات دروہ دبدن سرہ تعلق تہ وایی او دروہ دبدن سرہ تعلق نشتہ، پہ نداء حق

(ج ۱ ص ۲۲۶) کہی لیکھی چہ: اور قبر میں فقط مردہ جسم ہی، ہمدارنگہ پہ ص ۳۵۷) کہی لیکھی چہ: لیکن

مرنے والی کے روح کا تعلق بدن سے کلی طور پر منقطع ہو جاتا ہہ، نہ ظاہری طور پر تعلق ہوتا ہہ، نہ اندرونی، ہمدارنگہ پہ ص ۲۹۸) کہی لیکھی چہ: لکن تعلق میت کے روح کا تو بدن سے بالکل منقطع ہو جاتا ہہ، ہمدارنگہ (ج

۳ ص ۱۴۴) کہی لیکھی چہ: اور قبر بھی برزخ کا نام ہہ اس گڑھے کا نام نہیں ہہ... حالانکہ اس ظاہری قبر میں نہ تو کوئی فراخی ہوتی ہین نہ کوئی تنگی... ان احادیث سے صاف معلوم ہوتا ہہ کہ سوال صرف روح سے ہوتا ہہ، اور وہ بھی عالم

البرزخ میں، نہ کہ اس مٹی کے گڑھے میں... پہر یہ بھی کہا جاتا ہہ کہ روح اور بدن عنصری میں ایک تعلق اور کلشن ہہ سو یہ بھی غلط ہہ، اس کا ثبوت کسی صحیح حدیث سے نہیں ملتا، محض قیاسی بات ہہ. ہمدارنگہ وگورہ: مجموعہ

رسائل نیلوی (ج ۲ ص ۹۹، ج ۲ ص ۱۲۳، ج ۱ ص ۱۲۴، ج ۱ ص ۳۶۸، ص ۱۴۳ ص ۵۸۶)

۵- ہمدارنگہ وگورہ: البرہان الجلی ص ۱۴۸، ص ۱۸۱، ص ۱۵۸)

۶- ہمدارنگہ وگورہ مسالک العلماء، ص ۵۹، ص ۶۰، ۶۳، ۶۴،

۷- ہمدارنگہ وگورہ عقائد علماء اسلام، ص ۱۳۴ دلتہ لیکھی چہ پہ دہ زمکنی قبر کہی او دہ

جسم تہ ثواب او عذاب نشتہ، ہمدارنگہ وگورہ عقائد اسلام ص ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۴۱، ۲۸۰، ۲۸۹،

(۳۲۷، ۳۹۴)

۸- طیب معتزلی لیکھی چہ: اور قبر میں اصلا روح کا بدن سے تعلق نہیں ہوتا (ملک الاکابر ص ۲۶)

دہ فتنہ ورائندوینہ پہ حدیث کہی شوہ دہ، حضرت عبد اللہ بن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ فرمایہ چہ:

سمعت عمر بن الخطاب رَضِیَ اللہُ عَنْہُ وهو يقول: أنه سيخرج قوم منا بعدكم يكذبون بد القبر،

ویکذبون بالرحمن ویکذبون بالرجال ، ویکذبون بالحوض ، ویکذبون بقوم یخرجون من النار ، مسند احمد ج ۱ ص ۴۱)

درسول الله صلى الله عليه وسلم ددې پيش گوئي مطابق د حیات بعد الممات یعنی د عذاب القبر د منکرینو مختلفې ډلې پیدا شوې ، لکه معتزله ، کرامیه ، روافض ، قادیانیان ، عثمانیان ، چکې الویان ، پرویزیان ، چتروریان ، حزب الله ، جماعت المسلمین ، غیر مقلدین ، داشاعت مماتیان .

د اهل سنت والجماعة دلائل

شپږ خبرې په یاد لرئ اول د عقیدې معنی ، دوهم د موت او د حیات تعریفونه ، دریم تعیین د قبر ، خلورم د برزخ مفهوم ، پنځم د قبر مفهوم ، شپږم اعاده د روح جسم ته پدغه ځمکني قبر کې یعنی حیات فی القبر .

د عقیدې معنی:

عقیده په لغت کې غوټې ته وایي او په اصطلاح کې هغه مضبوط یقین ته وایي چې د شک او شبهې گنجایش په کې نه وي په اسانه الفاظو کې د عقیدې دوهم نوم ایمان دی ، نو ایمانیاتو ته عقاید وایي .

د موت تعریف: موت قبض الروح ته وایي

چې په جسم کې روح نه وي او د جسم سره د روح تعلق هم نه وي ، یعنی : انقطاع الروح عن الجسد والانتقال من دار الى دار (حاشیه تسکین الصدور ص ۱۰۴ ، نداء حق ص ۴۴۴)

فائده: موت قبض الروح ته وایي ، الله تعالی فرمایي چې : ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا﴾ او د قبض دوه کیفیتونه دي اول: خروج الروح عن الجسد ، دوهم: حبس الروح ، د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله په نیز د انبیاء وود موت کیفیت دوهم دی .

د حیات تعریف:

چې په جسم کې روح وي یا د جسم څخه بهر وي ، لکن د جسم سره یې تعلق وي ، لکه د ویده په باره کې الله تعالی فرمایي چې : ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا﴾ نو د خوب په حالت کې روح د جسم څخه وتلی وي ، لکن بیا هم جسم ژوندی وي ، ځکه چې د روح ورسره تعلق وي .

قران کریم څخه د زمکني قبر ثبوت :

(۱) فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَهُ أَخِيهِ: كله چې قاييل هاييل ووژلو او دښخولو چل يې نه ورتلو نو الله تعالي يو كارغه راووليړلو چې بل كارغه يې ښخولو نو قاييل ترېنه د ښخولو چل ياد كړو او هاييل يې ښخ كړو، نو قاييل هاييل په دغه زمکني قبر کې ښخ كړو.

(۲) وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ (سورة توبه اية ۸۴) ترجمه: او دده په قبر باندې مه درېږه.

په دې ايت کې نبي ﷺ منع شو چې درئيس المنافقين په قبر باندې مه درېږه او ظاهره داده چې نبي ﷺ درئيس المنافقين په دغه زميني قبر باندې درېدلی وو او د عايې ورته کړې وه. سجين ته نه ووتلی.

(۳) وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ (الحج ايت ۷) ترجمه: اوله دې وجې چې الله تعالی ټول خلک دوهم ځل راژوندي کوي کوم چې په قبرونو کې دي.

استدلال: دلته دهغو اجسامو د راپورته کولو ذکر دی په کومو کې چې د کفارو شک وو، او د کفارو شک په دغې عنصري جسمونو کې وونه په اجسامو مثاليه وو کې، نو قبر به هغه ځای ته وايي په کوم ځای کې چې دا جسد عنصري ښخ شوی دی او هغه زمکني قبر دی.

(۴) وَإِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ (انفطار اية ۴) ترجمه: او چې کله قبرونه څيري او لاندې باندې شي او مړي ترېنه راپورته کړل شي.

استدلال: په دې اية کریمه کې قبر هغه ځای ته ویل شوی دی د کوم ځای څخه چې جسم راپورته کولی شي او جسم د زمکني قبر څخه راپورته کولی شي، ځکه چې حساب او کتاب د دغې جسد عنصري سره کېږي کوم چې اعمال کړي دي جسم مثالي خو عمل نه دی کړی.

(۵) أَفَلَا يَعْلَمُ إِذَا بُعْثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ (عاديات اية ۶) ترجمه: ایا هغه وخت ورته نه دی یاد چې راپورته کړل شي هغه چې په قبرونو کې دي.

استدلال: په دې ايت کریمه کې قبر هغه ځای ته ویل شوی دی په کوم ځای کې چې دا ناشکره جسم ښخ کړی شوی دی او هغه زميني قبر دی.

(۶) كَمَا يَبْسُ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحَابِ الْقُبُورِ (المتحنه اية ۱۳) ترجمه: لکه څرنگه چې نا امېده دي کافران د هغه خلکو څخه په قبرونو کې ښخ کړي شوي دي.

استدلال: کافران د دې جسد عنصری څخه نا امېده دي، نو چې کافران د دې اجسادو عنصریه وو څخه نا امېده دي نو اصحاب القبور به همدا اجساد عنصریه وي او اجساد عنصریه په دغه زمکني قبر کې ښخ کړي شوي دي.

(۶) مِنْهَا خَلَقْنٰكُمْ وَ فِيْهَا نُعِيْدُكُمْ وَ مِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرٰى (طه ایه ۵۵)

(۷) حَتّٰی زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ (التکاور ایه ۲) په دې دواړو آیاتونو کې همدغه زمکني قبرونه مراد دي.

احادیث مبارکه او د قبر مفهوم:

(۱) عبد الله بن مسعود رضی الله عنه فرمایي: چې رسول الله صلی الله علیه و آله فرمایلي دي چې: إِذَا مَاتَ أَحَدُكُمْ فَلَا تَحْسِبُوهُ وَأَسْرِعُوا بِهِ إِلَى قَبْرِهِ وَلْيَقْرَأْ عِنْدَ رَأْسِهِ فَاتِحَةُ الْكِتَابِ وَعِنْدَ رِجْلَيْهِ بِحَاتِمَةِ الْبَقَرَةِ فِي قَبْرِهِ. (شعب الایمان للبيهقي فصل فی زیارة القبور).

ترجمه: کله چې یو کس په تاسو کې مړ شي نو مه یې حصار وئ او زر زریې قبر ته وړئ او سر ته دې یې فاتحه الكتاب او پښو ته دې یې دسوره بقرې اخیری آیاتونه ولوستل شي.

استدلال: دا د زميني قبر بیان دی.

(۲) رسول الله صلی الله علیه و آله په یو څو قبرونو باندې تېرېدلو، نو اوښه یې و تېرېدله، رسول الله صلی الله علیه و آله و فرمایل: چې د دې قبرونو والا څوک پېژني؟ یو سړي وویل چې زه یې پېژنم، رسول الله صلی الله علیه و آله و فرمایل: چې دوی کله مړه شوي دي؟ هغه سړي وویل چې د شرک په زمانه کې، رسول الله صلی الله علیه و آله و فرمایل: چې پدې امت باندې په قبر کې ابتلاء راي، که دا اوږه راسره نه وی چې تاسو به بیا مړي ښخ نه نکړئ نو ما به دعا کړی وی چې تاسو ته یې عذاب قبر در ښکاره کړی وی، الحديث (مسند ابی یعلی رقم ۱۲۹۹۶)

استدلال: دا ټول بیان د زميني قبر دی، نبی صلی الله علیه و آله چېرته سجين او يا علين ته نه وؤ تللی.

(۳) عبد الله بن عباس رضی الله عنه فرمایي: چې نبی صلی الله علیه و آله په دوو قبرونو باندې تېرېدلو نو وې فرمایل: چې په دې دواړو قبرونو کې مړو ته عذاب ورکول کیږي او په ډېر سخت کار کې نه ورکول کیږي، یو به نمامت کولو او بل به ځان د متيازو څخه نه ساتلو، بیا یې دوه لمدې لختې را واخستلې او یوه یوه یې په دواړو قبرونو باندې ښخه کړه، او وې فرمایل چې کېدی شي چې الله تعالی د دوي په عذاب کې تخفیف راولي ترڅو چې دا وچې شوې نه وي. (بخاري ج ۱ ص ۱۸۴)

استدلال: دلته نبي ﷺ د سجين او يا د علين په قبر باندې نه دی تير شوی، بلکه په دغه زمکني قبر باندې تېرېدلو او په همدغه زمکني قبرونو باندې يې لختې ښخې کړی وې.

(۴) عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: «لَمَّا مَاتَ النَّبِيُّ ﷺ كُنَّا نَحْدُثُ أَنَّهُ لَا يَزَالُ يُرَى عَلَى قَبْرِهُ نُورٌ». (رواه ابو

داود باب فی النور يری عند قبر الشهيد)

استدلال: حضرت عائشه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا د زمکني قبر بيان کوي، چې د نجاشي په زمکني قبر باندې انوار راوړېدل.

(۵) يوه بي بي وه مسجد به يې جارو کولو، بيا وفات شوه صحابه کرامو يې جنازه وکړه، نبي ﷺ خبر نه وو نو چې يو څو ورځې يې ونه ليدله د صحابه وو کرامو څخه يې دهغې په باره کې پوښتنه وکړه، صحابه کرامو وفرمايل چې يا رسول الله ﷺ هغه وفات شوه او مونږ ته خبر نه کړی او ښځه موکړه، نبي ﷺ وفرمايل چې (دلوني علی قبرها) ماته يې قبر را وښايې، بيا نبي ﷺ ورغلو او په قبر يې ورته جنازه وکړه او بيا يې وفرمايل چې دا قبرونه د تيارو څخه ډک دي (وان الله ينورها لهم بصلاقي عليهم) زما د جنازې له وجې يې الله ور باندې رڼا کوي (مسلم ج ۱ ص ۳۰۹)

دا ټول معامله د زمکني قبر سره شوې وه، نبي ﷺ سجين او يا علين ته نه وو تللی، په دې باب کې

احاديث تقريبا تواتر ته رسيدلي دي.

(۶) امام بخاري په کتاب الجنائز کې لاندې بابونه لگولي دي:

باب ما يكره من اتخاذ المساجد على القبور، باب زيارة القبور، باب قول الرجل للمرأة اصبري، باب الصلوة على القبر بعد ما يدفن، باب من يدخل قبر المرأة، باب دفن الرجلين والثلاثة في القبر الواحد، باب الاذخر والحشيش في القبر باب هل يخرج الميت من القبر واللحد لعله (باب اللحد والشق في القبر، باب الجريد على القبر، باب موعظة المحدث عند القبر) ددې ټولو څخه او پدې کې ذکر شوو احاديثو څخه زمکني قبر مراد دی، عليين او يا سجين ترې نه دی مراد.

(۷) د مسلم په کتاب الجنائز کې داسې بابونه دي: باب جعل القطيفة في القبر باب الامر بتسوية

القبر، باب النهي عن تجصص القبر، باب النهي عن الجلوس على القبر، باب ما يقال عند دخول القبور، باب استيذان النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ربه عز وجل في زيارة قبر امه) ددې ټولو څخه زمکني قبر مراد دی.

(۸) امام ابو داود د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب جمع الموتي في قبر، باب في تعميق القبر، باب كراهية العقود على القبر، باب الاستغفار عند القبر، باب المشي بين القبور في النعل، ددې ټولو څخه زمکني قبر مراد دی.

(۹) اما ترمذي د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما يقول اذا ادخل الميت قبره، باب كراهية الوطى على القبور والجلوس عليها.

(۱۰) امام نسائي د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما يستحب من اعماق القبر، باب ما يستحب من توسيع القبر، باب اخراج الميت من القبر.

(۱۱) ابن ماجه د کتاب الجنائز لاندې داسې بابونه لگولي دي: باب ما جاء في الصلوة على القبر، باب ما جاء في ادخال الميت القبر، باب ما جاء في حفر القبر، ددې ټولو بابونو او پيډي کې د ذکر شوو ټولو احاديثو څخه د لمړ په شان دا خبره ظاهر يږي چې د قبر شرعي څخه مراد همدغه زمکني قبر دی نو عذاب او ثواب به هم په همدې قبر کې وي.

(۱۲) په يو حديث کې راځي چې: يقال للارض التثني عليه فتختلف اضلاجه دا حديث صراحة د اهل سنت والجماعت د موقف تائيد کوي.

(۱۳) عن سفيان التمار أنه رأى قبر النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مستمًا (بخاري ج ۱ ص ۱۸۶، مشكوة

ص ۱۴۸)

سفيان التمار رحمه الله فرمايي چې د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قبر داسې وولکه دا وښوکان.

(۱۴) فی حديث معاذ بن جبل رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: لعلك أن تمر بمسجدي وقبري، مشكوة ص ۵۴۵، ای

معاذه! کیدی شي چې تې به زما په مسجد او په قبر تیر یږي، پدې دواړو حديثونو کې د زمکني قبر بیان دی.

اهل لغت او د قبر مفهوم

(۱) المَقْبَرَة والمَقْبَرَة موضع القبور والجمع مقابر (مفردات القرآن ماده، ق، ب، ر، ص ۳۹۰)

(۲) القبر مدفن الانسان وجمعه قبور (لسان العرب ج ۵ ص ۶۷)

(۳) القبر مقر الميت وجمعه قبور (معجم الفاظ القرآن ج ۲ ص ۳۳۱)

(۴) قبر دانسان د ښخولو ځای (قاموس القرآن ص ۴۱۳)

(۵) قبر دانسان د بنخولو ځای (مصباح اللغات ص ۶۵۴)

په لاندې ټولو کتابونو کې ئې همدا معنی لیکې ده :

(۶) صحاح (۷) تاج العروس (۸) مجمع بحار الانوار (۹) المعجم الوسيط (۱۰) معجم الصحاح وغيره

خلاصه: دا چې ټول اهل لغت د قبر لپاره حقيقي لغوي او اصلي معنی همدا ذکر کوي.

د دیوبند اکابر او د قبر مفهوم

(۱) په بهشتي زیور ص ۴۳ کې یې د قبر څخه همدا زمکنی قبر مراد کړی دی .

(۲) کله چې مړی په قبر کې بنځ کړی شي او خاورې پرې واچول شي نو دا خاورې د ملائکو د

ورتلو څخه مانع نه گرزي. (احکام اسلام عقل کے نظر میں ص- ۲۵۹)

(۳) د قبر حقیقت د مړي ځای دی (امداد الفتاوی ج ۴ ص ۴۶۷)

(۴) دنکیر او منکر د سوال او د جواب وخت هغه دی چې کله خلک د قبر څخه واپس شي او انساني

روح دغې خاکي جسم ته را معاد شي . (عقائد اسلام ص ۵۹)

(۵) قبر د دغه ځای نوم دی په کوم کې چې د مړي اجزاء پراته دي . (فتاوی حقانيه ج ۱ ص ۱۸۲)

دمماتيانو وسوسي

(۱) بعضي اکابرو فرمايلي دي چې د قبر څخه مراد عالم البرزخ دی .

الجواب: د اکابرو دا قول د اسلام د دشمنانو جواب دی، د اسلام دشمنان اعتراض کوي چې بعضي

خلک خو په قبرونو کې بنځ شوي نه دي، نو هغوي ته به عذاب القبر او ثواب القبر څرنگه ورکول کېږي؟

نو علماوو جواب ورکړو چې د قبر څخه مراد صرف دا کنده نه ده، بلکې عالم البرزخ دی او عالم البرزخ

د مرگ څخه واخله تر قيامته پورې ټولې زمانې ته وايي، په دې زمانه کې چې مړی په هر ځای کې وي نو هغه

په عالم البرزخ کې دی، نو د علماوو مقصد د قبر په مفهوم کې وسعت پیدا کول دي، د دې زمکنی قبر څخه

انکار نه دی، خلاصه: دا چې قبر د مړي لپاره ظرف مکان دی او برزخ ورته ظرف زمان دی او قانون دادی

چې ديو مکان سره نفې دبل مکان راځي، مثلاً يو څوک ووايي چې زید په مسجد کې دی، نو په کور کې نه

شوه همدا رنگه ديو زمان سره نفې دبل زمان راځي لکه يو څوک ووايي چې زید سږ کال صرف په رمضان

کې عمرې ته تللی دی، نو په شوال کې به نوي تللی، لکن ديو مکان د اثبات په وجه نفې د زمان نه راځي،

بلکې دواړه سره جمع کیدلی شي مثلاً یو څوک ووايي چې زید د شپې په مسجد کې تهجد وکړل، نو مسجد ظرف مکان شو او شپه ظرف زمان شوه، همدارنگه دیو زمان د اثبات په وجه نفې د مکان نه راځي مثلاً یو سړي ووايي چې زید نن ورځ په مدرسه کې سبق وويلو، نو مدرسه ورته مکان شو او نن ورځ ورته زمان شو، همدارنگه برزخ د عذاب او ثواب المیت او حیات المیت لپاره زمان دی او قبر ورته مکان دي د دواړو په مابین کې تضاد نشته، د برزخ د اثبات په وجه د قبر نفې نه راځي.

(۲) و سوسه دمماتیانو د مرکزي کتاب نداء الحق ص (۹۴) خلاصه داده چې الله تعالی فرمایي چې: (ثم اماته فأقبره) ددې څخه معلومېږي چې دغه زميني قبر قبر نه دی، اول: له دې وجې څخه چې (فأقبره) اماته) په شان د الله تعالی فعل دی او الله تعالی خپل ځان ته منسوب کړی دی نو د هر سړي پورې به د اماتت د فعل تعلق راغلی وي او د هر سړي پورې به د اقبار د فعل تعلق راغلی وي، اوس که د قبر څخه مراد دغه زمکنی قبر شي نو بیا خو بعضې انسانان په دغه زمکنی قبر کې نه دی ښخ شوي، دوهم: له دې وجې څخه چې په دې ایه کې د اقبار فعل الله ته منسوب شوی دی او په زمکنی قبر کې اقبار د بندگانو فعل دی.

الجواب: دایه سیاق او سباق په دې خبره باندې دلالت کوي چې په دې ایت کې د قبر څخه دغه زمکنی قبر مراد دی.

دوهم جواب: کوم سړي ته د زمکنی قبر نه دی په نصیب شوی؟ که تاسو وایي چې بعضې خلک مرغانو خوړلي دي او بعضې لېوانو خوړلي دي نو مونږ وایو چې بیا هغه مرغان او لېوان څه شول؟ ایا هغوی نه مړه کیږي او نه خاورې کیږي؟ نو حاصل دا چې هر سړي به خاورو ته ځي، څوک لږ مخکې او څوک لږ ورسته.

درېم جواب: کوم سړي ته چې قبر په نصیب نه شي نو د هغه په باره کې ددې خداوندی وعده سره څه کوي چې (منها خلقنکم وفيها نعیدکم ومنها نخرجکم تارة اخرى).

څلورم جواب: اماته هم بالذات د الله تعالی فعل نه دی بلکه بالذات د ملائکو فعل دی او که د قبر څخه علین او یا سجين واخلی نو بیا خو هلته هم (اقبره) د بندگانو یعنی د ملائکو فعل شو، خلاصه دا چې په دواړو ځایونو کې امر بالاماته او امر بالاقبار مراد دی.

(۳) وسوسه: انما مر رسول الله ﷺ على يهودية يبكي عليها اهلها قال انهم يبكون عليها وانها لتعذب في قبرها. (بخاري ج ۱ ص ۱۷۲ باب قول النبي ﷺ يعذب الميت ببكاء اهله عليه)
 نو دا بنځه لا بنځه شوې نه وه چې نبي ﷺ وفرمايل چې دې ته په قبر کې عذاب ورکول کېږي، معلومېږي دا چې قبر د روح مستقر ته وايي دغه زمکني قبر ته نه وايي.

الجواب (۱) امام احمد رحمہ اللہ فرمايي چې: الحديث اذالم تجمع طرقه لم يفهمه والحديث يفسر بعضه بعضا. حديث مكمل چنين است: عَنْ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ» قَدْ كُرِثَ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَالَتْ: وَهَلْ تُعَذِّبُ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِمَامًا مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَبْرِ، فَقَالَ: «إِنَّ صَاحِبَ هَذَا الْبَعْدِ وَأَهْلَهُ يَبْكُونَ عَلَيْهِ» ثُمَّ قَرَأَتْ: {وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى} [الأنعام: ۴۳] قَالَ: عَنْ أَبِي مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى قَبْرِ يَهُودِيٍّ (ابوداود ج ۲ ص ۲۰۰ باب في النوح كتاب الجنائز)

(۲) ددې تفصيلي حديث څخه معلومه شوه چې نبي ﷺ د يهودي په قبر باندې تېرېدلو.

(۳) دبخاري په روايت کې دي چې (انها لتعذب) يعنې دمضارع صيغه ده دنورو رواياتو څخه معلومېږي چې دلته حال نه بلکه استقبال مراد دی، معنی دا چې عنقریب به دې ته عذاب ورکړل شي.
 (۴) په دې حديث کې راغلي دي چې نبي ﷺ ددې مړي په جسد عنصري باندې تېرېدلو نو معلومېږي دا چې ثواب او عذاب دی جسد عنصري ته دی او مماتيان ددې څخه منکر دي، نو دا حديث خو د مماتيانو خلاف شو.

(۵) متيقن الوقوع نازل کولی شي په منزلة واقع.

اکثر مماتيان بعضې عبارتونه د قطع او د برېد سره پيش کوي، په هغې باندې مه دوکه کېږي کله چې مسئله په ادله وو اربعه وو باندې ثابته شي نو بيا د چا شخصي رائې ته ضرورت نه وي، کوم عبارتو نه چې مماتيان اشاعتيان منکرين د قبر پيش کوي هغه په اصل کتابو نو کې وگورئ. په هغې کتابو نو کې هېڅوک هم ددې ارضي قبر څخه منکر نه دي، اکثر داسې وي چې مصنفينو د کوم اعتراض جواب کړی وي نو هلته مماتيان دخپلې خوښې مطابق عبارت را اخلې او چې هملته مصنف د ارضي قبر او په همدې ارضي قبر کې د ثواب او د عذاب خبره کړې وي هغه نه رانقلوي.

دبرزخ مفهوم

لغت: دبرزخ لغوي معنی پرده ده، په قران کریم کې په ډېرو ځایونو کې دبرزخ لفظ د پردې په معنی کې استعمال شوی دی مثلاً:

(۱) ومن وراء هم برزخ الى يوم يبعثون ، (۲) بينهما برزخ لا یبغیان .

همدارنگه اهل لغت فرمایي: چې البرزخ الحاجز بین الشیئين (القاموس المحيط ص ۳۱۸) برزخ ددوو شیانو په منځ کې پردې ته وایي. (مصباح اللغات ص ۵۶) البرزخ مابین الشیئين (فقه اللغة ص ۶۵)

اصطلاحاً: البرزخ: مَا بَيْنَ كُلِّ شَيْئَيْنِ، وَفِي الصَّحَاحِ: الْحَاجِزُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ. وَالْبَرْزَخُ: مَا بَيْنَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ قَبْلَ الْحُشْرِ مِنْ وَقْتِ الْمَوْتِ إِلَى الْبَعْثِ، فَمَنْ مَاتَ فَقَدْ دَخَلَ الْبَرْزَخَ (لسان العرب ج ۳ ص ۸)

دبرزخ اقسام

الْبَرْزَخُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ: مَكَانٌ وَزَمَانٌ وَحَالٌ، فَالْمَكَانُ مِنَ الْقَبْرِ إِلَى عَلَيَيْنِ، تُعْبَرُهُ أَرْوَاحُ السَّعْدَاءِ. وَمِنَ الْقَبْرِ إِلَى سَبْعِينَ تُعْبَرُهُ أَرْوَاحُ الْأَشْقِيَاءِ.

وَأَمَّا الزَّمَانُ فَهُوَ مُدَّةُ بَقَاءِ الْخَلْقِ فِيهِ مِنْ أَوَّلِ مَنْ مَاتَ أَوْ مَوْتُ مِنَ الْحَيِّ وَالْإِنْسِ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ. وَأَمَّا الْحَالُ فَأَمَّا مُنْعَمَةٌ وَأَمَّا مُعَذِّبَةٌ أَوْ مُجْبُوسَةٌ حَتَّى تَخْلَصَ بِالسُّؤَالِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ الْفَتَّانِينَ، انْتَهَى. (الحاوي للفتاوى ج ۲ ص ۱۴۵).

برزخ مکان ته وایي چې د قبر څخه شروع تر علیین او یا تر سچین پورې دی همدارنگه هغه زماني ته وایي چې د وفات د ورځې څخه شروع کیږي د اسرافیل علیه السلام تر دوهمې شپېلۍ پورې، همدارنگه هغه حالت منعمه او یا معذبه او یا مجبوسه ته وایي چې په دې زمانه کې مکلف ورسره مخامخ کیږي.

دقبر او دبرزخ په مابین کې نسبت

دقبر او دبرزخ په مابین کې نسبت د عموم او د خصوص مطلق دی: کما قال: کل قبر برزخ ... وبعض البرزخ قبر ... وبعض البرزخ ليس بقبر. نو چې قبر په هر ځای کې وي هلته برزخ شته دی.

دقبر اود برزخ په مابین کې منافات نشته

برزخ قبر او دهرې هر ځای ته شامل دی، یعنې برزخ په اعتبار د مکاني معنی سره مقام المیت دی نو قبر دبرزخ په مفهوم کې دخل شو، لهذا ددوي دواړو په مابین هیڅ قسم تضاد او منافات نشته، لکه

څرنگه چې علامه ابن کثیر رحمۃ اللہ علیہ د دې ایت په تشریح کې چې: (النار يعرضون عليها غدوًا وعشيا) فرمایي، چې: (وهذه الآية اصل كبير في استدلال اهل السنة على عذاب البرزخ في القبور) دا ایت په قبر کې د عذاب برزخي لپاره قاعده ده، فلهاذا مری په یو وخت کې په قبر کې هم وي او په برزخ کې هم وي همدارنگه په اعتبار د زمانې معنی سره هم منافات نشته ځکه چې قبر د مری لپاره ظرف مکان دی او برزخ ورته ظرف زمان دی او مظروف په یو وخت کې په ظرف زمان او ظرف مکان دواړو کې وي.

مثلا یو طالب د شپې په مسجد کې وي نو ته داسې هم ویلی شی چې طالب په مسجد کې دی او داسې هم ویلی شی چې طالب په شپه کې دی، ځکه چې مسجد مکان او شپه زمان دی. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۸۲). نو کله چې ووايي چې انبیاء په برزخ کې ژوندي دي نو په قبرونو کې ژوندي شول، او څوک چې وایي چې په برزخ کې ژوندي دي لکن په قبر کې مړه دي نو د دې داسې مثال دی چې مثلاً زید د شپې په مسجد کې ناست دی نو یو سړی ووايي چې زید د شپې ژوندی دی لکن په مسجد کې مړ دی.

په قبر کې د روح اعاده (یعني حیاة فی القبر)

(۱) يُبَيِّنُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ (ابراهيم ایه ۲۷).

د حیاة فی القبر لپاره اسانه دلیل دادی چې د دې ایت لاندې چې د څرنگه به دا ایت د عذاب القبر په باره کې شي؟

فانقيل: چې دا ایت مکي دی او د صحیح حدیث څخه دا ثابت ده چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم ته د عذاب القبر علم په مدینه کې ورکړل شو، نو څرنگه به دا ایت د عذاب القبر په باره کې شي؟
قلنا: مولانا ادریس کاندهلوي جواب کوي چې په ایت کریمه کې (فی الآخرة) لفظ راغلی دی او آخرت په دوه قسمه دی، اول: آخرت قریبه، یعنی عالم البرزخ او دوهم: آخرت بعیده، یعنی عالم الحشر، یاداسې ووايه چې یو آخرت مجازي دی یعنی عالم البرزخ او یو آخرت حقیقي دی یعنی عالم الحشر، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته د تثبیت او اضلال فی الآخرة یو جز په مکه مکرمه کې منکشف شوی وو چې تثبیت فی عالم الحشر دی او د تثبیت او اضلال دوهم جزء ورته په مدینه کې منکشف شو چې هغه تثبیت او اضلال فی عالم البرزخ دی، معارف القرآن لمولانا ادریس کاندهلوي ج ۴ (ص ۱۳۷) او مولانا مفتي محمد شفیع رحمہ اللہ فرمایي چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته د عذاب القبر علم په مکه کې ورکړل شوی وو، لکن اجمالي وواو په مدینه منوره کې ورته د تفصیلاتو علم هم ورکړل شو. (احکام القرآن ج ۴ ص ۸۳)

عن ابي هريرة رضي الله عنه قال: تلا رسول الله ﷺ يثبت الله الذين الاية قال: ذاك في القبر من ربك وما دينك (الحديث درمنثور ج ۸ ص ۳۵۰)

وعن ابن مسعود قال ان الميت اذا مات اجلس في قبره فيقال له من ربك وما دينك ومن نبيك (الحديث درمنثور ج ۸ ص ۲۲۶)

عن البراء بن عازب رضي الله عنه قال: وذكر قبض روح المؤمن فتعاد روحه في جسده ويأتيه ملكان فيجلسانه في القبر (الحديث) قرطبي، طبري، بغوي، كشاف، بياضوي، مدراك، خازن، ابن كثير، درمنثور، ابو السعود، دي تولو ددي ايت لاندې د اعادي د روح احاديث راوړي دي، د دې ايت په تفسير كې مفتي شفيع صاحب فرمايي چې د قبر ژوند په لسوايتونو كې اشاره او په اوياوو (۷۰) متواترو احاديثو كې صراحة ذكر شوي دي (معارف القرآن اردو ج ۵ ص ۲۳۶)

(۲) كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ آمِنًا فَآخِيَائَكُمْ ثُمَّ يَمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ (بقره ايه ۲۸)
واخرج وكيع وابن جرير عن ابي صالح قال يميتكم ثم يحييكم في القبر ثم يميتكم (درمنثور، ابن كثير، طبري)

(۳) د براء بن عازب رضي الله عنه مشهور حديث دي چې د انسان د وفاتېدلو تفصيل په كې دي يوه جمله پكې داسې ده: فَيَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: اَكْتُبُوا كِتَابَ عَبْدِي فِي عِلِّيَّينَ، وَأَعِيدُوهُ إِلَى الْأَرْضِ، فَإِنِّي مِنْهَا خَلَقْتُهُمْ، وَفِيهَا أُعِيدُهُمْ، وَمِنْهَا أُخْرِجُهُمْ تَارَةً أُخْرَى. قَالَ: "فَتُعَادُ رُوحُهُ فِي جَسَدِهِ، فَيَأْتِيهِ مَلَكَانِ. (الحديث) مسند احمد
رقم ۱۸۵۳۴ مشكوة ج ۱ ص ۲۸ باب اثبات عذاب القبر [دا حديث صحيح دي بيهقي ورته صحيح ويلي دي. (شعب الايمان ج ۱ ص ۳۵۷)

حافظ ابو نعيم ورته صحيح ويلي دي. (مجموع الفتاوي ج ۵ ص ۲۱۶)

امام هيثمي ورته صحيح ويلي دي. (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۱۷۰)

حاکم ورته صحيح علی شرط الشیخین ویلي دي، امام حاکم فرمایي چې: هذا حديث صحيح علی شرط الشیخین، قد احتج جميع بالمنهال بن عمرو، وزاذان وفي هذا الحديث فوائد كثيرة لأهل السنة وقمع للمبتدعة (مستدرک حاکم ج ۱ ص ۳۹، دار الفکر بیروت، حافظ ابن قیم رحمہ اللہ ورته صحيح او مشهور ویلي دي هذا حديث ثابت مشهور مستفيض صححه جماعة من الحفاظ ولا نعلم أحدا طعن فيه بل روه في كتبهم وتلقوه بالقبول وجعلوه اصلا من اصول الدين في عذاب القبر ونعيمه، ومسألة منكر ونكير، وقبض الارواح وصعودها بين يدي الله ثم رجوعها الى القبر، (كتاب الروح ص ۵۹).

اول اعتراض: بعضي خلکو اعتراض کړی دی چې زاذان د (يعاد روحه) په نقل کولو کې متفرد دی ، قلنا اولاً چې زاذان ثقه دی، وزيادة الشقه مقبولة ديرو علماوو د زاذان توثيق کړی دی، يحيى بن معين فرمايي چې: ثقة لا يسئل عن مثله، حميد بن هلال فرمايي چې: هو ثقة لا تسئل عن مثل هؤلاء ، (تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۳۰۳، کتاب الروح ص ۵۹) ونقول ثانياً: چې زاذان متفرد نه دی بلکې ډير متابعات يې دي، حافظ ابن القيم رحمه الله فرمايي چې: وقد رواه عن البراء بن عازب جماعة غير زاذان منهم عدی بن ثابت، ومحمد بن عقبه ومجاهد. کتاب الروح ص ۵۶) ددې څخه وروسته يې د متابعت روايات په تفصيل سره ذکر کړي دي، مثلاً اخبرنا محمد بن يعقوب بن يوسف قال حدثنا محمد بن اسفار اخبرنا ابو النضر هاشم بن القاسم حدثنا عيسى بن المسيب عن عدی بن ثابت عن البراء بن عازب رضى الله ، پدې حديث کې د (فتعاد روحه) په ځای (فترد روحه) دی، په دې سند کې د حضرت براء شاگرد زاذان ندی، بلکې عدي بن ثابت دی او د عدي شاگرد منهال ندی، بلکې عيسى بن مسيب دی، همدارنگه محمد بن سلمه عن خصيف الجزري عن مجاهد عن البراء بن عازب، که بالفرض دا سند بالکل معدوم فرض کړو، نو بيا هم مخکې د مفتي شفيق صاحب په حواله ذکر شو چې حيات في القبر د قران د لسوايتونو او د نبي کریم صلى الله عليه وسلم د اويا متواترو احاديثو څخه ثابت دی.

دوهم اعتراض: بعضي خلکو دا اعتراض کړی دی چې د زاذان سماع د حضرت براء بن عازب څخه نه ده حاصله لهدا د اروايت منقطع دی، لکن دا الزام بالکل غلط دی، ځکه چې په صحيح ابی عوانه کې د سماع تصريح موجوده ده، يعنې زاذان دا حديث د سمعت البراء په صيغه روايت کړی دی، (کتاب الروح ص ۵۹)، همدارنگه د اسماء الرجال په ټولو کتابونو کې ليکل شوي دي چې زاذان چې د کومو صحابه وو څخه روايت کوي په هغوي کې حضرت براء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم دی (کما في تهذيب التهذيب ج ۳ ص ۳۰۲)

درېم اعتراض: بعضي خلکو د زاذان په شاگرد (منهال) باندې د ضعف الزام لگولی دی، لکن دا الزام هم نه دی صحيح ځکه چې حافظ ابن القيم رحمه الله دده په باره کې ليکي چې: فالمنهال احد الثقات العدول، قال ابن معين المنهال ثقة وقال العجلي: كوفي ثقة، کتاب الروح ص ۵۹،

بعضي خلکو ليکلي دي چې دده د کور څخه د سندرو اواز راوتلو، قال وهب بن جرير عن شعبة اتيت منزل المنهال فسمعت منه صوت الطنبور فرجعت ولم اسئله، نو وهب بن جرير ورته وفرمايل:

فہلا سئلته عسی کان لایعلم . (تہذیب التہذیب ج ۱ ص ۳۲۰) نو ہمدلتہ جواب وشوچی کیدی شی منہال ددی شخہ نہ وو خبر، او یانہ وو موجود او داہم کیدی شی چی دا او ازیی دگاوندی دکوروو، ہمدارنگہ منہال پەدی زیادت کی متفرد نہ دی .

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمایي چی: فلیس علی المنہال جرح فی ما حکى ابن ابی حازم فذكر حکایتہ المتقدمة، پە آخر کی فرمایي چی وجرحہ بهذا تعسف ظاهر (تہذیب التہذیب ج ۱ ص ۳۲۰) ابو معاویۃ الضریر صدوق وهو فی الاعمش ثقة وفي غير الاعمش فيه اضطراب (تاریخ بغداد ج ۲ ص ۱۱۵) پەدی حدیث کی ددہ استاذ اعمش دی .

(۴) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "كَانَ رَجُلٌ يُسْرِفُ عَلَى نَفْسِهِ فَلَمَّا حَضَرَهُ الْمَوْتُ قَالَ لِبَنِيهِ: إِذَا أَنَا مِتُّ فَأُخْرِقُونِي، ثُمَّ اظْمَنُونِي، ثُمَّ ذَرُونِي فِي الرِّيحِ، قَوْلًا لِمَنْ قَدَّرَ عَلَى رَبِّي لِيَعَذِّبَنِي عَذَابًا مَا عَذَّبَهُ أَحَدًا، فَلَمَّا مَاتَ فُعِلَ بِهِ ذَلِكَ، فَأَمَرَ اللَّهُ الْأَرْضَ فَقَالَتْ: اجْمَعِي مَا فِيكَ مِنْهُ، فَفَعَلَتْ، فَأِذَا هُوَ قَائِمٌ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ؟ قَالَ: يَا رَبِّ خَشِيتُكَ، فَفَقَرْتُكَ. (بخاری باب حدیث الفارج ۱ ص ۴۹) پەدی حدیث کی ہمدی بدن عنصری تہ روح د اعادی ذکر دی او ہمدی بدن عنصری تہ ثواب او د عذاب ذکر دی .

(۵) عن جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال قال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ احسنوا اكفان موتاكم فانهم يتباهون ويتزاورون في قبورهم . (كتاب الروح ص ۲۶، ص ۳۰)

د حیات فی القبر او اعادۃ الروح احادیث متواتر دی

دمحدثینو اودمفسرینو دتصریحاتو مطابق پەقبر کی مری تہ روح د اعادی احادیث متواتر دی .

(۱) حافظ ابن تیمیہ رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمایي چی: الاحادیث متواترة على عودة الروح الى البدن وقت

السؤال . (بحوالہ شرح حدیث النزول ص ۵۱)

(۲) ہمد ا خبرہ علامہ سیوطی ہم رانقل کړې ده. (شرح الصدور للسيوطي ج ۱ ص ۱۴۷)

(۳) شوکانی لیکلي دي چی: وقد وردت بذلك احادیث كثيرة بلغت حدا لتواتر (نیل الاوطار

- (۴) د لامذهبو سرگروه نو اب صدیق حسن خان لیکي چې: (احادیث متواتره اند بر آنکه عود می کند روح سوی بدن وقت سؤال واین تعلق همیشه ماند اگر چه جسد جان دریده و متفرق و منقسم) د اعادی روح احادیث متواتر دي (التنکیت فی شرح اثبات التثبیت ص ۲۳)
- (۵) دې احادیثو ته تلقي بالقبول هم حاصله ده (فتاوي ابن تیمیة ج ۵ ص ۲۲۰) کتاب الروح ص ۵۶
- (۶) په اعادی روح باندې د اسلافو اتفاق دی: وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحیة فی القبر (شفاء السقام ص ۴۲۵)

(۷) مفتي محمد شفيع رَحْمَةُ اللَّهِ دسورة ابراهيم د (۲۷) نمبر ايت (يُثَبَّتُ الله الذين) په تشریح کې فرمايي چې حیات فی القبر د قرآن د لسو ایتونو څخه اشاره او د اویاوو متواترو احادیثو څخه صراحت ثابت دی.

فائده: اشاعت التوحید والسنة والا په منافقانه انداز د عذاب قبر څخه منکر دي.

د عذاب قبر سره حیات فی القبر لازم دی، د حیات فی القبر څخه انکار د عذاب فی القبر څخه انکار دی، او د عذاب قبر څخه منکر کافر دی او د انکار لپاره دوه صورتونه دي، یو صراحت انکار دی، لکه معتزله یې چې کوي او بل په منافقانه انداز باندې دی، لکه مماتیان چې وایي: مونږ عذاب القبر منو، لکن بیا ددې مفهوم لپاره مصداق بدلوي، لکه ملحدین چې صلوة مني لکن مصداق او شکل ورته بدلوي، حکماء جنت او جهنم مني لکن مصداق او شکل ورته بدلوي، قادیاني ختم نبوت مني، لکن مصداق او شکل ورته بدلوي، همدارنگه مماتیان وایي چې عذاب قبر حق دی لکن د قبر څخه مراد برزخ دی او د برزخ څخه علیین او یا سجین مراد دی او کله وایي چې د قبر څخه د روح قبر مراد دی چې علیین او یا سجین دی، هلته په علیین او یا سجین کې الله تعالی روح په بل جسم مثالي کې داخلوي هغه جسم مثالي ته ثواب او یا عذاب ورکول کیږي، او که ورته ووايي چې د ترمذي ص ۶۹، وغيره احادیثو کې د زمکني قبر د عذاب ذکر دی، نو مماتي وایي چې دلته د برزخ څمکه مراده ده او که ورته ووايي چې عذاب ځناور هم اوري (مسلم ج ۱ ص ۲۱۷) نو مماتیان وایي چې ددې څخه د برزخ ځناور مراد دي او که ورته ووايي چې د قرآن او د سنت څخه دا ثابت ده چې په ثواب او په عذاب کې جسم هم شریک دی، نو دوي بیا تاویل کوي چې د جسد څخه جسد مثالي مراد دی او که بیا ورته په قطعي دلایلو باندې دا خبره

ثابتہ کړې چې په عالم القبر یعنی په عالم البرزخ کې جسد عنصری ته عذاب او یا ثواب ورکول کیږي (مسلم ج ۲ ص ۳۸۶، بخاری ج ۲ ص ۴۹۵)

نوماتیان بیا تاویل کوي چې دا د الله تعالی د قدرت بیان دی، قانون ندی، یعنی کله کله الله تعالی د عبرت لپاره د خپل قدرت مظاهره کوي او په جسم عنصری باندې عذاب راوړي او د الله تعالی قانون د اندی چې مړي ته عذاب او یا ثواب ورکړي د اهره معامله د روح سره کیږي او که ورته ووايي چې نبی کریم ﷺ پدې زمکني قبر کې پخپله عذاب لیدلی ده لکه څرنگه چې د صحاح سته ووپه احادیثو کې ذکر شوي دي، نو دوي وایي چې دا د نبی کریم ﷺ معجزه وه، حالانکې یو دمړي عذاب دی او بل د عذاب لیدل دي، عذاب دائمی دمجرم د جرم سزاء ده، معجزه نه ده، معجزه د نبی کریم ﷺ لیدل وو.

حياة فی القبر (یعني) إعادة روح او علماء

امام اعظم ابو حنیفه رحمته الله: إعادة الروح الى جسد العبد فی القبر حق. (القول الفصل شر- الفقه الاکبر ص ۳۷۹، ابو المنتهی ص ۲۶)

امام احمد بن حنبل رحمته الله: وعذاب القبر والايمان بملك الموت بقبض الارواح ثم ترد في الاجساد في القبور. (كتاب الصلوة ص ۴۵ تسکین الصدور ص ۱۵۵)

امام نووي رحمته الله: ثم المعذب عند اهل السنة الجسد بعينه او بعضه بعد إعادة الروح اليه او الى جزء منه الخ (شرح مسلم ج ۲ ص ۳۸۶) باب عرض مقعد الميت من الجنة والنار، امام نووي رحمه الله ډیر تفصیلي کلام کړی دی او د منکرینو د شبهاتو جوابونه یې ذکر کړي دي.

حافظ ابن حجر رحمته الله: وَذهب بن حزم وبن هبيرة إلى أَنَّ السُّؤَالَ يَقَعُ عَلَى الرُّوحِ فَقَطَّ مِنْ غَيْرِ عَوْدٍ إِلَى الْجَسَدِ وَخَالَفَهُمُ الْجُمْهُورُ فَقَالُوا نَعَادُ الرُّوحَ إِلَى الْجَسَدِ أَوْ بَعْضِهِ كَمَا ثَبَتَ فِي الْحَدِيثِ وَلَوْ كَانَ عَلَى الرُّوحِ فَقَطَّ لَمْ يَكُنْ لِلْبَدَنِ بِذَلِكَ اخْتِصَاصٌ.

ددې څخه وروسته په جمهورو باندې د اعتراضاتو څخه جوابات کوي، بیا فرمایي چې: وَقَدْ ثَبَتَ الْأَحَادِيثُ بِمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الْجُمْهُورُ كَقَوْلِهِ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفَقَ نَعَالِهِمْ وَقَوْلُهُ تَخْتَلِفُ أَضْلَاعُهُ لِضَمَّةِ الْقَبْرِ وَقَوْلُهُ يَسْمَعُ صَوْتَنَا

إِذَا ضَرَبَهُ بِالْمِطْرَاقِ وَقَوْلُهُ يُضْرَبُ بَيْنَ أَذُنَيْهِ وَقَوْلُهُ فَيُقْعِدَانِي وَكُلُّ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْأَجْسَادِ (فتح الباری باب ماجاء فی عذاب القبر ج ۳ ص ۲۳۵)

علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ: وهو قول الاكثر من اهل السنة (عمدة القاري باب قتل ابي جهل ج ۱۲ ص ۳۰)

علامہ قسطلانی رحمۃ اللہ علیہ: وهذا يدل على وجود حيوة في القبر صلح معها التعذيب (صحيح البخاري

ج ۱ ص ۱۸۳، حاشیة ۷، باب ماجاء فی عذاب القبر).

ملا علي القاري رحمۃ اللہ علیہ: (فَتُعَادُ رُوحُهُ فِي جَسَدِهِ) ظَاهِرُ الْحَدِيثِ أَنَّ عَوْدَ الرُّوحِ إِلَى جَمِيعِ أَجْزَاءِ بَدَنِهِ، فَلَا التَّغَيُّاتِ إِلَى قَوْلِ الْبَعْضِ بِأَنَّ الْعَوْدَ إِنَّمَا يَكُونُ إِلَى الْبَعْضِ، وَلَا إِلَى قَوْلِ ابْنِ تَجَرْدٍ رحمۃ اللہ علیہ إِلَى نِصْفِهِ، فَإِنَّهُ لَا يَصْعُقُ أَنْ يُقَالَ مِنْ قِبَلِ الْعَقْلِ بَلْ يَنْتَاجِرُ إِلَى صِحَّةِ النَّقْلِ (مرقات ج ۵ ص ۳۵۵)

ہمدارنگہ فرمائی ہے: اعلم أن اهل الحق اتفقوا على أن الله يخلق في الميت نوع حياة في القبر

بقدر ما يتألم ويلتذ ولكن اختلفوا في أنه هل يعاد الروح اليه؟ والمنقول عن أبي حنيفة التوقف الا أن كلامه ههنا يدل على اعادة الروح اليه اذ جواب الملكين فعل اختياري فلا يتصور بدون الروح (شرح الفقه الاكبر ص ۱۲۲) د مشكوة د باب اثبات عذاب القبر د دوهم نمبر حديث په تشریح كې فرمائي چې: وفيه دلالة على حياة الميت في القبر لأن الإحساس بدون الحياة مُتَنَبِّهٌ عَادَةٌ، وَخَتَلَفُوا فِي ذَلِكَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: يَكُونُ بِإِعَادَةِ الرُّوحِ، وَتَوَقَّفَ أَبُو حَنِيفَةَ فِي ذَلِكَ اهـ. وَلَعَلَّ تَوَقَّفَ الْإِمَامِ فِي أَنَّ الْإِعَادَةَ تَتَعَلَّقُ بِجُزْءِ الْبَدَنِ أَوْ كُلِّهِ (مرقات ج ۱ ص ۱۹۸)

علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ: وَالْجَهْمُورُ عَلَى عَوْدِ الرُّوحِ إِلَى الْجَسَدِ أَوْ بَعْضِهِ وَقَدْ سُوِّلَ. (روح المعانی ج ۲۱

ص ۵۷).

حافظ ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ: الْمَسْأَلَةُ السَّادِسَةُ وَهِيَ أَنَّ الرُّوحَ هَلْ تُعَادُ إِلَى الْمَيِّتِ فِي قَبْرِهِ وَقَدْ سُوِّلَ أَم

لَا نَقْدُ كَفَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَمْرَ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ وَأَغْنَانَا عَنْ أَقْوَالِ النَّاسِ حَيْثُ صَرَحَ بِإِعَادَةِ الرُّوحِ إِلَيْهِ. (كتاب الروح ص ۴۸) بل الْعَذَابُ وَالنَّعِيمُ عَلَى النَّفْسِ وَالْبَدَنِ جَمِيعًا بِاتِّفَاقِ أَهْلِ السُّنَّةِ وَالْجَمَاعَةِ (كتاب الروح، ص ۷۲، ص

۱۷۵) همدارنگہ فرمائی ہے: قَالَ شَيْخُ الْإِسْلَامِ الْأَحَادِيثُ الصَّحِيحَةُ الْمَتَوَاتِرَةُ تَدُلُّ عَلَى عَوْدِ الرُّوحِ إِلَى الْبَدَنِ

وَقَدْ سُوِّلَ وَسُئِلَ الْبَدَنُ بِلَا رُوحٍ قَوْلَ قَالَ طَائِفَةٌ مِنَ النَّاسِ وَإِنْ كَرِهَ الْجَهْمُورُ وَقَابِلُهُمْ آخَرُونَ فَقَالُوا السُّؤَالُ لِلرُّوحِ بِلَا بَدَنٍ وَهَذَا قَالَ ابْنُ مَرْثَةَ وَابْنُ حَزْمٍ وَكُلَاهُمَا غَلَطَ وَالْأَحَادِيثُ الصَّحِيحَةُ تَرُدُّهُ وَلَوْ كَانَ ذَلِكَ عَلَى الرُّوحِ فَقَطْ لَمْ

يَكُنْ لِلْقَبْرِ بِالرُّوحِ اخْتِصَاصٌ (كتاب الروح ص ۶۲)

مولانا عبد العزیز فرہاری رحمۃ اللہ علیہ: ان الاحادیث الصحیحة ناطقة بان الروح یعاد فی الجسد

عند السؤال (النبراس ص ۲۰۹).

علامہ ابن ابی العز رحمۃ اللہ علیہ: فان عود الروح الی الجسد لیس علی الوجه المعهود فی الدنیا

(شرح العقیة الطحاویہ ج ۲ ص ۶۰۹).

امام تقی الدین السبکی رحمۃ اللہ علیہ: وقد ورد عن البراء بن عازب حدیث طویل جامع الاحکام

الموتی وفيه التصريح بعود الروح الی الجسد (شفاء السقام ص ۴۲۰)

حافظ ابن قیمیہ رحمۃ اللہ علیہ: فقد صرح الحدیث باعادة الروح الی الجسد وباختلاف اضلاعه

وهذا بین فی ان العذاب علی الروح والبدن مجتمعین (مجموع الفتاوی ج ۴ ص ۵۷)

ابن الہمام رحمۃ اللہ علیہ: ولذا کان الحق أن المیت المعذب فی قبره توضع فیہ الحیوة بقدر ما یحس

بالألم والبنیة لیست بشرط عند اهل السنة... والخلاف فیہ ان کان بناء علی انکار عذاب القبر

امکن والا فلا یتصور من عاقل القول بالعذاب مع عدم الاحساس (فتح الباری ج ۴ ص

۴۶۰) بیروت.

علامہ شبیر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ: وقوله: السلام علیکم اشارة الی انهم یعرفون الزایر

ویدرکون کلامه وسلامه (فتح الملهم ج ۱ ص ۴۱۳).

مفتی عزیز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ: پہ قبر کې دروځ تعلق وي او اصل استقرار په علیین او یا په سچین

کې وي. (فتاوی دارالعلوم دیوبند ج ۵ ص ۲۸۹/۳۱۱).

مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ: پہ قبر کې دمړي سره دروځ تعلق وي. (امداد الاحکام ج ۱ ص

۸۱۸ ج ۵ ص ۴۲۴).

مفتی رشید احمد لدھیانوي رحمۃ اللہ علیہ: دخاوري کېدلو څخه وروسته هم اعاده دروځ په داسې طريقه

چې مونږ ورباندې نه پوهیږو د الله تعالی د قدرت څخه خارج نه ده (احسن الفتاوی ج ۴ ص ۲۰۴).

مولانا خير محمد جالندهري رحمۃ اللہ علیہ: دسلفو يو مسلک دروځ اعاده ده د حدیث د ظاهر څخه

هم همدامعلومیږي (خير الفتاوی ج ۱ ص ۱۷۹).

علامه انور شاه کشمیری رحمۃ اللہ علیہ : ثم السؤال عندي يكون بالجسد مع الروح (فيض الباري

ج ۱ ص ۱۸۵).

نواب قطب الدين رحمۃ اللہ علیہ : مظاهر حق ج ۱ ص ۱۸۶)

مولانا نصير الدين الغور غشتوي رحمۃ اللہ علیہ : حاشیه مشکوة ج ۱ ص ۲۶ حاشیه ۴) ناقلا للمر

قات (ص ۲۵ ج ۴)

شاه عبدالعزیز محدث دهلوی رحمۃ اللہ علیہ : خلاصہ دا چې د بدن د تغیر څخه وروسته هم د روح

ورسره تعلق پاتې کیږي (فتاویٰ عزیزی ص ۱۹۲)

مولانا خليل احمد سهارنپوري رحمۃ اللہ علیہ : وتعاد روحه في جسده بعد دفنه في القبر (بذل

المجهود ج ۵ ص ۲۸۸)

مولانا ادریس کاندهلوی رحمۃ اللہ علیہ : کله چې خلک د قبر څخه واپس شي نور روح ورته را معاد شي

(عقائد اسلام ص ۵۹).

مفتي محمد شفيع رحمۃ اللہ علیہ : د وفات او دفن کولو څخه وروسته په قبر کې دوهم ځلې ژوند تقریبا

د قرآن د لسو آیاتونو، او د نبی صلی اللہ علیہ وسلم د اويا احادیثو متواترو څخه ثابت دی چې د مسلمانانو لپاره پکې

د شک کولو گنجایش نشته. (معارف القرآن ج ۵ ص ۲۴۸).

مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ : ولا مانع في العقل من ان يعيد الله الحياة في جزء من الجسد او في الجميع على

خلاف بين الاصحاب فيثبته ويعذبه (اوجز المسالك ج ۲ ص ۳۰۷)

د روح او د جسد قوي تعلق

الله تعالیٰ په هر شي باندې قادر دی، که وغواړي روح بغیر د جسد څخه چلولی شي او جسد بغیر د

روح څخه چلولی شي، لکن د الله تعالیٰ طریقه داده چې روح بغیر د جسد څخه نه چلوي، په دنیا کې روح

د جسد په سترگو لیدل کوي، د جسد په ژبه غږیږي، د جسد په غوږونو اوریدل کوي، که د جسد سترگې،

غوږونه، او ژبه نه وي نور روح روند، کون او گونگی دی، همدارنگه په آخرت کې هم د ارواحو سره

د اجسادو حشر کیږي: (وَالْبَعْثُ بَعْدَ الْمَوْتِ) د اجسادو حشر مرکزي عقیده ده الله تعالیٰ فرمایي چې:

(بَلَىٰ قَدْ رِئِنَّا عَلَىٰ أَنَّ نُسَوِّئَ بَنَانَهُ) همدارنگه په عالم الارواح کې هم روح بغیر د جسد څخه نه چلیدلو، نو

الله تعالی ورته واړه واړه اجسام پیدا کړل، له څرنگه چې مفسرینو د (ألست بربکم) په تفسیر کې لیکلي دي، په دې درې واړو عالمونو (عالم الدنيا، عالم الآخر، عالم الارواح) کې روح او د جسد په مابین کې تعلق ثابت دی اگر چې په تعلقاتو کې به یې فرق وي خو نفس تعلق یې یقیني دی، دمخنیو، قرآني، نبوي ﷺ، او اجماعي دلایلو سره سره په تیرو دریو عالمونو باندې قیاس هم ددې تقاضی کوي چې په عالم البرزخ او عالم القبر کې هم د روح او د جسد په مابین کې تعلق شته.

انواع التعلق

اول تمهید واوړه! چې یو عالم دنیا ده او بل عالم البرزخ دی په عالم الدنيا کې د روح او د جسد تعلق وي او په عالم البرزخ کې هم د روح او جسد تعلق وي، په دنیا کې جسم اصل او روح یې تابع دی، احوال اولاً په جسم واردیږي او ثانیاً وبالتالي په روح واردیږي، لکه روح افزا شربت چې اولاً جسم ته لذت ورکوي او ثانیاً روح ته لذت ورکوي، ځکه ورته روح افزا شربت وایي او په عالم البرزخ کې روح اصل او جسم یې تابع دی، احوال اولاً په روح واردیږي او ثانیاً وبالتالي په جسم واردیږي، لکه په احتلام کې ټول حالات اولاً په روح باندې تیریږي، خو ثانیاً وبالتالي جسم ته هم خوند حاصلیږي، دوه تمهیدي خبره دا واوړه چې د روح تعلق: جسد سره په درې قسمه دی اول: تعلق التصرف، دوهم: تعلق التدبیر، دریم: تعلق الحیات.

تعلق التصرف: یعنې داسې تعلق چې ددې په وجه جسم خوراک او څښاک کوي او ګرځي.

تعلق التدبیر: یعنې داسې تعلق چې ددې په وجه په خپله په جسم کې ونه ګرځي او ددې په وجه د هضم نظام چلیږي او په خپله زړه حرکت کوي او ساه چلیږي.

تعلق الحیات: چې ددې په وجه جسم ژوندی وي، په عالم الدنيا کې په حالت د یقظت کې د روح او د جسم درې واړه تعلقه وي او په حالت د نوم کې دوه تعلقه وي تعلق التدبیر او تعلق الحیات او په عالم البرزخ او قبر کې صرف یو تعلق وي چې تعلق الحیات دی.

د تمهید څخه وروسته جواب:

کله چې د روح او د جسم تر منځ درې واړه تعلقات وي، نو په روح باندې وزن ډیر وي، نو د روح پرواز کم وي او څومره چې تعلق کمیږي همدومره د روح پرواز قوي کیږي، په حالت النوم کې یو تعلق کم شي، نو روح په ثانیو وو کې مکې مکرمې او مدینې منورې ته رسیږي او په عالم البرزخ کې تعلق ډیر کم شي صرف یو تعلق الحیات پاتې وي نو د روح پرواز ډیر قوي شي روح په علین کې وي او دهغه ځای

څخه یې د جسم سره تعلق وي او په همغه علیین کې خبره بالذات اوري او د روح په تبع یې جسم هم اوري، په عالم الدنيا کې بالذات د جسم غوړ او ریدل کوي او بالتبع یې روح اوري د جسم او د روح درې واړه تعلقات دي، د روح پرواز او طاقت کم دی، لهذا نبی کریم صلی الله علیه وسلم د نزدې څخه هم د صحابي جواب وانه وریږي او بعد الوفات په عالم البرزخ کې د روح او د جسم تعلق ډیر کم دی یوازې تعلق الحیات دی، لهذا د روح پرواز او طاقت دومره زیات دی چې د روضې مبارکې په خوا کې ډیر په قلا ره صلاۃ او سلام اوري.

عالم القبر او عالم النوم

عالم القبر فی الجملة داسې دی لکه عالم النوم، له دې وجې علماء فرمایي چې: النوم أخ الموت انسان چې اوده شي نو دده روح قبض کړی شي، الله تعالی فرمایي چې: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَآهَا﴾ دده د جسم ماشین بالکل معطل بنکاري، د دنیا دخلکو په نظر کې دده سترگې بندې وي، ژبه یې خاموشه وي، لاسونه او پښې یې بې حرکت وي او په حقیقت کې روح د جسد عنصری سره یو ځای په سیر او سیاحت باندې مصروف وي، د جسد عنصری په سترگو لیدل کوي، د جسد عنصری په غوړونو او ریدل کوي، د جسد عنصری په ژبه غږیدل کوي، د جسد عنصری په پښو باندې مزل کوي، په روح باندې چې کوم حالات تیرېږي په هغو ټولو کې ورسره جسد شریک وي، له دې وجې کله اوده سړی وژاري، کله وځاندي، نو لکه په عالم النوم کې چې جسد په کټ کې پروت وي، لکن بیا هم د روح سره سیر او حرکت، غم او خوشحالي کوي، نو همدارنگه په عالم القبر کې هم جسد په قبر کې پروت وي، لکن بیا هم د روح سره په غم او په خوشحالي، تنعیم او تعذیب کې شریک وي او لکه څرنگه چې د عالم النوم معاملات د عالم الدنيا دخلکو د نظر څخه پناه وي، حتی چې داوډه سړی په خوا کې ناست سړی هم پدې نه پوهیږي چې په دې اوده سړي باندې څه تیرېږي، نو همدارنگه د عالم القبر معامله هم د عالم الدنيا دخلکو د نظر څخه پناه وي.

لاندې علماء وؤ پدې تصریح کړې ده چې عذاب او ثواب روح او جسد دواړو ته ورکول کیږي:

- مولانا عبدالحی، (عمدة القاري ج ۲ ص ۲۳۱، فتاوی عبدالحی ص ۸۲ مرقات شرح مشکو

اص ۱۹۷) مولانا سیوطي (شرح الصدور ص ۸۲)

- مولانا ادریس کاندهلوي رحمه الله، (عالم برزخ ص ۲۳)

- امام غزالی رحمه الله، (احیاء العلوم ج ۴ ص ۴۸۴)
- مولانا زکریا رحمه الله، (فضایل درود ص ۳۷)
- مولانا اشرف علی تھانوی رحمه الله (التکشف حصہ سوم ص ۱۴)
- مولانا منظور نعمانی رحمه الله (معارف الحدیث ج ۱ ص ۱۸۶)
- علامہ سندھی رحمه الله (زهر الری حاشیہ نسائی ص ۱۰۹)
- ابن تیمیہ رحمه الله (فتاوی ابن تیمیہ ج ۱ ص ۳۵۱)
- تفتازانی رحمه الله، (شرح العقائد ص ۹۸)
- شاہ ولی اللہ دہلوی (حجة الله البالغہ ج ۸ ص ۸، الفتاوی الکاملیہ ص ۸، قسطلانی شرح بخاری ج ۳ ص ۳۸۵، انوار الباری ج ۳ ص ۱۵۹)

د اهل ستوپه علماوو کې لاتر اوسه پورې هېچا ددې خبرې څخه انکار ندي کړی چې ثواب او عذاب روح او جسد دواړو ته ورکول کېږي او دواړو ته د عذاب او د ثواب صحيح صورت دادی چې د دواړو په مابين تعلق وي، او دغې تعلق ته حیات فی القبر وايي، همدارنگه حضرت عمر رضي الله عنه او ابن عمر رضي الله عنه د سماع الموتی قایل دي (بخاري ج ۱ ص ۱۸۳) حضرت انس رضي الله عنه هم د سماع الموتی قایل دي، بخاری ج ۱ ص ۱۸۳) حضرت ابو سعید خدری رضي الله عنه د کلام الميت قایل دي (بخاری ج ۱ ص ۱۸۴) حضرت عمر رضي الله عنه ابن عمر رضي الله عنه حضرت عایشه رضی الله عنها د عذاب الميت قایل دي (بخاري ج ۱ ص ۱۷۱) حضرت عایشه رضی الله عنها د علم او د فهم الميت قایله ده (بخاري ج ۱ ص ۱۸۳، مسند احمد ج ۷ ص ۲۴۴) حضرت براء بن عازب رضي الله عنه د اعداې د روح قایل دي (ابوداؤد ج ۲ ص ۳۰۶) حضرت عمرو بن العاص رضي الله عنه د انس الميت قایل دي (مسلم ج ۱ ص ۷۶)

حضرت انس ابن مالک د صلوة الانبياء فی القبور قایل دي (مسلم ج ۲ ص ۲۶۸) او سماع الميت، کلام الميت، علم الميت، فهم الميت، صلوة الميت، اعاده روح الميت، تعلق الروح والجسد غواړي او دغه تعلق حیات فی القبر دی.

د مماتیانو وسوسي او د هغې جوابونه

(۱) فانقیل: بعضي مفسرين د حیات روحاني ذکر کوي؟

قلنا: مفسرين چې د حیات روحاني ذکر کوي نو ورسره د حیات جسماني نفې نکوي، بلکې هغوي د حیات فی القبر او د عذاب فی القبر صورت او نقشه بیانوي، په دنیا کې جسد ظاهر او روح مخفي دی او د ثواب او د عذاب په مسئله کې جسد اصل او روح يې تابع دی، په دنیا کې چې خلک د جسماني اذیت ذکر کوي نو د دوي مقصد د روحاني اذیت نفې نه وي، او نه د روحاني اذیت نفې راځي، په عالم البرزخ کې روح اصل او جسد يې تابع دی نو د دې نقشې دييانو لپاره خلک په روحاني عذاب او په روحاني حیات باندې تعبیر کوي.

خلاصه: دا چې لکه په دنیا کې چې د جسماني عذاب او حیات په ویلو سره د روحاني عذاب نفې کول حماقت دی، نو همدارنگه د روحاني عذاب او حیات په ذکر کولو سره د جسماني حیات او عذاب نفې هم حماقت دی.

(۲) فانقیل: د اعادي د روح په باره کې د بعضي سلفو په کلام کې توقف ذکر شوی دی؟

قلنا: د هغوي مراد په نفس اعاده کې توقف نه دی، بلکې په کیفیت د اعادي کې توقف دی.

(۳) فانقیل: د بعضو عباراتو څخه نفې د اعادي رافهميري؟

قلنا: په هغو عباراتو کې د نفس اعادي نفې نه ده، بلکې نفې د اعادي کاملې ده

(۴) فانقیل: که په قبر کې حیات حاصل شي نو بيا خو دانسان لپاره درې ژوندونو نه راغلل یو دونیوي

، بل برزخي او قبري او بل اخروي، حالانکې ژوندونونه دوه دي، الله تعالی فرمایي چې: ﴿رَبَّنَا آمَنَّا بِأَنَّكَ أَتَيْنَا وَآحْيَيْتَنَا أَتَيْنَا﴾

قلنا: د قبر ژوند د آخرت د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی، لکه د مورد گیدې ژوند چې د دنیا د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی، یا داسې ووايه چې د قبر ژوند د دنیا د ژوند لپاره تکمله ده او د آخرت د ژوند لپاره مقدمه ده، نو کله د دنیا او کله د آخرت د ژوند په ضمن کې ذکر کولی شي.

۲- همدارنگه پدې ایت کې د حیاتینو څخه مراد حیات کامله او مطلقه دی حیات کامله او مطلقه دیته وایي چې د روح د جسد سره تعلق د تدبیر او د تصرف راشي او داسې حیاتونه دوه دي، یو په دنیا کې دی

اوبل په آخرت کې دی، په قبر کې حیات کامله مطلقه نه دی بلکې نوع من الحیات دی، یعنې د روح د جسد سره تعلق الحیوة دی، لکن تعلق د تدبیر او د تصرف نه دی.

۳- دماتیانو په نیز دو نشد سه شد مثل صادق پري، ځکه چې د دوي په نیز درې حیات او درې مرگه دي، ځکه چې دوي وایي چې د مرگ څخه وروسته روح په بل جسد مثالي کې حلول کوي او د قیامت په ورځ د جسم مثالي څخه راویستلی شي نو دا د جسد مثالي مرگ شو نو د دوي په نیز یو دونیوي حیات شو بل د جسد مثالي او بل اخروي.

(۵) فانقل: اهل بدعت معتزله چې پنجپیریان، ممتیان، پتھریان، جهنورپیان او اشاعتیان ورته وایي د حیات فی القبر او د اعادي د روح د متواترو احادیثو څخه دانکار لپاره بهانه کوي چې دا احادیث د قران څخه مخالف دي، ځکه چې په قران کریم کې د ممتیانو.

د پرویزی نظر مطابق، نفی د اعادي ذکر شوې ده، الله تعالی فرمایي چې: (اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَاجِلِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ٥٠).

قلنا: د دې ایت دوه معنی گانې دي: یوه د انکار د احادیثو لپاره اشاعت په جامه کې د منکرینو د احادیثو اختراعي معنی ده او بله د احادیثو او د اهل سنت والجماعت د عقیدې مطابق صحیح معنی ده، د اشاعت په جامه کې منکرین د احادیثو د (یمسک) څخه امساک الروح عن الجسد الی یوم القيمة مراد وي، یعنې د مرگ څخه وروسته تر قیامت پورې الله تعالی روح جسد ته نه رالېږي او امساک الروح عن الجسد د اعادي د روح الی الجسد او د تعلق الروح بالجسد سره منافي دی، لهذا دوي وایي چې د اعادي د روح احادیث منکر دي (معاذ الله) او اهل سنت والجماعت فرمایي چې د اعادي د روح الی الجسد احادیث صحیح دي او د ایت سره یې هیڅ تعارض نشته، ځکه چې د ایت معنی امساک الروح عن الجسد ندی، بلکې د ایت معنی ده امساک الانسان عن العود الی الدنيا، یعنې مکمل انسان (روح مع الجسد) په عالم البرزخ کې حصارول او بیا عالم الدنيا ته نه رالېږل، د ټول ایت معنی داسې ده چې الله تعالی د مرگ په وخت کې نفسونه قبضوي او د خوب په وخت کې هغه نفسونه هم قبضوي د کومو چې مرگ نه دی راغلی، بیا هغه نفسونه حصاروي په کومو چې د مرگ حکم شوی دی، او پاتې نفسونه تربو معین وخت پورې خوشې کوي، پدې کې هغو خلکو ته دلایل دي چې د فکر کولو عادت یې وي، خلاصه دا چې الله تعالی مکمل انسان (روح مع الجسد) پخپله قبضه کې اخلي، بیا چې د چاد مرگ فیصله شوې وي هغه عالم الدنيا ته نه رالېږي د عالم الدنيا څخه یې بندوي او په عالم البرزخ کې

یې حصاروي، نو دیمسک څخه امساک الروح ندی مراد، بلکې امساک الانسان مراد دی.

د یمسک لپاره د مماتیانو په معنی اعتراضات

(۱) اول اعتراض: دادی چې داشاعت په جامه کې منکرین د احادیثو چې وایي چې دا ایت دهغو احادیثو سره معارض دی په کومو کې چې اعاده د روح الی الجسد ذکر شوی ده، نو بیا مونږ وایو چې بیا ولې دا ایت د ارسال حلولي الی الجسد المثالي سره معارض نه دی؟ مماتیان خو ارسال حلولي د روح الی الجسم المثالي مني، تعجب دی چې د احادیثو د شمنۍ دومره رانده کړي دي چې ایت دهغې اعادې سره معارض گڼي کومه چې په صحیحو متواترو احادیثو کې ذکر شوې ده، چې جسم عنصری ته اعاده ده او دهغې اختراعي ارسال حلولي سره یې معارض نه گڼي چې تاسو فرض کړې ده چې په جسم مثالي کې حلول دی.

ستاسو دمفروض حلول اعادي او په صحیحو احادیثو کې د یقیني اعادي څخه فرق دی چې امساک دیوې سره معارض او د بېلې سره ندی معارض؟

(۲) دوهم اعتراض: که د (یمسک) څخه امساک الروح عن الجسد العنصري مراد شي، نو خپله داشاعتی منکرینو د حدیثو د عقیدې عمارت به راوړنږي، ځکه چې په (فَيْسِكُ الْبَقِيَّةُ عَلَى الْبُتِ) کې دیمسک او د قضی مفعول یو دی، په چا چې امساک واقع شوی دی په همغه فیصله د مرگ شوې ده، نو چې امساک د روح شوی دی، نو فیصله د مرگ به هم په روح شوې وي، یعنې روح به مړ شوی وي او چې روح مړ شو نو د مماتیانو روحاني زندگي ختمه شوه او چې روح مړ شو، نو د مماتیانو جسد مثالي هم مړ شو، ځکه چې د مړو روح په وجه خو مړ جسد مثالي نه ژوندی کیږي او چې روح او جسد مثالي دواړه مړه شو نو برزخي زندگي هم ختمه شوه، داشاعتیانو معتزله وو د مذهب عمارت په روح چلېږي او چې روح مړ شو نو د مماتیانو د مذهب عمارت راوړنږیدلو.

(۳) دریم اعتراض: اشاعتی معتزله وایي چې د امساک الروح عن الجسد له وجې جسد میت (مړ) دی، نو ددوي په نیز د میت مصداق یواځې جسد شو، حالانکې یواځې جسد میت ندی، بلکې میت مکمل انسان (روح مع الجسد) دی په (انک میت) کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ذات یعنې روح مع الجسد مجموعې سره د مرگ وعده شوې ده، د ابو بکر صدیق رضی الله عنه په خطبه کې راځي چې (فان محمد قد مات) محمد د مکمل انسان یعنې روح مع الجسد نوم دی.

(۴) څلورم اعتراض: اشاعتی معتزله جسد ته مړ وایي او روح ته ژوندی وایي، نو نیم انسان مړ گڼي او نیم ژوندی گڼي.

(۵) اعتراض: اشاعتي معتزله جسد په دنیا کې گڼي او روح په برزخ کې گڼي او بیا وایي چې اعاده روح جسد ته اعاده الی دنیا ده، حالانکې مکمل انسان یعنې جسد مع الروح دواړه عالم البرزخ ته تللي دي او د همدې مکمل انسان (روح مع الجسد) امساک د عالم الدنيا څخه په عالم البرزخ کې شوی دی. فائده: که دیمسک څخه امساک الروح عن الجسد مراد شي، نو بیا مونږ وایو چې امساک الروح عن الجسد بالکلیه ندی مراد، بلکې خاص امساک مراد دی چې هغه امساک عن تعلق التصرف والتدبير الدونيوي دی، علامه الوسي فرمایي چې: يقبضها عن الأبدان، بأن يقطع تعلقها، تعلق التصرف (روح المعاني تحت هذه الآية) یعنې داسې اعاده او ارسالې نه کېږي چې دهغې په وجه د دنیا والا مخکني حالت ته راشي. داسې تعبیر هم کولی شي چې دامساک الروح څخه مراد د اعادې کاملې نفې ده چې دهغې په وجه حیات کامله حاصلېږي او انسان دونيوي حالت ته راگرځي.

(۶) فانقیل: چې حیات فی القبر ثابت شو نو بیا ورته میت ولې وایي؟

قلنا: میت ورته باعتبار عالم الدنيا وایو او ژوندی ورته باعتبار عالم البرزخ وایو.

(۷) فانقیل: چې بعضې اهل سنت خو حیات فی القبر ته حیات دونيوي وایي دهغوي څخه حکم دی!

قلنا: دهغوي مقصد دانه دی چې دا اموات په عالم الدنيا کې ژوندی دی، بلکې دهغوي مقصد دای د امواتو همدغه دونيوي عنصرې اجسام ژوندي دي او همدا دونيوي اجسام په ثواب او عذاب کې شامل دی. خلاصه دا چې: په قران کریم کې حیات فی القبر ثابت دی (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ) په تفسیر کې هر سني مفسر حیات فی القبر لیکلي دي او مفتي شفیع صاحب ددې ایت لاندې لیکلي دي چې حیات فی القبر د قرآن د لسو ایتونو او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د اویاوو متواترو احادیثو څخه ثابت دی، نور وډیرو محققینو علماوهم تصریح کړې ده چې حیات فی القبر.

په احادیثو کې په تواتر ثابت دی، ابن تیمیه رحمه الله فرمایي چې الاحادیث الصحيحة المتواترة تدل على عود الروح الى البدن وقت السؤال، (بحواله شرح النزول ص ۵۱) شوکاني لیکي چې: وقد وردت بذلك احادیث كثيرة بلغت حد التواتر (نیل الاوطار ج ۴ ص ۵۷)

په حیات فی القبر اجماع هم ده، وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحيات في القبور (شفاء السقام ص ۴۵)

او په ایت کې (یمسک) د اعادي او د تعلق سره منافي ندي، ځکه چې د اعادي او تعلق با وجود دانسان میت امساک عن عالم الدنيا راغلی دی که چیرته انسان عالم الدنيا ته راغلی وی، نو بیا به د امساک سره منافات راغلی وو.

(۸) فانقیل: چې دمرگ څخه وروسته جسد د میت فرد دی او که نه؟

قلنا: چې دمرگ څخه وروسته مکمل انسان (روح مع الجسد) باعتبار عالم الدنيا د میت فرد گرځي يعنې مکمل انسان (روح مع الجسد) باعتبار عالم الدنيا میت دی او باعتبار عالم البرزخ ژوندي دی. ددې زماني معتزله د موت نسبت جسم ته کوي او د حیات نسبت روح ته کوي جسم ته مړ وایي او روح ته ژوندي وایي، يعنې نیم انسان ته مړ وایي او نیم ته ژوندي وایي، حالانکې په انک میت کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ذات (يعنې روح مع الجسد مجموعي) سره دمرگ وعده شوې ده، دابو بکر صدیق په خطبه کې راځي چې (فان محمداً قد مات) محمد مجموعي د روح او جسد ته وایي، نو مجموعه د میت فرد شو.

(۹) فانقیل: چې د میت په باره کې د ارسال الروح عقیده صحیح ده او که د امساک الروح؟

قلنا: چې په سوال کې دوه مغالطې دي، اول دا چې میت یواځې جسد ندي، بلکې میت روح مع الجسد يعنې مکمل انسان دی او په سوال کې یواځې جسد ته میت ويلي شوي دي، ځکه چې د امساک الروح عن الجسد څخه د مماتیانو په نیز دوه تعبیر امساک الروح عن الميت دی، نو میت فقط جسد شو او بل دا چې په سوال کې د یمسک معنی په امساک الروح شوی ده، حالانکې د یمسک معنی امساک الانسان عن عالم الدنيا دی، ځکه چې د و الذی قضی علیه الموت مصداق مکمل انسان دی.

خلاصه چې د پنچپیریانو د امساک الروح عقیده غلطه ده، ځکه چې هغوي امساک الروح عن الجسد الی يوم القيامة بالکلیه مراد وي او دا معنی د ارسال الروح سره منافي ده، او د امساک صحیح معنا گانې دوه دي. اوله: امساک الانسان، دوهمه: امساک الروح عن تعلق التصرف الدونيوي، او دا دواړه معنی گانې د نفس ارسال الروح سره منافي ندي، بلکې د کامل ارسال سره منافي دی چې دهغې په وجه انسان دونيوي حالت ته راوگرځي.

(۱۰) فانقیل: چې دمرگ څخه وروسته دونيوي ادراک پاتې کیږي او که ختمیږي؟

قلنا: دمرگ څخه وروسته لکه چې د دونيوي ادراک زوال یقيني دي، نو همدارنگه د برزخي ادراک اغاز هم یقيني دی، چې دهمدې برزخي ادراک په وجه ورسره په قبر کې حساب کیږي نو په عالم الدنيا کې د حیات په وجه ورته دونيوي ادراک ثابت وو او په عالم البرزخ کې د حیات په وجه ورته برزخي ادراک ثابت شو.

(۱۱) فانقیل: چې دمماتیانو په بعضی کتابونو کې نوع من الحیوة ذکر شوی دی؟

قلنا: چې دا سفسطه ده ځکه چې مماتیان اعاده د روح نه مني وگوره (مسلك الاکابر ص ۱۲، بین القوسین وغیره) نو نوع من الحیوة بغير د اعادي څخه څرنگه راغلو؟

(۱۲) فانقیل: چې دمماتیانو په بعضی کتابونو کې دهمدي دونیوي عنصري جسم سره د ثواب

او د عذاب تعلق ذکر شوی دی؟

قلنا: مماتیان بالذات معذب او منعم جسم مثالي گڼي چې هيڅ عمل يې ندی کړی، او کوم مماتیان چې وایي چې ددې جسم سره د ثواب او عذاب تعلق شته نو دا سفسطه ده ځکه چې بغير د اعادي د روح او بغير د تعلق د روح څخه جسد عنصري ته ثواب يا عذاب بې فايدي دی.

علامه خیالي رحمه الله فرمایي چې وجوز بعضهم تعذيب غير الحي ولا شك أنه سفسطة (ص ۱۱۹)
علامه ابن القيم رحمه الله فرمایي چې: وقال الصالحی عذاب القبر يجري على المؤمن من غير رد الارواح الى الاجساد وهذا قول جماعة من الكرامية. (كتاب الروح ص ۷۸)
علامه ابن الهمام رحمه الله فرمایي چې: (وَالْخِلَافُ فِيهِ إِنْ كَانَ بِنَاءً عَلَى انْكَارِ عَذَابِ الْقَبْرِ أَمْكَنَ، وَإِلَّا لَمْ يَتَصَوَّرْ مِنْ عَاقِلٍ الْقَوْلُ بِالْعَذَابِ مَعَ عَدَمِ الْإِحْسَاسِ (فتح القدیر ج ۴ ص ۴۶۰) بیرت

(۱۳) فانقیل: چې دشرح عقائد د عبارت څخه خو معلومیږي چې د میت د ثواب او د عذاب

لپاره اعاده نه ده ضروري، د شرح عقائد عبارت داسې دی چې: والجواب أنه يجوز أن يخلق الله تعالى في جميع الأجزاء او في بعضها نوعاً من الادراك والحیوة قدر ما يدرك ألم العذاب او لذة التنعيم وبهذا لا يستلزم إعادة الروح في البدن (شرح العقائد مع النبراس ص ۲۰۸)

قلنا: په (هذا لا يستلزم إعادة الروح في البدن) کې د مطلق اعادي نفې نه ده، بلکې د اعادي کاملې نفې ده او مونږ هم د اعادي کاملې د نفې قائل یو، داسې اعاده نه کیږي چې میت د دنیا والا مخکني حالت ته راشي، په همدې ځای باندې علامه عبد العزيز پرهاري رحمه الله په هغه چار د کوي چې د شرح العقائد د عبارت څخه نفی دا اعادي را فهموي، فرمایي چې: (وعندی فی هذا الجواب بحث وهو أن الاحاديث الصحيحة ناطقة بأن الروح يعاد في الجسد عند السؤال، فالجواب بانكار الاعادة غير موجه (شرح العقائد مع النبراس ص ۲۰۹)

وروسته بیا د شرح العقائد د عبارت صحیح تشریح کوي چې د شرح العقائد د عبارت معنی نفې د اعادې کاملې ده چې دهغې په وجه حیات کامله حاصل شي او میت د دنیا والا حالت ته را وگرځي، هغه فرمایي چې: وحاصل الجواب أن المستلزم لاعادة الروح (ای الکامله) انما هو الحیوة الکاملة وأما ادراک الألم واللذة فیمکن أن یحصل بأدنی تعلق الروح بالبدن سواء کان الروح فوق السماء السابعة او محبوساً فی سجين (شرح العقائد مع النبراس ص ۲۰۹)

د (ان المستلزم لاعادة الروح) سره مونږ د (الکامله) تقدیر ځکه ولگولو، چې مخکې صاحب د نبراس نفس اعاده د صحیحو احادیثو څخه ثابته منلې ده، په همدې صفحه کې یې مخکې فرمایلي دي چې (ان الاحادیث، الصحیحة ناطقة بأن الروح یعاد فی الجسد عند السؤال) همدارنګه وروسته یې فرمایلي دي چې: فیمکن أن یحصل بأدنی تعلق الروح بالبدن.

(۱۴) فانقیل: چې په شرح العقائد کې خويي دومره ادراک او حیات منلی دی چې دهغې په

وجه درد عذاب او لذة د تنعیم محسوسوي (قدر ما یدرک ألم العذاب او لذة التنعیم) (شرح العقائد مع النبراس ص ۲۰۹)

او تاسو خوزیات حیات ثابتوي چې مړی د خلکو د پښو کشاری اوري، د نږدې څخه د خلکو سلام او کلام

اوري او جواب ورکوي وغیره؟

قلنا: شرح العقائد والا چې څومره حیات لیکلی، نو په هغې یې دوه مدرکات مرتب کړل، قدر ما یدرک ألم

العذاب او لذة التنعیم، لکن حصريې ندی کړی او نفې دغیر یې نده کړې د خفق النعال د اوریدلو څخه یې انکار ندی کړی، د سلام د اوریدلو څخه یې انکار نه دی کړی، فقهاء و چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د قبر مبارک ادا ب لیکلي دي، هلته یې د سلام، سماع النبي صلی الله علیه وسلم عند القبر او داستشفاع وغیره ذکر کړی دی.

(۱۵) فانقیل: چې په المهند کې یې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د حیات فی القبر په باره

کې لیکلي دي چې دونیویة لا برزخیة؟

قلنا: د المهند په عبارت کې مخکې توضیح شته چې (لا برزخیة) دا معنی چې د نبی کریم صلی الله علیه

وسلم برزخي حیات داسې نه دی لکه د عامو خلکو، بلکې ډیر اوچت دی.

(۱۶) فانقیل: چې د اهل الدنيا او اهل البرزخ به مابین کې تعلق شته او که ختم دی؟

قلنا: ممتیان وایې چې د اهل القبور د اهل الدنيا سره تعلق بالکل منقطع کېږي د اهل الدنيا خبره اهل القبور ته نه رسیږي او د اهل القبور خبره اهل الدنيا ته نه رسیږي، حالانکې دا خبره غلطه ده ځکه چې بعضې امور خو منقطع کېږي، لکن ټول نه منقطع کېږي د حبیب النجار خبره اهل الدنيا ته راوړسیدله (يَكُنْتَ قَوْمًا يَعْلَمُونَ بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ) د شهیدانو ارمان وو چې اهل الدنيا خبر شي چې مونږ ژوندي یو او په نعمتونو کې یو الله تعالی د دوي خبره اهل الدنيا ته را ورسوله چې: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) په اثارو کې راځي چې کوم صحابي به وفات کیدلو نو بل صحابي به ورته ویل چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته زموږ سلام وایه، همدارنگه د اهل الدنيا سلام اهل القبور ته رسیږي، د اهل الدنيا دعا اهل القبور ته فایده ورکوي، همدارنگه د ایصال الثواب عقیده هم صحیح ده، دخفق النعال اواز هم اوري، په حدیث کې راځي چې ان کسر عظم المؤمن میتا مثل کسره حیّا (مسند احمد ج ۷ ص ۸۷) همدارنگه د انسانانو اعمال هم خپلو خپلوانو ته پیش کولی شي، ان اعمالکم تعرض علی موتاکم (کتاب الزهد لابن مبارک ص ۴۲)

همدارنگه نکیرین د عالم الدنيا افراد دي، او سوالونه یې اهل البرزخ (متوفی ګان) اوري چې من ربک؟ ماینک؟ او من نبیک؟ دی او د اهل البرزخ جوابونه چې: ربی الله، دینی الاسلام، نبی محمد صلی الله علیه وسلم دی نکیرین اوري.

(۱۷) فانقیل: امواتو ته کله اعاده د روح کېږي؟ یوه دقیقه بعد که یو ساعت بعد او که یوه ورځ بعد؟

قلنا: ۱- اعاده د روح د جسد عنصرې ته او تعلق د روح د جسد عنصرې سره قطعي عقیده ده لکن تاریخ د اعادي الله تعالی ته معلوم دی، لکه قیامت یقیني دی، لکن تاریخ یې الله تعالی ته معلوم دی، دیوې عقیدې جزئیات او تفصیلات چې نه وي معلوم دهغې څخه په اصل عقیده اثر نه غورزیږي.

۲- د پنچپیریانو کتاب، نداء حق ص (۴۴۵) کې لیکي چې د وفات څخه وروسته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم روح په یو جسم مثالي کې واچولی شو چې د کافورو څخه جوړ شوی وو، نو پنچپیریان دې ووايي چې د روح یې شو مره موده بعد پدې جسم مثالي کې واچولو.

(۱۸) (دمحمد انور شاه کشمیری رحمہ اللہ عبارت)

مماتیان وایې چې محمد انور شاه کشمیری رحمہ اللہ فرمایې چې: ثم لاهل السنة قولان، قيل ان العذاب للروح فقط، وقيل للروح والجسد (العرف الشذی بر هامش ترمذی) (۳۱۷)

ددې څخه معلومېږي چې څوک چې جزاء او سزاء صرف روح ته مني هغه اهل سنت والجماعت دی.

۱- شاه صاحب وسیع النظر عالم دی کیدلی شي چې داسې څوک به یې له نظره تیر شوی وي چې فقط روح ته د جزاء او سزاء قایل وي او په ظاهر به یې ځان ته اهل سنت ویلو، که نه حقیقت دادی چې د جمهورو اهل سنتو په نیز جزاء او سزاء مکمل انسان (روح مع الجسد) ته میلاوېږي.

۲- شاه صاحب خو ورپسې متصل فرمایلي دي چې: والمشهور الثاني اختاره اکثر شارحی الهدایة وهو المختار (العرف الشذی بر هامش ترمذی ص ۱۳۷)

۳- شاه صاحب مخکې لیکي چې: وان صار البدن ذرة في الدنيا فان الشعور لكل شيء عند جمهور الأمة وتفرد ابن حزم الأندلسي.

گوره شاه صاحب دې ته د ابن حزم تفرد وایي او تفرد د اهل سنت والجماعت مذهب نه شي کیدلی.

۴- شاه صاحب فرمایي چې: اول مذهب دادی چې عذاب فقط روح دی، حالانکې داخپله د مماتیانو مسلک هم نه دی، چې عذاب فقط روح ته دی، بلکې مماتیان روح او جسد مثالي ته د عذاب قایل دي، نو که بالفرض دا دواړه د اهل سنتو مسلکو نه شي بیا هم مماتیان اهل سنت ندي، ځکه دوي ددې دواړو په خلاف وایي چې عذاب روح مع الجسد المثالي ته دی.

او که وایې چې صوفیه هم جسد مثالي مني، نویا مونږ وایو چې د مماتیانو، مسلک د صوفیه څخه هم مخالف دی، ځکه چې صوفیه اعاده د روح جسد عنصري ته مني.

۵- په اشاعتیانو کې یو مرکزي مبلغ تیر شوی دی په نوم دا محمد سعید ملتاني، هغه عنایت الله شاه مماتي، قاضي شمس الدین او مولانا غلام الله خان صاحب ته برېښي کښلې کولې، وگوره د مماتیانو کتاب، (خس کم جهان پاک ص ۱۱۶، ص ۱۱۷ په ص ۷۵) لیکي چې احمد سعید به د مماتیانو مؤسس عنایت الله شاه گجراتي ته مرتد ویلې، او جمهور اشاعتیان، عنایت الله شاه ته خپل امام وایي او س نو ایا دا ویل صحیح دي چې: (ثم لاهل الاشاعت في عنایت الله شاه قولان الأول أنه مرتد والثاني أنه امام الموحدين؟)

مماتیان به پخپله وایي چې دا د احمد سعید تفردي د جمهور وواشاعتیانو په نیز مردود دی، نو همدارنگه محمد انور شاه رحمه الله چې اول قول ته تفردي ویلی دی نو دا د جمهور وپه نیز مردود قول دی.

(۱۹) فانقلیل: د یو حدیث څخه معلومېږي چې اعاده الروح به د قیامت په ورځ کېږي کعب بن مالک رضی الله عنه فرمایي چې: عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَعْبٍ بْنِ مَالِكٍ الْأَنْصَارِيِّ رضی الله عنه أَنَّهُ أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا كَعْبٍ بْنَ مَالِكٍ رضی الله عنه كَانَ يُحَدِّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ «إِنَّمَا نَسَمَةُ الْمُؤْمِنِ طَيْرٌ يَعْلُقُ فِي شَجَرِ الْجَنَّةِ حَتَّى يُرْجِعَهُ اللَّهُ إِلَى جَسَدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (مولاء امام مالک باب جامع الجنائز ص ۲۲۱)

قلنا: قال العلامة المحدث على القاري رحمته الله: فِي شَجَرِ الْجَنَّةِ حَتَّى يُرْجِعَهُ اللَّهُ فِي جَسَدِهِ (أَي: يَرُدُّهُ إِلَيْهِ رَدًّا كَامِلًا فِي بَدَنِهِ). (يَوْمَ يَبْعَثُهُ) (مرقات، باب ما يقال عند من حضرة الموت)

(۲۰) فانقلیل: چې صوفیه وو د جسم مثالي ذکر کړی دی، نو اعاده د روح جسم مثالي ته کیږي؟

قلنا: ۱- د جسم مثالي ذکر په قران او حدیث کې نه شته او د صوفیه وواقوال د عقیدې دلیل نه شي کیدلی.

۲- صوفیه چې د جسم مثالي قایل دي، نو ورسره اعاده د روح جسم عنصری ته هم مني او مماتیان جسم عنصری ته مروایي.

۳- جسم مثالي مستقل جسم ندی، بلکې دا د روح دوهم نوم دی، یعنې بعضې صوفیه وایي چې د روح دوه نومونه دي یو روح او دوهم جسم مثالي.

(۲۱) فانقلیل: کوم انسان چې لېوه خوړلی وي او بیا دده جسم ته عذاب میلاو شي نو دا لېوه

ورسره ولې نه تکلفېږي؟

قلنا: عذاب د مړي جسم ته ورکول کېږي لېوه ته نه ورکول کېږي، لکه دیو انسان په ګیده کې چې چنګي وي او ډاکټر د چنګیو دوا ورکړي نو په چنګیو قیامت تیرېږي خو انسان خبر هم نه وي.

(۲۲) فانقلیل: چې د حیات فی القبر د عقیدې والا به د یو څو ورځو لپاره په قبر کې واچوو بیا

به وگورو چې ژوندی پاتې کېږي او که نه؟

قلنا: ۱- د عالم الدنيا او عالم القبر والبرزخ په ژوندونو کې فرق دی، په قبر کې د عالم القبر او عالم

البرزخ ژوندوي، د عالم الدنيا ژوند نه وي.

۲- د مور په ګیده کې خو مماتیان هم ژوند مني نو مونږ به د حیات فی القبر څخه منکرین د خپلو خپلو

مورگانو په ګیده وکې د یو څو ورځو لپاره واپس داخل کړو بیا به وگورو چې ژوندي پاتې کېږي او که نه؟ دلته به

مماتیان هم وایي چې د دنیا زندگي د مور د گیدوې د زندگۍ څخه جدا ده، نو همداسې د عالم الدنيا زندگي د عالم القبر و البرزخ د زندگۍ څخه جدا ده.

(۲۳) فانقیل: چې جسم ته حیات فی القبر ثابت دی، نو بیا یې ښځه ولې کونډه ده؟

قلنا: ۱- چې حیات فی القبر په عالم البرزخ کې ژوند دی او ښځه یې په عالم الدنيا کې ژوندی ده، نو عالمونه بدل دي، ځکه یې ښځه کونډه ده.

۲- حیات برزخي خومماتي هم مني. لکن جسم مثالي ته، نو دمماتیانو ښځې ولې کونډې کیږي د خاوندانو اجساد مثالیه خويې ژوندي دي.

لطیفه: د مماتیانو د ښځو دوه خاوندان وي، یو یې د خاوند جسد عنصري، دوهم یې د خاوند جسد مثالي.

د حیات فی القبر څخه د منکرینو (اشاعتیانو) حکم

د جسم لپاره عذاب القبر او حیات فی القبر د قرآن، سنت، او د اجماع الأمت څخه ثابت دي، لهدا دا عقیده د دین د ضروریاتو څخه ده او د دې څخه منکر کافر دی، علامه ابن تیمیه رحمه الله فرمایي چې: د جسم لپاره د ثواب او د عذاب څخه منکر کافر دی، (بل العذاب والنعم على النفس والبدن باجماع المسلمين) مخکې لیکي چې: فلاسفه چې د دې عقیدې څخه انکار کوي هغه کافر دی، (مجموع الفتاوى لابن تیمیه، ج ۴ ص ۱۴۶، همدارنگه ابن قیم رحمه الله په کتاب الروح ص ۷۲، ص ۱۷۵) کې لیکي چې: بل العذاب والنعم على النفس والبدن جميعاً باتفاق أهل السنة (او مخکې کې لیکي چې فلاسفه چې د دې عقیدې څخه منکر دي هغه په اجماع د مسلمانانو کافر دي.

علامه طاهر بن أحمد الحنفي فرمایي چې: ولا يجوز الصلوة خلف من ينكر شفاعة النبي صلى الله عليه وسلم وينكر كرام الكاتبين، وعذاب القبر كذا من ينكر الرؤية لانه كافر (خلاصة الفتاوى ج ۱ ص ۱۴۹، فتح القدیر ج ۱ ص ۲۴۷، تمهید ص ۱۲۵)

بحر العلوم مولانا عبد العلي رحمه الله فرمایي چې منکر الشفاعة لاهل الكبائر وعذاب القبر و کرام الکاتبین کافر، (رسایل بحر العلوم ص ۹۹)، او مخکې ذکر شو چې انکار په دوه قسمه دی، یو صراحت دی، لکه قدیم معتزله یې چې کوي او بل په منافقانه انداز باندې دی، لکه جدید معتزله مماتیان یې چې کوي.

علامہ بدرالدین عینی الحنفی رَحْمَةُ اللّٰهُ د صَحیح البخاری پہ شرحہ کہی فرمایا چہی: من انکر الحیاة فی القبر وہم المعتزلة، (عمدة القاري، کتاب المناقب، باب مناقب أبي بكر، ج ۶ ص ۶۰۱) مکتبہ رشیدیہ کوئٹہ۔
پہ قبر کہی د ژوند خخہ معتزلہ منکر دی، نو اشاعتیان مماتیان معتزلہ شو۔

د اشاعتی مماتیانو پسې لمونځ مکروه تحریمی دی:

۱- محمد انور شاہ الکشمیری رَحْمَةُ اللّٰهُ پہ اکفار الملحدین (ص ۳۸) کہی لیکي چہی: من صلی خلف المعتزلی یعید صلوتہ۔

چا چہی د معتزلی پہ اقتداء کہی لمونځ وکړو، لمونځ بہ راگرځوي، انتہی
او اشاعتیان معتزلہ دی، ځکه چہی د حیاة فی القبر خخہ منکر دی او د حیات فی القبر خخہ منکر معتزلہ
دی، (عمدة القاري ج ۶ ص ۶۰۱)

۲- حضرت مولانا ابو احمد نور محمد تونسوي رَحْمَةُ اللّٰهُ د دیوبند د دوه ویشتو معتمدو مدارسو فتویٰ
راجعہ کړي دي چہی د اشاعتیانو پسې لمونځ مکروه تحریمی دی، د کتاب نوم یې دی (عذاب قبر کی صحیح
صورت کی منکر کا شرعی حکم)

۳- مولانا یوسف لدھیانوي شهید رَحْمَةُ اللّٰهُ د اشاعتیانو پہ بارہ کہی څلور فتویٰ یو ځای لیکلي دي
چہی: (۱) وہ میری اکابر کے نزدیک گمراہ ہے (۲) اس کے اقتداء میں نماز پڑنا جایز نہیں (۳) اس کے تقریر سننا جایز
نہیں (۴) اس کے ساتھ کسی قسم کا تعلق جلاز نہیں ہے (اپ کی مسائل اور انکا حل تخریج شدہ ج ۱ ص ۲۹۹)
(۱) اشاعتیان گمراہان دي (۲) لمونځ ورپسې نہ دی جایز (۳) د تقریرونو اور بدل یې نہ دي جایز (۴) هر
قسم تعلق ساتل ورسره ناجایز دی۔

۴- دراثونہ د تبلیغی مرکز امام، مولانا محمد جمیل د جامعہ اشرفیہ خخہ فتویٰ اخستی چہی د
اشاعتیانو پسې لمونځ نہ کیږي، کہ چا کړی وي واپس راگرزول ورباندې واجب دي، ځکه چہی دا اهل
بدعت دي، دا فتویٰ په (www.ahnafmedia.com) خخہ حاصلہ کړئ۔

۵- د دارالعلوم دیوبند فتویٰ ده چہی د حیات الانبیاء خخہ د منکر پہ اقتداء کہی لمونځ نہ کیږي، (تسکین
الصدور ص ۲۹، ص ۵۱)

۶- د جامعہ خیر المدارس ملتان فتوہ دہ چي د حیات الانبیاء شخصہ د منکر امام پہ اقتداء کي لمونځ نه کيږي (خیر الفتاوی)

۷- په فتاوی مفتي محمود کي ليکي چي: د حیات الانبیاء شخصہ د منکر په اقتداء کي لمونځ نه کيږي (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۵۳) که چا کړی وي واپس راگرځول يې واجب دي.

۸- د جامعہ الرشید مفتي ابو لبا به فتوی په څوار لسو صفحو کي چاپ شوي ده چي د حیات الانبیاء شخصہ د منکر په اقتداء کي لمونځ نه کيږي، د محلي په خلکو لازمه ده چي داسي امام معزول کړي.

فانقيل: چي په فتاوی حقانيه (ج ۱ ص ۴۳۰) کي يې ليکلي دي چي مماتيان هم سنيان دي؟

قلنا: فتاوی حقانيه د ديو بند علماوو مرتبه کړې ده، لکن متاسفانه چي په فتاوی حقانيه کي دا فتوی

د مفتي محمد يوسف ده، چي مودو د مودو دي نظرياتو د دفاع له وجي يې د دارالعلوم حقانيي

شخصه خارج کړی وو، علاوه لدا چي په فتاوی حقانيه، کتاب العقائد کي د حیات النبي

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ او د سماع النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر واضح الفاظ موجود دي.

حيات الأنبياء عَلَيْهِمُ السَّلَامُ أو سماع النبي
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عند القبر

مؤلفه: الشيخ العلامة الفقيه الميرزا محمد باقر المجلسي

كاتب النسخة: السيد محمد باقر المجلسي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلاة والسلام على من لا نبي بعده .

اما بعد!

داهل سنت والجماعة مسلک

داهل سنت والجماعت د مسلک خلاصه په لنډو ټکو کې داده:

۱- د قران کریم د قطعي نصوصو په رڼا کې په نبي ﷺ او په ټولو انبياء عليهم السلام باندې يو ځلې د مرگ راتلل يقيني دي او د دې څخه منکر کافر دی، قال الله تعالى: (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) وقال الله تعالى: (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَأَنْهُمْ مَيِّتُونَ) په اول ايت کې دهر انسان سره د مرگ وعده شوې ده او په دوهم ايت کې د نبي ﷺ سره خصوصاً د مرگ وعده شوې ده، لکن د نبي ﷺ د مرگ د وقوع ذکر په قرآن کې نه دی راغلی.

۲- د صحيحو احاديثو او د امت د اجماع څخه دا خبره ثابته ده چې د رسول الله ﷺ سره د قرآني وعده پوره شوې ده، لکه څرنګه چې ابو بکر صديق ؓ د رسول الله ﷺ د وفات په ورځ وفرمايل: چې (فان محمداً قد مات) د همدې موت له وجې نبي کریم ﷺ ﷺ په قبر کې بنځ کړل شو او د خلافت راشده سلسله شروع شوه...

۳- د ټولو پيغمبرانو او بالخصوص د نبي کریم ﷺ ﷺ روح ژوندی دی او په روح باندې موت نه واقع شوی دی او نه واقع کېږي.

۴- د تمامو انبياء عليهم السلام خصوصاً د محمد ﷺ ﷺ اصلي عنصري جسد ونه په خپلو خپلو قبرونو کې محفوظ او تراو تازه موجود دي، نو دا خبرې اتفاقي دي، مماتيان اکثره داسې دلايل وايي چې دغه مذکورې اتفاقي خبرې ترينه ثابتېږي، يعنې اکثر د مرگ د وقوع، د روحونو د ژوند او د جسم د محفوظوالي دلايل وايي حالانکې په دې خبرو کې اختلاف نشته، اختلاف په راروانه پنځمه خبره کې دی، دهغې په خلاف مماتيان يو دليل هم نلري.

۵- وفات خخه وروسته در رسول الله ﷺ ددغی عنصري جسد سره در رسول الله ﷺ د مبارک روح دومره تعلق ضرور حاصل دی دکوم په وجه چې نبی علیه السلام ژوندی دی او دکوم په وجه چې دقبر مبارک سره صلوة او سلام بلا واسطه اوري او جواب یې وایی، او دلرې خخه چې شوک درود او سلام وایی هغه دنبی ﷺ په خدمت کې پېش کولی شي او همدارنگه دامت د اعمالو معاینه کوي.

الحاصل

داهل سنت والجماعت او د مماتیانو په مابین کې مشهور اختلافات درې دي، چې پدې کې دوه دروغژن او یو اصلي اختلاف دی.

اول دروغژن اختلاف: مماتیانو دعوامو په مابین کې دا خبره مشهوره کړې ده چې مونږ دنبی کریم ﷺ وفات قایل یو، او زموږ مخالفین دنبی کریم ﷺ وفات خخه منکرین دي دا اختلاف ځکه دروغژن دی چې دنبی کریم ﷺ وفات خخه هیڅوک هم منکر نه دی، په وفات کې اختلاف نشته، بلکې اختلاف د وفات خخه وروسته دقبر په زندگۍ کې دی.

دوهم دروغژن اختلاف: مماتیان عوامو ته وایی چې مونږ دنبی کریم ﷺ ته د اعلی حیات قایل یو، ځکه چې مونږ دنبی کریم ﷺ ته په جنتونو کې ژوندی وایو او دیوبندیان دنبی کریم ﷺ ته د ادنی حیات قایل دي، ځکه چې دیوبندیان دنبی کریم ﷺ ته په ځمکه کې ژوندی وایی او دا اختلاف ځکه دروغژن دی چې اهل سنت والجماعت دنبی کریم ﷺ ته د اعلی حیات قایل دي، الله تعالی فرمایي چې: وللاخرة خیر لک من الاولى او دنبی کریم ﷺ فرمایي چې مابین بیتی ومنبری روضة من ریاض الجنة (صحیح البخاری، کتاب التهجید ج ۱ ص ۱۵۹)

نو الله تعالی جنت دنبی کریم ﷺ قدمونو ته راوړی دی او په جنت کې ژوندی دی ځکه چې روضه مبارکه جنت دی.

دریم اصلي اختلاف: داهل سنت والجماعت او د مماتیانو په مابین کې اصل اختلاف په دې کې دی چې اهل سنت والجماعت دنبی کریم ﷺ دونیوي جسم مبارک ژوندی گڼي (فتح الملهم، کتاب الحج، باب فضل الصلوة بمسجدی المکة والمدينة رقم الحديث ص ۳۳۷۴)

او اهل بدعت مماتیان دنی کریم ﷺ دغه دونیوی جسم ته مړ وایي دماتیانو په نیز دنی کریم ﷺ روح مبارک په بل جسد مثالی کې اچول شوی دی او نبی کریم ﷺ دهمدې جسد مثالی سره ژوندی دی.

یو څو وضاحتونه

د اهل سنت والجماعت په مسلک باندې د پوهېدلو لپاره دا لاندې یو څو خبرې یادې لری.

۱- په قبر کې د رسول الله ﷺ د دغې عنبري او دونیوی جسد سره د روح تعلق دی، د دنیا والا جسد ژوندی دی، نو له دې وجې ددې ژوند څخه په دونیوی ژوند باندې تعبیر کیږي، او له همدې وجې څخه په دې دونیوی ژوند باندې بعضې دونیوی احکام هم مرتب دي، مثلاً د نبی ﷺ د بییانو نکاح د بل چا سره نه کیږي، همدارنگه د نبی ﷺ میراث نه تقسیمېږي.

۲- کله ددې ژوند څخه په برزخي ژوند باندې تعبیر کیږي، دا تعبیر په اعتبار د ظرفیت سره شوی دی، چونکه دا ژوند نبی ﷺ ته ددې دنیا څخه عالم برزخ ته د انتقال څخه وروسته حاصل شوی دی له دې وجې څخه ورته برزخي ژوند وایي.

۳- او ددې ژوند څخه په روحاني ژوند باندې هم تعبیر کیږي، په دې معنی چې په برزخ کې د دنیا بالعکس په تنعیم او په تعذیب کې روح اصل او بدن یې تابع دی.

۴- همدارنگه ددې ژوند څخه په جسماني ژوند باندې هم تعبیر کیږي په دې معنی چې په عالم برزخ کې همدې دونیوی اجسامو مطهره وو ته ژوند حاصل دی.

۵- او همدارنگه همدې ژوند ته حسي ژوند ویلي شي په دې معنی چې دا ژوند ددوي په حق کې حسي دی، یعنې انبیاء علیهم السلام په خپلو ټولو اعضاء وو شریفه وو کې د ژوند اثار محسوسوي لکه په عالم الدنيا کې چې یو صحتمند انسان پخپلو ټولو اعضاوو کې د ژوند اثار محسوسوي.

۶- په قراني او په نبوي ﷺ نصوصو کې د رسول الله ﷺ سره د مرگ وعده شوې ده، او دا مرگ په اجماع دامت واقع شوی هم دی، لکن ددې مرگ نوعیت څه دی؟ ایا د عامو انسانانو د مرگونو په شان دی؟ او که نه ددې مرگ څه خاص بل نوعیت دی؟ نو په دې باره کې په قران کریم او په سنت کې قطعي خبره نشته، ددې څخه وروسته بعضې علماء فرمایي: چې دا مرگ هم د عامو مرگونو په شان (خروج الروح عن

البدن) یعنی بدن خُخه در روح و تل دی او بعضی علماء دخیل وجدان او دقراينو او دشواهد و په بناء باندې فرمایي چې د نبي ﷺ د مرگ کیفیت دعا مو انسانانو د مرگونو خُخه بیل دی، په داسې طریقې چې د نبي ﷺ روح د ټول بدن خُخه زړه ته راټول شوی دی او په زړه کې مرکوز دی، دا رایه د مولنا محمد قاسم نانوتوي رحمه الله هم ده. (لطائف قاسمیه ص ۵ سیرة المصطفی ج ۳ ص ۲۶۳. ص ۲۷۶). خلاصه: دا چې د نبي ﷺ په وفات باندې عقیده ضروري ده لکن په کوم خاص کیفیت باندې یې جزم نه دی ضروري.

الله تعالی فرمایي: (انک میت وانهم میتون) که د دواړو مرگ یو شان وي نو الله به داسې فرمایلي وو چې (انک وانهم میتون) د میت لفظ به یې مکرر نه ذکر کولو.

۷- د اهل سنت و الجماعة په دې خبره باندې اتفاق دی چې د وفات خُخه وروسته د نبي ﷺ د جسد عنصری سره د نبي ﷺ د روح د و مره تعلق ضرور شته دی د کوم په وجه چې د قبر په خوا کې عرض کړی شوې درود او سلام اوري او جواب یې هم ورکوي، لکن د دې تعلق کیفیت څه دی؟ ایا روح په مکمله طریقه اجسادو ته راغلی دی؟ او که نه ارواح چېرته په کوم بل ځای کې دي او د هغه ځای خُخه یې د دې اجسادو سره قوي تعلق دی؟ نو په دې کې د علماوو مختلف نظرونه دي چې: تفصیل یې په تسکین الصدور کې کتلی شي، د دوي د نظرونو قدر مشترک هغه دی کوم چې اوس مونږ ذکر کړو چې دا ارواح د اجسادو سره تعلق الحیاة دی، یا په داسې الفاظو ووايه چې د رسول الله ﷺ د دې دونیوي جسد عنصری سره روح تعلق دی په مرتبه د لا بشرط شي، چې اتصال الروح مع الجسد او دخول الروح فی الجسد دواړو ته ورشامل دی، څوک چې روح په علین کې گڼي او د هغه ځای خُخه یې د جسد عنصری سره اتصال مني نو د اهرم یو فرد د تعلق الروح دی او څوک چې وایي چې روح په جسد اطهر کې داخل دی نو د اهرم تعلق الروح دی او مدار د حیاة په تعلق الروح دی، له دې وجې دا اختلاف قدر مشترک ته نقصان نه رسوي.

۴- مماتیان د نبي ﷺ په شمول ټولو پیغمبرانو ته حیات بسیطه ثابتوي، چې هغه تمامو کائناتو ته حاصل دی، الله تعالی فرمایي: (إِنَّ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ) د دې ایت خُخه د کائناتو هر شي ته یو قسم حیات ثابتیږي، چې دهغې خُخه په حیات بسیطه باندې تعبیر کیږي نو دوي پیغمبرانو ته همدا قسم حیات مني، لکن په دې خبره باندې ځان پوه کړئ چې صرف د دوی حیات منو نکی شخص د حیات الانبیاء د عقیدې خُخه منکر دی، او دهغو ایااتونو او احادیثو خُخه مخالف دی

کوم چې په حیات الانبیاء باندې دلالت کوي اول ددې وجې څخه چې حیات بسیطه خو په جماداتو کې هم شته او په عام عرف کې جماداتو ته څوک احیاء نه وایي او په نصوصو کې انبیاء و ته احیاء ویلي شوي دي. دوهم له دې وجې څخه چې په نصوصو کې د نبی ﷺ د و مره حیات ذکر شوی دی چې دهغې په وجه د قبر په خوا کې عرض کړی شوی درود او سلام اوري او جواب یې ورکوي او حیات بسیطه د اورېدلو او د جواب د ورکولو لپاره نه دی کافي، نو د اهل سنت و الجماعة د عقیدې مطابق انبیاء و ته هغه حیات حاصل دی کوم چې د روح او د جسد عنصری د تعلق په وجه دی.

۵- عقائد په دوه قسمه دي اول هغه عقائد دي چې دهغوي څخه منکر کافر دی، او دوهم هغه عائد دي چې دهغوي څخه منکر کافر نه دی البته گمراه، فاسق، ضال او مضل دی، د اول قسم عقائد و د اثبات لپاره د دلیل قطعي ضرورت دی او د دوهم قسم عقائد و د اثبات لپاره د دلیل قطعي ضرورت نشته بلکه د دوي د اثبات لپاره د اذله و و ظنیه و و څخه هم کار اخستل کیږي، لکه څرنګه چې علامه عبد العزيز فرهاري رحمه الله په نبراس کې لیکلي دي چې: (ان المسائل الاعتقادية قسما، احدهما ما يكون المطلوب فيه اليقين كوحدة الواجب وصدق النبي ﷺ، وثانيهما: ما يكتفى فيه بالظن (كهذه المسئلة) والاكتفاء بالدليل الظني انما لا يجوز في الاول بخلاف الثاني، (نبراس ص ۵۹ مطبع خضر مجتباتي ملتان، او د حیات الانبیاء عقیده د دوهم قسم عقائد و څخه ده چې منکر یې کافر نه دی، البته گمراه، فاسق او مبتدع فی العقیده دی، مونځ وړسې مکروه تحریمي دی.

د اهل بدعتو مسلک

د اهل بدعتو اشاعتیانو مماتیانو عقیده داده چې د نبی ﷺ په شمول ټول پیغمبران علیهم السلام د وفات څخه وروسته د اجسادو مثالیه و و سره ژوندي دي او اجساد عنصریه یې محفوظ دي لکن ژوندي نه دي، او دروښې مبارکې په خوا کې درود او سلام نه اوري او نه جواب ورکوي، په کومو احادیثو کې چې د صلوة او د سلام د اورېدلو ذکر راغلی دی هغه ټول موضوعي او من گهرت دي. ندای حق، مقالات نیلوي. د مماتیانو مصنف اعظم خان بادشاه ابن شاندي گل لیکلي دي: وليس المراد من الحياة حیاتهم في هذه القبور المحفورة (المسامر النارية ص ۱۹۱) همدارنګه لیکلي دي چې: ان حضرت کور و نه مبارکه ځه بچد غرضی که ساتھ زنده سمجھنا شیعه مسلک ې (التقید الجوهري ص- ۱۳ البرهان الجلی ص- ۲۲)

محمد حسین نیلوی مماتی لیکلی دی چی: بد مذہب لوگوں کا عقیدہ ہی کہ انبیاء کرام پر موت طاری ہے نہیں ہوتی اور وہ زندہ جاوید ہوتے ہیں اور بعض موت کا قائل تو ہیں لکن ساتھ ہے یہ کہتے ہیں کہ دفن ہونے کے بعد وہ اپنی اپنی قبروں میں زندہ ہو جاتی ہیں جیسا کہ یہود و نصارا وغیرہ کی عقاید باطلہ سے معلوم ہوتا ہے اس طرح ہندوؤں اور سکھوں کا عقیدہ ہے قریب قریب انہیں سے ملتا جلتا ہے (مقالات نیولی ج ۲ ص ۸۳۳ عطاء اللہ بندیالوی لیکسی چی: امام الانبیاء بعد وفات اس دنیا والی قبر میں زندہ نہیں رسالہ حیات النبی ص ۸ مولوی جمیل احمد مماتی لیکسی چی حیات الانبیاء: لجمہ العفری لا البرزخی یہ عقیدہ فرقہ باطلہ کی ہے (سیف الارکزی ص ۷۹)

تنقیحات بر دعویٰ و عقیدہ مماتیان د جسم مثالی تحقیق

- ۱- جسد مثالی خدہ تہ وایی؟ جامع او مانع تعریف یہی وکری۔
- ۲- جسد مثالی د جسد عنصری عکس او ظل دی؟ او کہ نہ جدا د خہ قسمہ خمیری او یا میتھریل خہ جو پ شوی دی؟
- ۳- کہ جسد مثالی د جسد عنصری عکس او ظل وی نو جسد عنصری تہ بہ محتاج وی، نو ترخو پوری چی د جسد عنصری او دروح تعلق نہ وی منلی شوی تر هغه پوری دروح تعلق د جسد مثالی سرہ نہ شی قائمیدلی، حکمہ چی د اصل خہ بغیر د ظل تصور کول ناممکن دی۔
- ۴- کہ جسد مثالی د جسد عنصری عکس او ظل نہ وی، بلکہ یو مستقل جسم وی نو یا جسد مثالی د کومہ خمیری او میتھریل خہ جو پ کری شوی دی؟
- ۵- پہ قرآن کریم کہ د جسد عنصری تخلیق او تخلیقی مراحل یہی پہ تفصیل سرہ بیان شوی دی، نو سوال دادی چی ایا پہ قرآن کریم کہ د جسد مثالی تخلیق او تخلیقی مراحل ہم پہ تفصیل سرہ بیان شوی دی او کہ نہ؟
- ۶- پہ قرآن کریم کہ یا پہ احادیث متواترہ وو کہ د جسد مثالی نوم شتہ او کہ نہ؟
- ۷- جسد مثالی پہ صورت دانسان کہ وی او کہ د حیوان؟
- ۸- کہ پہ صورت دانسان کہ وی نو د هغہ شکل او صورت د جسد عنصری پہ شان دی او کہ ددی خہ مختلف دی؟ د قرآن او د حدیث خہ د مسئلہ وضاحت وکری۔
- ۹- کہ جسد مثالی دانسان پہ شکل نہ وی نو یا ورتہ مثالی خنگہ وایی؟ حکمہ چی د مثالی مطلب خودادی چی د جسد عنصری مثل بہ وی، پس کله چی دا د هغہ پہ شکل نہ وی نو مثال بہ خنگہ وی؟

۱۰- که جسد مثالي په صورت د حیوان کې وي نو سوال دادی چې کوم ، کوم ، کس ته کوم ، کوم ، قسم جسد مثالي ورکولی شی؟

۱۱- ذنبي او دغیر نبي ټولو دپاره جسد مثالي برابر وي او که نه دانبي او دپاره څه خاص قسم جسم ورکولی شی؟ دهریو تعین وکړئ، په دلیل سره یې واضح کړئ.

۱۲- که جسم مثالي په صورت د حیوان کې وي، نو سوال دادی چې اوس دا دانسان تکریم او تعظیم شواو که توهین او تذلیل یې شو؟

۱۲- داصل جسم په موجودگی کې جسد مثالي ته څه ضرورت دی؟

۱۴- دروح په جسد مثالي کې باقاعده دخول او حلول وي او که د جسم مثالي څخه بهر وي، صرف تعلق یې ورسره وي، دیوې معنی تعین وکړئ؟

۱۵- که په دې کې دهریو شق قائل یئ نو دا خودریم حیات شو، حالانکې تاسو چیغې وهئ چې ژوند ونونه دوه دي.

۱۶- ایا تعلق دروح ددغه جسم مثالي سره او یا دخول دروح په دغه جسم مثالي کې د (فِي سِكَ الْتِي قَضِي عَلَيْهَا الْبُوت) څخه خلاف دی او که نه؟

۱۷- که روح په جسم مثالي کې باقاعده دخول کړی وي، نو آیا دا تناسخ نه شو؟ حالانکه دتناسخ والا عقیده خود هندوانو ده.

۱۸- دنیکی او دبدی په کولو کې جسد عنصري د روح سره شریک وو، نو اوس جزاء او سزاء جسم مثالي ته ورکول ایا دا ظلم نه دی؟

۱۹- ددنیا په جزاء او په سزاء کې جسم عنصري د روح سره شامل دی او دقیامت په ورځ به هم په جزاء او په سزاء کې ددنیا والا جسم عنصري د روح سره شامل وي، نو بیا څه وجه ده چې په عالم قبر او برزخ کې دجسد عنصري نفی کوئ او جسد مثالي په جزاء او سزاء کې شریک کوئ، په دې څه دلیل دی؟

۲۰- ستاسو په نیز انسان څه ته ویلی شي؟ دروح اود جسد عنصري مجموعې ته؟ او که دروح اود جسم مثالي مجموعې ته؟ او که صرف روح ته؟ په قرآن کریم کې چې راغلي دي چې ﴿قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ﴾ ۱۰ ﴿مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ﴾ ۱۱ ﴿مِنْ نُّطْفَةٍ﴾ ۱۲ خَلَقَهُ فَقَدَرَهُ﴾ ۱۳ په بل ځای الله تعالی فرمایي چې: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ﴾ ۱۴ الَّذِي

خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ ﴿په بل خای کې راځي چې:﴾ ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ ﴿همدارنگې﴾ ﴿وَهَذَا خَلْقُ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ﴾ ﴿په دې ټولو ایتونو کې د انسان څخه کوم جسم مراد دی؟

۲۱- ایا تاسو جسم عنصري ته انسان وایئ او که نه؟

۲۲- که جسم عنصري ته انسان نه وایي نو د قیامت په ورځ به ددې جشر کیږي او که نه؟ که حشر یې کیږي، نو سوال دادی چې حشر خو به د انسانانو کیږي نو د جسم عنصري حشر ولې وشو؟ او که انسان ورته وایئ نو په عالم القبر کې د روح سره په جزاء او په سزاء کې ولې شریک نه دی؟

او همدارنگه که دا انسان نه وي نو بیا د قیامت په جزاء او په سزاء کې ولې شریک کیږي؟

۲۳- که جسد عنصري انسان نه وي نو د معاد جسماني څه فائده ده؟

۲۴- که جسد عنصري انسان نه وي نو بیا ورته الله تعالی ولې انسان ویلي دي؟

۲۵- که جسد عنصري انسان نه وي نو د جسد عنصري د حشر څه اهمیت پاتې شو؟

۲۶- ایا د قیامت په ورځ به روح د جسم مثالي څخه اوځي او د جسم عنصري طرفته به واپس کیږي او که نه؟

۲۷- ایا تاسو د انبیاءو سره دومره ظلم کوئ چې د قیامت په ورځ مو دهغوي دپاره بل مرگ ثابت کړو

(چې د جسم مثالي څخه د روح وتل او په جسد عنصري کې یې اچول دي) خالانکې صدیق اکبر

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دصحابو په موجودگۍ کې قسم خوري او فرمایي چې لا یذيقک الله الموتین ابدا (الخ) ایا

دا عقیده دصحابه وو کرامو رضی الله عنهم ددې اجماع څخه مخالفه نه ده؟

۲۸- د قیامت په ورځ چې د جسد مثالي څخه روح ووځي نو دې جسد مثالي ته میت ویل جایز دي او که نه؟

۲۹- که میت وي نو احکام د میت پرې جاري کیږي او که نه؟

۳۰- جنت یا جهنم ته به جسم عنصري ځي او که مثالي؟

۳۱- صوفیه کرام او همداسې بعضې علماء کرام هم د مرگ څخه وروسته د جسد مثالي قایل دي، لکن هغه

حضرات خو ددې سره سره د روح د جسد عنصري سره تعلق هم مني، قبر ته دا عادي د روح قائل هم دي او د

روح او د جسم دواړو د جزاء او سزاء قائل هم دي، حتی چې د دغه تعلق دوو جې څخه د میت د سماع هم قائل دي،

نو که تاسو د صوفیه وو کرامو پشان ددې ټولو امورو قائل یئ نو بیا دهغوي په شان عقیده هم ولیکئ؟

نوٹ: دمثال پہ طور حکیم الامت مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ، دصوفیہ کرامو سرخیل دی، دی ہم دجسد مثالی قائل دی، لکن ددی سرہ سرہ دجسد عنصري سرہ دروح تعلق بلکہ دخول او تلبس یی دجسم عنصري سرہ منی، حکیم الامت رَحْمَةُ اللَّهِ لیکي چي: حضور صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم کے قبر مبارک کے لیے بہت کچ شرف حاصل ہی کونکہ جد اطہر اسکے اندر موجود ہے بلکہ حضور صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم خود یعنی جسد مع تلبس الروح اسکے اندر تشریف رکھتے ہے کیونکہ آپ قبر میں زندہ ہے قریب قریب تمام اہل حق اس پر متفق ہے صحابہ رضی اللہ عنہم کا بھی یہ اعتقاد ہے حدیث بھی نص ہے 'ان نبی اللہ حی فی قبرہ یزق' (اشرف الجواب ص- ۲۲۳ طبع ادارہ تالیفات اشرفیہ 'عنوان دی' حضرت ابراہیم علیہ السلام واولیاء کرم کاحیات برزخیہ کا اثبات)

۳۲- نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم چي کلمہ دنیا تہ تشریف راہو او پہ حیثیت دنی اللہ او د رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم متعارف شو نو نبوت اور رسالت یی دجسد عنصري صفت وو او کہ دجسم مثالی؟

۳۳- نبی علیہ السلام دخپلو ازواجو مطہراتو دپارہ خاوند او دخپلو لورگانو دپارہ پلار وو نو پہ ہغہ وخت کي نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم د کوم جسم سرہ وو؟ نبی علیہ السلام ہجرت کري وو معراج یی کري وو نو پہ ہغہ وخت کي نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم پہ کوم جسم سرہ وو؟

۳۴- دنی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم وفات پہ کوم یو جسم سرہ شوی دی؟

۳۵- نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم پہ تلو غزواتو کي شریک شوی دي، زخمی شوی دی، نو دا پہ کوم جسم سرہ وو؟ ۳۶- د دعوت او د تبلیغ پہ سلسلہ کي نبی کریم علیہ السلام تہ تکالیف رسیدلي دي، مشقونہ یی برداشت کري وو نو دا تہول پہ کوم جسم سرہ وو؟

۳۷- دنی علیہ السلام جسم عنصري مبارک دروح سرہ پہ وصف دنبوت او پہ وصف د رسالت باندي موصوف دی او کہ نہ؟

۳۸- کہ دنبی کریم علیہ السلام جسم پہ وصف د رسالت او دنبوت سرہ موصوف نہ وي، لکہ اشاعتیانو چي پہ نداء حق (ج ص ۵۰۸) کي لیکلي دي چي دنبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم جسم نبی ندی (معاذ اللہ) نو صحابہ وو دنبی علیہ السلام د وفات خخہ وروستہ دا جملہ ولہ استعمالولی چي: (عَسَلِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم وَكُنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم وَفِي رَسُولِ اللَّهِ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم د صدیق اکبر رَضِيَ اللہُ عَنْہُ پہ خطبہ کي راخي چي ابو بکر صدیق رَضِيَ اللہُ عَنْہُ راغلو او دنبی علیہ السلام دمخ مبارک خخہ یی خادر

لري کرو او ښکل يې کړو، نبی عليه السلام يې مخاطب کړو او دا لفظ يې وفرمايلو چې يا نبی الله!، نو په دغه وخت کې ابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جسم ته نبی ويلي وو او که نه؟

۳۹- د عامو مؤمنانو او مسلمانانو اجساد عنصریه په وصف دایمان او د اسلام سره موصوف دي او که نه؟

۴۰- که موصوف نه وي نو جنت ته به څنگه ځي؟ ځکه چې جنت ته خو به مسلمانان ځي او که اجساد عنصریه

د ارواحو سره مؤمنین او مسلمین وي نو په عالم قبر او برزخ کې د جزاء او د سزاء څخه ولې محرومه دي؟

۴۱- که د نبی عليه السلام جسم اطهر د روح اقدس سره په وصف د نبوت او د رسالت باندې موصوف

وي نو بیا د قبر د حیات څخه ولې محرومه دي او د جنت د نعمتونو څخه ولې محرومه دي؟

۴۲- د نبی عليه السلام جسم اطهر نبی الله او رسول الله نه منل ایا دا د اسلام عقیده ده او که د کفر؟

۴۵- که د نبی عليه السلام جسم مبارک په وصف د نبوت او د رسالت سره موصوف ونه گڼلی شي نو ایا

د تمامو صحابه و ورضی الله عنهم د صحابیت شرف به باطل نه شي؟ ځکه چې صحابي خو هغه مؤمن ته

ویل کیږي چې هغه د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زیارت کړي وي او په خپل ایمان باندې ثابت قدمی پاتې

شي، حالانکې صحابه و ورضی الله عنهم جسد اطهر لیدلی دی روح يې نه دی لیدلی.

۴۴- اهل سنت والجماعت د شیخینو رضی الله عنهما دپاره دا خصوصي امتیازي فضیلت بیانوي چې دا

دواړه د نبی عليه السلام په حجره مبارکه کې مدفون دي نو هرکله چې په حجره مبارکه کې مدفون شخصیت

(معاذ الله) نه نبی الله دی او نه رسول الله نو د شیخینو رضی الله عنهما به څه فضیلت پاتې شي؟

۴۵- د زمکې په کومه حصه کې چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مدفون دی هغې ته قبر النبی

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ویل صحیح دي او که نه؟

۴۶- که تا سو جسم النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په وصف د رسالت او د نبوت سره موصوف ومنلو نو اوس دغه

جسم د حیات څخه ولې محرومه گڼي؟

۴۷- د روح په جسد مثالي کې دا خلیل او یایې دهغې سره تعلق قائمیدل په ادله يې اریعه وو کې دکوم

یو څخه ثابت دي؟

۴۸- تاسو دخپلې عقيدې يعنې د جسد مثالي د اثبات دپاره د شنو مارغانو والا حديث پيش کوي، نو سوال دادی چې ايا شين رنگه مارغان دانسان مثل جوړېدلی شي او که نه؟ حقيقت دادی چې انسان انسان دی او مارغه مارغه دی، په دوي کې هيڅ مماثلت نشته، لهذا مارغه څنگه دانسان دپاره جسم شو؟

۴۹- جنتيان به په جنت کې په انساني شکل سره وي او که په حيواني شکل سره؟
۵۰- دا حکام شرعیه وو مکلف او د قرآن او حديث مخاطب صرف روح دی؟ او که دروح او د جسم مجموعه ده؟

۵۱- که مجموعه مکلفه وي نو کوم يو جسم مراد دی، جسم مثالي او که عنصري؟ کوم موقف چې لرئ هغه په دليل قطعي سره ثابت کړئ؟

۵۲- د قيامت په ورځ چې کله حشر کېږي نو دغه حشر به دا اجسادو مثاليه وو سره وي او که د عنصريه وو سره به وي؟

۵۳- ايا ستاسو دا عقیده د صحابه وو دا جماع څخه خلاف نه ده؟ ځکه چې د صديق اکبر (رضي الله عنه) په خطبه کې راځي چې (لا يذيقک الله الموتين ابدا) او حال دادی چې تاسو مرگ (انقطاع الروح عن الجسد) ته وايئ نو هر کله چې روح د قيامت په ورځ د جسد مثالي څخه راووي او په جسد عنصري کې داخلېږي نو دا دامام الانبياء عليهم السلام لپاره بل مرگ نه شو؟

۵۴- هر کله چې د دغه جسم مثالي څخه روح وويي نو دغه جسم مثالي به چيرته ځي؟
۵۵- ستاسو عقیده داده چې انبياء دا اجساد مثاليه وو سره په جنت کې دی او په حديث کې راځي چې جنت ته د قيامت څخه مخکې (دا وسيدلو دپاره) داخله ممنوعه ده، نو ايا دا ددې حديث مخالفت نه شو؟
۵۶- په حديث کې راځي نبي عليه السلام فرمايي چې تر څو پورې چې زه جنت ته نه يم داخل شوي نو تر هغې پورې يو نبي هم نشي داخلېدلی او دماتيانو عقیده داده چې ټول انبياء په اجساد مثاليو سره په جنت کې دي، نو سوال دادی چې د نبي عليه السلام وفات خو د عيسى عليه السلام څخه بغير نور د ټولو انبياوو څخه وروستو واقع شوی دی نو ايا دا ټول انبياء نبي عليه السلام ته منتظر وو جنت ته وو تللي؟

۵۷- زمونږ د ټولو مسلمانانو اجماعي عقیده ده چې نبي عليه السلام اخري نبي دی، دهغه څخه وروسته هيڅ قسمه نبي نشته، نو سوال دادی چې د نبي عليه السلام روح چې په کوم جسم مثالي کې اچولی شی،

دغه جسم نبی دی او که نه؟ که دا نبی وی نو د ختم نبوت ثخنه انکار لازمیری او که نبی نه وی نو سوال دادی چې د نبی روح په غیر نبی کې اچول چی معنی دارد؟.

لهذا د اشاعتی معتزله وو مثالی جسم نه دی ثابت، بلکې بعضی اهل حق علماء یې چې ثابتوی، نو هغوی یې د روح دوهم نوم گڼي، وگوره تفسیر عثمانی، تحت قوله تعالی ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾

د دماتیانو سره د بحث کولو لنډه طریقه

محترموا کله چې موله مماتیانو سره مناظره وی نو اول ورته ووايه چې د نبی کریم ﷺ روح د نبی کریم ﷺ د جسد سره تعلق شته او که نه؟ که تعلق نه وی نو صرف په همدې عقیده باندې دلیل پیش کړه، داسې ایت یا حدیث تلاوت کړه چې په هغې کې راغلي وی چې د روح او د جسد تعلق نشته، مماتی به یې تر قیامته پورې پیش نکړی شي، هغه چې دلایل وایي نو هغه به صرف په دې باندې وی چې روح په جنت کې دی، مرگ به راځي، روح په علین کې دی.... حالانکې په دې خبرو کې اختلاف نشته.

دلایل

اول قرآنی دلیل: قال الله تعالی: (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) په دې ایت کې الله تعالی فرمایي: چې تاسو شهیدانو ته مړه وایي بلکه دوی ژوندي دي لکن تاسو د دوی په ژوند نه پوهیږئ.

په بل ایت کریمه کې الله تعالی فرمایي: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا ۚ بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) یعنی دا په تصور کې هم مړه راوولی چې شهیدان مړه دي، بلکې دوی ژوندي دي او د الله تعالی په نیز دوی ته رزق ورکولی شي، نو نه به په خوله باندې ورته مړه وایي او نه به په تصور کې ورته مړه وایي، د دې ایت په تشریح کې درې خبرې وواړئ:

اول: د دې ایتونو سیاق په دې خبره باندې دلالت کوي چې شهیدانو ژوند جسماني دی.

دوهم: جمهور مفسرین هم فرمایي چې شهیدانو ژوند جسماني دی.

دریم: چې شهیدان ژوندي دي نو انبیاء په طریق اولی ژوندي دي، یعنی د دې ایتونو په عبارت النص کې شهیدانو ژوند ذکر شوی دی او په دلالت النص کې یې د پیغمبرانو ژوند ذکر شوی دی، د دې درې واړو خبرو مختصره توضیح وواړئ.

دقرآن کریم سیاق په حیات جسمانیه باندې دلالت کوي

ددې ایت کریمه په سیاق کې ډېر داسې قرائن او شواهد دي د کومو څخه چې معلومېږي چې شهیدانو ته چې کوم ژوند حاصل دی هغه جسماني ژوند دی یو څو شواهد لاندې ولولئ:

(۱) "احیاء" جمع دحی ده او ددې حقیقي معنی جسماني ژوند دی، په عامو محاوراتو کې ترېنه خلک هغه ژوند مراد وي، کوم چې د روح او د جسد د تعلق په وجه دی (یعنې جسماني ژوند) لکه څرنګه چې علامه الوسي رحمه الله فرمایي: (فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد) (روح المعاني ص ۲۰ ج ۲)

(۲) مفسرین فرمایي چې (احیاء) خبر دی لپاره دمبتداء محذوفې، تقدیر د عبارت داسې دی چې (هم احیاء) او ضمیر د (هم) راجع دی (من یقتل) ته یعنې (من یقتل احیاء) په چا باندې چې قتل وارد شوی دی همغه ژوندي دي او ظاهره داده چې قتل اصلاً په جسم باندې وارد شوی دی، د تورې گزار او د ټوپک مرئی په جسم باندې لګېدلی ده، نو ژوند به هم همدې جسم ته ثابت وي، محمد امین صفدر رحمه الله فرمایي چې "یقتل" د فعل مضارع صیغه ده او فعل په حدث باندې دلالت کوي، یعنې فعل په دې باندې دلالت کوي چې په شهید باندې قتل واقع شو او بیا ختم شو، داسې نه وه چې شهید تر اوسه پورې قتلېږي او همیشه یې قتل روان دی او قتل شوی جسم عنصری دی، نو د همدې مقتول جسد په باره کې وروسته الله تعالی فرمایي چې: (بل أحياء) احیاء خبر دی لپاره دمبتداء محذوفې یعنې (هم أحياء) هم ضمیر (من یقتل) ته راجع دی او جمله اسمیه په دوام دلالت کوي یعنې د قتل څخه وروسته زندګي دایمي ده.

(۳) الله تعالی خلک منع کړل چې شهیدانو ته مړه مه وایئ او روح ته خو هیڅوک مړ نه وایي، لېذا ددې نهی تعلق د روح سره نه دی، بلکې د جسم سره دی، ځکه چې خلکو جسم ته مړ ویلو.

(۴) په قرآن کریم کې ددې ژوند د بیانولو څخه وروسته الله فرمایي چې (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) «شعور» ادراک بالحواس ته وایي او د «لکن» کلمه د استدراک لپاره راځي، یعنې د «لکن» څخه په مخکې کلام کې د توهم امکان وي، نو د «لکن» څخه په وروستۍ جمله باندې هغه توهم دفع کولی شي، نو د مخکېنۍ جملې (بَلْ أَحْيَاءُ) څخه دا توهم پیدا شو چې د احياء به مدرک بالحس وي بالفعل، نو الله تعالی دا توهم په (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) باندې دفع کړو، یعنې اگر چې دا حیات في نفسه قابل دی

لپاره د ادراک بالحواس، لکن د یو څه عوارضو او حکمتونو له وجې څخه یې تاسو بالفعل په حس باندې ادراک نه شئ کولی. او ظاهره داده چې دا ادراک بالحس قابل دغه جسماني حیات دی روحاني حیات مدرک بالحس نه دی، بلکه مدرک بالعقل دی، نو که روحاني حیات مراد وی الله تعالی به د (ولکن لا تشعرون) په ځای باندې (ولکن لا تعلمون) فرمایلي وی، حاصل دا چې دا ادراک الحواس توهم د جسم په باره کې کیدلی شي د روح په باره کې نه شي کیدلی، نو چې د جسم په باره کې د ادراک بالحواس توهم وشو، الله تعالی په ﴿وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾ سره دفعه کړو.

د شهیدانو ژوند دا ادراک بالحس قابل دی لکن بیا یې هم بالفعل ادراک نه کیږي ددې لپاره ډېر وجوه دي مثلاً:

(۱) دا حیات د دنیا د انتقال څخه وروسته په بل عالم یعنی په عالم برزخ کې دی او د عالم الدنيا لپاره د عالم البرزخ د حالاتو مشاهده مستعبده ده.

(۲) دا وجه هم کېدای شي چې د شهید د روح او د جسد په منع کې تعلق شته دی لکن دا تعلق داسې نه دی لکه د دویونوي زندگۍ په شان لدې وجې یې مونږ مشاهده نه شو کولی.

(۳) همدارنگه دا وجه هم کېدلی شي چې د الله تعالی په نیز ایمان بالغیب معتبر دی، نو که د شهیدانو ژوند مشاهده شي نو بیا به ایمان بالغیب پاتې نشي بلکه ایمان بالشهادة به ترېنه جوړ شي، نو د بندگانو د مصلحت له وجې د خلکو د حس څخه پناه دی او کله یې چې الله تعالی ته په ښکاره کولو کې مصلحت معلوم وي هلته یې د خرق العادة په طریقې بعضې بندگانو ته ښکاره کړي هم دی، محدثینو په دې باره کې ډېر واقعات لیکلي دي مثلاً: (قد صح عن ثابت البناني التابعي انه قال اللهم ان كنت اعطيت احداً ان يصلي في قبره فاعطني ذالك فرئ بعد ذالك يصلي في قبره) (شفاء السقام ص ۱۷۸) یو څو واقعات به وروسته ذکر کړو ان شاء الله تعالی.

جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهیدانو ژوند جسماني دی

د مفسرينو تفصيلي حوالې خود طوالت باعثې گرزېږي، دلته به اجمالاً يو څو حوالې ذکر کړو، مشهور حنفي مفسر علامه سيد محمود الوسي رحمته الله ددې ايت په تفسير کې ليکي چې: واختلف في هذه الحالة فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد ولكن لا ندرکها في هذه النشأة. بيا د يو څو اقوالو د

رائق و لو خنجه و روسته لیکی چې: و المشهور ترجیح القول الاول. (روح المعانی ج ۲ ص ۲۰) همداسې تحقیق په تفسیر کبیر، تفسیر مظہری، او په معارف القرآن، تفسیر حقانی، وغیرہ تفاسیر و کې دی.

فائده: په مسلم شریف کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ خنجه روایت دی چې ددې ایت په باره کې یې و فرمایل چې: **أَرْوَاهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خَضِرٍ، هَذَا قَنَادِيلٌ مُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ، تُسْرَحُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَتْ، ثُمَّ تَأْوِي إِلَى تِلْكَ الْقَنَادِيلِ** (مسلم ج ۲ ص ۱۳۵)

ددې حدیث له وجې بعضې حضرات فرمایي: چې د قرآن کریم په دې آیاتونو کې محض روحاني حیات ذکر شوی دی لکن دا سهو ده:

(۱) ځکه چې زمونږ د عوہ دا وه چې شهیدانو ته الله تعالی جسماني حیات ورکړی دی، په داسې طریقه چې د شهید دروځ او د جسد په مابین کې قوي تعلق دی، بیا چې روح په هرځای کې وي د بدن سره یې تعلق نه کټ کیږي، نو د شهیدانو ارواح د مرغانو په شان په جهازونو کې چکری و هی لکن د بدن سره یې تعلق شته او دا هم په یاد لرئ چې په دې حدیث کې د شنو مرغانو ذکر په دې حیثیت سره نه دی چې دا به د شهید لپاره بادۍ وي بلکه په دې حیثیت سره دی چې دا به د شهید لپاره سورلی وي، لکه مونږ چې په جهاز یا په موټر کې کېنو نو جهاز او موټر زمونږ لپاره بادۍ نه وي بلکه سورلی وي.

(۲) په دې حدیث کې چې د شهیدانو لپاره کومه خبره ذکر شوې ده نو همدې ته ورته خبره په یو حدیث کې د عامو مؤمنانو لپاره هم ذکر شوی ده، لکه څرنگه چې په مؤطا امام مالک کې یو روایت دی چې: **(انما نسمة المؤمن طير يعلق في شجرة الجنة حتى يرجعه الله الى جسده يوم يبعثه)** (موطأ امام مالک ص ۲۴ جامع الجنائز)

نو ددې څخه معلوم کیږي چې دا اعزاز خو د شهیدانو پورې خاص نه دی، بلکه عامو مؤمنانو ته هم دا اعزاز حاصل دی، نو داسې قسم حیات چې د شهیدانو پورې خاص نه دی په هغې کې د شهیدانو د تخصیص څه فائده ده؟

حافظ ابن کثیر د مؤطا امام مالک د روایت په باره کې فرمایي چې: **ففيه دلالة لعنوم المؤمنين ايضا وان كان الشهداء قد خصوا بالذكر تشريفاً لهم وتكريماً وتعظيماً** (تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۱۹۷)

نو دجديث مقصد دهغه حیات بیان نه دی کوم چې د ایت دسیاق څخه رافهمیږي، یعنې د جسماني حیات بیان نه دی، بلکه دهغه حیات بیان دی کوم چې دقران دظاهر څخه نه رافهمیږي، گویا چې شهید لپاره دوه قسمه حیات دی، یو جسماني کوم چې دقران دسیاق څخه رافهمیږي، اوبل روحاني: چې دا شهیدانو پورې خاص نه دی یعنې شهیدانو ته دخپل اعزازي حیات څخه ماسوی هغه حیات هم مېلایږي کوم چې الله تعالی عامو مؤمنانو ته ورکوي.

اعتراض: ۱- په دې ایت کې دقبر لفظ نشته نو په قبرنو کې ژوند ترینه څرنگه ثابتیږي؟

جواب: پدې ایت کې ﴿لن یقتل﴾ او ﴿بل احياء﴾ راغلی دی یعنې چې څوک شهید شوی دی همغه ژوندی دی او قتل او شهادت په جسم وارد شوی دی او همدا جسم په قبر کې دی، نو جسم په قبر کې ژوندی شو.

اعتراض ۲- په اولنی ایت کې (ولکن لاتشعرون) راغلی دی ددې څخه معلومیږي چې روح ژوندی دی، جسم لره حیات نشته، کنه مونږ ته به یې احساس او شعور وي.

جواب: (۱) (تَشْعُرُونَ) دجمعي مذکرې حاضرې صیغه ده، یعنې ای مؤمنانو تاسو دهغوي په حیات باندې نه پوهیږئ (یشعرون) یعنې دجمعي مذکرې غائبې صیغه نه ده راغلي، کچیرته یشعرون راغلی وي، نو بیا به ستاسو اعتراض او استدلال صحیح وو، یعنې مطلب به داوو، چې شهیدان په خپل حیات نه پوهیږي او دانسانانو شعور ته نه راتلل دې خبرې لره مستلزم نه دی چې هغه به ژوندي هم نه وي، که نه دملایکو او دجناتو دحیات څخه به هم انکار کول لازم شي، ځکه چې جنات او ملائکې ژوندی دي لکن دهغوي حیات هم په ولکن لاتشعرون کې داخل دی، یعنې انسانان پرې نه پوهیږي او د شهیدانو ژوند دانسانانو په پوهه کې ځکه نه راځي، چې ددنیا هر څه فاني دي، حتی چې انسان او دده حواس هم فاني دي او دمرگ څخه وروسته حقيقي ژوند شروع کیږي نو په فاني حواسو سره دحقيقي ژوند ادراک او مشاهده نشی کیدلی.

(۲) چې په قرآن کریم کې نفی دشعور راغله نو دمماتیانو شعور څرنگه راغلو چې شهیدان مړه دي.

اعتراض ۳- په دویم ایت کې لفظ دعند راغلی دی، یعنې دالله تعالی سره په جنت کې ددوي روحونه ژوندي دي، جسم ته په قبر کې حیات نه دی حاصل؟

اول جواب: دا خو اتفاقي خبره ده چې په روح باندې مرگ نه راځي، نو بيا دپته احياء وټيل "تحصيل

د حاصل شو.

دوهم جواب: په قران كريم راځي چې (ان الدين عند الله الاسلام) دلته هم لفظ د عند راغلی دی نو دلته هم بيا انکار وکړئ او وايئ چې اسلام خو د الله سره دی مونږ ته دنيا ته نه دی راغلی.

درېم جواب: ايا تاسو الله تعالی ته حاضر او ناظر نه وايئ چې د عند ربهم تخصيص صرف د جنت سره کوي؟ د اهل سنت والجماعت عقیده خو داده چې رب په هر وخت کې په هر ځای کې بلا جسم و بلا مکان حاضر او ناظر دی لهذا دا اعتراض لغوه او باطل دی

څلورم جواب: د عند ربهم تعلق د (احياء) سره نه دی بلکه د (يرزقون) سره دی يعنې د الله د طرفه بغير دمحت او مزدوري دوي ته رزق ملاويږي، لکه حضرت مريم رضی الله عنها چې وفرمايل چې هو من عند الله، حضرت مريم ته مفت رزق ميلاویدلو.

اعتراض ۴- په احاديثو کې راځي چې د شهداوو ارواح د شنو مارغانو به ججوړو کې کينودل کيږي او په جنت کې سير کوي، نو مماتيان وايي چې دا مارغان ددوي دپاره جسد مثالي گرځي، ددې څخه معلومېږي چې دا حیات صرف ارواحو او اجساد مثاليو لره دی، په قبر کې اجسادو عنصریه وولره نه دی حاصل.

اول جواب: که د حديث هم دغه مطلب شي کوم چې مماتيان اخلي نو بيا دا حديث د قرآن ددې ايت لپاره ناسخ گرځي، ځکه چې دايت څخه صراحه معلومېږي چې د شهيد جسم ته حیات حاصل دی، حالانکه دا حديث خبر واحدی دی او خبر واحد د قرآن دايت دپاره ناسخ نشي گرځيدلی.

دوهم جواب: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ څخه به هم مخالفت راشي ځکه چې الله تعالی فرمايي چې مونږ انسان په ښکلي شکل او صورت سره پيدا کړی دی او س که ډیر بد صورته انسان هم وي د ځان لپاره د مارغه جسم نه خوښوي نو دا خوبه د شهيد توهين شي اعزاز او اکرام به نشي، چې دهغه څخه انساني جسم واخستلی شي او د مارغه جسم ورته ورکړی شي.

درېم جواب: د حديث څخه د مماتيانو جسم مثالي هم نه ثابتېږي ځکه چې د مماتيانو جسم مثالي

د جسم عنصری په مثل دی.

خلورم جواب: دقرآن ددی ایت خنخه معلومیری چہ دشہید جسم تہ حیات حاصل دی او دحدیث خنخه معلومیری چہ دشہید روح تہ ہم حیات حاصل دی، نو مونہر دواہہ منو انکار دیو خنخه ہم نہ کوو او مماتیان حدیث پہ داسی طریقہ سرہ منی چہ پہ ہغی سرہ دایت خنخه انکار لازمیری۔

پنجم جواب: کہ دماتیانو والا مطلب ومنلی شی چہ دشہید روح دمارغہ پہ شان پہ جسم مثالی کپ اچولی شی نو دتناسخ والا عقیدہ بہ لازمہ شی او دا دھندوانو عقیدہ دہ۔

شہرم جواب: دا حدیث ددی ایت کریمہ لپارہ پہ دہ طریقہ تفسیر دی چہ دشہید روح دپارہ دغہ مارغہ جسم مثالی نہ دی، بلکہ سورلی۔ دہ ورتہ، شہید پہ دغہ مارغہ باندی سورلی۔ کوی او دخیل جسم سرہ کوم چہ پہ قبر کپ دی تعلق لری، لکہ پہ دنیا کپ چہ انسان پہ جہاز یا پہ موٹر کپ سورلی۔ کوی نو ٹوک دا نہ وایی چہ دا موٹر یا جہاز دفلانکی سہی دپارہ جسم مثالی دی، شیخ التفسیر مولانا محمد ادریس کاندھلوی (رحمۃ اللہ علیہ) لیکلی دی چہ: (یہ جسم طیوری اس روح کیلے بمنزلہ ایک طیارہ کی ہے جس کے ذریعے سے روح جنت میں اڑھ کر سیر و تفریح کر سکے اور یہ روح اس نئے جسم میں مدبر اور متصرف نہیں تا کہ تنازع کا شہ ہو اس لئے کہ تنازع کے حقیقت یہ ہے کہ روح ایک جسم سے جدا ہونی کے بعد دوسری جسم سے اس طرح متعلق ہو کہ دوسری جسم میں کوئی اور روح نہ ہو اور بھی روح اس جسم کی نشوونما کا سبب ہو اور بھی روح اس جسم میں مدبر اور متصرف ہو اور ارواح شہداء میں یہ بات نہیں اس لیے کہ جسم طیوری کیساتھ شہید کی روح کا تعلق ہوا ہے اس جسم طیوری کے روح علیحدہ ہے اور شہید کے روح علیحدہ ہے اور جسم طیوری کے نشوونما اور تدبیر و تصرف کا کوئی تعلق شہید کی روح سے نہیں اس کا تعلق پرندہ کی اصل روح سے ہے پرندہ کا جسم اور روح علیحدہ ہے اور شہید کا روح علیحدہ اور روح اسکیں سوار ہے اور سبز پرندہ مع اپنے جسم اور اپنے روح کی شہید کی روح کیلے سوری ہے خوب سمجھ لو (معارف القرآن ج ۱ ص ۳۲۳)

اعتراض ۵- ہمدغہ دشنو مارغانو والا پہ روایت کپ راچی چہ روح بہ اللہ تعالیٰ تہ و وایی چہ مونہر خپلو اجسادو تہ واپس کرہ، نو ددی خنخہ خو معلومیری چہ دقیامت خنخہ منخکپ دروح اعادہ جسد تہ نہ کیری۔

اول جواب: دحدیث الفاظ داسی دی: قالوا یارب نرید أن ترد ارواحنا فی أجسادنا حتی نقتل

فی سبیلک مرة اخرى،

۲- نو دلته څرنگه وایي چې (ارواحنا)؟ یعنې روح څرنگه خپل ځان ته روح منسوبوي؟ معلومېږي دا چې دا سوال روح نه کوي که دا سوال روح کولی نو ویلي به یې وؤ چې (ان تردنا) مونږ واپس کړه خپلو جسدونو ته، نو دلته دا عادي د روح څخه هغه اعاده مراد ده کومه چې دنیا کې وه یعنې زمونږ روح جسد ته په داسې طریقه باندې واپس کړه چې روح په جسم کې تدبیر او تصرف وکړي او بیا دا روح او جسد دنیا ته واپس کړه په دې باندې قرینه (حتى نقتل فی سبيلک مرة أخرى) ده

اعتراض ۵- امام بیضاوي رحمه الله ددې ایت لاندې لیکلي دي چې دشهداوو حیات روحاني دی جسماني نه دی.

جواب: امام بیضاوي رحمه الله د جسد د حیات نفی نه کوي، بلکه دا خبره ثابتوي چې د قبر زندگي د دنیا د زندگۍ پشان نه ده، چې جسم اصل او روح دهغې تابع وگرځي، بلکه په عالم البرزخ کې روح اصل دی او جسد دهغې تابع دی، او په دې باندې دوه قرینې دي اول: امام بیضاوي رحمه الله د: (یثبت الله الذین امنوا بالقول الثابت) په تفسیر کې دا حدیث رانقل کړی دی چې (تعاد روحه فی جسده) یعنې د جسد عنصري حیات یې تسلیم کړی دی.

دوهم جواب: امام بیضاوي رحمه الله د (کیف تکفرون الخ) په تفسیر کې فرمایي چې د (ثم یحییکم) څخه مراد د قبر حیات دی، عبارت داسې دی او (لسوال فی القبور) یعنې ژوندی کولی شي لپاره د سوال په قبرونو کې، امام بیضاوي رحمه الله د ﴿رَبَّنَا آمَنَّا اِثْنَيْنِ وَاَحْيَيْتَنَا اِثْنَيْنِ﴾ په تفسیر کې یو قول دا هم رانقل کړی دی چې د دویم حیات څخه مراد هغه حیات دی چې هغه میت ته په قبر کې ورکولی شي.

فایده: امام بیضاوي رحمه الله ددې جملې په ذکر کولو سره د عالم برزخ د جزاء او د سزاء صحیح صورت ښایي، چې هلته جسد اصل نه وي، بلکه د روح تابع وي، په هغه ځای کې د راحت او د تکلیف حالات اولاً په جسم باندې نه واردېږي بلکه اولاً په روح باندې واردېږي بیا د روح په واسطې سره جسد ته دهغې اثر رسېږي، گورئ په دنیا کې جسم اصل وي او روح دهغې تابع وي، جسم ته د راحت یا تکلیف رسېږي او ددې په ذریعې سره روح دهغې احساس کوي اوس که څوک ووايي چې پولیسو زید ته جسماني سزا ورکړه روحاني سزا یې نه ده ورکړې، ددې مطلب دادی چې چونکې جسم اصل دی او روح دهغې تابع دی جسم ته تکلیف ورسېدلو بیا د جسم په ذریعې سره روح ته تکلیف ورسېدلو، نو څرنگه چې پدې سره د روحاني سزا نفی نه لازمیږي، نو

همداسې که د قبر د زندگۍ په باره کې د چا قول راشي چې هغه روحاني زندگي ده جسماني نه ده نو په دې سره د جسماني حيات نفی نه لازميږي، ځکه چې د قائل مقصد دادی چې هلته روح اصل دی او لا روح ته راحت او يا تکليف ملا ويږي، بيا د دې په زريعي سره جسم ته دهغې اثرات رسېږي.

د حيات الشهداء څخه په حيات الانبياء باندې استدلال

محمد ﷺ شهيد هم دی او نبي هم دی، نو نبي کريم ﷺ ته په عبارت النص او په دلالت النص د وارو سره حيات حاصل دی، د شهادة له وجې ورته حيات په عبارت النص سره ثابت دی او د نبوت له وجې ورته دلالت النص سره ثابت دی او نورو انبياوو ته چې شهيدان شوي نه وي په دلالت النص سره ثابت دی.

يعنې کله چې دا جسماني حيات شهداوو ته حاصل شو نو انبياوو ته به په طريقه اولی باندې حاصل وي: مولانا ظفر احمد العثماني رحمه الله ليکي چې: فليس الشهيد بأولى من النبي وان نبي الله حتى يرزق في قبره كما ورد في الحديث (احكام القرآن، للتهانوي ج ۱ ص ۹۲).

(۱) دا اعزاز چې شهيد ته حاصل دی نو علت يې قرب الهي دی او دا علت په پيغمبرانو کې د شهيدانو څخه زيات دی، نو له دې وجې به دا حيات پيغمبرانو ته په طريقه اولی حاصل وي، د اقياس نه دی بلکه دلالت النص دی (شفاء السقام ص ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰).

(۲) د شهيدانو د دې اعزاز سبب نبي ﷺ دی، نو د (الدال على الخير كفاعله) د قانون مطابق به د شهيدانو دا اعزاز نبي ﷺ ته هم ورکول کيږي.

(۳) نبي ﷺ هم په عام مرگ باندې نه دی مړ شوی بلکې شهيد شوی دی، ځکه چې د خيبر د غزوې په کال باندې يوې يهودنې نبي ﷺ ته زهر ورکړل نو نبي ﷺ به په مرض الوفا کې فرمايل چې: يَا عَائِشَةُ! مَا أَرَأَىٰ أَحَدًا لَمْ يَلْظَمِ الَّذِي أَكَلْتُ مِنْ خَبِيرٍ، فَمَهْدًا أَوْ أَوَّانُ وَجَدْتُ انْقِطَاعَ أَبْهَرِي مِنْ ذَلِكَ السِّمِّ (بخاری، کتاب المغازی، باب مرض النبي ج ۲ ص ۶۳۶). حضرت عبد الله بن مسعود رضی الله عنه به فرمايل چې: (لَأَنَّا أَخْلَفُ نَسْعًا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قُتِلَ قَتْلًا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَخْلِفَ وَاحِدَةً إِنَّهُ لَمْ يُقْتَلْ، وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ اتَّخَذَهُ نَبِيًّا وَاتَّخَذَهُ شَهِيدًا) حاکم فی المستدرک ج ۳ ص ۵۵، کتاب المغازی رقم ۴۳۹۴/۹۸. لهذا محمد ﷺ ته د حيات په عبارت النص هم ثابت دی.

لاندي ڊيو ڄو معتبرو ڪتابونو حوالي وگوري:

(۱) قاضي ثناء الله پاني پتي المتوفي ۱۲۲۵ هـ فرمايې چي: (فذهب جماعة من العلماء الى ان هذه الحياة مختص بالشهداء والحق عندي عدم اختصاصها بهم بل حياة الانبياء اقوى منهم واشد ظهورا اثارها في الخارج حتى لا يجوز النكاح بازواج النبي ﷺ بعد وفاته بخلاف الشهيد. (مظهري ج ۱ ص ۱۵۲). يعني حق خبره داده چي دا حيات دشهيدانو پوري خاص نه دي، بلکه دانيياوو حيات دشهيدانو څخه قوي دي حتى چي بعضي اثار يې په دنيا کي هم ښکاره کيږي، تردي چي دنيي ﷺ ديبیانو سره نکاح هم نه کيږي.

(۲) مولنا اشرف علي تھانوي رحمہ اللہ المتوفى ۱۳۶۲ هـ فرمايې: چي دا حيات دشهيدانو په نسبت د انبياء کرامو عليهم السلام زيات دي، حتي چي دانيياوو ددي ظاهري مرگ څخه وروسته د بدن د حفاظت سره سره يو اثر دا هم پاتي دي، چي دا زواجو مطهراتو نکاح د بل چا سره نه ده جائزه، همدارنگه د پيغمبرانو مال نه تسميري، نو په دي حيات کي د ټولو څخه قوي ترين خلک انبياء دي (بيان القرآن ج ۱ ص ۹)

(۳) مولنا عبد الحق رحمہ اللہ فرمايې: چي په دي حيات کي انبياء او اولياء هم شريک دي او ددوي په درجاتو کي تفاوت دي. (تفسير حقاني ج ۱ ص ۵۹۴)

(۴) مولنا مفتي محمد شفيع رحمہ اللہ فرمايې چي: دا هغه حيات دي چي په انبياءو عليهم السلام کي دشهيدانو څخه زيات دي. (معارف القرآن ج ۱ ص ۳۹۷)

(۵) مولانا احمد سعيد دهلوي فرمايې چي: د انبياءو درجه دشهيدانو څخه اوچته ده، لهذا انبياء هم ژوندي دي، د انبياء وودار و احواد اجسادو سره تعلق دي، لهذا د نبي کریم ﷺ ديبیانو سره د نبي کریم ﷺ د وفات څخه وروسته نکاح نه کيږي، او ميراث يې هم نه تقسيميږي (تفسير كشف الرحمن، ج ۱ ص ۵۹۲) په دي تفسير د حسين احمد مدني رحمہ اللہ، مولانا زکريا رحمہ اللہ، قاري طيب رحمہ اللہ، مفتي کفايت الله رحمہ اللہ او مولانا اعزاز علي رحمہ اللہ دستخطونه دي.

(۶) مشهور حنفي شارح حافظ بدر الدين عيني رحمہ اللہ په عمدة القاري کي د موسیٰ رحمہ اللہ د صلوة فی القبر والا حديث په تشریح کي فرمايې چي: (قلت لا اشكال في هذا اصلاً وذلك ان

الانبياء عليهم اله 'وة والسلام افضل من الشهداء والشهداء احياء عند ربهم فالانبياء بالطريق الأولى (عمدة القاري ج ۱۶ ص ۳۵)

(۷) حافظ ابن حجر عسقلاني رحمہ اللہ فرمائی چھی: (قلت واذا ثبت انهم احياء من حيث النقل فانه يقويه من حيث النظر كون الشهداء احياء بنص القران والانبياء افضل من الشهداء) فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸، کتاب احاديث الانبياء، باب، واذكر في الكتاب مريم).

(۸) داهل ظواہرو مشہور محدث قاضي شوکانی لیکھی چھی: (وورد النص في كتاب الله في حق الشهداء انهم احياء يرزقون وان الحيوة فيهم متعلقة بالجسد فكيف بالانبياء والمرسلين (نيل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۴ باب فضل يوم الجمعة)

(۹) امام بیہقی رحمہ اللہ فرمائی چھی: (وهذا انما يصح على ان الله تعالى رد الى الانبياء عليه السلام ارواحهم فهم احياء عند ربهم كالشهداء) حياة الانبياء بعد وفاتهم ص ۱۱۱)

(۱۰) امام ابو عبد اللہ محمد بن احمد القرطبي المتوفی (۶۷۱) حق فرمائی چھی: (قال شيخنا احمد بن عمر والذي يزيج هذا الاشكال ان شاء الله تعالى ان الموت ليس بعدم محض وانما هو انتقال من حال الى حال ويدل على ذلك ان الشهداء بعد قتلهم وموتهم احياء عند ربهم يرزقون فرحين مستبشرين وهذه صفة الاحياء في الدنيا واذا كان هذا في الشهداء كان الانبياء بذلك احق واولى مع انه قد صح عن النبي ﷺ ان الارض لا تأكل أجساد الانبياء وان النبي ﷺ قد اجتمع بالانبياء ليلة الاسراء في بيت المقدس وفي السماء خصوصا بموسى عليه السلام وقد اخبرنا النبي ﷺ بما يقتضي ان الله تبارك وتعالى يرد عليه روحه حتى يرد السلام على من يسلم عليه الى غير ذلك مما يحصل من جملته القطع بان موت الانبياء انما هو راجع الى ان غيبوا عنا بحيث لا ندرکهم وان كانوا موجودين احياء (التذكرة في احوال الموتى وامور الآخرة ص ۲۱۲).

(۱۱) امام نووي رحمہ اللہ المتوفی ۸۵۲ حق فرمائی چھی: فَإِنْ قِيلَ كَيْفَ يَحْيَوْنَ وَلَيْبُونَ وَهُمْ أَمْوَاتٌ وَهُمْ فِي الدَّارِ الْآخِرَةِ وَلَيْسَتْ دَارُ عَمَلٍ فَأَعْلَمُ أَنَّ لِلْمَشَاطِيرِ وَفِيمَا ظَهَرَ لَنَا عَنْ هَذَا أَجْوِبَةٌ أَحَدُهَا أَنَّهُمْ كَالشَّهَدَاءِ بَلْ هُمْ أَفْضَلُ مِنْهُمْ وَالشَّهَدَاءُ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ. (شرح مسلم ج ۱ ص ۹۰ باب الاسراء برسول الله ﷺ)

(۱۲) حافظ ابن حجر العسقلانی رحمۃ اللہ علیہ پہ بل خای کہی فرمائی چہ: (لان الانبیاء احياء عند الله وان كانوا في صورة الاموات بالنسبة الى اهل الدنيا وقد ثبت ذلك للشهداء ولا شك ان الانبياء ارفع رتبة من الشهداء (فتح البارج ۶ ص ۴۴۴ قوله وفات موسى)

(۱۳) امام تقی الدین السبکی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: (والكتاب العزيز يدل على ذلك ايضا قال الله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا في سبيل الله امواتا (ال عمران ۱۶۹) واذا ثبت ذلك في الشهيد ثبت في حق النبي ﷺ (شفاء السقام في زيارة خير الانام ص ۱۰۳ - ۴۰۳) .

(۱۴) الامام الحافظ محمد بن عبد الرحمن السخاوي رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۹۰۲ھ فرمائی چہ: (و من ادلة ذلك ايضا قوله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا الاية فان الشهادة حاصلة له صلى الله عليه وسلم على اتم الوجوه لانه شهيد الشهداء وقد صرح ابن عباس رضی اللہ عنہ وابن مسعود رضی اللہ عنہ وغيرهما بانه صلى الله عليه وسلم مات شهيداً (القول البديع في الصلوة على الحبيب الشفيع ص ۱۷۳)

(۱۵) علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی ۹۱۱ھ فرمائی چہ: (وقد قال الله تعالى ولا تحسبن الذين قتلوا الاية والانبياء اولى بذلك فهم اجل واعظم وما من نبي الا وقد جمع مع النبوة وصف الشهادة فيدخلون في عموم لفظ الاية (الحاوي للفتاوى ص ۵۵۶)

(۱۶) علامہ ظفر احمد العثماني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: فليس الشهيد بأولى من النبي وأن نبي الله حي يرزق، كما ورد في الحديث (احكام القرآن للتهانوي ج ۱ ص ۹۲) پہ دہ باب کہی دومرہ دہری حوالہ دی چہ دہولو پش کول متعذر دی، دحق د طالبانو لپارہ ہمدومرہ کافی دی .

دوہم قرآنی دلیل: اللہ تعالیٰ فرمائی چہ: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَّحِيمًا (النساء ایت ۶۴)

اللہ تعالیٰ گناہگارانو تہ داسی طریقہ ونبودلہ چہ رسول اللہ ﷺ تہ راشی او داللہ تعالیٰ خخہ ببنہ وغواپی او د رسول اللہ ﷺ خخہ ہم سوال وکری چہ داللہ تعالیٰ خخہ درتہ ببنہ وغواپی، کوم کس چہ دا کار وکری اللہ تعالیٰ بہ بی توبہ قبولہ کری او ببنہ بہ ورتہ وکری .

علماء فرمائی چہ دوفات خخہ وروستہ دی دنی ﷺ قبر تہ ورشی او سوال دی ترہنہ وکری چہ داللہ تعالیٰ خخہ ورتہ ببنہ وغواپی .

علامہ ظفر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: (ثبت ان حکم الایۃ باق بعد وفاته فینبی لمن ظلم نفسه ان يزور قبره ويستغفر الله عنده فيستغفر له الرسول) (اعلاء السنن ج ۱ ص ۴۹۸)
 مولانا محمد قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: (حکم در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم د ژوند پورې خاص نه دي بلکه اوس هم دا حکم باقي دی ځکه چې نبي صلی اللہ علیہ وسلم په قبر کې ژوندی دی. (اب حیات ص ۵۲)
 مفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ همدا خبره لیکي: (معارف القرآن ج ۲ ص ۴۵۶) نو دا ایت د حیات الانبیاء لپاره دلیل دی.

مولانا قاسم نانوتوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: (آیت کریمه د حیات الانبیاء لپاره دلیل دی) (اب حیات ص ۵۲) مولانا زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہیں: (آیت کریمه د حیات الانبیاء لپاره دلیل دی. (اوجز المسالك ج ۲ ص ۳۳۹. ۳۳۸).

(فتاوی عالمگیریہ ج ۱ ص ۲۶۵-۲۶۶) نورالایضاح مع مراقی الفلاح و طحاوی ص ۴۰۷ کتاب الاذکار للنوی ص ۱۷۵) زبده المناسک از حضرت گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ ص ۶۴۹ (فتح القدیر ج ۳ ص ۹۵).
 بعضی مفسرینو دلتہ یوہ واقعہ ہم ذکر کرې ده، چې یو اعرابی در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روضې مبارکې ته راغلو او داسې عرض یې وکړو چې: (السلام علیک یا رسول الله! سمعت الله يقول ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الاية، وقد جئتک مستغفراً لذنبی مستشفعاً بک الی ربی) او ددې څخه وروسته یې دا دوه شعرونه ولوستل چې:

ياخير من دفنت بالقاع اعظمه. فطاب من طيبن القاع والأكرم

نفسی الفداء لقبر انت ساکنه فيه العفاف وفيه الجود والكرم

ترجمه: ای هغه بهتر ذاته! چې ستا د خوشبويه جسم په راتللو سره ځمکه هم خوشبويه شوه، زما نفس دې دهغه قبر څخه قربان شي په کوم کې چې ته اوسېږي: په هغې کې عفت، سخاوت او کرم دی.
 ددې واقعې راوي عتبي رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې ماته خوب راغلو نبي صلی اللہ علیہ وسلم ماته په خوب کې وفرمايل چې: (ياعتبه الحق الأعرابي فبشره أن الله تعالى قد غفر له)

دا اعرابي پسې ورشه او زيری ورته ورکړه چې الله تعالی ورته مغفرت کړې دی، دا واقعہ په لاندې کتابونو کې راغلي ده: [تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۳۸۴، تفسير الدر المنثور ج ۲ ص ۴۷۴، القول

البدیع ص ۱۶۷ - ص ۱۶۷، تفسیر المدارک ج ۱ ص ۱۸۲، مغنی ابن قدامه ج ۳ ص ۵۵۷، کتاب المناسک ملا علی القاری ص ۵۱۲، کتاب الايضاح فی مناسک الحج والعمرة للنووي ص ۴۵۵، حاشیه شرح الايضاح لابن حجر المکی ص ۴۸۹، معارف القرآن ج ۲ ص ۴۶۰

دا شعر د مدینې منورې په دوو ستنو لیکلې شوی دی، پدې اشعارو کې ساکن هم په حیات الانبیاء دلیل دی، د ساکن لفظ د ژوندي لپاره استعمالیږي.

فقهاء دا واقعه رانقلوي او هیڅ اعتراض پرې نه کوي، چې دا ددوي ټولو په نیز د جواز دلیل دی.

امام نووي رحمته الله علیه ددې واقعي تحسین کوي (کتاب الايضاح ص ۴۵۴)

امام تقي الدين السبکی رحمته الله علیه ددې واقعي تحسین کوي. (شفاء السقام ص ۲۳۵)

امام علی ابن احمد السمهودي رحمته الله علیه ددې واقعي تحسین کوي. (خلاصة الوفاء باخبار

دارالمصطفى ج ۱ ص ۵۶)

مما تیان تش په ژبه مولانا حسین علي الواني رحمته الله علیه ته خپل امام وایي، ځکه چې مولانا حسین علي

الواني هم دا واقعه په خپل اخري کتاب کې لیکلې ده، بلکې په دې واقعه یې د صحابه و و اعتماد رانقل کړی

دی، (تحریرات حدیث، باب قضاء الحاجة بالصلوة على النبي صلى الله عليه وعلى آله وسلم ص ۹۳۶)

مولنا اشرف علی تهانوي رحمته الله علیه ددې واقعي تحسین کوي. (نشر الطيب ص ۲۵۳)

فانقیل: چې دا خود اعرابي واقعه ده او د باندېه چیانو عمل ته اعتبار نه وي؟

قلنا: زمونږ استدلال یواځې د اعرابي د عمل څخه ندی بلکې د حضرت علي رضي الله عنه د تائید څخه دی.

فانقیل: چې ددې اعرابي صحابیت ندی معلوم؟

قلنا: زمونږ استدلال د حضرت علي رضي الله عنه د تائید څخه دی،

فانقیل: چې بیا خود (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُخْلِكَوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا

فَضَّلْتَ وَاسْتَلِمُوا تَسْلِيمًا ۝) حکم هم باقي پاتې کیدل پکار دي، چې دا اختلافي خبرو فیصله په نبی کریم

صلى الله عليه وعلى آله وسلم وکړو؟

قلنا: د (وَكُلُّهُمْ إِيَّاهُ يَرْجِعُونَ) لَأَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ وَأَسْتَغْفِرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوْحَدُ وَاللَّهُ كَوَّابًا نَّصِيمًا) په

تفسير کې مفسرينو ليکلي دي چې ددې حکم ترقيامت په پورې باقی دی او د (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ) په تفسير کې يې ندی ليکلي.

۲- صحابه وو به خپلې فيصلې بعد الوفات د نبی کریم ﷺ ﷺ ﷺ ﷺ د قبر په خوا کې نه عرض کولې او استشفاع د حضرت علي رضي الله عنه په مخکې شوې ده.

درېم قرآني دليل: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ وَمَا كَانَ اللَّهُ مُعَذِّبَهُمْ وَهُمْ

يَسْتَغْفِرُونَ [۰۰۳۳]

مفتي محمد شفيع رضي الله عنه فرمايي چې نبی ﷺ ﷺ ﷺ ﷺ ترقيامت په پورې په دنيا کې دی او ژوندی دی او رسالت يې ترقيامت په پورې باقی دی، په قبر کې د رسول الله ﷺ ژوند او ترقيامت په پورې د نبی ﷺ رسالت بقاء ددې خبرې لپاره دليل دی چې دا امت به ترقيامت په پورې د عذاب څخه په امن وي. (معارف القرآن ج ۱ ص ۲۲۵).

څلورم قرآني دليل: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا [۰۰۴۵ الاحزاب ایه ۴۵]

مفتي اعظم مولانا محمد شفيع رضي الله عنه فرمايي چې: پیغمبر ﷺ د ټولو پیغمبرانو په شمول په خپل قبر کې ژوندی دی. (معارف القرآن ج ۷ ص ۱۷۷).

پنځم قرآني دليل: وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِحُوا زَوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا.

(احزاب ۵۳).

قاضي ثناء الله پاني پتي رضي الله عنه ددې ایت په تشریح کې فرمايي چې: (وجاز ان يكون ذلك لاجل ان النبي ﷺ حی فی قبره ولذلك لم یؤرث ولم یثتم أزواجه، عن ابي هريره ؓ قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من صلی علی عند قبري سمعته ومن صلی علی نائیا ابلغته) تفسير مظهري ج ۷ ص ۳۷۳.

همدا سې مضمون په تفسير عثمانی کې هم دی، علامه شبیر احمد عثمانی رحمه الله فرمايي چې د حیات النبي د عقیدې محققانه بحث مولانا قاسم نانوتوي پخپل کتاب (آب حیات) کې کړی دی، تفسير عثمانی مفتي شفيع صاحب ددې ایت په تفسير کې ليکي چې د نبی کریم ﷺ ﷺ ﷺ ﷺ د بييانو سره نکاح لدې وجې حرامه ده، چې هغوي امهات المؤمنین دي او له دې وجې هم چې انبياء په خپلو

قبرونو کې ژوندي دي، د نبي کريم صلی الله علیه و آله و سلم د وفات درجه داسې ده لکه کوم ژوندي خاوند چې دخپل کور څخه غایب شوی وي.

فانقیل: چې شهید خو هم ژوندي دی د هغه د بي بي سره ولې نکاح جایزه ده؟

قلنا: د نبي کريم صلی الله علیه و آله و سلم ژوند ډیر قوي اود اوچتې درجې والادی.

شپږم قرآني دليل: وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَلَا تَكُنْ فِي مِرْيَةٍ مِّنْ لِّقَائِهِ (السجد ۲۳)

امام مسلم رحمه الله ددې ایت تفسیر کوي او فرمایي چې: (فلا تکن في مریة من لقاءه قال کان قتادة یفسرها ان النبی ﷺ قد لقی موسی ﷺ) مسلم، باب الاسراء). امام رازي رحمه الله فرمایي چې: (فلا تکن في شک من لقاء موسی فانک تراه وتلقاه) تفسیر کبیر تحت هذه الایة).

رسول الله صلی الله علیه و سلم د موسی علیه السلام شکل بیان کړو چې اوږد قد یې وو، ګرګوتي وینستان یې وو، داسې ښکاریدلو لکه د شنوء قبلي سړی. (روح المعاني) او دا د دنیاوي جسم صفات دي، نود موسی علیه السلام دغه دنیاوي جسم ژوندي دی.

فانقیل: چې الله تعالی څرنگه نبي کريم صلی الله علیه و سلم ته فرمایي چې د موسی علیه السلام په ملاقات کې شک مه کوه؟.

قلنا: د رسول الله صلی الله علیه و سلم شک نه وو، بلکې الله تعالی پدې کې تر قیامتہ راتلونکي انسانان خبروي چې هغوي د انبیاوو په ژوند او په ملاقات کې شک ونه کړي.

اووم قرآني دليل: (وَسَلِّ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا) (زخرف ۴۵)

امام قرطبي رحمه الله فرمایي چې: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَابْنُ زَيْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: لَمَّا أُرِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى - وَهُوَ مَسْجِدُ بَيْتِ الْمَقْدِسِ - بَعَثَ اللَّهُ لَهُ آدَمَ وَمَنْ وَلَدَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ، وَجِبْرِيلَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَذَّنَ جِبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ أَقَامَ الصَّلَاةَ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ! تَقَدَّمْ فَصَلِّ بِهِمْ، فَلَمَّا قَرَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَهُ جِبْرِيلُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [سَلِّ يَا مُحَمَّدُ مَنْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رُسُلِنَا أَجْعَلْنَاهُمْ دُونَ الرَّحْمَنِ إِلَهًا يُعْبَدُونَ]. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [لَأَسْأَلَ قَدَاكُتْفَيْتُ]. قُلْتُ: هَذَا هُوَ الصَّحِيحُ فِي تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَةِ. (قرطبي تحت هذه الایة)

ددې ایت لاندې خاتم المحدثین محمد انور شاه کشمیري رحمه الله فرمایي چې (یستدل به علی

حافظ ابن حجر عسقلانی رحمۃ اللہ علیہ دے قول تہ ترجیح ورکوی، چہ دا ملاقات د روح مع الجسد سرہ وو لکہ خرنکہ چہ فرمایہ چہ: وَقَدْ اسْتَشْكَلْتُ رُؤْيَةَ الْأَنْبِيَاءِ عليهم السلام فِي السَّمَاوَاتِ مَعَ أَنَّ أَجْسَادَهُمْ مُسْتَقَرَّةٌ فِي قُبُورِهِمْ بِالْأَرْضِ وَأُجِيبُ بِأَنَّ أَرْوَاحَهُمْ تَشْكَلُ بِصُورِ أَجْسَادِهِمْ أَوْ أَحْضَرَتْ أَجْسَادَهُمْ لِمَلَاقَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تِلْكَ اللَّيْلَةَ تَشْرِيفًا لَهُ وَتَكْرِيماً وَيُؤَيِّدُهُ حَدِيثُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه فِيهِ وَيُعْثَلُ لَهُ آدَمُ فَمَنْ دُونَهُ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ عليهم السلام (فتح الباری ج ۷ ص ۲۱۰).

د احادیثو خخہ دلائل

فائدہ: کوم احادیث چہ مونږ پیش کوو، نو تصحیح یی ہم پیش کوو، کہ بالفرض کوم حدیث ضعیف وی یا ہم ترینہ استدلال صحیح دی، حکمہ چہ دمحدثیو اصل دادی چہ کوم حدیث تہ چہ تلقی بالقبول حاصل وی او د اجماع تائید ورته حاصل شی هغه پہ حکم د متواتر کي وی دا اصل پہ لاندی کتابونو کي وگوره:

- ۱- فتح القدیر لابن ہمام، کتاب الطلاق، فصل ویقع طلاق کل زوج اذا کان عاقلًا، بالغًا.
- ۲- اعلام الموقعین لابن القيم الحنبلي، کتاب عمر فی القضاء و شرحه، باب القول فی القیاس، فصل کان اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وسلم یجتهدون ویقیسون.
- ۳- تدریب الراوی للشیخ جلال الدین السیوطی، انواع الحدیث، النوع الاول حد الصحیح.
- ۴- الامصاح علی نکت ابن الصلاح (ج ۱ ص ۷۸، لابن حجر).
- ۵- فتح المغیث ج ۱ ص ۳۵۰)، لشمس الدین السخاوی رَحِمَهُ اللَّهُ
- ۶- عقد الجید فصل فی العای.

اول دلیل: د حضرت انس رضی اللہ عنہ حدیث:

امام ابو یعلی فرمایہ چہ: حَدَّثَنَا أَبُو الْجَهْمِ الْأَزْرَقُ بْنُ عَلِيٍّ رحمۃ اللہ علیہ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي بَكْرٍ رحمۃ اللہ علیہ، حَدَّثَنَا الْمُسْتَلِمُ بْنُ سَعِيدٍ رحمۃ اللہ علیہ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ ثَابِتِ الْبُنَانِيِّ رحمۃ اللہ علیہ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الْأَنْبِيَاءُ أَحْيَاءُ فِي قُبُورِهِمْ يُصَلُّونَ». (مسند ابی یعلی ج ۶ ص ۳۷۷ رقم ۳۲۲۵)

توثیق رواة السند. (۱) الامام ابو یعلی الموصلی (المتوفی سن ۳۰۷ هجری، حافظ محدث الجزیرة (۲) ابو الجهم الازرق ذکرہ ابن حبان فی الثقات وقال یغرب تہذیب التہذیب تحت ترجمته

حافظ ابن حجر فرمائي صدوق یغرب (تقریب ص ۲۱ ج ۳)

(۳) یحیی ابن ابی بکیر، اسمہ نسر، امام محمد، امام ابن معین، امام عجل، امام ابو حاتم، ابن حبان، ابن المدینی وغیرہ ورثہ ثقہ او صدوق وایی (تہذیب التہذیب تحت ترجمتہ)

(۴) مسلم بن سعید، امام احمد ورثہ ثقہ وایی

امام ابن معین ورثہ صویلیح وایی امام نسائی ورثہ لابس به ویلی دی او ابن حبان ورثہ ثقہ ویلی دی،

حافظ ابن حجر فرمائی چہ صدوق عابدٌ ربما وهم (تہذیب التہذیب ج ۱ ص ۱۰۴ تقریب ص ۳۳۳)

(۵) حجاج ابن الاسود امام احمد ورثہ ثقہ او رجل صالح ویلی دی، امام ابن معین ورثہ ثقہ ویلی دی

ابن حبان ورثہ ثقہ ویلی دی، امام ابو حاتم ورثہ صالح الحدیث ویلی دی (لسان المیزان ج ۲ ص ۱۵۷)

(۶) ثابت البنانی جلیل القدر تابعی او دصحاح ستہ مرکزی راوی دی، امام نسائی ورثہ ثقہ ویلی دی،

امام عجل ورتہ ثقہ ویلی دی ابن سعد او ابن حبان ورثہ ثقہ ویلی دی امام احمد ورثہ مثبت فی

الحدیث ویلی دی (تہذیب التہذیب تحت ترجمتہ)

۱۰ حدیث بہ لاندی کتابونو کی ہم راغلی دی:

تاریخ اصبهان ج ۲ ص ۴۴، مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۶، فیض القدير ج ۳ ص ۲۳۹، حیاة

الانبياء بيهقي ص ۷۰ - ص ۷۴ - ۷۵، شفاء السقام ص ۳۹۱). (تبليغي نصاب فضائل درود ص ۲۳)

ترجمہ: پیغمبران پخپلو قبرونو کی ژوندي دي لمونځونه کوي.

استدلال: انبياء جمع دني ده، او نبي روح مع الجسد ته وایی، نو مجموعه روح او جسد ژوندي

شو، همدارنگه حیات حقيقي معنی جسماني حیات دی او ددی تاکید یې وفرمایلو په (في قبورهم)

باندې او په قبر کې جسم دی، نو دا جسماني حیات شو، همدارنگه یې وروسته داسې فعل ذکر کړو چې

دهغې نسبت بدن ته کیږي چې (یصلون) دی

محمد انور شاه اکشمیری رحمه الله فرمائی چې: ان كثيرا من الاعمال قد ثبت في القبور كالادان

والاقامة عند الدارمی وقراءة القرآن عند الترمذی والحج عند البخاری (فیض الباری ص ۱۸۳) دا

اعمال دجسم دي، نو صرف لمونځ نه کوي، بلکې ترجح پورې اعمال کوي.

مصححین او مستدلین:

لاندي محدثينو دي حديث ته صحيح ويلى دي او د حيات الانبياء لپاره يې ترېنه استدلال كړى دى:
(۱) امام بيهقي دا حديث په متعددو طريقو نقل كړى دى او استدلال يې ترېنه كړى ده (حیات الانبياء ص ۷۰).

- (۲) امام تقي الدين السبكي شفاء السقام ص ۳۹۱.
- (۳) حافظ ابن حجر: فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۴.
- (۴) امام هيثمي فرمايي چې: رجال حديث ابى يعلى ثقات (مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۶، ۴۱۱).
- (۵) ملاعلى القاري فرمايي چې: صح خبر الانبياء احياء في قبورهم (مرقات ج ۳ ص ۴۱۵).
- (۶) علامه مناوي فرمايي چې: هذا حديث صحيح (فيض القدير ج ۳ ص ۲۳۹).
- (۷) امام سمهودي فرمايي وقد قال صلى الله عليه وسلم عليه وسلم كما رواه الحافظ المنذرى: على بعد وفاتي كعلى في حياتي، ولابن عدى في كامله واى يعلى رجال ثقات، عن أنس رضى الله عنه مرفوعا، الأنبياء احياء في قبورهم يصلون وصححه البيهقي، (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳).
- (۸) زرقاني، وجمع البيهقي كتابا لطيفا في حياة الانبياء وروى فيه باسناد صحيح عن أنس مرفوعا الانبياء احياء في قبورهم يصلون (شرح زرقاني ج ۴ ص ۳۵۷).
- (۹) علامه سيوطي، ابناء الاذكاء.
- (۱۰) علامه عزيزي هو حديث صحيح (السراج المنير ج ۲ ص ۱۳۴).
- (۱۱) شيخ محدث عبد الحق دهلوي، (معارج النبوة ج ۲ ص ۵۲۷).
- (۱۲) علامه شبير احمد العثماني، (فتح الملهم ج ۲ ص ۳۸۸).
- (۱۳) علامه انور شاه كشميري، ووافقه الحافظ في الجلد السادس (فيض الباري ج ۲ ص ۶۴).
- (۱۴) علامه ظفراحمده العثماني، (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵).
- (۱۵) فتاى حقانيه ج ۱ ص ۱۵۸).
- (۱۶) خيرالفتاوى ج ۱ ص ۹۸).
- (۱۷) مولنا نصيرالدين الغورغوشثوي (حاشيه مشكوة ص ۱۱۲).
- (۱۸) مولنا سرفراز خان صفدر رحمته الله (تسكين الصدور ص ۲۱۲).

(۱۹) قاضي شوکاني، لانه صلى الله عليه وسلم حی في قبره ورحه لاتفارقه لما صح ان الانبياء احياء في قبورهم (نیل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۳ و تحفة الذاکرين للشوکاني ج ۱ ص ۴۲ و غیرهم .

بدی حدیث د اعتراضاتو څخه جوابات:

۱- اعتراض: امام ذهبي رحمه الله په دې حدیث باندې اعتراض کړی دی چې: حجاج بن الاسود عن ثابت البناني نكرة ماروی عنه فيما اعلم سوى مستلم بن سعيد فاتی بخبر منكر عنه عن انس في ان الانبياء احياء في قبورهم يصلون (رواه البيهقي) ميزان الاعتدال ج ۲ ص ۲۰۰ خلاصه دا چې ددې حدیث راوي حجاج بن الاسود مجهول دی او دده د مجهول والي دليل دا دی چې دده څخه روایت کونکی صرف مستلم بن سعيد دی .

جواب: نور محدثین د امام ذهبي رحمه الله سره په دې خبره کې متفق نه دي، حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله دهغو محدثینو نومونه ذکر کړي دي چې د حجاج بن الاسود څخه یې روایتونه کړي دي، فرمایي چې: وعنه جرير بن حازم، وحماد بن سلمة، وروح بن عبادة واخرون (لسان الميزان ج ۲ ص ۱۵۷، ج ۲ ص ۱۵۷، وفي البعض ص ۱۷۵).

د کوم راوي څخه چې دوه راویان روایت وکړي هغه مجهول الذات نه وي او دلته د حجاج بن الاسود څخه روایت کونکي کم از کم شپږ شو، درې حافظ ابن حجر رحمه الله په نومونو سره ذکر کړل او بیا یې په «اخرين» باندې تعبیر وکړ او «اخرين» جمع ده، اقل افراد یې درې دي، لهذا په اعتبار د ذات سره د حجاج بن الاسود د مجهول والي اعتراض ختم شو .

حافظ ابن حجر عسقلاني رحمه الله بیا دلویو لویو محدثینو څخه دده توثیق رانقل کړی دی، لکه د امام احمد، ابن معین، ابن حبان، او د ابو حاتم رحمهم الله څخه، فرمایي چې: قال احمد ثقة ورجل صالح وقال ابن معين ثقة وقال ابو حاتم صالح الحديث وذكره ابن حبان في الثقات فقال حجاج بن أبي زياد الاسود من أهل البصرة كان ينزل القسامل، روى عن أبي نضرة وجابر بن زيد روى عنه عيسى بن يونس وجرير بن حازم (لسان الميزان ج ۲ ص ۱۵۷)، لهذا دده مجهول والي په اعتبار د وصف سره هم ختم شو .

علامه ذهبي رحمه الله، د (وفيما أعلم) لفظ ویلی دی، دې خبرې ته یې اشاره کړې ده چې زه حجاج ته دخپل علم مطابق مجهول وایم، یعنې که بل چاته دده څخه نور روایت کونکي معلوم وي نو بیا دده د مجهول والي

اعتراض نه پاتې کيږي، لهذا دا حديث منکر ندى، منکر هغه حديث ته وايي چې راوي يې ضعیف وي او دثقه څخه مخالف وي او دلته اول خور اوي ضعیف نه دی او بل يې دهیڅ ثقه څخه مخالفت ندى کړی.

۲- اعتراض: الازرق بن علي الحنفي ابو الجهم صدوق یغرب. (تهذيب التهذيب رقم ۳۰۱)

الجواب ۱: ان الغرابة لاتنافي الصحة ويجوز ان يكون الحديث صحيحاً غريباً (مقدمة المشكوة ص ۶)

۲- همدارنگه دا ابو الجهم متابع عبد الله بن يحيى بن أبى بكير موجود دی، تاريخ اصبهان ج ۲ ص ۴۴)

اعتراض: حافظ ابن حجر د مستلم بن سعيد په باره کې ليکلي دي چې: صدوق ربما وهم، ريشتنی وو کله دوهم ښکاروو؟

الجواب ۱: علامه سخاوي دا تضعیف ردوي او فرمايي چې وثقة احمد وابن حبان (القول البدیع ص ۱۷۲).

۲- علامه ظفر احمد العثماني د تعديل درجات ليکلي دي دپنځمې درجې الفاظيې داسې ليکلي دي چې: صدوق بهم، صدوق له او هام صدوق یخې (قواعد في علوم الحديث مع اعلاء السنن ص ۸۹۷۲)

د حیات الانبیاء په باره کې دامام ذهبي (رحمه الله) عقیده

امام ذهبي رحمه الله فرمايي: والنبي ﷺ مفارق لسائر أمته في ذلك، فلا يبلى، ولا تأكل الارض جسده ولا يتغير ريحه، بل هو الآن وما زال أطيب ريحا من المسك، وهو حي في لحده حياة مثله في البرزخ التي هي اكمل من حيات ساير الانبياء، وحياتهم بلاريب أتم وأشرف من حيات الشهداء الذين هم بنص الكتاب أحياء عند ربهم يرزقون (سير اعلام النبلاء، ترجمه وكيع بن الجراح)

۳- فانقيل: چې دا حديث د قرآن څخه مخالف دی په قرآن کې راځي چې إِنَّكَ مَيِّتٌ ؟

قلنا: په إِنَّكَ مَيِّتٌ کې د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره د مرګ وعده شوې ده او دا وعده پوره هم شوه، زموږ خبره په حیات بعد الوفات کې ده.

فانقيل: چې الله تعالى فرمايي (وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ) تر هغې پورې دا الله عبادت کوه تر

څو چې وفات درته راشي نو عالم البرزخ خو دار العمل ندى نو څرنگه پکې انبياء عبادت کوي؟

قلنا: دانبياء وو عبادت تکليفي او وجوبي ندي بلکې تلذذي دی او به (وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ

الْيَقِينُ) کې د تکليفي او وجوبي عبادت ذکر شوی دی په عالم البرزخ کې او د عالم البرزخ څخه وروسته

تلذذي عبادت ثابت دی، مثلاً الله تعالى فرمايي چې (يَوْمَ يُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ) همدارنگه

الله تعالى فرمايې چې (دَعَاهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَنَحْمُكَ فِيهَا سَلَامًا وَأُخِرَ دَعْوَاهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) علامه انور شاه الكشميري رحمه الله فرمايې چې: ان كثيرا من الاعمال قد ثبت في القبور كالاذان والاقامة عند الدارمي وقراءة القرآن عند الترمذي (فيض الباري ج ۱ ص ۱۸۳) په قيامت کې به قاري دقرآن تلاوت کوي، يقال لصاحب القرآن اقرء وارتنق ورتل کما کنت ترتل في الدنيا (ترمذي، ابواب فضائل القرآن)

دوهم د ابو الدرداء رضي الله عنه حديث: په مشكوة شريف باب الجمعة دريم فصل کې د ابو الدرداء رضي الله عنه حديث دی چې: عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: "اَكْتُبُوا الصَّلَاةَ عَلَى يَوْمِ الْجُمُعَةِ، فَإِنَّهُ مَشْهُودٌ شَهِدُهُ الْمَلَائِكَةُ، وَإِنْ أَحَدًا لَمْ يُصَلِّ عَلَى إِلَّا عُرِضَتْ عَلَيْهِ صَلَاتُهُ حَتَّى يَفْرَغَ مِنْهَا" قَالَ: قُلْتُ: وَلْيَعْدِ الْمَوْتُ؟ قَالَ: "وَلْيَعْدِ الْمَوْتُ، إِنْ اللَّهُ حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَنْ تَأْكُلَ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ"، فَنَبِيُّ اللَّهِ حَتَّى يَرْزُقَ (سنن ابن ماجه ص ۸۸ باب ذكر وفاته رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ)

يعني نبي ﷺ فرمايې چې د جمعې په ورځ په ما باندې ډېر درود وايي ځکه چې دا د حاضري ورځ ده، پدې کې ملايکې حاضرېږي او څوک چې په ما باندې درود ووايي نو د درود څخه تر فارغېدلو پورې يې په ما باندې درود پېش کولی شي، حضرت ابو الدرداء رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې ما عرض وکړو چې ايا ستاسو د وفات څخه وروسته هم په تاسو باندې درود پېش کولی شي؟ رسول الله ﷺ وفرمايل چې هو د وفات څخه وروسته هم پېش کولی شي، بېشکه چې الله تعالى په زمکه باندې حرامه کړې ده چې د پېغمبرانو بدن وځوري، فلهاذا د الله تعالى پېغمبر ژوندی دی رزق ورکول کيږي، ددې حديث څخه په دريو طريقو باندې د پېغمبرانو ژوند ثابتيږي، (۱) په دې حديث کې نبي ﷺ صحابه کرامو ته ترغيث ورکړو چې د جمعې په ورځ په ما باندې ډېر درود وايي ځکه چې ستاسو درودونه ماته پېش کولی شي، يعني زما روح مع الجسد ته پېش کولی شي، ځکه چې د (علي) کلمه د روح مع الجسد لپاره استعمالېږي ځکه چې د (علي) لفظ د نبی ﷺ لفظ د نبی ﷺ په ذات باندې دلالت کوي او د نبی کریم ﷺ ذات د روح مع الجسد څخه عبارت دی، نو روح مع الجسد ژوندی شو د وفات څخه مخکې د درودونو په پېش کولو کې صحابه کرامو ته هيڅ اشکال نه وو ځکه چې د صلوة او د سلام لپاره د روح او د جسد تعلق ضروري دي او دا تعلق د وفات څخه مخکې شته لکن د وفات څخه وروسته ورته

اشکال پیدا شو او داشکال لپاره منشأ دوه مقدمې وی او له دا چې: د درود پیش کول خو په روح او په جسد دواړو باندې کیږي، که یواځې په روح عرض کیدلی نو بیا صحابه وو ته اشکال نه پېښېدلو.

او دوه مه دا چې: د وفات څخه وروسته به د نبی ﷺ جسد هم دعا مو جسدونو په شان میده میده کیږي، نور د صلوٰه او د سلام عرض کول به څرنگه ممکن شي؟ نبی ﷺ په اوله مقدمه باندې رد ونکړ، بلکه سکوت یې وکړ او په درېمه مقدمه باندې یې رد وکړ، نو معلومېږي دا چې اوله مقدمه صحیح ده، نو د وفات څخه وروسته صلوٰه او سلام په روح او جسد دواړو باندې عرض کولی شي، نو د صحابه کرامو ددې سوال او د نبی ﷺ د جواب څخه معلومېږي چې د نبی ﷺ جسد محفوظ دی او د روح دومره تعلق ورسره شته دی چې دهغه په وجه د امت د صلوٰه او د سلام ادراک وکړي که جسد مبارک ژوندی نه وي نو نبی کریم صلی الله علیه وسلم به په جواب کې فرمایلي چې زما روح ژوندی دی او ستاسو سلامونه زما روح ته پیش کولی شي، همدارنگه دا هم معلومه شوه چې صلوٰه او سلام جسد عنصري ته پیش کولی جسد مثالي ته نشي پیش کولی (۲) ددې حدیث په اخري جمله کې تصریح شوې ده چې د وفات څخه وروسته پیغمبران ژوندي دي او رزق ورکول کیږي.

ددې حدیث اخري جمله په حرف فاء باندې مصدره ده، یعنې حیات یې په حفاظت الاجساد باندې مرتب کېږي دی، نو دا ژوند به ددې جسد عنصري د حفاظت نتیجه وي، نو د جسد عنصري سره متعلق ژوند شو.

امام ابن ماجه دا حدیث د وفات النبی ﷺ په باب کې ذکر کړی دی، په دې کې دې خبرې ته اشاره کوي چې د حیات الانبیاء والا احادیث د وفات الانبیاء سره معارض نه دي، بلکه د حیات الانبیاء والا احادیث د وفات الانبیاء لپاره تکمله ده، د وفات النبی ﷺ دا حوالو ذکر تر هغې پورې ناقص دی، ترڅو پورې چې د حیات الانبیاء فی القبر ذکر ورسره نه وي شوی.

مصححین او مستدللین:

دا حدیث بالکل صحیح دی، لاندې محدثینو ورته صحیح ویلی دي او د حیات الانبیاء لپاره یې رڅخه استدلال کړی دی.

(۱) علامه مناوي رحمه الله قال الدمیری رجاله ثقات، (فیض القدير ج ۲ ص ۱۱۱).

(۲) حافظ منذري رحمه الله اسناده جيد (ترجمان السنة ج ۳ ص ۲۹۷).

(۳) ملا علي القاري رحمه الله، مرقات ج ۳ ص ۴۱۵ وفي البعض ص ۲۴۴).

(۴) حافظ ابن حجر رحمہ اللہ رجالہ ثقات (تہذیب التہذیب ج ۲ ص ۵۳۷ تحت ترجمة زيد بن ايمن.

(۵) شوکانی وقد أخرج ابن ماجه باسناده جيد ، نیل الاوطار ج ۳ ص ۲۶۳.

(۶) الامام السهوي ولا بن ماجه باسناده جيد عن ابی الدرداء مرفوعا اكثروا الصلوة علی يوم

الجمعة، (خلاصه الوفاء ج ۱ ص ۴۳)

(۷) عون المعبود وقد أخرج ابن ماجه باسناد جيد أنه صلى الله عليه وسلم قال لأبي الدرداء أن

الله تعالى حرم على الارض أن تأكل اجساد الانبياء (ج ۳ ص ۲۶۱).

پدي حديث د اعتراضاتو خخه جوابات:

۱- اعتراض: داروايت مرسل او منقطع دی په دي حديث کې زيد بن ايمن د عبادۃ بن نسي خخه

نقل کوي او د زيد سماع د عبادۃ بن نسي خخه نه ده ثابته .

جواب ۱:- د دي حديث لپاره صرف دا يوه طريقه نه ده ، ملا علي القاري رحمہ اللہ فرمايي چې:

(باسناد جيد نقله ميرک عن المنذري وله طرق كثيرة بالفاظ مختلفة) (مرقاۃ ج ۳ ص ۲۴۲).

۲- جواب: د مرسل او يا د منقطع روايت تائيد چې د نورو رواياتو خخه وشي هغې ته مرسل

معتضده وايي او دا بالاتفاق حجت وي، د زيات تفصيل لپاره تسكين الصدور ته رجوع وکړئ.

۲- اعتراض: دا حديث خو خبر واحد دی او دخبر واحد خخه خو عقیده نه ثابتېږي .

جواب: دي حديث ته تلقی بالقبول حاصله ده او دا جماع الأمة تائيد هم ورته هم حاصل دی او

هر کله چې خبر واحد ته د تلقی بالقبول شرف حاصل شي، يا ورته دا جماع دأمة تائيد حاصل شي نو دهغه

خخه بلا شک عقیده ثابتېږي.

۳- اعتراض: مماتيان وايي چې تاسو وايي چې نبی علیه السلام ژوندي دی، زمکه دهغوي جسم ته نقصان

نشي رسولی او دانبياءو جسدونه صحيح سالم او محفوظ دي، نو هر کله چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ژوندي

شونو بيا خو څه کمال او احترام نه پاتې کېږي ځکه چې عام انسانان هم چې کله ژوندي وي نو زمکه دهغوي جسم

نشي خوړلی، کمال خو دادی چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم مروي او ځمکه ورته نقصان ونه رسوي .

جواب: بعد الوفات دانسان مکمل تعلق د زمکې سره راشي او قبل الوفات يې د زمکې سره دومره

تعلق نه وي له دي وجې خخه زمکه ژوندي ته نقصان نه رسوي، راضي تجربه به وکړو، يو ژوندي مماتي به

دیو کال دپاره دفن کړو، بیا به وگورو چې دده جسم زمکه خوري او کنه؟ دا خبره غلطه ده چې کله په بدن کې روح وي یا یې تعلق وي نو بیا هغه ته زمکه نقصان نشي رسولی بلکه دانسان تخلیق دڅلورو عناصرو څخه شوی دی، اور، اوبه، هوا، خاوره، نو اوس که دا څلور واړه یا ددې څخه یو په انسان باندې زیات شي نو انسان ختموي، که اوبه زیاتې شي نو انسان غرقوي، که اور زیات شي نو انسان سوزوي او که هوا زیاته شي انسان الوزه وي او که خاوره زیاته شي نو انسان ختموي، انبیاء په دې څلورو واړو عناصرو باندې غالب وي، ابراهیم په اور غالب شو موسی علیه السلام په اوبو غالب وو او په قوم عاد باندې د هوا عذاب وو خو نبی علیه السلام یې ورباندې غالب شو، نو همداسې ټول انبیاء علیهم السلام په خاوره هم غالب دي.

لطیفه: حجة الله فی الارض محمد أمين صفدر او کاروي رحمه الله فرمایي چې په بهاولپور کې زما د تقریر پروگرام وو اشاعتي مماتیانو د مخکې څخه مشوره کړې وه چې شور به جوړوو، کله چې ما خطبه شروع کړه نو مماتیانو شور شروع کړو، زه چې شوم او دوي ته مې وویل چې زه خپل تقریر ته پنځلس دقیقې توقف وړکوم تاسو خپل شور وکړئ، مماتیان چې شول، ما ورته وویل چې ولې چې شوې؟ خپل شور کوئ کنه، هغوي بیا هم غلي وو، ما ورته وویل چې شور مکوئ، ځان په خبره پوه کړئ، زه یوه پوښتنه کوم چې زمونږ او ستاسو په مابین کې دامسئله اتفاقي ده چې دانبیاءو علیهم السلام اجساد په خپلو قبرونو کې محفوظ دي، هغوي راته وویل چې هو بالکل دانبیاءو اجساد محفوظ دي، ما ورته وویل چې ددې محفوظوالي لپاره څه دلیل دی؟ هغوي دغه مذکور حدیث ذکر کړو، ما ورته وویل چې ددې حدیث څخه بغیر بل کوم دلیل لرئ؟ هغوي وویل چې نه، ما ورته وویل چې کله ددې حدیث څخه دانبیاءو اجسادو محفوظوالی ثابت دی نو په همدې حدیث کې خود (نبی الله حی یرزق) جمله هم شته نو څرنگه نیم حدیث منی و نیم نه مني؟ او څرنگه حدیث نیم صحیح دی او نیم غیر صحیح دی؟ تسکین الأذکیاء حضرت مولانا محمود عالم صفدر ص ۳۹۶

دریم دحضرت اوس بن اوس رضی اللہ عنہ حدیث:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ مِنْ أَفْضَلِ أَيَّامِكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ قُبِضَ، وَفِيهِ النَّفْخَةُ، وَفِيهِ الصَّعْقَةُ، فَأَكْثِرُوا عَلَيَّ مِنَ الصَّلَاةِ فِيهِ، فَإِنَّ صَلَاتَكُمْ مَعْرُوضَةٌ عَلَيَّ» قَالَ: قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! وَكَيْفَ نُعَرِّضُ صَلَاتَنَا عَلَيْكَ وَقَدْ أَرْمَتَ - يَقُولُونَ: بَلَيْتَ - فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ عَلَى الْأَرْضِ أَجْسَادَ الْأَنْبِيَاءِ».

(سنن ابی داود ج ۱ ص ۵۷، باب تفریم ابواب الجنة دارمی ج ۱ ص ۳۹۷، باب فی فضل الجمعة ابن ماجه ص ۱۱۹، باب ذکر وفاته ودفنه)

یعنی دجمعی ورځ بهترینه ورځ ده، په دې ورځ کې ادم عليه السلام پیدا شو او په همدې ورځ کې وفات شو او په همدې ورځ باندې به اوله شپیلۍ او دوهمه شپیلۍ وهلی شي، نو په دې ورځ کې په ما باندې ډېر درود وایي بېشکه چې ستاسو درودونه ماته پیش کولی شي، صحابه وو عرض وکړو چې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زموږ درودونه به تاته څرنگه پیش کولی شي؟ حال دا چې ته به رېزه رېزه شوی یې؟ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمایل چې الله تعالی په زمکه باندې حرامه کړې ده چې دپغمبرانو اجساد وخوري، ددې حدیث څخه داستدلال طریقہ لږ مخکې ددوهم نمبر حدیث په تشریح کې ولیکل شوه.

مصححین او مستدلین:

لاندې محدثینو دې حدیث ته صحیح ویلي دي او حیات الانبیاء لپاره یې ترېنه استدلال کړی دی.

(۱) امام نووي: کتاب الاذکار ص ۱۵۰ رقم الحديث ۳۴۵. په ریاض الصالحین ص ۵۳۰، کې فرمایي چې (رواه ابوداود باسناد صحیح)

(۲) حافظ حاکم: امام حاکم دوه ځایه ددې حدیث تخریج کړی دی یو د کتاب الجمعة په شروع کې او بیا یې ورته صحیح علی شرط البخاري ویلي دي او امام ذهبي یې موافقت کړی دی او بل په کتاب الابوال کې هلته یې ورت صحیح علی شرط الشیخین ویلي دي او اما ذهبي یې موافقت کړی دی، المستدرک ج ۱ ص ۵۶۹ رقم ۱۰۶۸.

(۳) امام ابن حجر: (فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۵).

(۴) امام ذهبي: (تلخیص المستدرک ج ۱ ص ۵۶۸).

(۵) حافظ عبدالغني: (القول البدیع ص ۱۶۷).

- (۶) امام منذری: (القول البدیع ص ۱۶۳).
- (۷) وقد صحح هذا الحديث ابن خزيمة، وابن حبان، والدارقطني، والنسوي في الاذكار (تفسير ابن كثير تحت قوله تعالى: ان الله وملكته يصلون على النبي الایة)
- (۸) علامه عینی، فرمائی چي: (الموت ليس بعدم انما هو انتقال من دار الى دار فاذا كان هذا للشهداء كان الانبياء بذلك احق وأولى مع انه صح عنه ان الارض لا تأكل اجساد الانبياء. عمدة القاري، باب ما يذكر في الاشخاص والخصومة بين المسلم واليهودي).
- (۹) وفي جلاء الافهام ومن تأمل هذا الاسناد لم يشك في صحته لشدة رواته وشهرتهم وقبول الائمة احاديثهم، (ج ۱ ص ۸۰).
- (۱۰) وقال ابن العربي حديث حسن، (التذكرة ج ۱ ص ۲۰۴).

خلورم دحضرت انس رضی اللہ عنہ حدیث:

(۱۱) حَدَّثَنَا هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ قُرُوخٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ ثَابِتِ الْبُنَاتِيِّ، وَسُلَيْمَانَ التَّمِيمِيِّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "أَتَيْتُ - وَفِي رِوَايَةٍ هَدَّابُ: مَرَرْتُ عَلَى مُوسَى عليه السلام لَيْلَةَ أُسْرَى بِي عِنْدَ الْكَيْبِ الْأَحْمَرِ، وَهُوَ قَائِمٌ مُصَلِّي فِي قَبْرِهِ. (صحيح مسلم ج ۲ ص ۳۱۸ باب من فضائل موسى)

نبی ﷺ فرمائی: چي دمعراج پہ شپہ زہ پہ موسی ﷺ باندی دسری غونہی سرہ نبردی تیر شوم حال دا چي موسی ﷺ پہ قبر کي پہ مونخ باندی ولا روو.

دلته دموسی ﷺ پہ حمکنی قبر باندی تیر بدل شوی دی پہ علیین ندي شوی، او دموسی ﷺ دمونخ ذکر پہ ہمدی حمکنی قبر کي شوی دی، او پہ حمکنی قبر کي جسد عنصری دفن دی، نو جسد عنصری دنیوی دموسی علیہ السلام یی پہ مونخ باندی لیدلی دی، نور دمانخہ کیفیت اللہ تعالیٰ تہ معلوم دی، پہ قبر کي دریدل اولمونخ کول دژوندي جسم صفات دي، نو چي دموسی علیہ السلام جسد عنصری ژوندي دی نو در رسول اللہ ﷺ بہ پہ طریقہ اولی باندی ژوندي وي، دموسی ﷺ ژوند دلته پہ عبارت النص باندی ثابت دی او دنی ﷺ ژوند پہ دلالت النص باندی ثابت دی.

توثیق الرواة: هَدَّابُ بْنُ خَالِدٍ: قال علي بن الجنيد عن ابن معين ثقة وقال ابو حاتم صدوق، وقال ابن عدي سمعت ابا يعلى وسئل عن هَدَّاب وشيبان ايهما افضل فقال هَدَّاب افضلهما وواقفهما

حدیثاً وقال ابن عدی لم اری له حدیثاً منکراً وهو کثیر الحدیث صدوق لا بأس به وقد وثقه الناس (تهذیب التهذیب تحت ترجمته)

(۱۲) حماد بن سلمة: قال حنبل عن احمد اسند حماد بن سلمه وقال ابن المديني لم يكن في اصحاب ثابت اثبت من حماد بن سلمة وقال ابن عمر الجري ما رأيت فقيها افضل من عبدالوارث وكان حماد بن سلمه افصح منه وقال البيهقي هو احدث ائمة المسلمين وقال الساجي كان حافظاً ثقة مأموناً، وقال العجلي ثقة رجل صالح حسن الحديث (تهذیب التهذیب تحت ترجمته)

(۳) ثابت بن اسلم البناني: وقال ابو طالب عن احمد اثبت يثبت في الحديث وقال العجلي ثقة رجل اسلم قال البناني ثقة وقال بكر المديني ما أدركنا اعبد منه وقال ابن حبان في الثقات كان اعبد اهل البصرة (تهذیب تحت ترجمته)

دېرو محدثينو ددې حديث څخه د حیات الانبياء لپاره استدلال کړې دی، د نمونې په طريقه به مونږ صرف د دوو محدثينو ذکر کوو.

(۱۴) علامه تقی الدين السبكي رحمه الله فرمايلي دي چې: (وشهد له صلوة موسى عليه السلام في قبره فان الصلوة تستدعي جسداً حياً) (شفاء السقام ص ۱۹۱)

(۱۵) علامه سندھي رحمه الله د نسائي په حاشيه کې د بدر الدين بن صاحب رحمه الله څخه نقل کوي فرمايي چې: (قال الشيخ بدر الدين صاحب هذا صريح في اثبات الحيوة لموسى عليه السلام في قبره فانه وصفه بالصلوة وانه قائم ومثل ذلك لا يوصف به الروح وانما يوصف به الجسد وفي تخصيصه بالقبر دليل على هذا فانه لو كان من اوصاف الروح لم يحتاج لتخصيصه. (حاشيه نسائي ج ۱ ص ۲۴۲) په دې حديث د اعتراضاتو څخه جواب:

۱- اعتراض - نبی کریم ﷺ اول موسى عليه السلام په قبر کې وليدلو، بيا يې ورسره په بيت المقدس کې ملاقات وشو، بيا يې ورسره په اسمانونو کې ملاقات وشو، نو ددې څخه څو معلومېږي چې موسى عليه السلام په هر وخت کې په هر ځای کې حاضر او ناظر وو.

۱- جواب: يو ذات لره په مقاماتو مختلفه وو کې په اوقات مختلفه وو کې ليدل صحيح دي او ددې څخه په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر کيدل نه لازميږي، مثلاً مونږ نه سهار اته بجې زید په

مدرسه کې ولیدلو بیا مو دولس بجې په مرکز کې ولیدلو، بیا مو دوه بجې په سنگر کې ولیدلو، نو ددې څخه دانه لازمېږي چې زید، په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر دی د حاضر او د ناظر کیدلو مطلب دادی چې یو ذات په یو وخت کې دکائناتو په ټولو مقاماتو کې موجود وي.

حافظ ابن حجر فرمایي: وَصَلَاتُهُمْ فِي أَوْقَاتٍ مُخْتَلِفَةٍ وَفِي أَمَاكِنَ مُخْتَلِفَةٍ لَا يَزِدُّهُ الْعَقْلُ وَقَدْ ثَبَتَ بِهِ النَّقْلُ قَدْ دَلَّ ذَلِكَ عَلَى حَيَاتِهِمْ (فتح الباری)

دوهم جواب: نبی کریم ﷺ څرنگه په درې ځایونو کې وو؟

نو څرنگه چې نبی کریم ﷺ په دریو ځایونو کې شو، همداسې موسی علیه السلام هم په درې ځایونو کې وو.

۲- فانقیل: چې موسی علیه السلام په اسمان کې دی نو په قبر کې څرنگه ژوندی شو؟

قلنا: موسی علیه السلام او همدارنگه نور انبیاء د نبی کریم ﷺ د استقبال لپاره اسمان ته ختلي وو، کله چې نبی کریم ﷺ دمعراج دسفر څخه را واپس شو نو انبیاء هم خپلو خپلو ځایونو ته راغلل.

۳- فانقیل: موسی علیه السلام د اسمان په قبر کې په لمونځ لیدل شوی وو؟

قلنا: په اسمان کې قبرونه نشته قبرونه په زمکه کې دي، په یو روایت کې عند الکئیب الاحمر ذکر شوی دی.

۴- فانقیل: دا خود موسی علیه السلام معجزه وه؟

قلنا: دموسی علیه السلام لمونځ کول معجزه نده، بلکې دموسی علیه السلام عادت دی، البته دمحمد ﷺ لیدل دمحمد ﷺ معجزه ده.

۵- فانقیل: قبر خو ډیر وړوکی وي، په دې کې موسی علیه السلام څرنگه لمونځ کولو په لمونځ کې خو قیام، رکوع، قومه، قعد او سجده وي او دا امور خو په قبر کې نه کیږي؟

قلنا: په کوم دلیل قبر وړوکی دی؟ که ته ووايي چې ماته په نظر وړوکی راځي، نو دا په حقیقت کې ستا نظر وړوکی دی، مثلاً اوگې تاته په نظر خالي درځي، حالانکې خالي ندی، بلکې ملایکې پرې ناستې دي.

۲- نبی کریم ﷺ فرمایي چې ما نبی ولیدلو چې قبر کې ولاړ وو لمونځ یې کولو، ایا نبی ﷺ دروغ ویلي دي؟ (معاذ الله).

فانقیل: چې د وفات څخه وروسته خو عبادت نه کېږي، الله تعالى فرمايي چې (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ۝)؟

قلنا: دا تکليفي عبادت ندی، بلکې تلذذي عبادت دی او تلذذي عبادت په عالم البرزخ کې هم شته او په عالم الاخرت کې هم شته، الله تعالى فرمايي چې: (واخر دعواهم أن الحمد لله رب العالمين).

۲- نبي صلى الله عليه وعلى آله وسلم ټولو انبياوو ته په بيت المقدس کې امامتي ورکړه، حالانکې پدغه وخت انبياء وفات شوي وو.

۳- الله تعالى به حافظ القرآن ته په قيامت کې وفرمايي: إِفْرَأْ وَارْتَقِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ كَمَا كُنْتَ تُرْتِّلُ فِي الدُّنْيَا (ترمذي، ابواب فضائل القرآن، باب نمبر ۱۳)

ددې بحث په اخر کې د ممتيانو د وسوسو لاندې دنهمې وسوسې په دوهم جواب کې يې نور تفصيل وگورئ.

۷- فانقیل: چې دمعراج په شپه ټولو انبياوو بيت المقدس ته راتلل ددې ايت څخه مخالفت دی چې (واذا القبور بعثت) ځکه چې پدې ايت کې د قبرونو د کلاویدلو وخت قيامت بنودلی شوی دی، نو دمعراج په شپه څرنگه قبرونه کلاوو شو؟

قلنا: په (واذا القبور بعثت) کې خاص کلاویدل مراد دي کوم چې د حساب کتاب او حشر لپاره وي او دمعراج په شپه کلاویدل ددې غرض لپاره نه وو.

پنجم د ابو هريرة رضى الله عنه حديث: حضرت ابو هريرة رضي الله عنه څخه روايت دی ۱-: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ يَزِيدَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، حَدَّثَنَا حَيَوَةُ رضي الله عنه، حَدَّثَنِي أَبُو صَخْرٍ رضي الله عنه، أَنَّ يَزِيدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُسَيْطٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى أَخْبَرَهُ رَجُلٌ مِّنْهُمْ أَنَّهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَأْمِنُ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَى، إِلَّا رَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى رُوحِي حَتَّى أُرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ» (ابوداود ج ۱ ص ۲۶۸ مسند احمد رقم ۱۰۸۱۵ السنن الكبرى باب زيارة قبر النبي صلى الله عليه وسلم).

۲- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، حَدَّثَنَا الْمُقْرِئ رضي الله عنه، حَدَّثَنَا حَيَوَةُ رضي الله عنه، عَنْ أَبِي صَخْرٍ رضي الله عنه، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قُسَيْطٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَأْمِنُ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَى، إِلَّا رَدَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى رُوحِي حَتَّى أُرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ»

پہ مسند احمد کی (ما من احد یسلم علی عند قبری)، زیادة موجود دی، رسول اللہ ﷺ فرمائی
چہ کوم سری چہ پہ ما باندی زما دقبر پہ خواکی سلام و اچوی، نوماته اللہ تعالیٰ زما روح را واپس
کوی تردی چہ زہ دسلام جواب ورکرم.

مصححین او مستدین:

اکثر و محدثینو ددی حدیث تصحیح او یا تحسین کړی دی، دنمونې په طریقہ باندې لاندې یو شو
حوالې وگورئ:

- (۱) امام نووي رحمه الله فرمائي: رواه ابو داود باسناد صحيح، (رياض الصالحين ص ۵۳۱)
- (۲) حافظ ابن حجر فرمائي: چہ (رواته ثقات فتح الباري ج ۶ ص ۵۹۶ وفي البعض ص ۴۸۸)
- (۳) شفاء السقام (ص ۱۶۱)
- (۴) امام سخاوي رحمه الله (القول البديع ص ۱۶۱)
- (۵) حافظ ابن تيمه، فتاوى ابن تيمه (ج ۱ ص ۱۹۵)
- (۶) علامه عزيزي اسناده حسن، (السراج المنير شرح الجامع الصغير ج ۴ ص ۲۰۹)
- (۷) ملا علي القاري، (مرقات ج ۲ ص ۳۴۱)
- (۸) الباني: حسن، (سنن ابی داود باب زيارة القبور)
- (۹) غير مقلد شمس الحق عظيم ابادي، مَا مِنْ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَى الْإِرْدُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَأَتَى حَتَّى أَقْدِرُ عَلَى رَدِّ السَّلَامِ (عون المعبود ج ۲ ص ۱۹).
- (۱۰) ابن كثير: وصحه النووي في الاذكار، ابن كثير تحت قوله تعالى ان الله وملائكته يصلون على النبي.
- (۱۱) علامه زرقاني: ما من احد يسلم على الازد الله على روحی الخ، اخرجه ابوداود ورجاله ثقات (شرح زرقاني ج ۴ ص ۳۵۷)
- (۱۲) امام سہمودي: ولأبي داود سند صحيح عن أبي هريرة مرفوعا ما من احدی يسلم على الازد الله على روحی فارد عليه السلام، (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۴)،
- (۱۳) علامه مناوي: مَا مِنْ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَى الْإِرْدُ اللَّهُ عَلَى رُوحِي يَعْنِي رَدُّ عَلَى نَطْقِي لِأَنَّهُ حَتَّى عَلَى الدَّوَامِ وَرُوحُهُ لَا تَفَارِقُهُ أَبَدًا مَا صَحَّ أَنَّ الْأَنْبِيَاءَ أَحْيَاءَ فِي قُبُورِهِمْ (فيض القدير ج ۵ ص ۵۹۶)

اعتراضات او جوابات

(۱) فانقیل: ددې حدیث یو راوی یزید بن عبد الله بن قسیط ضعیف دی، امام ابو حاتم رحمه الله دده په باره کې فرمایي چې: (لیس بالقوی لان مالکا لم یرضه)

قلنا: جمهورو محدثینو دده توثیق کړې دی، لکه حافظ ابن حجر رحمه الله، ابن معین رحمه الله، نسائي رحمه الله، ابن حبان رحمه الله، ابن عدي رحمه الله وغیرهم، همدا رنگه دا د صحاح سته وود رجالو څخه دی، ابو حاتم رحمه الله صرف دا جرحه پرې کړې وه چې امام مالک رحمه الله نه خوښولو، لکن حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې امام مالک رحمه الله په خپل موطأ کې په ډېرو ځایونو کې په ده باندې استدلال کړې دی، (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۴۳)

(۲) فانقیل: چې د یزید سماع دا ابو هريره څخه نه ده ثابته.

قلنا: حافظ رحمه الله فرمایي: چې یزید بن عبد الله په ۱۲۲ هـ ق کې د (۹۰) کالو په عمر باندې وفات شوی دی. (تهذيب التهذيب ج ۱۱ ص ۳۴۳) نو ولادت یې په ۳۲ هـ کې شو او دا ابو هريره (رضی الله عنه) وفات د شېور قول مطابق په ۵۹ هـ کې شوی دی، ددې حساب مطابق دا ابو هريره (رضی الله عنه) د وفات په وخت کې دده عمر (۲۷) کاله شو، نو معاصرت او امکان د لقاء ثابت شو، نو په شرط د مسلم باندې دا روایت صحیح شو.

(۳) فانقیل: چې پدې حدیث کې راغلي دي چې کله چې څوک په نبی (ﷺ) باندې سلام ووايي نو الله تعالیٰ په دغه وخت کې ورته روح را معاد کوي، نو ددې څخه خو معلومیږي چې د سلام څخه مخکې د روح او د جسد اطهر په مابین کې تعلق نه وي.

حالانکه د اهل سنت والجماعت د عقیدې مطابق د روح او د جسد اطهر په مابین کې تعلق دائمی دی.

قلنا: چې حافظ جلال الدین السيوطي رحمه الله ددې اعتراض څخه پنځلس جوابونه کړي دي، یو څو جوابونه دا دي.

اول: د رسول الله (ﷺ) روح مبارک هر وخت د الله تعالیٰ د تجلیاتو په مشاهده کې مستغرق وي، لکه د وحې دنزول په وخت کې به چې څرنگه وو د سلام په وخت کې یې افاقه کیږي او د سلام طرفته متوجه کیږي، په حدیث کې ددې افاقي څخه په رد الروح باندې تعبیر شوی دی. (مرقات ج ۲ ص ۳۴۱، نسیم الرياض ج ۴ ص ۴۹۹).

الخَامِسُ أَنَّهُ يَسْتَفْرِقُ فِي أُمُورِ الْمَلَائِكَةِ فَإِذَا سَلَّمَ عَلَيْهِ رَجَعَ إِلَيْهِ فَمِنْهُ لِيُحْيِيَ مَنْ سَلَّمَ عَلَيْهِ، (فتح الباری ج ۲ ص ۴۸۸)

اس حیات میں شبہ نہ کیا جاوے کیونکہ مراد یہ ہے کہ میری روح جو ملکوت و جبروت میں مستغرق تھی جس طرح کہ دنیا میں نزول و وحی کہ وقت کیفیت ہوتی تھی اس سے افادہ ہو کر سلام کہ طرف متوجہ ہو جاتا ہوں اس کو رد روح سے تعبیر فرمادیا۔
فشر الطیب فی ذکر النبی الحبيب ص ۲۰۰ (بذل المجہود ج ۳ ص ۳۰۷، اب حیات، ص ۲۵۶، حجة الله
البالغہ ج ۲ ص ۲۴۴، احسن الفتاوی ج ۴ ص ۱۹۲، معارف الحديث ج ۵ ص ۲۸۰)

مولانا حسین احمد مدنی رحمہ اللہ فرمائی چہ: د «الی» او «علی» پہ مابین کہی فرق دی (علی)
داستعلاء لپارہ دی او (الی) دا انتہاء لپارہ دی، نو د حدیث معنی دادہ چہ د صلوة او سلام ٹخنہ مخکی
د روح لپارہ استعلاء نہ وی، نہ دا چہ روح د جسد اطہر ٹخنہ خارج وی، رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
چونکہ ہر وخت پہ مدار جو د قرب او معرفت کہی مترقی وی لہ دی وجہ پہ توجہ الی اللہ کہی انہماک او
استغراق، د توجہ الی العباد طرف کمزوری کوی، لکہ ٹرننگہ چہی د اہل الاستغراق د حالاتو ٹخنہ
ہمیشہ زمونہ د نظر لاندی دی، د درود پہ وخت کہی د استغراق د حالت ٹخنہ منقطع شی او د اوریدونکی
طرفتہ متوجہ شی او دعا ورتہ وکری، بالفرض کہہ د (علی) او د (الی) پہ مابین کہی فرق ونہ کپی شی
بیہام د احادیث پہ حیات دایمہ دلالت کوی، ٹککہ چہ پہ شپہ او ورخ کہی داسی دقیقہ نشہ چہ پہ لمانخہ
او یا پہ خارج د لمانخہ کہی ٹوک پہ نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم باندی درود نہ وایی او ددی ٹخنہ
حیات دایمہ لازمیری (مکتوبات شیخ الاسلام حصہ اول ص ۲۴، الی ص ۲۵۲)

دوہم: حافظ ابن حجر فرمائی چہ (الرابع: المراد بالروح النطق) د روح ٹخنہ مراد نطق دی، یعنی
د سلام پہ وخت کہی اللہ تعالیٰ ماتہ دخبرو طاقت را کپی نوزہ د سلام جواب ورکرم۔ (فتح الباری ج ۶ ص
۴۸۸ مرقات ج ۲ ص ۳۴۱)

دویم: امام بیہقی رحمہ اللہ فرمائی چہ (د الا رد اللہ علی روحی) معنی دادہ چہ الا وقدرد اللہ علی
روحی۔ (شفاء السقام ص ۵۱) د لا رد اللہ تعالیٰ علی روحی، جملہ حال واقع شوی دہ، او جملہ ماضویہ چہ
حال واقع شی نو قد پکی مقدروی او حتی دغایی لپارہ نہ دی، بلکہی د مطلق عطف لپارہ دی، نو تقدیر
د عبارت داسی شو چہ: (ما من أحد یسلم علی الا وقد رد اللہ علی روحی، وأرد علیہ السلام)

حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی ہے: **أَنَّ رَدَّ رُوحِهِ كَأَنَّهُ سَابِقَةٌ عَقِبَ دَفْنِهِ لَا أَنَّهُ تَعَادُلُهُ ثُمَّ تَنَزُّعُهُ ثُمَّ تَعَادُلُهُ**

(الثانی) (فتح الباری ج ۶ ص ۳۸۸)

(۴) **فَانْقِلَبُ: وَقَدْ اسْتَشْكَلَ ذَلِكَ مِنْ جِهَةٍ أُخْرَى وَهُوَ أَنَّهُ يَسْتَلْزِمُ اسْتِغْرَاقَ الزَّمَانِ كُلِّهِ فِي ذَلِكَ لِاتِّصَالِ**

الصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَيْهِ فِي أَقْطَارِ الْأَرْضِ مِنْ لَا يُحْصَى كَثْرَةً.

وَأُجِيبُ بِأَنَّ أُمُورَ الْآخِرَةِ لَا تُدْرِكُ بِالْعَقْلِ وَأَحْوَالُ الْبَرَزَةِ أَشْبَهُ بِأَحْوَالِ الْآخِرَةِ. (فتح الباری ج ۶ ص ۳۸۸)

اور ان مشاغل کے ایک وقت میں اجتماع کا التزام کا وسوسہ منکجا جادی کیونکہ برزخ میں روح کو پھر خصوصاً روح مبارک

بہت وسعت ہوتی ہے (نثر الطیب ص- ۲۰۰)

ددی ہول تحقیق خخہ معلومہ شوہ چہ ددی ہولو حضراتو پہ نیز رسول اللہ ﷺ پہ قبر کھی پہ حیات

مستمرہ باندی ژوندی دی. (مکتوبات شیخ الاسلام حسین احمد مدنی ج ۱ ص ۲۴۳)

شیرم دحضرت عبداللہ رضی اللہ عنہ حدیث: عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى

اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ لِلَّهِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ يُبَلِّغُونِي عَنْ أُمَّتِي السَّلَامَ» (النسائي كتاب السهو باب

التسليم على النبي ﷺ)، (صحيح ابن حبان رقم ۹۱۳ ذکر البیان بآن السلام المسلم علی المصطفی یربلغ ایاء ذلک فی

قبره) (مسند احمد رقم ۱۰۵۲۹، مسند ابی یعلیٰ رقم ۵۲۱۳ دارمی باب فی فضل الصلوة علی النبی صلی اللہ علیہ وسلم)

رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ د اللہ تعالیٰ لپارہ پہ زمکہ کھی گرزیدونکی ملائکہ دی چہ زما دامت لخوا

ماتہ سلامونہ را رسوی.

مصححین او مستدلین: لانڈی علماوو دی حدیث تہ صحیح ویلی دی.

امام سخاوی، (القول البدیع ص ۱۵۹)

امام ہیثمی، (مجمع الزوائد ج ۸ ص ۵۹۵)

امام حاکم، (المستدرک ج ۳ ص ۱۹۷)

امام ذہبی، (تلخیص المستدرک ج ۳ ص ۱۹۷۷)

ابن ہادی، (الصارم المنکی ص ۱۹۴)

قال البانی صحیح، (نسائی باب التسليم علی النبی ﷺ)

قال شعيب الارنؤوط اسناده صحيح علی شرط مسلم، (صحيح ابن حبان رقم ۹۱۴) ذکر البیان

بان السلام المسلم علی المصطفی یربلغ.

قال حسين سليم اسد: اسناده صحيح (سنن دارمي رقم ۲۷۷۴ باب فضل الصلوة على النبي صلى الله عليه وسلم)

صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک تفسير سورة الاحزاب)
خلاصة الوفاء وللبنار رجال الصحيح عن ابن مسعود مرفوعاً أن لله ملائكة سياحين يبلغوني عن أمتي (ج ۱ ص ۴۳)

علامه عزيزی، (السراج المنير ج ۱ ص ۵۱۸)

علامه سمهودی (وفاء الوفاء ج ۲ ص ۴۰۲)

علامه شاه عبدالعزیز دهلوی (فتاویٰ عزیز ج ۲ ص ۶۹)

علامه ابن القيم (مجمع الزوائد ج ۹ ص ۲۴)

علامه ابن القيم (جلاء الافهام ص ۶۲)

غیر مقلد شمس الحق عظیم آبادی (عون المعبود ج ۳ ص ۲۱)

اووم د حضرت ابوهريرة رضى الله عنه حديث: قال ابو الشيخ في كتاب الصلوة على النبي

صلى الله عليه وسلم حدثنا عبد الرحمن بن أحمد الأعرج حدثنا الحسن بن الصباح حدثنا ابو معاوية حدثنا الاعمش عن أبي صالح، عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على من بعيد اعلمته (جلاء الافهام، في فضل الصلوة والسلام على محمد خير الانام ص ۵۴، مشكوة، باب الصلوة على النبي صلى الله عليه وسلم) رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمائي: چاچې په ما باندې زما د قبر په خوا کې درود وويلې زه يې (پخپله بلا واسطه) اورم او چاچې د لرې څخه وويلې نو هغه ماته را رسولی شي، ددې حديث د بيهقي په سند کې يو راوي محمد بن مروان السدي الصغير ته محدثينو ضعيف ويلي دي، لکن دا ابو الشيخ په سند کې دا راوي نشته، بلکې ټول راويان يې ثقه دي.

استدلال: پدې حديث کې د (سمعه) په جمله کې د (ت) ضمير او په (قبري) کې د (يا) ضمير د

رسول الله په ذات باندې دلالت کوي، همدارنگه لفظ د (على) هم په ذات باندې دلالت کوي او ذات روح مع الجسد ته وايي، يواځې روح ته نه وايي.

فانقیل: چې دلري څخه په څومره موده کې نبي کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ ته درود ور رسولی شي؟

قلنا: الله اعلم، په اوگو باندې چې کومې ملايکې ناستې دي او ليکل کوي، نو دا ليکل په څومره موده کې اسمانونو ته وړي؟ فما هو جوابکم فهو جوابنا.

فانقیل: چې دا حديث د قرآن د ايت څخه مخالف دي چې انک لاتسمع الموتى؟
قلنا: دا ايت دعا موړوپه باره کې دی د انبياوو په باره کې ندی ۲- اکثر مفسرين فرمايي چې په دې ايت کې نفی د اسماع ده نفی د سماع نده، مولانا عبدالحق الدهلوي فرمايي چې پدې ايت کې عدم سماع موتی ته اشاره هم نده راغلې.

فانقیل: چې حضرت عايشه رضی الله عنها سماع الموتى نه مني؟
قلنا: ۱- د حضرت عايشې رضی الله عنها خبره د کافرانو د مړوپه باره کې ده.
۲- حضرت عايشې رضی الله عنها د خپل قول څخه رجوع کړې ده، ځکه چې د خپل ورور قبر ته ورغله او داسې خطابي اشعار يې ولوستل چې:

کنا کنـدما نی جذیمة حقبـة
من الدهر حتی قیل لن يتصدعا
فلما تفرقنا کانی ومـالکا
لطول اجتماع لم نبت معا
(مشکوة، کتاب الجنایز، باب دفن المیت ج ۱ ص ۱۴۹).

۳- حضرت عايشې رضی الله عنها حیات الانبياء منلو: وَعَنْ عَائِشَةَ قَالَتْ: كُنْتُ أَدْخُلُ بَيْتَ النَّبِيِّ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِنِّي وَاضِعٌ ثَوْبِي وَأَقُولُ: إِنَّمَا هُوَ زَوْجِي وَأَبِي فَلَمَّا دَفِنَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَعَهُمُ قَوْلَهُ مَا دَخَلْتُهُ إِلَّا وَأَنَا مَشْدُودَةٌ عَلَى ثِيَابِي حَيَاءٌ مِنْ عَمْرِ (مشکوة ج ۱ ص ۱۵۴)، مسند الصديقه عايشه رضی الله عنها رقم ۲۵۶۶۰

توثيق الرواة:

۱- ابو الشيخ الاصبهاني المتوفي (۳۹۶هـ): علامه ذهبي ورته مسند الزمان، الامام، او صاحب الصفات السائر ويلي دي، محدث مردويه ليکي چې: ثقة او مامون وو، علامه خطيب ليکي چې: حافظ ثبت او متقن وو، حافظ ابو نعيم فرمايي چې: احد الاعلام او ثقهي ورته ويلي دي. (تذكرة الحفاظ ج ۳ ص ۱۴۷)

۲- عبد الرحمن بن احمد الاعرج: دده مکمل نوم داسي دی: عبد الرحمن بن احمد بن يزيد الزهري، اسم کنیه يې ابو صالح او لقب يې اعرج دی، په (۳۰۰هـ) کې وفات شوی دی، دپلار نوم يې ابو يحيى دی، ابو نعيم اصبهاني په تاريخ اصبهان ج ۲ ص ۱۳۳) کې دده تذکره کړې ده، دده په شاگردانو کې ابو الشيخ او قاضي ابو احمد محمد بن احمد بن ابراهيم وغيره ثقات دي او په استاذانو کې يې سلمه بن شبيب او الامام الحافظ حسن بن الصباح دي، البته دده ورور محمد بن احمد ضعيف دی.

۳- الحسن بن الصباح: علامه ذهبي رحمه الله ورته الحافظ، الامام، او اعلم بالسنة وايي (تذكرة الحفاظ ج ۲ ص ۵۵) په صحيح بخاري کې ترينه ډير روايات دي، مثلاً وگوره (صحيح البخاري ج ۱ ص ۴۷۶، ص ۵۰۳) وغيره

علامه ذهبي فرمايي څوک چې حسن بن صباح ته د اسماعيلي فرقې باني وايي هغه دې د الله تعالیٰ څخه وویريږي.

۴- ابو معاويه: دده نوم محمد بن حازم دی: د صحاح سته وو مرکزي راوي دی، علامه ذهبي ورته. حافظ، ثقة، ثبت او محدث الکوفيه وايي (تذكرة الحفاظ ج ۱ ص ۲۷۱)

اما ابن معين فرمايي چې: دامام اعمش څخه په روايت کولو کې اثبت دی (تهذيب التهذيب تحت ترجمته) حافظ ذهبي فرمايي چې: ويضطرب في غير حديث الاعمش او دا روايت يې د اعمش له طريقه دی. (۵) امام اعمش: دده نوم سليمان بن مهران الاعمش دی.

علامه ذهبي ورته الحافظ، الثقة او شيخ الاسلام وايي (تذكرة ج ۱ ص ۱۴۵)

د صحاح سته وو مرکزي راوي دی، پده باندې جرحه په صحيح بخاري او صحيح مسلم باندې جرحه ده، په هغو مدلسينو کې دی چې مطلق تدليس يې مضر ندی.

(۶) ابو صالح: دده نوم ذکوان دی او لقب یې السمان الزببات دی، دصاح سته وو مرکزي راوي دی، امام احمد بن حنبل فرمایي چې ثقة ثقة من اجل الناس و أفقهم، امام ابن معین ورته ثقہ ویلي دي، ابو حاتم ورته ثقہ او صالح الحديث ویلي دي، امام ابو زرعه رحمہ اللہ ورته ثقہ او مستقیم الحديث ویلي دي، ابن سعد ورته ثقہ او کثیر الحديث ویلي دي، امام ساجي رحمہ اللہ ورته ثقہ او صدوق ویلي دي، امام عجلي رحمہ اللہ ورته ثقہ ویلي دي، ابن حبان رحمہ اللہ ورته ثقہ ویلي دي (تهذيب التهذيب تحت ترجمته)

دا راوي ابو صالح التؤامه ندى او نه ابو صالح مولى أم هانئ چې نوم يې بازام يا باذان دی، بلکې ابو صالح ذکوان السمان دی، په بخاري کې د ابو معاويه عن الاعمش عن ابى صالح عن ابى هريرة سند دی (صحيح البخارى ج ۲ ص ۷۳۵)

مما تي نيلوي په ابو معاويه محمد بن حازم باندې جرحې را نقل کړې دي چې امام عجلي رحمه الله فرمايي چې ثقہ وو لکن د مرجئه وو عقیده يې لرله او امام حاکم فرمايي چې ابو معاويه يو غالي شيعه وو؟

قلنا: د مرجئي نسبت امام صاحب ته هم شوی دی، په مرجئه وو کې يو قسم مرجئه اهل سنت دي او پاتې شو د تشيع جرحه نو دا حکم غلطه ده چې شيعه په معنى د رافضي خپل حوى ته هيڅکله د معاويه نوم نږدي، ده ته شعيه په دې اعتبار ویلي شي چې په حضرت عثمان رضی الله عنه باندې يې حضرت علي رضی الله ته فضيلت ورکولو او پدې نظريه کې يې غلو کوله.

علامه ظفر احمد العثماني فرمايي چې: فالغلو في التشيع ليس بجرح اذا كان الراوى ثقة (قواعد في علوم الحديث، بحث الغلو في التشيع)

حافظ په خپله مشهوره «قصيده نونية» کې فرمايي:

وهذا وردٌ نبينا التسليم من
يأتى بتسليم مع الاحسان
ما ذاك مختصاً به ايضاً كما
قد قاله المبعوث بالقرآن
من زار قبر أخ له فأتى
بتسليم عليه وهو ذو ايمان

رَدَّ الَا لَهُ عَلَيْهِ حَقًّا رُوحًا

حَتَّى يَرُدَّ عَلَيْهِ رَدِّ بَيَان

القصيده النونية ص (۱۴۵)

او دا امر چي زمونڊ نبي كريم صلى الله عليه وسلم دهر هغه سږي دسلام جواب ورکوي کوم چي په عمدۀ طريقۀ سلام ووايي او دا دنبي كريم صلى الله عليه وسلم تر ذات پورې خاص نه دی، لکه څرنگه چي خپله صاحب القرآن ارشاد فرمايلي دي چي چا چي دخپل مؤمن ورور زيارت وکړو او هغه ته يې سلام وکړو، نو الله تعالیٰ په يقيني طريقۀ دغې متوفی ته دده روح را واپس کوي، ترڅو چي ددې سږي سلام ته په واضحه طريقۀ جواب ووايي.

ددې حديث په باره کې دمماتيانو نظر:

۱- دمماتيانو شيخ القرآن طيب طاهري ليکي چي: دا روايت موضوع او منگرت دی (مسلك الاکابر ص ۴۳)

۲- مولوي خان بادشاه مماتي ليکي چي دا حديث موضوع او منگرت دی (البرهان الجلی ص ۱۸۸)

۳- نیلوي دې حديث ته ضعیف ویلي دي، (مقالات نیلوي ج ۳ ص ۳۵۰)

۴- مولوي عطاء الله بنديالوي ليکي چي: نبي كريم صلى الله عليه وسلم دقبر په خوا کې صلوة او سلام نه اوري (کيامردی سنتے ہیں ص ۳۹)

مصححین او مستدلین:

لاندې علماو دې حديث ته صحيح ویلي دي او دپيغمبرانود ژوند لپاره يې ترېنه استدلال کړی دی.

(۱) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايي چي: (واخرجه ابو الشيخ في كتاب الثواب بسند جيد بلفظ

من صلى على عند قبري سمعته ومن صلى على نائبا ابلغته) (فتح الباري ج ۶ ص ۴۸۸).

(۲) امام سخاوي رحمه الله فرمايي چي: قال ابن القيم: انه غريب، قلت: وسنده جيد، القول البدیع ص ۱۶۰)

(۳) ملا علی القاری فرمائی ہے: ورواہ ابو الشیخ وابن حبان فی کتاب ثواب الاعمال بسند جید، وقال وعن ابی ہریرہ رضی اللہ عنہ من صلی علی عند قبری سمعته ای سمعا حقیقیا بلا واسطۃ. (مرقات ج ۴ ص ۲۱ وفي البعض ج ۲ ص ۳۴۷)

(۴) امام مناوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (من صلی علی عند قبری سمعته ومن صلی علی نائیا بعیدا) ابلغته ای اخبرته به من احد من الملائکة وذلك لان روحه بمقر بدنه الشريف وحرام علی الارض ان تأکل اجساد الانبیاء. (فیض القدیر ج ۱ ص ۳۱۸، ج ۶ ص ۲۲۰)

(۵) ابو الحسن علی بن محمد العراقی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (قلت وسنده جید کما نقله السخاوی عن شیخه الحافظ ابن حجر. (تنزیہ الشریعة ج ۱ ص ۳۸۱)

(۶) قاضی ثناء اللہ پانی پتی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (قلت وجاز ان یکون ذلك لاجل ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حی فی قبره ولذلك لم یورث ولم یتئم ازواجه عن ابی ہریرة رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صلی علی عند قبری سمعته ومن صلی علی نائیا ابلغته، (تفسیر مظہری ج ۷ ص ۳۷۳)

(۷) علامہ شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: واخرجه ابو الشیخ فی کتاب الثواب بسند جید (فتح الملہم ج ۱ ص ۳۳۰)

ددی حدیث او دھمدی پہ شان احادیثو مطابق دامت علماوو پہ ددی تصریح کری دہ ہے در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دقبر پہ خواکی عرض کری شوی صلوة اوسلام نبی صلی اللہ علیہ وسلم پخپلہ بلا واسطہ اوری، دنمونہ لپارہ لانڈی یو شو حوالہ وگورئ.

(۱) امام شرفلالی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (وینبغی لمن قصد زیارة سیدنا النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان یکثر من الصلوة علیہ فانه یسمعها وتبلغ الیه. (نورالایضاح ص ۱۵۳ فصل فی زیارة سیدنا النبی صلی اللہ علیہ وسلم)

(۲) حافظ ابن قیمہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (وهو صلی اللہ علیہ وسلم یسمع السلام من القریب وتبلغه الملائکة الصلوة والسلام من البعید) (مجموع الفتاوی ج ۲۷ ص ۳۸۴) ص ۴۰۴، دارالوفاء)

(۳) ملا علی القاری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (الانبیاء احياء فی قبورهم فیمكن لهم سماع صلوة من صلی علیہم) (مرقات شرح مشکوٰۃ ج ۵ ص ۳۲) وفي البعض ج ۲ ص ۲۰۹

(۴) امام احمد بن محمد بن اسماعیل رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (فانہ یسمعہا) ای اذا كانت

بالقرب منه صلی اللہ علیہ وسلم قوله (وتبلغ الیہ) ای یبلغہا الملک الیہ اذا کان المصلی بعیدا.
(حاشیۃ الطحطاوی علی مراقی الفلاح ج ۱ ص ۴۸۷)

(۵) علامہ ابن الہادی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: (وہو صلی اللہ علیہ وسلم یسمع السلام من

القرب) (الصارم المنکی ج ۱ ص ۳۲۷)

(۶) رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دانبیاء پہ سماع کہی دھچکا اختلاف نشہ

(فتاویٰ رشیدیہ ص ۱۵۲، کتاب العلم اہل قبور سے استعانت)

(۷) مولانا اشرف علی تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: خپلہ دنبی ﷺ حدیث دی ہے کوم سری ہے

زما دقبر پہ خوا کہی صلوٰۃ او سلام و وایی نوزہ یی پخپلہ اورم (نشر الطیب ص ۱۹۹)

(۸) حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: خلاصہ دخبری دادہ ہے ځوک دنبی ﷺ دقبر پہ

خوا کہی صلوٰۃ او سلام و وایی نو نبی ﷺ یی پہ روحانی طریقہ باندی اوری او جواب ورکوی

(مکتوبات شیخ الاسلام ج ۱ ص ۱۵۴)

(۹) قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دقبر پہ خوا کہی عرض

کری شوی صلوٰۃ او سلام اوری (خطبات حکیم الاسلام ج ۷ ص ۱۸۱)

(۱۰) شیخ زکریا رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: ددی حدیث دوہم جزء ہے نبی ﷺ دقبر پہ خوا کہی عرض

کری شوی صلوٰۃ او سلام پخپلہ اوری ډبرہ دفخر د عزت او د خوند شی دی، پہ دی روایت کہی ہے پخپلہ د

رسول اللہ ﷺ اور بدل دی ہیڅ د اشکال خبرہ نہ ده، ځکه کہی پیغمبران علیہم السلام پخپلو قبرونو کہی

ژوندي دي. (فضایل درود ص ۳۲، ۳۴)

(۱۱) خلیل احمد سہارنپوری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: دقبر پہ خوا کہی پہ اوچت او از باندی د صلوٰۃ

او د سلام عرض کول نبی ﷺ ته تکلیف رسوي او بی ادبی ده، ځکه کہی نبی ﷺ پہ قبر کہی ژوندي دی،

لهذا هلته به په رو او از باندی صلوٰۃ او سلام وایی، او په مسجد نبوی ﷺ کہی ہے په څومره په ورو او از

باندی صلوٰۃ او سلام و وایی نبی ﷺ یی اوری. (تذکرۃ الخلیل ص ۳۷۰)

(۱۲) **مفتي محمود حسن گنگوہي** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: دقبر پہ خواکي عرض کري شوي درود او سلام نبي ﷺ پخپله اوري او دلري څخه عرض کري شوي درود او سلام ورته ملائکي رسوي. (فتاوی محموديه ج ۱ ص ۵۳۱)

(۱۳) **مولنا محمد شريف کشميري** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: دروضي مبارکي په خواکي عرض کري شوي صلوٰۃ او سلام نبي ﷺ په خپله اوري په دې خبره باندې د ټولو اهل سنت والجماعة اتفاق او همدا دديوبند د اکابرو عقیده ده (خير الفتاوی ج ۱ ص ۱۲۸)

(۱۴) **مولنا منظور نعماني** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: درواياتو او ددې امت د خواصو د تجربو څخه دا ثابته ده چي کوم امتي چي د نبي ﷺ دقبر په خواکي صلوٰۃ او سلام عرض کري نو نبي ﷺ يې پخپله اوري او جواب ورکوي. (معارف الحديث ج ۱ ص ۲۱۳ و ج ۲ ص ۲۸۱)

(۱۵) **مولنا نصير الدين الغور غوثوي** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: من صلی علی عندقبري سمعته سمعا حقیقیًا بلا واسطه (مشکوٰۃ بین السطور ج ۱ ص ۹۳)

(۱۶) **مفتي محمود** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: ددېرو احاديثو څخه دا خبره ثابته ده چي دقبر په خواکي عرض کري شوي صلوٰۃ او سلام نبي ﷺ پخپله اوري، اخرج البيهقي في شعب الايمان، من صلی علی عندقبري سمعته ومن صلی علی نائيا ابلغته. (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۵۳)

(۱۷) **مفتي عبدالرحيم لاچپوري** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: څوک چي د نبي ﷺ دقبر په خواکي صلوٰۃ او سلام ووايي نو نبي ﷺ يې پخپله اوري. (فتاوی رحيميه ج ۲ ص ۱۰۸)

(۱۸) **مولنا محمد ادریس کاندھلوي** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: دقبر په خواکي چي څوک صلوٰۃ او سلام ووايي نو نبي ﷺ يې پخپله اوري (سيرة المصطفى ج ۳ ص ۱۶۸)

(۱۹) **مولنا محمد يوسف لدهيانوي شهيد** رحمۃ اللہ علیہ فرمائي ما د خپلو اکابرو څخه اورېدلي دي چي د مسجد نبوي ﷺ په احاطه کي چي څوک په هر ځای کي صلوٰۃ او سلام ووايي نبي ﷺ يې پخپله اوري (آپ کي مسائل اورانکا حل، ج ۱ ص ۳۰۹)

(۲۰) مولنا عبدالحق حقاني رحمته الله فرمايې چې: د ټولو اهل سنت والجماعة محدثينو

، متکلمينو دا اتفاقي عقیده ده چې دروضې مبارکې په خواکې عرض کړې شوی صلوة او سلام نبوي رحمته الله پخپله ا رحمته الله ی حقانيه ج ۱ ص ۱۵۸

۱) **ابي عبد الشکور ترمذي** رحمته الله فرمايې چې: څوک چې د نبوي رحمته الله د قبر په خواکې صلوة او سلام ووايي نو نبوي رحمته الله ی پخپله اوري (عقاید علماء دیوبند ص ۳ عقیده نمبر ۶)

(۲۲) **امام تقی الدین السبکی** رحمته الله فرمايې چې: (وسنذكر من الاحاديث والاثار والادلة

مايدل على ان النبي رحمته الله يسمع من يسلم عليه عند قبره (شفاء السقام ص ۱۸۱)

(۲۳) **علامه ظفر احمد العثماني** رحمته الله فرمايې چې: وقد ورد التصريح بسماعه رحمته الله سلام

الزائر في اثر (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵) ددې څخه ما سوا دومره حوالې دي چې يواځې ددې حوالو څخه څو جلده کتاب جوړيدلی شي، لهذا دې حديث ته تلقي بالقبول هم حاصله ده او کوم حديث ته چې تلقي بالقبول حاصله وي هغه حديث دمتواتر په حکم کې وي، قَالَ بَعْضُهُمْ: يُحْكَمُ لِلْحَدِيثِ بِالصَّحَّةِ إِذَا تَلَقَّاهُ النَّاسُ بِالْقَبُولِ وَقَالَ فِي قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الطَّهْرُ مَاءٌ وَالْحِلُّ مَيْتَةٌ، واهل الحديث لا يصحون مثل اسناده لكن الحديث عندي صحيح لان العلماء تلقوه بالقبول (تدريب الراوي ص ۲۹ حديث «لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ» إِنَّهُ لَا يُثَبِّتُهُ أَهْلُ الْحَدِيثِ، وَلَكِنَّ الْعَامَّةَ تَلَقَّيْنَاهُ بِالْقَبُولِ، وَعَمِلُوا بِهِ حَتَّى جَعَلُوهُ نَاسِخًا لِآيَةِ الْوَصِيَّةِ لَهُ (فتح المغيب ج ۱ ص ۲۸۹) وَخَبَّرَ الْوَاحِدُ إِذَا تَلَقَّيْنَاهُ الْأُمَّةَ بِالْقَبُولِ عَمَلًا بِهِ وَتَصَدِّقًا لَهُ: يُفِيدُ الْعِلْمَ الْيَقِينِيَّ عِنْدَ جَمَاهِيرِ الْأُمَّةِ، وَهُوَ أَحَدُ قِسْمَيْ الْمُتَوَاتِرِ. وَلَمْ يَكُنْ بَيْنَ سَلَفِ الْأُمَّةِ فِي ذَلِكَ نِزَاعٌ وَهُوَ أَحَدُ قِسْمَيْ الْمُتَوَاتِرِ (شرح العقيدة الطحاوية ج ۱ ص ۲۳۳)

(۲۴) **دمماتيانو په مشهور کتاب، نداء حق ج ۲ ص ۸۴** کې ليکي چې: ابن تيميه، ابن

القيم، ابن عبد الهادي، ابن حجر، سيوطي، امام نووي، قاضي عياض، الشيخ المحدث، عبد الحق الدهلوي، ملا علي قاري رحمهم الله، وغيره د سماع النبي صلى الله عليه وعلى آله وسلم عند القبر قايل دي.

اتم د ابو هريرة رضى الله عنه حديث:

د ابو هريره رحمته الله څخه روايت دی چې: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي الْقَاسِمِ بِيَدِهِ لَيَنْزِلَنَّ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ مَآمًا مُقْسِطًا وَحَكَمًا عَدْلًا، فَلْيَكْسِرَنَّ الصَّلِيبَ، وَلْيَقْتُلَنَّ الْخَزِيرَ، وَلْيُصْلِحَنَّ

ذَاتِ الْبَيِّنِ، وَلَيْدُ هَبْنِ الشَّخْنَاءَ، وَلْيَعْرِضَنَّ عَلَيْهِ الْمَالُ فَلَا يَقْبَلْهُ، ثُمَّ لِنُ قَامَ عَلَى قَبْرِى فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ الْأَجِيبْنَهُ. (مسند ابى يعلى ص ۳۹ رقم ۶۵۷۷)

رسول الله ﷺ فرمايې چې: زما دې په الله تعالى باندې قسم وي چې عيسى عليه السلام به راكوز شي عادل امام به وي او عادل حاكم به وي، صليب به مات كړي، خنزير به ووژني، د خلكو په منځ كې به صلحه وکړي د خلكو په مابين كې به عداوت ختم كړي، مال به ورباندې پيش كړى شي لکن عيسى عليه السلام به يې نه قبلوي، بيا كه زما قبر ته راغلو او ماته يې اواز وكړو چې يا محمده! نوزه به خامخا جواب ورکړم، او په مستدرک كې داسې الفاظ دي چې: اولياتين قبري حتى يسلم على ولأردن عليه (المستدرک ج ۳ ص ۴۰ رقم ۴۲۱۸). خامخا به زما قبر ته راځي خامخا تردې چې په ماباندې به سلام واچوي او خامخا به زه جواب ورکړم خامخا هغه ته، او جواب ترحيات او تر سماع پورې موقوف دی اودا سماع بلا واسطه ده دملايكو په ذريعه نه ده، ځكه چې دملايكو په ذريعه دهرځای څخه نبی کریم ﷺ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته سلامونه رسيږي، نو (بيا لياتين قبري) ته څه ضرورت دی؟

مصححين او مستدلين:

امام هيثمي فرمايې چې رواه ابو يعلى ورجاله رجال الصحيح (مجمع الزوائد ج ۸ ص ۳۸۷ رقم ۱۳۸۱۳) امام حاکم رحمه الله فرمايې چې: هذا حديث صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک رقم ۴۴۲۱۸) حسين سليم اسد رحمه الله فرمايې چې: اسناده صحيح (مسند ابى يعلى ص ۱۱۴۹ رقم ۶۵۷۷).
فائده: په دې حديث كې راغله چې عيسى عليه السلام بالخصوص ددې دريو فتنو مقابلې كوي، ديهودو دفتني مقابلې به كوي (ليقتلن الخنزير) د عيسويانو دفتني مقابلې به كوي (وليکسرین الصليب) ددې دواړو فتنو مقابلې به يواځې كوي، لکن د ممتايت فتنه دومره خطرناکه ده چې ددې فتنې مقابلې به دواړه پيغمبران عليهم السلام په شريکه كوي، عيسى عليه السلام به په نبی ﷺ باندې سلام اچوي او نبی ﷺ به جواب ورکوي.

نهم حديث

صحيح بخارى، كتاب التهجد، باب فضل ما بين القبر والمنبر ج ۱ ص ۳۴۳، رحمانيه ص ۱۵۹، قديمه كى حديث دى چې: عن ابى هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ

ریاض الجنة (الحديث) علامه عثمانی رَحِمَهُ اللهُ فرمایي چې په قیامت کې همدا تُحْمَکَ جَنَّتْ تَهْ منقولولی شي (فتح الملهم، کتاب الحج، باب فضل ما بین قبره، رقم ۳۳۶۸) **فائده:** ددې حدیث شخصه دوه ډلو انکار کړی دی:

اوله ډله: دشیعه گانو ده، دوي تُحْکَ انکار کړی دی چې که چیرته دزمکې دغه حصه دجنت شي نو بیا به ابوبکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ او عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په جنت کې شي او دوهمه ډله دمماتیانو ده، دوي تُحْکَ ددې حدیث شخصه انکار کړی دی چې که چیرې دغه زمکه دجنت شي نو بیا دنبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ژوندی منل لازمیږي، تُحْکَ چې روضه مبارکه دجنت دباغونو شخصه یو باغ دی او داخو ښکاره خبره ده چې جنت دژونديو مقام دی دمړو مړه خانه نده.

اعتراض: که روضه مبارکه جنت شي نو بیا څه وجه ده چې هلته کله کله کافران هم ځي حال دادی چې جنت ته کافران نشي تللی؟

جواب: په مدینه منوره کې چې په کومه زمکې کې دنبی علیه السلام روضه مبارکه ده دهغې دوه حیثیتونه دی. (۱) ظاهر (۲) باطن، یعنی دزمکې دننه طرف، ظاهريې ددنیا حکم لري او باطن یې جنت دی، یعنې په دغه جای کې بعد الوفات جهنمیان نشي دفن کیدلی، یعنې په حدیث کې داخله جنت ته بعد الوفات مراد ده او تاسو اعتراض کوئ دقبل الوفات په صورت کې، که بعد الوفات کافر دغلته داخل شوی وی نو بیا به ستاسو اعتراض صحیح وو خو داسې نه دي شوي.

دوهم جواب: دعالَم البرزخ حالات په عالم الدنيا باندې نشي قیاس کیدلی او دلته تاسو عالم برزخ قیاس کړو په عالم الدنيا باندې.

لسم حدیث

په بخاری ج ۲ ص ۵۰۴، رحمانیه ج ۲ ص ۹۷۵، قدیمی (کې حدیث دی: عن ابی هريرة رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال ما بين بيتي ومنبري روضة من رياض الجنة (الحديث)

یوولسم حدیث

مسلم ص ۴۴۶ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ الْمَازِنِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ». (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۱۸۳)

دولسم حدیث

مسلم ج ۴۶) عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا يَنْ مَنَبْرِي وَيَبْتِي رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ».

دیارلسم حدیث

صحیح المسلم ج ۴۴۶) عن أبي هريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا بَيْنَ يَدَيَّ وَمَنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ (الحديث)

نوٲ: ددی پنځو احادیثو سندونه جدا جدا دي، ځکه مونږ ورته جدا جدا دلایل وویلي
فانقیل: د ددی حدیث څخه معلومیږي چې په مابین د ممبر او د حجرې کې ریاض الجنة دی، حجره د
ریاض الجنة څخه خارج ده؟

قلنا: کله چې یوه زمکه د یو چا وي او دوه طرفه دېوالونه هم دده وي او بیا ووايي چې ددې دېوال څخه تر دې
دېواله پورې زمکه زما ده، نو دلته دېوالونه هم مراد دي او چې کله دېوالونه د بل چا وي او بیا د زمکې مالک
ووايي چې ددې دېوال څخه تر دې بل دېوال پورې زما زمکه ده، نو دلته دېوالونه مراد نه وي او په مابین یې
و ممبری کې بیت او ممبر د متکلم ملکیت دی، لهدا ادا هم په ریاض الجنة کې داخل دي

خوارلسم حدیث

رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د معراج په شپه انبیا و ته امامتي ورکړه او لمونځ ژوند غواړي، لهدا
انبیا پخپلو قبرونو کې ژوندي شول.

فانقیل: چې دا امامتي د انبیا و ارواحو ته ورکړل شوی وه اجسام پکې نه وو شریک؟
قلنا: که امامتي صرف ارواحو ته ورکړل شوی وي، نو بیا خو محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امام الانبیا نه
شو، بلکې امام ارواح الانبیا شو، حالانکې محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ امام الانبیا دی او نبی روح مع
الجسد ته وایي، ملا علي قاري رَحِمَهُ اللَّهُ فرمایي چې: فَإِنَّ حَقِيقَةَ الصَّلَاةِ وَهِيَ الرِّتَانُ بِالْأَفْعَالِ الْمُخْتَلِفَةِ إِمَّا
تَكُونُ لِلْأَشْبَاحِ لَا لِلْأَرْوَاحِ، (مرقات، کتاب الفضائل، باب فی المعراج، رقم الحديث ۵۸۶۶)

دیا رسول الله او دیا محمد اواز

۱- که څوک دا لفظ دقبر په خوا کې ووايي نو نبي ﷺ يې بالذات اوري او څوک يې چې دلرې څخه دمحبت او د عقيدت په نيت باندې وایي او یا يې په دې نيت باندې وایي چې ملائکې زما دا الفاظ نبي ﷺ ته وررسوي نو دا بالکل صحيح دی، حضرت مولنا شاه محمد اسحاق رحمته الله فرمایي چې:

سوال بېست وچهارم، اگر اهل مشرق بگویند یا رسول الله یا اولیاء الله و اگر اهل مغرب بگویند یا رسول الله، برینها شرع چه حکم فرماید مشرک یا کافر یا گناه صغیره یا کبیره یا مکروه یا حرام؟ جواب در ندا غائب میان نبي ﷺ و غیر نبي ﷺ فرق است اگر نبي راندا خواهد نمود برای ایصال صلوٰه و سلام ظاهراً جواز است بدو جهت، یکی: آنکه در حدیث شریف وارد است که ملائکه از طرف حق تعالی مقرر اند هر که بر نبي ﷺ صلوٰه یا سلام می فرستد ملائکه نزد پیغمبر ﷺ می رسانند، دوم: آنکه در التحیات خطاب برای رسانیدن سلام وارد شده، پس بنا برین اگر کسی یا رسول الله بگوید برای رسانیدن درود یا سلام جائز است، و در حق دیگر اشخاص ... این قسم وارد نه شده پس ندا در حق غیر نبي ﷺ ممنوع است و محذور خواهد بود، بدلیل عموم آیات نصوص قرآنی که تلاوت نموده خواهد شد و اگر غیر خدا را باین اعتقاد میگوید که هر وقت که من ندا می کنم او میشوند، و یا قدرت در انجام حاجات می دارد یا در عالم متصرف است یا شرکت تدبیر در کائنات الهی میدارد پس درین صورت شریک گردانیدن است بخدا برای دفع این امر پیغمبر خدا ﷺ مبعوث شده هیچکس را در علم غیب و قدرت مطلقه و تصرف در امور عالم شریک باخدای تعالی نباید ساخت پس این قسم ندا کردن غیر خدا را موجب شرک و کفر است چنانچه آیات قرآنی و احادیث رسول الله ﷺ و روایات فقهیه براینها دال اند. (مأة مسائل ص ۳۸-۳۹، سماع الموتی سرفراز خان صفدر رحمه الله ص ۱۰۹).

ترجمه: خلور و یستم سوال: که د مشرق خلک و وایي چې یا رسول الله! یا اولیاء الله! همدارنگه اهل مغرب یا رسول الله و وایي، نو په شریعت کې دده څه حکم دی؟ جواب په غائبانه اواز کې د نبي ﷺ او د غیر نبي فرق دی، که یو سړی نبي ﷺ ته ندا وکړي په دې نيت باندې چې صلوٰه او سلام ورسولی شي نو ظاهراً جایزه ده او د دوو وجو څخه جائزه ده اول: دا چې د الله تعالی د طرفه فرشتې مقررې دي چې دامتیان و صلوٰه او سلام وررسوي او دوهمه: له دې وجې څخه چې په التحیات کې خطاب (السلام علیک ایها النبی) د سلام در سولو لپاره راغلي دي، نو که څوک يې په دې نيت باندې ووايي چې نبي ﷺ ته وررسولی شي نو جائز دی او د غیر نبي په باره کې داسې نه دي راغلي، له دې وجې د نبي څخه غیر بل چاته ندا جائزه نه ده، د قرآن عمومي آیاتونه او نصوص کوم چې تلاوت کولی شي د دې لپاره دلیل

دی، او که یو سړی د الله تعالی څخه ماسو ابل چاته په دې نیت باندې ندا وکړي چې هغه یې هروخت اوري او یا زما حاجتونه پوره کولی شي او یا په دنیا کې متصرف دی او د الله تعالی د تدبیر په کارخانه کې شریک دی، نو دا سړی د الله تعالی سره شریک جوړه وي او ددې کار د ختمولو لپاره پېغمبر ﷺ رالېږل شوی وو چې د الله تعالی سره په علم غیب په قدرت مطلقه او د دنیا په کارونو کې بل څوک شریک مه جوړه وئ لهذا غیر الله ته داسې ندا کول کفر او شرک دی.

۲- مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله فرمایي چې: د صحیح عقیدې مطابق د تبلیغ الملايکه په نیت باندې ندا ظاهره ده، (نشر الطیب ص (۲۴۱))

۳- مولانا حسین علی رحمه الله فرمایي چې: ای وروره ځان پوه کړه چې د محبت او د توسل به طریقه باندې د یار رسول الله وبل د اختلافي بحث څخه خارج دی (بلغة الحیران ص ۳۵۴)

۴- د مفتي کفایت الله رحمه الله څخه سوال شوی دی چې د میلاد په محفل کې په دې نیت باندې چې د نبی کریم ﷺ روح راغلی دی یا رسول الله ﷺ او الصلوة والسلام علیک یا رسول الله ﷺ ویل جایز دي او که نه؟ هغه جواب ورکوي چې یا رسول الله او یا حبیب الله او اوزونه پدې نیت باندې چې دا اوزونه نبی کریم ﷺ ته د فرشتو په ذریعه وررسیږي جایز او صحیح دی او پدې نیت باندې چې د نبی کریم ﷺ روح محفل میلاد ته راغلی دی باطل دی. (کفایة المفتی ج ۱ ص ۱۶۹)

۵- مفتي محمد تقی عثمانی فرمایي چې: زه خو تردې وایمه چې یو سړی ته په یو مجلس کې د حضور ﷺ نوم مبارک مخې ته راغی او ده ته بهې اختیاره دا تصور راغی چې حضور ﷺ مخامخ موجود دی او ده په دې تصور وویل (الصلوة والسلام عليك يا رسول الله) او حاضر ناظر عقیده دده په زړه کې نشته، بلکه څنگه چې یو سړی د غیب څیز تصور وکړي چې دا څیز زما مخې ته دی نو په دې تصور کې هغه دا الفاظ ووايي نو په دې کې څه حرج نشته، لکن که چیرې داسې داسې الفاظ په دې عقیدې سره ووايي چې حضور ﷺ دلته داسې حاضر او ناظر دی، څنگه چې الله تعالی حاضر او ناظر دی، نو دا به شرک شي، (معاذ الله) او که په دې عقیده یې نه وي ویلي، لیکن دا سوچ یې وي چې (الصلوة والسلام عليك يا رسول الله) ویل سنت دي او داسې درود ویل ضروري دي او کوم سړی چې داسې الفاظ نه وایي نو دده په زړه کې د نبی کریم ﷺ سره محبت نشته، نو بیا هم دغه عمل بدعت ضلالت او گمراهي ده. (بدعت یو عظیمه گناه ده، پښتو ص ۵۰، ۵۱)

فائده: غیر الله ته دندا یعنی اواز او دغیر الله د بللو، په منیخ کې فرق دی، ممتیان دندا د عدم جواز لپاره هغه ایتونه پیش کوي چې په هغې کې دغیر الله د رابللو مذمت راغلی دی، لکه: (وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ) (لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْعَيْنِ) وغیره حالانکې دندا او درابللو په منع کې فرق دی، ۱- رابلل عبادت دی او ندا فی نفسه عبادت نه دی الا فی ذکر الله، ۲- رابلل د الله حق دی، بخلاف النداء فانه اعم. ۳- دغیر الله رابلل شرک دی، ځکه چې درابلونکي په عقیده کې رابلل شوی شخص متصرف فی الأمور او د نفع او د نقصان مالک وي، بخلاف النداء، ۴- په رابللو کې دیو څه غوښتنه کیږي، بخلاف النداء، لهذا یار رسول الله مدد، رابلل دي بخلاف یار رسول الله.

د حیات الانبیاء احادیث متواتر دي

(۱) امام سیوطي رحمه الله فرمایي چې: فَأَقُولُ: حَيَاةُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَبْرِهِ هُوَ سَائِرُ الْأَنْبِيَاءِ مَعْلُومَةٌ عِنْدَنَا عَلِيًّا قَطْعِيًّا لِمَا قَامَ عِنْدَنَا مِنَ الدَّلِيلِ فِي ذَلِكَ وَتَوَاتَرَتْ [بِهِ] الْأَخْبَارُ (الحاوي للفتاوى ص ۳۵۵)
(۲) (وَسُئِلَ) - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - عَنْ حَدِيثِ أَحْمَدَ وَأَبِي دَاوُدَ وَالْبَيْهَقِيِّ «مَا مِنْ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَى الرَّذِّ اللَّهِ إِلَى» وَفِي رِوَايَةٍ «عَلَى رُوحِي حَتَّى أُرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ» مَا الْجَوَابُ عَنْهُ مَعَ الْجَمَاعِ عَلَى حَيَاةِ الْأَنْبِيَاءِ كَمَا تَوَاتَرَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ (الفتاوى الكبرى الفقهية ج ۲ ص ۱۱۳)

د صحابه و آثار

(۱) أَنْ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَقْبَلَ عَلَى فَرَسٍ مِنْ مَسْكِيهِ بِالسَّنَجِ، حَتَّى نَزَلَ قَدْ خَلَّ الْمَسْجِدَ، فَلَمْ يَكْلِمِ النَّاسَ حَتَّى دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ رضي الله عنها، فَتَيَمَّمَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُغَشًى بِثَوْبٍ حَبِرَةٍ، فَكَشَفَ عَنْ وَجْهِ ثُمَّ أَكْبَأَ عَلَيْهِ فَقَبَّلَهُ وَيَكِي، ثُمَّ قَالَ: «يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، وَاللَّهِ لَا يَجْعَلُهُمُ اللَّهُ عَلَيْكَ مَوْتَتَيْنِ أَبَدًا» (بخاری ج ۲ ص ۶۰۷)
دمماتیانو په نیز محمد صلی الله علیه و سلم یو ځلې په دنیا کې مړ شو، بیایې روح په بل جسد مثالي کې واچول شو، د قیامت په ورځ به د نبي کریم صلی الله علیه و سلم روح بیرته د دې جسد مثالي څخه ووځي او په جسد عنصری کې به اچول کیږي چې دا دوهم وفات شو، او دا هل سنت و الجماعت په نیز نبي کریم صلی الله علیه و سلم یو ځلې وفات شو بیا په قبر کې حیات ورکړل شو د روح او د جسد تعلق راغلو چې د قیامت په ورځ به دا تعلق قوي کړی شي.

علامه بدرالدين عيني رحمه الله فرمایي چې: وهما الموتتان المعروفتان المشهورتان، فلذلك ذكرهما بالتعريف، وهما الموتتان الواقعتان لكل أحد غير الأنبياء، عليهم الصلاة والسلام، فإنهم لا يموتون في قبورهم، بل هم أحياء، وأما سائر الخلق فإنهم يموتون في القبور ثم يحيون يوم القيامة. ومذهب أهل السنة والجماعة: أن في القبر حياة وموتاً فلا بد من ذوق الموتين لكل أحد غير الأنبياء (عمدة القاري ج ۱ ص ۲۰۳ کتاب فضایل الصحابة)

د علامه عيني رحمته الله د موت في القبر خخه هغه نوم مراد دی چې ملائکې انسان ته د سوال او د جواب خخه وروسته فرمايي چې (نم کنو مة العروس) نو پېغمبران د عامو انسانانو په شان نه اوده کيږي بلکه دوي عليهم السلام به وينښ وي او په نوم باندې د موت اطلاق شوی دی، لکه څرنگه چې مونږ د خوب خخه د راپاڅېدلو په وخت کې په مشهوره دعا کې وايو چې (الحمد لله الذي احيانا بعد ما اماتنا) او يا عدم د حيوة قويه مراد دی، لکه څرنگه چې د علامه عيني رحمته الله د کلام خخه معلومېږي (عمدة القاري ج ۳ ص ۱۱۸) باب من الكبائر ان لا يستتر من بوله) د دې اثر په تشريح کې په فتح الباري په ج ۷ ص ۲۹) کې همدا تحقيق کوي، او د بخاري په حاشيه کې يې هم همدا تحقيق ليکلی دی.

خلاصه: دا چې پېغمبر چې په قبر کې ژوندي شي نو بيا همدا سې ژوندي او وينښ وي، او نور انسانان اوده کيږي، لکن د اودو په مابين کې هم فرق وي، لکه په دې دنيا کې چې داودو انسانانو د خو بونو په مابين کې فرق وي. (۲) دوه مسافرو سړيو په مسجد نبوي کې په اوچت اواز باندې خبرې کولې، حضرت عمر رضي الله عنه ورته وفرمايل چې: **لَوْ كُنْتُمْ مِنْ أَهْلِ الْبَلَدِ لَأَوْجَعْتُكُمْ، تَرْفَعَانِ أَصْوَاتَكُمْ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**، بخاري ج ۱ ص ۶۷، باب رفع الصوت في المساجد]

که تاسو مسافرنه وي نو د دولي به مې وي، تاسو د رسول الله صلى الله عليه وسلم په مسجد کې اواز اوچتوي، او بعد الوفات په مسجد نبوي کې په اوچت اواز باندې خبرې ځکه ناروا دي، چې نبي صلى الله عليه وسلم ژوندي دی، ملا علی القاري رحمه الله فرمايي چې: **أَنَّهُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - فِي قَبْرِهِ حَيٌّ، وَقَالَ تَعَالَى: { لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ }، (مرقات باب المساجد ومواضع الصلوة)**

(۳) **عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ كُنْتُ أَذْخُلُ بَيْتِي الَّذِي دُفِنَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبْسِي فَأَضْمُرُ نَوْبِي، وَأَقُولُ إِنَّمَا هُوَ زَوْجِي وَأَبْسِي، فَلَمَّا دُفِنَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مَعَهُمْ قَالَ اللَّهُ مَا دَخَلْتُهُ إِلَّا وَأَنَا مُشْدُودَةٌ عَلَى نِيَابِي، حَيًّا مِنْ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. (مسند احمد، رقم ۲۵۶۲۰، مشکوة ص ۱۵۴)**

حضرت عائشة رضي الله عنها فرمايي چې زه به خپلې هغې کوټې ته چې نبي صلى الله عليه وسلم اوزما پلار په کې دفن دی ورتلم او د پوره پردې خيال به مې نه ساتلو، ما به ويلی چې دا خويو زما خاوند او بل زما پلار دی لکن چې کله حضرت عمر رضي الله عنه هلته دفن شو نو قسم دی چې زه بيا هروخت د پوره پردې سره ورتلم.

مولانا محمد امين صفدر او کاروي رحمه الله فرمايي چې په جهلم کې جلسه وه هلته ما تقرير وکړو، بيا گجرات ته راغلم، د گجرات ملگرو راته وويل چې مونږ ته د سهار د لمانځه خخه وروسته درس راکړه، دلته خلک کم وو، بل طرفته عنايت الله شاه گجراتي يوولس کسان تيار کړي وو چې ما قتل کړي، د درس په دوران کې ماته دوي چيټ راکړو په هغې کې يې ليکلي وو چې د حضرت عايشې رضی الله عنها دا حديث عقلا دروغ دی، ځکه چې دا څرنگه ممکنه ده چې د حضرت عمر رضي الله عنه نظر د شپږ پوټه خاورو خخه تيرېږي او د يو څادر خخه

نہ تیریری؟ ما ورتہ جواب ورکرو چې گوری وروڼو! و سپنه چې هر څومره غټه او پلنه وي بیا هم بجلی ترینه تیریری، لکن دلرگي دیوې وړې تختې څخه نشي تیریدلی، نو لکه څرنگه چې په وچ لرگي کې الله تعالی دبجلۍ د بندولو صلاحیت ایښی دی، نو همدارنگه یې په لباس کې هم د نظر د بندولو صلاحیت ایښی دی، پدې معانیانو کې یو پرفیسر وو هغه په خبر پوه شو پاڅیدلو او وې ویل چې مولانا مونږ ستاد وژولو پسې راغلي وو، لکن زه اوس بالکل په خبر پوه شوم، لکن زه په اشاعتیانو کې غټ سپری یم، لهذا داشاعت د پریښودلو لپاره دیوې بهانې ضرورت دی، نو ته مهرباني وکړه د عنایت الله شاه سره مخامخ خبرې وکړه چې زموږ نور شکوک هم ختم شي، ما ورتہ وویل چې زه دلته پنځه ساعته انتظار کوم که پدې کې مخامخ خبرو ته تیار شونو ډیره بنده او که نه زه بیا ځم، هغوی ډیر په تیزی سره ورغلل تقریباً یو نیم ساعت وروسته راغلل او وې ویل چې محترمه! شاه صاحب مخامخ خبرو ته نه دی تیار او وایي چې مولوي امین جاهل سپری دی، زه دده سره خبره نه کوم، که د مناظرې کول وي نو عبد الله در خواستي او یا قاضی مظهر حسین د چکوال راولی مونږ ورتہ وویل چې مولوي امین که جاهل وي نو خو زړه ملا تمه شي، لکن شاه صاحب مرگ ته تیار وو او مناظرې ته نه وو تیار (تسکین الأذکیاء ص ۴۶۲)

(۴) عَنْ أَبِي صَالِحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ مَالِكِ الدَّارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: وَكَانَ خَازِنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الطَّعَامِ، قَالَ: أَصَابَ النَّاسَ قَحْطٌ فِي زَمَنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! اسْتَسْقِ لِأُمَّتِكَ فَإِنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوا، فَأَتَى الرَّجُلُ فِي الْمَنَامِ فَقِيلَ لَهُ: "أَنْتَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَأَقْرَبُهُ السَّلَامَ، وَأَخْبِرَهُ أَنْكُمْ مُسْتَقِيمُونَ وَقُلْ لَهُ: عَلَيْكَ الْكَيْسُ، عَلَيْكَ الْكَيْسُ"، فَأَتَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَخْبَرَهُ فَبَكَى عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثُمَّ قَالَ: يَا رَبِّ لَا أَلُو أَلَا مَا عَجَزْتُ عَنْهُ (مصنف ابن ابی شیبہ باب ما ذکر فی فضل عمر)

د قحطۍ زمانه وه، یو سپری د رسول الله ﷺ قبر ته راغلو او وې فرمایل چې یا رسول الله خپل امت ته باران وغواړه بېشکه چې دوي هلاک شول، نور رسول الله ﷺ ورتہ په خوب کې و فرمایل چې حضرت عمر ته ورشه د سلام څخه وروسته ورتہ ووايه چې په تاسو به باران را وورېږي او دا اهم ورتہ ووايه چې هوښیار اوسه، هوښیار اوسه، هغه سپری حضرت عمر ﷺ ته راغلو او قصه یې ورتہ وکړه حضرت عمر ﷺ په ژړا شو او وې فرمایل چې یا الله تعالی زه به دخپل وس مطابق سستی نه کوم.

(۵) وَقَدْ كَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا تَسْمَعُ الْوَتْدَ وَالْمَسَامِيرَ يَضْرِبُ فِي بَعْضِ الدُّوَرِ الْمُطِيفَةِ بِالْمَسْجِدِ فَتُرْسِلُ إِلَيْهِمْ لَا تُؤْذِرُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ (خلاصة الوفا ج ۱ ص ۸۶-۸۷)

د مسجد نبوي په خواو شا کورونو کې به چې چا میخ ټکوهلو نو حضرت عائشې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا به ورپسې څوک ورلېږلو او ورتہ ویل به یې چې نبی ﷺ ته تکلیف مه رسوي.

(۶) عَنْ نَافِعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ إِذَا قَدِمَ مِنْ سَفَرٍ أَلَى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: «السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا بَكْرٍ، السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَتَاهُ». (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۵۷۳ رقم ۶۷۳)

حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ به چي د سفر خخه راغلو نو د نبي صلی اللہ علیہ وسلم قبر ته به راغلو او و به يي فرمايل چي يا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په تاباندي دې سلام وي يا ابوبکر په تاباندي دې سلام وي يا پلاره په تاباندي دې سلام وي. (۷) وقد صح عن أبي ايوب الانصاري رضي الله عنه أنه قال: لمن أنكر عليه وضع وجهه على القبر انما جئت رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ولم آت اللبن او الحجر، (احسن الفتاوى ج ۴ ص ۵۵۱، مسند احمد ج ۶ ص ۵۸۷، مرويات مالک بن حويرث)

د حضرت ابو ايوب انصاري رضي الله عنه خخه په صحيح سند باندې روايت شوی دی چي يو خلي (د فرط محبت) له وجي ابو ايوب انصاري رضي الله عنه د محمد صلی اللہ علیہ وسلم په قبر مبارک باندې مخ کينودلو، نو يو سړي پرې اعتراض وکړو، ابو ايوب انصاري رضي الله عنه ورته په جواب کي فرمايل چي: زه خبستې او تيگي ته نه يم راغلی، بلکي زه رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته راغلی يم، يعنې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د خبستو او د تيگو په شان بې روحه نه دی.

(۶) عَنْ أَبِي سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: «النَّاسُ يَصْعَقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَأَكُونُ أَوَّلُ مَنْ يُفِيْقُ» (صحيح البخاري، كتاب الانبياء، ج ۱ ص ۴۸۱)
رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمايلي دي چي د قيامت په ورځ به خلک بې هوشه شي نو اول به زه په هوش شم. او بې هوشي هميشه په ژوندي انسان باندې راځي.

اجماع الأمة

(۱) امام تقی الدين السبكي رحمته اللہ علیہ فرمايي چي: (وقد اجمع اهل السنة على اثبات الحياة في القبر قال امام الحرمين في الشامل اتفق سلف الامة على اثبات عذاب القبر، واحياء الموتى في قبورهم ورد الارواح في اجسادهم. (شفاء السقام ص ۴۲۵) يعنې په عذاب القبر او حياء د قبر باندې د اهل سنت والجماعة اجماع ده.

(۲) علامه عيني رحمته اللہ علیہ فرمايي چي: ومذهب اهل السنة والجماعة ان في القبر حياتاً وموتاً فلا بد من ذوق الموتين لكل احد غير الانبياء. (عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳ كتاب فضائل الصحابة)
(۳) امام سخاوي رحمته اللہ علیہ فرمايي چي: ونحن نؤمن ونصدق بانه عليه السلام حي في قبره يرزق والاجماع على هذا (القول البديع، في الصلوة على الحبيب الشفيع، عنوان، سبع فوايد في خاتمة الباب الرابع، ص ۱۷۲ وفي البعض ص ۱۲۵)

(۴) علامہ ابن حجر الہیثمی رَحِمَهُ اللہُ ہم ہمداء الفاظ لیکلی دی: الدر المنضود فی الصلوۃ علی

صاحب المقام المحمود (ص ۹۵، دار العلمیہ، بیروت)

(۵) (وَسُبِّلَ) - رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ - عَنْ حَدِيثِ أَحْمَدَ وَأَبِي دَاوُدَ وَالتَّبَهَقِيِّ رَحِمَهُمُ اللّٰهُ تَعَالَى «مَا مِنْ أَحَدٍ يُسَلِّمُ عَلَيَّ إِلَّا رَدَّ اللّٰهُ إِلَيَّ» وَفِي رِوَايَةٍ «عَلَيَّ رُوحِي حَتَّى أُرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامُ» مَا الْجَوَابُ عَنْهُ مَعَ الْجَمَاعِ عَلَى حَيَاةِ الْأَنْبِيَاءِ كَمَا تَوَاتَرَتْ بِهِ الْأَخْبَارُ (الفتاوى الكبرى الفقيه ج ۲ ص ۱۳۵)

(۶) محمد بن علان الصديق الشافعي المتوفي ۱۰۵۷ھ فرمائی چي: (والاجماع علی انه ﷺ حي

فی قبره علی الدوام) (دلیل الفالحین لطرق ریاض الصالحین ج ۷ ص ۱۹۵)

(۷) شیخ داود سلیمان البغدادی المتوفی ۱۲۹۹ھ فرمائی چي: وروی البیهقی وغیرہ باسانید

صحیحہ عنہ ﷺ انه قال الانبياء احياء في قبورهم يصلون وورد ان الله حرم على الارض ان تأكل اجساد الانبياء وقد اطبق العلماء على ذلك (المنحة الوهية في رد الوهاية ص ۶)

(۸) الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: يبائذ حياة الانبياء متفق عليه استهيج

کسر ادروی خلاف نیست حیاة جسمانی حقیقی، نہ حیات معنوی روحانی. (اشعة اللمعات ج ۱ ص ۵۹۴)

(۹) مولانا گنگوہی رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: انبياء يي له دوي خخه مستثنى کري دي خخه چي ددوي به

سماع کي دهبجا اختلاف نشته. (فتاوی رشیدیہ ص ۱۷۳) وفي البعض ص ۶۹، کتاب الايمان والكفر، باب، زندوں کا مردوں سے مدد مانگنا۔

(۱۰) مولانا اشرف علی تھانوی رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: دا خبرہ پہ اتفاق دامت باندی ثابتہ دہ چي

پیغمبران پخپلو قبرونو کي ژوندي دي (اشرف الجواب عنوان نمبر ۷۵، حضرت ابراہیم واولیاء کرام کے

حیات برزخہ کا اثبات حصہ دوم روافض کے اعتراضات کے جوابات ص ۲۱۰، انبیاء کرام کے حیات ص ۲۱۱)

(۱۱) مولانا ادریس کاندھلوی رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: دا دتولو اهل سنتو اجماعی عقیدہ دہ چي

پیغمبران د وفات خخه وروستہ پہ خپلو قبرونو کي ژوندي دي (سیرۃ المصطفی ج ۳ ص ۲۴۹)

(۱۲) مولانا خیر محمد جالندھری رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: پہ عالم البرزخ کي ټول پیغمبران پہ حقیقی

دونیوی ژوند باندی دجسد عنصري سره ژوندي دي او دا مسئلہ د اهل سنت والجماعہ پہ مابین کي

اجماعی دہ. (القول النقي في حياة النبي ﷺ ص ۳۰)

(۱۳) مفکر اسلام مفتی محمود رَحِمَهُ اللّٰهُ فرمائی چي: پہ عالم البرزخ کي پہ جسمانی حیات باندی

اجماع دہ. (القول النقي ص ۳۲)

(۱۴) مولنا قطب الدین رحمہ اللہ حضرت اوس ؑ بن اوس د حدیث د تشریح پہ اخر کپی لیکلی دی چہ د پغمبرانو پہ حقیقی جسمانی ژوند باندی اجماع دہ . (مظاہر حق ج ۱ ص ۴۵۶)

(۱۵) شاہ ولی اللہ ثانی مولانا غورغوشٹوی رحمۃ اللہ فرمائی چہ : اہل سنت والجماعت پہ دہی متفق دی چہ انبیاء پہ خپلو قبرونو کپی ژوندي دي او د دوي ژوند د شهيدانو خخه هم اوچت دی ، (مجالس غورغوشٹوی ص ۱۵۶)

(۱۶) د اہل سنت والجماعت د عقیدہ مطابق انبیاء پہ خپلو قبرونو کپی ژوندي دي (کفایت المفتی، کتاب العقائد ، فصل چہارم مسئلہ علم الغیب)

(۱۶) مولنا خلیل احمد سہارنپوری رحمۃ اللہ فرمائی چہ د ټولو دا عقیدہ دہ چہ انبیاء پخپلو قبرونو کپی ژوندي دي (البراہین القاطعہ علی ظلام الانوار الساطعہ، بحث طعام محفل مولد، ص ۱۹۹) دا کتاب د حضرت گنگوہی پہ حکم لیکل شوی دی .

مذاهب اربعہ

احناف: دا حنافو پہ نیز باندی ټول پغمبران پہ قبرونو کپی پہ حیاة حقیقی جسمانی باندی ژوندي دي

(۱) ابن الہمام رحمۃ اللہ فرمائی چہ : (و تستقبل القبر بوجهک ثم تقول السلام علیک ایہا النبی و رحمۃ اللہ وبرکاتہ ثم یسأل النبی ﷺ الشفاعة فيقول يا رسول الله أسألك الشفاعة يا رسول الله أسألك الشفاعة وأتوسل بك الى الله في ان اموت مسلما (شرح فتح القدير ج ۳ ص ۱۸۰، کتاب الحج، مسایل منشورہ المقصد الثالث فی زیارة النبی صلی اللہ علیہ وسلم ، عمدة القاري ج ۱۱ ص ۴۰۳ ، مرقات ج ۵ ص ۳۲ مراقی الفلاح ص ۴۳۰ فصل فی زیارت النبی ﷺ حاشیة الطحطاوي ج ۱ ص ۲۴۱)

پہ حاشیہ ابن عابدین ج ۱ ص ۱۵۱ کپی د حیات الانبیاء د عقیدہ ذکر دي چہ د دوي عبارتونه مخکي رانقل کړل شو .

مالکیہ: امام سمهودي رحمۃ اللہ فرمائی چہ : ولا شک فی حیاته ﷺ بعد الموت و کذا سائر الانبیاء حیاة اکمل من حیاة الشهداء و هو صلی اللہ علیہ وسلم سید الشهداء و اعمال الشهداء فی میزانہ (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳)

(۲) وفي الشفاء بسند جيد عن ابي حميد رحمۃ اللہ علیہ قال ناظر ابو جعفر امير المؤمنين مالکافي مسجد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فقال: مالک یا امیر المؤمنین! لا ترفع صوتک فی هذا المسجد، فان الله ادب قومًا فقال: (لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ... الآية) ومدح قومًا فقال: (إِنَّ الَّذِينَ يَغْضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ) وذم قومًا فقال: (إِنَّ الَّذِينَ يَتَأَدُّونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجَرَاتِ...) وان حرمة ميتًا كحرمة حيًا فاستكان لها ابو جعفر وقال

یا ابا عبد الله! أستقبل القبلة ادعوا امر استقبل رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ فقال ولم تعترف وجهك عنه وهو وسيلتك ووسيلة أبيك آدم عليه السلام الى الله يوم القيامة؟ بل استقبله واستشفع به فيشفعك الله (وَلَوْ أَنَّهُمْ رَأَوْا أَنَّهُمْ يُطَاقُونَ الْوَعْدَ) (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۵۵)

شوافع: (۱) امام تاج الدين السبكي رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي: ومن عقائدنا ان الانبياء احياء في قبورهم فاين الموت واشتد نكير الاشاعرة على من نسب هذ القول الى الشيخ (طبقات الشافعية الكبرى ص ۳۸۵)

(۲) حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي: واذا ثبت انهم احياء من حيث النقل فانه يقويه من حيث النظر كون الشهداء احياء بنص القرآن والانبياء افضل من الشهداء. (فتح الباري ج ۷ ص ۲۹)

(۳) امام نووي رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي: فَإِنْ قِيلَ كَيْفَ يَحْجُونَ وَيَلْبُونَ وَهُمْ أَمْوَاتٌ وَهُمْ فِي الدَّارِ الْآخِرَةِ وَلَيْسَتْ دَارُ عَمَلٍ فَأَعْلَمُ أَنَّ لِلْبَشَايِخِ وَفِي مَا ظَهَرَ لَنَا عَنْ هَذِهِ الْجُوبَةِ أَحَدَهَا أَنَّهُمْ كَالشُّهَدَاءِ بَلْ هُمْ أَفْضَلُ مِنْهُمْ وَالشُّهَدَاءُ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ. (شرح مسلم ج ۱ ص ۹۳ باب الاسراء برسول الله ﷺ) به شوافعو کي امام بيهقي او علامه سيوطي رَحِمَهُ اللهُ به دي موضوع باندې کتابونه ليکلي دي.

(۴) علامه سيوطي رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي: حياة النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ في قبره وسائر الانبياء معلومة، عندنا علماً قطعياً لما قام عندنا من الأدلة في ذلك وتواترت له الاخبار الدالة على ذلك (الحاوي للفتاوى، انباء الاذكياء في حيات الانبياء عليهم السلام ج ۲ ص ۱۳۹)

حنا بله: ويستحب زيارة قبر النبي ﷺ لما روى الدارقطني باسناده عن ابن عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قال قال رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: من حج فزار قبري فكانما زارني في حياتي ثم تأتى القبر فتولى ظهره ك القبلة وتستقبل وتقول: السلام عليك ايها النبي ﷺ (المغنى لابن قدامة ج ۳ ص ۶۰۰)

علامه ابن القيم رَحِمَهُ اللهُ فرمائي چي: بعد وفاته استقرت في الرفيق الاعلى مع ارواح الانبياء مع هذا فلها اشراق على البدن واشراق وتعلق به بحيث يرد السلام على من سلم عليه، اذا سلم عليه المسلم، رد الله عليه روحه حتى يرد عليه السلام (زاد المعاد، فصل، الفرق بين من قال كان الاسراء بالروح وبين أن يقال كان الاسراء مناماً) (ج ۱ ص ۵۰۶)

د حیات النبی ﷺ عقیده و واقعاتو په رڼا کې

د سلطان نورالدين زنګي رحمه الله خوب:

د مدينې منورې مستند مؤرخ علامه نورالدين سمهودي رحمه الله په خپل کتاب وفاء الوفاء (ج ۱) کې يوه واقعۀ ليکلې ده چې: سلطان نورالدين زنګي رحمه الله دخپل سلطنت په زمانه کې درې شپې مسلسل خوب وليدلو چې رسول الله ﷺ ددوو بدبختو انسانانو طرفته اشاره کوي او حکم کوي چې ما ددې دواړو بدبختو بچ کړه، سلطان په دريمه ورځ خپل نيک بخته وزير جمال الدين الموصلي رحمه الله ته دا خوب تير کړو، وزير ورته مشوره ورکړه چې دلته حصاريدل مناسب نه دي، بلکې په پټه باندې ځان مدينې منورې ته ورسوه او د صورت حال څخه ځان خبر کړه، سلطان نورالدين د ځان سره شل خادمان او ډير مال واخستلو، شپاړس ورځې سفر يې وکړو او مدينې منورې ته ورسيدلو او حکم يې وکړو چې د مدينې منورې ټول خلک راشئ چې زه هريو ته انعام ورکړم، د مدينې منورې هر سړی به راتلو انعام به يې اخستلو او بيرته به تللو، لکن هغه دوه کسان چې نبی کریم ﷺ يې شکونه ورته په خوب کې بنودلي وو رانغلل، سلطان ډير خفه شو، نو خلکو ته يې وويل چې اياتاسو ټول راغلي يئ؟ هيڅوک هم پاتې نه دي؟ خلکو ورته وويل چې مونږ خو ټول راغلي يو هيڅوک هم نه دي پاتې، لکن د مسجد نبوي ﷺ په خوا کې دوه مسافر دي، چې شپه او ورځ په عبادت باندې مصروف وي هغوي نه چاته ورځي او نه څوک ځاته پرېږدي، سلطان وويل چې هغوي ضرور زاولئ، کله يې چې راوستل، نو هغه بدبختان وو چې نبی کریم ﷺ ورته په خوب کې بنودلي وو، سلطان دوي د خپلې کوټې ته بوتلل د تحقيق څخه وروسته معلومه شوه چې ديو پوزي لاندي سورنگ دی چې روضې مبارکې ته نژدې شوی دی، بادشاه پوښتنه وکړه چې بدبختو دا شرارت ولې کوي؟ دوي ورته جواب ورکړو چې مونږ د اندلس عيسايان يو، زموږ حکومت مونږ ددې لپاره رالېږلی يو چې د نبی کریم ﷺ اطهر مبارک وياړ وياړ وياړ ته يې ورسو، دهغې څخه وروسته به دا خبره مشهوره کړو چې مسلمانان دروغ وايي چې د محمد ﷺ جسد مبارک په مدينه منوره کې دی، کله مونږ ته دې يې وښايي کله يې چې تحقيقات مکمل کړل، نو ددواړو څخه يې سرونه غوڅ کړل او بيا يې وسوزول، بيا يې د روضې مبارکې

غير چاپيره زمکه تر اوبو پوري را وسپرله او دقلعي څخه يې پخه ده که کړه چې دروضې مبارکې د جاليو څخه بنکاري (تاريخ مدينه، اور رحمت کاینات) ددې څخه معلومه شوه چې نبي کریم ﷺ ژوندي دی اوریدل کوي، دې ادبي او دشور څخه په تکليفېږي.

د ابو بکر صدیق رضی الله عنه وفات: کله چې ابو بکر صدیق رضی الله عنه وفات شو نو صحابو کرامو رضی الله عنهم د تکفين او د جنازې څخه وروسته د ابو بکر صدیق رضی الله عنه نعش دروضې مبارکې د دروازي سره کینودلو، او عرض يې وکړو چې: السلام عليك يا رسول الله! هذا ابو بکر، دروضې مبارکې څخه اواز راغلو چې: أدخلوا الحبيب الى الحبيب، او دروضې مبارکې دروازه پخپله خلاصه شوه (يعني ملايکو خلاصه کړه) هلته موجود وټولو خلکو دا اواز واوریدلو (تفسير كبير ج ۵ ص ۴۷۸، سورة الکهف، ایت نمبر ۱۱)

فانقيل: چې په نورو وختونو کې ولې د نبي کریم ﷺ د قبر څخه اواز نه اوریدل کېږي؟
قلنا: دا د ابو بکر صدیق رضی الله عنه کرامت وو او په کراماتو کې دوام نوي.

د حري واقع: حضرت سعيد بن المسيب رحمه الله فرمايي چې په (۶۳) هـ کال کې د حري په واقع کې په مدينه منوره کې لس زره کسان شهيدان شول، خلک مسجد ته نه راتلل، زه يو اخي په مسجد کې ووم، کله به چې دلماڅه وخت شو، نو دروسول الله ﷺ دروضې مبارکې څخه به د اذان او د اقامت اواز راتللو، (وفاء الوفاء ج ۱ ص ۱۳۴).

حاجي امداد الله مهاجر مكي رحمه الله: مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله فرمايي چې: حاجي امداد الله مهاجر مكي رحمه الله به فرمايل چې زه چې هر کله دروضې مبارکې په خوا کې په نبي کریم ﷺ باندې سلام واچوم، د نبي کریم ﷺ د جواب څخه مستفيض کېږم (امداد المشتاق)

د روضې مبارکې څخه د لاس مبارک ظاهریدل:

حضرت سيد احمد رفاعي رحمه الله ډير لوی ولي الله وو، حضرت تهانوي رحمه الله فرمايي چې يوه ورځ حضرت سيد احمد رفاعي رحمه الله روضې مبارکې ته ورغلو، په ډير شوق او محبت سره يې يو څو اشعار ولوستل، دا شعارو د ترجمې خلاصه يې داده چې: يا رسول الله! کله چې زه لرې يم نو خپل روح

در ته دلیریم، زمار و روح راحی او ستا پاکیزه حرم بشکلوئی، اوس زه دخیل بدن سره حاضریم، زما سره دشفقت معامله و کره، خپل لاس مبارک راښکاره کره چې زه یې بشکل کریم، ددې اشعارو سره د روضې مبارکې څخه لاس مبارک راښکاره شو، سید احمد رفاعی رحمه الله بشکل کړو او بیا بې هوشه شو، پدغه وخت کې د لاس مبارک دنور څخه لمر هم بې نوره شو، په دغه وخت کې په مسجد نبوی کې تقریباً نوي زره کسان وو چې غټ غټ اولیاء پکې وو (فضایل درود شریف از مولانا زکریا رحمه الله)

حسین احمد مدنی ته د روضې مبارکې څخه د سلام جواب: حسین احمد مدنی رَحْمَةُ اللهِ

د روضې مبارکې په خوا کې سلام وکړو، د روضې مبارکې څخه جواب راغلو چې: وعلیک السلام یا ولدي، (حضرت مدنی کی ایمان افروز واقعات ص- ۳۷، ص- ۳۸)

ددیوبند اکابر

(۱) حضرت مولانا محمد قاسم نانوتوی رَحْمَةُ اللهِ: رسول الله ﷺ او ټول پیغمبران په یقیني طور

په خپلو قبرونو کې ژوندي دي، چې شیعه گان ورباندې نه پوهیږي نو مونږ څه وکړو؟ (هدایة الشیعة ص- ۳۵۹) رسول الله صلی الله علیه وسلم په قبر کې ژوندی دی. (اب حیات ص- ۷)

دانیاوو د بدنونو سره ددوي د روحونو تعلق دی او ددوي سماع باقی ده (جمال قاسمی ص- ۱۲) پیغمبران د روحونو او اجسادو د نیو په مابین کې د تعلق په وجه ژوندي دي (لطائف قاسمیه ص- ۳۴)

(۲) حضرت مولانا رشید احمد گنگوہي رَحْمَةُ اللهِ: رسول الله ﷺ پخپل قبر کې ژوندی دی

(ونبی الله حی یرزق) دا مضمون مولوي محمد قاسم صاحب سلمه الله تعالی پخپله رساله آب حیات کې ثابت کړې دی (بملا مزید علیه) هدایة الشیعة ص- ۴۹) دانیاوو په سماع کې د هیچا اختلاف نشته، (فتاوی رشیدیة، کتاب الايمان والكفر، زندوں کا مردوں سے ماٹلنا) او سماع فرعه د حیات ده.

(۳) حضرت مولانا احمد علي السهاري نپوري رَحْمَةُ اللهِ: والاحسن ان يقال ان حياته لا يتعقبها

موت بل يستمر حياً والانبیاء احياء في قبورهم. (حاشیة بخاري شریف ج ۱ ص- ۵۱۷)

(۴) **شیخ الہند مولنا محمود الحسن** رحمۃ اللہ علیہ : وهو معتقدنا ومعتقد مشائخنا جميعا لاریب فیہ

(المہند ص ۷۴) تقدیر الکلام ما من احد یسلم علی الآ ردّ علیہ السلام لانی حی اقدر علی رد السلام
(حاشیہ سنن ابی دواد ج ۱ ص ۱۵۷ الانبیاء احياء فی قبورهم، حاشیہ سنن ابی دواد ج ۱ ص ۱۵۷)

(۵) **فخرالمحدثین مولنا خلیل احمد السہارنپوری** رحمۃ اللہ علیہ : ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم حی فی قبرہ کما

ان الانبیاء احياء فی قبورهم . (تذکرۃ الخلیل ص ۳۷۰، بذ المجہود ج ۲ ص ۱۱۷ باب ما یقول فی
التشهد (بذل المجہود ج ۲ ص ۱۶۰ باب تفریح ابواب الجمعة)

(۶) **رئیس المفسرین مولنا حسین علی** رحمۃ اللہ علیہ : عن ابی الدرداء قال قال رسول اللہ صلی

اللہ علیہ وسلم اکثروا الصلوۃ علیّ یوم الجمعة فانه مشہود تشہدہ الملائکۃ وان احدا لن یصلی علیّ
الا عرضت علی صلوتہ حین یفرع منها قال قلت وبعد الموت؟ قال وبعد الموت، ان اللہ حرم علی
الارض ان تأکل اجساد الانبیاء فنبی اللہ حی یرزق، وقد صنف السیوطی رسالۃ انباء الاذکیاء فی
حیۃ الانبیاء . (تحریرات حدیث علی اصول التحقیق ص ۳۳۱ رسالۃ درود شریف حدیث نمبر ۸)

(۷) **حکیم الامت مولنا اشرف علی تہانوی** رحمۃ اللہ علیہ : اللہ تعالیٰ پہ زمکہ باندی پیغمبر د بدن

مبارک خوہل حرام کری دی نو د اللہ تعالیٰ پیغمبر ژوندی دی اور زق ورکول کیڑی (نشر الطیب ص ۱۹۹،
اشرف الجواب ص ۳۲۳۱، ص التکشف ص ۶۷۵)

(۸) **خاتم المحدثین حضرت مولنا سید انور شاہ کشمیری** رحمۃ اللہ علیہ .

۱- وفي البیهقی عن انس رضی اللہ عنہ وصححه ووافقه الحافظ فی المجلد السادس ان الانبیاء احياء فی
قبورهم یصلون . (فیض الباری ج ۲ کتاب الصلوۃ، باب رفع الصوت ص ۶۴ ومن ہنہا انحل حدیث
اخر رواہ ابوداود فی رد روحہ رحمۃ اللہ علیہ حین یسلم علیہ رحمۃ اللہ علیہ لیس معناه ان یرد روحہ ای انه یحیی فی قبرہ
بل توجہ من ذلک الجانب الی هذا الجانب فهو صلی اللہ علیہ وسلم حی فی کلّتا الحالتین بمعنی انه لم
یطراً علیہ التعطیل قط . (فیض الباری ج ۲ ص ۶۵ باب رفع الصوت)

۲- دنی کریم یواخی روح نہ دی ژندی، بلکہی دروح مع الجسد سرہ ژوندی دی (تحیۃ السلام ص ۳۶)

(۹) **شیخ العرب والعجم حضرت مولنا حسین احمد المدنی** رحمۃ اللہ علیہ : ۱- ددیوبند اکابر نہ

یواخی دا چہ دانیوا و لپارہ حیات جسمانی منی بلکہ ثابتوی یی او پہ دہر زور سرہ پہ دہی باندی دلائل

قائموي، په دې باره کې يې ډېرې رسالې ليکلي دي، لکه اب حیات، هداية الشيعة، اجوبه اربعين حصه دويم، وغيره، الشهاب الثاقب ص ۳۲۰ نقش حيات ص ۱۶۰)

۲- د نبي کریم ﷺ ژوند يواځې روحاني ندی بلکې جسماني دی (مکتوبات نمبر ۱۳۰، ج ۱)

(۱۰) **حضرت مولنا احمد رحمته الله عليه: د قاري محمد طيب رحمته الله عليه: والد:** په مهند باندې تصديق

کړی دی او ليکي چې: ما کتبه علامه وحيد العصر هو الحق والصواب، (المهند ص ۸۰)

(۱۱) **شيخ الاتقياء حضرت مولنا الشاه عبد الرحيم راى پوري رحمته الله عليه:** په مهند باندې

تصديق کړی دی او ليکلي يې دي چې: الذي كتب في هذه الرسالة حق صحيح وثابت في الكتب بنص

صريح وهو معتقدي ومعتقد مشايخي رضوان الله عليهم اجمعين واحيانا الله بها واما تناعلهم

(المهند ص ۷۸)

(۱۲) **حضرت مولنا مفتي محمد كفايت الله دهلوي رحمته الله عليه:** رسول الله صلى الله عليه وسلم

ته په دې خيال باندې او از کول چې د نبي ﷺ روح مبارک دمیلاد مجلس ته راځي نو د دې لپاره په

شريعت مقدسه کې هيڅ ثبوت نشته او د څو وجو څخه باطل دی، اول: له دې وجې څخه چې رسول الله

صلى الله عليه وسلم په خپل قبر مبارک کې ژوندی دی لکه څرنگه چې د اهل سنت والجماعة عقیده ده،

نو چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم روح دمیلاد مجلس ته راغلو نو د بدن سره يې مفارقت راغلو او

که نه؟ که مفارقت راغلی وي نو بيا د رسول الله ﷺ حيات ونه منل شو او يا کم از کم په ژوند کې فرق

راغلو، نو دا صورت د تعظيم په ځای باندې د توهين باعث دی. (كفاية المفتي ج ۱ ص ۱۶۹)

مفتي صاحب په المهند باندې تصديق کړی دی او ليکلي يې دي چې: (رأيت الاجوبة كلها

فوجدتها حقة صريحة لا يحوم حول سرادقاتها شك ولا ريب، وهو معتقدي ومعتقد مشايخي (المهند

ص ۸۴)

(۱۳) **شيخ الاسلام علامه شبير احمد العثماني رحمته الله عليه:** الله تعالى فرمائي چې: وَمَا كَانَ لَكُمْ

أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنْكِرُوا زَوْجَهُ مِنْ بَعْدِهِ (الاية)

ددې ايت په تشرېح کې ليکي چې: ددې مسئلې انتهائي تحقيقي بحث مولنا محمد قاسم

نانوتوي رحمته الله عليه په اب حيات رساله کې کړی دی. (تفسير كابلې تحت هذه الآية)

همدارنگه الله تعالى فرمائي چې: (ويوم نبعث من كل امة بشهيد)

ددې ایت په تشریح کې لیکي چې: په حدیث کې راځي چې د امت اعمال هره ورځ نبي ﷺ ته مخامخ پيش کولی شي، د خیر اعمال چې ورباندې پېش کړي شي نو د الله تعالی شکر ادا کوي او بد اعمال چې ورباندې پېش کړي شي، نو دناپوهو لپاره د الله تعالی څخه بېنښه غواړي (تفسیر عثمانی مشهور په تفسیر کابلي، تحت هذه الآية) ودلت النصوص الصحیة علی حیاة الانبیاء علیهم السلام (فتح الملهم باب الاسراء، ج ۱ ص ۳۲۵).

قال علمائنا: والدلیل علی عدم شرعية الصلوة علی القبر ترك الناس عن اخرهم الصلوة علی قبر النبی ﷺ وهو حیٌ فی قبره الشریف ولحوم الانبیاء حرام علی الارض (فتح الملهم ج ۲ ص ۴۹۸)

(۱۴) **حضرت مولنا منظور احمد نعماني** رحمته الله: دا خبره د ټولو په نیز منلې شوی او په دلائلو باندې ثابتې ده چې ټول پیغمبران علیهم السلام خصوصاً نبي ﷺ په خپلو قبرونو کې ژوندي دي (معارف الحدیث ج ۵ ص ۲۸۰).

(۱۵) **مولنا زکریا** رحمته الله: پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي. (خصائص نبوي شرح شمایل ترمذي ص ۲۵۲ باب ما جاء فی میراث رسول الله ﷺ) فضایل صدقات، فضائل حج ص ۹۰۴

پیغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي مونږ په دې باندې ایمان لرو او ددې تصدیق کوو چې نبي ﷺ ژوندي دی او د نبي ﷺ بدن مبارک نه خاورې کیږي، په دې باندې اجماع ده (فضایل درود شریف ص ۲۵) قال المحققون المتکلمون ان نبینا حیٌ بعد وفاته واذا ثبت انه حیٌ بعد وفاته فالمجیی الیه بعد وفاته کالمجیی الیه قبله. (اوجز المسالک، باب ما جاء فی الساعة التي فی يوم الجمعة ج ۲ ص ۳۳۸/۳۳۹) قلت اولانهم احياء فی قبورهم. (اوجز المسالک، باب ما جاء فی تركة النبی ﷺ ج ۱۵ ص ۳۶۹)

(۱۶) **مفتي اعظم د دارالعلوم دیوبند مفتي عزیز الرحمن** رحمته الله.

د پیغمبران ژوند ډېر قوي دی او د پیغمبران او د شهیدانو د ژوند په باره کې ډېر نصوص راغلي دي په حدیث شریف کې راځي چې ان الله حرم علی الارض ان تأکل اجساد الانبیاء (فتاوی دارالعلوم دیوبند مکمل و مدلل ج ۵ ص ۳۱۹)

(۱۷) **فخر الاسلام مولنا فخر احمد** رحمته الله: په صحیح بخاري کې حدیث دی په نوم د باب رفع الصوت باندې، ددې باب لاندې یو روایت دی چې دوه مسافرینو په مسجد نبوي کې په اوچت اواز

باندې خبرې کولې حضرت عمر رضی اللہ عنہ راوغوښتل او ورته وې فرمایل چې که تاسو مسافر نه وی نو دردولي به مې وی، تاسو در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په مسجد کې اواز او چتوئ.

لوکنتمنا من اهل البلد لأوجعتكما ترفعان اصواتكما في مسجد رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم، نو ددې حدیث په تشریح کې فرمایي چې د حضرت عمر دا قول د مسجد دا احترام سره سره د الله تعالی ددې قول څخه مأخوذه دی چې (لا ترفعوا اصواتکم فوق صوة النبی)

د قرآن دا حکم د نبی صلی اللہ علیہ وسلم په ژوند کې هم وو او د وفات څخه وروسته هم دی، ځکه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم په قبر کې ژوندی دی د حضرت عمر رضی اللہ عنہ رایه خو ددې باب دروایاتو څخه معلومه شوه چې د وفات څخه وروسته یې هم خلک دا وچت اواز څخه منع کول، د حضرت ابو بکر رضی اللہ عنہ په باره کې هم راغلي دي چې ده به په مسجد کې د اوچت اواز څخه خلک منع کول او فرمایل به یې چې په دې باندې نبی صلی اللہ علیہ وسلم تکلیف رسیږي، حضرت علي رضی اللہ عنہ یو ځلې د دروازې د جوړولو لپاره یو نجار راوستلو او ورته وې فرمایل چې د مسجد څخه لرې کېنه او دروازه جوړه کړه هسې نه چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم په تکلیف شي، کله به چې د مسجد په خوا او شا کورنو کې چامیځ ټکو هلو نو حضرت عائشې رضی اللہ عنہا به ورپسې څوک ورلېږل چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم ته تکلیف مه رسوئ د صحابه کرامو دا ټول اقوال او افعال تقی الدین السبکی رحمۃ اللہ علیہ په شفاء السقام کې راجمع کړي دي، په حیات الانبیاء باندې به تفصیلي بحث په بل ځای کې وکړو ان شاء الله. (ایضاح البخاري ج ۳ ص ۲۶۹)

(۱۸) مولنا عاشق الهي میر تهي رحمۃ اللہ علیہ: په مهند باندې تصدیق کړی دی اولیکلي یې دي

چې: (وهو الصدق والصواب والحق عندي بلا ارباب) المهند ص ۸۶

(۱۹) د دارالعلوم دیوبند څلویښت کلن مهتمم قاري محمد طيب رحمۃ اللہ علیہ.

په برزخ کې د پېغمبرانو د ژوند مسئله مشهوره ده او د جمهورو علماوو اجماعي عقیده ده، د اهل سنت والجماعة د عقیدې مطابق د دیوبند اکابرین د پېغمبرانو د ژوند په داسې طریقه باندې قائل دي چې: ټول پېغمبران دخپل وفات څخه وروسته پخپلو قبرونو کې ژوندي دي او ددوي درو حونو او د جسدونو په مابین کې داسې تعلق دی لکه څرنګه چې په دنیا کې وو دوي علیهم السلام په قبرونو کې په عبادت باندې مشغول دي مونږونه کوي او سلام اوري په قبرونو کې ورته رزق ورکول کیږي او د

زائرینو صلوة او سلام اوری (خطبات حکیم الاسلام ج ۷ ص ۱۸۱ و ج ۷ ص ۱۸۷، ج ۸ ص ۲۱۹، ماہنامہ تعلیم القرآن اگست ۱۹۶۲ ص ۲۷-۲۸ رحمت کائنات ص ۳۲)

(۲۰) **فخر المحدثین حضرت مولنا ظفر احمد العثماني** رحمۃ اللہ علیہ: لاشک فی حیاتہ بعد وفاتہ

وکذا سایر الانبیاء احياء فی قبورهم، حیاتهم اکمل من حیات الشهداء (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۵۰۵)
 ہمدارنگہ فرمایي چي ٲول ٲیغمبران ٲہ قبرونو کي ژوندي دي او بدنو نہ يي محفوظ دي، صرف ٲہ احکامو شرعيہ وو باندي مکلف نہ دي، لکن مونځونہ کوي او ذائرینو درود او سلام بلا واسطہ اوري او ہمداد جمہورو محدثینو او متکلمینو مسلک دی، څوک چي ددي مسلک څخہ مخالف وي دہغہ دديوبند دمسلك سرہ هيڅ تعلق نشته (تسکين الصدور ص ۳۷ قبر کے زندگی ص ۴۹۵ مقام حیات ص ۲۷۲)

(۲۱) **رئيس المفسرين مولنا ادریس کاندھلوي** رحمۃ اللہ علیہ: داد ٲولو اهل سنت والجماعة

اجماعي عقیدہ دہ چي وفات څخہ وروستہ ٲیغمبران ٲخپلو قبرونو کي ژوندي دي. (سيرة المصطفى ج ۳ ص ۱۶۲) نبي صلی اللہ علیہ وسلم او تمام ٲیغمبران ٲخپلو قبرونو کي ژندي دي. (سيرة المطفی ج ۳ ص ۱۶۹)

(۲۲) **دديوبند مفتي اعظم مولنا مفتي مهدي حسن** رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ٲہ خپل قبر کي

جسما ژوندي دی، ذائرینو درود او سلام بلا واسطہ اوري، څوک چي ددي څخہ مخالف وي هغہ بدعتي دی، مونځ ورٲسي مکروه تحریمي دی، ٲہ دې کي ډیر احادیث راغلي دي، څوک چي ورڅخہ منکرو وي هغہ داهل سنت والجماعة څخہ خارج دي. (خير الفتاوی ج ۱ ص ۱۲۴ تسکين الصدور ص ۵۰)

(۲۳) **فقيه الامة مولنا مفتي محمود حسن گنگوهي** رحمۃ اللہ علیہ: در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دژوند

مستقل بحث دی دعلماوو تحقیق دادی چي نبي صلی اللہ علیہ وسلم ٲہ خپل قبر کي ژوندي دی. (فتاوی محمودیہ مایتعلق بحیات الانبیاء ج ۱ ص ۵۳۲-۵۳۳)

(۲۴) **امام الاولیاء حضرت مولنا احمد علي لاهوري** رحمۃ اللہ علیہ:

مولوي غلام الله خان دپندی څو څو ځلې مولنا احمد لاهوري ته دتقریر ٲاره دعوت ورکړو، مولنا احمد علي لاهوري به ورته فرمايل چي تا ٲہ حیاة الانبیاء کي دديوبند داکابرو مسلک ٲرېښی دی، لهذا که زه

درشم نو د حیاة الانبیاء مسئلہ به بیانوم او په دې مسئلہ باندې هغه څوک پوهیږي چې عقیدت او بصیرت ولري او ته عقیدت نه لري او بصیرت درته حاصل نه دی (حیاة الانبیاء از مولنا عبد الشکور ترمذي ص ۲۰)

(۲۵) **مفتي اعظم مولنا محمد شفيع** رحمۃ اللہ علیہ: په ډېرو ځایونو کې یې د حیاة الانبیاء اثبات ذکر کړی دی مثلاً د لاندې ایاتونو په تشریح کې معارف القرآن وگورئ (۱) وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ... (۲) يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا... (۳) وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ... (۴)

(۲۶) **مولنا عبد الله بهلوي** رحمۃ اللہ علیہ: د دیوبند د اکابر و زموږ د نقشبندی، قادري، چشتي، او سهروردي، دمشائخو دا عقیده ده چې رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د دنيوي وفات څخه وروسته په قبر کې په جسماني ژوند باندې ژوندی دی (القول النقي ص ۲۹)

(۲۷) **مفکر اسلام مولنا مفتي محمود** رحمۃ اللہ علیہ: ټول پيغمبران عليهم السلام په خپلو قبرونو کې ژوندي دي (فتاوی مفتي محمود ج ۱ ص ۳۵۰ تسکين الصدور ص ۳۶)

(۲۸) **حضرت مولنا غلام غوث هزاروي** رحمۃ اللہ علیہ: پيغمبران پخپلو قبرونو کې ژوندي دي او لمونځونه کوي، د زائرينو درود او سلام اوري او جواب يې ورکوي. (تسکين الصدور ص ۲۰۷)

(۲۹) **حضرت مولنا شمس الحق افغاني** رحمۃ اللہ علیہ: ستاسو کتاب تسکين الصدور مې مطالعه کړو د عذاب قبر، د حیاة الانبیاء، سماع الانبیاء، او توسل بالمقبولين ابحاث مې د نظر څخه تیر شول احقر د دې سره متفق دی (تسکين الصدور ص ۲۲)

(۳۰) **حضرت مولنا محمد يوسف بنوري** رحمۃ اللہ علیہ: د انبياوو د ژوند مسئلہ صفا او اتفاقي ده، د شهيدانو ژوند د قران په عبارة النص باندې ثابت دی او د انبياوو ژوند د قران په دلالة النص او په احاديثو کې په عبارة النص باندې ثابت دی. (تسکين الصدور ص ۲۲)

(۳۱) **مولنا مفتي جميل احمد تهانوي** رحمۃ اللہ علیہ.

نهد يا لس کاله کيږي چې بعضي هغه علماء چې مونږ ته ځان منسوبوي د حیاة الانبیاء څخه منکر دي. زړه مې غوښتل چې چا د دې مسئلې پوره تحقیق کړی وی، الله تعالی زما دا تمنا پوره کړه، مولنا سرفراز خان صفدر رحمۃ اللہ علیہ په پوره کوشش سره دا مسئلہ ولیکله (تسکين الصدور ص ۲۷)

(۳۲) مولنا عبد الحق رحمہ اللہ: او د دارالعلوم حقانیہ فتویٰ: در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم او د نورو

تولو انبیاء و پە باره کې د تولو اهل سنتو او د دیوبند د اکابرو دا مسلک دی چې د وفات موعود څخه وروسته ټول پیغمبران په خپلو قبرونو کې ژوندي دي، او نبي صلی اللہ علیہ وسلم د زائرینو درود او سلام اوري او جواب یې ورکوي. (فتاویٰ حقانیہ ج ۱ ص ۱۵۸)

(۳۳) مولنا عبد الله در خواستي رحمہ اللہ: په تسکین الصدور باندې تقریظ کړی دی او لیکلي

یې دي چې دا کتاب په خپله موضوع کې د اهل سنت والجماعة د عقیدې په بیان کې کافي او شافي دی (حافظ الحديث ص ۱۲۲، تسکین الصدور ص ۲۷)

(۳۴) خواجه خان محمد رحمہ اللہ: در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه تر ننه پورې دا اجماعي عقیده ده چې

پیغمبران په خپلو قبرونو کې په داسې ژوند باندې ژوندي دي چې د دنیا د ژوند سره مماثل دی د زائرینو صلوٰة او سلام اوري او جواب ورکوي. (مجله (صفر) گجرات شیخ المشائخ ص ۶۸۶)

(۳۵) مولنا نصیر الدین غورغشتوي رحمہ اللہ: من صلی علی عند قبري سمعته سمعا حقیقا

بلا واسطه. (حاشیه مشکوٰة، بین السطور، ج ۱ ص ۹۳)

(۳۶) فقیه العصر مفتي رشید احمد اللهیانوني رحمہ اللہ: احتج القائلون بانها مندوبة

بقوله تعالى (ولو انهم اذ ظلموا انفسهم) وجه الاستدلال بها انه حي في قبره بعد موته كما في حديث الانبياء احياء في قبروهم (احسن الفتاوى ج ۴ ص ۵۶۱)

(۳۷) شهید اسلام حضرت مولنا محمد يوسف لدهیانوني رحمہ اللہ: زما او زما د اکابرو دا

عقیده ده چې نبي صلی اللہ علیہ وسلم په روضه مبارکه کې په جسماني حیات باندې ژوندی دی او د ابرزخي ژوندی نبي صلی اللہ علیہ وسلم د زائرینو درود او سلام اوري (اپ کی مسائل اور ان کا حل ج ۱ ص ۲۹۹)

(۳۸) وکیل اهل سنت قاضي مظهر حسین رحمہ اللہ: دا د اهل سنت والجماعة اجماعي عقیده

ده چې د وفات څخه وروسته هغه جسم ته الله تعالی حیاة ورکړی دی کوم جسم چې په دې دنیا کې وو (یا دگار خطبات ص ۱۰۱).

(۳۹) **پاسبان مسلک دیوبند حضرت مولانا محمد علی جالندھری** رحمۃ اللہ علیہ: رسول اللہ

ﷺ تہ چہ کوم حیاہ حاصل دی ہفہ د روح او ددنیوی جسد پہ مابین کپ دتعلق پہ وجہ دی لہ دی وجہ د زائرینو درود او سلام بلا واسطہ اوری. (سوانح وافکار مولانا محمد علی جالندھری ص ۳۲۴)

(۴۰) **استاذ العلماء مولانا خیر محمد جالندھری** رحمۃ اللہ علیہ: پہ عالم البرزخ کپ ٲولو پیغمبرانو

علیہم السلام تہ اللہ تعالیٰ حیاہ حقیقیہ دونیویہ بجسد ہم العنصریہ ورکوی داد ٲولو اہل سنتو اجماعی عقیدہ دہ (القول النقی فی حیاہ النبی ﷺ ص ۳۰)

(۴۱) **حضرت مولانا مفتی احمد سعید** رحمۃ اللہ علیہ: مفتی جامعہ عربیہ سراج العلوم سرگودھا.

د حیاہ الانبیاء پہ مسئلہ باندی د ٲولو اہل سنتو، ٲولو محدثینو، د ٲلورو وارو امامانو بلکہ د اہل ظواہرو ہم اتفاق دی. (حیاہ النبی اور مذاہب اربعہ ص ۳)

(۴۲) **سید العلماء حضرت مولانا عبد الخالق** رحمۃ اللہ علیہ: دیپغمبرانو ژوند د متواترو احادیثو

خخہ ثابت دی او دا ہم اجماعی مسئلہ دہ. (تسکین الصدور ص ۲۹)

(۴۳) **استاذ الحدیث حضرت مولانا سید بدر عالم مہاجر مدنی** رحمۃ اللہ علیہ: مونر تہ د رسول

اللہ ﷺ د ژوند قطعی علم حاصل دی او پہ دی مسئلہ کپ احادیث د تواتر مرتبہ تہ رسید لی دی. (ترجمان السنہ ج ۳ ص ۳۰۲ رقم ۱۰۷۳)

(۴۴) **حضرت مولانا سید نور الحسن شاہ بخاری** رحمۃ اللہ علیہ: الحمد للہ چہ پہ قبر کپ د

پیغمبرانو د ژوند مسئلہ د امت پہ اجماع باندی ثابتہ دہ او پہ دی مسئلہ کپ د ہیخ قابل اعتبار عالم مخالفت نشہ (حیاہ الاموات ص ۱۲۶)

(۴۵) **حضرت مولانا مفتی عبد الرحیم لاجپوری** رحمۃ اللہ علیہ: پیغمبران پخپلو قبرونو کپ ژوندی

دی او مونثونہ کوی. (فتاویٰ رحیمیہ کتاب العقائد ج ۸ ص ۳۲)

(۴۶) **مولانا محمد شریف کشمیری** رحمۃ اللہ علیہ: ٲوک چہ د نبی ﷺ د روضی پہ خواکپ صلوٰۃ او

سلام و وایی نبی ﷺ یی پخپلہ اوری ٲول اہل سنت ددی قائل دی او داد ٲولو دیوبندیانو عقیدہ دہ ٲوک چہ دی عقیدہ تہ شرک او بدعت وایی ہفہ اول نمبر جاہل او اول نمبر احمق او ملحد دی (خیر الفتاویٰ ج ۱ باب مایتعلق بالایمان والعقائد ص ۱۲۸)

(۴۷) مفتي عبد الشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ: پہ قبرونو کھی د پیغمبرانو د ژوند عقیده اتفاقی ده.

(حياة انبياء کرام ص ۱۱۱۳)

داهل سنت والجماعة په اکابرو کھی هیڅوک ددې څخه منکر نه دی. (حياة انبياء کرام ص ۱۱۱۳)

(۴۸) حضرت مولنا صوفي عبد الحمید سواتي رحمۃ اللہ علیہ: ان النبي صلی اللہ علیہ وسلم حي في قبره. د الله

پیغمبر په قبر کھی ژوندی دی او دا صرف روحاني زندگي نه ده ځکه چې روح خو دا یو جهل هم ژوندی دی.

، بلکه د پیغمبر ژوند کامل ژوند دی (معارف القرآن فی دروس القرآن ج ۱۵ ص ۴۳۱)

(۴۹) حضرت مولنا سليم الله خان دامت برکاتهم العالیه: پیغمبران عليهم السلام په خپلو

قبرونو کھی په اجسادو عنصریه و و سره ژوندي دي دا عقیده یواځې د دیوبند د اکابرو نه ده بلکه د نورو

امت ده (کشف الباري کتاب المغازی ص ۱۲۵)

(۵۰) شيخ الاسلام مفتي محمد تقی عثمانی دامت برکاتهم العالیه: ان الاصل فی هذه

المسئلة قول الله تعالى (ولا تقولولن یقتل) الا یه ولما ثبت الحیة للشهداء ثبت للانبياء بدلالة النص

لان مرتبة الانبياء اعلى من مرتبة الشهداء بلاریب وهو من عقائد جمهور اهل السنة

المقصود حیاتهم بمعنى ان لارواحهم تعلقاً باجسادهم الشریفة المدفونة فی قبورهم ولهذا التعلیق

القوي حدثت لاجسادهم خصایص كثيرة من خصایص الاجساد مثل سماع السلام ورده (تکف

فتح الملهم ج ۵ ص ۳۰، فتاوی عثمانی ج ۱ ص ۷۰).

(۵۱) نجدیان: د محمد بن عبد الوهاب ځوی عبد الرحمن لیکي چې: ونعتقد أن النبي

صلی اللہ علیہ وسلم یسمع سلام من یسلم عند قبره، وزیارة قبره الشریف مسنون وانه یسمع سلام المس

وتسن زیارته (الهدية السنية والتحفة النجدیه، ص ۴۴ ص ۴۶)

دمماتیانو یو څو وسوسي

اوله وسوسه: مړي ته د روح د اعادي عقیده ددې ایت څه مخالفه ده چې: اللَّهُ يَبْنِي

الْأَنْفُسَ جَنَّاتٍ مَّوْتَهَا وَالَّتِي كَمْ تَمَتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَدَّدٍ

نو که اعاده د روح جسد ته وشي نو دا به اعاده د روح شي دنيا ته او ددې نص څخه به مخالفت راشي.

اول جواب: لکه د قبض او دامساک د روح ذکر چې په دې ایت کھی راغلو نو دا عادي د روح ذکر

په بل ایت کھی راغلی دی الله فرمايي: (يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

الْآخِرَةِ) نو پہ یمسک کی د امساک ثخنہ مراد، (امساک المیت عن العود الی عالم الدنیا) مراد دی د نفس اعادی د روح نفی ندہ .

ددی ایت پہ تشریح کی علامہ سیوطی رحمۃ اللہ علیہ دا حدیث رانقلوی چھی: (عن عائشة رضی اللہ عنہا قلت یارسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تبطلی هذه الامة فی قبورها فکیف بی وانا امرأة ضعيفة قال یثبت الله الذین امنوا الایہ) (الدر المنثور ج ۸ ص ۵۲۵)

عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ قَبْضَ رُوحِ الْمُؤْمِنِ وَقَالَ: "فَتُعَادُ رُوحُهُ فِي جَسَدِهِ وَيَأْتِيهِ مَلَكَانِ" (قرطبی ج ۸ ص ۲۵۳ بغوی ج ۳ ص ۳۵۵ بیضاوی ج ۱ ص ۵۱۸) (درمنثور ج ۳ ص ۱۳۸ وغیرہ).
همدارنگہ اللہ تعالیٰ فرمائی چھی: کَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا.

ددی پہ تفسیر کی مفسرین فرمائی چھی: (ثُمَّ يُمَيِّتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ) ای فی القبر ثم یمیتکم (درمنثور ج ۱ ص ۲۲۹) تفسیر ابن کثیر ج ۱ ص ۲۱۲ فتح القدیر للشوکانی ج ۱ ص ۹۴)

امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چھی: (اعادة الروح الى جسد العبد في قبره حق) (القول الفصل شرح الفقه الاکبر ص ۳۷۹) همدارنگہ پہ متواتر و احادیثو کی د اعادی د روح ذکر راغلی دی :

دوہم جواب: ددی ایت دوہ معنی گانی دی: یوہ د انکار د احادیثو لپارہ اشاعت پہ جامہ کی د منکرینو د احادیثو اختراعی معنی دہ او بلہ د احادیثو او اہل سنت و الجماعت د عقیدہ مطابق صحیح معنی دہ، د اشاعت پہ جامہ کی منکرین د احادیثو د (یمسک) ثخنہ امساک الروح عن الجسد الی یوم القيمة مراد وی، یعنی د مرگ ثخنہ وروستہ ترقیامتہ پورے اللہ تعالیٰ روح جسد تہ نہ رالیری او امساک الروح عن الجسد د اعادی د روح الی الجسد او د تعلق الروح بالجسد سرہ منافی دی، لہذا دوی وایی چھی د اعادی د روح احادیث منکر ت دی (معاذ اللہ) او اہل سنت و الجماعت فرمائی چھی د اعادی د روح الی الجسد احادیث صحیح دی او د ایت سرہ یی ہیخ تعارض نشہ، ٹحکہ چھی د ایت معنی امساک الروح عن الجسد ندی، بلکہ د ایت معنی دہ (امساک الانسان عن العود الی الدنیا) یعنی مکمل انسان (روح مع الجسد) پہ عالم البرزخ کی حصارول او بیا عالم الدنیا تہ نہ رالیرل، د تہول ایت معنی داسی دہ چھی: اللہ تعالیٰ د مرگ پہ وخت کی نفسونہ قبضوی او د خوب پہ وخت کی ہفہ نفسونہ ہم قبضوی د کومو چھی مرگ نہ دی راغلی، بیا ہفہ نفسونہ حصاروی پہ کومو چھی د مرگ حکم شوی دی، او پاتی نفسونہ تریو معین وخت پورے خوشی کوی، پدی کی ہفو خلکو تہ دلایا د، حہ د فکر کولو عادت یی وی، خلاصہ دا چھی اللہ تعالیٰ مکمل انسان (روح مع الجسد)

پنځپله قبضه کې اخلې، بیا چې د چاد مرگ فیصله شوې وي هغه عالم الدنيا ته نه رالېږي د عالم الدنيا څخه یې بندوي او په عالم البرزخ کې یې حصاروي، نو د یمسک څخه امساک الروح ندی مراد، بلکې امساک الانسان مراد دی. او یا امساک الروح عن تعلق التصرف، مراد دی.

د یمسک لپاره د مماتیانو په معنی اعتراضات

(۱) اول اعتراض: دادی چې داشاعت په جامه کې منکرین د احادیثو چې وایي چې دا ایت دهغو احادیثو سره معارض دی په کومو کې چې اعاده د روح الی الجسد ذکر شوی ده، نو بیا مونږ وایو چې بیا ولې دا ایت د اعادې د روح الی الجسم المثالي سره معارض نه دی؟ مماتیان خو ارسال حلولي د روح الی الجسم المثالي مني، تعجب دی چې د احادیثو د شمنۍ دومره رانده کړي دي چې ایت دهغې اعادې سره معارض گڼي کومه چې په صحیحو متواترو احادیثو کې ذکر شوې ده، چې جسم عنصري ته اعاده ده او دهغې اختراعي ارسال حلولی سره یې معارض نه گڼي چې تاسو فرض کړې ده چې جسم مثالي ته ارسال حولي دی. ستاسو دمفروض ارسال او په صحیحو احادیثو کې د یقیني اعادې څخه فرق دی چې امساک دیوې سره معارض او د بلې سره ندی معارض؟

(۲) دوهم اعتراض: که د (یمسک) څخه امساک الروح عن الجسد العنصري مراد شي، نو خپله داشاعتي منکرینو د حدیثو د عقیدې عمارت به راوړنږي، ځکه چې په (فَيْسُكَ الْيَقِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتُ) کې د «یمسک» او د «قضى» مفعول یو دی، په چا چې امساک واقع شوی دی په هغه فیصله د مرگ شوې ده، نو چې امساک د روح شوی دی، نو فیصله د مرگ به هم په روح شوې وي، یعنې روح به مړ شوی وي او چې روح مړ شو نو ستاسو روحاني زندگي ختمه شوه او چې روح مړ شو، نو ستاسو جسد مثالي هم مړ شو، ځکه چې د مړو روح په وجه خو مړ جسد مثالي نه ژوندی کیږي او چې روح او جسد مثالي مو دواړه مړه شو نو برزخي زندگي مو هم ختمه شوه، داشاعتیانو معتزله وو د مذهب عمارت په روح چلیږي او چې روح مړ شو نو د مماتیانو د مذهب عمارت راوړنږدلو.

(۳) دریم اعتراض: اشاعتي معتزله وایي چې دامساک الروح عن الجسد له وجې جسد میت (مړ) دی، نو ددوي په نیز د میت مصداق یواځې جسد شو، حالانکې یواځې جسد میت ندی، بلکې میت مکمل انسان (روح مع الجسد) دی په (انک میت) کې د رسول الله صلی الله علیه وسلم ذات یعنې روح مع الجسد مجموعې سره د مرگ وعده شوې ده، د ابو بکر صدیق رضی الله عنه په خطبه کې راځي چې (فان محمد قد مات) محمد د مکمل انسان یعنې روح مع الجسد نوم دی.

(۴) خلورم اعتراض: اشاعتي معتزله جسد ته مړ وایي او روح ته ژوندی وایي، نو نیم انسان مړ گڼي او نیم ژوندی گڼي.

(۵) اعتراض: اشاعتي معتزله جسد په دنیا کې گڼي او روح په برزخ کې گڼي او بیا وایي چې اعاده د روح جسد ته اعاده الی الدنیا ده، حالانکې مکمل انسان یعنې جسد مع الروح دواړه عالم البرزخ ته تللي دي او د همدې مکمل انسان (روح مع الجسد) امساک د عالم الدنیا څخه په عالم البرزخ کې شوی دی. فائده: که د یمسک څخه امساک الروح عن الجسد مراد شي، نو بیا مونږ وایو چې امساک الروح عن الجسد بالکلیه ندی مراد، بلکې خاص امساک مراد دی چې هغه امساک عن تعلق التصرف والتدبیر الدونیوي دی، علامه الوسی فرمایي چې: يقبضها عن الأبدان، بأن يقطع تعلقها، تعلق التصرف (روح المعانی تحت هذه الآية) یعنې داسې اعاده او ارسال یې نه کیږي چې دهغې په وجه د دنیا والا مخکني حالت ته راشي. داسې تعبیر هم کولی شي چې دامساک الروح څخه مراد د اعادې کاملې نفې ده چې دهغې په وجه حیات کامله حاصلیږي او انسان دونیوي حالت ته راگرځي.

فانقیل: چې جسد خو همدلته په دنیا کې دی، څرنگه عالم البرزخ ته لاړو؟.

قلنا: مخکې ذکر شو چې برزخ ظرف زمان دی او د زمان تبدیل د مکان تر تبدیل پورې نه دی موقوف، مثلاً، زید مازدیگر په مسجد کې ناست دی تر ماښام پورې، نو د زید مکان نه دی بدل شوی خو بیا هم مونږ وایو چې زید په ماښام کې داخل شو، همدارنگه جسد چې په هر ځای کې وي په عالم البرزخ کې داخل شو.

دوهمه وسوسه: په ایت کریمه کې د مړي لپاره د دوو ژوندونو ذکر راغلی دی، یو په دنیا کې او دوهم په اخرت کې، که په قبر کې هم ژوند راشي نو بیا خو ژوندونونه دوه نه شول بلکه درې شول حالانکه الله تعالی فرمایي چې (قَالُوا رَبَّنَا آمَنَّا أَفْتُنَّا إِيَّاهُ اثْنَتَيْنِ وَاجَبَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ) ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَنُيْتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ تُبْعَثُونَ

جواب: د قبر ژوند د اخرت د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی، لکه د مورد گیلې ژوند چې د دنیا د ژوند لپاره مقدمه ده مستقل ژوند نه دی. همدارنگه پدې ایت کې دهغو حیاتیاتو بیان دی چې مطلق او کامل وي او د قبر ژوند (نوع من الحیات) دی په حیات کامله او مطلقه کې د روح تعلق د بدن

سره تعلق التدبیر و التصرف وي، چې په دې کې محسوس خوراک، لباس و غیره ته ضرورت راځي او داسې حیات یو په دنیا کې دی او بل په آخرت کې او په قبر کې چې کوم نوع من الحیات دی نو هلته د روح تعلق د بدن سره تعلق التدبیر و التصرف نه وي.

الزامي جواب: که د جسم عنصری سره د روح د تعلق په وجه د دې مذکور ایت سره مخالفت راغلی وي نو بیا په جسم مثالي کې د روح د حلول او د دخول په وجه څرنگه مخالفت نه راځي؟

همدارنگه تاسو یو دریم حیات منئ چې حیات روحاني ورته وایي نو د دې سره څرنگه مخالفت نه راځي؟

دریمه وسوسه: د یو حدیث څخه معلومېږي چې **اعادة الروح به د قیامت په ورځ کبیري**

کعب بن مالک رضی الله عنه فرمایي چې: **أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنَّمَا نَسَمَةُ الْمُؤْمِنِ طَيْرٌ يَلْقَى فِي شَجَرِ الْجَنَّةِ، حَتَّى يَرْجِعَهُ اللَّهُ إِلَى جَسَدِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»**. (موطاء امام مالک باب جامع الجنائز ص ۲۲۱)

الجواب: قال العلامة المحدث على القاري حتى يرجعه الله في جسده أي يرد إليه ردًا كاملًا في بدنه يوم

يبعثه (مرقات، باب ما يقال عند من حضرة البوت)

څلورمه وسوسه: په قبر کې د نبي ﷺ او د شهيد او د عام مؤمن د ژوند څه فرق دی؟

جواب: د ژوند دوه علامې دي اول نقل او حرکت، او دوهم خوراک، په قبر کې د پیغمبر نقل او

حرکت عبادتي دی، نبي ﷺ فرمایي چې: **الانبياء احياء في قبورهم يصلون**

او خوراک ورته په قبر کې میلاوېږي نبي ﷺ فرمایي چې (نبي الله حي يرزق) او د شهيد نقل او

حرکت مادي دی، جنت ته د مرغۍ په شان په جهاز کې ځي او هملته په جنت کې خوراک کوي او د عام

مؤمن نقل او حرکت خیالي دی او خوراک یې هم خیالي دی د جنت طرفته به یوه کړکی ورته خلاصه شي

په جنت کې به خپل دا وسېدو ځای گوري او په خیال کې به یې راځي چې هغه زما د ورتلو ځای دی او هغه

زما خوراکونه دي.

جواب ۲: د نبي ﷺ بدن په قبر کې محفوظ دی او بیبیاني یې کونډې نه دي، د شهيد بدن هم

محفوظ وي لکن بیبیاني یې په دنیا کې کونډې کیږي او د عامو مؤمنانو بدنونه غالباً محفوظ نه وي

بلکه د بدن د خاورو د زرو سره یې د روح تعلق وي.

۳ جواب: عام مؤمن په کمزوري ژوند باندې ژوندی دی، دده په نسبت د شهید ژوند قوي دی او د شهید په نسبت دانبياءو ژوند قوي دی، لکه په دنیا کې چې دمخ د ژوند، دسر د پوستکي د ژوند او د پوندو د ژوند په مینځ کې فرق دی.

۴ جواب: عام انسان په قبر کې ژوندی دی خو داسې ژوندی دی لکه اوده چې څرنگه ژوندی وي، ملائکه به ورته ووايي چې (نم کنو مة العروس) او نبي ﷺ داسې ژوندی دی لکه وینس چې څرنگه ژوندی وي.

۵- جواب: ابو جهل او ابو لهب هم ژوندي دي خو د جهنم په کنده کې.

پنځمه وسوسه: چې په قبر کې ژوند حاصل شو نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس پکې

نشته؟

جواب: هرا انسان د مور په گېډه کې ژوندی دی نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس په کې نشته.

شپږمه وسوسه: چې پېغمبر په قبر کې ژوندی دی او مونځ کوي نو اودس چېرته

کوي؟

جواب: کله چې نبي ﷺ وفات شو نو د ښخولو څخه مخکې ورته غسل ورکړل شو دهمغه وخت

څخه یې اودس شته تاسو ووايې چې اودس یې کله مات شو؟

اومه وسوسه: چې نبي ﷺ او شهید ته په قبر کې رزق ورکول کېږي نو قضائي حاجت

چېرته کوي؟

جواب: هلته څوک قضائي حاجت ته ضرورت نه لري، زه الزاماً مماتيانو ته وایم چې بالفرض والتقدير

که تاسو جنت ته لاړ شئ نو قضائي حاجت به چېرته کوي؟ ایا د قضائي حاجت لپاره به جهنم ته ځئ؟

اتمه وسوسه: چې پېغمبر ﷺ په قبر کې ژوندی دی نو بیا صحابه کرام دا اختلاف په

وخت کې ولې د نبي ﷺ قبر ته نه ورتلل او ولې یې د نبي ﷺ څخه پوښتنې نه کولې؟

جواب: د وفات څخه وروسته چې صحابه د نبي ﷺ قبر ته د پوښتنې لپاره نه ورتلل نو دا ددې

وچې څخه نه وو چې نبي ﷺ (معاذ الله) په قبر کې مړ دی، بلکه د صحابه وو په دې ایت باندې ایمان

وو چې (ولکن لاتشعرون) نو صحابه په دې باندې پوهیدل چې که د نبي ﷺ قبر ته ورشو او پوښتنه

ترېنه وکړو او نبي ﷺ جواب راکړي نو بیا هم مونږ په دې فاني شعور باندې پرې نه پوهیږو.

الزاماً مونږ مماتيانو ته وايو چې ستاسو څخه چې کوم شی ورک شي نو تاسې ولې په لود سپيکرو کې اعلانونه ورپسې کوئ؟ د کرام الکاتبين څخه ولې پوښتنه نه کوئ؟
فانقيل: چې تاسو خو وایئ چې کله چې ابوبکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وفات شو او د روضې مبارکې په خوا کې کينډول شو، او صحابه وواجازات وغوښتلو، نو د نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ د روضې مبارکې څخه اواز راغلو چې: ادخلوا الحبيب الى الحبيب (تفسير کبير، سورة كهف، ایت نمبر ۱۱) نو دلته خو تاسو د جواب د اوریدلو قایل شوی؟
قلنا: دا سماع کرامه وه، لکه حضرت ساريه چې د حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خبره د ډیر لرې څخه کرامه واوریده.

نهمه وسوسه: بعضې صوفيا کرام خو جسم مثالي مني ؟

جواب ۱:- په دې باره کې علامه شبیر احمد عثمانی رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په تفسير عثمانی کې چې په تفسير کابلي باندې مشهور دی د (يسئلونک عن الروح) لاندې ډېر بحث کړی دی.
خلاصه يې داده چې په قرآن او په حديث کې نه د جسم مثالي اثبات شته او نه نفی، البته صوفيا، کرامو دا په کشف کې ليدلی دی، دا جسم مثالي د روح لپاره يوه لفافه ده او د دې شکل او صورت بالکل د اصلي جسم په شان دی، روح په دې لفافه کې سیر او حرکت کوي، همدا جسم مثالي دی او دا لفافه يواځې د روح لپاره د وفات څخه وروسته نه وي بلکه په دنيا کې هم د خوب په حالت کې وي، کله چې سپرې او ده شي نو روح يې په دې لفافه کې سیر کوي، لکن لکه څرنگه يې چې د خوب په حالت کې د دې جسد عنصري سره تعلق نه کت کيږي نو همدارنگه يې د وفات څخه وروسته هم د دې جسد عنصري سره تعلق نه کت کيږي، همدارنگه صوفيا کرامو چې په خپلو کشفونو کې د جسم مثالي لپاره ثواب او عذاب ليدلی دی نو هلته يې هم معنی دانه ده چې صرف په همدې لفافه کې روح ته ثواب او عذاب وي او د جسد عنصري سره يې هيڅ تعلق نشته، بلکه معنی يې داده چې په ثواب او په عذاب کې روح اصل او جسد عنصري يې تابع دی، نو د دوي اوليت مراد دی. خلاصه دا چې: جسم مثالي د روح دوهم نوم دی.

۲-جواب: علماء فرمايي چې جسد مثالي دنوې مادې څخه بل کوم نوې جوړ شوی مخلوق نه دی بلکه جسد مثالي همدا جسد عنصري دی کوم چې په قبر کې پروت دی، لکن کله چې د روح سره په عمل

کې مصروف دی، نو په دې اعتبار ورته جسم مثالي وايي، علماء فرمايي چې جسد مثالي عين جسد عنصري دونيوي دی صرف اعتباري فرق پکې دی او هغه دا چې همدغه دونيوي جسد دقبر په اعتبار سره عنصري دی او دجنت په اعتبار سره مثالي دی، لکه په عالم النوم کې جسد په کت کې پروت وي او بل طرف ته د روح سره په سیر او په حرکت مصروف وي، نو بعضې علماء دکت په اعتبار ورته عنصري وايي او د روح سره د سیر او د حرکت په اعتبار ورته مثالي او خیالي وايي او پدې کې شک نشته چې د روح سره همدا عنصري جسد په سیر او په حرکت کې مصروف دی، او همدا عنصري جسد متأثره کېږي، نو نومونه یې بدل دي یو عنصري او بل مثالي او ذات یو دی، همدارنگه دمعراج په شپه ټولو پیغمبرانو در رسول الله ﷺ په اقتداء کې لمونځ وکړو، نو هغه مونځ دهمدې اجسادو عنصريه وو سره وو، نو یو طرفته اجساد عنصريه په قبرونو کې پراته وو او بل طرفته دارواحو سره یو ځای بیت المقدس ته راغلي وو او د نبي کریم ﷺ پسي یې مونځ کولو، نو بعضي علماء و د نبي کریم ﷺ پسي د مونځ کونکو اجسادو عنصريه وو څخه په اجسادو مثاليه وو باندې تعبیر کړی دی، حالانکې دا بعینه همغه دقبر والا اجساد عنصريه وو صرف نوم یې ورته بدل کړو، خلاصه دا چې جسد مثالي بعینه همدا جسد عنصري دی، لکن کله چې د روح سره په عمل کې مصروف دی، نو پدې اعتبار ورته مثالي وویلی شو.

لسمه وسوسه: الله تعالى فرمائي چي: (إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) نونبي کریم

ﷺ يې څرنگه اوري؟

قلنا: دا ایت دعامو مړو په باره کې دی، دانبيواو او دخصوصا د نبي کریم ﷺ پسي باره کې نه دی او دعامو مړو په باره کې هم پکې نفې داسماع راغلي ده نفې د سماع نه ده، نور تحقيق به يې د سماع الموتى لاندې راشي.

يوولسمه وسوسه: نبي ﷺ تقريبا دري شپېته کاله ژوندی وو، نو که په قبر کې هم

ژوندی و منلی شي نو بيا خو د نبي ﷺ عمر دري شپېته کاله نه شو بلکه په سلگونو شو.

جواب: لکه څرنگه چې د مورد گېډې د ژوند څخه څوک د عالم الدنيا په عمر کې نه حسابوي بلکه ولادت د

ورځې څخه دخپل عمر تاريخ ليکي، نو همدارنگه دقبر ژوند هم په عرف کې څوک په عمر کې نه حسابوي.

دولسمه وسوسه: کله چي د روح د جسم سره تعلق دی ، نو بيا ورته ميت او مړی څرنگه وايي؟ ولي يې خنبوي؟ ايا په قبر کې مو ژونديې ښخ کړی دی ؟

جواب: يو عالم الدنيا دی ، بل عالم البرزخ دی ، او بل عالم الآخرة دی ، په دنيا کې د روح او د جسم تعلق التدبير والتصرف وو او په عالم البرزخ کې د روح او د جسم نوع من التعلق دی ، نو مونږ ورته د عالم الدنيا په اعتبار ميت وايو او د عالم البرزخ په اعتبار ورته حي وايو ، او يا ميت ورته پدې اعتبار سره ويل کيږي چې د روح د جسم سره تعلق د تدبير او د تصرف ختم شو او حي ورته په دې اعتبار سره ويل کيږي چې د روح د جسم سره نوع من التعلق دی .

دريارلسمه وسوسه: الله تعالى فرمايي چې: (اموات غير احياء وما يشعرون أيا ن يبعثون) اموات جمع دميت ده او ميت دپته وايي چې روح پکې نه وي او د روح تعلق هم پکې نه وي ، (عقيدة الأمت ص ۱۴۳)

اول جواب: دا ايت دبتانو په باره کې نازل شوی دی او بتان غير ذی الروح دي .

دوهم جواب: که مطلق معبود مراد شي نو بيا ورته اموات د عالم الدنيا په اعتبار سره ويل شوي دي ، د عالم البرزخ او د عالم القبر په اعتبار ورته نه دی ويل شوي .

دريم جواب: که دا ايت ټولو معبودانو ته عام شي ، نو بيا ايا مماتيان عيسى عليه السلام ته هم ميت وايي او که نه ؟ همدارنگه هغه معبودانو باطله وو ته چې لا تراوسه پورې مړه شوي نه دي هم ميت وايي او که نه ؟ که دوي دا مادي مستثنی کوي ، نو مونږ هم د عالم القبر او د عالم البرزخ ژوند ترينه مستثنی کوو ، که نه دهغو ټولو ايتونو او احاديثو تکذيب به راشي په کومو کې چې د عذاب القبر او د ثواب القبر ذکر دی .

څوارلسمه وسوسه: مماتيان خلکوته وايي چې زمونږ او اهل حيات والاوو ، اختلاف دني کریم ﷺ په حيات دونيوي کې دی ، مونږ وايو چې دني کریم ﷺ حياۃ برزخي دی او اهل حياۃ وايي چې دني کریم ﷺ حياۃ دونيوي دی .

جواب: دوفات څخه وروسته يقينا چې دني کریم ﷺ حياۃ برزخي دی ، ځکه چې دوفات څخه وروسته عالم البرزخ شروع کيږي ، زمونږ او د مماتيانو اختلاف په دې کې دی چې په عالم البرزخ کې ژوند چاته حاصل دی ؟ يواځې روح ته ؟ او که روح او جسد دواړو ته ؟ اهل سنت والجماعت وايي چې روح او جسد عنصري دونيوي دواړو ته حيات حاصل دی او چونکې جسد دونيوي ته حيات حاصل دی نو په دې اعتبار

ورته حيات دونيوي هم وايي او مماتيان وايي چې په برزخ کې يواځې روح ته حيات حاصل دی او يا روح او جسد مثالي ته حاصل دی او جسد عنصري دونيوي د حيات، فهم، شعور هرڅه څخه محروم دی.

پنځلسمه وسوسه: سليمان عليه السلام وفات شو او ترډيره وخته پورې چاته معلومات نه وو (إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ) وروسته خلکو ته معلومه شوه چې دا مردی.

جواب: مماتيان وايي چې په سليمان عليه السلام باندې اثار د حيات نه وو، لهذا حيات نه وو، مونږ وايو چې اثار د حيات چاته نه ښکاريډل او د عدم مشاهده اثار الحيات څخه عدم حيات نه لازميږي، ځکه چې د عالم البرزخ حيات د غيبو څخه دی چې ايمان راوړل ورباندې ضروري دي.

شپاړسمه وسوسه: مماتيان د عزيز عليه السلام د واقعي څخه هم استدلال کوي چې که هغه ژوندی وای نو دسلو کالو په بارانونو بادونو وغير باندې ولې پوه نه شو؟
قلنا: (۱) پدې واقعه کې د عزيز عليه السلام نوم نشته، بلکې صرف داسې ذکر شوي دي چې: (أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ).

۲- بعضي مفسرين فرمايي چې: دا کافرو او مماتي وو (د حيات بعد الممات څخه منکرو) او بعضي فرمايي چې عام مسلمان وو لکن نبي نه وو او بعضي فرمايي چې د بني اسرائيلو عالم وو.

۳- که د دې واقعي والا عزيز شي نو بيا دا ثابته نده چې عزيز نبي وو، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايي چې لا أدري، اعزير نبي هو أم لا، (سنن ابی داود، کتاب السنة، باب التخير بين الانبياء)

(۴) په دې واقعه کې په عالم البرزخ کې د عنصري دونيوي جسد څخه د حيات نفې نه ده راغلې، د عدم تذکره الحيات څخه عدم د حيات نه راځي، بلکې پدې واقعه کې د علم الغيب نفې ده، اصحاب کهف درې سوه او نهه کاله ژوندي وو، لکن بيا هم په هيڅ پوه نه شول، ځکه ټول حالات ترې نه هير وو، نو د عزيز څخه دې هم هير شوي وي.

اوولسمه وسوسه: مماتيان ددې ايت څخه استدلال کوي چې: (وَإِذَا النُّفُوسُ رُجَّتْ) ؟

جواب: ددې ايت دوه معنی گانې دي. اول: کله چې د عقيدې او د عمل مطابق خلک سره يوځای شي، يعنې کافر سره يوځای شي مسلمان د مسلمان سره يوځای شي، دوهم: چې اعاده کامله وشي، يعنې روح په کامله طريقه باندې اجسادو ته را معاد شي، چې هر سړي ته د بل سړي ژوند محسوس ښکاري او داسې اعاده په قيامت کې کيږي په عالم البرزخ کې نوع من الحيات وي.

اتلسمه وسوسه: مماتيان دا لاندي ايتونه تلاوت کوي او په قبر کې د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دموت لپاره ترينه استدلال کوي. (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ). (كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا قَانِ). (أَيْنَمَا

تَكُونُوا يَدْرِكُكُمُ الْمَوْتُ، (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ)، (وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ) وغيره.

جواب: ددې ايتونو معنى داده چې په هر انسان باندې مرګ راځي او پدې کې هيڅ اختلاف نشته اختلاف خو په حیات بعد الممات کې دى، هيڅ صحابي، تابعي، تبع تابعي او هيڅ مفسر د دې ايتونو څخه د حیات بعد الممات نفې نه ده کړې.

دوهم جواب: که پدې ايتونو کې د حیات بعد الممات نفې راشي نو بيا خوبه دهر قسم حیات نفې وي برابره خبره ده چې روحاني وي او که جسماني بيا دجسم عنصري وي او که دجسم مثالي، حالانکې مماتيان حیات روحاني، مثالي طيوري مني (فما هو جوابکم فهو جوابنا)

نولسمه وسوسه: د حیات الانبياء عقیده، د اسلام د بنيادي عقائدو څخه نده؟

جواب: ۱- حیات الانبياء د اسلام بنيادي عقیده ده په لا اله الا الله محمد رسول الله باندې عقیده د اسلام د بنيادي عقائدو څخه ده، او د محمد رسول الله معنى داده چې محمد صلى الله عليه وسلم د الله رسول دى او که حیات الانبياء ثابت نه شي، نو بيا به معنى دا وي چې محمد د الله رسول وو، يعنې اوس ندي، ځکه چې محمد روح مع الجسد ته وايي او چې ژوندى نه وي نو رسول به هم نه وي، ځکه چې په رسول کې حس ادراک او شعور وي، بې حسه بې ادراکه بې شعوره رسول نه وي او حس، ادراک او شعور د ژوند د لوازمو څخه دى.

۲- حیات الانبياء هم حیات فى القبر دى او حیات فى القبر د ضرورتاتو د دين څخه دى، ځکه چې د قران د لسو ايتونو څخه اشاره او د نبی کریم ﷺ د اوساوو متواتر احاديثو څخه صراحه ثابت دى (معارف القرآن، سورة ابراهيم ايت نمبر ۲۷)

شلمه وسوسه: نبی کریم ﷺ خو په عالم الدنيا کې يوه ورځ د سلام جواب

وانه اوریدلو، نو د قبر په خوا کې څرنگه سلام اوري؟

مماتيان اعتراض کوي چې د يو صحابي کور ته نبی کریم صلى الله عليه وسلم ورغلو او سلام يې واچولو هغه صحابي واوريډلو، ليکن جواب يې ورو وړکړو، نبی کریم صلى الله عليه وسلم وانه وريډلو، نبی کریم صلى الله عليه وسلم بيا سلام پرې واچولو، هغه صحابي بيا په قراره جواب ورکړ، نبی کریم صلى الله عليه وسلم وانه وريډو، نبی کریم صلى الله عليه وسلم دريم ځل بيا پرې سلام واچولو، هغه صحابي بيا په قراره جواب ورکړو او نبی کریم صلى الله عليه وسلم وانه وريډو، نبی کریم صلى الله عليه وسلم واپس شو هغه صحابي ورپسې شاته منډې کړې، رسول الله صلى الله عليه وسلم ته يې وفرمايل چې ما ستا

سلامونه اوریدل او تاته مې جواب هم درکولو، لیکن په قراره او تاته مې نه دراورولو، لپاره د دې چې ستا دخولې مبارکې څخه زموږ کور ته بیا سلام او دعا راشي، نو دلته د نبی کریم صلی الله علیه وسلم او دهغه صحابي په مابین کې یو حائل دی چې دېوال دی، لیکن بیا هم نبی کریم صلی الله علیه وسلم د سلام جواب نه اوري، اوس خو نبی کریم صلی الله علیه وسلم په قبر کې دی زموږ او د نبی کریم صلی الله علیه وسلم تر منځ څلور پردې دي، یوه معنوي پرده ده چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم په عالم البرزخ کې دی او موږ په عالم الدنيا کې یوو او درې ظاهري پردې دي، یوه ججره مبارکه، دوهم قبر، دریم لحد، نو اوس څرنگه نبی کریم صلی الله علیه وسلم زموږ سلام اوري؟

قلنا: اول تمهید واوره! چې یو عالم الدنيا دی او بل عالم البرزخ ده په عالم الدنيا کې د روح او د جسد تعلق وي او په عالم البرزخ کې هم د روح او جسد تعلق وي، په دنیا کې جسم اصل او روح یې تابع دی احوال اولاً په جسم واردیږي او ثانیاً بالتبع په روح واردیږي، لکه روح افزا شربت چې اولاً جسم ته لذت ورکوي او ثانیاً روح ته لذت ورکوي، ځکه ورته روح افزا شربت وایي او په عالم البرزخ کې روح اصل او جسم یې تابع دی، احوال اولاً په روح واردیږي او ثانیاً بالتبع په جسم واردیږي، لکه په احتلام کې ټول حالات اولاً په روح باندې تیريږي، خو ثانیاً بالتبع جسم ته هم خوند حاصلیږي، دوهمه تمهیدي خبره دا واوره چې د روح تعلق د جسد سره په درې قسمه دی اول: تعلق التصرف، دوهم: تعلق التدبیر، دریم: تعلق الحیات.

تعلق التصرف الدنيوي: یعنې داسې تعلق چې د دې په وجه جسم خوراک او څښاک کوي او ګرځي.

تعلق التدبیر: یعنې داسې تعلق چې د دې په وجه په خپله په جسم کې وینه ګرځي او د دې په وجه د هضم نظام چلیږي او په خپله زړه حرکت کوي او ساه چلیږي.

تعلق الحیات: چې د دې په وجه جسم ژوندی وي، نو په عالم الدنيا کې په حالت د یقظت کې د روح او د جسم درې واړه تعلقه وي او په حالت د نوم کې دوه تعلقه وي تعلق التدبیر او تعلق الحیات او په عالم البرزخ او قبر کې صرف یو تعلق وي چې تعلق الحیات دی.

د تمهید څخه وروسته جواب:

کله چې د روح او د جسم تر منځ درې واړه تعلقات وي، نو په روح باندې وزن ډیر وي، نو د روح پرواز کم وي او څومره چې تعلق کمیږي همدومره د روح پرواز قوي کیږي، په حالت النوم کې یو تعلق کم شي، نو روح په ثانیه وو کې مکې مکرمې او مدینې منورې ته رسیږي او په عالم البرزخ کې تعلق ډیر کم

شي صرف يو تعلق الحيات پاتې وي نو د روح پرواز ډير قوي شي روح په عليين كې وي او دهغه ځای څخه يې د جسم سره تعلق وي او په همغه عليين كې خبره بالذات اوري او د روح په تبع يې جسم هم اوري، اوس جواب دادی چې په عالم الدنيا كې بالذات د جسم غوږ او ريدل كوي او بالتبع يې روح اوري د جسم او د روح درې واړه تعلقات دي، د روح پرواز او طاقت كم دی، لهذا نبي كريم صلى الله عليه وسلم د نژدې څخه هم د صحابي جواب وانه وريدو او بعد الوفات په عالم البرزخ كې د روح او د جسم تعلق ډير كم دی يوازې تعلق الحيات دی، لهذا د روح پرواز او طاقت دومره زيات دی چې د روضې مباركې په خوا كې ډير په قلاړه صلاة او سلام اوري.

يو ويشتمه وسوسه: اشاعتيان وايي چې زمونږ د جماعت نوم په قرآن كې شته چې:
(إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ) او د حیات لفظ په قرآن كې نشته.

قلنا: ۱- پدې ايت كې (مماي) په معنی د مړگ سره دی، په معنی د کومې ډلگۍ سره ندي، دممايانو ډلگۍ خو ددې ايت څخه (۱۴۰۰) کاله وروسته په سنه (۱۹۵۷ع) كې جوړه شوه، دا خو داسې شو لکه چې کوم مروتی (يعني لکي مروت والا) چې ووايي چې زمونږ د قوم نوم په قرآن كې راغلی دی چې (إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ)

۲- په ډيرشمه پاره كې دحياتي لفظ هم موجود دی، (قدمت لحياتي)

۳- په قرآن كې خود فرعون او د قارون او د هاما ن نوم هم شته حتی چې د شيطان نوم هم شته.

دوه ويشتمه وسوسه: مماتيان وايي چې مونږ نبي كريم صلى الله عليه وعلى آله وسلم ته په جنت كې ژوندی وايو او ناسو ورته په ځمكه كې ژوندی وايئ، لهذا زمونږ عقیده ستاسو څخه بهتره ده.

قلنا: مونږ نبي كريم صلى الله عليه وعلى آله وسلم په روضه كې ژوندی گڼو او روضه د جنت څخه هم بهتره ده، مماتيان وايي چې د نبي كريم صلى الله عليه وعلى آله وسلم جسد په دنيا كې دی او روح يې په جسد مثالي كې حلول كړی دی، هغه په جنت كې دی او مونږ روح بالجسد الحقيقي په جنت كې ژوندی گڼو چې روضه مباركه ده.

در ويشتمه وسوسه: په حديث كې راځي چې: لو كان موسى حيا ما وسعه الا اتباعي، د دې حديث څخه معلومېږي چې موسى عليه السلام ژوندی نه دی؟

قلنا: ۱- داروایت ضعیف دی، د دې حدیث په سند کې جابر بن یزید جعفی رافضی دی، یحیی بن معین ورته کذاب وایي، امام حمیدی ورته شیعہ وایي، امام مسلم ورته وضاع وایي (مقدمہ مسلم ص ۱۵)۔
۲- دلته مراد په عالم لدنیا کې حیات دی ای لوکان موسی حیا فی عالم الدنیا قرینہ ورته اتباعی ده د اتباع حکم په عالم الدنیا کې دی۔

خلیر شتمه وسوسه: مولانا رشید احمد گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي چې څوک چې وایي چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ پخپله سلام اوري هغه کافر دی۔

قلنا: دا د گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ نیمه خبره ده، پوره خبره یې بیان کړه! حضرت گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي چې څوک چې وایي چې د تشهد (التحيات) والا سلام چې په لمانځه کې لوستلی شي، نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ یې پخپله اوري هغه کافر دی، ځکه چې التحیات د الله تعالی او د بنده په مابین کې راز او مکالمه ده، یعنې د حضرت گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ خبره د تشهد والا په سلام کې ده، د قبر والا په سلام کې نه ده، دلته عنوان داسې دی، (تشهد میں صیغہ سلام کے تبدیلی) حضرت گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ د قبر د سلام په باره کې فرمایي چې په سماع النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر کې دهیچا اختلاف نشته (فتاوی رشیدیہ، کتاب الایمان والکفر، زندن کامردوں سے مدد مانگنا)

فانقیل: په امداد المفتیین کې مفتي محمد شفیع رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایي چې دا د حضرت گنگوہي فتوی نه ده؟
قلنا: د سماع النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر فتوی په فتاوی رشیدیہ کې دوه ځایه ذکر شوی ده، یو په کتاب العلم کې ده، هلته د حضرت گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ دستخط نشته، او بله په (ایمان اور کفر کے مسائل) کې ده، هلته د حضرت گنگوہي رَحْمَةُ اللَّهِ خپل دستخط دی او فرمایلي یې دي چې الجواب بهذا التفصیل صحیح، د مفتي شفیع صاحب خبره دا ولي فتوی په باره کې ده۔

۲- خپله مفتي شفیع صاحب سماع النبی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر مني په جواهر الفقه (ص ۵۱۷) کې یې همدا حدیث لیکلی دی چې: (من صلی علی عند قبری سمعته) نو د مفتي شفیع صاحب عقیده ولي نه مني؟

پنځه ويشتمه وسوسه: ايا صحابه وو ژوندی پيغمبر ښخ کړی وو؟

قلنا: د ښخولو لفظ مناسب ندي، داسې ووايه چې صحابه وو رضی الله عنهم ژوندی نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم جنت ته حواله کړی وو، ځکه چې د نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم قبر د جنت د باغونو څخه یو باغ دی (صحیح البخاري، کتاب التهجید، باب فضل ما بین القبر والمنبرج ص ۱۵۹)

شپږ ويشتمه وسوسه: په فتاوی البلد الحرام کې یې لیکلي دي چې نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم پخپله سلام نه اوري؟

قلنا: ۱- دا فتاوی په سعودي کې د غیر مقلدینو ده، پدې فتاوی کې یې امام ابو الحسن اشعري ته بدعتي او خطا کار ویلي دي، وگوره: (فتاوی بلد الحرام، فتاوی شریعة فی مسائل عصریه، کتاب فتاوی العقیده ص ۱۹۶) امام ابو حنیفه ته یې مرجئه، گمراه، شریر، فسادې او داهلسنت والجماعت څخه خارج ویلي دي، (فتاوی علماء بلد الحرام، فتاوی العقیده ص ۱۱۴)

۲- د حرمینو علماء نن سبا اکثر حنبليان دي او د حنبليانو عقیده د حیات النبي صلی الله علیه وعلی آله وسلم ده، نن سبا د مدینې منورې د روضې مبارکې په دوه ستونو د حیات النبي متعلق اشعار لیکل شوي دي چې:

ياخير من دفنت بالقاع اعظمه
فطاب من طيبهن القاع والاکم
نفسی الفداء لقبيرانت ساکنه
فيه العفاف وفيه الجود والکرم
د ساکن لفظ (او سیدونکی) غالباً ژوندي ته مستعملیږي.

اوه ويشتمه وسوسه: ايا په قبر کې د حیات الانبياء د عقیدې پوښتنه کېږي؟

قلنا: ايا په قبر کې د نکاح، مهر، اولاد، د والدينو خدمت، د قرباني، زکات، حج وغيره پوښتنه کېږي؟

۲- که قادياني کافرو وايي چې ايا په قبر کې د ختم نبوت پوښتنه کېږي، نو څه جواب به ورکوي؟

۳- راوفض وايي چې ايا په قبر کې د ابو بکر صدیق پوښتنه کېږي؟

اته ويشتمه وسوسه: د حضرت عثمان په درود ولې نبي صلی الله علیه وسلم نه

خبريدلو؟ د صلح حدیبې په وخت نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم حضرت عثمان رضی الله عنه مکې ته

وليلو، خلکو افواه خپره کړه چې حضرت عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ شهيد شوی دی، حالانکې حضرت عثمان به ضرور درود ويلو، نو ولې نبي کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ ته نه پيش کيدلو؟

قلنا: ۱- داد الله تعالى له طرفه امتحان وو چې صحابه رضی الله عنهم د حضرت عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د شهادة دخبر په اوریدلو سره څه کوي؟

۲- زمونږ خبره په بعد الوفات او عالم البرزخ کې ده او دا واقعہ د عالم الدنيا ده.

۳- دا افواه د سهر د لمانځه څخه وروسته خپره شوه او د ماسپښين لمونځ لاقضاء شوی نه وو چې حضرت عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ واپس راغلو، نو چې پدې دوران کې يې لمونځ ندې کړی نو کيدلی شي چې درود يې هم نه وي ويلی.

ننه ويستمه وسوسه: مولنا زکريا رَحْمَةُ اللهِ لیکلي دي چې مري يې نه اوري.

قلنا: مولنا زکريا رَحْمَةُ اللهِ د عامو مرو خبره کړې ده، مولنا زکريا رَحْمَةُ اللهِ د سماع النبي عند القبر هم قايل دی او د حیات النبي هم قايل دی، مولنا زکريا رَحْمَةُ اللهِ فرمايي چې: څوک چې دروضې مبارکې په خوا کې صلوة او سلام وايي نو نبي کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ يې بالذات اوري من صلی علی عند قبری پدې کې صريح دی (مکاتب شيخ الحديث ص ۵۰۵) همدارنگه يې په فضائل درود کې هم لیکلي دي (فضائل درود ص ۳۸، فصل ۲، حديث نمبر ۳).

ديرشمه وسوسه: يو کتاب دی په نوم د (فاتحه کا صحیح طریقه) په هغې کې يې لیکلي دي چې

سماع النبي عند القبر نشته، او په هغې د مولنا حسين احمد مدني رَحْمَةُ اللهِ دستخط هم دی.

قلنا: ۱- د سماع النبي عند القبر څخه انکار په تقرير شده کتاب باندې نه دی، بلکې د حسين احمد مدني رَحْمَةُ اللهِ د وفات څخه دولس کاله وروسته په يوه لیکلې شوې ضميمه کې د سماع النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر څخه انکار دی او د هغې ضميمې سره د اکابرینو د دستخط هيڅ تعلق نشته.

د حیات الانبياء څخه د منکرينو مماتيانو حکم: د انبياوو د جسماني حیات څخه منکرين

گمراهان، ضال او مضل دي، مبتدع فی العقیده دي، مونځ ورپسې مکروه تحریمي دی، د اهل سنت والجماعة څخه خارج دي.

(۱) من انکر الحیاة فی القبر وهم المعتزلة ومن نحا منحوهم (عمدة القاری کتاب المناقب، باب مناقب ابی بکر

ص ۶۰۱، وفي البعض ج ۱۱ ص ۴۰۳).

(۲) وَقَدْ تَمَسَّكَ بِهِ مَنْ أَنْكَرَ الْحَيَاةَ فِي الْقَبْرِ وَأَجِيبَ عَنْ أَهْلِ السَّنَةِ الْمُتَّبِعِينَ لِذَلِكَ بِأَنَّ الْمُرَادَ نَفْيَ الْمَوْتِ اللَّازِمِ مِنَ

الَّذِي أَثْبَتَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِقَوْلِهِ وَلَيَبْعَثُهُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا لِيَقْطَعَ أَيْدِيَ الْقَائِلِينَ بِمَوْتِهِ وَلَيْسَ فِيهِ تَعَرُّضٌ لِمَا يَقَعُ فِي الْبَرْزَخِ. (فتح الباری ج ۷ ص ۲)

(۳) خلاصہ دا چپی زما او زما د اکابرو د اعقیدہ دہ چپی رسول اللہ ﷺ پہ خپله روضہ کې په

جسماني ژوند باندې ژوندی دی، دا برزخي ژوند دی لکن ددې نیوي ژوند څخه ډېر قوي دی، څوک چې

ددې مسئلې څخه انکار کوي (۱) هغه د دیوبند د اکابرو د تصریحاتو مطابق د دیوبند سره هیڅ تعلق نه

لري (۲) هغه د اهل حقو څخه نه دی بلکه گمراه دی، (۳) مونځ کول ورپسې نه دي جائز (۴) او د هغه

سره هیڅ قسم تعلق ساتل هم نه دي جائز (اپکے مسائل او انکا حل تخریج شدہ ج ۱ ص ۵۹۵)

(۴) زمونږ په نيز د حیاة الانبیاء څخه منکر کافر نه دی، البته گمراه دی (سوانح و افکار حضرت

جالندھري ص ۳۲۶)

(۵) د صحابه و څخه شروع تر ننه پورې د علما و مسلک دا دی چې پیغمبران ژوندي دي او

د دیوبند علماء هم ددې قائل دي څوک چې د حیاة په حای د ممات عقیدہ لري د هغه د دیوبند د اکابرو سره

هیڅ قسم تعلق نشته.

(۶) یو سړي د مفتي محمود رحمۃ اللہ علیہ څخه سوال وکړو چې کوم سړی چې په قبر کې د نبی ﷺ د ژوند څخه

منکړي، او د رسول الله ﷺ د روضې په خوا کې الصلوة والسلام علیک یا رسول الله ته ناجائز وایي، او یا

د رسول الله ﷺ ذاته نور وایي دده په باره کې څه حکم دی؟ حضرت مفتي صاحب ورته ددرې واړو مسائلو

جواب داسې ورکوي چې د داسې عقیدو د لرونکو پسې مونځ کول مکروه تحریمي دي (فتاوی مفتي محمود ج

۱ ص ۳۴۵، ۳۵۳)

(۷) مولنا نصیر الدین الغور غشتوي رحمۃ اللہ علیہ د یو سوال په جواب کې فرمایي چې: پنج پیریان (ماتیان)

په قران کریم کې تحریف کوي د کفارو په باره کې راغلی ایاتونه په مسلمانانو باندې تطبیقوي ددوی سره د قران

کریم ترجمه مه کوئ او د داسې فاسدو عقائدو والا پسې مونځ مه کوئ بلکه چیرته د کوم دیندار او د متقي پسې

لمونځ وکړئ (سوانح مولنا غور غشتوي ص ۱۷۰).

(۸) دارالافتاء جامعہ اشرفیہ لاہور: رقم الفتاویٰ (۳۳/۹/۲۴) تاریخ ۱۴۳۳/۵/۲۹ حیات النبی ﷺ او دسماع النبی ﷺ عند القبر خخہ منکر فاسق او عقیدوی بدعتی دی مونخ ورپسې مکروہ تحریمی دی.

(۹) دارالافتاء والارشاد کراچی: (فتویٰ ۴۶۲۷۴، ج ۴۸) رسول اللہ ﷺ پہ قبر کې په جسماني ژوند سره ژوندی دی او درود او سلام اوري ددې خخہ منکر داهل سنت والجماعت خخہ خارج دی، مونخ ورپسې مکروہ دی.

(۱۰) حیات النبی ﷺ او دسماع النبی ﷺ عند القبر خخہ منکرین داهل سنت والجماعت خخہ خارج دي، لمونخ کول ورپسې مکروہ دی. (فتاویٰ دارالعلوم دیوبند، ۳۵۵، تب: ۲۰۷۲: ب) لهذا دا شاعت التوحید والسنة په نوم باندې ممتیان مبتدع فی العقیده دي، ضال او مضل دي، لمونخ ورپسې مکروہ تحریمی دی.

حیات الانبیاء دمستلي مرتبه

۱- حیات الانبیاء دمستلي هغه مرتبه ده کومه چې دعیسی علیه السلام حیات ده، ځکه چې دقرآن سنت او داجماع الأمت دکومو دلایلو خخه چې دعیسی علیه السلام ژوند او دروح مع الجسد العنصري اسمان ته پورته کیدل ثابت دي بعینه دهمغو دلایلو خخه دانبیاء کرامو حیات بعد الوفات بتعلق الروح مع الجسد العنصري ثابت دي او دعیسی علیه السلام حیات خخه منکرین چې کوم دلایل پیش کوي بعینه همغه دلایل حیات الانبیاء خخه منکرین هم پیش کوي، دنولسمې وسوسې په جواب کې ذکر شو چې دحياة الانبياء عقیده داسلام دبنیادي عقائدو خخه ده.

۲- منکرین حیات النبی ﷺ یا دنبوت خخه منکر دي او یا دنبوت توهین کوي، ځکه چې دنبی کریم ﷺ جسد عنصري به یا په قبر کې رسول او نبی وي او یا به نه وي، که نوي (معاذ الله) نو دنبوت خخه انکار راغلو او که وي نو دنبوت توهین راغلو، ځکه چې نبی شو او حیات چې پکې راغلو نو حیات لوازم به هم پکې نه وي چې حس، شعور، فهم او ادراک دی، نو بې حسه، بې فهمه، بې ادراکه نبی شو اودا دنبوت توهین دی.

فانقيل: چي امام اشعري رحمه الله ته دا عقیده منسوبه ده چي محمد ﷺ په قبر کي نبي او رسول نه دی.

قلنا: دا نسبت غلط دی، علامه قشيري رحمه الله فرمايي چې: فأما ما حكى عنه (الاشعري) وعن أصحابه أنهم يقولون أن محمدا ليس نبى في قبره ولا رسول بعد موته فبهتان عظيم، وكذب محض، (شكايت اهل السنة، رسايل قشيره ص ۱۰، طبقات جلد ۲ ص ۲۷۹)،

همدارنگه ابن عابدين شامی رحمه الله فرمايي چې: واما ما نسب الى الامام الاشعري امام أهل السنة والجماعة من انكار ثبوتها بعد الموت فهو افتراء وبهتان (شامي، باب المغنم ج ۳ ص ۳۶۶).

وصلی الله تعالى على خير خلقه محمد وآله وصحبه اجمعين
آمین

دنبوت او ختم نبوت عقیده

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتابت مناسبتاً للشيخ، من لفظي كذا أبت الله كذا

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعد!

داهل سنت والجماعت عقیده

۱- رسول الله ﷺ آخري نبي اور رسول دی، در رسول الله ﷺ خخه وروسته دنیا ته هیخ نوی رسول نه راخي، دا مسئله د ضروریاتو د دین خخه ده او پدې کې شک او شبه کونکی زندیق او کافر دی.

۲- ټول پیغمبران خصوصاً محمد ﷺ لکه څرنګه چې په عالم الدنيا کې حقیقه په وصف در سالت او دنبوت باندې موصوف وو، نو همدارنګه په عالم البرزخ او عالم القبر کې هم حقیقه په وصف دنبوت او در سالت باندې موصوف دی.

۳- محمد ﷺ د ټولو انبیاءو په شمول د روح او د جسد عنصري خخه عبارت دی، نو په عالم الدنيا او په عالم البرزخ دواړو کې نبوت او رسالت د روح مع الجسد عنصري صفت دی.

۴- کله چې د عالم الدنيا په شان په عالم البرزخ کې د ټولو انبیاءو علیهم السلام خصوصاً د محمد ﷺ روح مع الجسد عنصري دونیوي ته وصف در سالت او دنبوت ثابت وو، همدې روح مع الجسد عنصري ته به در سالت او دنبوت لوازم هم ثابت وي چې علم، فهم، شعور، ادراک، حیات، احساس، سماع، وغیره دي، دا داهل سنت والجماعت اجماعي عقیده ده او پدې باندې ایمان لرل فرض دي.

داهل بدعتو مماتي اشاعتیانو عقیده

۱- د وفات خخه وروسته روح علیین او یا سجين ته ځي او د جسد عنصري دونیوي سره یې هیخ قسم تعلق نه پاتې کیږي.

۲- کله چې په عالم البرزخ کې د روح او د جسد عنصري په مابین کې تعلق ختم شو نو جسد عنصري بې حیاته، بې علمه، بې شعوره، بې احساسه او بې سماعه شو او دا امور لوازم دنبوت او در سالت دي او په انتفاء د لازم سره انتفاء د ملزوم راخي، نو د جسد عنصري دونیوي خخه وصف در سالت

او دنبوت منتفی شو (معاذ الله) مماتي اشاعتیان صراحتاً لیکي چې نبوت او رسالت په اصل کې د روح صفت دی، د روح مع الجسد العنصري صفت نه دی، (نداء الحق ج ۱ ص ۵۰۸)

فایده: بدعتي مماتي اشاعتیان دنبوت څخه منکر دي، همدارنگه دنبوت اود رسالت توهین کوي، همدارنگه د ختم نبوت څخه منکر دي، دنبوت او درسالت څخه ځکه منکر دي چې نبي عبارت دي د روح مع الجسد العنصري څخه او دوي په عالم البرزخ کې جسد عنصري نبي نه گڼي، د مدینې منورې په روضه مبارکه کې چې کوم جسد عنصري موجود دی هغه ته نبي او رسول نه وايي (نداء الحق ج ۱ ص ۵۸۰)

او دنبوت او رسالت توهین ځکه کوي چې که ددوي په نیز باندې بالفرض جسد عنصري نبي او رسول شي نو بیا ورته حیات، فهم، علم، شعور، سماع، او ادراک نه ثابتوي، نومعاذ الله بې حیاته بې فهمه، بې علمه، او بې شعوره نبي او رسول شو او دا د نبي او در رسول توهین دی او د ختم نبوت څخه ځکه منکر دي چې ددوي په نیز د نبي کریم ﷺ روح مبارک په بل جسد مثالي کې اچول شوی دی، نو همغه اوس رسول او نبي شو.

د اهل سنت والجماعت دلائل

۱- ﴿مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا ۝﴾

۲- ﴿وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِن مَّاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ ۚ﴾

۳- ﴿وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ ۝﴾

پدې ایتونو کې محمد ﷺ ته رسول ویلی شوي دي او محمد در رسول الله ﷺ د ذات څخه عبارت دی او ذات عبارت دی د روح مع الجسد العنصري څخه، هم په دنیا کې او هم په عالم البرزخ کې الی ابد الابد.

۴- قال رسول الله ﷺ لا نبي بعدی ولا أمت بعد أمتی (رواه البيهقي)

۵- وعن أنس رفعه أن الرسالة والنبوة قد انقطعت ولا نبي بعدی ولا رسول (اخرجه ابويعلى) په

«بعدي» کې «یا» ضمير د متکلم په روح مع الجسد باندې دلالت کوي.

۶- وعن ابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قال قال رسول الله ﷺ : أنا أحمد، وأنا محمد، والحاشر،

والمقفي والخاتم. (رواه الخطيب)

په عالم الدنيا کې دا نومونه د روح مع الجسد العنصري وو، نو په عالم البرزخ کې به هم وي.
 ۷- قد صح عن ابی ایوب الانصاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ لَمَنْ أَنْكَرَ عَلَيْهِ وَضَعَ وَجْهَهُ عَلَى الْقَبْرِ إِنَّمَا جَنَّتْ رِسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ آتِ اللَّيْلُ وَالْحَجَرُ (احسن الفتاوى ج ۴ ص ۵۵۱، مسند احمد ج ۶ ص ۵۸۷، مرويات مالک بن حويرث)

حضرت ابوایوب انصاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ یوه ورځ (دزیات محبت له وجې) خپل مخ د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په قبر باندې کیښودلو، یو چا پرې اعتراض وکړو، نو حضرت ابوایوب انصاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ورته وفرمایل چې زه ټیګې او خښتې ته نه یم راغلی بلکې زه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راغلی یم.

فایده: په کومو ایتونو او حدیثونو کې چې محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته د نبي او د رسول لفظ استعمال شوی دی، هغه ټول ددې دلایل دي چې په عالم الدنيا او په عالم البرزخ او په عالم الحشر درې واړو کې روح مع الجسد العنصري رسول او نبي دی، ځکه چې محمد عبارت دی د روح مع الجسد العنصري څخه.
 ۸- که په عالم البرزخ کې د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روح مع الجسد العنصري الدونيوي، رسول او نبي نه شي نو بیا به لاله الا الله محمد رسول الله یوه حکایتي کلمه شي، یعنې معنی به یې داسې شي چې محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مخکې نبي او رسول وو او اوس نه دی (معاذ الله) ځکه چې محمد د روح مع الجسد العنصري څخه عبارت دی.

۹- مفسر القرآن علامه عبدالرحیم حنفي رحمه الله فرمایي چې: انبياء لکه څرنګه چې په عالم الدنيا کې انبياء او رسل وو، نو همدارنګه عالم البرزخ ته دا تنقل څخه وروسته هم انبياء او رسل دي ددې په خلاف عقیده د کفر ده (نظم الفراید، فريده نمبر ۳۳، ص ۶۶، رحمت کاینات ص ۳۵۹)
 دا کفري عقیده مخکې (دمتشفه) وواو دا بو نصر وایلي المتوفی ص ۴۴۴) ه وه، چې اوس ددوي جانشیانو اشاعتي مماتیانو خپله کړې ده.

دمماتیانو دلیل

مमतیان وایي چې الله تعالی په قرآن کریم کې صرف روح ته نبي ویلي دي، الله تعالی فرمایي چې:
 ﴿وَإِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الْبَنِي إِسْرَءِيلَ أَنَّمَا أَرْسَلْتُكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَحِكْمَةٍ﴾

همدارنګه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي چې: (كنت نبيا وأدميين الماء والطين)

زه نبي وم او ادم عليه السلام داوبو اودختې په منځ کې وو، همدارنگه په عالم الذر کې ادم عليه السلام انبياء وليدل په حديث کې راځي چې رأى الانبياء فيهم مثل السرج عليهم النور، په دې ټولو کې يواځې روح ته نبي او رسول ويلى شوي دي نو معلومېږي چې نبوت اورسالت په اصل کې يواځې د روح صفت دی دجسم صفت نه دی.

جواب: دجسد او ذروح په مابين کې ډير قوي تعلق دی، روح جسد ته محتاج دی او جسد روح ته محتاج دی، لکه څرنگه چې جسد بغير ذروح څخه نشي چلیدلی، نو همدارنگه روح بغير دجسد څخه نه شي چلیدلی په عالم الارواح کې هم الله تعالی ارواحو ته اجساد ورکړي وو.

۱- دقرآن الفاظ صراحتاً پدې خبره دلالت کوي چې په عالم الارواح کې د ارواحو سره اجساد شریک وو، بنی ادم، ظهور، ذريت، د اتول دا جسادو صفات دي، همدارنگه په عالم الارواح کې د وړو مېړيو په مقدار باندې جسم ښکاریدلو.

۲- مولانا مفتي محمد شفيع رحمه الله د (اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) په تفسير کې ليکي چې: دادم عليه السلام دملا څخه يواځې ارواح نه وو راوتلي، بلکې روح او جسم دواړه وو، ځکه چې د روح مع الجسد تربيت ته ضرورت ډير دی، همدارنگه په حديث کې چې ددوي د رنگونو بيان شوی دی چې بعضې تور وو، او بعضې سپين وو، د بعضو په تندي کې پر قاوه دا ټول په دې دلالت کوي چې هلته دروح سره جسم وو، ځکه چې يواځې روح هيڅ رنگ نه لري او داد تعجب خبره نه ده چې دا ټول اجسام څرنگه په يوځای کې راجمع شول؟ نن سبا د فلم په ذريعه باندې غټ غټ شيان په يو وړو کې سکرين باندې ښکاره کولی شي.

(معارف القرآن ملخصاً، ج ۴ ص ۱۱۳)

د روح او دجسد قوي تعلق

الله تعالی په هر شي باندې قادر دی، که وغواړي روح بغير دجسد څخه چلولی شي او جسد بغير د روح څخه چلولی شي، لکن دالله تعالی عادت دادی چې روح بغير دجسد څخه نه چلوي، په دنيا کې روح دجسد په سترگو لیدل کوي، دجسد په ژبه غږېږي، دجسد په غوږونو اوریدل کوي، که دجسد سترگې، غوږونه، او ژبه نه وي نور روح پوند، کون او گونگی دی، همدارنگه په آخرت کې هم د ارواحو سره د اجسادو حشر کېږي، (وَالْبَعْثُ بَعْدَ الْمَوْتِ) د اجسادو حشر مرکزي عقیده ده الله تعالی فرمایي چې: ﴿بَلْ قَدِيرِينَ عَلَىٰ أَنْ تُسَوَّىٰ بَنَاتُهُ﴾ همدارنگه په عالم الارواح کې هم روح بغير دجسد څخه نه چلیدلو، نو الله تعالی ورته واړه واړه اجسام پیدا کړل، له څرنگه چې مفسرینو

د(أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ) په تفسیر کې لیکلي دي، په دې درې وارو عالمونو (عالم الدنيا، عالم الآخرت، عالم الارواح) کې روح او دجسد په مابین کې تعلق ثابت دی اگر چې په تعلقاتو کې به یې فرق وي خو نفس تعلق یې یقیني دی، دمخکینو، قرآني، نبوي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، او اجماعي دلايلو سره سره په تیرو دریو عالمونو باندې قیاس هم ددې تقاضی کوي چې په عالم البرزخ او عالم القبر کې هم دروح او دجسد په مابین کې تعلق شته.

عالم القبر او عالم النوم

عالم القبر فی الجملة داسې دی لکه عالم النوم، له دې وجې علماء فرمایي چې: النوم اخ الموت انسان چې اوده شي نو دده روح قبض کړی شي، الله تعالی فرمایي چې: ﴿وَالَّذِي لَهُ بُنْيَانٌ مِّمَّا هِيَ﴾ دده دجسم ماشین بالکل معطل ښکاري، د دنیا دخلکو په نظر کې دده سترګې بندې وي، ژبه یې خاموشه وي، لاسونه او پښې یې بې حرکت وي او په حقیقت کې روح دجسد عنصري سره یو ځای په سیر او سیاحت باندې مصروف وي، دجسد عنصري په سترگو لیدل کوي، دجسد عنصري په غوږونو او ریدل کوي، دجسد عنصري په ژبه غږیدل کوي، دجسد عنصري په پښو باندې مزل کوي، په روح باندې چې کوم حالات تیرېږي په هغو ټولو کې ورسره جسد شریک وي، له دې وجې کله اوده سړی وژاري، کله وخاندي، نو لکه په عالم النوم کې چې جسد په کت کې پروت وي، لکن بیا هم دروح سره سیر او حرکت، غم او خوشحالي کوي، نو همدارنگه په عالم القبر کې هم جسد په قبر کې پروت وي، لکن بیا هم دروح سره په غم او په خوشحالي، تنعیم او تعذیب کې شریک وي او لکه څرنگه چې دعالم النوم معاملات دعالم الدنيا دخلکو د نظر څخه پناه وي، حتی چې د اوده سړي په خوا کې ناست سړی هم پدې نه پوهیږي چې په دې اوده سړي باندې څه تیرېږي، نو همدارنگه دعالم القبر معامله هم دعالم الدنيا دخلکو د نظر څخه پناه وي.

درسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د روضې مبارکې زیارت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

داهل سنت والجماعت مسلک

۱- درسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکي زيارت د فرايضو او د واجباتو پسې بهترين عبادت دی.

۲- اصل مقصود درسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکي زيارت دی او ددې څخه علاوه

د مسجد نبوي او دنورو مبارکو مقاماتو زيارت پخپله حاصلېږي.

فايده: که الله تعالى کوم خوش قسمته کس ته مدينې منورې ته د تللو توفيق ورکړو نو صرف د رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکي په نيت باندې دې سفر وکړي او رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د صلوٰة او د سلام د پيش کولو په نيت باندې دې سفر وکړي، ۱- ځکه چې د مسجد نبوي صلى الله عليه وسلم عظمت د رسول الله صلى الله عليه وسلم له وجې دی ۲- که يو کس صرف د مسجد نبوي صلى الله عليه وسلم په نيت باندې سفر کوي نو دا د تاوان سفر دی، ځکه چې په مکې حرم کې يو مونځ په يو لک دی او په مسجد نبوي صلى الله عليه وسلم کې د يو روايت مطابق يو مونځ په زر او د بل روايت مطابق په پنځوس زره دی، نو ولې يولک چنده ثواب پرېږدي او د زر چنده يا د پنځوس زره چنده لپاره سفر کوي؟ ۳- الله تعالى په هر ځای کې حاضر او ناظر دی، مسجد نبوي او بيت الله شريف الله تعالى ته يو برابر دي، لکن محمد صلى الله عليه وسلم صرف په مدينه منوره کې دی په هر ځای کې حاضر او ناظر نه دی، له دې وجې د مدينې منورې په سفر کې به درسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي نيت کولې شي.

داهل بدعتو مسلک

اهل بدعت وايي چې د نبی کریم صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکي په نيت باندې سفر کول بدعت دی

، اصل مقصود د مسجد نبوي صلى الله عليه وسلم زيارت دی او ددې څخه علاوه درسول الله صلى الله عليه وسلم

د روضي مبارکي زيارت پخپله حاصلېږي (تحقيق الحق ص ۳۵، کتاب التوحيد فی عبادات الألوهية

ازمولوي عبد الغني جاجروي)

دأهل سنت والجماعت دلايل

۱- وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ، أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

مفتي محمد شفيع رحمه الله فرمايي چې ددې ايت شان نزول خاص دی ، لکن حکم يې عام دی ترقيامت پورې جاري دی ، هرڅوک چې درسول الله صلى الله عليه وسلم روضې مبارکې ته ورشي نو صلوٰه او سلام دې پيش کړي ، درسول الله صلى الله عليه وسلم دطرف څخه به ورته جواب ورکول کيږي .

۲- قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ زَارَنِي فِي مَبَاتِي كَانَ كَمَنْ زَارَنِي فِي حَيَاتِي، وَمَنْ زَارَنِي حَتَّى يَنْتَهِيَ إِلَى قَبْرِي كُنْتُ لَهُ شَهِيدًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (كتاب الضعفاء از علامه عقيلي، تاريخ ابن عساكر، كتاب الشفاء از علامه سبكي) چاچې زما د وفات څخه وروسته زما زيارت وكړو نو داسې ده لكه زما په ژوند كې يې چې زما زيارت كړى وي، او چا چې زما زيارت وكړو تر دې چې زما قبر ته راغلو نو زه به دقيامت په ورځ ددې شاهدي وركووم .

رسول الله صلى الله عليه وسلم دهغه زاير دايमान او دحاضري شاهدي ذكر كړه چې در سول الله صلى الله عليه وسلم دروضې مبارکې په نيت يې سفر كړى وي .

فانقيط: چې ددې حديث په سند كې يو راوي محمد بن يحيى دى، ابن عدى ليكلي دي چې دده احاديث منكر او دظلمت څخه ډك دي، لهذا دا حديث دقبولولو قابل نه دى .

جواب: دجرح او دتعديل علماوو ابن عدي ته متشدد او متعصب ويلى دي لهذا دده داجرحه په تشدد باندې بناء ده .

دوهم جواب: علامه عبدالحى رحمه الله فرمايي چې دمنكر اطلاق كله په تفرد باندې كيږي (الرفع والتكميل ص ۲۰۰)

دريم جواب: دنورو رواياتو څخه هم ددې روايت تاييد كيږي، لهذا داروايت دحسن په مرتبه كې دى .

۳- قال النبي صلى الله عليه وسلم من حج ولم يزرني فقد جفاني (شفاء السقام ص ۲۷)

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې چاچې حج وكړو او زما زيارت يې ونكړو، نو بيشكه چې زما سره يې جفا وكړه .

۴- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ جَاءَنِي زَائِرًا لَا يَعْلَمُهُ حَاجَةٌ إِلَّا زِيَارَتِي كَانَ حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أَكُونَ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (معجم كبير للطبراني ج ۶ ص ۱۷۴)

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې شوک زما زيارت ته راغلو او زما د زيارت څخه ماسوی يې بل هيڅ حاجت نه وو، نو په ماباندې لازمه ده چې زه به دده لپاره د قيامت په ورځ شفاعت کونکی يم.

۵- رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: من زارني محتسبا الى المدينة كان في جوارى يوم القيمة (شفاء السقام)

چا چې د ثواب په نيت باندې زما زيارت وکړو نو هغه به د قيامت په ورځ زما گاونډی وي.

۶- عَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ زَارَ قَبْرِي وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي (شعب الايمان، شفاء السقام، دارقطني، وفاء الوفاء ج ۴ ص ۱۶۷)

چا چې زما د قبر زيارت وکړو دهغه لپاره زما شفاعت لازم شو.

۷- قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من جئني زائرا لا ينزع الا زيارتي كان حقا علي أن أكون له شفيعا يوم القيامة (شفاء السقام ص ۲۷)

شوکه چې صرف زما د زيارت په اراده باندې راغلو نو په ماباندې لازمه ده چې زه به دده لپاره د قيامت په ورځ شفيع يم.

ابن حجر رحمه الله فرمايي چې: دا احاديث عام دي عالم الدنيا او عالم البرزخ دواړو ته شامل دي. (حاشيه على الايضاح ص ۴۸۱)

درسول الله صلى الله عليه وسلم زيارت د علماوو له نظره

۱- امام نووي رحمه الله فرمايي چې: حاجيان دې د حج څخه وروسته مدينې منورې ته د رسول الله صلى الله عليه وسلم زيارت ته ورشي ځکه چې دا اهم عبادت دی، (الايضاح في مناسك الحج والعمرة ص ۴۴۷)

۲- ابن حجر الهيتمي رحمه الله فرمايي چې: د زيارت احاديث عام دي د حيات او د وفات دواړو حالتونو ته شامل دي، همدارنگه دا احاديث د رسول الله صلى الله عليه وسلم زيارت په استحباب باندې دلالت کوي (حاشيه على شرح الايضاح ص ۴۸۱)

۳- علامه سمهودي رحمه الله فرمايي چې: دوهم فصل د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روضي مبارکې د زيارت په دلايلو کې دی، او ددې د مشروعيت په تاکيد کې دی او ددې خبرې په بيان کې دی

در رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي زيارت

چې در رسول الله صلى الله عليه وسلم زيارت ته تلل قريب الى الواجب دي حتى چې بعضي علماوو ورته واجب ويلي دي. (وفاء الوفاء ج ۴ ص ۱۷۷)

مخکې ليکي چې علامه سبکي رحمه الله در رسول الله صلى الله عليه وسلم په زيارت باندې قولي او فعلي اجماع رانقل کړې ده، او د کتاب، سنت، اجماع او قياس څخه يې دا ثابته کړې ده چې د نبی کریم صلى الله عليه وسلم زيارت ته تلل ثواب دی (ايضاج ص ۴ ص ۱۵۸)

۴- شيخ الاسلام علامه ابن الهمام رحمه الله فرمايي چې: زما په نيز بهتره داده چې مدينې منورې ته په ورتلو کې صرف در رسول الله صلى الله عليه وسلم د قبر نيت وکړي شي (فتح القدیر ج ۴ ص ۷۴)

۵- د حنفي فقهي بې مثال کتاب در مختار او ددې شرحه رد المحتار ليکي چې در رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکې زيارت اجماعاً مستحب دی. (ج ۴ ص ۶۳)

۶- مولانا عبدالحی لکهنوي رحمه الله فرمايي چې: د څلورو وارو مذهبونو محقيقين علماء در رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکې د زيارت د وجوب قايل دي. (الكلام المبرم ص ۹)

۷- مولانا خليل احمد سهارنپوري رحمه الله فرمايي چې: زمونږ او زمونږ د مشايخو په نيز در رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکې زيارت کول اعلى درجه قربت دی، بلکې واجبوته نږدې دی (المبند على المفند ص ۳۴)

۸- مولانا حسين احمد مدني رحمه الله فرمايي چې: زمونږ د اکابرو په نيز در رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکې زيارت ته تلل بهترين مستحب بلکې واجبوته نږدې دی (نقش حيات ص ۱۲۲)

۹- مولانا محمديوسف لدهيانوني رحمه الله فرمايي چې: د جمهورو علماوو په نيز به ضرور در رسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکې نيت هم کوي (آپ کے مسائل او آن کا حل ج ۳ ص ۱۶۷).

د روضي مبارکې زيارت د واقعاتو په رڼا کې

۱- حضرت ابو الدرداء رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمايي چې کله چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د دنيا څخه رحلت کړو، نو حضرت بلال رَضِيَ اللهُ عَنْهُ در رسول الله صلى الله عليه وسلم فراق برداشت نه کړی شو، مدينه منوره يې ښودله او د شام په ملک کې د جاببي مقام ته لاړو، د حضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د خلافت په زمانه کې يې د شام کې په خوب کې رسول الله صلى الله عليه وسلم وليدلو، رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته په خوب کې فرمايل چې: بلال! دومره سخت زړی يې چې زما زيارت ته هم نه راځي، کله چې بلال رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د خوب

څخه راپاڅيدلو نو سمدستي يې مدينې منورې ته د سفر تياري شروع کړو، کله چې مدينې منورې ته ورسيدلو او نبي کریم صلى الله عليه وسلم ته يې صلوٰه او سلام پيش کړل، نو خلک خبر شول چې درسول الله صلى الله عليه وسلم مؤذن حضرت بلال رضي الله عنه ډيره موده وروسته مدينې منورې ته تشریف راوړی دی. صحابه او تابعين ورته ډلې ډلې ملاقات ته راتلل، د ملاقاتونو څخه وروسته د مانځه وخت شو، خلکو خصوصاً حسنينو رضی الله عنهما د حضرت بلال رضي الله عنه څخه تقاضی وکړه چې آذان وکړي، حضرت بلال رضي الله عنه مجبور شو او په همغه ځای باندې يې آذان شروع کړو په کوم ځای باندې به يې چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم په وخت کې کولو، کله يې چې د الله اکبر، الله اکبر جملې ولوستلې نو صحابه کرامو رضی الله عنهم ته هغه ټوله نقشه مخې ته ودریدله په کومه کې به چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د صحابه ووسره يو ځای د حضرت بلال رضي الله عنه آذان اوریدلو، صحابه وورضی الله عنهم بې اختياره ژړاگانې شروع کړې، کله چې آذان شهادتينو ته ورسيدلو نو خلکو داسې محسوسوله لکه رسول الله صلى الله عليه وسلم چې دروضي اطهرې مبارکې څخه بهر تشریف راوړی وي او ددوي مخې ته حاضروي، حضرت بلال رضي الله عنه چې دا حالت وليدلو نو پخپله هم په ژړا شو او آذان يې هم ختم نه شو کړلی، (وفاء الوفاء ج ۳ ص ۳۵۶، واثار السنن)

پدې روايت کې درسول الله صلى الله عليه وسلم منامي ارشاد او د حضرت بلال رضي الله عنه فعل ددې لپاره واضح دليل دی چې درسول الله صلى الله عليه وسلم دروضي مبارکې زيارت د اعلی مستحباتو څخه دی.

۲- عبدالرحمن جامي رحمه الله يو کامل عارف او رشتينی عاشق وو، درسول الله صلى الله عليه وسلم په مدحه کې يې يوه درد څخه ډکه قصيده وليکله، بيا يې د حج اراده وکړه، د ځان سره يې دا قصيده هم واخستله چې دروضي مبارکې په خوا کې يې ولولي، کله چې د حج څخه فارغ شو او د مدينې منورې په سفر روان شو، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم دمکې مکرمې امير ته په خوب کې وفرمايل چې عبدالرحمن جامي رحمه الله مدينې منورې ته مېر اپريږده، که پاتې کيږي نو همدلته په مکې مکرمه کې دې پاتې شي او که نه پاتې کيږي نو ښه رته دې خپل وطن (جام) ته لاړ شي، عبدالرحمن جامي رحمه الله يو څو ورځې په مکې مکرمه کې پاتې شو، لکن د فرط محبت له وجې په پټه د مدينې منورې په سفر روان شو، رسول الله صلى الله عليه وسلم بيا دمکې مکرمې امير ته په خوب کې ورغلو او ورته يې وويل چې: عبدالرحمن جامي رحمه الله بيا په فلانکې لاره باندې پټ مدينې منورې ته را روان دی، هغه مېر اپريږده، دمکې مکرمې امير چې کله د خوب څخه را بيدار شو نو خپل کسان يې

ورپسې وليدل، عبدالرحمن جامي رحمه الله يې ونيولو او بندي يې كړو، رسول الله صلى الله عليه وسلم دريم ځل دمكې مكرمې امير ته په خوب كې ورغلو او ورته وې فرمايل چې عبدالرحمن جامي رحمه الله مجرم نه دى چې سزاء ورته وركوي، بلكې ده يوه قصيده ليكلې ده او دا اراده يې د، چې زما دروضي سره يې ولولي، كه چيرته دلته راشي نو زه به دروضي مباركې څخه دمصافحې لپاره ورته لاس راوباسم او كيدى شي چې دا دخلكو لپاره دفتنې سبب شي، له دې وجې يې صرف حصار كړه، دسختۍ كولو ضرورت نشته، بيا امير دبندىخاني څخه راويستلو او ډير عزت يې وكړو (فضايل درود شريف از مولانا ذكرى ص ۱۲۵)

۳- يحيى بن معين رحمه الله په سنه (۲۳۳ هـ) كې مدينې منورې ته لاړو بيا مكې مكرمې ته روان شو، رسول الله صلى الله عليه وسلم يې په خوب كې وليدلو چې ورته فرمايي چې زما نزيكت پرېږدې او بل طرفته روان يې؟ يحيى بن معين رحمه الله بيرته راستون شو او درې ورځې وروسته وفات شو. (رحمت كاينات ص ۳۳۴)

اعتراض: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: لاتشدو الرحال الا الى ثلاثة مساجد، مسجد الحرام، ومسجد الاقصى، ومسجدي هذا (متفق عليه مشكوة ص ۶۷، ج ۱ ص)

تاسو صرف دغې دريو مساجدو ته سفر كوي چې مسجد الحرام، مسجد الاقصى او مسجد نبوي دى، نو زيارت ته سفر ناجايز شو؟

جواب: پدې حديث كې مستثنى مساجد دي، نو مستثنى منه به هم مساجد وي، يعنې ددې دريو مساجدو څخه بغير بل هيڅ مسجد ته سفر مه كوي، ځكه چې ټول مساجد په فضيلت كې يو برابر دي نو يو مسجد پرېنبودل او بل ته سفر كول عبث دي، مگر دغه درې مساجد دنورو څخه بهتر دي لهدا دوي ته سفر كولى شئ، په يو روايت كې صراحة مستثنى منه مساجد راغلي دي: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَنْبَغِي لِلْمُصَلِّي أَنْ يَشُدَّ رِجَالَهُ إِلَى مَسْجِدٍ تُبْتَغَى فِيهِ الْعِلَالَةُ غَيْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى وَالْمَسْجِدِ

دوهم جواب: كه په دې حديث كې مستثنى منه اعم شي چې ددې دريو مساجدو څخه بغير بل هيڅ ځاى ته سفر مه كوي، نو بيا خو دتعليم، تبليغ، جهاد، تجارت، وغيره ټول سفرونه ناجايز شو، (ولايقول به أحد)

دروزي مبارکي د فضيلت عقیده

دروزي مبارکي د فضيلت عقیده

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د اهل سنت والجماعت مسلک

لکه څرنگه چې د الله تعالی د ذات څخه وروسته د رسول الله ﷺ مبارک ذات د تمامو کایناتو څخه بهتر دی، نو همدارنگه د ځمکې هغه حصه چې د رسول الله ﷺ د بدن مبارک سره لږیدلې ده د تمامو کایناتو څخه بهتره ده، تردې چې د کعبې شریفې، عرش او کرسی څخه هم بهتره ده، دا اجماعي عقیده ده (فضایل حج از مولانا زکریا ص ۱۷۷)

د اهل بدعتو مسلک

مما تې بدعتي اشاعتیان وایي چې د ځمکې هغه حصه چې د رسول الله ﷺ د بدن مبارک سره لږیدلې ده د عامو ځمکو په شان ده، د کعبې شریفې او د عرش څخه نه ده بهتره، په ځمکنیو قبرونو کې هیڅ قبر د جنت د باغونو څخه نه دی. (عقاید علماء اسلام ص ۶۸۴، ندای حق ص ۴۷۶)

دلایل:

۱- رسول الله ﷺ فرمایي چې: ان کل نفس تدفن فی التربة التي خلقت منها، (رواه الحاكم فی المستدرک، معارف السنن، ج ۳ ص ۳۴۴)

هر انسان په هغه خاوره کې خښولی شي د کومې څخه چې پیدا شوی دی.

بل طرف ته دا خبره یقیني ده چې د انبیاءو و جسدونه د جنت د خاورې څخه پیدا شوي دي، نودنبی کریم ﷺ د قبر خاورې د جنت خاورې شوې او په دنیا کې هیڅ شی هم د جنت د خاورو سره نه دی برابر. (معارف السنن ج ۳ ص ۳۳۵) دلته حیات النبی ﷺ هم ثابت شو، ځکه چې د نبی قبر چې د جنت توپه شوه او په جنت کې ژوندي انسانان وي مړه نه وي، لهذا انبیاء علیهم السلام په خپلو قبرونو کې ژوندي شو.

۲- قاضي عیاض رحمه الله او علامه ابو الولید رحمه الله پدې خبره باندې اجماع رانقل کړې ده چې د ځمکې هغه حصه چې د نبی کریم ﷺ د بدن سره لږیدلې ده هغه د تمامو کایناتو څخه

بہترہ دہ حتی چہ دکعبی شریفی او دعرش خنہ ہم بہترہ دہ (خلاصہ الوفاء ص ۱۰۱، والعقود الدریدہ ج ۴ ص ۳۰۱)

۳۔ امام مالک رحمہ اللہ فرمایي : ان البقعة التي فيها جسد النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أفضل من كل شيء حتى الكرسي والعرش (معارف السنن ج ۳ ص ۲۲۳)
ہغہ خُمکہ چہ دنی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جسد اطہر مبارک پکی دی دعرش او دکرسی۔ پہ شمول دہرشی خنہ بہترہ دہ۔

۴۔ ملا علی القاری رحمہ اللہ فرمایي چہ : د رسول اللہ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د بدن مبارک سرہ لبریدلی خُمکہ دکعبی مبارکی ، دعرش او کرسی۔ خنہ بہترہ دہ (شرح الشفاء ج ۳ ص ۱۶۲)

۵۔ علامہ شامی رحمہ اللہ فرمایي چہ : د رسول اللہ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د بدن سرہ لبریدلی خُمکہ اجماعاً دکعبی شریفی دعرش او دکرسی۔ خنہ بہترہ دہ (فتاوی شامیہ ج ۲ ص ۲۲۶)

۶۔ علامہ سمہودی رحمہ اللہ فرمایي چہ : د رسول اللہ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د بدن مبارک سرہ لبریدلی خُمکہ اجماعاً دکعبی شریفی دعرش او دکرسی۔ خنہ بہترہ دہ (وفاء الوفاء ص ۲۲، ج ۱)

۷۔ رسول اللہ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایي چہ : (ما بين حجرتي ومصلاتي روضة من رياض الجنة) زما د حجری او دمصلی پہ مابین کی دجنت دباغونو خنہ یو باغ دی، پہ بل حدیث کی رائجی چہ : (ما بين قبري ومنبري روضة من رياض الجنة) زما د قبر او دمنبر پہ مابین کی یو باغ دی دباغونو دجنت خنہ،

مولانا عبدالحق محدث دهلوي رحمہ اللہ فرمایي چہ : دا پہ حقیقت باندی ورحمل دی ، لکہ خرننگہ چہ حجر اسود او مقام ابراہیم دجنت خنہ راوړل شوی دی، ہمدارنگہ دا خُمکہ ہم دجنت خُمکہ دہ او دقیامت پہ ورخ بہ دا خُمکہ پہ فردوس کی داخلیبی (جذب القلوب الی دیار المحبوب اردو ترجمہ بنام تاریخ مدینہ ص ۱۷۴)

امام طحاوی رحمہ اللہ فرمایي چہ دا خُمکہ خکہ دجنت دباغونو خنہ یو باغ دی چہ پہ دی خُمکہ باندی نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دیر گرزیدلی دی، نو پہ کوم خای چہ دنی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تلی لک لکیدلی دی چہ دہغی پہ برکت ہغہ دجنت دباغونو خنہ یو باغ شو نو پہ قبر مبارک کی چہ نبی

کریم ﷺ خپله موجود دی هغه اعلیٰ جنت دی (منقول از تسکین الأذکيا، ص ۴۸۶، بحواله مشکل الآثار از امام طحاوي)

۸- کله چې د رسول الله ﷺ وفات نژدې شو نو داسې کلمات یې په ژبه راغلل چې:
اللَّهُمَّ الرفیق الأعلى)، مشکوة باب وفات النبی ﷺ، صحیح البخاری، باب مرض النبی
ﷺ

رفیق اعلیٰ کوم ځای دی؟ نو د حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د حدیث مطابق رفیق اعلیٰ د رسول الله ﷺ د اوسیدلو ځای دی او د رسول الله ﷺ د اوسیدلو ځای جنت دی، حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې حضرت فاطمې رضی الله عنها و فرمایي چې: (یا ابتاه اجاب رباً دعاء، یا ابتاه من جنة الفردوس مأواه) صحیح البخاری، باب مرض النبی ﷺ.

ماوی د اوسیدلو ځای ته وایي او د رسول الله ﷺ د اوسیدلو ځای روضه مبارکه ده، لهذا رفیق اعلیٰ روضه مبارکه شوه، اود اعلیٰ معنی ده د زیات شان والا، نو په کایناتو کې دروژي مبارکې په نسبت بل د زیات شان والا نشته، رسول الله ﷺ د رفیق اعلیٰ سوال د روح مع الجسد دواړو لپاره کړی وو، نو دواړه رفیق اعلیٰ ته ورسیدل، داسې نه ده چې د روح په بار کې قبوله شي هغه رفیق اعلیٰ ته ورسېږي او جسد همدلته په عام ځای کې پاتې شي.

دمماتیانو دانکار وجه

مماتیان دغې ځمکې ته د جنت باغ نه وایي کومې ته چې په حدیث کې د جنت باغ ویلی شوی دی او ددې وجه داده چې که دا ځمکه د جنت شي نو په جنت کې خو مړ انسان نه وي، لهذا حیات الانبیاء ثابتېږي.

دمماتیان وسوسي

۱- په مسجد نبوي ﷺ کې یو لمونځ په پنځوس زره څنده دی او په مسجد حرام کې په یو لک څنده دی؟

جواب: مونږ د ټول مسجد نبوي خبره نه کوو، ټول مسجد نبوي روضه نه ده، زمونږ خبره په هغه ځمکه کې ده د کومې سره چې د نبی کریم ﷺ جسد اطهر مبارک لږیدلی دی.

۲- دکعبې شریفې او دعرش او دکرسي نسبت الله تعالی ته کیږي اود روضې مبارکې نسبت نبي کریم ﷺ ته کیږي.

جواب: دروضې مبارکې خاورې د نبي کریم ﷺ بدن مبارک سره لږیدلې دي ، نو دلته نسبت دتماس دی او په کعبه او په عرش او په کرسی کې داسې نسبت نشته، څوک چې دالله تعالی په باره کې عقیده دتماس وساتي هغه کافر دی .

۳- د نبي کریم ﷺ بدن مبارک خو دکفن سره لږیدلی دی، دخاورو سره خونه دی لږیدلی؟

جواب: د نبي کریم ﷺ بدن اطهر مبارک دکفن سره لږیدلی دی، نو کفن مبارک دتمامو کایناتو څخه اعلی شو، نو دکفن ځمکه ضرور دتمامو کایناتو څخه اعلی شوه، همدارنگه چې کوم سړی په ځمکه باندي ناست وي، نو هلته څوک دانه شي ویلی چې دا سړی خوپه جامو باندي ناست دی په ځمکه باندي نه دی ناست، ځکه چې جامې صرف واسطه ده اصل مقصود ځمکه ده.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وآله وصحبه اجمعین

د شهيدانو جسماني ژوند

الکمال
النسج الذي يروى في
الكتاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد !

د اهل سنت والجماعت مسلک

- ۱- د شهيد جسد ژوندي دی، د شهيد روح په جنت کې وي او که د عرش لاندې وي او که په بل هر خای کې وي ددې جسد عنصري دونيوي سره يې تعلق وي، لهذا د شهيد جسد عنصري دونيوي ته مړ ويل او يا پرې دمړگمان کول گناه کبيره ده.
- ۲- د شهيد سره چې درزق کومه وعده شوې ده هغه رزق دده جسد عنصري ته ورکول کيږي ځکه چې روح مادي غذا ته ضرورت نه لري.
- ۳- د شهيدانو جسماني ژوند د انبيا و په نسبت کمزوری دی.

د اهل بدعتو ممتيانو مسلک

د شهادت څخه وروسته د شهيد د روح او د جسد په مابين کې هيڅ قسم تعلق نه پاتې کيږي، د شهيد جسد عنصري بالکل مړ وي، البته د شهيد روح په بل جسد مثالي نوراني کې اچولی شي، بيا ټول معاملات، خوراک، څښاک، راحت او لذت همغه جسم مثالي ته حاصليږي. (عقيدة الأمت ص ۲۶۲، تحقيق حق ص ۶، نداي حق ص ۲۲۲)

اول قراني دليل: قال الله تعالى: (وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ * بَلْ أحيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) په دې ايت کې الله تعالی فرمايي: چې تاسو شهيدانو ته مړه مه وايي بلکه دوی ژوندي دي لکن تاسو ددوي په ژوند نه پوهيږي.

په بل ايت كريمه كې الله تعالى فرمايي: (وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ) يعنې دا په تصور كې هم مه راولئ چې شهيدان مړه دي، بلكې دوي ژوندي دي او د الله تعالى په نيز دوي ته رزق ور كولى شي نو نه به په خوله باندې ورته مړه وايي او نه به په تصور كې ورته مړه وايي. دلته ددوو خبرو بيانول ضروري دي ۱- ددې ايتونو سياق په دې خبره باندې دلالت كوي چې د شهيدانو ژوند جسماني دى.

۲- جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دى.

د قرآن كريم سياق په حيات جسمانيه باندې دلالت كوي

ددې ايت كريمه په سياق كې ډېر داسې قرائن او شواهد دي د كومو څخه چې معلومېږي چې شهيدانو ته چې كوم ژوند حاصل دى هغه جسماني ژوند دى يو څو شواهد لاندې ولولئ:

۱- احياء جمع دحى ده او ددې حقيقي معنى جسماني ژوند دى، په عامو محاوراتو كې ترېنه خلك هغه ژوند مراد وي، كوم چې د روح او د جسد د تعلق په وجه دى (يعنې جسماني ژوند) لكه څرنگه چې علامه الوسي رحمه الله فرمايي: (فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد) (روح المعاني ص ۴۰ ج ۲).

۲- مفسرين فرمايي چې (احياء) خبر دى لپاره د مبتداء محذوفې تقدير عبارت داسې دى چې (هم احياء) او ضمير د (هم) راجع دى (من يقتل) ته يعنې (من يقتل احياء) په چا باندې چې قتل وارد شوى دى همغه ژوندي دي او ظاهره دا ده چې قتل اصالة په جسم باندې وارد شوى دى، د توري گذار او د ټوپك مرمئ په جسم باندې لگېدلى ده، نو ژوند به هم همدې جسم ته ثابت وي، محمد امين صفدر رحمه الله فرمايي چې يقتل د فعل مضارع صيغه ده او فعل په حدث باندې دلالت كوي، يعنې فعل په دې باندې دلالت كوي چې په شهيد باندې قتل واقع شو او بيا ختم شو، داسې نه وه چې شهيد تر اوسه پور قتلېږي او هميشه يې قتل روان دى او قتل شوى جسم عنصري دى، نو د همدې مقتول جسد په باره كې وروسته الله تعالى فرمايي چې: (بل احياء) احياء خبر دى لپاره د مبتداء محذوفې يعنې (هم احياء) د هم ضمير (من يقتل) ته راجع دى او جمله اسميه په دوام دلالت كوي يعنې د قتل څخه وروسته زندگي دايمي ده.

۳- الله تعالى خلک منع کړل (چې شهيدانو ته مړه مه وايي) او روح ته خو هيڅوک مړ نه وايي لهذا ددې نهی تعلق د روح سره نه دی، بلکه د جسم سره دی، ځکه چې خلکو جسم ته مړ ويلو.

۴- په قران کريم کې ددې ژوند دييانولو څخه وروسته الله فرمايي چې (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) شعور ادراک بالحواس ته وايي او د لکن کلمه د استدراک لپاره راځي، يعنې د لکن څخه په مخکې کلام کې د توهم امکان وي، نو د لکن څخه په وروستۍ جمله باندې هغه توهم دفع کولی شي. نو د مخکېنۍ جملې (بَلْ أَحْيَاءٌ) څخه دا توهم پيدا شو چې دا حيات به مدرک بالحس وي بالفعل، نو الله تعالى دا توهم په (وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ) باندې دفع کړو، يعنې اگر چې دا حيات في نفسه قابل دی لپاره د ادراک بالحواس لکن د يو څه عوارضو او حکمتونو له وجې څخه يې تاسو بالفعل په حس باندې ادراک نه شئ کولی. او ظاهره دا ده چې دا دراک بالحس قابل دغه جسماني حيات دی، روحاني حيات مدرک بالحس نه دی، بلکه مدرک بالعقل دی، نو که روحاني حيات مراد وی الله تعالى به د (ولکن لا تشعرون) په ځای باندې (ولکن لا تعلمون) فرمايلي وی.

د شهيدانو ژوند د ادراک بالحس قابل دی لکن بيا يې هم بالفعل ادراک نه کيږي ددې لپاره ډېر وجوه دي مثلاً:

۱- دا حيات د دنيا د انتقال څخه وروسته په بل عالم يعنې په عالم برزخ کې دی او د يو عالم لپاره د بل عالم د حالاتو مشاهده مستبعده ده.

۲- دا وجه هم کېدای شي چې د شهيد د روح او د جسد په منځ کې تعلق شته دی لکن دا تعلق داسې نه دی لکه د دنيوي زندگۍ په شان له دې وجې يې مونږ مشاهده نه شو کولی.

۳- همدارنگه دا وجه هم کېدلی شي چې د الله تعالى په نيز ايمان بالغيب معتبر دی، نو که د شهيدانو ژوند مشاهد شي نو بيا به ايمان بالغيب پاتې نشي بلکه ايمان بالشهادة به ترېنه جوړ شي، نو د بندگانو د مصلحت له وجې د خلکو د حس څخه پناه دی او کله يې چې الله تعالى ته په ښکاره کولو کې مصلحت معلوم وي هلته يې د خارق العاده په طريقه بعضې بندگانو ته ښکاره کړي هم دی، محدثينو په دې باره کې ډېر واقعات ليکلي دي مثلاً: (قد صح عن ثابت البناني التابعي انه قال اللهم ان كنت اعطيت

احدا ان يصلي في قبره فاعطني ذالك فرئى بعد ذالك يصلي في قبره (شفاء السقام ص ۱۷۸) يو څو واقعات به وروسته ذکر کړو ان شاء الله تعالى .

جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دی

د مفسرينو تفصيلي حوالې خود طوالت باعثې گرزېږي دلته به اجمالاً يو څو حوالې ذکر کړو، مشهور حنفي مفسر علامه سيد محمود الوسي رحمته الله عليه د دې ايت په تفسير کې ليکي چې: واختلف في هذه الحالة فمذهب كثير من السلف انها حقيقة بالروح والجسد ولكن لا ندركها في هذه النشأة. ياديو څو اقوالود راټولولو څخه وروسته ليکي چې: والمشهور ترجيح القول الاول. (روح المعاني ج ۲ ص ۲۰) همداسې تحقيق په تفسير کبير، تفسير مظهری، او په معارف القرآن، تفسير حقاني، وغيره تفاسيرو کې دی.

فائده: په مسلم شريف کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضي الله عنه څخه روايت دی چې د دې ايت په باره کې يې وفرمايل چې: (ارواحهم في جوف طير خضر لها قناديل معلقة بالعرش تسرح من الجنة حيث شئت ثم تأوى الى تلك القناديل) مسلم ج ۲ ص ۱۳۵
د دې حديث له وجې بعضې حضرات فرمايي: چې د قرآن کریم په دې اياتونو کې محض روحاني حيات ذکر شوی دی لکن دا سهو ده:

۱- ځکه چې زمونږ دعوه دا وه چې شهيدانو ته الله تعالى جسماني حيات ورکړي دی، په داسې طريقه چې د شهيد روح او د جسد په مابين کې قوي تعلق دی، بيا چې روح په هر ځای کې وي د بدن سره يې تعلق نه کټ کېږي، نو د شهيدانو ارواح د مرغانو په شان په جهازونو کې چکري وي لکن د بدن سره يې تعلق شته او دا هم په ياد لرئ چې په دې حديث کې د شونو مرغانو ذکر په دې حيثيت سره نه دی چې دا به د شهيد لپاره باډی وي بلکه په دې حيثيت سره دی چې دا به د شهيد لپاره سورلی وي، لکه مونږ چې په جهاز يا په موټر کې کېنو نو جهاز او موټر زمونږ لپاره باډی نه وي بلکه سورلی وي .

۲- په دې حديث کې چې د شهيدانو لپاره کومه خبره ذکر شوې ده نو همدې ته ورته خبره په يو حديث کې د عامو مؤمنانو لپاره هم ذکر شوی ده، لکه څرنگه چې په موطا امام مالک کې يو روايت دی

چې: (انما نسمة المؤمن طير يعلق في شجرة الجنة حتى يرجعه الله الى جسده يوم يبعثه) (موطأ امام مالک ص ۲۱۱ جامع الجنائز)

نو ددې څخه معلومېږي چې دا اعزاز د شهيدانو پورې خاص نه دی، بلکه عامو مؤمنانو ته هم دا اعزاز حاصل دی، نو داسې قسم حیات چې د شهيدانو پورې خاص نه دی نو هلته بیا د شهيدانو د تخصیص څه فائده ده؟

حافظ ابن کثیر د موطأ امام مالک د روایت په باره کې فرمایي چې: (ففيه دلالة لعموم المؤمنين ايضاً وان كان الشهداء قد خصوا بالذكر تشريفا لهم وتكريما وتعظيما) (تفسير ابن کثیر ج ۱ ص ۱۹۷)

نو د حديث مقصد دهغه حیات بیان نه دی کوم چې د ایت د سياق څخه رافهمېږي، يعنې د جسماني حیات بیان نه دی، بلکه دهغه حیات بیان دی کوم چې د قرآن د ظاهر څخه نه رافهمېږي، گویا چې د شهيد لپاره دوه قسمه حیات دی، يو جسماني کوم چې د قرآن د سياق څخه رافهمېږي، او بل روحاني: چې دا د شهيدانو پورې خاص نه دی، يعنې شهيدانو ته د خپل اعزازي حیات څخه ماسوی هغه حیات هم مېلاوېږي کوم چې الله تعالی عامو مؤمنانو ته ورکوي.

اعتراض ۱- په اولنی ایت کې (ولکن لا تشعرون) راغلی دی ددې څخه معلومېږي چې روح ژوندی د: جسم لره حیات نشته.

جواب: (تشعرون) د جمعې مذکرې حاضرې صیغه ده، يعنې ای مؤمنانو تاسو دهغوي په حیات باندې نه پوهېږئ (يشعرون) يعنې د جمعې مذکرې غائبې صیغه نه ده راغلې، کچیرته يشعرون راغلی وی نو بیا به ستاسو اعتراض او استدلال صحيح وو يعنې مطلب به داوو چې شهيدان په خپل حیات نه پوهېږي او د انسانانو شعور ته نه راتلل دې خبرې لره مستلزم نه دي چې هغه به ژوندي هم نه وي که نه د ملایکو او د جناتو د حیات څخه به هم انکار کول لازم شي، ځکه چې جنات او ملائک ژوندي دي لکن دهغوي حیات هم په ولکن لا تشعرون کې داخل دی، يعنې انسانان پرې نه پوهېږي او د شهيدانو ژوند د انسانانو په پوهه کې ځکه نه راځي، چې د دنیا هر څه فاني دي، حتی چې انسان او دده حواس هم فاني دي او د مرگ څخه وروسته حقيقي ژوند شروع کېږي نو په فاني حواسو سره د حقيقي ژوند ادراک او مشاهده نشي کيدلی.

اعتراض ۲- په دويم ايت کې لفظ د عند راغلی دی يعنی د الله تعالى سره په جنت کې د دوي روحونه ژوندي دي، جسم ته په قبر کې حيات نه دی حاصل؟

اول جواب: دا خو اتفاقي خبره ده چې په روح باندې مرگ نه راځي نو بيا دितه احياء ويل تحليل د حاصل شو.

دوهم جواب: په قران کریم راځي چې ﴿إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ﴾ دلته هم لفظ د عند راغلی دی نو دلته هم بيا انکار وکړئ او وایئ چې اسلام خو د الله سره دی مونږ ته دنيا ته نه دی راغلی.

دریم جواب: ایا تاسو الله تعالى ته حاضر او ناظر نه وایئ چې د عند ربهم تخصیص صرف د جنت سره کوئ؟ د اهل سنت والجماعت عقیده خو داده چې رب په هر وخت کې په هر ځای کې حاضر او ناظر دی لهداذا اعتراض لغوه او باطل دی

څلورم جواب: د عند ربهم تعلق د ﴿أَحْيَاءُ﴾ سره نه دی، بلکه د ﴿يَرْزُقُونَ﴾ سره دی، يعنی د الله له طرفه دوي ته رزق ملاوېږي.

اعتراض ۳- په احاديثو کې راځي چې د شهداوو ارواح د شنو مارغانو به ججوړو کې کينډول کېږي او په جنت کې سير کوي، نو مماتيان وايي چې دا مارغان د دوي د پاره جسد مثالي گرځي، د دې څخه معلومېږي چې دا حيات صرف ارواحو او اجساد مثاليو لره دی، په قبر کې اجسادو عنصریه وولره نه دی حاصل.

اول جواب: که د حديث هم دغه مطلب شي کوم چې مماتيان اخلي نو بيا دا حديث د قرآن د دې ايت لپاره ناسخ گرځي، ځکه چې دايت څخه صراحه معلومېږي چې د شهيد جسم ته حيات حاصل دی، حالانکه دا حديث خبر واحدی دی او خبر واحد د قرآن د ايت د پاره ناسخ نشي گرځيدلی.

دوهم جواب: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ﴾ څخه به هم مخالفت راشي، ځکه چې الله تعالى فرمايي چې مونږ انسان په ښکلي شکل او صورت سره پيدا کړی دی، اوس که ډير بد صورته انسان هم وي د ځان لپاره د مارغه جسم نه خوښوي، نو دا خوبه د شهيد توهين شي اعزاز او اکرام به نشي، چې دهغه څخه انساني جسم واخستلی شي او د مارغه جسم ورته ورکړی شي.

دریم جواب: د حديث څخه د مماتيانو جسم مثالي هم نه ثابتېږي ځکه چې د مماتيانو جسم مثالي د جسم عنصری په مثل دی.

خلورم جواب: دقرآن ددی ایت ٹخه معلومیږي چې دشہید جسم ته حیات حاصل دی او دحدیث ٹخه معلومیږي چې دشہید روح ته هم حیات حاصل دی، نو مونږ دواړه منو، دیو ٹخه هم انکار نه کوو او مماتیان حدیث په داسې طریقې سره مني چې په هغې سره دایت ٹخه انکار لازمیږي.

پنجم جواب: که دمماتیانو والا مطلب ومنلی شي چې دشہید روح دمارغه په شان په جسم مثالي کې اچولی شی نو دتناسخ والا عقیده به لازمه شي او دا دهندوانو عقیده ده.

شپږم جواب: دا حدیث ددی ایت کریمه لپاره په دې طریقہ تفسیر دی چې دشہید د روح دپاره دغه مارغه جسم مثالي نه دی، بلکه سورلی. ده ورته شهید په دغه مارغه باندې سورلی کوي او دخپل جسم سره کوم چې په قبر کې دی تعلق لري، لکه په دنیا کې چې انسان په جهاز یا په موټر کې سورلی کوي نو څوک دا نه وایي چې دا موټر یا جهاز دفلانکي سړی دپاره جسم مثالي دی، شیخ التفسیر مولانا محمد ادریس کاندهلوي رَحْمَةُ اللّٰهِ لیکلي دي چې: (یہ جسم طوری اس روح کیلے بمنزلہ ایک طیارہ کی ہے جس کے ذریعے سے روح جنت میں اڑھ کر سیر و تفریح کر سکے اور یہ روح اس نئے جسم میں مدر اور متصرف نہیں تا کہ تناخ کا شبہ ہو اس لئے کہ تناخ کے حقیقت یہ ہے کہ روح ایک جسم سے جدا ہونی کے بعد دوسری جسم سے اس طرح متعلق ہو کہ دوسری جسم میں کوئی اور روح نہ ہو اور بھی روح اس جسم کی نشوونما سبب ہو اور بھی روح اس جسم میں مدر اور متصرف ہو اور ارواح شہداء میں یہ بات نہیں اس لیے کہ جسم طوری کیساتھ شہید کی روح کا تعلق ہوا ہے اس جسم طوری کے روح علیحدہ ہے اور شہید کے روح علیحدہ ہے اور جسم طوری کے نشوونما اور تدبیر و تصرف کا کوئی تعلق شہید کی روح سے نہیں اس کا تعلق پرندہ کی اصل روح سے ہے پرندہ کا جسم اور روح علیحدہ ہے اور شہید کا روح علیحدہ اور روح اکس سوار ہے اور سبز پرندہ مع اپنے جسم اور اپنے روح کی شہید کی روح کیلے سوری ہے خوب سمجھ لو (معارف القرآن ج ۱ ص ۳۲۳)

اعتراض ۴- همدغه دشنو مارغانو والا په روایت کې راځي چې روح به الله تعالى ته ووايي چې مونږ خپلو اجسادو ته واپس کړه نو ددې ٹخه خو معلومیږي چې دقیامت ٹخه مخکې دروح اعاده جسد ته نه کیږي.

اول جواب: دحدیث الفاظ داسې دی: (قالوا یا رب نرید أن ترد ارواحنا فی أجسادنا حتی نقتل فی سبیلک مرة أخرى)، نو دلته څرنگه وایي چې (ارواحنا)؟ یعنی روح څرنگه خپل ځان ته روح منسوبوي؟ معلومیږي دا چې دا سوال روح نه کوي، که داسوال روح کولی نو ویلي به یې وؤ چې (ان تردنا) مونږ واپس

کړه خپلو جسدونو ته، نو دلته دا عادي د روح څخه هغه اعاده مراد ده کومه چې په دنیا کې وه یعنې زمونږ روح جسد ته په داسې طریقه باندې واپس کړه چې روح په جسم کې تدیر او تصرف وکړي او بیا دا روح او جسد دنیا ته واپس کړه په دې باندې قرینه (حتی نقتل فی سبیلک مرة أخرى) ده.

اعتراض ۵- امام بیضاوي رحمه الله ددې ایت لاندې لیکلي دي چې د شهداوو حیات روحاني دی جسماني نه دی.

جواب: امام بیضاوي رحمه الله د جسد د حیات نفی نه کوي، بلکه دا خبره ثابتوي چې د قبر زندگي د دنیا د زندگي پشان نه ده، چې جسم اصل او روح دهغې تابع وگرځي بلکه په عالم البرزخ کې روح اصل دی او جسد دهغې تابع دی، او په دې باندې دوه قرینې دي اول: امام بیضاوي رحمه الله د: ﴿يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ﴾ په تفسیر کې دا حدیث را نقل کړی دی چې (تعداد روحه فی جسده) یعنې د جسد عنصری حیات یې تسلیم کړی دی.

دوهم: امام بیضاوي رحمه الله د (کیف تکفرون الخ) په تفسیر کې فرمایي چې د (ثم یحییکم) څخه مراد د قبر حیات دی، عبارت داسې دی او (لسؤال فی القبور) یعنې ژوندی کولی شي لپاره د سوال په قبرونو کې امام بیضاوي رحمه الله د (رَبَّنَا آمَنَّا اِثْنَيْنِ وَاٰیَّتِنَا اِثْنَيْنِ) په تفسیر کې یو قول دا هم را نقل کړی دی چې د دویم حیات څخه مراد هغه حیات دی چې هغه میت ته په قبر کې ورکولی شي.

فایده: امام بیضاوي رحمه الله ددې جملې په ذکر کولو سره د عالم برزخ د جزاء او د سزاء صحیح صورت بنایي، چې هلته جسد اصل نه وي، بلکه د روح تابع وي، په هغه ځای کې د راحت او د تکلیف حالات اولاً په جسم باندې نه واردېږي بلکه اولاً په روح واردېږي بیا د روح په واسطې سره جسد ته دهغې اثر رسېږي، گورئ په دنیا کې جسم اصل وي او روح دهغې تابع وي جسم ته راحت یا تکلیف رسېږي او ددې په ذریعې سره روح دهغې احساس کوي اوس که څوک ووايي چې پولیسو زید ته جسماني سزا ورکړه روحاني سزایې نه ده ورکړې، ددې مطلب دادی چې چونکی جسم اصل دی او روح دهغې تابع دی جسم ته تکلیف ورسیدلو بیا د جسم په ذریعې سره روح ته ورسیدلو، نو لکه څرنګه چې پدې سره د روحاني سزا نفی نه لازمیږي، نو همداسې که د قبر د زندگي په باره کې د چا قول راشي چې هغه روحاني زندگي

ده جسماني نه ده نو په دې سره د جسماني نفی نه لازمېږي، ځکه چې د قائل مقصد دادی چې هلته روح اصل دی او لا روح ته راحت او یا تکلیف ملا وېږي بیا د دې په زریعې سره جسم ته دهغې اثرات رسېږي.

د شهیدانو د جسماني ژوند څخه د انکار نقصانونه

- ۱- د حیات جسماني څخه منکرین د الله تعالی حکم نه مني، الله تعالی فرمایي چې مړه ورته مه وایئ او دوي ورته مړه وایي، او د الله تعالی په حکم باندې عمل نه کول گناه کبیره ده.
- ۲- په خپل انکار باندې اصرار او ضد چې داهم گناه کبیره ده.
- ۳- الله تعالی فرمایي چې په خیال او په تصور کې هم مه راوړله چې شهیدان مړه دي (ولا تحسبن الذين قتلوا) او مماتیان دا گمان کوي، بلکې د گمان څخه ورپورته کېږي او د مرگ عقیده یې ساتي، نو گمان ځانته گناه شوه او عقیده یې ځان ته گناه شوه.
- ۴- مماتیان دغې د گناه عقیدې ته ثواب وایي او گناه ته ثواب ویل مستقله گناه ده.
- ۵- د دې گناه تبلیغ او اشاعت مستقله گناه ده.
- ۶- څوک چې د دوي په شان عقیده نه لري هغوي ته مشرک ویل مستقله گناه ده.
- ۷- بیا دا ټول گناهونه علی الاعلان کول دا هم گناه ده.
- ۸- بیا په دې باندې فخر کول مستقله گناه ده.
- ۹- بیا دا ټول گناهونه گناه نه گڼل دا مستقله گناه ده.
- ۱۰- بیا دې گناهونو ته د توحید او د سنت نوم ورکول هم گناه ده (تلك عشرة كاملة) دا شعاعتي مماتیانو د ژوند سره څلیر شت ساعته دا گناهونه په یو ځای روان دي.

دوهم دلیل: حضرت انس بن مالک رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ څخه روایت کوي چې: کله چې خلک د حساب او د کتاب لپاره راجمع شي، نو بعضې خلک به په داسې حال کې راشي چې پنځپلو غاړو کې به یې توري اچولې وي او وینې به ترینه روانې وي، دوي به د جنت د دروازې سره راټول شي پوښتنه به وشي چې دا څوک دي (چې یې حساب به جنت ته لاړل) خلک به ووايي چې دا شهیدان دي کوم چې (کأنوا احياء مرزوقين) ژوندي وو او رزق ورته ورکول کیدلو، (رواه الطبرانی) منقول از آپ کی

د کوم جسم څخه چې وينې روانې وي دهغه په باره کې رسول الله ﷺ وفرمايل چې دا ژوندي دي او رزق ورته ورکول کيږي.

دريم دليل: کله چې رسول الله ﷺ دا حد څخه را واپس شو نو د حضرت مصعب بن عمير رضي الله عنه او دده د ملگرو قبرونو ته ودریدلو او بيا يې ورته وفرمايل چې زه دا شاهدي ورکوم چې تاسو د الله تعالی په نيز ژوندي یئ، (بيا يې صحابه ووت ته وفرمايل) چې تاسو د شهيدانو زيارت کوئ او شهيدانو ته سلام کوئ زما دې په هغه ذات باندې قسم وي چې زما روح دهغه په قبضه کې دی چې تر قيامته پورې چې هر څوک دوي ته سلام کوي نو دوي ضرور جواب ورکوي (حاکم، بیهقی، طبرانی، شرح الصدور ص ۲۰۳).

رسول الله ﷺ په قبرونو باندې تیر شوی دی او په قبرونو کې اجسام وي، نو د رسول الله ﷺ دا ارشاد دا جسادو په باره کې شو.

خلورم دليل: حضرت جابر بن عبد الله رضي الله عنه فرمايي چې: لَمَّا أَرَادَ مُعَاوِيَةُ رضي الله عنه أَنْ يُجْرِيَ الْكَيْفَ أَمَّا قَالَ: مَنْ كَانَ لَهُ قَتِيلٌ فَلْيَأْتِ قَتِيلَهُ - يَعْنِي قَتْلَ أَحَدٍ - قَالَ: فَأَخْرَجَهُمْ رَطَابًا يَتَنَتْنُونَ قَالَ: «فَأَصَابَتِ الْبُحَاةُ رَجُلًا مِنْهُمْ فَأَنْفَطَرَتْ دَمًا» فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ رضي الله عنه: «لَا يَنْكِرُ بَعْدَ هَذَا مُنْكَرُ أَبَدًا» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۵۴۸، تفسير مظهری ج ۲ ص ۱۷۰، حیات الصحابه ج ۳ ص ۸۵۲)

کله چې حضرت امیر معاویه رضي الله عنه اراده وکړه چې د اُحد د غره په غاړه نهر تیر کړي، نو اعلان یې وکړو چې په دغه ځای کې چې د چا شهیدان ښخ وي هغه دې وباسي، نو خلکو شهیدان را وویستل، دهغوي بدنونه نرم او تر او تازه وو، د شهیدانو د راویستلو په وخت کې گینتې (کولنگ) د یو شهید (حمزه رضي الله عنه) په پښه باندې ولگیدلو، نو وينې ترینه روانې شوې، ابو سعید فرمايي چې ددې څخه وروسته هیڅوک ددې (حیات القبر) څخه انکار نه کوي.

ددې روایت څخه حیات جسماني د شهیدانو ثابت شو، ځکه چې اثار دروند په همدې اجسادو عنصریه وو کې وو.

پنځم دليل: حضرت عمرو بن الجموح رضي الله عنه او حضرت عبدالله بن عمرو الانصاري السلمي رضي الله عنه دا حد په جنگ کې شهیدان شوي وو، دواړه په یو قبر کې دخوړ په غاړه ښخ کړی شوي وو، نو دا ابو

له ویرې خلکو اراده وکړه چې را ویبایي او په بل ځای کې یې ښخ کړي، وروسته د روایت الفاظ داسې دي چې: قَوْجِدًا لَمْ يَتَغَيَّرَا، كَأَمَّا مَا تَا بِالْأُمْسِ. وَكَانَ أَحَدُهُمَا قَدْ جُرِحَ، قَوَضَ يَدَهُ عَلَى جُرْحِهِ، قَدَفَنَ وَهُوَ كَذَلِكَ، فَأَمِطَتْ يَدَهُ عَنْ جُرْحِهِ، ثُمَّ أُرْسِلَتْ، فَجَعَتْ كَمَا كَانَتْ. وَكَانَ بَيْنَ أَحَدٍ، وَبَيْنَ يَوْمٍ حُفِرَ عَنْهُمَا، سِتًّا وَأَرْبَعُونَ سَنَةً (موطأ امام مالك ص ۴۸۲، حیات الصحابه ج ۳ ص ۸۵۰، قبر کی زندگی ص ۲۷۸)

کله یې چې دا دواړه راوويستل، نو بالکل تغیر پکې نه وو راغلی، داسې ښکاریدل لکه پرون چې شهیدان شوي وي، په دې دواړو شهیدانو کې یو پخپل زخم باندې لاس ایښی وو، خلکو دده لاس د زخم څخه لرې کړو، لکن شهید بیرته لاس پخپل زخم کښودلو، ددوي د شهادت او د راسپړلو په مابین کې څلویښت کاله تیر شوي وو، پدې روایت کې هم په جسد عنصري کې د ژوند اثارو ذکر شوي دي.

شپږم دلیل: دامام بخاري رحمه الله استاد ابن ابی شیبه رحمه الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رحمه الله یوه واقعه را نقل کړی ده چې: عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَرْجِعُ مِنْ ضَيْعَتِهِ فَيَمُرُّ بِقُبُورِ الشُّهَدَاءِ فَيَقُولُ: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ، وَإِنَّا بِكُمْ لِلْآجِفُونَ» ثُمَّ يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ: «أَلَا تُسَلِّمُونَ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَيَرْدُّونَ عَلَيْكُمْ» (مصنف ابن ابی شیبه، کتاب الجنائز، باب ما ذکر علی التسليم علی القبور)

کله به چې حضرت سعد رحمه الله دخپلې زمکې څخه را واپس شواو د شهیدانو په قبرونو باندې به تیریدلو، نو السلام علیکم به یې ورته ویل او بیا به یې خپلو ملگرو ته ویل چې تاسو ولې په شهیدانو باندې سلام نه اچوئ چې هغوی درته جواب درکړي، ددې څخه معلومه شوه چې د حضرت سعد رحمه الله نظریه دا وه چې شهیدان د ژوند یو سلام اوري او جواب هم ورکوي، حضرت سعد رحمه الله جلیل القدر صحابي دی او د عشره مبشره وو څخه دی.

حیات الشهداء د واقعاتو په رڼا کې

۱- ابن منذر رحمه الله د حضرت طلحه بن عبید الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت کړی دی چې حضرت طلحه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ و فرمايل چې زه دخپلو مالونو د کتلو لپاره د (غابه) مقام ته لاړم، د شپې زه د حضرت عبدالله بن عمرو بن حرام رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د قبر په خوا کې ځملاستم، د قبر څخه مې په داسې خوږ اواز باندې تلاوت واوریدلو چې ددې څخه مخکې مې په داسې خوږ اواز باندې نه وو اوریدلی، بیا مې دا واقعه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته ذکر کړه، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې: ایا تاته معلومه نده چې دا قاري

عبداللہ شہید دی؟ اللہ تعالیٰ ددوي روحونه قبض کړ او دعرش لاندې یې په قنديلونو کې کینودل دښې دا ارواح دا جسادو طرفته راواپس کيږي او د ورځې بیرته هغو قنديلونو ته ځي (مظهری ج ۲ ص ۱۷۰)

پدې حدیث کې راغله چې دښې ورته روحونه رامعاد کيږي نو دښې خو ژوندي شول او د ورځې چې دقنديلونو طرفته ځي نو بیا یې هم تعلق باقی وي، دلته تلاوت دجسد عنصري څخه اوریدل شوی دی، لهدا دشهید جسد عنصري ژوندی شو.

۲- دحافظ ضامن شهید رحمه الله مزار ته یو صاحب الکشف ورغلو او فاتحه یې ورته ولوستله کله چې دفاتحې دلوستلو څخه فارغ شو، نو وې فرمایل چې دا څوک دی؟ کله چې ما فاتحه لوستله نو ماته یې (په خوش طبعۍ) کې وفرمایل چې لاړ شه په مرو باندې فاتحه ولوله، ته خو په ژونديو باندې فاتحه لولې، بیا خلکو ورته وویل چې دا حافظ ضامن شهید دی (ارواح ثلاثه ص ۱۷۰)

۴- په څلورم کال دهجرت باندې دبیر مغونه په واقع کې اویا صحابه کرام شهیدان شو، پدې صحابه وو کې عامربن فهیره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم وو، عامربن فهیره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مخکې دابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ غلام وو، دهجرت په ورځو کې به یې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او ابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته غار ثور ته شودې ور رسولې، کله چې دا شهید شو نو اللہ تعالیٰ دده جسد اسمان ته پورته کړو، دده قاتل جبار بن سلمی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دهمدې حالت دلیدلو څخه وروسته مسلمان شو. (صحيح بخاري ج ۲ ص ۵۸۷، حیات الصحابه ج ۳ ص ۸۵۳)

که جسد عنصري ژوندی نه وی او نعمتونه ورته نه ورکول کیدلی نو بیا یې دڅه لپاره اسمان ته پورته کولو؟

۵- مداین چې نن سبا په قصبه سلمان باندې شهرت لري، دبغداد څخه څلویښت میلې لرې ده، دلته یوه لویه مقبره ده، چې په هغه کې دسلمان فارسي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دحضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دحضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قبرونه هم دي، مخکې دحضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او دحضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قبرونه د دجلې په غاړه باندې وو په سنه (۱۹۳۲ع) کې حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دوه شپې شاه فیصل ته په خوب کې وفرمایل چې زما قبر ته اوبه راغلې دي او دحضرت جابر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په قبر کې نم شروع شوی دی، لهدا زموږ جسدونه ددې ځای څخه وباسه! بادشاه غفلت کولو، په دریمه شپه مفتي اعظم نور السعيد

ته په خوب کې ورغلو اود بادشاه د غفلت ذکر يې هم ورته وکړو، مفتي اعظم د خان سره وزير اعظم ملګري کړو، او شاه فيصل ته ورغله، شاه فيصل وويل چې رښتيا هم ماته په خوب کې راغلی وو، لکن ته ماته فتوی راکړه چې زه يې راوباسم، مفتي اعظم فتوی ورکړه، دا خبره په اخبارو نو کې راغله، د حجاز، مصر، لبنان، فلسطين، ترکيه، افريقا، روس، هند، افغانستان وغيره خلک خبر شول، بل طرفته د حج ورځې وې، حاجيانو اود بهر ملکونو خلکو تقاضی وکړه چې دا ختر څخه وروسته يې را ووباسئ او د اوبولپاره عارضي يو څخه انتظام وکړي، همداسې وشول، مقرر تاريخ ته د ټولې دنيا خلک راغلل، په لکونو انسانان راجمع شول، د شيشو دوه تابوتونه راوړل شول، ددې دواړو صحابه وورضی الله عنهما قبرونه راوسپړل شول، يقيناً د حضرت حذيفه رضي الله عنه قبر ته اوبه ورغلې وې او د حضرت جابر رضي الله عنه په قبر کې نم وو، بيا دومره انسانانو ته ليدل مشکل وو نو د جرمن يوې کمپنۍ د يو غټ ټيلي ويژن انتظام وکړو چې سل فټه جیګ وو، څلورو طرفونو ته يې سکرين ولګولو، بيا يې په نورو ځايونو کې هم سکرينونه ولګول چې هر سړی يې په خپل خپل ځای کې وګوري، ټولو خلکو هر څه پخپلو سترګو وليدل، د صحابو و کفن بالکل روغ وو او بدنونه يې داسې ښکاريدل لکه همدا اوس چې وفات شوي وي، سترګې يې خلاصې وې او چمک يې وهلو، کله يې چې ددوي تابوتونه د سلمان فارسي د قبر په خوا کې کينودل نو حضرت جابر رضي الله عنه د سورة انبياء ددې ايتونو تلاوت شروع کړو چې: ﴿إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنَىٰ﴾ ډير ښکلی او چټ اواز يې وو، د خلکو د صبر کاسې هم ډکې شوې او ژړاګانې شروع شوې، يوه رکوع تلاوت يې وکړو او بيا چپ شو، بيا د حضرت سلمان رضي الله عنه د قبر په خوا کې ښخ کړل شوه. (منقول از ماهنامه تعليم القرآن راولپنډی اګست ۱۹۶۴ع)، رحمت کاینات ص ۷۳

لطيفه: حجة الله في الارض محمد أمين صفدر او کاروي رحمه الله فرمايي چې زما د يونس نعماني مماتي سره مناظره وه.

محمد أمين صفدر رحمه الله: مهرباني وکړه د موت معنى بيان کړه.

يونس نعماني: موت ذيتۀ وايي چې د جسم عنصري څخه روح ووزي او ددې جسم سره يې تعلق ختم شي.

محمد أمين صفدر: اوس چې تاسو انبياوو او شهيدانو ته کوم حيات ثابتوي دهغې معنى هم بيان کړه.

د شهيدانو جسماني ژوند

يونس نعماني: د انبياوو او شهيدانو د حيات معنى داده چې ددوي ارواح په اجسام مثاليه وو او په شنو مرغانو کې اچولى شي او ددې جسم عنصري سره يې هيڅ تعلق نه پاتې کېږي.

محمد امين صفدر: دا خو د موت معنى شوه، موت هم همدېته وويل شو چې د جسد عنصري سره د روح تعلق ختم شي او ستا په نيز چې کوم حيات شو په هغې کې هم د روح او د جسد عنصري تعلق ختم شو.

يونس نعماني: د حيات يوه معنى د موت د معنى په شان ده.

محمد امين صفدر: ددې خو صفا دا مطلب راووتلو چې مماتيان انبياوو او شهيدانو ته په لفظ کې مړه نه وايي، لکن د موت په معنى باندې يې متصف بولي چې د روح او د جسد عنصري عدم تعلق دی.

کله چې مماتيانو خپل شکست وليدلو نو شور يې شروع کړو چې نا وخته دی، تياره شوه، مناظره ختمه کړئ (تسكين الأذكياء ص ۷۴)

د مماتيانو دليل

۱- مماتيان هغه اقوال رانقلوي چې په هغې کې د حيات زوحاني ذکر دی او يا د روح د تنعيم او د تعذيب ذکر دی.

جواب: د حيات روحاني په ذکر کولو سره د حيات جسماني نفې نه راځي، لکه د حيات جسماني په ذکر کولو سره چې د حيات روحاني نفې نه راځي، په عالم الدنيا کې اصل جسد عنصري دی او روح تابع دی، نو خلک جسد ذکر کوي، لکن د روح نفې نه کوي، مثلاً خلک وايي چې بدن مې خوږېږي، سرمې درد کوي، ددې معنى دا نده چې روح ته هيڅ تکليف نشته، نو همدارنگه په عالم البرزخ کې روح اصل دی او جسد عنصري يې تابع دی، نو د عالم البرزخ په اعتبار سره چې کله روح ذکر شي، نو د جسد نفې ورسره نه راځي.

۲- مماتيان هغه احاديث رانقلوي چې په هغوي کې دا ذکر شوي دي چې د شهيدانو روحونه په شنو مرغانو کې وي او په جنتونو کې گرځي، (مسلم ج ۲ ص ۱۳۵، ترمذي، ج ۲ ص ۱۲۶، ابوداؤد ج ۱ ص ۳۴۸، مؤطاً امام مالک ص ۲۲۱، نسائي ج ۱ ص ۲۲۵)

جواب: مخکې ذکر شو چې د روح په ذکر کولو سره د جسد نفې نه راځي، په دې حديثونو کې د روح سره جسد ضمناً ذکر شوی دی، ځکه چې په دې حديثونو کې خوراک او څښاک هم ذکر شوی دی او خوراک او څښاک د جسم صفت دی، يواځې روح خوراک او څښاک ته ضرورت نه لري، لکه په عالم

النوم کې چې دروخ سره په هرڅه کې جسم شریک وي اگر چې جسم په کټ کې پروت وي، نو همدارنگه په دې احادیثو کې چې دمرغانو ذکر شوی دی نو دا مرغان دروخ لپاره سورلی. ده لکه دجهاز په شان او د روح سره جسم په هرڅه کې شریک دی او په روح باندې چې کوم حالات راځي جسم ورڅخه متأثره کیږي.

۳-: بعضې صوفیا کرام خو جسم مثالي مني؟

جواب ۱-: په دې باره کې علامه شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ په تفسیر عثمانی کې چې په تفسیر کابلي باندې مشهور دی د ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ لاندې ډېر بحث کړی دی.

خلاصه یې داده چې په قرآن او په حدیث کې نه د جسم مثالي اثبات شته او نه نفی، البته صوفیاء کرامو دا په کشف کې لیدلی دی، دا جسم مثالي دروخ لپاره یوه لفافه ده او ددې شکل او صورت بالکل داصلي جسم په شان دی، روح په دې لفافه کې سیر او حرکت کوي، همدا جسم مثالي دی او دا لفافه یواځې دروخ لپاره د وفات څخه وروسته نه وي بلکه په دنیا کې هم د خوب په حالت کې وي، کله چې سړی اوده شي نو روح یې په دې لفافه کې سیر کوي، لکن لکه څرنگه یې چې د خوب په حالت کې ددې جسد عنصری سره تعلق نه کټ کیږي نو همدارنگه یې د وفات څخه وروسته هم ددې جسد عنصری سره تعلق نه کټ کیږي، همدارنگه صوفیاء کرامو چې په خپلو کشفونو کې دجسم مثالي لپاره ثواب او عذاب لیدلی دی نو هلته یې هم معنی دا نه ده چې صرف په همدې لفافه کې روح ته ثواب او عذاب وي او دجسد عنصری سره یې هیڅ تعلق نشته، بلکه معنی یې دا ده چې په ثواب او په عذاب کې روح اصل او جسد عنصری یې تابع دی، نو ددوي اولیت مراد دی.

۲جواب: علماء فرمایي چې جسد مثالي دنوې مادې څخه بل کوم نوې جوړ شوی مخلوق نه دی بلکه جسد مثالي همدا جسد عنصری دی کوم چې په قبر کې پروت دی، لکن کله چې دروخ سره په عمل کې مصروف وي، نو په دې اعتبار ورته جسم مثالي وایي، علماء فرمایي چې جسد مثالي عین جسد عنصری دونیوي دی صرف اعتباري فرق پکې دی او هغه دا چې همدغه دونیوي جسد دقبر په اعتبار سره عنصری دی او دجنت په اعتبار سره مثالي دی، لکه په عالم النوم کې جسد په کټ کې پروت وي او بل طرف ته دروخ سره په سیر او په حرکت مصروف وي، نو بعضې علماء د کټ په اعتبار ورته عنصری وایي او دروخ سره دسیر او د حرکت په اعتبار ورته مثالي او خیالي وایي او پدې کې شک نشته چې دروخ سره همدا عنصری جسد په

سیر او په حرکت کې مصروف دی، او همدا عنصری جسد متأثره کیږي، نو نومونه یې بدل دي یو عنصری او بل مثالی او ذات یو دی، همدارنګه دمعراج په شپه ټولو پیغمبرانو د رسول الله ﷺ په اقتداء کې لمونځ وکړو، نو هغه مونځ دهمدې اجسادو عنصریه وو سره وو، نو یو طرفته اجساد عنصریه په قبرونو کې پراته وو او بل طرفته دارواحو سره یو ځای بیت المقدس ته راغلي وو او د نبی کریم ﷺ په پیسې یې مونځ کولو، نو بعضی علماوو د نبی کریم ﷺ په پیسې د مونځ کونکو اجسادو عنصریه وو څخه په اجسادو مثالیه وو تعبیر کړی دی، حالانکې دا بعینه همغه د قبر والا اجساد عنصریه وو، صرف نوم یې ورته بدل کړو، خلاصه دا چې جسد مثالی بعینه همدا جسد عنصری دی، لکن کله چې د روح سره په عمل کې مصروف دی، نو پدې اعتبار ورته مثالی وویلی شو.

فانقیل: چې شهید جنت ته داخلولی شي الله تعالی د یو شهید په باره کې فرمایي چې قیل ادخل الجنة؟ قلنا: (۱) علامه قرطبي رحمه الله فرمایي چې: وقال جماعة: معنى (قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ) وجبت لك الجنة فهو خبر بأنه قد استحق دخول الجنة: لان دخولها يستحق بعد البعث، الجامع لاحكام القرآن، تفسير القرطبي، سورة يس تحت هذه الاية

(۲) الله تعالی شهید ته په قبر کې جنت پیش کوي، (صحیح البخاری، کتاب الجنائز، باب المیت يعرف عليه مقعده بالغداة والعشي ج ۱ ص ۱۸۴) (۳) د شهید روح جنت ته ځي او د جسد سره یې تعلق وي (۴) دلته ماضی په معنی د مضارع ده لکه: (وَتُفْخِ فِي الصُّورِ)

كرامت بعد الوفات

الحمد لله الذي جعل الدنيا دار فناء والآخرى دار بقا
والجنة دار عيشة أبدية لا يمتد فيها الموتى ولا يمتد فيها الحيا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده، والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد !

داهل سنت والجماعت مسلک

داولياوو کوم کرامتونه چي يقيني ثابت دي دهغوي څخه منکر کافر دی، لکه داصحاب کهفو کرامت، دبی بی مريمي کرامت، دسليمان دیو امتي (عفريت) کرامت وغيره او کوم کرامتونه چي په ادله وو ظنيه وو ثابت دي، دهغوي څخه منکر ضال او مضل، مبتدع دی او لمونځ کول ورپسې مکروه تحریمي دی.

داهل بدعتو مسلک

کرامت بعد الوفات نه دی ثابت (تحقیق حق ص ۷)

د اهل سنت والجماعت دلائل

دوفات څخه مخکې کرامتونه، خو په قرآن او په حدیث کې ډیر زیات راغلي دي.

۱- دحضرت مريم رضی الله عنها کرامت چې بی موسم میوې به ورته راتلې.

۲- داصحاب الکهفو کرامت.

۳- دعفريت کرامت.

۴- حضرت خبيب رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ته بی موسم میوې راتلل (صحيح البخاری، باب غزوة سيف البحر

ص ۶۲۵)

۵- دابو بکر صديق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په خوراک کې برکت.

۶- دحضرت عمر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ رود نیل ته خط لیږل.

۷- دحضرت عمر رضی اللہ عنہ او دحضرت ساریہ رضی اللہ عنہ کرامت چې ډیر لرې یې اواز واوریدلو چې یا ساریة الجبل .

مونږ به دلته دکرامت بعدالوفات یوڅو دلایل بیان کړو .

۱- عَنْ عَائِشَةَ رضی اللہ عنہا قَالَتْ: «لَمَّا مَاتَ النَّبِيُّ صلی اللہ علیہ وسلم كُنَّا نَحَدِّثُ أَنَّهُ لَا يَزَالُ يُرَى عَلَى قَبْرِهِ نُورٌ (ابوداؤد ج ۱ ص ۳۴۹)

کله چې دجشو بادشاه نجاشي وفات شو نو مونږ به دا خبرې کولې چې دنجاشي په قبر انوار لیدل کیږي ، امام ابو داود رحمه الله دلته باب لگولی دی په نوم د (باب فی النوریری عند قبر الشهيد)

۲- دحضرت حنظله رضی اللہ عنہ دشهادت څخه وروسته ورته ملایکو غسل ورکړو ، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمایي چې : (ان صاحبکم یعنی حنظله لتغسله الملائكة) حیاة الصحابه ج ۳ ص ۸۷۴ ، الاصابه ج ۱ ص ۳۶۱)

۳- دحضرت جابر رضی اللہ عنہ پلار دأحد په جنگ کې شهید شوی وو ، مشرکینو دشهید مثله کړې وه ، صحابه کرامو رضی الله عنهم دده جسد پټ کړی وو ، حضرت جابر رضی اللہ عنہ به بیا بیا دده دمخ څخه څادر لرې کولو ، بل طرفته دحضرت جابر رضی اللہ عنہ ترور ژړل ، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دژړا څخه منع کړه او وې فرمایل چې : (فما زالت الملائكة تظله باجنتها) ملایکو همیشه پخپلو وزرو باندې په ده سورې جوړ کړی دی (صحیح بخاری ج ۱ ص ۱۶۶ ، ص ۱۷۲)

۴- حضرت عاصم رضی اللہ عنہ درجیع په غزوہ کې شهید شوی ده رضی اللہ عنہ دبدر په جنگ کې دکافرانو یو سردار وژلی وو دهغه سردار دمور نوم سلافه وو ، سلافه نذر منلی وو چې زه به دعاصم په کوپړۍ کې شراب څښم ، او دحضرت عاصم رضی اللہ عنہ په سر باندې یې انعام ترلی وو ، حضرت عاصم رضی اللہ عنہ ددې نذر څخه خبر وو ، نو دشهادت په وخت کې یې دعا وکړه چې یا الله تعالی زما دسر حفاظت وکړه ، نو دشهادت څخه وروسته بعضې لالچیان راغلل چې دحضرت عاصم رضی اللہ عنہ سر غوڅ کړي ، لکن الله تعالی دده رضی اللہ عنہ دسر دحفاظت لپاره دشهدو مچۍ مقررې کړې ، خلکو اراده وکړه چې دښې راشي او سرتړنه کټ کړي ، لکن دښې شدید باران راغلو او دحضرت عاصم رضی اللہ عنہ جسد مبارک یې ویوړو ، (حیات الصحابه ج ۳ ص ۸۵۷)

دلته دوه کرامتونه راغلل، اول: د ورځې دشهدو دموچيو پيره، دوهم: دښې دسيلاب راتلل او دحضرت عاصم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دجسد مبارک پناه کول.

لطيفه: دافغانستان داشاعتي مماتيانو مشريو ورځ دتفسير په درس کې داسې گستاخي کوله چې: که دموچيو راتلل دحضرت عاصم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کرامت وي نو بيا ولې سيلاب دده بدن لوغړولو؟

۵- دحضرت عامر بن فهيره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دشهدات څخه وروسته دده رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ جسد اسمان طرفته او چټ کړلی شو (صحيح البخاری ج ۲ ص ۵۸۷)

۶- دشهدات څخه وروسته دحضرت سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دقبر دخاورو څخه خوشبويي تلله د روايت الفاظ داسې دي چې: قبض انسان من تراب قبر سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ففتحها فإذا هي مسك، وقال رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سبحان الله، سبحان الله، حتى عرف، ذلك في وجهه (حياة الصحابة ج ۳ ص ۸۵۲)

۷- ابن منذر رحمه الله دحضرت طلحه بن عبيد الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روايت کړی دی چې حضرت طلحه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمايل چې زه دخپلو مالونو دکتلو لپاره د (غابه) مقام ته لاړم، دښې زه دحضرت عبدالله بن عمرو بن حرام رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دقبر په خوا کې څملاستم، دقبر څخه مې په داسې خوږ اواز باندې تلاوت واوريدلو چې ددې څخه مخکې مې په داسې خوږ اواز باندې نه وو اوريدلی، بيا مې دا واقعه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته ذکر کړه، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې: ايا تاته معلومه نده چې دا قاري عبدالله شهيد دی؟ الله تعالی ددوي روحونه قبض کړل او دعرش لاندې په قنديلونو کې يې کينودل، دښې دا ارواح داجسادو طرفته راواپس کيږي او د ورځې بيرته هغو قنديلونو ته ځي (مظهری ج ۲ ص ۱۷۰)

۸- حضرت ربيع بن حراشي رحمه الله چې کله وفات شو، نو دده ورور ربعي رحمه الله فرمايي چې دوفات څخه وروسته يې دخپل مخ څخه څادر لرې کړو او وې فرمايل چې: السلام عليكم، ربعي رحمه الله ورته وفرمايل چې وعليک السلام، سبحان الله، دوفات څخه وروسته خبرې؟ ربيع رحمه الله ورته فرمايي چې زه دخپل رب سره ملاقي شوم، زما رب زما سره په خوشحالي باندې ملاقات وکړو، (طبقات ابن سعد ج ۶ ص ۱۵۰)

۹- حضرت ابو سعيد خزار رحمه الله فرمايي چې زه په مکه مکرمه کې ووم يوه ورځ دباب بنی شيبه څخه تيريدم نو ديو ډير ښکلي نوجوان جسد مې وليدلو، کله چې زه ورته څير شوم، نو راته يې وخنډل او وې وفرمايل چې ابو سعيده! ته نه يې خبر چې عاشقان نه مړه کيږي (فضايل حج از مولانا زکريا ص ۲۵۶)

۱۰- عن جبير قال أما والله الذي لا اله الا الله لقد ادخلت ثابثا البناني في لحدته ومعى حميد الطويل فلما سوينا عليه اللبن، سقطت لبنة فاذا هو في قبره يصلى وكان يقول في دعائه اللهم ان كنت اعطيت احدا من خلقك الصلوة في قبره فاعطنيها فما كان الله ليرد دعائه (اخرجه ابو نعيم في الحلية، شوق وطن از مولانا اشرف على تهانوي رحمه الله ص ۲۳) شفاء السقام ص ۱۷۸

حضرت جبير رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خُذْهُ رَوَايَتِ دِي هَغَه پَه الله وَحْدَه لَشَرِيك لَه قَسَم خُورِي چِي مَاتَابَت بَنَانِي پَه لَحْد كِي كِينُودَلُو او زَمَا سِرَه حَمِيد طَوِيل هَم وُو، كَلَه چِي مُونِز پَه هَغَه بَانْدِي خَامِي خُبْنَتِي كِينُودَلِي نُو يَوَه خُبْنَتَه وَغُورُخِيدَلَه، مَا وَكْتَل چِي هَغُوي پَه خِپَل قَبْرِ كِي لَمُونُخ كُوي، او پَه خِپَلَه دَعَا كِي يِي وِيل چِي اِي اللهُ تَعَالَى كِه پَه قَبْرِ كِي تَا چَاتَه دَلَمُونُخ كُول وَر پَه نَصِيب كَرِي وِي، نُو مَا تَه يِي هَم پَه نَصِيب كَرَه، نُو اللهُ تَعَالَى دَهَغَه دَعَا رَد نَه كَرَه، (بَلَكِي لَكِه خُرْنِگَه چِي يِي مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَام تَه دَا دَوْلَت وَر كَرِي وُو) هَمْدَا شَان يِي هَغُوي تَه هَم پَه نَصِيب كَرُو.

۱۱- عن ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ ان بعض أصحاب النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جالس على قبر وهو لا يحسب أنه قبر فاذا فيه انسان يقرأ سورة الملك حتى ختمها فاتى النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فاخبره فقال له رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هي المانعة وهي المنجية تنجيه من عذاب القبر (شوق وطن ص ۲۳)

حضرت ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خُذْهُ رَوَايَتِ دِي چِي دَنْبِي كَرِيم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُو صَحَابَه كَرَام پَه قَبْرِ نَاسْت وُو او هَغُوي تَه دَا مَعْلُومَه نَه وِه چِي دَا قَبْرِ دِي، گُورِي چِي پَه هَغِي كِي دَنْتَه يُو كَس دِي چِي سُورَه مُلْك وَايِي تَر دِي چِي هَغَه يِي پُورَه خْتَم كَرُو، هَغُوي رَاغْلَل او نَبِي كَرِيم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَه يِي خَبَر وَر كَرُو نُو هَغُوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفَرْمَايِل چِي دَا سُورَت دَعْدَاب خُذْهُ رُغُور وُنَكِي او بِيچ كُونَكِي دِي چِي مَرِي دَقْبِر لَه عَذَاب خُذْهُ سَاتِي.

دَقْبِر لَه دَنْتَه خُذْهُ دَسْبَحَانِ اللهُ اَوَاز

۱۲- علامه سيوطي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ دَر سَالَه قَشِيرَه پَه حَوَالَه بَانْدِي يَوَه وَاقَعْدَرَانَقْلُوي فَرْمَايِي چِي: يُو كَفَن كَش دِي وِي بَنْخِي جَنَازَه وَكَرَه بِيَا دَشِيپِي وَر غَلُو چِي دَبْنَخِي خُذْهُ كَفَن وَبَاسِي، دَقْبِر خُذْهُ وَر تَه بَنْخِي وَوِيل چِي سَبْحَانِ اللهُ يُو بَنْبِل شُوي دَبَل بَنْبِل شُوي خُذْهُ كَفَن وَبَاسِي؟ كَفَن كَش وَر تَه وَوِيل چِي صَحِيح دَه تَه خَوْبَه اللهُ تَعَالَى بَنْبِلِي يِي لَكِن زَه يِي خُرْنِگَه بَنْبِلِي يِم؟ هَغَه بَنْخِي وَر تَه وَوِيل چِي اللهُ تَعَالَى چِي زَه وَبَنْبِلَم نُو زَمَا پَه جَنَازَه كِي چِي چَا شَرَكْت كَرِي وُو هَغَه تُول يِي هَم وَبَنْبِل، لَه دِي وَجِي يِي تَه هَم وَبَنْبِلِي،

ددې څخه وروسته هغه سړي کفن کشي پرېښودله (شرح الصدور ص ۲۰۸) باب زیارة القبور وعلم الموتی بزوارهم

د حضرت زید بن خارجه رضی الله عنه کرامت، له مرګ څخه وروسته خبرې

۱۳- حضرت زید بن خارجه یو جلیل القدر صحابي وو او د حضرت عثمان رضي الله عنه د خلافت په وخت کې وفات شو، حضرت نعمان بن بشیر رحمه الله فرمایي چې کله چې دهغوي رضی الله عنه جنازه تیاره شوه او د جنازې د لمونځ لپاره د حضرت عثمان رضي الله عنه انتظار شروع شو، نو ما اراده وکړه چې په دومره وخت کې یو دوه رکعت له لمونځ وکړم، نورو خلکو په خپل منځ کې خبرې کولې چې په دې کې له جنازې څخه اواز راغی السلام علیکم: انصتوا انصتوا: یعنې چې شئ او خبرې واورئ، له دې څخه وروسته مرحوم زید بن خارجه رضي الله عنه او د دې خبرې وکړې، په کوم کې چې د رسول الله صلي الله عليه وسلم متعلق او د حضر ابو بکر رضي الله عنه، د حضرت عمر رضي الله عنه او د حضرت عثمان رضي الله عنه په باره کې یې گواهي ورکړه، او دهغوي بعضې صفتونه یې بیان کړل او په اخره کې یې د حضرت عثمان رضي الله عنه په باره کې پېش گوښي (وړاندېینه) وکړه چې وروسته بالکل حق ثابته شوه، د حضرت زید بن خارجه رضی الله عنه څخه وروسته بعد الموت د خبرې کولو واقع او دهغوي هغه ټولې خبرې تقریبا په ټولو کتابونو کې روایت شوي دي، کوم چې د صحابه کرامو په احوالو کې لیکلې شوي دي. (انوار الباری ص ۱۲۷، فتاوی رحیمیه ج ۱ ص ۲۰۳)

۱۴- د حضرت خبيب رضي الله عنه کرامت بعد الوفات

۱۴- د بدر په ورځ حضرت خبيب رضي الله عنه حارث قتل کړی وو، نو د حارث زامنو حضرت خبيب رضي الله عنه چې بندي وو، وایخستلو، یوه ورځ حضرت خبيب رضي الله عنه د حارث د لور څخه د سر دوښتو د کمو لو لپاره چاره وغوښتله، نو هغې ورکړه، لږ وروسته دهغې یو بچي، د خبيب رضي الله عنه خواته ورغلو د بچي مور خبره نه وه، څه وخت وروسته د حارث لور وکتل چې حضرت خبيب رضي الله عنه هغه ماشوم په ورون کینولی دی او چاره یې په لاس کې ده، نو هغه ښځې چیغه کړه، حضرت خبيب رضي الله عنه و فرمايل ته ددې خبرې څخه ویرېږې چې زه به دا ووژنم؟ زه به هیڅلکه داسې ونه کړم، ځکه چې وعده ماتول زموږ کار نه دی، دا ښځه وایي چې ما یو قيدي هم د حضرت خبيب رضي الله عنه په شان ښه انسان نه دی لیدلی، ما داهم ولیدل چې حضرت خبيب رضي الله عنه دانگورو یو وږی خوړي، جالبه دا چې هغه په زنځیرونو کې تړلی شوی وو او په مکه مکرمه کې په هغه وخت کې انگور نه وو، ضروري خبره ده چې

الله تعالیٰ ورته دخپلې خوا څخه خوراک ورکړی وو، له دې څخه وروسته کافرانو دهغوي وژل وغوښتل او هغوي یې دحرم څخه راويستلو، حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمايل چې ماته لږ مهلت راکړئ، چې زه دوه رکعت نفل لمونځ وکړم، کافرانو اجازت ورکړه او دا دلمونځ طريقه د حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه شروع شوه، چې کله يو مسلمان بندي وژلی شي، نو دوه رکعتونه لمونځ کوي، بيا حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کفاروته دا وويل چې تاسو دا گمان مه کوئ چې زه له مرگ څخه وريږم، که دا گمان مونه وی نو ما به لمونځ نور هم اوږد کړی وو، او بيا يې وفرمايل: ای الله تعالیٰ له دې کفارو څخه يو يو کس تباہ کړې او يو هم باقي پاتې نه کړې او بيا يې دا شعرونه ولوستل:

وَلَسْتُ أَبَالِي حِينَ أَقْتُلَ مُسْلِمًا عَلَىٰ أَيِّ شَيْءٍ كَانَ لِلَّهِ مَصْرَعِي
وَذَلِكَ فِي ذَاتِ الْإِلَهِ وَإِنْ يَشَاءُ يُبَارِكْ عَلَىٰ أَوْصَالِ شُلُوبِ مُمَزَّعٍ

يعنې کله چې زه داسلام په حالت کې وژلی کېږم نو هيڅ پرواه مې هم نشته چې په هراړخ ووژلی شم، او دا وژل کيدل دالله تعالیٰ په لاره کې دي او که الله تعالیٰ وغواړي نو زما په ميده ميده او شکيدلو غږو د بدن کې به برکت واچوي له دې څخه وروست يې حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په دار وځيړولو او په يوروايت کې دي چې حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمايل: ای الله تعالیٰ محمد رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته زما سلام ورسوه.

محمد بن عمرو بن سلمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ روايت کړی دی، چې حضرت اسامه بن زيد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمايل چې مونږ واوريدل چې رسول الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي ... جبرائيل عليه السلام اوس اوس ماته د حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سلام راوړسولو، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته چې کله دا قصه معلومه شوه، نو وې وفرمايل چې له تاسو څخه څوک داسې شته چې حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ له دار څخه رابښکته کړي او رايې وړي؟ هر څوک چې دا کار وکړي دهغه لپاره جنت دی، حضرت زبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عرض وکړه، يا رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ! زه او زما ملگری حضرت مقداد بن اسود رضی الله عنه به دا کار وکړو، خلاصه دا چې دواړه لاړل، د شپې به تلل او د ورځې به پټ وو تر دې چې تنعيم ته ورسيدل، گوري چې ددار سره څلويښت مشرکان دي، هغوي ورغلل او رابښکته يې کړو، وې کتل چې همغه شان تازه وو، حال دا چې څلويښت ورځې وروسته يې رابښکته کړی وو په لاس باندې يې زخم وو او وينه په کې تازه وه او رنگ يې دوينې په شان سوړ وو، مگر خوشبويي ترې دمسکو په شان تلله دا کرامت بعدالموت دی.

۱۵- دحضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بل کرامت جي بدن يي حمکي پت ڪرو.

حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يي په آس باندې دځان سره واچولو او دواړه روان شول، په دې وخت کې کفار هم راوښ شول او وې کتل چې حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نشته دی، لارل او قريشو ته يي خبر ورکړو په دغه وخت کې اویا سواره کسان راووتل کله چې رانږدې شول، نو حضرت زبير رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ همغله وغورځولو او چې څنگه يي وغورځولو نو حمکي وخوړلو او له هغه ورځې څخه هغوي ته بليع الارض يعني (حمکي تير کړي) ويل کيږي. دپته کرامت بعد الموت وايي. (مظهری ج ۱ ص ۴۱۳، بخاری ج ۲ ص ۵۶۸، رياض الصالحين ص ۲۴۷)

۱۶- دحضرت اويس قرني رحمه الله کرامت:

وفي صحيح مسلم لما مات اويس القرني وجدوا في ثيابه اكفانا لم تكن معه وجدوا له قبرا محفورا في لحده في حفرة فدفنوه فيه وكفنوه في تلك الاثواب.

هرکله چې اويس قرني رحمه الله وفات شو نو دهغوي په جامو کې کفن وموندل شو اگر چې دا کفن دهغوي سره له مخکې څخه نه وو او دهغوي په قبر کې جوړ شوی لحد يي وموندلو حضرت اويس قرني همدلته ښخ او همدغه کفن ورکړی شو.

۱۷- دمشکو خوشبويي خوره شوه

حضرت جابر بن عبد الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې: لَمَّا أَرَادَ مُعَاوِيَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنْ يُجْرِيَ الْكِظَامَةَ قَالَ: مَنْ كَانَ لَهُ قَتِيلٌ فَلْيَأْتِ قَتِيلَهُ. يَعْنِي قَتْلَى أَحَدٍ. قَالَ: فَأَخْرَجَهُمْ رِطَابًا يَتَنَوَّنُونَ قَالَ: «فَأَصَابَتِ الْيَسْحَاقَةُ رَجُلًا مِنْهُمْ فَالْقَطْرُ دَمًا» فَقَالَ أَبُو سَعِيدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «لَا يَنْكَرُ بَعْدَ هَذَا مُنْكَرٌ أَبَدًا» (مصنف عبد الرزاق ج ۳ ص ۵۴۸، تفسير مظهری ج ۲ ص ۱۷۰، حیات الصحابه ج ۳ ص ۸۵۲)

کله چې حضرت امير معاويه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اراده وکړه چې دأجد دغړ په غاړه نهر تير کړي، نو اعلان يي وکړو چې په دغه ځای کې چې دچا شهيدان ښخ وي هغه دې وباسي، نو خلکو شهيدان را وويستل، دهغوي بدنونه نرم او تراو تازه وو، دشهيدانو د راويستلو په وخت کې گينتي (کولنگ) ديو شهيد (حمزه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) په پښه باندې ولگيدلو نو وينې ترينه روانې شوې، ابو سعيد فرمايي چې ددې څخه وروسته هيڅوک ددې (حيات القبر) څخه انکار نه کوي. (دا کرامت بعد الموت دی.)

۱۸- په قبر کې دقرآن مجيد تلاوت

حضرت مولانا محمد شفيع صاحب په احکام القرآن ج ۳ ص ۱۸۷) کې ليکي:

علامه یافعی په روض الریاحین کې د بعض صالحینو څخه نقل کړي دي چې ما دیو کس قبر راوسپړلو، دلحد د جوړولو په وخت کې د نزدې قبر یوه خښته پریوتله، نو ما ولیدل چې یو شیخ ناست دی او په بدن یې سپینې جامې دي او په غیږه کې قرآن مجید دی، چې په سرو زرو لیکلی شوی دی، او په تلاوت کې مشغول دی، هغوي سراوچت کړو او ما ته یې وویل: الله دې په تاباندې رحم وکړي ایا قیامت قائم شو؟ ما وویل: نه، هغوي وویل: خښته په خپل ځای کیږده او الله تعالی دې تا په عافیت کې وساتي، نو ما خښته په هغه ځای کېښودله، و هکذا فی فتاویٰ رخیمیه ج ۱ ص ۲۱۰، کتاب الایمان والعقاید.

۱۹- حضرت سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کرامت، په جنازه کې فرشتې

د حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما څخه روایت دی چې رسول الله رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمایل چې د حضرت سعد بن معاذ رضی الله عنه د مرگ سره الهي عرش وښوریدلو او اویازره فرشتې د هغوي په جنازه کې شریکې شوې.

د حضرت ابو معاویه کرامت، د قبر تر لرې حده خوشبويي

حضرت علامه شامراد مارهروي په خپل تالیف (صد صحابه) کې لیکلي دي چې یو څه موده وروسته د نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د صحابه وو سره په «صفراء» مقام کې ناسته وشوه نو صحابه کرام حیران شول او درسالت په بارگاه کې یې عرض وکړو چې په دې صحراء کې د مشکو دومره تیزه خوشبويي له کومه او ولې راځي، نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمایل چې په دې میدان کې د ابو معاویه حضرت عبيده رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د قبر د موجودیدو سره سره تاسو تعجب ولې کوئ؟ چې دلته د مشکو خوشبويي راځي (صد صحابه ص ۳۱۴)

د حضرت حمزه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کرامت: قبر کې دفنه سلام

حضرت فاطمه خزاعیه رحمه الله فرمایي چې: یوه ورځ زه د سید الشهداء حضرت حمزه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د زیارت لپاره لاړم او زه د قبر مخې ته ودریدم او ومې ویل: السلام علیک یا عم رسول الله نو هغوي د قبر څخه زما د سلام جواب راکړو کوم چې ما په خپلو غوږونو واوریدلو (حجة الله ج ۲ ص ۸۶۳)

د حضرت طلحه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ کرامت

حضرت طلحه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د شهادت څخه وروسته بصرې ته نزدې ښخ کړی شو، مگر په کوم ځای کې چې د هغوي قبر جوړ شو نو هغه په ښکته وو، نو ځکه به قبر مبارک کله کله په ابو کې غوږ شو، هغوي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یو کس ته څو څو

واري په خوب کې د قبر د بدلولو حکم ورکړو، نو هغوي حضرت عبد الله بن عباس رضی الله عنهما ته خپل خوب بیان کړو هغوي رضی الله عنه ور لړه لس زره درهم ورکړل او د یو صحابي کور یې واخستلو او په هغې کې یې قبر جوړ کړو او د حضرت طلحه رضي الله عنه بدن یې راوويستلو او په نوي قبر کې یې خښ کړو، د دومره مودې تیریدو با وجود دهغوي بدن مبارک بالکل سلامت وو.

غور وکړئ چې خام قبر چې په اوبو کې به ډوب وو او د یوې مودې تیریدو با وجود هم دیو ولي الله او شهید بدن نه خرابیږي، دې ته کرامت بعد الموت وایي.

د ابن عباس رضي الله عنه کرامت

حضرت سعد بن جبیر رضي الله عنه فرمایي چې کله ابن عباس رضي الله عنه په طائف کې وفات شو نو یوه مرغی راغله چې مونږه مخکې نه وه لیدلې او دهغوي په بدن کې ورداخله شو، بیا مونږ هغه مرغی ونه لیدله چې کله ووتله؟ هر کله چې مونږ هغوي دفن کړل، نو د قبر څخه دا آیات او ریدل شو او مونږ ته داپته ونه لگیده چې دا چا وویل: (يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ)

کرامت بعدالموت د علماوو د فتوو په رڼا کې

۱- کرامت قبل الوفات او بعد الوفات د قرآن او د سنت او د علم الکلام څخه ثابت دی، ددې څخه منکر مبتدع دی او مونږ ورپسې کول مکروه تحریمي دی، (فتاوی دارالعلوم دیوبند، المعروف بفتاوی دیوبند ج ۱ ص ۵۴۵)

۲- کرامت قبل الوفات او بعد الوفات دواړه ثابت دي، ددې څخه منکرین د اعتزال طرفته مایل دي. (فتوی نمبر ۲۳۳۸، دارالافتاء دارالعلوم حقانیه، ۲۳ دسمبر ۲۰۰۸)

۳- دا ولیاوو کرامتونه او تصرفات د وفات څخه وروسته ثابت دي، البته دا ضروري ده چې د غیر الله څخه مدد مه غواړئ (فتاوی دارالعلوم دیوبند ج ۳ ص ۱۵۸)

۴- د مولانا محمد یوسف لدھیانوي رحمه الله څخه پوښتنه شوې ده چې ایا د وفات څخه وروسته مړی خندلی شي؟ هغه ورته په جواب کې وفرمایل چې د اهل سنت والجماعت دا اجماعي عقیده ده چې دا ولیاوو کرامت حق دی. (آپ کی مسایل او انکاحل)

۵- کوم خلک چې دا ولیاوو کرامت نه مني هغه د اهل سنت والجماعت څخه وتلی دی او د معتزله وو په ډله کې داخل دي. (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۴۷، کتاب العقاید)

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه وأهل بیته اجمعین

عرض الأعمال

بسم الله الرحمن الرحيم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد :

داهل سنت والجماعة دمسلك مطابق په مبارکه روضه کې نبي ﷺ ته دامت اعمال په اجمالي طريقه باندې پيش کولی شي ، داهل سنتو دا عقیده دقرآن ، احاديثو ، اود اقوالو داکابرو ثخه ثابته ده . (احسن الفتاوى ملخصا ج ۱ ص ۱۸)

داهل بدعتو مسلک: داهل بدعتو په نيز عرض الاعمال دشيعه گانو عقیده ده ، نبي ﷺ دامت د اعمالو ثخه نه شي خبرولی . (عقائد علماء اسلام ، لشهاب الدين خالدي ص ۶۷۹ تحقيق الحق لمولوي عبد المقدس ص ۳۰۹)

داهل سنت والجماعة دلائل

اول دليل: الله تعالى فرمايي چې: (فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) سورة النساء اية ۴۱) څه حال به وي په هغه وخت کې چې مونږ دهر امت ثخه يو شاهد راوړو او تارا ولو پدوى باندې شاهد .

ددې ايت په تشریح کې مفسرين ليکي چې :

(۱) وَقِيلَ: الْإِشَارَةُ إِلَى جَمِيعِ أُمَّتِهِ. ذَكَرَ ابْنُ الْمُبَارَكِ رَحِمَهُ اللَّهُ أَخْبَرَنَا رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَنِ الْمَنْهَالِ ابْنِ عَمْرٍو حَدَّثَهُ أَنَّهُ سَمِعَ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقُولُ: لَيْسَ مِنْ يَوْمٍ إِلَّا تَعَرَّضَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَّتُهُ غَدَاةً وَعَشِيَّةً فَيَعْرِفُهُمْ بِسِمَائِهِمْ وَأَعْمَالِهِمْ فَلِذَا لِكَ يَشْهَدُ عَلَيْهِمْ). (قوطلی تحت هذه الآية).

(۱) يشهد النبي ﷺ جميع الامة من رآه ومن لم يره ، اخرج سعيد بن المسيب قال ليس من يوم الا وتعرض على النبي امته غدوة وعشية فيعرفهم بسماهم واعمالهم فلذا لك يشهد عليهم (مظهري تحت هذه الآية)

یعنی ہر سب او بیگا دینی ﷺ امت نبی ﷺ تہ پیش کولی شی، نو نبی ﷺ یی پہ علامو بانڈی پیڑنی او اعمال یی ہم ورتہ پیش کولی شی، لہ دی وجہ بہ وربانڈی شاہدی وایی، پہ تفسیر مظہری کہ یی دا مسئلہ پہ ڊہرو ځایونو کہ ذکر کری ڊہ، مثلاً وگورہ، سورۃ ہود ایت نمبر ۱۸ سورۃ احزاب ایت نمبر ۴۵ سورۃ زمرا ایت ۶۹)

(۳) ڊہ دی کہ ٲول امت تہ اشارہ ڊہ، ځکہ ڇی پہ بعضی روایاتو کہ راځی ڇی رسول اللہ ﷺ دامت اعمال پیش کولی شی (معارف القرآن تحت ھذہ الایۃ)

(۴) ثم اخرج الحافظ احادیث عرض الاعمال فیحصل العلم اجمالاً (فیض الباری ج ۱ ص ۱۷۵)
دوہم دلیل: اللہ فرمایي ڇی: **وَيَوْمَ نَبْعَثُ فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَّسُولًا لِّعَلَّيْهِمْ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَجُتُنَا بِكَ شَهِيدًا عَلٰی هَؤُلَاءِ (نحل ۸۹)**

(۱) ڊدی ایت پہ تشریح کہ شبیر احمد عثمانی رحمہ اللہ فرمایي: ڇی پہ ایت کہ راځی ڇی دامت اعمال ھرہ ورځ نبی ﷺ تہ پیش کولی شی، کلہ ڇی نبی ﷺ دخیراعمال وگوری نو داللہ تعالیٰ شکر ادا کری او ڇی کلہ بداعمال وگوری نو دناپوہانو لپارہ بښنہ غواړي (تفسیر کابلی تحت ھذہ الایۃ)

(۲) والمراد بهؤلاء امته ﷺ عند اکثر المفسرين ولم يبعد ان يكون المراد بهم مايشمل الحاضرين وقت النزول وغيرهم الى يوم القيامة فان اعمال امته تعرض عليه بعد موته فقد روى عنه صلى الله عليه وسلم انه قال حياتي خير لكم تمحدثون ونحدث لكم ومما في خير لكم تعرض علي اعمالكم فما رأيتم من خير حمدت الله تعالى عليه وما رأيتم من شر استغفرت الله لكم (روح المعاني تحت ھذہ الایۃ)

دریم دلیل: وبہ قال حدثنا یوسف بن موسیٰ رحمہما اللہ، قال: نا عبد المجید بن عبد العزیز بن اسی رَوَاذَ رَجَمَهُمَا اللّٰهُ، عَنْ سُفْيَانَ رَجَمَهُ اللّٰهُ، عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ السَّاهِبِ رَجَمَهُمَا اللّٰهُ، عَنْ زَادَانَ رَجَمَهُ اللّٰهُ، عَنْ عَبْدِ اللّٰهِ بْنِ مَسْعُودٍ رَجَمَهُ اللّٰهُ، عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «إِنَّ لِلّٰهِ مَلَائِكَةً سَيَّاحِينَ، يَبْلُغُونَ عَنْ أُمَّتِي السَّلَامَ». قَالَ: وَقَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "حَيَاتِي خَيْرٌ لَّكُمْ مِنْ حَيَاتِي وَمَوَاتِي خَيْرٌ لَّكُمْ مِنْ مَوَاتِي أَعْمَالُكُمْ، فَمَا رَأَيْتُمْ مِنْ خَيْرٍ حَمَدْتُ اللّٰهَ عَلَيْهِ، وَمَا رَأَيْتُمْ مِنْ شَرٍّ اسْتَغْفَرْتُ اللّٰهَ لَكُمْ» (مسند بزار، رقم ۱۹۳۵، مجمع الزوائد، باب ما يحصل لامته من استغفارة بعد وفاته)

رسول الله ﷺ فرمائي چي: الله تعالى لپاره په زمكه كې گرزیدونكي ملائكتي دي، چي زما مت سلامونه ماته رارسوي او نبي ﷺ فرمائي چي زما ژوند تاسو ته خير دی، تاسو ماته خبرې كوي زه يې تاسو ته كوم او زما وفات هم تاسو ته خير دی ستاسو اعمال ماته پيش كولي شي، نو د خير په مالو د الله شكر ادا كوم او چي د شر اعمال ماته پيش كړي شي نو د الله تعالى څخه درته بلبينه غواړم.

مصححین

- (۱) امام سيوطي رحمه الله دې حديث ته صحيح ويلي دي، الخصايص الكبرى ج ۲ ص ۴۱۸
 - (۲) امام زرقاني رحمه الله ورته جيد ويلي دي (شرح زرقاني ج ۱ ص ۹۷)
 - (۳) امام هيثمي رحمه الله ورته صحيح ويلي دي (مجمع الزوائد، باب ما يحصل لامته الخ)
 - (۴) امام سمهودي رحمه الله ورته صحيح ويلي دي (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳)
 - (۵) شبير احمد عثماني ورته جيد ويلي دي (فتح الملهم ج ۱ ص ۴۱۳)
 - (۶) مولنا ادریس کاندهلوي ورته جيد ويلي دي (سيرة المصطفى ج ۳ ص ۱۶۸)
 - (۷) علامه انور شاه کشميري رحمه الله ورته جيد ويلي دي (فهرست عقيدة الاسلام ص ۴۰۱)
- فان قيل: چي په قرآن كې خوراخي چي: (اليه يصعد الكلم الطيب). قلنا: پدې كې تعارض نشته د امت اعمال اول نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته پيش كولي شي او بيا د الله تعالى طرفته ورلی شي.

خلورم دليل: حضرت ابو الدرداء رضى الله عنه فرمائي چي: ان اعمالكم تعرض على موتاكم فيسرون ويساءون ضميمه (كتاب الزهد از ابن مبارك ص ۴۲)

ستاسو اعمال ستاسو په مړو باندې پيسش كولي شي نو (په نيكو اعمالو) خوشحاليږي او په (بدو اعمالو) خفه كيږي، دا د صحابي قول دی غير مدرك بالعقل دی، نو په حكم د مرفوع كې دی، نو چي مړو خپلوانو ته عرض الاعمال كيږي نو نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته به په طريق اولی كيږي.

پنځم دليل: عن جابر بن عبد الله رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ان اعمالكم تعرض على عشاريكم وعلى اقاربكم في قبورهم فان كان خيرا استبشروا به وان كان غير ذلك، قالوا اللهم اهلهم ان يعملوا بطاعتك (الحاوي للفتاوى ج ۲ ص ۱۷۰، بحواله مسند ابی داؤد الطيالسي

ص ۲۴۸، مسند احمد ج ۳ ص ۱۶۵، شرح الصدور ص ۱۱۰) مجمع الزوائد ج ۲ ص ۳۲۷، قبر کے زندگی، ص ۳۲۶،

رسول الله ﷺ فرمائي چي ستاسو اعمال ستاسو خپلوانو ته پيش كولى شي په نبو اعمالو باندي خو شحاليري او دبدو اعمالو په صورت كې دعا كوي چي يا الله تعالى د بندگي توفيق ورته وركړه (كتاب الروح ص ۲۰)

دأمت علماء او عرض الأعمال:

(۱) امام سبكي رحمه الله فرمائي چي: لان عندنا رسول الله ﷺ حي يحسن ويعلم وتعرض عليه اعمال الامة (طبقات الشافعية الكبرى ج ۳ ص ۱۱۲)

(۲) امام سمهودي رحمه الله فرمائي چي: قال الاستاذ ابو منصور البغدادي قال المتكلمون المحققون من اصحابنا ان نبينا حي بعد وفاته وانه يسر بطاعة أمة (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۳) رسول الله وفات خخه ورسته ژوندی دی، حس او علم لري او دأمت اعمال ورته پيش كولى شي او دأمت په طاعاتو باندي خوشحاليري.

(۳) د قرطبي، روح المعاني، مظهري، معارف القرآن، او د تفسير كابلي، عبارات لږ مخكې وليكل شول.

(۴) قاضي شوكاني ليكي چي: وقد ذهب جماعة من المحققين الى ان رسول الله ﷺ حي بعد وفاته وانه يسر بطاعة أمة (نيل الاوطار ج ۳ ص ۳۰۴ باب فضل يوم الجمعة)

(۵) شاه عبد العزيز رحمه الله فرمائي چي: دانبياء عليهم السلام خخه ورته دا هم غټه درجه حاصله ده چي دأمت احوال ورته پيش كولى شي (فتاوى عزيزي ص ۱۶۰)

(۶) مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله فرمائي چي: دټولو رواياتو خخه دحيات خخه وروسته دا فيصله هم را معلوميري چي نبي ﷺ مصروف دی، دخپل امت دا اعمالو معاينه كوي، (نشر الطيب ص ۲۰۰)، مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله دنفی دعلم غيب يوازي روايت رانقلوي او بيا دهغه په تشریح كې ليكي چي: ددې روايت سره دعرض الاعمال د روايت تعارض نشته، ځكه چي دعرض الاعمال په روايت كې دانه دی راغلي چي دقلب اعمال هم ورته پيش كولى شي، همدارنگه دټولو اعمالو ظاهريه ووذكر

هم په کې نه دی راغلي، ممکنه ده چې باریک مفاسد دعقائدو او د اعمالو پیش نه کې شي او همدارنگه دا هم په کې نشته چې د عرض څخه وروسته ورته هر جزئي جزئي یا دوي، که نه نو په قیامت کې به ورته دامت د معرفت لپاره د غړې او د تحجیل د علامو ضرورت نه وو (نشر الطیب ص ۲۱۷) همدارنگه مولانا اشرف علی تھانوي رحمه الله فرمایي چې: د سعید بن المسیب رحمه الله څخه روایت دی چې هیڅ ورځ داسې نشته چې نبی کریم ﷺ ته پکې دامت اعمال نه وي پیش شوي (نشر الطیب ص ۲۱۰)

(۷) علامه انور شاه الکشمیری رحمه الله فرمایي چې: (ثم اخرج الحافظ احاديث عرض الاعمال فيحصل العلم اجمالا . (فيض الباري ج ۱ ص ۱۷۵)

(۸) علامه ظفر احمد العثماني رحمه الله فرمایي چې: دا مضمون په صحيح حديث کې راغلی دی چې رسول الله ﷺ ته د وفات څخه وروسته دامت اعمال پیش کولی شي، د نیکو اعمالو په لیدلو سره خوشحالېږي او د بدو اعمالو په لیدلو سره استغفار کوي (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳)

(۹) مولانا نصیر الدین الغور غشتوي رحمه الله فرمایي چې: عرض الاعمال ثابت دی، لکن دا خبره په یاد لرئ چې د عرض الاعمال څخه د ټولو اعمالو عرض نه دی مراد، لکه څرنگه چې دغالي بدعتیانو نظریه ده بلکه دا عرض صرف اجمالي دی، په کوم کې چې درود و غیره بعضې اعمال پیش کولی شي. (مجالس غور غشتوي ص ۱۷۴ او وم مجلس)

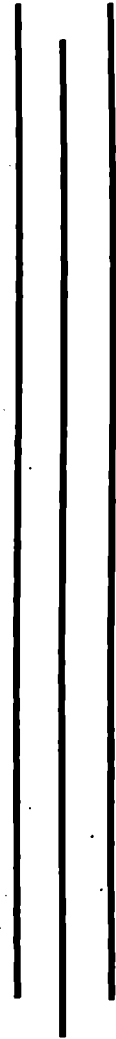
(۱۰) امام اهل سنت مولانا سرفراز خان صفدر رحمه الله فرمایي چې: د عرض الاعمال په باره کې انتهائي مختصر تحقیق دادی چې د صحيح روایت څخه اجمالي عرض الاعمال ثابت دی (حاشیة تسکین الصدور ص ۲۳۶).

(۱۱) مولانا خلیل احمد سهارنپوري رحمه الله فرمایي چې د دې خبرې پوره یادول ضروري دي چې انبیاء علیهم السلام په خپلو قبرونو کې ژوندي دي او د الله تعالی په اجازت سره چې په جنت کې په هر ځای کې وغواړي ګرځي را ګرځي او د ملایکو په ذریعه ورته دامت صلوة او سلام رسیږي، او دامت اعمال ورته پیش کیږي او هر کله چې الله تعالی وغواړي د دنیا احوال ورته منکشف کوي پدې کې هیڅ شک نشته (البراهین القاطعه ص ۱۹۹).

(۱۲) مواهب لدنيه دقشيري په حواله باندې نقل کړی دی چې د قیامت په ورځ به د یو مسلمان نیک اعمال کم شي، پدې وخت کې به نبي کریم ﷺ ورشي او یو وړوکی کاغذ به دده د نیکو په تله کې واچوي چې دهغې په وجه به دده د نیکو تله درنده شي، داسې به ورته ووايي چې: زما مور او پلار دې ستا څخه قربان شي، ستا څومره خوږ صورت او سیرت دی، ته څوک یې؟ نبي کریم ﷺ به ورته ووايي چې زه ستا نبي کریم او رسول الله ﷺ او پدې کاغذ کې ستا درود دی چې تابه په ماباندې په لوستلو (فضایل درود شریف ص ۴۴) از مولانا زکریا رحمه الله

(۱۳) ابو سلیمان الحراني رحمه الله فرمایي چې زموږ په خوا کې یو بزرگ او سیدلو چې فضل نو میدلو، ډیر نوافل به یې کول، فضل به فرمایل چې ما به چې حدیث لیکلو نو (د تلوار) له وجې به مې درود نه لیکلو، یوشپه مې نبي کریم ﷺ په خوب کې ولیدلو، ماته یې وفرمایل چې ته چې کله زما نوم لیکې او یا یې لولې نو درود ولې نه وایې؟ ما ورته ویل چې یا رسول الله ﷺ ددې څخه وروسته به یې ضرور اهما کوم، یو څو ورځې وروسته مې بیا په خوب کې ولیدلو، نوراته وې وفرمایل چې اوس ستا درود ماته رارسېږي (فضایل درود ص ۱۰۱، بحواله القول البديع)

* * *

ايصال الثواب

تكملة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده

اما بعده!

داهل سنت والجماعت مسلک:

- ۱- ایصال ثواب حق دی، ژوندي ته هم او متوفی ته هم، دمتوفی شخصه ورباندي عذاب کميږي او یا ختميږي او يايې مرتبې ورباندي او چتيري.
- ۲- ایصال ثواب د عباداتو ماليه و و په ذریعه هم کيږي او د عباداتو قولیه و و په ذریعه هم کيږي او د عباداتو بدنيه و و په ذریعه هم کيږي.

د ایصال ثواب لپاره شرطونه:

د چالپاره چې ایصال ثواب کيږي هغه به ۱- مؤمن وي ۲- صحیح العقیده به وي. ۳- همدارنگه به د ایصال ثواب کونکی هم مؤمن وي او صحیح العقیده به وي. ۴- د داسې عبادت ایصال ثواب کيږي چې هغه عبادت د نواقضو شخصه خالي وي، لکه ریا، شهرت، من او آذی، رواج وغیره. ۵- که د ایصال ثواب لپاره مالي عبادت شوی وي نو مال به حلال وي. ۶- کوم مال چې صدقه کيږي په هغې کې به د غایب او د نابالغ حق نه وي. ۷- که د ایصال ثواب لپاره عبادت قولیه شوي وي لکه د قرآن تلاوت نو دا به بغير د معاوضې شوی وي او همدارنگه به طمع د معاوضې هم نه وي، بنایه شرح هدايه ج ۳ ص ۶۵۵) او که چیرته د قاري په زړه کې داخستلو نیت نه وي او بیا یې څوک ورکړي نو صحیح ده او کوم چې د رواج په بناء باندې ورکولی شي او قاري هم داخستلو په نیت ختم کوي اگر چې په خوله یې څه نه وي ویلي نو بیا صحیح نه ده (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۵۵۹) ۸- د خپل ځان له طرفه به د کومې خاصې ورځې تخصیص نه وي، یعنې چې دا عقیده وساتي چې په دې ورځ ایصال ثواب کيږي او په نورو ورځو کې نه کيږي نو دا طریقه بدعت دی، په فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۵۱۲ کې لیکي چې کوم خوراک چې دمړي په کور کې د ضیافت په توګه پخېږي نو تر دریو ورځو پورې د دې خوړول مکروه دي. او که نور خلک دمړي

کورتہ دودی راوړي نو دهغې خورل په هروخت کې روا دي، پاتې شوه دا خبره چې دمړي وارثان دمړي په کور کې خوراک تیار کړي او په نورو خلکو باندې یې دایصال ثواب په نیت باندې وخوري نو په دې کې هېڅ حرج نشته، همدارنگه په ج اصـ ۵۱۰ کې لیکي چې دمړي وارثانو ته دایصال ثواب لپاره صدقات هروخت جایز دي، لکن دوخت دتعیین چې کوم صورتونه په عوامو کې مروج دي، لکه دجمعې دښې، دریمه، لسمه، خلویښتمه او داسې نور، نو ددې تخصیص له وجې شرعاً ناجایز دي.

دلایل: وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "إِذَا مَاتَ الْإِنْسَانُ انْقَطَعَ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: شَيْءٌ أَوْ عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ" (رواه مسلم، مشکوٰۃ ص ۳۲)

حضرت ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايل چې کله چې انسان مړ شي نو د اعمالو سلسله يې ختمه شي بغير د ذريو شيانو څخه (چې ددوي ثواب ورته رسيږي) يو صدقه جاري ده، بل علم نافع دی، دريم نیک اولاد دی چې دعا گانې ورته کوي.

۲- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنْ مَيَّا يُلْحَقُ الْمُؤْمِنُ مِنْ عَمَلِهِ

وَحَسَنَاتِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ عِلْمًا عَلَيْهِ وَنَشْرَةٌ وَوَلَدٌ صَالِحٌ تَرَكَهُ وَمَصْحَفًا وَرَثَةٌ أَوْ مَسْجِدًا بَنَاهُ أَوْ بَيْتًا لِابْنِ السَّبِيلِ بَنَاهُ أَوْ نَهْرًا أَجْرَاهُ أَوْ صَدَقَةً أَخْرَجَهَا مِنْ مَالِهِ فِي صِحَّتِهِ وَحَيَاتِهِ يُلْحَقُهُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ» (مشکوٰۃ ص ۳۶)

رسول الله فرمايي چې کوم اعمال او نيکۍ چې دمرگ څخه وروسته هم سړي ته رسيږي، علم دی چې خلکو ته يې وربښودلی وي او نشر کړی يې وي، او ولد صالح دی چې دمرگ څخه وروسته يې پرېښی وي، يا يې قرآن په ميراث کې پرېښی وي، او يا يې مسجد جوړ کړی وي، او يا يې دمسافرو لپاره مسافر خانه جوړه کړي وي، او يا يې نهر جاري کړی وي، او يا يې دخپل مال څخه په خپل ژوند او صحت کې صدقه ويستلي وي.

په اول حديث کې دانسان ذکر دی او په دوهم حديث کې دمؤمن ذکر دی او انسان او مؤمن دروح

مع الجسد څخه عبارت دی، نو دا ثوابونه روح مع الجسد ته رسيږي.

۳- وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا الْمَيِّتُ فِي الْقَبْرِ إِلَّا

كَالْعَرِيقِ الْمُنْتَغَوِيٍّ يَنْتَظِرُ دَعْوَةَ تَلْحَقُهُ مِنْ أَبٍ أَوْ أُمٍّ أَوْ أَخٍ أَوْ صَدِيقٍ فَإِذَا لَحِقَتْهُ كَانَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَيَدْخُلُ عَلَى أَهْلِ الْقُبُورِ مِنْ دُعَاءِ أَهْلِ الْأَرْضِ أَمْثَالَ الْجِبَالِ وَإِنْ هَدِيَّةَ الْأَحْيَاءِ إِلَى الْأَمْوَاتِ إِلَّا سِتْفَعَارُ هُمْ» (مشکوٰۃ ص ۲۰۶، شعب الايمان للبيهقي رقم ۷۹۰۵)

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرماید چې مری په قبر کې داسې وي لکه په اوبو کې غرق شوی چې فزاید کوي، گویا چې د پلاریا د موزیا دور وریا د دوست دعائو منتظر وي، پس کله چې ددوي دعا ورورسیږي نو هغه ورته د دنیا او د مافیه څخه محبوبه وي او بیشکه چې الله د ژوندي د دعاگانو څخه د غرونو په شان (رحمتونه) مړو ته ورسوي او بیشکه چې مړو ته د ژوندیو تحفې ددې لپاره د بخښنې دعاگانې دي.

فایده: د عالم الدنيا په اعتبار سره د میت اطلاق په روح مع الجسد باندې کیږي، یواځې په روح باندې نه کیږي نو رحمتونه روح مع الجسد ته حاصلیږي.

۴- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلَيْتَهُ». (بخاری باب من مات وعليه صوم، الرقم ۱۸۵۱).

څوک چې مړ شو او روژه پرې پاتې وه نو دده له طرفه دې یې دده ولي ونیسي.

۵- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ أُمِّي افْتَلَسَتْ نَفْسَهَا، وَأَظْنُّهَا لَوْ تَكَلَّمْتُ تَصَدَّقْتُ، فَمَهْلُهَا أَجْرٌ أَنْ تَصَدَّقْتُ عَنْهَا؟ قَالَ: «نَعَمْ». (بخاری، باب موت الفجأة البغية الرقم ۱۳۲۲، مسلم، باب وصول ثواب الصدقات الى البيت الرقم ۱۰۰۴).

یوې زنانه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته وویل چې: زما مور ناخاپي مړه شوه او زما په گمان که په زنکدن کې یې خبرې کولی شوي، نو صدقه به یې کړې وه، نو اوس که زه دهغې له طرفه څخه صدقه وکړم، نو ثواب ورته رسیږي؟ نو رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمایل چې: هو.

۶- حضرت عایشه رضي الله عنها فرماید چې رسول الله صلى الله عليه وسلم د قریانی لپاره یو بنکروړ پسه (ګډ) واخستلو او دذبې په وخت کې وفرمایل: باسم الله، اللهم تقبل من محمد وآل محمد ومن أمة محمد ثم ضحی به (رواه مسلم، باب استحباب الأضحیة رقم ۱۹۶۷).

۷- عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا: أَنَّ سَعْدَ بْنَ عُبَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تَوَقَّيْتُ أُمَّهُ وَهُوَ غَائِبٌ عَنْهَا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنَّ أُمِّي تَوَقَّيْتُ وَأَنَا غَائِبٌ عَنْهَا، أَيْتَقَعُ شَيْءٌ إِنْ تَصَدَّقْتُ بِهِ عَنْهَا؟ قَالَ: «نَعَمْ». قَالَ: فَإِنِ اشْهَدَكَ أَنْ حَاطَ بِطَيِّبِ الْخِرَافِ صَدَقَةً عَلَيْهَا. (بخاری باب اذا قال أَرْضَى أَوْ بَسْتَانِي صدقة عن أمي فهو جائز، الرقم ۲۶۰۵).

حضرت سعد ابن عبادته نه وو چې موریې وفات شوه، رسول الله صلى الله عليه وسلم ته یې عرض وکړو چې یا رسول الله صلى الله عليه وسلم زه نه وم او زما مور وفات شوې، نو که زه دمور له طرفه خیرات او صدقه کوم نو ثواب ورته رسیږي؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته وفرمایل چې: هو نو حضرت سعد رضي الله عنه

و فرمایل چې: یا رسول الله ﷺ زه تا په دې شاهد گرزوم چې زما دمخراف په نوم باندې باغ دمورپسې صدقه ده.

۸- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: "تُرْفَعُ لِمَيِّتٍ بَعْدَ مَوْتِهِ دَرَجَتُهُ فَيَقُولُ: أَيُّ رَبِّ! أَيُّ شَيْءٍ هَذِهِ؟" فيقال:

"ولذلك استغفر لك" (الادب المفرد للبخاري الرقم ۳۶)

ابو هریر رضي الله عنه فرمایي چې کله دمري لپاره مرتبې وچتې شي، نو دې وايي چې یار به دا څه شي

دي، نو الله تعالی ورته فرمایي چې ستا بچي ستا دپاره بخښنه غوښتي ده.

۹- وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: «يَتَّبَعُ الرَّجُلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

مِنَ الْحَسَنَاتِ أَمْثَالَ الْجِبَالِ، فَيَقُولُ: أَلَيْ هَذَا؟! فَيَقَالُ: بِاسْتِغْفَارٍ وَلَكَ لَكَ (مجمع الزوائد للهيتمي رقم ۲۱۰)

رسول الله ﷺ فرمایي چې یو سړي ته به د قیامت په ورځ د غرونو په مقدار نیکی میلاو

شي، نو دې به حیران شي وایي به یا الله! دا د کوم ځای څخه راغلي؟ نو الله تعالی به ورته و فرمایي چې

په سبب دا استغفار دپچي ستا.

۱۰- حضرت انس رضي الله عنه په روایت کې راځي چې رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې

زما امت د گناهونو سره قبرونو ته داخلولی شي او بیا د گناهونو څخه صفا د قبرونو څخه را ایستلی شي،

د خلکو دا استغفار له وجې یې الله تعالی د گناهونو څخه صفا کوي (شرح الصدور ص ۱۲۸)

۱۱- حضرت انس رضي الله عنه فرمایي چې ما در رسول الله ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې

یا رسول الله ﷺ ایا زموږ صدقات، خیراتونه او دعا گانې مړو ته فایده رسوي؟ رسول الله

ﷺ د تاکید سره و فرمایل چې هو رسیږي او متوفی ورته داسې خوشحالیږي لکه تاسو چې

ښکلو او قیمتي تحفو ته خوشحالیږئ (مسند احمد)

۱۲- حضرت انس رضي الله عنه په روایت کې راځي چې جبریل علیه السلام دورته وو صدقات په یو

لوخي کې اچوي او دمري د قبر خواته درېږي بیا متوفی ته اواز کوي چې دا ستا د اهل له طرف هدیه ده نو

مړی یې قبلوي او خوشحالیږي او نور مړي چې دخپل اهل لخوا څخه ورته هدیه نه وي راغلي هغوي خفه

کیږي (شرح الصدور ص ۱۲۹)

۱۳- عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- «مَنْ مَرَّ عَلَى الْمَقَابِرِ وَقَرَأَ {قُلْ

هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} أَخَذَى عَشْرَةَ مَرَّةً، ثُمَّ وَهَبَ أَجْرَةَ لِلْأَمْوَاتِ أُعْطِيَ مِنَ الْأَجْرِ بَعْدَ الْأَمْوَاتِ.

خوک چې لس خلې قل هو الله احد ولولي، او ثواب يې مړو ته وبخښي، نو الله تعالى به د مړو په مقدار اجر ورکړي.

۱۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ دَخَلَ الْمَقَابِرَ ثُمَّ قَرَأَ بِحَمْدِ الْكِتَابِ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَأَلْهَآكُمُ التَّكَاثُرُ ثُمَّ قَالَ إِلَى جَعَلْتُ ثَوَابَ مَا قَرَأْتُ مِنْ كَلَامِكَ لِأَهْلِ الْمَقَابِرِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ كَأَنَّا أَشْفَعَاءُ لَهُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى (تحفة الاحوذى).

۱۵- عَنْ أَنَسٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ دَخَلَ الْمَقَابِرَ فَقَرَأَ سُورَةَ يَسْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَكَانَ لَهُ بَعْدُ مِنْ فِيهَا حَسَنَاتٌ (تحفة الاحوذى).

۱۶- په حضرت سعد بن معاذ رضي الله عنه باندې قبر تنگ شو، نبي كريم صلى الله عليه وسلم د سبحان الله، سبحان الله کلمات شروع کړل صحابه وورضى الله عنهم هم شروع کړل، الله تعالى ددوي د سبحان الله په برکت باندې قبر بيرته ازاد کړو، د جابر رضي الله عنه د حديث خلاصه (مشکوة ص ۲۶)

۱۷- د حضرت زينب رضی الله عنها بنت رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات په واقعه کې ديو حديث خلاصه داسې ده چې د حضرت زينب رضی الله عنها د وفات په روع رسول الله صلى الله عليه وسلم ډير غمگين وو د قبر تنگي او د حضرت زينب رضی الله عنها کمزوري يې په خيال کې گرزيدله، کله چې قبر تيار شو، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم قبر ته کوز شو دعا يې وکړه، الله تعالى يې دعا قبوله کړه او بيرته خوشحاله د قبر څخه را وچت شو (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۴۷، کنز العمال، ج ۸ ص ۱۲۰، اسد الغابة ج ۵ ص ۴۶۸)

۱۸- شيخ ابو زيد قرطبي رحمه الله فرمايي چې ما اوريدلي وو چې خوک چې اويازره خلې (لاله الا الله) ولولي نو الله تعالى ورته د جهنم د اور څخه نجات ورکوي، نو ما اويازره خلې لاله الا الله دخپل ځان لپاره هم ولوستل او دخپلې بي بي لپاره مې هم ولوستل او د آخرت لپاره مې ذخيره کړل، حضرت قرطبي رحمه الله فرمايي چې يوه ورځ زما سره يو صاحب الکشف نوجوان په ډوډۍ ناست وو چې ناڅاپه په ژړا شو او ويلی يې چې زما مور په جهنم کې ده، حضرت قرطبي رحمه الله فرمايي چې ما هغه اويازره خلې (لاله الا الله) دده مور ته پټ وېښل، لږ وروسته هغه نوجوان وفرمايل چې کاکا زما مور ته الله د اور څخه نجات ورکړو، (فضايل اعمال از مولانا زکريا رحمه الله ص ۴۸۴)

۱۹- مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ خانقاہ تہ چایو نوی د خاورو کندولی راوړو، لکن کله به چې خلکو په دې کندولي کې او به واچولې نو ترخې به شوې او چې په بل گیلان کې به یې واچولې نو په عادي حال کې به وې، خلک حیران وو، یو چا مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ خبر کړو، هغه رحمہ اللہ مراقبہ شو او دمراقبہ څخه وروستہ یې وفرمایل چې ددې کندولي خاوره په قبرستان کې دکوم قبر خاوره ده، اودهغې قبر والاته عذاب ورکول کیږي اودهغې عذاب اثار ددې کندولي او بوتہ هم منتقل کیږي، حضرت گنگوہی رحمہ اللہ وفرمایل چې اویازره ځلې (لا اله الا الله) ولولئ او ثواب یې هغه مړي ته وېښئ چې دهغه د قبر د خاورو څخه دا کندولی جوړ شوی دی، کله یې چې دا وظیفه پوره کړه اویا یې هغه اوبه معاینه کړې، نو هغه ترې خوالی ختم شوی وو (خطبات حکیم العصر ص ۶۷-۱۳۱).

وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقہ محمد وآلہ واصحابہ اجمعین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده، اما بعد!

داهل سنت والجماعة دمسلك مطابق كله چي كوم خوش قسمته مسلمان دنبي ﷺ روضي مباركې ته ورشي، نو دصلوة او دسلام عرض كولو څخه وروسته دې د رسول الله ﷺ په وسيله باندې دعا وكړي او رسول الله صلى الله عليه وسلم ته دې دشفاعت درخواست وكړي، داسې دې ووايي چي اى دالله رسوله! زه دخپل سفارش درخواست درته كوم، يا رسول الله زما شفاعت وكړه (عقائد علماء ديوبند عقیده نمبر ۵) داهل سنت والجماعة په ليزدا استشفاع جائزه او مستحبه ده، آب حیات ص ۴۰، نشر الطيب ص ۲۳۹

داهل بدعتو مسلك

ماتيان بدعتيان ليكي چي دنبي ﷺ دقبر مبارك سره استشفاع بدعت سيئه او شرك دى، د صحابه وود اجماع او دامت دتعامل څخه مخالفت دى (اقامة البرهان ص ۳۱۲، نذای حق ص ۵۳۱، المسلك المنصور ص ۶۹)

داهل سنت والجماعة دلائل

الله تعالى فرمايي چي: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا. (النساء ۶۴) حاصل دا چي الله تعالى فرمايي چي: ما پيغمبران صرف ددې لپاره ليرلي دي چي دالله په اذن باندې يې پيروي وكړي شي او كله چي دوي دخپلو ځانونو سره ظلم وكړو، نو كه تاته راغلي وي او دالله تعالى څخه يې بښنه غوښتي وي او رسول الله صلى الله عليه وسلم ورته بښنه غوښتي وي، نو خامخا به دوي الله تعالى ښه توبه قبلونكي او مهربان موندلى وي.

ددې ايت په تشریح كې مفسرين فرمايي چي: يُرِيدُ تَعَالَى الْعَصَاةَ وَالْمُذْنِبِينَ إِذَا وَقَعَ مِنْهُمْ الْخَطَا وَالْعُصْيَانُ أَنْ يَأْتُوا إِلَى الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ عِنْدَهُ، وَيَسْأَلُوهُ أَنْ يَسْتَغْفِرَهُمْ، فَأَتَمَّهُمْ إِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ لَدَهُمْ وَعَفَّرَهُمْ، وَهَذَا قَالَ: {لَوْ جَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا} وَقَدْ ذَكَرَ جَمَاعَةٌ مِنْهُمْ: الشَّيْخُ أَبُو نَعْرَيْنُ الصَّبَّاحُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى

کتابہ "الشامل" الحکایۃ المشہورۃ عن عن العتبی رضی اللہ عنہما قال: کُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ أَعْرَابِي فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ: {وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا} وَقَدْ جِئْتُكَ مُسْتَغْفِرًا لِدُنْيَايَ مُسْتَشْفِعًا بِكَ إِلَى رَبِّي لَمْ أَشَأْ يَقُولُ:

يَا خَيْرَ مَنْ دَفَنْتَ بِالْقَاعِ أُعْظِمُهُ قَطَابٌ مِنْ طَبِيبِ القَاعِ وَالْأَكْمَرُ...

نَفْسِي الْغَدَاءُ لِقَبْرِ أَلْتِ سَاكُنُهُ فِيهِ الْعَفَافُ وَفِيهِ الْجُودُ وَالْكَرَمُ...

لَمْ أَهْزَفِ الْأَعْرَابِي فَقَلْبِي عَنِّي، فَرَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ فَقَالَ: يَا عَتْبِي، الْحَقُّ الْأَعْرَابِيُّ قَبِيرُهُ أَنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَهُ. [تفسير ابن كثير ج ۲ ص ۳۳۸، تفسير درمنشور ج ۲ ص ۷۴۳ والقول البديع ص ۲۸۸، كتاب الايضاح في مناسك الحج والعمرة للنووي ص ۳۵۵ حاشية على شرح الايضاح لابن حجر المكي ص ۲۸۸، كتاب المناسك لملا علي القاري ص ۵۱۳].

خلاصہ دا چې الله تعالیٰ گناہگارانو ته دا طریقہ خود لې ده چې (دوفات شخصہ مخکې اویا دوفات شخصہ وروسته) رسول الله ﷺ ته ورشي، هلته دا الله تعالیٰ شخصہ بښنه وغواړي او د نبي ﷺ شخصہ غوښتنه وکړي چې دا الله تعالیٰ شخصہ ورته بښنه وغواړي، کله چې دا کار وکړي نو الله تعالیٰ به یې توبه قبوله کړي رحم به ورباندي وکړي او بښنه به ورته وکړي، حضرت عتبې رضی اللہ عنہ فرمایي چې یوه ورځ زه د نبي ﷺ د قبر مبارک سره ناست وم، نو یو باندې چې راغلو او وې فرمايل چې السلام عليكم یا رسول الله ﷺ ما دا الله تعالیٰ شخصہ اوریدلي دي چې فرمایلي یې دي چې که چیرته دوي گناه وکړي او تاته راشي دا الله شخصہ دخپلو گناهونو لپاره بښنه وغواړي او رسول الله ﷺ هم ورته بښنه وغواړي، نو الله تعالیٰ به ښه توبه قبولونکی او مهربان پیدا کړي، نو یا رسول الله ﷺ! زه تاته راغلی یم او دخپلو گناهونو شخصہ مغفرت غواړم او تا الله ته سفارش کوم، بیا یې دا مذکور اشعار وويلې اولارو، حضرت عتبې رضی اللہ عنہ فرمایي چې په ما باندې خوب غلبه وکړه نو نبي ﷺ مې په خوب کې ولیدلو راته وې فرمايل چې دې باندې چې پسې ورشه او زیری ورته ورکړه چې الله تعالیٰ وبښلې.

ددې واقعي تحسین کونکي ډیر محدثین دي لکه امام نووي. [کتاب الايضاح ص ۱۵۴ نفی

الدين السبكي، شفاء السقام ص ۲۳۵] امام سمهودي خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۵۶

مولنا اشرف علي تهانوي رضی اللہ عنہ فرمایي چې په مواهب کې دامام ابو المنصور الصباغ، ابن نجار

، ابن عساكر، او ابن الجوزي، رحمهم الله په سند باندې دمحمد بن حرب شخصہ دا واقعہ را نقل شوی ده،

او محمد بن حرب په ۲۲۸ هـ کې وو، خلاصه دا چې دا د خير القرون واقعه ده او دهیجا څخه ورباندې نكړنه دې رانقل شوی، لهذا دا واقعه حجت دی. (نشر الطیب ص ۱۴۳)

دا حکم اوس باقي دی

(۱) امام سمهودي رحمته الله فرمایي: (وقد فهم العلماء من الاية العموم واستحبوا لمن أتى القبر ان يتلوها ويستغفر الله و اورد واحكاية العتبي الاية في كتبهم مستحسنين لها،) خلاصة الوفاء باخبار دار المصطفى ج ۱ ص ۴۵

علماووددې ایت څخه عموم رافهمولی دی او مستحبه یې گڼلې ده چې څوک د نبی ﷺ قبر مبارک ته ورشي نو دا ایت دی ولولي او د الله تعالی څخه دې بښنه وغواړي او د عتبي رحمته الله واقعه یې ذکر کړې ده او ددې واقعي تحسین یې کړې دی.

(۲) امام سبكي رحمته الله فرمایي چې: والایه وان وردت في اقوام معينين في حالة الحياة فتعم بعوم العلة كل من وجد فيه ذلك الوصف في الحياة وبعد الموت ولذلك فهم العلماء من الاية العموم في الحالتين واستحبوا لمن أتى الى قبره ﷺ ان يتلوا هذه الاية ويستغفر الله تعالى. (شفاء السقام ص ۱۲۵)

(۳) مولنا قاسم نانوتوي رحمته الله فرمایي چې په دې ایت کې تخصیص نشته، در رسول الله ﷺ د زمانې خلکو به هم همداسې کول او وروستني خلک به هم همداسې کوي او څرنگه به تخصیص راشي؟ در رسول الله ﷺ وجود خود طول امت لپاره رحمت دی، لکه د نبی ﷺ په ژوند کې چې نبی ﷺ ته راتلل او استشفاع متصوره وه نو اوس هم متصوره ده، ځکه چې نبی ﷺ په قبر کې ژوندی دی، (اب حیاة ص ۵۲)

(۴) مفتي شفیع رحمته الله ددې ایت لاندې لیکي چې: دا ایت اگر چې د منافقانو په باره کې نازل شوی دی لکن ددې ایت کریمه څخه یو قانون را ووتلو، هغه دا چې هر سړی چې نبی ﷺ ته ورشي او نبی ﷺ ورته د مغفرت دعا وکړي، نو الله تعالی هغه سړي ته ضرور مغفرت کوي او نبی ﷺ ته ورتلل لکه چې په دونیوي ژوند کې کیدلو نو همدارنگه اوس هم د نبی ﷺ روضې مبارکې ته د ورتللو همدا حکم دی حضرت علي رضی الله عنه فرمایي چې کله چې مونږ د نبی ﷺ د دفن کولو څخه فارغ شو، نو درې ورځې وروسته یو نوجوان راغلو او په چغو او په ژړا ژړایي دا ایت کریمه لوستلو او ویل به یې چې یا الله تعالی تاخو په دې ایت کریمه کې وعده کړې ده چې څوک نبی ﷺ ته ورشي او دخپلو گناهونو لپاره بښنه وغواړي او رسول الله ﷺ ورته بښنه وغواړي نو الله تعالی ورته بښنه کوي نو له دې وجې یا رسول

الله ﷺ زه تاته راغلی یم ماته دمغرت سوال و کره، په دغه وخت کې چې کوم خلک حاضر وو دهغوي بیان دی چې درسول الله ﷺ دقبر څخه دې ځوان ته اواز راغلو چې (قد غفر لک) تاته مغفرت وشو (معارف القرآن ج ۲ ص ۴۵۹) دجواز او د استجباب لپاره ضعیف غیر موضوع حدیث هم حجت دی (کتاب الأذکار ص ۷، تسکین الصدور ص ۳۶۷)

(۵) ظفر احمد العثماني رحمه الله فرمایي چې: ثبت ان حکم الایة باق بعد وفاته ﷺ فینبغی لمن ظلم نفسه ان یزور قبره ویستغفر الله عنده فیستغفر له الرسول ﷺ (اعلاء السنن ج ۱۰ ص ۴۹۸).

(۶) حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایي چې: (روی بعض الحفاظ عن ابي سعيد السمعاني انه روی عن علي ؓ انه بعد ما دفن ﷺ جاء اعرابي فقال يا رسول الله ﷺ جئتک تستغفر لي الى ري فنودي من القبر الشريف ان قد غفر لک (تحریرات حدیث ص ۳۹۶).

دوهم دلیل: وبه قال حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ الْأَعْمَشِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ مَالِكِ الدَّارِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: وَكَانَ خَازِنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَلَى الطَّعَامِ، قَالَ: أَصَابَ النَّاسَ قَحْطٌ فِي زَمَنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَجَاءَ رَجُلٌ إِلَى قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، اسْتَسْقِ لِأُمْتِكَ فَإِنَّهُمْ قَدْ هَلَكُوا، فَأَتَى الرَّجُلُ فِي الْمَنَامِ فَقِيلَ لَهُ: "الَّتِي عُمَرُ فَأَقْرِئَهُ السَّلَامَ، وَأَخْبِرْهُ أَنَّكُمْ مُسْتَقِيمُونَ وَقُلْ لَهُ: عَلَيْكَ الْكَيْسُ، عَلَيْكَ الْكَيْسُ"، فَأَتَى عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَأَخْبَرَهُ بِكَيِّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ثُمَّ قَالَ: يَا رَبِّ لَا أَلُو إِلَّا مَا عَجَزْتُ عَنْهُ. (مصنف ابن أبي شيبة رقم ۳۳۳ باب ما ذكر في فضل عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ).

دحضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په زمانه کې سخته قحطي راغله، نویو سړی د نبی ﷺ قبر ته راغلو او وې فرمایل چې یا رسول الله ﷺ دخپل امت لپاره باران وغواړه پېشکه چې دوي هلاک شو، نو نبی ﷺ همدې سړي ته په خوب کې ورغلو او ورته وپویل چې عمر ته ورشه، زما له خوا ورته سلام ووايه او خبر ورته وركړه چې په تاسو باندې به باران راووریږي او دا هم ورته ووايه چې هوښیار اوسه، هوښیار اوسه، هغه سړي حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته راغلو ټوله واقعیه وې ورته بیان کړه، حضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په ژړا شواو وې فرمایل چې یا الله تعالی زه به دخپل طاقت مطابق سستې نه کوم.

مصححین: حافظ ابن حجر رحمه الله دې روایت ته صحیح ویلي دي. (فتح الباری ج ۲ ص ۴۹۵ باب سؤال الناس الامام الاستسقاء الخ)

حافظ ابن کثیر رحمه الله ورته صحیح ویلی دی (البدايه والنهايه ج ۷ ص ۱۰۵)

امام سمهودي رحمه الله ورته صحیح ویلي دي (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۴۹)

ابن حجر المکي ورته صحیح ویلي دي (حاشية على الايضاح ص ۴۹۰)

امام تقي الدين السبكي ورتہ صحیح ویلی دی: (شفاء السقام ص ۳۸۲)

فائدہ: در رسول اللہ ﷺ روضہ مبارکہ تہ دارا علی سہی حضرت بلال رضی اللہ عنہ و، وگورہ فتح الباری، تاریخ طبری، البدایہ والنہایہ.

دامت دعلاوو خخہ داستشفاع نبوت

(۱) ثم تأتي القبر وتستقبل وتقول السلام عليك أيها النبي ... اللهم انك قلت وقولك الحق ولوانهم اذ ظلموا الاية وقد اتيتك مستغفرا من ذنوبي مستشفعا بك الى بي الخ (المغني لابن قدامة ج ۲ ص ۵۹۹)

(۲) ويتوسل به في حق نفسه ويستشفع به الى ربه سبحانه وتعالى (المجموع شرع المذهب ج ۳ ص ۲۷۴)
(۳) ثم يقول يا رسول الله ﷺ ان الله تعالى قال: فيما انزل عليك (ولوانهم اذ ظلموا) وقد ظلمت نفسي ظلما كثيرا وأتيت بجهلي وغفلي امرا كبيرا وقد وفدت عليك زائرا وبك مستجيرا مستغفرا من ذنبي سائلا منك ان تشفع الى ربي ... متوسل بك الى الله تعالى (خلاصة الوفاء ص ۵۷ ج ۱)

(۴) وقد جئناك من بلاد شاسعة وامكنة بعيدة قطعنا ها بقصد زيارتك لنفوز شفاعتك والنظر الى مآثرک ومعاهدک والقيام بقضاء بعض حقک والاستشفاع بك الى ربنا ... فاشفع لنا الى ربنا الخ (نور الايضاح ج ۱ ص ۱۵۵)

(۵) فيتوجه الى قبره ﷺ فيقف عند رأسه الشريف مستقبل القبلة ثم يدنو منه ثلاثة اذرع او اربعة ولا يدنو اكثر من ذلك ولا يضع يده على جدار التربة ويقف كما يقف في الصلوة ويمثل صورته الكريمة البهية كأنه نائم في لحده عالم به يسمع كلامه ثم يقول السلام عليك يا نبي الله ورحمة الله وبركاته ... ولا يرفع صوته ولا يخفضه كثيرا ويبلغه سلام من اوصاه فيقول السلام عليك يا رسول الله ان فلان بن فلان يتشفع بك الى ربك فاشفع له ولجميع المسلمين . (كتاب الفقه على المذاهب الاربعة فصل زيارة قبر النبي ﷺ)

(۶) ويبلغه سلام من اوصاه فيقول السلام عليك يا رسول الله ﷺ من فلان بن فلان يستشفع بك الى ربك فاشفع له ولجميع المسلمين الخ (فتاوى عالمگیری خاتمة في زيارة قبر النبي ﷺ)

(۷) وقد اطبق الاثمة الحنفية على سنية زيارة النبي ﷺ وزيارة صاحبيه وطلب الشفاعة منهم (المنحة الوهبية في رد الوهابية ص ۱۵)

(۸) مولنا عبد الحي لکنوي رحمہ اللہ دوسيلې او داستشفاع لپاره د احاديثو درانقلولو څخه وروسته فرمايي چې ددې اياتونو او احاديثو څخه ظاهره شوه چې دا ولياوو څخه دعا غوښتل او ددوي په ذريعه باندې دعا کول په هيڅ صورت کې ناجائز نه دي. (مجموعۃ الفتاوى اردوج ۳ ص ۲۹۲)

(۹) مولنا رشيد احمد گنگوہي رحمہ اللہ فرمايي چې: د يو ولي قبر ته ورتلل او دا ورته ويل چې اې فلانکيه الله تعالى ته سوال وکړه چې زما حاجت پوره کړي په دې کې د علماوو اختلاف دی څوک چې سماع الموتى مني نو هغوي دېته جائز وايي او څوک چې سماع الموتى نه مني نو هغوي ددې څخه منع کوي، لکن د انبياوو په سماع کې دهیچا اختلاف نشته له دې وجې دا به مستثنی کولی شي او ددې د جواز دليل دادی چې فقهاوو دا ليکلي دي چې دروضې مبارکې د زيارت په وخت کې به دشفاعت طلب کوی همدا د جواز لپاره کافي دی. (فتاوي رشيديه ص ۱۲۳، تالیفات رشيديه ص ۱۳۴)

په بل ځای کې فرمايي چې بيا به د نبی ﷺ په وسيله باندې دعا وکړې او شفاعت به وغواړئ داسې به ووايي چې يا رسول الله ﷺ اسألك الشفاعة واتوسل بک الى الله في ان أموت مسلما على ملتک وسنتک، (تالیفات رشيديه ص ۶۵۰)

(۱۰) د حضرت مولنا اشرف علي تهانوي رحمہ اللہ قول مخکې د اول دليل په تشریح کې وليکل شو (نشر الطيب ص ۲۴۳)

(۱۱) مولنا يوسف لدهيانوي شهيد رحمہ اللہ فرمايي چې د ټولو پيغمبرانو او د نبی ﷺ په باره کې زما عقیده حیات دی او در رسول الله ﷺ روضې مبارکې ته د ورتللو څخه وروسته د نبی ﷺ څخه دشفاعت د غوښتلو مسئله زموږ په کتابونو کې ليکل شوی ده، لدې وجې څخه دکوم نيک بخته سړی چې دا سعادت په نصيب شو چې د نبی ﷺ روضې مبارکې ته ورشي نو در رسول الله ﷺ په دربار کې دې د دعا او دشفاعت درخواست وکړي (اختلاف امت او صراط مستقيم ص ۵۹)

(۱۲) مفتي محمود حسن گنگوہي رحمہ اللہ فرمايي چې: د نبی ﷺ قبر ته د ورتللو څخه وروسته داسې دعا کول ثابت دي، فتاوی محموديه ج ۱ ص ۳۵۷) دکوم ولي او يا د نبی قبر ته ورتلل او د دعا درخواست کول څه حکم لري؟

جواب: در رسول الله ﷺ روضي ته ورتلل او خطاب ورسره كول صحيح دي، حكه چي دحديث خخه ثابت ده چي نبي ﷺ يي اوري، (فتاوى محموديه ج ۱ ص ۵۷۷)

(۱۳) مفتي عبد الرحيم لاچپوري رحمته الله دزبدة المناسك په حوالې سره ليكي چي بيا به در رسول الله ﷺ په وسيله باندې دعا وکړي او شفاعت به ترېنه وغواړي او داسې به ووايي چي اي د الله تعالى رسوله زه تاته دشفاعت درخواست کوم او الله تعالى ته دې وسيله کوم (فتاوى رحيميه ج ۱ ص ۱۵۵) .

(۱۴) مفتي عبد الشکور ترمذي رحمته الله فرمايي چي: در رسول الله قبر ته ورتلل او دشفاعت غوښتنه ترېنه کول او داسې ويل چي يا رسول الله ﷺ زما دمغفرت شفاعت وکړه جائز دي (عقائد علماء ديو بند عقیده نمبر ۵) په دې کتاب باندې دلاندې علماؤ تصديقونه دي .

دديو بند خلويښت کلن مهتم قاري طيب رحمته الله مفتي شفيع رحمته الله ظفراحمد عثمانی رحمته الله ، مولنا عبد الله بهلوي رحمته الله ، محمد يوسف بنوري رحمته الله ، خير محمد جالندهري رحمته الله ، جميل احمد تهانوي رحمته الله ، مفتي محمود رحمته الله ، شمس الحق افغاني رحمته الله ، مولنا علي محمد رحمته الله ، مفتي عبد القادر رحمته الله ، مولنا محمد شريف کشميري ، وغيره .

(۱۵) داهل سنت والجماعة امام مولنا سرفراز خان صفدر رحمته الله فرمايي چي چونکې ديني رحمته الله حيات په قبر کې په تواتر سره ثابت دي لدې وجې د نبي رحمته الله قبر ته ورتلل او داسې ويل چي يا رسول الله ﷺ زما دمغفرت لپاره شفاعت وکړه ، جائز او صحيح دي ، تسكين الصدور ص ۳۳۶)

اللهم ارزقنا زيارته وشفاعته بجاهه صلي الله عليه وسلم .
واصحابه وازواجه وزيارته وسلم .

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

پیشانی: تاریخ: (درجہ امتحان:)

مسئله سماع الموتی

(درجہ امتحان:)

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده،
 أما بعدة! **د اهل السنة والجماعت مسلک:**
 سماع الموتی (ای الموتی باعتبار عالم الدین، لکنہم الاحیاء باعتبار عالم البرزخ) نو سماع الموتی پہ خلور قسمدہ

دری قسمدہ اتفاقی او خلورم قسم اختلافی دہ
 (۱) د نبی ﷺ پہ سماع عند القبر کی اختلاف نشته، بلکہی د اهل سنت والجماعت د ٲولو محدثینو او مجتہدینو او د علما و ٲہ مابین کی اتفاقی دہ (فتاویٰ رشیدیہ ص ۱۵۷، کتاب العلم، اہل قورے استغاث) او اهل بدعت مماتیان د ٲول امت ٲہ خلاف د سماع النبی ﷺ عند القبر قایلینو تہ مشرکان وایی.

(۲) سماع فی الجملة: د عامو مړو سماع فی الجملة ہم اتفاقی دہ، حافظ ابن کثیر رحمہ اللہ فرمایي چې ٲہ سماع فی الجملة باندې د سلفو صالحینو اجماع دہ او ٲہ تواتر سرہ ثابتہ دہ (تفسیر ابن کثیر ج ۳ ص ۴۳۴) مماتیان د سماع فی الجملة قایلین ہم مشرکان گني.

(۳) سماع عن داخل القبر من النکیرین وغیرہما من الملائکة: د نکیرینو د سوال او جواب سماع ہم یقینی دہ، نکیرین مړي تہ وایی چې: من ربک؟ مړی یې اوري او جواب ورکوي چې: رقی اللہ، بیا ورتہ وایی چې: مادینک؟ مړی یې اوري او جواب ورکوي چې: دینی الإسلام، بیا ورتہ وایی چې: ومن نبیک؟ مړی یې اوري او جواب ورکوي چې: نبی محمد ﷺ.

(۴) عامه سماع: پہ غیر منصوصو ځایونو کې دعا مو مرو په سماع کې اختلاف دی، مولنا رشید احمد کنګو هی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: دا مسئلہ د صحابہ کرامو د زمانې څخه اختلافي ده. (فتاویٰ رشیدیہ ص ۲۳۹) کتاب العقائد، آپ کے مسائل وانکا حل ج ۱ ص ۲۹

مفتي كفايت الله الدهلوي رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې په غیر منصوصو ځایونو کې د سماع الموتی مسئلہ داو لو قرنونو څخه اختلافي ده، د صحابہ و و کرامو هم په دې کې اختلاف و و او دهغوی څخه وروسته تر ننه پورې دا مسئلہ اختلافي ده، له دې و چې هیڅوک دا حق نه لري چې په دې مسئلہ کې د بل فریق تضلیل یا تفسیق او یا تجهیل و کړي، ځکه چې دده ددې تضلیل، تفسیق او تجهیل اثر تر صحابہ و و کرامو پورې رسیږي (کفاية المفتي ج ۱ ص ۲۰۱)

مولنا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: دواړه طرفه دلايل او اکابر دي، د داسې اختلافي امر فيصله څوک کول شي؟ (امداد الفتاویٰ ج ۵ ص ۳۷۷)

حاصل دا چې په څلورم قسم سماع الموتی کې د اهل سنت والجماعت مسلک دادی چې مثبتین د سماع الموتی هم اهل الحق دی او نافیین د سماع الموتی هم اهل الحق دي او د اهل بدعتو مماتیانو مسلک دادی چې مثبتین د سماع الموتی اهل حق نه دی، بلکې مشرکان دي.

فائده: بعضې اسلافو چې فرمایلي دي چې په مړي يې نه اوري، هغوي نفې د سماع فی الجمله نه کوي بلکې، دهغې معنی داده چې په کومو ځایونو کې چې دا حدیثو څخه سماع ثابته وي، هلته يې یقیناً اوري او په کومو ځایونو کې چې دا حدیثو څخه نه ثابته هلته معامله الله تعالی حواله ده.

د اهل بدعتو د مسلک تفصیل: د اهل بدعتو مماتیانو مسلک دادی چې د سماع الموتی مسئلہ اختلافي نه، بلکې دا شاعت التوحید والسنة په نوم د بدعتیانو د ډلگۍ تکفيري اکابرو په خپل مقننه مجلس کې څو ځلې فیصلې وکړې او قایلینو د سماع الموتی ته يې پکې کافر او مشرک وويلې.

(۱) فیصله يې په سنه (۱۹۸۱ هـ) وشوه، ددې فیصلو په متن کې د دوي اختلاف پدې کې و و چې قایلینو د سماع الموتی ته کافران و وایو او که مشرکان؟ (نو بعضو پکې وويلې چې د دې فتویٰ په وجه خو د امام بخاري رحمۃ اللہ علیہ په شان اسلاف او اکابر هم کافران ثابتیږي، لهذا قایلینو د سماع الموتی ته به

مشرکان و وایو، (لهذا امام بخاري وغيره اکابر او اسلاف د دوي په نیز مشرکان دیني) او بعضو ورته کافر ویلي دي.

(۲) په سنه (۱۴۰۶ هـ) د صفر المظفر په میاشت کې مطابق د (۱۹۸۶ م) په لسم د اکتوبر د بدعتي اشاعتي تکفیر یانو مقننه مجلس په قائلینو د سماع الموتی د کفر فتوی و لگوله، پدې فتوی د مولوي طاهر پنج پیر، مولوي عنایت الله گجراتي، مولوي محمد حسین نیلوي، مولوي خان بادشاه ابن شانديکل او د احمد سعید ملتاني د سخطونه موجود دي.

(۳) بیا په سنه (۱۹۹۲ م) کې چې د بدعتي تکفیر یانو یعنی د اشاعت التوحید و السنة مقننه مجلس کومه فتوی صادره کړه نو په هغې کې یې قایلینو د سماع الموتی ته مشرکان و ویلي، پدې فتوی د دوي د موجوده امیر طیب معتزلي، عنایت الله گجراتي، محمد حسین نیلوي او احمد سعید ملتاني وغيره و د سخطونه موجود دي، نو قاضي عصمت الله اشاعتي به ویل چې دا د کفر او د شرک فتوه یوه ده، د و همدې اولې وضاحت دی، (خس کم جهان پاک ص ۶۸) درانگه ماهنامه صراط مستقیم او نغمه توحید، د مماتیانو کتابونه دي، نو د دوي په فتوی په سماع النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر، او سماع فی الجمله کې ټول صحابه وو، تابعین، تبع تابعین، محدثین، فقهاء او ټول اکابر و د دیو بند کافران دي، ځکه چې په سماع النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عند القبر او سماع فی الجمله د دې ټولو اتفاق دی او په عامه سماع الموتی کې هم جمهور صحابه، تابعین، تبع تابعین محدثین، فقهاء امام بخاري او اکابر د دیو بند د دوي په نیز کافران دي، ځکه چې عامه سماع الموتی اختلاقي ده، لکن جمهور د سماع الموتی قایل دي، (نداء حق ج ۲ ص ۸۵)

امام بخاري مطلقاً د سماع الموتی قایل دی.

فايده: دا تکفیر ټول پنچپیران کوي، خو نومونه نه اخلې او احمد سعید ملتاني نومونه اخلې، نوم په نوم د دې محدثینو فقهاوو علماوو د دیو بند وغيره و تکفیر کوي، د امام بخاري په باره کې کفري خبرې کوي، د امام بخاري د راویانو په باره کې کفري خبرې کوي، د امام بخاري په خلاف یې کتاب لیکلی دی، په نوم د قرآن مقدس بخاري محدث، په صحیح البخاري یې (۵۴) اعتراضونه کړي دي، نو دا نور پنچپیران داسې دي لکه د مدینې منافقان، ټول امت ته کافر وایي د امام بخاري په شان

محدثینو ته کافر وایي، خو نومونه، نه اخلی او احمد سعید ملتانی پکې منافقت نکوي، بلکې د ابرو جهل په شان ښکاره نوم په نوم ورته کافر وایي.

د احمد سعید ملتانی (خادم مرکزی اشاعت التوحید والسنة) یو څو عبارات تاسو ولولئ:!

د رسول الله ﷺ په باره کې گستاخانې:

- ۱- وایي چې: امام بخاري پخپل روایت سره د نابالغه جنکیانو سره د رسول الله ﷺ جنسي لوبې ثابتوي، (ص ۵۷)
- ۲- وایي چې: په رسول الله ﷺ کې چې د لا أدري کومې تاریکېانې وې نه د جبرئیل علیه السلام په وجه لرې شوې، (ص ۸۸)
- ۳- وایي چې: د بخاري د روایت څخه معلومېږي چې د ابن أم مکتوم په وینا رسول الله ﷺ د خپل طرف څخه په ایت کې غیر اولی الضرر و لیکلو، (ص ۱۰۶)

د صحابه کرامو په باره کې گستاخي:

یو صحابي حضرت نعمان بن شراحیل او دهغه د لور حضرت أمیمې رضی الله عنها په باره کې لیکي چې: کافره او د کافر لور، (ص ۷۰) معاذ الله، حالانکې امیمه د نبی کریم ﷺ بی پړا او حضرت نعمان جلیل القدر صحابي وو.

د امام بخاري رَحْمَةُ اللَّهِ په باره کې گستاخي:

- ۱- بخاري ضعیف فی الحدیث او متعصب وو (ص ۱)
 - ۲- په قران کې یې بصیرت نه وو (ص ۶)
 - ۳- امام بخاري د قران د قطعي نص په خلاف د سماع الموتی دروغ ژن روایت پېش کړی دی (ص ۱۱)
- احمد سعید ملتانی دیرش کاله د الله تعالی، د نبی کریم صلی الله علیه وسلم، د صحابه و د محدثینو او د امام بخاري تکفیر کولو، او د اشاعت التبلیس والضلالة پنچپیریانو برداشت کولو، د اشاعت التوحید موجوده امیر طیب طاهري لیکي چې: زما پلار به د احمد سعید عزت کولو او دمقت

مجلس صدری جوہری وو، (خس کم جہان پاک ص ۱۴) دیرش کالہ وروستہ یی چہ داشاعتیانو تکفیر شروع کروو یی یی دخیل جماعت خخہ خارج کرو.

پروفیسر محمد افضل ضیاء لیکی چہ: احمد سعید ملتانی کو کسی فقہی (شرعی) اختلاف کی بنا پر جماعت سے نہیں نکالا گیا (پہ خس کم جہان پاک ص ۱۶۷) کہی یی چہ ددہ اخراج کومہ وجہی ذکر کہی دی ہفہ صرف دادی چہ دہ بہ داشاعت داکابرو تذلیل کولو.

نو چونکہ فریق مخالف پہ دی مسئلہ کی حد خخہ تجاوز کولو اود دوی دکفراود شرک دفتو و نسبت ترہغو صحابہ وو کرامو پوزی رسیدلو کوم چہ دسماع الموتی قائل وولدی وجہی بہ دلته مونہ دا ثابتہ کرو چہ دسماع الموتی دقائلینو موقف دقرآن اود سنت، اود امت داکابرو دا قوالو خخہ ثابت دی، زمونہ موقف ہم دادی چہ سماع الموتی شتہ دی، شوک چہ کوم قبر تہ لارشی اوسلام و اچوی نومتوفی ددہ سلام اوری اوجواب ہم ورکوی، کہ دمخکی خخہ یی پیژندلو نو پیژنی یی ہم اوزیارت تہ پہ ورتللو سرہ خوشحالیری ہم، شوک چہ پہ زورہ باندی تلاوت کوی نومتوفی ددہ تلاوت اوری ہم اوشو حالیری ہم.

۱- فایده: پہ سماع الموتی کہی افراط اوتفریط شرک اومکراہی دہ، افراط دادی چہ یوشوک دیو مخلوق پہ بارہ کہی دا عقیدہ ولری چہ داہرہ خبرہ، دہر چا خبرہ، دہر خای خخہ، پہ ہر وخت کہی اوری، داشرکی عقیدہ دہ اوتفریط دادی چہ یوشوک دا عقیدہ ولری چہ متوفی دہیچا خبرہ نہ اوری، دہیخ خای خخہ یی نہ اوری، قریب وی او کہ بعید، پہ ہیخ وخت کہی یی نہ اوری، دداسی عقیدہ والا کمرہ او بدعتی دی، دادمعتزلہ وو عقیدہ دہ، اہل سنت والجماعت فرمایہی چہ متوفی دندزدی خخہ خبری اوری اودلری خخہ یی نہ اوری، کلہ یی اوری او کلہ یی نہ اوری، داللہ تعالیٰ پہ وراورولو سرہ یی اوری پہ خپلہ مرضی یی نہ اوری، دا عقیدہ دقرآن اود سنت سرہ موافقہ دہ اودخیر الامور اوسطھا مصداق دہ، ہمدی تہ سماع فی الجملہ وایی، بعضی علماء دسماع فی الجملہ تفسیر داسی کوی چہ دعامو مرو سماع صرف دومرہ یقینی ثابتہ دہ خومرہ چہ پہ احادیثو او پہ اثارو کہی راغلبہ دہ، لکہ دسلام سماع، تلقین دتلاوت وغیرہ اوددی خخہ ماسوی اللہ تعالیٰ بنہ خبردی.

۲- فایده: پہ دی خبرہ اتفاق دی چہ ژوندی انسان دندزدی خخہ اوریدل کوی اودلری خخہ یی نہ کوی.

په دې خبره هم اتفاق دی چې جمادات لکه تیځې او لوټې اوریدل نه کوي، نه دنږدې څخه اونه لرې څخه، وجه دفرقیې داده چې په ژوندیو کې د روح او دجسد تعلق دی او په جماداتو کې نشته، اوس که په متوفی کې د روح او دجسد تعلق وي، نو د ژوندي په شان به دا هم اوریدل کوي، او که د روح او دجسد تعلق نه وي، بلکې دجماداتو په شان وي نو بیا به دجماداتو په شان دا هم اوریدل نه کوي، حالانکې د روح او دجسد تعلق ثابت دی نو سماع هم ثابت شوه، همدارنگه په احادیثو کې دمتوفی احکام داسې دي لکه دژوندي، مثلاً نبي کریم ﷺ فرمایي چې سلام پرې اچوئ، دمېرې دهو کو ماتول داسې دي لکه دژوندي دهو کو ماتول، کله چې څوک مړ شي نو دثابت قدمی دعا ورته وکړئ، مشکوة، حضرت عایشې رضی الله عنها به دحضرت عمر رضی الله عنه څخه بعد الوفات پرده کوله، نو چې کله د ژوندي په شان شو نو د ژوندي په شان به اوریدل هم کوي.

خلاصه: چې حیات نه وي یعنې د روح د بدن سره تعلق نه وي، هلته سماع نه وي او چې حیات وي هلته سماع وي او د مړو لپاره په عالم البرزخ کې حیات شته، لهذا سماع به یې هم وي.

د سماع الموتی لپاره د جمهورو دلائل

ماتیان هم مني چې سماع الموتی د جمهورو قول دی:

د ماتیانو په مشهور کتاب، نداء حق ج (۲ ص ۸۵) کې لیکي چې: ابن تیمیه، ابن القيم، ابن عبد الهادي، ابن حجر، سیوطي، نووي، عياض، محدث عبد الحق الدهلوي، ملا علي القاري رحمهم الله، وغيره د سماع الموتی قایل دي او همدا د جمهورو قول دی، انتهى.

حافظ ابن حجر او علامه عيني رحمهم الله فرمایي چې جمهور د سماع الموتی قایل دي، (بخاري ج ۱ ص ۱۸۳، حاشیه ۹)

اول دليل: عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "الْعَبْدُ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ، وَتَوَلَّى وَذَهَبَ أَصْحَابُهُ حَتَّى إِنَّهُ لَيَسْمَعُ قَرْعَ نَعَالِهِمْ، أَنَا لَهُ مَلَكَانِ"، (الحديث) بخاري ج ۱ ص ۱۸۷، باب البيت يسهم خفق النعال، مسلم ج ۲ ص ۲۸۶ عرض مقعد البيت الخ

پہ مواریظمان کی د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ خخہ داسی الفاظ مروی دی چې: **إِنَّ الْمَيِّتَ لَيَسْمَعُ خَفَقَ نَعَالِهِمْ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ** (ص ۱۹۶) او پہ شرح السنۃ کی داسی الفاظ دی چې: **إِنَّ الْمَيِّتَ يَسْمَعُ حَسَّ النِّعَالِ إِذَا وَلَّوْا عَنْهُ النَّاسُ مُدْبِرِينَ** (شرح السنۃ ج ۵ ص ۴۱۳)

حضرت انس رضی اللہ عنہ در رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خخہ روایت کوی چې کله چې مری پہ قبر کی کینسودل شی او خلک ترپہ لاړشی نومری لا دخلکو دپنسو اواز اوری، چې دوه ملائکې ورته راشی الخ

حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ: حافظ ابن حجر فرمایي چې: **وَقَدْ ثَبَّتَ الْأَحَادِيثُ بِمَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الْجُمْهُورُ كَقَوْلِهِ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفَقَ نَعَالِهِمْ وَقَوْلُهُ تَخْتَلِفُ أَصْلًا عَنْهُ لِضَمَّةِ الْقَبْرِ وَقَوْلُهُ يَسْمَعُ صَوْتَهُ إِذَا ضَرَبَهُ بِالْطَّرَاقِ وَقَوْلُهُ يُضْرَبُ بَيْنَ أُذُنَيْهِ وَقَوْلُهُ فَيَقْعِدَانِيهِ وَكُلُّ ذَلِكَ مِنْ صِفَاتِ الْأَجْسَادِ**. (فتح الباری، باب ما جاء فی عذاب القبر ج ۳ ص ۲۹۹)

علامہ بدرالدین عینی رحمۃ اللہ علیہ: علامہ عینی دامام بخاری دباب پہ تشریح کی فرمایي چې: ای هذا باب يذكر فيه الميت يسمع خفق نعال الاحياء وصوتها عند دسها على الارض (عمدة القاري ج ۲ ص ۱۹۶)

سلطان المحدثين ملا علي القاري رحمۃ اللہ علیہ: ددی حدیث پہ تشریح کی فرمایي چې: **وَقَالَ ابْنُ الْمَلِكِ رحمۃ اللہ علیہ: أُمِّي صَوْتُ دَقِّهَا، وَفِيهِ دَلَالَةٌ عَلَى حَيَاةِ الْمَيِّتِ فِي الْقَبْرِ لِأَنَّ الْإِحْسَاسَ بِدَوْنِ الْحَيَاةِ مُتَنَبِّهٌ عَادَةً، وَاخْتَلَفُوا فِي ذَلِكَ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: يَكُونُ بِإِعَادَةِ الرُّوحِ، وَتَوَقَّفَ أَبُو حَنِيفَةَ رحمۃ اللہ علیہ فِي ذَلِكَ أَه. وَلَعَلَّ تَوَقَّفَ الْإِمَامِ فِي أَنَّ الرُّعَادَةَ تَتَعَلَّقُ بِجُزْءِ الْبَدَنِ أَوْ كُلِّهِ..** (مرقات، باب اثبات عذاب القبر ج ۱ ص ۱۸۸)

ددی حوالو خخہ معلومیری د (انه لیسع قرع نعالهم) خخہ حقیقت مراد دی، چې مری دبنخولو خخہ وروسته بالکل دخلکو دپنسو کشاری اوری.

د ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ پہ یو روایت کی داسی الفاظ دی چې: **وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ يَسْمَعُ خَفَقَ نَعَالِهِمْ حِينَ يُولُونَ عَنْهُ** (مستدرک حاکم ج ۱ ص ۳۸۰)

قسم پہ هغه ذات چې زما روح دهغه پہ قبضہ کی دی چې مری دخلکو دپنسو کشاری اوری کله چې ترپہ خلک واپس شی.

دوهم دليل: کله چې شوک هدیري او یا قبر ته ورشی نور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فرمایي چې پہ اهل قبورو باندې به سلام اچوی او دعا به ورته کوی او ورته به وائی چې ستاسو لپاره مونږ دالله تعالیٰ خخہ بنده.

غوارو او مونږ هم ان شاء الله چې درتلونکي یو، او سلام په داسې چا باندې اچول کيږي چې هغه یې اوري او همدارنګه د خطاب صیغې هم حقیقه په هغه ځای کې استعمالیږي چې مخاطب یې اوري.

(۱) وعن بريدة رضی الله عنه قَالَ: "كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَى الْمَقَابِرِ، فَكَانَ قَائِلُهُمْ يَقُولُ - فِي رِوَايَةِ أَبِي بَكْرٍ -: السَّلَامُ عَلَى أَهْلِ الدِّيَارِ، - وَفِي رِوَايَةِ زُهَيْرٍ -: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الدِّيَارِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُسْلِمِينَ، وَإِنَّا، إِنْ شَاءَ اللَّهُ لِلْحَقُونَ، أَسْأَلُ اللَّهَ لَنَا وَلَكُمْ الْعَاقِبَةَ (مسلم ج ۱ ص ۳۳ کتاب الجنائز)

(۲) رسول الله ﷺ به چې د بقیع هديرې ته لاړو نو فرمايل به يې چې: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ، وَأَنَا كُمْ مَا تَوْعَدُونَ عَدَا، مُؤَجِّلُونَ، وَإِنَّا، إِنْ شَاءَ اللَّهُ، بِكُمْ لَاحِقُونَ، اللَّهُمَّ، اغْفِرْ لِأَهْلِ بَقِيعِ الْغَرْقَدِ (مسلم ج ۱ ص ۳۳ کتاب الجنائز، مشکوٰۃ باب زیارة القبور).

علامه محمد بن اسماعیل فرمایي چې: وفيه أنهم يعلمون بالماربهم وسلامه عليهم والا لكان اضاعة (سبل السلام، کتاب الجنائز رقم ۶۰، ج ۲ ص ۱۵۷)

علامه عثمانی رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: اشارة الى أنهم يعرفون الزاير ويدركون سلامه وكلامه، (فتح الملهم، ج ۱ ص ۴۱۳)

حافظ ابن كثير رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې: وَهَذَا إِخْطَابٌ لِمَنْ يَسْمَعُ وَيَعْقِلُ، وَلَوْلَا هَذَا الْخِطَابُ لَكُنَّا نَوَائِمُزِلَةٌ خِطَابِ الْمَعْدُومِ وَالْجَنَائِدِ، وَالسَّلَفُ مُجْبِعُونَ عَلَى هَذَا، وَقَدْ تَوَاتَرَتْ الْأَثَارُ عَنْهُمْ بِأَنَّ النَّبِيَّ يَعْرِفُ بِزِيَارَةِ الْحَيِّ لَهُ وَيُسْتَبْشِرُ بِهِ (تفسير ابن كثير سورة روم)

دریم دلیل: عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَرَكَ قَتْلَ بَدْرٍ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَتَاهُمْ فَقَامَ عَلَيْهِمْ فَتَنَادَاهُمْ فَقَالَ: «يَا أَبَا جَهْلٍ بْنَ هِشَامٍ! يَا أُمَيَّةَ بْنَ خَلْفٍ! يَا عَتْبَةَ بْنَ رِبْعَةَ! يَا شَيْبَةَ بْنَ رِبْعَةَ! أَلَيْسَ قَدْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ فَإِنِّي قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقًّا» فَسَمِعَ عُمَرُ رضی الله عنه قَوْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَيْفَ يَسْمَعُوا أَوْ أَلَى يُجِيبُوا وَقَدْ جِئْتَهُمْ؟ قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا أَتَيْتُمْ بِأَسْمَعٍ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ، وَلَكِنَّهُمْ لَا يَقْدِرُونَ أَنْ يُجِيبُوا» ثُمَّ أَمَرَ بِهِمْ فَجِئُوا، فَأَلْقَوْا فِي قَلْبِ بَدْرٍ (مسلم ج ۲ ص ۳۸ باب عرض مقعد البيت)

حضرت انس رضی الله عنه فرمایي چې رسول الله ﷺ په بدر کې وژل شوي کفار درې ورځې پرېښودل، درې ورځې وروسته ورغلو او اوازيې ورته وکړو چې ای ابو جهله! ای أمیه! ای عتبه! او ای شیبه! ایا تاسو هغه وعده رشتیني ونه موندله کومه چې ستاسو سره ستاسو رب کړی وه؟ ما سره چې زما رب کومه وعده کړې وه

ماخو رشتینی و موندله، کله چې عمر رضی اللہ عنہ د نبی صلی اللہ علیہ وسلم خبرې واوریدلې نو ورته وېرمايل چې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم دوي به ستا خبرې څرنگه واورې او څرنگه به تاته جواب درکړي حال دا چې دوي خومره دي؟

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته و فرمايل چې په هغه ذات مې دې قسم وي چې زما روح دهغه په قبضه کې دی چې دوي یې ستاسو څخه ښه اوري لکن جواب نه شي را کولې بیا یې امر وکړو او ټول مړي د بدر په کوهي کې وغورزول شو.

مستدلين: (۱) امام نووي رحمۃ اللہ علیہ د دې حديث په تشریح کې ليکي چې: قَالَ الْمَازِيُّ رحمۃ اللہ علیہ: قَالَ بَعْضُ النَّاسِ: السَّمْتُ يَسْمَعُ عَمَلًا بِظَاهِرِ هَذَا الْحَدِيثِ ثُمَّ انْكَرَهُ الْمَازِيُّ رحمۃ اللہ علیہ وَادَّعى أَنَّ هَذَا خَاصٌّ فِي هَؤُلَاءِ وَرَدَّ عَلَيْهِ الْقَاضِي عِيَّاضٌ رحمۃ اللہ علیہ وَقَالَ يُحْتَمَلُ سَمَاعُهُمْ عَلَى مَا يُحْتَمَلُ عَلَيْهِ سَمَاعُ الْمَوْتَى فِي أَحَادِيثِ عَذَابِ الْقَبْرِ وَفَتْنَةِ الْبَقِي لَا مَدْفَعُ لَهَا وَذَلِكَ بِأَحْيَائِهِمْ أَوْ أَحْيَاءٍ جُزْءٍ مِنْهُمْ يَعْقِلُونَ بِهِ وَيَسْمَعُونَ فِي الْوَقْتِ الَّذِي يُرِيدُ اللَّهُ هَذَا الْكَلَامَ الْقَاضِي وَهُوَ الظَّاهِرُ الْمُخْتَارُ الَّذِي يَقْتَضِيهِ أَحَادِيثُ السَّلَامِ عَلَى الْقُبُورِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ. (شرح مسلم للنووي ج ۲ ص ۳۸۷)

علامه مازري فرمايي چې بعضې خلک د حديث په ظاهر باندې عمل کوي او وايي چې مړي یې اوري لکن بیا مازري رحمۃ اللہ علیہ د دې موقف څخه انکار کړی دی او فرمايلي یې دي چې دا اورېدل دبدر ترمتولينو پورې خاص وو، لکن قاضي عياض رحمۃ اللہ علیہ په مازري رحمۃ اللہ علیہ باندې رد کړی دی او فرمايل یې دي چې دوي سماع به په هغه موقف باندې ورجملوو په کوم باندې چې سماع الموتی په احاديثو د عذاب القبر او د فتنة القبر کې ورجمل شوی ده د کومو چې تردید نه کېږي، او هغه داسې چې الله تعالی د دوي پوره بدن او یا د بدن یوه حصه راژوندي کړي او په هغه وخت کې اورېدل وکړي په کوم کې چې الله تعالی اراده وشي او همدا ظاهره او مختاره ده، چې د قبرونو د سلام احاديث وړ باندې دلالت کوي.

حافظ ابن قيمیه رحمۃ اللہ علیہ: وَأَمَّا سُؤَالُ السَّائِلِ هَلْ يَتَكَلَّمُ الْمَيِّتُ فِي قَبْرِهٖ فَجَوَابُهُ أَنَّهُ يَتَكَلَّمُ وَقَدْ يَسْمَعُ أَيْضًا مَنْ لَكُنْهُ، كَمَا ثَبَتَ فِي الصَّحِيحِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: {إِنَّهُمْ يَسْمَعُونَ قُرْعَ نِعَالِهِمْ}... وَثَبَتَ عَنْهُ فِي الصَّحِيحِ أَنَّهُ {نَادَى الْمُسْرِكِينَ يَوْمَ يَذَرُ: لَنَا أَلْقَاهُمْ فِي الْقَلِيبِ. وَقَالَ: مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعُ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ}. وَالْآثَارُ فِي هَذَا أَكْثِيرُ مُنْتَشِرَةٌ وَاللَّهُ أَعْلَمُ (مجموع الفتاوى ج ۳ ص ۳۰۹ کتاب مفصل الاعتقاد رقم السؤال ۳۳)

پاتې شوه د سائل دا پوښتنه چې مړی په قبر کې خبرې کولی شي او کنه؟

جواب: دادی چې مړی خبرې کولی شي او کله دخبرو د کونکي اواز اوري، ځکه چې د نبی ﷺ څخه په صحیح حدیث کې راغلي دي چې مړی د پنبو دکشاري اواز اوري... او همدارنگه په صحیح حدیث کې راغلي دي چې کله چې نبی ﷺ د بدر مړي کوهي ته ورغوځول نو اوازيې ورته وکړو او (اصحابو ته يې) وفرمايل چې ستاسو څخه يې ښه اوري، ددې (سماع الموتی) په باره کې ډېر احادیث راغلي دي چې خواره واره دي.

خلورم دليل: کله چې حضرت عمرو بن العاص رضی الله عنه وفات کیدلو نو وېفرمایيل چې: **فَإِذَا أَنَا مُتٌ فَلَا تَصْحَبْنِي نَاحِيَةً وَلَا نَارًا، فَإِذَا دَفَنْتُمُونِي فَشْنُوا عَلَيَّ التُّرَابَ شَنًّا، ثُمَّ أَقِيمُوا حَوْلَ قَبْرِي قَدْرَ مَا تُحَرِّجُ زُرُورٌ وَيُقَسِّمُ لَحْمَهَا، حَتَّى أَسْتَأْنِسَ بِكُمْ، وَأَنْظُرَ مَاذَا أَرَاكُمْ بِهِ رُسُلُ رَبِّي** (مسلم ج ۱ ص ۶۷۷، باب کون الاسلام بعد مرقا قبله).

کله چې زه وفات شم نو نه دی زما سره ژپدونکي وي او نه دی او وروي، کله مو چې زه ښخ کړم نو په ما باندې خاورې راواړوي، او بیا زما د قبر څخه گیر چاپیر دومره وخت کینی په څومره وخت کې چې اوبن حلالیږي او غوښه يې تقسیميږي ترڅو چې زه ستاسو د قرب څخه آنس حاصل کړم او وگورم چې زه دخپل رب فرشتو ته څه جواب ورکوم؟.

امام نووي رحمه الله: امام نووي رحمه الله ددې حدیث په تشریح کې لیکي چې: **فِيهِ قَوَائِدُ مِنْهَا إِبَانُ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَسُؤَالِ الْمَلَائِكَةِ وَهُوَ مَذْهَبُ أَهْلِ الْحَقِّ وَمِنْهَا اسْتِحْبَابُ الْمُكْتَبِ عِنْدَ الْقَبْرِ بَعْدَ الدَّفْنِ لِحُظَّةِ نَحْوِ مَا ذَكَرْنَا ذِكْرًا فِيهِ أَنَّ الْمَيِّتَ يَسْمَعُ حِينَئِذٍ مَنْ حَوْلَ الْقَبْرِ**. (شرح مسلم ج ۱ ص ۶۷۷)

په دې حدیث کې ډېرې فائدې دي، یوه د قبر فتنه او د ملائکو سؤال او جواب دی او دا د اهل حقو مذهب دی، بله دا چې دمړي د ښخولو څخه وروسته د قبر گیر چاپیره لږه زمانه کیناستل مستحب دي او یوه فائده په کې دا هم ده چې د قبر په خوا کې چې کومې خبرې کیږي نو مړی هغه اوري.

پنځم دليل: (۱) **وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى الْمَقْبَرَةَ فَقَالَ: «السَّلَامُ عَلَيْكُمْ دَارَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ»** (مشکوٰۃ ص ۲۰، کتاب الطهارة، الفصل الثالث، ابوداود باب ما يقول اذا مر بالقبور ج ۲ ص ۱۰۵)

(۲) **عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقُبُورِ الْمَدِينَةِ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِمْ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ، يَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ، أَنْتُمْ سَلَفُنَا، وَنَحْنُ بِأَلَا تُرَى**. (ترمذی باب ما يقول الرجل اذا دخل المقابر ج ۱ ص ۲۰۳، مشکوٰۃ، باب زیارة القبور، الفصل الثاني ج ۱ ص ۱۵۳)

رسول الله په اهل القبور و باندې سلام و اچولو او د خطاب په صیغه باندې یې دعا ورته وکړه دا دلیل د سماع الموتی دی .

مستدلین:

علامه ابن عبدالبر رحمته الله: احادیث السلام على القبور متواترة (التمهید ج ۵ ص ۳۸۲ تحت هذا الحديث ۱۹).

حافظ ابن تیمیه رحمته الله: فاما استماع الميت للاصوات من القراءة وغيرها فحق، اقتضاء الصراط المستقیم (ص ۳۷۹)

حافظ ابن القيم رحمته الله: وقد شرع النبي لأمته إذا سلموا على أهل القبور أن يسلموا عليهم سلام من يخاطبونه فيقول السلام عليكم دار قوم مؤمنين وهذا خطاب لمن يسمع ويعقل ولولا ذلك لكان هذا الخطاب بمنزلة خطاب المعدوم والجماد والسلف مجمعون على هذا وقد تواترت الآثار عنهم بأن الميت يعرف زيارة الحية ويستبشر به. (كتاب الروح، المسألة الأولى: ص ۷)

رسول الله صلی الله علیه و آله خپل امت ته دا حکم کړی دی چې په هدیره دې داسې سلام اچوي لکه څرنگه یې چې په مخاطب باندې اچوي، نو داسې دې وایي چې السلام عليكم ای د مسلمانانو د کلي او سېدونکو، او داسې خطاب دهغه چا سره کيږي چې هغه اورېدل کولی شي او پوهیږي، نو که مړی یې نه اوري او نه پوهیږي نو بیا خودا د معدوم او بې روحه سره خطاب دی او د سلفو په دې (سماع الموتی و فهمهم) باندې اجماع ده او په دې کې متواتر احادیث راغلي دي چې کوم ژوندی چې د مړي زیارت ته راشي نومړی هغه پیژني او خوشحاليږي ورباندې .

شېرم دلیل: دامام بخاري رحمته الله استاد ابن ابی شیبه رحمته الله د حضرت سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه یوه واقع را نقل کړی دی چې: عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ رضی الله عنه، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَرْجِعُ مِنْ ضَيْعَتِهِ فَيَمُرُّ بِقُبُورِ الشُّهَدَاءِ فَيَقُولُ: «السلام عليكم، وإنا بكم للآحقون» ثُمَّ يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ: «أَلَا تَسْلِمُونَ عَلَى الشُّهَدَاءِ فَيَرُدُّونَ عَلَيْكُمْ». (مصنف ابن ابی شیبه کتاب الجنائز، باب ما ذکر علی التسلیم علی القبور)

کله به چې حضرت سعد رضی الله عنه دخپلې زمکې څخه را واپس شوا و د شهیدانو په قبرونو باندې به تیریدلو نو انسلام عليكم به یې ورته ویل او بیا به یې خپلو ملګرو ته ویل چې تاسو ولې په شهیدانو

باندی سلام نہ اچوئی چہ ہفتوی درتہ جواب درکری؟ ددی خنہ معلومہ شوہ چہ د حضرت سعد (رضی اللہ عنہ) نظریہ داوہ چہ شہیدان دژوند یو سلام اوری او جواب ہم ورکوی، حضرت سعد (رضی اللہ عنہ) جلیل القدر صحابی دی او د عشرہ مبشرہ وو خنہ دی.

اووم دلیل: (۱) عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ (رضی اللہ عنہ) قَالَ: "إِذَا مَرَّ الرَّجُلُ بِقَبْرِ يَعْرِفُهُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ وَعَرَفَهُ وَإِذَا مَرَّ بِقَبْرِ لَا يَعْرِفُهُ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ رَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ" (شعب الایمان للبیہقی ج ۷ ص ۷۷ رقم ۱۲۲۱ فصل فی زیارة القبور)
(۲) عَنْ بَنِي عَبَّاسٍ (رضی اللہ عنہ) قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (مَا مِنْ أَحَدٍ مَرَّ بِقَبْرِ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ كَانَ يَعْرِفُهُ فِي الدُّنْيَا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ إِلَّا عَرَفَهُ وَرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ). (الاستدکار ج ۱ ص ۱۸۵ کتاب الطہارۃ، باب جامع الوضوء، کنز العمال، ج ۱۵، ص ۶۵۶، رقم: ۴۲۶۰۲)

پہ دی دواہو حدیثونو کہ راغلہ چہ نبی (صلی اللہ علیہ وسلم) فرمایہ چہ کلہ چہ یو شوک پہ مری باندی سلام واچوی نو کہ پہ دنیا کہ یی پیژندلو نو مری یی پیژنی ہم او جواب ہم ورکوی او کہ نہ یی پیژندلو نو یواخی جواب ورکوی.

مصححین او مستدللین

- (۱) امام محمد بن احمد الانصاري القرطبي (رحمۃ اللہ علیہ). (صححه ابو محمد عبد الحق التذکرۃ للقرطبي ص ۱۳۰ باب ماجاء ان الميت یسمع ما یقال)
- (۲) حافظ ابن تیمیہ الحنبلي (رحمۃ اللہ علیہ): وقد روی حدیث صححه ابن عبد البر انه قال ما من رجل الخ (اقتضاء الصراط المستقیم ص ۳۲۶)
- (۳) ابن عبد الهادي الحنبلي (رحمۃ اللہ علیہ): وهو صحيح الاسناد (الصارم المنکي ص ۲۲۴، ۱۱۵)
- (۴) حافظ ابن القيم الحنبلي (رحمۃ اللہ علیہ): قال ابن عبد البر ثبت عن النبي (صلی اللہ علیہ وسلم) انه قال ما من أحد الخ (کتاب الروح ص ۷ مسئلہ اولی) ہمدارنگہ فرمایہ چہ: فهذا نص في أنه يعرفه بعينه ويرد عليه السلام (کتاب الروح ص ۷)
- علامہ تقي الدين السبكي الشافعي (رحمۃ اللہ علیہ): ذكره جماعة وقال القرطبي في التذكرة ان عبد الحق صححه، شفاء السقام ص ۲۴۶ باب خامس)
- (۵) حافظ ابن كثير الدمشقي (رحمۃ اللہ علیہ): من اشهر ذلك مارواه ابن عبد البر مصححاه عن ابن عباس (رضی اللہ عنہ) مرفوعا ما من احد (تفسير ابن كثير سورة روم اية ۵۴).

(۷) علامہ سہمودی رحمۃ اللہ علیہ: ورواہ ابن عبد البر وصححہ. (وفاء الوفاء الفصل الثاني في بقية

ادلة الزيارة ج ۴ ص ۱۳۵۱)

(۸) علامہ طحطاوي الحنفی رحمۃ اللہ علیہ: واخرج ابن عبد البر في الاستذكار والتمهيد بسند

صحيح (حاشية الطحطاوي ص ۶۲۱ فصل في زيارة القبور)

(۹) علامہ سيد محمود الوسی رحمۃ اللہ علیہ: اخرج ابن عبد البر وقال عبدالحق الاشبيلي اسناده

صحيح (روح المعاني سورة روم اية ۵۲)

حافظ ابن القيم رحمۃ اللہ علیہ پہ خپله مشهوره «قصيده نونية» کي فرمايی:

وهذا وردٌ نبينا التسليم من
ينأتى بتسليم مع الاحسان
ما ذاك مختصاً به ايضاً كما
قد قاله المبعوث بالقرآن
من زار قبر أخ له فأتى
بتسليم عليه وهو ذو ايمان
ردّ الا له عليه حقاً روحه
حتى يرد عليه رديان

القصيده النونية ص (۱۴۵)

اودا امر چي زمونڻي نبي كريم صلی اللہ علیہ وسلم دهر هغه سڀي دسلام جواب ورکوي کوم چي په عمدہ
طريقه سلام ووايي اودا دنبي كريم صلی اللہ علیہ وسلم تر ذات پورې خاص نه دی، لکه څرنگه چي خپله
صاحب القرآن ارشاد فرمایلی دی چي چا چي دخپل مؤمن ورور زیارت وکړو او هغه ته يې سلام وکړو،
نو الله تعالى په يقيني طريقه دغې متوفی ته دده روح را واپس کوي، ترڅو چي ددې سڀي سلام ته په
واضحه طريقه جواب ووايي.

اتم دليل: وأخرج العقيلي رحمۃ اللہ علیہ عن أبي هريرة رضى الله عنه قال قال أبو رزين رضي اللہ عنہ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! إِنْ
طَرَفْتُ عَلَى الْمَوْتَى فَبَلَ مِنْ كَلَامٍ أَتَكَلَّمُ بِهِ إِذَا مَرَرْتُ عَلَيْهِمْ قَالَ قُلِ السَّلَامَ عَلَيْهِمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ
وَالْمُؤْمِنِينَ أَنْتُمْ لَنَا سَلَفٌ وَنَحْنُ لَكُمْ تَبِعٌ وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاحِقُونَ قَالَ أَبُو رزين رضي اللہ عنہ: يَا رَسُولَ اللَّهِ! يَسْمَعُونَ

قَالَ يَسْمَعُونَ وَلَكِنْ لَا يَسْتَطِيعُونَ أَنْ يَجِيبُوا قَالَ يَا أَيُّهَا رَزِينُ أَلَا تَرْضَى أَنْ يَرُدَّ عَلَيْكَ بَعْدَهُمْ مِنَ الْمَلَائِكَةِ؟ [شرح الصدور بشرح حال الموتى والقبور ص ۲۰۲ باب زیارة القبور].

یوه ورځ حضرت ابو رزین رضی اللہ عنہ رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته وفرمايل چې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زمالاره په هديره باندې ده نوزه چې ددوي سره نزدې تیریرم نو څه ووايم؟

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمايل چې داسې ورته ووايه چې ای مسلمانانو او مؤمنانو دقبرونو والاوو! په تاسو دې سلام وي، تاسو زموږ څخه مخکې یې او موږ درېسې یو او موږ هم ان شاء الله چې ستاسو سره یو ځای کیدونکي یو، ابو رزین رضی اللہ عنہ پوښتنه وکړه چې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ايله دوي زما دا خبرې اوري؟ نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرمايل چې هو اوري یې لکن د جواب ورکولو طاقت نه لري، بیا ورته نبی صلی اللہ علیہ وسلم وفرمايل چې یا ابارزین رضی اللہ عنہ ایا ته په دې باندې نه خوشحاليږې چې څو مره چې دا مړي دي دهمدوي په شمېرتاته ملاتګې جواب درکړي؟

فانقل: چې په دې حدیث کې خوراغله چې مړي د جواب دورکولو طاقت نه لري او په اووم نمبر حدیث کې خوتیر شول چې جواب ورکوي.

قلنا: علامه سیوطي رحمته اللہ علیہ جواب ورکوي چې قوله لا يستطيعون ای جوابا یسمعه الجن والانس فهم یردون حیث لا یسمع. (شرح الصدور ص ۲۰۳)

یعنې دداسې جواب طاقت نه لري چې انسانانو او پیریان یې واوري، علامه الوسی رحمته اللہ علیہ هم همداسې جواب کوي فرمایي چې: وما اخرجہ العقيلي من انهم یسمعون السلام ولا یستطيعون ردها محمول علی نفی استطاعة الرد علی الوجه المعهود الذي یسمعه الاحیاء (روح المعاني، سورة الروم، ایت نمبر ۵۲)

شاه اسحاق رحمته اللہ علیہ ددې اعتراض په جواب کې د ملاعلي القاري قول رانقلوي چې: در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم مقصد دادی چې داسې جواب نه شي ورکولی چې څوک یې واوري بلکه داسې جواب ورکوي چې څوک یې نه اوري (امداد السائل، ترجمه مائة مسائل ص ۳۷. ۳۸)

نهم دليل: علامه سیوطي رحمته اللہ علیہ درسالة تشييره په حواله باندې یوه واقعه رانقلوي فرمایي چې: یو کفن کش دیوې ښځې جنازه وکړه بیا دښې ورغلو چې دښځې څخه کفن وباسي، د قبر څخه ورته ښځې وویل چې سبحان الله یو ښښل شوی د بل ښښل شوي څخه کفن وباسي؟ کفن کش ورته وویل چې صحیح ده ته خو به الله تعالی ښښلې یې لکن زه یې څرنگه ښښلی یم؟ هغه ښځې ورته وویل چې الله

تعالى چي زه وبنيلم نو زما په جنازه کې چې چا شرکت کړی وو هغه ټول يې هم وبنيل له دې وجې يې ته هم وبنيلې، ددې څخه وروسته هغه سړي کفن کشي پرېښودله (شرح الصدور ص ۲۰۸) باب زیارة القبور وعلم الموتى بزوارهم

لسم دليل: علامه الوسي رحمه الله د عبید بن مرزوق د مرسل څخه د ابو الشیخ په حواله باندې یو مرسل روایت ذکر کړی دی چې یوې زنانه به مسجد نبوي جaro کولو، بیا دازنانه وفات شوه رسول الله ﷺ چا خبر نه کړ او څښه یې کړه، رسول الله ﷺ یوه ورځ په لاره باندې تیریدلو نو ددې بي بي ﷺ قبر په نظر ورغلو، نو پوښتنه یې وکړه چې دا د چا قبر دی؟

صحابه و وکړامو عرض وکړو چې دا قبر د اُم محجن رضی الله عنها دی، رسول الله ﷺ وفرمایل چې هغه مسجد به یې چې جaro کولو؟ صحابه و وکړامو عرض وکړو چې هو، رسول الله ﷺ د صحابه وکړامو صفونه جوړ کړل او په قبر یې ورته جنازه وکړه (دا د نبی خصوصیت و او یا یې اجتماعي دعا کړې وه) بیا رسول الله ﷺ ددې وفات شوی بي بي ﷺ څخه پوښتنه وکړه چې کوم عمل دی بهتر و موندلو؟ صحابه و ورضی الله عنهم پوښتنه وکړه چې یا رسول الله ﷺ دایې اوري؟ نبی ﷺ ورته وفرمایل چې ستاسو څخه یې ښه اوري بیا نبی ﷺ وفرمایل چې دې بي بي جوابدراکړو چې ما د مسجد صفا کول بهتر عمل و موندلو (روح المعاني، سورة الروم ایه نمبر ۵۲)

سماع فی الجملة د اجماع الأمت په رڼا کې

حافظ ابن کثیر رحمه الله فرمایي چې: والسلف مجمعون على هذا وقد تواترت الآثار عنهم بأن الميت يعرف بزيارة الحى ويستبشر به (تفسير ابن کثیر ج ۳ ص ۴۳۸)

په سماع الموتى باندې د سلفو اجماع ده، دا په تواتر ثابت ده چې مړی خپل زیارت کونکى پیژني او خوشحالیږي ورته.

حافظ ابن القيم رحمه الله فرمایي چې: والسلف مجمعون على هذا وقد تواترت الأخبار عنه بأن الميت يعرف بزيارة الحى له ويستبشر به (كتاب الروح ص ۱)

صاحب دفتح الملهم فرمایي چي: والذي تحصل لنا من النصوص والله اعلم أن سماع الموتى ثابت في الجملة بالاخبار الكثيرة الصحيحة، (فتح الملهم ج ۲ ص ۲۷۹)

علامه محمد انور شاه کشميري رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چي: والاخبار في سماع الاموات قد بلغت مبلغ التواتر، فالانكار في غير محله، سيما اذا لم ينقل عن أحد من أئمتنا رحمهم الله تعالى، فلا بد بالتزام السماع في الجملة (فيض الباري، كتاب الجنائز)

سرفراز خان صفدر رحمه الله فرمایي چي: دحافظ ابن كثير رحمه الله او دحافظ ابن القيم رحمه الله پیش کرده اجماع حق ده بلکي دشرعي دلايلو په بناء باندې دسماع الموتی ثخه انکار نه دی ممکن. (سماع موتی ص ۵۶، ص ۶۰)

قال التفقازانی: في شرح المقاصد ان علم الميت مجمع عليه. او چي علم اجماعي شونو سماع هم اجماعي شوه، حکه چي علم فرع دسماع ده.

شاه عبد العزيز رحمه الله فرمایي چي: انسان را بعد موت ادراك باقی می ماند.... الى ان قال بالجمله انكار شعور وادراك اموات. اگر كفریه نباشد در الحاد بودن او شبه نیست (فتاوی عزیز ص ۸۸)

حافظ ابن تیمیه رحمه الله فرمایي چي: لان هذه المسئلة (سماع الموتی) صارت معلومة من الدين بالضرورة. (المنحة الوهية ص ۱۳۰)

سماع الموتی ته د کفر او د شرک ویونکو مماتیانو بدعتیانو دلائل

دا شاعت التوحید والسنة په نوم بدعتیان تکفیریان یواځې نفې دسماع الموتی نه کوي، بلکي قائلینو د سماع الموتی ته مشرکان وایي، نو پکار دی چي دوي یواځې دنفې دسماع الموتی دلائل پیش نکړي، حکه چي دنفې دسماع الموتی دلائل خو دوي ته فائده نکوي، بلکي اهل سنت والجماعت ته فائده کوي چي په عامو حالاتو کې سماع الموتی ته اختلافي وایي، مثبتینو دسماع الموتی ته هم اهل الحق وایي او نافینو دسماع الموتی ته هم اهل الحق وایي، دنفې دلائل یې هم مني، اگر چي کمزوري دي او داثبات دلائل یې هم مني او قوي ورته وایي، یعنې دسماع الموتی مسئله اختلافي گڼي، نو داثبات ددلايلو سره سره دنفې دلائل د

سماع الموتی دا اختلافی والی دلایل دی، مماتیان دې داسې دلایل ذکر کړي چې قایلینو د سماع الموتی ته په کې مشرکان ویلی شوي وي او داسې یو دلیل هم نشته، په هیڅ ایت او په هیڅ حدیث کې قایلینو د سماع الموتی ته مشرک ندي ویلي شوي، هیڅ صحابي هیڅ تابعي، هیڅ تبع تابعي، هیڅ محدث، هیڅ مفسر، هیڅ فقیه او هیڅ سني قایلینو د سماع الموتی ته مشرک او یا کافر نه دي ویلي، دا صرف د پنجاب په یوه دار الندوه کې ورته د بدعتي اشاعتیانو تکفیري مشرانو کفر او شرک ویلی دی.

ممتیان بدعتیان د دریو ایتونو څخه استدلال کوي.

(۱) (إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) سورة روم (۲) (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) نمل (وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّنْ فِي الْقُبُورِ) سورة فاطر.

الجواب ۱:- د دې ایتونو په تفسیر کې کوم صحابي، کوم تابعي، کوم تبع تابعي، کوم مفسر، کوم محدث، کوم فقیه قایلینو د سماع الموتی ته مشرک ویلي دي؟ د دې څخه خوبه اقلًا بالفرض والتقدير صرف نفی د سماع الموتی ثابت شي او ستاسو دعوی خویواڅي نفی د سماع الموتی نده، بلکې تاسو خو قایلینو د سماع الموتی ته کافران او مشرکان وایئ.

۲- د دې ایتونو څخه بعضي نفی د سماع الموتی ثابتوي او جمهور فرمایي چې د دې ایتونو څخه نفی د سماع الموتی نه ثابتیږي، نو اختلاف راغلو او همداز مونږ مسلک دی چې په عامو حالاتو کې سماع الموتی اختلافی ده، نو دا خوز مونږ دلیل دی.

۳- او چې د دې ایتونو څخه دا ثابت نه شوه چې سماع الموتی شرکي مسئله ده، نو همدارنگه ترینه نفس نفی د سماع الموتی هم نه ثابتیږي، ځکه دادرې وارو ایتونو مکي دي، په دې ایتونو کې د کفارو تشبیه ورکړل شوې ده د مړو سره او ددوي په مابین کې وجه د شبه عدم سماع نه ده، بلکه عدم انتفاع ده، نو الله تعالی دلته دوه ډلې ذکر کوي یوه ډله یې اوري لکن قبولول نه کوي، چې دا د کفارو ډله ده، الله تعالی ددوي په باره کې فرمایي چې (انک لاتسمع الموتی) او دوه ډله یې اوري هم او قبلوي یې هم، دا د مؤمنانو ډله ده الله تعالی فرمایي چې (إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا) [تفسیر حقاني، تفسیر ابن کثیر، قرطبي، کتاب الروح ص ۵۷ جلالین].

علامہ قرطبي رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: هم بمنزلة اهل القبور في أنهم لا ينتفعون بما يسمعون ولا يقبلونه (الجامع الاحكام القرآن، سورة فاطر، تحت قوله تعالى: وما انت بمسمع من في القبور)
مولانا عبدالحق الحقاني الدهلوي فرمائي چي: پدي ايت کي عدم سماع موتي (دمرو نه اوريدلو) نه اشاره هم نده شوي، لهذا ددي ايت خخه استدلال بي فائدي دي. (تفسير فتح المنان، المشهور به تفسير حقاني ج ۳ ص ۵۶۱)

فان قيل چي د (انك لاتسمع الموتى) پسې وروسته الله تعالى فرمائي چي: (وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ) نو ايا ددي خخه هم همدامعني مراده ده؟

قلنا: اصم کلي مشکک دی او ددي لپاره مرتبې دي، الله تعالى کافرانو ته کانه، گونگيان اورانده ويلي دي، صم بکم عمي، نو الله تعالى کافرانو ته عمي وايي په دې معني چي حق نه گوري، بکم ورنه وايي په دې معني چي حق نه وايي، نو په همدې معني باندي کانه هم دي، يعني حق نه اوري.

دوهم جواب: علامه محمد انور شاه کشميري رحمۃ اللہ علیہ جواب کوي چي: په دې ايت کي نفې داسماع ده او نفې داسماع په نفې دسماع باندي دلالت نه کوي، يعني د ايت معني داندې چي مري بي، اوري، بلکي معني يې داده چي ته يې مړو ته نه شي وراورولی (فيض الباري، کتاب الجنائز، ج ۲ ص ۲۷۴)
فان قيل: چي سماع مطاوع داسماع دی او په نفې د مطاوع سره نفې د مطاوع رايي.

قلنا: دلته مطاوع خاص نفې شوي دی چي اسماع النبي صلى الله عليه وسلم ده. او په نفې د مطاوع خاص باندي نفې د مطلق مطاوع نه رايي، ځکه چي په انتفاء د خاص باندي انتفاء دعام نه رايي، مثلاً زه وایم چي زيد په تاباندي دودې نه شي خوړلی، نو ددي خخه نو دانه لازم يري چي ته دودې نه شي خوړلی.

دحجة الله في الارض محمد امين صفدر اوکاري رحمه الله خوندوره مکالمه

مولانا محمد امين صفدر فرمائي چي: زه يوه ورځ په درسگاه کي ناست وم، چي دوه پروفيسران راغلل دراتلو سره يې راته وويل چي مولانا صاحب! په قرآن کي په سلگونو ايتونه دي چي په هغوي کي راغلي دي چي مري يې نه اوري، ما ورته وويل چي: داسې مه وایه، بلکي داسې وایه چي مونږ په قرآن باندي په سلگونو دروغ تړلي دي، ځکه چي په قرآن داسې يو ايت هم نشته چي په هغې کي راغلي

وي چې مري يې نه أوري ، او همدارنگه په ټوله ذخيره دا حاديثو کې په يو حديث کې هم نه دي راغلي چې مري يې نه أوري .

پروفيسران: هغوي (منکرين حيات) خوايتونه لولي .

محمد امين صفدر: ورشئ ليکلي يې ترينه راوړئ .

پروفيسران: هغه ايتونه تاسو ته هم ياد دي .

محمد امين صفدر: منکرين حيات دا ايتونه لولي چې (إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى).

پروفيسران: هو بالکل همدا ايتونه لولي .

محمد امين صفدر: دا دلفظي ترجمې والا قرآن پاک دی دا واخله او دا پکې راپيدا کړه ، دکوم ايت په ترجمه کې يې ليکلي دي چې مري يې نه اوري ؟ دلته خويې په ترجمه کې ليکلي دي چې : ته يې مړو ته نه شی ورأورولی ، داسې خويې نه دي ليکلي چې مري يې نه اوري ، صحيح ده ، ته يې نه شي ورأورولی ، لکن ددې څخه به دا څرنگه ثابته کړئ چې دوي يې نه اوري ، زه وایم چې زه نن تاته ناشته نشم درکولی ، نو ایا ددې معنی داده چې ته يې نشې خوړلی ؟ (يا يوسړی ووايي چې ته زید نه شی مړ کولی نو ایا ددې معنی داده چې زید نه مړ کيږي ؟)

محمد امين صفدر: ددې ايت پسې مخکې ولوله چې څه يې ليکلي دي ؟ مخکې خويې تقسيم کړی دی چې ته يې مسلمان ته ورأورولی شی او ددې څخه دا لازميږي چې ته يې کافر ته نه شې ورأورولی (إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ بِالْإِتِنَا) .

خلاصه دا چې کافر ته يې نه شی ورأورولی ، او مسلمان ته يې ورأورولی شی ، نو زه اوس ستاسو څخه پوښتنه کوم چې د نبی کریم ﷺ وعظ خو ابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ اوریدلو ، نو ایا ابو جهل اوریدلو او که نه ؟ که نه يې اوریدلو نو بيا يې انکار او تکذيب څرنگه کولو ؟ او بيا ورته کافر څرنگه وايو ؟ په نه اوریدلو کې خويي تېگه او کافريو برابر شو ، نو څرنگه کافر ته کافرو وايو او تيگې ته کافرنه وايو ؟ معلوميږي دا چې کافري يې هم اوري ، لکن نفع ورته نه رسوي ، نو کافر مشبه دی او مړی

مشبه به دى او وجه د شبه عدم انتفاع ده، كافر هم د اوريدلو څخه وروسته نفع نه اخلي او مړى هم د اوريدلو څخه وروسته نفع نه شي اخستلى، مثلاً توبه نه شي ويستلى.

محمد امين صفدر: ما درته وويل چې مسلمان ته ور اورول كولى شى او كافر ته يې نه شى كولى، حالانكې كافر ته يې هم ور اورولى شى، لکن هغه ترينه نفع نه اخلي.

كله يې ور اورولى شى؟ او كله يې نه شى ور اورولى؟ الله تعالى فرمايي چې: (اذا وُلِّوا مدبرين) كله چې هغوي شا واپوي او روان شي، نو ايا مړى هم شا واپوي او روانيږي؟ (اذا وُلِّوا مدبرين) د چاپه باره كې دى؟ كافر تبستي او كه مړى؟

پروفيسران: اوس پوه شو، يقيناً چې مماتيان خلكو ته دوكه وركوي (يادگار خطبات ص ۳۱۵)

دريم جواب: دا چې حافظ ابن كثير فرمايي چې پدې ايتونو كې نفې د سماع نافعي ده اى لا تسمعهم شيئاً ينفعهم، ابن كثير (سورة نمل) حافظ سيوطي دا جواب په يو شعر كې رانقل كړى دى چې:

سماع الموتى كلام الخلق قاطبة

قد صح فيها لنا الاثار بالكتب

واية النفس معناها سماع هدي

لايسمعون ولايصغون لـلادب

(فيض الباري، كتاب الجنائز)

خلورم جواب: شاه صاحب فرمايي چې په عرف كې اوريدل په معنى د عمل كولو سره راځي او عدم سمع په معنى د عدم عمل سره راځي لكه: قلت له مراراً أن لا يترك صلوة لكنه لا يسمع كلاًى. خلك وايي چې زيد زما خبره نه اوري، يعنې عمل ورباندې نه كوي، نو په دې ايت كې به سماع په معنى د منلو سره وي، يعنې ته يې ورباندې منلى نه شي.

پنځم جواب: سماع الموتى په اسبابو غير اختياريه وو غير عاديېه وو باندې بناء ده، همدارنگه خلاف التوقع ده او كوم فعل چې په اسبابو غير اختياريه وو غير عاديېه وو باندې بناء وي، هغه الله تعالى د بنده څخه نفې كوي خپل ذات ته يې منسوبوي لكه ﴿وَمَا دَمِيَّتْ إِذْ دَمِيَّتْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى﴾ (فتح الملهم ج ۱ ص ۴۶۸)

فانقل: چې حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ددې ایت څخه د عدم د سماع الموتی لپاره استدلال کړی دی، کله چې حضرت عائشې ته چا د حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ د قلیب بدروالا حدیث واورولو نو حضرت عائشې رضی اللہ عنہا وفرمایل چې داسې نه ده، ځکه چې ددې حدیث ددې ایت سره تعارض دی چې (فَإِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى) بلکه نبی صلی اللہ علیہ وسلم داسې فرمایلي دي چې (انهم ليعلمون الآن) بخاري ج ۱ ص ۱۸۳

جواب: حافظ ابن حجر رحمۃ اللہ علیہ فرمایي چې دا د جمهورو صحابه وو، کرامو په مقابل کې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا انفرادي رایه ده (فتح الباري ج ۳ ص ۴۷۷ حاشیه بخاري ص ۱۸۳)

۲ جواب: حافظ ابن حجر فرمایي چې: په یو روایت کې د حضرت عائشې څخه داسې لفظ مروي دی چې (ما انتم بأفهم منهم) فتح الباري ج ۸ ص ۳۰۶ ددې څخه معلومېږي چې حضرت عائشې رضی اللہ عنہا دخپل قول څخه رجوع کړې ده، مخکې د حضرت عایشې رضی الله عنها دا گمان وو چې حضرت عبد الله بن عمر رضی اللہ عنہ به په دې روایت کې متفرد وي، لکن چې کله ورته معلوم شو چې حضرت ابن عمر متفرد ندی، بلکې دا روایت د ابن عمر رضی اللہ عنہ څخه علاوه د ابن مسعود رضی اللہ عنہ ابو طلحه رضی اللہ عنہ عبد الله بن سیدان رضی اللہ عنہ څخه هم مروي دی نو بیا یې دخپل قول څخه رجوع وکړه.

۳ جواب: همدارنگه دا واقعه د دوهم کال د هجرت ده، ددې څخه وروسته چې کله حضرت عمر رضی اللہ عنہ په حجره مبارکه کې دفن شو نو حضرت عائشه رضی اللہ عنہا به بیا د پوره پردې سره خپلې حجرې ته تلله (حیاء من عمر) مسند احمد ج ۶ ص ۲۰۲ دا د عهد عثمانی واقعه ده، همدارنگه مخکې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا څخه د خطاب په صیغو په مړو باندې سلام رانقل کړل شو. (مسلم ج ۱ ص ۳۱۳)

بیا چې کله د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کې د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا ورور وفات شو نو حضرت عائشه رضی اللہ عنہا قبر ته ورغله او د خطاب په صیغو باندې یې ورته اشعار و لوستل بیا یې ورته د خطاب په صیغه وفرمایل چې: (والله لو حضرتک ما دفنت الا حیث مت ولو شهدتک مازتک (ترمذي، باب فی زیارة القبور للنساء) که دا نفس تحسروى، نو تحسر خو په غیاب کې هم کیدلی شو، نو په قبر باندې حاضري ته بیا څه ضرورت وو؟ (مجمع الزوائد ج ۳ ص ۶۰، باب زیارة القبور) دا ټول د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا په رجوع باندې دلالت کوي.

حافظ ابن حجر رحمه الله دامام بيهقي په حواله باندې فرمايي چې: **وَمِنَ الْغَرِيبِ أَنَّ فِي الْمَعَاذِي لِابْنِ إِسْحَاقَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى رَوَايَةً يُؤَكِّدُ بِهَا بُكَيْرُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى بِإِسْنَادٍ جَيِّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، مِثْلَ حَدِيثِ أَبِي طَلْحَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، وَفِيهِ مَا أَلْتُمُ بِاسْمِهِ لَمَّا أَقُولُ مِنْهُمْ وَأُخْرِجُهُ أَحْمَدُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِإِسْنَادٍ حَسَنٍ فَإِنْ كَانَ مُحْفُوظًا فَكَأَنَّمَا رَجَعْتُ عَنِ الْإِنْكَارِ لَمَّا كُنْتُ عِنْدَهَا مِنْ رَوَايَةِ هَؤُلَاءِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ لَكُونَهَا لَمْ تُشْهَدِ الْقِصَّةَ.** (فتح الباری)

ډیر عجیبه خبره داده چې دابن اسحاق په معازیو کې دیونس بن بکیر په طریقه باندې په جید سند سره دعایشې رضی الله عنها څخه دحضرت ابو طلحه په شان روایت شوی دی، په هغې کې داسې الفاظ دي چې: (ما أنتم باسم لما أقول منهم) او امام احمد هم ددې تخريج کړی دی که دا محفوظ شوی نو په دې به دلالت وکړي چې حضرت عایشې رضی الله عنها دخپلې خبرې څخه رجوع کړې ده ځکه چې ډیرو صحابوؤ روایات یې مخې ته راغلل.

دحضرت عائشې رضی الله عنها په الفاظو کې دبدر مړو ته علم او فهم ثابت شو او علم او فهم حیات غواړي او مماتیان خودنفی دسماع اودنفی دعلم او فهم دواړو قائل دي، فما هو جوابکم فهو جوابنا.

۴ جواب: که رجوع ثابته نشي، بیا هم دحضرت عایشې رضی الله عنها خبره د کافرانو مړو په باره کې ده.

فانقیل: دقلیب بدر په حدیث کې د (انهم یسمعون الآن) جمله ده، بخاري ج ۲ ص ۹۸۱) ددې څخه معلومیږي چې دمړو سماع صرف دهغه وخته پورې خاصه وه دائمي نه وه.

جواب: په ترمذي کې روایت دی چې دنبوت څخه مخکې به چې کومو ټیګو په ما باندې سلام اچول نو (اني لأعرفه الآن) ج ۲ ص ۲۰۳) نو آیا اوس ددې معنی هم داده چې زه یې صرف اوس په موقت طور باندې پیژنم او په دائمي طور باندې یې نه پیژنم؟ همدرانګه په مسند احمد ج ۱ ص ۳۱) کې روایت دی چې نبی صلی الله علیه و آله د یو مړي په باره کې وفرمایيل چې (ان هذا ليعذب الآن) نو ایا ددې هم دا معنی ده چې ددې مړي لپاره صرف اوس په وختي طور باندې عذاب دی دائمي نه دی؟ نو آلان په نفی ددوام باندې دلالت نه کوي.

فانقیل: په قرآن کې واقعه ده چې یو سړی سل کاله مړ وو، بیا چې الله راژوندی کړو نو پوښتنه یې ترېنه وکړه چې (کم لبثت) هغه ورته وویل چې (لبثت یوماً أو بعض یوم) نو دې سړي ته دخپل ځان علم نه وو نو دبل چا خبرې یې څرنگه واورېدلی؟

قلنا: علامہ کشمیری رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے تراوسہ پورے دقرآن تقریباً دوہ لکھ تفسرو نہ لیکل شوی دی انتہی نو دا شاعۃ التوحید والسنة دتنظیم خخہ مخکے تقریباً دوہ لکھ تفسیرونہ لیکل شوی دی پہ دی دوہ لکھ تفسیرونو کھ کوم مفسر پہ دی واقعہ باندی دنفی دسماع الموتی لپارہ استدلال کھی دی؟ (۲) دا واقعہ دچاسرہ پیسنہ شوه؟ نو پہ دی کھ نہہ قوله دی، خوک وایی چھ داسپی کافروو، خوک وایی چھ مؤمن وو بیا خوک وایی چھ نبی وواو خوک وایی چھ نبی نہ وو، بیا کہ نبی شی نو کوم نبی وو؟ پہ ہر تقدیر داتولہ واقعہ دخوارقو خخہ ده، خکے چھ پہ سلو کالو کھی یی خوراک همغسی پخپل حال وودسلو کالو پہ بارانونو او هواگانو باندی خراب شوی نہ وو، پہ سلو کالو کھی خوک پہ دی لارہ ورغلی نہ وو، پہ سلو کالو کھی یی دخرہ هلو کھی پخپل حال وو، وغیرہ۔

جواهر القرآن

(۱) صاحب دجواهر القرآن لیکي چھ: دسماع الموتی او دنفی دسماع الموتی لپارہ منشا داده چھ خوک چھ روح پہ قبر کھ گھنی هغوي دسماع الموتی قائل دي، او خوک چھ روح پہ علیین او یا پہ سجين کھ گھنی او یا علیین او سجين دقبر خخہ ہر لري گھنی نو هغوي دسماع الموتی خخہ منکر دي۔
نوٹ: مونہ مخکے پہ ہرو دلایلو باندی دا ثابتہ کرہ چھ روح تعلق پہ دی قبر کھ دمري سرہ شته دی، لہ دی وجہ دصاحب الجواهر ددی قول خخہ هم سماع الموتی ثابتہ شوه۔

(۲) صاحب دجواهر القرآن لیکي چھ دسماع الموتی پہ مسئلہ کھ داحنافو او دشوافعو اختلاف شوافع دسماع الموتی اثبات کوي او احناف یی نفی کوي۔

نوٹ: مولنا صاحب چھ داحنافو او دشوافعو دا اختلاف کومہ خبرہ کھی ده نو حوالہ یی نہ ده، پیش کھی، امام صاحب تہ ددی خبری نسبت داحنافو پہ کتابونو کھ نشته، مونہ صاحب دجواهر القرآن تہ وایو چھ امام صاحب داعادی روح قائل دی کما مرآو تا مخکے وویل چھ خوک چھ اعادہ روح او تعلق روح دجسد عنصري سرہ مني هغه دسماع الموتی قائل دي، نو پکار دی چھ ستا دوینا مطابق دامام صاحب مذهب اثبات دسماع الموتی شی۔

(۳) مولنا صاحب لیکي چھ: ابو قتادة رضی اللہ عنہ دبخاري دقلب البدر پہ حدیث کھ تاویل کوي معلوم یی دا چھ سماع الموتی نشته۔

قلنا: چې دا خبره غلطه ده، داسې ابو قتادة صحابي نه دی، بلکه خالي قتاده دی، مماتيان دقتاده معتزلي څخه ابو قتاده صحابي جوړوي او قتاده معتزلي دی او معتزله چونکه د ثواب او د عذاب د قبر څخه منکر دي له دې وجې په دې مسئله کې دده قول په مونږ باندې حجت نه دی.

فان قيل: چې په کتاب الايمان کې يوه مسئله ده دهغې څخه معلومېږي چې احناف په نفې د سماع الموتى قول کوي، مسئله داسې ده چې يو سړی قسم وکړي چې زه به د زيد سره خبرې نه کوم بيا يې ورسره د مرگ څخه وروسته خبرې وکړي نو داسې نه حاشيېږي.

قلنا: دلته د عدم حث مدار په سماع او عدم سماع باندې نه دی، بلکه په دې باندې دی چې بناء د ايمان په عرف ده او په عرف کې د پته کلام نه شي ويل کيدلی.

الحاصل: (اکثر بلکه تحقيق دادی چې ټول صحابه کرام د سماع الموتى قائل دي، او صوفيا کرام سل فيصده د سماع الموتى قائل دي په فقهاوو کې نهه نوي فيصده د سماع الموتى قائل دي.

او يو فيصد چې د نفی د سماع الموتى قائل دي نو هغوي هم د مماتيانو په شان نفی د سماع نه کوي بلکه (۱) هغوي صرف نفی د سماع کوي او قائلينو د سماع الموتى ته کافران، مشرکان، او بدعتيان نه وايي، او مماتيان په قائلينو د سماع باندې د افتوي لگوي، (۲) يو فيصد فقهاء داسې وايي چې قانون نفی د سماع الموتى دی او په کومو احاديثو کې چې اثبات د سماع الموتى راغلی دی نو هغه تر خپلو احوالو او مواردو پورې خاص دی، شاه صاحب د ابن الهمام قول داسې بيانوي چې (انما الضابطة هو عدم السماع لكن المستثنيات في هذا الباب كثيرة) (فتح الملهم ج ۲ ص ۴۷۹) نو دوي هم د سماع فی الجملة قائل دي بخلاف الماتيين. شاه صاحب فرمايي چې: والاحاديث في سماع الأموات قد بلغت مبلغ التواتر (فيض الباری ج ۲ ص ۴۶۷)

او صاحب د فتح الملهم ليکي چې: والذي تحصل لنا من النصوص والله اعلم أن سماع الموتى ثابت في الجملة بالاحاديث الكثيرة الصحيحة (فتح الملهم ج ۲ ص ۴۷۹)

علامه سيوطي رحمه الله فرمايي چې: سماع الموتى کلام الخلق قاطبة، قد صح فيها لنا الاثاري الكتب واية النفي معناها سماع هدى، لا يسمعون ولا يصغوا الى ادب. (تفسير ابن كثير ج ۳ ص ۳۷۴)

ددارالعلوم دیوبند اولنی مفتی، مفتی عزیز الرحمن دیوبندی رحمۃ اللہ علیہ المتوفی (۱۳۴۷ھ) هغه دسماع الموتی په باره کې مختلفې فتوی ورکړي دي، دهغو فتواو څخه بعضې فتوي دعدم سماع الموتی سره تعلق لري.

سوال نمبر (۳۱۸۹) دا حنافو په مذهب باندې د دین دبزرگانو مزاراتو او قبرونو ته تلل او داعرض کول چې دا دالله یو مقبول بنده دی او داماته دعا کوي چې زما فلان مراد پوره شي دا جائز دی او کنه؟
سوال نمبر (۳۱۹۰) دامام صاحب په نیز باندې د دین بزرگان د وفات څخه وروسته د زیارت کوونکو خبرې اوري او کنه؟

سوال نمبر (۳۱۹۱) ایا دا خبره صحیح او ثابت ده چې یو کس او شخص دې دقبر په خوا کې دعرض او معروض په مسئله کومه چې په سوال نمبر ۳۱۸۹ کې تېره شو اخته وي او امام ابو حنیفه رحمۃ اللہ علیہ ورته ویلي وي چې دا خو ته التجاء او غوښتنه ترې کوي او حال دا چې هغه یې ښه اوري؟

سوال نمبر (۳۱۹۲) که چرته دامام صاحب د قول د تائید لپاره یو آیه یا حدیث وي هغه هم ولیکي.
الجواب: د ۱-۴ پورې سماع الموتی اختلافي مسئله ده او دا اختلاف د صحابه وورضی الله عنهم د زمانې څخه را روان دی، خو اکثره امامان په سماع الموتی باندې قائل دي او دا حنافو په کتابونو کې بعضې داسې مسائل (لکه مسئلم دیمین) موجود دي چې عدم السماع ترې نه معلومېږي، خو دامام صاحب څخه پدې باره کې صراحت څه ندي رانقل شوي.

قائلین دعدم السماع ددغه آیه (انک لا تسمع الموتی) وغیره څخه استدلال کوي او قائلین دسماع الموتی ددغه حدیث ما انتم باسمع منهم الخ او حدیث دقرع النعال څخه استدلال کوي او دمذکوره آیه څخه جواب کوي چې دلته نفی دسماع قبول مراده، مقصد دا چې دامسئله مختلف فیها ده او قول فیصل په کې گران او مشکل دی، خودعوا مو د سکوت لپاره دا مناسب ده چې دامسئله د علماوو ترمنځ اختلافي ده او دواړه فریقین دلائل لري او چې دسماع الموتی مسئله اختلافي ده نو همدارنگه دامسئله چې دبزرگانو او اولیاوو په قبرونو باندې داسې دعاوې کول چې تاسو دالله تعالی نه وغواړئ چې زما فلانی حاجت پوره کړي دا هم اختلافي شوه خو احتیاط دادی چې داسې دعاوې چې آی الله ددغه خپلو ښکونکو بندگانو په برکت زما دعاء قبوله کړي او زما حاجت پوره کړي! انتهى (فتاوی درالعلوم دیوبند ج ۵ ص ۴۶۱) طبع دیوبند

دمذکوره فتویٰ خخه په صراحة سره پنځه امور راعلموم شول:

- (۱) مسئله دسماع الموتی دصحابه رضی الله عنهم دزمانې څخه تر نن پورې اختلافي را روانده.
- (۲) او د دواړو فریقینو لپاره دلائل موجود دي.
- (۳) او د فقه حنفي په کتابونو کې بعضې داسې مسائل شته چې عدم السماع ترې نه معلومېږي.
- (۴) لکن د حضرت امام ابو حنیفه رحمه الله څخه صراحة هېڅ ندي رانقل شوي (یعنې د فتاویٰ غرائب حواله چې منکرین د سماع الموتی یې امام صاحب ته منسوبوي دا بې اصله او بې بنیاده خبره ده)
- (۵) دبزرگانو او اولیاوو په طفیل او وسیله دعا کول درست او صحیح دي.

د مماتیانو یو څو وسوسي

۱- سوال: د مرگ په وخت کې د میت ظاهري او باطني دونیوي حواس، معطليېږي او که نه؟
معطليېږي نو سماع په څه کوي؟

قلنا: هو دمرگ په وجه دونیوي ظاهري او معنوي حواس معطليېږي، لکن د عالم القبر والبرزخ حواس ورکولی کېږي، چې دهغې په وجه حس، ادراک، شعور، دنکیرینو د سوالونو جواب وغیره کولی شي، په یو لوی حدیث کې د عذاب قبر او دنکیرینو د سوال او د جواب ذکر دی، د حدیث په اخر کې راځي حضرت عمر رضي الله عنه فرمایي چې: (قلت يا رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم وانا على جالي هذا؟ قال نعم، قال اذن اكفيكهما، مسند احمد ج ۲ ص ۳۶۲، مصنف عبد الرزاق ص ۵۸۳) اعلام الموقعين ج ۴ ص ۲۸۸) يا رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم ايا زه به پخپل دغه حالت یم چې زما عقل او هوش به په ځای وي؟ رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم وفرمايل چې: هو، ستا عقل او هوش به همداسې وي لکه اوس چې دی، نو حضرت عمر رضي الله عنه وفرمايل چې بیا زه دې دواړو ته کافي یم، یعنې بیا ماته جواب ورکول مشکل نه دی.

په صحيح البخاري ج ۱ ص ۱۸۳، باب ماجاء في عذاب القبر، حاشیه ۷) کې فرمایي چې: لانه لما ثبت سماع اهل القليب كلامه صلى الله عليه وعلى آله وسلم وتوبيخه لهم دل على ادراكهم بحاسة السمع.

۲- سوال: ایا مری صرف سلام، خفق النعال، اذان، پیغام اوري او که هر څه اوري؟

قلنا: په منصوبي ځایونو کې سماع یقيني ده او په غیر منصوبي ځایونو کې (ان الله يسمع من يشاء).

۳- سوال: دڅومره نږدې فاصلې څخه يې اوري؟

قلنا: په عام عرف کې چې څومره فاصلې ته قریب ویلی شي هغه قریب ده او څومره فاصلې ته چې بعيد ویلی شي هغه بعيد ده ایا کوم مماتي په عالم الدینا کې دټولو انسانانو د سماع لپاره یو معین حد بنودلی شي؟

۴- سوال: سماع صرف روح کوي او که صرف جسد يې کوي او که روح مع الجسد يې

دواړه کوي؟

قلنا: په صحیحو احادیثو کې د روح او د جسد په مابین کې تعلق ذکر شوی دی، د دې تعلق په وجه د سماع الموتی تحقق راځي، نو اوس داسې هم ویلی شي چې روح يې اوري ځکه روح اصل دی او داسې هم ویلی شي چې جسد يې اوري، ځکه چې د روح د جسد سره تعلق دی.

۵- سوال: ایا مړی يې عادة اوري او که خرق العادة؟

قلنا: د عام عادت او ظاهري اسبابو په خلاف يې اوري.

۶- سوال: سماع الموتی ماتحت الاسباب ده او که مافوق الاسباب ؟

قلنا ۱-: زمونږ سلام او اواز ماتحت الاسباب الطبیعة الظاهرة دی او داهل القبور اوریدل د الله تعالی په قدرت دي او په اسبابو غیر ظاهره وو، یعنې په اسبابو باطنیه ووو برزخیه ووو سره دي، د دنیا والا اسباب غوږونه وغیره د عذاب قبر او ثواب قبر لپاره شرط ندي، نو د سماع لپاره هم شرط دي.

۲- د قرپه داخل کې مړی دنکیرینو سوالونه چې من ربک، مادینک، ومن نبیک دی اوري، نومونږ مماتیانو ته الزاماً وایو چې دا سماع مافوق الاسباب ده او که ماتحت الاسباب؟ که ماتحت الاسباب وي، نو ماتحت الاسباب الظاهرة ده او که ماتحت الاسباب الباطنه؟ فما هو جوابکم فهو جوابنا او که مافوق الاسباب وي نو بیا خویې مماتیان هم مني، نو اول نمبر مشرکان خویا مماتیان اشاعتیان شو.

۳- کوم صحابه، تابعین، تبع تابعین، فقهاء او د امام بخاري رحمته الله په شمول محدثین چې د سماع الموتی قایلین دي، نو دوي دکومې سماع قایلین دي، د مافوق الاسباب او که ماتحت الاسباب؟

۷- سوال: په قرآن کریم کې الله تعالی ته سمیع ویلی شوی دی او دانسان په باره

کې راځي چې: (و جعلناه سمیعاً بصیراً)، نو د دواړو په مابین کې څه فرق دی؟

قلنا: الله تعالی الاتو او اسبابو ته محتاج نه دی او انسان ورته محتاج دی، په دنیا کې اسباب ظاهر و دنیاوی و و ته محتاج دی او په برزخ اسبابو باطنیه و و برزخیه و و ته محتاج دی، همدارنگه د الله تعالی سمعه لا محدوده او بې مثاله ده او دانسان سمعه محدوده ده

۸- سوال: اهل البرزخ چې د اهل الدنيا سلام اوري، نو بيا اهل الدنيا ولي د اهل البرزخ جواب نه

اوري؟ په حديث کې خوراعلي دي چې تاسو چې په مړو سلام و اچوئ نومړي يې اوري هم او جواب هم ورکوي؟

قلنا: کله چې زنانه په پرده کې ډاکټر ته لاره شي، نو زنانه په برزخ او پرده کې وي، ډاکټر ته زنانه نه ښکاري، ځکه چې زنانه په پرده کې ده، لکن زنانه ته ډاکټر ښکاري، ځکه چې ډاکټر په پرده کې نه دی، د دنیا د برزخ او پردې تعلق يواځې د سترگو سره دی، او مړی په عالم البرزخ کې دی او د عالم البرزخ تعلق د متوفی د ټولو حالاتو سره دی، نو اهل الدنيا د اهل البرزخ جواب نه اوري، ځکه چې اهل البرزخ په برزخ کې دي او اهل البرزخ د اهل الدنيا سلام اوري، ځکه چې اهل الدنيا په برزخ کې نه دي.

الله تعالی فرمایلي دي چې: ولکن لا تشعرون، د اهل الدنيا شعوريې نفې کړی دی د اهل البرزخ

شعوريې ندی نفې کړی، ولکن لا يشعرون يې نه دی ویلي.

رسالة التوسل

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده. اما بعد
 د اهل سنت والجماعة د مسلک مطابق په دعا کې نبي ﷺ و سیله کول او یا کوم شهید او ولي
 و سیله کول مستحب دي، او داسې دعا اقریه الی الاجابة ده او په دعا کې په انبیاء و او په اولیاء و باندې
 و سیله نیول د دعا د ادابو څخه دي. (عزیز الفتاوی ج ۱ ص ۱۷۱ حجة الله البالغه ج ۲ ص ۶، احسن الفتاوی
 رشیدیہ ج ۱ ص ۶۳)

د اهل بدعتو مسلک

د اهل بدعتو په کتابونو کې د توسل په باره کې مختلف قسم اقوال پیدا کېږي مثلاً:
 (۱) د توسل مسئله د یهودو او دنصارو و و څخه را روانه ده، توسل بالاموات د صحابه و و معمول
 نه وو، لهذا د توسل بالاموات ټول اقسام ناجائز او بدعت دي. (ندای حق ج ۲ ص ۳۳۵، ۳۴۹، ۲۹۷)
 (۲) دماتیانو موجوده امیر مولوي طیب طاهري پنجیږي دخپل پلار د کتاب البصائر په ابتداء
 کې د کلمه نه شرد عنوان لاندې لیکي چې: (فرق بين التوسل الشرعي والشركي)
 (۳) د البصائر په حاشیه کې دي چې: توسل د رفض سبب دی (حاشیه البصائر ص ۳۰۰)
 (۴) په بل ځای کې لیکي چې: د توسل د قائلینو او دمکې د مشرکانو عقیده حذو النعل بالنعل ده،
 (حاشیه البصائر ص ۲۳۷)

(۵) و سیله: ترک د اسبابو څخه ده (مولانا طاهر کے خدمات ص ۱۹۴)

(۶) توسل بالذوات شرک دی (الاتصار ص ۶۵ لمولوی طاهر)

(۷) یقول ببركة فلان كلمة الشرك لا يصح بوجه (العرفان ص ۱۳۸)

(۸) ان هذا التوسل عين الشرك (الصواعق المرسله ص ۱۲۷)

الحاصل: داهل سنتو په نیز توسل مستحب دی او د دعاء د ادا ابو ثخه دی او د بدعتیانو په نیز باندې توسل حرام دی، بدعت دی، بلکه مشرکانه عقیده ده.

فائده: والاستحباب يثبت بالضعيف غير الموضوع (فتح القدير ج ۲ ص ۱۳۳ فصل في حمل الجنازة)

د توسل معنی او مفهوم

الوسيلة: دنزدیکت ذریعه (مصباح اللغات ص ۹۴۶)

الوسيلة: ذریعه، واسطه، مقام او مرتبه، قرب (النهاية في غريب الاثر لابن الاثير الجزري ج ۵ ص ۴۰۲)
الوسيلة: هي ما يتقرب به الى الغير (كتاب التعريفات ج ۱ ص ۳۲۶ مختار التعريفات ج ۱ ص ۷۴۰)
وابتغوا اليه الوسيلة - قال سفيان الثوري، حدثنا ابي عن طلحة عن عطاء عن ابن عباس اي القرية وكذا قال مجاهد وعطاء، و ابو وائل والحسن وقتادة، وعبد الله بن كثير، والسدي، وابن زيد (درمنثور وابن كثير تحت قوله تعالى وابتغوا اليه الوسيلة)
حكيم الامه حضرت تهانوي رحمته الله فرمايې چې: توسل په لغت کې تقرب او نزدیکی ته وايي، الله تعالى فرمايې چې: وابتغوا اليه الوسيلة يعني د الله تعالى قرب حاصل کړئ (ملفوظات حکيم الامه ج ۲۵ ص ۱۲۳)

د توسل بالذوات حقيقت او طريقه: د مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله د لاندېنيو دوو ارشاداتو

ثخه ظاهر يې .

(۱) د کوم انسان چې د الله تعالى په نیز څومره جاهد او مرتبه وي دهغې په مقدار ورته رحمتونه متوجه وي، نو د توسل معنی دا ده چې يا الله تعالى څومره رحمتونه چې ده ته متوجه دي او څومره قرب چې ستا په نیز ده ته حاصل دی، ددې په برکت ماته فلانی شی راکړه، ځکه چې زما ددې شخص سره تعلق دی، همدا رنگه په اعمال صالحه وو باندې توسل راغلی دی، په حديث کې ددې معنی همدا ده چې د اما چې کوم عمل کړی دی، ددې عمل چې د الله تعالى په نیز کومه مرتبه ده يا الله ددې په برکت په ما رحم وکړه. (ملفوظات حکيم الامه ج ۲۱ ص ۲۶)

(۲) د توسل حقيقت دا دی چې يا الله زما په نظر کې فلانکی شخص تاته مقبول دی او د مقبولينو سره په تعلق لرونکو باندې تا درحم وعده کړې ده (المرء مع من احب) نوزه ستا ثخه دغه (موعود)

رحمت غواړم، نو په توسل کې دعا کونکې د الله تعالی د اولیاوو سره خپل محبت ښکاره کوي، او په دې محبت باندې د الله تعالی څخه رحمتونه او ثوابونه غواړي او د الله تعالی د اولیاوو سره محبت درحمتونو او ثوابونو سبب دی، دا دې پرو نصوصو څخه ثابت ده، لکه څرنگه چې د متحاین فی الله فضائلو څخه احادیث ډک دي، پاتې شو دا اشکال چې د برزګۍ او د برکت لپاره په رحمتونو کې څه دخل دی؟ نو دخل دا دی چې د دې بزرګ سره محبت کول د حب فی الله یو فرد دی، او په حب فی الله باندې د ثوابونو وعده شوې ده (ملفوظات حکیم الامت ج ۲۱ ص ۴۸)

د مستحب توسل اقسام

- (۱) توسل بالایمان وبالاعمال الصالحة، خپل عمل وي او که د بل چا وي.
 - (۲) د یو نبي د پیدائش څخه مخکې د هغه ذات وسیله کول.
 - (۳) د یو ولي یا د یو نبي څخه دعا غوښتل.
 - (۴) د یو نبي یا یو ولي د پیدائش څخه وروسته د هغه ذات وسیله کول.
 - (۵) د یو نبي یا د یو ولي د وفات څخه وروسته د هغه ذات وسیله کول.
 - (۶) د توسل سره متعلقه مسئله، د یو نبي او یا د یو ولي په اثارو باندې تبرک حاصلول.
- دا ټول اقسام جائز او مستحب دي، یو بل قسم دی چې هغه عبادت د غیر الله دی، د دې لپاره چې الله تعالی ته ور باندې نږدې شي، دا کفر دی، الله تعالی فرمایي چې کفارو به د غیر الله عبادت کولو او ولي به یې چې ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى﴾ په دې کې عبادت د غیر الله راغلی دی، مخکنیو شپږ قسمه وسیلو کې عبادت د غیر الله نه وي.

د اول قسم توسل لپاره دلائل:

- د دې قسم توسل د دلائلو استیعاب متعذر دی، لهذا یو څو اجمالي دلائل به یې ذکر کړو.
- (۱) د عیسی عليه السلام حوارین دخپل ایمان او د اتباع الرسول الله په وسیله باندې دعا کوي او فرمایي چې: (وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ) سورة ال عمران.

(۲) همدارنگه الله تعالى فرمايي چي: (رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَأَمَنَّا رَبَّنَا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَكَفِّرْ عَنَّا سَيِّئَاتِنَا وَتَوَقَّنَا مَعَ الْأَبْرَارِ) ال عمران ايه نمبر ۱۹۳)
دلته د ايمان په وسيله باندي دعا شوې ده.

(۳) همدارنگه الله تعالى فرمايي چي: (إِنَّهُ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْ عِبَادِي يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَأَغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّحِيمِينَ) (مؤمنون نمبر ص ۱۰۹) دلته الله تعالى دهغو مؤمنانو مدحه بيانوي چي دخپل ايمان په وسيله باندي دعا کوي.

(۴) په صحيح بخاري کې تفصيلي حديث دی چي درې کسان په غار کې وو دغره څخه يو غټ کاټ راوړغريد و او دغار خوله يې بنده کړه، نو بيا دې درې واړو خپل خپل اعمال الله تعالى ته وسيله کړل، يو دمور او دپلار خدمت وسيله کړو. بل دزنا څخه دخان ساتل الله تعالى ته وسيله کړه او دريم دحرامو څخه ځان ساتل الله تعالى ته وسيله کړل، الله تعالى ورته نجات ورکړو. (صحيح البخاري باب من استأجر اجيرا الخ)

(۵) امام نووي رحمته الله عليه ددې (حديث الغار) په تشريح کې فرمايي چي: اسْتَدَلَّ أَصْحَابُنَا بِهَذَا عَلَى أَنَّهُ يُسْتَعْبَدُ لِلْإِنْسَانِ أَنْ يَدْعُو فِي حَالِ كُرْبِهِ وَفِي دُعَاءِ الْإِسْتِسْقَاءِ وَغَيْرِهِ بِصَالِحٍ عَلَيْهِ وَيَتَوَسَّلُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِهِ لِأَنَّ هَؤُلَاءِ فَعَلُوهُ فَاسْتَجِيبَ لَهُمْ وَذَكَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَعْرِضِ الثَّنَاءِ عَلَيْهِمْ وَجَمِيلِ فَضَائِلِهِمْ. (شرح مسلم للنووي، باب قصة أصحاب الغار).

دودوم قسم توسل لپاره دلائل:

(۱) يهودو به د نبي عليه السلام د پيدائش څخه مخکې د نبي عليه السلام ذات الله ته وسيله کولو او د نبي عليه السلام ذات په وسيله به يې د الله تعالى څخه فتحه غوښتله، الله تعالى فرمايي چي: (وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْخِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ) (البقره)
* ددې ايت په تشريح کې حبرالامة حضرت عبد الله بن عباس رضي الله عنه فرمايي چي د بنو قريظه او د بنو نضير يهودو به د نبي عليه السلام دبعثت څخه مخکې د نبي عليه السلام په وسيله باندي دعا کوله.

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه قَالَ: كَانَتْ يَهُودُ بَنِي قُرَيْظَةَ وَالنَّضِيرُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَبْعَثَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَفْتَعُونَ اللَّهَ يَدْعُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَقُولُونَ: اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَعِزُّكَ بِحَقِّ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ إِلَّا نَصَرْتَنَا عَلَيْهِمْ فَيَنْصُرُونَ. (الدر المنثور ج ۱ ص ۲۵۵).

• قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رضي الله عنه: كَانَتْ يَهُودُ خَيْبَرَ تُقَاتِلُ غَطَفَانَ فَلَمَّا التَّقَوْهُمُ مَاتَ يَهُودٌ، فَعَادَتْ يَهُودُ بِهَذَا الدُّعَاءِ وَقَالُوا: إِنَّا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تُخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ إِلَّا تَنْصُرْنَا عَلَيْهِمْ. قَالَ: فَكَانُوا إِذَا التَّقَوْا دَعَوْا بِهَذَا الدُّعَاءِ فَهَرَمُوا غَطَفَانَ (تفسير قرطبي ج ۱ ص ۲۳۸).

* بیہقی، حاکم و ابو نعیم پہ صحیح سند و نو او پہ متعدد دو طریقو باندی داروایت ذکر کرپی دی
چی دمدینی دیهود و او دخیبر دیهود و، دبنی اسد او دبنی غطفان او دجهینه د قبیلو د مشرکانو سره
جنگ و، یهود و شکست و خورو، نو خپل کتاب ته یی رجوع و کره او دخپلو پوهانو څخه یی مشوره
وغوښتله، هغوی د ډېر سوچ څخه وروسته ورته وفرمایل چی دجنگ په وخت کې دمحمد صلی الله علیه و آله ذات الله
تعالی ته وسیله کوئ او په داسې مضمون باندی دعا کوئ چی: (اللَّهُمَّ اَنَا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَحْمَدَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ
الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تُخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ وَبِكَتَابِكَ الَّذِي تَنْزِلُ عَلَيْهِ آخِرَ مَا يَنْزِلُ أَنْ تَنْصُرَنَا عَلَى
أَعْدَائِنَا) (تفسير عزیزی ج ۲ ص ۵۸۱)

* یهود و دبنو غطفان او دبنو اسد سره په جنگ کې شکست و خورلو کله چی دمقابلې څخه عاجز
شول نو خپلو علماوو ورته د ادعاء وښودله چی: (اللَّهُمَّ رَبَّنَا اَنَا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَحْمَدَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي
وَعَدْتَنَا أَنْ تُخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ وَبِكَتَابِكَ الَّذِي تَنْزِلُ عَلَيْهِ آخِرَ مَا يَنْزِلُ أَنْ تَنْصُرَنَا عَلَى أَعْدَائِنَا
يَا اللَّهُ دَعَا مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله أَوْ دَقَرَانُ بِهِ وَسِيلَهُ بَانْدِي مَوْنِبَتَه فَتَحَ رَاكِرَه (تفسير حقاني ج ۱ ص ۵۱۰)

* حالانکه کافرانو به دبنی صلی الله علیه و آله دبعثت څخه مخکې د بنی صلی الله علیه و آله په برکت باندی د الله تعالی څخه فتح
او مدد غوښتلو حتی چی دیهود و به چی د مشرکانو سره جنگ شونو داسې دعابه یی کوله چی: (اللَّهُمَّ
رَبَّنَا اَنَا نَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَحْمَدَ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي وَعَدْتَنَا أَنْ تُخْرِجَهُ لَنَا فِي آخِرِ الزَّمَانِ وَبِكَتَابِكَ الَّذِي تَنْزِلُ
عَلَيْهِ آخِرَ مَا تَنْزِلُ أَنْ تَنْصُرَنَا عَلَى أَعْدَائِنَا) (تفسير معارف القرآن کاندهلوي ج ۱ ص ۲۳۳)

شرائع من قبلنا

دمخکېنو دینونو احکام او مسائل په مونږ باندی لازم دي، چی کله وری باندی زموږ په دین کې
انکار نه وي راغلی:

- (۱) شرايع من قبلنا تلزمنا اذا قص الله تعالى ورسوله من غير انكار (تفسير قرطبي ج ۱ ص ۵۰)
- (۲) مذهبنا في شرع من قبلنا انه يلزمنا على انه شريعتنا لكن لا مطلقا بل ان قصه الله علينا بلا انكار، وانكار رسوله كانكاره عزوجل (روح المعاني، سورة الكهف، اية نمبر ۲۱)
- (۳) وَمَهْدِيكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ) وهذه الآية دليل على ان شرائع من قبلنا ما لم يظهر كونها منسوخة في شريعتنا واجب علينا اتيانها اذا ثبت عندنا بالكتاب والسنة. (مظهرى: تحت قوله تعالى: ومهديكم سنن الذين الآية.
- (۴) هَذَا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ شَرَائِعَ مَنْ قَبْلَنَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ لَا زِمَةَ لَنَا مَا لَمْ تُنَسَخْ، وَأَنَّهَا حُكْمُ اللَّهِ بَعْدَ مَبْعَثِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. (احكام القرآن: جصاص تحت هذه الآية).
- (۵) وَأَصَحُّ الْأَقْوَالِ عِنْدَنَا أَنَّ مَا ثَبَتَ بِكِتَابِ اللَّهِ أَنَّهُ كَانَ شَرِيعَةً مِنْ قَبْلِنَا أَوْ بَيِّنَاتٍ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنْ عَلِنَا الْعَمَلُ بِهِ عَلَى أَنَّهُ شَرِيعَةٌ لِنَبِينَا عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا لَمْ يَظْهَرْ نَاسَخُهُ. (اصول سرخسى: ج ۲ ص ۹۹)
- دوهم دليل:** وبه قال حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ عُمَرُو بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ مَنْصُورٍ الْعَدْلُ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، ثنا أَبُو الْحَسَنِ مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، ثنا أَبُو الْحَارِثِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُسْلِمٍ الْفَيْهَرِيُّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، ثنا إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُسْلِمَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، أَنَّبَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ رَجَاهُ اللَّهِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَمَّا أَفْتَرَفَ آدَمُ الْخَطِيئَةَ قَالَ: يَا رَبِّ أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ لَمَّا غَفَرْتَ لِي، فَقَالَ اللَّهُ: يَا آدَمُ! وَكَيْفَ عَرَفْتَ مُحَمَّدًا ﷺ وَلَمْ أَخْلُقْهُ؟ قَالَ: يَا رَبِّ، لِأَنَّكَ لَمَّا خَلَقْتَنِي بِيَدِكَ وَتَفَخَّخْتَ فِي مِنْ رُوحِكَ رَفَعْتَ رَأْسِي فَرَأَيْتُ عَلَى قَوَائِمِ الْعَرْشِ مَكْتُوبًا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَعَلِمْتُ أَنَّكَ لَمْ تُضِفْ إِلَى اسْمِكَ إِلَّا أَحَبَّ الْخَلْقِ إِلَيْكَ، فَقَالَ اللَّهُ: صَدَقْتَ يَا آدَمُ، إِنَّهُ لِأَحَبُّ الْخَلْقِ إِلَيَّ اذْغَيْسَ بِحَقِّهِ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكَ وَلَوْلَا مُحَمَّدٌ ﷺ مَا خَلَقْتُكَ" هَذَا حَدِيثٌ صَحِيحُ الْإِسْنَادِ وَهُوَ أَوَّلُ حَدِيثٍ ذَكَرْتُهُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى فِي هَذَا الْكِتَابِ، (المستدرک علی الصحیحین ج ۳ ص ۵۱۷)

يعني ادم عليه السلام دني به وسيله دالله تعالى خحه معافي وغوبستله، الله تعالى ورته وفرمايل چې محمد ﷺ خولا پيدا شوى نه دى ته هغه خه پېژني؟ ادم عليه السلام ورته وفرمايل چې زه چې دې كله پيدا كړم نو ما په عرش باندې ستا دنوم سره دده نوم وليدلو، نو زه پوه شوم چې دا په مخلوق كې تاته محبوب دى، الله تعالى ورته وفرمايل چې رشتيا دې وويل دا په ټول مخلوق كې ماته محبوب دى، دده په وسيله باندې يې زما خخه غواړه كه محمد نه وى نو ته به مې نه وې پيدا كړى. (ددې حديث سند صحيح دى)

امام سبکی رحمۃ اللہ علیہ ددی حدیث ذکر کولو خخه وروسته لیکي چې: (اما الحالة الاولى قبل خلقه فیدل لذلك اثار عن الانبياء الماضيين اقتصرنا منها ما تبين لنا صحته وهو ما رواه الحاکم (شفاء السقام ص ۳۵۸) بعضی علماء لیکي چې تفرد به عبد الرحمن بن زيد بن اسلم وهو ضعيف (البدايه والنهايه ج ۱ ص ۹۱ لکن دمعنی په لحاظ دا حدیث مقبول دی، خطبات حکیم الاسلام ج ۲ ص ۲)

ددریم قسم توسل دلائل:

(۱) حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائي چې: **أَنَّ رَجُلًا دَخَلَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مِنْ بَابِ كَانَتْ وَجَاءَ النَّبِيَّ وَرَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمًا مَخْطُبًا، فَاسْتَقْبَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: هَلَكْتَ الْمَوَاشِي، وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ، فَادْعُ اللَّهَ يُغِيثَنَا، قَالَ: فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ اسْقِنَا، اللَّهُمَّ اسْقِنَا، اللَّهُمَّ اسْقِنَا» قَالَ أَنَسٌ رضی اللہ عنہ: وَلَا وَاللَّهِ مَا تَرَى فِي السَّمَاءِ مِنْ سَحَابٍ، وَلَا قَرَعَةٍ وَلَا شَيْئًا وَمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ سَلَمٍ مِنْ بَيْتٍ، وَلَا دَارٍ قَالَ: فَطَلَعَتْ مِنْ وَرَائِهِ سَحَابَةٌ مِثْلُ الثُّرَيَّا، فَلَمَّا تَوَسَّطَتِ السَّمَاءَ، انْتَشَرَتْ ثُمَّ أَمْطَرَتْ، قَالَ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْنَا الشَّمْسَ سِتًّا، ثُمَّ دَخَلَ رَجُلٌ مِنْ ذَلِكَ الْبَابِ فِي الْجُمُعَةِ الْبُقِيلَةِ، وَرَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمًا مَخْطُبًا، فَاسْتَقْبَلَهُ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: هَلَكْتَ الْأَمْوَالُ وَانْقَطَعَتِ السُّبُلُ، فَادْعُ اللَّهَ يُمَسِّكْهَا، قَالَ: فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ حَوِّالَيْنَا، وَلَا عَلَيْنَا، اللَّهُمَّ عَلَى الْآكَامِ وَالْجِبَالِ وَالْأَجَامِ وَالْطَّرَابِ وَالْأَوْدِيَةِ وَمَنَابِتِ الشَّجَرِ» قَالَ: فَانْقَطَعَتْ، وَخَرَجْنَا نَمْشِي فِي الشَّمْسِ قَالَ شَرِيكَ: فَسَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ: أَهَذَا الرَّجُلُ الْأَوَّلُ؟ قَالَ: «لَا أَذْرِي» (صحيح البخاري، باب الاستسقاء في المسجد الجامع).**

خلاصه دا چې: دجمعې په ورځ یو سړی راغلو او نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته یې د قحطۍ څخه شکایت وکړ او ددعا غوښتنه یې ترېنه وکړه، نبي صلی اللہ علیہ وسلم دعا وکړه، سمدستي په اسمان کې وریځ را پیدا شوه او یوه هفته چا لمرونه لیدلو، په راروانه جمعه کې بیا یو سړی راغلو او نبي صلی اللہ علیہ وسلم ته یې د ډېر باران څخه شکایت وکړ، د باران د بندیدلو غوښتنه یې ترېنه وکړه، نبي صلی اللہ علیہ وسلم بیا دعا وکړه، باران ودرېدلو او مونږ چې بهر ته راووتلو په لمر کې روان وو.

(۲) حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائي چې: **اسْتَأْذَنْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْعُمْرَةِ، فَأَذِنَ لِي، وَقَالَ: «لَا تَلْسَنَا يَا أَخِي مِنْ دُعَائِكَ»، فَقَالَ كَلِمَةً مَا يَسُرُّنِي أَنْ لِي بِهَا الدُّنْيَا، قَالَ شُعْبَةُ رحمۃ اللہ علیہ: ثُمَّ لَقِيتُ عَاصِمًا بَعْدَ بِالْمَدِينَةِ، فَخَذَنِيهِ، وَقَالَ: «أَشْرِكُنَا يَا أَخِي فِي دُعَائِكَ»**

مادنبی ﷺ خخه دعمرې اجازت وغوښتلو، نبي ﷺ اجازت راكړه او راته وې فرمايل چې اې ورور كه ما د دعا خخه مه هېرو، حضرت عمر (رضي الله عنه) فرمايي چې زه د ټولې دنيا خخه زيات په دې وينا باندې خوشحاله شوم.

فائده: د دې قسم توسل دلائل تواتر ته رسيدلي دي. (شفاء السقام، نظم المتناثر)

د څلورم قسم توسل دلائل:

(۱) وېه قال حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ أَبِي مُثَلِّبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْمَدِينِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَارَةَ بْنَ خُزَيْمَةَ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يُحَدِّثُ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا صَرِيحًا أَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ، اذْعُرْ اللَّهَ أَنْ يُعَافِيَنِي، فَقَالَ: «إِنْ شِئْتَ أَخْرْتُ ذَلِكَ، فَهُوَ أَفْضَلُ لِأَخْرِكَ، وَإِنْ شِئْتَ دَعَوْتُ لَكَ». قَالَ: لَا بَلْ اذْعُرْ اللَّهَ لِي. "فَأَمَرَهُ أَنْ يَتَوَضَّأَ، وَأَنْ يُصَلِّيَ رُكْعَتَيْنِ، وَأَنْ يَدْعُوَ بِهَذَا الدُّعَاءِ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتَوَجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ، يَا مُحَمَّدُ إِنِّي أَتَوَجَّهُ بِكَ إِلَى رَبِّي فِي حَاجَتِي هَذِهِ فَتَقْضِ، وَتُشْفِعَنِي فِيهِ، وَتُشَفِّعُهُ فِيَّ" قَالَ: فَكَانَ يَقُولُ هَذَا مِرَارًا. ثُمَّ قَالَ بَعْدُ: أَحْسِبُ أَنَّ فِيهَا: أَنْ تُشْفِعَنِي فِيهِ. قَالَ: فَقَعَلَ الرَّجُلُ، فَبَرَأَ. (ابن ماجه، باب ما جاء في صلوة الحاجة، مسند احمد رقم الحديث ۱۷۲۳۱)

خلاصه دا چې يوړوند سړی ﷺ نبي ﷺ ته راغلو او غوښتنه يې ترېنه وکړه چې ماته دعا وکړه چې الله زما سترگې جوړ کړي، نبي ﷺ ورته د صبر تلقين وکړو، لکن هغه سړي ﷺ ورته وويل چې يا رسول الله ﷺ دعا راته وکړه چې الله مې سترگې جوړې کړي، نبي ﷺ امر وکړو چې اودس وکړه بيا دوه رکعت له مونځ وکړه او بيا دعا وکړه او ما په کې الله تعالی ته وسيله کړه، يعنې داسې دعا وکړه، چې يا الله زه ستا خخه غوښتنه کوم او ستا پيغمبر ﷺ تا ته وسيله کوم چې ته زما حاجت پوره کړی، هغه چې دا دعاء وکړه نو الله تعالی يې سترگې جوړې کړې. لاندې علماوو دې حديث ته صحيح ويلي دي.

- (۱) امام حاکم رحمہ اللہ فرمايي چې: حديث صحيح على شرط الشيخين ولم يخرجاه (المستدرک ج ۱ ص ۶۲۱ رقم ۱۲۲۱) هذا حديث صحيح الاسناد ولم يخرجاه (المستدرک ج ۲ ص ۲۰۳ رقم ۱۹۵۲، هذا حديث صحيح على شرط البخاري ولم يخرجاه (المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۷۳۱۹)
- (۲) امام ترمذي فرمايي چې: هذا حديث حسن صحيح غريب (رقم ۳۵۷۸)
- (۳) قال ابو اسحاق هذا حديث صحيح (ابن ماجه، باب ما جاء في صلوة الحاجة)

(۴) حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: ومن ذلك مارواه اهل السنن وصححه الترمذي

(فتاویٰ ابن تیمیہ ج ۲۷ ص ۱۳)

(۵) قال الالباني صحيح (جامع ترمذي رقم ۷۸۳۵)

(۶) قال الاعظمي اسناده صحيح (صحيح ابن خزيمة رقم ۱۲۱۹)

لاندي علماو و ددي حديث ثخه د توسل لپاره استدلال کړی دی.

(۱) مولنا اشرف علی تهانوي رحمۃ اللہ علیہ ددي حديث د رانقلولو ثخه وروسته فرمائي چې ددي

حديث ثخه صراحتہ توسل ثابتيري، او په دي حديث کې دانه دی راغلي چې نبي صلی اللہ علیہ وسلم دي صحابي

رضي اللہ عنہ ته دعا وکړه، نو ددي ثخه معلوميري چې لکه څرنگه چې توسل د چا په دعا سره جائز دی نو

همدارنگه په دعا کې د چا په ذاة سره هم توسل جائز دی (نشر الطيب ص ۲۴۰)

(۲) مفتي كفايت الله الدهلوي رحمۃ اللہ علیہ د توسل په باره کې ديو سوال په جواب کې فرمائي چې:

اکثر علماء يي د جواز قائل دي او په استدلال کې يي هم احديث پيش کړی دی (کفاية المفتي ج ۲)

(۳) قاضي شوکاني ليکي چې: وفي الحديث دليل على جواز التوسل برسول الله صلی اللہ علیہ وسلم الى الله

عز وجل مع اعتقاد أن الفاعل هو الله تعالى (تحفة الذاكرين ج ۱ ص ۲۰۸)

اعتراض: ددي حديث په سند کې د ابو جعفر ثخه مراد ابو جعفر عبد الله بن مسور المدايني دی

چې ضعيف، بلکه وضاع دی.

اول جواب: ددي حديث په سند کې د ابو جعفر ثخه مراد ابو جعفر عمير بن يزيد الانصاري

، الخطمي، المدني دی، ځکه چې:

(۱) امام ابو بکر احمد بن محمد المعروف بابن السنني رحمۃ اللہ علیہ المتوفي ۳۶۴ هـ دا حديث رانقل

کړی دی او په الخطمي يي تصريح کړی ده (عمل اليوم والليلة، رقم الحديث ۶۲۷)

(۲) دمسند احمد په يو سند کې هم د الخطمي تصريح ده، حدثنا مؤمل، قال حدثنا حماد يعني

ابن سلمة، قال حدثنا ابو جعفر الخطمي عن عمارة بن خزيمة بن ثابت عن عثمان بن حنيف رضي اللہ عنہ

ان رجلا (الحديث) (مسند احمد رقم ۱۷۲۴۲).

(۳) مستدرک پہ یو ثو خایونو کی ہم د الخطمی تصریح ده، أَخْبَرَنَا حَمْزَةُ بْنُ الْعَبَّاسِ الْعَقَيْسِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى بِبَغْدَادَ، ثنا الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّوْرِيُّ، ثنا عَوْْنُ بْنُ عُمَارَةَ الْبَصْرِيُّ، ثنا رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْخَطْمِيِّ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حَنْئِفٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ بْنِ حَنْئِفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا ضَرِيرَ الْبَصَرِ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (الحديث) المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۱۹۷۲

همدارنگه: أَخْبَرَنَا أَبُو مُحَمَّدٍ عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَهْلٍ الدَّبَّاسُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، بِمَكَّةَ مِنْ أَصْلِ كِتَابِهِ، ثنا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ بْنِ زَيْدٍ الصَّائِغُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، ثنا أَحْمَدُ بْنُ شَيْبٍ سَعِيدُ الْخَطْمِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، حَدَّثَنِي أَبِي رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْمَدَنِيِّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، وَهُوَ الْخَطْمِيُّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حَنْئِفٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ بْنِ حَنْئِفٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَجَاءَهُ رَجُلٌ ضَرِيرٌ (المستدرک ج ۲ ص ۲۱۳ رقم ۱۹۷۳)

(۳) پہ معجم صغیر کی ہم ددی تصریح ده: عن روح بن القاسم عن أبي جعفر الخطمي المدني الحديث،

المعجم الصغير، رقم ۵۰۳

(۴) امام اهل سنت مولنا سرفراز خان صفدر رَحِمَهُمُ اللَّهُ فرمایي چې پہ مصري چاپ ترمذی کی د وهو الخطمي لفظ شته دی، او پہ هندي چاپ کی د غیر د لفظ زیادت سهو د قلم د کاتب ده، (تسکین الصدور ص ۴۳۲) لکه څرنگه چې په شامله کی په موجوده ترمذی کی د الخطمي لفظ شته دی، الفاظ داسې دي چې: قال هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه من حديث أبي جعفر وهو الخطمي (ترمذی رقم ۳۵۷۸).

(۵) وقال الترمذی هذا حديث حسن صحيح غريب لانعرفه الا من هذا الوجه من حديث أبي جعفر وهو غير الخطمي، هكذا وقع في الترمذی وسائر العلماء قالوا هو أبو جعفر الخطمي وهو الصواب (قاعدة جلیلة فی التوسل والوسيلة ج ۲ ص ۲۰۲)

دوهم جواب: په دې روایت کی د ابو جعفر په استاذانو کی عماره بن خزیمه رحمه الله دی.

کما فی مسند احمد رقم ۱۷۲۴۲ سنن الکبریٰ للنسائي رقم ۱۹۴۱۹، وابن خزیمه رقم ۱۲۱۹ وترمذی رقم ۳۵۷۸ همدارنگه ابو امامه دی، کما فی المستدرک رقم ۱۹۷۳ سنن الکبریٰ للإمام السنائي رقم ۱۰۴۲۰

په شاگردانو کې يې امام شعبه رحمته الله، روح بن قاسم رحمته الله، معاذ بن هشام رحمته الله، او حماد بن سلمه رحمته الله دی، په همدې مذکورو حوالو سره سندونه وگوره او د اسماء الرجالو په کتابونو کې دا استاذان او شاگردان د خطمي دي.

مثلاً وگوره تاريخ کبير د امام بخاري ج ۶ ص ۲۱۰ کتاب الثقات لابن حبان، رقم الترجمة ۱۰۰۲۸، الجرح والتعديل للرازي رقم الترجمة ۲۰۰۹۹، طبقات الكبرى لابن سعد رقم الترجمة ۲۵۷، کاشف للامام الذهبي رقم ۴۲۹۰ تهذيب التهذيب رقم ۲۱۶۸)

دريم جواب: امام ذهبي فرمايي چې: دکوم راوي روايت په بخاري کې وي هغه ته زه د (خ) رمز لگوم، چې په مسلم کې وي نو د (م) رمز ورکوم، چې په ترمذي کې وي نو د (ت) رمز ورته لگوم، چې په ابن ماجه کې وي نو د (ق) رمز ورته لگوم، که په ټولو کې وو نو د (ع) رمز ورته لگوم او که په سنن اربعة وو کې وي نو د (۴) رمز ورته لگوم، حالانکه امام ذهبي ددې مجروح راوي ابو جعفر المدايني حالات په ميزان کې ذکر کوي، جرحې ورباندې راانقلوي، لکن په دې مذکورو علاماتو کې يوه علامه هم ورسره نه ذکر کوي، معلومېږي چې ددې مذکور روايت راوي چې په دې کتابونو کې دی دا مجروح ابو جعفر نه دی.

خلاصه: دا چې زمونږ ددې روايت راوي ابو جعفر عمير بن يزيد الخطمي دی او دا ثقه دی، ابن معين، نسائي، ابن حبان، او عبدالرحمان بن مهدي، ابن نمير، عجلي، او طبراني وغيره ورته ثقه وايي. (تهذيب التهذيب ج ۵ ص ۱۳۹ رقم الترجمة ۲۱۶۸) حافظ ابن حجر رحمته الله فرمايي چې: صدوق من السادسة (تقريب رقم ۵۱۹۰).

تفسير جواهر القرآن

په دوهم جلد کې مولنا غلام الله خان (صاحب جواهر القرآن) د وسيلې په بحث کې ليکي چې ددې حديث په باره کې امام ترمذي ليکي چې: (هذا الحديث لا نعرفه الا من هذا لوجه الخ) حالانکه هلته يې داسې نه دي ليکلي بلکې داسې يې ليکلي دي چې: (هذا حديث حسن صحيح غريب لا نعرفه الا من هذا لوجه) صاحب جواهر القرآن ددې څه وروسته ليکي چې دا حديث بالکل دروغ دی، ددې حديث په سند کې عبدالله بن مسوردی او دا دروغون دی الخ حالانکه تاسو اوس واورېدل چې دا راوي ددې حديث په سند کې بالکل نشته، بلکه ددې حديث په سند کې عمير بن يزيد ابو جعفر الخطمي دی چې ثقه دی.

(۲) په صحيح بخاري کې د حضرت انس رضي الله عنه څخه روايت دی چې: (ان عمر بن الخطاب رضي الله عنه کان اذا قحطوا استسقى بالعباس بن عبد المطلب قال اللهم انا كنا نتوسل اليك بنبيك فتسقينا وانا نتوسل اليك بعم نبينا فأسقنا قال فيسقون (بخاري، باب سوال الناس الامام الاستسقاء اذا قحطوا وباب فضل العباس رضي الله عنه).

د واقعي تفصيل دا دی چې په اتلسم کال د هجرت باندې د حضرت عمر رضي الله عنه خلافت په زمانه کې ډېر سخته قحطي راغله، چې د عام الرباط په نوم باندې يې شهرت پيدا کړو، کله چې صحابه رضي الله عنه د قحطۍ څخه ډېر تنگ شول نو حضرت بلال رضي الله عنه د رسول الله صلي الله عليه وسلم روضې مبارکې ته راغلو او د رسول الله صلي الله عليه وسلم څخه يې د دعا غوښتنه وکړه، کله چې حضرت بلال رضي الله عنه ویده شو، نو رسول الله صلي الله عليه وسلم يې په خوب کې وليدلو او ورته وېرمايل چې حضرت عمر رضي الله عنه ته ووايه چې داستسقاء مونځ وکړي، کله چې د خوب څخه را بيدار شو نو حضرت عمر رضي الله عنه ته ورغلو او ټوله واقعې يې ورته واوروله، حضرت عمر رضي الله عنه صحابه کرام يو ميدان ته راټول کړل او ټولو صحابه وو ته يې دا واقعې واوروله، بيا يې د استسقاء د مانځه څخه وروسته حضرت عباس رضي الله عنه را وغوښتلو او په دهه رضي الله عنه يې توسل وکړو.

د حديث وضاحت

- (۱) قلت فهذه دعوة مستجابة ببركة نبينا محمد صلي الله عليه وسلم (طبقات الشافعية الكبرى ج ۲ ص ۳۱)
- (۲) مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه د دې حديث دا رانقلولو څخه وروسته فرمايي چې: د مخکې حديث په شان د دې حديث څخه هم د توسل جواز ثابتيږي، په نبي صلي الله عليه وسلم باندې د توسل جواز خو ظاهر وولدي وجې حضرت عمر رضي الله عنه خلک په دې باندې پوهول چې په غير نبي صلي الله عليه وسلم باندې هم توسل جائز دی، نو د بعضي خلکو دا خبره چې په ژوندويو او په مړو کې فرق دی بې دليله ده ځکه چې اول خو د حديث د تصريح مطابق نبي صلي الله عليه وسلم په قبر کې ژوندی دی او دوهم دا چې کله چې د جواز علت مشترک دی نو حکم څرنگه مشترک نه دی؟ (التكشف ص ۶۷۵).

همدارنگه په بل ځای کې فرمايي چې: د دې څخه دا خبره هم را ووتله چې په غير نبي باندې هم توسل جائز دی، د کوم چې د نبي صلي الله عليه وسلم سره قرابت حسي او يا قرابت معنوي وي او دا د قرابت بالنبي صلي الله عليه وسلم په وجه توسل هم په حقيقت کې توسل بالنبي صلي الله عليه وسلم دی، پوهان علماء فرمايي چې د همدې نکتې د ښکاره

کولو لپاره حضرت عمر رضی اللہ عنہ توسل په عباس رضی اللہ عنہ باندې وکړو، نه لدې وجې چې توسل بعد الوفات جائز نه دی، ځکه چې دنورو روایاتو څخه توسل بعد الوفات هم ظاهر دی او چونکه پدې کار باندې هیڅ صحابي انکار ونه کړو لدې وجې دا د اجماع په معنی کې شو (نشر الطیب ص ۲۴۲)

(۳) د مولنا ظفر احمد العثماني رحمته الله څخه یو چا د حضرت انس رضی اللہ عنہ ددې مذکوره حدیث په باره کې پوښتنه کړې ده هغه ورته په جواب کې فرمایلي دي چې صحابه کرامو رضی الله عنهم چې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د وفات څخه ورسته په استسقاء کې په حضرت عباس رضی اللہ عنہ باندې توسل کړی دی نو دا هیڅکله ددې خبرې لپاره دلیل نه دی چې په دعا کې په رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم باندې توسل نا جائز دی، که څوک ددې دعوی کوي نو په عبارت النص یا په اشاره النص یا په دلالة النص او یا په اقتضاء النص کې دی یې په کومه طریقه باندې پیش کړي، بلکې که سوچ وکړی شي نو په دې واقع کې توسل بسید المرسلین دی، ځکه چې د حضرت عمر رضی اللہ عنہ الفاظ داسې دي چې (اللهم انا نتوسل اليک بعم نبيک) دلته هم په حقیقت کې په نبي صلی اللہ علیہ وسلم باندې توسل شوی دی، توسل بالعباس یې د توسل بالنبي صلی اللہ علیہ وسلم د تقویت لپاره ذکر کړی دی (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳۳)

(۴) فقیه العصر مفتي رشید احمد لدھیانوي رحمته الله په احسن الفتاوی کې دا حدیث را نقل کړی دی او بیا یې فرمایلي دي چې بعضې خلکو د حضرت عمر رضی اللہ عنہ د فعل له وجې صرف د توسل بالا حياء د جواز دعوه کړې ده، حالانکه دا خبره غلطه ده، ځکه چې توسل ثابت شو نو بیا دمري او د ژوندي څه فرق دی؟ او که فرق ومنلی شي نو بیا مسئله بالعکس مناسبه ده ځکه چې ژوندي انسان د حالاتو د تغیر څخه په امن نه وي لدې وجې په حدیث کې راځي چې که د چاپسې اقتداء کول غواړئ نو دمرو پسې اقتداء وکړئ.

وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہ قال من کان مستنًا فليستن بمن قد مات فان الحي لا تؤمن عليه الفتنة) نو چې د صحابه وو په اجماع سره د توسل بالحي استحباب ثابت شو نو توسل بالاموات په طريق اولی باندې مستحب شو، علاوه لا دا چې اول دریم او څلورم دلیل د توسل بالاموات په باب کې صریح دی، پاتې شو دا اشکال چې حضرت عمر رضی اللہ عنہ د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم په ځای په حضرت عباس رضی اللہ عنہ باندې ولی توسل وکړو نو ددې لپاره ډېرې وجې دي.

(۱) په حضرت عباس رضی اللہ عنہ باندې د توسل سره سره دده رضی اللہ عنہ دعاهم مقصود وه.

(۲) دې خبرې ته اشاره کول دي چې د توسل بالنبي ﷺ لپاره دوه صورتونه دي، اول توسل بذاته ﷺ دوه توسل بقرابته ﷺ.

(۳) دې خبرې ته اشاره ده چې توسل بغير الانبياء من الاولياء والصلحاء هم باعث دبرکت او جالب درحمت دی.

(۴) دانسان په طبيعيت کې دا خبره ده چې په محسوس شي باندې ورته زيات اطمینان حاصلیږي لکه چې رسول الله ﷺ ته د سلام په ليکلو او ترېنه د دعا په غوښتلو کې دانساني واسطو اهتمام کولی شي، حالانکه د ملائکو واسطه دا انتهايي سرعت سره انتهايي قوي هم ده او د امانت په ادا کولو کې په کې دهیڅ غفلت او دنسيان اندېښنه هم نشته (احسن الفتاوى ج ۱ ص ۳۳۵-۳۳۴)

(۵) په مشکوة ص ۴۴۶ باب الفقراء کې حديث دی چې: (هل تنصرون وترزقون الا بضعفائکم) يعنې دالله تعالى رحمت بالذات کمزورو خلکو ته متوجه وي او دهغوئ سره دتعلق په وجه الله تعالى په تاسو باندې هم رحم کوي، په توسل کې هم همداسې دعا کيږي لکه څرنگه چې د توسل په طريقه کې مونږ بيان کړه.

(۶) په مشکوة ص ۴۵۳ کې د حضرت انس رضی الله عنه حديث دی چې دوه ورونه وويو کار کولو او بل ورور په دين کې مصروف وو کار ته نه وو وزگار، دې کارو باري ووريې نبي ﷺ ته شکايت وکړو چې دا بل ورور مې زما سره کار نه کوي نبي ﷺ ورته وفرمايل چې (لعلک ترزق به) کيږي شې چې تاته هم دده په برکت باندې رزق ميلاويږي يعنې د رزق درحم مستحق او لاهغه دی لکن دهغه سره دتعلق له وجې ته هم ورسره په دې رحمت کې شريک يې.

(۷) عن اميه بن خالد بن عبد الله بن أسيد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عن النبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يَسْتَفْتِحُ بِصَعَالِيكَ الْمُهَاجِرِينَ (مشکوة ص ۴۳۹)

د پنځم قسم توسل لپاره دلائل:

(۱) حَدَّثَنَا طَاهِرُ بْنُ عَيْسَى بْنِ قَيْسٍ الْمَقْرِيُّ الْيَمِينِيُّ، حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ شَيْبِ بْنِ سَعِيدٍ الْمَكِّيِّ، عَنْ رَوْحِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الْخَطِيمِيِّ الْمَدَنِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ أَبِي أَمَامَةَ بْنِ سَهْلٍ بْنِ حُنَيْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنْ عَمِّهِ عُثْمَانَ بْنِ حُنَيْفٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، "أَنَّ رَجُلًا كَانَ يَخْتَلِفُ إِلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فِي حَاجَةٍ لَهُ،

فَكَانَ عُثْمَانُ ۞ لَا يَلْتَفِتُ إِلَيْهِ، وَلَا يَنْظُرُ فِي حَاجَتِهِ، فَلَقِيَ عُثْمَانُ بْنُ حَنِيفٍ ۞، فَشَكَا ذَلِكَ إِلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ عُثْمَانُ بْنُ حَنِيفٍ ۞: ائْتِ الْبَيْضَاءَ فَتَوَضَّأْ، ثُمَّ ائْتِ الْمَسْجِدَ فَصَلِّ فِيهِ رُكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قُلِ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ وَأَتُوجَّهُ إِلَيْكَ بِنَبِيِّنَا مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نَبِيَّ الرَّحْمَةِ يَا مُحَمَّدُ إِنِّي أَتُوجَّهُ بِكَ إِلَى رَبِّكَ عَزَّوَجَلَّ فَيَقْضِيَ لِي حَاجَتِي، وَتَذَكُرَ حَاجَتَكَ، وَرُدَّ إِلَىَّ حَتَّى أُرَوِّحَ مَعَكَ، فَأُطْلِقَ الرَّجُلَ، فَصَنَعَ مَا قَالَ لَهُ عُثْمَانُ ۞، ثُمَّ أَتَى بَابَ عُثْمَانَ ۞، فَجَاءَ الْبَوَابُ حَتَّى أَخَذَ بِيَدِهِ، فَأَدْخَلَهُ عَلَى عُثْمَانَ بْنِ عَفَانَ ۞، فَأَجْلَسَهُ مَعَهُ عَلَى الظَّنْفِسَةِ، وَقَالَ: حَاجَتُكَ؟ فَذَكَرَ حَاجَتَهُ، فَقَضَاهَا لَهُ، ثُمَّ قَالَ لَهُ: مَا ذَكَرْتَ حَاجَتَكَ حَتَّى كَانَتْ هَذِهِ السَّاعَةُ، وَقَالَ: مَا كَانَتْ لَكَ مِنْ حَاجَةٍ، فَأَتَيْنَا، ثُمَّ إِنَّ الرَّجُلَ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهِ، فَلَقِيَ عُثْمَانَ بْنَ حَنِيفٍ ۞، فَقَالَ: لَهُ جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا، مَا كَانَ يَنْظُرُ فِي حَاجَتِي، وَلَا يَلْتَفِتُ إِلَىَّ حَتَّى كَلِمَتُهُ فِي، فَقَالَ عُثْمَانُ بْنُ حَنِيفٍ ۞: وَاللَّهِ، مَا كَلِمَتُهُ وَلَكِنْ كُهِدَتْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ وَأَنَّهُ ضَرِيرٌ، فَشَكَا عَلَيْهِ ذَهَابَ بَصَرِهِ، فَقَالَ: لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «أَقْتَصِرْ»، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ لَيْسَ لِي قَائِدٌ، وَقَدْ شَقَّ عَلَيَّ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ: «اأْتِ الْبَيْضَاءَ، فَتَوَضَّأْ، ثُمَّ صَلِّ رُكْعَتَيْنِ، ثُمَّ اذْعُرْ بِهَذِهِ الدَّعَوَاتِ» قَالَ عُثْمَانُ بْنُ حَنِيفٍ ۞: قَوْلَ اللَّهِ، مَا تَقَرَّفْنَا وَطَالَ بِنَا الْحَدِيثُ حَتَّى دَخَلَ عَلَيْنَا الرَّجُلُ كَأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ بِهِ صَرٌّ قَطُّ (المعجم الكبير، رقم الحديث ۸۳۱، والمعجم الصغير رقم الحديث ۵۰۸).

خلاصہ دا چي ديو سري د عثمان بن عفان ۞ سره ڪارو، لکن حضرت عثمان ۞ ورته التفات نہ کولو او ڪارئي ورته نہ خلاصو، نو دي سري حضرت عثمان بن حنيف ۞ ته شكايت وڪرو، عثمان بن حنيف ۞ ورته وفرمايل چي اودس وڪره، بيا په مسجد ڪي دوه رکعتہ لمونڻ وڪره، بيا داسي دعا وڪره چي يا الله زه تاته خپل پيغمبر ۞ نبي الرحمة وسيله کوم اويا محمده ۞ زه تا الله تعالى وسيله کوم چي زما حاجت پوره ڪري، ددي ڇخه وروسته ورشه کله چي دي سري همداسي وڪرل او د حضرت عثمان بن عفان ۞ دربار ته ورغلو، نو حضرت عثمان ۞ يي ڏهر احترام وڪرو، ڪاريي ورته خلاص ڪرو او ورته وي فرمايل چي په هر وخت ڪي درته مشڪل پيسنبدلول نو ماته راءه، کله چي د اسري بهرته راغلو نو عثمان بن حنيف ۞ ته يي وفرمايل چي الله تعالى دي درته نيڪه بدله در ڪري زما مشڪل خو حل شو، حضرت عثمان بن حنيف ۞ ورته وفرمايل چي ما درته دادعا د ڄان ڇخه نہ ده بنودلې، بلڪي زه يوه ورځ دنبي ۞ سره ناست وم چي يوروند سري راغلو، نبي ۞ ته يي شكايت وڪرو چي يا رسول الله زه پوند يم او ڇوڪ قائد هم نه لرم نو نبي ۞ ورته وفرمايل چي اودس وڪره بيا مونڻ وڪره او بيا همداسي دعا وڪره چي يا الله تعالى زه ستا پيغمبر تاته وسيله کوم اويا محمده زه تا

الله تعالیٰ تہ وسیلہ کوم چہ زما حاجت پورہ کری کله چہ یی داسی و کرل نو قسم بہ الله تعالیٰ چہ مجلس لاختم شوی نہ وو چہ ہغہ سری روغ او جوہ شو.

مصححین

- (۱) قال الطبرانی والحديث صحيح (المعجم الصغير رقم ۵۰۸)
- (۲) امام منذري رحمہ اللہ ددی حدیث دنقل کولو خخہ وروستہ لیکي چہ: (قال الطبرانی بعد ذکر طرقہ والحديث صحيح (الترغيب والترهيب ج ۱ ص ۲۷۳ باب الترغيب في صلوة الحاجة ودعائها.
- (۳) امام سبكي رحمہ اللہ ددی حدیث درانقل کولو خخہ وروستہ فرمايی چہ: (والاحتجاج من هذا الاثر بفهم عثمان رضی اللہ عنہ ومن حضره الذين هم اعلم بالله ورسوله وفعلهم (شفاء السقام ص ۳۷۲).
- (۴) مولنا اشرف علی تہانوي رحمہ اللہ ددی حدیث درانقل کولو خخہ وروستہ فرمايی چہ ددی حدیث خخہ توسل بعد الوفات ہم ثابت شو او دندا شبہ ددو وجو خخہ نہ وارد یی، حکہ چہ پہ مسجد نبوي کي دا واقعہ رامنہ تہ شوی نو غائب تہ ندا رانغلہ، دوہمہ دا چہ دسلفو صالحینو خخہ دسمی عقیدي مطابق د تبليغ الملائکة پہ نیت باندی ندا ظاہرہ دہ (نشر الطيب ص ۲۴۱)
- (۲) حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حَمَّادٍ بْنُ زُعْبَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى قَالَ: نَارُ بْنُ صَاحِبٍ! قَالَ: نَاسِيفِيَانُ الشَّوْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ عَاصِمِ الْأَحْوَلِ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: لَمَّا مَاتَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَسَدِ بْنِ هَاشِمٍ أُمِّ عَلِيٍّ رضی اللہ عنہا، دَخَلَ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَلَسَ عِنْدَ رَأْسِهَا، فَقَالَ: «رَحِمَكَ اللَّهُ يَا أُمِّي، كُنْتُ أُمِّي بَعْدَ أُمِّي، تَجُوعِينَ وَتُشْبِعِينِي، وَتَعْرَيْنَ وَتَكْسُونَنِي، وَتَمْنَعِينَ نَفْسِي طَلِبَ الطَّعَامِ وَتُطْعِمِينِي، تُرِيدِينَ بِذَلِكَ وَجْهَ اللَّهِ وَالِدَارَ الْآخِرَةَ». ثُمَّ أَمَرَ أَنْ تُغَسَّلَ ثَلَاثًا وَثَلَاثًا، فَلَمَّا بَلَغَ الْمَاءَ الَّذِي فِيهِ الْكَافُورُ، سَكَبَهُ عَلَيْهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ، ثُمَّ خَلَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِ، ثُمَّ خَلَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبِيضَهُ فَأَلْبَسَهَا إِيَّاهُ، وَكَفَّنَتْ فَوْقَهُ، ثُمَّ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ رضی اللہ عنہ، وَأَبَا أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيَّ، وَعُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضی اللہ عنہ، وَعُلَامًا أَسْوَدَ يَحْفَرُوهَا، فَحَفَرُوا قَبْرَهَا، فَلَمَّا بَلَغُوا اللَّحْدَ حَفَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدَيْهِ، وَأَخْرَجَ تَرَابَهُ يَدَيْهِ. فَلَمَّا فَرَغَ، دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاضْطَجَعَ فِيهِ، وَقَالَ: «اللَّهُ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ» اغْفِرْ لَأُمِّي فَاطِمَةَ بِنْتُ أَسَدٍ رضی اللہ عنہا، وَلِقِنِّهَا حُجَّتَهَا، وَوَسِّعْ عَلَيْهَا مَدْخَلَهَا، بِحَقِّ نَبِيِّكَ وَالْأَنْبِيَاءِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِي، فَإِنَّكَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ». ثُمَّ كَبَّرَ عَلَيْهَا أَرْبَعًا، ثُمَّ أَدْخَلُوهَا الْقَبْرَ، هُوَ وَالْعَبَّاسُ، وَأَبُو بَكْرٍ الصِّدِّيقُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ (المعجم الاوسط، رقم الحديث ص ۱۸۹).

خلاصه دا چي کله چي د حضرت علي (عليه السلام) مور حضرت فاطمة بنت اسد (عليها السلام) وفات شوه نورسول الله (صلي الله عليه وسلم) ورته ورغلو د سر طرف ته ورته کښاستلو او ورته وې فرمايل چي اي موري! الله تعالی دې درياندې رحم وکړي، ته زما دمور د وفات شه وروسته زما مور وي، ځان به دې وږي پرېښودلو او زه به دې مړولم، ځان به دې لوڅ پرېښودلو او زه به دې پټولم، ښه ډوډي به دې خپله نه خوړله ماته به دې را کوله، دا هر څه دې دا الله تعالی درضا لپاره کول او دا آخرت د جوړولو لپاره دی کول، بيا يې امر وکړو چي درې درې ځلې يې ووينځي، په اخر کي رسول الله (صلي الله عليه وسلم) پخپلو لاسونو ورباندې دکافور او به واپړولې، بيا ورته د برکت لپاره نبي (صلي الله عليه وسلم) دکفن لاندې خپل قميص ورواغستلو، بيا يې اسامه (رضي الله عنه) او ابو ايوب الانصاري (رضي الله عنه) او عمر (رضي الله عنه) او يوتور غلام را ووغوښتل چي قبر ورته وباسي، کله چي نور قبر تيار شو، نورسول الله (صلي الله عليه وسلم) ورته پخپلو لاسونو باندې لحد وکنستلو او پخپلو مبارکو لاسونو يې ترېنه ځاورې راوويستلې، بيا په کې (د برکت لپاره) نبي (صلي الله عليه وسلم) ځملاستلو او بيا يې داسې دعا وکړه چي اي هغه الله چي ژوندي کول او مړه کول کوي او پخپله ژوندی يې نه مړ کيږي، زما مور فاطمې بنت اسد ته دخپل پيغمبر (صلي الله عليه وسلم) او دمخکښو پيغمبرانو په وسيله باندې مغفرت وکړه، د سوالونو څخه د جواب تلقين ورته وکړه او قبر يې ورته فراخه کړه پېشکه چي ته د ټولو رحم کونکو څخه زيات رحم کونکی يې، بيا يې دخلورو تکيرونو سره ورباندې جنازه وکړه او نبي (صلي الله عليه وسلم) حضرت عباس (رضي الله عنه) او حضرت ابو بکر (رضي الله عنه) قبر ته کوزه کړه.

(۳) مالک الدار چي د حضرت عمر (رضي الله عنه) دمطبخ ناظم وو هغه فرمايي چي: يو ځلې د قحط په زمانه کې يوسړی درسول الله (صلي الله عليه وسلم) قبر ته راغلو او عرض يې وکړو چي يا رسول الله (صلي الله عليه وسلم) خپل امت ته د باران دعا وکړه، بيا او ده شو په خوب کې ورته نبي کریم (صلي الله عليه وسلم) وفرمايل چي حضرت عمر (رضي الله عنه) ته ورشه او د باران زيری ورکړه او ورته ووايه چي هوښيار اوسته هغه سړي حضرت عمر (رضي الله عنه) ته راغلو او ټوله واقعې يې ورته بيان کړه، حضرت عمر (رضي الله عنه) وژړل او عرض يې وکړو چي اي ربه! زه به تقصير نه کووم مگر دا چي عاجز شم (ابن ابی شيبه ج ۷ ص ۴۸۰) سنده صحيح، فتح الباری ج ۲ ص ۶۳۹

صاحب دجواهر القرآن

مولانا غلام الله خان رحمته الله د پندۍ او دده په پیروی کې دنن زمانې مماتیان لیکي چې در رسول الله ﷺ روضې مبارکې ته ورغلی کس مجهول الاسم والحال دی او نه دی معلوم چې ثقه دی او که غیر ثقه دی؟... الخ

حالانکه په البدايه والنهاية ج ۷ ص ۹۱ همدارنگه په طبري ج ۴ ص ۹۹ کې صراحة ذکر شوي وي چې د اکس حضرت بلال مزني رضي الله عنه وو او ټولو صحابه وو رضی الله عنهم د حضرت بلال مزني رضي الله عنه ددې عمل تصدیق وکړو، همدارنگه صاحب د جواهر القرآن لیکي چې ددې روایت په سند کې سيف بن عمرو دی چې د ټولو محدثینو په اتفاق باندې ضعیف او متهم بالزندقة دی، امام ذهبي دده په باره کې فرمایي چې (هو کالوا قدي) امام ابو داود فرمایي چې (ليس بشئ) امام ابو حاتم ورته (متروک) ویلی دی ابن حبان ورته (متهم بالزندقة) ویلی دی ابن عدي لیکي چې (احاديثه مناکیر) الخ.

د جواهر القرآن مؤلف چې د کوم راوي د دروغ ژن ثابتولو لپاره خومره زور لگولی دی، هغه بالکل ددې حدیث په سند کې نه شته، صاحب د جواهر القرآن دیبهيقي او د ابن ابی شیبې حواله ورکړې ده، ددې دواړو شریک سند داسې دی چې: (حدثنا ابو معاوية عن ابي صالح عن مالک الدر). (دلائل النبوة بيهقي ج ۷ ص ۴۷، مصنف ابن ابی شيبه ج ۳۲ ص ۱۱۲، تریاق اکبر بزبان صفدر ص ۴۰۹)

(۴) حضرت علی بن احمد الهوري رحمه الله فرمایي چې امام شافعي رحمه الله ته له دې وجې څخه شافعي وايي چې دی رحمه الله اتلس میاشتي د مور په گيډه کې وو تولد یې نه کیدلو، موریې چې دامام ابو حنیفه رحمه الله جنازه ولیدله نو وې فرمایل چې ای زموږ کامله، مجتهده او عالمه زما شفاعت وکړه چې زما حمل وزیريږي، نو الله تعالی پرې رحم وکړو، نو دامام شافعي رحمه الله ولادت دامام اعظم رحمه الله په وسیله او په شفاعت وشولنه دې وجې ورته شافعي ویلی شي، (کتاب نعم الالوان ج ۱ ص ۱۸۷)

(۵) ابوبکر بن خطیب د علی بن میمون څخه روایت کوي چې ما دامام شافعي رحمه الله څخه واوریدل چې فرمایل یې چې زه دامام ابو حنیفه رحمه الله په وسیله باندې برکت حاصلووم، هره ورځ

دامام صاحب قبرته ورزم او هلتہ دالله تعالیٰ ثخہ خپل حاجتونه غواړم، ددې دعا ثخہ وروسته سمدستي زما مراد پوره کيږي (تاریخ خطیب ج ۱ ص ۱۲۳، رد المحتار ج ۱ ص ۳۹)

(۶) یو باندې چې در رسول الله ﷺ د روضې په خوا کې داسې دعا وکړه چې یا الله تعالیٰ تا د غلامانو د ازادولو حکم کړی دی او دا (محمد ﷺ) ستا محبوب دی او زه ستا غلام یم ستا دمحبوب روضې ته راغلی، یم ما (غلام) د اور ثخه آزاد کړه (یعنې د نبی کریم ﷺ په وسیله راته د اور ثخه نجات را کړه) نو یو غیبی اواز وشو چې ته صرف دخپل زان لپاره آزادي غواړي د ټولو حاضرینو لپاره یې ولې نه غواړي؟ زه ته مهې له اور ثخه آزاد کړی، (مواهب منقولہ از فضایل حج ص ۱۵۳)

(۷) صاحب د قصیدې بردې ابو عبد الله شرف الدین محمد بن سعید بوصیري رحمه الله فالج وهلی وو، بیا یې دا قصیده ولیکله، چې ددې په وسیله دالله تعالیٰ ثخه شفاء وغواړي، د قصیدې د لیکلو ثخه وروسته یې نبی کریم ﷺ په خوب کې ولیدلو، ده ورته قصیده ولوستله، نبی کریم ﷺ دیر خوشحاله شو، بیا یې دده په بدن باندې لاس را کاږلو او په انعام کې یې ورته یو خادر ورکړو کله چې دخوب ثخه را پاڅیدلو نو بالکل روغ وو او هغه خادر هم ورسره وو، قصیدې ته یې قصیده برده وایي، برده خادر ته وایي. (عطر الورد ص ۳)

د شپږم قسم (تبرک بآثار الصالحین) لپاره اجمالي دلائل:

(۱) وَعَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ رضی اللہ عنہا: أَمَّا أَخْرَجَتْ جِبَّةَ طَيَّالَسَةَ كَسْرَ وَائِيَّةَ هَآلِيْنَةَ دِيَا جِرْ وَفُرْحِيْهَا مَكْفُوْبِيْنَ بِالْدِيَا جِرْ وَقَالَتْ: هَذِهِ جِبَّةُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ عِنْدَ عَائِشَةَ رضی اللہ عنہا فَلَمَّا قُبِضَتْ قَبَضْتُهَا وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلْبَسُهَا فَتَحَنَّنَ نَفْسُهَا لِلرَّضَى نَسْتَشْفِيْ بِهَا. (رواۃ مسلم) مشکوٰۃ: کتاب اللباس، الفصل الاول: رقم ۱۸.

د حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا ثخه روایت دی چې دی یوه ورځ د طیلسانې رخت چین را ووهستله چې په فارس کې جوړه شوې وه، چې گریوان یې د ورېښمو ثخه وواو ویفرمایل چې دا در رسول الله ﷺ چین وه مخکې دا د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا سره وه کله چې هغه وفات شوه نو ما پخپله قبضه کې راوستله دا چین به نبی ﷺ اغوستله او مونږ دا چین د مریضانو لپاره مینځو نو الله تعالیٰ ددې په برکت باندې ورته شفاء ورکوي.

(۲) وَعَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَوْهَبٍ رضي الله عنه قَالَ: أُرْسِلَنِي أَهْلِي إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ رضي الله عنها بِقَدِيرٍ مِنْ مَاءٍ وَكَانَ إِذَا أَصَابَ اللِّسَانَ عَيْنٌ أَوْ شَيْءٌ بَعَثَتْ إِلَيْهَا مَخْضَبُهُ فَأَخْرَجَتْ مِنْ شَعْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَتْ تُنْسِكُهُ فِي جُلْجُلٍ مِنْ فِضَّةٍ فَخَضَخَتْهُ لَهُ فَشَرِبَ مِنْهُ قَالَ: فَأُطْلِعْتُ فِي الْجُلْجُلِ قَرَأْتُ شَعْرَاتِ خُمْرَاءَ. رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ (رواه البخاري مشكوة كتاب الطب والرقى الفصل الثالث رقم ۵۳)

حضرت عثمان بن عبد اللہ بن موهب فرمائی ہے زما دکور والاو و ماتہ یوہ پیالہ راکہ او ام المؤمنین حضرت سلمی رضی اللہ عنہا تہ یی ورو لہرلم، د حضرت ام سلمی رضی اللہ عنہا سرہ د سپینو زرو پہ بوتل کھی دنی و ہستہ و و شوک بہ چھی دنظرہ شوی و و او یا بہ پہ بل مرض باندھی اختہ و و، نو یوہ غتہ پیالہ بہ یی ام سلمی رضی اللہ عنہا تہ ورو لہرلہ ہغھی رضی اللہ عنہا بہ ورتہ دنی رضی اللہ عنہا و ہستہ مبارک را و یستلو او پہ او بو کھی بہ یی حرکت و رکولو او یا بہ ہغہ او بہ مریض شکلی ما چھی پہ ہغہ بوتل کھی و کتل نو سرہ و ہستان مہی و لیدل۔

(۳) وَعَنْ كُبَشَةَ رضي الله عنها قَالَتْ: دَخَلَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَشَرِبَ مِنْ فِي قِرْبَةٍ مَعْلَقَةٍ فَأَبْنَا فَقُتِبْتُ إِلَى فِيهَا فَقَطَعْتُهُ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَقَالَ التِّرْمِذِيُّ: هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ صَحِيحٌ. (مشكوة: باب الاشربة، رقم ۱۹)۔

حضرت کبشہ رضی اللہ عنہا فرمائی ہے چھی نبی صلی اللہ علیہ وسلم زما کرہ را غلو نو پہ ولا رہ باندھی یی دراز ورندي مشکیزی خنخہ او بہ و شکلی نوزہ وریا خبدم او دمشکیزی خولہ مہی (دبرکت لپارہ) را غوخہ کرہ۔

(۴) عَنْ أَبِي جَحْفَةَ رضي الله عنه قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قُبَّةِ خُمْرَاءَ مِنْ أَدِيمٍ وَرَأَيْتُ بِلَالًا رضي الله عنه أَخَذَ وَضُوءَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ يَتَذَرُونَ ذَاكَ الْوَضُوءَ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْهُ شَيْئًا تَمَسَّحَ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يُصِبْ مِنْهُ شَيْئًا أَخَذَ مِنْ بَلَلِ يَدِ صَاحِبِهِ، ثُمَّ رَأَيْتُ بِلَالًا رضي الله عنه أَخَذَ عَنَزَةً فَرَكَّزَهَا، وَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حُلَّةِ خُمْرَاءَ مُتَمَهِّراً، صَلَّى إِلَى الْعَنَزَةِ بِالنَّاسِ رُكْعَتَيْنِ، وَرَأَيْتُ النَّاسَ وَالْذَّوَابَّ يَمْزُونَ مِنْ بَيْنِ يَدَيِ الْعَنَزَةِ. (بخاری: ۳۷۶)

عَنِ السُّورَبِيِّ مَخْرَمَةَ وَمَرَّانَ يُصَدِّقُ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا حَدِيثَ صَاحِبِهِ قَالَا: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَمَنَ الْحَدِيثِيَّةِ... قَالَ: قَوْلُ اللَّهِ مَا تَنَحَّمْ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تُخَامَةُ إِلَّا وَقَعَتْ فِي كَفِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فَدَلَّكَ بِهَا وَجْهَهُ وَجِلْدَهُ، وَإِذَا أَمَرَهُمْ ابْتَدَرُوا أَمْرَهُ، وَإِذَا تَوَضَّأُوا كَادُوا يَتَقَتَّلُونَ عَلَى وَضُوئِهِ، وَإِذَا تَكَلَّمُوا اخْفَضُوا أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَهُ، وَمَا يُعْجِدُونَ إِلَيْهِ النَّظَرَ تَعْظِيمًا لَهُ، فَرَجَمَ عُرْوَةً إِلَى أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: أَيُّ قَوْمٍ! وَاللَّهِ لَقَدْ وَقَدْتُ عَلَى الْمُلُوكِ، وَقَوَدْتُ عَلَى قَيْصَرَ وَكُسْرَى وَالنَّبَاشِينَ، وَاللَّهِ إِنْ رَأَيْتُ مَلِكًا قَطُّ يُعْظِمُهُ أَصْحَابُهُ مَا يُعْظِمُ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صلی اللہ علیہ وسلم، وَاللَّهِ إِنْ

تَنَحَّمُ نُحْلَةً إِلَّا وَقَعَتْ فِي كَفِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ فَذَلِكَ بِهَا وَجْهَهُ وَجِلْدُهُ، وَإِذَا أَمَرَهُمْ ابْتَدَرُوا أَمْرَهُ، وَإِذَا تَوَضَّأُوا كَادُوا يَفْتَتِلُونَ عَلَى وَضُوءِهِ. (بخاری: ۲۷۳۱-۲۷۳۲)

صحابہ کرامو رضی اللہ عنہم بہ دینی ﷺ لاری زمکی تہ نہ پرہینودلہ بلکہ دبرکت لپارہ بہ یہی پہ خانو نو باندی مگلی، دینی ﷺ داودس او بہ بہ یہی زمکی تہ نہ پرہینودلہ بلکہ پہ خانو نو باندی بہ یہی دبرکت لپارہ مگلی. چا تہ بہ چہ ونہ رسیدلہ نو دبل کس پہ لونڈ بدن باندی بہ یہی لاس را کاہلو او پہ خان باندی بہ یہی دبرکت لپارہ مگلو.

(۵) عن ثابت البناني قال قال انس هذه شعرة من شعر رسول الله صلى الله عليه وسلم فضعها تحت لساني قال فوضعها تحت لسانه، فدفن وهي تحت لسانه (الاصابة في تميز الصحابة جلد ۱ ص ۷۱).
دحضرت انس رضی اللہ عنہ سرہ دینی ﷺ یو وپنستہ وو، نو دوفات پہ وخت کھی یی وصیت وکړو چہ زما دوفات څخه وروسته دا وپنستہ زما دژبې لاندې کیږدی.

(۶) د امام بخاری رحمہ اللہ څخه د تبرک ثبوت:

امام بخاری باب قایم کړی دی په نوم باب شرب البركة والماء المبارك (صحیح البخاری ج ۲ ص ۸۴۲ کتاب الاشربة، باب دی په بیان د څښلو دمترکو اوبو کې)

همدارنگه یې باب قایم کړی په نوم (باب الشرب من قدح النبي صلى الله عليه وسلم وآنيته، باب دی په بیان د څښلو کې د پیالې او دلونسي در رسول الله صلى الله عليه وسلم کې، د تبرک لپاره) (صحیح البخاری ج ۲ ص ۸۴۲ کتاب الاشربة،

همدارنگه یې باب قایم کړی دی په نوم د (بَابُ مَا ذَكَرَ مِنْ دُرِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعَصَاهُ، وَسَيْفِهِ وَقَدَحِهِ، وَخَاتَمِهِ، وَمَا اسْتَعْمَلَ الْخُلَفَاءُ بَعْدَهُ مِنْ ذَلِكَ مَا لَمْ يُذَكَّرْ قِسْمَتُهُ، وَمِنْ شَعْرَةٍ، وَنَعْلِهِ، وَأَيِّتِهِ مِمَّا يَتَبَرَّكُ أَصْحَابُهُ وَغَيْرُهُمْ بَعْدَ وَقَاتِهِ) (مما يتبرك به اصحابه وغيرهم) بعد وفاته. صحیح البخاری ج ۱ ص ۴۳۸ کتاب فرض الخمس،)

باب دی په بیان د زغري، امسا، توري، پيالې او گوتمی. در رسول الله صلى الله عليه وسلم کې او در رسول الله صلى الله عليه وسلم دوفات څخه وروسته دخلفاوو په زمانه کې غیر تقسیم شوي شيان او در رسول

اللہ صلی اللہ علیہ وسلم وپہنتہ او پنی مبارکی او دھغو لو بنو داستعمال بیان چي دھغي خخہ صحابہ کرام او نورو حضراتو درسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دوفات خخہ وروستہ برکت حاصلولو.

همدارنگه امام بخاري باب قايم کړی په نوم د (باب صاع المدينة ومدالبي صلي الله عليه وسلم وبرکته الخ، صحيح البخاری ج ۲ ص ۹۹۳ کتاب کفارات الايمان.

باب دی په بیان د صاع دمدينې منورې او مددرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کې، او دھغي دبرکت په بیان کې.

(۷) دامام نووی رحمه الله خخه دتبرک ثبوت:

په مسلم شريف او رياض الصالحين کې دتبرک بآثار الصالحين لپاره ډېر احاديث دي، چې امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ ورته مختلف عنوانات لگوي:

باب زيارة اهل الخير ومجالستهم وضجتهم ومحبتهم وطلب زيارتهم والدعاء منهم وزيارة مواضع الفاضلة رياض الصالحين ج ۱ ص ۲۲۰ باب زيارة اهل الخير ومجالستهم.

باب دی په بیان دملاقات دنيکو خلکو کې او دھغوی مجلس ته په ورتللو کې او دھغوی سره په محبت ساتلو کې او دھغوي خخه دعاء په غوښتلو کې او په بیان دزيارت دمتبرکو ځايونو کې.

همدارنگه ديو حديث په تشریح کې فرمايي: ومنها التبرک بالصالحين وآثارهم والصلاة في المواضع التي حلوا بها وطلب التبرک منهم، صحيح مسلم ج ۱ ص ۲۳۳ کتاب المساجد باب الرخصة في التخلف عن الجماعة لعذر.

او ددې حديث خخه دنيکانو خلکو په آثارو دبرکت حاصلولو جواز ثابتېږي او همدارنگه کوم ځای ته چې دنيکو اشخاصو دخول شوی وي هلته ترپه دمونځ جواز او دبرکت غوښتل ثابتېږي.

او ديو حديث په تشریح کې فرمايي: فيه تبرک باهل الصلاح والفضل وفيه استحباب حل الاطفال الى اهل الفضل للتبرک بهم، صحيح مسلم ج ۱ ص ۱۳۹ کتاب الطهارة باب حکم بول الطفل الرضيع وكيفية غسله.

له دې حديث خخه ثابتېږي چې په غوره او نېکانو خلکو سره تبرک حاصلول جايز دي، همدارنگه داهم ترينه ثابتېږي چې دخپلو ماشومانو وړل نېکو خلکو ته دبرکت دحاصلولو لپاره مستحب عمل دی، په ديو حديث کې راځي حضرت انس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايي چې دمدينې منورې خلکو به رسول

الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته اوبه لېرلي او رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به دبرکت لپاره پکې لاس وهلو، ددې حديث په تشریح کې امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ لِيَكِي چې وفيه التبرک بآثار الصالحين، صحيح مسلم ج ۲ ص ۲۵۶. کتاب الرؤيا باب قربه من الناس وتبرکهم به، په دې حديث کې تبرک بآثار الصالحين ذکر شوی دی، په يو حديث کې راغلي دي چې امهات المؤمنین به د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چين مبارک وينخله او ددې اوبه يې دمريضانو لپاره تبرکا ورکولې، ددې حديث په تشریح کې امام نووي فرمايي: وفي هذا الحديث دليل على استحباب التبرک بآثار الصالحين وثيابهم، دا حديث ددې خبرې لپاره دليل دی چې دنيکانو خلکو په آثارو او جامو تبرک حاصلول مستحب عمل دی. مسلم شريف (ج ۲ ص ۱۹۱) کتاب الأدب، باب استحباب تحنيک المولود عند ولادته

ددې باب لاندې دابو طلحه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دماشوم دتحنيک ذکر شوی دی، ددې په فوايدو کې امام نووي رَحْمَةُ اللَّهِ لِيَكِي: ومنها التبرک بآثار الصالحين وريقهم وكل شئ منهم. يوله فوائدو څخه تبرک دی په آثارو اولارو دصالحينو او همدارنگه دنيکانو خلکو په هرشي باندې دبرکت حاصلول.

(۸) عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا بِقَدَرٍ فِيهِ مَاءٌ، فَعَسَلَ يَدَيْهِ وَوَجَّهَهُ فِيهِ، وَمَجَّ فِيهِ. (بخاری: ۱۹۶) ترجمه: ابو موسی اشعري رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وايي چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يوه پيال راوغوښته چې په هغې کې اوبه وې، اول رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په هغې کې خپل دواړه لاسونه او مخ مبارک ووينخلو او په هغې کې خوله مبارکه هم کنګال کړه. (بيايي حضرت ابو موسی او بلال رضي الله عنهما ته وفرمايل: دا اوبه وڅښئ! او پاتې شونې په خپلو مخونو او سينو باندې واړوئ!)

حافظ ابن حجر ددې حديث لاندې ليکي: والغرض بذلك ايجاد البركة بريقه المباركة. په دې سره مقصد دا وو چې د رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دلاړو مبارکو سره په دې اوبو کې برکت پيدا شي. (فتح الباری ج ۱ ص ۳۹۱ کتاب الوضوء باب استعمال فضل وضوء الناس) (۹) وكانت شعرة من شعره صلى الله عليه وسلم في قلنسوة خالد بن الوليد فلم يشهد بها قتالا الا رزق النصر (الشفاء بتعريف حقوق المصطفى ج ۱ ص ۲۸۸ الفصل الثالث والعشرون في كراماته وبركاته)

خالد بن ولید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سره د پیغمبر علیه السلام یو وېښته وو چې په خپله خولی کې یې گنډلی وو نو کوم جهاد ته به چې خالد بن ولید دغه خولی له ځانه سره یوړه الله تعالی به کامیابي ورکړه. (۱۰) قال عبدالله سألت ابی عن الرجل یمس منبر رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ یتبرک بمسه ویقبله قال لا بأس به (وفاء الوفاء ج ۴ ص ۲۱۷ الباب الثامن الفصل الرابع) دبرکت لپاره در رسول الله دممبر مسح کول او ښکلول جایز دي.

(۱۱) دابوهريرة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه روایت دی چې رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمایلي دي چې کله تاسو د چرگانو اذانونه یا آوازونه واورېدل په دغه وخت کې له الله تعالی څخه خپل حاجتونه وغواړئ! ځکه چې چرگانو ملائکې لیدلي دي. صحیح مسلم ج ۲ ص ۳۵۱ کتاب الذکر والدعاء باب استحباب الدعاء عند صياح الديک.

امام نووي رَحِمَهُ اللَّهُ ددې په تشریح کې لیکي: وفيه استحباب الدعاء عند حضور الصالحين والتبرک بهم) په دې حدیث کې دلیل دی چې د صالحینو او نیکانو خلکو په څنګ کې د الله تعالی څخه دعا غوښتل مستحبه طریقه ده، همدارنګه په نېکانو خلکو سره برکت حاصلول مستحب عمل دی. فائده: د ملائکو د موجودوالي په وخت کې دعا کول مستحب دي او د دعا د قبلېدو امید دی نو همدارنګه د نېکانو او صالحینو خلکو د موجودوالي په وخت کې هم دعا کول مستحب دي او د دعا د قبلېدو د پراخیدو امید دی ځکه چې خواص انسانان د خواصو ملائکو څخه بهتر دي.

دامام ابوحنيفه رَحِمَهُ اللَّهُ په قبر باندي دامام شافعي تبرک حاصلول

(۱۲) اعلم انه لم يزل العلماء وذوو الحاجات يزورون قبره ويتوسلون عنده في قضاء حوائجهم ويرون نوح ذلك، منهم الامام الشافعي لما كان ببغداد فانه جاء عنه قال اني لا تبرک بابي حنفة واجبي الى قبره فاذا عرضت لي حاجة صليت ركعتين وجئت الى قبره وسئلت الله عنده فتقضى سريعاً (الخيرات الحسان الفصل الخامس والثلاثون)

علماء و او محتاجو خلکو به دامام صاحب دقبر زیارت کولو او په امام ابوحنيفه به یې توسل نیولو، په پوره کولو د حاجتونو خپلو کې، او ددې کامیابي به یې ښکاره لیدله، په دې زیارت کوونکو کې امام شافعي رَحِمَهُ اللَّهُ هم شامل دی، په کوم وخت کې چې امام شافعي رَحِمَهُ اللَّهُ په بغداد کې اوسېدلو، دامام

شافعی رحمہ اللہ شخصہ روایت دی چې زه په امام ابو حنیفه باندې تبرک حاصلوم او دامام صاحب قبرته ورځم کله چې به ماته حاجت پېښ شو نو دوه رکعت له مونځ به مې وکړو او دامام صاحب قبرته به لارم، او دامام صاحب د قبر په خوا کې به مې له الله تعالیٰ شخصه سوال وکړو نو زما حاجت به ډېر ژر پوره شو (یو د قبر د صاحب نه غوښتنه ده او بل په صاحب د قبر باندې توسل او تبرک دی، اول ناجایز او دویم جایز دی).

تبرک بزیارة القبور

زيارة القبور مستحبة على الجملة للتذكر والاعتبار وزيارة قبور الصالحين مستحبة لاجل النبر ك مع الاعتبار (احياء علوم دين جلد ۴ ص ۶۵۱ كتاب ذكر الموت وما بعد الباب السادس في اقاريل العارفين على الجنائز).

ددې مسئلې د اثبات لپاره دومره ډېر دلائل دي چې د ټولو دلائلو د ليكلو شخصه يو غټ كتاب جوړېږي.

استفاده من القبور

په فتاوى محموديه جلد ۱۳ صفحه ۴۰۲ کې له مفتي محمود حسن گنگو هي رحمه الله شخصه پوښتل

شوي دي:

دا هل الله له قبورو شخصه د صوفيانو په طريقه د فائدي حاصلولو شخصه طريقه ده؟

مفتي صاحب په ځواب کې ليکي: اول يو مقدار تلاوت وکړه او ثواب يې صاحب القبر ته وېښه، له هغه وروسته سترگې پټې کړه او تصور وکړه چې زما روح د دې ولي له روح سره متصل شو او له هغه شخصه ماته خاص احوال را منتقل کېږي. (بوادر النوار ج ۱ ص ۸۵)

د قبر په خوا کې د مراقبې په باره کې ليکي: د حضرت شاه ولي الله محدث دهلوي، حضرت شاه عبدالحق محدث دهلوي، حضرت مجدد الف ثاني، حضرت حاجي امداد الله مهاجر مكي، حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله پخپلو کتابونو کې د اولياوو د قبرونو په خوا کې د مراقبو ذکر کړی دی او طريقه يې په تفصيل سره د دوي په کتابونو کې موجود ده.

همدارنگه وگوره (بوادر النوار ص ۸۸ غريبه در استفاده از اموات و تحقيق سلب نسبت).

دوفات خخه وروسته د اولياوو سره ملاقات

دمفتي محمود حسن گنگو هي رحمه الله خخه سوال شوى دى چې ايا دوفات خخه وروسته د اولياؤ سره ملاقات كېږي كنه؟

هغه په جواب كې ليكي: د الله تعالى په اجازت باندې كېږي، همدارنگه په خوب كې هم د دوي سره ملاقات كېږي. (فتاوى محموديه ج ۳ ص ۱۴۳ احكام جنازه).

رؤية الموتى في خير او شر نوع من الكشف يظهره الله تبشيرا وموعظة او لمصلحة للميت من ايصال خير له او قضاء دين او غير ذلك ثم هذه الرؤية قد تكون في النوم وهو الغالب وقد تكون في اليقظة وذلك من كرامات الاولياء واصحاب الاحوال (شرح الصدور ص ۲۲۰ باب زيارة القبور وعلم الموتى بزوارهم ورؤيتهم لهم. كتاب الروح ص ۴۲ المسئلة الثالثة هل تتلاقى ارواح الاحياء وارواح الاموات؟).

دأمت د علماوو خخه د توسل ثبوت

(۱) امير المؤمنين ابو جعفر ديو لنډ بحث خخه وروسته امام مالک رحمته الله ته وفرمايل چې يا ابا عبد الله استقبل القبلة وادعوا ام استقبل رسول الله ﷺ؟ فقال ولم تصرف وجهك عنه وهو وسيلتك ووسيلة اييك ادم ﷺ الى الله يوم القيامة (خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۵۱)

يعني په دعا كې قبلې ته مخ كړم او كه د نبوي ﷺ قبر ته؟ امام مالک رحمه الله ورته فرمايي چې ولې ترېنه مخ اړوي؟ حالانكه دا ستا او ستا د پلار ادم ﷺ لپاره د قيامت په ورځ باندې الله تعالى ته وسيله ده.

(۲) امام نووي رحمته الله فرمايي چې: واعلم ان زيارة قبر رسول الله ﷺ من اهم القربات وانجح المساعي... ويتوسل به في حق نفسه ويستشفع به الى ربه سبحانه وتعالى. (المجموع شرح المذهب ج ۳ ص ۲۷۴ - ۲۷۲)

(۳) امام ابو عبد الله محمد بن محمد بن محمد الفاسي المالكي المعروف بابن الحاج فرمايي چې: يبدأ بالتوسل الى الله تعالى بالنبي ﷺ اذ هو العمدة في التوسل والاصل في هذا كله (المدخل ج ۱ ص ۲۵۵)

(۴) وفي المستوعب لابي عبد الله السامري الحنبلي ثم يأتي حائط القبر فيقف ناحية ويجعل القبر تلقاء وجهه والقبلة خلف ظهره والمنبر عن يساره وذكر السلام والدعاء ومنه اللهم انك قلت في

کتابک لتبیک علیہ السلام ولو انهم اذ ظلموا انفسهم الایہ وانی اتیت نبیک مستغفرا فأسألك ان توجب لی المغفرة کما اوجبت لمن أتاه فی حیاته ، اللّٰهُمَّ انی أتوجه الیک بنبیک صلی اللہ علیہ وسلم .
(خلاصة الوفاء ج ۱ ص ۵۱)

(۵) ویسأل اللہ تعالی حاجتہ متوسلا الی اللہ تعالی بحضرة نبیہ ﷺ واعظم المسائل واهمها سؤال حسن الخاتمة والرضوان والمغفرة ثم یسأل النبی ﷺ الشفاعة فیقول یارسول اللہ ﷺ أسألك الشفاعة یا رسول اللہ ﷺ أسألك الشفاعة واتوسل بک الی اللہ فی ان اموات مسلما (فتح القدیر ج ۳ ص ۱۸۱)
(۶) ذکر بعض العارفين ان الادب ان یتوسل بالصالحین الی الرسول ﷺ ثم به الی حضرت الحق (حاشیة الطحطاوی ج ۱ ص ۳۶۰)

(۷) نسأل اللہ تعالی ان یرقینا الی مقام یرضاه ویرزقنا رضاه یوم لقاء بحرمة سید المرسلین (روح المعانی، اختتام سورة صفات).

(۸) اللّٰهُمَّ اجعلنا سعداء الدارين بحرمة سید الثقلین (روح المعانی، سورة فاتحه آیه ۲).
(۹) ان التوسل بحاج غیر النبی ﷺ لا بأس به ایضا ان کان المتوسل بحاجہ مما علم ان له جائزا عند اللہ تعالی کالمقطوع بصلاحه وولایتہ (روح المعانی، سورة مائده آیه ۳۵)
(۱۰) وانی أسأله تعالی متوسلا بنبیہ المکرم علیہ السلام وباهل طاعته من کل ذی مقام معظم وبقدرتہ الامام الاعظم ان یسهل علی ذلک من الغامہ (مقدمہ شامی ص ۱۸)
(۱۱) ومن اداب الدعاء تقدیم الثناء علی اللہ والتوسل بنبی اللہ تعالی لیستجاب الدعاء (حجة اللہ البالغة ج ۲ ص ۶).

(۱۲) ان التوسل بالنبی ﷺ جائز فی کل حال قبل خلقه وبعد خلقه فی مدة حیاته وبعد موته فی مدة البزخ (شفاء السقام ص ۳۵۸)

(۱۳) مولنا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ فرمایا ہے جسے داستانت در پر طریقہ ذی، یوہ طریقہ ہی دادہ ہے داسی دعا و کہی ہے یا اللہ دفلائی پہ حرمت باندی زما دا کار و کرہ دا بالاتفاق جائزہ برابرہ خبرہ دہ ہے دقبر پہ خواہی وی او کہ پہ بل حای کہی وی، پہ دہی کہی دھیچا کلام نشتہ . (فتاوی رشیدیہ ص ۱۲۳)
(۱۴) دیوبند دعلما و وہ اجماعی کتاب المہند علی المفند کہی دریم او خلورم سوال دتوسل پہ بارہ کہی دی (السوال الثالث والرابع) دریم او خلورم سوال (۳) هل للرجل ان یتوسل فی دعواتہ بالنبی

﴿﴾ بعد الوفات ام لا ؟ ايا د وفات شخصه وروسته په دعا کې په نبي ﴿﴾ باندې وسيله نيولى شي او که نه ؟ (۴) يجوز التوسل عندكم بالسلف الصالحين من الانبياء والصديقين والشهداء واولياء رب العلمين ام لا ؟

ستاسو په نيز په سلفو صالحينو يعنې په انبياوو، صديقينو، شهداوو، او په اولياء الله باندې توسل جائز دی او که نه ؟

الجواب: عندنا وعند مشائخنا يجوز التوسل في الدعوات بالانبياء والصالحين والشهداء والصديقين في حياتهم وبعد وفاتهم بان يقول في دعائه اللهم اني اتوسل اليك بفلان ان تجيب دعوتي وتقضي حاجتي الى غير ذلك. (المهند ص ۳۷)

زمونږ او زموږ د مشائخو په نيز باندې په دعا کې په انبياوو په صالحينو، په شهيدانو او په صديقينو باندې وسيله نيول جائز دي، په دې ژوند کې هم او د وفات شخصه وروسته هم چې داسې دعا وکړي چې يا الله تعالی د فلانکي بزرگ په وسيله باندې زما دعا قبوله کړه او زما حاجات پوره کړه.

(۱۵) حضرت مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله د توسل اقسام بيانوي او فرمايي چې: والثالث دعاء الله ببركة هذا المخلوق المقبول وقد جوزهُ الجمهور ومنع منه ابن تيمية واتباعه (بوادر النوار ص ۷۰۸)

بجرمة سيد المرسلين خاتم النبيين شفيع المذنبين صلى الله عليه وسلم ابد الابدين ودهر الدهرين (نشر الطيب ص ۳)

(۱۶) شيخ الاسلام مولنا حسين احمد مدني رحمته الله د ديو بنديانو او د وهاييانو د عقائدو په ماين کې فرق بيانوي اوليکي چې: وهاييان توسل بالانبياء والاولياء ته بعد الوفات ناجائز وايي او ديو بنديان ورته نه يواځې دا چې جائز وايي بلکه أرجى للجابة يې گڼي (نقش حيات ص ۱۶۱)

(۱۷) د فقيه الأمة مفتي محمود حسن گنگوهي رحمته الله شخصه سوال شوی دی چې داسې دعا کول څه حکم لري چې يا الله زما فلانکي مشکل ددې بزرگانو په طفيل باندې پوره کړي؟ هغه جواب ورکوي چې داصحيح ده. (فتاوى محموديه ج ۱ ص ۳۵۹)

(۱۸) مولنا ظفر احمد العثماني رحمته الله فرمايي چې: په اولياوو او انبياوو باندې توسل جايز دی، استعانت نه دی جائز کوم کسان چې توسل ته ناجائز وايي هغه د توسل او داستعانت په منځ کې فرق نه دی کړی. (امداد الاحکام ج ۱ ص ۱۳۴)

(۱۹) مفتي عزيز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: په پيغمبران او په اولياوو باندې توسل مستحب او اقرب الی الاجابة دی (عزيز الفتاوى ج ۱ ص ۱۷۱)

(۲۰) مولنا خير محمد جالندهري رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: په انبياوو او اولياوو باندې وسيله نيول جائزه او اقربه الی الاجابة ده. (اثار خير ص ۲۸۲)

همدارنگه فرمائي چي خلاصه دا چي د توسل جواز د ديوبند د علماوو په مابين كې اتفاقي دي په دي كې دهيجا اختلاف نشته... د دي تحرير اتو شخه د لمر په شان د خبره ظاهره شوه چي زمونږ په مغربي پاكستان كې چي بعضي خلك ځانونه ديوبند ته منسوبوي او توسل بالذوات ته ناجائز بلكه شرك وايي نو دا خلك هيڅكله ديوبنديان نه دي بلكه د ديوبند بدنامونكي دي (اثار خير ص ۲۹۴)

(۲۱) د مصر علماوو د ديوبند د اكابرو شخه يو څو سوالونه كړي وپه هغوي كې يو سوال د توسل په باره كې وو چي: (ان التوسل به او بأحد من الاولياء الكرام ممنوع؟) ايا په نبي ﷺ او په اولياؤ باندې توسل ممنوع دی؟

الجواب: وان التوسل بالنبي ﷺ وبأحد من الاولياء العظام جائز بان يكون السؤال من الله تعالى ويتوسل بنبيه وبوليّه (توسل په انبياوو او په اولياوو باندې په داسې طريقه جائز دی چي د نبي ﷺ او يا د ولي په وسيله يې د الله تعالى شخه وغواړئ. (كتبه عزيز الرحمن، الجواب صحيح محمود عفي عنه مدرس اول مدرسه عربيه ديوبند.

الجواب صحيح، محمد احمد مهتم مدرسه عاليه ديوبند، الجواب صحيح غلام رسول مدرس مدرسه عاليه ديوبند، الجواب صحيح بنده مرتضى حسن مدرس دارالعلوم ديوبند، الجواب صحيح محمد انور مدرس مدرسه اسلاميه ديوبند، هذ هو الحق، حبيب الرحمن مهتم مدرسه عاليه ديوبند، الاجوبة كلها صواب بلا اړتيا ب محمد اشرف علي عفي عنه (امداد الفتاوى ج ۶ ص ۳۱۳. ۳۱۲)

(۲۲) مجدد الف ثاني رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي: اللهم اجعلنا من محبيهم بحرمة سيد المرسلين عليه وعلى اله وعليهم الصلوة والسلام، (مكتوبات ج ۱ ص ۲۳۳ مكتوبه نمر ۵۶).

(۲۳) مولنا ذكريا رحمۃ اللہ علیہ فرمائي چي يا الله تعالى پخپل لطف او دخپل محبوب په خاطر او دخپل محبوب د پاك كلام په برکت باندې ما گناه كار ته هم دا خلاص توفيق راكړه (فضايل تبليغ، اختتام فصل خامس)

(۲۴) مفتی شفیع رحمہ اللہ فرمائی ہے: دغیر مادی اسبابو پہ ذریعہ باندی د کوم نبی او یا د کوم ولی خخہ دعا غوبنتل او یا ددوی پہ وسیلہ باندی براہ راست دعا کول د قرآن او د حدیث خخہ ثابت دی. (معارف القرآن ج ۱ ص ۹۹-۱۰۰)

(۲۵) مولنا محمد یوسف لدھیانوی شہید رحمہ اللہ فرمائی ہے: پہ نبی ﷺ او پہ اولیا و باندی توسل جائز دی، (اختلاف امت او صراط مستقیم ص ۴۸)

(۲۶) مفتی عبد الشکور ترمذی رحمہ اللہ فرمائی ہے: زمونرا و زمونرا د مشایخو پہ نیز باندی پہ انبیاء و او پہ اولیا و باندی د وفات خخہ مخکی او د وفات خخہ وروستہ توسل جائز دی. (عقائد علما دیوبند عقیدہ نمبر ۴)

(۲۷) مولنا سرفراز خان صفدر رحمہ اللہ فرمائی ہے: دیوبند تہول اکابر د توسل پہ جواز باندی قائل دی پہ دوی کی ہیخ اختلاف نشته (تسکین الصدرو ص ۴۰۵)

(۲۸) علامہ الوسی رحمہ اللہ د وسیلہ د مسئلہ د تحقیق خخہ وروستہ فرمائی ہے: وبعد هذا كله انا لا أرى بأساً في التوسل الى الله تعالى بجاء النبي ﷺ حياً وميتاً (روح المعاني تحت قوله تعالى وابتغوا اليه الوسيلة)

(۲۹) علامہ شامی رحمہ اللہ فرمائی ہے: وقد عد من أداب الدعاء التوسل على ما في الحسن، وجاء في رواية اللهم اني اسألك بحق السائلين (در مختار مع رد المحتار ج ۵ ص ۲۸۱، عالمگیری ج ۵ ص ۳۱۸)

(۳۰) علامہ شامی رحمہ اللہ فرمائی ہے: قال السبكي يحسن التوسل بالنبي ﷺ الى ربه ولم ينكره احد من السلف ولا الخلف الا ابن تيميه فابتدع ما لم يقله عالم قبله (رد المحتار ج ۵ ص ۵۸۱)

توسل بالنبي ﷺ مستحب دی ددی خخہ پہ امت کی ہېخوک ہم نہ وومنکر، تردی چنی ابن تیمیہ رحمہ اللہ را پیدا شو او داسی مبتدع قول یی وکرو چنی دده خخہ مخکی ہیخ عالم ہم نہ ووکری.

(۳۱) مولانا حسین علی رحمہ اللہ پہ احادیثو کی د مولانا رشید احمد گنگوہی شاگردی او د حضرت خواجہ سراج الدین مرید دی، مولانا حسین علی رحمہ اللہ فرمائی ہے ماتہ زما شیخ حکم وکرو چنی دپنخو لمونخونر خخہ وروستہ دا شجرہ لولہ اود اولیا و پہ وسیلہ باندی دعا کوہ (فواید عثمانی) پہ بل خای کی

ليکي چي: در رسول الله صلى الله عليه وسلم وفات شخصه وروسته په دعا کي وسيله نيول دصحابه وو، تايعنو، امام احمد، وغيره شخصه منقول دي، (البيان في تفسير القرآن ص ۶۸، بلغة الحيران ص ۳۵۴)

صاحب دجواهر القرآن

تاسو د روح المعاني عبارات ولوستل، مولنا غلام الله خان رحمته الله عليه د روح المعاني نامکمل عبارت رانقلوي او خلکو ته دا بنايي چي صاحب د روح المعاني د وسيلې شخصه منکروو، حالانکه صاحب د روح المعاني په وسيله باندې تقريبا خلور صفحې بحث کړي دي، صاحب دجواهر القرآن د روح المعاني په ص ۱۲۵ باندې حواله ورکړې ده، حالانکه هغه ديو سري سوال دي، چي دوسيلې شخصه منکر دي، علامه الوسي رحمته الله عليه ورته مکمل جواب ورکړي دي، هلته دا بحث د (ص ۱۲۴ شخصه تر ص ۱۲۸ پورې دي، ترياق اکبر بزبان صفدر ص ۴۰۸)

اعتراض: صاحب د هدايي ثرنگه فرمايي چي: (ويکړه ان يقول الرجل في دعائه بحق فلان، او بحق انبيائك ورسلك لانه لاحق للمخلوق على الخالق؟ (هدايه ج ۱ ص ۴۷۸ کتاب الکراهية).
جواب:

۱- ددې عبارت معنی دا نه ده چي توسل مطلقا نا جائز دي بلکه دلته يې صرف د (حق) د لفظ استعمال ته مکروه ويلي دي او ددې وجه دا ده چي معتزله په الله تعالی باندې د مطيع لپاره ثواب ته واجب وايي، اهل سنت په الله باندې د وجوب علقي او د وجوب شرعي شخصه منکر دي، البته وجوب تفضلي مني، نو کله چي د حق په لفظ کي د معتزله وو د معنی احتمال وو نو فقهاوو دې موهم لفظ ته مکروه وويلي، لکه ثرنگه چي دهمدې عبارت لاندې شارحين ليکي چي: (لانه لاحق للخلق على الخالق)

۲- جواب: ملا علي قاري فرمايي چي: قيل ويحرم ان يقول في دعائه بحق فلان نبيا كان او وليا او بحق البيت او المشعر الحرام لانه لاحق للمخلوق على الخالق لكن قد يقال انه لاحق لهم وجوبا من اصله لكن الله جعل لهم حقا من فضله (فتح باب العنايه ج ۳ ص ۳۰)

۳- جواب: مولنا اشرف علي تهانوي رحمته الله عليه فرمايي چي د حق لفظ د حقيقي معنی په اعتبار سره ناجائز دي او د مجازي معنی په اعتبار سره يعني د توسل په معنی سره جائز دي (امداد الاحکام ج ۴ ص ۳۶)

۴- جواب: دمولنا حسين احمد مدني رحمته الله خخه پوښتنه وشوه چې مودودي صاحب ددهايي دا عبارت پيش کوي چې لاحق للمخلوق على الخالق او وايي چې ددې خخه معلومېږي چې داسې دعا کول ناروا ده چې يا الله تعالى دني رحمته الله په حرمت او يا دفلانکي په حق باندې زما دا مشکل حل کړه، مولنا مدني رحمته الله ورته په ډېر تفصيل سره جواب ورکوي، د جواب خلاصه يې په لاندې ټکو کې رانقلوو.

- (۱) مودودي خودققې دکتابونو توهين کوي نو په دې مسئلې کې ولې دصاحب ددهايي تقليد کوي؟
- (۲) صاحب ددهائي خو صرف مکروه وييلې دي حالانکې دتوسل خخه منکرين توسل ته حرام (بدعت) او شرک وايي.

(۳) په احاديثو کې دمخلوق حق په خالق باندې ثابت دی، رسول الله صلی الله علیه و آله حضرت معاذ رضی الله عنه ته فرمايي چې: «هَلْ تَدْرِي مَا حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ؟» قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «حَقُّ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ أَنْ يُعْبُدُوهُ وَلَا يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا». (بخاری، باب اسم الفرس والحمار)

(۴) دحق لفظ دډېرو معناگانو لپاره استعمالېږي، لکه واجب عقلي، واجب شرعي، مستحق او ثابت، جدير اولائق، مشابه بالواجب، موجود صوري، احترام، مهتم بالشان، لکه حق الله على كل مسلم ان يغتسل في سبعة ايام رواه مسلم، باب الطيب الخ په دې معنی گانو کې په اوله معنی کې اختلاف دی، د معتزله وو په نیز باندې په الله باندې عدل واجب دی عقلا او د اهل سنت والجماعة په نیز باندې په الله تعالى باندې هيڅ شی نه دی واجب، نو په کوم وخت کې چې د معتزله وو شور ډېرو وونو فقهاوو سدا للذرايع دی لفظ ته مکروه وييلې ددې لپاره چې څوک ترېنه د معتزله وو معنی مراد نه کړي او زموږ په زمانه کې معتزله نشته لهذا اوس داسې دعا کول جائز او مستحب ده (مکتوبات شيخ الاسلام ج ۴ ص ۱۴۶ فتاوی شيخ الاسلام ص ۸۶)

وضاحت

۱- حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہي رحمه الله فرمايي چې داستعانت يعنې دمدد دغوښتلو درې طريقې دي.

اول: چې داسې دعا وکړي چې يا الله تعالى دفلان په واسطه او په حرمت زما دا مراد پوره کړه، دا بالاتفاق جايز ده، برابره خبره ده چې دقبر په خوا کې وي او که په بل ځای کې وي.

دوهم: چې د قبر والاته ووايي چې ای د قبر والا! زما مراد پوره کړه، یا اولاد وغیره راکړه، نو که عقیده دې دا وه چې دا د قبر والا مشکل کشا او حاجت روا دی نو دا بیا شرک دی، برابره خبره ده چې د قبر په خوا کې وي او که په بل حای کې وي.

دریم: چې د قبر والاته ووايي چې ای فلانه! ماته دعا وکړه چې الله تعالی زما فلانکی کار وکړي، نو په دې کې اختلاف دی، لکن د انبیاء و په سماع کې دهیچا اختلاف نشته، لهذا ټولو فقهاوو و انبیاء مستثنی کړي دي او ټولو فقهاوو لیکلي دي چې درو ضعیف مبارکې د زیارت په وخت کې به استشفاع کوي، چې دا د جواز لپاره پوره دلیل دی (فتاوی رشیدیہ ج ۱ ص ۶۹)

(۲) د استعانت یعنی د مخلوق څخه د مدد غوښتلو پنځه صورتونه دي په دوه صورتونو کې کفر او شرک دی په دوه صورتونو کې حرام دی او په یو صورت کې جایز او مباح دی.

د کفر او شرک دوه صورتونه:

اول صورت: یو مخلوق مستقل او قادر بالذات گڼل او بیا ترینه مدد غوښتل کفر او شرک دی.

دوهم صورت: یو مخلوق مستقل بالعرض گڼل او بیا ترینه مدد غوښتل هم کفر او شرک دی یعنې دا عقیده لرل چې الله تعالی په خپل مخلوق کې یو نبي او یا ولي ته دا اختیار ورکړی دی چې په هغه کارونو کې چې د انسان د طاقت څخه بهر دی دخپلې خوښې مطابق تصرف وکړي، د الله تعالی د قدرت د ورکولو څخه وروسته دا مخلوق پدې کارونو کې مستقل او مختار الكل دی، نو دا عقیده هم کفر او شرک دی.

د حرمت دوه صورتونه:

اول صورت: یو مخلوق نه مستقل بالذات گڼي او نه مستقل بالعرض، لکن معامله ورسره داسې کوي لکه څرنگه چې د مستقل بالذات او یا د مستقل بالعرض سره کیږي، یعنې د اولو دوو صورتونو سره په عقیده کې موافقت نه وي، لکن په عمل کې ورسره موافقت وي لکه کوم نبي او یا ولي ته سجده کول دهغه په نوم باندې نذر او نیاز وغیره، نو دا صورت حرام دی.

دوهم صورت: چې یو مخلوق نه مستقل بالذات گڼي او نه مستقل بالعرض، لکن داسې معامله کوي چې په هغې کې ددې مخلوق د مستقل گڼلو ایهام وي، لکه د ارواحو څخه مدد غوښتل، نو اوس اگر چې دا مستقل بالذات ونه گڼي، لکن چونکې مشرکانو ارواح د مستقل گڼل او مدد ونه یې ترینه غوښتل، یعنې دیونې او یا دیو ولي د روح څخه داسې مدد غوښتل چې نور خلک دا وهم وکړي چې

دایې مستقل وگڼلو، لکه د روح څخه مدد غوښتل، یا د ملایکو څخه مدد غوښتل، یا د داسې شي څخه مدد غوښتل چې په عام طور سره په نظر نه راځي، نو دلته اګر چې د استقلال عقید نه شته، لکن دا عمل د مشرکینو د عمل سره مشابه دی، نو دا صورت هم حرام، بلکې اقرب الی الکفر دی.

د جواز صورت:

کوم شيان چې د انسانانو په طاقت کې داخل دي، يعنې ماتحت الاسباب، نو په دې کې استمداد من المخلوق مباح دی، لکه د طعام په مدد سره د ولېې ختمول، د اوبو په مدد سره د تندې ختمول، د علاج او يا د دم او د تعویذ په مدد سره د مریضې ختمول، په دې شرط چې د اشیان د اسبابو په مرتبه کې وګڼې (خير الاثار ص ۳۰۰) توسل او استشفاع د دې صورتونو څخه ماسوی ده، نو توسل او استشفاع په استعانت باندې تياسول جهالت او ضلالت، غباوت او غوايت دی.

حكم التعويض

المراد من التعويض هو ما يترتب على الضرر الذي يلحق بالمتضرر من جراء الفعل المذموم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حکم التعویذ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد :

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا أَنْزَلَ اللَّهُ دَاءً إِلَّا أَنْزَلَ لَهُ دَوَاءً». رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ (مشکوٰۃ: کتاب الطب والرقی، حدیث اول).

رسول الله ﷺ فرمائی ہے: اللہ تعالیٰ دھر مرض لپارہ دوا را لپہر لی دہ، نو دھر مرض علاج موجود دی، لکن دبعضو مرضونو علاج د موجود والی سرہ سرہ معلوم ہم دی او دبعضو مرضونو علاج لاتر اوسہ پوری معلوم نہ دی..

د بحث خنہ مخکے درے خبری تمہیداً و اورى:

اولہ تمہیدی خبرہ: اسباب پہ درے قسمہ دي (۱) اسباب قطعیه (۲) اسباب ظنیہ (۳) اسباب وھمیہ.

اسباب قطعیه: یعنی ہغہ اسباب چہ پہ عادت کي پہ ہغوي باندی دمسبباتو ترتب یقینی وي، لکہ پہ اور باندی سوزیدل، پہ دودہی باندی مریدل، پہ اوبو باندی دتندی ماتیدل،

اسباب ظنیہ: یعنی ہغہ اسباب چہ پہ عادت کي پہ ہغوي باندی دمسبباتو ترتب اکثری او دظن غالب پہ مرتبہ کي وي، اکثر دوايانی او علاجونہ او بعضی عملیات پہ دے قسم کي داخل دي، ہمدارنگی پہ احادیثو او پہ اشارو کي راغلی دمونہ او تعویذونہ ہم پہ دے قسم کي داخل دي او دے منصوصی عملیاتو تہ مو اسباب ظنی حکمہ وویل چہ دا اکثر پہ اخبارو احادو کي راغلی دي.

اسباب وھمیہ: یعنی ہغہ اسباب چہ پہ عادت کي پہ ہغوي باندی دمسبباتو ترتب یقینی ہم نہ وي او دظن غالب پہ مرتبہ کي ہم نہ وي بلکہ کلہ کلہ ورباندی ثمرہ مرتبیری او اکثر معلومات نہ کیبری چہ ثمرہ ورباندی مرتبہ شوہ او کہ نہ؟ اکثر دمونہ او تعویذونہ پہ دے قسم کي داخل دي او بعضی پہ دوہم قسم کي داخل وو کما مرّ.

داسبابو قطعيه وو حکم: ددې اسبابو استعمال واجب دی، مثلاً یو سړی وېړی دی او په عادت کې دا خبره یقیني ده چې ولې ده دودې په وجه ختمیږي، لکن که داسې بیا هم دودې ونه خوري او مړ شي نو دا ګناهګار دی ځکه چې واجب یې پرېښودلو.

داسبابو ظنيه وو حکم: ددې اسبابو استعمال په عامو حالاتو کې اولی دی، البته واجب نه دی، خلاصه دا چې داسبابو ظنيه وواستعمال جایز دی، دکمال توکل سره هم منافي نه دی او دنفس توکل سره هم منافي نه دی ځکه توکل دپته وایي چې یو سړی اسباب استعمال کړي، لکن موثر حقيقي یې ونه ګڼي، بلکه دا عقیده وساتي چې په دې اسبابو کې که دالله تعالی اراده وشي اثر اچوي او که الله تعالی اراده نه اچولولو وکړي نو اثر په کې نه اچوي.

خپله رسول الله ﷺ هم خپل علاج کړی دی او امت ته یې هم ددې تعلیم ورکړی دی، په یو حدیث کې راځي چې (فتداووا عبادالله)

البته که چا دا اسباب استعمال نه کړل نو ګناهګار یې نه، په بعضې مؤمنانو باندې دتوکل یوه خاصه غلبه وي، چې دا قسم اسباب نه استعمالوي، لکه یوه بي بي رضی الله عنها چې نبی ﷺ ته راغله او دمرګیو شکایت یې ورته وکړ، نبی ﷺ ورته وفرمایل چې ستا خوښه، که غواړې نو ستا لپاره به دشفاء دعا وکړم او که خوښه دې وي نو صبر وکړه الله تعالی به په بدله کې جنت درکړي هغې بي بي وفرمایل چې یا رسول الله ﷺ صبر به وکړم، خودعا راته وکړه چې الله تعالی مې عورت نه ښکاره کوي نبی ﷺ ورته دعا وکړه (بخاري، کتاب المرضی، فصل من یصرع من الريح)

داسباب وهمیه وو حکم: داسبابو وهمیه وواستعمال جایز دی، دنفس توکل سره مخالف نه دی، البته دکمال توکل سره منافي دی.

په دې ټولو اسبابو کې دجواز لپاره شرط دا دی چې دشریعت سره به منافي نه وي، په اسبابو قطعيه وو کې دحرام خوراک استعمال حرام دی، په اسبابو ظنيه وو کې دحرامې دوايي استعمال حرام دی، او په اسبابو وهمیه وو کې دشریعت څخه مخالف الفاظ لوستل اولیکل حرام دي.

داسباب وهمیه وو لپاره یوڅو مثالونه: په عربانو کې په عمومي طریقه باندې دطب رواج نه وو، اکثر اعتماد به یې په وهمي علاجونو او دسیلانیانو په خبرو باندې وو، دجاهلیت دزمانې څخه چې

په عربانو کې د کومو علاجونو رواج وو په هغوي کې د بعضو ذکر په احادیثو کې راغلی دی، په هغو و همي علاجونو کې یو ته (کي) وايي، یعنې وسپنه به یې په اور باندې گرمه کړه او په جسم باندې به یې لگوله، همدارنگه یو بل علاج ته (استرقاء) وايي، یعنې د دم طلبول، په عربانو کې د مختلف قسم د مونو رواج وو بعضې به په شرکي الفاظو باندې مشتمل وونې ﷺ د دې قسم دم څخه منعه وکړه او بعضې نور چې په شرکي الفاظو باندې مشتمل نه وونو دهغې اجازت یې ورکړه او وېرمايل چې (من استطاع منکم أن ینفع أخاه فلینفعه) (رواه مسلم، مشکوٰۃ، کتاب الطب نمبر ۱۷)

د چا چې په تاسو کې وس رسیږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو نفعه دی ورته ورسوي، نبی ﷺ د جاهلیت د زمانې هغو د مونو ته اجازت ورکړه چې هغه په شرکي الفاظو باندې مشتمل نه وو، حالانکه دهغوي مضمون په قران او په حدیث کې نه وو راغلی، نو د دې څخه دا واضحه شوه چې په د مونو او په تعویذونو کې دا لازم نه ده چې د دې مضمون به په قران او یا په حدیث کې ذکر شوی وي.

الحاصل: د اسبابو و همیه و استعمال جایز دی، د نفس توکل سره منافي نه دی، البته د کمال توکل سره منافي دی، رسول الله ﷺ په یو ځای کې فرمایي چې: (من استرق او اکتوی فقد برئ من التوکل) چا چې د مونو او یا داغونه ولگول نو د توکل څخه بیزاره شو، همدارنگه په بل حدیث کې راځي چې زما په امت کې به او یا زره کسانو ته دا اعزاز میلاوېږي چې بې حساب به به جنت ته ځي (هم الذين لا یکتوون ولا یسترقون ولا یطیرون علی ربهم یتوکلون) دا هغه خلک دي چې داغونه نه لگوي، د مونو پسې نه گوزي او بدپالي نه کوي او پخپل رب باندې توکل کوي، حالانکه نبی ﷺ پخپله داغونه لگولي دي او خلکو ته یې د مونو امر هم کړې دی، نو معلومېږي دا چې د مونو او داغونه د نفس توکل سره منافات نه لري، بلکه د کمال توکل سره منافي دی، د کوم په وجه چې انسان ته دا خصوصي اعزاز ورکول کیږي چې بې حساب به به جنت ته ځي او د اهم معلومه شوه چې د کمال توکل سره بعضې د مونو منافي دی او بعضې نه دي، یعنې کوم د مونو چې د اسباب و همیه وولاندې راځي دا قسم د مونو ورسره منافي دي، او کوم چې د اسبابو ظنیه وولاندې راځي هغه ورسره نه دي منافي.

نو دا یاد لرئ چې مونو چې دا ویلي دي چې د مونو او تعویذونه په اسبابو و همیه و وکې داخل دي نو دا مو د اکثریت په اعتبار سره ویلي دي، د بعضو خلکو په د مونو او په تعویذونو باندې چې اکثر شمره

مرتبېږي نو هغه په اسبابو ظنیه وو کې داخل دي، همدارنگه کوم دمونه او تعویذونه چې په احادیثو او په اثارو کې راغلي دي هغه هم په اسبابو کې ظنیه وو کې داخل دي او اسباب یقینیه ځکه نه دي چې دا اکثر په اخبار احادو کې راغلي دي.

دوهمه تمهیدي خبره: هغه دمونه او تعویذونه چې په اسبابو و همیه وو کې داخل دي دا ولې

د کامل توکل سره منافي دي؟

(۱) دا ځکه چې د اسبابو قطعیه وواو د اسبابو ظنیه و و نتیجه نسبتاً واضحه وي، یا انسان ته نتیجه په لاس ورځي او یا مایوسه کیږي، همدارنگه ډاکټر ورته کله اطمینان ورکوي او کله ورته رخصت ورکوي او د اسبابو و همیه و نتیجه واضحه نه وي بلکه انسان په کې د (لا الی هؤلاء ولا الی هؤلاء) مصداق وي نه ورباندې زر نتیجه مرتبېږي او نه ترېنه انسان مایوسه کیږي، له دې وجې کله یو تعویذگر او دمگري ته ورځي او کله بله ته، رسول الله ﷺ ځکه فرمایي چې (من تعلق شیئاً وُکِّل الیه)

(۲) همدارنگه د اسبابو قطعیه وواو د اسبابو ظنیه و په استعمال کې اکثراً داسې وي چې عقیده د تأثیر په کې څوک نه ساتي بلکه عام خلک په کې مؤثر الله تعالی گڼي، دواړي او ډاکټر ته څوک مؤثر نه وایي، له دې وجې ډاکټر ته خلک دیو مزدور په نظر باندې گوري او دومره احترام یې نه کوي لکه څومره چې دمگري او د تعویذگر کوي، او د اسبابو و همیه و په استعمال کې ډاکټرو د حالاتو څخه داسې معلومېږي لکه دمگري او تعویذگر ته چې مؤثر وایي، له دې وجې یې پښې او لاسونه ښکلي، چې تعویذ ورته وکړي او اثارونه کړي نو بیا ورته نور عجز او نیاز شروع کړي، حالانکه د لاسونو او د پښو ښکلول اگر چې د دین له وجې جایز دي لکن دلته خودده معامله د دنیا ده، ځکه چې دونیوي علاج ترېنه کوي له دې وجې اکثر دمونه او تعویذونه په اسبابو و همیه و وو کې داخل کړي شوي دي.

دریمه تمهیدي خبره: دمونه او تعویذونه په دوه قسمه دي یو قسم هغه دي چې صراحه په

احادیثو او په اثارو کې راغلي دي، دا قسم دمونه او تعویذونه د دین د تعلیماتو یوه حصه ده.

دوهم قسم هغه دمونه او تعویذونه دي، چې صراحه په احادیثو او په اثارو کې نه وي راغلي، هغه د دین مسئله نه ده او نه د نبوي ﷺ تعلیماتو حصه ده اگر چې قرآني الفاظ په کې تلاوت کولی او یا لیکلی شي، بلکه دا قسم دمونه او تعویذونه د عامو علایونو په شان د خلکو تجربې دي، چې کله صحیح وي او کله

حکم التعویذ

غلطی ثابتې شي، بعضې خلک په دې غلط فهمۍ کې مبتلي دي چې دا دویم قسم دمونه او تعویذونه د دین مستقلة حصه گڼي او دا گمان کوي چې څوک په دین باندې پوهیږي او عالم وي هغه به په دې عملیاتو باندې هم پوهیږي، حالانکه دا غلطه خبره ده، ځکه چې دېر داسې دمونه وو چې صحابه وو کرامو ته به یاد وو او نبي ﷺ ته به نه وو یاد، بلکې هغوي به چې کله نبي ﷺ ته تیرول نو نبي ﷺ به د بعضو اجازت ورکولو او د بعضو څخه به یې منعه کوله، حضرت جابر ﷺ فرمایي چې نبي ﷺ د دم څخه منع وکړه، نو د عمرو بن حزم د خاندان خلک نبي ﷺ ته راغلل او عرض یې وکړه چې (یار سول الله انه کانت عندنا رقية نرقی بها من العقر و انت نهیت عن الرقی) زمونږ سره دلهم یو دم دی څوک به چې لرم چیچلی و و مونږ به ورباندې دمو لو او تا ترې نه منع کړی ده نبي ﷺ ورته وفرمایل چې ماته خپل دم تیر کړئ (فعرضوها علیه فقال ما أرى به بأساً من استطاع منکم ان ینفع اخاه فلینفع) هغوی چې خپل دم نبي ﷺ ته تیر کړو نو نبي ﷺ ورته وفرمایل چې ستاسو په دې دم کې خو څه نقصان نشته د چا چې وس رسیږي چې خپل ورور ته نفع ورسوي نو ورته دې ورسوي (رواه مسلم، مشکوة کتاب الطب ۱۷ حدیث)

همدارنگه حضرت شفاء بنت عبد الله ﷺ ته رسول الله ﷺ وفرمایل چې لکه څرنگه چې ته حضرت حفصی ﷺ ته لیک او لوست ورزده کوی نو همدارنگه دنملې دم هم ورته ورزده کړه، (مشکوة کتاب الطب نمبر ۴۸) معلومیږي دا چې دنملې دم حضرت شفاء بنت عبد الله ته یاد وو او نبي ﷺ ته نه و و معلوم کړه نو نبي ﷺ به پخپله حضرت حفصی ﷺ ته خودلی وو.

همدارنگه بعضې خلک دمونه او تعویذونه د تصوف او د سلوک پوه حصه گڼي، حالانکه د عملیاتو د تصوف او د سلوک سره هم هیڅ تعلق نشته، ځکه چې د تصوف مقصد دا دی چې دانسان ظاهر او باطن د شریعت سره مطابق شي، خصوصاً چې د باطني امراضو څخه پاک شي، لکه خراب اخلاق، کبر، او حسد، وغیره او اخلاق حمیده یې په زړه کې پیدا شي لکه محبت، توکل، تواضع وغیره اگر چې یو دم او تعویذ یې هم نه وي یاد، خلاصه دا چې صوفیان کاملان وي او دمگري او تعویذگران عاملان وي، او هر کامل عامل نه وي همدارنگه هر عامل کامل نه وي، بلکه بعضې وي او بعضې نه وي.

د عملیاتو احکام

د عملیاتو یعنې د دمونو او د تعویذونو په باره کې ظاهره درې قسمه احادیث په نظر راځي.

اول قسم احادیث: اول قسم هغه احادیث دي په هغې کې ددمونو او دتعویذونو څخه منعه راغلې ده، مثلاً لاندې احادیث وگوره.

(۱) وَعَنْ زَيْنَبَ عَمَّا امْرَأَةَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ ﷺ رَأَى فِي عُنُقِي خَيْطًا فَقَالَ: مَا هَذَا؟ فَقُلْتُ: خَيْطُ رُقَى لِي فِيهِ قَالَتْ: فَأَخَذَهُ فَقَطَعَهُ ثُمَّ قَالَ: أَلْتُمِ آلَ عَبْدِ اللَّهِ لِأَغْنِيَاءَ عَنِ الشِّرْكِ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنَّ الرُّقَى وَالْتِمَامَ وَالتَّوَلَّاهُ شِرْكٌ» فَقُلْتُ: لِمَ تَقُولُ هَكَذَا؟ لَقَدْ كَانَتْ عَيْنِي تُقَدِّفُ وَكُنْتُ أُخْتَلِفُ إِلَى فَلَانِ الْيَهُودِيِّ فَإِذَا رَقَاهَا سَكَنَتْ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ ﷺ: إِنَّمَا ذَلِكَ عَمَلُ الشَّيْطَانِ كَانَ يَنْحَسُّهَا بِيَدِهِ فَإِذَا رُقِيَ كَفَّ عَنْهَا إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَقُولِي كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَذْهَبِ الْبَاسَ رَبَّ النَّاسِ وَاشْفِ أَنْتَ الشَّافِي لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ شِفَاءُ لَا يَغَادِرُ سَقَمًا». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ (مشكوة، كتاب الطب والرقى، حديث: ۳۹)

دعبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ بی بی حضرت زینب رضی اللہ عنہا فرمایي چې یوه ورځ حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ زما په غاړه کې یو بند ولیدلو، نوراته یې وفرمایل چې دا څه شی دی؟ ما ورته وویل چې دا بند دی او دم راته په کې اچولی شوی دی، نو عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ راته وشکولو او راته وفرمایل چې ای دعبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ څخه خاندانه! تاسوته دشرک ضرورت نشته، ما دنبی ﷺ څخه اورېدلي دي، چې دموڼه، تعویذونه او دمحببت تعویذ شرک دی، ما ورته وویل چې ته څرنگه دا خبره کوي؟ حال دا چې زما سترگو به چخښې کولی نو زه فلانکي یهودي ته ور تلم هغه به چې دم کرم نوروغه به شوم، عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ راته وفرمایل: چې دا دشیطان کار وو، هغه به ستا سترگې چو خولې کله به چې یهودي دم کړې نو شیطان به د چو خولو څخه ځان بند کړو ستا لپاره دابس ووچې داسې دی ویلی وي، لکه څرنگه به چې نبی ﷺ ویل چې اذهب الباس، الحديث.

(۲) وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «مَا أَبَالِي مَا أَتَيْتُ إِنْ أَنَا شَرِيتُ تِرْيَاقًا أَوْ تَعَلَّقْتُ تَمِيمَةً أَوْ قُلْتُ الشَّعْرَ مِنْ قَبْلِ نَفْسِي». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ. (مشكوة، كتاب الطب والرقى، حديث: ۴۱)

حضرت عبد الله بن عمرو رضی اللہ عنہ څخه روایت دی چې نبی ﷺ وفرمایل: چې ددې دریو (بدو) کارونو په کولو کې ماته فرق نشته، چې تریاق وخورم او یا تعویذ په غاړه کې واچوم او یا دخپل طرف څخه شعر ووايم.

(۳) وَعَنِ الْمُغْبِرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ أَكْتَوَى أَوْ اسْتَرْقَى فَقَدْ بَرَّءَ مِنَ التَّوَكُّلِ». رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَه. (مشكوة، كتاب الطب والرقى، حديث: ۴۲)

رسول الله ﷺ فرمایي چې داغ په ذریعه علاج وکړو او یا یې طلب ددم وکړو نو په تحقیق سره دتوکل څخه بېزاره شو.

(۱) وَعَنْ عِيسَى بْنِ حُمْزَةَ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُكَيْمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَبِهِ حُمْزَةٌ، فَقُلْتُ: أَلَا تُعَلِّقُ تَمِيمَةً؟ فَقَالَ: نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنْ تَعَلَّقَ شَيْئًا وَكَلَّ إِلَيْهِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ. (مشکوٰۃ: کتاب الطب والرقی، حدیث: ۴۳)

عيسى بن حمزة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې زه عبداللہ بن عکیم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته ورغلم په داسې حال کې چې دده بدن سور شوی وو، نو ما ورته وویل چې تعویذ ولې نه اچوی؟ هغه راته وویل چې اللہ تعالیٰ ته پناه نسیم، رسول اللہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمايې چې چا چې کوم شی (تعویذ) په غاړه کې واچولو نو همدې ته به ورحواله کړی شي.

دوهم قسم احادیث: دوهم قسم هغه احادیث دي چې دهغوي څخه ددمونو او دتعویذونو جواز

را معلومېږي.

ددمونو په باره کې یو څو احادیث:

(۱) وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: رَخَّصَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الرُّقِيَّةِ مِنَ الْعَيْنِ وَالْحُمَةِ وَالنَّمْلَةِ. رواه مسلم مشکوٰۃ کتاب الطب، حدیث نمبر ۱۳

رسول اللہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دنظر، دکوم زهریله شي دچیچلو او د نملې یعنی دشري لپاره ددم اجازت ورکړی دی، دا درې يې دحصر لپاره نه دي ذکر کړي، بلکه ددې له وجې يې ذکر کړي دي، چې ددې دريو بيماريانو لپاره په هغه وخت کې کوم طبي او طبعي علاج نه وو، دنورو مرضونو لپاره هم ددمونو ذکر راغلی دی، په را روانو حديثونو کې يې وگوره.

(۲) وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُسْتَرْقِيَ مِنَ الْعَيْنِ (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)، مشکوٰۃ، کتاب الطب حدیث نمبر ۱۴

حضرت عائشة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمايې چې نبي رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مونږ ته امر وکړو چې دنظر لپاره دم وکړو.

(۳) وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى فِي يَدَيْهَا جَارِيَةً فِي وَجْهِهَا سَفْعَةٌ يُعْنَى صُفْرَةً فَقَالَ: «اسْتَرْقُوا لَهَا فَإِنَّ فِيهَا النَّظْرَةَ» (مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ)، مشکوٰۃ کتاب الطب والرقی، حدیث نمبر ۱۵

حضرت ام سلمه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فرمايې چې رسول اللہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دام سلمې رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا په کور کې يوه وينځه وليدله چې دمخ رنگ يې دقریضې له وجې متغیر شوی وو، نور رسول اللہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفرمايل چې دادم کړی دا نظره شوی ده.

(۴) وَعَنْ جَابِرٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الرُّقَى فَجَاءَ آلُ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ كَانَتْ عِنْدَنَا رُقِيَّةٌ تَرْقِي بِهَا مِنَ الْعُقَرِ وَأَنْتَ نَهَيْتَ عَنِ الرُّقَى فَعَرَضُوهَا عَلَيْهِ فَقَالَ: «مَا أَرَى بِهَا بَأْسًا مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يَنْفَعَهُ أَخَاهُ فَلْيَنْفَعْهُ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ (مشکوٰۃ، کتاب الطب والرقي، ۱۷)

حضرت جابر رضی اللہ عنہ فرمائی ہیں نبی صلی اللہ علیہ وسلم ددمونو ٹخنہ منعہ وکړه نو د عمرو بن حزم د خاندان خلک راغلل او عرض یې وکړو چې یا رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم زموږ سره یو دم وو مونږ به دلېم څخه ورباندې خلک دمول او تاسو ددم څخه منع کړې ده، بیا یې ورته خپل دمونه تیر کړل، نبی صلی اللہ علیہ وسلم ورته وفرماییل چې ستاسو په دمونو کې څه حرج نشته، په تاسو کې چې دچا وس رسیږي چې خپل ورورته نفعه ورسوي نو ودې یې رسوي.

(۵) وَعَنْ عُمَرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ رضی اللہ عنہ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَا رُقِيَّةَ إِلَّا مِنْ عَيْنٍ أَوْ أُحْمَةٍ». رَوَاهُ أَحْمَدُ وَالتِّرْمِذِيُّ وَأَبُو دَاوُدَ. (مشکوٰۃ، کتاب الطب، رقم: ۴۴)

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم وفرماییل چې: صرف ددې دوو مرضونو لپاره دمونه دي، یو د نظر لپاره او بل د زهریله شي د چيچلو لپاره.

(۶) وَعَنْ أَنَسٍ رضی اللہ عنہ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا رُقِيَّةَ إِلَّا مِنْ عَيْنٍ أَوْ أُحْمَةٍ أَوْ دَمٍ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ (رواه ابو داود، مشکوٰۃ، کتاب الطب: ۴۶)

رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمائی ہیں چې: صرف ددې دریو مرضونو لپاره دمونه دي، یو د نظر لپاره، دوهم د زهریله شي د چيچلو لپاره، دریم درینې یعنی ددانو وغیره لپاره.

(۷) وَعَنْ الشَّعَاءِ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ رضی اللہ عنہا قَالَتْ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا عِنْدَ حَفْصَةَ رضی اللہ عنہا فَقَالَ: «أَلَا تُعْلِيَيْنَ هَذِهِ رُقِيَّةَ النَّمْلَةِ كَمَا عَلَّمْتِيهَا الْكِتَابَةُ؟». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ. (مشکوٰۃ، کتاب الطب والرقي، حدیث: ۴۸)

حضرت شفاء بنت عبد الله فرمائی ہیں چې: زه دام المؤمنین حضرت حفصہ رضی اللہ عنہا سره وم چې نبی صلی اللہ علیہ وسلم راغلو نو وپرمایل چې: ته حضرت حفصہ رضی اللہ عنہا ته دنملې (شري) دم ولې نه وربنایې لکه څرنگه دې چې لیکل وربښودلي دي؟ په یو روایت کې راځي چې حضرت شفاء رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ته وفرماییل چې: (انی كنت أرقى برقى الجاهلية) لکن بیا هم بې کریم صلی اللہ علیہ وسلم اجازت ورکړو، ددمونو په باره کې دومره ډېر احادیث راغلي دي چې دتولو د راجمعہ کولو څخه یو غټ کتاب جوړېږي.

دتعويذونو په باره کې يو څو احاديث او اثار

(۱) حضرت عبد الله بن عمرو رضی الله عنهما څخه روايت دی چې هغوي دنبی ﷺ دا ارشاد را نقل کړو چې څوک چې په خوب کې ډارېږي نو دا دعا دي ووايي چې:

أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهِ وَعِقَابِهِ وَشَرِّ عِبَادِهِ وَمِنْ هَمْزَاتِ الشَّيَاطِينِ وَأَنْ يَعْضُوهَا.

رواي فرمايي چې عبد الله بن عمرو (رضي الله عنه) دخپل کور پوښو خلکو ته دا دعا په يادو وړښودلې وه او ورو بچيانو ته يې ليکلې وه او په غاړه کې يې ورته اچولې وه (سنن ابی داود حديث نمبر ۳۸۹۳ باب كيف الرقى، جامع الترمذي حديث نمبر ۳۵۲۸، مشکوة، باب الاستعاذة، الفصل الثاني)

دامام بخاري استاذ ابن ابی شيبه په خپل مصنف کې باب لگولی دی په نوم د (من رخص في تعليق التعاويذ) ددې باب لاندې يې ډېر اثار را نقل کړي دي يو څو يې لاندې ولولئ.

۲- حَدَّثَنَا عُقْبَةُ بْنُ خَالِدٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ شُعْبَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ أَبِي عَصَمَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنِ التَّعْوِذِ، فَقَالَ: «لَا بَأْسَ إِذَا كَانَ فِي أَوْدِيمٍ» رَقْمَ الْحَدِيثِ: (۲۴۰۰۹).

ترجمه: سعيد ابن مسيب رحمه الله فرمايي چې تعويذ چې په څرمنه کې وي نو پړوانه کوي.

۳- حَدَّثَنَا ابْنُ مُثَنَّى رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ عَطَاءٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، فِي الْحَابِضِ يَكُونُ عَلَيْهَا التَّعْوِذُ، قَالَ: «إِنْ كَانَ فِي أَوْدِيمٍ فَلْتَنْزِعْهُ، وَإِنْ كَانَ فِي قَصْبَةٍ فَصْطِهِ فَإِنْ شَاءَتْ وَضَعْتَهُ وَإِنْ شَاءَتْ لَمْ تَضَعْهُ» رَقْمَ الْحَدِيثِ: (۲۴۰۱۰).

ترجمه: حضرت عطاء بن رباح رحمه الله فرمايي چې که تعويذ په څرمنه کې بند وو نو حائضه ښځه به يې لرې کوي او که د سپينو زرو په ډبي کې وي نو بيا يې خوښه ده چې لرې کوي يې او که نه يې لرې کوي. (قال شيخنا الاعظم رحمه الله القصبه كل عظم أجوف فيه مخ، والمراد هنا: ما صنع من الفضة مثل ذلك العظم، ويجعل فيه التعويذ مكان المخ في العظم)

۴- حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ إِسْرَائِيلَ رَحِمَهُ اللَّهُ، عَنْ ثَوْبَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ، قَالَ: «كَانَ مُجَاهِدٌ رَحِمَهُ اللَّهُ يَكْتُبُ لِلنَّاسِ التَّعْوِذَ فَيُعَلِّقُهُ عَلَيْهِمْ» رَقْمَ الْحَدِيثِ: (۲۴۰۱۱).

ترجمه: اما مجاهد رحمه الله به خلکو ته تعويذ ليکلو او غاړو ته به يې وراچولو.

۵- حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، عَنْ حَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، «أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا أَنْ يَكْتُبَ الْقُرْآنَ فِي أَدِيمٍ ثُمَّ يُعَلِّقَهُ»، رَقْمُ الْحَدِيثِ (۲۴۰۱۲).

ترجمہ: حضرت جعفر رحمہ اللہ دخیل پلار خنہ روایت کوی چہ پہ دے کہ باک نشہ چہ قرآن ولیکہ او پہ خرمنہ کہ یہ بند کرے او پہ غارہ کہ یہ واپوی.

۶- حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُسْلِمٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ ابْنِ سِيرِينَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، «أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى بَأْسًا بِالشَّيْءِ مِنَ الْقُرْآنِ» (یعنی بتعلیقہ) رَقْمُ الْحَدِيثِ (۲۴۰۱۴).

ترجمہ: ابن سیرین رحمہ اللہ فرمائی چہ دقرآن کریم دخہ حصہ پہ غارہ کہ اچولو کہ باک نشہ.
۷- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَنُ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ لَيْثِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ عَطَاءِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، قَالَ: «لَا بَأْسَ أَنْ يُعَلَّقَ الْقُرْآنُ» رَقْمُ الْحَدِيثِ (۲۴۰۱۵).

ترجمہ: حضرت عطاء ابن ابی رباح رحمہ اللہ فرمائی چہ دقرآن کریم لیکل او پہ غارہ کہ اچول پروانہ لری.
۸- حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ رَحِمَهُمُ اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ أَبَانَ بْنِ ثَعْلَبٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، عَنْ يُونُسَ بْنِ خَبَابٍ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ رَحِمَهُمُ اللَّهُ عَنِ التَّعْوِيدِ يُعَلَّقُ عَلَى الصَّبْيَانِ، «فَرَخَّصَ فِيهِ»، رَقْمُ الْحَدِيثِ (۲۴۰۱۶).

ترجمہ: حضرت ابو جعفر رحمہ اللہ فرمائی چہ تعوید لیکل او ماشوم تہی پہ غارہ کہ اچول جازیدی.
۹- حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْأَزْزُقِيِّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، عَنْ جُوَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ الضَّحَّاكِ رَحِمَهُمُ اللَّهُ، «لَمْ يَكُنْ يَرَى بَأْسًا أَنْ يُعَلِّقَ الرَّجُلُ الشَّيْءَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ إِذَا وَضَعَهُ عِنْدَ الْغُسْلِ وَعِنْدَ الْغَابِطِ» رَقْمُ الْحَدِيثِ (۲۴۰۱۷).

ترجمہ: حضرت امام ضحاک رحمہ اللہ فرمائی چہ دقرآن کریم لیکل او پہ غارہ کہ اچول گناہ نہ لری کلہ یہ چہ داودس ماتی او دغسل پہ وخت لری کوی.

دریم قسم احادیث: دریم قسم ہغہ احادیث دی چہ دھغوی پہ وجہ پہ مخکینو دواہہ قسمہ احادیثو کہ تطبیق راحی.

(۱) وَعَنْ عَوْفِ بْنِ مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ قَالَ: كُنَّا نُرْقِي فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ! كَيْفَ تَرَى فِي ذَلِكَ؟ فَقَالَ: «اعْرِضُوا عَلَيَّ رُقَاكُمْ لَا بَأْسَ بِالرُّقِيِّ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ شَرِكٌ». رَوَاهُ مُسْلِمٌ (مشکوٰۃ: کتاب الطب،

حضرت عوف بن مالک رضی اللہ عنہ فرمائی ہیں: مونہ بہ دجاہلیت پہ زمانہ کہی دمونہ کول، بیا مودنبی رضی اللہ عنہ خخہ پوہنستنه وکرہ چہ تاسو ددی پہ بارہ کہی خہ وایی؟ نبی ﷺ و فرمایاں چہ ماتہ خپل دمونہ بیان کری، پہ دمونو کہی حرج نشسته ترخو چہ پہ کہی شرک نہ وی.

(۲) پہ صحیح ابن حبان کہی باب لکیدلی دی پہ نوم د: **ذَكَرُ الْخَبَرِ الدَّالِّ عَلَى أَنَّ الرُّقِيَ الْمُنْبِيَّ عَنْهَا لَمْ تَهَيَّ الرُّقَى الَّتِي يُخَالِطُهَا الشَّيْطَانُ بِاللَّهِ جَلَّ وَعَلَا دُونَ الرُّقَى الَّتِي لَا يَشُوبُهَا شَيْءٌ**، (ج ۱۳ ص ۱۵۸)

باب دی پہ ذکر دھغه خبر کہی چہ هغه پہ دی باندی دلالت کوی چہ ممنوع هغه دمونہ دی چہ شرک پہ کہی ورگہ شوی وی، هغه دمونہ نہ دی ممنوع چہ شرک پہ کہی نوي ورگہ شوی.

ددی باب لاندی یی حضرت ابن حشمہ رضی اللہ عنہ حدیث ذکر کری دی چہ ذده والدی رضی اللہ عنہ بہ دجاہلیت پہ زمانہ کہی دمونہ کول بیا یی در رسول اللہ ﷺ خخہ ددی پہ بارہ کہی پوہنستنه وکرہ، نبی ﷺ ورته و فرمایاں چہ: (ارقی مالم یکن فیہ شرک)

یعنی دشرک خخہ بغیر نور دمونہ کوه، پہ عملیاتو کہی شرک پہ دوو طریقو راخی، یودا چہ ددم او دتعویذ مضمون پہ شرک باندی مشتمل وی، دوهم دا چہ دم او یا تعویذ مؤثر لذاته و گنہی، خکہ چہ مؤثر حقیقی دالله تعالیٰ ذات دی، محدث ابن حبان پہ کتاب الرقی والتمايم کہی فرمائی چہ:

العلّة في الزجر عن الإكثراء والإسترقاء هي أَنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا يَسْتَعْمِلُونَهَا، وَيَرَوْنَ الْبُرْءَ مِنْهَا مِنْ غَيْرِ صُنْعِ الْبَارِي جَلَّ وَعَلَا فِيهِ، فَإِذَا كَانَتْ هَذِهِ الْعِلَّةُ مَوْجُودَةً، كَانَ الزَّجْرُ عَنْهَا قَائِمًا، وَإِذَا اسْتَعْمِلَهَا الْمَرْءُ، وَجَعَلَهَا سَبَبِينَ لِلْبُرْءِ الَّذِي يَكُونُ مِنْ قَضَاءِ اللَّهِ دُونَ أَنْ يَرَى ذَلِكَ مِنْهَا، كَانَ ذَلِكَ جَائِزًا. (صحیح ابن حبان: ج ۱۳ ص ۴۵۴)

الحاصل: (۱) کہ دمونہ او تعویذ ونہ پہ شرکی مضمون باندی مشتمل نہ وو او مؤثر حقیقی دی ونہ گنہل.

بلکہ دعامو علا جونو پہ شان دی دسبب پہ مرتبہ کہی و گنہل نو بیا داسی دمونہ او تعویذ ونہ جایز دی.

(۲) پہ کومو احادیثو کہی چہ دخاصو خاصو مرضونو لپارہ ددم ذکر راغلی دی، هلته مراد حصر حقیقی نہ دی بلکه حصر اضافی او یا اہتمام وغیرہ مراد دی، خکہ چہ دجواز او دعدم جواز لپارہ علت دمرضونو خصوصیتونہ نہ دی، بلکہی علت ورتہ عدم اشتغال پہ شرک او اشتغال پہ شرک باندی دی، کہ حصر حقیقی مزاد شی نو بیا بہ پنخلہ دا احادیثو پہ مابین کہی تعارض راشی، مثلاً د عمران بن حصین رضی اللہ عنہ پہ حدیث کہی صرف ددوو مرضونو ذکر دی، دحضرت انس رضی اللہ عنہ پہ حدیث کہی ددریو مرضونو ذکر دی، دحضرت جابر رضی اللہ عنہ پہ حدیث کہی دلہم ددم ذکر دی او دحضرت شفاء بنت عبد اللہ رضی اللہ عنہ پہ حدیث کہی بیا دنملی لپارہ ددم ذکر دی وھکذا.

(۴) په دمونو او په تعویذونو کې دا شرط نه دی چې مضمون به یې صراحتاً په قرآن او یا په حدیث کې ذکر شوی وي، بلکه صرف دومره خبره کافي ده چې شرک به په کې نه وي، لکه تاسو چې په تیرو احادیثو کې ولیدل چې نبي ﷺ د جاهلیت د زمانې د مونو ته هم په دې شرط باندې اجازه ورکړه چې شرک به په کې نه وي، دمشقو په کتاب الطب والرقی کې د حضرت شفاء رضی الله عنها حدیث دی چې رسول الله ﷺ ورته وفرمایل چې حضرت حفصی رضی الله عنها ته د خط سره د شري دم هم وربنایه، حافظ ابن حجر په الاصابه کې او ابن عبد البر په استیعاب کې د حضرت شفاء په حالاتو کې دهغې دم الفاظ رانقل کړي دي، لکن د بعضې الفاظو په صحیح تلفظ او معنی باندې زه پوه نه شوم الفاظ دادي «بسم الله صلو صلب جبر، تعوذاً من افواها فلا تضر احداً، اللهم اكشف البأس رب الناس» دگرگم (یعنی زعفران) په لرگي باندې به یې دا کلمات او ه ځلې ولوستل او دم به یې کړلو، بیا به یې دا لرگي په یوه تیگه باندې کیښودلو د شرابو سرکه به یې په دې لرگي باندې واچوله بیا به یې هغه لرگي په مریض باندې مړلو.

په تعویذونو کې دیا بدوح لیکل

بدوح په عبرانی ژبه کې د الله تعالی نوم دی او په تعویذاتو کې د اسماء الله لیکل جایز دی، لهذا په تعویذاتو کې دیا بدوح لیکل جایز دی، لما قال العلامة مفتي محمد شفيع رَحِمَهُ اللهُ: ما دخل استاذ علامه محمد انور شاه کشمیری رَحِمَهُ اللهُ څخه اوریدلي دي چې د بدوح لفظ د دال له تشدید پرته په عبرانی ژبه کې د الله تعالی نوم دی، (عزیز الفتاوی المعروف به، فتاوی دارالعلوم دیوبند ج ۱ ص ۱۴۹) وامداد المفتیین المعروف به فتاوی دارالعلوم دیوبند ج ۲ ص ۲۳۸) کتاب الکراهیه فتاوی حقانیه ج ۲ ص ۱۹۸، باب التداوي)

په غیر مسلم باندې ځان دمول او یا ترېنه تعویذ غوښتل

دامام مالک رَحِمَهُ اللهُ څخه منقول دي چې هغه په اهل کتابو باندې د ځان دمولو ته مکروه ویلي دي، لکن دامام مالک رَحِمَهُ اللهُ یو شاگرد ابن وهب رَحِمَهُ اللهُ او امام شافعي رَحِمَهُ اللهُ ورته جائز ویلي دي، معرفة السنن والاثار للبيهقي ج ۱۴ ص ۱۲۰) دوي د حضرت ابو بکر صدیق رَحِمَهُ اللهُ د یو اثر څخه استدلال کړی دی، کوم چې امام مالک په خپل موطأ رقم ۳۴۷۲ کې او د امام بخاري استاذ ابن ابي شیبه په خپل مصنف کې ج ۵ ص ۴۷) کې ذکر کړي دي چې یوه ورځ حضرت عائشه رَضِيَ اللهُ عَنْهَا مریضه وه او یو یهودی ښځې دموله حضرت ابو بکر صدیق رَحِمَهُ اللهُ دې یهودی ته وفرمایل چې د الله تعالی په کتاب باندې یې دموه، عام شارحین فرمایي چې د حضرت ابو بکر رَحِمَهُ اللهُ مراد د کتاب الله څخه تورات وو، ځکه چې یهودو عموماً په تورات باندې خلک

په یو روایت کې راځي چې دا الفاظ ووينځه او بیا دا اوبه دنوم څخه لاندې وشینده، او په بل روایت کې راځي چې دا ولیکه او دمټ پورې یې وټره او د ولادت څخه وروسته یې سمدستي لرې کړه، یو راوي فرمایي چې مایا بیا ددې تجربه کړې ده، نو ددې څخه مې به تر بل شی نه دی موندلی. (فتاوی ابن تیمیة ج ۱۹ ص ۶۴)

(۲) ابن القیم رحمہ اللہ په زاد المعاد ج ۴ ص ۳۲۶) کې بعضې تعویذات رانقل کړي دي، یو تعویذ یې دامام احمد بن حنبل رحمہ اللہ څخه رانقل کړی دی.

ایا په دم او په تعویذ کې فرق شته او کنه؟ نن سبا بعضې خلک وايي چې دمذکورو شرطونو موافق دمونه جائز دي لکن تعویذونه نه دي جایز او په دلیل کې د حضرت عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ روایت پیش کوي چې (ان الرق والتمايم والتولة شرک)

لکن ددوي استدلال نه دی صحیح، ځکه چې (۱) تامخکې واوړېدل چې دمنعې لپاره اصل علت شرکي الفاظ دي هغه په دم کې وي او که په تعویذ کې وي (۲) د عبد الله بن مسعود رضی اللہ عنہ په حدیث کې د تمايم لفظ دی او تمايم تعویذ ونوته نه وایي بلکه دایو خاص قسم مری وی چې د جاهلیت په زمانه کې به خلکو ماشومانو ته په دې گمان باندې په غاړه کې وراچولې چې دا دسړي څخه مصیبتونه لرې کوي او دانسان په عمر کې زیاتد راولي، ابن قتیبه رحمہ اللہ په تاویل مختلف الحدیث کې لیکي چې: **وَالْتَمَائِمُ خَزَرُ قُطٍ، كَانَتْ الْجَاهِلِيَّةُ تَجْعَلُ فِي الْعُنُقِ وَالْعُضُدِ، تَسْتَرْقِي بِهَا، وَتَظُنُّ أَنَّهَا تَدْفَعُ عَنِ الْمَرْءِ الْعَاهَاتِ، وَتَمُدُّ فِي الْعُمُرِ، قَالَ الشَّاعِرُ:**

إِدَامَاتُ لَمْ تُفْلِحْ مَزِينَةٌ بَعْدَهُ فَنُطِي عَلَيْهِ يَأْمُرُنِ التَّمَائِمَا

يَقُولُ: عَلَّقِي عَلَيْهِ هَذَا الْخَزْرَ، لَتَقِيَهُ الْمُنِيَّةُ. (ص ۴۶۶) قال الامام البغوي ابو الفتح ناصر الدين البطرانزي رحمہ اللہ قال: القتيبي وبعضهم يتوهم ان المعاذات هي التمايم وليس كذلك، انما التيممة الخرزة، ولا بأس بالمعاذات اذا كتبت فيها القرآن واسماء الله تعالى، المغرب في ترتيب المغرب ج ۱ ص ۱۰۷) وهكذا في رد المحتار، كتاب الحظر والاباحة، فصل في اللبس، ومثله في نيل الأطار، باب ما جاء في الأجرة على الضرب.

امام طحاوي رحمہ اللہ د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا قول رانقلوي چې کوم تعویذ چې د مریضې څخه وروسته په غاړه کې واچول شي هغه تيممه نه ده (شرح معاني الآثار، كتاب الكراهة، باب الكى هو مكروه ام لا؟)

(۳) په دې حدیث کې خو یواځې د تمايمو ذکر نه دی، بلکه ذکر یې ددې ذکر هم په کې راغلی دی او درقی په باره کې په دې خبره اتفاق دی چې ددې څخه منعه مطلقا نه ده، بلکه په هغه صورت کې ده چې شرکي دمونه وي نو همدا تفصیل په تمانمو کې هم دی.

به عملیاتو کی دشیخ داجازی حکم

د اورادو او دو ظایفو په لوستلو کې د چا د اجازې ضرورت نشته، البته که چیرته د شیخ اجازه وي نو فیض او برکات نور هم پکې زیاتېږي، (لما قال العلامة السیوطی، الاجازة من الشيخ غیر شرط فی جواز التصدی، للقراء والأفاداة، فمن علم من نفسه الأهلية جاز له ذلك وان لم یجزه احد الخ) الاتقان فی علوم القرآن، الفصل الثالث فی کیفیة الأخذ بافراد القراءة، وكذا قال العلامة جلال ابادی الاجازة من الشيخ غیر شرط فی جواز التصدی للافادة والقراء، فمن علم من نفسه الأهلية جاز له ذلك، وان لم یجزه احد الخ، قطب الارشاد ص ۶۴۳، الخاتمة فی ذکر الاجازة، ومثله فی امداد الفتاوی ج ۵ ص ۵۵۳) کتاب السلوک، فتاوی حقانیه ج ۲ ص ۸۴

* * *

د مودودیت فتنه

د مودودیت فتنه د مودودیت فتنه د مودودیت فتنه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده

اما بعد :

دمودودیت دفتنی مؤسس سید ابو الاعلیٰ مودودی دی، سید ابو الاعلیٰ مودودی درجب پہ دوهم تاریخ پہ ۱۳۲۱ھ کی چې د ۱۹۰۳ع ۲۵ دسمبر سره سمون خوري دهندوستان پہ حیدرآباد کی د اورنگ آباد به علاقہ کی پیدا شو، بیادوالدینو سره ډهلی ته لاړو، د (۱۱) کالو پہ عمر کی اتم صنف کی په سکول کی داخل شو د (۱۷) کالو پہ عمر کی یې په صحافیت کی قدم کېښودلو په ۱۹۲۳ھ کی یې د ترجمان القرآن په نوم باندې روزنامه جاری کړه، په ۱۹۴۱ھ کی یې د جماعت اسلامی په نوم باندې د تنظیم بنیاد کېښودلو، په ۱۳۹۹ھ کی د شوال په میاشت کی وفات شو.

مودودی صاحب په ابتداء کی د دین د اقامت او الهي حکومت غورې وکړې وې، لدې وجې ورسره ډېر اهل حق علماء هم یو ځای شو، لکه مولنا منظور نعماني رحمۃ اللہ علیہ، مولنا مناظر احسن گیلاني رحمۃ اللہ علیہ مولنا عبد الماجد دریا ابادي رحمۃ اللہ علیہ وغیره، کله چې دوي په دې خبره باندې پوه شول چې په دې تنظیم کی د اسلام نوم استعمالیږي لکن د پردې تر شاه یو ډېر غټ سازش دی نو بیا ترې نه جدا شول.

مودودی صاحب یو طرف ته د جماعت اسلامی رهبري کوله او بل طرف ته په تصنیفاتو باندې مصروف وو او ډېر کتابونه یې ولیکل، د ټولو څخه خطرناک کتابونه یې خلافت او ملوکیت، تفهیمات، او جاهلیت وغیره دي، په قرآن کی د تحریف لپاره یې تفهیم القرآن ولیکلو، دده د قلم د گذار اصلي نښې د انبیاءو علیهم السلام ذوات، د صحابه وورضوان الله علیهم ذوات او د امت د اسلافو ذوات دي، دده په خلاف اهل حقو علماوو، ډېر کتابونه ولیکل مثلاً:

(۱) فتنه مودودیت (شیخ الحدیث مولنا زکریا رحمۃ اللہ علیہ)

(۲) مودودیت دستور اور عقائد (مولانا حسین احمد المدنی رحمۃ اللہ علیہ)

(۳) الاستاد المودودی. (علامه محمد یوسف بنوري رحمۃ اللہ علیہ)

- (۴) کشف حقیقت. (مولنا سعید احمد رحمہ اللہ)
- (۵) مودودی صاحب کا ایک غلط فتویٰ (مولنا سرفراز خان صفدر رحمہ اللہ)
- (۶) تنقید اور حق تنقید (مولنا محمد یوسف لدھیانوی رحمہ اللہ)
- (۷) مودودی مذهب (مولنا قاضی مظہر حسین رحمہ اللہ)
- (۸) مودودی صاحب کا نصب العین (مولنا لال حسین اختر رحمہ اللہ)
- (۹) ائینہ تحریک مودودیت (مولنا مفتی مہدی حسن رحمہ اللہ)
- (۱۰) حق پرست علما کی مودودیت سی ناراضگی (مولنا احمد علی لاہوری رحمہ اللہ)
- (۱۱) مکتوبات بسلسلہ مودودیت جماعت (مولنا حسین احمد المدنی رحمہ اللہ)
- (۱۲) جماعت اسلامی سی مشاورت تک (مولنا منظور نعمانی رحمہ اللہ)
- (۱۳) اظہار حقیقت بجواب خلافت و ملوکیت (مولنا محمد اسحاق صدیقی رحمہ اللہ)
- (۱۴) تقصیرات تفہیم (مولنا مفتی عزیز الرحمن رحمہ اللہ)
- (۱۵) حضرت معاویہ رضی اللہ عنہ اور تاریخی حقائق (مفتی تقی عثمانی رحمہ اللہ)
- (۱۶) تحریک مودودیت کی ایکسپری رپورٹ (مولنا عبد القدوس رومی رحمہ اللہ)
- (۱۷) مودودیت بی نقاب (مولنا عبد القدوس رومی رحمہ اللہ)
- (۱۸) عادلانہ دفاع (مولنا سید نور الحسن بخاری رحمہ اللہ)
- (۱۹) مودودیت کی غلط نظریات (جناب کریم الدین رحمہ اللہ)
- (۲۰) مقام صحابہ کتاب و سنت کی روشنی میں اور مولنا مودودی (ابو بکر غازی پوری رحمہ اللہ وغیرہ)
- دیر کتابوںہ دی، ددی تولو کتابوںو دیو شو مضمونونو خلاصہ بہ مونہ پنه پنخو عنوانو کی را ونغارو .
- اول:** مودودی او دانیباو وتوہین، دوہم: دانیباو وعصمت فریم مودودی او دصحابہ ووتوہین؛
- خلورم:** دصحابہ ووعداالت: پنخم: مودودی دعلماووپہ نظر کی.

مودودي او دانباوو عليهم السلام توهين

دانباوو توهين:

رسول الله ﷺ د دجال په باره کې ډېر تفصيلي بيان کړی دی، يواځې په بخاري او په مسلم کې ۲۵ ځلې دا حديث راغلی دی.

(۱) مودودي د دجال په باره کې ليکي چې: دا د دجال وغيره خبرې افسانې دي چې هيڅ شرعي حيثيت نه لري ترجمان القرآن ص ۱۸۶ رسايل و مسايل ص ۵۳ حصه اول طبع دويم.

(۲) مودودي ليکي چې: رسول الله ﷺ ته دا وېره وه چې دجال به يادده په زمانه کې را ظاهر شي او يا به په کومه نږدې زمانه کې را ظاهر شي، لکن ايا دې ديار لس نيم سوه کلونو دا خبره ثابته نه کړه چې د نبي ﷺ دا اندېښنه صحيح نه ده؟ (ترجمان القرآن ص ۳۱ ربيع الاول سنه ۱۳۶۵ هـ)

(۳) مودودي ليکي چې: الله تعالی د هر نبي څخه بالا راده په يو وخت کې خپل حفاظت لري کوي او يو دوه لغزشه ترېنه صادر يږي. (تفهيمات ص ۵۰ حصه دوم طبع نمبر ۶ ص ۵۷ حصه دوم طبع ۱۷)

(۴) انبياو پخپلو رايو غلطې فيصلې هم کولې، مريضېدل به هم، امتحانونه به هم ورباندې راتلل، حتی چې تقصيرات ترېنه هم کېدل، او په هغې باندې سزاگانې هم ورکول کېدلې (ترجمان القرآن ص ۱۵۸ می ۱۹۵۵ ع)

(۵) رسول الله ﷺ نه فوق البشر دی او نه دبشري کمزوريو څخه بالاتردی. (ترجمان القرآن

اپريل ۱۹۷۶ خطب باب ص ۸)

(۶) لکن په وعظ او په تلقين کې د ناکامۍ څخه وروسته د اسلام داعي په لاس کې توره

راواخستله. (الجهاد فی الاسلام ص ۱۷۴)

دحضرت داود علیه السلام توهین :

(۷) دحضرت داود عليه السلام په فعل کې دنفساني خواهش مداخله وه، داود عليه السلام ددې سره هم تعلق لرلو چې حاکمانه اقتدار به یې ځایه استعمال کړي او دا داسې کار دی چې په حقه باندې حکومت کونکي یې نه خوښوي. (تعلیم القرآن ص ۳۲۷ ج ۴ طبع اول)

(۸) ددې نفسي شریر د رهزنی خطري ډېر کړتې پیغمبرانو ته هم پېښې شوي دي، لکه څرنګه چې جلیل القدر پیغمبر داود عليه السلام ته ورباندې په یو ځای کې تنبیه ورکړل شوه. (تفهيمات ص ۱۶۱ حصه اول طبع پنجم)

(۹) حضرت داود عليه السلام دخپلې زمانې داسرائيلي سوسيټي څخه متاثره شوی وو د اوريا څخه یې د طلاق غوښتنه وکړه. (تفهيمات ص ۴۲ حصه دوم طبع دوم)

. حالنکه پیغمبر عليه السلام د معاشري د اصلاح لپاره رالېږل شوی وي، څوک چې دخپلې سوسيټي په ذهني غلامۍ کې مبتلا کېږي هغه پیغمبر نه شي کیدلی.

دحضرت آدم عليه السلام توهین :

(۱۰) بس یوې ناڅاپي جذبې ورباندې شیطاني اثار غالب کړل، نفس یې د کنترول څخه ووتلو، د طاعت د بلندی څخه د معصیت په کنده کې وغورزیدلو (تفهيم القرآن ج ۳ ص ۱۳۳)

دحضرت نوح عليه السلام توهین :

(۱۱) په نازکه نفسياتي موقع باندې د پیغمبر په شان، اعلی او اشرف انسان هم دلېر وخت لپاره دخپلې بشري کمزوري څخه مغلوبیږي.. لکن چې کله ورته الله تعالی تنبیه ورکړي چې کوم ځوی چې حق یې پرېښې وي او د باطل سره یو ځای شوي وي، نو صرف ددې له وجې ورته ځوی ویل چې ستا د صلب څخه پیدا شوی دی محض یوه جاهلي جذبه ده، ته دهغه څخه خپل زړه بې پروا کړه، دهغې طرز فکر ته راشه کوم چې د اسلام مقتضی ده (تفهيم القرآن ج ۲ ص ۲۴۴ طبع سوم)

د حضرت یوسف عليه السلام توهین:

(۱۲) د حضرت یوسف عليه السلام ددې ارشاد په باره کې چې (اجعلني على خزائن الارض) مودودي صاحب لیکي چې: د اصرف د مالیې وزارت مطالبه نه ده، لکه څرنګه چې د بعضو خلکو خیال دی، بلکه دا د ډکټیټر شپ مطالبه ده او ددې په نتیجه کې یوسف عليه السلام ته تقریبا هغه پوزیشن حاصل شو کوم پوزیشن چې نن سبا په اټلی کې مسؤلیني ته حاصل دی (تفهيمات ص ۱۲۲ حصه دوهم طبع پنجم ۱۹۷۰).

د حضرت یونس عليه السلام توهین:

(۱۳) دیونس عليه السلام څخه در سالت د تبلیغ په ادا کولو کې کوتاهي وشوه، غالباً دوي د بې صبرۍ له وجې دوخت څخه مخکې خپل ځای پرېښودلو (تفهيم القرآن ج ۲ ص ۳۱۳، ۳۱۲).

د حضرت موسی عليه السلام توهین:

(۱۴) د حضرت موسی عليه السلام مثال دهغه او تر فاتح دی چې د خپل قدرت د مضبوطو لو څخه بغیر مارچ کوي او بیا شاته ځنګل کې ورپسې داو ورپه شان بغاوت راپورته شي (ترجمان القرآن ص ۵ سپتمبر ۱۹۴۶ م)

(۱۵) بیا دغه اسرائیلي شپونکي ته ګوره چې مقدسې وادي طوی ته راوغوښتلی شو، خبرې ورسره وشوې هغه هم دعا مو شپونکیو په شان نه (رسایل و مسائل ص ۳۱ حصه اول طبع دوم)

(۱۶) د پېغمبرۍ څخه مخکې د موسی عليه السلام څخه هم غټه ګناه وشوه، یو انسان یې ووژلو (ایضاً ص ۳۱ حصه اول)

نوټ: دا قتل عمدانه وو او بیا هغه مقتول حربي کافر وو چې په هر صورت باندې یې قتل جایز وو.

مودودي اود تحریف عقیده:

(۱۷) مودودي لیکي چې د قرآن بنیادي اصطلاحګانې څلور دي، د قرآن دنزول په وخت کې چې ددوي کومې اصلي معناګانې وی هغه روړو و بد لیدلی، تر دې چې د قرآن په اصل مطلب باندې پوهیدل مشکل شونو

اوس حقیقت دادی چې دقرآن په دې بنيادي اصطلاحگانو باندې دپردي دپريوتلو په وجه دقرآن حقيقي روح په څلورو کې درې برخې دسترگو څخه پټ دی. (قرآن کې بنيادي اصطلاحين ص ۴۰۶).

مسئله عصمت الأنبياء

معنى العصمة: عصمت دمادو دمعصيت څخه پاکۍ ته وايي، مادي دمعصيت دوه دي، نفس او شيطان، نو معصوم هغه چاته وايي چې ظاهراً او باطناً د نفس او د شيطان دمداخلې څخه پاک وي يعنې معصوم هغه چاته وايي چې په اعتقاداتو، اراداتو، اخلاقو، عباداتو، معاملاتو، عاداتو، اقوالو، افعالو، او احوالو کې د نفس او د شيطان دمداخلې څخه محفوظ وي.

معنى المعصية: معصيت هغه مخالفت ته وايي چې عمداً وي او انبياء عمداً د الله د حکم مخالفت نه کوي، لهذا انبياو ته معصيت نه منسوبيږي، په کوم ځای کې چې د ذنب او يا دمعصيت نسبت غير نبي ته وشي نو هلته ترينه حقيقي معنى مراده وي او په کوم ځای کې چې د ذنب او يا دمعصيت نسبت انبياو ته شوی وي نو هلته حقيقي معنى نوي مراد، د مضاف اليه په اعتبار سره د مضاف بندير بدلېږي، لکه محبت: چې مضاف اليه يې زوجه شي نوييائى يو مفهوم وي او چې مضاف اليه يې بل نوييائى بل مفهوم وي، همدا سې د ذنب نسبت چې نبي ته وشي نو ددې څخه:

۱- کله مراد د افضل پريښودل او د فاضل اختيارول وي.

۲- او کله ترينه اجتهادي خطائى مراد وي

۳- او کله ترينه د قرب حق ښکته مرتبه مراد وي، د الله جل جلاله د قرب ډير مراتب او مدارج دي، پيغمبر په هره لمحده کې د يوې مرتبې څخه بلې مرتبې ته ترقي کوي، نو چې کله مخکې مرتبې ته ورسېږي نو په وروستۍ مرتبه کې ورته قصور په نظر ورشي او په ذنب سره ترينه تعبير وکړي.

ادم عليه السلام ته چې دمعصيت نسبت شوى دى لکه: (وَعَصَىٰ آدَمُ رَبَّهُ فَغَوَىٰ) نو دلته دمعصيت حقيقي معنى نده مراد، ځکه چې ادم عليه السلام عمداً د الله جل جلاله د حکم مخالفت نه و وکړى، بلکې:

۱- يايې نسياناً د ممنوع بوټي څخه خوراک کړى وو، الله جل جلاله فرمايي چې: (فَنَسِيَ لَمْ يَجِدْ لَهُ عَزْمًا).

۲- یایې محبتاً کړی ووو د قرب خداوندی د خلود لپاره یې د ممنوع بوتې څخه خوراک وکړو لکه فرمایې شیطان ورته وویلې چې (وَقَالَ مَا تَهْجُرُونَ هَذَا الشَّجَرَةَ إِلَّا أَنْ تَكُونُوا مَلَائِكَةً أَوْ تَكُونُوا مِنَ الْخَالِدِينَ ۝) ۳- یایې عظمتاً کړی وو، الله جل جلاله فرمایې چې شیطان ورته قسم وکړو (وَقَسَمْتُ لَكُمْ أَنِّي لَمَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَةِ ۝) د حضرت آدم علیه السلام په تصور کې هم دانه راتله چې څوک به د الله جل جلاله نوم اخلي او دروغ به وایي.

۴- یا اراده یې د طاعت او قرب خداوندی وه لکن شیطان دوکه کړو الله جل جلاله فرمایې چې: (فَدَا لَهُمَا بِغُرُورٍ) خلاصه دا چې د ممنوع بوتې څخه خوراک (۱) یا نسیاناً وو (۲) یا خطاً وو (۳) یا محبتاً وو (۴) یا تعظیماً وو. فانقيل: چې بیا انبیاوو استغفار ولې کولو؟

قلنا: استغفار د گناه له وجې نه وو بلکې ذوق الطاعت یې ډیر اوچت وو، نو استغفار د ذوق د طاعت د بلندی له وجې وو، لکه یو سړی ټوله شپه اوده یې او سهار ورته استغفار هم نه وي یاد، دا ځکه چې د طاعت ذوق یې ښکته وي او یو بل سړی ټوله شپه تهجد وکړي لکن بیا هم ویرېږي چې دا عبادات مې د گناهونو په فهرست کې ونه شمیرل شي نو سهار استغفار کوی الله جل جلاله فرمایې چې: (كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ الْكَاثِلِينَ مَا يُهْجَعُونَ ۝ وَالْأَسْحَارُ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ۝) نو همدارنگه انبیاوو هم کله د زیات فضیلت والا عمل پرېښې وي اود کم فضیلت عمل یې مختاره کړی وي، یایې اجتهادي خطایې کړي وي، یا د قرب حق د اوچتې مرتبې په نسبت یې ښکته مرتبې ته کتلې وي او دایې خپل تقصیر گڼلی وي، نو دا د عدم عصمت دلیل نه وي، بلکې دا د انبیاوو د طاعت د ذوق د بلندی دلیل دی. فانقيل: چې د انبیاوو استغفار په گناه نه دی بناء نو پکار دی چې الله جل جلاله ورته فرمایلی وي چې تاسو خو گناه نه ده کړی نو د معافۍ څه ضرورت دی؟ حالانکې الله جل جلاله ورته داسې نه وایي بلکې همیشه د انبیاوو د توبې ذکر کوي.

قلنا: الله جل جلاله د مزاجونو خالق دی، هغه جل جلاله ته د انبیاوو مزاج معلوم دی چې په داسې ویلو سره د انبیاوو تشفی نه کیږي، لهذا ورته یې وفرمایي چې زه! بالفرض که و منو چې تاسو گناه کړی ده نو بیا هم ما معاف کړی یی.

متعلقات العصمت

امام رازي رحمه الله فرمايي چې: دعصمت تعلق دڅلورو شيانو سره دی، اول: عقايد، دوهم: تبليغ الأحكام، دريم: اجتهاديات، څلورم افعال.

اول قسم، عقايد: انبياء قبل النبوت او بعد النبوت په عقائدو کې معصوم دي، انبياء قبل النبوت دولایت په اوچته مرتبه کې دي، لهذا قبل النبوت يې هم شرک او کفر نه دی کړی، نه عمداً او نه خطاً. الله جل جلاله فرمايي چې: (وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَلِيمِينَ ۝).

دوهم قسم، تبليغ الأحكام: انبياء په تبليغ دا احکامو کې هم معصوم دي، دا احکامو په تبليغ کې يې نه قصداً کومه غلطی کړې ده او نه سهواً، کنه ييا به په وحی الهي باندې اعتماد ختم شي، همدا وجه ده چې دوحی الهي دنزول په وخت کې به د ملايکو پيره وه، لپاره د دې چې الهي وحی دشيطان دمداخلې څخه محفوظه شي، الله جل جلاله فرمايي چې: (عَلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا ۝).

دريم قسم، اجتهاديات: کله به دا انتظار دوحی څخه وروسته نبی صلی الله عليه وسلم په أمورو غیر منصوصه وو کې اجتهاد کولو، کله به په اجتهاد کې خطايی راغله نو سمدستي به دالله جل جلاله له لاسه ورته اطلاع کيدله، دانا ممکنه ده چې دانبياءو څخه دې اجتهادي خطايي شوي وي او دالله جل جلاله له طرفه دې ورته اطلاع نه وي ميلاو شوې.

څلورم قسم، أفعال: نو داهل سنت والجماعت مسلک دا دی چې انبياء دکبائرو څخه بالکليه پاک او معصوم دي، البته سهواً او نسياناً ترينه دداسې أمورو صادريدل ممکن دي چې صوره صغائر بنکاري، لکن په حقيقت کې هغه صغيره هم نه وي بلکه اصل مقصود دکوم حکم تشريح وي، نو صوره معصيت وي خو په حقيقت کې نعمت او رحمت وی، لکه آدم عليه السلام چې دمنوع بوتی څخه خوراک وکړ، نو صوره معصيت وو، لکن په حقيقت کې يو نعمت وو ځکه چې اصل مقصود گناهگارانو ته دتوبې او داستغفار دطريقې خودل وو، چې اوس دټولو تائينو او مستغفرنو په ثواب کې شریک دی، العارف الربانی عبدالوهاب الشعرائی فرمايي چې دالله جل جلاله په علم کې سعادت او شقاوت دواړه مقدروو، دالله جل جلاله دحکمت تقاضی داوه چې دسعادت افتتاح هم وشي او دشقاوت افتتاح هم وشي، نو دسعادت افتتاح يې دآدم عليه السلام په لاس وکړه، او دشقاوت افتتاح يې دابليس لعین په لاس وکړه، په حديث کې راځي چې چا چې يو سنت حسنه جاري کړو نو څو مره اجر او ثواب چې پدې

سنت باندې عمل کونکي ته ورکول کيږي، همدومره اجر او ثواب، ددې سنت جاري کونکي ته ورکول کيږي نو آدم عليه السلام امام المتضرعين والمستغفرين دی ځکه چې دتوبې، استغفار او تضرع سنت يې جاري کړل، نو ترقيامته پورې دتائبينو او مستغفرينو په ثواب کې شریک دی او ابليس امام المستکبرين دی نو ترقيامته پورې دمستکبرينو په گناه کې شریک دی.

دانبیاء وو دعصمت او داولیاء وو دحفاظت په مابین کې فرق

۱- انبیاء هر وخت دالله جل جلاله په دربار کې مقیم وي، دالله جل جلاله، جلال او عظمت هر وخت ددوي په نظرونو کې وي او اولیاء دالله جل جلاله دربار ته ځي راځي لکن مقیم نه دي، لهذا انبیاء معصوم دي او اولیاء محفوظ دي. ۲- ولایت دتقوی او طهارت یو سند دی او نبوت عهده او منصب دی. ۳- اولیاء اکثر دباحاتو او جایزو امور و ارتکاب کوي، لکن منشاء ورته طبعي میلان او خواش وي او انبیاء چې دکوم مباح او جایز کار ارتکاب کوي نو منشاء ورته طبعي میلان او خواش نه وي، بلکې مقصود تعلیم وي، مباح او جایز کار ددې لپاره کوي چې خلک پوه شي چې دا مباح دی، او دا تعلیم فرض دی لهذا نبی صلی الله علیه وسلم ته دمباح کار په کولو هم دفرضو ثواب ورکول کيږي.

دانبیاء وو دعصمت دلائل

اول دلیل: قال الله تعالى ۱- ﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾ ۲- همدارنگه: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ أَوْ يُبَدِّلُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سُبُلًا﴾ ۳- همدارنگه ﴿وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ ۴- په اول آیت کې يې در رسول الله صلی الله علیه وسلم اطاعت ته دالله جل جلاله اطاعت ویلی دی او په دوهم آیت کې يې دالله او در رسول صلی الله علیه وسلم په مابین کې دتفریق څخه منعه کړې ده، او دا خبره ظاهره ده چې دغیر معصوم اطاعت عین اطاعت خداوندی نه شي کیدلی، همدارنگه در رسول الله صلی الله علیه وسلم او دالله جل جلاله داطاعت په مابین کې عینیت هلته ممکن دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم دالله جل جلاله دمعصیت څخه بالکل پاک وی او دمعصیت څخه پاکۍ ته معصومیت وایي او په دریم آیت کې يې علی الاطلاق در رسول الله صلی الله علیه وسلم داطاعت حکم کړی دی او په دې يې درحمت وعده فرمایلی ده، او علی الاطلاق دغیر معصوم داطاعت حکم نه ورکول کيږي. ګوره! خلیفه غیر معصوم وي نو داطاعت حکم يې شته خو

على الاطلاق نه دی بلکی یو معیاری ورتہ مقرر کړی دی چې، السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ حَقٌّ مَا لَمْ يُؤْمَرْ بِالْمَعْصِيَةِ، فَإِذَا أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ. (صحیح البخاری).

اود نبی صلی الله علیه وسلم د اطاعت لپاره یې دا قید نه دی لگولی چې مالم یو امر بمعصیه، ددې څخه معلومېږي چې د نبی صلی الله علیه وسلم فعل معصیت نه شي کیدلی.

دوهم دلیل: عاصی فاسق وي، او فاسق مردود الشهادة وي، الله جل جلاله فرمایي چې: ﴿إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا﴾ او نبی صلی الله علیه وسلم به د قیامت په ورځ شاهد وي الله جل جلاله فرمایي چې: ﴿فَكَيْفَ إِذَا جِئْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَجِئْنَا بِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ نو چې نبی صلی الله علیه وسلم مقبول الشهادة وي نو عاصي به نه وي بلکی معصوم به وي.

درېم دلیل: عاصي مستحق د عذاب او دلعت وي الله جل جلاله فرمایي چې (وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَارًا خَالِدًا فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ) همدارنگه الله جل جلاله فرمایي چې: (أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ) او د عذاب او دلعت مستحق ولی نه شي کیدلی نو نبی صلی الله علیه وسلم خو په طریق اولی نه شي کیدلی.

څلورم دلیل: نبی صلی الله علیه وسلم بل چاته د اطاعت حکم کوی نو که خپله مطیع نه شي بلکی عاصي شي نو ددې آیت مصداق به شي چې (أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْهَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) همدارنگه (لَمْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ) حالانکې ددې آیت مصداق ولي نه شي کیدلی نبی خو په طریق اولی نه شي کیدلی.

پنځم دلیل: عاصي ته تنبيه، زجر، او توبيخ ورکول جایز دي او نبی صلی الله علیه وسلم ته نه دي جایز، نو نتیجه داشوه چې نبی صلی الله علیه وسلم عاصي نه دی او چې عاصي نه شو نو معصوم شو، نبی صلی الله علیه وسلم ته زجر، او توبيخ ورکول ځکه نه دی جایز چې الله جل جلاله فرمایي چې: (إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) همدارنگه فرمایي چې: (وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ).

شپږم دليل: عاصي مستحق دغضب او عتاب وي او چې څومره مرتبه او چټيږي نو همدومره استحقاق دغضب او عتاب زياتيږي الله جل جلاله دني صلی الله عليه وسلم يبيانو ته فرمايي چې (يُنْسَأُ النَّبِيُّ مَنْ يَأْتِ مِنْكَ بِفَاحِشَةٍ مُبِينَةٍ يُضَعَفُ لَهَا الْعَذَابُ ضِعْفَيْنِ).^۱

نو بالفرض که نبي عاصي شي نو دزيات غضب او عتاب مستحق به شي اود نفس غضب او عتاب مستحق نبي نه شي کيدلی نو دزيات غضب او عتاب مستحق خو په طريق اولی نه شي کيدلی لهذا نبي عاصي نه شي کيدلی او څوک چې عاصي نه شي کيدلی هغه معصوم وي.

اووم دليل: معصيت هميشه داتباع دشیطان له وجې صادرېږي، الله جل جلاله فرمايي چې (وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا قَرِيْنًا مِّنَ الْمُؤْمِنِيْنَ) (نو که نبي غير معصوم شي نو متبع دشیطان به شي (معاذالله).

اتم دليل: الله جل جلاله دشیطان داتباع څخه يو ډله دمؤمنانو مستثنی کړې ده، الله جل جلاله فرمايي چې (وَلَقَدْ صَدَقَ عَلَيْهِمْ اِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ اِلَّا قَرِيْنًا مِّنَ الْمُؤْمِنِيْنَ) (نو يو ډله دمؤمنانو دشیطان متبعه نه ده او که نبي صلی الله عليه وسلم غير معصوم شي نو متبع دشیطان به شي او غير متبع دشیطان دمتبع دشیطان څخه افضل وی، الله جل جلاله فرمايي چې (اِنَّ اَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللّٰهِ اَتْقٰىكُمْ)^۲ (نو که نبي غير معصوم شي نو دمؤمنانو يو ډله به دني صلی الله عليه وسلم څخه افضله شي.

نهم دليل: بندگان په دوه قسمه دي ۱- حزب الشيطان، الله جل جلاله فرمايي چې (اُولٰٓئِكَ حِزْبُ الشَّيْطٰنِ اِلَّا اِنْ حِزَّبَ الشَّيْطٰنُ هُمُ الْخٰسِرُوْنَ) ۲- حزب الله، الله جل جلاله فرمايي (اُولٰٓئِكَ حِزْبُ اللّٰهِ اِلَّا اِنْ حِزَّبَ اللّٰهُ هُمُ الْبٰقِلِحُوْنَ)، نو که دني صلی الله عليه وسلم څخه معاصي صادر شي نو معاذالله دحزب الله اود مفلحينو په ځای به په حزب الشيطان او خاسرينو کې داخل شي.

لسم دليل: انبياء من کل الوجوه دمخلصينو مصداق دی، الله جل جلاله دیوسف عليه وسلم په باره کې فرمايي چې: (اِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِيْنَ) همدارنگه دابراهيم عليه وسلم، اسحق عليه وسلم او يعقوب عليه وسلم په باره کې فرمايي چې (اِنَّا اَخْلَصْنَاهُمْ بِخَالِصَةٍ وَّزَكَرَى النَّارِ) او مخلصين دشیطان داغواء څخه محفوظ وي، الله جل جلاله

دشیطان حکایت کوی چې (قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَا تُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ) إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمْ الْمُخْلِصِينَ (۱) نو انبیاء مخلصین دي او مخلصین دشیطاني اثراتو څخه محفوظ وي او دشیطاني اثراتو څخه محفوظ معصوم وي لهذا انبیاء معصوم دي.

یوولسم دلیل: انبیاء من کل الوجوه دمصفینو مصداق دي، الله جل جلاله فرمایي چې: (وَأَنَّهُمْ عِنْدَنَا لَبَنٌ الْمُصْطَفَيْنَ الْآخِيَارِ) (۲) او من کل الوجوه مصطفی او مجتبی والی دمعاصیو سره منافي او مباین دی.

دولسم دلیل: الله جل جلاله دانبیاءو په باره کې فرمایي چې یسار عون فی الخیرات، په الخیرات کې الفلام داستغراق لپاره دی نو دانبیاءو څخه د خیر محض څخه بغیر بل شی نه صادرېږي.

دیارلسم دلیل: عاصي شرعاً او عرفاً ظالم دی او ظالم نبی اورسول نه شی کیدلی، الله جل جلاله فرمایي چې: (لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ) (۳) نو که د عهد څخه نبوت مراد شي بیاخو ظاهر ده چې ظالم نبی او رسول نه شی کیدلی او که د عهد څخه ولایت مراد شي نو بیاخو په طریق اولی سره نبی صلی الله علیه وسلم ظالم نه شی کیدلی، ځکه چې ولي چې ظالم نه شي کیدلی نو دنبوت مرتبه خو دنفس ولایت څخه اوچته ده نو نبی په طریقې اولی ظالم نه شي کیدلی.

خوارلسم دلیل: دنبی صلی الله علیه وسلم په وظایفو کې یوه وظیفه تزکیه ده، الله جل جلاله فرمایي چې: (هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) (۴).

اوس که نبی خپله دمعصیت څخه پاک نه وي (معاذ الله) نو دبل چا لپاره به څرنگه مزکي او مطهر شي؟

بنخلسم دلیل: نبی صلی الله علیه وسلم دمخلوق لپاره دالله اطاعت او د اخلاقو مقتدی او اسوة حسنه وي الله جل جلاله فرمایي چې: (لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا) (۵) اود اطاعت او د اخلاقو مقتدی او اسوة حسنه هغه شخص وي چې پخپله دمعاصیو څخه پاک وي.

شپاړسم دلیل: دنبی صلی الله علیه وسلم تقریر حجت دی او تقریر دپته وایي چې دنبی صلی الله علیه وسلم په مخکي یو کار وشي او نبی صلی الله علیه وسلم ورباندې سکوت وکړي، نو چې دنبی صلی الله علیه وسلم سکوت یو عمل دمعصیت څخه خارجوي نو دابه څرنگه ممکنه شي چې دنبی صلی الله علیه وسلم کوم فعل معصیت شي؟

اولسم دلیل: دنی صلی الله علیه وسلم اتباع دالله جل جلاله دمحببت لپاره معیار دی، الله جل جلاله فرمایي چې: (قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ) او دنی صلی الله علیه وسلم اتباع به هلته دالله جل جلاله دمحببت لپاره معیار شي او هلته به دمغفرت سبب شي چې نبی صلی الله علیه وسلم معصوم شي ځکه چې دعاصي اتباع خو دالله جل جلاله دمحببت سبب نه شي کیدلی اونه دالله جل جلاله دمغفرت سبب کیدلی شي.

اتلسم دلیل: رسول الله ﷺ په خپله وينا او په خپل عمل کې د وحې پابند دی، الله تعالی فرمایي چې (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) همدارنگه فرمایي چې (إِنْ أَتَيْتُ إِلَّا مَا يُوْحَىٰ إِلَيَّ) او څوک چې په خپله وينا او پخپل عمل کې د وحې پابند وي دهغه څخه به څرنگه دگنا تصور وشي؟ وحې خو گناه نه شي کیدلی.

نولسم دلیل: نبی ﷺ به په پخپل امت بلکه په ټولو انسانانو باندې شاهد وي، الله تعالی فرمایي چې: (وَجِئْنَا بِكَ عَلَىٰ هَؤُلَاءِ شَهِيدًا) او شاهد عادل وي، نو اوس که پیغمبر ﷺ معصوم نه شي نو بیا خو به معاذ الله فاسق او مردود الشهادة شي.

شلم دلیل: حضرت عبدالله بن عمرو رضی الله عنهما فرمایي چې ما به چې دنبی ﷺ څخه هرڅه واورېدل نو هغه به مې لیکل نو خلکو ماته وویل چې ته هرڅه لیکي؟ حال دا چې کله نبی ﷺ دخوشحالی او کله دغم په حالت کې وي نو مالیکل پرېښودل او نبی ﷺ ته مې دا واقعه تېره کړه، نبی ﷺ وفرمایي چې (اَكْتُبُ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ) ابو داود ج ۲ ص ۵۱۴ مسند احمد رقم ۶۵۱۰ لیکه په هغه الله تعالی مې دی قسم وي چې زما روح دهغه په قبضه کې دی، نه راووزي زما دخولې څخه مگر حق راووزي، نو دټولو څخه زیاته گناه دژبې څخه راووزي او دچا ژبه چې دالله تعالی په حفاظت کې وي دهغې ژبې څخه به دگناه تصور څرنگه وکړی شي؟

یویشتم دلیل: امام قرطبي لیکي چې: أَنَّ جَمِيعَ الْأَنْبِيَاءِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ مَعْصُومُونَ عَنِ الْخَطَا وَالْغَلْطِ فِي اجْتِهَادِهِمْ (تفسير قرطبي: ج: ۲).

دوه ویشتم دلیل: قال الامام ابو حنيفة رحمه الله عليه والانبیاء علیهم الصلوة والسلام کلهم منزهون عن الصغائر والكبائر والکفر والقبائح (الفقه الکبر: ص: ۲، والعقيدة الحنيفة: ص: ۲۰۳).

درویشتم دلیل: قال القاضی عیاض ذهب طائفة من محققى الفقهاء والمتکلمین الى العممة عن الصغائر

كالعممة فی الکبائر (نبراس ص ۲۸۳)

مودودي او دصحابه وو رضى الله عنهم توهين

(۱) مودودي ليکي چي که ديو انسان احترام داوي چي دده په هيڅ اړخ باندې به اعتراض نه کيږي نو مونږ دپته احترام نه وايو بلکه دپته مونږ بې پرستي وايو او دبت پرستۍ ختمول دجماعت اسلامي په اهمو منشورونو کې دى (ترجمان القرآن بحواله مکتوبات شيخ الاسلام ج ۳ ص ۳۹۴)

(۲) در رسول الله څخه بغير بل هيڅ انسان هم دحق لپاره معيار نه دى او نه څوک دتنقيد څخه خلاص دى (دستور جماعت اسلامي ص ۱۴)

(۳) د خلفاء راشدينو فيصلې هم په اسلام کې دقانون حيثيت نه لري، کومې چي هغوي دقاضي په حيث کړې دى. (ترجمان القرآن جنوري ۱۹۸۵ م) حالانکه دا نظر د (عليکم بسنتي وسنة الخلفاء) څخه مخالف دى.

(۴) دمدينې انصار صحابه رضى الله عنهم ديهودو داخلاقو څخه متاثره وه او ددې تاثر دا نتيجه وه چې بعضې انصارو دخپلو مهاجرو وورنو لپاره خپلې بيبيانې طلاقې کړې او هغوي ته يې ورکړې (تفهيمات ص ۳۵) حصه دوهم) يعنې په صحابه ووباندې ديهودو اخلاق غالب وودني څخه اخلاق ورباندې نه وو غالب.

(۵) دا حد په ميدان کې دمسلماانو دشکست سبب دا وو چې په دوي کې صبر کم وو او دبعضو څخه بعضې داسې غلطيانې هم شوي وې چې دالله تعالى دوبرې څخه خلاف وې (تفهيم القرآن ج ۱ ص ۲۸۷ طبع ۱۱)

(۶) ايا دا کمې او زياتي نه دي چې ه صحابه وو غلطيانې صرف دصحايت دلحاظه وجې په اجتهادي خطايي باندې ورحمل کړو؟ (خلافت وملوکيت ص ۱۴۳)

دحضرت عثمان ؓ توهين:

(۷) په حضرت عثمان ؓ باندې چي دا دخلافت غټ بوج واچولی شو نو دا دهغو

خصوصياتو حامل نه وودکومو چي دده څخه مخکينو ته ورکړل شوى وو (تجديد واحياء دين ص ۲۳)

(۸) حضرت عثمان رضی اللہ عنہ پنخپل خلافت کې خپلوي پالسه، خپلو خپلوانو ته یې غټې غټې چوکۍ ورکړې او ددوي سره یې خصوصي رعایت کولو، چې دعامو خلکو سره یې هغسې نه کول، له دې وجې دعامو خلکو دا اعتراض هدف شو. (خلافت و ملوکیت ص ۱۰۶ طبع دوم)

نوټ: د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د خلافت لاندې (۴۴) لکه مربع میله زمکه وه، په دې کې په سلگونو والیان وو، د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ خپلوان په کې صرف پنځه کسان وو او هغه هم دده د خلافت څخه مخکېني والیان وو، حضرت عثمان رضی اللہ عنہ صرف عبداللہ بن عامر رضی اللہ عنہ دبصرې والي مقرر کړی وو.

(۹) د مثال په طور باندې حضرت عثمان رضی اللہ عنہ دا فریقې د غنیمت څخه پنځه لکه دیناره مروان ته ورکړل (خلافت و ملوکیت ص ۱۰۶)

نوټ مودودي حواله په ابن خلدون ورکړې ده، حالانکه ابن خلدون دا واقعہ دوه ځایه لیکلی ده او سخت رد یې ورباندې کړی دی، هغه فرمایي چې: (وبعض الناس يقول اعطاء اياه ولا يصح) حضرت عثمان رضی اللہ عنہ چې څه ورکول نو دخپل مال څخه یې ورکول، د مسلمانانو مال یې نه د ځان لپاره جائز گڼلو او نه د بل چا لپاره (تاریخ طبري ج ۵ ص ۱۰۳)

(۱۰) د حضرت عثمان رضی اللہ عنہ د پالیسی دا اړخ یقیني چې غلط وو او غلط کار په هر صورت غلط وي هغه که هر چا کړی وي، د صاحبې غلطۍ ته غلطې نه ویل او محمولو نه ورته لټول نه د عقل تقاضی ده او نه د دین تقاضا ده (خلافت و ملوکیت ص ۱۶)

د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ توهین

(۱۱) حضرت معاویه داسنت بدل کړل، سنت دا وو چې د معاهد دیت به د مسلمان برابر وي او حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دا نیم کړو او پاتې نیم دیت یې دخپل ځان لپاره اخستل شروع کړل، خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳

نوټ: مودودي ابن کثیر ته دروغون روایت منسوب کړی دی، دا ټول روایت د حدیثو او دقې په کتابونو کې شته، دهغې څخه صفا معلومېږي چې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ پاتې نیم دیت دخپل ذاتي استعمال لپاره نه اخستلو، بلکه بیت المال ته یې حواله کولو. (بداية المجتهد ج ۲ ص ۴۱۴)

(۱۲) د حضرت معاویه رضی اللہ عنہ په زمانه کې یو ډېر خراب بدعت دا شروع شو چې خپله ده او دده والیانو به د منبر په سر باندې د حضرت علي رضی اللہ عنہ پسې کنځلې کولې، حتی چې په مسجد نبوي کې به هم د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم د منبر په سر باندې دا کنځلې کیدلې، د حضرت علي رضی اللہ عنہ اولادونو او خپلوانو به اورېدلې، کنځلې کول شریعت خولا په ځای پرېږده دانساني اخلاقو څخه هم مخالفې دي. (خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳ طبع ۲۳)

نوټ: مودودي دلته په پنځو کتابونو باندې حواله ورکړې ده، حالانکه په هغه پنځه واړه کتابونو کې دا خبره بالکل نشته.

(۱۳) د غنیمت د تقسیم په معامله کې هم حضرت معاویه د کتاب او سنت د صریحو احکامو څخه مخالفت کولو... حضرت معاویه رضی اللہ عنہ حکم کړی وو چې د غنیمت د مال څخه دى سپین زراو سره زرد دده لپاره جدا شي او باقي مال دې د شریعت د قاعدې مطابق تقسیم شي (خلافت و ملوکیت ص ۱۷۳ طبع ۲۳)

نوټ: د تاریخ په یو کمزوري کتاب کې هم دا خبره نشته چې حضرت معاویه رضی اللہ عنہ دى ددې حکم کړی وي.

د حضرت عائشې رضی اللہ عنہا اود حضرت حفصې رضی اللہ عنہا توهین:

دواړه په نبی صلی اللہ علیہ وسلم باندې زړورې وی او نبی صلی اللہ علیہ وسلم سره به یې زبان درازي کوله (هفت روزه ایشیا لاهور ۱۹ جنوري ۱۹۶۷م بحواله دوه بهائي ص ۵۸)

متعه جائزه ده: د مجبورۍ په حالت کې متعه جائزه ده (ترجمان القرآن اگست ص ۵۵)

د صحابه وو کرامو عدالت

د جرحې او د تعدیل امامان د هر راوي په باره کې د جرحې او د تعدیل بحث کوي، لکن د صحابه وو کرامو په باره کې د ټولو اتفاقي فیصله داده چې (الصحابة کلهم عدول) ځکه چې د صحابه وو تعدیل الله تعالی او رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم پخپله کړی دی، اوس چې څوک صحابه کرام د عامو انسانانو په شان گڼي او صرف دانسان په صفت یې پېژني نو دا د صحابه کرامو توهین کوي، علامه خطیب بغدادی په الکفایة

فی علم الروایت کہی دامام ابو زرعه رحمہ اللہ مقولہ را نقلوی چہ: (اذا رأیت الرجل ینتقص احدا من اصحاب رسول اللہ ﷺ فاعلم انه زندیق) (ص ۴۱).

اللہ تعالیٰ دصحابہ ووایمان دعامو انسانانو دایمان لپارہ معیار مگرزولی دی، اللہ تعالیٰ فرمایہ چہ: (امنوا کما امن الناس/ البقرہ ۱۳)

اللہ تعالیٰ چہی پہ دنیا کہی دیو پورہ جماعت ٹخنہ دخیلہ رضا اعلان کپی دی ہفہ یواخی دصحابہ ووجماعت دی اللہ تعالیٰ فرمایہ: (رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ) او اللہ تعالیٰ دصحابہ وودعدالت شاہدی ورکوی، اللہ تعالیٰ فرمایہ: اولئک کتب فی قلوبہم الایمان وایدہم بروح منہ. (المجادلہ ایتہ ۲۲) ہمدارنگہ پہ بل محای کہی فرمایہ چہ: اولئک الذین امتحن اللہ قلوبہم للتقویٰ لہم مغفرۃ واجر کبیر) (الحجرات ایتہ ۳).

رسول اللہ ﷺ پہ دہرو احادیثو کہی دصحابہ ووکرامو تعدیل کوی او د حق لپارہ بی معیار مگرزوی.

- (۱) علیکم بسنتی وسنة الخلفاء، الحديث ترمذي رقم ۲۶۷۶)
- (۲) أصحابي كالنجوم بأيهم اقتديتم اهتديتم (جامع الاصول في احاديث الرسول ۶۳۶۹)
- (۳) لا تمس النار منسلما رأيي او رأي من رأيي (ترمذي رقم ۳۸۵۸)
- (۴) اقتدوا بالذين من بعدي أبي بكر وعمر، (طبراني رقم ۴۵۰۸)
- (۵) اللہ اللہ فی اصحابی لاتتخذوہم من بعدي غرضا فمن أحبہم فبحبی أحبہم ومن أبغضہم فببغضی أبغضہم ومن اذاہم فقد أذانی ومن أذانی فقد أذى إلیہ ومن أذى اللہ فیوشک أن يأخذہ (ترمذي رقم ۳۸۶۲).
- (۶) ان اللہ اختارنی وأختارلی اصحابا وانصارا وانه سیخرج فی آخر الزمان قوم ینتقصونہم فلا تزاکلہم ولا تشاربوہم ولا تجالسوہم ولا تصلو علیہم ولا تصلوا معہم (جامع الاحادیث رقم ۶۶۲۳).
- (۷) من سب اصحابی فعلیہ لعنة اللہ والملائکة والناس اجمعین (طبراني رقم ۱۲۷۰۹)

پہ صحابہ وو کرامو باندی داعتراض کونکو حکم

- (۱) امام ابو زرعه فرمائی چہ شوک چہ پہ صحابہ وو، باندی تنقید کوی هغه زندیق دی (الکفایۃ للخطیب ص ۴۱).
- (۲) امام مالک رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ شوک چہ پہ صحابہ وو باندی د کفر او د فسق الزام لکوی هغه قتل کرئ او کہ ددی خخه علاوہ بله کنخل ورته کوی نو هغه ته سخته سرا ور کرئ (مکتوبات امام ربانی، دفتر اول، مکتوب نمبر ۲۵۱).
- (۳) امام نووی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ زمونږ او د جمهورو مذهب دادی چہ شوک چہ د صحابہ کرامو بدي بیانوی هغه ته سزا ور کرئ (شرح مسلم ج ۲ ص ۳۱۰).
- (۴) امام اعظم رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: یا د صحابہ وو بنه ذکر کوئ ایا ژبې بندې کرئ (الصارم المسلول ۱۷۷).

مودودی د اکابرو علماوو په نظر کې:

- (۱) مولنا اشرف علي تھانوی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: زما زړه دا تحریک نه قبلوي. (روزنامه احسان لاهور ۱۱ ستمبر ۱۹۴۸).
- (۲) مولنا حسین احمد المدنی رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: تراوسه پورې مونږ د مودودی او دده د نام نهاد جماعت اسلامي د اصولي غلطیانو ذکر وکړو کوم چہ اتهائې درجه گمراه کونکي وو، اوس به زه د قرآن او د سنت خخه دده ښکاره مخالفونه ذکر کړم دهغې خخه به دا ښکاره شي چہ مودودی نه قرآن مني او نه سنت مني بلکې هغه د سلفو صالحینو په خلاف یو نوی مذهب جوړوي او په هغې باندې خلک روانوي او دوزخ ته یې رسوي. (مکتوبات بسلسله مودودی جماعت، اشرف السوانح ۲۴/۴).
- (۳) مولنا احمد علي لاهوري رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چہ: د اسلام وروڼو! د مودودی تحریک ته د غور په نظر باندې وگورئ، دده د کتابونو خخه چہ کوم شی ثابتیږي هغه دادی چہ مودودی صاحب مسلمانانو ته یو نوی اسلام پیش کوي او معاذ اللہ نوی اسلام به خلک هغه وخت قبول کړي چہ کله د زور اسلام دیوالونه راوړوي او په دې خبره یې یقین راشي چہ دیارلس سوه کلن زور اسلام د عمل کولو قابل نه دی. (حق پرست علماء کے مودودی سے ناراضگی کے اسباب ص- ۳)

(۴) ددیوبند خلویسنت کلن مهتم قاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: مودودي دخپل جماعت په دستور کې لیکي چې در رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم څخه بغیر بل هیڅوک دحق لپاره معیار نه دی او نه دتنقید څخه بالاتر دی، چې په دې کې صحابه کرام هم شامل دي، اویا یې په صحابه کرامو باندې عملاً تنقید ونه کړي دي، بلکه تر یو حده پورې یې خپل ځان ته دحق معیار ویلی دی (مودودي دستور اور عقائد کا حقیقت ص ۱۸)

(۵) مولنا شمس الحق افغاني رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: دمودودي په تحریراتو باندې مې نظر واخلو زه دمودودي دنوي اسلام څخه مطمئن نه یم.

(۶) مولنا غورغشتو رحمۃ اللہ علیہ فرمائی چې: مودودي ضال او مضل دی.

(۷) مولانا عبدالحق اکوړه خټک فرمائی چې: دمودودي عقائد داهل سنت والجماعة څخه

خلاف او گمراه کن دي، مسلمانان دې ددې فتنې څخه دځان دساتلو کوشش وکړي.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده. اما بعد :

محترموا مسلمانانو! کله کله دیوسړي ځوی غټ شي لکن حرامي او نافرمان وي، خپل پلار ته په سپک نظر باندې گوري او ازاروي يې، همدارنگه نن سبا د اولياو وبعضې روحاني اولادونه هم هغه د حراميانو بچيانو په شان خپلو روحاني پلرونو ته په سپک نظر باندې گوري.

د تصوف دشمنان يا لامذهبه اهل حديث دي، يا مودوديان دي او يا د اشاعة التوحيد والسنة بعضې مياتيان دي، او يا د ډاکټر عثمانې ډله عثمانيان دي، او دا څلور واړه ډلې دهندو پاک د پنجاب پيداوار دي، او پنجاب د يو نامور صوفي او ولي حضرت علي هجويري رحمته الله عليه په لاس باندې مسلمان شوی دی چې د داتا گنج بخش لاهوري المتوفي ۴۶۵ هـ په نوم باندې ياديري.

عجيبه داده چې د چا په لاس باندې چې ته مسلمان شوی؟ هغه کافر او مشرک او بدعتي شو او ته صفا ستره مسلمان شوی، چې هغوي مشرکان او بدعتيان وونو تا ته په دې څوار لسمه صدۍ کې چا صحيح اسلام دروښودلو؟ ايا ملائک درته راغلل او که نوی وحی د باندې نازل شوه؟ دمشهورو اولياوو په تاريخ باندې چې نظر واچوو نو لاندې اولياء په نظر راځي:

اوله صدی: د صحابه وو او د تابعينو وه.

دوهمه صدی: حضرت ابراهيم ابن ادهم رحمته الله عليه (۱۶۲ هـ) حضرت رابعة البصري رحمته الله عليه (۱۸۵ م) وغيرهما.

درېمه صدی: حضرت معروف کرخي رحمته الله عليه (۲۰۶ م) حضرت ذوالنون البصري رحمته الله عليه (۲۴۵ م) حضرت سرسقطي رحمته الله عليه (۳۵۹ م) حضرت بايزيد بسطامي رحمته الله عليه (۲۶۱ م) حضرت عبدالله ترمذي رحمته الله عليه (۲۸۵ م) حضرت جنيد بغدادی رحمته الله عليه (۲۹۸ م)

څلوره صدی: حضرت ابو بکر شبلي رحمته الله عليه (۳۳۴ م)

پنځمه صدی: حضرت علي هجویری رحمته الله عليه المعروف بداتا گنج بخش المتوفي (۴۶۵ هـ) حضرت ابو اسماعيل هروي رحمته الله عليه (۴۸۱ م)

شپڻمه صدي: حضرت خواجه معين الدين چشتي اجميري رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۳ م)
 خواجه بختيار کاکي رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۴ م) محمد بن عربي رحمۃ اللہ علیہ (۶۳۸ هـ) خواجه فريد الدين رحمۃ اللہ علیہ
 گنج شکر رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۰ م) مولنا جلال الدين رومي رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۳ م)
 اومه صدي: خواجه نظام الدين اولياء رحمۃ اللہ علیہ (۷۶۵ م) جواد حسن دهلوي رحمۃ اللہ علیہ (۶۷۳ م)
 اتمه صدي: شاه مدار رحمہ اللہ (۸۵۰ م) شاسينا لکنوي رحمۃ اللہ علیہ (۸۱۰ م)
 نهمه صدي: خواجه باقي بالله رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۱۲ م)
 لسمه صدي: حضرت عبد الحق محدث الدهلوي رحمۃ اللہ علیہ (۱۰۵۲ م)
 يوولسمه صدي: شاه عبد لر حيم رحمۃ اللہ علیہ (۱۳۳۱ م) شاه ابو الرضاء رحمۃ اللہ علیہ (۱۱۰۰ هـ) شاه ولي الله
رحمۃ اللہ علیہ (۱۱۷۶ هـ)
 دولسمه صدي: شاه عبد العزيز رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۳۹ هـ) شاه اسماعيل رحمۃ اللہ علیہ (۲۴۶ هـ) سيد احمد
 شهيد رحمۃ اللہ علیہ (۱۲۴۹ م) وغيره.

خوارلسمه صدي: دولي الله خاندان خادمان.

دا خلک داسلام علمبرداران وواو ددوي په برکت باندې دلته اسلام پاتې دی، نو ايا ددوي سره
 اصل دين نه وو؟ بلکه په تاسو باندې په پنجاب کې نوې وځي راغله.

د تصوف متعلق يو څو مسائل

۱- د تصوف څخه په قرآن او په حديث کې په احسان او په تزکيه باندې تعبير شوی دی، نو
 د تصوف معنی احسان او تزکيه ده او احسان او تزکيه په قرآن او په حديث کې ډېره زياته راغلې ده،
 لکه د توحيد معنی چې په قرآن کې ډېره راغلې ده لکن خپله د توحيد لفظ په قرآن کې نشته.
 دا احسان د مرتبې حصول په هر مسلمان باندې ضروري دی، رسول الله رحمۃ اللہ علیہ فرمايي: (أن
 تعبد الله كأنک تراه) اوس دا مرتبه په ذکر الهی سره پيدا کيږي، نو ځينو مشايخو چې کوم اذکار
 دا احسان د مرتبې د حصول لپاره مقرر کړي دي هغه محض آلات دي چې دا احسان مرتبه پرې
 حاصلېږي او په الاتو او معالجاتو کې دا ضروري نه ده چې د شارع څخه دې منقول وي، يواځې دا
 ضروري ده چې د شريعت مطهره سره ټکر نه وي.

وقال الشاه ولي الله محدث الدهلوی رَحِمَهُ اللهُ: واستفاض عن رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ان الناس كانوا يبايعونه تارة على الهجرة والجهاد وتارة على اقامة اركان الاسلام الخ (شفاء العليل ترجمة القول الجميل، ص ۱۵، الفصل الأول)

په بل خای کې فرمایي چې: فاعلم أن البيعة سنة وليس بواجبة (شفاء العليل ترجمة القول الجميل ص ۲۱، الفصل الثاني)

قال العلامة فقير الله الحنفی رَحِمَهُ اللهُ: وهي سنة ليست بواجبة لان الناس بايعوا النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وتقربوا بها الى الله تعالى وما وجدنا الدليل على تأثم تاركها ولم ينكر أحد من الائمة المهديين من الصحابة والتابعين على تاركها فكان الاجماع السكوتي على انها ليست بواجبة آه (قطب الارشاد ص ۵۴۳، بحث تکرار البيعة ماثورة)

۲- وَعَنْ عَبْدِ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَوْلَهُ عِصَابَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ: "بَايَعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُبْغِرُوا بِاللَّهِ شَيْئًا وَلَا تَسْرِقُوا..." (الحديث، متفق عليه، (مشكوة: كتاب الايمان: ۱۷ حديث)

دلته رسول الله ﷺ دصحابه ووځنځه بيعت على الاعمال اخلي اودا بيعت على الاسلام نه وو ځکه چې هغه مخکې اخستل شوی وو (۲) بيعت على الجهاد هم نه وو کما في الحديث (۳) بيعت الخلاف هم نه وو (۴) دا بيعت الطريقة وو، د بيعت الطريقة معنى داده چې يو کامل شيخ او پير ته لاس په لاس کې ورکړي او د معاصي وو د ترک او د طاعاتو د التزام عقد ورسره وکړي او ورته ووايي چې زه به ستا په راهنمائي کې خپل ظاهر او باطن د شريعت سره مطابق کووم.

دشيخ دتصور حکم

د تصوف په سلسله کې دشيخ تصور جائز دی او که نه؟ بهتره داده چې د علاج او دوا په توګه استعمال شي، نه د ثواب په توګه، ځکه چې په دې سره د ذکر زړه او فکر مجتمع کيږي او دشيخ دتصور په نتیجه کې در رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عظمت په زړه کې کښيني، کوم چې دتعلق مع الله له بنيادي عواملو څخه دی.

لما قال شاه ولي الله رَحِمَهُ اللهُ : قالوا والركن الاعظم ربطه القلب بالشيخ على وصف المحبة والتعظيم وملاحقة صورته (شفاء العليل ترجمة القرآن الجميل ص ۸۰، الفصل الخامس) وقال العلامة شكار پوری رَحِمَهُ اللهُ: واذا غاب الشيخ عنه يخيل صورته في خياله بوصف المحبة والتعظيم فانه يفيد فائدة صحبة (قطب الارشاد ص ۵۵۸، الشغل العاشر، ومثله في الكتاب البهجة السنية في آداب الطريقة العالية النقشبندية ص ۴۲)

دكرامت تعريف

هغه خارق العادة او عجيب شى چي داسبابو د دائري لاندي نه وي او ديو ولي څخه صادر شي يعنې د داسي شخص څخه صادر شي چي هغه دستتو پوره باند او كامل التقوى وي .

خوارق

د عاده څخه مخالف كارونه دلاندي خلكو څخه صادرېدلى شي .

(۱) بعضي كافران چي دعوه دخدايي يې كړې وي، لكه دجال، دې خوارقو ته استدراج وايي .
 (۲) بعضي كافران چي دعوه دپيغمبري يې كړې وي لكه مسيلمه الكذاب، دې خوارقو ته اهانت وايي ، لكن دا په ياد لرئ چي دمدعي دالوهيت خوارق دده ددعوي سره مطابق كېدلى شي، لكه ددجال خوارق به همغسې وي لكه څرنگه چي دده دعوه وي او دا ځكه چي دجال انسان دى، دانسان په شان خوراك او څښاك او بول او براز كوي، نو كه دده خوارق دده ددعوي سره مطابق شي بيا يې هم دالله تعالى سره التباس نه رائي، لكن د دروغژن كافر مدعي دنبوت خوارق دده ددعوي سره مطابق نه شي كېدلى، ځكه چي بيا يې درشتيني پيغمبر سره التباس رائي، لكه دمسيلمة الكذاب خوارق چي دده ددعوي سره مخالف وويو سړى په يوه سترگه روند وو چي ده ورته دعاء وكړه نو هغه بله سترگه يې هم پرته شوه.

(۳) دريښتني پيغمبر دپيغمبري دزمانې څخه مخكې خوارقو ته اراهاصات وايي .

(۴) دريښتني پيغمبر دپيغمبري څخه وروسته خوارقو ته معجزات وايي .

(۵) دنفس مؤمن څخه صادر شوو خوارقو ته معونت وايي .

(۶) دكامل مؤمن څخه صادر شوو خوارقو ته چي ظاهراً او باطناً دستتو او دشريعت پابند وي

نو د فاسقانو، چرسيانو، بې نمازانو څخه که خوارق صادر شو نو هغه کرامت نه دی، بلکې استدراج او جادو دی، مثلاً یو سړی مونځ نه کوي او یا چرس او بله نشه کوي او په هوا باندې واولوتلو او یا یې بل عجیب کار وکړو نو هغه جادو گردې ولې نه دی، الله تعالی دا ولیا او تعریف داسې کوي چې: (ان اولیاءه الا المتقون).

د کرامت یوڅو مسائل

(۱) کرامت په دوه قسمه دی، اول: حسي دوهم: معنوي، عوام حسي کرامت پېژني او همدې ته کمال وایي، لکه دیو چا په پټو خبرو باندې خبرېدل، داوبو په سرباندې تېرېدل، په هوا کې اولوتل وغیره، لکن د خواصو په نیز کمال کرامت معنوي دی، یعنې په شریعت باندې استقامت، مکارم الاخلاق، التزام الطاعات، تخلی عن الرزائل، او تحلی بالفضائل، د حسد، کینې، بغض، دروغو، او نمامت څخه پرهیز کول او هېڅ وخت دا الله تعالی څخه په غفلت کې نه تېرول او دا ځکه کمال دی چې په کرامت حسي کې دا استدراج احتمال شته لکن په کرامت معنوي کې نشته، همدارنگه کرامت حسي ډېر کرټې د عجب او د تکبر لپاره سبب جوړېږي او په کرامت معنوي کې داسې نه وي، له دې وجې کاملین اکثر د امتنا کوي چې په دنیا کې دې ددوي څخه کرامت حسي صادر نه شي.

(۲) په کرامت باندې د مخکې څخه نه دولي علم ضروري دي او نه قصد، بلکه کله نه علم وي او نه قصد او کله وي، د علم او د قصد په اعتبار سره کرامت په درې قسمه دی، اول: چې په کرامت باندې د ولي علم هم وي او قصد یې هم ورته کړی وي، لکه د حضرت عمر رضی الله عنه په فرمان باندې د دریائې نیل روانېدل، دوهم دا چې علم وي لکن قصد نه وي، لکه بي بي مریمې ته بې موسمې مېوې راتلل، دریم: دا چې نه علم او نه قصد وي لکه ابو بکر صدیق رضی الله عنه چې د میلنوسره ډوډۍ خوړله او ډوډۍ ددو چندی څخه څو چنده زیاتېدله ابو بکر صدیق رضی الله عنه حیران وو، نه یې مخکې علم و او نه یې قصد وو، اول قسم ته تصرف او همت وایي

(۳) بعضې علماء فرمایي چې: د کرامت لپاره یو خاص حد شته دی او کوم کارونه چې ډېر غټ دي نو دهغوي صدور د کرامت په طریقه باندې ممتنع دی، لکه بغیر د والدینو څخه د اولاد پیدا کېدل، یا د ملائکو سره خبرې کول او یا دیوې ډلې څخه حیوانات جوړېدل، لکن محققین علماء فرمایي چې

د کرامت لپاره حد نشته دی ځکه چې کرامت د الله تعالیٰ فعل دی او د ولي دعزت لپاره یې د ولي په لاس باندې صرف ظهور راغلی دی او د الله تعالیٰ د قدرت لپاره حد نشته او که ته وایي چې بیا یې د معجزې سره فرق راغلو، نو جواب دا دی چې کله د کرامت خاوند وایي چې زه د نبی ﷺ غلام یم او دا هر څه چې ظاهر شوي دي د نبی ﷺ د اتباع له وجې دي، نو بیا هیڅ التباس نشته، البته د دوه ضروري ده چې په کرامت باندې د محال شرعي صادر بدل محال دي، لکه د قرآن د مثل راوړل.

(۴) په ولي باندې د خپل کرامت پټول واجب دي، لکن چې کله یې ښکاره کولو ته ضرورت وي نو بیا یې ښکاره کول جایز دي، مثلاً د غیب څخه اجازت، یا غلبه الحال، یا د کوم مرید د یقین تقویت، وغیره، (۵) بعضې کامل اولیاء د عبودیت او درضا په مقام کې وي، نو د هغوي حسي کرامتونه چاته نه ښکاري او بعضو ته الله تعالیٰ د تصرف قوت ورکړی وي، نو د هغوي کرامتونه خلکو ته ښکاري، له همدې ولایت لپاره د حسي کرامت وجود او یا ظهور نه دی ضروري.

(۶) د بعضو اولیاوو څخه د وفات څخه وروسته هم تصرفات او کرامتونه صادر شوي دي، لکه د تېر د خاورو څخه خوشبوي تلل، په قبر باندې انوار راوړېدل، خبرې کول، وغیره، داسې واقعات د تواتر مرتبې ته رسیدلي دي، لکه د اصحاب کهف کرامتونه، دا د الله تعالیٰ فعل دی او په دې کې هیڅ خفاء نشته.

(۷) کرامت هغه خارق او عجیب کار ته وایي چې د طبیعي اسبابو سره یې هیڅ تعلق نه وي برابره خبره ده چې هغه سبب جلي وي او که خفي، بعضې خلک هر عجیب کار ته کرامت وایي او د عامل په کمال باندې عقیده ساتي نن سبا داسې ډېر عجائب دي چې د اسبابو خفيه ووسره تعلق لري، نو هغه کرامت نشي کېدلی، مثلاً: حاضرات، عملیات، نقوش، شعبدات، تاثیرات، عجیبه ادویات، چشم بندې، سحر، طلسمات، وغیره، په دوي کې د بعضو اثار خیالي وي او د بعضو واقعي هم وي، لکن دا ټول د اسبابو طبیعيه و خفيه ووسره تعلق لري، د حق طالب په قوي نظر سره دا معلوموي چې دا کار د قوه طبیعيه په وجه دی او که د قوه قدسیه په وجه دی او که محض کاین عن الغیب دی، نو صرف دا دریم قسم کرامت دی.

(۸) د ولي لپاره دا شرط نه دی چې هیڅ گناه به یې نه وي کړي، بلکه هغه هم ولي دي چې که احياناً ترېنه گناه وشي او چې کله متوجه شي او یا متنبه شي نو فوراً توبه اوباسي.

دکشف او دکرامت په منیخ کې فرق

(۱) دکشف حاصل دادی چې کوم واقعات چې په عالم المثال کې کیږي او د عامو نظرونو څخه پناه وي هغه د چا نظر ته راشي او وېگوري او غالباً چې سړی ځان د ما دياتو او تعلقاتو څخه فارغ کړي، نو بیا ددې لیدل هیڅ بعید نه دي، له دې وجې دا د ولي څخه هم کېدلی شي او د غیر ولي څخه هم، بلکې د لیوني څخه هم کېدلی شي، حتی چې د کافر څخه هم کېدلی شي، لکن کرامت فقط د ولي څخه صادرېږي، ځکه چې کرامت خداوندی اعزاز دی چې هغه صرف ولي ته ورکول کیږي.

البتة دا خبره په یاد لرئ چې همدغه کشف یو ولي ته کله په طریقې دکرامت باندې هم کیږي، نو دېته بیا کشف بطریق الکرامت وایي او ددې کشف بطریق الکرامت لپاره علامه داده چې ددې سره تواضع، عاجزي، او انکساري وي، د کوم کشف سره چې دا نه وي بلکې په نفس کې د فخر احساس ورسره راشي نو دا بیا کشف بطریق الکرامت نه دی بلکې استدراج دی، چې پناه غوښتل ترې نه پکار دی.

(۲) دکشف لپاره اصل دا قول د رسول الله دی چې: (ان تعبد الله کانک تراه) داسې عبادت وکړه لکه الله تعالی چې د رتبه ښکاري، په دې کې د الله تعالی د تجلیاتو د مشاهدې ذکر شته دی، لکن دهرې هرې جزئې مشاهدې ذکر په قرآن او یا په حدیث کې نه دي ضروري، لکه مطلق خوب چې په قرآن او په حدیث کې راغلی دی لکن دهر هر جزئې خوب ذکر په قرآن او په حدیث کې نه دی ضروري، اوس د خوب په باره کې حکم دادی چې خپل خوب به شریعت ته پېش کړی که د احکامو شریعه ووسره موافق وو، نو قبول به یې کړی او که مخالف وو، نو رد به یې کړی او که شریعت ترې نه ساکت وو، نو هغه به صرف د خوب په مرتبه کې منی نه به ترینه عقیده ثابتوی او نه کوم حکم شرعي، همداحال دکشف هم دی چې شریعت ته به یې پېش کړی که ورسره موافق وو قبول به یې کړی که ترې نه مخالف وو، رد به یې کړی او که شریعت ترې نه ساکت وو نو صرف دکشف په مرتبه کې به یې منی نه به ورباندې عقیده ثابتوی او نه کوم حکم شرعي لدې وجې موږ د اولیاوو کشفونه صرف دکشفونو په مرتبه کې منو ددې تعلق نه د عقائدو سره شته او نه د احکامو وشریعه ووسره بلکه دا د احوالو سره تعلق لري.

قطب

د قطب لپاره دوه اقسام دي (۱) قطب التكوين (۲) قطب الارشاد .

قطب التكوين په تكويناتو کې کار کوي او قطب الارشاد هغه وي کوم ته د شريعت په معامله کې ټول رجوع کوي او کوم سړي ته چې الله تعالی د تکوينيت او د شريعت په مابين کې جامعيت په نصيب کړې وي هغه ته غوث ويلي شي ، د غوث الاعظم د لفظ استعمال شرک نه دی ، الله تعالی باران ته غيث ويلي دی ، الله تعالی فرمايي : ﴿وَهُوَ الَّذِي يُنْزِلُ الْغَيْثَ مِنْ بَعْدِ مَا قَنَطُوا﴾ (سورة شوری)
نو باران ته له دې وجې غيث ويلي شوی دی چې دا د الله تعالی درحمت سبب دی ، نو همدارنگه اولياء هم درحمت د غوث وولو ذريعه ده له دې وجې ورته غوث ويلي شي .

حلول

عثمانيان صوفيه کرامو ته درې عقېدې منسوبوي ، کومو ته چې اتحاد ثلاثه وايي ، (۱) حلول (۲) وحدة الوجود (۳) وحدة الشهود .

حلول : عثماني چې صوفيا کرامو ته کومه عقیده د حلول منسوبوي دا بالکل دروغ دي ، کامل ولي حضرت سيد علي هجويري گنج بخش رحمه الله په کشف المحجوب کې د حلول لپاره مستقل باب لگولی دی ، په نوم د (حلولي فرقې بيان)

او فرمايي چې ددې فرقې والا کافر دي ، شيخ اکبر په الفتوحات المکيه کې فرمايي چې : (واما لقول بالحلول فهو من مقالات اهل الکفر والجهول .

اصل خبره داده چې صوفيا کرام د الله تعالی د صفاتو د ظهور قائل دي ، د ظهور او د حلول په مابين کې دومره فرق دی لکه ثومره فرق چې د زمکې او د اسمان په مابين کې دی او لکه ثومره چې د کفر او د اسلام په مابين کې دی .

عام الفهم مثال:

(۱) گورہ چہ پہ اوبو کھ و اچوی نو دگورہ نوم ختم شی او داوبو نوم ہم ختم شی او دمجموعی نوم شربت شی، دہتہ حلول وایی، مثلاً دالله تعالی ذات او صفات پہ کوم مخلوق کھ ننوزی چہ خپل وجود او نوم یہ ختم شی نو دا دکفر عقیدہ دہ.

(۲) پدیو جام کھ چہ اوبہ و اچوی او لمر تہ یہ کھدی، نو پدہ ی اوبو کھ لمر پہ نظر راخی، نو دا دلمر ظهور دی او ددی له وچ لمر پہ اوبو کھ حل شوی نہ دی او نہ دلمر پہ وجود او پدہ نوم کھ خہ فرق راغلی دی.

نو دا دنیا عالم الاسباب دی، لہ دہ ی وچ خلک دهر شی نسبت دظاہری اسبابو طرف تہ کوی، مثلاً یو سہ ی چہ دتہرک لاندی شی او مہ شی نو خلک ددہ دمرگ لپارہ سبب تہرک یاد وی، یا یو سہ ی او پری وی او دودہ ی او خوری او مور شی نو خلک دودہ ی تہ دمریدلو سبب وایی، ہمدارنگہ اوبو تہ دتندی دما تہ دلو سبب وایی او یا روپو وغیرہ تہ دعزت سبب وایی، لکن داشیان خو حقیقی اسباب نہ دی، بلکھ ددی ظاہری اسبابو شاتہ دالله یو صفت دی، صوفیا کرامو تہ ہفہ حقیقی صفت منکشف وی او فرمایہ چہ سہ ی دتہرک لاندی مہ شو لکن پہ حقیقت کھ دلته دالله تعالی دیو صفت تجلی دہ چہ المیت ورتہ وایی، دودہ ی دخوراک خخہ وروستہ سہ ی مور شو پہ ظاہر کھ دا اثر پہ دودہ ی باندی مرتب شو.

لکن پہ حقیقت کھ دلته دالله تعالی دیو صفت تجلی وشوہ چہ الرزاق او المحی ورتہ وایی، پہ مومن کھ دالله تعالی دالہادی صفت تجلی کوی او پہ کافر کھ دالمضل، یعنی دهر مخلوق شاتہ دالله تعالی دیو صفت تجلی دہ چہ دہ عقیدہ تہ دظہور عقیدہ وایی.

وحدة الوجود

دایو حقیقت دی چہ ہر کثرت دیو وحدت طرف تہ راجع وی، مثلاً پہ دنیا کھ دہر انسانان دی لکن ددی تہ لو انسانانو دکثرة رجعة انسان تہ دہ، چہ دہتہ وحدت انسانیت وایی، ددی وحدت انسانیت خخہ ہیشوک ہم انکار نہ کوی او ددی خخہ ہیشوک دا معنی نہ اخلی چہ ددی انسانی وحدت پہ وجہ دمسلمان او دکافر پہ مابین کھ فرق نشتہ.

بنځه او خاوند د وحدت انسانیت په وجه یو دي، لکن بیا هم ددوي احکام جدا جدا دي، همدارنگه په حیواناتو کې کثرت دی، لکن بیا هم ددې ټول کثرت رجعه یو وحدت ته ده چې حیوانیت دی.

همدارنگه په افغانانو کې کثرت دی لکن ددې کثرت رجعه یو وحدت ته ده چې افغانیت دی، خلک وایي چې ټول یو افغان یو، لامذهبان، عثمانیان، مماتیان او خنزیران د اکثره دی او رجعه یې یو وحدت ته ده چې حیوانیت دی، لکن بیا هم ددوي په منځ کې فرق شته، هېڅوک هم داسې نه وایي چې لامذهبیان او مماتیان عین خنزیران دي، ددې څخه وروسته وحدت د جسم مطلق دی، چې په دې کې دونو او د تیگو سره وحدت دی لکن هېڅوک هم ددې څخه عینیت نه اخلي او هیڅ لامذهبه او مماتی دا نه وایي چې زه عین ونه او تیگه یم ددې څخه پورته غټ وحدت دوحدة الوجود دی، لکه څرنگه دالله تعالی لپاره وجود دی نو همدارنگه د مخلوق لپاره هم وجود دی، نو د وجود لاندې دواړه راغلل، اگر چې یو وجود حقیقي او بالذات دی او بل بالعرض دی خو بیا هم دواړه موجود وي، لکن دا وحدت اتحاد او عینیت لره نه دی مستلزم، خالق خالق دی او مخلوق مخلوق دی، لامذهبیان او مماتیان وایي چې دوحدة الوجود معنی داده چې خالق مخلوق شو او مخلوق خالق شو (معاذ الله) نو لامذهبیان وحدت په معنی د اتحاد سره وایي، شیخ اکبر رحمۃ الله علیه په الفتوحات المکیه کې فرمایي چې: (اما لقول بالاتحاد فهو من مقالات اهل الکفر والاتحاد) عجیبه خبره داده چې صوفیا کرام چې کومې خبرې ته کفر او الحاد وایي همغه عقیده خلک دوي ته منسوبوي، علاوه لا دا چې دا خونه د عقیدې مسئله ده او نه د احکامو بلکه دا خود احوالو مسئله ده (تریاق اکبر، بر زبان صدفر).

د وحدت الوجود یوه توجیه دا هم ده چې دوحدة الوجود معنی ده لا موجود الا الله، دالله تعالی وجود حقیقي او بالذات دی او د مخلوق وجود عارضی او بالعطاء دی، یعنې دالله تعالی وجود کامل دی او د مخلوق وجود ناقص دی، او ناقص کالعدم وي، لکه: (لا فتی الا علی ولا سیف الا ذوالفقار) او چې د مخلوق وجود کالعدم شو نو یواځې دالله تعالی وجود پاتې شو.

دتوحيد اقسام

يو توحيد ايماني دى چې (لامعبود الا الله) دالله تعالى څخه ماسوا بل معبود نشته، ددې څخه بغير انسان مؤمن نشي پاتې کېدلى، دوهم توحيد دخواصو دى، چې کله په صوفيا کرامو باندې د حال غلبه راشي نو لکه څرنګه چې په حديث کې رياتۀ شرک ويلي شوى دى، نو دوي وايي چې (لامقصود الا الله) نو په چا کې چې دامرتبه دتوحيد وي فبها او که نه وي نونفى دايمان ترې نه راځي، دريم توحيد شهودي دى، چې کله کوم ولي دالله تعالى دتجلياتو په مشاهده کې مستغرق شي، نو بيا ده ته هيڅ شى په نظر نه ورځي، نو بيا وايي چې (لاموجود الا الله) نو دا دايمانياتو مسئلۀ نه شوه، بلکه د احوالو سره يې تعلق پيدا کړو، نو د (لامعبود الا الله) په نفى باندې کفر راځي او د (لامقصود الا الله) په نفى باندې کفر نه راځي بلکه نفى داخلاص راځي او د (لاموجود الا الله) په نفى باندې نه کفر راځي او نه نفى داخلاص، بلکه داسې سړى دمشاهدې څخه محروم وي.

وحدة الشهود

بعضې صوفيا کرامو دوحدة الوجود تعبير دعوامو لپاره مشکل وګڼلو، له دې وجې هغوي دعوامو دپوهولو لپاره په وحدة الشهود باندې تعبير وکړو. لکه څرنګه چې دسپې په وخت کې ستوري پرکيږي، نو همدارنګه داستوري دورځې هم په اسمان کې موجود وي، لکن دلمر په مقابلۀ کې په نظر نه راځي، نو اگر چې ددوي وجود به اسمان کې شته، لکن دلمر په مقابلۀ کې يې شهود نشته، نو همدارنګه دخالق او مخلوق حال هم دى دا دوحدة الشهود لپاره مثال دى.

تمت

واخر دعوانا ان الحمد لله رب العلمين

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

دبريلويت فتنه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد !:

احمد رضا خان پيژندنه

احمد رضا خان دخالي دور کي په ماسپينين کي په سنه (۱۲۷۲) هـ ق لسم دشوال مطابق سنه ۱۸۵۶م د هندوستان په يو، پي صوبه کي دبريلي په ښار کي زيږيدلی دی (ملفوظات اعلیٰ حضرت ج ۱ ص ۱۲) دا احمد رضا خان دخليفه ظفر الدين بهاري المتوفی ۱۳۸۲ هـ ق دينا مطابق دا احمد رضا خان دنسب سلسله داسي ده.

عبدالمصطفیٰ احمد رضا خان، ابن حضرت مولانا نقی علی خان، ابن مولانا رضا علی خان، ابن مولانا حافظ محمد کاظم علی خان، ابن مولانا شاه محمد اعظم خان، ابن حضرت محمد سعادت یار خان، ابن حضرت محمد سعید الله خان.

دده ابا او اجداد دقندهار برهيج پښتانه وه، (حيات اعلیٰ حضرت ج ۱ ص ۲) کله چې سرسخت رافضي نادر شاه ايراني افشاري المتوفی (۱۱۶۰) هـ ق داسلامي حکومتونو دختمولو په اراده په (۱۱۴۲) هـ ق کي د فارس ښي بادشاه اشرف ختم کړو، او دهغه په ځای يې طهماسپ صفوي رافضي مقرر کړو نو تعصب يې ختم نشو، بلکي کوشش يې وکړو چې دشيعة گانو څخه بغير نور قومونه دايران څخه وباسي، کابل او قندهار ته هم ورسيدلو، په (۱۱۵۰) هـ ق کال کي يې په لاهور باندې هم حمله وکړه او دديرش کروړو مالي غنيمت سره بيرته ايران ته واپس شو، په دغه وخت کي د هندوستان حاکم دمغلو دخاندان يو کس وو په نو دروشن اختر (عرف محمد شاه المتوفی (۱۱۶۱) هـ ق) نادر شاه اراده وکړه چې په هندوستان کي هم مسلمانان وزبي نو دوه لکه فوج او پنځه زره توپونه يې دځان سره واخستل او په هندوستان باندې يې حمله وکړه.

دا احمد رضا خان بريلوي خاندان هم په دې رافضي فوج کي شامل وو، مشهور بريلوي مؤلف ابو المنصور حافظ محمد انور قادري ايم - آی ليکي چې دا احمد رضا خان پنځم نيکه محمد سعید الله خان په (۱۷۳۹) ع کي د نادر شاه په فوج کي هندوستان ته راغلو، په ابتداء کي د لاهور په شيش محل کي او

سیدلو، وروسته ډهلي ته لاړو (اعلیٰ حضرت مولانا احمد رضا خان ص ۱۲) ظفر الدین بریلوي هم لیکي چې: سعید الله خان د نادر شاه په فوج کې ډهلي ته راغلو (حیات اعلیٰ ج ۱۳) نادر شاه په ډهلي کې قتل عام وکړو، وروسته دیوې معاهدې له مخې بیرته واپس شو او سعید الله خان ترینه په هندوستان کې پاتې شو او د محمد شاه په خاصو معتمدینو کې کې شامل شو (حیات اعلیٰ حضرت ج ۱۳)

نو کیدی شي چې: نادر شاه ورته امر کړی وي چې دا په خپلو خاصو معتمدینو کې حساب کړه ترڅو چې نادر شاه ته دا ایجنټۍ کار وکړي، وروسته د سعید الله خان زوی سعادت یار خان د محمد شاه وزیر شو او ډیرې زمکې یې لاس ته راوړې (حیات اعلیٰ حضرت ج ۱۳)

دا احمد رضا خان ډیرم نیکه کاظم علي خان د اصف الدوله وزیر و او اصف الدوله سرسخته رافضي شيعه وو، ډیرو بارگاهونو بنیاد یې ایښی وو، لکه امام بارگاه اصفیه، امام بارگاه حسین ابادي، درگاه حضرت امام حسین، درگاه حضرت عباس علم بردار و غیر، (هفت روزه شيعه لاهور مجله نمبر ۶۰ یکم مارچ ۱۹۸۲) نمبر ۱۷، ۱۸ ص ۴

اصف الدوله د (اوده) په نوابانو کې وو د (اوده) د شيعه نوابانو په اهل سنت والجماعت باندې د ظلمونو ډیر اوږد داستان دی. د داسې ظالمو وروافضو سره د محمد کاظم علي خان خواره تعلقات وو تردې چې وزیر یې وو.

د کاظم علي خان درې لورگانې وې او درې یې ځامن وو، حکیم نقی علي خان، رضا خان، جعفر علي خان، د رضا خان بیا درې لورگانې او یو ځوی وو په نوم د نقی علي خان او د نقی علي خان دوه لور گانې وې او درې یې ځامن وو، محمد رضا خان، احمد رضا خان، حسن رضا خان. دا احمد رضا خان اصل نوم محمد وو، بیا د کورنۍ په مشوره ورته نوم بدل کړی شو او احمد رضا خان انتخاب شو، لکن احمد رضا خان به دخپل نوم سره عبدالمصطفی لیکلو (اعلیٰ حضرت بریلوي ص ۲۵)

دا احمد رضا خان استاذان

احمد رضا خان په کومه مدرسه کې مستقل درس ندی ویلی، بلکې اکثره دیني تعلیم یې په خپل کور کې کړی دی، دده اولنی استاذ مرزا غلام قادري وو، وروسته یې دخپل پلار مولوي نقی علي خان څخه علوم حاصل کړل، مولوي نقی علي خان هم د کوسې مدرسې څخه ندو و فارغ شوی، هغه هم پخپل

کور کھی سبقونہ ویلی وو ، لکن ددی سرہ سرہ یی احمد رضاخان تہ ددیارلسو کالو پہ عمر کھی دستاربندي وکرہ (المیزان امام احمد رضا ص ۳۳۷)

پہ تصوف کھی یی ہم دمارہرہ شریف خنہ خلافت صرف پہ یوہ ورخ کھی حاصل کھی وو، (ملفوظات حصہ اول ص ۱۰۵) ددی تعلیم خنہ وروستہ یی علم ہیئت او نجوم دمولانا عبدالعلی رامپوری خنہ ولوستل او علم جفریہ دخیل مرشد مولانا ابوالحسین نوری خنہ ولوستل (المیزان ص ۳۳۲)

احمد رضاخان وایی چھی نسبت او اسناد پہ دوه قسمہ دی، حقیقی: چھی مسند الیہ حقیقہ متصف وی او مجازی: چھی دغیر متصف طرفتہ دیوہ علاقہ لہ وجہ نسبت وشہ، لکہ نہر تہ جاری ویل یا جالس دسفینی تہ متحرک ویل، بیا حقیقی ہم پہ دوه قسمہ دی، ذاتی: چھی دغیر پہ وجہ موصوف شوی نہ وی۔

عطایی: چھی بل چا (واسطی) موصوف کھی وی، بیا کلہ ہغہ بل (واسطہ) ہم پدی وصف باندي موصوفہ وی لکہ واسطہ فی الثبوت او کلہ نہ وی موصوفہ لکہ واسطہ فی الاثبات (الأمن والعلی ص ۱۵)

دلہ احمد رضاخان دواسطی فی الاثبات غلط تعریف وکرو، پہ واسطہ فی الاثبات کھی واسطہ او ذوالواسطہ دواہ پہ صفت باندي متصف وی، لکہ العالم حادث لانہ متغیر، نو العالم ذوالواسطہ دہ او متغیر واسطہ دہ او حدوث صفت دی۔ چھی واسطی (متغیر) تہ بالذات او ذوالواسطی (العالم) تہ بالواسطہ ثابت دی۔

داحمد رضا خان اخلاقی ژبہ:

دمولنا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ او مولنا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ پہ بارہ کھی لیکھی چھی: شریفہ ظریفہ رشیدہ رمیدہ فی اپنی اقبال وسیع سے ان کی ادبار پر ضیق کو فراخی حوصلہ کے لے سکائی کہ چاہیں تو ایک منٹ میں اپنے مضمون کی (ایک ایک کتاب) کا جواب لکھ دیں (خالص الاعتقاد ص- ۱۰)

د(شریفہ ظریفہ) خنہ یی مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ مراد دی او د(رشیدہ رمیدہ) خنہ یی مولانا رشید احمد گنگوہی رحمہ اللہ مراد دی، رمیدہ رندی بنخہ تہ وایی داقبال وسیع خنہ عام قبولیت مراد دی او (ادبار) ددبر جمع دہ وروستنی اندام مخصوصہ تہ وایی، (ضیق) تنگی لاری تہ وایی او (فراخی حوصلہ) خنہ یی مراد کولایدل دی۔

دلکھنو دندوة العلماء پہ بارہ کھی لیکھی چھی:

اسپ سنت ماده خراز بدعت اورده بهم

استر ندوه بدست ارند و مفخر می کند

حدائق بخشش حصه سوم (ص ۳۲)

چې دستو اسپ بدعت په خرباندي وخیږي. نو دندوه قجر ترینه پیداشي، پدې باندي دندوه والا فخر کوي.

احمد رضا خان پدې ځای کې یواځې دندوي توهین نه دی کړی، بلکې د سنت توهین یې هم وکړو.

په یو ځای کې لیکي چې: د سید احمد، خلیل احمد او داشرف علی په کفر کې چې څوک شک

کوي هغه هم کافر دی، (احکام شریعت)

څوک چې دنانو توي او د دیوبندیانو په کفر کې شک کوي هغه هم کافر دی (عرفان شریعت ج ۱ ص ۲۴)

بریلویان دانگریزانو په خدمت کې

(۱) کله چې په هندوستان باندي دانگریزانو حکومت راغلو، نو شاه عبدالعزیز رحمه الله

دهندوستان په باره کې یوه فتوی جاری کړه چې: اوس هندوستان دارالحرب دی، ددې فتوی مطلب واضح

وو چې هغه دانگریزانو په خلاف باندي دخلکو راپارول وو، ددې فتوی په رڼا کې مسلمانانو عملي جهاد

شروع کړو، چې د شاه اسماعیل شهید رحمه الله او د سید احمد شهید رحمه الله جهاد تحریکونه دهمدې

فتوی نتیجه وه او همدارنگه په هندوستان کې (۱۸۵۷ع) کال د ازادۍ جنگ هم دهمدې فتوی نتیجه وه.

نو د شاه عبدالعزیز رحمه الله ددې فتوی له وجې انگریزان هم په حرکت راغلل او داسې خلک

یې راپیدا کړل چې دانگریزانو په خلاف جهاد ته یې حرام وویلې، په دوي کې بعضو جهاد ته منسوخ

وویلې لکه قادیاني لعین او بعضې دانگریزانو په خلاف د اقدامي جهاد څخه منکر شول او دا کوشش

یې وکړو چې د شاه عبدالعزیز رحمه الله فتوی بې اثره شي، په دوي کې یو هم احمد رضا خان بریلي وو،

احمد رضا خان د شاه عبدالعزیز رحمه الله جهاد دفتوی په خلاف او دانگریزانو په حمایت کې یو کتاب

ولیکلو به نوم د (الاعلام بالاعلام بان هندوستان دارالاسلام)

(۲) مسعود بریلوي لیکي چې: کله چې انگریزانو بې دریغه د مسلمانانو د وینو تویول شروع کړل،

نو سرسید احمد خان د جهاد په خلاف یوه رساله ولیکله او دانگریزانو غوصه یې یو څه سره کړه، په دغه

وخت کې سیاسي تقاضی هم همدا وه چې عوام او علماء من حیث القوم انگریزانو ته دخپلې وفاداری ثبوت پیش کړي.

شیعه گانو هم د جهاد په خلاف رساله ولیکله او بریلویانو هم دانگریزانو په حمایت کې فتوی شایع کړه، په هغه وخت کې دوه ډلې علماوو یوې ډلې هندوستان ته دارالحرب ویلو او بلې ډلې ورته دارالاسلام ویلو (فاضل بریلوي او ترک موالات ص ۳۵)

(۳) ډاکټر مسعود بریلوي په بل خای کې لیکي چې بریلوي علماوو دانگریزانو سره دوفاداری

اعلان وکړو (یادگار دربار ۱۹۱۱ع، حصه اول ص ۵۶۹)

(۴) مفتي انتظام الله شهابي اکبر ابادي بریلوي لیکي چې: دانگریزانو غټ خواهش دا وو چې څرنگه به مخور او خانداني علماء په انگریزي حکومت کې د افتاء منصب قبول کړي؟ ترڅو چې په شمالي هند کې انگریزي حکومت دخلکو په مابین کې مقبول شي، په هندوستانیانو کې دغټو څخه غټه عهده د صدر الصدور د عدالت وه، له دې وجې یې دا عهده اکابرو او افاضلو ته پیش کړه، ډهلي چونکې پخوانی دارالسلطنت وو له دې وجې یې ددې ډیر اهتمام کولو او دې عهدې ته یې د مولانا فضل حق والد فضل امام مقرر کړو، دهغه دوفات څخه وروسته یې دا عهده دده شاگرد صدر الدین خان ازرده ته حواله کړه، په آخر کې مولانا فضل حق هم په لکهنو کې دانگریزي حکومت لخوا څخه صدر الصدور مقرر شو. (حیات علامه فضل حق خیرآبادي ص ۱۷)

(۵) کله چې شاه اسماعیل شهید رحمه الله او سید احمد شهید رحمه الله دالله تعالی ددین د دفاع په خاطر د جهاد میدان ته راوتلي وو، نو انگریزانو ددې لپاره چې خلکو ته وښايي چې زمونږ حکومت داسلام په خلاف نه دی نو کوشش یې وکړو چې په حکومت کې علماء داخل کړي چې دغیر مقلدینو تر څنګ یې بریلیانو ته هم په حکومت کې ښه پراخه برخه ورکړه.

په ډهلي کې دبیرالدوله فریدالدین (۱۲۴۴) هق

منشی زین الدین (۱۲۷۳)

مفتی صدرالدین ازروده (۱۲۷۵) هق

مولوي فضل امام خیرآبادي (۱۲۴۴) هق

- پہ بد ایوان کی مولوی فضل رسول (۱۲۸۹) هـ ق
 پہ مراد آباد کی مولوی عبدالقادر چیف رام پوری (۱۲۶۵) هـ ق
 پہ الہ آباد کی مفتی اسد اللہ (۱۳۰۰) هـ ق
 پہ کلکتہ کی قاضی نجم الدین خان کاکوری (۱۲۲۹) هـ ق
 او دده حآمن قاضي سعيد الدين (۱۲۶۲) هـ ق
 مولوی حکیم الدین (۱۲۶۹) هـ ق
 قاضي علم الدين (۱۲۵۷) هـ ق
 پہ مدارس کی قاضی ارتضاء علی گوپاموی (۱۲۷۰) هـ ق
 داہقہ بریلوی علماء دی چہ دافتاء او دصدر الصدور پہ عہد و سرہیہ انگریزی حکومت تہ
 تقویت ورکری وو. (جنگ ازادی ۱۸۵۷ ع ۵۵)
 (۶) پہ کال (۱۹۱۹) ع کی انگریزانو پہ ترکانو باندی دظلم بازار گرم کپی وو، ددی ظلمونو پہ
 خلاف پہ تہول ہندوستان کی د (تحریک خلافت) او د (تحریک ترک موالات) بنیاد کی خود ل شو،
 علما وو او عوامو حکومتی وظیفی پریں سود لہی، حتی چہ دکالجونو او سرکاری خطابتونو سرہم
 مقاطعہ وشوہ، لکن مولوی احمد رضا خان ددی دوارو تحریکونو سرہ خپل سخت مخالفت اعلان کپو،
 فتویٰ یی شائع کپی (فاضل بریلوی اور ترک موالات ص ۲۷، دوام العیش فی الائمہ من قریش ص ۲۳)
 (۷) احمد رضا خان بریلوی فتویٰ ورکپہ چہ دانگریزانو ٹخہ دمدرسو لپارہ دچندو اخستل جائیز
 دی. (الم جحة الموتنة فی آیة الممتحنة ص ۶۲)
 یو انگریزی مؤرخ (فرانسس رابن سن) احمد رضا خان بریلوی تہ دانگریزانو وفادار ویلی دی
 (سپر تزم امنگ انڈیم مسلمز ص ۴۲۲) (Sepratism Among Indian Muslims)
 (۹) مولوی فضل رسول بدایوانی دانگریزانو سخت خیر خواہ او دانگریزانو تنخوا خور ملازم وو
 (تذکرہ علماء ہند ص ۳۸۱)

(۱۰) محمد فاروق قریشي ليکي چې د اعلیٰ حضرت احمد رضا خان شاگردانو او مريدانو دخپل استاذ او مرشد په امر باندې عمل وکړو او په اجتماعي طريقه يې د ازادۍ د تحريک سره سخت مخالفت وکړو او دانگريزانو سره يې کومک وکړو (ولی خان اور قرارداد پاکستان ص ۳۰۹)

بعضې بريليان مولوي فضل حق خيرآبادي ته د (۱۸۵۷) ع کال د ازادۍ د جنگ هير وایي، لکن دا دروغ دي فضل حق خيرآبادي د ازادۍ په جنگ کې هيڅ شموليت نه دی، کړی سلمه سیهول بريلوي ليکي چې د تحقيق څخه دا ثابت ده چې علامه جنگيدونکی صاحب سيف مجاهد نه وو (علامه فضل حق خيرآبادي ص ۳۵۶)

او نه يې د جهاد د فتوی ورکړې ده (علامه فضل حق خيرآبادي ص ۳۲۸)

دبريلويانو عقيدوي شریکيات او بدعات

- ۱- عقیده د علم غیب.
- ۲- عقیده د حاضر او ناظر.
- ۳- عقیده د مختار الكل.
- ۴- عقیده د نور او دبشر.
- ۵- په مافوق الاسباب کې عقیده الاستمداد من غير الله تعالى.
- ۶- د الله تعالى په باره کې خطرناک عقاید.
- ۷- د انبياوو په باره کې گستاخانه عقاید.
- ۸- د صحابه کرامو په باره کې گستاخانه عقاید.

﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يُعْلِمُهَا إِلَّا هُوَ﴾

علم الغيب دالله تعالى خاص صفت دى

مؤلف: الشيخ أبو إبراهيم رحيم الله الحقاني استجراي

مسئله علم الغیب

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد !

د اهل سنت والجماعت عقیده: (۱) علم غیب په اصطلاح کې ذاتي او کلي وي، لهذا علم غیب صرف دالله تعالیٰ صفت دی، عالم الغیب صرف الله تعالیٰ دی، څوک چې په اصطلاحی معنی باندې علم الغیب بل چاته ثابتوي او یا په اصطلاحی معنی باندې بل چاته عالم الغیب وایي هغه کافر دی.

۲- انباء الغیب او اخبار بالغیب چې ددې څخه وروسته علم راځي دا غیر الله ته ثابت دی، او په دې کې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم برخه د نورو څخه زیاته ده، نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته د ډیرو غیو بو خبر ورکړل شوی دی، ددې څخه منکر هم ملحد او زندیق دی.

خلاصه دا چې علم الغیب اصطلاحی او شرعی ما فوق الاسباب او محیط یعنی ذاتي او کلي وي او علم الغیب لغوي، ماتحت الاسباب وي، علم الغیب اصطلاحی دالله تعالیٰ خاص صفت دی.

مفتي محمد فرید رحمہ الله لیکي چې: د علم الغیب دوه معنی دي، یو علم ما فوق الاسباب، یعنی بغیر د اسبابو نه علم لرل، او دا شرعی او اصطلاحی معنی ده، دویم: دا چې علم په هغه شیانو چې د حواسو او عقل نه اوچت وي او د پته غیب لغوي وایي، علم غیب په اولنی معنی سره د الله تعالیٰ سره مختص دی، ځکه چې د ممکن د ټولو کارونو ذات او صفات د الله تعالیٰ ورکړه ده، ﴿وَمَا يَكْفُرُ مِنْ نِعْمَةٍ فَيَنْتَعِزْ﴾، او دویم قسم انبیاء علیهم السلام ته ورکړی شوی خو په قدر د ضرورت، نه دا چې ټول په ټوله الخ. (فتاویٰ فریدیہ ج ۱ ص ۸۶)

۳- څوک چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم ته عالم الغیب وایي او معنی لغوي مراد وي چې د وحی الهام او کشف په ذریعه وي، یعنی اظهار الغیب مراد وي نو دا گناهگار شو، ځکه چې موهم لفظ یې استعمال کړو، د علم الغیب د لفظ څخه متبادر علم غیب اصطلاحی دی، د شریعت په اصطلاح کې همدې اصطلاحی ته علم الغیب وایي او په همدې اصطلاحی علم الغیب باندې د احکامو مدار دی، لکه د صلوٰة، زکوٰة، حج وغیره څخه چې اصطلاحی معنی گانې مرادې دي او په همدې اصطلاحی معنا گانو باندې یې احکام مرتب دي.

۴- دلته درې شيان دي، يو د نبي صلى الله عليه وسلم علم، دوهم غیب او دریم علم الغیب دی، اختلاف پدې دریم کې دی یعنې په علم الغیب کې، نو هغو دلایلو ته اعتبار دی چې په هغې کې علم الغیب راغلی وي د علم په دلایلو علم الغیب نه ثابتیږي لکه: ﴿وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا﴾ د علم دلیل دی، د علم الغیب دلیل ندی، همدارنګه (أوتيت علم الأولين والآخرين) دا د علم دلیل دی خود علم الغیب دلیل نه دی. ۵

۵- علم الغیب په شریعت کې هغه دی چې ذاتي وي او کلي وي د اسبابو د علم په وجه به نه وي، اسباب د علم درې دي حواس، خبر صادق او عقل، د دې اسبابو د علم په وجه چې کوم علم راغلی وي هغه علم غیب شرعي او اصطلاحی ندی، یوڅو حوالې وګوره:

۱- علامه الوسي رحمه الله فرمایي: فالعلم به لكونه بواسطة الاسباب لا يكون من علم الغیب

(روح المعاني ج ۲۰، ص ۲۹۹)

۲- مايدرك بالدليل لا يكون غيباً (تفسير نسفي ج ۲ ص ۷۲۳)

۳- هو مالم يقم عليه دليل ولا اطلع عليه مخلوق (تفسير نسفي ج ۲ ص ۶۱۷)

۴- ما غاب عن المشاهد ولم يقم عليه دليل (تفسير مظهري ج ۷ ص ۱۴۷)

۵- والتحقيق ان الغیب ما غاب عن الحواس والعلم الضروري والعلم الاستدلالي وقد نطق القرآن بنفي علمه عن سواه تعالیٰ فمن ادعى انه يعلمه كفر ومن صدق المدعى كفر واما ما علم بحاسة او ضرورة او دليل فليس بغیب (نبراس ص ۳۴۳)

۶- وما اعلم الله لخيار عباده بالوحى والالهام الحق لم يبق بعد الاعلام غيباً (بزازيه ج ۴ ص ۱۱۹)

۷- ان علم الانبياء والاولياء هو باعلام من الله تعالیٰ لهم وعلمنا بذلك هو باعلامهم لنا وهذا غير علم الله الذي تفرد به وهو صفة من صفاته القديمة الازلية الدائمة... فلا يعلم الغیب احد الا هو وما سواه ان علموا جزئيات منه فهو باعلامه واطلاعه لهم وحينئذ لا يطلق انهم يعلمون الغیب اذ لا صفة لهم يقتدرون بها على الاستقلال بعلمه (رسائل ابن عابدين ج ۲ ص ۴۵۹)

۸- فان لبعض الغيوب اسبابا قد استدل بها عليه لكنه ليس بحقيقي (فتح الباری ص ۴۹۱)

ددې څخه معلومه شوه چې علم الغیب په شریعت او اصطلاح کې ذاتي او کلي وي، نو د علم الغیب تقسیم ذاتي او عطائي ته غلط دی، ځکه چې تقسیم یې ذاتي ته الی نفسه دی او عطائي ته الی غیره

دی، همدارنگه چې علم الغیب شرعي او اصطلاحی د الله تعالیٰ خاص صفت شو، نو غیر الله ته بالکل نه دی ثابت، نه کلي او نه جزئي، څوک چې د الله تعالیٰ خاص صفت غیر الله ته کلي ثابت کړي، هغه کلي مشرک دی او څوک یې چې جزئي ثابت کړي هغه جزئي مشرک دی.

فائده: (۱) جدید بریلویان (چې په افغانستان، کوزه پښتونخوا او بلوچستان کې په ښکاره ځان ته بریلویان نه وایي، بلکې وایي چې نه دیو بنديان یو او نه بریلویان یو، په حقیقت کې (۹۸) فیصده بریلویان دي) دوي وایي چې نبي کریم ﷺ ته علم الغیب جزئي عطائي ثابت دی، نو دوي شپږ غلطیانې کوي، اول: تقسیم د علم الغیب کوي ذاتي او عطائي ته، حالانکې علم الغیب په اصلاح کې فقط ذاتي دی، دوهم: تقسیم د علم الغیب کوي کلي او جزئي ته، حالانکې علم الغیب په اصطلاح کې فقط کلي وي، دریم: دا چې دیو فن عالم هغه چاته وایي چې ددې فن اصول، کلیات او قواعد ورته معلوم وي او دغیو قواعد یواځې الله تعالیٰ ته معلوم دي، نو عالم الغیب یواځې الله تعالیٰ دی (وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ) دمفاتحو څخه همدا قواعد مراد دي، مثلاً ډاکټر هغه چاته وایي چې د طب اصول، کلیات، قواعد او فارمولې ورته معلومې وي، د جزئیاتو د علم په وجه چاته ډاکټر نه شي ویلی، مثلاً مونږ ته دا جزئي معلوم دی چې ډیسپرین گولی د سردرد علاج دی، نو ددې جزئي او همداسې دسلو او زرو جزئي نسخو د علم په وجه چاته ډاکټر نه شي ویل کیدلی، ترڅو چې د طب قواعد زده نکړي، نو دغیو د جزئیاتو د علم په وجه چاته عالم الغیب نه شي ویلی، ترڅو چې دغیو قواعد ورته معلوم نه وي او دغیو قواعد صرف الله تعالیٰ ته معلوم دي، څلورم: پکار دی چې دوي په نیزهر مسلمان او کافر عالم الغیب شي، ځکه چې علم الغیب عطائي که ثابت شي، نو بیا الله تعالیٰ نبي کریم ﷺ ته اعطاء کړې ده او نبي کریم ﷺ نورو انسانانو ته اطلاع کړې ده، نو ټولو ته علم الغیب ثابت شو، فرق صرف په مطلع کې شو، چې نبي کریم ﷺ ته الله تعالیٰ او جبرئیل علیه السلام اطلاع ورکړه او نورو انسانانو ته نبي کریم ﷺ اطلاع ورکړه، همدارنگه فرق په قلت او کثرت کې شو، پنځم: د علم الغیب تقسیم جزئي او عطائي ته یوه بدعتي اصطلاح ده، د عقائدو په هېڅ کتاب کې نه ده راغلې، شپږم: د مخلوق علم ملکې ته وایي، نو په

مخلوق کي به عالم الغیب هغه چاته وایي چې ملکه او قوت دغیب دانی ولري او په ملکه دغیب دانی کي کلي او جزئي، ذاتي او عطائي ته تقسیم غلط دی.

(۲) قدیم بریلویان (چې اقراري بریلویان دي) وایي چې دنبی کریم ﷺ علم الغیب کلي عطائي وو، نو دوي درې غلطۍ کوي: ۱- چې تقسیم د علم الغیب کوي ذاتي او عطائي ته، حالانکې علم الغیب فقط ذاتي وي ۲- دنبی کریم ﷺ په ذریعہ ټولو انسانانو ته اطلاع شوې ده، نو بیا پکار دی چې هر انسان عالم الغیب شي، (۳) د مخلوق علم ملکي ته وایي، نو په مخلوق کي به عالم الغیب هغه چاته وایي چې ملکه او قوت دغیب دانی ولري او په ملکه دغیب دانی کي کلي او جزئي، ذاتي او عطائي ته تقسیم غلط دی..

دغیب او علم الغیب په مابین کي فرق داشو چې: غیب په دوه قسمه دی، ماتحت الاسباب، یعنی ما یدرک بالخبر الصادق او العقل او مافوق الاسباب یعنی ما لایدرک بالاسباب، لکه د قیامت دورخې علم، قاضي بیضاوي فرمائي چې: وهو (ای الغیب) قسمان ۱- قسم لا دلیل علیه ۲- وقسم نصب علیه دلیل، نو اول مافوق الاسباب دی او دوهم ماتحت الاسباب دی او علم الغیب اصطلاحی فقط مافوق الاسباب دی.

خلاصه دا چې أهل سنت والجماعت فرمائي چې علم غیب اصطلاحی یعنی علم ذاتي، محیط، تفصیلی چې بلا استثناء په ټولو معلوماتو باندې حاوي وي، دالله تعالیٰ دخواصو څخه دی، پدې کي ورسره نه رسول شریک دی او نه غیر رسول، بیا چې الله تعالیٰ چاته وغواړي، نو دوحې یا دالهام او یا د عقل استدلالی په ذریعہ باندې ډیر غیوب ورته ښکاره کوي، دیته علم الغیب لغوي وایي چې د انباء او اخبار په ذریعې سره وي، چې په دې کي دملایکو او انبیاءو برخه دنور مخلوق څخه ډیره ده او د محمد ﷺ برخه دهر چا په نسبت ډیره ده.

په علم غیب اصطلاحی کي ذاتي او عطائي همدارنگه کلي او جزئي ته تقسیم نشته، ځکه چې علم غیب اصطلاحی فقط ذاتي او کلي وي او دا دالله تعالیٰ خاص صفت دی، د بعضې اکابرو په کلام کي چې د علم الغیب تقسیم کلي او جزئي ته راغلی دی، نو هغه علم الغیب لغوي دی چې انباء بالغیب او اطلاع علی الغیب هم ورته وایي، علم الغیب لغوي کلي هم د مخلوق سره نشته.

تنبيه: علم الغیب لغوي ماتحت الاسباب وي سبب ورته كله عقل وي او كله خبر صادق چې د وحی یا د کشف یا د الهام وغيره په ذریعہ اطلاع حاصله شي، لکن بعد الاطلاع بیا دا غیب مشاهد گرځي مثلاً: زید د دیوال شاته چې تاته معلوم نه وي غیب دی، لکن که څوک اطلاع درکړي چې د دیوال شاته زید دی، نو بعده الاطلاع همدا زید مشاهد شو او بعد الاطلاع ورباندې علم، علم الغیب نه شو، بلکې علم الشهادة شو، نو دا په حقیقت کې علم الغیب ندي، صاحب الفتاویٰ بزازیہ فرمایي چې: لم يبق بعد الاعلام غيباً (ج ۴ ص ۱۱۹) نو قبل الاطلاع غیب وو او بعد الاطلاع مشاهد شو، نو دا اطلاع څخه وروسته علم الغیب نه راځي، بلکې علم الشهادة راځي، نو بعضې خلک چې وایي چې د انباء څخه وروسته علم الغیب راځي، نو دا مغالطه ده، ځکه چې د انباء څخه وروسته علم المشهود راځي، ځکه چې بعد الاطلاع دا معلوم غیب ندي کما قال صاحب الفتاویٰ البزازیة وما اعلم الله لخيار عباده بالوحی او الالهام الحق لم يبق بعد الاعلام غيباً (ج ۴ ص ۱۱۹)

د اهل سنت والجماعت د عقیدې وضاحت

يو غیب دی او بل علم الغیب دی، د غیب تعريف علماء داسې کوي چې (ما لا يدركه الحواس ولا تقتضية بداهة العقل) د دې تعريف تشریح داده چې اسباب د علم درې دي، حواس سليمه، عقل، خبر صادق، چې وحی هم پدې قسم کې داخله ده، بیا په عقل باندې کله بداهه علم مرتبېږي او کله استدلال، نو (۱) غیب د یته وایي چې په حواسو باندې به یې ادراک نه کېږي، د کوم شي ادراک چې د حواسو په ذریعہ باندې کېږي هغه غیب نه دی او پدې مدرک باندې علم هم غیب نه دی.

(۲) همدارنگه مدرک بالعقل بداهه هم غیب نه دی او په دې مدرک باندې علم هم غیب نه دی، فبعد هذا نقول: چې غیب په درې قسمه دی، دوه په اسبابو د علم باندې مرتب وي، یو دا چې: مدرک بالعقل وي استدلالاً لکه د الله تعالیٰ وجود او دوهم دا چې: مدرک بالخبر الصادق وي لکه حالات دبرزخ، د قیامت او د جنت او د جهنم وغيره د ماتحت الاسباب.

(۳) دا چې په دې اسبابو سره یې ادراک نه کېږي، نه په حواسو، نه په عقل او نه په خبر صادق، لکه د سباد ورځي د کارونو علم، د مرگ د ورځي علم، د قیامت د ورځي علم د ما فوق الاسباب دي، نو د غیب د اول او دوهم قسم علم او ادراک ذاتي نه دی، بلکې د ذریعو او د اسبابو په وجه دی، لهذا

ماتحت الاسباب ورته وایو او ددریم قسم علم او ادراک ذاتی دی داسبابو او دزرایعو په وجه نه دی، لهذا مافوق الاسباب ورته وایو، د اول او ددوهم قسم غیبو علم مخلوق ته ثابتیدلی شي خو دالغوی علم الغیب دی او ددریم قسم غیبو علم دالله تعالیٰ خاصه ده، مخلوق ته نه شي ثابتیدلی او دپته اصطلاحی علم الغیب وایي، لغوی علم الغیب ماتحت الاسباب وي او اصطلاحی علم الغیب ما فوق الاسباب وي، په قرآن او په سنت کې دغیبو اطلاق په درې واړو قسمونو باندې کیږي، لکن چې کله دغیب سره دایمان او د اظهار لفظ راشي نو هلته اول او دوهم قسم غیب مراد وي، ځکه چې ایمان فرع دعلم ده او علم په اولو دواړو قسمونو باندې راتللی شي.

او کله چې دغیب سره دعلم لفظ راشي، نو هلته دریم قسم غیب مراد وي او چونکې دهر انسان بلکې دهر مخلوق علم دزرایعو او داسبابو په وجه دی، له دې وجې دمخلوق لپاره لفظ دایمان بالغیب اظهار علی الغیب، اطلاع علی الغیب او انباء علی الغیب استعمالیږي، او دالله تعالیٰ علم بغیر داسبابو څخه دی، نو دالله تعالیٰ په جانب کې لفظ د(علم الغیب) او د(عالم الغیب) مستعملیږي په قرآن او په حدیث کې دمخلوق لپاره لفظ د(عالم الغیب) نه دی مستعمل شوی، ﴿وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ﴾ (الانعام ۵۹) ﴿عَالِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا﴾ الجن.

نو اوس که یو څوک غیر الله ته عالم الغیب وایي په دریمه معنی باندې یعنې چې دعلم لپاره یې هیڅ سبب او ذریعه نه وي، هغه مشرک دی ځکه چې دا دالله تعالیٰ صفت او خاصه ده، او که ذکر د(عالم الغیب) کوي او مراد یې ترینه اظهار علی الغیب او اطلاع الغیب وي، نو دا اگر چې شرک نه دی لکن بیا هم غلطه وینا ده، ځکه چې دقرآن او حدیث په اصطلاح کې اظهار علی الغیب او اطلاع الغیب ته علم الغیب نه دی ویلی شوی، دا داسې ده لکه چې یو سړی ووايي چې ان الله لا یعلم الغیب او مطلب یې دا وي چې دالله تعالیٰ څخه هیڅ شی غایب نه دی او یا لکه یو سړی چې دحق څخه مرګ، دفتنې څخه اولاد، او رحمت څخه باران مراد وي او وایي چې: انی اکره الحق واحب الفتنة وأفر من الرحمة

حکم

ثوڪ چي په اصطلاحی معنی سره غیر الله عالم الغیب گڻي هغه کافر دی.

تفصیل: که ٺوڪ غیر الله ته عالم الغیب وایی، نو دا ظاهرأ مشرک دی، بیا یی که خپله عقیده بیان کړه چې زما مراد علم الغیب اصطلاحی او شرعی دی، نو دا په حقیقت کې هم مشرک دی او که خپله عقیده یی داسې بیان کړه چې زما مراد اظهار الغیب او علم الغیب لغوی دی، نو بیا مشرک ندی، لکن داسې ویل ندي پکار، ټکه چې دا لفظ موهم دشرک دی لکه یوسړی چې وویي چې زه صلوٰة نه منم، نو ظاهرأ دا کافر دی، بیا یی که خپله عقیده داسې بیان کړه چې زه صلوٰة اصطلاحی یعنې ارکان مخصوصه نه منم، نو دا په حقیقت کې هم کافر دی او که خپله عقیده یی داسې بیان کړه چې زه صلوٰة لغوی یعنې تحریک الصلوٰة نه منم، نو بیا کافر ندی، لکن دا وینایی صحیح نده، ټکه چې موهمه دکفر ده.

(۱) په فتاویٰ حقانیه ج ۱ ص ۱۴۱) کې دیو سوال په جواب کې داسې فرمایي چې علم غیب کلی او علم محیط دالله خاصه ده له الله تعالیٰ څخه پرته له هیچا سره علم غیب کلی او علم محیط نه شته، همدارنگه نبی کریم ﷺ هم علم غیب کلی نه درلود، بلکې دځینو مغیباتو علم ورته الله تعالیٰ دوحې په ذریعه ورکړی وو، یعنې دنبی کریم ﷺ سره علم الغیب شرعی او اصطلاحی نسته او علم الغیب لغوی ورسره شته، بیا وروسته لیکي چې ٺوڪ چې دحضور ﷺ په اړه دا عقیده لري چې هغه دجمیع ما کان وما یكون علم لري هغه دقطعی نص څخه مخالف دی، نو دداسې عقیدې لرونکی سړی کافر دی او باید چې خپل ایمان نوی کړي او که واده یی وي نو دنکاح تجدید هم پرې ضروري دی.

(۲) ملا علی القاري رحمه الله فرمایي چې: فالعلم بالغیب أمر تفرد به سبحانه تعالیٰ ولا یسبیل للعباد الیه الا باعلام منه والهام بطریق المعجزة او الکرامة او الارشاد بالامارات فیما یمکن فیه ذلك، ولهذا ذکر فی الفتاویٰ ان قول القایل عند رؤية هالة القمر ای دایرته (یکون مطر) مدعیاً علم الغیب لا بعلمه کفر، شرح الفقه الاکبر ص ۱۵۱) تصدیق الکاهن فیما یخبر.

(۳) علامه ابن عابدين رحمه الله فرمایي چې: قلت وحاصله ان دعوی علم الغیب معارضة

لنص القرآن فیکفر بها (رد المحتار، باب المرتد، مطلب فی دعوی علم الغیب).

(۴) رجل تزوج بشهادة الله ورسوله كان باطلا لقوله عليه السلام لانكاح الا بشهود وكل نكاح يكون بشهادة الله ورسوله معظم جعلوا ذلك كفرا لانه يعتقدان الرسول صلى الله عليه وسلم يعلم الغيب وهو كافر، قاضي خان علی هامش الهندیه ، باب ما يكون اسلاما من الكافر وما لا يكون ج ۱ ص ۳۳۴)

(۵) په خلاصه الفتاوی ج ۲ ص ۱۵) کہی راخی چہی : رجل تزوج امرأة ولم يحضره شهود فقال: خدا ورسول یا فرشتگان را گواه کردم ، بطل النکاح وکفر الناکح، لا اعتقاد أن الرسول صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ والملائكة تعلم الغيب)

(۶) لَوْ تَزَوَّجَ بِشَهَادَةِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَنْعَقِدُ وَيَكْفُرُ لِإِعْتِقَادِهِ أَنَّ النَّبِيَّ يَعْلَمُ الْغَيْبَ (المهرالرائق ج ۳ ص ۱۵۵)

۷- تَزَوَّجَهَا بِشَهَادَةِ اللَّهِ وَالرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَنْعَقِدُ وَيَخَافُ عَلَيْهِ الْكُفْرَ لِأَنَّهُ يُؤْهِمُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ يَعْلَمُ الْغَيْبَ. (بزازیه: ج: ۴، ص: ۱۱۹).

۸- اگر کسی بدون شهود گفت کہ خدا و رسول را گواه کردم یا فرشته را گواه کردم کافر شود (ما لا بد منه ص ۱۲۹)

(۹) ذكر الحنفية في فروعهم بالتكفير باعتقاد ان النبي صلى الله عليه وسلم يعلم الغيب لمعارضة قوله تعالى قل لا يعلم من في السموات والارض الغيب الا الله (المسامره ص ۱۵۸)

(۱۰) زوج امرأة بشهادة الله ورسوله هل يكفر؟ ففيه الفاظ كفر (خلاصة الفتاوى ج ۲ ص ۱۵)

(۱۱) مفتي محمد فريد رحمہ اللہ ليکي چہی : د علم الغیب دوه معنی دي، يو علم ما فوق الاسباب، يعنى بغير د اسبابو نه علم لرل، او دا شرعي او اصطلاحی معنی ده، دويم: دا چہی علم په هغه شيانو چہی د حواسو او عقل نه او چت وي او د پته غيب لغوي وايي ، علم غيب په اولنۍ معنی سره د الله تعالیٰ سره مختص دی، حکه چہی د ممکن د ټولو کارونو ذات او صفات د الله تعالیٰ ورکړه ده، وما بکم من نعمة فمن الله، او دويم قسم انبياء عليهم السلام ته ورکړی شوی خو په قدر د ضرورت، نه دا چہی ټول په ټوله الخ. (فتاویٰ فريديه ج ۱ ص ۸۶)

داهل بدعتو (بریلویانو) عقیده

قدیم بریلویان: احمد رضا خان بریلوی لیکي چې: د عالم د پیدایش څخه شروع تر محشر او تر دخول د جنت او د جهنم پورې د ټولو جزئي او کلي، دیني او دنیوي، تفصیلي او محیط علم نبي کریم ﷺ ته ورکړل شوی وو، انباء المصطفیٰ ص ۳ و الکلمة العلیا ص ۲۳) بیا دا علم محیط نبي کریم ﷺ ته د کوم وخت څخه ورکړل شوی وو؟ نو په دې کې بریلویان مختلفې عقیدې لري: بعضې وايي چې کله چې نبي کریم ﷺ د مور په گیده کې وو نو په همغه وخت کې ورته د ماکان او د مایکون علم ورکړل شو (انوار افتاب صداقت از قاضی فضل احمد لدھیانوی ص ۱۳۷) بعضې وايي چې د معراج په شپه باندې نبي کریم ﷺ ته علم د ماکان او د مایکون ورکړل شو (حواله سابقه)

احمد رضا خان وايي چې نبي کریم ﷺ ته علم د ماکان او د مایکون د ټول قرآن د نزول څخه وروسته ورکړل شو (انباء المصطفیٰ ص ۴) دا د قدیمو بریلویانو عقیده ده، چې علم الغیب کلي عطائي غیر الله ته ثابتوي او د افغانستان، کوزې پښتونخوا او بلوچستان جدید بریلویان، علم الغیب جزئي عطائي غیر الله ته ثابتوي.

داهل بدعتو بریلویانو دلایل

فانده: د عقیدې د اثبات لپاره داسې دلیل پکار دی چې قطعي الثبوت او قطعي الدلالة وي بریلویان هم دا اصل مني احمد رضا خان په رسایل علم غیب ص (۱۴۵) کې لیکي چې: اعتقادات میں قطعیات کا اعتبار دتایید نه غنیمات صحاحا.

قرآني دلایل:

الله تعالیٰ فرمایي چې ﴿وَلَوْلَا عَلَيْنَا الْكِتَابُ بَيِّنًا لِّكُلِّ شَيْءٍ﴾ (نحل ایت ۸۹)، مَا كَانَ حَدِيثًا يُفْتَرَىٰ وَلَٰكِن تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ لِّكُلِّ شَيْءٍ (يوسف ایت ۱۱۱)، مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ (انعام ایت ۳۸) احمد رضا خان لیکي چې: نکره په سياق د نفی کې عموم راوړي او په کلمې د کل کې داسې تعمیم دی چې کله هم تخصیص نه قبلوي او بغیر د دلیل شرعي څخه نصوص همیشه په خپل ظاهر باندې حملېږي (انباء المصطفیٰ ص ۴)

درسول الله صلى الله عليه وسلم علم دشرق څخه ترغربه پورې، دازل څخه ترأبده پورې دى، دهر صغير كبير، دهر رطب او يابس علم نبي صلى الله عليه وسلم ته حاصل دى او يواځې اجمالاً نه بلكې تفصيلاً ورته حاصل دى (جاء الحق ص ٥٢ مقياس حنفي ص ٢٩٤)

١- اول جواب: دا درې واړه ايتونه مكې دي او احمد رضا خان وايي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته علم دماكان ومايكون دټول قرآن دنزول څخه وروسته وركړل شو (انباء المصطفى ص ٤)
دوهم جواب: مفسرين فرمايي چې په دريم ايت كې د الكتب څخه لوح محفوظ مراد دى (بغوي، معالم التنزيل، تفسير كبير)

دريم جواب: كه ددې مكې ايتونو څخه نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته دهرې ذرې ذرې علم ثابت شي او عالم الغيب شي، نو بيا ددې ايتونو څخه وروسته دوحې نزول ته څه ضرورت وو؟ ځكه چې درواړو ايتونو علم به هم له همدې ځاى څخه نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته حاصل شوى وي، نو بيا ددې ايت دنزول څخه وروستني ايتونه او راروان احكام په ماكان ومايكون كې نه دي داخل؟

څلورم جواب: چې نكړه په سياق دنفى كې دعموم لپاره ده او كل هم داستغراق حقيقي لپاره دى، نو په قرآن كې دهر شي بيان راغلو او بيا يواځې بيان نه دى بلكې مفصل بيان دى، نو بيا سوال دادى چې په قرآن كې دمانځه دركعتونو تفصيلات او دزكوٰة دنصاب تفصيلات كوم دي؟
پنځم جواب: خپله احمد رضا خان صاحب په يو ځاى كې وايي چې كله دكل څخه اكثر مراد وي (فتاوى رضويه ج ١ ص ٧٣٧)

جمهور مفسرين ليكي چې دلته كل دعموم او داستغراق لپاره نه دى او د(كل شىء) څخه امور ددين مراد دي، بغوي روح المعاني تحت هذه الايه.

٢- الله تعالى فرمايي چې: ﴿وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا﴾ البقرة ايت ٣٣١

الله تعالى حضرت ادم عليه السلام ته دهر شي نوم وروښودلو او دا حقيقت دى چې دنبي كريم صلى الله عليه وسلم مرتبه دټولو پيغمبرانو څخه اوچته ده، نو نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته به په طريق اولى باندې دټولو شيانو نومونه او علم حاصل وي.

اول جواب: دا خو قیاس شو او دعقایدو په باب کې داسې دلیل پکار دی چې قطعي الثبوت او قطعي الدلالت وي.

دوهم جواب: ددې ایت څخه استدلال هم دکل په عموم باندې بناء دی او مخکې ذکر شو چې کلمه دکل په عموم کې نص قطعي نه دی.

دریم جواب: که دتعلیم الاسماء څخه دآدم علیه السلام عالم الغیب کیدل لازم شي نو بیا شیطان ورته څرنگه د دروغو قسمونه خوړل؟

څلورم جواب: دلته ټول مفسرین لیکي چې ادم علیه السلام ته دهغو شيانو نومونه او خواص وښودل شول کومو ته چې دادم علیه السلام ضرورت وو.

۳- الله تعالیٰ فرمایي چې: ﴿عَلَّمَ الْغَيْبَ فَلَا يُظْهِرُ عَلَىٰ غَيْبِهِ أَحَدًا﴾ إِلَّا مَن ارْتَضَىٰ مِنْ رَّسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا ﴿٢٦﴾

بریلیان وایي چې الله تعالیٰ نبي کریم ﷺ ته خاص علم غیب حتی چې دقیامت علم هم ورکړو، نو اوس کم شی دی چې دنبی کریم ﷺ دعلم څخه پاتې دی. (جاء الحق ص ۵۵ خالص الاعتقاد ص ۲۴)

اول جواب: دا ایت مکي دی، ددې څخه وروسته هم دقرآن ډیره حصه نازل شو، نو که ددې ایت څخه دعلم الغیب لپاره استدلال صحیح شي نو بیا سوال دادی چې ایا دقران باقی حصه په علم الغیب او په علم دماکان او مایکون کې داخله ده او که نه؟ که داخله وي نو دهغې نزول ته بیا څه ضرورت دی؟

دوهم جواب: داستثناء څخه علم الغیب کلي مراد دی او که جزئي؟ که جزئي مراد وي نو ستاسو مدعی نه ثابتېږي او که کلي مراد وي نو بیا یې دراروان ایت سره تعارض راځي چې (قُلْ إِن أَدْرِي أَقَرِيبٌ مَّا تَوْعَدُونَ أَمْ يَجْعَلُ لَهُ رَبِّي أَمَدًا) الجن ایت ۲۵ ځکه چې په دې ایت کې دعلم غیب کلي نفی ده.

دریم جواب: ددې ایت څخه ټول مفسرین دبعضي غیوبو اظهار مراد وي (روح المعانی تحت هذه الايت)

۴- الله تعالیٰ فرمایي چې: (وَمَا هُوَ عَلَىٰ الْغَيْبِ بِظَنِينٍ) (التکویر ص ۵۳)

خان صاحب بریلوی لیکي چې: زما محبوب په غیبو باندې بخیل نه دی او بخل وجود د مال غواړي، نو چې د نبی کریم ﷺ سره علم الغیب نه شته نو بیا خويي بخل نه دی متصور، نو نفی د بخل څرنگه صحیح شوه؟

اول جواب دا د سورت تکویر ایت دی او دا په نزول کې شپږم سورت دی، نو که ددې ایت څخه ټول علم غیب او علم د ماکان و ما ی کون مراد وي نو بیا ددې ایت څخه وروسته یو سل او اته (۱۰۸) سورتونه ولې نازل شول؟ ایا هغه په ماکان و ما ی کون کې نه وو داخل؟

دوهم جواب: په ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِظَنٍّ﴾ کې اکثر مفسرین د هو ضمیر نبی کریم ﷺ ته راجع کوي، لکن بعضې مفسرین یې قرآن ته راجع کوي لهما ددې ایت څخه په قطعي طریقې باندې نبی کریم ﷺ د علم الغیب ثابتول ممکن نه دي. دریم جواب: د الغیب څخه هغه شی مراد دی؟ پدې کې د مفسرینو اختلاف دی، البته دومره خبره یقیني ده چې د الغیب څخه هغه امور مراد دي چې د منصب د نبوت سره تعلق لري (بغوي، جلالین، ابن کثیر تحت هذه الايت)

څلورم جواب: پدې ایت کې دوه قراته متواتر دي، په یو قرات کې بضنین راغلی دی په معنی د بخیل سره، لکن په بل قرات کې بضنین راغلی دی په معنی د متهم سره، یعنې تاسو په وړو وړو خبرو کې نبی کریم ﷺ په دروغو باندې نه متهموئ، نو په دومره غټه معامله کې نبی کریم ﷺ څرنگه متهم شو؟ افسوس چې اهل بدعت د دوهم قرات نوم هم نه اخلی. ۵- الله تعالیٰ فرمایي چې: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُظْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِيْ مِنْ رُّسُلِهِ مَنْ يَّشَاءُ﴾ (ال

عمرن ایت ۶۰)

په دې ایت کې راغله چې الله تعالیٰ چې چاته وغواړي نو هغه ته د غیبو علم ورکوي. اول جواب: دا ایت د سورت آل عمران ایت دی او د غزوې د اُحد په وخت کې نازل شو، ددې څخه وروسته د قرآن شپاړس سورتونه نازل شو، نو که ددې ایت له وجې نبی کریم ﷺ ته د ماکان و ما ی کون علم حاصل وي نو بیا خو پکار وه چې دا شپاړس سورتونه نه وی نازل شوی. دوهم جواب: ټول مفسرین ددې ایت څخه بعض غیب مراد وي.

۶۔ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ (نساء ایت ۱۱۳)

کلمہ دما دعموم لپارہ ده، نو ددی خخه معلومیری چي نبي کریم ﷺ ته دتولو تیرو شوو او دراروانو واقعاتو خبر ورکړل شوی وو (جاء الحق ص ۴۹)

اول جواب: دا دسورت نساء ایت دی، چي په خلورم کال دهجرت باندې نازل شوی دی، ددی ایت خخه وروسته ډیر سورتونه نازل شو، چي سورت توبه پکې په خاصه طریقه باندې ذکر کولو قابله ده، نو که ددی ایت خخه دتولو غیوبو علم مراد وی نو بیا خو ددی ایت دنزول خخه وروسته دهیخ سورت نزول ته ضرورت نه وو.

دوهم جواب: دا استدلال په دې باندې بنادی چي کلمه دما دعموم او داستغراق لپاره ده، حالانکې په ډیرو ځایونو کې دعموم او داستغراق معنی غلطه وي لکه (ويعلمکم ما لم تکنوا تعلمون) البقره (۱۵۱) وعلمتم ما لم تعلموا انتم ولا اباؤکم (انعام ۹۲) نو بیا خو ددی ایتونو له وجې هر امتي ته علم الغیب ثابت شو.

دریم جواب: مفسرینو په دې ایت کې دما مصداق احکام او امور ددین بنودلي دي وگوره بغوي تحت هذه الاية، بعضو مفسرینو چي دلته خفیات الامور ذکر کړي دي نو دهغوي ترجمه هم بالکل صحیح ده ځکه چي نبي کریم ﷺ ته الله تعالیٰ د ډیرو امورو غیبیه وو اطلاع ورکړې وه.

دا حادیثو خخه استدلالات

۱۔ عَنْ حُذَيْفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، مَا تَرَكَ شَيْئًا يَكُونُ فِي مَقَامِهِ ذَلِكَ إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ، إِلَّا حَدَّثَ بِهِ»، حَفِظَهُ مَنْ حَفِظَهُ وَنَسِيَهُ مَنْ نَسِيَهُ. (صحیح مسلم، کتاب الفتن و اشراط الساعة ج ۲ ص ۳۹۰)

جواب: د حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ټول روایات چي مخې ته کيښودل شي نو ټیټجه ترینه دارا وزي چي رسول الله ﷺ چي کوم شی بیان کړی دی، دهغې تعلق دفتنو او دعلاماتو دقیامت سره دی ټول اشیاء نه دي، لکه څرنگه چي خپله حضرت حذیفه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چي: «وَاللَّهِ مَا تَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ قَائِدٍ فِتْنَةٍ، إِلَى أَنْ تَنْقَضِيَ الدُّنْيَا، يَبْلُغُ مِنْ مَعَهُ ثَلَاثَ مِائَةِ فَصَاعِدًا، إِلَّا قَدْ سَمِعْنَا بِاسْمِهِ، وَاسْمِ أَبِيهِ، وَاسْمِ قَبِيلَتِهِ». (ابوداؤد: کتاب الفتن: ج ۲ ص ۴۲)

(ابوداؤد کتاب الفتن ج ۲ ص ۴۲) همدارنگه فرمایي چي: وَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ النَّاسَ بِكُلِّ فِتْنَةٍ هِيَ

كَابِتَةٌ، فِيمَا بَيْنِي وَبَيْنَ السَّاعَةِ. (مسلم: ج ۲ ص ۳۹۰)

۲- حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: قَامَ فِينَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَامًا، فَأَخْبَرَنَا عَنْ بَدْءِ الْخَلْقِ، حَتَّى دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ مَنَازِلَهُمْ، وَأَهْلُ النَّارِ مَنَازِلَهُمْ، حَفِظَ ذَلِكَ مَنْ حَفِظَهُ، وَنَسِيَهُ مَنْ نَسِيَهُ. (صحیح بخاری: کتاب بدء الخلق: ج ۱ ص ۴۵۳)

جواب: دحضرت عمر رضی اللہ عنہ دحدیث تعلق ہم دعلم غیب کلی سرہ نہ دی، حکمہ چہ خپلہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ فرمائی ہے: أن رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قبض ولم يفسرها لنا (ابن ماجه كتاب التجارات ص ۱۶۴) حضور صلی اللہ علیہ وسلم وفات شو خو مونہ تہ یی دسود تفصیلات ونکرل.

ہمدارنگہ فرمائی ہے: "ثَلَاثٌ لَّأَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمْ لَنَا أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا: الْخِلَافَةُ، وَالْكَفَالَةُ وَالرِّبَا. (المستدرک: کتاب التفسیر: ج ۲ ص ۳۰۴)

۳- دحضرت عمرو بن الخطاب انصاری رضی اللہ عنہ حدیث دی ہے: «صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْفَجْرَ، وَصَعِدَ الْمِنْبَرَ فَخَطَبَنَا حَتَّى حَضَرَتِ الظُّهْرُ، فَذَلَّ فَصَلَّى، ثُمَّ صَعِدَ الْمِنْبَرَ، فَخَطَبَنَا حَتَّى حَضَرَتِ الْعَصْرُ، ثُمَّ نَزَلَ فَصَلَّى، ثُمَّ صَعِدَ الْمِنْبَرَ، فَخَطَبَنَا حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، فَأَخْبَرَنَا بِمَا كَانَ وَبِمَا هُوَ كَابِنٌ» فَأَعْلَمْنَا أَحْفَظْنَا. (مسلم: کتاب الفتن و اشراط الساعة: ج ۲ ص ۳۹۰)

ہمدارنگہ دابو سعید خدری رضی اللہ عنہ حدیث دی ہے: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَوْمًا صَلَاةَ الْعَصْرِ بِنَهَارٍ ثُمَّ قَامَ خَطِيبًا فَلَمْ يَدْعُ شَيْئًا يَكُونُ إِلَى قِيَامِ السَّاعَةِ إِلَّا أَخْبَرَنَا بِهِ، حَفِظَهُ مَنْ حَفِظَهُ، وَنَسِيَهُ مَنْ نَسِيَهُ. (جامع الترمذی: ج ۲ ص ۴۲)

جواب: ددی دواہو حدیثونو تعلق ہم دفتنوسرہ دی، علامہ ابن خلدون رحمہ اللہ دداسی قسم احادیثو درانقلولو خخہ وروستہ لیکي ہے: وهذه الأحاديث كلها محمولة على ما ثبت في الصحيحين من احاديث الفتن والاشراط لاغير لانه المعبود من الشارع صلوات الله وسلامه عليه في أمثال هذه العمومات (مقدمة ابن خلدون، الفصل الثالث والخمسون في ابتداء الدول ص ۳۳۳)

۴- دحضرت معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ پہ یو روایت کہی راخی ہے: فَإِذَا أَنَا بِرَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ! قُلْتُ: لَبَّيْكَ رَبِّ! قَالَ: فِيمَا يَخْتَصِمُ الْمَلَأُ الْأَعْلَى؟ قُلْتُ: لَا أَدْرِي رَبِّ، قَالَهُمَا ثَلَاثًا قَالَ: فَرَأَيْتُهُ وَضَعَ كَفَّهُ بَيْنَ كَتِفَيَّ حَتَّى وَجَدْتُ بَرْدَ أَنَامِلِهِ بَيْنَ ثَدْيَيْ، فَجَلَّ لِي كُلُّ شَيْءٍ وَعَرَفْتُ... (ترمذی: کتاب التفسیر: ج ۲ ص ۱۹۹ سورة ص)

اول جواب: امام بیہقی رحمہ اللہ ددی حدیث پہ بارہ کہی فرمائی چہ: قدروی من طرق کلہا ضعاف، وفي ثبوته نظر (تہذیب الکمال تحت ترجمة عبد الرحمن بن عایش الخضری)

امام بخاری رحمہ اللہ پہ یوحای کہی ددی حدیث تصحیح کوی، لکن پہ بل حای کہی ددی حدیث دیو راوی عبد الرحمن بن عایش الخضرمی پہ بارہ کہی فرمائی چہ (لہ حدیث واحد، الا أنهم يضطربون فيه) تہذیب الکمال تحت ترجمة عبد الرحمن بن عایش) او مضطرب حدیث دمحدثینو پہ نیز باندي ضعیف دی۔

دوہم جواب: کہ دا حدیث صحیح ہم شی، نو بیا ہم ترینہ دماکان او دما یكون دعلم ثابتول محال دي، تحکہ دحدیث پہ دی طریقہ کہی (فتجلی لی کل شیء) ذکر شوی دی عبد اللہ بن عباس رَضِیَ اللہُ عَنْہُ پہ یوہ طریقہ کہی پکی فعلمت ما فی السموات وما فی الارض ذکر شوی دی او پہ یو روایت کہی (فعلمت ما بین المشرق والمغرب) راغلی دي او مخکی تیر شو چہ د (کل) او د (ما) الفاظ پہ استغراق حقیقی کہی قطعی نہ دی، لکہ خرنکہ چہ شاہ ولی اللہ دہلوی رحمہ اللہ فرمائی چہ: ان استدل بقوله عليه السلام (فتجلی لی کل شیء) قلنا هو بمنزلة قوله تعالى في التورات، تفصيلا لكل شیء، والأصل في العمومات التخصيص بما يناسب المقام (التفهيمات الالهية ج ۱ ص ۶۴، ص ۲۵)

۵- دابو ذر غفاری رَضِیَ اللہُ عَنْہُ حدیث دی چہ: لَقَدْ تَرَكْنَا رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَمَا يَحْرِكُ طَائِرٌ جَنَاحِيهِ فِي السَّمَاءِ إِلَّا ذَكَرْنَا مِنْهُ عِلْمًا»، رَوَاهُ أَحْمَدُ، وَالتَّيْرَانِيُّ. (مجمع الزوايد: كتاب علامات النبوة باب في ما أوتي من العلم) همدا حدیث دابو الدرداء رَضِیَ اللہُ عَنْہُ تحکہ ہم مروی دی۔

جواب: پہ دی روایت کہی اجمال دی، تفصیلی روایت پہ معجم طبرانی کہی دی: فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَا بَقِيَ شَيْءٌ يُقَرَّبُ مِنَ الْجَنَّةِ وَيُبَاعِدُ مِنَ النَّارِ إِلَّا وَقَدْ بَيَّنَّ لَكُمْ». (مجمع الزوايد: ج ۸ ص ۲۶۳)۔

نودمرغانو دحرکاتو دبیانولو تحکہ مطلق علم یعنی بجمیع جزئیات احوال الطیر نہ دی مراد، بلکہ ددی تحکہ دمرغانو ہفہ حالات مراد دي چہ پہ ہفہ باندي عمل کول د حصول دجنت لپارہ سبب گرزئی او دہفہ پہ وجہ دجہنم تحکہ لرې والی راخی، مثلاً دحلالو او حرامو بیان، لکہ خرنکہ چہ علامہ ابن الاثیر جزری رحمہ اللہ ددی پہ تشریح کہی لیکی چہ: یعنی أَنَّهُ اسْتَوْفَى بَيَانَ الشَّرِيعَةِ وَمَا يُحْتَاجُ إِلَيْهِ فِي الدِّينِ، حَتَّى لَمْ يَبْقَ مُشْكِلٌ. فَضَرَبَ ذَلِكَ مَثَلًا. وَقِيلَ: أَرَادَ أَنَّهُ لَمْ يَتْرِكْ شَيْئًا إِلَّا بَيَّنَّهُ حَتَّى يَبَيَّنَ لَهُمْ أَحْكَامَ الطَّيْرِ وَمَا

يَعْلَمُ مِنْهُ وَمَا يَخْرُومُ، وَكَيْفَ يُدَبِّرُ، وَمَا الَّذِي يُقْدِرُ مِنْهُ الْمُخْرِمُ إِذَا أَصَابَهُ، وَأَشْبَاهُ ذَلِكَ، وَلَمْ يُرِدْ أَنْ فِي الطَّيْرِ عِلْمًا
يُؤَيِّدُ ذَلِكَ عِلْمُهُمْ إِيَّاهُ، أَوْ رَخَّصَ لَهُمْ أَنْ يَتَعَاطَوْا زَجَرَ الطَّيْرِ كَمَا كَانَ يَفْعَلُهُ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ.. (النهاية في غريب
الحديث: لابن الأثير، مادة (الطير) ج ۳ ص ۱۵۰)

ددې څخه ماسوی بعضې نور دلایل هم پیش کوي لکن حقیقت دادی چې ددوي سره یو صحیح دلیل هم
نشته چې ددوي په دعوی باندې منطبق شي.

داهل سنت والجماعت دلایل

قرآني دلايل:

- ۱- وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ (انعام ص ۵۹)
- ۲- قُلْ إِنَّمَا الْغَيْبُ لِلَّهِ (يونس / ۲۰)
- ۳- وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبِ (هود / ۳۱)
- ۴- وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ (هود / ۱۲۳)
- ۵- قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبُ إِلَّا اللَّهُ (نمل / ۶۵)
- ۶- إِنَّ اللَّهَ عَلِيمُ غَيْبِ السَّمُوتِ وَالْأَرْضِ (فاطر / ۳۸)
- ۷- عَلِمُ الْغَيْبِ فَلَا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا إِلَّا مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا (الجن / ۳۰)
- ۸- وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ لَاسْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ (اعراف / ۱۸۸)
- ۹- يَسْأَلُكَ النَّاسُ عَنِ السَّاعَةِ قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ (احزاب / ۶۳)
- ۱۰- وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ (ملک / ۲۶)
- ۱۱- إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ.

مفتی احمد یار خان دې ټولو ایتونو ته دخپل ځان څخه توجیحات کوي، لکن ددې توجیحاتو حواله
نه په کوم صحابي باندې ورکوي او نه په کوم تابعي او دده دعوی داده چې (نبي عليه السلام ته علم
الغیب د ولادت څخه مخکې ورکړل شوی وو) جاء الحق احمد یار خان ص ۱۱۸
بعضې بریلیان وایي چې پدې ایتونو کې د علم غیب ذاتي نفی ده او نبی ﷺ ته چې علم
دماکان و ما یكون حاصل دی هغه عطائي دی، دهغې نفی په دې ایتونو کې نشته.

قلنا ۱- دا تاویل غلط دی حُکمه چي: انباء الغیب، وانباء بالغیب ته علم الغیب نه وایي، علم الغیب په قران او حدیث کې دیته وایي چي ذاتی او کلي وي؛ مالا یقع تحت الحواس ولا تقتضیه بداهة العقل، ولم یُنصب علیه دلیل، نو ما فوق الاسباب به وي.

۲- الله تعالیٰ فرمایي چي: وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ

په دې ایت کې: وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ (مقدم دی او) لَأَسْتَكْثَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ.

تالی دی او تالی لازم وي دمقدم سره، دلته تالی (استکثار الخیر او عدم مس السوء) دمطلق علم الغیب د لوازمو څخه دی، ذاتي وي او که عطائي وي، یواځې د علم الغیب ذاتي د لوازمو څخه نه دی، حُکمه چي بیا به معنی داشي چي که راتلونکي واقعات راته پخپله منکشف شوی وي، نو ماته به تکلیف نه رسېدو او که الله تعالیٰ راته منکشف کړی وي، نو بیا راته تکلیف رسېدلو، همدارنگه په حدیث کې راځي: (انک لاتدری ما أحدثوا بعدک، مشکوة ص ۴۸۸) دلته هم ترجمه داده چي ته نه یې خبر نه بالذات او نه بالعطاء، یواځې د بالذات نفی نه ده، که نه نو نبی ﷺ به نه فرمایل چي: دا زما امت دی.

۳- همدارنگه مونږ وایو چي نبی ﷺ فرمایي چي: ﴿وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ

الْغَيْبَ﴾ نو بریلویان چي وایي چي: علم غیب یو ذاتي دی او بل عطائي دی او دلته د ذاتي نفی دی، نو بیا خو وجود هم په دوه قسمه دی یو ذاتي دی او بل عطائي دی، نو آیا ﴿وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ په شان نبی ﷺ چیرته فرمایلي دي چي (لست بموجود؟) چي مراد یې د نفی څخه وجود بالذات شي، همدارنگه د نبی ﷺ رسالت هم عطائي دی ذاتي نه دی، نو آیا نبی کریم ﷺ د ﴿وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ﴾ په شان چیرته فرمایلي دي چي (لست برسول؟) چي مراد یې د نفی څخه رسالت ذاتي وي.

دا حادې څخه دلایل

۱- د جبریل علیه السلام په حدیث کې راځي چي (المسؤول عنها بأعلم من السائل) همدارنگه

پکې راځي چي: (فی خمس لا یعلمهن الا الله)

دا په دې خبره کې صریح دی چي د قیامت علم دالله تعالیٰ څخه ماسوی هیچا ته هم نه دی حاصل

حتی چي جبریل او نبی کریم ﷺ ته هم ندی حاصل.

۲- حضرت جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خُخه روایت دی چې: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ

بَشِيرًا: «تَسْأَلُونِي عَنِ السَّاعَةِ؟ وَأَمَّا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ، (صحيح مسلم: كتاب الفضائل: ج ۲ ص ۳۱۰)

۳- حضرت حذیفه رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خُخه روایت دی چې: سَبَّلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ السَّاعَةِ

فَقَالَ: «عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَفِيِّهَا إِلَّا هُوَ». (مسند احمد: ج ۵ ص ۲۹۸)

همداسي مفهوم دابو موسى اشعري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په روایت کې هم دی (حاکم کتاب الفتن ج ۴ ص ۴۸۸)

۴- حضرت عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُخه دمعراج واقعہ رانقلوي

په دې حدیث کې داسې جمله هم شته چې (اما وجبتها فلا يعلمها أحد الا الله) مستدرک الحاکم

کتاب الفتن والملاحم ج ۴ ص ۴۸۸)

۵- دحنین په غزوه کې نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دصحابه وو رضی الله عنهم خُخه دهوازن دبنديانو

دخوشي کولو مطالبه وکړه، ټولو صحابه وو رضی الله عنهم وويل چې زمونږ خوښه ده لکن نبی کریم

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې: «إِنِّي لَا أَذْرِي مَنْ أَذِنَ مِنْكُمْ مِّنْ لَّمْ يَأْذَنْ، فَأَرْجِعُوا حَتَّى يَرْفَعَ إِلَيْنَا عِرْقَاؤُكُمْ

أَمْرُكُمْ» صحيح البخاري، كتاب الجهاد، باب اذا بعث الامام رسولاً في حاجة، ۱/ ۴۴۲)

ددې خُخه صفا معلومېږي چې دنبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره علم غیب کلي نه وو ځکه خو دهرېو

يو صحابي رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خُخه فردا فردا دپوښتنې ضرورت راغلو.

۶- حضرت جابر رَضِيَ اللهُ عَنْهُ خُخه دحجة الوداع واقعہ رانقل شوې ده په هغې کې دنبی کریم

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دا قول هم ذکر شوی دی چې: «لَتَأْخُذَ أُمَّتِي مِنْسَكَّهَا، فَإِنِّي لَا أَذْرِي لَعَلِّي لَا أَلْقَاهُمْ بَعْدَ عَامِهِمْ

هَذَا» (مسند احمد ج ۳ ص ۳۳۲)

۷- د غزوي د خندق خُخه وروسته نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسلحه ايښی وه او غسل يې کولو،

حضرت جبريل عليه السلام ورته راغلو او ورته وې فرمايل چې: تاسو اسلحه کيښوده او ملايکو نه ده

ايښی (فَاخْرَجَ إِلَيْهِمْ قَالَ: فَإِلَى أَيْنَ؟ قَالَ: هَاهُنَا، وَأَشَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ). (صحيح البخاري، كتاب المغازی: ج ۲ ص

۵۹)

که درسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سره علم غیب کلي وی نو ضرور به ورته دا معلومات هم وو چې

د غزوي د خندق خُخه وروسته دبنی قریظه ووتل دي.

۸- دبنی قریظہ و وپہ بارہ کہی چہ کلہ دا فیصلہ وشوہ چہ بالغان دہی یی تول قتل شی، نو دقریظہ و وپہ بندیانو کہی عطیۃ القرطی رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ و و، ددہ پہ بارہ کہی دا شک شو چہ دا بہ بالغ وی او کہ نہ؟ نو نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم حکم وکرو چہ ددہ دنوم خخہ لاندی وینستان دہی وکتل شی او بیا دہی ددہ دبلوغ او یا دعدم بلوغ فیصلہ وشی، چہ بیا دلیدلو خخہ وروستہ ثابتہ شوہ چہ نابالغ دی، (مستدرک، کتاب الجہاد ج ۱ ص ۱۲۳) کہ دبنی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم سرہ علم الغیب وی، نو بیا یی دنوم خخہ دلاندی وینستانو دکتلو حکم ولہی کولو؟

۹- دخیبر پہ غزوہ کہی یو یی یهود نہی نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم تہ دوزی (جیلی) پہ غوبنہ کہی زہر اُچرلی و ونبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم تہ پہ اولہ لقمہ کہی معلومات وشو. (ابوداؤد کتاب الدیات ج ۲ ص ۲۶۴) کہ دبنی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم سرہ دماکان او دمایکون علم وی نو بیا یی زہر ولہی خورل؟

۱۰- پہ یوہ غزوہ کہی دحضرت عایشی رضی اللہ عنہا ہار ورک شو، نو صحابہ کرامو او خیلہ نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم دیر ولتہولو، کلہ چہ مایوسہ شو او نورہی حرکت کولو نو چہ سورلی یی اوچتہی کہی دیو ی سورلی لاندی را پیدا شو (صحیح البخاری، کتاب التیمم ج ۱ ص ۴۸)

نو کہ دبنی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم سرہ دماکان او دمایکون علم وی نو بیا دہار دومرہ لتہولو تہ خہ ضرورت و و؟

۱۱- کہ شوک دالفظ دقبر پہ خوا کہی و وایی نو نبی ﷺ یی بالذات اوری او شوک یی چہ دلری خخہ دمحببت او د عقیدت پہ نیت باندی وایی او یا یی پہ دہی نیت باندی وایی چہ ملائکہ زما دا الفاظ نبی ﷺ تہ ورر سوي نو دا بالکل صحیح دی، حضرت مولنا شاہ محمد اسحاق رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ فرمایي چہ:

سوال بیست وچہارم، اگر اہل مشرق بگویند یا رسول اللہ یا اولیاء اللہ و اگر اہل مغرب بگویند یا رسول اللہ، برینہا شرع چہ حکم فرمائد مشرک یا کافر یا گناہ صغیرہ یا کبیرہ یا مکروہ یا حرام؟ جواب در ندا غائب میان نبی ﷺ و غیر نبی ﷺ فرق است اگر نبی راندا خواهد نمود برای ایصال صلوٰۃ و سلام ظاہراً جواز است بدو جہت، یکہ: انکہ در حدیث شریف وارد است کہ ملائکہ از طرف حق تعالیٰ مقرر اند ہر کہ بر نبی ﷺ صلوٰۃ یا سلام مہی فرستد ملائکہ نزد پیغمبر ﷺ مہی رسانند، دوم: انکہ در التحیات خطاب برای رسانیدن سلام وارد شدہ، پس بنا برین اگر کسی یا رسول اللہ بگوید برای رسانیدن درود یا سلام جائز است، و در حق دیگر اشخاص ... این قسم وارد نہ شدہ پس ندا در حق غیر نبی ﷺ ممنوع است و محظور خواهد بود، بدلیل عموم آیات نصوص

ترجمہ: خلور ویشتم سوال: کہ دمشق خلک و وایی چې یا رسول الله! یا اولیاء الله! همدارنگه اهل مغرب یا رسول الله و وایی، نو په شریعت کې دده څه حکم دی؟ جواب په غائبانه اواز کې د نبی ﷺ او د غیر نبی فرق دی، که یو سړی نبی ﷺ ته ندا وکړي په دې نیت باندې چې صلوٰه او سلام ورسولی شي نو ظاهراً جایزه ده او ددو و جو څخه جائزه ده اول: دا چې د الله تعالی د طرفه فرشتې مقررې دي چې دامتیانو صلوٰه او سلام ورسوي او دوهمه: له دې وجې څخه چې په التحیات کې خطاب (السلام علیک ایها النبی) د سلام در سولو لپاره راغلي دي، نو که څوک یې په دې نیت باندې و وایی چې نبی ﷺ ته ورسولی شي نو جائز دی او د غیر نبی په باره کې داسې نه دي راغلي، له دې وجې د نبی څخه غیر بل چاته ندا جائزه نه ده، د قرآن عمومي آیاتونه او نصوص کوم چې تلاوت کولی شي ددې لپاره دلیل دی، او که یو سړی د الله تعالی څخه ما سوا بل چاته په دې نیت باندې ندا وکړي چې هغه یې هروخت اوري او یا زما حاجتونه پوره کولی شي او یا په دنیا کې متصرف دی او د الله تعالی د تدبیر په کارخانه کې شریک دی، نو داسې د الله تعالی سره شریک جوړه وي او ددې کار د ختمولو لپاره پیغمبر ﷺ راېږل شوی وو چې د الله تعالی سره په علم غیب په قدرت مطلقه او د دنیا په کارونو کې بل څوک شریک مه جوړ وي لهذا غیر الله ته داسې ندا کول کفر او شرک دی.

۱۲- مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ فرمائی ہے: دصحيح عقيدې مطابق دتبليغ الملايک په نيت باندې ندا ظاهره ده، (نشر الطيب ص ۲۴۱)

۱۳- دمفتي کفايت الله رحمه الله څخه سوال شوی دی چې د ميلاد په محفل کې په دې نيت باندې چې د نبی کریم ﷺ روح راغلی دی یا رسول الله ﷺ او الصلوة والسلام عليك يا رسول الله ﷺ ویل جایز دي او که نه ؟ هغه جواب ورکوي چې یا رسول الله او یا حبیب الله او اوزونه - ې نیت باندې چې دا او اوزونه نبی کریم ﷺ ته د فرشتو په ذریعه وررسېږي جایز او

احقاق الحق (پنجم جلد) ۴۲۷ علم الغیب دالله تعالیٰ خاص صفت دی

صحیح دی او پدې نیت باندې چې د نبی کریم ﷺ روح محفل میلاد ته راغلی دی باطل دی.
(کفایة المفتی ج ۱ ص ۱۶۹)

۱۴- د قیامت په ورځ به بعضې خلک د جهنم طرف ته روان کړلی شي، نبی کریم ﷺ به عرض وکړي چې یا الله تعالیٰ دا خوزما امتیان دي، الله تعالیٰ به ورته وفرمایي چې: (لا علم لك بما أخذوا بعدك) صحیح البخاری، کتاب الخوض ج ۲ ص ۹۷۴

۱۵- د حضرت عبداللہ بن عمرو بن العاص رَضِيَ اللہ عَنْہُ څخه مرفوعا روایت دی چې: «إِنِّي وَجَدْتُ ثَمْرَةَ سَاقِطَةً فَأَكَلْتُهَا، ثُمَّ تَذَكَّرْتُ ثَمْرًا، كَانَ عِنْدَنَا مِنْ ثَمَرِ الصَّدَقَةِ، فَلَا أَذْرَى أَمِنْ ذَلِكَ كَانَتِ الثَّمَرَةُ، أَوْ مِنْ ثَمَرِ أَهْلِی فَذَلِكَ أَشْهَرُنِي». (المستدرک، کتاب البیوع: ج ۲ ص ۱۴)

ددې احادیثو څخه ماسوی نور هم ډیر احادیث دي چې په هغوي کې د نبی کریم ﷺ څخه د ماکان او د مایکون د علم نفی راغلي ده.

د زیات تفصیل لپاره د امام اهل سنت علامه سرفراز خان صفدر رحمه الله کتاب وگورئ په نوم د (ازالة الريب عن عقيدة علم الغيب)

عام الفهم دلیل:

د غیب تعریف داسې دی چې: ملا یدرکه الحواس، ولا تقتضيه بدهة العقل.

یعنې غیب د ښه وایي چې په حواسو به یې ادراک نه کېږي او د انبیاوو او اولیاوو علم د حواسو په ذریعه دی، یا د حواسو ظاهره وو په ذریعه دی او د کشف او الهام او وحی په صورت کې د حواسو باطنه وو په ذریعه دی.

۲- غیر الله ته د علم الغیب عقیده د منافقانو وه، علم الغیب د الله تعالیٰ خاص صفت دی په مسلمانانو کې چا غیر الله ته د علم الغیب عقیده نه لرله، البته پتو کافرانو یعنې منافقانو به انبیاوو ته علم الغیب ثابتولو، په صحیح البخاری، کتاب التوحید کې د حضرت عایشې رضی الله عنها حدیث دی: من حدثك أنه يعلم الغيب فقد كذب، بیا علامه عینی رَضِيَ اللہ عَنْہُ اعتراض نقل کړی دی چې حضرت عایشه رضی الله عنها په چا رد کوي؟ په هغه وخت کې خو هیڅ مسلمان نبی کریم ﷺ ته علم

الغیب نہ ثابتولو، د اعتراض عبارت یی داسی دی چې: واما علم الغیب فما احدٌ يدعی لرسول الله ان يعلم منه الا ما علم.

یعنی په صحابو کرامو کې هیچا هم نبی کریم ﷺ ته د علم الغیب د عوه نه لرله. الا ما علم. یعنی اعلام بالغیب په هغه وخت کې خلقو منلو چې علم الغیب لغوی ورته هم ویلی شي، علم الغیب یی نه منلو. نو بیا شارحینو جواب ورکړی دی، چې منافقانو به د پیغمبر ﷺ په باره کې د علم الغیب قیده لرله نو حضرت عایشه رضی الله عنها په منافقانو رد کوي، بیا یی یوه واقعہ لیکلې ده چې د نبی کریم ﷺ او بنه ورکه شوې وه، نو یو منافق زید بن اللصیت وویلې چې: يزعمُ مُحَمَّدٌ أَنَّهُ نَسِيَ وَخُيِّرَ كُمْ عَنْ خَبَرِ السَّمَاءِ وَهُوَ لَا يَذَرِي أَيْنَ نَاقَتُهُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ رَجُلًا يَقُولُ كَذًا وَكَذَا وَإِنِّي وَاللَّهِ لَا أَعْلَمُ إِلَّا مَا عَلَّمَنِي اللَّهُ وَقَدْ دَلَّنِي اللَّهُ عَلَيْهَا وَهِيَ فِي شَعْبٍ كَذَا أَقْدَحَبَسْتُهَا شَجَرَةً فَذَهَبُوا فَجَاءُواهُ بِهَا.

بیا یی تبصره کړې ده چې: فَأَعْلَمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَا يَعْلَمُ مِنَ الْغَيْبِ إِلَّا مَا عَلَّمَهُ اللَّهُ، یعنی الله تعالیٰ نبی ﷺ په بعضو غیبو خبر کړی دی او په بعضو یی نه دی خبر کړی، په کومو یی چې خبر کړی دی هغې ته اخبار بالغیب او علم الغیب لغوی وایي، علم الغیب شرعي او اصطلاحی ورته نه وایي ځکه چې: مخکې دفتح الباری عبارت ذکر شو چې: فَإِنْ لِبَعْضِ الْغُيُوبِ أَسْبَابًا قَدْ يُسْتَدَلُّ بِهَا عَلَيْهَا لَكِنْ لَيْسَ ذَلِكَ حَقِيقًا (فتح الباری: ص: ۴۹۱).

وصلی الله تعالیٰ علی خیر خلقه محمد وآله واصحابه اجمعین.

تمت بالخیر

﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ﴾

حاضر او ناظر صرف الله تعالى دی

مؤلف: الشيخ ابو ابراهيم رحيم الله الحفائي النجرفي

مسئلہ دحاضر او ناظر

پہ دے باب کہ بریلوی دمدعی حیثیت لری او اهل سنت والجماعت دمدعی علیہ حیثیت لری.

دبریلویانو دعوه

بریلوی حضرات وایی چہ نبی علیہ السلام پہ ہر وخت او پہ ہر خای کہ حاضر او ناظر دی، شوک چہ ددی شخہ انکار کوی ہفہ کافر او د دائری داسلام شخہ خارج دی، دبریلیانو حکیم الامت مفتی احمد یار خان نعیمی پہ خپل کتاب جاء الحق ص ۱۵۷، کہ لیکي چہ: (حضور علیہ السلام کے نگاہ ہر وخت عالم کی زرہ زرہ پر ہی اور نماز و تلاوت قرآن، محفل میلاد شریف، اور نعت خوانی کی مجالس میں اسی طرح صالحین کی نماز جنازہ میں خاص طور پر اپنی جسم پاک سے تشریف فرما ہوتی ہے (جاء الحق ص- ۱۵۷) ہمداسی پہ ص ۶۳) کہ لیکي چہ: (خدا کو ہر جگہ مین ماننا بی دینی ہی ہر جگہ میں ہونا تو رسول خدا کی ہے شان ہو سکتی ہے) او پہ ص ۱۶۲ باندی لیکي چہ: (حضور ﷺ کی خدام مین ہر جگہ رہنی کا طاقت ہی تو حضور ﷺ مین بدرجہ اولیٰ یہ صفت ہی.) یو بل بریلوی عالم، احمد سعید کاظمی ملتانی لیکي چہ: (کوئی مقام اور کوئی وقت حضور ﷺ کی خالی نہیں ہی) (تسکین الخواطر فی مسئلہ الحاضر والناظر ص- ۸۵)

ہمدارنگہ عبد السمیع رامپوری بریلوی پہ خپل کتاب (انوار ساطعہ ۵۲) کہ لیکي چہ شیطان او ملک الموت پہ ہر خای کہ حاضر او ناظر دی، نور رسول اللہ ﷺ پہ طریق اولیٰ سرہ حاضر او ناظر وی. لطیفہ: ددی استدلال شخہ معلومہ شوہ چہ پہ ہر خای کہ حاضر او ناظر کیدل دکمالاتو دنبوت شخہ نہ دی، ٹککہ چہ دبریلویانو پہ عقیدہ کہ شیطان ہم حاضر او ناظر دی.

دبریلویانو پہ دعوه باندی تنقیحات

۱- نبی علیہ السلام پہ اعتبار دروح سرہ پہ ہر خای کہ حاضر او ناظر دی؟.

۲- او کہ پہ اعتبار دجسم سرہ؟

۳- او کہ پہ اعتبار دمجموعی سرہ؟

۴- دجسم شخہ کوم یو جسم مراد دی؟ جسد عنصري او کہ مثالی؟

۵- که نبی علیه السلام صرف په اعتبار د روح اقدس سره یا په اعتبار د روح او د جسد دواړو سره په هر وخت او په هر ځای کې حاضر وي نو دکوم وخت څخه حاضر او ناظر دی؟

۶- دکائناتو دابتداء څخه؟ او که دنبی علیه السلام دپیدائش څخه وروسته؟ او که دنبوت څخه وروسته؟ او که دوفات څخه وروسته؟

۷- تر کله پورې حاضر او ناظر دی؟ تر وفاته پورې؟ او که تر قیامت پورې؟

۸- صرف نبی علیه السلام حاضر او ناظر دی؟ او که ټول انبیاء حاضر او ناظر دي؟

اعراض: بریلویان وایي چې تاسو چې زمونږ څخه دنبی علیه السلام دحاضر او دناظر کیدلو په باره کې دکیفیت پوښتنې کوئ نو مونږ هم ستاسو څخه دالله تعالى دحاضر او دناظر کیدلو دکیفیت پوښتنې کوو، تاسو خو الله تعالى ته حاضر او ناظر وایئ نو تاسو یې دکیفیت تعین وکړئ.

جواب: (القياس لا یجری فی العقائد)

عقاید خو منصوص علیها بنص قطعي وي او قیاس په غیر منصوص علیها مسایلو کې کیږي، دقیاس دپاره ضروري ده چې په مقیس او مقیس علیه کې به څه علت مشترکه وي، دنبی علیه السلام دنیورو صفاتو قیاس دالله تعالى په صفاتو باندې صحیح نه دی، نو دحاضر او دناظر په صفت کې دنبی علیه السلام صفت ولې دالله تعالى په صفت باندې قیاس سوئ.

دوهم جواب: الله تعالى دجسمیت څخه پاک دی، لدې وجې دالله تعالى دحاضر او دناظر کیدلو دکیفیت په باره کې به پوښتنه نه کیږي او نبی علیه السلام چې کله په دنیا کې موجود وو، نو دهغوي جسم مبارک وو خلکو لیدلو، په نظر راتللو اوس چې یې ددې دنیا څخه تشریف ویو نو تاسو څرنگه وایي چې دکیفیت په باره کې به یې پوښتنه نه کیږي؟

داهل سنت والجماعت او داهل بدعت بریلوي مختصره مکالمه

اهل بدعت: ایا تاسو نبی کریم ﷺ ته حاضر او ناظر وایئ؟

اهل سنت: زه خو تاهم حاضر او ناظر گڼم، ځکه چې ته چې دلته موجود یې نو حاضر شوي او کتل هم کوئ نو ناظر شوي.

اهل بدعت: زه خو په هر ځای کې حاضر او ناظر نه یم، رسول الله ﷺ خو په هر ځای کې حاضر او ناظر دی، نو تاسو د نبی کریم ﷺ په هر ځای کې حاضر او ناظر والې منئ او که نه؟

اهل سنت: رسول الله ﷺ چې په عالم الدنيا کې وو نو پخپلو مجالسو کې حاضر او ناظر وو، ځکه چې په مجالسو کې به موجود هم وو او خلکو ته به یې کتل هم، لکن په عالم الدنيا کې هم په هر ځای کې حاضر او ناظر نه وو، او س په عالم البرزخ کې هم نبی کریم ﷺ یواځې په روضه مبارکه کې بالذات حاضر دی او د حاضرینو صلوٰة او سلام اوزي.

اهل بدعت: د کلمې شریفې ترجمه څه ده؟

اهل سنت: الله تعالى یو دی او د الله تعالى څخه ماسوا بل هیڅوک د عبادت لایق نشته او محمد ﷺ د الله تعالى رسول دی.

اهل بدعت: محمد ﷺ د الله تعالى رسول وو، او که د الله تعالى رسول دی؟

اهل سنت: د الله تعالى رسول دی.

اهل بدعت: چې د الله تعالى رسول دی نو خو په هر ځای کې حاضر او ناظر شو، کله نو بیا داسې ویل پکار دي چې رسول الله ﷺ د الله تعالى رسول وو؟

اهل سنت: د محمد ﷺ رسالت د هر ځای لپاره دی، ځکه خو مونږ وایو چې رسول دی، لکن محمد ﷺ پخپله په یو ځای کې دی، لکه لمر چې په یو ځای کې وي او رڼا یې په ډیرو ځایونو کې وي.

اهل سنت: تاسو د نبی کریم ﷺ روح ته حاضر او ناظر وایئ؟ او که جسد اطهر ته؟ او که

مجموعي ته؟

اهل بدعت: بس صرف دومره عقیده کافي ده چې محمد ﷺ حاضر او ناظر دی، د تفصیلاتو

څخه یې بحث کول مناسب نه دي، لکه الله تعالى چې په هر ځای کې حاضر او ناظر دی او نور تفصیل یې

نشته چې څرنگه حاضر او ناظر دی؟

اهل سنت: د همدې ځای څخه ستاسو د شرک ابتداء ده، تاسو بحث په مخلوق کې کوئ، او په مثال کې

خالق ذکر کوئ. الله تعالى خو بې مثله ذات دی، د الله د کنهې ادراک ممتنع دی. په خلاف

د انبیاء وعلیهم السلام څخه انبیاء، خو ټول انسانان دي، اجسام لري، خلکو یې اجسام لیدلي دي، نکاح

گمانې يې کړي دي او لادونه لري، نو انبياء غیر مدرک بالکنه نه دی، د مخلوق په مثال کې دخالق ذکر کول شرک دی.

اهل بدعت: زما دا عقیده ده چې د نبي کریم ﷺ روح په هر ځای کې حاضر او ناظر دی او جسم مبارک يې صرف په روضه مبارکه کې دی.

اهل سنت: روح مبارک دکوم وخت څخه حاضر او ناظر دی؟ دوفات څخه مخکې؟ او که دوفات څخه وروسته؟

اهل بدعت زما په خیال دوفات څخه وروسته حاضر او ناظر دی، ځکه چې دوفات څخه مخکې خو د نبي کریم ﷺ روح د نبي کریم ﷺ په جسد مبارک کې وو.

اهل سنت: ښه اوس دا ووايه چې دا عقیده چا دروښودله چې د نبي کریم ﷺ روح دوفات څخه وروسته حاضر او ناظر دی؟ دین او عقاید خو همغه وو چې نبي کریم ﷺ بیان کړي وو، او په (اليوم اکملت لکم دینکم) باندې يې د تکمیل اعلان شوی وو اوس د نبي کریم ﷺ دوفات څخه وروسته دا د حاضر او ناظر د عقیدې موجد څوک دی؟

اهل بدعت: دا عقیده زمونږ علماء بیانوي.

اهل سنت: علماء بیانول کوي، لکن جوړول نه شي کولی، زه وایم چې دا عقیده چا جوړه کړه؟

اهل بدعت: د نبي کریم ﷺ روح په عالم الدنيا کې هم په هر ځای کې حاضر او ناظر وو او دوفات څخه وروسته هم په هر ځای کې حاضر او ناظر دی؟

اهل سنت: ددې سره خو دا لازمه ده چې په دنیا کې دی بل هیڅ شی هم موجود نه وي، ځکه چې په هر ځای کې نبي کریم ﷺ دی، نو بل شی به څرنگه ورسره ځای شي؟ په یو ځای کې خودوه شیان نه ځایږي.

اهل بدعت: الله تعالى هم په هر ځای کې موجود دی، نو ایا ددې څخه دنورو تمامو مخلوقات نفی راځي؟ اهل سنت: مادرته مخکې وویل چې د مخلوق لپاره په مثال کې دخالق ذکر کول شرک دی.

جواب دعوی

په هروخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر کیدل د الله تعالى صفت دی، د الله تعالى څخه علاوه هیڅ څوک هم په هروخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر نه دی، نه د جسم په اعتبار سره او نه د روح په اعتبار سره.

حکم

ددې دعويٰ څخه منکر د دائرې د اسلام څخه خارج او قطعي کافر دی .

وضاحت د جواب دعوی

نبي عليه السلام چې کله په دې دنیا کې وو نو بې شکه چې په هغه ځای کې چې نبي عليه السلام به پکې وو هلته حاضر او ناظر وو، نبي عليه السلام به په خپلو مجالسو کې موجود هم وو او حاضرینو ته به یې کتل هم، لیکن په هغه وخت کې هم نبي عليه السلام په هروخت کې او په هرځای کې موجود نه وو یعنې چې په مکه مکرمه کې به وو، نو په مدینه منوره کې به نه وو او که په مدینه منوره کې به وو نو په مکه مکرمه کې به نه وو او دمعراج په شپه چې اسمانونو ته لاړو نو په زمکه باندې موجود نه وو اوس هم نبي عليه السلام په خپله روضه مبارکه کې بالذات موجود دی او عند القبر درود او سلام بالذات اوري او دلري څخه یې ورته ملایکي وررسوي .

د بریلویانو مغالطات

۱- مغالطه: د حاضر معنی ده په ښارونو او په کلو کې اوسیدونکی او د ناظر معنی ده دمخ په سترگو سره کتونکی (منجد او مصباح اللغات)

استدلال: اوس دا صفات خود الله تعالى نه شي کیدلی، نو ثابت شوه چې دا د نبي عليه السلام صفات دي، ځکه چې نبي عليه السلام په ښارونو او په کلو کې اوسیدلو او په جسماني سترگو سره یې لیدل او کتل کول او الله تعالى د جسمیت څخه پاک او منزّه دی .

اول جواب: مصباح اللغات یا منجد والا چې کومه معنی نقل کړې ده، هغه یې د مخلوق د حال سره مناسبه نقل کړې ده، یعنې د مخلوق د حاضر او د ناظر معنی یې ذکر کړې ده، کله چې د حاضر اطلاق په الله تعالى باندې وشي بیا به یې د نورو صفاتو په شان هغه معنی وي کومه چې د الله تعالى د جلالت شان سره لائقه او مناسبه وي دوهم جواب: په منجد او په مصباح اللغات کې یې د شهید معنی حاضر (موجود) او د بصیر معنی یې بینا (ناظر) کړې ده، حالانکې دا دواړه خو هم د الله تعالى صفات دي .

نوت: مخلوق په وجود کې مکان او جهة ته محتاج دی او الله تعالى په وجود کې مکان او جهة ته نه دی محتاج، بلکه مکان او جهة الله تعالى ته محتاج دي همداسې مخلوق په کتلو کې سترگو ته محتاج دی

، سترگې په لیدلو کې الله تعالى ته محتاجې دي، خو الله تعالى په لیدلو او کتلو کې سترگو ته قطعاً نه دی محتاج، نو دا قسم قیاسونه کول باطل دي .

دویم جواب: که بالفرض دغه ومنلی شي چې ناظر هغه چاته وایي چې دجسم په سترگو سره کتل کوي، نو بیا به ددې نصوصو څه معنی شي چې ﴿عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَنْ يَهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾

نو که دناظر اطلاق په الله تعالى ناجائز وی نو موسی علیه السلام به ولې ددې صفت اطلاق کولو؟ یا الله تعالى ولې ددې صفت د اطلاق څخه نه منع کولو؟ ولې یې ورته نه ویل چې ای موسی علیه السلامه ناظر خو هغه چاته وایي چې دجسم په سترگو سره لیدل کوي او زه هو دجسمیت څخه پاک یم؟ همدارنگه الله تعالى فرمایي چې: ﴿لَمْ جَعَلْنَكُمْ خَلِيفَ فِي الْأَرْضِ مِنْ بَعْدِهِمْ لِنَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ﴾

نو ایا الله تعالى ته علم نه وو؟ چې ناظر هغه چاته وایي چې دجسم په سترگو سره لیدل کوي او زه ددې څخه پاک یم؟ ددې صفت اطلاق یې ولې کولو؟

۳- دارنگې په حدیث کې راځي چې: (ان الله نظر الى الارض، مسلم شریف) بيشكه چې الله تعالى نظر وکړو زمکې ته، نو په دې حدیث کې هم صفت د نظر راغلو .

۴- په بل حدیث کې راځي چې: ان الله مستخلفکم فی الارض فناظر کيف تعملون (ترمذي شریف) اوس که دناظر اطلاق په الله تعالى باندې ناجائز وی نو بیا نبی علیه السلام ولې په الله تعالى باندې ددې صفت اطلاق کولو؟

۵- دارنگې الله تعالى فرمایي چې وما کنا غائبین غائب نه دی نو ضرور حاضر دی .

دوهمه مغالطه:

۱- اِنَّا ارسلناک شاهداً و مبشيراً و نذیراً .

۲- اِنَّا ارسلنا الیکم رسولاً شاهداً علیکم کما ارسلنا الی فرعون رسولاً .

۳- ویکون الرسول علیکم شهیداً .

۴- فکيف اذا جئنا من کل امة بشهید و جئناک علی هؤلاء شهیداً .

۵- لیکون الرسول شهیداً علیکم

په دې قسم ایتونو کې دبریلیانو استدلال دلفظ د شاهد او د شهید څخه دی، دوي وايي چې د قیامت په ورځ به نبی علیه السلام په مخکینو امتونو او په خپل امت باندې گواهي کوي د شاهد معنی گواه هم کیدی شي او حاضر او ناظر هم کیدی شي گواه ته شاهد ددې وجې څخه ویلي کیږي چې هغه په دغه موقعه باندې حاضر وي. **جواب:** که د شاهد معنی په هر وخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر وي، نو بیا خو امت محمدیه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هم په هر وخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر کیدل پکار دي، ځکه چې ددوي په باره کې هم الله فرمایي چې: ﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾

۲- لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ (سورة الحج)

دوهم جواب: د شاهد هغه معنی چې په خپله نبی علیه السلام بیان کړی ده هغه دا ده چې د قیامت په ورځ به ټول انبیاء او دهغوي امتونه راوبللی شي، الله تعالى به دهغوي څخه پوښتنې وکړي چې ایا تاسو خپل قوم ته تبلیغ کړی وو؟ په دهغوي کې به هر یو ووايي چې هو یا الله ما دوي ته تبلیغ کړی وو، بیا به د قوم څخه پوښتنه وشي نو قوم به یې دروغ ووايي چې یا الله مونږ ته یې تبلیغ نه دی کړی.

نو اوس هر پیغمبر مدعي شو او قوم مدعی علیه (منکر) شو، نو الله به د هر پیغمبر څخه پوښتنه وکړي چې ایا ستاسره شاهدان شته؟ نو پیغمبر به وفرمایي چې هو یا الله! امت محمدیه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زما شاهد دی، الله تعالى به امت محمدی صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ راوغواړي، امت محمدیه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به گواهي ورکړي چې یا الله تعالى دې پیغمبر علیه السلام خپل قوم ته تبلیغ کړی وو خو قوم نه وو منلی قوم به اعتراض وکړي چې یا الله تعالى دوي خو مونږ لیدلي هم نه یو دوي خو مونږ څخه ډیره زمانه وروسته راغلې دي، دوي څنګه گواهي کوي؟ امت محمدیه صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ به جواب ورکړي چې یا الله تعالى ستا په کتاب (قرآن) کې دا خبره ذکر شوې ده، مونږ هلته لیدلي ده، الله تعالى به د نبی علیه السلام څخه تپوس وکړي چې ایا ستا امت رشتیا وایي؟ نبی علیه السلام به گواهي ورکړي چې هو رشتیا وایي په احادیثو کې همدا مطلب د: ﴿جَنَابِكَ عَلَى هَؤُلَاءِ شَهِيدًا﴾ ذکر شوی دی، بخاري ص ۱۲۸ کتاب التفسیر

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يُدْعَى نَوْمٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ يَا رَبِّ! فَيَقُولُ: هَلْ بَلَغْتَ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيَقَالُ لِأَمَّتِهِ: هَلْ بَلَغْتُمْ؟ فَيَقُولُونَ: مَا أَتَانَا مِنْ نَذِيرٍ، فَيَقُولُ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمَّتُهُ، فَتَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَغَ: {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا}

[البقرة: ۳۳] قَدْ لِكَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} [البقرة: ۳۳] (بخاری: ص ۱۲۸، کتاب التفسیر قدیمه؛ ص ۶۴۵)

علامه قرطبي رحمه الله دا حديث نقل کوي او ددې څخه وروسته ليکي چې: وَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ مَطُولًا ابْنُ الْمُبَارَكِ رَحِمَهُ اللهُ بِمَعْنَاهُ، وَفِيهِ: (فَتَقُولُ تِلْكَ الْأُمَّةُ كَيْفَ يَشْهَدُ عَلَيْنَا مَنْ لَمْ يُدْرِكْنَا فَيَقُولُ هُمُ الرَّبُّ سُبْحَانَهُ كَيْفَ تَشْهَدُونَ عَلَى مَنْ لَمْ تُدْرِكُوا؟ فَيَقُولُونَ رَبَّنَا بَعَثْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا وَأَنْزَلْتَ إِلَيْنَا عَهْدَكَ وَكِتَابَكَ وَقَصَصْتَ عَلَيْنَا أَنْهُمْ قَدْ بَلَغُوا أَفْشَدَ نَائِمًا عَهْدَتِ إِلَيْنَا فَيَقُولُ الرَّبُّ صَدَقُوا قَدْ لِكَ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا... الخ) (تفسير القرطبي: ج ۲ ص ۱۵۰ مكتبة دار الكتاب)

دريم جواب: نبي كريم صلى الله عليه وسلم به بعضې خلك وويني چې جهنم ته به روان وي نو نبي كريم صلى الله عليه وسلم به دالله تعالى په دربار کې ددوي په حق کې سفارش وکړي، نو دالله تعالى دطرف څخه به جواب وشي چې (انک لاتدري ما أحدثوا بعدک، بخاری ج ۲ ص ۶۹۶، رحمانيه،)

استدلال: نوکه نبي عليه السلام په هر وخت کې او په هر ځای کې حاضر او ناظري او عالم الغيب وي، نو بيا يې ولې دبدعتيانو او دمرتدينو سفارش کولو؟ لکه دمسلم شريف ص ۳۸۴، باندې روايت دی چې (انهم لم يزالو مرتدين على اعقابهم مذ فارقتهم).

خلورم جواب: دهر شهادت دپاره دا ضروري نه ده چې گواه او شاهد دی پخپلو سترگو اصل واقعه ليدلې وي، بلکه ديو ثقه او معتبر کس په ښودلو باندې او په معقولې ذريعې سره دعلم په راتلو باندې شهادت او په دې باندې دشهادت اطلاق هم جائز دی مثلاً: (لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ) په قيامت کې به امت گواهي ورکوي، ددې وجه څخه نه چې دوي حاضر او ناظر دي بلکه ددې وجه څخه چې دوي ته په معتبرې ذريعې سره خبر رارسيدلی دی چې قرآن دی، مونږ په اذان کې پنځه وخته وايو چې اشهد أن محمداً رسول الله مونږ گواهي ورکوو چې محمد صلى الله عليه وسلم دالله تعالى رسول دی حالانکه الله تعالى او رسول الله مونږ نه دي ليدلي بلکې په (معتبرې ذريعې سره رارسيدلی دی).

وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ مِنْ أَهْلِهَا (سورة يوسف) او گواهي ورکړه يو هلک دزليخې داهل څخه، نو دلته هم گواه په خپلو سترگو باندې اصل واقعه نه وه ليدلې او قرآن ورباندې دگواهي اطلاق کړی دی، په حديث کې راځي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم ديو اعرابي څخه اُس واخستو، بيعه وشوه، نبي عليه السلام کورته لاړو چې

پیسې راوړي، په دې درمیان کې نور خریداران را غله هغوي ته دا معلومات نه وو چې نبی علیه السلام دا اُس اخیستی دی اعرابي نبی علیه السلام ته اواز وکړو چې که ته یې اخلې نو واخله که نه زه یې خرڅوم، نبی علیه السلام ورته وفرمایل ما خو اخیستی دی، اعرابي انکار وکړو، نو نبی علیه السلام وفرمایل:

«بَلَى! قَدْ ابْتِغَتْهُ مِنْكَ» فَطَفِقَ الْأَعْرَابِيُّ، يَقُولُ هَلُمَّ شَهِيدًا، فَقَالَ خُزَيْمَةُ بْنُ ثَابِتٍ رضي الله عنه: أَنَا أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَايَعْتَهُ، فَأَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى خُزَيْمَةَ فَقَالَ: «بِمَ تُشْهَدُ؟» فَقَالَ: بِتَصْدِيقِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَعَجَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهَادَةَ خُزَيْمَةَ بِشَهَادَةِ رَجُلَيْنِ... (ابوداؤد: ۱۵۲/۲، حقایق) بَابُ إِذَا عَلِمَ الْحَاكِمُ صِدْقَ الشَّاهِدِ الْوَاحِدِ يَجُوزُ لَهُ أَنْ يَحْكُمَ بِهِ (كتاب القضاء)

استدلال: په دې ځای کې خذیمه رضي الله عنه نه وو او گواهي ورکوي او دگواه اطلاق هم پرې شوې دی، لهذا دا خبره غلطه ده چې دهرې گواهي دپاره بچشم خود اصل واقعیدل او دهغې معائنه کول ضروري دي، امام قدوري رحمه الله لیکي: لا يجوز للشاهد أن يشهد بشيء لم يعاينه الا النسب والموت والنكاح والدخول وولاية القاضي فانه يسعه أن يشهد بهذه الاشياء اذا أخبره بها من يثق به (مختصر القدوري ص ۶۹، كتاب الشهادة، صبح النوری ص ۵۹۳، دارنګي هدايه ج ۳ ص ۱۶۵، رحمانيه)

فايده: تقريباً، لس، ايتونه داسې دي چې په هغې کې دنبی علیه السلام دپاره لفظ د شاهد يا دشهيد راغلی دی، بریلويان دهغو ټولو څخه په مسئله د حاضر او ناظر کې استدلال کوي، نو زمونږ دا جواب دهغه لسو وارو استدلالو څخه شو.

دریمه مغالطه:

الف: وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ (الآية)

ب: وَدَّخِمْتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ

الاستدلال: دوي وايي چې نبی علیه السلام ددواړو جهانونو لپاره رحمت دی او رحمت په دواړه جهانو نو باندې محيط وي، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم په دواړه جهانونو کې حاضر او ناظر شو.

اول جواب: په قرآن مجید کې په ډیرو شيانو باندې د رحمت اطلاق شوی دی او په کوم ځای کې چې د لفظ د رحمت اطلاق په انبياء کرامو عليهم السلام باندې شوی دی نو هلته ترینه مراد نبوت دی، مثلاً نوح علیه السلام فرمایي چې: ﴿قَالَ يَقُومُ آرَاءُ يَتَمَنَّانَ كُنْتُ عَلَى بَيْنَةٍ مِّن رَّبِّي وَأَتْنِي رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِهِ﴾

علامه جلال الدین سیوطی رَحْمَةُ اللهِ بِه جلالین ص ۱۸۲، قدیمی کتب خانہ) کہ فرمائی چہ ددی خُخہ مراد نبوت دی۔

دوہم جواب: وَاللّٰهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَّشَاءُ وَاللّٰهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (سورۃ بقرہ)

دلته ہم درحمت خُخہ مراد نبوت دی (جلالین بقرہ)

وَالْمُعِيزُ وَالْمُجِيبُ وَذَا الْكَفْلِ كُلِّ مِنَ الصَّابِرِينَ وَادْخُلْنَاهُمْ فِي رَحْمَتِنَا إِنَّهُمْ مِنَ الصَّالِحِينَ (سورۃ انبیاء)

دلته ہم درحمت خُخہ مراد نبوت دی (جلالین ص ۲۷۶، دغہ شان پہ وما ارسلنک الخ کہ ہم درحمت خُخہ مراد نبوت دی، نو پہ ددی کہ دنی علیہ السلام دنبت مسئلہ بیان کرپ شوی دہ چہ مونہ تہ دپورہ مخلوقاتو دپارہ نبی جوہ کرپی۔

دوہم جواب: کہ درحمت خُخہ مراد دنی علیہ السلام ذات شی، نو بیا ہم ددی خُخہ دا نہ ثابتی چہ نبی علیہ السلام پہ ہر خای کہ او پہ ہر وخت کہ حاضر او ناظر دی، حُک کہ چہ پہ بل خای اللہ تعالیٰ فرمائی چہ: **إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ** (سورۃ الاعراف)

نویا خود ددی خُخہ معلومہ شہ چہ نبی علیہ السلام صرف دمحسنینو لپارہ حاضر او ناظر دی، جمادات، نباتات، حیوانات، فضاء خلاء ستوری، وغیرہ خویو طرفتہ کرہ، ہغہ علاقہ چہ ہلتہ شوک نہ اوسیرپی، ہغہ ہم خارجہ شوی، پہ کومو خایونو کہ چہ کافران اوسیرپی ہغہ علاقہ ہم خارجہ شوی او پہ کومو خایونو کہ چہ گناہ کار خلق اوسیرپی ہغہ ہم خارج شو، حُک کہ چہ دمحسن مفہوم خو خاص دی۔

۳- دریم جواب: پہ باران باندی ہم درحمت اطلاق شوی دی، **﴿بَشِّرَ الْبَیِّنَ بِدَى رَحْمَتِهِ﴾** (سورۃ نمل)

۴- پہ سکون او پہ اطمینان باندی ہم درحمت اطلاق شوی دی **﴿لَمَّا إِذْ أَذَاقَهُمْ مِّنْهُ رَحْمَةً﴾**

۵- دُشخی او دخواند پہ منع کہ پہ الفت او پہ محبت باندی ہم درحمت اطلاق شوی دی، **﴿وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً﴾ (سورۃ روم) نو ایا دا تول شیان ہم پہ ہر خای کہ او پہ ہر وخت کہ حاضر او ناظر دی؟**

خلورمہ مغالطہ:

وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ (سورۃ توبہ)

بریلویان وایی چہ ددی خُخہ ثابتہ شہ چہ نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَسَلَّم دامت دتمام اعمالو معاینہ کوی او وینی یی، نو ددی خُخہ ثابتہ شہ چہ نبی کریم صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَسَلَّم پہ ہر خای کہ او پہ ہر وخت کہ حاضر او ناظر دی۔

جواب: دا استدلال باطل او مردود دی، ځکه چې که ددې ایت شان نزول ته او کتلی شي نو دغه استدلال فاسد گرځي، دغزوې دتبوک په موقعه باندې بعضې منافقانو ددرغو عذرونه او بهانې وکړې او دنبی علیه السلام څخه یې دپاتې کیدلو اجازت وغوښتلو، نبی علیه السلام دوي معذور وگڼل او دپاتې کیدو اجازت یې ورکړه، الله تعالى ارشاد وفرمایلو چې: عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنُتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ (سورة توبه)

يعني که تا اجازت نه وی ورکړی نو په خپله به ددوي منافقت ظاهر شوی وو او ددوي د اعمالو څخه به تا ددوي دروغ معلوم کړی وی، نبی علیه السلام چې کله دصحابه وو دلښکر سره په فاتحانه انداز باندې را روان وو او منافقینو ته ددې اطلاع ورسیدله، نو هغوي پریشان شو او دغلطو او باطلو حیلو منصوبه بندی یې وکړه، نو الله دا ایتونه نازل کړل چې: يَعْتَذِرُونَ إِلَيْكُمْ إِذْ أَرْجَعْتُمْ إِلَيْهِمْ قُلْ لَا تَعْتَذِرُونَ لِي أَنَا نُؤْمِنُ لَكُمْ قَدْ نَبَأْنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبَارِكُمْ وَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ

يعني اوس سابقه قصې پریردې ائینده به ستاسو طرز العمل ته کتلی شی، چې تاسو تر کومه پورې وعدې پوره کوئ نو ددې څخه دا خبره واضحه شوه چې په دې ایت کې دهغو باطلو عذرونو دپیش کونکو منافقینو دظاهري کار روایی او دطرز العمل لیدل مراد دي، په باطني رازونو او عملونو باندې خبر دار کیدل او دامت تمام اعمال لیدل دا صرف دعلیم بذات الصدور خاصه ده، لکه څرنګه چې په دې ایت کې په خپله تصریح موجوده ده.

دوهم جواب: که په دې ایت کې درؤیت څخه رؤیت بصري مراد شي او هغه هم دتمام امت دپاره، نو لازم به شي چې ټول مؤمنان هم په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر دي او دتمام امت دظاهر او دباطن څخه خبردار دي، ځکه چې په دې ایت نمبر (۱۰۵) کې الله تعالى فرمایي چې: وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ (الایه)

پنځمه مغالطه:

لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ (الایه)

په جاء کم کې تر قیامته پورې راتلونکو مسلمانانو ته خطاب دی، نو ددې څخه معلومه شوه چې نبي کریم ﷺ د هر مسلمان خوا ته دی او مسلمانان ددې دنیا په هر ځای کې شته نو لهذا نبي علیه السلام هم په هر ځای کې حاضر شو.

اول جواب: دا استدلال قطعاً بې بنیاده دی، ځکه چې د جاء نسبت صرف نبي علیه السلام ته نه دی شوی بلکه د قرآن مجید طرفته هم شوی دی، الله تعالى فرمایي چې: **قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ** (الایه) نو اوس هغه استدلال دلته هم جاري کړه، چې په جاء کم کې خطاب تر قیامته پورې مسلمانانو ته دی او مسلمانان د دنیا په هر ځای کې موجود دي، نو معلومه شوه چې قرآن هم په هر ځای کې حاضر او ناظر دي، نو بیا تاسو قرآن ته ولې په هر ځای کې حاضر او ناظر نه وایي.

شپږمه مغالطه:

النَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ (سورة احزاب)

ددې ایت څخه معلومېږي چې نبي علیه السلام مسلمانانو ته ددوي د نفسونو څخه هم زیات نژدې دی، نو په ایت کریمه کې اولی په معنی دا قرب سره دی، نو معلومه شوه چې نبي علیه السلام په هر ځای او په هر وخت کې حاضر او ناظر دی ځکه چې مسلمانان خو د دنیا په هر ځای کې موجود دي.

جواب: دا ولی معنی مفسرینو په احق سره کړې ده، تفسیر مظهري ج ۹ ص ۲۰۱، جلالین ص ۳۱۵، حاشیه ۲۰، قرطبی ج ۱۴ ص ۱۱۱) که اولی په معنی دا قرب سره شي نو بیا هم د بریلیانو دعوی نه ثابتېږي ځکه چې دې ایت کې یو خو د مؤمنانو تخصیص راغلی دی، نو په دې سره هغه مقامات خارج شو په کومو کې چې کافران اوسېږي او هغه مکانات هم خارج شو په کومو کې چې څوک نه اوسېږي دغه رنگې سمندرونه او دریابونه هم خارج شول، ځکه چې هلته خواته انسانان نه اوسېږي، حاصل دا چې د بریلیانو دعوی ترې نه ثابتېږي.

اوومه مغالطه:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كُفْرِينَ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ (الایه)

په بل ایت کې دي چې: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ لَوِطِيعُكُمْ فِي كَثِيرٍ مِّنَ الْأَمْرِ لَعَنَتُمْ** (سورة الحجرات)

بریلویان وایی چې په دې دواړو ایتونو کې د (وفیکم) لفظ تر قیامته پورې راتلو نکو ټولو مؤمنانو ته خطاب دی، نو معلومه شوه چې نبی علیه السلام په هرځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر دی ځکه چې مؤمنان خو په ټوله دنیا کې په هرځای کې موجود دي.

جواب: په اولني ایت کې په (وفیکم) کې خطاب ټولو مؤمنانو ته نه دی، بلکه د اوس او د خرج بعضو صحابه ووته دی، مفسرینو د دې ایتونو شان نزول په تفصیل سره ذکر کړی دی، حاصل یې دا دی چې د اوس او د خرج د مشرکینو دوه غټې قبیلې وې، ددیر وخت څخه ددوي په منځ کې دشمنۍ را روانې وې، نبی علیه السلام چې مدینې منورې ته هجرت وکړ نو دا دواړه قبیلې په اسلام کې داخلې شوې او هغه دشمنیانې یې په دوستۍ او رورولۍ باندې بدلې شوې، نو یهودو به دانه شوه برداشت کولی، نو همیشه به یې ددوي په منځ کې د جنگ د ګرمولو کوشش کولو، په یو موقع یې داسې اشعار شروع کړه چې ددوي په منځ کې یې هغه زړې دشمنۍ راوپارولې او یو د بل پسې یې تورې راویستلې، نبی علیه السلام خبر شو نو فوراً ورسیدلو او دوي یې په خپل منځ کې بیا غاړه په غاړه کړه، نو په دغه وخت کې دا ایتونه نازل شو، ددویم ایت شان نزول مفسرینو په تفصیل سره ذکر کړی دی، حاصل یې دا دی چې عقبه ابن الولید نبی علیه السلام د زکوة عامل جوړ کړی وو او د بنی المصطلق قبیلې طرفته یې لیرلي وو دده د هغوي سره زړه دشمنیو ته په لاره کې ده ته یو شیطان یا منافق خبر ورکړو چې د بنی المصطلق خلکو ستا د قتل پروګرام جوړ کړی دی، که لاړې نو قتل کوي دې، دی چې کله ورسیدو، نو چونکه د بنی المصطلق د قبیلې خلک د باندو وو نو دوي به چې د چا استقبال کولو د اسلحو سره به راووتل، لکه نن صبا هم په بعضې ځایونو کې رواج دی، نو ده چې دا ولیدل خیال یې وکړو چې واقعي دا خلق زما په قتل پسې راوتلي دي، یو خویې ددوي سره زړه دشمني تیره شوې وه، دویم په لاره کې ورته هم خبر ورکړی شوی وو دریم دوي د اسلحو سره ولاړ وو لهدا واپس شو او نبی علیه السلام ته یې وویل چې هغوي زما په قتل پسې راوتلي وو نو زه واپس شوم، نبی علیه السلام د تحقیق دپاره صحابه او لیرل، نو د تحقیق څخه وروسته معلومه شوه چې د ادده خیال وو حقیقت کې داسې نه وه، نو په دغه وخت کې دا ایتونه نازل شو چې: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ مِنَ الْغُرِّ)

۳- محدثین او شراح هم لیکي چې نبي عليه السلام په قبر کې میت ته نشي حاضرولی، بلکه دشهرت په بناء باندې به پوښتنه کيږي، امام سیوطي رحمه الله لیکلي دي چې: وسئل (حافظ ابن حجر) هل يكشف له (ای للمیت) حتى يرى النبي عليه السلام فاجاب أنه لم يروا هذا في حديث وانما ادعاه بعض من لا يحتج به... لان الإشارة الى الحاضر في الذهن (شرح الصدور ص ۶۰، مجموعه الفتاوى ج ۲ ص ۲۷)

نو ددې څخه معلومه شوه چې دلفظ دهذا څخه په حاضر او په ناظر باندې استدلال کونکي هغه خلک دي چې دهغوي خبره دسره حجت نه دی او دهذا اشاره معهود فی الذهن دپاره ده او هم دغه وجه ده چې مړي په جواب کې وایي چې: هغه دخدای رسول دی، که چیرته نبي عليه السلام دمیت مخې ته حاضر وی نو په جواب کې داسې ویل پکار وو چې: دا دخدای تعالی رسول دی.

۴- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: أَنَّ أَسْوَدَ رَجُلًا - أَوْ امْرَأَةً - كَانَ يَكُونُ فِي الْمَسْجِدِ يَقُمُ الْمَسْجِدَ، فَمَاتَ وَلَمْ يَعْلَمْ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَمُوتَهُ، فَذَكَرَهُ ذَاتَ يَوْمٍ فَقَالَ: «مَا فَعَلَ ذَلِكَ الْإِنْسَانُ؟» قَالُوا: مَاتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ، [ﷺ] قَالَ: «أَفَلَا أَذْنُومُنِي؟» فَقَالُوا: إِنَّهُ كَانَ كَذَّاءً وَكَذًّا - قِصَّتُهُ - قَالَ: فَحَقَّرُوا شَأْنَهُ، قَالَ: «قَدْ لَوْنِي عَلَى قَبْرِهِ» فَأُتِيَ قَبْرُهُ فَصَلَّى عَلَيْهِ. (بخاری: ۲۵۸). وكذا في المشكوة: (۱۴۵)

نو که نبي عليه السلام بذات خود په قبر کې حاضریدلی نو بیا ددې خادم او یا خادمې معلومات ورته ولې نه وو؟ او ولې یې پوښتنه کوله؟

۵- جواب: که نبي عليه السلام په هرځای کې او په هروخت کې حاضر او ناظر وی نو بیا په قبرونو کې عذاب ولې دی؟ ځکه چې الله تعالی خو فرمایي چې: ﴿وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ﴾ پس که په تمامو قبرونو کې نبي عليه السلام موجود وی، نو بیا خو پکار وه چې په هیڅ یو قبر کې عذاب نه وی حالانکې دا باطله ده.

۶- جواب: ددې څخه هم داهل بدعتو دعوه نه ثابتیږي ځکه چې ددوي دعوی داده چې نبي عليه السلام په هرځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر دی او دلیل دادی چې په قبرونو کې حاضر یې نو ددې څخه خو هغه مکانونه خارج شول په کومو کې چې ژوندي اوسیږي او هغه هم خارج شول چیرته چې انسانان نشته او دغه رنگې سمندرونه، دریا بونه، فضاگانې، وغیره هغه هم خارج شو او دعوه داده چې نبي عليه السلام په هرځای کې حاضر او ناظر دی.

نهمه مغالطه :

السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ.

بریلویان وایي چې که نبی علیه السلام په هروخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر نه وی نو بیا تاسو په ایها النبي سره ورته خطاب ولی کوئ؟

جواب: ددې مثال دخط په شان دی، یو پلار خپل ځوی ته خط لېږي، پلار په کابل کې اوسېږي ځوی یې په پېښور کې دی او د خط په سر کې ورته لیکي چې: السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ.

نو ددې دا مطلب نه دی چې هغه ځوی یې په هر ځای کې حاضر او ناظر دی، همداسې چې کله ملایکې نبی علیه السلام ته السلام علیکم ایها النبي ورورسوی نو دا به نبی علیه السلام ته خطاب شي.

ددې بل مثال دنبی علیه السلام هغه خطوط دي، چې نبی علیه السلام کافرو بادشاهانو ته لېږلي وو نبی علیه السلام د روم بادشاه ته خط کې لیکلی وو چې: (ادعوك بدعاية الاسلام) نو ددې څخه خو دا نه لازمیږي چې هغه بادشاه په هر ځای کې حاضر او ناظر وو.

د ابن مسعود رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په حدیث کې راځي چې: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ اللَّهَ مَلَأَ سَكَّةَ سِيَّاحِينَ فِي الْأَرْضِ يَبْلَغُونِي مِنْ أُمَّتِي السَّلَامَ (نسائي ص ۱۴۳، مشکوة ص ۸۶، قدیمی)

لسمه مغالطه :

الْمُتَرَكِّفُ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (الابه)

په داسې ایتونو کې په (الم تر) سره نبی علیه السلام ته خطاب دی، نو معلومه شوه چې نبی علیه السلام په هر ځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر دی.

جواب: دا استدلال مردود او باطل دی، ځکه چې د رؤیت معنی لکه څرنګه چې سترګو باندې کتل راځي، نو همداسې د کوم شي په پیژندلو او معلومولو باندې یې هم اطلاق کیږي (تری) درؤیت څه ما خوځدی او درؤیت معنی ده دیدن بچشم و دانستن (صراحة)

دوهم جواب: مفسرین فرمایي الم تری، الم تعلم، یا محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (جلالین ص ۴۹۸ قدیمی کتب خانه) ابن عباس رضی الله عنهما فرمایي چې: الم تر، ای الم تخبر فی القرآن یا محمد صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (تفسیر ابن عباس ص ۶۵۹ قدیمی کتب خانه)

دارنگې دابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ څخه بل روایت دی چې: الم تر ای الم تسمع ، والخطاب للنبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ولكنه عام ای الم تروا مافعلت (قرطبي ج ۲۰ ص ۱۷۴)

دریم جواب: که د (الم تری) څخه دارامعلومه شي چې نبي عليه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر دی، نو بیا خو دپوره دنیا انسانان هم په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر کیدل پکار دي، ځکه چې په بل ځای کې الله تعالى فرمایي: ﴿الَمْ تَرَوْا كَيْفَ خَلَقَ اللَّهُ سَبْعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا﴾ (سورة نوح) همدارنگه د کافرانو هم په هر ځای کې حاضر او ناظر کیدل پکار دي ځکه چې الله تعالى فرمایي چې: ﴿الَمْ تَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ﴾، (سورة انعام)

څلورم جواب: که نبي عليه السلام په هغه وخت کې موجود وی نو په قوم ثمود وغيره باندې عذاب ولې راتلو؟ ځکه چې نص موجود دی: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ.

یوولسمه مغالطه:

حضرت ثوبان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي چې نبي عليه السلام الله تعالى فرمایي چې: الله ج زما دپاره زمکه راغونډه کړه تر دې پورې چې ما مشارق او مغارب ولیدل: ان الله ذوی لی الارض حتی رأیت مشارقها ومغاربها (مسلم شریف)

جواب: په دې صورت کې خو نبي عليه السلام حاضر نه شو بلکه صرف ناظر شو.

دوهم جواب: په حدیث کې الفاظ د زوا او رأیت راغلي دي او دا دواړو دماضي صیغې دي، چې مطلب یې دادی چې دمعراج په شپه یا په بل وخت کې الله تعالى زما لپاره زمکه راغونډه کړې وه او نبي عليه السلام مشاهده کړې وه، نو ددې څخه دا څرنگه ثابتیږي چې نبي عليه السلام په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر دی؟.

دولسمه مغالطه:

وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِأَذْنِهِ وَيَرَا جَآنِيًّا.

بریلویان وایي چې په دې ایت کې الله تعالى د نبي عليه السلام تشبیه د لمر سره ورکړې ده او لمر دکائناتو په زړه زړه کې موجود دی پس نبي عليه السلام هم حاضر او ناظر شو.

جواب: لمر هم په هر ځای کې موجود نه دی، بلکه لمر صرف په یو ځای کې وي او د هغې رڼا او حرارت په هر ځای کې وي، همدارنگې نبي عليه السلام صرف په خپله روضه مبارکه کې دی او دهغه دین او شریعت او کوم هدایت یې چې روارې دی د هغې رڼا په ټولو کائناتو کې خوره ده.

دوهم جواب: لمر د ورځې وي د شپې نه وي، نو بیا (د هروخت) والا قید هم ختم شو (لهذا دعوی ثابت نه شوه)

دیارلسمه مقالطه:

ابلیس هم په هر ځای کې حاضر او ناظر دی، پس هر کله چې په بدترین مخلوق کې دا طاقت شته چې په هر ځای کې موجود شي نو د ټولو څخه اعلی هستي چې محمد رسول الله صلی الله علیه وسلم دی ولې به په هر ځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر نه وي؟

جواب: القياس لا یجری فی العقائد.

دوهم جواب: دا قیاس هم قیاس مع الفارق دی، ځکه چې د یو مخلوق په بل باندې قیاس کول جایز نه دي لکه یو څوک چې داسې قیاس وکړي چې تپوس خوا الوتی شي نو احمد رضا خان خود تپوس څخه بهتر دی، اشرف المخلوقات دی نو دا خو به په طریق اولی سره الوتی شي، نو داسې قسمه قیاسات کول غلط دي.

درېم جواب: قیاس په هغه ځای کې کیږي په کوم ځای کې مقیس علیه د فریقینو په نیز متفق علیه وي او دلته مقیس علیه متفق علیه نه دی، لهذا قیاس پرې هم صحیح نه دی، ځکه چې ابلیس به د بریلیانو په نیز حاضر او ناظر وي خو زمونږ (اهل السنة والجماعة) په نیز نه دی، د نبي عليه السلام سینه مبارکه یو مکان دی دا بوبکر صدیق رضي الله عنه او عمر فاروق رضي الله عنه سینی هم امکان دي د غسې د نبي عليه السلام روضه مبارکه هم یو مکان دی، همدارنگه د خلفاء راشدینو قبرونه هم امکان دي، لکن دا ټول د شیطان څخه خالي دي، همدارنگه په حدیث کې راځي چې نبی علیه السلام عمر رضي الله عنه ته فرمایي چې ای عمره رضي الله عنه په کومه لار چې ته ځی دهغه څخه شیطان تختي، همدارنگه په حدیث کې راځي چې اذان ویلي کیږي نو د هغه ځای څخه شیطان تختي، نو په هر ځای کې د حاضر او د ناظر خبره ختمه شوه، پس هر کله چې موجه کلیه په سالبه جزئیه سره ماته شوه نو دا قیاس په خپله باطل شو.

۴ جواب: شیطان په هر ځای کې حاضر او ناظر نه وي، بلکه دهغه قبيله او اولاد په دنيا کې خواره شوي وي هغوي انسانانو ته وسوسې اچوي ځکه چې په قرآن کې تصريح ده چې: **إِنَّهُ يَرُوهُ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ** (سورة اعراف)

پنځم جواب: بالفرض که شیطان په هر ځای کې موجود ومنلی شي، نو بیا خو شیطان په ناپاکه ځایونو کې هم حاضر وي نو ایا تاسو نبي **عَلَيْهِ السَّلَام** هم په دغه ځایونو کې حاضر او ناظر منی؟ دا عشق شو که گستاخي شوه؟

څوارلسمه مغالطه: ملک الموت فرشته هم په هر ځای کې حاضر او ناظر ده، ځکه چې په یو وخت کې که لس لاکه (۱۰۰۰۰۰) انسانان مري دې ټولو ته ځان رسوي او روحونه ترې وباسي، نو هر کله چې ملائکې ته الله تعالى دومره طاقت ورکړی دی چې په یو وخت کې په ټولو مقاماتو کې حاضریدی شي، نو نبي علیه السلام خوددې څخه عظیمه هستي ده نو هغه ته به یې خامخا دومره طاقت ورکړی وي.

اول جواب: القياس لايجرى فى العقائد.

دوهم جواب: دا قیاس هم قیاس مع الفارق دی ځکه چې دیوې نوعې دمخلوق په بله باندې قیاس کول صحیح نه دي.

دریم جواب: دلته هم مقیس علیه متفق علیه نه دی، ځکه چې ملک الموت په هر ځای کې حاضر او ناظر نه دی، بلکه دده ماتحت بې شماره فرشتې دي او هغه په مقرر وخت کې دانسانانو د روحونو په قبض کولو باندې مامورې دي، په قرآن کریم کې تصريح ده په صیغې د جمع سره چې: **﴿تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفْرِطُونَ﴾** (الايد او په کوم ځای کې چې درو د قبض کولو نسبت ملک الموت ته شوی دی نو دا نسبت مجازي دی ځکه چې نورې ماتحت ملائکې دده په حکم سره کار کوي.

پنځلسمه مغالطه: که نبي **عَلَيْهِ السَّلَام** حاضر او ناظر نه وي، نو امت نبي علیه السلام ته په یار رسول الله **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** سره خطاب ولې کوي؟

جواب: یار رسول الله تبلیغ الملايکه په نیت باندې ویل کیږي.

دویم جواب: جمهور نحات فرمائی چې حرف یاء دنداء قریب او بعید دواړو دپاره یو شان استعمالیږي (کافیه ص ۱۲۰، شرح جامی ص ۳۶۱، شرح مائده عامل ص ۳۴)؛ یاء؛ وهی تستعمل لنداء القریب والبعید (لهذا ددې څخه په حاضر او ناظر باندې استدلال حماقت او جهالت دی).

داهل سنت والجماعت دلائل

اول دلیل: ذَلِكْ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَقُولُونَ أَفَلَا مَعَهُمْ آيُهُمْ يَكْفُلُ مَرِيَمَ (سورة ال عمران)

ددې څخه معلومه شوه چې نبی علیه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، ځکه چې که نبی علیه السلام په دغه ځای کې په روحاني طور سره هم حاضر او ناظر وی نو الله به د هغې نفی نه کوله.

دوهم دلیل: وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْغُرِّي إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا كُنْتَ مِنَ الشَّاهِدِينَ (سورة القصص)

ددې ایت ترجمه احمد رضا خان په خپل کتاب کنز الایمان ص ۴۶۹ کې کوي؛ اوراس وقت تم حاضر نه تھی.

دریم دلیل: وَمَا كُنْتَ تَأْوِي فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَلَكِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (سورة القصص ایت ۴۵)

دې کې هم تصریح موجوده ده چې موسی علیه السلام چې کله په مدين کې وو نو د مدين په خلکو کې نبی علیه السلام نه د جسم په اعتبار سره حاضر او ناظر وو او نه د روح په اعتبار سره.

خلورم دلیل: ذَلِكْ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ

استدلال: په دې ایت کې تصریح ده چې کله دیوسف علیه السلام وروڼو دیوسف علیه السلام د یعقوب

څخه جدا کولو کوشش کولو نو ای پیغمبر ته هلته حاضر نه وی، چونکه دیوسف واقع په تفصیل سره

قرآن بیان کړې ده نو چاته داشبه راتلی شوه چې شاید د نبی علیه السلام روح به هلته موجود وو او د ټولې

واقعې مشاهده به یې کړې وي، نو الله وفرمایل چې: (وما كنت لديهم الخ) نو دغه شبهه یې ختمه کړه،

یعنې نبی علیه السلام حاضر او ناظر نه وو بلکه مونږ په ذریعه دوحی ددې ټولو حالاتو خبر نبی علیه

السلام ته ورکړې دی او حاضر او ناظر ته دخبر ورکولو هیڅ ضرورت نه وي.

پنځم دلیل: وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ.

استدلال: په دې ایت کې دبی بی مریم د کفالت ذکر دی، چې ددې په کفالت کې د بیت المقدس دخادمانو اختلاف وو، چې څوک به یې کفالت کوي؟ نو الله تعالى واضحه کړه چې ای پیغمبره! په دغه وخت کې ته موجود نه وي بلکه دا واقعہ درته مونږ دوحې په ذریعہ ښایو.

شېرم دلیل: وَمَا آتَاكَم بِمَغِیْظٍ.

نکته باني هغه څوک کولی شي چې هغه هر وخت حاضر هم وي او ناظر هم وي، نو الله تعالى د نبي عليه السلام څخه ددې صفت نفی کوي، چې نبي عليه السلام نه په جسماني طور سره په هر ځای کې حاضر او ناظر دی او نه په روحاني طور باندې.

اووم دلیل: تِلْكَ مِنْ آيَاتِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا (سورة الهود)

دا دنوح عليه السلام د قوم واقعده او ددې څخه معلومېږي چې نبي عليه السلام په دغه وخت کې حاضر و ناظر نه وو او نه نبي عليه السلام عالم الغیب دی، دمخکې څخه نبي عليه السلام ته ددې واقعاتو علم نه وو، الله تعالى نبي عليه السلام ته دوحې په ذریعې سره خبر ورکړو، نو ددې څخه معلومه شوه چې نبي عليه السلام په هر وخت کې او په هر ځای کې حاضر او ناظر نه دی.

اتم دلیل: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ (سورة حجرات)

په دې ایت کې مؤمنانو ته حکم دی، چې د نبي عليه السلام په موجودگۍ کې تاسو په زوره خبرې مه کوئ او که نه اعمال به مو خراب شي، نو ددې څخه ثابته شوه چې نبي عليه السلام په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، که په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر وی نو د مؤمنانو دپاره به په هر ځای کې او په هر وخت کې په زوره زوره خبرې کول، یا چیغې وهل، یا په زوره تقریرونه کول د اعمالو د بربادۍ سبب گرځیدلی، نو بریلیانو ته پکار دي چې یا خو د حاضر او د ناظر عقیده پرېږدي او یا په بیانونو او په میلادونو کې قوالیاني او د السلام علیک یا رسول الله چیغې وهل پرېږدي، ځکه چې ددې ایت په مقتضی باندې د نبي عليه السلام په موجودگۍ کې چیغې وهل یا په زوره زوره خبرو دکولو اجازت قطعاً نشته دی، بلکه ددې سره اعمال بربادېږي او د بریلیانو د عقیدې مطابق نبي

عليه السلام په هر ځای کې او په هر وخت کې موجود دی ، نو لهذا په هر ځای کې دبریلیانو دپاره په زوره خبرې کول چيغې وهل یا تقریرونه کول ټول ناجائز دي .

نهم دلیل: وَأَذْأَسَرَ النَّبِيُّ إِلَى بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا فَلَمَّا نَبَأَتْ بِهِ وَأَظْهَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ عَرَفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنْ بَعْضٍ فَلَمَّا تَبَاهَاهُ قَالَتْ مَنْ أَنْبَأَكَ هَذَا

ددې ایت څخه معلومه شوه چې نبی علیه السلام په هر وخت کې او په هر ځای کې حاضر او ناظر نه دی او ددې څخه دا هم معلومه شوه چې د ازواج مطهرات هم دا عقیده نه وه چې نبی علیه السلام په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر دی .

لسم دلیل: إِذَا جَاءَكَ الْمُنْفِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنْفِقِينَ لَكَاذِبُونَ (سورة منافقون)

حضرت زید بن ارقم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې مونږ د غزوې د تبوک څخه واپس را رون وو په لاره کې عبد الله ابن ابی منافق دا خبره وکړه چې: لَئِنْ رَجَعْنَا إِلَى الْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ الْأَعَزُّ مِنْهَا الْأَذَلَّ

زید بن ارقم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې دا خبره ما خپل تره ته وکړه، هغه نبی علیه السلام ته وکړه، زه نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ راوغوښتم، ما ورته دمنافق خبره وکړه، بیا نبی علیه السلام منافق راوغوښتو هغه انکار وکړ او قسمونه یې وخوړل، نو زید بن ارقم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایي چې: فَكَذَّبَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَصَدَّقَهُ، فَأَصَابَنِي هَمٌّ لَمْ يُصِبْنِي مِثْلُهُ قَطُّ، فَجَلَسْتُ فِي الْبَيْتِ، فَقَالَ لِي عُمِّي: مَا أَرَدْتَ إِلَى أَنْ كَذَّبَكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَقَّتَكَ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: { إِذَا جَاءَكَ الْمُنْفِقُونَ... } [المنافقون: ۱] فَبَعَثَ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَقَالَ: «إِنَّ اللَّهَ قَدْ صَدَّقَكَ يَا زَيْدُ»!

ددې ایت څخه معلومه شوه چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، که وی نو دې منافق ته به یې ویلي وی چې منافقه! ته دروغ وایئ زما صحابي رشتيا وايي ځکه چې کله چې تا دا خبرې کولې نو زه هلته موجود وم او دنبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دصحابي حضرت زید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ هم دا عقیده نه وه چې نبی علیه السلام په هر ځای کې موجود دی، کله نو نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته به یې خبر نه ورکولو، ځکه چې حاضر او ناظر ته دخبر د ورکولو څه ضرورت دی؟ همدارنګه کله چې نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دزید بن ارقم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تکذیب وکړو، نو ده به ورته ویلي

وی چې دالله تعالى رسول له اتاسو خو هلته موجود وئ، که صحابي دحاضر او دناظر عقیده لرلی نو بیا پرشیانه کیدلو ولئ؟ همدارنگه د(فأصابني الخ) جمله یې ولې ویله؟ نو ددې ټولو خبرو څخه دا معلومیږي چې نبی علیه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی.

اعتراض: بریلویان وایي چې دشریعت اصول دادي چې دمدعی څخه دگواهانو مطالبه کیږي او کله چې مدعی سره گواهان نه وي نو بیا دمدعی علیه څخه دقسم مطالبه کیږي، دلته حضرت زید رَحِمَهُ اللهُ عَنهُ مدعی دی او گواهان ورسره نه وو او مدعی علیه قسم وخورو، نبی علیه السلام دهغه په حق کې فیصله وکړه.

جواب: دا جواب باطل هم دی او گستاخي هم ده، چې نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قصدا سره دعلم څخه رشتونی دروغجن او دروغجن رشتونی وگرځولو، بیا دغه اصول چې په مدعی باندې گواهان دي دا په خپل ځای کې صحیح دي لکن قاضي او فیصل ته شرعا دا حق نشته چې دعلم با وجود دروغجن رشتونی او رشتونی دروغجن کړي او بیا درشتوني څخه ناراضه هم شي، ددې څخه هم معلومه شوه چې نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی.

یوولسم دلیل: وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضَرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَنْ قَبُولِ الْيَمْلُ أَنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَى وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا (سورة توبه)

استدلال: منافقینو او یهودیانو دنبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دقتل منصوبه جوړه کړې وه، دمسجد په نوم باندې یې یو ځای جوړ کړی وو، چې په حقیقت کې دمنافقانو مرکز وو، نو دوي نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته راغلل چې تاسو راشئ دبرکت لپاره په کې لمونځ وکړئ، نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ددوي دمسجد څخه پوښتنه وکړه چې ددې مسجد دجوړولو څخه مو څه مقصد دی؟ هغه جواب ورکړو چې یا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ما أردت إلا الحسنى وهو كاذبٌ فصدقوه رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (تفسیر در منشور تحت هذه الآية)

نبی کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ چونکې په سفر باندې روان وو نو دوي ته یې وفرمایيل چې زه په سفر روان یم چې واپس راشم در به شم: لو قدمنا ان شاء الله أتینکم فصلینا لکم فيه، ابن کثیر ج ۲ ص ۵۱۱،

دارالسلام ریاض چاپ)

حافظ ابن کثیر لیکي چې : (فلما قفل عليه السلام راجعا الى المدينة من تبوك ولم يبق بينه وبينها الا يوما او بعض يوم نزل عليه جبرئيل بنجر مسجد ضرار الخ (ابن کثیر ایضا) دا ایتونه نازل شو، نو نبی کریم ﷺ صحابه و لیل او هغه مسجد یې وړان کړو، نو ددې څخه معلومه شوه چې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، د نبی کریم ﷺ د منافقینو د سازش څخه بې خبر کیدل او منافقینو لږه رشتونې گڼل او دهغوي سره وعده کول او بیا د نبی کریم ﷺ دوحې په ذریعې سره خبریدل ددې خبرې دلیل دی چې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، ځکه چې که چیرې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر وی نو دوحې څخه مخکې ولې ورته د منافقینو ددې ناپاکه منصوبې علم نه وو؟

دولسم دلیل: **وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ وَأَمَّا يُلْسِنَتِكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرَى مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ**

ددې څخه هم معلومه شوه چې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی ځکه چې په دې ایت کې الله تعالی نبی کریم ﷺ لږه په غیر اسلامي او غیر شرعي مجالسو او محافلو کې د کیناستلو څخه منع کړې ده او س که نبی علیه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر شي نو بیا به نبی علیه السلام په غیر شرعي مجالسو او محفلونو کې هم حاضر یغې موجود شي، د بريلي مشرکانو څخه زموږ پوښتنه داده چې ایا ستاسو عشق دا تقاضی کوي چې نبی کریم ﷺ لږه په بې دینه مجالسو کې او د بې حیايۍ فحاشۍ او عریانۍ مجالسو کې حاضر او ناظر ومنلی شي، دا عشق شو که گستاخي شوه؟

دیارلسم دلیل: **سُبْحَنَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَا الَّذِي بُرُكْنَا حَوْلَهُ لَنُرِيَهُ مِنْ أَيْنَا**

په دې ایت کې الله رب العزت دمعراج واقعہ ذکر کړې ده، او په دې کې الله رب العزت دوه لفظونه ذکر کړي دي او په هغوي سره یې د نبی کریم ﷺ په هر ځای او په هر وخت کې د حاضر او ناظر کیدلو نفی فرمایلي ده، (اسری، لږیه) ځکه چې په سیر کې نقل مکاني وي یعنې یو ځای پرېخودل او بل ځای ته پکې تلل، لکه لوط علیه السلام ته چې حکم شوی وو چې (فأسر باهلك الخ) او د رؤیت انعام د داسې شیانو په ورښودلو سره کیږي چې مخکې یې نوي لیدلي، پس الله تعالی د اسری په جملې

سره په هر ځای کې د نبی کریم ﷺ د حاضر کیدلو نفی و فرمایله او په (لنریه) سره یې په هر ځای کې د نبی کریم ﷺ د ناظر کیدلو نفی و فرمایله او په (انه هو السميع البصير) سره یې دا خبره واضحه کړه چې په هر ځای کې او په هروخت حاضر او ناظر کیدل د الله تعالی صفت دی.

خوارسم دلیل: وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ (سورة انفال)

یعنې په کوم ځای کې چې نبی کریم ﷺ موجود وي هلته به عذاب الهی نه راځي، نو معلومه شوه چې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر نه دی، که نه نو نن سبا چې کوم عذابونه دي دا به نه وو.

پنځلسم دلیل: لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ (سورة فتح)

نبی کریم ﷺ تقریباً د څوارلس سوه صحابه وو سره احرام تړلی وو او مکې مکرمة ته روان وو د حدیبی په مقام باندې دا قافله حصاره کړی شوه، نبی کریم ﷺ عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ لره دمذاکراتو دپاره مکې مکرمة ته ولیږلو څه وخت وروسته خبر راغلو چې عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ مشرکینو شهید کړو، نبی کریم ﷺ صحابه کرام راجمع کړل او دا بیعت یې ترینه واخستلو چې ترڅو پورې چې مو د عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بدل نه وي اخیستی، نو تر هغه وخته پورې به نه واپس کیږو، حالانکې دا خبر غلط وو.

علامه قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمایي چې دا بیعت د عثمان غني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د بدلې داخیستلو دپاره وو (تفسير مظهری تحت هذه الايت)

ددې څخه هم معلومه شوه چې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې او په هروخت کې حاضر او ناظر نه دی که وی نو بیا ددې غلط خبر سره ولې خفه شو؟ او د عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ د بدل داخیستلو لپاره یې صحابه ولې راجمع کړل؟ او دهغوي څخه یې بیعت ولې واخستلو؟ که نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر وی نو فرمایلي به یې وو چې دا خبر غلط دی ځکه چې زه په مکه کې یم او هر څه وینم.

شپاړلسم دلیل: وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلِمْنَا قَالَ سَلَمٌ فَمَا لَبِثَ أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِينٍ فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكَّرَهُمْ وَوَجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَحْزَنْ إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ

ددې واقعي څخه لاندې خبرې معلومې شوې: ۱- ابراهيم عليه السلام فرشتې ونه پیژندلې (نکرهم)

۲- ابراهيم عليه السلام فرشتو لره انسانان وگڼل (أَنْ جَاءَ بِعِجْلٍ حَنِينٍ) ۳- د فرشتو دپاره یې د خوراک

انتظام وکړو. ۴- فرشتو دخوراک طرفته لاسونه نه مخکې کول (لاتصل اليه) ۵- ابراهيم عليه السلام چې دا حالات وليدل نو خيال يې وکړو چې دا شمنان دي. ۶- ابراهيم عليه السلام پريشان شو. ۷- دپريشاني اثار چې فرشتو وليدل نو خپل تعارف يې وکړو چې مونږ ځکه خوراک نه کوو چې فرشتې يو. ۸- فرشتو په لاتخف سره تسلي ورکړه. ۹- دځوی بشارت يې ورکړو. ۱۰- خبر يې ورکړو چې مونږ د لوط عليه السلام د قوم طرفته ليږلې شوي يو چې عذاب ورکړو.

ددې څخه معلومه شوه چې جليل القدر پيغمبر ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَام هم په هرځای کې حاضر او ناظر نه وو، که ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَام حاضر او ناظر وی نو ددوي لپاره يې دخوراک انتظام ولې وکړو؟ دا يې دشمنان ولې گڼل؟ په زړه کې يې ويره ولې راغله؟ فرشتو تسلي ولې ورکړه؟ دانا ارسلنا الی قوم لوط وضاحت ته څه ضرورت وو؟

د ابراهيم عَلَيْهِ السَّلَام واقعه تفصيلاً په صحيح بخاري ج ۱ ص ۴۷۵ کې ذکر ده.

اوولسم دليل: واقعه د لوط عليه السلام: وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سِيقَ بِهِمْ وَصَاقَ بِهِمْ ذُرْعًا (سورة هود)

ددې واقعي څخه معلومه شوه چې لوط عليه السلام دا ملائکې ونه پيژندلې بلکې په دوي يې دانسانانو خيال کړی وو ۲- دا هغه فرشتې وې کومې چې ابراهيم عليه السلام ته راغلی وی. ۳- د قوم خلک چې په کومې ارادې سره راغلي وو نو لوط عليه السلام په هغې سره پريشانه شوی وو چې هسې نه چې زما ميلمنو ته تکليف ور نه کړي. ۴- قوم ته يې وعظ او نصيحت وکړو چې دا زما ميلمانه دي دخپلې غلطې ارادې څخه قلاړ شئ ما مه شرموئ، ۵- قوم ونه منله، دوي عليه السلام د طاقت په فقدان باندې دافسوس اظهار وکړو ۶- فرشتو چې وليدلو چې لوط عليه السلام تر اوسه پورې مونږ ونه پيژندلو نو تسلي يې ورکړه، چې مونږ انسانان نه يو بلکه فرشتې يو. ۷- فرشتو ورته وويل چې دوي مونږ ته نشي رارسيدلی مونږ ددوي دتباه کولو دپاره راليږلي شوي يو ۸- لوط عليه السلام ته ددې خبرې علم هم نه وو چې دا الله په حکم سره د قوم دتباه کولو راغلي دي.

نو کچيرته لوط عليه السلام په هر وخت کې او په هرځای کې حاضر او ناظر وی نو ده ته به علم وی چې دا انسانان نه دي، فرشتې دي او دا داسمان څخه په فلانکې فلانکې لاره باندې راغلي دي وغيره.

اتلسم دلیل: واقعہ دیعقوب علیہ السلام او یوسف علیہ السلام ددی واقعیٰ خُخہ دا اُمور معلومیری. ۱- دیوسف علیہ السلام ورنو مشورہ و کرہ. ۲- ددی مشاورت علم یعقوب علیہ السلام تہ ونشو. ۳- پہ مشورہ کي حضرت یوسف علیہ السلام پہ کوهي کي داچولو فیصلہ وشوہ او یعقوب علیہ السلام ددی خُخہ بي خبرہ وو. ۴- خامنويي دييعقوب علیہ السلام خُخہ دسير او دسياحت پہ بهانہ باندی دیوسف علیہ السلام دبو تللو اجازت طلب کرو. ۵- یعقوب علیہ السلام ددوي پہ خبر و باندی یقین وکړو او ورسره بي پرېنودو. ۶- ورونويي یوسف علیہ السلام پہ کوهي کي وغور زولو او پلاريي خبر نه شو. ۷- دقافلې والاد کوهي خُخہ راوويستو او مصر ته بي بوتلو. ۸- قافلې والا پہ بازار کي خرڅ کړو. ۹- دیوسف علیہ السلام پہ جدائی کي یعقوب علیہ السلام خلويښت کاله پہ ژړا تير کړل. ۱۰- او دسترگو بينايي بي ختمه شوه. نو دا ټول ددی دلايل دي چي یعقوب علیہ السلام حاضر او ناظر نه وو او نه ورسره علم الغيب وو.

نوولسم دلیل: واقعہ دموسی علیہ السلام او دخضر علیہ السلام : **وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَتْلِهِ لَا أَبْرَأُ مِنْهُ حَتَّىٰ أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا**

دموسی علیہ السلام د واقعی تفصیل پہ صحیح البخاري ج ۱ ص ۶۰۲، کي ذکر دی. ددی واقعی خُخہ معلومه شوه چي (۱) موسی علیہ السلام خضر علیہ السلام نه پیژندلو، (۲) مخکي بي ورسره ملاقات نه وو شوی. ۳- موسی علیہ السلام ته دخضر علیہ السلام داوسیدو خای نه وو معلوم. ۴- موسی علیہ السلام علامه طلب کړه نو دماهي علامه مقررہ شو. ۵- موسی علیہ السلام د ملاقات دپاره روان شو. ۶- موسی علیہ السلام د منزل مقصود خُخہ مخکي لاړو. ۷- بیا دخپلو قدمونو پہ نښو را واپس شو. ۸- موسی علیہ السلام سلام وکړو خضر علیہ السلام ونه پیژندلو. ۹- موسی علیہ السلام خپل نوم وښودو نو خضر علیہ السلام پوښتنه وکړه چي د بني اسرائيلو موسی یی او که بل څوک؟ ددی خُخہ معلومه شوه چي دا دواړه نبیان پہ هر وخت او پہ هر خای کي حاضر او ناظر نه وو، که چیرته موسی علیہ السلام حاضر او ناظر وی نو دا اُمور به نه پېښېدل، که موسی علیہ السلام دمخکي خُخه هلته حاضر وی نو بیا هلته دتللو څه مطلب وو؟

سلم دلیل: واقعہ دسلیمان علیہ السلام : **وَتَفَقَّدَ الطَّيْرَ فَقَالَ مَا لِيَ لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ**

ددې څخه معلومه شوه چې سليمان عليه السلام ته ددهد په باره کې علم نه وو. ۲- دملک صبا او دملکې دصبا په باره کې هم ورته علم نه وو. ۳- ددهد دوینا و وڅخه وروسته یې هم یقین رانغلو، بلکې امتحان یې ترینه واخستلو. ۴- سليمان عليه السلام خط وليکلو او ددهد په ذریعې ولیرلو. دا ټولې خبرې پدې دلالت کوي چې سليمان عليه السلام نه حاضر وواو نه ناظر وواو نه عالم الغیب و.

یوویستم دلیل: نبي عليه السلام فرمایي چې کله چې زه دمعرّاج څخه را واپس شوم او دمشکینو په مخکې مې واقعې بیان کړه چې زه دمکې مکرمې څخه مسجد اقصی ته او دهغې ځای څخه سدره المنتهی پورې او بیا ترکوم ځای پورې چې الله ته منظوره وه په وینښه باندې، په یوه شپه کې، دجسد عنصري سره، دالله تعالى په حکم او په قدرت باندې لارم او راغلم، نو مشکینو وویل ښه! که ته واقعي تللی یی نو مونږ ته وښایه چې دبیت المقدس فلانکې فلانکې شی چیرته او په کومه موقع باندې واقع دی؟ نبي عليه السلام فرمایي چې ماته معلومه نه وه نو په دې باندې مشکینو استهزاء شروع کړه، نبي عليه السلام فرمایي چې (فکريت کريتاً ما کريت مثله قطه) (مسلم ج ۱ ص ۹۴)

بیا الله تعالى بیت المقدس دلږ وخت دپاره زما مخې ته حاضر کړو، مشکینو چې څه پوښتنې کولی ما به کتل او جواب به مې ورکولو، نو که نبي عليه السلام په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر وی نو دومره پریشانی ته ضرورت څه وو؟ او دلږ ساعت دپاره دبیت المقدس مخې ته دحاضرولو څه مطلب وو؟ ددینه معلومه شوه چې نبي عليه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی او عالم الغیب هم نه دی.

دوه ویستم دلیل: په پنځمه یا شپږمه هجري کې په غزوه دبنی المصطلق کې دحضرت عائشې رضی الله عنها هار ورک شوی وو: فأقام رسول الله صلى الله عليه وسلم على التماسه (بخاری ج ۲ ص ۶۶۳) او په ابوداؤد ج ۱ ص ۵۰ کې دي چې: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: بَعَثَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُسَيْدَ بْنَ حُضَيْرٍ وَأَنَا سَاعَةً فِي طَلَبِ قِلَادَةٍ أَضَلَّتْهَا عَائِشَةُ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا.

دنبی عليه السلام سره چې کوم کسان (صحابه) په سفر کې شریک وو هغو ټولو ددې هار تلاش وکړو، دپوره کوشش څخه بعد هم پیدا نه شو، نو دتلو اعلان یې وکړو، په کوم اوښ باندې چې عایشې رضی الله عنها سواری کوله هغه چې پاڅولی شو نو هار دهغې له لاندې پروت وو (صحیح البخاری ج ۲ ص ۶۶۳، قدیمه،

نو که نبی کریم ﷺ په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر وی نو هار به ورته خامخا په نظر ورتلی، ځکه چې د حاضر او د ناظر څخه هیڅ شی هم نشي پتیدلی، حالانکې دلته داوېن لاندې هار په نظر نه ورځي.

دروېشتم دلیل: دانس بن مالک رَضِيَ اللهُ عَنْهُ روايت دی: أن النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ افتقد ثابت ابن قيس فقال رجل يا رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أنا أعلم لك علمه الخ.

ددې څخه معلومه شوه چې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی که نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر وی نو ثابت ابن قيس رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ترې څنگه غائب شو؟

څلورويشتم دلیل: عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: لَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْخَنْدَقِ، وَوَضَعَ السِّلَاحَ وَاغْتَسَلَ، أَتَاهُ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ: "قَدْ وَضَعْتَ السِّلَاحَ؟ وَاللَّهِ مَا وَضَعْنَاهُ، فَأَخْرَجَ إِلَيْهِمْ قَالَ: قَالِي أَيْنَ؟ قَالَ: هَاهُنَا، وَأَشَارَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ، فَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ" (بخاری: ج ۲ ص ۵۹۰)

ددې څخه ثابته شوه چې نبی علیه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، ځکه چې کچرې نبی کریم ﷺ په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر وی نو جبریل علیه السلام به نبی علیه السلام ته د بني قريظه طرفته دتلو نه ویلی، ځکه چې که په بني قريظه کې نبی کریم ﷺ دمخکې څخه حاضر وي نو بیا دتلو څه ضرورت وو؟ دجبریل علیه السلام څخه یې پوښتنه ولې وکړه چې (الی این) ایا حاضر او ناظر هم یې خبره وي؟ بیا نبی علیه السلام روان شو څوک چې حاضر او ناظر وي نو هغوي ته دروانیدو ضرورت نه وي او څوک چې دیو ځای څخه بل ځای ته ځي هغه په هر ځای کې موجود نه وي، نو دا ټولې خبرې په دې دلالت کوي چې نبی علیه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی.

پنځه ويشتم دلیل: وَعَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِقَبْرِ دُفْنٍ لَيْلًا فَقَالَ: «مَتَى دُفِنَ هَذَا؟» قَالُوا: الْبَارِحَةَ. قَالَ: «أَفَلَا أَذْنُومُونِي؟» قَالُوا: دَفَنَاهُ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ فَكَرِهْنَا أَنْ نُوقِظَكَ، فَقَامَ فَصَفَّقْنَا خَلْفَهُ فَصَلَّى عَلَيْهِ (متفق عليه، مشکوة: ص ۱۴۵)

ددې څخه هم ثابته شوه چې نبی کریم ﷺ هر وخت کې په هرځای کې حاضر او ناظر نه دی، که وی نو نبی علیه السلام به نه ویل چې تاسو ولې زه نه یم خبر کړی؟ بیا دصحابه وو دا عرض کول چې شپه وه مونږه اطلاع درکول مناسب ونه گڼل دا ټول ددې خبرې دلیل دی چې نبی علیه السلام په هرځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی که نه حاضر او ناظر ته د خبر ورکولو څه ضرورت دی؟ ایا حاضر ناظر هم بې خبره کیدی شي؟

شپږ ویشتم دلیل: وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه أَنَّ امْرَأَةً سَوْدَاءَ كَانَتْ تَقْعُرُ السَّجْدَ أَوْ شَابًا فَقَفَدَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَ عَنْهَا أَوْعَنَهُ فَقَالُوا: مَاتَ. قَالَ: «أَفَلَا كُنْتُمْ أَذْنُمُونِي؟» قَالَ: فَكَأَنَّهُمْ صَغَرُوا أَمْرَهَا أَوْ أَمْرَهُ. فَقَالَ: «دَلُونِي عَلَى قَبْرِه» فَدَلَوْهُ فَصَلَّى عَلَيْهَا. قَالَ: «إِنَّ هَذِهِ الْقُبُورَ مَمْلُوءَةً ظُلُمَةً عَلَى أَهْلِهَا وَإِنَّ اللَّهَ يُنَوِّرُهَا لَكُمْ بِصَلَاتِي عَلَيْهِمْ» (متفق عليه، مشکوة: ص ۱۴۵، باب المشي بالجنائز والصلوة عليها)

ددې څخه ثابته شوه چې نبی علیه السلام په هر وخت او په هرځای کې حاضر او ناظر نه دی که وي نو بیا نبی علیه السلام پوښتنه ولې کوله؟

اووه ویشتم دلیل: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بَوَجْهِهِ فَوَعظَنَا مَوْعِظَةً بَلِغَةً ذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ وَوَجَلَّتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ فَقَالَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ كَأَنَّ هَذِهِ مَوْعِظَةُ مُؤَدِّرٍ فَأَوْصِنَا قَالَ: «أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ... الخ» (مشکوة: ص ۲۹، باب الاعتصام بالكتاب والسنة)

ددې څخه معلومه شوه چې نبی علیه السلام په هرځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر نه دی، دصحابي دا خبره چې ته مونږ پریدې او روان یی او زموږ څخه جدا کیږي او آخري وعظ فرمایي، بیا دوصیت درخواست کول او دنبی علیه السلام وصیت کول دا ددې خبرې ښکاره دلیل دی چې نبی علیه السلام په هر وخت او په هرځای کې حاضر او ناظر نه دی، که نه نو داسې جواب به یې ورکړی وو چې زه خو په هرځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر یم، هیڅکله به هم زه ستاسو څخه جدا نشم او ددې څخه دصحابه وو عقیده هم معلومه شوه چې دصحابه وو عقیده هم دنبی علیه السلام دحاضر او دناظر نه وه.

اته ویشتم دلیل: په اومه هجری کې چې کله خیر فتحه شو، نو یو یهودي ښځې دیزې په غوښه کې زهر و اچول او نبی علیه السلام ته یې په طور دتحفې او دعوت راولیږل، نبی علیه السلام هم یو څو نورې وخورې او صحابه وو هم وخورې، یو صحابي رضي الله عنه ددغې غوښې دخوراک څخه شهید شو، د مشکوة په روایت کې ر

اخي چې: وتوفی أصحابه الذين أكلوا من الشاة الخ (مشکوة ص ٥٤٢، باب في المعجزات) الفصل الثاني) او په ابو داؤد ج ٢ ص ٢٧٢، حقانيه) کې ذکر دي چې ديو څو نورې خوراک څخه وروسته نبی عليه السلام وفرمايل چې مېې خورئ دا دغوښې ټوټه ماته حال وايي چې په ما کې زهر دي.

نو که نبی عليه السلام په هر وخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر وی، نو دې يهودنې بنځې چې کله زهر اچول نو په دغه وخت کې به نبی عليه السلام ليدلې وه، ځکه چې نبی عليه السلام به هلته موجود وو خپله به يې هم نه خوړله او صحابو ته به يې هم ويلې وو چې مېې خورئ، ايا نبی عليه السلام قصدا په صحابي باندې خوراک وکړو، چې هغه بيا شهيد شو، ددې مردارې عقيدې دلرلو څخه وروسته په نبی عليه السلام باندې دا ناپاکه الزام راځي، چې سره د علم څخه يې صحابه منع نه کړل، چې دا د زهر ووالا غوښه مېې خورئ.

نهم وېشتم دليل: يو ځل يو سپي د نبی کریم ﷺ دکت لاندي پروت وو د نبی کریم ﷺ سره جبريل عليه السلام دراتلو وعده کړې وه، لکن رانه غی، کله چې نبی کریم ﷺ وکتل چې په کور کې سپی دی نو د حضرت عائشې رضی الله عنها څخه يې پوښتنه وکړه چې: (متی دخل هذا الکلب ههنا) (مسلم ج ٢ ص ١٩٩)

نو که نبی عليه السلام حاضر او ناظر وی او يا عالم الغیب وی، نو دا به ورته معلومه وی چې دا سپی زما په مخکې په فلانکې لاره را داخل شوی دی، نو د حضرت عائشې رضی الله عنها څخه يې ولی پوښتنه کوله؟.

دېوشم دليل: نبی عليه السلام په څلورمه هجري کې د حضر عاصم بن ثابت رَضِيَ اللهُ عَنْهُ په مشرۍ کې نهم صحابه کرام د مشرکينو د حالاتو د معلومولو دپاره وليږل، په لاره کې د بنو لحيان قبيلې محاصره کړل، اته صحابه يې شهيدان کړل او دوه کسان يې گرفتار کړل، مکې مکرمې ته يې بوتلل، يو څو ورځې وروسته يې دوي هم شهيدان کړل، حضرت عاصم رَضِيَ اللهُ عَنْهُ د شهادت په وخت کې دا الفاظ وويل چې (اللهم اخبر عنا نبیک) الله تعالى يې دعا قبوله کړه او نبی عليه السلام يې خبر کړو.

نو که نبی عليه السلام په هر وخت او په هر ځای کې حاضر او ناظر وی نو دا حضرت صحابه يې د مخبرۍ دپاره ولې ليرل؟ نبی عليه السلام په خپله په مکه مکرمه کې موجود وو او که نه؟ که وايي چې نه وو نو د حاضر او د ناظر عقیده ختمد شوه او که وايي چې حاضر ناظر وو نو بيا يې مخبريان ولې ليرل؟ ايا نبی عليه السلام قصد ادوي د قتل دپاره

لیزل؟ ددی څخه دا هم معلومه شوه چې دصحابه وو عقیده دا وه چې ترڅو پورې چې الله تعالى دوحې په ذریعه باندې نبی کریم ﷺ خبر نه کړي تر هغې پورې نبی کریم پخپله نه شي خبریدلی.

یو دیوشم دلیل: رسول الله ﷺ د عرفات په خطبه کې وفرمایل چې: (فلیبلغ الشاهد الغائب (صحيح البخاری ج ۱ ص ۱۹)

څوک چې زمونږ سره حاضر وي هغوي دې دا خبرې هغو خلکو ته ورسوي چې دلته حاضر نه دي. دوه دیوشم دلیل: نبی علیه السلام په حالت د سفر کې د قصر مونځ کړی دی او دا ښکاره خبره ده چې قصر په هغه چا باندې وي چې هغه مسافروي او مسافر هغه وي چې یو ځای پرېږدي او بل ځای ته لاړ شي، پس څوک چې مسافروي هغه په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر نشي کیدلی او څوک چې په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر وي هغه مسافر کیدلی نشي.

درېم دیوشم دلیل: که نبی علیه السلام په هر ځای کې او په هر وخت کې حاضر او ناظر ومنلی شي نو د واقعي دمعراج څخه به انکار لازم شي، ځکه چې کله چې نبی علیه السلام دمخکې څخه په اول اسمان کې موجود وو همداسې په ثانی ثالث او سدره المنتهی کې، نو بیا د (اسری بغده) څه مطلب شو؟ او څرنگه اسمانونو او جتنونو ته بوتللی شو؟ تلل او راتلل دهغه چا صفت وي چې په هر وخت او په هر ځای کې حاضر نه وي.

څلور دیوشم دلیل: د اهل سنت والجماعت عقیده ده چې د نبی علیه السلام د جسم اقدس سره چې دروضې مبارکې کومه خاوره لگیدلې ده هغه د تمامو کایناتو څخه بهتره ده، اوس که نبی علیه السلام په هر ځای کې په هر وخت کې حاضر او ناظر شي نو بیا به د ټولې زمکې د زرې زرې بهتري راشي، حالانکې داسې نه ده، پس ثابته شوه چې نبی علیه السلام په هر وخت کې په هر ځای کې حاضر او ناظر نه دی.

پنځه دیوشم دلیل: که نبی علیه السلام په هر ځای او په هر وخت کې حاضر او ناظر شي نو بیا به دهیڅ یو مقرر لپاره په منبر باندې د کیناستلو او د خطبې د ویلو حق نه وي، ځکه چې کله چې نبی علیه السلام د منبر د پاسه تشریف فرما وي نو د مقرر برابري به وروسته لازمه شي او د نبی علیه السلام سره برابر کیناستل به ادبي ده او که نبی ﷺ د منبر څخه لاندې وي نو دا هم به ادبي ده.

شپږ دیرشم دلیل: که نبي عليه السلام په هرځای کې او په هروخت کې حاضر او ناظر شي نو هيڅ يو عالم ته به امامت ته دمخکې کيدلو حق نه وي، ځکه چې د نبي عليه السلام په موجودگۍ کې نور و انبياء کرامو ته د امامت د پاره دمخکې کيدو حق نشته نو بل عالم ته به څرنگه وي؟

اوه دیرشم دلیل: که نبي عليه السلام په هرځای کې او په هروخت کې حاضر او ناظر شي نو دهرې گناه او دنا فرمانۍ په ځای کې به هم موجود وي، د شرابو په محفلونو کې، په سينما خانو کې، د جوارۍ په اډو کې او په ناپاکه مقاماتو کې به موجود وي (نعوذ بالله) نو ثابته شوه چې دغه عقیده لرل سخته گستاخي او کفر دی. **اته دیرشم دلیل:** يو عام شريف سړي خپل عورت د يو ماشوم په مخ کې نه ښکار کوي، نو که نبي عليه السلام په هرځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر شي نو د امام الانبياء په مخکې څرنگه عورت ښکاره کوي؟

نهه دیرشم دلیل: دمکې مکرمې څخه مدينه منورې ته هجرت قطعي ثابت دی، او د هجرت معنی ده يو ځای پرېښودل او بل ځای ته تلل. نبي عليه السلام چې په مکه مکرمې کې وو نو په مدينه کې نه وو که په مدينه منوره کې دمخکې څخه موجود وی نو د هجرت کولو څه مطلب وو؟

نو که نبي عليه السلام په هرځای کې په هروخت کې حاضر او ناظر ومنلی شي نو د هجرت څخه انکار لازميږي، او د هجرت څخه انکار کفر دی.

څلوېښتم دلیل: د نبي عليه السلام د حديث مطابق به د جال په ټول دنيا کې گرځي، لکن مکې مکرمې ته به دکعبې له وجې نه شي تللی او مدينې منورې ته به د نبي عليه السلام له وجې نشي تللی، اوس که نبي عليه السلام په هرځای کې حاضر او ناظر وي نو بيا به په پوره دنيا کې د جال تلل راتلل حرام شوی وي، حالانکه داسې نه ده، نو معلومه شوه چې نبي عليه السلام په هرځای کې او په هروخت کې حاضر او ناظر نه دی.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ ۝

مختار الكل صرف الله تعالى دي

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده!

اما بعد:

اهل السنة والجماعت فرمايې چې: دالله تعالى څخه بغير دپيغبرانوپه شمول هيچاته دتحليل او دتحریم اختيار نه شته، پيغبران عليهم السلام دالله تعالى حلال او حرام خلکو ته رسوي.

تشرېح: دمختار درې معنی گانې دي، ځکه چې مختاره يا په معنی داسم فاعل لازمي سره وي يعنې د اختيار والاويا به په معنی داسم مفعول سره وي، نوبيا يې دوه معنی گانې دي: اول: اختيار وړ کړل شوی او دوه ممتخب شوی، دا دريمه معنی اتفاقي ده، الله تعالى رسول الله ﷺ په ټول مخلوق کې ممتخب کړی دی او په اعتبار داولې معنی مختار الكل صرف الله تعالى دی په تګونې او تشريعي امورو کې حاکم او مختار صرف الله تعالى دی، الله تعالى په مافوق الاسباب کې هيچاته هيڅ اختيار نه دی ورکړی. بريلويان نبي کریم ﷺ ته په اعتبار د اولو دواړو معنی گانو مختار الكل او مالک

الكل وايي.

- ۱- بريلويان ليکي چې: ټوله دنيا دقانون پابنده ده، لکن دالله تعالى قوانين دنبي کریم ﷺ دثبوت دحکومت ته منتظر دي، کوم شی چې دنبي کریم ﷺ دخولې مبارکې څخه ووزي همغه دالله تعالى قانون جوړېږي (سلطنت مصطفی، احمد يار خان ص ۲۹)
- ۲- نبي کریم ﷺ دټولې خدايي مالک دی. (تفسير القرآن احمد يار خان حاشيه نمبر ۷ ص ۵۸۹)

۳- دالله تعالى په حکم باندې نبي کریم ﷺ ددواړو کونينو مالک او مختار دی، دزمان، دجهان، داسمان، اودجحيم، دانعام، اودالله تعالى داحکامو مالک نبي کریم ﷺ دی.

خالق کل نی آپ کو مالک کل بنا دیا
دونون جهان ہیں آپ کی قبضه اختیار میں
سلطنت مصطفی (ص ۱۴)

- ۴- همدارنگه ليکي چې: حضور ﷺ هر قسم حاجتونه حل کوي د دنيا او اخرت ټول مرادونه د نبي کریم ﷺ په اختيار کې دی (برکات الامداد ص ۸)

۵- مجاهد تحریف مولوی محمد عمر لیکي چې د الله تعالى او د نبي کریم ﷺ په مابین کي د غیریت د عقیدي والا کافران دي، (اور رسولوں کو غیر اللہ کہنی والوں کے واسطے فتویٰ کفر ارشاد فرمایا کیونکہ کافر اللہ تعالیٰ اور اس کے رسولوں کے درمیان ایک غیرت کے رہتے کا قائل ہے) (مقیاس حنفیت ص- ۳۳)
 ۶- د نبي کریم ﷺ د ارادي شخصه مخالفت نہ راخي (الامن والعلی ص- ۱۲۲) مولوی احمد رضا.

۷- نبي کریم ﷺ د الله تعالى د کارخانې مختار الكل دی (الامن والعلی ص- ۲۳۰)
 ۸- رسول الله ﷺ د ټولې زمکې او د ټولو مخلوقاتو مالک دی (الامن والعلی ص- ۵۴)
 ۹- شيخ عبدالقادر جیلانی رحمہ اللہ د دنیا ټولې کارخانې چلوي او د کایناتو تدبیر دده په لاس کي دی (حدائق بخشش اول ص- ۲۷، الامن والعلی ص- ۱۲۴) او همدا عقیده د مفوضه شیعہ گانو هم ده، په شیعہ گانو کي یوه ډله ده چې المفوضه ورته وايي، (شيخ عبدالقادر جيلاني رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائي چې: المفوضه فهم القايلون أن الله تعالى فوض تدبير الخلق الى الائمة وان الله تعالى أقدر النبي على خلق العالم وتديره، (غنية الطالبين، ص- ۲۲۱)
 د اهل سنت والجماعت مشهور محدث، فقيه، فلسفي او متکلم فرمائي چې: المفوضه قالوا ان الله تعالى فوض خلق الدنيا الى محمد ﷺ اي الله خلق محمداً ﷺ وفوض اليه خلق الدنيا، فهو الخالق لها وبما فيها (شرح مواقف ص- ۷۵۶)
 اهل بدعت او شیعہ گان دواړه نبي کریم ﷺ ته عطائي مختار الكل وايي د شیعہ گانو پدې عبارتو کي د تفويض د عقیدي تصريح ده.

بریلویان دمحببت الرسول ﷺ دعنوان لاندې دقرآن او دست سره

دشمني کوي

بریلویان خلکو ته وایي چې مونږ د نبي کریم ﷺ مرتبه او چتو، اهل سنت والجماعت د نبي کریم ﷺ مرتبه د هر چا څخه او چته گڼي، لکن نبي کریم ﷺ ته د خدايي مرتبه ورکول د قرآن د ډیرو ایتونو او د نبي کریم ﷺ د ډیرو احادیثو څخه د انکار سره مراد نه ده.

۱۰- بریلویان لیکي چې: الله تعالى نبي کریم ﷺ ته د تحلیل او د تحریم اختیار ورکړی دی (الامن والعلی ص ۱۵۲)

۱۱- نبي کریم ﷺ ته دا اختیار دی چې د الله تعالى د محرماتو څخه یو څه شیان مستثنی کړي (الامن والعلی ص ۱۵۲)

نبي کریم ﷺ ته دا اختیار وو چې د الله تعالى په عمومي احکامو کې تخصیص راولي (الامن والعلی ص ۱۵۹)

۱۲- حرام په دوه قسمه دی یو هغه دي چې الله تعالى حرام کړي دي او دوهم هغه دي چې نبي کریم ﷺ حرام کړي دي او دواړه برابر دي (الامن والعلی ص ۶۰)

۱۳- د الله تعالى نایب ته د الله تعالى له طرفه د الله تعالى په ملک کې د تصرف تام اختیار ورکړل شوی دی (الامن والعلی ص ۶۰)

د اهل سنت والجماعت په نیزدا عقاید شرکي دي او د دې عقاید وړاندې د قرآن د صریحو نصوصو څخه انکار کوي.

عقیده دمختار الكل او قرآن

۱- يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ اِلَى اللّٰهِ وَاللّٰهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (فاطر ۱۵)

۲- وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَّاتِيَ بِآيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ (مؤمن ۷۸)

۳- وَمَا كَانَ لَنَا اَنْ نَّاتِيَكُمْ بِسُلْطٰنٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ (ابراهيم)

۴- وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَّاتِيَ بِآيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ (رعد ۳۸)

۵- قُلْ اِنَّمَا الْآيٰتُ عِنْدَ اللّٰهِ (انعام ۱۰۹)

د دې ایتونو څخه دا واضعېږي چې د نبي کریم ﷺ په شمول هیڅ پیغمبر هم پخپل اختیار باندې هیڅ معجزه نه شي ښکاره کولی.

۶- حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ وَظَنُوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا (يوسف / ۱۱۰)

امام بخاري رحمه الله ددي ايت لپاره عنوان لگوي په نوم د (باب قوله تعالى اذا استيسس الرسل) حضرت عايشه صديقه رضی الله عنها ددي ايت په باره کې فرمايي چې: «هُمُ أَتْبَاعُ الرُّسُلِ الَّذِينَ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ، وَصَدَّقُوا هُومَ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْبَلَاءُ، وَاسْتَخَرَهُمْ النَّصْرَ حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَسَ الرُّسُلُ مِنْ كَذِبِهِمْ مِنْ قَوْمِهِمْ، وَظَنَّتِ الرُّسُلُ أَنَّ أَتْبَاعَهُمْ قَدْ كُذِّبُوا هُومَ، جَاءَهُمْ نَصْرُ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ» او مختار الكل نه اندي بنمن كيږي.

۷- قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَا سْتَكْتَرْتُ مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَّنِيَ السُّوءُ

۸- دمکې کفارو نبي کریم صلی الله علیه و سلم ته وويلې چې په مونږ باندې زر عذاب راوړله الله تعالى نبي کریم صلی الله علیه و سلم ته حکم وکړو چې ته دوي ته ووايه چې: لَوْ أَنِّي عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفَقَضِي الْأَمْرَ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ (انعام / ۵۸)

۹- مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ (انعام / ۵۷)

۱۰- مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرِيدًا (الكهف / ۱۷)

۱۱- وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (يونس / ۱۰۸)

۱۲- لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ (بقره / ۲۷۸)

۱۳- إِنْ تَحَرَّصَ عَلَىٰ هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ

۱۴- وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سَلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ

شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (انعام / ۳۵)

۱۵- وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا إِذَا أَدْفَنُكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ

عَلَيْنَا نَصِيرًا (الاسرى / ۷۴، ۷۵)

۱۶- وَإِذْ أَلَمْ تَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا اجْتَبَيْتَهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ مِنْ رَبِّي (الاعراف / ۲۰۳)

۱۷- دابو طالب په واقعه کې راځي چې کله يې چې د مرگ په وخت کې هم د کلمي څخه انکار وکړو ، نو رسول الله صلی الله علیه و سلم و فرمايل چې: اما والله لأستغفرن لک (قسم په الله تعالى چې زه به ستا لپاره بخښنه غواړم ، نو الله تعالى دا ايات نازل کړو چې: مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَلَوْ كَانُوا أُولَىٰ قُرْبَىٰ (سورة توبه ۱۱۳)

۱۸- رسول الله ﷺ چې په عبدالله بن ابى بن سلول باندې د جنازې مونځ وکړو نو الله تعالى دا ايت نازل کړو چې: وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا (توبه / ۸۴)
نو معلومېږي دا چې دا اختيار صرف د احکم الحاکمین دى او نبی کریم ﷺ دالله تعالى د حکم او فرمان تابع دى.

۱۹- کفارو نبی کریم ﷺ ته پيش نهاد وکړو چې زموږ دبتانو دمذمت آيتونه دقرآن څخه وباسه، نو مونږ به په تاباندې ايمان راوړو، الله تعالى دا ايت کریم نازل کړو: قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَدْبِلَهُ مِنْ تِلْكَ نَفْسِي إِنْ أَتَيْتُمُ اللَّهَ بِبُرْهَانٍ كَبِيرٍ وَإِنْ لَا تُؤْتُونَهُ بَلَاغًا كَبِيرًا فَسَوْفَ نَكْتُمُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَذْرُكُمْ بِهِ (يونس / ۱۵)
۲۰- وَالْفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلْفَتْ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلْفَ بَيْنَهُمْ أَنَّهُ عَزِيزٌ

حَكِيمٌ (انفال ۶۳)

۲۱- (قُلْ مَنْ بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ يُجِيزُ وَلَا يُجَارُ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ٥)

د دې ټول ايتونو څخه واضحيږي چې نبی کریم ﷺ مختار الكل نه دى.

۲۲- **دبريلويانو دکور شاهدي** : مولوي نعيم الدين بريلوي ليکي چې: يوه ورځ رسول الله ﷺ وفرمايل چې ما دخپل رب څخه درې سوالونه وکړل، دوه قبول شول او دريم سوال دا وو چې زما امت پخپلو کې مه جنگوه، نو دا قبول نه شو، نو معلومه شوه چې دپيغمبرانو په شمول ټول مخلوق الله تعالى ته محتاج دى (خزائن العرفان ص ۱۴۱)

دپيغمبرانو په شمول هيچاته دتحليل او دتحریم اختيار نه شته، پيغمبران عليهم السلام دالله تعالى حلال او حرام خلکوته رسوي:

۲۳- نبی کریم ﷺ ديو حلال شي څخه قسم خوړلى وو الله تعالى ورته وفرمايل چې: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَيَّنَ لَكَ مِنْ مَرْضَاتِكَ أَزْوَاجُكَ (تحریم ۱)

نو که دبريلويانو دعقيدې مطابق الله تعالى دنبی کریم ﷺ دشونډو حرکت ته منتظروى لکه څرنګه چې په (شان حبيب از مولوي احمد يار خان بريلوي ص ۱۰۴) کې دي، نو بيا دا حکم ولې نازلیدلو.

۲۴- دا حد په جنگ کې چې کفارو دشهيدانو توهين وکړو خصوصاً دحضرت حمزه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ زړه يې راويستلو، نو رسول الله ﷺ قسم وکړو چې زه به ديو حمزه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بدل داويا وو کافرانو څخه اخلم، پدې باندې الله تعالى ايت نازل کړو چې نبی کریم ﷺ بيا خپله اراده پرېښودله.

بريلويانو هم دا واقعه رانقل کړې ده، وګوره خزائن العرفان ص ۲۸۶)

۲۵- لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ (ال عمران ص ۱۲۸) نبی کریم ﷺ دسیرا وونه منع کړو.
 ۲۶- رسول الله ﷺ دبدر دبنديانو څخه فديې واخستله الله تعالى ايت نازل کړو چې: ماکان لنبی أن يكون له اسرى حتى يشخن فى الأرض (انفال / ۶۸)
 لَوْلَا كِتَابٌ مِنَ اللَّهِ سَبَقَ لَمَسَّكُمْ فِيمَا أَخَذْتُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ (انفال / ۶۸)
 همدارنگه دالله تعالى دقرآن دایتونو دانداز څخه معلومېږي چې مختار الكل او مالک دشریعت یواځې الله تعالى دی.

۲۷- وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ (انبیاء / ۲۵)
 ۲۸- قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (الزمر / ۱۱)
 ۲۹- وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ (الزمر / ۱۲)
 ۳۰- قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (الزمر / ۱۳)
 ۳۱- قُلْ إِنْ صَلَّيْتُ وَاسْكُنْتُ وَمِمَّا يَرْبِي الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (انعام / ۱۶۲)

۳۲- الله تعالى فرمايي چې: اَتَّخِذُوا أَنْبَاءَهُمْ رُبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ
 حضرت عدي بن حاتم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته وفرمايل چې يار رسول الله ﷺ مونږ څو خپلو پيرانو او علماو ته ارباب نه ويل، رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې تاسو هغوي دتحليل او تحریم مالکان گڼل او همدا دهغوي ارباب گڼل دي. ددې څخه صفا معلومېږي چې تحليل او تحریم یواځې او یواځې درب العالمین شان دی.

۳۳- رسول الله ﷺ په مرض الوفا کې په دوو کسانو (علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ او عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) باندې لاسونه اچولي وو، مسجد ته راغلو، دمونځ څخه وروسته یې تقریر وکړو چې دا دنبی کریم ﷺ اخري خطبه وه، په خطبه کې یې وفرمايل چې: زما طرفته دحلالو او دحرامو نسبت مه کوئ، ما هغه شيان حلال کړي دي کوم چې الله تعالى په خپل کتاب کې حلال کړي دي او هغه شيان مه حرام کړي دي کوم چې الله تعالى په خپل کتاب کې حرام کړي دي.

همدارنگه یې وفرمايل چې: دانسان دجزاء او دسزا مدار دده په خپلو ذاتي اعمالو باندې دی.
 همدارنگه یې وفرمايل چې: ای فاطمې او صفې همدلته دالله تعالى لپاره یوڅه وکړئ، زه مو له الله تعالى څخه ندم خلاصولی. (مسند امام شافعی، باب استقبال القبلة)

۳۴- په صحيح البخاری (باب ذکر من ذرع النبی ﷺ وعصاه وسيفه) کې د حضرت زین العابدین رضی الله عنه او د مسور بن مخرمه رضی الله عنه څخه روایت دی چې رسول الله ﷺ په منبر باندې وفرمایل چې (واني لست أحرّم حلالاً ولا أحلّ حراماً) زه تحلیل د حرامو او تحریم د حلالو نه کووم.

۳۵- همدارنگه نبی کریم ﷺ فرمایي چې: ان ليس لي تحريم ما أحل الله (مسند احمد ج ۳ ص ۶۱)

الله تعالى چې کوم شی حلال کړی دی نو دهغې حراموالی زما په اختیار کې نه دی.

۳۶- په آخر کې د رضا خانیانو څخه پوښتنه کوو چې ابو طالب به جنت ته ځي او که جهنم ته؟ که جهنم ته ځي نو نبی کریم ﷺ ته ولې دا اختیار ندی ورکړل شوی چې جنت ته یې را وباسي؟ نبی کریم ﷺ خو د ابو طالب د مغفرت ډیر خواهش لرلو.

د اهل بدعتو د دلائلو تحقیق

قرآني دلائل

وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبِيثَاتِ

۱. (الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبِيثَاتِ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ) قَالَ الَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٥﴾

همدارنگه: ﴿وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ﴾ ددې ایتونو څخه معلومېږي چې نبی صلی الله علیه وسلم تحلیل او تحریم کولو او د اُمت څخه یې مشکل حکمونه ختمول او همدا د مختار الكل معنی ده، نو نبی صلی الله علیه وسلم مختار الكل او مشکل کشا شو.

قلنا: دا ایت مکي دي نو که ددې آیت دا معنی شي چې نبی صلی الله علیه وسلم ته الله جل جلاله د تحلیل او تحریم اختیار ورکړی وو، نو بیا به یې د سورة تحریم د یو مدني آیت سره تعارض راشي، الله جل جلاله فرمایي چې: (يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ؟)، الله جل جلاله په تحریم د غسلو تنبيه ورکړه.

اهل بدعت وايي: چې په دې وروستني آیت کې نبی صلی الله علیه وسلم د غسلو تحریم نه وو کړي ځکه غسل حلال دي او تحریم د حلالو کفر دی بلکې د نه خوراک عزم یې کړی وو. (نور هدايت ص ۷۲)

لکن دا توجیه غلطه ده ځکه چې په آیت کریمه کې تصریح ده چې: لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ؟ او هر چې

تحریم د حلالو دی نو داپه دوه قسمه دی، یو دا چې په واقع کې یې حرام وگڼې، چې دا بیا هر چاته حرام وي او دوهم دا چې په واقع کې یې حلال گڼي لکن په ځان یې حرام کړی چې دا بیا صرف په همدې کس حرام وي، اول کفر دی او دوهم خو په فقه کې ډیر مثالونه لري، لکه مظاهر حلاله بنځه په ځان حراموي، طلاق ورکوونکی حلاله بنځه په ځان حراموي، د قسم په وجه په قسم کوونکی حلال شی حرامیږي الله ﷻ فرمایي چې (قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْبَانِكُمْ ۚ)

۲. همدارنگه که ددې آیت دا معنی شي چې الله ﷻ نبي ﷺ ته د تحلیل او تحریم اختیار ورکړی دی، نو بیا به ددې آیت او د راروانو احادیثو په مابین کې تعارض شي. اول: نبي کریم ﷺ فرمایي چې: **وَإِنِّي لَسْتُ أَحْرَمُ حَلَالًا وَلَا أُحِلُّ حَرَامًا، وَلَكِنْ وَاللَّهِ لَا تَجْمَعُ بَيْنْتُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنْتُ عَدُوَّ اللَّهِ مَكَانًا وَاحِدًا أَبَدًا** (رقم: ۴۳۸۵ صحیح مسلم: ج ۲ ص ۲۹۰).

الشاه المحدث عبدالحق الدهلوي ددې معنی داسې بیانوي چې: گفت من حرام نمی گردانم حلال را و حلال نمی گردانم حرام را ولیکن هرگز جمع نشود دختر دوست خدا و دختر دشمن خدا در یک جا، أشعة اللمعات ج ۳ ص ۳۸۰.

دوهم: نبي کریم ﷺ فرمایي چې: **«أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ لَيْسَ بِي تَحْرِيمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لِي، وَلَكِنَّهَا شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا»** (صحیح مسلم: ج ۱ ص ۲۰۹).

په یو بل روایت کې راځي چې: **أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّهُ وَاللَّهِ مَا لِي أَنْ أَحْرِمَ مَا أَحَلَّ اللَّهُ وَلَكِنِّي أَكْرَهُ رِيحَهُ** (الحديث). ابو عوانه: ج ۱ ص ۴۱۲.

امام نووی فرمایي چې حضرت علي ﷺ ته د ابو جهل د لور حضرت جویری ﷺ سره نکاح حلاله وه، **قَالُوا وَقَدْ أَعْلَمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَبَاحَةِ نِكَاحِ بِنْتِ أَبِي جَهْلٍ لِعَلِيٍّ يَقُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَسْتُ أَحْرَمُ حَلَالًا** (شرح النووی لمسلم ج ۲ ص ۲۹۰).

نبي کریم ﷺ دا نکاح حرامه نه کړه، لکن د دوو وجوځه یې اجازت نه ورکولو، یو له دې وجې چې د حضرت فاطمې ایزاء د نبي کریم ﷺ د ایزاء موجب دی، نو ځکه یې اجازه ور نکړه، چې حضرت علي ﷺ او حضرت فاطمه ﷺ په فتنه کې مبتلا نه شي. دوهم له دې وجې چې د حضرت فاطمې د غیرت له وجې د فتنې خطرو و.

٣. نو ددې ايت صحيح معنى دا ده چې الله ﷻ نبي كريم ﷺ ته د دين د بيانولو منصب ورکړى دى. د رسول اکرم ﷺ حکم، د مجتهد حکم او د اهل اجماع حکم صرف د الله ﷻ د حکم لپاره کاشف وي. الله ﷻ فرمايي چې (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ)، په دې ايت کې د نبي كريم ﷺ منصب ذکر شو چې تبليغ د احکامو الهييه وو دى. احکام د شارع له طرفه دى، شارع حقيقي صرف الله ﷻ دى. — البته نبي كريم ﷺ ته مجازي شارع ويلی شي.

الشاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايي چې: وسر ذلك أن التحليل والتحرير عبارة عن تكوين نافذ في الملكوت أن الشيء الفلاني يؤخذ به أولاً يؤخذ به، فيكون هذا التكوين سبباً للمؤاخذه وتركها، وهذا من صفات الله تعالى، وأما نسبة التحليل والتحرير إلى النبي صلى الله عليه وسلم فبمعنى أن قوله أَمَرَ قَطْعِيَةً لتحليل الله وتحريمه، وأما نسبتها إلى المجتهدين من أئمتهم فبمعنى روايتهم ذلك عن الشرع من نص الشارع أو استنباط معنى من كلامه (حجة الله البالغة: ص ٤٩).

او ددې راز دا دى چې تحليل او تحرير د هغه تكوين نوم دى كوم چې په عالم الملكوت کې نافذوي چې په فلان شي به مؤاخذه وي او يا به نه وي، نو همدغه تكوين سبب دى لپاره د مؤاخذه او ترك د مؤاخذه. او دا تكوين د الله ﷻ د صفاتو څخه دى او هر چې د تحليل او تحرير نسبت رسول الله ﷺ ته دى، نو هغه په دې معنى سره دى چې د رسول الله ﷺ قول د الله ﷻ د تحليل او تحرير قطعي علامه ده، او د تحليل او تحرير نسبت شارع ته په دې معنى سره دى چې هغوي دا د نص د شارع څخه روايتوي، يا د كلام د شارع څخه استنباط كوي. — انتهى.

د شاه صاحب عبارت څخه يو څو مسائل را معلوميري:

١- شرعي احكام د الله ﷻ د تكوين صفت ته راجع دي او د الله ﷻ د نورو صفاتو په شان د تكوين په صفت کې هم د الله ﷻ سره شريك نه شته.

٢- نبي كريم ﷺ ته د تحليل او تحرير نسبت په دې معنى سره كيږي چې نبي كريم ﷺ مبلغ دى، او د رسول الله ﷺ تحليل او تحرير ددې علامه ده چې الله ﷻ داشى حلال يا حرام كړى دى.

٣- مجتهدينو ته چې د تحليل او تحرير نسبت كيږي، نو د هغې معنى دا ده چې مجتهدين د نص يا د نص څخه د استنباط په وجه تحليل او تحرير بيانوي د خپل ځان څخه يو شي ته حلال او يا حرام نه وايي.

او شاه عبدالعزیز رحمۃ اللہ علیہ فرمائی ہے: مذہب صحیح آنست کہ امر تشریع مفوض بہ پیغمبری نمی باشد زیرا کہ منصب پیغمبری منصب رسالت و ایلچی گریست نہ نیابت خدا، ونہ شرکت در کارخانہ خدایی آنچه خدای تعالی حلال و حرام فرماید آن را رسول صلی اللہ علیہ وسلم تبلیغ می کند و بس از طرف خود اختیاری ندارد. تحفه اثنا عشریہ ص ۳۳۵.

پہ بل حای کہ فرمائی ہے: بدیہی است کہ امام بلکی نبی صلی اللہ علیہ وسلم نیز شارع نیست شارع حق تعالی است. تحفه اثنا عشریہ ص ۳۶۱.

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ أَوْ مَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا

ددې ایت شخه هم اهل بدعت د نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم پہ باره کې د مختار الكل عقیده ثابتوي. (قلنا) ددې ایت حاصل دا دی چې الله جل جلالہ چې کومه فیصله کړې وي او نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم هغه بیان کړی او ظاهره کړې وي. نو پداسې مسئله کې د مؤمن او مؤمنې لپاره اختیار نه وي. د بریلیانو معتمد مفسر مولوي عبدالحق صاحب ددې آیت په تفسیر کې لیکي چې: بأن قضاء رسول الله قضاءه لان قضاء الرسول صلی اللہ علیہ وسلم بأمر الله و وحیه و ما ينطق عن الهوى ان هو الا وحی یوحى. تفسیر کلیل ج ۶ ص ۴۸.

د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فیصله د الله جل جلالہ فیصله ده ځکه چې د رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فیصله د الله جل جلالہ په حکم او وحی سره وي، ځکه چې نبی کریم صلی اللہ علیہ وسلم د خپل ځان شخه نه وایي.

(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً مِّنَ رَبِّكَ فَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّمَا أَنزَلْنَا إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ وَلِتُحْكُمُوا بِحَسْبِ مَا فِيهِ مِن بَيِّنَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ)

العِقَاب

ددې ایت شخه معلومېږي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د هر شي ورکړه کولی شي. قلنا: امور په دوه قسمه دي. (۱) تکوینی، (۲) تشریعی، پدې آیت کې تشریعی امور مراد دي، ځکه چې د نهې تعلق د تشریعی امورو سره وي، رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم ددې آیت په تفسیر کې تشریعیات ذکر کړي دي.

فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ (صحیح بخاری: ج ۲ ص ۱۰۸۲).

نو په ایت کې د (اتا کم) او (نہا کم) څخه شرعي امور مراد دي، الله تعالى په تګوینیا تو کې هېچاته اختیار نه دی ورکړی او په شرعي امورو کې هم د نبي کریم ﷺ منصب تحلیل او تحریم نه دی، بلکې د حلالو او حرامو او نورو امورو د دین بیانول دي. (يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ).

(وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْتَخْطُونَ)

اهل بدعت وايي چې ددې څخه معلومېږي چې نبي کریم ﷺ ورکړه کولی شي، لهذا په ما فوق الاسباب کې ترېنه کومکونه غوښتلی شي، ځکه چې نبي کریم ﷺ مختار الكل دی. قلنا: په دې آیت کې د صدقاتو تصریح ده (فی الصدقات) لهذا ددې څخه متنازع فيه استمداد ثابتول جهالت دی.

(وَمَا نَقْمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ)

اهل بدعت وايي چې ددې آیت څخه معلومېږي چې نبي کریم ﷺ هم غني کول کولی شي. نبر هدايت ص ۶۵.

قلنا: (۱) قاضي يضاوي رحمه الله فرمايي چې د مدينې خلک غريب وو، کله چې نبي کریم ﷺ مدينې منورې ته راغلو او د جهاد حکم وشو، صحابه کرامو ﷺ غنيمتونه ونيول، نو اقتصادي حالات يې ښه شو، نو منافقينو نا شکري کوله. الله ﷻ وفرمايل چې منافقينو ته پکار وه چې د الله ﷻ شکر يې ادا کړی وی.

(۲) په صحيح البخاري کې صريح روايت موجود دی چې نبي کریم ﷺ ته د غني کولو نسبت له دې وجې دی چې نبي کریم ﷺ صرف ظاهري سبب دی: يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ، أَلَمْ أُجِدْكُمْ ضُلَالًا قَبْدَ الْإِسْلَامِ، وَكُنْتُمْ مُتَفَرِّقِينَ فَأَلْفَكُمُ اللَّهُ بِي، وَعَالَةً فَأَغْنَاكُمُ اللَّهُ بِي. (الحديث، صحيح البخاري: ج ۲ ص ۶۲۰).
نو نبي کریم ﷺ صرف د اغناء سبب او ذريعه وه نور غني کوونکی الله ﷻ وو.

(۳) حافظ ابن کثير ددې آیت په تفسير کې فرمايي چې: وَمَا لِلرُّسُولِ عِنْدَهُمْ ذَنْبٌ إِلَّا أَنْ أَلَّهُ أَغْنَاهُمْ بِبَرَكَتِهِ وَمِنْ سِقَارَتِهِ

يعني د نبي كريم ﷺ هېڅ قصور نه وو، كه وو، نو هغه داوو چې الله ﷻ د نبي كريم ﷺ په برکت سره غنيان كړي وو، يعني دا احمقان دېته قصور وايي.

(۳) كه نبي كريم ﷺ مختار الكل وى نو بعضو غريبو، مجاهدينو ته يې ولې ويلې چې لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ؟

بريلويان نبي كريم ﷺ ته عين الله وايي

اهل بدعت وايي چې د احد او د احمد په مابين كې عينيت دى لهذا چې الله ﷻ مشكل كشا او مختار الكل دى، نو نبي كريم ﷺ هم مشكل كشا او مختار الكل شو، (ان الله على كل شى قدير) دى، نو نبي هم على كل شى قدير شو.

مولوي محمد عمر بريلوي ليكي چې: ان آيات فرقانيه ميں اللہ تعالیٰ نے آپؐ اور آپؐ کے رسولوں کے درميان فرق ڈالنے والو اور رسول کو غير اللہ ﷻ كېنے والو كے واسطے فتوىٰ كفر ارشاد فرمايا، كيونكه كافر اللہ ﷻ او اس كے درميان ايڪ غيريت كے رستے كا قائل ٻي. ان مقياس حقيقت ص ۴۳. جاء الحق ص ۱۸۳، نور هدايت ص ۷۸. او بيا دلايل د عينيت وايي: اول دليل: وَيُرِيدُونَ أَن يُقَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَن يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ۝

قلنا: ټول مفسرين فرمايي چې ددې تفريق معنى داده چې د الله ﷻ احكام منل او د نبي كريم ﷺ احكام نه منل. همدارنگه په الله ﷻ ايمان لرل او په انبياوو ايمان نه لرل كفر دى. دوهم دليل: الله ﷻ فرمايي چې: (فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ).

نو شگې نبي كريم ﷺ ويشتلې وې او الله ﷻ وفرمايل چې ما ويشتلي دي، نو د احد او احمد په مابين كې فرق پاتې نه شو.

قلنا: ۱- كه داسې استدلال صحيح شي، نو بيا خو صحابه كرامو ﷺ ته هم عين الله ووايي (معاذ الله) ځكه چې د صحابه كرامو ﷺ په باره كې الله ﷻ فرمايي چې (فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ) (۲) كوم كار چې د ظاهري او طبعي اسبابو لاندې نه وي داخل، هغه الله ﷻ خپل ذات ته منسوبوي، يو موټى شگې دټولو كافرانو سترگو ته رسول د ظاهري او طبعي اسبابو لاندې نه وو داخل. ځكه الله ﷻ خپل ذات ته منسوب كړل.

همدارنگه درې سوه ديارلس بې سرو سامان په زرو مسلحو کافرانو غالبېدل او قتلول د طبعي اسبابو لاندې نه وو داخل، ځکه الله ﷻ خپل ذات ته منسوب کړل.

د عینیت دریم دلیل: (وَاللّٰهُ وَرَسُوْلُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضَوْهُ اِنْ كَانُوْا مُؤْمِنِيْنَ ۝)

اهل بدعت وایي چې په (یرضوه) کې د مفرد ضمیر الله او رسول ته راجع دی، معلومېږي چې الله او رسول یو دی (معاذ الله).

قلنا: د الله ﷻ رضا او د رسول ﷺ رضا لازم او ملزوم دی، نو ځکه یې مفرد ضمیر راوړو. د عینیت څلورم دلیل: الله ﷻ د بیعت الرضوان ذکر کوي چې: (اِنَّ الَّذِيْنَ يُّبَايِعُوْنَكَ اِنَّمَا يُّبَايِعُوْنَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيْهِمْۙ)

اهل بدعت وایي چې ددې څخه معلومېږي چې د نبی کریم ﷺ لاس د الله ﷻ لاس دی، نو د احداو احمد په مابین کې څه فرق پاتې شو. مقیاس حنفیت ص ۴۲.

(تَبَرَّكَ الَّذِيْ بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ۝)

چې د نبی کریم ﷺ لاس د الله ﷻ لاس شو او د الله ﷻ په لاس کې ټول ملک دی او الله ﷻ په هر شي قادر دی، نو د نبی کریم ﷺ په لاس کې ټول ملک راغلو او نبی کریم ﷺ په هر شي قادر شو.

قلنا: (۱) ددې آیت معنی دا ده چې د الله ﷻ د حکم د منلو او د نبی کریم ﷺ د حکم د منلو په مابین کې تلازم دی او نبی کریم ﷺ هر حکم د الله ﷻ له طرفه بیانوي، نو ځکه الله ﷻ د نبی کریم ﷺ حکمونه خپل ذات ته منسوبوي. او د نبی کریم ﷺ سره بیعت د خپل ذات سره بیعت گڼي — گوره څوک چې د الله ﷻ په حکم فقیر ته صدقه ورکړي، نو الله ﷻ فرمایي چې دا یې ماته راکړه. (مَنْ ذَا الَّذِيْ يُقْرِضُ اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا) همدارنگه (وَاقْرَضُوا اللّٰهَ قَرْضًا حَسَنًا) نو ایا دلته داسې ویلی شي چې فقیر عین الله دی؟ (معاذ الله).

رسول الله ﷺ فرمایي چې: اِنَّ اللّٰهَ عَزَّوَجَلَّ يَقُوْلُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: يَا اِبْنَ اٰدَمَ! مَرَضْتُ فَلَمْ تَعُدْنِيْ قَالَ: يَا رَبِّ كَيْفَ اَعُوْذُكَ وَاَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِيْنَ؟ قَالَ: اَمَّا عَلِمْتَ اَنْ عَبْدِيْ فَلَا تَاْمَرُضَ فَلَمْ تَعُدَّهُ؟ اَمَّا عَلِمْتَ اَنَّكَ لَوْ عُدْتَهُ لَوْجَدْتَنِيْ عِنْدَهُ؟

نو ددې حدیث معنی دا نه ده چې مریض او فقیر عین الله دی، بلکې معنی یې داده چې د مریض پوښتنه کول د الله ﷻ حکم دی.

اهل بدعت نور دلایل هم وایي لکه وگوره (مقیاس حنفیت ص ۹۳ جاء الحق ص ۱۸۴) خو هغه یو هم د دوی لپاره دلیل نه شي کیدلی.

د احادیثو څخه استدلالات

انما انا قاسم والله يعطی

- قلنا: ۱- دا خبر واحد دی او په خبر واحد سره عقیده نه ثابتیږي.
- ۲- خبر واحد چې د کتاب الله سره معارض شي نو استدلال ترینه نه دی صحیح او دا خبر واحد د ایتونو سره معارض دی، الله تعالی فرمایي چې: (نَحْنُ قَسَمًا بَيْنَهُمْ فَمَعِشْتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) او تقدیم د مسند الیه په مسند فعلی قصر راوړي، نو تقسیم یواځې الله تعالی کوي.
- همدارنگه دا حدیث دیو بل حدیث سره هم معارض دی رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: (إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَخْلَاقَكُمْ كَمَا قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَرْزَاقَكُمْ) (مشکوٰۃ: ج ۲ ص ۴۰۷).
- ۳- دا حدیث محدثین د کتاب العلم او باب الغنیمه لاندې ذکر کوي یعنې د علم او د غنیمت معطی الله دی او تقسیم وونکی رسول الله صلی الله علیه وسلم دی.
- ۴- صاحب د مظاهر حق فرمایي چې ددې حدیث معنی داده چې زه احادیث بیان وم او د فکر او د عمل توفیق الله تعالی ورکوي.
- ۵- الزما: مونږ وایو چې بریلویان وایي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم د هر شي تقسیمونکی دی نو ایا غلا- زنا- د برما، افغانستان، عراق، او فلسطین ظلمونه هم رسول الله صلی الله علیه وسلم تقسیم کړي دي؟

(لا يَأْتِي ابْنَ آدَمَ النَّذْرُ بِشَيْءٍ لَمْ أَكُنْ قَدَرْتَهُ)

په صحیح البخاري ص ۹۸۷ کې دا مذکور روایت دی چې نذر او منت انسان ته هېڅ فائده نه شي رسولی ترڅو چې ما مقدر کړی نه وي.

اهل بدعت وايي چې ددې حديث څخه معلومه شوه چې تقدير هم د نبي کریم ﷺ په اختيار کې دی، يعنې د هر چا په تقدير کې چې څه ليکل شوي دي هغه حضرت محمد ﷺ مقدر کړي دي. اربعين نبويه ص ۳۷.

قلنا: د اهل بدعتو امنت بالله هم بدله شوه د اهل سنتو په امنت بالله کې والقدر خيره و شره من الله تعالى دی او د اهل بدعتو په امنت بالله کې والقدر خيره و شره من محمد ﷺ دی.

الله ﷻ فرمايي چې: (وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا ۝) او اهل بدعت وايي چې: (له شريك في الملك والتقدير).

رسول الله ﷺ فرمايي چې: كَتَبَ اللَّهُ مَقَادِيرَ الْخَلَائِقِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِخَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ (مشکوٰۃ: ج: ص: ۱۹).

او اهل بدعت وايي چې: كتب محمد ﷺ مقادير الخلايق..

(۲) تحقيقي جواب دادی چې دا حديث قدسي دي د صحيح بخاري دوه نسخې دي، په يوه کې د حديث الفاظ داسې دي چې: لم اكن قدرته، او په بله کې داسې الفاظ دي چې: لم يكن قدرله.

په صحيح مسلم ج ۲ ص ۴۴ کې په يوه حديث کې تصريح ده چې مقدر کوونکی الله ﷻ دی.

إِنَّ النَّذْرَ لَا يَقْرُبُ مِنْ ابْنِ آدَمَ شَيْئًا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ قَدْرَهُ لَهُ

د فضاله بن عبید رضی الله عنه حديث

په ابو داود ج ۱ ص ۶۱ کې روايت دی، فضاله ابن عبید رضی الله عنه فرمايي چې نبي کریم ﷺ وفرمايل چې د پنځو لمونځونو حفاظت کوي! ما ورته وويل چې کېدلی شي چې زما څخه د پنځو لمونځونو حفاظت و نه شي، نبي کریم ﷺ وفرمايل چې بيا د سحر او مازديگر د لمونځونو پوره پابندي کوه! اهل بدعت وايي چې د نبي کریم ﷺ سره دومره وسيع اختيار وو چې فضاله رضی الله عنه ته يې درې لمونځونه معاف کړل.

قلنا ۱-: ددې حديث په سند کې داود بن ابي هند دی امام احمد فرمايي چې: ده به د نور وروايانو سره د حديث په متن او سند کې ډېر اختلاف کولو، تهذيب نو دا کمزوری خبر واحد دی، که صحيح خبر واحد وی هم عقیده پرې نه ثابتېدله. خصوصاً چې په مقابله کې يې د پنځو لمونځونو قطعي نص موجود وي.

۲- په دې حديث کې په کوم حای کې د دريو لمونځونو د معافی ذکر راغلی دی؟

۳- پدې حديث كې خو صرف دادي چې په خصوصيت سره د سهار او مازديگر د لمونځونو پوره پابندي كوه.

يو رجل ته درې لمونځونو معافول

د مسند احمد په يو روايت كې راځي چې يو رجل په دې شرط مسلمان شو چې زه به صرف دوه لمونځونه كوم، رسول الله ﷺ ورسره دا شرط ومنلو.

قلنا: (۱) امام حاكم په معرفت علوم الحديث كې او حافظ ابن حجر په شرح نخبه الفكر ص ۱۳ كې او علامه جزائري په توجيه النظر ص ۱۷۸ كې فرمايي چې: وصفه الحديث الصحيح ان يرويه عن رسول الله ﷺ صحابى زائل عنه اسم الجهالة، نو هغه حديث چې په هغې كې (عن رجل) يا (عن رجل من الصحابة) وي قابل قبول نه دى، ترڅو چې د صحابي نوم نه وي ذكر شوى، نو كه د رجل صحابي والى ثابت شي. بيا خو حديث صحيح دى ځكه چې (الصحابة كلهم عدول) لکن ترڅو چې صحابي والى نه وي ثابت شوى، نو دا رجل مجهول دى. چې صحابي به وي، كه مرتد به وي او كه منافق به وي، امام ييهقي په السنن الكبرى ج ۱ ص ۱۹۰ كې علامه خطابي په معالم السنن ج ۱ ص ۱۱۹ كې امام ابن حزم په المحلى ج ۴ ص ۴۱۶ كې، علامه سيوطي په تدریب الراوي ص ۲۱۵ كې په (رجل من الصحابة) كلام كړى دى او دېته يې مجهول سند ويلی دى.

(۲) په دې حديث كې دا نه دي ذكر شوي چې نبي كريم ﷺ ورته درې لمونځونه معاف كړل بلكې اسلام - چونكى اهم دى، له دې وجې يې نبي كريم ﷺ اسلام ومنلو په دې اميد چې يو ځلې مسلمان شي نو بيا ټول عبادات په خپله كوي، د ثقيف قبيلې چې د لمونځونو معافي وغوښتله، نو نبي كريم ﷺ ورته معافي ونكړه، بلكې وې فرمايل چې: (وَلَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَّا رُكُوعَ فِيهِ) مسند طيالسي ص ۱۲۶) په يو روايت كې الفاظ داسې دي چې: لَا خَيْرَ فِي دِينٍ لَّا صَلَاةَ فِيهِ، (البداية والنهاية ج ۵ ص ۳۰) او په يو روايت كې راځي چې ثقيف قبيلې چې دا شرط كېښودلو چې نه به زكوت وركوي او نه به جهاد كوي، نو نبي كريم ﷺ و فرمايل چې: سَيَصَدَّقُونَ وَيُجَاهِدُونَ إِذَا أَسْلَمُوا، (البداية والنهاية ج ۵ ص ۳۰). يعنې چې يو ځلې مسلمانان شي، نو بيا به پخپله لمونځونه هم كوي او زكوة به هم وركوي.

ام عطيه ﷺ ته د نوحى اجازت

نوحه (په مري ژړا) هر چا ته حرامه وه، لکن نبي کریم ﷺ ام عطيه ﷺ ته اجازت ورکړې وو. امام نووي رحمه الله فرمايي چې: (للشارع ان يخص من العمومات ما شاء).

قلنا: ۱- حافظ ابن حجر په فتح الباري کې، علامه عيني په عمدة القاري کې او زرقاني په شرح مواهب ج ۵ ص ۳۲۵ کې د امام نووي رحمه الله د قول تغليط کړې دی او فرمايلي يې دي چې نبي کریم ﷺ ام عطيه ﷺ ته په هغه وخت کې د نوحى اجازت ورکړې ووپه کوم وخت کې چې نوحه (په مري ژړا) مکروه تنزيهي وه، په هغه وخت کې يې نه وو ورکړې په کوم وخت کې چې په مري ژړا حرامه شوه. په مري ژړا اول مباحه وه، بيا مکروه تنزيهي شوه او بيا حرامه شوه.

(۲) د امام نووي رحمه الله په قول کې على التعین د للشارع څخه نبي کریم ﷺ نه دی مراد، ځکه چې شارع حقيقي الله جل جلاله دی او شارع مجازي محمد ﷺ دی.

اسقاط الکفارة

په رمضان المبارک کې يو صحابي رحمه الله ورځې د خپلې بي بي سره جماع کړې وه د غلام د ازادولو، د دوه مياشتې روژې نيولو، او شپېتو مسکينانو ته د ډوډۍ د ورکولو څخه يې غدر پېش کړو، بيا چا پنځلس صاعه کجورې راوړې، نبي کریم ﷺ ورته وفرمايل چې داواخله صدقه يې کړه! هغه صحابي رحمه الله وفرمايل چې په مدينه کې زما څخه زيات غريب بل څوک نه شته. نبي کریم ﷺ ورته وفرمايل چې: (أَطْعِمُهُ أَهْلَكَ) په خپلو بچيو يې وخوره ستا صدقه ادا شوه. ويجزئك ولايجز احد بعدك.

اهل بدعت وايي چې نبي کریم ﷺ ددې صحابي رحمه الله څخه کفارہ ساقطه کړه، نو نبي کریم ﷺ مختار الكل شو.

قلنا: پدې حديث کې دا نه شته چې ستا کفارہ ادا شوه، راجح دا دی چې ددې صحابي رحمه الله څخه تأخير الکفارة راغلی وو، سقوط الکفارة نه ووراغلی.

دا حديث په صحيح بخاري ج ۱ ص ۲۵۹، صحيح مسلم ج ۱ ص ۳۵۵، ابو داود، ترمذي، ابن ماجه، موطأ امام مالک، طحاوي، مسند احمد، سنن الکبری وغيره کتابونو کې دی، لکن پدې يو کې هم دا جمله نه شته چې ستا کفارہ ادا شوه، دا جمله د امام زهري رحمه الله څخه منقوله ده، لکن علامه

زیلعی رحمہ اللہ فرمائی چې دا جملہ ما د احادیثو پہ کتابونو کې ونه موندله. نصب الراية ج ۱ ص ۴۵۳، حافظ ابن حجر رحمہ اللہ فرمائی چې دا جملہ پہ ہیڅ سند نه ده موجوده او علامہ منذری رحمہ اللہ فرمائی چې د امام زهري دا خبره چې (سقوط کفارہ) ددې شخص خصوصیت وو. عجیبه اوبې دلیل خبره ده. زیلعی ج ۲ ص ۴۵۳.

ابن دقیق العید د (أَطْعِمُهُ أَهْلَكَ) لپاره ډېر توحيهات بیانوي: یوه دا چې: (انه خاص بهذا الرجل) الخ او دوهم دا چې: (انه منسوخ) بیا فرمائی چې: وهذان ضعيفان اذ لا دليل على التخصيص ولا على النسخ.

بیا فرمائی چې اقر به داده چې: تكون الكفارة مرتبة في الذمة لما ثبت وجوبها في الحديث، (احكام الاحكام ج ۲ ص ۱۰)

ملا علی القاري فرمائی چې امام زهري رحمہ اللہ فرمائی چې دا ددې کس خصوصیت وو او بعضې فرمائی چې دا منسوخ دي، بیا فرمائی چې دا دواړه بې دلیل خبرې دي، اذ لا دليل عليهما، امام نووي رحمہ اللہ هم ورته ضعیف ویلي دي. (شرح مسلم ج ۱ ص ۳۵۴). خلاصه دا چې: و يجوز ترك ولا يجوز أخذاً بعدك، الفاظ نه دي ثابت او د امام زهري د تخصیص قول هم اکثر و نه دی قبول کړی.

(۲) په دارقطني ج ۱ ص ۲۵۱ کې د حضرت علي کرم الله وجهه په روایت کې داسې جملہ ده چې: فقد كفر الله عنك، لکن ددې په سند کې د منذر بن محمد په نوم راوي ضعیف دی او که دا جملہ ثابته شي نو بیا خويې معنی داده چې الله جل جلاله دده کفارہ ساقطه کړې ده.

(۳) حافظ ابن حجر، حافظ بدرالدين عيني، امام نووي، علامه مارديني شمس الایمة سرخسي، حافظ ابن همام رحمهم الله تعالى وغيره محدثینو دلته د تأخير الکفارې ذکر کړی دی. الشيخ المحدث عبد الحق رحمہ اللہ دې ته القول القويم ویلی دی (لمعات، بحواله هامش صحيح بخاري ج ۱ ص ۲۶۰).

ان ابراهيم حرّم مكة و انى حرّمت المدينة

قلنا: الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رحمہ اللہ فرمائی چې: اسناد تحریم بابراهيم از جهت آن باشد که وی رسانید و اعلام کرد حکم الهی زیرا که حاکم بشرایع و احکام خدا جل جلاله است و حکم وی قدیم است انبیاء رسانند آن احکام آند. (أشعة اللمعات، ج ۲ ص ۱۷۸).

د مکې مکرمې د حرم په باره کې په صحیح البخاري کې داسې الفاظ دي چې: ان مکه حرمة الله ولم یحرمها الناس. صحیح البخاري، ج ۱ ص ۴۷.

او د مدینې منورې د حرم په باره کې الفاظ داسې دي چې: حرم ما بین لابتی المدینة علی لسانی. صحیح البخاري ج ۱ ص ۲۵۱.

او په مسند احمد کې داسې الفاظ دي چې: ان الله حرم علی لسانی. لهذا علامه عینی او محدث عبدالحق الدهلوی رحمهم الله تعالی فرمایي چې ابراهیم عليه السلام او نبی کریم ﷺ ته د تحریم نسبت په دې معنی دی چې دا تحریم دوي بیان کړی دی. فانقیل چې: بیا نبی کریم ﷺ سمدستي د سرگړو استثناء وکړه چې (إلا الإذخر).

قلنا: امام نووي رحمته الله فرمایي چې: هذا محمول علی أنه ﷺ أوحی إلیه فی الحال بإستثناء إلا ذخر. شرح مسلم ج ۱ ص ۴۳۸. (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ ۖ) (النجم: ۴).

فانقیل چې: دومره زړ وحي څنگه راغله؟

قلنا: امام طحاوي رحمته الله په مشکل الآثار، حافظ ابن حجر او علامه عینی رحمته الله فرمایي چې دومره زړ وحي د راتللو څخه زندیق منکرېدلی شي.

د حضرت خزیمه رضی الله عنه وغیره شاهدي

(۱) رسول الله ﷺ یواځې د حضرت خزیمه شاهدي د دوو شاهدانو قایم مقام ګرځولی وو.

(۲) رسول الله ﷺ حضرت ابوبردة رضی الله عنه ته د شپږو میاشتو په چپلی (اوزه) باندې د قربانۍ اجازت

ورکړی وه.

(۳) رسول الله ﷺ براء بن عاز رضی الله عنه ته د سرو زرو د ګوتمۍ اجازت ورکړی وو.

(۴) کله چې د حج اعلان وشو، یو صحابي رضی الله عنه عرض وکړ چې یا رسول الله ﷺ صرف سړ کال حج

فرض دی او که ټول عمر؟ نبی کریم ﷺ وفرمایيل چې که ما د ټول عمر په باره کې نعم درته ویلی وو، نو ټول

عمر به فرض شوی وو.

قلنا: دا ټول د الله ﷻ په حکم وو (وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۚ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ) (النجم: ۴) د حضرت براء د سرو زرو د گوتمی په باره کې تصریح ده چې البس ما کساک الله ورسوله، مسند احمد.

اعطيت مفاتيح خزائن الأرض

اهل بدعت ددې حديث څخه استدلال کوي چې الله ﷻ د ځمکې ټولې خزائې نبي کریم ﷺ ته ورکړي دي او نبي کریم ﷺ یې په خلکو تقسیموي.

قلنا: دا احادیثو شارحینو ددې حديث معنی داسې بیان کړې ده چې: الله ﷻ به د نبي کریم ﷺ امت د ټولې ځمکې د خزانو مالکان کړي، امام نووي رحمه الله فرمایي چې: فان معناه الاخبار بأن أمته تملك خزائن الأرض و قد وقع ذلك (شرح مسلم ج ۲ ص ۲۵۰) علامه عزیزی رحمه الله فرمایي چې: استعارة لوعده الله بفتح البلاد، (السراج المنير ج ۱ ص ۲۴۵) او د مناصي بشارت ووپه صحیح مسلم ج ۲ ص ۲۴۴ کې د بینا انا نایم تصریح ده.

خپله د رسول الله ﷺ د حديث څخه همدغه تشریح را معلومېږي. رسول الله ﷺ فرمایي چې: و اعطاني الكنزين الاحمر والابيض وان أمتي سيبلغ ما زوى لى منها، مستدرک ج ۴ ص ۴۹. فانقيل چې: الشاه المحدث عبد الحق الدهلوي رحمه الله فرمایي چې پدې حديث کې د ظاهري ملک څخه ما سوى باطني ملک هم مراد دی، و اما در خزائن معنوی مفاتيح آسمان و زمین و ملک و ملکوت آست، تخصیص زمین ندارد. أشعة اللمعات ج ۴ ص ۶۰۵.

قلنا: د خزاینو معنویه وو څخه مکارم الأخلاق او د ټول مخلوق څخه اوچته مرتبه مراد ده، ایمان او هدايت الله ورکوي. الله ﷻ فرمایي چې: ﴿إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ﴾.

حضرت علي رضي الله عنه اجازت چې خپل زوی ته نوم محمد

او کنيت ابوالقاسم کيږدي

په ابتداء کې ددې نوم او کنيت جمع کولو څخه ممانعت وو، وروسته منسوخ شو، هرچا ته اجازت شو، شرح مواهب ج ۵ ص ۳۰۳.

د لمر واپس کول

يوه ورځ رسول الله ﷺ د حضرت علي عليه السلام په غېږ کې سر ايښى وو او دده وو او يا وحې نازلېدلې چې مازديگر په قضا کېدو شو، نبي کریم ﷺ پوښتنه وکړه چې د مازديگر لمونځ دې کړى دى؟ حضرت علي کرم الله وجهه وفرمايل چې نه، نو رسول الله ﷺ د لمر د مغرب څخه را واپس کېدو، ددې څخه معلومېږي چې نبي کریم ﷺ مختار الكل وو، د دې حديث په يو سند کې عبد الله بن موسى العبيسي شيعه دى. (قانون الموضوعات ص ۲۷۵ تقريب ص ۲۵۳)

په بل سند کې يې احمد بن صالح دى چې مطعون دى، بل راوي يې محمد بن موسى شيعه دى، تقريب ص ۲۳۹.

په دريم سند کې يې عمار بن مطر کذاب دى، لهذا محدثين دې حديث ته موضوعي وايي، (موضوعات کبير لملا على القاري ص ۴۸) نو په دومره ضعيف خبر واحد باندې څرنگه غښتلى ثابتوي؟

د لمر د واپس کېدلو حديث د ابو هريرة عليه السلام څخه هم مروى دى، لکن ددې په سند کې ييزه عبد المليك نوفلي متروک الحديث دى. ميزان الاعتدال.

(۲) که دا روايت صحيح شي نو بيا هم ترې نه د اهل بدعتو دعوى نه ثابتېږي. ځکه چې په دې روايت کې دا الفاظ هم دي چې: قال رسول الله ﷺ: انه كان في طاعتك و طاعة رسولك فاردو غلبه الشمس. خصايص کبرى ج ۲ ص ۸۲.

ددې څخه معلومېږي چې نبي کریم ﷺ صرف دعا کړې ده.

وجدته فى غمرات من النار

فأخرجته الى ضحضاح

نبی کریم ﷺ فرمائی چې ما ابو طالب په اور کې ډوب ولیدلو نو تر پښو پورې مې د اور نه را ووستلو.

قلنا: که نبی کریم ﷺ مختار الكل وي، نو د ټول جهنم څخه یې ولې نه را ووستلو؟

(۲) په صحیح مسلم کې روایت دی چې: لولا انا لکان فى الدرك الاسفل من النار.

امام نووي رحمه الله ورته داسې باب لکوي چې: باب شفاعة النبي ﷺ لأبي طالب و التخفيف عنه بسببه، نو دا د شفاعت سره تعلق لري.

وصلی الله تعالى خیر خلقه محمد و علی اله و اصحابه اجمعین.

معجزات او کرامات صرف د الله تعالى په اختیار کې دي

من الله العليم الخبير

معجزه او کرامت نه د نبي او دولي خلق دی او نه کسب ، بلکه

صرف دالله فعل دی

معجزه یو غیر اختیاري او فی الجمله دغیر طبعي اسبابو سره وابسته فعل وي چې د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په لاس صادرېږي.

معجزه د عجز نه مشتق ده او عجز ضد القدرة ته وايي حرف (ها) پکې د مبالغې لپاره ده او د منکرینو عاجز کونکي صرف الله تعالیٰ دی ، لهذا معجزه صرف د الله تعالیٰ فعل دی او صرف دالله تعالیٰ په اختیار کې ده ، نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته یې د ادنی ملا بست له وجې نسبت کیږي چې د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په لاس صادره شوې ده په عامو افعالو کې خالق الله دی او کاسب عبد دی ، خو په معجزاتو او کراماتو کې د بنده کسب هم نه تشه.

قرآني دلائل

۱- يٰۤاَيُّهَا النَّاسُ اَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ اِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (فاطر ۱۵)

۲- وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَّاتِيَ بِآيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللَّهِ (مؤمن / ۷۸)

۳- وَمَا كَانَ لَنَا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطٰنٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللَّهِ (ابراهيم)

۴- وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ اَنْ يَّاتِيَ بِآيَةٍ اِلَّا بِاِذْنِ اللَّهِ (رعد / ۳۸)

۵- قُلْ اِنَّمَا الْآيٰتُ عِنْدَ اللَّهِ (انعام / ۱۰۹)

ددې ایتونو څخه دا واضعېږي چې د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په شمول هیڅ پیغمبر هم پخپل اختیار باندې هیڅ معجزه نه شي ښکاره کولی .

۶- الله تعالیٰ د ابراهیم علیه السلام معجزه ذکر کوي چې : قُلْنَا لِنَارُ کُوفِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلٰی اِبْرٰهیمَ .

ابن کثیر لیکلي دي چې لو لا ان الله قال وسلماً لأذی ابراهیم ، نو که دا د ابراهیم علیه السلام کسب وی نو د الله تعالیٰ سلماً ته به ضرورت نه وو .

۷- همدارنگه الله تعالیٰ د موسی معجزه ذکر کړې ده چې : وَالْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى

مُذْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ

نو که معجزه د نبي کریم صلی الله په اختيار کې وی نو موسی و لیبې و ویریدلو؟
ابن کثیر د لته فرمایي چې: هَذَا بَرَهَانٌ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَمُعْجَزَةٌ عَظِيمَةٌ، وَخَرَقٌ لِلْعَادَةِ
بَاهِرٌ، دَالٌّ عَلَى أَنَّهُ لَا يَقْدِرُ عَلَى مِثْلِ هَذَا إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ
نو معجزه صرف د الله تعالى په قدرت کې وي.

۸- رسول الله صلی الله علیه وسلم ته الله تعالى حکم کړی و و چې ته خلکو ته وایه چې: وَمَا كَانَ لَنَا
أَنْ تَأْتِيَكُمْ سُلْطَانٌ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ (همدارنگه: (قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ)

۹- دموسی علیه السلام معجزې الله تعالى خپل ځان ته منسوبوي فرمایي چې: (وَأَذَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ)
همدارنگه: (ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ) همدارنگه: (وَوَضَعْنَا عَلَى كُفْرِكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ
السَّلْوَى)

همدارنگه د داود علیه السلام معجزه خپل ذات ته منسوبوي چې: يُجِبَالُ أَوْ يَمُوعُهُ وَالطَّيْرُ وَالنَّالَهُ الْحَدِيدُ
۱۰- د رسول الله صلی الله علیه وسلم ډیرې معجزې وې خو په ټولو کې لویه معجزه قران دی، اوس که معجزه
د نبي فعل وی او د نبي کسب، قدرت او اختیار لره پکې دخل وی نو د دې معنی خو داده چې قران د محمد صلی الله
علیه وسلم مقدور دی او نبي کریم صلی الله علیه وسلم پخپل قدرت جوړ کړی دی، حالانکې دا د مشرکانو د مکې
خیال و و هغوي دا تهمت لگولو چې قرآن کریم نبي کریم صلی الله علیه وسلم پخپله جوړ کړی دی.

۱۱- په معجزه د نبوت تصدیق کيږي او نبوت د نبي کسب ندی نو تصدیق به یې هم د نبي کسب نه وي.
۱۲- ډیر ځلې کافرانو فرمایشي معجزې غوښتي دي، نبي کریم صلی الله علیه وسلم به په زړه کې ارزو
کوله چې که د اتمام حجت لپاره د دوي فرمایش پوره شوی وی ښه به وه، لکن د الله تعالى د حکمت تقاضی به
نه وه چې دا فرمایشي معجزې ظاهري شي، الله تعالى فرمایي چې: (إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ) ته دوي ته ووايه چې
معجزې د الله تعالى سره دي.

همدارنگه: (وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ تَأْتِيَكُمْ سُلْطَانٌ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ).

يعني ستاسو د فرمایش پوره کول او معجزات راوړل زموږ په قبضه کې نه دي، بلکې الله تعالى چې کله
وغواړي نو زموږ په لاس معجزات ظاهروي.

۱۳- دمکې مشرکانو عناداً د نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه یو څو فرمايشي معجزې وغوښتې الله تعالى فرمايي چې: ﴿وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تُلْجَرْ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا﴾.

قاضي بیضاوي رحمه الله فرمايي چې: (هل كنت الا بشرا رسولا کسائر الانبياء ، رسولا کسائر الرسل فکانو الا یأتون قومهم الا بما ینظره الله علیهم ما یلایم حال قومهم ولم یکن امر الایات الیهیم ولا لهم ان یتحكموا علی الله حتی یتخیروا)

زه د نورو انسانانو په شان یو انسان او د نورو رسولانو په شان یو رسول یم، پیغمبران خپلو قومونو ته صرف هغه معجزې ښکاره کوي ، کومې چې الله تعالى ددوي په لاس صادروي او کومې چې ددوي د قوم د حال سره مناسبې وي او د معجزو صادرو د پیغمبرانو په قدرت کې ندي او داسې هم نه ده چې پیغمبران په الله تعالى کومه فیصله نافذه کړي چې په هغې کې دخپل اختیار څخه کار واخلي ، حافظ ابن کثیر لیکلي دي چې: أَمَّا: سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى وَتَقَدَّسَ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَحَدٌ بَيْنَ يَدَيْهِ فِي أَمْرِ مِنْ أُمُورِ سُلْطَانِيهِ وَمَلَكُوتِهِ، بَلْ هُوَ الْفَعَالُ لِمَا يَشَاءُ، إِنْ شَاءَ أَجَابَكُمْ إِلَى مَا سَأَلْتُمْ، وَإِنْ شَاءَ لَمْ يُجِبْكُمْ، وَمَا أَنَا إِلَّا رَسُولٌ إِلَيْكُمْ أُبَلِّغُكُمْ رَسُولَاتِ رَبِّي وَأُنْصَحُ لَكُمْ، وَقَدْ فَعَلْتُ ذَلِكَ، وَأَمْرُكُمْ فِيمَا سَأَلْتُمْ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ

د الله تعالى په بادشاهۍ کې هیڅوک اختیار نه لري، صرف الله تعالى چې د کوم شي اراده وکړي هغه کوي، که الله تعالى وغواړي ستاسو مطالبات به پوره کړي او که وغواړي نه یې پوره کوي، زه صرف د الله تعالى رسول یم چې تاسو ته د الله تعالى پیغامات رسوم او تاسو ته نصیحت کوم (باقي تاسو چې کوم مطالبات کوئ هغه زما په اختیار کې ندي) هغه د الله تعالى په قدرت کې دي.

امام جلال الدین السیوطي رحمه الله فرمايي چې: کسائر الرسل ولم یکنوا یأتون بآیه الا باذن الله زه د نورو پیغمبرانو په شان پیغمبر یم هغوي د الله تعالى د اذن څخه بغیر هیڅ معجزه نه شوه صادرولی.

۱۴- کفارو به اعتراض کولو چې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم سره ولې همیشه یوه معجزه نه وي؟ د نبی کریم صلی الله علیه وسلم هم تمنا وه ځکه چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم دخلکو په ایمان ډیر حریص وو لکن دا د الله تعالى د حکمت تقاضی نه وه، الله تعالى فرمايي چې: وَإِنْ كَانَ كِبَرُ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلْبًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَىٰ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ ۝

علامه سيوطي رحمه الله فرمايي چې: **فَتَأْتِيهِمْ بَآيَةٌ مِّمَّا اقْتَرَحُوا فَاَفْعَلَ الْمَعْنَى أَنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ قَاصِرٌ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ** (جلالين تحت هذه الآية).

احاديث

۱- په صحيح البخاري ج ۱ ص ۴۲، ص ۴۸۳، صحيح مسلم ج ۲ ص ۲۶۶ کې حديث دی، چې موسی عليه السلام به چې غسل کولو نو د پوره پردې خیال به یې ساتلو، نو یهودو تهمت ولگولو چې دموسی عليه السلام بدن عیجن دی، یوه ورځ موسی عليه السلام غسل کولو، په یو کاني یې خپلې جامې ایښې وې، کاني د جامو سره وتښتیدلو او د بني اسرائيلو منع ته لاړو.

فَقَرَّ الْحَجَرُ بِثَوْبِهِ، فَخَرَجَ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي إِثَرِهِ، يَقُولُ: ثَوْبِي يَا حَجَرُ! ثَوْبِي يَا حَجَرُ!

موسی عليه السلام ورپسې منډې وهلې او فرمايل یې چې ای کانيه! زما جامې راوړه زما جامې

راوړه: **قال ابو هريرة والله إنه لندب بالحجر، ستة أو سبعة، فَرَّ بِهَا الْحَجَرُ.**

ابو هريرة رضی الله عنه فرمايي چې قسم دی چې په کاني کې دموسی عليه السلام د گزارونو شپږ او یا

او ه نېانونه وو، امام نووي رحمه الله فرمايي چې: **أَنَّ فِيهِ مُعْجَزَتَيْنِ ظَاهِرَتَيْنِ لِمُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِحْدَاهُمَا مَشَى**

الْحَجَرُ بِثَوْبِهِ إِلَى مَلَأَتِي إِسْرَائِيلَ وَالثَّانِيَّةُ حُصُولُ النَّدْبِ فِي الْحَجَرِ

د کاني منډه د موسی عليه السلام معجزه وه، همدارنگه په کاني کې نشانونه جوړیدل دموسی عليه

السلام معجزه وه، د کاني وهل دموسی عليه السلام فعل وو لکن هغه معجزه نده، معجزه په کاني کې

نشانونه جوړیدل وو او هغه د الله تعالی فعل وو او د کاني منډه او په کاني کې نشانونه جوړیدل د موسی

عليه السلام په اختيار کې نه وو، بلکې دموسی عليه السلام د تقاضی په خلاف وو، موسی عليه السلام نه

غوښتل چې کاني وتښتي ځکه خو یې ورپسې منډې وهلې، ورته غوصه وو او گزارونه یې پرې وکړل.

۲- حضرت ایوب عليه السلام ته الله تعالی او ه ځامن درې لورگانې او ه زره اوزې (چیلی) درې زره

اوبان پنځه سوه خره، پنځه سوه غواگانې او ډیر غلامان ورکړي وو، بیا امتحاناً الله تعالی داهر څه ورځه

واختل، تقریباً پنځلس کاله په جاني او مالي تکلیف کې مبتلی وو، (تفسیر حقاني ج ۵ ص ۱۷۲) او دابن

جریر په روایت کې راځي چې اتلس کاله پدې تکلیف کې مبتلی وو، بیا د الله تعالی رحمت په جوش کې

راغلو همغه مړه او لادونه چې د چت لاندې شوي وو ورته يې را ژوندي کړل او يايې نور اولادونه ورکړل ، دواړه خبرې مفسرينو ليکلي دي ، دابو هريرة رضي الله عنه په روايت کې راځي چې :

يُنَمَّا أَيُّوبُ (عليه السلام) يَغْتَسِلُ عَرِيَانًا، فَخَرَّ عَلَيْهِ جَرَادٌ مِنْ ذَهَبٍ، فَبَعَلَ يَخْشَى فِي ثَوْبِهِ، فَتَنَادَاهُ رَبُّهُ يَا أَيُّوبُ! أَلَمْ أَكُنْ أَغْنِيكَ عَمَّا تَرَى؟ قَالَ بَلَى يَا رَبِّ، وَلَكِنْ لَا غِنَى لِي عَنْ بَرَكَتِكَ (صحيح البخاري ج ۱ ص ۴۲)

ايوب عليه السلام بربند غسل کولو چې دسرو زرو د ملخانو باران پرې شروع شو ، ايوب عليه السلام په څادر کې راټولول دالله تعالى له طرفه اواز وشو چې ايا ته مادي څخه مستغني کړی نه یی؟ ايوب عليه السلام ورته وويل چې ولې نه ، لکن زما لپاره ستا د برکت څخه استغناء نه شته ، ددې څخه معلومېږي چې د سرو زرو دملخانو را وړول دايوب عليه السلام په کسب او اختيار سره نه وو کړنه دومره په عجلت به يې نه راټولول .

(۳) ابراهيم عليه السلام او حضرت ساری رضي الله عنها شام ته هجرت کولو ، په لاره کې يو ظالم وو چې بنيسته بنځه به يې وليدله ، نو خاوند به يې ورته قتل کړو او بنځه به يې جنسي وينځه کړه ، خفيه پوليسو ظالم دحضرت ساري رضي الله عنها دحسن څخه خبر کړو ، ظالم ابراهيم عليه السلام را وغوښتلو او پوښتنه يې ترينه وکړه چې دا زنانه دې څخه ده؟ ابراهيم عليه السلام وفرمايل چې دا مې خور ده ، کله چې دبادشاه يقين راغلو چې دا يې خاوند نه دی ، نو دقتل اراده يې پرېښوده (اسلامي خور او ورور مراد دي) حضرت ساره رضي الله عنها چې ظالم بادشاه ته پيش کړې شوه ، حضرت ساری رضي الله عنها اودس وکړو او په لمونځ ودریدله او دعا يې وکړه چې يا الله تعالی زما د عزت حفاظت وکړه ، بادشاه چې لاس وراچولو نو پښې يې په زمکه کې ننوتلې ، ظالم عرض وکړو چې الله تعالی ته سوال وکړه چې ماته نجات را کړې زه به تاته څه نه وایم ، حضرت ساری رضي الله عنها سوال وکړو ، الله تعالی نجات ورکړو ، لکن دوهم او دريم ځلې يې بيا کوشش وکړو لکن هر ځلې يې به يې پښې په ځمکه بنځيدلې اخر کې يې حضرت ساره رضي الله عنها پرېښودله او هاجره رضي الله عنها يې ورته په تحفه کې ورکړه ، حضرت ساره چې واپس راغله نو وې ليدل چې : فَأَتَتْهُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي، فَأَوْمَأَ بِيَدَيْهِ: مَهْيَا، قَالَتْ: رَدَّ اللَّهُ كَيْدَ الْكَافِرِ، أَوْ الْفَاجِرِ، فِي نَجْوَاهُ. (صحيح البخاري: ص: ۲۹۵).

ابراهيم عليه السلام لمونځ کولو حضرت ساری ته يې اشاره وکړه چې څه وشول؟ حضرت ساری ورته وفرمايل چې الله تعالی د کافر مکر دده په سينه ووهلو ، امام نووي فرمايي چې : وَفِي هَذَا الْحَدِيثِ مُعْجَزَةٌ ظَاهِرَةٌ لِابْرَاهِيمَ (عليه السلام) . (شرح مسلم ج ۱ ص ۲۶۶)

نو که معجزه د ابراهيم فعل وي نو د مخکې څخه به ورته معلوم وو چې ددې ظالم پښې به په ځمکه کې تنوځي او حضرت ساری رضی الله عنها ته به الله تعالی نجات ورکوي نو دومره خوف ته څه ضرورت وو؟ همدارنگه دومره په بې قراری پوښتنې ته څه ضرورت وو چې حضرت ساری رضی الله عنها ته یې په لمونځ کې اشاره وکړه چې څه وشو؟ ددې څخه دا هم معلومېږي چې ابراهيم عليه السلام عالم الغیب نه وو، حاضر او ناظر نه وو متصرف نه وو.

(۴) یوشع عليه السلام په مقدسه ځمکه حمله وکړه، په جنگ جنگ کې دهفتې شپه را ورسیدله، لمر په ډویدو شو، یوشع عليه السلام لمر ته مخاطب شو چې: **إِنَّكَ مَأْمُورَةٌ وَأَنَا مَأْمُورٌ اللَّهُمَّ احْبِسْهَا عَلَيْنَا، فَحَبَسَتْ حَتَّى قَتَمَ اللَّهُ عَلَيْهَا** (صحيح البخاري ج ۱ ص ۴۴۰)

ته هم مأمور یې (په ډویدلو) او زه هم مأمور یم (په جهاد) یا الله تعالی دا لمر راته ودروله، نو لمر ودریدلو او هغه علاقه یوشع علیه السلام د لمر پر یو تلو څخه مخکې فتحه کړه.

امام نووي رحمه الله فرمایي چې: **فَقِيلَ رُدَّتْ عَلَى أَذْرَاجِهَا وَقِيلَ وَقِفَتْ وَلَمْ تُرَدْ وَقِيلَ أَبْطَأَ بِحَرَكَتِهَا وَكُلُّ ذَلِكَ مِنْ مُعْجَزَاتِ النَّبَوَّةِ** (شرح مسلم ج ۲ ص ۸۵)

لمر یا خپلو منازلو ته واپس کړې شو، یا واپس نه کړې شو، بلکې حرکت یې ودرولی شو. یا یې حرکت ډېر کم شو، بهر حال داهر څه دیوشع عليه السلام معجزه وه، نو که دا دیوشع علیه السلام په اختیار کې وی نو اللهم احبسها علينا ته څه ضرورت وو؟

(۵) رسول الله صلی الله علیه وسلم چې دمعراج څخه را واپس شو نو دمکې مشرکانو امتحاناً ترینه د بیت المقدس د یو څو نشانونو پوښتنې وکړې، نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمایي چې: **فَكُرِبْتُ كُرْبَةً مَا كُرِبْتُ مِثْلَهُ قَطُّ» قَالَ: "فَرَفَعَهُ اللَّهُ لِي أَنْظُرَ إِلَيْهِ، مَا يَسْأَلُونِي عَنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْبَأْتُهُمْ بِهِ** (صحيح مسلم ج ۱ ص ۹۶)

په دې وخت کې زه دومره خفه شوم چې مخکې دومره نه وم خفه شوی، نو الله تعالی راته بیت المقدس رامنځه کړو، هغوي به چې څه پوښتنه کوله ما به جواب ورکولو، د صحيح بخاري الفاظ داسې دي چې:

لَمَّا كَذَبْتَنِي قُرَيْشٌ، قُمْتُ فِي الْحَجْرِ، فَجَلَى اللَّهُ لِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَطَفِقْتُ أَخْبِرُهُمْ عَنْ آيَاتِهِ وَأَنَا أَنْظُرُ إِلَيْهِ (صحيح البخاري: ج: ۲، ص: ۶۸۴). دا د نبی علیه السلام معجزه وه (میزان العقائد للشاه

عبدالعزيز رحمه الله ص (۱۳۲) نو که معجزه د نبي کریم ﷺ فعل وي او د نبي کریم ﷺ کسب او اختيار لپاره پکې دخل وی نو بیا دومره د خفگان څه ضرورت وو؟

(۶) د نبي کریم ﷺ ډیرې معجزې وې لکه: انشقاق القمر، د نبي کریم ﷺ په لاس کې د کانو تسبیح، حنین الجزع لما فارقه د وچې ونې د ډډ ژړا، لږه ډوډۍ ډیرو ته کافي کیدل، لکن دا ټول د الله تعالیٰ افعال وو، د نبي کریم ﷺ د فعل، د کسب او اختيار لره پکې دخل نه وو.

(۷) نبي کریم ﷺ په خيبر کې د زهر اولوده ګډ (پسه) غوښه خولې ته واچوله، دهغې په وجه په تکلیف شو، حتی چې وروسته د همدې له وجې شهید شو، بیا یې هغه یهودینۍ ته وویل چې تا پدې غوښه کې زهر اچولي دي، هغې ورته وویل چې: (من أخبرک؟ قال أخبرتنی هذه فی یدی للذراع) ماته دغې لیچي خبر راکړی دی، نو دا معجزه وه او د نبي کریم ﷺ په کسب او اختيار کې نه وه ځکه چې که د نبي کریم ﷺ په اختیار کې وی، نو د اول څخه به یې نه خوړله او صحابه به یې هم منع کړي وو.

د علماوو اقوال

الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي فرمایي چې: معجزه فعل نبي نیست بلکه فعل خدای تعالیٰ است که بردست. وی اظهار نموده بخلاف افعال دیگر که کسب این از بنده است و خلق از خدا تعالیٰ و در معجزه کسب نیز از بنده نیست (مدارج النبوة ج ۲ ص ۱۱۶)

همدارنگه په بل ځای کې فرمایي چې: معجزه وکرامت فعل خدا تعالیٰ است که ظاهر میگردد بر دست بنده بجهت تصدیق و تکریم وی، نه فعل بنده است که صادر میگردد بقصد و اختیار او مثل سائر افعال (ترجمة فتوح الغیب ص ۲۷)

(۱) حافظ ابن حجر العسقلاني رحمه الله فرمایي چې: (وسميت المعجزة لعجز من يقم عندهم ذلك عن معارضتها ولها فيها المباغة أو هي صفة محذوف وأشهر معجزات النبي صلى الله عليه وسلم القرآن). (فتح الباري ج ۶ ص ۴۴)

معجزې ته ځکه معجزه وايي چې د چا په مخکې چې پيش کړی شي هغه ددې د معارضې څخه عاجزه کيږي او حرف (ها) پکې د مبالغې لپاره ده (لکه په علامه کې) او يا لفظ د معجزې صفت دی او ددې موصوف (لکه لفظ دايت) محذوف دی د نبي کریم ﷺ مشهوره معجزه قرآن کریم دی، آتېږي.

حافظ ابن حجر رحمه الله د نبي کریم ﷺ په مشهورو معجزو کې قرآن ذکر کړو او په قرآن کې د نبي کریم ﷺ کسب فعل او اختیار لره دخل نشته، بلکې صرف د الله تعالى فعل دی.

(۳) ملا علي قاري رحمه الله فرمايي چې: المعجزة من العجز الذي هو ضد القدرة وفي التحقيق المعجز فاعل العجز في غيره، وهو الله سبحانه (مرقات ج ۲ ص ۵۳۰)

معجزه د عجز څخه مشتقه ده چې ضد قدرت دی او تحقيقي خبره صرف داده چې معجزه هغه ده چې په غیر کې عجز پیدا کړي او په غیر کې عجز پیدا کونکی صرف د الله تعالى ذات دی (اتهي)

پدې عبارت کې صراحة ذکر شو چې معجز (عجز پیدا کونکی) صرف د الله تعالى ذات دی، نو معجزه صرف د الله تعالى فعل شو.

(۴) قاضي ابو بکر ابن الطيب رحمه الله فرمايي چې: فصل في حقيقة المعجزة، معنى قولنا أن القرآن معجز على اصولنا أنه لا يقدر العباد عليه وقد ثبت أن المعجز الدال على صدق النبي ﷺ لا يصح دخوله تحت قدرة العباد وانما ينفرد الله تعالى بالقدرة عليه ولا يجوز أن يعجز العباد عما تستحيل قدرتهم عليه (الى ان قال) وكذلك معجزات سائر الانبياء (اعجاز القرآن، بر هامش اتقان، ج ۲ ص ۱۸۶)

فصل دی په بیان د حقیقت د معجزې کې، زموږ د اصولو په بناء ددې قول مطلب چې قرآن معجزه ده، دادی چې مخلوق ورباندې قدرت نه لري او دا خبره ثابته ده چې معجزه چې د نبي کریم ﷺ په صدق دلالت کوي، ددې په باره کې دا خبره نده صحیح چې دا د بندگانو په قدرت کې داخله ده، بلکې دا صرف د الله تعالى په قدرت کې ده او دا نده جایزه چې ووايي چې بنده د داسې شي څخه عاجز دی په کوم چې دده قادریدل محال دي (بیا مخکې لیکي) چې همدا حال د ټولو انبیاءو د معجزاتو دی چې هغه هم د بندگانو د قدرت لاندې داخلې نه دي (اتهي)

پدې عبارت کې هم صراحة ذکر شو چې د نبي کریم ﷺ او دنورو انبیاءو معجزې صرف د الله تعالى فعل دی د بنده د کسب لپاره په کې هیڅ دخل نشته.

(۵) علامه قاضي عياض بن موسى بن عياض المالکي رحمه الله فرمايي چې: (اعلم أن معنى تسميتها ما جاءت به الأنبياء ﷺ معجزة هو أن الخلق عجزوا عن الإتيان بمثلها وهي على ضربين: ضرب هو من نوع قدرة

الْبَشَرِ فَعَجَزُوا عَنْهُ فَتَعَجِزُهُمْ عَنْهُ فَعَلَّ اللَّهُ ذَلِكَ عَلَى صِدْقِ نَبِيِّهِ (الی ان قال): عَلَى رَأْيِ بَعْضِهِمْ وَتَحْوِیْهِ وَضَرْبِ هُوَ خَارِجٌ عَنْ قُدْرَتِهِمْ فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَى الْإِثْبَانِ بِمِثْلِهِ كَأَحْيَاءِ الْمَوْتَى وَقَلْبِ الْعَصَا حَيَّةً وَإِخْرَاجِ نَائِقَةٍ مِنْ صَخْرَةٍ وَكَلَامِ شَجَرَةٍ وَنَبْعِ الْمَاءِ مِنَ الْأَصَابِرِ وَالشِّقَاقِ الْقَبْرِ مِمَّا لَا يُمَكِّنُ أَنْ يَفْعَلَهُ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ فَيَكُونُ ذَلِكَ عَلَى يَدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ فِعْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَتَحْوِیْهِ مِنْ يُكَذِّبُهُ أَنْ يَأْتِيَ بِمِثْلِهِ تَعَجِزُهُ (شفاء: ص: ۱۲۲).

پوه شه چې کوم خوارق چې د انبياوو په لاس صادرېږي هغوي ته له دې وجې څخه معجزه وايي چې مخلوق ددې دظاهرو لو څخه عاجز شوی دی او چې کله مخلوق عاجز شو نو معلومه شوه چې معجزه صرف دالله تعالى فعل دی چې د پيغمبر ﷺ په صدق دلالت کوي (بيا مخکې ليکي) چې لکه مړي راژوندی کول د امسا څخه اژدها جوړول، د تيگي څخه اوبه راويستل، دگوتو په منځ کې د اوبو راويستل، سپوږمۍ چول داسې شيان دي چې دالله تعالى څخه بغير دبل چا څخه ممکن نه دي، بلکې دا دالله تعالى فعل دی چې د نبي کریم ﷺ په لاس صادرېږي او د نبي کریم ﷺ مکذبین يې چلنج کړل چې داسې کارونه وکړي. انتهى

پدې عبارت کې هم صراحة ذکر شو چې معجزه د الله تعالى فعل دی، د مخلوق پکې هيڅ دخل نشته، نبي کریم ﷺ ته يې صرف لدې وجې نسبت کيږي چې د نبي کریم ﷺ په لاس صادره شوې ده. (۶) امام غزالي رحمه الله فرمايي چې: ووجه دلالت المعجزة على صدق الرسل ان كل ما عجز عنه البشر لم يكن الا فعلاً لله تعالى فمهما كان مقروناً بتحدى النبي ﷺ ينزل منزلة صدقت (احياء العلوم ج ۱ ص ۹۷)

معجزات د انبياوو په صداقت داسې دلالت کوي چې کله چې ددې دظاهرو لو څخه ټول انسانان عاجز دي نو دا صرف دالله تعالى فعل دی او کله چې معجزه د نبي کریم ﷺ د تحدى سره مقرونه شي نو گويا چې الله تعالى تصديق وکړو چې ته په دعوی درسات کې رشتينی يې. انتهى

پدې عبارت کې هم صراحة ذکر شو چې معجزه صرف دالله تعالى فعل دی.

(۷) امام عبد الوهاب الشعراني رحمه الله فرمايي چې (اعلم أن البرهان القاطع على ثبوت نبوة الانبياء هي المعجزات وهي فعل يخلقه الله خارقاً للعادة على يد مدعى النبوة معترفاً بدعواه

وذلك الفعل يقوم مقام قول الله تعالى له انت رسولي تصديقاً لما ادعاه الخ (اليواقيت والجواهر ج ۱ ص ۱۵۸)

پدې پوه شه چې د انبيا وود نبوت په ثبوت واضح ترين دلايل معجزات دي او معجزه د الله تعالى فعل دی چې د مدعي د نبوت په لاس يې صادروي او پدې معجزه د نبي کریم ﷺ د نبوت اقرار کوي او معجزه د الله تعالى ددې قول قايم مقامه ده چې ته په خپله دعوه درسالت کې رشتينی یئ. انتهى، پدې عبارت کې هم صراحة معجزې ته د الله تعالى فعل وويلی شو.

(۸) مشهور مؤرخ علامه عبدالرحمن بن خلدون رحمه الله ليکي چې: ومن علاماتهم ايضا وقوع الخوارق لهم شاهدة بصدقهم وهي افعال يعجز البشر عن مثلها فسميت بذلك معجزة وليست من جنس مقدور العباد وانما تقع في غير محل قدرتهم وللناس في كيفية وقوعها ودالاتها على تصديق الانبياء خلاف فالتكلمون بناء على القول بالفاعل المختار، قائلون بأنها واقعة بقدره الله لا بفعل النبي ﷺ وان كانت افعال العباد عند المعتزلة صادرة عنهم الا ان المعجزة لا تكون من جنس أفعالهم وليس للنبي ﷺ فيها عند سائر المتكلمين الا التحدى بها باذن الله وهو أن يستدل بها النبي ﷺ قبل وقوعها على صدقه في مدعاه فاذا وقعت تنزلت منزلة القول الصريح من الله بأنه صادق (مقدمه ص ۹۳) د انبيا وود په علاماتو کې د خوارقو وقوع هم دي، چې د دوي په صداقت باندې شهادت ورکوي او خوارق داسې افعال دي چې انسان ترينه عاجز دی له دې وجې دېته معجزه وايي او خوارق دهغو افعالو څخه ندي په کومو چې د بنده قدرت وي، بلکې خوارق د بنديگانو د محل د قدرت څخه بهر دي او پدې کې اختلاف دی چې معجزات څرنگه واقع کيږي؟ او د انبيا وود په تصديق څرنگه دلالت کوي؟ متکلمين فرمايي چې چونکې فاعل مختار يودی، لهذا دا معجزات د الله تعالى په قدرت واقع کيږي د نبي فعل نه دی، معتزله اگر چې د بنده افعال د بنده څخه صادر گڼي، لکن د معجزاتو په باره کې معتزله هم وايي چې په معجزاتو کې د بنده د فعل دخل نشته، او ټول متکلمين په دې متفق دي چې په معجزه کې د نبي کریم ﷺ فعل صرف د الله تعالى په اذن تحدي ده، چې نبي کریم ﷺ د معجزې د وقوع څخه مخکې په همدې معجزې سره په خپل صدق باندې استدلال کوي او چې کله معجزه واقع شي نو گویا د الله تعالى له طرفه صريحي قول صادر شو چې نبي کریم

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صادق دی او معجزه داسې شوه لکه صریحي قول . انتهى ، علامه صاحب تصریح وکړه چې معجزه دهغو افعالو څخه نده کوم چې د بنده د قدرت لاندې داخل دي ، بلکې صرف د الله تعالى فعل دی .

(۹) حافظ کمال الدین ابن همام الحنفی لیکي چې : انها لما كانت مما يعجز عنه الخلق لم تكن الا فعلاً لله تعالى سبحانه (المسامرة ص ۸۹ ج ۲)

کله چې معجزه داسې شی دی چې ددې د صادرولو څخه مخلوق عاجز دی نو معجزه صرف د الله تعالى فعل دی .

(۱۰) علامه کمال الدین محمد بن أبی شریف الشافعی رحمه الله فرمایي چې : ان المعجزة ليست الا فعلاً لله تعالى (المسامرة ج ۲ ص ۸۹) پېشکه چې معجزه صرف د الله تعالى فعل دی .

(۱۱) علامه قاضي عضد الدین الحنفی رحمه الله د معجزې شرایط بیان کړي دي فرمایلي یې دي چې : د معجزې اوه شرطونه دي :

الاول: أن يكون فعل الله او ما يقوم مقامه (المواقف ص ۶۶۰)

اول شرط : چې معجزه به د الله تعالى فعل وي او یا به ددې قایم مقام وي (لکه ترک وغیره)

(۱۲) علامه جلال الدین الدواني رحمه الله د معجزې په بحث کې فرمایي چې : ولها سبعة شروط الأول أن يكون فعل الله او ما يقوم مقامه من التروك (شرح العقائد ، عضديه ص ۹۵) د معجزې لپاره اوه شرطونه دي اول شرط دادې چې : دا به د الله تعالى فعل وي او یا به د فعل قایم مقام وي د تروکو څخه . انتهى

(۱۳) علامه نسفي رحمه الله او تفتازاني رحمه الله فرمایي چې : وأيدهم اى الانبياء بالمعجزات الناقضات للعادات الخ (شرح العقائد ص ۸۹)

الله تعالى د پیغمبرانو تائید په معجزاتو کړی دی چې دعادت څخه مخالف امور دي . انتهى د تائید نسبت الله تعالى ته شوی دی .

(۱۴) علامه تفتازاني رحمه الله په بل ځای کې فرمایي چې : واما كونه موجبا للعلم فللقطع بأن من اظهر الله تعالى المعجزة على يده تصديقا له في دعوى الرسالة كان صادقا الخ (شرح العقائد ص

(۱۴) خبر رسول محکه موجب د علم دی چې پدې خبره یقین دی چې د چا په لاس چې الله تعالى معجزه ظاهره کړې وي لپاره د تصدیق دده په دعوه د رسالت کې نو ددې څخه ثابتیږي چې دارشتینی دی.

(۱۵) علامه تورپشتی رحمه الله فرمایلي دي چې: معجزات انبیاء علیه السلام وآن جزء خدا نتوان کرد (معتبد فی المعتقد، باب نوم، فصل اول).

همدارنگه یې فرمایلي دي چې: قرآن معجز است و معجز آن باشد که جزء خدای تعالی دیگری برآن قادر نباشد و اگر قول جبرئیل بودی معجز نبودى و اگر قول پیغمبر بودى همچنين معجز نبودى (المعتبد فی المعتقد، باب دوهم، فصل ششم)

(۱۶) مولنا سید، خلیفه مجاز سید احمد شهید و شاگرد رشید شاه عبدالعزیز رحمه الله فرمایي چې: اصدار معجزه و قبول ایمان بخواهش و اختیار رسول نمى باشد تا او تعالى نخواهد و اراده نفرماید وقوع نیابد، (بحواله فتاوی رشیدیہ ج ۳ ص ۲۷)

د معجزې صادرول او د ایمان قبولول د رسول ﷺ په خواهش او اختیار سره نه وي ترڅو چې الله تعالى یې ونه غواړي او اراده یې ونه فرمایي نه واقع کیږي.

(۱۷) مولانا عبدالحی رحمه الله فرمایي چې: معجزه عبارت است از امر خارق عادت که بردست مدعی نبوت بمقابله منکرین نبوت صادر شود و کسی مثل او کردن نتواند (مجموعه فتاوی ج ۲ ص ۱۸) معجزه هغه خلاف العادت کار ته وایي چې په مقابله د منکرینو د نبوت کې د مدعی د نبوت په لاس صادريږي او پداسې خلاف العادة کار باندې څوک قادر نه وي. انتهى

د دې ټولو عبارتو څخه ظاهره شوه چې معجزه نه د نبی خلق دی او نه یې کسب دی او نه د نبی په اختیار کې ده، بلکې کله یې چې الله تعالى وغواړي نو د نبی په لاس یې ظاهر وي.

سپوږمۍ ته اشاره د نبی کریم ﷺ په اختیار کې وه، لکن اشاره معجزه او د خوارقو څخه نده، بلکې د سپوږمۍ دوه ځایه کیدل د خوارقو څخه دي هغه د نبی کریم ﷺ په اختیار کې نه وو، د سلیمان علیه السلام امتي دعا وکړه، دعا دده اختیاري عمل وو، لکن دا معجزه نه وه، معجزه د بلیس د تخت را حاضرول دي، هغه صرف د الله تعالى فعل وو.

(۱۸) قاضي عضد رَحْمَةُ اللهِ او سيد سند رَحْمَةُ اللهِ په مواقف او شرح مواقف کې د معجزې په باره کې د منکرينو شبه راقلوي فرمايي چې: وغرضنا ههنا رد شبهة المنكرين للبعثة وهم طوايف الخ (شرح مواقف ص ۶۷۰) او بيا يې د منکرينو دې ذکر کړې دي، فرمايي چې: (الطائفة الخامسة من قال ظهور المعجزة لا يدل على الصدق في دعوى النبوة لاحتمالات، الاول كونه من فعله لا من فعل الله الخ (ص ۶۷۳)

معجزه د نبي کریم په صدق حکمه دلالت نه کوي چې پدې کې دا احتمال دی چې دادي د نبي فعل وي د الله تعالى فعل دې نه وي، نو جواب يې دا ذکر کړی دی چې: انا بينا أن لا مؤثر في الوجود إلا الله فالمعجز لا يكون الا فعلاً له لا للمدعي (ص ۶۷۵)

دا شيأو په وجود کې د الله تعالى څخه بغير بل مؤثر نه شته، لهذا معجزه محض د الله تعالى فعل دی د مدعي د نبوت فعل نه دی.

(۱۹) ډير خلې د پيغمبر په وهم او گمان کې هم نوي چې زما په لاس کوم خارق صادرېږي امام نووي رحمه الله فرمايي چې: وفي كثير من الاوقات يقع ذلك اتفاقاً من غير أن يستدعيه او يشعريه (شرح مسلم ج ۲ ص ۲۲۱)

معجزه چا د نبي فعل گڼلو؟

فلاسفه وو او منکرينو د معجزاتو په خوارق د نبي کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خپل عمل گڼلو.

۱- علامه عبد الرحمن بن خلدون رحمه الله ليکي چې: وأما الحكماء فالخارق عندهم من فعل النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ولو كان في غير محل القدرة بناء على مذهبهم في الايجاب الذاتي ووقوع الحوادث بعضها عن بعض متوقف على الاسباب والشروط الحادثة مستندة اخيراً الى الواجب الفاعل بالذات لا بالاختيار وان النفس النبوية عندهم لها خواص ذاتية منها صدور هذه الخوارق بقدرته وطاقته العناصر له في التكوين والنبي مجبول على التصريف في الاكوان مهما توجه اليها واستجمع لها بما جعل الله له من ذلك والخارق عندهم يقع للنبي سواء كان للتحدى أم لم يكن وهو شاهد بصدقه من حيث دلالة على تصرف النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ في الاكوان الذي هو من خواص النفس النبوية لا بأنه يتنزل منزلة القول الصريح بالتصديق فلذلك لا تكون دلالتها عندهم قطعية كما هي عند المتكلمين الخ (مقدمه ص ۹۴)

د حکماوو او فلاسفه وو په نیز خوارق د نبی فعل وي اگر چې محل د قدرت هم نه وي او د فلاسفه وو دا قول د دوي د مذهب په يو قانون باندې مبني دی چې ايجاب ذاتي دی او همدارنگه پدې خبره مبني دی چې د حوادثو يو دبل څخه وقوع د دوي تر اسبابو او شروطو حادثه وو پورې موقوفه ده، هغه اسباب او شروط حادثه چې په اخر کې د واجب او فاعل بالذات طرفته مستند دي (قطعاً للتسلسل) او فلاسفه وايي چې ددې حوادثو وقوع او صدور د الله تعالى په اختيار کې نه دی، (ځکه چې هغوي د الله تعالى ذات علت موجه گڼي او تخلف المعلول عن علت جايز نه دی) همدارنگه فلاسفه وايي چې د نبوي نفس لپاره ډير ذاتي خواص دي مثلاً: يو دا چې ددې خوارقو صدور د نبی د قدرت څخه وي او عناصر په تکوين کې د نبی اطاعت کوي او د حکماوو په نیز نبی چې کله ددې عناصرو طرفته متوجه شي او اراده د تصرف پکې وکړي نو تصرف په کې کوي، ځکه چې الله تعالى انبياوو ته د تصرف اختيار ورکړی دی او خوارق د حکماوو په نیز د انبياوو څخه واقع کېږي، عام ددې څخه چې تجدي پرې راغلې وي او که نه، او دا خوارق له دې وجې د نبی د صدق دليل دی چې نبی دخپل نفس د خواصو د تأثير څخه په دوي کې تصرف کوي، د دوي په نیز خوارق (د الله تعالى) د صريح قول قايم مقام نه دي، له دې وجې حکماء وايي چې د خوارقو دلالت د نبی په نبوت قطعي نه دی په خلاف د متکلمينو چې د دوي په نیز دا دلالت قطعي دی، اتمی.

د اهل بدعتو او فلاسفه وو يو مسلک دی چې نبی کریم ﷺ ته په معجزاتو باندې عطائي قدرت ثابتوي، دواړه ډلې وايي چې پيغمبران د خوارقو په صادرولو قادر دي باذن الله.

وجه يې داده چې فلاسفه ټول حوادث د عقولو په واسطه واجب الوجوب ته منسوبوي او بيا الله تعالى ته فاعل بالذات وايي، فاعل بالاختيار ورته نه وايي او د قران او سنت څخه ثابته عقیده داده چې الله فاعل بالاختيار دی (فعال لما يريد)

فان قيل: د حکماوو په دې قول کې د نبوت ذکر راغلو معلومېږي دا چې ددې څخه حکماء د اسلام مراد دي، نو دا هم د اهل الاسلام قول شو چې معجزات د انبياوو په اختيار کې دي؟

قلنا: ددې څخه حکماء د اسلام نه دي مراد، بلکې حکماء مراده او حکماء فلاسفه مراد دي، ځکه چې ۱- دلته حکماء د متکلمينو په مقابله کې ذکر شوي دي او د متکلمينو په مقابله کې حکماء د اسلام نه، بلکې حکماء د فلاسفه وو راځي ۲- دلته د حکماوو يو قول دا ذکر شو چې الله تعالى فاعل بالذات دی، حالانکې

حکماء د اسلام، الله تعالى فاعل بالا اختيار گڼي او پاتې شوه د نبوت مسئله، نو حکماء د فلاسفه وو اگر چې په اسلامي معنی سره نبوت او رسالت نه مني، لکن بيا هم نفس نبوت مني چې د دوي په نيز ورته يو څه خواص او اثار دي، په مطامع الانظار شرح مطالع الانور، لقاضي ناصر الدين البيضاوي ص (۴۰۶) کې همدارنگه په شرح مواقف (۶۶۳) همدارنگه په تهافت الفلاسفه للغزالي ص (۶۱) کې تصريح ده چې فلاسفه د نفس نبوت او رسالت قايل وو.

۳- مخکې د مواقف عبارت ذکر شو چې د منکرينو د معجزاتو دا خيال وو چې معجزه د نبي خپل فعل دی، الطایفة الخامسة من قال ظهور المعجزة لا يدل على الصدق في دعوى النبوة لاحتمالات، الاول كونه من فعله لامن فعل الله (شرح مواقف ص ۶۷۳)

کرامت

کله چې معجزه صرف د الله فعل شو او د نبي لپاره پکې نه خلق شته او نه کسب او نه د نبي په اختيار کې ده نو کرامت هم صرف د الله تعالى فعل دی، د ولي لپاره پکې نه خلق شته او نه کسب او نه د ولي په اختيار کې دی

۱- سيد الطایفه الشيخ عبد القادر الجيلاني رَحْمَةُ اللهِ د سالک مقام بيان کړي دي فرمايلي يې دي چې: کله چې دخپل ځان څخه فنا شي نو پدې وخت کې: فمُحَمَّدٌ يُضَافُ اِلَيْهِ التَّكْوِينُ وَخَرَقَ الْعَادَاتُ فَيَرَى ذَلِكَ مِنْكَ فِي ظَاهِرِ الْعَقْلِ وَالْحَكْمِ وَهُوَ فَعَلَ اللهُ وَارَادَهُ حَقًّا فِي الْعِلْمِ الْخ. (فتوح الغيب، ص ۷ مقاله ۲۶)

پدې وخت کې ستا طرف ته د تکوين او د خوارقو نسبت کيږي او د ابه د عقل د ظاهري فيصلې مطابق ستا څخه ليدل کيږي حالانکې په حقيقت کې او په اعتقادي طريقه په واقع کې دا د الله (جل جلاله) فعل او د الله په اراده وي چې ستا په لاس يې ظاهروي.

د دې په تشرېح کې الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رحمه الله فرمايي چې: پس چون فانی شد از خودی و نماند جز فعل و ارادت در تونسبت کرده می شود بسوی تو پیدا کردن کاینات و پاره کردن عادات یعنی متصرف می گرداند ترا در عالم بخوارق و کرامات پس دیده می شود آن فعل و تصرف از تو در ظاهر عقل و حکم وی ولیکن در باطن و نفس الامر فعل پروردگار است چه معجزه و کرامت فعل خدا است که ظاهر می گردد بردست بنده بجهت تصدیق و تکریم وی نه فعل بنده است که صادر میگردد بقصد و اختیار او مثل سایر افعال چنانکه فرموده آند و حال آنکه آن خرق عادت فعل و تصرف خدا است الخ. (ترجمه فتوح الغيب ص ۲۷، مقاله ۷)

نو کله چې ته دخپل ځان څخه فنا شي او په تا کې د فعل او د ارادې څخه بغير بل څه پاتې نه شي، نو بيا ستا طرف ته د کایناتو د تخليق او د خوارقو نسبت کيږي، يعنې تا په عالم کې په خوارقو او کراماتو متصرف گرځوي، نو په ظاهري طريقه هغه فعل او تصرف ستا څخه صادريږي لکن په باطن او نفس الامر کې هغه د الله تعالى فعل وي، ځکه چې معجزه او کرامت د الله تعالى فعل وي چې د بنده په لاس دده د تصديق او تکریم لپاره صادريږي، معجزه او کرامت د بنده فعل نه وي چې لکه دنورو افعالو اختياريه وو په شان د بنده په قصد او اختيار صادر شي، لکه څرنگه چې خپله شيخ عبدالقادر رحمه الله فرمايي چې خرق عادت او تصرف د الله تعالى فعل وي چې د بنده په لاس صادريږي او د «التكوين» په شرحه کې يې ليکلي دي چې: (سپرده می شود بوی پید کردن اشیاء و تصرف در آکوان که عبارت از خرق عادت و کرامت است) بيا مخکې ليکي چې: يعنی آن در حقيقت فعل حق آست که بر دست ولی ظهور یافته چنانچه معجزه بردست نبي (ترجمه فتوح الغيب ص ۲۰۷، مقاله ۴۶)

چې دوي ته د اشیاء و وپیدا کول او په اکوانو کې تصرف سپارل شوی دی يعنې خوارق او کرامت چې د دوي په لاس ظاهريږي په حقيقت کې هغه د الله تعالى فعل وي چې د ولي په لاس صادريږي لکه: معجزه چې د نبي په لاس صادريږي، لکن د الله تعالى فعل وي، انتهى.

نو پدې عبارت کې اوله: فائده داده چې: کرامت د ولي فعل نه وي بلکه د الله تعالى فعل وي چې د ولي په لاس صادريږي ۲- او دوهمه فايده: داده چې (د صوفيه وو په عباراتو کې چې د تکوين او د تصرف الفاظ استعمالیږي نو دهغې معنی دا نوي چې دوي د الله تعالى په شان تکوين او تصرف کوي، بلکه دهغې معنی صرف خرق العادت او کرامت دی چې الله تعالى د دوي په لاس خوارق صادروي.

۳- د شاه عبدالعزيز رحمه الله شاگرد مولانا حيدر علي ټونکی رحمه الله فرمايي چې: وما يزعم العوام أن الكرامت فعل الاولياء انفسهم بأطل بل هو فعل الله تعالى يظهرة على يد الولي تكريماً له وتعظيماً ل شأنه وليس للولي ولا للنبي في صدوره اختيار اذ لا اختيار لأحد في افعال الله تعالى (بحواله فتاوى رشديه ج ۳ ص ۲۵)

دعوامو دا گمان چې کرامت د ولي خپل فعل وي بالکل غلط دی، بلکه کرامت د الله تعالى فعل وي چې د ولي په لاس يې دده د تکریم او تعظيم لپاره ظاهروي او د ولي پکې هيڅ اختيار نه وي، ځکه چې د الله تعالى په افعالو کې دهیچا اختيار نه شته.

۴- د سيد احمد شهيد رحمه الله خليفه حضرت مولانا سخاوت علي صاحب چوڼپوري رحمته الله المتوفى (۱۲۷۴ هـ ق) څخه پوښتنه شوې ده چې: ايا کرامت د ولي په اختيار کې دی؟ هغه جواب ورکوي چې کرامت د ولي په اختيار کې نه دی، بلکې چې کله الله تعالى وغواړي نو د ولي دعزت د زياتولو لپاره يې دده په لاس ظاهروي، (بحواله فتاوى رشديه ج ۳ ص ۲۶)

۵- عجيبه لادا چې د اهل بدعتو سرگروه احمد رضا خان ليکي چې عرض: کسې کرامت کېسې همې هوتې هې؟ ارشاد: کرامت سبب کې وېسې هوتې هې اور وه جو کسب سې حاصل هو بهان متي کا تماشا هې لوگوں کو دېوکه دينا هې (ملفوظات حصه چهارم ص ۱۳)

د دې ټول تحقيق څخه معلومه شوه چې معجزه او کرامت صرف د الله تعالى فعل دی او صرف د الله تعالى په اختيار کې دی، نبی او ولي ته د ادنی ملا بست له وجې منسوب يې او هغه دا چې د دوي په لاس صادر يې.

د اهل بدعتو د دلايلو تحقيق

اهل بدعت معجزه د نبی اختياري عمل گڼي او کرامت د ولي اختياري عمل گڼي او پخپل گمان يو څو ضعيف استدلال کوي

د آصف رضی الله عنه کرامت

۱- د سليمان عليه السلام د تخت دليل:

سلمان عليه السلام د آصف څخه په مافوق الاسباب کې کومک غوښتی وو چې (اَيُّكُمْ يَأْتِنِي بِعَرْشِهَا) اواصف رحمه الله ورسره په مافوق الاسباب کې کومک کړی وو، ددير لرې څخه يې ورته دسترگو په رپ کې تخت را حاضر کړو.

قلنا: ۱- دا د سليمان عليه السلام معجزه وه اويا د آصف کرامت وو او د معجزاتو او کراماتو څخه د استمداد لپاره استدلال نه صحيح کيږي.

۲- پدې واقع کې د آصف څخه ماتخت الاسباب امر صادر شوی وو چې دعاده، نور مافوق الاسباب کار چې د تخت راوړل دي الله تعالى کړی وو، په جلالين شريف کې فرمايي چې: دَعَا آصْفُ بِالْإِسْمِ الْأَعْظَمِ أَنْ يَأْتِيَ اللَّهُ بِهِ فُحْصَلٌ بِأَنْ جَرَى تَحْتَ الْأَرْضِ حَتَّى نَبَعَ تَحْتَ كُرْسِيِّ سُلَيْمَانَ (عليه السلام)، جلالين ص ۲۲۱

حافظ ابن كثير رحمه الله فرمايي چې، قام فتوضاً ودعا الله قال مجاهد: قال يا ذا الجلال والاكرام وقال الزهري: قال

يا الهنا واله كل شيء الهأ واحد أله الا انت انتنى بعرشها.

نو اصف رحمه الله صرف ماتحت الاسباب کار وکړو چې د اسم اعظم لوستل، دلاسونو وچتول او د الله تعالى څخه د تخت درا ورلو غوښتل دي، نور مافوق الاسباب کار يعنې د تخت راوړل او د سليمان عليه السلام مخې ته يې را حاضرول د الله تعالى فعل دی.

۳- کله چې الله تعالى تخت را حاضر کړو نو سليمان عليه السلام وفرمايل چې: (هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي) په فضل کې دهیچا د کسب دخل نه وي.

نو په (أَنَا أَيْتِيكَ بِهِ) کې د راوړلو نسبت آصف ته مجازاً شوی دی، ځکه چې د اسم اعظم په برکت يې دعا کړې وه او په (أَيْتِيكُمْ يَأْتِيَنِي بِعَرْشِهَا) کې هم غير الله ته نسبت مجازاً شوی دی.

د عیسیٰ معجزات

۲- بریلویان د عیسیٰ عليه السلام د معجزاتو څخه استدلال کوي، الله تعالى فرمايي چې (وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي)

بریلویان لیکي چې: حالانکې مټی څخه مختلف شکلیں تو چوڼی چوڼی پکې بهی اپنے قصد و اختیار سے بنالیتے ہیں

کوئے بات سوچ کرینے چاہے (نور ہدایت ص-۶۰)

وړې وړې مرغۍ خو ماشومان هم په خپل قصد او اختیار سره جوړوي، نو د عیسیٰ عليه السلام خصوصیت دادی چې عیسیٰ عليه السلام په خپل اختیار سره پکې روح اچولو او ماشومان پکې روح نه شي اچولی.

قلنا: دلته دوه فعله دي یو د خټو څخه د مرغیو شکل جوړول او په هغې کې پوکول، دا د عیسیٰ عليه السلام فعل دی، لکن دا معجزه نده ځکه چې تاسو پخپله وویل چې د خټو څخه د مرغیو شکل خو ماشومان هم جوړولی شي او په هغې کې پوکولی هم شي، او دوهم په مرغۍ کې روح اچول او دهغې څخه ژوندی مرغی جوړول دي، دا د الله تعالى فعل دی او همدا معجزه ده، الله تعالى اول فعل عیسیٰ عليه السلام ته منسوب کړی دی، تخلق، تنفخ او دوهم فعل يې ورته ندی منسوب کړی، (فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي) نو مرغی به صرف د الله تعالى په حکم ژوندی کیدله او د بریلویانو دا اعتراض چې د مرغیو شکلونه خو ماشومان هم جوړولی شي، نو بیا د عیسیٰ خصوصیت څه شي دی؟

نو دا د دوي ناپوهي ده، ځکه چې ماشومان د مرغیو شکلونه جوړوي او په هغې کې پوکي کوي، لکن بيا هم پکې الله تعالى روح نه اچوي او عيسى عليه السلام به چې د مرغۍ شکل جوړ کړو او په هغې کې به يې پوکي وکړو نو الله تعالى به پکې روح واچولو او ژوندي مرغۍ به شوه.

دنورو خلکو جوړې مرغۍ الله تعالى نه ژوندي کولې او د عيسى عليه السلام جوړه مرغۍ الله تعالى ژوندي کوله بس دغه فرق دی.

۲- الله تعالى چې کوم خوارق عيسى عليه السلام ته منسوب کړي دي نو دهغوي سره د (يَا ذِي) کلمه ذکر کوي، الله تعالى همدې خبرې ته اشاره کوي چې دا معجزه اگر چې ظاهراً د عيسى عليه السلام څخه صادره شوي ده، لکن په حقيقت کې دا د الله تعالى فعل دی، د عيسى عليه السلام د کسب او اختيار لپاره پکې هيڅ دخل نشته.

۴- د عيسى عليه السلام د حوارينو همدا عقیده وه چې معجزات صرف د الله تعالى په اختيار او قدرت کې دي، لهذا عيسى عليه السلام ته يې ويلي وو، چې (هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ) عيسى عليه السلام هم ورته ونه ويل چې دا خو زما په قدرت او اختيار کې دي، بلکې يو بل قادر او مختار ذات ته يې لاسونه اوچت کړل او وې فرمايل چې: (اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ)

د علماوو د اقوالو څخه استدلالات

د شرح مواقف عبارت: ۱- د شرح مواقف عبارت څخه معلومېږي چې معجزه د نبي فعل دی او د نبي په اختيار کې ده، د عبارت معنی داسې ده چې:

اويو قوم په معجزه کې دا شرط لگولی دی چې معجزه به په داسې امر کې نه وي کوم چې (عاده) د نبي قدرت ماتحت وي، ځکه چې که د نبي قدرت لاندې داخل شي لکه په هوا کې الوتل او په اوبو گرځيدل نو دا به د الله تعالى له طرفه د تصديق قايم مقام نه شي.

مگر دا شرط هيڅ حقيقت نلري ځکه چې د نبي قادريدل په داسې حال کې چې نور خلک ورباندې عاده قادر نه وي دا هم معجزه ده.

علامه أمدي رحمه الله فرمايي چې: ايا دا متصوره ده چې معجزه د نبي د مقدوراتو څخه شي؟

نود ايمه وو پدې کې اختلاف دی بعضې فرمايي چې په مذکور مثال کې نفس حرکت (په هوا کې الوتل) معجزه نه ده، ځکه چې دا د الله تعالى دخلق په وجه د نبي په قدرت کې داخل دي، بلکې معجزه پدې حرکت باندې د نفس قدرت نوم دی او قدرت د نبي د طاقت څخه بهر دی، او نور امامان فرمايي چې: محض حرکت معجزه ده ځکه چې همدا حرکت خارق العاده دی او الله تعالى پيدا کړی دی او اگر چې دا مقدور د نبي هم دی او دا قول زيات صحيح دی، انتهى (شرح مواقف ص ۶۶۶)

قلنا: ۱- د شرح مواقف د عبارت معنى داده چې يوقوم په معجزه کې دا شرط لگولی دی چې په معجزه به د نبي قدرت نه وي، ځکه چې که معجزه د نبي مقدوره شي نو دا به د الله تعالى له طرفه عملي تصديق نشي، کوم چې د قولي تصديق قايم مقام دی، ځکه چې پدې کې دا شبه راځي چې دا خو د نبي مقدور فعل دی نو دا به څرنگه معجزه شي؟، مثلاً که په هوا کې الوتل د نبي مقدور فعل شي نو دا به معجزه نه شي ځکه چې بيا پدې کې عملي او فعلي تصديق نه راځي چې بالاخره د قولي تصديق قايم مقام شي، ځکه چې د نبي مقدور فعل به څرنگه د الله تعالى له طرفه تصديق شي؟ نو بعضې علماوو پدې شرط رد کړی دی او فرمايلي دي چې په مذکور مثال کې معجزه په هوا کې الوتل نه دي کوم چې بخلق الله د نبي مقدور دی، بلکې معجزه په مذکور مثال کې نفس قدرت دی او نفس قدرت مقدور د نبي نه دی او نور امامان فرمايي چې: ان نفس هذه الحركة معجزة من جهة كونها خارقا للعادة ومخلوقة لله تعالى وان كانت مقدورة لنبي الله تعالى وهو الاصح (ص ۶۶۶)

دا نفس حرکت معجزه ده ځکه چې همدا خلاف العادة فعل دی او د الله تعالى پيدا کړی شوی دی اگر که دا مقدور د نبي هم وي (مگر د معجزې په صورت کې به پکې د نبي د قصد او اختيار دخل نه وي) او دا خبره صحيح ده.

خلاصه دا چې دلته دوه خبرې دي: اول دا چې معجزه مقدوره د نبي شي، دوهم ا چې په مقدوراتو د نبي کې غير مقدوره معجزه متحققه شي ويينهما بون بعيد، په شرح مواقف کې دوهمه خبره بيانېږي او نزاع په اوله خبره کې ده.

۲- که د شرح مواقف د عبارت دغه معنى نه شي کومه چې مونږ بيان کړه نو بيا به د شرح مواقف په عباراتو کې تعارض راشي، مخکې مونږ د شرح مواقف صريح عبارات رانقل کړي دي چې معجزه د نبي د

قدرت، کسب او اختیار لاندې نده، لهذا ددې عبارت يا هغه معنی ده چې کومه مونږ ذکر کړه او يا پکې بل تاويل پکار دی.

دفتح الباري عبارت

اهل بدعت دصحيح البخاري ج ۱ ص ۵۰۴، حاشیه نمبر ۴) باب علامات النبوة، يوه حاشیه رانقلوي چې: **وَالْفَرْقُ بَيْنَهُمَا أَنَّ الْمُعْجَزَةَ أَخْصُ لِأَنَّهُ يُشْتَرَطُ فِيهَا أَنْ يَتَحَدَّى النَّبِيُّ مَنْ يَكْذِبُهُ بِأَنْ يَقُولَ إِنْ فَعَلْتُ كَذَا لِكَأَنَّكَ أَتَصَدِّقُ بِأَنِّي صَادِقٌ أَوْ يَقُولُ مَنْ يَتَحَدَّاهُ لَا أَصْدِئُكَ حَتَّى تَفْعَلَ كَذَا وَيُشْتَرَطُ أَنْ يَكُونَ الْمُتَحَدَّى بِهِ مِمَّا يَعْجَزُ عَنْهُ الْبَشَرُ فِي الْعَادَةِ الْمُسْتَوْرَةِ).**

قلنا: ۱- اهل بدعت دپته دمعجزې تعريف وايي وگوره، نور هدايت ص (۳۷) حالانکې دا د معجزې تعريف ندی، بلکې حافظ ابن حجر رحمته الله د تحدی صورت بيانوي اهل بدعت د معجزې دتعريف او د تحدی دتصویر په مابین کې فرق نشي کولی.

۲- په همدې حاشیه کې دمعجزې تعريف شته چې: **وَسَمَّيْتُ الْمِعْجَزَةَ لِعَجْزٍ مَنْ يَقَعُ عِنْدَهُمْ ذَلِكَ عَنْ مُعَارَضَتِهَا وَاهْتَاءِ فِيهَا لِلْمُبَالَغَةِ أَوْ هِيَ صِفَةُ مُخْذُوفٍ وَأَشْهُرُ مُعْجَزَاتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقُرْآنُ)** نو حافظ ابن حجر رحمه الله د نبي کریم صلی الله علیه وسلم په مشهورو معجزاتو کې قرآن ذکر کړو او په قرآن کې د نبي کریم صلی الله علیه وسلم قدرت، کسب او اختیار لره هيڅ دخل نشته.

۳- الشيخ المحدث عبدالحق الدهلوي رحمه الله فرمايي چې: پس دیده ميشود آن فعل وتصرف از تو در ظاهر عقل وحکم وی، وليکن در باطن ونفس الأمر فعل پروردگار است تعالی، چه معجزه وکرامت فعل خداست که ظاهر میگردد بردست بنده، بجهت تصدیق وتکریم وی نه فعل بنده است که صادر میگردد بقصد واختیار او مثل سائر افعال (ترجمه فتوح الغیب ص ۲۷، مقاله نمبر ۶)

د امام رازي رحمه الله عبارت

اهل بدعت وايي چې امام رازي رحمه الله په المباحث المشرقيه ج ۲ ص ۵۲۳، کې فرمايي چې د نبي دريمه خاصه داده چې دده ذات ددې عالم په ماده کې متصرف وي، نو عصا په مار بدلوي، او په وينه بدلوي، وړند او کون ته شفاء ورکوي، همداسې نور معجزات، يعنې د الله تعالیٰ نبي ته دا قدرت حاصل دی چې هغه بې روحه لرگی په مار او اوبه په وينه بدلې کړي او همداسې تصرفات دوي ته حاصل وي (نور هدايت ص ۳۵)

قلنا: اهل بدعتو ته پکار دي چې دامام رازي رحمه الله المباحث المشرقيه ديو کامل ديوبندي استاذ څخه ولولي ترڅو چې ورته معلومه شي چې امام رازي رحمه الله د چا مسلک رانقل کړی دی، او بيا يې په کوم انداز سره دهغې ترديد کړی دی په اصل کې امام رازي رحمه الله د نبوت په باره کې د فلاسفو و غلط نظريات يو يو رانقلوي او بيا ورته جوابات ورکوي، د متکلمينو هيڅکله د مسلک ندی چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم ذات ددې عالم په ماده کې متصرف دی، مخکې مونږ ددې عنوان لاندې چې (معجزه چا د نبي فعل گڼول؟) د نبوت په باره کې د فلاسفو و عقديه د مقدمې د ابن خلدون په حواله رانقل کړې وه، په مواقف او شرح مواقف کې د ص (۶۶۳) څخه تر (۶۶۵) پورې يې د حکماوو دا غلط نظريات رانقل کړي دي او تفصيلي جوابات يې ورکړي دي په هغې کې يې د فلاسفو و يو دا عقیده رانقل کړې ده چې د نبي څخه خوارق صادرېږي ځکه چې د عالم عناصر ماده د دوي مطيعه او منقاد وي (وگوره شرح مواقف ص ۶۶۴)

د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله عبارت

اهل بدعت د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله پورې يو بهتان وايي چې مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله په تحذير الناس ص ۷ کې فرمايي چې: معجزات او کرامات د انبياوو او اولياوو په قصد او اختيار سره هم صادرېږي (نور هدايت ص ۳۷، ۳۸)

قلنا: د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله پوره عبارت دادی: اوريه وجه هوی که معجزه خاص جوهر نبی کو مثل پروانه تقرری بطور سند نبوت ملتا ہے اور بنظر ضرورت ہر وقت قبضہ میں رہتا ہے، مثل عنایات خاصہ گاہ و بگاہ کا قبضہ نہیں ہوتا ہماری حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کو قرآن ملا جو بتیانا لکل شے ہے تا کہ معلوم ہو کہ آپ اس فن میں یکتا ہیں کیوں کہ ہر شخص کا اعجاز اسے فن میں متصور ہے اور اس کے شریک نہ ہوں اور وہ اس میں یکتا ہوا (تحذیر الناس ص ۷)

پدې کې مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله تصريح کړې ده چې معجزه: مثل پروانه تقرری کے نبی کو بطور سند نبوت ملتا ہے یعنی معجزه د نبوت د سند په طريقه نبي ته ورکول کېږي او سند هغه معتبر وي چې د معطي له طرفه وي، کوم سند چې څوک په خپل کسب او اختيار سره تيار کړي هغه معتبر نه وي او بيا فرمايي چې د نبي هميشنۍ معجزه قرآن دی، چې هميشه د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره دی او په قرآن کې د نبي کسب قدرت او اختيار لره هيڅ دخل نشته قرآن د نبي کریم صلی اللہ علیہ وسلم سره هميشنۍ معجزه ده داسې نه ده لکه نور عنايات خاصه چې گاه و بيا گاه يعني چې وقتاً فوقتاً د نبي په لاس صادرېږي.

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبى بعده.

اما بعد !

نبی کریم ﷺ بشر دی نور نہ دی، نور پہ دوو معناگانو سرہ راحی، یودا چہ (کیفیت ظاہرہ بنفسہا مظہرہ لغیرہا) اوبلہ دا چہ دعناصرو دکیفیاتو خخہ دییلتون پہ صورت کپ دہوا پہ شان غیر مرئی شی، نو دنبی کریم ﷺ پہ صفاتو کپ نور پہ اولی معنی سرہ راغلی دی لکن ذات یی بشر دی.

دبریلویانو عقیدہ: مولوی عمر اچھروی لیکلی دی چہ دنبی کریم ﷺ پہ اشارہ بانڈی

دسپورہ می دوه توتہ کیدل دنبی کریم ﷺ دشریت سرہ منافی دی (مقیاس نور ص ۶۱)

پہ بل حای کپ یی لیکلی دی چہ: وھایان نبی کریم ﷺ تہ بشر وایی او حنفیان ورتہ بہ مثله

نور وایی، فکر و کړی چہ نبی کریم ﷺ خہ شی دی؟ مقیاس حنفیت ص ۲۳۵

دعیسویانو دا عقیدہ دہ چہ عیسیٰ علیہ السلام دالله تعالیٰ حوی دی او دالله تعالیٰ ذات نور دی کلہ چہ

انگریزان ہندوستان تہ راغلل او پہ مسلمانانو کپ ورتہ ددی عقیدہ چلول سخت ہنکارہ شول، نو دخیلہ دغہ

خود ساختہ دلہ پہ غور کپ یی دا خبرہ پوکہ چہ تاسو ہم دمحمد ﷺ پہ بارہ کپ دعیسویانو پہ شان

خبرہ مشہورہ کړی، ددی لپارہ چہ دعیسویت گولی پہ اسانہ بانڈی دمسلمانانو پہ ستونی کپ تیرہ شی او

دعیسویانو دعقیدہ اجنبیت ختم شی، نو دبریلویانو ولیکل چہ: دوحدت دنور توتہ زمونہ نبی کریم

ﷺ دی (حدایق بخشش ص ۶۲)

پہ بل حای کپ لیکلی چہ: پہ معراج کپ دنبی کریم ﷺ نوری جسم پہ نور کپ مدغم شو (سخن

رضا ص ۲۸۳)

انگریزانو بہ ورتہ روزانہ دیو مجلس دمنعقدولو لپارہ یوولس روپیہ ورکولی، پدی مجلس کپ بہ دوی

دشاه محمد اسحاق رحمہ اللہ او دشاه اسماعیل شہید رحمہ اللہ پہ خلاف بانڈی فضاء ہوارولہ او دا تقریرونہ

بہ یی کول چہ اللہ تعالیٰ نور دی او دالله دنور خخہ دنبی کریم ﷺ نور پیدا شو، نو نبی کریم

ﷺ ذاتاً نوردی او دالله تعالیٰ دنور یوہ حصہ دہ، وروستہ د رسول اللہ ﷺ دممکن

الوجود والی او دمخلوق والی خخہ ہم منکر شول دبریلویانو پہ یو شعر کپ د رسول اللہ ﷺ دممکن

والی او دمخلوق والی اسلامی عقیدہ داسی تحت التراب شو دہ.

ممکن میں یہ قدرت کہاں؟ واجب میں عبدیت کہاں؟

حیران ہوں یہ بھی ہے خطا: یہ بھی نہیں وہ بھی نہیں.

(حدائق بخشش حصہ اول ص ۴۹)

یعنی نبی کریم ﷺ ددومره قدرتونو دمالکیت سره سره څرنگه ممکن کیدلی شي؟ بل طرفته مونځ او نور عباداتونه کوي نو ددې عبادت سره څرنگه واجب کیدلی شي؟ زه حیران یم حق دادی چې دا دواړه خبرې غلطې دي، دا هم نه ده صحیح چې نبی کریم ﷺ ممکن او مخلوق شي او دا هم نه ده صحیح چې نبی کریم ﷺ واجب او خدای شي، په یو بل ځای کې یې لیکلي دي چې: (معدن اسرار علام الغیوب: برزخ بحرین امکان ووجوب) (حدائق بخشش حصہ دوم ص ۸۹)

احمد رضا خان په یو ځای کې صراحه دنبی کریم ﷺ دممكن الوجود والي څخه انکار کړی دی اولیکي چې: کمان امکان کے جھوٹی نقطو تم اول اثر کے پیر می ہو محیط کے چال سے تو پوچھ کد ہر کی اے کد ہر گے تھی۔ (حدائق بخشش حصہ دوم ص ۱۱۴)

احمد رضا خان نبی کریم ﷺ ته ذاتاً نور وایي او بشریت ته یوه ظاهري پرده وایي د (قل انما انا بشر مثلکم) په تشریح کې لیکلي دي چې: تم فرماؤ ظاهري صورت بشری میں تو میں تم جیسا ہوں (کنز الایمان ص ۳۸۶) ته ورته ووايه چې په ظاهري بشري صورت کې زه ستا سو په شان یم، مفتی احمد یار نعیمی لیکلي دي چې (ان کو بشر مانا ایمان نہیں) تفسیر نعیمی ج ۱ ص ۱۰۰) نبی کریم ﷺ ته بشر وبل ایمان نه دی. خواجہ قمر الدین سیالوي لیکلي دي چې: جو ذات سب کی پہلی بشر کی پہلی موجود ہوا اس مقدس و مطہر ہستی کو بشر کہنا یا مانا کس طرح صحیح ہی (انوار قمری ج ۵ ص ۹۳)

نبی کریم ﷺ دابو البشر څخه مخکې موجود وو نو څرنگه بشر شو؟
فانقیل: چې بعضې دیوبندي علماوو خو لیکلي دي چې بریلویان دنبی کریم ﷺ بشریت مني قلنا: بریلویان دمنافقانو په شان کله کله داهل حقو په مخ کې وایي چې مونږ بشریت منو، لکن کله چې بیا دخپلو شیاطینو سره یو ځای شي نو بیا انکار کوي.

داهل سنت والجماعت عقیده

داهل سنت والجماعت په نیز (نور) دالله تعالی په صفاتو کې صفت الفعل دی او درسول الله ﷺ په صفاتو کې هم نور راغلی دی نو نبی کریم ﷺ دهدایت نور دی (ان الرسول لنور یستضاء به)

پاتې شوه دالله تعالی ذات او دمحمد ﷺ ذات نو مونږ وایو چې دالله تعالی دذات او دکنهې ادراک نه کیږي، دالله تعالی ذات زموږ د ادراک څخه بهر دی مونږ ته صرف دالله صفات معلوم دي، (ما عرفناک حق معرفتک وما عبدناک حق عبادتک) او نبی کریم ﷺ ذاتا بشر او انسان دی ممکن الوجود او مخلوق دی.

حضرت امام ربانی مجدد الف ثانی رحمه الله لیکي چې: ای برادر! محمد الرسول الله ﷺ بأن علو شان بشر بود، و بد اغ حدوث و امکان متسم بشر از خالق بشر چه در باید و ممکن از واجب چه فرا گیرد و حادث قدیم را جلت عظمته چه طور احاطه نماید > (مکتوبات دفتر اول نمبر ۱۷۳ ص ۱۷۷)

په یو بل ځای کې یې لیکلي دي چې: انبیاء علیهم الصلوٰة و التسلیمات باعامه در نفس انسانیت برابر آند و در حقیقت و ذات همه متحد تفاضل باعتبار صفات کامله آمده است (مکتوبات دفتر اول نمبر ۶۶۶، ص ۳۲۹)

علامه ابو البرکات نعمان خیر الدین الأفندی الألو سی رحمه الله دبغداد په لویو علماوو کې وو، د عیسویانو د مشهور اسقف عبدالمسیح سره یې سخته مقابله کړې ده، د عبدالمسیح د فریبونو په جواب کې یې په دوو جلدونو باندې مشتمل یو غټ کتاب ولیکلو په نوم د (الجواب الفسیح) ددې کتاب په ج ۲ ص ۲۱۸ کې لیکي چې: فنبینا علیه الصلوٰة والسلام عبد الله ورسوله و بشر، تحله العوارض کما قال سبحانه قل انما انا بشر مثلكم

یعنې د عیسویانو دا عقیده ده چې عیسی علیه السلام صرف په اعتبار د ظاهري صورت سره بشر دی، ددوي په خلاف د مسلمانانو دا عقیده ده چې: زموږ پیغمبر ﷺ دالله بنده او رسول دی، بشر دی، په نبی کریم ﷺ د بندگی عوارض (مريضی او نور ضروریات) راځي، لکه الله تعالی چې فرمایي چې: ته دوي ته ووايه چې بیشکه زه... تا سو په شان بشر یم.

دبریلویانو وهمي دلايل

(۱) رسول الله ﷺ ته به دعالم الملكوت انكشاف كيدلو او دعالم الملكوت كشف

بشري بدن ته نه کيږي بلکې دا كشف لطافت غواړي .

جواب: رسول الله ﷺ ته به دعالم الملكوت انكشاف كيدلو، لکن دا به په موقت طور

باندې يو کيفيت وو چې بدن ته به عارضيدلو، وروسته به اصل صفات د بدن را واپس کيدل، لکه جبرئيل عليه السلام ته به چې په وختي طور باندې بشریت عارضيدلو پدې سره به د جبريل ملکوتيت نه ختميدلو.

شيخ الاسلام علامه شبير احمد العثماني رحمه الله فرمايي چې: هي حالة يؤخذ فيها عن حال الدنيا

من غير موت فهو مقام برزخي يحصل له عند تلقى الوحي (فتح الملهم ج ۱ ص ۳۱۰)

هغه داسې حالت وو چې د مرگ څخه بغير پکې نبي کریم ﷺ د دنيا څخه او چتولی شو

پس هغه برزخي حالت دی چې دوحي په وخت کې ورته حاصليدلو.

(۲) محدث الحرم ملا على القاري رحمه الله د (واجعلني نورا) په تشریح کې ليکلي دي چې: واذا

انتقفت المؤمنون عن الكدورات البشرية في دار الثواب فيرونه بلا حجاب كما أن النبي ﷺ رآه في الدنيا، لا نقلابه نوراً كما قال في الدعاء اللهم اجعل في قلبي نورا وفي بصرى نورا الى قوله واجعلني

نورا (مرقات ج ۱ ص ۱۶۴)

کله چې مؤمنان په دار الثواب (آخرت) کې د بشریت د خيرو څخه جدا شي، نو بيا به الله تعالى ته بې

حجابه ګوري لکه په دنيا کې چې نبي کریم ﷺ الله تعالى بې حجابه ليدلی وو، نو دا لدې

وجې څخه وو چې نبي کریم ﷺ په نور باندې بدل شوی وو لکه رسول الله ﷺ

چې فرمايي چې يا الله تعالى زما په زړه کې نور پيدا کړه او زما په سترگو کې نور پيدا کړه تردې چې نبي

کریم ﷺ وفرمايل چې مانور کړه.

جواب: ددې څخه هم همدا تمثيل مراد دی، چې نبي کریم ﷺ ته دا انكشاف تام په وخت

کې عارض شوی وو، پدې وخت کې نبي کریم ﷺ د بشریت د ټولو تقاضاوو څخه مجرد

شوی وو او په موقت طريقه باندې د بشریت د تقاضا ګانو څخه غايبيدل نفی د حقيقت البشرية نه راوړي،

لکه جبريل عليه السلام څو څو ځله د بشر په تمثيل کې راغلی دی لکن بيا هم د ملکوتيت د حقيقت څخه نه

وو وتلی، نبی کریم ﷺ یوہ روح پہ دغه خاص حالت کې ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ونه پېژندلو او پوښتنه يې ترينه وکړه چې ته ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ یی؟

شیخ الاسلام علامه شبیر احمد العثماني رحمه الله لیکلي دي چې: قال علی القاري رحمه الله الاستفهام اما علی حقیقته لانه علیه السلام کان غایباً عن بشریته بسبب ايجاء هذه البشارة فلم يشعر فی أول الوهلة كأنه هو واما للتقرير وهو ظاهر واما للتعجب لاستغرابه أنه من این دخل علیه والطرق مسدودة (فتح الملهم ج ۱ ص ۲۰۴)

یعنی د ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ څخه چې نبی کریم ﷺ پوښتنه وکړه چې ته ابو هريره یی؟ نو دا یا په حقیقت باندې بناء ده، ځکه چې نبی کریم ﷺ دوحې ددې زیري په وجه د بشریت څخه وتلی وو، نو په اول وخت کې پوه نه شو چې دا ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی او یا د پوښتنه د تقریر لپاره ده وهو ظاهر او یا د تعجب لپاره ده چې څرنگه ابو هريره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ دی بند خای ته راغلو؟

خلاصه دا چې ددې دعا په آخر کې چې راغلي دي چې یا الله تعالی زما څخه نور جوړ کړې نو ددې څخه د بشریت څخه مکمل وتل ندی مراد، همدارنگه محدثین فرمایي چې ددې څخه د هدایت نور مراد دی، د ذات نور نه دی مراد امام نووي رحمه الله فرمایي چې: قَالَ الْعُلَمَاءُ سَأَلَ النَّوْرَ فِي أَعْضَائِهِ وَجِهَاتِهِ وَالْإِرَادَةُ بِإِيَّانِ الْحَقِّ وَضِيَاءَهُ وَالْهُدَايَةُ إِلَيْهِ فَسَأَلَ النَّوْرَ فِي جَمِيعِ أَعْضَائِهِ وَجِهَاتِهِ وَتَقَلُّبَاتِهِ وَحَالَاتِهِ وَجَمَلِهِ فِي جِهَاتِهِ السَّيِّئَةِ. (شرح صحيح المسلم: ج ۱ ص ۲۶۰)

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایلي دي چې: وكل هذا الأمور راجعة الى الهداية والبيان وضياء الحق (فتح الباری ج ۶ ص ۱۴۳۰) رسول الله ﷺ فرمایلي ده چې نورې هداي (ابن کثیر ج ۳ ص ۲۸۹) خلاصه دا چې په هندوستان باندې دانگریزانو د دورې څخه مخکې هیڅ داسې معتمد عالم نه دی تیر شوی چې هغه ددې څخه ذاتي نور مراد کړی وي (فیض احمد اویسی بریلوي لیکلي دي چې دنور څخه د هدایت دنور مراد ول گمراهي ده) احسن البیان حصه دوم ص ۲۶

لطیفه: نبی کریم ﷺ چې مطالبه دنور کوي نو معلومېږي چې نبی کریم ﷺ ذاتاً نور نه دی.

(۲) رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايې چې: أول ما خلق الله نوري، نو معلومېږي چې نبي كريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذاتاً په خلقت کې نور دی په صفت او اكتساب کې نه دی.

جواب: که دا روایت ثابت شي نو بیا دنور څخه روح مراد دی او روح خصوصاً د نبي كريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روح یو نوراني شی دی، نو په هغه وخت کې د روح نبوي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ پیدا کول دنور پیدا کول وو.

محدث الحرم ملا علی القاري رحمه الله فرمايلي دي چې: ومنه قوله أول ما خلق الله نوري وفي رواية روحی، ومعناها واحد، فان الأرواح نورانية ای أول ما خلق الله من الأرواح روحی (مرقات ج ۱ ص ۱۶۷) جدید.

(۴) په زمکه باندې به د نبي كريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سوري نه وو چې دا ذاتی نور دليل دی، علامه سيوطي رحمه الله يو مرسل روایت ذکر کړی دی چې: عَنْ ذُكْوَانَ ابْنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمِ يَكُنْ يَرَى لَهُ ظِلٌّ فِي شَمْسٍ وَلَا قَمَرٍ، قَالَ ابْنُ سَبْعٍ مِنْ خَصَائِصِهِ إِنَّ ظِلَّهُ كَانَ لَا يَقَعُ عَلَى الْأَرْضِ وَأَنَّهُ كَانَ نُورًا فَكَانَ إِذَا مَشَى فِي الشَّمْسِ أَوْ الْقَمَرِ لَا يَنْظُرُ لَهُ، خَصَائِصُ الْكِبَرِيِّ ج ۱ ص ۶۸) باب الآية في أنه لم يَرِ لَهُ ظِلٌّ.

جواب: د کومو مسلمانانو چې دا عقیده ده چې د نبي كريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سوري نه وو نو هغوي داشان د نبي كريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ معجزه او خوارق گڼي او دا به دخوارقو څخه په دې صورت کې وي چې نبي كريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذاتاً نور نه شي.

علاوه لا دا چې دا روایت نه دی ثابت، (۱) د دې روایت اولنی راوي عبد الرحمن بن قيس زعفراني رَحِمَهُ اللهُ دى، ابن مهدي رَحِمَهُ اللهُ او ابو زرعه رَحِمَهُ اللهُ ورته کاذب ويلى دي امام بخاري رَحِمَهُ اللهُ فرمايې چې ذهب حديثه، امام احمد رَحِمَهُ اللهُ فرمايې لم يكن بشيء امام نسائي رَحِمَهُ اللهُ ورته متروك الحديث ويلى دي، صالح بن محمد رَحِمَهُ اللهُ ورته وضاع ويلى دي، (ميزان الاعتدال ج ۲ ص ۵۸۳) تهذيب التهذيب ج ۶ ص ۲۳۱)

دوهم راوي عبد الملك بن عبد الله بن الوليد هم مجهول الحال دی.

(۲) په دومره عامه واقعه کې پکار دی چې راويان صحابه کرام په زرگونو وي، لکن د حديثو په ذخيره چې نظر و اچول شي نو په دې باره کې صرف يو مرسل روایت او هغه هم انتها يې ضعيفه تر سترگو کېږي چې دا د دې روایت د عدم ثبوت يوه قوي قرينه ده.

د رسول الله ﷺ د بشریت دلایل

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ صَلَٰصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوْا لَهُ سَٰجِدِينَ (پاره ۱۴، حجات / ۲۸)

الله تعالی ملایکې د نور څخه پیدا کړي دي، پیریان یې د بل نوراني شی یعنی د اور څخه پیدا کړي دي او آدم علیه السلام یې د خټې څخه پیدا کړو، الله تعالی د خټې څخه جوړ شوي بشر ته په نوراني ملائکو او پیریانو باندې ترجیح ورکړه، نوراني بشر ته یې په سجده باندې مأمور کړل، ټولو د فضیلت ومنلو، یواځې ابلیس لعین د بشر د فضیلت څخه منکر شو، نو معلومېږي چې بشریت ته د حقارت په نظر باندې کتل د شیطان نظریه وه، چې په همدې شیطاني نظریه کې دنن سبا بد عتیان گرفتار دي، بشر او انسان دواړه یوه معنی لري، الله تعالی بي بي مریمې رضی الله عنها ته حکم کړی وو چې (فاماترین من البشر اجد الیوم) دلته ذکر د بشر دی چې انسان ترینه مراد دی او الله تعالی د انسان په باره کې فرمایي چې: (لقد خلقنا الانسان في أحسن تقويم) بریلویان د نبی کریم ﷺ د احسنیت څخه انکار کوي او بله نوعه ترینه جوړوي.

۲- قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ (کهف / ۱۱۰)

دا ایت کریمه د نبی کریم ﷺ په بشریت کې صریح نص دی، د کافرانو دا عقیده وه چې بشر حقیر وي، نو څرنگه رسول الله ﷺ؟ الله تعالی په دې ایت کې د نبی کریم ﷺ بشریت او رسالت دواړه ذکر کړه او دایې ښکاره کړه چې د نبوت او د بشریت په مابین کې هیڅ منافات نشته، کافرانو د نبی کریم ﷺ بشریت منلو لکن رسالت یې نه منلو، بریلویان د نبی کریم ﷺ رسالت منی لکن بشریت یې نه مني او ددې صریح ایت مطابق اهل سنت والجماعت د نبی کریم ﷺ بشریت او رسالت دواړه مني.

۳- مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِّي مِنْ دُونِ اللَّهِ (ال عمران / ۷۹)

ددې ایت څخه معلومه شوه چې د نبوت او د کتاب مورد همیشه انسان وي.

۴- وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ (الشورى / ۵۱)

بعضی بریلویان وایی چہ نبی کریم ﷺ تواضعاً خاتہ بشرویلی دی، لکن دا خبرہ غلطہ ده خکہ چہ پہ تواضع کہ دروغ ویل نہ دی جایز، بلکہ تواضع پہ قدر مشترک کہ راخی، مثلاً دمدرسی مہتمم او یا صدر مدرس دمدرسی ملازم تہ وایی چہ زہ ہم دمدرسی خادمیم، نو دا تواضع ده لکن کہ مہتمم داسی وایی چہ زہ مہتمم نہ یم نو دا بیا دروغ دی، ہمدارنگہ کہ نبی کریم ﷺ بشر نہ وی نو بیا بہ معاذ اللہ د (انما انا بشر مثلكم) جملہ دروغ شی۔

۵- رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ: انه لو أحدث في الصلوة شيء أنبأتكم به ولكن انما انا بشر أنسى كما تنسون، فاذا نسيت فذكروني (صحیح مسلم ج ۱ ص ۲۱۲) کہ پہ مانخہ کہ کومہ نو ی خبر پیدا شی نو زہ تاسو ورباندی خبر ووم لکن خبرہ دا ده چہ زہ ستاسو پہ شان بشریم زما خخہ ہم ہیریری کلہ چہ زما خخہ ہیرشی نو تاسو یی رایادوی۔

۶- رسول اللہ ﷺ فرمائی چہ: انکم تختصمون الی وانما انا بشر ولعل بعضکم أن يكون الخن بحجته (ترمذی ج ۱ ص ۱۶۰) تاسو ماتہ دوسہی راوڑی او زہ بشریم کیدی شی چہ پہ تاسو کہ کوم یو پہ دلایلو کہ قوی وی، نو کہ زہ دیو چا پہ بارہ کہ دبل دحق خخہ فیصلہ وکوم نو بیشکہ چہ زہ ہغہ تہ د اور توتہ ورکوم۔

۷- دصحابہ کرامو پہ عقیدہ کہ نبی کریم ﷺ بشر وو، حضرت عبد اللہ بن عمرو بن العاص رَضِیَ اللہُ عَنْہُ بہ د نبی کریم ﷺ احادیث لیکل، نو صحابہ کرامو منع کړو او ورتہ وی فرمایل چہ: اکتب کل شیء تسمعه من رسول الله ﷺ ورسول الله ﷺ بشر يتكلم في الغضب والرضاء (سنن ابی داؤد ج ۲ ص ۵۱۴)

آیا تہ د نبی کریم ﷺ خخہ ہر اوریدلی شی لیکی؟ حال دا چہ نبی کریم ﷺ بشر دی کلہ دغصی او کلہ د خوشحالی پہ حالت کہ وی، عبد اللہ بن عمرو بن العاص رَضِیَ اللہُ عَنْہُ رسول اللہ ﷺ تہ دخلکو دا خبرہ ورسولہ رسول اللہ ﷺ و فرمایل: (اكتب فوالذي نفسي بيده ما يخرج منه الا حق) لیکہ پہ ہغہ اللہ مہی دی قسم وی چہ زما روح دہغہ پہ قبضہ کہ دی چہ زما دخولی خخہ صرف حق راووزی۔

۸- حضرت عايشه رضى الله عنها فرمايى چي: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْصِفُ نَعْلَهُ وَيَخِيطُ ثَوْبَهُ وَيَعْمَلُ فِي بَيْتِهِ كَمَا يَعْمَلُ أَحَدُكُمْ فِي بَيْتِهِ وَقَالَتْ: كَانَ بَشَرًا مِنْ الْبَشَرِ... (مشكوة: ص ۵۲۰)

رسول الله به خپلې پښې او جامې پخپله جوړولې او ستاسو په شان به يې په کور کې کار کولو او نبی کریم ﷺ يو بشر وود بشر څخه.

۹- حضرت عکرمه رحمه الله فرمايى چي: (ان رسول الله ﷺ قدمات وأنه بشر) دارمی ج ۱ ص ۳۹) بې شکه چې نبی کریم ﷺ وفات شو او خبره داده چې بې شکه چې نبی کریم ﷺ بشر وو.

۱۰- په شرح العقائد کې د اهل السنة والجماعت عقیده داسې ليکل شوي ده چې (وقد ارسل الله تعالى رسلا من البشر الى البشر ص ۱۳۳)

الله تعالى د بشر څخه بشر ته رسولان ليکلي دي، د عقايدو په کتابونو کې د رسول تعريف داسې کيږي چې (انسان بعثه الله لتبليغ ما أوحى اليه)

۱۱- امام رباني مجدد الف ثاني شيخ احمد سرهندي رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايى چې: هرگاه انبياء عليهم الصلوة والسلام فرمايد: اغضب كما يغضب البشر، باولياء چي رسد؟ همچنين اين بزرگواران در اكل وشرب ومعاشرت بأهل وعيال وموانست ايشان باساير الناس شريك أند، تعلقات شتى كه از لوازم بشریت است از خواص وعوام زایل نمی گردد، حق سبحانه وتعالى در شان انبياء عليهم الصلوة والسلام می فرمايد (وما جعلناهم جسدا لا يأكلون الطعام) وكفار ظاهر بين می گفتند (وَقَالُوا مَا لِيَ الرَّسُولِ يُأْكُلُ الطَّعَامَ وَمَوْثِقِي فِي الْأَسْوَاقِ) (مبدء معاد ص ۴۶)

حكم

دنبی کریم ﷺ د بشریت اقرار د صحت دایمان لپاره شرط دی، شیخ ولی الدین عراقی فرمايى چي: هل العلم بكونه ﷺ بشراً ومن العرب شرط في صحة الايمان او من فرض الكفاية؟ الجواب: أنه شرط في صحة الايمان، فلو قال شخص أو من برسالة محمد ﷺ الى جميع الخلق لكن لا أدرى هل هو من البشر او من الملائكة او من الجن ولا أدرى هل هو من العرب او من العجم فلاشك في كفره (غاية المواعظ للعلامة خير الدين أبي البركات ج ۲ ص ۱۹).

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ

الاستمداد من غير الله

الْبُكْرَانِ... الدَّيْخِ إِلَى الْإِسْلَامِ وَحَسْبُ اللَّهُ الْحَقَّانِ السَّجْدَتَانِ

مسئله الاستمداد من غير الله

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده.

اما بعد !:

الله تعالى فرمايې چې: (وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) هر انسان په خسران کې دی، مگر هغه انسان دخسران څخه بچ دی چې صحيح اعمال او صحيح عقايد ولري او د صحيحو عقايد و بنياد: درې شان دي، توحيد، رسالت او معاد او بيا په دې دريو کې اصل الاصول توحيد دی، در سالت غټ مقصد د توحيد بيانول دي، د معاد څخه هم مقصد تر غيب الی التوحيد دی، د پيغمرانو د دعوت ابتداء د همدې مسئلې څخه وه او د کافرانو د دشمنۍ سبب هم همدا مسئله وه، کافرانو، نبي کریم صلی الله عليه وسلم او صحابه کرامو ته سخت تکليفونه ورکول او سخته دشمني يې ورسره کوله، ددې سبب او امر (لمونځ، روژه، زکوٰۃ، حج وغيره) نه وو ځکه چې دا احکام وروسته نازل شو.

همدارنگه نواهي هم نه وو ځکه چې د شرابو، متعې، بې حجابۍ وغيره وغيره نواهي وروسته نازل شول، همدارنگه د رسول الله صلی الله عليه وسلم د ذات او مکارم الأخلاق سره هم ددوي دشمني نه وه، د رسول الله صلی الله عليه وسلم د ذات او اخلاقو څخه خو کافران هم ډير متاثر وو، همدارنگه د الله تعالى په خالقيت، رازقيت، مديريت او اختيار کې هم اختلاف نه وو، ځکه چې مشرکانو هم خالق، رازق، مدبر، او مختار الكل يواځې الله تعالى گڼلو، د مشرکنيو د دشمنۍ سبب صرف د الله تعالى الوهيت او خالص توحيد وو، رسول الله صلی الله عليه وسلم به فرمايل چې (يا ايها الناس قولوا لا اله الا الله تفلحوا الخ) اله او مشکل کشايو الله وگڼئ، مشرکانو به ويل چې: (اجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا) ايا ډير مشکل کشاگان او معبودان يې پريښودل او يو اله او مشکل کشايي مختاره کړو؟ مشرکانو د هر کار لپاره يو عطائي مشکل کشاء جوړ کړي وو، باذن الله به يې ورته مشکل کشا ويلې، (وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ) حالانکې يواځې محمد صلی الله عليه وسلم او صحابه نه، بلکې د ادم عليه السلام څخه تر محمد صلی الله عليه وسلم پورې هر پيغمبر د همدې مشرکانه عقيدې د ختمولو لپاره تکليفونه تيرول او اعلانونه به يې کول چې: ﴿مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ﴾ (وروسته به راشي چې اله مشکل کشا وي) يعنې هر پيغمبر د اعلان کولو چې مشکل کشا او مستعان منه صرف الله دی، نن سبا اهل بدعت د نبي کریم صلی الله عليه وسلم د عشق د پردې لاندې همغږي مشرکانه عقيدې ته دعوت چلوي دکومې د ختمولو په جرم چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم وهل کيدلو، دکومې د ختمولو په جرم چې د نبي کریم صلی

الله عليه وسلم دشهيدولو منسوبې جوړيدې او د کومې د ختمولو په جرم چې ډيرو صحابه وو د شهادت جامونه نوش کړل دغو ديوالي او ظاهري عاشقانو او د نبي حقيقي دشمنانو د نبي کریم صلی الله عليه وسلم دشمن په خلاف دمکې دشکرانو په شان دهر مشکل لپاره يو مشکل کشا جوړ کړی دی.

دمکې مشرکانو بوتانو ته عطائي او باذن الله مشکل کشاگان ويلې او بچي، رزقونه، بارانونه وغيره يې ترينه غوښتل او دوي انبياوو او اولياءوو ته عطائي او باذن الله مشکل کشاگان وايي او بچي، رزقونه، صحتونه او بارانونه وغيره ترينه غواړي، انبياو او اولياءو خولاشه چې؟ خرو ته جهراً مشکل کشايان وويلې (معاذ الله) يو طرفته وايي چې په استمداد کې مافوق الاسباب او ماتحت الاسباب ته تقسيم غلط دی او بل طرفته وايي چې خر هم مشکل کشا دی، نو حاصل يې همدا شو چې خر په مافوق الاسباب کې هم مشکل کشا دی او په ماتحت الاسباب کې هم مشکل کشا دی، يعنې په خرباندي په ماتحت الاسباب کې گياه راوړه او په مافوق الاسباب کې ترينه بچي، رزق او باران وغيره غواړه (معاذ الله) او يواځې دانه وه چې خر ته يې مطلقاً مشکل کشا وويلې، بلکې ددغې مشرکانه عقيدې مخالفينو ته يې د مناظرو چلنجونه ورکول، کومو اکابرو چې په خپلو تصانيفو کې دا عقیده واضحه کړې وه (چې په مافوق الاسباب کې مشکل کشايو الله تعالی دی، لکه امام اهل سنت مولانا سرفراز خان صفدر رحمه الله وغيره) نو دهغوي تکفير يې شروع کړو، قسماً قسم غلط نسبتونه يې ورته کول، چې دخلکو سره په مبايلونو کې محفوظ دي.

کله چې زمونږ په علاقه کې په عوامو کې داستمداد او د دې په شان د يو څو نورو باطلو عقيدو د زهر و خوريدل شروع شو نو بعضو وروڼو تقاضی وکړه چې که دا عقائد په عام الفهم انداز باندې تشریح شي نو يو طرفته به د اهل حقو د عقائدو تحفظ وشي او بل طرفته به دهغو خلکو د عقائدو اصلاح هم وشي چې په غير شعوري طريقه د اهل بدعتو سره يو ځای شوي دي، اگر چې مشکلات ډير دي لکن بيا مې هم د يو علمي امانت د ادا کولو لپاره ددوي غوښتنې ته لبيک وويلې، الله تعالی دې يې دخپلې رضا سبب وگرځوي.

فائده: پدې رساله کې ما اکثر دخپلو جملو په ځای صرف د اکابرو خصوصاً دامام اهل سنت والجماعت مولانا سرفراز خان صفدر او د شيخ الكل مفتي محمد فريد رحمه الله وغيره اکابرو د کتابونو عبارات رانقل کړي دي، لهذا دا عقايد يواځې زماندي، بلکې دا د اهل سنت والجماعت اجماعي عقايد دي.

اسأل الله التوفيق.

د استمداد من غير الله جايز او ناجايز صورتونه

د استمداد من غير الله لپاره لس صورتونه دي، پنځه ناجايز او پنځه جايز دي، لنډ تعبير يې دا دی چې کوم پکې مافوق الأسباب دي هغه ناجايز دي او کوم چې ماتحت الأسباب دي هغه جايز دي. اول: چې د الله تعالیٰ څخه بغير بل مستعان منه (يعنې ولي يا شهيد يا بل غير الله) مستقل او قادر بالذات او کښې او مدد ترينه وغواړي.

د اقسام اتفاقاً شرک دی د اسلام په دعوه کونکو کې هېڅوک ددې قایل نه دی.

دوهم: چې د الله تعالیٰ څخه بغير بل مستعان منه، نبی یا ولي یا شهيد قادر بالذات ونه گڼي بلکې قادر بالعطاء او قادر باذن الله يې وگڼي او دا عقیده ولري چې دې غير الله ته الله تعالیٰ داسې قدرت ورکړی دی چې د هغې په وجه دا مستقل او خودمختار گرځيدلی دی، لکه بادشاه چې قاضي مقرر کړي او بيا قاضي په خپلو فيصلو کې خودمختاره وي چې څه غواړي او کله يې غواړي کوي يې، دا قسم هم منصوصي شرک دی، دمکې مشرکانو همدا قسم شرک کولو، هغوي خپل بتان قادر بالذات نه گڼل، بلکې قادرين بالعطاء او متصرفين باذن الله يې گڼل او دا عقیده يې وه چې اوس بتانوته داسې اختيارات حاصل دي چې کله چې غواړي او چاته چې غواړي امداد ورسره کولی شي، دمکې مشرکانو به په تلبیه کې ويلې چې لا شریک لک الا شریکا تملکه و ما ملک، همدارنگه الله تعالیٰ ددې مشرکانو عقیده داسې بیان کړې دي چې دوي به ويلې چې ﴿هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ﴾، او همدارنگه ﴿مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ﴾ نن سبا دغه عقیده په اهل بدعتو کې عامه ده او مباحثې او مناظرې ورباندې کوي او وايي چې انبياء او اولياء په مافوق الاسباب کې باذن الله کومک کوي.

دریم: د ژوندي سړي څخه په امور و عادیه وو کې کومک غوښتل، چې هغه فعل په عادت کې د انسان په افعالو کې شمارلی شي، لکه چاته و وایي چې ماته اوبه را کړه، دلته مستعان منه صرف د آلي په مرتبه کې وي او حقيقي مشکل کشا او حاجت روا الله تعالیٰ وي.

د اقسام بالاتفاق جايز دی، الله تعالیٰ د عیسیٰ علیه السلام په باره کې فرمایلي دي چې خپلو امتیانو ته يې وويلې چې ﴿مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ﴾ همدارنگه ذوالقرنین و فرمايل چې ﴿فَأَعِثُّنِي بَقُوَّةِ﴾

خلورم: د ژوندي کس څخه په امورو غیر عاديېه وو کې کومک غوښتل چې هغه عاده د انسان د قدرت څخه بهر وي او عاده د انسان په افعالو کې نه شي شمارلی کیدلی، لکه یو څوک ووایي چې ای نبي! او یا یولي! ماته اولاد راکړه، دا قسم استعانت من غیر الله ناجایز دی.

پنځم: د نبي یا دولي د وفات څخه وروسته ترینه په امورو عاديېه وو کې کومک غوښتل، مثلاً یو متوفي ته ووایي چې ای ولی الله! زما لانجه ختمه کړه دا هم ناجایز دی، ځکه چې دا په ژونديو کې د امورو عاديېه وو څخه دي، لکن د مرو په باره کې د امورو عاديېه وو څخه نه دی.

شپږم: د کوم نبي یا دولي د وفات څخه وروسته ترینه په امورو غیر عاديېه وو کې کومک غوښتل، مثلاً یو ولي ته ووایي چې ای ولی الله! ماته اولاد راکړه دا هم ناجایز دی.

اووم: استفاضه بعد الوفات ده، یعنې د نبي یا دولي د وفات څخه وروسته ترینه روحاني فیض حاصلول دي او دا جایز او واقع، د صاحب القبر څخه د فیض حاصلولو مطلب د اندې چې دهغوي څخه امداد غواړه، بلکې معنی یې داده چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: انما القبر روضة من رياض الجنة او حفرة من حفر النيران (الترمذي)

نو په قبرونو کې په انبياوو او اولیاوو، شهیدانو او علماوو باندې د الله تعالی خصوصي رحمتونه او برکتونه نازلېږي او دهغې رحمتونو او برکتونو اثر زاتیرینو ته هم رسیږي، لکه د عطار په دوکان کې چې ته کینې نو ته پخپله معطر کیږي، په صحیح البخاري کې باب دی په نوم د باب ماجاء فی قبر النبی صلی الله علیه وسلم وایي بکر وعمر رضی الله عنهما دهغې لاندې امام بخاري رحمه الله یو حدیث ذکر کړی دی چې حضرت عمر رضی الله عنه خپل ځوی حضرت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما حضرت عایشې رضی الله عنها ته ورولېږلو چې په روضة مبارکه کې ترینه دفن اجازت وغواړه، حضرت عایشې رضی الله عنها اجازت ورکړه، نو حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایلي دي چې: وفيه الحرص على مجاورة الصالحين في القبور طبعاً في اصابة الرحمة اذا نزلت عليهم وفي دعاء من يزورهم من اهل الخير (باب ما ينهي من سب الاموات)

یعنې پدې حدیث کې په قبرونو کې د صالحینو سره د مجاورت حرص ذکر شوی دی لپاره د دې چې کله په صالحینو د الله تعالی رحمتونه نازلېږي نو هغه چاته به هم رسیږي چې دده سره په څنګ کې ښخ شوي

وي او کوم زیارت کونکی چې صالحینو ته دعا گانې کوي نو په هغې دعا کې به ورسره هغه څوک هم شریکېږي چې دده په څنګ کې ښخ شوی وي.

په فتاوی محمودیه کې د استفاضې په باره کې داسې سوال او جواب دی، چې: د اهل الله له قبورو څخه د صوفیانو په طریقه د فایده حاصلولو څه طریقه ده؟

الجواب: اول یو مقدار تلاوت وکړه او ثواب یې صاحب القبر ته وښه او له هغه وروسته سترګې پټې کړه او تصور وکړه چې زما روح ددې ولي روح سره متصل شو او له هغه څخه ماته خاص احوال را منتقل کېږي (فتاوی محمودیه ص ۴۰۱، ج ۱۳، بواذر النوادر ج ۱ ص ۸۵)

شاه عبدالعزیز رحمه الله د یو سوال په جواب کې فرمایي چې کسی اصحاب باطن یا صاحب کشف بر قبور ایشان مراقبه شده چیزی از باطن اخذ میتواند نمود یا نه؟

جواب: میتواند. (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۸۹) قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمایي چې د رسول الله صلی الله علیه وسلم د قبر شریف او داو لیاوو د قبرونو څخه فیض حاصلیدلی شي (ارشاد الطالبین ص ۳۶)

مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله فرمایلي دي چې: زیارت کول، ایصال ثواب کول او صاحب نسبت ته فیض حاصلیدل ښې خبرې دي (تعلیم الدین ص ۹۹)

حضرت مولانا محمد بدر عالم میرتهی ثم مدني فرمایلي دي چې: فقد سألت عنه مرة عن الاستفاضة من اهل القبور هل يجوز ذلك أم لا؟ فقال: اما لمحدثون فلا أراهم يجوزونه ولكن أجز اننا لكونه ثابتاً عند ارباب الحقائق غير انه ينبغي لمن كان اهلاً له اما من كان منغسباً في الظلمت فلا خير له فيه، (هامش فیض الباري ج ۳ ص ۴۳۴)،

قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمایلي دي چې بعضې د قوي استعداد خاوندان کله د نبي کریم صلی الله علیه وسلم یا د ولي څخه فیض حاصلوي د پته اویسي وایي ځکه اویس قرني د رسول الله صلی الله علیه وسلم څخه فیض حاصلولو او ملاقات یې وروسته نه وو شوی (ارشاد الطالبین ص ۳۷)

نود استفاضې من القبور د استمداد فی مافوق الاسباب سره هیڅ تعلق نشته. تفصیل به وروسته راشی ان شاء الله.

اتم: پہ امور و عادیہ و ویا غیر عادیہ کی دیو ژوندی پہ وسیلہ او برکت د الله تعالیٰ ٹخنہ مدد غوبنتل چي: یا الله تعالیٰ د محمد صلی اللہ علیہ وسلم یا د فلان ولي پہ وسیلہ او برکت ما تہ اولاد را کړي او یا زما لانجه ختمه کړي، دا قسم جایز دی، دې قسم ته کله مجازاً استمداد ویلی شي، لکن دا په حقیقت کې توسل دی، مدد پکې د الله تعالیٰ ٹخنہ غوبنتل شوی دی، پدې قسم کې استشفاع هم داخله ده. په فتاوی شامي کې فرمایي چې معروف کرخي رحمه الله مستجاب الدعوات دی او دده د قبر ٹخنہ باران غوبنتلی شي، نو ددې ٹخنہ یا همدغه اتم قسم استمداد مراد دی او یا را روان لسم قسم استمداد بمعنی طلب الدعاء هم مرادیدلی شي.

نہم: کله یونبی او یا ولي پہ یو خاص وخت کې ووايي چې یو څه وغواړه، نو پدغه خاص وخت کې سایل ترینه امور عادیہ یا غیر عادیہ وغواړي، نو دا قسم هم جایز دی، لکن چونکې د اکرامت او معجزه دده نو یو خو معجزه او کرامت خلاف قانون کار دی او په خلاف قانون کار کې استمرار نشته چې په بل وخت کې یا بعد الوفات یې ترینه یا وغواړي او بل معجزه او کرامت نه دنیې او د ولي خلق دی او نه یې کسب دی، بلکې د الله تعالیٰ فعل دی او دنیې او یا د ولي په لاس یې صادر کړی دی، نو نبي او یا ولي ته یې د أدنی ملا بست له وجې نسبت کیږي چې دده په لاس صادر شوی دی نور پکې ذطاقت بشري هیڅ دخل نه وي.

لسم: استمداد من اهل القبور بمعنی طلب الدعاء یعنې پدې معنی چې دیو ولي او یا دنیې او یا دیو شهید قبر ته ورشي او دنیې دې ٹخنہ ورنه په امور و عادیہ و و یا غیر عادیہ و و کې دعا وغواړي، پدې نیت چې ددوي دعا قبولیږي، نو دنیې کریم صلی اللہ علیہ وسلم په سماع کې خو اختلاف نشته، لهذا عند قبر النبی صلی اللہ علیہ وسلم خو پدې استمداد کې اختلاف نشه، البته دعامو امواتو سماع اختلافی ده.

جمهور علماء د سماع قایل دي، ځکه چې روح او د جسد په مابین کې د تعلق له وجې جسد ژوندی دی، علم او ادراک لري، لهذا د جمهورو په نیز دا استمداد بمعنی طلب الدعاء جایز دی. پدې کې مستعان نبي او ولي ندی بلکې مستعان الله دی او څوک چې د عامو امواتو سماع نه مني هغوي دې استمداد ته عبث وایي.

د نداء الی غیر اللہ اقسام

ددې لپاره دولس صورتونه دي: بعضې پكې جايې او بعضې نا جايې دي، ځكه چې منادا به يا ژوندى وي او يا به وفات وي، كه منادى ژوندى وي نو به نداء كې څلور صورتونه دي:

اول: چې ژوندى ته د نږدې څخه اواز وكړي چې هغه يې عادة لموري، لكه صحابه ووبه چې د نبى كريم صلى الله عليه وسلم په مجلس كې نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته يا رسول الله ويلې، دا قسم خو اتفاقاً جايې دى.

دوهم: چې ژوندى ته د لرې څخه اواز وكړي چې هغه يې عادة نه اوري، لكه ستا اواز تللذا، يا محبتا، شوقاً يا تحسراً يا حرماناً او يا په تصور كې قريې فرض كړى شوى وي دا قسم هم جايې دى.

درېم: چې ژوندى ته د لرې څخه ندا وكړي خو په دې نيت چې دا زما ندا هغه ته په خطيا وغيره ذريعو باندې رسيږي داهم جايې ده لكه رسول الله صلى الله عليه وسلم هر قل ته ليكلي وو چې ادعوك بدعاية الاسلام.

څلورم: ژوندى ته د لرې څخه اواز كول يعنې غايبانه ندا په دې نيت چې دا منادى دا زما اواز د لرې څخه عادة اوري نو دا قسم شرك دى.

او كه منادى وفات شوى وي او ته ورته بعد الوفات اواز كوي نو بدې كې (۸) صورتونه دي:

اول: چې متوفى ته (قبل الدفن) نږدې ورشې او اواز ورته وكړي لكه ابوبكر صديق رضى الله عنه چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم ته راغلو او په يار رسول الله يې ورته اواز وكړو، همدارنگه صالح عليه السلام خپل هلاك شوي قوم ته وفرمايل چې (يَقُومُ لَقَدْ اَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي) نو داهم جايې دى.

دوهم: چې متوفى ته بعد الدفن د قبر خواته ورشې او اواز ورته وكړي، لكه د رسول الله صلى الله عليه وسلم روضې مباركې ته ورشئ او الصلوة والسلام عليك يا رسول الله ووايي او يا السلام عليك يا ابا بكر ووايي، نو دا اواز چې داستمداد په طريقه نه وي، نو بيا جايې دى، ځكه چې نبى كريم صلى الله عليه وسلم يې اتفاقاً اوري او عام مري يې د جمهورو په نيز اوري.

حضرت مولانا رشيد احمد گنگوهي رحمته الله فرمايي: رسول الله ﷺ پخپل قبر كې ژوندى دى

(ونبى الله حي يرزق) دا مضمون مولوي محمد قاسم صاحب سلمه الله تعالى پخپله رساله آب حیات كې ثابت كړې دى (بمالاته عليه) هداية الشيعة ص ۴۹) دانبياوو په سماع كې د هيچا اختلاف نشته، فتاوى رشيديه، كتاب الايمان والكفر، زندوں كا مردوں سے مانگنا) او سماع فرعه د حیات ده.

شيخ الهند مولنا محمود الحسن رَحِمَهُ اللهُ فرمايې: وهو معتقدنا ومعتقد مشائخنا جميعا لاريب

فيه (المهند ص ۷۴) تقدير الكلام ما من احد يسلم على الآرذ عليه السلام لاني حيي اقدر على رد السلام (حاشية سنن ابي دواد ج ۱ ص ۱۵۷ الانبياء احياء في قبورهم، حاشية سنن ابي دواد ج ۱ ص ۱۵۷) دريم: نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته دلري خخه اواز په نيت د تبليغ الملايكي هم جايز دى خودا بيا تر نبي كريم صلى الله عليه وسلم پورې خاص دى خكه چې دنبي كريم صلى الله عليه وسلم په باره كې تبليغ الملايكيه په حديث كې ثابت دى او د بل ولي او د صاحبي په باره كې ندى ثابت.

رئيس المفسرين مولنا حسين علي رَحِمَهُ اللهُ فرمايې: عن ابي الدرداء قال قال رسول الله صلى

الله عليه وسلم اكثروا الصلوة على يوم الجمعة فانه مشهود تشهده الملائكة وان احدا لن يصل على الا عرضت على صلوته حين يفرع منها قال قلت وبعد الموت؟ قال وبعد الموت، ان الله حرم على الارض ان تاكل اجساد الانبياء فنبى الله حي يرزق، وقد صنف السيوطي رسالة انباء الاذكياء في حياة الانبياء. (تحريرات حديث على اصول التحقيق ص ۳۳۱ رسالة درود شريف حديث نمبر ۸) خلورم: متوفى ته غايبانه اواز بغير د استمداده، محض شوقاً، محبتاً، تلهذاً، تحسراً او حرماناً، نو دا هم جايز دى، اكثر د بزرگانو شعري قصيدې په دې قسم كې داخلې دي، ددې اكابرو هيڅكه دا عقیده نه وه چې متوفى يې دلري خخه اورې اويا مدد كولى شي.

پنځم: متوفى ته غايبانه اواز خو حكاية لكه چې يو څوك دقران تلاوت كوي او دا ايت تلاوت كړي چې (يُهَا مَنْ ابْنِ إِلَى صَرْحًا).

شپږم: چې متوفى ته غايبانه اواز وكړئ دعاء، پدې نيت نه چې هغه يې اورې او پدې نيت هم نه چې دهغه خخه استمداد كوي، لكه حضرت علي رضى الله د حضرت عثمان رضى الله عنه په زمانه كې داسې دعا وكړه چې: (نورت مساجدنا نور الله قبرك يا ابن الخطاب) حالانكې په دغه وخت كې حضرت عمر رضى الله عنه وفات شوى وو، مولنا عبد الحكيم السياكوتي د عبد الغفور په حاشيه كې ليكلي دي چې: «لابعدت» بكسر العين صيغة الخطاب، يعنى أن صيغة النهى مستعمل للدعاء ص ۳۲، حاشيه نمبر (۱۵).

اووم: چې د نبي کریم صلی الله عليه وسلم نوم په کوم مجلس کې ذکر شي او يو کس ته بهې اختياره دا تصور راغلو چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم موجود دی او په همدې تصويريې نداء وکړه دا هم جايز دی، مولانا عبد الغفور اللاري فرمايي چې: قولهم في الميراثي لا تبع، ای لا تهلك كأنهم من ظنهم بالميت تصوره حیاً فکرهوا موته، فقالوا لا تبع ای لا بعدت ولا هلکت، عبد الغفور ص ۳۴۸.

مفتي محمد تقی عثمانی حفظه الله فرمايي چې: زه خو تردې وایمه چې يو سړي ته په يو مجلس کې د حضور صلی الله علیه و سلم نوم مبارک مخې ته راغی او ده ته بهې اختياره دا تصور راغی چې حضور صلی الله علیه و سلم مخامخ موجود دی او ده په دې تصور وویل (الصلوة والسلام عليك يا رسول الله) او د حاضر ناظر عقیده دده په زړه کې نشته، بلکه لکه څنگه چې يو سړی د غیب څیز تصور وکړي چې دا څیز زما مخې ته دی نو په دې تصور کې هغه دا الفاظ ووايي نو په دې کې څه حرج نشته، لکن که چیرې داسې دا الفاظ په دې عقیدې سره ووايي چې حضور صلی الله علیه و سلم دلته داسې حاضر او ناظر دی، څنگه چې الله تعالی حاضر او ناظر دی، نو دا به شرک شي، (معاذ الله) او که په دې عقیده یې نه وي ویلي، لیکن دا سوچ یې وي چې (الصلوة والسلام عليك يا رسول الله) ویل سنت دي او داسې درود ویل ضروري دي او کوم سړی چې داسې الفاظ نه وایي نو دده په زړه کې د نبي کریم صلی الله علیه و سلم سره محبت نشته، نو بیا هم دغه عمل بدعت ضلالت او گمراهي ده. (بدعت يو عظیمه گناه ده، پښتو ص ۵۰، ۵۱)

اتم: متوفی ته غایبانه نداء په دې نیت چې هغه یې دلرې څخه عاده اوري نو دا بیا شرک دی.

ملخصاً: امداد الفتاوى ج ۵ ص ۳۳۵، فتاوى رشيدية ص ۱۸۲)

په ما فوق الاسباب کې د غیر الله څخه ايجاد غوښتل دا اکابرو په نیز شرک دی

د کوم نبي او یا کوم ولي څخه بچي غوښتل، باران غوښتل، صحت غوښتل وغیره ما فوق الاسباب امور غوښتل شرک دی (۱) (شاه ولي الله الدهلوي) فرمايي چې: واعلم أن طلب الخوايج من الموقی عالما بانه سبب لانجاحها كفر يجب الاحتراز عنه تحرمه هذه الكلمة (کلمه شهادة) والناس ألیوم فيه منهم کون (الخیر الکثیر ص ۱۰۵)

د مرو څخه کومک غوښتل وکو که د سبب په مرتبه کې وي هم کفر دی، کلمه د شهادة د مرو څخه کومک غوښتل حراموي او خلک پکې مصروف دي. انتهى

د مرو څخه کومک غوښتل ما فوق الاسباب دی، نو د مرو څخه ما فوق الاسباب کومک غوښتل کفر شو.

(۲) ہمدارنگہ فرمائی ہے: من ذهب الى بلدة اجمير او الى قبر سالار مسعود او ماضاهاها لأجل حاجة يطلبها فانه أثم اثما اكبر من القتل والزنا. (تفهيمات الهية، تفهيم نمبر ۳۴)

شوڪ چي اجمير ته لاڙو او يا دسالار مسعود رحمہ اللہ قبر ته لاڙو او يا دڪوم بل نبي او يا ولي قبر ته لاڙو، لپاره د حاجت چي (دولي يا دنبي خخه يي) غوڻتلو نو د قتل او زنا خخه يي هم سخته گناه وڪڙه تبصره (دا استعانت په مافوق الاسباب ڪي دي) نو په مافوق الاسباب ڪي دمڙو خخه ڪومڪ غوڻتل د قتل او د زنا خخه هم سخته گناه ده او د قتل او زنا خخه سخته گناه ڪفر دي.

۳- همدارنگه په باب حقيقة الشرك ڪي يي د مشرڪينو عقيدة بيان ڪري ده چي مشرڪينو به ويلي چي: **أَنَّ اللَّهَ هُوَ السَّيِّدُ وَهُوَ الْمُدَبِّرُ، لَكِنَّهُ قَدْ يَخْلَعُ عَلَى بَعْضِ عِبِيدِهِ لِيَأْسَ الشَّرْفَ وَالْثَأْلَهُ، وَيَجْعَلُهُ مُتَصَرِّفًا فِي بَعْضِ الْأُمُورِ الْخَاصَّةِ، وَيَقْبَلُ شَفَاعَتَهُ فِي عِبَادَةٍ بِمَنْزِلَةِ مَلِكِ الْمُلُوكِ يَبْعَثُ عَلَى كُلِّ قَطْرٍ مَلَكًا، وَيَقْلُدُهُ تَذْيِيرُ تِلْكَ الْمَمْلَكَةِ فِيمَا عَدَا الْأُمُورِ الْعِظَامَ** (حجة الله البالغة: ص: ۶۱).

د مشرڪانو دا عقيدة وه چي سيد او مدبر الله تعالى دي لكن الله تعالى بعضي بندگان هم په بعضي ڪارونو ڪي متصرفين او (د نفع او د ضرر اختيار مند) ڪرڻولي دي، لڪه بادشاه چي واليان مقرر وي او په وڙو وڙو ڪارونو ڪي يي اختيار مند ڪرڻوي (ددې خخه معلوميري چي په مافوق الاسباب ڪي غير الله متصرف گڻل ولو ڪه عطاء او باذن الله يي متصرف گڻي شرڪ دي).

۴- همدارنگه په تفهيم (ج ۲ ص ۷۳) ڪي فرمائي چي: واما الاشرار بالله استعانة فحده ان يطلب من احد حاجته عالما بأن فيه قدرة انجاحتها).

په ڪومڪ غوڻتلو ڪي شرڪ دادی چي ديو چا خخه خپل حاجت و غواڙي او هغه (غير الله) ددي مشڪل په حل ڪولو قادر و گڻي (بالذات او بالعطاء).

۵- همدارنگه شاه ولي الله الدهلوي رحمہ اللہ فرمائي چي: **وَمِنْهَا أَنَّهُمْ كَانُوا يَسْتَعِينُونَ بِغَيْرِ اللَّهِ فِي حَوَائِجِهِمْ مِنْ شِفَاءِ الْمَرِيضِ وَغِنَاءِ الْفَقِيرِ، وَيَنْذِرُونَ لَهُمْ، يَتَوَقَّعُونَ انْجَاحَ مَقَاصِدِهِمْ بِتِلْكَ النُّذُورِ، وَيَتَلَوْنَ أَسْمَاءَهُمْ رَجَاءً بِرُكْتِهَا، فَأَوْجِبَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَنْ يَقُولُوا فِي صَلَاتِهِمْ: {إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ} وَقَالَ تَعَالَى: {فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا}. وَلَيْسَ الْمُرَادُ مِنَ الدُّعَاءِ الْعِبَادَةِ كَمَا قَالَ الْمُقْسِرُونَ، بَلْ هُوَ الْإِسْتِعَانَةُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: {بَلْ إِيَّاهُ تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ}**. (حجة الله البالغة: ص: ۶۲).

(په ما فوق الاسباب اقسامو کې) د شرک یو قسم دادی چې مشرکانو به په خپلو حاجتونو کې دغیر الله (په ما فوق الاسباب اقسامو کې) د شرک یو قسم دادی چې مشرکانو به په خپلو حاجتونو کې دغیر الله څخه کو مکونه غوښتل مثلاً د مریض شفاء او د فقیر غنی (به یې دغیر الله څخه غوښتله) دوي ته به یې نذرونه منل او پدې وجه به یې دخپلو امیدونو د پوره کولو امید لرلو او د برکت د حاصلولو لپاره به یې ددوي د نومونو ذکر کولو، نو الله تعالی پدوي واجبه کړله چې په لمانځه کې ایاک نعبد و ایاک نستعین ولولي، همدارنگه الله تعالی فرمایي چې دالله سره غیر الله د (کومک لپاره) مه رابلئ او د دعا څخه عبادت نه دی مراد لکه بعضې مفسرینو چې لیکلي دي، بلکې استعانت مراد دی ځکه چې الله تعالی فرمایي چې (بَلْ اِیَّاهُ تَدْعُونَ فِی کَشْفِ مَا تَدْعُونَ) صرف الله تعالی رابلئ ځکه هغه چې به ستاسو تکلیف رفع کوي.

۶- شاه ولي الله رحمه الله په بل ځای کې فرمایي چې: وکفر الله سبحانه مشرکی مکة بقوله لرجل من ۶- شاه ولي الله رحمه الله په بل ځای کې فرمایي چې: وکفر الله سبحانه مشرکی مکة بقوله لرجل من کان یلت السویق للحجاج أنه نصب منصب الالهية وجعلوا يستعینون به عند الشدايد (بدور البازغ ص ۱۲۶)

الله تعالی د مکې مشرکانو ته ځکه کافران ویلي دي چې په دوي کې یو نسخي سړی وو چې ستوان یې په غوړیو کې لرل او حاجیانو ته به یې ورکول (دهغه نوم لات وو) نو د مکې کافرانو د الوید (مشکل کشائي) منصب ورکړی وو او د مشکلاتو او مصیبتونو په وخت کې یې استعانت ترینه کولو ۷- په بل ځای کې فرمایي چې: د مشرکینو دا عقیده وه چې د ټولو کایناتو مدبر صرف الله تعالی؛ لکن الله تعالی بعضې خاصو بندگانو ته په بعضو خاصو علائقو کې د تصرف کولو اختیار ورکړی؛ (ويجعلن مؤثرا فی قسط من العالم) بدور بازغه ص (۱۲۳).

منځکې لیکي چې د یهودو، نصارا او مشرکانو او د محمد صلی الله علیه وسلم په دین کې د سخته منافقانو هم همدا عقیده وه (والغلاة من منافق دین محمد صلی الله علیه وسلم فی يومنا ه بدور بازغه ص ۱۲۴)

ددې څخه معلومه شوه چې مشرکانو چې دغیر الله څخه استعانت کولو نو مستقل یې نه گڼل، بلکې د الهي او امداد الهي مظاهري گڼل، لکه د نن سبا اهل بدعتو نام نهادو مسلمانانو چې همدا عقیده ده.

۸- پہل بخای کہ فرمایي چي: والشرک ان یثبت لغير الله سبحانه وتعالى شيئاً من صفاته المختصة بالتصرف في العالم بالارادة الذي يعبر عنه بكن فيكون او العلم الذاتي من غير اكتساب بالحواس و دليل العقل ولنام والالهام ونحو ذلك او الایجاد لشفاء المريض او اللعن لشخص والسخط عليه حتى يقدر عليه الرزق او يمرض او يشفى لذلك السخط او الرحمة لشخص حتى يبسط له الرزق ويصح بدنه ويسعد ولم يكن المشركون يشركون احداً في خلق الجواهر وتدير الامور العظام ولا يثبتون لاحد قدرة على الممانعة اذا ابرم الله سبحانه وتعالى أمراً وانما كان اشراكهم في الامور الخاصة ببعض العباد وكانوا يظنون ان الملك على الاطلاق جل مجده شرف بعض العباد بخلعة الالهية ويؤثر رضاهم وسخطهم على ساير العباد كما ان ملكاً من الملوك عظيم القدر يرسل عبيده المخصوصين الى نواحي المملكة ويجعلهم متصرفين في الامور الجزئية الى ان يصدر عن الملك حكم صريح فلا يتوجه الى تدبير الامور الجزئية ويفوض اليهم أمور ساير العباد ويقبل شفاعتهم في امور من يخدمهم ويتوسل بهم فيقولون بوجوب التقرب بعباد الله سبحانه المخصوصين المذكورين يتيسر لهم قبول الملك المطلق وتقبل شفاعتهم للمتقربين بهم في مجاري الامور وكانوا يجوزون بملاحظة هذه الامور ان يسجد لهم ويذبح لهم ويحلف بهم ويستعان بهم في الامور الضرورية بقدرة كن فيكون وكانوا ينحتون من الحجر والصفير وغير ذلك صوراً يتخذونها قبلة التوجه الى تلك الارواح آه (الفوز الكبير ص ۳)

شرک دہتہ وایي چي غير الله ته د الله په خاصو صفاتو کې کوم صفت ثابت کړی، لکه (۱) په دنیا کې په هغې ارادې سره تصرف کول دکومې څخه چې په کن فيكون باندې تعبير کيږي.

(۲) يا غير الله ته علم ذاتي ثابتول چې د حواسو، عقلي دليل، خوب او الهام واسطه پکې نه وي.

(۳) يا غير الله ته دمريضی دلري کولو صفت ثابتول (غير الله ته شافي الامراض ويل)

۴- او يا داسې ناراضگي چې دهغوې په وجه رزق تنگ شي (يعني لکه څرنگه چې د الله تعالی د ناراضگۍ په وجه رزق تنگيږي نو د بل چا په باره کې دا عقیده لرل چې دده د ناراضگۍ په وجه هم رزق تنگيږي.

۵- یا دغیر الله په باره کې دا عقیده لرل چې دده د مهربانۍ په وجه رزق پراخه کیږي او دده د مهربانۍ په وجه بدن صحیح کیږي او نیک بخته کیږي، مشرکانو د جواهر او د اجسامو په پیدا کولو کې غیر الله نه شریکولو، یعنې په صفت الخلق کې یې اشراک نه کولو همدارنگه یې د غټو غټو کارونو په تدبیر کې هم اشراک نه کولو همدارنگه یې د الله تعالی د قدرت په مقابل کې د بل چا قدرت مانع نه گڼلو بلکې ددوي اشراک په بعضو خاصو کارونو کې وو، او ددې مشرکانو دا خیال وو چې علی الاطلاق بادشاه الله تعالی دی، لکن الله تعالی بعضې بندگان د مشکل کشايي په شرافت پاندي مشرف کړي دي او د همدې بعضې بندگانو رضا او نارضاګۍ ته یې په نورو بندگانو ترجیح ورکړې ده، لکه یو بادشاه چې خپل خاص غلامان د مملکت اطرافو ته لیږي او په بعضې جزئي معاملاتو کې د تصرف اختیار ورکوي ترڅو چې ددوي د تصرفاتو په خلاف د بادشاه حکم نوي راغلی نو تر هغې پورې دا غلامان په همدې جزئي معاملاتو کې تصرفات کوي، نو بادشاه د دغې جزئي امورو د تدبیر طرفته توجه نه کوي بلکې دا ټول یې دې غلامانو ته سپارلي وي او څوک چې ددې غلامانو خدمت کوي او پدوي توسل کوي نو بادشاه د غلامانو سفارش ددې خادمانو په باره کې قبلوي، له دې وجې مشرکان دغې خاصو بندگانو ته تقرب ضروري گڼي، ترڅو چې ورته په آسانی سره د بادشاه په دربار کې قبولیت حاصل شي او د معاملاتو په پوره کولو کې د غلامانو سفارش ددې متقرینو په باره کې قبول شي بیا مشرکان همدا کارونه په نظر کې نیسي او همدې مخصوصو بندگانو ته سجدو کولو ته جایز وایي او د همدوي په نوم حیوانات ذبح کوي او د همدوي په نوم قسمونه کوي او د کن فیکون د قدرت ماتحت ترینه په مهمو کارونو کې استعانت کوي، او د تیگو او مسو وغیره څخه بوتان جوړوي، لکن دا بیا ددې مخصوصو بندگانو ارواحو ته د توجه قبله گڼي. انتهى.

شاه صاحب رحمہ الله بالکل زمونږ د زمانې د مشرکانو نام نهادو مسلمانانو نقشه بیان کړې ده چې دغیر الله څخه په همدې طریقه استمداد کوي او دغیر الله په باره کې همدا عقیدې لري.

(۶) الشاه عبد القادر رحمہ الله په خپل تفسیر موضح القرآن کې د ولاتنکحوا المشرکات په تفسیر کې لیکلي دي چې پدې ایت کې یې د مسلمان او د کافر په مابین کې نسبت حرام کړو که بنځې یا سپرې شرک وکړو نو ددوي نکاح ختمه شوه، شرک دادی چې د الله صفت بل چاته ثابت کړی، مثلاً دیو چا په

باره کي دا عقیده ولري چې ده ته هره خبره معلومه ده او یا چې څه وغواړي کولی یې شي، یا زما نیک بختي یا بد بختي دده په اختیار کي ده او یا دالله تعالی تعظیم دبل چا لپاره وکړي مثلاً بل شي ته سجده وکړي او یا دبل چا څخه خپل حاجت وغواړي او بل څوک اختیار مند وگهي.

۷- الشاه عبد العزيز رحمه الله د شرک بیان کړی دی فرمایلي دي چې: (و انبياء ومرسلين را لوازم الوهیت از علم غیب و شنیدن فریاد هر کس و هر جا، و قدرت بجمع مقدورات ثابت کند (تفسیر عزیزی، پاره اول ص ۵۲)

۸- همدارنگه شاه عبد العزيز رحمه الله په فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۳۳) کي لیکلي دي چې: مدد خواستن دو طور مي باشد ۱- مدد خواستن مخلوق از مخلوق مثل آنکه از امير و پادشاه نوکر و گدا مهمات خود می جویند و عوام الناس از اولیاء دعا مي خواهند، که از جناب الهی مطلب مارا درخواست نمائید، این نوع مدد خواستن در شرع از زنده و مرده جایز است ۲- آنکه بالا استقلال چیزیکه خصوصیت بجناب الهی دارد مثل دادن فرزند یا بارش باران، یا دفع امراض یا طول عمر و مانند آن چیزها، بي آنکه دعا و سوال از جناب الهی در نیت منظور باشد از مخلوق در خواست نماید، این نوع حرام مطلق، بلکه کفر است (انتهی)

نوبچي ورکول، باران و رول، صحت و رکول، عمر و رکول دا ټول مافوق الاسباب أمور دي دېته يې خصوصیت بجناب الهی وويلي او د مخلوق څخه ددې أمور و غوښتلو ته يې کفر وويلي.

۹- همدارنگه شاه عبد العزيز رحمه الله په بل ځای کي فرمایلي دي چې: و اگر عام است در امور دنیا و دین پس وجه اختصاص این هست که هر که غیر خود را اعانت می کند منتهائی کار او انست که در دل او داعیه اعانت آن غیر می اندازند و این فعل فعل او تعالی است پس گویا بنده گوید که غیر ترا اعانت من ممکن نیست مگر چون او را تو اعانت فرمایی تا اسباب اعانت بهم رساند، (تفسیر عزیزی ج ۱ ص ۳۵)

ددې څخه صفا معلومه شوه چې د مخلوق اعانت تحت الاسباب دی. (تا اسباب اعانت بهم رساند)

۱۰- شاه رفیع الدین الدهلوي رحمه الله فرمایلي دي چې و در تصرف در کاینات جزئیة مانند کشادن رزق، و دادن اولاد، و دفع امراض و تسخیر ارواح و مانند آن بکار مي آرند، این خود شرک صریح است و در این مقام عذری نیست (فتاوی شاه رفیع الدین ص ۷)

۱۱- بیهقي وقت قاضی ثناء اللہ پانی پتی الحنفی المتوفی ۱۳۲۵ھ فرمایلی دی چې یا شیخ عبدالقادر شیئا للہ ویل (استعانة) او یا (یاخواجہ شمس الدین پانی پتی شیئا للہ) ویل (استعانة) جایز ندي، بلکي کفر او شرک دی (ارشاد الطالبین ص ۲۱)

همدارنگه فرمایي چې: مسئله: عبادت مر غیر خدا را جایز نیست و نه مدد خواستن از غیر حق (ارشاد الطالبین ص ۲۰)

۱۲- کمال الدین رحمہ اللہ فرمایي چې: والمراد ههنا عدم الشریک فی الألوهية وخواصها کتدبیر العالم واستحقاق العبادة (المسامره ج ۱ ص ۱۷، وج ۱ ص ۶۳)
نو تدبیر د عالم (اختیار د نفع او ضرر) د خواصو د ألوهیت شخصه دی غیر الله ته د نفع او د ضرر اختیار مند ویل شرک دی.

۱۳- ملا علي القاري رحمہ اللہ فرمایي: د غیر الله شخصه څه مه غواړه ځکه چې غیر الله خپل ځان ته د نفع او د ضرر مالک نه دی (مرقات علی مشکوة ج ۲ ص ۴۵۳)

۱۴- ملا علي القاري رحمہ اللہ په بل ځای کې فرمایلي دي چې: وَيَعْتَمَدُ فِي جُمْهُورِ الْأُمُورِ عَلَيْهِ، وَلَا يُسْأَلُ غَيْرُهُ، لِأَنَّ غَيْرَهُ غَيْرُ قَادِرٍ عَلَى الْعَطَاءِ وَالْمَنْعِ وَدَفْعِ الضَّرِّ وَجَلَبِ النِّفْعِ، فَإِنَّهُمْ لَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا. (مرقات علی هامش مشکوة ج ۲ ص ۱۵۹)

په ټولو کارونو کې به په الله تعالی اعتما کوي د بل چا شخصه به یې نه غواړي، ځکه چې غیر الله په ورکړه او منعه گټې رسولو او ضرر دفع کولو نه دی قادر، ځکه چې غیر الله (نبي او ولي) خپل ځان ته نفع او ضرر نه شي رسولی.

۱۵- قاضي ثناء الله پاني پتي رحمہ اللہ په بل ځای کې فرمایلي دي چې که یو څوک ووايي چې الله تعالی او رسول صلی الله علیه وسلم په دې خبره گواهه دی نو کافر شو، اولیاء معدوم په پیدا کولو او یا د موجود په معدومولو نه دی قادر، نو د پیدا کولو، فنا کولو، رزق ورکولو، اولاد ورکولو، مصیبتونو دفع کولو، د مرض شخصه شفاء ورکولو وغیره وو نسبت غیر الله ته کول او د غیر الله شخصه یې غوښتل کفر دی (ارشاد الطالبین ص ۲۰).

۱۶- مافوق الاسباب په مصیبتونو او مشکلاتو کې له غیر الله څخه امداد غوښتل ناجایز او حرام دي او داسې عقیده لرل چې د الله تعالی څخه بغیر نبي کریم ﷺ او یا کوم ولي د بندگانو په کارونو کې مداخله او تصرف کولی شي، او د خلکو مشکلات حل کولی شي دا عقیده لرل کفر دی، خلاصه دا چې په مافوق الاسباب کې د غیر الله څخه کومک غوښتل حرام دي او په مافوق الاسباب کې کې غیر الله ته متصرف او مشکل کشا ویل شرک دی (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۶۶، کتاب العقاید والایمانیات)

۱۷- علامه ابن نجیم رحمه الله فرمایي چې: وَمِنْهَا أَنْ ظَنَّ أَنَّ الْمَيِّتَ يَتَصَرَّفُ فِي الْأُمُورِ دُونَ اللَّهِ تَعَالَى وَأَعْتِقَادُهُ ذَلِكَ كَقَوْلِ (البحر الرائق ج ۲ ص ۲۹۸ الفصل الثاني فيما يتعلق بالله)

۱۸- سوال: د حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په باره کې د مشکل کشا والي عقیده لرل څه حکم لري؟
الجواب: باسم ملهم الصواب: له الله تعالی څخه پرته له مخلوق څخه د مافوق الاسباب افعالو د کیدلو عقیده لرل شرک دی، البته که چیرته حضرت علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته مجازاً مشکل کشا وویل شي نو په دې سره شرک نه لازمیږي، بیا هم عوام د دې فرق او امتیاز نه شي کولی هغوي باید د داسې عقایدو له درلودلو څخه ځان وساتي (فتاوی الحقانیه ج ۱ ص ۱۶۶، کتاب العقاید والایمانیات)

۱۹- سوال: د (یا شیخ عبدالقادر جیلاني شیئا لله) وظیفه کول څه حکم لري؟
الجواب باسم ملهم الصواب: د یا شیخ عبدالقادر جیلاني رحمه الله شیئا لله وظیفه کول په دې عقیدې سره چې دی حاضر او ناظر دی او زموږ دا آواز اوري صریح شرک دی (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۶۶)

۲۰- سوال: که چیرته یو سړی د شیخ عبدالقادر جیلاني رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ په اړه دا عقیده ولري چې که چیرته هغه ته د مصیبت په وخت کې په لاندې الفاظو باندې اوازونه وشي نو دا اواز کونکي سړي مدد کوي او مصیبت یې لرې کوي (أغثنی وأمددنی فی قضاء حاجتی یا قاضی الحاجات) یا شیخ عبدالقادر جیلاني مدد کن شاه شهانی، مدد کن شاه جیلاني، مدد کن شاه بغداد، نو د دې عقیدې والا څه حکم دی؟

الجواب باسم ملهم الصواب: که چیرته څوک سیدنا عبدالقادر جیلاني رحمه الله ته په دې عقیده باندې اوازونه کوي چې هغه زموږ په اوازونه اوري، او را رسیږي، او امداد کوي نو دا یوه مشرکانه عقیده ده، ځکه چې دا د الله تعالی صفات دي او په دې کې له هغه سره څوک شریک نه شته، لما قال

العلامہ الکردي رحمه الله : من قال أن أرواح المشايخ حاضرة تعلم يكفر. (فتاویٰ بزازیہ علی هامش الہندیہ ج ۶ ص ۳۲۶، مایتعلق باللہ)

۲۱- قال العلامة عبدالحی الکنہوی رحمه الله : جواب او کافر است فی البزازیہ من قال أرواح المشايخ حاضرون يعلمون يكفر، (مجموع الفتاویٰ فارسی ج ۳ ص ۵ باب العقاید فتاویٰ حقانیہ ج ۱ ص ۱۶۳، پښتو، ص ۳۳۷ دبریلوی دلی یادونه)

۲۲- مفتی الثقلین محمد فرید رحمۃ اللہ علیہ فرمایلی دي چې: (۱) د غیر اللہ شخصہ غایبانہ حاجتونہ غوښتل.

(۲) یا د غیر اللہ لپاره د تسلط غیبی عقیدہ لرل.

(۳) یا دا عقیدہ لرل چې اللہ تعالیٰ کوم کس دخلکو د حاجتونو د حل کولو لپاره مقرر کړی دی (باذن اللہ مشکل کشا عقیدہ لرل)

(۴) یا د غیر اللہ په باره کې دا عقیدہ لرل چې دده دعا ضرور قبلېږي دا ټول شریکيات دي. (فتاویٰ فریدیہ، باب الکرامات ج ۱ ص ۵۴۱)

همدارنگه فرمایي چې: د غیر اللہ شخصہ د کومک غوښتونکي مشرک باندې رد کول په علماو فرض دي. (فتاویٰ فریدیہ ج ۱ ص ۵۴۵)

د اهل بدعتو (بریلویانو) عقیدہ

۱- مفتی احمد یار خان نعیمی لیکي چې: اولیاء اور انبیاء کرام سے مدد مانگنا جلیز ہے (جاء الحق ص

(۱۹۳)

د اولیاء او د انبیاء شخصہ مدد غوښتل جایز دي د ص ۱۹۳ شخصہ تر ۲۱۳) پورې یې دا بحث کړی دی په ص ۲۰۷ کې یې لیکلي دي چې: د انبیاءو او د اولیاءو شخصہ مدد غوښتل نه شرک دی او نه د اللہ شخصہ بغاوت دی بلکې د قانون الهی او د منشأ الهی سره بالکل مطابق دی.

د اهل بدعتو اعتراضاتو ته جوابات

۱- اعتراض: بریلویان وايي چې په استمداد کې مافوق الاسباب او ماتحت الاسباب ته تقسیم او بیا په مافوق الاسباب کې یې د اللہ تعالیٰ شخصہ غوښتل او په ماتحت الاسباب کې یې د بنده شخصہ غوښتل

دمجوسيانو سره مشابهت دی. مجوسيانو کارونه په دوه خدايانو تقسيم کړي وو، يو اهرمن او بل يزدان يو ته يې خالق الخير ويلې او بل ته يې خالق الشر ويلې.

قلنا: ۱- مونږ الزاماً وايو چې بريلويان په استمداد کې استقلال او عدم استقلال ته تقسيم مني همدارنگه خلق او کسب ته تقسيم مني د خلق نسبت الله تعالى ته مني او د کسب نسبت عبد ته مني نو دا څرنگه د مجوسو سره مشابهت نه دی؟

۲- تحقيقي جواب: په سورة فاتحه کې الله تعالى فرمايي چې (اياک نستعين) مفسرين فرمايي چې اى فى المهمات کلها نو هر استعانت ظاهري وي او که باطني، په مافوق الاسباب کې وي او که په ماتحت الاسباب کې، مستقل وي او که غير مستقل، د خلق په درجه کې تر الله تعالى پورې خاص دی، پدې معنى چې د هر شي خالق الله تعالى دی، لکن الله تعالى انسان ته يو صفت ورکړى دی چې صفت الکسب ورته وايي، په مافوق الاسباب امورو کې د انسان هيڅ دخل نشته نه د خلق په لحاظ او نه د کسب په لحاظ يعنې په مافوق الاسباب امورو کې، عبد نه خالق دی او نه کاسب، لهدا په مافوق الاسباب کې خو مستعان الله تعالى دی او په ماتحت الاسباب امورو کې عبد خالق ندى البته کاسب دی لدې وجې يې بندگانو ته نسبت کيږي، نو په ماتحت الاسباب امورو کې هم استعانت د خلق په درجه کې د الله تعالى پورې خاص دی او د کسب په درجه کې هم پدې معنى د الله تعالى پورې خاص دی چې کسب په الاتو او اسبابو سره کيږي او د اسبابو، الاتو او اعضاوو خالق الله تعالى دی.

شاه عبدالعزیز رحمه الله د استعانت په بحث کې ليکلي دي چې: واگر عام است د امور دنيا و دين پس وجه اين اختصاص انست که هر که غير خود را اعانت می کند منتها کار او انست که در دل او داعيه اعانت آن غير می آندازند و اين فعل فعل او تعالى است پس گویا بنده ميگويد که غير ترا اعانت من ممکن نیست مگر چون او را تو اعانت فرمائی تا اسباب اعانت بهم رسانند باز در دل او داعيه اعانت من آندازی پس من از وسايط قطع نظر میکنم و غير از اعانت تو نمی بینم (تفسير عزيزی پاره اول ص ۳۵)

۲- اعتراض: بريلويان وايي چې په استمداد کې ما فوق الاسباب او ماتحت الاسباب نه تقسيم ندى ثابت؟

جواب (۱): د مخکنیو حوالو څخه ثابت شو چې په مافوق الاسباب کې د غير الله څخه استمداد شرک دی.

۲- جواب: د شاه ولي الله رحمه الله د يو عبارت څخه صراحة معلومېږي چې په مافوق الاسباب کې د غير الله څخه استمداد شرک دی شاه ولي الله دهلوي فرمايي چې: (لا شریک له فی وجوب الوجود ولا فی استحقاق العبادۃ ولا فی الخلق والتدبیر، فلا يستحق العبادۃ اى أقصى غاية التعظیم الا هو، ولا یشفی مریضا ولا یرزق رزقا ولا یکشف ضرراً الا هو، بمعنى ان یقول لشيء کن فیکون لا بمعنی التسبیب العادی الظاهری کما یقال شفی الطبيب المریض ورزق الامیر الجند فهذا غیره وان اشتبه فی اللفظ تفهیمات الهیه ج ۱ ص ۱۹۷، وفی البعض ص ۱۴۵، تفهیم نمبر ۶۵)

الله تعالی سره نه په وجوب الوجود کې څوک شریک دی، نه ورسره په استحقاق د عبادت کې څوک شریک دی، نه ورسره په خلق کې څوک شریک دی، نه ورسره په تدبیر کې څوک شریک دی، لهذا یواځې الله تعالی مستحق د عبادت دی مریضانو ته یواځې الله تعالی شفاء ورکوي، مخلوق ته یواځې الله تعالی رزق ورکوي د خلکو څخه یواځې الله تعالی مصیبتونه لرې کوي او د الله تعالی ورکړه د ماتحت الاسباب څخه ماسوی ده یعنې په مافوق الاسباب کې ده.

۳- صاحب د ما لا بد منه (الشیخ ابو بکر بن محمد عارف خوقیر رحمه الله) صراحة فرمایلي دي چې په مافوق الاسباب کې غیر الله ته قادر ویل شرک دی، الشرک هو اعتقاد ان لغير الله أثر فوق ما وهبه الله من الاسباب الظاهرة وان لشيء من الاشياء سلطاناً عما خرج عن قدرة المخلوقين (مالا بد منه ص ۱۱) نو څوک چې د غیر الله په باره کې د اسبابو ظاهره وو څخه بالاتر د طاقت عقیده لري او د غیر الله قدرت پکې مؤثر گڼي نو دهغه څخه په مافوق الاسباب کې استمداد کوي.

۴- په شرح العقائد کې د اهل سنت والجماعت عقیده داسې ذکر شوې ده چې خالق، الله تعالی دی او کاسب عبد دی او بیا یې د خلق او د کسب په مابین کې داسې فرق کړی دی چې: (ان الکسب واقع بآلة والخلق لا بآلة) (شرح العقائد ص ۶۶)

یعنې کسب سبب او آلې ته محتاج وي، بیا آله عامه ده ظاهري وي او که باطني او خلق آلې ته نه وي محتاج، نو ماتحت الاسباب هغه شی دی چې قدرت کاسبه د عبد وړپورې متعلق کیدلی شي، خلاصه دا چې کسب ماتحت الاسباب دی او عبد ته منسوبېږي نو د عبد هر څه ماتحت الاسباب دي (عبد کاسب دی د دې دوهم تعبیر دا شو چې عبد ماتحت الاسباب کارونه کوي) نو د عبد څخه به هغه شی غواړي چې

ماتحت الاسباب وي او خلق ما فوق الاسباب دى او الله تعالى ته منسوب يږي نو ما فوق الاسباب به د الله تعالى څخه غواړي.

۳- اعتراض: بريلويان وايي چې د استعانت د جواز او عدم جواز مدار استقلال او عدم استقلال دى، ما فوق الاسباب او ماتحت الاسباب نه دى او بيا وايي چې د ديوبنديانو شيخ الهند محمود الحسن رحمه الله هم د اياک نستعين په تفسير کې ليکلي دي چې که يو مقبول بنده غير مستقل وگنې او د الله تعالى د رحمت لپاره يې وسيله وگنې او ظاهري استعانت ترينه وکړي نو دا جايز دى، ځکه چې دا په حقيقت کې د الله تعالى څخه استعانت دى؟

جواب: دا د بريلويانو کم علمي ده، چې ماتحت الاسباب او غير مستقل دوه جدا جدا امور گنې، مونږ وايو چې د ماتحت الاسباب او د غير مستقل الفاظ جدا جدا دي لکن مأل د دواړو يو دى، ځکه چې علامه تفتازاني رحمه الله د خلق او د کسب په ما بين کې دوه فرقه داسې کوي چې: ان الكسب واقع بآلة والخلق لا بآلة (شرح العقائد ص ۶۶)

يعني کسب سبب او آلې ته محتاج وي او خلق سبب او آلې ته نوي محتاج او بيا يې فرمايلي دي چې: والكسب لا يصح انفراد القادر به والخلق يصح (شرح العقائد ص ۶۶)

صاحب د نبراس د دې په تشريح کې فرمايي چې: لان قدرة العبد غير مؤثرة فلا يصدر منه الفعل الا بقدرة الله والخلق يصح فان الله سبحانه يخلق ما يشاء بلا حاجة الى كسب العبد (نبراس ص ۲۷۸) يعني کسب نه مؤثر دى او نه پکې عبد مستقل دى او خلق مؤثر دى او خالق پکې مستقل دى، نو کسب ماتحت الاسباب هم دى او کاسب پکې غير مستقل هم دى.

نو خلاصه دا چې متکلمين کله په خلق او کسب سره تعبير کوي کله په استقلال او عدم استقلال سره تعبير کوي او کله په ما فوق الاسباب او ماتحت الاسباب سره تعبير کوي، نور کسب، عدم استقلال او ماتحت الاسباب په مأل کې يوشى دى.

۴- اعتراض: اهل سنت والجماعت فرمايي چې د غير الله څخه په ماتحت الاسباب او امور عاديې و وکې استعانت جايز دى، امور عاديې د يته وايي چې عاده د انسان په اختيار کې وي، نو د اختيار څخه کوم

اختيار مراد دی؟ که اختيار علی وجه الایجاد مراد وي نو دا خو شرک دی او که علی وجه الکسب مراد وي نو بیا خو دا کسب په امور و غیرو عادیه وو کي هم شته نو بیا پدې کي ولې استعانت شرک دی؟ قلنا: د امور غیر عادیه و سره چي معجزات او کرامات هم پکي داخل دي، د بنده د کسب تعلق نشته، کسب خو د اسبابو سره تعلق لري (شرح العقائد ص ۶۶) نو د مافوق الاسباب امور و سره به يې څرنگه تعلق راشي؟

۵-۱ اعتراض: اهل السنة والجماعت فرمايي چي: په مافوق الاسباب کي غير الله قادر بالعطاء گڼل شوک دی، څوک چي غير الله ته عطائي اختيارات ثابتوي او په مافوق الاسباب کي ترينه کومک غواړي نو دا مشرک دی، او شرک خو د پته وایي چي د الله (تعالی) سره په کوم خاص صفت کښي غير الله شریک کړي حالانکي عطائي قدرت او عطائي اختيار خو بالکل د الله تعالی صفت نه دی، همدارنگه تاسو وایي چي د متوفی او بعید څخه استمداد شرک دی، نو الله تعالی خو مړ او بعید نه دی بلکي (حي قيوم) دی او د شارک څخه هم نږدې دی.

قلنا: خالق الله تعالی دی او کاسب عبد دی او د کسب تعلق د اسبابو سره وي، شرح العقاید صفحه ۶۶ نو عبد ته ماتحت الاسباب امور منسوبیږي، په مافوق الاسباب امورو کښي د بنده کسب او فعل لږه دخل نه شته، بلکي مافوق الاسباب امور خاص د الله تعالی فعل دی نو غير الله ورسره پکښي شریکول د الله تعالی په خاص فعل کښي د غير الله شریکول دي، داسې هم ویلي شئ چي د مافوق الاسباب پورې خلق متعلق کیږي، ځکه چي خلق اسبابو ته نه وي محتاج، نو د غير الله څخه په مافوق الاسباب کي کومک غوښتل غير الله خالق گڼل دی او غير الله خالق گڼل شرک دی ځکه چي خلق د الله تعالی خاص صفت دی.

۶-۱ اعتراض: اهل سنت والجماعت په ماتحت الاسباب امورو کښي د غير الله څخه استعانت نه جائز وایي، نو سوال دادی چي په ماتحت الاسباب امورو کښي استعانت مطلقاً جائز دی؟ او که عدم استقلال داعتماد په حیث جایز دی؟ په اول تقدیر غير الله مستعان بالذات شو او غير الله مستعان بالذات گڼل شرک دی، او په دوهم تقدیر مدار د جواز استقلال او عدم استقلال شو نو غير الله چي مستعان بالذات او مستقل ونه گڼي نو په ماتحت الاسباب او مافوق الاسباب دواړو کښي ترينه استعانت جائز شو.

قلنا: پہ ماتحت الاسباب أمور و کنبی دبنده کسب او فعل وی، لہذا پہ دی أمور و کنبی دبنده خخہ استعانت جایز دی او مخکی ذکر شو چې پہ کسب کنبی بندہ مستقل او منفرد نہ وی، بلکی د الله تعالی خلق تہ محتاج وی، نو کسب عدم استقلال او ماتحت الاسباب یو شیء دی، بندہ کاسب دی او کسب آلاتو تہ محتاج وی او کاسب پکی مستقل نہ وی، (شرح العقاید صفحہ ۶۶) لہذا دبنده خخہ استعانت پہ ماتحت الاسباب أمور و کنبی شو او بندہ پہ کپی مستقل نہ شو او پہ مافوق الاسباب أمور و کنبی دبنده فعل نہ شتہ بلکی د الله فعل دی، او د الله تعالی پہ فعل کنبی غیر الله شریکول کفر او شرک دی۔

۷-۱۰ اعتراض: پہ شرح العقاید صفحہ ۵۶ کنبی دشرک دوه صورتونہ ذکر شوی دی او دغیر الله خخہ پہ مافوق الاسباب کنبی استمداد پہ دغو دوو صورتونو کپی نہ شتہ۔

قلنا: پہ شرح العقاید کنبی چې دشرک کوم دوه صورتونہ بیان شوی دی، نو دھغی دا معنی نہ دہ چې شرک پہ ہمدی دوو صورتونو کپی منحصر دی، بلکی مطلب دادی چې دشرک دا دوه صورتونہ عام دی، الله تعالی فرمایي چې (وَإِنَّ الشَّيْطَانَ لِرَبِّهِ لَكَاؤٌ إِلَىٰ آلِهِمْ لِيُجَادِلُكُمْ ۖ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ) پارہ ۸، نو الله تعالی دشیاطینو اطاعت تہ شرک ویلی دی، او دشیاطینو اطاعت دشرع العقاید پہ بیان کردہ دوو صورتونو کنبی نہ شتہ (۲) شاولی الله الدهلوي رحمه الله فرمایي: چې شرک دیتہ وایی چې د الله تعالی پہ خاصو صفاتو کنبی ورسره غیر الله شریک کری (۳) مخکی مونہ د تفہیمات الہیہ، حجة الله البالغہ، ارشاد الطالبین وغیرہ کتابونو دیر عبارات لیکلی دی چې دغیر الله خخہ پہ مافوق الاسباب کپی استمداد تہ یی شرک ویلی دی۔

مظاہر

۸- اعتراض: مولوي نعیم الدین بریلوي لیکلی دی چې: ایک نشعین میں یہ تعلیم فرمائی کہ استعانت خواہ بواسطہ ہویا بے واسطہ ہر طرح الله تعالی کے ساتھ خاص ہے، حقیقی مستعان وہ ہے، باقی آلات وخدام واجب وغیرہ سب عون الہی کے مظہر ہے بندی کو چاہے کہ اس پر نظر رکھے اور ہر چیز میں دست قدرت کو کار کن دیکھے اس سے یہ سمجھنا کے اولیاء و انبیاء سے مدد چاہنا شرک ہے عقیدہ باطلہ ہے کیونکہ مقربان حق کے امداد الہی ہے استعانت بالغیر نہیں۔

حاصل داچې انبياء او اولياء مظاهر دعون الهي دي، نو ددوي څخه استمداد دالله تعالى څخه استمداد دی دغير الله څخه نه دی او ددوي امداد دالله تعالى امداد دی دغير الله نه دی، نو مستبغان حقيقي الله تعالى دی اود انبياء او اولياءو څخه استمداد صرف پدې معنی دی چې دامظاهر دعون الهي دي. قلنا (۱): همداسې عقیده دمشرکانو وه، شاه عبدالعزيز رحمه الله دسورة نوح په تفسیر کښې فرمایلي دي چې: ولا يغوث یعنی ومگزاید بالخصوص يغوث را که مظهر فریاد رسي ومشکل کشائی آو تعالى است واین مظهر را قوم نوح علیه السلام به صورت آسې ساخته بودند زیرا که آسپ دردیدن وزودرسیدن واعانت نمودن مثل است واین صفت زادرشرع (غیاث المستغیثین ومجیب دعوت المضطربین) نامند ویزبان هندي این مظهر را اندر نامند، وَيَعُوْثُ یعنی ومگزاید یعوق را که مظهر منع وحمايت ودفع بلاست واین صفت را درشرع (کاشف الضر ودافع البلاء) گویند اه تفسیر عزیزی پاره ۲۹ صفحه ۱۳۰. دهغه وخت مشرکانو به «لات» او «منات» او «عزات» مظاهر العون گڼل او مافوق الاسباب استمداد به ئی ترینه کولو اودنن سبا مشرکان انبياء او اولياء مظاهر العون گڼي او په مافوق الاسباب امورو کښې ورڅخه استمداد کوي، همدارنگه شاه عبدالعزيز رحمه الله د (لا تذرن) په تفسیر کې لیکلي دي چې: یعنی هرگز مگزاید عبادت مظاهر اورا که در آن مظاهر ها الوهیت خود ظهور فرموده است وبهمین ظهور للالهیت درآنها آن مظاهر شده آند (تفسیر عزیزی پاره ۲۹ صفحه ۱۲۹).

(۲) په ایاک نستعین کښې تقدیم د مفعول داخصاص لپاره دی، بل طرفته په ماتحت الاسباب او آمورو عادیه وه کښې استعانت من غیر الله په قران کې ثابت دی لکه (فَأَعِيْنُوْنِيْ بِقُوَّتِهِ) دارنگه (مَنْ أَضَارُّنِيْ إِلَى اللَّهِ؟) نو ضرور په ایاک نستعین کې استعانت فی مافوق الاسباب دالله تعالى پورې خاص دی نو دشرک فدايان چې پدې ایت کښې داتفسیر کوي چې انبياء او اولياء مظاهر دعون الهي دي لهذا: دوي څخه استمداد دالله تعالى څخه استمداد دی، نو بعینه همداسې تفسیر خو په ایاک نعبد کې هم کیدلی شي چې انبياء او اولياء مظاهر دتقرب الهي دي لهذا ددوي عبادت دالله تعالى عبادت دی. نو آیا دا تفسیر به صحیح وي؟ که صحیح وي نو بیا ولې غیر الله ته لمونځ نه کوی؟ ولې غیر الله ته روژې نه نیسی؟ ولې غیر الله ته حج نه کوی؟

(۳) انبياء او اولياءو چې مظاهر العون شو اوبیا ددوي څخه استمداد دالله تعالى څخه استمداد شو دغير الله څخه نه شو او ددوي امداد دالله تعالى امداد شو دغير الله امداد نه شو نو داخو دالله تعالى امداد

دمخلوق په مابين کښې اتحاد شو، د عيسويانو د عقيدې په شان د الله تعالى او د غير الله په مابين کښې اثنييت ختم شو.

فان قيل: په دوهم جواب باندې اعتراض واردېږي چې قرآن في الذكر قرآن في الحكم لره نه وي مستلزم، مثلاً (فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا دِينَ أَبِي بَكْرٍ) د صلوة اوزکات په مابين کښې قرآن في الذكر دی لکن قرآن في الحكم نه شته، لمونځ د ورځې پنځه وخته فرض دی او زکات په کال کې يو ځل فرض دی، لهذا په اياک نستعين کښې د تفسير جائز دی چې انبياء او اولياء مظاهر دعون الهي دي، نو ددوي څخه استمداد د الله تعالى څخه ستمداد دی او اياک نعبد په اياک نستعين مه قياسوه چې انبياء وو او اولياوو ته مظاهر د تقرب الهي ووايي او ددوي عبادت ته عين د الله عبادت ووايي، همدارنگه عبادت سبب او استعانت مسبب دی، لهذا يو په بل يې قياس نه دی صحيح.

قلنا: زمونږ استدلال په دې باندې نه دی بناء چې مونږ قرآن في الذكر قرآن في الحكم لره مستلزم گڼو، بلکې زمونږ استدلال په دې بناء دي چې په اياک نستعين کښې تقديم دمفعول د حصر لپاره دی نو که پدې حصر کښې تاسو دا احتمال راوباسی چې مستعان حقيقي الله تعالى دی او دانبياء وو او اولياوو څخه استمداد صرف پدې اعتبار سره دي چې دا مظاهر العون دي، نو بيا سوال دادی چې په اياک نعبد کښې هم تقديم دمفعول د حصر لپاره دی نو په دې کښې ولې دا احتمال نه دی صحيح چې معبود حقيقي الله تعالى دی او انبياء او اولياء مظاهر التقرب دي لهذا انبياء وو او اولياوو ته عبادت صرف پدې اعتبار سره دی چې دا مظاهر التقرب دي؟

فان قيل: چې په دريم جواب باندې اعتراض واردېږي چې موسي عليه السلام ته دوتنې څخه اواز وشو چې: (إِنِّي أَنَا اللَّهُ) نو دلته ونه دکلام الهي لپاره مظهر وه خو بيا هم اثنييت باقي وو، همدارنگه په مشکوة صفحه ۱۹۷ کې ديو حديث الفاظ داسې دي چې: فكننت سمعه الذي يسمع بني (الحديث). ددې مطلب دادی چې دا محبوب بنده د الله تعالى د تصرفاتو مظهر شي نو مظهريت شته خو عيسويت نشته ځکه چې مظهريت عدم اثنييت لره ندي مستلزم؟

قلنا: ۱- انبياء او اولياء چي د الله تعالى مظهر العون شو، نو اوس يې ايا د الله تعالى سره مغايرت دی او که اتحاد؟ که اتحاد وي نو اثنييت ختم شو او عيسويت راغلو، او که مغايرت وي، نو بيا د اياک نستعين په خلاف استمداد من غير الله راغلو.

۲- يو د الله تعالى وجود دی او بل وجوب الوجود دی، نو دا ټول کائنات د الله تعالى د وجود مظاهر دي، ځکه چې دا ټول د الله تعالى د وجود لپاره دلايل ايني دي، لکن د الله تعالى د وجوب الوجود مظهر پدې کایناتو کې هيڅ شی هم ندی د وجود لپاره د مظهریت په صورت کې مغايرت باقي پاتې کېږي او د وجوب الوجود لپاره د مظهریت په صورت کې مغايرت او اثنييت ختمېږي،

شاه عبدالعزیز رحمه الله فرمايي چې: آری ظهور حق درین مظاهر بمحض وجود البته مسلم است، اما محض وجود بدون وجوب وجود عام است جميع موجودات را که بسبب آن ظهور بعض موجودات استحقاق معبودیت بعض آخر ندارند والا ترجیح بلا مرجح لازم اید یا عابد را معبود شدن و معبود را عابد شدن و هر دو آمر محال و ممتنع است (تفسیر عزیزی پاره ۲۹، ص ۱۳۰)

يعني د الله تعالى ظهور پدې مظاهرو کې يواځې د وجود په لحاظ سره دی، لکن د وجوب څخه بغير يواځې وجود ټولو موجوداتو ته عام دی چې ددې ظهور په وجه بعضې موجودات د بعضو نورو لپاره استحقاق د معبودیت نه لري که نه ترجیح بلا مرجح به راشي يا به لازم شي کون العابد معبوداً و کون المعبود عابداً او دا دواړه محال او ممتنع دي.

خلاصه: دا چې فقط د وجود د الله تعالى لپاره دا ټول کاینات مظاهر دي، لکن پدې اعتبار سره مظهریت تاسوته مفید نه دی ځکه چې بیا ولې يواځې د انبياوو او اولياوو څخه کومک غواړئ؟ مظاهر خو ټول کاینات دي، همدارنگه پدې اعتبار سره د الله تعالى او ددې مظاهرو په مابین کې مغايرت باقي پاتې کېږي نو دا ياک نستعين په خلاف استمداد من غير الله راځي او په کوم اعتبار سره چې مظهریت تاسوته مفید دی چې غيریت ختم شي يعني چې د وجوب الوجود لپاره مظهر شي نو داسې مظهریت محال دی.

۳- د (كنت سمعه) او موسى عليه السلام ته چې دونې څخه د (إِنِّي أَنَا اللَّهُ) او از راغلو نو دا د باب د تجلی څخه دی، د صوفیه کرامو په اصطلاح کې د تجلی ډیر اقسام دي لکه تجلی ذاتي، تجلی صفاتي، تجلی

افعالی، په تجلی صفاتی کې که د صفاتو جلالیه وو تجلی راشي نو په سالک باندې د خشوع او د خضوع غلبه راځي او که د صفاتو جمالیه و تجلی راشي نو په سالک باندې د سرور او دانس غلبه راځي (تعلیم الدین ص ۸۲) لکه په طور چې تجلی شوې وه او موسی علیه السلام یې هوشه شوی وو، ددې تجلی څخه دا ثابتول چې ونه معاذ الله د الله سره داسې متحده شوې وه چې غیریت نه وو پاتې ډیر حماقت دی.

سید محمد انور شاه کشمیری رحمہ اللہ (كنت سمعه الذی یسمع بی) په تشریح کې فرمایلي دي چې (فاعلم أن التجلی ضرور و أمثال تقام وتنصب بین الرب وعبدہ لمعرفته تعالی فتلك مخلوقة وهی التي تسمى برؤية الرب جل مجده وهذا كما في القرآن العزيز في قصة موسى عليه السلام فلما جاءها نودی أن بورک من في النار فالمرئی والمشاهد لم یکن الا النار دون الرب جل مجده ولكن الله سبحانه لما تجلی فيها قال یموسی انی أنا الله و ما رأیت لفظا موهما في سایر القرآن أزید من هذا فانظر فيه أنه كيف سمع صوتا من النار انی أنا الله فهو نار ثم صح قوله انی أنا الله ایضاً فالتکلم في المرئی کان هو الشجرة ثم اسند تکلمها الى الله وذلك لان الرب جل مجده لما تجلی فيها صارت الواسطة لمعرفته اياه هی الشجرة فأخذ المتجلی فيه حکم المتجلی بنفسه بنحو تجزید وهذا الذی قلنا فيما سبق أن المرئی في التجلی لا تكون الا الصور والمرئی یكون هو الذات (الی قوله) فامثال تلك الاحادیث عندی ترجع الى مسألة التجلی فان فهمت معنی التجلی كما هو حقه وبلغت مبلغه فدع الامثال والصور المنصوبة وارق الى ربک حنیفا فانه اذا صح للشجرة الخ (فیض الباری ج ۴ ص ۴۳۸)

پوه شه چې د تجلی لپاره ډیر اقسام دي، چې د الله تعالی د معرفت لپاره د الله تعالی او د بنده په مابین کې قایم دي او مخلوق دي، او دا تجلی هغه ده چې د الله په رویت سره مسمی ده او دا لکه څرنګه چې د موسی علیه السلام په قصه کې راځي چې کله موسی علیه السلام او ورته راغلو نو اواز راغلو چې برکت کړی شوی دی په هغه چې په اور کې دی، نو هلته صرف د اور مشاهده کیدله د الله تعالی مشاهده نه کیدله، لکن چې کله الله تعالی په اور باندې تجلی اچولې وه نو وې فرمایلي چې زه الله یم، او ما په ټول قرآن کې ددې څخه زیات بل موهم لفظ نه دی لیدلی نو پدې کې فکر وکړه چې موسی علیه السلام څرنګه د اور څخه د انی أنا الله اواز واوریدلو؟ هغه خو او ورو و او د انی أنا الله اواز هم صحیح دی، نو په

بنکاره ونې خبرې کولې او بیا دا خبرې الله تعالی خپل ذات ته منسوبې کړې ځکه چې کله الله تعالی په ونه کې تجلی وکړه نو ونه د الله تعالی دمعرفت ذریعه شوه نو په کوم شي کې چې تجلی وشوه نو هغه شی بنفسه د تجرید په طریقه د تجلی کونکي په حکم کې شو او دا هغه خبره ده کومه چې مونږ مخکې وکړه چې په تجلی کې صور لیدل کیږي او مقصود ذات وي (او بیا مخکې لیکي) چې دا قسم احادیث زما په نیز تجلی ته راجع دي که تا د تجلی معنی زده کړه او حقیقت ته یې ورسیدلې نو امثال او صور منصوبه پرېږده او دخپل رب طرفته مایل لاړ شه چې کله ددې ونې څخه د انی انا الله اواز اوریدل کیږي نو انسان چې اشرف المخلوقات دی (و خلقه الله علی صورته) د شجرې څخه کم ندی نو دده په غوږونو پوزې وغیره اعضاوو کې به متصرف صرف الله تعالی وي.

شاه صاحب د علماء الشریعت څخه ددې حدیث معنی رانقل کړې ده او په صوفیانه انداز باندې یې داسې بیان کړی ده چې: (قلت وهذا عدول عن حق الالفاظ لان قوله كنت سمعه بصيغة المتكلم يدل على أنه لم يبق من المتقرب بالنوافل الاجسده وشبحه وصار المتصرف فيه الحضرة الالهية فحسب وهو الذي عناه الصوفية بالفناء في الله اى الانسلاخ عن دواعي نفسه حتى لا يكون المتصرف فيه الا هو وفي الحديث لمعة الى وحدة الوجود (فيض الباری ج ۴ ص ۳۸) زه وایم چې دا د الفاظو د حق څخه اعراض دی ځکه چې په (كنت سمعه) کې د متکلم صیغه پدې دلالت کوي چې د متقرب بالنوافل صرف صورت او جسم باقي پاتې کیږي او پده کې تصرف کونکی صرف د الله تعالی ذات وي، صوفیه کرام دې ته فنا فی الله وایي، یعنې دخپل نفس د دواعیو او محرکاتو څخه جدا کیدل تر دې چې پدې کې تصرف کونکی ذات صرف الله تعالی وي او پدې حدیث کې وحدة الوجود ته اشاره، نو د شاه صاحب د تشریح خلاصه داشوه چې کله چې په ډیرو نوافلو سره دانسان خواهشات مغلوب شي نو بیا دده په اندامونو کې الله تعالی تصرف کوي او بنده یې طاقته شي دا معنی نده چې بنده او خالق یو دبل سره یو شي.

فانقيل: چې شاه عبدالعزيز رحمه الله دایاک نستعین په تفسیر کې غیر الله تعالی ته مظهر العون ویلو او بیا ترینه استمداد ته جایز ویلي دي، شاه عبدالعزيز رحمه الله په یو ځای کې لیکي چې: واگر التفات محض بجانب حق آست، و اورا یکی از مظاهر عون دانسته در حقیقت این نوع استعانت

بغير نسبت بلکی استعانت بحضرت حق است لاغير، وانبیاء واولیاء این نوع استعانت بغير کرده اند (تفسیر عزیزی پاره ۱ ص ۳۷)

یعنی که توجه صرف الله تعالی ته وی او غیر الله مظهر العون وگنهی نو دا په حقیقت کې استعانت بالغیر ندی، بلکه د الله تعالی څخه استعانت دی او انبیا و اولیا و و د اقسام استعانت بالغیر کړیدی.

قلنا: د شاه عبدالعزیز رحمه الله پدې مجمل عبارت کې د عالم الاسباب ظاهري استعانت مراد دی، یعنې په ماتحت الاسباب أمورو کې په ظاهر کې د امیر او بادشاه څخه استعانت وي. ، لکن دا هم په حقیقت کې د الله تعالی څخه وي، ځکه چې ددوي په زړونو کې داعیه د امداد الله تعالی اچولې ده، همدارنگه د مریضۍ په صورت کې د دویانو څخه استعانت په حقیقت کې د الله تعالی څخه استعانت دی، ځکه چې په دویانو کې اثر الله تعالی اچولی دی او دا ځکه چې د شاه عبدالعزیز په عباراتو کې ددې خبرې تصریح ده چې دغیر الله څخه استعانت په ماتحت الاسباب او امورو عادیه وو کې کيږي هغه فرمایي چې: و او را یکی از مظاهر عون دانسته و نظر بکارخانه اسباب و حکمت او تعالی نموده الخ (تفسیر عزیزی ص ۸)

په دې عبارت کې (نظر بکارخانه اسباب) صریح دی په دې کې چې د شاه عبدالعزیز رحمه الله خبره په امور عادیه وو او ماتحت الاسباب کې ده، شاه صاحب فرمایي چې: واستعانت یا بهیز یست که توهم استقلال آن چیز در وهم و فهم هیچ کس از مشرکین و موحدین نمی گزرد مثل استعانت بحبوب و غلات در دفع گرسنگی و استعانت بآب و شربتها در دفع تشنگی و استعانت برای راحت بسایه درخت و مانند آن و در دفع مرض بادویه و عقاقیر و در تعین وجه معاش بآمیر و بادشاه که در حقیقت معاوضه خدمت بمال است و موجب تذلل نیست یا باطباء و معالجان که بسبب تجربه و اطلاع زاید از آنها طلب مشوره آست و استقلالی متوهم نمیشود پس این قسم استعانت بلا کراهت جایز است زیرا که در حقیقت استعانت نیست و اگر استعانت است، استعانت بخدا است، (تفسیر عزیزی ص ۳۸)

او استعانت یا دداسې شي څخه کيږي چې د هغه استقلال دهیچا (موحد وي او که مشرک وي) په فهم او وهم کې نوي تیر شوی، لکه د ولې په دفع کولو کې د دانو او غلو څخه استعانت او د تندې د ختمولو لپاره د اوبو او شربتو څخه استعانت او د خوب لپاره د ونې د سوري څخه استعانت او د مریضۍ د

ازالې لپاره د دواگانو او بوټو څخه استعانت او د معاش دوجې دتعيين لپاره د امير او دبادشاه څخه استعانت چې دا په حقيقت کې د خدمت مالي معاوضه ده او موجب د تذلل نه ده يا د حکيمانو او علاج کونکو څخه استعانت چې دهغوي دتجربې او زياتې خبردارۍ له وجې دهغوي څخه دمشورې غوښتل دي او دلته د استقلال توهم نه کېږي نو دا قسم (ماتحت الاسباب) استعانت بلا کراهيته جايز دی ځکه چې دا په حقيقت کې استعانت نه دی (صرف ظاهري استعانت دی) او که دا استعانت وي نو صرف دالله تعالی څخه استعانت دی (انتهی)

نو شاه صاحب په ماتحت الاسباب امورو کې دغير الله څخه ظاهري استعانت ته جايز وييلي دي . حضرت شاه عبدالعزیز رحمه الله د کافرانو د باطلو عقیدو په تردید کې لیکلي دي چې : واگر کافران گویند که معبودان ما مظاهر صفات کامله الهی آند ویا او اتحاد نسبت مظهر باظاهر دارند نه مغایرت ومقابله (الی قوله) گویم این نیز خیال باطل شما است آه (تفسیر عزیزی پاره ۲۹ ص ۴۹) او که کافران دا ووايي چې زمونږ معبودان د الله صفاتو کمالیه وو مظاهر دي او دالله تعالی سره نسبت د اتحاد د مظهر د ظاهر سره لري نه د مغایرت او د مقابلي (بیا مخکې لیکي) چې مونږ وایو چې ستاسو دا خیال باطل دی (انتهی)

نو شاه صاحب غیر الله ته داسې مظهر ویل چې غیریت پکې ختم شي باطل او د کافرانو عقید وایي، شاه صاحب په یو ځای کې لیکلي دي چې : توضیح این مقام آنست که بنده را بظاهر قدرتی داده آند که بسبب آن قدرت گمان می کند که کردن وناکردن بدست من است لکن ترجیح فعل بر ترک هرگز او را از خود میسر نیست ، زیرا که اگر مرجح از جانب بنده باشد در آن مرجح نیز سخن خواهد بود تا آنکه تسلسل لازم آید پس آن مرجح نمی باشد الا از جانب خدا پس استعانت لایق نیست الا از خدا ونیز دیده ایم که جمیع خلائق مطلوبات خود را طلب می کند حالانکه در قدرت و عقل وشعور وکوشش وجد واجتهاد هیچ کس قصور نمی کند و بمطلب نمی رسند الا بعض ایشان پس حصول مطلب نیست الا باعانت غیبی ونیز بارها دیده شده که انسان آرز از انسان دیگر حاجتی را طلب نموده ، وان شخص مدت های مدیده مدافعت کرده و بلیت ولعل گزرانیده باز ناگاه حاجت او را بر آورده از هیمن جا معلوم شد که القای داعیه انجام در قلب آن شخص از جانب غیب است پس مرد مؤمن را که از شرک می گریزد از اول وهله باید که

اعانت غیر را کہ بظاہر اعانت است و در معنی اصلاً قدرت ندارد از نظر بیندازد و با اعانت قادر حقیقی اکتفا نماید گویند کہ چون خلیل علیہ السلام را نمرود لعین دست و پا بستہ در آتش انداخت حضرت جبریل علیہ السلام در رسیدند و گفتند اگر ترا حاجتی بمن باشد بفرما حضرت خلیل علیہ السلام در جواب فرمودہ کہ بسوی تو حاجت ندارم حضرت جبریل علیہ السلام گفت کہ بخدا التجا کن ، حضرت خلیل فرمود او دانائی نہان و آشکار است حاجت عرض من نیست (تفسیر عزیزی ص ۳۵)

ددې مسئلې توضیح داده چې انسان ته الله تعالى په ظاهر کې قدرت ورکړې دی، ددې قدرت په وجه گمان کوي چې کول او نه کول زما په اختیار کې دي، لیکن ترجیح د فعل په ترک هیڅکله له خپل جانب څخه حاصله او میسر نه ده ځکه چې که مرجح د بنده له طرفه شي نو بیا پدې مرجح کې کلام کیدلی شي چې ددې مرجح د فعل ترجیح په ترک باندې د کوم ځای څخه راغلې ده؟ چې ددې څخه تسلسل لازمیږي لهذا هغه مرجح به صرف د الله تعالى له طرفه وي، نو دالله تعالى څخه بغیر دبل چا څخه استعانت مناسب نه دی، همدارنگه مونږ گورو چې هر مخلوق خپل حاجت طلبوي او د حاجت په حاصلولو کې په خپل قدرت، عقل شعور کوشش او په جد او اجتهاد کې هیڅ کمی نه کوي، لکن بیا هم بعضې مطالب نه حاصلیږي نو د مطلوب حاصلیدل بغیر د اعانت غیبي د الله تعالى څخه ممکن نه دی، همدارنگه کله یو څوک د بل چا څخه تر ډیره وخته پورې خپل حاجت طلبوي او هغه یې د حاجت په پوره کولو کې تأخیر اولیت او لعل کوي بیا یې دفعه حاجت پوره کړي نو ددې ځای څخه معلومه شوه چې دده په زړه کې د حاجت د پوره کولو خیال راتلل د غیب له طرفه دي نو مؤمن انسان ته چې دشرک څخه تختي پکار دی چې د اول څخه د غیر الله ظاهري اعانت نظر انداز کړي او د قادر حقیقی په اعانت باندې اکتفاء وکړي، مشران فرمایي چې نمرود لعین چې د ابراهیم علیه السلام پښې اولاسونه وټرل او اور ته یې واچولو نو جبریل علیه السلام ورته راغلو او ورته وې فرمایل چې زما لایق که کوم حاجت او خدمت وي نو ووايي حضرت ابراهیم علیه السلام ورته و فرمایل چې تاته مې هیڅ حاجت نشته، جبریل علیه السلام ورته و فرمایل چې الله تعالى ته سوال وکړه، ابراهیم علیه السلام و فرمایل چې هغه جل جلاله په ظاهر او باطن عالم دی زما د سوال ضرورت نشته انتهى.

ددې څخه معلومه شوه چې دغیر الله تعالیٰ څخه استمداد په ماتحت الاسباب کې دی هغه (غیر الله) ذي روح وي او که غیر ذی روح لکه دواياني، حتی چې د جبریل علیه السلام څخه په ماتحت الاسباب کې استمداد دی که دابراهيم د اجازت څخه وروسته جبریل علیه السلام دعا کولې نو دا به دحاضر دعاوی او دوعا کول هم ماتحت الاسباب امر دی.

خلاصه دا چې د شاه صاحب ددې صریحو عباراتو په موجودگي کې دمجمل عبارت څه چې دسیاق او دسباق څخه یې جدا کړې وي صرف دعوامو دوهکه کول دي، شاه صاحب د (لايزال عبدي يتقرب اليّ) په تشریح کې فرمایلي دي چې: لکن این طریق تقرب خاص بذات او تعالیٰ است اگر کسی خواهد کی باین طریق بیکی از مخلوقات تقرب پیدا کند ممکن ومطرّد نیست وسبیش آن ست که درین نوع تقرب متقرب الیه را دوچیز می باید.

اول: احاطه علمي باذکار قلبیه ولسانیه ذاکرین باوصف تخالف امکانه و آزمنه و مدارک و ألسنه تا ذکر قلبي ولسانی هر ذاکر را معلوم کند.

دوهم: قوت نزدیک شدن و درمدرکه او در آمدن و آنرا پُر کردن، وحکم صفت آن پیدا کردن که در عرف شرع آن را دُئو و تَدَلّی و نزول و قرب خوانند و این هردو صفت خاصه ذات پاک او تعالیٰ است هیچ مخلوق را حاصل نیست آری بعض کفره در حق بعض از معبودان خود و بعض پیر پرستان آرزومره مسلمین در حق پیران خود امر اول را ثابت می کنند و در وقت احتیاج بهمین اعتقاد بآنها استعانت می نمایند اما مطرد نمی باشد (الی قوله) و دیگر مخلوقات هر چند روحانیات باشد اول علم محیط ندارند که بر ذکر هر ذاکر مطلع شوند الخ (تفسیر عزیزی پاره ۲۹ ص ۱۸۱)

لکن دتقرب د ا طریق د الله تعالیٰ د ذات پورې خاصه ده که څوک غواړي چې پدې طریق په مخلوق کې چاته تقرب پیدا کړي نو دا ممکنه او جاري نه ده ځکه چې دتقرب ددې طریقې لپاره په متقرب الیه کې دوه شیان ضروري دي.

اول دا چې دا اختلاف زماني، اختلاف مکاني، اختلاف لسانی، او اختلاف نظري با وجود دهر ذاکر په ذکر قلبي او لسانی باندې علم محیط ولري ترڅو چې دهر ذاکر ذکر قلبي او لسانی ورته معلوم شي.

دوهم: په متقرب اليه کې صفت د (دُتُوا او تَدَلُّوا) او نزول او قرب دی، يعنې دنږدې کيدلو قوت او په مدرکه د ذاکر کې دراتللو او دهغې د ډکولو قوت او دهغې د صفت د حکم د پيدا کولو قوت او دا دواړه د الله تعالی خاص صفات دي په مخلوق کې هيچا ته حاصل نه دی، البته کافران خپلو معبودانو ته او بعضې پير پرست مسلمانان خپلو پيرانو ته اول امرثابتوي او د حاجت په وخت کې په همدې عقیده دخپلو پيرانو څخه استمداد کوي په هر حال دا جاري نده (بيا مخکې ليکي چې) دالله تعالی څخه بغير بل مخلوق اگر چې ذی روح ولې نه وي اول علم محيط نه لري چې د ذاکر په ذکر خبر شي الخ. په دې عبارت کې شاه صاحب دا قانون بيانوي چې دهر ذاکر په ذکر باندې علمي احاطه دالله تعالی خاصه ده، همدارنگه هر حاجتمند ته قرب د الله خاصه ده لکن بعضې پير پرستان په علم محيط کې غير الله دالله تعالی سره شریکوي.

اعتراض: شاه عبدالعزيز رحمه الله په تفسير عزيزي ص ۸ کې فرمايلي دي چې: لکن در اینجا باید فهمید که استعانت از غیر بوجهی که اعتماد بر آن غیر باشد واورا مظهر عون الهی نداند حرام است الخ که دغير الله څخه استمداد پداسې طريقه وکړي چې په همدې غير الله اعتماد وکړي او مظهر العون الالهی ورته ونه وايي حرام دی (توضیح البيان)

قلنا: د حضرت شاه عبدالعزيز ټول عبارت داسې دی چې: شيخ سفیان ثوري روزی در نماز شام امامت می کرد، چون ایاک نعبد وایاک نستعین گفت بیهوش افتاد چون بخود امد گفتند ای شیخ! ترا چی شده بود؟ گفت چون ایاک نستعین گفتم ترسیدم که مرا بگویند که ای دروغگو! چرا از طبیب دارومی خواهی؟ واز ا میر روزی؟ واز بادشاه یاری میجویی؟ ولهذا بعضی از علماء گفته آندکه مرد را باید که شرم کند ازانکی روز و شب پنج نوبت در مواجه پروردگار خود استاده دروغ گفته باشد، لکن درین باب باید فهمید که استعانت از غیر بوجهی که اعتماد بر آن غیر باشد واورا مظهر عون الهی نداند حرام است و اگر الثنات محض بجانب حق است واورا یکی از مظاهر عون دانسته و نظر بکار خانه اسباب و حکمت او تعالی در آن نموده بغير استعانت ظاهر نماید دور از عرفان نخواهد بود، و در شرع نیز جایز و روا است، و انبیاء و اولیاء این نوع استعانت بغير کرده اند و در حقیقت این نوع استعانت بغير نیست بلکه استعانت بحق تعالی است (تفسير عزيزي ص ۸)

سفيان ثوري رحمه الله يوه ورځ د ماښام د لمانځه امامتي کوله، کله يې چې اياک نعبد و اياک نستعين تلاوت کړو نو بيهوشه شو، کله چې په هوش شو نو خلکو ترينه پوښتنه وکړه چې ولې بيهوشه شوې؟ سفيان ثوري رحمه الله فرمايل چې زه د الله تعالى څخه وويړيدم چې الله تعالى راته ونه وايي چې دروغ ولې وايي؟ ته خو د طبيب څخه دوايي غواړې د امير څخه روزي غواړې او د باشاه څخه مدد غواړې، لدې وجې بعضې علماء فرمايي چې انسان ته شرم پکار دی چې په يوه شپه او ورځ کې د الله تعالى په مخکې پنځه وخت دروغ وايي، لکن دلته په دې خبره ځان پوهول پکار دي چې د غير الله څخه په داسې طريقه مدد غوښتل چې په همدې غير الله باندې اعتماد وشي او مظهر دعون الهی ونه گڼلی شي حرام دي او که توجه صرف د الله تعالى طرفته وي او غير الله يو دمظاهرو دعون څخه وگڼلی شي او نظر د الله تعالى د اسبابو په کارخانه او حکمت وي او بيا ددې غير څخه امداد و غواړي نو د معرفت څخه لرې نه ده او په شريعت کې هم جايز او روا دی او انبيا وو او اولياء وو داسې قسم استعانت کولو او په حقيقت کې دا د غير څخه استعانت نه دی بلکې د الله تعالى څخه استعانت دی، انتهى.

نو د شاه صاحب د عبارت خلاصه داده چې ۱- سفيان ثوري رحمه الله د غلبه الحال له وجې د طبيب امير او بادشاه څخه ماتحت الاسباب او ظاهري استعانت هم ددې ايت څخه مخالف گڼلو.

۲- دا د سفيان ثوري رحمه الله د غلبه الحال خبره وه په شريعت کې د طبيب څخه دوايي غوښتل د امير څخه دودې غوښتل او د بادشاه څخه کومک غوښتل يعنې ماتحت الاسباب او ظاهري استعانت په ممنوع استعانت کې نه دی داخل.

۳- د شاه عبدالعزيز رحمه الله دا الفاظ چې: او را يکی از مظاهر عون الخ همدې د طبيب، امير او بادشاه څخه استعانت ته اشاره ده چې دا ماتحت الاسباب او ظاهري استعانت دی او بيا پخپله شاه صاحب پخپلو دغې الفاظو چې (نظر بکار خانه اسباب) دی په خپل مراد باندې تصريح کړې ده چې ظاهري او ماتحت الاسباب استعانت دی.

په مافوق الاسباب کې د غير الله څخه د کومک د غوښتلو د شرک دلايل

۱- په مافوق الاسباب کې د غير الله څخه کومک غوښتل غير الله خالق گڼل دي ځکه چې علامه تفتازاني رحمه الله فرمايي چې: ان الکسب واقع بآلة والخلق لا بآلة (شرح العقائد ص ۶۶)

نو ما تحت الاسباب هغه شی دی چې قدرت کاسبه د عبد وړپورې متعلق کیدلی شي او د مافوق الاسباب پورې قدرت خالقہ د رب متعلق کیږي.

۲- د غیر الله څخه په مافوق الاسباب کې د استعانت څخه مخکې به دې د همدې مستعان په باره کې عقیده د علم الغیب وي مثلاً چې ته د شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله څخه بچي یا باران غواړي نو اول به د شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله په باره کې دا عقیده لرې چې شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله زما په حال خبر دی او زما پدې استعانت هم خبریږي، حالانکې د غیر الله په باره کې د علم الغیب عقیده لرل کفر دی، الله تعالی فرمایلي دي چې: (وهم عن دعائهم غفلون) او احناف فقهاء د دې عقیدې والا تکفیر داسې کړی دی چې: **لَوْ تَزَوَّجَ بِشَهَادَةِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ لَا يَنْعَقِدُ وَيَكْفُرُ لَا عِتْقَ لَهُ أَنْ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَعْلَمُ الْغَيْبَ** (قاضی خان، کتاب النکاح، باب الشهادة ج ۲ ص ۵۷۶، والبحر الرائق ج ۳ ص ۸۸، کتاب النکاح)

۳- د غیر الله څخه په مافوق الاسباب کې د استعانت څخه مخکې به د همدې غیر الله (مستعان) په باره کې عقیده د حاضر او د ناظر لري مثلاً چې څوک د شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله څخه بچي او یا باران غواړي نو اول به د شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله په باره کې دا عقیده لري چې شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله ما گوري او زما او زما وري یعنې حاضر او ناظر دی، حالانکې الله تعالی فرمایلي دي: **(إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ)** او فقهاء د دې عقیدې والا تکفیر داسې کړی دی چې: من قال ارواح المشايخ حاضرة تعلم يكفر، (فتاوی بزازیه علی هامش الهندي، الفصل الثاني فيما يتعلق بالله)

۴- د غیر الله څخه په مافوق الاسباب کې د استعانت څخه مخکې به د همدې مستعان (غیر الله) په باره کې عقیده د مختار الكل او د متصرف والی لري مثلاً چې څوک د شیخ عبد القادر رحمه الله څخه بچي یا باران غواړي نو اول به د شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله په باره کې دا عقیده لري چې د شیخ عبد القادر جیلاني رحمه الله سره د نفع او ضرر اختیار دی، حالانکې الله تعالی فرمایلي دي چې: **(فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضَّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ۝)**

او د دې عقیدې والا تکفیر احناف فقهاء و داسې کړی دی چې څوک چې غیر الله ته نذر کیږدي، نو دا کافر کیږي ځکه چې د ناذر د خیال وي چې: **أَنَّ الْمَيِّتَ يَتَعَرَّفُ فِي الْأُمُورِ دُونَ اللَّهِ تَعَالَى وَاعْتِقَادُهُ ذَلِكَ كُفْرٌ** (بحر الرائق ج ۵ ص ۲۹۸، فصل عقد البیان ما یوجب العبد علی نفسه)

ثوڪ چي دا عقيدہ لري چي مري د الله لاندې تصرف کوي يعني ثوڪ چي دغير الله په باره کي دا عقيدہ لري چي دا متصرف بالعطاء دی او متصرف باذن الله دی نو دا کافر دی .

دوڼ: دلته په معنی د ماتحت سره دی: لکه دمعراج په شپه دنبي کریم صلی الله علیه وسلم دسورلي په باره کي راځي چي: فوق البغل ودون الحمار.

دمکي مشرکانو الله تعالی بالکل پریښی نه وو بلکي د الله تعالی لاندې يې نور متصرفين بالعطاء او متصرفين باذن الله نیولي وو ، لکه د نن زمانې مشرکين چي انبياء او اولياء متصرفين بالعطاء او متصرفين باذن الله گڼي .

۵- الله تعالی فرمايي چي: (وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) (۱۰)

پدې ايت کي د او اضعه ذکر شوي دي چي غير الله هيچا ته نفع او ضرر نه شي رسولی، بلکي نفع او ضرر صرف الله تعالی رسوي، دمکي مشرکانو پوتان پدې عقيدہ رابلل چي هغه يې نافع او ضار گڼل او عطاء او باذن الله نافع او ضاريې گڼل لکه د نن سبا مشرکين چي انبياء او اولياء عطايي او باذن الله نافع او ضار گڼي .

ملا علي قاري رحمه الله فرمايي چي: دغير الله څخه څه مه غواړه ځکه چي غير الله خپل ځان ته د نفع او د ضرر مالک ندي، (مرقات على المشکوٰة ج ۲ ص ۴۵۳)

۶- دمکي مشرکينو به غير الله عطائي او باذن الله مشکل کشا او حاجت روا گڼلو، الله تعالی د دوي عمل د «دعا یدعو» په صيغو سره ذکر کړی دی چي دا تاسو چي ثوڪ رابلئ او کومکونه ترینه غواړئ هغه د نفع او د ضرر مالکان ندي او ستاسو په تکليفونو او مصيبتونو باندې خبر نه دي، بل طرفته نبي کریم صلی الله علیه وسلم او مومنانو ته فرمايي چي دغير الله څخه استمداد مه کوئ.

الله تعالی فرمايي: (إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ)

همدارنگه: قُلْ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَمَا هُمْ فِيهَا مِنْ شَرِكٍ وَمَا لَهُ مِنْهُمْ مِنْ ظَهِيرٍ (۱۰۲۲)

همدارنگه: قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ

همدارنگه: قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَتُ رَحْمَتِهِ قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ

همدارنگه: وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْعِنٍ إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دَعَاءَكُمْ وَلَا يُسْمِعُوا مَأْسَجَاتٍ إِنْ كُنْتُمْ بِرَحْمَةِ اللَّهِ تَدْعُونَ

پدې ټولو ایتونو کې الله تعالی د مشرکینو شرک دا ذکر کړی دی چې هغوي د الله تعالی څخه لاندې مخلوق مشکل کشا او حاجت روان گنلو يعنې غير الله يې مشکل کشا او حاجت روا باذن الله، و بالعطاء گنلو، الله تعالی و فرمايل چې په تکويني کارونو کې د تکليف څخه په نجات ورکونکو او مهرباني کونکو کارونو کې غير الله د يوې ذرې مالکان هم ندي، او دغه غير الله چې دوي يې مشکل کشا او حاجت روا گڼي او ل خو د دوي اوازنه او وري او که بالفرض وای وري، نو بيا ورسره مدد نه شي کولی، الله تعالی دې عقيدې ته د شرک عقیده وايي، الله تعالی فرمايي: ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ كَفَرْتُمْ وَلَنْ يَمْلِكَ بِهِ شَيْءٌ وَلَئِنْ دُعِيَ الْأَلِهَاءُ مَعَهُ لَقُيُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

په دې ایت کې هغه چاته الله تعالی مشرک ويلي دي چې غير الله نافع او ضار گڼي او بيا ترېنه استمداد کوي. اعتراض: بریلویان وايي چې د لاندعوا او بدعوه، همدارنگه وادعوا څخه عبادت مراد دی (جاء الحق ص ۲۰۲)!

قلنا: ۱- که د دعا او عبادت په مابین کې تضاد وی او دواړه دوه جدا جدا حقیقتونه وی نو بیا الله تعالی ولې په عبادت باندې د دعا اطلاق کړی دی؟ او که دلته یوشی وي اگر چې په بل ځای کې به د دواړو په مابین کې عموم من وجه وي نو بیا د بریلویانو اعتراض باطل دی.

۲- په قرآن کریم کې اکثر د (دعا بدعوا) څخه وروسته د (اجاب استجاب) او د (جیب) صیغې راغلي دي او دا صیغې په دې دلالت کوي چې (دعا بدعوا) په معنی د غوښتلو سره دی.

۳- دلغتو په کتابونو کې - دعا يدعوا - په معنی دغو بښلو سره راغلی دی (فی الصراح ص ۲۳) اجابه
واجاب عن سؤاله بمعنى اجاب الله دعائه واستجاب بمعنى (اتهي) یعنی د - اجابه - اود -
أجاب - معنی داده چې دده سوال يې قبلو کړو اود - اجاب الله دعائه واستجاب - يوه معنی ده چې
الله تعالی دده دعا واوریدله او قبوله يې کړه.

۴- په احادیثو کې راځي چې: (الدعاء مخ العبادۃ) مفسرينو د عبادت او دعا په مابين کې عينيت
منلی دی نه تعارض او تضاد، ځکه يې د دعا معنی په عبادت سره کړې ده.

۵- شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايي چې: وَقَالَ تَعَالَى: {فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا} وَلَيْسَ الْمُرَادُ
مِنَ الدُّعَاءِ الْعِبَادَةَ (ای العبادۃ المخالف للدعاء) كَمَا قَالَ الْمُفَسِّرُونَ، بَلْ هُوَ الْإِسْتِعَانَةُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: {بَلْ إِيَّاهُ
تَدْعُونَ فَيَكْشِفُ مَا تَدْعُونَ} (حجت الله البالغة: ج ۱ ص ۶۲).

بریلویان زیات زور په دې لگوي چې د بتانو څخه مافوق الاسباب استمداد شرک دی او دا وایو او
انباوو څخه مافوق الاسباب استمداد شرک نه دی، حالانکې شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمایلي
دي چې د شرک جرړه داده چې معظمین من الناس په انسانانو کې بهترينې هستی په داسې اوصافو
باندې متصفې کړي چې هغه د خواصو ذالو هیت څخه وي، لکه عالم الغیب يې وگڼي حاضر او ناظر يې
وگڼي متصرف فی الامور يې وگڼي وغيره.

حَقِيقَةُ الشَّرْكَ أَنَّ يُعْتَقَدَ إِنْسَانٌ فِي بَعْضِ الْمُعْظَمِينَ مِنَ النَّاسِ أَنَّ الْأَثَارَ الْعَجِيبَةَ الصَّادِرَةَ مِنْهُ إِنَّمَا صَدَرَتْ
لِكَوْنِهِ مُتَصِفًا بِصِفَةٍ مِنْ صِفَاتِ الْكَمَالِ مِمَّا لَمْ يُعْهَدْ فِي جَنْسِ الْإِنْسَانِ، بَلْ يُخْتَصُّ بِالْوَاجِبِ جَلُّ هَجْدِهِ لَا يُوجَدُ فِي
غَيْرِهِ إِلَّا أَنْ يَخْلَعَهُ هُوَ خَلْعَةُ الْأُلُوْهِيَةِ عَلَى غَيْرِهِ، أَوْ يُغْنَى غَيْرُهُ فِي ذَاتِهِ وَيَبْقَى بِذَاتِهِ أَوْ نَحْوَ ذَلِكَ مِمَّا يَطْنُهُ هَذَا الْمَعْتَقَدُ
مِنْ أَنْوَاعِ الْخَوَافَاتِ (حجة الله البالغة: ج ۱ ص ۶۱).

د شرک حقيقت داده چې کوم انسان په انسانانو کې په يوه عظيمه هستی کې عجيب او غريب خوارق
وگوري او بيا دا عقیده ولري چې دغه د الله تعالی پورې مختص اشار ځکه ددې عظيمې هستی څخه
صادر شوي دي چې دا په داسې صفاتو د کمال باندې متصف دی چې په نورو انسانانو کې نه شته بلکې
د الله تعالی پورې خاص دي، نو دا صفات به يا په الله تعالی کې وي او يا به په داسې چا کې وي چې الله

تعالیٰ د الوهیت په خلعت نازلوی وی او دا برزگ فنا فی الله وی او همداسې نور خرافات ددې معتقد په ذهن کې راځي.

۷ دلیل: دوه مقدمې دي اوله دا چې اله صرف الله دی او دوهمه دا چې: اله مشکل کشا او حاجت رواته وایي، ددې نتیجه داده چې مشکل کشا او حاجت روا صرف الله تعالیٰ دی، مثلاً اوله مقدمه الله تعالیٰ داسې بیانوي: وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا نُوحِي إِلَيْهِ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدُونِ. همدارنگه: يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ

همدارنگه: نوح علیه السلام فرمایلي دي چې: فَقَالَ يَقُومِرَاعِبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ. حضرت هود علیه السلام فرمایلي دي چې: قَالَ يَقُومِرَاعِبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ همدارنگه صالح علیه السلام فرمایلي دي چې: قَالَ يَقُومِرَاعِبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ همدارنگه موسیٰ علیه السلام ته فرمایلي دي چې: إِنِّي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي همدارنگه الله تعالیٰ فرمایلي دي چې: لَا تَتَّخِذُوا الْهَيْهَاتِ الْهَيْنِ إِيْمَانًا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ دوهمه مقدمه: الله تعالیٰ داسې بیان کړی ده چې: آمَنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذَا دَعَاهُ وَيَكْشِفُ السُّوءَ وَيَجْعَلُ لَكُمْ خُلُقَاءَ الْأَرْضِ وَاللَّهُ مَعَ اللَّهِ.

پدې ایت کې الله تعالیٰ دا خبره واضحه ذکر کړې ده چې د (اله) په کارونو کې دا هم دي چې د مجبورو او بې کسو خلکو د عاگانې قبلوي؛ امداد ورسره کوي او تکلیفونه یې لرې کوي، یعنې اله فریادرس او مشکل کشا ته وایي، یونس علیه السلام د ماهي په خپته کې و فرمایلي چې: لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ.

مطلب یې دا وو چې یا الله ستا څخه بغیر نه بل کوم فریادرس شته او نه د تکلیف ختمونکی شته، نه د حاجت روا شته او نه مشکل کشا شته.

د اهل بدعتو بریلویانو د دلایلو څخه جوابات

په حقیقت کې د بریلویانو سره هیڅ قطعي دلیل نشته او په خبر واحد عقیده نه ثابتیږي (شرح العقائد، ۱۰۱، نووي ج ۱ ص ۲۲، شرح مواقف ص ۷۲۷، شرح فقه الاکبر ص ۶۷، مسامره ج ۲ ص ۷۸)

د قرآن خخه غلط استدلالات

(لَاهَبَ لَكَ غُلَمًا زَكِيًّا)

بریلویان وایی چي: جبریل علیہ السلام خو غیر اللہ دی او حضرت مریم ته وایی چي (لَاهَبَ لَكَ غُلَمًا زَكِيًّا) نو هبه د ولد مافوق الاسباب شی دی او جبریل علیہ السلام خان ته منسوب کړی دی، نو جبریل علیہ السلام مافوق الاسباب امداد کولی شي.

قلنا: ۱- جبریل علیہ السلام ماتحت الاسباب عمل کړی وو، چي: حضرت مریم په گریبان او یا خوله کې یې دم اچولی وو او یایی پوکی کړی وو او دم اچول او پوکی کول ماتحت الاسباب شی دی، دا جبریل علیہ السلام ته منسوبیږي البته پدې باندې اثر مرتبول مافوق الاسباب او خارق العاده شی دی هغه الله تعالی ته منسوبیږي، نو هبه کونکی الله تعالی دی او جبریل علیہ السلام ته دهې نسبت مجاز آدی.

۲- جبریل علیہ السلام د الله تعالی قاصد وو (إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ) او قاصد دخپل خان خخه چاته خه نه شي ورکولی، هغه صرف د مرسل ورکړی شوی شي حواله کوي، نو هبه د ولد الله تعالی کړی ده، جبریل علیہ السلام صرف دومره کړي دي چي د الله تعالی کړی ولدی يې حضرت مریم ته حواله کړی دی نو ددغې أدنی ملا بست له وجی یې د (لَاهَبَ لَكَ) صیغه استعمال کړې ده، جبرئیل علیہ السلام حضرت مریم علیها السلام ته فرمایلي وو چي: (يُزَيِّرُكَ اللَّهُ يُبَشِّرُكَ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ)، نو جبریل علیہ السلام صرف د هبه الولد د زیري راوړونکی وو، زیری الله تعالی ورکړی وو او هبه الولد هم الله تعالی کړی وه.

۳- ملایکو ته چي الله تعالی کوم کار حواله کوي هغه ماتحت الاسباب وي، دبریلویانو اعلی حضرت لیکي چي: الله اکبر حاکم حقیقی عز جلاله پاک ہے اس سے کہ کسی سے تو سل کری، دے اکیلا حاکم اکیلا خالق اکیلا د برہے سب اس کی محتاج ہیں وہ کس کا محتاج نہیں اس نے عالم اسباب میں ملائکہ کو تدبیر آموز پر مقرر فرمایا ہے قال الله تعالی فالمدبرات امرا (احکام شریعت حصہ سوم ص- ۱۶۴).

۴- دلته خو حضرت مریم د حضرت جبریل علیہ السلام خخه استمداد نه وو کړی، نو دا خرنگه داستمداد لپاره په دلیل کې پیش کولی شي؟

۵- دا دجبريل عليه السلام او مريمي كرامت دى او دكراماتو څخه داستمداد لپاره استدلال ندى صحيح.

أَنَا أَيْتِكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ

سليمان عليه السلام د آصف رضى الله عنه څخه په مافوق الاسباب كې كومك غوښتى وو چې (أَيْتُكُمْ يَأْتِيَنِي بِعَرْشِهَا) او اصف رحمه الله ورسره په مافوق الاسباب كې كومك كړى وو، ددير لري څخه يې ورته دسترگو په رپ كې تخت را حاضر كړو.

قلنا: ۱- دا د سليمان عليه السلام معجزه وه او يا د آصف رضى الله عنه كرامت وو او دمعجزاتو او كراماتو څخه داستمداد لپاره استدلال نه صحيح كيږي.

۲- پدې واقعه كې د اصف څخه ماتحت الاسباب امر صادر شوى وو چې دعا ده، نور مافوق الاسباب كار چې د تخت راوړل دي الله تعالى كړى وو، په جلالين شريف كې فرمايي چې: دَعَا آصِفُ بِالْإِسْمِ الْأَعْظَمِ أَنْ يَأْتِيَ اللَّهُ بِهِ فَحَصَلَ بِأَنْ جَرَى تَحْتَ الْأَرْضِ حَتَّى نَبَعَ تَحْتُ كُرْسِيِّ سُلَيْمَانَ (جلالين ص ۳۲۱) حافظ ابن كثير رحمه الله فرمايي چې: ثُمَّ قَامَ قَتَوَضًا، وَدَعَا اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ. قَالَ مُجَاهِدٌ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَالَ: يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ. وَقَالَ الزُّهْرِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ: قَالَ: يَا إِلَهَنَا وَإِلَهَ كُلِّ شَيْءٍ، إِلَهًا وَاحِدًا، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، الْيَتَنِي بِعَرْشِهَا. نو اصف رحمه الله صرف ماتحت الاسباب كار وكړو چې د اسم اعظم لوستل، د لاسونو وچتول او د الله تعالى څخه د تخت درا وړلو غوښتل دي، نور مافوق الاسباب كار يعنې د تخت راوړل او د سليمان عليه السلام مخې ته يې را حاضرول د الله تعالى فعل دى.

۳- كله چې الله تعالى تخت را حاضر كړو نو سليمان عليه السلام وفرمايل چې: (هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي) په فضل كې دهیچا د كسب دخل نه وي.

نو په (أَنَا أَيْتِكَ بِهِ) كې د راوړلو نسبت آصف ته مجازا شوى دى، ځكه چې د اسم اعظم په برکت يې دعا كړې وه او په (أَيْتُكُمْ يَأْتِيَنِي بِعَرْشِهَا) كې هم غير الله ته نسبت مجازا شوى دى.

د عيسى عليه السلام معجزات همدارنگه شق القمر

عيسى عليه السلام ته الله تعالى مافوق الاسباب امور منسوب كړي دي چې (وَأُتِيَتْهُ الْكَلِمَةُ وَالْأَبْرَصَ وَ أُتِيَ الْمَوْتُ)

قلنا: دا ټول معجزات دي او د معجزاتو څخه د استمداد من غير الله في مافوق الاسباب لپاره استدلال نه صحيح كيږي، ځكه چې معجزه د الله تعالى فعل وي مړي ته د (قم باذن الله) كلمه ويل ماتحت الاسباب امر دی په شق القمر کې سپوږمۍ ته اشاره كول ماتحت الاسباب امر دی، البته پدې تتيجه او اثر مرتبول د الله تعالى فعل دی، د (قم باذن الله) د كلمې ويل او سپوږمۍ ته اشاره كول خوارق او معجزې ندي، معجزې او خوارق د مړي ژوندي كول او د سپوږمۍ دوه ځايه كول وغيره اثار او نتايج دي او هغه اثار او نتايج صرف د الله تعالى فعل دی د نبي لپاره پكې خلق او كسب نشته.

(فَاعِينُونِي بِقُوَّةٍ)

ذوالقرنين ديا جوجو مأجوجو د بندولو لپاره ديوال جوړولو نو دهغې علاقې دخلكو څخه يې امداد وغوښتلو؟

قلنا: چې دا استعانت، ۱- د ژوند يو څخه وو ۲- په ماتحت الاسباب امورو کې وو يعنې په بدني خدماتو او د بدني قوت په استعمال کې وو، بدني قوت د الله تعالى خلق دی، لکن استعمال يې د بنده كسب دی، ۳- او دا استمداد د حاضرينو څخه وو، خلاصه دا چې دا ظاهري استعانت وو او په ماتحت الاسباب کې وو، ددې څخه مطلق استعانت ثابتول او يا ترينه په مافوق الاسباب کې استعانت ثابتول جهالت دی.

فانذري: دا اتفاقي قانون دی چې (مطلق الشئ يتحقق بتحقيق فرداً) نو چې خاص استعانت ثابت شو نو مطلق استعانت هم ثابت شو؟

قلنا: ۱- يو (مطلق الاستعانت) دی او بل (الاستعانت المطلق) دی (مطلق الاستعانت) مطلق الشئ دی او مطلق الشئ عبارت دی د ماهيت من حيث هي څخه او دا ماهيت تاسو په ضمن د بل فرد کې هم متحقق گڼئ چې استعانت من غير الله في مافوق الاسباب دی نو د تحقق د مطلق الشئ څخه په ضمن د يو فرد کې دانه لازم كيږي چې دا مطلق الشئ دی په ضمن د بل فرد کې هم متحقق وي، مثلاً زيد دلته په جلال اباد کې دی او عمرو په جزيرة العرب کې دی نو په جلال اباد کې په تحقق د زيد سره تحقق د مطلق

الانسان راخي، لکن په جلال اباد کې په تحقق د مطلق الانسان سره په ضمن دزید کې تحقق د مطلق الانسان په ضمن د عمرو کې نه راخي او خبره په ماهیت الاستعانت فی مرتبه من حیث هی هی کې نه ده، بلکې خبره په تحقق ددې ماهیت کې ده فی ضمن الفرد الاخر.

۲- تاسو داستعانت من غیر الله دواړو افرادو ته جایز وایي (ماتحت الاسباب وي او که مافوق الاسباب وي) نو ستاسو په نیز د مطلق استعانت څخه مطلق الاستعانت نه دی مراد، بلکې الاستعانت المطلق مو ترینه مراد دی او د الشئ المطلق تحقق په تحقق دیو فرد سره نه راخي بلکې تحقیق دادی چې الشئ المطلق په تحقق د ټولو افرادو سره متحقق کیږي. وگوره میرزا قطبي.

وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ

نعیم الدین بریلوي په مافوق الاسباب کې د غیر الله څخه داستعانت لپاره دا ایت هم پیش کړی دی؟ قلنا: دا پیره سخته مغالطه ده ځکه چې صبر او صلوة یقیناً چې غیر الله دي، لکن پدې ایت کې صبر او صلوة ته مستعان ندی ویلي شوي یعنې د صبر او د صلوة څخه استمداد نه دی شوی، ځکه چې په بالصبر کې - باء - د سببیت لپاره ده، یعنې د صبر او د صلوة په ذریعه د الله تعالی څخه کومک وغواړئ نو صبر او صلوة صرف ذریعه شوه او مستعان الله دی، ایاک نستعین، والله المستعان، انا نستعینک دا ټولې د قصر صیغې دي.

هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

قلنا: سلیمان علیه السلام بادشاه وو په خزانو کې یې هر څه وو نو دا عطاء ماتحت الاسباب ده.

فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا

قلنا ۱-: ایت قطعي الثبوت دی لکن د بریلويانو په مراد قطعی الدلالة ندي، ځکه چې شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله پکې او ه احتمالاً ذکر کړي دي مثلاً مصنفین، بادشاهان، ستوري، ارباب العقل والتدیر، په تفسیر مظهري کې یې ددې آیت په تشریح کې لیکلي دي چې (و ذکر فی تاویل هذه الایة وجوه آخر)

۲- د ملائکو د مدبر والي څخه د اولیاوو او دانبیاءو مدبر والی نه لازم ښکاري لان القیاس لایجری فی العقائد، بلکې قطعی الثبوت او قطعی الدلالة دلیل ورته پکار دی.

۳- دلته تصرف ماتحت الاسباب مراد دی.

د احاديثو څخه غلط استدلالات

(إِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي)

رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: إِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي.

قلنا: ۱- دا خبر واحد دی او په خبر واحد سره عقیده نه ثابتېږي.

۲- خبر واحد چې د کتاب الله سره معارض شي نو استدلال ترینه نه دی صحیح او دا خبر واحد د ایتونو

سره معارض دی، الله تعالی فرمایلي دي چې: (نَحْنُ قَسِمْنَا بَيْنَهُمْ مَعِيشَتَهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) او تقديم

دمسند اليه په مسند فعلي قصر راوړی، نو تقسیم یواځې الله تعالی کوي.

همدارنگه دا حدیث دیو بل حدیث سره هم معارض دی رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمایلي دي چې:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَخْلَاقَكُمْ كَمَا قَسَمَ بَيْنَكُمْ أَرْزَاقَكُمْ (مشکوٰۃ ج ۲ ص ۴۰۷)

۳- دا حدیث محدثینو د کتاب العلم او باب الغنیمه لاندې ذکر کړي دي یعنې د علم او د غنیمت معطی

الله دی او تقسیموونکی رسول الله صلى الله عليه وسلم دی، صاحب د مظاهر حق فرمایلي دي چې ددې

حدیث معنی داده چې زه احادیث بیانوم او د فکر او د عمل توفیق الله تعالی ورکوي.

۴- الزمأ: مونږ وایو چې بریلویان وایي چې نبی کریم صلى الله عليه وسلم د هر شي تقسیموونکی دی نو

ایا غلا- زنا- د برما، افغانستان، عراق، او فلسطین ظلمونه هم رسول الله صلى الله عليه وسلم تقسیم

کړي دي؟ (معاذ الله)

د حضرت ربیعة رضی الله عنه واقعه

حضرت ربیعة رضی الله عنه فرمایي چې: ما یوه شپه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته د اودس لپاره

اوبه راوړې رسول الله صلى الله عليه وسلم راته و فرمایلي چې (سَلِّ) وغواړه؟ ما ورته وویلې چې

یا رسول الله صلى الله عليه وسلم! په جنت کې ستا رفاقت غواړم، رسول الله صلى الله عليه وسلم و فرمایلي

چې: فاعنی علی نفسک بکثرة السجود (مشکوٰۃ ج ۱ ص ۸۴)

ددې حدیث په تشریح کې یې په اشعة اللمعات کې لیکلي دي چې: واز اطلاق سوال که فرمود: سل ،

وتخصیص نکرد بمطلوبی خاص، معلوم میشود که کار همه بدست همت و کرامت اوست ،

هرچه خواهد، هر که خواهد باذن پروردگار بدهد، او ملا علی قاري رحمه الله لیکلي دي چې: وَتَوَخَّذْ

مِنْ إِطْلَاقِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْأَمْرَ بِالسُّؤَالِ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى مَكْنَهُ مِنْ إِعْطَاءِ كُلِّ مَا أَرَادَ مِنْ خَزَائِنِ الْحَقِّ... إِلَى أَنْ قَالَ: أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَقْطَعَهُ أَرْضَ الْجَنَّةِ يُعْطَى مِنْهَا مَا شَاءَ لِمَنْ يَشَاءُ (مرقاة: شرح مشکوة).

قلنا ۱- دمقات او اشعة اللمعات عبارات متعارض دي، حكه چې د شفاعت يو اوږد حديث دى دهغې لاندې ملا علي القاري ليكلي دي چې: فَأَقُولُ يَا رَبُّ الدُّنْيَا لِي فِيْمَنْ قَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ قَالَ لَيْسَ ذَلِكَ لَكَ (مرقات ج ۲ ص ۱۸۹) او همدلته يې په اشعة اللمعات كې ليكلي دي چې: ميگويد پروردگار، نيست شفاعت كردن مر كسى را كه گفت است لا اله الا الله مرترا و نيست اين كارتو (اشعة اللمعات ج ۴ ص ۲۰۸)

همدارنگه الشيخ المحدث عبد الحق رحمه الله د دې حديث په تشرېح كې چې: يا فاطمة بنت محمد سلبني ما شئت من مالى لا اغنى عنك من الله شيئا) ليكلي دي چې: مرا آنست كه اگر مالى در ملك من باشد بطلب اما نجات اخرت در ملك من نيست (اشعة اللمعات ج ۴ ص ۳۷۵). همدارنگه نور قطعي د لاليل په دې دلالت كوي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم مختار الكل نه وو. كه رسول الله صلى الله عليه وسلم د جنت د ور كړې مال ك او مختار الكل وى، نو ابو طالب ته به يې جنت او ايمان ور كړى وو، د نبي كريم صلى الله عليه وسلم خود ابو طالب د ايمان دير خواهش وو. په همدې حديث كې د فاعنى على نفسك جمله پدې دلالت كوي چې نبي كريم صلى الله عليه وسلم مختار الكل نه وو.

نو د دفع د تعارض لپاره د مركات او د اشعة اللمعات په عبارتونو كې تاويل پكار دى، چې د نبي كريم صلى الله عليه وسلم په سفارش او دعا سره الله تعالى ور كړه كوي او د اعطاء نسبت نبي كريم صلى الله عليه وسلم ته مجاز دى.

۲- همدارنگه: په مسند احمد كې داسې دي چې: يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَسْأَلُكَ أَنْ تُشَفِّعَنِي إِلَى رَبِّكَ فَيُعْتِقَنِي مِنَ النَّارِ (البداية والنهاية: ج ۵ ص ۲۲۵).

د دې څخه معلومه شوه چې حضرت ربيعة رضى الله عنه د نبي كريم صلى الله عليه وسلم څخه جنت نه وو غوښتى، بلكې د نبي كريم صلى الله عليه وسلم د دعا او شفاعت په برکت يې د الله تعالى څخه غوښتى وو، نو د (سل) معنى داده چې د الله تعالى څخه سوال وكړه ته چې د كوم شي سوال كوي زه دهغې په باره كې الله تعالى ته سفارش او دعا كوم، حضرت ربيعة رضى الله عنه وفرمايل چې زه په جنت كې ستاد

رفاقت سوال کوم، نبی کریم صلی الله علیه وسلم وفرمایلی چې بیا زما سره مبدد وکړه هغه داسې چې ډیر لمونځونه کوه چې زه ستا لپاره شفاعت وکړم.

د سلمة بن الأكوع رضی الله عنه د پوندې واقعہ

رسول الله صلی الله علیه وسلم د سلمة بن الأكوع په پوندې لاس راکارولو نو هغه جوړه شوه، (مشکوٰۃ ص ۵۳۳) همدارنگه نورې معجزې هم شته در رسول الله صلی الله علیه وسلم په چینه او وینستو باندې تبرک حاصل شوی دی، نو دلته در رسول الله صلی الله علیه وسلم په لاس مافوق الاسباب عمل صادر شو.

قلنا: په دم اودعا کې د شونډو خوزول او کلمات لوستل وي او دا ماتحت الاسباب اموري دي، دا د نبی کریم صلی الله علیه وسلم او دولي کسب دی او د نبی او ولي څخه همدا غوښتل کېږي، البته پدې باندې اثر مرتبول د الله فعل دی او مافوق الاسباب دي او دا صرف د الله څخه غوښتل کېږي، دوايي حسي سبب دی او دم اودعا معنوي سبب دی، خلک وایي زه دم کوم، نور شفاء الله تعالی ورکوي، نو دم کول ماتحت الاسباب دي، ځکه بنده ته منسویږي او شفاء ورکول، مافوق الاسباب دي، ځکه الله تعالی ته منسویږي.

امام عزالي رحمه الله فرمایلي دي چې: (فالدعاء سبب لرد البلاء ووجود الرحمة كما أن الترس سبب لدفع السلاح والماء سبب لدفع الحر والماء سبب لخروج النبات من الأرض، (هامش نبراس ص ۵۸۱) صحابه وود نبی کریم صلی الله علیه وسلم څخه مافوق الاسباب کې څه نه غوښتل بلکې دعايې ترې غوښتله لکه په یوه بې بي چې مرگي را تلل نور رسول الله صلی الله علیه وسلم ته یې داسې ونه ویلې چې ماته شفاء را کړه بلکې داسې یې وورته وویلې چې (فادع الله لی)

همدارنگه توسل او تبرک هم سبب دی التبه پدې اثر مرتبول خرق العادة دی او د الله تعالی فعل دی.

معجزات او کرامات

انبياء واولياو ته په مافوق الاسباب کې داسې تصرف ندی ثابت چې د نبی یا دولي کسب لره پکې دخل وي، معجزه او کرامت حق دی لکن په معجزه او کرامت کې د نبی او دولي کسب نه وي بلکې صرف د الله تعالی فعل وي، الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي فرمایلي دي چې: معجزه فعل نبی نیست بلکې فعل خدای تعالی است که بردست وی اظهار نموده بخلاف افعال دیگر که کسب این از بنده است وخلق از خدا تعالی و در معجزه کسب نیز از بنده نیست (مدارج النبوة ج ۲ ص ۱۱۶)

همدارنگه په بل خای کې فرمایلي دي چې: معجزه وکرامت فعل خدا تعالی است که ظاهر میگردد بر دست بنده بجهت تصدیق و تکریم وی، نه فعل بنده است که صادر میگردد بقصد و اختیار او مثل سائر افعال (ترجمة فتوح الغیب ص ۲۷)

علامه تورپشتی رحمه الله فرمایلي دي چې: قرآن معجز است و معجزان باشد که جز خدای تعالی دیگری بر آن قادر نباشد و اگر قول جبرئیل بودی معجز نبود و اگر قول پیغمبر بودی هم معجز نبود (المعتمد فی المعتمد باب دوم فصل ششم)

علامه ابن خلدون فرمایلي دي چې وقد يوجد لبعض المتصوفة واصحاب الكرامات تأثير ايضا في احوال العالم وليس معدودا من جنس السحر وانما هو الامداد الالهی لان طريقتهم وغلثهم من اثار النبوة وتوابعها (مقدمة ابن خلدون ص ۵۰۲)

کله کله د صوفیه کرامو او دکراماتو د خاوندانو لپاره په حالاتو د عالم کې تاثیر وي اودا جادونه وي بلکه دا د الله تعالی په امداد سره وي ځکه چې ددې اکبرو طریقه او نسبت د اثارو د نبوت او د توابعو د نبوت څخه دی.

په شرح العقاید ص ۹۸ کې یې فرمایلي دي چې وأيدهم بالمعجزات ا لناقضات للعادات (انتهی) نو الله تعالی د انبیاءو تائید په معجزاتو کړی دی، ملا علی القاري رحمه الله فرمایلي دي: الْمُعْجَزَةُ: مَا خُوذَ مِنْ الْعَجَزِ الَّذِي هُوَ ضِدُّ الْقُدْرَةِ، وَفِي التَّحْقِيقِ: الْمُعْجَزُ فَاعِلُ الْعَجَزِ فِي غَيْرِهِ، وَهُوَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ (مرقاة شرح مشکوة: ج ۲ ص ۵۳۰).

علامه جلال الدين الدواني د معجزې په بحث کې فرمایلي دي چې: ولها سبعة شروط، الاول ان يكون فعل الله او ما يقوم مقامه من التروك (شرح عقائد عضديه ص ۹۵)
د معجزې لپاره اوه شرطونه دي اول شرط دادې چې معجزه به د الله تعالی فعل وي یا به د فعل قایم وي چې تروک دي.

حافظ ابن حجر رحمه الله فرمایلي دي: وَسميت المعجزة لِعَجَزِ مَنْ يَقَعُ عِنْدَهُمْ ذَلِكَ عَنْ مُعَارَضَتِهَا وَالْهَاءُ فِيهَا لِلْبِبَالَةِ أَوْ هِيَ صِفَةٌ مُخْذَوِفٌ وَأَشْهُرُ مُعْجَزَاتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْقُرْآنُ (فتح الباری ج ۶ ص ۴۲۴)

معجزې ته ځکه معجزه وايي چې چاته چې پيش کړی شي هغه يې د مقابلې څخه عاجز کيږي او حرف (هـ) پکې د مبالغې لپاره ده (لکه په علامه کې) او يا د معجزې لفظ صفت دی لپاره د موصوف مقدره مثلاً (آية وغيره) او د نبي کریم صلی الله عليه وسلم مشهوره معجزه قرآن کریم دی، انتهى.

نو حافظ ابن حجر رحمه الله د نبي کریم صلی الله عليه وسلم په مشهورو معجزو کې قرآن ذکر کړو او قرآن نبي کریم صلی الله عليه وسلم په خپل کسب او اختيار سره نه وو جوړ کړی، اهل بدعت د بخاري په حاشیه نمبر (۴) باندې حواله ورکوي او دهغې څخه دا ثابوتل غواړي چې معجزه د نبي کریم صلی الله عليه وسلم په اختيار کې وه، (نور هدايت ص ۳۷) حالانکې دا ددوي جهالت دی ځکه چې پدې ځای کې حافظ ابن حجر رحمه الله د معجزې تعريف نه دی کړی، بلکې د تحدى صورت يې بيان کړی دی، اهل بدعت د تعريف او د تحدى د تصوير په مابين کې فرق نه شي کولی.

نو په معجزه او کرامت کې نه دي ولي او د نبي خلق شته او نه کسب، بلکې د الله تعالى په اختيار کې وي چې څه وخت يې وغواړي نو د نبي او دولي په لاس يې صادر وي نو نبي او ولي ته يې له وجې د أدنی ملا بست څخه نسبت کيږي او هغه دا چې ددوي په لاس صادر يږي.

۱- الله تعالى د ابراهيم عليه السلام معجزه ذکر کړې ده چې: (قُلْنَا إِنَّا رُكُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ) ابن کثير ليکلي دي چې: لو لا ان الله قال وسلماً لأدنى ابراهيم، نو که دا د ابراهيم عليه السلام کسب وي نو نو د الله تعالى سلماً ته به ضرورت نه وو.

۲- همدارنگه الله تعالى د موسى معجزه يې ذکر کړې ده چې (وَأَلْقِ عَصَاكَ فَلَمَّا رَآهَا تَهْتَزُّ كَأَنَّهَا جَانٌّ وَلَّى مُدْبِرًا وَلَمْ يُعَقِّبْ)

نو که مجزه د نبي کریم صلی الله عليه وسلم په اختيار کې وي نو موسى ولي وويږي؟

ابن کثير دلته فرمايلي دي چې: هذا برهان من الله لموسى ومعجزة عظيمة وخرق للعادة باهر دل على أنه لا يقدر على مثل هذا الا الله عز وجل. نو معجزه صرف د الله تعالى په قدرت کې وي.

۳- رسول الله صلی الله عليه وسلم ته الله تعالى حکم کړی دی چې ته خلکو ته ووايه چې:

وَمَا كَانَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَنٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ.

همدارنگه: قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ.

۴- موسیٰ علیہ السلام معجزی اللہ تعالیٰ خپل ځان ته منسوبې کړې دي فرمایلي یې دي چې: **وَأَذْ قَرَقْنَا بِكُمْ الْبَحْرَ.**

همدارنگه: **ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ مَوْتِكُمْ.**

همدارنگه: **وَوَضَّلْنَا عَلَيْكُمْ الْغَمَامَ وَأَنزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَى.**

همدارنگه د داود علیہ السلام معجزه یې خپل ځان ته منسوبه کړې ده چې: **يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرُ وَالنَّارُ الْخَدِيدَ.**

دا اعتراض به کافرانو کولو چې معجزه د نبي نه شي کيدلی، ځکه چې کيدلی شي چې دا د نبي خپل فعل وي، علامه سيد سند د منکرينو اعتراضات رانقل کړي دي او فرمایلي یې دي چې: الطایفة الخامسة من قال ظهور المعجزة لا يدل على الصدق في دعوى النبوة لاحتمالات الأول كونه من فعله لا من فعل الله تعالى الخ، بيا يې جواب ورکړی دی چې: انا بينا أن لا مؤثر في الوجود الا الله فالمعجزة لا يكون الا فعلا له لا للمدعى شرح مواقف ص (۶۷۵).

نوبه مافوق الاسباب کې د ولي يا د نبي څخه استمداد معجزه و کرامه تر څلورو خبرو پورې موقوف دی اول: تر دې پورې چې معجزه او کرامت د نبي او دولي په اختيار کې شي چې کله وغواړي معجزه و کرامه ستاسره امداد وکړي، حالانکې معجزه او کرامت د نبي او دولي په اختيار کې ندی.

دوهم: تر دې پورې موقوف دی چې په معجزه او کرامت کې دوام او استمرار ثابت شي، حالانکې معجزه او کرامت چونکې خرق العادة او خلاف القانون شی دی، نو دوام پکې نشته چې هروخت ستاسره معجزه و کرامه امداد وکړي.

درېم: ترې پورې موقوف دی چې په مسایلو اعتقاديده وو کې قیاس جايز شي، حالانکې په مسایلو اعتقاديده وو کې قیاس نه چلیږي، چې یو څوک ووايي چې په فلان امر کې نبي علیہ السلام ته معجزه تصرف ورکړل شوی وو، لهذا په نورو امورو کې به هم ورکړل شوی وي.

څلورم: تر دې پورې موقوف دی چې معجزه او کرامت مطلقاً مافوق الاسباب شي، حالانکې شاه ولی الله الدهلوي رحمه الله فرمایلي دي چې: انما المعجزات والكرامات امور اسبابية غلب عليها السبوغ فباينت سائر الاسباب (تفهيمات الهیه ج ۲ ص ۳۳، وفي البعض ص ۴۸، تفهيم نمبر ۳۳).

نو معجزه او کرامت اسباب عادیه نه لري لکن مخفي اسباب لري، نو که کوم نبي يا کوم ولي په کوم وخت کې معجزه و کرامت مدد کړی وي، نو دا مطلقاً ما فوق الاسباب ندی، نو ما فوق الاسباب استمداد لپاره ترینه استدلال نه دی صحيح.

فان قيل: چې د شق القمر په معجزه کې نبي کریم صلی الله علیه وسلم سپوږمۍ ته اشاره وکړه نو دا اشاره خود نبي کریم صلی الله علیه وسلم کسب او اختیاري عمل دی؟
قلنا: اشاره معجزه او امر خارق ندی، بلکې امر خارق او معجزه د اشارې څخه وروسته د سپوږمۍ دوه ټوټې کیدل دی او د سپوږمۍ دوه ټوټې کول صرف د الله تعالی فعل دی.

په کرامت او عقیده کې فرقونه

- ۱- عقیده دائمي وي او کرامت عارضي وي.
- ۲- عقیده اختیاري وي او کرامت غیر اختیاري وي.
- ۳- عقیده د احکامو منبع وي او په کرامت احکام نه ثابتیږي.
- ۴- کرامت د بل چا په خلاف خجته نه وي او عقیده ټولو ته یو برابر وي.
- ۵- کرامت د یو ظني شي څخه هم ثابتیږي او د عقیدې لپاره مضبوط دلایل پکار دي.

تصرف

بریلویان وایي چې په بعضې کتابونو کې اصحاب القبور ته تصرف ثابت شوی دی؟
قلنا: تصرف په دوه قسمه دی اول د ژوندیو اولیو او تصرف او دوهم د اصحاب القبور تصرف، د ژوندیو اولیو او د تصرف دوه معنی گانې دي اول دا ولیو او کارونه او دوهم په قوه توجه سره د مختلفو اثارو پیدا کول یعنې توجه کول (امداد الفتاوی، رساله التعرف فی تحقیق التصرف ج ۵ ص ۲۳۷، بواذر النوادر ص ۷۸۱، روح المعانی تحت قوله تعالی وایدناه بروح القدس)

او د اصحاب القبور د تصرف هم دوه معنی گانې دي.

اول: التوجهات، والدعاء، والفیوضات والکرامات.

دوهم: غیبي تسلط دا اخري قسم شرک دی (تفهيمات الهیه، تفهیم نمبر ۳۴)

او مخکې درې واړه قسمه ثابت دي لکن داستمداد من غیر الله فی ما فوق الاسباب سره هیڅ تعلق نشته.

د صوفيه وو په اصطلاح كې هغوي تصرف په معنى د كرامت او د خوارقو سره دى:

سيد الطايفه الشيخ عبد القادر الجيلاني رَحْمَةُ اللهِ د سالک مقام بيان کړي دي فرمايلي يې دي چې:

کله چې دخپل ځان څخه فنا شى نو پدې وخت کې فحنثذ يضاف ءاليه التكوين وخرق العادات
 فیری ذلک منك فى ظاهر العقل والحکم وهو فعل الله وارادته حقافى العلم الخ (فتوح الغيب
 ص ۷ مقاله ۲۶)

پدې وخت کې ستا طرف ته دتكوين او د خوارقو نسبت کيږي او دابه دعقل دظاهري فيصلې مطابق
 ستا څخه ليدل کيږي حالانکې په حقيقت کې او په اعتقادي طريقه په واقع کې داد الله (جل جلاله) فعل او دالله
 په اراده وي چې ستا په لاس يې ظاهروي.

د دې په تشرېح کې الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رحمه الله فرمايلي دي چې: پس چون فانی
 شدی از خودی و نماند جز فعل و ارادت در تونست کرده می شود بسوی تو پیدا کردن کاینات و پاره
 کردن عادات یعنی متصرف می گرداند ترا در عالم بخوارق و کرامات پس دیده می شود آن فعل
 و تصرف از تو در ظاهر عقل و حکم وی ولیکن در باطن و نفس الامر فعل پروردگار است چه
 معجزه و کرامت فعل خدا است که ظاهر می گردد بردست بنده بجهت تصدیق و تکریم وی نه فعل
 بنده است که صادر میگردد بقصد و اختیار او مثل سایر افعال چنانکه فرموده آند و حال آنکه آن
 خرق عادت فعل و تصرف خدا است الخ. (ترجمه فتوح الغیب ص ۲۷، مقاله ۷)

نو کله چې ته دخپل ځان څخه فنا شي او په تا کې د فعل او د ارادې څخه بغير بل څه پاتې نه شي، نو بيا
 ستا طرف ته د کایناتو د تخليق او د خوارقو نسبت کيږي، يعنې تا په عالم کې په خوارقو او کراماتو متصرف
 گرځوي، نو په ظاهري طريقه هغه فعل او تصرف ستا څخه صادرېږي لکن په باطن او نفس الامر کې هغه د الله
 تعالى فعل وي، ځکه چې معجزه او کرامت د الله تعالى فعل وي چې د بنده په لاس دده د تصديق او تکریم
 لپاره صادرېږي، معجزه او کرامت د بنده فعل نه وي چې لکه دنورو افعالو اختياریه وو په شان د بنده په قصد
 او اختيار صادر شي، لکه څرنګه چې خپله شيخ عبد القادر رحمه الله فرمايلي دي چې خرق عادت او تصرف د
 الله تعالى فعل وي چې د بنده په لاس صادرېږي او د التكوين په شرحه کې يې ليکلي دي چې: (سپرده می
 شود بوی پید کردن اشیاء و تصرف در آکوان که عبارت از خرق عادت و کرامت است) بيا يې

منکې ليکلي دي چې: يعنی آن در حقيقت فعل حق آست که بر دست ولی ظهور یافته چنانچه معجزه بردست نبی (ترجمه فتوح الغیب ص ۲۰۷، مقاله ۴۶)

حديث ابن عمر (أذكر أحب الناس اليك)

د عبد الله بن عمر رضی الله عنه پوندی ماته شوه چا ورته وويل چې: أذكر أحب الناس اليك فقال يا محمداه (ادب المفرد ص ۱۲۴)

قلنا: ۱- دا خبر واحد دی او په خبر واحد عقیده نه ثابتېږي.

۲- پدې خبر واحد کې د ذکر لفظ دی د ادع، لفظ نه دی او د (يا) کلمه شوقاً استعمالیدلی شي چې عقیده د علم الغیب او د حاضر او ناظر نه وي.

۳- دا خبر واحد په ډیر سندونو سره مروي دی او ټول سندونه یې ضعیف دي، په یو سند کې یې ابو شعبه دی دارقطني ورته متروک ویلي دي (میزان الاعتدال ج ۳ ص ۳۶۴، لسان ج ۶ ص ۳۹۴)

په بل سند کې یې محمد بن معصب دی، ضعیف عند النسائي وابی حاتم.

علامه خطیب فرمایي چې: ډیرې غلطیانې یې کولې، عبد الله بن یسار ورته ضعیف ویلي دي، ابن حبان، او ابو احمد الحاکم هم ورته ضعیف ویلي دي (تهذيب ج ۹ ص ۴۵۹، میزان ج ۳ ص ۱۲۷)

زهیر ثقه دی، لکن د ابو اسحاق په طریقه روایات یې غیر صحیح دي (تقریب ص ۱۳۰)

د عبد الله بن عباس پښه ماته شوه او دیا محمداه اواز یې وکړو؟

قلنا: ۱- ددې خبر واحد په سند کې غیاث بن ابراهیم متروک عند احمد دی، امام یحی فرمایي چې ثقه نه دی،

جو زجاني فرمایي چې جعلی احادیث به یې جوړول امام بخاري ورته متروک ویلي دي (میزان ج ۲ ص ۳۲۳)

۲- دیا محمداه! کلمه د تبرک لپاره جایزه ده.

اعینونی یا عباد الله

د عبد الله بن مسعود رضی الله یو حدیث دی چې مضمون یې داسی دی چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایلي دي چې کله چې د یو کس څخه په ځنگل کې سورلی ورکه شوه، نو داسې اواز دې وکړي چې: اعینونی یا عباد الله (و فی رواية) یا عباد الله أخیسُوا فان لله فی الارض حاضراً (و فی رواية)

عباداً) يستحبسه، (مجمع الزوائد ج ۱ ص ۱۳۳، کتاب الاذکار ص ۲۰۱)

قلنا: ۱- دا خبر واحد دی او په خبر واحد عقیده نه ثابتیږي.

۲- پدې خبر واحد کې استمداد فی مافوق الاسباب نه شته، ځکه چې پدې روایت کې دا راغلي دي چې هلته د الله تعالی بندگان حاضر دي، د عبد الله بن عباس رضی الله عنه په یو روایت کې راغلي دي چې هغه ملایکې دي نو دا استعانت په ماتحت الاسباب کې شو.

۳- ددې روایت د عبد الله بن مسعود رضی الله عنه د حدیث په سند کې معروف بن حسان دی؛ (ضعیف عند الهیثمی، مجمع الزوائد ج ۱ ص ۱۳۳، منکر عند ابن عدی، میزان ج ۳ ص ۱۸۳، مجهول عند ابی حاتم ج ۶ ص ۶۱)

اود عتبه بن غزوان رضی الله عنه د حدیث په سند کې انقطاع ده، ځکه چې د یزید بن علي ملاقات د عتبه رضی الله عنه سره نه دی ثابت (مجمع الزوائد ج ۱۰، ص ۱۳۳) علامه هیثمی فرمایي چې: رجالهم وثقوا علی ضعف فی بعضهم)

روایه- علی- اعوذ بدانیال علیه السلام

حضرت علي رضی الله عنه فرمایلي دي چې که په ځنگل کې د حیواناتو ویره وه نو اعوذ بدانیال علیه السلام ووايه (ابن سنی ص ۱۱۳)

قلنا: ۱- دا موقوف خبر واحد دی، عقیده ورباندې نه ثابتیږي.

۲- او اتهائي ضعیف هم دی، ددې حدیث اول راوي عبد العزيز بن عمران دی چې امام بخاري ابن معین، نسائي، ابن جبان، ابو حاتم، ابو ذرعه، ترمذي، دارقطني ټولو ورته ضعیف ویلي دي (تهذيب ج ۶ ص ۳۵۱) دوهم راوي پکې ابن أبي حبيب دی چې نوم یې ابراهيم بن اسماعيل دی، امام بخاري ورته منکر الحدیث ویلي دي، نسائي دارقطني، ابن معین، ابو حاتم، عقيلي ترمذي او ابن جبان ورته ضعیف ویلي دي (تهذيب ج ۱ ص ۱۰۴)

دریم راوي یې داود بن حصین دی، وهو ضعیف مطلقاً عند ابن عیینه، وابی زرعه، وابی حاتم، والجوز قانی، وسعد بن ابراهيم و ضعیف فی روایتہ عن عکرمه عند ابن المدینی وابی داود، و ابن حجر (میزان ج ۱ ص ۲۱۷) او دا روایت یې هم د عکرمه څخه دی.

په یو روایت کې راغلي دي چې حضرت بلال بن الحارث المزني په قحط سالی کې یا محمداه وویلې (کامل ابن عدی)

قلنا: کامل ابن عدی د خلورمۍ درجې په کتابونو کې دی او ددې طبقې په باره کې محدثینو فرمایلي دي چې: این احادیث قابل اعتماد نیستند که در عقیده یا عملی بآنها تمسک کرده شود، (عجالة نافعه ص ۷)

البته که سند اکوم روایت صحیح ثابت شي نو دهغې په صحت کې بیا کلام نه شته.

۲- دا اواز دروضې مبارکې په خوا کې شوی دی، لهدا دا د غائبانه استمداد د قبیلې څخه نه دی.

۳- دا کلمه تبرکاً و توسلاً و استشفاعاً جایزه ده.

د عبدالرحمن مسعودي په خولۍ یا محمداه لیکل شوی وو

د عبدالرحمن مسعودي ضعیف دی (زیلعی ص ۱۳۳) نو عمل یې څرنگه حجت شو؟ او عبدالرحمن مسعودي دومره مجذوب وو چې حشرات به یې په غوږونو کې ننوتل (میزان ج ۲ ص ۱۱).
۳- پدې روایت کې استمداد هم نشته.

د معراج په شپه دموسی علیه السلام مدد

رسول الله صلی الله علیه وسلم ته د معراج په شپه موسی علیه السلام مشوره ورکړه چې زما تجربه داده چې ستا امت پنځوس لمونځونه نه شي کولی، ددې څخه معلومېږي چې مري ژوندیو ته پکار ورتلی شي؟
قلنا: پدې واقعه کې څو نه استمداد شته او نه مدد، بلکې ددې واقعې څخه صرف دومره ثابتېږي چې که د کوم متوفی سره په وینه او یا په خوب کې ملاقات وشي او متوفی ورته کومه دیني او یا د نوي مشوره ورکړي، نو په هغه مشوره باندې عمل کول شرک نه دی، پدې واقعه کې د غایبانه استمداد ذکر نشته.

د حضرت ساریه واقعه

په حضرت ساریه رضی الله عنها باندې دشمن دشاله طرفه د حملې اراده کړې وه، نو حضرت عمر رضی الله عنه په مسجد نبوي کې د ممبر څخه اواز ورکړو چې یا ساریه الجبل، حضرت ساریه رضی الله عنها اواز واور، یدلو او ځان یې بچ کړو، معلومېږي چې غایب مدد کولی شي.

قلنا: ۱- داروايت بيهقي، ابو نعیم او خطیب په خپلو کتابونو کې لیکلی دی، ابو نعیم او خطیب د څلورمې طبقې دي او د څلورمې طبقې په باره کې د محدثینو نظر مخکې د بلال بن الحارث د واقعي لاندې ولیکل شو او بیهقي د دریمې طبقې دی، (عجالة ص ۷) او ددې طبقې په باره کې محدثینو فرمایلي دي چې: اکثر آن احادیث معمول به نزد فقهاء نشده آند بلکه اجماع برخلاف آنها منعقد گشته (عجالة ص ۷)

۲- په خبر واحد عقیده نه ثابتیږي.

۳- ددې واقعي تعلق ذکر امت سره دی داستمداد فی مافوق الاسباب سره ندي، ځکه چې حضرت ساریه رضی الله عنها خواستمداد نه وو کړی، او کرامت د الله تعالی فعل دی د ولي په اختیار کې نه دی، همدارنگه استمرار هم پکې نشته، همدا حضرت عمر رضی الله عنه وو چې کله ابو لؤلؤ (فیروز) مجوسي د حضرت عمر رضی الله عنه شهیدولو په اراده راغلو، نو اول صف ته ورسیدلو حضرت عمر رضی الله عنه یې په خنجر ووهلو زخمی یې کړو او دیارلس کسان یې نو هم زخمیان کړل چې په هغوي کې بیا اوه شهیدان شول (صحیح البخاري ج ۱ ص ۵۲۳) او حضرت عمر نه خنجر ولیدلو او نه مجوسي.

۳- دلته خو حضرت عمر رضی الله عنه هم ژوندي وو او حضرت ساریه رضی الله عنه هم ژوندي وو، پدې باندې د غایبو مړو څخه داستمداد مسئله څرنگه قیاسوي.

۴- پدې روایت کې خود مدد کونکي غایبانه اواز ذکر شوی دی، د مدد غوښتونکی غایبانه اواز خو پکې ندي ذکر شوي.

۵- لکه رسول الله صلی الله علیه وسلم ته چې الله تعالی بیت المقدس مخې ته حاضر کړو، همدارنگه یې ورته دنجاشي جنازه حاضره کړه، نو کیدلی شي چې حضرت عمر رضی الله عنه ته الله تعالی د نهاوند واقعه حاضره کړې وي، نو په دې صورت کې د غایبانه ندا سوال نه پیدا کیږي.

د علما و اقوال

د احمد بن علوان څخه استمداد

په در مختار کې يې ليکلي دي چې کله در څخه يو څه ورک شو نو داسې اواز وکړه چې: يا احمد بن علوانه! که زما دا ورک شى را واپس نه شو، نوزه به تادا ولياوو دليست څخه وباسم، بريلويان يې داسې معنى کوي چې: که زما دا ورک شى دى را واپس نه کړو، نوزه به تادا ولياوو دليست څخه وباسم.

قلنا: ۱- پدې عبارت کې په اول کې داسې دي چې: و اراد ان يرد الله عليه، او په آخر کې داسې دي چې فان الله يرد عليه ضالته بېرکته، نو د احمد بن علوان رحمه الله ذکر صرف د توسل او د تبرک لپاره شو، د احمد بن علوان رحمه الله څخه پکې استمداد نه دى ذکر شوى.

۲- په در مختار کې د مجهولې صيغې دي، (ان لم تُردَّ على ضالتي) او بريلويان ترينه د معلومې صيغه جوړوي او د عبارت په اول او په آخر کې درد کولو فاعل ذکر شوى دى چې الله تعالى دى نو ددې مجهولې صيغې فاعل به هم الله تعالى وي.

اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا باصحاب القبور؟

قلنا: شاه عبدالعزیز رحمه الله فرمایلي دي چې: اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا باصحاب القبور حديث نىست، قول بزرگىست وله معان شتى، منها اذا تحيرتم نظرا الى الدلائل المتعارضة فى حل بعض الاشياء وحرمتها فاتركوا اجتهادكم وتقلدوا بمن قدماء وهذا القول اشبه منقول عن عبدالله بن مسعود وسفيان الثورى، ومنها انكم اذا تحيرتم فى الامور الدنيوية وضاق بسبب ذلك قلبكم فانظروا الى اصحاب القبور كيف تركوا الدنيا واستقبلوا الاخرة واعلموا انكم ايضا صائرون الى ما صاروا، وهذا العلم يسهل عليكم مصايب الدنيا وشدايدها وبالجملة نص در معنى استمداد نىست. (فتاوى عزيزي ج ۱ ص ۱۰۵، ص ۱۴۱)

د شيخ صلاح الدين رحمه الله قول

مفتي احمد يار خان بريلوي د روح البيان په حواله ليكلي دي چې: شيخ صلاح الدين رحمه الله فرمايلي دي چې الله تعالى ماته دا قدرت راكړې دى چې په زمكه باندې اسمان راوغورزوم دالله تعالى په قدرت. (جاء الحق ص ۱۸۷)

سبحان الله، ثومره قطعي الثبوت او قطعي الدلالت دليل يې پيش كړو؟ بل طرفته يې دشيخ صلاح الدين رحمه الله مرتبه د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه هم مخكې كړه، رسول الله صلى الله عليه وسلم خو به فرمايل چې: (قُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَفُضِّى الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأَلَّهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ ۝)

د صاوي عبارت

مفتي احمد يار خان په ص ۲۰۳ كې د صاوي يو عبارت را نقل كړى دى حالانكې صاوي د ديارلسمې صدى در طب او ديابس راجع كونكى نيم شيعه او غير معتبر مفسر دى.

د امام صاحب رحمه الله عقیده

مولوي عمر بريلوي د امام ابو حنيفه رحمه الله طرف ته يوه جعلی او مصنوعي عقیده منسوبه كړې ده ، او دهغې څخه يې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه په استعانت او استمداد باندې استدلال كړى دى (مقياس حنفيت ص ۴۸۱)

مولوي عمر په دې نه پوهيږي چې د امام اعظم رحمه الله شخصيت خو څخه گمنام شخصيت نه دى او دا جعلي عقیده د امام صاحب نه ده او همدارنگه امام صاحب هيڅ كله په مافوق الاسباب كې دااستمداد من عباد الله قائل نه دى .

فائدة: بعضي خلک دا شبه کوي چې د امام صاحب په خپل لاس باندې هيڅ ليکلی شوي کتاب نشته او خصوصاً فقه اکبر د امام صاحب کتاب نه دی او بعضي وايي چې فقه اکبر د ابو حنيفه البخاري تأليف دی ، حالانکې دا بلکل خطاء خبره ده ، مشهور او پخوانی مؤرخ علامه ابو الفرج محمد ابن اسحاق ابن نديم المتوفى (۳۸۵) هـ په خپل کتاب الفهرست لابن نديم کې ليکلي دي چې الفقه الاکبر ، کتاب العالم والمتعلم ، والرد على القدرية وغيره د امام اعظم رحمه الله کتابونه دي (الفهرست لابن نديم ص ۲۹۹) او همدارنگه علامه احمد ابن مصطفى المتوفى (۹۶۲) فرمايي چې شمس الدين کردي ، امام نووي ، امام عبدالعزیز

البخاري، او د مشايخو يو لوی جماعت په دې خبره متفق دي چې فقه اکبر د امام صاحب تصنيف دی او يايې فرمايلي دي چې معتزله وايي چې امام صاحب زموږ د مسلک والادې او په فقه اکبر کې په معتزله وورددې نو معتزله وايي چې دا د امام صاحب تصنيف نه دی، (مفتاح السعادت ومصباح السيادة ج ۲ ص ۹)

د اشعة اللمعات عبارت

د شرک داعيان د استمداد من غير الله في مافوق الاسباب لپاره د اشعة اللمعات (ج ۳ ص ۴۰۱) يو اوږد عبارت رانقلوي چې: (واما استمداد بأهل القبور منكر شده اند الخ)؟
قلنا: ددې عبارت تعلق د توسل باهل المقابر او د طلب الدعاء عند القبور سره دی او ددې په جواز کې اختلاف نشته د اشعة اللمعات په عبارت کې د غير الله څخه د استمداد ذکر نشته د استمداد بأهل القبور او استمداد من أهل القبور په مابين کې فرق دی.

د تفسير کبير عبارت

أما رازي رحمه الله په تفسير کبير ج ۴ ص ۸۵ کې فرمايلي دي چې: انبيا و ته الله تعالى دومره علوم او معارف ورکړي دي چې دهغې په وجه د خلکو په زړونو او روحو نو کې تصرف کولی شي؟
قلنا: ۱- امام رازي رحمه الله د استمداد من غير الله في مافوق الاسباب قايل نه دی، وروسته به ده عبارات ذکر کړو ان شاء الله تعالى، لهذا د امام رازي رحمه الله د عقيدې مطابق د امام رازي د عبارت معنی داده چې انبيا و ته الله تعالى دومره علوم او معارف ورکړي دي چې دهغوي د تعليم په وجه ډير خلک متأثر او فيض يافته کېږي او د الله تعالى د مخلوق لپاره راهنمايان جوړېږي، نو دا د علم، عرفان، وعظ او کریمانه اخلاقو څخه د متأثره کيدلو تصرف دی.

۲- د امام رازي رحمه الله مقصد هيڅکله د اندې چې انبيا و ته په مافوق الاسباب او امور غير عاديې وو کې قدرت حاصل دی، کنه نو پکار وه چې ادم عليه السلام تصرف في مافوق الاسباب کړی وی او قابيل يې د هايبل د وژلو څخه تکوينا منع کړی وي، همدارنگه پکار وو چې نوح عليه السلام خپل ځوی مسلمان کړي وی، پکار وه چې لوط عليه السلام خپله بي بي راهله مسلمانې کړي وی، پکار وه چې سيد الانبياء محمد صلى الله عليه وسلم خپل تره ابو طالب مسلمان کړي وی.

۳- امام رازی رحمه الله د (قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا) په تشریح کې فرمایلي دي چې: (والمراد أن انزال العذاب على الاعداء و اظهار النصره للاولياء لا يقدر عليه أحد الا الله سبحانه) په دشمنانو باندې د عذاب په نازلولو او د دوستانو سره په امداد کولو صرف الله تعالی قادر دی ، همدارنگه د (قل لا املك لكم ضراً ولا رشداً) لاندې یې لیکي دي چې اما ان يفسر الرشداً بالنفع حتى يكون تقدير الكلام لا املك لكم غيا ولا رشداً ويدل عليه قراءة أبي غيا ولا رشداً ، ومعنى الكلام أن النافع والضرار والمرشد والمغوى هو الله تعالى وأن احداً من الخلق لا قدرة له عليه. ضرر رسونکى او فايده رسونکى هدايت ورکونکى او گمراه کونکى صرف الله تعالى دی، يهدى من يشاء ويضل من يشاء)

۴- معجزې او کرامتونه حق دي لکن پدوي کې د نبی او ولي د فعل او کسب هيڅ دخل نه وي مونږ دهغه تصرف څخه منکړيو په کوم کې چې د نبی يا دولي د فعل او د کسب دخل وي.

د شاه ولي الله رحمه الله د همعات عبارت

د شرک د اعيان وايي چې شاه ولي الله رحمه الله په همعات کې د حديث النفس په علاج کې فرمایلي دي: د مشايخو ارواحو طيبه و و ته متوجه شه د ايصال الثواب لپاره ورته سورة فاتحه ولوله يا دهغوي د قبر زیارت ته لاړ شه او دهغوي څخه د انجذاب سوال وکړه؟

قلنا: ۱- د رسالې په اول کې مونږ د شاه ولي الله رحمه الله ډير عبارات را نقل کړي دي په هغې کې صراحةً متنازع فيه استمداد ته شرک ويلی شوي دي، د هغو صريحو عباراتو په بناء باندې ددې مجمل عبارت مفهوم دا دی چې کوم سړی چې په حديث النفس کې مبتلي وي او په خپل اخلاص کې ورته کمې په نظر ورځي نو د مشايخو ارواحو ته دې متوجه شي، چې هغوي چې کله په دنيا کې و و نو د حديث النفس علاج يې څرنگه کولو؟ همغه رنگ علاج دې وکړي، مشايخو ته دې د ايصال ثواب لپاره سورة فاتحه ولولي کله چې هغوي ته د عرض الاعمال د حديث مطابق ستا دا تحفه ورسېږي نو ستا لپاره به د عا وکړي او الله تعالی به دا خلاص صفت درکړي او يا د اولياوو د قبرونو زیارت ته ورشه او دهغوي څخه د انجذاب سوال وکړه يعنې د قبرونو په خوا کې د اولياوو په توسل دعا وکړه او يا د سماع الموتی د قايلينو په نيز دهغوي څخه دعا وغواړه چې الله تعالی دهغوي په شان اخلاص درکړي او د حديث النفس د شر څخه د

بچ کیدلو په صفت کې دی جذب کړي د اهل القبور څخه د استمداد معنی دهغوي څخه د عا غوښتل دي ، شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايي چې: استمداد از اهل قبور بطريق دعا است که از جناب الهی عرض کرده مطلب مرا برآرند آه (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۳۴).

په بل ځای کې یې فرمایلي دي: اذا تحيرتم فی الامور فاستعينوا بأصحاب القبور.

حدیث نیست قول بزرگیست: وله معان شتی، منها اذا تحيرتم نظرا الى الدلائل المتعارضة فی خل بعض الاشياء وحرمتها فاتركوا اجتهادكم وتقلدوا بمن قدماء وهذا القول أشبه منقول عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه وسفيان الثوري، ومنها انكم اذا تحيرتم فی الأمور الدنيوية وضاق بسبب ذلك قلبكم فانظروا الى اصحاب القبور كيف تركوا الدنيا واستقبلوا الآخرة واعلموا انكم ايضا صائرون الى ما صاروا وهذا العلم يسهل عليكم صعاب الدنيا وشدائدها، وبالجمله نص در معنی استمداد نیست. (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۱۲۱۲، ص ۱۰۵)

د اذا تحيرتم فی الامور فاستعينوا باصحاب القبور دوه معناگانې يې ذکر کړي دي، اول دا چې کله چې دحل او دحرمت دلایل متعارض وونو دخپل تحقيق په ځای دخپلوا اسلافو او اکابرو په تحقيق لار شه، دوهم دا چې کله ددنيا مشکلات درباندي راغلل نو داسلافو او اکابرو په نقش قدم لار شه چې هغوي څرنگه دنيا پرېښې وه او اخرت ته متوجه شوي وو، دهغوي دخالاتو مطالعه د دنيا مصيبتونه درباندي اسانه کوي، لهذا دا عبارت په متنازع فيه استمداد کې نص ندی.

۲- د شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله په عبارت کې د انجذاب لفظ يوه صوفيانه اصطلاح ده، حضرت قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله د علم التصوف په يوه رساله ارشاد الطالبين کې ليکلي دي چې: دا خبره دې واضحه وي چې د قرب الهي موجب جذب دی، يعنې چې الله تعالى يو انسان خپل طرف ته راگاري، بيا دا جذب کله بغير له کومې واسطې څخه وي هغې ته اجتباء وايي او اکثر د کومې واسطې په وجه وي او واسطه استقراء دوه شيان وي کله دير عبادت وي او کله د يو کامل او مکمل انسان صحبت وي نو کوم جذب الهي چې د عبادت په واسطې سره وي هغه ته د عبادت ثمره وايي او کوم چې د صحبت په واسطې سره وي هغې ته تأثير وايي (ارشاد الطالبين ص ۳۱)

خلاصه دا چې جذب الهي يا د اجتباء او يا د ثمره العبادۃ او يا د تأثير څخه عبارت دی، په ص ۳۷ و ص ۳۸، کې هم همدا تشریح ده ددې څخه معلومېږي چې جذب د الله تعالى فعل دی، کله بغير د ابتداء څخه

هم حاصليري، د مشايخو کار پکې دادی چې دعا وکړي او يا درته دالله تعالی د قرب طريقه وښايي، نور د جذب د کیفیت ورکول نه ددوي کار دی او نه ددوي په طاقت کې دي.

د شاه عبدالعزيز رحمه الله عبارات

(۱) شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايلي دي چې د وفات شوو اولياوو او نورو صلحاوو مؤمنانو څخه استفاده او استعانت جاري او ساري دی او ددې اولياوو او صلحاوو څخه افاده او امداد هم متصور دی په خلاف دهغو مړو کوم چې سوزول شوي دي، ځکه چې دا کارونه دهغوي په مذهب کې هم جایز نه دي (تفسير عزيزي پاره ۳۰، ص ۵۰)

اهل بدعت وايي چې ددې عبارت څخه معلومه شوه چې بعدالوفات استعانت او اعانت د مسلمانانو خصوصیت دی او استعانت او اعانت نه کول د کافرانو خصوصیت دی، همدارنگه ددې عبارت څخه معلومه شوه چې د کومو أمواتو څخه چې استعانت نه دی جایز هغه سوزول شوي مړي دي.

(۲) همدارنگه شاه عبدالعزيز رحمه الله فرمايلي دي چې: هغه خواص اولياء چې ځانونه يې د انسانانو د هدايت لپاره وقف کړي دي هغوي د وفات څخه وروسته هم په دنيا کې د تصرف کولو طاقت لري دهغوي ادراک دومره وسيع دی چې د آخرت په کارونو کې استغراق يې د دنيا طرف ته د توجه څخه مانع نه دی د اوسني سلسلې حضرات خپل باطني کمالات ددوي طرف ته منسوبوي او حاجت مند خلک ددوي څخه خپل حاجات غواړي او مرادونه حاصلوي هغوي د حال په ژبه وايي چې که تاسو د بدن په زريعه زموږ طرفته راځئ نو موږ د روح په زريعه ستاسو طرفته پيش قدمي کوو (تفسير عزيزي پاره ۳۰، ص ۱۱۳)

۳- همدارنگه شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايلي دي چې خواجه باقي بالله رحمه الله يو نانبائي ته توجه اتحادي وکړه او د ځان په شان يې کړو (تفسير عزيزي پاره ۳۰- ص ۲۴۵)؟

قلنا: ۱- شاه عبد العزيز رحمه الله خپله دخپل عبارت معنی داسې کړې ده چې: استمداد از اهل قبور بطريق دعا است که از جناب الهی عرض کرده مطلب ما را برآرند الخ (فتاوی عزيزی ج ۱ ص ۳۴)

همدارنگه يې فرمايلي دي چې: اذا تحيرتم في الامور فاستعينوا باصحاب القبور، حديث نيست قول بزرگيست: وله معان شتى، منها اذا تحيرتم نظرا الى الدلائل المتعارضة في حل بعض الاشياء وحرمتها فاتركوا اجتهادكم و تقلدوا بمن قدماء وهذا القول أشبه منقول عن عبد الله بن مسعود رضى الله

عنه وسفيان الثوري رضى الله عنه ومنها أنكم اذا تحيرتم في الامور الدونوية وضاق بسبب ذلك قلبكم فانظروا الى اصحاب القبور كيف تركوا الدنيا واستقبلوا الآخرة واعلموا انكم ايضا صائرون الى ما صاروا وهذا العلم يسهل عليكم صعاب الدنيا وشدايدها ، بالجمله نص در معنى استمداد نيست ، انتهى. (فتاوى عزيزى ج ۱ ص ۱۲۱، ص ۱۰۵)

نو د شاه عبد العزيز رحمه الله عبارت په متنازع فيه استمداد ور حملول توجيه القول بما لا يرضى به قايله ده خلاصه دا چې د شاه عبد العزيز رحمه الله په عبارت کې استعانت يا په معنى ۱- د طلب دعا سره دى ۲- يا په معنى د توسل سره دى ۳- يا متأهلو خلکو ته په معنى داستفاضې سره دى ۴- يا په صورت د تعارض د دلايلو د حل او د حرمت کې دهغوي په تقليد او پيروى سره دى ۵- او يا په ترک د دنيا کې دهغوي په نقش قدم باندې د تللو په معنى سره دى.

۲- په اصل کې شاه عبد العزيز رحمه الله په هندوانو باندې رد کړې دى او د مړو د سوزولو مضرات يې بيان کړي دي دهغه اصل عبارت چې وگورئ نو د بدعتيانو په دجل په پوه شئ، شاه صاحب فرمايلي دي: ونيز در سوختن بآتش تفريق اجزای بدن ميت است که بسبب آن علاقه روح از بدن انقطاع کلي مې پزيرد واثار اين عالم بآن روح کمتر مې رسد وکيفيات آن روح باين عالم کمتر سرايت مې کند و در دفن کردن چون اجزای بدن بتمامه يکجا مې باشند ، علاقه روح با بدن از راه نظر وعنايت بحال مې ماند وتوجه روح بزازيرين ومستأنسين ومستفيدين بسهولت مې شود که بسبب تعين مکان بدن گويا مکان روح هم متعين است واثار اين عالم از صدقات وفاتحه ها وتلاوت قران مجيد چون در آن بقعه که مدفن بدن اوست واقع شود بسهولت نافع مې شود پس سوختن گويا روح را بى مکان کردن است و دفن کردن گويا مسکنى براى روح ساختن بنا برابن است که از اولياء مدفونين وديگر صلحای مؤمنين انتفاع وفايده جارى است وآنها را افاده واعانت نيز متصور است بخلاف مردهاى سوخته که اين چيزها اصلا نسبت بآنها در مذهب آنها نيز واقع نيست آه (ص ۶۱ ص ۶۲، وفى البعض ص ۵۰).

۳- شاه عبد العزيز رحمه الله په متنازع فيه استمداد او عقايد و باطله و و باندې رد کړې دى او فرمايلي يې دي چې: ويا رتبه ايمه و اولياء رابرتبه انبياء ومرسلين گرداند و انبياء ومرسلين را لوزم الوهيت از علم غيب وشيدن فرياد هرکس در هر جا وقدرت بر جميع مقدورات ثابت کند وملايکه وارواح

انبیاء و اولیاء را در پرده صور و تماثیل و قبور و تعزیه ها معبود سازد و رزق و فرزند و خدمت و منصب از ایشان بالاستقلال در خواست کند و شفاعت و عرض ایشان را در جناب او تعالی واجب القبول گو مکرره انجناب باشد بداند. (تفسیر عزیز ج ۱ ص ۴۰)

گوره شاه عبد العزیز علم الغیب ته خواص د الوهیت وایی، همدارنگه دهر خای خنخه دهر چاد فریادونو اوریدلو ته خواص د ألوهیت وایی، همدارنگه بالاستقلال ترینه د اولادونو او رزقونو غوښتلو ته خواص د اولوهیت وایی، همدارنگه اولیاء او انبیاء واجب القبول شفاعت کونکی گهلو ته باطله عقیده وایی، شاه عبد العزیز رحمه الله د - «ود» - «سواع».

«یغوث» او «یعوق» په باره کې فرمایي چې: هر چند این پنج اسم نامهای پسران ادریس علیه السلام اند که همه مردمان واد میان بودند آه (تفسیر عزیزی ج ۲۹ ص ۱۳۱).

بیا فرمایي: ولایغوث یعنی و مگذارید بالخصوص یغوث را که مظهر فریاد رسی و مشکل کشائی او تعالی و این مظهر را قوم نوح علیه السلام بصورت آسی ساخته بودند زیرا که اسپ در دویدن وزود رسیدن و اعانت نمودن مثل است و این صفت را در شرع غیاث المستغیثین و مجیب دعوات المضطربین نامند و بزبان هندی این مظهر را اندر نامند، و یعوق یعنی و مگذارید یعوق را که مظهر منع و حمایت و دفع بلا است و این صفت را در شرع کاشف الضر و دافع البلاء گویند آه (تفسیر عزیزی ص ۱۳۰) نو غیر الله ته مشکل کشا او فریاد رس و یل د مشرکانو عقیده وه چې نوح علیه السلام نهه نیم سوه کاله ددې عقیدې په خلاف تبلیغ وکړو.

۴- د شاه عبد العزیز رحمه الله دوهم عبارت چې کومو اولیاوو چې د انسانانو د هدایت لپاره ځانونه وقف کړي دي، هغوي د وفات څخه وروسته هم تصرف کولی شي نو د هغې مطلب دادی چې دا اولیاء لکه څرنګه چې په عالم الدنيا او تکلیفي زندګۍ کې د دعا او د تبلیغ په وجه د خلکو د هدایت ذریعې وې اوس په عالم البرزخ کې د تکلیفي زندګۍ مرحله ختمه شوه لهذا اوس د تبلیغ وخت لاړو، لکن د دعا سلسله اوس هم جاري ده د عرض الاعمال په حدیث کې د دعا ذکر موجود دی، لهذا اوس د دعا په طریقه د خلکو د هدایت ذریعې دي، او ددوي اخروي استغراق اهل الدنيا ته د دعا څخه مانع نه دی.

۵- د شاه عبد العزیز رحمه الله د دریم عبارت څخه هم استدلال نه دی صحیح چې خواجه باقی بالله یو نانباتي ته توجه اتحادی وکړه او د ځان په شان یې کړو، ځکه چې دا کرامت دی او په کرامت کې د ولي

فعل او کسب لره هیخ دخل نه وي، په دې واقعه کې د خواجه باقی بالله فعل دعا او توجه ده او دا کرامت ندی بلکې کرامت او امر خارق ددې نتیجه ده چې شکل بدلول دي او هغه د الله تعالی فعل دی، یوکس دبل همشکله کولو ته د صوفیه ووپه اصطلاح کې بروز او تاثیر اتحادی وایی او بروز او تاثیر اتحادی د الله تعالی د خواصو څخه دی، شاه عبدالعزیز رحمه الله فرمایلي دي چې: این نوع تصرف یعنی بروز روح در روح حی یا میت در اصل از خواص حقیقه الحقایق تعالی و تقدس است، آه (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۱۱۲)

د ژوندي يا دمړي په روح کې د روح بروز د الله تعالی د خواصو څخه دی او خاصه په غیر کې نه موجودیږي، د شاه عبدالعزیز رحمه الله پوره عبارت داسې دی:

چهارم: تاثیر اتحادی که شیخ روح خود را که حامل کمالی است باروح مستفید بقوت تمام متحد سازد تا کمال روح شیخ بروح تلمیذ می رسد و بار بار حاجت استفاده نمی ماند، در اولیاء الله این قسم تأثیر به ندرت واقع شده از حضرت خواجه باقی بالله منقول است که روزی در خانه ایشان چند کس مهمان شدند و ما حضر موجود نه بود اوقات حضرت خواجه در فکر ضیافت مشوش شده در تلاش ماحضر شدند، اتفاقاً نانوائی متصل خانه ایشان دوکان داشت برین تشویش مطلع شد یک قرص نان خوب پخته بانهاری مکلف و مرغن بخدمت ایشان آورد، وقت ایشان باین سلوک او بسیار خوش شد فرمودند بخوا الخ (تفسیر عزیزی پاره ۳۰ ص ۳۰۸)

خواجه باقی بالله ته میلمانه راغلي وو د خواجه صاحب په کور کې څه نه وو، د کور په څنګ کې نانباي چې دا حالت وکتل نو میلمنو ته یې ښه خواړه تیار کړل او خواجه صاحب ته یې راوړل، خواجه صاحب ډیر خوشحاله شو او ورته وې فرمایلي چې وغواړه څه چې غواړې؟ هغه نانباي ورته وویل چې زه ستا په شان کیدل غواړم خواجه صاحب ورته وویل چې بل څه شی وغواړه، نانباي ورته وویل چې بل څه شی نه غواړم بس ستا په شان کیدل غواړم، نو خواجه صاحب خپلې خانقا ته بوتللو او توجه اتحادی یې ورته وکړه چې بهر راووتل نو د دواړو فرق نه کیدلو، صرف دومره وه چې خواجه صاحب په هوش کې وو او هغه نانباي زنگیدلو (یو طرف بل طرف) بیا وفات شو الخ.

دا تصرف په پیریانو او شیطانانو کې ډیر وي او په انسانانو کې دخارق العاده په طرقة واقع کیږي (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۱۱۲)

۱- نويو خو بروز او خوارق دالله تعالى فعل دی .

۲- دا دالله تعالى فعل دیو ولي په لاس ډیر لږ صادريږي، د شاه عبدالعزیز رحمه الله په عبارت کې د «ندرت» کلمه ده.

۳- خپله خواجه باقي بالله رحمه الله دومره عاجز بنده وو چې دیو څو میلمنو د اکرام او د ناشتې طاقت یې نه لرلو، نانباي ورسره کومک وکړو، نو څرنگه به د نانبايي لپاره مشکل کشاشي؟

استمداد از ارواح

د شاه ولي الدهلوي رحمه الله او ابن عربي رحمه الله عبارات:

د شرک شیدايان دمتنازع فيه استمداد لپاره د شاه ولي الله رحمه الله دا طيب النعيم يو عبارت رانقلوي چې: لا بدست از استمداد بروح انحضرت صلى الله عليه وسلم د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح د استمداد څخه بغير چاره نشته، علامه شعراني رحمه الله د ابن عربي رحمه الله قول رانقل کړی دی چې: وأما القطب الواحد فهو روح محمد صلى الله عليه وسلم المبدأ لجميع الانبياء والرسل والأقطاب من حين النشئ الانساني الى يوم القيمة، (کبريت احمر ج ۱ ص ۱۰، البواقيت و الجواهر ج ۲ ص ۸۲) قطب واحد د محمد صلى الله عليه وسلم روح دی چې د ټولو انبياؤ، رسولانو او اقطابو د پيدا ايښت څخه تر قيامته پورې مددگار دی؟

قلنا: ۱- د روح دوه معنی گانې دي اول قران او دين محمدي، دوهم روح حقيقي، نو که د روح څخه مراد حقيقي روح شي نو بيا د استمداد من الارواح څخه روحاني فيض مراد دی يعنې بيا د استمداد از روح محمد صلى الله عليه وسلم دا معنی نه ده چې ټول انبياء، رسل او اقطاب د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح مبارک څخه په تکويني او مافوق الاسباب امور کې مراد ونه غواړي، بلکې د استمداد از روح محمد صلى الله عليه وسلم معنی داده چې د نور القمر مستفاد من نور الشمس په طريقه د ټولو انبياؤ اولياؤ او اقطابو علمي او عملي کمالات د رسول الله صلى الله عليه وسلم فيض دی، بعضي محققين ددې څخه داسې تعبير کوي چې د محمد صلى الله عليه وسلم نبوت بالذات دی او دنورو پیغمبرانو نبوت بالعرض او د نبي عليه السلام د نبوت فيض دی د محمد صلى الله عليه وسلم دنبوت

فيض ٿولو ته عام دى دفيض څخه مراد د تقرب الهى فيض دى په مافوق الاسباب کې دمدد فيض ندى مراد، يعنې د رزق د ورکولو د اولاد د ورکولو او د تکليفونو د لرې کولو فيض نه دى مراد ۲- او که د روح څخه قرآن او دين محمدي مراد شي نو بيا د امداد معنى داده چې په تشريعي امورو کې ټول انبياء رسولان او اقطاب د روح محمدي يعنې د قرآن څخه استفاده کوي، روح محمدي په معنى د قرآن سره دى، الله تعالى فرمايلي دي: (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا)

تشریح الجوابین

شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايي چې: فالنبوة عمت كل اصناف والاحمر والاسود مستويان فيما يرجع الى الفيض الذي هو من باب النبوة (تفهيمات ج ۱ ص ۲۰۳) نبوت ټولو اقسامو ته شامل دى، د نبوت د باب څخه چې کوم فيض حاصلېږي په هغې کې سور او توريو برابر دى (رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي چې: فَلَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَغْجَبِيٍّ، وَلَا أَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدٍ إِلَّا بِالتَّقْوَى، رواه البزار ورجاله رجال الصحيح، مجمع الزوائد ج ۸ ص ۸۴) او د تصوف په انداز سره يې د اقتراباتو خمسة وو تذکره کړى ده، فرمايلي دي چې: توسط الانبياء صلوة الله عليهم بين الله سبحانه وبين المقربين باحدى هذه الاقترابات الخمس ليس معناه ان يكونوا مفيضى الكمال عليهم بل ان يكون جهة اقترابهم وسمت توجههم ماتشخص به هذالنبي عند العود من اصناف الكمال (تفهيمات ج ۲ ص ۱۳۷، ۱۳۸) د الله تعالى او دمقرينو په ماين کې د انبياوو توسط په يو ددې اقتراباتو خمسة وو څخه دى، ددې د معنى نه ده چې انبياء په مقرينو باندې فيض اچوي، بلکې معنى يې داده چې دکمالاتو د اقسامو څخه چې کوم قسم ددې مقرينو طرفته راجمع کېږي نو په متعينه او مشخصه طريقه باندې دغه نبي ددې مقرينو د اقتراب او د توجه سمت او جهت وي انتهى، يعنې په مقرينو باندې د پيغمبرانو د فيض معنى د انده چې پيغمبران مقرينو ته ددې فيض اعطاء کوي، بلکې معنى يې داده چې پيغمبران ددې فيض لپاره ذريعه، وسيله او سبب وي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم فيض د رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات څخه وروسته هم جاري او ساري دى، اصحاب النسبة د قبرونو او دارواحو څخه هم فيض حاصلوي، قاضي ثناء الله پاني پتي

رحمه الله فرمايلي دي چې: که صاحب نسبت وي نو خپل زړه دې د نورو خیالاتو څخه فارغ کړي او د صاحب القبر څخه د فیض د حاصلولو لپاره دې مراقبه وکړي، (ارشاد الطالبین ص ۲۴)

همدارنگه یې فرمایلي دي چې: څوک چې د کمال مرتبې ته رسیدلی وي هغه ته د الله تعالی له طرفه بغیر له واسطې څخه فیض رسیږي او د عباداتو څخه هم ترقیات حاصلوي.

الله تعالی فرمایي: واسجد واقترب، یعنی سجده وکړه اود الله تعالی قرب حاصل کړه او درسول الله صلی الله علیه وسلم د قبر شریف او د اولیاء وو د قبرنو څخه هم فیض حاصلوي، (ارشاد الطالبین ص ۳۴)، لکن د ا فیض د عالم الدینا د فیض په شان نه وي، قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمایلي دي چې: که څوک ووايي چې د اولیاءو فیض د وفات څخه وروسته هم باقي وي نو د بل شیخ طلبول فضول دي، نو ورته ویلی شي چې د وفات څخه وروسته د اولیاءو فیض دومره نه وي چې ناقص د کمال درجې ته ورسوي، مگر شاذ او نادر، که د وفات څخه وروستنی فیض د عالم لدنیا د فیض په شان وی نو درسول الله صلی الله علیه وسلم د زمانې څخه تر تنه پورې ټول اهل مدینه به د صحابه کرامو سره یو برابر وي، همدارنگه به هیڅوک هم د اولیاءو صحبت ته محتاج نه وو (ارشاد الطالبین ص ۱۷-۱۸)

لکن ددې فیض څخه د تقرب الیهی فیض مراد دی، د رزق ورکولو، اولاد ورکولو او د تکلیفونو لرې کولو فیض نه دی مراد، لکه څرنگه چې قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمایلي دي چې: که یو څوک ووايي چې الله تعالی او رسول الله صلی الله علیه وسلم پدې خبره شاهدان دي نو کافر شو، اولیاء د معدوم په موجودلو او د موجود په معدومولو قادر نه دي، نو اولیاءو ته د پیدا کولو، رزق ورکولو، اولاد ورکولو او د مرض څخه د شفاء ورکولو نسبت او ددوي څخه مدد طلبول کفر دی، (قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِنْ شَاءَ اللَّهُ) ارشاد الطالبین ص ۲۰.

همدارنگه یې فرمایلي دي چې: اولیاء علم الغیب نه لري البته د بعضو غایبو شیانو علم ورته الله تعالی دکشف یا د الهام په ذریعه ورکوي او دا ویل چې اولیاء علم الغیب لري کفر دی، (ارشاد الطالبین ص ۲۰)

۲- داستمداد من الروح څه معنی ده؟ که داستمداد من الروح معنی دا وي چې صاحب النسبة خلکو ته د رسول الله صلی الله علیه وسلم د روح څخه فیض رسیږي، نو ددې تحقیق خو وشو چې ددې داستمداد فی مافوق الاسباب سره تعلق نشته او که د معنی یې وي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم په مافوق

الاسباب کې رزق ورکوي، اولادونه ورکوي، مريضانو ته شفاء ورکوي، دخلکو مشکلات حل کوي نو دا بيا (توجيه القول بما لا يرضى به قايله) ده ځکه چې مخکې د شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله عبارات تير شول چې هغوي استمداد في مافوق الاسباب ته شرک ويلي وو، همدارنگه د امعنى د نصوصو قطعیه وو او احاديثو متواتروو څخه مخالفه ده.

۳- د شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله په عباراتو کې د استمداد معنى دانه ده چې خلک در رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح څخه رزقونه، اولادونه، اود مشکلاتو حل کول غواړي، بلکې د شاه ولي الله رحمه الله په عباراتو کې ددې معنى پدې طريقه باندې استفاضه هم راغلې ده چې دسکر يا بې هوشۍ په حالت کې، يا همداسې مراقبه وکړي او پدې مراقبه کې په مثالي طريقه در رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح سره ملاقات وشي او په علمي طريقه ورڅخه استفاده وکړي د رسول الله صلى الله عليه وسلم مثالي روح يې علمي اشکالات حل کړي، شاه ولي الله رحمه الله خپله فرمايلي دي چې: اين فقير از روح پر فتوح سوال کرد که حضرت چي مي فرمايند در باب شيعه که مدعى محبت اهل بيت اند و صحابه را بد مى گويند؟ انحضرت بنوعی از کلام روحانى القاء فرمودند که مذهب ايشان از لفظ امام معلوم ميشود چون از ان حالت افافه دست داد در لفظ امام تأمل کردم معلوم شد که امام باصطلاح ايشان معصوم مفترض الطاعة منصوب للحق است و وحى باطنی در حق امام تجويز می نمايند پس در حقيقت ختم نبوت را منکر آند گويا بزبان آنحضرت را صلى الله عليه وسلم خاتم الانبياء مي گفته باشند (تفهيمات الهيه ج ۲ ص ۲۴۴)

دغې فقير در رسول الله صلى الله عليه وسلم در روح پر فتوح څخه پوښتنه وکړه چې تاسو د شيعه گانو په باره کې څه وايي چې د اهل بيت سره د محبت د عوه کوي؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم راته په يو قسم روحاني کلام سره القاء وکړه چې د شيعه گانو مذهب د امام د لفظ څخه معلومېږي، کله مې چې ددې حالت څخه افافه وشوه نو د امام په لفظ کې مې فکر وکړو نو معلومه شوه چې امام د دوي په نيز معصوم وي اطاعت يې فرض وي او د حق لپاره نصب شوى وي او همدارنگه د امام په باره کې د باطني وحې تجويز کوي نو په حقيقت کې هغوي د ختم نبوت څخه منکر دی نو صرف په ژبه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته خاتم الانبياء وايي، انتهى نو دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح مبارک څخه روحاني سوال وولکه

خرنگه چې خپله شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايلي دي چې: سألتہ سؤالاً روحانیاً عن الشيعة الخ (تفهيمات ج ۲ ص ۲۵۰) ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه په روحاني طريقه پوښتنه وکړه دا معامله د سکري يا بې هوشۍ او يا د پرکالۍ په حالت کې کيږي (چون ازان حالت افاقه دست داد) ورباندې دلالت کوي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم جواب هم يو قسم روحاني وو (بنو عی از کلام روحاني) ورباندې دلالت کوي، خلاصه دا چې پدې کلام کې متنازع فيه استمداد نه دی مراد، چې دغیر الله څخه په مافوق الاسباب کې رزق اولادونه او دفع المضرات و جلب المنافع غوښتل دي.

د ابن عربي رحمه الله د عبارت مزید تشریح

د ابن عربي رحمه الله ټول عبارت داسې دی چې: واما لقطب الواحد فهو روح محمد صلى الله عليه وسلم الممد لجميع الانبياء والرسول والاقطاب من حين النشئ الانساني الى يوم القيمة، والله اعلم، وقال: فان الوحي المتضمن للتشريع قد اعلق بعد محمد صلى الله عليه وسلم ولهذا كان عيسى عليه السلام اذا نزل بحكم بشريعة محمد صلى الله عليه وسلم درن وحی جدید آه (الكبريت الاحمر على هامش البواقيت والجواهر ج ۱ ص ۱۰).

او بهر حال هغه يو قطب د محمد صلى الله عليه وسلم روح دی چې دانسان د پيداينست څخه تر قيامته پورې د ټولو انبياء و رسولانو او اقطابو مدد کونکی دی، والله اعلم او فرمايلي دي چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه وروسته وحی تشريعی بنده شوه، لهذا کله به چې عيسى راکوز شي نو د رسول الله صلى الله عليه وسلم د شريعت مطابق فيصلې به کوي، نه په جديده وحی، نو پدې عبارت کې په (فان الوحي المتضمن للتشريع الخ) کې حرف فاء ده چې د مخکني دعوي لپاره دليل دی، مطلب يې داده چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم دين، وحی او شريعت په ټولو لازم دی دا معنی نده چې په تکويني امورو کې امداد کوي، نور تکويني امور خو لاڅه کوي خپله قطبيت چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم شان دی هم چاته نه شي ورکولی، اعطاء خولاڅه کوي چې په دې باره کې ددوي د دعا قبلیدل هم نه دی ضروري لکه څرنګه چې علامه شعراني رحمه الله فرمايلي دي چې:

فانقلت: هل للقلب (الصحيح القطب) تصرف في ان يعطى القطبية لمن شاء من اصحابه وا ولاده؟

فالجواب: ليس له تصرف في ذلك وقد بلغنا ان بعض الاقطاب سأل الله ان تكون القطبية من بعده لولده فاذا بالهاتف يقول له: ذلك لا يكون الا في الارث الظاهر واما الارث الباطن فذلك الى الله وحده (اليواقيت والجواهر ج ۲ ص ۸۲)

که ته پوښتنه وکړې چې ایا قطب ته دا تصرف حاصل دی چې په خپل اولاد یا اصحابو کې چاته چې وغواړي قطبيت ورکړي؟ نو جواب دادی چې نه، قطب ته پدې کې هېڅ تصرف ندی حاصل او موږ ته دا خبر رارسیدلې دی چې بعضې اقطابو د الله تعالیٰ څخه غوښتنه وکړه چې دده څخه وروسته دې قطبيت دده خوی ته ورکړل شي، نو د غیبو څخه ورته اواز وشو چې دا سلسله په ظاهري وراثت کې چلیږي په باطني وراثت کې نه چلیږي دا باطني وراثت صرف الله تعالیٰ ته حواله دی الله تعالیٰ ښه پوهیږي چې د پیغام رسونې سلسله چیرته کیږدي، ددې څخه معلومه شوه چې قطبيت او دارنگي دنورو تکویني امورو اعطاء صرف الله تعالیٰ کوي، او په تشریعي امورو کې انبیاء رسل او اقطاب د روح محمدي یعنې دقران څخه استفاده کوي، روح په معنی دقران او وحی سره دی الله تعالیٰ فرمایلي دي چې (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا)، همدارنگه (يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ).

ابن عربي رحمه الله فرمایلي دي: فلا يخلوا زمان من رسول يكون فيه وذلك هو القطب الذي هو محل نظر الحق تعالى من العالم كما يليق بجلاله ومن هذا القطب يتضرع جميع الامداد الالهية على جميع العالم العلوى والسفلى، قال الشيخ محى الدين ومن شرطه ان يكون ذا جسم طبيعى وروح ويكون موجودا في هذه الدار الدنيا بجسده وروحه من عهد آدم الى يوم القيمة ولما كان الامر على ما ذكرناه ومات رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ما قرر الدين اللذى لا ينسخ والشرع الذى لا يتبدل دخلت الرسل كلهم في شريعته ليقوموا بها فلا تخلوا الارض من رسول حتى بجسمه اذ هو قطب العالم الانسانى ولو كانوا في العدد الف رسول فان المقصود من هؤلاء هو الواحد، فادريس في السماء الرابعة وعيسى في السماء الثانية والياس والخضر في الارض، ومعلوم ان السموات السبع من عالم الدنيا لكونها تبقى ببقاء الدنيا متفنى بفناءها صورة فهي جزء من دار الدنيا الى ان قال، قد ابقى الله في الارض الياس والخضر

وكذلك عيسى اذا نزل ، وهم من المرسلين فهم القائمون بالدين الحنيفي فما زال المرسلون ولا يزالون في هذه الدار لكن من باطنية شرع محمد صلى الله عليه وسلم ولكن اكثر الناس لا يعلمون فالقطب هو الواحد من عيسى وادريس والياس والخضر عليهم السلام وهو احد اركان بيت الدين وهو كركن الحجر الاسود، واثنان منهم هما الامان واربعتهم هم الاوتاد فبالواحد يحفظ الله الايمان وبالثاني يحفظ الله الرسالة وبالمجموع يحفظ الله الدين الحنيفي فالقطب من هؤلاء واحد لا يعينه (الفتوحات المكية باب ۷۳)

هيڅ زمانه د پيغام رسونكي څخه نه خالي كيږي، همدغه پيغام رسونكى همغه قطب وي چې دالله تعالى دشفتت لپاره لايق او محل وي او دهمدي قطب په ذريعه او برکت په ټول عالم (علوي وي او که سفلوي) دالله امداد متضرع كيږي.

محي الدين ابن عربي رحمه الله فرمايلي دي چې د دې قطب لپاره شرط دادی چې جسم طبعي او روح به لري او پدې عالم الدنيا کې به دخپل جسم او حقيقت سره موجود وي او کله چې معامله داسې ده لکه مونږ چې ذکر کړه نو کله چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ددې غير منسوخ دين دثابتولو او د نه بدليدونکي شريعت د نافذولو څخه وروسته وفات شو نو ټول پيغام رسونکي (اقطاب) د رسول الله صلى الله عليه وسلم په دين کې داخل شول ترڅو چې همدا غير منسوخ او غير متبدل دين قائم کړي، نو ځمکه د جسم ژوندي پيغام رسونکي څخه (قطب) څخه نه خالي كيږي، ځکه چې دا دټول عالم الانسان قطب وي اگر چې په شمار کې زړ پيغام رسونکي وي، خو مقصود پکې يو وي، نو ادریس عليه السلام په څلورم اسمان کې او عيسى عليه السلام په دوهم اسمان کې او الياس او خضر عليهما السلام به زمکه کې دی او دا خبره هم واضحه ده چې اووم اسمان هم د عالم الدنيا څخه دی ځکه چې هغه صوره ددنيا دبقاء سره باقي دی او ددنيا دفناء سره فناء كيږي، نو د دارالدنيا څخه جزء دی، بيا مخکې ليکي چې او يقينا چې الياس او خضر عليهما السلام همدارنگه چې کله عيسى عليه السلام ځمکې ته راکوز شي نو دوي به پدې ځمکه کې ددې حنيفي دين قايمونکي وي، نو دوي مرسلين دي او دهميشه لپاره مرسلين دي او په دې دنيا کې اوسېږي لکن دمحمد صلى الله عليه وسلم د شريعت دباطن په لحاظ مگر اکثر خلک نه پوهيږي نو په عيسى ادریس، الياس او خضر عليهم السلام کې يو قطب دی او دغه يو ددين

د کور یو رکن دی لکه حجر اسود او پدوي کې دوه امامان دي او دا څلور واړه او تادي، نو پدوي کې د يو سره د ايمان د دوهم سره د ولايت د دريم سره د نبوت او د څلورم سره د رسالت حفاظت کوي او پدې ټولو دين حنيفي محفوظ ساتي، نو قطب په دوي کې يو لا علي التعين دی.

خلاصه دا چې دا څلور پيغمبران په عالم الدنيا کې ژوندي دي (خيالي ص ۱۴۲) او په دوي کې لا علي التعين يو قطب دی او د عالم علوي او سفلي سره الله تعالی ددوي په ذريعه او وسيله امداد کوي، او دا ټول د محمد صلی الله عليه وسلم د شريعت پابند دی د (دخلت الرسل کلهم في شريعته - او - لکن من باطنية شرع محمد صلی الله عليه وسلم) الفاظ ورباندې دلالت کوي، لهذا د روح محمدي څخه قرآن، وحی او دين مراد دی، نو معنی دا شوه چې دا ټول د قرآن، وحی او دين محمدي څخه مستفيض دي.

د دويو بند د اکابرو د عباراتو څخه استدلالات

د امداد المشتاق عبارت:

مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله ليکلي دي چې يو مريد دخپل پير صاحب مزار ته لاړو او وې ويل چې حضرت زه ډير پريشان يم او دودۍ ته محتاج يم لږ لاس نيوي مې وکړه، نو حکم وشو چې تاته به زما د مزار څخه روزانه يوه نيمه يادوه انې ميلاويږي (امداد المشتاق ص ۱۲۳)

قلنا: قبر ته تلل او صاحب القبر ته ويل چې ماته دعا وکړه نو مجوزين د سماع الموتی دې ته جايز وايي دلته د دستگيري څخه همدغه دعا مراده ده، ممکنه ده چې دغې مريد ته کشف شوي وي او دتوسل او دعا په طريقه يې خپل پير ته ويلي وي چې زما دغه مشکل دی او پير صاحب دعا کړې وي او يا يې پخپله د پير صاحب په توسل دعا کړې وي او الله تعالی ددې مزار څخه دغه کرامت ظاهر کړی وي.

کشف القبور

کشف القبور ثابت دی په صحيحو احاديثو کې راغلي دي چې نبي کریم صلی الله عليه وسلم په قبرونو کې مړي په عذاب ليدلی وو، ابن کثير د ابن عساکر په حواله د سورة الاعراف (۲۰۱) نمبر ايت په تفسير کې ليکلي دي چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې يو نو جوان په مسجد کې ډير عبادت کولو د مسجد په څنګ کې د يو بنڅې کور وو، هغه پرې عاشقه شوه، نو دخپلو نفسي خواهشاتو دپوره کولو لپاره يې را وغوښتلو، نو جوان يې دوهکه کړو، ورروان شو چې کور ته ورنږدې شو نو ناڅاپه يې ذهن ته دا ايت راغلو چې (إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا

مَسَّهُمْ طَلِيفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ ﴿٢٩٦﴾) او بې هوشه شو او چې کله يې بيا دا ايت تلاوت کړو، نو د الله تعالى له ويرې يې روح پرواز وکړو، خلکو د شپې دفن کړو، حضرت عمر رضی الله عنه چې سهر خبر شو نو قبر ته ورغلو او ازی يې ورته وکړو چې (يا فتی ولمن خاف مقام ربه جنتان) نو د قبر څخه جواب راغلو چې: (يا عمر قد اعطانيهما ربی عز وجل فی الجنة مرتین) نو د حضرت عمر رضی الله عنه خبرې د صاحب القبر سره کشف القبور دی، حافظ ابن تیمیه الحنبلي فرمایي چې: وقد انكشف لكثير من الناس حتى سمعوا صوت المعذبين في قبورهم ورأوهم بعيونهم يعذبون في قبورهم في اثار كثيرة معروفة (فتاوی ابن تیمیه ج ۴ ص ۲۹۶)

په ډیر اثارو کې ثابت ده چې ډیرو خلکو مړو ته د عذاب اوازونه اوریدلي دي او د مړو عذاب يې پسترگو لیدلی دی، حافظ ابن القيم فرمایلي دي چې حضرت مطرف التابعی، قبرستان ته لاړو، (فرأى اهل القبور كل صاحب قبر جالساً على قبره فقالوا هذا مطرف يأتى الجمعة قلت وتعلمون عندكم يوم الجمعة؟ فقالوا نعم ونعلم ما يقول فيه الطير، قلت وما يقولون؟ قالوا يقولون سلم سلم (كتاب الروح ص ۲۲)

د حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله د اشعارو وضاحت

غير مقلدين د حضرت تهانوي رحمه الله په اشعارو اعتراض کوي او د شرک داعيان ترينه استدلال کوي او وايي چې په د مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله په اشعارو کې د غير الله څخه د استمداد ذکر دی، (۱) هغه اشعار دا دي چې:

يا شـفـيع العـبـاد خـذ يـدي
انـت في الاضـطـرار معـتمـدي
لـيس لي ملـجـأ سـواك أغـث
مـسـئـني الـضـر سـيـدي و سـنـدي
غـشـني الـدهـر يـا ابـن عبـد الله
كـن مغيـثـا فـانـت لي مـدـدي

لَيْسَ لِي طَاعَةٌ وَلَا عَمَلٌ
يُنْدَحِثُكَ فَهَوَلِي عَتْدِي
يَسَارَسُ وَلِالْإِلَهِ بَابُكَ لِي
مِنْ غَمَامِ الْغَمُومِ مَلْتَحْدِي

نشر الطیب ص ۱۵۶

الجواب: ددیٰ خنہ داستمداد معنی اخستل توجیہ القول بما لا یرضی بہ قایلہ دی دھر شاعر او قایل

دکلام اود شعر معنی بہ دھغہ د عقیدہ او دنظر یہ مطابق کوی۔

اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ مافوق الاسباب نداء تہ شرک وایہ او مافوق الاسباب استمداد تہ شری وایہ او شوقیہ نداء تہ جایز وایہ۔

د دی اشعار و توضیح: مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ پہ نشر الطیب کہ ص ۲۵۳ کہی کہی دہ چہ پہ مطالعہ کولویہ شک ختمیری، حضرت مولانا اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ دتوسل پہ حدیث کہی دیا محمد دلفظ پہ تشریح کہی فرمایہ چہ: دندا شبہہ ددو ووجود خنہ مہ کوئی، یو خود دی وجہ خنہ چہ دندا پہ مسجد نبوی کہی شوی دہ، پہ مسجد نبوی کہی ندا غایب تہ نہ راحی، دہمہ وجہ دا دہ چہ سلف صالحین نیک اعتقادہ وو، دھغوی دحال خنہ ظاہرہ دا دہ چہ ہغوی ندا پہ قصد دتبلیغ الملائکہ سرہ کہی وہ، او دریمہ وجہ دا ہم دہ چہ سلفو پہ دی ندا کہی قصد ددی نہ کولو چہ نبی کریم ﷺ حاجت روا دی او دا حقہ (اشرف علی تھانوی رحمہ اللہ) دخیل قول خنہ چہ ددی فصل پہ شروع کہی یہی ذکر کرو ہمداد مراد دی۔ (نشر الطیب ص ۲۵۳)۔

پہ امداد الفتاویٰ ج ۵ ص ۳۳۵، کہی یہی فرمایہ دی چہ (۱) استعانت و استمداد بالخلق جو باعتقاد علم و قدرت مستقل مستمد نہ ہو وہ شرک ہے

۲۔ اور جو باعتقاد علم و قدرت غیر مستقل ہو مگر وہ علم و قدرت کے دلیل سے ثابت نہ ہو معصیت ہے۔

۳۔ اور جو باعتقاد علم و قدرت غیر مستقل ہو اور وہ علم و قدرت کے دلیل سے ثابت ہو جہل ہے خواہ وہ مستمد نہ زندہ ہو یا میت الخ

ہمدارنگہ یہی فرمایہ دی: پس اکابر میں سے کسے کلام میں ایسے ندا ہو تو اس کو یا مجاز پر محمول کیا جاوے یا ان کے طرف نسبت کرنے کو غیر صحیح کیا جاوے، یا مثل اس کے کوئی اور مناسب توجیہ کی جاوے، یہ تو ان کے تمزیہ کے لئے ہے باقی عوام کو بوجہ متیقن مفہدہ کے جزم و احتار روکا جاوے گا (فتاویٰ امدادیہ ص ۳۱۶)

۳- امام رازی رحمه الله د (قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا) په تشریح کې فرمایلي دي چې: (والمراد أن انزال العذاب على الأعداء و اظهار النصر للاولياء لا يقدر عليه أحد الا الله سبحانه) په دشمنانو باندې د عذاب په نازلولو او د دوستانو سره په امداد کولو صرف الله تعالى قادر دی، همدارنګه د (قل لا أملك لكم ضراً ولا رشداً) لاندې یې لیکي دي چې اما ان يفسر الرشد بالنفع حتى يكون تقدير الكلام لا أملك لكم غيا ولا رشدا ويدل عليه قراءة أبي غيا ولا رشدا، ومعنى الكلام أن النافع والضار والمرشد والمغوى هو الله تعالى وأن احدا من الخلق لا قدرة له عليه. ضرر رسونكى او فايده رسونكى هدايت وركونكى او كمراه كونكى صرف الله تعالى دى، يهدى من يشاء ويضل من يشاء)

۴- معجزې او كرامتونه حق دي لکن پدوي كې د نبی او ولي د فعل او كسب هيڅ دخل نه وي مونږ دهغه تصرف څخه منكر يو په كوم كې چې د نبی يا دولي د فعل او د كسب دخل وي.

د شاه ولي الله رحمه الله د همعات عبارت

د شرک د اعيان وايي چې شاه ولي الله رحمه الله په همعات کې د حديث النفس په علاج کې فرمایلي دي: د مشايخو ارواحو طيبه و و ته متوجه شه د ايصال الثواب لپاره ورته سورة فاتحه ولوله يا دهغوي د قبر زيارت ته لاړ شه او دهغوي څخه د انجذاب سوال وکړه؟

قلنا: ۱- د رسالې په اول کې مونږ د شاه ولي الله رحمه الله ډير عبارات را نقل کړي دي په هغې کې صراحة متنازع فيه استمداد ته شرک ويلی شوي دي، د هغو صريحو عباراتو په بناء باندې د دې مجمل عبارت مفهوم دا دی چې کوم سړی چې په حديث النفس کې مبتلي وي او په خپل اخلاص کې ورته کمې په نظر ورځي نو د مشايخو ارواحو ته دې متوجه شي، چې هغوي چې کله په دنيا کې و و نو د حديث النفس علاج يې څرنگه کولو؟ همغه رنگ علاج دې وکړي، مشايخو ته دې د ايصال ثواب لپاره سورة فاتحه ولولي کله چې هغوي ته د عرض الاعمال د حديث مطابق ستا دا تحفه ورسېږي نو ستا لپاره به دعا وکړي او الله تعالى به دا خلاص صفت درکړي او يا د اولياوو د قبرونو زيارت ته ورشه او دهغوي څخه د انجذاب سوال وکړه يعنې د قبرونو په خوا کې د اولياوو په توسل دعا وکړه او يا د سماع الموتی د قايلينو په نيز دهغوي څخه دعا وغواړه چې الله تعالى دهغوي په شان اخلاص درکړي او د حديث النفس د شر څخه د

بچ کیدلو په صفت کې دی جذب کړي د اهل القبور څخه د استمداد معنی دهغوي څخه د عا غوښتل دي ، شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايي چې: استمداد از اهل قبور بطريق دعا است که از جناب الهی عرض کرده مطلب مرا برآرند آه (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۳۴).

په بل ځای کې یې فرمایلي دي: اذا تحيرتم فی الامور فاستعينوا بأصحاب القبور.

حديث نیست قول بزرگيست: وله معان شتی، منها اذا تحيرتم نظرا الى الدلائل المتعارضة فی حل بعض الاشياء وحرمتها فاتركوا اجتهادكم وتقلدوا بمن قدماء وهذا القول أشبه منقول عن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه وسفيان الثوري، ومنها انكم اذا تحيرتم فی الأمور الدنيوية وضاق بسبب ذلك قلبكم فانظروا الى اصحاب القبور كيف تركوا الدنيا واستقبلوا الآخرة واعلموا أنكم ايضا صائرون الى ما صاروا وهذا العلم يسهل عليكم صعاب الدنيا وشدائدها، وبالجمله نص در معنی استمداد نیست. (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۱۲۱۲، ص ۱۰۵)

د اذا تحيرتم فی الأمور فاستعينوا باصحاب القبور دوه معناگانې يې ذکر کړي دي، اول دا چې کله چې دحل او دحرمت دلايل متعارض وونو د خپل تحقيق په ځای د خپلو اسلافو او اکابرو په تحقيق لار شه، دوهم دا چې کله د دنیا مشکلات درباندي راغلل نو د اسلافو او اکابرو په نقش قدم لار شه چې هغوي څرنگه د نیا پرېښې وه او آخرت ته متوجه شوي وو، دهغوي د حالاتو مطالعه د دنیا مصیبتونه درباندي اسانه کوي، لهذا دا عبارت په متنازع فيه استمداد کې نص ندي.

۲- د شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله په عبارت کې د انجذاب لفظ يوه صوفيانه اصطلاح ده، حضرت قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله د علم التصوف په يوه رساله ارشاد الطالبين کې ليکلي دي چې: دا خبره دې واضحه وي چې د قرب الهي موجب جذب دی، يعنې چې الله تعالى يو انسان خپل طرف ته راگابري، بيا دا جذب کله بغير له کومې واسطې څخه وي هغې ته اجتناء وايي او اکثر د کومې واسطې په وجه وي او واسطه استقراء دوه شيان وي کله ډير عبادت وي او کله د يو کامل او مکمل انسان صحبت وي نو کوم جذب الهي چې د عبادت په واسطې سره وي هغه ته د عبادت ثمره وايي او کوم چې د صحبت په واسطې سره وي هغې ته تأثير وايي (ارشاد الطالبين ص ۳۱)

خلاصه دا چې جذب الهي يا د اجتناء او يا د ثمره العبادۃ او يا د تأثير څخه عبارت دی، په ص ۳۷ و ص ۳۸، کې هم همدا تشریح ده د دې څخه معلومېږي چې جذب د الله تعالى فعل دی، کله بغير د ابتداء څخه

هم حاصليري، د مشايخو كار پكې دادى چې دعا وكړي او يا درته د الله تعالى د قرب طريقه وښايي، نور د جذب د كيفيت وركول نه ددوي كار دى او نه ددوي په طاقت كې دي.

د شاه عبدالعزيز رحمه الله عبارات

(۱) شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايلي دي چې د وفات شوو اولياوو او نورو صلحاوو مؤمنانو څخه استفاده او استعانت جاري او ساري دى او ددې اولياوو او صلحاوو څخه افاده او امداد هم متصور دى په خلاف دهغو مړو كوم چې سوزول شوي دي، ځكه چې دا كارونه دهغوي په مذهب كې هم جايز نه دي (تفسير عزيزي پاره ۳۰، ص ۵۰)

اهل بدعت وايي چې ددې عبارت څخه معلومه شوه چې بعد الوفات استعانت او اعانت د مسلمانانو خصوصيت دى او استعانت او اعانت نه كول د كافرانو خصوصيت دى، همدارنگه ددې عبارت څخه معلومه شوه چې د كومو امواتو څخه چې استعانت ته دى جايز هغه سوزول شوي مړي دي.

(۲) همدارنگه شاه عبدالعزيز رحمه الله فرمايلي دي چې: هغه خواص اولياء چې ځانونه يې د انسانانو د هدايت لپاره وقف كړي دي هغوي د وفات څخه وروسته هم په دنيا كې د تصرف كولو طاقت لري دهغوي ادراك دومره وسيع دى چې د آخرت په كارونو كې استغراق يې د دنيا طرف ته د توجه څخه مانع نه دى د اوسني سلسلې حضرات خپل باطني كمالات ددوي طرف ته منسوبوي او حاجت مند خلك ددوي څخه خپل حاجات غواړي او مرادونه حاصلوي هغوي د حال په ژبه وايي چې كه تاسو د بدن په زريعه زمونږ طرفته راځئ نو مونږ د روح په زريعه ستاسو طرفته پيش قدمي كوو (تفسير عزيزي پاره ۳۰، ص ۱۱۳)

۳- همدارنگه شاه عبد العزيز رحمه الله فرمايلي دي چې خواجه باقي بالله رحمه الله يو نانبائي ته توجه اتحادي وكړه او د ځان په شان يې كړو (تفسير عزيزي پاره ۳۰- ص ۲۴۵)؟

قلنا: ۱- شاه عبد العزيز رحمه الله خپله دخپل عبارت معنى داسې كړې ده چې: استمداد از اهل قبور بطريق دعا است كه از جناب الهى عرض كرده مطلب ما را برآرند الخ (فتاوى عزيزى ج ۱ ص ۳۴) همدارنگه يې فرمايلي دي چې: اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا باصحاب القبور، حديث نيست قول بزرگيست: وله معان شتى، منها اذا تحيرتم نظرا الى الدلائل المتعارضة فى حل بعض الاشياء وحرمتها فاتركوا اجتهادكم وتقلدوا بمن قدماء وهذا القول أشبه منقول عن عبدالله بن مسعود رضى الله

عنه وسفيان الثوري رضى الله عنه ومنها أنكم اذا تحيرتم في الامور الدنيوية وضاق بسبب ذلك قلبكم فانظروا الى اصحاب القبور كيف تركوا الدنيا واستقبلوا الآخرة واعلموا انكم ايضا صائرون الى ما صاروا وهذا العلم يسهل عليكم صعائب الدنيا وشدايدها ، بالجمله نص در معنى استمداد نيست ، انتهى. (فتاوى عزيزى ج ۱ ص ۱۲۱، ص ۱۰۵)

نو د شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ عبارت پہ متنازع فیہ استمداد و حملول توجیہ القول بما لا یرضی بہ قایلہ دہ خلاصہ دا چہ د شاه عبدالعزیز رحمہ اللہ پہ عبارت کہ استعانت یا پہ معنی ۱- د طلب دعا سرہ دی ۲- یا پہ معنی د توسل سرہ دی ۳- یا متأھلو خلکو تہ پہ معنی داستفاضی سرہ دی ۴- یا پہ صورت د تعارض د دلائلو د حل او د حرمت کہ دھغوی پہ تقلید او پیروی سرہ دی ۵- او یا پہ ترک د دنیا کہ دھغوی پہ نقش قدم باندی د تللو پہ معنی سرہ دی.

۲- پہ اصل کہ شاه عبد العزیز رحمہ اللہ پہ ہندوانو باندی رد کپی دی او دمرو د سوزولو مضرات یی بیان کپی دی دھغہ اصل عبارت چہ وگوری نو د بدعتیانو پہ دجل پہ پوہ شی، شاه صاحب فرمایلی دی: ونیز در سوختن بأتش تفریق اجزای بدن میت است کہ بسبب آن علاقہ روح از بدن انقطاع کلی می پذیرد واثار این عالم بأن روح کمتر می رسد وکیفیات آن روح باین عالم کمتر سرایت می کند و در دفن کردن چون اجزای بدن بتمامہ یکجا می باشند ، علاقہ روح ببدن از راہ نظر و عنایت بحال می ماند و توجہ روح بزازترین و مستأنسین و مستفیدین بسہولت می شود کہ بسبب تعین مکان بدن گویا مکان روح ہم متعین است واثار این عالم از صدقات و فاتحہ ہا و تلاوت قرآن مجید چون در آن بقعہ کہ مدفن بدن اوست واقع شود بسہولت نافع می شود پس سوختن گویا روح را بی مکان کردن است و دفن کردن گویا مسکنی برای روح ساختن بنا براین است کہ از اولیاء مدفونین و دیگر صلحای مؤمنین انتفاع و فایدہ جاری است و آنها را افادہ و اعانت نیز متصور است بخلاف مردہای سوختہ کہ این چیزها اصلاً نسبت بآنها در مذهب آنها نیز واقع نیست آہ (ص ۶۱ ص ۶۲، وفي البعض ص ۵۰).

۳- شاه عبد العزیز رحمہ اللہ پہ متنازع فیہ استمداد او عقاید و باطلہ و باندی رد کپی دی او فرمایلی یی دی چہ: ویا رتبہ ایمہ و اولیاء رابرتبہ انبیاء و مرسلین گرداند و انبیاء و مرسلین را لوزم الوہیت از علم غیب و شنیدن فریاد ہرکس در ہرجا و قدرت بر جمیع مقدورات ثابت کند و ملایکہ و ارواح

انبیاء و اولیاء را در پرده صور و تماثل و قبور و تعزیه ها معبود سازد و رزق و فرزند و خدمت و منصب از ایشان بالاستقلال در خواست کند و شفاعت و عرض ایشان را در جناب او تعالی واجب القبول گو مکرره انجناب باشد بداند. (تفسیر عزیز ج ۱ ص ۴۰)

گوره شاه عبد العزیز علم الغیب ته خواص د الوهیت وایی، همدارنگه دهر خای خخه دهر چا د فریادونو اوریدلو ته خواص د الوهیت وایی، همدارنگه بالاستقلال ترینه د اولادونو او رزقونو غوبستلو ته خواص د اولوهیت وایی، همدارنگه اولیاء او انبیاء واجب القبول شفاعت کونکی گنلو ته باطله عقیده وایی، شاه عبد العزیز رحمه الله د - «ود» - «سواع».

«یغوث» او «یعوق» په باره کې فرمایي چې: هر چند این پنج اسم نامهای پسران ادریس علیه السلام اند که همه مردمان وادمیان بودند آه (تفسیر عزیزی ج ۲۹ ص ۱۳۱)

بیا فرمایي: ولایغوث یعنی و مگذارید بالخصوص یغوث را که مظهر فریاد رسی و مشکل کشائی او تعالی و این مظهر را قوم نوح علیه السلام بصورت آسی ساخته بودند زیرا که اسپ در دویدن و زود رسیدن و اعانت نمودن مثل است و این صفت را در شرع غیاث المستغیثین و مجیب دعوات المضطربین نامند و بزبان هندی این مظهر را اندر نامند، و یعوق یعنی و مگذارید یعوق را که مظهر منع و حمایت و دفع بلا است و این صفت را در شرع کاشف الضر و دافع البلاء گویند آه (تفسیر عزیزی ص ۱۳۰) نو غیر الله ته مشکل کشا او فریاد رس ویل د مشرکانو عقیده وه چې نوح علیه السلام نهه نیم سوه کاله ددې عقیدې په خلاف تبلیغ وکړو.

۴- د شاه عبد العزیز رحمه الله دوهم عبارت چې کومو اولیاوو چې د انسانانو د هدایت لپاره ځانونه وقف کړي دي، هغوي د وفات څخه وروسته هم تصرف کولی شي نو دهغې مطلب دادی چې دا اولیاء لکه څرنګه چې په عالم الدنيا او تکلیفي زندګۍ کې د دعا او د تبلیغ په وجه د خلکو د هدایت ذریعې وې اوس په عالم البرزخ کې د تکلیفي زندګۍ مرحله ختمه شوه لهذا اوس د تبلیغ وخت لارو، لکن د دعا سلسله اوس هم جاري ده د عرض الاعمال په حدیث کې د دعا ذکر موجود دی، لهذا اوس د دعا په طریقه د خلکو د هدایت ذریعې دي، او ددوي آخروي استغراق اهل الدنيا ته د دعا څخه مانع نه دی.

۵- د شاه عبد العزیز رحمه الله د دریم عبارت څخه هم استدلال نه دی صحیح چې خواجه باقی بالله یو نانبائی ته توجه اتحادی وکړه او د ځان په شان یې کړو، ځکه چې دا کرامت دی او په کرامت کې د ولي

فعل او کسب لره هیخ دخل نه وي، په دې واقعه کې د خواجه باقی بالله فعل دعا او توجه ده او دا کرامت ندی بلکې کرامت او امر خارق ددې نتیجه ده چې شکل بدلول دي او هغه د الله تعالی فعل دی، یوکس دبل همشکله کولو ته د صوفیه و په اصطلاح کې بروز او تاثیر اتحادی وایی او بروز او تاثیر اتحادی د الله تعالی د خواصو څخه دی، شاه عبدالعزیز رحمه الله فرمایلي دي چې: این نوع تصرف یعنی بروز روح در روح حی یا میت در اصل از خواص حقیقه الحقایق تعالی و تقدس است، آه (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۱۱۲)

د ژوندي يا دمري په روح کې د روح بروز د الله تعالی د خواصو څخه دی او خاصه په غیر کې نه موجودیږي، د شاه عبدالعزیز رحمه الله پوره عبارت داسې دی:

چهارم: تاثیر اتحادی که شیخ روح خود را که حامل کمالی است باروح مستفید بقوت تمام متحد سازد تا کمال روح شیخ بروح تلمیذ می رسد و بار بار حاجت استفاده نمی ماند، در اولیاء الله این قسم تأثیر به ندرت واقع شده از حضرت خواجه باقی بالله منقول است که روزی در خانه ایشان چند کس مهمان شدند و ما حاضر موجود نه بود اوقات حضرت خواجه در فکر ضیافت مشوش شده در تلاش ماحضر شدند، اتفاقاً نانوائی متصل خانه ایشان دوکان داشت برین تشویش مطلع شد یک قرص نان خوب پخته بانهاری مکلف و مرغن بخدمت ایشان آورد، وقت ایشان باین سلوک او بسیار خوش شد فرمودند بخوالخ (تفسیر عزیزی پاره ۳۰ ص ۳۰۸)

خواجه باقی بالله ته میلمانه راغلي وو د خواجه صاحب په کور کې څه نه وو، د کور په څنګ کې نانباي چې دا حالت وکتل نو میلمنو ته یې ښه خواړه تیار کړل او خواجه صاحب ته یې راوړل، خواجه صاحب ډیر خوشحاله شو او ورته وې فرمایل چې و غواړه څه چې غواړې؟ هغه نانباي ورته وویل چې زه ستا په شان کیدل غواړم خواجه صاحب ورته وویل چې بل څه شی و غواړه، نانباي ورته وویل چې بل څه شی نه غواړم بس ستا په شان کیدل غواړم، نو خواجه صاحب خپلې خانقا ته بوتللو او توجه اتحادی یې ورته وکړه چې بهر راووتل نو د دواړو فرق نه کیدلو، صرف دومره وه چې خواجه صاحب په هوش کې وو او هغه نانباي زنگیدلو (یو طرف بل طرف) بیا وفات شو الخ.

دا تصرف په پیریانو او شیطانانو کې ډیر وي او په انسانانو کې دخارق العاده په طرقة واقع کیږي (فتاوی عزیزی ج ۱ ص ۱۱۲)

- ۱- نويو خو بروز او خوارق دالله تعالى فعل دی .
- ۲- دا دالله تعالى فعل دیو ولي په لاس ډیر لږ صادرېږي، د شاه عبدالعزیز رحمہ الله په عبارت کې د «ندرت» کلمه ده.
- ۳- خپله خواجه باقي بالله رحمہ الله دومره عاجز بنده وو چې دیو شو میلمنو د اکرام او د ناشتې طاقت یې نه لرلو، نانباي ورسره کومک وکړو، نو څرنگه به د نانبايي لپاره مشکل کشا شي؟

استمداد از ارواح

د شاه ولي الدهلوي رحمہ الله او ابن عربي رحمہ الله عبارات:

د شرک شیدايان دمتنازع فيه استمداد لپاره د شاه ولي الله رحمہ الله دا طيب النعيم يو عبارت را نقلوي چې:

لا بدست از استمداد بروح انحضرت صلى الله عليه وسلم د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح د استمداد څخه بغير چاره نشته، علامه شعراني رحمہ الله د ابن عربي رحمہ الله قول را نقل کړی دی چې: وأما القطب الواحد فهو روح محمد صلى الله عليه وسلم المُمِدُّ لجميع الانبياء والرسل والأقطاب من حين النشئ الانساني الى يوم القيمة، (کبريت اخرج ص ۱۰، اليواقيت و الجواهر ج ۲ ص ۸۲)

قطب واحد د محمد صلى الله عليه وسلم روح دی چې د ټولو انبياؤ، رسولانو او اقطابو د پيداېښت څخه تر قيامته پورې مددگار دی؟

قلنا: ۱- د روح دوه معنی گانې دي اول قران او دين محمدي، دوهم روح حقيقي، نو که د روح څخه مراد حقيقي روح شي نو بيا د استمداد من الارواح څخه روحاني فيض مراد دی يعنې بيا د استمداد از روح محمد صلى الله عليه وسلم دا معنی نه ده چې ټول انبياء، رسل او اقطاب د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح مبارک څخه په تکويني او مافوق الاسباب امور کې مراد ونه غواړي، بلکې د استمداد از روح محمد صلى الله عليه وسلم معنی داده چې د نور القمر مستفاد من نور الشمس په طريقه د ټولو انبياؤ اولياؤ او اقطابو علمي او عملي کمالات د رسول الله صلى الله عليه وسلم فيض دی، بعضي محققين ددې څخه داسې تعبير کوي چې د محمد صلى الله عليه وسلم نبوت بالذات دی او دنورو پيغمبرانو نبوت بالعرض او د نبي عليه السلام د نبوت فيض دی د محمد صلى الله عليه وسلم د نبوت

فيض ٿولو ته عام دى د فيض ٿڃه مراد د تقرب الهى فيض دى په مافوق الاسباب ڪي دمدمد فيض ندى مراد، يعنى د رزق د ورڪولو د اولاد د ورڪولو او د تڪليفونو د لڙي ڪولو فيض نه دى مراد ۲- او ڪه د روح ٿڃه قرآن او دين محمدي مراد شي نو بيا د امداد معنى داده ڇي په تشريعي امور و ڪي ٿول انبياء رسولان او اقطاب د روح محمدي يعنى د قرآن ٿڃه استفاده ڪوي، روح محمدي په معنى د قرآن سره دى، الله تعالى فرمايلي دي: (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا)

تشریح الجوابين

شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايي ڇي: فالنبوة عمت كل اصناف والاحمر والاسود مستويان فيما يرجع الى الفيض الذي هو من باب النبوة (تفهيمات ج ۱ ص ۲۰۳) نبوت ٿولو اقسامو ته شامل دى، د نبوت د باب ٿڃه ڇي ڪوم فيض حاصل ٿي په هغي ڪي سور او توريو برابر دى (رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايلي دي ڇي: فَلَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَغْجَبِيٍّ، وَلَا أَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدٍ إِلَّا بِالتَّقْوَى، رواه البزار ورجاله رجال الصحيح، مجمع الزوائد ج ۸ ص ۸۴) او د تصوف په انداز سره يي د اقتراباتو څمسه وو تذڪره ڪري ده، فرمايلي دي ڇي: توسط الانبياء صلوة الله عليهم بين الله سبحانه وبين المقربين باحدى هذه الاقترابات الخمس ليس معناه ان يكونوا مفيضى الكمال عليهم بل ان يكون جهة اقترابهم وسمت توجههم ماتشخص به هذا النبي عند العود من اصناف الكمال (تفهيمات ج ۲ ص ۱۳۷، ۱۳۸) د الله تعالى او د مقربينو په مابين ڪي د انبياوو توسط په يو ددي اقتراباتو څمسه وو ٿڃه دى، ددي د معنى نه ده ڇي انبياء په مقربينو باندې فيض اچوي، بلڪي معنى يي داده ڇي د ڪمالاتو د اقسامو ٿڃه ڇي ڪوم قسم ددي مقربينو طرفته راجع ڪيري نو په متعينه او مشخصه طريقه باندې دغه نبي ددي مقربينو د اقتراب او د توجه سمت او جهت وي انتهى، يعنى په مقربينو باندې د پيغمبرانو د فيض معنى د انده ڇي پيغمبران مقربينو ته ددي فيض اعطاء ڪوي، بلڪي معنى يي داده ڇي پيغمبران ددي فيض لپاره ذريعه، وسيله او سبب وي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم فيض د رسول الله صلى الله عليه وسلم د وفات ٿڃه وروسته هم جاري او ساري دى، اصحاب النسبة د قبرونو او دارواحو ٿڃه هم فيض حاصلوي، قاضي ثناء الله پاني پتي

رحمه الله فرمايلي دي چې: که صاحب د نسبت وي نو خپل زړه دې د نورو خيالونو څخه فارغ کړي او د صاحب القبر څخه د فيض د حاصلولو لپاره دې مراقبه وکړي، (ارشاد الطالبين ص ۲۴)

همدارنگه يې فرمايلي دي چې: څوک چې د کمال مرتبې ته رسيدلی وي هغه ته د الله تعالی له طرفه بغير له واسطې څخه فيض رسېږي او د عباداتو څخه هم ترقيات حاصلوي.

الله تعالی فرمايي: واسجد واقترب، يعنې سجده وکړه اود الله تعالی قرب حاصل کړه او د رسول الله صلی الله عليه وسلم د قبر شريف او د اولياء و د قبرنو څخه هم فيض حاصلوي، (ارشاد الطالبين ص ۳۴)، لکن د افيض د عالم الدینا د فيض په شان نه وي، قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمايلي دي چې: که څوک ووايي چې د اولياوو فيض د وفات څخه وروسته هم باقي وي نو د بل شيخ طلبول فضول دي، نو ورته ویلي شي چې د وفات څخه وروسته د اولياوو فيض دومره نه وي چې ناقص د کمال درجې ته ورسوي، مگر شاذ او نادر، که د وفات څخه وروستنی فيض د عالم لدنيا د فيض په شان وي نو د رسول الله صلی الله عليه وسلم د زمانې څخه تر ننه پورې ټول اهل مدینه به د صحابه کرامو سره يو برابر وي، همدارنگه به هيڅوک هم د اولياوو صحبت ته محتاج نه وو (ارشاد الطالبين ص ۱۷ ص ۱۸)

لکن د دې فيض څخه د تقرب الی فیض مراد دی، د رزق ورکولو، اولاد ورکولو او د تکلیفونو لرې کولو فيض نه دی مراد، لکه څرنگه چې قاضي ثناء الله پاني پتي رحمه الله فرمايلي دي چې: که يو څوک ووايي چې الله تعالی او رسول الله صلی الله عليه وسلم پدې خبره شاهدان دي نو کافر شو، اولياء د معدوم په موجودولو او د موجود په معدومولو قادر نه دي، نو اولياوو ته د پيدا کولو، رزق ورکولو، اولاد ورکولو او د مرض څخه د شفاء ورکولو نسبت او د دوي څخه مدد طلبول کفر دی، (قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ^۱) ارشاد الطالبين ص ۲۰.

همدارنگه يې فرمايلي دي چې: اولياء علم الغيب نه لري البته د بعضو غايبو شيانو علم ورته الله تعالی دکشف يا د الهام په ذريعه ورکوي او دا ويل چې اولياء علم الغيب لري کفر دی، (ارشاد الطالبين ص ۲۰)

۲- داستمداد من الروح څه معنی ده؟ که داستمداد من الروح معنی دا وي چې صاحب النسبة خلکو ته د رسول الله صلی الله عليه وسلم د روح څخه فيض رسېږي، نو د دې تحقيق خو وشو چې د دې داستمداد فی مافوق الاسباب سره تعلق نشته او که د معنی يې وي چې رسول الله صلی الله عليه وسلم په مافوق

الاسباب کې رزق ورکوي، اولادونه ورکوي، مريضانو ته شفاء ورکوي، دخلکو مشکلات حل کوي نو دا بيا (توجيه القول بما لا يرضى به قايله) ده ځکه چې مخکې د شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله عبارات تير شول چې هغوي استمداد في مافوق الاسباب ته شرک ويلي وو، همدارنگه د امعنى د نصوصو قطعيه وو او احاديثو متواتروو څخه مخالفه ده.

۳- د شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله په عبارتو کې د استمداد معنى دانه ده چې خلک در رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح څخه رزقونه، اولادونه، اود مشکلاتو حل کول غواړي، بلکې د شاه ولي الله رحمه الله په عبارتو کې ددې معنى پدې طريقه باندې استفاضه هم راغلې ده چې دسکر يا بې هوشۍ په حالت کې، يا همداسې مراقبه وکړي او پدې مراقبه کې په مثالي طريقه د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح سره ملاقات وشي او په علمي طريقه ورڅخه استفاده وکړي د رسول الله صلى الله عليه وسلم مثالي روح يې علمي اشکالات حل کړي، شاه ولي الله رحمه الله خپله فرمايلي دي چې: ابن فقير از روح پر فتوح سوال کرد که حضرت چي می فرمايند در باب شيعه که مدعى محبت اهل بيت اند و صحابه را بد مى گویند؟ انحضرت بنوعی از کلام روحانى القاء فرمودند که مذهب ايشان از لفظ امام معلوم ميشود چون از ان حالت افاقه دست داد در لفظ امام تأمل کردم معلوم شد که امام باصطلاح ايشان معصوم مفترض الطاعة منصوب للحق است و وحى باطنی در حق امام تجويز می نمايند پس در حقيقت ختم نبوت را منکر آند گویا بزبان آنحضرت را صلى الله عليه وسلم خاتم الانبياء می گفته باشند (تفهيمات الهیه ج ۲ ص ۲۴۴)

دغې فقير در رسول الله صلى الله عليه وسلم در روح پر فتوح څخه پوښتنه وکړه چې تاسو د شيعه گانو په باره کې څه وايي چې د اهل بيت سره د محبت د عوه کوي؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم راته په يو قسم روحاني کلام سره القاء وکړه چې د شيعه گانو مذهب د امام د لفظ څخه معلوم يږي، کله مې چې ددې حالت څخه افاقه وشوه نو د امام په لفظ کې مې فکر وکړو نو معلومه شوه چې امام د دوي په نيز معصوم وي اطاعت يې فرض وي او د حق لپاره نصب شوی وي او همدارنگه د امام په باره کې د باطني وحې تجويز کوي نو په حقيقت کې هغوي د ختم نبوت څخه منکر دی نو صرف په ژبه رسول الله صلى الله عليه وسلم ته خاتم الانبياء وايي، انتهى نو دا د رسول الله صلى الله عليه وسلم د روح مبارک څخه روحاني سوال وولکه

څرنگه چې خپله شاه ولي الله الدهلوي رحمه الله فرمايلي دي چې: سألتہ سؤالا روحانياً عن الشيعة الخ (تفہيمات ج ۲ ص ۴۵۰) ما د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه په روحاني طريقه پوښتنه وکړه دا معامله د سکري يا بې هوشۍ او يا د پرکالۍ په حالت کې کيږي (چون ازان حالت افاقه دست داد) ورباندې دلالت کوي او د رسول الله صلى الله عليه وسلم جواب هم يو قسم روحاني وو (بنوعی از کلام روحانی) ورباندې دلالت کوي، خلاصه دا چې پدې کلام کې متنازع فيه استمداد نه دی مراد، چې دغیر الله څخه په مافوق الاسباب کې رزق اولادونه او دفع المضرات و جلب المنافع غوښتل دي.

د ابن عربي رحمه الله د عبارت مزید تشریح

د ابن عربي رحمه الله ټول عبارت داسې دی چې: واما لقطب الواحد فهو روح محمد صلى الله عليه وسلم الممد لجميع الانبياء والرسول والاقطاب من حين النشئ الانساني الى يوم القيمة، والله اعلم، وقال: فان الوحي المتضمن للتشريع قد اغلق بعد محمد صلى الله عليه وسلم ولهذا كان عيسى عليه السلام اذا نزل يحكم بشريعة محمد صلى الله عليه وسلم دون وحي جديد آه (الكبريت الاحمر على هامش اليواقيت والجواهر ج ۱ ص ۱۰)

او بهر حال هغه يو قطب د محمد صلى الله عليه وسلم روح دی چې د انسان د پيدايښت څخه تر قيامته پورې د ټولو انبياء و رسولانو او اقطابو مدد کونکی دی، والله اعلم او فرمايلي دي چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم څخه وروسته وحي تشريعي بنده شوه، لهذا کله به چې عيسى راگوز شي نو د رسول الله صلى الله عليه وسلم د شريعت مطابق فيصلې به کوي، نه په جديده وحي، نو پدې عبارت کې په (فان الوحي المتضمن للتشريع الخ) کې حرف فاء ده چې د مخکني دعوي لپاره دليل دی، مطلب يې داده چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم دين، وحي او شريعت په ټولو لازم دی دا معنی نه ده چې په تکويني امورو کې امداد کوي، نور تکويني امور خو لاڅه کوي خپله قطبيت چې د رسول الله صلى الله عليه وسلم شان دی هم چاته نه شي ورکولی، اعطاء خولاڅه کوي چې په دې باره کې ددوي د دعا قبلیدل هم نه دی ضروري لکه څرنگه چې علامه شعراني رحمه الله فرمايلي دي چې:

فانقلت: هل للقلب (الصحيح القطب) تصرف في ان يعطى القطبية لمن شاء من اصحابه و اولاده؟

فالجواب: ليس له تصرف في ذلك وقد بلغنا ان بعض الاقطاب سأل الله ان تكون القطبية من بعده لولده فاذا بالهاتف يقول له: ذلك لا يكون الا في الارث الظاهر واما الارث الباطن فذلك الى الله وحده (اليواقيت والجواهر ج ۲ ص ۸۲)

کہ تہ پوښتنه وکړې چې ایا قطب ته دا تصرف حاصل دی چې په خپل اولاد یا اصحابو کې چاته چې وغواړي قطبيت ورکړي؟ نو جواب دادی چې نه، قطب ته پدې کې هېڅ تصرف ندی حاصل او موږ ته دا خبر رارسیدلې دی چې بعضې اقطابو دالله تعالیٰ څخه غوښتنه وکړه چې دده څخه وروسته دې قطبيت دده ځوی ته ورکړل شي، نو د غیبو څخه ورته اواز وشو چې دا سلسله په ظاهري وراثت کې چلیږي په باطني وراثت کې نه چلیږي دا باطني وراثت صرف الله تعالیٰ ته حواله دی الله تعالیٰ ښه پوهیږي چې د پیغام رسونې سلسله چیرته کیږدي، ددې څخه معلومه شوه چې قطبيت او دارنگي دنورو تکویني امورو اعطاء صرف الله تعالیٰ کوي، او په تشریعي امورو کې انبیاء رسل او اقطاب د روح محمدي یعنې دقران څخه استفاده کوي، روح په معنی دقران او وحی سره دی الله تعالیٰ فرمایلي دي چې (وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا)، همدارنگه (يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ).

ابن عربي رحمه الله فرمایلي دي: فلا يخلو زمان من رسول يكون فيه وذلك هو القطب الذي هو محل نظر الحق تعالى من العالم كما يليق بجلاله ومن هذا القطب يتضرع جميع الامداد الالهية على جميع العالم العلوى والسفلى، قال الشيخ محي الدين ومن شرطه ان يكون ذا جسم طبيعى وروح ويكون موجودا في هذه الدار الدنيا بجسده وروحه من عهد آدم الى يوم القيمة ولما كان الامر على ما ذكرناه ومات رسول الله صلى الله عليه وسلم بعد ما قرر الدين الذى لا ينسخ والشرع الذى لا يتبدل دخلت الرسل كلهم في شريعته ليقوموا بها فلا تخلوا الارض من رسول حتى يجسمه اذ هو قطب العالم الانساني ولو كانوا في العدد الف رسول فان المقصود من هؤلاء هو الواحد، فادرس في السماء الرابعة وعيسى في السماء الثانية والياس والخضر في الارض، ومعلوم ان السموات السبع من عالم الدنيا لكونها تبقى ببقاء الدنيا متفنى بفناءها صورة فهي جزء من دار الدنيا الى ان قال، قد ابقى الله في الارض الياس والخضر

و كذلك عيسى اذا نزل ، وهم من المرسلين فهم القائمون بالدين الحنيفي فما زال المرسلون ولا يزالون في هذه الدار لكن من باطنية شرع محمد صلى الله عليه وسلم ولكن اكثر الناس لا يعلمون فالقطب هو الواحد من عيسى وادريس و الياس والخضر عليهم السلام وهو احد اركان بيت الدين وهو كركن الحجر الاسود، واثنان منهم هما الامان واربعتهم هم الاوتاد فبالواحد يحفظ الله الايمان وبالثاني يحفظ الله الرسالة وبالمجموع يحفظ الله الدين الحنيفي فالقطب من هؤلاء واحد لا بعينه (الفتوحات المكية باب ۷۳)

هيخ زمانه د پيغام رسونكي څخه نه خالي كيږي، همدغه پيغام رسونكي همغه قطب وي چې دالله تعالى دشفت لپاره لايق او محل وي او دهمدې قطب په ذريعه او برکت په ټول عالم (علوي وي او كه سفلي) دالله امداد متضرع كيږي .

محي الدين ابن عربي رحمه الله فرمايلي دي چې ددې قطب لپاره شرط دادی چې جسم طبعي او روح به لري او پدې عالم الدنيا کې به دخپل جسم او حقيقت سره موجود وي او کله چې معامله داسې ده لکه مونږ چې ذکر کړه نو کله چې رسول الله صلى الله عليه وسلم ددې غير منسوخ دين دثابتولو او د نه بدليدونکي شريعت د نافذولو څخه وروسته وفات شو نو ټول پيغام رسونکي (اقطاب) د رسول الله صلى الله عليه وسلم په دين کې داخل شول ترڅو چې همدا غير منسوخ او غير متبدل دين قائم کړي، نو ځمکه د جسم ژوندی پيغام رسونکي څخه (قطب) څخه نه خالي كيږي، ځکه چې دا دټول عالم الانسان قطب وي اگر چې په شمار کې زريپيغام رسونکي وي، خو مقصود پکې يو وي، نو ادریس عليه السلام په څلورم اسمان کې او عيسى عليه السلام په دوهم اسمان کې او الياس او خضر عليهما السلام به زمکه کې دی او دا خبره هم واضحه ده چې اووم اسمان هم دعالم الدنيا څخه دی ځکه چې هغه صوره ددنيا دبقاء سره باقي دی او ددنيا دفناء سره فناء كيږي، نو د دارالدنيا څخه جزء دی، بيا مخکې ليکي چې او يقينا چې الياس او خضر عليهما السلام همدارنگه چې کله عيسى عليه السلام ځمکې ته راکوز شي نو دوي به پدې ځمکه کې ددې حنيفي دين قايمونکي وي، نو دوي مرسلين دي او دهميشه لپاره مرسلين دي او په دې دنيا کې اوسېږي لکن دمحمد صلى الله عليه وسلم د شريعت دباطن په لحاظ مگر اکثر خلک نه پوهيږي نو په عيسى ادریس، الياس او خضر عليهم السلام کې يو قطب دی او دغه يو ددين

د کور یو رکن دی لکه حجر اسود او پدوي کې دوه امامان دي او دا څلور واړه او تادي، نو پدوي کې د یو سره د ایمان د دوهم سره د ولایت د دریم سره د نبوت او د څلورم سره د رسالت حفاظت کوي او پدې ټولو دین حینفي محفوظ ساتي، نو قطب په دوي کې یو لا علی التعین دی.

خلاصه دا چې دا څلور پیغمبران په عالم الدنيا کې ژوندي دي (خیالي ص ۱۴۲) او په دوي کې لا علی التعین یو قطب دی او د عالم علوي او سفلی سره الله تعالی ددوي په ذریعه او وسیله امداد کوي، او دا ټول د محمد صلی الله علیه وسلم د شریعت پابند دی د (دخلت الرسل کلهم فی شریعتہ - او - لکن من باطنیة شرع محمد صلی الله علیه وسلم) الفاظ ورباندې دلالت کوي، لهذا د روح محمدي څخه قرآن، وحی او دین مراد دی، نو معنی دا شوه چې دا ټول د قرآن، وحی او دین محمدي څخه مستفیض دي.

د دویو بند د اکابرو د عبارتو څخه استدالات

د امداد المشتاق عبارت:

مولانا اشرف علي تھانوي رحمه الله لیکلي دي چې یو مريد دخپل پير صاحب مزار ته لاړو او وې ويل چې حضرت زه ډیر پریشان یم او دودۍ ته محتاج یم لږ لاس نیوي مې وکړه، نو حکم وشو چې تاته به زما د مزار څخه روزانه یوه نیمه یادوه آنې میلاوېږي (امداد المشتاق ص ۱۲۳) قلنا: قبر ته تلل او صاحب القبر ته ويل چې ماته دعا وکړه نو مجوزین دسماع الموتی دې ته جایز وایي دلته د دستگیری څخه همدغه دعا مراده ده، ممکنه ده چې دغې مريد ته کشف شوي وي او دتوسل او دعا په طریقه یې خپل پير ته ويلي وي چې زما دغه مشکل دی او پير صاحب دعا کړې وي او یا یې پخپله د پير صاحب په توسل دعا کړې وي او الله تعالی ددې مزار څخه دغه کرامت ظاهر کړی وي.

کشف القبور

کشف القبور ثابت دی په صحیحو احادیثو کې راغلي دي چې نبی کریم صلی الله علیه وسلم په قبرونو کې مړي په عذاب لیدلی وو، ابن کثیر دابن عساکر په حواله د سورة الاعراف (۲۰۱) نمبر ایت په تفسیر کې لیکلي دي چې د حضرت عمر رضی الله عنه په زمانه کې یو نو جوان په مسجد کې ډیر عبادت کولو د مسجد په څنګ کې دیو بنڅې کوروو، هغه پرې عاشقه شوه، نو دخپلو نفسي خواهشاتو دپوره کولو لپاره یې راوغوښتلو، نو جوان یې دوهکه کړو، ورروان شو چې کورته ورنږدې شو نو ناڅاپه یې ذهن ته دا ایت راغلو چې (إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا

مَسَّهُمْ ظِلْفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكُّرًا ۚ أَفَاذَاهُمْ فَبَصُرُوا نَجًّا ۚ) اوبی هوشه شو او چي کله يې يادا ايت تلاوت کړو، نو د الله تعالى له ويرې يې روح پرواز وکړو، خلکو د شپې دفن کړو، حضرت عمر رضی الله عنه چي سهر خبر شو نو قبر ته ورغلو او ازي يې ورته وکړو چي (يا فتی ولن خاف مقام ربه جنتان) نو د قبر څخه جواب راغلو چي: (يا عمر قد اعطانيهما ربی عز وجل فی الجنة مرتین) نو د حضرت عمر رضی الله عنه خبرې د صاحب القبر سره کشف القبور دی، حافظ ابن تیمیه الحنبلي فرمايي چي: وقد انكشف لكثير من الناس حتى سمعوا صوت المعذبين في قبورهم ورأوهم يعيرونهم يعذبون في قبورهم في اثار كثيرة معروفة (فتاوى ابن تیمیه ج ۱ ص ۲۹۶)

په ډير اثارو کې ثابته ده چي ډيرو خلکو مړو ته د عذاب اوازونه اوریدلي دي او د مړو عذاب يې پخپلو سترگو لیدلی دی، حافظ ابن القيم فرمايلي دي چي حضرت مطرف التابعی، قبرستان ته لاړو، (فزأى اهل القبور كل صاحب قبر جالساً على قبره فقالوا هذا مطرف يأق الجمعة قلت وتعلمون عندكم يوم الجمعة؟ فقالوا نعم ونعلم ما يقول فيه الطير، قلت وما يقولون؟ قالوا يقولون سلم سلم (كتاب الروح ص ۲۲)

د حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله د اشعارو وضاحت

غير مقلدين د حضرت تهانوي رحمه الله په اشعارو اعتراض کوي او د شرک داعيان ترينه استدلال کوي او وايي چي په د مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله په اشعارو کې د غير الله څخه د استمداد ذکر دی، (۱) هغه اشعار دادي چي:

يا شافع العباد خذ بيدي
اننت في الاضطرار معتمدي
ليس لي ملجأ سواك أغث
مسنى الضر سنيدي وسندي
غشني الدهر يا ابن عبد الله
كن مغيثاً فاننت لي مددي

لـیس لی طاعـة ولا عمـل
 یـنـد حـیـثـک فـهـو لی عـتـدی
 یـا رـسـول الـلـه بـا بـک لی
 مـن غـمـام الغـمـوم مـلتـحـدی
 (نشر الطیب ص ۱۵۶)

الجواب: ددی خنخہ داستمداد معنی اخستل توجیہ القول بما لایرضی بہ قایلہ دی دھر شاعر او قایل
 دکلام اود شعر معنی بہ دہغہ د عقیدہ او دنظریہ مطابق کوی.
 اشرف علی تہانوی رحمہ اللہ مافوق الاسباب نداء تہ شرک وایی او مافوق الاسباب استمداد تہ شرک
 وایی او شوقیہ نداء تہ جایز وایی.

ددی اشعارو توضیح: مولانا اشرف علی تہانوی رحمہ اللہ پہ نشر الطیب کہ ص ۲۵۳) کہی کری دہ چہ پہ
 مطالعہ کولویہ شک ختمیری، حضرت مولانا اشرف علی تہانوی رحمہ اللہ دتوسل پہ حدیث کہی دیا محمد دلفظ
 پہ تشریح کہی فرمایہ چہ: دندا شبہہ ددو وجود خنخہ مہ کوی، یو خود ددی وجہ خنخہ چہ دندا پہ مسجد نبوی
 کہی شوہ دہ، پہ مسجد نبوی کہی دندا غایب تہ نہ رائجی، دوہمہ وجہ دندا چہ سلف صالحین نیک اعتقادہ وو،
 دہغوی دحال خنخہ ظاہرہ دندا چہ ہغوی دندا پہ قصد دتبلیغ الملائکہ سرہ کہی وہ، او دریمہ وجہ دندا ہم دہ چہ
 سلفو پہ دندا کہی قصد ددی نہ کولو چہ نبی کریم ﷺ حاجت روادی او دا حقہ (اشرف علی تہانوی
 رحمہ اللہ) دخپل قول خنخہ چہ ددی فصل پہ شروع کہی یی ذکر کرو ہمدامراد دی. (نشر الطیب ص ۲۵۳).

پہ امداد الفتاوی ج ۵ ص ۳۳۵، کہی یی فرمایلی دی چہ (۱) استعانت واستمداد بالخلق جو باعتقاد علم و قدرت
 مستقل مستمد منہ ہو وہ شرک ہے

۲۔ اور جو باعتقاد علم و قدرت غیر مستقل ہو مگر وہ علم و قدرت کے دلیل سے ثابت نہ ہو معصیت ہے۔

۳۔ اور جو باعتقاد علم و قدرت غیر مستقل ہو اور وہ علم و قدرت کے دلیل سے ثابت ہو جہاز ہے خواہ وہ مستمد منہ زندہ ہو یا
 میت الخ

ہمدارنگہ یی فرمایلی دی: پس اکابر میں سے کسے کلام میں ایسے ندا ہو تو اس کو یا مجاز پر محمول کیا جاوے یا ان کے
 طرف نسبت کرنے کو غیر صحیح کیا جاوے، یا مثل اس کے کوئی اور مناسب توجیہ کی جاوے، یہ تو ان کے تبریہ کے لئے
 ہے باقی عوام کو بوجہ متیقن مفسدہ کے جزما و حتمار دکا جاوے گا (فتاوی امدادیہ ص ۳۱۶)

۲- دابو بکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ سرہ دبرابر والی دعویہ:

مولوی عبد العلیم صدیقی یوہ ورخ احمد رضا خان تہ پہ خطاب کہی وویل چہ: عیان ہہ شان صدیقی تمہاری شان تقوی سے کہوں اتقی نہ کیوں کر جب خیرا اتقیاء تم ہو (سوانح اعلیٰ حضرت ص- ۱۳۸)

۳- دحضرت عثمان رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ توہین:

حضرت عثمان غنی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ رسول اللہ دستو ٹخہ مخالفت کہی وو۔ (ملخصا انوار رضا ص- ۱۳)

۴- دعبدا اللہ ابن ام مکتوم رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ توہین:

عشاق اداب سے بنی خبر ہوتی ہیں ان کی ایسے قصور معافی کی لائق ہیں اس لی انہیں نابینا فرمایا یعنی جو آپ کی عیش میں آداب سے نابینا ہے (نور العرفان ص- ۹۳۳)

۵- رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم دصحابہ وو خخہ خفہ وو:

رسول اللہ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم پہ یوہ دونیوی معاملہ کہی صحابہ وو کرامو رضی اللہ عنہم تہ وفرمایا چہ (انتم أعلم بأمور دنیاکم)

مفتی احمد یار خان لیکھی: اظہار ناراضگی کے لیے فرمایا (انتم أعلم بأمور دنیاکم) (نور العرفان ص- ۳۳۸)

۶- دحضرت عبدالرحمن قاری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تکفیر:

حضرت عبدالرحمن قاری رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ صحابی دی او دحضرت عمر رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پہ زمانہ کہی پہ بیت المال باندی مامور وو، احمد رضا خان بریلوی دی صحابی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ تہ کافر شیطان او خنزیر ویلی دی اولیکلی یہی دی چہ دحضرت ابو قتادہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ پہ لاس باندی ووژل شو۔

احمد رضا خان پہ یو خای کہی لیکھی چہ: ایک بار عبدالرحمن قاری کہ کافر تھا آپ نے ہمراہیوں کی ساتھ

حضور اقدس صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم کہ اونٹوں پر اڑا (ملفوظات ج ۲ ص- ۳۳)

او بیا لیکھی چہ: اس محمدی شیر (حضرت ابو قتادہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) فی خوک خوک شیطان (عبدالرحمن قاری

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) کو دی (ملفوظات ص- ۳۶)

۷- دحضرت عایشہ رضی اللہ عنہا توہین:

احمد رضا خان لیکھی چہ: حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا داسی تنگی او نری جامی اغوستی

وی چہ، سینی یہ ترینہ ہسکار ہدی:

تک و چست آن کالاس اور وہ جو بن کا بہار مکی جاتی ہے قبا سے کر تک لی کر یہ پٹھا پڑتا ہے جو بن مرے دل کے صورت کہ ہوتی جاتی ہیں جامہ سے برون سینہ وپر (حدائق بخشش حصہ سوم ص- ۳۷)

مفتی مظہر اللہ بریلوی ددی گستاخی لپارہ توجیہ کوی او لیکہی چہ دا معمولی غلطی دہ او دگرفت قابلہ نہ دہ او کہ حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا دا گستاخی معاف ہم نہ کپری نو دمسلمانانو ورسره شہ کار دی دا خو داسی معاملہ دہ لکہ یو خطا کار بچی یی چہ دخپلی مورسره کوی (فتاوی مظہری ص- ۳۸۸)

دا اشعار دا احمد رضا خان دی او تشہیر یی محبوب علی خان بریلوی کولو (المیزان احمد رضا خان نمبر ۴۴۸) د محبوب علی خان پہ خلاف احتجاجونہ وشو، حتی چہ دغازی علم الدین شہید یونزدی خیلوان پہ دی احتجاجونو کپ شہید ہم شو، نو ییا محبوب علی خان توبہ وایستلہ، نو مفتی مظہر اللہ لیکہی چہ: یہ معاملہ قیامت کا ہے دنوی احکام تو توبہ پر ختم ہو جاتی ہیں (فتاوی مظہری ص- ۳۸۸)

عجیب کار دی چہ اشعار احمد رضا خان وایی او توبہ ترینہ محبوب علی خان اوباسی، احمد رضا خان پہ یو بل خای کپ لیکہی چہ: حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا د نبی کریم ﷺ داسی گستاخی کولہ چہ کہ دا گستاخی بل چا کپری وی نو دمرگ دسزا مستحق بہ وو۔

ام المؤمنین صدیقہ رضی اللہ عنہا جو الفاظ شان جلال میں ارشاد کر گئی ہیں دوسرا کہی تو گردن ماری جائے (ملفوظات حصہ سوم ص- ۲۸)

پہ یو خای کپ لیکہی چہ: انبیاء کے قبور مطہرہ میں ازواج مطہرات پیش کی جاتی ہیں اور وہ ان کی ساتھ شب باشی فرماتے ہیں (ملفوظات حصہ سوم ص- ۲۸)

دا دشیعہ گانو عقیدہ دہ، دشیعہ گانو مشہور محدث محمد بن یعقوب الکلینی پہ اصول کافی کپ یو باب لگولی دی پہ نوم د (باب النہی عن الاشراف علی قبر النبی ﷺ) او ییا یی دجعفر المثنیٰ ثخہ یو روایت راوہی دی، چہ زہ پہ مدینہ کپ وم چہ د روضی مبارکپ چت راو غور زیدلو، نو ما مہران بن ابی النصر او اسماعیل بن عمار الصیرنی امام جعفر الصادق تہ ورو لیہل چہ پوہستہ ترینہ وکری چہ ایا مونہ د نبی کریم ﷺ قبر تہ ورنہ کارہ کیدلی

شو؟ نو هغه په جواب کې فرمایلي وو چې: (ما أحب لأحد منهم أن يعلوا فوقه ولا أمتنه أن يرى شيئا يذهب منه بصره او يراه قائما يصلي او يراه مع بعض ازواجه) (اصول الکافی ج ١ ص ٤٥٢) احمد رضا خان د درغو حواله په محمد بن عبد الباقي الزرقاني رَحْمَةُ اللَّهِ وَرَكِبِهِ ده، حالانکه دا خبره غلطه ده، علامه زرقاني رَحْمَةُ اللَّهِ د حیات الانبیاء په بحث کې د شیعه گانو د عقیدې ذکر کړی دی او د شیعه گانو عقیده یې داسې رانقل کړې ده چې: (والأنبياء يأكلون في قبورهم ويشربون ويصلون ويصومون ويحجون واختلف هل ينكحون نسائهم أم لا ويثابون على صلواتهم وحجهم ولا كلفة عليهم في ذلك) شرح مواهب اللدینه للزرقاني المالکی ج ٥ ص ٣٣٤) په مخکې صفحو کې علامه زرقاني د انبیاءو د وراثت په بحث کې د شیعه گانو سره اختلاف ذکر کړی دی نو دلته یې هم اختلاف مراد دی.

بریلویان اولیاء الله په شیطان باندې قیاسوي:

د شیطان د دعا په وجه د شیطان عمر اوږد شو نو د اولیاءو د دعا په وجه هم اوږدېږي (نور العرفان ص ٦٨٨)

شیطان هم غایبانه امداد کولی شي:

مولوي محمد عمر لیکي چې: شیطان غایبانه امداد کولی شي، ځکه چې الله تعالی فرمایي چې: إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيْطَانَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (مقیاس حنفیت ص ٤٨٢)

شیطان هم علیم غیب لري:

مفتي احمد یار خان لیکي چې: شیطان ته هم د راتلونکو خبرو علم ورکړل شوی وو (نو رالعرفان ص ٢٤١)

خواجه ابوالحسن خرقاني د الله تعالی څخه دوه کاله کشر وو: فوايد فريديه ص ٧٨

مؤلف: الشيخ محمد بن أبي الحنفية الشجر قاري

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبي بعده!

اما بعد :

داسي جلسو جو رول چي در رسول الله ﷺ صورت او سيرت پکي بيان پري يو غت عبادت دی، تقريباً نيمه پيري دديو بند دمدرسې مهتم قاري طيب رحمه الله د ميلاد النبي ﷺ په يوه جلسه کې په يو تقرير کې فرمايلي دي چې: دا جلسه لکه څرنگه چې تاسو ته معلومه ده د عيد ميلاد النبي په نوم باندې منعقد شوې ده، نو ددې موضوع داده چې د نبي کريم ﷺ بختور ولادت ذکر شي ځکه چې د نبي کريم ﷺ ولادت ذکر کول عين عبادت دی، خطبات حکيم الاسلام ج ۱ ص ۹۵) محمد بن عبدالله سى محمد الرسول الله تکت (

دالمهند على المفند ديوېشتم سوال په جواب کې راځي چې (ان ذكر الولادة الشريفة لسيدنا رسول الله ﷺ بروايات صحيحة في اوقات خالية عن وظائف العبادات الواجبة وبكيفية لم تكن مخالفة عن طريقة الصحابة وأهل القرون الثلاثة المشهود لها بالخير وبالاعتقادات التي لم تكن موهمة بالشرك والبدعة وبالاداب التي لم تكن مخالفة عن سيرة الصحابة التي هي مصداق قوله عليه السلام ما أنا عليه وأصحابي ، وفي مجالس خالية عن المنكرات الشرعية موجب للخير والبركة الخ حاجي امداد الله مهاجر مكي رحمه الله فرمايلي دي چې: (پهلا مسئله مولود شريف كا) اس مى توکى کو کلام هى نسين که نفس ذکر ولادت شريف حضرت فخر ادم سرور عالم ﷺ موجب خيرات برکات دينوى واخروى هى صرف کلام بعض تعينات وتخصيصات وتقليدات بين هى الخ کليات امداديه، فيله هفت مسئله ص ۷۸)

لکن بريلويانو ورسره داسې شيان داخل کړي دي چې ددې جلسو دانعقاد اصل مقصد يې ختم کړى دى او دا جلسې يې د بدعاتو په ډله کې درولې دي لکه (۱) د دولسم دربيع الاول تخصيص (۲) د ميلاد په محفل کې قيام (۳) په دې ورځ کې جلوس وغيره، دې ټولو شيانو ته بريلويان مستحب وايي وگوره (جاء الحق حصه اول بحث محفل ميلاد شريف ص ۲۳۱) بلکې بعضې بريلويان قيام ته واجب وايي وگوره (انوار ساطعه در بيان مولود وفاتحه ص ۵۰۴).

مفتي احمد يار خان ليکلي دي چې ميلاد شريف دقرآن، د اخاديشو او د علماوو د اقوالو، دملايکه وو او د پيغمبرانو څخه ثابت دی (جاء الحق، محفل ميلاد ص ٢٣١)
 همدارنگه ليکي چې: د ميلاد په محفل کې قيام د صحابه وو او د سلفو صالحينو سنت دی.

دميلاد دمحفل باني

ددې محفل باني په سنه ٦٠٤ هـ ق کې د موصل په ښار کې مظفر الدين کوکري المتوفى ٦٣٠ هـ ق وو، مظفر الدين يو مسرف او د دين څخه بې پروا بادشاه وو (ابن خلکان وغيره)
 مظفر الدين به هر کال په ميلاد باندې تقريباً درې لکه روپۍ خرچ کولې (دول الاسلام ج ٢ ص ١٠٣)
 حافظ ابن حجر رحمه الله فرمايلي دي چې:

مظفر الدين ډير متکبر، بد زبان، احمق او د دين دامامانو په باره کې سخت گستاخ وو، د دين څخه ډير بې پروا او د دين په کارونو کې سست وو، همدارنگه يې فرمايلي دي چې خلک دده په ضعف او په کذب باندې متفق دي (لسان الميزان ج ٤ ص ٢٩٥)

کان ملکا مسرفا يأمر علماء زمانه أن يعملوا باستنباطهم واجتهادهم و أن لا يتبعوا مذهب غيرهم (فتاوى حقانيه ص ٥٤٨ ج ١)

د بادشاه د خوشحاليو لپاره چې کوم دنيا پرست مولوي ددې جشن د جواز لپاره مواد راجمع کړل دهغه نوم عمر بن دحیه ابو الخطاب المتوفى ٦٣٣) وو، چې ددې خدمت په عوض کې ورته مظفر الدين زر پونده انعام ورکړو (دول لسلام ص ١٠٤)

حافظ ابن کثير رحمه الله د عمر بن دحیه په باره کې ليکلي دي چې: دروغ ژن وو، خلکو دده په رواياتو باندې اعتماد پرېښی دی او دده يې ډير زيات تذليل کړی دی (البدایه والنهایه ج ١٣ ص ١٤٥)

حافظ ابن حجر رَحِمَهُ اللهُ فرمايلي دي چې: کان کثیر الوقیعة فی الأیمة و فی السلف عن العلماء خبیث اللسان احمق، لسیان المیزان ج ٤ ص ١٩٦)

بينا وروسته ددې جشن نوم په «باره وفات» باندې مشهور شو، تر ډیره وخته پورې ددې جشن نوم «باره وفات» وو، وروسته انجمن نعمانيه ټکسالی گيت لاهور د اهتمام لاندې بريلوي مولويانو (پير سيد جماعت علی شاه مولوي محمد بخش مسلم او بالخصوص فرويسر نور بخش توکلی ايم

ای) دانگریزی حکومت په کاغذونو کې د «باره وفات» نوم په «عید میلاد النبی» باندې بدل کړو. (تذکره اکابر اهل سنت ص ۵۵۹ لمولوی محمد عبدالحکیم بریلی)

د عید میلاد النبی د جلوس ابتداء

د عید میلاد النبی ﷺ د جلوس ابتداء په (۱۹۳۴) ع یا په (۱۹۳۵) ع په لاهور کې شوی ده، د لاهور موچي گیت څخه په مذکور تاریخ باندې اولنی جلوس راووتلو او ددې جلوس لایسنس انگریزي گورنر ورکړی وو، د بریلویانو یو وفد چې په هغوي کې خلیفه شجاع الدین، محمد الدین، بیر سترچو هدري فتح محمد، محمد فیاض، او میا فیروز الدین، احمد شامل وو انگریزي گورنر سره یې ملاقات وکړو او د جلوس اجازت نامه یې ترینه واخیستله، بعضې بریلویانو ددې جلوس باني په لاهور کې عنایت الله قادري گڼي، هرڅوک چې وي مونږ صرف دا ظاهروو چې د عید میلاد النبی ﷺ د جلوس عبادت نه دی، بلکې لاهوري بریلوي انگریزي ایجاد دی.

محفل میلاد

دمفسرینو، محدثینو او دققهاوو په نظر کې

د کوم وخت څخه چې میلاد شروع شوی دی، دهمغې وخت څخه ترننه پورې پکې د علماوو دوه رائي دي، بعضې یې د جواز قایل دي او بعضې ورته بدعت وايي، وروسته پکې یو څه اضافات وشو، ددې اضافاتو له وجې حکم بدلیږي، له دې وجې دهرې زمانې علماوو دخپلې زمانې په محفل میلاد باندې بحث کړی دی.

د علماوو نظرونه

۱- امام ابو اسحاق شاطبی رحمه الله :

امام ابو اسحق شاطبی رحمه الله د بدعاتو ذکر کوي چې: کالذکر بهیئة الاجتماع علی صوت واحد واتخاذ یوم ولادة النبی ﷺ عیداً (الاعتصام ج ۱ ص ۳۹)

۲- علامه تاج الدین الفاکهانی رحمه الله :

فرمايلي دي چې: لاجياز أن يكون عمل المولد مباحاً، لان الابتداع في الدين ليس مباحاً
باجماع المسلمين (بحواله مجموع الفتاوى ج ١ ص ٣١٢)

٣- ابن امير الحاج رحمه الله :

فرمايلي دي چې: وَمِنْ جُمْلَةِ مَا أُخْدُوهُ مِنَ الْبِدْعِ مَعَ اعْتِقَادِهِمْ أَنَّ ذَلِكَ مِنْ أَكْثَرِ الْعِبَادَاتِ وَالْأَظْهَارِ الشَّعَائِرِ مَا
يَفْعَلُونَهُ فِي شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ مِنْ مَوْلِدِهِ وَقَدْ اخْتَوَى عَلَى بَدْعٍ وَمُحَرَّمَاتٍ جُمْلَةً (المدخل: ٧٥/١)

٤- علامه ابوالحسن علي بن الفضل المالكي رحمه الله :

فرمايلي دي چې: بهي شكه چې دا محفل ميلاد دسلفو صالحينو څخه نه دی رانقل شوی بلکې
وروسته په شرالقرون کې راپيدا شوی دی. (جامع الفضائل بحواله تاريخ الميلاد ص ٨٦)

٥- شيخ عبدالرحمن المغربي الحنفي رحمه الله :

فرمايلي دي چې دمخفل ميلاد منعقدول بدعت دی، رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خلفاء راشدينو
او امامانو ددين نه داسې کړي دي او نه يې داسې فرمايلي دي (بحواله الجنة ص ١٧٧)

٦- امام نصير الدين الشافعي رحمه الله فرمايلي دي:

چې ميلاد دشرالقرون ايجاد دی (الاختيار ص ٢٠) بحواله الجنة ص ١٧٧

٧- قاضي شهاب الدين الحنفي رحمه الله :

په تحفة القضاة کې فرمايلي دي چې دا جاهل خلک چې هر کال د ربيع الأول په مياشت کې ميلاد
کوي ددې هيڅ حقيقت نشته. (بحواله الجنة ص ١٧٧)

٨- علامه احمد بن محمد المصري المالكي رحمه الله:

فرمايلي دي چې دڅلورو وارو مذاهبو علماء ددې محفل ميلاد په مذمت باندې متفق دي (بحواله
الجنة ص ١٧٨)

٩- حافظ ابو بكر البغدادی رحمه الله :

په خپله فتاوي کې فرمايي چې محفل ميلاد دسلفو صالحينو څخه نه دی رانقل شوی (بحواله الجنة ص ١٧٨)

١٠- حضرت مجدد الف ثانی رحمه الله:

فرمايلي دي چې: بنظر انصاف به بينند که اگر فرضاً حضرت ايشان (خواجه ما) درين اوان در دنيا زنده مي بودند و اين مجلس و اجتماع منعقد ميشد ايا باين امر راضي ميشدند و اين اجتماع را مي پسنديد يا نه يقين فقير انست که هرگز اين معنی رائجيز نمي فرمودند بلکه انکار مينمودند مقصود فقير اعلام بود قبول کنيد يا نه کنيد هيچ مضايقه نيست و گنجائش مشاجره نه اگر مخدومزادهای (پسران حضرت خواجه باقی بالله قدس سره) و ياران انجايی بر همان وضع مستقيم باشند ما فقيران را از صحبت ايشان غير از حرمان چاره نيست زياده چي تصديق دهد، والسلام
اولاً و آخراً، (مکتوبات ج ۱ ص ۲۲، حصه ۵ مکتوب نمبر ۲۷۳)

۱۱- فتاوی حقانيه:

مولانا عبدالحق رحمه الله او د حقاني دمدرسي مفتيانو په اول جلد، کتاب البدع والرسوم ص (۵۴۷) کې ورته بدعت ويلي دي او ليکلي يې دي چې دا بد ترين ډول بدعت دی ص (۵۴۸)

۱۲- فتاوی فریدیه: مفتي اعظم محمد فرید رَحْمَةُ اللهِ لِيَكْلِي يې دي چې: که مولود شريف د تبليغي اجتماع نوم وي نو جايز دی، او که د ولادت وغيره ذکر کولو نوم وي نو دا بذات خود ديولوی عبادت دی، لکن دخارجي عوارضو، اسراف، دېرېرې هلکانو نعت خواني، وغيره وجوهاتو له وجې دا مروجہ دمیلاد، مجلسونه منعقد کول ممنوع دي (فتاوی فریدیه ج ۱ ص ۳۰۸) پښتو دمیلاد النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جلسه جايزه ده چې د منکراتو نه خالي وي (ج ۱ ص ۳۱۴).

۱۳- احسن الفتاوی: مفتي رشيد احمد رَحْمَةُ اللهِ فرمايي چې محفل ميلاد که د مفسداتو څخه خالي وي نو بيا موجب د خير او برکت او د ثواب دی، مفسدات لکه دا عقیده لرل چې نبي عليه السلام محفل ميلاد ته تشریف راوړي، يا ميلاد ته واجب ويل، يا په معينه مياشت او مقرر تاريخ باندې يې ضروري گڼل (احسن الفتاوی ج ۱ ص ۳۱۹، باب رد البدعات)

۱۴- کفايت المفتی: مفتي کفايت الله رَحْمَةُ اللهِ ډير تحقيق کړی دی، اکثر و محفلو نو دمیلاد النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ته يې بدعت ويلي دي، صرف يو صورت ته يې جايز ويلي دي چې خلک په يو ځای کې راجمع شي او تخصيص د تاريخ او د ورځې ونکړي او د نبي کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سيرت بيان کړي (کفايت المفتی ج ۱ ص ۱۴۹، جواب نمبر ۱۵۴)

شيخ الاسلام مفتي محمد تقى العثماني رَحِمَهُ اللهُ ليكلي دي چې: د جشن عيد ميلاد النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لپاره په شريعت کې هيڅ اصل نشته، البته د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مبارک ذکر او د رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د سيرت د بيانولو او اوريدلو لپاره د ورځې او د تاريخ د تخصيص څخه بغير منعقول صحيح دي، په دې شرط چې مقصود د نبي کريم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د سيرت بيانول وي، رڼا او شهرت نه وي، د دې مقصد لپاره د محفل ميلاد منعقدول صحيح دي (فتاوى عثمانى ج ١ ص ١٠٦)

دمروجه عيد ميلاد النبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ د ترديد لپاره د مولانا اشرف علي تهانوي

رحمه الله دلائل

قرآني دلائل:

١- د مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله اول دليل خلاصه داده چې: مروجه عيد ميلاد النبي بلا دليله د دين خبره گڼل کيږي (صغرى) او بلا دليله يوه کار دين گڼل بدعت دى (کبرى) نو مروجه عيد ميلاد النبي بدعت دى (نتيجه) دليل د کبرى دادى چې الله تعالى فرمايي چې (أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ) ايا د دوي لپاره شرکاء دي چې په دين کې ورته داسې خبرې مقرر وي د کومو چې الله تعالى اجازت ندى ورکړى، د دې څخه صفا معلومېږي چې بغير د اذن الهي څخه د دين خبره مقررول مذموم دى او غير دين ته دين ويل بدعت دى او دليل د صغرى دادى چې جزئياً خود عبيد ميلاد النبي صلى الله عليه وسلم ذکر په أدله وواړبه کې نشته او نه په خير القرون کې موجود وو که احتمال وي، نو د کومې کليې لاندې به يې داخلوي، لکن فقهاوو ليکلي دي چې د کوم عمل سبب او داعي چې په خير القرون کې موجود وي او بيا هم متروک العمل وي، نو هغه بدعت وي او د عيد ميلاد النبي صلى الله عليه وسلم سبب او داعي چې فرحه، يا اظهار دشوکت الاسلام دى، قديم دى، خو بيا هم په خير القرون کې هيچا هم عيد ميلاد النبي د کومې کليې لاندې ندى داخل کړى (اشرف الجواب ص ١١٦)

فائده: د دې تحقيق څخه معلومېږي چې که عيد ميلاد النبي صلى الله عليه وسلم دين گڼي نو بيا بدعت دى، ځکه چې بدعت همدې ته اويي چې ما ليس من الدين دې وگڼې او که ذريعه د تعليم او وسيله د محبت الرسول صلى الله عليه وسلم، طاعت الرسول او عظمت الرسول يې وگڼې لکه عامې ديني جلسې او اجتماعگانې نو بيا بدعت نه دى، ځکه چې په وسائلو کې بدعت نه راځي لکه د لمانځه لپاره په

خواه نيت كول په خير القرون کې چانه کولو، خو بيا هم بدعت ندی، ځکه چې دا په لمونځ کې اضافه نده، بلکې دلما نڅه د توجه د برابرولو لپاره ذريعه او وسيله ده، عيد ميلاد النبي په هند، پنجاب او سند کې اکثر خلک او په پښتونخوا، بلوچستان او افغانستان کې بعضې خلک دين گنې نو دا طرف يې د بدعت والي دی او چې د عامو تعليمي او تبليغي جلسو په شان يې ذريعه د دين وگنې نو دا طرف يې د استحباب دی، د دين گڼلو علامه يې يوه داده چې تارک يې ملا متد يا محروم وگڼئ. نو د ميلاد النبي صلى الله عليه وسلم جلسه نه مطلقاً مستحبه ده او نه مطلقاً بدعت دی.

حديث:

دوهم دليل: حاصله: رسول الله صلى الله عليه وسلم فرمايي چې: وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَخْتَصُّوا لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ بِقِيَامٍ مِنْ بَيْنِ اللَّيَالِي وَلَا تَخْتَصُّوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِصِيَامٍ مِنْ بَيْنِ الْأَيَّامِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِي صَوْمٍ يَصُومُهُ أَحَدُكُمْ». (مشکوٰۃ ج ۱ ص ۱۷۹)

پدې حديث کې نبي کریم صلى الله عليه وسلم و فرمايل چې يواځې د جمعې په ورځ روژه مه نيسه، حالانکې په بل حديث کې راځي چې: وَقَلَّ مَا كَانَ يَفْطُرُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ (مشکوٰۃ ج ۱ ص ۱۸۰) نبي کریم صلى الله عليه وسلم به اکثر د جمعې په ورځ روژه وو، نو محدثين داسې تطبيق کوي چې د جمعې ورځ اگر چې افضله ورځ ده لکن بيا هم چې څوک د جمعې دورځې په روژه کې د عامو ورځو څخه د زيات ثواب عقیده لري نو هغه ته د جمعې په ورځ روژه نيول نه دی جايز او څوک چې د جمعې دورځې روژه د عامو ورځو سره په ثواب کې يو شان گڼي نو هغه ته د جمعې په ورځ روژه نيول جايز دي، نو ددې حديث څخه يو قانون را معلومېږي چې کوم تخصيص چې منقول نه وي هغه منهي عنه دی، نو حاصل د دليل دا شو چې څوک چې په يوم الولادت يا تاريخ الولادت کې عيد ميلاد النبي کوي نو هغوي غير منقول تخصيص کوي (صغری) او څوک چې غير منقول تخصيص کوي هغه بدعتي دی (کبری) نو څوک چې په يوم الولادت کې عيد ميلاد النبي کوي هغه بدعتي دی (نتیجه)

فائده: ددې دليل څخه معلومېږي چې څوک چې د ولادت په ورځ جلسه جوړوي او يا صدقه ورکوي نو که د زيات ثواب عقیده يې وي بيا بدعت دی او که د زيات ثواب عقیده يې نه وي، بلکې ټولې ورځې ورته په ثواب کې يو برابر ښکاري نو بيا بدعت نه دی.

خلاصه دا چي: يو تعين او تخصيص شرعي دی او بل تخصيص او تعين عرفي دی، که د ولادت په ورځ يې په عبادت کې د زيات ثواب عقیده وي نو دا بيا تخصيص او تعين شرعي دی ترڅو چې د شارع څخه منقول نه وي بدعت دی او که د ولادت په ورځ يې په جلسو او صدقو کې د زيات ثواب عقیده نه وي، بلکې د کال د ټولو ورځو د عبادت او صدقو په شان يې ثواب يو برابر گڼي نو بيا بدعت نه دی، لکه د دستار بندۍ په جلسه کې چې تعين عرفي وي، همدارنگه په عامو اجتماعگانو کې تعين عرفي وی هره ورځ يو شان وي خو بيا هم د دونيوي ضرورتاتو مطابق يوه ورځ متعینه کوي نو دا بيا بدعت نه دی، نو تعين شرعي يې د بدعت والي طرف دی او فی نفسه محفل الميلاد مع التعين العرفي يې د استحباب طرف دی.

فائده: د ورځې فضيلت زيات ثواب لره مستلزم ندی، گوره د جمعې دورځې فضيلت منصوبي دی خو بيا هم د جمعې دورځې په روژه کې د زيات ثواب عقیده لرل ندي جايز او د ولادت دورځې فضيلت منصوبي نه دی، لکن بيا هم منلی شوی حقيقت دی، نو پدې ورځ په عبادت کې د زيات ثواب عقیده لرل په طريق اولی ندی جايز، علاوه لدا چې فضيلت خو يوم الولادت ته ثابت دی او يوم الولادت خو بيا نه راگرځي او د نورو کلونو همدا ورځ خو يوم الولادت نه، بلکې سالگره او مثل يوم الولادت ده او مثل الشیء ته د عين شي حکم ورکول خلاف العقل دي په نص به ثابتېږي، د تاريخ الولادت يعنې د دولسم په باره کې خو نص نشته او يوم الولادت دوشنبه ده، نو که امثال يوم الولادت ته فضيلت ثابت شي، نو بيا خو په هره دوشنبه کې محفل ميلاد کول او افضل گڼل يې پکار دي.

اجماع الامت:

امت مسلمه د نبي کریم صلی الله عليه وسلم د صحابه وو او د تابعينو د ترک څخه استدلال کوي: تحقيق دادی چې داسې متروک ديني عمل چې د رسول الله په زمانه کې ترينه مانع نوي موجود، بلکې د کولو داعي يې موجود وي لکه د عيدينو لپاره اذان، اقامت، همدارنگه د عيدينو څخه مخکې په عيدگاه کې نفلي لمونځ، همدارنگه د تراويحو لپاره اذان او اقامت، وغيره، نو په داسې تروکو کې هم رسول الله صلی الله عليه وسلم اتباع لازمه ده، فقهاء فرمايي چې: فالفاعل لما ترک کالتارک لما فعل، عامه زرقاني رحمه الله فرمايلي دي چې: ثبت ان الانقياد له في جميع اقواله وافعاله وجودا وعدما الا ما خصصه الدليل به طاعة له بالاية منظوقا (المواهب اللدنيه ج ۶ ص ۲۷۸)

همدارنگه علامه قسطلاني رحمه الله فرمايلي دي چي: وتركه سنة في حقنا يعني ان ما تركه يسن لنا تركه ان لم يقم دليل اخر على طلبه منا كما ان فعله سنة يسن لنا اتباعه فيه الا لدليل على أنه من خصائصه (بحواله نفحات التنقيح، للشيخ سليم الله خان رحمه الله، ج ۱ ص ۶۷۰، القسطلاني ج ۷ ص ۳۳۵)، همدارنگه صاحب دهداي هم فرمايلي دي چي: ان الزيادة على اربع في نوافل النهار مكروه لانه عليه السلام لم يزد على ذلك ولولا الكراهية لزد تعليمًا للجواز (الهداية ج ۱ ص ۱۷۳، باب العيدين) په بل خای کې يې فرمايلي دي چي: ولا يتنفل في المصلی قبل صلاة العید لانه عليه السلام لم يفعل مع حرصه على الصلاة (الهداية ج ۱ ص ۱۷۳) او ملا علي قاري رحمه الله انما الاعمال بالنيات په تشریح کې فرمايلي دي چي: والمتابعة كما تكون في الفعل تكون في الترك ايضا فمن واطب على فعل لم يفعلها الشارع فهو مبتدع (المقات ج ۱ ص ۴۱).

الشيخ المحدث عبد الحق الدهلوي رحمه الله فرمايلي دي چي: واتباع همچنانکه در فعل واجب است در ترک نیز می یابد کرد پس انکه مواظبت نماید هر فعل آنچه شارع نکرده باشد مبتدع بود کذا قاله المحدثون (اشعة اللمعات ج ۱ ص ۳۳)

کله چې عمر رضی الله عنه ابوبکر صدیق رضی الله عنه ته وفرمايل چې قرآن به راجع کړو نو حضرت ابو بکر صدیق رضی الله عنه وفرمايل چې څرنگه هغه عمل وکړو چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ندی کړی؟ حضرت عمر رضی الله عنه بیا بیا مراجعه کوله تردې چې الله تعالی د ابو بکر صدیق رضی الله عنه شرح صدر وکړو، بیا يې حضرت زید رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته حکم وکړو چې قرآن راجع کړه، هغه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وویل چې څرنگه هغه عمل وکړو چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم ندی کړی؟ ابوبکر صدیق رضی الله عنه بیا بیا مراجعه کوله تردې چې الله تعالی د زید بن ثابت رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شرح صدر وکړو، گورئ ابوبکر رضی الله عنه او زید رضی الله عنه همدا خبره کوله چې څرنگه هغه عمل وکړو چې نبي کریم صلی الله علیه وسلم نه دی کړی؟ یعنې د نبي کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تروک يې لازم الترك گڼل، لکن وروسته يې شرح صدر وشو چې دا خو یو ضرورت او علاج دی او په علاجونو کې بدعت نه وي، مدارس د جهل علاج دي، خانقاه گانې د رزایلو علاج دی اجتماع گانې د بې دینۍ علاج دی د دستار بندۍ جلسې علم ته د ترغیب یو علاج دی، لهذا دا یو هم بدعت ندی، همدارنگه د جمع القرآن لپاره د نبي کریم

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې داعي نه وو موجود، وروسته ورته داعي پيدا شو چې د قرآن د زياتي حصې ضايع کيدل دي او محفل ميلاد اکثر خلک علاج نه گڼي بلکې ثواب او عبادت يې گڼي، همدارنگه د محفل ميلاد داعي خود نبی کریم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې هم وو.

فائده: د دې دليل تعلق هم د امورو دينيه وړه سره دی، نو که څوک يې دين نه گڼي بلکې په علاج او وسائلو کې يې داخلي او لکه د عامو تعليمي او تبليغي ديني جلسو او اجتماعگانو په شان يوه اجتماع يې گڼي نو بيا بدعت ندی، لکن د نن سبا اکثر محافل ميلادونه خلک عين دين گڼي، الا ماشاء الله.

قياس

قياس په دوه قسمه دی: يو هغه قياس دی چې د مجتهد څخه منقول وي او دوهم هغه قياس دی چې د مجتهد څخه منقول نه وي، کوم واقعات چې د مجتهدينو په زمانه کې وو په هغې کې د مجتهد قياس معتبر دی، د غير مجتهد قياس ته پکې اعتبار نشته او کوم واقعات چې د مجتهدينو په زمانه کې نه وو موجود، بلکې نوي پېښېري نو په هغوي کې بيا د غير مجتهدينو محقيقينو علماوو قياسونه هم معتبر دي او د عيد ميلاد النبي صلى الله عليه وسلم لپاره چې نن سبا خلک کوم سببونه ذکر کوي دا سببونه په خير القرون او د مجتهدينو په زمانه کې موجود وو، لکن بيا هم هېچا عيد ميلاد النبي د کومې کليې لاندې نه دی داخل کړی. (اشرف الجواب مع زيادات، ص ۱۲۰)

مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله د دې څخه وروسته د عيد ميلاد النبي

د موجودينو دلائل ذکر کړي دي او هغې ته يې جوابونه ورکړي دي:

۱- اول دليل: الله تعالى فرمايي چې: (قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْعُونَ ٥٠)

پدې ايت کې فرحت مأمور به دی او عيد ميلاد النبي هم اظهار د فرحت دی.

قلنا: يو فرحت مطلقه دی او يو هيئت خاصه دی، په آيت کریمه کې فرحت مطلقه ذکر شوی دی او په هغې کې نزاع نشته، نزاع په هيئت خاصه کې ده، فرحت مطلقه يعنې د نبی کریم صلى الله عليه وسلم په ولادت باندې هر وخت خوشحاليدل دا خو هر مسلمان ته پکار دي، د عيد ميلاد النبي دا کثرو خلکو فرحت، فرحت منقطعه دی، صرف په ربيع الاول کې په يوم الولادت کې وي، يعنې تحديد کوي، تحديد

په فرح کې تفریط دی څوک چې محفل میلاد ته فرحت وایي او تخصیص کوي نو معنی یې همدا ده چې پدې میاشت کې فرحت کوئ په بله میاشت کې یې مه کوئ، پدې آیت کې د فرحت د تخصیص ذکر نشته.

د ابو لهب خوشحالیدل

دوهم دلیل: کله چې ابو لهب د محمد ﷺ د ولادت خبر واوریدلو نو خوشحاله شو او په خوشحالی کې یې یوه وینځه ازاده کړه، ددې په وجه به د ابو لهب په عذاب کې تخفیف وي، نو معلومېږي چې په یوم الولادت کې فرحه موجه د برکت ده.

مولانا اشرف علي تهانوي رَحْمَةُ اللَّهِ په اشرف الجواب ص (۱۲۱) کې داسې جواب لیکلی دی چې: مونږ د نفس فرحت څخه منکر نه یو، بلکې پدې باندې هر وخت عمل کوو (هر وخت خوشحاله یو) خبره په دغې خاص هیئت کې ده.

او په امداد الفتاوی ج (۵) ص (۲۶۲) کې یې داسې جواب لیکلی دی چې: اول خود ابو لهب خوشحالي دفعي او مفاجاتي وه او داسې خوشحالی موقع په مونږنده راغلې، د نبي کریم ﷺ د ولادت نوی زیری په مونږندی شوی، په هغې باندې قصدي، اکتسابي او اهتامي خوشحالي څرنگه قیاسیږي؟ البته قطع نظر د دې قیاس څخه مونږ دا خوشحالي به هم جایزه وی که دلائل شرعيه وو د منکراتو څخه منع نه کولی او ظاهره ده چې د مباح او غیر مباح مجموعه غیر مباحه وي. انتهى.

۲- و اقول: چې ابو لهب خو په یوم الولادت کې اظهار د فرحت کړی دی او هغه ورځ تیره شوې ده بیان راڅرخي په نورو کلونو کې خو سالگري او امثال دیوم الولادت دي، په دې ورځو کې خو نبي کریم ﷺ پیدا شوی، نن سبا خو څوار لسمه صدی ده، نبي کریم ﷺ خو څوار لس سوه ځلې ندی پیدا شوی.

فائده: ددې جواب څخه هم معلومه شوه چې که په میلاد النبی ﷺ کې مقصد د ورځې او د تاریخونو لمانځل نه وی نو بیا جایز دی، همدارنگه چې منکرات پکې نه وو، نو بیا جایز دی، هغه منکرات یې په امداد الفتاوی، ص (۲۵۸) او ص (۲۵۹) کې لیکلي دي: ۱- موضوعي روایات بیانول ۲- د ضروریاتو د دین په شان اهتمام او ډیر غیر ضروري امور ضروري گڼل لکه جلسه په گلانو

قالينو، كرسيو او بلفونو مزينه كول چې ددي څخه بغير ميلاد ته - ميلاد نه وايي، ۳- غير مقيد، مقيد، كهل چې پدي مياشت او پدي ورځو كې يې ضروري گڼي او په نورو ورځو كې يې فضيلت نه مني (اوپا پدي ورځ پكې د زيات ثواب عقیده لري) ۴- داهل بدعتو او فساكو راجمع كيدل ۵- په نعتونو كې د نبي كريم صلى الله عليه وعلى آله وسلم په شان كې غلو كول وغيره.

تنبیه: نن سبا په ټولو ميلادونو كې دا منكرات او بدعات شته الا ماشاء الله.

د عيسى عليه السلام د مايدې ورځ

قال الله تعالى (اِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَٰعِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ اَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِّنَ السَّمَاءِ) قَالَ اَلْقُوْا اللّٰهُ اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ۝۵۰

ددې ايت څخه معلومه شوه چې د اعطاء النعمت د ورځې څخه عيد جوړول جايز دي او شرايع من قبلنا من غير نكړ حجت دی او د نبي كريم صلى الله عليه وعلى آله وسلم او د نبي ولادت د ټولو نعمتونو څخه غټ نعمت دی نو پدي ورځ عيد جوړول جايز شو.

قلنا: د تكون ضمير يوم نزول المائدة ته ندى راجع، بلكې مائدى ته راجع دى اى تكون المائدة: اى نزولها سروراً لنا.

۲- د عيد څخه مراد جشن ندى، بلكې مطلق سرور مراد دى چې د مائدي په نازلیدلو موږ خوشحاله شو.

۳- شرايع من قبلنا من غير نكړ حجت دی، لکن دلته نكړ شته چې د مانعينو په دلايلو كې ذكر شو.

په يوم الولادت كې د نبي صلى الله عليه وعلى آله وسلم روژه

رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم د دوشنبې په ورځ روژه ونيوله او بيا يې وفرمايل چې: ذلك اليوم الذى ولدت فيه.

قلنا: ۱- يود يوم الاثنين د روژې علت دى او بل يې حكمت دى، نو علت ددې روژې لپاره عرض الاعمال دي، په بل حديث كې راځي چې په يوم الاثنين او يوم الخميس كې الله تعالى ته عمل نامه پيش كولى شي نو زما زړه غواړي چې زما عمل نامه په داسې حالت كې پيش كړى شي چې زه روژه يم، نو كله چې علت عرض الاعمال شو نو د ولادت ذكر محض د حكمت په طريقه دى او مدار د حكم علت وي حكمت نه وي.

۲- او که بالفرض علت ولادت شي نو بيا علت په دوه قسمه دی اول علت غیر متعديه چې تر خپل موره پورې خاص وي او دوهم علت متعديه، نو که دا علت متعديه وي نو بيا ولې پدې ورځ دقران تلاوت اطعام الطعام وغيره ندي رانقل شوي؟

۳- همدارنگه يو يوم الولادت دی چې يوم الاثنين دی او بل تاريخ الولادت دی چې مشهور دولسم دربيع الاول دی، کله دولسم دربيع الاول په نورو ورځو کې رائي، نو بيا په تاريخ ديوم الولادت باندې ولې روژه نه ده منقوله؟

۴- همدارنگه د اعطاء نعمت ورځې او شپې خوډيرې دي لکه دهجرت، دفتح المکې، دمعراج، وغيره، نو دا ورځې ولې په عبادت نه لمانځئ؟ که تاسو وايئ چې يوم الولادت د نورو نعمتونو لپاره اصل دی نو بيا مونږ وايو چې بيا خويوم الحمل ديوم الولادت لپاره اصل دی نو يوم الحمل ولې په عبادت نه لمانځئ؟

۵- يوم الولادت دوشنبه ده او تاريخ الولادت دولسم دربيع الاول دی علی المشهور، او هميشه دولسم دربيع الاول په دوشنبه نه رائي، بلکې کله په سه شنبه وي، کله په چهار شنبه وي کله په نورو ورځو کې وي، نو که علت يوم الولادت وي، نو پکار دی چې هره هره دوشنبه په عبادت ولمانځئ او که علت تاريخ الولادت وي نو بيا په نورو ورځو کې ولې دنبي کریم ﷺ څخه نه دي رانقل شوي؟ او بيا ولې پدې حديث کې د تاريخ الولادت ذکر نه کيدلو؟ تاريخ الولادت خو کله په نورو ورځو کې هم رائي.

۶- که علت تاريخ الولادت وي، نو په کوم دولسم دربيع الاول چې نبي کریم ﷺ پيدا شوی دی، هغه خوتير شوی دی بيا نه راگرځي، په نورو کلونو کې چې کوم دولسمونه رائي، هغه خوامثال د تاريخ الولادت دي او امثال د تاريخ الولادت نه، د تاريخ الولادت د حکم ثابتول غير مدرک بالعقل دي، لهذا نقل ته محتاج دي.

فان قيل: چې دا دليل خو بعينه په يوم الولادت کې هم جاري کيږي، په کومه ورځ چې نبي کریم ﷺ روژه نيولې وه هغه خومثل ديوم الولادت وو، عين يوم الولادت خونه وو او نبي کریم ﷺ په مثل ديوم الولادت ديوم الولادت حکم جاري کړو؟

قلنا: چې مثل دیوم الولادت ته دیوم الولادت حکم ورکول خو منقول شو، لهذا تاریخ الولادت پری

نه شي قیاسولی.

علاوه لادا چې مخکې ذکر شو چې دیوم الاثنین دروژې علت دانه وو چې دا یوم الولادت ده کله نو نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم خو هره دوشنبه روژه نیوله، نو تاسو ولې هره دوشنبه محفل میلاد نه

منعقدوئ؟

۷- همدارنگه چې په یوم الولادت روژه ونیول شي، نو دا خویا دعید میلاد النبی

صلی الله علیه وعلی آله وسلم ورځ نه شوه، ځکه چې دعید په ورځ روژه نه وي.

الحاصل: علت دروژې لپاره به یا یوم الولادت وي یا به تاریخ الولادت وي، که علت تاریخ الولادت وي، نو بیا درې اعتراضه راځي، اول دا چې: تاریخ الولادت څوارلس سوه کاله مخکې تیر شوی دی هغه تاریخ خویا نه راڅرخي، نن سبا خو سالگرې او امثال د تاریخ الولادت دي، نو ددې امثالو فضیلت دکوم ځای څخه ثابتوئ؟

دوهم دا چې: تاریخ الولادت چې مشهور دولسم دربیع الاول دی په بله ورځ، خالي، یکشنبې، سه

شنبه، چهارشنبه وغیره هم راځي، پدې ورځ ولې روژه نده رانقل شوې؟

دریم دا چې: روژه خو دعید سره منافي ده، نو دروژې ورځ دعید میلاد النبی ورځ څرنگه شوه؟ او

که علت یوم الولادت وي نو بیا هم درې اعتراضونه راځي:

اول دا چې: یوم الولادت (یعنې د دوشنبې، پیر، ورځ) په میاشت کې څلور ځله او په کال کې (۴۸)

ځله راځي، نو پکار دی چې بیا په میاشت کې څلور او په کال کې (۴۸) ورځې په عبادت ولمانځئ یعنې

بیا پکار دی چې هره هره دوشنبه په عبادت ولمانځئ، لکه نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم چې هر دوشنبه

روژه نیوله، نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم خویا وځي دربیع الاول صرف په یوه دوشنبه روژه نده نیولې.

دوهم دا چې: نبي کریم صلی الله علیه وعلی آله وسلم روژه نیولې ده، جلسې، جشنونه او صدقې خویي

ندي ورکړې، نو جلسې جشنونه او صدقې څرنگه تاسو غیر مجتهدین په روژه باندې قیاسوي؟ مجتهد

خو دا قیاس نه دی کړی؟

دریم دا چې: روژه خو دعید سره منافي ده، نو د روژې ورځ د عید میلاد النبی ﷺ ورځ څرنگه شوه؟

معلومیږي دا چې د ورژې لپاره علت نه یوم الولادت دی او نه تاریخ الولادت بلکې علت عرض الاعمال دی او ولادت د حکمت په طریقه ذکر شوی دی.

د ازادیو د ورځو لمانځل

بعضې خلک وایي چې د هر ملک والا دخپل ملک ادا زدي ورځ لمانځي، پاکستانیان ۱۴ اگست لمانځي، افغانان ۲۸ داسد لمانځي، نو که مونږ د یوم الولادت ورځ ولمانځله نو دا څرنگه بدعت شو؟ پکار دی چې د جشن ازادی د ورځو لمانځل هم بدعت شي.

قلنا: بدعت دې ته وایي چې ماليس من الدين، دين وگنې او دملکونو دازادیو د ورځو لمانځل یعنې دازادی جشنونه دیني محافل ندي، بلکې وطني محافل دي، دا جشنونه څوک دین نه گنې او د میلاد جلسه خلک دین گنې.

د حاجي امداد الله رَحْمَةُ اللهِ د هفت مسائل تحقیق

بریلوي عالم مفتي احمد یار خان لیکلي دي چې: د دیوبند د اکابرو پیر او مرشد حاجي امداد الله رَحْمَةُ اللهِ په خپله رساله هفت مسئله ص (۸) کې محفل میلاد د خیر او برکت باعث گڼلی دی (محصل جاء الحق ص ۲۲۷)

قلنا: مولنا سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللهِ په (راه سنت) ص (۱۶۶) کې جوابونه ورکوي چې ۱- د هفت مسایل مضامین د حاجي امداد الله رَحْمَةُ اللهِ دي، لکن خپله یې ندي لیکلي، بلکې مولنا اشرف علي تهانوي رَحْمَةُ اللهِ لیکلي دي، هاشم فتاوی رشیدیة ج ۱ ص (۱۰۱) او حضرت تهانوي رَحْمَةُ اللهِ دخپلې زندگۍ په ابتدائي دور کې ددې دجواز قایل وو، بیایې رجوع وکړه ۲- د حاجي صاحب رَحْمَةُ اللهِ الفاظ داسې دي چې نفس ذکر مندوب دی او قیود بدعت دی، هاشم مذکور ص (۱۰۲) (او نفس ذکر او دمحفل میلاد په مابین کې فرق دی از ناقل) ۳- د حاجي صاحب په ذهن کې هغه مفاسد هم نه وو کوم چې په خلکو کې مروج دي، (فتاوی رشیدیة ج ۱ ص ۱۰۱).

۴- همدارنگه مولنا رشید احمد گنگوہی رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: حاجي صاحب دكوم شرعي دليل نوم نه دی، لهذا په شرعي سوالاتو کي د حاجي صاحب رَحْمَةُ اللَّهِ ذکر کول بهي تخايه دي، فتاوی رشیدیہ ج ۱ (ص ۹۸)، راسنت ص (۱۶۶)

دري اویا علماء

امام اهل سنت والجماعت مولنا سرفراز خان صفدر رَحْمَةُ اللَّهِ فرمائی چي: مولوي عبدالسمیع بریلوي دخپل زړه د تسلی او دخپلو حوارینو د تشفی لپاره د دري (۷۳) نومونو فهرست پیش کړی دی چي محفل میلاد ته یې مستحسن ویلي دي (انوار ساطعه ص ۲۴۸، ص ۲۵۰)

۱- مگر په دې یې فکر ندی کړی چي ایا پدې علما وو کي د صحابه وو او تابعینو نومونه هم شته او که نه؟ د مجتهدینو یا د مستندو محدثینو ذکر پکې شته او که نه؟ بیا یې پدې هم فکر ندی کړی چي په دوي کي اکثر صوفیه کرام دي او د صوفیه وو عمل د مجدد الف ثانی د قول مطابق حجت نه دی: عمل صوفیه درحل وحرمت سند نیست.

۲- په دوي کي چي کوم محققین علماء دي هغوي د فاسد قیاس بنکار دي.

۳- پدوي کي بعضي صرف پدې تاریخ باندې فقراء وو ته د دودۍ د ورکولو قایل دي او بعض نفیس ذکر الولادت ته مستحب وایي (او زموږ خبره په محفل میلاد کي ده) او بعضي صرف په زړه کي دخوشحالی د ظاهرو لو قایل دي. (راه سنت ص ۱۶۵)

المهند علی المفند

هلته یې میلاد ته مسح ويلي دي.

قلنا: هلته یې ذکر الولادت ته مستحب ويلي دي، محفل میلاد ته یې مستحب نه دي ويلي، او نفس ذکر الولادت هر وخت او په هره مدرسه کي کیدلی شي، ټول د سیرت درسونه، ذکر الولادت دی دشمالو درس ذکر الولادت دی او دا په هر وخت او په هر ځای کي ثواب دی، زموږ بحث په مروج محفل میلاد کي دی.

اقول الحاصل: د میلاد النبي صلی الله علیه وسلم په مسئله کي دري خبرې دي:

اول: د رسول الله صلی الله علیه وسلم د صورت او سیرت د بیانولو لپاره جلسه جوړول او صدقې ورکول.

دوهم: د ولادت د ورځې فضيلت.

دریم: تعین شرعي او تخصیص، یعنی پدې ورځ په جلسه، صدقه او بل عبادت ضروري گڼل او یا په کې د زیاد ثواب عقیده لرل.

اوله مسئله: یعنی د رسول الله صلی الله علیه وسلم د صورت او سیرت د بیانولو لپاره جلسه جوړول او صدقې کول جایز عمل دی او د ډیر ثواب ذریعه ده.

دوهمه مسئله: چې ددې ورځې فضيلت دی، نو دا هم یو منلی شوی حقیقت دی، لکن منصوصي نه دی، علامه سیوطي رحمه الله او ملا علی قاري رحمه الله دې ورځې د فضيلت په باره کې فرمایلي دي چې:

لهذا الشهر في الاسلام فضـلٌ
ومنتـبـة تفـوق على الشهر
ريـع، في ربيـع في ربيـع
ونـور فوق نور فوق نور

مولنا اشرف علي تهانوي رحمۃ اللہ علیہ فرمایلي دي چې زه پکې دا شعر اضافه کوم چې:

ظهور في ظهور في ظهور — سرور في سرور في سرور

دریمه مسئله: چې تعین شرعي او تخصیص شرعي دی، نو د تعین شرعي او تخصیص شرعي په عقیده محفل میلاد کول، بدعت او ناجایز دی، یعنی پدې ورځ جلسه یا صدقه یا عبادت ضروري گڼل چې پدې میاشت او پدې ورځ کې یې جایز گڼي او په بله میاشت او بله ورځ کې یې ناجایز گڼي، یا یې ضروري نه گڼل، لکن د زیات ثواب عقیده پکې لرل چې پدې میاشت یا پدې ورځ کې د صورت او سیرت د بیانولو لپاره جلسه جوړول د نورو ورځو څخه زیات ثواب لري، په دې ورځ کې صدقه یا عبادت کول د نورو ورځو څخه زیات ثواب لري او د زیات ثواب عقیده ځکه بدعت دی چې د شارع څخه ندی ثابت او ماليس من الدین ته دین ویل بدعت دی.

خلاصه دا چې محفل میلاد النبي صلی الله علیه وسلم نه مطلقاً بدعت دی او نه مطلقاً مستحب دی، بلکې د محفل میلاد النبي لپاره دوه طرفه دي، یو طرف یې د بدعتوالي دی او دوهم طرف یې د

مستحبو الی دی، د مستحبو الی طرف یې د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د صورت او سیرت د بیانولو لپاره جلسه جوړول دي، د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د صورت او سیرت د بیانولو لپاره او صدقو د ورکولو لپاره د کال ټولې ورځې یو برابر دي، په هره میاشت کې چې وي او په هره ورځ کې چې وي د نبی کریم صلی الله علیه وسلم د صورت او سیرت د بیانولو لپاره جلسه جوړول او صدقې ورکول جایز دي، دهیڅ کومې ورځې جلسه او صدقه د بلې هیڅ کومې ورځې په جلسې او صدقې زیات ثواب او فضیلت نه لري، همدغه د سیرت جلسه او صدقه د صفر المظفر او ربیع الاول وغیره میاشتو کې یو برابر ثواب لري او د بدعتو الی په طرف کې یې ډیرې خبرې دي، مثلاً:

۱- تعین شرعي او تخصیص شرعي پکې بدعت دی چې دا عقیده ولري چې پدې تاریخ یا پدې ورځ د جلسو جوړول زیات ثواب لري او د کال په نورو ورځو کې کم ثواب لري، یا پدې تاریخ او پدې ورځ جایز دی او په بل تاریخ او بله ورځ ناجایز دی، نو دا بدعت دی د تعین عرفي او تعین شرعي په مابین کې دا فرق دی چې کوم شی چې په تعین شرعي سره معین وي په هغې کې عبادت د نورو ورځو د عبادت سره فرق لري، د محفل میلاد النبی صلی الله علیه وسلم په جلسه کې بعض خلک پدې میاشت او پدې ورځ کې د زیات ثواب عقیده لري د نورو ورځو سره یې برابر نه گڼي او تعین عرفي دادی چې په ټولو ورځو کې جلسه او صدقه درته یو شان ښکاري خو ته په یو تاریخ وزگار یې نو تایو تاریخ معین کړو، نه دې تاریخ ته ضروري وایي او نه دا وایي چې پدې تاریخ کې د بل تاریخ څخه زیات ثواب لري، نو په میلادونو کې اکثر خلک تعین شرعي کوي او دستار بندی او په عامو جلسو کې تعین شرعي نه وي بلکې تعین عرفي وي، نو دا د محفل میلاد النبی صلی الله علیه وسلم او د عامو جلسو په مابین کې فرق دی.

۲- یا ورته موقت عبادت ووايي، لکه د ماسپښین د لمونځ لپاره چې شرعاً یو معین وقت دی نو همدارنگه د محفل میلاد النبی صلی الله علیه وسلم والا دا خیال وی چې د محفل میلاد النبی د جلسو او صدقو لپاره شرعاً د ربیع الاول میاشت یا د ولادت ورځ معینه ده نو دا هم بدعت دی.

۳- دریم دا چې دا جلسه عبادت وگڼي نو دا بیا بدعت دی او که عبادت یې نه گڼي، بلکې ذریعه د تعلیم، دمحبت، تعظیم او طاعت یې گڼي لکه عامې جلسې، نو بیا بدعت ندی، بلکې بیا یو علاج دی.

۴- خلورم دا چې مقصد دی د ولادت د ورځې یا د تاریخ لمانځل وي، لکه اکثر وایي چې د تاریخ یا دا ورځ په عبادت لمانځم، نو دا بدعت دی ځکه چې په شریعت کې د ورځو لمانځل نشته، ځکه بیا به اکثرې ورځې لمانځې، د کال اکثره ورځې داسې دي چې الله تعالی پکې مؤمنانو ته د یو غټ نعمت اعطاء کړې وي، بعضې خلک وایي صرف دا ورځ مونږ په عبادت ځکه لمانځو چې ولادت د ټولو نعمتونو لپاره اصل دی، لکن دا خبره غلطه ده ځکه چې: ۱- بیا ولې د حمل آمنه بالنبی صلی الله علیه وسلم ورځ نه لمانځي؟ د حمل ورځ خود ولادت لپاره هم اصل دی.

۲- همدارنگه تاریخ الولادت او یوم الولادت خو یو وو، چې څو اړس سوو کاله مخکې تیر شوی دی هغه خو په مونږ نه راځي نو څرنگه یې په عبادت لمانځي؟ نن سبا خو سالگري او امثال یوم الولادت دی مثل الشئ ته د عین شی حکم خلاف العقل په نص ثابتیږي او په دې باره کې نص نشته، امثال یوم غرق فرعون ته د یوم غرق حکم ورکول خو خلاف العقل په نص ثابت دی او امثال تاریخ الولادت او امثال یوم الولادت ته د یوم الولادت حکم ورکول خو په نص کې نشته.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد واله وصحبه اجمعین

عملي بدعات

په قبرونو باندې گنبد جوړول

مفتي احمد يار خان ليکلي دي چې د اولياوو په قبرونو باندې گنبدې جوړول شرعاً ناجايز دي بلکې د صحابه وودستو څخه ثابت دي (ملخصاً جاء الحق ص ۲۸۲)

حالانکې رسول الله ﷺ د قبر د پخولو، په قبر باندې د کينا ستلو او په قبر باندې د عمارت جوړولو څخه منع کړې ده (مسلم، کتاب الجنائز)

فقهاوو همدارنگه فرمايلي دي چې: (۱) فان كتب عليه شيء او وضع الاحجار فلا بأس به عند البعض، ولا يخصص القبر ولا يطين ولا يرفع عليه بناء (خلاصة الفتاوى ج ۱ ص ۲۲۶)

۲- البناء على المقابر مكروه (عالم کيري ج ۴ ص ۱۱۰ ج ۱ ص ۱۶۶)

۳- يكره الدفن في الأماكن التي تسمى الفساق وهي كبيت متعدد بالبناء (ددې په تشريح کې راځي چې) (الرابع تجسيصها والبناء عليها) (طخطاوي شرح مراق الفلاح ص ۳۵۷)

۴- په قبر باندې ابادي كول مكروه دي (كتاب الآثار ص ۴۹)

۵- اصل مذهب عدم جواز دی ددې په مقابل کې د قیل هیڅ حیثیت نشته، وعن ابی حنیفة رحمه الله یکره أن یبني علیه بناء من بیت اوقبة (فتاوی محمودیه ج ۳ ص ۴۲۱، احکام الجنائز).

۷- مفتي محمد فريد رحمه الله فرمايلي دي چې: (گنبد جوړول د حديث او فقهې د تصريح مطابق ناجايز دي) (فتاوی فريديده ج ۳ ص ۳۱۴)

۶- امام محمد رحمه الله فرمايي چې: وَلَا تَرَى أَنْ يَزَادَ عَلَى مَا خَرَجَ مِنْهُ، وَتَكْرَهُ أَنْ يُجَصَّصَ أَوْ يُطَيَّنَ، أَوْ يُجَعَلَ عِنْدَهُ مَسْجِدٌ، أَوْ عِلْمٌ، أَوْ يُكْتَبَ عَلَيْهِ، وَتَكْرَهُ الْأَجْرَ أَنْ يُبْنَى بِهِ أَوْ يَدْخُلَ الْقَبْرُ، وَلَا تَرَى بِرَيْشِ الْمَاءِ عَلَيْهِ بَاسًا، وَهُوَ قَوْلُ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ (كتاب الآثار ج ۲ ص ۱۹۱ باب تسنيم القبور وتجسيصها، مكتبة دار الفكر بيروت)

فانقيل: صاحب دروحي البيان ليکلي دي چې په قبر باندې گنبد جوړول جايز دي: هغه فرمايي فبناء القباب على قبور العلماء والأولياء والصلحاء ووضع الستور والعمام والشياب على قبورهم أمر جائز اذا كان القصد بذلك التعظيم في أعين العامة حتى لا يحترقوا صاحب هذا القبر وكذا ايقاد القناديل والشمع عند قبور الأولياء والصلحاء من باب التعظيم والاجلال ايضاً للأولياء

فالمقصد فيها مقصد حسن. (روح البيان ج ٣ ص ٤٠٠، الجزء العاشر سورة توبه ايت ١٨، مطبوعة دارالفكر بيروت).

قلنا: ١- تفسير روح البيان غير معتبر تفسير دى، په ده کې ډير غير معتبر مسايل موجود دي.
٢- د دې د جواز دپاره يې هيڅ سند هم نه دى نقل كړى، صرف په قصد د تعظيم او اجلال يې اعتماد كړى دى او بل طرفته دا مسئله منصوصه ده او په مسائلو منصوصه وو کې دهیچا قول هم دنص په خلاف بې سنده نه قبلېږي.

٣- د روح البيان دا مسئله دا جماع څخه خلاف ده، صاحب رد المحتار فرمايلي دي چې: وَأَمَّا الْبِنَاءُ عَلَيْهِ فَلَمْ أَرْ مَنْ اخْتَارَ جَوَازَهُ. وَفِي شَرْحِ الْمُئَيَّةِ عَنْ مُنْيَةِ الْمُفْتَى: الْمُخْتَارُ أَنَّهُ لَا يُكْرَهُ التَّطْيِينُ. وَعَنْ أَبِي حَنِيفَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: يُكْرَهُ أَنْ يُبْنَى عَلَيْهِ بِنَاءٌ مِنْ بَيْتٍ أَوْ قُبَّةٍ أَوْ نُحُودٍ لِكَ، لِمَا رَوَى جَابِرٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ «نَهَى رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَنْ تَجْصِيصِ الْقُبُورِ، وَأَنْ يُكْتَبَ عَلَيْهَا، وَأَنْ يُبْنَى عَلَيْهَا» (رواه مسلم: ج ١ ص ٣١٢، كتاب الجنائز، فصل في النهي عن تجصيص القبور وابدؤاؤد، والترمذی، وصححه و زادوا ن توطأ، رد المحتار: ج ١ ص ٨٣٩).

٤- په روح البيان کې خويي دا هم ليكلي دي چې: ونذر الزيت والشمع للأولياء يوقد عند قبورهم تعظيما لهم ومحبة فيهم جائز ايضا لا ينبغي النهي عنه. (روح البيان ج ٣ ص ٤٠٠، الجزء العاشر سورة توبه ايت ١٨) حالانكې نذر لغير الله بالاجماع حرام دى، فقهاوو ليكلي دي چې: وَاعْلَمْ أَنَّ النَّذْرَ الَّذِي يَقَعُ لِلْأَمْوَاتِ مِنْ أَكْثَرِ الْعَوَامِّ وَمَا يُؤْخَذُ مِنَ الدَّرَاهِمِ وَالشَّمْعِ وَالزَّيْتِ وَنَحْوِهَا إِلَى ضَرَابِعِ الْأَوْلِيَاءِ الْكَوَامِ تَقَرُّبًا إِلَيْهِمْ قَبُولًا بِالْإِجْمَاعِ بَاطِلٌ وَحَرَامٌ (الدر المختار على رد المحتار ج ٣ ص ٤٢٧، قبل الاعتكاف، بمرج ٢ ص ٢٩٨، قبيل باب الاعتكاف، طحطاوى على المراقي ص ٥٧١، كتاب الصوم، باب ما يلزم الوفاء به الخ، مطبوعه مصر).

فان قيل: صاحب د تحرير المختار هم ورته جايز ويلى دي هغه فرمايلي دي چې: في روح البيان في قوله تعالى انما يعمر مساجد الله الخ الى قوله فبناء القباب على قبور العلماء والأولياء والصلحاء ووضع الستور والعمائم والسياب على قبورهم أمر جائز، التحرير المختار ج ١ ص ١٢٣، باب صلوة الجنائز، الطبعة الكبرى الأميريه ببولاق المصر المحمية).

قلنا: تحرير المختار د فتوى كتاب نه دى، بلكې په دې کې لطائف او غرائب دي او په بعضو ځايونو کې اضافات دي او يا دا اعتراضاتو څخه جوابات دي، په بعضې ځايونو کې پكې طبي نكتې دي او په بعضو ځايونو كې پكې تاريخي لطايف دي، له همدې وجې د مصنف دا خوښه نه وه چې چاپ شي او عامو خلكو ته په

عملي بدعات

لاس ورشي، او دده دا تقاضی پوره هم شوه، چې دده په ژوند کې دا کتاب چاپ نشو، لکه څرنګه چې ناشر په ابتداء کې لیکلي دي چې: ولم يشأ رحمه الله أن يخرج تقريره للناس في حياته مع شدة الحاجة اليه وتواتر الطلاب عليه تواضعا منه في جانب الله تعالى الى اخره، (تحرير المختار ج ۱ ص ۲، مطبوع کراچي)

فان قيل: په الدر المختار کې يې لیکلي دي چې: ولا يطين ولا يرفع عليه بناء وقيل لا بأس به وهو المختار كما في كراهية السراجية (شامي ج ۲ ص ۲۳۷، مطلب في دفن الميت)

قلنا: چې صاحب ددر مختار دلته خطا شوی دی، او شامي په دې خطايي باندې تنبيه ورکړې ده شامي فرمايلي دي چې: قوله وقيل لا بأس به الخ المناسب ذكره عقب قوله ولا يطين لان عبارة السراجية كما نقله الرحمتي ذكر في تجريد ابى الفضل ان تطيين القبور مكروه والمختار أنه لا بكرة، نو اختلاف په تطيين القبور کې دی، په بناء القبور کې نه دی، صاحب ددر المختار دسراجيه په عبارت کې تقديم او تاخير کړی دی او شامي په دې تنبيه کړې ده او وروسته يې په صراحت سره پرې رد هم کړی دی لکه څرنګه چې فرمايي: (واما البناء عليه فلم أرى من اختار جوازه)

فان قيل: شامي لیکلي دي چې: أَيْ يَحْرُمُ لَوْلَا لَزِيْنَةُ، وَيُكْرَهُ لَوْلَا لِحُكْمِ بَعْدَ الدَّفْنِ، وَأَمَّا قَبْلَهُ فَلَيْسَ بِقَبْرِ إِمْدَادٍ. وَفِي الْأَحْكَامِ عَنْ جَامِعِ الْفَتَاوَى: وَقِيلَ لَا يُكْرَهُ الْبِنَاءُ إِذَا كَانَ الْمَيِّتُ مِنَ الْمَشَايِخِ وَالْعُلَمَاءِ وَالسَّادَاتِ. (باب صلاة الجنائز، مطلب في دفن الميت)

قلنا: مفتي محمود حسن گنگوہي رحمه الله فرمايلي دي چې:

(۱) اول خويي دا قول په قیل سره نقل کړی دی، چې دلایر فاع په مقابل کې ضعیف دی.

(۲) شامي رحمه الله ددر مختار د(لایر فاع) ترجمه په یحرم سره کړې ده او محرم ته په مبیح باندې

ترجیح وي.

(۳) لایر فاع په متن کې دی او لایکره په شرح کې دی او متن مقدم وي.

(۴) شامي رحمه الله خپله مخکې لیکلي دي چې: واما البناء عليه فلم أرى من اختار جوازه

(فتاوی محمودیه ج ۱۳ ص ۱۱۹).

فان قيل: چې کله چې حضرت حسن رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وفات شو نو بي بي رحمه الله يې په قبر باندې خيمه ووهله، بيا يې يو کال وروسته لرې کړه، ددې په تفسير کې ملا علي القاري رحمه الله فرمايلي دي چې: فسمعت المرأة صايحاً اى هاتفا غيباً يقول: ألا هل وجدوا ما فقدوا.

فاجابه آخر بل يثسوا والظاهر سثموا، ولكن لما كان في صورة اليأس قال يثسوا فانقلبوا اى رجعوا الى اخره (مرقات ج ٤ ص ١٠٥)

بيا يې فرمايلي دي چې دا خيمه يې د ذکر او دقراوت وغيره دا اجتماع لپاره لگولې وه او دحافظ ابن حجر په شان دې فعل ته عبث ويل مناسب نه دي.

قلنا: اول: خو دنصوصو په مقابل کې ددې قول هيڅ حيثيت نشته.

دوهم: دا چې هلته خو متعارفه گنبده نه وه صرف خيمه وه.

درېم: دا چې هغه يې هم يو کال وروسته لرې کړې وه.

خلورم: دا چې که ملا علي القاري رحمه الله دگنبدي دجواز قايل وي، نو په شرح نقايه (ج ١ ص ١٣٩) کتاب

الصلوة، باب فى الجنائز کې به يې ترينه منع نه کوله. ملاعلي قاري رحمه الله دبدعاتو په بيان کې فرمايي: هي

ما انكره أئمة المسلمين كالبناء على القبور وتخصيصها (مرقاة، كتاب الايمان، باب الاعتصام

بالكتاب والسنة تحت تشريح حديث بلال بن النحرث المزني، رقم ١٦٨)

علامه عيني رحمه الله فرمايلي دي چې: په قبر باندې دخيمې دلگولو په باره کې مختلف اقوال دي، بعضي

ورته حرام وايي او بعضي ورته جايز وايي او امام احمد رحمه الله، ابن عمر رضى الله عنهما او سعيد بن المسيب

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ورته مکروه ويلي دي، ابن جبيب فرمايلي دي چې: دنش القبر لپاره تردوو يا تردريو ورځو پورې جايز

دي، لکن پخول يې هيڅا څخه هم ندي رانقل شوي. (عيني شرح بخاري ج ٤ ص ١٤٩).

حافظ ابن حجر رحمه الله: په فتح الباري کې ددې بي بي په فعل باندې رد کړى دى ج ٣ ص ١٦١)

فان قيل: در رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په قبر مبارک باندې گنبد ولې جوړه شوې دى؟

قلنا: رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په خپله حجره مبارکه کې خښ شوى دى، داسې نه ده چې وروسته

يې په قبر ابادي شوې ده، بيا د خلفاء اربعو په زمانه کې هيڅ تغير پکې رانغلو، د وليد ابن عبد الملك په

زمانه کې يې هغه خامه حجره را ونړوله او دمنقشو تيگو څخه يې جوړه کړه، په هغه وخت کې حضرت

عروه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ منع هم وکړه، لکن چا يې خبره ونه منله، بيا وختاً فوقتاً په کې تغير او تزيين کيدلو، حتى

چې په سنه (۶۷۸) د قلاوون صالحی په بادشاهی کې شنه گنبد جوړه کړی شوه (جذب القلوب الی دیار المحبوب ص ۱۰۸، فتاوی محمودیه جلد ۱۳ ص ۴۲۲)

مفتي محمد فريد رَحْمَةُ اللَّهِ فرمايلي دي: په قبر گنبد جوړول د حديث او د فقهې د تصريح مطابق ناجائز دی او چار دېوالي د ضرورت په وخت کې جائز ده، وعن جابر قال نهی رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ان يخصص القبر و أن يبني عليه و ان يقعد عليه، (رواه مسلم، مشكوة المصابيح، ج ۱ ص ۱۴۸، باب دفن الميت) وفي فتاوى الهندية: ويكره أن يبني على القبر مسجد او غيره كذا في السراج الوهاج، (فتاوى عالمگیری ج ۱ ص ۱۶۶، الفصل السادس في القبر والدفن) (فتاوی فریدی ج ۳ ص ۳۱۴)

په قبرونو باندې خادرونه اچول

مفتي احمد يار خان ليکلي دي چې د اولياوو په قبرونو باندې د خادرونو اچول جايز دي (جاء الحق ص ۲۹۶)

حالانکه رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمايلي دي چې: الله تعالى مونږ ته ددې حکم نه دی کړی چې خټو او تيگو ته ټوټې ورواغوندو (مسلم ج ۲ ص ۲۰۰)

فقه او فرمايلي دي چې (۱) واما ارتکاب محرمات از روشن کردن چراغها و ملبوس ساختن قبور بدعت شنيعه اند. (فتاوی شاه رفیع الدین ص ۱۴)

۲- کره بعض الفقهاء وضع الستور والعمایم والشیاب علی قبور الصالحین والأولیاء، قال وفي الفتاوى الحجة وتكره الستور على القبور (رد المحتار ج ۵ ص ۲۳۲)

۳- هغه أمور چې بالاتفاق ناجایز دي یو په هغوي کې (تعليق الستور عليها) دي (مجالس الأبرار ص ۱۱۸)

۴- په کعبه شریفه باندې خپله رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خادر غوړلی دی، ځکه چې دهغې تعظیم مفضي الی الشریک نه دی، له دې وجې کعبې طرفته استقبال ضروري دی او قبرونو ته مخ کولو سره لمونځ مکروه دی، لهذا په قبرونو باندې خادر غوړول دایهام دشرک او دغیر الله دتعظیم له وجې ناجایز دی (احسن الفتاوی پښتو ج ۱ ص ۳۴۴)

۵- مفتي محمد فرید رَحْمَةُ اللَّهِ فرمایلي دي چې: د پردې په باره کې دفقهاء کرامو څخه کراهیت هم نقل دی او د ځینو نورو فقهاوو څخه جواز هم مروي دی، نو د قاعدې مطابق به محرم ته ترجیح ورکولی شي، لکن په مخالفینو باندې سختي نه ده پکار (فتاوی فریدیه ج ۳ ص ۳۳۴، احکام الجنایز).

۶- په فتاوی حقانیه کې سوال او جواب داسې دی چې: سوال داو لیاوو قبرونه سپینول او په هغو باندې د گلدارو څادرونو غوړول، غلافونه خورول، ښکلول او د څراغونو بلول شرعا جایز دي او که نه؟ بینواو توجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: دا ټول کارونه بد او مفضی الی الشرک دي، ځکه چې دا کارونه د تعظیم په طریقه کیږي، په داسې حال کې چې له الله تعالی څخه پرته دهیچا هم داسې تعظیم ناجایز دی، او په دې کې د مال ضایع کیدل هم دي او په بې فایدې کارونو کې د مال مصرفول شرعا منع دي، لهذا له داسې بدو کارونو څخه ځان ساتل ضرور دي او کوم کار چې د محمدي طریقي څخه ثابت وي هغه باید اختیار کړی شي (فتاوی حقانیه ج ۱ ص ۱۶۱).

په قبرونو باندې ډیوي بلول

مفتي احمد یار خان لیکلي دي چې داو لیاوو په قبرونو باندې د ډیوو بلول جایز دي (جاء الحق ص ۳۰۰). حالانکې رسول الله ﷺ په قبرونو باندې د ډیوو او د شمعو په بلوونکو باندې لعنت ویلی دی (ابو داؤد ج ۲ ص ۱۰۵).

او فقهاوو فرمایلي دي چې: لا يجوز ما يفعله الجهال بقبور الأولياء والشهداء من السجود والطواف حولها واتخاذ السروج اليها ومن اجتماع بعد الحول كالعياد ويسمونه عرسا (تفسير مظهري ج ۲ ص ۶۵۰).

۲- وايقاد النار على القبور فمن رسوم الجاهلية والباطل والغرور (فتاوی عالمگیری ج ۱ ص ۸۶).

همدارنگه يې فرمایلي دي چې: وأخراج الشموع الى رأس القبور في الليالي الأولى بدعة (فتاوی عالمگیری ج ۴ ص ۱۱۰).

۳- النهي عن اتخاذ السرج اما لما فيه من تضييع المال لأنه لانفع لأحد من السراج ولأنها من آثار جهنم واما للاحتراز عن تعظيم القبور (مرقات ج ۱ ص ۱۷۰).

۴- په قبرونو باندې ډیوي بلول او بیرغونه ښخول بدعت دي (فتاوی فریدیه ج ۱ ص ۲۸۸، ص ۳۱۵).

په قبرونو باندې گلان اچول

مفتي احمد يار خان ليکلي دي چې: دهر مسلمان په قبر باندې دگلانو اچول جايز دي ولې وي او که گناهگار (جاء الحق ص ۲۹۶)

حالانکې دا کار نه د نبی کریم ﷺ معمول وو او نه د صحابه وو او نه د امامانو او علاوه لا دا چې اکثر و اکابر و د دين دا عمل رد کړی دی، نو بهتره داده چې ددې عمل څخه ځان وساتل شي.
۱- امام خطابي رحمه الله فرمايلي دي چې: دخلکو ددې عمل لپاره هيڅ اصل نه شته (معالم السنن ج ۱ ص ۱۹)

۲- علامه عيني رحمه الله فرمايلي دي چې دا عمل ليس بشئ دی.

۳- شيخ محدث عبدالحق دهلوي رحمه الله فرمايلي دي چې ددې عمل لپاره هيڅ اصل نشته (اشعة اللمعات ج ۱ ص ۲۰۰)

۴- مفتي محمد فريد رحمه الله فرمايلي دي چې: په قبرونو باندې گلان کينودل روا دي، البته دقيمت تصدق کول يې اولی دي (رساله قبريه ص ۴۰، فارسي) په بل ځای کې يې ليکلي دي چې په قبر باندې شنه څانگه کينودل جايز دي خو په قبر کې دننه دڅانگې کينودل بدعت دی (فتاویٰ فريديه ج ۱ ص ۳۲۹)

۵- په فتاویٰ حقانيه کې ليکلي يې دي چې: تازه گلان او شنې پانې يا بناخونه او داسې نور په قبرونو باندې په دې نيت سره اچول چې دقبر عذاب سپک شي او ددغو شيانو په حمد او ثنا باندې مري ته نفع ورسېږي اگر چې شرعاً جايز دي، لکن دشر او فساد او دفتن په دې ډول کې چونکې په نيتونو کې اکثر فتور پيدا شوی دی، نو ځکه علماء کرامو د اولياوو په قبرونو باندې گلان او څادرونه اچول دشرعې خلاف گرزولی دی، لما قال العلامة اشرف على تهانوي رحمه الله: ايا دعوا مو دغه نيت وي؟ که چيرته يې دا نيت وي نو دفساقو، گناهگارانو په قبرونو باندې به يې گلان شيندل او که چيرته دچا همدا نيت هم وي بيا هم دا فعل دعوا مو لپاره دفساد موجب گرځي نو ددې وجې دهغوي لپاره هم منهي عنه دی (امداد الفتاویٰ ج ۵ ص ۳۴۰) کتاب البدعات، قال العلامة محمد يوسف البنوري رحمه الله فتر العامة يلقون الزهور على القبور وبالأخص على قبور الصالحاء والأولياء، والجهلة منهم اذدادوا

اصراً على ذلك وتغالوا فيه (الى أن قال) وبالجمله هذه بدعة مشرقية منكرة (معارف السنن باب التشديد في البول ج ١ ص ٢٦٥)

٦- دگلاب اچولو رسم بدعت دی شریعت کی ددی ہیخ ثبوت نشته (احسن الفتاوی ج ١ ص ٣٤٢)
 مدپہ قبرباندی گلان اچوئی او مدپہ کفن باندی (فتاوی محمودیہ ج ٣ ص ٤١٢، باب نهم)
 قال العلامة عبدالحق الدهلوي: این قدر تعظیم قبر در شرع آمده که برآن جلوس نکند وپانتهند ونغل برآن نه دارند واز غایط وبول برآن احتراز سازد، وتعظیم قبر، بوسه دادن، ودست مالیدن، وسجده وطواف، وتقییل نمودن، ومنحني شدن دروینخاک مالیدن درست نیست، چنانچه روایات این مورد در جوابات سابقه گذشته، واز آن جمله در کتاب کشف الغطاء شیخ الاسلام مذکور است، دست نهد برقبر، ومسح نکند، وبوسه نده، ومنحني نشود، وینخاک او نمالد زیرا که این عادت نصارا است ومشایخ در منع آن تشدید بسیار دارند، وآنچه عوام مردم آلان کنند از بدعتهای منکر است شرعاً وبالجمله شک نیست (مأة مسایل ص ٦٨ سوال چهل وچهارم)

په قبرونو باندی هر کال عرس کول

مفتي احمد يار خان يو عنوان لگولی دی په نوم د (بحث عرس بزرگان) همدارنگه يې باب لگولی دی په نود (باب ثبوت عرس میں)

بيايي ليکلي دي چې: عرس کے حقيقت اس قدر ہے کہ ہر سال تاریخ وفات پر قبر کے زیارت کرنا اور قرآن خوانی و صدقات کا ثواب پنچمانا (جاء الحق ص- ٣٢٢)

حالانکہ رسول اللہ ﷺ فرمایلي دي چې زما قبر عید مه جوړوئ (مشکوٰۃ ج ١ ص ٨٦)
 ددی حدیث په تشریح کې شاه ولی اللہ الدهلوي رحمه اللہ فرمایلي دي چې: پدې کې اشاره ده چې د تحریف دروازه بنده کړئ ځکه یهودو او نصاراوو دخپلو پیغمبرانو قبرونه د حج په شان اخترونه او موسمو نه جوړ کړي وو (حجة الله البالغة ج ١ ص ٢٢)

٢- په تفسیر مظهري کې يې ليکلي دي چې: لا يجوز ما يفعله الجهال بقبور الأولياء والشهداء من السجود والطواف حولها واتخاذ السروج اليها ومن اجتماع بعد الحول كالعياد ويسمونه عرسا ج ٢ ص ٦٥٠)

۳- شاه ولی الله رحمہ اللہ فرمایلی دي چې: په غټو بدعاتو کې يو دادی چې دقبرونو څخه ميله جوړه شي (تفهيمات الهیه ج ۲ ص ۶۴)

۴- شاه اسحق رحمہ اللہ فرمایلي دي چې: دعرس لپاره ورځ مقررول نه دي جايز (مسایل اربعين ص ۳۸)

۵- مفتي محمد فريد رَحْمَةُ اللهِ فرمایلي دي چې: دديوبند او دسهارنپور علماء دعرس کولو څخه متنفر دي اگر چې امريالمعروف او نهی عن المنکر په کې کيږي، ځکه چې دکوم عرس اختيار دې علمه خلکو سره وي نويوه ورځ به خامخا په هغې کې ټنګ ټکور، دحاضر او ناظر عقیده کيږي (فتاوی فريديه ج ۱ ص ۳۲۷)

۶- مفتي تقی عثمانی رَحْمَةُ اللهِ فرمایي چې دعرس لپاره په شريعت کې هيڅ اصل نشته بلکې بدعت دی (فتاوی عثمانی ج ۱ ص ۱۰۸)

خلوینستی:

بریلویان خلوینستی ته جايز وايي (جاء الحق ص ۲۶۱)

په فتاوی حقانيه کې دي چې: دمري وارثانو ته د ایصال ثواب لپاره صدقات هر وخت جايز دي، لکن دوخت دتعيين چې کوم صورتونه په عوامو کې مروج دي لکه جمعگي، دريمه، لسمه، خلوینستمه او داسې نور نو ددې تخصيص له وجې شرعا نا جايز دي ځکه چې دتخصيص او دالتزام له وجې کله کله مباح او جايز افعال هم نا جايز گرځي.

قال العلامة النووي رحمه الله والطعام في الأيام المخصوصة كالثالث، والخامس، والتاسع، والعشرين، والأربعين، والشهر السادس، والسنة ممنوعة (شرح منهاج بحواله راه سنت ص ۲۶۵) قال العلامة ابن البزاز رحمه الله ويكره اتخاذ الطعام في اليوم الأول، والثالث، وبعد الأسبوع، والأعياد.

الفتاوی البزازیه علی هامش الهنديه ج ۴ ص ۸۱ ومثله فی رد المحتار ج ۱ ص ۶۰۳ مطلب فی کراهه الضیافه من أهل الميت.

مفتي محمد فريد رَحْمَةُ اللهِ فرمایلي دي چې: دخلوینستمې وغيره خاص کول په دين کې نوي شی پیدا کول دی او ممنوع دی، اگر چې صرف خيرات غوره عبادت دی (فتاوی فريديه ج ۳ ص ۳۰۰ احکام الجنائز)

په اذان کې کوتې ښکلول

مفتي احمديار خان ليکلي دي چې کله چې مؤذن اشهد ان محمد رسول الله ته ورسېږي نو په دغه وخت کې دگوتو ښکلول مستحب دي او په دې کې ډيرې ديني او دونيوي فايده دي (جاء الحق ص ٣٩٤)

پدې موضوع چې بريلويان کوم روايات پيش کوي هغه ټول سخت ضعيف او يا موضوعي دي. امام زرقاني رحمه الله فرمايلي دي چې: مسح العينين بباطن اُلى السبابتين بعد تقبيلها عند قول المؤذن أشهد أن محمد رسول الله لا يصح (مختصر المقاصد الحسنة ص ١٨٢)

د جنازې د لمانځه څخه وروسته بالالتزام دعا کول

بريلويان د جنازې څخه وروسته دعا ضروري گڼي او تارک يې ملامته کوي، حالانکې افضل ددې دعا نه کول دي، په فتاوى حقانيه کې يې داسې ليکلي دي چې د جنازې په لمانځه کې چې صفونه جوړوي په ولاړ حالت دعا بدعت ده، او که چيرته د صفونو له ړنگولو وروسته او له التزام پرته وي نو ممنوع نه ده، البته له سلام څخه مخکې په دعا باندې اکتفاء کول افضل او منصوبي دي.

دليل: له رسول الله ﷺ او سلفو صالحينو رضى الله عنهم څخه ددې دعا دکولو او د نه کولو هيڅ حديث مروى نه دی (کما لا يخفى على من راجع الى كتب الحديث)

او علامه ابن همام او نورو محققينو تصريح کړې ده چې اصل په اشياوو کې اباحت دی، ويؤيدهم ما رواه ابوداؤد أن ما سكت عنه فهو عفو، له دې وجې د جنازې تر لمانځه وروسته دعا مباح او جائزه ځکه چې جنازه پخپله يو لوى عبادت دی په خلاف داختر د اذان ځکه چې دهغه د نه کولو په اړه روايت راغلی دی، وهو ما رواه ابو داؤد أن رسول الله ﷺ صلى الله عليه وسلم صلى العيد بلا أذان، ولا إقامة، وأبأ بكر، وعمر، وأبو عثمان رضي الله عنهم. (ابوداؤد ج ١ ص ١٤٤، باب ترك الأذان في العيد)

يعني حضور ﷺ او صديق اکبر او عمر فاروق رضى الله عنهما د اختر لمونځ له اذان او اقامه پرته ادا کړ، پس په عدم الروايت او روايت العدم او عدم ذکر او ذکر العدم کې فرق نه کول غباوت يا جهالت دی.

يو سوال او دهغه جواب: که چيرته يو شوک دا ووايي چې له جنازې وروسته ددعا په اړه حديث وارد دی يعنې کله چې تاسو په مړي باندې جنازه کوئ نو دهغه لپاره په دعا کې ښه اخلاص کوئ او امام کاساني رحمه الله بدائع الصنائع ج ١ ص ٣١١) کې له حضرت عمر رضي الله عنه نه روايت کړی دی چې له حضرت عمر رضي الله عنه نه يو ځل د جنازې لمونځ فوت شوی وو نو ددوهم ځل د ادا کولو اراده يې وکړه نو پيغمبر صلى الله عليه وسلم ورته وفرمايل چې: الصلوة على الجنازة لاتعاد ولكن ادع للميت واستغفر له (بدائع الصنائع ج ١ ص ٣١١، کتاب الجنائز).

يعنې د جنازې لمونځ بيا نه راگرځول کيږي ليکن د مړي لپاره دعا او استغفار کوه.

وَرَوَى أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ وَابْنَ عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمَا - قَاتَمَهُمَا صَلَاةٌ عَلَى جَنَازَةٍ فَلَمَّا حَضَرَا مَا زَادَا عَلَى الْإِسْتِغْفَارِ لَهُ وَرَوَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ رضي الله عنه أَنَّهُ قَاتَمَهُ الصَّلَاةُ عَلَى جَنَازَةِ عُمَرَ رضي الله عنه فَلَمَّا حَضَرَ قَالَ: إِنَّ سَبَقْتُمُونِي بِالصَّلَاةِ عَلَيْهِ فَلَا تُسَبِّحُونِي بِالْذِّعَاءِ لَهُ. انتهى. (بدائع الصنائع: ٣١١/١، فصل الكلام في صلوة الجنازة)

دا بن عباس او دا بن عمر رضي الله عنهما نه په يوه مړي باندې د جنازې لمونځ فوت شوي وو نو هغوي چې کله حاضر شول نو يواځې يې دنوموړي مړي لپاره په استغفار باندې اکتفاء وکړه او د حضرت عبد الله بن سلام رضي الله عنه څخه روايت دی چې له حضرت عمر رضي الله عنه څخه د جنازې لمونځ قضاء شو نو خلکو ته يې وويل چې که چيرته تاسو د جنازې په لمانځه کې له مانه وړاندې والی حاصل کړ لکن ددعا په کولو کې له مانه وړاندې والی نه شی حاصلولی.

نو ددې په ځواب کې دا ويل کيږي چې په حديث مرفوعه کې له دعا څخه مراد دهغه دعا ده چې له سلام څخه مخکې نه ده، محدثينو او فقهاوو همدا معنی ترې مراد کړې ده او کوم روايتونه چې صاحب بدائع الصنائع ذکر کړي دي په هغو کې دهغه سړي دعا کول ذکر دي چې له چا څخه جنازه تيره شوې وي او دا دنزاع محل نه دی.

دسلفيه وو ددليل جائزه

او که چيرته دا تسليم کړو چې پيغمبر صلى الله عليه وسلم او سلف صالحينو رضي الله عنهم د جنازې تر لمانځه وروسته دعا نه ده کړې که چيرته يې کړې وای نو منقول او مروی به وای او په ظاهر هم دا معلومېږي، نو له دې څخه ددې دعا بدعت او مکروه والی نه لازمېږي او که نه نو له فرائضو نه وروسته په اجتماعي هيئت سره دعا او د قرآن مجيد په پښتو او فارسي او اردو سره ترجمه کول هم بايد بدعت وای

پداسې حال کې چې دا امور بدعت نه دي، پس همدارنگه له جنازې وروسته دعا هم بدعت او مکروه نه ده، زموږ کومو مشائخو فقاهاو او مفسرينو چې دا دعا مکروه گڼلې ده؟ هيچا هم دا کراهيت په دې سلفي دليل باندې نه دي بنا کړې، هغوي په نورو دلائلو سره دا مدعا په ښکاره توگه معلومه کړې ده.

ديوه وهم ازاله:

ځينې هغه خلک چې د ديو بنديت او د حنفييت په جامه کې د نجديت او سلفيت اشاعت کوي او د صاحب هدايي او ملا علي القاري رحمه الله په ځينو مختصرو عبارتونو باندې تمسک کوي چې کوم کار نبي کريم صلى الله عليه وسلم نه وي کړی هغه به بدعت وي دا دهغو خلکو خود غرضي او مطلب پرستي ده، ځکه چې حديث يواځې در رسول الله صلى الله عليه وسلم فعل ته نه وايي، بلکه حديث د پيغمبر صلى الله عليه وسلم فعل، قول او تقرير دريوارو ته ويل کيږي دده عبارات، اشارات، دلالات، اقتضاء او اعتبار يو شی هم بدعت نه دی، دزيات تفصيل لپاره التعليق الممجد ص ١٤٤، باب القنوت في الفجر ته رجوع وکړئ

د فقاهاؤ کرامو رائي

دا کثرو فقاهاؤ کرامو له عباراتو څخه له جنازې نه وروسته د دعا ممانعت څرگنديږي، البته د امام فضلي بخاري څخه يې جواز مروي دی (کما في البحر ج ٢ ص ١٨٣، کتاب الجنائز وعن الفضلي لا بأس به انتهى) او څرگنده دې وي چې په دغو مشايخو (مانعينو) کې ځينو يې د دليل تذکره نه ده کړې او ځينو بيا د ملا علي قاري زيادات على الجنائز مبنی گرځولې ده حيث قال في المرقات ج ٤ ص ٦٤، کتاب الجنائز (لانه يشبه الزيادات في صلوة الجنائز او ځينو (صاحب هدايي) د جنازې د تکرار د مبنی کيدو خواته اشاره کړې ده، حيث قال لانه دعا مرة لأن أكثرها دعاء (البزازیة على هامش الهنديه ج ٤ ص ٩٠، کتاب الجنائز) ځينو ويلي دي چې د جنازې د لمانځه څخه مقصد دعا وي، نو ځکه د جنازې لمونځ عبارت له دعا څخه نه نو د دعا په کولو سره د جنازې تکرار لازميږي، ځکه چې د دعا تکرار پخپل ذات کې ممنوع نه ده او که نه نو په پنځو وختونو کې له سلام څخه مخکې د دعا په کولو سره د دعا بعد السلام تکرار لازميږي پس بناء پر دې تحقيق دا کراهيت په تشبيه باندې مبنی ده چې په دې دعا سره د جنازې په لمانځه کې د زياتوالي او تکرار توهم لازميږي، لکه څرنگه چې له فرائضو نه وروسته پيوسته په هم هغه ځای کې سنت کول هم له دې وجې مکروه دي او دا تشبيه په هغه وخت کې لازميږي چې کله په صفوفو کې

ودريڙي او دعا وکړي شی او چونکه دصفوفو له ږنگولو نه وروسته دا تشبیه نه پاتې کېږي نو له دې وجې کراهیت به هم نه وي، (ويشیر اليه تعبير هم بلايقوم بالدعاء مع كون التعبير بلايدعوا خصراً).

التزام بدعت دی :

چونکه دا دعا نه لازمه ده او نه واجبه او نه سنت مؤکده ده او نه زائده ، له دې وجې ددې دعا سنت يا واجب گڼل او تارک ته يې بنه نه ويل به بدعت وي، لکه څرنګه چې دهغه مطلق فاعل ته مبتدع ويل منکر دي ، ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم (فتاوی حقانيه ج ١ ص ٥١٦، وهكذا في الفتاوى الفريديه)

د جنازې پسې شاته ذکر بالجهر او نعت خواني

مفتي احمد يار خان عنوان لگولی دی چې: باب جنازه کې اگې کلمه طيبه يا نعت خوانی کابثوت (جاء الحق ص- ٣٠٣)

حالانکې امام طحطاوي رحمه الله فرمايي چې: ويستحب لمن تبع الجنازة أن يكون مشغولاً بذكر الله أي سرا ، والتفكر في ما يلقاه الميت وان هذا عاقبة أهل الدنيا وليحذر عما لا فائدة فيه (الی ان قال) ولا يرفع صوته بالقراءة ولا بالذكر ولا يغتر بكثرة من يفعل ذلك واما ما يفعل الجاهل في القراءة على الجنازة من زفع الصوت والتمطيط فيه فلا يجوز بالاجماع ولا يسع احداً يقدر على انكاره أن يسكت عنه ولا ينكر عليه (طحطاوي على مراق الفلاح ص ٢٥٣) علامه شامي هم فرمايلي دي چې وکړه فيها رفع الصوت بذكر او قراءة (ردالمحتار باب الجنائز)

د دفن څخه وروسته په قبر باندي اذان

مفتي احمد يار خان ددې دثبوت لپاره باب لگوي (جاء الحق ص ٣١١)

حالانکې فقهاوو ترينه منع کړې ده ، علامه ابن عابدين شامي رحمه الله فرمايي چې: لايسن الاذان عند ادخال الميت (الی ان قال) قد صرح ابن حجر في فتاواه بأنه بدعة (رد المحتار ج ١ ص ٦٥٩)

داولياوو په نوم حيوانات ذبح کول

بريلويان ورته جايز وايي وګوره (جاء الحق ص ٣٥٨، ص ٣٥٩) حالانکې فقهاوو ددې کار څخه منع کوي.

حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندي رحمه الله فرمایي چې: وحيوانات را که نذر مشايخ می کنند و بر سر قبرهای ایشان رفته آن حیوانات را ذبح می نمایند در روایات فقهیه این عمل را نیز داخل شرک ساخته آند (مکتوبات شریف، دفتر سوم، مکتوب نمبر ۴۱)

په فتاوی حقانیه کې یې داسې لیکلي دي چې: کوم ځناور چې دکوم ولي دتعظيم او تکریم یا دکوم بادشاه دخوشحالولو لپاره ذبح شي، یا په دې نیت باندې یې څوک ذبح کړي چې دبادشاه په دربا کې مقبول شي او ماته کومه عهده یا دنده را وسپاري، یا مې پخپله عهدې باندې پرېږدي، نو په دې ټولو صورتونو کې حلال شوی ځناور حرام او مردارېږي، اگر که یې دذبح په وخت کې زر وارې دالله تعالی نوم پرې یاد کړی وي، او اکثره فقهاء کرام دې فعل ته دکفر موجب وایي.

البتة ځينو په کافر کولو کې دا احتیاط اړخ غوره کړی دی، په هر حال داسې مذبوحه د (ماأهل به لغير الله، ماذبح علی النصب، او لعن الله من ذبح لغير الله) کې دمفسرينو، محدثينو او فقهاوو په نیز داخله ده، البتة که چیرته دالله تعالی درضا او دهغه دنعمتونو دشکریې په بدل کې ذبح کړی شي، یعنې په دې نیت باندې چې دنیک او خیرخواه بادشاه په مونږ باندې مقرریدل یو لوی نعمت دی، یواځې ددې نعمت دشکریې په خاطر کوم ځناور څوک ذبح کړي او دبادشاه دخوشحالولو مقصد یې نه وي.

نو دا صورت جائز دی او دغوښې خوړول یې جائز دي او که چیرته دبادشاه او داسې نورو ددعوت په خاطر یې حلال کړي نو بیا هم جائز او حلال دي: لما قال العلامة علاؤالدین المحصکفی رحمه الله: (ذُبِحَ لِقُدُومِ الْأَمِيرِ وَنَحْوِهِ كَوَاحِدٍ مِنَ الْعُظَمَاءِ) (يَحْرُمُ) لِأَنَّهُ أَهْلٌ بِهِ لَغَيْرِ اللَّهِ (وَلَوْ) وَصَلِيَّةٌ (ذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَى) (وَلَوْ) ذُبِحَ (لِلضَّيْفِ) (لَا) يَحْرُمُ لِأَنَّهُ سَنَةُ الْخَلِيلِ وَكَرَامُ الضَّيْفِ إِكْرَامُ اللَّهِ تَعَالَى. وَالْفَارِقُ أَنَّهُ إِنْ قَدَّمَهَا لِأَكْلٍ مِنْهَا كَانَ الذَّبْحُ لِلَّهِ وَالْمَنْفَعَةُ لِلضَّيْفِ أَوَّلُ لَوْلِيَّةٍ أَوَّلُ لِرَبِّهِ، وَإِنْ لَمْ يَقْدَمْهَا لِأَكْلٍ مِنْهَا بَلْ يَدْفَعُهَا لِغَيْرِهِ كَانَ لَتَعْظِيمِ غَيْرِ اللَّهِ فَتَحْرُمُ، وَهَلْ يَكْفُرُ قَوْلَانِ بَرَاذِيَّةٍ وَشَرْحُ وَهْبَانِيَّةٍ.

قُلْتُ: وَفِي صَيِّدِ الْمُتَنِيَّةِ أَنَّهُ يَكْفُرُ وَلَا يَكْفُرُ لِأَنَّا لَا نُسِيءُ الظَّنَّ بِالْمُسْلِمِ أَنَّهُ يَتَقَرَّبُ إِلَى الْآدَمِيِّ بِهَذَا النَّحْوِ، وَنَحْوُهُ فِي شَرْحِ الْوَهْبَانِيَّةِ عَنِ الدَّخِيرَةِ، وَنَظْمُهُ فَقَالَ: وَقَاعِلُهُ جُمْهُورُهُمْ قَالَ كَافِرٌ... وَقَضِيُّ وَإِسْمَاعِيلُ لَيْسَ يَكْفُرُ الدَّرِ الْمَخْتَارِ عَلَى صَدْرِ الدَّخِيرَةِ ج ٦ ص ٣٠٩، كتاب الذبائح

قال العلامة ابن نجيم المصري رحمه الله: وَفِي التَّيْمَةِ رَجُلٌ ذَبَحَ لِلضَّيْفِ شَاةً فَذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا فَقَالَ: يَجِبُ أَكْلُهُ وَلَوْ ذَبَحَ لِأَجْلِ قُدُومِ الْأَمِيرِ أَوْ قُدُومِ وَاحِدٍ مِنَ الْعُظَمَاءِ وَذَكَرَ اسْمَ اللَّهِ يَحْرُمُ أَكْلُهُ لِأَنَّهُ ذَبَحَهَا لِأَجْلِهِ تَعْظِيمًا لَهُ.

(البحر الرائق: ج ٨ ص ١٦٨، كتاب الذبائح، ومثله في البرازيه على هامش الهندية ج ٦ ص ٣٠٢، نوع من كتاب الصيد)

دخناورو قبر ته بيول او هلته يې دحلالولو حکم

سوال: ځينې خلک قبرونو ته ځناور يعنې وزې، ميږي، او داسې نور بيا يې او هلته يې ذبح کوي شرعا د داسې ځناورو حکم څه دی؟ يينو وتوجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: ديوه بزرگي يا ولي دايصال ثواب لپاره کوم ځناور حلالول او غوښه يې په غريبانو او مسکينانو باندې ويشل يو جايز صورت دی، ليکن وزې او داسې نور مالونه دهغو قبرونو ته بيول او دهغوي په نومونو يې حلالول حرام دي او له دې څخه ذبيحه حرام يږي اگر که دذبح په وخت کې يې ډير واري بسم الله الله اکبر ويلی هم وي.

قال العلامة ابن نجيم رحمه الله: ذبح القدوم الأمير والواحد من العظماء يحرم ولو ذكر الله تعالى (الاشباه والنظائر ج ٣ ص ٢٣٠، كتاب الصيد والذبائح) قال العلامة ابن نجيم المصري رحمه الله: وفي التتمه رجل ذبح للضيف شاة فذكر الله تعالى عليها فقال يحل أكله ولو ذبح لأجل قدوم واحد من العظماء وذكر اسم الله تعالى يحرم أكله لأنه ذبح لأجله تعظيما له: (البحر الرائق ج ٨ ص ١٦٨، كتاب الذبائح) ومثله في البزازيه على هامش الهنديه ج ٦ ص (٣٠٢، فتاوى حقانيه ج ١ ص ١٦٠)

قضاء عمري

مروجه قضاء عمري بدعت دی

په فتاوی حقانيه کې ليکي چې سوال: څه فرمايي علماء کرام ددې مسئلې په باره کې چې په ځينو علاکو کې خلق په يوې خاصې طريقې سره درمضان المبارک په آخري جمعي کې په جمع باندې لمونځ په دې عقيدې سره ادا کوي چې په دې سره ډټول عمر قضايي لمونځونه ادا کيږي او په عرف عام کې دې ته قضاء عمري ويل کيږي او داثبات دپاره دليله التعريس او دخندق احاديث وړاندې کوي، نو شرعا دقضاء عمري څه حکم دی؟

الجواب باسم ملهم الصواب: قضاء عمري کوم چې په ځينو علاکو کې په متعارفې طريقې سره ادا کيږي نه د حضور ﷺ له احاديثو څخه ثابته ده، او نه حضور ﷺ په خپله دا لمونځ ادا کړی دی او نه يې ددې ترغيب ورکړی دی، همدارنگه دا لمونځ دحضور ﷺ صحابه وو رضی الله عنهم تابعين او تبع تابعينو له قول او فعل څخه هم ثابته نه ده، دأئمه اربعه وو د مذهب په معتبرو

کتابونو کې يې هم ذکر، نوم او نشان نشته، نو په دې بنا سره دا لمونځ په يقيني توگه بدعت دی او فاعل يې د شريعت له مخې مبتدع دی، د احنافو کتابونو ته يې منسوبول کذب او په ايمه وود دين باندې افتراء ده، د حنفي فقهې په کتابونو کې د قضائي لمونځونو دا ادا کولو چې کومه طريقه بيان شوې ده هغه بل ډول ده، او مروجہ قضاء عمري بيل شى دی، په دې کې خو يواځې پنځه لمونځونه درمضان المبارک په آخري جمعي کې په آذان او اقامت سره په جماعت سره ادا کول د ټول عمري ادا ويا او اتيا وو کلونو د قضاء شوي لمونځونو قائم مقام او دهغوي جبيره او کفاره گڼل کيږي، د فقه حنفي په کتابونو کې د ټول عمر د ټولو لمونځونو د قضاء په ډول سره ادا کولو طريقه داسې راغلې ده يعنې که چيرته د ټول عمر د قضايي لمونځونو تعداد يو زرو وي نو زړ لمونځونه به ادا کوي او که چيرته يولک وي نو يولک لمونځونه به ادا کوي، په دغو دواړو طريقو کې د زمکې او اسمان فرق دی، پاتې شو هغه حديث چې له هغه څخه يې مروجہ قضاء عمري ثابت کړې ده، په هغه باندې ائمه وو جرح او تعديل کړی دی او محدثينو ورته موضوعي حديث ويلی دی چې له ځانه جوړ شوی يعنې موضوعي حديث دی کوم چې استدلال پرې جايز نه دی (۱) ملا علی القاری رحمه الله فرمايي چې (حديث من قضی صلوٰۃ من الفرائض فی آخر جمعة من رمضان کان جابرا لكل صلوٰۃ فاتتہ فی عمره الی سبعین سنة باطل قطعاً لانه مناقض للاجماع علی أن شیئا من العبادات لا یقوم مقام فائتة سنوات آه (الموضوعات الکبری ص ۲۴۲ رقم حديث ۹۵۳، حرف الميم) (۲) قاضی شوکاني رحمه الله فرمايي (حديث من صلی فی آخر جمعة من رمضان خمس صلوٰۃ من الفرائض فی اليوم والليلة قضت عنه ما أخل به من صلوٰۃ سنة آه (هذا موضوع لا اشکال فيه ولم أجده فی شیء من الكتب التي جمع مصنفوها صنعا فی عصرنا هذا وصار كثير منهم يفعلون ذلك ولا أدري من وضعه لهم فقبح الله الکذابين، انتهى، الفوائد المجموعة فی الاحاديث الموضوعة / ۵۴، النوع الثامن صلوٰۃ المفيدة بايام الشهور وليال منها) (۳) شاه عبدالعزیز دهلوی رحمه الله فرمايي: الخامس أن یكون الحديث مخالفا لمقتضى العقل والنقل وتکذبه القواعد الشرعية مثل قضاء العمري ونحوه انتهى (العجالة النافعة ص ۳۰ فی بیان قرائن وضع الحديث. (۴) علامه ابن حجر مکی فرمايي: واقبح من ذلك ما اعتيد فی بعض البلاد من الصلوٰۃ الخمس فی آخر جمعة من رمضان عقب صلواتها زاعمين ان تکفر صلوٰۃ العام او العمر المتروکة وذلك حرام بوجوه لا تخفى انتهى: (تحفة منهاج النووي)

عملي بدعات

له دغو تصريحاتو څخه د نوموړي حديث موضوعيت اظهر من الشمس غوندي ثابت شو او سن له دې سره سره چې کوم خلک دا حديث در رسول الله ﷺ حديث گڼي او قضاء عمري اثبات لپاره يې د دليل په توگه وړاندې کوي نو معامله يې الله ته سپارل کيږي، ځکه چې د معاند علاج ممکن نه وي، همدارنگه دا مروجہ قضاء عمري له څو نورو مفاسدو څخه هم خالي نه ده، بچ کيدل ترې ډير ضروري دي او هغه دا چې ددې لمانځه په اړه عوام او ځينې کم علمه خواص هم دا عقیده لري چې په دې لمانځه سره د ټول عمر ياد او يا او يا اتيا و و کلونو يا کم تر کمه د يوه کال د قضائي لمونځونو څخه مو غاړې خلاص کيږي لکه څرنگه چې ددې لمانځه له نامه څخه هم څرگند کيږي.

همدا وجه ده چې دا خلک ددې لمانځه څومره کوشش او سعی کوي او ددې لمانځه څومره اهتمام کوي د نورو فرايضو او واجباتو دومره نه کوي او دهغوي څخه په ډير معمولي طريقې سره ځان خلاصوي، دا خيال کوي او دا اعتقاد لري چې د ټول عمر قضاء شوي لمونځونه يې په يوه لمونځ سره ادا کيږي، حالانکې دا اعتقاد د اسلام د فقهاوو د تصريح مطابق موجب د کفر گرځي.

په فتاوی هندیه کې دي چې: رجل یصلی فی رمضان لا غیر ویقول: این خوب بسیار است او یقول: زیادت میناید لأن کل صلوٰة فی رمضان تعدل سبعین صلوٰة یکفر انتهی (الفتاوی الهندیه، ج ۲ ص ۲۶۸، باب التاسع فی أحكام المرتدين، ومنها ما يتعلق بالصلاة والصوم والزکوة، ومثله فی جامع الفصولین ج ۲ ص (۲۲۳) همدارنگه فقهاء کرامو دا هم ليکلي دي چې قضائي لمونځونه په دا ډول کول چې خلکو او کتونکو ته دا څرگنده شي چې نوموړي قضايي لمونځونه کوي مکروه تحریمي دي که په جومات کې وي او که د جومات نه دباندې وي.

قال العلامة الحصکي رحمه الله: ويكره قضاءها في المسجد لأن التأخر معصية فلا يظهرها وفي رد المختار: ويظهر من تعليلها ان المكروه قضاءها مع الاطلاع عليها ولو في غير المسجد آه (رد المحتار على الدر المختار ج ۱ ص ۴۹۵: قبل باب السجود باب قضاء الفوايت)

علامه خصکي رحمه الله مخکې ليکي: وينبغي ان لا يطلع غيره على قضاءه لان تأخره معصية. او علامه ابن عابدين ددې عبارت په شرح کې فرمايي: قلت والظاهر ان (ينبغي) ههنا للوجوب وأن الكراهة تحریمیة لأن اظهار المعصية لحديث الصحيحين كل أمتي معافي الا المجاهرين وان من أظهر الجهار ان يعمل الرجل بالليل عملاً ثم يصيح وقد ستره الله عليه فيقول عملت البارحة كذا وكذا

وقد بات يستره ربه ويصبح يكشف ستره الله عنه، (رد المختار على الدر المختار ج ١ ص ٤٩٥، قبل باب السجود باب قضاء الفوائت) چونکه دقضاء عمري په دې مروه لمانځه کې نورو خلکو ته اطلاع او اعلان دی له دې وجې دا به هم مکروه تحریمي وي، باقي دغزوه خندق او د ليله التعريس په احاديثو سره هم ددې اثبات صحيح نه دی، ځکه چې په هغو احاديثو کې يواځې داراغلي دي چې له حضور ﷺ څخه د عارضه نوم (خوب) او يا په جنگ کې د مشغوليت له وجې يو يا څو لمونځونه قضاء شوي وو او له خوب څخه تر وینېدو او له دې څخه تر فارغیدو يې وروسته فوراً ټول لمونځونه ادا کړل، کوم چې نه پکې درمضان ذکر راغلی دی او نه درمضان د آخری جمعې او نه دا چې هغه يې د ټول عمر د قضائي لمونځونو لپاره کافي گڼلي دي.

په هر حال مقدس شريعت ددې قضاء لمونځونو په اړه خپله قطعي فيصله دا کړې ده چې څومره لمونځونه قضا شوي وي دهغوي د ټولو پوره پوره ادا کول فرض دي او له ادا کولو پرته يې غاړې نه خلاصیږي، حضور ﷺ فرمايلي دي: من نام عن صلوة او نسيها فليصلها اذا ذكرها لا كفارة لها الا ذلك (صحيح البخاري ج ١ ص ٨٤، باب من نسي صلوة فليصل اذا ذكرها لا يعيد الا تلك الصلوة) د قضا او کرامو ايمه وو د جرح او د تعديل، د محدثين کرامو د دغو تصريحاتو په رڼا کې مروه قضاء عمري ته مونږ بدعت قبيحه وايو او په دين کې يې مداخلت گڼو فقط والله اعلم.

مفتي محمد فريد رَحْمَةُ اللهِ لَيْكِي چې: مروه قضاء عمري نه د خديثو څخه ثابته ده او نه د فقې څخه، بلکې د قواعدو حنفيه وو څخه مخالفه ده پس دا مونږ بدعت سيئه دی (فتاوی فریدیه ج ١ ص ٢٨٨)

د حيلة اسقاط شرعي حيثيت

په فتاوی حقانيه کې يې داسې ليکلي دي:

سوال: نن صبا په اکثرو علاکو کې دارواج دی چې له مري سره قرآن مجيد قبرستان ته وړي او له مجيد سره څه نقدې روپۍ ږدي او څو کسان يې پخپل منځ کې سره گرځوي او دې ته طريقه اسقاط کيږي او په جواز کې دې د قرآن مجيد دايت چې: (وابتغوا اليه الوسيلة) الايه دی وړاندې کوي اني وکړئ ددې مسئلې د جواز يا نه جواز په اړه مکمل وضاحت وکړئ؟ بينو وتوجروا.

الجواب باسم ملهم الصواب: خرگنده دې وي چې که چيرته له يو عاقل او بالغ مسلمان څخه لمونځونه او روژې عمدأ او يا سهواً فوت شوي وي نو په هغه باندې فرض دي چې قضايې راوگرځوي او د قضايې دنه گرځولو په صورت کې به نوموړی گنهگار وي او له ژوند څخه د مايوسۍ په وخت کې به پرې وصيت لازم وي، يعنې وصيت دې وکړي چې دهغه له جائداد منقوله او غير منقوله څخه به دهغه د مال له دريمې حصې څخه دهر لمانځه او روژې په بدل کې دوه دوه کيلو غنم او يا يې قيمت مسکينانو ته په فديه کې ورکوي اود وصيت دنه کولو په صورت کې هم گنهگار له دنيا څخه ځي، البته که چيرته يې مال نه وي او يا يې د مال له دريمې حصې څخه د روژې او لمونځونو فديه نه ادا کيدله او يا د جهل اوفسق او يا سستی له وجې يې د فديه په باره کې وصيت نوي کړی نو وارثان او خپلوان يې دده له خوا څخه په باقاعده توگه سره خپله اسقاط کولی شي (رد المحتار ج ١ ص ٤٩١، باب صلوة الجنائز مطلب فی اسقاط الصلوة عن الميت)

د حيلة اسقاط تشریح

حيله هغه مباح کار وگفتار ته ويل کيږي چې دهغه په ذريعې سره په پټه سره مقصود ته ورسېږي (کما في المفردات ص ١٣٨، الحيلة ما يتوصل به الى حالة ماخفية انتهى، وفي فتح الباری ج ١٢ ص ٢٧٤ هې ما يتوصل به الى مقصود بطريق خفي انتهى).

د حيلې اقسام

د حيلې ډير قسمونه دي چې ځينې يې په لاندې ډول دي:

الف: هغه حيله چې د حرامو د تحليل لپاره وي او د شريعت د ابطال لپاره وي لکه چې اصحاب السبب د بنکار د تحليل لپاره کړی وه او ځينو يهوديانو د شحم (واژه) د تحليل لپاره کړې وه (رواه البخاري) دا حيله پرته له شک او شبهې حرامه او ناجائزه ده.

ب: يو هغه حيله ده چې کوم چې له حرامو څخه د بچ کيدو او دغاړې د خلاصولو لپاره او د واجب اسقاط لپاره وي لکه څرنگه چې حضرت ايوب عليه السلام کړې وه او لکه څرنگه چې پيغمبر صلی الله عليه وسلم د يو ناواده شوي لپاره کړې وه (رواه ابو داؤد) (ص ٦٢٤)

وَقَالُوا: مَا آتَانَا أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ مِنَ الْغَيْرِ مِثْلَ الَّذِي هُوَ بِهِ، لَوْ حَمَلْنَاهُ إِلَيْكَ لَتَفْسَخَتْ عِظَامُهُ، مَا هُوَ إِلَّا جِلْدٌ عَلَى عَظْمٍ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنْ يَأْخُذُوا لَهُ مِائَةَ شِمْرٍ آخِرٍ، فَيَضْرِبُوا بِهَا ضَرْبَةً وَاحِدَةً» (ابوداؤد ج ٢ ص ٢٥٧، كتاب الحدود باب إقامة الحد على المريض)

خلاصه دا چې صحابه کرامو رضی الله عنهم دهغه سړي په حق کې (کوم چې زنا ترې صادره شوي وه او واده يې نه وو کړی) بارگاه رسالت ته عرض وکړو چې دده غوندي په تکليف کې مبتلا موږ هيڅوک ندی ليدلی که چيرته يې مونږ دلته راوړو نو هلوکې يې میده میده کيږي او په هلوکوي يې يواځې پوستکي پاتې شوي دي، پس حضور صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وفرمايل چې دخرماوو وږی چې سل بناخونه يې وي را واخلي او يو ځل يې پرې باندې ووهی نو داسې حيله جايزه ده، نه منسوخ ده او نه مخصوص او داله عطاء او امام شافعي رحمه الله څخه هم مروی ده او دې ته احنافو، شوافعو، او حنابله وو، مختار ويلي دي په خلاف د مالکيه وو او سلفيه وو چې دهغوي په نزد دا حيله هم مشروع نه ده، (فليراجع الى تفسير القرطبي ج ١ ص ٢١٣، وشرح الاشباه للحموي ص ٤١٨، فتح الباری ج ١٢، ٢٧٥، کتاب الحيل)

د فقهاء کرامو رڼې

د اسقاط حيله لکه څرنګه چې پخپل اصل سره ثابته ده همدارنګه فقهاء کرامو (خصوصاً هغه فقهاء چې دهغوي فتوی اکابرو ديوينديان نقل کوي) په مشروعيت باندې تصريح کړې ده (فليراجع الى ردالمحتار ج ٢ ص ٩١، والاشباه والنظائر ص ٤١٨) وهکذا فی غير واحد من الفتاوى، له دې وجې ددې حيلې په مشروعيت کې هيڅ شک او شبه نشته:

شرائط

البته ددې حيلې د مشروعيت لپاره څو شرائط هم شته چې رعايت کول يې ډير ضروري دي:

الف: دا چې په وارثانو کې يې غائب او بالغ دنه وصيت په صورت کې نه وي ځکه چې دهغوي له مالونو څخه تبرع جائز نه ده.

ب: دا چې په دائره کې به يواځې مسکينان کښيني او غني په يې به هبه کولو غاړه نه خلاصیږي.

ج: دا چې مسکين ته يې په رښتيا سره تمليک وکړي فرضي او لساني نه او که نه نو په داسې حيلې سره به يې مقصود حاصل نه شي (کما في منة الجليل ج ۱ ص ۲۲۵) ويحجب الاحتراز من أن يلاحظ الوصى عند دفع الفقير الهزل والحيلة ان يدفعها حقيقة لا تخيلا ملاحظا ان الفقير اذا أبى عن الهبة الى وصى كان له ذلك ولا يجبر على الهبة. انتهى.

خلاصه دا چې په وصي او نورو باندې ضروري دي چې مسکين ته دهغه شي په ورکولو کې د هزل او د حيلې اراده ونه کړي کومه غوټه او يا پنډه چې ورسره ده د مسکين ملک ته به يې په واقعي او حقيقي توگه ورسپاري، تردې پورې که چيرته دا مال په کافي اندازې سره وي او د حيلې په وخت کې د حج د داخلې اعلان شوي وي نو په نوموړي مسکين باندې حج فرض کېږي او بل سړي ته يې هبه کولو سره د حج له فرضيته غاړه نه خلاصېږي او ددې لحاظ به هم پکې ساتي چې چيرته مسکين يې له بيرته ورکولو څخه انکار وکړي نو هغه لپاره به صحيح وي او بيرته ورکولو باندې به يې نه مجبور وي.

د فقهاوو کرامو حيله اسقاط او په مروجو اسقاط کې فرق

(۱) فقهاء کرامو خپل حيله په حيله اسقاط باندې تعبير کوي چې له دې څخه په څرگنده توگه معلومېږي د دوي په نيز دا اسقاط نه فرض دی نه واجب دی، نه سنت دی او نه مستحب، ځکه چې د حيلې شرعي حيثيت داسې نه وي بلکې دزيات نه زيات حيثيت يې اباحت وي، هغه هم په هغه وخت کې چې د شرعي محرماتو ارتکاب پکې نه وي بلکه د مروجو اسقاط حيثيت په عوامو کې له فرض او واجب څخه هم تير شوی دی بلکه په پوره کولو کې يې د قطعي فرائضو د پريښودلو پر واهم نه کوي.

وَنَصَّ عَلَيْهِ فِي تَبْيِينِ الْحَارِمِ فَقَالَ: لَا يَجِبُ عَلَى الْوَلِيِّ فِعْلُ الدَّوْرِ إِنْ أَوْضَى بِهِ الْمَيِّتُ لِأَتْمَامِ وَصِيَّتِهِ بِالتَّبَرُّعِ، وَالْوَاجِبُ عَلَى الْمَيِّتِ أَنْ يُوصِيَ بِمَا يَفِي بِمَا عَلَيْهِ إِنْ لَمْ يَضِقْ الثَّلَاثُ عَنْهُ... الخ (رد المحتار ج ۱ ص ۴۹۲، باب الفوايت، تحت مطلب في بطلان الوصية بالختامات والتهايل)

(۲) فقهاء کرامو رحمهم الله دا تصريح هم کړې ده چې د دورې په توگه حليه اسقاط يواځې دهغو مردگانو لپاره ده چې فقيران او مسکينان وي يعنې دهغه په ترکه کې د ورشي پاتې نه وي چې په شرعي توگه د قضا شوي لمونځونو او روژو فديه چې نيمه صاع غنم ده پوره کړي او د امراؤ او اغنياؤ لپاره دا حيله نه ده ايجاد شوې ليکن په عوامو کې دا حيله يواځې د فقراؤ او غريبانو لپاره نه بلکه د امراؤ او تر

سلاطينو پورې په يوې طريقې سره حيله اسقاط ادا کيږي، په داسې حال کې چې دکومو مرو له ترکې څخه چې فديه پوره کيږي دهغو له ترکې څخه د پوره لمونځونو او روژو فديه ورکول ضروري وي.

(۳) دا هم دفقهاؤ کرامو په کتابونو کې په صراحت سره راغلي دي چې که چيرته مړی مالدار وي او وصيت يې نه وي کړی نو دمړي په اولياوو باندې حيله اسقاط لازم نه ده او نه په هغو کې يو وارث دنور وارثانو له اجازې پرته په ترکې کې داسې ډول تصرفات او مصرفونه کولی شي، ځکه چې شرعا د داسې کولو حق نه لري او که چيرته يو وارث دنور وارثانو له اجازې پرته داسې وکړي نو شرعا به دنورو وارثانو د حق ضامن وي په فتاویٰ بزازيه کې تصريح موجوده ده په داسې حال کې چې په مروجو اسقاط کې ددې خيال اصلا نه کيږي بلکه په هر حال کې لازم او ضرور گڼل کيږي، تردې پورې چې که چيرته په وارثانو کې څوک نابالغ او غير حاضر وارثان هم موجود وي او يا حاضر وارثان ناراض هم وي نو په دې وخت کې هم په هغو کې چې کوم يو مشر وارث وي خامخا داسې اسقاط کوي او دټولو وارثانو بې ځايه حق تلفي کوي او خرچ کړل شوی روپی ټول وارثان په مشترکه توگه سره اچوي حالانکه دا دمقدس شريعت سراسر خلاف ورزي ده.

(۴) فقهاء کرامو د اسقاط د مال مصرف يواځې فقراء او مساکين گرځولي دي، کومه خاصه طبقه خلک يې ورته نه دي مخصوصه کړي او نه يې کوم وخت ورته مقرر کړی دی، لکن دعوامو په اسقاط کې يوې خواته مخصوص طبقه ورته مقررې وي چې که چيرته له ټاکل شوې طبقې نه پرته د اسقاط مال د بنار نورو فقراوو مسکينانو يا يتيمانو باندې تقسيم کړی شي نو داسې اسقاط ددوي په نيز جايز کيدلی هم نشي او بلې خواته يې خاص د جنازې وخت ورته مقرر کړی وي چې ددوي په نيز نه له ټاکل شوي وخت نه مخکې کيدلی شي او نه وروسته او نه يې مخکې کول او ورسته کول دوي جائز بولي حالانکې په شريعت کې دا ډول يو قيد هم نشته.

(۵) فقهاء کرامو دا هم ليکلي دي چې ددورې له فعل نه مخکې دمړي قضا شوي لمونځونه او روژې گڼل کيږي هم، بيا چې څومره مال دفديې لپاره يعنې څومره اسقاط چې وټاکل شي هغه اندازه کيږي چې د څومره لمونځونو لپاره فديه گرځيدلی شي او ددوي فعل تر هغه وخته پورې جاري ساتل کيږي چې تر څو د ټول عمر د قضاء شوو لمونځونو لپاره فديه وگرځي يعنې ددوی فعل د پوره لمونځونو د اندازې او تعداد مطابق کيږي نه کم او زيات په داسې حال کې چې دعوامو دوره درې وارې کيږي اگر

دا درې ځله دوره دټولو لمونځونو لپاره کافي نه وي بلکه دټولو لمونځونو د فديې له پوره کيدو څخه کمه وي همدارنگه مري د لمونځونو شمار نه کيږي او نه د فديې اندازه معلومه وي.

(٦) فقهاء کرامو دا هم ليکلي دي چې: په کومې دورې او حلقې کې چې د اسقاط مال دوره کيږي په هغه کې به مالدار او غني نه کښيني ځکه چې د غني او مالدار لپاره د واجبي فديې مال اخستل جايز نه دي بلکه حرام دي، لهدا د دورې په حلقه کې به غني سړی هيڅکله نه کيني لکن دعوا مو په اسقاط کې چې کوم خلک په دورې کې شريک وي هغوي اکثره غنيان وي کوم چې دهغو لپاره د واجبو صدقاتو اخيستل په قطعي توگه حرام دي، لهدا دامروجه اسقاط هيڅکله د فقهاء کرامو اسقاط نشي کيدلی.

(٧) دعوا مو په اسقاط کې قرآن کریم د فديې جز گرځول کيږي اوله قرآن مجيد نه پرته څوک حيله اسقاط هم نه کوي، حالانکې د فقهي په معتبر کتابونو کې چيرته چې د اسقاط مسئلې راغلي دي هلته د قرآن مجيد په اړه ددې خبرې نوم او نشان هم نشته چې قرآن مجيد دی ددې اسقاط د مال يو ه برخه وگرځول شي او په دوره کې دې وگرځول شي، په دې موقع کې د جوماتونو ځينې امامان د قرآن کریم سره د بيع معامله کوي کوم چې ډيره غلظه خبره هم ده او دوکه هم ده، لهدا که چيرته دمري د وارث خپل قرآن کریم نه وي نو امامان حضرات په هغه باندې د بل سړي قرآن مجيد په زر، دوه زره روپۍ هزلک پلوري، په دې کې ددوي غرض دا وي چې کله په زر دوزرو روپو باندې قرآن کریم پلوري او بيا هغه په فديه مال کې ورسره يو ځای کړی شي او د فديې جز وگرځول شي نو د فديه تعداد زياتيږي، ځکه چې له فديې سره ددو زره روپو قرآن کریم هم شامل کړی شو، حالانکه دا بيعه خو لومړی بيع نه ده، ځکه چې دا بيع هزلا ده جدا نه ده او د فقهي او اصولو ټولو علماؤ ليکلي دي چې هزلا بيع بيع شرعي نه ده، نه په دې بيعي سره يوشی د چا په ملک کې راتلی شي ترڅو پورې چه له هزل څخه اعراض ونه کړی او دوباره د جدأ په توگه بيعه ونکړي، دوهم دا چه که چيرته فرض يې کړی دا بيع منعقد هم شي نو له فديې سره د قرآن کریم په اړينودو کې د فديې تعداد زر دوه زر څنگه زياتيږي؟ په داسې حال کې چې زر دوه زره خويي قيمت نه دی بلکه يواځې د مشتري په ذمي باندې يې پيسې مقررې کړي دي نو که په فديې کې شامليدلی شي نو د قرآن کریم يواځې اصلي قيمت او ماليت شامليدلی شي کومه چې ظاهر خبره ده چې زر دوه زره نه ده

بلکه یواځې پنځوس یا شپيته روپي دي، دفقهاوو کرامو په اسقاط کې دداسې له فريب ډکو چلونو اصلا هيڅ يادونه نشته دا يواځې په مروجہ عوامي اسقاطونو کې موجود دي.

(۸) دفقهاوو کرامو په نیز اسقاط هغې دورې ته وايي چې دحلقې دننه وشي په دې سره ددوي په نیز اسقاط پوره کيږي او له دينه وروسته دمال ويشل په وارثانو باندې فرض يا واجب نه وي او نه په هغو باندې دټاکل شوي اسقاط ويشل شته که پخپلې خوښې سره غواړي چې صدقه يې کړي نو کولی يې شي، لکن دا ضروري نه ده چې ټول مال دې صدقه کړي او هغو خلکو ته صدقه ورکول پرې لازم وي چې دکت شاه وخواناست وي او حلقه يې جوړه کړې وي بلکه که په هغو کې لږ هم مصرف کړي او له دغو حلقې جوړوونکو خلکو نه پرته نورو مسکينانو او فقيرانو ته يې ورکړي نو بيا يې هم ثواب کيږي او په اسقاط کې هيڅ نقصان او کمی نه راځي ددې برعکس په مروجہ حيله اسقاط کې له اسقاط نه وروسته دمال ويشل هم ضروري وي او له ويشلو پرته ددوي په نیز اسقاط بيخي نه کيږي او يا مکمل نه وي او دا تقسيم او ویش هم په هغو خلکو باندې ضروري وي چا چې محنت کړی وي او دوره يې کړي وي له دونه پرته که چيرته په نورو مسکينانو او فقيرانو باندې وويشل شي نو دخپل اسقاط تماشا بيا وکړه چه څه ورنه جوړيږي.

(۹) ددغو ټولو شيانو برسیره ۹۹ فیصده خلکو دا اسقاط يو رسم او رواج جوړ کړی دی او دريا او ځان ښونې لپاره يې کوي، چې په خلکو کې بدنام نه شی او خلکو بد ورته ونه وايي دداسې خلکو نيت په اصل کې ثواب نه وي او که چيرته دريا او ځان ښوونې او دخلکو له بد ويلو څخه دپچ کيدلو لپاره په لکونو روپۍ ولگوي نو يوزره ثواب يې هم نه ورپسې رسيږي لهذا دداسې اسقاطونو ثواب مري ته نفع نه ورکوي، البته په خلکو کې داسقاط کونکي نیک نامي جوړيږي او له هغه څخه خلکو ته دونياوي گټه رسيږي چې د اسقاط يو څو روپۍ ورکول کيږي او مري غريب ته دداسې اسقاطونو څخه هيڅ شی هم نه حاصلیږي.

(۱۰) له دې پرته دعوامو په اسقاط کې مال هم په ډير غلطې طريقې سره ويشل کيږي يعنې کوم خلک چې عزت مند او دمشهور جومات امام وي هغو ته ډيرې ډيرې روپۍ ورکول کيږي او غريب يا محتاج خلکو ته يا طالب العلم او يانور مسکينانو او فقيرانو ته او يا کوم چې دجوماتونو امامان نه وي هغو ته لږ لږ روپۍ ورکول کيږي او س په انصاف سره ووايي چې دا ټول ذکر شوي شيان دعوامو په اسقاط کې شته او که نه؟ او که چيرته وي په کې او يقينا چې شته نو مهرباني وکړئ دا وايئ چې دمروجہ

اسقاط ڇهه مناسب دفعهء ڪرامو له اسقاط سره شته او ڪه نه؟ بيا ڇنگهه دا دعوه ڪيدلى شى ڇي ڇونڪه فقهاوو پنخپلو ڪتابونو ڪي اسقاط ذڪر ڪري دي نو په عوامو ڪي ڇي ڪوم اسقاط رائج دئي دا به هم جايروي ڇڪه ڇي ددي نوم هم اسقاط دي، ڪلا و حاشا.

نو ددي لپاره دا اسقاط په باره ڪي زمونڊر آيه دا ده ڇي ڪه چيرته دا اسقاط دفعهء ڪرامو اسقاط موافق وي او له پورته ذڪر شوو مفسدو ڇخه يو هم پڪي نه وي نو جائز او دثواب ڪار دي خو په دي شرط ڇي دا ونه وائي ڇي دا فرض ده يا واجب ده، يعني د فرضيت يا د رجوب عقيده به پري نه لري او ڪه چيرته دپورته ذڪر شويو ڇخه يو هم پڪي موجود وي نو داسي اسقاط به دهغو مفسدو له وڃي نا جائز وي دا خو پريږده ڇي دثواب ڪار به وي نو داسي حضراتو ته په ڪار دي ڇي اول دقانون وراثت له مخي دمري له تره ڪي ڇخه دهغه قرضي ادا ڪري او بيا دي پاتي شوي ترڪه ڇي دشرعي قانون له مخي د وارثانو ترمنځ وويشي او هريو وارث ته دي خپله خپله حصه ورڪري او بيا له وارثانو ڇخه ڇي ڪوم يوه پنخپلي خوڻي سره دمري دا يصال ثواب لپاره څومره مال ڇي غواڙي مصرف دي يي ڪري دا صحيح او شرعي طريقه ده ڪومه ڇي له سلف صالحينو ڇخه منقوله او ترنن پوري چليږي او دقرآن او داحاديثو له احڪاماتو سره مطابقت هم لري. واللہ اعلم بالصواب. (فتاوى حقانيه ج ۱ ص ۵۲۱، الی ص ۵۲۷)

وصلی اللہ تعالیٰ علی خیر خلقه محمد وآله وصحبه اجمعین

التوضيحات لدفع تلبيسات أهل البدعة
في عبارات الاكابر

مكتبة دار الفکر للطباعة والنشر
بيروت - لبنان

الحمد لله وحده والصلوة والسلام على من لا نبی بعده ۱

اما بعد :

بریلویان د ډیر وخت څخه د اهل حقو پسې یو څو افتراءات کوي او د دې افتراءاتو په وجه ورته د کفر نسبتونه کوي د دې افتراءاتو څخه مسکت جوابونه زمونږ اکابرو وړکړي دي او دیرې رسالې یې پرې لیکلي دي لکه : ۱- سیف یمانی بر مکاید فرقه رضاخانی ، ۲- سیف علي برگردن غوی ، ۳- فیصله خصومات از محکمه دارالقضاة ، ۴- المهند علی المهند ، ۵- الشهاب الثاقب ، ۶- السحاب المدرار ، ۷- توضیح البیان ، ۸- تزکیة الخواطر ، ۹- الکوکب الیمانی ، ۱۰- اینه رضاخانیت ، ۱۱- الجنة لأهل السنة ، ۱۲- مقاطع الحديد ، ۱۳- نى مجدد کانیا ایمان ، ۱۴- فتح بریلی کادلکش نظاره ، ۱۵- قطع البوتین ، ۱۶- فیصله کن مناظره ۱۷- صاعقه اسمانی برفرقه رضاخانی ، ۱۸- البراهین القاطعه ، ۱۹- الختم على لسان الخصم ، ۱۹- البرهان فی رد البهتان ، ۲۰- عبارات اکابر لمولنا سرفراز خان صفدر رحمه الله تعالى .

دپوره تفصیل لپاره مذکورو کتابونو ته رجوع وکړئ ، زه به د الله تعالى په توفیق باندې اجمالی جوابات رانقل کړم .

شاه اسماعیل شهید رحمه الله

شاه اسماعیل شهید رحمه الله بن شاه عبدالغنی رحمه الله ، بن شاه ولی الله رحمه الله ، د حدیثو دوره یې د شاه عبدالعزیز رحمه الله سره کړې ده او د شپاړسو کالو په عمر کې فارغ شوی دی ، شاه شهید رحمه الله به اکثره په جهادي ټریننگ کې مصروف وو لکن بیا به هم په امتحان کې د ټولو ملگرو څخه مخکې وو ، د مولانا سید احمد شهید رحمه الله مرید وو او د تصوف په باب کې یې یو کتاب هم لیکلی وو په نوم د (حقیقة التصوف) د سید احمد شهید رحمه الله په لاس باندې څلویښت زره هندوانو ایمان راوړی دی لږه لږه لکونو مسلمانانو دده په لاس باندې د گناهونو څخه توبه ایستلې ده یو وخت د پنجاب او د پېښور په مسلمانانو باندې د سکھانو حکومت وو او مسلمانان د سخت ظلم لاندې وو ، ښځې او بچي به یې ورته په بازارونو کې لیلامول او په اور کې به یې ژوندي سوزول ، د لاهور په شاهي مسجد کې داسونو غوږل وه رنجیت سنگ د مسلمانانو په مساجدو کې اذانونه بند کړي وو ، مسجدونه یې نړول ، د امر تر سرلس فیصده مساجد د سکھانو په قبضه کې وو ، چې اسونه به یې پکې تړل ، حتی چې په بعضو ځایونو کې یې

مسلمانان مجبور کړي وو چې د حيوان د ذبح کولو په وخت کې د الله اکبر په ځای دگورونانک نوم واخلي، بل طرفته دومره جهالت وو چې مسلمانانو به په مانځه کې دالله اکبر په ځای باندې يا غوثا غثنی ویلی، ددې ظلمونو په لیدلو باندې دا دواړه حضرات دبلوچستان په لاره باندې قندهار او بيا کابل ته لاړل هلته يې دجید عالم (پير ملا محمد) رحمه الله سره ملاقات وشو، هغه په لکونو مريدان او شاگردان لرل دهغه څخه يې يو څو کسان او دعاگانې واخستلې او پېښور ته راغلل، په سنه ۱۲۴۲هـ کې يې دنور ښار سره نژدې دخیشکو په علاقه کې دسکھانو سره سخت جنگ وکړو، (۷۰۰) سکھان يې ووژل او صرف (۳۷) مجاهدين شهيدان شول، بيا يې په شیدو کې دوه زره سکھان ووژل، په ډيرو ميدانونو کې دمقابلو څخه وروسته بالاکوټ ته ورسيدل او هلته دواړه په سنه ۱۲۴۶هـ کې شهيدان شول، ددوي دمجاهدو او دمظلوميت دتفصيل لپاره دتاريخ کتابونو ته رجوع وکړئ دلته به صرف هغو څلورو اعتراضونو ته جواب وليکو کوم چې بريليانو دانگريزانو په لمسون باندې دجهاد دبدنامولو او دناکامولو لپاره په شاه شهيد رحمه الله باندې کول.

شاه صاحب حنفي وو:

شاه اسماعيل ابا عن جد حنفي وو، سيرت سيد احمد شهيد ص ۲۱۹، از ابو الحسن ندوي، يوه ورځ ورته يو څو طالبان راغلل، او ورته وپوښل چې ته دامام صاحب رحمه الله په باره کې څه نظر لرې؟ شاه صاحب ورته وفرمايل چې امام صاحب، سخت فقيه او فخرالمسلمين وو.

طالبان: ايا دامام صاحب دفقهي مسایل منې؟

شاه صاحب: اکثره يې منم مگر بعضي هغه مسایل چې په حديث کې موجود وي.

طالبان: ددې معنی خودا ده چې دامام صاحب اکثر مسایل خوښوي او بعضي يې نه خوښوي؟

شاه صاحب: نه، نه کلا و حاشا ما داسې نه دي ويلی، بلکې زه دا وایم چې په کوم ځای کې امام صاحب

ته حديث نه وي رسيدلی او دخپلې رأي څخه يې يو خبره کړې وي او دهغې په خلاف حديث موجود وي نو بيا

په مونږ فرض ده چې دحديث نبوي ﷺ په مقابل کې دامام صاحب رایه پريږدو.

طالبان: او څوک چې ستا ددې طريقې څخه خلاف کوي دهغوي په باره کې څه وایئ؟

شاہ صاحب: تراوسہ ما پہ دی خبرہ غور نہ دی کری، لکن بیا ہم وایم چہ بنہ نہ کوی، حُکے چہ امام صاحب رحمہ اللہ پخپلہ فرمایلی دی چہ دصیح حدیث پہ مقابل کہ زما قول مہ نیسی۔
طالبان: ایا امام صاحب پہ احادیثو نہ پوہیدلو؟

شاہ صاحب: ولہ نہ پوہیدلو، لکن پہ ہغہ کہ وخت دُخان شخہ دا حدیثو جو پونکی دیروو، امام صاحب بہ تحقیقہ ہر حدیث نہ شو منلی (حیات طیبہ ص ۷۴) لکن دعبو پہ زمکہ محمد بن عبد الوہاب الحبلی دظلم قتل او غارت بازار کری وو چہ دہغہ پہ وجہ ترینہ مسلمانانو سخت نفرت کولو، دمولانا شہید رحمہ اللہ دمجاہدانہ تحریک، دواہیانو سرہ ہیخ تعلق نہ وو، ددوی اصل مقابلہ دشرک، بدعت، سکھانو او انگریزانو سرہ وہ، انگریزانو (داکتر ہنتہ) ددوی دبدنامولو لپارہ ورباندہ دواہی تاپہ ولگولہ (سیرت سید احمد ص ۲۷۴) دانگریزانو داکتر ہنتہ دا تاپہ ددوی روحانی اولاد بریلویانو ہم زمزمہ کولہ لکہ دافغانستان مجاہدینو تہ چہ روسانو، اشرار ویلی او نن سبا صلیبیان ور تہ دہشتگر او ترورستان وایی

اول اعتراض

شاہ شہید رحمہ اللہ فرمایلی دی چہ در رسول اللہ ﷺ مرتبہ مونہ تہ داسی د، لکہ دمشر ورور حالانکہ رسول اللہ ﷺ فرمایلی دی چہ: انما انا لکم بمنزلۃ الوالد (اعلاء الاعلام ص ۱۵، مقیاس حنفیت ص ۲۰۲)

اول جواب: دمظلوم شہید رحمہ اللہ داصل او دپورہ عبارت ترجمہ واورئ، پہ مشکوٰۃ باب عشرۃ النساء کہ حدیث دی، چہ نبی کریم ﷺ یوہ ورخ ناست وو چہ یو او بنس راغلو او رسول اللہ ﷺ تہ یہ سجدہ وکړہ، نو صحابہ وو رضی اللہ عنہم وفرمایلی چہ یا رسول اللہ ﷺ ونہ او حیوانات تاتہ سجدہ کوی، نو زمونہ سرہ خو زیاتہ مناسبہ دہ چہ سجدہ درتہ وکړو، رسول اللہ ﷺ ورتہ وفرمایلی چہ (اعبدوا ربکم واکرموا أباکم) داللہ تعالیٰ بندگی کوئ او دخپل ورور احترام کوئ۔

ددہ پہ تشریح کہ دفایدی دعنوان لانڈی شاہ صاحب لیکلی دی چہ:

ف: یعنی انسان سب آپس میں بہائی ہین جو بڑا بزرگ ہو وہ بڑا بہائی ہے سو اس کی بڑا ہے بہائی کی سے تعظیم کیجی اور مالک سب کا اللہ ہے بندگی ایسے کو چاہی اس حدیث سے معلوم ہو کہ اولیاء و انبیاء علیہم السلام

وامام زاده پير و شهيد يعنى جنتى الله تعالىٰ کى مقرب بندى پيس وه سب انسان هے اور بندى عاجز اور همارى بهائى مگر ان کو الله تعالىٰ نى بڑا پي دى وه بڑى بهائى هوى ' هم ان کى چوٹى پيس ' سو ان کى تعظيم انسانون کى کى کرنى چاھى نه خدا کى کى الخ

فايده: يعنى انسانان ٲول پخپلو کي ورونه دي، شوک چي مشروي دهغه دمشرورو رپه شان احترام پکار دى، اوما لک دٲولو الله تعالىٰ دى، بندگي صرف دالله تعالىٰ پکار ده، ددي حديث خنجه معلومه شوه چي (اولياء انبياء، امام زاده، پير او شهيد يعنى ٲول مقرب بندگان انسانان دي او عاجز بندگان دي او زمونږ ورونه دي) لکن هغوي ته الله لويي ورکړي ده، هغوي مشران ورونه دي، مونږ ته دهغوي دفرمان بردارى حکم دى، مونږ دهغوي کشران يوو نو دهغوي داسي تعظيم پکار دى لکه دانسانانو، نه دانسي لکه دخداى تعالىٰ (تقوية الايمان ص ١٠١، ١٠٢) پدي عبارت کي شاه شهيد رحمه الله د رسول الله صلى الله عليه وسلم ددي جملې ترجمه کړي ده چي: (اکرموا اُخاکم) تاسو دخپل ورور عزت کوئ، بيا يې دفايدي لاندې ددي اجمال تفصيل وکړو، چي دا مقربين مشران ورونه دي په مونږ باندې يې تعظيم او تکریم لازم دى، لکن بندگي کول يې نه دي صحيح او داسي تعظيم يې هم ندى صحيح کوم چي دالله تعالىٰ دشان سره مناسب دى، نو شاه صاحب دحديث دجملې ترجمه ليکلي ده أخ يعنى ورور په دي کي دتوهين خاى کوم دى؟ رسول الله صلى الله عليه وسلم ابو بکر صديق رضى الله عنه ته فرمايي چي: أنت أخى فى دين الله وکتابه (صحيح بخارى ج ٢ ص ٦٠) په يو حديث کي رسول الله صلى الله عليه وسلم دصحابه وو خنجه وروسته ترقيامت په پورې دناليدلي امت په باره کي فرمايلي دي چي: وددت أنا قدر رأينا اخواننا) مسلم ج ١ ص ١٢٨) فهؤلاء أخوة صحابة، والذين لم يأتوا أخوة ليسو بصحابة كما قال الله تعالىٰ انما المؤمنون أخوة (نوي، شرح مسلم ج ١ ص ١٢٨)

رسول الله حضرت زيد بن حارثه رضى الله عنه ته فرمايلي دي چي: أخونا ومولانا، (صحيح البخارى ج ١ ص ٣٧٢)

رسول الله صلى الله عليه وسلم حضرت عمر رضى الله عنه ته فرمايلي دي چي: (أشركنا يا أخى فى دعاءك،

ابو داؤد ج ١ ص ٢١٠)

ددې څخه علاوه الله تعالى د ډيرو انبياوو په باره کې د آخ لفظ استعمال کړی دی، حالانکې ددوي په قومونو کې اکثر خلک کافران او مشرکان وو صرف د قومي او انساني درجې اخوت وو الله تعالى فرمايلي دي چې (والی عاد أخاهم هودا، الايه والی ثمود أخاهم صالحا، الايه، والی مدين أخاهم شعيباً) نو د انبياوو د اخوت څخه انکار د قرآن او حديث څخه انکار دی، پاتې شو د بريلويانو دا استدلال چې رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: (انما أنا لكم بمنزلة الوالد) او په قرآن کریم کې راځي چې (وازواجه أمهاتهم) نو ددې څخه روحاني پلاروالی او موروالی مراد دی د کومو څخه چې دې په کروړونو او کربونو جسماني پلاران او مورگانې قربان شي، رسول الله ﷺ روحاني پلار هم دی او په ديني لحاظ باندې ورور هم دی، رسول الله ﷺ حضرت ابوبکر صدیق رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ته ديني ورور هم وويلو او دده دلور سيدتنا حضرت عايشې رضي الله عنها سره يې نکاح هم وکړه، د حقيقي ورور دلور سره خو نکاح حرامه ده، همدارنگه که نبي کریم ﷺ دخپل امت لپاره حقيقي پلار وي نو بيا خو د حقيقي لور سره هم نکاح حرامه ده، په حديث کې راځي چې (حق كبير الأخوة على صغيرهم حق الوالد على ولده، مشکوة ج ٢ ص ٤٢١)

دوهم اعتراض

بريلويانو افتراء کړې ده او ليکلي يې دي چې: شاه صاحب ويلي دي چې: رسول الله ﷺ د وفات څخه وروسته په قبر کې خاورې شوې دي، حالانکې په حديث کې راغلي دي چې (ان الله حرم على الارض أن تأكل اجساد الانبياء) (کوکب الشهائيه على كفريات ابی الوهابيه ص ٢٧، مقياس حنفيت ص ٢٠٦)

الجواب: دشاه صاحب د اصل عبارت ترجمه واوره: په مشکوة باب عشرة النساء کې د حضرت قيس بن سعد رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حديث دی، هغه فرمايي چې زه د حيری مقام ته لاړم هلته خلکو خپل مشر ته سجدې کولې مانبي کریم ﷺ ته وويلې چې يا رسول الله ﷺ ته خو ډير لايق ددې يې چې سجده درته وکړل شي، رسول الله ﷺ ورته وفرمايل چې: أرأيت لو مررت بقبري أكنت تسجدله

۹؟ فقلت لا، فقال: لا تفعلوا) ماته خبر راکړه چې که چیرته زما په قبر تیر شی، نو ایا ته به ورته سجده کوئ؟ ما ورته وویل چې نه، نور رسول الله ﷺ وفرماییل چې مه یې کوئ.

فایده: یعنی میں بھی ایک دن مرکز مٹی میں ملنے والا ہوں تو کب سجدہ کے لائق ہوں؟
یعنی زہ به هم یوه ورځ د خاورو سره میلایږم، نو زه کله د سجدې لایق یم؟ سجدہ داسې ذات ته پکار ده چې هیڅکله نه مري. انتھی.

د (مٹی میں ملنی) دوه معنی گانې دي، اول: چې خاورې شي او د زمکې سره خلط شي دا معنی دلته غلطه ده، دوهم: د زمکې او د خاورو سره ملاقي کیدل او متصل کیدل، دلته دوهمه معنی مراده ده ځکه چې شاه صاحب رَحْمَةُ اللهِ ددې قایل نه دی چې نبی علیه السلام خاورې کیږي (فتاوی رشیدیہ ج ۱ ص ۹)
(ملنا) پیوسته کیدل، ملحق کیدل، یو کیدل، دفن کیدل (نور اللغات ج ۴ ص ۶۳۲، جامع اللغات ج ۲ ص ۵۶۵)

دریم اعتراض

په شاه شهید رحمه الله باندې دا اعتراض کیږي چې انبیاوو او اولیاوو ته یې د موچیانو څخه هم زیات ذلیل ویلي دي (کوکب الشهابیه ص ۲۹)
الجواب: شاه صاحب د صحیح بخاري او د صحیح مسلم حدیث را نقل کړی دی، عبد الله بن مسعود رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فرمایي چې یا رسول الله دا الله تعالی په نیز کومه گناه لویه ده؟

رسول الله ﷺ وفرماییل چې د ټولو څخه غټه گناه دا ده چې د غیر الله څخه کومکونه وغواړئ حال دا چې الله پیدا کړي یې (شاه صاحب بیا د فایده عنوان لگولی دی او دهغې لاندې یې لیکلي دي چې) یعنې الله تعالی په هر ځای کې حاضر او ناظر دی او ټول کارونه دا الله تعالی په اختیار کې دي، نو د هر مشکل په وخت کې د هغه الله تعالی څخه کومک غوښتل پکار دي، نو بل څوک داسې گنجل او رابلل یې غټه گناه ده، اول خو دا خبره فی نفسه غلطه ده چې بل څوک حاجت روا یا حاضر او ناظر وگڼئ، دوهم دا چې کله چې زموږ خالق الله تعالی دی نو موږ ته هم پکار ده چې صرف دا الله تعالی څخه کومک وغواړو، د بل چا سره زموږ څخه کار دی؟ څوک چې دیو معین بادشاه غلام وي نو د هغه د ټولو کارونو تعلق صرف د همدې معین بادشاه سره وي، د هغه تعلق د بل بادشاه سره نه وي، نو کوم مو چې

خوبالکل دیا دلو لو نہ دی ہمارا جب خالق اللہ ہے اور اس فی ہم کو پیدا کیا تو ہم کو بھی چاہے کہ اپنے ہر کاموں میں اس کو پکاریں اور کہے سے ہم کو کیا کام؟ جیسی جو کوئی ایک بادشاہ کا غلام ہو چکا تو وہ اپنی ہر کام کا علاقہ اسی سے رکھتا ہی دوسری بادشاہ کی بھی نہیں رکھتا اور کسی چوہڑی چمار کا تو کیا ذکر ہے۔ (تقویۃ الایمان ص- ۳۴)

بدعتی احمد رضا خانہ! دشاہ صاحب پہ دی تول عبارت کہی بالخصوص دانیاوو او داولیاوو نوم پہ کوم بخای کہی راغلی دی؟ شاہ صاحب خو عمو می الفاظ استعمال کپی دی (سو کہے اور کو اس طرح سمجھ کر پکارنا، اور کسی سے ہم کو کیا کام؟)

دا الفاظ مجمل دي او بدعتیان دا مجمل الفاظ علی التعین والخصوص پہ انبیاوو او پہ اولیاوو

باندی ورچسپانوی.

فانقیل: چپی انبیاء او اولیاء ہم پہ دی عموم او اجمال کہی داخل دي.

قلنا: ھیر تخلی دا جمال حکم جدا وي او تفصیل حکم جدا وي، اجمالی حکم جایز وي او تفصیلی حکم حرام او ناجایز وي، الشیخ کمال الدین محمد بن محمد المعروف بابن ابی الشریف رحمہ اللہ المتوفی سنہ ۹۰۵) لیکلی دي چپی: قالوا وما ذکرناه من صحة الاطلاق اجمالاً لا تفصيلاً كما يصح بالاجماع والنص أن يقال خالق كل شيء، ولا يصح أن يقال خالق القاذورات وخالق القردة والخنزير مع كونها مخلوقة له اتفاقاً وكما يقال له ما في السموات والارض ای مالکھا، ولا يقال له الزوجات والاولاد لایھامہ اضافۃ غیر الملک الیہ (مسامرہ ج ۲ ص ۳)

داسی اجمالاً ویل صحیح دي چپی اللہ تعالیٰ دتمامو کایناتو خالق دی، لکن داسی تفصیلاً نہ شی ویلی چپی اللہ تعالیٰ دغایطو، شادوگانو او خنزیرانو خالق دی، حالانکہ غایط، شادوگان او خنزیران ہم پہ کایناتو کہی داخل دي، ہمدارنگہ داسی ویلی شی چپی: لہ مافی السموات والارض، لکن داسی نہ شی ویلی چپی لہ: الزوجات والاولاد) تحکہ چپی دلته دغیر الملک یعنی دہلی فاسدی معنی توہم رائجی، ہمدانقاعده حضرت شیخ سرھندی مجدد الف ثانی رَحْمَةُ اللَّهِ هُمْ پہ معارف لدنیہ ص ۵۷، او ملا علی القاری پہ شرحی دفعہ اکبر ص ۶۲، کہی ذکر کپی دہ.

علامہ احمد بن موسی الخیالی الحنفی فرمایلی دي چپی: ولا شک فی صحة اطلاق مثل خالق

كل شيء ويلزمه خالق القردة والخنزير مع عدم جواز اطلاق اللازم (الخیالی ص ۷۲)

همدي ته ورته اعتراض مولوي عمر بريلوي هم کړی دی چې: شاه صاحب فرمايلي دي چې: هر مخلوق وړوکی وي او که غټ وي هغه دالله تعالی دشان په مخکې دموچي څخه هم زیات ذلیل دی (تقوية الايمان ص ١٦)

الجواب: د تقوية الايمان پوره عبارت داسې دی چې: الله تعالی فرمايي چې: **وَاذْكَالَ لَقْنُ لِإِنِّهِ وَهُوَ يُعْطِيهِ يُنْفَى لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ** فایده: یعنې الله تعالی لقمان ته زیات عقل ورکړی دی، نو په دې پوه شئ چې دا ډیره غټه بې انصافي ده چې دیو حق بل چاته ورکړئ، دالله تعالی حق دالله مخلوق ته ورکړئ دټولو څخه دلوی ذات حق دټولو څخه زیات ذلیل ته ورکړئ لکه دبادشاه تاج چې موچي ته ورپه سر کړئ نو ددې څخه بله غټه بې انصافي کومه ده؟ او دا یقین ساتل پکار دي چې هر مخلوق وړوکی وي او که غټ وي دالله تعالی دشان په مخ کې دموچي څخه هم ذلیل دی اویا یقین کرلنا چاځی که هر مخلوق بړا هو یا چوټا وه الله کی شان کی اگی چارسی بهی ذلیل یی الخ (تقوية الايمان ص ٢٦)

نو د شاه صاحب مقصد دشرک دقباحت بیانول دي، د بزرگانو توهین یې مقصد نه دی، یعنې لکه څرنګه چې دبادشاه په مخ کې موچي بې وسه او بې چاره، کمزوري او ضعیفه وي نو مخلوق ددې څخه زیات دالله په مخکې بې وسه بې چاره کمزوري او ضعیفه وي.

١- نو دذلیل څخه بې عزته ندی مراد، بلکې بې وسه او کمزوري او ضعیفه ترینه مراد دی، الله تعالی فرمايلي دي چې: **﴿وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ﴾** ال عمران.

الله تعالی په بدر کې ستاسو سره کومک وکړو حال دا چې تاسو بې وسه وئ.

٢- همدارنګه دا حکم اجمالا دی دانبيواو او د اولیاوو په نوم باندې پکې تصریح نه ده شوې او مخکې ذکر شو چې دا جمال او د تفصیل حکم جدا وي، په حدیث کې اجمالا انسان ته دپچې حیثیت بیان شوی دی، (لا یكمل ایمان المرء حتی یكون الناس عنده کالاباعن)، عوارف المعارف علی هامش احیاء العلوم ج ٤ ص ٣٦٠)

حضرت خواجه نظام الدین اولیاء رحمته الله فرمايلي دي چې: ایمان کسی تمام نه شود تا همه خلق نزد او این چنین نه نماید که پشک شتر (فوائد الفوائد ص ٦١)

خلورم اعتراض

احمد رضا خان ليکلي دي چې کفریه ع— ٢٨، په شاه صاحب باندې يې اعتراض کړې دی چې شاه صاحب ليکلي دي چې: (دشيخ او دنورو بزرگانو اگر چې دنبی کریم ﷺ وي همت کول، ددې څخه په غواگانو او په خرو کې استغراق بهتر دی) (الکوکب الشهابیه ص ٢٩، و هکذا فی مقياس حنفیت ص ٢١٤)

الجواب: اول د(صراط مستقيم) د عبارت خلاصه واوره: دوهم هدايت په عبادت کې دخلل اچونکو شيانو تفصيلي ذکر او دهغوي د علاجونو په بيان کې دی په دې کې درې فايدې دي. اوله فايدې: نفس او شيطان دواړه په لمونځ کې خلل اچوي، نفس داسې خلل اچوي، چې سستي او ارام غواړي، همدارنگه د لمانځه په ارکانو کې تيزي کول غواړي، ترڅو چې زر زر فارغه شي، همدارنگه په اعضاوو کې سستي او استرخاء پيدا کوي، او شيطان په لمونځ کې وسوسې اچوي، د شيطان په بد ترينو وسوسو کې بعضې وسوسې د لمونځ څخه دبې پرواهۍ او معمولي گڼلو وسوسې دي او دا وسوسه د فرضو داستخفاف او دهغې څخه دانکار په وجه ډير زرکفر ته مفضي کيږي او د شيطان ادتي وسوسه داده چې دالله تعالی د مناجات دلذت څخه دې غافله کړي، ورپسې عبارت يې داسې دی چې: (بمقتضائی ظلمت بعضها فوق بعض از وسوسه زنا خيال مجامعت زوجه خود بهتر است، و صرف همت بسوی شيخ و امثال آن از معظمين گوجناب رسالت مآب باشند به چندین مرتبه بد تراز استغراق در صورت گاو و خر خود است که خيال آن باتعظيم و اجلال بسويد ای دل انسان می چسپد بخلاف خيال گاو و خر که نه آن قدر چسپيدگی می بود و نه تعظيم بلکی مهان و محقر می بود، و اين تعظيم و اجلال غير که در نماز ملحوظ و مقصود می شود بشرک ميکشد (طراط مستقيم ص ٨٧)

دتيارو خپل مراتب دي، بعضې دبعضو څخه او چتې دي، دزناڅخه دخپلې بي بي سره دمجامعت خيال بهتر دی او خپل شيخ اويا نورو لويانو اگر چې رسول الله ﷺ وي ددوي طرفته دخپل همت وراړول، دا دغوا او دخرو په صورت کې داستغراق څخه ډير بد تردی، ځکه چې دشيخ خيال دتعظيم سره دانسان په زړه کې نښلي او دغوا او دخره خيال نه دومره نښلي او نه پکې تعظيم وي، بلکې حقير او سپک وي او دغير داسې تعظيم چې په لمانځه کې ملحوظ او مقصود شي دشرک طرفته مفضي کيږي.

دجواب تفصيل

- ۱- صراط مستقيم د شاه اسماعيل شهيد رحمه الله تصنيف نه دی، بلکې دا د سيد احمد شهيد رَحْمَةُ اللهِ مَلْفُوظَات دي (صراط مستقيم سر ورق)
- ۲- ددې ملفوظاتو راجمع کونکي دوه کسان دي، يو شاه اسماعيل شهيد رَحْمَةُ اللهِ او بل شاه عبدالعزيز رَحْمَةُ اللهِ زوم مولانا عبدالحی رحمه الله (صراط مستقيم مترجم اردو ص ۳)
- ۳- که بریلویان دا عبارت د کفر سبب گرځوي نو پکار دی چې اول تکفیر د سيد احمد شهيد رَحْمَةُ اللهِ وکړي او که د جامع تکفیر کوي، نو بیا پکار دی چې د مولانا عبدالحی رحمه الله تکفیر هم وکړي، ځکه چې احتمال لري چې ددې عبارت راجمع کونکی مولانا عبدالحی رحمه الله وي، حالانکې بریلویان ددې عبارت له وجې یواځې د شاه اسماعيل شهيد رَحْمَةُ اللهِ تکفیر کوي.
- ۴- پدې عبارت کې د (گاو وخر) څخه علی التعین غوا او خرته دی مراد، بلکې تمام کاینات ترینه مراد دی لکه څرنګه چې د همدې عبارت پسې داسې عبارت دی چې (غوا او خریو مثال دی دالله تعالی څخه ماسوی خروي، که غوا وي، که اوبن وي، او که پیل وي دتولو همدا حکم دی) نو ددې څخه علی التعین غوا او خر مراد ول توجیه القول بمالایرضی به قایله ده.
- ۵- پدې عبارت کې دا هم ذکر شوي دي چې (بلاقصده دارواحواو دملايکو کشف او خیال او په غیر اختیاري طریقہ باندې زړه ته دمسایلو راتلل لمونځ ته نقصان نه رسوي، مثلاً که د محمد صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روح مبارک او یا دنورو انبیاءو او اولیاءو ارواح او یا دملايکو ظهور کشف او خیال پخپله بلاقصده په مانځه کې راشي او یا بلاقصده غریبې او عجیبې مسئلې په زړه کې راشي، نو دا لمونځ ته نقصان نه رسوي، بلکې دایو لوی نعمت دی چې کاملینو ته حاصلیږي) لهدا دبریلویانو دا خبره چې په (صراط مستقيم) کې یې دخیال راتللو ته دلمونځ مخل ویلي دي، قطعاً غلط او توجیه القول بمالایرضی به قایله ده.
- ۶- پاتې شوه دقصد او د ارادې خبره، نو په دې عبارت کې دا بیانوي چې په لمونځ کې به قصد او اراده صرف دالله تعالی تعظیم او اجلال ملحوظ وي، په دې صوفیانه عبارت کې یې ددې حدیث مفهوم بیان کړی دی چې: (أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ) نو دصراط مستقيم د عبارت خلاصه حضور قلبي دی

(صرف همت) يعنى قصدا خپله توجه دماسوى الله طرفته ګرځول په مونځ کې خلل راوړي ځکه چې دا په عبادت کې د معبود څخه بې پروا هې ده.

٧- (صرف همت، شغل برزخ، شغل رابطه) د بعضې صوفيايي کرامو په نيزيو خاصه اصطلاح ده يعنې دخپل شيخ طرفته داسې متوجه کيدل چې دنورو هر قسم خيالاتو او خطراتو څخه خپل زړه او ذهن خالي کړي او صرف شيخ ته په زړه کې ځای ورکړي، خپله په صراط مستقيم کې ددې بيان داسې شوی دی چې (بأدب و تعظيم تمام به همگی همت خود متوجه بآن صورت ميشود که گویا با آداب و تعظيم بسيار و بروی شيخ نشسته آند و دل بالکل بآن سو متوجه می سازد) فارسی صراط مستقيم ص ١١٨

دداسې تصور الشيخ په باره کې د اهل فتواوو اختلاف دی، بعضې حضراتو فرمايلي دي چې دخپلو شرايطو سره جايز دی او بعضو پکې د اهل او دغیر اهل فرق کړی دی او بعضو ترینه منع کړې ده، نو په مانځه کې د (صرف همت) معنی داده چې پدې وخت کې قصداً د الله تعالی طرفته توجه نه ده پاتې نو په داسې لمونځ کې به چې ټوله توجه پکې غیر الله تعالی ته وي او الله تعالی ته پکې هېڅ توجه نه وي څرنگه خلل نه راځي.

٨- د صراط مستقيم پدې عبارت کې د خطر په اعتبار سره د وسوسو مختلف مراتب ذکر شوي دي يعنې د بعضو خطر لږ او د بعضو زیات دی، مثلاً د زنا د وسوسې خطر ډیر دی، ځکه چې زنا حرامه ده او دخپلې منکو چې سره د جماع خیال دهغې په نسبت لږ خطر لري، ځکه چې دخپلې منکو چې سره جماع حلاله ده، همدارنگه کامل مسلمان ته په لمانځه کې دخراود غوايي خیال لږ خطر لري ځکه چې دا حقیر او بې قیمت شيان دي، پدې شيانو کې هېڅ سرور او لذت نشته، بلکې ددوي څخه طبعیت یو قسم نفرت کوي، نو خامخا مونځ کونکی دا خیالات ډیر زرد زړه اود ذهن څخه وباسي، او په لمونځ کې ددې لویو هستیو خیال خصوصاً د محمد ﷺ خیال او ددوي طرفته (صرف همت) ډیر خطر لري ځکه چې د مسلمانو ددوي سره بې حده مینه او محبت، بې حده تعظیم او تکریم ددې تقاضی کوي چې په همدې کې منهمک شي اود توجه الی الله څخه محروم شي، نو تاسو اوس سوچ وکړئ چې د صراط مستقيم په دې عبارت کې توهین دی او که مدحه؟

خلاصه دا چې په لمانځه کې دې لویو هستیو ته صرف همت ډیر خطر لري په نسبت سره هغه صرف همت ته چې نورو کایناتو ته وي .

مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله

بدعتیانو په مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله باندې هم اعتراضونه کړي دي، مونږ به دالله تعالی په توفیق باندې دوو مشهورو اعتراضونو ته جواب ولیکو .

اول اعتراض: د ختم نبوت زماني څخه دانکار اعتراض:

الجواب: د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله د ختم نبوت د بحث خلاصه داده چې: د ختم نبوت لپاره درې مرتبې دي، اول ختم نبوت رتبي، دوهم ختم نبوت مکاني، دریم ختم نبوت زماني او دا درې واړه مرتبې د ختم نبوت ثابتې دي، لکن په دوي کې اعلی مرتبه د ختم نبوت رتبي ده ځکه چې ختم نبوت رتبي د علت په مرتبه کې دی او ختم نبوت زماني د معلول په مرتبه کې دی، ختم نبوت رتبي دا معنی چې د نبوت ټول درجات، مراتب او کمالات په رسول الله ﷺ باندې ختم دي، د رسول الله ﷺ د پاسه په مخلوقات کې د بل چا مرتبه نه شته، د رسول الله ﷺ د پاسه صرف د خالق کاینات مرتبه ده، بیا یې فرمایلي دي چې دا درې واړه مراتب د دلیل مطابقي په طور ثابت دي، داسې نه ده چې یواځې ختم نبوت زماني د دلیل مطابقي په طریقه باندې ثابت دی، لکه څرنګه چې دعوا مو زعم دی، چې ختم نبوت یواځې په زماني کې منحصر دی، حالانکې ددې څخه پوره فضیلت نه ثابتیږي، ځکه چې ختم نبوت زماني د معلول په مرتبه کې دی، نو دا څرنګه کیدلی شي چې معلول دی مطابق وي او علت یې مطابق نه وي؟ البته که ددې دریو واړو مراتبو څخه یوه مراده کړی شي نو بیا به دخاتم النبیین لفظ په ختم نبوت رتبي باندې د دلالت مطابقي په طریقه باندې دلالت کوي او د ختم نبوت زماني ثبوت د دلیل التزامي له وجې متحقق دی، مولانا نانوتوي رحمه الله بیا د ختم نبوت رتبي د مضبوطوالي لپاره یو تعبیر کړی دی، چې داسې خو نه کیږي چې د نبی کریم ﷺ څخه وروسته بل نبی راشي لکن بالفرض که د نبی کریم ﷺ په زمانه کې او یا د نبی کریم ﷺ د زمانې څخه وروسته بل نبی راشي بیا هم د نبی کریم ﷺ ختم نبوت ته نقصان نه رسیږي، ځکه چې د نبوت ټول مراتب په نبی کریم ﷺ باندې تمام دي، نو دا د ختم نبوت رتبي

دمضوبتیا یو تعبیر دی، نو د قاسم نانوتوي رحمه الله په نیزباندې د ختم نبوت زمانې څخه منکر داسې قطعي کافر دی لکه څرنګه چې دنورو ضروریاتو د دین څخه منکر قطعي کافر دی، مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله فرمایلي دي چې خاتمیت زماني زمونږ دین او ایمان دی (مناظره عجیبه ص ۳۹، خاتمیت زماني مسلمہ اجماعي عقیده ده (مناظره عجیبه ص ۶۹) زما دین او ایمان دادی چې در رسول الله ﷺ څخه وروسته د بل نبی احتمال هم نشته، څوک چې په دې کې شک کوي هغه کافر دی (مناظره عجیبه ص ۱۰۳)

دمولانا قاسم نانوتوي رحمه الله عبارات تشریح

مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله په یو محای کې داسې لیکلي دي چې: یعنی آپ (محمد ﷺ) موصوف «بوصف نبوت بالذات» هې اور سوا آپ کی اور نبی موصوف «بوصف نبوت بالعرض» اور ان کی نبوت آپ کا فیض هې، پر آپ کی نبوت کسی اور کا فیض نہیں آپ پر سلسلہ نبوت منتهی ہو جاتا هې غرض آپ جیسی نبی الائم ہیں ویسی هې نبی الانبیاء ہیں تحذیر الناس ص-۴)

یعنی محمد ﷺ بالذات نبی دی او نور تیر شوي انبیاء علیهم السلام بالعرض انبیاء دي، د بالذات معنی داده چې الله تعالیٰ محمد ﷺ ته د نبوت کمالات د بل چا په واسطه نه دي ورکړي او د بالعرض معنی داده چې نورو انبیاءو ته چې الله تعالیٰ د نبوت کوم کمالات ورکړي دي نو هغه یې در رسول الله ﷺ په برکت باندې ورکړي دي، دنورو انبیاءو نبوت در رسول الله ﷺ د فیض څخه دی او د محمد ﷺ نبوت په مخلوق کې د بل چا له فیض څخه نه دی لکه نور القمر او نور الشمس

د بریلویانو دجل

مفتي احمد یار خان لیکلي دي چې مولوي قاسم نانوتوي په تحذیر الناس کې د نبی کریم ﷺ د آخري والي څخه انکار کړی دی او لیکلي یې دي چې: که د محمد ﷺ څخه وروسته بل نبی راشي نو بیا هم په خاتمیت کې څه فرق نه راځي، ځکه چې د خاتم معنی ده اصل نبی، نور انبیاء عارضی دي، همداسې مرزا قادیاني وایي چې زه بروزي نبی یم (جاء الحق ص ۶، طبع نوري کتب خانہ لاهور)

حالانکې تاسو د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله خپل عبارت وکتلو او دهغې صحیح تشریح موهم وکتله.

دمولانا قاسم نانوتوي دعبارت تشریح

مولانا قاسم نانوتوي رحمہ اللہ فرمائی چہ: بعد حمد و صلوة کے قبل عرض جواب یہ گزارش ہے کہ اول معنی خاتم النبیین معلوم کرنی چاہیں تاکہ فہم جواب میں کچھ دقت نہ ہو سو عوام کی خیال میں تو رسول اللہ ﷺ کا خاتم خوانا بن معنی ہیں کہ آپ کا زمانہ انبیاء سابق کی زمانہ کی بعد اور آپ سب میں آخر نبی ہیں مگر اہل فہم پر روشن ہوگا کہ تقدم یا تاخر زمانی میں بالذات کچھ فضیلت نہیں پہر مقام مدح میں و لکن رسول اللہ ﷺ و خاتم النبیین فرمانا اس صورت میں کیون کر صحیح ہو سکتا ہے الخ (تحذیر الناس ص ۲)

مولانا قاسم نانوتوي رحمہ اللہ فرمائی چہ: یو ختم نبوت رتبی دی او بل ختم نبوت زمانی دی او دریم ختم نبوت مکانی دی، ختم نبوت رتبی دعلت پہ مرتبہ کہی دی او ختم نبوت زمانی دمعلول پہ مرتبہ کہی دی، نو یا بہ دخاتم النبیین خخہ درې واره مراتب مراد وي او یا بہ یو مرتبہ مرادہ وي کہ درې واره مرادې وي نو درې واره بہ ددلیل مطابقي پہ طریقہ ثابتې وي، داسې نہ لکھ څرنگہ چہ دعوامو خیال دی چہ در رسول اللہ ﷺ ختم نبوت یواځې پہ زمانی کہی منحصر دی او کہ یوہ مرتبہ مرادہ وي نو بیا بہ ختم نبوت رتبی ددلیل مطابقي پہ طریقہ باندې ثابت وي او ختم نبوت زمانی بہ ددلیل التزامی پہ طریقہ الخ اوس، عوام څوک دي؟

مولانا قاسم صاحب فرمائی چہ: وجز انبیاء علیہم السلام یا راسخین فی العلم ہمہ عوام اند (قاسم العلوم نمبر اول مکتوب دوم ص ۴)

دبریلویان دجل

احمد رضا خان بریلوي ددې اوږد عبارت خخہ پہ عربی کہی داسې تعبیر کړی دی: (وانما يتخیل العوام أنه ﷺ خاتم النبیین بمعنی اخر النبیین مع أنه لا فضل فيه اصلا عند أهل الفهم (حسام الحرمین ص ۱۰۰)

او په اردو کې لیکلي دي چہ: نبی ﷺ سب سے پہچلی نبی نہیں ان کی بعد اور نبی ہو جائی تو حرج نہیں (حسام الحرمین ص ۶۷)

لعنت الله على الكاذبين، مولانا قاسم نانوتوي رحمہ اللہ څہ وایي او احمد رضا خان ترینه څرنگہ

تعبیر کوي؟

احمد رضا خان یو عبارت د (تحذیر الناس ص ۱۲، شخه را اُخلی بل د ص ۲۴) شخه را اُغلی او بل د ص ۲، شخه را اُخلی درې واړه سره یو مخای کوي او په خپل منافقانه انداز باندې ترینه نتیجه د ختم نبوت شخه انکار جوړوي.

احمد رضا خان وایي چې مولانا قاسم صاحب رَحْمَةُ اللهِ نَبِيْ كَرِيْم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ او صحابه ټول په عوامو کې داخل کړل حالانکې تا مخکې د عوامو تعریف واوریدلو.

دمولانا قاسم نانوتوي عبارت

اگر بالفرض بعد زمانه نبوی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ کوئی نبی پیدا ہو تو پھر بھی خاتمیت محمد میں کچھ فرق نہ آئے گا (تحذیر الناس ص- ۲۳) دلته مولانا د ختم نبوت زمانې شخه انکار نه کوي او دا څرنگه ممکنه ده چې علت ومني او دمعلول شخه انکار وکړي؟ ختم نبوت رتبي علت دی او ختم نبوت زماني معلول دی او اخبار بالعلت مکذب لپاره داخبار بالمعلول نه وي، دلته دا جمله د ختم نبوت رتبي د استحکام لپاره پیش کوي، ختم نبوت رتبي دومره قوي دی، چې کيږي خو نه، خو بیا هم بالفرض که د نبي کریم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په زمانه کې اویا وروسته بل نبي پیدا هم شي نو ختم نبوت رتبي ته شخه نقصان نه شي رسولی (اگر چې وروسته د بل نبي صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ په راتللو باندې عقیده ساتل کفر دی حتی شک پکې کول هم کفر دی (مناظره عجیبه ص ۹)

دوهم اعتراض: په اعمالو کې امتیان دانبیاءو سره برابریدلی بلکې ترینه

او چیدلی شي

مقیاس حنفیت ص ۲۱۰،

الجواب: اول د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله بعضې عبارات واورئ: د ذوي العقول کمالات په دوه قسمه کمالاتو کې منحصر دي، یو علمي او بل عملي او د مدح مدار په همدې دوو خبرو باندې دی، په قرآن کریم کې د څلورو فرقو تعریف کيږي، چې نبیین، صدیقین، شهداء، وصالحین دي، دانبیاءو او صدیقینو کمال علمي دی او د شهدوو او دصالحینو کمال عملي دی انبیاء منبع العلوم او دفاعل په مرتبه کې دي، صدیقین مجمع العلوم او دقابل په مرتبه کې دي، او شهداء منبع الاعمال دي او دفاعل په مرتبه کې دي او وصالحین مجمع الاعمال دي او دقابل په مرتبه کې دي، ددې دعوې لپاره دلیل دادی چې که انبیاء دخپل امت

ڄڻ ممتاز وي نو په علومو کي ممتاز دي، پاتې شو عمل نو په ډيرو وختونو کي په ظاهر کي امتي ورسره مساوي بلکي ترينه زيات وي (بقي ره عمل اس ميں بسا اوقات بظهور امتي مساوي دوجاتي پيں بلک بڻا جاتي هے)

او که په قوة العمل او په همت کي انبياء دا متونو څخه زيات هم وي نو ددې به دا معنی وي چې د شهادت مقام او وصف هغوي ته هم حاصل دی، لکن خلک په خپلو اوصافو غالبه وو باندې ملقب کيږي، (ميرزا مظهر جانان رحمه الله، شاه غلام علي رحمه الله، شاه ولي الله رحمه الله او شاه عبدالعزيز رحمه الله) څلور واړه جامع بين العلم والفقر وو لکن مرزا صاحب او شاه غلام علي رحمه الله په فقيري کي مشهور شول او شاه ولي الله رحمه الله او شاه عبدالعزيز په علم کي مشهور شول، ددې وجه دا وه چې په هغوي باندې فقيري غالبه وه او په دوي باندې علم غالب وو اگر چې ددوي د علم څخه د هغوي علم او دهغوي د فقيري څخه ددوي فقيري کمه نه وه، نو په انبياوو کي علم په عمل باندې غالب دی، اگر چې د انبياوو عمل او همت او قوت دنورو خلکو په عمل په همت او په قوت باندې غالب دی، بهر حال انبياء دنورو خلکو څخه په علم کي ممتاز دي، (تحذير الناس ص ٤٤٥)

٣- خود انبياء هے کو دیکھو امتي بسا اوقات مجاہدہ وریاضت ميں ان کی بڑھے ہوئے نظراتي پيں مگر مرتبه ميں انبياء کی برابر نہيں ہو سکتی وجہ اس کی بجز شرف علم و تعلیم اور کیا هے (حجة الاسلام ص ٢٨)

ما به الامتياز په ما بين دانبياوو او امتونو کي علم او جهل دی، عمل او عدم عمل نه دی په ظاهر کي په اعمالو کي اکثر امتيان دانبياوو سره برابر وي بلکي زيات وي لکه څرنگه چې دانبياوو او دامت د اعمالو د موازنې څخه معلوميږي او باطني فرق يعني دا خلاص د تفاوت لپاره غټ سبب د ذات او د صفاتو معرفت او د عباداتو او د سيئاتو د عواقبو معرفت دی چې خلاصه يې همغه کمال علمي دی (آب حیات ص ١٥٢)

د جواب تفصيل

د اعمالو د تفاوت مدار په باطني اخلاص باندې دی څومره چې معرفت او اخلاص وي همغومره د اعمالو مرتبه وي، په يو حديث کي راغلي دي چې: صحابه وو ته بد مه وایئ، که تاسو د احد د غره په مقدار سره زر خرچد کړئ نو د صحابه وو د مدد (يعني ١٤، چيتا کيو) ته هم نه شئ رسيدلی (صحيح البخاري مشکوة ج ٢ ص ٥٥٣)

نو چي دامتيانو د اعمالو په خپل مابين كې دومره تفاوت وو نو بيا به د امتي او د نبي د عملونو په مابين كې څومره فرق وي؟ خصوصاً د امتيانو او د انبياوو د سردار صلى الله عليه وسلم د عملونو په مابين كې به څومره تفاوت وي؟ له دې وجې مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله په يو ځاى كې ليكلي دي چې: (توپر اميد مساواة مابين سرور كايات اور مابين مؤمنين و مؤمنات منجمه افشاات احلام اور خيال واهيات هے) (اب حیات ص- ۱۸۳)

البته ظاهراً دكم په اعتبار سره كله دامت اعمال ډير ښكاري مثلاً: پنځه مونځونه دمعراج په شپه باندې فرض شول او دمعراج واقع د نبوت په يوولسم كال باندې پيښه شوه، نو نبي كريم صلى الله عليه وسلم پنځه وخت فرض لمونځ تقريبا ديارلس كاله وکړو، حالانكې زمونږ په كمزورې زمانه كې اكثر خلك پنځوس پنځوس شپيته شپيته حتى سل سل كاله پنځه وخته فرض لمونځ كوي، همدارنگه د جمعې مونځ په اول كال د هجرت باندې فرض شو، نو نبي كريم صلى الله عليه وسلم تقريبا لس كاله د جمعې لمونځ كړى دى او په امت كې اكثر و خلكو پنځوس، شپيته، حتى سل سل كاله د جمعې لمونځ كړى دى.

درمضان روژې په دوهم كال د هجرت باندې فرض شوى نو تقريبا نهه كاله نبي كريم صلى الله عليه وسلم درمضان روژې نيولې دي او دامت حال ته گوره چې څو څو كاله يې درمضان روژې نيولي دي؟

امام رازي رحمه الله فرمايلي دي چې: قد نجد في الأمة من هو اطول عمرا وأشد اجتهادا من النبي صلى الله عليه وسلم (بحواله مقامع الحديد ص- ۷۸)

حضرت مولانا رشيد احمد گنگوہي رحمه الله

بريلويانو په رشيد احمد گنگوہي رحمه الله باندې اعتراض كړې دى چې رشيد احمد گنگوہي رحمه الله: الله تعالى ته دروغ مسنوب كړي دي (حسام الحرمين ص- ۱۰۱)

الجواب: دا خالص دروغ او سخته دوهكه او افتراء ده، رشيد احمد گنگوہي رحمه الله فرمايلي دي چې امكان الكذب په دې معنى چې الله تعالى چې څه فرمايلي دي نو دهغې په خلاف كولو باندې قادر دى، لكن خلاف يې نه كوي مثلاً: د فرعون لپاره دنار وعيد راغلى دى نو الله تعالى يې جنت ته په داخلولو باندې قادر دى، لكن هيڅكله يې جنت ته نه داخلوي، ددې قدرت او عدم ايقاع څخه كله په امكان ذاتي او ممتنع بالغير باندې تعبير كيږي (فتاوى رشيديه ج ۱ ص- ۱۱)

شوڪ چي دا عقيدہ وساتي چي الله تعالى په کذب باندې متصف دی او یا په خوله باندې داسې ووايي نو هغه قطعاً کافر او ملعون دی، دقرآن، حدیث اوداجماع څخه مخالف دی، البته دا دټولو مسلمانانو عقیده ده چي مثلاً الله تعالى دفرعون، هامان، قارون، او دابو لهب وغيره په باره کي فرمایلي دي چي دوي به جهنم ته ځي اوس دا حکم قطعي دی، الله تعالى هیشکله دوي جنت ته نه داخلوي، لکن الله تعالى په دې باندې قادر دی چي جنت ته یې داخل کړي عاجز نه دی...

بيضاوي شريف دالله تعالى ددې قول په تشریح کي چي (ان تغفر لهم الايه) دی فرمایلي دي چي عدم غفران دشرک دوعید تقاضی ده، امتناع ذاتي پکې نشته: وعدم غفران الشرک مقتضى الوعيد فلا امتناع فيه لذاته والله اعلم بالصواب) فتاوی رشیدیہ ج ۱ ص ۱۸

احمد رضا خان وايي چي زما سره دمولانا گنگوہي رحمه الله مهري دستخطي فتوی ده چي په هغې کي یې بالفعل الله تعالى ته دکذب نسبت کړی دی، نو مولانا خليل احمد سهارنپوري رحمه الله فرمایلي دي چي دا په رشید احمد گنگوہي پورې بهتان او جعل سازي ده او احمد رضا خان په جعل سازۍ کي دجعل سازانو داستاذانو استاذ دی (المهند علی المفند ص ۳۷)

مولانا خليل احمد سهارنپوري رحمه الله

احمد رضا خان اعتراض کړی دی چي خليل احمد سهارنپوري په البراهين القاطعه کي ليکلي دي چي دشیطان علم درسول الله ﷺ دعلم څخه زیات دی (حسام الحرمین ص ۱۰۳)

الجواب: البراهين القاطعه دمولانا خليل احمد سهارنپوري رحمه الله کتاب دی چي د (انوار الساطعه در بیان مولود وفاتحه) په جواب کي یې ليکلی دی، انوار الساطعه مولوي عبدالسمیع رامپوري بدعتي ليکلی دی، نو محترمو وروڼو اول دانوار الساطعه مسایل ولولئ بیا دمولانا خليل احمد سهارنپوري رد ولولئ، بیا خپله محاکمه وکړئ.

انوار الساطعه در بیان مولود وفاتحه

۱- دحاضر او دناظر صفت دالله تعالى پورې خاص نه دی، ځکه چي خاصه دیته وايي چي (مايوجد فيه ولايوجد فی غيره) او په تفاسيرو کي راغلي دي چي ملک الموت، شیطان، لمر او سپوږمۍ په هر ځای کي حاضر او ناظر دي، په احادیثو کي راځي چي دملک الموت توجه هر کور او هر سړي ته وي او

عبارات الاكابر

ٲول پيشني (ان احاديث سے معلوم ٲوا ڪه ملك الموت ٲر جگه موجود ٲي) همدارنگه يي ليڪلي دي چي: (ڪوئي ادي مشرق سے مغرب تڪ ابادي دنيا ڪي اگري سر ڪرے جهان جادي گا چاند ڪو موجود پاوي گا اور سورج ڪو بهي پاوي گا ٲر اگري وه ڪي ڪه ايڪ چاند سب جگه موجود ٲي اور ايڪ سورج سب جگه موجود ٲي، تمٲاري قاعدی سے چاهي وه ڪافر ٲو جاوے)

۲- ابو الحسن شاذلي رحمه الله فرمايلي دي چي: لو احتجبت رؤية رسول الله صلى الله عليه وسلم طرفه عين ما اعددنا انفسنا من جملة المسلمين.

۳- در رسول الله صلى الله عليه وسلم ٲه نسبت ابليس لعين او ملك الموت زيات حاضر او ناظر دي ٲڪه چي ابليس ٲه هر ٲاڪ او ناٲاڪ ٲاي ڪي حاضر او ناظري دي او ملك الموت دهر ڪافر او غير ڪافر سره حاضر او ناظر دي، (اور تماشا يي ڪه اصحاب محفل ميلاد تو ز ميں ڪي تمام جگه ٲاڪ ناٲاڪ، مجالس مذٲبي وغير مذٲبي ميں حاضر ٲو نار رسول الله ڪا، نٲيس دعويٰ ڪر ٲي، ملك الموت اور ابليس ڪا حاضر ٲو نا اس سے بهي زياده تر مقامات ٲاڪ ناٲاڪ ڪفر غير ڪفر ميں ٲايا جاتا ٲي)

ٲدي مسايلو باندې رد

۱- بدعتي نام نهاد ملا، رسول الله صلى الله عليه وسلم ٲه شيطان باندې قياس ڪرو.

۲- ٲه صفت د حاضر او د ناظر ڪي يي شيطان ته ٲه رسول الله صلى الله عليه وسلم باندې مزيت ور ڪرو.

۳- بريليويان ليڪلي دي چي شيطان حاضر او ناظر دي، نو رسول الله صلى الله عليه وسلم به ٲه طريق اولي حاضر او ناظري نو او س ڪه يوسري ووايي چي احمد رضا خان (ٲه خپله عقيدہ ڪي) دشيطان ٲخه بهتر دي نو چي شيطان حاضر او ناظر دي نو احمد رضا خان خوبه ٲه طريق اولي سره حاضر او ناظري اويا يوسري ووايي چي احمد رضا خان خوبه ٲه طريق اولي سره حاضر او ناظري نو احمد رضا خان خوبه ٲه طريق اولي سره الوزي، نو ايا دا قياس به صحيح وي؟

البراهين القاطعة

۱- د الله تعالى هيڄ صفت ٲه بنده ڪي نشي راتللي.

۲- الله تعالى د بعضو حقيقي صفاتو ظل بنده ته ور ڪري دي لڪه: سمع، نقيقي، علم حقيقي، بصر حقيقي.

د الله صفات دي لڪن د دوي ظل، علم، سمع، بصر مجازي يي بنده ته هم ور ڪري دي.

۳- بنده ته يې چې خومره علم، قدرت وغيره ورکړي دي، نو بنده دهغي څخه ديوې زرې په مقدار هم زيادت نه شي کولی.

۴- الله تعالى چې شيطان ته کوم مقدار وسعت ورکړی دی او ملک الموت ته يې چې په کوم مقدار باندې وسعت ورکړی دی، او لمر او سپوږمۍ چې يې په کومه وضعه باندې پيدا کړي دي، نو دوي ددې خپل مقدار څخه هيڅ زيادت نه شي کولی.

۵- ددې زيادت او قلت پورې هيڅ فضيلت نه دي موقوف، موسى عليه السلام په نظر سره خضر عليه السلام ته دیر اعلی او افضل وو، حالانکې د موسى عليه السلام علم مکاشفه د خضر عليه السلام په نسبت کمه وه، لکن خضر عليه السلام ته چې خومره علم مکاشفه ورکړل شوی وه نو دهغي مقدار څخه يې زيادت نه شو کولی.

۶- ملک الموت او شيطان ته چې الله تعالى کوم مقدار وسعت ورکړی دی او لمر او سپوږمۍ ته يې چې خومره وسعت دنور ورکړی دی نو هغه د مشاهدې او د قطعي نصوصو څخه ثابت دی، اوس په دوي باندې ديو افضل (محمد ﷺ) قیاسول د عالم او د عاقل کار نه دی ځکه چې اول خو په عقايدو کې قیاسونه نه چلېږي، بلکې د عقايدو د اثبات لپاره د قطعي نص ضرورت دی دوهم: دا چې دا قیاس د قطعي نصوصو څخه مخالف دی، خپله رسول الله ﷺ فرمايلي دي چې: (والله لا أدري ما يفعل بي ولا بكم) او شيخ محدث عبدالحق دهلوی رحمه الله فرمايي چې: او نیز فرموده است کی من بشر آم نمیدانم که در پشت این دیوار چیست یعنی بی دانیدن حق سبحانه، (آه اشعة اللمعات ج ۱ ص ۳۶۵)

۷- که ددې لپاره سبب فضيلت وي نو بيا خو ټول مسلمانان اگر چې فاسقان وي او خپله مؤلف (عبدالسميع بريلي) د شيطان څخه بهتر دی، نو پکار ده چې که د شيطان څخه زيات نه وي نو دده په مقدار علم الغيب خو دې ولري، داسې غير مناسبې خبرې خومره بی عقلي او بی علمي ده؟

خلاصه دا چې شيطان او ملک الموت ته کتل او بيا فخر عالم محمد ﷺ ته د زمکې علم محيط د قطعي نصوصو په خلاف صرف د فاسد قیاس څخه ثابتول چې شرک نه دی نو بل څه شی دی؟ د شيطان او د ملک الموت دا وسعت خو دنص څخه ثابت دی، (د کمالاتو د نبوت څخه بغير بعضې جزئي حوادثو ته) د رسول الله ﷺ د علم وسعت د کوم قطعي نص څخه ثابت دی؟

۸- مؤلف چہی د (حضرت حسن شاذلی رحمہ اللہ) کومہ واقعہ لیکلہی دہ نو اول خو واقعات حجج شرعیہ نہ شي کیدلی، خصوصاً دعقاید و پد باب کہی او دوہم دا چہی کہ دا واقعات و منو نو جواب دادی چہی دہی اولیاوو تہ اللہ تعالیٰ کشف ورکری وی، دا ممکنہ دہ چہی نبی کریم ﷺ تہ اللہ تعالیٰ ددہی شخہ یو لک چندہ زیات ورکری دی، لکن ددہی ثبوت (فعلي چہی ورکری یی دی) دکوم نص شخہ ثابت دی؟ (البراهین القاطعہ ص ۵۰، ملخصاً)

محترم لوستونکو دالبراهین القاطعہ کومہ جملہ دقرآن، حدیث او داجماع شخہ مخالفہ دہ؟ پدہی کہی دتوہین الفاظ کوم دی؟ پدہ کومہ جملہ کہی مولانا خلیل احمد سہارنپوری رحمہ اللہ دنبی کریم ﷺ علم دابلیس پد علم باندہی قیاس کری دی؟ بالعکس تاسو ولیدل چہی عبد السمیع بریلوی ابلیس تہ حاضر او ناظر وویلو او نبی کریم ﷺ یی ورباندہی قیاس کپرو او بیا یی ابلیس تہ پدہی صفت کہی برتری ورکپہ، چہی ہغہ پد ہر پاک او ناپاک خای کہی حاضر یی، باقی دحاضر اودناظر مسئلہ مخکے پورہ واضحہ شوہی دہ، ہلتہ رجوع وکری اودیرہ دخوند خبرہ دادہ چہی مولانا خلیل احمد سہارنپوری رحمہ اللہ د رسول اللہ ﷺ شخہ دزمکے دعلم محیط دنفی جملہ ذکر کرہی دہ (علم محیط زمین) ددہی شخہ صفا معلوم یی چہی خبرہ یواخے دزمکے پد علم کہی دہ پد علومو عالیہ وو کمالیہ وو کہی نہ دہ، پدہ کومو باندہی چہی دانسانی فضیلت مدار وی، ہمدارنگہ خلیل احمد سہارنپوری رحمہ اللہ داسے لیکلی چہی: (شیطان و ملک الموت کویہ وسعت نص سی ثابت ہی الخ) پدہی کہی لفظ د (یہ) دہی خبری تہ اشارہ دہ چہی دشیطان لپارہ دمطلق وسعت دعوہ نہ دہ شوی، بلکہی جزئی حقیر و حوادثو تہ اشارہ شوہی دہ، او پدہی باندہی دفضیلت مدار نہ دی، لکہ دسلیمان (علیہ السلام) ہدہد تہ دیوہی حادثہی علم موجب دفضیلت پد سلیمان علیہ السلام باندہی نہ دی، پد البراہین القاطعہ ص ۳ کہی یی لیکلی دی چہی دا عقیدہ دیو ادنی مسلمان دشان سرہ ہم نہ دہ مناسبہ چہی ہغہ پد تقرب او پد شرف او پد کمالاتو کہی بل شوک دنبی کریم ﷺ سرہ مماثل وگنی الخ

اوس داخمد رضاخان ددہی جملہی حکم تاسو بیان کرہی احمد رضاخان لیکلی دی چہی: براہین قاطعہ میں تفریح ہے... کہ آن کے پیر ابلیس کا علم نبی ﷺ کی علم سے زیادہ ہے الخ (حسام الحرمین ص- ۱۰۳)

دوہم اعتراض

خلیل احمد سہارنپوری رحمہ اللہ لیکلی دی چہ: (رسول اللہ ﷺ ددیوبندی علماوو
ٹخنہ د اردو ژبہ زدہ کړې وه)؟

الجواب: مخکې ذکر شو چہ البراہین القاطعہ د عبد السمیع بریلوی د کتاب پہ رد کړې لیکل شوي
دی په نوم د (الانوار الساطعہ) پہ الانوار الساطعہ کې یې په دیوبندیانو اعتراض کړی وو د الانوار
الساطعہ عبارت داسی دی: (واضح ہو کہ اس جواب پر دہلی کے تین صاحبوں کے مہربانی بخش 'حفظ اللہ' شریف
حسین یہ صاحب دہلی میں غیر مقلد ہیں سب ان کو جانتے ہیں ان کا یہ جواب کہنا کچھ تعجب نہ تھا لیکن اصحاب دیوبند بھی اس
فتویٰ میں انکی تابع ہو گئی مدرسہ دیوبند کے طلباء اور مدرسین کے پانچ مہرین چند دستخط ہیں 'ایسی آبسی مفتی کہ آن میں سی
ایک صاحب کے عبارت یہ ہے ہذا مسئلہ جواب صحیحہ حسن علی عفی اللہ عنہ 'سبحان اللہ' عبارت ان مفتی صاحب کے
دیکھنی کی قابل ہے الخ (الانوار الساطعہ مع البراہین القاطعہ ص- ۲۶)

۱- ددی پہ جواب کړې خلیل احمد سہارنپوری رحمہ اللہ و لیکل چہ: د حسن علی پہ نوم باندې کوم
مدرس نہ په دیوبند کې شته او نہ مخکې تیر شوی دی.

۲- ییایې ددیوبند د مدرسې صفت کړی دی، چہ ددیوبند د مدرسې عظمت د اللہ تعالیٰ پہ دربار
کې ډیر دی، ډیرو علماوو دلته سبق ویلی دی او ډیر خلک یې دگمراہۍ د تیارو ٹخنہ را ایستلی دی.
(یہی سبب ہے کہ ایک صالح فخر عالم علیہ السلام کی زیارت سے خواب میں مشرف ہوئی تو آب کو اردو میں کلام کرتی دیکھ
کر یو چہا کہ آپ کو یہ م کہا سے آگئی؟ آپ تو عربی ہیں فرمایا جب سے علماء دیوبند سے ہمارا معاملہ ہوا ہے کو یہ زبان آگئی)
یونیک سہری پہ خوب کم نبی کریم ﷺ ولیدلو نبی کریم ﷺ پہ اردو باندې
خبرې کولې، دې نیک سہری ترینہ پوښتنہ وکړه چہ یا رسول اللہ ﷺ ته خو عربی یې دا اردو
دې ٹخنہ زدہ کړې ده؟ نبی کریم ﷺ ورته وفرمایل چہ د کوم وخت ٹخنہ چہ زما ددیوبند
د علماوو سره معاملہ راغلې ده نو دا ژبہ مې زدہ کړې ده (البراہین القاطعہ ص- ۲۶)

دجواب تفصیل

۱- پہ البراہین القاطعہ کی دیو خوب ذکر دی او خوب دتعبیر قابل وی .

۲- بیا پہ دے خوب کی ہم داندی ذکر شوی چے (معاذ اللہ) ددیوبند علماء استاذان دی او رسول اللہ ﷺ (معاذ اللہ) ددوی شاگرد دی ، بلکہ پہ دے خوب کی داسے راغلی دی چے دکوم وخت خخہ چے زما ددیوبند دعلماو سرہ معاملہ راغلی دہ ، داسے نہ دی راغلی چے نبی کریم ﷺ ددوی خخہ خہ لوستلی دی او یا ددیوبند علماو خہ وربودلی دی .

۳- د رسول اللہ ﷺ پہ منصب کی دانہ وہ داخلہ چے تہلے ژبے یے دے زدہ وی ، یو خو حبشو د رسول اللہ ﷺ پہ مخکے خبرے کولے رسول اللہ ﷺ وفرمایلی چے :
(مايقولون؟ قال يقولون محمد عبد صالح) موارد الظمان ص ۴۹۳

او پہ یو روایت کی راغلی دی چے نبی کریم ﷺ دحبشو سرہ بعضے حبشی کلمات فرمایلی مثلاً سنہ سنہ یعنی حسن حسن ، (بخاری ج ۱ ص ۴۳۲)

شاہ عبدالعزیز رحمہ اللہ فرمایلی دی چے : واول کسیکہ قرآن بر آو نازل میشد، یعنی ذات مطہرہ انحضرت ﷺ ہرگز معانی ولغات اقوام دیگر بلکہ مخارج حروف ولہجہ کلام ہر فرقہ نمیداستند (فتاویٰ عزیزی ج ۱ ص ۱۳۲)

ددے خخہ وروستہ دمولوی عمر بریلوی ددے زاروان عبارت پہ بارہ کی تاسو فیصلہ وکری ،
مولوی عمر لیکلی دی چے اللہ تعالیٰ فرمایلی دی چے : (مَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ ،
(وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ) تَبَرَّكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَىٰ عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا)

حب آپ کو تمام جہانوں کا نذیر اور رسول بنا کر بھیجا تو قانون خداوندی مذکورہ سے نبی ﷺ کو تمام عالمین کی زبانیں سنا کر بھیجا دیوبندی کہیں کہ اردو نبی ﷺ کو ہماری علماء دیوبند سے حاصل ہوا تو یہ قرآن کریم کی صراحت خلاف ہے اور آپنی استاذ غنی کے فخر میں قرآن مجید کا انکار ہے اور رسول اللہ کے بجالی رسول دیوبند قرار دیتے ہیں اللہ تو اپنے رسولوں کی علم کو اپنے طرف منسوب فرمادیں او یہ علماء دیوبند کے طرف یہ ہے فرقہ دیوبندیہ کا ایمان جو معلم گر کو او تمام جہانوں کی حکیم ساز کو آپنا شاگرد تصور کرتے ہیں تو اکابرین دیوبند کا خدائی دعویٰ ظاہر ہو گیا (مقیاس حقیقت ص ۲۰۹)

لعنت اللہ علی الکذبین ، ۱- دبراہین قاطعہ پہ کوم خای کی دخدای دعوہ دہ ؟

۲- پہ کوم خای کی دیوبندیانو تہ معلمین ویلی شوی دی ؟

۳- په كوم ځای کې نبي کریم ﷺ ته شاگرد ویلی شوی دی؟

۴- په كوم نص کې راغلي دي چې د نبي کریم ﷺ ټولې ژبې زده وې؟ تا چې كوم اول ایت لیکلی دی په هغې کې خوستاد دعوی عکس دی، ځکه چې هر پیغمبر دخپل قوم په ژبه باندې رالیږل شوی دی نو د نبي کریم ﷺ قوم عربي وو نو نبي کریم ﷺ هم عربي دی او ددو نورو ایتونو تعلق خو بالکل ددې موضوع سره نه دی.

۵- قوم مکلف دی چې رسمي ژبه زده کړي؟ او که حاکم مکلف دی چې دخپل رعیت ټولې ژبې زده کړي؟ مخکې مونږ دلایل و لیکل چې د نبي کریم ﷺ ټولې ژبې نه وې زده.

مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله

بریلویان په حکیم الامت مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله باندې هم اعتراضونه کوي حتی چې (معاذ الله) کافرو رته وایي دلته به د الله تعالی په توفیق باندې دوه وو مشهورو اعتراضونو ته جواب لیکو.

اول اعتراض:

رسول الله ﷺ ته چې د غیبی خبرو څومره علم ورکړل شوی وو، نو د ډومره خو هر ماشوم، هر لیونی، بلکې هر حیوان ته ورکړل شوی دی. (حسام البحرین ص ۱۰۹)

الجواب: احمد رضا خان د اشرف علی تهانوي رحمه الله عبارت داسې رانقل کړي دي چې: (آپ کے ذات مقدسہ پر علم غیب کا حکم کیا جانا اگر بقول زید صحیح ہو، تو دریافت طلب آمریہ ہے کہ اس غیب سے مراد بعض غیب ہے یا کل غیب؟ اگر بعض علوم غیبیہ مراد ہیں تو اس میں حضور کی کیا تخصیص ہے ایسا علم غیب تو زید و عمر بلکہ ہر صبی و مجنون بلکی جمیع حیوانات و بہائم کی لئے بھی حاصل ہے، (الی قولہ) کیوں کہ ہر شخص کو کسے نہ کسے ایسے بات کا علم ہوتا ہے جو دوسری شخص سے مخفی ہے تو چاہے کہ سب کو عالم الغیب کہا جاوے الخ. (حفظ الایمان ص- ۹)

د جواب تفصیل

۱- د مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله عبارت خلاصہ دا ده چې علم الغیب بلا واسطه صرف د الله تعالی صفت دی، په مخلوقاتو کې دهیچا سره نشته او علم الغیب بالواسطه د مخلوق سره شته، لکن ددې په وجه ورته عالم الغیب ویل جایز نه دي، بیا یې ددې لپاره دوه دلیل ذکر کړي دي، مذکور عبارت دوهم دلیل دی، ددې دلیل خلاصہ داده چې که نبي کریم ﷺ ته د علم الغیب بالواسطه له وجې د عالم الغیب ویل جایز شي، نو ددې څخه که کل غیر متناهیہ علوم مراد وي نو دا خو

عقلاً او نقلاً محال دي او که بعض علوم مراد وي، نو د بعضي مصداق خو يو هم کيدلی شي دوه هم کيدلی شي او درې هم کيدلی شي نو پدې کې بيا د نبي ﷺ د تخصيص وجه څه ده؟ د مطلق بعضو علم خو د زید او عمر وغيره سره هم شته نو هغوي ته هم بيا عالم الغيب ووايه.

۲- د مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله په عبارت کې مشارکت په مطلق بعض کې ذکر شوی دی اگر چې بيا په مقدرا کې فرق وي، مثلاً د زید سره يو وي د عمر سره دوه وي او د بکر سره لس وي..

۳- د مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله په عبارت کې داسې راغلي دي چې (ايا علم غيب توزير وعرواخ) بريلويان د (ايا) ترجمه په برابروالي او يا تشبيه سره کوي، حالانکې داسې نه ده بلکې ددې لفظ ډير معنى گانې دي لکه اس قسم کا، اس شکل کا، اس قدر، (امير اللغات ج ۲ ص ۳۰۲)

د بريلويانو دوه افتراگانې

۱- د مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله پورې يې دا افتراء کړې ده چې نبي کریم ﷺ ته يې عالم الغيب ويلي دي، حالانکې اشرف علي تهانوي رحمه الله داسې عقيدې ته د کفر عقیده وايي (بسط البنان الحاقیه حفظ الايمان)

احمد رضا خان ليکلي دي چې: که غيب کے باتون کا جيسا علم رسول الله ﷺ کو ہے ايا تو هر پچی اور هر پاگل بلکی هر جانور اور چار پای کو حاصل ہے (حسام الحرمين ص- ۱۰۹)

يعنی نبي کریم ﷺ ته هم علم غيب حاصل دی او هر ماشوم او ليونی او حيوان ته هم . لعنت الله على الكاذبين : مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله په کوم ځای کې ويلي دي چې علم الغيب رسول الله ته هم حاصل دی او هر ماشوم وغيره ته هم حاصل دی ؟ اشرف علی تهانوي رحمه الله خو ددې دعوي لپاره دليل پيش کوي چې نه نبي ﷺ عالم الغيب دی او نه بل مخلوق.

۲- د مولانا اشرف علی تهانوي په عبارت کې يې د (ايسا) ترجمه په برابروالي سره کړې ده حالانکې ددې معنى داده چې که مطلق بعض علم مجوز لپاره د اطلاق د عالم الغيب شي نو د مطلق بعض مصداق خو يو هم دی اگر چې ډير دادنی درجې والا وي او هر سړي ته د داسې خبرې علم وي چې د بل چا څخه مخفي وي.

خلاصه دا چې اشرف علی تهانوي رحمه الله نه ددې قايل دی چې لکه څرنگه چې نبي کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عالم الغيب دی همداسې دا شيان هم دي او نه ددې قايل دی چې دنبي کريم صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ علم ددې شيانو سره برابر دی.

دا شرف علی تهانوي رحمه الله دمذکور عبارت په شان عبارت په مواقف کې هم شته: قلنا ما ذکرتم مردود بوجوه اذ الاطلاع على جميع المغيبات لا يجب للنبي اتفاقاً منا ومنكم ولهذا قال سيد الانبياء: ولو كنت اعلم الغيب لاستكثرت من الخير وما مسنى السوء والبعض اى الاطلاع على البعض لا يختص به اى بالنبي صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (مواقف مع الشرح ص ۱۷۵)

۳- مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله دحفظ الايمان په آخر کې همدا عبارت په بل تعبير باندې داسې ذکر کړي دي چې: اگر بعض علوم غيبیه مراد ہیں تو اسمین حضور کئی کیا تخصیص ہے؟ مطلق بعض

علوم غيبیه تو غير انبياء کو بہی حاصل ہیں تو چاہی کہ سب کو عالم الغيب کہا جاوی الخ ص ۱۸ تحت تغير العنوان

منافق بدعتیان نه دحفظ الايمان په عبارت ځان نه پوهوي او نه ورپسې دتوضیح لپاره دحفظ الايمان په آخر کې (بسط البنان) او (تغير العنوان) مطالعه کوي.

دا دواړه مولانا اشرف علی تهانوي رحمه الله دخپل عبارت دتوضیح لپاره ليکلي دي او دحفظ الايمان سره يو ځای چاپ شوی دی.

دوهم اعتراض

دپوخوب تعبير او ديو مريد خطائی:

دمولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله يو مريد خوب وليدلو چې دلا اله الا الله محمد رسول الله کلمه لولي، لکن دمحمد الرسول الله په ځای باندې داشرف علي نوم اخلي (يعنې په خوب کې داسې وايي چې لا اله الا الله اشرف علي رسول الله) مريد فرمايي چې زه پوه شوم چې دکلمې په لوستلو کې راڅخه غلطې وشوه، نو اراده مې وکړه چې په صحيح طريقه باندې لا اله الا الله محمد رسول الله ولولم، لکن بې اختياره مې بيا دژبې څخه در رسول الله دنوم په ځای باندې اشرف علي ووتلو، حالانکې زه په دې پوهيدم چې داسې صحيح نه ده، لکن بې اختياره مې دژبې څخه همداسې راوتل، دوه درې وارې چې همدا صورت پېښ شو نور رسول الله صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مې خپلې مخې ته وليدلو يو څو نور کسان هم وولکن ما ځان ټينګ نکړی شو

په ز مکه باندې راوغورزیدم او په زوره زوره مې چیغې کړې چې په همدې حالت کې راوینس شوم، دیداری په حالت کې مې چې کله خیال ته راغله چې تاخو په خوب کې غلط کلمه لوستله نو اراده مې وکړه چې دا خیال د زړه څخه وباسم هسی نه چې بیا غلطه نه شم په همدې خیال باندې کیناستم او په خوب کې چې رانه کومه غلطې شوې وه دهغې د تدارک لپاره مې په رسول الله ﷺ باندې درود شروع کړو لکن بیا مې هم دخولې څخه داسې جمله راوتله چې (اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا وَنَبِيِّنَا مُوَلَانَا اشرف علی) حالانکې وینس ووم لکن بې اختیاره وم، مجبور وم، ژبه مې په کنترول کې نه وه دا ورځ همداسې تیره شوه په دوهمه ورځ په وینسه باندې را باندې ډیر رقت طاری شونښه مې وژل، نورې هم ډیر وچې دي چې دمو لانا اشرف علی تهانوی رحمه الله سره دمحببت باعثې دي (الامداد ص ۳۵)

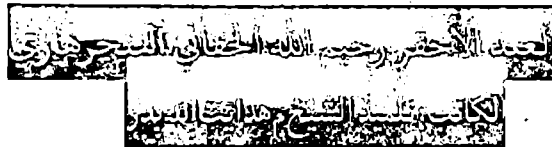
۱- داد خوب واقعه ده، ۲- او ددې خوب په وجه هم دخوب لیدونکی ډیر خفه وو ۳- په خوب کې ورته دخپلې غلطې احساس وشو ۴- لکن بې اختیاره یې د ژبې څخه دا غلطه جمله وتله ۵- په وینسه باندې یې چې په غلطه طریقه باندې درود لوستلو نو هلته فرمایي چې بې اختیاره وم مجبور وم ژبه مې په کنترول کې نه وه ۶- او بیا یې ددې غلطې په وجه ښه ډیر ژړلي هم دي ۷- دخوب تعلق دتعبیر سره وي، کله خوب ظاهراً ښه ښکاري لکن تعبیر یې ډیر خراب وي او کله خوب ډیر بد ښکاري لکن تعبیر یې ډیر ښه وي ابوهریره رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فرمایلي دي چې: (احب القيد واكره الغل والقيد ثبات في الدين) صحيح البخاری ج ۲ ص ۱۰۳۹ په خوب کې مې زولنې خوښیږي او دغاړې طوق مې نه خوښیږي زولنې ددین په معامله کې ثبات قدمي ده ۸- دخوب په حالت کې انسان مرفوع القلم وي رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ، وعن المبتلى حتى يبرأ وعن الصبي حتى يكبر (حم د نه ک) صحيح الجامع الصغير ج ۲ ص ۲۴) أنه ليس في النوم تقریظ انما التفريط في اليقظة (ترمذي ج ۱ ص ۲۵) ۹- په وینسه چې کومې خبرې غیر اختیاري دخولې څخه ووزي هغه موجبي دکفر او دارتداد نه دي الله تعالی فرمایلي دي چې: (رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا) رسول الله ﷺ فرمایلي دي چې: ان الله تجاوز عن أمتي الخطاء والنسيان وما استكرهوا عليه (مشکوٰة ج ۲ ص ۵۸۴)

قاضي خان فرمايلي دي چي: والخطي من يجرى على لسانه من غير قصد كلمة مكان كلمة (قاضي خان ص ٨٨٣)

همدارنگه يي فرمايلي دي چي: الخطي اذا جرى على لسانه كلمة الكفر خطأ بأن كان اراد ان يتكلم بالمليس بكفر فجرى على لسانه كلمة الكفر خطأ لم يكن ذلك كفرا عند الكل (قاضي خان ج ٤ ص ٨٨٣)

١٠- مولانا اشرف على تهانوي رحمه الله ورته د خوب تعبير ورکړو چي په دې کې تاته تسلي ده، چي د چا طرفته چي ته رجوع کوي هغه متبع دستو دي، ددې تعبير سره سره يي ورته وفرمايل چي زما پدې تعبير اصرار نشته کيدی شي چي دا شيطاني خوب وي، ياد کومې دماغي مريضۍ څخه راپيدا شوی وي.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وآله وصحبه اجمعین

دېندي خانې حالات

سُبْحَانَكَ أَيُّهَا الْمَلِكُ الْحَمْدُ لَكَ يَا مُنْتَقِلُ الْأَرْوَاحِ الْمَحْذُورِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د بندی خاني حالات

له څلور کاله ازادۍ څخه وروسته په دوهم ځل سنه ۱۴۳۳ هـ ق د شعبان په اول، تاریخ د ماښام په اتو بجو د لغمان د علیشنگ په لاره د اسلام اباد له پول سره د یو مرتد صلیبي غلام قومندان زمریالي د کسانو لخوا چې دوه ځایه یې راته کمین نیولی وو، ونیول شوم او د نیولو سره یې د ډیرو سختو وړیو لیوانو په شان راباندې له هر طرفه حملي شروع کړې، د کلاشنکوفونو په ګنداغونو یې راباندې په ډیره بې رحمۍ سخت سخت ګزارونه کول، چې عینکې مې ماتې شوې، د مخ او سترګو په شمول مې ټول بدن تک شین او زخمې زخمې شو، چې یوې چېې سترګې مې تر ډیره وخته پورې بیا کار هم نه کاوه، بل خوا ته همدغو وړیو لیوانو زما په جامو او جیبونو باندې هم حمله وکړه، د نغدو روپیو، د اغوستلو د جامو، عطرو او نورو شیانو په شمول یې هر څه راڅخه چور کړل، تقریباً د یوې ګینټې وهلو او ټکولو څخه وروسته یې زما لاسونه د څو ساعتونو لپاره په اوسپنیزو ولچکونو باندې شاته دومره کلک وتړل، چې یو څو دقیقې وروسته تک شنه شول او وپرسیدل، چې بیا تقریباً تر شپږو میاشتو پورې د ولچکونو داغونه پکې ښکاریدل، تقریباً د شپې لس بجې یې خپل قومندان زمریالي ته په داسې حالت کې وروستل چې لاسونه مې په اوسپنیزو ولچکونو لاهما غسې کلک تړلې شوي وو او د پرسېدو سربېره یې له ډېره درده سختې څړیکې کولې او نور پخپلو وینو لمبیدلې وم، پښې مې له حرکت څخه غورزیدلې وې، په غاړه جامې مې ټولې شکیدلې شکیدلې وې، په سرګو راته هیڅ نه ښکاریدل، صلیبي مرتد غلام زمریالي د خپلو بادارانو انگریزانو د خوشالولو لپاره او د دوي څخه د شرابو وغیره پسخوردود زیاتو لاسته راوړلو لپاره بیا خپلو مرتدو مزدورانو ته امر وکړ چې [به ګنداغ بزنیښ] په ګنداغونو یې ووهئ! صلیبي لیوانو زما په زخمې زخمې اوزورده بدن باندې یو ځل بیا د ګنداغونو سوکانو او لغتو باران شروع کړ او تر هغې یې ووهلم تردې چې دوي ستړي شول او زه بې هوشه شوم.

څو ساعته وروسته چې په هوش شوم، نو د سرک په غاړه د تیلو د پمپ په یوه مُرداره کوټه کې پروت ووم، چې زمریالي به ترینه د موقتي بندي خانې کار اخیست او دوه صلیبي غلامان مې د کلاشنکوفو سره

سرتو ولاړ وو، چې د په هوش کېدلو سره يې د سختو څپېړو گذارونه را کړل او د کلاشکوف په برچه يې په ملا او سرباندي سوري کړم او د ډېرو زورولو له پاره يې شخصاً ماته او عموماً اسلام او طالبانو ته فاحشې کنځلې کولې. آخر تقريباً د شپې په دولسو بجو يې ددې ځای څخه د کنډاغونو د يو يو گذار سره سره د زمريالي د کور په طرف روان کړم، هلته چې ورسيدم، نو ومې ليدل چې زمريالي له خپلو بادارانو سره په تيلفون خبرې کوي او د يو افغان مسلمان په نيولو او تعذيبولو ورته دخپلې وفادارۍ ثبوت پيش کوي او د نورو پسخوردو په طمعه ورته د لازياتې خو نخوارۍ اطمينان ورکوي. کله چې له تيلفون څخه فارغ شو، بيا زما طرفته راغلو او يو څو بې رحمۍ څپېړې او لغتې يې بيا هم ووهلم، چې دده لاسونه جامې او پښې هم زما په وينو ولړل شوې، کله چې زمريالي دخوب لپاره ددې ځای څخه لاړو، نو دده کسان راباندي راټول شول، په دوې کې يو تن زما د جيب څه ټولې پيسې ايستلې وې، هغه نورو غلامانو ته منکړو و او نه يې ورسره تقسيمولې، په دې لاندې کې که به يې له ما څخه پوښتنه وکړه چې چا درڅخه روپۍ اخيستي دي او کنه؟ او څو روپۍ وې؟ نو که ما به په اثبات جواب ورکړو، چې را څخه يې اخيستي دي، نو هغه صليبي به سخت سخت ووهلم چې روپۍ يې را څخه اخستي وې او که ددې صليبي ډاکو د وهلو له وېرې به مې په نفې جواب ورکړو نو هغه نورو صليبيانو به سخت سخت ووهلم. اخربيا بې هوشه شوم او د هر قسم جواب ورکولو څخه عاجز شوم، سهار لس بجې يې لوڅې پښې د تيلو د پمپ همغې مردارې کوټې ته په داسې حال کې وروستلم چې ټول بدن مې تک شين، پرسيدلی و او په وينو لړلې جامې مې په بدن پورې وچې شوې او نښتې وې. کوټې ته يې په ډېره بې عزتۍ ور ډيکه کړم، دروازه يې راپسې وتړله او دوي د تيلو د پمپ څخه لاندې د خوړ په اوبو مخونه و مينځل او بيا راغلل، تر لسو بجو پورې همدلته وم، څه د پاسه دولس بجې د لغمان د خيانت ملي [امنيت ملي] نور خونخواران راغلل او په ډيره بې رحمۍ سره يې مو ترته ورو غورزولم، د سوکانو او دلغو گذارونه يې راباندي وکړل، سترگې يې راباندي وتړلې او د لغمان د مرکز په طرف يې روان کړم، په لاره کې يې ځای په ځای امنيت نيولی وو، دې وحشي لېوانو به په موټر کې يو بل ته اشاره کوله (چې سرتو د را اغوستل شوې کڅوړې په کونج کې به ماته ښکارېدله) او بيا به يې د سوکانو او څپېړو باران راباندي شروع کړو، اخري د لغمان د امنيت ملي په جهنم ورننويستم، هلته ۱۷ ورځې او شپې د بې رحمۍ تحقيق او تعذيب لاندې ووم، د لغمان د امنيت ملي مستنطقينو په سينو کې د غوښې زړونه نه وو، د افغانيت او اسلاميت

بوي پکې نه وو. الله جل جلاله. حضرت محمد صلی الله عليه وسلم. اسلام او قران کریم ورته يو عبث او مضحکه شيان وو. د ورځې څو څو ځله به يې زما د زورولو لپاره الله جل جلاله. قران او اسلام ته کنځلې کولې. د هغه ځای د تعذيب تفصيلي بيان زړونه لرزوي. زما د قلم له وس او طاقت څخه بهر دي، خو اجمالاً به دومره ووايم چې هلته مې ۱۷ ورځې مکمل د تعذيب لاندې تيرې کړې.

په پرې به يې راته دواړه پښې کلکې کلکې وتړلې، يوه توره مرداره ټوټه به يې راته په خوله کې راتخته کړه، په دريو څلورو کسانو به يې زه او هغه پرې نيولي وو، چې زما پښې به يې ورباندې تړلې وي او هره ورځ به کم از کم [۶۰۰] لختې وهل کيدلم، هره ورځ به مې په وينو لړلې پرسيدلې بدن په نوو وينو لمبيدلو او چې کله به بې هوشه شوم بيا به الله تعالی ته معلومه وي، چې څو مره به يې وهلی يم، پښې مې تکې شې او دومره پرسيدلې وې چې په پښو باندې تشناب ته نه شوم تللی، بلکې په گوندو او په څنگلو به تلم او هروخت به يې دومره سخت زندې کولم چې مرگ ته به نژدې شوم، هلته په ۱۷ ورځو کې ۲۱ ځلې بې هوشه شوم او همغلته يې زما دوه نوکونه هم اوويستل او عجيبه لاداده چې يوه ورځ نظارت خانې ته د نقيب الله په نوم څارنوال سره د حقوق بشر په نوم يو هيئت راغلو، د امنيت ملي کارمندانو زړو زما له پښو څخه پلسترونه تاو کړل او هيئت ته يې وروستلم، کله چې هغوي وليدل د دې په ځای چې زما غم وخورې د امنيت ملي کسانو ته يې وويل چې پلسترونه ترينه لرې کړئ! هسي نه چې څوک ووايي چې دا يې وهلی دی.

۱۷ ورځې وروسته يې د لغمان جهنم مرکزي [محبس مرکزي] ته نقل کړم، هلته يې اول د سر وېستان را باندې په زړه او پځه پاکۍ (چاره) باندې داسې په زور زور وخرېدل چې ځای په ځای غوځ او وينې شوم. او د دې کار يې را څخه سل روپۍ وغوښتلې، خو زما سره چې هر څه وو، هغه را څخه د دوي مخکنيو همجنسو غلامانو چور کړي وو، چې دوي ته څه شې نه وو پاتې، نه دې وجهې مې ورته وويل چې که کوم پای وازی راته راغی بيا به يې درکړم. هلته مې لايو څو شپې نه وې تيرې کړې. چې د کابل خونخوارانو ترينه کابل ته وغوښتم، يو سهار يې را باندې سترگې وتړلې او د ډير سخت امنيت لاندې يې کابل ته ورسولم او هلته يې د همدې اوسني رياست ۴۰ ته حواله کړم، هلته يې تور چکې ناولې د تېرات څخه جوړه شوې دروېشي را واغوستله او تنها په يوه داسې کوټه کې يې پنځه شپې واچولم، چې نه پکې فرش و، نه پکې توشک کمبل او بالخت وو، تر دې چې يوه ورځ مې ترينه قران کریم وغوښتلو، نو دوي په ډيرو سختو الفاظو راته وويل چې: په تاباندې قران بند دی، په دې پنځو شپو کې هر ساعت د تحقيق، سوکانو، لغتو او زړو ډنډولو د تعذيب لاندې وم او دا به راته ويل کيدل چې: دلته مونږ داسې تعذيب

درکوو چې ودرديږي او داغ درباندي جوړ نسي. چې بيبي چاته ونيابي، کله چې دلته دې غلامانو ته زما د خولې څخه داسې خبره په لاس ورنغله چې دخپلو بادرانو څخه ورباندې کړيدت واخلې او يو غږ پ شراب پرې وگتي، نو سترگې يې راباندې وتړلې او راته يې وويل چې: ته حال نه وايې نو بگرام ته دې امريکايانو ته سپارو، زه په زړه کې يو څه ځکه خوشحاله شوم چې د بادار تعذيب د غلام په نسبت يو څه کم وي، ځکه چې غلام د بادار د خوشالولو له پاره د هر قانوني او غير قانوني کار هېڅ پروا نه لري. بلکې د هغه د ژوند مقصد دا وي چې بادار ورته وفادار ووايي. او په يو څه پسخوردويې ونازوي او د بادار سره بيا د چا د خوشحالولو فکر نه وي او د چا د پسخوردو په طمع نه وي، له دې وجهې نسبتاً خوشاله وم. لکن دا خبره دروغ وه، بلکې دوي د خپلو بادرانو په امر باندې يوه بله قصاېخانه لرله چې د (نود) په نوم باندې يادېدل. چې داسې تعذيبونه پکې وو چې د انسان په فکر کې هم نه راتلل. نو زه يې هم د نود (٩٠) قصاېخانې ته نقل کړم، هلته د زمکې لاندي يو دهليز و چې کله يې لاندي ورکوز کړم. نو د محشرونځ مې پکې وليدله، څه بنديان د يو لاس او څه د دواړو لاسونو څخه زورېدو، څوک د جمعې د علامې په شان د لاسونو او پښو دواړو څخه زورېدو، څوک د دوو او سپنو په مينځ کې په سر ودرول شوي وو، څوک به د سختو وهلو لاندي وو، څوک به بې هوشه پراته وو، چا به ژړل، چا به زگيروي کول او چا د وينو قيو نه کول او د چا د آلې تناسلي پورې به وزن تړل شوی وو، تردې چې وروسته بيا يو تن د پکيتا د سيد کرم اوسيدونکي راته وويل چې يو څو ورځې مخکې يې زما په مخکې زما درې زامن د وهلو لاندي شهيدان کړل.

زما د ورکوزولو سره يې راباندې د وهلو ناتار جوړ کړو، د خولې او پوزې څخه مې وينې روانې شوې او [١٣] شپې يې ووهلم، د شپې ناوخته به يې په ځمکې پورې په کلک زنجير تړلو او د سهار آذان څخه مخکې به يې راپاخولو، بنده کڅوړه به يې سرته را واغوستله او ديوال ته به مو مخ واړولو او په هره دقيقه کې به مو داسې کړيکه اوريدله چې اپاين کو کولا را ايښي سرته اغوستل شوی کڅوړه په سترگو باندې را کوزه کړه سهار به يې څوک تحقيق ته بيولو او د چا به چې تحقيق پوره شوی وو، نو د سهار له آذان څخه به د شپې تر دوسو بجو پورې په داسې حال کې ديوال ته مخامخ ناست وو، چې په بنده کڅوړه کې به مو سر او سترگې پټې وې چې ملا به مو سخته وچه او شخه شوه او له ډېره درده به کله به اختياره يو طرفته وغورځېدلو، چې بيا به د لغتې له يو گذار او يو څو کنځلو او کړيکو څخه وروسته بيا کينولی شو.

کله چې به د تشاب ضرورت پېښ شو نو ډېر ځله به مو گوته ورته د اجازې اخيستلو له پاره پورته کوله، چې کارمندانو به هېڅ پروا نه کوله، آخر به يې د ډېرو ځورولو او تکليفونو څخه وروسته کله اجازه

راکړه. تشنابونه دوه وو، نو کله به چې هریو تشناب ته یو یو بندي ننوتلو، لا پرتو گانښ به یې نه وو خلاص کړي او اودس ماتې ته به لاس ته نه وو، چې دروازې ته به یې لغتې بندې کړې او په زوره کړپکې او چیغې به یې کولې چې: (چه میکنې؟ شما دو تا) کله به اودس ماتې پاتې شو او بیرته به په خپل ځای کینولی شو. ۱۳ شپې بعد یې بیا د (۴۰) چهل ریاست ته نقل کړم او جزایي بلاک اووم نمبر کوټې ته یې ورکړم، هلته لس کسان وو چې زه یې یوولسم شوم، د شپې د خوب لپاره پکې ځای نه و، بلکې نمبر په نمبر به ویده کیدلو، د چهل (۴۰) په ریاست کې د ویده کیدو ځای نه وو، د تشناب تکلیف دومره وو چې ځینو بندیانو به د اوسیدلو په کوټه کې په سطل کې او دس ماتولو، د خواراک هیڅ انتظام نه وو، بلکې داوبو یو سپین گروبی به یې راوړ، چې کله به یو خام آلو او کله به یو خام شلغم پکې له یو طرف څخه بل طرف ته د ماهي په شان غوږې وهلې، له هغې سره به مویو څو کپه ډوډۍ وخورله، زما ورور مولوي نقیب الله او زما اوښی مولوي صاحب عبدالسلام شهید رحمه الله د تنگړه د پارلمان وکیلانو ته یوه عریضه لیکلې وه، په هغې کې یې زما دهغه زخمونو، نوکونو ویستلو وغیره تعذیبونو ذکر کړی وو چې دوي ماته زاکړي وو، نو پارلمان والاوو، زما د لیدلو لپاره یو هیئت ټاکلی وو، کیدی شي چې کوم خبریال به هم ورسره وو، نو د دې هیئت څخه د ورکولو او پټولو لپاره یې یو ورځ مخکې د وړو کي اختړ په پنځلسم تاریخ باندې د ډیر تعذیب څخه وروسته جهنم مرکزي د پل چرخي محبس ته نقل کړم، او هلته یې دوهم بلاک ته ورکړم، هلته هم صلیبي غلامانو ډیر بد وضعیت کاوه، د اسلام او د قران کریم توهین یې کاوه، تردې چې زه یې د قران کریم تفسیر او د مشکاة شریف د درس په جرم دوه میاشتې جزایي کړم، یوه ورځ یې په ډیره بې رحمۍ د قران کریم په شمول ټول دیني کتابونه راڅخه ویول، اخر مې خپلې غواگانې او د کورنور سامانونه کتابونه وغیره خرڅ کړل او قرضونه مې وکړل او قاضي عظیم وردگ، قاضي احمد نور او ناشنازې زنانه قاضی ته مې ورکړل او د لوی الله جل جلاله په فضل په سنه ۱۴۳۳ هـ ق (د رمضان په نهمه ویشتم تاریخ را خلاص شوم، او ان شاء الله چې د وینې تر اخري قطرې پورې به د صلیبي بنکیلاک مقابلې کوم. (ان شاء الله تعالی).

د صليبي زندانونو د تعذيبونو اجمالي بيان

د صليبيانو په زندانونو کې داسې تعذيبونه دي چې قلم يې د ليکلو توان نه لري، لکه غیر انساني او غیر اخلاقي چلند، د بنديانو د ږيرو خړيل، د بنديانو بربنډول، د بنديانو تر ډيره وخته پورې سترگې تړل، په اوسپنيزو قفصونو کې اچول، قضا حاجت ته پخپله خوښه نه پريښودل، لاسونه او پښې په ولچکونو باندې کلک تړل، د بنديانو څخه غاښونه ويستل، نو کونه ويستل، سترگې ويستل، رازورپندول، په بدن ميخونه وهل دغوښو غوڅول، په کيبل دومره وهل چې دغوښو تکړې ترهل وکړي پورې څيري شي، د مقدساتو توهين دې خوبي تعذيب ورکول په يخنۍ کې ټوله شپه بهر ته په ولاړه تړل، مسلسل څو څو ورځې او شپې په ولاړه ودرول، په سپيو دارل، په بنديانو او ددوي په مخ کې په زنانه وو جنسي تيري کول، په دسيسه يې توگه د بندي څخه دومره رشوت اخستل چې کور زمکه او پټې په کې خرڅ کړل شي، هيڅ قسم علاج نه کول، لکن الحمد لله چې مجاهدين دا هر څه برداشت کوي، لکن دسترگو درې په اندازه هم دښمن ته سر نه ټيټوي.

د زندان يو څو خاطري او قيصي

(۱) په لومړي ځل زما د نيولو سازش داسې جوړ شوی وو چې: زمونږ د ولسوالۍ د يوې بدنامې کورنۍ يو تن جاسوس وو، مخکې يې ديني سبقونه ويلي وو، چې يو څو کتابونه يې له ما څخه هم ويلي وو، د صليبي غلام کرزي د استخباراتو په اداره کې يې پټ کار شروع کړی وو، دده يو د تره زوی د پېښور په يوه مدرسه کې تدريس کاوه، دهغه په ذريعه يې ماته دا پيغام را ورساوه چې د جلال آباد د امنيتي قوماندان (بصير سالنگي) وژلی شم. (بصير سالنگي پخوانی غل، ټوپک سالار، د زرگونو علماوو، طالبانو او حافظانو قاتل وو، چې اوس هم خپلو صليبي بادارنو ته ډېر وفادار وو). زه چونکې د بارې د هاشمي په مدرسه کې مدرس وم او فې الحال مصروف وم، نو دې خبرې ته مې ډېره توجه ونه کړه. لکن د صليبي جاسوس ډېر خپل کار ته متوجه وو او تريو کال پورې يې بيا د خپل تره زوی په ذريعه باندې دا پيغام را استولو، آخري يې همدغه تره زوی را باندې ډېر باعث شو. زه د امير المجاهدين ملا داد الله تقبل الله شهادت سره د يو چا په ذريعه په رابطه کې شوم، هغه د اکمال له پاره پوره وعده وکړه او يو څه مواد او نغدې روپۍ يې هم را و لېږلې.

له دې څخه وروسته مې دده د تره د زوی په ذریعې باندې راوغوښت. د محترم امیر رحمه الله پیغام مې ورته ورسولو، نغدې روپۍ مې ورکړې. لکن دغه لعین د موادو د وړلو څخه عاجزي ونبودله او ویې ویل چې دا مواد زه نه شم وړلای، دا به تاسو ماته په جلال آباد کې حواله کوئ! یوه ورځ وروسته ما دده د تره زوی له ځان سره ملگری کړ او هغه مواد مو په څه حکمت باندې جلال آباد ته ورسول، په جلال آباد کې د گمرک جومات ته ولاړو او ده ته مو ټیلیفون وکړ، ده وویل چې زه د سرخرو د په دو سرکه کې یم او در روان یم، لږ وخت وروسته د قاري په شکل یو کس راغلو زموږ په څنگ کې ودریدلو مونږ ته یې زیر زیر وکتل، بیا لږ لږ لارو او ټیلیفون یې راویستلو غالباً د معلوماتو لپاره یې رالېږلی وو، چې رشتیا هم مونږ د گمرک په جومات یې یو او که نه؟ جاسوس د استخباراتو ریاست ته ورغلی دی او تقریباً څه د پاسه یو ساعت پس راغی، زه ورته د ځنډ په وجه په غوسه شوم او ورته مې وویل چې له دې ځای څخه ځو، لکن ده دلته زموږ د مصرفولو لپاره د ځان سره گنډیری راخیستې وې او په دې یې ټینګار کاوه چې لږ کینو او دا ځکه چې ده د استخباراتو کسانو ته همدا ځای ښودلی وو، ما په ډېر ټینګار په زوره روان کړ او دی هم زه نازېه راسره روان شو، شاته به یې بیا بیا کتل مونږ د تلاشی چوک ته په رسیدلو کې وو چې د استخباراتو موټر راغلل او د جومات له دروازې سره ودرېدل، مسلح کسان ورڅخه په ډېره بیه بڼکته شول او مسجد ته ننوتل. ما مزل لږ تیز کړ، لکن تر څو چې په ځان باندې پوهېدل نو همدا خلک له جومات څخه بیرته راوتلي وو، له مونږ څخه راتاو شول او درې واړه یې ونیولو، چې بیا درې ورځې وروسته یې هغه صلیبي جاسوس خوشې کړ او مونږ دواړه د سختو تکلیفونو او کړاوونو څخه وروسته یو کال په، الله تعالی په خیر را خلاص کړو، هغه جاسوس مې بیا تر ننه پورې نه دی لیدلی، یوه ورځ یې زه د پېښور د بوره په بازار کې لیدلی وم، مانه وو لیدلی، لکن ده لیدلی وم او تر تاج اباد پورې یې منډې وهلې وې زما یو شاگرد قاری صاحب جان محمد شهید رحمه الله زما پسې منډې او ترې وهلې، ډیر وخت وروسته یې یوه ورځ زما سره ملاقات وشو، ما ورته د دې جاسوس نشاندهي وکړه، هغه ساده وو، راته یې وویل چې هغه خو ژاړي او قسمونه کوي چې ما جاسوسي نه ده کړې، ما ورته وویل چې هر څرنگه وي ځان ترینه ساته، لکن هغه رحمه الله بیا هم سادګي کړې وه، زما د لیدلو څخه وروسته سیده جلال اباد ته تللی وو او د همدې جاسوس سره به یې لیدلي وو، د جلال اباد د استخباراتو په ریاست

د بندي خانې حالات

کې يې زما څخه يو مبايل اخستی وو. هغه موبايل شهيد ملا داد الله رحمه الله زليږلی وو او د انفعجار ستم پکې فعال وو، داستخباراتو والا هغه موبايل بيرته همدې جاسوس ته ورکړی وو. جاسوس بيا قاري صاحب جان محمد رحمه الله ته ورکړی وو. ددې موبايل په لومه باندې يې قاري صاحب رحمه الله هم ورباندې ونيولو چې هغه هم بيا راسره په پلچرخي کې يو ځای بندي وو.

(۲) په دومره سختو وختونو او ظلمونو کې په خپل وينو لږلې بدن، پرسيدلو او په وينو باندې سرو پنبو او او غلبيل غلبيل بدن دومره نه وم خفه، لکه څومره به چې د سپين ږيري پلار اود سپين سري مور، اود خویندو، وروڼو اود بچيانو ويراو بوږنوونکو کړيکو او اوږدو اوږدو حسرتونو او ارمانونو خفه کولم، ځکه چې د صليبيانو د يرغل له شروع د دوي ټول ژوند د غم يو داستان وو چې زما د نيولو په وجه يې غمونو په سل شوي وو.

(۳) د دوهم ځل نيول کيدلو څخه وروسته زما ملگرو، شاگردانو او خپلوانو زما د اخلاصولو کوشش شروع کړی و، څه روپۍ په کور کې وې او څه يې له چا څخه قرض کړې وې او څه نورو خلکو کومک کړی وو، چې دا هر څه ترينه صليبيانو او ددوي انډيوالانو په يو نوم او په بل نوم باندې اخيستي وې.

يو پخوانی طالب چې اوس اړيکی شوی دی (د نود په نوم) زما له ملگرو سره يې زما د اخلاصولو کلکه وعده کړې وه. حالانکې دوهکې يې کوله، نو چې څه ورسره وو هغه ترينه ده اخيستي وو. بيا يې چې يو څه نور راپيدا کړل نو د يو بل خونخوار سره مخ شوي وو، چې زړگی نومیده او د قرغيو د مندر اوړ او سپدونکی و. هغه تره زما د اخلاصولو د دروغو وعدې په مقابل کې ده اخيستي وو. په آخر کې يې چې کله زه کابل ته نقلولم نو هماغه د حاجي وکيل په نوم د تحقيق مدير چې زه يې سخت تعذيب کړی وم، زما د يو خپلوان سره په رابطه کې شوی وو او د اعتبار جوړولو له پارديې زه ورسره په تينفون هم وغږولم، هغه هم زما د ورخوشي کولو د دروغونې وعدې په مقابل کې په لکونو روپۍ په دوهک وړ څخه اخيستي وې.

(۴) په رياست چهل کې چې زه په کومه کوټه کې وم، هلته مې بنديانو ته د قرآن کریم د سورة انفال ترجمه شروع کړې وه، يوه ورځ د معمول مطابق رياست چهل ته حکومتی درباري ملايان راغلي وو او دا ځل زموږ د اطاق د درس نمبر و، د درس طريقه يې دا وه چې اول به يې کوم آيت مبارک او يا حديث

شریف ولوستلو، دهغې ترجمه او تشریح به یې وکړه، بیا به یې سیاسي بحث شروع کړو، د مجاهدینو بډي او د امریکایانو او د دوي د افغاني غلامانو صفت به یې کاوه. آخر به یې کمپیوټر ولگاوه او د کابل بانک، چارصد بستریا هم کومه بله فدايي حمله به یې ښودله او دا به یې په ظلم تعبیروله.

کله چې د بلعم بن باعور په گډۍ ناست ملا درس شروع کړ، نو د حدیث الفاظ یې داسې وویلې چې: (لِکْلِ سَهْوٍ سَجْدَتَيْنِ) ما ورته وویل چې: مُلا صیْب غلط شوي! داسې ووايه چې: (لِکْلِ سَهْوٍ سَجْدَتَانِ) ځکه چې سجدتان مبتداء مؤخره ده، حالت رفعي یې په الف سره دی، هغه راته وویل چې: همداسې یې په هدایه کې لیکلي دي او مال هدايې څخه په کاغذ رانقل کړي دي، ما ورته وویل چې: په هدایه کې هیڅکله داسې نه دي، خو ملا وارخطا شو، په آخر کې یې ماته وویل چې: ته خو فارغ شوی یې! نو په کوټه کې دې خپلو ملگرو ته ترجمه کوه او درس ورته وایه! ما په دې پوه نه کړو چې ما خو ترجمه شروع کړې ده، بلکې ورته مې وویل چې: ترجمه خو ځکه نه شم کولای ځکه چې په ترجمه کې د یهودو او دنصارو او ذکر راځي او ددې په وجه بیا ماته دوسیه نوره هم غټیږي، نو هغه بلعم بن باعور راته وویل چې: خیر دی! دا آیتونه چې پکې راتلل په منځ کې یې پرېږده. (معاذ الله) او نور آیتونه وایه.

دوهم ځل نیول کېدلو قیصه

په دوهم ځل داسې ونيول شوم چې: د افغانستان د اسلامي امارت د مرکزي کمیسیون په هیئتۍ باندې زه د حاجي هاشم روزگاني سره ملگری وم، لومړی مو د ننګرهار د مجاهدینو مشکلات واورېدل او بیا د اسلامي امارت د لغمان ولایت له والي سره په رابطه کې شو او لغمان ته روان شو. چونکې قانون داو و چې د هر ولایت د هیئتۍ سفر به د هغه ولایت د یو رهبر په ملګرتیا کې کیږي، نو والي حاجي بشیر زمونږ سره یو رهبر ملگری کړ، د هغه په رهبرۍ کې د لغمان له بازار څخه ووتلو او هلته یې بل رهبر ته حواله کړو چې کاوون نومېده. کاوون د علیشنگ په لاره کې د اسلام اباد پول ته نارسیده په یو کور کې د ماښام په انتظار کینولو او راته یې وویل چې: له ماښام څخه وروسته به په تیاره کې پیاده پیاده په چریکي لارو باندې د حکومت له ساحې تېر شو. لکن مونږ بیا پوه نه شو. کاوون له خپل ځان سره خپل پروگرام بدل کړی وو، له ماښام څخه وروسته یې دوه موټر سایکلان راوستل، په یو تن پسې زه کښناستم او په کاوون پسې حاجي هاشم کښناست او په پوځ سرک زمونږ موټر سایکل په مخ روان وو.

او کاوون او حاجي هاشم شاته را روان وو، سم سیده د استخباراتو په کمین ورغلو چې د پل یو سراو بل سر ته راته ناست وو، مونږ په سختو ډزو کې له کمین څخه تیر شو، کله چې لږ مطمئن شو، نو ما خپل موټر سایکل چلوونکي ته وویل چې: مونږ خو مخکې وو، له کمین څخه خلاص شو، لکن حاجي هاشم خو به یې خامخا نیولی وي، نو ته خود همدې ساحې او سپدونکې یې، که له چا سره بلد یې نو ورشته چې خبره ورسره وکړو او پیسې ورکړو چې همدا اوس یې را خلاص کړو، ځکه چې وروسته بیا حکومت خبریږي او خبره به سخته شي. هغه راته وویل چې: زه بالکل بلد یم، موټر سایکل یې ودرولو او ماته یې وویل چې: ته کوز شه! زه چې څنگه کوز شوم نو سمدستي راڅخه په موټر سایکل وټنښتېدلو او له شا څخه یې آواز وکړ چې ته یو پنځه دقیقې انتظار وکړه، زه راحم، هغه لارو، زه لا ولاړوم چې حاجي هاشم هم د کاروان سره راتنښتېدلی و او په موټر سایکل باندې ډېر په سرعت سره تیر شو، چې دی یې هم بیا په لاره کې پریښی وو، زه چې کله له ده څخه مطمئن شوم، نو یو طرف ته د وتلو اراده مې وکړه، د نابلدیا له وجهې نه پوهېدم چې کوم طرف ته ولاړ شم؟ آخر له سړک څخه لیرې د وړو وړو جوارو په یو پټي کې په دې طمعه غلې ځملاستم، چې کېدی شي رهبر به د خپلې کړې وعدې مطابق هماغه ځای ته راپسې راشي په کوم ځای کې یې چې زه کوز کړی او په طمعه وم. نو داسې پټي ته لاړم چې پناه وو، لکن همدا ځای ترینه ښکارېده. خو له بده مرغه هغه رانه غی او د هغه په ځای یو خرکار د پټي په څنګ کې تیر شوی او زه یې لیدلی یم او د حکومت خلک چې په مونږ پسې رامخکې شوي وو، هغوي ته یې ښودلی وم، لږ ساعت وروسته پټي محاصره شو او د سختو ډزو څخه وروسته د صلیبي لېوانو په لاس کې داسې غورځېدل لکه حضرت حسین رضی الله تعالی عنه چې د ظالمو یزیدیانو په لاس کې غورځېدلی وو.

(۵) د دوهمې محکمې له فیصلې څخه وروسته راته قاضیانو په توبه کې وویل چې: دا خودې دوهم ځل دی، که دا ځلې خلاص شوې بیا به څه کوي؟ چونکې نېصله شوې وه او پیسې مې هم ورکړې وې او مطمئن شوی وم، نو ما ورته وویل چې: د مسجد اود کلیسا جنګ وي نو ته به څه کوي؟ هغوي وشرمېدل او په تیت سړيې وویل چې: زه به د مسجد طرف ته کېږم. ما ورته وویل چې: دروغ وایې! اوس خود کلیسا په طرف او څنګ کې ولاړ یې! د کلیسا څخه تنخوا اخلې! او د مسجد د خادمانو په خلاف فیصلې کوي! انو هغه یو قاضي نورو ته وویل چې: رشتیا وایې. او دغسې ترېلي زمریان حقه خبره کولی شي.

(٦) د لوی اختر څخه مخکې یوه ورځ راته زندان ته د کور ټول غټ او واړه د ملاقات له پاره راغلل، کله چې د ملاقات وخت ختم شو او شپېلی ووهل شوه، نو د هر بندي پورې ددوي ماشومان نښتي وو او نه ترېنه بېلېدل. په ما پورې وړوکی ۴ کلن زوی ابراهیم او شپږ کلنه لور نښتي وو په سختو چیغويې ژړل او هېڅ راڅخه نه جدا کېدل بل طرفته پولیسو نه پرېښودلو دې عزتی خطروو، چې دا دردوونکي صحنه مې هېڅکله له زړه څخه نه وتله.

(٧) د دېرو وهلو له لاسه زما سترگو کار نه کاوه، یوه چپه سترگه مې بالکل د وینو په شان تکه سره ده. چې نورو بندیانو به راته وکتل نو سترگې به یې وېرېښېدلې او مخ به یې بل لوري ته واړاوه.

د بندیانو له پاره تش په نوم یوه شفاخانه وه، چې ډاکټران پکې د (نود) د مستطقینو څخه هم ډېر ظالمان وو، خصوصاً د علماوو او طالبانو سره یې دومره وړانه وه لکه څومره چې د هندو له کلمې سره وړانه ده. زه هم د سترگو د علاج له پاره ورغلم. لکن هلته هېڅ ډاکټر راته نه کتل. آخر مایوسه شوم. بیا مې داسې کار شروع کړ چې یو سطل صفا او په به مې دم کړې او په هغې کې به مې مخ ډوب کړ او سترگې به مې پکې وغوړولې، چې د الله تعالی جل جلاله په فضل مې نظر بیرته خای ته راغی.

(٨) مونږ په دوهم بلاک کې وو، په دې بلاک کې دوه نیم زره بندیان وو. ددې بلاک له نورو بلاکونو سره د بند او بد تر فرق و، یعنې نور بلاکونه بد تر و او دا بلاک بد و، اوله دې څخه علاوه په بنديخانه کې د هر بندي یوه بده خاطره دا هم وي چې د یو ځای څخه یې بل ځای ته بدل کړي. زه یې هم د دوه نیم زره بندیانو په منځ کې د پنځو مجاهدینو سره یو ځای د لایاتو ځورولو له پاره دریم جزایي بلاک ته نقل کړم او مونږ پنځه واړه یې په اول منزل کې په یو وینګ کې واچولو، زموږ څخه مخکې پکې دوه نور داسې لېونیان هم پراته وو چې په هېڅ نه پوهېدل، حتی چې اودس ماتي یې هم په پرتوګ کې کولو. دغه بلاک ته یې د قندهار د محبس ټول مجاهدین هم په دې جرم رانقل کړل چې هلته یې د خپلو حقوقو غوښتنه کوله. بیا ورو، ورو ددې بلاک څلور واړه منزلونه له بندیانو څخه ډک شول. نوي نوي بندیان یې هم بیا همدې بلاک ته راوړل، چې په دې بندیانو کې یو یو غیر مقلد هم راتلو او اتفاقي هر وینګ ته یو یا دوه غیر مقلدین رسیدلي وو. ددوي د شرارت رګ خو په یو ځای کې هم نه درېږي. هلته به یې دم کله په یوه مسئله او کله په بله مسئله کې شرارت جوړولو. کله چې یې بندیان ډېر په تنګ کړل.

د بندی خانی حالات

نو بندیانو په شریکه باندې د بلاک قومندان ته یو څو روپی وړکړې او په دې یې راضي کړ چې زه هر وینګه ته د یو یو ساعت درس او تقریر له پاره ورشم، چې بیا د لوی الله تعالی جل جلاله په فضل به هر وینګ ته ور تلم او د غیر مقلدینو گمراه کوونکي عقاید به مې ورته بیانول او د حنفي مسایلو له پاره به مې دلایل ورته بیانول. د بیان په وخت کې به غیر مقلدین په څپلو کوټو ننوتل، دروازي به یې په ځان پسې بندې کړې او تر هغې به خاموش وو تر څو به چې زه بهر ته نه وم تللی.

وصلی الله تعالی علی خیر خلقه محمد وعلی آله وأصحابه أجمعین

فهرس

فسق يزید

- فسق يزید ۴
- ۵..... افراط او تفريط
- ۶..... دحضرت حسين عليه السلام اجمالي تعارف
- ۷..... دحضرت حسين عليه السلام د شهادت وړاندوينه
- ۱۰..... مختصر سوال او جواب
- ۱۲..... ديزيد نام نهاد حكومت او دده ظلمونه
- ۱۲..... دحضرت امير معاويه رضي الله عنه وفات او ديزيد په تخت باندې كيناستل
- ۱۲..... مولنا قاسم نانوتوي رحمته الله
- ۱۳..... شيخ الاسلام مفتي محمد تقى العثماني رحمته الله
- ۱۳..... مفتي شفيع رحمته الله
- ۱۴..... داهل سنت والجماعت په نيز دخلافت مسئله
- ۱۴..... په اسلام كې ديزيد دينعت حادثه
- ۱۷..... ديزيد حكومت په كومه طريقه باندې بناوو؟
- ۱۸..... دحضرت امير معاويه رضي الله عنه دوفات څخه وروسته ديزيد حالت
- ۱۹..... يزید چې كله په تخت باندې كيناستلو
- ۲۱..... دمروان شرارت
- ۲۱..... مروان څوك وو؟
- ۲۲..... دمدينې منورې دخلكو د يزید سره بيعت ماتول
- ۲۲..... دا بيعت اهل مدينه وو ولی مات كړو؟
- ۲۲..... داوډ يزید ته دڅه لپاره وراستول شوی وو؟
- ۲۶..... آیا د يزید امارت اجماعی وو؟
- ۲۶..... مولنا قاسم نانوتوي رحمته الله
- ۳۱..... قاری محمد طیب رحمته الله دديوبند څلويښت كلن مهمتم :
- ۳۱..... حضرت شاه عبدالعزیز رحمته الله : دظالم بادشاه په خلاف قیام په هغه وخت کی ناجایز وي
- ۳۱..... مولنا ظفر احمد العثماني رحمته الله : عنوان لگوي په نوم دتحقيق خروج الامام حسين عليه السلام وامثاله علی ائمه الجور :
- ۳۲..... ديزيد په خلاف دحضرت امام حسين عليه السلام خروج
- ۳۷..... دحضرت حسين عليه السلام شهادت

۴۶	دحضرت حسين عليه السلام دقاتلاتو انجام
۴۶	دحضرت امام حسين عليه السلام يوقاتل روندشو
۴۶	دحضرت حسين عليه السلام ديوقاتل مخ تورشو
۴۷	يوقاتل په اوورکې وسوزيدلو
۴۷	ديزيد هلاکت
۴۷	په کوفه باندې دمختار تسلط
۴۸	عمرو بن حجاج:
۴۸	شمردو الجشن
۴۸	عبدالله بن اسد جهني، مالک بن بشير او حمل بن مالک
۴۸	عمرو بن سعد
۴۹	حکيم بن طفيل
۴۹	زيد بن رقاد
۴۹	سنان بن انس
۴۹	عبيدالله بن زياد
۵۰	مختار خوک وو؟
۵۰	دحضرت حسين عليه السلام دقاتلينو لپاره د حضرت زينب عليها السلام نبيرا:
۵۰	ديزيد په فسق باندې اتفاق
۵۰	يزيد د الله عزوجل په محکمه کې: الله جل جلاله فرماني چې: فَخَلَفَ مِنْ بَدْرِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَتُوفٍ يُلقُونَ عَذَابًا
۵۱	يزيد د رسول الله صلى الله عليه وآله په محکمه کې: (۱) رسول الله صلى الله عليه وآله فرماني چې زما امت به په انصاف باندې کلک وي
۵۱	يزيد دابن عباس رجه الله په محکمه کې:
۵۲	يزيد د عبدالله بن زبير عليه السلام په محکمه کې: حضرت عبدالله بن زبير عليه السلام به په خطبه کې فرمايل چې:
۵۲	يزيد دحضرت عبدالله بن حنظله عليه السلام په محکمه کې:
۵۲	يزيد د منذر بن زبير عليه السلام په محکمه کې:
۵۲	يزيد دخيل خوی معاويه بن يزيد په محکمه کې:
۵۳	يزيد دابن زياد په محکمه کې:
۵۳	يزيد د حضرت عمر بن عبدالعزيز عليه السلام په محکمه کې:
۵۳	يزيد دشاوولي الله الدهلوي عليه السلام په محکمه کې:
۵۳	يزيد دمجددالف ثانی عليه السلام په محکمه کې:
۵۳	يزيد د شاه عبدالعزيز عليه السلام په محکمه کې:
۵۴	يزيد د مولنا قاسم نانوتوی عليه السلام په محکمه کې:
۵۴	يزيد د مولنا رشيد احمد گنګوهي عليه السلام په محکمه کې:
۵۴	د مولنا اشرف علی تھانوي عليه السلام په محکمه کې:

۵۴	یزید د مولنا حسین احمد مدنی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۴	یزید دقاری محمد طیب رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۵	یزید د مولنا عبد الشکور لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۵	یزید د مولنا حبیب الرحمن اعظمی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۵	یزید د حضرت بنوری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۵	یزید د حضرت احمد علی لاہوری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۵	یزید دمفتی محمد شفیع رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۶	یزید دمفتی جمیل احمد اودمفتی عبد الشکور ترمذی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۶	یزید د حضرت لدھیانوی شہید رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۶	یزید د صوفی عبد الحمید سواتی رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۶	یزید د سید عطاء اللہ شاہ بخاری رحمۃ اللہ علیہ بہ محکمہ کی:
۵۶	خلاصہ:
۵۷	دیزید تکفیر او عدم تکفیر
۵۷	امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ :
۵۷	حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ :
۵۸	مولنا رشید احمد گنگوہی رحمۃ اللہ علیہ :
۵۸	مولانا الوسی رحمۃ اللہ علیہ :
۵۸	لعن یزید
۶۰	پہ شعر او پہ ابن زیاد باندی لعنت
۶۰	دامارۃ الصبیان د حدیث تشریح
۶۲	دا صبیانی دلہ خوک وو؟
۶۳	پہ بعضی احادیث کی دیزید پہ نوم باندی تصریح
۶۴	د (مغفور لہم) د حدیث تشریح
۶۴	دقیصر خہ خہ شی مراددی؟

دمعاتیت فتنہ

۷۲	دمعاتیانو (اشاعۃ التوحید والسنة) خطرناک مسائل
۷۵	دمعاتیت فرقی مؤسس
۷۶	دصلحی کوششونہ
۷۹	دعتابت اللہ شاہ نماتی د علم حدود:
۸۰	داسلامی عقائد و اصول
۸۲	اشاعۃ التوحید والسنة او کہ اشاعت التلیس والالحاد والضلالة؟
۸۳	دمعاتیت د فتنی پہ خلاف باندی لیکل شوی کتابونہ

دعذاب قبر او حیات فی القبر

۸۵	 مسئلہ د عذاب قبر او د حیاة فی القبر
۸۶	 د اعادی دروح بہ بارہ کی دماتیانو عبارات
۸۸	 د اہل سنت والجماعۃ دلائل
۸۹	 قرآن کریم شخہ د زمکنی قبر ثبوت
۹۰	 احادیث مبارکہ او د قبر مفہوم
۹۲	 اہل لغت او د قبر مفہوم
۹۳	 د دیونند اکابر او د قبر مفہوم
۹۳	 دماتیانو وسوسې
۹۶	 د قبر او د برزخ بہ مابین کی نسبت
۹۶	 د قبر او د برزخ بہ مابین کی منافات نشته
۹۷	 بہ قبر کی د روح اعادہ (یعنی حیاة فی القبر)
۱۰۰	 د حیات فی القبر او اعادۃ الروح احادیث متواتر دي
۱۰۲	 حیاة فی القبر (یعنی) اعادۃ د روح او علماء
۱۰۲	 امام اعظم ابو حنیفہ رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۲	 امام احمد بن حنبل رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۲	 امام نووي رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۲	 حافظ ابن حجر
۱۰۳	 علامہ عینی رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۳	 علامہ قسطلانی
۱۰۳	 ملا علی القاری رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۳	 علامہ الوسی رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۳	 حافظ ابن قیم رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 مولانا عبد العزیز فرہاری رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 علامہ ابن ابی العز رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 امام تقي الدين السبكي رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 حافظ ابن تیمیہ رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 ابن الہمام رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 علامہ شبیر احمد عثمانی رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 مفتي عزيز الرحمن رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 مولانا اشرف علي تھانوي رحمۃ اللہ علیہ
۱۰۴	 مفتي رشيد احمد لدھیانوي

۱۰۴	 مولنا خير محمد جالندھري ﷺ
۱۰۵	 علامه انورشاه کشميري ﷺ
۱۰۵	 نواب قطب الدين ﷺ
۱۰۵	 مولنا نصيرالدين الغور غشتوي
۱۰۵	 شاه عبدالعزيز محدث دهلوي ﷺ
۱۰۵	 مولنا خليل احمد سهارنپوري ﷺ
۱۰۵	 مولنا ادريس کاندھلوي ﷺ
۱۰۵	 مفتي محمد شفيع
۱۰۵	 مولنا زکريا ﷺ
۱۰۵	 د روح او د جسد قوي تعلق
۱۰۶	 انواع التعلق
۱۰۷	 عالم القبر او عالم النوم
۱۰۹	 د مماتيانو وسوسې او د هغې جوابونه
۱۰۹	 (۱) فان قيل: بعضي مفسرين د حيات روحاني ذکر کوي؟
۱۰۹	 (۲) فان قيل: د اعادي د روح په باره کې د بعضي سلفو په کلام کې توقف ذکر شوی دی؟
۱۰۹	 (۳) فان قيل: د بعضو عباراتو څخه نفې د اعادي رافهميري؟
۱۰۹	 (۴) فان قيل: که په قبر کې حيات حاصل شي، نو بيا خو دانسان لپاره درې ژوندونو نه راغلل
۱۰۹	 (۵) فان قيل: اهل بدعت معتزله چې پنجيريان، مماتيان، پتھريان، جهتوريان او اشاعتيان ورته وايي د حيات في القبر او د اعادي د روح د متواترو احاديثو څخه دانکار لپاره بهانه کوي چې دا احاديث د قران څخه مخالف دي، ځکه چې په قران کریم کې د مماتيانو د پرويزي نظر مطابق، نفې د اعادي ذکر شوې ده، الله تعالی فرمايي چې: ..
۱۱۰	 د يمسک لپاره د مماتيانو په معنی اعتراضات
۱۱۱	 (۶) فان قيل: چې حيات في القبر ثابت شو نو بيا ورته ميت ولي وايي؟
۱۱۲	 (۷) فان قيل: چې بعضي اهل سنت خو حيات في القبر ته حيات دونوي وايي دهغوي څخه حکم دی؟
۱۱۲	 (۸) فان قيل: چې دمرگ څخه وروسته جسد د ميت فرد دی او که نه؟
۱۱۳	 (۹) فان قيل: چې دميت په باره کې دارسال الروح عقیده صحيح ده او که د امساک الروح؟
۱۱۳	 (۱۰) فان قيل: چې دمرگ څخه وروسته دونوي ادراک پاتې کيږي او که ختميږي؟
۱۱۳	 (۱۱) فان قيل: چې دمماتيانو په بعضي کتابونو کې نوع من الحيوة ذکر شوی دی؟
۱۱۴	 (۱۲) فان قيل: چې دمماتيانو په بعضي کتابونو کې دهمدې دونوي عنصري جسم سره د ثواب او د عذاب تعلق ذکر شوی دی؟
۱۱۴	 (۱۳) فان قيل: چې دشرح عقائد د عبارت څخه خو معلوميږي چې د ميت د ثواب او د عذاب لپاره اعاده نه ده ضروري،
۱۱۴	 (۱۴) فان قيل: چې په شرح العقائد کې خو يې دومره ادراک او حيات منلی دی چې دهغې په وجه درد د عذاب او لذت د تنعيم محسوسوي (قدر ما يدرک ألم العذاب او لذت التنعيم) (شرح العقائد مع النبراس ص ۲۰۹).....
۱۱۵	 (۱۵) فان قيل: چې په المهند کې يې دني کریم صلی الله عليه وسلم د حيات في القبر په باره کې ليکلي دي چې دونيو لا برزخه؟

- ۱۱۶ (۱۶) فانقیل: چې د اهل الدنيا او اهل البرزخ په مابین کې تعلق شته او که ختم دی؟
- ۱۱۶ (۱۷) فانقیل: امواتو ته کله اعاده د روح کیري؟ یوه دقیقه بعد که یو ساعت بعد او که یوه ورځ بعد؟
- ۱۱۷ (۱۸) (دمحمد انورشاه الکشمیری رحمه الله عبارت).....
- ۱۱۸ (۱۹) فانقیل: د یو حدیث څخه معلومیري چې اعاده الروح به قیامت په ورځ کیري؟
- ۱۱۸ (۲۰) فانقیل: چې صوفیه وو دجسم مثالي ذکر کړی دی
- ۱۱۸ (۲۱) فانقیل: کوم انسان چې لېوه خوړلی وي او بیا دده جسم ته عذاب میلاو شي نو دا لېوه ورسره ولې نه تکلفیري؟
- ۱۱۸ (۲۲) فانقیل: چې دحیات فی القبر د عقیدې والا به د یو څو ورځو لپاره په قبر کې واچوو بیا به وگورو چې ژوندی پاتې کیري او که نه؟
- ۱۱۹ (۲۳) فانقیل: چې جسم ته حیات فی القبر ثابت دی، نو بیا یې ښځه ولې کونډه ده؟
- ۱۱۹ دحیات فی القبر څخه دمنکرینو (اشاعتیانو) حکم

حیات الانبیاء و اسماع النبی صلی الله علیه و سلم عند القبر

- ۱۲۳ داهل سنت والجماعة مسلک
- ۱۲۵ پر څو وضاحتونه
- ۱۲۸ تنقیحات بر دعوه وعقیده مماتیان د جسم مثالي تحقیق
- ۱۳۴ ددماتیانو سره دبحث کولو لنډه طریقه
- ۱۳۴ دلایل
- ۱۳۴ اول قراني دلیل:
- ۱۳۵ دقرآن کریم سیاق په حیات جسمانيه باندې دلالت کوي
- ۱۳۶ جمهور مفسرین هم فرمایي چې د شهیدانو ژوند جسماني دی
- ۱۴۲ دحیات الشهداء څخه په حیات الانبیاء باندې استدلال
- ۱۵۰ د احادیثو څخه دلایل
- ۱۵۰ اول دلیل: د حضرت انس رضی الله عنه حدیث:
- ۱۵۱ مصححین او مستدلین:
- ۱۵۳ پدې حدیث د اعتراضاتو څخه جوابات:
- ۱۵۴ دحیات الانبیاء په باره کې دامام ذهبی
- ۱۵۴ ۳- فانقیل: چې دا حدیث د قرآن څخه مخالف دی په قرآن کې راځي چې اِنَّكَ مَيِّتٌ ؟
- ۱۵۵ دوهم د ابو الدرداء رضی الله عنه حدیث:
- ۱۵۶ مصححین او مستدلین:
- ۱۵۷ پدې حدیث د اعتراضاتو څخه جوابات:
- ۱۵۹ دریم د حضرت اوس بن اوس رضی الله عنه حدیث
- ۱۵۹ مصححین او مستدلین:
- ۱۶۰ څلورم د حضرت انس رضی الله عنه حدیث:
- ۱۶۳ پنځم د ابو هريرة رضی الله عنه حدیث:

۱۶۴	 مصححین او مستدلیں:
۱۶۷	 شیروم دحضرت عبداللہ رضی اللہ عنہ حدیث:
۱۶۷	 مصححین او مستدلیں:
۱۶۸	 اووم دحضرت ابوہریرہ رضی اللہ عنہ حدیث:
۱۶۹	 فانقیل: چہ دلریٰ خخہ پہ خومرہ مودہ کی نبی کریم ﷺ تہ درود ور رسولی شی؟
۱۶۹	 فانقیل: چہ دا حدیث دقرآن دایت خخہ مخالف دی چہ انک لاتسمع الموتی؟
۱۶۹	 فانقیل: چہ حضرت عایشہ رضی اللہ عنہا بسمع الموتی نہ منی؟
۱۷۰	 توثیق الرواة:
۱۷۲	 ددی حدیث پہ بارہ کی دمماتیانو نظر:
۱۷۲	 مصححین او مستدلیں:
۱۷۶	 اتم دابو ہریرہ رضی اللہ عنہ حدیث:
۱۷۷	 مصححین او مستدلیں:
۱۷۷	 نهم حدیث:
۱۷۸	 لسم حدیث:
۱۷۸	 یوولسم حدیث:
۱۷۹	 دولسم حدیث:
۱۷۹	 دیارلسم حدیث:
۱۷۹	 خوارلسم حدیث:
۱۸۰	 دیا رسول اللہ او دیا محمد اواز:
۱۸۲	 دحیاء الانبیاء احادیث متواتر دی:
۱۸۲	 دصحابہ و انثار:
۱۸۵	 اجماع الامة:
۱۸۷	 مذاهب اربعة:
۱۸۷	 احناف:
۱۸۷	 مالکیہ:
۱۸۸	 شوافع:
۱۸۸	 حنابلہ:
۱۸۹	 دحیات النبی ﷺ عقیدہ دواقعاتو پہ رہاکی:
۱۸۹	 دسلطان نورالدین زنگی رحمہ اللہ خوب:
۱۹۰	 دابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ وفات:
۱۹۰	 دحرہ واقعہ:
۱۹۰	 حاجی امداد اللہ مہاجر مکی رحمہ اللہ:

۱۹۰	د روضې مبارکې څخه دلاس مبارک ظاهریدل:
۱۹۱	ددیوبند اکابر
۲۰۰	دماتیانو یو څو وسوسې
۲۰۰	اوله وسوسه: مری ته د روح د اعادې عقیده ددې ایت څه مخالفه ده چې
۲۰۲	د بېسک لپاره د ماتیانو په معنی اعتراضات
۲۰۳	فانقیل: چې جسد خو همدلته په دنیا کې دی، څرنگه عالم البرزخ ته لاړو؟
۲۰۳	دوهمه وسوسه: په ایت کریمه کې د مری لپاره د دوو ژوندونو ذکر راغلی دی، یو په دنیا کې او دوهم په اخرت کې، که په قبر کې هم ژوند راشي نو بیا څو ژوندونونه دوه نه شول بلکه درې شول حالانکه الله تعالی فرمایي چې
۲۰۴	دریمه وسوسه: د یو حدیث څخه معلومیږي چې اعاده الروح به د قیامت په ورځ کیږي کعب بن مالک رضی الله عنه فرمایي چې:
۲۰۴	څلورمه وسوسه: په قبر کې د نبی صلی الله علیه و آله او شهید او دعام مؤمن د ژوند څه فرق دی؟
۲۰۵	پنځمه وسوسه: چې په قبر کې ژوند حاصل شو نو دا څرنگه ژوند دی چې تنفس پکې نشته؟
۲۰۵	شپږمه وسوسه: چې پیغمبر په قبر کې ژوندی دی او مونږ کوي نو اودس چهره کوی؟
۲۰۵	اومه وسوسه: چې نبی صلی الله علیه و آله او شهید ته په قبر کې رزق ورکول کیږي نو قضایي حاجت چهره کوي؟
۲۰۵	اتمه وسوسه: چې پیغمبر صلی الله علیه و آله په قبر کې ژوندی دی نو بیا صحابه کرام دا اختلاف په وخت کې ولې د نبی صلی الله علیه و آله قبر ته نه ورتلل او ولې یې د نبی صلی الله علیه و آله څخه پوښتنې نه کولې؟
۲۰۶	نهمه وسوسه: بعضې صوفیا کرام څو جسم مثالي مني؟
۲۰۷	لسمه وسوسه: الله تعالی فرمایي چې: (إِنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى) نونبي کریم صلی الله علیه و آله و سلم یې څرنگه اوري؟
۲۰۷	یوولسمه وسوسه: نبی صلی الله علیه و آله تقریباً درې شپېته کاله ژوندی وو، نو که په قبر کې هم ژوندی ومنلی شي نو بیا څو د نبی صلی الله علیه و آله عمر درې شپېته کاله نه شو بلکه په سلگونو شو.
۲۰۸	دولسمه وسوسه: کله چې د روح د جسم سره تعلق وي نو بیا ورته میت او مری څرنگه وایي ولې یې خنډی؟
۲۰۸	دریارلسمه وسوسه: الله تعالی فرمایي چې: (اموات غیر احیاء وما یשמعون أیام یبعثون) اموات جمع دمیت ده او میت دیت وایي چې روح پکې نه وي او د روح تعلق هم پکې نه وي، (عقیده الامت ص ۱۴۳)
۲۰۸	څوارلسمه وسوسه: ماتیان خلکو ته وایي چې زمونږ او اهل حیات والاو، اختلاف د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم په حیات دونیوي کې دی، مونږ وایو چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم حیات برزخي دی او اهل حیات وایي چې د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم حیات دونیوي دی
۲۰۹	پنځلسمه وسوسه: سلیمان علیه السلام وفات شو او تر دیرې وخته پورې چاته معلومات نه وو
۲۰۹	شپاړسمه وسوسه: ماتیان د عزیر علیه السلام د واقعي څخه هم استدلال کوي چې که هغه ژوندی وای نو د سلو کالو په بارانونو بادونو وغیر باندې ولې پوه نه شو؟
۲۰۹	اوولسمه وسوسه: ماتیان ددې ایت څخه استدلال کوي چې: (وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ) ؟
۲۰۹	اتلسمه وسوسه: ماتیان دا لاندې ایتونه تلاوت کوي او په قبر کې د نبی کریم صلی الله علیه و آله و سلم دموت لپاره ترینه استدلال کوي
۲۱۰	نولسمه وسوسه: د حیات الانبیاء عقیده، د اسلام د بنیادي عقائدو څخه نه ده؟

۲۱۰	 شلمه وسوسه: معاتيان اعتراض کوي چي ديو صحابي کور ته نبي ک ﷺ ورغلو
۲۱۲	 يو ويستمه وسوسه: اشاعتيان وايي چي زمونږ دجماعت نوم په قران کې شته
۲۱۲	 دوه ويستمه وسوسه: معاتيان وايي چي مولې لبي کريم ﷺ ته په جنت کې ژوندی وايو او تاسو ورته په ځمکه کې ژوندی وايی ، لهذا زمونږ عقیده ستاسو څخه بهتره ده
۲۱۲	 در ويستمه وسوسه: په حديث کې راځي چي: لو کان موسى حيا ما وسعه الا اتباعی ، د دې حديث څخه معلومېږي چي موسى عليه السلام ژوندی نه دی ؟
۲۱۳	 خلېر شتمه وسوسه: مولانا رشيد احمد گنگوډي رحمه الله فرمايي چي څوک چي وايي چي نبي کريم ﷺ پخپله سلام اوري هغه کافر دی
۲۱۴	 پنځه ويستمه وسوسه: ايا صحابه وو ژوندی پيغمبر خښ کړی وو ؟
۲۱۴	 شپږ ويستمه وسوسه: په فتاوی البلد الحرام کې يې ليکلي دي چي نبي کريم ﷺ پخپله سلام نه اوري ؟
۲۱۴	 اوه ويستمه وسوسه: ايا په قبر کې دحيات الانبياء د عقيدې پوښتنه کيږي ؟
۲۱۴	 اته ويستمه وسوسه: دحضرت عثمان په درود ولې نبي صلی الله عليه وسلم نه خبريدلو ؟
۲۱۵	 نهه ويستمه وسوسه: مولانا زکريا رحمه الله ليکلي دي چي مړي يې نه اوري
۲۱۵	 دیرشمه وسوسه: يو کتاب دی په نوم د (فاتحه کاصحيح طريقه) په هغې کې يې ليکلي دي چي سماع النبي عند القبر نشته ، او په هغې دمولنا حسين احمد مدني رحمه الله دستخط هم دی
۲۱۵	 د حياۃ الانبياء څخه دمنکړينو معاتيانو حکم:
۲۱۷	 دحيات الانبياء دمستلي مرتبه

د نبوت او ختم نبوت عقیده

۲۲۰	 داهل سنت والجماعت عقیده
۲۲۰	 داهل بدعتو معاتي اشاعتيانو عقیده
۲۲۱	 داهل سنت والجماعت دلايل
۲۲۲	 دمعاتيانو دليل
۲۲۳	 د روح او دجسد قوي تعلق
۲۲۴	 عالم القبر او عالم النوم

د رسول الله ﷺ د روضي مبارکي زيارت

۲۲۶	 داهل سنت والجماعت مسلک
۲۲۶	 داهل بدعتو مسلک
۲۲۷	 داهل سنت والجماعت دلايل
۲۲۸	 درسول الله ﷺ زيارت دعلماوو له نظره
۲۲۹	 د روضي مبارکي زيارت دواقعاتو په رڼا کې

د روضي مبارکي د فضيلت عقیده

۲۳۳	 داهل سنت والجماعت مسلک
۲۳۳	 داهل بدعتو مسلک
۲۳۵	 دمهاتيانو دانكار وجه
۲۳۵	 دمهاتيان وسوسي

د شهيدانو جسماني ژوند

۲۳۸	 داهل سنت والجماعت مسلک
۲۳۸	 داهل بدعتو ماتهاتيانو مسلک
۲۳۸	 اول قراني دليل:
۲۳۹	 دقرآن كريم سياق په حيات جسمانيه باندې دلالت كوي
۲۴۱	 جمهور مفسرين هم فرمايي چې د شهيدانو ژوند جسماني دی
۲۴۶	 دشهيدانو دجسماني ژوند څخه دانكار نقصانونه
۲۴۸	 حيات الشهداء دواقعانو په رڼا كې
۲۵۱	 دمهاتيانو دليل

كرامت بعد الوفات

۲۵۵	 داهل سنت والجماعت مسلک
۲۵۵	 داهل بدعتو مسلک
۲۵۵	 داهل سنت والجماعت دلايل
۲۵۸	 دقبر له دننه څخه دسبحان الله اواز
۲۵۹	 دحضرت زيد بن خارجه رضی الله عنه كرامت، له مرگ څخه وروسته خبرې
۲۵۹	 ۱۴- دحضرت خبيب رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كرامت بعد الوفات
۲۶۲	 دحضرت ابو معاويه كرامت، دقبر تر لرې حده خوشبويي
۲۶۲	 دحضرت حمزه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كرامت: قبر كې دننه سلام
۲۶۲	 دحضرت طلحه رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كرامت
۲۶۳	 دابن عباس رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كرامت
۲۶۳	 كرامت بعدالموت دعلماوو دفتوو په رڼا كې

عرض الأعمال

۲۶۵	 داهل بدعتو مسلک:
۲۶۵	 داهل سنت والجماعة دلائل
۲۶۷	 مصححين
۲۶۸	 دأمت علماء او عرض الاعمال:

ايصال الثواب

۲۷۲.....	 داهل سنت والجماعت مسلک:
۲۷۲.....	 دايصال ثواب لپاره شرطونه:
۲۷۳.....	 دلايل:

مسئلة الاستشفاع عند قبر النبي صلى الله عليه وسلم

۲۷۹.....	 داهل بدعتو مسلک
۲۷۹.....	 داهل سنت والجماعة دلائل
۲۸۱.....	 دا حکم اوس باقي دي
۲۸۲.....	 مصححين:
۲۸۳.....	 دأمت دعلماوو څخه داستشفاع ثبوت

مسئلة سماع الموتى

۲۸۷.....	 د اهل السنة والجماعت مسلک:
۲۸۸.....	 د اهل بدعتو د مسلک تفصيل:
۲۹۰.....	 د رسول الله صلى الله عليه وعلى آله وسلم په باره کې گستاخيانې:
۲۹۰.....	 دصحابه کرامو په باره کې گستاخي:
۲۹۰.....	 د امام بخاري رحمه الله په باره کې گستاخي:
۲۹۲.....	 دسماع الموتى لپاره د جمهورو دلائل
۲۹۸.....	 مصححين او مستدلين
۳۰۱.....	 سماع في الجملة داجماع الأمت په رڼا کې
۳۰۲.....	 سماع الموتى ته دکفر او د شرک ويونکو مماتيانو بدعتيانو دلائل
۳۰۴.....	 دحجة الله في الارض محمد امين صفدر اوکاروي رحمه الله خوندوره مکالمه
۳۰۹.....	 جواهر القرآن
۳۱۲.....	 دمذکوره فتوى څخه په صراحة سره پنځه امور رامعلوم شول:
۳۱۲.....	 د مماتيانو يو څو وسوسې
۳۱۲.....	 ۱- سوال: دمرگ په وخت کې د ميت ظاهري او باطني حواس، معطليري او که نه؟ که معطليري نو سماع به يې څنگه وي
۳۱۲.....	 ۲- سوال: ايا مری صرف سلام، خفق النعال، اذان پيغام اوري او که هر څه اوري؟
۳۱۳.....	 ۳- سوال: دخومره نږدې فاصلې څخه يې اوري؟
۳۱۳.....	 ۴- سوال: سماع صرف روح کوي او که صرف جسد يې کوي او که روح مع الجسد دواړمېې کوي
۳۱۳.....	 ۵- سوال: ايا مری يې عادة اوري او که خرق العادة؟
۳۱۳.....	 ۶- سوال: سماع الموتى ماتحت الاسباب او که ما فوق الاسباب
۳۱۴.....	 ۷- سوال: په قران کريم کې الله تعالى ته سميع ويلي شوي دي او د انسان باره کې راخي چې (وجعلناه سميعا بصيرا) نود دواړو په ماين کې څه فرق دی؟

رسالة التوسل

۳۱۶.....	د اهل بدعتو مسلک
۳۱۷.....	دتوسل معنی او مفهوم
۳۱۷.....	دتوسل بالذوات حقیقت او طریقہ
۳۱۸.....	دمستحب توسل اقسام
۳۱۸.....	د اول قسم توسل لپاره دلائل
۳۱۹.....	ددوهم قسم توسل لپاره دلائل
۳۲۰.....	شرائع من قبلنا
۳۲۲.....	ددريم قسم توسل دلائل
۳۲۳.....	دخلورم قسم توسل دلائل
۳۲۶.....	تفسیر جواهر القرآن
۳۲۷.....	دحدیث وضاحت
۳۲۹.....	دپنجم قسم توسل لپاره دلائل
۳۳۱.....	مصححین
۳۳۳.....	صاحب دجواهر القرآن
۳۳۴.....	دشپرم قسم (تبرک بآثار الصالحین) لپاره اجمالی دلائل

دامت دعلماوو خخه دتوسل ثبوت

۳۳۶.....	(۶) دامام بخاری رحمه الله خخه دتبرک ثبوت
۳۳۷.....	(۷) دامام نووی رحمه الله خخه دتبرک ثبوت
۳۳۹.....	دامام ابوحنیفه رَحْمَةُ اللهِ بِه قبر باندي دامام شافعي تبرک حاصلول
۳۴۰.....	تبرک بزياره القبور
۳۴۰.....	استفاده من القبور
۳۴۱.....	دوفات خخه وروسته د اولياوو سره ملاقات
۳۴۱.....	دامت دعلماوو خخه دتوسل ثبوت
۳۴۶.....	صاحب دجواهر القرآن

حکم التعميد

۳۴۷.....	وضاحت
۳۵۱.....	حکم التعميد
۳۵۱.....	اوله تمهيدى خبره
۳۵۱.....	اسباب قطعيه
۳۵۱.....	اسباب ظنيه
۳۵۱.....	اسباب وهميه

۳۵۲		داسبابو قطعيه وو حکم:
۳۵۲		داسبابو ظنيہ وو حکم:
۳۵۲		داسباب و هميه وو حکم :
۳۵۲		داسباب و هميه وو لپاره يوڅو مثالو نه :
۳۵۴		دوهمه تمهيدې خبره:
۳۵۴		درېمه تمهيدې خبره :
۳۵۵		د عملياتو احکام:
۳۵۶		اول قسم احاديث:
۳۵۷		دوهم قسم احاديث:
۳۵۷		ددمونو په باره کې يو څو احاديث:
۳۵۹		دتعويذونو په باره کې يو څو احاديث او اثار:
۳۶۲		په تعويذونو کې ديا بدوچ ليکل:
۳۶۲		په غير مسلم باندې ځان دمول او يا ترېنه تعويذ غوښتل:
۳۶۴		ايا په دم او په تعويذ کې فرق شته اوکته؟:
۳۶۵		په عملياتو کې دشيخ د اجازې حکم:

دمودوديت فتنه

۳۶۹		مودودي او دانيياوو عليهم السلام توهين:
۳۶۹		دانيياوو توهين:
۳۷۰		دحضرت داود عليه السلام توهين :
۳۷۰		دحضرت آدم عليه السلام توهين:
۳۷۰		دحضرت نوح عليه السلام توهين :
۳۷۱		دحضرت يوسف عليه السلام توهين:
۳۷۱		دحضرت يونس عليه السلام توهين :
۳۷۱		دحضرت موسى عليه السلام توهين :
۳۷۱		مودودي اود تحريف عقیده:
۳۷۲		مسئله عصمت الانبياء:
۳۷۴		متعلقات العصمت:
۳۷۵		دانياء وو دعصمت او داويلاء وو دحفاظت په مابين کې فرق:
۳۷۵		دانيياوو دعصمت دلائل:
۳۸۰		مودودي او دصحابه وو رضی الله عنهم توهين:
۳۸۰		دحضرت عثمان عليه السلام توهين:
۳۸۱		دحضرت معاويه عليه السلام توهين:

۳۸۲	 دحضرت عائشہ رضی اللہ عنہا اود حضرت حفصہ رضی اللہ عنہا توهين:
۳۸۲	 معہ جائزہ دہ:
۳۸۲	 دصحابہ وو کرامو عدالت
۳۸۴	 بہ صحابہ وو کرامو باندی داعترض کونکو حکم
۳۸۴	 مردودي داکابرو علماوو بہ نظر کي:

تصوف

۳۸۸	 دتصوف متعلق يو نحو مسائل
۳۸۹	 دشينخ دتصور حکم
۳۹۰	 دکرامت تعريف
۳۹۰	 خوارق
۳۹۱	 دکرامت يو نحو مسائل
۳۹۳	 دکشف او دکرامت په منيخ کي فرق
۳۹۴	 قطب
۳۹۴	 حلول
۳۹۴	 حلول:
۳۹۵	 عام الفهم مثال:
۳۹۵	 وحدة الوجود
۳۹۷	 دترجيد اقسام
۳۹۷	 وحدة الشهود

دبريلويت فتنه

۳۹۹	 احمد رضا خان پيژندنه
۴۰۰	 داحمد رضا خان استاذان
۴۰۲	 بريلويان دانگريزانو په خدمت کي
۴۰۵	 دبريلويانو عقيدوي شرکيات او بدعات

مسئلة العلم الغيب

۴۰۶	 علم الغيب دالله تعالى خاص صفت دی
۴۰۷	 مسئله علم الغيب
۴۱۱	 داهل سنت والجماعت دعقيدې وضاحت
۴۱۳	 حکم
۴۱۵	 داهل بدعتو (بريلويانو) عقیده
۴۱۵	 داهل بدعتو بريلويانو دلايل
۴۱۵	 قرآني دلايل:

۴۱۹.....	داحادیثو خجہ استدلالات
۴۲۲.....	دأهل سنت والجماعت دلائل
۴۲۲.....	قرآنی دلائل:
۴۲۳.....	داحادیثو خجہ دلائل
۴۲۷.....	عام الفہم دلیل:

د حاضر او ناظر مسئلہ

۴۳۰.....	مسئلہ د حاضر او ناظر
۴۳۰.....	د بریلویانو دعوی
۴۳۰.....	د بریلویانو پہ دعوی باندی تنقیحات
۴۳۱.....	دأهل سنت والجماعت او د أهل بدعت بریلوی مختصرہ مکالمہ
۴۳۳.....	جواب دعوی
۴۳۴.....	حکم
۴۳۴.....	وضاحت د جواب دعوی
۴۳۴.....	د بریلویانو مغالطات
۴۴۹.....	دأهل سنت والجماعت دلائل

دمختار الكل مسئلہ

۴۶۳.....	مختار الكل صرف الله تعالى دی
۴۶۶.....	بریلویان دمحبب الرسول ﷺ دعنوان لاندی دقرآن او دست سرہ دشمنی کوی
۴۶۶.....	عقیدہ دمختار الكل او قرآن
۴۷۰.....	دأهل بدعتو د دلائلو تحقیق
۴۷۰.....	قرآنی دلائل
۴۷۳.....	وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ ۚ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا مُبِينًا
۴۷۳.....	(وَمَا أَنْتُمْ بِالرُّسُولِ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ)
۴۷۴.....	(وَمِنْهُمْ مَنْ يَلْمِزُكَ فِي الصَّدَقَاتِ فَإِنْ أُعْطُوا مِنْهَا رَضُوا وَإِنْ لَمْ يُعْطُوا مِنْهَا إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ)
۴۷۴.....	(وَمَا نَقْمُوا إِلَّا أَنْ أَغْنَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْ فَضْلِهِ)
۴۷۵.....	بریلویان نبی کریم ﷺ ته عین الله وایبی
۴۷۷.....	د احادیثو خجہ استدلالات
۴۷۷.....	انما انا قاسم والله يعطی
۴۷۷.....	(لا یأتی ابن آدم النذر بشی لم اکن قدرته)
۴۷۸.....	د فضالہ بن عبید رضی الله عنه حدیث
۴۷۹.....	یو رجل ته درې لمونخونو معافول
۴۸۰.....	ام عدا ﷺ ته د نوحی اجازت

۴۸۰	اسقاط الكفارة.....
۴۸۱	ان ابراهيم حرم مكة و انى حرمت المدينة.....
۴۸۲	د حضرت خزيمه رضي الله عنه وغيره شاهدي.....
۴۸۳	اعطيت مفاتيح خزائن الارض.....
۴۸۳	حضرت علي رضي الله عنه ته اجازت چي خپل زوی ته نوم محمد.....
۴۸۳	او کښت ابو القاسم کيږدي.....
۴۸۴	د لمر واپس کول.....
۴۸۵	وجدته في غمرات من النار.....
۴۸۵	فأخرجته إلى ضحضاح.....

معجزات او کرامات صرف دالله تعالی په اختیار کې دي

۴۸۶	معجزات او کرامات صرف د الله تعالی په اختیار کې دي.....
۴۸۷	معجزات او کرامات نه دنيي او د ولي خلق دی او نه کسب، بلکې صرف دالله فعل دی.....
۴۸۷	قرآني دلائل.....
۴۹۰	احاديث.....
۴۹۳	د علماوو اقوال.....
۴۹۹	معجزه چا دنيي فعل گڼلو؟.....
۵۰۱	کرامت.....
۵۰۳	د اهل بدعتو د دلائلو تحقيق.....
۵۰۳	د آصف رضي الله عنه کرامت.....
۵۰۴	د عيسى عليه السلام معجزات.....
۵۰۵	د علماوو د اقوالو څخه استدلالات.....
۵۰۵	د شرح مواقف عبارت: ۱- د شرح مواقف د عبارت څخه معلومېږي چې معجزه د نبي فعل دی او دنيي په اختیار کې ده.....
۵۰۷	د فتح الباري عبارت.....
۵۰۷	د امام رازي رحمه الله عبارت.....
۵۰۸	د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله عبارت.....

د نور او بشر مسئله

۵۱۲	د اهل سنت والجماعت عقیده.....
۵۱۳	د بريلويانو و همي دلائل.....
۵۱۶	د رسول الله صلى الله عليه وسلم د بشریت دلائل.....
۵۱۸	حکم.....

- ۵۲۲ د استمداد من غير الله جايز او ناجايز صورتونه
- ۵۲۶ د نداء الى غير الله اقسام
- ۵۲۸ په ما فوق الاسباب کې د غير الله څخه امداد غوښتل د اکابرو په نيز شرک دی
- ۵۳۶ د اهل بدعتو (بريلويانو) عقیده
- ۵۳۶ د اهل بدعتو اعتراضاتو ته جوابات
- ۵۴۱ مظاهر
- ۵۵۲ په ما فوق الاسباب کې د غير الله څخه دکومک دغوښتلو د شرک دلايل
- ۵۵۷ د اهل بدعتو بريلويانو د دلايلو څخه جوابات
- ۵۵۸ د قرآن څخه غلط استدلالات
- ۵۵۸ (لَا هَبَ لَكَ عِلْمًا زَكِيًّا)
- ۵۵۹ اَنَا اَتَيْكَ بِه قَبْلَ اَنْ يَرْتَدَّ اِلَيْكَ طَرَفُكَ
- ۵۶۰ د عيسى عليه السلام معجزات همدارنگه شق القمر
- ۵۶۰ (فَاعْتَبِرُونِي بِقُوَّةٍ)
- ۵۶۱ وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ
- ۵۶۱ هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ
- ۵۶۱ فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا
- ۵۶۲ د احاديثو څخه غلط استدلالات
- ۵۶۲ (إِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي)
- ۵۶۲ د حضرت ربيعة رضی الله عنه واقعه
- ۵۶۴ د سلمة بن الأكوع رضی الله عنه د پونډې واقعه
- ۵۶۴ معجزات او کرامات
- ۵۶۸ په کرامت او عقیده کې فرقونه
- ۵۶۸ تصرف
- ۵۶۹ د صوفیه وو په اصطلاح کې هغوي تصرف په معنی د کرامت او د خوارقو سره دی
- ۵۷۰ حدیث ابن عمر (أذكر أحب الناس إليك)
- ۵۷۰ د عبدالله بن عباس پښه ماته شوه او دیا محمده او اواز یې وکړو؟
- ۵۷۰ اعیونی یا عباد الله
- ۵۷۱ روایه - علی - أعوذ بدينال عليه السلام
- ۵۷۲ په یو روایت کې راغلي دي چې حضرت بلال بن الحارث المزني په قحط سالی کې یا محمده وویلې (کامل ابن عدی)
- ۵۷۲ د عبدالرحمن مسعودي په خولی یا محمده لیکل شوی وو
- ۵۷۲ د مزاج په شپه دموسی علیه السلام مدد
- ۵۷۲ د حضرت ساریه واقعه

۵۷۴.....	دعلماوو اقوال.....
۵۷۴.....	داحمد بن علوان خُخه استمداد.....
۵۷۴.....	اذا تحيرتم فى الامور فاستعينوا باصحاب القبور؟.....
۵۷۵.....	د شيخ صلاح الدين رحمه الله قول.....
۵۷۵.....	د صاوي عبارت.....
۵۷۵.....	د امام صاحب رحمه الله عقیده.....
۵۷۶.....	د اشعة اللمعات عبارت.....
۵۷۶.....	د تفسير كبير عبارت.....
۵۷۷.....	د شاه ولي الله رحمه الله ذ همعات عبارت.....
۵۷۹.....	د شاه عبدالعزیز رحمه الله عبارات.....
۵۸۳.....	استمداد از ارواح.....
۵۸۴.....	تشریح الجوابین.....
۵۸۷.....	د ابن عربی رحمه الله د عبارت مزید تشریح.....
۵۹۰.....	د دویوند د اکابرو د عبارتو خُخه استدلالات.....
۵۹۰.....	د امداد المشتاق عبارت:.....
۵۹۰.....	کشف القبور.....
۵۹۱.....	د حضرت مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله د اشعارو وضاحت.....
۵۹۴.....	د مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله د اشعارو وضاحت.....
۵۹۶.....	د حاجي امداد الله مهاجر مکي رحمه الله د اشعارو وضاحت.....
۵۹۸.....	د ريحانة الهند شيخ ذکريا رحمه الله د عبارت توضیح.....
۵۹۹.....	د مولانا مناظر احسن گيلانی د عبارت توضیح.....
۵۹۹.....	استمداد از ارواح:.....

د بریلویانو خطرناک عبارات

۶۰۱.....	د بریلویانو خطرناک عبارات.....
۶۰۲.....	د الله تعالى په باره کې خراب عقائد او رسول الله ﷺ ته د الوهیت مرتبه ورکول.....
۶۰۲.....	۲- رسول الله ﷺ د مخلوق نور نه دی بلکې د خالق نور دی:.....
۶۰۳.....	۳- رسول الله ﷺ په خپل ذاتي قدرت سره د ټولې دنیا رازق دی:.....
۶۰۳.....	۴- الله تعالى د معراج په شپه خپله د خپل خان سره ملاقت وکړو:.....
۶۰۳.....	۵- رسول الله ﷺ عین خدای وو:.....
۶۰۴.....	۶- حضرت علی کرم الله وجهه ته د الله تعالى د صفاتو ورکول:.....
۶۰۴.....	۷- الله تعالى د پیدایش عقیده.....
۶۰۵.....	۸- رسول الله ﷺ بلا تشبیه د الله تعالى خوی دی (معاذ الله):.....

- ۹- احمد رضا خان دشمیدلی قلم دشر انتها: ۶۰۵
- دیغمبرانو په باره کې دبریلویانو یو څو خطرناک عقاید ۶۰۵
- ۲- رسول الله ﷺ دمخوې او داثبات په دفتر کې اخرنی افسر دی: ۶۰۵
- ۳- رسول الله ﷺ دتوبې دروازه بندولی شي ۶۰۶
- ۴- شیخ عبدالقادر جیلانی رَحْمَةُ اللهِ تَه په نبی کریم ﷺ باندې ترجیح: ۶۰۶
- ۵- شیخ عبدالقادر جیلانی رحمه الله ته په یوسف علیه السلام باندې ترجیح: ۶۰۶
- ۶- شیخ عبدالقادر جیلانی رحمه الله ته په ټولو انبیاءو علیهم السلام باندې ترجیح: ۶۰۶
- ۷- یحی منیری رحمه الله ته په خضر علیه السلام باندې ترجیح: ۶۰۶
- ۸- دعیسی علیه السلام توهین ۶۰۷
- ۹- پیغمبر ﷺ په شیطان باندې قیاسول: ۶۰۷
- ۱۰- دآدم علیه السلام توهین: ۶۰۷
- ۱۱- دمحمد صلی الله علیه وسلم توهین: ۶۰۷
- ۱۲- درسول الله ﷺ دخوشیوې سره مشابعت: ۶۰۸
- ۱۳- پیغمبر ﷺ دبنکاری خاور په شکل: ۶۰۸
- ۱۴- دانما أنا بشر اواز غیر اختیاري وو: ۶۰۸
- ۱۶- محمد ﷺ په مؤمنینو کې ندی داخل: ۶۰۸
- دصحابه کرامو په باره کې دبریلویانو یو څو خطرناک عقاید ۶۰۸
- دصحابه وو سره دبرابروالي دعوی: ۶۰۸
- ۲- دابو بکر صدیق رَضِيَ اللهُ عَنْهُ سره دبرابر والي دعوه: ۶۰۹
- ۳- دحضرت عثمان رَضِيَ اللهُ عَنْهُ توهین: ۶۰۹
- ۴- دعبداالله ابن أم مکتوم رَضِيَ اللهُ عَنْهُ توهین: ۶۰۹
- ۵- رسول الله ﷺ دصحابه وو څخه خفه وو: ۶۰۹
- ۶- دحضرت عبدالرحمن قاري رَضِيَ اللهُ عَنْهُ تکفیر: ۶۰۹
- ۷- دحضرت عایشې رضی الله عنها توهین: ۶۰۹
- بریلویان اولیاء الله په شیطان باندې قیاسوي: ۶۱۱
- شیطان هم غایبانه امداد کولی شي: ۶۱۱
- شیطان هم علیم غیب لري: ۶۱۱

ارشاد العباد فی محفل المیلاد

- ارشاد العباد فی محفل المیلاد ۶۱۲
- دمیلاد دمحفل بانې ۶۱۴
- دعید میلاد النبی دجلوس ابتداء ۶۱۵

۶۱۵	محفل میلاد
۶۱۵	دمفسرینو، محدثینو او دفقهاوو په نظر کې
۶۱۵	دعلماوو نظرونه
۶۱۸	دمروجه عید میلادالنبي ﷺ تردید لپاره دمولنا اشرف علي تهانوي رحمه الله دلایل
۶۱۸	قرآني دلایل:
۶۱۹	حدیث:
۶۲۰	اجماع الامت:
۶۲۲	قیاس
۶۲۲	مولانا اشرف علي تهانوي رحمه الله د دې څخه وروسته د عید میلادالنبي دموجدینو دلایل ذکر کړي دي او هغې ته یې جوابونه ورکړي دي
۶۲۳	د ابو لهب خوشحالیدل
۶۲۴	دعیسی علیه السلام دمایندې ورځ
۶۲۴	په یوم الولادت کې دنيبي ﷺ وروڼه
۶۲۷	دازادیو د ورځو لمانځل
۶۲۷	دحاجي امدادالله رَحْمَةُ اللهِ د هفت مسائل تحقیق
۶۲۸	درې اویا علماء
۶۲۸	المهند علی المفند

عملي بدعات

۶۳۲	عملي بدعات
۶۳۳	په قبرونو باندې گنبد جوړول
۶۳۷	په قبرونو باندې خادرونه اچول
۶۳۸	په قبرونو باندې ډیوې بلول
۶۳۹	په قبرونو باندې گلان اچول
۶۴۰	په قبرونو باندې هر کال عرس کول
۶۴۲	په اذان کې گوتې ښکلول
۶۴۲	دجنازې دلمانځه څخه وروسته بالالتزام دعا کول
۶۴۳	دسلفیه وو ددلیل جائزه
۶۴۴	دقفهاؤ کرامو رائي
۶۴۵	دجنازې پسې شاته ذکر بالجهر او نعت خواني
۶۴۵	ددفن څخه وروسته په قبر باندې اذان
۶۴۵	داولیاوو په نوم حیوانات ذبح کول
۶۴۷	دخناورو قبر ته بیول او هلته یې دحلالولو حکم
۶۴۷	قضاء عمري

۶۴۷.....	مروجه قضاء عمري بدعت دی
۶۵۰.....	دحيلة اسقاط شرعي حیثیت
۶۵۱.....	دحيلة اسقاط تشریح
۶۵۱.....	دحیلې اقسام
۶۵۲.....	دققهاء کرامو رڼې
۶۵۲.....	شرائط
۶۵۳.....	دققهاوو کرامو حيله اسقاط او په مروجه اسقاط کې فرق

عبارات الاکابر

۶۵۹.....	شاه اسماعیل شهید رحمه الله
۶۷۰.....	مولانا قاسم نانوتوي رحمه الله
۶۷۱.....	دمولانا قاسم نانوتوي رحمه الله عبارت تشریح
۶۷۱.....	دبریلویانو دجل
۶۷۲.....	دمولانا قاسم نانوتوي عبارت تشریح
۶۷۲.....	دبریلویان دجل
۶۷۳.....	دمولانا قاسم نانوتوي عبارت
۶۷۳.....	دوهم اعتراض: په اعمالو کې امتیان دانیواو سره برابریدلی بلکې ترینه
۶۷۳.....	او چیدلی شي
۶۷۴.....	دجواب تفصیل
۶۷۵.....	حضرت مولانا رشید احمد گنگوہي رحمه الله
۶۷۶.....	مولانا خلیل احمد سهارنپوري رحمه الله
۶۷۶.....	انوار الساطعه دریان مولود وفاتحه
۶۷۷.....	پدې مسایلو باندې رد
۶۷۷.....	البراهین القاطعة
۷۸۲.....	مولانا اشرف علی تھانوي رحمه الله
۷۸۳.....	دبریلویانو دوه افتراگانې
۷۸۸.....	د بندې خانې حالات
۷۹۳.....	دصليبي زندانونو دتعذیبونو اجمالي بیان
۷۹۳.....	د زندان یو څو خاطرې او قبصې
۷۹۶.....	دوهم ځل نیول کېدلو قيصه

